بســـــــــم الله الرحمن الرحيم

Sovyet Rusya Ricali ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (1917-1923)

Ömer Faruk Altay[*]

Takdim

Sovyet Rusya ile Harekat-ı Milliye rüesalarının taktiksel teşrik-i mesaisi, Türkiye'de birtakım hadiselere tekaddüm etmiş ve sebebiyet vermişdir: 1) Bâb-ı Âlî İdaresine paralel bir "halkçı" idare, diğer bir deyişle meşrutî monarşiye paralel askerî cumhuriyetimsi idare teessüsü; 2) önce Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti teşkilat yapısına, sonra TBMM Hükümeti yasama-yürütme-yargı kuvvetlerine Bolşevik prensiblerinin sirayeti; 3) efkâr-ı umumiyede mukaddesatçı - bolşevik ihtilafı; 4) iç savaş; 5) önce saltanatın sonra hilafetin ilgası diğer bir deyişle rejim değişikliği.

Türkiye'deki rejim değişikliği, dahilî ve haricî kuvvetlere istinad etmekdedir. Meşrutî monarşiden cumhuriyet-i mutlakaya geçiş vetiresinde Sovyet Rusya ricali, millî burjuva devrimi telakki ettiği Harekat-ı Milliyeyi destekleyerek mezkûr harekatın iktidarda müstekar kalmasına haricî bir istinadgâh/dış dayanak olmuşdur. Sovyet Rusya Hükümetinin bu işden maksadı, hilafet-saltanat müessesesi başda olmak üzere cihanşümul İslâm-Türk devlet müktesebatını ortadan kaldırmak suretiyle milletlerarası komünizmin önündeki "feodal" mühim bir engeli aşmak idi.

Hilafet-saltanat rejiminin tasfiye edilib diktatöryal cumhuriyetin ikame edilmesi bağımlı değişkenini, Sovyet Rusya ricali ile Mustafa Kemal münasebatı bağımsız değişkeni merkezinde incelemeye başladıktan sonra gördük ki Sovyet Rusya ricalinin 1919-1922 dönemi Türkiye siyasetine nüfuz edebilmek için, Sovyet Rusya ricalinin İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) Harb Kabinesiyle (1914-1918) ilişkisini mutlaka talim etmemiz lazım geliyordu. Harb-i Umumî kaybedildikten sonra yurtdışına firar eden İTC Merkez Komite (İTCMK) rüesası, bu defa Harekat-ı Milliye kapsamında Sovyet Rusya ricaliyle "dostane" ilişki tesis etmeye çalışacaklardı. Fakat İTCMK rüesası bilhassa Brest-Litovsk müzakeratı vetiresinde SovNarKom'a adeta kan kusturmuşdu. Binaenaleyh, SovNarKom'un hem firarî İTCMK rüesasıyla hem Anadolu'daki İTC milliyetçi fraksiyonla (ki bu fraksiyon Merkez Komite aleyhtarıydı) ünsiyeti, geçmiş hesabların da görüldüğü bir vakıadır denilebilir.

Eserin sıklet merkezini Sovyet Rusya ricali ile Mustafa Kemal temasları teşkil etse de, 30 Ekim 1918 öncesinde ve 29 Ekim 1923 sonrasına müteallik veriler ikili ilişkinin şekillenmesinde etkili oldukları

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Ekim 25). Sovyet Rusya Ricali ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (1917-1923) [Erken Erişim]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

[ÖFA notu: Bu nakıs ve son okuması maalesef yapılamamış eserin erken erişime açılmasını, bazı zarurat vechile münasib gördük. Referanslar ile nadir sayıdaki tahlillerimiz sarahaten ayırt edilebilir vaziyetdeler binaenaleyh bilgi fişlerinden müteşekkil musannef bir dosya mahiyetindeki eserin erbabına takdim edilmesi herhalde faydalı olacakdır zannımız galib geldi, böylece muhtemel kusurları da tesbit ve tashih edilebilecekdir (25 Ekim 2026).]

[*] Türkiye siyasî tarihi (~1906-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldı. Halihazırda, (*1*) 1918-1922 Harekat-ı Milliye'nin tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini; (*2*) 1906-1918 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini bilhassa az bilinen cihetlerini tetkik ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

vechile, izahlı kronolojik çalışmamıza dahil edildiler. Böylece örneğin hilafetin kaldırılması planının, Çarlık Rusya'dan Sovyet Rusya'ya intikal etmiş bir devlet teamülü olduğu sarahaten görülebilmektedir.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya fevkalâde müfettiş tayin edilmeden evvel İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratıyla temas kurmuş ve Bolşeviklere karşı Britanya'yla müşterek hareket noktasında uzlaşmaya varmışdır. Gerçi Kızılordunun Varşova sathında yenilgisine; Sovyet Rusya'nın Ermenistan lehine Van, Bitlis, Muş arazilerinden toprak taleb etmesine; Sovyet Rusya'nın teknik yetersizliğinin anlaşılmasına varasıya kadar Bolşevikler kurtarıcı telakki edilmişdir, buna iman edilmişdir. Mamafih Bolşeviklik büyüsünün bozulması pek kısa sürmüşdür. Mustafa Kemal, Britanya'yla tatminkâr sulh imzalayabilmek için Bolşevikliği siyasî faydacılık zaviyesinden kullanmak zorunda kalmışdır, zaten o sosyalist bile değildir. Siyasî ikbalinden de endişeli Mustafa Kemal, Bolşevikliğe karşı alenen değil zımnen savaş yürütmüşdür. Milletlerarası komünizm teşkilatlarını kademe kademe ezmişdir. Velakin içtimaî vakıa geçişlidir, geçirgendir. Komintern'in 21 şartı Türkiye'de topyekûn tatbik edil(e)memiş olsa da birtakım Bolşevik prensibler yasama-yürütme-yargı kuvvetlerine sirayet etmişdir. Sovyet Rusya nüfuzunun arttığı vasatda ise Müttefiklere yanaşan batıcı Mustafa Kemal, hem Müttefikleri hem kendisini tatminkâr bir sulh temin eder etmez Müttefiklerle mutabakata varmıştır.

Vukuat, çok sayıda âmilin faal olduğu siyaset sahasında, oldukça karmaşık şekilde vuku buluyor. Tarih yazımının yumuşak bir karnını tesbit etmiş bulunuyoruz. Mazide yaşanmış ve şimdi bizim için tarihe dönüşmüş bir vakanın bile tüm âmillerine ulaşmak imkânsızdır. Bir kısım âmillerin tetkiki ise, vakıanın sadece bir kısmını tenvir edebilmeyi sağlayabilir. Üstelik âmillerden bizi haberdar eden vasıtaların yalancılığı, güvenirliği de bir başka meseledir. İşbu kitab, ulaştığı verileri dürüstçe sıralamaya; teyid etmeye; bilgiye dönüştürmeye çalışıyor. Daha iyi mesailere vesile olmasını Allah Teâlâ'dan niyaz ederiz.

Gayret bizden, tevfik Allah'dandır.

Mart 2026

İstanbul

Bazı Şahide İktibaslar

"M. Kemal 1908 Devrimi'nden de önce sosyalist olmak gereğini defterine not etmişti. Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyet ve Türk devrimleri benzeşiyorlardı."[1]

"[..] devrimci demokratik bir cumhuriyeti tasavvur eden Bolşevikler [..]"[2]

"[Bolşevik Rusya ile Mustafa Kemal arasındaki] ilk münâsebetlerin nasıl başladığı ve ne yolda geliştiği hakkındaki bilgilerimiz hâlâ pek az ve karanlıktır."[3]

"Sovyetlerle ilk temaslar daha Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken Şişli'deki evinde yurdun düşman işgalinden kurtarılması çarelerini aradığı günlerde Sovyet hükûmeti tarafından dostluk bağlarını kurmak için görevlendirilen Albay İlyaçev vasıtasıyla yapılmıştı."[4]

"[Bazı] Sovyet kaynakları Anadolu'daki Türk direnişinin ortaya çıkışını Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin doğrudan bir sonucu olarak tarif eder."[5]

"Kemalist Devrimin önderleri, esas olarak burjuva demokratik devrimlerin ideolojik mirasını benimsemiş olsalar da, Türkiye Devrimi'nden hemen önce gerçekleşen Ekim [Bolşevik] Devrimi, Kemalist Devrimcileri ideolojik yönden kuvvetle etkilemiştir."[6]

Falih Rıfkı Atay (1923): "Bir Osmanlıya Cumhuriyetçi demek, o zaman için *gâvur* demek, bugün için *komünist* demek gibi bir şeydi."[7]

"İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a karşı olan politikasının lideri olarak İngiltere ve Fransa görülürse de, savaştan evvelki 1915-16 yıllarında ve daha sonra 1917-22 yıllarında da Rusya'nın oynadığı rol, Yunanistan'ın aleyhine en önemli faktör olmuştur. İstanbul ve Boğazlar'a yakın herhangi bir toprak parçasının Yunan hâkimiyetine girmesine şiddetle karşı koyan Rus tutumu, Yunanlılar'a mükâfat olarak Anadolu'nun bir parçasının verilmesini kaçınılmaz hale getirmiş ve bunun sonunda uğranılan felaketin belki de baş sorumlusu olmuştur."[8]

"Sovyetler İtilaf Devletlerinin kendisine karşı yapabileceği bir saldırıyı önlemek maksadıyla Türkiye'yi bir tampon

---

1 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 402.

2 İsmet Konak. (2017). *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri* [Doktora Tezi] içinde (s. 46). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul.

3 Selâhattin Tansel. (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* içinde (c. 2, s. 236). Ankara: Millî Eğitim Basımevi. "Türk ulusalcılarla Sovyet Rusya arasındaki ilk temaslar, yayımlanan kayıtlar açısından pek de açık değildir." Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923: Batı Etkisi*, 2016, s. 305, dipnot 35.

4 Aziz Mevlütoğlu. (2022). *1920'li Yıllarda Sovyet Aydınlarının Türkiye'ye Bakışı* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 5-6). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kastamonu.

5 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 59, dipnot 69.

6 Mehmet Perinçek. (2014). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle* (4. basım) içinde (s. 42). İstanbul: Kaynak Yayınları.

7 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 376). İstanbul: Bateş Yayınları.

8 Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 76-77). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

bölge olarak desteklemiş ve mümkün olduğunca da kendi rejimini önce Anadolu'ya oradan da diğer Müslüman coğrafyalara ihraç etme amacını gütmüştür."[9]

"Mustafa Kemal'in amacı, İngiltere ve Fransa örneğine uygun Batılı bir devlet yaratmaktı. Bolşevizm ise onun için bu amaca hizmet edecek bir araçtı. [..] Mustafa Kemal tarihsel gelişime uygun olarak, İngiltere'yi yanına çekmek için ona karşı Rusya'yı kullanmak yoluna gitmiştir."[10]

"Anadolu hareketinin henüz iç ve dış politikalarının net bir şekilde belirlenmediği ancak onların *her halükarda cumhuriyeti benimseyecekleri* Sovyet belgelerinde ifade edilen başka bir husustur."[11]

"Zaten Kurtuluş Savaşı tabiatı ve cereyanı açısından dönemin iç savaşlarına özellikle de Rus İç Savaşı'na büyük benzerlikler göstermektedir."[12]

"Anadolu'da teşkilâtlanabilmek için çok sayıda silâh, cephane ve paraya ihtiyaç vardı. Bu yardımın sadece Ruslar tarafından yapılabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin her hareketini yakından izliyor ve onların her başarısından memnunluk duyuyordu."[13]

"Yunus Nadi, Anadolu Türkiyesi'nin silahlı mücadelesinin, Sovyetler ülkesindeki iç savaş yıllarında geçen olaylarla birçok noktada ortak bir karakter taşıdığını da söyledi."[14]

[9] Nuri Gök. (2022). "Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Türk-Sovyet İlişkileri". *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadeleye Yeni Bakışlar* (T. İdem & C. Sarıyer-Sezan, ed.) içinde (s. 165-166). Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

[10] Ömer Kürkçüoğlu. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* içinde (s. 87-88). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

[11] Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ), 159-2-57-1; Aktaran: Nurettin Çakıcı. (2021). *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi] içinde (s. 139). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Trabzon.

[12] Mesut Uyar. (2022, Kasım). Türk İç Savaşı 1919-22. *Toplumsal Tarih*, Sayı 347, s. 13.

[13] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 250.

[14] Semyon İvanoviç Aralov. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)* (H. Â. Ediz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 10). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Zaman Akışı

1913

Çarlık Rusya'nın Türkiye ve Boğazlar politikası hakkında 1913 tarihli resmî rapor:

> "Bilinmektedir ki, 1895'te Ermeni kırımları sıra- sında, o zaman en büyük ve tehlikeli rakibimiz olan İngiltere, bunu bilerek ve buna râzı olarak bizim bir süre için Istanbul'a ordumuzu sokmamız sorununu ortaya koymuştur. Biz, taşıtlarımızın yetersizliği ve kara seferberliğimizin eksiklikleri yüzünden bu tasarıdan vazgeçmek zorunda kalmıştık.
>
> Aradan onsekiz yıl daha geçmiştir, yine yüzlerce milyon harcamaktayız, ama amacımıza doğru tek adım ilerlemiş değiliz... Yapılan hesaplara göre 1914'ten 1916'ya kadar, Türkler Karadeniz'de bize üstün bir durumda bulunacaklardır.."
>
> Bu nedenle, "Türkiye'nin yakında dağılması, Rusya'ca istenecek birşey değildir ve bunu geciktirmek için diplomasi alanında çalışmak gerekir" diyen rapor, Rusya'nın kendisi kontrol edemediği sürece, Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde kalmasının en uygun çözüm yolu olduğunu, şu gerekçeyle belirtir:
>
> "Türkiye ne aşırı güçlü, ne de aşırı güçsüz bir devlettir. O bizi tehdit edebilecek bir durumda değildir ve aynı zamanda kendisinden güçlü olan Rusya'yı göz önünde tutmak zorundadır".[15]

Kasım 1913. *Kasım 1913'te Liman von Sanders başkanlığında bir Alman askeri heyeti, İstanbul'a gelmiş ve Türk ordusunun ıslahatına girişilmiştir. Bu durum, Avrupa başkentlerinde ama özellikle Petersburg'ta büyük ilgi konusu olmuş ve kaygı uyandırmı ştır. Türkiye'nin Almanya'yla sıkı yakınlığı ve bu yakınlığın da kuvvetleneceği daha açık bir şekilde hissedilir. Rusya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi M.N. Leontyev, heyetin gelişini, "Türkiye'nin felaket saatleri yaklaşıyor" şeklinde değerlendirirken, Karadağ Elçisi Alınanya'nın emri altına girmesiyle Türkiye'yle çatışmanın kaçınılmazlığını vurgulayacaktır*.[16]

1913 Kasım'ından itibaren İstanbul'dan Petersburg'a yollanan Rus askeri istihbarat raporlarında, Türk filosunun Rus Karadeniz filosuna üstün olduğu, Boğazlar'a yapılacak bir saldırı için harcanacak güç ve insan kaybının yetersiz kalacağı ve Türkiye'yle savaştan kaçınılması gerektiği ifade edilmektedir.[17]

1914

Ocak-Şubat-Mart 1914. *Acil olarak Karadeniz'de Rusya'nın savaş gücünü arttıracak tedbirler alınır. Boğazlar'ı işgal komisyonu, 14 Ocak 1914 tarihinde Sankt Petersburg'ta kurulur ve 8 Şubat'ta faaliyete başlar. 23 Mart'ta onaylanan plana göre Kırım ve Ukrayna'da bulunan 7. ve 8. Kolordulara Boğazlar'ı işgal görevi verilir, bu harekât için gerekli nakliye ve savaş filoları belirlenir.* Hariciye Nâzırı *Sazonov, güç yoluyla Boğazlar'ın ele geçirilmesini savunurken askeri uzmanlar, bunun amaca uygun olmadığını, orduların esas olarak Almanya ve Avusturya'ya karşı kullanılması gerektiğini dile getirmişlerdir*.[18]

8 Şubat 1914. *8 Şubat 1914 tarihinde Rus hükümetiyle Türkiye arasında Ermeni reformlarının* İTC *hükümeti tarafından uygulanmaya başlaması hakkında Yeniköy Antlaşması yapılmıştır. Rus diplomasisi, yapılan antlaşmayı Ermeni meselesinde Rusya'nın öncü rolünü resmen onayladığı, ülkenin*

---

[15] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 818. "Feridun Cemal Erkin, Çarlık Rusyası'nın geleneksel politikasının *Boğazlar'a sâhip olmak şansı var olmadıkça, su yollarını Türklere bırakmayı yeğ tutmak* olduğunu, Bolşevik Rusya'nın da bu tezi benimsediğini yazmaktadır." (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 818, dipnot **).

[16] Mehmet Perinçek. (2011). *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar: Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor* (2. basım) içinde (s. 34-35). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[17] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 37.

[18] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 37.

uluslararası saygınlığını yükselttiği ve Ortadoğu'nun Hıristiyan halklarının kalbini büyülediği şeklinde değerlendirmiştir.[19]

18 Mart 1914. İTC Hükümetinin yarı resmî gazetesi *Tanin*, *Osmanlı-Rus Cemiyetini* öven bir yazı neşretti. Cemiyet *vasıtasıyla iki ülke arasındaki dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olduğu ifade edil*mektedir.[20] Bu cemiyetin İstanbul şubesi, kadrosuna nazaran, İTC Hükümetinin güdümünde kurulmuştur:

> Türk ve Rus kaynakları Cemiyet'in bir ayağının da İstanbul'da oluşturulduğunu gösteriyor. Rusya'daki gelişmelere paralel olarak Mart ayının ortalarında kurulan Osmanlı-Rus Dostluk Cemiyeti'nin başında ayan azası ve eski Maliye Nazırı Nail Bey bulunuyor. Cemiyet'in diğer Türk üyeleri arasında ise şu isimler yer alıyor: *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid, İstanbul Mebusları Salah Cimcoz, İsmet, Şura-i Devlet-i Tanzimat Reisi Mahmut Esat, İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Namık, Osmanlı Telgraf Ajansı Müdürü ve imtiyaz sahibi Erzurum Mebusu Hüseyin Tosun, Fuat Hulusi, Konya Mebusu Şeref, eski Atina Sefiri Ahmet Muhtar Beyler ve Hüseyin Hilmi Paşa. Ahmet Muhtar Bey Komite'nin kâtibidir.[21]

24 Mart 1914. Osmanlı-Rus Dostluk Cemiyeti, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasında genel kurul toplantısı yapıyor. *Toplantıya katılamayan Ali Nail Bey'in yerine başkanlık eden Ahmet Muhtar Bey, yaptığı konuşmada iki millet arasında birçok ortak nokta olduğunu, iki ülkenin yakınlaşmasında matbuat, kitap ve konferansların büyük rol oynayacağını belirtir. Ancak Eski Atina Sefiri, iki ülke arasındaki yanlış anlamaların da ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular ve iktisadi ilişkilere büyük önem verdiğini ifade eder*:

> Şurasını da ilave etmekten kendimi alamıyorum ki, Türkiye'nin kudret-i iştirâiyesini tezyit etmesinden Rusya Hükümeti komşu olmak itibariyle bir istifade-i hususiye temin etmiş olacaktır. Türkiye'nin istiklâl-i iktisadisinin iadesi zımnında teşebbüste bulunmak, bundan dolayı Rusya için pek ziyade mucib-i istifadedir. Türkiye istiklâl-i iktisadiyeye nail olmadıkça kendisinin terakkiyat-ı maddiyesi hâh ve nahâh pek mahdut ve atıl bir dairede kalacaktır.

Ahmet Muhtar Bey'in konuşmasına Rus üye Doholka'nın cevabı ise şöyle olmuştur:

> Ruslar ile Türkler arasında münasebat-ı dostanenin tekidi ve mukarenet-i samimanenin tesisi emrinde reisin beyan ettiği efkâra iştirak ederim. Ruslar Türkiye'yi az tanıdıkları gibi, Türkler de Rusya'yı az tanıyorlar, Yekdiğerini az ziyaret ediyorlar. Bizzât Anadolu'da icra-ı seyahat ettim. Türklerde evsaf-ı hüsne müşahede ettim. Benim gibi Türkiye'yi ziyaret eden ecnebiler dahi Türklerde evsaf-ı hüsneyi görüp teslim etmişlerdir. Reisin hissiyat ve efkârına iştirak ederek iki milletin münasebat-ı dostaneyi tekit etmeleri, tanışmaları mucib-i fevaid olacağını beyan eylerim. Ruslarla Türkler arasında hutut-ı müştereke vardır. Bu iki milletin ikisi de Avrupa ve Asya arasında buluşarak bu iki kıtayı birbirine raptediyorlar. İkisinin de vezaif-i müştereke-i medeniyesi vardır. İkisi de Avrupa ve Asya'yı birbirine takrib ve birinin medeniyet ve muhassenatını diğerine isal vazifesini ifa ediyorlar. Binaenaleyh münasebat-ı dostaneyi tekit ile beyinlerinde samimi bir mukarenet husule gelmesi temenni olunur.[22]

25 Mart 1914. Osmanlı-Rus Dostluk Cemiyeti'nin *kurucularından olan "İkdam" gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet Bey, Genel Kurul'un ertesi günü yazdığı yazıda Türklerle Rusların birçok meselede ortak çıkarlara sahip olduğu halde birbirlerine yabancı kaldıklarının altını çizer. Başyazara göre tarihe bakıldığında arîlerden olan Ruslara en yakın Turanî millet Türk milletidir. Rusya'ya da gitmiş olan Ahmet Cevdet Bey, iki ülkenin şehirlilerinin de sevgi, açık yüreklilik, misafirperverlik ve yarını pek düşünmemek gibi bazen meziyet bazen de kusur ve eksiklik sayılabilecek ortak özellikleri olduğunu belirtir. Bir Avrupalının musiki notası gibi tertiplenmiş kişisel ve sosyal hareketleri ne Rusta ne de Türkte*

---

19 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 38, dipnot 19.
20 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 31.
21 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 29.
22 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 30-31.

vardır. Rus diline girmiş birçok Türkçe kelime olduğu gibi Türk edebiyatı da Rus edebiyatından etkilenmiştir.[23]

31 Mart 1914. 31 Mart 1914 tarihli bir belgede, Çarlık Rusya başşehri Petersburg'da ihdas edilmiş Rus-Türk Dostluk Yakınlaşması Cemiyeti amaçları yazılıdır: *1) Rus ve Türk halklarının karşılıklı tanıtılması ve birbirlerini doğru anlamalarının sağlanması. 2) İki milletin uygarlıklarının ve dillerinin karşılıklı olarak araştırılması ve kültürlerinin gelişmesinin sağlanması. 3) Rusya'nın Türkiye'yle karşılıklı ticari ekonomik ilişkilerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi. 4) Rus ve Türk milletleri arasında karşılıklı dostane komşuluk ilişkilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi*.[24] Cemiyetin rüesasını şu eşhas teşkil etmektedir:

> Elçilik Müsteşarı Gyulkeviç, Başkonsolos Şebunin, Elçilik kâtiplerinden von Vizin, Bulatov, Elçiliğin baştercümanı Doholka, Elçilik tercümanı Maksimov, İstanbul'daki Rus Denizcilik Şirketleri Baştemsilcisi Çemogoroviç, Nobel Biraderler Şirketi Genel Müdürü Margolis, İstanbul'daki Rus-Asya Bankası Müdürü G. Peçenev, İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Pançenko, banker Mavrokordato, *Russkoe Slovo* gazetesi muhabiri Maşkov ve Rus Telgraf Ajansı'nın temsilcisi Yançevskiy.[25]

Mart-Nisan 1914. *Mart ve Nisan aylarında İstanbul'da Türk-Rus Ticaret Komitesi faaliyet göstermektedir. Komite'nin başında Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde bir dairenin müdürü olan önde gelen İttihatçılardan İsmet Bey bulunmaktadır. Yardımcılığını ise Türklerin isteği üzerine Rus-Asya Bankası Müdürü G. Peçenev üstlenmiştir. Ayrıca Rus Büyükelçiliği'nde Komite tarafından Rus Evi açılmış, burada Rusça dersleri verilmiş, Puşkin ve Gogol'ün ilk Türkçe çevirileri okunmuş ve Rus yemekleri yapılarak gençlerin ve bayanların da katıldığı sohbetler düzenlenmiştir. Rus askeri istihbarat raporlarında İsmet Bey ve Peçenev'in aktif olarak faaliyet gösterdikleri, "savaş", "savaşmak", "silah" vb. kelimeleri duyduklarında birinin yüzü sapsarı kesilerek istavroz çıkardığı, diğerinin ise "savaş çığırtkanlığı yapanların Allah cezasını versin!" dediği belirtilmektedir*.[26]

3 Nisan 1914. *Özellikle 1914 başlarında Liman von Sanders Paşa'nın Istanbul'da Birinci Kolordu Komutanlığı'na atanması, Rusya'yı korkutur. Bunun içindir ki, Rus Dışişleri Bakanı, 3 Nisan 1914'te İngiltere Büyükelçisi'ne şöyle konuşur: "Türkiye bağımsız bir devlet kaldıkça, Rusya hiçbir vakit ona saldırmayacaktır. Fakat onun başka bir devlete bağımlı olmasına hiçbir biçimde müsaade etmeyecektir"*.[27]

A. L. Macfie: *Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Rus dış siyasetinin birincil hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması yönündeydi*.[28]

24 Nisan 1914. *Osmanlı-Rus Cemiyeti üyeleri, 24 Nisan 1914'te bu sefer Beyoğlu'nda Tokatlıyan gazinosunda buluşur. Bu toplantıda Cemiyet'in nizamnamesi incelenir ve onaylanır. Aynca Türk ve Rus üyelerin sayısı 20'ye çıkmıştır*:

---

[23] İkdam, 25 Mart 1914, Numero 6138; Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 31-32.

[24] *Rusya Federasyonu Devlet Arşivi* (GARF), fond 579, liste 1, dosya 1723, yaprak 1, 1 arkası, 2; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 28-29. İstanbul'daki İsveç Elçisi Anckarsvard'ın Hariciye Nazırı Wallenberg'e telgrafından: "Az önce St. Petersburg'a Profesörlük makamına getirilen (eski baştercüman) Mandelstam'ın yerine tayin edilen yeni Rus baş tercümanının teşebbüsü ile kurulduğu söylenen *Rus-Türk Komitesi*nin tesisi- Rusya'nın Türkiye'ye karşı beslediği dostluğunun ifadesi olarak telakki edilmektedir. Pratik neticeleri bakımından bu *Komite*nin ehemmiyeti fazla olmamakla beraber, bunun tesis edilmesi ayrıca mühimdir; Nail Bey gibi Maliye Nazırı olan bir kimsenin Komitenin Türk sözcüsü olması da ayrıca dikkat çekicidir." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 617.

[25] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 30.

[26] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 33-34. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[27] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 819.

[28] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları (1908-1923)*, 2003, s. 113.

Onaylanan nizamnamenin birinci maddesi ise, "İki millet arasındaki münasebat-ı dostanenin insibat ve ittisa-ı daimesini ve bunlar arasında fikren, iktisaden ve siyaseten sıkı ve samimi bir mukarenet husulünü temin maksadıyla Dersaadet'te bir Osmanlı-Rus Cemiyeti teşkil edilmiştir" şeklindedir. Nizamnamede bu amaca ulaşmak için yayın faaliyetine özel önem verileceği, ekonomi, toplum hayatı, edebiyat ve sanat alanlarında Rusya'daki gelişmeleri haber verecek aylık bir derginin çıkarılacağı, konferansların ve gezilerin düzenleneceği belirtilmektedir. Nizamnamede ayrıca Cemiyet'in organları, görevleri, üyelerin verecekleri aidatlar vb. ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Nizamnamenin 14. son maddesinde ise Petersburg'ta Osmanlı-Rus Cemiyeti'nin karşılığı olarak kurulacak Cemiyet'le de ilişkilerin tesis edileceği ifade edilmektedir.[29]

10 Mayıs 1914. Dahiliye Nâzırı Talat'ın *Rus Çarı II. Nikolay'ı ziyaret etmek üzere Livadia'ya gitmesi kararlaştırılır. 10 Mayıs 1914'te Livadia'ya varan Talat, ziyareti sırasında Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'la da görüşmeler yapacaktır*. Talat, *bu görüşmelerde hükümetinin Almanya'dan teknik mahiyette yardım istemek mecburiyetinde olduğunu, ama hiçbir surette Almanya'ya siyasi imtiyazlar tanımayacaklarını, bu konuda kararlı olabilmeleri için Rusya'nın dostluğuna güvenmeleri gerektiğini vurgular. Talat Paşa, ayrıca bir yemek esnasında Sazonov'un kulağına eğilerek Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak akdi teklifinde bulunur. Kendi anlatımına göre Sazonov, meselenin İstanbul'da Büyükelçi Girs ile müzakere edilebileceği cevabını vermiştir*. Talat ise yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında *Sazonov'un gülüp alay ettiğini* belirticektir.[30]

12 Mayıs 1914. *Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, 12 Mayıs 1914'de şöyle konuşmaktadır: "Türk Ordusu kesinlikle değersizdir. Ne silâhı, ne cephanesi, ne de yiyeceği vardır. Subayların karıları, yolların kenarında dilenmektedir."*[31]

Alman Dışişleri Bakanı Jagov, Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir sırada dahi Türkiye ile ittifakı, bir yük diye görür: "Türkiye, kötü askerî durumu nedeniyle, önümüzdeki yıllarda bir yük sayılmalıdır. O, Rusya'ya saldırıda bir iş göremez."[32]

17 Mayıs 1914. Fransa'nın St. Petersburg Elçisi Paleologue, Hariciye Nazırı Doumergue'ye telgraf keşide eyledi. Rusya Hariciye Nazırı Sazonov, Dahiliye Nazırı Talat'a demiştir ki: *Türkiye'nin bağımsız olmaklığı vechile güçlü olmasını istiyoruz. İstanbul bizim için hayatî ehemmiyeti haizdir; Türklerin onun tek efendisi olmasını istiyoruz; Türkiye'nin hiçbir suretde Almanya'nın vasalı (mahmîsi) olmasına izin vermeyeceğiz*. Talat: *Türkiye'nin hiçbir suretde Almanya'nın vasalı olmasını kabul etmedik*. *Osmanlı hükümeti teknik misyonlar için Almanya'ya güvenmek zorunda*dır. *Ona hiçbir siyasî imtiyaz tanımamaya kararlı*dır lakin *bu tutumu sürdürebilmek için Bâb-ı Âlî'nin Rusya'nın dostluğuna güvenebilmesi gerek*mektedir. Sazonov: *Size karşı niyetlerinizin dürüstlüğünün garantisi, tüm politikamızın Fransa ve İngiltere'nin politikasına bağlı olmasıdır*. *Her iki ortağımızın da rızası olmadan size karşı ne yapabiliriz?* Haricen, *Türk-Yunan anlaşmazlığı konusunda gecikmeden barışçıl bir çözüm benimsemesini şiddetle tavsiye* ederim. Talat: *Kısa sürede bir anlaşmaya varılacağı yönünde kesin umud*um vardır.[33]

Haziran 1914. *Rus Askeri (Deniz) Ataşesi A.N. Şeglov, 1914 Haziran'ında İstanbul'dan yazdığı raporda şunları ifade etmektedir: "Türk yetkililer, kudretli ve büyük komşularıyla dostluğun Türkiye için ne kadar*

[29] İkdam, 25 Nisan 1914, Numero 6169; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 32-33.
[30] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 38. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[31] Larcher, *La Guerre Turque*, s. 65; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 922, dipnot *.
[32] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 922.
[33] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 626.

gerekli olduğunun oldukça iyi bilincinde (...) Zaten artık Türk iktidarı altında Rusya'yla savaşa yol açabilecek tek sebep olan Slav toprakları da kalmadı."[34]

18 Temmuz 1914. Osmanlı-Rus Dostluk Cemiyeti idare heyeti, Cağaloğlu dairesinde içtima ediyor. *İdare heyeti, iki aylık çalışma raporunu değerlendirmiş, cemiyetin organı olarak bir mecmuanın çıkarılmasını, öğrenim görmek üzere Rusya'ya öğrenciler gönderilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ticari ve iktisadi ilişkilerin arttırılması ve geliştirilmesi benimsenmiş ve bütün bu girişimlerin başarıyla sonuçlanması dileğinde bulunulmuştur*.[35]

27 Temmuz 1914. Almanya İmparatorluğunun İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Berlin'e telgraf keşide eyledi: *Türk Ordusu'na Alman subayları tarafından komuta edilirse, Türkiye'nin ittifak yeteneği hakkında fikrimi düzeltmek zorundayım. Onların askerî değeri üç kat artmış olacaktır*.[36]

28 Temmuz 1914. Cihan Harbinin fitili ateşlendi.[37]

1 Ağustos 1914. Almanya İmparatorluğu, Çarlık Rusya'ya savaş ilan etti.[38]

2 Ağustos 1914. Almanya İmparatorluğu ile İTC Hükümeti gizli andlaşma akdetti.[39]

İTC Hükümeti seferberlik ilan etti.[40]

4 Ağustos 1914. İTC Hükümeti, tarafsızlığını ilan etti.[41] *Ahmet Cemal Paşa, hatıralarında Türkiye'nin bitaraflığının sadece savaşa katılmak üzere hazırlık yapmak amaçı ile ilân edildiğini yazmaktadır*.[42]

5 Ağustos 1914. Britanya İmparatorluğu, Almanya İmparatorluğuna savaş ilan etti.[43]

Harbiye Nâzırı Enver, *Rus Askeri Ataşesi General Leontyev'le görüşü*yor:

> Enver Paşa, görüşmede Türk seferberliğinin asla Rusya'ya karşı olmadığını, Rus diplomasisi Türkiye'nin de çıkarlarını ve isteklerini dikkate alırsa bir antlaşmanın mümkün olacağını belirtir. Enver Paşa'ya göre bu yapıldığı takdirde Kafkaslar'da Müslümanların, Osmanlı topraklarında da Ermenilerin ayaklanmaları tasavvur bile edilemeyecektir. Böylece her iki ülkede de asayiş muhafaza edilecek, adı geçen bölgelerde az miktardaki askerle yetinmek mümkün olacak ve askeri kuvvetlerin tehdidin daha yoğun olduğu bölgelere kaydırılması sağlanacaktır. Boğazlar meselesi ise iki ülkenin dostluk kurması durumunda zaten kendinden hallolacaktır. Enver Paşa, Türkiye'deki Alman askeri heyetinin Rusları huzursuz etmesini gayet iyi anladıklarını, ancak onlardan askeri olarak faydalandıklarını, eğer Rusya'yla bir antlaşma imzalanırsa "siz artık bizim

[34] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 39. "Şeglov, o dönemde gönderdiği başka bir raporda da ilginç bir iddiada bulunmaktadır. Liman von Sanders'in eşi ve kızları korumalar olmaksızın Boğaz'ın Asya kıyılarında gezintiye çıkmış ve bölgede dolaşmakta olan askerler tarafından tecavüze uğramışlardır. Bu sebeple Alman generali, hemen Türkiye'den ayrılmıştır. Şelgov'un bu raporu çok gizli tutulmuş ve yıllarca gün ışığına çıkartılmamıştır." (Perinçek, 2011, s. 39, dipnot 21).

[35] İkdam, 19 Temmuz 1914, Numero 6254; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 33.

[36] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 922. "Büyükelçi'ye Berlin'den şu direktif gelir: *Derhal antlaşmayı imzalamaya izinlisiniz. Ancak bundan önce, bu savaşta Rusya'ya karşı ciddî bir harekete girişebileceğinden ve bunu yapacağından iyice emin olmak gerekir. Aksi takdirde ittifak değersizdir ve imzalanmamalıdır*."

[37] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 34.

[38] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 39.

[39] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 34.

[40] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 22.

[41] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 39.

[42] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 22.

[43] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 923.

düşmanımızsınız ve uzaklaşmanızı rica ediyorum" demekte bir dakika tereddüt etmeyeceğini de vurgulamıştır. Leontyev'e göre Enver Paşa, fikirlerinde samimidir.[44]

5 Ağustos 1914'ü müteakiben. *Enver Paşa, Leontyev'le askeri ittifak konusunda görüşmeleri yürütürken Maliye Nazırı Cavit Bey de Rus Büyükelçiliği'nin mali işlerden sorumlu müsteşarı Gyulkeviç'e kapitülasyonlarla ilgili bir teklif götürür. Eğer Rusya, Antant devletleri içinde en az paya sahip olduğu kapitülasyonları kaldırırsa sadece Türk halkının sonsuz şükranlarına mazhar olmayacak, ayrıca Osmanlı pazarında, Balkanlar'da ve Küçük Asya'da önceliklere sahip olacaktır*.[45]

Petersburg'taki Türk maslahatgüzarı Fahrettin Bey Sazonov'la yaptığı görüşmede Türkiye'nin çıkarlarının Rusya'yla ittifaktan geçtiğini belirtir. Fahrettin Bey'in ifadeleriyle Türkiye, hiçbir şekilde topraklarını genişletmek emelinde değildir, ancak sadece kendi toprak bütünlüğünün garanti edilmesini istemektedir. Şayet bu savaşta gerek görülürse, Türkiye, ordusunu Rusya'nın emrine verecektir. Buna karşılık ise Anadolu'daki Alman girişimleri millileştirilecektir. Ayrıca bu ittifak temelinde Rusya, Ermeni milliyetçi akımlarını desteklemeyeceğini taahhüt etmelidir.[46]

10 Ağustos 1914. İTC Hükümeti, *Boğazlardan Alman donanmasına mensup "Göben" ve "Breslau" kruvazörlerini geçir*di. *Bu gemilere birkaç gün sonra Türk bayrakları çeki*lecek *ve Göben'in kumandanı Suşan, Türk Deniz Kuvvetleri Genel Kumandanı ilân edi*lecektir.[47]

Ağustos 1914. *Enver Paşa'nın Kafkaslardaki Çerkezlerin ayaklandırılması işi ile de yakından ilgilendiği biliniyor. Daha 1914 yılı Ağustos'unda, Enver Paşa'nın teşviki ile (Çerkez) Müşir Fuat Paşa, Çerkezleri Ruslara karşı ayaklandırabileceğini ummuştu. Müşir Fuat Paşa, Harp başladıktan sonra Türkiye'de yaşayan Kafkas ve Dağıstanlı bazı mümtaz kişilerden "Türk Sıhhî Misyonu" adı altında bir Kafkas komitesi kurmuştu. Bu komite Kafkaslarda, birkaç muhtar ülkeden müteşekkil bir devlet teşkilini ve bunun başına da bir Osmanlı prensinin geçirilmesini dahi tasarlamıştı*.[48]

Eylül 1914. *1914 yılı Eylül başlarında Leo Keresselidze adlı bir Gürcünün başkanlığı altındaki "Millî Gürcü Komitesi" tarafından Türk hükümetine gizlice bir müracaat yapılmış ve "Müstakil bir Gürcistan"ın kurulması için yardım istenmişti*.[49]

22 Ekim 1914. Harbiye Nâzırı Enver, *22-10-1914 tarihinde, henüz savaş ilân etmeden, Türk Donanmasının Karadeniz'e çıkarak Rus donanmasını bulup ona saldırmasını gizli bir emirle bildirmiştir*.[50]

23 Ekim 1914. *Enver'in Souchon'a 22 Ekim tarihli sözlü buyruğu üzerine, ertesi gün Alman Büyükelçisi şu yazılı notu Deniz Ataşesi Humann aracılığıyla yollar: "Alman Elçisi, eğer Rusya ile bir olay çıkarmaktan ibaret olan Enver Paşa'nın planını gerçekleştirmek gerekiyorsa, Enver Paşa'nın yazılı bir bildiriminin Filo Komutanı Amiral Souchon'un elinde bulunması fikrindedir. Aksi takdirde Enver Paşa için herhangi bir askerî başarısızlık ve siyasal talihsizlik durumunda, Alman politikasının tehlikeli ölçüde itibardan düşmesi ve bu yüzden son derece uğursuz sonuçlar doğması kaçınılmaz olur". Notun anlamı*

---

[44] *Mejdunarodme Otnoşeniya V Epohu İmperializma*. *Dokumentı İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.,* seri 3, c. 6, bölüm 1, 1935, s. 34 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 39-40.

[45] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 40.

[46] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 40. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[47] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 22.

[48] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 500.

[49] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 499.

[50] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 22.

açıktır: Enver öldürülür ya da iktidardan düşerse, "Almanlar bir oldu bittiyle bizi savaşa sürükledi" propagandasını engellemek için Alman Elçisi yazılı belge istemektedir.[51]

25 Ekim 1914. Enver, 22 Ekim tarihli şifahî emrini yazılı surette Souchon'a tebliğ etti: "*Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Durumu elverişli bulduğunuz anda Rus Filosu'na hücum ediniz. Çarpışmaya başlamadan önce, bu sabah size verdiğim gizli buyruğu açınız*." *Elçi Wangenheim, Enver'in imzasını taşıyan bu açık ve gizli buyruğu, Goben (Yavuz) batarsa diye karada bırakmasını Souchon'dan ister!*[52]

27 Ekim 1914. Bahriye Nâzırı Ahmed Cemal, *Donanma'ya verdiği buyrukta Souchon'un Karadeniz'de vereceği buyruklara, kendi buyruğu imiş gibi uyulmasını ister*.[53]

29 Ekim 1914. *Alman-Türk ortak donanması Amiral Şuşan'ın kumandasında, ani bir şekilde Karadenizdeki Rus donanmasına saldır*dı*, Karadenizdeki Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombala*dı.[54]

İTC Hükümetinin Cihan Harbine iştirakı meselesinde Ahmed Cemal doğruyu söylememiştir:

> Bu durumu Cemal Paşa, kendi yardımcıları önünde iki yüzlülükle, Türkiye'nin hazinelerinin boş oluşu, memur ve askerlerinin maaşlarının verilemeyişi, bu imkânları sağlamak üzere savaşa girmiş bulunan bir gruba boyun eğmek ve onlarla anlaşmanın şart olduğu, şeklinde izah etmiştir.
>
> Hakikatte ise sebepler başkadır. Türk hükümeti, Türk halkını Dünya yangınının içine atarken başka emeller peşinde bulunuyordu: Bu, Harkov ve Kırım'ı zaptetmekti. Daha ateşlileri ise Volga ve Koma kıyılarına kadar ilerlemeyi arzuluyordu. Bu arada İslâm birliği kurmak, Mısır'ı almak, bütün Arap ülkeleri ile Şimali Afrika ve Hindistandaki Müslümanları bir Türk devleti altında birleştirmek arzuları da vardı.
>
> Alman kurmayınca hazırlanmış olan bir strateji plânında Türkiye'nin savaşa girmesi ile Türk ordusunun iki cephede faaliyet göstermesi öngörülüyordu: Kafkas cephesinde Rusya'ya; Suriye-Filistin cephesinde de İngiltere'ye karşı. Kafkas cephesinde Türk ordusunun zafer kazanması halinde, Kafkasya'nın, Orta Asya'nın, İran'ın Afganistan'ın ve Şimali Hindistan'ın Türk askerlerince işgali düşünülüyor; Suriye-Filistin cephesinde zafer halinde ise Mısır'ın alınarak Şimali Afrika'ya kadar uzanılması hesaplanıyordu.[55]

2 Kasım 1914. Çarlık Rusya, İTC Hükümetine savaş ilân etti.[56]

5 Kasım 1914. Britanya İmparatorluğu, İTC Hükümetine savaş ilan etti.[57]

6 Kasım 1914. Fransa Cumhuriyeti, İTC Hükümetine savaş ilan etti.[58]

---

51 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 924, dipnot *.
52 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 924, dipnot *.
53 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 924, dipnot *.
54 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 22-23.
55 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 23-24.
56 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 34.
57 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 23.
58 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 23.

11 Kasım 1914. İTC Hükümeti; Çarlık Rusya-Britanya-Fransa ittifakına karşı Cihad-ı Ekber ilan etti*. *Mısır, İran, Afganistan, OrtaAsya, Kafkasya ve ardından da Kırım'a Cıhadı anlatacak, yanlarında Alman ve Osmanlı altınları bulunan özel temsilciler gönderilecektir*.[59]

1915

Ocak 1915. *1915 yılının Ocak ayında Jön Türklerin organı olan "Tanin" gazetesi yayınladığı seri makalelerle, ortak düşman İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Türkiye, İran, Afganistan ve diğer İslam ülkelerinin ortak bir savaşa girmeleri gerektiğini yazıyordu. Bu sırada Padişahı Beşinci Mehmet de Mısır halkına hitap eden özel bir çağrıda bulunuyordu*.[60]

5 Ocak 1915. *Savaşın başlangıcında Türk Genelkurmayı, Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Harekâtını tasarladı. Plan gereğince bir yıldırım vuruşuyla, Transkafkasya ve Kuzey Kafkasya ele geçirilecekti. Planın gerçekleştirilmesi için, bu bölgeye 90 000 asker ve subay gönderildi. Fakat Sarıkamış Harekâtı tam bir yenilgi ve yok oluşla sonuçlandı. 21 aralık 1914'ten 5 ocak 1915'e kadar Türk birlikleri ölü ve tutsak olarak 78 000 kayıp verdiler. 29. Piyade Tümeni Komutanı Arif Baytın, anılarında şöyle diyor: "Sarıkamış trajedisi, Üçüncü Ordu'ya bağlı iki seçme kolordunun tam bir yok oluşuyla sonuçlandı."*[61]

Kafkas Cephesinde esir verme toplam sayısındaki Sarıkamış taarruzunun payı, %25 olacaktır: *1914 yılı 29 Ekim tarihinde Kafkas cephesinde başlanan ve 1917 yılı 15 Aralık tarihinde fiilen son bulan savaşlarda Rusların eline düşen Türk esirlerinin sayısı çok azdır: 60 bin kadar Türk esirinin Rusların eline düştüğü tahmin ediliyor. Harbin ta başlarında, Enver Paşa tarafından yapılan ve felâketle biten Sarıkamış tarruzunda 15 bin kadar Türk askerinin esir düştüğünü yukarıda görmüştük*.[62]

13 Ocak 1915. Moskova'daki Fransız Büyükelçi Paléologue, Paris'e muhtıra gönderdi. *1915 Ocak ayı başlarında Londra, Paris ve Petrograd arasında yapılan görüşmelerde, Çanakkale'ye karşı yapılacak bir hücum dolayısıyla Yunanistan'ın askeri ve deniz gücünden yararlanmak sorunu ortaya atıldığı zaman, Rus başkentindeki Fransız Büyükelçisi Paléologue, hükümetine gönderdiği bir raporda, stratejik sebeplerle Yunan askerlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkması gerekse bile Rusya'nın bu kuvvetlerin buraya temelli yerleşmesine kesinlikle izin vermeyeceğinin Yunan Hükümetine bildirilmesini tavsiye ediyor*.[63]

Şubat 1915. *Gence'de "Dıfai" adı ile bir gizli teşkilât vardı. Bu teşkilâtın mümessili olarak, 1915 yılı Şubat'ında, Emir Arslan Han Hoyski adında biri Erzurum'a gelerek, Türk makamları ile temasta bulundu. Kendisi tarafından yapılan teklife göre Kafkaslarda, birçok milleti içine alan İsviçrevari müstakil bir devlet kurulması mümkün olacaktı. Enver Paşa bu görüşü muvafık buldu. Bu suretle, Kafkaslarda, Türkiye ile Rusya arasında büyük bir tampon devlet kurulması görüşü ortaya atılmıştı. Fakat Türk*

---

* Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin tahliline göre İTC istibdadının çıkarttığı Cihad-ı Ekber Fetvası usûlen ve kavâiden mahzurluydu: Alemdar, 21 Kanunıevvel 1334 (21 Aralık 1918), Aded 7-1317; Aktaran: İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, c. 2, s. 935-936. "Dinsel bir kavram olarak cihat Bâb-ı Âlî'nin [İttihad ve Terakki Cemiyeti istibdadının] siyasal davası lehine kamuoyunu harekete geçiren politik bir araç olmuştu." Erik Jan Zürcher, *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam*, 2019, s. 269.

59 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 24.

60 *Bulgaristan Devlet Tarihi Arşivleri* (STDİA), Forma 176, OP 3, Arşiv ED-345, s. 15; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 24.

61 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 14.

62 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 440.

63 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 78.

ordusunun Ruslar karşısında mütemadi mağlubiyetleri, böyle bir projenin gerçekleşmesini boyuna geciktirmekte idi.[64]

2 Mart 1915. Çarlık Rusya Hariciye Nâzırı Sazonov'un beyannamesi: *İmparatorluk hükümeti, İzmir'i Türkiye'nin bir parçası olarak kabul* ediyor *ve bu bölgenin bir nevi tazminat olarak Yunanlılar'a teklifine karşı*dır.[65]

3 Mart 1915. Rusya Çarı İkinci Nikola'dan beyanat: *İstanbul şehri ile Güney Trakya İmparatorluğuma ilhak edilmelidir*.[66]

17 Mart 1915. *İstanbul ve Boğazlar, Fransızlar'ın büyük karşı koymasına rağmen nihayet* [..] *bir Fransız-İngiliz-Rus anlaşmasıyla Ruslar'a veril*di. *İstanbul şehrinin yanısıra Boğazlar'ın iki yanı, Avrupa yakasında Doğu Trakya, Asya yakasında Sakarya Nehrine kadar İzmit sancağı da tamamen Ruslar'a terkediliyor*.[67]

20 Mart 1915. İstanbul gizli andlaşması taksim planı kapsamında Çarlık Rusyası'ndan İngiltere'ye ve Fransa'ya nota: *Rusya, hilâfetin Türkiye'den ayrılmasını daha uygun görür*.[68]

5 Temmuz 1915. *İngiliz arşivinde yer alan 5 Temmuz 1915 tarihli bir belgeden, İngiliz yetkili Sir Mark Sykes ve Rusya'nın İstanbul elçiliğinde görevli Boris Serafimow'un İstanbul'un düşmesi durumunda hilâfetin Osmanlı Hanedanı'ndan alınmasını ve İstanbul veya Şam'da Vatikan'daki papalığa benzer bir hilâfet kurumunun oluşturulması konusunu görüştükleri anlaşılmaktadır*.[69]

1916

9 Ocak 1916. Çanakkale Deniz (19 Şubat-18 Mart) ve Kara (25 Nisan-9 Ocak) Muharebeleri neticelendi. İtilâf Devletleri Çanakkale Cephesi hedeflerini gerçekleştiremediler. *İtilaf güçleri Çanakkale Savaşlarında ölü ve yaralı olarak 146 000, Türklerse 186 000'in üzerinde kayıp verdiler*.[70] Diğer bir deyişle taarruzkarlar müdafiiden daha az zayiat vermişlerdir.

Şubat 1916. *Kafkas Cephesi'nde bunu* [Sarıkamış Harekâtını] *izleyen savaş harekatlarının hiçbirinde Türk silahlı birlikleri stratejik bir ağırlık kazanamadılar. 1916 şubatında Rus orduları karşı saldırıya geçtiler ve çetin savaşlardan sonra Erzurum'u ele geçirdiler*.[71]

Nisan 1916. İngiltere, Fransa ve Rusya gizli anlaşma imzaladılar. *Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ve bu son iki ilin güneyinde kalan Kürdistan'ın büyük kısmını içine alan Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu Ruslar'a kalıyor. Aynı anlaşmayla Suriye, Kilikya ve Harput Fransa'nın, Mezopotamya da İngilizler'in oluyor*.[72]

Çarlık Rusya Kafkas Ordusu *Nisan ayında Trabzon'a, temmuzdaysa Erzincan'a girdiler. Rus ordusunun Anadolu içlerine doğru ilerleyişini durdurmak için Türk komutanlığı diğer cephelerden bu bölgeye destek güçler gönderdi*.[73]

---

64 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 500.
65 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 77.
66 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 207.
67 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 79.
68 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 43.
69 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 19.
70 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 15.
71 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 15.
72 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 79.
73 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 15.

26 Haziran 1916. Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nin "saf bir Türk Devleti haline" getirilmesini hedefliyor. *Bern'deki Rus Elçisi Bahraht'dan Hariciye Nazırı Sazonof'a Telgraf:*

> No. 271 26 Haziran 1916
>
> Sizin 2286, benim 286 sayılı telgraflarımızla ilgilidir:
>
> Mandelstam şu hususları size bildirmemi rica ediyor: "Bana vermiş olduğunu talimat çerçevesinde Kemal Mithat'a durumu, özel ve gizli bir surette açıklama fırsatını buldum. Verdiğim izahat, zaferi bizim kazanacağımıza derinden inanmış bulunan muhatabımı -görünüşe göre- tamamiyle tatmin etti ve **Osmanlı İmparatorluğunun, sırf bir Türk Devleti haline sokulacağı fikrine** de yatkın hale gelmeye başladı. Mithat, bize yardım etmeyi vadetti. Aynı zamanda kendi partisine, daha güçlü bir durum kazandırmak için, yeniden çeki düzen vermeye kararlı olduğunu söyledi. Bu maksatla da Genç Türklerin azimkâr düşmanlarından Yusu Rasih ile Asaf Muammeri Selânik'den İsviçre'ye çağırdı." (Baheraht)[74]

Haziran 1916. *1916 ağustosunda Rus orduları Muş ve Bitlis'i ele geçirdiler*.[75]

V. İ. Lenin, 1916 yılında Kautsky'yle polemiğinde "Almanya'nın şimdi Türkiye'yi hem malî hem askerî bakımdan uydulaştırmış olduğu olgusuna" dikkati çekmekteydi.[76]

8 Ağustos 1916. 16'ncı Kolordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal, 2'nci Ordu Kumandanı Müşir Ahmed İzzet'e (Furgaç) rapor gönderdi: *Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir*.[77]

Rus Genelkurmayı, 1916 yılında Türk ordusu komuta kurulu için yaptığı değerlendirmede, Mustafa Kemal'i, yiğit, yetenekli, enejik ve bağımsız hareket edebilen bir subay olarak nitelemektedir.[78]

1917

1917 başlarında Kafkas bölgesinde cephe çizgisi (Karadeniz kıyısındaki) Tirebolu'ndan, Gümüşhane'nin batısından, Erzincan'dan, Muş'tan ve Van'dan geçmekteydi.[79]

8 Mart 1917. *Fabrikalardaki işlerini bırakan halk kitleleri sokaklara çıkarak bir nümayiş başlattı. Fabrika sayısının fazla olmasıyla ünlü olan Viborg'ta başlayan grev dalgası sonraki süreçte diğer bölgelere de yayıldı. Savaş ve otokrasi aleyhinde sloganlar atan kalabalığın amacı ekmek sıkıntısını/kıtlığını protesto etmektir*.[80]

> Petrograd'taki alaylar hükümetin göstericilere karşı silah kullanma emrini yerine getirmedi. Bunun yanı sıra askeri birliklerin insanların üzerine ateş etmeyi reddetmesi hatta göstericilerin yanında yer alarak polise karşı mukavemet göstermesi hükümeti iyice zora soktu. 12 Mart 1917 tarihine gelindiğinde bazı askeri birliklerin de katılımıyla gösteriler ivme kazandı ve mutlak monarşi teslim olmak zorunda kaldı. Ardından Prens Lvov

---

74 Hayri Mutluçağ. (1972). (Haz.). *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı* (Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin, çev.) içinde (s. 315). İstanbul: Belge Yayınları. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

75 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 15.

76 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 16.

77 Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, tarihsiz, s. 50.

78 M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, s. 415; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 74.

79 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 15.

80 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 13.

başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Çar II. Nikola'nın tahttan çekilmesiyle üç yüz yılı aşkın süredir Rusya'nın idaresini elinde bulunduran Romanov hanedanlığı yıkılmış oldu.[81]

12 Mart 1917. *Petrograd'da başlıyan ve "ekmek fıkdanı" yüzünden yapılan halk birikintileri, kadın ve çocuk yığınları 27 Şubat / 12 Mart günü, askerî birliklerin de halka katılması ile, tam bir "İhtilâl" şeklini almıştı*.[82]

15 Mart 1917. Muhalif koalisyonu, Çarlık idaresini tasfiye etti. Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti şeklinde iki idare tesis edildi.

Rusya'daki Şubat 1917 Devrimi aynı zamanda Rus İmparatorluğu halklarının burjuva demokratik devrimi idi.[83] Jülyen takviminde şubat ayı, Gregoryen takviminde mart ayına tevafuk ediyor.

1917'de Rusya'da Ekim Devrimi başladığı zaman I. Dünya Savaşı üçüncü yılını dolduruyordu. Türkiye bu savaşa, Almanya ve Avusturya Macaristan imparatorlukları yanında katılmıştı. Bunların karşısında ise günün en güçlü devleti İngiltere ile Fransa ve Rus İmparatorluğu vardı. Türkiye, Çanakkale'de direnmesine rağmen Suriye, Irak ve Doğu Anadolu'da sürekli toprak kaybediyordu. Rusya'da ise Şubat 1917 Devrimi ile çarlık yıkılmış, bir burjuva geçici hükümet kurulmuş, ancak bu hükümet halkın direnişine rağmen savaşı sürdürmüştü.[84]

Bern Elçisi Fuad, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye telgraf gönderdi. *Rus ajansının bildirdiğine göre, Petrograd'da büyük bir ihtilâl patlak vermiştir. Bütün nazırlar ve Çar kendisi de hapiste*dir. *"Duma" azalarından Milükov da dahil, 12 kişiden ibaret "geçici bir hükûmet" kurulmuştur. Petrograd garnizonu da bu hükümeti desteklemekte*dir.[85]

18 Mart 1917. *Mart 1917'de Çarlık devrildikten sonra, yerini alan burjuva hükümetler, Çarlık politikasını sürdürmüşledir. Dışişleri Bakanı Prof. Miliukov, 18 Mart 1917'de, dışarıdaki Rus sefirlerine, Türkiye'yi parçalayan gizli anlaşmaların yürürlükte bulunduğunu bildirmiştir. Anlaşmaların yırtılmasını yalnızca Bolşevikler isterler. Petrograd Sovyeti, milletlerin kaderlerini tâyin hakkını savunur ve toprak ilhakı olmadan barış çağrısında bulunur. Türkiye'den pay almak isteyen Miliukov, 1917'de Bolşeviklerin buna karşı çıkışı yüzünden istifa zorunda kalır*.[86]

25 Mart 1917. *Kırım'da yaşayan Müslümanlar, Şubat Devrimi'nin hürriyet rüzgârına kapılmış ve ulusların kendi kaderini tayin hakkından istifade etmeye çalışmışlardı. Bu bağlamda 12 (25) Mart 1917'de 1500 kişinin katıldığı Kırım Müslümanları Kongresi yapılmış765 ve söz konusu kongrede bir Müslüman Yürütme Komitesi teşkil edilmişti. Komitenin başkanlığına ise Numan Çelebi Cihan seçilmişti. Komite, bir nevi geçici hükümet karakterinde işlev görecekti*.[87]

---

81 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 13-14.

82 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 319.

83 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 20.

84 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 11.

85 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 319.

86 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 436.

87 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 323. "Kırım-Tatar Millî Konseyi Direktuvarı'nın Temmuz 1918'deki bir beyanatında delege sayısı ve kongre tarihi farklılık göstermektedir: *1917'de Şubat Devrimi sürecinde Rusya'da iskân eden hiçbir ulusta gözle görülür herhangi bir millî hareket hâsıl olmamıştı. Kırım Tatarları, 26 Mart'ta Akmescit'te 3 bin delegenin katılımıyla gerçekleştirilen kongrede kendi millî özerkliğini ilan etti…*" (GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 21-22; akt., Konak, 2017, s. 323, dipnot 765).

27 Mart 1917. *Bolşevikler, Zürih'ten 9 Nisan (27 Mart 1917) günü ayrılırlar. Lenin çiftinin yanında İnessa Armand, Zinovyev ve ailesi, Rusya'yı ilk kez görecek Radek'in[*] yanı sıra birçok sadık dost ve bazı Bundçular vardı.*[88] *Lenin'le birlikte 1917'de mühürlü trenle Almanya topraklarından geçerek İsviçre'den dönen kişilerin neredeyse üçte ikisi Yahudi'dir*.[89]

*Rus devrimcisi ve yayıncı Vladimir Livoviç Burtsev (1862 - 1942), Lenin ve yoldaşlarını Alman ajanı olarak nitele*miştir.[90]

İstanbul'daki Alman Sefarethanesi ile Rusya Yahudisi Aleksander İsrail Helphand (nam-ı diğer Parvus Efendi) iştiraki Rusya komünistlerine müzaheret etmiştir. Bu entrika odağı, Çarlık Rusya izmihlalinde müessir olmuştur:

> Rusya'nın Avrupa savaşında yer aldığı felaketli gidişat içinde Rus hükümetini, maliyesini ve sanayiini denetiminde tutanlar kendi çıkarlarının halkın çıkarlarından farklı olduğunu göstermişlerdi. Yasadışı ihtilalci yeraltı örgütlerinin sol kanadında pek bilinmeyen bir kişi de -kendisine özgü kuramsal nedenlerle- savaşın başından beri aynı şeyi söylemişti. Savaş sırasında Zürih'te sürgünde yaşamış, çalışmış ve yazmış bu kişi o zaman kırklı yaşlarındaydı. Potis ye ihtilalci çevreler dışında tanınmıyordu.
>
> 1901'de Lenin adını alan Vladimir İlyich Ulyanov, yaşamını Marksist kurama ve fraksiyonel tartışmalara adamış eski bir avukattı. Savaşın başında sosyalist meslektaşlarının kendi ülkelerini desteklemeye koşmalarını dehşetle karşılamıştı. Lenin'in kuramı, savaş karşıtı olarak yalnız kalmasına ve ülkesine muhalif olmasına yol açmıştır. Bu durum onu diğer herkesten ayırıyordu. Kendi politik fraksiyonu olan Bolşevikler bile onun savaş konusundaki görüşlerini tam olarak anlamıyorlardı.
>
> Lenin, 1914 Eylülünde yazdığı *Savaş Üzerine Yedi Tez*'de şöyle diyordu: "İşçi sınıfının ve tüm Rus halklarının emekçi kitlelerinin bakış açısından, kötünün iyisi, Polonya, Ukrayna ve Rusya'nın diğer milletlerini baskı altında tutan Çarlık monarşisi ile ordusunun yenilgisi olacaktır." *Tezler*'de Rusların, Çar'ın yönetiminde olan diğer halkların üzerindeki emperyalizmini defalarca kınamıştır. Kendisi Rus'tu[*]: Ama görüşüne göre, Rusya'nın yenilgisini ve Rus İmparatorluğu'nun parçalanmasını hedef almak da göreviydi.

---

[*] "Bu meşhur *İhtilalci*nin önceki faaliyetleri, bir ara Alman Sosyalist-Demokrat Partisinden koğulması, ve hattâ Dresden'deki *saat hırsızlığı* yüzünden hapise atıldığına ait bazı enteresan kayıtlar, Avusturya polisi tarafından tanzim olunmuş ve Karl Radek'in biyografisine eklenmiştir." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 345, dipnot 1.

[88] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 61.

[89] Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler*, 2011, s. 139. "Lenin'in de Atatürk'ün de soyağaçları gizli tutulmuştur. Yahudi kökenine sahip olduğu varsayılan ama kendilerini Yahudi olarak görmeyen devrimciler, kökenlerini önemsememişlerdir." (Baer, 2011, s. 140). Baer, Mustafa Kemal'in Sabataycı olmadığı kanaatindedir. Fakat şu hususu da belirtmekten kendisini alıkoyamamıştır: "Atatürk'ten açıkça gizli bir Yahudi ya da Dönme olarak bahsetmek, 1951 Türk Ceza Kanunu'nun 5816 no.lu, *Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar* maddesine göre, onun anısına hakaret etmek ya da sövmek olarak kabul edilmektedir." (Baer, 2011, s. 302, sonnot 4). Lenin'in Yahudi asıllılığını Stalin gizlemiştir: Tamas Krausz, *Lenin*, 2018, s. 35.

[90] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 2007, s. 293, dipnot 262. "Vladimir Livoviç Burtsev (1862-1942), Rus devrimcisi ve yayıncı. 1882'de Sen Petersburg, 1885'te Kazan Üniversitesi'nden atıldı. *Narodnaya Volya* hareketi üyesi olarak hapse mahkum edildi ve 1886'da İrkutsk'a sürgün edildi. İngiltere ve İsviçre'de *Narodnaya Volya* adına dergiler yayımladıysa da bunlar da yasaklandı. 1905 Devrimi'nden sonra gizlice Rusya'ya döndü. 1907'den sonra ağırlıklı olarak Çar'ın ajan provokatörlerini sergilediği dergi yayıncılığı yaptı ve Devrimin Şarlok Holmes'i unvanını aldı. 1914'te ülkesine dönerken yakalandı ve Sibirya'ya sürgün edildi. 1915'te affa uğrayan Burtsev bolşeviklere şiddetle karşı çıktı ve Lenin ve yoldaşlarını Alman ajanı olarak niteledi. Ekim Devrimi günlerinde Troçki'nin emriyle tutuklandı. Farklı görüşler savunsa da Maksim Gorki Burtsev'in serbest bırakılmasını istedi ve Şubat 1918'de özgürlüğüne kavuşan Burtsev Rusya'dan ayrıldı. Bundan sonraki yaşamını önce Finlandiya, İsveç ve sonradan Fransa'da siyasi göçmen olarak geçirdi. Sovyetlerde iç savaş boyunca Kolçak ve Denikin önderliğindeki Beyazları destekledi 1930'lu yıllarda Nazizme ve antisemitizme karşı mücadele yürüttü."

[*] Vladimir İlyiç Ulyanov'un mader tarafından Yahudi asıllı olduğu yukarıda belirtilmişti.

Bu sıralarda İstanbul'da yaşayan Lenin'in eski bir meslektaşı ve İkinci Sosyalist Enternasyonal'in bir lideri de buna benzer bir sonuca varmıştı. "Parvus" takma adını alan Alexander İsrael Helphand, politik hedefinin Çarlık İmparatorluğu'nun yıkılması olduğunu açıkça söyleyen bir Rus Yahudisi'ydi. Lenin'in bir Alman zaferi karşısında kayıtsız olmasına karşın Helphand bu konuda aşırı hevesliydi. Helphand'ın Alman yanlısı eğilimlerini sürdürmesini sağlayacak parası ve politik bağlantıları da bulunuyordu.

Lenin'le aynı kuşaktan olan Parvus (Helphand 1869'da, Lenin 1870'te doğmuştu) ihtilalci sosyalist hareketin sol kanadının entelektüellerinden biriydi. 1890'lı yılların başında Rusya'yı terk edip Almanya'ya gitmiş, orada Polonya doğumlu Alman Yahudisi Rosa Luxemburg'un yanı sıra ihtilalci amaç uğruna mücadele veren bir kuramcı ve gazeteci olarak ün yapmıştı. 20. yüzyılın ilk yıllarında Leon Troçki'nin rehberliğini yapmış ve 1905'te, ilerde Troçki'nin "sürekli devrim" kuramı olacak düşünceyi ilk kez ortaya atmıştı. Parvus, Rusya'ya dönünce Sibirya'ya sürülmüş, ama çok geçmeden Batı Avrupa'ya kaçmıştı.

Ancak Helphand/Parvus'un kendini tedricen gösteren bir yanı daha vardı: İdealist dostlarının görüşlerine göre kendi başının çaresine bakan karanlık bir insandı. İhtilalci davaya hizmet için başlattığı yayıncılık girişimleri kendisi için daha yararlı oluyordu. Lenin ile Bolşevik fraksiyonu, Parvus'un 1904'te, yazar Maksim Gorki'nin telif haklarından Sosyal Demokrat Parti'ye bağışladığı 130.000 markı (kesin rakam konusu tartışmalıdır) zimmetine geçirdiğinden kuşkulanmaktaydılar. Onu yüzlemişlerdi ve Parvus'un ileri sürdüğü açıklamalar inandırıcı olmamıştı.

Helphand yayıncılığı ve ihtilalci faaliyetleri terk edip çeşitli işlere girdi, Viyana yoluyla Balkanlara, oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na gitti. Burada Jön Türk hareketiyle ilgilendi ve mısır ve diğer emtia ticaretine başladı. 1912'de hükümet yetkilileriyle sıkı bağlar kurmuş, onların yardımıyla Balkan savaşlarında Osmanlı ordusuna ikmal ihaleleri almıştı.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başlayınca Helphand, Türk basınında bir makale yayımlayarak bir Alman zaferinin Osmanlı hükümetinin çıkarına olduğunu açıkladı. Balkan ülkelerinde Alman yanlısı duygunun gelişmesinde de yardımcı oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince Babıali'nin tahıl ve demiryolu yedek parçası alımlarına aracılık ederek komisyonunu aldı. Hükümete savaş için ekonomiyi seferber etme konusunda da danışmanlık yapıyordu. Amacı Rus hükümetini devirmekti ve İstanbul'daki evi Çar'a karşı komplo kuranların buluşma yeri olmuştu.

Helphand tanıdıkları aracılığıyla Alman büyükelçisiyle bir görüşme fırsatı elde etti. Von Wangenheim'la 7 Ocak 1915'te buluştuğunda, "Alman hükümetinin çıkarıyla Rus ihtilalcilerinin çıkarları eştir," dedi. Von Wangenheim bu görüşmeyi iki gün sonra telgrafla Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek Helphand'ın "Rus Demokratlarının amaçlarına varmalarının tek yolunun çarlığın tümüyle yıkılıp Rusya'nın küçük devletlere bölünmesi" olduğunu söylediğini iletti. Helphand, ihtilalcileri Rus İmparatorluğu'nu yıkacak bir program ardında birleştirebilmesi için Almanya'nın kendisine yardım etmesini istemişti.

Alman hükümetinin yüksek düzey çevrelerinde bu öneriye ilgi duyuldu. Helphand 1915 Şubatı'nda dışişleri bakanlığı yetkilileriyle görüşmek için Berlin'e gitti. Burada kendisinden önerisini yazılı vermesini istediler. Helphand, 9 Mart'ta sosyalist ihtilalcileri ve milliyetçileri destekleyerek Çarlık Rusyasını yıkmak için geniş bir planı içeren bir muhtıra hazırladı. Almanlara Lenin ile Bolşevik fraksiyonundan söz etti, Lenin ile bazı arkadaşlarının İsviçre'de olduklarını bildirdi ve Alman yardımına karşılık, onların adlarının önemini vurguladı. Böylece Helphand Almanlar için Lenin'i bulmuş ve tanımlamış oldu.

Alman liderler Helphand'ın önerilerini benimsemeye karar verdiler ve çeşitli ihtilalci grupları birleştirme işine başlaması için mart sonunda kendisine 1.000.000 mark (o sırada 240.000 dolar) avans verdiler.

Helphand'ın eski yoldaşlarına ilk yaklaşımları geri çevrilmişti. Rosa Luxemburg kendisine konuşma fırsatı bile vermeden kapıyı gösterdi. Troçki adını alan Lev Davidovich Bronstein, Parvus'un bir zamanlar önemli bir kişi olduğunu, bir dost ve öğretmen olduğunu, ancak 1914'te değiştiğini ve artık "politik olarak ölü sayıldığını" söylüyordu. Parvus'un eski sosyalist-ihtilalci meslektaşlarının tutumu onlardan biri tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Onu Rus muhbiri, sahtekâr ve dolandırıcı olarak görüyorlardı... şimdi ise bir Türk ajanı ve vurguncuydu."

Helphand en önemli yaklaşımını ilkbaharda yaptı. Zürih'e gidip lüks Baurau Lac otelinde karargâh kurdu. Orada bolluk içinde yaşıyor, her sabah kahvaltıda bir şişe şampanya içiyor, dev boyutlu purolar tüttürüyor, çevresini gösterişli kadınlarla sarıyordu. Yoksul sürgünler arasında para dağıtmaya da başlayıp kendisinin ihtilalin haznedarı olduğunu söylemekteydi.

Helphand mayıs sonlarında Lenin'i, Bolşevik teorisyenin her zaman gittiği lokantada buldu, arkadaşlarıyla yemek yediği masaya gidip kendileriyle konuştu ve onlarla birlikte Lenin'in evine gitti. Lenin onun söylediklerini dinledikten sonra kendisini Alman "şovenistine" dönüşmekle suçladı, derhal evinden çıkmasını ve bir daha gelmemesini söyledi.

Ancak Lenin'in sol kanattan bir arkadaşı, planı yürürlüğe koymak için Helphand'la birlikte gitmişti. Operasyon merkezleri Stockholm olacaktı. Lenin bu arkadaşı aracılığıyla gelişmelerden haber alıyordu. Ayrıca, Lenin ile Bolşevik Parti, bir Polonyalı ve bir Rus Sosyal Demokratı kanalıyla Helphand'dan para almışlardı. Lenin daha sonra bunu inkâr etmişse de, yazışmaları bu inkârının yalan olduğunu göstermektedir.

Helphand görünüşte çok kârlı bir ticari şirket işletmekteydi. Gizlice ihanet planlıyor ve Alman hükümetinin finanse ettiği ihtilalci bir gazete yayımlıyordu. Gazetesi fazla başarılı değildi. Rusya'da Lenin ile diğerlerinin yardımı olmadan genel grev örgütlemeye çalışmıştı. Genel grev olmadıysa da, daha başarılı oldu ve Petrograd sokaklarına 45.000 protestocu döküldü.

Ancak Helphand, Alman hükümetinin dikkatini yıkıcı bir güç olarak Lenin'in üzerine çekmişti; Almanlar başka ajanlar aracılığıyla Bolşevik teorisyeni gözetlemeye ve ihtiyacı olduğunda, kaynağını söylemesine gerek kalmayacak biçimde kendisine para vermeye devam ettiler.

Böylece Jön Türklerin İstanbul'da üslenmiş yakını olan Helphand, Türkiye'nin müttefiki Almanya'nın, ortak düşman Rusya'yı yıkması için ortaya garip ve yeni bir silah çıkarmış oluyordu.[91]

Sina Akşin: *Türklerin Marksizm ile, hatta emperyalizm kavramıyla tanışmaları savaş sırasında Almanya'dan İstanbul'a gelen Parvüs'ün (Alexander Helphand) konuşma ve yayınları sayesinde olmuştur. Tabii 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte ilgisizlik ve bilgisizlik azalmaya başlamıştır*.[92]

Yahudi *Troçki'nin ustası Parvus*, *1910'da Türkiye'ye gelerek İstanbul'da yaşaması ve "Türk Ocağı" dergisine düzenli yazılar yazmış olması*, *en çarpıcı olgulardan biri*dir.[93]

Abidin Nesimi: *Mesleki temsilcilerin sol kanadının bir kısmı kendilerini dünya ihtilaline verdiler. Bunların solculuğu genel olarak Parvüs'cü bir komünistlik, diğer bir deyimle Türk ve İslamın önderliğinde bir dünya komünizmi hareketine eğilimlidir. Merkezi temsilcilerin merkezi ve ılımlı kanadı ise Türkiye Kurtuluş hareketinin çekirdeği oldu*. [Memduh Şevket] *Esendal bu gruba dahildir*.[94]

Mart-Nisan 1917. *Babıâli mahfillerindeki hâkim kanaata göre kabul olunabilecek esaslar dahilinde Rusya'daki yeni hükümet ayrı bir barış akdine yanaşabilecektir*.[95]

4 Nisan 1917. *Ruslar tarafından Fransız askerî cihetlere verilen*, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin hal-i hazırına kısa bir nazar" sernameli istihbarat raporunda yazıyor: *16. kolordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa, genç-Türk şefleri arasında en popüleri olup, cesur, kabiliyetli, enerjik ve tamamiyle müstakil görüşlü*dür. *İttihad ve Terakki Cemiyeti esaslarını kabul etmekle beraber, "Komite" teşekkülünü beğenmiyor. Enver Paşanın da en büyük rakibi*dir.[96]

---

91 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 215-217.
92 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 305.
93 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 49.
94 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 48. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.
95 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 321.
96 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 296-297.

5 Nisan 1917. *Rusya'da ihtilâl çıkınca, Ukrayna ahalisinin türlü zümrelerini temsil eden dernekler derhal harekete geçmişler ve Kiyef şehrinde 5 Nisan 1917 tarihinde ilk millî Ukrayna kurultayını toplamışlardır. Bu toplantıya 800 delege katılmış ve bununla Ukrayna Parlamentosu anlamına gelen "Rada" teşkil edilmişti. Bu "Rada"da Ukraynalılardan başka azınlıkta olan Ruslar, Lehliler ve Yahudiler de vardı. "Rada" parti mensubiyeti bakımından daha ziyade mutedil sosyalistti ve Bolşevik komünistlerden tek bir üye seçilememişti. Bu suretle Kiyef şehrinde teşekkül eden Ukrayna "Rada"sı, millî Ukrayna hareketinin ve Ukrayna halkının hakikî mümessili sıfatını taşımakta idi. Rada'nın "merkez sekreterliği" de, henüz teşekkül etmemiş olan, "Ukrayna Millî Hükümeti" görevini yapmakta idi*.[97]

İstanbul matbuatından *Tanin* gazetesinin haberine göre Sadrazam Talat, Mart 1917 Sovyet *Devrimi'nin hemen ardından, çarlık rejiminin yıkılmasının Türkiye'nin doğuya hâkim olmasına kapıyı açtığını* belirtti.[98]

6 Nisan 1917. *21 Mart-6 Nisan (1918)* [1917 (ÖFA notu)] *tarihlerinde Arras ve La Fere arasında Picardie'de yapılan büyük taarruz başlangıçta iyi gelişti ve 90 bin İngiliz esir alındı ise de, sonra durduruldu. 6 Nisan 1917 tarihinde Amerika'nın Almanya'ya harp ilanı üzerine, çok geçmeden Müttefikler hem asker sayısı, hem de malzeme bakımından söz götürmez bir üstünlük elde etmeğe başladılar*.[99]

8 Nisan 1917. Şarkî Anadolu'daki işgalci *Rus ordusunda beyaz bayrak çekenler ve "Yakında sulh olacak" diye bağıranlar vardı, yaşasın cumhuriyet diye ortaya atılanların sayısı ise gün geçtikçe çoğalıyordu*.[100]

15 Nisan 1917. Stockholm Elçisi Cevad, Bâb-ı Âlî Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye 248 numaralı telgraf keşide eyledi. Telgrafda, *Lenin'in 30 kadar Rus sosyalisti ile (ki doğru idi, hepsi Lenin ile 32 kişi idiler) İsviçre'den Almanya üzerinden geldikleri ve Petrograd'a gittikleri anlatılmış, ve Lenin'in "barış akdi" taraftarı olduğu belirtilmiştir*.[101]

18 Nisan 1917. Geçiş Hükümeti Hariciye Nâzırı *Milyukov, 1 Mayıs (18 Nisan) 1917 tarihli notasında "yalnız kendi sorumluluğu altında kaleme alınan ek bir paragrafta bütün ulusun son zafere kadar dünya savaşını sürdürmeye kararlı" olduğunu belirtiyordu. Hükümetle Sovyet arasındaki işbirliği siyasetini başarısızlığa ulaştıran ve memleketi oldubitti karşısında bırakan bu metin barutu ateşledi*.[102]

1-11 Mayıs 1917. *5. Umumî Rusya Müslümanları Kongresi'ne aktif bir katılım gerçekleşti: "Kırım'dan mezkûr syezde (kongreye-İ.K.) 25 vekil saylanıp (seçilip) bunların içerisinde Hasan Sabri Ayvazov, Mehmet Bekirov, M. Kıpçakskiy, İ. Lemanov, Ahmet Özenbaşlı, İ. Tarbi, S. Hantanov, Halil Çapçakçı ve gayrıları" yer almaktadır.*[103]

5 Mayıs 1917. İkinci Geçiş Hükümeti kuruldu:

> Savaşı sürdürmeye yönelik nota, 3 Mayıs'ta (20 Nisan'da) gazetelerde yayımlandığı andan itibaren ülke genelinde büyük bir huzursuzluk yarattı: *"Sovyet'te sosyalist hareketi temsil eden liderlerin büyük çoğunluğu, kandırıldıklarını düşünüyorlardı. Başkentteki işçiler ve askerler ise öfkelerini bir silâhlı gösteride yansıtmanın*

[97] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 387.
[98] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 20.
[99] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 568.
[100] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 221.
[101] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 322, dipnot 1. Yahudi Zinovyev de Lenin'in maiyetindedir.
[102] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 52.
[103] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 323. "1-11 Mayıs 1917 de Moskova'da toplanmış olan *Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi* olmuştu." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 415.

yolunu arıyorlardı. 3 ve 4 Mayıs (20-21 Nisan) tarihlerinde bu tür gösteriler, hükümet binasının bulunduğu Mariinskiy Sarayı'nın çevresinde meydana geldi."

Rus tarihine Nisan Krizi olarak geçen bu olaylardan sonra gösteriler ve karışıklıkların artmasından endişe eden Geçici Hükümet, ortamı yumuşatmak için kabinede değişiklik yapmak zorundaydı. Nitekim halkın tepkisini çeken Dışişleri Bakanı Milyukov ve Savaş Bakanı Guçkov, olaylardan sonraki 1 hafta içinde görevlerinden istifa ettiler. Bu istifalardan sonra yeni bir hükümetin kurulması için faaliyetler tamamlanmış, Prens Lvov başkanlığında 18 Mayıs'ta (5 Mayıs'ta) 6 sosyalist bakanın katılımıyla ikinci Geçici Hükümet kuruldu. Yeni yapısıyla bir koalisyon hükümeti hüviyetine bürünen ikinci Geçici Hükümet'in savaş bakanlığına Kerenskiy getirilmiş; diğer sosyalist bakanlar ise çalışma, tarım, yiyecek ve savaş gereçleri, adalet bakanlıklarını paylaşmışlardı.[104]

17 Mayıs 1917. 3'üncü Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen çok gizli bir raporda belirtildiğine nazaran *Ruslarla "mükâlemede" bulunmak üzere, yanlarına tercümanlar katılarak, zabitler* izam edilmiştir. *17 Mayıs 1917'de yapılan bir "mükâleme"de Rus askerlerinin artık harbetmek istemedikleri* işitilmiştir.[105]

30 Haziran 1917. *Ukrayna Radası, Rusya'da İhtilâlin ilân ettiği hakikî "demokrasi" prensiplerini benimsediğini ve "Rusya Demokratik Cumhuriyeti" çerçevesi içinde, Rusya ile federal sistem halinde birlikte yaşamağa karar verdiğini, yani Rusya ile siyasî ve ekonomik bağlarını muhafaza edeceğini ilân etmişti. Bu hususta, başında Kerenskiy'nin durduğu, "Geçici Hükümet" ile de bir anlaşmaya varılmış ve bu baptaki anlaşma Petrograd'da 30 Haziran 1917 tarihinde imzalanarak resmiyet kesbetmişti. Buna göre: Kerenskiy hükümeti, Ukrayna'nın geniş ölçüde muhtar bir ülke olduğunu resmen tanımış ve tasdik etmişti*.[106]

4 Ağustos 1917. *Kerenskiy'nin gittikçe sola kayması üzerine, Kafkas Müslümanları ona karşı cephe almağa başladılar. Nitekim muhafazakâr bir rejim kurmak maksadiyle yapılan General Kornilov'un hareketi başlıca Kafkaslı kuvvetlere dayanmıştı. General Kornilov'un 4 Ağustos 1918* [1917 (ÖFA notu)] *tarihinde, Petrograd üzerine yürüdüğü zaman, Birinci Dünya Savaşında Şimalî Kafkaslılardan teşekkül eden "vahşi tümen" (dikaya diviziya) büyük bir rol oynamıştı. Petrograd'dan gönderilen Müslüman nasihatçılar bunları hükümete karşı harbetmemeğe kandırdıktan sonradır ki, Kornilov ayaklanması bastırılabilmişti. Bunu müteakıp "vahşi tümen"in efradı memleketlerine döndüler*.[107]

14 Eylül 1917. *30 Haziran-11 Temmuz tarihlerinde Avusturya cephesine karşı yapılan General Brussilov kumandasındaki taarruz teşebbüsü, birkaç gün başarıdan sonra, durdurulmuş ve Rusların yenilgisi ile bitmişti. Bu durum karşısında harbe isteksizlik büsbütün artmıştı.* [Hükümet Reisi] *Kerenskiy'nin emri ile Rus ordusunda gerçekleştirilen "demokratlaştırma" hareketi de Rus ordusunda disiplinin büsbütün azalmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan Lenin ve arkadaşları azamî derecede faydalanarak askerleri ve halkı kazanmak imkânını bulmuşlardı. Bu defa General Kornilov tarafından aksiihtilâlci ayaklanma (9-14 Eylül 1917) hareketi Kerenskiy'yi Bolşeviklerin kucağına atmış ve Bolşeviklere karşı kullanılan bütün yasaklar kaldırılmıştı*.[108]

Bir süre sonra Başkomutanlığa getirilen Kornilov ülke yönetimini ele geçirmek için bir darbe planladı. Plan, Krenskiy'i düşürmek ve Bolşevikleri Petrograd'tan temizlemek üzerine kuruluydu. Kerenskiy ile Sovyet

[104] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 52.
[105] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 331, dipnot 1.
[106] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 388.
[107] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 481.
[108] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 324. *ÖFA Şerhi*: İttihadçı-Kemalist tarih anlatısında, Çanakkale deniz ve kara muharebeleri (Mart 1915), Rusya'ya yardım ulaştırılmasının engellenmesi zımnında çarlık rejiminin yıkılmasına (Mart ve Kasım 1917) başat âmil gösterilmektedir. Bu neden-sonuç ilişkisi, en hafif tabirle mahzurludur.

arasında anlaşmazlık bulunmasına rağmen darbe girişimine karşı Sovyet, Kerenskiy'i destekleyerek devrime karşı mücadele komitesi kurdu. Kornilov hareketi başarısızlıkla sonuçlandı ve Başkomutan/General Kornilov ile yardımcıları tutuklandı.[109]

28 Eylül 1917. *"Sovyet" sözüne Türk matbuatında ilk defa yine "Tesvir-i Efkâr" sütunlarında rastlanmaktadır. Bu gazetenin 28 Eylül (1917) tarihli sayısında: "Sovyet Nihayet Sulh Yapacak mı?" başlığını taşıyan yazıda: "Sovyet"in yani "Rus Amele ve Asker Cemiyeti"nin sulha doğru temayülatı kesb-i kat'iyet ediyor" denmiş, Lenin ve etrafındakilerin sulhçu siyasetleri belirtilirnek istenmişti. "Geçici Hükümet"in "Harpçi Siyaseti", Milükov ve Guçkov'ların "İstanbul ve Boğazları istemekte" ısrarları ve Kafkas cephesinde Rus keşif hareketlerinin devam ettirilmesi karşısında, Türk matbuatının, "Sovyet"in bu barışçı siyasetini memnuniyetle karşılaması gayet tabii idi. Lenin tarafından vaktiyle ilân edilen "ilhaksız ve tazminatsız barış" parolası en çok Türkiye'nin işine yarıyacaktı.*[110]

Eylül 1917 Nihayeti. *Eylül sonlarında Petrograd "Sovyeti"nde çoğunluk artık Bolşevik partisinde*dir*; dolayısiyle Petrograd'daki "Asker, Amele ve Köylüler Sovyeti" "Geçici Hükümeti" tamamiyle gölgede bırakacak bir hale gelmiştir*.[111]

Ekim 1917. *1917 Ekim'inde Rus cephelerinde durum kabaca şu görünümde*dir: *Kafkas cephesinde; Çarlık ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiş, Trabzon'un batısından, Erzincan Kemah yolundan, Dersim ve Murat Suyunun güneyinden Van Gölüne ve Başkale'ye kadar uzanan bir hattı tutmakta*dır. *Bu çizginin doğusunda ve kuzeyinde kalan topraklar 1916 yazından beri ele geçirilmiş, ancak 1917 Şubat Devrimi yeni bir ileri harekâtı engellediğinden cephelerin yeri değişmemiş ve durum bu şekilde Ekim Devrimi'ne kadar sürmüştür*.[112]

23 Ekim 1917. Bolşevik Partisi Merkez Komitesi, *Geçici Hükümet'e karşı silâhlı ayaklanma düzenleyerek halk adına iktidarı ele geçirme kararı aldı*. Politbüro teşkil edildi: Lenin, Trotskiy, Stalin, Sokolnikov, Zinovyev, L. B. Kamenev, Bubnov.[113]

29 Ekim 1917. *Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkez Komitesi, 16 (29) Ekim'e gelindiğinde silâhlı ayaklanma fikrini, tüm parti organlarına anlatmak ve onların icazetini almak için daha geniş kapsamlı bir toplantı yaptı. Toplantı, saatlerce süren sert münakaşalara sahiplik etti. İpliği pazara çıkmış muhalifler olarak Zinovyev ve L. B. Kamenev, bir kez daha silâhlı ayaklanmanın yanlış bir karar olduğunu, zamanlamasının uygun olmadığını ve Bolşevik hareketin tamamen ortadan kaldırılacağını ileri sürmüşlerdi. Fakat toplantı, onların muhalefetine rağmen Lenin'in üstünlüğüyle sonlanmıştı: "Oyların büyük çoğunluğu (19 lehte, 2 aleyhte ve 4 çekimser) merkez komitesinin 10 (23 İ.K.) Ekim tarihli Leninist kararını desteklemişti. Bu toplantıda, ayaklanmayı idare edecek A. S. Bubnov, F. E. Derjinskiy, Y. M. Sverdlov, İ. V. Stalin ve M. S. Uritskiy"in içinde yer aldığı bir parti merkezi kuruldu." Ayrıca muhalif Bolşevik L. B. Kamenev, toplantı esnasında parti merkez komitesinden istifa ettiğini açıklamıştı.*[114]

Ekim 1917 nihayeti. *Bilhassa Ekim Devrimi'nin gerçekleştiği günlerde Elviye-i Selâse'de de siyasal hareketlilik söz konusuydu. Henüz ekim ayı sonunda Kars'ta İslam Komitesi adı altında bir birlik teşkil edilmişti. İlerleyen günlerde Müslüman ahali, Gürcülerin ve Ermenilerin muhtemel saldırısına karşı koymak için diğer sancaklarda da söz konusu komitenin şubelerini hayata geçirmişti. Aralık 1917'e gelindiğinde ise İslam Komitesi adına Tiflis'teki komiserliğe bir mebusun gönderildiği ve hemen*

[109] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 14-15.
[110] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 325.
[111] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 325.
[112] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 11.
[113] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 66.
[114] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 67.

akabinde komitenin yerine Kars Müslümanları Askerî Meclisi adında bir yönetim biriminin inşa edildiği müşahede edilmektedir.[115]

3 Kasım 1917. Stockholm Maslahatgüzarı Esad, İstanbul'a uzunca bir telgraf keşide eyledi. *"Bolşeviklerin kudret ve nüfuzları gittikçe tezayüt etmekte olup, mevki-i iktidara gelmeleri muhtemel bulunduğunu muhtelif menabiden istihsal eylediğim malumata atfen arzeylemiş idim" dedikten sonra, Bolşeviklerin iktidara geldikleri takdirde takip edecekleri siyaseti bildirmiştir; "tazminatsız ve ilhaksız sulhun" başta geldiği bilhassa belirtilmiştir*.[116]

7 Kasım 1917. *Hazırlıklar, daha önce Petrograd Sovyetinin yürütme komitesi tarafından kurulmuş fakat sonra Bolşeviklerin hâkimiyetine geçmiş olan "Askeri Devrimci Komite" aracılığıyla yürütüldü. Tarihler 6/7Kasım 1917'yi gösterdiğinde çoğunluğunu fabrika işçilerinin oluşturduğu "Kızıl Muhafızlar" kilit noktaları ele geçirerek Kışlık Saray'a doğru harekete geçti. Geçici Hükümet devrildi, bazı bakanlar tutuklandı ve Başbakan Kerenskiy yurt dışına kaçtı*.[117]

Lenin'in idare ettiği Komünist-Bolşevik Partisi, 25 Ekim / 7 Kasım 1917 tarihlerinde Petrograd'da yaptıkları bir hükümet darbesi ile "Geçici Hükümet"i (Kerenskiy'yi) devirerek iktidarı ele geçirdi. Birkaç gün içinde, başta Moskova olmak üzere, Rusya'nın bellibaşlı şehirlerinde devlet idaresi Bolşevikterin eline geçti. Bunu müteakıp Rusya'nın her tarafında Sovyetler (Şuralar) sistemine dayanan, "Komünist (Bolşevik) Partisi"nin tahakkümü altında bir rejim kurulmağa başlandı. Bu sistemin en yüksek organı, başında Lenin'in durduğu "Halk Komiserleri Sovyeti" idi (Sovnarkom). Rus Komünist Partisi'nin esas gayesi "dünya ihtilâli" yapmaktı; Rusya'daki Sovyet rejimi bunun için ancak bir basamak rolünü oynayacaktı.[118]

> Ekim Devrimi işçi sınıfının daha çok gelişmiş olduğu merkezden başlayınca, ilk önce Rus Sovyet iktidarı ile diğer halkların egemen ve yönetici sınıf niteliğini koruyan burjuvazisinin çeşitli kesimleriyle çelişkiler keskinleşmiş ve karşıtlıklar ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda Osmanlı politikasının amacı eski Rus İmparatorluğunun Müslüman burjuva, hatta feodal unsurlarını Sovyet iktidarına karşı destekleyerek İstanbul'a bağlı rejimler kurmaktı. Mondros Bırakışmasına kadar Osmanlı ordusu ve diplomasisi kendisini bu amaca adayacak ve Sovyet hükümeti ile ilişkileri bu sorunlar etrafında şekillenecektir.[119]

Kopenhag Elçiliği İdare Memuru Safa, İstanbul'a telgraf keşide eyledi. *"Danimarka hükümetinde mühim bir mevki işgal eden vakıf bir zattan aldığı malumata" göre: "Kerenskiy'nin durumu günden güne fenalaşıyor. Ağleb-i ihtimal iki-üç aya kadar Maksimalistler (yani Bolşevikler) ile sair ifratperverânın fırkaî saireye galebe ve tahakküm ederek, memlekette vaktiyle Fransa İhtilâli kebirinde Jakobinler tarafından icra edilen mezalim (terreur) nezire olarak hunzirane ve müstebitane bir idare tesis eylemeleri kaviyyen memuldür. Muhafazakarlar tarafından bir aksilamel icrası varid-i hatır olmakta ise de bunun ihtimali pek cüz'i ve her halde ahd-ü karibde hemen muhaldir. Rusya'nın bugünkü hali cidden vahimdir."*[120]

8 Kasım 1917. *Öte yandan Türkiye'nin bağlaşıkları Almanya ve Avusturya – Macaristan orduları Rus Polonya'sını işgal edip Ukrayna önlerine dek gelmişlerdi. Böylece Sovyetler'in Petrograd'da iktidarı ele geçirmelerinin ertesi günü, 8 Kasım 1917 (eski takvimle 26 Ekim)'de yayınlanan barış dekreti*

---

115 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 177.

116 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 326.

117 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 15.

118 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 325. "Böylece Rus tarihinde burjuva karakterli Şubat Devrimi, yerini sosyalist nitelikli Ekim Devrimi'ne bırakmış oldu." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 70.

119 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 20.

120 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 326.

(kararnamesi) tüm savaşan devletlere, "hemen savaşa son vermeleri, bırakışma imzalamaları, hiçbir toprak parçası ilhak etmeksizin ve savaş tazminatı ödemeksizin, tam anlamıyla demokratik ve adil bir barışa varmaları" çağrısında bulunduğunda, bağlaşıkların tepkisi doğrudan doğruya cephe durumlarına, bunun yanı sıra savaş güçleriyle böyle bir devrimin kendi iç işlerine yansıması endişelerine bağlı olmuş ve bu nedenle de farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır.[121] Sulh *dekret*ine göre: *"Bütün muharip devletler hemen harbe son vermeli, mütareke akdedilmeli, hiçbir arazi parçası ilhak etmeksizin ve harp tazminatı ödemeksizin, tam manasiyle demokratik ve adil bir barış akdetmeli." İlhaktan ne kasdedildiği de açıklanmıştır*: *"Hiçbir devlet, yabancı bir halkı zorla tahakkümü altında tutamayacak ve her millete kendi mukadderatına kendisi sahip olma hakkı tanınacak"*.[122] *Lenin tarafından bizzat kaleme alınmış olan bu "dekret" muharip tüm devletlerin ahalisine, halkına hitap etmekte ve tamamiyle siyasî propaganda mahiyetini taşımakta idi. O sıralarda Sovyet hükümeti hiçbir devlet tarafından tanınmadığı cihetle, Lenin'in bu "barış dekreti" hiçbir devlet tarafından ciddiye alınmamıştı*.[123]

Bolşevizm cereyanlarına kökünden karşı koyan Ukraynalı sosyalist ve milliyetçiler Petrograd'da iktidarın Bolşeviklerin eline geçmesi üzerine, Rusya'dan ayrılmağa karar verdiler. "Rada" tarafından 9 Kasım 1917 tarihinde neşredilen ve III. sayılı beyanname (universal) ile "Ukrayna'nın Rusya ile federal bağlarını kesmiş olduğu" bildirilmişti.[124]

9 Kasım 1917. SovNarKom, Osmanlı Devletinin paylaşımına dair Çarlık Rusya'nın akdetmiş olduğu gizli andlaşmaları ifşa etti.[125]

10 Kasım 1917. Stockholm Maslahatgüzarı Esad, İstanbul'a 2289 numaralı Fransızca şifre gönderdi: *Daha evvelki yazı ve telgraflarda bildirdiğim -ki bunun sonuncusu No ... lu şifreli bir tel idi- tahminler gerçekleşmiş ve Bolşevikler St. Petersburg'u kan dökmeksizin ele geçirmişlerdir. Geçici hükümet ilga edilmiş, nazırlar tevkif edilmiştir. Bolşevikler tarafından bir barış akd i teklifi beklenilmektedir*.[126]

11 Kasım 1917. İttihad ve Terakki Cemiyeti, tüm şubelerine bildiri tamim etti: *Vatanımızın ve milletimizin millî idealleri bizi Moskof düşmanı imhaya davet etmektedir; böylelikle (Rusya'daki) bütün ırkdaşlarımızı içine alan, onlarla birleşmemize imkân verecek tabiî hudutlarımız elde edilmiş olacaktır*.[127]

12 Kasım 1917. *İç sorunları ve savaş gücü en kötü durumda olan Viyana hükümeti,* Rusya Sovyet yönetiminin 8 Kasım tarihli önerisini *destekleyip bir an önce doğu cephesinden kurtulmak çabasındadır. Bu yönde hükümetinden talimat alan İstanbul elçisi Marki Pallavicini 12 Kasım'da Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'le görüşerek aynı durumda olan Osmanlı hükümetinde bir destek* aradı.[128]

> Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Markiz Pallavicini, hükümetinden aldığı talimat üzere, 12 Kasım (1918) tarihinde (yani mahut barış dekretinin neşrinden ancak dört gün sonra) Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey'i ziyaretle uzun bir görüşme yaptı. Konuşma konusu, tabiatiyle, Sovyetlerin "Barış dekreti" ve bu hususta Viyana kabinesinin görüşü idi. Elçinin söylediklerine göre, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Czernin, bu Rus "beyannamesi'nin hayal kabîlinden birçok şey ihtiva ettiğinden, gerçekleştirilmesini imkânsız telâkki etmekte idi. Fakat bu "Barış dekret'i şu hakikati de ortaya koymuştu ki, Merkez Devletleri (yani Almanya, Avusturya ve müttefikleri) isabetli bir şekilde hareket eder ve Rusya ile müzakerelere girişirlerse, Rusya'yı İtilâf Devletlerinden ayırıp münferit bir barış akdine sevketmeleri mümkün olacaktı. Bunun içindir ki, müttefikler

[121] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 12.
[122] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 340.
[123] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 327.
[124] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 338.
[125] Mehmet Perinçek. (2014). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle* (4. basım) içinde (s. 18). İstanbul: Kaynak Yayınları.
[126] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 327.
[127] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 498.
[128] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 12.

(Almanya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan) yeni Rus hükümetinden gelen bu teklifin kabul edildiğine dair mümkün mertebe sür'atle cevap vermeli idiler; bununla İtilâf Devletleri müşkül bir duruma düşürülmüş olacaklardı.

Kont Czernin, bu Sovyet teklifine Türk hükümetince verilecek cevapta şu esasların belirtilmesinin yerinde olacağını sanıyordu:

1. Türkiye yeni Rus hükümetini tanımaktadır.

2. Yeni Rus hükümetinin Rusya'nın iç işlerini idaresinde istediği gibi hareket etmesini de kabul ve tasdik etmektedir. Rusya'nın sınırları içinde yaşayan bütün milletlerin idare tarzlarının kendi- leri tarafından tanzim edilme hakkını tanımış olduğunu da kaydeder.

3. Kanun-u Esasî'nin bahşettiği esaslar dairesinde bizler tarafından da, (yani Türkiye ve müttefikleri) kendimizin tatbik etmekte olduğumuz idare sisteminin karşı tarafca da (yani Sovyetlerce) tanınması ve tasdik edilmesi talep olunmalıdır. (Yani Sovyetlerin, karşı taraftaki hükümet ve idare tarzını değiştirmek yolunda faaliyette bulunmamaları istenmelidir.).

4. Yabancı memleketlerin arazisini ilhak etmeksizin ve harp tazminatı ödemeksizin bir Barış yolundaki Rus teklifi kabul edilmelidir.

Barışın akdini temine yarayacak üç aylık mütareke de makbuldür ve müzakerelere başlamak üzere, tarafsız bir ülkeye mümessiller gönderilmesine de muvafakat edilecektir.

Kont Czernin'in teklif ve tavsiyeleri ciddiye alınmış ve bunlar Talât Paşa, Enver Paşa, Nesimî Bey ve Halil Bey başta olmak üzere kabinede incelenmişti; Avusturya hükümeti tarafından gelen tavsiyelerin Babıâlice de tasvip edildiği anlaşılıyor.[129]

Yunus Nadi, Bolşevik hükümet darbesinin 4'üncü gününde, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde "Sulh emelinin galebesi" sernameli başmakale neşretti: *İnkılâpçı Rus Demokrasisi kanlar, ateşler içinde, dahilî ve haricî fırtınalar arasında, daha bidayet-i ihtilâlde makul ve mutedil programını ilân etti*.[130]

13 Kasım 1917. Hariciye Nâzırı *Ahmet Nesimi Bey, Sovyet önerisini bir an önce kabul edip hiç olmazsa bir bırakışma imzalama gereğine inanmış olacak ki*, bugün, *Alman elçisiyle görüştükten sonra Berlin'deki Osmanlı elçisi İbrahim Hakkı Paşa'ya, Rusya'yı bağlaşıklarından ayırmak için ortaya çıkan bu fırsatın değerlendirilmesi ve Alman hükümetinin bir an evvel Ruslarla görüşmelere başlaması yolunda çaba harcamasını yaz*ıyor.[131]

Ahmed Nesimî, Berlin'deki Büyükelçi İbrahim Hakkı'ya ve Viyana'daki Büyükelçi Hilmi'ye gayet mahrem telgraf suretleri keşide eyledi. Avusturya-Macaristan Hükümetine muvafakaten İTC Harb Kabinesi, Rusya Sovyet Hükümetiyle münferid sulh akdedilmesine mütemayildir. Büyükelçilerin de mütalaaları soruluyor.[132]

15 Kasım 1917. Almanya İmparatorluk Hükümeti, Sovyet Rusya yönetiminin 8 Kasım tarihli önerisine, Avusturya-Macaristan Hükümeti ve İTC Hükümeti gibi yaklaşmıyor. *Rusya'daki iç karışıklıklardan yararlanmak ve çıkmasını beklediği bir iç savaş umuduyla Ukrayna içlerine ve Don Havzasına kadar*

[129] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 353-354.

[130] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 328. Halbuki, Rus Komünist Partisi, Rusya'da bir "terreur" (dehşet) rejimi kuracaktır (Kurat, 1990, s. 327).

[131] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 12. "Hariciye Nazırı Nesimi Bey, Berlin'e Hakkı Paşa'ya gönderdiği [907 numaralı] yazısında: İstanbul'daki Alman elçisi ile bu meseleyi görüştüğünü ve Rusya'yı müttefiklerden ayırmak için zuhur eden bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini ifade etmiş ve Alman hükümetinin bir an evvel Ruslar'la müzakereye girişınesi yolunda Hakkı Paşa'nın da gayret sarfetmesi istenmişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 355-356.

[132] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 354-355.

yürümek niyetindedir. Bu nedenle Viyana ve İstanbul'un acelesinden tedirgin olmakta, beklemeyi önermektedir.[133]

SovNarKom, "Rusya Halkları Hakları Bildirgesi"ni neşretti. *Bildirgede Rusya'da yaşayan halkların eşit haklara sahip olduğu, etnik ve dinsel farklılıkların kitlelerin özgür gelişimine engel olmayacağı açıklıkla ifade edilmekte*dir. *Bununla birlikte bildirgeye göre her ulus kendi geleceğini belirleme hakkına sahip olacaktı*r.[134]

> Sovyet Hükümeti tarafından neşredilen beyanat ve "dekret"lerde, yalnız derhal barışın akdi değil, aynı zamanda "Rusya'da yaşayan milletlerin hakları"ndan da bahsedilmekte idi. 2 (15) Kasım 1917 tarihini taşıyan böyle bir "beyanname" (declaration) de: Rusya'da yaşıyan milletierin (yani o arada 20 milyon Türk-İslâm ahalinin de) bundan böyle "kendi mukadderatlarını kendilerinin tayinde tamamiyle hür olacakları ve isterlerse, hatta Rusya'dan büsbütün ayrılabilecekleri" de ilân edilmişti. Cugaşvili (Stalin) ve Lenin tarafından imzalanan bu beyannameye göre Rusya'daki milletler, Çarlık Rusya'sının bir türlü halledemediği "milletler problemi"ni bir çırpıda çözmüş oluyordu. Yani ahalinin yarısından fazlasını teşkil eden "gayr-i Rus" milletlere "hürriyet" ve hattâ "istiklâl" hakkı tanınmış oluyordu.[135]

Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye 962 numaralı gayet mahrem cevabî telgraf keşide eyledi:

> Bu telgrafta: Rusya ahvali ve Sovyetlerin "Barış dekreti", Avusturya Dışişleri Nazırı Czernin'in Babıâli'ce de makbul sayılan tavsiyelerine temas edilmişti. Bir de: Şayet Sovyetler ayrı bir barış yapacaklarsa, Türkiye tarafından öne sürülmesi gereken şartlar da zikredilmişti.
>
> Hakkı Paşa, bu telgrafında, Berlin'deki Alman siyasî mahfillerinde Rusya ve İtalya ahvalinin sulh akdi imkânları bahsini yeniden tazelendirdiğini kaydettikten sonra, "bu hususta fazla ümitlere mahal olmadığını" da yazmıştı. Çünkü Rusya'da hal-i hazırda iç harp başlamış bulunuyordu. General Kornilovun ayaklanması bastırıldıktan sonra Kerenskiy duruma hâkim olmuş, fakat şimdi "Maksimalistler" (yani Bolşevikler) Petersburg'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Kerenskiy de güç halle kaçıp kurtulmuş ve şimdi "büyük bir askerî kuvvetle Petersburg üzerine yürümüş" ve "bu defa yine galip gelmesi ağlebi ihtimaldir" denerek, Kerenskiy'nin Bolşevikleri bertaraf edeceği kanaatı belirtilmişti. Mamafih Hakkı Paşa bu hususlarda tamamiyle yanılmıştı ve her halde, telgrafını gönderirken Rusya'dan alınan eksik malûmata dayanmıştı. Kerenskiy'nin Bolşeviklere karşı büyük askerî kuvvetler sevkederek galip gelmesine artık imkân ve ihtimal yoktu. Fakat, Hakkı Paşa bir dereceye kadar haklı idi: Onu (ve Almanları) endişeye düşüren cihet, Kerenskiy'nin galip gelmesi ile, Rusların, İtilâf Devletleri sırasında harbe devam etmeleri idi. Şayet "Maksimalistler" iktidarı ellerinde tutabilirlerse, o zaman bir barış akdi için imkânlar artacaktı.
>
> Hakkı Paşa şu hususlara da işaret etmişti: Almanyadaki umumî kanaata göre, Rusya'daki asker ve ahaliye barış arzusu adamakıllı aşılanmış olduğundan, Rus ordusu bir daha faaliyete girişemeyecek, harbe devam etse dahi, ancak zevahiri kurtarmak için yapılacak ve Ruslardan bundan böyle gayrete gelmeleri beklenmeyecekti. Bu teşhis tamamiyle doğru idi. Zaten, "Maksimalistler'in galebe çalmasında işte asker arasında bu barış arzusunun (rusçası: Mir) umumî olması da büyük bir rol oynamıştı.

---

[133] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 12. "Sovyet iktidarının Rusya'da hızla yayılması ve hükümetleri aşarak savaşan ülkelerin halklarına çağrıda bulunması, Berlin'in fikir değiştirmesine neden olacaktır. Bu arada Sovyet hükümeti, Rusya'daki ve tüm Doğu'daki emekçi Müslümanlara da bir çağrı yayınlayacaktır."

[134] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 41.

[135] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 330. "Bu beyanname ile ilgili olarak "*Tasvir-i Efkâr*"da (24 Aralık 1917) bir harita konmuş ve mezkûr prensibe göre Rusya İmparatorluğunun nasıl parçalanabileceği dahi gösterilmişti. Lenin ve Stalin tarafından imzalanan bu *deklarasyon* tatbik edildiği takdirde, *Tasvir-i Efkâr*ın yazarlarına göre, tabiatlyle Rus Çarlığı ölçüsündeki bir devletten eser kalmayacaktı; Türkistan ve Kafkaslarda ayrı Türk-İslam devletleri kurulabilecekti; Karadeniz'in kuzeyinde de müstakil bir Ukrayna teşekkül edecekti."

Berlin büyükelçisi, Sovyetlerin "Barış dekreti" hakkında Alman gazeteleri vasıtasiyle ve Alman Hariciye Nazırı Kühlmann'dan kâfi derecede bilgi edinmişti. Alman Hariciye nazırına göre: Petersburg (Petrograd)daki Sosyalist bir hükümetin iktidarda kalabilmesi hayli şüpheli idi. Almanya ve müttefiklerinin barışa hemen aşina görünmelerinin ise faydadan ziyade zararı dokunabilecekti. Ancak gazetelerde çıkan bir "Beyanname" üzerine Almanya'nın resmî bir işleme başlaması imkânsızdı. Mamafih, şayet Rusya'da barışçı bir hükümet takarrur ederse, yani iktidarı elde tutmakta devam ederse, böyle bir hükümet tarafından yapılacak resmî veya yarı resmî bir arzu üzerine ayrı bir barış akdi için müzakerelere başlamak mümkün olacaktı. Yani, Alman Hükümeti Sovyetlerin istikrar kazanmalarını bekliyor (ve arzu ediyordu). Kühlmann, Viyana kabinesinin Sovyetler tarafından yapılan teklif üzerine, barış akdi için tehalük göstermesinin Berlin'de hoş karşılanmadığını da belli etmiş ve bu hususda daha temkinli hareket edilmesi gerektiğini söylemekten de kendini alamamıştı.

Hakkı Paşa'nın kendi kanaatına göre: Rusya ile ayrı bir barış akdi ihtimali her cihetten artmıştı. Bundan böyle Türkiye tarafından Ruslara sunulacak şartlar şimdiden incelenmeli ve bir karara bağlanmalı idi. Berlin Büyükelçisi Ruslardan şu taleplerde bulunulmasını teklif etmişti:

1. İran'ın istiklâl ve toprak bütünlüğünün tanınması ve Rusların işgal ettikleri yerleri boşaltmaları.

2. Osmanlı arazisinin tahliyesi (yani harpte Rus işgali altına düşen vilâyetler).

3. Rusya ile arada akdedilmiş olan bütün muahede ve mukavelelerin feshedilmesi ve bu suretle Türk demiryollarına ait kuyutların bahis konusu olmaması, (eski) tazminat-ı harbiye bakayasının aranmaması ve "kapitülâsyon" ve eski ticaret muahedelerinden bundan böyle bahsedilmemesi ve yeni esaslar üzerinde adlî ve ticaret anlaşmalarının akdi istenmesi. Boğazlar meselesi belki de, 4. maddeye ithal edilebilir. Hakkı Paşa'ya göre: Şayet Ruslar bu hususta hiçbir şey demezlerse, bu meselenin Türkiye tarafından ortaya atılmasına lüzum yoktur. Şayet mesele bahis konusu olursa o zaman bu bahsi: Güney-Rusya ve Karadeniz ticaretinin diğer devletlerle harpte bulunduğumuz zamanlarda, suret-i katiyede temini noktasında (yani Rus ticaret gemilerine izin verilmek suretiyle) hasr ve icra etmek lâzımdır. Fakat harp gemilerine, en küçüğüne dahi muhakkak (Babıâli'den) müsaade istenmesi şartı konulmalıdır.

Hakkı Paşa, Boğazlar meselesindeki görüşünü, vaktiyle İstanbul'da bulunduğu zaman şöyle ifade etmişti: Ya Boğazların kapatılmasını bir Avrupa meselesi addetmek, veya bunun sırf Türkiye'nin hâkimiyeti ile halledeceği bir iç mesele halinde mütalâa etmekti. Birinci şık en emin ve en açık bir yoldu (şahrahdır). Paris ve Berlin muahedelerinin feshine dair notalarda, Boğazlara dair ayrıca mevcut Londra mukavelesinden bahsedilmesinden ötürü, bu cihetin varlığı kabul edilebilir. Bu yolda Boğazların kapatılması işinde, Türkiye'ye hattâ, bugünkü düşmanları arasından (bilhassa İngiltere kasdediliyor) taraftarlar zuhur edebilir. Hakkı Paşa, "hali hazırda ya gelecekte Rusya'nın tazyikine karşı bir çare bulunacaktır" dedikten sonra, Babıâli'nin dikkatini bilhassa şu noktaya çekmişti: "Rusya, bugünkü halde zaafa düşmüş ise de bize karşı daima mehib bir düşmandır ve az vakitte eski şevket ve iktidarını bulmak ihtimali galiptir". Rusya'nın yıllarca sonra ve tamamiyle başka şartlar içinde, Türkiye için "mehib ve en tehlikeli bir düşman oluverdiğini" hatırlarsak, Hakkı Paşa'nın bu sözlerinin ne kadar yerinde kullanılmış olduğunu tasdik etmemek mümkün değildir.

Boğazların hassaten Türkiye tarafından kapatılması konusu ise, eskidenberi tatbik edilegelen Milletlerarası hukuka aykırı düştüğünden, bunun müdafaası güç olacaktı. Halbuki bu gibi hallerde, büyük devletler dahi güçlük çekmekte olduklarından, Türkiye'nin tek başına buna gücü yetmeyecekti. Hakkı Paşa'ya göre: Hükümetin, şu Rusya ile münferit sulh meselesini ele alması ve şimdiden hazırlanması gerekiyordu. Rusya'ya sunulması icap eden teklifler arasında "Elviye-i selâse" (Kars, Ardahan ve Batum sancakları)nin istenmesine ait Hakkı Paşa tarafından en küçük bir telmihin dahi bulunmayışı ayrıca dikkati çekmektedir. Demek ki, Berlin'deki siyasî ve diplomatik hava, Türkiye'nin Rusya'dan fazla taleplerde bulunmaması merkezinde idi; olsa olsa Rus işgali altındaki 1914 sınırları dahilindeki arazinin geri alınması istenebilirdi; bunun dışında arazi talebi o zaman için gayrı varit görülmekte idi.[136]

[136] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 356-358.

16 Kasım 1917. *Taşkent'te Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti* kuruldu. *Şu an için bölgeyi idare eden Sovyet, Hokand'ta vücut bulan özerk hükümeti sosyalist yapıdan uzak, aristokrat ve feodal ilişkilere dayalı bir yapı olarak görmekte*.[137]

Türkistan'ı teftiş ettikten sonra Lenin'e rapor gönderen Safarov, şunları yazacaktır: *Türkistan'daki Rus devriminin koloniyalist olması kaçınılmazdı. Türkistan işçi sınıfı sayıca azdı, lidersiz ve programsızdı. Bir partiden ve devrimci gelenekten yoksundu. Bu nedenle koloniyalist sömürüye karşı çıkabilecek durumda değildi. Çarlık koloniyalizminde, Türkistan'da sanayi işçisi olmak, Rusların bir ayrıcalığı idi. Onun içindir ki, burada proleterya diktatörlüğü, tipik bir koloniyalist nitelik kazandı*.[138]

22 Kasım 1917. *Sovyetler tarafından 9/22 Kasım 1917 tarihinden itibaren Çarlık Rusyası ile yabancı devletler arasında akdedilen gizli diplomatik vesikaların neşrine başlan*dı. Bu hatt-ı hareket, *İngiltere ve Fransa'da bilhassa düşmanca bir hareket diye* tefsir edilecek *ve Sovyet hükümetine karşı itimatsızlık havası büsbütün art*acaktır. *Az sonra bu itimatsızlık havası doğrudan doğruya düşmanlığa çevrilecek ve Sovyetlerle Antanta Devletleri arasındaki bir takım komplikasyon ve "Entervansiyon"a (müdahaleler) yol açacaktır*.[139]

24 Kasım 1917. Müttefiklerarası gizli andlaşmaların Rusya evrakındaki suretleri ifşa ediliyor. *Bu anlaşmalar,* [Yahudi] *Lev Trotskiy'nin nezaretinde "İzvestia" gazetesinde basılmaya başlandı. 11/24 Kasım 1917 tarihli nüshada "Türkiye"ye ait kısımlar çıkmıştı. Bunlar, Stockholm'de Fransızcaya çevrilmiş ve İstanbul'a, Hariciye nezaretine gönderilmişti. Bu suretle İstanbul'da ilgili makamlar bunlardan haberdar olmuşlardı*.[140]

26 Kasım 1917. *26 Kasım 1917'de yani Rusya'dan kopmuş birçok köklü ulusu barındıran Ukrayna'nın kendi parlamentosunu oluşturamadığı bir dönemde Kırım Tatarları, halkın nerdeyse tüm kadın ve erkeklerinin katılımıyla seçilmiş bir millî konsey kurmuşlardı. Tatarlar, Kırım'ın genel politikası ile ilgili konsey tarafından alınan kararlara istinaden Tatar parlamentosunu teşkil etmiş ve Tatar hükümetini kurmuşlardı*.[141]

Sovyet hükümeti, 13 (26) Kasım 1917 tarihinde Alman Orduların Şark Cephesi Kumandanlığına müracaatla, derhal bir mütareke akdini istedi.[142] Söz konusu müracaatın arka planına dair calib-i dikkat bir anlatım vardır:

> "Barış dekreti"nden beklenen netice çıkmayınca, Sovyet hükümeti bu defa, Rusya'nın müttefiklerinin muvafakatı alınmadan, kendi başına Almanya ile mütareke akdi için harekete geçti. 22 Kasım (1917) tarihinde Rus Orduları Başkumandam General Dukhonin'e Almanlarla mütareke akdini görüşmek üzere parlamenter (müzakereci)ler göndermesi emredildi. Dukhonin'in bunu reddetmesi üzerine, azledilerek yerine Teğmen Krilenko Başkumandan tayin edildi. Bu defa Krilenko'nun emri ile 26 Kasım 1917 tarihinde Rus parlamenterleri cepheyi aşarak, Alman Başkumandanlığına müracaatta bulundular. Rusların mütareke talepleri Alman Şark Cephesi Kumandanlığınca kabul edildi. Bunun üzerine, Alman, Avusturya-Macaristan, Türk ve Bulgar askerî

[137] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 156.
[138] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 714. "Türkistan'da komünizm, Türk proleteryasının değil Rus proleteryasının eseridir. Azerbeycan'da ve tüm Kafkasya'da Bolşeviklik aynı biçimde kurulmuştur. Bunda Kızıl Ordu'nun oynadığı rol açıktır."
[139] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 342.
[140] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 328, dipnot 1. *ÖFA Şerhi*: Troçki nezaretinde ifşa edilen alakadar vesikaların neşredilirken herhangi bir tahrifata maruz kalıb kalmadığı tahkik edilmelidir.
[141] *GARF*, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 22; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 324, dipnot 769.
[142] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 331.

ataşeleri ile Rus murahhasları Brest-Litovsk şehrinde karşılaşarak 2 (15) Aralık 1917 tarihinde geçici bir mütareke imzaladılar ve "Barış müzakereleri"nin başlamasını kararlaştırdılar.[143]

27 Kasım 1917. Rusya Kurucu Meclis seçimleri nihayete erdi:

Tüm yurtta gerçekleştirilen seçimlerin sonucu, Bolşevikler adına oldukça şaşırtıcıydı. 17 milyon 864 bin oy alan Sosyalist-Devrimciler birinci gelmiş, Bolşevikler ise 10 milyon 649 bin oy alarak ikinci sırada yer almışlardı. Kadetler 2 milyon 099 bin oyla üçüncü, Menşevikler ise 1 milyon 158 bin oyla dördüncü olmuştu. Seçimlerde Rusya'nın Moskova ve Petrograd gibi daha çok merkezî kentlerinde oy almayı başaran Bolşevikler, kırsal alandan bekledikleri desteği göremediler. Kırsal alanda tıpkı geçmişte olduğu gibi Sosyalist-Devrimciler üstünlük sağlamışlardı. Dolayısıyla devrim sürecinde tüm kamuoyunu arkasına almak ve böylece meşru bir şekilde sosyalizmi inşa etmek isteyen Bolşevikler, bu sonuca pek sevinemediler. Üstelik Ekim Devrimi'ne kadar amansızca mücadele ettikleri küçük-burjuva ve monarşist partilerin Kurucu Meclis'te ekseriyette olması, sosyalizm yolunu yeniden tıkayabilirdi. Bu durumda Bolşevikler açısından Kurucu Meclis'in en üst demokratik organ olarak addedilmesi ve ona riayet edilmesi hiç mümkün görünmüyordu.[144]

28 Kasım 1917. *Bolşeviklerin, 25 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihinde Petrograd'da iktidarı ele geçirmeleri keyfiyeti "Maverayi Kafkas Komitesi'nce tasvip edilmedi: aynı veçhile Tiflis'deki "Amele ve Asker Mümessilleri Şurası" (Sovyeti) "Sosyal Demokrat" (Menşevik) ve "Es-Er" (Sosyal Revolüsyoner) teşkilâtları da bu olayı benimsemedi. Adları geçen "Komite" ve parti teşkilâtlarının müşterek toplantısında "Maverayi Kafkas" için ayrı bir idare organı yapılmasına karar verilerek 15/28 Kasım (1917) tarihinde "Maverayi Kafkas Komiserliği"nin teşkili ilân edildi*.[145] Mavera-yı Kafkas Komiserliği, Menşevik ekseriyetin idaresi altındadır. "Diyet Meclisi (Seym)" tarafından alınan kararları tenfiz etmektedir.

30 Kasım 1917. *Rus ordu kara*[r]*gâhı Erzincan'dan Erzurum'a nakledilmişti. Kafkas cephesi Rus orduları kumandanı da (Yudeniç'in ayrılmasından sonra) General Pdeval'skiy, Kurmay başkanı da General Lebedinskiy idiler. III. Türk Ordusu kumandanı Vehib Paşa, 17/30 Kasım (1917) tarihinde Rus Generali Przeval'skiy'e bir mektup göndererek, "mütareke" akdi teklifinde bulundu*.[146]

2 Aralık 1917. Almanya ile Rusya Sovyet hükümetleri mütareke müzakerelerine başladılar.[147]

---

[143] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 341. *ÖFA şerhi*: Miralay Enver ile Mülazım Krilenko'nun başkumandanlığa yükseltilişleri herhalde mukayese edilebilir. Şöyle ki İttihad ve Terakki Cemiyeti, 23 Ocak 1913'de Bâb-ı Âlî kanlı darbesiyle, hükümeti bilfiil deruhte etmişti. İTC'nin askerî kanadı lideri Yarbay Enver, 18 Aralık 1913'de albaylığa, 5 Ocak 1914'de de tuğgeneralliğe terfian kendisini paşalığa kavuşturmuş, derakab Harbiye Nazırı da oldurmuştu. 29 Ekim 1914 deniz harekatıyla memleketi Cihan Harbine sokmuş ve Osmanlı Ordularını Başkumandan Vekili sıfatıyla sevk ve idare etmişti. Enver'in serian yükselişi, liyakat esasından ziyade fırkacılık esasına mebnî idi denilebilir. Fırkacı saiki, Bolşeviklerde de görüyoruz.

[144] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 77. "1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresinde-ki bu partinin gerçek kuruluş kongresidir- Bolşevikler ile Menşevikler arasında gittikçe derinleşen ve 1912 yılından sonra resmi bir ayrılmaya dönüşen bölünme bu kongrede gerçekleşmiştir. Partinin üyelik ve görev tanımı üzerine yapılan tartışmalar sonucu kazananlara *Bolşevikler* (çoğunluk), muhaliflere de *Menşevikler* (azınlık) denilmiştir. [..] Bolşevikler proletaryanın ayaklanarak iktidarı ele geçirmesini savunan kesimi ifade eder. Ayrıca sanayi, toprak, doğal kaynaklar ve mali kurumların zorla ele geçirilerek sosyalizmin daha hızlı şekilde uygulanacağını düşünmektedirler. Bu parti fabrika işçilerinin ve fakir köylülerin önemli bir bölümünün isteklerini dile getirmektedir. Menşevikler, toplumun sosyalizme doğal bir gelişme ile gideceğine ve işçi sınıfının öncelikle siyasi iktidarı ele geçirmesi gerektiğine inanan sosyalist eğilimlere sahip grubun partisidir." Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 14 dipnot 66, 15 dipnot 72.

[145] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 462.

[146] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 464.

[147] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 358.

3 Aralık 1917. SovNarKom Reisi Lenin ve Milliyetler Komiseri Reisi Stalin, *Rusya'daki ve Şark'daki Emekçi Müslümanlara* beyanname neşrettiler:

Arkadaşlar, Kardeşler.

Rusya'da büyük vakalar cereyan etmektedir. Başkalarının ülkelerini taksim etmek için başlanan kanlı harbin sonu yaklaşmaktadır. Bütün dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan yırtıcıların hüküm ve saltanatları yıkılıyor. Eski mahkûmiyet ve zulüm müesseseleri Rus İnkılâbının darbeleri altında çatlak vermiştir. Cebir ve tahakküm dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya, emekçilerin ve azadlık isteyenlerin dünyası doğuyor. Bu İhtilâlin başında Rusya'nın köylü ve işçileri hükûmeti: Halk Komiserleri Sovyeti duruyor.

Bütün Rusya'da işçi, asker ve köylü mümessilleri ihtilâlci Sovyetleri yayılmıştır. Memlekette hâkimiyet halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkı tek bir arzu ile yanıp-tutuşmaktadır: Şerefli bir sulhun akdini sağlamak ve bütün dünyadaki mahkûm milletlere hürriye[t]lerini elde etmelerine yardımcı olmak.

Rusya bu mukaddes işte yalnız değildir. Rus İhtilâlinden çıkan büyük kurtuluş çağırısı Batı ve Doğudaki bütün emekçiler tarafından desteklenmektedir. Avrupa'nın harpten yorgun düşen halkı, barış yapmak suretiyle artık bize el uzatıyor. Batının işçileri ve askerleri, sosyalizm bayrağı altında emperyalizmin kalelerine hücum ediyorlar. Uzak Hindistan, yüzyıllardan beri Avrupa'nın "aydın" yırtıcıları tarafından ezilmekte olan Hindistan kendi mümessillerinden Sovyetler teşkil etmek ve menfur kölelik zincirini kırmak suretiyle kıyam bayrağını kaldırmış ve Şarkın ezilmiş milletlerini kurtuluş savaşına* çağırmaktadır.

Kapitalizmin cebir ve yağmacı saltanatı yıkılıyor. Emperyalizm alçaklarının ayaklarının altındaki dayanaklar çöküyor.

İşte bu büyük olaylar karşısında biz, Rusya'nın ve Şark'ın nasibsiz emekçilerine müracaat ediyoruz.

Rusya Müslümanları, Volga boylarının, Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesi (Maverai Kafkas) Türkler ve Tatarları (yani Azerîler), Kafkasların Çeçenleri ve Dağlıları (yani Dağıstanlılar). Rus Çarları zalimleri tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, âdetleri çiğnenmiş olanlar, biz sizlere hitap ediyoruz.

Bundan böyle sizin akide ve adetleriniz, millî ve medenî bütün müesseseleriniz hür ve her türlü taarruzdan masun olduğu ilân olunuyor. Yani millî hayatlarınızı hür ve mümanaatsız olarak tesis ediniz. Sizin buna hakkınız vardır. Biliniz ki, gerek sizlerin ve gerekse bütün Rusya'da yaşayan milletlerin hakları İhtilâlin bütün kudreti ve onun organı olan işçi, asker ve köylü mümessillerinin Sovyetleri tarafından korunmaktadır.

Bu inkilâba ve onun hükümetine yardım ediniz.

(Ey) Şark Müslümanları, Acemler, Türkler, Araplar, Hindular, asırlardanberi hayatları, mülkleri, hürriyet ve vatanları Avrupalı alçak simsarların ticaret emtiası olan ve harplere başlayan yağmacılar tarafından memleketleri paylaşılmak istenen herkes.

İstanbul'u ele geçirmek için tahtından indirilen Çar tarafından akdedilmiş ve Kerenskiy tarafından tasdik edilmiş gizli muahedelerin bundan böyle hükümsüz olduğunu ilân ediyoruz (muahedeler yırtılmış ve yok edilmiştir). Rusya Cumhuriyeti ve onun hükümeti olan Halk Komiserleri Sovyeti (Şurası), yabancı memleketlerin işgaline karşıdır. İstanbul Müslümanların elinde kalmalıdır.

İran'ın taksimine ait muahede de yırtılmış ve yok edilmiştir. Harp hareketleri biter bitmez askerler İran'dan geri çekilecek ve Acemlere kendi mukadderatlarını tayin hakkı temin edilecektir.

* "Kurtuluş savaşı" ifadesini, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti hükümetinin 3 Aralık 1917 tarihli "Rusya ve Şark'taki Emekçi Müslümanlara Hitabı"nda görüyoruz. Calib-i dikkattir. Birkaç sene sonra, İspolkom'dan da ilhamla İcra Vekilleri Heyetini 3 Mayıs 1920'de ihdas eden TBMM Hükümeti, Osmanlı İç Savaşı sırasında, Sovyet Rusya tarafından desteklenecektir.

(Kezalik) Türkiye'nin taksimine ve ondan Ermenistan'ın koparılmasına ait muahede (Sykes-Picot anlaşması kasdediliyor) nin de yırtıldığını ve yokedildiğini ilân ederiz. Askerî hareketler biter bitmez Ermenilere kendilerinin siyasî mukadderatlarını kendilerinin serbestçe tayin hakkı temin edilmiş olacaktır.

Rusya'dan ve onun İhtilâlci hükümetinden kulluk ve esaret sizi beklemez; kulluk ve esaret, sizin vatanlarınızı yağma ile sömürme haline sokan alçak Avrupa emperyalizminden gelir.

Memleketlerinize kölelik getiren bu yağmakârları defediniz (başınızdan atınız). Savaş ve yıkımları eski dünyanın temellerini sarstığını, emperyalist-istilâcılara karşı bütün dünyanın nefret ateşleri tutuştuğu kargaşalığın her kıvılcımının İhtilâlin güçlü bir alevi haline geldiği, hattâ, yabancıların esaret boyunduruğu altında ezilip inlemekte olan Hind Müslümanlarının kendi zalim müstebidlerine karşı ayaklandıkları bir zamanda susmak olmaz. Vakti kaybetmeyin ve memleketlerinizi yüzyıllar boyunca gasbetmiş olanları omuzlarınızdan silkip atınız. Kendi öz ocaklarınızın yağma ve talan edilmesine imkân vermeyiniz. Kendi memleketinize kendiniz sahip olmalısınız. Kendi hayat ve maişetinizi kendi arzu ve bünyenize göre tanzim ediniz. Sizin buna hakkınız vardır; çünkü sizin mukadderatınız, kendi elinizdedir.

Arkadaşlar, Kardeşler!

Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve azimli adımlarla yürüyelim.

Biz, bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz.

Rusya Müslümanları!

Doğu illeri Müslümanları!

Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz sizden duygudaşlık (sempati) ve yardım bekliyoruz.

Milliyetler Komiseri
Cugaşvili (Stalin)
Halk Komiserleri Şurası Reisi
V. Ul'yanov (Lenin)[148]

"Yeni Dünya"nın bu ilk nüshasında Rusya'daki Müslümanlara ait çok mühim bir yazı (1917 ihtilâlinden sonraki olaylar), "Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin ilânı üzerine görüşler, (3 Aralık 1917) tarihinde neşredilen "Rusya ve Şark Müslümanlarına hitap" gibi- Sovyetlerin Türk-İslâm âlemini kazanmak yolundaki gayretlerine ait yazılar çıkmıştı. Mamafih, gazetenin bu nüshasındaki yazılar, sonrakilere nisbetle ihtiyatlıdır. Bilhassa 3. nüshasından itibaren Türkiye'deki rejim ve şahsiyetlere karşı şiddetle tenkitlere başlanmış ve Türkiye'deki rejimi yıkmak yolunda propagandaya girişilmiştir.[149]

4 Aralık 1917. Almanya ile Rusya Sovyet hükümetlerinin mütareke müzakereleri kapsamında Doğu Cephesinin *bir kısmında ateş kesil*di.[150]

Kafkasötesi Komiserliği, İTC Harb Kabinesiyle mütareke müzakerelerine başlama kararı aldı. 30 Kasım'da, Osmanlı III. Ordu Kumandanı Ferik Vehib (Kaçı), Kafkasötesi Komiserliğine bağlı Kafkasya Ordusu Komutanı M. A. Prjevalskiy'e mektub göndermiş ve mütareke taleb etmişti.[151]

---

148 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 649-652.

149 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 434.

150 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 359. "[..] kısmî mütareke [..]" (Kurat, 1990, s. 464).

151 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 162. "General Prjevalskiy, Vehip Paşa'ya hitaben şu cevabı vermişti: *Musalaha akdolununcaya kadar, yekdiğerlerine karşı harp eden ordularımızın bütün Kafkas Cephesi'nde harekât-ı harbiyenin tevkifini, tahlis-i sevk"ül-ceyşide bulunmamak üzere bugün işgal etmekte oldukları mevzilerde kalmalarını teklif ediyorum. Bu şarta muvafakatınızın menfi olması halinde, Osmanlı-Rus mümessillerinin bir komisyon teşkilini ve bu komisyona her iki taraf için kabili kabul olan şeraiti mütarekenin ihzar edilmesini istiyorum*."

[..] Bu teklif üzerine General Pdeval'skiy, General Lebedinskiy ile birlikte Tiflis'e giderek, durumu "Maverayi Kafkas Komiserliğine" bildirdiler. Komiserliğin mezkûr generallerle birlikte yaptığı 21 Kasım/4 Aralık (1917) tarihindeki toplantıda mütareke akdi meselesi görüşüldü ve bunun kabulü kararlaştırıldı. Bu yolda Vehib Paşa'ya bir mektup gönderildi ve "Rus Mütareke Heyeti" başına General Vışinskiy atandı; diğer üyeler de tayin edildi ve bu münasebetle ihtilal prensiplerine uygun olarak heyete bir nefer ve bir doçent dahi kondular.[152]

6 Aralık 1917. *Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey, 6 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da bu mesele ile ilgili beyanatta bulunurken, "Rusya ile iyi komşuluk esaslarını temin edecek bir barış akdedileceğini" söylemiş, fakat Türk taleplerinin mahiyeti hakkında hiçbir ip ucu vermemişti*.[153]

7 Aralık 1917. Bolşevik Rusya Hükümeti, beyannâme neşrederek Şarkî Anadolu'nun Ermenilere verileceği ilân edildi.[154]

Rusya Müslümanlarına hitaben Lenin ve Stalin imzalı beyanname neşredildi. Müslümanların hukuk-ı diniyesinin mahfuz olduğunu iddia ve Sovyet Hükümete destek taleb ediyorlar:

Arkadaşlar, kardeşler.

Rusya'da büyük çapta olaylar cereyan ediyor. Başkalarının memleketlerini paylaşmak uğruna patlak veren kanlı savaş bitmek üzeredir. Dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan soyguncuların saltanatı yıkılıyor. Rus devriminin darbeleri altında kölelik ve kıyım yapıları sarsılarak çatırdamaktadır. Sömürü ve zorbalık dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya, özgürlük isteyenlerin, emekçilerin dünyası doğuyor. Bu devrimin başında, Rusya'nın İşçi ve Köylü Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti bulunmaktadır.

Tüm Rusya'da devrimci Sovyetler yayılmış, işçi, asker ve köylü temsilcileri seçilmiştir. Memlekette egemenlik halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkının gönlü bir tek arzu ile yanmaktadır: Onurlu bir barışın sağlanması ve ezilen dünya milletlerine özgürlük için savaşlarında yardımcı olmamız.

Bu kutsal görevin yerine getirilmesi yolunda Rusya yalnız başına değildir. Rus devriminin ulu kurtuluş çağrısına tüm Batı ve Doğu emekçileri katılıyor. Savaştan bezmiş, yorulmuş Avrupa milletleri, barışmak üzere bize elini uzatan Batının işçileri, askerî emperyalizmin kalelerini yıkan sosyalizm bayrakları altında birleşmektedir. Avrupa'nın "aydın" soyguncularının yüzyıllar boyunca boyunduruk altında bulundurdukları uzak Hindistan bile devrim bayrağını kaldırmış, nefret ettiği kölelik zincirini kırmış ve Doğu ülkelerini özgürlük savaşına çağırarak, kendi temsilcilerinden Sovyetler kurmuştur.

Kapitalizmin soygun ve zorbalık saltanatı yıkılıyor. Emperyalist soyguncularının bastıkları toprak ayakları altında çöküyor.

Bu büyük olaylar karşısında, Rusya ve Doğunun ezilen emekçileri, size hitap ediyoruz.

Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkaslarötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar!

Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, millî kültür yapılarınız dokunulmaz ilân ediliyor. Millî hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır.

Siz de devrimi ve meşru devrim hükümetini destekleyiniz. Doğu Müslümanları, Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintliler; hayatları ve varlıkları ile, özgürlük ve anavatanları ile Avrupa'nın gözü doymaz soyguncularının

[152] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 464.
[153] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 360.
[154] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c.2 s. 221-222.

yüzyıllarca alçakça ticaret yaptıkları sizler; soyguncuların kendi aralarında paylaşamadıklarından birbirleriyle savaşan memleketlerin asıl sahipleri sizler; hepiniz.

Tahtından indirilmiş Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Kerenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti, başkalarına ait olan toprakların ele geçirilmesine şiddetle karşıdır. İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır.

İran'ın parçalanıp bölünmesine ait anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Askerî harekat kesilir kesilmez ordular İran'dan uzaklaştırılacak ve İranlılara, kendi yazgılarının kendileri tarafından belirlenmesi hakkı sağlanacaktır.

Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın elinden alınmasına ait anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Askerî harekât kesilir kesilmez, ermenilere siyasî yazgılarını diledikleri gibi belirleme hakkı sağlanacaktır.

Köleliğiniz hiçbir zaman Rusya ve Rusya'nın devrimci hükümeti tarafından istenmemektedir; köleliğiniz, ancak Avrupa'nın emperyalist soyguncularından, memleketlerinizi paylaşamadıklarından birbirine düşerek bugünkü savaşa sebep olanlardan, memleketlerinizi soyguna ve türlü haksızlıklara uğratarak "sömürge" haline getirmek isteyenler tarafından beklenebilir.

O halde bu soyguncuları, memleketinizi kendilerine köle edenleri deviriniz, yıkınız. Savaş ve yıkımları eski dünyanın dayanaklarını köklerinden sarsarken, tüm dünya emperyalistlerin soygununa karşı isyan ederken, her kızgınlık kıvılcımı hemen yüce bir devrim haline gelirken, yabancıların boyunduruğu altında can çekişen Hindistan Müslümanları bile sömürücülere karşı ayaklanırken susmak olmaz. Zaman kaybetmeyiniz ve topraklarınıza yüzyıllar boyunca el koyanları sırtınızdan silkip atınız. Tüten enkaz haline gelmiş anavatanınızın daha fazla soyulmasına izin vermeyiniz. Kendi ülkelerinizin öz sahibi olunuz. İnsanlığınıza yaraşır, insanlığınıza uygun yaşamlarınızı kendiniz kurunuz. Bu, hakkınızdır çünkü yazgınız kendi elinizdedir.

Arkadaşlar, kardeşler.
Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve kararlı adımlarla yürüyelim.
Biz, bayraklarımızla tüm dünyanın ezilmiş ve köle milletlerine özgürlük götürüyoruz.
Rusya Müslümanları!
Doğu Müslümanları!
Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz, sizden, duygularımıza katılmanızı ve yardım bekliyoruz.

Milliyetler İşleri Halk Komiseri
J. V. Cugaşvili - Stalin

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı
V. İ. Ulyanov - Lenin[155]

11 Aralık 1917. Litvanya yönetimi Sovyet Rusya'dan ayrıldığını ilân etti. Almanya İmparatorluğu'ndan destek istiyor[156]

12 Aralık 1917. Sabataycı Ahmed Emin'in (Yalman) İstanbul'da münteşir gazetesi *"Vakit"te (12 Aralık), İsveç ihtilâlcilerinden Sigvard Johnson'un Lenin ile mülâkatı hakkında uzun bir yazı çıktı*.[157]

14(?) Aralık 1917. Ateşkes ihtimali, *bağlaşıklar arasında yeni bir anlaşmazlık doğuruyor*. *Türk hükümetinin ilk hedefi, işgal edilen toprakların boşaltılması*dır, *ama kendi işgal ettiği toprakları boşaltmak istemeyen Almanya buna yanaşmıyor. Görüşmelerin yapılacağı Brest Litovsk kentine doğru yola çıkmadan önce Alman Doğu Ordusu Kumandanı General Hoffman, Berlin'deki askeri ataşe Zeki Paşa'ya* Ruslar tarafından Anadolu'da işgal edilmiş yerlerin boşaltılması koşulunun bırakışma*

[155] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 36-37.
[156] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 141.
[157] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 329.
* "Süvari Paşası ve Sultanın yaveri Zeki Paşa": Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 48.

maddeleri arasına konması konusunda Alman Başkumandanlığından şimdilik bir emir almadığını bildiriyor.[158]

15 Aralık 1917. *Brest-Litovsk'a 15 Aralık (1917) tarihlerinde gelmeğe başlamışlardı. Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey gelinceye kadar Berlin büyükelçisi Hakkı Paşa ile askerî ataşe Zeki Paşa Türkiye'yi temsil edeceklerdi. Alman heyetine de Doğu Orduları Başkumandam General Hoffman riyaset ediyor ve yakında Alman Hariciye Nazırı Kühlmann'ın da gelmesi bekleniyordu*.[159]

Sovyet Rusya ile Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye arasında genel bir bırakışma 15 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta imzalandı.[160] Bu suretle tarafeyn-i akideyn arasında tamamen *ateş kesilmiştir*.[161] *Onbir madde halinde olan bu mütareke Türkiye adına, Berlin'deki askerî ataşe Zeki Paşa tarafından imzalandı; Ruslar-Bolşevikler tarafından da: A. Joffe, L. Kamenev ve Bitsenko imzaladılar. Bu uzlaşma Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmi vesika idi; Zeki Paşa da bu suretle Sovyetlerle yapılan bir anlaşmaya imzasını atan ilk Türk mümessili oldu*.[162]

İttihad ve Terakki yönetimi ile Sovyet yönetimi murahhas heyetleri Erzincan'da müzakereye başladılar. *Görüşmelere Türk heyeti adına III. Ordu Kurmay Albayı Ömer Lütfi Bey (başkan), I. Hareket Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev [Gerede?] Bey ve III. Ordu Tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey iştirak ederken, Kafkas Ordusu adına Kurmay Başkanı General Vışinskiy (başkan), 156. Rus Alay Kumandanı Albay Petzenger, Rus Köylü Cemiyeti Üyesi Arşak Cemalyan, Rus Ordusu Kumandanı Yaver Yüzbaşı Vedrinskiy, Rus İşçi Cemiyeti Üyesi Victor Tedzaya ve fotoğraf memuru Albay Esadze katılmışlardı*r.[163]

16 Aralık 1917. *Kuşkusuz Sovyet yönetimi, ideolojik yapısı gereği Kırım'da hâsıl olan iktidar aygıtını tanımadı ve birkaç gün içinde karşı atağa geçti. 16 Aralık 1917'de Sivastopol'de kontrolü sağla*dı.[164]

Hakkı Paşa ile Zeki Paşa'ya gerekli talimat gönderilmiş ve Alman Hariciyesi ile yakın temasta bulunmaları ve Brest-Litovsk'a gitmeleri bildirilmişti. Ahmed Nesimî Bey, maiyyeti ile birlikte 16 Aralık (1917) tarihinde İstanbul'dan hareket etti. Kendisine Adliye Nazırı Halil Bey vekâlet edecekti. Talat Paşa ise bir müddet sonra Brest-Litovsk'a gidecek, heyete riyaset edecekti.[165]

*16 Aralık'ta Brest Litovsk'ta Sovyet heyetinden Kamenev'le görüşen Zeki Paşa Sovyetler'in ilke olarak işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılmasını kabul ettiklerini öğren*di.[166] *Türk - Sovyet yetkililerinin ilk karşılaşması olan Brest Litovsk'taki 16 Aralık tarihli Zeki Paşa - Kamenev görüşmesinde Sovyet temsilcisi Doğu Anadolu'nun boşaltılması için bir koşul ileri sürmüştü*r: *Bu bölgelerden göçmüş ya da başka yerlere sürülmüş kimselerin, milliyet ve mezhep farkı gözetilmeksizin eski vatanlarına dönmeleri. Bu istekle Ermeni sorunu gündeme geliyor*.[167]

> Zeki Paşa, nitekim 16 Aralık 1917 günü sabahı, o sıralarda Brest-Litovsk'a gelmiş olan Rus heyeti üyesinden L. Kamenev ile hususî olarak görüştü. Sovyetlerle Türkler arasında ilk temas bu suretle başlamış oldu. Konuşma mevzuunu, Rus işgali altındaki sahanın durumu teşkil etmişti. Kamenev'in sözlerine göre: Sovyetler prensip itibariyle işgal altındaki Türk arazisinin boşaltılmasını kabul ediyorlardı; fakat bunun ancak bazı şartlar altında

[158] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 13.
[159] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 365.
[160] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 40, dipnot 5.
[161] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 359. "[..] bütün Batı cephesinde ateş kesilmişti." (Kurat, 1990, s. 464).
[162] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 332.
[163] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 163.
[164] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 324.
[165] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 359.
[166] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 13.
[167] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 13-14.

yapılması mümkün olacaktı. Şöyle ki: Oralardan hicret etmiş veya başka taraflara sevkedilmiş (yani Türkler tarafından tehcir edilen) kimselerin, milliyet ve mezhep (din) farkı gözetilmeksizin eski vatanlarına dönmeleri gerekiyordu; ve taraflarca teşkil edilen bir komisyonun buna nezaret etmesi ve ahaliyi yerleştirdikten sonra, Türkiye'ye bağlı kalmak veya muhtariyetle idare edilmek hususlarında belli edecekleri arzuya göre, bura ahalisinin idare şekli Türkiye hükümeti tarafından garanti edilmesi lâzım gelmekte idi.

Kamenev'in bu "prensipleri" yukarıda adı geçen (mamafih o tarihlerde henüz neşredilmemiş olan) "Türk Ermenistan'ına ait dekret"teki görüşün ta kendisi idi (neşri: 11 Ocak 1918). Yani, Sovyet-Rus askerî işgali altındaki Türk arazisinde Erzurum'dan Erzincan'a kadar, Muş, Bitlis ve Van vilâyetlerinde, her taraftan Ermenileri celb ile kalabalık bir Ermeni kitlesi meydana getirmek ve yapılacak bir "referandum" ile burada "muhtar bir Ermenistan" (tabiatiyle daha sonraki bir referandum ile Rusya himayesi kabul edilecekti) kurmayı tasarlamakta ve neticede istilâ edilen sahanın Türkiye'ye iadesi de bu suretle önlenmiş olacaktı.

Dolayısiyle, Sovyet hükümetinin, iktidarı ele alır almaz ta ilk günlerden itibaren, Çarlık devrinin emperyalizm siyasetini (başka bir ad altında ve suret-i haktan görünerek, "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkı" süsü verilerek) tevarüs etmiş olduğu ve bilhassa Türkiye hesabına Rusya'yı genişletmek istediği açıkça belli olmuştu. Zeki Paşa, Enver Paşa'dan aldığı talimat mucibince, Ermenilerin işgal sahasındaki Müslüman ahaliye yaptıkları mezalimi tafsilatıyle anlatmış ve bunların bir an evvel durdurulmasını istemişti. Kamenev de bu hususta Sovyet hükümetinin dikkatini çekeceğini vadetmekten başka birşey yapamamıştı. Bu suretle, "Rus işgali altındaki sahanın boşaltılması meselesi" Sovyet murahhası tarafından hemen tasvip edilmemiş ve bunun hallinin birtakım şartlara bağlanacağı anlaşılmıştı.[168]

17 Aralık 1917. Sabataycı (Selanikli Yahudi Dönmesi) Ahmed Emin'in (Yalman) İstanbul'da münteşir *Vakit* nam gazetesinde, "Bolşevikler ve Lenin" başlıklı makale yayınlandı. Rusya Sovyet Hükümeti lideri mader tarafından Yahudi Lenin'i ve rüfekasını sitayişle anıyor. Mamafih, *Bolşevikliğin mahiyeti ve bunun liderlerinden bahsedildi*ği halde *verilen bilgiler hakikati ifadeden uzak*dır.[169]

18 Aralık 1917. *İstanbuldaki Avusturya-Macaristan elçisi Markiz Pallavicini*, *Hariciye Nazırı Kont Czernin'e* 1080 numaralı telgraf keşide eyledi. Pallavicini, Hariciye Nezareti Vekili Halil [Menteşe] ile mülakat etmiştir. *Pallavicini, Halil Bey'e, Almanya ve Avusturya'nın Rusya'dan zor altında arazi talebinde bulunmayacaklarını söylemiş ve harp durumunda (yani harbi gösteren haritada) Türkiye ile Almanya ve Avusturya arasında fark olduğuna (yani Türkiye arazisinin geniş ölçüde düşman tarafından istila edildiğine) dikkat nazarını çekmişti. Yani Pallavicini Türklerin Rus'lardan fazla bir talepte bulunmamaları icap ettiğini söylemek istemişti. Halil Bey ise böyle bir durumu kabul etmeyeceği karşılığını vermiş ve vaktiyle, Hariciye Nazırı iken öne sürdüğü tezini tekrarlamıştı: Halil Bey'e göre, bu harp hep birlikte yapılan bir bütün olması hasebiyle (müttefiklerden birinin) arazi kazancı temin ettiği takdirde, aynı esasın Türkiye'ye de tatbik edilmesi şarttı. Pallavicini'ye göre, Halil Bey bunu söylerken, Rusya'dan ziyade Romanya'yı kasdetmişti; çünkü Bulgaristan, mütarekede tesbit ve vadedilenden fazla arazi kazanırsa, mesela Dobruca veya Kavala'yı alırsa, Türkiye'nin başka bir yönden mükafatlandırılması gerekmekte idi. Markiz Pallavicini Halil Bey'le bu hususta münakaşaya girişmekten çekinmiş, fakat şu anda, yani 1917 yılı Aralık ortalarında, en önemli meselenin Rusya ile bir an önce barış akdetmek olduğunu ve bunun Türkiye için en önemli bir mesele olduğunu ve diğer bütün mülahazaların bir yana itilmesi gerektiğini bilhassa belirtmek istemişti*. Halil'in Pallavicini'ye bildirdiğine göre, *Nesimî Bey ile birlikte Brest-Litovsk'a gidecek heyete verilen talimatnamenin pek sarih olmadığı anlaşılıyor ve şu maddeleri ihtiva etmesi mümkün bulunuyor*:

1. Ruslar tarafından işgal altında tutulan yerlerin hemen boşaltılması talebi.

[168] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 364-365. 3 Mayıs 1920'de ihdas edilecek Ankara Hükümetinin milliyetçi-ittihadçı ricali, Sovyet Rusya'nın Ermeni meselesine müteallik söz konusu emperyalist tavrından habersizdi. Çiçerin'in ta 28 Ağustos 1920 tarihli beyanatı, onları adeta şok edecekti.

[169] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 329.

2. Kapitülasyonların kaldırılması meselesinin halli.

3. Rus murahhasları, şayet Boğazlar meselesini bahis konusu edecek olurlarsa, dörtlü ittifak devletleri delegeleri ile bu mesele önce görüşülmelidir, fakat kat'i bir şekile bağlanmamalıdır.

4. Türkiye, Rusya'dan hiçbir arazi ilhakı talebinde bulunmayacaktır; mamafih böyle bir talep (Türkiye'nin) müttefikleri tarafından yapılsın.[170]

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye gayet mahrem telgraf keşide eyledi. Buna göre *Enver Paşa, Brest-Litovsk'ta Rus'lardan istenecek şeyleri üç madde halinde Zeki Paşa'ya bildirmişti; aynı maddeler Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey'e de ulaştırılmıştı. Bunlar şunlardı: 1. Karadeniz'de ticaret gemilerinin serbestçe seyrüseferlerine başlamaları. 2. İran'ın her iki tarafça da (yani Rus ve Türkler) boşaltılması ve 3. Rusların Türkiye sınırları içinde istilâ ettikleri salıayı hemen boşaltmaları. "Elviye-i selase" hakkında yine tek bir söz yoktu*:

Tabiatiyle en önemli mesele istilâ edilen yerlerin boşaltılması meselesi idi. Enver Paşa ve Türk hükümeti, bunun derhal sağlama bağlanmasını ve barış akdedilir edilmez tatbikini istemekte idi; bu maddenin hatta mütareke şartları arasına konması Enver Paşa tarafından talep edilmiş ve bu husus, mucip sebeplerle, Alman başkumandanlığına dahi bildirilmişti. Fakat Almanlar, bu şartların mütareke şartları arasına konamayacağını, ancak barış müzakereleri esnasında bahis konusu olabileceğini söyleyerek, Ruslara bu yolda bir teklifte bulunamayacaklarını bildirmişlerdi.

Zeki Paşa'nın Berlin'den yazdığına göre: Ruslar zannolunduğundan daha müşkülpesent görünmektedirler ve kendilerine bu yolda bir teklifte bulunulursa, belki de mütarekenin bozulmasına dahi gideceklerdir. Zeki Paşa'nın yazdıklarına bakılırsa: "Halbuki Ruslarla bir defa mütareke akdedildikten ve barış müzakerelerine başlandıktan sonra, Türkiye'in arzu ettiğini elde edebilmesi mümkün olacaktır. Harp yeniden başlarsa bile, Rus ordusunun maneviyatı sarsılmış olduğundan, (Türk harp hedeflerinin) elde edileceği sanılmakta idi." Zeki Paşa'nın bu görüşüne, Brest-Litovsk'a gidecek Alman heyetinin başı (Doğu ordusu kumandanı) General Hoffman da iştirak ediyordu. Mütareke imzalandıktan sonra, Zeki Paşa, General Hoffman ile birlikte, istilâ altındaki arazide yaşayan Müslüman ahaliye Ermeniler tarafından yapılan mezalime son verilmek üzere, bu sahanın boşaltılması için Ruslara bir teklif yapılmasını da karar altına almıştı. Zeki Paşa, Enver Paşa'dan aldığı yeni bir emir üzerine, General Hoffman'dan "Ruslar tarafından istilâ edilen yerlerin hoşaltılması" şartının "mütareke" maddeleri arasına konmasını bir daha istediyse de, General Hoffman, "Alman Başkumandanlığından bu hususta henüz emir almadığından bu meselenin Ruslarla hususi surette konuşulması gerektiğini" bildirdi.[171]

Sadrazam Talat Kabinesi ile Bolşevik Rusya Hükümeti, Erzincan'da mütareke imzaladılar.[172] *29 Ekim 1914 tarihinde başlamış Türk-Rus savaşı da bu suretle 3 yıl 50 gün sonra 5/18 Aralık 1917 tarihinde fiilen bitmiş oldu*.[173] *Brest - Litovsk'ta imzalanan ve Doğu Avrupa cephesinde çarpışmalara son veren anlaşmadan üç gün sonra, 18 Aralık'ta Erzincan'da imzalanan belge bir bırakışmadan çok bir ateşkes*

[170] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 360-361. "Avusturya elçisi, Türk hükümetince, Rusya'dan fazla taleplerde bulunulmamasını tavsiye ediyordu. Mamafih, yukarıda görüldüğü veçhile Ahmed Nesimî Bey'e verilen *talimatname*de fazla birşey yoktu; hatta *Elviye-i selâse*nin geri alınması hakkında en küçük bir ima dahi bulunmuyordu. Diğer yandan, her halde Nesimî Bey'e şifahi olarak bu hususta bazı talimat verilmiş olması mümkündür; yani fırsat zuhur ederse bu üç sancağın da anavatana ilhakı talep edilecekti." (Kurat, 1990, s. 361).

[171] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 363-364. Almanların diplomatik mütekabiliyet endişesi bulunuyordu: "Ahmed Nesimî Bey'in, Alman Hariciye Nazırı Kühlmann'dan *işgal altındaki Türk arazisinin bir an evvel boşaltılması* için Ruslara baskı yapmasını istediği biliniyor. Halbuki bu prensip kabul edilirse, Alman işgali altındaki Rus arazisinin de Almanlar tarafından terki icap ettiği mülâhazasiyle, Türk Hariciye Nazırının bu teklifi kabul edilmemişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 366.

[172] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 221. Mütarekenamenin sureti için okuyunuz: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 38-40.

[173] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 334.

*anlaşması*dır. *Amaç iki ordunun da aşmayacağı bir çizgiyi saptamaktır. Böylece tüm sorunlar erteleniyor. Sorunların düğümlendiği yer ise, petrolü, hammaddeleri, stratejik durumu ve iç içe yaşayan çeşitli halkları ile Kafkasya bölgesi*dir. *Gerçekten de Kafkasya tüm ele aldığımız dönem boyunca Türk - Sovyet ilişkilerinin odak noktasını oluşturacaktır*.[174]

> Bu sırada Bolşeviklerle devam eden Brest-Litovsk görüşmelerini de dikkate alan Enver Paşa, Erzincan'daki Vehip Paşa'ya verdiği talimatta Brest-Litovsk'taki olası şartların Kafkas Ordusu tarafından kabul edilmesi gerektiğini aktarmıştı. Böylece 15 ve 18 Aralık tarihleri arasında yapılan müzakereler iki taraf için olumlu geçmiş ve sonunda 18 Aralık 1917'de bir ateşkes imzalanmıştı: *"Mütarekenin imzasıyla birlikte Kafkas Cephesi'nde Osmanlı-Rus orduları arasındaki askerî harekât durdurulmuş ve iki ordu arasında mütarekenin imzalandığı tarihteki durum göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmişti. Antlaşmaya göre askerlerin stratejik olarak yeniden yerleştirilmelerine izin verilmeyecek ve* ***Türk ordusunun hiçbir bölüğü Kafkasya'dan Mezopotamya'ya transfer edilemeyecekti****."*[175]
>
> Sovyet yönetimi ise Ekim Devrimi'nden bu yana Güney Kafkasya'da meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyor ve bu topraklarda Sovyet modeline karşı oluşan karşı-devrimci yapılanmayı berhava etmek için birtakım önlemler almaya çalışıyordu. Özellikle Bakü kenti, Sovyet yönetimi ve ekonomisi için büyük bir öneme sahipti. Bu açıdan burada ivedilikle bir Sovyet modelinin inşa edilmesi gerekiyordu. Bu şartları göz önüne alan *"Lenin, Ermeni asıllı Bolşevik lider Stepan Şaumyan'ı 18 Aralık 1917'de Kafkasya Olağanüstü Komiseri olarak atamıştı. Şaumyan, 30 Aralık 1917'de bölgeye gönderilmişti. 11 Ocak 1918'de ise Lenin ve Stalin imzalı bir emir (Şaumyan'ın Kafkasya'da bir Sovyet rejimi kurması için) verildi."*[176]

Rusya'da Bolşeviklerin hükûmeti ele geçirmelerinden sonraki Türk-Rus münasebetleri, bilhassa "Brest-Litovsk Barış" müzakereleri esnasında tamamiyle yeni bir safhaya girdi. Rusya'ya karşı Türkiye, Paris Muahedesinden (1856) sonra ilk defa "muzaffer bir Devlet olarak" müzakere masasına oturmuş bulunuyordu. Tabii Türkiye'nin bu zaferi Almanya'nın eseri idi. Müzakereler esnasında Talât Paşa, Bolşevik delegasyonu şefleri, bilhassa Lev Trotskiy ile, karşılaştı. Komisyon çalışmalarında Sovyet-Rus hükümetinin takib ettiği siyaset ve emellerini yakından öğrenmek fırsatını buldu. Talât Paşaya, göre, "Bolşevikler, eski Çarlık Rusyasını olduğu gibi ihya etmek istiyorlardı" (yani Rusya İmparatorluğu hududlarının muhafazasını taleb ediyorlardı). O, bu hususta tamamiyle haklı idi. Nitekim, Bolşevikler, "Elviye-i selase" (Batum, Ardahan ve Kars sancaklarının) Türkiyeye verilmemesi için bir takım tedbirlere bile başvurmak istediler. Fakat Almanların "ultimatomları" karşısında kendilerine konan bütün şartları kabul etmek zorunda kaldılar. Bununla üç sancağın da Türkiye'ye ilhakı mümkün oldu.[177]

20 Aralık 1917. *Lenin tarafından 20 Aralık 1917'de yayınlanan bir kararname ile "Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotaj İle Mücadele Olağanüstü Komisyonu" yani ÇEKA kurulmuştur. Başkanlığına Feliks Dzerjinskiy/Dzerjinski getirilen ÇEKA, Bolşeviklerin zaferini pekiştirmeyi, karşı devrimle özellikle "baltalama hareketleriyle ve bazı yolsuzluklarla mücadele etmeyi amaç edinmiştir. Bolşevikler yeni idarenin muhaliflerini ya da düşmanlarını bu örgüt vasıtasıyla saf dışı bırakmaya başlayacaktır*.[178]

7/20 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk şehrinde Almanlar ve müttefikleri ile Ruslar arasında barış müzakerelerine başlandı. Alman heyetine, Doğu Orduları kumandanı General Max Hoffman riyaset

---

[174] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 13.

[175] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 163. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. Mütarekenamenin 4 maddesinin "özelikle, askerî birliklerin Mezopotamya - Suriye cephesine aktarılması amacıyla hiçbir büyük taşıma hareketinde bulunmayacaklarını taahhüt eder." fıkrası, "Tiflis'teki İngiliz temsilcisinin isteğiyle Menşeviklerin elinde bulunan Kafkas Komiserliği tarafından konmuştur." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 39, dipnot 4.

[176] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 125.

[177] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. X.

[178] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 42.

*ediyor. Türk heyetine de, Berlin Büyük Elçisi İbrahim Hakkı Paşa başkanlık ediyor ve başmüşaviri de Berlin'deki Türk askerî ateşesi Zeki Paşa*dır. *Sovyet-Rus murahhas heyeti ise, "İhtilâl etiketi" icabı çok "renkli"*dir; *"meslekten" ihtilâlcilerden başka "işçi, asker, bahriye ve köylü" mümessillerinden ibarettir. Heyetin başında, "İhtilâlci"lerden Alfred Joffe (Yahudi), yine bir Yahudi olan Kamenev, bir "İhtilâlci" ve Yahudi olan Sokolnikov, vc Ermeni "İhtilâlci"si olan Karahan bulunuyorlar. Yine Rus İhtilâlinin icabı olarak bir kadın da temsil edilmiştir; vaktiyle Moskova valisini tabanca ile öldürmüş olan ve bu yüzden onyedi yıldanberi hapiste bulunan Bayan Bitsenko da heyete dahildir. Fakat Bolşevik murahhas heyetinin en "acayip" azaları da alelâde bir işçi, bir nefer, bir bahriye neferi ve gür sakallı yaşlıca bir mujik-köylü*dir.[179]

> Müzakerelere 20 Aralık tarihinde başlanmış, fakat ilk oturumlarda taraflar arasında prensip bakımından bir anlaşmaya varılmamıştı. Yukarıda da belirtildiği üzere A. Joffe, "Barış dekreti" prensiplerinin kabulünü istemiş ve uzun boylu nutuklar çekmişti. General Hoffman Alman teklifini öne sürünce, Joffe ve Kamenev, talimat almak üzere, Petrograd'a gitmişler, müzakerelere bir müddet için ara verilmişti. Rus murahhasları Brest-Litovsk'a döndükleri zaman, Ahmet Nesimî Bey ve maiyeti de gelmiş bulunuyorlardı.[180]

İstanbul matbuatında "ilhaksız ve teminatsız sulh"çu Lenin'e övgü furyası devam ediyor. Yunus Nadi'nin *Tasvîr-i Efkâr* nam gazetesinde, "Lenin ile mülâkat" başlıklı uzunca bir makale yayınlandı: *Darülmuallimin-i Aliyeden olup, İsviçre'de bulunduğu müddetçe Lenin ile birkaç kere mülâkat eden Aziz Bey'den alınan malumat: Yusuf Akçura Bey'le beraber, 1916 senesi Haziran'ında Lozan'da in'ikad eden milel-i mahkûme kongresinde bulunuyorduk. Orada bazı Rus sosyalistleri ile tanıştık. Bunlardan Zifeld (?) isminde genç bir adam bizi Lenin ile görüştürmeğe vasıta oldu. Zürich'te görüştürdüler, Lenin'in oturduğu küçük ve sade bir otelde, Lenin'in üstü-başı temizdi (ekseri Rus sosyalistlerininki gibi, pis, pejmürde değildi); Parisli gibi Fransızca konuşuyor ve çok iyi bir tesir yapıyordu*.[181]

20 Aralık (1917) akşamı, Alman Ordugahı Başkumandanı Bavarya Prensi Leopold tarafından, Brest-Litovska gelen murahhaslara büyük bir ziyafet (akşam yemeği) verilmiştir.[182]

20(?) Aralık 1917. *Brest Litovsk'ta yapılacak görüşmelere katılmak üzere İstanbul'dan yola çıkan Türk heyetine yazılı olarak verilen ve bağlaşık hükümetlere de bildirilen talimatta işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasından başka toprak istekleri yoktu. Ancak Enver Paşa, heyet başkanı Ahmet Nesimi Bey'e 1878'de Rusya'ya bırakılan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum sancakları)'nin geri istenmesi için sözlü talimat vermiş olacak ki, 20 Aralık'ta Berlin'den yazan Ahmet Nesimi Bey, bu konuyu Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a açtığını fakat destek görmediğini söyler. Üstelik von Kühlmann bazı genel konular hariç, Ruslarla görüşmelerin ayrı yapılmasını isteyecektir*.[183]

21 Aralık 1917. Berlin'de bulunan Hariciye Nâzırı *Ahmet Nesimi Bey'in telgrafından telaşlanan* Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı *Enver Paşa bu defa Brest - Litovsk'da bulunan Zeki Paşa'ya yazarak isteğinde ısrar eder: "Gerek Padişahın hükümranlık hakkını kanıtlamak, gerek şimdiki hükümetin memlekette durumunu güçlendirmek ve gerekse vazife dolayısıyla genel savaşın yönetiminde en büyük sorumluluğu üstüme almış olmaklığım dolayısıyla, kendi mevkimin korunması ve*

---

[179] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 342-343.
[180] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 365-366.
[181] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 329.
[182] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 343.
[183] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 14. "Böylece, savaş durumunda Türkiye ile Almanya ve Avusturya arasında fark olduğuna dikkati çeken Türkiye'nin bağlaşıkları bu öneri ile ayrı anlaşmalar yaparak Rus ordularının Doğu Anadolu'dan çekilmesini isterken kendi ordularının Rus topraklarında kalmasının yollarını arıyorlar." (Yerasimos, 2000, s. 14-15).

güçlendirilmesi için, Rusya ile olan Kafkas sınırımızda küçük bir düzeltme isteğinde bulunmak zorunluluğu doğmuştur..”[184]

İstanbul’daki Hariciye Nezâreti Vekili Halil (Menteşe), Bâb-ı Âlî’ye şifreli telgraf gönderdi. *Rusların Litvanya‘da tatbik olunmasını istedikleri genel kuralların (ulusların kendi kaderini tayinine ilişkin) Ermenilerle meskûn Türk vilayetlerinde de uygulanmasını istediklerini yazmaktadır*.[185]

22 Aralık 1917. Avusturya-Macaristan’ın İstanbul Büyükelçisi *Pallavicini, 22 Aralık (1917) tarihinde Sadrazam Talât Paşa ile görüştüğü zaman, Türkiye'nin Rusya'dan isteyeceği esas maddenin "Rusların işgali altındaki sahanın Türkiye'ye geri verilmesi olduğunu" belirtmişti. Pallavicini de buna karşılık kendi (yani elçinin) fikrince, hali hazırda en mühim şey mümkün mertebe sür'atle Ruslar'la bir barış akdetmekti. Avusturya elçisine göre: Rusya'da şimdi iktidarı ellerinde tutanların, mücerred (konktret) mülâhazalardan ziyade, nazarî (teoretik) prensiplerle hareket etmeleri mümkündü; ve şimdiki Rus idarecilerinin öne sürdükleri görüş, her iki tarafın da işgal altındaki arazide yaşayan ahalinin kendi mukadderatını tayin hakkında tam bir serbestiye sahip olmalarıdır; ve Ruslar'ın bu prensipleri işgal altındaki Türk arazisinde de tatbik etmek istemeleri mümkündür. Sadrazam Talât Paşa buna karşılık olarak: "Rusların bu prensiplerini işgal altındaki Türk sahasında tatbik edemiyeceklerini" söyledi. Çünkü Talât Paşa'ya göre, bu yerlerde ahalinin büyük çoğunluğunu Türk-Müslüman halkı teşkil etmektedir. Ermeniler hiç bulunmamaktadır ve Kürtler de Rus istilası karşısında içeriye çekilmişlerdir*.[186]

> Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Brest-Litovsk'taki Türk heyetinden müzakerelerin gidişatı hakkında bilgi alıyorlardı. Bir de Alman ve Avusturya gazetelerinde çıkan haberler de bunları tamamlamakta idi. Gazetelerden birinde: "Rusların işgal altındaki sahadaki ahali arasında yapılmasını talep ettikleri referandum meselesini tetkik için ayrı bir komisyon teşkil edileceğine" ait bir haber de vardı. Halil Bey ve Talât Paşa bu haber üzerine endişeye kapılmışlardı; çünkü bu yapıldığı takdirde Rus işgali altındaki Türk arazisinin boşaltılması işi gecikecekti. Halbuki buraların bir an evvel Anavatana iltihakı meselesi aynı zamanda hükümetin devamı ve prestijini muhafazası için de gerekli idi. Zira halk arasındaki söylentilere göre "Türkiye bu barışta yine elleri hoş olarak çıkacaktı", yani hiç bir şey elde edilemiyecekti.[187]

22 Aralık'ta da İstanbul'da Hariciye Nezaretine vekâlet eden Halil Bey, Ahmet Nesimi Bey'e gönderdiği telgrafında "Almanlar ve Avusturyalılar arazi aldıkları takdirde, bizim de arazi isteğinde bulunmamız zaruri ve hakkımız" olduğunu belirterek "Almanya ve Avusturya orduları tarafından işgal altında bulundurulan Rusya arazisi tahliye edilmeden evvel, Rusya işgali altında bulunan arazilerin tahliye edilmesinin temini"ni istemektedir.[188]

İTC Hükümeti ile Sovyet Rusya Hükümeti Brest-Litovk’da müzakereye başladılar. Sadrazam Talat başmurahhas olarak hazır bulunuyor.[189]

23-26 Aralık 1917. *1917 Ekim Devrimi‘ni pek olumlu karşılamayan Kırım Tatarları ve Müslümanları, aylardır süregelen faaliyetlerini taçlandırmak için Kasım 1917‘de bir kurultay teşkil ettiler. Bu kurultay 10-13 (23-26) Aralık 1917 tarihlerinde Kırım Tatar Kanun-ı Esasisi‘ni kabul etmiş ve Kırım Halk*

---

184 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 15.

185 *BOA*, HR.SYS, Dosya No: 2397, Gömlek: 5, (4-1-1918); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye’nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 165, dipnot 12.

186 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 361-362.

187 Pallavicini’den Baron Müllere, 22 Aralık 1917 tarihli 1080 numaralı telgraf; Aktaran: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 366.

188 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 15. “Ancak Almanlar, Avusturyalıların da desteğiyle görüşlerini kabul ettirdiklerinden, Türk temsilcileri, Sovyet temsilcileri ile yalnız başlarına görüşme yapmak zorunda kalmışlardır.”

189 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91.

Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmişti. Yine aynı tarihler arasında Numan Çelebi Cihan riyasetinde Kırım hükümeti kuruldu.[190]

24 Aralık 1917. Berlin'deki Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi, İstanbul'daki Hariciye Nezâreti Vekili Halil'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, *ilk çatışmanın Doğu Anadolu'nun boşaltılması ve ona bağlı olarak Ermeni sorunu konusunda olacağı* vechile *Osmanlı hariciyesi Sovyet temsilcilerini "kendi silahlarıyla vurmak" için halkların kendi kaderlerini belirleme ilkesine karşı "her devletin kendi iç işlerini ilgilendiren sorunların o devletin Anayasasına göre çözülmesi" ilkesini öne sürmeyi* planlıyorlar.[191]

"Tesvir-i Efkâr"ın 24 Aralık 1917 tarihli sayısında, ilk sahifede, Lenin'in resmi ilk defa Türkiye'de basılmış bulunuyordu. Viyana'dan suret-i mahsusada "Tasvir-i Efkâr" için getirildiği bildirilen bu resmin altındaki yazıda: "Lenin'in hakikî resmi" dendikten sonra, şunlar vardı: "Bütün dünyada bir inkılâb-ı azîm vücuda getirecek derecede efkâr-ı necibe ve insaniyetperverâne sahibi olan Rus Ahali Komiserleri reisi Lenin'in hakikî resmi." Lenin'in bu tarzdaki tavsifi, o tarihlerde İstanbul aydın çevrelerinde Bolşevizmin hakikaten insanî mahiyet taşıdığına inanıldığını gösterir.[192]

تصویر افکار

سیاسیات

صلح مذاکراتنه مباشرت ایدیلدی

حرب عمومی

روسیه ایمپراطورلغی نصل پارچه لانمشدی؟

Fotokopi. Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-ı evvel 1917.

26 Aralık 1917. Berlin'deki Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi, İstanbul'daki Hariciye Nezâreti Vekili Halil'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, *24 ile 26 Aralık arasında yapılan ilk görüşmeler sırasında Sovyet temsilcilerinin "İşgal altında bulunan doğu illerinde halkın oyuna başvurulması" önerisini Türk heyeti "kesinlikle" reddederek "Ermeni sorununun aslında varolmadığını" öne sür*müştür.[193]

28 Aralık 1917. *Kasım 1917'de iktidarı ele alınca, Bolşevikler, bu görüşlerini uygulamaya koyulurlar ve "Rus toprak ağalarına ve kapitalistlerine kâr ve imtiyaz sağlıyor" dedikleri gizli anlaşmaları yırtarlar. O günlerde İngiliz Proletaryası ise, 28 Aralık 1917 tarihli kararıyla, "Türk Hükümeti'nin dünyaca lânetlenen yönetimi"nden söz etmekte ve "Ermenistan, Mezopotamya ve Arabistan'ın Sultan ve Paşalarının zulüm yönetimi altına yeniden konulamıyacağını" belirtmekte, Istanbul ve çevresinin Türkiye'den*

[190] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 324. "Bu cumhuriyetin anayasası (kanun-ı esasisi) milliyet ve dinî inanç farkı gözetmeksizin bütün yurttaşların eşitliğini, Kırım'da yaşayan herkesin siyasî ve mülkî haklarını korumayı garanti etmekteyse de Kırım'daki Rus basını, ülke sakinlerini Tatar *diktatörlüğü* tehdidinden söz ederek korkutmadan geri durmuyordu."

[191] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 15.

[192] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 329.

[193] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 15-16. "Aynı zamanda Almanlar da Doğu Avrupa'nın boşaltılmasını Kafkaslar'ın boşaltılmasına bağlayınca, Sovyet heyeti yeni talimat almak üzere Petrograd'a döner."

koparılmasını istemektedir. Istanbul'un Türklerde kalmasını, Batı proletaryasına rağmen, yalnız Bolşevikler savunmaktadır.[194]

29 Aralık 1917. Söylemezoğlu Galip Kemalî İstanbul'dan hareket etti. *Balkan treni ile Viyana üzerinden Berlin'e* muvasalat edecek.[195]

31 Aralık 1917. *Kamenev*, *31 Aralık 1917 tarihinde Petrograd Sovyetleri ve Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin müşterek oturumuna,* Brest-Litovsk'daki *müzakerelerin gidişatı ve neticesi hakkında ve Alman tekliflerine ait uzun boylu izahatta bulundu*. *Bunu müteakıp yapılan müzakereler sonunda, Almanlarla barış konuşmalarının Stockholm'e nakli hususunda Almanlara bir teklif yapılması kararlaştırıldı. Güya bununla "Almanların aşırı talepleri, Alman amele ve sosyalist mahfillerine duyurulacaktı"; onlar da kendi hükümetlerine baskı ve tesir yapacaklar ve Sovyet Rusya'dan ağır taleplerde bulunmağa imkân vermiyeceklerdi. Bir de, Almanlarla müzakereye gönderilen heyete dış işleri komiseri Leon Trotskiy'nin riyaset etmesi de kararlaştırıldı. Trotskiy'e dış propaganda şefi Karl Radek de refakat edecekti. Fakat Alman hükümeti müzakerelerin eskisi gibi Brest-Litovsk'da devamında ısrar edince, Sovyetlerin bunu kabülden başka yapacakları birşey yoktu*.[196] *Almanlar "İlhaksız" barış şartlarını asla kabul etmiyeceklerdi. Dolayısiyle "Alman askerî işgali altındaki Lehistan ahalisi, Litvanyalılar ve Kurlândiyeliler, Almanlada anlaşmak suretiyle, kendi mukadderatlarını kendileri tesbit edeceklerdi". Bu talep, haddı zatında hiç de ağır bir şart sayılamazdı. Bir kere Rusya fiilen mağlup bir durumda idi ve bura ahalisi de aslen Rus değildi. Fakat bu şartlar Sovyet heyeti üzerine bir şok tesiri yaptı ve 1914 yılı sınırlarını elde etmek hayallerini bir anda yıkıverdi*.[197]

31 Aralık'ta Milliyetler Komiseri Stalin'in "Türk Ermenistan"ı üzerine bildirisi yayınlanır. Bu bildiri gittikçe merkezden kopan Ermenilere bir çağrı niteliğindedir: "Yurtlarının yiğit savunucuları olan, fakat kesinlikle uzak görüşlü siyaset adamları olmayan ve emperyalist diplamatların soyguncuları tarafından tekrar tekrar aldatılmalarına izin veren Ermenistan'ın evlatları, şimdi eski diplomatik ayarlamalar yolunun, Ermenistan'ı kurtuluşa götürecek yol olmadığını anlamak zorundadırlar. Ezilen halkları kurtuluşa götüren yolun, Ekim'de Rusya'da başlayan işçi devriminden geçtiği açıklığa kavuşuyor" denen bu bildiride "Türk Ermenistanı'nın özgür olarak kendi kaderini tayini üzerine özel bir kararname çıkarmaya" karar verildiği açıklanıyor. Söz konusu kararname 11 Ocak 1918'de yayınlanacaktır.[198]

1918

"Ekim Devrimi'nin hemen ertesinde, daha Brest Litovsk Antlaşması imzalanmadan Kafkas Rus Ordusu Askerî Devrim Komiteleri Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Van bölgelerinde yerli halk arasında ajitasyon faaliyetleri yürütmektedir."[199]

Ocak 1918 bidayeti. *İstanbul ve Moskova hükümetleri diplomatik ilişkiler kurmak çabasındadırlar. Sovyet Rusya'ya gönderilen ilk resmi Osmanlı temsilcileri bırakışmadan hemen sonra tutsakların değiştirilmesi sorununu görüşmek üzere Petrograd'da toplanan Karma Komisyon'a katılan, Bilaliahmer*

[194] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 436-437.
[195] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 397.
[196] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 344-345.
[197] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 344.
[198] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 16.
[199] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 32.

(Kızılay) adına Yusuf Akçura, Hariciye adına Galip Kemali (Söylemezoğlu) ve Maliye Müfettişi Turhan Bey Ocak ayının ilk günlerinden beri Petrograd'da bulunmaktaydılar.[200]

Ocak 1918 itibarıyla Rus rublesinin Osmanlı lirasına nazaran rayici *çok düşüktür*.[201]

Bu dönemde İstanbul basınının Rusya'ya yönelik tavrı gün gün değişiyordu. 1917 yılının Kasım ve Aralık aylarında Bolşevikler, aklını kaçırmış bir dünyada bir sağduyu unsuru sayılıp yüceltiliyordu. Ocak 1918'de Bolşevikler idealizmlerinden dolayı küçümseyen bakışlara hedef oluyor, hatta kimi zaman akıl dışı nitelemesine maruz kalıyordu. Kerenski'yi ve Kurucu Meclis'i iktidardan devirdikleri için övülüyorlardı, ama yararlılıkları bundan öteye geçmiyordu. Eski Rusya'dan yeni devletler çıkıyordu ve Bolşevikler hiçbir şekilde onları temsil etmiyordu. Osmanlı Devleti'ni, Almanya'yı ve Avusturya'yı tehdit eden Rus imparatorluğunu parçaladıkları için tebrike layıktılar. Başkalarının ulusal haklarına saygı duyacak bu yeni devletlerle barış yapmak, Osmanlı Devleti açısından daha önemliydi.[202]

1 Ocak 1918. *Talât ve Enver Paşalar, galiba Ahmed Nesimî Bey ve Hakkı Paşa'nın Brest-Litovsk'ta, yeter derecede enerjik davranmadıkları endişesi içinde idiler. Nitekim Talât Paşa, hareketini evvelce tesbit ettiği tarihten öne almış ve 1 Ocak 1918 günü Berlin'e müteveccihen İstanbuldan hareket etmişti*.[203]

"Muhtelit Komisyon"un ilk toplantısı 1 Ocak (1918) tarihinde yapılmış, fakat buna Türk delegesi katılamamıştı.[204]

> Türk heyeti adına müzakerelere katılan Turhan Bey'in ifadesine göre: Ruslarla yapılan bu çalışmalar sonunda varılan kararların tatbikinde birçok müşkül mevcuttu. Bunlar şunlardı: 1. Eski Çarlık rejimi memurlarının sabotaj ve istifaları yüzünden (Petrograd'daki) Sovyet Hükümeti idareyi yürütecek unsur bulmakta güçlük çekiyordu. 2. Petrograd'daki "Merkezî Hükümet" her ne kadar bu anlaşmayı akdetmişse de, kendisine tabi vilâyetlerdeki mahallî hükümetlerin (idarenin) merkezden gelen emirlere kulak asmadıkları görülüyordu. 3· Rusya hal-i hazırda hemen hemen her tarafta, dağılmış (desagrege) bir halde olup, sınırlarda teşekkül eden hükümetlerin (Ukrayna, Kırım, Odessa, Don Kazakları, Kafkaslardaki türlü hükümetler) çoğunun Petersburg hükümetini tanımamaları ve bazılarının da merkezdeki hükümetle harp halinde bulunmaları. Bu suretle, o sıralardaki Rusya'nın istikrarsız bir halde bulunması, Petrograd'da varılmak istenen anlaşmaların tatbikini güç bir hale koymuştu. Bunun içindir ki, esirlerin mübadelesi, posta ve telgraf muhaberesi, vapur nakliyatına ait görüşlerin müsbet bir sonuç vermesi şüpheli idi. Bununla beraber, bu anlaşma yine de imzalanmış bir vesika idi.[205]

2 Ocak 1918. Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Büyükelçisi Pallavicini, Viyana'ya Baron Flotow'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *söylentiler karşısında hükümet erkânı, yani Enver ve Tâlât Paşalar, Halil Bey ve etrafındakiler, zuhur eden bu fırsatlardan azamî derecede faydalanmak istiyorlar, yalnız Rus işgalindeki sahanın boşaltılması ile yetinmeyerek, bu defa "Elviye-i selâse"nin de, yani 1877-78 de elden giden üç sancağın da geri alınması meselesini ele almış bulunuyorlar*. *Markiz Pallavicini, Talât Paşa'nın hareketinden önce kendisi ile görüşmüş ve "Elviye-i selâse"nin Türkler tarafından geri alınmasını imkânsız telakki* ediyor *ve bu yoldaki gayretlerin boşuna sarfedileceğini san*ıyor.[206]

---

[200] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 22. "Petrograd'a gönderilen Türk heyetinin *parasızlık* yüzünden büyük sıkıntılara maruz kaldığı anlaşılıyor. Çünkü kendilerine gönderilen tahsisat vaktinde yetişmemişti. Ayrıca bir fevkalâde tahsisat da verilmemişti. Üstelik para tahvili işi de Rusya'daki şartlar içinde çok müşküldü. Bu durum karşısında Galip Kemalî Bey'in kendi cebinden birçok masraf yaptığı (500 lira) biliniyor." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 398.

[201] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 398.

[202] Feroz Ahmad, *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, 2021, s. 192.

[203] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 367.

[204] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 397.

[205] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 398.

[206] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 367.

İspanya'nın İstanbul Elçisi Arroyo, Madrid'e gizli rapor gönderdi. *Sabah gazetesi, Nobel Ödülü Komisyonu'na aday belirleyen kurumlardan İstanbul Üniversitesi'nin; bu sene Lenin'i aday göstermesinin adil olacağını yazmıştır*.[207]

4 Ocak 1918. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver, 3'üncü Ordu Kumandanı Vehib'e (Kaçı) telgrafname gönderdi: *Kafkasya Cumhuriyeti mahiyetini anlamak ve cumhuriyet müdürleriyle temasa geçmek üzere bir erkân-ı harb zabitinin gözü açık zâbitânın bir heyet-i ordu başında gönderilip icap ederse Tiflis'e kadar gitmelerini yazdım*.[208]

7 Ocak 1918. *Hariciye Komiseri Troçki'nin başkanlığında 7 Ocak 1918'de Brest Litovsk'a dönen Sovyet heyeti ile görüşmek için bizzat sadrazam Talât Paşa gelmişti. Burada yapılacak şey, Sovyetlerin Alman ültimatomlarına boyun eğmelerini beklemek ve sonra ültimatoma Türk isteklerini de eklemektir. Zaten bu sıralarda Almanya ve Avusturya ile anlaşmazlıklar ikinci plana itilmiş, Rusya'ya karşı ortak bir cephe kurulmuştur*.[209]

8 Ocak 1918. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, 14 Noktasını yayınladı. Bir yanıyla, Wilson'un *ondört prensipi, bolşevik ihtilâli liderinin 9 kasım* [doğrusu 8 Kasım (ÖFA notu)] *1917 tarihli "Sulh kararnâmesi"ne bir cevaptır*.[210]

Talât Paşa Berlin'de kısa tevakkuftan sonra Brest-Litovsk'a hareket etti ve 8 Ocak gecesi oraya vardı. Kendisinin ilk önce Avusturya başmurahhası ve Hariciye Nazırı Kont Czernin ile görüştüğü biliniyor. Bu münasebetle Talât Paşa'nın bir an önce Rusya ile barışın akdini arzu ettiği, fakat Almanya ile herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa, arka planda kalarak Avusturya Hariciye Nazırını ön safa itmek istediği de anlaşılmıştı. Czernin'e göre "Talât Paşa (Türkler arasında) en kabiliyetli ve enerjik bir devlet adamı idi".[211]

9 Ocak 1918. *Kafkas Cephesi Komutanı Vehip Paşa, 9 Ocak 1918'de Enver Paşa'nın talimatıyla General Odişelidze aracılığıyla Kafkasötesi Komiserliği Başkanı E. P. Gegeçkori'ye "Türkiye ve Kafkasötesi*

---

[207] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 233.

[208] *BOA*, HR. SYS, Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (4-1-1918); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 180-181. "Bu anlamda Bâb-ı Âli'nin asıl amacı Kafkasya bölgesinde Sovyet Rusya'nın olası nüfuzunu kırmak için müstakil bir devletin kuruluşunu sağlamak ve bu devleti hâkimiyet altına almaktı. Trabzon Konferansı'nın [Mart-Nisan 1918] özünü bu amaç oluşturmaktaydı."

[209] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 17. İTC Hükümeti "hariciyesi ve harbiyesi, bu kopmayı [Mavera-yı Kafkas'ın artık Petrograd'dan değil Tiflis'den yönetildiğini] ocak ayının başından beri çok iyi değerlendirmiş ve kullanmasını bilmişti. Dolayısıyla stratejisini iki doğrultuda kurmuştu. Bir yandan Brest-Litovsk'ta Sovyet hükümeti ile hukuki bir dayanak oluşturacak bir anlaşma imzalamak, öte yandan da Kafkaslarda Azeri Ermeni Gürcü burjuvazisinin çelişkilerinden yararlanarak ilerlemek. Bunu başarmak için de Brest-Litovsk'ta Alman askerî gücünün arkasına sığınarak Kafkaslarda kendi gücünü kullanmak."

[210] Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918*, 1959; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 116, dipnot 1. "Sovyetlerin gayretiyle yeryüzünde *demokratik bir sulh, âdil bir düzen* kaim olacağı sanılıyordu. Demokratik tabirine *Barış dekret*inde önem verilmesi, bilhassa Amerika halkını kazanmak içindi; ayni veçhile Başkan Wilson, Amerika'nın Almanya'ya karşı harbe girişi münasebetiyle irad ettiği nutkunda, *Amerika'nın bu harpten hiçbir arazi fütuhatı veya harp tazminatı beklemediğini* de söylemişti. Dolayısiyle *ilhaksız ve tazminatsız barış* prensibi Wilson tarafından da benimsenmişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 341.

[211] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 367.

Komiserliği arasında müşterek hakkaniyet prensibi temelinde bir antlaşma" yapılması isteğiyle danıştı.[212]

11 Ocak 1918. Sovyet Rusya Hükümeti, 31 Aralık tarihli beyannamesinde zikrettiği kararnameyi tamim etti:

> Rusya'nın işgali altında bulunan "Türk Ermenistan"ındaki Ermenilerin kendi kaderlerini, tam bir bağımsızlığa varıncaya kadar bile olsa, serbestçe belirleme konusundaki haklarını "Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti"nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak birtakım önlemlerin önceden alınması ile olanaklıdır. Halk Komiserleri Sovyeti bu önlemlerin şöyle olacağı düşüncesindedir:
>
> 1- Rus Ordusu'nun "Türk Ermenistan"ı topraklarının dışına çıkması ve "Türk Ermenistan"ındaki halkın kişisel mal ve mülkünün güvenliğini korumak amacıyle hemen bir Ermeni Halk Milisinin kurulması.
>
> 2- Ermeni göçmenleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni göçmenlerinin "Türk Ermenistan"ı ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.
>
> 3- Savaş sırasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç illerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistan"ına serbestçe dönmelerinin olanaklı kılınması; Türk makamları ile barış görüşmeleri yapılırken Halk Komiserleri Sovyeti bu konunun üstünde ısrarla duracaktır.
>
> 4- "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" adıyla "Türk Ermenistan"ında geçici bir yönetimin kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkas İşleri Geçici Olağanüstü Halk Komiseri Stepan Şaumyan* "Türk Ermenistan"ı halkına, 2. ve 3. maddelerin uygulanması ve "Türk Ermenistan"ı topraklarından Rus askerlerinin çıkarılması (Md. 1) işini düzenleyerek karma komisyonun kurulması konusunda her türlü yardımda bulunmakla görevlendirilmiştir.
>
> Ek: "Türk Ermenistan"ının coğrafi sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk temsilcileri ile, komşu ve Münakaşalı (İslam ve başka) illerin halkından demokratik esaslara göre seçilen temsilciler Kafkas İşleri Olağanüstü Geçici Komiseri ile birlikte kararlaştırırlar ve saptarlar.
>
> Halk Komiserleri Sovyetleri Başkanı
> V. İ. Ulyanov - Lenin
> Milliyetler İşleri Halk Komiseri
> J. V. Cugaşvili - Stalin
>
> Halk Komiserleri Sovyetleri Kalem Amiri
> V. Bonç - Brueviç
> Halk Komiserleri Sovyetleri Sekreteri
> N. Gobunov[213]

[212] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 164, dipnot 9.

* "Stepan Georgieviç Şaumyan, (ölümü 1918): Ermeni asıllı Rus devrimcisi. Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Üyesi ve Kafkas Olağanüstü Komiseri. 15 Kasım 1917'de Bakû Sovyeti'nin Ekim Devrimi'ne katılmasıyla bu Sovyet'in başına geçmeştir. 25 Temmuz 1918'de alınan kararla 29 Temmuz'da Bakû Sovyeti devrilmiş Şaumyan ve diğer komiserler tutuklanmıştır. Bakû'nun Osmanlı ordusu tarafından alınmasından sonra Krasnovodsk'a götürülüp oradaki karşıdevrimci makamlara teslim edilmişler. Birkaç gün sonra Şaumyan da aralarında olmak üzere 26 Komiser kurşuna dizilmiştir." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 41, dipnot 2.

[213] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 41-42. "Sovyet hükümetince çıkarılan bu *Türk Ermenistanı'na ait dekret* hakkında İstanbul gazetelerinde hiçbir şey yazılmadı. Resmî şahsiyetlerden başka, galiba bundan kimsenin haberi olmamıştı. Şayet buna ait her hangi bir bilgi *Tasvir-i Efkar*, *Vakit* ve bilhassa *İkdam* ile *Tanin* gazetelerine ulaşmış olsaydı, şimdiye kadar boyuna öğülen Lenin ve hükümeti aleyhine şiddetli yazılar çıkması icap edecekti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 338.

Sovyet Hükümeti 11 Ocak 1918'de ilan ettikleri kararnameyle "Kafkas Ermenistanı"na Doğu Anadolu'yu da katarak büyük bir Ermenistan kurmayı tasarlamıştı. Bolşeviklerin bu hamlesi Çarlık döneminde Akdeniz'e inme siyasetinin yeni hükümet tarafından da tatbik edilmesi olarak görülebilir.[214]

Fakat *olaylarla karşılaştırılacak olursa, bu kararnamenin gerçekçi olmaktan uzak olduğu görülür: Birincisi, sadece Ermenilerden oluşturulacak bir "halk milisi"nin, orada yaşayan tüm halkların çıkarlarını savunacağı şüpheli*dir. *İkincisi, sürülmüş olan Ermenilerin geri getirilmesi için Sovyet makamlarının Osmanlı hükümeti üzerinde hiçbir baskı olanağı yoktu*r. *Üçüncüsü, düzenli orduların cephelerden çekilmesinden sonra Türk ordularını durduracak hiçbir olanak yoktu*r. *Son olarak Ermeni milisleri Taşnak Partisi'nin elinde*dir, *arkalarında İngiltere ve Fransa vardır ve bu durum da Şaumyan'ın yönetimini kabul edemezler. Ancak 11 Ocak 1918'de Kafkas cephesi kendiliğinden çözülmüştür ve bölge Petrograd'dan değil Tiflis'den yönetiliyordu*r. *Böylece kararname bir iyi niyet gösterisinden ileri gidemez*.[215]

12-13 Ocak 1918. *"12 (25) Ocak'ta Anatra fabrikası işçileri ve demiryolu çalışanlarından müteşekkil Kızıl Ordu birlikleri Bolşevik Askerî-Devrim Komitesi yönetiminde Simferepol'deki posta ve telgrafı ele geçirmiş, düşmanı silâhsızlandırmaya başlamıştı." Bu suretle Bolşevik aygıt ve Kırım Tatar askerî birlikleri arasındaki muharebeler, Sovyet yönetimi adına olumlu bir sonuç vermişti: "12-13 (25-26) Ocak 1918'de Bahçesaray önlerinde vuku bulan muharebede Kızıl Ordu ve Karadeniz Filosu Bolşevik güçleri, kat kat daha üstün durumda oldukları Kırım Tatar birliklerini mağlup ettiler." Bu yenilgi sonunda Kırım Tatar hükümetinin Başkanı Numan Çelebi Cihan tutuklanmış ve 23 (10) Şubat 1918'de Sivastopol hapishanesinde kurşuna dizilmişti*.[216]

13 Ocak 1918. *Soviet Halk Komiserleri Şûrâsı, Türkiye'de bir Ermeni Devletinin kurulmasını kabul* etti.[217] *Lenin ve Stalin imzalı, Pravda'da yayınlanan 13 sayılı ve 13 Ocak 1918 tarihli kararname, Doğu Anadolu'daki Rus birliklerinin hemen çekilmesini, Ermeni göçmenlerin ve Türk Hükûmetince sürülmüş olan Ermenilerin yerlerine dönmesini, geçici bir Ermeni Millî Hükûmeti'nin kurulmasını, Kafkas İşleri Komiseri Şomiyan'ın bu konularda Ermenilere yardımcı olmasını istemiştir*.[218]

> Bilindiği gibi aralık ayında başlayan görüşmeler, 1918 Ocak ayı içinde türbülansa girmişti. Bilhassa 29 Aralık (11 Ocak) 1918'de Sovyet yönetimi tarafından Türkiye Ermenistanı ile ilgili ilan edilen bir kararname, Brest-Litovsk'ta bulunan Türk heyetinin tepkisine sebep oldu. Sovyet hükümeti, bu kararname ile Türk Ermenistanı'na kendi geleceğini belirleme hakkını vermekteydi. Kararnameye göre Türkiye Ermenistanı sınırlarındaki ordular çekilecek, Ermeni halk milisi kurulacak ve demokratik ilkelere uygun bir Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti teşkil edilecekti.
>
> Kararnamede taahhüt edilen 2. ve 4. maddenin uygulanabilmesi için Kafkas İşleri Halk Komiseri Stepan Şaumyan görevlendirilmişti. Bahsi geçen kararname, birkaç gün sonra Brest-Litovsk barış görüşmelerine iştirak etmek üzere gelen Türk heyeti tarafından oldukça sert karşılandı. Sadrazam Talat Paşa başkanlığında görüşmelere katılan Türk heyeti, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Mareşal Ahmet İzzet Paşa ve Berlin'deki Türk Askerî Ataşe Zeki Paşa gibi isimlerden oluşmaktaydı.15 Görüşmeler esnasında özellikle Ahmet Nesimi Bey ve Trotskiy arasında Türkiye Ermenistanı bağlamında önemli münakaşalar yaşandı: *"Ahmet Nesimi Bey'e göre Türkiye ve müttefikleri ile sulh müzakerelerine girişen*

[214] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 19.
[215] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 16.
[216] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 324.
[217] Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, 1967, s. 215; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 222, dipnot 58.
[218] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1151.

Rus idarecileri, Doğu Anadolu"da Ermenileri teşkilatlandırarak Türkiye"ye karşı açık şekilde düşmanca bir siyasete başvurmuşlardır. Bu duruma göre, yapılması arzu edilen sulha mani olacaklardır."[219]

14 Ocak 1918. *14 Ocak'ta Enver Paşa'dan aldığı talimat üzerine III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, karşı taraf ordularının fiilen başında bulunan* Rusya Kafkas Orduları Kumandanı Gürcü *General Odişelidze'ye, Enver Paşa'nın barış yapmak amacıyla "Bağımsız Kafkas Hükümeti ile" nasıl ilişki kurulabileceğini sorduğunu yazıyor*.[220] *Tiflis Hükümeti, Enver Paşa'nın bir Türk heyeti göndermesi teklifini kabul etmedi. Çünkü Petrograd'da toplanacak olan "Kurucular Meclisi"nde barışa ait kararlar tasvip edilineeye kadar bu hususta Türkiye ile her hangi bir temasa girişrnek istemiyordu*.[221]

16 Ocak 1918. Ukrayna Millî Meclisi *Rada'nın henüz askerî teşkilâtı tamamlanmış değildi. Çok az sayıda "Ukraynalı asker" vardı. Bu durum karşısında Rada'ya bağlı kuvvetlerin sayıca ve silâhça kendilerine çok üstün olan Kızıl kıtalara karşı koyması imkânsızdı. Nitekim az bir zaman içinde Ukrayna'nın birçok köyü, kasabası ve şehri Kızıllar tarafından işgale başlandı. 16 Ocak 1918 tarihinde de Kiyef şehri Kızıl askerler tarafından işgal edildi. Rada da bu durum karşısında Kiyef'ten gitmek zorunda kaldı*.[222]

Vehib, Odişelidze'ye bir telgraf daha gönderdi. *Brest-Litovsk konferansına davet* ediyor.[223]

Brest-Litovsk'daki Sadrazam Talat, İstanbul'daki Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver'e 1623 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre:

16 Ocak (1918) tarihinde Talât Paşa, Ahmed Nesimî Bey, İzzet ve Hakkı Paşalarla birlikte Kühlmann ile uzun boylu görüştüler. Konuşmanın esasını, Enver Paşa'dan alınan ve Rus işgalindeki Türk arazisinin durumu, yani boşaltılması meselesine ait telgraf teşkil etmişti. Kühlmann'a bu baptaki Türk görüşü uzun boylu izah edilmiş ve Enver Paşa'nın telgrafı da aynen tercüme edilmişti. Alman Hariciye Nazırı Kühlmann, Ruslar-Bolşevikler ile esas itibariyle bir barış akdedilmesine imkân görmüyordu; onun söylediklerine göre: Pek yakında durumda değişiklik olacak (yani mütareke sona erecekti) ve dolayısiyle Rus işgalindeki Türk arazisinin geri alınması için askerî harekete geçmek mümkün olacaktı; bu suretle ortada siyasî bir engel kalmayacaktı. Bu görüşmenin tesiriyle olacak, Talât Paşa, İstanbul'a derhal bir telgraf gönderdi ve "Enver Paşa'nın hemen Alman umumî karargâhı ile temasa geçerek Türk ordusunun işgal hareketini hakkı ile başarabilmesi için şimdiden hazırlığa başlanması icap ettiğini" bildirdi. Karadeniz'deki Rus donanmasının Bolşevik efradı elinde bulunması hasebiyle, deniz emin değildi ve bu cihetin dikkate alınması gerekiyordu. Talât Paşa, bilhassa Ermeni kıtalarına karşı ciddi bir tarzda hazırlanılması gerektiğini ayrıca belirtmiş ve "maazallah-u tealâ, Ermenilere karşı adem-i muvaffakiyet, cihana karşı pek çirkin ve neticesi memleketimiz için vahim olur" demekten kendini alamamıştı.

Kühlmann ile Talât Paşa, başlanan sulh müzakereleri ve ona bağlı meseleler hakkında da fikir teatisinde bulundular. Bütün bu temaslardan sonra Talât Paşa'nın intibaı şu merkezde idi: Almanlarda Bolşeviklere karşı kat'iyen güven yoktur; Almanlar Bolşeviklerde hiçbir hüsnüniyet olmadığına, Viyana ve Berlin'de grevler ve hatta ihtilâller çıkararak gayelerine ulaşmak istediklerine kanaat getirmişlerdi. Talât Paşa ve Türk heyetinin diğer üyeleri de Almanların bu görüşlerine katılmışlardı; çünkü müzakerelerin cereyan tarzı, Bolşevik

[219] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 164-165.

[220] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 17. "Bu, Tiflis'tekilere atılan bir *çengel*di, çünkü o tarihte kendileri bile *bağımsız* olduklarını iddia etmemişlerdi."

[221] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 465.

[222] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 388. 8 Kasım 1917'de Bolşevikler Petrograd'da hükümet darbesiyle iktidarı deruhte edince, 9 Kasım'da ise sosyalist ve milliyetçi ekseriyetli Ukrayna Millî Meclisi bağımsızlığını ilân etmişti. "Petrograd'daki Sovyet makamları Kiyef şehrini ele geçirmek için asker sevkine karar verdiler. Nitekim aslen Polonya'lı bir Yahudi olan Huzarski ve bir Rus olan Murav'yev'lerin kumandası altında Kızıl kıtalar Ukrayna şehirlerini işgal için harekete geçirildi." (Kurat, 1990, s. 388) idi.

[223] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 17. İTC Hükümeti "siyaseti, Kafkaslarda egemenliğini kurmak için yerel partileri merkezden koparmaya çalış"maktadır.

murahhaslarının çektikleri uzun nutuklar, bilhassa Viyana ve Berlin'de başlayan grevler -bütün bunlar Bolşevik emellerinin ne olduğunu göstermekte idi.

Bolşevik-Rusların, barışın akdinden sonra, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı kendilerine benzetmek (yani Bolşevik ihtilâli çıkarmak) istedikleri açıkça anlaşılmakta idi. Bunun üzerinedir ki, Almanlar, hem Rusya ile sulh yapmış olmak, hem de Bolşeviklik tehlikesini önlemek maksadiyle, Ukraynalıları destekleme ve milliyetçi Ukrayna'ya el altından yardım yapmak kararını aldılar. Hatta Romanya Kıralının dahi elde edilmesine çalışılmakta idi; bu maksatla Avusturya İmparatoru tarafından bir zabitin gizlice Romanya Kıralına gönderildiği öğrenilmişti. Kont Czernin Talât Paşa'ya bu hususta malumat vermişti.

Bir kere Ukrayna ile barış akdedilince, Almanlar Bolşevik Rusya'yı sulh akdine zorlamak için Petrograd üzerine yürümek niyetinde olduklarını açıkladılar. Hatta bunun için gerekli hazırlıklar yapılmağa dahi başlanmıştı. Türk heyeti meselenin bu tarzda halledilmesinin kendi menfaatleri bakımından da elverişli olacağına kanaat getirdiler. Talât Paşa'nın dediğine göre: Bolşeviklerin programlarının altında başka şekilde ve fakat yine eski Büyük Rusya'nın ihyası vardır. Bolşeviklerin, bir Rus Birleşik Cumhuriyeti teşkil etmek suretiyle Finlandiya ve Ukrayna'nın istiklâllerine hücum etmeleri, onların hakikî maksatlarını ortaya koymuştu. Yine Talât Paşa'ya göre: Müstakil bir Ukrayna teşekkül ederse, Kırım'da da bir hükümet kurulabilecek ve sonraları Kafkasyada da bir İslâm devletinin teşekkülü mümkün olacaktı. Talât Paşa Brest-Litovsk'ta iken, Kırım Türklerinin ileri gelenlerinden (her halde Müfti Çelebicihan ve Cafer Seydahmed'den) Kırım'daki hareket ve gayeler hakkında

12 adet mektup almış ve bunları Enver Paşaya yollamıştı. Bu mektuplardan Kırım'da bir Türk-İslâm hükümeti kurulmakta olduğu anlaşılmıştı.

Talât Paşa, Ukrayna ile ayrı bir anlaşma yapılması işine ayrıca önem vermişti. Şayet dört-beş gün içinde Ukrayna ile barış akdedilirse, Ukrayna'ya ilk yardım olmak üzere Almanya'da bulunan 40 bin Ukrayna'lı esir, Ukrayna hükümetine teslim edilecekti. Ukrayna'lı murahhaslar arasında büyük kararlar verebilecek kabiliyette şahsiyetlerin bulunmayışı, Talât Paşa'yı biraz endişeye düşürmüştü. Ukraynalılara bir nevi "Ukraynalı Venizelos" bulmak ve böyle birine, İngilizlerin Yunanistan'da yaptıkları gibi, Alman askerî yardımı gösterilmek suretiyle iş başına getirmek mümkün olacaktı. Talât Paşa bu fikrini Kühlmann ile Czernin'e ve General Hoffman'a söylemiş, fakat onların dediklerine göre : "Ukraynalılar böyle bir hareketi vatanlarına ihanet telakki edeceklerinden" buna yanaşmaları şüpheli idi.

Talât Paşa da, tıpkı Alman murahhasları gibi, Rus-Bolşeviklerin barış akdinde asla samimî olmadıkları kanaatına varmış ve Rusları sulha zorlamak çarelerine başvurmak mecburiyeti olduğuna kanaat getirmişti. Çünkü Sovyet heyetinin tutumu ve bilhassa bunun başında bulunan Leon Trotskiy'nin davranışı ve ihtilâlci nutukları, Almanların ve Türklerin şüphesini büsbütün arttırmıştı. Ruslarla normal usuller dairesinde bir barışın akdinin mümkün olmayacağı aşikârdı.[224]

18 Ocak 1918. *Bolşevikler, 5/18 Ocak tarihinde, Petrograd'da toplanan "Kurucular Meclisi"ni zor kullanarak dağıt*tılar.[225] *"Kurucular Meclisi"nin 5/18 Ocak (1918) de Bolşevikler tarafından dağıtılması üzerine "Maverayi Kafkas Seym"inde uzun münakaşalardan sonra, Vehib Paşa'ya teklifi hakkında cevap verilmesi için üç haftalık bir mühlet istenmesi kararı alındı*.[226]

3 Aralık 1917 tarihli beyanname mucibince *Celâl Nuri* [İleri] *Bey "Ati" gazetesinde (15 Ocak 1918) Bolşevikleri ve Bolşevizmi överek göklere çıkarmıştı*.[227]

Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî Bey 18 Ocak (1918) günü Leon Trotskiy ile uzun bir görüşmede bulundu:

"Muhtelit Komisyon"da bulunan Galip Kemalî Bey'den Petrograd'dan Sovyet hükümetinin "Türk Ermenistanı'na ait" (11 Ocak 1918) tarihli "dekret" hakkında Brest-Litovsk'taki Türk heyetine telgraf gelmişti. Bu telgraftan ve belki de Brest-Litovsk'a ulaşan "İzvestia" gazetesi vasıtasiyle Ahmed Nesimî Bey -Sovyet

[224] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 368-369.
[225] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 462.
[226] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 465.
[227] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 421, dipnot 1.

hükümetinin işgal altındaki Doğu vilâyetlerini ellerinde tutabilmek maksadiyle giriştikleri kombinazonların mahiyetini anlamakta gecikmemişti. Rus kıtalarının çekilmesi üzerine Ermenilerden teşekkül edecek milis kuvvetleri ve kurulacak "mahallî Sovyetler" idaresiyle, Ermenilerin yerli Türk-İslâm ahalisi üzerinde cebir ve şiddet kullanacakları da muhakkaktı. Ahmed Nesimî Bey, Trotskiy'ye böyle bir dekretin kabul ve neşrinden dolayı şiddetli bir protesto'da bulundu ve bundan doğacak feci nedederin bütün sorumluluğunun Sovyet hükümetine raci olacağını beyan etti. Türk Hariciye Nazırı bu münasebetle Sovyet Dışişleri Komiseri (Trotskiy) ne şunları söyledi: "Rusya'ya mensup olmayan bir memleketin (yani Türkiye arazisinde) ahalisini silahlandırmak, istiklâl ilânına sevk ve icbar etmek, Rus inkılâbının ileri sürdüğü ve Rus murahhasları tarafından müdafaa ve izah edilen maksatlara ve esaslara dahi uygun değildir". Nesimî Bey sözlerine devamla: "Muharebenin sonuna kadar müttefik devletlerin bütün hudutları bir kül teşkil edib, Rusya tarafından Asya kıtasında kayıtsız ve şartsız Türkiye'ye geri verilecek araziye karşılık, Rusya'ya ait olup, Avrupa'da Almanların işgali altında bulunan saha da kayıtsız ve şartsız hemen Ruslara iade edilecekti". Mamafih Ahmed Nesimî Bey'in bu sözleri doğru değildi; Almanlar Rus arazisini geri vermek değil, oradaki ahalinin arzu ettiği rejimi kurmak niyetinde idiler; ancak Türk arazisindeki ahalinin büyük çoğunluğu Türk-Müslümandı; Alman işgali altındaki Rus arazisi ise tamamiyle "gayri Rus"tu ve Rusya'nın elinde bırakılması caiz değildi.

Ahmed Nesimî Bey'e göre: "Türkiye ve müttefikleri ile sulh müzakerelerine girişen Rusya Cumhuriyeti idarecileri, bu tarzda, Doğu-Anadolu'daki Ermenileri teşkilâtlandırmakla (Türkiyeye karşı) düşmanca bir siyasete açıkça baş vurmuş oluyorlardı. Onlar, bununla arzu edilen sulhun akdine mani olacaklardı. Bu gibi meselelerin evvela Türkiye ve Rusya tarafından gönderilecek murahhaslarca incelenmesi gerekiyordu; o sahadaki ahalinin büyük çoğunluğunu teşkil eden (Müslüman unsurun) sosyal müesseseleri ve tarihî münasebetlerine bakmaksızın, mukadderatlarını keyfî, daha doğrusu, zor kullanılarak değiştirmeğe ve Türkleri olup-bitti karşısında bulundurmağa kalkışmak, neticeleri pek müessif bir takım olayların zuhuruna sebebiyet verebileceğinin düşünülmesi icap ederdi". Nesimî Bey Trotskiy'ye, "Sovyet hükümetinin bu kabil teşebbüslerinden vaz geçmesinin, (Rus) inkılâbının ilân eylediği prensiplere daha da uygun ve muvafık düşeceğini" söyledi ve, Türk Ermenistanı'na ait "dekret" hakkında diğer mülâhazalarını da ortaya koyarak, Trotskiy ile mülakatının asıl sebebinin bu türlü müessif hadiselerden (yani böyle bir dekretin neşrinden) doğacak feci olaylar üzerine Rus murahhaslarının dikkati nazarlarını çekmek olduğunu bilhassa belirtti.

Sovyetlerin Dışişleri komiseri Leon Trotskiy, tabiatiyle, bu dekreti haklı çıkarmağa gayret edecekti. Ona göre: "Ermenilere, müsellâh Kürtlerin hücumlarına karşı kendilerini müdafaa edebilmeleri için gerekli silâhlar verilince, Kürtlerin onlara birşey yapamıyacakları meydana çıkacak ve Kürtler de Ermenilerle anlaşma zemini aramak ve onlarla iyi geçinmek zorunda kalacaklardı". Mamafih, Nesimî Bey'in bu "dekret" yüzünden çıkabilecek müessif hadiseler üzerine, nazarı dikkatini çektiğinden ötürü Trotskiy, teşekkürde dahi bulunmayı ihmal etmedi.

Nesimî Bey sözlerine devamla, "harptenberi o bölgelerde ahvalin tamamiyle değiştiğini, Ermenilere karşı harekete geçecek Kürtlere bundan sonra tesadüf edilemiyeceğini ve bu hususta Rusların tamamiyle müsterih olmaları gerektiğini, Türk hükümetinin Ermeniler hakkında çok iyi niyetlerle bazı tedbirleri almak üzere olduğunu da" söylemekle Trotskiy'yi memnun etmeğe çalışmıştı. Bunun üzerine görüşme nisbeten dostça bir hava içinde cereyan etti. Trotskiy, "İstanbul'a ait eski Çar hükümeti tarafından akdedilen gizli muahedeleri en evvel kendisinin reddeylediğini ve bundan dolayı Fransa'dan bile çıkarıldığını, Türkiye'ye karşı dostane hisler taşımakla beraber, kendisinin muayyen prensipler ve malum olan oto-determinasyon esaslarından ayrılmasının mümkün olamayacağını ve aynı prensiplerin daha ağır şartlar altında, yani askerî işgale son verilmeksizin, Kurlândiya ve diğer arazide Türkiye'nin müttefikleri tarafından tatbikinde ısrar edildiğini" söyledi, ve müessif vakaların çıkabileceğine dikkatini çekmiş olmasından Nesimî Bey'e tekrar teşekkür etti.

Trotskiy'nin bu sözlerine Nesimî Bey'de, "Türkiye'ye karşı beslediği dostça hislerinden ötürü" teşekkür etti ve "Trotskiy'nin Petrograd'dan avdetinden sonra, Türk ve Rus delegelerince bu mesele hakkında yeniden görüşüleceği tabiî olduğundan, Sovyet hükümetinin Ermenilere tatbik etmek istediği tedbirlerin şimdilik durdurulması gerektiğini" ısrarla söyledi. Bundan sonra konuşma Kafkasya ahvaline nakledildi. Trotskiy, Kafkaslarda birçok hükümetin teşekkül etmekte olduğunu, fakat şimdiye kadar bunlardan hiç birinin merkezdeki Sovyet hükümetince kabul ve tasdik edilmediğini, mamafih Kafkasyadaki Rus ordusunun tamamiyle Sovyet hükümetinin emrinde olduğunu da beyan etti. Bu son sözler, daha ziyade Türk hükümetine

gözdağı vermek maksadiyle söylenmişti. Ahmed Nesimî Bey Trotskiy ile bu konuşmasını Talât Paşa'ya tafsilatiyle anlatmış ve Talât Paşa da Enver Paşa'ya hemen bunu telgrafla bildirmişti.

Nesimî Bey'in Trotskiy ile bu uzun konuşmasından sonra Talât Paşa'da hasıl olan kanaat şu idi: Ruslar Doğu Anadolu'dan çekilirlerken Ermenileri silâhlandırmış olacaklar ve bu salıhı geri almak için Ermenilere karşı kuvvet sevketmek mecburiyeti hasıl olacaktı. Bunun için şimdiden askerî hazırlıklara başlanması gerekiyordu. Talât Paşa, bundan başka Ukrayna'lılarla yapılan müzakereler hakkında da Enver Paşa'yı aydınlatmak istemişti; İstanbul'a gönderdiği telgraflarında görüldüğü üzere, bu müzakereler de her hangi bir müşkülâta maruz kalmadan, gayet dostane bir tarzda devam etmekte idi.[228]

Sovyet ve Osmanlı murahhasları arasındaki tartışmalar süredururken Brest-Litovsk müzakereleri 5 (18) Ocak 1918'de bir kez daha sekteye uğradı. Zira Trotskiy, Kurucu Meclis seçimlerine katılmayı gerekçe göstererek Petrograd'a gitmişti. Osmanlı Devleti ve müttefikleri, Bolşeviklerin barış konusunda gönülsüz davrandığı kanısına varmış ve olumsuz bir sonuç alınması ihtimalini göz önünde tutarak cephe gerisinde birtakım askerî hazırlıklar içine girmişlerdi. Bu çerçevede Sadrazam Talat Paşa, İstanbul'a şu telgrafı çekmişti: *"Bolşevikler, Ermenileri silâhlandırdıktan sonra çekileceklerdir. Ona göre hazırlanalım."*[229]

[..] Alman Generali Hoffman meseleyi kısa kesmeğe karar vererek, 18 Ocak (1918) tarihinde Rus heyetine bir ültimatom halinde Alman teklifinin, yani haritada tesbit edilen sınır hattının kabulünü istedi. Bunun üzerine Trotskiy, meseleyi görüşmek için hemen Petrograd'a hareket etti.

Sovyetler için durum gayet nazikti ve derhal acele bir karar almak mecburiyeti vardı: Ya hemen barış akdedilecek, yani Almanların talepleri kabul edilecek, veya tekrar harbe girişilecekti. İşte bu hayatî mesele üzerinde Bolşevik liderleri arasında derin ihtilâflar baş gösterdi; ihtilâlden sonra ilk defa Bolşevik liderleri birbirlerine girdiler. Başlıca iki cereyan belirmişti: Lenin'in başında bulunduğu gurup (Stalin ve Zinov'yev dahil) "barış"ın akdi taraftarları ve Trotskiy'nin gurubu (Joffe, Kamenev ve Dzerzinski) "Dünya İhtilâli" ne önem vermek ve "ihtilâlci harp yoluna sapmak" taraftarları. Bu müzakere ve münakaşalar esnasında, türlü yollar arandı, her iki gurubu uzlaştıracak orta bir yol bulunmak istendi. Trotskiy, mutad veçhile birkaç defa fikrini değiştirdi; Lenin kendisi de bazen Trotskiyye yaklaşır gibi oldu. Mamafih Trotskiy ve taraftarları Almanya'da ihtilâlin çok yakın olduğunu iddia ettikleri halde, Lenin'in bu hususta tam bir kanaat sahibi olmadığı anlaşılıyor. Müzakereler sonunda Trotskiy'yi tatmin edici bir teklif kabul edildi. Buna göre: Almanlarla müzakerelerde mümkün mertebe oyalama taktiği kullanılacak ve aynı zamanda Almanya'da ihtilâlin çıkması için gayret sarfedilecekti. Trotskiy bu yoldaki talimatla Brest-Litovsk'a hareket etti.[230]

19 Ocak 1918. *19 Ocak'ta Ahmet Nesimi Bey Troçki'yle görüşürken, Ermenistan kararnamesinin birinci maddesini protesto etmiş, Troçki de bunu savunarak, Kafkasya'da hiçbir hükümeti tanımayacaklarını söylemiş ve görüşme her iki tarafın iyi niyet gösterileriyle sona ermişti. Bu görüşmeyi İstanbul'a nakleden* Sadrazam *Talât Paşa da şu sonuca varır: "Ruslar Ermenileri silahlandırıp çekilecektir, ona göre hazırlanmalıyız"*.[231]

General Hoffman, 5/18 Ocak (1918) tarihinde Ruslara bir ultimatom vererek, Almanlarca tesbit edilen sınır hattının kabulünü istemişti. Bunun üzerinedir ki, Trotskiy 19 Ocak'ta durumu anlatmak ve yeni talimat almak makdadiyle, Petrograd'a gitti; Trotskiy'nin 29 Ocak'ta tekrar döneceği söyleniyordu. Bu zaman zarfında Rus heyetine A. Joffe başkanlık edecekti.[232]

20 Ocak 1918. *Türk askerî heyetinin başı Mareşal Ahmed İzzet Paşa, Kafkas cephesinde Rusların silâhlı Ermeni kıtaları teşkilini protesto ederek, 20 Ocak tarihinde A. Joffe'ye yazılı bir müracaatta bulundu.*

[228] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 370-373.
[229] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 166.
[230] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 345-346.
[231] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.
[232] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 373.

Joffe de buna aynı gün (ve rusça olarak) kısa bir cevap verdi. Brest-Litovsk'ta resmî (ve yazışma) dili olarak Almanca, Fransızcadan başka Rusça da kabul edildiğinden, Bolşevik Rus delegasyonu, yazılarını Rusça olarak kaleme almakta idi. Joffe, İzzet Paşa'dan gelen yazının, muhteviyatı icabı, Rus Silâhlı kuvvetleri başkumandanlığına bildirildiğini söyledikten sonra, bu Ermeni birliklerinin, Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetleri "millîleştirıne" hareketinden başka birşey olmadığını da kaydetmişti. Bu suretle Rus delegasyonu başkanı, Kafkaslarda ve Rus işgali altındaki Türk arazisinde hakikaten Ermeni birliklerinin teşkil edildiğini de itiraf etmiş bulunuyordu.[233]

Ukrayna Radası, *Almanya ve müttefikleri ile ayrı bir barış akdetmek ve Kızıl Rus baskısından kurtulmak için teşebbüse girişmişti. Bu maksatladır ki, "Rada" 9/22 Ocak 1918 tarihinde 4 sayılı bir beyanname (universal) ile "Ukrayna'nın istiklâlini" ilân etti*.

21 Ocak 1918. *Troçki, Kurucu Meclis'in dağıtıldığını, böylece Bolşeviklerin demokratik meşruiyetlerini yitirdiklerini öğrenmişti. Troçki Lenin'e, Almanların şartlarıyla barış mümkün olmadığı için, "ne savaş ne barış" formülünü önerdiğini yazmıştı. 21 Ocak'ta Troçki bu tezini ortaya atmış, Lenin de Troçki'nin tezinin bir denenmesine onay vermişti*.[234]

Galip Kemalî Bey, 1918 yılı başında Petrograd'da "Muhtelit Komisyon"da vazifeli iken, İstanbul'a yazdığı 21 Ocak 1918 tarihli bir mektubunda "Rusya'da esir bulunan zabitan-ı Osmaniyeden bazılarının hidematı muhtelifede istihdam edilmek üzere, Kırım, Kafkasya, bahusus Türkistan'da bırakılması hatırı acizaneme geliyor. Bunun ne dereceye kadar mümkün ve musib ve müessir olabileceğinin tayin ve takdiri hükümet-i seniyenin kararı vukufkâranasine manuttur" diye yazmıştı.[235]

22 Ocak 1918. *Rus ordu karargâhının Erzincan'dan Erzurum'a naklinden sonra Erzincan ve çevresinde Ermenilerin Müslüman ahali üzerindeki baskı ve zulümleri birdenbire artmıştı. Vehib Paşa bu durumu protesto ederek, Rus ve Gürcü askerî makamlarına yazılar göndermeğe başladı; bu kabilden ilk yazısı 9/22 Ocak (1918) tarihli idi. Vehib Paşa Ermeni mezaliminin hemen durdurulmasını talep ediyordu*.[236]

24 Ocak 1918. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi Paris muhabiri Eugenio Ramos, "Barış Konferansı'nın Vinci: İstanbul'un Uluslararasılaşmasına Doğru" başlıklı makalesini Madrid'e gönderdi. *Haberde, büyük devletlerin delegelerinin o günlerde gerçekleştirdikleri gizli görüşmelerde Rusya'daki Bolşevik devrimle (Rus Gribi) ilgili çözümler aradıkları ancak artık bütün dünyanın dikkatinin, Doğu'da barış tartışmalarının en önemli faktörü olan başka bir yere yani İstanbul'a çevrildiği ifade edildi*.[237]

26 Ocak 1918. Stocholm'deki Büyükelçi Cevad, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi: *Kafkasya Ordusu Başkumandanı General Prjevalskiy tarafından askerlerin kısmî terhisi hakkında bir emirname neşr edildiği haber veriliyor. Emirname-i mezkureye göre 1901, 2, 3, 4, 5 efradı terhis edilecektir*.[238]

28 Ocak 1918. *Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ilan edil*di.[239]

General Odişelidze, Ferik Vehib'e 14 gün sonra cevabî telgraf gönderdi. Brest-Litovsk Konferansına davet meselesinde *üç haftalık bir düşünme süresi* rica ediyor.[240]

---

[233] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 373.
[234] Feroz Ahmad, *Jön Türkler*, 2021, s. 192-193.
[235] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 511.
[236] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 465.
[237] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 70.
[238] *BOA*, HR.SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 163-164.
[239] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 83.
[240] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.

29 Ocak 1918. *Troçki, Brest-Litovsk'a* avdet etti.[241]

30 Ocak 1918. *Müzakerelere, 30 Ocak 1918 tarihinde (ve o sıralarda Brest-Litovsk'ta bulunan) Sadrazam Talat Paşa'nın riyasetinde başlanınca, Trotskiy yeniden eski görüşlerini tekrarlamağa ve ihtilâlci nutuklar çekmeğe başladı. Fakat Almanlar ve müttefiklerine bunların hiçbir tesiri görülmedi*.[242]

31 Ocak 1918. Petrograd'daki Galib Kemalî Heyetinin Malî ve İktisadî Müşaviri (sabık Maliye Nezareti Müfettişi Turhan, Brest-Litovsk'daki Sadrazam Talat'a mektub gönderdi. Buna göre *Sovyet Hükümeti tarafından 29 Aralık 1917/11 Ocak 1918 tarihinde Türk Ermenistanı'na ait bir dekret (nizam) yayınlanmış ve bununla Rus işgali altında bulunan Türk arazisindeki Ermenilere kendi başlarına teşkilâtlanma ve "kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkını tanıdığını" resmen ilân etmiş*tir. *Sovyet hükümetinin bu kararı doğrudan doğruya Türkiyenin haklarına müdahale mahiyetinde*dir.[243]

Ocak 1918. Sovyet Rusya, Hokand Muhtar Hükümetini dağıtı, hükümet reisi Mustafa Çokay firar etti.[244]

Şubat 1918. Kafkas İslâm Ordusu ihdas edildi. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver, mezkûr orduya kumandan olarak, kardeşi Nuri'yi (Killigil) tayin etti fakat rütbe atlattıktan sonra: *Özellikle yarbay rütbesinde olması emrine verilecek subaylar ile arasında emir-komuta bağlamında bir takım sorunlar çıkarabilirdi: "Bu uygunsuzluğu gidermek için ona Sultan Mehmet Reşat tarafından ferik (korgeneral) rütbesi ve Kafkas İslam Ordusu'nun kumandanlık vekâleti verildi. Nuri Bey, padişah tarafından verilen fermanla aynı zamanda padişah yaveri ilan edilerek Kafkasya'da padişahın siyasî temsilcisi yetkisine sahip oldu."*[245] Bu ordu, *Alman topçularıyla da takviye edilmiş*tir.[246]

1 Şubat 1918. 3'üncü Ordu Kumandanı Vehib, Rusya Kafkas Cephesi Orduları Kumandanı General Przevalskiy'e nota gönderdi. Erzincan ve havalisindeki *Ermeni mezaliminin hemen durdurulmasını talep ediyor*.[247]

3 Şubat 1918. *3 Şubat (1918) günü akşamı Talât Paşa'nın riyasetindeki Türk heyeti ile Trotskiy'nin başkanlığındaki Rus delegasyonu arasında yeni bir görüşme yapıldı. Buna başlıca sebep de: Evvelce hazırlanan barış maddelerinden bazılarının daha da açıklanarak, muahede metninde kat'î bir şekil alması istenen bir projenin Ruslara takdim edilmesi teşkil etmişti. Aynı zamanda "mütareke ahkâmına aykırı" olarak, Kafkaslarda Ermeni ve Gürcü'lerden teşekkül eden birliklerin işgal altındaki sahadan çekilen Rus birlikleri yerine konmaları ve işgal altındaki vilâyetlerde Ermeniler tarafından taburlar teşkil olunması suretiyle, cephenin askerî durumunda hasıl olan büyük değişikliklerin umumî emniyeti haleldar ettiği ve Müslüman ahaliye karşı tatbik edilegelen zulüm ve kıtallerden ötürü protesto edilmesi ve şayet bu hale bir an evvel nihayet verilmezse, Türk hükümetince gerekli tedbirlere başvurmak zarureti hasıl olacağına ait bir "beyanname"nin Ruslara sunulması idi*:

> Osmanlı-Türk heyetince yeni baştan hazırlanan projenin, sonraları ayrıca kat'î bir muahede akdine lüzum bırakmayacak mahiyette olduğu Ruslara anlatılmak istendi. 2. Madde de: Kafkas cephesi ve gerisindeki yerlerde üzücü hadiselerin bir an evvel önünün alınması hususunda ısrar edilmesi ile ilgili idi. Rus-Bolşevik murahhasları bu noktalara cevap vermeden önce, esasa müteallik bir-iki sual sormak mecburiyetinde olduklarını söylediler. Bunlardan birincisi: Ukrayna ile dörtlü müttefik devletler arasında ayrı bir barış akdi meselesi idi. Trotskiy, bilhassa buna mani olmak istiyordu. İkinci madde de: Türkiye'nin "Kafkas" "Radası"

[241] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.
[242] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 346.
[243] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 397.
[244] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 157.
[245] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 193.
[246] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 7.
[247] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 465.

(hükümetleri) ile (her halde Dağıstan'daki Müslümanlar kasdedilmişti) müzakerelere giriştiklerine ait haber alındığı ve bunun ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmek istemeleri idi.

Ukraynalılarla Türk heyeti arasında müzakerelere başlarken, Sovyet delegasyonu buna muvafakat etmişti: Ancak Ukraynalılarla yapılacak muahede metninin Rus halk Komiserleri Şurasınca (Sovnarkom), yani (Sovyet hükümeti) tasvip edilmesi şartını koymuşlardı. Bu defa Sovyet delegasyonu, Türkiye'nin Ukrayna ile ayrı bir anlaşma imzalamasına itiraz ediyor ve Türkiye'nin ancak Rus Sovyet Cumhuriyeti ile bir muahede akdedebileceğini, Ukrayna ile müzakerelerden arneli bir netice çıkmayacağını iddia ediyordu.

Rusların bu iddiasına Türk heyetince verilen cevap şu oldu: Sovyet delegasyonu ta baştan Ukraynalılarla müzakerelere muvafakat etmişti; Ukrayna meselesi dörtlü müttefiklerin hepsi ile de ilgili olması hasebiyle, umumî toplantıda bahis konusu olacaktır. Kafkas "Radası" ile Türkiye arasında her hangi bir müzakereye girişilmiş değildir. Hakikaten bu sıralarda Kafkas Müslümanları ile Türkiye arasında her hangi bir müzakere yapılmış değildi.

Ruslar ise, hali hazırda Rada'ya tabi bir Ukrayna kalmadığını iddia etmekte idiler. "Ukrayna"nın Rusya'dan ayrı düşmesi ve dörtlü müttefiklerle ayrı bir barış akdetmesi Sovyet-Rus murahhaslarını bilhassa endişeye düşürmüştü. Trotskiy ve maiyyetinin üzerinde durdukları ikinci mesele de "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini" hakkı idi. Bu prensibin, 25 Aralık (1917) tarihindeki müşterek oturumda, diğer üç devletle birlikte Türkiye tarafından da kabul edildiği Ruslar tarafından öne sürülmek istendi. Türk heyeti de buna karşılık, "müttefiklerle beraber, umumî sulhü temin maksadiyle kabul edilen beyannamede icabında her memleketin kendi anayasası ahkâmına tevfikan halledilmek üzere, bu hususun (yani milletlere kendi mukadderatını kendilerinin tayin etme haklarının tanınması prensibini) tamamiyle (her memleketin) iç meselesi olduğunu" ileri sürerek, bu Rus iddiasını reddettiler, ve Rusların bu hususta yanlış görüşlere kapılmamaları gerektiğini de belirttiler.

Türk heyeti, Ruslara (yeni) bir muahede projesi ile Ermeni mezaliminin hemen durdurulması lüzumunu bir daha teyit ettiler. Ayrıca Ermeni birliklerinin teşkili ile, mütareke ahkâmına aykırı, Rus-Kafkas ordusunda değişiklik hasıl olduğunu ve Rusların bu tarzda harekette bulunmağa hakları olmadığını öne sürdüler. Vakit de geç olduğundan, gelecek hafta yeni bir toplantı yapılması kararlaştırıldıktan sonra, müzakereler nihayet buldu.[248]

4 Şubat 1918. *4 Şubat'ta Kafkas cephesi konusunda Türklerle Ruslar arasında yapılan yeni bir görüşme de sonuçsuz kalır*.[249]

Enver Paşa, 4 Şubat 1918 tarihinde Brest-Litovsk'da bulunan Talat Paşa'ya çekmiş olduğu bir başka telgrafta, bölgede düzeni sağlamak için Osmanlı ordusunun ileri harekata geçmesinin ateşkes antlaşmasına aykırı olmayacağını bildiriyor.[250]

Sadrazam Talat, Hariciye Nazırı Vekili Halil'e [Menteşe] 313 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi. *Talât Paşa'ya göre, General Hoffman'ın ultimatomundan sonra da Almanlar müzakereleri kesmiş değillerdi*r; *Sovyetler ya Alman teklifini kabul edecekler, veya başka bir formül ile dönecektir*:

Diğer yandan Avusturya Hariciye nazırı Czernin, Kühlmann'a her gün baskı yaparak, Ruslara fazla ağır şartlar konmamasını istiyor ve müzakerelerin büsbütün kesilmesini önlemeğe çalışıyordu. Fakat Alman Hariciye nazırı buna kulak asmıyor, bildiğini okuyordu. Alman hükümeti ve Alman karargâhı Ruslara konan taleplerde ısrar edilirse, başarı elde edileceği kanaatında idiler. Şayet durum münasebetlerin kesilmesine kadar götürülecek olursa, o zaman Czernin'in "feryada başlayacağı" anlaşılmakta idi. Czernin'i telaşa düşüren cihetlerden biri de: Brest-Litovsk'ta "Ruslara karşı şiddetle davranıldığından ötürü" Viyana'da işçi grevlerinin başlamış olması idi.

Talât Paşa'ya göre: Czernin'in feryadı aslında Trotskiy'nin avdetinden sonra başlayacaktı ve belki o zaman Avusturya delegasyonu ile Alman heyeti arasında münakaşalar dahi çıkacaktı. Türk heyeti ise bu münakaşalı

[248] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 375-376.
[249] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.
[250] BOA, HR.SYS,2876/3- 1; Aktaran: Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 168.

meseleye, yani Ruslara karşı öne sürülen Alman talepleri ve bunlar üzerinde ısrar hususuna karışmak istemiyordu. Çünkü Czernin bu işi fazlasiyle yapıyordu. Durumun ciddiyetini muhafaza etmesi sebebiyle Ahmed Nesimî Bey, Sadrazam Talât Paşanın bir müddet daha Brest-Litovsk'ta kalmasında ısrar etmişti; çünkü bazı hayatî önemi haiz kararlar vermek icap edecek ve mesafe dolayısiyle İstanbul'dan talimat alıncaya kadar, zamanın gecikmesi de mümkündü.

Halbuki Talât Paşa, bir an evvel İstanbul'a dönmek istiyordu; hem hükümetin başından uzun zaman için uzakta kalamazdı; hem de bütün ihtimalleri Enver Paşa ve diğer kabine arkadaşları ile (Talât Paşa'nın tabiri veçhile beynerrüfeka) müzakere edip karara varılması gerekiyordu. Talât Paşa'yı İstanbul'a dönmeğe zorlayan amiller arasında Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının hitamı yaklaştığından, bütçe ve reji müzakerelerinde hazır bulunmak ve meclis hakkında bir karar verebilmek gibi ayrıca ehemmiyetli meseleler de vardı. Talât Paşa bütün bu hususlarda Enver Paşa'nın ne düşündüğünü öğrenmek istemiş ve bu hususları telgrafında belirtmişti. Diğer yandan Brest-Litovsk gibi, harp zamanında adamakıllı tahribe uğramış ve kışın tam şiddetli bir zamana rastlaması itibariyle de çok ıssız bir yerde uzun zaman kalmak ayrıca sıkıcı idi.

Mamafih Talât Paşa için şu anda en mühim mesele Brest-Litovsk müzakerelerinin istenilen bir neticeye ulaşması idi. Bunun içindir ki, Trotskiy'nin geri dönmesini bekleyerek bir müddet daha orada kalmaya karar verdi.[251]

7 Şubat 1918. *Trotskiy, 7 Şubat (1918) tarihinde bütün delegasyon başkanlarına ve Rusça olarak gönderdiği bir yazı ile: "Sovyet askerlerinin 16(29) Ocak (1918) tarihinde Kiyef şehrine girdiklerini ve Kiyef'teki (Millî) Ukrayna Radası'nın düşürülmüş olduğunu ve bundan böyle Ukrayna ile Sovyet Rusya arasında federatif esaslar dahilinde bir birlik meydana getirildiğini" bildirmişti. Bu yazı ile Türk delegasyonu da durumdan haberdar edilmiş sayılıyordu. Rus delegasyonunun iddia ettiğine göre: "Türk murahhasları Kiyef Radası ile müzakere etmekte iseler de, bu Rada'nın bugün tamamiyle sâkit ve yerine, köylü ve asker meclisleri (Sovyetler) kaim olduğu cihetle, bundan böyle de Ukraynalılar ile müzakerelere devam edilip edilmiyeceğinin bilinmesi" isteniyordu*.[252]

7/8 Şubat 1918. *Şubat başlarında (1918) Hokand'a karşı Kızıllar Taşkent'ten kuvvetler celbederek, büyük harekete geçtiler. 7 ve 8 Şubat (1918) tarihlerinde Hakand şehri tam bir tahribat ve katliama uğradı. "Hokand Faciası" adı ile bilinen bu vahşice hareket sonunda Hakand'daki millî teşkilat dağıldı*.[253]

8 Şubat 1918. *8 Şubat tarihinde Almanya (ve müttefikleri) ile Ukrayna "Rada"sı arasında tam bir anlaşmaya varılmış ve anlaşmalar imzalanmıştı. Bu suretle Ukrayna'nın istiklâli tanınmış ve Rusya'dan ayrı düşmesi tasdik edilmişti. Bu durum Sovyet heyeti üzerine büyük bir tesir yaptı ve artık Brest-Litovsk'ta Sovyetlerin diledikleri esaslar üzerinde müzakereler yapılamıyacağını da ortaya koymuştu*.[254]

9 Şubat 1918. *Sovyet Ukrayna ve Rusya'nın her türlü itirazına rağmen 27 Ocak (9 Şubat) 1918'de İttifak devletleri ve Ukrayna radası arasında müstakil bir barış antlaşması imzalandı.*[*] *Sovyet heyetini oldukça*

[251] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 373-375.
[252] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 377.
[253] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 514.
[254] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 346.

[*] "Varılan anlaşma gereğince: Türkiye, Ukraynayı tamamiyle müstakil bir devlet olarak tanıyor ve bunun icabı olarak da karşılıklı diplomatik münasebetler kurulacak ve elçiler gönderilecek, konsolosluklar tesis edilecekti. Karadeniz'in kuzeyinde müstakil bir Ukrayna kurulması Türkiye için büyük bir önemi haizdi. Bununla İstanbul ve Boğazlar üzerine yüzlerce yıl boyunca çöken Rus tehdidi giderilmiş olacaktı. Ukrayna henüz teşekkül halinde olması hasebiyle, bu devlet Türkiye için hiçbir tehlike konusu olmayacaktı. Osmanlı Devleti, Kırım'da teşekkül edecek bir Tatar (Türk) devletini de desteklemek ve gerekirse Türk kuvvetlerini Kırım'a dahi göndermek suretiyle, Ukrayna'nın Karadeniz'deki mutlak hâkimiyet teşebbüsüne daima karşı koyacak bir halde idi. Bir de Ukrayna ile Türkiye arasındaki tarihî bağlar da kuvvetli olup, Ukraynalıların birçoğu Türkiye'ye karşı sempati besilemekte idiler. İşte bütün bu mülâhaza ve mütalâalarla Brest-Litovsk'ta Ukrayna ile akdedilen anlaşma İstanbul'da ve Türk matbuatında çok iyi karşılanmıştı." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 389.

huzursuz eden bu antlaşmadan sonra bütün ipler koptu. Bu bağlamda Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey, barış görüşmelerinde gelinen noktayı ve Trotskiy'in gösterdiği tavrı meclis-i mebusanda şöyle bir konuşma ile dile getirmişti: "Ertesi gün saat 5.30'da vuku bulan içtimada Trotskiy, ahali komiserleri namına Rusya'nın bir sulh muahedesini imzadan feragat ettiğini; Almanya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan ile kendi beyninde mevcut olan hal-i harbin de mürtefi olduğunu beyan ile bilcümle hudutları üzerinde bulunan Rus ordularına da terhis emri verildiğini ilave etmiş."[255]

Türk heyeti ile Rus delegasyonu arasında yeni bir Komisyon çalışması 9 Şubat (1918) tarihinde yapıldı:

Rus heyeti, geçen toplantıda (yani 3 Şubat 1918) Türk heyetinin Ermeni mezalimini ve Ermeni milis birliklerinin teşkili ile askerî durumda değişiklik hasıl olduğuna ait Türk şikâyetlerini cevaplandırmak istiyordu. Rusların dediklerine göre: Keyfiyet Rus Başkumandanlığına bildirilmiş ve alınan cevapta da, "Kafkas cephesinde her hangi bir askeri arttırma (çoğalma) yapılmadığı" merkezinde idi. Rus ihtilâlinin tatbik etmekte olduğu "milletlerin mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkı" icabı, muhtelif milletlerden ayrı askerî birliklerin teşkili gerekmekte idi; buna binaen Kafkas cephesinin gerisindeki bölgelerde Ermeni (ve Gürcü)lerden müteşekkil ayrı kıtalar meydana getirilmiş olmakla beraber, askerin umumî sayısında her hangi bir değişiklik (yani artış) olmamıştı. Dolayısıyle Rus-Sovyet hükümeti mütarekeye aykırı her hangi bir harekette bulunmamıştı. Eğer Müslüman ahali mezalime maruz kalmışsa, bunun önünün alınması için Rus Başkumandanlığına gerekli emirlerin de gönderileceği belirtildi.

Mamafih Rus murahhaslarının da itiraf ettikleri veçhile, muhtelif yerlerde korsanlar (yani eşkıya) tarafından ahaliye tecavüz ve taarruz vakaları olduğuna ait birçok telgraf alındığını ve bu hususta tafsilatlı bir protesto sunmak hakkını muhafaza ettiklerini de söylediler. Türk heyeti buna karşı: "Rus heyetinin verdiği izahatın, Osmanlı murahhaslarının şikâyetlerini mucip olan ahvali itiraf mahiyetinde olduğunu" öne sürdüler. Türklerin dediklerine göre: Mütarekenin esas maksadı, cephenin askerî şartlarının değiştirilmemesi olduğu halde, Ruslar kuvvetlerini arttırmamış olsalar bile, Müslümanlara karşı düşmanca hisler ve saldırganlık arzusunu taşımayan hakikî Rus kuvvetleri yerine, tamamiyle bunun aksi hislerde olan (yani Türklere tecavüz ve taarruz niyetleri besleyen) unsurların konulduğunu Rus heyeti itiraf etmiştir; dolayısiyle işgal ordusunun mahiyeti büsbütün değişmiş olduğundan şüphe edilmemektedir ve Rusya hükümetinin işgal altındaki sahada milliyet prensibinin tatbikine hakkı yoktur ve mezalimin bir an önce durdurulması gerekmektedir. Türk heyeti bilhassa bu son madde üzerinde israr etmişti.

Türk heyetinin fikrince: Rus işgal bölgesinde Rus ordusunun durumunda hasıl olan değişiklik neticesinde meydana gelen zulüm ve karışıklıklarla Rus hükümetinin başa çıkamayacağı görülmektedir; Türk hükümeti işte bu durumdan, bilhassa endişe duymaktadır. Mevcudiyetinden şikâyet edilen korsanlar (yani eşkıya)ın milliyeti, hareket sahaları ve ne yaptıkları hakkında Ruslar izahat verecek olurlarsa, Türk makamları tarafından tahkikat yapılacağı da Rus delegasyonuna bildirildi.

Bolşevik murahhaslar Türk iddialarını bir türlü kabul etmek istemiyorlar ve "askerin asla çoğaltılmadığı, mütareke ahkâmına karşı hiç bir şey yapılmadığı, inzibat ve asayişin muhafazası için yerli ahalinin silahlandırılmasının, askerin çoğaltıldığı manasına gelemiyeceği ve şayet ayrı askerî kıtalarca her hangi bir askerî harekette bulunulmuşsa, bu gibi iddialar doğru çıktığı takdirde Rus Başkumandanlığınca gerekli tedbirlere başvurulacağı" tekrarlanmış durulmuştu.

Türk heyeti ise Ruslara şu karşılığı vermişti: "Mütareke ahkâmınca yalnız kuvvetlerin çoğalması değil, askerî teşkilâtın dahi değiştirilmesi memnudur, ve mütareke yürürlükte oldukça, milliyet esasının askerî kıtalara tatbikine teşebbüs edilemeyecektir; Rus işgali altındaki Osmanlı arazisinin, Rusya hükümetinin elinde bir vedia olduğundan, orayı keyfî bir şekilde tasarrufa kalkışmak ve mevcut müesseseyi millîleştirmek, ahalisinden bir kısmını silâhlandırmak ve ahalisinin hissiyatını takdir ve tahkik etmek gibi hususlara Rus hükümetinin salâhiyeti yoktur; Erzincan'daki büyük camiin bomba ile havaya uçurulması hadisesi Rus memurlarının gözleri önünde cereyan eden bir vaka olarak zikredilebilir."

[255] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 168.

Rus-Bolşevik makamları, hakikaten Anadolu'daki işgal sahasında, Türk makamlarının zikrettikleri gibi sistemli bir şekilde Ermenileri koruma siyasetini tatbik etmekte ve buralarda tam bir Ermeni nizamı kurmak istemekte idiler. Ermeni askerî kıtaları, Ermeni milis birlikleri ve Ermeni memurları ile buraları tam bir Ermenistana çevrilmiş gibiydi. Ermeniler tarafından Türk-Müslüman ahaliye, yani buraların hakikî sahiplerine karşı yapılan mezalim karşısında, Rus-Sovyet askerî makamları seyirci kalmakta idiler. Brest-Litovsk'taki Türk heyeti işte bütün bu yolsuzluklara son verilmesini Sovyet delegasyonundan tam bir ciddiyetle talep etmişti.

Ruslar da bu itiraz ve şikâyetleri kendilerine göre cevaplandırmak istemişlerdi. Onların dediklerine bakılırsa: "Mütareke ahkâmına göre cephedeki kuvvetleri çoğaltmak memnudur; halbuki Rus kuvvetleri çoğaltılmış değildir. Türk heyeti, (Rus) işgali altındaki Osmanlı arazisi ile, (Alman) işgali altında bulunan Rus arazisini başka başka rejimlere tabi kılmak istiyor; mahallî milis teşkilâtı kurmak düşmanca bir hareket değildir, bunu işgal altındaki Rus arazisi için de (Ruslar) kabul ediyorlar". Türk heyetinin buna cevabı şu olmuştu: "Mütareke ahkâmınca, mevcut sistemden farklı başka bir usul, askerî bir teşkilât yapılamaz; bütün Rus askerlerinin çekilip gitmesi ve yerlerine Ermeni birliklerinin konması keyfiyeti de, sevkülceyş durumunun mahiyetini esaslı bir surette değiştirmekten geri kalmamaktadır. Ve işgal altındaki Osmanlı sahasında Rus hükümetinin askerî kıtaları millîleştirmeğe hakkı yoktur."

Türk heyetinin kanaatına göre: "(Alman) işgali altındaki Rus arazisi için başka esaslar konulması hususundaki itiraza gelince, herkes kendi taahhüdünden mes'ul olup, Rus hükümeti, Rusya'yı teşkil eden memalikten her birine gerek muhtariyet ve gerekse Rusya'dan tamamiyle ayrılmak hususunda serbest olduklarını beyan etmesiyle, Rusya'dan ayrılmak arzusunu eskiden beri izhar etmiş olan bölgelerin mukadderatının, ora ahalisinin reyi ile tayini hususunu Rusya ile Almanya ve Avusturya-Macaristan aralarında kararlaştırmıştır. Halbuki Devlet-i Aliyye, Osmanlı memaliki için böyle bir kaidenin tatbikini hiçbir zaman kabul etmemiştir; dolayısiyle Rus hükümetinin arzuladığı idare tarzını işgal altındaki Türk arazisinde tatbike asla salâhiyattar değildir."

Türk heyeti, Rusların "korsanlık" (eşkiyalık) hususundaki şikâyetleri üzerine tahkikat yapılacağını vadetmekle beraber, Erzincan'daki camiin bombalanması hadisesine karşı Rus askerî makamlarının göz yummalarının, işgal altında yaşayan ahali nazarında iyi bir örnek olamayacağını ayrıca belirttiler.

Bunun üzerine, geçen celsede Türk heyeti tarafından Rus delegasyonuna verilen "proje"deki maddelerden bazıları ele alındıysa da, vaktin hayli geç olması yüzünden, bunların incelenmesi gelecek oturuma bırakıldı. Fakat Brest-Litovsk'taki Türk ve Rus delegeleri, Talât Paşa, Ahmed Nesimî Bey ve Trotskiy'nin huzurunda bir daha buluşamadılar. Çünkü 9 Şubat tarihinde Ukrayna ile varılan anlaşmadan ötürü siniri çok bozulan Leon Trotskiy, 10 Şubat (1918) tarihinde, yukarıda da belirtildiği gibi, meşhur beyanatını okudu ve "Rusya'nın tek taraflı olarak harbe son verdiğini bildirdi". Bu beyanat Rusça olarak Türk delegasyonuna da gönderilmişti. Trotskiy ve heyetin sekreteri A. Karahan'ın imzasını taşıyordu. Bu suretle, Brest-Litovsk'ta A. Karahan, ilk defa Türk diplomatları ile temas etmişti.[256]

10 Şubat 1918. *Brest-Litovsk Barış Müzakereleri 10 Şubat 1918 tarihindeki oturumda Trotskiy'nin dramatik bir çıkışı ile son buldu. Trotskiy, Sovyet heyeti adına, karşı taraf murahhaslarına hitaben şu beyanatı okudu*:

“Arazi ilhakına dayanan bir barış muahedesini imzalamayı reddederken, Rusya'nın (kendi tarafından) Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan ile harp halinin sona ermiş olduğunu, Rus Federatif Cumhuriyetinin “Halk Komiserleri Sovyeti" adına bizimle harp halinde bulunan hükümetler ve milletlerinin, bizimle müttefik ve tarafsız memleketlerin hükümet ve milletlerinin bilgisine işbu surette arz ve beyanederim".

Trotskiy'nin bu beyanatı: "Siz ne yaparsanız yapınız, bizde harp bitmiştir; biz sizin talepleriniz karşısında harp yapmıyacağız, fakat sulh da akdetmiyeceğiz" demekti. Trotskiy'nin bu beyanatı karşısında Almanların epey şaşırdıkları anlaşılıyor. Zira her iki tarafın iyi niyetlerle yaptıkları diplomatik müzakerelerde böyle bir teklif ve hareket beklenemezdi ve usulden de değildi. Trotskiy, diplomatik müzakerelerde dahi bir "ihtilâl" yapmak

[256] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 377-380.

istemişti. Fakat işin esasında Sovyetler tarafından hiçbir hüsnüniyet yoktu ve bu müzakereler zoraki yapılmakta ve ancak Alman askerî baskısının icaplarından sayılmakla idi; barış akdedilse dahi bunun ahkâmının ilk fırsatta bozulacağına hükmedilmekte idi. Trotskiy'nin bu beyanatı üzerine General Hoffman'ın sadece "Unerhört" (hiç duyulmamış bir şey) diye mukabeleden başka bir söz sarfetmediği biliniyor. Almanların bu şaşkın halleri Sovyet murahhasları tarafından adeta bir zafer gibi telakki edilmiş ve hatta "İzvestia" gazetesinde bu yollu bir yazı dahi çıkmıştı. Fakat durumun hiç de Sovyetler için bir zafer olmadığı, Almanların kendi isteklerini silah gücü ile kabul ettirmeğe azimli oldukları kısa bir zamanda anlaşılmıştı. Trotskiy, Brest-Litovsk'ta birkaç kişiyi bırakarak hemen o gün, yani 10 Şubatta Petrograd'a gitmek üzere yola çıktı. Müzakereler de bu suretle kesilmiş oldu.[257]

10 Şubat'ta Troçki savaş durumunun sona erdiğini, ancak toprak ilhaklarını içeren bir anlaşmayı imzalamayı reddettiğini bildirir ve Sovyet heyeti Brest - Litovsk'u terk eder.[258]

11 Şubat 1918. 3'üncü Ordu Kumandanı Ferik Vehib (Kaçı), General Odişelidze'ye nota gönderdi. *Ermenilerin Müslüman halka uyguladığı kıyımların durdurulması* lazım geldiğini bildiriyor.[259]

Vehib Paşa 29 Ocak/11 Şubat 1918 de Ermenilerin Müslüman ahaliye zulümlerinin durdurulması için General Odişelidze'ye bir tel çekti. Bu mezalim bilhassa Bayburt ve Trabzon çevresinde yapılmakta idi. General Odişelidze'nin cevabında, "Vehib Paşa tarafından öne sürülen mezalim hakkındaki iddiaların çok mübalağalı olduğu" belirtilmekle beraber, "Müslüman ahalinin korunacağı" hakkında teminat verilmişti.[260]

12 Şubat 1918. *Enver Paşa, Brest-Litovsktaki çıkmazdan haber alınca, III. Ordu kumandanı Vehib Paşa'ya, Erzincan istikâmetinde ilerleme emrini verdi. Bunun üzerine 12 Şubat (1918) de askerî harekete başlandı. Talât Paşa, İstanbul'a dönünceye kadar, işgal altındaki sahanın büyük bir kısmı kurtarılmış bulunuyordu*.[261]

Vehib'den (Kaçı) Odişelidze'ye gönderilen telgrafla *ikinci bir nota ile harekâtın başladığı bildiriliyor*.[262]

Osmanlı yönetimi, tıpkı Erzincan Mütarekesi'nde olduğu gibi Ukrayna ile barış konusunda da bir bakıma Bolşevik iktidarı tanımayan karşı-devrimci güçlerle dostane ilişkiler başlatmış oldu. Böylece 28 Ocak (10 Şubat) 1918'de barış müzakereleri sekteye uğramış ve kılıçlar yeniden çekilmişti. Sovyet heyetinin masadan çekilmesi üzerine taraflar dağılmış ve cephelerde taarruz için şartlar hazır hale gelmişti. 30 Ocak (12 Şubat) 1918'de ileri harekâta başlayan Vehip Paşa komutasındaki 3. Osmanlı Ordusu Bayburt, Erzincan ve Van olmak üzere üç koldan saldırıya geçti. Türk ordusunun cephedeki dağılımı şöyleydi: "Sağ cenahta Van-Bayezid istikametine karşı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın 4. Kolordusu, ortada Erzincan-Erzurum-Sarıkamış istikametine karşı Kâzım Karabekir'in 1. Kafkas Kolordusu, sol cenahta Karadeniz'e kadar olan mıntıkada Bayburt, Trabzon istikametine karşı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın 2. Kafkas Kolordusu."[263]

13 Şubat 1918. *Kâzım Karabekir komutasındaki I. Kafkas Kolordusu 13 Şubat'ta Erzincan'ı* istirdad etti.[264]

13 Şubat'ta Erzincan'ın geri alınmasından sonra Türk ordusu Erzurum yolunda biraz duraklar. Bu arada Tiflis'de toplanan "Kafkaslarötesi kurucu Meclisi" (Seym) uzun süren tartışmalardan sonra Türklerle görüşmeyi kabul eder ve görüşme yeri olarak hâlâ Rus işgalinde bulunan Trabzon seçilir. Ancak Kafkaslarötesi heyetinin Trabzon'a doğru yola çıkacağı gün Sovyet Hariciye Komiseri yardımcısı

[257] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 346.
[258] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.
[259] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19.
[260] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 465.
[261] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 381.
[262] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19.
[263] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 168-169.
[264] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 20.

Karahan'dan bir tel gelir: Brest-Litovsk'ta anlaşma imzalanmıştır ve bu anlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye bırakılmıştır.[265]

14 Şubat 1918. Sovyet Rusya, Gregoryen Takvimi kullanmaya başladı.[266]

16 Şubat 1918. *Litvanya Konseyi, Alman patronajı altında bağımsızlığını ilan* etti.[267]

17 Şubat 1918. *Alman Kumandanlığı, 17 Şubat (1918) tarihinde, Ruslara tarruza geçeceklerini bildirdiler. Bu haber Petrograd'da sonsuz bir heyecan ve endişe uyandırdı. Durum hakikaten çok nazik ve tehlikeli idi: Ordusuz, güçsüz bir Sovyet Rusya, muazzam Alman askerî kudretinin tehdidi altında bulunuyordu. Sovyet rejimi ve Bolşevik-Komünist tahakkümünün ortadan kalkma tehlikesi apaçık meydanda idi.*[268] *Alman kuvvetleri 17 Şubat tarihinden itibaren taarruza geçmişler ve Rus sahasını işgale başlamışlardı*.[269]

Sabık Sadrazam, Meclis-i Âyan mensubu ve Berlin Büyükkelçisi[270] İbrahim Hakkı Paşa, Hariciye Nezâreti Vekili Halil'e (Menteşe) telgraf keşide edildi. Brest-Litovsk müzakeresinin *kesilmesi üzerine Berlin'de, 17 Şubat'ta, harekâta yeniden başlanması*na karar verilmiştir.[271]

Sadrazam Talat, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver'e tezkere gönderdi. *Savaşta işgal edilen yerlerin boşaltılmasıyla yetinilemeyeceğini yazıyor: "Almanlardan gerekli kuvveti isteyerek Karadeniz yolu ile Batum'a asker çıkarmak ve eğer mümkün olur ise Kafkasya'daki Müslümanlada birleşerek harbin başlangıcındaki fikrimizi tatbik etmekten başka çare yoktur. Ruslar bütün Rusya adına sulhu imzaladıklarına göre şeklen kendilerine asi vaziyette kalan Kafkasya Cumhuriyetine karşı yapılacak bu harekete itiraz etmemeleri gerekir."*[272]

> Talât Paşa ve Nesimî Bey, İstanbul'a döner dönmez meseleyi kabine toplantısında arzettiler. Görüşmeler sonunda Almanların Ruslara verecekleri yeni bir ültimatom ile aynı zamanda, Türk heyeti tarafından da Ruslara "ültimatom" mahiyetinde şu şartlar konacaktı:
>
> 1. Rusların işgali altında bulunan Doğu-Anadolu'nun derhal Rus kuvvetleri tarafından boşaltılması.
>
> 2. 1877-78 yılında Osmanlı devletince, Harp tazminatı karşılığı olarak, Rusya'ya bırakmak zorunda kalınan sahanın, yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Rus Ordusu ve Kızıl kıtalar tarafından tahliyesi ve buralarda asayiş ve nizamın tesisine kadar Türk polisi (ve jandarması) tarafından işgali.
>
> 3. Şimdiye kadar Rusya ile akdedilmiş olan bütün muahedeler ahkâmının (ve bilhassa ekonomik mahiyetteki anlaşmaların) ilgası.[273]

18 Şubat 1918. *Orta Asya'daki Müslümanlar 1917 yılının sonunda, bir zamanlar hanlık olan Batı Fergana Vadisi'nde Hokant'ta, Rus iskancılarından oluşan ve aralarında bir tek Müslümanın bulunmadığı Taşkent'teki Sovyet rejimine rakip bir rejim kurdular. Para ve silah sıkıntısı ceken Hokant müttefik aradıysa da, kimseyi bulamadı. Stalin, Hokant'ın bir rejim olarak işlev görme iddialarını reddetti. Kızılordu, 18 Şubat 1918'de Hokant'ı ele gecirip yağmaladı, kentin büyük bir kısmını yıktı ve*

---

[265] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19.
[266] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 13, dipnot 59.
[267] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 141.
[268] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 347.
[269] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 381.
[270] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 48.
[271] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 18.
[272] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 17-18.
[273] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 381-382.

halkını oldurdu. Ancak yıkıntılar arasından yukselen Basmacı gerilla çeteleri Ruslara yıllarca güç anlar yaşattı.[274]

19 Şubat 1918. *Bolşevik Partisi merkezinde 19 Şubat (1918) günü hararetli tartışmalar oldu, Lenin her ne pahasına olursa olsun, Almanların isteğini kabule taraftardı. Bu yapılmadığı takdirde, Lenin'e göre, Bolşevik İhtilâlinin bütün kazançları yok olacaktı. Stalin ve Zinovyev de aynı fikirde idiler. Mamafih Stalin bir defasında Lenin'e karşı gelmiş ve Almanların taarruzundan bir netice çıkmayacağını iddia etmişti. Mamafih tekrar Lenin'i desteklemişti. Trotskiy ve Bukharin, Joffe, Radek, Kamenev ise bu görüşü kabul etmiyorlar, Alman taarruzunun neticesiz kalacağını söylüyorlardı. Halbuki Alman taarruzu süratle gelişti, Pskov ve hatta Petrograd istikametine yöneltilmiş gibiydi. Ukrayna'da Almanlar sür'atle ilerliyorlardı. Lenin meselenin arzu ettiği şekilde halli için bazı tekliflerde bulundu; fakat ilk önce, reye geçildiği zaman kaybetti. Hatta Lenin, işgal ettiği sorumlu mevkilerden istifa ile tehdit etti. Almanların işi ciddiye aldıklarında şüphe kalmayınca, bu defa Trotskiy fikrinden vazgeçerek Lenin'e karşı açıkça vaziyet almaktan çekindi. Nihayet Lenin'in teklifi üzerine Almanlarla derhal barış akdi teklifi kabul edildi. Bu hususta Alman kumandanlığına bir tel çekildi. Mamafih Almanlar buna cevap vermekte acele etmediler. Çünkü askerî hareket başlamışken bazı önemli stratejik mevkileri ele geçirmek istiyorlardı. 23 Şubat tarihinde Almanlardan alınan muvafakat cevabında yeni Alman talepleri de vardı; bu eskisinden çok farklı olup, bu defa Livonya ve Estonya'nın da Ruslar tarafından terki isteniyordu. Sovyet hükümetinin bu Alman talebini kabul etmekten başka yapacağı birşey yoktu*.[275]

20 Şubat 1918. Sovyet Rusya Hükümeti, Almanya İmparatorluğu'na nota göndererek ateşkes ve sulh teklif etti.[276]

Almanya'nın İstanbul Elçisi Kont Bernsdorff, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota verdi. Buna göre *Brest-Litovsk'ta görüşmelerin kesilmesinden sonra Berlin'de Sovyetlere verilmek için hazırlanan ültimatomun 5. maddesi "Rusya'nın Doğu Anadolu illerinin düzenli biçimde Osmanlı devletine geri verilmesi için elinden geleni yapması"nı öneriyor*.[277]

2'nci Kafkas Ordusu, Bayburt'u Sovyet Rusya birliklerinden istirdad etti.[278]

21 Şubat 1918. *21 Şubat günü Sovyet Hükümeti "Vatanın tehlikede olduğunu" ilan etmiş ve eli silah tutan herkesi Almanlara karşı mukavemete davet etmiştir*.[279]

İstanbul Pera'daki Alman Sefir Bernstoff, Berlin'e Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *Türk hükümeti, diğer sahalarda da elden çıkan araziyi (Filistin, Suriye ve Irak) Kafkaslarda telafi etmek arzusunda*dır. *Enver ve Talât Paşalar, Türklerin Almanlarla birlikte, Batum-Bakû demiryolu üzerinden - Asya'da (yani Türkistan ve İran'da) ekonomik faaliyette bulunabileceklerini iddia etmekte*ler.[280]

23 Şubat 1918. Almanya İmparatorluğu, Sovyet Rusya'ya saat 10.30'da cevabî nota gönderdi: 48 saat içinde cevablanması istenen ultimatomun şartları: *1) Kesin barış. 2) Almanya ve Avusturya'nın boşaltacakları yerler haritada gösterilmiştir. (Bu haritaya göre Kurland, Litvanya ve Polonya Almanya veya Rusya dışında kalmaktadır). 3) Rusya, Livonya ve Estonya'yı boşaltacaktır. Yerli hükümet ve ordu kuruluncaya kadar oralarda Alman polisi kalacaktır. 4) Ruslar durmaksızın Ukrayna ile barış yapacaklar.*

[274] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 395.
[275] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 347-348.
[276] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 170.
[277] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19. "İçeriği Babiali'ye 20 Şubat'ta bildirilen bu madde Osmanlı hükümetini tatminden uzaktı."
[278] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 169.
[279] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 348.
[280] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 382.

Bu ülke ile Finlandiya'yı boşaltacaklardır. 5) Rusya, Doğu Anadolu illerinin iyi bir düzen içinde Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmesi için elden geleni yapacaktır… [..] *Ardahan, Kars, Batum sancakları dahi derhal Rus askeri tarafından kayıtsız şartsız boşaltılacaktır. Sovyet Rusya Devleti bu sancakların iç işlerine ve devletler hukuku açısından kazanacakları yeni durumuna karışmayacak ve ayrıca buralar halkını, yeni durumu komşu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti ile itilafsız tayin konusunda serbest bırakacaktır*. [..] *8) Bu koşullar 48 saat içinde onaylanmalı ve barış üç gün içinde imzalanmalıdır*.[281]

Ültimatom metni, beklenildiği gibi Bolşevik yöneticiler arasında büyük tartışmalara sebep oldu. Baştan beridir amansız devrimci bir savaştan yana tutum takınan Buharin'in bakış açısında herhangi bir değişiklik olmamışken, Trotskiy de aynı görüşü taşımaktaydı. Mevcut yöneticiler içinde oldukça mutedil ve akılcı bir yol izleyen Lenin (Stalin de ona destek vermekteydi), barışa ilişkin kararlı duruşundan asla taviz vermemiş ve olası bir uzlaşmazlığa karşı net tavrını şu şekilde koymuştu: "Devrimci cümleler devri bitti. Artık gerçek işimize geçmeliyiz. Eğer bu olmazsa ve bu politika bu şekilde devam ederse, hem hükümetten hem de merkezî komiteden ayrılacağım. ***Devrimci bir savaş için ordu gerekli. Fakat o yok****. O zaman bu şartları imzalamak lazım. Eğer bunları imzalamazsanız, 3 hafta sonra Sovyet iktidarının ölüm kararını imzalamış olursunuz."*[282]

Artık çözülmüş bitmiş olan eski Çar Ordusu yerine yeni bir ordu teşkili de zaruret halini almıştı. Bu işe Harbiye Komiserliğine getirilen [Yahudi] *Leon Trotskiy memur edildi. Dolayısiyle 23 Şubat günü "Kızıl Ordu"nun ilk birlikleri teşkil edildi*.[283]

24 Şubat 1918. Trabzon'daki işgalci Sovyet Rusya birlikleri 2'nci Kolordu'ya bağlı 37'nci Fırka'yla müsademe ettikten sonra Batum'a ricat etti, derakab Trabzon istirdad edildi.[284]

25 Şubat 1918. Hariciye Nezâreti Vekili Halil (Menteşe), Berlin'deki İbrahim Hakkı Paşa'ya telgraf keşide edildi. Almanya'nın 20 Şubat tarihli notasına cevab veriliyor. Önerilen ültimatomdaki *5. maddenin daha kesin olması ve Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılması isteğinin eklenmesi* isteniyor.[285]

26 Şubat 1918. Osmanlı Ordusu, Erzincan'ı istirdad etti.[286] Ufak çaplı müsademe yaşandığı anlaşılıyor:

> 13 Şubat 1918'e gelindiğinde Doğu ve Batı Dersim müfrezeleriyle birlikte Erzincan'ı kuşatan Türk ordusu, Ermeni kuvvetlerinin cılız mukavemeti karşısında galip gelmiş ve Erzincan'ı ele geçirmişti. Taarruz karşısında zorlanan Ermeni kuvvetleri Erzurum'a doğru kaçarken, Erzincan'da bıraktıkları çok sayıda cephane ve askerî mühimmata Osmanlı birlikleri tarafından el konuldu.

[281] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 170-171, dipnot 39. "Alman heyetine başkanlık edecek olan Von Rosenberg, Alman Büyükelçisi Bernstorff'a şunları yazmıştı: *Rusların Kars, Ardahan ve Batum hakkındaki bu yeni kararı kabul edip etmeyecekleri kesin değildir. En iyisini yaptığımıza inanıyorum ve ben şahsen eğer bu maddeyi Ruslara kabul ettirmeye muvaffak olabilirsek, bunu büyük bir başarı olarak kabul edebilirim*."

[282] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 172. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. Trotskiy'in 3 Ekim 1918 tarihli nutkundan: "Brest-Litovsk'taki barış antlaşmasını imzalamak konusunda ben de dâhil birçoğumuzun şüpheyle yaklaştığı döneme ilişkin bir açıklama yapmayı kendime görev bilmekteyim. Yalnızca yoldaş Lenin, bizim karşı çıkışlarımızı ve itirazlarımızı alt ederek kararlılıkla, şaşırtıcı bir öngörüyle ve ileri görüşlülükle, henüz dünya proleter devrimi gerçekleşmemişken, bu imtihanı geçmemizi ve zorlukları aşmamızı üstelemişti. Şimdi kabul etmeliyiz ki biz haksızmışız."

[283] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 348.

[284] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 169.

[285] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19.

[286] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 222.

> Erzincan'a 36. tümenin 108. alayı girmişti. Batı Dersim Komutanı Yarbay Halit, Dersim'den 735 kişilik milis kuvveti, bir piyade taburu ve bir top harekete geçtiği halde ancak 250 milis ve 30 piyade ile şehrin 6 kilometre güneyine varabilmişti.
>
> Muharebede iki asker şehit oldu, 8 asker yaralandı. Fakat "hasta ve mevzii donuk" olarak 547 kişi hastaneye gönderildi. Ermenilerin kaybı da 100 kadar olmuştu. Türk ordusu Erzincan'da bol miktarda yiyecek, 4.016 tüfek, 3 top, 25 bomba topu, 1 makineli tüfek, 321 sandık cephane, çok sayıda malzeme ve dolu ambarlar ele geçirdi.[287]

Erzurum'u istirdad etmek üzere Aşkale, Yeniköy ve Of istirdad edildiler. 1'inci ve 2'nci kolorduların tevhid edilmesi bekleniyor. Derakab, Erzurum'a hareket edilecektir.[288]

27 Şubat 1918. Berlin'deki İbrahim Hakkı Paşa, Hariciye Nezâreti Vekili Halil'e (Menteşe) telgraf keşide eyledi. Almanya, 20 Şubat'da bir suretini Bâb-ı Âlî'ye takdim ettiği ültimatomu Sovyet Rusya'ya zaten tebliğ etmiştir binaenaleyh tadilatı mümkün değildir.[289]

Brest-Litovsk'da müzakereler tekrar başladı. Yahudi Sokolnikov riyasetli Sovyet Rusya delegasyonunda G. Petrovskiy, Dışişleri Komiseri Muavini Çiçerin ve Karahan bulunuyor. İTC Harb Kabinesi delegasyonunda Hakkı ve Zeki paşalar yer alıyorlar:

> Brest-Litovsk'ta müzakerelere yeniden 27 Şubat tarihinde başlandı. Bu defaki barış esasları, Almanların 23 Şubat'ta Ruslara verdikleri yeni bir ültimatomda tespit edilmişti; bunlar evvelki şartlara nisbetle daha da ağırdılar ve Estonya dahil bütün Baltık ülkelerinin Rusya'dan ayrı düşmesini tazammun ediyordu. Hakkı Paşa'ya gönderilen talimata rağmen, 23 Şubat tarihinde Türk heyetince, yeni talepleri ihtiva eden bir ültimatomun Rus-Sovyet hükümetine tevdi edilmediği anlaşılıyor. Rus murahhasları artık eskisi gibi "ihtilâlci" nutuklar çekmiyarlar ve Almanlar tarafından öne sürülen şartlara az çok itirazdan sonra kabul ediyorlardı. Dolayısiyle müzakereler sür'atle ilerledi ve umumî bir metnin hazırlanmasına sıra geldi.
>
> Bu defa Türk heyeti Ruslara karşı yeni taleplerle ortaya çıktı. Bunların başında "Elviye-i selâse"nin Türkiye'ye bırakılması geliyordu. Bu saha, zaten vaktiyle "tazminat-ı harbiye" karşılığında Rusya'ya bırakıldığı için ve Sovyetlerin de tazminatı tanımadıkları cihetle, bu üç sancağın Türkiye'ye iadesine itiraz etmemeleri icab ediyordu. Fakat Rus murahhasları bu talebe itiraz etmek istediler. Almanlar da bu defa Türkleri destekledikleri için (daha doğrusu buna mani olmak istemedikleri için) Ruslar bu şartı da kabul etmek zorunda kaldılar. Ancak, "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini hakkının" bu üç sancak ahalisine tatbiki gerektiği, yani bura ahalisinin bir "referanduma" tabi tutulmaları, barış maddesinde açıkça belirtilecekti. Bu sahanın daha önce Türk Jandarma kuvvetlerince işgali kararlaştırıldığından, Hakkı Paşa böyle bir referanduma itiraz etmedi. Üç sancağın Türkiye'ye ilhakına imkân verecek bu maddenin kabulünden ötürü Hakkı Paşa ziyadesiyle memnun kalmış ve çektiği bir nutukta "bu suretle Sovyet ve Türk murahhaslarının aynı gaye üzerinde birleştiklerini" belirtmiş, çünkü "her ikisi de esas düşmanları olan Çarlık Rusyasını yenmekle bunu isbat ettiler" demişti; pek de yerinde olmayan bu espri, Sovyet murahhaslarının hiç de hoşuna gitmemişti. Çünkü bu üç sancağın Türkiye'ye bırakılması, Sovyet heyeti tarafından, "Rusya'ya kabul ettirilen en ağır şartlar" diye vasıflandırılmıştı.
>
> Türk heyeti bu defa, yalnız üç sancağın Türkiye'ye ilhakı ile yetinmek istememiş, Rusya'nın ilerisi için Türkiye'ye tehlikeli bir komşu olmasını önleyecek tedbirleri almak teşebbüsünde bulunmuştu. Bu yoldaki teklifin bilhassa Enver Paşa tarafından geldiği anlaşılıyor. Buna göre: Türkiye'ye bitişik Kafkas sahasında büyük bir "İslâm Devleti" kurulmalı idi; bu devlet Rusya ile Türkiye arasında bir tampon devlet rolünü oynayacaktı (Bu devlete Azerbaycan ve Dağıstan'ın dahil olması düşünülüyordu). Ruslar bu teklife şiddetle itiraz ettiler; Almanlar da kendi menfaatları bakımından böyle bir "İslam Devleti"ni muvafık bulmadıklarından, Türk teklifini

[287] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 169, dipnot 36-37.
[288] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 175.
[289] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 19.

desteklemediler, neticede bu teklif kabul edilmedi. Mamafih, Ruslar Kafkaslardaki Müslümanlara geniş haklar tanıyacaklarını vadettiler.

Türk heyetinin bundan başka da talepleri vardı. Yalnız Kafkaslardaki değil, Rusya'daki bütün Müslüman-Türklerin bir nevi Osmanlı-Türk devleti himayesi altına konması isteniyordu. Bu kabîlden olmak üzere Rusya'daki Türklere geniş siyasî ve medenî hakların tanınması talep ediliyor ve bunların tatbikinin bir nevi Türkiye tarafından kontrol edilmesi düşünülüyordu. Devletlerarası bir barış müzakeresi esnasında, Rusya'daki Türklerin ve Müslümanların haklarının tanınması meselesi bu suratle ilk defa bahis konusu olmuştu. Bu yoldaki Türk talepleri Almanlar tarafından makul görülmemiş ve dolayısiyle hiç desteklenmemişti. Tabiatiyle Ruslar bundan istifade ederek, bu yoldaki Türk taleplerini reddettiler. Mamafih yine de Rusya'daki Türk-Müslümanlara ait barış metnine bazı şeyler kondu; mesela: Rusya Müslümanlarından Türkiye'ye hicret edeceklere Sovyet hükümetince hiçbir müşkilât çıkarılmayacaktı. Bu suretle, Sovyet hükümeti bir dereceye kadar Türkiye'nin Rusya'daki Müslümanlarla ilgilenmesini kabul ve tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Ayrı maddeler üzerinde anlaşmaya varıldıktan ve müşterek bir metin hazırlandıktan sonra, nihayet Ayastefanos barışından günü gününe tam kırk yıl sonra, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barışı imzalandı.[290]

Sovyet murahhasları artık hiçbir teklif ve şarta itiraz etmiyorlardı. İhtilâlci nutuklar da çekilmedi. Almanlar tarafından tesbit edilen ve 23 Şubat (ültimatom)una göre çizilen yeni "hat" olduğu gibi kabul edildi. Buna göre Riga ve Vilno şehirleri de Almanlar tarafında kalıyor ve Brest-Litovsk'a doğru bir hat uzanıyordu. Livonya ve Estonya ahalisine de kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini hakkı tanınıyordu. Türkiye için de, bazı ihtirazî kayıtlarla 1877-78 sınırı tanınıyordu.

Müzakereler sona erince barış metni hazırlandı. Sovyet murahhasları bu barışın bir "dikta" olduğunu belirtmek için metni okumayı bile reddettiler ve heyetin başkanı Sokol'nikov, bu muahedenin zor altında (force majeure) yapılmış olduğundan ötürü resmen protestoda bulunduktan sonra, nihayet 3 Mart 1918 tarihinde bu muahede imzalandı.[291]

Şubat 1918 Nihayeti. *Alman tehlikesinin başka bir tepkisi de: Sovyet başkentinin Petrograd'dan Moskova'ya nakli oldu. Şubat sonlarından itibaren Devlet daireleri, Sovnarkom ve Parti Merkezi Moskova'ya taşınmağa başlandı. Az sonra Moskova Kızıl Rusya'nın Kızıl Başkenti oldu ve Kremlin de Parti ve Devlet idaresinin merkezi haline getirildi*.[292]

Mart 1918. *Mart 1918'den başlayarak Osmanlı Kafkas politikası çok basit bir şemaya dayanır. Sovyet Moskova hükümeti ile Kafkasya'daki burjuva partiler arasındaki çelişkiden yararlanmak ve her şeyden önce III. Ordunun gücüne dayanmak*.[293]

1 Mart 1918. Erzincan'a müteveccihen 3'üncü Ordu Kumandanı *Vehib Paşa'nın harekete geçmesi üzerine, Tiflis'teki "Maverayi Kafkas" Seym'i (Diyet Meclisi) (başkanı Gürcü menşeviği Çheidze idi) durumu müzakere etmek için hemen toplantıya çağırıldı*.[294]

2 Mart 1918. Rize, Sovyet Rusya birliklerinden istirdad edildi.[295]

Söylemezoğlu Galib Kemalî, *İstanbul'daki hazırlıklarını tamamladıktan ve gerekli talimat aldıktan sonra, 2 Mart 1918 tarihinde Berlin'e müteveccihen İstanbuldan hareket etti*.[296]

---

[290] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 382-384.
[291] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 348-349.
[292] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 348.
[293] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 20.
[294] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 466.
[295] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 169.
[296] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 400.

3 Mart 1918. Bolşevik Rusya Hükümeti, Almanya İmparatorluğu ve müttefikleriyle Brest-Litovsk Muahedenamesini imza etti.* Andlaşma mucibince Bolşevikler, işgal etmiş oldukları Şark Vilâyetlerini; Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını (Elviye-yi Selase'yi) tahliye edecektir.[297] *Türkiye adına bu barış İbrahim Hakkı ve Zeki Paşalar tarafından imzalandı. Bu suretle, Türkiye'nin tarihinde, 1711 yılındaki "Prut" ve 1856 daki "Paris" muahedesinden sonra ilk defa Rusya'ya karşı bir "zafer vesikası" imzalanmış bulunuyordu. Bu barış ile Türkiye, Doğu-Anadolu'da Rus işgali altındaki sahayı ele geçirdikten başka, "Elviye-i selâse"yi de geri almak imkânını bulmuştu*.[298] *Yine bu andlaşmaya göre, "Rus Cumhuriyyet hükûmeti, gerek Rusya'da, gerek işgal altında bulunan Osmanlı vilâyetlerinde Osmanlı ve Rus tâbiiyyetindeki Ermeni çetelerinin ellerinden silâhlarını almayı ve bunları dağıtmayı" teahhüd ediyor*.[299]

> G. V. Çiçerin'in başkanlığında Brest-Litovsk'a gelen Sovyet heyetinin silah zoru ile kabul ettirilen bu anlaşmanın metnini protesto ettikten sonra olduğu gibi imzalamaya yetkili oldukları anlaşıldı. Artık her şey istenebilirdi ve istendi de. Sovyet heyeti anlaşmayı imzalamadan önce okuduğu bildiride, Kafkasya konusunda şunları belirtti: "Kafkasya'da, bizzat Alman hükümeti tarafından kaleme alınan 21 Şubat tarihli ültimatomun koşullarını bütünüyle ihlal eden ve Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının gerçek isteklerini hiçe sayan Almanya, bu toprakları, buraları orduları ile hiçbir zaman fethetmeyen Türkiye'nin yararına (Rusya'dan) ayırmaktadır."[300]
>
> Bir taraftan sosyalizmden taviz vermeyen ve iktidarın Sovyetler aracılığıyla doğrudan halka verilmesini talep eden Bolşevikler, diğer taraftan burjuva-demokratik cumhuriyet hayali kuran ve iktidarın bir parlamentoda toplanmasında ısrar eden Menşevikler, Kadetler, çarlık generalleri (Kornilov, Denikin, Alekseev vb.), Sosyalist-Devrimciler gibi birbirine zıt iki cenah, bir görüş ayrılığı içindeydi. Bu bağlamda 1918 yılının ilk aylarında Bolşevikler tarafından Kurucu Meclis'in kapatılması ve sonra ağır şartlar altında Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması bardağı taşıran son damlalar oldu. Sovyet iktidarını yıkmak ve sosyalist sürece ket vurmak için fırsat bekleyen Almanya, Fransa, İtalya, ABD ve İngiltere gibi dış güçler için de büyük önem taşıyan Rus İç Savaşı, böylece 1918 yılının ilk aylarında başladı.[301]

Alman taarruzu akabinde dikte edilen Brest-Litovsk'un Sovyet Rusya'ya iki mühim etkisi olduğu söylenebilir: 1) Rus Komünist Partisinde ihtilaf çıktı: Bir tarafta sulhçu Lenin ve rüfekası; diğer tarafta dünya ihtilalcisi Troçki ve rüfekası. Sulhçular, galebe çaldılar. 2) Marksçılık dünya görüşü akidesine göre kapitalist rejimlerle münferid sulh yapılamazdı. Bu kaideyi yıktı.[302]

Sovyet-Rus murahhasları, Sadrazam Talât Paşa ve maiyetini "emperyalist ve kapitalist bir devletin mümessilleri" sıfatiyle, kendileri için düşman telakki ettikten başka, Brest-Litovsk'ta Rusya'ya ağır

---

* Andlaşmanın tam metin bir suretini okumak için müracaat ediniz: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 652-658.

297 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 223. Brest-Litovsk Ortak Andlaşma metninin IV. maddesinin ikinci paragrafı: "Doğu Anadolu illerinin boşaltılması ve bunların güvenliğinin sağlanması yolunda Rusya, elinden gelen her şeyi en kısa bir sürede yapacaktır. Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri de hemen Rus askeri tarafından boşaltılacaktır. Bu bölgelerin yeni kurulacak yönetim, yasal ve uluslararası işlerine Rusya karışmayacak ve bu bölgeler halkının, komşu ülkeler ve özellikle Türkiye ile uyuşmakla, yeni yönetim biçimini kurması kabul edilecektir." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 43. Andlaşmanın tam metin sureti için okuyunuz: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 44-48.

298 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 384.

299 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası*, 1958, s. 16-17; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224, dipnot 67.

300 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 20. Çiçerin, Brest-Litovsk'a imza attığı vakit Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı idi (Yerasimos, 2000, s. 48).

301 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

302 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 350-351.

şartların kabul ettirilmesinde, bunların rolünün büyük olduğunu da hiçbir zaman unutmayacaklardı.[303] SovNarKom, 27 Şubat-3 Mart 1918 Brest-Litovsk Konferansında, İTC Merkez Komitesinden unutulmaz bir darbe yemişti. Bu mutazarrır Bolşevik bakiye, SovNarKom'un müstakbel Harekat-ı Milliye devresindeyken İttihadçı rüesaya müteveccih faydacı siyasetinde, hiç şüphesiz belirleyici âmil olacaktı.

Brest-Litovsk barışının imzalanması ve Berlin hükümetinin Moskova elçiliğine Kont Mirbach'ı atamasıyla, İstanbul Hükümetince ''Türkçü" niteliklerinden dolayı tercih edilen Galip Kemali Bey de Osmanlı hükümetinin Sovyet hükümeti katında ilk ve son elçisi olarak Moskova'ya gönderilmiştir.[304]

Güney Kafkasya Hükümeti (*Seym*), Petragrad'a telgraf gönderecek ve Brest-Litovsk Muahedenamesini tanımadığını bildirecektir: *Seym, Brest-Litovsk'u tanımamaktadır. Zira Bolşevik iktidarı ve Halk Komiserleri Konseyi'ni hiçbir zaman tanımamıştı*.[305]

*Seym*deki Müslüman Azeriler, Osmanlı Devleti lehine tavır almaktadır. Yaklaşık 2 sene sonra ise İttihadçılar, bu tavra teşekkür olarak Bakü'yü Sovyet Rusya'ya peşkeş çekeceklerdir:

> Transkafkasya seymi, Şubat 1918'de bir Ermeni, Gürcü, Müslüman ve Rus kolordusu, bir de Rum tümeni teşkil etme kararı almıştı. Ancak söz konusu karar sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Gürcü kolordusu hiç kurulmamış, Müslüman müfrezeler Türklerin tarafına geçmişti.
>
> Bağımsız bir devlet kurulması fikri özellikle Gürcü Menşeviklerden kaynaklanmıştır. Temel kuşkuları ise Azerbaycan Türklerinin bu devleti gerektiğinde Osmanlılara karşı savunup savunmayacaklarıydı. Bu tartışmada Azerbaycan temsilcilerinin görüşlerini açıklayan Yusufbekov, Azerbaycan'ın Osmanlılara karşı savaşmasının düşünülemeyeceğini belirtmesiyle Mavera-i Kafkas hükümetinin bağımsız bir devlete dönüşmesi fikri suya düşmüştür.
>
> Seymin Müslüman fraksiyonu (Müsavatçı), bir oturumda Türkiye ile savaş ve cephe gerisinde asayişi sağlama konularında tarafsızlığını dile getirmişti. Bu fraksiyona yönelik yaklaşım oldukça şüphecidir.
>
> Ermeni temsilciler, "ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi" ilkesi uyarınca "Türkiye Ermenistanı"na özerklik verilmesini; Ardahan, Batum ve Kars'ın terk edilmemesini önermişlerdir. Buna yanıt veren Azerbaycan Türkleri, Güney Kafkasya halklarının geleceklerini belirlemeleri ilkesinin Osmanlı topraklarına taşırılmasının, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmasıyla eş anlamlı olacağını belirtmişlerdir.[306]

4 Mart 1918. *4 Mart'ta Brest-Litovsk'tan Sovyet heyeti üyesi Karahan'dan gelen ve Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye bırakılacağına ait bir telgraf üzerine, Türkiye ile barış müzakerelerine başlayacak olan heyetin seyahati durduruldu. "Maverayi Kafkas" hükümeti, Karahan'dan aldığı bu telgraftan fevkalade üzüntü duymuş ve başta Petrograd olmak üzere, Londra, Paris, Berlin ve İstanbul'a telgraflar çekerek "Brest-Litovsk" barışını tanımadığını bildirmiş ve bu olayı protesto etmişti. Bütün mesele: Kars, Ardahan ve bilhassa Batum'un muhafazası idi ve buraların Türkiye'ye bırakılmasına mani olmak isteniyordu*.[307]

6 Mart 1918. *Brest-Litovsk Barışı'nın tasdiki meselesini görüşmek üzere, VII. Parti Kongresi toplantıya çağırıldı. Mesele 6 Mart (1918) günü konuşuldu. Muhalefet edenler, yine eskisi gibi yukarıda zikredilen argumanları tekrarladılar. Bu münasebetle yeniden hararetli münakaşalar oldu. Mamafih, artık ihtilalin*

---

[303] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 385. "Brest-Litovsk Barışı, doğrudan doğruya *Alman zaferinin bir neticesi* olması hasebiyle, Sovyet-Ruslar, Türkiye'yi sadece Alman emperyalizminin bir *kuyruğu* telâkki etmekte idiler. Dolayısiyle bu barışın devamının da *Muzaffer bir Devlet sıfatıyla Almanya'nın ayakta kalmasına* bağlı olduğu aşikârdı."

[304] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 22.

[305] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkiler*, 2017, s. 178, dipnot 72.

[306] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkiler*, 2017, s. 179-180, dipnot 74-76.

[307] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 466.

ilk haftalarında hüküm süren muzafferane yürüyüş havası epey tavsamıştı; sert realitelerin ancak pek katı çalışmak ve silâhlanmakla karşılanabileceği anlaşılmıştı; dolayısiyle itidal taraflarlarının sesleri gittikçe yükselmekte idi. Muhaliflerin başında yine Trotskiy bulunmakla beraber, o açıkça Lenin'e karşı gelmek istemiyordu. Nitekim reyini kullanırken Lenin'e karşı gelmekten çekindi. Lenin'in "Barış Muahedesini Tasdik" teklifi ise, Parti Merkez Komitesince 9 a karşı 28 reyle kabul edildi.[308]

10 Mart 1918. Müzakere için Trabzon'da konferans gününü bekleyen Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti murahhas heyeti, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver'in 7 Mart tarihli mektubunu teslim aldılar. 3'üncü Ordu Kumandanı Ferik Vehib (Kaçı): *Rus hükümet-i cumhuriyesi, şekl-i idareleri bilahire kararlaştırılmak üzere Batum, Kars ve Ardahan vilâyetlerini hemen tahliye şerâitini bil-kabul sulhü imza etmiş olduğundan, bu tahliye keyfiyetinin asgari müddet zarfında icrasını ve hitam-ı tahliye tarihinin inbâsını zât-ı sâmilerinden rica etmek üzere başkumandanımdan emir aldığımı ıttıla-i devletlerine arz ile kesb-i şeref ederim.*[309]

Ferik Vehib, Rus Kafkas Orduları Kurmay Başkanı General Lebedinski'ye radyo telgraf keşide eyledi. *"Maverai Kafkas Hükümetinden" -bu terimi hâlâ yalnızca Vehip Paşa kullanmaktadır- askerî güçlerini Brest-Litovsk anlaşmasına uygun olarak Elviye-i Selâse'den çekmesini iste*mektedir.[310]

Türkiye ile müzakerelerde bulunmak üzere Seym tarafından gönderilen kalabalık bir heyet, Gürcü Çhenkeli'nin başkanlığında, 10 Mart günü Batumdan vapurla Trabzon'a gelmiş ve ilk temaslara başlamadan önce gemide kalmayı tercih etmişti.[311]

11 Mart 1918. Kafkas Kurucu Meclisi (Seym) Başkanı Cheidze, *Kafkaslarötesi'nin Rus Sovyet Hükümetini ve dolayısıyla Brest-Litovsk barışını tanımadığını* yazıyor.[312]

Ferik Vehib (Kaçı) komutasındaki 3'üncü Ordu'ya bağlı 1'inci ve 2'inci kolordular, Erzurum'a doğru marş marş halinde. Kâzım Karabekir, 1'inci Kolordu Kumandanı.[313]

3 Mart'tan sonra ilerleyen Türk orduları Brest-Litovsk anlaşmasını uygulamaktadırlar.[314]

12 Mart 1918. *Kâzım Karabekir komutasındaki I. Kafkas Kolordusu 12 Mart'ta Erzurum'u* istirdad etti.[315] *12 Mart'ta Erzurum geri alınır ve iki gün sonra 1914 sınırına varılır*.[316]

Bahriye Erkân-ı Harb Reisi Miralay Hüseyin Rauf (Orbay) riyasetindeki Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Kalem-i Mahsusu Mehmet Nusret dahil murahhas heyeti, Trabzon'a muvasalat etti.[317]

13 Mart 1918. Miralay Hüseyin Rauf, Hariciye Nezareti Vekili Halil'e [Menteşe] 5 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre:

---

308 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 350-351.

309 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 180, dipnot 81.

310 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21. "25 Şubat/10 Mart tarihinde Vehib Paşa'dan: Kars, Ardahan ve Batum'un tahliye edilmesine ait radyo-telgrafla bir mesajı alındı. Bununla büsbütün ciddiyet kesbetmişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 466-467.

311 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 467.

312 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21.

313 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 175.

314 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 20.

315 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 20.

316 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21.

317 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 181.

Gayri resmî ilk görüşmeden sonra, Kafkas heyeti karaya çıkmış ve kendilerine tahsis edilen binalara yerleşmişti. "Kafkas Cumhuriyeti" sulh heyeti, reis (Çhenkeli)* dahil olduğu halde onbir murahhas aza, sekiz askerî aza, diğerleri malî, ticarî ve sınaî müşavirler ve tercümanlar, kâtipler ve emir zabitleri olmak üzere kırküç kişiden ibaretti. Bunlar arasındaki Müslümanlar da şunlardı: Resulzade Mehmed Emin bey (müşavir) İbrahim Haydarov (murahhas Duma'da Bakû mebusu olup, hali hazırda Dağıstan adına Seym'de mebustu), Haydar Bey Ayaşindze (murahhas, Acar) Halil Bey Has-Muhammedov (murahhas), Mehmed Hasan Hacınskiy (murahhas), Akber Ağa Şeyhülislâmov (murahhas), Mir Yakub Mehdiyef (murahhas).

Heyetin reisi Chenkeli'nin "itimatnamesi", yani müzakereleri yürütmeğe selâhiyeti olduğuna ait vesikanın metni de şöyle idi:

> "No: 7 İtimadname. Hâmil-i vesika Akakiy İvanoviç Chenkeli'nin "Maverayi Kafkas Hükümeti" Diyet meclisinin Türkiye ile mükalematı sulhiyede bulunmağa memur olan Heyeti Muralhasa reisi olduğu tasdik olunur"
>
> Tiflis, 21 Şubat 1918
> İmzalar: Divet Meclisi Reisi
> N. Cheidze
> Kâtib: Hükümet kâtibi J. Sumaşer

Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Nezaretine acele bir tel çekerek "Kafkas Heyeti Murahhasası reis ile azasının kısmı azamının fransızca bilmediklerinden, rusçaya bihakkın aşinâ bir tercüman ve bir şifre kâtibi ile fransızca şifre miftahının ilk vasıta ile gönderilmesini" istedi. Bunun üzerine Hariciye Nezareti de gerekli tayini yaptı ve acele Trabzon'a gönderdi.

13 Nisan [*13 Mart (ÖFA notu)*] günü Türk ve Kafkas murahhasları arasında takdim merasiminden sonra, müzakerelerin resmen 14 Nisan'da [*14 Mart (ÖFA notu)*] yapılması kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda, Kafkas heyetindeki bazı Müslüman murahıhaslarla ve Trabzon'da bulunan Dağıstanlı bazı şahıslarla da gizlice görüşülerek, umumî durumun gözden geçirilmesi icap etmişti. Bu kabilden olmak üzere 13 Mart günü akşamı, gizli bir surette "Kafkas Heyeti'nden Dağıstan mebusu Benderli İbrahim Bey Haydarov ve Mir Yakup Mehdiyef'ten başka, Şeyh Şâmil ahfadından ve Dağıstan eşrafından Mustafa Bey ile Hüseyin Rauf Bey arasında bir görüşme yapılmıştı.

Azerbaycan ve Dağıstanlı mümessillerin anlattıklarına göre: Hangi fırkadan olursa olsun tekmil Kafkas Müslümanları Osmanlı-Türk ordusunun Kafkaslara girmesini umuyorlar ve bekliyorlardı. Müslümanlar arasındaki niza ve itilâfların sona erdirilmesi için Türk kuvvetlerinin mutlaka Kafkaslara yürümesi lâzım geldiğini açıkça ifade etmişlerdi. İngilizlerin Ermenileri teşkikâtlandırdıkları, Kafkaslardaki Bolşevik nüfuzunun gelişmesinin oradaki Müslümanlar için büyük bir tehlike teşkil edeceği de anlatılmıştı. Mir Yakup Bey Mehdiyef "barış müzakerelerinin ancak şimdiki Kafkas hükümetinin kendisini resmen müstakil bir hükümet olarak" ilân etmesi ile mümkün olacağını söylemişti. Hüseyin Rauf Bey de bu görüşü tamamiyle tasvip etmişti; "Müslüman, Gürcü ve Ermenilerden mürekkep bir Kafkas Cumhuriyeti"nin teşekkül ve devamı mümkün gürülmüyordu.[318]

14 Mart 1918. İttihadçı Hükümetin murahhas heyeti ile Mavera-yı Kafkas Cumhuriyesi murahhas heyeti Trabzon Konferansını küşad ettiler. *Müzakereler devam ederken herhangi bir uzlaşma emaresi görmek oldukça zordu. Osmanlı yönetimi açısından Güney Kafkasya'nın müstakil bir devlet olarak kabul edilmesinin tek koşulu Brest-Litovsk Antlaşması'nın tanınmasıydı. Ancak Güney Kafkasya heyeti, Trabzon'daki görüşmelerde bir umut vermemişti*.[319]

Kafkaslarötesi heyeti görüşmelere başlamak üzere Trabzon'a geldiğinde, kenti Türklerin eline geçmiş bulur. Rauf Bey başkanlığındaki Türk heyeti de gelir ve 14 Mart'ta görüşmeler başlar. Rauf Bey'in görüşü çok açıktır: Kafkaslarötesi Rus Sovyet Hükümetini tanımadığına göre ilk önce kendisini tanımlamalıydı ve ancak hukuki bir

---

* "[..] Gürcü Menşevik liderlerden Akaki İvanoviç Çhenkeli [..]" Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 21.

318 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 467-469.

319 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 181.

varlık edindikten sonra Osmanlı hükümeti temsilcileriyle görüşebilirdi ve bu koşul yerine getirilinceye kadar ortada bir tek hukuki varlık vardı: Sovyet hükümeti ve Brest-Litovsk barışı.[320]

Sovyet Dışişleri muavini Çiçerin (esas komiser halâ Trotskiy idi) 14 Mart 1918 tarihinde, IV. Sovyetler Kongresi huzurunda "Brest-Litovsk Barışı" hakkında izahat verirken, Ardahan, Kars ve Batum'a ait maddenin, "ilhakın" (anneksiya) kapalı bir tarzda ifadesinden başka bir şey olmadığını" belirtmişti. Yani, Sovyet Rusya, aslında buraların Türkiye'ye terkini kabul etmişti. Kararın bu tarzda ifade edilmesi, zahiren, Sovyet murahhas heyetinin ısrarla üzerinde durdukları "Rusya içindeki (ve hattâ Ruslar veya Almanların işgali altındaki yerlerde dahi) kendi mukadderatını kendilerinin tayin hakkı" (auto-disposition, auto-determination)na bir nevi taviz mahiyetinde idi. Buna uyularak bu üç sancakta ahali arasında yapılacak "referandum" (plebiscit) ile yerli ahali, Türkiye'ye mi ilhak edilmek veya başka bir tarzda idare mi istiyeceğini kendisi tayin ve tesbit edecek ve buna Rusya asla karışmayacaktı. Ancak başta Türkiye ve diğer komşular (Gürcüler, Ermeniler ve galiba İran kasdedilmişti) bu plebiscite nezaret edeceklerdi.[321]

14/15 Mart 1918. Trabzon'daki Miralay Hüseyin Rauf, Hariciye Nezareti Vekili Halil'e [Menteşe] telgraf keşide eyledi. Buna göre: *14 Mart günü Hüseyin Rauf Bey'in riyasetinde başlanan ilk resmî oturumda, kısa süren açılış nutuklarından ve itimatnamelerin teatisinden sonra, müzakerelerin esası tesbit olundu. Müslüman murahhasların verdikleri gizli malumata göre "Kafkaslılar daha şekl-i hükûmetlerini tayin etmedikleri gibi, atiyen Ruslardan yardım alabilmek ümidiyle, Rusları şimdiden gücendirmemek için ilânı istiklâl etmiyorlardı". Müslümanlar, Hıristiyanlarla birlikte hükümet tesis edemiyeceklerine kani bulunduklarından, Trabzon'a gelen Müslüman murahhaslar Türk heyetine karşı son derecede bağlılık gösteriyorlar, kendilerinin silâhları ve zabitleri bulunmadığından, Türk ordusunun bir an evvel harekete geçmesini temenni ediyorlardı. Hüseyin Rauf Bey, müzakerelerin müsbet bir neticeye ulaşmasını temin maksadiyle, her şeyden önce "Kafkas Cumhuriyeti"nin resmen durumunu beyan etmesini istemiş ve Kafkas heyetine şu yazıyı göndermişti*:

> "Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye, Hükümet-i seniyyenin, teşekkül etmekte olan, *Maverayi Kafkas Cumhuriyeti* ile münasebat-ı hasene-i hemcivarı tesis etmek arzusu halisinde olduğunu beyan ile kesb-i fahr eyler ve Cumhuriyet-i mezkûrenin hüviyeti ve şekli ve teşkilât-ı siyasiye ve idariyesi hakkında Kafkasya heyet-i murahhasasının beyanatı sarihede bulunmasını rica hukuk-u düvel kavaidince bir devlet için haiz olması lâzım gelen şeraiti ifa edip etmediğini sual eder."
>
> Miralay H. Rauf

Osmanlı-Türk heyeti, "Kafkas Heyeti'nin hareketleri ve istekleri hakkında, Müslüman murahhaslar vasıtasiyle daima haber almakta ve müzakereleri ona göre ayarlamakta idi. Nitekim Müslüman murahhaslardan alınan mevsuk bilgilerden "Kafkas Heyeti Diyet Meclisi"nin kararı ile sulhün akdi için şu tekliflerde bulunacaktı:

1. Şerait-i mevcudeden dolayı "Maverayi Kafkas, Diyet Meclisi" kendisini Türkiye ile akdi sulha salâhiyattar addeder.

2. Müzakerat-ı sulhiyeye başlayacak, "Maverayi Kafkas Diyet Meclisi" Türkiye ile kat'i surette akdi sulh azmindedir.

3. 1914 senesinde harpten evvel Türkiye ile Rusya arasında mevcut hudut addolunacak muahede-i sulhiye esasını teşkil etmelidir.

4. Alelumum Şarkî Anadolu dahilinde bulunan milletlerin kendi mukadderatını tayin etmek hakkını istihsale ve alelhusus, Türkiye dahilinde bulunmak şartiyle, "Türkiye Ermenistanı"na muhtariyet elde etmeğe sa'i etmek.

[320] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21.
[321] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s.

Nitekim, resmî müzakerelerin tâ başında, Çhenkeli, heyeti başına: "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"nin Brest-Litovsk Barışı'nı tanımadığını ve dolayısiyle 1914 sınırlarının müzakerelerin esasını teşkil etmesi gerektiğini beyan etti. Kafkas murahhaslarına göre: "Brest-Litovsk Muahedesinin Kafkaslara ait kısmı hukuku düvel noktai nazarından hükümsüz idi".

Hüseyin Rauf Bey buna karşılık: "Brest-Litovsk Barışı akdedildiği zaman Kafkas hükümetinin teşekkül etmemiş ve istiklâlini tasdik ettirmemiş olduğundan, bu yoldaki iddianın tamamiyle mesnetsiz olduğunu söyliyerek, Çhenkeli'nin iddiasını reddetti. Mamafih Çhenkeli, Hüseyin Rauf Bey ile gizlice görüşerek bazı hususları aydınlatmak ve Osmanlı heyetini yumuşatmak istemişti. Gürcüler bilhassa Batum'un kendilerinde kalmasını arzu ediyorlardı. Bir de, "Elviye-i selâse"de Ermenilere muhtariyet nevinden bazı müsamahada bulunulmasını ve bu yapılırsa Ermenilerin büsbütün İngilizlerin kucaklarına atılmalarına mani olunabileceğini de ifade etmişti.[322]

16 Mart 1918. Brest-Litovsk Muahedenamesinin *tasdikini görüşmek üzere toplantıya çağırılmış olan IV. Bütün Rusya Sovyetleri Kongresine barışın tasdiki meselesi sunuldu. 16 Mart 1918 tarihindeki oturumda bu madde görüşülürken, tekrar lehte ve aleyhte hararetli konuşmalar oldu. Lenin kendi görüşünü savunurken uzun ve ikna edici bir nutuk söyledi. Karşı gelenlerden bu görüşleri aynı kuvvetle cerhedecek kimse çıkmadı; oylama neticesinde, barışın tasdiki 784 lehte ve 261 aleyhte olmak üzere kabul edildi. Bu suretle, Lenin en mühim bir meselede yeni bir zafer kazanmış oldu*.[323]

18 Mart 1918. *3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Barışı, 18 Mart 1918 tarihinde III. Sovyetler Kongresince Moskova'da tasdik edilmiştir*.[324]

Bakû şehri, daha 31 Aralık 1917 de "Kafkas Fevkalâde Komiseri" olarak Petrograd'dan gönderilen ve Ermeni Komünistlerinin en ileri gelenlerinden olan Şaumyan'ın düzenlediği bir hükümet darbesi ile, müsavatçı Azerilerden alınarak 18 Mart 1918 tarihinde Kızılların eline düşmüştü.[325]

Şaumyan Bakû'daki Ermenilere ve Rus askeri ve amelelerine dayanarak 18 Mart 1918 tarihinde bir hükümet darbesi ile idareyi ele aldı ve Bakû'da bir *Kızıl Cumhuriyet* kurdu. Bakû'daki "Amele, Asker Murahhasları Sovyeti"nin üyelere münhasıran Ermeni ve Ruslardan teşekkül etmiş ve Şaumyan da bunun başkanı sıfatiyle bütün idareye hâkim olmuştu.

Bu Kızıl idare tamamiyle Müslüman ahaliye karşı yöneltilnıişti, 18 Mart ile 1 Nisan tarihleri arasında Bakû'da Ermeniler tarafından Azerilere karşı katliamlar yapıldı ve 12 bin kadar Müslüman (erkek, kadın ve çocuk) öldürüldü. Bu katliam esnasında Bakû'daki Müslüman ahalinin yarısı şehirden kaçtı. Bu vahşete dair Kızıl matbuatta, "Pravda" ve "İzvestia" başta olmak üzere, tek bir kelime çıkmadı. Halbuki Sovyet gazetelerinin Ermenilere karşı yapıldığı iddia edilen mezalim hakkında hemen sütunlar dolusu yazılar çıkardıklarını ileride göreceğiz.[326]

1918 yılının Mart ayında Ermeni milisleri ile Bolşevikler birleşerek Bakü'de Müslümanlara karşı saldırıya geçti ve binlerce Müslümanı katlettiler. Bakü'deki Müslüman Türkler verdikleri ağır kayıpların ardından yeni otoriteyi kabul etmeyerek Bolşeviklerle bütün bağlarını kopardılar ve onları kurtaracak potansiyel gücü yani Türk Ordusunu beklemeye koyuldular.[327]

---

322 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 469-470.
323 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 351.
324 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 399.
325 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 477.
326 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 479. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Bu tarihten iki sene sonra, TBMM Hükümeti, Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'ya peşkeş çekecektir. Yine binlerce Azerî, komünistlerce katliam edileceklerdir.
327 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 22.

Trabzon'da *18 Mart tarihindeki umumî toplantıda Kafkas heyeti tarafından öne sürülen beyanatta: "Brest-Litovsk Muahedesinin, Rusya Kurucular Meclisinin dağıtıldığı bir zamanda aktedildiği cihetle, kabul edilmesine imkân bulunmadığı, Devlet-i Aliyye'nin sulh münasebetleri tesisi yolunda Maverayi Kafkas hükümetine birkaç defa müracatta bulunduğu, Brest-Litovsk Barışının protestosunun Muahedenin imzasından önce vukubulduğu ve Kafkas heyetinin Trabzon'a gelmesinin mezkûr muahedeye ehemmiyet vermediğini isbat ettiğini, ve müzakeratın merkez sıkleti "şekli münakaşat-ı hukukîye olmadığından, tekâlif-i sulhiye müzakeratına ibtidar olunmasını" bir takım delillerle teyide çalışmışlardı. Bu iddiaya karşı Osmanlı heyetince verilen yazılı cevapta: "Muvaffakiyetle neticelenmiyen ihtilâllerin münasebat-ı hariciyeye tesiri olamıyacağından, Rusya hükümeti hazırasının akdettiği muahedatın bütün Rusyaca mer'i olduğu ve Brest-Litovsk muahedesini protestonun hükümsüz bulunduğu ve mer'iyetinde ısrar edildiği ve kendileriyle muahede imzasından evvel şekl-i hükümetlerini tayin ile ilân-ı istiklâl etmeleri lüzumu" belirtilmişti*.[328]

21 Mart 1918. *Kafkas heyeti 21 Mart tarihinde, gönderdiği cevabında: "Brest-Litovsk Muahedesi hakkındaki görüşünü muhafaza ettiğini, yani tammadığını ve 1914 yılı sınırında ısrar ettiğini" bildirmişti. Bu durum karşısında müzakerelerin kısa bir zaman içinde sona ermiyeceği anlaşılmış ve Kafkas heyetinden bazı kimseler (o meyanda Ermenilerin başmurahhası Kaçaznuni, Resulzade Emin Bey ile Mir Yakup Mehdiyef) Tiflis'e hareket ettiler. Bunlar Diyet Meclisinden yeni talimat alacaklar, Resulzade Emin Bey ile Mir Yakup Mehdiyef Tiflis'te Türk tezini savunacaklardı*.[329]

21 Mart 1918'de Alman sosyalistleri adına Reichstag'da konuşan Ledebour, Alman ve Avusturya hükümetlerinin Osmanlı askerinin bu araziyi (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmelerine müsaade etmemeleri gerektiğini, bu arazinin yeni Kafkasya Hükümetiyle anlaşarak çözüme kavuşturulması gerektiğini dile getiriyordu. Alman sosyalistleri, bu bölgede yaşayan Ermeniler ile Gürcüler arasında sorunlar yaşanabileceğine dikkat çekiyorlardı.[330]

24 Mart 1918. *Sovyet liderleri, Rusya'da yaşayan Müslüman ahaliye tam bir "serbesti" verdiklerini dünya umumî efkârına göstermek maksadiyle 24 Mart 1918 tarihinde bir "Tatar-Başkurt Cumhuriyeti" kurduklarını ilân ettiler. Çiçerin de, Sovyetlerin Müslüman ahalinin haklarına nasıl riayet ettiğini belirtmek üzere, işte bu "Tatar-Başkurt Cumhuriyetin"den ve Moskova'daki "Müslüman Komiserliği"nden öğünerek bahsetmişti. Halbuki her ikisi de Sovyet idarecilerinin elinde birer aletten başka birşey değillerdi*.[331]

25 Mart 1918. *25 Mart 1918'de I. ve II. Kafkas Kolordusu birlikleri 1914 yılındaki Türk-Rus sınırını aşmaya başladı*.[332] Oltu'yu istirdad etti.[333]

---

328 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 471.

329 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 471.

330 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 166, dipnot 295.

331 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 424. "*Müslüman Komiserliği*, başında Stalin'in bulunduğu *Milliyetler Komiserliği*nin bir şubesi idi. Müslüman komiseri de Kazan Türklerinden, psikiatri enstitüsünde biraz tahsil yapmış olan, henüz 30 yaşlarındaki Mullanur Vahitov idi; muavinleri de: Kazan Türklerinin tanınmış yazarlarından Alimcan İbrahimov ve Başkurtlardan Şerif Manatov idi. Şerif Manatov da bir müddet psikiatri enstitüsünde bulunmuş ve Balkan Harbi'nde Kazan Türkleri tarafından İstanbul'a gönderilen *Hastahane* ekibi ile Türkiye'ye gelmiş ve bir müddet orada kalmış, türkçe öğrenmişti. Sonraları İsviçre üzerinden Rusya'ya döndüğünde, Zurich'te Lenin ile tanışmış ve bu tanışıklığın saiki ile sonraları Bolşevik olmuştu." (Kurat, 1990, s. 432).

332 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 20.

333 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224.

*Belarus Halk Cumhuriyeti Almanya himayeti altında bağımsızlığı*nı ilân etti.[334]

Miralay Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Nezareti Vekili Halil'e (Menteşe) telgraf gönderdi. Buna göre *Trabzon'a gelen heyet içinde Ermenilerin ileri gelenlerinden Hatisov (sonraki Ermeni Cumhurreisi), Hüseyin Rauf Bey'e gizlice adamlar göndererek, mahremane görüşmek arzusunda olduğunu bildirmişti. Hatisov'un gönderdiği mesaja göre: Elyvem, Kafkasya'da memalik-i Osmaniyeden kaçan 400 000 Ermeni bulunmakta idi. Bunlar Ermeni ricalini tazyik etmekte ve kendilerinin mukadderatını tayin ve hall hususunda ısrar etmekte idiler. Hatisov, bu Ermenilerin eski yurtlarına dönmeleri ve Osmanlı idaresinde "hakkı hayat" elde etmeleri ile meselenin halledilebileceği fikrinde idi. Bu yapılırsa, Ermenilerin "Elviye-i selâse'nin Osmanlı devletine ilhakına muvafakat edeceklerini ve bu hususta Gürcülere de tesire çalışacaklarını vadediyordu. Hüseyin Rauf Bey şimdiki şartlar içinde Hatisov ile görüşmeyi münasip bulmadığından, mülakat yapılamadı*.[335]

26 Mart 1918. *Trabzon'da yapılan barış müzakerelerinin çıkmaza girmesinin tesiri ile, "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"nde yeni hükümet teşkiline lüzum hasıl olmuş, ve 26 Mart'ta Gürcü Gegeçkori'nin başkanlığında yeni hükümet kurulmuştu. Trabzon'daki heyetin başı olan Çhieidze de Hariciye vekili tayin edilmiş ve kendisine bu sıfatla müzakerelerde geniş salahiyetler tanınmıştı. Kabinede beş Müslüman vekili (minister) de vardı; fakat eskisi gibi yine de Gürcüler ve Ermeniler en mühim mevkileri işgal ediyorlardı*.[336]

28 Mart 1918. Brest-Litovsk Muahedenamesi *Osmanlı Meclis-i Mebusanınca 28 Mart 1918 tarihli celsede tasdik edildi*.[337]

Kızıllar sür'atle Rusya'nın her tarafında idareyi ele almağa başladılar; o arada Kazan'da ve Ufa'da Bolşevik-Sovyet rejimi kuruldu. Bu defa bütün millî teşkilatlar dağıtılmağa başlandı. Bu kabilden olmak üzere 28 Mart 1918 Tarihinde Kazan'daki millî (Tatar-Müslüman) teşkilâtları Kızıl kıtalar tarafından dağıtıldı ve bununla millî faaliyete son verildi.[338]

Mart 1918. *İngiliz yandaşı Rauf* [Orbay] *Bey, şöyle demekteydi: "Türkiye'nin İngiltere'yle birliği, onun 1876 Kafkas sınırlarını yeniden elde etmesini sağlayacaktır." Daha 1918 yılı martında Taşnak Lideri Hatisov'la yaptığı bir konuşmada Rauf Bey, bolşeviklere karşı Kafkasya'da savaşta İngiltere'yle birlik kurmanın yararını belirtmişti*.[339]

31 Mart-1 Nisan 1918. *31 Mart ve 1 Nisan tarihlerinde Bakü Bolşevik yönetimi ile Müsavatçılar arasında ciddî çarpışmalar vuku buldu. Söz konusu müsademelerde iki taraftan çok sayıda kayıp var*.[340]

1918 Bahar ve Yaz Mevsimi. Osmanlı Esirler Komisyonu üyesi *Maliye Nezareti avukatlarından Ali Haydar Bey* [..] *Bulgaristanlı olup, bulgarca ve rusçaya vakıf olması cihetiyle, Rusya'daki olayları yakından takip edeceği sanılmıştı. Nitekim Ali Haydar Bey esirler hakkında bilgi toplarken Rusya'daki olayları da izlemekte ve Hariciye Nezareti ile Harbiye nezaretine uzun raporlar yollamakta idi. Kendisinin, Galip Kemalî Bey ve diğer Türk mümessilleri gibi Bolşeviklerden asla hoşlanmadığı ve Kızılların terör sisteminden dehşet duyduğu görülmektedir*.[341]

---

[334] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 141.
[335] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 471-472.
[336] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 472.
[337] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 399.
[338] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* 1990, s. 418.
[339] A. İ. Hatisov'un Anıları [Rusça], *Zarya Vostoka*, 5.11.1925; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi,* 1999, s. 35.
[340] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 126.
[341] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 446-447.

2 Nisan 1918. Berlin Adlon Otelde bulunan Söylemezoğlu Galib Kemalî, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye mektub gönderdi. Bildirdiğine göre *"Karma Komisyon" iki komisyon halinde çalışacak*tır. *Biri esirlerin durumunu ele alacak ve bunların halini iyileştirmek için gerekli tedbirlere başvuracak*tır. *İkinci Komisyon da, malî ve iktisadî mescidlerin, alış-veriş münasebetlerinin düzenlenmesi üzerinde duracaklard*ır. *Rus-Bolşevik murahhasları ilk toplantıda (19 Aralık/1 Ocak 1918) çok isteksiz davranmışlard*ır; *onlara göre: Brest-Litovsk müzakereleri geçici mahiyette*dir *ve harbin tekrar başlaması kuvvetle muhtemeld*ir. *Bu durum karşısında Komisyon'un ancak malûl esirlerin mübadelesi işi ile meşgul olması gerekmekte*dir. *Dolayısiyle malî ve iktisadî meseleler geriye bırakılacak, ancak posta ve telgraf ile demiryolu münakalâtının yola konması meselesi ele alınacak*tır.[342]

3 Nisan 1918. Ferik Vehib komutasındaki 3'üncü Ordu, Ardahan'ı istirdad etti.[343]

5 Nisan 1918. 3'üncü Ordu, Sarıkamış'ı istirdad etti.[344]

Bâb-ı Âlî Murahhas Heyeti Reisi Bahriye Miralayı İttihadçı Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi. Buna göre Şimalî Kafkas "Müslüman Merkez Teşkilâtı" bu defa kendinin müstakil bir devlet olduğunu ilân ile Türkiye'den yardım istemeğe karar verdi. Brest-Litovsk'taki barış müzakereleri ve neticeleri bunun için müsait bir zemin hazırlamıştı. "Dağıstan Cumhuriyeti" adı ile kurulacak olan bu devlet "Maverayi Kafkas Konfederasyonu"na da girecekti. Bunu temin maksadiyle, Dağıstan narmına Mehmed Karı Abdülmecid Çermoyef, Nisan başlarında Trabzon'a geldiler ve Türk murahhas heyeti başı Miralay Hüseyin Rauf Bey ile temasa geçtiler. Verdikleri malumata göre Kuzey Kafkaslardaki olayların cereyanı ve hali hazırdaki durum şöyle idi:

> "Bolşevik inkılâbından sonra Şimalî Kafkaslılar müstakil bir muhtariyet ilân etmişler ve Kazaklarla ayrıca bir ittifak akdeylemişlerdi. Sonra, Terek Kazakları ile Müslüman olan İnguşlar arasında toprak kavgası başlayınca, *Şimali Kafkas Merkez Komitesi* dağılmış, kâmilen Müslüman olan Dağıstan, Çeçenler, İnguşlar ayrı ayrı kendi meclis-i millîleri ile idare-i hükümet eylemeye başlamışlardı. Bu defa, Trabzon'a gelen zevat, Maverayi Kafkas hükümetinin vaziyetini anlamak ve onlarla Bolşeviklere karşı bir ittifak akdini kararlaştırmak maksadiyle resmen Tiflis'te "Maverayi Kafkas" Seym'ine (Diyetine) ve ayrıca da hususî olarak İstanbul'a giderek, Hükümet-i Osmanîye ile temas ve taleb-i muavenet etmek üzere Trabzon'a gelmişlerdi. Dağıstan müftüsü Necmettin Efendiden Sadrazam Talât Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya mektup da getirmişlerdi."
>
> Dağıstan'daki duruma gelince, murahhasların verdikleri malumat şu merkezde idi: Dağıstan'da mahallî dil Türkçedir; bunun Osmanlı türkçesi, İstanbul lehçesi yapılmasına karar verilmiştir. Yalnız din dili arapça kalacaktır.
>
> Dağıstanlılar Gürcülerle iyi geçinmeyi arzu ederler. Coğrafî mevkilerinin elverişli olması itibariyle onlar bazı imtiyazlara sahiptirler. Şöyle ki: Derbent, Vladikavkaz, Alagird'den geçen, Dağıstan, Gürcü ve Osetin askerî yoluna hâkim olmaları sayesinde "Maverayi Kafkas" hükümetini Bolşeviklerle birleştirmekten menediyorlar. Binaenaleyh Şimalî Kafkas Müslümanlarının Maverayi Kafkaslılarla müttefik olmaları veya bir birlik teşkil eylemeleri için şart olarak Rusya'dan ayrılmaları (yani Maverayı Kafkas Cumhuriyetinin kendisini Rusya'dan tamamiyle ayrı müstakil bir devlet olarak ilân etmesini) ve Bolşeviklerle muharebede maddî ve manevî yardımda bulunmaları istenmiştir.
>
> Murahhasların söylediklerine göre: Gürcüler, Dağıstanlılara başta para yardımı yapmayı deruhte etmişler ve Osmanlılarla harp olmazsa asker ve mühimmat göndermeyi vâdetmişlerdi. Asıl Bolşeviklerle birleşmeğe taraftar olan "Maverayi Kafkas Hükümeti" reisi Gegeçkori'nin dahi Dağıstanlıların şartını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

[342] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 397.
[343] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224.
[344] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224.

Dağıstan heyetinin Trabzon'a gelişlerinin esas gayesi ise: “Maverayi Kafkas" ile bir ittifak yapmadan Osmanlı hükümetinin fikrini öğrenmekti. Dağıstanlıların söylediklerine göre: Hal-i hazırda en muhtaç oldukları şey maddî yardımdı ve bunu da Türkiye'den beklemekte idiler. İlk yapacakları işin istiklâlin ilânı ve Kazakları Şimale tardetmeleri olduğunu ve sonra Bolşevik taarruzuna karşı hazırlanmaları olduğunu söylüyorlardı. Türkiye tarafından yapılacak yardımın silâh ve cephane kaçakçılığı tarzında olmasının hiçbir faydası dokunmayacağı, çünkü Karadeniz iskelelerinden birşey almanın kendileri için mümkün olmadığını da belirtmişlerdi. Ancak Maverayi Kafkas ile anlaştıktan sonra, demiryollarından ve iki büyük askerî şoseden serbest olarak nakliyatın temin edilmesi zarureti olduğunu söylüyorlardı. Bu yollardan istifade imkânı sağlandıktan sonra Osmanlı hükümetinden kendilerine top, mitralyöz ve bunları kullanacak zabit ve küçük zabit ile bazı efrat ile cephane gönderilmesini rica ediyorlardı.

Dağıstan murahhaslarının anlattıklarına göre: Takriben 300 kilometrelik bir cephede Çeçenler Kazaklarla ve 39. Kafkas Fırkası aksamı ile harp halinde idiler. İşte bu şartlar içinde, bilhassa Osmanlı hükümetinden yardım alınmasını temin ve Dağıstan'a naklini sağlamak için her şeyden evvel Gürcülerin kazanılması, bunların Ruslardan ümitlerini kesip Türkiye'ye dostane bir surette bağlanmaları gerektiğini de tebarüz ettirdiler. Bunun için Türkiye'nin Gürcülere azamî müsamahayı göstermesinin yerinde olacağını istirham ediyorlardı. Yani adını söylememekle beraber, Batum şehrinin Gürcülerde bırakılması ile bu işin yapılabileceğini ifade etmek istemişlerdi.[345]

6 Nisan 1918. Hüseyin Rauf (Orbay), Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti murahhas heyetine 2 gün içinde cevablanması şartıyla nota verdi. *Hem Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımaları hem de Türkiye ile kati müzakerelerde bulunabilmek için Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti'nin kendini müstakil bir devlet olarak Rusya'dan ayırdığını kesin bir şekilde ilan etmesini talep etti*.[346]

Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman etkileri arasında hacalayan Menşevikler, Taşnaklar, Müsavatçılar, Trabzon ve Tiflis'te bitmez tükenmez tartışmalara dalarken Türk Orduları ilerlemeye devam ediyor. 5 Nisan'da Sarıkamış alınır ve ertesi gün Trabzon'da Rauf Bey tartışmaları keserek Kafkas heyetine bir ültimatom gönderip "Hem Brest-Litovsk barışının tanınmasını, hem de Türkiye ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için Kafkaslarötesi Cumhuriyetinin kendini bağımsız bir devlet olarak, Rusya'dan ayırdığını kesin bir biçimde açıklamasını" ister.[347]

10 Nisan 1918. Mavera-yı Kafkas Cumhuriyet Hükümeti Murahhas *Heyeti Başkanı Çhenkeli,* Rauf'un 6 Nisan tarihli notasını *Tiflis'e bildirdi. Ayrıca Türk tarafından notaya ilişkin cevap süresinin 2 gün daha uzatılmasını istedi ve cevap süresi 10 Nisan akşamına kadar uzatıldı. Ancak bu süre zarfında Tiflis'ten herhangi bir değerlendirme gelmeyince Güney Kafkasya heyeti, resen bir karar almak zorunda kaldı. Buna göre Brest-Litovsk Antlaşması'nın ilgili maddeleri kabul edilmiştir*.[348]

13 Nisan 1918. *13 Nisan 1918 de Tatar ve Başkurt Bolşevikleri tarafından dağıtıldı. Ancak "siyasete karışmamak şartiyle" Diyanet İşleri Şubesi bırakıldı. Kafkas ve Kırım'a Bolşevikler henüz nüfuz edemediklerinden oralarda ve Türkistan'da millî teşkilatlar faaliyet halindeydiler*.[349]

---

[345] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 482-484.

[346] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 182.

[347] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21.

[348] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 182. “Osmanlı heyet-i murahhasasına, Mavera-i Kafkas heyet-i murahhasası, heyet-i murahhasa-i Osmaniye'nin fi 6 Nisan sene 1918 tarihli mektubuna cevâben, Brest-Litovsk Muahedenâmesi'ni kabul ettiğini ve işbu muahedeye istinâden müzâkerât-ı müteakıbeye devâma hazır bulunduğunu beyân ile kesb-i fahr eyler.”

[349] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* 1990, s. 418. Rusya'daki millî teşkilatları ezen laik SovNarKom'un dış politikası faydacı idi denilebilir. Örneğin, hilafet-saltanatı tasfiye edeceği beklenen Kemalist cuntayı millî burjuva devrimcisi olarak tanımlayacak ve destekleyecektir: *Lenin'in 19 Temmuz - 7 Ağustos 1920'de Petrograd ve Moskova'da toplanan Enternasyonal'in 2. kongresine kabul ettirdiği görüşe göre, geri kalmış ülkelerdeki burjuva-demokratik hareketler milli-devrimci nitelikler taşıyorlarsa komünistler tarafından desteklenecekleri*: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 320.

Rusya Müslümanlarında tedhişçi SovNarKom nefreti kahir ekseriyetteydi:

> Rusya'daki Bolşevik-Sovyet rejimi, küçük, fakat teşkilâtlı ve ne yapılması gerektiğini gayet iyi bilen bir zümrenin, hükümet darbesi ile (coup d'etat) iktidarı ele geçirdikten sonra, zor ve cebire başvurarak, kendi idare sistemini kurmayı ve devam ettirmeyi başarmıştı. Fakat rejim her tarafta, milliyet ve din farkı olmaksızın, ahaliden her zümrenin nefretini mucip olmuştu; tatbik edilen dehşet rejimi herkesi korku içinde bırakmıştı. İslâm ahalinin büyük çoğunluğu "Kızıl"lardan nefret etmekle beraber Bolşeviklik bazı mahfillerde taraftarlar bulmuştu. Çünkü bu rejimin mevcut şartlar içinde Müslümanlar için tam bir "hüriyet getireceğine inananlar da vardı, fakat esas halk kitlesi tamamiyle "Bo[l]şevikliğin" aleyhinde idi. Bunun sebebleri [ç]oktu.[350]

14 Nisan 1918. 3'üncü Ordu, Batum'u Gürcülerden istirdad etti.[351]

Mustafa Suphi idaresindeki Türk devrimcileri, 1918 yılında Kafkasya'da gerçekleşen dış müdahaleye iştirak eden sultan yönetimini protesto etmişlerdi. Türk devrimcileri aldatılan askerlere, süngülerini asırlardır kendilerini ezen Türk tiranlarına karşı çevirmeleri çağrısında bulunmuşlardı. Kafkasya'dan aktarılan bir habere göre Bolşevizm, hızlıca Türk askerleri arasında kabul görmekteydi. Kafkasya'daki devrimci kitleyle temasa geçen bazı askerî birlikler, Türk subaylarının emirlerinden çıkıp Bolşevizme geçmişlerdi.[352]

Mavera-yı Kafkas Cumhuriyet Hükümeti Reisi Gegeçkori'den *Barış Delegasyonu Başkanı Dışişleri Bakanı Çhenkeli'ye* talimatname: *En küçük bir gecikme yapmadan oldukça önemli aşağıdaki telgrafı iletin...; Bu akşamki toplantıda Güney Kafkasya seymi tarafından oy birliğiyle şu karar alındı: [Güney Kafkasya'nın sınırları konusunda Türkiye ve Güney Kafkasya hükümeti arasında bir uzlaşma sağlanamadığı için Güney Kafkasya heyetinin ivedi bir şekilde Tiflis'e geri dönmesi talep edilmektedir.]*[353]

Bolşevik Kafkas Cephesi Komutanlığı raporu: *Batum, kuvvetlerimiz tarafından bırakıldı. Lakin Tiflis, bu durumu psikolojik anlamda pek kabullenemedi ve Batum'un düşüşüyle ilgili çok sayıda dedikodu ve söylenti ortaya çıktı. Hiç şüphesiz garnizonun bir bölümü yüksek bir cesaret ve metanet örneği sergiledi. Batum Kalesi istihkâmlarından biri (Mihaylovskiy) hiç yardım gelmemesine rağmen son ana kadar kahramanca bir mücadele verdi*.[354]

19 Nisan 1918. *Galip Kemalî Bey ve maiyyeti Berlin'de bir müddet kalarak Alman hariciyesi ile de temas ettiler. Moskova'ya tayin edilen Alman büyükelçisi Kont von Mirbach'a tahsis edilen trenle Türk misyonu da seyahat edecekti. Her iki heyete de birer salon-vagon verildi. Berlinden 19 Nisan 1918 tarihinde hareket eden elçilik heyetleri, Rus hududu sayılan Baranoviçi'de Rus vagonlarına geçtiler ve kendilerine yine birer salon-vagon tahsis edildi*.[355]

Ermeni kuvvetleri Yeni Selim mevkiinde mukavemet teşebbüsünde bulundularsa da, 19 Nisan günü büyük bir hezimete uğradılar ve geriye atıldılar.[356]

---

[350] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 418.

[351] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 408.

[352] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 227, dipnot 320. Mustafa Suphi'nin "Arnavut asıllı" olduğu söyleniyordu: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 433.

[353] *BOA*, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 55, (14-4-1918); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 183-184, dipnot 99.

[354] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 183.

[355] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 401.

[356] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 473. "Halbuki Kars, Ruslar tarafından alınması güç bir kale haline getirilmiş, içine de çok miktarda malzeme, top ve mühimmat konmuştu. Bu suretle, 18 Kasım 1877 tarihinde

22 Nisan 1918. *22 Nisan 1918'de Güney Kafkasya seymi, Çheidze başkanlığında yeniden toplandı ve Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'ni resmen ilan etti. Bununla birlikte aynı saatlerde Güney Kafkasya hükümetinde kabine değişikliği de yaşanmıştı. Buna göre savaş yanlısı Gegeçkori görevden alındı ve yerine barışa daha çok temayül eden Çhenkeli, hükümet başkanı oldu*.[357]

Almanya ve Osmanlı Devletleri, 22 Nisan 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan "Maverayı Kafkas Cumhuriyeti"nin kurulmasını sağlamışlar, sonra da Mayıs 1918'de bu devletin yerine bağımsız üç devletin, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin kurulmasına destek vermişlerdir.[358]

23 Nisan 1918. İTC Harb Kabinesi Ordusu, Kars'ı Ermenilerden istirdad etti.[359]

Çhenkeli, 23 Nisan sabahı seymin bağımsızlığı ilan edişinden birkaç saat sonra, Vehip Paşa'yı bilgilendirmiş ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın tüm şartlarını müstakbel görüşmelerin esası olarak kabul ettiklerini ilan etmiştir.[360]

Karşılıklı diplomatik mümessil tayini meselesi dairesinde *yapılan yazışmalara rağmen, İstanbul'a hiçbir zaman bir Sovyet resmi temsilcisi gönderilmemiştir. Alman ve Türk heyetleri Berlin'den birlikte yola çıkarak 23 Nisan 1918'de Moskova'ya varmışlardır*.[361] *23 Nisan (1918) tarihinde Moskova'ya varan Türk ve Alınan elçileri, ınutad askeri merasinıle karşılandılar*.[362]

> Sovyetlerle münasebetlerin başlamasını müteakıp, ekonomik münasebetlerin tanzimi ve esirlerin iadesi işinin görüşülmesi maksadıyle Petrograd'da çalışacak olan "Muhtelit Komisyona", eski Atina elçisi Galip Kemalî Bey (Söylemezoğlu) gönderilmişti. O, az sonra Moskova'ya Türkiye elçisi olarak atanmış ve orada 23 Nisan 1918 tarihiyle 9 Ağustos 1918 tarihine kadar kalmıştır.[363]

25 Nisan 1918. *25 Nisan (1918) tarihinde Kars kalesi Türk kuvvetleri tarafından hemen hemen hiç bir mukavemet görmeden, işgal edildi*.[364]

Bakü Bolşevik yönetimi, Müsavatçı isyanı bastırdıktan sonra ilerleyen zaman içinde Şamahı, Kuba ve Lenkeran gibi kentleri de kontrolü altına aldı. Bunu müteakip 25 Nisan 1918'de başkanlığını Şaumyan'ın yaptığı Bakü Halk Komiserleri Sovyeti kuruldu.[365]

26 Nisan 1918. *Ahalisi esas itibariyle Müslüman Gürcüler (Acarlar) ve Türklerden teşekkül eden Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, 13/26 Nisan 1918'de aldıkları toplu bir kararla (yani Sovyetlerin ilân ettikleri oto-determinasyon hakkından istifade ile) Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirmişlerdi*r.[366]

Rusların eline düşmüş ve 40 yıl 5 ay 25 gün düşman elinde kalmış olan bu önemli Türk kalesi de anavatana kavuşmuş oldu."

357 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 184.

358 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 300.

359 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 408.

360 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 184.

361 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 22.

362 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 401.

363 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. XI.

364 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 473.

365 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 126.

366 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 474; İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 187, dipnot 117.

> Kafkaslarötesi heyeti [Trabzon'dan] Tiflis'e döndüğünde partiler bir on beş gün daha birbirilerine girmeye devam ederler. Sonunda 26 Nisan'da "Kafkaslarötesi Cumhuriyeti"nin ilk hükümeti kurulduğu zaman Batum ve Kars düşmüş, Türk orduları 1877 sınırına dayanmışlardı.[367]

27 Nisan 1918. Üç Vilâyetin (Kars-Ardahan-Batum'un) *Türk yönetimine geçişi, hem Brest-Litovsk Antlaşması'nın geçerliliğini gündeme getirmiş hem de Kafkasya'da çıkarları olan Almanya'yı tedirgin etmişti. Türk ordusunun daha fazla ilerlemesine olanak vermek istemeyen Almanya, 27 Nisan 1918'de İstanbul'da Osmanlı Devleti ile gizli bir antlaşma yaptı. Güney Kafkasya'yı iki güç arasında paylaştıran antlaşmaya göre "Türk ordusunun ele geçirdiği topraklar ve ek olarak Ermenistan'ın Kars-Gümrü-Karakilise arasındaki demiryolundan müteşekkil bölümü Türkiye'nin tarafına geçmekteydi." Almanya ise söz konusu antlaşma gereğince Güney Kafkasya'nın geri kalan kısmında söz sahibi olmaktaydı.*[368]

Galip Kemalî Bey'in Moskova'dan gönderdiği ve fransızca olarak kaleme aldığı 27 Nisan 1918 tarihli ilk telgrafında, Petrograd'daki anarşistlerin ayaklanmalarının Sovyetler tarafından şiddetle bastırıldığını, fakat durumun yine de bütün memleket ölçüsünde istikrarsız olduğunu belirtmişti. Bu telgrafta bundan başka Moskova'ya derhal bir konsolos memurunun gönderilmesi, mutad ve muradın dışındaki masrafların kapatılması için gerekli işlemin yapılmasını da dilemişti.[369]

Politbüro'nun müzaheretindeki Mustafa Suphi, *Yeni Dünya*[*] gazetesini neşretmeye başladı. Politbüro, Sovyet Rusya'daki 50-60 bin kadarlık Osmanlı üsera askerinin Bolşevikleştirilmeleri saikiyle Mustafa Suphi'den istifade etmeye çalışıyor:

> Şerif Manatov'un refakati sayesinde Stalin'e kadar ulaşan Mustafa Suphi, İslam Komiserliği bünyesinde bir Türk şubesi ve bir de gazete açmak istediğini iletti. Sovyet yönetiminden olumlu yanıt alan Suphi, kısa süre sonra "Yeni Dünya" adında Marksist bir gazeteyle sahneye çıktı. Özellikle Rusya'daki Türk esirlerini315 aydınlatma ve örgütleme amacı taşıyan gazete, Türkiye'deki emekçi sınıf açısından da geniş bir yankı uyandırmıştı. Suphi'nin entelektüel öncülüğünde faaliyet yürüten gazete, aynı zamanda Sovyet yönetiminin sıkı takibi altındaydı. Bu bağlamda Stalin'in emrindeki Milliyetler Halk Komiserliği tarafından Eylül 1918'de kaleme alınan bir rapor, hem gazetenin ideolojik karakteri hem de Mustafa Suphi'nin Marksist kişiliği ile ilgili sıra dışı bilgiler sunmaktadır. Raporda Yeni Dünya gazetesinin küçük burjuva fikirler taşıdığı ve Müslüman realitesini milliyetçi bir bakış açısıyla ele aldığı vurgulanmaktaydı. Raporda şu eleştiriler göze çarpmaktadır: *Yeni Dünya yazarlarından hiçbiri Türk realitesini sınıfsal ve proleter bir bakış açısıyla aydınlatmaya çalışmamakta ve bunu arzu etmemektedir. Sözü geçen gazetenin yazarları açısından bütün Müslüman çevresinin hepsi birdir. Gazete işçi sınıfına çok az değinmektedir*.
>
> Ön plâna çıkan eleştirilerden biri de Bakü Sovyeti ile ilgiliydi. Rapor, Mustafa Suphi'nin Bakü Sovyeti'ne ilişkin 2 Temmuz 1918 tarihli bir makalesinde kullandığı verilerin karşı-devrimci basın tarafından kasıtlı olarak yayımlanan veriler olduğunu ileri sürmekteydi. Ayrıca Suphi'nin Bakü'deki iç karışıklığı, Ermeni milletvekillerinin Bakü Sovyeti'ndeki artan etkisine bağlamasını eleştirmekteydi: *Yazar* [Mustafa Suphi]*, "Ermeniler Sovyet'in yüzde 80'ini oluşturuyor" şeklinde yazmaktadır. Burada Bakü olaylarına dair milliyetçi bir değerlendirme olduğu gibi, Bakü Sovyeti'ne ilişkin açıktan açığa yanlış ve önyargılı bir yaklaşım da söz konusu*. Mustafa Suphi'nin aksine Bakü Sovyeti'ndeki Ermeni milletvekillerinin yüzde 30 oranında olduğunu aktaran

---

[367] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 21-22.

[368] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 185.

[369] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 404.

[*] "Mustafa Suphi'nin yönetimindeki ilk Türk Sol Partisinin organı olan *Yeni Dünya* gazetesi, Marksizmin ve Leninizmin propagandasını açık bir dille" yapmak suretiyle "okuyucuları üzerinde büyük etki yapmıştır. *Yeni Dünya* gazetesi, yayınlarında Büyük Kasım ihtilâlinin değerini, işçi ve köylülerin savaşlarını anlatıyor, Sovyet Yönetiminin iç ve dış politikası hakkında bilgi veriyor, emekçilerin Lideri İ. V. Lenin'in hayat hikâyesini yazıyordu." Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 51-52.

raporun devamında Suphi'nin Rus devrimine yaklaşımı ve Alman monarşisine yakınlığı detaylı bir şekilde tenkit edilmektedir.[370]

Mustafa Suphi'nin savaşı o dönemlerden başlayarak başlıca üç amaca yöneldi. Her şeyden önce Türkiye proleteryasının öncü, savaşkan kolunu örgütlemek; ikincisi Beyaz Orducuların ve emperyalistlerin saldırılarıyla karşı karşıya olan Sovyet Rusya'yı, Oktobr (Ekim İ.K.) Devrimi'ni savunmak; üçüncüsü ilk fırsatta Türkiye'ye saldıran emperyalist ülkelere karşı silâh elde savaşa katılmak.[371]

Jizn Natsionalnostey gazetesinin haberine *göre Türk savaş tutsakları ve savaş sırasında tutuklanarak Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın güney bölgelerinden dönen Türk yurttaşları, Ekim Devrimi konusunda ayrıntılı haberler geti*riyorlar. *Görgü tanıklarının anlattıklarının, halk arasında Ekim Devrimi'ne ilişkin gerçeklerin yayılmasına etkisi ol*maktadır.[372]

28 Nisan 1918. İTC Hükümeti, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyet Hükümetinin istiklaliyetini resmen tanıdı.[373] *28 Nisan'da Vehip Paşa, hükümetinin yeni cumhuriyeti tanıdığını Tiflis'e bildirip onları Batum'da yeni bir konferansa çağırmakta*dır.[374]

28 Nisan 1918 de "İstiklâl"ini ilân etmişti. Başta Mehmed Emin Resulzade olmak üzere, birçok dirayetli şahsiyetlere sahip olan Azerbaycan, bu suretle, Rusya'dan, "İstiklâl"ine kavuşan ilk "Türk-İslam Cumhuriyeti" oldu.[375]

29 Nisan 1918. Moskova'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Galip Kemali Bey ayağının tozuyla Moskova'ya iner inmez kendisini orada geçireceği dört ay boyunca uğraştıracak olan sorunların içinde bul*muştur. *İtimatnamesini sunduğunun ertesi günü 27 Nisan'da, belki de yalnızca bir rastlantı olarak açıklanamayacak bir isabetle, Moskova Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesinin Türkçe "nâşir-i efkârı" (yayın organı) "Yeni Dünya" gazetesinin ilk sayısı çıkar. Gazetenin birinci sayfasında İttihat ve Terrakki'ye şiddetle çatan Mustafa Suphi'nin uzun bir yazısı vardır. Galip Kemali Bey Moskova'dan Hariciye'ye yazdığı ilk mektubunda "Rusya ve özellikle Türkiye içinde Bolşeviklik düşüncelerini yaymak amacıyla" kurulan "Yeni Dünya" konusunda bilgi vermekte. Bolşeviklerin Rusya Türklerinin "millî" kurumlarına karşı aldıkları önlemleri bildirmektedir*.[376]

Galip Kemalî Bey'in hariciye nezaretine Moskova'dan gönderdiği 29 Nisan 1918 tarihini taşıyan ilk mektubunda Kazan Türkleri ile ilgili olaylar hakkında birçok dikkat çekici bilgi verilmişti. Bu münasebetle: "(Bolşeviklerin) Kazan'daki (Harbî) Şurayı ve Müslüman kıtalarını dağıttıkları ve Moskova'da Bolşevik prensiplerini kabul eyleyen bir heyet (Müslüman Komiserliği) kurulduğunu ve (Mullanur) Vahidov adlı birinin Müslüman Komiseri tayin edildiği" bildirilmişti. Sonra: "Menfaat-i İslâmiyeyi şiddetle müdafaa eden "İl" gazetesinin (çıkaran Ayaz İshakî Bey idi) kapatıldığı yazılmış ve "Rusya ve bahusus Türkiye dahilinde Bolşeviklik

[370] GARF, Fond: P-1235, Opis: 93, Ed. Xr.: 163, L. 206; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 226-227. "Bu dönemde Rusya'da toplam 50-60 bin civarı Türk askeri bulunmaktadır. Bu durum Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinin propaganda faaliyetinin Rus yöneticiler açısından niçin bu kadar önemli olduğunu bizce açıklayıcı niteliktedir."

[371] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 227, dipnot 319.

[372] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 59.

[373] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 185.

[374] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 22.

[375] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 417. Azerbaycan, tam iki sene sonra, TBMM Hükümeti tarafından Sovyet Rusya'ya satılacak, istiklalini kaybedecektir.

[376] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23. "Bu iki konu, Moskova'daki Türk Sosyalistlerin eylemleri ve Rusya'daki Türk egemen sınıfların durumu Galip Kemali Bey'in temel uğraşlarını oluşturacaktır."

fikirlerini tamim maksadiyle "Yeni Dünya" adı ile Moskova'da Türkçe bir gazete çıkmakta olduğu" anlatılmış ve bu gazeteden şimdiye kadar çıkan iki nüshası da yazı ile birlikte Hariciye nezaretine gönderilmişti.

Galip Kemalî Bey, "Yeni Dünya" gazetesinin, Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığı zamanında İstanbul'da çıkan "İfham" gazetesinin muharrirlerinden olup, Mahmud Şevket Paşa'nın katli münasebetiyle Sinop'a sürülen ve oradan da Rusya'ya kaçan (veya kaçırılan) Mustafa Suphi Bey adında biri tarafından çıkarıldığını da bildirmişti. Bu suretle, Türkiye büyükelçisinin Moskova'ya geldiğinde, "Türkiye'de Bolşevikliği yaymak ve Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda yapmak" maksadiyle, Sovyet hükümetince verilen maddî imkânlar ve teşvikle, Türkçe bir gazete faaliyete geçmiş bulunuyordu. Halbuki Brest-Litovsk anlaşmasına göre, Sovyet hükümeti Türkiye hükümeti aleyhine herhangibir propaganda faaliyetinde bulunmak hakkını haiz değildi. Bu husus Galip Kemalî Bey'in hemen dikkatini çekmiş ve ileride tafsilatiyle görüleceği veçhile, bu faaliyeti durdurmak için derhal harekete geçmişti.

Galip Kemalî Bey'in mektuplarından görüldüğü üzere, kendisini ziyarete gelenler arasında yalnız Moskova'lı Müslümanlar olmayıp, Kazan, Ufa ve hatta Turgay (Türkistan) dan gelenler de vardı. Bunlardan biri de, yeni teşekkül etmiş olan Kırgız (Kazak) Cumhuriyeti, "Millî Komiseri" Ali Bey idi. Ziyaretçiler hepsi de Türkiye'ye karşı besledikleri bağlılık hislerini ifade etmekte, Türkiye hükümetinden maddî ve manevî yardım beklediklerini bildirmekte ve Galip Bey'in kendilerini himaye etmesini istemekte idiler. Turgay "Millî Komiseri" Ali Bey: "6-7 Milyonluk bir kitle teşkil eden *Kırgız Cumhuriyeti*nde millî teşkilat kurmak ve mektceplerin geliştrilmesi işinde Türkiye'den yardım beklediğini" ayrıca belirtmişti. Bu ve buna benzer müracaatlar ve ricalar Galip Kemalî Bey için hakikaten sevindirici şeylerdi; Rusya Müslümanlarının Türkiye'ye nasıl bağlı oldukları hemen görülmekte idi. Bu kabil müracaatlara karşılık Galip Kemalî Bey, "millî teşkilât ve müesseselerin canlandırılması ve genişletilmesi, Rusya'daki bütün Müslümanlar arasında birlik ve iştirak fikrinin tesisine çalışmaları" yolundaki tavsiyelerden başka şimdilik fazla birşey yapacak durumda değildi. Büyükelçinin zaten bunlar dışında tavsiye edeceği birşey yoktu. Rusya Müslümanları-Türklerin o sıralarda en çok muhtaç oldukları "maddî" (yani askerî) yardım hususunda Galip Kemalî Bey hiçbir vadde bulunamazdı. Osmanlı-Türk sefiri olsa olsa, Rusya Müslümanlarının haklarını korumak için Sovyet hükümeti nezdinde bazı teşebbüslerde bulunabildi.

Galip Kemalî Bey'in yazdığına göre: "(Kazan) Tatarlarını en ziyade işgal eden mesele Bolşevik nizamının Tatarların mal ve mülklerine yapacağı zararlardı. Bu hususta Türk elçisinin Sovyet hükümeti nezdinde müdahalesi istenmekte idi". Bir de "Bolşeviklerin, 24 Mart (1918) tarihinde (mektupta yanlışlıkla 22 Mart denmiş) bir "Tatar-Başkurt Cumhuriyeti" ilân etmeleri de Türk elçisinin dikkatini çekmişti. Galip Kemalî Bey'in bu ilk mektubunda Kazan Türkleri ve Başkurtlar hakkında dikkat çekici şu mülâhaza yürütülmüştü: "Vaziyet hülasa edilmek lazım gelirse, üç ay evvel neşe-i hürriyet ile Rusya Cumhuriyetinin ilân eylediği prensipler (Lenin ve Stalin'in 3 Aralık 1917 de Rusya Müslümaniarına beyannameleri kasdedilİyor) samimî ve kendi muhtariyet idarelerini hakiki zanneyleyen Tatar, Şark ve Şimal Türklerinin elyevm ellerinde maddî ve manevî hiçbir kuvvet kalmadığı ve Bolşeviklerin her yerde idareyi ellerine alarak, şimdilik umur-u diniyeden gayri hiçbir hususta milel-i İslâmiyeyi serbest bırakmamakta olduklarını zikreylemek kâfidir."

Galip Kemalî Bey'in bu yoldaki görüşünün, Moskova'daki Kazan'lı "milliyetçi"lerin ifadesine dayandığı aşikârdır. Türk Elçisinin bu türlü sözleri, her halde başında Stalin'in bulunduğu -Milliyetler Komiserliği"ne bağlı "Müslüman Komiserliği"ndeki Tatar ve Başkurt komünistlerinin görüşleri değildi. Zaten komünist geçinen Tatar ve Başkurt aydınlarının Türkiye elçiliği ile münasebetleri ve temasları olmadığı da biliniyor. Galip Kemalî Bey Bolşevikliğin, Rusya'daki Türkler-Müslümanlar için nasıl bir yıkıcı cereyan olduğunu ta baştan anladığından, kendisinin ancak "milliyetçi"lere güler yüz göstermesi icap ederdi. Dolayısiyle Türkiye Büyükelçiliğinden himaye bekleyenler ancak milliyetçi zümreler idi. "Komünist" (Bolşevik) geçinen unsurlar nazarında Galip Kemali Beyin, emperyalist ve burjuva bir devletin mümessili sıfatiyle, sempati kazanmasına zaten imkân yoktu.[377]

[377] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 407.

30 Nisan 1918. Galib Kemalî, Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'le mülakat ediyor. *Beni iş başında göreceksiniz* dedi.[378] Çiçerin bu münasebetle Türk elçisine, Sovyetlerin dış siyasetlerinin esasını ve prensiplerini anlatmak fırsatını bulmuştu:

> Sovyet Dış işleri Komiserine göre: "Demokratik" Rusya'nın esas gayesi, umumiyede "Kapitalizm"e ve hususiyetle "Avrupa büyük sermayesi"ne karşı mücadele etmekti. Çünkü bunlar az gelişen memleketlerin ekonomisini ele geçirdikleri gibi, bu ülkeleri kendi siyasî nüfuz ve hâkimiyetleri altına almakta idiler. Bu bakımdan Türkiye ve Rusya aynı durumdadırlar ve dolayısiyle her iki memleketin de yabancı boyunduruğundan kurtulabilmek için birbirlerine yardımcı olmaları, her ikisinin de hakiki menfaatleri icabıdır (... étant done un interet réel a se solidariser pour se soustaire au joug étranger). Çiçerin'in iddiasına göre: Rusya'nın bütün hareketleri zalimlere karşı olup, ihtilâlci Rusya'nın bütün sempatisi de hürriyetleri için mücadele eden milletlerle beraberdi. Çiçerin sözlerine devamla: "İşte bu prensiplere uygun olarak kendisinin Ermenilerden söz açmayı yerinde bulduğunu" belirtmiş ve geçenlerde Kars'ta (Türkler tarafından) yapılan katliamın umumî efkâr üzerine yapmış olduğu fena tesirleri ifade etmek istediğini Galip Kemalî Bey'e söylemişti.
>
> Galip Kemalî Bey de Çiçerin'in bu sözlerine şu karşılığı verdi: "Türkiye, Rusya ile hesaplarını tanzim etmiş bulunuyor (yani Brest-Litovsk anlaşması kastediliyor) ve şimdi yeni esaslara göre münasebetleri geliştirmek niyetindedir." Galip Kemalî Bey'e göre: Her iki devletin menfaatları karşılıklı, samimî ve dostça münasebetler kurulmasını icap ettirmektedir (un intéret réel et immense engage les deux voisins a s'assurer une amitié réciproque, sineere et loyale). Galip Kemalî Bey, güya, bunları söylerken çoşmuş ve kendisinin Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk münasebetlerini geliştirmek maksadiyle Moskova'ya geldiğini iddia etmiş ve heyecanla: "Beni iş başında göreceksiniz" demişti (Vous me verrez a l'oeuvre).
>
> Galip Kemalî Bey bu konuşma esnasında Rusya Müslümanları meselesine de temas etmişti. Onun dediklerine göre: Osmanlı Devleti bir Türk-İslâm devleti olması hasebiyle, "her yerde Türk ve Müslümanların mukadderatı ile manen alâkadardır; onların refah içinde yaşamalarından ne derecede memnun kalırsa, rencide edilmeleri halinde o nisbette müteesiir olacaktır. Galip Kemalî Bey'e göre: "Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk münasebetlerinin tesisi ve derinleştirilmesinde en mühim âmili Rusya Müslümanları teşkil etmekteydiler; Rus (Sovyet) hükümetince Müslümanlara ne kadar iyi muamele edilirse ve imkânlar bahşedilirse, Türk hükümeti de o nisbette memnun kalacaktır ve dolayısiyle iki memleket arasındaki dostluk da o nisbette sağlamlaşacaktır."
>
> Galip Kemalî Bey sözlerine devamla: "Rusya ahalisinin 40-50 milyonu (sic) Müslümandır ve Türkiye onlara karşı sempati beslemektedir; bu olay kendi başına iki memleket arasındaki gayet tabiî bir bağ mahiyetindedir. Yeni Rusya bu (Müslüman) ahalinin kültür, teknik ve dinî sahada durumlarını ne nisbetle iyileştirecek olursa, (Türkiye de Rusya'ya) o nisbette yakınlık duyacaktır". Kars'ta iddia edilen Türklerin Ermenilere yaptıkları söylenen katliam'a gelince, Galip Kemalî Bey bunlar hakkında hiçbir bilgisi olmadığını, bildiği bir şey varsa, o da Türk Doğu eyaletleri tahliye edilirken Rus askerî makamlarınca yerli (Müslüman) ahalinin Ermeni şiddet ve zulmüne karşı hiçbir tedbir alınmamış olduğudur ve Türk kıtaları ilerledikçe, sadece yangın ve harabelerle karşılaştıklarını ve sadece Erzincan'da kadın ve çocuklardan 800 ceset bulunduğunu da söyledi. Galip Kemalî Bey'e göre: Karışıklıklar ve katliamlar daima Ermeniler tarafından tertip edilmekte ve onların teşkilâtları olduğu için her yerde bu bapta ilk yaygarayı onlar koparmakta idiler; yani Kars'ta iddia edilen "Ermeni kıtali" sadece bir "Ermeni yaygarası"ndan başka birşey değildi.
>
> Galip Kemalî Bey'in Çiçerin'e yaptığı bu açıklamaları, Türkiye'nin Rusya'daki Müslümanlarla (Türklerle) yakından ilgilendiğini resmen ifade mahiyetinde idi. Bununla Enver ve Talât Paşaların Rusyada tatbik etmek istedikleri "Türkçü" ve "İslâmcı" siyasetleri dile getirilmiş oluyordu. Halbuki Sovyet hükümeti Türkiye'nin bu siyasetini kendisi için çok tehlikeli telakki etmekte idi ve buna elinden geldiği kadar mani olmağa çalışacağı da muhakkaktı. Zaten Galip Kemalî Bey'in Moskova'ya gelir-gelmez Rusya Müslümanları (ve bilhassa Kazan Türkleri ile) sıkı bir temas tesis ettiği, Sovyet makamlarının dikkat nazarlarını çekmiş ve Türkiye elçiliği sıkı bir tarassut altına alınmıştı. Halbuki Galip Kemalî Bey Brest-Litovsk Muahedesinin bir maddesine göre

[378] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23.

(tamamlayıcı anlaşma, madde II) kendisinin Rusya Müslümanları ile yakından ilgilenmeğe hakkı olduğu kanaatında idi. Fakat Sovyet hariciyesi ve hükümet makamları ise bu maddeyi asla nazarı itibare almak istemiyorlardı, ve "Müslümanların" alelade bir Sovyet "vatandaşı" sıfatıyle, sadece Sovyet kanunlarına tabi olmaları gerektiği kanaatında idiler.[379]

Nisan 1918. Sovyet Rusya Hükümetinin Kırım'da ihdas ettiği Tavrida Sovyet Cumhuriyeti, Almanya İmparatorluğunun Kırım harekâtı neticesinde dağıtıldı. *Cumhuriyetin lideri A. İ. Slutskiy ile birçok Bolşevik yönetici Tatar güçleri tarafından öldürüldü*.[380]

Erzurum ve Erzincan illerinde, Kafkas Rus ordusunun devrimci-savaş grupları kurulmuştu. Bunlar Doğu Anadolu halkı arasında ajitasyon çalışması yapmaktalardı. "Trabzonsicaya Pravda" (Trabzon Pravdası) adlı bir bolşevik gazetesi düzenli olarak yayımlanmaktaydı. 1918 yılı nisanında Trabzon'u ziyaret eden tarihçi Ahmed Refik'in kitabından, Trabzonlu Hasan Baba'nın kendisine anlattıklarını okuyoruz:

"…bir özgürlük ve devrim bayramı ilan ettiler. Sokaklar ve evler Rus ajitasyoncularıyla doldu. Çantalarında kırmızı şeritler vardı. Her karşılaştıklarına bu şeritlerden takıyorlar ve bağış topluyorlardı. Bir ajitatör de benim evime geldi. Türkçe biliyordu. Özgürlükten ve devrimden söz etti."[381]

Sovyet yönetimi tam anlamıyla kestiremedikleri bir iç savaşla karşı karşıya kalmıştı. Kızıl Ordu'yu, ÇEKA'yı kurmak ve Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalamak gibi birtakım adımlar atmışlardı. Fakat bunlar ve Rusya'da yaşayanların hakları ile ilgili atılan tüm adımlar, bazı halk gruplarını memnun etmemiş, üstüne üstlük onları Bolşeviklerin karşısında kümelenmeye itmişti. Brest Litovsk Antlaşması'nın onaylanmasına karşı çıkan "Sol Sosyalist Devrimciler" ve "Menşevikler", Bolşeviklere muhalif grupların başını çekmekteydi. Özellikle Sol SD'ler, alınan kararlarda ve birçok konuda Bolşeviklerle ters düşmekteydi. Japonlar Nisan 1918'de Rusya'nın Çin ve Kuzey Kore sınırı yakınlarında bulunan Vladivostok'a çıkarma yaptı. Rusya'da bulunan rejim karşıtı tüm muhalifler, bu müdahaleyle umutlanarak toparlandı ve iç savaşa giden süreç hızlanmış oldu.[382]

1 Mayıs 1918. *Yarımadanın Rus İç Savaşı'ndaki varlığı için bir sonraki etap, Alman ordusunun buraya girişiydi. 1 Mayıs 1918'de Kırım, Alman General Robert Von Koch komutasındaki ordular tarafından işgal edildi. Kayzer hükümeti, tıpkı Hitler'in Üçüncü İmparatorluğu'na benzer amaçlar gütmekteydi*.[383]

2 Mayıs 1918. Moskova'daki Galib Kemalî, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi. Buna göre *Oktober (Ekim) İhtilâli'nden sonra Rusya'da ilk defa kutlanan ve "Sovyetlerin ıydi ekber-i millîsi" olan "1 Mayıs" gününün "kemal- i debdebe" ile te's'id edildiğini Galip Kemalî Bey yakından seyretmek fırsatını bulmuştu. Kendisi, Sovyet hükümetince tahsis edilen bir otomobille, şehrin muhtelif semtlerini gezmiş, nümayişlere katılan gurupları yakından görmek imkânını bulmuştu. Galip Kemalî Beyin ifadesine göre: "Bütün Avrupa payitahtlarında fevkalâde tedabir-i ihtiyatiye ve bazen az çok vekayi-i fecie ile geçen bu günün Moskovada bir hükümet tarafından resmen tes'id edilmesi, halk kitlesinin güya hâkimiyet-i mutlakasını göstermek itibariyle pek ziyade şayan-ı temaşa ve tefekkür idi". Galip Kemalî Bey'in yazısında, "Moskova ahalisinin, esas itibariyle, bu gösteriler esnasında hiç bir harekâtı tasvipkârane yapmadığı"da kaydedilmiş, yani Rus halkının Bolşevikliği asla benimsemediği belirtilmek istenmişti. Resmi geçide katılan yeni nümune alayların (Kızıl Ordu birliklerinin) yürüyüş ve tavırlarının nisbeten*

[379] Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, 1990, s. 408-410.
[380] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 324-325.
[381] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 59.
[382] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 43.
[383] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 325.

muntazam olduğu, topçu efradı ve topların ise iyi bakılmadıkları belli olduğu ve bilhassa atların çok zayıf ve bakımsız oldukları Galip Kemalî Bey'in dikkatini çekmişti.[384]

3 Mayıs 1918. Moskova'daki Galib Kemalî, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezaretine 44 numaralı telgraf keşide eyledi. Buna göre *Galip Kemalî Bey, Alman büyükelçisi Kont von Mirbach ile yine aynı günde, 26 Nisan 1918 tarihinde, Kremlin'e giderek, Sovyetler İcra Komitesi (İspolkom) Başkanı Sverdlov'a itimatnamesini sun*muşlardır. *Önce Kont Mirbach, ondan sonra da Galip Kemali Bey kabul edilmişlerdi. Çok sade bir tarzda yapılan bu merasim esnasında Hariciye Komiseri Georg Çiçerin, muavini Karahan, gayet kötü fransızca konuşan Şark şubesi müdürü tercüman sıfatıyle hazır bulunmuşlardı*.[385]

> Galib Kemalî Bey Moskovaya gelişinin ilk günlerinden [23 Nisan 1918'den] itibaren, Sovyet hükümeti ve Bolşevik rejimi hakkında menfî bir görüş edinmişti. Kızıl idarecilerin Müslümanlara karşı tatbik etmekte olduğu baskı siyaseti onun bu görüşünü gün geçtikçe kuvvetlendirmekte idi. Rus ahalisinin dahi Bolşevikliği benimsemediği Türk elçisinin dikkati nazarını çekmişti. Umumî memnuniyetsizlik karşısında Sovyet makamlarının şiddet kullandıkları ve ahali üzerindeki baskının boyuna artmakta olduğu da gün geçtikçe belli oluyordu.[386]

6 Mayıs 1918. *Kuzey Kafkasya'da İslam'ı hâkim kılmak ve düzen kurmak* isteyen Kuzey Kafkasya Dağlılar Hükümetinin murahhas heyeti Payitaht İstanbul'a muvasalat ettiler: *Biz hilafetin merkezine Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığının Türkiye ve müttefikleri tarafından tanınmasını sağlamak için geldik. Türkiye ile içten bir anlaşma halinde yaşamak istiyoruz. İstanbul, üzerimizde derin bir etki bıraktı. Biz güçlü bir Türk hükümeti görmek ve ondan güç almak arzusundayız*.[387]

İTC Harb Kabinesi Moskova Sefarethane memurları için *6 Mayıs tarihinde Moskova Müslümanları tarafından çekilen yüz kişilik ziyafette, karşılıklı nutuklar irad edildi, ve Rusya Türklerinin Türkiyeye bağlılıkları dile getirildi. Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği Rusya Müslümanları için Bolşevizmin getirdiği güvensizlik zamanında en büyük istinadgâh telakki edilmekte idi. Dolayısıyle Elçiliğe Rusyanın her tarafından müracaatlar başladı. Galip Kemalî Bey de bu müracaatlar karşısında Brest-Litovsk Barışı çerçevesinde Rusya Müslümanlarının haklarını tanıtmak ve korumak için Sovyet Dışişleri Komiserliği nezdinde teşebbüslerde bulundu*.[388]

8 Mayıs 1918. *Kırım Tatar Millî Kurultayı, Alman askerî vesayeti altında 8 Mayıs 1918'de yeniden işlev görmeye başladı. Almanya, bilhassa kurultayın bir Kırım Tatar hükümeti kurmasına engel olmuş ve kendi idaresi altında karma bir hükümetin oluşmasından yana tavır koymuştu*r.[389]

Dağıstan heyeti İstanbul'a vardıktan sonra, İstanbul gazetelerinde Dağıstan ile ilgili yazılar çıkınağa başladı. "Tasvir-i Efkâr"da (8 Mayıs 1918) heyetin İstanbul'a gelişi münasebetiyle şu bilgi verilmişti: "Şimalî Kafkaslıların hükümetimizden istirhamı: Türkiye'deki Kafkasya-yı Şimalî ahalisi namına anasırı muhtelifeden mürekkep bir heyet makam-ı Sadaret-i uzmaya ve başkumandanlık vekalet-i celilesine müracaatla, Şimalî Kafkasyanın Rusya'dan fekk-i itibariyle, Hükümet-i Osmaniye ve ahaliyi mahalliyenin amal ve menafiine muvafık bir tarz-ı idareye mazhar olmasına muavenet ve müzaheret buyurulması istirhamında bulunduğunu beyan etmiş ve bu "pek muhakk ve mühim müracaatların

---

[384] Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, 1990, s. 411.
[385] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 411.
[386] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 412. ÖFA şerhi: Müstakbel TBMM Hükümeti, istinadgâhı İslâm düşmanı Sovyet Rusya'ya Azerbaycan'ı Nisan 1920 nihayetinde peşkeş çekecektir.
[387] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 205-206.
[388] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 419.
[389] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 325.

istinad ettiği esbab ve amal-i siyasiyei tarihiye ve diniyei mübin mufassal bir muhtıra tevdi eylemiştir."[390]

11 Mayıs 1918. Kuzey Kafkasya Dağlılar Hükümeti, Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını ilân etti. *Bağımsızlık bildirgesindeki ikinci maddeye göre Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin sınırı batıda Karadeniz, doğuda Hazar denizi olmak üzere Dağıstan, Stavropol, Terek ve Kuban gibi bölgeleri kapsamakta*dır.[391]

> Kuzey Kafkasya heyetinin bağımsızlık adımları, Bolşevik Dağlılar arasında olumsuz karşılanmıştı. Çeçen asıllı Bolşevik Aslanbek Şeripov, Terek Halk Sovyeti Olağanüstü Oturumu'nda şu açıklamalarda bulunmuştu: *Büyük Rus Devrimi sayesinde şahane bir özgürlük ele geçirdik… Şimdi kendi geleceğimizi belirleme hakkını elde etmiş durumdayız. Halk, bu hakkı kimseye vermeyecek. Şeyh Şamil'in 50 yıl boyunca ölümüne mücadele ettiği casuslar, provakatörler, prensler, toprak ağaları şimdi Kafkasya"nın bağımsızlığından dem vuruyorlar*.[392]

11 Mayıs 1918 tarihinde "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" kendisini müstakil bir devlet olarak ilân etti. Hükümet başkanı ve hariciye vekili Çhenkeli'nin riyasetindeki bir heyet Türkiye ile kat'î bir sulh akdetmek üzere Batum'a gitti. Bu defaki müzakereler Batum'da yapılacaktı.[393]

Batum Konferansı müzakeratı başladı. *Osmanlı-Türk murahhas heyetine adliye nazırı Halil Bey (sonraki Menteşe) riyaset etmekte*dir. *Halil Bey, Batum'a gitmeden evvel, nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında Sadrazam Talât Paşa'dan tafsilatlı talimat almıştı. Osmanlı heyetine Hariciyeden Ahmet Muhtar Bey de dahildi. Talât Paşa ayrıca Batum'a, Halil Bey'e tamamlayıcı talimat göndermiş ve bilhassa Ermenilere kuvvetli bir devlet yapmak imkanı verilmemesini tenbih etmişti. Türkiye'nin hududunda ancak zayıf bir Ermenistan'a müsamaha edilebilirdi. Ermeniler kendi hallerine bırakıldığı takdirde, dünyanın her tarafından Ermenilerin buraya muhaceretle, kısa zamanda beş milyonluk bir Ermenistan'ın teşekkül edebileceği ve onların Rumeli'de "Bulgaristan rolünü oynamak" İstiyecekleri belirtilmişti*.[394] *Türk Heyetinin görüşü Trabzon'daki kadar açıktır. Brest-Litovsk barışı artık tarafları bağlamamaktadır ve iki tarafın üç aydan beri savaş halinde bulunmaları Osmanlı hükümeti için yeni istekIere yol açmaktadır. Böylece Ahıska ve Ahılkelek'in, Iğdır'ın, Gümrü'nün ve Gümrü-Culfa demiryolunun istenmesiyle* 1878 *sınırına varılmak istenecektir*.[395]

12 Mayıs 1918. 3'üncü Ordu'ya marş marş verildi. Esbab-ı mucibe şöyle:

> Batum'da bir konferans yapılması kararlaştırıldı. 11 Mayıs 1918'de gerçekleşecek konferans için Türk heyeti şu şekilde tertip edilmişti: *Şura-yı Devlet Reisi ve Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe) başkanlık etmekteydi. Osmanlı heyetine hariciye nezaretinden Ahmet Muhtar Bey ve 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa da delege olarak katılıyordu.*

---

[390] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 485. "Gazetede ancak bir yanlış vardı: Gelen heyet Türkiye'de yaşayan Şimalî Kafkaslılar adına değil, Dağıstan'dan gelen heyetti. Belki de siyasî mülahazalar yazının bu tarzda çıkmasını icap ettirmişti."

[391] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 206. "Kuzey Kafkasya 11 Mayıs 1918'de İttihatçı Osmanlı Hükümeti'nin desteğiyle bağımsızlığını ilân etmiş"tir: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 761, dipnot *. "[..] yerli milliyetçiler ile Bolşevikler arasında çatışmalar olmuştur. Yerli milliyetçiler, Türkiye'den destek görmüşlerdir. Rus kaynakları, bu olayları şöyle hikâye etmektedir: *Enver'in arkadaşları İttihatçı İzzet (Yusuf İzzet Paşa) ve Halil Paşalar, Taman emekçilerine karşı harekâtta bulunmak için Dağıstan'a girmişler, Bolşevikleri tutuklayıp, ağılları ve köyleri yakmışlardı. Ama dağlı fakir köylüler, Biçerahov birlikleriyle Enver'in arkadaşlarını püskürtmüşler, Dağıstan şehirlerini kurtarmışlar ve Kızıl Ordu ile birleşmişlerdi*." (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 762, dipnot *).

[392] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 206.

[393] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 473.

[394] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 474.

[395] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 22.

5 Mayıs 1918'de Tiflis'ten Batum'a hareket eden Güney Kafkasya heyetine bakıldığında ise temsilci ve danışmanlar olmak üzere toplam 45 kişiden mevcuttu. Heyette Gürcü Çhenkeli, Nikolay Nikoladze, Ermeni Hovannes Kaçaznuni, Aleksandr Hatisyan, Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade ve Mehmet Hasan Hacinskiy temsilci olarak iştirak etmişlerdi.

İki heyetin yanı sıra Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Almanya'nın da konferansa heyet gönderdiğini belirtmek gerekir. Kuzey Kafkasya adına Haydar Bammatov, Abdülmecit Çermoyev ve Muhammed Kadı Dibirov katılırken, Alman heyetine General Otto von Lossow öncülük etmekteydi. Bu şekilde Türk ve Alman heyetleri mayısta hep birlikte Batum'a doğru yola çıktılar. Konferansın başladığı 11 Mayıs tarihinde Sovyet Rusya tarafında büyük bir protesto vardı. Moskova'daki Alman Büyükelçisi Kont Mirbach'a öfkesini dile getiren Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, bilhassa 15 Mayıs tarihli notasında Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımadıklarını ve Batum'da yapılan konferansı dikkate almayacaklarını aktarmıştı.

Bu tartışmalar ışığında vuku bulan Batum Konferansı'nda öncelikle Halil Bey'in konuşması dinlenmişti: *Halil Bey, Kafkasya üzerinde yükselen şahane özgürlük yıldızı, Türkiye'nin kurmak istediği iyi dostluk ilişkisi vb. şeyleri ihtiva eden Türkçe bir konuşmayla giriş yapmıştı. Orhan Bey ise (Brest-Litovk esnasında Türk heyetindeki kâtip) konuşmanın Fransızcasını okumuştu.* Konferansın devamında Türk ve Güney Kafkasya tarafları arasında bir takım uzlaşmazlıklar yaşandı. Zira Türk tarafı konferans öncesi tasarladığı barış antlaşması şartlarını dayatmakta ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın esas alınmayacağını empoze etmekteydi. Bu düzlemde Halil Bey şunları söylemişti: *Türk ve Transkafkasya güçleri arasındaki mücadele devam etti ve maalesef kan döküldü. Bu bakımdan ilişkilerimizim karakteri değişti. Bu nedenle sadece Brest-Litovsk Antlaşması"nın müzakerelerde esas alınmasına müsaade edemem.*

Türk yönetimi, yeni şartlara göre Ahılkelek, Ahıska kazalarının tümünü; Gümrü, Eçmiadzin kazalarının bir kısmını ve Kars-Gümrü-Culfa demiryolunu talep etmekteydi. Zikredilen talepleri ağır bulan Güney Kafkasya heyeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın mutlaka esas alınması gerektiğini bir kez daha dile getirdi. Ancak bölgede güçlü bir Ermenistan ve Gürcistan'ın hüküm sürmesine engel olmak isteyen Osmanlı yönetimi, taleplerinden vazgeçmemiş ve taarruz için 3. orduya talimat vermişti.[396]

Moskova'daki Söylemezoğlu Galib Kemalî, Hariciye Nezaretine mektub gönderdi. Buna göre, *10 Mayıs (1918) tarihinde Galip Kemalî Bey şerefine Moskova Müslümanları tarafından tertip edilen büyük bir ziyafette Ufa'dan gelen heyetin bulunup bulunmadığı bilinmiyorsa da, heyetin hemen Türk elçisi ile görüştükleri ve durumu tafsilatıyle izah ettikleri biliniyor. Bilhassa, Millî idare Reisi Sadri Maksudî Bey, Galip Kemalî Bey'e Kazan Türklerinin durumu ve 1917 ihtilâlinden sonraki faaliyetleri h akkında etraflı bilgi vermişti. Sverdlov ve Stalin'e sunulacak "muhtıra"nın fransızca bir sureti (her halde Sadri Maksudi Bey trafından kaleme alınmış olmalıdır) Galip Kemalî Bey'e verilmiştir*.[397]

Şimalî (Kuzey) Kafkasya Hükümeti, Bâb-ı Âlî Sadaretine arîza (dilekçe) verdi. Sovyet Rusya, Türk Hilafet-Saltanatına bağlı İslâmlara zulmediyor:

Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya,
Maruz-u çakiranemizdir ki,

Rusya'da zuhur eden İhtilâl üzerine "Şimalî Kafkasya" Müslüman ahalisi reyiâm usuliyle temşiyet-i umur zımnında bir hükümet teşkil etmiş ve milletin ekseriyet arasına istinad eyliyen hükümet-i mezkûre dahi memleketin tarihî hududu dahilinde istiklâliyetini ilân ve bu hususta ki vesika-i resmiyeyi ahiren Hükümet-i Seniyye-i Osmaniyeye ve diğer hükümetlere tebliğ eylemişti. İmdi bu suretle mukadderat-ı hazıra ve atiyesinin sevk ve idaresini kendi yeddi kudretine geçirmiş olan Şimalî Kafkasya Müslüman ahalisi memleketin saadet ve refahını temin ve istiklâl hissinin ilcasiyle ve cihet-i cami-i islâmiye alâka-i kudsiyesiyle merbut olduğu Hilafet-i kübra-i İslâmiye ve Saltanat-ı seniyye-i Osmaniye ile bu kerre bir ittifak-ı muhadenetkârane akdini talep ile kesb-i iftihar eylemektedir. Ancak Rusya'da kudreti hükümet Bolşeviklerin eline geçtiği günden itibaren,

[396] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 185-187.
[397] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 422.

merkumunun ilân ve iddiaları veçhile, memlekete saadet ve refahı getirmek şöyle dursun eski İmparatorluk baka-i araziyesini hun ve ateş içine attıkları ve bu zulüm ve iğtişaş alevlerinin Cenubî Kafkasya'nın Bakû ve havalisine olduğu gibi, Şimalî Kafkasya'nın bütün manatıkına sirayet ve altı aydan beri alelumum İslâm unsurları ile meskûn cihatı ve bilhusus "Terek" vilâyetini mahy-i efna ve nehib-i garet emelleri ile, birçok çetelerin muhacematı mütevaliyede bulundukları bütün cihana malûm bir hakikat olduğundan, hemşehrilerimizin tahlid-i can ve mal-ı zımnında arzettiğimiz ittifak-ı muladenetkâranenin şek-li resmî ve kat'î almasını beklemeğe zaman ve imkân bırakmamakta ve Hükümet-i Seniyye-i Osmaniyeyi derhal muavenet-i askeriye ve siyasiyesini talep ve istirhama sevk eylemektedir. Filhakika Şimalî Kafkasya hükümetinin henüz pek genç teşkilât-ı hazire-i askeriyesi gayr-i mükemmel ve elde mevcut esliha ve cephanesinin def'i saile gayr-i kâfi bir derecede bulunması, minel- kadim merbut olduğumuz Hilâfet-i Muazzama ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye hükümetinin böyle haklı bir talebi böyle tarihî bir günde diriğ eyleyemiyeceğini zan ve iman eylemeye kâfi bir delil bulunmakla, her ne suret ve tarik ile olursa olsun, derece-i kâfiyede miretteb ve mücehhez bir kuvve-i askeriyenin derhal Şimalî Kafkasya'ya geçirilmesini ve keyfiyetten zirde zavi-ül-imza ve hükümetimizin salâhiyet-i kâmile ve itimad-ı tamını haiz ve Şimalî Kafkas Müslüman ahalisinin maksad-ı samimisini talip murahhasların lütfen haberdar buyurulmasını arz ve istirham eyleriz. Ol babta katibe-i ahvalde emr-ü ferman hazreti min lehülemrindir.

Dersaadet 12 Mayıs 1334

Şimalî Kafkas Hükümeti Murahhası Haydar Bammatov yerine Mehmed Karî	Şimalî Kafkas Hükûmeti Murahhası Abdülmecid Çermoyef[398]

14 Mayıs 1918. *Rusya Merkez Yürütme Kurulu ve Moskova Sovyeti'nin 14 Mayıs 1918 tarihli ortak toplantısında Lenin, sunduğu dış politika raporunda Kafkaslarda o günkü durumun çözümlenmesini yaparken oradaki partilerin beceriksizliğini açığa vurur ve Türkiye'yi Almanya'nın bir uydusu olarak gösterir.*[399]

Lenin, Bakû Sovyeti Kafkas Komiseri Stepan Şaumyan'a talimatname keşide eyledi: *Güçlükler sınırsızdır. Bizi şimdilik kurtaran emperyalistler arasındaki çelişkiler, çatışmalar ve mücadelelerdir. Bu çatışmaları kullanmasını bilin, şimdilik diplomasi öğrenmek gerek*.[400]

Moskova'daki Söylemezoğlu Galib Kemalî, Hariciye Nezaretine muhtıra gönderdi. Sovyet Rusya, İslâm karşıtı yasalar tatbik etmektedir:

Türk elçiliği bu sıralarda Kazan'lı ve diğer Türk menşeli ziyaretçilerle dolup taşmakta idi. Galip Kemalî Bey bunlar vasıtasiyle Müslümanların Rusya'da maruz kaldıkları, dinî, iktisadî ve malî baskılar, kendilerine karşı yöneltilen birtakım tazyik ve takibat hakkında etraflı bilgi edinmek imkânını bulmuştu. Sovyet hükümeti o sıralarda yeni bir "veraset kanunu" çıkarmış ve mirasın "umum efrad-ı millete" (yani Sovyet hükümetine) ait olduğunu ilân etmişti. Bu kanun, sayıları çok olan Moskova, Kazan, Ufa, Orenburg, Troysk ve diğer şehirlerdeki mal ve mülk sahibi Müslümanlar için büyük bir darbe mahiyetinde idi. Böyle bir kanun aslında İslâmiyetin prensiplerine de aykırı idi.

Zaten bir müddet önce Sovyet hükümetince "mal ve mülk haczi" (konfiskatsiya) kanunu çıkarılmış ve tatbikine geçilmişti. Veraset kanununun tatbiki ile bu defa hali vakti yerinde olan pek çok Müslüman ahali mutazarrır olacaktı. Bunun üzerinedir ki, Moskova'daki Müslümanların birçoğu Galip Kemalî Bey'e müracaatla, haklarının korunması, Sovyet hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesi dileğinde bulundular. Bu müracaatlar üzerinedir ki, Galip Kemalî Bey yerli Müslümanlara bazı vâdlarda dahi bulunmuş ve bu hususta İstanbuldan yeni talimat istemişti.

Türkiye büyükelçisinin Sovyet hükümeti nezdinde Rusya Müslümanları hakkında teşebbüste bulunması için başka bir fırsat da çıkmıştı. Ufa'daki İdil-Ural sahası Türklerinin "Millî İdareleri" Nisan ortalarında Bolşevikler

[398] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 671-672.
[399] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 25.
[400] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 26.

tarafından dağıtılmış ve ancak "Diyanet İşleri Şubesi" bırakılmıştı. Bu defa, her halde Yusuf Akçura Bey'in teşviki ile, "Millî İdare"nin reisi Sadri Maksudî Bey, Müfti Alimcan Barudî ve üyelerden Kurbangaliyef, Sovyet hükümetine bir muhtıra (memorandum) sunmak maksadı ile Moskova'ya gelmişlerdi. Bu heyet, her halde, Yusuf Akçura Bey ile birlikte Galip Kemalî Bey ile temasa geçmiş ve Rusya Müslümanlarının haklarının korunmasını istemişlerdi.[401]

Kuzey Kafkasya Hükümetinin İstanbul mümessilleri, Bâb-ı Âlî Sadaret-i Uzmâya telgraf keşide eyledi. Bolşevik mezaliminden şikâyet ediliyor; Hilafet-saltanat müessesesine sığınılıyor:

Yüce Sadrazamlık katına,
Kulları[n]ızın dileğidir ki,

Rusya'da çıkan devrim üzerine "Kuzey Kafkasya" Müslüman halkı, genel oylama usulüyle işleri yürütmek amacıyla bir hükümet kurmuş ve milletin çoğunluğuna dayanan adı geçen hükümet de ülkenin tarihi sınırları içinde bağımsızlığını ilan ederek bu konudaki resmi belgeleri daha sonra Yüce Osmanlı Hükümetine ve diğer hükümetlere bildirmişti.

Böylece bugünkü kaderini ve geleceğinin yönetimini eline geçirmiş olan Kuzey Kafkasya Müslüman halkı ülkenin mutluluk ve refahını sağlamak için ve bağımsızlık duygusunun dürtüsüyle İslam halifeliği ve Yüce Osmanlı saltanatı ile bu kez bir barış anlaşmasının imzalanmasını istemekle şeref duyar. Ancak Rusya'da hükümetin gücü Bolşeviklerin eline geçtiği günden beri, adı geçenlerin ilan ve iddialarına göre, ülkeye mutluluk ve refah getirmek şöyle dursun eski imparatorluğun geri kalan topraklarını kan ve ateş içine attıkları ve bu zulüm ve karışıklık alevlerinin Güney Kafkasya'nın Baku ve çevresine olduğu kadar Kuzey Kafkasya'nın bütün bölgelerine de yayıldığını ve altı aydan beri tüm İslamların oturdukları yerlerde ve özellikle "Terek" ilinde öldürme ve yağma emelleri ile, birçok çetelerin devamlı üşüştükleri tüm dünyaca bilinen bir gerçek olduğundan, vatandaşlarımızın can ve mal güvenliği, sözünü ettiğimiz barış anlaşmasının resmi ve kesin biçimini almasını beklerneye zaman ve olanak bırakmamakta ve Yüce Osmanlı Hükümetinin hemen askeri ve siyasal yardımını istemeye ve dilemeye yöneltmektedir. Gerçekten de Kuzey Kafkasya hükümetinin henüz çok genç oluşu, eldeki askeri örgütle silah ve cephanelerin saldırıya karşı koymak için yeterli bulunmayışı, eskiden beri bağlı bulunduğumuz ulu hilafetin ve Yüce Osmanlı Devleti hükümetinin böyle haklı bir isteği, böyle tarihi bir günde esirgemeyeceğini ummak ve inanmak için yeterli bir kanıt oluşturduğundan, hangi biçimde ve hangi yolla olursa olsun, yeterli derecede düzenli ve donatılmış bir askeri gücün hemen Kuzey Kafkasya'ya yollanmasını ve durumdan aşağıda imzaları bulunan ve hükümetimizin tüm yetkilerinive tam güvenini taşıyan ve Kuzey Kafkasya Müslüman halkının içtenlikli amaçlarını temsil eden temsilcilere lütfen haber buyrulmasını arz ve rica ederiz. Bu konuda karar size aittir.

İstanbul. 12 Mayıs 1334 (1918)

Kuzey Kafkasya Hükümeti Temsilcisi
Haydar Bammatov* yerine
Mehmed Karı

Kuzey Kafkasya Hükümeti
Temsilcisi
Abdülmecid Çermoyev**[402]

"Tesvir-i Efkâr" gazetesinin (14 Mayıs 1918) tarihli nüshasında, "Şimalî Kafkasya ilân-ı İstiklâl etti" başlığı ile uzun bir yazı çıktı. Bura nüfusunun (mübalağalı olarak) 6 305 000 kişi olduğu ve "Şimalî Kafkasya ahalisi asliye ittihadı hükümeti Osmanlı Devletine gönderilen murahhasları: Abdülmecid

[401] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 412-413. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[*] "Haydar Bammatov, Dağıstan eşrafındandır. 1918 Kasım'ında İngiliz himayesi altında kurulan Dağıstan Cumhuriyeti'nin Başbakanı olmuştur. Bu ünvanla Şubat 1918'de Bern'de toplanan İkinci Enternasyonal Konferansına katılmış, oradan da Barış Konferansına katılmak üzere Paris'e geçmiştir. Denikin Beyaz Rus ordularının Dağıstan'ı Mayıs Haziran 1918'de İşgal etmelerinden sonra bu Cumhuriyet ortadan kaldırılmış, Bammatov, Avrupa'da kalmıştır." (Yerasimos, 2000, s. 58, dipnot 2).

[**] "Abdülmecid (Tapa) Çermoyev, Paris barış Konferansına Kuzey Kafkasya Temsilcisi olarak gitmiştir. Dağıstan eşrafından ve petrol kuy[u]ları sahibiydi." (Yerasimos, 2000, s. 58, dipnot 3).

[402] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 57-58.

Çermoyef ve Haydar Bammat(ov) tarafından Osmanlı Devleti'nin bu hükümeti tasdiki için bir nota verdiklerini" de kaydetmişti.[403]

15 Mayıs 1918. Ferik Vehib komutasındaki 3'üncü Ordu, Gümrü'yü istirdad etti.[404] *Gümrü'de 20 bin kadar Ermeni askeri olduğu halde, bunlar 30 bin kişilik Türk kuvvetleri karşısında hiçbir mukavemet göstermeden çekildiler*.[405]

*Sovyet hükümetini en çok telaşlandıran konu Kafkaslardaki durumdu*r. *Çünkü Batum konferansında öne sürülen isteklerle Brest-Litovsk sınırları aşılıyor, Türk ordusu Kafkasların içlerine kadar ilerliyor.* Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin,* Almanya'nın Moskova Elçisi *Kont Mirbach'a gönderdiği 11 ve 15 Mayıs tarihli iki notada Kafkaslarötesi hükümetini tanımadığını bildirmekte birlikte Batum konferansına katılmayı önermektedir*.[406]

İTC Harb Kabinesi, Kuzey Kafkasya Dağlılar Hükümetine askerî teçhizat ve kadro desteği vaad ediyor:

> İstanbul hükümeti, sözünü verdiği askerî yardım için hazırlıklara başlamıştı. Kuzey Kafkasya'ya gönderilecek kolordunun komutanlığı ve kadrosu için İstanbul'da faaliyet yürüten Şimali Kafkasya Cemiyeti, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ve Kafkas İttihat Cemiyeti gibi örgütlerden fikir alınmıştı. Yapılan görüşmeler sonucunda Çerkes asıllı Yusuf İzzet Paşa, gönderilecek kolordunun komutanı olarak tayin olmuşken, Çerkes-Kabardey kökenli İsmail Hakkı Berkok kurmay subay olarak atanmıştı. Mezkûr kolorduda yer alan diğer komutanların isimleri ve görevleri şöyleydi: *4. piyade tümeninin komutanlığına Fahri Albay Çerkes Şükrü Bey, 12. ve 14. alaylardan oluşturulan süvari tümeninin komutanlığına ise yine bir Kafkasyalı (Çerkes) olan Fahri Albay Akif Bey (Erdemgil) getiriliyor*.[407]

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, Moskova'daki Almanya Büyükelçisi Kont Mirbach'a 1379 numaralı nota verdi. *Sovyet hükümetinin Batum Konferansına bir müşahit göndermeğe hazır olduğunu bildirmekle beraber, bununla gerek Maverai Kafkas hükümetini ve gerekse Batum Konferansında alınacak kararlar ve varılacak anlaşmaları asla tanımayacağını* ifade ediyor.[408] *Kuzey Kafkasya heyetinin bağımsızlık hareketini tanımamış ve heyeti halkın geniş kesiminin iradesini hiçe sayan küçük bir grup olarak aksettirmiştir*.[409]

Yunus Nadi, 15 Mayıs tarihli *"Tesvir-i Efkâr"da, "Şimalî Kafkasya'nın istiklali" adı ile bu yeni hükümeti tebrik ve bunun Osmanlı Devleti için çok mühim olduğunu belirterek uzun bir başmakale yazdı. Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti hemen Babıâli tarafından resmen tanındı ve Enver Paşa da gerekli askerî yardım yapılacağına ait murahhaslara teminat verdi*.[410]

---

403 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 487.

404 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224.

405 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 528.

406 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 24.

407 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 206-207. "Şimali Kafkasya Cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin ve bilhassa Enver Paşa'nın maddî yardımlarını göregelmekteydi. Bu nedenle cemiyet tarafından üye kaydında çok gizli davranılmakta ve üyeleri de İttihat ve Terakki'nin güvendiği kimselerden oluşmaktaydı. Bu cemiyet özgül olarak Türkiye'de Kafkasya siyasetinin başvurulacak yeriydi." Şayet doğruysa Şimali Kafkasya Cemiyeti arşivi, İngilizlerin elindedir: "Sıkı bir İngiliz takibi altında olan cemiyetin üyelerinden Mustafa Butbay, İstanbul'da yaşanan zor günleri şöyle yazmaktadır: *Bir gün bir İngiliz subayı, yanında bir İngiliz polisi olduğu halde cemiyetin Beyoğlu merkezine geldi. Bizi dağıttı ve kasayı mühürledi. Mevcut evrak ve defterleri müsadere etti. Bizler de kapı dışarı olduk.*" (Konak, 2017, s. 223).

408 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 475, dipnot 1.

409 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 206-207.

410 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 487.

16 Mayıs 1918. Çiçerin, Mirbach'a nota verdi. *Sovyet hükümetinin Batum Anlaşmasını tanımıyacağını* bildiriyor.[411]

18 Mayıs 1918. *18 Mayıs 1918'e gelindiğinde Batum'daki müzakerelerin akamete uğradığı gözlemlenmektedir. Türk tarafının fetih politikasına devam etmesi ve Güney Kafkasya heyetinin bahsi geçen politikaya karşı kendi isteklerinde ısrarcı olması tıkanıklık yarattı."Olumlu bir sonucun alınamayacağı her geçen an daha da kesinlik kazanmaktaydı. Bunun üzerine Otto von Lossow, tıkanıklığı sona erdirmek için Almanya'nın arabuluculuğunu önerdi." Lakin Almanya'nın söz konusu teklifi Osmanlı tarafından kabul görmedi. Bu teklif karşısında Güney Kafkasya heyetinin bileşenleri arasında da bir görüş birliğinin olmaması seymin varlığını tehdit ediyordu. Diğer deyişle üç cumhuriyetin bölgedeki siyasî ve millî menfaatleri; Almanya ve Türkiye ile kurulan ekonomik ve etnik ilişkiler artık seymi işlevsiz hale getirmişti*.[412]

Ufa heyetinin Galip Kemalî Bey'i ziyaretinden birkaç gün sonra, 18 Mayıs tarihinde, elçinin Çiçerin ile vaki mülâkatı esnasında, Ufa'daki "Millî İdare"nin dağıtılması protesto edilmiş ve Müslümanların haklarının korunması istenmişti. Fakat, yukarıda da belirtildiği üzere, Galip Kemalî Bey'in bu talebinden hiçbir netice çıkmadı. Sovyet hükûmeti Müslümanlar hakkmda kendi bildiğini okumağa devam etti.[413]

19 Mayıs 1918. Moskova'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî'ye telgraf keşide eyledi. Dün, *Rusya Müslümanları konusunda Ufa'dan gelen bir Kazan Türkleri heyetini kabul ettikten sonra Çiçerin'le görüşen Galip Kemali Bey Sovyetlerin "ahkâm-ı şer'iyye"ye (dinî yasalara) aykırı kanunlar çıkardıklarından, özellikle veraset ve boşanma kanunlarının şeriata uygun olmayaşından, Rusya'daki Müslüman ulemasının bunlardan yakındıklarından* bahisle *bu kanunların kaldırılması gerektiğini söyle*miştir.[414]

> Galip Kemalî Bey 18 Mayıs (1918) tarihinde Çiçerin'i ziyaretle bu hususta bir nota verdi. Bu notada: "Türk tabiyetine girmek için müracatta bulunan Sovyet vatandaşı Müslümanların bir listesinin yakında tanzim edileceği" yazıldıktan sonra, "henüz müracaat yapmayan Müslümanların haklarının mahfuz tutulacağı" da belirtildi. Yani Rusya Müslümanlarından herkes, istediği zaman böyle bir müracaatta bulunabilecekti. Türk hükümeti, Rusya Müslümanlarının kitle halinde Türkiye'ye muhaceretlerini arzu etmiyordu ve bu yolda her hangi bir teşvik de yapılmış değildi. Fakat Galip Kemalî Bey'in, İstanbul'a, Hariciye nezaretine bildirdiği gibi, "Rus hükümetince (yani Bolşevikler tarafından) bir müddettenberi Müslümanlara karşı tatbik edilmekte olan baskı siyaseti, Müslüman ahaliyi kendiliklerinden muhacerete sevk etmekte idi".
>
> Bu konuşma esnasında Galip Kemalî Bey Çiçerin'e: "Türkiyenin Sovyet-Rusya ile hakikaten dostça münasebetler tesis etmek azminde olduğunu" belirtmiş ve bunun Rusya Müslümanları üzerine yapılan baskının durdurulması ile mümkün olacağını" hususî olarak söylemişti. Bunun için de, Çiçerin'den tamamiyle "dinî" ve "millî bir müessese olan" (Ufa'daki) "Millî İdare"nin faaliyetine izin verilmesi veyahut (Moskova'daki) "Müslüman Komiserliği"ne (yani Stalin'in başında durduğu "Milliyetler Komiserliği'nin bir şubesi olan ve Mullanur Vahitov gibi bir Tatar Bolşevikinin başında durduğu Müslüman Komiserliği) Müslüman ahalice seçilen bir heyetin getirilmesi tavsiyesinde bulundu.
>
> Galip Kemalî Bey'in bu yoldaki teklifi ve tavsiyeleri kendisinin ya Rusya'daki ahvale hiç vakıf olmadığını gösterir; veya kendisine bu yolda hareket etmesini isteyen Kazan'lı (veya Azerbaycanlı) şahısların sözlerine göre hareket ettiği anlaşılıyor. Galip Kemalî Bey, Çiçerin'e Sovyetler tarafından "ahkâmı şer'iyeye muhalif kanunlar çıkarıldığından"da şikâyet etmiş ve bunların değiştirilmesi ve hiç olmazsa "Hakk-ı verasetin şeriat ahkâmına muvafık olarak" tanzimi ve nikâh ile talak (boşanma)ın İslâm ahkâmına göre tatbiki lâzım geldiğini belirttikten sonra, Sovyetlerin bu baptaki kanunlarının İslâm ahali arasında heyecan yarattığından, Rusya'daki

[411] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 475.
[412] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 188.
[413] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 422.
[414] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 24.

> Müslüman ulemasının bu bapta mütalâası, Sovyetlerce çıkarılan kanunların kaldırılması gerektiğini, samimî olarak temennide bulunmuştu.*
>
> Çiçerin, Türk elçisinin bu sözleri ve temennilerini dikkatle dinler gibi görünmüş ve "bunların ilgili Sovyet makamlarınca üzerinde durulacağını" söyledikten sonra Müslüman Komiserini (yani Mullanur Vahitov'u) kendisine (yani Galip Kemalî Bey'e) göndereceğini de bildirmişti. Fakat Türk elçisinin sözleri ne dikkat nazarına alındı, ne de Mullanur Vahitov Türk elçiliğine geldi. Çiçerin sadece red cevabı vermemek için böyle bir taktiğe başvurmuştu. Nitekim Galip Kemalî Bey'in Çiçerin ile konuşmasından hiçbir netice çıkmadı; ne "hakk-ı veraset kanunu" değişti, ne de nikâh ve boşanmada İslâm ahkâmının tanınacağı bildirildi. Ancak Türkistan'da Sovyet nüfuzunun henüz pek tatbik edilemediği yerlerde, eskisi gibi islâm ahkâmı yürürlükte kaldı. Buna bakmaksızın, Galip Kemalî Bey Rusya Müslümanlarının haklarını müdafaa yolunda, Sovyet Dışişleri Komiseri nezdindeki müracaat ve teşebbüslerine devam etti. Bunun için daima her hangi bir fırsat veya vesile zuhur etmekte idi.[415]

Diğer tarafdan "sol sosyalistler" Sovyet Rusya ajanı olarak Kazan'da faaliyet göstermekteler:

> 1918 yılında Kazan'da toplanan Türk Sol Sosyalistleri konferansında, "Büyük Ekim Devrimi'nin Dünya Devrimi Bakımından Önemi ve Türk Sol Sosyalistlerinin Rus SFSC ile İlişkileri" konusunda bir rapor okundu. Konferansta oybirliğiyle, Rusya Federasyonu'nu dış ve iç düşmanlarıyla savaşımında tüm olanaklarla desteklemek ve yine Ekim Devrimi'nin kazanımlarını savunma için Rusya'da bulunan Türklerden Kızıl Ordu birlikleri örgütlernek kararları alındı.[416]

20 Mayıs 1918. *Türk kuvvetleri 20 Mayıs'ta Iğdır'ı zaptetmişlerdi; fakat Ermeniler buralara külliyatlı asker yolladıktan sonra, karşı hücuma geçerek Türkleri çekilmeğe zorladılar ve Serdarabad kasabasını geri aldılar*.[417]

Alman Genel Karargahı Komutanı General Erich von *Ludendorff, 15, 20 ve 25 Mayıs'ta* [İTC Harb Kabinesi Genelkurmay Başkanı] *General Seeckt'e göndermiş olduğu telgraflarda, General Seeckt'ten Enver Paşa üzerindeki "bütün nüfuzunu" kullanarak, Osmanlı ordusunun operasyonlarını İran ve Mezopotamya üzerine çevirmesini sağlamasını istemekteydi. Türk tarafının bu telgraflara verdiği cevaplar, Kafkasya konusunda Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki görüş ayrılıklarının ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. Enver Paşa, 20 Mayıs tarihli cevabi telgrafında, Kafkasya'nın Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girme tehlikesi ile karşı karşıya olduğundan ve Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı işledikleri cinayetlerin vahametinden bahsederek, Türkiye'nin bu olaylara "seyirci kalamayacağını" belirtmekte idi*.[418]

---

* Millî burjuva devrimcisi olarak tanımladığı M. Kemal'i destekleyen Rusya Sovyet Hükümeti, nikahın ve talakın İslâm ahkamına göre tenfiz edilmesini yasaklamıştı (Kurat, 1990, s. 420). Ne kadar ilginçtir ki siyasal İslâmcılık manevrasından sonra Mustafa Kemal de, Türkiye'de, nikâhın ve talakın İslâm ahkâmına göre tenfiz edilmesini yasaklayacaktır. Ne de olsa Mustafa Kemal, ithal kanunları "gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya," sebebler açısından Avrupalıların hakimiyetindeki dünya hayattan alıyordu.

415 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 420-421. "*Millî İdare* üyeleri Sverdlov'dan sonra İçişleri Komiseri Stolıpin'e (?) (herhalde Milliyetler komiseri Stalin'e) de muhtıra sundular. Aynı gün (19 Mayıs) Galip Kemalî Bey'in Çiçerin'i bir daha ziyareti bir tesadüf eseri değildi. Bir taraftan Ufa'dan gelen Müslüman heyetinin, diğer yandan Türkiye büyükelçisinin aynı zamanda yaptıkları müracaatların Sovyet hükümetine tesir yapacağı sanılmış olmalıdır. Fakat, az önce söylendiği gibi, bu ziyaret ve müracaatların hiçbir tesiri görülmedi. Sovyet hükümeti *Milliyetler Komiserliği*nin tesbit ettiği prensiplere uygun olarak, Müslüman halkiara tatbik edilen siyasetine devam etti. Millî İdare'nin yeniden ihyası bahis konusu olamazdı. Sovyetleri bu yoldan ancak Türkiye'nin (veya Almanya'nın) askerî müdahelesi vaz geçirebilirdi. Halbuki Enver Paşa, Rusya üzerine askerî bir baskı yapacak kudrete malik değildi. Bu şartlar içinde Galip Kemalî Bey'in protestoları ancak kuru lâftan ibaret kalmağa mahkûmdu." (Kurat, 1990, s. 422-423).

416 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 60.

417 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 528.

418 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 172.

Moskova'daki Galib Kemalî, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezaretine mektub gönderdi. Buna göre *Sovyet hükümeti, Müslüman meselelerini Galip Kemalî Bey'in tabiri veçhile, "Bolşeviklerden daha bolşevik olan" Müslüman Komiserliğine getirilen Mullanur Vahitov ve rüfekası vasıtasiyle yürütmekte idiler. Müslüman ülkelerini "Bolşevikleştirmek" için azamî gayret sarfedilmekte ve buna karşı gelmek isteyenler merhametsizce tepelenmekte*ler. *Bu kabilden olmak üzere Moskova'da çıkan "İl" gazetesi sahibi ve muharriri (Kazan Türklerinin ilk büyük edibi ve tanınmış gazeteci) Ayaz İshakî Bey, Sovyet hükümetince Divan-ı harbe verilmiş, fakat yakalanmamış, kaçmıştı. İttihad-ı İslâm taraftarlığı ile tanınan Kafkasya'lı Doktor Cevdet ise, bir Tatar komünisti tarafından öldürülmüştü*r. *Yine Kafkasyalı tanınmış milliyetçilerden Bahaeddin adlı bir zat, kaçmak suretiyle tevkif edilmekten kurtulabilmiştir. Moskova'nın ikinci mahalle imamı iki gün mevkuf kaldıktan sonra bırakılmıştır. Bütün bu hareketler Türk elçisinin gözleri önünde ve kendisinin Müslümanlar lehinde Çiçerin'e müracaatta bulunduğu bir zamanda yapılmakta*dır.[419]

> Şimdiye kadar vaki meşhudat, mahsusat, icra eylediğim tefahhustan istinbat eylediğime nazaran, esasen hükûmet (yani Moskova hükümeti) umum Rusya dahilindeki milel-i muhtelifenin usulü idaresinin tebdil ve tesis hakkını vermiş olmakla beraber, bunları imkân-ı maddî oldukça, Bolşevik kavanin ve idaresine tabi kılmak meslekini takip etmiş ve ediyor. Nitekim hiçbir yerde bir kitle-i vahide yahut mühimme halinde bulunmayan Şimal Türklerinin (yani Kazan Tatarlarının) bir aralık ilân ettikleri muhtariyet idaresini pek suhuletle ilga etmiş ve elde ettiği üç-beş menfaatperest ve garazkân Müslüman umur-u İslâmiye Komiserliğine isad ile Müslüman kitle-i kibar ve ağniyasın ve ezkiyayi milleti anlar vasıtasiyle ezmekte bulunmuştur. Merkuman ise menafi-i ammeyi kat'îyen düşünmedikten mada, agraz-i şahsiyetlerinin dahi istimalinden ve muhalif zanneyledikleri eşhas hakkında en ağır mukarrerat tatbikinden çekinmemektedirler.[420]

22 Mayıs 1918. Galib Kemalî Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e muhtıra verdi. *Mustafa Suphi'nin "Yeni Dünya"nın üçüncü sayısında "Paşalar Hükümeti"ne karşı yaptığı sert eleştiriden dolayı* ikaz ediyor. *Bu gibi yayınların Brest-Litovsk anlaşmasının ikinci maddesine aykırı olduklarından durdurulmalarını iste*mektedir.[421]

> Mustafa Suphi liderliğinde yürüyen sosyalist örgütlenme, İstanbul hükümeti tarafından yakından gözlemlenmekte ve Osmanlı devlet adamlarının tepkisini çekmekteydi. Öyle ki Suphi'nin saltanata ve İttihatçıların burjuva iktidarına yönelik Yeni Dünya gazetesindeki iğneleyici eleştirileri, Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti'ni sık sık karşı karşıya getiriyordu. Moskova Sefiri Galip Kemali Söylemezoğlu'nun tepkilerine maruz kalan Mustafa Suphi, her ne kadar basın özgürlüğü çerçevesinde şahsi görüşlerini dile getirmiş olsa da Çiçerin'in uyarılarından kurtulamamıştı. Mustafa Suphi'nin 1918 tarihli "Yeni Dünya" gazetesinin 2. sayısında da eleştirilerine devam etmesi sebebiyle 22 Mayıs 1918'de Galip Kemali Bey, Brest-Litovsk Antlaşması'nın ikinci maddesinin ihlâl edildiği gerekçesiyle Sovyet Hükümeti Harici İşler Komiseri Çiçerin'e bir nota vererek "Yeni Dünya" gazetesinin İttihat ve Terakki yönetimi aleyhinde yaptığı yayınların durdurulmasını talep etti. Ancak Çiçerin, bu durumun basın hürriyeti kapsamına gireceğini gerekçe göstererek bu talebi reddetti.[422]

Galib Kemalî, Petrograd İmamına teslim edilmek üzere Enver'in tevdi ettiği *gayet güzel bir halı ile elyazması kıymetli bir Kuran* beraberinde Moskova'dan Petrograd'a müteveccihen yola çıktı.[423]

23 Mayıs 1918. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Ermeni Karahan, Galib Kemalî'ye cevabî nota verdi:

---

[419] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 423.

[420] *Dışişleri Bakanlığı Arşivi*, Karton No. 124, Galib Kemalî'den Ahmed Nesimî'ye 20 Mayıs 1918 tarihli mektub; Aktaran: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 424.

[421] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23. Brest-Litovsk'un 2'nci maddesinin alakadar fıkrası: "Bağıtlı taraflar, karşı tarafın hükümeti ve askeri kurum ve düzenlerine karşı her türlü kışkırtma ve propagandadan sakınırlar." (Yerasimos, 2000, s. 23, dipnot 41).

[422] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 228, dipnot 323.

[423] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 426.

> Sayın Elçi.
>
> Sosyalist Müslüman yayın organı "Yeni Dünya" gazetesi tarafından yürütülen ajitasyondan yakınmış olduğunuz 22 Mayıs tarihli mektubunuza cevap olarak Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve yayın organının çalışmalarının ve bu yayın organının Osmanlı İmparatorluğunun dış ve iç politikasına karşı yönelttiği sert eleştirilerin hoşunuza gitmemesi durumu karşısında üzüntülerimizi belirtmek isteriz, ancak Müslüman sosyalistlerin görüşlerini değiştirmek ya da dile getirmelerini önlemek bizce olanaksızdır. Ülkenizde Sovyet hükümetinin politikasını daha da sert bir biçimde eleştiren bir basın vardır.
>
> Bu durumda Brest-Litovsk anlaşmasının 2. Maddesi uygulanamaz, çünkü bu madde bağıtlı tarafların karşılıklı siyasal kurumlarına karşı her türlü kışkırtmadan kaçınacaklarını açıkça belirtir ancak bu ülkelerdeki basın özgürlüğünü hiç bir şekilde sınırlamaz.[424]

Galib Kemalî: *Sultan Reşad namına ihda buyurmuş olan nefis halıyı Petrograd'a götürmek üzere, 22 Mayıs'ta, Kazan Müftüsü Alimcan Efendi, Yusuf Akçura ve Nuri Beyleri alarak Moskova'dan hareketle ertesi akşam Petrograd'a vasıl olduk. Maksadım Cuma günü halıyı camii şerife ferşetmek idi. Tabiî muvasalatımız tarihini telgrafla camii şerif imamına bildirmiştim. Perşembe 23 Mayısta Petrograd'a muvasalat ettik. Garda Türk, Tatar, Gürcü, Polonyalı Müslümanlardan mürekkep beşyüz kişiden fazla bir heyet tarafından istikbal olunduk. Doğruca bizim için hazırlanmış bulunan, İmparatorun nedimelerinden meşhur Prens Orlof'un bir saray yavrusu olan hanesine misafir olduk. Saray kısmen işgal altında idi. Fakat büyük kısmı olduğu gibi muhafaza edilmiş, hattâ başta Metrdotel ile Fam dö şambr olan karısı bulunduğu bir kaç hademe de elân yerlerinde idi. Ne yapacağını bilmeyen ve mesleğinde mehareti kâmilesi bulunduğuna şüphe olmayan, bir kaç lisana da aşina bu zavallı Metrdoteli Moskova'ya avdetimde karısı ile birlikte götürdüm. Sefaretin adamakıllı, mücerreb ellerde idare edilmesini bunlar vasıtası ile temin ettim*.[425]

24 Mayıs 1918. Lenin, Bakû Sovyeti Kafkas Komiseri Stepan Şaumyan'a talimatname keşide eyledi. *Tiflis'teki Menşeviklerle bir cephe kurmaya çalışmasını, olmazsa askerî durum düzelinceye kadar zaman kazanmanın yollarını aramasını yazıyor*.[426]

24 Mayıs (1918) tarihinde Talât Paşa'dan gelen telgrafta, Halil Beyin bazı mütalâaları tenkit edilmiş ve Almanların Kafkaslardaki tutumundan hasıl olan endişe giderilmek istenmişti. Talât Paşa'ya göre "Rusya eski dehşeti ile mevcut olsa idi, tabiatiyle Türkiye'nin Kafkaslarda birşey yapması imkânsızdı; fakat şimdiki durumda (Rusya'nın kudreti kalmadığı cihetle), Türkiye'nin mümkün olduğu kadar kuvvetli olmasını sağlamak ve Kafkasya (da) talih siyasetinin göstereceği inkişaf dairesinde hareket etmek icabediyordu." Yani zuhur eden fırsattan azamî derecede faydalanılması tavsiye edilmişti.[427]

Galib Kemalî:

> Cuma 24 Mayıs 1918: Saat onikide Yusuf Akçura ve Nuri Beyle -Müftü Efendi imam Efendiye misafir olmuşlardı- camii şerife gittik. Başta Müftü Alimcan Efendi, Cemaat-i Hayriye reisi sabık Rus generallerinden Abdülaziz (onlar "Paşa" diyorlar idi) olduğu halde, pek kalabalık temiz bir halk kitlesi tarafından karşılandık. Camii şerif Şark ve Hind tarz-ı mimarisinde yapılmış, dışardan ne kadar sempatik ise, içerden de o kadar ferah verici idi. Hatta bizim selatin camisi tertibi bir de büyük ve boydan boya cevizden Arab tarzında yapılmış kafesli gibi bir mahfeli de var idi. Kubbesi yüksek ve mihrab kısmında dört direk var idi. Oraya varmadan evvel uzunluğa giden bir cemaat yeri ayrılmıştı. Mihrab gayet müzeyyen ve minber ise mermer ve cevizdendi. Zaten dün garda cemaatin kalbleri ihtizaze getiren bir huşu arasında halıyı imam efendiye teslim etmiştim. Halı camii şerifin içerisine nakledilmiş ve henüz açılmamış idi. Demin tarif ettiğim dört direk arasına yaydık. Suphanallah,

[424] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23, 49.
[425] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 426.
[426] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 26.
[427] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 476.

güya ki ölçü ile sipariş etmişiz gibi orasını tamamen kaplamaz mı? Bunu müteakip birlikte getirmiş olduğum Enver Paşanın hediyesi -ki Çemşir Hafızın elyazısı ile 1131 tarihinde yazılmış ve 95 numaralı idi- olan enafisi asardan Kuran'i kerimle sedefli rahleyi de Nuri Beyin elinden alıp Kuran'ı kerimi öptükten sonra Müftü Alimcan Efendiye teslim ettim. Müftü Efendi de öpüp imam Efendiye verdi. Rahle mihrabın yanına konuldu. Ben zaman ve zemine muvafık birkaç söz söyledim. Cemaat-i İslâmiye reisi Abdülaziz Paşa (General) cevap verdi. Müftü Efendi gayet güzel bir hutbe irad ettikten sonra, Cuma ve öğle namazlarını kıldık. Pek samimî dualar yapıldıktan sonra camii şerifin müştemilâtını gezdik, ve kapının önünde bütün cemaatle birlikte bir fotoğraf çektirdik. Camii şerife muttasıl imam efendinin hanesinde cemaat tarafından tertib edilmiş bulunan kırk kişilik bir öğle ziyafetinde Tatar, Dağıstan, Gürcistan, Azerbaycan, Kafkas ve Polonya Müslümanları tarafından ateşin nutuklar söylenerek, bu tarihî hadisenin ehemmiyeti tebarüz ettirildi. Enver Paşaya hitaben bir teşekkürname kaleme alınarak, hazirun tarafından imza edilip, İstanbula gönderilmek üzere bana verildi. Yusuf Akçura tarafından gayet muhrik bir nutuk irad edildi. "Bir millet ki, hüviyetini unutmuştur, inkıraza mahkûmdur. Efendiler, siz Şimal Türkleri, "Tatar" değil "Türksünüz, Türk". Bunu unutmuş olmaktır ki, sizi esarete mahkûm etmiştir" dedi. Nihayet cümlesine birden kısaca bir cevap vererek, Cenab-ı Hakkın bu hayırlı vesile ile buraya tekrar gelmeyi bana nasip buyurduğundan ve cümlesi ile tanıştığımdan dolayı mesrur ve müftehir olduğumu söyledim, ve Rusya'da mukim bütün dindaş ve ırkdaşlarımızın saadet ve selameti için dua ettim.[428]

Türk kıtaları, demiryolu üzerinden mühim bir istasyon mevkii olan Karakilise istikametinde yürüdüler. 24-27 Mayıs (1918) günlerinde buralarda kanlı savaşlar cereyan etti ve General Nazarbekov'un kumandasındaki Ermeni ordusu, yıkıcı bir yenilgiye uğradı ve külliyen imha edilmekten güçlükle kurtuldu.[429]

25 Mayıs 1918. Mirliva Nuri (Killigil) komutasında Kafkas İslâm Ordusu Gence'ye muvasalat etti, karargâhını kurdu.[430]

26 Mayıs 1918. Gürcistan ve Ermenistan istiklallerini ilan ettiler.[431]

Türklerin gözlerinin Kafkaslarda olduğu, hattâ Bakû'yu bile ele geçirmek istemeleri, yani "Pantürkist" emelleri, Alman hariciyesi ve başkumandanlığınca elbette biliniyordu. Bu defa Rusya'daki İhtilâlden Enver Paşa'nın azamî derecede faydalanmak istiyeceği de muhakkaktı. Almanlar bunu da biliyorlardı. Batum'un Türkler tarafından işgali, Alman siyasetçileri ve askerleri tarafından iyi karşılanmadığı gibi, Gürcistan istiklâlini ilân ettiği zaman (26 Mayıs 1918) yapılan merasimde, Tiflis'te yüksek rütbeli Alman zabitleri, gösterişli bir surette hâmi rolünü oynamak istemişlerdi. Hattâ Batum-Tiflis demiryolu kâmilen Alman kıtaları ve Alman personelinin kontrolü altına konmuştu. Bütün bunlar Türklere karşı hiç de dostça bir hareket değildi; bir müttefikten böyle şeyler beklenemezdi. Fakat Almanlar kendi menfaatlerini herşeyden üstün gördüklerinden, Gürcistan'ı kendi himayeleri altına koymakla, ilerisi için Kafkaslarda nüfuzlarını garanti altına koymak istemişlerdi. Fakat Enver Paşa, Almanlara bakmaksızın Bakû ve Şimalî Kafkas meselelerinde kendi siyasetini takibe ve tatbike kararlı idi. Az sonra Türk askerî harckâtının bu istikâmette yapılması için gerekli hazırlıklara başlanılmıştı.[432]

İsmet Konak: *Osmanlı yönetimi, 26 Mayıs 1918'de Güney Kafkasya hükümetine şartları son derece ağır, 72 saatlik bir ültimatom verdi. Ancak söz konusu ültimatom bir karşılık bulmadı. Zira aynı gün içinde Güney Kafkasya Cumhuriyeti dağılmıştı*.[433]

---

[428] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 426-427. "Galip Kemalî Bey ve yanındakiler o akşam treni ile Petrograd'dan Moskova'ya hareket ettiler."

[429] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 528.

[430] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 194.

[431] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 477.

[432] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 510.

[433] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 188-189. "Ültimatoma göre Ordubad hariç Nahçıvan kazası, Şerur-Dereleyez'in yarısı, Erivan hariç Erivan kazası, bütün Sürmeli kazası, bütün Eçmiadzin kazası, Gümrü dâhil Gümrü kazasının bir kısmı, bütün Ahalap kazası, Türk tarafına geçmeliydi. Bunun dışında Türkler, kendi ordusunun tüm Güney Kafkasya demiryollarında serbest bir şekilde geçişini talep etmekteydi."

Akdes Nimet Kurat'ın mütalaası:

> Batum'da varılan kararlar, yani Brest-Litovsk Barışı esaslarında barışın akdi (Batum'un ve hattâ iki nahiyenin terki) maddeleri Seym tarafından tasdike vakit kalmadan ortaya yeni meseleler çıktı. "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"nin istikrarlı bir devlet olmadığı anlaşılmıştı; bu cihet zaten ta baştan belli idi: Gürcüler, Ermeniler ve Azerilerin bir arada bir devlet manzumesi içinde yaşamaları imkânsızdı. Bu durum karşısında, Türkiye ile yapılacak kat'î barışın devamlı ve esaslı olmasını temin için "Konfederasyon" teşkil eden her üç zümrenin ayrı birer müstakil devlet haline gelmeleri şarttı. Bu görüş Osmanh hükümeti tarafından öne sürüldü ve ancak bu tahakkuk ettiği takdirde kat'î bir barış akdedilebileceği "Kafkas murahhas Heyeti'ne beyan edildi.
>
> Bunun üzerine "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" Seym'i (diyet meclisi) Tiflis'te yaptığı son toplantısında (26 Mayıs 1918) kendini feshetti ve Maverayi Kafkas Cumhuriyetinin sona erdiğini bildirdi. Bu kararın alınmasındaki başka bir büyük âmil de: Tam o tarihlerde Türk kuvvetlerinin Ermenilere ait Gümrü (Aleksandropol) şehrini işgalleri ve Tiflis üzerine yürümelerinin ihtimali dahi, Seym'i böyle bir kararı acele almağa sevketmişti.[434]

27 Mayıs 1918. *Azerbaycan temsilcileri 27 Mayıs 1918'de toplanarak durumu gözden geçirdiler ve sonunda Azerbaycan Millî Şurası'nı kurdular. Millî şura başkanlığına Türk Adem-i Merkeziyet Halk Partisi-Müsavat'ın lideri M. E. Resulzade, yardımcılığına ise Hasan Ağayev seçildi. Azerbaycan Millî Şurası'nda Müsavat, Tarafsız Demokratik Grup, Müslüman Sosyalistler İttifakı, Sosyal Demokrat Himmet Grubu ve İttihad Partisi temsil edilmekteydi*.[435]

40 yıldır Rusya tarafından ilhak edilmiş olan Elviye-i Selase'nin Brest Litovsk muahedesi ile Osmanlıya geri verilmesi ile yetinmeyen İttihatçılar, 27 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Bakü'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir.[436]

28 Mayıs 1918. Azerbaycan, Gence mukavvaten başşehir olmak üzere istiklalini ilan etti.[437]

*Türk ordusunun baskısı ile Kafkaslardaki direnme hızla çözül*mektedir ve *28 Mayıs'ta "Kafkaslarötesi Cumhuriyeti" Azerbaycan, Eremenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerine ayrıl*mış vaziyettedir.[438]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri G. V. Çiçerin, Moskova Büyükelçisi Galib Kemalî'ye (Söylemezoğlu) nota verdi. *Brest-Litovsk sınırının aşılmasını protesto* ediyor.[439]

> Çiçerin'in imzasını taşıyan 28 Mayıs 1918 tarih ve 1877 numaralı bir nota Galip Kemalî Beye verildi. Çiçerin, bu yazısında Sovyet hükümetinin, Brest-Litovsk muahedesiyle Kars, Ardahan ve Batum sancakları gibi (Rusya için) önemi büyük olan bir sahanın Türkiye'ye bırakılması ve bu yapılırken büyük fedakârlıklara katlanılmış olduğu (Nous avons fait à Brest-Litovsk le grand sacrifice des terriroires si importants pour nous), "fakat bundan böyle Osmanlı İmparatorluğuna hiç bir arazi parçası bırakılamıyacağı" belirtilmişti. Nota devamla: "Hal-i hazırda Türk kuvvetlerinin Gümrü'yü (Aleksandropol'i) aldıkları ve Bakû istikametinde ilerledikleri öğrenildiğinden", Sovyet hükümetinin, yeter derecede ağır olan Brest-Litovsk Barış şartlarının bu tarzda ihlâl edilmesini kat'î olarak protesto ettiği" bildirilmiş (Nous protestons de la façon la plus énergique contre cette violation du Traité, déjà sufissamment onéreux, de Brest-Litovsk) ve bu harekâtın durdurulmasını istemişti. Sovyet hükümeti bu suretle, Mayıs sonları (1918)ndan itibaren Bakû meselesini ortaya atmış bulunuyordu. Bu sıralarda Sovyetlerin elinde askerî kuvvetleri mahdut olduğu için, ancak diplomatik vasıtalara müracaattan başka bir çaresi yoktu. Galip Kemalî Bey cevabî yazısında böyle bir hareketten hiç bir haberi olmadığını

[434] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 476-477.
[435] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 194, dipnot 151.
[436] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 300.
[437] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 477. Bakü, 18 Mart 1918'de Ermeni komünist Şaumyan idaresinin eline düşmüştü.
[438] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 24.
[439] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 27.

anlatmaya çalıştı. Hakikaten Moskova Elçiliğine bu hususta her hangi bir bilgi gönderilmiş değildi ve Galip Kemalî Beyin hiç bir şeyden haberi yoktu.[440]

Bolşevik devrimci Şaumyan, Lenin'e telgraf gönderdi. *Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin artık hüküm sürmeyeceğini ve seymin kendisini tamamen fesh ettiğini bildir*iyor. Gürcistan, 26 Mayıs'da bağımsızlığını ilan etmişti. Bugün de Azerbaycan ve Ermenistan istiklaliyetlerini ilan ettiler. *Güney Kafkasya'daki bu bağımsızlık rüzgârı, Sovyet yönetimini oldukça öfkelendirdi*.[441]

Galip Kemalî Beyin bu Petrograd seyahati, Finlândiya'deki, 500 aileyi geçen Rus tebası Müslümanlar (Kazanlı) için de büyük bir ehemmiyeti haiz olmuştu. Az önce teşekkül eden Finlândiya Devleti'nin başında duranlar, Finlândiya'dan Rusları çıkarmak maksadıyle bütün Rus tebasının Finlandiya'dan gitmelerini emretmişti. Galib Kemalî Beyin Petrograd'a geleceğini öğrenen Helsinki'deki Müslümanlar Petrograd'a bir heyet göndermişler, ve Türk hükümetinin, Almanya vasıtasıyle, Fin hükümetine müracaat ederek, Finlândiya'daki Müslümanların, Finlândiya'da bırakılmalarını rica etmişlerdi. Galib Kemalî Bey de, Moskova'ya döndükten sonra, 28 Mayıs (1918) İstanbul'a bu hususta bir telgraf çekti. Hariciye Nezareti de bu meseleyi Alman Hariciyesine ulaştırdı. Alman hükümeti de bunu destekledi ve Fin hükümetine bunu bildirdi. Fin hükümeti de bu -ve bazı diğer- ricaları nazarı itibare alarak, Finlândiya'daki Müslümanların Finlândiya'da kalmalarına müsaade etti.[442]

29 Mayıs 1918. Galib Kemalî, Çiçerin'e cevabî nota tevdi etti. *Hiçbir şeyden haberi olmadığını* bildiriyor.[443]

30 Mayıs 1918. *Kuzey Kafkasya heyeti ve Osmanlı yönetimi arasındaki sıcak münasebetler karşısında daha fazla telaşlanan Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 30 Mayıs 1918'de Osmanlı Devleti Elçisi Galip Kemali Bey'e gönderdiği bir nota ile serzenişte bulunmuştu. Söz konusu notada şu cümleler öne çıkmaktadır: "Dışişleri halk komiserliğimiz, Osmanlı hükümetinin İstanbul'da Dağlılar Birliği adını taşıyan bir örgütün temsilcileriyle bağlantı kurduğunu öğrenmiş olduğundan, Osmanlı hükümetinin dikkatlerini bu politik örgütün Kuzey Kafkasya halklarınca hiçe sayıldığına, halkların bu örgüte güveni olmadığına ve bu örgüte karşı olduklarına çeker. Bunu komiserliğimizin elinde bulunan belgeler kanıtlamaktadır*."[444]

[..] Çiçerin, 30 Mayıs 1918 tarihli bir nota ile, Moskova'daki Türkiye büyükelçisi Galip Kemalî Bey'e bu tasdik olayını protesto etti. "Şimalî Kafkasya adına İstanbul'a gelen heyetin yerli ahaliyi temsil etmek hakkını kat'îyen haiz olmadığını" yazdıktan sonra, Şimalî Kafkasya ahalisinin "Sovyet-Rusya'dan hiçbir zaman ayrılmak istemediğini" teyid maksadiyle Sovyet makamları tarafından tanzim edilen bir takım vesikaları dahi Türk elçisine takdim etti. Notada, Sovyet hükümetinin "Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti" diye hiçbir teşekkülü tanımadığı da açıkça ifade edilmişti. Şimalî Kafkaslıların "Rusya'dan ayrılmak istemediklerine ait" vesikalar, oradaki bazı Bolşevik taraftarlarınca tanzim edilmiş olmalıdır. Bu gibilerin başında da Celâl Korkmazof adında

[440] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 529-530.

[441] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 189. "Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti tarafından atılan ilk adım, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek ve barış yapmaktı. Fakat Brest-Litovsk Antlaşması'ndan kopan Türkler, daha büyük imtiyaz talep etmişlerdi. Gürcistan bunu kabul edemezdi. Yeniden bir koruyucu bulmak gerekiyordu ve bulunmuştu: Türkiye'nin müttefiki Almanya." (Konak, 2017, s. 189, dipnot 127).

[442] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 427-428. "Bu Müslümanlar (hali hazırda 1.000 kişi) halâ oradadırlar."

[443] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 27.

[444] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 208. Çiçerin notasının bir sureti şu kaynakta okunabilir: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 59-62. Vesikanın zeylinde, "18 Nisan Perşembe günü, Terek bölgesi Halk Sovyeti toplantısında, aynı zamanda Milletler Meclisinde Çeçenler Fraksiyonu başkanı olan Çeçen Millî Sovyet Başkanı Yeldarhanov"un konuşmasına aid zabıtname yer alıyor.

bir sol Sosyalist, yani bir Bolşevik bulunuyordu. Bu zatı sonraları, Millî Mücadele sıralarında Sovyet-Türk barış müzakereleri münasebetiyle yeniden göreceğiz.

Sovyet hükümetinin bu yoldaki protestosu tabiatiyle dikkat nazarına alınmadı ve cevap dahi verilmedi. Babıâli kendi menfaatine uygun gördüğü siyaseti devam ettirdi. [..][445]

Galib Kemalî, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezaretine mektub gönderdi. Buna göre, *Moskova Müslümanlarından bazı (ve diğer şehirlerden de) zenginlerin yardım isteyerek Galip Kemalî Bey'e başvurdukları da biliniyor. Zenginlerden bazılarının, hatta mücevherat ve diğer kıymetli eşyalarını ve altınlarını Türk elçiliğine teslim ve dışarıya çıkarmak çarelerini aradıkları anlaşılıyor. Fakat Rusya'nın dışına para gönderilmesi imkânsız olduğu cihetle, Türk elçiliği bu hususta her hangi bir yardım yapacak durumda değildi. Olsa olsa bir miktar pırlanta (ve diğer kıymetli taşlar) kurye vasıtasiyle alınıp götürülebilirdi. Fakat bunun yapılması çok tehlikeli olduğundan (Sovyet makamlarının kuryeleri de arayıp taramaları her an mümkündü), bundan feragat edildiği anlaşılıyor. Belki yine de bazı şahısların pırlanta ve elmasları elçilikçe teslim alınmıştır. Galip Kemali Bey bu cihetleri de İstanbul'a maliye nezaretinden sorulmak üzere, müracaatta bulunmuş ve talimat istemişti. İstanbul'dan gelen cevapta: "Müslüman ahaliden nukud-u mezkûreyi ahz etmeden mukaddem alakahların her hangi bir surette mutazarrır olmamalarına karşı, ilerde hükümet-i Osmaniyeyi mes'uliyetten ve tazminat itasından kurtaracak vesait ve tedabire müracaat edilmesi gerektiği" bildirilmiştir*.[446]

Mustafa Suphi, Galib Kemalî'nin Çiçerin'e verdiği 22 Mayıs tarihli notasına cevab veriyor:

"Osmanlı Elçisinin Notasına Cevap"

"Yeni Dünya" Sayı 3
30 Mayıs 1918

23 Mayıs tarihli basında Türkiye elçisi Galip Kemali Bey tarafından Moskova'da yayınlanmaya başlayan "Yeni Dünya" gazetesi hakkında Rusya Sovyetler hükümetine verilen protesto notasını hayret ve teessürle okudum. Galip Kemali Bey protestosunda, Türkiye hükümetine karşı uygun görülmeyecek biçimde ve sistemli olarak kışkırtmalarda bulunan "Yeni Dünya"nın Brest-Litovsk anlaşmasının 2. maddesine dayanarak, susturulmasını ve zincire vurulmasını istiyor.

"Yeni Dünya", Rusya Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nin koruması altında tarafıından yayınlanan özel bir gazete olduğundan, Brest-Litovsk anlaşmasının içeriğiyle ilgili olmadığı gibi, elçinin isteği her türlü siyasî hukuk temellerinden yoksun ve yalnız İstanbul hükümetine karşı bir bağımlılık ve bağlılık manifestosundan başka bir şey değilse de, bununla ilgili olarak basında gerek "Yeni Dünya" hakkında, gerekse şahsım hakkında bazı bilgiler ileri sürülmüş olduğundan kısa bir açıklamada bulunmak zorunluluğunu duyuyorum.

"Yeni Dünya" her şeyden önce, amaç bakımından Karl Marx'ın bilimsel kuramlarını yayan bir sosyalist gazetesidir. siyasî uygulama görüş açısından ise: Uygarlık ve toplum düzeyi diğer milletler derecesinde olmayan, çoğunluğu yoksul ve ezilmiş, işçi ve çiftçi halklardan meydana gelen Müslüman toplumsal hayatının şimdiki uygarlık dünyasında, açık kalpli ve iki yüzlü olmayan tek kurtarıcı güç olan Sosyalist devrimcileri ile katışarak ve bu gibi devrim hareketlerine elinden geldiği kadar yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve sömürgeci saldırganlığından diğer ezilmiş benzerleriyle birlikte kurtulması amacını güder.

"Yeni Dünya"nın bu ekonomik uğraş ve siyasî amacı dışında değil fakat bunun düzeyinde, Türkiye hükümetine karşı gerçekten göze çarpacak derecedeki saldırılarına gelince: Bunun nedenlerini "Yeni Dünya"dan çok

[445] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 487.

[446] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 423. "Bazı iddialara göre, Türkiye elçiliğine o zaman veya daha sonraları Rusya Müslümanlarından bazı kimseler tarafından tevdi edilen kıymetli eşya (mücevherat, pırlanta v.b.) kaybolmuş, sahiplerini büyük zararlara uğratmış ve birtakım dedikodulara yol açmıştır. Bu gibi hallerde vasıta olanların fırsattan istifadeye kalkışmış olmaları mümkündür." (Kurat, 1990, s. 423-424).

Osmanlı hükümetinin durum ve davranışlarında aramak gerekir. Bu saldırılar doğrudan doğruya, Türkiye'de hükümetin gerici, Jön Türkler elinde en korkunç ve karanlık ve baskı aracı olmasından ileri geliyor.

Jön Türk adı altında meşruti bir hükümet olarak kabul edilen bu günkü Osmanlı yönetimi, yalnızca bir Sosyalist Müslüman gazetesi için değil, en sağ ve en tutucu burjuva sınıfları tarafından bile çekilmez bir duruma gelmiştir.

Türkiye'de on yıl önce Abdülhamid'den geri alınan "Kanun-u Esasi"nin, insanlık hukukuna ilişkin düşünce, söz ve toplantı özgürlüklerine ait en ilkel maddeleri bile gün görmeden militarizm-emperyalizm nöbetleri içinde yıkılıp yok olmuştur.

Bugünkü durumda Türkiye basınında herhangi bir düşünce ve siyasî inancı yayınlamak olanaksız olduğu gibi halk içinde gezip kışkırtmalarda bulunmak da eski dönemde olduğu gibi bir suç oluşturuyor. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan ise ısmarlama milletvekilleri ile doludur. Ne basında, ne de Meclis-i Mebusan'da ayırt edilebilecek nitelikte bir kişiye rastlanılabilir. Tüm gazetelerde ve tüm milletvekillerinde yalnız Talât Paşa'nın ve takımının siyasî kişiliği görülebilir.

"Yeni Dünya" için Rusya Halk Sovyetleri Cumhuriyeti'ne protesto notası veren Galip Kemali Bey, o ezilen milyonlarca Osmanlı halklarını temsil edebilecek bir Türkiye'nin değil işte böyle bir "Paşalar Hükümeti"nin elçisi sıfatıyla İstanbul'daki özgürlükçü basın gibi, bugün ta Rusyalarda çıkan "Yeni Dünya"yı da kapatmak, bu kadar uzaklardan gelen zayıf, ancak özgür bir sesi de kısmak istiyor.

Fakat bizim daha önce Türkiye'de yayınladığımız gazetelerde nasıl istediysek, şimdi de Rusya'da, yarın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde isteyeceğimiz: Halk için "özgürlük, uygarlık ve mutluluk"tan başka şey değil.

Gazetemizin her satırı buna açık seçik bir tanıktır.

Bu durumda Türkiye elçisi bizleri Osmanlı sancağının egemen olmadığı Rusya'da bile özgürlük ve uygarlık istemekten önlemek davasında mı bulunuyor? Onun için biz Galip Kemali Bey'e, "gökte ve yerde, sizin felsefenizde hayal bile edilemeyen gerçeklerin bulunduğunu" bildirmek isteriz.

Bu gerçekler, arası çok geçmeden Türkiye'de patlak verecek olan devrim ile ke[n]dini bizzat gösterecektir. Fakat şimdilik biz, suçu, ait olduğu millet için özgürlük ve mutluluk istemek olan bir gazeteyi susturmak amacıyla yirminci yüzyıl uygarlığının ortalarına doğru kaleme alınan bir Türk notasına karşı yine bir Türk özgürlük yanlısı sıfatıyla ve tüm uygarlık ve insanlık dünyası önünde protestoyu bir vicdan borcu sayıyoruz.

İstanbul Yüksek Ticaret Okulu "Medeni Hukuk"
ve "Darül-muallimin-i aliye" "İktisat" profesörü
ve kapatılmış "İfham" Gazetesi Siyasi Müdürü:
Mustafa Suphi[447]

Akdes Nimet Kurat: *Mustafa Suphi'nin bu yazısı birçok gariplikler, tezatlar ve daha doğrusu "bilmemezliğe gelmeler"i ihtiva etmektedir. "Yeni Dünya" gazetesinin hususî bir gazete olduğunu iddia etmesi garabet ve yalanın ta kendisidir. Bu tarihlerde artık Sovyetler ülkesinde hususî gazetelerin çıkarılması imkânsızdı. Mustafa Suphi'nin çıkardığı bu gazete, doğrudan doğruya "Müslüman Komiserliği'nin bir organı idi. "İhtilâl tarakasının pek yakında Türkiye'de patlak vereceği"ni söylediğine göre, Mustafa Suphi Türkiye'de tam bir "Bolşevik İhtilâli" tasarlamakta ve bunun propagandasını yapmakta idi. Hindistan'da dahi "hürriyet" (İhtilâl) fikirlerini yayabileceğini umması kendisini çok geniş hülyalara kaptırdığını göstermektedir. En garibi de: Sovyet-Rusya'da sanki tam bir hürriyet varmış gibi, Talât ve Enver (Paşalar) rejimindeki istibdad ve hürriyetsizlikten şikâyet ediyordu. Mustafa Suphi'nin bu yazısı, daha evvelkiler gibi, Osmanlı hükümetine ve Devlet ricaline karşı açıkça tahrik ve propaganda*

[447] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23, 50-51. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Söz konusu makale, şu ikincil kaynakta da tam metin iktibas edilmiştir: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 435-437.

mahiyetinde olup, Brest-Litovsk anlaşmasına göre, Sovyetler ülkesinde böyle yazıların çıkmaması icap ederdi. Galip Kemalî Bey, Sovyet makamları nezdinde protestoda bulunmakta tamamiyle haklı idi.[448]

31 Mayıs 1918. Çiçerin, Berlin'deki Büyükelçi Joffe'ye telgraf keşide eyledi: *Doğu Kafkaslarötesi Bakû ile birlikte bizimdir. Şimdi Türk komutanlığı Kafkaslarötesi'ndeki bütün demiryollarının kendilerine teslim edilmesini kesinlikle talep etmekte ve Bakû'ye doğru ilerlediklerini, sözde oradaki Müslümanların onlardan yardım beklediklerini bildirmektedir. Oradaki her türlü soydan ve milliyetten oluşan halk kitleleri bizden yanadır. Bu hareket, anlaşmanın açıkça ve kabaca ihlâlidir. Almanya'nın verdiği teminatlara aykırıdır*.[449]

Bolşevik Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe, Haziran ayı başlarında Kühlmann'a, "...eğer Türkler Kafkasya'daki ileri harekâtına devam edip Bakü üzerine yürüyecek olurlarsa Rusya buna, Türklere karşı savaş açarak cevap verecektir..." diyerek Rusya'nın Bakü'nün Türklerin eline geçmesine kesinlikle müsaade etmeyeceğini belirtmişti. Çünkü Bakü petrolleri Rusya için hayati bir önem taşıyordu. Öyle ki Troçki'nin "Bakü Moskova'dan daha önemlidir" dediği bile söylenmektedir. Zira Rusya, 1918 yılı başlarındaki petrol ihtiyacının dörtte üçünü Bakü'den karşılıyordu. Yine aynı şekilde Moskova'nın doğusundaki Orta Asya ve Taşkent demiryolları ile Volga nehrindeki gemi ulaşımı için gerekli olan petrolün tamamı Bakü'den sağlanıyordu. Bolşevik İhtilâli esnasında Grozni petrolleri tahrip edildiği ve Hazar Denizi etrafındaki petrol yataklarında düşük kalitede petrol üretildiği için, bu dönemde Rus endüstrisinin büyük bir bölümü Bakü petrollerine ihtiyaç duyuyordu.[450]

1918 Yaz Mevsimi. Londra'da, Müttefik propaganda büroları mümessilleri içtima ediyorlar. Fransız tarihçi ve propaganda uzmanı Henri Moysset: *1917'den beri müttefiklere çok zarar vermiş olan Rusya'daki alman propaganda politikası, bolşevik doktrininin rus halkı üzerindeki bozguncu tesirini de vaktinde değerlendiren bir metafizikçi tarafından tasarlanmış, kurulmuş ve yürütülmüştür*…[451]

Rusya *Sovyet rejimi Türk-İslâm ahalisi için büyük bir felâket teşkil* etmektedir.[452]

İvan Osipoviç Kolomiytsev adlı bir Bolşevik elçisi 1918 yazında Kafkasya üzerinden Tahran'a ulaşmıştı. Ancak İran Hükümeti, elçinin Moskova'dan değil de Bakü'deki Sovyet Hükümetinden itimatname aldığı gerekçesiyle onunla görüşmeyi reddetmiştir. Hatta elçiye bir saldırı düzenlenerek ülke dışına çıkarıldığı iddia edilmektedir. [453]

1 Haziran 1918. Bakü Halk Komiserleri Sovyeti, "Kafkaslarötesi Tüm İşçi ve Köylülerine Çağrı" neşretti. Uzunca beyannamede bizce calib-i dikkat ifadeler şunlardır: [..] *Köylü kardeşler! Yalancılara inanmayın, Türk ordularını Bakû'ye Müslüman köylüleri savunmak için çağırdıklarına sizleri inandırmaya çalışan Müsavatçılara ve Menşeviklere inanmayınız! Beyleriniz, hanlarınız, Gürcü prensleriniz Türklerin gelişini niçin sabırsızlıkla bekliyorlar? Müslüman ve Gürcü asıllı köylülerin daha rahat yaşamaları için mi sanıyorsunuz? Asla! Türk hâkimiyetinden sadece derebeyleri yararlanacaktır; bunlar elbetteki köylülerin elinden tekrar toprağı alacak ve emekçi halkı eskisi gibi ezecek ve sömürecektir. Türk hâkimiyeti, derebeylerin zaferi ve tüm Kafkaslarötesi işçi ve köylülerinin malıvolması demektir*. [..]

[448] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 438.
[449] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 67.
[450] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 176.
[451] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 115-116.
[452] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 440.
[453] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 68, dipnot 350.

İçimizdeki hainleri yok edersek, güçlerimizi kardeşçe bir birlik içine toplarsak, hiçbir Türk gücü bizi yenemez. [..] *Kahrolsun Türk boyunduruğu, yaşasın devrimci Rusya ile ittifak!*[454]

3 Haziran 1918. Galib Kemalî, Karahan'ın 23 Mayıs tarihli ve *Yeni Dünya*nın 30 Mayıs tarihli yazılarına cevabî yazı kaleme aldı:

> Sayın Komiser,
>
> Sosyalist Müslüman gazetesi "Yeni Dünya"nın yayınlarıyla ilgili 23 Mayıs (1918) tarihli cevap mektubunuzu aldım.
>
> Temel sorun olan Rus Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendi öz topraklarında yerli bir basın organı tarafından Osmanlı İmparatorluğuna karşı yapılan ajitasyon ya da propagandayı durdurma hatta susturma zorunluluğunda olup olmadığı sorununa girmeden önce, "Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve organının çalışmalarının..hoşuna gitmemesi.."nin üzücü olduğunu belirten yukarıda adı geçen mektubunuzun bir cümlesine değinmek isterim.
>
> Aslında yakınmalarım şu ya da bu partinin ya da siyasal kuruluşun tutumunu değil bir gazetenin kötü niyetli ve taraf tutan ajitasyonunu hedef alıyordu. Halk Komiserliği, iki kurumu birleştirmekle eylem birliğini kabul etmiş oluyor. Bu durumu gözönüne alarak resmi bir niteliği olan söz konusu kurulun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ajitasyon yapmasının önlenilmesini istiyorum.
>
> Şimdi de yukanda adı geçen mektubunuzda geliştirilen görüşleri izleyerek Rus topraklarında Sovyet hükümetinin politikasını daha da sert bir biçimde eleştiren bir basının varolması olgusunun siyasal bir partiye ait bir gazetenin düşmanca ve kararlı tutumunu haklı gösterip gösteremeyeceği sorununa geliyorum.
>
> Aslında "Yeni Dünya"nın yarı resmi niteliği olan bir gazete olduğu ortaya çıkmıştır.
>
> Ancak, özel ya da bağımsız bir yayın organı olsaydı bile, basın özgürlüğüne rağmen, birçok gazete yerel makamlar tarafından sık sık yayından alıkonulduğuna hatta kapatıldığına göre, bunun da devlet denetiminden kurtulamaması gerekirdi.
>
> Üstelik, burada, bir gazetede yayınlanmış genel konulara değinen bir yazı ya da durum muhakemesi yapan bir eleştiri değil, tümüyle bir ajitasyon ve propaganda yapılması söz konusudur. Çünkü adı geçen gazete, her şeyden önce, Türkiye'den kaçıp Rusya'ya sığınan siyasal bir tutuklu tarafından yöneltilmektedir; yönetimi Müslüman İşleri Halk Komiserliği ile aynı çatının altında bulunmaktadır; ve yöneticisinin bu gazeteyi yayınlamaya gerekli para kaynaklarını nereden bulduğunu anlamak güç olmasa gerek.
>
> Üstelik, bu yayın düzenli bir biçimde kamplara gönderilip Osmanlı tutsaklarına dağıtılmaktadır.
>
> Bütün bunlardan çıkan sonuç, Sovyetler Hükümeti'nin, ne olursa olsun, bir barış ve dostluk anlaşması imzaladığı İmparatorluğa karşı kendi topraklarında bir ajitasyon nüvesinin oluşmasını önleme konusundaki resmi ve açık yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğidir.
>
> Cumhuriyet Hükümetinin, Hükümetime karşı dürüst duygu ve eğilimlerinin açık kanıtlarını şahsıma göstermek lütfunda bulunacağınızın kesin umudu ile ve bu vesileyle size olan derin saygılarımı bir kez daha yinelerim, Sayın Komiser. Galip Kemali[455]

3-4 Haziran 1918. *Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı Transkafkasya'daki nüfuzunu güçlendirmek için 3-4 Haziran toplantılarında, General Kress'in Tiflis'e hemen hareket etmesini ve Gürcistan'daki*

[454] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 70. "Azerbaycan Komünist Panisi kurucularından ve Azerbaycan Sosyalisı Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı" Neriman Nerimanov, Bakü Sovyetinin Şehircilik İşleri Halk Komiseri; Vezirov ise Tarım Halk Komiseridir (Yerasimos, 2000, s. 70, dipnot 6).

[455] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23, 52-53.

demiryollarının Türkiye'ye karşı güvenliğinin sağlanması için de Ukrayna'daki Alman ordusundan iki birligin Kress emrine verilmesini kararlaştırmıştı.[456]

4 Haziran 1918. Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Almanya Hariciye Nazırı Kühlmann: *Kafkasya'daki Türk birlikleri ile Alman birlikleri arasında silahlı çatışma* çıkabilir.[457]

> Baku petrollerinin Rusya için öneminin farkında olan Kühlmann, 4 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki "Kafkasya Toplantısı"nda, Joffe'nin kendisine, Kafkasya probleminin ele alınmasında Rusya'nın gözden uzak tutulmaması gerektiğini, Bakü'nün Osmanlı Devleti tarafından alınmasının Alman-Rus ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini söylediğini, bu sebeple Türklerin Bakü'yü almak için yapacakları girişimlerin engellenmesi gerektiğini belirtiyordu. Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye yönelik herhangi bir operasyonunda, daha Türkler Bakü'ye girmeden, Ermenilerin bütün petrol tesislerini yok edecekleri haberini aldıklarını belirten Kühlmann, bu durumda Bakü'nün Osmanlı Devleti eline sağlam geçmesi ihtimalinin zor olduğunu söylüyordu. Onun için Bakü'nün işgali, Moskova ile anlaşılarak, mutlaka Alman askerleri tarafından gerçekleştirilmeliydi.
>
> Aynı toplantıda General Lossow da Nuri Paşa birliklerinin Bakü'yü zorladıklarını, oradaki savaş esirlerinin ve Tatar (Azeri) halkının yardımı ile hükümet üzerinde baskı kurduklarını anlatıyor ve Bakü'yü Alman birliklerinin alması halinde, Ermenilerin Bakü'deki petrol tesislerine dokunmayacakları haberlerini aldığını söylüyordu.[458]

4 Haziran (1918) tarihinde Ermeni ordusu kumandanı *General Nazarbekov ile Türk kumandanlığı arasında bir mütareke akdedildi ve ateş tamamiyle kesildi*.[459]

Süreç tam da Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda ilerliyordu. Artık üç cumhuriyetle antlaşma yapmak ve yeni toprak talebinde bulunmak daha kolaydı.[460] *Üç cumhuriyet* [Menşevik Gürcistanı, Musavat Azerbaycanı, Taşnaksutyun Ermenistanı] *Batum'da Osmanlı hükümetiyle üç ayrı anlaşma imzaladı; böylece Batum Konferansı sona erdi. Toprak vererek zaman kazanma umuduyla Türklerin ağır koşullarını kabul etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu Brest-Litovsk Antlaşması'yla Transkafkasya'da üzerinde 600.000 kişinin ikamet ettiği 10.000 milkarelik bir toprak kazanmıştı. Batum'daki anlaşmaların sonucunda da, ayrıca, hasta imparatorluğa taze kan verecek 8.000 milkarelik toprak ve 650.000 insan Türk etkinlik alanına eklendi. Böylece Türkler Kafkasya'da kaybettikleri toprakları sadece 1914 Türk-Rus sınırına kadar değil, 1878 (Berlin Antlaşması) sınırına kadar geri aldılar*.[461]

Batum konferansı 4 Haziran'da bu üç cumhuriyetle Osmanlı hükümeti arasında imzalanan üç ayrı barışla sona erdi*, Osmanlı toprakları doğuda Ahıska ve Ahılkelek'in katılması ile* 1878 *sınırına varacak, Gümrü-Culfa demiryolu Osmanlı denetimine geç*ti.[462]

Azerbaycan'la imzalanan "Azerbaycan ile Devlet-i Aliyye Arasındaki Muahede" nam *anlaşmanın 4. maddesine göre: "Azerbaycan Cumhuriyet Hükümeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Hükümeti iç düzen ve güvenliği sağlamak ve geri getirmek için gerekli görüldükçe silah gücü ile yardımda bulunacaktır". "Fütühat"ın devamı için diplomatik "taş" gediğine konulmuştur*.[463]

> Kafkaslardaki siyasî gelişme ve düzen Sovyet Rusya'nın adem-i muvafakatı ve Almanya'nın karşı gelmek teşebbüsüne bakmaksızın nihayet tam Türkiye'nin istediği gibi olmuştu. Bu müstakil devletlerle, yani

[456] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 169.
[457] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 174.
[458] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 176-177.
[459] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 528.
[460] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 190.
[461] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 30.
[462] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 25.
[463] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 25. Muahedenamenin ilaveleriyle beraber tam metin birer suretini okumak için müracaat ediniz: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 662-669.

> Gürcüstan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Batum'da 4 Haziran 1918 tarihinde ayrı ayrı barış muahedeleri imza edildi. Gürcüstan barışı ile Türkiye, Batum şehri ve sancağından başka Ahısha ve Ahalkelek nahiyelerini almak suretiyle, sınır hattı 1828 yılındakine ulaştı. Bu ise Brest-Litovsk barışına aykırı idi; 1877-78 yılındaki sınır hattı da Ermenistan ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sınır oldu. Bunu müteakip Kafkaslarda harp hali sona ermiş ve normal münasebetler başlamış oluyordu. [..] Gürcüstan ve Ermenistan ile yapılan muahedelere göre, Tiflis'te ve Erivan'da birer "Müftü" bulunacak ve hutbelerde, "Halife" sıfatıyle Osmanlı Padişahının adı zikredilecekti. Gürcüstan ve Ermenistan'daki "Müftülüğe" ait, Muahedeye teferruatlı "İlave"ler eklenmişti. Bir de Türkiye ile Gürcüstan ve Azerbaycan arasında bir "Petrol Anlaşması" da imzalandı. Bununla Bakû'den Batum'a, neft'in pipe line(boru)ler vasıtasiyle aktarılması garanti edilmekte idi.[464]

Gence başşehirli Azerbaycan Hükümeti Murahhas Heyeti, Bâb-ı Âlî Murahhas Heyetine, *Azarbeycan Hükümeti Cumhuriyesi Hariciye Nazırı Mehmet Hasan Hacinski* imzalı arîza takdim etti: [..] *Azerbaycan arazisinden büyük bir kısmı isyan bayrağı kaldırmış ve kendilerine "Bolşevik" adını takmış olan eşkıya çeteleri memleketin merkez-i idaresi, menba-ı servet samanı, bir söz ile can noktası bulunan Bakû'yu, şehir ile beraber Bakû vilâyetini dahi ellerine geçirerek ahaliyi yağma ediyor, Azerbaycan Cumhuriyetinin hükümetini tanımamakla, binalarını sarsıyor, kendilerine tabi olmayanları ise ateş ve kılıçla istisal ediyor, şehri yakıyor, mamureleri yıkıyor, ahaliyi katliam ederek, servet ve samanını taraç ediyorlar*. [..] *Bakû vilâyetinin bir an evvel Bolşevik namındaki eşkıya çetelerinden kurtuluşu, Azerbaycan Hükümetinin ilk vazifesini teşkil ediyor*. [..] *Yukarıda mezkûr tehlikenin vücudu ve Saltanatı Seniyye-i Osmaniyye ile Azerbaycan Cumhuriyeti meyanında bağlanan muhadenet muahedesinin dördüncü maddesine binaen, Zat-ı Devletlerine müracaatla, Hükümet-i Seniyye'nin kuva-i askeriye-i Osmaniyye vasıtasiyle Bolşevik eşkıya çetelerinin tenkil ve tedibi babında hükümet-i metbuama yardımda bulunmaları istidaya cesaret ederim.* [..][465] Mustafa Kemal ise Bakü'yü Nisan 1920'de Sovyet Rusya'ya peşkeş çekecektir.

Müttefik Almanya Türkiye'ye Karşı Gürcistan'ın Yanında:

> Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri bu anlaşmanın [4 Haziran 1918 Batum Muahedenamesinin] baskı ve zor altında yapıldığını açıkça iddia ettiler; fakat bunu değiştirmek için ellerinde maddî imkânları yoktu. Bilhassa Batum şehrinin kaybı Gürcüler için büyük bir darbe oldu. Bunun içindir ki, Türk baskısına karşı durabilmek için Almanya ile yakın münasebetler kurma yoluna gidildi ve az sonra Berlin'e bir heyet gönderildi; Gürcüleri Ermeniler takibettiler. Almanlar da bunu kendi menfaatlarına uygun bulduklarından, Gürcistan'ın hâmisi rolünü oynamağa başladılar; hatta Gürcistan'a bir miktar asker dahi sevkettiler (önce 5 bin, sonraları bu mikdarı 2 bine çıkarıldı). Mamafih, Almanlar için Batum'un kendi başına önemi yoktu; Tiflis de Almanya için her hangi bir değer ifade etmezdi. Esas mesele Bakû petrolleri idi. Kafkaslardaki Alman siyasetinin ana prensibini: Bakû petrollerinden mümkün mertebe çokça istifadeyi sağlamaktı. Yani petrolün sadece Türklerin kontrolü altına kanmasına muvafakat edilmiyecekti. Almanlar bu mülahazalarla Gürcüleri desteklemeğe başlamışlar ve bu yüzden, ileride görüleceği üzere, Türklerle çarpışmalara kadar gidilecektir.[466]

5 Haziran 1918. Bolşevik devrimci Stepan Şaumyan, Petrograd'a telgrafname gönderdi: *…Güney Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması yönünde oy kullanan tüm düşmanlara sesleniyoruz. İlk olarak Bakü demokrasisi, bütün Güney Kafkasya işçileri ve köylüleri olarak hiçbir suretle Güney Kafkasya'nın devrimci Rusya'dan ayrılmasını kabul etmeyecek ve ellerimizde silâhlarımızla mücadele edeceğiz*.[467]

6 Haziran 1918. *Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Korganov, 6 Haziran 1918'de şu içerikte bir emir verdi: "Transkafkasya işçi ve köylü devriminin kaderini belirleme vakti gelmiştir. Transkafkasya seymi dağıldı. Menşevikler ve diğer soyluluk yanlısı partiler, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Beyler,*

[464] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 477-478. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[465] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 669-670.
[466] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 478.
[467] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 11; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 189.

Elizavetpol'de (Gence) Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Türk kuvvetleri Kars, Gümrü, Erivan ve Ahılkelek'i ele geçirdi. Türk generalleri, Sovyet sistemini ortadan kaldırmak ve Bakü prolerteryasını bastırmak için Bakü'ye girmeyi istiyorlar…"[468]

Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Çiçerin nezdine gelerek Karahan'ın 23 Mayıs ve *Yeni Dünya*nın 30 Mayıs tarihli yazılarını şifahen protesto etti.[469]

7 Haziran 1918. Şaumyan, Petrograd'a telgraf gönderdi: *Bir memur Tiflis'ten yola koyulmuş ve 30 Mayıs'ta şehri terk etmişti. Onun anlattığına göre Tiflis'teki tren istasyonunda Alman bayrağı dalgalanmakta ve Alman komutanlığı teşkil edilmiş durumda. Alman subayları Sovyet bayrağını söküyorlarmış*.[470] Şaumyan: Gence'de *Halk istasyonu süslemiş, Enver Paşa'nın kardeşini bekliyordu. Müslümanlar ve entelektüeller, kendi aralarındaki konuşmalarda Azerbaycan'ın yakında ilan edilecek olan bağımsızlığını kutluyorlardı. Türk ordusunun gelişi bölgeyi tehdit etmekteydi*.[471]

8 Haziran 1918. İTC Hükümeti ile Kuzey Kafkasya Dağlılar İttihadı dostluk ve yardımlaşma muahedenamesi akdettiler. 6 maddelik antlaşmanın ilgili şu iki maddesi, Osmanlı ve Kuzey Kafkasya arasındaki müstakbel ilişkilerin boyutunu çizmekteydi: *"Birinci madde: Osmanlı hükümeti ve Kafkasya Dağlılar Birliği hükümeti arasında sürekli barış durumu geçerli olacaktır. İkinci madde: Kafkasya Dağlıları Birliği tarafından talep olunduğunda Osmanlı hükümeti intizam ve iç asayişin sağlanması ve iadesi için gerekirse silâh gücüyle yardımda bulunacaktır."*[472] *Bu anlaşma gereğince: Türk hükümeti, "Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"ne askerî yardımda bulunmayı ve dış tehlikelerden (yani Rus Kazakları ve Bolşeviklerden) korumayı üzerine almıştır*.[473] Sovyet Rusya, bu muahedenameden oldukça rahatsızdır:

> Osmanlı diplomasisi Kuzey Kafkasya'daki ve özellikle Dağıstan'daki Müslüman-Türk millî hareketleri de denetimi altında toplamaya çalışıyor. Trabzon konferansında Kuzey Kafkasya'dan delegeler gelmişti. Batum konferansı başladıktan sonra "Kuzey Kafkas Hükümeti" Osmanlı hükümetine resmî bir başvuru gönderir. Sovyet Dışişleri bunu öğrenir öğrenmez uzun bir protesto yazar. Ancak bu nota 8 Haziran'da Batum'da Kuzey Kafkasya ile Osmanlı hükümeti arasında bir anlaşma imzalanmasını engellemez ve bu anlaşmanın 2. maddesi Azerbaycan anlaşmasının 4. maddesinin aynıdır.[474]

Şaumyan, Lenin ve Stalin ikilisine telgraf gönderdi: *Antlaşmaya göre Türkiye, Güney Kafkasya'daki demiryolları üzerinde nakliye yapma hakkına kavuştu*.[475] Şaumyan, *Türk tarafının antlaşma gereğince Culfa ve Bakü demiryolları aracılığıyla asker sevk etmeye başlayacağını yazmaktadır*.[476]

Batum karargâh olmak üzere 3'üncü, 6'ncı ve 9'uncu ordular tevhid edilerek Şark Orduları Grubu kuruldu. Ferik Vehib (Kaçı), kumandan tayin edildi.[477]

Bu gergin ortamda Türkiye'nin müttefiklerine danışmadan 4 ve 8 Haziran'da Kafkasya'daki bağımsız devletler (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) ile antlaşmalar imzalaması ve bu antlaşmaların

---

[468] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 196, dipnot 160.
[469] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23.
[470] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 13; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 189.
[471] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 13; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 194.
[472] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 208.
[473] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 488.
[474] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 25.
[475] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 15; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 190, dipnot 132.
[476] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 15; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 195.
[477] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 195.

Lossow'un Poti'de Chenkeli ile imzalamış olduğu antlaşmalarla bazı noktalarda çakışması; özellikle Türk tarafının Gürcistan demiryollarında hak iddia etmesi eklenince, Alman Genel Karargahı Kumandanı General *Ludendorff,* İTC Harb Kabinesi Genelkurmay Başkanı *General Seeckt'i devreden çıkararak kendisi doğrudan Enver Paşa ile irtibata geçti. 8 Haziran tarihli tehdit edici telgrafında Ludendorff, Kafkasya'daki Türk-Alman anlaşmazlığının Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin tutumundan değil, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerini ve Brest-Litovsk Antlaşması'nı hiçe sayarak Kafkasya'da Türkçü politikaları doğrultusunda hareket etmesinden kaynaklandığını belirttikten sonra, Osmanlı Devleti'nin, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın onayını almadan Transkafkasya Devletleri ile imzalamış olduğu antlaşmaları kendilerinin tanımadığını belirtti. Böylece Alman Dışişlerinden sonra, Alman Orduları Yüksek İdaresi de Türkiye'nin imzalamış olduğu bu antlaşmaları geçersiz saydığını açıklıyordu. Mühlmann'a göre: "Böylece, dört yıldan beri devam eden Alman-Türk ittifakı ilk defa Kafkasya yüzünden kopma noktasına gelmişti".*[478]

9 Haziran 1918. *Ludendorff'un 8 Haziran tarihli telgrafına benzer bir telgraf da 9 Haziran'da Hindenburg tarafından Enver Paşa'ya gönderildi. Yazıda sert bir dille, savaşın genel durumunun İttifak Devletleri'nin Transkafkasya'da yeni düşmanlar edinmesine müsaade etmediğini ifade eden Hindenburg, bu durumun Kuzey İran ve Mezopotamya'daki İngiliz birliklerinin işine yarayacağını belirttikten sonra, özellikle savaş ekonomisi için çok önemli olan Bakü petrollerine zarar gelmemesi adına, Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye yönelik bütün çalışmalarını durdurmasını istiyordu. Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin Enver Paşa'ya yönelik bu sert tutumuna Enver Paşa, "bu şartlarda" Alman Orduları Yüksek İdaresi ile birlikte çalışamayacağı cevabını vererek, istifa tehdidinde bulundu. Ancak General Seeckt'in araya girmesi ve Enver Paşa'nın da Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin tavsiyelerini değerlendireceğini ve Brest-Litovsk Anlaşması'nın Kafkasya'da çizdiği sınırların haricindeki yerleri Osmanlı ordusunun boşaltacağını bildirmesi üzerine, Alman Orduları Yüksek İdaresi ile aralarındaki soğukluk kısmen de olsa tekrar giderilebilmiştir*.[479]

10 Haziran 1918. *Tiflis-Poti demiryolu hattının korunmasında ve kurulacak olan Gürcistan ordusunun eğitiminde kullanılmak üzere, haziran ayı başlarında gönderilen iki Alman taburu, yardımcı kuvvetleri ile birlikte Poti'ye ulaşmıştı. Alman Orduları Yüksek İdaresi Gürcistan'a askerî birlik göndereceğine dair Osmanlı yetkililerine herhangi bir bilgi vermemişti. 10 Haziran'da Enver Paşa, Alman Orduları Yüksek İdaresi'ne gönderdiği telgrafta, Karakilise'de Türk birlikleri ile Ermeni birlikleri arasında çıkan çatışmada Alman askerlerinin Ermeniler tarafında yer aldığına dair duyumlar aldığını, buna önce inanmak istemediğini, ama alınan esirler arasında Alman askerlerinin de bulunduğunu ve bunları silahsızlandırarak geri gönderdiklerini yazmaktaydı. Bunun gibi Sohum'daki Alman birliklerinin bölgelerindeki Müslüman ahaliden silahları toplayıp Hristiyanlara dağıtmaları da Enver Paşa'nın şikâyetleri arasında idi. Yine Enver Paşa'ya göre, Almanya'nın Kafkasya'ya asker gönderme fikri* [Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği Askerî Ataşesi, Batum Konferansı Alman Heyeti Reisi General Otto von] *Lossow'dan çıkmıştı ve bu durum vahim sonuçlar doğurabilirdi. Enver Paşa, Alman askerinin orada olmasının Ermeni ve Gürcü halk arasında, Kafkasya konusunda Türkler ile Almanya arasında anlaşmazlık olduğu hissini doğuracağını ve bunun da her iki ülkenin çıkarlarına zarar vereceğini belirtmekte idi*.[480]

III. Ordu kumandanı (Türk-Kafkas kuvvetleri kumandanı) Vehib Paşa, Gümrü'deki Türk birliklerine Tiflis üzerine yürümelerini emretti. 10 Haziran (1918)da harekete geçen birlikler, karşılarında Gürcü-Alman kuvvetlerini buldular; vukubulan çarpışma sonunda Türk kuvvetleri Alman ve Gürcüleri geri attılar, hattâ bir miktar Alman esir edildi. Alman Başkumandanlığının Enver Paşa'ya müracaatı üzerinedir ki,

[478] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 172-173.
[479] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 173.
[480] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 174-175.

mesele yatıştırıldı. Alman esirler tahliye edildiler ve Türk kuvvetlerinin Tiflis üzerine yürüyüşü durduruldu.[481]

12 Haziran 1918. Kafkas Komiseri Stepan Şaumyan riyasetindeki Bakü Sovyeti, 31 Mayıs tarihli toplantı ve 1 Haziran tarihli beyanname mucibince, *Müsavat hükümetinin yerleştiği Gence'ye kadar yapılması kararlaştırılan*, askerî harekâta başladı. *Harekâtın büyük bir bölümünün Taşnak milisleriyle yapılması onu amacından saptırmış, kendilerini Sovyet askeri olarak tanıtanlar Müslüman köylülerini beylerden ağalardan kurtaracak yerde intikam duygularıyla hareket ederek baskı unsuru olmuşlardır*.[482]

> Ancak Gence harekâtından önce de Osmanlı ordusu hazırdı. Azerbaycan hükümeti 4 Haziran Osmanlı-Azerbaycan anlaşmasına ek olarak ve yukarıda içeriği verilen 4. maddesine dayanarak, Osmanlı Hükümetine bir askerî müdahale çağrısı yapar: "Azerbaycan arazisinden büyük bir kısmı isyan bayrağı kaldırmış ve kendilerine *Bolşevik* adını takmış olan eşkiya çeteleri memleketin yönetim merkezi, zenginlik kaynağı, tek kelimeyle can noktası bulunan Bakû'yu, kent ile birlikte Bakû ilini de ellerine geçirerek halkı yağma ediyor. Yüce Hükümetinizin Osmanlı askerî gücü aracılığı ile Bolşevik eşkiya çetelerinin cezalandırılması ve yola getirilmesi konusunda hükümetime yardımda bulunmalarını istemeye cesaret ederim". Böylece diplomatik zincirin son halkası da tamamlanır, artık Bakû seferi başlayabilecektir.[483]

Elviye-yi Selâse'de plebisite başlandı. İttihadçı Hükümetin halkoylamasına ilişkin lazım gelen tertibatın alınması için şu kişileri tavzif etmişti: *Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik (Renda) Bey'in başkanlığında toplanan heyette Şakir Kesebir, Necati, Asaf Talat ve Hilmi (Uran) Beyler, mülkiye müfettişi olarak görev almışlardı. Söz konusu heyette ayrıca Dr. Nazım Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile Batum Mutasarrıflığı'na tayin edilen Cemil Bilsel Bey*.[484]

> 62 seçim mıntıkasına taksim edilmiş olan Elviye-i Selâse'nin sadece 19 yaşını doldurmuş erkek nüfusu sandık başına gitti. Türk tarafına "evet" için beyaz, "hayır" için mavi kâğıtların kullanıldığı oylamada alınan sonuç pek şaşırtıcı olmadı. İkdam Gazetesi'nin yayımladığı verilere göre 87 bin 048 kişinin iştirak ettiği oylamada 85 bin 124 kişi Osmanlı yönetimi altında yaşamayı kabul ederken,138 1924 kişi karşı rey kullandı. Her ne kadar oylamanın usülü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da bu sonuçla birlikte üç sancak, Türk tarafına geçti.[485]

[481] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 529.
[482] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 26-27. "Bu harekâtın yanlış bir harekât olduğunu Bakû Sovyeti'ne katılanların kendileri de kabul etmişlerdir." (Yerasimos, 2000, s. 27, dipnot 52).
[483] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 27.
[484] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 191.
[485] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 191-192.

Harita 3: Rus-Türk Sınırları.

Harita. Elviye-yi Selâse'nin Ayastefanos ve Berlin muahedenamelerine göre hudud çizgileri (Gökay, 1998, s. 31).

14 Haziran 1918. *14 Haziran'da Alman Dışişleri'nin yaptığı açıklamada, Almanya'nın ne Gürcistan'ı himayesine almasının ne de herhangi bir şekilde kendine bağlamasının söz konusu olmadığını ve Gürcü ordusunun organize edilerek Almanya yanında savaşa sokulmasının imkân dâhilinde bulunmadığını belirtiyor*.[486]

Haziran 1918 Ortası. *Haziran ortalarında (1918) Azerbaycan "Millî Meclis" reisi Resulzade Emin Bey Riyasetinde bir heyet İstanbul'a geldi. Heyetin esas gayesi, Bakû'yu Kızılların elinden kurtarmak için askerî yardım istemekti. Nitekim bu hususta Resulzade Emin Bey tarafından daha evvel resmî müracaat yapılmıştı. Batum'da imzalanan (4 Haziran 1918 de) Türk-Azerbaycan muahedesinin IV. maddesine göre: Türkiye, Azerbaycan'a askerî yardımda bulunmayı deruhte etmişti. Resulzade Emin Bey'in İstanbul'a gelmesi münasebetiyle "Türk Ocağı"nda büyük bir resmî kabul yapıldı ve "Türkçülük" ruhunda ateşli nutuklar çekildi. Resulzade Emin Bey'in "Azeri gençliğinin daima Türkiye ile beraber olacağı" hakkındaki beyanatı sürekli alkışlarla karşılandı. Enver Paşa'nın Azerbaycanlıların dileğini kabul ettiği ve Bakü'ya karşı Türk askerî harekâtının başlanacağına ait teminat verdiği anlaşılıyor*.[487]

16 Haziran 1918. *16 Haziran 1918'de Tiflis'te bulunan Azerbaycan hükümeti de Gence'ye geldi. Nuri Paşa ve yönetimi, bu hükümetin Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumundan hiç hoşnut değildi. Daha sorunsuz kontrol edebileceği, başka deyişle itaatkâr bir hükümete ihtiyacı vardı. Bu bağlamda Nuri Paşa'nın siyasî danışmanı Ahmet Ağaoğlu, Fethali Han Hoyski'den yeni bir kabine teşkil etmesini istedi. Böylece 17 Haziran'da yeni bir kabine kuruldu: "Han Hoyski, önceki kabineden 6 kişiyi ve buna ek olarak 6 bakanı ihtiva eden ikinci kabinesini tanıttı. 9 kişilik ilk kabineden 3 üç isim yoktu: Şeyhülislamzade, Müslüman Sosyalist Blok'tan Haydarov -ikisi sola oldukça yakın görülüyorlardı- ve Türkiye'ye karşı dost yanlısı olmayan Azerbaycan milliyetçisi Müsavatçı Caferov."*[488]

İttihad ve Terakki Fırkası Kafkas Şubesi Türkistan nümayendesi, sabık Bayburt Kaymakamı Yusuf Ziya, Moskova Sefîri Söylemezoğlu Galib Kemalî'ye mektub gönderdi. Mektuba nazaran, Hokand'ın yanı sıra *Türkistan'ın diğer şehirlerinde de Kızıllar tarafından insafsızca baskınlar yapıldı. Buhara ve Hive*

[486] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 171.
[487] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 507.
[488] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 195.

Hanlıklarında da Kızıllar harekete geçtiler. Buhara Emirinin mutaassıp idaresine karşı ileri fikirli Buharalılar da mücadele bayrağını kaldırmışlardı. Bir de İran'ın kuzeyinden İngilizler de Meşhed ve Aşkabad üzrrinden, Türkistan'a girmek üzere idiler. İşte bu karışık durum içinde Türkiye'den gönderilen mümessil (nümayende) ve zabitlerin fazla bir iş yapamayacakları kanaatı hasıl oldu. Bunun içindir ki, Yusuf Ziya Bey, yanındaki zabitleri binbir müşkilatla geri Bakû'ya göndermiş, kendisi "bir buçuk ay kadar Semerkand'da, bir ay Buhara'da, bir buçuk ay kadar Aşkabad ve cıvarında pek serseriyane, sefilane hayat geçirdikten sonra, Orenburg'a müteveccihen hareket etmİş, fakat oradan tekrar Taşkent'e dönmüştü.[489]

10-20 Haziran 1918. Kafkas İslâm Ordusu, 20 bin kişilik Bakü Sovyet Ordusu karşısında geri çekiliyor. Kürdemir, Aksu, Şamahı ve Gökçe mıntıkaları Bolşeviklerce işgal edildi.[490]

14 Haziran 1918. *Tanınmış tarihçi ve yazar* [İttihadçı] *Ahmed Refik Bey de Batum'a bir seyahat yapmış ve intibalarını "Tanin" gazetesinde birkaç makale ile anlatınıştı (Tanin, 14 ve 19 Haziran 1918). "Tanin" de 26 Haziran (1918) tarihinde Azerbaycan'a ait uzun bir makale çıktı*.[491]

20 Haziran 1918. *Türk ordusunun doğrudan doğruya müdahalesi Almanlar tarafından mukavemetle karşılaşacağından, bu defa Osmanlı-Türk Başkumandanlığında başka bir hal tarzı bulundu. Buna göre: Azerbaycan sahasında "İslâm Ordusu" adı ile yeni bir kuvvet teşkil edilecek ve bunun esas nüvesi muntazam Türk birliklerinden olacak, Azerbaycanlı gönüllüler ile de takviye edilecekti. Aynı zamanda, İngilizlerin, Tebriz'e ve Azerbaycan'a girmelerine mani olmak maksadıyle, Yakup Şevki* [Subaşı] *Paşa'nın kumandasında IX. Ordu adiyle yeni bir kuvvet teşkil edilecekti. İslâm Ordusu ve IX. Ordu harekete geçince, Bakû'nun alınması ve Kafkaslarda Enver ve Talât Paşaların tasarladıkları düzenin gerçekleştirilmesi mümkün olacaktı. "İslâm Ordusu'na Azerbaycan ve Türk gönüllülerinden teşekkül ettiği süsü verilmekle, Almanların müdahalesi de önlenmiş ve bu suretle zevahir kurtarılmış olacaktı. Her iki ordunun dayanak ve ikmal noktası Gümrü-Culfa demiryolu olacaktı*:

> "İslâm Ordusu"nun çekirdeği, IX. Ordu'dan 5. Kafkas firkası olacaktı; fakat efradın çoğunu yerli Azerilerden alınan gönüllüler teşkil edecekti. 5. Kafkas firkası, Tiflis-Bakû demiryolu üzerindeki ve o sıralarda Azerbaycan hükümetinin kaldığı Gence (Yelizavetopol) şehri üzerine yürüdü. Culfa'dan 160 km. kadar tutan bir mesafeyi Ermenilerden hiçbir mukavemet görmeden geçti ve 20 Haziran (1918) tarihinde Gence'lilerin büyük tezahüratı arasında şehire girdi. İslâm Ordusu'nun kumandanı da Enver Paşa'nın üvey biraderi Nuri (Paşa) olacaktı; kendisine sırf bu maksatla Enver Paşa tarafından "feriklik" (Mareşal) unvanı verilmişti. Ferik Nuri Paşa, birçok maceradan sonra, Gence'ye gelmiş ve kendisine verilen kuvvetlerin başına geçmişti; maiyetinde, tabiî meslekten yetişme birçok kurmay zabiti vardı:
>
> 5. Kafkas firkası'nın mevcudu 6 bin kadardı; buna kısa bir zaman içinde 10-12 bin kadar Azeri gönüllüsü katıldı. "İslâm Ordusu" bu suretle müstakil Azerbaycan Devleti'nin askerî kuvvetlerinin temelini teşkil etmekte idi. Bu ordu, Delican ve Akstafa istasyonuna giden gayet iyi bir şose yolu üzerinden, IX. Ordu tarafından takviye alabilecekti. Dolayısiyle şimdilik, Batum-Tiflis-Bakû demiryolundan faydalanılmasına bile ihtiyaç kalmamış gibi idi. "İslâm Ordusu'nun teşkilinden esas maksat Bakû'yu, Ermeni komiseri Şaumyan'ın başında durduğu Kızıl idareden kurtarmak ve şehri esas sahipleri olan Azerbaycanlılara teslim etmekti. Bu suretle "İslâm Ordusu", Nuri Paşa'nın kumandasında Bakû üzerine yürümek için hazırlıklara başlamıştı.[492]

23 Haziran 1918. General Kress Poti'ye muvasalat etdi. *Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden (Oberste Heeresleitung) aldığı emir gereği, Kafkasya'daki gelişmeleri Gürcistan aracılığıyla Alman kontrolü altına almaya çalışıyor. Bu amaçla Kress, Kafkasya'nın yer altı madenleri ve ekonomisiyle ilgili diğer çalışmalarının yanı sıra, Gürcistan'da askerî birlikler oluşturup, bunları Almanya yanında savaşa sokma*

[489] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 514-515.
[490] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 196.
[491] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 507.
[492] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 530-531.

imkânının bulunup bulunmadığını ve Gürcistan çekirdek olmak üzere, Almanya ile birlikte hareket edecek bir "Kafkasya bloku" oluşturmanın mümkün olup olmadığı üzerinde de çalışıyor.[493]

25 Haziran 1918. *25 Haziran'da General Süleyman Sülkeviç'in başkanlığında Kırım Ülke Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümet Kırım'da devlet ve adalet cihazı vücuda getirmiş, yabancı memleketlerde bulunan Kırım Türklerinin Kırım'a dönmelerini gerçekleştirmek için birtakım kanunlar çıkarmıştı. Kırım'da ilk Kırım üniversitesini kurmuş; Türkiye, Almanya ve Ukrayna ile diplomatik ve ticarî ilişkiler geliştirmişti*.[494]

26 Haziran 1918. Lenin'den Murmansk'taki Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı A. M. Yuryev'e telgraf: *İngilizler, talancı politikalarını sürdürürlerse onlarla savaşmaya devam edeceğiz*.[495]

Rusya'nın uzak bir köşesi, tâ İdil-Ural (Kazan) ülkesini temsil eden üç kişilik bir heyet Haziran ortalarında (1918) İstanbul'a geldi. Bu heyetin başında, Kazan'daki Harbî Şura'nın ikinci başkanı, Çar ordusu zabitlerinden, Osman Tukumbet bulunuyordu; diğer iki üyesi de zabitlerden Muzafferov ve Fuad adlı biri idi. Osman Tukumbet, millî meseleler ve bilhassa Kazan ilindeki Bolşevik mezalimi dolayısiyle, Moskova'da Galip Kemalî Bey ile temas etmiş, sonra Berlin'e gitmişti. Berlin'de Alman başkumandanlığına "İdil-Ural ülkesinde müstakil bir devlet" kurmak hususunda mufassal bir rapor vermiş ve bunun gerçekleştirilmesinin Alman askerî yardımı ile mümkün olacağını arzetmişti. Mamafih Almanlar bu mesele ile ilgilenmediler. Bunun üzerine Osman Tukumbet ve arkadaşları İstanbul'a gittiler. Nitekim Enver ve Talât Paşa'ların bu heyet ile yakından ilgilendikleri görüldü. Heyet, 26 Haziran günü Enver Paşa tarafından kabul edildi; bu münasebetle dilekleri dinlendi, ve Rusya'daki ahval, bilhassa Bolşeviklerin Türk-Tatar kavimlerine karşı yaptıkları mezalim ve siyasetleri etraflıca anlatıldı. Her halde, Türkiye'nin Rusya Müslümanları ile daha da yakından ilgilenmesi yolunda bazı rica ve temennilerde bulunulduğu da muhakkaktır. Enver Paşa'nın kendilerine neler söylediği ve vâdettiği bilinmiyor. Kazan Türkleri (veya Şimal Türkleri) heyetinin İstanbul'a gelişi matbuatta yine yankılar yaptı; gazeteciler Osman Tukumbet ve arkadaşları ile görüştüler ve edindikleri bilgileri gazetelerde neşrettiler. Bu kabîlden olmak üzere "Tasvir-i Efkâr"da 26 Haziran (1918) ve "Tanin"de (aynı tarihte) "İdil-Ural" ülkesinin bir haritası ile "Millî ve Medenî Muhtariyet" hakkında yazılar çıktı ve Ufa'daki "Millî İdare'nin Bolşevikler tarafından nasıl dağıtıldığı anlatıldı. Bir de Ataullah Ahund tarafından Rusya'nın iç ahvali hakkında bir seri yazı neşredildi. Bu suretle İstanbul ve Anadolu Türk aydınları Kazan ilinde olup-bitenler hakkında kısaca da olsa bazı bilgi ve Bolşevik idaresinin mahiyetinin ne olduğu hakkında bir fikir edinmiş oldular.[496]

29 Haziran 1918. *29 Haziran 1918'de Şark Orduları Grup Kumandanlığı'na Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa getiril*di. *Kafkas İslam Ordusu'nun mezkûr grubun emrinde olması dolayısıyla bu tarihten itibaren Azerbaycan'daki askerî harekâtı amca-yeğen birlikte idare edecekler*.[497]

Söylemezoğlu Galib Kemalî, *29 Haziran 1918 tarihinde "gayet mahrem ve müstacel" işaretle gönderdiği bir telgrafta, Rusya'daki umumî durum hakkında bilgi verilmiş ve Talât Paşa ile Enver Paşa'dan talimat istenmişti. Bu telgrafta ezcümle şu meseleler bahsedilmişti*:

---

493 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 169-170.

494 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 325. "Almanya, Haziran 1918'de kendi *gauleiterini* Kırım bölge hükümetinin başbakanlığına getirmişti. Çarlık Generali M. A. Sülkeviç (Diğer adı Süleyman Sülkeviç-İ.K.) bu göreve atanmıştı. Aslen Litvanya Tatarı ve dinen Müslüman olan Sülkeviç, Almanlar için en uygun figür olarak duruyordu."

495 *GARF*, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581, L. 28; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 133, dipnot 627.

496 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 506-507.

497 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 196.

Kazan Türklerinin millî teşkilâtlarının Bolşevikler tarafından lâğvından sonra, Müslümanların durumunun zorlaştığı ve Brest-Litovsk muahedesinin 11. maddesine istinaden kendisinin Müslüman ahaliyi korumağa çalıştığı, Müslüman Komiseri Mullanur Vahitov ve şürekasının buna şiddetle karşı koydukları. Demek ki, Galip Kemalî Bey'in Müslümanları korumasında en çok müşkilât çıkaran "Müslüman Komiseri" Mullanur Vahitov olmuştu.

Galip Kemalî Bey'in edindiği bilgiye göre: Sibirya, Ufa ve Kazan taraflarında İtilâf Devletleri (yani İngiltere ve Fransa) nın tanıdıkları yeni bir Rus hükümeti teşekkül etmişti (Amiral Kolçak hükümeti kasdediliyor); bir de Şimalden, Murmansk'dan İngilizlerin harekete geçtikleri haberi de alınmıştı. Şu halde güneyden ilerliyecek Almanlarla yeni teşekkül eden Rus hükümeti ve İngiliz kuvvetleri çarpışacaklardı. Galip Kemalî Bey'e göre: Bu durum karşısında, sayıları 8-10 milyona varan Türk (Müslümanların) seyirci kalmaları imkânsızdı. Vaktiyle oradaki Müslüman ahali sadece dinî ve ilmî (yani medenî) bir millî idare kurmakla yetinmişlerse de, o zamandanberi Rusya'nın ahvali epey değişmiş olduğundan, yeni çarpışmalar vukuunda Müslümanların kendi başlarına bir siyasî teşkilât kurmaları mümkün olacaktı. Şöyle ki, Astarhan'dan Ufa'ya kadar, yani Ural dağları ile Volga arasındaki sahada (yani Ural-İdil'de) yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan (Çirmiş, Çuvaş, Ar)lardan ibaret 15-20 milyonluk bir (sic) İslâm hükümetinin kurulması mümkün olacaktı.

Galip Kemâli Bey'e göre: Almanların o taraflardaki hareketlerinde bu Müslüman ahalinin müzaheretleri karşılığında, Şimal Türklerinin gizlice teşkilâtlanınağa başlamaları mümkündü. Şimal Türkleri, gerekirse, müzakerelere girişmek üzere Berlin'e bir heyet göndereceklerdir. Doğu ve güney-Rusya'da Alman nüfuzu muteber olduğu cihetle, şayet Osmanlı-Türk menfaatına aykırı düşmezse, bu mesele hakkında Alman hükümeti ile çok mahrem tutulmak suretiyle, şimdiden karşılıklı görüşmelere, görüş mübadelesine girişilmesi ve Alman ileri gelenlerinin bu görüşü benimsemelerine çalışılması gerekmektedir. Galip Kemalî Bey bu hususta kendisine salâhiyet verilmesini istemişti.

Ona göre önemli maddelerden biri de: Karşı tarafını, yani İtilâf Devletlerinin Müslüman ahaliye bir takım vâdlerle, onları iğfal etmeleri mümkündü; fakat "dinen, kalben, rabıta-i menfaatleri bizimle olan Türklerin hamiyetlerinin buna mümanaatı kaviyyen muhtemeldir" ve "zuhur eyleyecek fırsatı fevt etmek inkisarı hayallerini mucip olacağı maruzdur" diyerek, Türk-İslam ahalinin Türkiye'ye karşı bağlı kalacaklarını teyit etmek istemişti. Galip Kemalî Bey bu suretle, her halde Moskova'da bulunan Kazan'lı milliyetçi zabitlerden, o arada Çarlık ordusunda küçük rütbeli zabitlerden olup "Harbî Şura"da mühim rol oynamış olan Osman Tukumbet ve Muzaferov'ların telkinleri ile, Alman kuvvetlerine dayanarak, "İdil- Ural'da bir Türk-İslâm Devleti" kurulması ihtimalini dahi düşünmüş oluyordu. Talât ve Enver Paşaların "Türkçü siyasetleri" bilindiği vechile, bu görüşe onların da kazanılması istenmesi tabiî idi. Nitekim bir müddet sonra Osman Tukumbet Berlin'e gitmiş ve Alman Hariciyesi ve Erkân-ı Harbiyesi ile temas etmiş ve uzun bir rapor dahi sunmuştu. Osman Tukumbet Berlin'den İstanbul'a dahi gitmiş ve orada da ilgililerle, Şimal Türkleri meselesini görüşmüştü.

Fakat Alman hükümeti (daha doğrusu kumandanlığı), İdil-Ural'a kadar bir harekete başlamağa yanaşmadı ve Osman Tukumbet'e bu yolda her hangi bir ümit de vermedi. Zaten Rusya'nın içinde cereyan eden olaylar ve aynı zamanda Türk kuvvetlerinin Bakû'ya doğru harekete geçmeleri, Türk-Sovyet münasebetlerinin sür'atle bozulmasına yol açtı. Galip Kemalî Bey'in tasarladığı büyük proje, dolayısiyle hiçbir netice vermedi.[498]

29-30 Haziran 1918. Moskova Büyükelçisi Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Çiçerin'e 29 Haziran ve 30 Haziran tarihli iki nota tebliğ ederek *Rusyalı Türklerin millileştirme kararnamelerinin dışında bırakılmasını* istemektedir.[499]

30 Haziran 1918. V. İ. Lenin, J. V. Stalin'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, İTC Hükümetinin Bakû'ye askerî harekât tertiblemesi karşısında Sovyet Rusya için *Almanlara başvurmaktan başka çare kalmamış ve Çiçerin konuyu Berlin'deki Sovyet elçisi Joffe'ye ilet*miştir. *Haziran ayı içinde Joffe ile Alman Dışişleri arasında Bakû konusunda görüşmeler yapıl*mış *ve ayın sonunda Dışişleri Bakanı Von Kühlmann Joffe'ye*

[498] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 428-430.
[499] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 24.

*Rusların vereceği petrol karşılığında Almanların Türkleri Brest-Litovsk sınırında durdurabileceklerini söyle*miştir. *Joffe bu haberi Lenin'e yaz*mış, *o da Çaritsin'de* [Stalingrad'da / Volvograd'da] *bulunan Stalin'e ilet*miş, *bu "değiş-tokuşu" kabul ettiğini, haberin Şaumyan'a iletilmesini yaz*mıştır.[500]

1 Temmuz 1918. 5'inci Kafkas Fırkası, Gökçay'ı istirdad etti. Sovyet birlikleri Kürdemir ve Aksu mıntıkalarına ricat ettiler.[501]

Stalin, Lenin'e cevabî telgraf gönderdi. Bakû meselesinde Almanya Hükümeti ile İTC Hükümetinin danışıklı dövüş içerisinde olabileceğine dikkat çekiyor.[502]

İkinci Wilhelm-İTC Harb Kabinesi hükümetlerinin Mavera-yı Kafkas'daki çatışması, muvazaa değildi: *Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki ilerleyişini savaş nedeni sayan Gürcü Hükümeti; Osmanlı ordusuyla savaşmaya hazırlanıyordu. Almanya Gürcistan'a asker sevk etmeye başlamış ve Alman askerleri Gürcistan sınırlarını Türklere karşı korumaya başlamışlardı. Bu konuda Kressenstein'ın anılarında şöyle denilmektedir: "Scheuring ve subaylarının büyük beceri ile elde ettikleri başarılar için teşekkürler. Onlar Türk subayları tarafından komuta edilen ve düzenli Türk birlikleri tarafından desteklenen Tatar (Azeri) çetelerini, müttefikler arasında sıcak bir çatışmaya meydan vermeden sınırın öbür tarafına attılar. Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin baskıları sonucu Enver Paşa, Tiflis üzerine yürüme planından vazgeçti ve birliklerini Gürcü sınırının gerisine çekti. Her ne kadar birliklerimizin (Alman) Güney Gürcistan'daki operasyonları sırasında çetin mücadeleler olmadıysa da bu operasyonlar avcı taburundan 4 ölü, 12 ağır yaralıya mal olmuştur. Böylece Gürcistan'la olan dostluğumuz Alman kanı ile mühürlenmiş oldu"*.[503]

2 Temmuz 1918. *Bakü'nün Almanya için neden vazgeçilmez olduğunu 2 Temmuz 1918 tarihli Spa toplantılarında Ludendorff özetlemekteydi. Ludendorff'a göre: Savaş uzadıkça Almanya'nın savaş ekonomisi için gereksinim duyduğu petrol ve hammadde ihtiyacı artmaktadır. Dolayısıyla Almanya'nın şu anda Romanya'dan getirttiği petrol, savaşın ileriki aylarında yetersiz kalacaktır. Öyle ki eğer Kafkasya'dan Almanya'ya hammadde ve petrol akışı garanti altına alınamazsa, 1919 yılında Almanya'nın ekonomik durumu belirsizleşecektir. Dahası Ukrayna'daki mahsulün kullanılabilir duruma getirilmesi, Ukrayna'ya sağlanabilecek petrole bağlıdır. Romanya'nın bu ihtiyacı karşılayacak yeterli rezervi yoktur*.[504]

Bakü petrollerinin Almanya için "hayati önem" taşıdığı kararı, 2 Temmuz 1918 tarihli Spa toplantılarında çıkar çıkmaz, Alman Orduları Yüksek İdaresi bir taraftan General Seeckt aracılığı ile Enver Paşa'dan Osmanlı ordusunun Bakü'ye yönelik operasyonlarını durdurmasını isterken, diğer taraftan da Alman Dışişleri, Rus Büyükelçisi Joffe ile Bakü problemine diplomatik bir çözüm bulmak üzere görüşmelere başladı. Hemen aynı gün, 2 Temmuz'da Joffe, Bakü petrolleri üzerinde Almanya ile anlaşabileceklerini belirtti. Rusya böyle davranmakla Bakü'yü almaya hazırlanan Osmanlı Devleti'ni Almanlar aracılığı ile durdurabileceğini düşünüyordu.[505]

4 Temmuz 1918. *Yunus Nadi Bey "Tasvir-i Efkâr"da (4 Temmuz 1918) "Kafkasya ve Türkiye" adlı uzun bir makale yazarak, Kafkasların Türkiye için önemini belirtti*.[506]

[500] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 27-28.
[501] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 196-197.
[502] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 28.
[503] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 170.
[504] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 177-178.
[505] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 178.
[506] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 507.

5 Temmuz 1918. *Türk kıtalarının 5 Temmuz tarihlerinde ileri hareketleri durdu*.[507]

6 Temmuz 1918. 13'üncü Kafkas Fırkası, Aksu'yu istirdad etti.[508]

Almanya'nın Moskova Elçisi *von Mirbach, bir Rus Es-Er'i tarafından öldürül*dü.[509]

7 Temmuz 1918. Petrograd'daki Lenin, Çaritsin'deki (Stalingrad/Volvograd'daki) Stalin'e gece saat 01:00'da telgraf keşide eyledi. Almanya'nın Moskova Elçisi Kont Mirbach öldürülmüştür:

> Bugün öğleden sonra saat 3 sularında sol Es-Er'lerden* biri bomba atarak Mirmach'ı öldürdü. Bu cinayetin monarşistler veya Anglo-Fransız kapitalistlerin işlerine yaradığı apaçık. Sol Es-Er'ler katili ele vermek istemediklerinden, Dzerjinski** ile Latsis'i tutuklayarak bize karşı bir ayaklanma düzenlemeye çalıştılar. Hemen bu gece amansız bir tasfiyeye başlıyoruz ve halka gerçeği olduğu gibi açıklayacağız: savaşla burun burunayız. Yüzlerce sol Es-Er'leri rehin tutuyoruz. Karşıdevrimi tezgâhlayanların ellerinde, bize karşı çevrilen silah haline gelmiş bu zavallı ve isterik maceracıları her yerde bastırmamız gerek. Savaşa karşı olan herkes bizden yana olacak.
>
> Bakû'ye gelince, en önemli şey, sizin muhakkak Şaumyan ile sürekli bağlantıda kalmanız gerek, üstelik Şaumyan'ın Almanların Berlin'deki elçiniz Joffe'ye yaptıkları öneriyi de bilmesi gerek: Almanlar Türklerin Bakû'ye saldırısını durdurmaya hazırdır ama bunun karşılığında petrolümüzün bir kısmının Almanlara verileceğini garanti etmemiz isteniyor. Elbette ki buna razı olacağız. Bundan böyle sol Es-Er'lere karşı acıma göstermeyin ve daha sık bilgi veriniz. Lenin[510]

8 Temmuz 1918. Stalin, Şaumyan'a telgraf keşide eyledi. Lenin talimatınca son hadisat hakkında malumat veriyor. *Sovyet hükümetinin ona olan güveninden söz* ediyor.[511]

10 Temmuz 1918. Sovyet Anayasası kabul edildi:

> 8. başlıkta 37. madde: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin genel idaresi Halk Komiserleri Konseyi"ne aittir. 38. madde: Bu görevin yerine getirilmesi için Halk Komiserleri Konseyi kararname çıkarır, emir ve talimat verir; kamusal düzenin doğru ve hızlı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli önlemleri alır. 39.

---

[507] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 544.

[508] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 197.

[509] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 548.

* "Es-Er'ler (bu ad *Sotsialist - Revolyutsioner* -Sosyalist-Devrimci- kelimelerinin baş harfleri olan S. R. harflerinin Rusça söylenişinden gelir) iki Rus ana Sol partilerden biridir, (İkincisi Menşeviklere ve Bolşeviklere ayrılan ve sonradan Komünist Partisi adını alan Sosyal Demokrat Parti'dir.) Bunlar da sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştı, sol Es-Er'ler kendilerini Bolşevikler'in solunda görmekteydiler. 1918'in ilk yarısında Brest-Litovsk anlaşmasına karşı çıkarak ve Alman emperyalizmine karşı sonuna kadar savaşı önererek, Bolşeviklere muhalefet ediyorlardı. Ancak Almanya'ya karşı Doğu Cephesinin yeniden açılmasını isteyen İngiltere ve Fransa, Moskova temsilcileriyle, Es-Er'leri bu yolda kışkırtmaktan geri kalmıyorlardı. Bu durumda Rusya'yı Almanya ile yeniden savaşa sokmak için bir dizi provokasyonlara girme kararı alan parti Alman Elçisi Kont Mirbach'ı öldürmeyi planlamıştı." (Yerasimos, 2000, s. 71, dipnot 3).

** Feliks Edmundoviç Dzerjinski. Aralık 1917'de kurulan *Olağanüstü Komisyon*un (Çrezviyçaynaya Komissiya, baş harflerinden Çe-Ka olarak bilinmektedir) başına getirilmiştir. Kont Mirbach'ın öldürülmesi Çe-Ka'nın Es-Er yanlısı üyelerince planlanmış ve elçiliğe girmek için Dzerjinski imzalı sahte bir belge gösterilmiştir. Olaydan sonra Çe-Ka'daki Es-Er'lere karşı çıkmak isteyen Dzerjinski yardımcısı Larsis'le birlikte tutuklanmıştır." (Yerasimos, 2000, s. 71, dipnot 4).

[510] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 71. "Lenin, daha 7 Temmuz (1918) tarihinde, Tsaritsın (sonraki Stalingrad-bugünkü Volgograd) da bulunan Stalin'e telgraf çekerek: *Berlin'deki Sovyet elçisi Joffe'nin, Bakû petrollerinden bir kısmının Almanlara bırakılacağını garanti ederek, Türklerin Bakû üzerine yürümemeleri hususunda Almanların müdahelesini istiyeceğini* bildirmişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 545, dipnot 1.

[511] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 28. "Ancak yardım gönderilememektedir."

madde: Halk Komiserleri Konseyi, aldığı karar ve kararnamelerle ilgili ivedilikle Tüm Rusya Merkezî Yürütme Komitesi'ne bilgi verir.[512]

11 Temmuz 1918. Kürdemir istirdad edildi.[513]

13 Temmuz 1918. Stepan Şaumyan, Stalin'e telgraf keşide eyledi. *Acele yardım iste*mekte, *İngilizlerin de* Bakü'ye *yaklaştığını yaz*maktadır.[514]

Şaumyan, *Halk Komiserleri Başkanı* Lenin'e telgraf gönderdi: *Cephedeki durum kötüleşiyor, sadece kendi kuvvetlerimiz yeterli değil. Rusya'dan ciddî bir askerî desteğe ihtiyaç var. Astrahan ve Tsaritsin'e (Stalin'e) telgraf çektim. Gerekli talimatı verin. Vaziyet oldukça karışık, şartlar hızlı bir şekilde değişiyor. İngilizler Enzeli'ye doğru ilerliyor*.[515]

Bakû Sovyeti, Kafkaslarda Sovyet Rus hükümetine bağlı tek bölge idi. Ermenistan kararnamesiyle Kafkas Komiserliğine atanan Stepan Şaumyan Bakû Sovyeti'nin başında bulunuyordu, diğer üyeler Azeri, Türk, Ermeni, Gürcü ve Rus'tu; tabanı ise Bakü petrol işçilerine dayanıyordu. Ancak örgütlenmiş tek askeri güç Taşnakların elinde olan Ermeni milisleriydi ve bu durum aynı zamanda Bakû Sovyeti'nin güçsüzlüğünü oluşturuyordu.[516]

14 Temmuz 1918. Kars, Ardahan ve Batum'da (Elviye-yi Selâse'de) tertib edilen plebisit, Osmanlı Devleti lehine neticelendi:

14 temmuz 1918'de yapılan pelebisit'de oy vermeğe yetkili olan 87084 kişiden 84124'ü, Osmanlı Devleti lehine oy kullandı. Bu suretle hazırlanan mazbata Pâdişah Sultan Vahîdüddin'e sunulmuş, o da, üçyüz yıl Osmanlı idâresinde kaldıktan sonra, "93 Savaşı" sonunda kaybedilen bu toprakların yeniden "Eczâ-yi memâlik-i Osmâniyye'den addolunmasını" kabul eden bir "Hattı-Hümâyûn" yayımlanmıştı.[517]

Halkoylaması, Brest-Litovsk Muahedenamesine usulen aykırıdır:

[..] Brest-Litovsk anlaşmasına göre üç sancakta bir "plebiscit" (referandum) yapılması gerekiyordu. İstanbul'dan alınan emir üzerine Türk askerî makamları bu referanduma nezaret edeceklerdi. Ermeni ve Gürcü çetelerinin hareketlerini önlemek maksadiyle üç sancak sahasında "örfî idare" ilân edildi. Dolayısiyle yerli idare askerî makamların elinde idi. Vakıa 4 Haziran (1918) da Batum'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile barış muahedesi imzalanmış ve normal münasebetlere başlanmıştı. Fakat bu mıntakalarda halâ birçok çeteci ve başıboş dolaşanlar olduğundan, asayişin ancak askerî idare ile mümkün olacağı aşikârdı. Bu şartlar altında yapılacak bir referandum, aslında Brest-Litovsk barışında tesbit edilen esaslara aykırı idi; çünkü sadece Türk makamlarının nezareti altında yapılmış oluyordu.

Plebiscit hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlanmıştı. Ondokuz yaşını bitiren erkekler oy sahibi olacaklardı. Bunların listeleri, iddia edildiğine göre, eski Rus kayıtlarına göre tanzim edilmiştir. Bu hususta her mahallenin mümessilleri tarafından bir zabıt tutulmuştur. Plebiscit'i yapacak komisyonlar da teşkil edilmiş, "evet" ve "hayır'ı ifade etmek üzere iki renkli pusula hazırlanmış (evet için bir renk, hayır için başka bir renk) ve rey hakkı olanlara dağıtılmıştı (veya hazır bulundurulmuştu). Gizli oyla yapılması gereken bu plebiscit, tabiî

[512] GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 9; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 72, dipnot 334.

[513] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 198.

[514] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 28. Zira "haziran ayının sonundan bu yana Bakû'nun batısında Gökçay ve Şemahi bölgelerinde yapılan çarpışmalarda Bakû Sovyeti ordusu gerilemektedir." (Yerasimos, 2000, s. 28).

[515] GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 32; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 198

[516] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 26.

[517] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 225.

oradaki mevcut şartlar ve imkânlar içinde icra edilmişti. Nezaret ancak bir taraflı olduğu için, her hangi bir müdaheleye imkân verilmemişti. [..][518]

Fakat bu plebiscit başta Ermeni, Gürcü ve onları takiben Rus-Sovyet matbuatında, hattâ kısmen Alman matbuatında, tenkitlere ve bazı tefsirlere yol açtı ve iyi karşılanmadı. Birkere, Gürcü hükümeti bunu resmen protesto etti ve neticelerini tanımadığını bildirdi. Ermeniler ise bu pelbiscit'in Brest-Litovsk anlaşmasına tamamiyle aykırı olduğunu iddia ettiler. Bu iddialara göre, Türkiye bu plebiscit'i komşularına (yani Gürcistan, Ermenistan ve İran) haber vermeksizin ve onlardan gözcüler istemeksizin, tek başına, bir taraflı olarak yapmıştır; bir de bu plebiscit örfî idarenin hükümleri altında ve askerî baskı ile icra edilmiştir; ilhaka karşı gelenler, güya tesbit edilerek, takibata uğramışlardır.

Bütün bu kabîl yolsuzluklar hakkında, gûya plebiscit yapıldığı yerlerdeki bazı Müslüman eşrafın (belki de Acarlardan, yani Müslüman Gürcülerden olacak) dahi şikâyetleri Sovyet makamlarının eline kadar ulaşmıştır. Mamafih ilhak kararı tekemmül edince, Sovyet hükümeti sesini çıkarmamış ve bu hususta Moskova'daki Türk elçiliğine her hangi bir protestoda bulunmamıştır.[519]

16 Temmuz 1918. Politbüro, devrik Çar İkinci Nikola dahil 11 kişilik çar ailesini Ekaterinburg'da kurşuna dizdirdi. *Çekoslovak Lejyonu'nun ilerleyişi tüm şiddetiyle devam etmiş ve Sovyet yönetimini oldukça tedirgin etmişti. Öyle ki bu dönemde Ekaterinburg'ta tutulan Çar II. Nikolay ve ailesinin dahi Çekoslosvak birlikleri tarafından azad olma riski vardı. Nisan 1918'de Tobolsk'ten Ekaterinburg'a getirilen çar ve ailesinin Beyaz Ordu'yla olası bir bağlantı kurması cephedeki dengeyi bozabilirdi. Tüm riskleri göz önüne alan Bolşevikler, 16 Temmuz 1918'de Ekaterinburg kentinde organize ettikleri bir harekât sonucunda çar ailesini ortadan kaldırmışlardı*.[520]

17 Temmuz 1918. *Alman Başkumandanlığı Amerikadan daha çok asker gelmeden önce İngiliz-Fransız cephesini yarmak maksadıyle arka arkaya bir kaç deneme yaptı. Bunların sonuncusu 15-17 Temmuz (1918) günlerinde yapılan büyük Alman taarruzu oldu. Bu da başarısızlıkla bitti. Bundan böyle teşebbüsü Fransız-İngiliz-Amerikan kuvvetleri ele aldılar. Hele İngilizler tarafından çok sayıda kullanılmaya başlayan "zırhlı Tanklar", Almanlar için büyük bir sürpriz teşkil etti; çünkü Almanlarda böyle bir silâh yoktu. Zaten Müttefik kuvvetlerin kat'î netice almalarından işte bu "Tank"lar mühim rol oynamıştır*.[521]

18 Temmuz 1918. Moskova'daki Osmanlı Devleti Sefiri Salih Kemal, *Moskova'da yayımlanan "Yeni Dünya"nın sayfalarından yansıyan Osmanlı karşıtı sosyalist propaganda konusunda Çiçerin'e bir protesto mektubu gönder*di. *Osmanlı temsilcisini aynı gün yanıtlayan Çiçerin "Yeni Dünya"nın Müslüman sosyalistlere ait bağımsız bir yayın organı olduğunu ve Bolşevik hükümetin onların yasal etkinliklerini kontrol altına olma veya yasaklama niyetinde olmadığını belirt*ti.[522]

General Foch'un kumandasındaki Müttefik kuvvetlerinin 18 Temmuz'da başladıkları umumî taarruz üzerine, Almanlar kendi sınırlarına doğru çekilmeye zorlandılar.[523]

---

[518] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 491.

[519] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 493.

[520] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri,* 2017, s. 147. "Ekaterinburg'ta sürgünde, mühendis İpatiev'in evinde geçen dokuz aydan sonra Bolşevik Sovyet yönetimi, çar taraftarlarının çarı kaçırmasından korkarak bu 11 kişiden kurtulma kararı alır. İnfaz için Ural Sovyet birimlerine haber verilir. 17 Temmuz 1918'de İpatiev'in evinde tutulan 11 kişi kilerde toplanır ve kurşuna dizilir."

[521] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 568.

[522] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 82, dipnot 14.

[523] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 568.

19 Temmuz 1918. Moskova Büyükelçisi Galib Kemalî (Söylemezoğlu), *19 Temmuz'da Moskova'da toplanması düşünülen Türk Sosyalistlerinin konferansını protesto etmek için de bir nota göndermişti*.[524]

> 1918 temmuzunda Moskova'da Türk sol sosyalistleri kurultayı toplandı. Kurultay, Türk göçmenleri arasından bir komünist grup oluşturulması kararını aldı ve Mustafa Suphi başkanlığında bir merkez büro seçti. *Yeni Dünya* adıyla yayımlanan ve bu grubun yayın organı olan gazete, Türk dilinde ilk komünist gazetesiydi.[525]

Galib Kemalî, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimî'ye şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre *Galip Kemalî Bey'in şahsen, Türkistan'a hemen yardım yapılması taraftarı olduğu anlaşılıyor. Bu baptaki görüşlerini İstanbul'a bildirmiş ve* [Türkistan nümayendesi Yusuf Ziya'nın mümessili İbrahim oğlu] *İsrailcan'ın getirdiği arzuhalleri de Sadrazam Talât Paşa'ya yollamıştı. Ona göre: "Bakû şehrinin Türk askerleri tarafından işgalini müteakıp, Krasnovodsk tarikiyle, Türkistan'da millî teşkilat kurmak ve İngilizlerin oraları işgaline karşı durmak maksadiyle, muktedir beş-on zabit ve miktarı kâfi esliha ve cephane gönderilmesi ve oralarda kuvvetli olmadığı söylenen Bolşevikleri tard ile muhtariyet ilânı" mümkün olacaktı*.[526]

20 Temmuz 1918. Kafkas İslâm Ordusu, Nahcivan'ı istirdad etti.[527] *20 Temmuz'dan sonra Türk askerî hareketi yeniden başlayınca, Sovyet hükümeti tekrar telaşlandı*.[528]

21 Temmuz 1918. Çeritsin'deki Milliyetler Halk Komiseri Stalin, Petrograd'daki Lenin'e Bakû ahvali hakkında telgraf keşide eyledi:

> Şaumyan'ın Bakû'den bildirdiğine göre, meclisteki Es-Er Taşnaklar İngilizleri Bakû'ye yardım için çağırmakta ısrar ediyorlar. İngiliz-Fransız ajanlarının yaptığı ajitasyonun etkisiyle, ordu ve filonun bir kısmı da bunu istiyor. Şaumyan benden hükümetin bu konudaki fikrinin acele olarak ve resmen bildirilmesini rica ediyor. Ben de Bakû'ye aşağıdaki telgrafı göndermek gereğini duydum: En son alınan bilgiye göre, Bakû Savdep (temsilciler Sovyeti) narodnik* fraksiyonu İngilizlerin sözümona Türk işgalcilerine karşı yardıma çağırılması için büyük gayretler gösteriyorlar. Ama, böylesine bir yardımın ne olduğunu Murmansk ve Uzak Doğu'da Anglo-Fransızların yardıma çağırılması deneyini gözönünde bulundurursak, güvenle diyebiliriz ki narodnikler, farkına varmadan, Bakû ve tüm bölgelerinin işgalini kendi eliyle hazırlıyorlar. Aynı zamanda şu da muhakkak ki, narodnik partilerinin, Tüm Rusya Sovyetleri V. Kongresi kesinlikle Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin politikasının bundan böyle ne Almanlara, ne de İngilizlere bağlı kalacağı bir zamanda, uluslararası politikanın bu sorununu böyle derme çatma, esnafça bir biçimde çözümlemeye çabalamaları, bir avuç Anglo-Fransız emperyalistlere yaranmak için gayret göstermeleri Rusya'nın örgütlenmiş güç ve iradesinin kaba bir biçimde ihlâl edilmesi anlamına gelir. Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi ile Halk Komiserleri Sovyeti adına, bütün Bakû Sovyetleri, ordu ve filodan tüm Rusya işçi ve köylülerinin iradelerine harfiyen uymalarını emrediyorum. Beşinci Sovyetler Kongresi kararlarına uyularak, Bakû Sovnarkomundan* kayıtsız şartsız olarak bağımsız uluslararası politikasından sapılmamasını ve yabancı sermaye ajanlarına şiddetle karşı konulmasını, gerekirse söz konusu komisyon üyelerinin tutuklanmasını bildiririm.
>
> Halk Komiserleri Sovyeti'nden
> alınan yetkiye dayanarak Halk Komiseri

[524] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 23. "Türk sosyalistleri"nden kastedilen, Mustafa Suphi ve rüfekasıdır.

[525] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 169.

[526] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 515.

[527] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224.

[528] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 544.

* "Narodnik'ler (Popülistler) 19'uncu yüzyıl Rusya'sının devrim öncesi sol partisidir. Ancak burada *Narodnik* terimi daha yukarıdaki *Es-Er - Taşnaklar* terimi gibi tüm sağ partileri kapsıyor." (Yerasimos, 2000, s. 72, dipnot 3).

* "SOVyet NARodniy KOMissariat (Halk Komiserleri Sovyeti), Sovnarkom: Bakanlar kurulunun kısaltılmış şekli." (Yerasimos, 2000, s. 72, dipnot 4).

J. V. Stalin[529]

22 Temmuz 1918. *SovNarKom* Başkanı Lenin, Şaumyan'a telgraf gönderdi: *Tek yapacağım şey, Stalin'in Bakû Sovdep'i[**] narodnik fraksiyonuna karşı çıkan Tüm Rusya Sovyetleri Beşinci kongresinin iradesi ile ilgili telgrafını tamamen desteklemek olacaktır*.[530]

22-25 Temmuz 1918. *Mustafa Suphi'nin kurduğu ilk teşkilat olan Türk Sol Sosyalistleri, 22-25 Temmuz 1918'de Moskova'da toplanan konferansında Türkiye'de federal bir cumhuriyet kurma kararı* aldılar.[531]

> Bütün ideolojik tartışmalara rağmen Mustafa Suphi'nin Rus İç Savaşı'nda Sovyet sistemi adına gösterdiği mücadele, Bolşevikler açısından oldukça değerli görülmüştü. Suphi'nin önderlik ettiği sosyalist Türkler, bütün Sovyet Rusya'da karşı-devrimci güçlere karşı örgütlenmişlerdi. Örgütlenme, 22-25 Temmuz 1918'de düzenlenen Türk Sol Sosyalistleri Kongresi ile birlikte pekişmişti. Kongreye başkanlık eden Mustafa Suphi, yaptığı konuşmada Sovyet Rusya ve Müslüman Türkler arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlamıştı: *Biz bugün insaniyetin şu kan ve ateşle kaynayan muhitinde vaziyet almakla Türklerin heyet-i medeniye-i içtimaiyedeki hakk-ı hayatlarından bir ilim, bir işaret yükseltmiş oluyoruz. Biz bugün Rusya inkılâbının birer mühim amili olan Müslüman kuvvelerinin Moskova'daki merkezinde toplanmakla İslam âleminin enternasyonal vakıasına olan nazarını da aşikâr meydana koymuş oluyoruz.*
>
> Zikredilen kongrede, Bolşevik yönetime destek vermek için Türklerden oluşan bir birliğin kurulması kararlaştırılmıştı. Türk Kızıl Bölüğü adını alan askerî birim, ilk olarak 1918 yılı ağustos ayında Çekoslovak Lejyonu saldırısına karşı Ufa ve Kazan'da Bolşevikler adına önemli başarılar elde etti. Sosyalist Türk birlikleri, aynı şekilde Orenburg'taki Dutov güçlerine karşı da mücadele etmişlerdi.[532]

25 Temmuz 1918. Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, *Almanya'nın Geçici Diplomatik Temsilcisine* nota tevdi etti: *Sayın Müsteşar, Sovyet Hükümeti'nin Almanya ile dostluk ilişkilerinin kurulması yolunda sürekli çalışmalarına ve Alman Hükümeti'nin bir kez daha verdiği teminata rağmen, Alman-Türk kuvvetleri Bakû'ye doğru ilerliyor ve bugün Şemahı'ya girmiş bulunuyor. Sovyet Hükümeti'ne sarsılmaz bağlarla bağlı ve sadık olan Bakû bölgesine yönelik bu saldırıyı ve Brest anlaşmasının ihlâlini şiddetle protesto ediyoruz. Alman Hükümeti'nin, bu orduların ilerlemesinin durdurulması için gerekli emirler verip devlet topraklarımızın dokunulmazlığına yapılan saldırıya son vereceğine inanmaktayız. En yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Müsteşar*.[533]

Çiçerin, Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe'ye ve hususî mümessil Rakovskiy'e[534] telgraf keşide eyledi: *Alman-Türk orduları Bakû'ye saldırıyorlar. Bu ordular Şemahı ile Kirdam bölgelerinde üslenmiştir, bu bölgelerde öteden beri birkaç tümen ve topçu birlikleri hazır bulunuyordu. Saldırıyı derhal durdurmamız gerek. Bakû'yu ciddi bir tehlike bekliyor*.[535]

27 Temmuz 1918. *Kafkasya İşleri Olağanüstü Komiseri* Şaumyan, *SovNarKom* Başkanı Lenin'e telgraf gönderdi. Bakû Sovyeti, oy çokluğuyla İngiliz askerî yardımını taleb etme kararı almıştır:

> Cephedeki durum gün geçtikçe vahimleşiyor. Şemahı'daki ordularımız Bakû'ye kadar geriledi ve şimdi demiryolu hattı boyunca yeni bir mevzi tutuyor. Kuzeyde Pirsagat yönünden, güneyden Soloyan yönünden kuşatılan ordularımız Aliyat istasyonuna kadar çekildiler. Durum son derece ciddidir. Genişletilmiş Sovyet'te

---

[529] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 72.

[**] "Sovdep: SOVyeti DEPutatov'un (Milletvekilleri Sovyeti) kısaltılmışı." (Yerasimos, 2000, s. 73, dipnot 2).

[530] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 73. "İki emperyalist devlet arasında bir seçim yapmak kaçınılmazsa en zayıfını seçmek gerekir, çünkü ondan kurtulmak daha kolay olacaktır. Bakû'nun İngilizlerin eline geçmektense Türkler tarafından alınması ehveni şerdir."

[531] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 535.

[532] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri,* 2017, s. 227-228.

[533] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 74.

[534] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 544.

[535] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 75.

> dün, 25 Temmuz tarihinde, başarısızlık ve panik etkisiyle tüm sağ partiler, İngilizlerin çağrılması konusunu tekrar ileri sürdüler. Beşinci Sovyetler Kongresinde alınan karar ve Stalin'in, İngilizlerin çağrılmasının söz konusu bile olamayacağını istedim. Az bir oy farkıyla bu talebim reddedildi, bu durumu şiddetle protesto ettim. Konu görüşüldükten sonra Bolşeviklerin 226 oyuna karşı sağ Es-Er'ler, Taşnak'lar ve Menşevik'lerin 259 karşı oyuyla, sol taşnak'lar ile sol Es-Er'lerin karşı oylarına rağmen İngilizlerin çağrılmasına ve hükümetin yalnız Sovyet partileri ile değil, mevcut, tüm partilerden kurulmasına karar verildi. Ben, merkez iktidar temsilcisi olarak bu kararı kesinlikle protesto ettim. Oylama sırasında bizlere ihanette bulunan özellikle Taşnaklardı. Bunların sol grubu ise, alınan kararın bağışlanmaz bir ihanet ve işçi-köylü Rusya'sına büyük bir nankörlük olduğunu ve alınan bu kararlardan dolayı hiç bir sorumluluğu kabul etmeyeceğini bildirdi.
>
> Bu karar alındıktan sonra, şehirdeki hava son derece gerginleşti. Ortalıkta iç savaş kokusu var. İngiliz yardımı daha çok şüphelidir, ama İngilizlerin çağrılması lehine verilen karar ordunun moralini tamamen bozduğu gibi, cephe gerisinde de bir çözülme belirdi ve böylece tehlike kat kat arttı. Bakû'yu ne pahasına olursa olsun, Rusya için kurtarmak gerek. Rusya'dan acele olarak ordu birliklerinin gönderilmesi kaçınılmaz bir zorunluk oluyor. Muvazzaf ordu birliklerinin buraya hemen ulaşması için gereken bir tedbirin alınmasını rica ederim. Bize karşı Muvazaf Türk ordu birlikleri çatışıyor. Aralarında Alman uzmanlar var. Ordu birliklerinin yola çıkarılması ile ilgili acele talimatınızı ve İngilizlerin çağrılması yolundaki karar hakkında düşündüklerinizi ve emirlerinizi rica ederim.[536]

Bolşevikler birkaç gün daha tutunmaya çalışacaklar fakat Taşnaklar kendi güçlerini cepheden çekecek ve sonunda bir darbe Bakû Sovyeti'ni devirip "Orta Kafkas Diktatörlüğünü" kuracak ve İngilizleri Bakû'ye çağıracaktır.[537]

29 Temmuz 1918. *SovNarKom* Başkanı Lenin, *Rus Merkez Yürütme Kurulu, Moskova Sovyeti, Fabrika ve Atölye Komiteleri ve Moskova Sendikalarının Ortak Toplantısında* konuşuyor. Belirttiğine göre *Moskova sonuna kadar Bakû Sovyeti'ni destekle*miştir.[538]

Bakû Sovyeti devrilmiş durumdadır. Çiçerin, Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre, Bakû Sovyetini deviren *"Orta Kafkas Diktatörlüğü" ile* İngiliz *General Dunsterville'i Türklerle başbaşa bırakarak sorunu Berlin'le görüşerek çözmeye çalış*maktadır. *Çiçerin Joffe'ye "Alman-Türk kuvvetlerinin geri çekilmesini"* yazıyor[539]: *Alman-Türk kuvvetlerinin geri alınması ile ancak Bakû'nun tehlikeden kurtarılması mümkün olacak*.[540]

30 Temmuz 1918. Joffe, Çiçerin'e cevabî telgraf keşide eyledi. *Joffe Alman Dışişleri ile görüş*müş *ve Türklerin Alman isteklerine boyun eğerek ilerlemelerini durduracaklarını öğren*miştir.[541]

> Joffe, hariciyeden Herr Busche'yi görmüş ve meseleyi müzakere etmişti. Herr Busche kendisinden önce hariciye nazırı Hinze'nin de söylediği gibi, "Sovyet Dışişleri Komiserliğine gelen haberlerin katiyen doğru olmadığını" tekrarlamıştı. Busche'nin dediğine bakılırsa, "gerek İstanbul ve gerek Tiflis'ten aldığı telgraflardan, Türklerin Alman taleplerine boyun eğerek ileri hareketlerini durduracakları ve bundan sonra da Bakû üzerine yürümeyeceklerine ait söz vermişlerdi." Alman hariciye mensubu gerek kendisinin ve gerekse hariciye nazırının Hinze'nin bu baptaki beyanatının tamamiyle güvenilir mahiyette olduğu hakkında teminat vermiş ve "Şayet Sovyetlerin dedikleri doğru çıkarsa, Almanların Türkleri geri dönmeğe zorlıyacaklarını" sözlerine eklemişti. Busche'nin dediğine göre: "İstanbul (hükümetinin) bu hususta taahhüdü vardı."[542]

---

[536] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 76.
[537] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29.
[538] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29.
[539] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29.
[540] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 545.
[541] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29.
[542] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 545-546.

31 Temmuz 1918. *Dağlı Hükümetin Dışişleri Bakanı Bammatov, 31 Temmuz 1918'de Hükümet Başkanı Çermoyev'e yazdığı bir mektupta yapılacak ek yardımı şöyle betimlemişti: "Türkiye, bize gayrıresmî olarak silâh ve eğitimci gönderecek. Enver Paşa'nın hesabına göre yaklaşık 3 bin kişilik bir eğitimci kadrosu gelecek. Enver Paşa, senin emrine 10 bin lira (150 bin ruble) vermesi için Esat* [Bülkat?] *Paşa'ya bir telgraf çekeceği sözünü verdi."*[543]

İktidarı ellerinde bulunduran Bolşevikler, 31 Temmuz'da Menşevikler tarafından bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılmışlardır. Almanlar ile Brest-Litovsk'ta ek bir antlaşmanın hazırlıklarını sürdüren Moskova'daki Sovyet yönetimi, bu haberlerin Almanlar üzerinde olumsuz etki yapacağını bildiklerinden gizli tutmuşlardır. Bakü'de yönetimi ele alan Menşeviklerin ilk işi, Kuzey İran'da bulunan İngiliz generali Dunsterville'den şehri koruması için yardım istemek olmuştur. Bu istek üzerine 4 Ağustos'ta Bakü'ye ilk İngiliz birlikleri girmiş ve 17 Ağustos'ta bunları yenileri takip etmiştir.[544]

Temmuz 1918. *Kırım-Tatar Millî Konseyi, Alman hükümetine hitaben Kırım'ın istikbali ve varlığını konu edinen şu şartları beyan vermişti*: *"1-) Kırım'ın bağımsız ve tarafsız bir hanlığa dönüşmesi, Alman ve Türk politikasına dayanmaktadır. 2-) Genel bir barış antlaşması imzalanana kadar bağımsız Kırım Hanlığı'nın Almanya, onun müttefikleri ve diğer tarafsız devletlerce tanınması, 3-) Kırım'ı Rusların siyasî etkisinden ve baskısından kurtarmak için Kırım'da Tatar hükümetinin inşası, 4-) Türkiye, Dobruca ve Bulgaristan'da yaşayan Tatar subay ve memurların Kırım'a geri getirilip iskân edilmesi, 5-) Ülkede dirliği sağlamak için Tatar ordusunun kuruluşuna destek verilmesi, 6-) Dobruca ve Türkiye'deki Kırımlı mültecilere geri dönüş hakkı verilmesi ve maddî olarak desteklenmesi*.[545]

1 Ağustos 1918. *Joffe'nin Berlin'den, 1 Ağustos (1918) tarihinde* Çiçerin'e *bildirdiği veçhile: Az önce Alman karagahından dönmüş olan Hariciye nezareti şube müdürlerinden Kriege, İstanbul'daki Alman elçisi Kont Bernsdorff kanalından ve 30 Temmuz tarihini taşıyan bir telgrafı Joffe'ye göndermişti. Bu telgrafta "Elçinin Bakû hakkında elde ettiği bilgiler üzerine, Enver Paşa ve Sadrazam Talat Paşa'dan başka Hariciye nazırı Nesimî Bey ile de görüştüğü" ve hepsinin de Nuri Paşa'ya Baku üzerine yürürnemesi için kat'î bir emir gönderildiği hakkında teminat verdikleri yazılı idi*.[546]

Kafkas İslâm Ordusu, Bakü'yü muhasara etmiş vaziyette ve muharebe etmektedir. *Burada kimin kimi oyaladığı belli değildir. Berlin İstanbul'un arkasına saklanmaktadır, İstanbul Hükümetine gelince; Nuri Paşa Azerbaycan Cumhuriyetinin emrindedir deyip işi idare etmeye çalışmaktadır. Ancak İngilizlerin Bakû'ye çıkmasından sonra, daha önce Türk ordusunun harekâtına karşı çıkan Almanlar harekâtın gerekliliğine inanmaya başlamış gibi görünmektedirler*.[547]

2 Ağustos 1918. Çiçerin, Galib Kemalî'nin (Söylemezoğlu) 29 ve 30 Haziran tarihli notalarına cevabî nota tevdi etti: *Türk hükümetinin, kendi ülkesinde, yabancı kapitalistlere Türk vatandaşlarına göre ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonları kaldırdığını biliyoruz. Türk hükümetinin diplomatik temsilcisi Türk kapitalistlerin Rusya'da ayrıcalıklar elde edeceklerini sanıyorsa yanılmaktadır. Fakat Türk hükümetinin temsilcisi Brest-Litovsk barışının Rus iktidarının mülkiyeti millileştirme, elkoyma vb. haklarını yok ettiğini sanıyorsa, yine ciddi bir şekilde yanılmaktadır, Türk hükümetinin Brest-Litovsk barışının, kendisine, Kafkaslara el koyma hakkını verdiğini düşünürken yanıldığı gibi*.[548]

---

[543] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri,* 2017, s. 209.
[544] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 181-182.
[545] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri,* 2017, s. 325.
[546] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 546; Ayrıca: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29.
[547] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 29-30.
[548] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 24.

4 Ağustos 1918. *4 Ağustos (1918) tarihinde Şimalî Kafkas kuvvetleri karşı taarruza geçerek, Bolşeviklerle 13 gün şiddetle çarpıştıktan sonra Vladikavkaz'ı geri aldılar*.[549]

5 Ağustos 1918. Nuri [Killigil] komutasındaki Kafkas İslâm Ordusunda top mermisi kıtlığı baş gösteriyor.[550]

6 Ağustos 1918. *Enver Paşa'nın Almanlara karşı "çifte standart" uygulayacağına inanmayan [İTC Harb Kabinesi Genelkurmay Başkanı] General Seeckt, istifa noktasına gelmişti. Ağustos ayı başlarında Bakü'nün Osmanlı Devleti'nin eline geçtiği haberleri Alman Orduları Yüksek İdaresi Kumandanlığı'na ulaştı. Bunun üzerine Ludendorff, 4 Ağustos'ta Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek; Bakü'ye yönelik Osmanlı askerî harekâtının hemen durdurulmasını, aksi halde, Osmanlı Devleti'ndeki bütün Alman subaylarının geri çağrılacağının tehdidinde bulundu ve İttifak Devletleri'nin Rusya ile yeni bir savaşı göze alamayacağını yazdı. Ancak Kress'in 6 Ağustos tarihli telgrafı Bakü hususundaki gerginliği bir an olsun yatıştırabildi. Zira Bakü'yü almak için 5 Ağustos'ta saldırıya geçmiş olan Nuri Paşa'nın "İslam Ordusu" geri püskürtülmüştü. Bu şekilde Bakü'ye yönelik Osmanlı operasyonları geçici bir süre için durmuş oldu*.[551]

Başkırdistan Merkezî Müslüman Komiserliği, Merkezî Müslüman Askerî Konsey (MMAK) teşkil etmişti. Mollanur Vahidov riyasetli konseyde Sultan Galiyev yer alıyor. Bugün, Çek Lejyonerleri ile Beyaz Ordu birlikleri Kazan'a taarruz halinde. Vahidov komutasındaki *Müslüman komünist* Tatar-Başkır Taburu, Kızıl Ordu safında harb ediyor.[552]

Rusya'da bulunan 40 bin kişilik Çekoslovak kuvvetleri, İngiltere ve Fransa'nın ortak eylemiyle, Bolşevik rejimi devirmek için kullanılmıştır. Çekoslovak birlikleri, Doğu'dan ilerleyerek, 6 Ağustos 1918'de Kazan'ı ele geçirmişlerdir. 8 Ağustos'ta Samara'yı alan Çekoslovak birlikleri, Volga bölgesinde mevzilenmiş, ihtilâl merkezi Moskova'ya doğru ilerlemeye başlamıştır.[553]

6 Ağustos (1918) tarihinde Bakû yanından kalkarak, Şimale kendi kavimdaşları yanına dönmekte olan Kazak Albayı Biçerakov'un kuvvetleri (bunlar bir müddettenberi İran'da idiler ve İngilizlerin Bakû'ya karşı hareketleri münasebetiyle Bakû yanına nakledilmişlerdi) Derbent ve Petrovsk şehirlerini işgal etmek suretiyle, "Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"ni güneyden tehdit etmişti.[554]

8 Ağustos 1918. *Batı Cephesi'nde Almanya, 8 Ağustos'tan itibaren Fransızlar karşısında bir varlık gösteremiyor* artık.[555]

Ermeni hükümeti yetkililerinden A. Ogandjonyant 8 Ağustos 1918 tarihli bir yazısında Güney Kafkasya'daki siyasî vaziyeti şu şekilde aktarmaktadır: "Güney Kafkasya'da meskûn Ermeni halkının bir yarısı, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi burada da aynı kaderi yaşamaktadır. Zira Türkler günümüzde Erivan,

[549] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 488.
[550] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 201.
[551] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 180.
[552] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 237. 19 Ağustos 1918'de Vahidov, Çek Lejyonerleri-Beyaz Ordu koalisyonu tarafından yakalanacak ve kurşuna dizilecektir. "Mirsaid Sultan Galiyev, Müslüman Komünist hareketin en önemli kuramcılarından biri olarak Sovyet sisteminin dışında kaldı. Türkiye Cumhuriyeti dâhil birçok Müslüman ülke için Bolşevizm'i kurtarıcı bir akım olarak gören Galiyev, Sovyet yönetimine *araçsal* bir tutumla yaklaş"maktadır (Konak, 2017, s. 239).
[553] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 765.
[554] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 488.
[555] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 187.

Novobayazet (Nor-Bayazet İ.K.) ve çevresi dışında kalan bütün Ermeni topraklarını ele geçirmiş durumdalar."[556]

Çiçerin, Galib Kemalî Bey'e 8 Ağustos tarihlerinde Bakû meselesini açtı ve "Türklerin Brest-Litovsk anlaşmasına aykırı olarak Rus topraklarına girdikleri ve Rus askerleri ile harp ettikleri bir sırada, bu barış ahkâmının daha da genişletilmesinden bahsetmenin yersiz olacağını" söylemekle, Galib Kemalî Bey'e serzenişte bulunmuştur. Galib Kemalî Bey de buna karşılık olarak: "Muahede ahkâmının Devlet-i Aliyye tarafından değil, Bolşevik hükûmetinin kendisinin ihlâl ettiğini ve Çiçerin'in cereyan eden olaylar hakkında sarih bilgisi olmadığını ve Türk hareketlerinin Ermeni çetelerini bastırmak, Osmanlı teb'ası ve esirleri ile Müslüman ahaliyi korumak maksadiyle ihtiyar edilmiş olabileceğini" öne sürdü ki, Türk elçisinin bu iddiası ancak kısmen doğru idi. Görüşme de soğuk bir hava içinde sona erdi.[557]

9 Ağustos 1918. *Bakü'ye yönelik Osmanlı saldırılarının geçici olarak durmasının gerçek nedeni ne Ludendorff'un tehdit edici telgrafı ne de Hindenburg'un çabaları idi. Şöyle ki, insan ve silah gücü bakımından zayıf olan "Kafkas İslam Ordusu" eksiklerini gidermek için zaman kazanmaya çalışıyordu. Nitekim 5 Ağustos'taki başarısız Bakü saldırısından sonra Nuri Paşa, Bakü'nün zaptı için en az 5 000 taze kuvvet, iki sahra bataryası ile düşman deniz kuvvetlerine karşı dört ağır batarya, bir tayyare müfrezesi, bir telefon bölüğü, halen mevcut olan silahlar için 28.000 atım top mermisi, 1000 sandık mavzer mermisi, 500 sandık Rus piyade tüfeği mermisi, menzil hizmetleri için 20 kamyon istemekteydi. Nuri Paşa'nın bu istekleri kısmen de olsa yerine getirildi. Mesela Şark Ordular Grup Komutanlığı 1 200 muharip mevcuttu ve 12 makineli tüfekli 107. Kafkas Alayı'nı 9 Ağustos'ta Karakilise'den Bakü'ye hareket ettirdi*.[558]

Galip Kemalî Bey, Alman ve Avusturya elçileri ve maiyyetlerinden çoğunun yaptıkları gibi, Hariciye Komiseri Çiçerinle kısa süren bir vedalaşmadan sonra, 9 Agustos günü Moskovadan ayrıldı ve Türkiye'ye gitmek üzere yola çıktı. Elçilik memurları da kendisini takip etmişlerdi ve Moskova'da resmî sıfatı haiz hiçbir Türk kalmamış, ancak esirler komisyonunda, yani Alman heyeti nezdinde, Remzi Paşa işine devam etmişti. Galip Kemalî Bey'in Moskova elçiliği bu suretle 9 Ağustos (1918) tarihinde sona ermiş oldu.[559]

11 Ağustos 1918. *8-11 Ağustos tarihlerinde Amiens yanında cereyan eden harpler Almanlar için çok kanlı ve Ludendorff'un tabiri veçhile, "Alman Ordusu'nun kara günü" oldu. Bunun neticesinde Alman kuvvetleri kendi hudutlarındaki Siegfried müstahkem hattına, müdafaaya çekildiler. Artık Harbin Almanya için kaybolduğu aşikârdı*.[560]

14 Ağustos 1918. *Alman yüksek kumandanlığı, 14 Ağustos (1918) tarihinde Spa'da yapılan bir toplantıda, Harbin devamında fayda mülahaza edilmediği görüşünü kabul etmişti*.[561]

14 Ağustos'ta Spa'da, [Alman Genel Karargahı Komutanı General] *Ludendorff ile bir araya gelmiş olan Kühlmann'ın halefi* [Hariciye Nazırı] *Hintze, General Seeckt'in raporlarını da dikkate alarak Bakü'nün geleceği konusunda aralarında bir antlaşmaya vardılar. Buna göre, Bakü Rus yönetiminde kalacak, "eldeki bütün imkânlar kullanılarak" -İstanbul'a gönderilen kömür ve diğer malzeme kesilerek ve Tiflis üzerinden Bakü'ye giden menzil yolları Türklere kapatılarak- Türklerin Bakü'ye girmesi engellenecek ve Almanya'nın Bakü petrollerinden yararlanmasını öngörecek bir antlaşmanın Rusya ile imzalanması*

[556] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 197, dipnot 164.
[557] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 547.
[558] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 180-181.
[559] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 548. Galib Kemalî'nin Rusya Müslümanlarıyla alakadar olması, Rusya Sovyet Hükümetine fena tesir etmiş ve "Türk elçiliği ile temas edenler takibata uğramışlardı." (Kurat, 1990, s. 548).
[560] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 568.
[561] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 568-569.

sağlanacaktı. Ludendorff'un daha önce Alman Dışişlerine teklif ettiği, Bakü'nün Rus, Alman ve Türkler tarafından ortak yönetilmesi fikri, Berlin'de Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak hazırlanmakta olan Alman-Rus Antlaşması'na aykırı düşeceği gerekçesi ile Hintze tarafından kabul görmedi.[562]

18 Ağustos 1918. Çiçerin, Joffe'ye şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre *Bakû'dan Moskova'ya dönen "maruf bir Bolşevik siması (kim olduğu söylenmiyor, ancak herkesin bildiği deniliyor) Bakû'ya karşı yöneltilen Türk taarruzları hakkında etraflı bilgi vermiştir. Çiçerin, "Türklerin Bakû'ya karşı yeniden harekete geçeceklerini, Almanların ya Sovyetleri aldattıkları veya kendilerinin aldandıklarını" yazmış ve Joffe'nin bu mesele üzerine bir daha dikkatini çekmiştir. Aynı telgrafa göre: "30 Temmuz tarihlerinde Türk kumandanı Şevket Paşa (her halde Nuri Paşa olacak, veya Şevki Paşa'nın adı yanlışlıkla karıştırılmıştır) adına Bakû'ya beyannameler atılmış ve şehrin "kayıtsız şartsız teslim olması" istenmişti.*[563]

19 Ağustos 1918. *Çiçerin 19 Ağustos'ta Moskova'daki Alman Konsolosuna*[564] *gönderdiği notada Sovyet-Alman ilişkilerinde petrolün önemini belirt*ti. Osmanlı ordusunun ilerleyişinin durdurulmasını rica ediyor:

> Hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın, güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre, Türk ordusu, Alman ve Türk Hükümetleri tarafından verilen bütün teminatlara rağmen, son birkaç hafta içinde Bakû'ye saldırmaya devam ederek artık doğrudan doğruya kentin kapılarına dayanmıştır. Kısa bir süre önce Bakû'den buraya gelen ve güvenilir bir kişinin verdiği bilgiye göre, Türk ordusu Temmuz başında Kürdamir'i işgal etmiş, Temmuz'un ortalarına doğru ise ordularımız Türkleri Gökçay'a kadar geri püskürtmüştür. Ancak 22 Temmuz'a kadar bu ordular salgın hastalıklar, sussuzluk ve çeşitli zorluklar yüzünden Aliyat mevkiine kadar çekilmek zorunda kaldılar; 28 Temmuz tarihinde Türkler, Balacan'ya vardılar. Bakû'de Türklerin ilerlemeleriyle normal hayat alt üst oldu, bu durum, Türklerin 18 Temmuz tarihinde Şemahı'yı da ele geçirmeleri sırasında oradan kaçanların anlattıkları ile daha da ileri boyutlara ulaştı. Temmuz sonlarına doğru şehrin durumu ümitsizdi. Ama buna rağmen, 31 Temmuz günü artık Bakû varoşlarında Şihovo ile Bibieybat tepelerini işgal etmiş olan Türklere karşı Bolşevik ordu birlikleri toplarla müthiş bir direnme gösterince, 4 Ağustos'a kadar Türk birlikleri Balacan'yı terk ederek geri çekildi.
>
> 30 Temmuz tarihinde Bakû'ye, Türk orduları komutanı [Yakub] Şevket [Şevki Subaşı] Paşa'nın şehri teslim etme çağrısı ulaştırıldı. Türkler, Müslüman halk arasında "biz barbar değiliz, biz sizleri barbarlardan kurtarmaya geldik" gibi açıklamaları içeren propaganda bildirileri dağıtıyorlar. Bu son günlerde bölgedeki durum hakkında henüz haber alamadık, ama en son aldığımız bilgiye göre şehrin durumu son derece kritiktir. Bir kez daha, gerek Brest-Litovsk anlaşmasının ihlâli, gerekse Alman ve Türk Hükümetlerinin bize defalarca verdikleri teminatların hiçe sayılmasını şiddetle protesto eder, sizden, bir kez daha, Alman Hükümetine, Bakû'nun Türklerin eline düşmesinin gerçek bir facia olacağını ve büyük bir yağma ve maddi manevi değerlerin yok edilmesi ile sonuçlanacağını hatırlatmanızı rica ederiz. Bir kez daha, Alman Hükümetinin bu facianın önüne geçeceğine olan ümitlerimizi bildiririz. Özellikle Bakû petrollerinin tüm Rusya'nın millî ekonomisinde oynadığı önemli role, dolayısıyla da ekonomik ilişkiler kurmak üzere olduğumuz ülkeler için petrolün önemine işaret etmek isteriz.[565]

20 Ağustos 1918. *Ağustos ayı ortalarından itibaren hem Tiflis'ten hem de İstanbul'dan İngiliz birliklerinin Bakü'ye girdiği yönünde haberler Berlin'e ulaşmaya başladı. Gerek Kress ve gerekse o sıralar Berlin'de bulunan Seeckt, bu yeni durum karşısında fikir değiştirerek Osmanlı Ordusu'nun Alman birliklerinin yardımıyla bir an önce Bakü'yü almalarının zorunlu olduğunu belirttiler. Bunun üzerine Ludendorff Alman Dışişleri'nden, Bakü'deki İngiliz birliklerinin Alman destekli Osmanlı askerleri*

---

[562] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 181.
[563] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 547.
[564] "Moskova'da Alman büyükelçisi bulunmuyordu, Elçilik kapatılmıştı. Moskova'daki Alman başkonsolosu Dr. Hauschild" idi: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 549.
[565] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30, 78-79.

tarafından atılması için Sovyet makamlarının onayının alınmasını istedi. 20 Ağustos'taki Joffe-Hintze görüşmesinde Joffe, Bakü'deki Ermeni halkın İngiliz yönetimini Osmanlı yönetimine tercih ettiklerini, bu sebeple Bakü'nün İngilizlerden geri alınmasında Osmanlı askerinin kullanılmasına karşı olduğunu, zaten bunun hazırlanmakta olan antlaşmanın 14. maddesine de aykırı bulduğunu belirtiyordu. Zira Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak imzalanan Alman-Rus Antlaşması'nın 14. maddesine göre Almanya, Bakü etrafından çekilen bir sınırı (Kura Nehri'nin denize döküldüğü yerden Petropavlovsko'ya, oradan Semaha ve Eğrioba'dan düz bir çizgi ile Bakü şehri sınırlarının ve Semaha ile Kuba'nın buluştuğu noktaya, oradan da Bakü'nün kuzey sınırından denize kadar) üçüncü bir ülkeyi (burada söz konusu olan ülke Osmanlı Devleti'dir) geçirmeyecegini taahhüt etmekteydi.[566]

Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi *Joffe, 20 Ağustos'ta* Almanya Hariciye Nazırı *Hintze ile yaptığı görüşmede Bakü'nün alınmasında Alman askerinin kullanılmasına şartlı "evet" demiştir. Buna göre, Almanların işgalindeki Bakü'de Bolşevikler iktidarda olacak ve İngiliz tehlikesi buradan uzaklaştırıldıktan sonra Almanlar, şehri tekrar boşaltacaklardı. Joffe'nin bu isteklerini haklı bulan Hintze,* Alman Genel Karargahı Kumandanı General *Ludendorff'un yukarıda belirttiğimiz talebini de Brest-Litovsk Antlaşması'nı bozacağı gerekçesi ile reddetti ve eğer Ludendorff ısrar ederse istifa edeceğini de açıkladı*.[567]

Belçika gazetesi La Nation Belge'de Jacques Bainville imzalı "Mucizevi Hayatta Kalış" nam başmakale neşredildi. Cihan Harbi *sonunda Çarlık Rusya'sının yıkılıp Osmanlı Devleti'nin yaşaması karşısında şaşkın olduğunu ifade ediyor, 1918'e gelindiğinde hüküm giyen "hasta adamın" hâlâ hayatta kalmasının ve hâlâ bir Türk ve Osmanlı politikasının söz konusu olmasının şaşırtıcı olduğunu, oysa kırk yıl önce Trakya'yı işgal edip İstanbul için Ayastefanos Antlaşması'nı dikte ettiren Rusya'nın çökmesinin sürpriz olduğunu belirtiyordu. Jacques Bainville'e göre yaklaşık kırk yıl önce 1878'de ağır şartlar altında Osmanlı Devleti'ne antlaşmaya imza attırıp Osmanlı'yı dize getirirken, aynı Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında çökmesi akıl alacak gibi değildi. Yine aynı şekilde Osmanlı'nın hayatta kalması da anlaşılacak gibi değildi. Gerçekten de yok olduğuna inanılan Osmanlı'nın hayatta kalması mucizeydi*.[568]

25 Ağustos 1918. *Bakü için yeniden harekete geçen Türk-Azeri kuvvetleri, 25 Ağustos 1918'den itibaren küçük çaplı bazı saldırılar düzenlemişti. Bu arada Sovyet yönetimi ve Almanya arasında sıcak temaslar yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Bakü petrollerine nüfuz etmesini engellemek isteyen Almanya, 27 Ağustos 1918'de Moskova yönetimiyle Brest-Litovsk Antlaşması'na ek gizli bir antlaşma imzaladı. Sadece kâğıt üzerinde kalan antlaşmaya göre Almanya, Bakü'nün Sovyet Rusya tarafına geçmesi için elinden geleni yapacaktı. Buna karşılık Bolşevik hükümet ise Bakü petrollerinden Almanya'ya pay verecekti.*[569]

27 Ağustos 1918. *Berlin'de Brest-Litovsk anlaşmasına ek anlaşma imzalan*dı. Sovyet Rusya, Bakü petrollerinden Almanya'ya ¼ pay veriyor, Almanya işgalindeki Rusya toprağı Donetz havzasından uygun fiyata kömür ithalatını teminat altına alıyor.[570]

> Almanlar, yalnız Gürcülerle anlaşmakla yetinmediler. Hattâ Türk hükümetinin haberi olmaksızın, Bakû hususunda Sovyet-Rusya ile dahi anlaşma zemini aradılar ve buldular. Berlin'deki Rus-Sovyet büyükelçisi [*Yahudi (ÖFA notu)*] Joffe, Bakû'ya ait endişelerini, yani oranın "Türk tehdidine maruz kaldığını" ve bundan doğan neticeleri Alman hariciyesine anlatmağa çalışmıştı. Joffe'ye göre: Türkler Bakû üzerine yürüyecek

[566] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 182-183.
[567] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s.
[568] Jacques Bainville, "Une survivance miraculeuse", *La Nation Belge*, 20 Ağustos 1918, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 35.
[569] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 201.
[570] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30. Andlaşma metninin bir sureti yine Yerasimos'dan (2000) okunabilir (s. 80). Andlaşma ekinin gizli protokolü de bulunuyor (s. 81).

olurlarsa, İran'daki İngiliz kuvvetlerinin de oraya gelecekleri ve zaptedeceklerini söylüyordu. Bakû Sovyetlerin elinde kaldıkça, Almanlara istedikleri miktarda petrol (neft) verileceği de temin edilmişti. Almanların zaten istedikleri de bu idi. Haziran sonları ve Temmuz başlarında Sovyetlerle Almanlar arasında bu hususta bir anlaşma için zemin hazırlandı. Müzakereler son şeklini alıncaya kadar Ağustos'un sonlarını buldu. Nihayet 27 Ağustos (1918) tarihinde Brest-Litovsk muahedesine ek bir anlaşma Berlin'de imzalandı.

Bu ek anlaşmanın 14. maddesine göre (Türk kuvvetlerinin) Kür nehrini aşmamaları, yani Azerbaycan sahasına girmemeleri ve bu nehri geçen kuvvetler varsa onların geri alınması derpiş edilmişti. Yani Almanlar, bu suretlc, Türk kuvvetlerinin Bakû üzerine yürümelerine mani olacaklarını taahüt etmiş bulunuyorlardı. Zaten Türklerin şimdiye kadar Bakû'ya kadar gidemeyişlerinin esas sebebini de Almanların Batum-Tiflis-Bakû demiryolundan Türklere askerî malzeme ve askerlerin geçirilmesine müsaade vermeyişleri teşkil etmişti. Gerek Temmuz sonlarında ve gerekse 5 Ağustos'ta Türk kıtalarının Bakû önünde başarısızlığa uğramaları, malzeme noksanlığından ileri gelmişti. Tebriz üzerinden yeter derecede malzeme getirildikten sonradır ki, Türk kuvvetleri, 14/15 Eylül (1918) tarihinde Bakû'yu ele geçirmeğe muvaffak olmuşlardı.[571]

Kafkaslarda durum değişmeye yüz tutmaktadır. Almanya Türkiye'nin tek başına Kafkaslara ve özellikle Bakû petrolüne el koymasından çekinmektedir. Bunu önlemek için Gürcistan Menşevik hükümetinin koruyucusu durumuna girecek, onu Osmanlı hükümetine karşı destekleyecek hatta Tiflis yolunda, Kutayis'te, bağlaşık Alman ve Türk orduları çarpışacak, iki taraf kayıplar verecek ve esir olacaktır. Bu durumu kavrayan Sovyet Dışişleri Alman İmparatorluk Hükümeti ile anlaşarak Osmanlı ordularını durdurmaya çalışacaktır. Bunlara bir de Bakû Sovyeti'nin Taşnak askerî gücü ile ayakta kalabildiği, Taşnakların ayrıca İran ve Hazar Denizi yolu ile Bakû'ye doğru ilederyen İngiliz birlikleriyle ilişkide oldukları, Tebriz'e kadar ilerleyen Türk ordusunun Kuzey İran'daki Küçük Han kumandasındaki Cangali kabilelerini İngilizlere karşı kullandığı, buna karşı da İngilizlerin Hakkâri ve Urmiye'deki Hristiyan Nasturileri Türklere ve Kürtlere karşı kışkırttıkları, İran'da bulunan Beyaz Rus Kazakların İngilizlerle anlaşarak Bakû'ye geçip Bakü Sovyeti'ni Türk ordusuna karşı savunmaları da eklenirse Bakû mücadelesinin önemi hakkında küçük bir fikir edinilmiş olur.[572]

Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak, Almanya ile Rusya arasında 27 Ağustos 1918'de resmen imzalanan bu antlaşma ile Brest-Litovsk'dan sonra meydana gelen politik gelişmeler ve finans meseleleri karara bağlanmıştı. Bu antlaşma 4. maddesine göre Almanya Rusya topraklarının başka bir devletin eline geçmesini desteklemeyecek (burada söz konusu olan Bakü'nün Türklerin eline geçmesi), 7. maddesine göre Rusya Letonya ve Estonya'nın bağımsızlığını kabul edecek, 13. maddesine göre de Rusya Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul etmesine karşı çıkmayacak. Ayrıca bu antlaşmaya göre Berlin, Ukrayna'dan öte işgal etmiş olduğu toprakları, genel barış veya Rusya, Ukrayna ve Almanya ile imzalanacak olan bir barış taraf ülkelerinin tasdikinden sonra boşaltacağını kabul ediyordu. Antlaşmaya eklenen iki gizli madde ile de Rusya, Bakü'ye çıkarma yapan İngiliz askerlerini, Almanların yardımı ile buralardan çıkaracağını taahhüt ediyordu.[573]

28 Ağustos 1918. İkinci Wilhelm Hükümeti, dün Sovyet Rusya'yla ikili andlaşma imzaladığını İTC Harb Kabinesine bildirdi. *Bu haber İstanbul'da çok etkisi yaptı. Konu İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde ve Meclis-i Vükelâ'da tartışmalara yol açtı. Bu antlaşma bir taraftan Enver Paşa'da Bakü işinin Türk askeri tarafından kendi başına halledilmesi kanaatini büsbütün kuvvetlendirirken, diğer taraftan da Talat Paşa'nın, bunun Alman meclisinde onaylanmaması için çaba sarf etmesine neden oldu. Hemen akabinde Talat Paşa'nın görüşmelerde bulunmak üzere 3 Eylül'de Berlin'e hareket etmesi kararlaştırıl*acakdır.[574]

[571] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 510-511.
[572] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 25-26.
[573] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 181, dipnot 329.
[574] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 184.

Mirliva Mustafa Kemal, Nablus'a muvasalat etti; 7'nci Ordunun komutasını deruhte etti.[575] Mustafa Kemal, bugünlerde ateşli bir hastalığa tutulmuş ve yatakta tedavi görür vaziyettedir.[576]

30 Ağustos 1918. *Tanınmış Bolşeviklerden olan V. Volodarskiy 20 Haziran ve M. Uritskiy 30 Ağustos 1918'de SR'lerin* [Sosyalist Devrimcilerin] *düzenlediği suikastlar sonucu öldürüld*üler. *Uritskiy'in öldürüldüğü gün Lenin de bir SR kadın militan tarafından ağır bir şekilde yaralandı*.[577]

27 Ağustos Alman-Rus Antlaşması ile her iki taraf da yerine getirilmesi mümkün olmayan şartlar ile kendilerini yükümlü kılmışlardı. Mesela Ruslar Bakü'de elde ettikleri petrolün dörtte birini Almanlara vereceklerini taahhüt ediyorlardı. Hâlbuki 31 Temmuz'dan itibaren Bakü yönetimi artık Bolşeviklerin elinden çıkmıştı ve 1 Ağustos'tan itibaren Rusya'nın kendisi bile Bakü'den petrol alamıyordu. Yani Rusya Almanya'ya artık kendisinin sahip olmadığı Bakü petrollerinden pay vermeyi taahhüt ediyordu. Rusların kendilerinin bile Bakü petrollerinden faydalanamadıklarını Alman Dışişleri ancak bu antlaşma imzalandıktan sonra, 30 Ağustos'ta Rus hükümetinin bir telsiz konuşmasında öğrenebilmişti. Petersburg basını da Eylül ayı başlarından itibaren bu yönde haberler vermeye başlamıştı. Anlaşılan o ki, İttifak Devletleri ordularının bütün cephelerde gerilemeye başladığı bu dönemde, Rus hükümeti bu haberlerin yayınlamasını serbest bırakarak antlaşmanın daha başlangıçta ölü doğduğunu belirtmek istiyordu.[578]

31 Ağustos 1918. Halid bin Zeyd (Eyyûb) El-Ensârî'nin (radıyallâhu anhû) türbesinde kılıç kuşanan Mehmed-i Sâdis Vahideddin Hân, ceddi Ebu'l-Feth (Fatih) Muhammed Hân'ın kabrini ziyaret etti.[579]

1918 Sonbaharı. *Vernadsky, ÇEKA'nın yeni rejime muhalif hareket eden kitlelere karşı faaliyetlerini şöyle ifade etmekteydi*:

> 1917-1918 kışında ÇEKA sayısız insan ölümünün müsebbibi olmuştu; 1918'in sonbaharı Kızıl Terör'ün en korku saçtığı dönemdi-ülkenin güneyindeki devrim karşıtları kendi manifestolarını yayınlamış, Bolşevik liderlere suikast girişimlerinde bulunulmuş ve İtilaf kuvvetleri Rusya'ya askeri müdahalede bulunmuşlardı. Kızıl Terör mezalimi otoritenin farkında olmadığı bir suiistimal hali değildi, bilakis halkın Bolşevizm'e itaatini sağlamak amacıyla hükümet tarafından desteklenen ve finanse edilen bir korkuydu. Hatta Lenin'in kendisi bile hiçbir proletarya diktatörlüğünün terör ve şiddet olmadan düşünülemeyeceğini ifade etmişti. ÇEKA liderlerinden biri olan Martin Latsis'in de dediği gibi, ÇEKA'nın hedefi insanlar arası farklılıklara sebep olan burjuva sınıfını ortadan kaldırmaktı. Buna rağmen Kızıl Terör'den tüm hükümet karşıtları nasiplerini aldılar. Terör kurbanları sadece üst veya orta sınıflardan değillerdi; köylüler ve hatta işçiler de bu acımasız gözü kara örgütün kurbanı olmuşlardı. Komünist olmayan gruplardan en bilinen metotlardı. Hükümete karşı bir ayaklanma durumunda - ve bilhassa Komünist Parti liderlerine düzenlenen suikast girişimlerinde- saldırıyla alakası olmayan apolitik rehineler bile tereddüt edilmeksizin derhal infaz edilirdi. (…) Kızıl Terör'ün aktif olduğu dönem, doğal adalet sürecinin rafa kaldırıldığı, şüpheye ve jürisiz yargılamaya dayalı bir sistemin hâkim olduğu kanlı bir zamandı. Tarihin kara sayfalarında diktatörlüğe karşı çıkan binlerce kişinin infaz edildiği ve hatta hayatında siyasete hiç karışmamış on binlerce insanın katledildiği bir dönem olarak yerini almıştır.[580]

Eylül 1918. Kahire'deki Arab Büro'ya bağlı İngiliz istihbarat miralayı (albayı) Thomas Edward Lawrence:

---

[575] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 66.

[576] "İstanbuldan çıkalı daha on beş gün olmamışdı; yatağımda yanıyordum." Milliyet, 2 Nisan 1926, *Büyük Gazinin Hatırat Sahifeleri,* s. 1.

[577] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 44.

[578] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 184-185.

[579] TRT 2. (2019, Temmuz 10). *Tarihin Ruhu 13. Bölüm: Son Kılıç Alayı* [Vidyo]. YouTube adresinden edinilmiştir.

[580] Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 42. Müstakbel TBMM Hükümetinin İhtilal/İstiklal Mahkemeleri, ÇEKA'nın Rusya'daki vazifesini Türkiye'de ifa edecektir.

> Özel hedefimiz, "Türklük" konusunda aşırı duyarlı olan, Genel Kurmay'da Mustafa Kemal'in liderliği altında toplanan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap Eyaletleri'ne özerklik verilmesini reddetmeyi görevleri sayan Alman karşıtı (antiGerman) gruba ulaşmaktı. Bu nedenle Faysal bu amaca hizmet edecek tarzda cevaplar gönderdi ve mektuplaşmayı parlak bir şekilde sürdürdü. Türk askerler, stratejinin önüne kutsal emanetleri koyan softalardan (pietist) yakınmaya başladılar. Milliyetçiler, Türkiye'nin adil ve kaçınılmaz, kendi kaderini tayin hakkı üzerine sahip oldukları görüşleri Faysal'ın sadece vaktinden önce harekete geçerek felaketli sonuçlar doğuran bir eyleme çevirdiğini yazdılar.[581]

*Mustafa Kemal'in liderliği*nde yapılanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'deki (Genelkurmaydaki) "Türkçü" ve Alman aleyhtarı kliğin söz konusu özerkliği *red*dedişi, Arab eyaletlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarından daha ziyade müstakil birer devlet olmalarının yeğlenmesi cihetinde anlaşılmalıdır.

İttihad ve Terakki yönetimine isyan eden Emir Faysal ile 4'üncü Ordu kumandanı Mersinli *Cemal Paşa arasında hemen hemen gizli sayılabilecek daha başka haberleşmeler oldu. Ayrıca yaz aylarında Mustafa Kemal arasında daha gizli bazı temaslar oldu. Lawrence belki Faysal'ı, Jön Türk grupları arasına nifak sokmaya ve Osmanlıların niyetini öğrenmeye teşvik etmiş olabilirdi.*[582]

> Kemal, esasen Faysal'ın kıdemli Osmanlı subaylarıyla temasını sürdürme siyaseti çerçevesinde aylardır haberleştiği kişiler arasındaydı. Kaçışına Faysal tarafından müsaade edilmiş olması mümkündür. Türkiye'nin imparatorluktan Arapların ayrılmasına kendisini hazırlaması gerektiğine inandığı bilindiği için Arap davasının yararlı bir müttefiki olması mümkündü: "Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine yerleştirilir yerleştirilmez Türkiye'de hükümete karşıt olan her kesimin etraflarında toplanacağını ve Anadolu'da Enver'e ve Alman müttefiklerine karşı saldırıya geçmek için topraklarından bir üs bölgesi olarak yararlanmak isteyeceklerini... [Faysal'a vaat etti.] Toros Dağları'nın doğusunda kalan tüm Türk kuvvetlerini birleştirmeyi başaracak olursa bunun doğrudan İstanbul üzerine yürümesine olanak sağlayacağını umuyordu." Faysal daha sonraları Mustafa Kemal'in Türkiye'de denetimi ele geçirmesinin kuvvetli bir destekçisi olacaktı.[583]

> T. E. Lawrence, "Bilgeliğin Yedi Sütunu" nam meşhur kitabının "Arap İsyanı" babında, bu temasları romantik bir şekilde parlatıyor ve bunları Osmanlı rüesasının "milliyetçi" ve "İslamcı" hizipleri arasındaki uçurumu genişletmeye yönelik akıllıca birer manevra olarak tasvir ediyor. [..] Gerçek daha az kahramancaydı. Faysal parlak bir bölücü diplomasi becerisiyle değil, daha ziyade utanmaz bir ikiyüzlülük tatbikiyle meşguldü; ve hiç kimse bunu, bu yasadışı macerayı tüm kalbiyle destekleyen ve ana hatlarının çoğunu kendi üstlerinden gizleyen Lawrence'den daha iyi bilemezdi. Yıllar sonra biyografi yazarlarından birine, Emir Faysal'ın ikiyüzlülüğünün çoğunu ondan bile gizlediğini gönülsüzce kabul ederek söyleyeceği gibi, Faysal "kesinlikle *bizi satıyordu*." Cemal ile Kemal arasında büyüyecek bir uçurum yoktu: Bunlardan ikisi o zamanlar Enver ve Alman danışmanlarının askeri stratejisine karşı çıkıyordu.[584]

2 Eylül 1918. 27 Ağustos'da akdedilen Almanya-Sovyet Rusya iki andlaşmasına göre *Almanya, Bakü'yü İngilizlerden alıp Ruslara geri vereceğini taahhüt ediyordu. 2 Eylül'de Tiflis'ten yazan* General *Kress, Rusların ısrarla dile getirdikleri "Türk askerinin katılımı olmadan Bakü'nün alınması" isteklerinin, şu anda Kafkasya'daki mevcut duruma göre imkânsızlığını söylüyordu. Zira o, "...İstanbul'daki Türk Hükümeti, kendi ordusunun, antlaşmada belirtilen sınırların gerisinde kalacağını belirtse bile, onların vereceği emirler Kafkasya'daki komutanlar tarafından dinlenmeyecektir" diyerek, Berlin'in bölgedeki*

---

[581] Thomas Edward Lawrence. (2015). *Bilgeliğin Yedi Sütunu* (B. Çölgeçen, çev.) (3. baskı) içinde (s. 627). Ankara: Chiviyazısı Yayınları. 13 Şubat 1921'de Ankara'ya muvasalat eden ABD'li istihbaratçı-gazeteci Clarence Kirshman Streit: "Smyrna [İzmir] Uluslararası Koleji Başkanı Dr. Alexander McLachlan, bana Türklerin mütarekeden bile önce Almanları çıkartmak için gizli bir hareket başlattığını söyledi." Heath W. Lowry. (2012). (Haz.). *Clarence K. Streit: Bilinmeyen Türkler* (M. A. Öztürk, çev.) içinde (s. 59). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

[582] Alan Palmer. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi* (B. Çorakçı-Dişbudak, çev.) (5. baskı) içinde (s. 378). İstanbul: Sabah Kitapları.

[583] Ali A. Allawi. (2016). *Irak Kralı I. Faysal* (H. Abacı, çev.) içinde (s. 161-162). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

[584] Efraim Karsh & Inari Karsh, *Empire of the Sand*, 1999, p. 195-196.

gerçek durumu göz ardı ederek masa başında aldığı kararların, cephenin gerçekleriyle bağdaşmadığının altını çiziyordu.[585]

4 Eylül 1918. *Bakû ve Azerbaycan meselesi yüzünden, Türkiye'de "Bolşevikler" hoş görülmemeğe başlanmışlardı. Hatta Yunus N adi Bey, şimdiye kadar birçok makaleleri ile Bolşevikleri övmüşken, "Yeni Gün" gazetesinin 4 Eylül (1918) tarihli nüshasında: "Bolşeviklerin hükümeti" adını taşıyan bir başmakale yazmış ve Bolşevikleri şu cümlelerle tenkit etmişti: "Bolşevik hükümeti ne emindir, ne de uzundur. Herhangi mülahaza ile olursa olsun, Bolşevik hükümetine fazla istinat etmeyi iltizam eyleyenlerin hayli çürük bir tahtaya basmış olduklarını şimdi olsun anlamaya başlamış oldukları ümit olunasbilir."*[586]

6 Eylül 1918. Rus Komünist Partisi yayın organı *Pravda* gazetesi, İngiliz yarı resmî *The Times* muhabirinin mütalaasını iktibas ediyor: *Savaşın başarıyla sürmesi için, Çanakkale Boğazı'ndan geçmek, Türklerin bize verebileceği her şeyden daha değerlidir. Boğazlardan geçiş bize, sadece Karadeniz'in denetimini ve Hindistan'a ulaşım yolunu koruma olanağını vermekle kalmamakta. Rusya'da olup bitenlere etkide bulunmak için en iyi bir yol olmaktadır*.[587]

Türk kuvvetlerinin Kafkaslardaki hareketleri ve bilhassa Bakû üzerine yürümeleri ve diğer yandan harbin başlangıcında Bulgaristana bırakılan Gümülcüne çevresinin geri alınması yüzünden, meydana gelen Türk-Alman anlaşmazlıklarının halli için, Sadrazam Talât Paşanın 1918 yılı Eylûl başlannda Berlin'e gitmesi zarureti hasıl olmuştu. Yolculuğunu Viyana üzerinden yapmak suretiyle, Talât Paşa (6 Eylûl'de Berlin'e vardı. Alman Hariciyesinden von Hinze ile hemen müzakerelere girişti. Talât Paşa ilk önce "Almanya ile Rusya arasında Kafkaslar meselesinde bir anlaşma yapılırken, Türkiye'nin bundan haberdar edilmemiş olmasından ötürü" şikâyette bulundu. Von Hinze de, buna karşılık olmak üzere, "Türklerin sözlerinde durmamaları ve vaadlerini bozmaları" ile itham etti. Yani, Türkler Bakû üzerine yürümeyeceklerine ait söz vermelerine rağmen, bu istikamette askerî hareketlerini devam ettirdiklerini söylemek istemişti. Talât Paşa da Bakû hakkında bilmemezlikten geldi. Kendisini bu sıralarda daha çok Bulgaristan ile ihtilâf ilgilendirmekte idi. Görüşmeler bu suretle, soğuk bir hava içinde başlamıştı.[588]

10 Eylül 1918. *Bolşevik rejimi yıkılmak üzere gözükür. Fakat Troçki'nin kurduğu ve bizzat yönettiği Kızıl Ordu, 10 Eylül'de Kazan'ı almayı ve Çekoslovakları Ural'a sürmeyi başarır. Beyaz ayaklanmaları söndürülür. "Beyaz Terör"e "Kızıl Terör" ile karşı konur. Böylece, Bolşevik rejim büyük özverilerle çökmekten kurtarılır*.[589]

Sadrazam Talat, Berlin'de resmî temasda:

> Vaktiyle Bulgaristan'ın harbe katılmasını temin için, Meriç nehrinin güneyindeki Gümülcüne çevresi, ahalisi münhasıran Türk olmasına rağmen, bir anlaşma ile Bulgaristan'a ilhakı kararlaştırılmış ve devredilmişti. Bu defa, Almanya'nın muvafakatı ile, Dobruca'nın Romanya'dan alınarak Bulgaristan'a verilmesi kararlaştırılınca, Talât Paşa, Gümülcüne'nin Türkiye'ye iadesini istiyordu. Fakat Bulgarlar buna yanaşmayorlardı ve bu yüzden ihtilâf çıkmıştı. Bu sahanın geri alınması meselesi Türkiye'de bir hükümet krizi doğuracak mahiyette idi; kabine arkadaşları, Gümülcüne çevresinin Bulgaristan'a bırakılınasını vaktiyle şiddetle tenkit etmişlerdi ve şimdi de bu hatanın düzeltilmesini istiyorlardı. Bu durum karşısında Talât ve Enver Paşaların, hattâ kabineden çekilmeleri dahi bahis konusu olmuştu. Dolayısiyle bu meselede Almanların muvafakatını temin etmek ve onlar vasıtasiyle Bulgaristan'a tesir yapmak gerekiyordu. Bunun içindir ki, Talât Paşa Kafkaslar meselesinde Almanlara karşı nisbeten yumuşak görünmek mecburiyetini hissetmişti. Zaten Bakû'nun işgali Almanların muvafakatı olsa da olmasa da halledilmek üzere idi.

[585] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 185.
[586] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 536.
[587] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 30.
[588] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 517.
[589] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 766.

Bu müzakereler münasebetiyle Talât Paşa tarafından Alman hariciyesine 10 Eylûl (1918) tarihinde bir "muhtıra" sunuldu. Bu vesika siyasî emellerini aydınlatmak itibariyle mühimdir. "Muhtıra" şu maddeleri ihtiva ediyordu:

1. Talât Paşa, Brest-Litovsk anlaşmasından sonra, Rusların işgal altında bulundurdukları yerlerden ve üç sancaktan (Ardahan, Kars, Batum) çekildikleri ve orada Ruslardan hiçbir iz kalmadığını bildirmişti.

2. Osmanlı hükümeti, Rus kıtaları tarafından işgal edilen vilâyetler boşaltılınca, orada Rus silâhları ile mücehhez Ermeni çetelerini bulduğu gibi, "Maverayi Kafkas"ta üç sancak da dahil olmak üzere, Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycanlılardan teşekkül eden bir federal Cumhuriyetin mevcudiyetini tesbit etmiştir.

3. Osmanlı hükümeti bu işgal altındaki vilâyetleri Ermeni çetelerinden temizlemek şartiyle geri almak zorunda kalmış ve "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"nin "Rusya ile harp halini tevarüs ettiğini" resmen bildirmesi ve Brest-Litovsk barışını tanımayı reddetmesi üzerine, bu üç sancağı askerî kuvvetle işgal etmek zorunda kalmıştır.

4. Askerî hareketleri takip eden barış müzakereleri esnasında (Batum müzakereleri kasdediliyor) Maverayi Kafkas ile Türkiye arasındaki sınır belli noktalarda tashihe uğramış ve bu hususta Alman başkumandanlığının muvafakatı alınmıştır.

5. Babıâli, ne Azerbaycan'da, ne de Şimali Kafkaslarda ve ne de Maverayi Kafkasın her hangi bir yerinde fütuhat yapmak arzusunda değildir; ve arazi (sınır) meseleleri artık adı geçen bu üç cumhuriyet ile halledilmiş bulunmaktadır.

6. Rusya'nın dış gelişmeleri gözönünde tutulursa ve bu Devletin Türkiye'ye karşı daima yıkıcı bir faaliyet takip ettiği ve Türkiye'nin terakki yoluna girmesini engellemek için her türlü vasıtalarla çalıştığı dikkat nazarına alınırsa, Türk hükümeti, Kafkaslarda kuvvetli ve müstakil bir devletin kurulmasını kendisi için hayatî bir mesele addetmektedir.

7. Babıâli'nin üzerinde ısrarla duracağı bu amacın gerçekleşmesi, kuzey ve güney Kafkaslardaki Müslümanların tek bir hükümet (devlet) halinde birleşmeleri ile mümkün olacağı kanaatındadır.

8. Bakû meselesine gelince: Bu eyalette Müslüman ahali nüfusun % 85 nisbetinde olup, halkı kâmilen İslâm olan Azerbaycan (her halde İran Azerbaycan'ı kasdediliyor) ve kuzey Kafkas tarafından ihata edilmiştir. Bakû, coğrafi durumu itibariyle Azerbaycan Devletinden başkasına ait olamaz.

9. Diğer yandan, Bakû olmaksızın, hayatiyeti haiz kuvvetli bir Azerbaycan Devletinin kurulması da imkânsızdır.

Talât Paşa, Alman hariciyesine, yukarıda adı geçen maddeler hakkında görüşlerini bildirdikten sonra, müttefik Alman hükûmetinden şu maddelerin kabul ve tasdikini de istemişti:

1. Bakû'yu da içine alan Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan ve Ermenistan'ın müstakil birer devlet olarak Almanya tarafından tanınması.

2. Sınırları ayrıca tesbit edilecek olan Şimali Kafkas (Cumhuriyetinin) müstakil bir devlet olarak Almanya tarafından tasdiki.

3. Türkiye bu harp esnasında müttefiklerine belirli hizmetler yapmış ve yapmaya devam edecektir. Birçok düşman kuvvetlerini kendi üzerine çekmek suretiyle, Türkiye bunu yaparken kendi elindeki insan kaynaklarının hepsinden faydalanmıştır ve hal-i hazırda bu kaynağın tükenmekte olduğunu kat'îyetle müşahede etmektedir*; bundan ötürü gerek Türkiye'nin ve gerekse müttefiklerinin de faydasına olmak üzere, Kafkaslardaki ve Türkistan'daki geniş insan kütlelerinden faydalanmayı düşünmektedir. Babıâli, Alman İmparatorluk hükümeti önüne bu meseleleri açıkça sermiş ve Alman hükümetinden, Türkistan'ın siyasî ve askerî bakımdan yeni baştan tanzim edilmesi işinde geniş ve verimli bir şekilde yardımda

* "1917 başında Sadrâzam olan Talât Paşa, çocukları bile askere alır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 950.

bulunmasını dilerken, Türk hükümetine bu ülkede, yukarda, belirtilen gayesinin tahakkuku yolunda tam bir serbesti tanınmasını arzu etmektedir.

Bu münasebetle şu cihet de göz önünde bulundurulmalıdır: (Türkistan'da) teşkil edilecek kuvvetlerin, icabı halinde, Hindistan sınırına sevki ile, İngiltere üzerine baskı yapılması mümkün olacaktır.

Osmanlı hükümetinin telâkkisine göre savaş en önemli bir safhaya girmiş bulunmaktadır ve aradaki en küçük anlaşmazlıklar karşı tarafça Dörtlü İttifakın zaafı olarak kabul edilecektir ve dolayısiyle Türkiye'nin kendisi için hayatî telâkki ettiği yukarıda adı geçen meselelerde müttefikleri tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde Türkiye Bulgaristan'la ihtilâflı meselenin halledileceğini ummaktadır. Türk hükümeti şunu da hatırlatmayı yerinde bulur: Arada hiçbir anlaşma yapılmamasına rağmen, Türkiye Dobruca'ya bir kolordu göndermiş, bunları mütemadiyen takviye etmiş ve vukubulan muharebelerde tam 23,000 kişi kaybetmiştir.

Osmanlı ordusu tarafından yapılan bu kadar hizmetlerin karşılığı olarak Alman İmparatorluk başkumandanlığı, vaktiyle Almanya'nın tavsiyesi üzerine Bulgaristan'a bırakılan Gümülcüne ve havalisinin Türkiye'ye geri verileceğini ve sınırın 1915 yılındaki haline getireleceğini vâdetmişti. Osmanlı hükümeti, Dobruca'da yapmış olduğu bu kadar fedakârlığın karşılığı olarak, hasseten Müslümanlar tarafından meskûn olan Gümülcüne sancağının kendisine iadesini istemektedir. Hali hazırdaki durumda Dörtlü müttefikler arasında anlaşmazlık çıkmaması gerektiği endişesi ile hareket eden Osmanlı hükümeti, 1915 sınırı tanınmak suretiyle, Bulgaristan ile aradaki ihtilâfın halledileceği inancını taşımaktadır.[590]

11 Eylül 1918. Almanya Hükümeti, Sadrazam Talat'ın dünkü taleblerinden Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Yahudi Joffe'yi malumatdar kıldı:

Halbuki Alman hükümeti Talât Paşa'nın öne sürdüğü isteklerden hemen hemen hiç birini tasvib etmedi. Hattâ bununla da kalmadı; Berlin'deki Sovyet elçisinin bu Türk istekleri hakkındaki görüşlerini öğrenmek (ve ona göre hareket etmek) yolunu tuttu. Alman Hariciyesinin ilgili müdürü (galiba doktor Kriege) 11 Eylül günü Joffe ile temas etmiş, ve galiba Talât Paşa'nın muhtırasını (veya bir kısmını) kendisine göstermiş ve Sosyet elçisinden bu hususta fikrini sormuştu.

Sovyet Büyük elçisi Joffe'nin Talât Paşa'nın talepleri hakkındaki mülahazaları şu maddeler halinde ifade edilmişti:

1. (Maddeye ait): "Maverayi Kafkas'tan Rus kıtalarının geri çekilmesi ve idare mekanizmasının çalışmaz bir hale gelmesi keyfiyeti, bu sahanın devlet hukuku bakımından statüsü üzerinde hiçbir hükmü olmadığı gibi, Türk askerî birliklerinin oraya girmesi ve milletlerarası münasebeti tesisine de hak vermemektedir. (yani Türkiye Maverayi Kafkas Cumhuriyeti ile barış akdedemez deniliyordu).

2. "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" denen devlet ne Rusya Sovyet hükümeti ve ne de başka bir hükümet tarafından tanınmıştır ve dolayısıyle buraları evvelden olduğu gibi, şimdi de Sovyet-Rusya arazisi addolunmaktadır.

3. Türk ordusu (Kumandanlığı) Rus kıtalarının muntazam bir şekilde çekilmelerini sağlamak üzere hiçbir mühlet koymamış ve sadece ilerleyivermiştir.

4. Türkiye'nin "Maverayi Kafkas"taki hükümetlerle vardığı anlaşmalar Sovyetler tarafından tanınmamaktadır.

5. Sovyet hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında bir Kafkas devleti bulunması görüşünü memnuniyetle kabul etmektedir.

7, 8, 9. Böyle bir Müslüman devletinin kurulması için Şimal ve Cenup Kafkaslardaki Tatar (yani Müslümanların) bir araya getirilmesini ise Sovyet hükümeti kabul etmemektedir. Rus-Sovyet hükümetince kabul edildiği üzere müstakil bir Gürcü, Ermeni ve Azeri Devletleri kurulmak suretiyle kasdedilen bir tampon devlet meydana gelmiş olacaktır ve bu kâfidir.

[590] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 518-520. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Sovyet elçisi bu münasebetle, Doğu-Kafkasta, Bakû'yu da içine alan bir devletin teşkiline imkân olsaydı, Alman hükümeti buna itiraz etmiyecekti demiş, fakat "Türklerin milletlerarası hukuka karşı hareketleri yüzünden, böyle bir teşekkülün meydana gelmesini, Almanların önlediklerini" de bildirmişti. Yani Doğu Kafkaslarda büyük bir "İslâm Devleti'nin teşekkülünün hem Almanya'nın hem de Rusya'nın müşterek menfaatlarına aykırı düştüğü hatırlatılmıştı.[591]

7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal, yakın arkadaşı Doktor Rasim Ferit'e (Talay) mektub gönderdi: *Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha "étute" ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan zabit, efradımızı gördüm. Neticei müşahadatım şöyle hulâsa edilebilir: Suriye umumiyetle şayanı merhamet bir hale gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilâtı hafiyesi her tarafta hali faaliyette, ahali hükümetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vüruduna muntazır*.[592]

Lawrence, İngiltere Hariciye Nezâreti (Dışişleri Bakanlığı) yetkilisi W. G. Childs'e göndermiş olduğu 20 Nisan 1926 tarihli muhtırasında *1918 yılı Eylülünde, acayip bir rastlantı sonunda, Mustafa Kemal Paşa ile birkaç görüşme yapmış olduğunu ve Türk savaş amaçlarının, konuşulan konular arasında bulunduğunu* belirtti.[593] Childs'in "NA, F.O. 371/215/L 2540" künyeli muhtırasında yer alan Türk savaş amaçları hususuna dair Eylül 1918 tarihli muhaverenin özeti şudur:

> Kemal'in görüşünce, fetih açısından Mısır, pantürkistleri hiç ilgilendirmiyordu. Mısır'a karşı girişilen Türk harekâtı, askeri maksatlarla yapılan bir gösteriden başka birşey değildi. Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya gelince (savaşa ilişkin kimi stratejik amaçlar dışında), bu ülkeler pantürkistlerin planları açısından değersiz olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda, Türk yönetiminde kalırlarsa kesin bir engel ve tehlike görülüyorlardı. Kemal, pantürkistlerin bu ülkeleri hiç üzüntü duymadan yitireceklerini; dahası, onlardan kurtuldukları için kıvanç duyacaklarını söylüyordu.

Aynı muhtıraya göre Mustafa Kemal;

> Enver Paşa üzerinde baskı kullanarak, Türk çıkarlarının Alman çıkarlarından önce gelmesini talep eden Türklerin önderliğini yapıyordu. O sıralarda Mustafa Kemal'in yandaşları, Türk askeri siyasetinin anahatlarını ele geçirebilecek kadar güçlü bir duruma gelmişlerdi. (..) Kemal ve yandaşları, Almanya'nın savaşı yitireceğini anlamışlardı; dolayısıyla, Türkiye'nin geriye kalan askeri kaynaklarının pantürkist(!) ayrılmasını talep ediyorlardı.[594]

Lawrence bilahare Liddell Hart'a anlattı: "1918'de Faysal ile Kemal arasındaki müzakereler Cemal ile olanlardan ayrıydı -astlar arasındaki yazışmalarla başladı ve sonra esas faillere değin genişledi".[595]

> Telaşa kapılan Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine yerleştirilir yerleştirilmez Türkiye'de hükümete karşıt olan her kesimin etraflarında toplanacağını ve Anadolu'da Enver'e ve Alman müttefiklerine karşı saldırıya geçmek için topraklarından bir üs bölgesi olarak yararlanmak isteyeceklerini vaat ederek, Faysal'dan Cemal'in eline koz vermemesini rica etti. Mustafa, Toros Dağları'nın doğusunda kalan tüm Türk güçlerini birleştirmeyi başaracak olursa, bunun doğrudan İstanbul üzerine yürümesine olanak sağlayacağını umuyordu.[596]

---

[591] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 521-522. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[592] Hikmet Bayur. (1960). Mustafa Kemal'in Üç Mektubu. *Belleten*, 24(93), s. 137.

[593] *The National Archives* (TNA), *Foreign Office* (FO), 371/215/L 2540; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1987). Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı. *Belleten*, 51(199), s. 254.

[594] Salâhi R. Sonyel. (1988). İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi. *Belleten*, 52(205), s. 1696.

[595] Jeremy Wilson. (1990). *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T.E. Lawrence* içinde (p. 1087, endnote 16). USA, New York: Atheneum. Mezkûr "Cemal", Mersinli Cemal Paşa'dır.

[596] Thomas Edward Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 2015, s. 628.

Lawrence, Britanya'nın Türk muhafazakârlarla gizlice pazarlık ettiğini bildiğinden, yazışmaları bir sigorta olarak gördü.[597]

Bahriye Nâzırlarından ve Padişah Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa:

> Cihan Harbi'nin nihayetlerine doğru Suriye'ye Yedinci Ordu kumandanı sıfatıyla tayin olunan yaverandan Mustafa Kemal Paşa'nın Nablus'ta ve savaş cephesinde olan Yedinci Ordu'ya dahil olur olmaz Almanlar aleyhinde yapacağı bir inkılâb ve askeri ihtilal ile İngilizlerin ve Fransızların önünden çekilip bir vesile ile bir hareket ordusu şeklinde İstanbul'a giderek merkez hükûmeti al aşağı etmek fikrinde olduğu ve ardından mahallinde bir bağımsız hükûmet kurmak üzere isyan niyetinde olduğu muhakkaktır.
>
> İhtiras hususunda Enver ve Cemal Paşa'lardan daha baskın ve üstün olan Mustafa Kemal'in ordu içinde kendi fikrine taraftar olabileceklerden bizzat ve dolaylı olarak incelemeler yaptığı ve soruşturmalarda bulunduğu Şam'da iken kulaktan kulağa işitilmişti. Hatta bir gün sıra bana gelince veyahut bana da evvela Erkân-ı Harb Binbaşısı Halil Rifat vasıtasıyla duyurulup iletilince süratle şöyle bir cevap vermiştim: "Askerlik mutlak itaat gerektirir. Buna benim gibi Meşrutiyet ve Meşruiyet fikriyle dolmuş olanlar muvafakat edemezler. Hem bizlere niçin soruyorlar? Bizler (Başmenzil Müfettişliği) orduların sözcüsü ile aşçısı durumundayız. Orduların cephesi güneye dönmüşken nasıl iaşeleri ile sorumlu isek kuzeye dönerlerse yine aynı şekilde bu görevi yerine getirmeye borçluyuz." dedim.
>
> Dolaylı olarak aldığı bu cevabım üzerine Mustafa Kemal bizzat baş menzil karargâhına ziyarete gelip, Enver'in saltanatı ve mevcut hükûmeti yıkmak niyetinde olduğunu ve bu fikrin henüz tahta geçmiş olan Sultan Vahdeddin Han'dan mülhem bulunduğunu ve bu hususla hiç olmazsa tarafsızlığımız kazanmak istediğini söyledi.
>
> Sözlerine devamla beni pek takdir ettiğini, liyakatime uygun olmayan sulhe mugayir hizmetlerle görevlendirerek İttihad ve Terakki hükûmetine karşı isyana teşvik ettiğini anladım.
>
> Şimdi bu kıssadan bir hisse çıkaralım: Evet Mustafa Kemal daha Suriye'de iken tasarladığı ve gerçekleştirmek istediği ihtilale, mütarekeden sonra görevlendirildiği Anadolu ve Ankara'da üstlendiği görevler sırasında tamamen muvaffak oldu.[598]

Büyükada'da mevkuf İngiliz General Charles Townshend*, Enver Paşa'yı ve kadrosunu Temmuz-Eylül 1918 devresinde devirmeye hazırlanan cuntaya, İngilizlerle münferid sulh akdedilmesini telkin etmiştir:

> Son iki üç ay içinde hangi Türkle konuştuysam (ki çok kişiyle konuşmuştum ve bunlar nüfuzlu insanlardı) her fırsatta yegâne kurtuluş ümitlerinin İngiltere'yle barış anlaşması imzalamak olduğunu söyledim. Söylediklerimin o sıralarda Enver Paşa'yı devirme planları yapan ekibin başındaki kişiye ulaştırıldığını biliyordum. Bana Enver'in 15 Eylül'de padişaha istifasını sunduğunu, onun ve istifa etmesi halinde kendisinin de istifa edeceğini söyleyen Talât Paşa'nın istifasının kabul olunduğunu söylediler.[599]

4'üncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'dan Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya "şahsına mahsus gayet mühim ve çok acele" şifreli telgraf:

> Emir Faysal'ın mektup ve tekliflerine verilecek cevap hakkında her an ve her dakika emri devletlerine heyecan ve ehemmiyetle intizarındayım [beklemekteyim].

---

[597] Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 470.

[598] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 329-330.

[*] 1921 bidayetinde Kemalist harekete iştirak edecek olan Alman Yüzbaşı Hans Tröbst'ün belirttiğine göre "İngiliz diplomasisi Türklere görünüşte bir başarı yaşatarak onları özel barış görüşmelerini kabullenecek duruma getirmek için," Townshend "İngiliz direktifiyle kendini Kut'ül Amare'de Türklere yakalattırmıştı." Hans Tröbst. (2018). *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı* (Y. Pazarkaya, çev.) içinde (s. 307). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

[599] Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, 2012, s. 634-635.

> Şimdi cepheden aldığım mevsuk [belgeli] malumata nazaran bir kumandanımızla, General Allenbi arasında bazı muhaberat cereyan etmekle olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım Ordular Grupu Kumandanlığı Erkânıharbiye Reisi Kazım Paşayla mezkûr kumandanlık Levazım Reisi Miralay Ömer Lütfi Beye de bu kumandan tarafından, İngilizlerle anlaşılarak bir terki muhasama [ateşkes] teklifinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu teklifi şiddetle reddetmiş olmasına rağmen Kazım Paşa hakkında şahsi bir fikrim yoktur. Ömer Lütfi Bey ise, son derece temiz bir asker ve fedakâr bir vatan evladıdır. O da, bu fikri işitmek bile istemediğini beyan etmiştir. Emir Faysalın tekliflerine kati bir cevap veremediğimiz şu dakikada Suriye ve Garbi Arabistanda bir Hidiviyet tesisile Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya imtisal etmenin [bağlanmanın] vatana getireceği azim felaketleri düşünerek işi acilen vaz'ıyed buyurmalarını ve bu hususta tarafı aciziye icap eden emirlerin hemen verilmesini ehemmiyetle arz ve istirham ederim.[600]

Mustafa Kemal, Cihan Harbi sırasında İngilizlerle birçok defa gizlice görüştüğünü, 24 Nisan 1920 tarihli TBMM gizli celsesinde üstü kapalı itiraf edecektir:

> [..] Âlemi hiristiyaniyetin mevcudiyetimize (hâteme çekmek istediklerini) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vaziyet almak istemedim. Belki azamî derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine alıştık ve bu itibarla Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğunu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngilizlere karşı aleyhtar değildi. Bilâkis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en âdil, en medenî, en insanî bir milleti telâkki eder ve ona hürmet ederdi.
>
> Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. [..][601]

12 Eylül 1918. Almanya Hariciye Nezareti, Sadrazam Talat'ın 10 Eylül'de dermeyan ettiği taleblere müteveccih mülahazatını Talat'a bildirdi. Buna göre:

> 1. ve 2. Alman hükümeti, maalesef, Rusya'nın da muvafakatı ile Ermenistan ve Tatar Kafkasının (yani Azerbaycan'ın) tasdik ve tanımlarını haklı çıkaracak hiçbir milletlerarası hukuk esasları olmadığından, bunları tanıyacak durumda değildir. Çünkü Brest-Litovsk müzakerelerinde de açıkça anlaşıldığı üzere, Sovyetler tarafından ilân edilmiş olan "Milletlerin kendi mukadderatlarını kendileri tayin ve hattâ ayrı düşmeleri hakkı" sadece Sovyet hükümeti ile ilgili milletler arasında halledilebilir ve dışarda duran her hangibir millet buna karışamaz. Yani eski Rusya Devleti dahilindeki milletler ancak Sovyet hükümeti ile bir anlaşmaya varmak şartiyle Rusya'dan ayrılabilirler. Bu esasa Dörtlü İttifak devletleri tarafından riayet edilmiştir (Finlândiya, Ukrayna, Kurlândiya, Litvanya, Lehistan, Estonya, Livonya ve Gürcistan) vak'alarında olduğu gibi.
>
> Ermenistan'a gelince: Buradaki (Berlin'deki) Sovyet elçisi ile yapılan temaslardan alınan intibalara göre, şayet Ermenistan, Sovyet Rusya'dan ayrı düşmek talebinde bulunursa, bu dikkat nazarına alınacak ve bu yapıldığı takdirde Alman hükümeti de Ermenistan'ı tanıyacaktır.
>
> Doğu Kafkaslarda bir (İslâm Devleti) meselesine gelince, Alman hükümetin'in görüşü şu idi: Sovyet hükümeti, buralara Türk kıtalarının girmesi endişesi ile tamamiyle menfî bir durum takınmaktadır. Bilindiği üzere, Sovyet hükümeti Türklerin Bakû'dan muayyen mesafeyi geçmemeleri hakkında Alman hükümetinin muvafakatını istihsal etmiştir (27 Ağustos anlaşması kasdediliyor). Bu durum karşısında, yani Rusya'nın muvafakatı olmaksızın, Alman hükümeti (Azerbaycanı) müstakil bir devlet olarak tanıyacak durumda değildir. Şayet, bu hususta milletlerarası hukuk kaidelerinin tatbikini mümkün kılacak şartlar hasıl olursa, Alman hükümeti buradaki devleti ve Bakû şehri de dahil olmak üzere, tasdike her an hazır olacaktır. Bunun tahakkuku için her şeyden önce, Türk kıtalarının Rusya ile 27 Ağustos anlaşmasında tesbit edilen hattın beri tarafına çekilmiş olmaları şarttır. Aynı veçhile Türk işgali altında bulunan sahada Türk işgal kuvvetlerinin asgarî hadde indirilsin ve bu suretle ora ahalisine Rus hükümeti ile karşı karşıya kalarak, kendi mukadderatlarını kendileri serbestçe

[600] "Mersinli Cemal Paşa'nın şifresinde, İngilizlerle anlaşmak ve harbi terketmek istediğinden bahsedilen kumandan, Mustafa Kemal Paşa'dır." Celil Bozkurt. (2019). *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları* içinde (s. 48-49). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

[601] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 5.

tayin etmek imkânları bulsun, deniliyordu. Alman İmparatorluk hükümeti, Osmanlı hükümetince öne sürülen insan kaynaklarının tamamlanması görüşünü ve bunun sabık Rusya sahasındaki Müslümanlarla ikmal edilebileceği fikrini memnunlukla karşılar. Fakat bunun ancak, Almanların, Rusya'daki kolonistlere tatbik ettiği usulle yapılabileceği kanaatındadır. Yani oradaki Müslümanların önce Türk tabiiyetine girdiklerini beyan etmeleri gerekmektedir. Bunun için ise: "Türkistan'da siyasî ve askerî bir yeni nizamın kurulması" lüzumunu Alman hükümeti paylaşmamaktadır. Alman hükümeti, bununla Türk hükümetinin açıkça neyi kasdettiğini bilemiyor. Eğer böyle bir hareket Türkistan'da Rus hükümetinin haklarını tahdit edecek mahiyette ise, Alman hükümeti, hiç olmazsa Doğu cephesinde savaş yükünü hafifletmek kaygusiyle Rusya ile iyi geçinmek mecburiyetinde olduğundan, maalesef, Türkiye tarafından teklif olunan esasları kabul edecek durumda değildir. Mamafih Alman hükümeti, Türkiye'nin bu yoldaki karar ve teşebbüslerini engelleyecek de değildir. (Türkistan'da) İngiltere'ye karşı bir cephe yaratılmasına gelince, Alman hükümeti bunu tabii memnunlukla karşılar. Fakat harp ve ihtilâlden yorgun düşen bir ahali ile büyük ölçüde bir kuvvetin teşkili şüphelidir. Alman hükümeti Antanta Devletlerinin Türkistan'daki faaliyetlerine karşı Türkiye ile birlikte hareket etmeyi ve her türlü yardımda bulunmayı tekeffül eder. Alman hükümeti aynı veçhile, Rusya'daki Müslüman ve Türk-Tatar kavimlerine, "dinleri ve milliyetlerini muhafaza yolunda serbesti temini hususunda" tıpkı oradaki Alman kolonistlerine yapıldığı gibi, Türkiye hükümetine müzaherette bulunmağa hazırdır."[602]

14 Eylül 1918. *1917 Devrimi'nin patlak vermesi ve Rus ordularının cepheleri terketmesi üzerine, hemen Kafkaslar'da eski emelleri canlandırmak için faaliyete geçilmişti. (Enver'in üvey kardeşi olan) Nuri Paşanın komutasında, 6.000 mevcutlu 5'inci ve 36'ncı Kafkas Fırkalarıyla, sayılan 10-12.000'e varan Azerî gönüllü ve milislerinden kurulan bir yeşil bayraklı "İslâm Ordusu" Turan'a doğru fütuhata başlamış, 14 Eylül 1918'de Bakû'yu zabtetmiş ve Hazar kıyılarından yukarıya doğru sarkmıştı*. Fakat *İslâm Ordusu Suriye cephesinin çökmesi sonucunda dağıtılmış ve Osmanlı askerleri Batum üstünden İstanbul'a geri çekil*ecektir.[603]

Joffe, Çiçerin'e telgraf keşide eyledi: *Türklerin Bakû'ya karşı hareketlerinin Almanlar tarafından muhakkak durdurulacağı hakkında teminat verilmiştir*.[604]

15 Eylül 1918. Nuri (Killigil) ve Halil (Kut) kumandasındaki 6-7 bin mevcudlu Osmanlı Kafkas İslâm Ordusu, Bakü'yü feth etti.[605]

Türk ordusunun Bakû'ya girdiği 15 Eylül günü, bu şehir tarihinin en heyecanlı ve unutulmaz günlerinden birini yaşamıştı. Müslüman ahali-Azeriler, nihayet Ermeni ve Kızıl idarenin amansız baskı ve şiddetinden kurtulmuş, emniyet içinde yaşamak imkânına kavuşmuştu. XVI. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyıl başlarına kadar Hazar denizi sahillerinde, Bakû'da dalgalanan Osmanlı-Türk bayrağı, ayyıldızlı al sancak, bu Türk-İslam diyarında yeniden dalgalanmağa başlamıştı. Mamafih şehirde bazı nahoş hadiseler de cereyan etti. Bakû'da Kızıl rejim zamanında Ermeniler tarafından 12 bin Müslüman katliam suretiyle öldürülmüştü. Bunun öcünü almak isteyen Müslümanlar da 9 bin Ermeniyi öldürdüler. Zaten bu gibi karışıklık zamanında Ermeniler Müslümanları; Müslümanların da Ermenileri kesmeleri adetâ bir adet halini alan Bakû'daki bu katliam, aslında hiç de hoş bir şey olmamakla beraber, bir istisna teşkiletmiyordu.[606]

---

602 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 523-524. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

603 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 9, dipnot 1.

604 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 549.

605 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 224; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 537-538. "Bakû'nun Türklerin eline geçmesinin ardından, kentin Ermeni bölgelerinde Mart Günleri'nin öcünü almak için yapılanlar vahşiceydi. Ortalama tahminlere göre ölü sayısı 9.000'le 10.000 arasındaydı." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 42, dipnot 155. Ne kadar trajiktir ki Nuri ve Halil, bu sefer TBMM Hükümeti talimatınca Bakü'yü Nisan 1920'de Sovyet Rusya'ya teslim edecekler. Nuri pişman olub Gence'ye çekilecek, gerilla savaşı yapacak fakat yenilecektir.

606 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 538.

Bakü petrollerinin Osmanlı Devleti hakimiyetine geçmesi ihtimali Alman-Bolşevik Rus yönetimlerini teşrik-i mesaiye götürmüştü:

> Alman Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'yla Genelkurmayına Almanya'nın Bakü petrol yataklarını ele geçirmesinin çok önemli olduğunu ve bu nedenle kente yapılacak Osmanlı saldırısının önlenmesi gerektiğini bildirdi. Alman liderleri Berlin'deki Rus büyükelçisine, Rusya, Bakü petrolünden bir kısmının Almanya'ya verilmesi konusunda güvence verdiği takdirde Osmanlı ilerlemesini durdurmak için çaba göstereceklerini bildirdi. Lenin, Stalin'e çektiği bir telgrafta, "Elbette kabul ediyoruz," diyordu.[607]

Fakat Bakü'yü İngilizlerin işgal etmesi, Almanları, Osmanlı Devletini ehven-i şer olarak yeğlemek durumunda bıraktı. Mavera-yı Kafkas'daki Sovyet Rusya aleyhtarı "karşıdevrimci" çoğunluk, İngilizleri Türklere yeğliyor.[608]

> Almanya ile Bolşevik Rusya'nın yakın işbirliği Babıali'yi çok kızdırmıştı. Talat, Berlin'e gönderdiği bir mesajda Almanya "dünün ve yarının düşmanı" Rusya ile Türkiye aleyhinde anlaşmaya devam ettiği takdirde, Osmanlı hükümetinin de savaşta kendi bildiği yolda ilerleyeceğini bildirdi. Talat Paşa 7 Eylül 1918'de Orta Asya'daki Türkçe konuşan milyonları, İngiltere ve Rusya'ya karşı askeri bir sefere çıkarma konusunu konuşmak üzere Berlin'e gitti.[609]

Bolşevikler, hem Enver'i, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri arasında dikkat çekici şekilde doğan emsalsiz kişi Mustafa Kemal'i yakından izliyorlardı.[610] *Savaş sona ererken, Rus devrimcileri hem Enver, hem de Mustafa Kemal'e kur yapmaya başladı*.[611] Mustafa Kemal'in ise Enver aleyhine entrikalar çevirdiği malumdur.

> İngilizlerin gelmesi Bakû kuşatmasını uzatmıştır, ancak Şaumyan ve arkadaşları Sovyetlerin çizgisinde kalarak İngilizlerle işbirliği yapmayı reddederler ve bir bildiri yayınladıktan sonra Bakû'yu deniz yoluyla terk etmek isterler, fakat yakalanıp hapsedilirler. Bakû'nun alınmasından sonra Hazar Denizi'nin karşı kıyısındaki Krasnovodsk'a götürülüp orada Şaumyan'la birlikte 26 komiser kurşuna dizilecektir. Yerli karşıdevrimcilerin düzenlediği bu kıyıma İngiliz subayları kayıtsız kalmamıştır.[612]

Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe, Çiçerin'e telgraf gönderdi. *15 Eylül'de İngiliz birliklerinin çekilmesinden birkaç saat sonra Türk orduları Bakû'ye karşı hareketlerinin Almanlar tarafından muhakkak durdurulacağı hakkında Joffe'ye teminat vermiştir*.[613]

> Bakû'nun alınması ile Mondros Bırakışmasının imzalanması arasında geçen bir buçuk ay boyunca Sovyet Hükümeti, Baku'yu geri almak için, son bir diplomatik girişimde bulunur. Şimdi artık asıl endişeleri Bakû'de Türklerin kalması değil, kentin İngilizlere teslim edilmemesidir.[614]

Fransız-Sırb ordusu, Bulgar ordusuna taarruz ediyor.

---

607 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 300.
608 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 303.
609 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 305.
610 H. V. F. Winstone. (1999). *Ortadoğu Serüveni: 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü* (F. Davudoğlu, çev.) içinde (s. 424). İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd. Şti.
611 H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, 1999, s. 438.
612 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30.
613 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30.
614 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30.

Harita. Kafkasya coğrafî mıntıkasını gösterir siyasî bir harita.[615]

16 Eylül 1918. *Joffe'nin 16 Eylül tarihli telgrafı Bakû'ya ait fazla birşey bilinmediği merkezinde*dir.[616]

Açıklamalı [ÖA1]: Dipnot göstermek unutulmuş, şimdi farkettim.

Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin ve Dışişleri Bakanlığı'nın, Tiflis'teki General Kress'e gönderdiği telgraflar haberleşme ağının bozuk olmasından dolayı geç ulaşıyordu. Mesela, Dışişleri'nin 21 Ağustos'ta gönderdiği ve Bakü'nün Alman askerleri tarafından alınmasına Rusya'nın razı olduğunu, Türk askerinin Bakü'ye girmesine kesinlikle izin verilmemesini isteyen telgrafı, Kress ancak 31 Ağustos'ta alabilmişti. Yine Dışişleri'nin 31 Ağustos'ta, 27 Ağustos tarihli Alman-Rus Antlaşması'nın içeriğini bildiren telgrafı, ancak 10 Eylül'de Kress'e ulaşabilmişti. Berlin'den gelen emir ve direktiflerin Kress üzerinden, Halil Paşa'nın "Şark Orduları Grup Kumandanlığı"nda kurmay başkan olarak görev yapan Alman subayı, Yarbay Erns Paraquin'e ulaşması daha da fazla zaman alıyordu. Öte yandan kuryeler aracılığı ile yapılan haberleşmeleri Türk tarafı kasıtlı olarak geciktiriyordu. Mesela, Alman Orduları Yüksek İdaresi Komutanlığı, Bakü'ye Türk askerinin sokulmasına karşı olmasına rağmen, Bakü'nün Türkler tarafından alınma planları bir Alman subayı olan Paraquin tarafından en ince detayına kadar hazırlanmıştı. Zira Paraquin bu planları hazırlarken Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin isteği doğrultusunda hareket ettiğini zannediyordu. Bakü'ye Türk askerinin sokulmaması yönündeki Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin 21 ve 22 Ağustos tarihli telgrafı ona hiç ulaşmamıştı. Ancak Bakü Türklerin eline geçtikten sonra 16 Eylül'de o, General Seeckt'in 1 Eylül tarihli telgrafını alabildi ve Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin Bakü konusundaki isteğini öğrenebildi.[617]

[615] previews.123rf.com adresinden temin edilmiştir.

[616]

[617] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 186-187.

18 Eylül 1918. 4 gün süren Dobro Pole Muharebesinde 2 tümen Fransız ve 6 tümen Sırb ordusu karşısında Bulgar ordusu hezimete uğradı, 100.000 esir verdi, teslim oldu, mütareke istedi.[618]

18/19 Eylül 1918 arifesi. Şerif Hüseyin Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliva Seyyid Nuri (nâm-ı diğer Osmanlı eski mülazımı Bağdadlı Nuri Efendi), Filistin Cephesi'ndeki *umumi taarruzdan evvel İngilizlerin teşkilatını ve taarruz-ı hakikinin nereye tevcih edildiğini*, 20'nci Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kolağası Nuri Bey vasıtasıyla İstanbul'daki Harbiye Nezâretine bildirmişti lâkin *kurnazlık* denilerek inanılmamıştır.[619]

18 Eylül 1918. *Sovyet hükümeti Türkiye aleyhine şiddetli neşriyata girişmiş ve 20 Eylül 1918 tarihinde bir nota ile Türkiye'nin Brest-Litovsk barışını protesto ederken, Ardahan, Batum ve Kars sancaklarında yapılan plebiscit münasebetiyle sözde işlenen yolsuzluklar sayılıp dökülmüştü*.[620]

Bakû'daki Türk kıtaları, İslam-Türk ahalinin göz yaşları arasında şehri terkettiler ve 18 Eylül tarihinde de, General Thomson'un kumandasındaki bir İngiliz fırkası şehire girdi; onlara şimalden gelen Biçerakov Kazaklarından 500 kadar asker de katıldı.[621]

18/19 Eylül 1918: Filistin Cephesi'nin Çöküşüne Bir Bakış

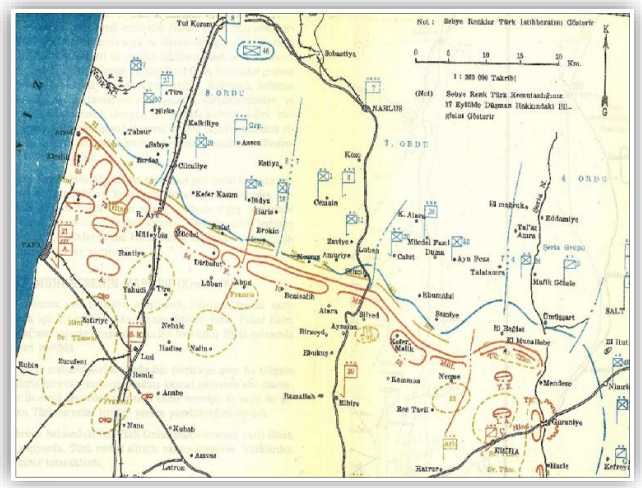
General Edmund Allenby komutasındaki *Mısır Seferî Kuvvetleri* nam İngiliz ordusunun ilerleyişine mukavemet etmek üzere; 6 kolordudan müteşekkil, Müşir Liman von Sanders Paşa komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu, Filistin Cephesi'nde sevk ve idâre ediliyordu. Cephenin Yafa hattına mevzîlendirilmiş kolordular, Cevad (Çobanlı) Paşa kumandasındaki 8'inci Orduyu oluşturmaktaydı. Merkezî konumda yer alan 7'nci Ordu, hezimete de adını vermiş olan Nablus cihetinde mevzîlenmişti ve kumandanlığında Mustafa Kemal Paşa bulunmaktaydı. Mersinli Cemal Paşa'nın kumandanlık ettiği 4'üncü Ordu istihkâmları ise Nablus'un doğu hattındaydı (**Harita 2**).

618 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 20.

619 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, 396/894-1564, 1-5; Aktaran: Ömer Osman Umar. (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)* içinde (s. 43). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

620 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 494.

621 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 586.

Harita 2. Filistin Cephesi'ndeki orduların istihkâm mevkîleri.[622]

Ağustos 1918 itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu *19.819 tüfek, 273 hafif ve 696 ağır makineli tüfekle silahlanmış 40.598 ön hat piyadesine sahipti*.[623] 8'inci Ordu mevcudu yaklaşık 15.000, 7'nci Ordu mevcudu 13.000 idi.[624] İngiliz ordusunun *Eylül 1918 itibarıyla muharip gücü 12.000 kılıç, 57.000 tüfek, 540 top idi*.[625] İngilizler, çeşitli hilelerle (Ürdün Vadisi'ne askerî sahte sevkiyat yapılması ve benzeri) sahil şeridine gece vakitleri asker ve tahkimat yığacak, gizleyecek; bunu müteakiben, donanma ve hava bombardımanı destekli yarma harekâtını evvelâ 7'inci Ordu'ya iki defa saldırıp taarruzun merkezden gerçekleştirildiği zannını vermek suretiyle[626] ve en nihâyet 8'inci Ordunun müdâfii olduğu Yafa cihetinden hücûm ederek, 3 gün içerisinde, kendileri adına muazzam bir muvaffakiyet sağlayacaklardı (**Harita 3**).

Mustafa Kemal: *Gece muharebe ile geçti. Benim ordumun sağ cenahındaki ordu yarıldı, esir oldu. Ve boş kalan bu cebheden geçen düşman süvarileri Liman Fon Sandersin karargâhını basdı*.[627]

[622] Nuri Karakaş. (2018). Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar ve Gerçekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII(2), s. 515.

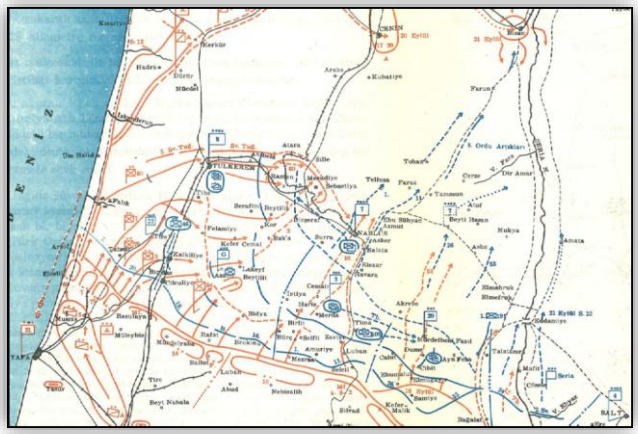
[623] Edward J. Erickson. (2003). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Size Ölmeyi Emrediyorum!* (T. Akad, çev.) (2. baskı) içinde (s. 265). İstanbul: Kitap Yayınları.

[624] Celil Bozkurt. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü* içinde (s. 81). İstanbul: Altınordu Yayınları.

[625] Basil Liddell Hart. (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi* (K. Bağrıaçık, çev.) içinde (s. 550). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[626] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 231.

[627] Milliyet, 2 Nisan 1926, *Büyük Gazinin Hatırat Sahifeleri*, s. 1.

Harita 3. *İngiliz yarma harekâtı* (Karakaş, 2018, s. 516).

İngiliz gizli vesikasına göre; 19 Eylül-22 Eylül arasında, yaklaşık 25.000 Osmanlı askeri bütün silâh (260 adet top), mühimmat ve teçhizatı (nakliye araçları ve benzeri) ile birlikte ele geçirilmişti. Telgraf hatları İngilizler tarafından kesilmiş, gerek kolordular arası gerekse de Harbiye Nezâreti ile olan bütün muhâberat kopartılmıştı. 8'inci ve 7'inci Ordular fiilen imha edilmiş, cephe çökmüştü.[628] Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grubunun döküntülerini yeniden teşkil etmeye çalışarak "20. Kolordu 2 000 muharip piyade ve yüz makineli tüfek, iki dağ bataryası. 3. Kolordu yaklaşık olarak aynı mevcutta" olduğu hâlde "7'nci Ordu"sunu Şam'a doğru geri çekmekte idi.[629] Şam'ı tahliye ederken de 17.000 neferden az ve ancak 4.000 kadarı silâhlı, yeter düzeyde muharib idi.[630] Günde ortalama 30 kilometrelik bir hızla toplamda 560 kilometrelik bir mesafeye tekabül eden bu ric'at, Haleb hattında bir müddet duraklayacak ve Adana-Toros geçitleri mevkiine kadar sürecekti. En nihayetinde mezkûr yarma harekâtı; Halep'in, Musul'un kuzeyine kadar devâm eden bir istilâya dönüşecektir. Örneğin Sultan Vahideddin'in 1925 tarihli beyannamesine göre Mustafa Kemal Paşa, *devletin belli başlı kuvâ-yı mevcudesinin kısm-ı küllîsini esir vererek zilletle (Toros) eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayr-i kabil-i ictinab (kaçınılmaz) bir hale* getirmişti.[631] Nedim'in aktardığına göre İngiliz başarısı kısa sürede kesin bir şekilde tecelli etmiştir. 19 Eylül – 26 Ekim 1918 arasında İngilizler 260 top ele geçirmiş. 75.000 Osmanlı askerini esir almıştı.* Bunların içinde 3700 Alman askeri vardı. Kendi zayiatı ise 5000 asker kadardı. Bu kısa süre içerisinde İngiliz kıtaatları 350 mil ilerleyebilmişlerdi. 5'nci Süvari Tümeni, 38 gün zarfında 550 mil yol kat ederek (**Harita 4**) süvari tarihinde parlak bir başarı sağlayabilmiştir.[632] Bununla birlikte *Sina-Filistin seferinin Türk resmî tarihi Türkiye'nin bu seferlerde ne kadar zayiata uğradığını kaydetmemektedir. General Wavell, Allenby'in biyografisinde, İngilizlerin 18 Eylül ile 31 Ekim arasındaki altı haftalık sefer boyunca 75.000 esir ile 360 top ele geçirdiklerini ifade*

[628] Records of the Cabinet Office (CAB), 24/64/58, *Battle Situation -Noon- 23rd September 1918*. Public Offices: London.
[629] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 222.
[630] Archibald Wavell. (1940). *Allenby: A Study in Greatness* (p. 287). London: George G. Harrap & Co. Ltd. Wavell.
[631] Tarih ve Toplum, Nisan 1985, Sayı 162, s. 272.
* Harb-i Umumî'de Osmanlı Ordusunun verdiği esir yekûnu 129.644 idi: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 2.
[632] Şükrü Mahmut. (1995). *Filistin Savaşı (1914-1918)* (A. Es, çev.) içinde (s. 60). Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

etmektedir. Türk resmî tarihi bu İngiliz sayılarını nakletmekte olup, kendi sayılarını vermemesinin nedeni muhtemelen, 4. ve 8. ordu karargâhlarının imhası nedeniyle kayıtların yitirilmesidir. Bu seferlerin İngilizlere maliyeti 6000 askerdi.[633]

19 Eylül 1918. Çiçerin Berlin Büyükelçisi Joffe'ye telgraf keşide eyledi. *Bakû'da Türk askerleri tarafından işlenen "görülmemiş vahşetler" üzerinde ayrıca durdu ve buna Almanların dikkatini çekmesini istedi. Çiçerin'e göre: "Bakû'nun Türkler tarafından zaptı, Türkiye'nin Brest-Litovsk anlaşmasını kaba bir şekilde bozması" demekti ve bundan ötürü "Sovyet hükümeti bundan böyle kendisini Türkiye ile barış halinde saymıyordu"*.[634]

20 Eylül 1918. *İngiliz, İtalyan, Sırp ve az sonra Yunan kuvvetleriyle de takviye edilen Fransız kuvvetleri, 15-20 Eylül (1918) tarihlerinde Bulgar cephesini yarınca, Bulgar ordusunda panik başlamış ve Makedonya cephesi çökmüştü*.[635]

20 Eylül (1918) tarihinde, Birinci Dünya Savaşında en ünlü Alman Generalleri olan Mareşal Hindenburg ile General Ludendorff, derhal Mütareke akdini istemişlerdi. Buna bir hazırlık olmak üzere Alman Şansölyesi değiştirilmiş ve Baden Prensi Max bu makama getirilmişti.[636]

Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Brest-Litovsk Antlaşmasının *4. maddesi konusunda Osmanlı Dışişleri Bakanına gönderdiği notada, Türkleri, antlaşma koşullarını çiğnemekle suç*luyor.[637] Çiçerin, Brest-Litovk Andlaşmasının yırtılıb atıldığını yazıyor:

> Brest Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Barış Anlaşmasıyla Rusya ile Türkiye arasında yeni toprak ve politika ilişkileri saptanmıştı.
>
> Brest-Litovsk anlaşmasının 4. maddesi ile daha önce Rus Cumhuriyetinin sınırları içinde olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının halkına "komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak" yeni bir düzen kurma hakkı tanınmıştı.
>
> Bu sancakların kaderi ve uluslararası statüsü, oranın halkı tarafından referandum yoluyla kararlaştırılacaktı. Fakat, barışın imzalanmasından hemen sonra, bu bölge Türk askerî birlikleri tarafından işgal edildi ve masum halka karşı dayanılmaz şiddet ve zorbalık uygulayan askeri bir işgal rejimine bağlı kılındı. Türk idaresinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte 19 yaşını aşan bütün erkekler zorla askere alındı.
>
> İradesini serbestçe kullanarak yeni düzeni belirlemesi gereken bu üç sancak halkı, ilk önce yıldırıldı ve öyle durumlarla karşı karşıya bırakıldı ki kendilerine verilen haklar bir aldatmaca olmaktan öteye geçemedi. Oylamadan önce, oyları Türkiye yararına olmayacağı düşünülen, saygıdeğer vatandaşlar sürüldü, tutuklandı, hatta bazı durumlarda kurşuna dizildi. Oylamanın denetimi açıkça Türk makamlarının elindeydi, böylece ilerde doğabilecek misillemeler için kıyım adayları mimlenebilir, bu koşullarla oylamanın sonuçları önceden kestirilebilirdi.

---

[633] Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, 2003, s. 273. 7'nci Ordu evrakının âkıbeti hakkında iki enteresan rivayet bize ulaşmaktadır. "Salih Fansa, eski Mersin tüccarlarındandır. Asuri milletinden olan bu zat, orduya erzak veren zengin bir adamdı. M. Kemal Paşa ile tanışmış ve dostluğunu kazanmıştı. Bu zat, ordudaki alacaklarını tahsil edememiş ve diğer ticari sebeplerle bütün servetini kaybederek eşi ile birlikte Çankaya civarında kiraladığı bir bağ evinde oturuyordu." Asaf İlbay. (2014). *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl* (2. basım) içinde (s. 77). İstanbul: Kaynak Yayınları. 7'nci Orduya erzak satan Salih Fansa ve ailesi, *Halep'te tüm servetlerini bırakarak İstanbul'a kaçmıştı. Hatta yedinci ordunun tüm resmî belgelerini de bir sandık içinde kaçırmışlardı*: Erol Mütercimler. (2010). *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal* (8. basım) içinde (s. 448). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

[634] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 549-550.

[635] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 569.

[636] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 569.

[637] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 82.

Rusya'dan koparılan bu sancakların halkına karşı uygulanan bu zulmü, anlaşmanın 4. maddesini hiçe saymak olarak kabul eden Sovyet Hükümeti, bu notayla, Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının sözümona referandumunun sonuçlarına katılamayacağını ve buralardaki halkın sancaklarında yeni bir düzen kurma haklarını kullanılmamış sayarak bu sancaklarda yeni düzen sorununun hâlâ halledilmemiş olduğunu açıklar.

Barışın imzalanmasıyla Türkiye ve Rusya arasındaki savaş durumu sonuçlanmıştır; ancak, barışın imzalanmasından hemen sonra, Türkiye, askerî harekâtı yinelemiştir ve halen de sürdürmektedir. Düzenli Türk güçleri, eşkıya çeteleri ile birlikte, Sovyet Cumhuriyeti'ne ait toprakları işgal etmekte, kent ve köyleri yağmalamakta, yakıp yıkmakta, Hristiyan halkı, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere, öldürmekle ya da her türlü baskı ve zulüm altında tutmaktadır.

Sovyet Hükümeti Türkiye tarafından girişilen bu askerî hareketlerin sürdürülmesi üzerine birçok defa protestoda bulunmuş ve de bunlar hiç dikkate alınmamıştır. Sonunda, bu yılın Temmuz'unda, Türk ordusu Bakû'ye karşı harekete geçmiş ve Sovyet askerlerinin, üstün düşman güçlerine karşı yiğitçe direnmelerine rağmen, düşman, Rusya Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden biri olan Bakû'nun yolunu kendisine açmıştır.

Sovyet Hükümeti'nin tüm protestolarına karşı Osmanlı Hükümeti temsilcileri ya Türk saldırısının varlığını açıkça reddettiler ya da Bakû yakınlarında yerli halk tarafından oluşturulan sözümona çete hareketlerinden söz ettiler, oysa gerçekte Bakû'ye karşı saldırı düzenli Türk ordusu tarafından yapılmıştır ve 30 Temmuz'da [Yakub] Şevket [Şevki Subaşı] Paşa halktan kentin teslimini istemiştir.

Şimdi, Bakû kentinin Türk birlikleri tarafından alınması ve işgal edilmesiyle, savunmasız halkın ve tüm kentin birkaç gün süreyle Türk birlikleri ve onlara katılan Tatar (Azeri) çeteleri tarafından kıyım ve yağmanın olanca vahşetine uğramasıyla, Türk temsilcilerinin Bakû saldırısına ancak yerli çetecilerin katıldığı iddialarıyla şiddet eylemlerini örtbas etmek istemesi, Türkiye'nin, Brest-Litovsk anlaşmasını kasıtlı ihlâlini ve Rusya Cumhuriyeti topraklarına açıkça el konmasının düzenlenmiş olduğu ve hâlâ sürdürüldüğü gerçeğini yoketmemektedir.

Geçen altı ay içinde Osmanlı Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin tüm protestolarına rağmen, Brest-Litovsk anlaşmasını ısrarla ihlâl etmiştir. Ve şimdi de tüm sınırı aşıp, Rusya Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden birini işgal ederek tamiri zor bir yıkıma uğratmıştır. Osmanlı Hükümeti bu hareketi ile Rusya ve Türkiye arasındaki Brest-Litovsk anlaşmasının artık yürürlükte olmadığını ortaya koymuştur. Rusya Federatif Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin tutumunun aslında Brest-Litovsk anlaşması gereğince iki devlet arasında kurulan barışçı ilişkileri yok ettiğini kabul etmek zorundadır.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[638]

*Sovyet Dışişleri Komiserliği Osmanlı Hükümetine bir protesto notası kaleme aldıktan sonra, Berlin'deki Osmanlı elçisine verilmek üzere Joffe'ye yolla*dı. *Moskova'daki Alman Konsolosluğuna da 27 Ağustos ek anlaşmasının yerine getirilmemesini protesto ettiklerini bildir*di.[639]

21 Eylül 1918. Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe, Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. Tüm protestonameler, *Alman Dışişleri Bakanı Von Hinze'ye* iletilmişlerdir.[640]

Joffe, Çiçerin'e bir başka telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre Berlin'de bulunan Sadrazam Talât ve Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimi, Joffe ile mülakat etmişlerdir. *Talât Paşa işi tatlıya bağlamak iste*miş, *Türkiye'nin Rus toprağını kendi ülkesine katmak isteğinde olmadığını, Nuri Paşa'nın Bakû'yu almakla resmen görevlendirilmediğini anla*tmıştır. Fakat *bu görüşmeden hiçbir sonuç çıkma*yacaktır.[641]

Sovyet hükumetinin 20 Eylül (1918) tarihli notası ile "Türkiye ile Rusya arasında münasebetlerin kesilmesi ve Brest-Litovsk muahedesinin Türkiye'ye ait kısmının feshedilmesinin bildirilmesi üzerine, Joffe hemen Alman

[638] Çiçerin'den Ahmed Nesimî'ye nota, 20 Eylül 1919; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 82-83. İktibasdaki vurgu ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[639] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30.

[640] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 31.

[641] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 31.

Hariciye nazırı Hinze ile görüşmüş ve durumu bildirmişti. Joffe, bu münasebetle Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye harp ilân etmesi gerektiğini de söylemekten geri kalmamıştı. Bu defa meselenin Berlin'deki Türk devlet adamları ile görüşülmesi kararlaştırılmış olmalıdır.

21 Eylül akşamı, Talât Paşa ve Ahmed Nesimî Bey Sovyet elçiliğine gittiler ve Joffe ile uzun bir konuşma yaptılar. Talât Paşa, bu suretle, Brest-Litovsk'tan sonra ikinci defa Sovyet-Bolşevik diplomatları ve devlet adamları ile temas etmiş oldu. Talât Paşa'nın fikrine göre: "Bakû meselesi, barış, yani müzakere yolu ile halledilmeli idi. Talât Paşa, bu münasebetle: "Türkiye'nin Rus arazisini asla ilhak etmek niyetinde olmadığını" beyan etmiş ve Bakû'nun işgalinde muntazam Türk kıtalarının mevcudiyetini inkâr etmiş, Nuri Paşa'nın da resmî bir sıfat taşımadığını ve bu iş ile resmen görevlendirilmediğini de ısrarla iddia etmişti. O akşamki konuşmalar çok uzun sürmüş, hiçbir neticeye varılamamış ve meselenin halli gelecek görüşmeye bırakılmıştı.[642]

"İzvestia" gazetesinin 21 Eylül (1918) tarih ve 205 (469) sayılı nüshasında, "Türkiye" diye bir makale çıktı; yazan Karl Radek'ti; fakat gazetecilikte bazan kullandığı "Viator" (ulak, müşahit) takma adını koymuştu. Bu makalede, Karl Radek: "Bakû'nun Türkler tarafından alınmış olduğunda artık şüphe kalmadığı"nı belirttikten sonra, şunları yazmıştı: "Bu hareket Azerîler tarafından değil, muntazam Türk kıtaları ve topçusunun iştiraki ile yapılmıştır." Makale devamla şu hususları belirtmişti: "Türk harbiye nazırı, Alman militarizminin talebesi ve tapıcısı olan Enver Paşa, galiba, mazlum milletleri kurtarma işinde üstatlarından geride kalmamaya kararlıdır." Sonra, "Türklerin gerekli yerlerde değil de, lüzumsuz bir yerde zafer kazanmaları" ile de alay etmişti; bununla Türklerin Filistin'de İngilizler karşısındaki mağlubiyetleri kasdedilmişti. Makalede, "Türklerin, hattâ Kırım üzerinde gözleri olduğu da" yazılmıştı. Karl Radek yazısına devam ederek: "Türklerin küstah politikacıları ya Rusya'nın geçici olarak içinde bulunduğu zaafından faydalanmak veya Antanta (yani İngiltere ile) anlaşmayı göz önünde bulundurarak (yani İngilizlere Bakû'yu peşekeş çekerek, İngilizlerle müsait şartlar altında barış akdetmek ümidi ile) Bakû'yu işgal etmişlerdi. Bakû meselesinde Almanya'nın gerekli enerjiyi göstermediğine de temas edilmiş ve "Bakû Rusya'nın elinde kalırsa, Almanya'nın Bakû neftinden (petrolünden) daha da çok istifade edebileceği" de kaydedilmişti.[643]

Bilindiği üzere Sovyet Rusya'da matbuat tamamiyle Devletin yani "Komünist (Bolşevik) Partisi"nin kontrolü altında idi. Zaten matbuat diye bir şey de yoktu. Ancak resmî mahiyette iki gazete çıkarılmakta idi: Parti organı olan "Pravda" (Hakikat) ve hükûmet organı olan "İzvestia" (Haberler). Bütün diğer gazeteler, eyalet merkezlerinde ve daha küçük şehirlerde hep bu iki gazetenin kopyesi mahiyetinde idiler. Sovyet matbuatının dış propaganda, kısmının başında, aslında Polanya'lı bir yahudi olup, Dresden'de bir vakitler, "saat hırsızlığından" hapse atılan ve Alman Sosyalist (Komünist) hareketine de katılmış, Karl Radek (asıl adı: Sobelsohn) gibi, yaman ve hayasız bir ihtilâlci ve ayni zamanda çok kudretli bir gazeteci bulunuyordu.[644]

Çiçerin, Petrograd'daki Alman Başkonsolos Hauschild'e nota verdi:

Sayın Başkonsolos,

"Allgemeine Nordeutsche Zeitung" gazetesinin memnuniyet ve sevinçle söz konusu ettiği Bakü'nun Türk orduları tarafından işgali konusuna, Almanya Hükümeti temsilcisi sıfatıyla dikkatinizi çeker, Rusya Cumhuriyeti'nin bu en büyük kentlerinden birinin işgali, Almanya'nın Ek anlaşmanın 14. maddesi gereğince, bu anlaşmayı 27 Ağustos günü imzalayarak, 3'üncü devletin askerî kuvvetlerinin Kura nehrinin ötesine geçip ileriemernesi ve Türk ordularının Kura hattının gerisine çekilmeleri için gereken girişimleri yapacağı yolunda taahhütlerde bulunduktan sonra meydana geldiğini önemle belirtiriz. Alman hükümeti bu taahhütleri

642 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 553-554.

643 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 553. "Görüldüğü gibi Bakû sorununda hâlâ Almanya'nın aracılığından medet umulmaktadır." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 30-31.

644 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 552. *Pravda* ve *İzvestiya* gazetelerinin TBMM Hükümeti devrindeki muadilleri, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazeteleri olacaktır denilebilir.

üstlendiği zaman, İngiliz silahlı kuvvetlerinin Bakû'de olduklarından söz edilmekte idi ki, bu kuvvetler aslında önemsiz bir birlikten ibaretti ve biz bu birlikleri çok kısa zaman içinde püskürtebilirdik.

Şunu da hatırlatmak isterim ki, biz defalarca Alman Diplomatik temsilciliğine Türklerin Bakû'ye saldırma tehlikesinin gittikçe arttığına işaret ettiğimiz halde, Alman tarafı buna karşı sürekli olarak Türk saldırısı ihtimalini inkâr ediyor ya da, böyle bir saldırı yapıldığı takdirde, buna derhal son verileceği yolunda birtakım vaatlerde bulunuyordu. Almanya'nın, Türkiye'ye karşı kendi kararlarını rahatça uygulayabilecek kadar güce sahip olduğunu gözönünde bulundurarak, bütün bu gerçeklerden kendiliğinden anlaşılan sonuçları çıkarmanızı size bırakıyor, zamanı gelince bunları ortaya koyma hakkını da saklı tutuyoruz.

Saygılarımın kabulünü rica ederim.[645]

22 Eylül 1918. *Öte yandan Ağustos 1918'de Japon, İngiliz, Fransız ve Amerikan kuvvetleri, Doğu'da Sibirya'ya çıkarlar. 22 Eylül 1918'de Ufa'da "Bütün Rusya Geçici Hükümeti" kurulur. Omsk'a yerleşen bu hükümetin Savunma Bakanı Amiral Kolçak'tır*.[646]

Joffe, Çiçerin'e telgraf gönderdi. Talât ve Ahmed Nesimi, Joffe'yle tekrar mülakat etmişlerdir. Görüşmede, *Joffe'nin suçlamaları üzerine Talât Paşa, Türkiye'nin Rusya hesabına asla toprağını genişletmek istemediğini" tekrarlar ve "Kafkaslardan Türk güçlerini hemen çekeceğini" söyler. Joffe bu önerileri yeterli görmez ve Bakû'deki tüm Türk kıtalarının, gönüllülerin ve askerî malzemenin de boşaltılmasını ister. Talât Paşa bunu da kabul eder ve "Türkiye'nin Rusya ile barış içinde yaşamak istediğini ve Bakû anlaşmazlığını bu şekilde tatlıya bağlamayı düşündüğünü" ekler*.[647]

22 Eylül akşamı Talât Paşa ve Ahmed Nesimî Bey Joffe ile tekrar buluştular ve müzakereye devam ettiler. Joffe, bu münasebetle Türklerin Brest-Litovsk anlaşmasını mütemadiyen bozduklarını anlatmaya çalıştı ve bir çok misal getirdi. Bunların başlıcaları şunlardı: Türkiye, Sovyet hükümetince tanınmayan "Mâverayi Kafkas Cumhuriyeti'ni tanımış ve bununla yeni hudut tesbit etmişti; Türk kıtaları Rus arazisine girerek, Rus askerleri ile çarpışmışlardı ki, bunun her biri harp vesilesi (casus belli) olacak mahiyette idi. Lâkin, Sovyet hükümeti boyuna sabretmişti. Fakat bu defa Bakû'nun Türkler tarafından işgali üzerine, Sovyetlerin sabrı tükenmişti.

Uzun konuşmalardan sonra Talât Paşa: "Türkiye'nin Kafkas işlerine hiçbir surette karışmıyacağına ait resmen yazılı bir garanti vermeğe hazır olduğunu" bildirdi. Talât Paşa'nın hem harbin sonunun yaklaştığına (ve Türkiye'nin mağlup olacağına) artık aklı ermiş olduğundan ve bilhassa Almanların Kafkaslardaki Türk siyasetini desteklemediklerini yakından öğrenmiş bulunduğundan, Sovyetlere karşı bazı tavizlerde bulunmak ve yumuşak davranmak mecburiyetinde kaldığı anlaşılıyor. Osmanlı Sadrazamı daha da ileriye giderek: "Türkiye'nin Rusya hesabına asla arazi genişletmek niyetinde olmadığını ve Kafkaslardan Türk kuvvetlerini hemen çekeceğini" dahi beyan etti. Joffe, Talât Paşa'nın bu tekliflerini yeterli görmemiş ve Bakû'daki bütün Türk kıtaları, gönüllü (yani Azerî birlikleri dahil) ve askerî malzemenin de geri alınmasını istediler. Talât Paşa buna da muvafakat etmiş ve "Türkiye'nin Rusya ile barış içinde yaşamak arzusunda olduğunu ve Bakû ihtilâfını bu suretle tatlıya bağlamak istediğini" sözlerine katmıştı. Joffe de bütün bu konuşulanları ve Türk Sadrazamı ve Hariciye nazırının tekliflerini hemen Moskova'ya bildirdi.[648]

Çiçerin, Joffe'ye cevabî talimatname keşide eyledi. *Sovyetlerin Türk diplomasisinden ağzı yanmıştır. Çiçerin cevap olarak önerinin kabul edilmesi için "Bakû'nun Türk kıtaları tarafından Sovyet makamlarına teslimi maddesinin" eklenmesini şart koşar*.[649]

Mamafih Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Talât Paşa'nın bu tekliflerini yeterli bulmadı. Joffe'ye verdiği cevapta (22 Eylül): "20 Eylül notasının neşredilmesine de radyo-telgrafla yayınlanmasına rağmen, bunun Türklere resmen sunulmasının geciktirilmesi yerinde olacağını" (Joffe anlaşılan Talât Paşa ile müzakerelere

[645] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 84.
[646] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 766.
[647] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 31.
[648] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 554-555.
[649] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 31.

> devam edebilmek için bu notanın Türk elçiliğine resmen sunulmasının geciktirilmesini istemişti) bildirdikten sonra, Talât Paşa tarafından yapılan tekliflerin Sovyet hükümetince makbul sayılabileceğini, fakat buna "Bakû'nun Türk kıtaları tarafından Sovyet makamlarına teslimi maddesinin" ilâvesini şart koştu. Yani Türk askerî makamları Bakû'yu İngilizlerden ve çoğunu Menşevikler teşkil eden Bakû Sovyetinden aldıkları halde, Burayı Sovyet makamlarına, yani Kızıllara teslim etmeleri gerekiyordu.[650]

Kahire'deki Arab Büro mensubu Yarbay Stewart Francis Newcombe, İstanbul Beyoğlu Pera'da gizleniyor ve İTC yönetiminin ateşkes kararı vermesi için bozguncu faaliyet yürütüyor:

> Arap isyanında aktif rol oynamış bir İngiliz subayı olan Yarbay Stewart F. Newcombe, Pera'da bir Rum evinde gizlenmekteydi. Bir yıl önce Allenby'nin Kudüs seferi sırasında bir oyalama hareketi yürütürken tutsak alınmıştı. Üçüncü girişiminde cezaevinden kaçmıştı ve 22 Eylül 1918'den beri Pera'da saklanıyordu. Orada acil ateşkes isteyen Osmanlı politikacılarının olduğunu öğrendi. [..] Savaşa devam etmeye kararlı olan Enver, Türkiye'nin çarpışmayı sürdürmekle daha iyi koşullar elde edeceğinden emindi; ve Türklerin Kafkaslar ve Hazar'daki başarılarının doğuda zafer kazanabileceğini gösterdiğini ve bunun da İngilizleri 1919'da uygun barış koşullarına razı edebileceğine işaret etti. Newcombe'un yıkmaya çalıştığı düşünceler bunlardı. Jön Türk liderlerine bunun tam tersinin geçerli olduğunu kanıtlayacak raporlar yazıyordu: İngiltere 1918'de 1919'dan daha uygun koşullara razı olabilecekti. Newcombe'un raporları Türk dostları aracılığıyla Babıali'ye ulaştırılıyordu. Bunların çok güçlü bir etkisi olduğunu daha sonra söylemiştir. Muhbirlerine göre, raporları İttihat ve Terakki liderliği içinde bir kopma yaratmıştı.[651]

23 Eylül 1918. *23 Eylül 1918'de Talât Paşa'nın Almanlarla imzaladığı ptorokol Eski Rus İmparatorluğundaki Müslümanlarla meskûn topraklardaki nüfuz bölgelerinin paylaştırılması ile neticelenir. Türkler özellikle Kafkasya'da Almanlara pek çok imtiyaz verirler. Buna karşılık Orta-Asya ve Kırım'a serbestçe müdahale hakkı kazanırlar*.[652]

24 Eylül 1918. Joffe, Çiçerin'e rapor gönderdi. Sadrazam Talat, Joffe'yle üçüncü defa görüşmüştür. *Türk ordularının Azerbaycan ordusu adını alarak yerlerinde kalacakları*nı derpiş eden Çiçerin'i talimatı vechile Joffe, Bakû'nün boşaltılması gerektiğini ifade edince Talat *"Türklerin herhangi bir sahayı Sovyet Rusya'ya teslim edemeyeceklerini, çünkü Kafkaslardaki milletlerin iç işlerine asla karışamayacaklarını" bildir*miştir. Talat gün içerisinde Berlin'den İstanbul'a doğru yola çıkmış fakat *görüşmelerin Berlin elçisi Rıfat Paşa ile sürdürülmesi kararına varıl*mıştır. *Joffe bu görüşmelerden edindiği izlenimlerle bir öneri projesi hazırlayıp Çiçerin'e sun*maktadır. *Buna göre*:

> 1) Türkler tüm düzenli ve düzensiz kıtaları ile askerî malzemeyi, sivil personelini de almak şartıyla, Brest-Litovsk'ta saptanan çizginin gerisine çekilecektir.
>
> 2) Yapılan zarar ve ziyanın ödenmesi konusunda milletlerarası bir komisyon kurulmasını kabul edecektir.
>
> 3) Koşulların yerine getirilmesi konusunda Almanya'nın güvencesi alınacaktır. Sovyetlerin bu toprakları ele geçirmeleri hareketi bitinceye kadar, Alman güçleri belli noktalara yerleştirilecek ve Türk güçlerinin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerini gözeteceklerdir.[653]

Çiçerin, Joffe'ye cevabî telgrafname keşide eyledi. *Türklere bu önerilere cevap vermeleri için 30 Eylül'e kadar süre tanındığını yaz*ıyor.[654]

---

[650] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 555.

[651] *Public Record Office*, Arab Bureau Studies, Foreign Office 882, vol. 18, Document TU/18/3; Aktaran: David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 309-310.

[652] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 7, dipnot 10.

[653] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 31-32.

[654] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32. "Bu süre zaman darlığından iki gün daha uzatılır."

Talât Paşa (ve Nesimî Bey) 24 Eylül'de yeniden buluştular. Joffe, Bakû'nun Türkler tarafından tamamiyle boşaltılması ve meydana gelen zarar ve ziyanın ödenmesi gerektiğini ve Bakû'nun behemehal Sovyet makamlarına teslimi gerektiğini" talep etti. Talât Paşa da "Türklerin her hangi bir sahayı (territory) Sovyet Rusya'ya teslim edemiyeceklerini, çünkü Kafkaslardaki milletlerin iç işlerine asla karışamıyacaklarını (yani Azerbaycanlıların işlerine karışmıyacakları kasdediliyordu)" kat'î bir lisanla ifade etti.

Hakikaten, Bakû'yu kurtarmış olan Türk kıtalarından burayı yeniden Sovyetlere teslimi talebi gibi manasız bir şart olamazdı. Joffe ise, Çiçerin'den aldığı talimat üzerine, yeni taleplerinde ısrar etti. Talât Paşa ise, Türk askerleri ve sivil personeli Brest-Litovsk muahedesinde tesbit edilen hatta (yani Türk görüşü ile Elviye-i selâse de dahil olmak üzere) 1877 yılı sınırlarına kadar ve galiba Ahısha ve Ahalkelek nahiyeleri de Türkiye arazisi sayılmak şartiyle, çekmeğe hazır olduğunu ve bundan fazlasını yapamıyacağını beyan etti.

Osmanlı Sadrazamı 24 Eylül günü Berlin'den İstanbul'a hareket edeceğinden, Bakû ihtilâfının nihaî bir karara bağlanması için, müzakereler maksadiyle bir Sovyet heyetinin ya İstanbul'a gönderilmesi veya bunun Berlin'deki Türk büyükelçisi Rıfat Paşa ile görüşülmesi ve Rıfat Paşa'ya bu hususta gerekli talimat gönderileceğini de söyliyerek, yeni teklifte bulundu. Joffe, Berlin'de görüşmeyi tercih etti. Talât Paşa ve Nesimî Bey ile Joffe arasındaki görüşmeler bununla sona erdi. Talât Paşa, bu suretle, biri Brest-Litovsk'ta digeri de Berlin'de olmak üzere iki defa Sovyet mümessilleri ile karşılaşmak fırsatını bulmuş ve dolayısiyle Sovyet diplomasi usulleri ve Sovyetlerin Türkiye hakkındaki görüş ve emelleri, Kafkaslarda tatbik etmek istedikleri siyasetleri hakkında bilgi edinmiş oldu. O, çok sonraları, bu tecrübesinden istifade etmek isteyecektir. Joffe ise, bu görüşmelerin ışığı altında, Türkiye'nin aşağıda maddeleri nakledilecek, esaslar üzerinde Sovyet-Rusya ile anlaşabileceğini Çiçerin'e bir telgrafla bildirdi:

1. Türkler bütün muntazam ve gayr-i muntazam kıtaları ile askerî malzemeyi, sivil personelini de almak suretiyle, Brest-Litovsk'ta tesbit edilen hattın beri tarafına çekilecektir.

2. İka edilen zarar ve ziyanın ödenmesi hususunda milletlerarası bir komisyon teşkiline muvafakat edecektir.

3. Şartların yerine getirilmesi hakkında Almanya'nın teminatı alınacaktır. Sovyetlerin bu ülkeyi (yani Bakû ve hattâ Mâverayi Kafkas) fiilen ele geçirmeleri hareketi bitinceye kadar, Alman kuvvetleri belli noktalarda yerleştirilecek ve (Türk kuvvetlerinin taahhütlerini yerine getirdiklerine) nezaret edeceklerdir.[655]

27/28 Eylül 1918. *Kaydedilmiştir ki Nuri el-Sa'id, 28 Eylül'ün şafağından evvel bir vakitte, Kemal'in şahsî valizini ele geçirdi. Nuri'nin biyografi yazarı Lord Birdwood daha sonra şöyle yazdı: "Görünen o ki, büyük Mustafa Kemal'in kuzeye intikalini yalnızca birkaç saatle kaçırmışlardı." Kemal'in Arablarca kısa bir müddet alıkonulduğu ve serbest bırakılmadan evvel Lawrence tarafından sorgulandığı ihtimâlini göz ardı etmem yanlış olacaktı. Kemal birkaç aydır Faysal'la mektuplaşıyordu ve Arab milliyetçileri O'nun Pan-Türk fırkasını bilkuvve bir müttefik gördü.*[656]

O hafta sonu Deraa'dan Şam'a çekilen Osmanlı subayları arasında Mustafa Kemal Paşa da vardı. Savaştan sonra Lawrence birkaç defa "Eylül 1918'de" Kemal Paşa'yla "görüşmelerde" bulunduğunu, bu vesileyle Osmanlı Dördüncü Ordu Komutanının Türk subay sınıfının Alman karşıtı kesiminin lideri olduğunu iddia ettiğini ve Türkiye'nin Levant ve Balkanları terk ederek, Orta Asya'ya yoğunlaşması gerektiğine inandığını söylediğini belirtmiştir. Olayların bu nakledilişine göre, Araplar kendisiyle anlaşma yapılabilecek farklı bir lider olduğunu düşündüklerinden, (esasen Kemal Paşa ile Faysal arasında bazı yazışmalar da yapılmıştı) Kemal Paşa'nın Şam'a gitmesine izin verilmişti. Bu konuşmaların Lawrence'ın hayal dünyasında geçmiş olması mümkündür; nitekim böyle bir görüşmeye ilişkin İngilizce veya Türkçe bir kayıt bulunmadığı gibi, Kemal Paşa'nın konuyu herhangi bir şekilde dile getirdiği de bilinmemektedir. Öte yandan cuma gecesinin geç saatlerinde hadisenin meydana gelmiş olması imkân dışı değildi. Bu tür bir görüşme gerçekten yapılmış ve Lawrence bu kadar önemli bir düşman komutanını serbest bırakmış ise, savaş daha devam ederken olaydan bahsetmesi fazla akılcı olmazdı.

[655] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 555-556.
[656] Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 557.

> Dikkate değer bir husus, Nuri el Said'in devriyelerinden birinin o gece Kemal Paşa'nın bavulunu Deraa'da bulmuş ve korumuş olmasıdır.[657]

27 Eylül 1918. Mağlub Bulgar ordusunda 10 gündür isyan vuku buluyor. Kralcı güçlerle müsademe eden *asker ayaklanması* Bulgar Cumhuriyetini ilân etti.[658]

28-30(?) Eylül 1918. *Bir tutsak olarak O* [Mustafa Kemal]*, davalarını daha da ilerletmek mevkiinde bulunamayacaktı. Harbden birkaç sene sonra Lawrence, "garip bir kazâ vesilesiyle, Eylül 1918'de, Mustafa Kemal Paşa ile birkaç muhavere yapabildiğini" bir Hariciye Vekaleti yetkilisine anlattı. (..) Kemal yüksek rütbeli bir düşman subayı olmasına rağmen Arap liderler Türkiye ile müstakbel münasebat için O'nu yegâne umutları olarak gördüler ve O, Lawrence'nin anlaşmasıyla serbest bırakıldı. Kazâ, "Seven Pillars"da zikredilmiyor ancak savaşı müteakip Londra'da bununla ilgili söylentiler dolaştı. Hem Faysal hem Lawrence, Türkiye'deki denetim ve beynelmilel tanınma mücadelesi sırasında Kemal'in sıkı destekçileri olacaktı.*[659]

> Albay Lawrence tarafından gerçekten tutuklandığı ve bu iki pitoresk karakterin bütün geceyi sohbet ederek geçirdiği, şahsiyetinin ve zekâsının faikiyetini göz önüne alarak Kemal'in serbest bırakılmasına Albay Lawrence'nin sabahleyin izin verdiği hikâyesi, Saint James'deki Kulüplerin dumanaltı-odalarında tarihe geçer.[660]

Bu babda, Amerikalı eğitimci Elizabeth Harris'in Kasım 1922 tarihli şehadeti calib-i dikkattir. Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi imzalanana değin İngiliz karargâhınca misafir edildiğini yazıyor:

> Şark-ı Karîb'deki (Yakın Doğu'daki) vaziyet, Mustafa Kemal ve ordusu tarafından istirdad edilen memlekette geçirdiğim on sekiz ay boyunca Milliyetçi hareketle yakın temas halinde olmam dolayısıyla benim için alışılmadık derecede ilgi çekicidir. Şubat 1919'un başlarında, o zamanlar İngiliz Ordusu'nun -ki Filistin ve Suriye'de Türklerin fethinde General Allenby ile birlikte olan aynı ordunun- işgal ettiği imparatorluğun bir kısmına, Türkiye'ye gittimdi. Evimize sık sık gelen İngiliz subaylardan, Mustafa Kemal hakkında ilk intibamı edindimdi.
>
> O yılın [1919'un] Haziran ayında, Kemal Paşa'nın lider olduğu Milliyetçi hareket hakkında ilk kez bir şeyler duymaya başladıktı. Türkler tarafından cesaretlendirilen Amerikalılar, "bir sürü hayduttan müteşekkil orduya sahip sergüzeştînin (maceracının)" etkisini pek de önemsemediler. Lakin İngilizler, hareketin tesirsizliği hususunda o kadar iyimser değildi. Türk meselesi kısa sürede çözülmezse, bu hareketin o denli güçleneceği ve bunun yeni bir harb manasına geleceği konusunda, Paris'te içtima eden sulh konferansının uyarıldığını öğrendik.
>
> İngiliz subaylarının çoğu Kemal Paşa'yı şahsen tanıyorlardı zira Türkiye ile mütareke imzalanana kadar onların esiriydi. Bize, Kemal Paşa'yı sadece kaba, cahil bir haydut olarak gördüklerinde insanların çok yanıldığını; hem askerî taktikler hem de genel kültür hususlarında iyi tahsilli olduğunu söylediler. O zamanlar Türklerin dünyaya düşündürdüğü gibi "dağlardan gelen vahşi bir adam" değildi, Avrupa'nın yanı sıra Şark'da da çokça seyahat etmiş tecrübeli bir adamdı.[661]

---

657 Alan Palmer. (2015). *Savaş Biterken 1918* (H. Abacı, çev.) içinde (s. 375). İstanbul: Alfa Kitap.

658 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 21.

659 Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 558.

660 H. E. Wortham. (1930). *Mustapha Kemal of Turkey* (p. 67). Great Britain, London: The Holme Press.

661 Elizabeth Harris. (1922, November). How Mustapha Kemal Formed His Army. *Current History*, 17(2), 295. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Makaledeki kısa terceme-yi hal: "Bayan Elizabeth Harris, New York Eyaleti Pazar Mektebi Vakfı'nın Çocuk Kısmı Müdiresidir. 1919'dan 1920'ye kadar yaklaşık iki yılını Türkiye'de, bilhassa Kilikya'da geçirdi ve Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Milliyetçilerinin yükselişini gözlemlemek için mükemmel bir fırsat yakaladı. Kemal'in ordusunun haydut kökeni ve bu mıntıkadaki Fransız siyasetinin etkileri hakkındaki anlatımına hususî alaka duyulmaktadır."

29 Eylül 1918. Bulgarlar, Müttefiklere mütareke teklif etti. Müttefik Devletlerin kumandanları tarafından hazırlanan mütareke projesi, aynı gün, Bulgarlar tarafından derhal kabul ve akdedildi. Böylece Bulgarlar; Almanya'ya, Avusturya-Macaristan'a, İttihad ve Terakki yönetimine danışmaksızın "münferid sulh"e varmış oldu.[662] Bulgaristan kralı istifaya mecbur edilecek ve Müttefiklerin bu müdahalesi, Sultan Vahideddin için hılâfet-saltanat makamlarının istikbaline dair fevkalâde ehemmiyetli bir gelişme olacaktır.[663]

29(?) Eylül 1918. Stockholm Maslahatgüzarı Esat Cemal (Paker): *Sofya garına geldiğimiz zaman haberi aldık; Bulgar ordusu silahı bırakmış, mütareke istemişti. Garda Bulgar hükümeti üyeleriyle konuşan Talât Paşa, bizim vagonun önünden geçerken Bulgaristan'ın yenilmesinden sonra Türkiye'nin düştüğü elim vaziyeti iki kelime ile şöyle özetledi: "B...ku yedik!"*[664]

30 Eylül 1918. *Bulgar ordusunun tam çözüldüğü sıralarda, Sadrazam Talât Paşa, Berlin seyahatından dönerken Sofya'ya uğradığında, Malinov ile görüşmüş ve hatta Bulgar cephesini takviye için iki Türk tümei yollamayı bile teklif etmişti. Fakat Malinov buna yanaşmadı ve 30 Eylül (1918) tarihinde Bulgarlar "Mütarekeyi" imzalayarak Harpten çekildiler*.[665]

İngiliz istihbaratının Kahire'deki "Arab Dairesi" mahrem yıllığı olan *Arab Bulletin*in 22 Ekim 1918 tarihli ve 106 numaralı nüshasında, Lawrence'nin muhtırası neşredildi: *O akşam (30 Eylül) atlarımızla Şam'a girdik. Orada Şükri el-Eyyubi ve kent konseyi (şehir meclisi), Mustafa Kemal ve Cemal ayrıldıktan sonra, Arapların kralını ilan etti ve Arap bayrağını çekti…*[666]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi: *Buradaki sosyalist çevrelerde öne sürüldüğüne göre, bulgar ordusundaki çözülme, safları arasına demokrasi cephesi casuslarının sızmasından ve bunların çökertici propagandasından ileri gelmiştir. M. Petrides ise bana İsviçre'de bazı rusların aracılığıyla bulgar sosyalistlerinden şu haberi aldığını söyledi: bulgar sosyalistleri ordu içinde harp aleyhdarlığını yaymağa çalışıyorlarmış; ama buna karşılık yunan ve sırp sosyalistlerinden, onların da kendi hükûmetleri üzerinde baskı yaparak, bulgar ordusundaki çözülmeden emperyalistlerin yararlanmasını önlemelerini istiyorlarmış*...[667]

1918 Sonbaharı. İstanbul Darülfunununa *Lenin'in bir portresi asılmıştı*r. Darülfünun emîni, Fransız General Franchet d'Esperey'in *ısrarı üzerine bu portreyi indirince öğrenciler protesto gösterileri düzenlediler*. *Öğrenciler, gerici profesörlerin baskılarına rağmen barış için Nobel armağanının Lenin'e verilmesini ısrarla istiyor*.[668]

1 Ekim 1918. İstanbul'daki Alman Büyükelçi, Sadrazam Talat'a *Almanya'nın barış için ABD'ye başvurmaya karar verdiğini ve Osmanlı Devleti'nden de cevap beklediklerini bildir*di.[669]

Pravda gazetesi, İstanbul'daki yabancı bir muhabirin haberini iktibas ediyor: *Ayaklanmaların birbirini izlediği Asya bölgelerinde durum korkunç. Kafkasya'ya ayrılmış iki tümen, bu ayaklanmaların ezilmesi için Küçük Asya'ya gönderildi. Fakat, başlıca nedeni yiyecek yetersizliği ve önemli ölçüde de yöresel memurların baskısı olan bu muazzam ayaklanmanın bastırılabileceği kuşkulu*.[670]

---

662 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 24.
663 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 81-82.
664 Esat Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, 2001, s. 110.
665 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 569-570.
666 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi*, 1988, s. 1699.
667 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 369.
668 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 54.
669 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 22.
670 Pravda, 1.10.1918; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 65.

Berlin'deki Remzi Paşa, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi. Buna göre

> Çiçerin, [..] Türk esirleri işiyle meşgul olması itibariyle, bir nevi Türk mümessili sayılan Remzi Paşa, Eylül sonlarına doğru Moskova'dan Berlin'e gitmesinden önce, Çiçerin ile görüşmüştü. Bu ziyaret esnasında (bir tesadüf eseri mi, yoksa Dışişleri Komiserliği tarafından mahsus oraya getirilenler mi?) Hariciye Komiserliğinde, Türkistan'dan geldikleri söylenen iki Bolşevik vardı. Bunlardan biri, Müslüman olup, Yusupov adlı idi; diğerinin adı da Trotskiy, yani Rustu. Remzi Paşa, Çiçerin ile görüşmeden, onlarla konuştu. Bu iki Türkistanlı Bolşevik Bakû'nun Türkler tarafından işgali üzerine, Türkistan'ın fevkalâde muhtaç olduğu neft (petrol)in Türkler tarafından verilip verilmiyeceğini ve Türkistan Bolşeviklerinin İngilizlere karşı savaşmak için askerî teşkilât yapmakta olduğunu söylemişlerdi. (Hakikaten bu sıralarda İngilizler Aşkabad'da idiler). Bir de: Türklerin Krasnovodsk tarikiyle Türkistan'a nüfuz edip etmeyeceklerini de öğrenmek istemişlerdi. Bütün bu meseleleri görüşmek maksadiyle Çiçerin'i ziyaret ettiklerini de bildirmişlerdir.
>
> Demek ki, yalnız Bakû'nun değil, Türkistan'ın dahi Türkler tarafından işgali ihtimali Bolşeviklerin hatırına gelmekte idi ve bu yüzden endişe duyulmakta idi. Remzi Paşa'nın bu Türkistan'lı Bolşeviklere ne söyledikleri bilinmiyor; mamafih o kendisi de bütün bu suallere cevap verecek durumda değildi; bildiği bazı şeyleri de orada hemencik söyleyemezdi.
>
> Mülâkat esnasında Çiçerin Remzi Paşa'ya: "Eğer Türk hükümetinin nefte ihtiyacı varsa, Sovyet hükümetinin bu hususta Azerbaycanlılar nezdinde (yani Bakû'da Kızıl idare teşekkül ettikten sonra, sanki oradaki Azerî Kızıllar petrollerin hakikî sahipleri olacaklarmış gibi) teşebbüste bulunabileceğini, bu mesele yüzünden müşkilât çıkmıyacağını" söyledikten sonra, neft problemi mühim olmakla beraber, Bakû'nun Ruslara ait olduğu (yani Rusya'nın ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiği) ve Türklerin Bakû ve neft üzerinde hiçbir hakları olmadığını ve oradan hemen çıkıp gitmeleri gerektiğini belirtti. Sovyet Dışişleri Komiseri, Moskova'dan Türk elçiliği ayrıldığı hasebiyle, hitap edilecek resmî bir Türk makamının kalmadığını biraz hayretle söyledi.
>
> Remzi Paşa da son noktada Çiçerin'in fikrinde idi. Ona göre: Moskova'da muhakkak bir Türk memurunun bulunması şarttı. Nitekim Alman ve Avusturya elçilikleri gittikleri halde, işleri takip edecek birer konsolosları kalmıştı. Halbuki Türkiye ile ilgili birçok iş her gün çıkıvermekte, her taraftan türlü müracaatlar yapılmakta ve bilhassa Rusya Müslümanlarının müracaatı çok olmakta idi. Remzi Paşa, bu durum karşısında hiç olmazsa ve "şayet ahvali siyasiyede büyük bir tebeddül yok ise, değerli bir konsolos ile birkaç memurun tayininin münasip olduğu" fikrinde idi.
>
> Halbuki, Remzi Paşa'nın Berlin'den gönderdiği ve 1 Ekim 1918 tarihini taşıyan yazısı İstanbul'a ulaştığı zaman, "ahval-i siyasiyede" çok onemli değişiklikler olmak üzere idi. Talât Paşa, artık harbin kaybedildiğine kanaat getirmişti, çünkü Makedonya'da Bulgar cephesi çökmüş ve Almanya ile Türkiye arasındaki irtibatın kesilmesi de gün meselesi haline gelmişti. Talât ve Enver Paşalar iktidardan çekilmek kararını vermişlerdi. Bu durum karşısında Moskova'ya her hangi bir konsolos veya memurun tayini bahis konusu olamazdı.[671]

3 Ekim 1918. Eylül 1918 nihayetindeki taarruz karşısında mağlub olan Almanya İmparatorluğu, Müttefiklere müracaat ederek sulh teşebbüsünde bulundu.[672]

3 Ekim'de Rıfat Paşa, Joffe'ye, Türk ordularının geri çekilmeye başladıklarını bildirir. Oysa o tarihte, bazı birliklerin Bulgar bırakışmasından sonra Trakya'yı korumak için geri çağrıimalarına rağmen Türk ordusu Bakû'den Dağıstan'a doğru ilerlemektedir.[673]

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Berlin Büyükelçisi Joffe, Rıfat Paşa'ya cevabî nota tevdi etti:

> Sayın Elçi,

[671] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 557-558.
[672] Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.
[673] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32.

Ekselansın bildiği gibi, Bakû Türk orduları tarafından işgal edildikten sonra, İşçi-Köylü Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne, Rusya ile Türkiye arasındaki barış ilişkilerinin kesildiğini bildiren bir nota göndermiştir. Bunun üzerine Sadrazam Talât Paşa, ortaya çıkan ihtilaflı durumu barış yoluyla çözümlernek üzere, benimle görüşmelerde bulunmak istedi. Uzun süren görüşmelerden sonra, Altes'e, Rusya'nın kabul edebileceği şartları sundum, şöyle ki:

1) Türkiye tüm muvazzaf ve yedek ordularını, tüm donatımını, cephanelerini ve tüm Türk askerî gönüllüleri ve sivil memurlarını Brest-Litovsk anlaşması ile saptanan sınırlara kadar geri çekecek ve belirtilen toprakları Rus ordularına teslim edecektir.

2) Brest-Litovsk anlaşmasının Türk orduları tarafından çiğnenmesiyle, Rusya'nın uğradığı zarar ve ziyanı saptamak üzere bir komisyon kurulacaktır.

3) Her iki taraf Almanya İmparatorluğu Hükümeti'ne başvurarak, bu taahhütlerin yerine getirilmesi garantisini isteyecektir.

Arkadaşlarının görüşlerini almadan bir cevap veremeyeceğini bildiren Altes [Sadrazam Talât], İstanbul'a hareket etmeden önce, Osmanlı Hükümeti'nin cevabının, siz sayın Ekselans aracılığı ile, 30 Eylül 1918 Pazartesi günü ulaştırılmış olacağını söyledi. Sadrazamın telgrafla ricada bulunarak, bu sorunun İstanbul'da etraflıca görüşülmesi için zamanın oldukça sınırlı olduğunu belirtınesi üzerine, bu süre 2 Ekim 1918 tarihine kadar uzatılmıştır.

Bugün siz, sayın Ekselans bana, Osmanlı Hükümeti'nin ordularına, Brest-Litovsk anlaşması ile saptanmış bulunan sımrlara kadar çekilmesi emrinin verildiğini ve bu geri çekilme işinin de başladığını bildirdiniz. Ancak bunun, tarafımızca ileri sürülen şartların Türkiye tarafından kabul edildiği ve Türk yedek birliklerinin geri çekilip çekilmedikleri, geri kalan şartların kabul edilip edilmediği anlamına gelip gelmediği yolundaki soruma, siz, Ekselans, Osmanlı Hükümeti'nden gerekli talimat almadan hiçbir cevap veremeyeceğinizi bildirdiniz.

Bu durumda, Sadrazamın arzusu üzerine, aracılık görevini üstlendiğim görüşmeleri sona ermiş sayıyor, Hükümetimin bana verdiği yetki ve görevime dayanarak, ekte siz, Ekselansa, İşçi-Köylü Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne hitaben yazdığı notayı sunuyorum.[674]

Joffe, Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. *Alman Dışişleri İstanbul elçisi Bernsdorff'un Talât ve Enver Paşa ile görüştüğünü ve her şeyin yoluna gireceği haberini ver*iyor. *Joffe, Rıfat Paşa'ya yazarak önerisine cevap beklediğini bildir*miştir.[675]

Talat Paşa ve Nesimî Bey İstanbul'a Eylül'ün sonunda döndüler. Bakû meselesi her halde Kabine toplantısında görüşüldü ve belki de kat'î karara bağlanamadı. Talât Paşa'nın da, bu yüzden Joffe'ye vâdettiği cevabı gecikti. Rıfat Paşa ise, kat'î cevap müddetinin 2 Ekim tarihine kadar uzatılmasını istemişti. Joffe ise Alman Hariciyesi vasıtasiyle boyuna baskı yapıyordu. Türk hükümeti ve Başkumandanlığı, halbuki, Türk kuvvetlerinin Brest-Litovsk hattına çekilmesi esasını kabul etmiş ve bu yolda hazırlıklara dahi girişilmişti. Türkiye'nin artık mağlup olacağına hükmedildiğinden, bu kıtalar nasılsa er geç geri alınacaklardı. Bunları daha evvel çekmeğe başlamakla, hem zevahir kurtarılacak, hem de Ruslardan son dakikada, belki bazı menfaatler sağlanmış olacaktı. Böylelikle, hiç olmazsa Rusya ile Türkiye harbin sonunda düşman olarak ayrılmış olmayacarlardı. Alman elçisi Bernsdorff ta, İstanbul'da Bakû meselesini Talât ve Enver Paşalarla görüştüğünde, "Türk kıtalarının çekileceğini ve bir de Rıfat Paşa'ya teferruatlı bir talimatnamenin gönderilmekte olduğunu" öğrendi; Alman Hariciyesi lmnlan joffe'ye bildirdi. Joffe de öğrendiklerini 3 Ekim tarihinde Çiçerin'e ulaştırdı.[676]

[674] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 85-86. Mezkûr nota, Çiçerin'in 20 Eylül tarihli notasıdır.
[675] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32.
[676] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 558-559.

4 Ekim 1918. 7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal, Haleb'e ulaştı ve karargâhını Baron Otel'e kurdu.[677]

Umumî Harb'in Hicaz Cephesi'nde muvazzaf ve Millî Mücadele devresinde Ankara Hükûmeti'nin istihbarat ilk müdürü Feridun Kandemir, *Baron Otel* hakkında şu tafsilatı verir:

> İstasyondan çıkar çıkmaz hemen gidip yerleştiğim Baron Oteli bile bugünkü müşterileri tamamen yabancılar olduğu halde bana hiç değişmemiş gibi gelerek eski günleri hatırlatıyordu. Şu merdivenden Cemal Paşa iniyormuş, şu kapıdan Ali Fuat Paşa giriyormuş şu holdeki koltukta Halide Hanım uyukluyormuş gibi geliyordu. Mustafa Kemal Paşa da bu otelin gedikli müşterilerindendi.[678]

Sultan Vahideddin, temsilcisi Rüştü Beyi İsviçre'nin Bern şehrine göndermiş ve oradaki İngiliz mümessil Horace Rumbold'a *münferid sulh* teklifini bildirmiştir. Teklifteki şartlara göre (i) Osmanlı Devleti, Almanya'ya karşı İngiltere'yle ittifak edecek; (ii) 1882'den beridir İngiliz işgâlindeki Mısır modeline benzer şekilde ve fakat Sultan'ın hâkimiyeti kaydıyla Hicaz'a, Suriye'ye, Filistin'e ve Irak'a muhtariyet verilecek; (iii) Mahmud Muhtar Paşa'nın başkumandanlığında 300.000 ilâ 500.000 mevcudlu yeni bir ordu İngiliz refakatiyle teşkil edilecek ve İttihad u Terakki rejimine son verilecektir. Ancak bu teklif dikkate alınmamış, reddedilmiştir.[679]

> Sir Horace Rumbold'a yapılan teklifte, Osmanlı hanedanının devamını sağlayacak bazı garantiler karşılığında, sultanın, Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Hicaz'a Osmanlı egemenliğinin devamı altında verilecek bir özerkliği; imparatorluğun kalan bölgelerinde, İngilizler tarafından yürürlüğe konacak anayasal bir düzenlemeyi; 1912 Türk-Bulgar sınırına dönülmesini; ve Midilli ve Sakız'ın da dahil olduğu bazı Ege adalarından çekilmeyi kabul edebileceği öneriliyordu. Teklif edilen anlaşmanın gerçekleşmesi için, İngiliz kuvvetleri, Mısır'daki Osmanlı asker kaçakları ve savaş esirleri arasından İngilizler tarafından seçilecek 300-500 bin asker ile beraber İstanbul'a ilerleyip İttihat ve Terakki'nin ortadan kaldırılmasını sağlayabilirlerdi. Tatmin edici bir barış anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu Büyük Britanya ile kalıcı bir ittifak kurmaya hazırdı.[680]

5 Ekim 1918. Sovyet Rusya'nın Berlin Büyükelçisi A. Joffe, Çiçerin'e rapor gönderdi. Gün içerisinde Bâb-ı Âlî Berlin Elçisi *Rıfat Paşa'dan gelen bir yazı Kafkasya'nın 4 hafta içinde Türk Ordusu tarafından boşaltılacağını bildir*mektedir.[681]

> ..(Rıfat Paşa ve Joffe'nin adları ve görevleri sayıldıktan sonra) Kafkaslardaki askerî durumu tanzim maksadiyle şu anlaşmaya varılmıştır:
>
> 1. Muntazam Türk kıtaları ve gayr-i muntazam birlikleri, instrüktorler (muallimler) ve memurlar dahil olduğu halde, derhal Kafkaslardan çıkacaklardır; ancak Brest-Litovsk muahedesinin 4. maddesinin 3. paragrafında adı geçen saha buna dahil değildir. Bütün askerin ve malzemesinin çıkarılması bu protokolün imzasından sonra dört haftada tamamlanmış olacaktır.
>
> 2. Rusya tarafından ileri sürülen, Kafkaslardaki Türk askerî hareketinin sebebiyet verdiği zarar ve ziyanın ödenmesi meselesi muhtelit bir komisyon tarafından yapılacak incelemeler esasına göre tanzim olunmak üzere, sonraya bırakılacaktır.

---

677 Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 69.

678 Celil Bozkurt. (2021). *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NİLİ* içinde (s. 70). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

679 Sir Horace Rumbold'dan İngiltere Hariciye Nezâretine 4 Ekim 1918 tarihli ve 1840 numaralı muhtıra, FO 371/3448/165564; Aktaran: Stanford Shaw. (2000). *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study* içinde (c. 1, s. 68-69). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

680 A. L. Macfie. (2003). *Osmanlının Son Yılları 1908-1923* (D. Acar & F. Soysal, çev.) içinde (s. 182). İstanbul: Kitap Yayınevi.

681 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32.

> 3. Rus ve Türk hükümetleri, 1. ve 2. maddelerle zikredilen anlaşmaların yerine getirilmesi ve Türk askerlerinin Hazar Denizinden İngilizlerden korunması hususunda Alman hükümetinin garantisi rica olunacaktır.
>
> Joffe bu protokolü, 5 Ekim 1918 tarihinde Çiçerin'e bildirdi: Fakat Dışişleri Komiseri bundan memnun kalmadı. Çiçerin, Türk kıtalarının behemehal Sovyet makamlarına tesliminde ısrar ediyordu. Talât Paşa ise Bakû'yu Sovyet-Ruslara değil, millî Azerbaycan hükümetine teslim etmek istiyordu. Protokolde ise Türklerin Bakû'yu Ruslara teslimi hususunda hiçbir kayıt yoktu. Bundan ötürü Sovyet Hariciyesi teklif edilen bu protokolü kabul etmeyince, Rıfat Paşa ile Joffe arasında böyle bir vesika imzalanamadı.[682]

Çiçerin, Joffe'ye cevabî talimatname gönderdi. *Bakû'nun Sovyet makamlarına teslim edilmesi konusunda* ısrarcı olunmasını rica ediyor.[683]

6 Ekim 1918. *Albay Biçerakov'un Kazakları Derbent ve Petrovsk şehirlerini ele geçirmişler ve "Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"ni tehlikeli bir duruma koymuşlardı. Biçerakov'un kumandası altında kendi Kazaklarından birçok Ermeni ve Bolşeviklerden kaçan Rus zabitleri ve askerleri vardı. Türk kuvvetleri işte bunları tardedecekti. Şimalî Kafkaslarda bulunacak kuvvetlerin başına Yusuf İzzet Paşa kumandan tayin edilmekle beraber, İslâm Ordusu kumandası Ferik Nuri Paşa da buradaki askerî hareketleri yakından takip ediyordu. Dağıstan'a doğru yürüyüşe 15. Fırka memur edildi. Bu fırka demiryolu boyunca (vagonlarda) hareketle, 6 Ekim 1918 tarihinde, eski adiyle Babülebvab denen meşhur Derbent şehrini aldı*.[684] Çerkes Kaimmakam Süleyman İzzet komutasındaki 15'inci Fırka ki fırka ekseriya *Dağıstanlı Müslüman Lezgilerden* müteşekkildi.[685]

İstanbul'daki Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî, Petrograd'daki Çiçerin'e cevabî nota keşide eyledi:

> Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, Rus Dışişleri Halk Komiseri tarafından 20 Eylül 1918 tarihinde yayınlanan radyo-telgrafını almış olduğunu bildirmekle şeref duyar. Bu telgrafta, Osmanlı Hükümeti'nin, Brest-Litovsk anlaşması hükümlerine karşı davranışı hakkında Sovyet Hükümetince bazı görüşler öne sürülmüştür. Olayların doğru olarak aydınlatılması amacıyla Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı aşağıdaki düşüncelerini sunmakta acele eder:
>
> 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk'daki ortak barış anlaşması hükümlerinin 4. paragraf, 2. bendinde: "Anadolu'nun doğu illerinin boşaltılması ve bu yerlerin düzgün bir biçimde Türkiye'ye geri verilmesini olanaklı kılmak için Rusya'nın elinden gelen her şeyi yapacağı" saptanmıştır. Diğer yandan, aynı tarihte imzalanan Türk-Rus ek barış anlaşmasının 1. maddesinde: Rus işgali altındaki sahanın boşaltma işinin ayrıntıları ve Türk yönetimine devrini adı geçen ortak barış anlaşmasının 4. maddesine dayanılarak saptanan diğer maddeler arasında bir de "Asya cephesindeki hareket halinde bulunan Türk ve Rus Ordularının Başkumandanları bu boşaltmanın biçimini saptayacaklar, ve Rusya Cumhuriyeti işgal altındaki yerlerin boşaltılması sırasında, buraların Osmanlı güçlerince işgaline kadar, güvenliği sağlayacak, ve Rus Cumhuriyeti, öc almak ve yağma etmek olaylarının meydana gelmemesi için gerekli önlemlere başvuracaktır, ve son olarak, gerek Rusya sınırları içinde ve gerekse işgal altındaki yerlerde bulunan çeteleri dağıtmayı yükümlenecektir" denilmektedir.
>
> Fakat, Rus Hükümeti bu hükümlere göre hareket edeceği yerde, işgal altındaki yerlerden askerî güçlerini çekiverdi ve oralarda düzensiz çeteler bıraktı; bu çeteler oradaki İslam halkının hayatı, namusu ve mal-mülklerine karşı yaptıkları her türlü caniyane hareketlerini sürdürdüler. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, kendine ait olan ilieri silah gücüyle geri almak zorunluluğunda kalmış, ve bu çeteleri oralardan kovarken, kuzeydoğu sınırında, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan milletlerince kurulan bir "Konfederasyon" ile karşılaşmıştır. Bu Konfederasyon, Rusya ile Türkiye arasında Brest-Litovsk'ta imzalanan barış anlaşmasını tanımak istememiş ve Rusya'dan savaş durumunun kendisine miras kalmış olduğunu öne

[682] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 559-560.
[683] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32.
[684] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 541.
[685] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 210.

sürerek, yukarıda adı geçen üç bölgenin -Elviyei Selâse'nin- boşaltılmasına kesinlikle karşı çıkmış ve bu federasyon Osmanlı Devleti ile savaşa başlamıştır.

Kafkaslarda olup biten bu olaylara karşı, üzerine almış olduğu yükümlülüklere rağmen Rus Hükümetince gösterilen umursamazlık üzerine, geri verilmesi gereken ve Barış anlaşmasının başlıca koşullarından birini oluşturan Kars, Ardahan ve Baturo sancakları topraklarının, Osmanlı ordusunca işgali tümüyle yasal nitelikte olduğu gibi, bu yeni Federasyona karşı kendini savunması ve sözü geçen üç sancak topraklarında güvenliğin sağlanması için de böyle bir harekete gereklilik duyulmuştur. Bu yerlerde bulunan Osmanlı askerlerine karşı yöneltilen haksız suçlamalar hiçbir esasa dayanmamaktadır; aksine bu askerlerin oralarda bulunmasının başlıca amacı, işte bu çeteler tarafından işlenen yolsuzluklara bir son vermekti.

Yerli halkın zorla orduya alınması, referandum yapılırken yerli halktan bazılarının tutuklanması, halkın kendi iradesini açıkladığı zaman Türk makamları tarafından denetimi ve baskı yapılması gibi olayların meydana geldiği Sovyet Hükümetine öne sürülmüştür. Oysa bu yoldaki suçlamaların hiçbiri gerçeğe uygun değildir. Kars, Ardahan ve Batum halkı Osmanlı makamlarının hiçbir baskısı olmaksızın tümüyle özgür bir biçimde oylarını kullanmışlardır. İlhaka karşı oy verenler ise, bu siyasal görüşleri yüzünden hiçbir baskıya uğramadan oralarda yaşamaktadırlar. Bundan başka, bu üç sancak halkının büyük çoğunluğunun Türk ve Müslüman oluşu (319.996 kişiden 273.691'i Müslümandır) baskı düşüncesini mantıksal açıdan gereksiz kılmaktadır. Çünkü böyle bir baskı tümüyle anlamsızdır.

Rus Hükümeti'nin, ortak anlaşma metninin 4. maddesi uyarınca, "Bu bölgelerde meydana çıkan yeni duruma hiç karışmayacağını kabul etmiş olması" ile, kamu ve uluslararası hukuk bakımından, ve bura halkının komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak, bu yeni düzeni kurmak hakkını Rus Hükümeti tanımışken, "buraları ile ilgisi olmayacağına ait" açıklamasından sonra, bu üç sancakta yapılan referandumu onaylayıp onaylamaması hakkına sahip olduğu konusunda hangi yasal dayanaklara sahip olduğunu kestirmekte, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı güçlük çekmektedir.

Osmanlı askeri harekâtı, sabık Federasyon ve Kafkas devletlerinin düşmanca davranışlarının bir sonucu ve düşman güçlerinin saldırılarından, barış içinde yaşayan yerli halkı savunma kaygısından ileri gelmişti; bu hareket yasal bir savunma niteliğinde olup, barış koşullarını bozduğu söylenemez. Eski Çarlık Rusya'sı uluslarına özgürlük sağlamak ilkelerine bağlı olduğu halde, Sovyet Rus Hükümeti, Brest-Litovsk barış anlaşmasının saptadığı resmî biçimlerin aksine Kafkas Devletlerine, kendilerinin (Rus Hükümeti'nin) diledikleri hareket çizgisini Türkiye'ye karşı da uygulamayı uygun görüyorsa, o halde Türkiye de, gerek bu Kafkas Devletlerine ve gerekse, Kafkaslarda yeni cephe açmak yolunda tüm çabalarını harcayan Batılı düşman devletlere karşı kendini savunmada tümüyle haklı olduğu kanısındadır.

Bu düşüncelerin ışığı altında, İngilizlerin Bakû'den kovulabilmelerinin askerî bir zorunluluk olduğunun açıklanması gereksizdir. Osmanlı askerleri tarafından bu kentte (Bakû'de) zulüm ve yıkım yapıldığının öne sürülmesi ise, yukarıdaki suçlamalar gibi, tümüyle asılsızdır. Tüm bu açıklamalardan sonra, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı, Federatif Cumhuriyet Hükümeti'nin (Rusya'nın), kendine ulaşan haberlerin doğru olmadığına inanacağına güvendiği gibi, Osmanlı Hükümeti'nin, Brest-Litovsk barış anlaşmasına her zaman uymaya çalıştığı ve Rusya ile dostça ilişkilerin sürdürülmesini arzuladığına inanması gerektiğini bildirir ve Kafkaslardaki askerî hareketlerin de ancak Osmanlı topraklarının güvenliğini tehdit eden çetelere ve İngiliz güçlerine karşı yapılmış olduğunu belirtmek ister. Bu amaçlar elde edilir edilmez, Osmanlı Hükümeti kendi askerlerine ve bu arada öne sürüldüğüne göre, eğer böyleleri varsa, Osmanlı Ordusuna katılan gönüllülere de, tüm askerî malzemeyle birlikte Brest-Litovsk barışı çizgisine, yani Osmanlı sınırına kadar çekilmeleri emri verilmiştir.

Şimdiden kısmen yerine getirilen ve en yakın bir gelecekte sonuçlandırılacak olan bu önlem Osmanlı Devleti Hükümeti'nin Rus Federatif Cumhuriyeti'ne karşı katıksız ve dostça uygulamalarının en açık bir belirtisidir.[686]

7 Ekim 1918. *SovNarKom* Başkanı Lenin, Joffe'ye gönderdi. *Bakû doğrudan doğruya Sovyet makamlarına teslim edilmeden Türklerle hiçbir protokol imza edilemeyeceğini yaz*maktadır. *Lenin,*

[686] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 87-89.

Türklerin Bakû'yu İngilizlere teslim etmek için İngilizlerle gizli bir anlaşma yaptıklarından şüphelenmektedir.[687]

İngiliz, Fransız ve İtalyan başvekiller Osmanlı Devleti ile yapılacak müstakbel mütarekenin şeraiti hakkında gizli mutabakata vardı.[688]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki hangi makama gönderdiği belirsiz Filistin Cephesi'ndeki ahvali hülasa eden telgrafında; Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı, 8'inci Ordu Kumandanı Cevad Paşa'yı ve 4'üncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'yı hakaretamiz ifadelerle suçladı ve sulhün tek çıkar yol olduğunu vurguladı:

> Enver Paşa gibi bir ahmak genel harekât sorumlusu olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir askeri topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan kumandan bulunmasa idi, hiçbir askeri vaziyeti takdir edemeyen bir Dördüncü Ordu Kumandanı bulunmasa idi… Ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grup Karargâhı olmasa idi… Bu andan sonra, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır.[689]

Harita 4. *7'nci Ordunun Nablus'dan ric'ati, 19 Eylül-28 Ekim* (Erickson, 2013, p. 28).

Sadrâzam Müşir Ahmed İzzet Paşa, Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın ric'at hareketi ve ordu disiplini gereği kumandanlıktan azledişi hakkında şu cümleleri derc etmiştir:

> Mustafa Kemal Paşa, Mareşal von Sanders Paşa'ya verdiği bir lâyihada, ordusunun Filistin'den Haleb'e kadar geri çekilmesini ve bu esnada gösterilen fedakârlık ve kahramanlığı, Xenophon'ın "Onbinlerin Dönüşü"ne benzeterek övüp yüceltmiş ve birçok kumandan ve subayın terfiini inha etmiş, mareşal da bunu telgrafla aynen bana naklederek lâyiha sahibinin de terfiini teklif etmişti. Bu inhaların, büyük bir yenilginin arkasından ödüllendirme yönüne gidilemez cevabı verilerek tarafımdan reddedilmesi hayal kırıklığına sebep olsa gerek ki, Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'nın tayinini vesile ederek öfke göstermiş ve bununla da kalmayarak Cevat Paşa'ya hakaret içeren bir telgraf gönderdiği için, artık kumandanlıktan alınmış, nezareti de ertelenmiştir. Yine Yunus Nadi Bey gazetesinde, Mustafa Kemal Paşanın kendisini kabineme almamı telgrafla teklif ettiği halde buna itibar etmediğimi, hâlbuki o Harbiye Nezaretinde bulunsa neler, neler olacağını, bize karşı itirazcı ve saldırgan bir ifade ile söylüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın bana hitaben böyle bir telgrafını hatırlayamamakla birlikte tekzip de edemem. Bununla birlikte ben ne ekte sunulan ne de rivayet edilen telgrafları almadan, kendisini kabineme almayı düşünmüş ve Harbiye Nezaretini onun için açık tutmuştum. Gecikme yukarıda açıklanan sebeplerden ibarettir. Liman Paşaya verdiğim cevapta bu düşüncemi ima etmek, öfke ve hiddetin yatıştırılmasına yardım edeceğinden uygun olurdu. Fakat meşguliyetin çokluğundan dolayı geciktirdim.[690]

---

687 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 32-33.
688 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 18.
689 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 231.
690 Ahmet İzzet Furgaç, *Feryadım*, 2017, c. 1, s. 31-32.

Akademik tarihçi Şükrü Hanioğlu, Ksenofon teşbihinin temsil ettiği anlam hakkında şu tahlilde bulunmuştur:

> Mustafa Kemal, 1918 yılının eylül-ekim aylarında Suriye'de yaşananları, Ksenofon'un "On Binlerin Dönüşü (Anabasis)"de anlattığı epik yürüyüşe benzeterek, maiyetinde bulunan çok sayıda subayın terfiini inha etmişse de Sanders cânibinden onaylanan başvuru, Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa tarafından, bir askerî hezimet ardından ödüllendirmelerin anlamlı olmayacağı gerekçesiyle geri çevrilmiştir.
>
> Genç mirliva kendisini, Clearchus ve diğer Yunan komutanlarının ölümünden sonra başına geçtiği paralı askerler topluluğunu, sadece askerî bilgisi değil üstün liderlik vasıflarının da yardımıyla Babil'den, son hedef olmayan, ama hemcinslerinin yaşadığı Hyssos (Sürmene)'ye ulaştıran Ksenofon gibi, Alman komutanların başarısızlığı üzerine kumandasına el koyduğu dağılmış orduları Haleb'e getiren bir kahraman olarak görmüştür.[691]

8 Ekim 1918. Şuşa istirdad edildi.[692]

Sadrazam Talat Kabinesi istifa etti.[693]

> Bir yıldan az süren bu dönemde, son İttihat ve Terakki hükümeti Rusya'nın yüzyıllardan sonra Osmanlı devletine karşı birden bire zayıf düşmesinden yararlanarak, son Osmanlı emperyalizmi olan Turancılık tasarılarını uygulamaya çalışmış, ancak bununla Kafkaslarda ve daha ötede karşıdevrimci gruplar ve hükümetler kurarak ve besleyerek bu bölgelere Batı emperyalizminin yolunu açmıştır. Bir zaman gelecek son bağımsız Osmanlı hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı kurduğu bu hükümetleri ilk bağımsız Türkiye hükümetinin Sovyet Rusya ile birlikte ortadan kaldırması gerekecektir.[694]

9 Ekim 1918. Çerkes *Yusuf İzzet* [Met] *Paşa Derbent'e gelmiş ve komutayı tamamen eline almıştı. Bahsi geçen günlerde Derbent'te bulunan Hükümet Başkanı Abdülmecit Çermoyev, Dağlı halka hitaben yaptığı çağrıda Türk kuvvetlerinin iki taraf arasında imzalanan antlaşmaya göre geldiğini, bölgeyi fethetme amacı taşımadığını ve anarşiyle mücadelede Dağlılara yardım edeceğini dile getirdi. Bununla birlikte bir Sovyet arşiv belgesi, Çermoyev'in aksine Osmanlı Devleti ve Dağlılar arasındaki münasebetin "vassallık" düzeyinde olduğunu iddia etmektedir: "Türk ordusu, birleşik Dağlıların merkezî komitesini iş başına çağırdı. Üyeleri Temirhan-Şura'da toplandılar ve iktidarı inşa etme işine koyuldular. Bunun için öncelikle Osmanlı Devleti'nin Dağlılar üzerindeki "himayesi" temelinde Türk tarafıyla bazı diplomatik görüşmeler yapıldı."*[695]

Karl Radek, "İzvestia"da (9 Ekim 1918) (No: 219 (483) Türkiye aleyhinde uzun bir makale ile, Ahmed Nesimî Bey'in iddialarını cevaplandırmağa gayret etmişti. Karl Radek, yazısında bilhassa Ermeniler meselesi üzerinde durmuş ve makalenin sonunda "Türkler derhal Bakû'yu boşaltmazlar, Sovyet-Rusya'ya iade etmezlerse, Sovyet hükümeti Ermeni meselesini bütün genişliği ile, yalnız Rus Ermenileri değil, Türk arazisindeki Ermenilerin de ortaya konacağı" tehdidini savurmuştu. Yani Sovyet-Rusya Türk sahasındaki Ermenilerin ayrı bir devlet kurmalarını ve Türkiye'den ayrılmalarını talep edecekti. Türkiye'ye karşı böyle bir tehdit sonraları da Sovyetler tarafından, Ankara hükümetine karşı da kullanılmak istenecektir.[696]

---

[691] Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 258.
[692] *GARF*, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 13; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 203.
[693] Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, 1995, s. 381.
[694] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 33. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[695] *GARF*, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 211.
[696] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 562.

10 Ekim 1918. *Pravda* gazetesinin iktibas ettiğine nazaran *Daily News gazetesi, "Türkiye'de karışıklıklar ortaya çıktı. Ayaklanan askerî birlikler bugünkü hükûmetin hemen istifasını istediler" diye yazmakta*dır.[697] Askerî tarihçi M. Larcher'in de naklettiğine göre *1918 yılı sonbaharında, kendilerine yiyecek verilmemesi üzerine, silahlı bir asker ayaklanması patlak verdi. Ayaklanan askerler, kent halkının da desteğiyle, hapishaneden tutuklulan salıverdiler. Memurları, jandarmaları ve Alman subaylarını hırpaladılar ve bir an önce barış yapılmasını istediler* idi.[698]

Çiçerin, Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî'ye cevabî nota keşide eyledi. Brest-Litovsk'un yürürlükte kalması için birtakım şartların yerine getirilmesi gerektiğini yazıyor. (i) Bakû'den geri çekiliş, (ii) Bakû harekatının Sovyet Rusya'ya verdiği maddî zararın tazmini:

> Dışişleri Halk Komiserliğimiz, Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın 6 Ekim 1918 tarihli radyo-telgrafını almış olduğunu bildirmekle şeref duyar. Bu telgraf, Halk Komiserliğimizin 10 Eylül 1918 tarihli radyo-telgrafının cevabı niteliğindedir. Yazık ki, Halk Komiserliğimiz, Osmanlı Dışişleri Bakanı tarafından öne sürülen görüşlerin yeter derecede inandırıcı olmadığını ve dolayısıyla, Türkiye'nin hareket tarzı ve bundan doğan sonuçlar hakkındaki Halk Komiserliğimizce ifade edilen görüşleri değiştiremeyeceğini de belirtıneden geçemez. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türk makamlarına devredilmelerinde Brest-Litovsk barışı kararlarının, Sovyet Hükümetine tüm ayrıntılarıyla yerine getirilip getirilmemesi sorununun hiçbir değeri yoktur, çünkü Türk asker! güçleri, barış koşullarını hiç hesaba katmadan, herhangi bir tarih karariaştırmadan ve Rus makamlarıyla da anlaşmadan, Kars, Batum ve Ardahan bölgelerine zorla girmeye başlamışlardır. Üstelik buralardaki yerli halka karşı akıl almaz bir biçimde katliama giriştiler. Berest-Litovsk anlaşmasını izleyen dönemde Kafkaslarötesi'nin Gürcülerin oturduğu kesimlerinde, geniş halk yığınlarının istekleri göz-ardı edilerek, Sovyet egemenliğine karşı duran asiler oldukça güç kazanmışlar ve asi bir hükümet kurmuşlardı; bu sözde hükümet, önceleri Brest-Litovsk barışını varsaymamıştı bile. Durum böyle olunca Sovyet Hükümeti, Tiflis'te tutunmakta olan asileri, eylemlerinden doğacak tüm sonuçlardan hiçbir şekilde sorumlu olmayacağı konusunda uyarmıştı. Fakat Osmanlı Hükümeti'nin, kendi hareket hattını haklı çıkarmak için Tiflis'teki asilerin yasadışı davranışlarını neden olarak göstermeye hiç mi hiç hakkı yoktur; çünkü Türk Hükümeti onlarla görüşmelere girişmekle bizzat kendisi bu asilere siyasal destekte bulunmak ve Rusya Cumhuriyeti ile varolan dostça ilişkilere aykırı olarak, bu asileri, anlaşma imzamala hakkına sahip "yetkili" bir devlet olarak tanımıştır. Türk Hükümeti'nin, böylesi asi hareketleri desteklemesi ve bunları kışkırtması gözönünde tutulursa, Sovyet egemenliğine karşı ayaklanan Kafkaslarötesi halkının birtakımının eylemlerinin sorumluluğunu Sovyet Hükümeti üzerine yıkmaya hiçbir hakkı yoktur.
>
> Sahtekârlık yaparak kendilerine yerli hükümet süsü vermiş olan ve bu şekli yle İstanbul'a ve orada kendilerine her türlü yardım gösterilmiş olan bu sahtekârların hareketlerinden ötürü duyulan öfkeyi dile getirmek ve protestolarını bildirmekle birlikte Kafkasların gerek güneyinden, gerekse kuzeyindeki çeşitli yerlerden çok sayıda temsilciler Sovyet Hükümeti nezdinde buluşmuşlardı. Kars, Batum ve Ardahan sancaklarındaki yerli halkın referandum ile ilgili konularda, Sovyet Hükümeti'nin bir değerlendirmede bulunamayacağına dair Osmanlı Dışişleri Bakanlığının görüşlerinin gerçek dışı olduğu düşünülebilir. Brest-Litovsk barış anlaşmasında, hiçbir kuşkuya meydan vermeyecek bir biçimde kabul edildiği gibi, bu ülkelerin halkı, komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak, ancak hiçbir zaman yalnız Türkiye ile değil, kendi geleceklerine ait kararları kendileri vereceklerdi. Brest-Litovsk anlaşmasındaki, Rus devletinin bu referanduma karışmamasına ait kayıt ise, bu referanduma Rus Hükümeti ya da temsilcilerine hiçbir baskı yapılmaması ya da genellikle buna karışmamasını sağlamak içindi; bu konuya bugüne dek saygı gösterilmiştir. Dahası yerli Müslüman halk temsilcileri acı yakınmalada Rus Hükümeti'ne başvurdular; onların bu başvurmaları gerçekten meydana gelen olaylara ait çok sayıda malzeme ile haklılık kazanmakta ve doğrulanmaktadır; buradaki (Kars, Ardahan ve Batum) halkın kaderini belirlemek amacıyla yapılmış olan bu sözde referandum sırasında, yani bu halkın iradesini belirlediği evrede akıl almaz hileler yapıldığı belirtilmiştir. Genellikle, bu yerlerdeki gerek Türk

[697] Pravda, 10.10.1918; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 64.

[698] M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiole*, s. 540; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 64.

makamlarının davranış biçimi, gerekse Türklerin tüm Kafkaslarötesi'ndeki siyasal tutumları ve askerî eylemleri Brest-Litovsk barışını ve Rusya Cumhuriyeti ile dostça ilişkileri devamlı bir ihlâl niteliğindedir.

Bakû'ye saldırının ise, Türkiye'ye komşu yerlerin halkından bazı grupların davranışlarından ileri geldiği konusundaki iddialara hiçbir biçimde kanıt bul unamaz, çünkü Bakü'deki durumun bu hareketlerle hiçbir ilgisi yoktur. Osmanlı Dışişleri Bakanının, Bakû'de İngiliz birliklerinin bulunmasıyle Türk Ordusunun harekete geçtiği konusundaki iddiası ise, şu basit gerçekle çelişmektedir ki, Türk Ordusunun Bakû'ye karşı harekete geçmesi, oralara tek bir İngilizin ayak basmasından çok önce başlamıştı, ve daha Temmuz'un sonunda Şevket (Yakup Şevki) Paşa tarafından Bakû'lülere teslim olmaları istenmişti; Bakû'ye İngiliz birlikleri ancak Ağustos'ta girmiştir. Aslında Bakû kentine Türk Ordusunun yaklaşması kent üzerine karanlık bulutların çökmesiyledir ki, o güne kadar Sovyet Hükümeti'ne bağlılığını sarsılmaz bir biçimde koru ya bilmiş olan Bakû halkı arasında, İtilâf Devletleri tarafından (rüşvetle) elde edilmiş olan asilerin yalanlarına inananlar çağalmış ve (bu asiler tarafından) Bakû'ye bir İngiliz askeri birlik çağrılmıştır. Baku'ye giren İngiliz birlikleri ancak Türk Hükümeti ve ajanlarına, Bakû'ye saldırmak konusunda sözümona uygun bir bahane oluşturmuş; -fakat bu birlikler kenti savunacak durumda değildi- ve Bakû'ye Türk saldırısı başlayınca hemen kentten çekip gitmiştir.

Sayın Osmanlı Dışişleri Bakanı, Türk askerî güçlerinin işgal etmiş oldukları ülkenin boşaltılmasına başladıklarını söylüyorlar. Ne yazık ki bu emrin uygulandığı bizce şimdilik bilinmemektedir ve bu yerlerden hiç birisi, gerek düzenli Türk güçleri, gerekse onlarla birlikte hareket eden düzensiz çeteler tarafından boşaltılmış değildir. Rusya ile imzalanan anlaşmaların uygulandığına ve dostça ilişkilerin, Türk Hükümetince gerçekten arzulandığına dair hiçbir olay Rus Hükümetince bilinmemektedir. Osmanlı Hükümeti Rus Cumhuriyeti'ne bu ülkede (Bakû bölgesinde) işlemiş olduğu kötülükleri kısmen olsun düzeltmekle ancak böyle bir dostluk arzusunda olduğunu kanıtlayabilir; bu ise ancak Türk makamlarının, zor kullanarak işgal etmiş oldukları Bakû kentinin ve Brest-Litovsk anlaşması ile saptanan sınıra kadar olan yerlerin resmen Sovyet makamlarına aktarılması ve geri verilmesiyle somutlaşır. Bu boşaltma ve devir teslim işlemi Rus Sovyet makamlarına ve özellikle bu amaçla tarafımızdan oluşturulacak temsilciler aracılığıyla yürütülecektir; bu arada, Türk saldırısı sonucu ortaya çıkan zarar ve ziyan tümüyle ödenecektir. İşte ancak bunlar yerine getirilince Osmanlı Dışişleri Bakanının telgrafının sonunda söylediklerinin kanıtlanmış olduğuna Rus Hükümetince inanılacaktır. Bakû kentinin ve Almanya tarafından tanınan Gürcistan'ın Osmanlı sınırına kadar uzanan topraklar ile Brest-Litovsk barışında saptanan Kafkaslarötesi'ndeki Osmanlı sınırına uzanan toprakları makamlarımıza geri verirken, dolayısıyla Osmanlı Hükümeti, bu yerlerdeki Türk güçleriyle birlikte oralarda faaliyette bulunan tüm düzenli ve düzensiz çeteleri, askerî eğitimcileri ve kumandanlarını da geri çekecektir. Ancak bunlar yerine getirilirse, Brest-Litovsk barışı ile bu bölgelerde kurulmuş olan düzen, eski haline kavuşmuş sayılabilir.[699]

İTC Hükümetinin yurtiçinde baş belasına dönüşmüş başıbozuk firarî eşkıyaları Sovyet Rusya'ya karşı ne yazık ki kullandığına ilişkin mevsuk bilgiye sahibiz: *İstanbul'daki Bulgar Temsilcisinin, Başbakan Aleksandr Malinov'a gönderdiği bir rapora göre, hükümet gizli bir emirle bütün vilâyetlerdeki mülki ve askeri amirleri toplıyarak onlara şu kararı bildirmişti: Bölgelerinde faaliyette bulunan çetelerin başları ile temasa geçerek onlara, eğer çeteleri ile birlikte Kafkas cephesine gittikleri takdirde şimdiye kadar işledikleri suçların hesabı sorulmıyacağı bildirilmeliydi. Bu çeteler gittikleri yerlerde faaliyetlerine devamda serbest olacaklardı. Ancak bu faaliyet sadece Sovyet Cumhuriyetleri halklarına karşı olacaktı. Kolişev'in bildirdiğine göre hükümet bu çetelere ayrıca nakil imkânı sağlıyacağı, yoldaki iaşelerinin kendileri tarafından sağlandığı gibi silâh ve techizat da verileceği vaadediliyordu*.[700]

11 Ekim 1918. *Türkiye'nin yenilmesi olayını -her halde içten gelen bir sevinçle- Karl Radek "İzvestia"de (11 Ekim 1918) yorumlamak maksadiyle uzun bir makale yazdı*:

---

[699] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 90-92. "Çiçerin'in bu 12 Ekim (1918) tarihli notası cevapsız kaldı. Bu nota Sovyet hükûmetinin, harp bitmeden önce Osmanlı İmparatorluğu adresine yolladığı son notası oldu. Bu nota, Sovyetlerin Kafkaslardaki emellerini ve Türkiye'ye karşı tutumlarını açığa vurmak bakımından önemli idi." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 563.

[700] *STDİA* (Bulgar Merkez Tarih Arşivi), F. 176, Op 3. Arşiv Ed. 1170, s. 7; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918-1922)*, 1969, s. 43-44.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Genç Türkleri Almanya ile bağlar kurmak ile itham'la başlayan bu mağlubiyetin "Türkiye'nin sonunun başlangıcı"dır dedikten sonra, Karl Radek, Enver ve Talât Paşalarla alay etmişti. Talât Paşa'nın vaktiyle Selânik'te bir telgraf memuru olmasiyle istihza edilmek istenirken, Karl Radek kendisinin de bir "saat hırsızlığından hapise atıldığını" unutmuş görünüyordu. Türkiye'nin bilhassa Rus korkusu ile harbe girdiğini ve Boğazların Rusya'nın eline düşmesine mani olmak için Almanya tarafında harbe katıldığı belirtilmişti ki, doğruydu. Karl Radek'e göre: "Genç Türkler, Almanlardan, Abdülhamid devri memurlarından daha çok rüşvet aldıkları için, Almanya tarafına dönmüşlerdi."

Karl Radek acı sözlerle "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Genç Türkleri itham etmiş ve bu devrin (tamamiyle haksız olarak) kara bir tablosunu çizmişti. Sonra harp devrine geçilmiş ve Kafkaslardaki Türklerin eşkiyacı plânlarını Alman militarizmi desteklemişti (Halbuki hakikat tam bunun aksine idi); Karl Radek'e göre, Türkiye'nin yenilmesi mukadderdi.

Şimdiki (yani mütarekeden sonra) Türkiye tamamiyle müttefik (Antanta) Devletlerinin elinde olup mukadderatını onlar tayin edeceklerdi. Kabinenin başında duran İzzet Paşa (Brest-Litovsk'ta bulunmuştu) Karl Radek'e göre, bilgisi, enerjisi olmayan eski bir mürteşidir" (Karl Radek bunu acaba nereden öğrenmişti?). Karl Radek, Türkiye'nin yenilmesinin aslında yırtıcı (hayvanların) (yani Antanta Devletlerinin) yeni bir zaferi olduğunu ve (Müttefiklerin) Boğazlar vasıtasiyle Rusya üzerine yürüyeceklerini ve bunu yaparken de (mutadları vechile) "demokrasi ve insanlık namına hareket edecekleri" iddia olunacağını alaylı bir dil ile yazarak makalesine son vermişti. Talihin cilvesi olarak bu kadar alay ettiği ve küçük gördüğü Talât (ve Enver) Paşalar bir yıl sonra Berlin'de Karl Radek ile karşılaşacaklar ve Radek'in Alman hapsinden çıkarılmasında mühim rol oynayacaklardır.[701]

12 Ekim 1918. *Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri* [Killigil] *Paşa Derbent'e* muvasalat etti.[702]

13 Ekim 1918. İstanbul'daki Enver'den Derbend'deki Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nuri'ye telgraf: *Kafkas Müslümanlarının müttehiden çalışmalarını ve bu sebeple Azerbaycan hükümetiyle Şimali Kafkas hükümetinin ayrı ayrı zayıf kalmamaları için ya birleşerek "Şarkî Kafkas hükümeti" namı ile bir İslam hükümeti vücuda getirmeleri veyahut konfederasyon şeklinde yekdiğeri ile derhal anlaşma yapmalarını pek elzem görüyorum*.[703]

13 Ekim tarihinde de Derbent şehrinde, hükümet konağının önünde İcra edilen bir merasimle "Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"nin bayrağı çekildi ve hükümetin kurulduğu resmen ilan edildi. Dağıstan Cumhurbaşkanı (reisi) Abdülmecid (Tapa) Çermoyef ve İslam Ordusu kumandanı Ferik Nuri Paşa bu münasebetle birer nutuk çekerek, günün önemini ve Osmanlı-Türk ordusunun kahramanlığını belirttiler ve övdüler. Derbent, adeta 1580-81 yıllarında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kahramanlıklada dolu günlerini yeniden yaşıyordu. 350 yıl sonra burada tekrar şanlı Osmanlı-Türk bayrağı dalgalanıyordu.[704]

14 Ekim 1918. Müşir Arnavud Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa kabinesi kuruldu.[705] İstanbul Büyükada'da mevkuf İngiliz General Charles Townshend, Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'dan mülakat istedi.[706]

Daha önce İngilizler, Lawrence'nin subaylarından Albay S.F. Newcombe eliyle Talât'a gayri resmi görüşme teklifinde bulunmuşlardı. Newcombe, Filistin'de esir düşerek Bursa'ya getirilmiş ve buradan, sonradan evleneceği Bursalı bir kızın yardımıyla İstanbul'a kaçmıştı. Bir İngiliz kurmayı olarak İngilizlerce kabul edileceğini umduğu koşulları Türklere bildirmiş ve aracılık önerisinde bulunmuştu. Bu teklifi, İzzet Paşa hükümetine de tekrarladı, ama daha yüksek rütbeli bir subayın bu işi daha iyi yapabileceğini ileri sürdü. Bu

[701] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 564-565. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[702] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 211.
[703] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 211. "Ancak Enver Paşa'nın beklediği ittifak sağlanamamıştır. Zira Azerbaycan'ın Şii ve Dağıstan'ın Sünni olmasının iki taraf arasında uzlaşmazlık yarattığı düşünülmektedir."
[704] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 541.
[705] Takvîm-i Vekâyi', 15 Teşrîn-i evvel 1334, Numero 3368, s. 1.
[706] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, Ek 4.

da, Bağdat seferi sırasında başarısız Kut savunmasına komuta eden ve şimdi de gözde bir esir olarak Büyükada'da bulunan General Sir Charles Townshend'di. General, bunun arkasından İzzet Paşa'ya, Rauf Beyle haber göndererek İngiliz makamlarıyla barış görüşmeleri için aracılıkta bulunmayı teklif etti. İzzet Paşa, nasıl olsa bir mütareke yolu aradığına göre, bu kendi gelen teklifi kabul etmekte sakınca görmedi.[707]

7'nci Ordu Menzil Başmüfettişi Mirliva Gürcü Ahmed Avni (Lortkipanizde / Şahinbaş) Paşa:

Orduda Sağır İsmet namıyla ve komiteye yaptığı inadıyla tanınmış olan Miralay İsmet Bey de bu hezimete uğrayan ordunun kolordularından birini kumanda ediyor idi. Ordu ve kolordularını düşmana teslim edip, yalnız aziz canlarını kurtaran kahraman kumandanlar elleri boş olarak Haleb'e gelebilmişler idi.

Bu sırada mütareke kabinesini teşkil eden İzzet Paşa, İsmet Bey'i Harbiye Müsteşarlığı'yla İstanbul'a davet etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya da Müşir Liman Von Sanders Paşa'nın yerine, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nı tevcih etmişti. Ancak bir avuç, o da derme çatma askerden ibaret kalan bu grubun kumandanı Halep'ten, İzzet Paşa ile görüşerek pazarlığa girişmişti.

Mustafa Kemal Paşa başlıca iki mühim noktada ısrar ediyordu;

Birincisi; Fethi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne, kendisinin Harbiye Nezareti'ne tayini.

İkincisi; artık o civarda tutunamayacağından dolayı her ne bahaya mâl olursa olsun, mütarekenin yapılmasını talep ve teklif ediyor idi.

İzzet Paşa'dan gelen cevaplardan Fethi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne alındığını ve Harbiye Nezareti'nin kendisine tahsis ve tefrik olunarak, geçici şekilde ve vekaleten idare olunmakta olduğunu ve mütareke koşullarının hafifletilmesi için biraz zaman kazandırılmasını rica ediyor idi. Ancak bu gibi teminat ve güvencelere rağmen yine Paşa, İstanbul'a bir saat evvel gitmekte sabırsızlanıyor idi.

Nihayet Adana'dan şimşek hızıyla özel bir tren ile İstanbul'a hareket etmişti. Bu tren Konya'dan geçerken, Konya civarında Çumra İstasyonu'nda aynı trene ben de katıldım ve birlikte İstanbul'a geldim.

Mustafa Kemal Paşa adeta Harbiye Nazırı sıfatıyla İstanbul'a geliyor idi. Maltepe'ye vardığımızda satın alınan bir gazeteden İzzet Paşa kabinesinin düştüğünü ve Tevfik Paşa kabinesiyle Harbiye Nezareti'ne Abdullah Paşa'nın tayinini okuduğu zaman, pek çok sıkıldığını saklayamadı.

Halbuki yolda daha nice tasavvurları ve düşünceleri sırasında Harbiye Nezareti'ne müsteşar olarak İsmet Bey'e büyük bir şeref payı ve mevki ayırıyor idi.[708]

Aynı gün, Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî (Padişah'ın fahrî bir yaveri) Mustafa Kemal, Seryâver-i Hazret-i Şehriyarî (Padişah başyaveri) Naci (Eldeniz) Bey'e göndermiş olduğu "gayet mahrem" telgrafta *müttefikan, olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lâzım* geldiğini ve *bunun için fevt olunacak bir an dahi kalma*dığını öne sürerek yeni bir kabine kurulmasını teklif etti. Sadaretin Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya tevdi edilmek üzere müstakbel kabinede yer almasını istediği kişiler; Ali Fethi (Okyar) Bey, Hasan Tahsin (Uzer) Bey, Rauf (Orbay) Bey, sabık Dahiliye Nâzırı İsmail Canbulad Bey, sabık Beyrut valisi Azmi Bey, sabık Şeyhü'l-İslâm Hayri (Ürgüplü) ve *âcizleri* (kendisi) idi.[709] Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kabine için önerdiği Fethi Bey, Dahiliye Nâzırı; Rauf Bey, Bahriye Nâzırı; Ürgüplü Hayri Efendi, Adliye Nâzırı oldu.[710] Mustafa Kemal Paşa ise Ahmed İzzet Paşa sadaretinde kurulacak kabinenin Harbiye Nâzırı olmak emelindeydi.[711] Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık 5 sene evvel, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 20 Eylül 1913 tarihli umumî kongresinde, ordu ile siyasetin

[707] Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 160-161.
[708] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 207-208.
[709] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* içinde (s. 13-14). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
[710] Takvîm-i Vekâyi', 15 Teşrîn-i evvel 1334, Numero3368, s. 1.
[711] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1994, c. 1, s. 333-334.

birbirinden ayrılmasını Ali Fethi (Okyar) vasıtasıyla resmen savunmuştu. Bu çelişkili hâl, örneğin, Cavid Bey'in 5 Şubat 1922 tarihli günlüğüne şöyle kaydedilmiştir:

> Mustafa Kemâl Paşa'nın bir kaç gün evvel gazetelerde beyânâtı vardı. (..) Hayatından bahsetmek için Vakit Gazetesine verdiği mufassal bir 'interview'de (..) askerlerin siyasetle iştigâl etmelerine aleyhtar olduğu cihetle İttihad ve Terakkî ile arası açılmış olduğunu söyledikten sonra harbin sonlarında kendisi bir ordu kumandanı iken İstanbul'a kimlerden mürekkep ve kabîne teşkil lâzım geldiğini bildirmiş olduğundan bahsediyor![712]

Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, *Mustafa Kemal Paşa'nın (..) telgrafı (..) kabinenin kurulmasından birkaç gün sonra elime geçmiştir* der.[713] Bahriye Nazırı Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezâretine tayin edilmesini Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'ya arz etmiştir:

> Halep'e vardığı anlaşılan Mustafa Kemal Paşanın da Harbiye Nezaretine tâyini ile, hâlâ kendi üstlerinde bulunan ve her gün artan ve tahammül haddini aşan askerî işleri idarenin bir dereceye kadar kolaylaşıp hafifleyebileceğini arza mecbur oldum. Sadrâzam, General Leyman Von Sanders'in vazifesinden affı hasebiyle Ordular Grubu kumandanlığına o cephenin hâlini bilen ve çok müşkül olan durumu idareye muktedir olduğunu takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa'yı tâyin ettiğini söyleyerek cebinden çıkardığı bir kağıdı bana uzattı. Alıp okudum: (..) Okumayı bitirince isimleri geçen zevattan bazılarının kabineye girmiş olduklarını düşünerek bu telgraf suretinin kendisine Mustafa Kemal Paşa tarafından mı gönderildiğini sordum. Sadrazam, "Hayır, Padişah verdi." dedi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayinini çoktan münasip gördüğünü ve bu nezareti bundan dolayı kendi üstüne aldığını, sulh yapılabilirse, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davetle bu Nezareti kendisine teklif edeceğini, yapılamazsa Anadolu'ya yönelecek düşman istilasına karşı lazım gelen askeri tedbirleri almak ve tatbik etmekte -mevcutlar arasında- ondan daha muktedir bir kumandanımız bulunmadığı cihetle, şimdilik cephede çalışmasını daha faydalı ve mühim gördüğünü ilave etti. Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişaha teklif ettiği kabine azası arasında ismini zikretmesi, ne muvafakatime, ne de malumatıma müsteniddi. Esasen hal ve vaziyet dolayısıyla o günlerde Mustafa Kemal Paşa ile herhangi bir surette temasımız da olmamıştı.[714]

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, *Türk topraklarında stratejik noktaların mütareke gereğince işgal edilmesi halinde Yunan kıtalarının bu operasyona katılmalarına müsaade edilmesini*, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'dan taleb etti. Venizelos, *"bu kıtaların müşterek işlerinde Müttefiklerle yanyana meşru yerlerini almaktan menedilmeleri halinde Yunanistan'da büyük teessür husule geleceği" fikrini şiddetle savundu. Balfour, buna: "Kıtaların askerî harekâtta kullanılması cephedeki Generallerin işi olduğunu" cevaben bildirdi*.[715]

15 Ekim 1918. General Townshend, Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey'e bir mektup göndererek *hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile müzâkerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükûmeti'ne yardıma hazır olduğunu* bildirdi.[716] Tahrifatçılıkla maruf Cemal Kutay doğru söylüyorsa, Townshend'in bu teşebbüsünün arkasında Satvet Lütfi Tozan bulunmaktadır. Ali Fethi Okyar'ın hatıratını neşreden Kutay, şu dipnotu düşmüştür: *[S]aray adına İngiliz generali ile gizli ilk temas kuranın Prens Mehmet Sabahattin Bey'in hususî kâtibi Satvet Lütfi Tozan Bey olduğu anlaşılmıştı*.[717]

> Kabinenin kuruluşunun ertesi günü idi. Bahriye Nezarite'ne varışımda General Townshend'den bir mektup aldım. Irak cephesinde "Kut'ulâmere"de esir düştükten sonra kaçmıyacağına askerî namusu üzerine söz vererek, Büyükada'da serbestçe oturmakta olan bu İngiliz generali, Nezarete tayinimden dolayı beni tebrik ile esaret müddetince Türkiye'den gördüğü insanî ve şerefli muamelenin hatırasını dâima şükranla muhafaza

[712] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 339-340.
[713] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 20.
[714] Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 71-72.
[715] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 63.
[716] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 17.
[717] Fethi Okyar. (1980). *Üç Devir'de Bir Adam* (C. Kutay, haz.) içinde (s. 246, dipnot 1). İstanbul: Tercüman Yayınları.

> edeceğini söylüyor ve: "Osmanlı Devleti muhasımlar ile sulh yapmağa taraftar bulunduğu takdirde iki tarafın esas menfaatlerini telif edecek bir sulhün yapılmasında İngiltere hükümetiyle Devleti Âliyye arasında tavassuta hazır bulunduğunu" ilâve ediyordu. (..) Townshend'ın mektubundaki teklif üzerine bizzat teşebbüste bulunmayı münasip görmedim. Kendisine -mektubu getiren Tevfık Beyle- teklifini Sadrâzam Paşa'ya yapması daha muvafık olacağı cevabını gönderdim.[718]

*Bakü'de Bolşeviklerin kontrolündeki Bakü Komünü'nün yıkılmasından çok kısa bir zaman sonra, 15 Ekim 1918'de Bakü'yü işgal eden Osmanlı Ordusu, kuzeye Dağıstan'a doğru yürümeye devam etmiştir. Ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleriyle mütareke imzalayarak yenilgiyi kabul etmesi üzerine Dağıstan'a kadar ilerlemiş olan Nuri Paşa ve Osmanlı ordusu Bakü de dahil olmak üzere Kafkaslardan çekilmek zorunda kal*acak *ve bu coğrafya bu sefer de İngiliz ordusu tarafından işgal edil*ecektir.[719]

İzvestia gazetesi, "Türklerin Vahşeti (zverstvo turok)" sernameli yazı neşretti:

> Vladikavkas'dan alınan bir habere göre: Ermenilerin feci durumda olduklarından bahsedilmiş ve Erzincan yakınındaki daracık bir sahada altı yüz bin Ermeninin toplanmış olduğu ve bunların açlıktan ve sari hastalıklardan, vebadan kitle halinde öldükleri bildirilmişti.
>
> "İzvestia"nın dediğine göre: "Türkler, işgal ettikleri Ermeni arazisinde ahalinin yarısını öldürmüşlerdi; fakat gazetenin iddia ettiğine göre, "Ermeniler birçok yerde Türklere karşı kahramanca savaşıyorlardı" "Ermenilerin Sovyet-Rusya'dan yardım bekledikleri de" ayrıca belirtilmişti. Azerbaycan'da ve Türklerin hâkim oldukları diğer yerlerde güya arazi tamamiyle çiftlik sahiplerine iade edilmiş, eski nizama dönülmüştü. "İzvestia"nın en üst kısmında da iri harflerle şunlar yazılı idi: "Türklerin Kafkaslardaki Vahşeti: 20 Bin Ermeni ve İşçi (Türkler tarafından) vahşiyane bir şekilde öldürülmüşlerdir." Yani Sovyet gazeteleri, tıpkı eski Çarlık Rusyasında olduğu gibi, Türklerin Ermeni mezaliminden bahisle, Rus ahalisini ve Kafkaslıları Türklere-Müslümanlara karşı kin ve nefret beslemeğe davet etmişlerdi. "İzvestia"yı Kafkaslarda ve diğer yerlerdeki gazete ve hattâ Mustafa Suphi'nin çıkardığı "Yeni Dünya" takibetmişler ve Türkiye aleyhinde neşriyata başlamışlardı.[720]

16 Ekim 1918. Sadrazam Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, İngiliz Yarbay Stewart Francis Newcombe'yi *Yunanistan'a en yakın İtilaf ordusu karargâhına gönderip savaşı sona erdirmeyi düşündüyse de,* Newcombe'yi *götürecek bir uçak bulamadı*.[721]

20 Ekim 1918. *20 Ekim 1918'de Enver Paşa'nın yardımcısı General von Seeckt'in Enver Paşa'ya yaptığı "Almanya'ya gelmek istemesi halinde boğazda hazır tuttuğu gemilerden birini emrine verebileceği" teklifini Enver Paşa arkadaşlarına açmış ve bu teklif üzerine ittihatçılar düşünmeye başlamışlardı*.[722]

21 Ekim 1918. Ahmet İzzet Kabinesi, *Şark Orduları Grup Komutanlığı'na Kafkasya ve İran'daki taarruzun durdurulması ve geri çekilmenin başlaması yönünde talimatlar ver*di.[723]

22 Ekim 1918. Lenin: *İngilizler ve Fransızlar ne Sibirya, ne de Arhangelsk'te büyük bir başarı elde edebildiler. Tersine, bir dizi bozguna uğradılar. Fakat şimdi güçlerini, Rusya'ya, güneyden, ya Çanakkale Boğazı'ndan, ya Karadeniz'den, ya da karayoluyla Bulgaristan ve Romanya üzerinden saldırmaya yöneltiyorlar*.[724]

---

[718] Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 58-60.
[719] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 300-301.
[720] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 563.
[721] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 310.
[722] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 188.
[723] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 215.
[724] V. İ. Lenin, *VTSİK Moskova Sovyeti, Fabrika Atölye Kurulları ve Sendikalarının Birleşik Oturumu* [Rusça], 22 ekim 1918, cilt 37, s. 118; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 30.

10-23 Ekim 1918. *Antranik Ozanyan komutasındaki Ermeni birlikleri* ile *Türk-Azeri kuvvetleri*, Şuşa ve Zangezur mıntıkalarında çarpıştılar.[725]

Ahmet İzzet Kabinesi, Kafkas İslâm Ordusuna Karabağ Harekâtının durdurulmasını emretti.[726]

27 Ekim 1918. *27 Ekim 1918'de Clemenceau, General Franchet d'Esperéy'e "Rusya'da Bolşevizmin düşüşünü sağlamak amacıyla ekonomik kuşatma genel planı"nı gönderir. Buna göre, Rusya'nın ekonomik açıdan yaşayabilmesi için gerekli olan Ukrayna, Kafkasya ve Batı Sibirya bölgeleri, Bolşeviklere tamamen kapanacaktır. Buralarda antibolşevik Rus unsurlarının egemenliği sağlanacaktır. Askerî müdahale ve Çarlık generalleri eliyle bu gerçekleştirilecek ve Bolşevizm devrilecektir*.[727]

İTC Harb Kabinesi Genelkurmay Başkanı General von Seeckt, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Bernstorff'a, *Talat Paşa, Enver Paşa ve önde gelen diğer bazı ittihatçı isimlerin, ülkelerini terk etmek istediklerini* bildirdi.[728]

26-28(?) Ekim 1918. Filistin Cephesinin mağlub 7'nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal ile siyonist NILI istihbarat örgütü kurucu liderlerinden[729] ve galib General Allenby'in istihbarat Yüzbaşısı Yahudi Alexander Aaronsohn Haleb'de görüşdüler: *Kemal, Enver Paşa'nın emrinde olduğu ve O'nun Konstantiniye'de gözden düşmesini istediği hâlde Türklerin mağlubiyetine üzülmüyordu*.[730]

Fotoğraf 2. Alexander Aaronsohn (gregorywallance.com)

EXPECTS NEW RULE IN PALESTINE SOON

Captain Aaronson Says Zionist Commission Will Give Way to Resident Government.

(New York Times.)

Captain Alexander Aaronsohn, D. S. O., the young Jewish officer who served the British army in Palestone under General Allenby and who was decorated for his work in the intelligence service, is in New York for a few weeks before returning to his country.

ton to Constantinople the Turks would not have dared to massacre the Greeks and Armenians."

He saw Kemal Pasha and talked with him at Aleppo. He described him as a clever man who spoke English, French and German as well as he did Turkish.

"Kemal was not sorry that the Turks were defeated," the captain added, "as he was under Enver Pasha and wanted him discredited at Constantinople. When we entered Aleppo we captured a Turkish officer who had a paper signed by Kemal Pasha which stated that, before the allies entered, the city was to be fired and the inhabitants put to the sword without discrimination. All the Moslems had left, so

Fotoğraf 3. The Charlotte Observer, *Expects New Rule in Palestine Soon*, 23 March 1923, p. 21.

[725] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 203.
[726] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 204.
[727] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 767.
[728] Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 2019, s. 188.
[729] Celil Bozkurt, *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NİLİ*, 2021, s. 57-68.
[730] The Charlotte Observer, *Expects New Rule in Palestine Soon*, 23 March 1923, p. 21. Alexander Aaronsohn, "Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı ordusunda görev" yapmakta idi. Alexander, şu fevkalâde ehemmiyetli hakikati teslim etmektedir: "General Allenby, Türklere karşı kazandığı zaferin büyük ölçüde Aaron Aaronsohn'un kıyas kabul etmez desteklerinden kaynaklandığını açık yüreklilikle ortaya koymuştur." Celil Bozkurt, *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NİLİ*, 2021, s. 165-166. Bahriye Nâzırı Midillili Ahmed Cemal, NILI siyonist istihbarat örgütünün lideri Aaron Aaronsohn'u, Almanların tavsiyesiyle, 4'üncü Ordu'ya bağlı Şam'daki "Çekirgeyle Mücadele Ofisi"nin riyasetine tayin etmişti. Alexander'in ağabeyisi Aaron ise Cemal'in İngilizlere karşı Türk müdafaa planlarını içeren mahrem evrakını İngiliz istihbaratına servis etmiştir (Bozkurt, 2021, s. 64). Mustafa Kemal'in Ahmed Cemal cuntasına mensub olduğu nazar-ı dikkate alınırsa, Mustafa Kemal'in Aaronsohn kardeşlerle tanış olması ve dahi yakın münasebet kurmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

İlginç bir benzerlik söz konusudur. Şöyle ki *Lenin, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesini istemekteydi. Çünkü Çarlık rejiminin bu sayede yıkılabileceğini umuyordu*.[731]

30 Ekim 1918. Mondros Mütarekenamesi imzalandı. Buna göre Osmanlı Ordusu Şarkî Anadolu'da 1914 senesi hududuna çekilmesi gerekiyor. Osmanlı Ordusu, tahliye ederken mezkûr mıntıkalarda gayr-ı nizamî harb birlikleri teşkil etmiştir: *Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır, Nahcivan bölgelerinde Millî Şûrâlar ve bunlara bağlı millî kuvvetler meydana gelmiş bulunuyordu*.[732]

25 mevadlık Mondros Mütarekenamesinin 1'inci, 2'inci, 3'üncü, 8'inci, 9'uncu, 11'inci, 15'inci, 22'inci ve 24'üncü maddeleri Bolşeviklere müteveccih hükümler içeriyor.[733]

Bu [30 Ekim 1918'i müteakib] *dönemde komünizmin bir ölçüde İslâmın yeniden açımlanması olduğu yolunda halk arasında geniş ölçüde propaganda yapılıyor, bazı kimseler, Karl Marx'ın eseri 'Das Kapital'ın 'Kur'anı Kerîm'in çevirisinden başka birşey olmadığına inanıyorlardı*.[734]

Türkiye'nin yenilmesi ve barışa zorlanması hakkındaki kısa bir haber "İzvestia"nın 30 Ekim (1918) tarihindeki sayısında çıktı.[735]

Mütarekenin 15. maddesine göre Bakû'nun de İngilizler tarafından işgaline muvafakat edilmişti. Sovyet Rus iddialarında öne sürüldüğü gibi, Bakû'nun İngilizlere teslimi hususunda Türk hükümeti ile İngilizler arasında her hangi bir anlaşma yapılmış değildi ve zaten yapılamazdı da. Türk hükümeti Bakû'yu hakikî sahibi olan Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetine teslim etmiş ve zaten istese bile buraya İngilizlerin girmesine mani olamazdı. Sovyet Rusya'ya teslim ise, Azerbaycan hükümetine "ihanet" mahiyetinde olacaktı.[736]

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekenamesi akabinde mühim bir Bolşevik güzergahı bulunuyor: *Türkiye'nin mağlubiyeti, İstanbul ve Karadeniz'e İngiliz ve Fransız donanmalarının gelmesi, Ukrayna'da Kızılların hâkimiyetinin kurulması üzerine Türkiye ile Ukrayna arasındaki münasebetler tamamiyle kesildi; ancak kaçak eşya taşıyan takalar vasıtasiyle çok mahdut ölçüde Anadolu sahibi* [sahili] *ile Karadeniz'in kuzey sahilleri arasında münasebetler yapılmakta idi; bu çeşit gidiş-gelişler bilhassa Bolşevik propagandasının yayılmasında epey rol oynadığı gibi, sonraları, Millî Mücadele zamanında Rusya'dan kaçak silah taşımakta da büyük hizmeti dokunmuştur*.[737]

31 Ekim 1918. Çiçerin, "*Sovyet Rusya topraklarına girerek ilerleyen Türk ordusunun Bakü'yi istilâ ettiğini", bu gibi davranışların Brest-Litovsk Antlaşmasını geçersiz kıldığını Sovyet Dışişleri 6. Kongresinde açıklıyor. Bu konuda Türklerle Sovyetler arasında Berlin'de yapılan görüşmelerden sonuç alınmamış, bunun üzerine, Antlaşma tek yanlı olarak Ruslarca feshedildiği Türklere resmen bildirilmiştir*.[738]

2 Kasım 1918. *İzvestia* gazetesi yazıyor. *"Türkiye'nin mütareke akdettiği ve müttefik donanmanın Boğazları geçip, Karadeniz'e girdiği" haberi verildi. Bu son haber, mamafih Sovyetler için hiç de*

[731] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 9, dipnot 33.
[732] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226, dipnot 72.
[733] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 27-30.
[734] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 82.
[735] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 564.
[736] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 585. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[737] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 395.
[738] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 82.

sevindirici değildi. Bu defa zayıf bir Türkiye yerine, Sovyet-Rusya'nın karşısına, bu sıralarda Sovyet rejimine amansız bir düşman olan, İngiltere ve Fransa bulunacaklardı.[739]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi mühim bir haber neşretti. *"The Times"ın siyasal muhabirine göre Talât Paşa'nın "aşırı sol" hükümetine nazaran, İttihat ve Terakki'nin "eski" üyelerinden oluşan yeni hükümet* [Ahmed İzzet Furgaç mütareke kabinesi], *İttihat ve Terakki içindeki "ortanın solu" eğilimlerini temsil ediyor*.[740]

Fransız Hükümeti'nin yarı resmi organı Le Temps (Tan): Müttefikler, Doğu'yu siyasi bakımdan yeniden kurmalıdır. Bunu, yaparken, Türkiye'deki çıkarlarını unutmamalıdır. Fransa'ya gelince, Yakın Doğu'da büyük bir görev ve değerli hakları bulunduğunu unutamaz.[741] *Bolşeviklik artık Müttefiklerin ulaşıp söndüremeyeceği tehlike değildir*.[742]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını Fransız gazeteci Pertinaks 2 Kasım 1918 günü "Echo de Paris" gazetesinde "Rusya'ya karşı harekât için üsse sahibiz" şeklinde yorumlar.[743]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesinde, *Türkiye ile yapılan ateşkesten herkesin monsenyör Jorge Leygues'in Fransız Meclis'inde 31 Ekim öğleden sonra yaptığı konuşma nedeniyle haberdar olduğu belirtil*iyor. *Aslında ateşkesin imzalanması bir kaç gündür bekleniyordu ancak iş uzman bir ekip tarafından yürütüldüğü için süreç uzamıştı*r. *Romanya'nın ve Güney Rusya'nın kapılarını açan ateşkesin öneminden bahsetmenin yersiz olacağının vurgulandığı haberde, Rusya'nın kurtarılmasının artık kesinleştiği ifade edilmektedir*. *Habere göre, ateşkes Fransız Meclis'inde büyük bir coşku ile karşılanmıştır ancak Almanya'nın izolasyonunun tamamlanmış olmasına rağmen herkes savaşın henüz bitmediğinin farkında*dır.[744]

2/3 Kasım 1918. *İttihat ve Terakki'nin yöneticileri iki konu üzerinde suçlanıyorlardı: "Ülkeyi Almanya tarafında savaşa sürüklemek ve ulusal azınlıkları ezmek."270 Bu suçlamalar karşısında ağır ceza almaktan korkan Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa gibi devletin önde gelen eski yöneticileri, 2-3 Kasım 1918 gecesi gizlice yurtdışına kaçmışlardı. Paşaların bu kaçışı, Ahmet İzzet Paşa hükümetini zan altında bırakmış ve kabinede krize neden olmuştu*.[745]

3 Kasım 1918. *Almanya'da grevler birbirini takip etmekte, ayaklanmalar olmakta ve "Sovyet"ler kurulmaktadır. Almanya'daki devrim 3 Kasım 1918'de donanma içindeki bir ayaklanma ile başlamış*tır.[746]

5 Kasım 1918. Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Mirliva Nuri'ye (Killigil), Kafkasya'nın tahliye edilmesi emri ulaştı.[747]

[739] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 564.
[740] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 29-30, dipnot 26.
[741] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 8
[742] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 70.
[743] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 20.
[744] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 21. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[745] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 216-217.
[746] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 82.
[747] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 217.

9'uncu Ordu Kumandanı İttihadçı Yakup Şevki (Subaşı) müzaheretinde, Kars'ta *İslâm şurası* tesis edildi.[748] Aynı zamanda Ahıska'da *Ahıska Hükümet-i Muvakkatesi*, Iğdır ve Nahcivan'da *Aras Türk Hükümet-i Muvakkatesi* teşkil edildi.[749]

6 Kasım 1918. *"Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"nin emniyetini sağlamak için Terek nehrine yakın, eski adiyle Tarki ve yeni adiyle Petrovsk müstahkem mevkiinin de Türkler tarafından alınması gerekiyordu. Bu hareket de başarı ile neticelendi ve Terek Kazakları oradan 6 Kasım (1918) tarihinde (yani 30 Ekim Mondros Mütarekesinden sonra) tardedildiler. Türk kuvvetleri hatta Terek nehrinin baş kısımlarındaki Tarki dağlarına kadar ilerlediler. Bu suretle "Şimalî Kafkas Cumhuriyeti"nin devam edebilmesi için gereken coğrafi saha temin edilmiş ve etraftaki bütün düşmanlar püskürtülmüştü. Bu münasebetle yapılan ve bazan epey kanlı olan bu savaşlarda 15. Piyade fırkası hiçbir takviye almadığı ve ikmal yapılamadığından, epey zayiat vermiş ve mevcudu azalmıştı*.[750]

7 Kasım 1918. 15'inci Fırka, Petrovsk'a girdi, kontrol altına aldı. *Böylece Kuzey Kafkasya'da geçici bir süre için Türk-Dağlı iktidarı kuruldu. Lakin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte bölgedeki dengeler yeniden değişecekti. Osmanlı yönetiminin Sovyet Rusya ile imzalanan antlaşmayı göz ardı ederek Kuzey Kafkasya topraklarına hâkim olması, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Bolşevikler açısından Türk ordusu, yaşanan iç kargaşada karşıdevrimci cenaha destek veren düşman bir ordu algısı bırakmıştı*.[751]

8 Kasım 1918. Lenin, *Tüm Rusya Olağanüstü VI. Kurultayı'nda "Uluslararası Durum Üzerine"* beyanatta bulunuyor: *Bu düşman, Avusturya-Alman emperyalizminin yuvarlandığı uçuruma gitmektedir. Şimdi Türkiye'yi ele geçiren ve Bulgaristan'ı zapt eden, Avusturya-Macaristan'ı tümüyle ele geçirerek çarlık-jandarma düzenini yeniden kurmak peşinde olan bu düşmanımın yok olacağını bilmekteyiz*.[752]

Paşaların ani gidişine göz yumduğu düşünülen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de Padişah Vahdeddin'in yeni bir talebiyle yüzyüze kalmıştı. Buna göre Sultan Vahdeddin, İtilaf devletleri tarafından tepki çekmesin diye "Sadrazam İzzet Paşa'dan İttihatçı bakanların (Fethi, Cavit) değiştirilmesi isteğinde bulunmuştu. Padişahın bu isteğini izzet-i nefis meselesi yapan Ahmet İzzet Paşa, hükümetin istifasını vermiş ve yeni kabineyi kurmakla Tevfik Paşa görevlendirilmişti."[753]

Kafkas İslâm Ordusunun Kafkasya'yı tahliyesi emri güncellendi. *İngiltere tarafından tahliyenin içeriğine ilişkin yeni bir emir daha verildi. 8 Kasım 1918 tarihli emirde, Azerbaycan ordusunda kalması düşünülen tüm birliklerin ve subayların kesinlikle geri çekilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı: "Amiral Calthorpe Halil Paşa, Nuri Paşa, Enver Paşa'nın babası Ahmet Paşa ve Kafkas İslam Ordusu'na gönderilmiş tüm subayların ve erlerin geri çağrılmasını talep etti." Yine aynı günlerde İtilaf devletleri tarafından tahliyeyi ve müzakere şartlarının işleyişini yerinden tetkik etmek için üç temsilci tayin edildi. İngiltere adına Amiral Calthorpe, Fransa adına Amiral Amet ve İtalya adına Kont Carlo Sforza seçilmişlerdi*.[754]

İspanyol *La Nacion* gazetesi yazıyor: *Kafkasya'daki Türk ordusunun henüz ateşkesten haberdar olmadığının düşünüldüğü, bu ordunun Hazar petrollerinin merkezi olan Bakü'ye doğru ilerlediği ve bu*

[748] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226.
[749] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 219.
[750] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 541.
[751] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 212.
[752] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s.
[753] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 217.
[754] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 217.

ilerleyiş sırasında ve 10.000 Ermeni'yi öldürdükleri ancak kısa süre içerisinde müttefiklerin bu bölgeyi de ele geçirecekleri bildiriliyor.[755]

9 Kasım 1918. *9 Kasım'da Spartakist'lerin çağrısıyla silahlı işçi ve askerler Berlin'in denetimini ele geçirmişler ve Kayzer rejimi çökmüştür*.[756]

Firarî sabık sadrazam Talat ve rüfekası, Berlin'e muvasalat ettiler.[757]

10 Kasım 1918. *Cumhuriyet ilan edilmiş olan Almanya'nın Berlin şehrinde İşçi-Asker-Halk Temsilcileri Şûrası kuruldu. Dün cumhuriyetin ilanıyla birlikte imparatorluktan vazgeçmek zorunda kalan Wilhelm bugün Hollanda'ya sığındı*.[758]

30 Ekim 1921'de *L'Aventure Kémaliste* nam risale neşreden Ömer Kazım: *İtilaf Devletlerinin zaferinin hemen ertesi günü, Alman bolşevikleri, İtilaf devletlerinin arasında çıkan bazı huzursuzluklardan ve bunların sebep olduğu soğukluklardan istifade ederek, Anadolu'yu politikalarının ekseni haline getiriyor ve onu, yavaş yavaş müttefiklerin ilişkilerini bozmaya yönelik bir savaş alanı haline dönüştürüyor ve böylece büyük karışıklığı hazırlıyorlardı*.[759]

11 Kasım 1918. Almanya *mütareke imzalayarak mağlubiyeti kabul* etti.[760]

İngilizler Bâb-ı Âlî'ye nota verdi. Elviye-yi Selâse'nin (Kars-Ardahan-Batum'un) tahliyesini istiyor.[761]

Azerbaycan, hükümeti Reisi Feth Ali Han, Sadrazam İzzet Paşaya müracaatla, durum ve hareket hakkında bilgi ve tavsiyeler istedi. İzzet Paşa tarafından kendisine gönderilen "mahrem" bir cevapta (11 Kasım 1918, yani Tevfik Paşa kabinesinin teşekkülünden bir gün evvel) "Türk ve İslâm Devleti olarak teşekkülüne başlanan Azerbaycan'ın şayet varsa, mümkün mertebe gizli faaliyetlerden çekinmesi, komşularıyla (yani bilhassa Ermenilerle) ve ayrıca İngilizlerle iyi geçinmesi, her hususta anlaşmaları" tavsiye edilmişti.[762]

(Zatî, mahrem)

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti

Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi Reisi
Fethi (Ali) Han Hazretlerine

Bilmecburiye mütarekeyi talep etmekliğimiz üzerine Azerbaycandaki kıtaatımızı geri çekmek ve Azerbaycan'da kalmak isteyen zabitanımızın Orduy-u Osmanî ile artık kat'ı irtibat eylemeleri lüzumunu ilâna mecbur olduk.

Düvel-i İtilâfiye namına İngilizlerle yaptığımız mütarekenin bir maddesinde İngilizlerin Bakû'yu işgal cylemelerine mutariz olmayacağımızı taahhüd ettik ve bu babta Kafkasta'daki Ordu Kumandanlarımıza da emir verdik.

Hükümet-i İslâmiye ve Türkiye olmak üzere teşekkül etmeğe çalıştığınız şu buhranlı avanda, eğer mevcut ise hafi teşebbüsat ve icraattan tevakki ederck, komşularınızla hüsn-ü muaşerete bütün kuvvetinizle çalışmanızı ve bütün cihanın hak ve adalet esası üzerine içtihad ettiği esnada, bu prensiplere tamamen riayetkâr olmanızı

[755] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 291.
[756] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 82.
[757] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 82.
[758] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 20.
[759] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 13.
[760] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 592.
[761] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.
[762] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 585-586.

> İngiltere Devleti ile hüsn-ü münasebet tesisine cehd ve ikdam buyurulmasını tavsiye ve rica eder, ve mukabeleten ihda-islâm ve meveddet eylerim. O cihetlere ait mütareke mevadi berveçhi âtidir.
>
> 11 Teşrinisani 334 (11 Kasım 1918)
>
> Sadrazam Ahmed İzzet

12 Kasım 1918. *Nuri Paşa, İstanbul'dan gelen emri Kuzey Kafkasya'ya iletmekte elinden geldikçe yavaş hareket ediyordu. Bu gecikme, Kuzey Kafkasya ordusuna ilerleme şansı vermiş ve Petrovsk kenti feth edilmişti. Ancak bu taarruz hali fazla uzun sürmemiş ve tahliye emri 11 Kasım 1918'de Yusuf İzzet Paşa'ya intikal etmişti. Böylece Kuzey Kafkasya'da bulunan 15. Kafkas Tümeni ve Azerbaycan'daki 5. Kafkas Tümeni için bölgeyi terk etme zamanı geldi. Kuzey Kafkasya'dan ilk tahliyeler, 12 Kasım'da hâsıl oldu. Tahliye süreciyle ilgili Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'ndeki bir belgede şunlar yazılmaktadır: "Türkler, Kafkasya'yı kendi kaderine terk ederek hızlıca uzaklaştılar. Onların Kafkasya'daki kalış süreci, bize pek örnek alınacak bir nizam verdi diyemeyiz. Türk askerleri, her ne kadar yerli halkı Bolşeviklerin aşırı kabaran iştahlarından kurtardıysalar da kendileri de şiddetle gıda ürünlerine el koyarak ve bunlara herhangi bir ücret vermeyerek halka oldukça kaba davrandılar."*[763]

13 Kasım 1918. *Moskova'daki Merkez Sovyet hükümeti, 13 Kasım 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barışının hükümsüz olduğunu ilân etti ve Alman kuvvetlerinin boşalttığı yerlerde Sovyet idaresinin kurulması için harekete geçti*.[764]

14 Kasım 1918. *Kırım'da Alman askerî hegemonyası altındaki Sülkeviç Hükümeti'nin varlığı da uzun sürmedi. Zira Almanya tıpkı Osmanlı Devleti gibi 1918 yılının sonbahar aylarında imzaladığı antlaşma ve kendi içinde yaşadığı devrim süreciyle birlikte Kırım üzerindeki otoritesini kaybetti. Bu suretle Sülkeviç Hükümeti, 14 Kasım 1918'de istifa etmiş ve bir süre sonra bölgede Denikin komutasındaki Beyaz Ordu hâkimiyet sağlamıştır*.[765]

17 Kasım 1918. Kafkas İslâm Ordusu Bakü'den geri çekildi. Bakü, İngiliz General Thomson komutasındaki birliklerce işgal edildi:

> Kuzey Kafkasya'daki tahliye devam ederken İngiliz kuvvetleri, Bakü'ye yönelmişlerdi. Enzeli'de bulunan İngiliz General Thomson, 12 Kasım 1918'de Bakü'ye gönderdiği heyet aracılığıyla Türk ordusunun 17 Kasım saat 10.00'a kadar şehri tahliye etmesini istedi. Bu istek karşısında yeterince direnç şansı kalmayan Türk kuvvetleri, verilen süre içinde Bakü'yü boşalttı. Akabinde Biçerahov komutasındaki Kossak alayınının da desteğini alan *General Thomson öncülüğündeki İngiliz ordusu, 17 Kasım 1918'de Bakü'ye girdi. Tüm yargı ve yürütme gücü, kendisini Bakü'nün askerî valisi olarak ilan eden Thomson'un elinde bulunmaktaydı. F. P. Kokkerel, İtilaf devletlerinin Bakü'deki siyasî komiseri olarak tayin edilmişti.*[766]

Lenin: *Şimdi İngiltere, silah bırakışması antlaşması gereğince hammademize el koyarak bizi boğmak için Bakü'yü ele geçirdi*.[767]

"Bolşevizme karşı mücadelesinde Rusya'ya getirilecek yardım" konusunu tartışmak üzere, antibolşevik bütün unsurlar ve Beyaz Ruslar, 17 Kasım 1918'de Romanya'ya Jassy Konferansı'na çağırılırlar. Konferans, İngiltere ve Fransa elçiliklerinde toplanır ve İtilâf Devletleri'nin Rusya'ya 150 bin kişilik bir

---

[763] *GARF*, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 12; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 139. Sovyet Rusya belgesi hakka muvafıksa, hikmet-i ilahiye planında niçin izmihlale uğradığımızın bir cevabına ulaştığımızı söyleyebiliriz. Leşkerlerin Petrovsk'da haram-helal hassasiyeti gözetmemiş oldukları anlaşılıyor.

[764] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 592.

[765] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 325.

[766] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 218-219.

[767] V. İ. Lenin, *İşçi, Köylü, Kazak ve Kızılordu Delegelerinin Tüm Rusya VI. Olağanüstü Kurultayı*, 6-9 kasım 1918; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 29.

askerî kuvvet göndermesi kararlaştırılır. Rusya'da bir diktatörlük kurulması ve işbaşına Denikin'in getirilmesi üzerinde birleşilir.[768]

18 Kasım 1918. Letonya Millî Meclisi, Demokratik Letonya Cumhuriyetinin Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını ilân etti.[769]

Ufa'daki *Bütün Rusya Geçici Hükümeti* Harbiye Nâzırı Amiral Kolçak, askerî darbe gerçekleştirdi ve *kendini "Rusya'nın Yüksek Şefi" ilân* etti. *Kolçak, bir kısmı İngiliz üniforması taşıyan ve tamamen İngilizlerin donattığı ordular hazırlamaya koyulur*.[770]

20-27 Kasım 1918. *9. ordunun 20-27 Kasım 1918'deki son vaziyeti şu şekildeydi:"9. Kafkas Fırkası Nahçıvan-Uluhanlı (Erivan'ın kuzeyi) mıntıkasındadır. Kars'a çekilecektir. 12. piyade fırkası Serdarabad-(Eçmiadzin'in batısında) Gümrü mıntıkasındadır. Sarıkamış'a çekilecektir. 36. Kafkas Fırkası (2. piyade alayı hariç) Gümrü civarındadır. Erzurum'a nakledilecektir. 2. piyade alayı Azerbaycan'dadır. Fırkasına katılacaktır. 3. Kafkas Fırkası Ahıska-Ahılkelek mıntıkasındadır. Ardahan'a çekilecektir. 15. piyade fırkası, 1. piyade alayıyla 1 tabur ve 1 cebel bataryası Batum'dadır. Bu alaylarla karargâh Batum'a gelecek, sonra bu fırka Samsun'a nakledilecektir. 5. Kafkas Fırkası Azerbaycan'dadır. Bu fırka şimdilik Batum'a nakledilecektir."*[771]

23 Kasım 1918. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ferik Cevad (Çobanlı), 9'uncu Ordu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki'ye telgraf gönderdi. İngilizlerin 11 Kasım tarihli notası mucibince Üç Vilâyetin tahliyesi emrediliyor. *Cevat Paşa, Türk ordusunun en azından kışı Kars, Ardahan ve Batum'da geçirmesi için İngilizlere danışmıştı. Ancak, bahsi geçen teşebbüs beklediğinin aksine sonuçsuz kaldı. Üç sancağın ivedilikle boşaltılması artık zorunluydu. Bu durumu kabullenemeyen Şevki Paşa ise İngilizlere karşı direnç göstermişti: "25 Kasım 1918'de askerî birliklere Mondros Mütarekesi'ne itaat etmemeleri, Kars, Ardahan ve Batum'dan geri çekilmemeleri yönünde resmî bir emir verdi. Paşa, açık bir şekilde Kars'ın yerli Müslüman halkını silâhlandırmıştı*."[772]

Müttefik donanması, Boğazlar ve Istanbul ellerinde olduğu için, 23 Kasım'da Karadeniz'de Novorossisk'e gelir ve Denikin'i "Güney Rusya Rus Kuvvetleri Komutanı" diye selâmlar.[773]

29 Kasım 1918. Estonya, Sovyet Rusya'da bağımsızlığını ilan etti. General İ. Y. Laydoner başkumandanlığında Estonya Millî Ordusu ile S. S. Kamenev ve İ. İ. Vatsetis komutasındaki 7'nci Sovyet Ordusu muharebe ediyor.[774]

2 Aralık 1918. Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İstanbul'a ihdas edildi: *Diyarbakır'lı ve eski Bağdat valisi edib Süleyman Nazif, eski Beyrut Valisi Müftizade İsmail Hakkı, Pirinççizade Feyzi, Zülfizade Zülfi ve Cavid (Ekin), Harputlu eski Hicaz Valisi Ahmed Nedim, Erzincanlı Sağıroğlu Sabit ve Halet, Vanlı eski mebus Münib, Sivaslı eski mebus Rasim ve Abdulmuttalib (Öker) Beyler'le birlikte, Erzurum temsilcisi olarak [Raif Hoca'nın] katıldığı toplantıda Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni resmen kurarlar*.[775]

---

[768] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 767.
[769] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 139.
[770] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 767-768.
[771] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 219, dipnot 282.
[772] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.
[773] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 766.
[774] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 136-137.
[775] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 246-247.

4 Aralık 1918. *Letonya Bolşevikleri tarafından geçici bir sovyet hükümeti kuruldu ve hükümetin başına Bolşevik devrimci P. İ. Stuçka seçildi*.[776]

6 Aralık 1918. *İstanbul hükümeti ise işgalci güçlerin sıkı bir kontrolü altına girdi. Öyle ki Osmanlı'nın başkenti, İtilaf devletleri ve çarlık yanlısı Rus generallerinin karargâhı haline gelmişti. Aynı şekilde Rusya'dan gelen karşı-devrimci parti liderlerinin de üssü konumundaydı.*[777] *Rusya'daki eski "Kadet" Partisinin lideri, Kerenskiy'den önce "Geçici hükümet"in Dışişleri nazırı, ve "İstanbul'un Rusya ait olduğu" görüşünün meşhur mümessili Pavel Milükov, 6 Aralık (1918) tarihinde, Çarlık devrinin tanınmış diplomatlarından Viyana sefiri Şebeko ile birlikte, bir Rus vapuru ile, İstanbul'a geldiler. Onlar, Müttefiklerden Bolşeviklere karşı savaşta askerî yardımın temini için Paris'e gideceklerdi. Talihin cilvesi olarak, Milükov, İstanbul'a bir "Fatih" sıfatıyle değil, bir "Ricacı" olarak gelmiş bulunuyordu. Milükov ve Şebeko Paris'te İzvolskiy ve Sazonov'larla buluştuktan sonra, Paris Barış Konferansına bir "Muhtıra" sunarak, "İstanbul ve Boğazlar üzerinde Çarlık Rusya'sının haklarının korunması'nı isteyecek kadar garip hareketlerde bulunucaklardır*.[778]

7 Aralık 1918. *Liverpool* nam İngiliz zırhlısı Batum'a demirledi.[779]

9 Aralık 1918. *Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı,* Kars'da bulunan 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup *Şevki Paşa'ya tahliyenin mutlak surette başlatılması gerektiği konusunda bir emir verdi*.[780]

10 Aralık 1918. Trabzon'da İttihadçı Barutçuzade Faik Ahmed naşirliğinde *İstikbal* gazetesi neşredilmeye başlandı.[781]

12 Aralık 1918. Meclis-i Âyan içtima ediyor. Âyandan Nuri, riyasete takrir vererek, matbuata tatbik edilen sansürün Kanun-ı Esasiye mugayir olduğunu belirtiyor. Damad-ı Şehriyarî Ferid söz alıyor. Ona göre matbuatta Bolşeviklik propagandası yapan gazetelerin, memalik-i şahaneyi Rusya'daki gibi bir iç savaşdan korumak zımnında tatil edilmeleri, Kanun-ı Esasinin gereğidir:

> FERİT PAŞA (Damad-ı Şehriyari) — Mesele pek ağır. Beyefendi bu takrirleriyle Hükümeti Kanun-u Esasiye muhalif bir harekette bulunmakla itham ediyorlar. Maslahat evvelden lâyıkıyle teemmül buyurulmuş olsaydı bu takrir ita edilmezdi. Zira, Hükümet-i hâzıra icraatının Kanun-u Esasiye bu meselede adem-i muhalefeti sabittir. Bazı gazeteler günde bir-iki numara ziyade satmak için zaten ateş'i felâket içinde yanan memleketimizin içine kundak atıyorlar. Bolşevizm Nizamnamesi ile memleketi, ahaliyi Komiserleri marifetiyle idare etmek istiyorlar. Halka hitaben, kimi Vükelâ görmek isterseniz imzanız tahtında bir liste gönderin, indet-tasnif ziyade rey kazananların ismi ilan edilecektir diyorlar. Bunlar acaba Kanun-u Esasiye muhalif değil midir? Kanun-u Esasiye kat'iyyen muhalefeti pek bedihi. Bu gibi neşriyatta bulunan gazetelerin tatili Hükümetin vazifesi icabatındandır. Eğer Hükümet bu veçhile hareket etmeseydi, o zaman vazifesini ifa etmemiş olurdu.
>
> [..] Affı âlinizi rica ederim Reis Beyefendi Hazretleri, böyle bir takriri Hey'et-i Ayan nazar-ı itibare alamaz. Beyefendi, şimdi ifade-i evveliyelerini tekrar ettiler, bunun cevabını evvelce vermiştim. Rıza Paşa Hazretleri de Beyefendinin ifadatını müeyyit bir-iki bazı müphem söz söylediler. Her iki zat da bize ispat etsinler ki, bu memlekette Bolşevizm tavsiye eden bir gazete ve sırf hukuk-u Hazret-i Padişahiden olan tayin-i Vükelâ meselesinde ahaliyi Vükela tayinine teşvik eden bir gazete Hükümet tarafından tatil edilmezse, acaba o vakit Hükümet Kanun-u Esasiye mümâneat etmiş olmaz mı? Sizler Kanun-u Esasinin muhafaza-i ahkâmı ile mükellefsiniz; fakat onun yalnız bir madde sini murakabe edecek değilsiniz, tamamiyet-i mülkiyemize asayiş-i memlekete taalluk eden mevaddın mer'iyyetini müdafaa dahi vazifenizdir. Memleketimizi anarşiyye sevk ile

[776] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 139.
[777] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 222.
[778] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 591.
[779] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.
[780] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.
[781] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 256.

> Rusya'da olduğu gibi kan içinde bırakacak neşriyyatı müdafaa eden bir takriri nazar-ı itibare alamazsınız, alır iseniz memleketimizin hayatına mutaallik bir mes'elede hataâlut bir karar ittihaz edilmiş olacaktır.[782]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İtilaf kuvvetlerinin çözmek zorunda olduğu birçok problem vardır. Osmanlı Devleti'nde kaotik, Bulgaristan'da İtilaf kuvvetleri'nin çıkarları açısından tehlikeli, Avusturya-Macaristan'da anarşik bir ortam hâkimdir. Almanya'da da sivil savaş devam ediyor. Bulgar Çarı ve Osmanlı Sultanı'nın tahtlarının kontrolü ve kaderi İtilaf Devletleri'nin elindedir. Liderler, yıllarca ordularını ve halklarını birbirlerinden toprak almak için savaştırmıştır. Yapılacak olan konferans mevcut kaos ve anarşiyi bitirmeye yetmeyecektir. İtilaf kuvvetleri, ordularını, düşman ülkelerin her noktasında operasyona hazır tutmakla görevlidir. Bolşevizm'in, Avrupa'ya yayılması özgürlükler için büyük tehlike arz ettiğinden, Rusya ile mücadele edilmesi gerektir. Almanya'yı vurmak için destek olan Amerikan askerlerinin, Hohenzollern tarafından Avrupa'yı bir an evvel terk etmeleri istendi. Amerikan askerleri Avrupa'nın polisi olmamasına rağmen, Avrupa'ya barış gelmeden eve dönmeyecektir. Düşman ülkeler mağlup edildi ancak kontrol altına alınmadı. İtilaf Orduları, medeniyet ve yıkım arasındaki tek bariyerdir. Mütareke ile barış fikri dünyaya hâkim oldu ve düzenlenecek konferansta haritalar yeniden çizilerek nihai barışın sağlanması gerekmektedir.*[783]

14 Aralık 1918. İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (İMHOC) tesis edildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir şubesi kâtibi Mahmud Celâleddin (Bayar), İMHOC'a müzaheret etmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkalılar, İMHOC'u, *İttihatçı-Bolşevik teşebbüsü* telakki etmekteler.[784]

16 Aralık 1918. Politbüro talimatı mucibince Litvanya Sovyet Cumhuriyeti tesis edildi.[785]

17 Aralık 1918. *17 Aralık'ta Yunan ve Polonya birliklerini içine alan, tanklar ve uçaklarla donatılmış 12 bin kişilik Fransız kuvveti Odesa'ya çıkmaya başlar. Kırım, ele geçirilir*.[786]

18 Aralık 1918. *Thescus* nam İngiliz zırhlısı Batum limanına demirledi.[787]

24 Aralık 1918. *Batum, 27. İngiliz Tümen Komutanı General Forestier Walker komutasındaki İngiliz kuvvetleri tarafından zapt edildi. Artık Batum'da İngiliz yönetimi muktedir hale gelmiştir*.[788]

Aralık 1918. *1918 yılı sonlarında Almanya'da proleterya ihtilali yapma düşüncesiyle Berlin'e gelen Bolşevik liderlerden Radek ile Alman milliyetçileri ve subayları önce cezaevinde, sonra ağırlandığı evde ilişki kurarlar. Radek, Aralık 1918'de Almanlara açıkça şöyle konuşur: "İtilâf Devletleri'nin boyunduruğuna karşı Almanya'yı koruma ve savunabilmenin tek yolu, Alman işçilerini Almanya'nın Efendisi yapmaktır... İtilâf Devletleri lordlarının en çok korktukları şey, ordularının ne istediklerini bilen işçilerle temasa gelmesidir".*

Kurtuluşu Almanya'da proleter ihtilâlinin gerçekleştirilmesinde gören Radek, Alman milliyetçi subaylarının aradığı adam hâline gelir. Almanya'ya kaçan Talât ve Enver Paşalar, cezaevinde Radek'in ilk ziyaretçileri arasındadırlar. Enver Paşa, bu temaslar sonucu, İslâm Dünyası'nı İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırmak için Moskova'ya gidecektir. Enver Paşa, yakından tanıdığı Alman subaylarını Bolşeviklere yönelmeye teşvik eder. Yeni kurulan Alman Ordusu Reichswehr'in başına gelen Von Seeckt,

---

[782] *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, 12 Kânunuevvel 1334 (1918), Cilt 1, s. 183.
[783] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 107. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[784] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 167.
[785] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 141.
[786] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 768.
[787] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.
[788] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 220.

Enver'in yakınıdır ve Dünya Savaşı'nın son günlerinde Enver Paşa'nın Kurmay Başkanlığını yapmıştır. Seeckt, İtilâf Devletleri'ne karşı Bolşeviklerle ittifak yapma politikasının şampiyonluğunu yüklenir.[789]

1918 nihayeti. Berlin'de firarî vaziyetteki Enver, Bolşevik Rus mümessilleriyle temastadır:

> Türk ulusçu hareketinin kadrosu Anadolu'daki direniş hareketine destek sağlamak üzere Bolşeviklerle ilişkinin geleceği ve olanaklarını tartışma ve şekillendirmekle uğraşırken, farklı bir kanaldan başka bir bağlantı kuruldu. Bu bağlantının baş mimarı, Türkiye'nin savaş dönemindeki şatafatlı lideri ve Don Kişot'vari de olsa hâlâ belirli bir nüfiaza sahip olan Enver Paşa'ydı. Mütarekenin sonuçlanmasının hemen ardından, diğer önde gelen İttihatçılarla birlikte Türkiye'yi terk etmiş, 1918 sonuna doğru soluğu Berlin'de, küçük bir Türk siyasi mülteci kolonisinin arasında almıştı.
>
> Enver Paşa Berlin'de cezaevinde bulunan Sovyet temsilcisi Kari Radek'le birkaç görüşme yaptı. Ana teması Türkiye, Sovyet Rusya ve Almanya arasında İtilaf karşıtı bir ittifak yaratılması olan bu tartışmalara birkaç yüksek rütbeli Alman subayı da katılıyordu. Enver Paşa, "savaşın ikinci aşaması" diye adlandırdığı mücadelede kararlıydı ve Türk topraklarındaki savaşını İtilaf Güçleri'ne karşı güçlü bir cephe oluşturma fırsatı olarak görüyordu. Türk kaynaklarından, Enver Paşa'nın bir yıl sonra, 1920 ortalarında Moskova'ya gittiğini ve orada çok iddiali bir Sovyet-Alman-Türk ittifakı yaratmak için temaslarını sürdürdüğünü biliyoruz. Bu görüşmelerin sonuçları hakkında çok az bilgi, fakat bu projenin önemi konusunda pek çok spekülasyon vardır. Yine de birçok Sovyet belgesi, Bolşeviklerin Anadolu hareketine -ilk üç yılındaki (1919-1921)- yaklaşmasında Enver Paşa'nın önemli bir rol oynadığını gösterir.[790]

1919

"İstanbul hükümetinin Bolşeviklerle kurduğu tüm münasebetler [mütareke devrinde] son bulacak ve Anadolu'da *saray karşıtı* bir hareketin gün ışığına çıkmasıyla birlikte yeni bir dönem başlayacaktı."[791]

"*Anadolu'da görülen İslami Bolşevizm akımının arkasında İttihat ve Terakki vardır*, çünkü Bolşevizmi korkusuzca savunan, yayan, örgütleyenlerin hemen hemen hepsi, İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir."[792]

Kızıl Orduda "Türk enternasyonalistler" görev alıyor:

> 1919 yılında sosyalist Türk birliklerinin mücadelesi, nerdeyse tüm Rusya'ya sirayet etmişti. İdil ve Ural, Kırım, Türkistan ve Azerbaycan olmak üzere 4 farklı bölgede çarpışan Türk birlikleri, Bolşeviklerin yükünü hafifleterek önemli bir muavenette bulunmuşlardı. 1919 yılında Yüzbaşı Yakup Bey komutasında gönüllü Türklerden oluşan bir bölük, Astrahan'ı savunan Enternasyonel Tabur bünyesinde savaşa katılmıştı: *Yine 1919'da Türk enternasyonalistleri, Odessa Askerî-Devrim Komitesi"nin komutası altında Fransız İşgalci Müfrezesi içindeki Müslüman askerler arasında devrim propagandası yürütmüşlerdi. Odessa'nın Fransızlardan ve Beyaz Ordu'nun elinden kurtarılmasından sonra gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya katılmışlardı."*[793]

---

789 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 439-440.

790 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84-85.

791 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 223. "Rusya'da ayaklananlar bir taraftan Çar Hükümetine diğer taraftan da onun savaş ve sömürge yanlısı olan *Batılı* müttefiklerine karşı mücadele vermekteydi." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2023, s. 60.

792 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 25.

793 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 228

İttihadçı Halil'in (Kut) hatıratında belirttiğine göre *eski Rus miralaylarından Skoço, uzun süre İstanbul'da bulunmuş güzel Türkçe konuşan bir Rus'tur. Mütarekenin ilk günlerinde işgalcilere karşı halkı silâhlandırmak için İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti ile temasa geçmiş ve fakat bazı davranışlarından ötürü yüz bulamamıştır. Yanında bu Cemiyetle Bolşevik Partisinin ne gibi münasebetler kurabileceğine dair hazırladığı bir proje bulunmaktaydı.*[794]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Clemenceau: *Tehlike çok büyük. Bu tehlike, Baltık kıyıları, Polonya ve Macaristan içlerinde yaygınlaşmaktadır. Budapeşte'den olduğu gibi, Viyana'dan da kaygı verici haberler geliyor. Bu haberlerde, Fransa ve İtalya için, küçümseyemeyeceğimiz bir tehdit gizlidir... Bizler, bolşeviklere karşı savaşmak zorundayız. Eğer karar verme yetkisi elimde olsaydı, bu salgının yayılmasını önlemek için bolşevizmin çevresinde engeller kurardım*.[795]

1918 nihayeti-1919 bidayeti. *Mustafa Kemal, Şişli'deki evinde, Sosyalist Partisi Genel Sekreteri iken* [Sabataycı] *Şefik Hüsnü'nün* [Değmer] *partisine katılan ve tramvay grevlerini yöneten Suphi Nuri* [İleri] *Bey'in aracılığı ile bazı temaslar yapar. Muhtemelen bu temaslardan biri de, Kâzım Karabekir'in sözünü ettiği Sovyet Albayı İlyaçev'le görüşmedir. Ancak bu görüşmenin içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgiye bugüne kadar ulaşabilmiş değiliz*.[796]

1 Ocak 1919. Politbüro talimatı mucibince Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tesis edildi.[797]

Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye telgrafname gönderdi. *İngiliz ve Fransız istihbarat kaynakları sürekli olarak, İttihatçıların Odesa ve Kiev'e gittiklerine oradan Kafkaslara dönerek Bolşevik karşıtı Tatarlarla mücadele edeceklerine, Anadolu ve İstanbul'da da halkı kendilerine karşı kışkırtacaklarına dair raporlar* kaleme almışlardır.[798]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Evden çıkmadım. İsmet geldi. Hava güzel, latif. İstanbul'dayım.
>
> *Kâzım beni 1919 senesinde her gün hatırlayacak İsmet!*
>
> [*Bu not İsmet İnönü tarafından yazılmıştır. Aynı şekilde İnönü'nün günlüklerinde de Karabekir'in notu vardır. (Defterler 1913-1973, s. 5)*]
>
> Şimdiye kadar tebellür eden fikirler:
>
> İzzet Paşa – Müteredditt. Hükümetten çekildiğine nadim. Belki bu kadar fenalık olmazdı diyor. Sıkıştırınca ağlıyor.
>
> Mustafa Kemal Paşa – Harbiye Nezâretine geçmek suretiyle teşekkül edecek kabinede iş göreceğine kani. Hususi yaver-i Padişahi, her Cuma selamlığında temasta.
>
> Rauf Bey – Sıkıya gelince Bolşevik olmalı, ne Rum kalır ne Ermeni zannediyor (Tashih-i fikir ettirdim).
>
> Fevzi ve Cevat Paşalar – Hangi kabine gelirse vazifelerine devam fikrinde.
>
> İsmet – Askerlikten çıkalım, köylü olalım diyor.

[794] Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, 1972, s. 325, dipnot *.
[795] A. M. Şamsutdinov,Türkiye Ulusal Kurtuluş *Savaşı Tarihi*, 1999, s. 31.
[796] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 28.
[797] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 142.
[798] FO, 371/3411, 206293; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.

Ben – Mesele silahla hallolacak. Tek bile kalsam yılmayacağım. Anadolu'da bir milli hükümet kurmalı. Şarka gidersem bunu yaparım.[799]

2 Ocak 1919. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. Toplantı tutanağına göre *işgal altındaki bütün limanlarda Bolşevik istilasına karşı yolcu trafiğini denetlemek amacıyla İtilâf Devletleri mümessillerinden bir heyet kurulmuştur*.[800]

3 Ocak 1919. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti vesikasından: *Elviye-i Selâse halkı, hükümet-i Osmaniye idaresinde bir muhtariyet talep etmektedir. Cemiyet-i İslamiye bu talep için çalışmakta ise de parasızlık, faaliyetine mani olmaktadır. Diğer taraftan Gürcü hükümeti bu havaliyi ele almaya pek çok çalışmaktadır*.[801]

7 Ocak 1919. *İngilizlerin Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'nin emriyle hareket eden General Walker, 7 Ocak 1919'da Yakup Şevki Paşa ile bir görüşme yaptı. Yapılan görüşmede erzak miktarı ve tahliyenin bitiş tarihi konusunda kesin bir mutabakat sağlanamadı*.[802]

7/8 Ocak 1919. *İngiliz yönetimi, 7-8 Ocak gecesi verdiği notanın 1. ve 2. şartında Elviye-i Selâse'nin 25 Ocak'a kadar tahliye edilmesini ve sancaklardaki bütün erzağın bırakılması gerektiğini talep etmekteydi. Notada dile getirilen diğer şartlar şöyleydi: "3- 15 Ocak 1919'da birkaç İngiliz subayı ve 200 kişilik İngiliz kuvveti ile bir Ermeni heyeti Kars'a gelecektir. Hükümet idaresi bu heyete devredilecektir. 4- Kars'ta bulunan telsiz, telgraf istasyonu ile telgraf merkezleri işgal edilecektir. 5- Demiryolları 15 Ocak 1919'da Ermenilere teslim olunacaktır. 6- Ambarlarda bulunan Rus malı silâh ve mühimmata dokunulmayacaktır."*[803]

8 Ocak 1919. Batum'daki *İngiliz heyeti, bilhassa Kars'ta bir Ermeni yönetimi inşa etmek için 8 Ocak 1918'de Gümrü'ye gelmiş ve Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı S. Tigranyan'la bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre Kars'ta İngilizlerin askerî valiliği yetkin hale gelecek ve sivil yönetim Ermeni memurlara bırakılacaktı*.[804]

17 Ocak 1919. *17 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nda* Fransız *Mareşal Foch, antibolşevik bir seferde serbest kalmak için Almanya ile hemen barış imzalanmasını, Polonya'ya bir Amerikan generalinin komutasında büyük bir Amerikan ordusunun gönderilmesini, Almanya'daki Rus esirlerinin Bolşeviklere karşı kullanılmasını ister. Wilson ve Lloyd George, ordu yollamak yerine, başka yollardan Bolşevikliğin devrilmesini önerirler. Lloyd George, askerlerin Bolşeviklere karşı döğüşmiyeceğini, ayaklanacağını ileri sürer*.[805]

Kars'ta içtima eden kongre neticesinde bir Kânun-ı Esâsî hazırlanmış ve *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi* ihdas edildi. Hükümetin riyasetine İttihadçı Cihangiroğlu İbrahim getirildi.[806]

17/18 Ocak 1919. *Kars'ta ikinci "Millî Kurultay" (Kongre) toplanmış ve 17/18 Ocak 1919 gecesi, "Millî İstişare Meclisi"-"Güney-Batı Kafkas Geçici Hükümeti" olarak yeniden teşkilatlandırılmıştı. Bu suretle, Kars şehri merkez olmak üzere, Elviye-i-selâseyi içine alan, Azerbaycan sahası dışarda kalmak üzere, Batum ile Nalıçevan arasında, Müslümanların yaşadıkları yerde yeni bir "İslâm-Türk Devleti" meydana*

---

799 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 573. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
800 FO, 371/4155, 11449; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 574.
801 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 222, dipnot 294.
802 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 221.
803 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 221.
804 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 221.
805 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 768-769.
806 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226.

gelmiş bulunuyordu. Bu "hükümet"in başına Fahrettin Pirioğlu geçirilmişti. Wilson prensiplerine dayanarak, yerli ahali "kendi mukadderatını kendisi tayin etmek hakkını" kullanmak ve kendisinin arzu ettiği idare tarzını kurmaktan başka bir iddiası da yoktu.[807]

19 Ocak 1919. *Spartakistlerin "Ocak Ayaklanması" 19 Ocak 1919'da "Berlin Muhafız Tümeni (Berlin Freikorpssoldaten der Garde-Kavallerie-Schützen-Division)" tarafından bastırılmış ve bu ayaklanmanın liderleri olan Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg işkenceli bir sorgulamadan sonra kurşuna dizilmişlerdi*.[808]

21 Ocak 1919. *21 Ocak 1919 tarihli Barış Konferansı toplantısında, Lloyd George, Başkan Wilson ve Clemenceau'ya Bolşevizmle savaşmak için kurulması tasarlanan 150 bin kişilik orduya Fransa ve Amerika'nın katkısının ne olacağını sorar. İkisi de hiçbir kuvvet veremiyeceklerini söylerler. Mareşal Foch, Fransızlarla değil, Amerikan, Rus, Polonyalı ve Romanyalı askerlerle Bolşeviklere karşı savaşmayı tasarlamaktadır. İtalya da asker vermeyi reddeder*.[809]

22 Ocak 1919. Kızıl Ordu, Beyaz Ordu kontrolündeki Kırım/Akmescid'i ele geçirdi ve Akmescid Sovyet Hükümetini kurdu.[810]

> Bolşevik ajitasyon kampanyasının bir parçası olarak Moskova'dan gelen bir grup Türk komünist, 22 Ocak 1919'da Kırım'a ulaştı. Mustafa Suphi önderliğindeki bu komünistler, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Moskova'da kurulan Tüm Rusya Müslümanları Merkezi'nin önde gelen üyeleriydiler. Suphi sosyalist propaganda ve ajitasyon faaliyetini Moskova'da "Yeni Dünya" adlı Türkçe bir gazete aracılığıyla yürütüyordu. O ve yoldaşları, Kırım'daki Müslüman komünistlerin bir bürosunu örgütleyerek Anadolu'ya yönelik komünist etkinlikleri koordine etmeye ve Karadeniz üzerinden adam ve propaganda mateıyalleri göndermeye başladılar.[811]

> 1919 yılında karşı-devrimcilere karşı verilen mücadele alanlarından biri de Kırım'dı. Bu dönemde Komintern* tarafından güney bürosuna gönderilen Mustafa Suphi'nin, faaliyet yürüttüğü esas bölge Kırım olmuştu. Buraya bağlı Simferepol (Akmescit) kentinde Yeni Dünya gazetesini yayınlamaya devam eden Suphi, İstanbul ve Anadolu'dan gelen Türkler arasında verimli bir faaliyet yürütmüş ve Doğu Gönüllüleri Enternasyonal Alayı'nı teşkil etmişti. Söz konusu alay, Ağustos 1919'da Sovyet Rusya'nın güney topraklarına akın eden Denikin kuvvetlerine karşı 12. Sovyet Ordusu bünyesinde çarpışmış ve muvaffak olmuştu. Mustafa Suphi, Kırım'da faaliyet yürütürken Anadolu'da da İtilaf devletlerine karşı bir takım partizan-çete hareketlerini örgütlemişti.[812]

Kırım, Güney Rusya'daki İngiliz ve Fransız işgal bölgeleri arasında Moskova'ya bağlı bir ada gibidir. Tüm Rusya Müslüman İşleri Merkezi Ocak 1919'da tüm "Yeni Dünya" ekibini Kırım'a gönderir. Mustafa Suphi ve arkadaşları 22 Ocak 1919'da Kırım'a varırlar. Orada Kırım Türkleri arasında çalışır. SovNarKom,

---

807 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 588.
808 Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 251.
809 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 769.
810 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 102.
811 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 81-82.
* *Komintern* ne demektir? "İşçi sınıfı partilerinin yeni bir birliği olan Komintern, sosyalist devrimi Avrupa ve Asya'ya yaymak için görevlendirilmişti. Kısa süre sonra Sovyet liderlerinin elinde, devrimci ajitasyon ve propagandayı enternasyonal boyuta taşımak için önemli bir araç haline geldi. Doğu ve Batı halkları, Komintern önderliğine göre, emperyalist devletler düzeni değiştirme arayışında rehberlik ve destek almak için kaçınılmaz olarak Sovyet Devleti'ne ihtiyaç duyacaklardı. Çiçerin, -Yakın Doğu, Orta Asya ve Uzak Doğu halklarına yönelen- diplomasinin, devrimin, mali ve askerî desteğin bütünleşmesinin sosyalist devrimin Batı'ya yayılmasına vesile olacağı konusunda özellikle umutluydu." Vahram Ter-Matevosyan. (2023). *Komünizm Gözünden Kemalizm: Türkiye'nin Dönüşümüne Sovyet Yaklaşımları* (G. Yılmaz, çev.) içinde (s. 118). İstanbul: İletişim Yayınları.
812 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 229.

Müttefiklerin Osmanlı askerlerini Rusya'ya nakledib Bolşeviklere karşı harb ettirmesinden fevkalâde endişelenmektedir. Buna karşı bir tedbir zımnında Mustafa Suphi kullanılmaktadır.[813]

6 Şubat 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. *Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, Samsun'da Fransızların huzursuz olduklarını, mutasarrıfın azlinin iyi etki yaptığını, fakat Samsun dışında Rum ve Ermenilerin boğazlandıklarını öne sü*rüyor. *Aynı toplantıda İttihat ve Terakkililerin Anadolu'yu karıştırmak için Bolşeviklerle temas aradıkları, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki'nin tutuklanması gerektiği üzerinde duru*yor.[814]

12 Şubat 1919. *Alman sınırını yasadışı olarak Avusturyalı kılığına girerek geçen ve Berlin'e ulaşan Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi ve daha sonra, kurulacak olan III. Entemasyonal Komintern'in Başkanı olacak* Karl Radek, *12 Şubat 1919'da Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katledildikleri olaylar sonucunda Berlin'de tutukla*ndı.[815]

Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafı tarafından Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ihdas edildi. Cemiyetin reisi Barutçuzade Faik Ahmed, *İttihat Terakki döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilcisi* idi.[816]

Sovyet Rusya resmî yayın organı *İzvestiya* gazetesi: *İstanbul'daki devrimci hareketlerin sonucunda, İtilaf birlikleri komutanı olan general, İngiltere'den aldığı emir üzerine, Türk hükûmetine, bundan böyle polis ve sağlık kuruluşları üzerinde denetim uygulanacağını bildirdi*.[817]

15 Şubat 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İzmir muhabiri René Puaux'un yazısını neşretti: *İttihat ve Terakki Partisi Anadolu'da çalışmalarına devamda. Jön Türkler terhis edilen askerlere silâh bırakmışlardı. Gizliden gizliye çete teşkilâtı kuruluyor. Hareketin elebaşıları halka bir çeşit bolşeviklik propagandası yapıp toprakları eline geçirmeye teşvik ediyor. Amaç, hıristiyan toprak sahiplerini temizlemek. Yeni bir katliam da tezgâhta… Makedonya ordusundan alınacak birlikler derhal buraya (İzmir'e) gönderilmelidir. Dakika geçirilmemeli*.[818]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota keşide eyledi. Sovyet Halk Komiserliği, din ile devleti birbirinden ayırmış, laiklik tatbik etmektedir:

> Sovyetler Cumhuriyeti kurulduğu sıralarda, Türkiye, fetihçi ve saldırgan Alman emperyalizmi ile işbirliği halinde idi. Brest Litovsk barışı ile Kars, Ardahan ve Batum sancakları, Sovyet Hükümetince Türkiye'ye bırakılmıştı. Sovyet Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin Brest-Litovsk'ta saptanan yükümlülüklere bağlı kalabileceğini ummuştu.
>
> Ne yazık ki bu umutlar tümüyle boşa çıktı. Kafkas sorunlarıyla ilgili olarak iki ülke temsilcileri arasında geçen yaz yapılan görüşmeler sırasında, Osmanlı temsilcisi hiç durmadan süregelen Türk saldırılarını, Brest-Litovsk'ta saptanan ve Türkiye'ye bırakılan yerlerin boşaltılmasına ait esasların, sözde Rusya tarafından yerine getirilmemiş olmasından ileri geldiği biçiminde açıklamaya kalkışmıştı. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında Türk yönetiminin kurulması sorununun Sovyet yöneticilerince harfi harfine yerine getirilip getirilmediği yönünün hiçbir önemi yoktur, çünkü barışın imzalanmasından hemen sonra, herhangi bir biçimde karşılıklı yükümlülüklere girişmeden, Sovyet makamları ile bu konuda en küçük bir anlaşma yapmadan, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını Türk birlikleri işgal etmişler ve yerli halka karşı aşırı şiddet ve baskı yapmışlardır.

---

[813] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 103.
[814] FO, 371/4155, 38735; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 250-251.
[815] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 85-86.
[816] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 255-256.
[817] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 36. "Moskova'da çıkan ve Sovyet hükümetinin resmi organı olan *İzvestia* gazetesi [..]" Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. X.
[818] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76-77.

Brest-Litovsk barışını izleyen dönemde, Kafkaslarötesi'nin Gürcülerin oturduğu yerlerde, Sovyet egemenliğine karşı isyan edenlerin önemli bir güç haline geldikleri doğrudur; bunlar geniş halk yığınlarının isteklerine karşı, sözümona Kafkaslarötesi hükümetini kurmuşlar ve bu hükümet giderek, şimdilerde sahnede olan Gürcü hükümetine dönüşmüştür. Sovyet Hükümetine düşman olan ve geniş halk kitlelerine değil, sadece küçük bir gruba dayanan bu hükümet, önceleri Brest-Litovsk barışını tanımayı reddetmeşti. Gürcü Menşeviklerden kurulmuş olan bu grup, Brest-Litovsk barışına karşı tutumları nedeniyle Sovyet Hükümeti tarafından uyarılmış ve bu yüzden doğacak sonuçlardan hiçbir biçimde sorumlu olmayacağı bildirilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin kendi davranışının, Tiflis'teki anti Bolşeviklerin eylemlerinin bir sonucu olduğunu öne sürmeye hiçbir hakkı yoktur; çünkü, aslında, karşıdevrimci gruplarca desteklendiğinden ötürü Osmanlı Hükümeti bu asilerle resmî ilişkilere girişmek ve onlara anlaşma imzalamak yetkisini tanımakla gerçekten ilk desteği yapmış ve Rusya ile dostça ilişkilerin bu gibi davranışlarla bağdaşmayacağını düşünmemişti.

Yalnız Gürcistan'da değil Kafkasların güneyinde ve kısmen kuzey Kafkasya'da bile bu gibi eylemleri ve ayaklanmaları destekleyip, kışkırttıktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin Kafkaslarötesi'nde Sovyet egemenliğine karşı siyasî mücadelede bulunan grupların eylemlerinin sorumluluklarını Sovyet Hükümeti üzerine yıkmaya hiçbir biçimde hakkı yoktur. Sovyetlere karşı düşman ve karşıdevrimci Alman grupları ve Osmanlı Hükümeti de böyledir. Aynı biçimde, kendi ülkesinde maddi temelden yoksun ve halk yığınları tarafından nefretle karşılanan sözümona "Kafkas Dağlıları Meclisi" denen bir kurul da kendi içinde ancak halka zulmedenlerin temsilcilerini barındırmış bulunuyordu; bu kurul derhal Osmanlı Hükümetince tanınmış ve bu sözde hükümete siyasî ve her çeşit destekte bulunulmuştur.

Kafkasların çeşitli bölgelerinden birçok temsilci Sovyet Hükümeti'ne başvurarak, bu dolandırıcı karşıdevrimcilerin davranışlarından duydukları üzüntüyü ve kızgınlığı belirterek, bu karşıdevrimcilerin düzmece bir hükümet kurmayı başararak İstanbul'a başvurduklarını ve oradan her türlü yardım gördüklerini anlatmışlardı. Bu dönemde Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen ajanların, askerî birliklerin, Kafkaslardaki resmî temsilcilerinin tüm davranışları sistemli bir karşıdevrimci girişim olup, Sovyet Hükümeti'ne ve Sovyet düzenine karşı yöneltilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin, antibolşevik ve antisovyetik Gürcü, Ermeni ve başkalarınca uygulanan ve Rus Sovyet Hükümeti'nin isteklerine ters düşen davranışları, Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun yönetimindeki Kafkas illerine karşı Türkiye tarafından girişilen yeni saldırıları haklı çıkarmak bahanesiyle öne sürmesi kesinlikle yersiz ve haksızdır. Osmanlı Hükümeti temsilcileri, aynı yerdeki Hristiyanlar tarafından Müslümanların öldürülmesi gibi belli üzücü olaylar üzerinde duruyorlar, oysa Kafkaslarötesi'nin uzak bölgelerinde Müslümanlar tarafından bu dönemlerde mücadeleler yapılırken daha çok sayıda Hristiyan öldürülmüştür ve dolayısıyla bu öldürülen Müslümanların sorumluluğunu Sovyet Hükümeti üzerine yıkmak kesinlikle olanaksızdır.

Buna benzer iddia ve kanıtların, ancak Türkiye'nin 1918 yazında giriştiği fetihler döneminde Türk temsilcilerinin ağızlarından çıktığını da anımsamak yerinde olur. 1918 yılı ilkbaharında Osmanlı Hükümeti Galip Kemali Bey'i Moskova'ya elçi olarak göndermişti. Galip Kemali Bey kendini tanıtmak için Dışişleri Komiserliğine geldiğinde, kendisinin Türkiye ile Rusya arasında değişmez dostluk bağlarının kurulmasına çalışmak üzere ayrıca görevlendirilmiş olduğunu belirtmiş ve "beni iş başında göreceksiniz" diye heyecanla bağırmaktan kendini alamamıştı. Elçi, o günlerde, Sovyet Hükümeti'nin ya da temsilcilerinin Türkiye'nin tepki göstermesine yol açacak herhangi bir eylemde bulunduklarına dair en ufak bir şikâyette bulunmamıştı.

Doğruyu söylemek gerekirse Brest-Litovsk barışı Türkiye tarafından yok sayılmış ve Türkiye'nin davranışı devamlı olarak bu anlaşmayı çiğnemek olmuştur. Türkiye yalnızca, Sovyet Rus Cumhuriyeti'ne ait illerde ve kendine komşu olan yerlerde yaptıklarıyla değil, antisovyet sözde bir hükümet kurdurmak ve onu desteklemekle, Kafkas dağlarının kuzeyindeki olaylara karışmakla da bu adnlaşmayı çiğnemiştir. Şöyle ki, Brest-Litovsk anlaşmasının bu konudaki kararına göre, Kars, Ardahan ve Batum bölgeleri halkı kendi geleceğini, komşu devletler ve özellikle Türkiye ile -fakat yalnızca Türkiye ile değil- anlaşmakla kendisinin kararlaştırması gerekmekle idi. Brest-Litovsk barışında Rusya'nın halkın oyunu kullanmasına karışmaması koşulunun konması ise, bu oy verme işinde Sovyet Hükümeti ya da temsilcilerinin herhangi bir baskı ya da etkiden uzak kalmasını sağlamak içindi. Bu karara Sovyet Hükümeti titiz bir biçimde uymuştu. Aslında bu bölgelerin Müslüman halkı Rus Hükümeti'ne başvurarak çok acı yakınmalarda bulunmuşlar ve yakınmalarını

birçok belgelerle desteklemişler, ve halkın kendi geleceğini belirlemek konusunda yapılan sözde oylama sırasındaki sahtekârlıkları belirtmişlerdi.

Barış anlaşmasının imzasından hemen sonra, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı birlikleri tarafından işgal edilmiş ve oralarda askerî yönetim uygulamasına başlamış ve aynı zamanda, yağma, yakıp yıkma ve kendi halinde yaşayan halka karşı her türlü kıyıcılık yapılmıştır. Osmanlı yönetiminin kurulmasıyla birlikte, halkın isteğine aykırı olarak, yerli halktan erkek nüfusun 19 yaştan yukarısı zorla askere alınmıştı. Halk sürekli olarak baskılara uğratılmış, korkutulmuş ve bununla kendi geleceğini belirleme hakkı sadece bir aldatmaca olmaktan öteye gitmemişti. Oy vermeden önce, oyları Türkiye'den yana olmadığı bilinen eşraf ya oralardan sürülmüş, ya da tutuklanmış, hatta bunlardan bir çoğu kurşuna dizilmişti. Oy verme işi açıkça Türk makamlarının görevlilerinin gözetimleri altında yürütülmüştür; bu yapılırken ilerde kıyıma, baskı ve zulme uğratılacak kişilerin de listesi yapılmaktaydı. Bu koşullar altında oylamanın sonuçları da baştan belliydi.

Rusya tarafından bırakılan bu bölgeler halkının uğratıldığı bu tür baskıların, Brest-Litovsk barışının 4. maddesinin esaslı bir biçimde çiğnenmesi olduğunu Sovyet Rus Hükümeti elbette gözönüne almadan geçemezdi. Dışişleri Komiserliği 20 Eylül tarihli notasında, Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının kendi geleceğini belirleme konusunda kendisine tanınmış olan hakkı kullanmamış olduğunu ve oralarda kurulacak düzen sorununun hâlâ çözüm beklediğini açıklamıştı.

Türkiye elçisi Galip Kemali Bey Moskova'da bulunduğu zamanda, Rusya'nın doğusundaki Müslümanlar arasındaki türlü sosyal gruplar arasında meydana gelmiş olan mücadele çerçevesinde, alışılmış diplomatik çalışma sınırlarını fazlasıyla aşan bir ilgi göstermiştir. Rusya'daki geniş halk yığınlarının bütün baskılardan kendilerini kurtarmak hareketleri, Müslüman halk yığınlarını da aynı yola yöneltmişti; yani Rusya'nın doğusundaki Tatar'lar da, Hristiyan komşuları gibi bu hareketlere katılmışlardı. Geniş halk yığınlarının kurtuluşları ve daha iyi bir gelecek için giriştikleri mücadelenin, ağırlığını duyuran tarihi kriz dönemlerine özgü kesin çizgiler çizmesi kaçınılmaz bir durumdu. Müslümanların oturduğu yerlerdeki halk Sovyetleri, büyük halk kitlelerinin umutları ve Müslüman halkın ezici ve sömürücülerine karşı yapılan mücadelede onların temsilcisi idiler. Bu ezici ve sömürücü gruplar Türk elçisi Galip Kemali Bey'in kişiğinde, kendilerini bağlayan ilişkiler buldular. Onlar sürekli olarak Galip Kemali Bey'e başvurmakla yakınmalarını bildirdiler ve acılarını anlattılar. Yabancı diplomatların diplomatik ilişkilerinin sınırını çiğneyen Galip Kemali Bey, Müslüman Tatar gruplanndan sömürücü unsurların büyük halk yığınlarına karşı mücadelelerinde, sömürücülerin koruyucusu kesildi. Mayıs ayında Müslüman Sovyetleri Kongresi toplanıp, Tatar ve Başkırtların yaşadıkları illerde geniş ve yerli bir özerklik kurulmak istenince, sömürücü gruplar, yığınların üzerindeki etkilerini artırarak, Doğu Rusya'daki Müslüman halkın böylesi yeni bir düzen kurmasını baltalamak yolunda ellerinden gelen çabayı harcadılar. Galip Kemali Bey bunların yakınmalarının tercümanlığını yapmak görevini üzerine aldı ve Dışişleri Komiserliğine gelerek, Müslümanların oturduğu yerlerdeki geniş halk yığınlarının sömürüden kurtulmaları için işçi ve köylülerin yürüttükleri siyaseti engellemek istedi. Şu olgu da önemle belirtilmelidir ki, bir Tatar-Başkırt özerk ili kurulması ve bu yeni yönetim düzeninin sömürücü grupların egemen olduğu eski düzenin yerine geçmesi düşüncesi, geniş Müslüman sosyal tabakalarından gelmiş ve Müslüman Komiserliği de bu düşünceyi gerçekleştirmek görevini üstlendiğinde Müslüman halk yığınlarının dileklerini yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Bu sıralarda, Rusya'da kabul edilen, Kilise'nin devletten ayrılması olgusunun her yerde uygulamaya konulması, öbür milliyetlere olduğu gibi, Müslümanlara da uygulanınca, Doğu Rusya'daki İslam halkının tutucu unsurlarının birçok yakınmalarına yol açmış ve bu yakınanlar ve diğerleri Galip Kemal i Bey'in kişiliğinde gerçek koruyucularını bulmuşlardı.

Açıkça söylemek gerekirse, Sovyet Rus Hükümetinin izlediği gerçekten halkın yararına olan siyasetin sonuçları, Müslüman halka uygulanmış olan siyasette tümüyle haklı olduğunu göstermiştir. Çek-Slovak ayaklanmasını izleyen ve Rusya'nın doğu bölgelerini yerle bir eden kanlı mücadeleler arasında, Kızılordu'da sadece Müslümanlardan oluşan ayrı alaylar kurulmuş ve bu alaylar, karşıdevrimle ve karşıdevrimcilerle yapılan savaşta ve Sovyet düzenini savunmada en yürekli en sadık askerler olarak yer almışlardır.

Galip Kemali Bey'in Moskova'da iken davranışlarının Doğu Rusya'daki Müslüman halkın üst tabakasının çıkarlarını korumak olduğunu söylemek yerinde olur; Rusya'daki mücadele zamanında bu yüksek tabakanın örgütlenmesi işine Galip Kemali Bey fiilen katılmıştır.

Sonraları, bu iki Devlet arasında daha büyük ve daha acı sorunlar meydana çıkmıştır. 1918 yılının ilk aylarında Rusya'nın Kafkas illeri güç bir dönemi yaşamaktayken, Sovyet Hükümeti, tümüyle kendi yönetiminde kalan illerde, yerli halkın birbirlerine düşman olan gruplarını barıştırmak ve buralarda güvenliği, düzen ve barışı kurmak üzere, Sovyet ilkesine dayanan düzenli ve güçlü bir yönetim meydana getirmek istemişti. Bakû hükümeti kendisinin egemen olduğu çevrede geniş Müslüman sosyal tabakaları tarafından olduğu gibi, Hristiyan tabakalarınca da desteklemişti. Türkiye'nin Bakû'ye karşı saldırısı hiçbir şeyle haklı çıkarılamaz ve yeni fetihler yapmak arzusundan başka bir şey değildir. Şevket Paşa (Yakup Şevki Paşa) ve Nuri Bey'in (Nuri Paşa) orduları, Sovyet düzenine bağlı kalan illere girdiler ve ilerlediler; buralara yıkım ve perişanlık getirdiler. Sovyetlerin Bakû'deki küçük ordusu iki ay boyunca, saldırganların çok üstün güçlerine karşı eşi görülmemiş bir kahramanlıkla karşı koydu; fakat onların büyük güçleri karşısında direnişin uzun zaman sürmesi olanaksızdı. Sovyet hükümeti, Türkiye tarafından girişilen bu haksız saldırıyı birkaç defa protesto ettiyse de, daima sonuçsuz kaldı. Sovyet Hükümetinin tüm protestalarına Osmanlı Hükümetinin gerek Moskova'daki gerek Berlin'deki ve Almanya aracılığıyla Rusya'nın başvurduğu İstanbul'daki Alman temsilcileri, her zaman, ya bu saldırı olayını tümüyle ve doğrudan doğruya reddetmek yolunu, ya da Bakû önünde ancak yerlilerden kurulmuş olan çetelerin bulunduğu biçimde yalan söylemek yolunu seçtiler. Şevket Paşa (Yakup Şevki Paşa) 30 Temmuz tarihinde, kentin kayıtsız şartsız teslim olması için öneride bulundu. Ağustos ayı başında, kenti Türklere karşı savunmak bahanesiyle, kente küçük bir İngiliz birliği girdi. Bu Türk saldırısı, hiçbir biçimde İngilizlerin oraya geldiği iddiası ile haklı çıkarılamaz; çünkü İngilizler kente karşı Türk bombardımanı başladıktan sonra oraya girdiler. İngilizlerin müdahalesi ancak bir gösteriş biçiminde idi ve İngilizlerin oraya gelişleri Türklerin fetih ve yıkımları için yalnızca bir bahane idi. 14 Eylül'ü izleyen günlerde asıl saldırı başladı ve birkaç gün sürdü. İngilizler kenti hemen terk ederek, kendi haline bıraktılar. Savunmasız kalan halk ve Rusya'nın en önemli kentlerinden olan bu kent Türk askerleri ve onlara katılan yerli Tatar (Azeri) çeteleri tarafından işlenen yağma, kıyım ve her türlü şiddet gibi sayısız haskılara uğradılar. Bununla ilgili olarak Sovyet Hükümeti 20 Eylül tarihli notasında Osmanlı Hükümetinin bu davranışıyla, Rusya ile Türkiye arasında Brest-Litovsk barışını fiilen geçersiz saydığını, bildirmişti.

O tarihten sonra siyasî durum kökünden değişmiştir. Kafkaslarda Türk saldırısını desteklemiş olan Alman emperyalizmi artık yok olmuştur. Bakû İngilizler tarafından yeniden işgal edilmiştir, ve İngilizler Osmanlı İmparatorluğunun genişlememesi için çok sıkı önlemler almışlardır. Kafkas dağlarının ötesinde Müslümanların oturduğu illerde geniş halk yığınları yerli feodal beyler ve sömürücülerin boyunduruğu altına Türk fetihçileri tarafından sokulmuşlardı; onlar şimdi, Sovyet idaresinin halk yığınlarının çıkarlarını daha iyi koruduğunu anlamaya ve kendilerini sömürenlere karşı nefret duyguları beslemeye başlamışlardır. Sovyet Rus Hükümeti, her biri sahte bir cumhuriyet olan ne Gürcistan Cumhuriyetini, ne Ararat Cumhuriyetini (Ermenistan Cumhuriyetini) ve ne de Kafkas Dağları Birliğini hiçbir zaman tanımamıştır. Bütün bu kukla kuruluşlar, halk yığınlarının arzularına aykırı olarak ancak yabancıların desteğiyle yaşayabilmişlerdi. Sovyet Rusya'sı ise tüm komşuları ile ve bu arada Türk halkı ile olduğu gibi Avrupa ve Asya'daki diğer uluslarla barış içinde yaşamak arzusundadır. Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından herhangi bir saldırıya uğramasından korkması yersizdir. Rus ve Türk halklarını artık hiçbir şey birbirinden ayıramaz, ve Türk halkı Rus halkının çoktan beri arzuladığı biçimde, dostluk ve kardeşlik elini uzatırsa, gerçek çıkarlarına en uygun bir biçimde davranmış olacaktır. Sovyet Rusya Hükümeti, Osmanlı ülkeleri ve başka ülkelerle ilişki konusunda, yalnızca bütün işçi ve köylü yığınlarının çıkarlarından ve haklı taleplerinden güç alarak işbirliğinden yanadır ve her zaman da öyle kalacaktır; Sovyet Hükümeti işçi ve köylülerin refahını sağlamak, tüm Rusya'yı yeniden kurmak ve sosyal hayatı yeni baştan düzenlemek gibi çok büyük işler karşısında bulunuyor. Sovyet Rus Hükümeti, her şeyden önce barışı, bütün milletlerle barışı arzu etmektedir ve Türkiye'nin de aynı duygulada karşılık vereceğini ve bu iki ülke arasındaki barışın sağlam ve köklü temellere dayanacağını ümit etmektedir.[819]

[819] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 93-99. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bakü'ye yönelik Osmanlı Devleti askerî harekatını durdurmak için Çiçerin'in Almanya'ya yalvarışlarını hatırladık. Şimdi ise Alman emperyalizmiyle işbirliğini kerih görüyor. Ayrıca belirtmemiz gerekir

27 Şubat 1919. Litvanya ve Belarus hükümetleri tevhit edilerek *Litvanya-Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Litbel)* teşkil edildi.[820]

Şubat 1919. *Savaş sırasında beraber çalışan Türkler* [İttihadçılar] *ve Almanlar yeniden işbirliği içine girmişlerdi. Şubat 1919 başlarında, ittihatçı liderleri, Bolşevizm ve Doğu'da son 5 yıldır İngiliz prestijine karşı mücadele eden Alman organizasyonunun yardımıyla, faal olarak yeni bir harekete hazırlandıklarını açıkça ortaya koymuşlardı*.[821]

Şubat-Mart 1919. Fransa, Çarlık Rusyası'na verdiği ikrazı Bolşevik Rusya'dan tahsil etmek çabasında. Bu kapsamda Yunan zırhlıları Güney Rusya'daki Odesa liman şehrine Yunanî asakir taşıdılar. Fransız ordusuna iştiraken Bolşeviklere karşı General Nider komutasında harb etti Yunanlar. Venizelos, bu askerî fedakârlık karşılığında İzmir ve Trakya meselesine Fransız desteğini temin etmek arzusundaydı. 30 bin kişilik Müttefik silâhlı kuvvasında takriben 22.000 Yunan, 8.000 Fransız-Rus-Romen-Polonez unsur bulunuyordu. Yunan tarihçi Panayotopulos ise bu meseleyi vukuundan yıllar sonra şöyle tahlil edecektir: *Yunanlılar, Doğu Trakya ve Ege'nin Yunanistan'a verileceğine dair aldatmacaya inanarak Ukrayna'da pek çok ölü ve gelişmiş Helen kolonisi bıraktı*.[822]

Yunanistan başvekillerden Gunaris, ihtilâl mahkemesi tarafından yargılanacağı Kasım 1922'de, bu vakaya dikkat çekecek, Bolşevik Rusların Ukrayna Harekatında kendilerine karşı savaştıkları için Yunan'ın aleyhine Türkleri desteklediklerini ifade edecektir.[823]

Müttefik Şark Orduları Başkumandanı Fransız General Franchet d'Esperey, Osmanlı askerini Rusya iç savaşında Bolşeviklere karşı kullanmayı ve bunun karşılığında sulh şartlarının yumuşatılmasını teklif etmiş fakat Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday) kabinesi bu teklifi reddetmiştir:

> Kasım 1918'de Boğazların İngiliz ve Fransız donanmalarına açılması Sovyet Rusya'yı savunması en zayıf yerinden, Karadeniz kıyılarından vurma olanağını veriyordu. İngilizler Kuzey-Doğu Karadeniz'de Kuban bölgesinde Çarlık taraftarı Beyaz Rus ordularının başında bulunan Amiral Kolçak ve General Denikin'e silah, cephane ve para yardımı yapıyor, Fransızlar ise Odesa'ya asker çıkararak Ukrayna "milliyetçi" hükümetini desteklemeye çalışıyorlardı. Ancak her iki devlet de dört buçuk yıllık bir savaştan sonra askerlerini terhis etmek zorunluluğundaydı. Bunun için de Rusya'ya gönderilecek asker aranıyordu. İzmir'e çıkma izninin bedelini önceden ödeme zorunluluğunda bulunan Venizelos, Fransızların emrine birkaç Yunan birliği vermişti, ama bunlar yeterli olmaktan uzaktı. İşte bu dönemde 1919 baharında, Türk askerini Sovyet Rusya'ya karşı kullanma isteğinin ilk girişiminde bulunulur. Bu girişime ait bilgilerimiz dağınıktır. Odesa'daki Türk konsolosu, herhalde o sıralarda oralarda bulunan, İtilâf ordularının Başkomutanı General Franchet d'Esperey'e, Osmanlı Harbiye Nezaretinin bir telgrafını iletir. telgraf Generalin bir önerisine cevaptır, ve bu cevaptan anladığımıza göre Franchet d'Esperey, Osmanlı Hükümeti'nin Bolşeviklere karşı kullanılması için emrine 3 Türk kolordusu vermesine karşılık barış koşullarının yumuşatılabileceğini yazıyordu. Harbiye Nezareti de cevabında: "Ordunun ve halkın eğilimleri hakkında alınan bilgilere dayanarak hükümet bu isteği reddetmek zorunluluğundadır" diyordu.[824]

Mart 1919 bidayeti. *1919 baharında kendisini "Rusya'nın Yüksek Şefi" ilân eden Amiral Kolçak'ın Bolşevik rejimi devirmesi beklenmektedir. İngilizlerin baskısıyla Denikin, Yudeniç ve Arhangelsk'teki*

---

ki Sovyet Rusya'nın sınırlı da olsa para, silah-mühimmat yardımı yapacağı cuntacı Mustafa Kemal, siyasal İslamcılığı bir kenara bırakacak ve Türkiye'de din ile devlet işlerini birbirinden ayıracaktır.

820 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 142.

821 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 23.

822 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 124-126.

823 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 520.

824 "Sovyet arşivlerinden. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya…, s. 80. Bu yazışmanın tarihi verilmemiştir. Şubat ya da Mart 1919 olmalı." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 102.

Çayakovski-Millet, Kolçak'ın otoritesini tanırlar. Kolçak, Mart 1919 başında Urallar'a doğru ilerler. Burada 112 bin kişilik Kolçak Ordusu, Kızıl Ordu'yu geriletir ve Volga'ya doğru yürüyüşe geçer. Artık Moskova'nın düşmesi beklenmektedir.[825]

1 Mart 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Paris Barış Konferansı sırasında, Ermeni delegeler, Ermenistan'la ilgili olarak iki hususta ısrarc*ıdır. *Bu hususlardan ilki, Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye'deki Ermeni vilayetlerini içeren Ermenistan'ın tam bağımsızlığı*dır. *Bu şekilde kurulacak olan yeni devlet, Milletler Cemiyeti ve cemiyet içerisinden dönüşümlü olarak seçilecek büyük bir devletin garantisi altında kalacakt*ır. *İkinci husus, Ermenistan'ın her taraftan düşmanlarla kuşatılmış olması ve Batı kültürü ile etkileşim kuramaması durumunda hem güvenliğini hem de ekonomik ve kültürel gelişimini garanti altına alamayacak olması göz önünde bulundurulduğunda, kurulacak olan bu devletin denize çıkış noktasına ihtiyaç duyacak olmas*ıdır.[826]

3 Mart 1919. *Sultan Vahideddin 3 Mart 1919 tarihinde, Damat Ferit Paşayı yeni kabine teşkiline memur etti*.[827]

6 Mart 1919. İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. Buna göre, *İstanbul'da* Rus *göçmenler arasında kurulan ve Almanya'dan dönen Türk öğrencilerin de içerisinde yer aldığı Ginzberg grubunu yakın takibe alan Fransız polisi bu grubu 1919 Şubat ayı içerisinde çökertmeyi başardı. Bolşevik fikirleri yaymaya çalışan bir diğer grup Albay Gniloribov'un liderliğindeki Golden Horn (Haliç) Grubu idi. Bu grup çok etkili olmasa da Türk işçi sınıfını ve Yahudileri kazanmaya çalışıyordu. Ancak İtilâf polisinin ve Yüksek Komiserlerin aldığı tedbirler nedeniyle grubun faaliyetleri çok sınırlı kalmakta*dır.[828]

7 Mart 1919. İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Kont Carlo Sforza, Roma'ya İtalya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'da "Bolşevik" faaliyetlerine dikkat çek*iyor.[829]

10 Mart 1919. Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesi ihdas edildi.[830]

11 Mart 1919. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor. *İttihat ve Terakki'nin canlanması ve Bolşevizm tehlikesi* İstanbul'un işgaline gerekçe teşkil ediyorlar.[831]

14 Mart 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Ataşemiliteri Tuğgeneral Wyndham Deedes maiyetinde Binbaşı G. G. Barker, *bir tramvay arabasında* Bolşevik propagandası yapan risale buldu:

> Arkadaşlar! Kendimizi savunma günü geldi. Masum Alman ve Rus milletleri faaliyet halindedirler. . . Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve meslekdaşları "Cemiyet-i Akvam" adı altında mükemmel bir aldatma vasıtası çıkardılar. . . Gözlerinizi açınız: hedefiniz. . . mutluluğun yayılmasıdır. . . Komiserlerimiz. . . sizi eşekler gibi kullanan Bey'lerinizden kurtaracaktır; yaşasın mukaddes büyük Bolşevizm![832]

16 Mart 1919. Sforza, Roma'ya telgraf gönderdi. *Türklerin "Bolşevikleri yabancı karşıtı bir silah olarak kullanabileceklerini"* yazıyor.[833]

---

[825] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 769-770. "Fakat Mayıs başlarında Bolşevikler, Kolçak'ı püskürtmeyi başarırlar."
[826] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 294.
[827] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 589.
[828] FO, 371/4155, 47772; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 419.
[829] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202.
[830] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 247.
[831] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89.
[832] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Arthur Calthorpe'den İngiliz Hariciye Nezâretine 26 Mart 1919 tarihli muhtıraya zeylen; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 167.
[833] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202.

17-19 Mart 1919. *Vâli Kambur İzzet, 17-19 Mart günleri arasında kongresini yapan İzmir Müdafaa-i Hukuk yöneticilerini şu sözlerle karşılar: "-Siz hükümeti devirmek için çalışan bir kuruluşsunuz. Memleket hukukunu savunma, elinizde bir kalkandır. İttihatçılıkla ve Bolşeviklikle suçlanmaktasınız"*.[834]

22 Mart 1919. *1919-1920 yıllarında Bolşeviklik, önüne geçilmesi olanaksız, sınır tanımayan ve karşı çıkanı silip süpüren kaçınılmaz bir istilâ dalgası olarak görülmektedir. 21 Mart 1919'da Macaristan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmektedir. Nisan 1919'da Münih'te Sovyet Cumhuriyeti kurulmaktadır. Paris'teki Barış Konferansı, komünizmin bütün dünyayı istilâ etmesinin korkusunu dile getirmektedir. ABD Temsilcisi House, 22 Mart 1919'da bu korkuyu şöyle açıklamaktadır: "Bolşevizm heryerde ilerliyor. Macaristan, yeni komünizme düştü. Açık bir barut deposunun üstünde oturmaktayız. Bu barut deposunu, bir gün, bir kıvılcım ateşleyebilir"*.[835]

23 Mart 1919. Başkırdistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.[836]

24 Mart 1919. 24 Mart 1919'da Dahiliye Nezaretinden *İzmit mutasarrıflığına çekilen şifre*li bir *telgraf, İttihatçı olmanın aynı zamanda Bolşevik olmakla eş tutulduğunu gösteriyor. İttihat ve Terakki taraftarı olan eski İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey'in Bolşevik fikirlerin yayılmasına ve halkın ifsadına çalıştığının delilleriyle haber alındığını bildiren yazı, soruşturma evrakı ile birlikte Dersaadet'e gönderilmesini talep ediyor*.[837]

25 Mart 1919. İsviçre Bern'deki Fransız Diplomat Clinchant, Fransa Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *Çok güvenli bir kaynaktan, Enver Paşa ve partisinin Bolşevik propagandasında kullanma amacıyla 36 milyon sterline sahip olduklarını biliyorum*.[838]

26 Mart 1919. İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiser Kont Carlo Sforza rapor kaleme aldı. *O günlerde Ankara'da eski "Terakki" yanlılarının üçlü kontrolü altında bir "Müslüman Ayaklanma Komitesi" kurulduğu dedikodusu* ve *Sultan'ın Müslüman dünyasına çağrıda bulunma ve Sovyet Rusya'yla ittifak kurma kartını oynamak üzere olduğuna dair de rivayetler yayılmıştır. Bunu Sforza'ya "İstanbul'a şimdi ulaşan, çok güvendiği bir Türk şahıs" söylemiştir. Sforza, böyle bir hareketin Türkiye'nin sonu olabileceği görüşünü ifade etmiştir*.[839]

Mart 1919. *1919 yılı martında, sözde ilk İslam öğretisinin ilkeleriyle komünizm ilkelerinin özdeş olduğu düşüncesini yayan "Mukaddesatı İslam Cemiyeti"* kurulmuştur. *Şeyh Abdülvahit Servet'in yukardaki yargıyı kanıtlamak amacıyla yazdığı "İslam'ın Asrı Saadetinden Bir Yaprak" adlı broşürde, "İslamiyet'te şura fikrinin demokrasiyi kabul etmek, zekat vermenin müsavatı kabul etmek" olduğu ileri sürülmekte*dir.[840]

---

[834] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 652. Mezkûr cemiyette birçok mandacı da bulunuyor.
[835] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 702.
[836] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 238.
[837] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 18.
[838] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 28. SovNarKom'un Enver'i fonlaması makuldür fakat 32 milyon sterlin inanılamayacak kadar fevkalade mikdardır. SovNarKom 32 milyon sterline malik olsaydı temel ihtiyaçlarına tahsis ederdi.
[839] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[840] E. B. Şapolyo, "Millî Mücadele'nin İç Âlemi ve Ankara", *Zafer*, 2.1.1957; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 151.

Nisan 1919. *İstanbul'da nisan ayında İngiliz İstahbarat servislerinde çalışan J. G. Bennett, Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret eder. Türkiye'ye, İstanbul ve Trakya'nın bırakılması şartıyla Denikin'le birlikte Bolşeviklere karşı çarpışacak bir Türk ordusunun gönderilmesinden söz edilir*.[841]

2 Nisan 1919. *Fransızların Karadeniz filosunda ayaklanmalar olur ve Ukrayna'nın fethine giden Fransız birlikleri 2 Nisan 1919'da geri çekilme emri alır. Fransa, bundan sonra Polonya ve Romanya'ya silâh ve cephane sağlayarak, onlar aracılığıyla Bolşeviklikle mücadeleye yönelecektir*.[842]

Mahmut Muhtar Paşa, İsviçre'deki dostları adına da olmak üzere İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazarak, son savaşın Türkiye'nin küçümsenecek bir güç olmadığını gösterdiğini, bu bakımdan İngiltere'nin çıkarının Türkiye'yi, her türlü yıkıcı akımlara ve özellikle dinsel geleneği ve toplumsal-iktisadi durumu dolayısıyla kendisine bulaşamayacak olan Bolşevikliğe karşı bir kale haline getirmek olduğunu söylüyor. Paşa, padişahın İngiliz siyaseti konusunda kararlı olduğunu söyledikten sonra, bu konularda görüşmeler yapmaya hazır olduğunu bildiriyor.[843]

> İngilizlerin, İstanbul'da devrimci hareketlere katıldıkları gerekçesiyle tutukladıkları 300 kadar Türk askerini Odesa'ya gönderdikleri sanılıyor. Bunlar Odesa'nın boşaltılmasından sonra Kızılordu'ya katılırlar.[844]

6 Nisan 1919. ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne'nin *Odessa'dan 6 Nisan 1919'da "Chicago Daily News"a gönderdiği özel haberinde [ancak, bu haber "Chicago Daily News"ta yayımlanmamıştır], Odessa'ya, Fransızların gelişine neden olan Bolşevik yayılmacılığına karşı Fransızların, Bolşevikleri, Rusya'dan silip süpürmek için oluşturulacak gönüllü askeri birliklerin çekirdeğini oluşturduklarını ve Bolşeviklere karşı "Asil Rusların bir araya gelmelerinin beklendiğini" yazıyor. Yine 6 Nisan'da Odessa'da yazılmış bir diğer raporunda; Bolşevikler hariç, şehir halkının panik içinde olduğunu, yüzlerce Rus sivilinin Amerikan Konsolosluğu'nu kuşattıklarını ve Konsolos Jenkins'e, Odessa'dan ayrılmaları için yalvardıklarını belirtiyor ve "… Fransızlara yardım eden ya da Bolşeviklere karşı olan her Rus, Bolşeviklerin eline düşmekten korkuyor ve herkes buradan ayrılmak arzusunda" diyor. L.E. Browne, 6 Nisan tarihli bir diğer haberinde, Fransız garnizonu henüz Odessa'dayken, Sovyet Bolşeviklerinin şehri teslim aldıklarını ve mültecilerin içinde bulunduğu ağır şartları bildiriyor. Haberin devamında ise; "…Amerikan Konsolosu Jenkins de tahliyeye katıldı. Tahliye devam edilmezse yüzlerce Rus muhtemelen ölecek ya da Bolşevik subayların ellerine mahkûm olacak. Jenkins'in yardımı ile Bristol'ün bayrak gemisi Nahma'ya aileler gece demeden gündüz demeden bindirildi… Amerikalılara karşı, bu insanların minnet duyguları var" yorumunu yapıyor*.[845]

10 Nisan 1919. *Kafkasya'da Sovyet yönetimi adına faaliyet yürüten Ermeni asıllı Bolşevik Sarkis İvanoviç Kasyan*, Moskova'ya telgraf gönderdi:

> İtaatkâr bir şekilde yeni oluşumla uzlaşan, kölece yeni efendisine biat eden ve sadece kendi iktidarının dış işleriyle meşgul olan Azerbaycan hükümeti, tüm hukuksal mecralarda çarlık rejimini yeniden inşa etti. Hükümet ve Müsavat Partisi, geniş Tatar kitlelerin gözünde tüm kredilerini kaybetti.
>
> [..] Etkimiz her geçen gün değil her geçen saat artmaktadır, Menşevik, Sosyalist-Devrimci ve Taşnakların hükümranlığı kar misali düşmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve İngiliz iktidarları, komünistler adına açıkça mücadele veren yoldaşlarımızı tutuklamaktadır… Daha önce Sovyet iktidarının tadına varan Bakü halkı,

---

[841] J. G . B. (John Godolphin Bennet), "Mustafa Kemal". *The Contemporary Review* dergisi, Londra, Kasım 1922, s. 590-594; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'da Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 102. "Lozan konferansının açıldığı sırada yayınlanan bu yazının Rusya ile İngiltere'nin arasını açmak amannı gütmüş olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır." (Yerasimos, 2000, s. 102, dipnot 81).

[842] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 769.

[843] FO, 371/4215, s. 308-309; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 245.

[844] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'da Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 102-103.

[845] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 63-64.

> bu iktidarı derin bir pişmanlıkla anıyor ve sabırsızlıkla Bolşevikleri bekliyor. Hatta Azerbaycan'ın kayıtsız ve karamsar köylüsü bile bir hareketlilik göstermektedir. Elizavetpol (Gence) eyaletinde kısa bir süre önce kırsal alanda bir hareketlenme başladı.[846]

11 Nisan 1919. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği yetkililerinden H. A. Hatch'ın kaleme aldığı muhtıradaki bilgilere göre Ruslar Trabzon ve havalisindeki Pontusçuları teslih etmiştir.[847] Diğer bir deyişle Ruslar, 1918-1922 zaman zarfı hesaba katılırsa, hem Rum çetelere hem Harekat-ı Milliyecilere kaçak yollardan silah tedarik etmiş demektir.

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Enver'in 100 000 kişilik ordusu*.[848]

12 Nisan 1919. Kars'ta bulunan General Thompson kumandasındaki İngiliz birlikleri, Mondros Mütarekenamesinin 7'nci maddesine istinaden *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi*ni dağıttı, Cihangiroğlu İbrahim ve rüfekasını Malta'ya sürdü.[849]

İstanbul matbuatından *Hâdisât* gazetesi, Almanya'daki iç karışıklık hakkında İngiliz haber ajansı *Reuter*den iktibas etti:

> Londra 11 – (T.H.R.) (Ovarburg)da hükümet memurlariyle ahali Sovyet Cumhuriyetine karşı ibraz-ı husumete başlamışlardır. Şehir hükümet memurları altında kalmışdır. Bazı mahallerde şiddetli ateş teati edilmiş ve Saray Kraliyle şimendüfer istasyonu İspartakistlerden zabt edilmiş ise de hükümet tarafdaranı (Mayenburg) istihkamını teslih etmişlerdir.
>
> Laypçihden(لايپچيخدن, ?) vürud eden bir telgrafnamede Bavyera Sovyetler Cumhuriyetinin Rus Bolşevikleriyle münasebetde bulundukları bildiriliyor.[850]

13 Nisan 1919. 13 Nisan 1919 tarihli muhtırasında, *Sivastopol'deki Bolşevik propagandalarından, bazı Fransız askerlerinin de etkilendiğini belirten L.E. Browne, Bolşeviklerin ilanlarından bahisle, "Niçin tek başınıza mücadele edeceksiniz? Bolşeviklere karşı silah kullanmayın. Ekmek, Aş ve Eşitlik İçin Sovyet'i Selamlayın" şeklinde, Sivastopol Devrimci Savaş Komitesi imzalı duvar ilanlarının, bir Amerikalı için hiçbir şey ifade etmeyeceğini, oysa Şark'ta yaşayan yoksul ve çaresiz insanları, hatta Fransız denizcileri dahi nasıl etkilediğini gözlemlerine dayanarak ifade ediyor. L.E. Browne'a göre, Bolşevizme olan bu sempatiye karşı, önlem olarak Rusya dahil, Bolşevizm saplantısı olan diğer ülkelerde önyargısız olarak Bolşevik eğilimlerin nedenleri incelenmeli*dir. *Ona göre, silahlı direnmeyi ileri sürenler, akıllarında şunu tutmalılar ki, Kızıl Ordu'ya karşı gönderilen bütün güçler, son derece dikkatli seçilmeli*dir, *aksi takdirde bu tahrip edici gücü durdurmak yerine "ateşe benzin dökülmüş olunacaktı"*r. Browne, *11 Nisan Cuma günü Sivastopol'ün de tahliyesinin başladığını vurguluyor*.[851]

Hâdisât gazetesi: *Londra, 12 (A.A) Kopenhagdan gelen bir telgraf, Münihde hükûmetin tekrar sukût etdiği ve yerine komünist bir hükûmet geldiğini Ajans Roytere bildirmekdedir. Bolşevik Hükûmeti idareyi ele aldıkdan sonra bu idareyi kuvvetli bir hareket-i ihtilâliye tehdid etmişdir. "Komünistler" unvanı altında hareket eden bu fırka mezkûr hükûmeti devirerek bir heyet-i merkeziye teşkil etmişdir*.[852]

17 Nisan 1919. İspanya'da intişal eden *El Sol* gazetesi yazıyor. Bir *telgrafta, Jöntürklerin müttefiklerin kafa karışıklığından faydalanarak Ermeni halkını kovdukları, Halep'te bir isyanı teşvik ettikleri,*

---

[846] *GARF*, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109, L. 73; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 127.
[847] Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri*, 2022, s. 135-136.
[848] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89.
[849] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226.
[850] Hâdisât, 12 Nisan 1335-1919, Numero 102, *Telgraflar: Sovyet Cumhuriyeti*, s. 2.
[851] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 64-65.
[852] Hâdisât, 13 Nisan 1335-1919, Numero 103, *Alman Hükûmetinin Sukûtu*, s. 1.

*Transkafkasya'da 3 milyon Tatar'ı organize ederek, Türk ve Rus silahlarıyla silahlandırdıkları da belirtilmekte*dir.[853]

19 Nisan 1919. *19 Nisan (1919) tarihinde İngiliz kuvvetleri Kars'a girerek, "Güney-Batı Kafkas hükümeti" Meclis binasını kuşattılar ve "hükümet" üyelerini tevkif ederek Maltaya gönderdiler*.[854]

20 Nisan 1919. *Bolşeviklerle Türk ulusçuları arasında bağlantı kurulmasına yönelik fiili girişimin ilk işaretleri 1919 başlarına kadar geri götürülebilir. 1919'un ilk yarısında Çiçerin'e Güney Rusya ve Transkafkasya'dan, İstanbul ve Anadolu'daki durumu çok ayrıntılı bir şekilde anlatan birtakım rapor ve telgraflar gönderildi. İtilafçıların İstanbul'da Türk komünistlerine ve önde gelen ulusçulara karşı sert önlemler aldığına dair 20 Nisan tarihli bir "Narkomindel" raporu mevcuttur. "İstanbul'da yalnızca İtilaf polisi 300 Türk komünistini tutukladı" diye belirten rapor, bütün böylesi baskı uygulamalarının Türk nüfus arasında Batı karşıtı, Sovyet yanlısı duygulara yol açtığı gözlemiyle devam etmektedir*.[855]

23 Nisan 1919. General Denikin komutasındaki Beyaz Ordu, Kırım/Akmescid'e taarruz etti ve yeniden ele geçirdi.[856] Tüm Rusya Müslümanları Merkezi mensubu Komünist Mustafa Suphi, Denikin komutasındaki Gönüllü Ordu'nun saldırısı mucibince Kırım'dan mufarakat ederek Odesa'ya hareket etti.[857]

Önde gelen Sovyet *İzvestiya* gazetesinde neşredilen başmakale*: Osmanlı topraklarında gelişen huzursuzluk, Asya'daki ilk sovyet devrimidir. Türk ihtilali, ilk sovyetleşme hareketlerinin tohumlarını Afrika'ya götürecektir. İtilaf Devletleri'ni, Sovyet Rusya'yı boğmak için bir üsten yoksun bırakacaktır. Türk devrimi bize önemli bir müttefik sunmaktadır.*[858]

> Çarlık Rusyası'nın çöküşü ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirişleri, gizli anlaşmalara dayanan Türk sorununun halli prensiplerini altüst etti. Bolşevikler Türkiye aleyhine bir toprak iddiaları olmadığını açıklamalarının yanısıra, 1877-78 Türk-Rus Savaşı sonucu aldıkları Kars ve Ardahan'ı da Türkiye'ye iade ettiler. Ayrıca iki asırdır Türkiye'nin en büyük düşmanı olan Rusya şimdi Türk dostu oluyordu. Bunun tek sebebi, Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere gibi kapitalist ülkelere karşı kampta oluşu ve 1918-19 yıllarında Fransızlar'ın teşvikiyle Ukrayna'ya saldıran Yunanlılar'ı Batılı kuvvetlerin oyuncağı olarak görüp kendilerine düşmanlık besleyişleriydi.[859]

24 Nisan 1919. *Sovyet Rusya'nın resmî yayın organlarından "İzvestiya" gazetesi*: *"Türkiye, Sovyet Rusya'nın çok nazik olan güney sınırında etkin bir tampon bölge teşkil etmekle kalmıyor, o aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin Rusya'yı Karadeniz'den bloke etmesine imkân vermiyor. Bu nedenle Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı, Rusya'nın da hayati çıkarlarına yararlıdır."*[860]

24 Nisan & 29 Nisan 1919. İtalya Sosyalist Fırka yayın organı, sol muhalefetin ana sesi *Avanti!* gazetesinin 24 Nisan ve 29 Nisan tarihli nüshalarında *Türkiye'deki Bolşeviklerin hareketini ve onların Türk milliyetçileriyle gittikçe artan ilişkileri* ihbar ediliyor.[861]

29 Nisan 1919. Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'da Fransızca münteşir yarı resmî *Entent* gazetesi baş muharririne beyanatda bulundu: *Türkiye ile Garbın muhibb-i hürriyet büyük milletleri ve bilhassa Fransa arasında münasebat-ı samimanenin tesisini arzular ve alkışlarım*. Başmuharrir: *Vaziyeti ıslah*

---

853 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 76.
854 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 588.
855 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 81.
856 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 102.
857 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 81-82.
858 Zeki Sarıhan. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* içinde (c. 1, s. 213). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
859 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 79.
860 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 21-22.
861 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 45.

etmek üzere zat-ı devletleri ne yapmak tasavvurundasınız? Damad Ferid: *Evvela Türk milleti kitlesinin bir kaç serseri yüzünden mesuliyete duçar edilemeyeceklerini mevkiîmin bütün vesaitiyle tekrar etmek ve anlatmak. Bunu vaziyet icabı olarak yapmıyorum. Eğer zabıt ceridelerine bakarsanız, bir çok seneden beri Âyân'da bağırdım. O zamanlar böyle yapmak bir cesaret olmakla beraber bedbaht memleketimizin Rusyadakilerden daha müthiş bir Bolşevik çetesinin kurbanı olduğunu söyledim. Bu öldüren, süren adamların yalnız Osmanlılık namını lekelemek değil, Türkiye'nin felaketini hazırladıklarını söyledim. ...Biz herkes için adalet istiyoruz. Bugüne kadar biz dünya nazarında mücrim telakki edildik. Şark meselesi bütün dünyayı alâkadar eden ehemmiyet-i mahsusayı haiz bir meseledir. Herkesin menafii, ağır kararlar vermezden evvel onun müsbet ve menfi tesirlerini nazar-ı itibara almaktadır.* Başmuharrir: *Sükûnet-i dahiliye meselesinin ne suretle halledileceğine kanisiniz?* Damad Ferid: *Mevki-i iktidara geldiğim zaman, yangın karşısında gibi idim. Evvela ateşi söndürmek, arsayı temizlemek lazımdır. Tekrar inşa etmek ondan sonra düşünülür. Fakat iki aydan beri sarf ettiğimiz mesai boşa gitmedi. Her taraftan teşcî' ediliyoruz. Size bidayette söylediğim gibi fenalık yavaş yavaş zail oluyor*.[862]

30 Nisan 1919. *1919 yılının ilkbahar aylarında Kırım'da yeni değişiklikler hâsıl oldu. 4 Nisan'da Kızıl Ordu karadan Kırım'a giriş yaptı, 10 Nisan'da Simferepol'u aldı ve 30 Nisan'da tüm yarımadada hâkimiyeti ele geçirdi. Yanlızca Kerç bölgesi Denikin ordusunun elinde kaldı*. Diğer bir deyişle *Beyazların hâkimiyeti 1919 yılının nisan ayında yeniden sarsıldı. Bolşevikler bir kez daha Kırım'da otoriteyi ele geçirmiş ve Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştu*r.[863]

> Geçici Bolşevik hükümetin kabinesi şöyleydi: *Sağlık Halk Komiseri Dmitriy İliç Ulyanov, Savunma Halk Komiseri Pavel Dıbenko, İçişleri Halk Komiseri Polonskiy, Ekonomi Halk Komiseri Gorodetskiy, Eğitim Halk Komiseri İvan Nazukin, Dışişleri Halk Komiseri Memetov, Adalet Halk Komiseri Arapskiy ve Ziraat Halk Komiseri İdrisov*.[864]

Mustafa Kemal, Şark Orduları Umum Müfettişi tayin edildi.[865] Vazife mıntıkası Şarkî Anadolu.

Yunan hariciyeci Pallis, dikkat çekici bir mütalaada bulunmuştur:

> Rusya'da bir ihtilal olmasa ve Brest-Litovsk anlaşması yapılmasaydı, mütarekeden sonra Rus orduları da İstanbul'un işgaline katılmakla kalmaya cak, 1915 Mart'ında, 1916 Nisan'ında ve 1917'nin Ocak ayında imzalanan gizli anlaşmalara göre, kendilerine bırakılan Kuzeydoğu Anadolu topraklarını da işgal edecekti. Bu durumda 1919'da Mustafa Kemal'in başlattığı hareket için elverişli zemin ortaya çıkmamış bile olurdu. Yunanistan'a da, Türkler'le tek başına savaşmak yerine; Türkler, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, İzmit ve İstanbul kıskacı içinde Rus ayısının tehdidi altında Orta Anadolu bozkırlarında hapsedilmiş olacağından, İzmir ve civarını korumak gibi oldukça hafif bir sorumluluk düşecekti.[866]

Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Suphi'nin Türkiye'de nasıl bir hükümet kurulması gerektiğine ilişkin yorumu şuydu: "Kırım'da yerleşen Sovyetler hayatı, Türkiye'deki Ermeni, Kürt, Rum ve Türk işçi ve köylü kardeşliğinin esası ve bütün Türkiye Şuralar Cumhuriyeti'nin canlı bir modeli olarak yaşayacaktır."[867]

---

862 Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 46-47. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

863 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 325, dipnot 779.

864 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326, dipnot 780. Dmitriy İliç Ulyanov, Lenin'in küçük kardeşidir.

865 "Şark Kıta'atı Müfettişliğine ta'yin buyrulmuş olan Mustafa Kemal Paşa ma'iyetinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Beğ vesâ'ir ba'zı zevat bulunduğu hâlde dün öğleden sonra Bandırma Vapuruyla Samsuna hareket etmişdir." Memleket, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 97, *İstanbul Havâdisi: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 1. "Mustafa Kemal Paşa ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Beğ maiyetleri ile Bandırma Vapuruna rakiben dün saat dörtde Samsuna müteveccihen hareket etmişlerdir." Alemdar, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 145-1455, *Şark Kıtaatı Müfettişliği*, s. 1.

866 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 77-78.

867 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 535.

O sıralarda [Nisan-Mayıs 1919] *böyle* [Sovyet Rusya ile bir] *sözleşme tek yanlı olarak yalnız Türk milliyetçilerine çıkar sağlamakla kalmıyacak, bundan Bolşevikler de birçok kazançlar elde edeceklerdi; çünkü, Ruslara göre, ihtilâlci Türkiye, Sovyet Rusya'nın çok nazik olan güney sınırında etkin bir tampon bölge teşkil etmekle kalmıyacak, İtilâf devletlerinin Rusya'yı bloke etmesine engel olacak ve tek bağımsız İslâm devleti olarak onlara, Türkiye'yi Bolşevikleştirme plânlarını uygulayarak İslâm dünyasını kazanmak fırsatı verecekti. Bundan ötürü Türk ulusal akımı, Sovyet Rusya'da heyecan ve sevinçle karşılanıyordu*.[868]

Fransa'nın yine çok ciddî tanınan ünlü Le Temps gazetesinin yazı işleri müdürü René Peaux, Yunan işgalini hazırlamak üzere, İzmir'den gazetesine Ege'de Bolşevik yağmacılığının başladığını bildirir: "İttihat ve Terakki Örgütü, Anadolu'da çalışmakta devam ediyor... Büyük gizlilikle geniş bir çete sistemi yayılmaktadır. Kışkırtıcılar, halk kitlelerini arazi işgaline teşvik ederek, onlara bir cins Bolşeviklik telkin etmektedirler. Gerçekte amaç, hıristiyan halkın mülklerini yok etmektir".[869]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, Luther R. Foule'nin makalesini neşretti. Muharrir, *İttihat ve Terakki'nin, Bolşevizm ile işbirliği yapabileceğinden söz* ediyor. Foule: *Türkler, bizi insanlık uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir millet olarak tanımaktadır. …ülkede (Türkiye'de) geçerli olan feci şartlara karşın, herhangi bir Bolşevizm belirtisi görülmemektedir. Bunun başlıca nedeni, kaderci bir insan yığını olup, sürü gibi güdülmekten hoşlanan Türklerin, kendi geleceklerine yön verecek bağımsız bir eylem gücünden yoksun oluşlarıdır*.[870]

1 Mayıs 1919. Komintern'in Beyannamesi: *Türkiye'de bir ihtilal çıkmak üzeredir*.[871] Bolşevik Rus idaresi, mezkûr beyannameyle *Türkleri, istilâcılara karşı harekete geçmeğe teşvik etti*.[872]

İngiliz *istihbarat görevlileri Bolşeviklerle temas kuranları ve onlara katılanları yakın takibe alıyorlardı. Bolşeviklerin Türkiye'deki uzantılarını tespit etmek için hazırlanan raporlarda, Bolşeviklerle Kuvâ-yı Milliye hareketi arasında yakınlaşma olduğuna dair bazı iddialar gündeme geliyordu*.[873]

4 Mayıs 1919. *Jules Destre 4 Mayıs 1919 tarihli sosyalist gazete Le Peuple'deki "Lenin ve Yabancılar" isimli makalesinde, Rusya'da kurulan Bolşevik rejimin liderlerinin çarlar gibi diktatörlük rejimini kuvvetlendirmek için kendilerine sınırsız güç sağladıklarını, kurulan sosyalist sistemim hiçbir şeyi değiştirmediğini öne sürüyor*.[874]

8 Mayıs 1919. İstanbul'da Müttefikler fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Toplantı tutanağına göre, *Rus vatandaşları Serafimoff ve Gabrielovitch'in İstanbul'da Rusça bir gazete çıkarmak için müracaat etmeleri üzerine Yüksek Komiserler, "uyanık Bolşeviklerin" gazete çalışanlarını etkileyerek Bolşevikler lehine yayın yapmalarından çekindikleri için bu müracaatı kabul etmediler*.[875]

10 Mayıs 1919. Dahiliye Nazırı *Mehmed Ali Bey, 10 Mayıs'ta bazı vilâyât ve mutasarrıflıklara gönderdiği şifrede, Kafkas cephesinden dönen birtakım zabitlerin memleketlerinde İttihatçılık ve Bolşeviklik taraftarlığı yaptıklarını belirterek suçu sabit olanların İstanbul Dîvân-ı Harbine sevkedilmelerini istiyor*. Şifreli telgrafda şu ifadeler mündericdir: *…Enver ve biraderi Nuri sayesinde para kazanmış zabitler o*

[868] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 82-83.
[869] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 655.
[870] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89, dipnot 3.
[871] Gotthard Jaeschke. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* içinde (c. 1, s. 28). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
[872] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 235.
[873] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 420.
[874] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 290.
[875] FO, 371/4155, 79397; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 475.

cihetlerde Bolşeviklik hakkında topladıkları az çok ma'lûmât ile memleketlerine avdet ederek elyevm bulundukları mahallerde Bolşevizm lehinde propaganda yapmakta oldukları ve bu babtaki ma'lumât-ı sathiyyelerini güya memleketin menâfiine hâdim göstererek zâhirde bunun neşr ve ta'mimi vesilesiyle çalışmakta ve hakikatte ise İttihat ve Terakki âmâline hizmet etmekte bulundukları haber alındığından…[876]

14 Mayıs 1919. Kırım'da bulunan Mustafa Suphi riyasetindeki *Türk Komünist Teşkilatı*, İstanbul'da *Türkiye Bolşevik Komünist Partiyası* tesis edilmesi karar verdi ve teşkilatçılar izam etti. Bu kapsamda Mehmet, Gürcü Zekeriya, Yusufof, Yehanof nam komünistler Kırım'dan İstanbul'a doğru deniz motoruyla yola çıktılar.[877]

> Kırım'dan yola çıkan "Yeni Dünya" ekibi Mayıs başında, ekiptekilerin "önemli bir kısmını Türkiye'ye taşımak üzere," Odesa'ya varır. Orada Türkiye'ye gönderilmek üzere Üçüncü Enternasyonal Manifesto'su basılır. Mustafa Suphi "O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha bir kısım amele ve rençber esirlerle iki gemi içinde memlekete sevkolundular ki, bu meyanda merkezi heyet azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya'da bırakmışlardı" diye sözetmektedir. Demek oluyor ki, yola çıkan iki geminin biri İstanbul'a, ikincisi başka bir yere, yani Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki bir limana gitmiştir. Bu limanın Samsun olması olasılığı büyüktür. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey'e "Hariciye Nezaretine devamlı gelen haberlere göre bir takım bolşeviğin Osmanlı kıyılarını geçerek Samsun ve Trabzon yoluyla Anadolu'ya girdikleri anlaşılmaktadır.." diye yazar.[878]

15 Mayıs 1919. Fransa'nın Rennes şehrinde münteşir *L'Ouest-Eclair* gazetesi, "Bavyera'daki ve İsviçre'deki mülteci Jön Türkler, Şark'ı 'Bolşevikleştirmek' için çalışıyorlar." sernameli yazı neşretti:

> Bir ajans, son günlerde Enver Paşa ile birlikte Jön Türk Partisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arkasındaki itici güç olan eski Sadrazam Talat Paşa'nın İstanbul'da tutuklandığını duyurdu. Bu haber doğrulanmadı. Kesinlikle yalan olmalı. Nitekim Cenevre'den Paris'teki Ermeni bilgi bürosuna, Talat Paşa'nın İstanbul'daki İttihatçı yoldaşlarıyla birlikte Münih'te olduğu yönünde haberler ulaştı: Azmi, Bedri, Cemal, Dr. Nazım ve yaklaşık elli diğer İttihatçı lider. Bolşevizmi tüm İslam ülkelerinde, özellikle de Türkiye'de yaymak için Alman Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlar. Amaçları açık: Bolşevizm adı altında her yerde huzursuzluk çıkarmak, mümkünse iktidarı yeniden ele geçirmek ve Türkiye'deki Hristiyanları öldürmek. Talat ve arkadaşları, Türk vilayetlerinde hâlâ ikamet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı kişilerle birlikte, "çeteler" ve firar eden Türk askerleriyle birlikte büyük ve iyi silahlanmış çeteler kuruyor ve Ermenileri ve Rumları öldürüyorlar. Ancak izlerini örtmek için onlara Sovyet diyorlar.
>
> Geçenlerde Almanlar ve Türkler, Türkiye ve İtilaf ülkelerindeki Bolşevik hareketini örgütlemek için Basel'de bir araya geldiler. Talat, iki yıl önce Almanlar ve Lenin'in Bolşevik temsilcileri arasında imzalanan barış antlaşması sırasında Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle Bolşevizm meselesini incelemiş ve bundan büyük fayda sağlayabileceğini hissetmişti.
>
> Talat'ın ayrıca Yahudi Bolşevikleri de vardı.
>
> Bern'deki Türk Büyükelçiliği, Türk-Alman Bolşevik propagandasının merkezi ve buluşma yeri haline geldi; Bern, Münih ve Berlin arasında sürekli bir Türk gidiş geliş yaşanıyor. Son zamanlarda Kemal Paşa, Bern'e talimat iletmek için geldi.
>
> Gördüğümüz gibi, İttihatçı Türkler hareketsiz kalmıyor; aksine, her yerde huzursuzluk çıkarmak için sessizce büyük bir faaliyet yürütüyorlar. Onlara göre parçalanmayı önlemenin tek yolu bu. İki İtalyan ve Japon olayından duydukları sevinci gizlemiyorlar.

[876] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 19, dipnot 77.
[877] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 101-102.
[878] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 103-104.

> İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm üyelerinin tutuklanmasını İstanbul Sultanı'ndan talep etse iyi olur. Doğu Avrupa'nın kaderini belirlemeliyiz. Orada sükûnetin hüküm sürmesini istiyorsak, enerjik bir şekilde hareket etmeliyiz. Jön Türklerin "liberalizmi" sadece bir aldatmaca. Coşkulu milliyetçiler olarak Jön Türkler, Avrupa Savaşı'nın patlak vermesinde belirsiz ve belki de hayati bir sorumluluk payı taşıyorlar. 1 Ağustos 1914'ten, Saraybosna faciasından üç ay önce, gazeteleri savaşı ilan ediyor ve savaşın çok hem de çok yakın olduğunu öngörüyorlardı. Onlar ise, ordularına General Liman von Sanders'ı, filolarına ise Amiral Souchon'u atayarak buna hazırlanıyorlardı. Çatışma patlak verdiğinde, Türkiye, nezaket kurallarına uygun olarak, hemen Almanya'nın yanında yer alamazdı. Bakan Cavit Bey'in yıl içinde Paris'te imzaladığı sekiz yüz milyonluk kredinin büyük bir kısmını yeni almıştı; diğer kısmını da kısa süre içinde almayı umuyordu. Fransa'ya karşı dostluk gösterileri çok yeniydi; ihanet apaçık ve alaycı olurdu. Bir fırsat beklemek gerekiyordu. Goeben ve Breslau bunu sağladı. Fransa o gün bunu açıkça gördü. Artık çok geç idi.
>
> *Dikkatli konsoloslar*.[879]

16 Mayıs 1919. İngiliz vizeli 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Fahrî Yaver Mustafa Kemal, Samsun'a muvasalat etmek üzere İstanbul'dan mufarakat etti.

17 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası içtima ediyor. Britanya Hindistan Umuru Nâzırı Montagu'nun ifadesine göre; Bolşevikler müşrik Hinduları ve Hindî Müslümanları tahrik etmişler bu vechile camiler ilk kez müşrik Hinduların ajitasyon mekânları olmuşlardır:

> Dünya gerçek bir tehlike ile karşı karşıyadır. Birkaç gün önce, Taşkent'te bolşeviklerin eline esir düşen ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Avrupa'ya dönen bir amerikalı ile konuştum. Silâhların bırakılmasından bu yana müslümanların müttefikler karşısında takındıkları tavır bu amerikalıyı pek şaşırtmıştı. Onlar arasında şimdi yaygın olan duygu, barış konferansının islâm âlemine karşı cephe aldığı merkezindedir.
>
> Mısır'da ve Afganistan'daki son hadiseleri hatırlamıya lüzum görmüyorum. Pencap'ta, bolşevikler tarafından kışkırtılan hindû tahrikçiler halkı isyana teşvik ediyorlardı. Hareketi yaymak üzere camiler kapılarını bu tahrikçilere açmıştı. Müslüman olmıyan kışkırtıcılara ve hatiplere camilerin kapılarının açılmış olması, daha önce görülmüş bir hâdise değildir.
>
> Bu ruh halinin sebepleri, istanbul'un kaderine dair yapılan yorumlar, italyan ve yunan askerlerinin Anadoluya çıkmış olmaları ve Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılarak, yeniden bir hristiyan kilisesi durumuna getirileceği söylentileridir. Dünya harbinin esasında islâma karşı bir harp olduğu ve barışın da müslüman menfaatlerine karşı yapıldığı düşüncesi bunlardan doğmaktadır. Böyle bir ruh halinin yerleşmesine meydan vermek pek tehlikeli olacaktır.[880]

İspanyol *La Epoca* gazetesi "Türkiye'nin Geleceği" nam haber neşretti: *İzmir limanına bir Fransız kruvazörü ile birkaç Amerikan savaş gemisi giriş yaptı. Bu durumun Türkiye'ye koşulan barış şartlarının yürütülmesi için bir önlem olduğunun belirtil*iyor. *8 gün önce İtalyanlar Antalya'ya Fransızlar da Kilikya'ya asker çıkardı*lar. *Türkiye'nin Kütahya ve Konya arasındaki ovalar ile Bursa'dan Karadeniz'e kadarki bölgeye döneceği vurgulanı*yor. *Bunların yanı sıra gazeteler İzmir'in müttefik kuvvetlerce işgal edileceğine dair uzun yorumlar yayınladı*lar, *bu hareket Türk imparatorluğunun sonunun ve Osmanlıların Avrupa topraklarından kovulmasının başlangıcı olarak görül*mektedir. *Bazı gazeteler ise Türkiye'nin Fransa, İngiltere, İtalya ve Yunanistan arasında bölüşüleceğini ve İstanbul'un ise uluslararası bir rejimle yönetileceğini ve Kuzey Amerika'nın mandası altında olacağını ifade etmekte*dir.[881]

18 Mayıs 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi "Müttefikler İzmir'de" nam haber neşretti. *Müttefik ordularının İzmir'e asker çıkardığı ve Fransızların şehrin müstahkemlerini işgal ettiği belirtil*iyor. *Yunan kuvvetlerinin*

---

[879] L'Ouest-Eclair, 15 Mai 1919, *Les Jeunes-Turcs, réfugiés en Bavière et en Suisse, travaillent à "bolcheviser" l'Orient*, p. 2.

[880] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 63-64.

[881] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 251.

*şehrin önemli semtlerine yerleştikleri ve İngiliz ve İtalyan birliklerinin de belirlenen noktaları işgal ettiğinin bildirildiği haberde, limanın demir atma yerinde birçok müttefik savaş gemisi olduğu da ifade edil*iyor. *Ateşkesin müttefik kuvvetlerin güvenlik endişesi duydukları yerleri işgal etmelerine olanak sağlayan 7. maddesi gereğince gerçekleştirilen operasyonla ilgili olarak Osmanlı Hükümetinin müttefik donanma yetkilileri tarafından bilgilendirildiği de aktarıl*ıyor.[882]

21 Mayıs 1919. *Kolçak durdurulurken, Güney'den Denikin'in 150 bin kişilik iyi donatılmış ve iyi eğitilmiş ordusu, Mayıs'ta Moskova'ya doğru yürür. İngiltere, Denikin'e her türlü yardımı yapmıştır. 21 Mayıs 1919 tarihli Manchester Guardian'a göre, İngiltere, 250 bin kişilik bir orduyu donatacak silâh ve topu Denikin'e sağlamıştır. İki bin İngiliz subayı Denikin'in yanında bulunmaktadır*.[883]

25 Mayıs 1919. *Sovyet gazetesi "Ulusların Yaşamı" 25 Mayıs 1919 günlü sayısında şu haberi veriyor: "İstanbul'dan Yalta'ya gelen 100 denizci, Bolşeviklerin temsilcisi olarak Suphi'nin söylevini büyük çoşkuyla dinledi. Denizciler, Türk halkı arasında Bolşevizmin büyük bir yaygınlık kazandığını belirttiler."*[884]

> 1919 yılı ortalarında Anadolu'da bulunan Sovyet temsilcisinin yazılarında şöyle deniyor: "Burada, Anadolu'da, Rusya'daki harekete ve yoldaş Lenin'in adına büyük bir ilgi var. Türkler beni Anadolu'nun küçük yerleşme merkezlerinde kahve kahve dolaştırdılar. Her yerde bir soru yağmuruna tutuldum. Sovyet iktidarı Rusya bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklara kendi yazgılarını saptama hakkı tanıyor mu? Komünizm nedir? Türkiye'ye zulmeden İtilaf Devletleri'ne karşı savaşmak için Kızıl Ordu birlikleri gönderilmeyecek mi? vb Kentlerde de aynı soru yağmuruyla, Sovyet iktidarının eylemlerine karşı aynı canlı ilgiyle karşılaştım.[885]

Mustafa Kemal ve müfettişlik karargâhı 25 Mayıs 1919 günü Havza'ya naklolunur. *Mustafa Kemal ve heyeti kendilerine ayrılan Mesudiye Oteli'ne yerleşirler. 18 gün boyunca burada kalacaklardır*.[886]

25 Mayıs-12 Haziran 1919. *Türkiye'nin* [Sovyet] *Rusya ile ilişki kurmasının, siyasî, askerî bakımdan sayılamayacak kadar faydası olacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, daha Havza'da iken bu işle ilgilenmeğe başlamış* idi.[887] Hüsamettin Ertürk'ün Cevat Abbas Gürer'den aktardığına göre, Havza'da bulunan Sovyet Rusya yetkilisi, Mustafa Kemal'e şöyle demişti: *Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamaya hazır bulunduğunu size arz etmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, hilafeti lağvediniz, komünistliği ilan eyleyiniz*.[888]

Havza'daki Sovyet Rusya yetkilisi, gizli görüştüğü Mustafa Kemal'e, *Bolşeviklerin, Türkiye'de Sultanlık ve Hilâfetin kaldırılarak komünistliğin ilân edilmesinden yana olduklarını açıklıyordu*.[889]

> Jeopolitik dinamikler bundan daha şaşırtıcı şekilde tersyüz olamazlardı. İki yıldan az bir süre içinde Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için en büyük tehdit olmaktan çıkıp Anadolu'daki Müslüman çoğunluğun en sağlam ümidine dönüşmüştü.[890]

---

882 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 251-252.
883 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.
884 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 229, dipnot 327.
885 Jizn Natsionalnostey, 15.7.1920; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 62-63.
886 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 28-29.
887 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 236.
888 Samih Nafiz Kansu & Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 377. Örneğin 1877 senesinde "Osmanlı Padişahının, Müslümanların ruhanî reisi, yani *Halife-i ruy-i zemin* sıfatıyle, Kazak-Kırgız bozkırlarında, Türkistanda ve İdil Boyu'nda adı ve sanı çok büyüktü". Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 96.
889 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 83.
890 Michael A. Reynolds. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918* (Y. Aşıkoğlu, çev.) içinde (s. 265). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

"Batı'ya yönelmek" fikri, 100 yıl kadar öncesine dayandığı halde, şimdi bu fikrin karşısına Türkiye'nin geleneksel düşmanı olan bir ülkeyle (Rusya'yla) ittifak yapılmasını da kapsayacak yeni ve güçlü bir akım çıkmıştı.[891]

Teşkilat-ı Mahsusa ve Müdafaa-yı Milliye Grubu mensubu Binbaşı (sonra Miralay) Hüsamettin (Ertürk):

O [Sovyet yetkili], Sovyet Rusya'ya avdet ettikten ve Mustafa Kemal Paşa da askerlikten istifa ederek, millî kongrelerde riyasete seçildikten ve İstanbul hükümeti ile Padişah'a fiilen meydan okuduktan sonra, Rusya'dan istediği her şeyi, top, tüfek, cephane ve altın rubleyi alabilmiş, bilhassa Sovyetlerin yardımı, büyük taarruzdan evvel, en verimli bir safhaya ulaşmıştı. Mustafa Kemal filhakika, padişahlığı, hilâfeti kaldırmış, fakat komünistliği kabul etmemişti.[892]

Emekli Büyükelçi Cevat Üstün, 1959 senesi Ağustosunda, kendisiyle mülakat gerçekleştiren tarihçi Robert Robinson'a şunları söylemiştir: *1919 yazında Kemal Anadolu'da yardım önermeye gelen bir Rus generali ile konuşmuş ve silâh yardımı önerisini kabul etmiş, ama Rus askerlerini istememiştir*.[893]

Mayıs başında Odessa'ya varan Türk komünistleri, mayısın ikinci yarısında da -Suphi'nin anlatımına göre- iki ayrı grup halinde Türkiye'ye gittiler; Bir grup İstanbul'a, diğeri Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki bir liman kentine. Bu tarih fiilen Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihiyle çakışmaktadır. Mustafa Kemal 25 Mayıs'ta yakın bir kasaba olan Havza'ya geçti ve orada -çeşitli Türk kaynaklarına göre- bir Bolşevik delegasyonuyla görüşme yaptı. Toplantı hakkındaki diğer ayrıntılar bilinmediğinden, Bolşevik delegasyonu üyeleri üzerine sadece spekülasyon yapılabilir. Fakat Türk anlatımlarının belirttiği toplantı tarihiyle Suphi'nin belirttiği, Türk komünistlerinin olası varış tarihi çakıştığından, Bolşevik delegasyonu Suphi tarafından Odessa'dan gönderilen Türk komünist grubuydu gibi görünüyor.[894]

İsmet Konak:

Havza'ya gelen Mustafa Kemal'in burada geçirdiği günler ve faaliyetleri oldukça tartışmalıdır. Zira bazı iddialara göre Sovyet Rusya ile ilk gayrı resmî ilişkiler burada vuku bulmuştu. Her ne kadar Şevket Süreyya Aydemir ve bazı araştırmacılar, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya adına gelen Semyon Mihayloviç Budennıy (1883-1973) ile yaptığı görüşmeyi asılsız bir söylenti olarak dillendirseler de dönemi yakından inceleyen ve yaşayan Ali Kemal Meram, bilgi toplama memuru Hüsamettin Ertürk, araştırmacı Gayk Demoyan ve George S. Harris gibi şahsiyetler söz konusu görüşmeyi ayrıntılarıyla onaylamaktadırlar. Son dönem Sovyet araştırmacılarından Mehmet Perinçek ise görüşmeyi Sovyet belgelerine istinaden doğrulamakta ancak görüşmeye iştirak eden şahsın Budennıy olmadığını ve Budu Mdivani olabileceğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte Havza görüşmesine katılan kişinin (adı yazılmamaktadır) Sovyet Rusya Milliyetler Halk Komiserliği yayın organı *Jizn Natsionalnostey*'de yayımlanan bazı izlenimleri, görüşmenin gerçekleştiğine dair büyük ipuçları vermektedir. Söz konusu kişi, Anadolu'da Lenin'e ve devrim hareketine büyük bir ilgi olduğunu, Türklerin kendisine yoğun alaka gösterdiğini ve şu sorularla meraklarını gidermeye çalıştıklarını anlatmaktadır: *Sovyet iktidarı, Rusya bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklara kendi yazgılarını saptama hakkı tanıyor mu? Komünizm nedir? Türkiye'ye zulmeden İtilaf devletlerine karşı savaşmak için Kızıl Ordu birlikleri gönderilmeyecek mi?*

Görüşmenin bu kadar tartışmaya açık olmasının sebebi kuşkusuz bu dönemde gizli tutulmuş olmasıdır. Yine de tüm şüphe ve kafa karışıklıklarını bir yana bırakıp, dönemi yakından müşahade eden Ali Kemal Meram, Ermeni tarihçi Gayk Demoyan ve Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış Hüsamettin Ertürk'ün aktardığı bilgileri esas almayı daha isabetli bulmaktayız. Bu bağlamda Ali Kemal Meram tarafından aktarılan, Mustafa Kemal'in bir zaman sonra Sovyet elçisine (muhtemelen Budu Mdivani) söylediği şu sözler görüşmenin gerçekleştiğine

[891] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 85.
[892] Samih Nafiz Tansu. (2011). (Haz.). *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk* içinde (s. 378). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
[893] Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, 1963, s. 73, 330, dipnot 18; Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 2009, c. 1, s. 260, dipnot 6.
[894] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 82.

ilişkin önem arz etmektedir: *Türkler, Batı emperyalistlerine karşı bir ölüm-kalım savaşı veriyorlar. Bu savaş mutlak olarak başarıya ulaşacaktır. 1919'da Havza'da görüştüğümüz Sovyet delegasyonuna da açıkça belirttiğimiz gibi, zaferden sonra Türkiye'de bir takım sosyal devrimler yapılacaktır. Hilafet kaldırılacak, saltanata son verilecek ve cumhuriyet kurulacaktır*.[895]

26 Mayıs 1919. Matbuatçılardan Süleyman Nazif, davetli olduğu Şura-yı Saltanat'da kendisine söz verilince şunları teklim etti: *"Avrupa'nın bir düşmanlığı vardır. Ve bu düşmanlık çok eskidir. Gerçi Kırım Savaşı'nda, İngiltere'nin, Fransa'nın yardımlarını gördük. Fakat Paris Antlaşması'nı yapanlar ve daima bizi savaşa sürüklemiş olanlar, 93 Savaşı'nı (1877) açanlar ve hıristiyan unsurları bize karşı ayağa kaldırıp bağımsızlığa kavuşturmak isteyenler yine bunlardır. Bunun için biribirimizi aldatmıyalım ve (müslüman-hıristiyan) unsurların anlaşması gibi anlamı olmayan sözleri söylemeyelim... Oraları Rusya'ya sınır komşusudur ve Bolşevikliğin girmesi için bir gelişme alanı vardır. İyice bilsinler ki, orada* [Şark Vilayetlerinde] *bulunan müslümanlar, eğer onlar* [Avrupalılar] *böyle bir şeye (Ermenistan yapmağa) kalkışırlarsa, Rus Bolşeviklerinin öncüleri bile olurlar*.[896]

31 Mayıs 1919. 17'nci Kolordu Kumandan Vekili ve 56'ıncı Fırka Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami (Günsav):

> 31 Mayıs 1919 günü Alaşehir beylerini çağırdım. Ulusal direnişin esaslarını konuştuk. Hazır olduklarını ancak silahlarının olmadığını söylediler. 100 kadar silah verebileceğimi, dağılmakta olan ülkemizi belki bir gayretle kurtarabileceğimizi, yaşamak istiyorsak silaha sarılmak gerektiğini açıkça anlattım. Ertesi gece toplanmak üzere dağıldık. Ümitli, ancak tereddütlüydiler.
>
> Alaşehir'de Rum propagandası had safhada. Tren postalarıyla sürekli bilgi akışı sağlıyorlardı. Demiryolu hattı adeta bir Yunan kolonisi halini almıştı. Halk benimle görüşmekten kaçınıyordu. Buna rağmen Rumlar beni yakından izliyorlardı. Sürekli kendi büyüklerine bilgi aktarıyorlardı.
>
> Kaymakam olan Giritli Bezmi Nusret (Kaygısız) Bey ile yaptığımız görüşmede benimle aynı fikirde olduğunu ifade ettiği halde sonradan beni İstanbul'a "Bolşevik Bekir Sami" diye şikâyet etmiş, Rum metropolit ve Fransız mümessiline de aynı şekilde "Bolşevik" diye ihbar etmişti. Oysa, Bandırma'dan itibaren gösterdiğim çabaların tek hedefi, ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasına yönelikti.[897]

Mayıs 1919. *1919 Mayısında Odesa'da kurulmuş olan ve 3. Ukrayna Sovyet ordusuna bağlı, özel görevlerle yüklü bir enternasyonal alayda Alman, Macar, Yugoslav ve Bulgarlarla birlikte Türk esirleri de bulunmakta*.[898]

2 Haziran 1919. *Bolşevik devrimci S. M. Kirov*, Moskova'ya telgraf gönderdi: *Azeri hükümeti ise İngilizlerin topuğu altında jandarma rolünü oynamaktadır. Bakü proleteryasının başını tamamen bizim parti çekmektedir. Partimizin iki Müslüman (İran menşeli Adalet ve Türk menşeli Himmet) kanadı her geçen gün güçlenmektedir*.[899] *Ermenistan'ın sınırlarını genişletmek yönünde büyük plânları olan Ermeni*

---

[895] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 244-246. Mihri Belli: "Mustafa Kemal Havza'da Ali Baba Otelinde Sovyet Heyetiyle iki hafta toplanıp konuştu." TÜSTAV, *Mihri Belli ile "İnsanlar Tanıdım" Üzerine*, 2000, s. 39.

[896] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 428-429. "O günlerde Aydın'lı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey de arkadaşı Yunus Nâdi Abalıoğlu'na şöyle yazar: *Yunanın kovulması uğruna, vicdanen inanmadığım Bolşevikliğin memleketimizde egemen olmasına ve bütün mal ve mülkümüzden bize zerre kalmamasına râzıyım*."

[897] Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1994, s. 67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[898] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 52.

[899] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 128.

hükümeti, İtilaf devletleri ve Denikin'in şevkat ve desteğini alarak elden geldikçe onları desteklemiş ve Denikin'le gizli bir ittifak kurmuştur. Şu an iktidarda Ermeni Kadetler ve Taşnaklar var.[900]

4 Haziran 1919. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi: *Sovyetler Hükümeti'nin "Doğu Birleşik Devletleri" adlı bir cumhuriyet kurmak amacıyla Doğu'da karışıklıkları teşvik etmeye başladığı ve kurulması planlanan devletin Türkiye, İran ve Hindistan'ı da kapsa*dığı *ve Sovyet gazetelerinin bu devletin kurulmasını kaçınılmaz olarak gördüğü bildiril*iyor.[901]

5 Haziran 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Konferans sürecinde yaşanan gecikmelerin en önemli nedenlerinden biri Dünya Müslümanlarının tutumundan kaynaklanmakta*dır. *Nitekim Anadolu'dakiler dâhil Asya'da 145 milyon Müslüman bulunuyor ve bu Müslümanların Montagu başkanlığındaki delegeleri, Barış Konferansı'ndan Türkiye'nin paylaşılmamasını ve Sultan'ın İstanbul'dan kovulmamasını istemişlerdi*r. *Enver Paşa'nın Ermenilerin katilleri olan sadık Kürtleri ile birlikte Kafkasya'da bulunduğu ve burada Bolşevik komiserler ve Türkistan diktatörleri ile konferanslar düzenleyerek Maksimalist Müslüman İttifakı oluşturmaya çalıştığı da ifade edilmiştir*. *Anadolu'da ise Jöntürkler halkı örgütleyerek İzmir'i ve bütün Aydın vilayetini koruyan İtalyanlara saldırmaya başlamışlardı*r.[902]

7 Haziran 1919. 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'in irtibat Binbaşısı Hüsrev (Gerede), 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya, *Bolşeviklerle işbirliği* yapılmasını teklif etti.[903]

İzmit'te *ılımlı Bolşevik çizgide kırsal direniş unsurları* bulunuyor. Mustafa Kemal Şark'daki hareket-i milliyeyi örgütlemeye çalışırken, Hüseyin Rauf (Orbay) da Balıkesir'den faaliyetine başlamak üzere Garb'daki hareket-i milliyeyi örgütlemeye çalışmaktadır. Hedef, Şark'daki ve Garb'daki muhtelif millîci hücreleri tevhid edebilmektir.[904]

10 Haziran 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Rus devrim hükümeti, savaş öncesi gizli anlaşmaları yayınlamaya devam ediyor*. *En son Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin Rusya-Fransa, Fransa-İngiltere ve İngiltere-Rusya arasında olmak üzere yapılan üç temel anlaşmayı yayınlamışlardı*r.[905]

12 Haziran 1919. *Samsun'un 100 mil güneyindeki Amasya'ya giden Mustafa Kemal, oradan Kâzım Karabekir'e durumu ve Bolşevikierle kurulan bağlantıyı anlatan bir telgraf gönderdi. Telgraftaki ana vurgu, Bolşeviklerle İngilizler arasındaki karşıtlığın belirli oranda kullanılabilmesi olanağı üzerineydi. Mustafa Kemal bu aşamada bir Sovyet-Türk işbirliği önermiyor, daha çok, İngilizlere karşı böyle bir işbirliği tehdidi havası yaratmaktan söz ediyordu. Karabekir, Samsun'un 300 mil uzağında, Kuzeydoğu Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olan Erzurum'daki karargâhından Mustafa Kemal'e, onu onaylayan bir yanıt gönderdi. Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal'e tavsiyesi, eldeki bütün araçlarla Bolşeviklerle bağlantıyı sürdürmesiydi. Bununla birlikte, açık bir Bolşevik yanlısı konum alınmaması konusunda da çok duyarlıydı ve Mustafa Kemal'e İngiliz propagandasına karşı tedbirli olmasını salık*

[900] *GARF*, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 129.

[901] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[902] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 113.

[903] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 41.

[904] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 36.

[905] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112.

verdi. Karabekir'e göre en iyi tavır, Bolşeviklerle ilişkiyi şimdilik resmi olmayan, kişisel bir düzeyde tutmak ve Türklerin Sovyet yardımına mahkûm olduğu izlenimini vermemekti.[906]

Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı L. H. Hurst, İstanbul Fevkalade Komiseri Amiral Calthorpe'ye rapor gönderdi: [..] *Bir gün önce, Havza'da bulunan bir Gürcü, durumun sakin olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal hâlâ orada idi...* [..][907]

15 Haziran 1919. *Jizn Natsionalnostey* gazetesi, "Ulusal Sorunlarla ilgili Halk Komiserliğinin Türkiye'deki Olaylar Konusunda Görüşleri"ni neşretti. Buna göre, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye namıyla çeteler, *İtilaf güçlerinin Türk ordusundan aldığı silah depolarını havaya uçuruyor, işgalcilerin yol boylarındaki koruma garnizonlarına, yabancı sermayenin önemli ekonomik, ticarî ve malî kurumlarına saldırılar düzenliyorlar. İngiliz, İtalyan, Fransız ve Yunan subay ve askerleri bu çarpışmalar sırasında büyük kayıplar veriyorlar*.[908]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Gizli andlaşmaları ifşacı *Rus Hükümeti'nden yapılan açıklamalardan sonra bir Fransız filosu, Türkiye ile yapılan ateşkese riayet edilmesini sağlamak amacıyla Rus karasularına gönderilmiştir*.[909]

17 Haziran 1919. *Kâzım Karabekir, Hüsrev Bey'in mektubunu ve Mustafa Kemal'in telgrafını aynı gün, ayın 17'sinde alır ve bu iki haber arasında bir bağ kurar. Hemen Mustafa Kemal'e çok acele ve özel bir telgraf çekerek acele edilmemesini, önce Bolşeviklerle yakından ilişki kurulmasını bekleyip şimdilik İtilâf'la Bolşevikler arasında tarafsız kalınmasını önerir*.[910]

18 Haziran 1919. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuad (Cebesoy) ve Refet (Bele) Amasya'da gizli içtima ediyorlar:

> Haziran'ın ikinci yarısında Mustafa Kemal, aralarında kolordu komutanları da bulunan en güvenilir yakınlarını Amasya'da gizli bir toplantıya çağırıyor; 18 ile 22 Haziran arasında yapılan görüşmelerde oldukça önemli ulusal kararlar tartışılıyor; düşmana karşı direnme ve gerekirse Anadolu'da geçici bir yönetim kurma konularında kararlar anılıyordu. 18 Haziran 1919 (Perşembe günkü) Amasya toplantısında, Sovyet Rusya'dan yardım sağlanması konusunun da görüşüldüğünü Hüseyin Rauf, daha sonra Feridun Kandemir'e anlatacaktır. Rauf, İstanbul'da iken sürekli olarak ilişki kurduğu Karakol Cemiyeti kurucuları Kara Vasıf'la dostlarının, Rus'lardan yararlanma yolları aradıklarını ve gizlice kimi girişimlerde bulunmuş olduklarını anlatmıştı.[911]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi muhabiri Londra'ya bildiriyor: (i) *İzmir'in işgalinden beri*dir *İttihat ve Terakki* Cemiyeti *yeniden canlandı*; (ii) *Hindistan, Mısır ve Afganistan'daki olaylar İslâmcılığı güçlendirdi*; (iii) *İttihat ve Terakki'nin denizden ya da Odesa'dan, mültecilerle gelen Bolşevik ajanlarıyla temasta olduğu muhakkak*tır.[912]

19 Haziran 1919. Mustafa Suphi riyasetindeki *Türk Komünist Teşkilatı* mensubu Mehmet, Gürcü Zekeriya, Yusufof, Yehanof nam komünistler, *Türkiye Bolşevik Komünist Partiyası*nı ihdas etmek üzere İstanbul'a muvasalat ettiler. *Rusya Şüralar Hükümetinin Komünist Bolşevik Moskova Merkez Komitesine* durum raporu gönderdiler.[913]

---

906 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 82-83.
907 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 64.
908 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 125.
909 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112.
910 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 105.
911 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 21.
912 The Times, 1 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 374.
913 *TÜSTAV Arşivi*, Cd 01, Klasör 1-36, Belge no: 118a; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 102.

Mustafa Kemal, Eşme'deki 17'nci Kolordu Kumandan Vekili Çerkes Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) şifreli telgraf gönderdi. Gürcülerin külliyen Bolşevik olduğunu güya mevsuken haber almıştır, bu istihbarat yanlıştır:

Eşme'de 17. Kolordu Kumandanlığı'na
Suret

İstihbarat Amasya
184 Şifre 19.6.35

1. Pontus Cumhuriyeti kurulması gayesine yönelik teşkilat ve hainee teşebbüsler bir zarar veremeyecek bir hale getirildi...

2. Aldığım resmi ve belgeli bilgilere göre Gürcülerin tamamen Bolşevik olduğu anlaşıldı... Tiflis etrafında önemli muharebeler oldu.. Kesretli İngiliz yaralıları Batum'a gelmektedir. Şimdilik gelen Rus Bolşevikleri ile Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan Türk Hükümeti'nin de ortaklaşa harekete başladıkları ve Bolşevik Ordusu'nun Kars'a civar olan Gümrü doğusunda Karakilise'de İngilizlerle şiddetli muharebe ederek İngiliz birliklerinin İran'a çekilmekte olduğu anlaşılmıştır.

Bolşevikler Ermenileri kabul etmemiştir. Ermeniler Karakilise Muharebeleri'nde Bolşevikler aleyhinde muharebe etmiştir. Dolayısıyla genel dünya vaziyeti Türk mil- letinin kurtuluş ve bağımsızlığı lehindedir.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal[914]

21 Haziran 1919. *Bolşeviklerle bağlantı konusu, Mustafa Kemal'in Amasya'da diğer önde gelen iki ulusçu liderle birlikte yaptığı ilk tarihi toplantının da gündemindeydi. 21 Haziran'da yapılan bu toplantıda Mustafa Kemal, eski Bahriye Nazırı ve Mondros'a Osmanlı temsilcisi olarak giden Rauf Orbay, Ankara'daki 20. Kolordu'nun komutanı Ali Fuat Cebesoy ve Mustafa Kemal'in kurmay heyetinin yüksek rütbeli bir üyesi olan Refet Bele bir protokol imzaladılar. "Amasya Tamimi" olarak bilinen bu protokol, kısa süre sonra Kâzım Karabekir tarafından da onaylandı. Amasya Tamimi'yle ulusal direnişin ilkeleri, "bütün bireysel ve bölgesel çabaları... bir kanalda" birleştirme hedefi çerçevesinde sıralanıyordu*.[915]

22 Haziran 1919. Mustafa Kemal riyasetinde Amasya cuntası teşkil edildi. Cunta gündeminde, tevessül edilen siyasî hareketi Sovyet Rusya'ya istinadla yürütüp yürütmemek var:

Amasya toplantısının arifesinde, milliyetçi Türkiye'ye Bolşevik yadımı, ulusal akımın önderlerini yakından ilgilendiriyordu. Amasya toplantısına katılan Hüseyin Rauf'un daha sonra tarihçi Feridun Kandemir'e anlattığına göre, 19 Haziran günkü toplantıda üstünde en büyük önemle durulan nokta, başlanacak olan ulusal mücadelenin o günkü koşullar içinde hangi kaynak ve olanaklara, hangi güçlere dayanılarak nasıl yürütülebileceği noktası idi. Akla gelen çareler arasında, özellikle Anadolu'nun içinde bulunduğu imkânsızlıklar karşısında, komşu Sovyet Rusya'nın ihtilâlden sonra aldığı yepyeni durumundan yararlanıp yararlanılamıyacağı düşünülmüştü. Rauf Bey, İstanbul'da iken sürekli olarak temasta bulunduğu Karakol Cemiyeti kurucuları Kara Vasıf'la arkadaşlarının, Bolşevizmin önemini inceledikten sonra devrimci Ruslardan yararlanma çarelerini aradıklarını ve gizlice bazı girişimlerde bulunmuş olduklarını anlatmıştı. Rauf Bey'e göre, M. Kemal'in de Anadolu'ya geçtiği günlerden beri Karabekir ve diğer yerlerden adindiği bilgiyle Bolşevikler hakkındaki kanısı, onlardan yararlanılabileceği yolundaydı. Ancak, Karabekir'in bu görüşü pek desteklemediği

[914] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, cilt 2, s. 400. "Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Bekir Sami Arşivi 1. Defter'deki belge, Prof. Dr. Sina Akşin tarafından okunup çevrilmiştir ve ilk kez tam olarak yayınlanmaktadır. Metin, daha önce, önemli bölümleri çıkarılarak, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* adlı kitapta (Hazırlayan: Muhittin Ünal, Cem Yayınevi, İstanbul, Kasım 1994, s.130) yayımlanmıştır. (Y.N.)" [*ABE*, 2003, c. 2, s. 400, dipnot *].

[915] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 83.

görülüyor. Anılarında anlattığına göre, İstanbul'da iken Bolşevik olmaya ve böylece Türkiye'nin kurtulacağına dair bazı dostlarının görüşleri olgunlaşmıştı. 17 Haziranda Erzurum'dan M. Kemal'e gönderdiği kapalı telyazısında, zamanından önce ve dışarıdan baskı olmadan yapılacak herhangi bir davranışa karşı olduğunu bildiriyor, Bolşeviklerle yakında temas hasıl olunca, maksat ve hedeflerinin anlaşılacağını; Türkiye'yi İtilâf devletlerinin boşaltması, ne İtilâf devletleri, ne de Bolşevikler tarafından Türk tarafsızlığının bozulmasına yol açılmaması isteğine hak verdireceğini ve böylece Türk tarafsızlığını bozan ve haklarını tanımayanlara karşı silâha sarılmanın meşru olacağını kaydediyordu.[916]

Ancak, Karabekir bütün bunlara aynı gün bir tek cümle ile cevap verir: "Vakit ve zamamyla ilişki olanağı düşünülerek önlemler alınmıştır."[917]

22 Haziran 1919 tarihli *Amasya Tamimi* bir askerî cunta beyannamesidir ve cunta mensublarına mahsus keşide edilmiştir. Kemalist tarih yazıcıları, vesikanın serlevhasında yer alan "tamim" ifadesini yanlış anlayarak mahrem cunta kararlarının dünyaya ilân edildiğini belirtmek talihsizliğini maalesef irtikab edegelmektelerdir. Kaldı ki mezkûr mukarrerat kamuoyuna duyurulmuş olsaydı, "Amasya Mukarreratı"nın birer suretini dönemin matbuatında çarşaf çarşaf görmemiz lazım gelirdi.

Osmanlı Ordularındaki birkaç ferik ve mirliva, onlarca miralay ve yüzlerce zabitandan müteşekkil Harekat-ı Milliye, Amasya kararları ile *adeta bir cunta örgütlenişiyle belir*iyordu.[918]

Amasya kararlarının İstanbul'daki hükümete karşı bir başkaldırı niteliğini taşıdığını görmüştük. Fakat bunlar yüksek düzeyde birkaç komutan ve yöneticinin arasında olup biten bir şeydi. Kamuoyunda tescil edilmiş bir tavır değildi.[919]

23 Haziran 1919. Mustafa Kemal, müfettişlikten azledilmiş olduğu halde "3. Ordu Müfettişi" sıfatını hâlâ kullanmak suretiyle, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e, *Bolşevizmin Türkiye için zararlı olamıyacağı* hakkında zata mahsus şifreli telgraf gönderdi[920]:

[..] 3 – Bolşevizmin sureti telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Ornburg, Kırım vesaire gibi ahaliyi islâmiye bunu kabul ederek diyanet an'ane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olmamayacağı düşünüldü. Yalnız 17/Haziran/1335 ve bilâ numaralı şifre ile mütalâai aliyeleri etrafında düşünülerek hakikaten bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmile itilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın bolşevik payi istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabatı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren gönderilecek bir kaç kıymettar zatın vasıtasile hemen müzakereye girişmek anlaşmak pek muvafık olur. Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleke[ti]miz dahilinde kesretle ve kuvetle girmesine lüzum olmaz. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi hazır olduğu beyanile yalnız şimdilik mütenekkiren meselâ bazı murahhaslarının kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz, eslâha, mühimmat ve vesaiti fenniye ve para ve leddelhace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve itilâf kuvvetlerinin memleketi terk etmeleri için bir islâh makamında kullanmak tasavvuru a[lî]leri vechile pek musip olur. En son istitla' ve vaziyetin ve Bolşeviklerin kendilerine karşı İngilizlerle beraber muhasım vaziyeti alan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna müteallik olan hedefler uğrunda nakdî fedakârlığa ihtiyaç olacağına göre bu maksadı kullanılacak paranız ve vilâyete ahiren mürettep tahsisatı mestureden istifade kabil

[916] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 84-85.
[917] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 105-106. "Bu bir geçiştirme cümlesidir. Çünkü bildiğimiz kadarıyla hiçbir önlem alınmamıştır. Böylece bu girişimler bir sonuca varılmadan öylece kalır."
[918] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 498.
[919] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 584.
[920] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 45.

olup olmadığının ittiba buyurulmasını rica ederim. İşbu telgrafnamenin tarihi vusulünün iş'arı da mercudur efendim.[921]

Karabekir'in günlük kaydı: *Amasya'dan* [Mustafa Kemal, Rauf ve Ali Fuat grubundan] *23'te yazılan üç maddelik şifreyi aldım. Üçüncü maddesi garip: Bolşevik olmaya karar veriyorlar. Bereket benim 17 Haziran'daki ikazım bir emniyet süpabı olmuş*.[922]

24 Haziran 1919. *Kırım'daki Sovyet yönetiminin ömrü çok uzun süreceğe benzemiyordu. Bölge üzerindeki güç dengeleri mütemadiyen değişmekteydi. Özellikle İtilaf devletlerinin Karadeniz üzerindeki emelleri, bölgedeki çatışmaları daha da tetiklemekteydi. Nitekim 1919 yılı yaz mevsimine girildiğinde Bolşevik iktidar yeniden sarsılmaya başladı: "Sovyet Sosyalist Kırım Cumhuriyeti yalnızca 24 Haziran 1919'a kadar dayanabildi ve İtilaf devletlerinin deniz gücünü arkasına alarak yarımadayı zapt eden Denikin ordusunun darbeleri altında düştü."*[923]

1 Temmuz 1919. Tiflis merkezli Kafkaslar Askerî İstihbarat Teşkilâtı sabık şefi Tuğgeneral Lionel C. Dunsterville'nin yardımcısı Binbaşı G. M. Goldsmith, İngiliz Harbiye Nezâreti Askerî İstihbarat Müdürü Tümgeneral MacDonough'a muhtıra gönderdi. Temmuz 1918'de *Bakû Bolşevikleri Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı'yla, Kuzey Kafkasya'daki Alman ve Türk ilerleyişinin kontrol altına alınmasında büyük bir işbirliği sergilemişlerdi*. *Albay Pike Vladikafkas Bolşevikleriyle birlikte detaylı bir eylem planı* hazırlamıştı. *Buna göre, Vladikafkas'taki tren istasyonuyla birlikte Gürcü Askeri Demiryolu, "Alman ve Türk ajanlarına karşı…" İngiliz-Bolşevik karışımı bir tim tarafından korunuyordu*.[924] Halihazırda Erzurum'da bulunan Kaimmakam Alfred Rawlinson, Goldsmith'in belirttiğine göre, *1918 başlarından itibaren gizli bir görevle ve Amerikalı bir mühendis, Mr Robinson, kimliğiyle Kafkaslar'da bulunuyor*. Fakat Rawlinson, hatıratında bu mahrem vazifesinden söz etmez.[925] Rawlinson, 7 Temmuz 1918'den beri Tiflis merkezli Kafkaslar Askerî İstihbarat Teşkilâtı şefi Tuğgeneral Lionel Dunsterville'nin emrindedir. Dunsterville, *yerel Bolşeviklerle* iyi ilişkiler kurmuş durumdadır. Örneğin 1918'de *Enzeli'de yapılan görüşmelerin sonucunda Dunsterville yerel Bolşevik komitesiyle Bakû Sovyeti'ne petrol karşılığı Ford otomobil satma konusunda anlaş*mış ve *Temmuz sonunda, elli bin poundluk benzinle on Ford otomobil değiş tokuş edil*mişti.[926]

3 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansına katılan Bâb-ı Âlî murahhas heyetine refakat eden İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı W. F. Baker, Abraham nam bir şahsa *çok gizli* rapor gönderdi. Murahhas heyetten Rıza

[921] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 58.

[922] Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (A. Demirel, haz. & B. Kayabek, çev.) içinde (c. 1, s. 605). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[923] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326.

[924] Goldsmith'den Askerî İstihbarat müdürüne rapor, 1 Temmuz 1919; Londra, PRO, WO 95/4960; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 35.

[925] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 36, dipnot 121.

[926] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 36. "Türk orduları Tiflis bölgesine yaklaşınca Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı Vlodikafkas'a aktarıldı. Albay Pike orada, 15 Ağustos'ta, Bolşeviklerle Terek Kazakları orasındaki sokak çarpışmalarını izlerken beklenmedik bir biçimde vuruldu. Pike'ın ölümünün ardından Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın geçici kumanda subayı olan Goldsmith ve ekibin diğer üyeleri ekimde Vladikafkas'ta Bolşeviklerce Lockhart komplosuyla bağlantılı olarak tutuklandılar. Lockhart o zaman karşı-devrimci bir komplonun mimarı olduğu gerekçesiyle Moskova'da tutukluydu ve sonuçta idama mahkûm edildi. ("Rusya'daki 'İtilaf komplosu' suçlaması hakkında gizli memorandum", 5 Kasım 1918, Londra, PRO; FO 371/3348.) Kafkaslar Askeri istihbarat Teşkilatı üyeleri Ocak 1919'da Moskova'ya gönderildiler ve Temmuz 1919'a kadar Butirski'de hapis kaldılar. (Goldsmith'in Askeri istihbarat müdürüne raporu, 1 Temmuz 1919; Londra PRO; WO 95/4960.)" (Gökay, 1998, s. 41, dipnot 153).

Tevfik (Bölükbaşı) demiş ki: *Afganistan'ı karıştıranlar Bolşeviklik perdesi altında İttihat ve Terakkilileri*dir.[927]

5 Temmuz 1919. İspanyol matbuatı yazıyor. *Ermeni Patriği Zaven imzalı ve Paris'teki Ermeni heyetine gönderilen yazışmaya göre, "eski Bahriye Nazırı Rauf Beyle birlikte Anadolu'nun hâlihazırdaki sahibi eski Doğu Orduları Müfettişi Mustafa Kemal, kuvvetlerini Erzurum'da toplamış ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne saldırmaya hazırlanıyor. Geniş askeri kaynakları olan bu asker ve milisler, Kafkasya'dan Ermenileri atmayı ve böylece Ermenistan devleti oluşturulmasını imkânsız hale getirmeyi amaçlıyor. Tehdit çok ciddi ve müdahale bekleniyor."*[928]

7 Temmuz 1919. Erzurum'daki Mustafa Kemal, Samsun'daki İngiliz çıkarmasına karşı ateş açılacağını binaenaleyh yeni bir Osmanlı-Britanya harbi başlatacağını Harbiye Nezâretine bildirdi:

> 5/7/1919 günü İngilizler, Batum'un kısmen boşaltılmasını bahane ederek, Samsun'daki kuvvetlerine ek olarak, kasabaya 150 Hind askeri çıkarmışlar ve Batum'dan daha 1000 kişi getireceklerini bildirmişlerdir. Bu duruma, yurt güvenliği kesinlikle tahammül edemeyeceğinden durum protesto edilmiş ve çıkanlardan başka, tek bir askerin dahi kasabaya ayak basmasına müsaade olunmayacağı ve sahilden içeriye hiçbir kuvvetin hareketine izin verilemeyeceği, kesin bir şekilde kendilerine bildirilmiştir.
>
> Bu konuda gereken tedbirler alınmış ve askerî hazırlıklar yapılmıştır. Teşebbüsleri halinde meydana gelecek üzücü sonuçtan, doğrudan doğruya kendilerinin sorumlu olacağının bildirilmesi lâzımdır. Bu hususta son derece kararlı ve ısrarlı hareket edilmesi ve başka şekilde harekete imkân bulunmadığını arz ederim.
>
> Üçüncü Ordu Müfettişi
> Mustafa Kemal[929]

Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet Zeki, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> Samsun'a gelen bir İngiliz vapurunun birçok hayvan ve eşya ile ~~goroatsayh~~ olunan şapkalı Hindlilerden yüzelli dört asker eşyalariyle birlikte Samsun'a çıkarılmıştır. Samsun'daki Mümessili Askerî Yüzbaşı Külter'e sebep soruldukta; Batum'un kısmen tahliye edilmesinden ileri geldiği, cevaben bildirilmiş ve ilâveten şimdilik Samsun'a bir kadar askerin çıkarılacağı ve askerin pavyonlar civarında çadırlara ve bir kısım eşyanın bu pavyonlara yerleştirileceği ve yalnız Merzifon'daki askeri tebdil için yüzelli kadarının dahile sevkedileceği bildirilmiştir.
>
> 2 – Hükûmeti merkeziyenin malûmat ve muvafakatine ıktiran etmedikçe asker ihracına devam ettikleri halde Samsun'un asayişinden Kolorduca mesuliyet kabul eylemiyeceği ve asayiş vaz'iyeti sebebiyle dahile asker sevketmelerine de kat'iyen muvafakat edilemiyeceği Onbeşinci Fırka Kumandanı vasıtasiyle Samsun'daki Mümessil Külter'e tebliğ edilmiştir. Canik mutasarrıflığına dahi bu bapta talimat verilmiştir. Hükûmeti merkeziyenin muvafakati olmaksızın dahile asker sevketmek istedikleri halde mukavemet edilmesi ve bu halde Samsun'u hükûmeti mülkiyeye terkederek hükûmeti askeriyece tahliye ve cephanenin dahile nakli Onbeşinci Fırkaya emredildi.
>
> 3 – 6/7/35 sabahı otomobil ile Samsun'dan hareket eden Kolordu Kumandanı Refet Bey Tokat'da alabildiği ihraçtafsilâtı üzerine mezkûr evamiri bizzat ita ederek öğleden sonra dörtte Tokat'dan Amasya'ya hareket eylemişlerdir. Evvelemirde Merzifon ~~gh~~ Samsun'dan gelen İngiliz Kaymakamiyle görüşmeğe çalışacaktır.[930]

Mustafa Kemal'in ve Refet'in cüretkâr hamlelerinde Sovyet Rusya faktörü mevzubahistir: *Kâzım Karabekir'e göre, Refet Bey'in bu yürekli çıkışı, kendisinin* [Karabekir'in] *Bolşevikler hakkında vermiş*

[927] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 425.
[928] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 294.
[929] Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No: 251, Sayfa 214; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 45-46.
[930] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 133.

olduğu "sevindirici malumat" üzerineydi. Sonra, Bolşeviklerden "bir haber" çıkmaması üzerine Mustafa Kemal'e "serzenişli bir şey" yazmış.[931]

8 Temmuz 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Buna göre, komünist Mustafa Suphi rüfekasını hamil *Odesa'dan yola çıkan gemilerden biri İstanbul'a ulaşmış olmalı ki, gelenler oradaki en radikal ve en etkin kuruluş olan "Karakol" cemiyeti ile ilişki kurarlar. Mondros Bırakışmasının ilk günlerinde kurulan ve ittihatçı egemenliğinde olan cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, temmuz başında Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesinin bir temsilcisiyle görüştüğünü, bu temsilcinin bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini bildirir. Ali Fuat bu haberi hemen Erzurum'a iletir*.[932]

> Mustafa Kemal ve Rauf Bey oradadırlar [Erzurum'dadırlar], bu konu tartışılır. Kâzım Karabekir [Sovyet Rusya'yla] kurulacak her ilişkinin Erzurum'dan, yani kendisinden geçmesini şart koşar. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile ilişkisi bilinen "Karakol" cemiyetinin bu işle uğraşmasını istemediğinden bu şartı kabul eder. Bunun üzerine ikisi de askerî doktor olan Ömer Lütfi Bey, Bakü'ye, Fuat Sabit Bey ise Moskova'ya gönderilirler.[933]

9 Temmuz 1919. *Sovyet Rusya Komünist Partisi Örgütlenme Bürosu, Türkiye'ye Yusupov isminde bir temsilci gönderme kararı al*dı.[934]

11 Temmuz 1919. Kurmay Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) günlük kaydı:

> Saat 4'te Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye üyeleri geldiler. Erzurum halkı, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye üyeleri, Tümen Komutanı Topçu Rüştü Bey*, okullar, iki bando, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve hepimiz karşılamaya gittik. Albayrak gazetesi başyazarı [Süleyman] Necati [Güneri] Bey hoş geldiniz konuşması yaptı.
>
> Üyeler arasındaki eski milletvekillerinden biri de bu konuşmaya karşılık verdi. Ulusun kurtuluşu ve mutluluğu için dualar edildi. Akşam Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'ya yemeğe gittik. Yemekten sonra Kâzım Karabekir Paşa biraz alaturka keman çaldı. Edebiyat ve müziğe meraklı, çok kibar bir asker olan Karabekir Paşa'yı Gümrü harekâtı sırasında kurmay başkanı olduğum dönemde daha yakından tanımış ve çok sevmiştim. Tümen Komutanı Rüştü Bey Kafkasya'dan, Bolşeviklerden iki temsilci geldiğini haber verdi. Bakalım ne haber getirecekler. Trabzon Mevki Komutanı, Bakü'de çıkan *Azerbaycan* gazetesinde Denikin ordusunun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Cumhuriyeti'ni dağıttığını, Gürcülerle Müslümanların birleştiklerini okuduğunu bildiriyordu.

---

[931] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 112; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 371, dipnot 148.

[932] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106.

[933] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ilaveler tarafımıza aiddir.

[934] *RGASPİ*, f. 17, 1. 11 2, d. 6, y. 53; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 43. "Akdes Nimet Kurat, Osmanlı Devleti temsilcisi Remzi Paşa'nın Moskova'da Dişişleri Komiserliği'nde Türkistanlı olan Yusupov isimli bir yetkiliyle görüştüğünü ve Yusupov'un Türkistan Bolşeviklerinin İngilizlere karşı savaşmak için askerî teşkilat yapmakta olduğunu söylediğini yazar." (Perinçek, 2014, s. 43, dipnot 45). Mezkûr Remzi Paşa, acaba Tuğgeneral Sabataycı Remzi Avcı mıydı? Berlin Askerî Ataşesi Remzi Paşa'nın 1 Ekim 1918 tarihli raporuna göre, Türkistanlı Bolşevik Yusupov, Moskova'dayken Remzi Paşa nezdine "Trotskiy" nam bir Bolşevikle beraber gelmişti: DİA H. U. Karton 124; Aktaran: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 557. Mezkûr Trotskiy, acaba meşhur Kızılordu Komiseri Yahudi asıllı Troçki miydi?

* Hüsrev Gerede: "Bu aslen Erzurumlu cesur subay, Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un doğusundaki çetin kış savaşları ile Gümrü savaşlarında tümen komutanı olarak kahramanlık ve yiğitliği ile kendini göstermişti. Atatürk'e yapılan suikast davası sanığı olarak [1926'da] idam edildiğini Budapeşte Ortaelçiliğim sırasında duyunca çok üzülmüş ve şaşırıp kalmıştım." Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 53, dipnot *. Erzurumlu Rüştü, paşalığa yükselmişti. Mühim not: Sami Önal, "gerekli gördüğü yerlerde sansür uyguladığını" Emel Akal'a itiraf etmiştir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 193, dipnot 18.

Şimdiye dek edinilen bilgilerden İngilizlerin Kafkasya'daki ayaklanmalar nedeniyle Batum ve Tebriz yönlerine çekildikleri, Tiflis'in yerli Bolşeviklerin elinde olduğu, Rusya'dan ayrıca bir Bolşevik ordusunun gelmediği anlaşılıyordu. Bu iki temsilcinin geliş nedenleri olası bir ittifak önerisi ile ilgili olsa gerek.[935]

Albayrak gazetesi hakkında:

Albayrak gazetesinin ilk yayımlanış tarihi 1 Mart 1329'dur (1913) ve Türkçü olarak tanımlanmaktadır.

Albayrak gazetesi de, tıpkı Trabzon'daki *İstikbal* gazetesi gibi Teşkilat-ı Mahsusa'cılann karan ve emri ile yayımlanmaya başlamışur. 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelen Teşkilat-ı Mahsusa kuryeleri, Enver Paşa'nın talimatını Miralay Halit Bey, Topçu Miralayı Rüştü Bey ve Süleyman Necati (Güneri)'ye verirler.

Bu talimat doğrultusunda 25 Aralık 1918'de "Türk Basımevi" kurulur. Albayrak gazetesi, 17/18 Ocak 1919'da Kars'ta toplanan II. Ardahan Kongresi kararı ile yayımlanmaya başlar ve bu görev "koyu İttihatçılar'dan olan Muallim Süleyman Necati" Bey'e verilir. İlk sayı 5 Mart 1919'da yayımlanır.

Gazetenin matbaası Ebulhindili Cafer Bey'in samanlığına saklanmış olan makinadır. Cafer Bey 1926'da İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede "334 (1918)'de bir matbaa teşkil ettik. Gerek matbaanın gerekse mektebin parasını bendeniz vermiştim," diyerek olayı doğrulamaktadır. Süleyman Necati ile Cafer Bey'in çok yakın oldukları Kırzıoğlu'nun yayımladığı, birbirlerine gönderdikleri mektuplarla kanıtlanmıştır.

Albayrak gazetesinin "tahrir heyeti" şu kişilerden oluşmuştur: Süleyman Necati ve kardeşi Mithat, Dursunbeyzade Cevat ve kardeşi Müştak Sıtkı Beyler. Zaten eski bir İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı olduğu bilinen Süleyman Necati'nin adının Erzurum' da "gizli bir teşkilat" ile birlikte anıldığını Cevat Bey anılarında belirtmektedir. Bu konuda Akbulut'un yorumu şudur: "Bu .... bir gerçeğin doğrulanması meselesidir ki o da Süleyman Necati Bey'in bu görevi eski İttihatçılar'dan ya da Teşkilat-ı Mahsusa'cılardan almış olduğudur".

1919 yılı sonunda Süleyman Necati Bey Erzurum mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a, Cevat Bey de Kars maarif müfettişi olarak Kars'a giderler ve gazeteyi 34 yaşındaki Midhat ve 24 yaşındaki Müştak Sıtkı Beyler çıkarmaya başlarlar. Daha sonra gazetenin Bolşevizme sempati duymaya başlamasında Teşkilat-ı Mahsusa'cı Ağabeyleri ve Bakü'deki İttihatçı komünist gruppası ile kurulan ilişkiler mutlaka etken olmuştur.

Süleyman Necati'nin Bolşevik olmadığı, İttihat ve Terakki'nin politik savrulmaları içinde bu düşünceyi kullandığı bence tartışma götürmez bir olgudur. Bu konuda Vakkas Ferit'in* Ankara İstiklal Mahkemesi'nde

[935] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 53. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

* "1921'de 41 yaşında olan Vakkas Ferit, aslen Malatyalı olup en son Alacadağ kaymakamlığında bulunmuş eski bir İttihatçıydı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde şunları söylemiştir: *İstanbul'da [Mülkiye Mektebinde] iktisat dersine meraklı idim. Kapital'i ve aksini mütalaa ettim ... Sosyalistliği severdim ... Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüm. Bana iki kişi gösterdi: Hakkı Behiç ve Erzurum mebusu Necati beyler. Sosyalistliğirne dair bir şeyler sordu. Onları takdim ettim. Necati bey sosyalist değildi. Hakkı Behiç ile temasımız fazla idi.*" Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 12, dipnot 12. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

yargılanırken, Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü ve ona Hakkı Behiç[**] ve Erzurum Mebusu Necati'yi işaret ettiği, ancak Necati Bey'in sosyalist olmadığını söylemesi bu kanıyı güçlendirmektedir.[936]

12 Temmuz 1919. *İstanbuldaki Alman müsteşarı Waldburg* raporundan: *Müttefiklerin Bolşeviklere karşı mücadelerinde İstanbul'daki kuvvetlerle destekleneceği ve hatta Türklerden 50 bin kişilik bir kuvvet isteneceği dahi söylenmekte*dir.[937]

14 Temmuz 1919. Kurmay Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) günlük kaydı:

Kâzım Karabekir Paşa Kafkasya'dan gelen iki temsilcinin konuşmaları hakkında heyete [Mustafa Kemal-Hüseyin Rauf Orbay heyetine] bilgi verdi. Ejderhan, Yekaterinodar, Novorisisk Bolşeviklerin elinde imiş. Fakat asıl Bolşevik birlikleri Kafkasya'ya girmemişler. Asıl gücünü 6-7 bin askerin oluşturduğu Denikin ordusu Kafkasya'daki Kazakları da kendine bağlamış, bu sayede Vladikafkas'ı zaptetmiş. Oradan Dağıstan'a dönerek Demirhan-Şûra'daki ulusal meclisi 11 Haziran'da dağıtmış. Halk dağlara çıkmış, Denikin birlikleri de barınamıyarak sahile gelmiş. Üç bin kadar kuvvet Novorisisk'e bir miktar kuvvet de Vladikafkas'a ulaşmış. Büyük çoğunluk Karadeniz kıyılarına gitmiş. Azerbaycanlılar Gürcülerle birlik oluşturmuşlar. Lengeran'daki karışık Rus kuvvetler de Bolşevik olarak Azerbaycanlılara katılmışlar. Bu nedenle İngilizler Kafkasya'yı boşaltarak Batum'a çekilmişler. Bununla birlikte demiryolu boyunda, istasyonlarda ufak tefek İngiliz müfrezeleri bulunduğu gibi, Bakü'de de 1000 kadar Hint askeri varmış. Azerbaycanlıların amacı Nahcıvan yöresini işgal, bu yolla bizimle doğrudan doğruya ilişki kurmak. Bu temsilcilerin dertleri bizim yardımımızı alarak, ortaklaşa Ermenileri ortadan kaldırmak ve Bolşevizm görüşünü bize benimsetmek.

Bir kez dinimiz Bolşevik görüşüne bağlanmamıza izin vermemektedir. İslâm dini karşısında büyük küçük eşit olduğu gibi, bizde Rusya'dakine benzer ne işçi sınıfı var, ne de köylüyü soyan büyük çiftlik ve toprak sahipleri. Yalnız emperyalist İtilaf Devletleri'nin istilalarından, tutsaklıklarından kurtulmak için Bolşeviklerle birleşmek, onlardan para, silah gibi somut yardımlar görmek esas politikamız olacak. Zaten Kafkasya'ya giren Bolşevik ordusu değil, din görüşü. Şimdilik harekete geçmek de ülkeyi boş yere tehlikeye atmak demektir. Böyle olunca temsilcilerin gelişini ancak bir ilişki kurma nedeni olarak kabul etmek gerekeceği kararlaştırıldı. Aslında Kâzım Karabekir Paşa bu adamları bize gönderen kişinin Bakülü Yusuf Ziya Bey adında biri olduğunu biliyordu. Yusuf Ziya Bey önceleri bizde fahri binbaşı olarak çalışmış, daha sonra İran'da İslâm birliği propagandası yapmış, serüvenden hoşlanan birisiydi. Gönderdiği kişilerin elinde Azerbaycan hükümetinin verdiği resmi bir belge de bulunmadığından, bu kişilere güvenilmemesi kararlaştırıldı. Yalnız Rauf [Orbay] Bey'le [İbrahim] Süreyya [Yiğit] Bey kimliklerini belli etmeden Tümen Komutanı Rüştü Bey aracılığıyla bir gece bu temsilcilerle görüşecekler. Bu kişilerin dediğine bakılırsa ne Enver, ne de Cemal Paşalar Kafkasya'da değiller. Enver'in Moskova'dan Taşkent'e geçtiği duyulmuş. Ermenilere karşı Şuşa saldırısını Kâzım Efendi adında bizden bir topçu üsteğmeni yönetmiş. Sözün kısası, bu konudaki asıl karar Doğu vilayetlerinin boşaltılıp Ermenilere terki İstanbul'dan emredilirse buna uyulmaması, karşımıza çıkan Ermenilerin ise karşı saldırı ile püskürtülüp bozguna uğratılmaları doğrultusunda idi. İşe Ruslar karışırsa veya Pontus hükümeti kurulursa yurdumuzu karış karış savunacağız.

[**] "Marxist olduğu söylenen Hakkı Behiç, Yeşil Ordu'un kurulmasıyla ilgili olarak kendi siyasal görüşünü Ali Fuat Paşaya şöylece açıklamıştır: *Sivas kongresi'ni müteakip Heyet-i Temsiliye'de âzâ bulunduğum zaman harici siyasetimizi birçok cephelerden tetkik ederken Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şark ve Rus inkılâbına yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necat görmüştüm. Müslüman âleminde Rus inkılâbını tâdilen vücuda getirilecek bir sosyalist ittihadı fikrine bağlıydım*. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465, Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç'in *bir çeşit İslâmî komünizm taraftarı* olduğunu, fakat aynı zamanda *Çerkes milliyetçiliği* yaptığını söylemektedir: *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 220. Halide Edip Adıvar'a göre ise, Hakkı Behiç *Türklüğe çok bağlı olmakla beraber; sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi*. *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 148. (Bu zatın dürüst bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır; ancak, kendisini sonradan ciddi bir şekilde hasta edecek olan ruhi dengesizlikler, bu döneminde tomurcuk halinde belirmeye başlamıştır.) Ayrıca bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, *II*, s. 209/n. 12." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 11-12, dipnot 11. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[936] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 108-110.

[937] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 590.

İstanbul'un başına bir felaket gelirse yine benzer şekilde davranacağız. Kafkasya'ya İtalyan birlikleri gelirse, bunların yerel Bolşeviklerle ilişkileri değerlendirilip duruma göre önlem alınacak, İtalyanlar gelmeden Ermenilere yüklenilecek.

Rauf ve Süreyya beyler Bakülü temsilcilerle görüştüler. Temsilcileri gönderen Yusuf Ziya Bey, Rauf Bey'i tanıyormuş. Yusuf Ziya Bey Bakü'de Bolşeviklerle birlik oluşturmuş. Temsilcilerin anlattığına göre Kafkasya'da Bolşeviklik henüz resmen ilân edilmemiş. Yalnız hazırlıklar yapılıyormuş. Aslında temsilcilerin durumumuzu anlamaya, Ermenilere karşı kendilerine yardım edip edemiyeceğimizi incelemeye geldikleri belli olmuştu. Bizim yapacağımız ilk iş ulusal gücümüzü artırmak, örgütlenmeyi tamamlamak, boş yere bir gürültü çıkarmamaktı. Bu konuda kesin kararlar alındı. Gelen temsilcilerle Tiflis'te Mehmet Emin Resulzade, Halil Bey, Hacı Mehmedof gibi Rauf Bey'i tanıyan kişilere haber göndererek, ulusal örgütümüz için para yardımı istemek de bu kararlara eklendi. Rauf Bey'in daha sonra verdiği bilgiye göre Cemil Cahit [Toydemir] Bey aracılığıyla 25.000 lira tutarında bir yardım gönderilmiş, bu para Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur.[938]

15 Temmuz 1919. ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne, Tiflis'den Batum'a avdet etti.[939] Browne, *15 Temmuz 1919'da Bakû'den gönderdiği altı sayfalık raporunda, Azerbaycan'daki sosyal yaşam, Türk Ermeni ilişkileri, Bakû katliamına sebep olanlar ile ilgili bilgiler ve Azerbaycan'daki dini yapılaşma ve İslamiyetin genel hoşgörüsü ve bazı güçlerin bunu bozma çabasını anlatıyor. L.E. Browne, bu raporda en çok Bakû petrollerinin gelirinin yaratacağı refahtan söz ediyor ve buna karşılık, Bolşevizmin yarattığı tehdit üzerinde duruyor. L.E. Browne'a göre, bu bölgedeki savaşların sebebi olarak kabul edilen ve dini temele dayalı gibi görünen nefretin, aslında "onda dokuzu ekonomik nedenlere, sadece onda biri dini faktörlere" bağlı*dır. *Buna göre "farklı dini inançlar bir zamanlar olan soykırımların sadece bir bahanesi, ama esas sebebi" değil*dir *ve düşmanlığın temelinde "mülk, zenginlik ve altın değerindeki petrol yatıyor*".[940]

18 Temmuz 1919. *Karabekir Paşa, daha 18 Temmuz 1919'da Kolordu Karargâhında Bolşevik zaferlerinin nasıl sevinçle izlendiğini belirtmektedir: "Kolordu gazinosunda ziyafet ve müzik müsameresi verdim. Bugün Genelkurmay'dan ve özel gelen bilgiden herkes hoşnut: Bolşevikler Dobruca'ya girmiş. İki Fransız tümeni Bolşeviklere katıldığından öteki askeri geri çekmişler. İtalyanlar da yenilmişler... Amiral Kolçak yenik düşmüş, birçok esir vermiş. Yüzde 50 noksanına dahi olsa, herhalde lehimize bir hareket gelişmekte diye sevinmemek mümkün değil".*[941]

19 Temmuz 1919. Şark Harekat-ı Milliyesi mümessili olarak Bakü'ye gönderilen Doktor Fuad Sabit (Ağacık), Bolşevik mümessillerle mülakatına dair raporunu, bir sureti de Mustafa Kemal'e iletilmek üzere Kâzım Karabekir'e keşide eyledi: *Bolşeviklerle görüştüm. Bolşevizmin memleketimizde etkisi için toplumsal, ekonomik hiçbir temel olmadığı gibi, halkın kültür ve geleneği de buna aykırı olduğundan hiçbir toplumsal reform yapmamızı istemeden ne biçimde yardım edeceklerini sordum. Her biçimde yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğunu ve ne miktara gerek olursa derhal verileceğini belirttiler*.[942]

23 Temmuz 1919. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) açış konuşmasında *Rusya, Gürcistan, Azerbaycan'daki sosyalizm mücadelesini övdü*[943]: *Milli bağımsızlıklarını tehlikede gören ve her taraftan istilaya uğrayan Rus milleti, bu genel tahakküme karşı bütün millet fertlerinin*

[938] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 53. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir. Hüsrev Gerede, günlüğünü daha sonra tekrar gözden geçirmişe ve birtakım tashihler, eklemeler yapmış görünüyor.
[939] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 66.
[940] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 294-295.
[941] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 452.
[942] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 717.
[943] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 1.

ortak kudretiyle çarpışıp ve herkesin bildiği gibi bu kuvvet, kendi memleketleri dahilinde üstün gelmiş ve kendi üzerine musallat olan milletleri de nüfuz ve yayılma dairesine almakta bulunmuştur.[944]

Mustafa Kemal'in medhiyesi şaşırtıcı değildir zira Sovyet Rusya, Erzurum Kongresine murahhas göndermiştir. Mezkûr Bolşevik delege, daha sonra İttihadçı-komitacı Doktor Fuad Sabit'e (Ağacık) refakatle Moskova'ya avdet edecektir.[945]

Araştırmacı N. M. Lavrov şu tespitte bulunmaktadır: "Kongrelerde toprak ağaları, sanayi burjuvazisi, memurlar, din adamları, devlet erkânı boy gösterdi fakat köylüler, işçiler ve küçük burjuvazi temsil edilmedi."[946]

İsmet Konak: *Dolayısıyla subay, toprak ağaları ve 1. Dünya Savaşı esnasında sermaye biriktiren burjuvazinin bireysel talepleriyle şekillenen Anadolu hareketi, ilk "meşruluk adımını" atmıştı. Çünkü direniş hareketinin, kamuoyunda İttihatçı veya askerî bir darbe algısı da bırakmaması gerekiyordu*.[947]

Erzurum, sol siyasetin bir beşiği mevkiindeydi denilebilir. Islahi Yoldaş, Mustafa Suphi'ye gönderdiği tarihsiz layihasında şunları derc edecektir:

> [İstanbul Hükümeti ve Müttefikler] zaten Erzurum'un şüpheli bir mıntıka olduğunu da istihbar eylemişti. Erzurum'da intişar etmekte olan (Albayrak) gazetesi etrafında toplanan genç münevverler grubu hiçbir kayıt ve şarta, sansüre tabi olmaksızın sol fikirler neşrediyor, halkı kıyama, isyana çağırıyor, Padişah'ı ve İstanbul İtilaf Hükümeti'ni ve Müttefiklerin siyasetlerini tenkit ve Vilâyat-ı Şarkiye halkını Erzurum'da teşekkül edecek kongreye davet ediyordu. (Albayrak etrafında Anadolu'nun ilk kıyam nüvesini teşkil edenlerden bilhassa Rüştü [Dadaş], [Süleyman] Necati [Güneri], Küçük Kâzım [Dirik], Kâzım Karabekir, Halit [Karsıalan], Doktor Fuat [Sabit Ağacık], İsmail Hakkı ve Hilmi ve sair bir takım fedakâr yoldaşların isimleri yad edilebilir.)[948]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesinin 23 Ocak 1921 tarihli raporundan:

> Kuva-yı Milliye'nin Erzurum Kongresi sırasında Nazım [*Resmor/Öztelli, TBMM Tokat mebusu*] yoldaş Amasya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderip kongrenin Bolşeviklik yolundan yürümesini tavsiye ediyor. Aldığı yanıt şu oluyor: "Sivas'a gel, orada görüşürüz." Sivas Kongresi'ne katılan Nazım yoldaş aynı öneriyi sözlü olarak tekrar ediyor. Bu defa Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı veriyor: "Ben bu devrimin özünü anlamıyorum. Ben askerim ve bu işlerle uğraşmadım. Eğer bu iyi bir şeyse, önce mebus olacağız ve bunu Meclisten geçireceğiz". Ankara'da BMM'ne giren Tokat mebusu Nazım yoldaş Mustafa Kemal Paşa'ya bu yüce dava uğrunda çalışma zamanının geldiğini hatırlatıyor. Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap veriyor: "Bunu ileride yine konuşuruz".[949]
>
> "Gizli çalışan TBKP [Türkiye Bolşevik Komünist Parti] üyelerini olduğu gibi partisiz proleterleri ve bütün halkı (Upmal: Bundan da öte, elbette ki, güveni altın, silah ve mermi değerinde olan Sovyet Rusya'yı) yanıltmaya

[944] Mustafa Kemal'in 23 Temmuz 1919 tarihli konuşmasından kesit; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 44.
[945] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 327.
[946] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 251.
[947] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 251.
[948] Banu İşlet & Cemile Moralıoğlu-Kesim, *Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtı*, 2018, s. 164. Bâb-ı Âlî, İttihadçıların ve Bolşeviklerin tertiplediği mülahazasıyla Erzurum Kongresini engellemeye çalışmıştır. Eldeki veriler, bu mülahazayı doğrulamaktadır. Mezkûr mühim nitelik belirtilmeksizin Bâb-ı Âlî'nin Erzurum Kongresini dağıtmaya çalıştığı binaenaleyh teslimiyetçi, istiklâl-i tamme aleyhtarı vesaire olduğunu terviç eden kişilere katiyen itibar etmeyiniz zira ya meseleyi bilmeyenlerle ya da Kemalist propagandist hikâyecilerle karşı karşıyasınız demektir.
[949] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 155.

çalışan Mustafa Kemal Paşa, güvenini hak etmiş vurguncu, gerici ve zorba dostlarını kışkırtarak provokasyon niteliğinde bir Türkiye Komünist Partisi kurdurttu."[950]

25 Temmuz 1919. *Bolşevizm karşıtı General Mihail Halilov, 25 Temmuz 1919'da Dağıstan'da gerçekleşen bir kongrede Sovyet devrimine ilişkin şu sözleri sarfetti: "2 yıl önce Rusya'da devrim patlak vermişti. Birçok kişi, onu büyük devrim olarak adlandırmıştı. Ben bu devrimi hiçbir zaman böyle adlandırmayacağım. Kendisinden kurtulmamız gereken büyük bir anarşi olarak adlandıracağım. Çünkü Bolşevikler tarafından vücut bulan bu devrim dini, Tanrı'yı, şeriatı, düzeni ve kişiyi tanımaz; sadece şiddet ve hayvani ihtiyaçları karşılamayı tanır."*[951]

29 Temmuz 1919. Heyet-i Vükelâ, Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) tutuklanmalarına karar verdi.[952] Dahiliye Nâzırı Âdil, tevkif kararını vilâyetlere tamim etti: *M. Kemal Paşa ve Rauf Bey haklarında önceleri hükümetçe pek büyük bir hiss-i itimat perverde edilmekte olduğu halde, son zamanlardaki hareketleri hükümeti bu tarzda evamir itasına mecbur etmiştir. . .*[953] İngiliz Hükümetinin İstanbul'daki gazetesi[954] *The Orient News*, bu tevkif kararıyla şöyle *alay* edecektir: *Bu, tıpkı Lenin ve Trotzki'nin tevkiflerini emretmeye benzer*.[955]

Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring rapor kaleme aldı. Perring, *Erzurum Kongresine çok az sayıda delegenin katıldığını, bunlar arasında özellikle Kars'dan gelen birçok Bolşevik temsilcisi bulunduğunu, "Amasya komutanlığına yeni atandığını" öne sürdüğü Arif Beye atfen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb'e bildiriyor. Perring'e göre, Arif Bey, ulusal akımın başarısızlığa uğradığını, bununla birlikte, mali durumun sağlam olduğunu ve son günlerde Suşa'da bulunan Enver Paşanın, M. Kemal'le sıkı temas halinde olduğuna inandığını kendisine söylemiştir. Perring'in bu raporu, İngiliz Dışişleri Bakanlığında M. Kemal'in gerçekten Bolşeviklerle temas halinde olduğu ve ulusal akımın "tehlikesinin" gittikçe azaldığı izlenimini yaratmıştır*.[956]

31 Temmuz 1919. İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *Mustafa Kemal, Rauf ve Hacı Şükrü'nün asi olduklarını ve derdestlerini hükümet ilan ediyor.*[957] Binbaşı Hacı Şükrü, Miralay Şefik'e (Aker) şöyle demiştir: *Demirci Mehmet Efeyle Nazilli'de Cumhuriyet ilan edeceğiz, Nazilli Cumhuriyeti'ni kuracağız*.[958] *Hacı Şükrü Bey'in "cumhuriyet ilanı" sözü Kuva-yi Milliye'ye mal edilerek muhaliflerimizin diline düşmüştü. Kuva-yi Milliye'ye gönlü ile yardımcı olan bazı müftüleri endişeye sevk etmişti*.[959]

---

[950] Erden Akbulut & Erol Ülker. (2020). *Hafî TKP ve THİF Genel Sekreteri Salih Hacıoğlu: Belgelerle Yaşamöyküsü* içinde (s. 55). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

[951] GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 29; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 204-205, dipnot 207.

[952] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 11.

[953] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138-139.

[954] Zeynep Demir. (2016). *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. VII). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

[955] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 139.

[956] FO/4158/118399, Yüzbaşı Perring'in raporu, Samsun, 29.7.1919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1989, c. 1, s. 106-107.

[957] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 660. Mezkûr Binbaşı Hacı Şükrü, Hacı Şükrü Aydındağ'dan başkası değildir.

[958] Volkan Payaslı. (2018). Birinci Dönem TBMM'de Diyarbekir Milletvekili Hacı Şükrü (Aydınbağ) Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923). *Diyarbakır Tarih Toplum Ekonomi Kongresi 26-27-28 Ekim 2018* içinde (s. 654). Diyarbakır: Kayapınar Belediyesi Cegerxwin Gençlik ve Kültür Merkezi.

[959] Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, 1997, c. 7, s. 127.

Temmuz 1919'da İngiliz Askeri Servisi'nin İstanbul Bürosu, Enver'in Anadolu'daki Milli Hareketi yönlendirmek için Azerbaycan'da olduğunu ve Mustafa Kemal ile yakın ilişkide bulunduğunu tahmin ediyordu. Mustafa Kemal'in de Enver, Faysal ve Bolşevikler ile bağlantılı olduğu tahmin edilmekteydi.[960]

Ağustos 1919. Mustafa Suphi'nin kurduğu *Doğu Gönüllüleri Enternasyonal Alayı, Sovyet Rusya'nın güney topraklarına akın eden Denikin kuvvetlerine karşı 12. Sovyet Ordusu bünyesinde çarpışıyor. Mustafa Suphi, Kırım'da faaliyet yürütürken Anadolu'da da İtilaf devletlerine karşı bir takım partizan-çete hareketlerini örgütlemişti.* Örneğin, *Osman kaptanın çetesi, Kürt Süleyman'ın çetesi, Ardişenli Abdullah'ın çetesi Anzavur haydutlarına karşı halife ordusu denilen çapulculara karşı savaşlarda büyük yararlılıklar gösterdiler*.[961]

2 Ağustos 1919. Nobokoff'tan Sir Graham'a mektup ekinde gönderilen muhtıra: *Filistin'de bir İsrail devleti kurulması yolunda İtilaf Devletlerce ileri sürülen fikri Rusya destekler*.[962]

Açıklamalı [ÖA2]: Baytok'tan tamamen iktibas et. Mühim hususlar var. Bu Nobokoff, Beyazordu ricalinden herhalde.

7 Ağustos 1919. İttihadçı Halil (Kut), Sivas'a muvasalat etmek üzere İstanbul'daki Bekirağa Bölüğünden firar etti.[963] Halil'in amcazadesi Nuri (Killigil) de Batum'daki hapishaneden firar etti. İkisi de *Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kızıl Ordu arasında aracılık* yapacaklardır.[964]

Erzurum Kongresi sonlandırıldı. *Erzurum kongresinin gizli kararları arasında bir Merkez Komitesi kurulması da saptanmıştı. Bu komitaya seferberlik ilân etme yetkisine varıncaya değin en geniş yetkiler verilmişti. Kongrenin acık kararları muttefiklerin de bilgisine sunulmuştu*.[965]

Aleksandr Jevakhoff: *İngilizler Erzurum'daki kongreye iştirak eden Azerilerin, Süryanilerin ve Dağıstanlıların Bolşevik ajanı olduğu konusunda emindiler. Mustafa Kemal ulusal hareketin Bolşeviklerle olası bir bağlantısını kesin suretle inkâr etti. Ancak İngiliz yarbay, pek ikna olmadı. Lenin"in finansal yardım ettiği konusunda kendinden oldukça emindi*.[966]

8 Ağustos 1919. V. İvanov, Moskova'ya telgraf gönderdi: *Korbaşı* [Basmacı] *Molla Ergaş ile yaptığımız uzun görüşmelerden sonra bugün yani 8 Ağustos'ta Molla İrgaş, beraberindeki 40 kişiyle birlikte Sovyet tarafına geçti*.[967]

---

960 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

961 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 229, dipnot 330. Anzavuroğlu Ahmed, 28 Ekim 1919'da Mabeyn Başkâtibliğine muhtıra gönderecek ve Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi ile Mustafa Kemal'in "maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir." diyecektir: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156. Anzavuroğlu'nun dedikleri 3 ilâ 5 sene zarfında gerçekleşecektir.

962 Taner Baytok. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a* içinde (s. 42). İstanbul: Doğan Kitap.

963 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 250. 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Günsav'ın günlüğünde belirttiğine göre, Halil'in firarında Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Naim Cevat yardım etmişlerdir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 202.

964 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,* 1998, s. 93. "Doğu Ordu Gnıbu'nun başındaki Halil Paşa ve İslam Ordusu'nun lideri Nuri Paşa birlikte Bakû'nun Eylül 1918'de Türklerce ele geçirilmesinde merkezi bir rol oynamışlardı. Halil ve Nuri paşalar, Mondros Mütarekesi'nin ardından ve aynı yılın kasımında İngilizler tarafından tutuklanmışlar." Halil, Falih Rıfkı Atay'ın belirttiğine göre, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın reislerinden, Şemsettin Paşa'nın katili bir komitacı" idi: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 202.

965 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 133, sonnot 17.

966 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 262.

967 RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 141; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 159, dipnot 763.

10 Ağustos 1919. Sovyet Rusya istihbarat raporu: *Türkiye Erzurum ve Bayburt civarında 3 tümen, Lazistan'da 2 tümen ve Maku civarında 2 tümen (Nahçıvan'da 2 alay) teşkil etmektedir.* [..] *İngilizler son zamanlarda Batum'un müdafaası ve Batum Kalesi'nin teçhizatıyla ilgilenmektedir. Zira Güney Kafkasya'nın İtilaf devletleri tarafından bırakılması halinde Türklerin Batum'u ele geçirme ihtimali ve saldırganlığı aşikârdır*.[968]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: Paris *Barış Konferansı, işgal sırasında yaşanan olayları soruşturmak üzere İzmir'e bir heyet gönderecektir*. *Bir diğer heyet de işgalin sınırlarını tespit etmekle görevlendirilecektir*.[969]

11 Ağustos 1919. Sovyet Rusya Hükümeti, *Doğu Cephesi'ni Türkistan Cephesi ve Doğu Cephesi olmak üzere ikiye* ayırdı. *1. ve 4. ordu, Türkistan Cephesi'ne gönderilmiş ve cephedeki komuta şu şekilde tertip edilmişti: "M. V. Frunze, Türkistan Cephesi komutanı olarak tayin edildi. Cephenin askerî-devrim komitesinde P. İ. Baranov, Ş. Z. Eliava ve sonraki süreçte V. V. Kuybışev görev almışlardı."*[970]

Erzurum'daki İngiliz İrtibat Subayı Yarbay Alfred Rawlinson, hazırladığı raporu Britanya Harbiye Nezâretine telgraf suretiyle gönderdi:

> Erzurum Kongresi'nin amacı, ABD Başkanı Wilson'un prensipleri doğrultusunda "self-determinasyon" ilkesine dayalı bir hükümet şekli oluşturmaktı[r.] Doğu'da terhis edilen Türk ordusu, genel olarak Ermeni saldırı ve tecavüzüne karşı koymak üzere şekillenmiş olan "milli irade" (national desire) sebebiyle bölgeyi terk etmemiş, sonuçta bölgede daha çok eğitimli askerlerden oluşan bir nüfus meydana gelmişti[r.] Bu durum, toplumun kolay bir şekilde teşkilatlanmasına yardımcı olarak bölgedeki "ihtilâl" (revolution) hareketi için alt yapı ve güç unsuru oluşturmuştu[r.] Erzurum'dan ayrılmadan önce, konferansın son gününde Mustafa Kemal'le iki saatten fazla görüşme imkânım oldu. O, açık bir şekilde konferansın İstanbul Hükümeti'ni dikkate almadığını ve hareketin ihtilâlci bir karakter taşıdığını kabul etti. Mustafa Kemal, diğer vilâyetlerin önemli çoğunluğunun desteğini bekleyerek olağan ve düzenli bir tarzda hareket etmeyi arzu etmesine rağmen, Paris Konferansı'nın Ermeni Hükümeti'ne eski Türk-Rus sınırı ötesinde bir toprak tahsisi kararına ihtilâlci ordu tarafından karşı koyulacağını ve düzenli Türk birliklerinin de bu harekete katılacaklarını ima etti.[971]

Rawlinson, *Türk ulusal ihtilâlinin başarı kazanması ihtimalinin büyük olduğuna* dikkati çekiyor, *Türk topraklarından bazıları Ermenilere verilirse, uzun sürecek çetin bir sorun yaratılmış olacağını ve İtilâf devletleri tarafından çok sayıda askerî kuvvet kullanılması gerekeceğini* yazıyor: *"Ermeniler, yutamayacakları bir lokma ısırdılar. Yönetimde yetenek göstermedikleri gibi, daha çok toprağa sahip olmak isteğinde de değildirler."* Rawlinson, Mustafa Kemal'in mülakat esnasında *Bolşevik eğilimi ve propagandasını reddettiğ*ini kaydediyor. Rawlinson'a göre *aradaki fark ancak bir ad fark*ıdır; *gerçekte tüm ulusal akım, Lenin tarafından başlatılarak cömertçe finanse edilmişti, ama Milliyetçi önderler, bir Bolşevik ordusunun komutanı rolüne bürünen Enver Paşayla işbirliğini reddetmişlerdir*.[972] Mustafa Kemal'in Enver'e ve Bolşeviklere karşı mesafeli tavrını tesbit eden Rawlinson "Erzurum Konferansı günlerinde Doğu Anadolu'daki durum" başlıklı raporunda, *Batum'dan çekilen Osmanlı ordusunun halka 35.000 tüfek dağıttığını ve Erzurum vilayetinde depolanmış tüfek sayısında, önceye göre 75.000'lik bir azalma olduğunu* da *bildiriyor*.[973]

---

968 GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 45; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 262-263.

969 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

970 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 159.

971 FO, 371/4158/12601; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196-197, dipnot 628.

972 FO/4158/126001; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 106.

973 FO, 371/4158, 120601; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 467.

12 Ağustos 1919. Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon, Paris Sulh Konferansında bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a telgraf gönderdi: *Bolşevik orduları askeri ruh ve yetenek anlamında kazanıyor gibi görünüyorlar*.[974]

14 Ağustos 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Âdil, Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Harekât-ı Milliye mensubu, sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit); mevsuk istihbarat raporlarına göre İttihadçı ve Bolşeviktir. Derdest edilerek İstanbul'a getirilmesi mercudur.[975]

16 Ağustos 1919. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, alakadar kolordulara telgraf keşide eyledi: *Dersaadet'ten Karakol Cemiyeti namında bir talimat-ı mahremane buraya geldi, kolordunuza da geldi mi? Gelmiş ise münderecatının [içindekilerin] ehemmiyet-i mahsusasına [özel önemine] binaen bunun hiçbir vechile intişanna [yayımlanmasına] mahal verilmemesi ve metinin mahiyeti hakkında bazı tetkikat-ı muhimme [önemli inceleme] ifası lazımdır. Gelmiş ise ona göre muhabere edilmek üzere keyfiyetin suret-i mahremanede [gizli surette] inha [haber] buyrulması*.[976]

İTC merkez komitesi vekil teşkilatı Karakol'un programı şudur:

> 1 - Saadet-i beşeriyeyi te'min, istiklâl ve hukuk-u milliyeyi istihsal ve tamami-i vatanı mü'dafaaya çalışan bir cemiyet vardır. İsmi "Karakol" 'dur.
>
> 2 - "Karakol"'un maksadı milletlere hürriyet ve hukuk-u tabiiye ve serbesti-i inkişafını temin ettirmek ve akaid-i vicdaniye ve menafi-i hukuk-u vataniyeye muhalif her nevi istibdadı kırmak esası dairesinde çalışan bütün hükûmat ve cemaat ile birlikte çalışmakdır.
>
> 3 - "Karakol" kuvvetini, insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının müzaheret-i beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her ferd ve cemiyetin muavenetinden alır.
>
> 4 - "Karakol" 'un dahildeki faâliyeti: Vahdet-i milliye ve mülkiyeyi, hürriyet ve hukuk-u tabiiyeyi teşebbüsat-ı meşrua-i sakitane ile te'mine ma'tuf ve maksur olup şu kadar ki her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaal önünde secde eden müstebidlere karşı indeliztırar silâh-ı ihtilâle sarılacak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak, hür ölecek fakat esir ve zelil yaşamayacakdır.
>
> "Karakol", bu maksad-ı mukaddesin elde edilmesi uğurunda dökülecek kanlar, sönecek ocakların maddî ve manevî mesuliyet-i azîmesinin, kendilerini kudretullah fevkinde nâzım-ı cihan addeden mütecaviz zebunkeşlere aid olduğunu ilân eyler.
>
> 5 - "Karakol" 'un hâriçdeki faaliyeti, ikinci maddede mezkûr desatir-i insaniyeye imtisal ve tevfik-i hareket eden bilcümle kuvay-ı hariciye ik teşrik-i mesaiyi istihdaf ederek teşekkülât-ı mevcudeye müzaheret eyler ve onlardan da mütekabilen yardım bekler.[977]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'daki yetkililere, İzmir'de gerçekleşen olayları araştıran Müttefik Komisyonu başkanı General Milne'nin talimatlarını yerine getirmeleri emredilmiştir. Emirnamede ayrıca, Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgenin dışında faaliyet gösteren silahlı gruplar ve gerillaların hemen çözülmesi ve bu isyankârların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri de yer*

[974] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 87, dipnot 40.
[975] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 129-130.
[976] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 197-198.
[977] Fethî Tevetoğlu, *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 1988, s. 8-9. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

*almakta*dır. *Emirname, Türkiye'nin bir geleceğinin var olması için bu silahlı grupların ortadan kaldırılmasının gerekliliğinin vurgulanması ile sona ermekte*dir.[978]

17 Ağustos 1919. ABD matbuatından *The Washington Post* ve *The Sun* nam gazetelerde *Enver ve Talat Paşa gibi isimlerin Anadolu'daki milliyetçilerle doğrudan temas halinde olduğu*, *Enver Paşa'nın Kafkaslardaki Pantürkist çizgideki faaliyetleri ve Ruslarla olan yakın temasının Anadolu'daki Milli Hareket adına yapıldığı, M. Kemal ve Rauf Bey'in imparatorluğu kurtarma adına Bolşeviklerle ilişki kurmaya çalıştığı* bildiriliyor.[979]

21/22 Ağustos 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi: *Karakol Cemiyeti talimatnamesinden evvelce birçok nüsha gelmişti. Tevzii [dağıtımı] muvafık [uygun] görülmeyerek hıfzedilmiştir [saklanmıştır]*.[980]

22 Ağustos 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Kararların tebliğinin ardından İzmir'de yaşanan olayları araştırmak üzere görevlendirilen müttefik askeri komisyonu, ilerleme prosedürleriyle ilişkili programı düzenlemek amacıyla toplantılar yapmaya başlamıştır. İzmir'de komisyon karşıtı pek çok kişi görevlerinden azledilmiş ve komisyon işlerini tamamlamasının ardından İzmir'e hareket edecekti*r.[981]

28 Ağustos 1919. Eskişehir Mıntıka Kumandanı Ömer Lütfi, *Türk Dünyası gazetesi muhabiri Zinetullah* [Nevşirvanov*] *Efendi isminde birinin Sivas'a sevk edildiği, Bolşevik olduğundan kuşkulanıldığını* belirterek *Ankara'ya gitmesi için izin verilip verilmemesi hususunu* sordu.[982]

29 Ağustos 1919. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor. *Rusya'daki Bolşeviklerle ve Asya'daki İslam ülkeleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın işbirliği yapacağı* bildiriliyor.[983]

1919 Yazı. *Müttefik istihbarat örgütleri, bütün 1919 yazı boyunca Anadolu'ya Bolşevik ajanlarının sızdığına dikkat çekmişlerdir*. *Bunların, Kemalist Hareketle ilişki kurduklarını bilmektedirler*.[984]

1919 Yazı nihayeti. *Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey 1918 Kasımında çekilen Almanların yardımıyla Osmanlı İmparatorluğumun yıkıntıları arasından Karadeniz yoluyla Odessa'ya kaçmışlardı. Enver ve Talat sonunda Berlin'e ulaşarak 1919 yazının sonlarında Bolşevik temsilcisi Karl Radek'i cezaevindeki hücresinde ziyaret ettiler.* Aleksander İsrail Helphand (nam-ı diğer Parvus) küratörlüğünde *Bolşevik Parti'nin parayla desteklenmesi olayında Radek, Alman Genelkurmayı ile Lenin arasındaki aracılardan biriydi. Yeni Alman hükümeti Almanya'daki komünist ayaklanmasını bastırdığı sırada 1919'da Radek'i*

---

978 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254.

979 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.

980 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 198.

981 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

* "Aslen Rusya Türklerinden olup İstanbul'da okuyan ve 1916 Mayısında aynı şehirde kurulan *Turan*a eğilimli *Rusya'da Sâkin Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti* yöneticilerinin başında sayılan *gazete muharrirlerinden* Ziynetullah, bu sıralar Ankara'da BMM Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi'nde Rusça mütercimi olarak çalışıyordu." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83, dipnot 69. "Ufa'lı Tatar, köylü çocuğu. Savaş öncesinde Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi'nde okumuştur. ilk sosyalist eğitimini Rusya'da EsEr'lerin literatüründen edinmiştir. İstanbul'da Türkiye Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuş ve merkez komitesine üye seçilmiştir. İstanbul gazete ve dergilerinde Batı ve Doğu sosyalizmleri hakkında [*"Zenon" imzalı (Mete Tunçay notu)*] birçok yazısı çıkmıştır. Komünizmi 1919'da benimsemiş [..]" (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 165).

982 *TİTE Arşivi*, A1O Kataloğu, Sıra no 730, kutu 301, Belge no: 56; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 122.

983 Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 163.

984 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 41.

de tutuklamıştı. Ancak önemli bir kişi olarak görülüyor ve cezaevindeki hücresinden politik işlerini yürütmesine izin veriliyordu.[985]

> Radek Ağustos ayında tutuklu bulunduğu hapishanede özel bir bölüme alınmış ve ziyaretçi kabul etmesine izin verilmiştir. Ziyaretçileri arasında Reichswehr'in liderlerinden biri olan Seeckt de vardır ki, bu şahıs savaş sırasında Enver Paşa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Yani Talat ve Enver, Alman Genel Kurmayının gözetim ve denetiminde Radek'le ilişki kurmuşlardır. Savaştan yenik çıkan üç dev imparatorluk, Almanya-Rusya-Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya karşı kendilerini doğal bir ittifak içinde bulmuşlardır. Radek'le ilişki kuranlardan biri olan Köstring, daha sonra Moskova'da Alman Askeri Ataşesi olarak görev yapacaktır ve Enver Paşa'ya Moskova'ya gitmesi için uçak temin eden kişidir.[986]

Karl Radek:

> Misafirlerimden ilk ikisi Jön Türk Hükümetinin başı Başbakan Talat Paşa ile onun Harbiye Nazırı, Trablusgarp savunması kahramanı Enver Paşa idi. Türkiye'nin bozgununun ardından, yarı-yasadışı olarak Berlin'de yaşadıkları dönemde -Müttefikler onların sınır dışı edilmelerini istiyordu- Türkiye'nin bundan sonra savunmasını nasıl yürüteceğini planlıyorlardı. Bozgundan sonra Sovyet Rusya üzerinden yasa dışı biçimde Almanya'ya kaçan Enver, Sovyet Rusya'nın yeni, gelişmekte olan ve Müttefiklere karşı mücadele ederken dikkate alınması gereken bir dünya kuvveti olduğu konusunda Alman askeri çevrelerinin dikkatini ilk çeken kişidir.
>
> Talat'ı Brest-Litovsk sürecinden tanıyordum. Orada onu zafer kazananların masasında görmüştüm. Berlin hapishanesinde ise, bir posta memurunun oğlu olduğunu anımsayan ve kendisi de eski bir posta memuru olan, kırılmış bir adam, durmadan Müslüman Doğu'nun kendisini esaretten ancak Sovyet Rusya'nın ittifakı ile ve halkların desteğini alarak özgür olabileceğini tekrarlamaktaydı.
>
> Türkiye'nin dünya savaşı yenilgisinden sonra savunmasını yürüten Kemal Paşa ile ilişkilerini, Kemal kendini düşük Genç Türkler rejiminden iddia edildiğinin tersine ayrı tutarken, onlar aralarında önemli bir fark bulunmadığı ve ona yurtdışından yardım organize etmekte oldukları şeklinde açıklıyorlardı. Ben onları Rusya'ya gitmeleri için iknaya çalıştım, aslında Enver Paşa daha sonra gitti.
>
> Talat'ın doğuştan gelen zekası ve irade gücünün beni çok etkilediğini ifade etmeliyim; bozuk bir Fransızca ve Almanca ile konuşuyordu. Almanca ve Fransızca ile kendisini rahatça ifade edebilen Enver Paşa ise, yapı olarak sinirli, dengesini bütünüyle kaybetmiş ve ülkesinden ziyade kendi pozisyonu için mücadele eden dengesiz bir insan görünümü vermişti.[987]

Eylül 1919. Yahudi Bolşevik Karl Radek, 8 Ağustos 1922 tarihli Komintern'deki beyanatında, İttihadçı Talat'ın Bolşeviklerle 1919 Eylülü'ndeki temaslarını zikredecektir:

> Türkiye'nin yenilgiye uğraması üzerine halk kitleleri Jön Türk Partisi'nden yüz çevirdi. Türkiye bu savaşa zorla sokulmuş olduğu halde bu Partiyi savaşa katılmanın suçlusu olarak mahkum ettiler. Bu partiyi, kendi kirli işlerini "anavatanı kurtarma" bayrağı arkasına gizleyen memurların yolsuzlukları dolayısıyla suçladılar. İtilaf Devletleri'ne karşı Türk savunmasını örgütlemeyi üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, yeni bir bayrak açmak zorunda kaldı. Jön Türklerin en iyi unsurları faaliyetlerini durdurmadılar. İçlerinden bazıları dış ülkeler arasında Sovyet Rusya'yla ilişki kurmaya çalıştı. Bu konuda Talat Paşa'nın da hakkını yememek gerekir. Talat Paşa, Sovyet Rusya'nın en büyük tehdide uğradığı bir sırada bu ülkenin önemini kavramıştır. Talat, 1919 Eylül

[985] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 397.

[986] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 86. "Ağustos veya Eylül 1919'da Talat Paşa, Komünist enternasyonal Sekreteri Karl Radek'i Berlin'deki hapishanede ilk ziyaret edenler arasında bulunmaktaydı. [..] Talat Paşa'dan daha genç ve harekeli olan Enver Paşa, Alman Silahlı Kuvvetleri subaylarının tavsiyesiyle Radek'in *siyasi salon* diye adlandırdığı Moabit hapishanesine gitmişti." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 22-23.

[987] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 87.

ayındaki Denikin saldırısı sırasında dış ülkelerde bulunan Sovyet temsilcileriyle görüştü ve Rus-Türk yakınlaşmasının propagandasını yaptı.[988]

1919 sonlarına doğru Denikin'in Beyaz orduları çekilirken, Bolşevikler ve yerel Müslümanlar Kuzey Kafkaslar'da Sovyet iktidarını yeniden kurmak üzere etkinliklerini artırdılar. Bu çaba Kemalist militanlarca da destekleniyordu. "Türk subayları Dağıstan'da Bolşeviklere yardım ediyor. Anti-emperyalist mücadeleleri açısından gerekli gördüklerinden, bölgedeki İngiliz nüfuzunu azaltmak istiyorlar..." diye belirtilen Eylül 1919 tarihli bir Dağıstan Komünist Partisi raporu bu olguyu doğrulamaktadır.[989]

Türkistan *Fergana'nın doğu tarafında bulunan Andican kenti, Eylül 1919'da yaşanan çarpışmalar sonucu Bolşeviklerin eline geçti*.[990]

Namangan tahıl birimi müdüründen askerî-devrim komitesine telgraf: *Namangan kazasında tahıl tedarik etmek mümkün değil. Zira kaza, Basmacıların elindedir. Bu yüzden bölge direktuvarı, tahıl tedarik eden acentelerin güvenliğini sağlamak için Namangan iaşe merkezinin emrine bir askerî birlik tahsis edilmesini talep etmektedir*.[991]

2 Eylül 1919. *Ömer Lütfi ve Fuat Sabit, birlikte Bakû'ye giderler. Bakû'deki görevini bitiren Dr. Ömer Lütfi 2 Eylül'de Erzurum'a döner. Verdiği raporda fazla bir bilgi yoktur. Rapora göre, Azerbaycan Müsavat Hükümeti İngilizlerin oyuncağıdır ve oradaki komünistler gizli olarak örgütlenmektedirler. Ancak bu raporda, orada herhangi bir ilişki kurulduğunu gösterir bir haber yoktur*.[992]

4 Eylül 1919. Sivas Kongresi küşad edildi. Kongreyi, Narkomindel'in görevlendirdiği bir murahhas takib etmektedir: *1919 Ağustos'unda bir grup genç Türk'ün katılımıyla Moskova'da Dışişleri Halk Komiserliği "Doğu Dairesi Müslüman" Seksiyonuna bağlı "İslam Kurtuluş Ligası" kurulur. Devrimci hareketin yönü özellikle İran ve Türkiye'ye çevrilir. Bunun için halk komiserliği dış ilişkiler bölümü, ekim ayında Sultan Galiyev'in mutemet adamlarından olan Mahmudov adında birini Sivas Kongresi'ne gözlemci olarak gönderir*.[993]

Sivas Kongresi gerçekleşirken Çerkes kökenli Ebubekir Pilyef, Kuzey Kafkasya hükümeti adına Sivas'a gelmiş ve bağımsızlık konusunda Mustafa Kemal'den yardım talep etmişti. Sivas Kongresi katılımcılarının adlarını tarayan biri, kongreye katılan Kuzey Kafkasyalıların abartılı sayısıyla şaşkına uğrayabilir. Kongreye katılan 38 delegenin 12'si Kuzey Kafkasya kökenli. Mustafa Kemal'in işgalcilere karşı savaş yürüten 15 kişilik Merkezî Temsil Heyeti'nin en az 3 üyesi Kuzey Kafkas kökenlidir.[994]

30 Ekim 1921'de, Paris'de, Ömer Kâzım, L'Aventure Kémaliste nam risale neşredecek ve şöyle yazacaktı:

Erzurum paktından birkaç ay sonra tam olarak eylül 1919'da, bir başka kongre Sivas'ta toplanıyordu. Bu kongre birinciden daha çok dikkat çekicidir. Çünkü o onu hem yeniliyor hem de tamamlıyordu. (Erzurum Paktını) Alman bolşeviklerinin takibettikleri gayeyi tam olarak gözler önüne seriyordu. Bu bir "Panislamizm Kongresi" idi. Orada resmi olarak Sovyet temsilcileri, Azerbeycan bolşevik hükümeti temsilcileri ve İran özel temsilcileri yer alıyorlardı.

---

988 Doğu Perinçek. (2020). *Komintern Belgelerinde Türkiye* (3. baskı) içinde (s. 84). İstanbul: Kaynak Yayınları.
989 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94-95.
990 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 159.
991 RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 219; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 159, dipnot 761.
992 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106.
993 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 253, dipnot 439.
994 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 268, dipnot 505.

İşte o zaman, mesele gerçek çehresiyle ortaya çıktı. Moskova hükümeti yardım ve destek vaadediyor ve bütün istekleri birtek şartla kabul edeceğini bildiriyordu. Menfaatleri iyi kullanmış olmaya bağlıydı. Savaş genelleşmeli, Suriye ve Kilikya'ya yayılmalıydı. Mezopotamya ve Arabistan'ı kazanmalıydı. Savaş Doğuda sürüp gitmeliydi. İhtilalci hareket Asya'nın içlerinde, hatta Hindistan'a kadar süratle yayılacaktı.

Kongre ayrıca, harekete katılmalarını sağlamak için Anadolu'nun önemli şehirlerine ajanlar-görevliler (agent) gönderilmesini de karar altına alıyordu.

Aynı zamanda, Wilhelmstrasse ajanları, Avrupa'nın diğer önemli merkezlerinde olduğu gibi Paris'de de bütün güçleriyle çalışıyorlardı. Zira, kamuoyunun hareketi uygun karşılaması için, öngörülen planın "mutlu başarısı"nın diplomatik temellerinin atılması çok önemliydi.[995]

9 Eylül 1919. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Enver'in ağabeyisi Nuri (Killigil), *Bakü'ye giderek orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapan bir örgüt kur*muş, *Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli makamlara Türkiye'li İttihatçıları gizlice yerleştirmeye baş*lamıştır, *böylece iktidarı ele geçirmeye çalışıyor. Bu örgütün giderlerini iş başındaki Müsavat hükümeti karşılıyor. Türk milliyetçileri bu örgütün üyeleri aracılığıyla Azerbaycan'la resmî olmayan ilişkiler kurmuşlardı*r.[996]

Nuri (Killigil), Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi: Elviye-i selase (Kars, Ardahan, Batum) ayrı birer cumhuriyet olmalılardır.[997]

10 Eylül 1919. İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. *Yüksek Komiserler, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'na talimat vererek Bolşeviklerle bağlantılı olduğu tahmin ettikleri Ukrayna heyeti hakkında herhangi bir haber yayınlanmasını dahi yasakladılar*.[998]

8 Ağustos gecesi Bekirağa Bölüğü'nden kaçan eski Şark Orduları Komutanı Halil Paşa, Ankara'ya geldi. Buradan Sivas'a geçecek olan Halil Paşa, Mustafa Kemal tarafından Bolşeviklerle ilişki kurmakla görevlendirilerek Bakü ve Moskova'ya gönderilecektir.[999]

Mustafa Kemal, Rusya'dan silâh, cephane ve para yardımı almak; aynı zamanda Anadolu hareketinin geri güvenliğini sağlamak üzere, eylül 1919'da Halil Paşa'yı gizlice Rusya'ya göndermiştir. Halil Paşa, bu konuda Sovyet yöneticileriyle ilk temasları kurmuştur.[1000]

11 Eylül 1919. Sivas Kongresi sonlandırıldı.

İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratı belgesine göre *Kutinşev (Fransızca yazılışıyla Koutincheff) adlı bir Sovyet yetkilisi, Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile görüş*müştür.[1001]

Bolşevikler Sivas Kongresine "Mahmudov" isimli bir gözlemci göndermişlerdi.[1002]

---

995 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 26. *ÖFA Şerhi*: Azerbaycan Sovyet Hükümeti Nisan 1920'de kurulacaktı. Binaenaleyh Ömer Kâzım'ın sehvini şöyle tadil etmek herhalde yanlış olmayacaktır: "Azerbaycan bolşevik temsilcileri".

996 FO/5171/E 12472; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 180-181.

997 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 204-205.

998 FO, 371/4156, 135226; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 476.

999 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 96.

1000 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 98.

1001 Service Historique de la Defense (SHD - Paris'te bulunan Fransız Askeri Arşivleri), GR 20 N 1 103, Renseignements 1921, 10 Ağustos 1921, Compte-Rendu de Renseignement; Aktaran: Sungur Savran. (2023). *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele* içinde (s. 42). İstanbul: Yordam Kitap.

1002 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 76.

Fanatik kemalist Doğan Avcıoğlu, elbette Mustafa Kemal'i müstesna addetmek suretiyle, Harekat-ı Milliyecilerin "kurtuluş" için her rüzgâra yelken açtıklarını teslim ediyor:

> Milliyetçilerin pek çoğu, en az kötü çözüm yolu diye Amerikan mandasını önerirler. Eğer ABD, Türkiye üzerinde manda almaya hazır olduğunu önceden ilân etse, Sivas Kongresi'nde, Atatürk'e rağmen, manda önerisi kabul edilebilecektir. İşin daha ilginç yanı, Sıvas Kongresi'nde, Amerikan mandası olmayı bir kurtuluş yolu diye önerenlerin pek çoğu, manda umutları boşa çıkınca kurtuluşu Bolşevik Rusya'ya yönelmede göreceklerdir. Karakol Örgütü kurucusu Kara Vâsıf, Sivas'ta ateşli bir Amerikan mandacısıdır. Ne var ki, Kara Vâsıf öncülüğünde Karakol Örgütü, 1920 yılı başlarında, Bolşevik Rusya ile elele İslâm Dünyası'nda bolşevik ihtilâller tutuşturma çabasındadır. İthal malı fes yerine kalpak giymeyi reddeden Millet Meclisi, Haziran 1920'de Türkçü Hamdullah Suphi'nin önerisiyle, neredeyse bir bolşevik manifesto yayınlayacaktır.[1003]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesinin 23 Ocak 1921 tarihli raporundan:

> Kuva-yı Milliye'nin Erzurum Kongresi sırasında Nazım [*Resmor/Öztelli, TBMM Tokat mebusu*] yoldaş Amasya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderip kongrenin Bolşeviklik yolundan yürümesini tavsiye ediyor. Aldığı yanıt şu oluyor: "Sivas'a gel, orada görüşürüz." Sivas Kongresi'ne katılan Nazım yoldaş aynı öneriyi sözlü olarak tekrar ediyor. Bu defa Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı veriyor: "Ben bu devrimin özünü anlamıyorum. Ben askerim ve bu işlerle uğraşmadım. Eğer bu iyi bir şeyse, önce mebus olacağız ve bunu Meclisten geçireceğiz". Ankara'da BMM'ne giren Tokat mebusu Nazım yoldaş Mustafa Kemal Paşa'ya bu yüce dava uğrunda çalışma zamanının geldiğini hatırlatıyor. Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap veriyor: "Bunu ileride yine konuşuruz".[1004]

ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne, tarihsiz bir raporunda, *Türk askerinin gücünü de belirtiyor ve Türk Ordusu'nun, Erzurum'da bir orduya iki yıl yetecek silah ve cephaneye sahip olduğunu ve bu malzemelerin Ruslar tarafından bırakıldığını, Kuva-yi Milliye'nin de bu malzemeleri Batı'ya taşımaya başladığını yazdıktan başka, İzmir'in işgali karşısında ortaya çıkan Milli Hareket'in, aslında İngilizlere karşı olduğunu ifade ediyor. "Bu ülke insanları öylesine tahrik edildi ki, İzmir'i işgal için Yunanlılara yapılan İngiliz yardımı, hem Yunanlılara hem de İngilizlere karşı genel bir düşmanlığa sebep oldu*."[1005]

12 Eylül 1919. Kâzım Karabekir, Nuri'ye (Killigil) 9 Eylül tarihli şifreye cevaben şifreli telgraf keşide eyledi. Ol babda, *bu dönemde Sovyetlerle ilişki kurma girişimlerinde epeyce yol alan "Karakol" cemiyetidir. Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar tarafından Azerbaycan'da ve Elviye-i Selâse'de* [Kars-Ardahan-Batum'da] *bırakılan Türk subayları ve Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri az çok "Karakol Cemiyeti"yle bağlantıdadırlar. Böylece Kafkaslarda yeniden örgütlenmeye başlayan komünistler ilk önce bunlarla karşılaşırlar. Bu sırada İngilizler tarafından, İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşa'lar (Enver Paşa'nın amcası ve kardeşi) aynı günde, 7 Ağustos'ta kaçırılırlar. Bu, açıkça "Karakol Cemiyeti"nin işidir. Nuri Paşa Elviye-i Selâse'de bir hareket oluşturmak ister, ancak başlarına bela açacağından korkan Kâzım Karabekir onu Azerbaycan'a gönderir*.[1006]

> Halil Paşa da biraz Anadolu'da dolaştıktan sonra, Anadolu hareketinin bir İttihatçı hareketi olarak tanınmasından çekinen Mustafa Kemal onu Savak'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu Sivas'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı

1003 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 907.

1004 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 155.

1005 *Hoover Instution Archives*, Browne's Papers, Bn:I, FID: 27, *Sivas'ta Ulusal Kongre'deki Olayların Tasviri*; Aktaran: Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 116.

1006 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 107. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu "Bolşeviklerle bağiantıyı sağlamak için" Doğu'ya gönderir.[1007]

13 Eylül 1919. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserliği (Bakanlığı), *"Türkiye İşçi ve Köylüleri"ne demeciyle, İngiliz emperyalizmini ve satılmış İstanbul hükûmetini yer*di ve *hazırlanan Anadolu Millî Mücadelesine "Rus İşçiler ve Köylüler Hükûmeti"nin "kardeşlik elini uzatacağını belirt*ti.[1008] Bolşevik Rus idaresi, *Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmağa hazır olduklarını açıkladı*.[1009] *Bu çağrı genel bir niteliktedir ve, Moskova'da bulunan Mustafa Suphi grubu ile yapılan görüşmelerin bir sonucu olması olasılığından başka, Anadolu hareketi ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Sivas Kongresi ile ilgili olarak yayınlandığını söyleyebiliriz*.[1010]

Açıklamalı [ÖA3]: Silinebilir.

13 Eylül 1919'da Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Türkiye'deki işçi ve köylü sınıfa hitaben yaptığı bir çağrıda Batılı emperyalistleri geri püskürtmek ve güçsüz bırakmak için Sovyet Rusya'nın gereken yardımı esirgemeyeceğini belirtmiş ve şu öneride bulunmuştu: *Memleketinizin kaderi sizin elinizde olmalıdır. Ülkenizin hâkimi siz olmalısınız. Memleketinizin kanunlarını, işçi sınıfının mutluluğu ile ilgilenmeyen parazit sömürücüler, toprak ağası paşalar, imalatçı ve fabrika sahipleri, ilkesiz ve kararsız partiler değil; siz, yalnız siz yapabilirsiniz*.[1011]

SovNarKom'un milliyetçileri destekleme kararı almasının stratejik birer esbabı bulunuyordu:

Bolşevikler açısından güneyinde güçlü bir İngiliz ya da İngilizlere yakın bir uydu devletten ziyade dost, yeni ve hatta kendi rejimlerini benimseme ihtimali olan bir Türk devleti elbette ki büyük bir nimetti. Hatta böyle bir durum gerçekleştiğinde Bolşevikler, İngilizlere karşı İran, Afganistan ve Hindistan politikalarında bölgede saygınlığı olan Türklerden faydalanmayı düşünmekteydi.164 Fakat bunların gerçekleştirilebilmesi Türklerin, dolaylı olarak da Bolşeviklerin aleyhine olan Mondros Mütarekesi hükümlerinin ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Bunun için ise mütareke şartlarının tatbik edilmesine direnen Türkler tarafından bir bağımsızlık mücadelesi başlatılmalıydı. Bolşevikler, kendi çıkarları gereği İtilaf Devletlerine karşı girişilecek böyle bir mücadeleyi desteklemeye meyilli görünüyordu.

Bolşevikler, İtilaf Devletlerinin Anadolu'da mücadele eden Türklere karşı bir zafer kazanmasını kendileri açısından büyük bir kayıp olacağını düşünmektedir. Anadolu'da hâkimiyet ibresinin İtilaf Devletleri ve İngilizler lehine işlemesi Orta Doğu da dâhil olmak üzere Bolşevik rejimine karşı bir İslami karşı-devrim başlatılabileceğinden şüphelenmektedir. Çünkü bahsedilen dönemde Rusya önemli bir Müslüman Türk nüfusu barındırmaktadır.[1012]

"Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrısı"nın tam metnine bakıldığı vakit görüyoruz ki Çiçerin, İTC'nin üç paşasını satılmış, kan emici ve paragöz olmaklıkla tenkid ediyor:

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar. Ülkeniz her zaman bir savaş meydanı olmuştur. Sizden hep "hasta adam" diye söz eden büyük Avrupa Devletleri, sizi iyi etmeyi hiçbir zaman düşünmemişler, aksine bile bile sağlıksız durumunuzun iyileşmesini istememişlerdir ve hepsi de Boğazları ele geçirmek için sizi Avrupa kıtasından atmaya ya da en azından kanınızı ernrneye, kişiliğinizi yok etmeye, sizi köleleştirmeye uğraşmışlardır.

1007 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 107. "Bu görev verme işinde bir uzaklaştırrna isteği seziliyorsa da Halil Paşa Türk-Sovyet ilişkilerinde en önemli rolü oynayacak kişilerden biri olacaktır."

1008 Mete Tunçay. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar* içinde (c. 1, s. 259). İstanbul: İletişim Yayınları. "Radyo ile yayınlanan bu mesaj, gözden kaçmamış, Müttefik Genelkurmayında soğuk bir duş etkisi yapmıştır." Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 42.

1009 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 235.

1010 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106-107.

1011 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 253-254.

1012 RGASPİ, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1, 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 29-30. Çakıcı, mezkur vesikaların hiçbirisinde tarih belirtmemiştir fakat biz buraya uygun gördük.

Aranızda anayurdunuzun Avrupa kıtasındaki yerini kendi gücüyle koruyabildiğine inananlar varsa yanılıyorlar.

Hayır.

Avrupa kıtasındaki ancak görünüşte özgür olan varlığınızı coğrafi konumunuz yüzünden ve size saldıran eşkiyanın çekişmesinden dolayı koruyabildiniz.

Size egemen olmak için uğraşan büyük devletlerin her biri, bu yolda, bu işle en az kendisi kadar ilgilenen, diğer bir büyük devletin önüne çıkardığı engellerle karşılaşıyor ve böylece anavatanınızın ölüm fermanı daha uygun bir zamana erteleniyordu.

Bu zaman şimdi gelip çatmış bulunuyor.

Dünya Savaşı başladı ve egemen sınıflarınız, anavatanınızın kaderini, sizi ilk fırsatta köleleştirrneye hevesli olan, Almanya'nın kaderine bağladılar.

Aslında, egemen sınıflarınızın Almanya ile savaşa girmelerinin açık bir nedeni vardı: savaştan çok zaman önce, Fransa, İngiltere ve Rusya arasında İstanbul'un, savaşa katılmasının karşılığı olarak, Rusya'ya hediye edilmesi pazarlığı yapılmıştı.

İstanbul'un kaderi daha önce kararlaştırılmıştı.

Hatta bu pazarlıktan önce bile İstanbul sorunu, tarihi bir miras olarak, Rus Çarlarının fetih planlarına giriyordu. Bundan daha kötüsü II. Nikola'nın tahttan indirilmesinden sonra sahte sosyalist Kerenski'nin hükümeti "İstanbul Rusya'nındır" sloganı altında savaşı sürdürmek istemiştir.

Sovyet Rusya'nın işçi ve köylü hükümeti, bir yandan Çarlık Rusyası diğer yandan İngiltere ve Fransa arasındaki tüm gizli anlaşmaları tüm dünyanın gözü önünde yayınlayarak, bunları yırtıp attı ve "bundan böyle Rusya işçi ve köylü hükümetinin tüm ezilen halkların dünyanın kapitalist sömürücülerine karşı özgürlük mücadelelerinde yardım edeceğini, genel olarak hiçbir gizli anlaşmayı tanımadığını ve özellikle İran ve Türkiye hakkındaki gizli anlaşmaları tanımadığını" bildirdi.

Sonunda kardeşin kardeşi vurduğu dört yıllık savaş sona erdi ve yöneticilerin izin, çilekeş yurdunuzun kaderini, kaderine bağladıkları Almanya, kendisini İtilâf eşkiyasının acımasız çelik penceleri arasında buldu. Yöneticilerinizin son umudu, Almanya, parçalanmış kanlar içinde yatıyor ve büyük acılar içinde kıvranıyor. İtilâfın soyguncu emellerinin Avrupadaki tek rakibi, Almanya, İtilâfın yolunda süpürülmüştür.

Küçüklü büyüklü İslam ülkelerine, köleleştirmek amacıyla el koyma yolu, İngiltere'ye açılmıştır. Şimdi İran'da, Afganistan'da, Kafkasya'da ve ülkenizde işleri keyfince yürütüyor. Hükümetinizin Boğazları İngilizlere verdiği gün, özgür bir Türkiye'nin, Avrupa kıtasındaki tarihi Türk kenti İstanbul'un ve özgür bir Osmanlı halkının sonu gelecektir.

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar.

Anavatanınızın bu en tehlikeli anında kendi kendinize sordunuz mu; anavatanınız ve sizler neden bu ağlanacak hale geldiniz? Asya'nın ve Avrupa'nın en korkusuz savaşçı halklarından birisiniz. Hayatınız boyunca özgürlük için kanlarınızı döktünüz; çaresiz kalınca en sonunda en güçlü müstebiti, Sultan Hamid'i, tahttan indirerek bir meşrutiyet hükümeti kurdunuz, ancak bütün bunlar bir işe yaramadı ve bugün İngiliz boyunduruğu altında inlemektesiniz.

Bütün bunlar neden böyle oldu?

Çünkü her zaman olduğu gibi bugün de anavatanınızın kaderini bir avuç gözü doymaz, para düşkünü adama teslim ettiniz ve bunlar ülkenizi, ülkenizle birlikte sizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı, hak ve namusunuzu, en fazla parayı veren büyük Avrupa devletine satıyorlar ve satmaktadırlar.

Sadrazam İngiltere'den altın alırsa, ülkenin politikasını İngiltere nasıl isterse ona göre ayarlıyor.*

Neden yöneticileriniz son zamanlarda Türkiye'nin kaderini bugün harap olmuş bir Almanya'nın kaderine bağlamışlardır?

Çünkü gene başınızda, ülkeyi İslamlığın sahtekâr savunucusu, kendi ülkesini yıkıma götüren, şerefsiz Wilhelm'in götürmek istediği yere götüren bir avuç adam vardı.

Böylece ülkeniz de kendiniz de her zaman bir avuç sömürücü paşalar grubunun elinde oyuncak oldunuz. Ve zavallı meclisiniz de aynı sömürücü paşaların elinde altın, mevki, unvan .. kölesi oldu.

Kurtuluşunuz nerede?

Ülkenizin ve haklarınızın iç ve dış saldırganlardan kurtuluşu sizin elinizdedir. Ne savaş sırasındaki partiniz, ne de başka bir sözde demokrasi partisi, sizi kurtarabilir, Scheidemann'ın Sosyal-Demokrat Partisi'nin Almanya'yı Fransız ve İngiliz eşkiya-kapitalistlerinden kurtaramadığı gibi. İttihad [ve Terakki] ve [Hürriyet ve] İttilâf partileriniz yalnız sizi kurtaramamakla kalmayacak, özgürlüğünüzün mezarını daha da derinleştirecektir.

Ülkeniz aç gözlü paşalar ve ilkesiz partiler tarafından yönetildiği sürece kurtuluşunuz olanaksızdır.

Siz emekçiler, anavatanınızın bedeni ve canı olduğunuzu artık kesin olarak anlamalısınız. Ülkeyi besleyen, zenginliğe kavuşturan ve tehlike anında kanlarınızı akıtarak düşmanlara karşı savunan siz, işçiler ve köylülersiniz.

Bundan çıkan sonuç ülkenin kaderinin ellerinizde olması gerektiğidir; topraklarınızın öz sahipleri siz olmalısınız, ve siz, yalnız siz ülkenizin çıkarı için kendi yasalarınızı kendiniz koyabilirsiniz; emekçi sınıfların sefaletini düşünmek bile istemeyen, asalak sömürücüler, toprak sahibi paşalar, işadamları ve fabrikatörler, ilkesiz ve kararsız partiler değil.

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar.

Rusyalı işçi ve köylü kardeşleriniz, Rusya'yı yabancı haydutlara, Avrupa eşkiyasına satan bu yerli soyguncu - kan emicilerinin iğrençliğini anladıkları için hükümet yönetimini kendi ellerine almaya karar verdiler. Ve şimdi, yaklaşık iki yıldır, kendi hükümetleri, emekçiler hükümeti için mücadele ediyorlar. Sovyet Rusya'da emeğin sermaye üzerindeki kesin zaferi yakındır ve emek düşmanlarının saldırılarının sonu gelmiştir.

Ama bu yeterli değildir. Dünya halklarını köleleştirmek isteyenlere karşı, tüm dünya emekçilerinin birliği gereklidir.

Böylece Sovyet Rusya işçi ve köylü hükümeti, bütün bunları yaşayan siz Türkiyeli işçi ve köylülerin, böylesine zor ve tehlikeli bir günde, güçleri birleştirip Avrupalı soyguncuları dışarı atmak ve ülkenin içinde mutluluklarını mutsuzluğunuzun üstünde kurmak alışkanlığında bulunanları yıkmak ve zararsız kılmak için kardeşçe bir el uzatacağınızı umuyor.[1013]

Bolşevik ihtilâli yüzünden Barış konferansına katılmamakla beraber Rusya, Mustafa Kemal hareketini silâh ve para yardımıyla destekliyerek, Türkiye meselesinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.[1014]

Bolşevikler, 1919 Eylül ayı içinde Heyet-i Temsiliye'nin hüviyet kazandığı sürece kuşkusuz kayıtsız kalmamışlardı. İç buhran yaşadıkları bu dönemde Anadolu'da oluşacak müttefik bir siyasî yapı, onları en azından Kafkasya'da rahatlatabilirdi. İtilaf devletlerine karargâhlık yapan İstanbul yönetimine nazaran Anadolu hareketinin dik başlı burjuva-devrimci karakteri daha cazip gelmekteydi. Dolayısıyla yapılması gereken iş, Heyet-i Temsiliye ile münasebetleri koyulaştırmaktı. Bu anlamda Sovyet Devlet Adamı Radek'in

* Sadrazam Damad Ferid'in banka hesabına İngiliz sterlinleri yatırıldığına ilişkin bir tane bile mevsuk delil yok iken Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankasındaki şahsî hesabına onbinlerce İngiliz sterlini yatırıldığı sabittir (ÖFA notu).

1013 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 126.

1014 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 67.

yukarıda zikredilen risalesinde şu bilgiler geçmektedir: *"Eylül 1919'da Sovyet yetkilileriyle Türk yetkililer arasında Berlin"de bazı görüşmeler başlamıştır. Aynı dönemde Sovyet iktidarı, Denikin'e karşı açtığı cephe sayesinde Türkiye ile doğrudan bağlantı kurma fırsatı yakalamış ve İtilaf devletlerine karşı birlikte verecekleri savaşa ilişkin istişareler yapma olanağına kavuşmuştu*.[1015]

Mustafa Kemal: *Merkezî hükümetle tüm bağlantılar ve ilişkiler 12 Eylül'de koptu*.[1016]

Rusya, Anadolu hareketini destekleyerek, Doğu İslâm ülkelerinde Batı'ya, özellikle İngiltere'ye karşı bir hareketi başlatmak da istiyordu. Rusya, III. Enternasyonalin ileri gelenlerinden Radek kanalıyla, Berlin'de İttihatçı Osmanlı liderleriyle (Talât Paşa'yla) temas kurmuştur. Enver ve Cemal Paşa'lar, Anadolu hareketine yardım etmelerinin sağlanacağı yolunda teminat ve dâvet alınca, Moskova'ya gitmişlerdir. Böylece, bir yandan, Doğu İslâm ülkerinde ün sahibi olan bu Paşaların aracılığıyla, Orta Asya'da ve Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı bir mücadele amaçlanıyordu. Öteki amaç ise, Enver Paşa ve arkadaşlarını, Anadolu kuvvetlerini takviye amacıyla An[a]dolu'ya gönderebilecek Azerbaycan piyadeleri ve Kafkas süvarilerinin başına geçirmek ve bu arada III. Enternasyonal'e bağlı Türk Komünist Partisi'nin örgütünü de Anadolu'ya sokmaktı. Anadolu hükümetiyle Enver Paşa ve taraftarları arasında çıkması beklenen çatışmadan yararlanarak, Anadolu'da bir Sovyet Hükümeti kurulacak; Anadolu ulusal hareketi, İngiliz emperyalizmine ve bütün Batı'ya karşı Rusya'nın güçlü bir kozu olacaktı.[1017]

Kasım 1921-Ocak 1922 devresinde Anadolu'da bulunan Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi Ukraynalı Bolşevik General Mihail Frunze; Mustafa Kemal'in "Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti" yapılanmasını, Rusya'daki "Zemsoyuz, Zemgora gibi" emperyalizme karşı mücadeleler sırasında teşkil edilen derneklere benzetmiştir. Kuvvetler birliğine dayalı TBMM de Sovyet Rusya rejimine müşabihdir:

Daha sonra "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin buradaki yöneticileriyle tanıştık. Bu, parti kuruluşundan ayrı, Türkiye'nin ulusal kurtuluşu temeline dayanan ve şimdi Anadolu'nun kent ve köylerinde giderek dal budak salan bir dernek. "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" rusçaya çevrildiğinde "Hakların Korunması" anlamına geliyor. Başında Mustafa Kemal var. Bizdeki komünist partisinin rolünü oynuyor burada, ya da kurucusunun düşüncesine göre, böyle görünmek zorunda. Biraz olsun partiyi andıran karaktere bürünmemiş. Daha çok bizde emperyalist savaşlar (Zemsoyuz, Zemgora gibi) sırasında doğan derneklere benziyor. Yalnız politik yanları daha belirgin ama program müphem ve karanlık. Şu ilkeler saptanmış temel olarak: 1.) İş ilkesinin hak olarak tanınması 2.) Yasama ve yürütme görevlerinin, Sovyet iktidarında olduğu gibi seçimle gelen tek bir organda birleştirildiği yeni rejim biçiminin yaratılması, 3.) Bu tür yönetime göre mahalli özerk yönetim örgütleri kurulması, 4.) Yurdun kurtuluşu ve bağımsızlığın sağlanması için ulusun tüm güçlerinin birleştirilmesi, 5.) Ülkenin ekonomik gelişmesi konusunda devlet teşebbüsünün geniş ölçüde artırılması.

M.V. Frunze
(RGASPİ f.87, l.1, d.68, y.15)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 449.

Bu komitenin üyelerinin bir kısmı seçilmiş, bir kısmı ise Ankara tarafından atanmış kişiler.[1018]

1015 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 253.

1016 Gazi Mustafa Kemal Pasha, *Der Weg Zur Freihet 1919-1920,* 1981, s. 128-129; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 253, dipnot 437.

1017 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (Birinci Kısım)*, 1964, s. 60; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 90.

1018 M. V. Frunze. (1978). *Türkiye Anıları: Kasım 1921-Ocak 1922* (A. Ekeş, çev.) içinde (s. 21-22). İstanbul: Cem Yayınevi.

Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı Cemil Cahit (Toydemir), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) cevabî telgraf gönderdi:

17/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Topçu Alay Kumandanı Mehmet Bey bugün Çorum'dan avdet etmiştir. Mumaileyhin müşahedat ve malumatına nazaran Çorum şehri vali ve mutasarrıf şerefine bayraklarla donatılmış ve bunlar Kastamonu'daki nizamiye alayına mensup olup Çorum'da bulunan ve yüz on nefer mevcudundan ibaret nizamiye taburu ile mahalli jandarmalar tarafından muhafazaya alınmıştır. Vali ve mutasarrıf Çorum ahalisine, kongrenin vilâyet-i şarkiyeyi Ermenistan'a terk etmek üzere teşekkül ettiğine dair propagandalar yapmakta, bu hususta çok para sarfıyla Ermeni ve Rumlardan teşkilât icra etmekte imişler.

2. Ahali bu halden bizar olmakla beraber buradaki asker ve jandarma kuvvetine karşı kendilerinde bir cesaret göremiyorlarmış. Ankara'daki Kolordu Kumandanı Vekili, valinin ve mutasarrıfın tevkifini Çorum şube riyasetine emir etmiş ise de asker ve jandarmaların hükümete meyyal olmasından şube reisi tarafından tevkiflerine imkân hâsıl olamamıştır.

3. Kastamonu vali vekili ve jandarma alay kumandanıyla nizamiye alay kumandanını tevkif eden Miralay Osman Bey namında bir zatın mevcudiyeti mevsukan istihbar kılınmıştır. Şu hale karşı Çorum'un vaziyeti de sukut edeceği de aşikârdır.

4. Topçu Alay Kumandanı Mehmet Bey Çorum'a giderken Mecitözü'ne uğramış ve burada mumaileyhin yürudu ile Hürriyeti ve İtilâf Partisi'ne mensup kesan köylere firar etmişler ve aynı zamanda seksen atlıdan ibaret bir Bolşevik kuvvetinin Çorum üzerine yürümekte olduğunu telgrafla Çorum'a bildirmişlerdir. Çorumdaki tabur tertibat-ı lazıme almış ve hatta kışlaya makineli tüfek dahi tabiye edilmiş ise de Mehmet Bey'in Çorum'a muvasalatının topçu hayvanatına kışlık tavla ihzarı maksadıyla olduğu anlaşılınca memul fenalığın önü alınmış, dolaplara saklanmış bulunan aile ve evlatlan meydana çıkarılmıştır.

5. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince, Çorum hükûmetine karşı icap eden teşebbüsata bugünden itibaren bed' edilmiştir ve alınacak malumatın peyderpey bildirileceği maruzdur.

Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit[1019]

17-18(?) Eylül 1919. Mustafa Kemal tarafından 15'inci Alay marifetiyle Malatya'dan savuşturulan Sivas Valisi Feyzioğlu Ali Galib, Dahiliye Nezâretine iki adet telgraf göndermiş. Bu telgrafı Yüzbaşı Noel, Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği tarikiyle Dahiliye Nezâretine gönderebilmiş. Baştercüman Andrew Ryan, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya telgrafların birer suretini takdim etmek yerine mealen ve şifahen bilgi vermiş. Doğruysa, Ali Galib, Urfa'dan gönderdiği ilk telgrafında, *Sivas'taki ayaklanmanın her yönde gelişmekte bulunduğunu, bu "haydutların" amacının Bolşeviklik olduğunu, Kürtlerin ruh haleti ve geleneklerinden habersiz bazı aydınların dışında bütün Kürtlerin bağımsız bir Kürdistan'a karşı olduklarını, bu bölgelerin yabancılar tarafından işgali halinde, Bolşeviklik olacağını ve çok kan dökületeceğini, onun için Padişah'ın, karışıklığı bastırmak üzere "Müslüman" aşiretleri örgütleyecek yetenekli komutanlar atamasını öneriyor*.[1020] Ali Galib, Haleb'den gönderdiği ikinci telgrafında, *Malatya'ya geldikten sonraki olayları özetliyor. Ali Galip, aşiretlerin Malatya'yı yağma etmesini ve Noel'i korumak için, üç gün Beydağı'nda kaldığını, Noel ayrılmak istemediği için onu Akdağ'daki aşiretlere emanet ettiğini anlatıyor.* Sivas'daki *ihtilalcilerin, fakir sınıfları yabancılara karşı korumak için seferber ettiklerini, fakat ilk kurbanların zengin eşraf*

[1019] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 375-376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1020] FO, 371/4192, 140436; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 570-571.

olacağını, onun için hiç vakit geçirmeden aşiretlerden bir kuvvet oluşturmak üzere, Padişah'ın bir komutan atamasını istiyor.[1021]

19 Eylül 1919. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi G. Kidston, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a göndermiş olduğu muhtıraya not düştü: *Geçenlerde bana Mustafa Kemal'in bir Türk Lenin olduğu lâkin Rus'tan çok daha pratik bir anlayışa sahip olduğu ve birliklerdeki askerî coşkuyu ilham etme gücü açısından Enver'e benzediği fakat çok daha iyi bir beyine sahip olduğu söylendi*.[1022]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Trabzon'dan Anadolu'ya sızan Bolşeviklerle ilgili ne gibi tedbirler alındığını* Trabzon valisine sordu. Ferid Paşa'ya göre Anadolu'daki millîciler, Yunan'ın İzmir'den tahliyesi girişimlerini tehlikeye düşürmektedir.[1023]

Trabzon Valisi Galib Beye

> Hariciye Nezaretine tevarüd eden haberlere nazaran birtakım bolşeviğin sevahili Osmaniyeye geçerek Samsun ve Trabzon tarikile Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. Harekette bulunduk, ictimaı min duhul ve dahili mülkte Bolşevizm ehreminin intişar ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedbir ittihaz edilmiş olduğunun izah ve iş'arı.[1024]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan bir Fransız radyo servisine beyanat: *Anadolu Bolşeviklerden etkilenen grupların eline düşmekte*dir.[1025]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sadrazam'ın 19 Eylül tarihli telgrafına ilişkin birtakım kolordulara, muhtelif heyet-i merkeziyelere ve İngiliz, Fransız, Amerikan mümessillere elyazma fakat tarihsiz bir muhtıra keşide eyleyecektir. Mustafa Kemal, kendisinin Sovyet Rusya'yla işbirliğini inceleyen merkezî hükümeti hainane davranmakla suçlayacaktır:

> 1- 19 Eylül târihiyle Dâmâd Ferîd Paşa tarafından Trabzon Vâlîsi Galib Bey'e keşîde olunan bir telgraf-nâmede takım takım Bolşeviklerin sevâhil-i Osmâniyye'ye geçerek Samsun, Trabzon tarîkiyle Anadolu'ya dâhil oldukları ve binâen aleyh; dâhil-i memleketde Bolşevizm usûlünün intişâr ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedâbîr ittihâz edilmiş olduğu istîzâh edilmekdedir. Bu iş'ârın da kizb-i muhakkak olduğunu milletimize isbât için hiçbir söze hâcet olmadığı kanâatindeyiz. Yalnız âmâl-i milleti başka bir sûretde göstermek için Ferîd Paşa'nın irtikâb-ı cinâyâtda ne derece ileri gitdiğine nazar-ı dikkat-i umûmiyyeyi celb ile iktifâ' ederiz. Hükûmet-i Merkeziyyenin pek hâin-âne olan tezvîrâtı ile milleti Avrupa'ya karşı ithâma kalkdığı kemâl-i hayret ve teessüfle görülüyor. Kalb ve vicdânını menâfi'-i ecnebiyyeye satan birtakım kesânın aslı ve fi'li milletimizce mechûl bir nâm ve bahâne tasnî' ederek mefkûre-i istiklâl-i milleti boğmağa ve milletin lehü'l-hamd kendi kuvvetiyle şimdiye kadar hâsıl etdiği te'sîrât-ı haseneyi ihlâle çalışdığı ayânen anlaşılıyor.
>
> Devletimizin menâfi'-i esâsiyye ve hayâtiyyesini, düşmanların nef'ine şimdiye kadar müteaddid def'alar ihmâl ve ihlâl ve dâhil-i memleketde şûriş ve teferruka ihdâsına bi'z-zât nâzırlarıyla ve düşman ordusuyla ibtidâr eden bir hey'et-i hükûmete tekmîl millet alenen adem-i i'timâd izhâr eylemiş iken hâlen muhâfaza-i makam hırsı ve menâfi'-i ecnebiyyeyi müdâfaa hevesi ile milleti hakk kelâmından mahrûm ve Pâd-şâh-ı muhteremine arz-ı tazallümden memnû' bırakılıyor. Dâhil-i memleketde âsâyiş ve inzibât lehü'l-hamd yolunda ve herkes iş ve gücünde iken gûyâ âsâyişsizliğin bahâne edilerek millet arasında nifâk ve (mukatele) ihdâsına çalışılıyor ve her tarafdan vâki' olan istirhâmât ve mürâcaata rağmen hâlâ Zât-ı Şevket-Simât-ı Hazret-i Pâd-şâhî milletin âmâl ve metâlibinden mechûliyyet içinde bırakılıyor. Bu derece hâin-âne makaside âlet olan ve gayr-i meşrû' sûretde millete cebr ve tahakküm gösteren hey'etin hiçbir mevki'-i meşrûiyyeti olmadığını ve milletin kendilerini hiçbir sûretde tanımadığını ve umûm efrâd-ı milletin hukuk-ı âliye-i hilâfet ve saltanatı ve istiklâl-i

[1021] FO, 371/4192, 140436; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 571.
[1022] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 109.
[1023] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 117.
[1024] Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 277). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
[1025] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84, dipnot 27.

millet ile hukuk-ı mukaddese-i meşrûtiyyeti müdâfaaya âmâde ve şâyân-ı emn ve i'timâd recülden mürekkeb bir hey'et-i hükûmet mutâlebesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Temsîliyyesi bu vesîle ile bir kere daha beyân eyler ve bütün bu ma'rûzât-ı muhikkaya rağmen Hükûmet-i Merkeziyyenin ecnebî kuvvetiyle memleketde nifâk ve mukatele ihzârına fi'len tevessülü görüldüğü hâlde tevellüd edecek avâkıb-ı vahîme ve netâyic-i fecîanın tekmîl mes'ûliyyeti böyle bir mukateleyi ihzâr eden gayri meşrû' hükûmet erkânına âid kalacağını ve milletin kendi âmâl ve kanâat-i sâdıkasına bütün kuvvetiyle musirr ve merbût kalacağını tekmîl âlem-i medeniyyete i'lân eyler.

2- Bu beyân-nâmenin en küçük makamâta, nevâhî ve kurâya kadar teblîgi ve sûret-i teblîğ netâyicinin iş'ârı Hey'et-i Temsîliyye karârıyla arz olunur. (İ'tilâf mümessillerine yazılmayacakdır.)

Hey'et-i Temsîliyye nâmına
Mustafâ Kemâl

1- 15. Kolordu Kumandanlığına
2- 13. Kolordu Kumandanlığına
3- 20. Kolordu Kumandanlığına
4- 3. Kolordu Kumandanlığına
5- Niğde'de 11. Fırka Kumandanlığına

1- Erzurum Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
2- Trabzon Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
3- Sivas Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
4- Diyarbekir Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
5- Elaziz Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
6- Bitlis Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
7- Van Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
8- Kastamonu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
9- Ankara Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
10- Bolu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
11- Samsun Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
12- Konya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
13- Kayseri Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
14- Erzincan Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
15- Bursa Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
16- Edirne Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
17- Niğde Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
18- Antalya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
19- Adana Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
20- Karesi Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
21- Dersaadet Şehr-emânetine

İ'tilâf Mümessillerine

1- Samsun'da Mutasarrıf Hamîd Bey vâsıtasıyla Mösyö Solter'e
2- Fransız Bruno Defadre (Sivas'da)
3- Amerika Cenerali Harbord'a [(15. K.) vâsıtasıyla]
4- Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığı vâsıtasıyla Amerika Mîr-alâyı Mister Jakson'a[1026]

20 Eylül 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mahmud (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

20/9/1335

[1026] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Temmuz 2019, Yıl 68, Sayı 145, s. 227-228, Belge No. 60-2, 60-3.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Düşman menafine alet olan ve imha-yı vatana sai bir haslet-i mezalime istinat eden alçak kabinenin elan muhafazatan mevki edebilmesi mukabil bir tedabirin ittihazına sai olduklarına delâlet ediyor. Süleyman Şefik Paşa'nın ve emsalinin muhtelif suretle taltifleri, dünkü ajanslarda Sadrazam Paşa'nın beyanat-ı kâzibesi bunu teyit eylemektedir. Dersaadet ve İzmit telgraf memurlarından da bazı malûmat alıyoruz. Bunda güya "Anadolu'da Bolşeviklik var" diye İngilizlerin tahşidata çalıştıkları ve Ermenilerden gönüllü yazdıkları ve hükümetin beyanname neşriyle 286'dan 306 tevellütlüleri silahaltına alacağı işaası mevcuttur. Bizim askerden silahaltına almak pek müşkül ve alındığı takdirde yirmi dört senesi gibi hemen millete ilhakı tabiî ise de ihtirasat ve ifsadatın vatan-ı mukaddesimizi daha derin bir buhrandan kurtarması için buna meydan verilmemesini zaruri görüyorum. Terviç buyurulduğu takdirde pazartesi günü bütün vilâyet ve kolorduların kabineyi tazyik etmeleri, aksi halde daha büyük ve şedit tedabir ittihazına mecbur kalınacağının ihtar buyurulmasını arz eylerim.

20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut[1027]

21 Eylül 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye'nin Zor Finansal Durumu" başlıklı röportaj neşretti. *Maliye Nazırı Tevfik* [Biren] *Bey Türkiye'nin cari açığının 30 milyon Lira olduğunu ve bunun mali yılın ikinci yarısında büyük bir endişe yarattığını, bu nedenle de çabuk bir barış ve yabancı yardımlara güvenildiğini belirtti*.[1028]

22 Eylül 1919. Mustafa Kemal'den ABD'li General Harbord'a: *Ermenistan'daki Müslüman halkın yardımına gitmekten ve Azerbaycanlılarla işbirliği yapmaktan sakındık. Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmeye çalışıyoruz; o kadar... Turancılığı çok zararlı bir telâkki sayıyoruz*.[1029]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Londra'da Türkiye'nin müttefik devletlerin tebaasının zararlarını tazmin edebilmek için milli hazinelerini satışa çıkaracağına ve bu hazineler arasında ünlü tavus kuşu tahtının bazı çevrelerce altı milyon Sterlin değerinde olduğuna dair söylentiler dolaştığı bildirilmiştir*.[1030]

23 Eylül 1919. Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Sadrâzam Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon valisi Ali Galip Beye yazılan bir telgrafta Cenubî-Rusya'dan Anadolu'ya takım takım Bolşevikler geçmekte olduğu bildirilmekle bir maksad-ı hâinâne ile yazılan işbu hâdisenin bir beyanname ile tekzibine karar verildi*.[1031]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir: *Bugün 23 Eylül'de [1919] eski ordu kumandanı Halil Paşa'yı (Enver Paşa'nın amcası) (Demirci Ali bey) namıyla ve Nahcıvanlı Büyükhan refakatiyle Erzurum'dan Nahcıvan'a yola çıkardım. Halil Paşa İstanbul'dan kaçtıktan sonra Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, vatan içinde bir vazife verilmesi mahzurlu olduğundan yardımımla doğuya gitmeye karar vermiş, bir kaç gün evvel Erzurum'a gelmişti*.[1032]

Doğu kuvvetlerinin eski komutanı Halil [Kut] Paşa, Türk milliyetçilerine yardımda bulunması için Azerbaycan'daki Müsavat yönetimini ikna etmek amacıyla Nahcivan'lı Büyükhan'la birlikte Karabekir tarafından Bakü'ye gönderiliyor.[1033]

1027 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 374. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1028 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

1029 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 110.

1030 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

1031 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları,* , s. 8. Trabzon Valisinin adı Mehmed Galib idi. Sehven Ali Galip yazılmış olmalıdır.

1032 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 203-204.

1033 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 180.

Bu arada Enver Paşanın yakınlarında[n] Nuri [Killigil] Paşa, Bakü'ye giderek orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapan bir örgüt kuruyor; Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli makamlara Türkiye'li İttihatçıları gizlice yerleştirmeye başlıyor, böylece iktidarı ele geçirmeye çalışıyordu. Bu örgütün giderlerini iş başındaki Müsavat hükümeti karşılıyordu; oysa, ileride bu hükûmetin düşürülmesinde önemli bir rol oynıyacaktı. Türk milliyetçileri, bu örgütün üyeleri aracılığıyla Azerbaycan'la resmî olmayan ilişkiler kurmuşlardı.[1034]

24 Eylül 1919. Mustafa Kemal, General Harbord'a mektub gönderdi: *Bizim memleketimizde bu doktrinin [Bolşevizm'in] hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zanaatkar ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur*.[1035]

Mustafa Kemal, Enver-Talat-Cemal takımıyla temasta olmadığını yalan söylüyor:

Mustafa Kemal, ABD'nin Ermenistan mandası projesini incelemek için gönderilen Amerikalı General Harbord'a verdiği muhtırada Damat Ferit'in ve İngilizlerin milliyetçi hareketi komünistlikle suçlamalarından uzun uzun yakınır ve Bolşeviklik iddialarını reddetmeye büyük önem verir:

"Kabinenin tutunduğu öteki silâh Bolşevizm korkusudur. Vâlilere yapılan resmî genelgelerde Bolşeviklerin Anadolu'ya girdiklerini ve bizim faaliyetlerimizin bunlardan esinlendiğini söylemekten çekinmiyorlar...

Bizim memleketimizde doktrinin (Bolşeviklik) hiçbir biçimde bir yeri olamaz. Dinimiz, göreneklerimiz ve aynı zamanda toplumsal yapımız, böyle bir fikrin yerleşmesine elverişli değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zenaatkâr ve işçi vardır. Öte yandan tammsal bir sorunumuz yoktur. Son olarak, toplumsal bakımdan, dinsel inançlarımız Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk milletinin bu doktrine karşı hiçbir eğilimi olmadığının ve hatta gerektiğinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşanın Bolşevizmin memleketi istilâ ettiği ve etmek üzere olduğu yolundaki asılsız söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet duygusudur. Ferit Paşa Kabinesi, tam anlamıyla İngilizlerin istilâ duyguları için biçilmiş kaftandır".

"...Eskişehir'de tam anlamıyla dinginlik egemen iken İngiliz bölükleri yöresel komutan Albay Âtıf Bey'in evine girdiler, hakkında her çeşit olanak dışı iftiralar ettiler ve onu askerlerinin gözleri önünde alıp götürdüler ve adamlı olarak Istanbul'a yolladılar. Yöresel halk arasında, bu saldırının doğal olarak açtığı heyecan ve kaynaşmayı açıklayabilmek için, İngilizler, Bolşevikler ve İttihatçıların bu bölgeyi istila etmekte oldukları yolunda haberler yaydılar....."

"Gerçeği, yâni hareketimizin tamamen millî niteliğini yanlış göstermek amacıyla İngilizler, bizim bir Almanlar ya da Bolşeviklerden, bir yabancı müslümanlar ya da İttihatçılardan, bir Enver Paşa'dan ya da daha bilmem kimden para aldığımız yolunda haberler yayıyorlar. Bu söylentiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin de işine geldiği için onlara önem verip kuvvetlendiriyor. Gerçekte örgütümüzün bu sözü geçen kaynaklarla hiçbir ilgisi yoktur ve olamaz. Çünkü en başından beri açıklandığı üzere, amacımız yalnızca vatanseverliğe dayalıdır ve açık bir yön izlemektedir".[1036]

26 Eylül 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bir grup İngiliz finansörle 8 Milyon Türk Lirası tutarında bir borç için görüşmeler yaptığı ve borca güvence olarak değerli bazı mücevherleri gösterdiği bildirilmiştir*.[1037]

1034 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 180. İttihadçılar Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'ya teslim ederek Azerbaycan'a teşekkür edecektir. Ancak, Mirliva Nuri (Killigil), Bolşeviklerin Bakü'deki irtikablarını aynen görünce bu sefer kıyam edecek fakat mağlub olacaktır. *Her şeyi düzeltmeye çalışmanın yok ettiği* mısrai İttihadçılığı hulasa edebilir.

1035 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 39.

1036 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 657-658. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1037 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

27 Eylül 1919. *Narkomindel* (Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiserliği) radyo mesajı yayınladı. *"İngiliz-Fransız emperyalizmi"ni Doğulu ulusların tek düşmanı olarak eleştirdi ve Doğu'daki "ezilen ulusların kurtuluşu ve bağımsızlığı" için Sovyetlerin koşulsuz desteğini açıkladı*.[1038]

Sivas'taki Mustafa Kemal, İstanbul'daki Mirliva Selânikli Abdülkerim'e telgraf gönderdi:

> [..] Milli harekatımızı yanlış anlayarak beyân etmekten geri durmayan düşmanın çok olduğu muhakkaktır. Fakat çok yazıktır ki, bu milletin kötülüğünü isteyenlerin başında devlet-i ebed-müddetimizin göğsünde oturan Ferid Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.
>
> Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve milli harekatın Bolşevik harekatı olduğunu resmen ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.
>
> Necip ve nezih milli harekatımızın İttihadcıların katliam gibi hareketleri olduğunu ve İttihadcıların parası ile yürütüldüğünü resmen ve alenen dünyaya, yabancı gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.[1039]

30 Eylül 1919. Eskişehir Mıntıka Kumandanı Ömer Lütfi'ye cevabî telgraf gönderildi ve *Türk Dünyası gazetesi muhabiri Zinetullah Efendi'nin zararlı olmadığı* binaenaleyh Ankara'ya gitmesine müsaade edilmesi salık verildi:

> Böylece Zinetullah Ankara'ya Mustafa Kemal'den bile önce gelmiştir. Zinetullah Nuşirevan, Ankara'da BMM açılıp da hükümet kurulunca, BMM Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi'nde Rusça mütercimi olarak, eşi Cemile Hanım da Ankara Dar-ül Muallimat'ta (Yüksek Kız Öğretmen Okulu) Fen Eğitimi öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Yani sosyalist olduğu bilinen bu ailenin devlet memuru olarak istihdam edilmesinde Ankara Hükümeti hiçbir sakınca görmemiştir.[1040]

Eylül-Ekim 1919. *Böyle karışık dönemlerde ittifaklar da o denli karışıktır. Azerbaycan'da hükümeti elinde tutan Müsavat Partisi "sol" ve milliyetçi olarak tanınır, onun için de o bölgede tampon bir devlet isteyen İngilizlerin elindedir. Sağcı İttihat Partisi ise panislâmist olduğundan Anadolu hareketine daha yakındır ve şiddetli bir antibolşevik olmasına rağmen, Dağıstan hareketine yardım eder. Böylece Türk subaylarının Dağıstan'a gelmesi İttihat Partisi'nin aracılığı ile olur. Dağıstan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Eylül ya da Ekim 1919 tarihli bir raporunda şöyle denilmektedir: "Azerbaycan'ın panislâmist İttihat Partisi.. adamlarını ve maddi yardımını göndermektedir ve 'Karakol' adındaki Türk devrimci komitesi.. Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir. 'İttihat' bolşevizme karşı açık bir düşmanlık gösterir, oysaki 'Karakol' cemiyetinin Türk subayları, Doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle elele verip anlaşarak çalışmaktadırlar*."[1041]

2 Ekim 1919. Akçuraoğlu Yusuf, "Rusya'da bulunan esirlerimiz" sernameli makale neşretti. Buna göre *Rusya'da 10 bin kadar Türk esiri kalmıştır*.[1042]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Bakanlık Krizi ve Ulusal Hareket" başlıklı rapor gönderdi. Harekat-ı Milliyecilerin Karadeniz'deki bir gemiyi gasb ettikleri ve 35 milyon ruble çaldıkları şayiası vardır:

1038 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94, dipnot 72.

1039 Osman Öndeş. (2012). (Haz.). *Sultan Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor* içinde (s. 315-316). İstanbul: Timaş Yayınları.

1040 *TİTE Arşivi*, A10 Kataloğu, Sıra no 819, kutu 302, Belge no: 49; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 122. TBMM Hariciye Vekâletinde sosyalist kadrolaşması mevzubahistir. Örneğin Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü Yusuf Hikmet (Bayur) da sosyalisttir.

1041 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108.

1042 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 457.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası; mevcut durumun toprak bütünlüğünün korunmasından çok uzak olduğunu gören "milliyetçilerin" baskısıyla gerçekleşmiştir. Milliyetçiler, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na çağırılacağını öngörerek; Türkiye'nin iddia ve taleplerinin konferansta, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden başka bir Hükümet tarafından savunulmasını istemektedirler. Milliyetçilerin bu baskıları ve hatta "suikast tehditleri" karşısında; Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Elçi -aldığı haberlere göre- yeni kurulan hükümetin, "ulusalcıları" memnun etmekten uzak olduğunu aktarmaktadır. Uulusal hareket; İzmit merkezinde Rauf Bey, Ankara'da Fuat Paşa ve Konya'da Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmektedir. Bu üç lider, milliyetçi hareketin birçok "unsurların" çeşitli bahanelerle İstanbul'dan uzaklaşarak, Anadolu'nun içlerine çekilmelerini sağlamışlardır. Bu unsurların hepsi değilse de birçoğu Anadolu'ya; Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından, bizzat milliyetçilerin faaliyetlerini sonlandırmak üzere gönderilmiştir. Ulusal hareketin merkezi; Sivas'ta yapılan bir kongreyle düzenlenmiş; bu kongreye katılan temsilciler de, ikincil merkezlerde yapılan kongrelerde seçilmişlerdir. Haberlere göre, ulusal hareketin oluşturduğu, savunma cuntaları; Sivas'ta ya da İtilaf ordularının darbesinden uzak bir noktada kurulan merkez cuntaya bağlı olarak faaliyet gösterecektir. Öte yandan ulusal hareketin, hiçbir anti-Hristiyan niteliği ya da söylemi bulunmamaktadır. Elçi Servert, Türklerin çoğunda vatanperver duyguların henüz canlanmadığını; bu nedenle ulusal hareketin maddi ve personel ihtiyaçlarını, İttihat ve Terakki kadrolardan sağladıklarını yazmaktadır. Bununla birlikte Türkler, Padişahlarının Fransa ve İngiltere Yüksek Komiserleri tarafından İstanbul'da rehin alındığına inanmaktadırlar. Raporda aktarılan bu bilgilerde; cunta olarak ifade edilen yapılanmaların Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri; merkez cuntanınsa Heyet-i Temsiliye olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle raporun, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Kongresi'yle ulusal bir nitelik kazandığını ve bu kongreye katılan delegelerin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içinden seçildiklerini doğru bir şekilde aktardığı söylenebilir. İstanbul'dan Anadolu'ya geçen ve Mustafa Kemal Paşa yanında Milli Mücadele'ye katılan siyasi ve askeri kişiler için "unsurlar" ifadesini kullandığı görülmektedir. Oysa Elçi Servert, bir önceki raporunda aynı kişilerden "elebaşları" olarak söz etmektedir. Daha önceki raporunda Osmanlı Hükümeti'nin gönderdiği genelgelerle valilikleri bu kişilere karşı uyardığı göz önünde alındığında; elçi bu ifadeyi Osmanlı Hükümeti perspektifini yansıtması için kullanmış olabilir. Bununla birlikte, elçinin son raporunda kullandığı üslup, Milli Mücadele kadrolarına daha olumlu yaklaşmaya başladığını göstermektedir. Zira ulusal hareketin Karadeniz'deki bir gemiden 35 milyon ruble çaldıklarına dair söylentilere inanmadığını; ulusal hareketin insancıl amacının, Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanacağını belirtmesi, elçinin, bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir.[1043]

5 Ekim 1919. Kırım, General Denikin komutasındaki Beyaz Ordu birlikleri tarafından Bolşeviklerden geri alındı buna binaen Kırım'da bulunan Bayburtlu bir komünist, memleketine avdet için mufarakat etti. Bayburt'ta komünist bir hücre teşkil edecektir.[1044]

Mustafa Suphi, *Yeni Hayat* gazetesinde "Türkiye'nin Durumu" nam makale neşretti. *Mustafa Suphi'nin yazdıklarına göre Trabzonda Yahya Reis* [Kâhya] *adlı bir partizan Rusya'dan dönen esirler ve mahalli komünistlerden kurduğu bir birlikle Anglo-Fransız istilacıları ile birlikte perli istismarcılarla çarpışıyor*.[1045]

6 Ekim 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Kriz ve Anadolu'da Ayaklanmalar" başlıklı rapor gönderdi. Sivas Kongre Heyetinin İspanya Elçiliğine ulaştırılan 11 maddelik mukarrerat sureti oldukça ilginç. Heyet-i Temsiliye Padişah'ı cumhuriyet idaresi kurmakla tehdit ediyor:

Elçi Servert 6 Ekim 1919 tarihli raporunda, Sivas Kongresi'nden gönderilip, İstanbul Temsilciliği'ne birkaç gün önce ulaşan, Türkçe yazılmış bir bildiriyi değerlendirmektedir. Bildiri; istifa eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı "ulusal birliği bozmak amacıyla Anayasa'nın emrettiği seçimlerin yapılmasını engellemek; Padişah ve halk arasındaki bağı koparmakla" suçlamaktadır. Bildiri ayrıca; "Anadolu ve Rumeli Delegeleri Genel Kongresi'nin", halkın huzurunu bozacak herhangi bir olaya sebebiyet vermeyeceğini garanti etmektedir. Kongre; barışçıl bir

[1043] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 296-297. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1044] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 136.

[1045] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 58.

yol izlemek amacında olduğunu; 'tüm dünyaya adalet sözü veren' Büyük Devletler'in, bu hususta kendilerine vereceği destekten emin olduğunu açıklamaktadır. Elçi Servert, bildiriyle ilgili olarak; "mevcut koşulların, Türk kamuoyunu, Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik planları hakkında uyandırdığı" yorumunda bulunmaktadır. Çekingenliklerinden sıyrılan Türkler; artık İmparatorluğun bütünlüğünden ve İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesinden daha azıyla memnun olmayacaktır. Bugün Türkler, nazırların kısa vadeli politikalarının, durumda hiçbir değişiklik yaratmadığını görerek, taleplerini kendileri ifade etmektedirler. İspanyol elçi raporunun devamında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne ulaşan bilgilere göre, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları aktarmaktadır.

1- İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ("Ermenistan' ya da onu oluşturan herhangi bir devlete veyahut İtilaf Devletleri'ne bir parselini dahi teslim etmemek"),

2-İtilaflarca işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak,

3-İstanbul(Damat Ferit Paşa) Hükümeti'ni tanımamak ve hükümetin düşmesini sağlamak

4-İstanbul Hükümeti'ne vergi ödemeyi reddetmek,

5-Her yerde Türk bankaları kurulmasını sağlamak ve halkı, yabancı bankalardaki hesapları çekmeye zorlamak, Erzurum'da Türk lirası modelinde para basmak,

6-25 yaşına kadar olan Türk erkekleri askere çağırarak düzenli orduyu etkin kılmak,

7-Kürk birlikler kurmak üzere Adcayi (?) Paşa'nın ve Kürt aşiretlerinin silahlanmasını sağlamak,

8-Hükümeti tanımadıklarını göstermek amacıyla İstanbul'la tüm telgraf iletişimini kesmek

9- Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu hükümetin, halkın ve Müslümanların hükümeti olduğunu duyurmak,

10- Azerbaycan Hükümeti'yle Kafkasya'daki hareketleri koordine etmek,

11- Ülkenin gerçek vaziyetini açıklayarak Padişah'a en samimi bağlılıklarını sunmak ve İstanbul Hükümetini değiştirmesi için yalvarmak."

Raporda, Sivas Kongresi'nin, aldığı kararları Padişah'a gönderdiği belirtilmektedir. Buna göre Heyet-i Temsiliye; Padişah'ı, Halife olarak tanımaktadır. Heyet, Padişah'tan bir an önce Meclis-i Mebusan'ı toplamasını; vatanperver kişilerden oluşan bir kabine kurmasını istemektedir. Bu kararları imzalayanlar, vatanın bölünmesine yönelik her girişime karşı hayatları pahasına savaşmaya yemin ettiklerini; İtilaf Devletleri'nce işgal edilen toprakların yeniden kazanılması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını belirtmektedirler. Elçi ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin, bu kararları kabul etmemesi halinde Padişah'tan ayrılacaklarını ve bağımsız bir devlet kuracağını belirttiğini yazmaktadır. Elçi, şimdiden bir cumhuriyetten bahsedilmesinin dikkat çekici olduğu görüşündedir. [..] Elçi Servert raporunun devamında Sivas Kongresi'yle yaşanan bu gelişmelerin, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, seçimleri başlatacağını bildirmesine sebep olduğunu yazmaktadır. Daha önceki hükümette olup, yeni kabinede de yer alan nazırların birçoğu, bugün, Damat Ferit Paşa'yı diktatör olarak adlandırmakta; Paşa'nın birçok işi kendi çıkarına yaptığını söylemektedirler. Öte yandan Ali Rıza Paşa Hükümeti de, "şüphesiz" Anadolu'daki ayaklanmaların bitmesini, en azından tehdit boyutuna ulaşmamasını istemektedir. İtilaf Devletleri ise; ulusal hareketin, tümüyle milli emeller değil, fakat kişisel çıkarlarla oluştuğunu ve ileride bu kişiler arasında ayrılık oluşabileceğini düşünmektedir. Elçi böyle bir durumda ülkenin bölüştürülmesini kolaylaştıracağından, İtilaf Devletleri yetkililerinin bu ayaklanmalara tümden karşı olmadıkları görüşündedir.[1046]

[1046] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 298-300. "[..]" ibaresini ikame etmek suretiyle iktibasdan çıkardığımız Türkkan-Tunalı mütalaası şudur: "Raporda verilen kongre kararları ve bildiri içeriklerinin, gerçeği yansıtmadıkları görülmektedir. Öncelikle raporda yer alan kararlar, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar değildir. İkinci olarak, gerçekte Sivas Kongresi Umum Heyeti'nin, Padişah'a gönderdiği bildirinin Saray'a ulaşması, Hükümet tarafından engellenmiştir. Dahası, genel olarak Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamalar

10 Ekim 1919. Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal, Millî Harekât liderlerinden Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli) Paşa'ya gönderdiği telgrafta; İstanbul Çarlık Rusyası'na vadedilmiş olduğu için Cihan Harbi'ne mecburen girilmiştir dedi.[1047]

11 Ekim 1919. Samsun'u ziyaret eden İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le hükümet konağında mülakat eden 15'nci Fırka Kumandanı İsmail, Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına (Mustafa Kemal'e) 1463 aded numaralı telgraf gönderdi. Şu ifade dikkat çekicidir: *Türklerin ezelî düşmanı olan Ruslar*.[1048]

Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) 11 Ekim 1919 tarihli günlük kaydına göre Sivas Heyet-i Temsiliyesinin Batı Anadolu'daki vukuattan haberi yoktur. Sovyet Rusya mümessilleri, Balıkesir Kongresi merkez heyetiyle ve Mustafa Kemal'le temas kurmaya çalışmaktadır. Gazete vasıtasıyla Bolşeviklik-demokrasi propagandası yapılması için ödenek teklif edilmiştir. Almanya, Sovyet Rusya vasıtasıyla İstanbul'da gömmüş olduğu 25.000 adet tüfeği ve parayı Harekat-ı Milliye unsurlarına teslim etmek istemektedir. Almanya ve Sovyet Rusya, Harekat-ı Milliye'yi Müttefiklere karşı koz suretinde kullanmak için desteklemeye azimkârdır:

> Balıkesir, 11.10.35 Cumartesi: Bugün eski merkez memuru Cemil ve murahhasımız Hulûsi ve Vâsıfın [Çınar] biraderi Esad beyler Dersaadetten ve istihbarat memurumuz İlhami bey de Bandırmadan geldi.
>
> Hulûsi, temasları hakkında biraz izahat verdi ve hükümeti merkeziyenin Sivas ile anlaştıktan sonra kendilerine ehemmiyet vermediğini söyledi. Zaten bizimkilerin alelıtlak Sivas kongresi için İbrahim Süreyyayı tevkil etmeleri doğru değil idi. Çünkü Mustafa Kemalin tab'ı mütehakkimi belli idi. Nitekim yazdığı telgrafların birisinde mebus namzetleri meselesini bilahare hal edeceği yazılı idi Halbuki ben daha üç ay evvelinden beri şarktan gelen cereyana mukabele etmek için onların kongrelerine kuvvetli olarak iştirakimizi söylediğim halde din- lettirememiştim. Zaman söylediklerimi isbat ediyor. Nasılki Sivas kongresinin vekili olan Heyeti Temsiliye umum Anadolu namına hareket ve hükümetle bu noktai nazara göre temas etmeye başladı. Halbuki bizim ne teşkilât ve ne muhaberatımızdan Sivasın malûmatı bile yoktur! Her ne ise netice de vatan kurtulsun da nasıl olursa olsun...
>
> Câmi [Baykurt] beyle beraber gelen İsmail Subhi [Soysallıoğlu] beyefendi de mebus olmak istiyormuş. Bugün Sivasa bir telgraf yazarak Kara Vâsıf Bey, Dersaadete giderken beraber götürdüğü namzet listesinde kendi ismi de bulunduğundan münasib bir yerden namzet gösterilmesini rica ediyordu. Yarın telgrafın suretini aldıracağım.
>
> Cemil'i istihbarat vazifesinde kullanmak istiyordum. Hamdi ve Hulûsi beyler razı olmadılar. Hatta Hamdi benim adam kayırmak mesleğini takip ettiğimi bile söyledi! Ben de bir daha söylemeyeceğim. Ve Heyeti Merkeziye umumen toplandığı vakit istifa ile terki mevki edeceğim.
>
> Esad da birçok şeyler anlattı. Dersaadete on beş gün evvel Lenin ve Troçki tarafından yedi Rusyalı gönderilmiş, bunlar Balıkesir ve Mustafa Kemal ile temasa memur imişler. Halbuki bunlar muvaffak olamadıkları için arkalarından Abdullah bey veya Ef. nâmında bir Tatarı, Ruslara hitaben bir takbihname ile göndermişler. Abdullah bilhassa Esad ile temas edip ve bizimle görüşmek istemiş fakat Esad korkmuş ve görüşmemiş. Hatta kendisine bolşeviklik efkârıyle demokrasi fikirlerini mezc ederek propaganda yapmak üzere bir gazete çıkarmak için 3000 lira dahi verecek olmuşlar ve Almanlar tarafından İstanbulda gömülen 25000 silah ile parayı teslim edebileceklerini bile söylemişler. Bunu Alman Erkânıharbiyesi Ruslara haber vermiş ve

içerdiği bilinmekte birlikte, bu bildirinin metni yayınlanmamıştır. Sivas Kongresi'nin beyannamesinde, saltanat ve halifeliğe bağlılığın ifade edildiği göz önüne alındığında, Umum Heyeti'nin kongre kararlarının tanınmaması durumda, yeni bir devlet kurmakla tehdidinin pek olası olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri yetkililerinin İspanya Temsilciliği ile paylaştığı bu bilgilerin, daha çok Heyet-i Temsiliye'nin muhtemel eylem planlarıyla ilgili kendilerine gelen istihbaratlar olduğu düşünülebilir."

1047 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 160.

1048 T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı. (2023). *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)* içinde (s. 432). Ankara: Matsa Basımevi.

maksatlarının bolşevikliği idhal olmayıp, Avrupaya ve bilhassa İngiltereye karşı koyan her kuvvete muavenet kendi vazifeleri olduğu için bize muavenet edeceklerini ilâve etmişler. Fakat Esad korktuğu için bir şey yapamamış. Ve Vasıfa söylediği halde o da ehemmiyet vermemiş. (Esad diyor ki: Vâsıf kendi yapmadığı işlere ehemmiyet vermez).

Ben Esadı yarın akşam gönderib Abdullah Ef. yi davet etmek istedim. Fakat Hamdi ve Hulûsi, burada para meselesi olacağı için itiraz ettiler. Nihayet bu işde alâkadar olduğunu söyledi. Ömer Âbit hanında 4. kat 23 numarada İsmail Nureddin beye bir telgraf yazarak Giritli Mehmed Ali beyle görüşerek, Abdullah Ef. nin ilk vasıta ile gönderilmesini, muamelatı ticariyeden bahsederek bildirdik. İşin içinde (vaktiyle Bergamada İttihat ve Terakkî mektebi müdürü olan) Giritli Mehmed Ali olduğu için biraz şüpheleniyorum. Çünkü Mehmed Ali ağzı açık bir zattır. Hem sır saklayamaz ve hem de bilmemki okadar şâyânı itimat değil gibi! Bakalım elbette telgrafa bir cevap alacağız?

Ha, bu Ruslar İttihatçılarla da temas etmek istemişler! Esad da yine bilvasıta Hakkı Tarıkı [Us] tavsiye etmiş. Ve zannediyorum ki Hakkı Tarık bunlardan biraz muaveneti nakdiye görmüş. Çünkü iki gün evvel parasızlıktan bahsederken üç gün sonra teşkilât için para bulduklarını söylüyormuş![1049]

12 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'da başlayan* milliyetçi *hareketin nedeni Sadrazam'ın onurlu bir barış görüşmelerine başlamaması olduğu belirtilmekte*dir. *İsyancı birlikler, Konya, Adapazarı ve Bilecik'in önemli bölgelerini ele geçirmelerine rağmen İngilizler sadece Eskişehir'e kadar Anadolu demiryolunu kontrollerinde tutabiliyorlar*. *Sultan ile isyancılar arasında bir çeşit sözleşme olduğu iddia* ediliyor, *Edirne'den Toroslara ve İran sınırına kadar bir Türkiye'nin devamının Boğazların güvenliğini sağlayabileceği belirtili*yor *ve İstanbul'un Türk başkenti olarak korunması ve Sultan'ın hükümranlık ve Müslümanların halifeliği haklarını muhafaza etmesinin gerekliliği vurgulan*ıyor.[1050]

El Dia yazıyor: *Asya ve Avrupa Türkiye'sinde yaşanan olaylar, müttefik devletler diplomasisinde huzursuzluğa neden olmuştur ve müttefik temsilcileri bir kez daha beceriksizliklerinin cezasını çekiyorlar*. *Artık Anadolu'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde müthiş bir milliyetçi hareket zincirlerinden kurtulduğu görül*üyor. *Babıali'nin büyük bir birliğe kumanda eden Mustafa Kemal'e karşı gönderdiği birlikleri mağlup* olmaya *devam* ediyor. *Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas'ta iki kongre toplayarak, Sultan'la ilişkilerini koparmış ve imparatorluğun tamamının bütünlüğünün savunulacağını ilan etmiştir*. *Tehditleri, hem Ermenistan'a hem de İtilaf devletlerine yöneliktir*. *Müttefiklerin büyük hataları sonucunda, başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Enver Paşa gücünü topladı ve Batılı büyük güçlere karşı saldırıya geçti. Türklerin, Ermenilerin ve Suriyelilerin haklarını gözetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen müttefikler, Türk milliyetçiliğini ortaya çıkardı. Açıkça Arap emellerine hizmet etmek için bir rüyadan öteye geçemeyecek bir işe girişildi. Müttefik devletlerin liderleri bütün muhtemel hataları yaptı*lar.[1051]

14 Ekim 1919. *Denikin, Mart 1919'dan Ekim 1919'a kadar ilerler. 14 Ekim'de Moskova'ya 245 mil uzaklıktaki Orel şehrine kadar gelir. Moskova Savunma Komitesi kurulur. İşçiler, fabrikaları bırakarak şehri savunmaya koşarlar. Denikin, püskürtülür. Kasım 1919'da geri çekilmeye* başlayacatır.[1052]

1049 Şerafettin Turan (Haz.), *Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 84-85. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

1050 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 259. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1051 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 263-264.

1052 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.

15 Ekim 1919. Kafkaslardaki İngiliz mümessil Oliver Wardrop, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e telgraf gönderdi. *Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkilerde "Alman ajanlarının" oynadığı rol konusunda Denikin'in sağlam kanıtlar sunduğundan* bahsediyor.[1053]

İstanbul'daki ABD donanma radyosu yayınından iktibas: *Türkiye'deki Ulusalcı Fırka: Mustafa Kemal dedi ki:* [..] *Amerika bize yardım etmeye ehil yegâne memlekettir, buna eminiz*.[1054]

> Amerikalılar, İstanbul'da müttefikleri ile gizli bir rekabet içerisindeydiler. İstanbul'da yayın yapan Amerikan donanma radyosu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nden sonra verdiği uzun bir beyanatını yayınladı. Mustafa Kemal Paşa beyanatında; Enver Paşa ile hareket etmediklerinin altını çizerek Enver Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte hareket ettiğini ve kendilerinin Bolşeviklerle işbirliği halinde olmadıklarını izah etmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle ilişkiler konusunu bu şekilde kapattıktan sonra yabancı yardımının gerekli olduğunu kısmen kabul ettiklerini, amaçlarının Türkiye'yi müreffeh bir ülke haline getirmek olduğunu, bu kadar tecrübeden sonra "Amerika'nın Türkiye'ye yardım edebilecek tek ülke" olduğuna emin olduklarını beyan etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiliz politikalarını tenkit eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin paralarını Türkiye'yi yok etmek" için harcadıklarını, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni de bu amaçla kullandıklarını etraflı bir şekilde açıklamıştı. Rauf Bey'in "Amerika bizim tek umudumuz" şeklindeki sözleri de yayının sonunda yer almıştı.[1055]

18 Ekim 1919. Sovyet Rusya resmî raporu: *Andican olaylarının bastırılması yani köylü ve haydut çetelerinin bozguna uğratılmasıyla birlikte Andican'da hayat, normale döndü ve sosyalist temelde bir kent yapılanması başladı*.[1056]

19 Ekim 1919. Doktor Fuat Sabit [Ağacık], 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Buna göre *Bolşevikler ve Türk ulusçuları arasında, Britanya İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe kurmak üzere anlaşmaya varılmıştır*.[1057]

20 Ekim 1919. Kafkaslar Bölge Komitesi ve Rus Komünist Partisi mensubu Viktor Naneyşvili, On Birinci Kızıl Ordu Siyasî Komiseri Sergey Mironoviç Kirov'a telgraf gönderdi. Naneyşvili, Nuri (Killigil) ile görüşmüştür. Ayrıca Halil (Kut) ile görüşmeyi de intizar etmektedir. *Böylece iki tarafın da birbirine beslediği güvensizliğe rağmen ortak düşman İngilzler ve Denikin ordusuna karşı Dağıstan'da bir cephe kurulur ve bunun başına Nuri Paşa getirilir. Bu anlaşmalar Astrahan'da bulunan S. M. Kirov aracılığıyla Moskova'ya bildirilir*. Naneyşvili, *Bakû'de bulunan Dr. Fuat Sabit* [Ağacık] ile de mülakat etmiştir. *Fuat Sabit: "Bolşevizmin ülkemizde kurulması için sosyal, ekonomik hiçbir temel olmadığı gibi halkın anlayışı ve gelenekleri de buna karşı olduğundan hiç bir toplumsal reform çağrısına girişineden ne biçimde yardım edeceklerini" sorar. Şimdilik yol olmadığından ancak paraca yardım edebilecekleri cevabını alır*.[1058] *Bolşevikler ve Türk ulusçuları arasında, Britanya İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe kurmak üzere anlaşmaya varılmıştır*.[1059]

> Amacı sınırlı olan bu anlaşma gene "Karakol Cemiyeti"nin aracılığıyla gelişecek, daha geniş kapsamlı bir anlaşma tasarısına dönüşecektir. Ekim ayı içinde Kafkaslardan bir komünist temsilcisi İstanbul'da "Karakol"cularla görüşür. Bu temsilcinin adı Türk kaynaklarında Şalva Eliava olarak geçer. Oysa Şalva Eliava

---

1053 Churchill College Arşiv Merkezi; De Robeck Papers, DRBK 6/11; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 39.

1054 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'ten Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 549 sayılı muhtıra, ek 3: Aktaran: E. L. Woodward & Rohan Butler. (1952). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)* (First Series, Volume IV, page 826). Great Britain, London: Her Majesty's Stationary Office.

1055 Abdurrahman Bozkurt. (2014). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi* içinde (s. 38). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

1056 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 159.

1057 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 92.

1058 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108-109.

1059 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 92.

1918'den 1920'nin Temmuz'una kadar Türkistan'dadır. Bu nedenle sözü edilen temsilci o olamaz. Belki de sözü edilen temsilci başka kaynaklarda adı geçen Albay İlyaçefdir. Ancak temsilci kim olursa olsun bazı görüşmelerin yapılmış olması gerekir, çünkü bir ay sonra "Kafkastaki yoldaşlarla her konuda görüşmelere girişmek üzere "Karakol Cemiyeti tam yetkili temsilcisi Baha Sait yoldaş" Bakû'ye varacaktır.[1060]

20-22 Ekim 1919. Bâb-ı Âlî Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih (Omurtak), Bahriye Yüzbaşısı Sami ile Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), Kara Vasıf (Karakol), Bekir Sami (Kunduh) mülakat ettiler. Mülakat sırasında Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan Anadolu'da içtima etmeli talebini kabul ettirebilmek için Almanya'yı örnek gösteriyor, meclisin Berlin'den Weimar'a taşındığı söylüyordu. Sabık Dersim mebusu avukat Lütfi Fikri ise Weimar örneğini münasib bulmuyor zira Weimar, *ihtilalcilerin* (Spartakistlerin / Almanya komünistlerinin) elindedir.[1061]

25 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesinde *Türkiye'nin mali durumuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin yıllık giderleri toplamı 72 Milyon Türk Lirası*dır *ve bunun üçte ikisi sivil ve askeri unsurların maaşlarına, hükümetin bütçesine, emeklilerle işsiz sınıftan dul ve yetimlerin aylıkları ve şehit ve gazilere yapılan yardımlara gidiyor. Devletin gelirlerinin toplamı 42 milyon lira ve cari açık 30 milyon lira*dır. *Haberde, bu cari açığa, yönetim giderleri, öngörülemeyen giderler, misyonlar, komisyonlar yeniden inşa, yurtdışı öğrenci destekleri gibi giderler de eklendiğinde Türkiye'nin iflasın eşiğinde olduğu belirtil*iyor.[1062]

26 Ekim 1919. *Jizn Natsionalnostey* gazetesi Mustafa Suphi'nin beyanatını neşretti: *Jön Türk hareketinin yandaşları, ilerici ulusal hareketin ve İslam'ın dinsel kuralları alanında reformların sınırları içinde kalmadılar. Ulusalcı akımlar onları Türkiye'deki tüm ulusal toplukları tutsaklaştırmaya, baskı altında tutmaya itiyordu. En aşırı bir ulusalcılık düşünüsünden esinlenen İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri, bu ulusalcılık adına, Anadolulu bahtsız Türk köylülerinin kanını akıtmaktan çekinmediler*.[1063]

ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne, Paris'de, (Beyaz) Rusya Elçisiyle görüştü. Browne, *Denikin'in Rusya'da artık bir şey yapamadığını dile getiriyor "kıçına tekme vurmuşlar" şeklindeki ifadesi ile bir yerde Rusya'ya bakışını ifade ediyor*.[1064]

29 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Francis Milne, Harbiye Nezareti mahrem telgraf keşide eyledi. *Mustafa Kemal'in Bolşevizm'le ilgili görüşlerinin henüz saptanmamış olduğunu bildirmiş; ancak İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı bu konuda,* Balıkesir'deki 61'nci Fırka Kumandanı Köprülülü Kazım'ın (Özalp) *bir Bolşevik delegesine açıklamış olduğu görüşleri öğrenmeyi başarmış*tır. Kazım*, Bolşevik programına sempatisi olduğunu, ancak Bolşeviklerin ideallerinin propagandasının Türkler için olanaksız olduğunu, çünkü bunların, her yandan sarılmış olan Türkiye'nin düşmanlarına yardımcı olabileceğini; ayrıca, Türk halkının daha çok ulusal ve dini duygulara sahip olduğunu söylemiştir*. *Buna ek olarak* Kazım*, <u>Bolşevik propagandasını kabullenmiyor, çünkü kendi yetkisini zedeleyebilir ve halk, onu hain olarak göstermeye başlayabilir</u>*. Kazım *daha çok Bolşevik silahları ve mali kaynaklarına ilgi gösteriyor*.[1065]

30 Ekim 1919. Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak) heyetine refakatle İstanbul'a muvasalat etmiş bulunan İttihadçı Kara Vasıf (Karakol), Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: Meclis-i Mebusan genel

1060 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 109.
1061 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 51-53, 59, 63, dipnot 98.
1062 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120-121.
1063 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 167.
1064 Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 313.
1065 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105, 107. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

seçiminde *"en güzide" insanlar, bu arada "mümkün mertebe sosyalist birkaç temiz" Hürriyet ve İtilaflı seçmeli, lekeli veya tanınmış İttihat ve Terakkililer seçilmemeli*dir.[1066]

Ekim 1919. Alman Genelkurmayıyla ve Berlin'deki Bolşevik mümessillerle iltisaklı Enver, tayyareyle Moskova'ya gitmeye çalıştı fakat başarısız oldu:

> Talât ve Enver Berlin'de Ağustos ve Eylül 1919'da Radek'in ilk cezaevi ziyaretçileri arasındaydılar. Buluşmanın dokunaklı bir yanı da yok değildir. Talât, bir yıldan fazla bir zaman önce Radek ile Brest-Litovsk'ta Konferans masasında karşılaşmıştı. Şimdi ona, Müslüman Doğu'nun kölelikten ancak halk kitlelerine ve Sovyet Rusya ittifakına dayanarak kurtarılabileceği güvencesini vermekteydi. Fakat Enver, daha genç ve daha enerjik kişiydi. Radek, cür'etli Sovyet-İslâm ittifak projesini izlemek için Moskova'ya gitmek önerisini Enver'e yaptı. Bu, İngiliz emperyalizmine karşı Rus Bolşevizmi ve Türk Milliyetçiliği arasında bir pakt olacaktı.
>
> Seeckt'in Kurmayından General Köstring aracılığıyla 1919 Ekim başında Enver'in Moskova'ya uçması için hazırlık yapılır. Yeni bir Junker uçağıyla ve bu firmanın bir direktörüyle ve bir Türk arkadaşıyla birlikte Enver Moskova'ya gidecektir. İkisi de Türk Kızılayı'nın temsilcileri olarak sahte adla yola çıkarlar. Enver'in şansı iyi gitmez. Uçak, Kovno yakınında mecburî iniş yapar. Enver'in kimliği anlaşılamazsa da câsusluk kuşkusuyla tutuklanır ve iki ay hapiste kalır. Bu başarısız başlangıçtan sonra, Enver, yılın sonuna doğru Berlin'e döner. Orada ikinci bir yolculuk planlanır. Bu kez, cezaevinden yeni çıkan Radek, onunla birlikte gelecektir. Ama Radek, Polonya'dan bir geçiş iznini zamanında elde edemez. Enver'in şansı yine iyi gitmez. Riga'da tekrar tutuklanır ve bir süre Wolmar'da hapis yatar.[1067]

Beyazorduya Müttefiklerin verdiği destek hakkında: *Bir İngiliz resmî yayını, mütarekeden Ekim 1919'a kadar bu işler için 94 milyon İngiliz lirası harcandığını belirtmektedir. Üç yılda Japonya da 70-80 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya'yı antibolşevik savaşlara sürüklemek için bir servet yitirmiştir. Amerikan Hazinesi, Beyaz generallere 100 lokomotif sağlamıştır*.[1068]

Kasım 1919. *Denikin, Mayıs saldırısına başlarken, Yudeniç -Estonya askerleriyle birlikte-, Estonya'dan Petrograd'a ilerlemeye koyulur. Yudeniç, Mayıs'tan Ağustos'a kadar başarıyla ilerler, Petrograd'a yaklaşır. Bir ara gerilerse de, Yudeniç'in tankları Ekim 1919'da yine Petrograd kapılarındadır. Troçki, Petrograd'a koşar sokak savaşlarına hazırlanır. Kasım'da Yudeniç durdurulur*.[1069]

Ali Fuad Cebesoy:

> İstanbul'a gizlice gelen Rus kumandanı: Rusya'nın mukadderatına hâkim olan Bolşevikler, Antant devletleri ile muhtelif cephelerde harp halinde bulunuyorlardı. Emperyalist ve kapitalistlerin boyunduruğundan kurtulmak için uğraşan ve uğraşacak olan Şark milletlerine her türlü maddî ve manevî yardım ve müzahereti prensip olarak kabul ettiklerini cihan umumî efkârı önünde ilân etmişlerdi. Diğer taraftan sivas Kongresinden (4 Eylül 1919) bir iki ay sonra Sovyet Rusya hükümetinin Kafkas Bolşevik orduları Başkumandanı bulunan Yoldaş Chalva Eliava'yı Osmanlı İmparatorluğunun son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a göndermişti. Chalva Eliava, İstanbul'daki millî teşkilâtımız vasıtasıyla bizimle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamiyle tamyacaklannı, takviye edeceklerini ve süratle yardıma başlıyacaklarını bildirmişti.
>
> Yukarıdaki hâdisenin bir başka benzeri de bir müddet sonra Berlin'de olmuştu. Üçüncü Enternasyonalin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan Bolşevik muharriri Radek, o tarihte Berlin'de bulunan eski Sadrazam Talât Paşa'nın Anadolu millî hareketi ile yakın bir münasebeti olduğunu sanarak kendisiyle temasa geçmişti. Radek, eski Harbiye Nazırı Enver ve eski Bahriye Nâzırı Cemal Paşaların Moskova'ya gönderilmesini, bu iki Paşanı

1066 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 68.

1067 E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, c. 3, s. 249; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, 493-494.

1068 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770-771.

1069 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.

Anadolu hareketine yardım etmeleri temin olunacağı vaadinde bulunmuştu. Enver ve Cemal Paşalar, muhtelif tarihlerde ve başka başka yollardan Berlin'den ayrılmışlardı. Cemal Paşa, arkadaşından daha evvel Moskova'ya gelmişti. Türk resmî heyeti henüz yolda bulunuyordu. Enver Paşa ile Bekir Sami Bey heyetinden sonra Sovyet başşehrine muvasalat etmişti.[1070]

İsmet Konak, Ali Fuad'ı tekzib ediyor:

Bu dönemde ön plâna çıkan mevzulardan biri Sovyet devlet adamı Şalva Eliava'ya ait olduğu iddia edilen bir seyahatti. Buna göre Eliava, yeni Türk hareketini gözlemlemek için güya Osmanlı ülkesine gönderilmişti. Ali Fuat Cebesoy, bahsi geçen seyahatle ilgili hatıralarında şöyle yazmaktadır: *Şalva Eliava İstanbul'daki millî teşkilatımız vasıtasıyla bizimle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamıyla tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve süratle yardıma başlayacaklarını bildirmişti*.

Cebesoy gibi George S. Harris de Eliava'nın 1919 yılının ilk aylarında Türkiye'ye geldiğini ve bazı diplomatik temaslarda bulunduğunu ileri sürmektedir. Fakat bu iddialar, kanımızca gerçeği yansıtmaktan uzaktırlar. Zira Şalva Eliava, 12 Şubat 1919'da Sovyet Halk Komiserleri Konseyi tarafından Türkistan Komisyonu başkanı olarak atanmış ve Türkistan yoluna koyulmuştu. 1919 yılı ağustos ayına kadar bölgede Kolçak kuvvetleriyle yaşanan iç çatışmaların etkisiyle komisyon, yeterince faaliyet yürütememişti. Eliava, bu süre zarfında Volga ve Ural'da ajistasyon çalışmasıyla meşgul olmuştu. Bu arada 10 Nisan 1919'da Doğu Cephesi, kuzey grubu ve güney grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şalva Eliava, Doğu Cephesi Güney Grubu Askerî Devrim Komitesi bünyesinde yer almıştı. 11 Ağustos 1919'da ise Türkistan Cephesi Askerî Devrim Komitesi'ne üye olarak atanmış ve 1920 yılına kadar bu görevi ifa etmişti. Dolayısıyla Eliava'nın 1920 yılı yaz mevsimine kadar (Ankara büyükelçisi olarak atandığı dönem) Anadolu'ya veya İstanbul'a gelip herhangi bir fikir teatisinde bulunma olasılığı pek mümkün gözükmemektedir.[1071]

3 Kasım 1919. ABD'nin İstanbul Elçiliği görevlisi Stanav, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. Turancılığın tedibi için Sovyet Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesini çare olarak telakki ediyor:

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

3 Kasım 1919, İstanbul

On beş Kasım'da Suriye'den gelerek, İngilizleri takviye için, İstanbul bölgesinde toplanmış bulunan Fransız birliklerinin ayrılması eğilimi, başkentte Fransız prestijini artıracaktır. Çünkü onları buradaki varlığı pek hoş karşılanmıyor. Milliyetçi çevreler bu davranışın Fransızlar açısından akıllıca olduğunu belirtiyorlar.

Gene de Türkiye'nin geleceği konusunda bir İngiliz-Fransız-İtalyan anlaşması mevcut değil. Sanıyorum buradaki İngilizler, merkezi Kafkaslarda olan *Enver Paşa* tarafından yönetilen, ayrıca Mısır ve Hindistan'da İngilizleri rahatsız etmeyi amaçlayan *Turancı* görüşün gücünü anlamıyorlar sanıyorum. Bu akım dini olmaktan çok ırkçıdır. Mısır'da yeni patlamalar olacağı haberini güvenilir kaynaklardan aldım. Turancılığa karşı en iyi çare Rusların Kafkasya'yı işgalidir ve bunda İngilizlerin Gönüllü Orduyu son zamanlarda desteklemeleri hesaba katılabilir.

Stanav
Amerikan Elçiliği[1072]

1070 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 58. "1919 yılında Sıvas Kongresinden iki ay kadar sonra, Sovyet Kafkas Orduları Başkumandanı Eliava'yı, Osmanlı Devleti'nin son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a göndermiştir. Eliava, Anadolu hareketinin İstanbul'daki gizli örgütüyle temas kurdu ve Rusya'nın emperyalizm cephesine karşı Türk millî haklarını tümüyle tanıdığını ve tezelden yardıma başlayacağını bildirdi." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* 1978, s. 98-99.

1071 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 254.

1072 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 43-44. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

10 Kasım 1919. İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds, General Milne'nin 29 Ekim tarihli mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Türkler, ülke dışındaki komünizmden memnundurlar; ancak bunun, kendi yetkileri altındaki bölgeye yayılmasını istemiyorlar*.[1073]

11 Kasım 1919. ABD'nin Türkiye mandaterliğini üstlenmeyeceği açıkça anlaşılmıştır. Bu bağlamda Amerikan "The New York Times" gazetesinin haberi oldukça mühimdir: *Mustafa Kemal, Lenin'e işbirliği teklif etti*.[1074]

> Artık biliyoruz ki, sonunda Amerikan halkı herhangi bir sorumluluk üstlenmeyi [*Türkiye'de mandater bir yönetim kurulmasını*] reddederken, Sovyet Hükümeti Mustafa Kemal'e ikinci bir savaşın gücünü sağladı.[1075]

Kâzım Karabekir: *İstilâ felâketinden kurtulmak için yalnız Bolşeviklik değil, Amerika mandasını kabul fikrinin de Mustafa Kemal Paşa ve muhiti tarafından kabul edildiği görülecektir*.[1076]

> Mustafa Kemal de General Harbord'a verdiği raporda çok başka türlü şeyler yazıyordu: Bolşevizmin Türkiye'de "hiçbir şekilde" yeri olamazdı. Din, âdetler, sosyal bünye buna aykırı düşerdi. Sanayi yoktu, zirai sorun yoktu. Türklerin buna karşı olduklarının kanıtı, Damat Ferit'in Bolşevizmin Türkiye'yi istila ettiği veya etmek üzere olduğu iddiasına karşı duydukları dehşet hissiydi. Mustafa Kemal'in görüşlerindeki tutarsızlık, henüz Bolşeviklerle ciddi bir ilişki ve bağlantı olmaması, öte yandan ABD'nin İngiltere'ye karşı bir destek olabileceği ihtimalinin bulunması ile açıklanabilir.[1077]

İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden N. D. Peterson, General Milne'nin 29 Ekim tarihli mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Basın haberlerine göre Mustafa Kemal Moskova ile temas etmektedir*.[1078]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesi: *Türk Milliyetçiler Lenin ile Pazarlık Ediyor*.[1079]

ABD matbuatından *New York Tribune* gazetesi: *Kemal Paşa'nın Kızıllarla İttifak İsteği*.[1080]

12 Kasım 1919. *M. Henriquet 12 Kasım 1919 tarihli La Nation Belge'deki "Bolşevik Tehlike ve Batılı Uluslar" başlıklı makalesinde Lenin ve diğer Bolşevik liderlerin kendi havariliklerinin bütün dünyaya yayılmasını istediklerini, Bolşevizmin komşu toplumları tehlikeye atacağını ileri sürüyor*.[1081] *Batı'ya karşı milli kurtuluş hareketlerini destekleyen Bolşevikler, aynı zamanda bu ülkelerde ve Anadolu'da da kendi rejimlerinin yerleşmesini de hedefliyorlar*.[1082]

Yüzbaşı Hadkinson, Koramiral John de Robeck'e rapor gönderdi. Raporun *Harekat-ı Milliye* babında şunlar derc edilmiştir:

> Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiyle başlayan Garbî milliyetçi hareket, Mustafa Kemal'in Şarkî ve Ali Fuad'ın merkezî hareketleri artık birleşmişlerdir ve memleketin her tarafına tevsi ediyorlar velakin harekatın yayılışı elebaşlarının beklediği kadar hızlı değildir. Hareket, bilhassa milislerin bakımı için yüklü miktarda paranın toplandığı yerlerde, alelekser, pek de rağbet görmüyor; öte yandan halk harb etmekten bıkmış vaziyettedir ve ne kadar iyi maaş alırlarsa alsınlar silah altında devam etmeye meyilli değiller. Balıkesir'de tertiplenen son Kongre'deki muamelatı yakından izleme ve rüesanın birçoğuyla temas kurma fırsatım olduktan sonra, mezkûr

---

1073 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105.
1074 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1994, c. 2, s. 225.
1075 Harold Nicholson. (1934). *Curzon: The Last Phase 1919-1925* (p. 67). Great Britain, London: Constable & Co. Ltd.
1076 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 58, dipnot 1.
1077 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 519, dipnot 75.
1078 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105.
1079 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.
1080 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.
1081 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 290.
1082 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 292.

tüm milliyetçi hareketin temelinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bulunduğuna, aksi ne söylenirse söylensin, bugün her zamankinden daha fazla kaniyim. Şahsen, karşılaştığım liderlerin yaklaşık dörtte üçünün sabık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubları olduklarını maalmemnuniye gördüm. Bunu, meseleyle alakalı ve vaziyet-i umumiyeye müteallik çok sayıda malumat edindiğim sabık bir Bursa Valisi tarafından teyid ettirdim.

Mezkûr milliyetçi hareket ne kadar güçlenirse onu bastırmanın o kadar zor olacağı ve memleketin nihaî olarak pasifleştirilmesinin bu şerait altında çok zor ve uzun bir mesele olacağı hususunda hiçbir şüphe bulunamaz zira Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil eden adamların ekserisi memleketin ayaktakımını temsil ediyor ve dağıtılacakları gün haydutluğa veya Bolşevizme başvurmaları bekleniyor.[1083]

14 Kasım 1919. Fransız mecmua *Ephémérides Coloniales et Orientales* yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Sivas'dan Lenin'e Sovyet Cumhuriyeti ile Türk milliyetçileri ittifakını öneren bir telgraf gönderdi. Balıkesir'deki* [Anzavuroğlu] *Ahmet Bey, İzmir-Bandırma hattındaki Mustafa Kemal'in birliklerine saldırmak için 3.000 adam topladı*.[1084]

La Presse de Paris gazetesi yazıyor: *İstanbul, 14 Kasım – Mustafa Kemal Sivas'tan Lenin'e bir telgraf göndererek Sovyetler Cumhuriyeti ile Türk milliyetçileri arasında bir ittifak teklif etti. Mustafa Kemal böylece kötüye giden durumunu güçlendirmek istiyor. (Nitekim) üç bin kişilik bir kuvvet toplayan Ahmet Bey, İzmir-Bandırma hattı arasında bulunan Mustafa Kemal'in birliklerine saldırmak üzeredir*.[1085]

18 Kasım 1919. Britanya Bahr-i Siyah Ordusu personeli Yarbay W. N. Hay, istihbarat raporu kaleme aldı. *1919 yılı Eylül ayında Sovyet Hükûmeti adına İstanbul'da bulunan küçük bir grup, Millî Hareket liderleriyle ve hatta Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmayı başarmıştı. Buna göre İstanbul'da bulunan Bolşevik temsilcileri Balıkesir'e giderek Albay Kazım Bey'le görüşmüş ve 21 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'a dönmüşlerdi. Bolşevik temsilcileri Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere Albay Kazım Bey'e bir mektup vermişlerdi. Mektupta Bolşeviklerle Millî Hareket tarafından yapılmak istenen devrimlerin aynı karakterde olduğu iddia edilmekteydi. Bunun dışında Bolşevikler Kuvâ-yı Milliye'ye para, silah ve hatta yerel sosyalist gruplardan asker toplamak gibi yardım teklifinde bulunmuşlardı*.[1086] Miralay Kâzım'la (Özalp) görüşen temsilciler, Bolşevik Rus kisveli İngiliz ajanlardı.[1087]

1919 ortalarında Bolşeviklerle yapılan tek görüşme Havza buluşması değildir. Sovyet temsilcileri, Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayı Milliye'yi organize eden 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey'le Balıkesir'de temas kurmuşlardır. Görüşme, Sabahattin Selek'e göre, Havza görüşmesiyle aynı tarihlerde, Haziran ayında yapılıyor. İstanbul'dan gelen yetkili Sovyet temsilcisi, mücadelelerini Rus dostluğuna dayanarak devam ettirmeleri ve kapitalist dünyaya karşı Ruslar ile aynı fikirde olduklarını söylemeleri karşılığında, silah, cephane, para ve hatta Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını söyler. Sovyet temsilcisi, ayrılırken gizli olarak silah ve cephane göndermeye çalışacağını belirtir. Özalp, daha sonra Sovyet yetkilisinin İstanbul'a döndüğünde İngilizler tarafından tutuklanarak belirsiz bir yere gönderildiğini duyar.

Özalp, hatıralarında belirli bir tarih vermemiştir. Ancak Selek, bu olayı Özalp'ten dinlemiş ve olaylardan tarihin, 1919 Haziran'ı olduğunu tahmin etmektedir.[1088]

Doğan Avcıoğlu:

İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinde de İngiliz ajanlarının ilginç bolşeviklik oyunları görülmektedir. Örneğin bir İngiliz ajanı, Sovyetler ile Milliyetçiler arasında ilişkiler kurmak isteyen Istanbul'daki bir grubun arasına

1083 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 239-240.
1084 *Revue des Questions Coloniales et Maritimes*, No. 381, 44 Annés, p. 182.
1085 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 163.
1086 FO, 371/4161, 91081; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 422.
1087 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.
1088 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 42-43, dipnot 44.

sızmış ve onlara, bir arkadaşıyla birlikte temsilci olarak Anadolu'ya gitmesini kabul ettirmiştir. Bu İngiliz ajanına, "bolşevik ajanı" diye bir tanıtma mektubu ve Mustafa Kemal'e şifreli bir mesaj verilmiştir. Ajan, Ekim 1919'da Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Kâzım Özalp ve Kuva-yi Milliye Komutanı Hacim Muhittin (Çarıklı) ile ilişki kurmuştur. Ajan, Özalp'e Istanbul Bolşevik Komitesi adına "Yoldaş Abraham" imzalı bir mektup sunmuştur. Ajan, raporunda, Kâzım Özalp'in şu görüşleri ileri sürdüğünü yazmaktadır: "Türk birliklerinin işgali sırasında Kafkasya'da iken, Rus siyasal partileriyle temasa geldim. Onlara çok yardımım oldu, hatta polisin aradığı kişileri sakladım. Kişisel olarak, bolşevik programına sempatim var, ama bu fikirlerin propagandasını bizim için olanaksız sayarım, zira peşimize düşülmesine, hatta bize savaş açılmasına gerekçe sağlar. Her yandan düşmanlarla çevriliyiz... Öte yandan, Türk halkının Bolşevik Hareketi hakkında en ufak fikri yoktur. Türkler arasında ancak dinî ve millî planlarda başarılı propaganda yapılabilir. Bu nedenle, her türlü bolşevik propagandasından uzak durmalıyım... Bolşevik Komiteniz ile karşılıklı teknik yardım planında kişisel olarak işbirliği yapmaya hazırım: Sizin yardımınız para ve silâh sağlamak olabilir".

"Önceleri Mustafa Kemal Paşa ile devamlı temasta değildim. Sonradan bağlantı kuruldu, radyo-telegram ile ve en önemli haberleri yolladığımız özel kuriyelerle muntazam haberleşiyoruz. Onbeş gün önce Mustafa Kemal Paşa'ya özel bir şifreyle (ajan onu da aldı) kuriye gönderdim. Bu şifre değişmeli".

Bolşevik maskeli İngiliz ajanı, Bolşevik Komitesi'nin mermiyle birlikte üç bin tüfek sağlayacağını vaadeder. Komite ile bağlantı için Fethi Bey görevlendirilir. Bir kâğıt parçası iki parcaya yırtılarak biri ajana, ötekisi Fethi Bey'e verilir. Kâğıt parçasını getiren kimseyle Fethi Bey açık konuşacaktır. Ajana bir şifre de sağlanır. Kâzım Özalp, Bolşevik Komitesi'nin mektubunun çevirisini özel kuriye ile Mustafa Kemal'e yollar. Kuriye ayrıca "Istanbul'dan bolşeviklerle ilişki kurulması" konusunda Özalp'in raporunu götürür. Gelecek cevabı Fethi Bey Bolşevik Komitesi'ne iletecektir. İngilizlerin Mustafa Kemal'e yolladıkları "çok gizli" başlıklı mektup şöyledir:

"Çok saygıdeğer General,

Istanbul'daki Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Temsilciler Komitesi, sizi, mazlum Türkiye'nin millî bağımsızlığının cesur ve ateşli mücadelecisi olarak selâmlar ve aç gözlü İtilâf emperyalistlerine ve Sultan bürokrasisine karşı zafere ulaşmanızı içtenlikle diler.

Komite, amaçlarımızın benzer devrimci nitelikte olduğuna dikkatinizi çeker.

Özgürlük mücadelenize beslediğimiz dostça duygular, Istanbul'daki Komite ile kurmayınız arasındaki temasların düzenlenmesi önerisinde bulunmamıza izin verir. Böylece, size mümkün olan her yardımı yapabiliriz ve zamanı gelince, ayaklanmayı aynı anda başlatmayı planlayabiliriz. Bu anın, pek yakında olacağına kesinlikle inanmaktayız.

Yardımımız, birliklerinize para ve silâh sağlamak ve gerekirse yerli sosyalist askerî gruplar kurma biçiminde olabilir. Son nokta için bunları kime bağlayacağımızı bildiriniz.

Bize ayrıca, en gerekli saydığınız yardımın ne olduğunu da lütfen yazınız.

İleri sürdüğümüz tek koşul, işçi sınıfları adına evrensel devrimin zaferi biçimindeki nihai amacımızın kutsallığını tanımanızdır.

Cevabınızı, size yollanan kuriye aracılığıyla şifreli olarak göndermenizi rica ederiz. Kardeşçe selâmlar. Komite Başkanı ve Sekreterinin imzaları".[1089]

19 Kasım 1919. *Baha Sait'in Bakû'ye geldiği dönemde Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi Moskova'ya "Karakol gizli cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı ve 19 Kasım tarihli iki rapor yollar. Bu raporlardaki bilgiler Baha Sait'den ya da Kafkaslarda bulunan "Karakol Cemiyeti"ne bağlı diğer kişilerden kaynaklanmış olmalı ki tüm Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak*

[1089] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 280-284; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 790-792, dipnot *. "..bâzı yazarlarca ileri sürülen Bolşeviklerle ilk temasların, bolşevik maskeli İngiliz ajanlarının tuzakları olabileceği, yukarıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Ajan, Mustafa Kemal'in Kafkaslardaki bolşeviklerle ilişkisi bulunup bulunmadığını öğrenmeye özellikle önem vermiştir."

noktası olarak bu cemiyet gösterilir. Buna bir de Eylül ayından beri Berlin'de Enver Paşa ile Karl Radek arasında yapılan görüşmeler eklenirse Sovyetlerin ilk önce İttihat ve Terakki ve ona bağlı kuruluşlarla ilişki kurduğu görülür. Bunun bir nedeni bu kuruluşların o tarihte daha çok tanınmış ve örgütlenmiş olması ise de Mustafa Kemal grubundakilerin ve özellikle tek düzenli askerî gücü elinde tuttuğu için ağırlığı büyük olan Kâzım Karabekir'in duraksamalarını hatta engellemelerini de göz önünde tutmak gerek. Aynı zamanda Sovyetlerin elinde o tarihte İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal grubu arasındaki ayrılığı değerlendirmek için yeterli malzeme yoktu. Bununla birlikte elimizde, Ankara Hükümetiyle kurulan ilişkilerden önce Sovyet Merkez yönetiminin İttihatçılarla Türkiye üzerinde herhangi bir anlaşmayı onayladığını gösterir hiçbir kanıt yoktur.[1090]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre Kuzey Irak'ın Britanya kontrolündeki sınırının ötesinde *Genç Türklerin etkisinin tekrar önem kazandığı* ve *Anadolu'nun büyük bir kısmının Lenin'e birlik mesajı gönderen asi Türk General Mustafa Kemal'in kontrolü altında olduğu* bildiriliyor.[1091]

22 Kasım 1919. Japonya'nın Paris Sefiri Matsui Keishiro, Japonya Hariciye Nazırı Uchida Kosai'ye telgraf keşide eyledi. Keishiro, *Enver Paşa'nın Anti-İngiliz propagandasını desteklediğini ve Moskova ile Taşkent'e ajanlar gönderdiği yolunda spekülasyonlar yapmakta*dır.[1092]

26 Kasım 1919. *Rauf (Orbay) Bey, Heyeti Temsiliye'nin 26 Kasım 1919 tarihli toplantısında Fevzi (Çakmak) Paşa'nın da Bolşevikliği tercih ettiğini belirtir*.[1093]

27 Kasım 1919. *Bu sırada Bolşevikler, Avrupa emperyalizmine karşı bir ölüm-kalım savaşı vermektedirler. Kurtuluşu, Almanya ve Avrupa'daki proleterya ihtilâllerinde görmektedirler. Bir yan güç olarak da emperyalizme, özellikle İngiliz emperyalizmine karşı Asya'daki millî kurtuluş ihtilâllerinden yarar ummaktadırlar. İslâm Dünyası'nı en azından İngiliz emperyalizmine karşı bir propaganda silâhı diye okşamaktadırlar. Hatta Lenin, 27 Kasım 1919'da Afgan Kralı Emanullah'a yazdığı bir mektupta, bir yükümlülüğe girmeden Panislâmist eğilimleri cesaretlendirmektedir: "Gelişen Afganistan, hâlen Dünya'nın tek bağımsız Türk devletidir. Kader, Afgan halkına şu büyük tarihsel görevi yüklemektedir: Esir müslüman halkları etrafında birleştirmek ve onları bağımsızlık ve özgürlük yoluna yöneltmek"*.[1094]

Cemal Paşa, Talât Paşa'ya yazdığı 27 Kasım 1919 tarihli mektupta, Enver ile Moskova'ya gitme niyetlerini açıklar ve "Geleceği, güneşin doğduğu tarafta (Doğu'da) görmekten ibaret olan" Talât Paşa'nın görüşüne çoktan katıldığını belirtir. "Güneşin doğduğu yer" ile Bolşevik Rusya kastedilmektedir.[1095]

Kasım 1919. Üç aylık oryantalist *L'Asie Française* mecmuası 176 numaralı sayısında Yunan mahreçli birtakım haberleri yazıyor. *Bunlar millî hareketin önderleri arasında bölünmeler başladığını, Anadolu'nun "tarifi imkânsız bir anarşiye gömüldüğünü", Balıkesir civarında milliyetçilere karşı silâhlı direnmelerin olduğunu bildiriyorlar*.[1096]

1090 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 110.

1091 The Times, 11 November 1919, *The Question of Kurdistan*, p. 15; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 61.

1092 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20-21.

1093 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41, dipnot 40.

1094 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 490. "Lenin, işgal altındaki Türkiye'yi o tarihte bağımsız saymıyor." Lenin'in Afganistan'ı Türk devleti zümresinde değerlendiriyor olması fevkalade enteresandır.

1095 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 491-492.

1096 L'Asie Française, Août-Novembre 1919, No. 176, p. 281; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 163-164.

1 Aralık 1919. Enver, Cemal'e mektub gönderdi: *Dostumuz Radek, yarından sonra yani Çarşamba günü serbest bırakılacaktır. Eğer ailemin gelemeyeceğine dair bir telgraf alırsam, onunla yeniden hava yolculuğuna çıkacağım*.[1097]

5 Aralık 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi: *Sör Hamar Grenqood İngiltere Avam Kamarası'nda İngiliz hükümetinin elinde Lenin'in ve onun devlet adamlarının Türkiye ile doğrudan iletişim içerisinde olduğuna ilişkin kanıtlar olduğunu söyledi*.[1098]

1 & 6 Aralık 1919. *Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı mektuplarda (1 ve 6 Kanunuevvel/Aralık 1919 tarihli) Moskova'ya gideceğinden bahsetmekte ve kendi fikri dâhilinde Bolşeviklerin yardım etmeyi kabul ettiklerini belirtmektedir*.[1099]

Enver, Cemal'e gönderdiği Aralık 1919 tarihli bir mektubuna nazaran, *sadece Müslüman-Sovyet müttefikliği üzerindeki fikirleri biçimlendirmemiş, ayrıca İslam sosyalizmi teorisini de detaylı bir şekilde hazırlamıştır*.[1100]

8 Aralık 1919. Prens Sabahaddin İstanbul'a muvasalat etti. Fransız istihbaratına göre Prens, İsviçre Luzern'deyken ABD sermayesi ve Bolşeviklerle temas kurmuş. John Wesley de Kay'dan para almakta imiş:

> Sabahattin Bey Tunus asıllı Abdülaziz Çavuş ve Dürzi Emir Şekip Arslan ile birlikte ABD ajanı John de Kay'den para almaktaydı. De Kay Lucerne'de bulunmakta ve ABD ajanı olarak Avrupa'yı karıştırmak için sosyalist propagandalar yapmaktaydı. Örneğin Bern'de bir sosyalist kongresini ABD parasıyla desteklemişti. De Kay son zamanlarda Türk ve Arapları çevresine toplayarak, bunları Fransa ve İngiltere'ye karşı kışkırtıp ABD himaye ve mandası için zemin hazırlıyordu. Sadarete aday olan Sabahattin Bey İtilaf Devletleri'nden 800 bin frank alıp çarçur etmişti. Fransa'nın hizmetine girmiş, sonra, uzaklaştırıldığında, Almanya'ya yanaşmış fakat yüz bulamamıştı. Bilahare İngiltere'ye başvurmuş, onlar da bir ajanları vasıtasıyla *Tribune de Geneve*'de Türkiye'de dahi onu müşkül duruma sokan bir mülakatını yayımlamışlardı. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 141, s. 157-8 (26/5/1919). Temmuz'daki ikinci bir istihbarata göre, beş-altı aydır Sabahattin Bey ve Emir Şekip Arslan, Alman-Amerikalı milyoner sosyalist de Kay'e yanaşmışlardı. De Kay [Sosyal Demokrat İşçi Partisi lideri Hollandalı Avukat Pieter Jelles] Troelstra ve Macar, Rus, Alman Bolşevikleriyle temastaydı. Debrit'in "Feuille"ünü destekliyor, Türkiye, İran, Kafkasya, Afganistan, Suriye, Mezopotamya'yı içeren bir konfederasyon düşünüyordu ve bu amaçla komünist Sabahattin ile bazı öğrencileri çevresine toplamıştı. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 91, s. 284.[1101]

11 Aralık 1919. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK), *KEYK* Doğu Şubesini ihdas etti.[1102]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin başmakalesinden:

> … Avrupa yıkılmış halde. Verimli toprakları değerlendirme, yeni pazarlar açma ihtiyacında. Türkiye, dünyanın en zengin toprakları arasında yer alan bölgelere sahip ve bütün Müttefik milletler için ihracatın gelişmesinin ölüm kalım meselesi olduğu şu anda gittikçe genişleyen pazarlar sağlayabilir…
>
> Mütarekeyi izleyen bir kaç ay içinde Türkiye uyuşuktu, kendisiyle konuşulmaya tenezzül buyurulsaydı bütün şartları kabule hazırdı. Sonra, Yunanlıların İzmir'e çıkışını takiben milliyetçi hareket gelişip yavaş yavaş bütün Küçük-Asya'ya yayıldı… Şimdi Müttefikler Türk problemine ilişkin hiç bir çözüm ortaya koymazlarsa kuşkusuz

---

1097 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 24.

1098 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 271.

1099 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 74. "Talat Paşa'da Enver Paşa'da Bolşeviklerle temas kurulmasını ve Anadolu hareketi için yardım sözü lınmasını kendilerine mal etmeye çalıştıkları görülmektedir."

1100 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 24-25.

1101 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 151, dipnot 307.

1102 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 487.

yeni bir kriz çıkacaktır. Milliyetçi hareket silâh elde ebediyen bekleyemez; Türkiye'nin iç ve dış durumunu düzeltemezse, ya kendini feshedecek, ya da şekil değiştirecektir. Birinci halde tam bir kargaşaya gidilecektir, çünkü Türkiye'de hükümeti destekleyebilecek başka hiç bir kuvvet yoktur. Çok daha akla yakın ikinci halde ise Türk milliyetçilerinin Rus bolşevikleri ile işbirliği görülecektir. Çarlarınki gibi bolşeviklerin politikası da Asya'da çalışıyor: Hedefi de Hindistan ve Mısır'dır… Bilindiği gibi Hint müslümanları Türkiye'ye barış sağlamayan Müttefiklerden şikâyet için gösterilerini artırıyorlar…[1103]

14 Aralık 1919. Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *Türkiye ateşkesten sonra durgunlaşmasına rağmen Mustafa Kemal'in ulusal hareketinden sonra ivme kazandı ve bu hareketin "Bolşevik" karakter kazanması olasılığı bulun*uyor.[1104]

16 Aralık 1919. *Burdur Askerlik Şubesi başkanı, İtalyanlara eğilimli olanlara karşı "Lenin usulünde gizli yollar" uygulanmasını önerdi, köylülerin sürekli aydınlatılmasını istedi. 12. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen rapor, bugün Temsil Kurulu'na ulaştırıldı. Mustafa Kemal 5 Ocak'ta Ankara'dan vereceği cevapta "Tekliflerinizi pek isabetli" diye yazacaktır.*[1105]

21 Aralık 1919. Talat, Cavid'e mektub gönderdi: *Ben ümidimi kamilen güneşin doğduğu tarafa bağladım. Bütün varlığımla o dairede çalışacağım*.[1106]

Talat, Münih'de bulunan Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Ben ümidi atiyi güneşin doğduğu tarafta görüyorum. Bütün varlığımızla oralarda çalışmak ve kuvvetlenmek lazımdır*.[1107]

22 Aralık 1919. Berlin'de, Almanların nezaretinde Karl Radek'le görüşen İttihadçı lider Mehmed Talat, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Buradaki Bolşevik reisleriyle temas halindeyim. Şimdiye kadar mahpus bulunan Radek ile birkaç kez görüştüm. Ve yukarıda sözünü ettiğim esaslar çerçevesinde çalışmak ve daha sonra Lenin'in onayına sunulmak üzere anlaştım. Radek'in tahliyesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum ve başka bir ad altında seyahat etmesini sağladım. Bundan dolayı Radek ve burada bulunan Bolşevikler bize şükran borçludurlar*.[1108] Talat, *Bolşeviklerle ilişkide olduğunu ve Enver Paşa'nın Rusya'ya hareket etmek üzere olduğunu bildir*iyor.[1109]

TALAT PAŞA'NIN MEKTUBU

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevàd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamıyacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadîleri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiyye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevadı haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesîr olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olamıyacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmıyacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri

[1103] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 94. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[1104] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 214.
[1105] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 12, Vesika No: 295-296; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 280.
[1106] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.
[1107] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.
[1108] Ahmet Kardam. (2020). *Mustafa Suphi: Karanlıktan Aydınlığa* içinde (s. 165). İstanbul: İletişim Yayınları.
[1109] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117.

vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddi ve manevi surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umûmîyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısiyle o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûrîdir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu vechile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilatı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda bulunuyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacaklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilatı Efganistan vasıtasiyle Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamiyle inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916) tarihinde akt edilen mukavelename [Sykes-Picot] Arabistan'ı tamamiyle parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulunduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu izhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelife ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekl-i mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafik olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de harici bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas dairesinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir firka vücuda getirmesi zarurîdir.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âlî teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamiyle ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyle münasebette bulunulabilir.

Mamafih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafik gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ- Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen - Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen - Arapların bugünkü me'yusiyyetinden istifade ederek ilerde bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Harici teşkilatın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsat ve teşkilât;

1 - Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bîtaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 - Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayiinin müsebbip ve me'sûl-i hakikîlerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 - Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir bir mevkie sokmamak şartiyle bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'lî bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasiyle İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısiyle İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasiyle Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamiyle dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz.... Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz.... Arzu ettikleri takdirde tamamiyle aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebileri ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülahazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lumdur. Ermeni vekayii ile de alakâsı yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet [*Bele (ÖFA notu)*] Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun [*Selanik Yahudisi Emmanuel Carasso'nun (ÖFA notu)*] Nesim Mazlıyah üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

-

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir köşede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

-

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde firka-i saireden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memlekete fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakıyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.[1110]

Ahmed Cemal'e hitaben *Enver Paşanın kendi elyazısı olan ve "Ali" imzasını taşımakla beraber ay ve günü belli olmayan ve sonradan 1919 tarihi kaydedilen bir mektubu*:

Kardeşim efendim,

Bir vesile ile, Talât'la konuştum. Mektubunu göstermeyerek bahsettim. Istanbul'da (aleyhteki) propagandalara ehemmiyet vermemekliğimizi söyledi. Ben de, fazla zihin yormamanı muvafık görürüm.

Diğer işler için de, Berlin'deki İtalyan Delegesi ile görüştükten sonra bir karar verelim demişti. Halbuki İtalyan Delegesi, öyle pek işe girişmeyerek, yalnız muhaberata vasıta olacağını söyleyip işi kısa kesmiş ve muhavere pek akademik cereyan etmiş.

Burada Bolşevik arkadaşımız [*Karl Radek. Bolşevik liderlerinden. Sovyetlerle temas sağlayan*. (*Aydemir notu*)] hapisten çıktı. Beraber uçacaktık. Fakat, Polonya'dan geçmesine müsaade edildiği için o, o yolu tercih etti. Ben doktorla uçacağım. İnşaallah varırız. Burada Bolşevik arkadaşlarla muhaverede, her türlü fikrim dahilinde muaveneti kabul ediyorlar. Şimdilik umumi fikrim:

1- İslam milletlerinin kurtarılması.

2- Hedefimiz müştereken, Avrupa'nın Emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, Sosyalistlerle teşriki mesai (işbirliği).

[1110] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 315-321. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3- Kurtarılan memleketlerin, idare-i dahiliyesinde esasatı diniyeye dokunmamak şartı ile Sosyalizm prensiplerini kabul.

4- İslamın kurtuluşu için, ihtilal de dahil olmak üzere, bütün tazyik vasıtalarının kullanılması.

5- Bu hususta, İslamdan gayrı mahkûm milletlerle de teşriki mesai.

6- İslam camiası içinde, her unsurun inkişafına müsaade etmek.

İşte şimdilik bu. Bakalım vaziyetin inkişafına göre nasıl hareket etmek lâzım gelecek? Seni vaziyetten daima haberdar ederim. Bu hususta gelecekte, beraber çalışmak hakkındaki vaadini de hiç unutmayacağım. Eğer esas itibariyle bu fikirde müştereksek, muhitimizde şimdiden böyle çalışalım. Ve bu hususta mütalaan varsa, Nazım (Doktor) vasıtasıyle yaz, bana gelir. Gözlerinden öperim. Hanımefendiye ihtiramlarımı arzederim.

Kardeşin Ali[1111]

25 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Siyasî Müşaviri Sör Harry C. Luke rapor kaleme aldı: *Türkiye'yi ağır bir barışı kabule zorlamak istersek. . . dövüşmeye mecbur olacağız*.[1112] *H.C. Luke, "Yunan ordusunun bir Müslüman vilayeti olan İzmir'i acınacak bir şekilde işgal etmesinin Bolşevikler için çok kullanışlı bir argüman olduğunu" açık bir şekilde izah etti. Luke, Bolşeviklerle mücadele edebilmek için İslam dünyasında söz sahibi olan Kral Hüseyin, Emir Faysal, Aga Han, Şeyh Senusi ve Seyyid Ahmet gibi liderlerden faydalanılmasını öneriyor*.[1113] Luke:

Bolşevik başarılarının İslâm Dünyası'nı İngiliz İmparatorluğu'na karşı çevirmek biçimindeki en önemli Bolşevik amaçlarından birine hız vermesi beklenir… Bolşevikler, bu yolda, tamamen başarısız sayılmayacak girişimlerde bulunuyorlar; müslümanları, İngiliz İmparatorluğu'na karşı savaş veren Bolşeviklerle İslâm Dünyası'nın ittifakının iyi olacağına kandırmaya çalışıyorlar. Hâlen Türkiye, Kafkasya, İran, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Suriye, Arabistan ve Mısır'da girişime geçmişlerdir...

İngiltere, son zamanlara kadar müslümanlar tarafından başlıca koruyucuları sayılmaktaydı, şimdi tam ters gösterilmektedir. Mustafa Kemal'in İran, Hindistan, Afganistan vb.'dan delegelerle Sivas'ta bir panislamik konferans toplamaya yöneldiği söyleniyor. Konferans toplanırsa, kuşkusuz, İngiltere'ye karşı propagandaya dalacak...[1114]

26 Aralık 1919. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Lord Curzon'a mektub gönderdi. *Türk ulusalcılarca Sivas'ta Pan-İslamist bir kongre düzenlenmesi olasılığına karşı kaygılarını belirtmiş; Kemalistlerle Bolşeviklerin, Müslümanlar arasındaki İngiliz aleyhtarlığından ve Pan-İslamizm duygularından yararlanmaya çalışabileceklerine dikkati çekmiştir. Robeck, ayrıca, Sivas'taki "Pan-İslamist kongre" hakkında gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu bilgiyi aktarmış; Mustafa Kemal'in Erzurum'da, Türk, Kürt ve Arap önderleri ile bir toplantıya girdiğini eklemiştir. Robeck'in görüşünce bu toplantıda, bir Ermeni devletinin kurulmasına karşı direnişte bulunulması görüşülecektir*.[1115]

27 Aralık 1919. *27 Aralık 1919'da Samsun'da Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bir müdafaa ahitnamesi imzalandığını Bakû'de çıkan "Hürriyet" gazetesinden öğreniyoruz. Ahitname'ye Sovyet Rusya tarafı adına Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Banunkin, Türkiye tarafından ise Rıza Şemseddin ve Remzi Beyler imza atmışlardır*.[1116]

1111 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 492-493.
1112 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 149.
1113 FO, 371/4161, 174130; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 421.
1114 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 491-492, dipnot *.
1115 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 130.
1116 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 47.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal Ankara'ya muvasalat etti.

28 Aralık 1919. *Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Oliver Wardrop, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 28 Aralık'ta gönderdiği telgrafta, Erivan'da bulunan Ingiliz subaylarından Yüzbaşı Gracey'in 22 Aralık'ta kendisine göndermiş olduğu mektuba dayanarak, Mustafa Kemal'le Bolşevikler arasında bir tür anlaşma imzalanmış olduğunu bildirmiştir. Bu rapora göre, Berlin'deki Fransız temsilcisi 14 Kasım'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Türk ulusalcılarla Bolşevikler arasında bir anlaşma olduğunu; bu anlaşmaya göre Bolşeviklerin, Almanya'daki silahların Karadeniz yoluyla Anadolu'ya taşınmasına izin vermek sözünü vermiş olduklarını; ancak bu rapordan pek bir şey çıkmadığını; esasen gerçek durumu yansıtmadığını ve çok geçmeden tüm "hikâyenin" unutulmuş olduğunu kaydetmiştir*.[1117]

31 Aralık 1919. *Ermenistan Dışişleri Bakanı A. İ. Hatisyan (Hatisov) tarafından 31 Aralık 1919'da, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyskiy'e gönderilen bir telgrafta şöyle yazılmaktadır: "Halil Bey, Halil Paşa ve diğer Türk subaylarının öncülüğündeki Ordubad ve Nahçıvan Müslümanları tarafından Ermeni köylerine bir saldırı başladığına dair bilgi gelmektedir. Akulisıy köyü, bombalama sonrası yerle bir oldu. Köy halkı kıyıma uğradı."*[1118]

1920

"Sovyet Hükümeti, Enver Paşa ve Mustafa Kemal ile ilgili muamelelerinde amacını elde etmek için ikiyüzlülük ve dalaverecilikte başarılı olmuştur."[1119]

"Mustafa Kemal'in, Moskova'nın da yardımı ile, Anadolu'da bir Bolşevik temayüllü ihtilâlin temelini atmak üzere olduğunu düşünenler çoktur."[1120]

Komintern'in Hindistan mümessili Manabendra Nath Roy: "[..] kemalist başkaldırı esasen [..] ne bir Pan-İslamcı ne de Pan-Turancı bir hareketti. [..] Ruslar kesinlikle kemalist hareketi desteklemeye kararlıydı."[1121]

"Amerikan mandası olma umutları, 1920 yılı başlarında, ABD'nin isteksizliği iyice belli olunca son bulur. Gözler, bu kez, Kafkaslar'a doğru ilerleyen Bolşeviklere çevrilir. Bolşeviklerle, 1920 baharında, Doğu'da karadan bağlantı kurabilme olasılığının ortaya çıkması, Bolşevik destek ve yardımını araştırma eğilimini güçlendirir."[1122]

1117 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 126.

1118 *BCA*, Fon No: 93 01 00, Kutu No: 2, Dosya No: 31, Sıra No: 23, (31-12-1919); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 265.

1119 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 66.

1120 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 41.

1121 Manabendra Nath Roy, *M. N. Roy'un Anıları*, 2025, s. 394-395. "Sovyet belgelerinde *Kemalistlerin* Küçük Asya'da ezilmesi sonucunda Antant'ın diktatörlüğünün kurulacağını, Kafkasya sınırında daha güçlü düşmanlarının ortaya çıkacağını ve *Kemalistler*e şimdi yapacakları yardımdan çok daha maliyetli bir durumla karşı karşıya kalacaklarını ifade etmektedirler." *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2023, s. 64.

1122 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 427. Diğer bir deyişle milliyetçi hareket yurtiçinde palazlanabilmek için mutlaka bir dış istinadgâha muhtaçtır.

Anadolu'da şayia: "Mustafa Kemal Paşa Bolşevik olmuş, başına topladığı eşkiyalarla Halifeye isyan etmiş, Anadoluda karşı gelen erkekleri kesiyor, kadınlardan amele taburları yapıyor, köyleri yakıyor."[1123]

"Mustafa Kemal'in ve Milliyetçiler'in politik güçlerinin artması [..] Fransa ve İtalya'dan ve Türk-Bolşevik Rusya'nın ortak sınırının öte yakasından (Bolşevik Rusya'dan) akan savaş gereçleri sonucudur."[1124]

"İtalyan ajanlar ve Türkiye'nin müstakbel yöneticileri arasındaki ilişkiler asla kolay olmamıştır. Türk ulusalcılar, rahat muhatap değillerdi. Çok belirsizlikler olsa da Rus Bolşeviklerle ilişkilerinin özü artık bilinmekteydi. İç farklılıklar daha az açık ve az çözülebilirdi. Bu nedenle Kemalist Hareket'in büyük Enverci-Bolşevik aksının eki olduğu sanılmaya devam ediyordu."[1125]

"Komünist rejim, 1920'lerin başından beri Güney Asya ve Yakın Doğu'yu Sovyet etki alanlarına dönüştürmeyi ve bölgede ana güç olan Britanya'nın yerini almayı ummuştu. O'Connor, 1918'den 1930'a kadar Sovyet Dışişleri Halk Komiseri olan Georgi Çiçerin'in, İran ve Afganistan'ın yanı sıra, Türkiye'nin de *Sovyet Rusya için Batılı devletlere karşı potansiyel bir savunma duvarı* olmasındaki önemli rolüne değinir. O'Connor, Sovyetler Birliği'nin, yeniden şekillenen Batı müdahalesine karşı *devletler şeridi* ve tampon bölge oluşturmak için bir savunma ittifakı planladığını belirtir. 1921 yılının Şubat ve Mart aylarında Sovyetler Birliği, bu devletlerle antlaşmalar imzaladı."[1126]

The Times gazetesi: "Küçük Asya'da, İngiliz ve Fransız kapitalizmine karşı bolşevikler kurtarıcı gibi bekleniyor."[1127]

"1920 yılında en sağcı Alman çevreleri ve Prusya subayları arasında dahi Bolşeviklik bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Türkiye'de Bolşevikliğe karşı duyulan yakınlık, Doğu ve Batı'daki bu gelişmelerin ışığı altında değerlendirilmelidir."[1128]

Heyet-i Temsiliye İstanbul mümessili İttihadçı *Kara Vasıf Bey, bolşeviklere dair şu malûmatı veriyordu: "Rus bolşevikleri Kırımda bir umuru şarkiye şubesi tesis etmişler, bize buraya bir adam yollamışlar, bu zat bizden iki murahhas istiyor, teklifi, hılâfet ve esasat-ı diniye beynelislam bilinecek şeylerdir. Bizim istediğimiz derhal demokrat bir idarei hükûmet teşkili, amele ve köylünün himayesi için teşkilat icrası ve idareye iştirakleri temin olunsun. Büyük sermaye ve imtiyazlı şirketler, bankalar cemaat namına devredilsin. Biz, Türklere nakden Kırımda altın ve gümüş ihzar ettik ve harekatı müşterekei askeriye*

1123 Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri*, 1955, s. 107.
1124 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 347.
1125 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 201-202.
1126 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 116-117. "Çiçerin, Kemalist Türkiye'yi, İngilizlere karşı Sovyet Rusya lehine tampon bir devlet olarak görüyordu. Genel olarak, Türkiye tarafından temsil edilen Orta Doğu ve Orta Asya'yı, bu bölgelerdeki İngiliz etkisini kaldırıp, Sovyetlerin etki alanına dönüştürmeyi umuyordu." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 66.
1127 *NKİD (Dışişleri Halk Komiserliği) Bülteni* [Rusça], 1920, No: 19, s. 32; A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 62.
1128 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 443.

icrasında yardıma hazırız. İngilizler ve Fransızlar memleketinizden tardolunsun. Biz murahhas yollıyacağız, şartlarımız hemen hemen ayni şeyler. Fakat murahhasımız imzaya mezun olmayıp kararlarını bize yazacak, alacağı mezuniyet üzerine imza edecektir. Bu da sizin tasvip ve kabulünüze göre olacaktır."[1129]

Damad Ferid'e göre *İttihatçı liderler, özellikle Enver ve Cemal Paşa'lar, "cahilâne emirler veren" "bolşeviklerdir"*.[1130]

1920 bidayeti. *Türk millî kuvvetlerinin mümessili* sıfatıyla Halil (Kut), *Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silâh ve cephane ve para* temin etmek için TBMM Hükümeti tarafından Moskova'ya gönderildi.[1131]

1 Ocak 1920. *Ortadoğu'da görevli İngiliz Başkomutan, Genelkurmay Başkanına 1 Ocak 1920'de gönderdiği gizli telgrafta, Yakın Doğu'yla ilgili olarak şu görüşleri belirtmiştir*: *"Durum aleyhimize gelişiyor. Pan-Turanist akım gittikçe güçleniyor. Bu akımın önderleri Bolşeviklerle ittifak kurmuşlardır." Telgrafta ayrıca, Türklerin düşmanlığına değinilerek, İttihat ve Terakki'nin hâlâ epey güçlü olduğundan söz edilmiş; Mustafa Kemal'in Anadolu'da büyük bir orduya komuta ettiği ve Enver'in Azerbaycan'da Nuri ile temas kurduğundan söz edilmiş ve şunlar eklenmiştir*: *"Yunanlılarla İtalyanların İzmir üzerindeki hak iddialarının kabul edilmiş olması, onlara (Türk ulusalcılara) daha çok güç sağlamıştır. Araplar arasında huzursuzluk; Gürcistan ve Azerbaycan'da ihtilal vardır. Bolşevikler Kafkasya bölgesine yaklaşıyor; Afganlar Bolşeviklerle entrikalar çeviriyor."*[1132]

2 Ocak 1920. *Çiçerin Tiflis ve Bakû'ye bir radyo-telgraf gönder*di. *Oradaki hükümetlere, Denikin'e karşı ortak bir cephe kurulmasını öner*iyor.[1133]

3 Ocak 1920. Tiflis'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oliver Wardrop, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Bildirdiğine nazaran Kırım karargâhlı Denikin komutasındaki Gönüllü Ordu muhtemelen mağlub olacak gibi görünüyor. Denikin kuvvetleri çökerse Bolşevikler Kafkaslara *güçlü bir taarruz* gerçekleştireceklerdir. *Türk propagandacı ve silahlı militanları bölgede Bolşeviklere yardımcı* oluyor. Wardrop'a göre *Türk ajitatör ve silahlı militanlarının girişini engellemek üzere "Kuzeybatı İran ve Kuzeydoğu Türkiye'ye biraz daha askeri birlik gönderme*"k lazımdır.[1134] *İki güruhun (two hordes, yani Bolşevik ve Kemalist!) birleşmesine İngiltere mani olmalıdır*.[1135] Daha açık bir deyişle Wardrop, *Kafkas seddi politikasını öner*mektedir.[1136]

> Sovyet Hükümetinin, Anadolu'daki hareketi desteklemesinin altında elbette ki kendi ülkeleri lehine politik kaygıları yatmaktaydı. Çünkü Türkler mağlup olursa "Antant"94 kazanacak, Anadolu ve Kafkasya'da Bolşeviklerin aleyhinde bir statüko kurulacaktı. Eğer böyle bir durum gerçekleşirse bu defa Türklere verecekleri desteğin maliyetinin kat kat daha fazlasını harcamak durumunda kalacaklardı.[1137]

1129 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 94-95.
1130 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, 1988, c. 2, s. 29.
1131 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 251, dipnot 80.
1132 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 132.
1133 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111.
1134 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 88.
1135 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.
1136 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111.
1137 *Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii*, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi) (RGASPİ), Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 98; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: Turtsiya (T), Delo: 29, List: 41; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 18.

Elbette, İngiliz askeriyesi ve istihbaratı, İtthadçı-Kemalist milliyetçiler ile Bolşevikler arasındaki teşrik-i mesaiyi ortadan kaldırmak için tebdirler almaya çalışıyor:

> İngiliz istihbarat görevlileri bölgede Bolşeviklerle yerel Müslümanlar ve Türk ulusçuları arasındaki işbirliğinin daha ileri boyutlara varmasını engellemek üzere bağlantılar kurmaya çalışıyorlardı. Sovyet kaynakları, bölgedeki "İngiliz-Fransız" ajanlarının Bolşeviklerin Kafkasya Müslümanları arasındaki artan nüfuzunu zayıflatma girişimlerinden söz eder. Bölgeden, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne, "deneyimli İngiliz istihbarat görevlileri"nin Bakû, Tiflis, Erzurum ve Trabzon gibi Transkafkasya ve Doğu Anadolu'nun stratejik merkezlerinde yürüttükleri faaliyetler hakkında Moskova'yı uyaran birtakım telgraflar gönderilmiştir. Aynı şekilde, çeşitli Türk kaynakları da Doğu Anadolu'da bazı İngiliz görevlilerinin kilit ulusçu liderleri Bolşeviklerle bağı kesmeye ve Kafkaslar'da onlara karşı savaşmaya ikna etmeye çalıştıklarını teyit eder. Bu noktada Albay Rawlinson'ın etkinlikleri anmaya değerdir.[1138]

4 Ocak 1920. Amiral Kolçak, *yürüttüğü görevin General Denikin'e verilmesi koşuluyla mevcut payesinden feragat* etti.[1139]

Lord Curzon ise, Istanbul'un Türklerden alınmasını savunan 4 Ocak 1920 tarihli ünlü memorandumunda bolşeviklik gerekçesini kullanır. Curzon'a göre, bolşevikler başarıya ulaşır ve kendilerine Istanbul'un bırakıldığı Türklerle işbirliği yapar ve Almanya da yeniden güç kazanırsa, "yakın bir gelecekte ve en tehlikeli biçimde 1914-1915 Çanakkale denemesinin tekrarı nasıl önlenebilir?" Bu nedenle, 1915'te İngiltere'nin Çarlık Rusyası'na hediye ettiği Istanbul, Türklere bırakılmamalıdır...[1140]

5 Ocak 1920. Ankara Heyet-i Temsiliyesi cunta lideri *Mustafa Kemal, Burdur Askerlik Şubesi başkanının 16 Aralık tarihli, halkın İtalyan işgaline hazırlanması ve İtalyanlara eğilim duyanlara karşı "Lenin usulünde" gizli savaş yapılması önerilerini Nazilli'de bulunan Refet Bey'e bildirdi*.[1141]

Eski Reşt Şehbenderi Yakup, 15'nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karahekir'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, Nuri (Killigil) Paşa ve emrindekiler Bakü eşrafını desteklemektelerdir. Bu babda *Bakû'de bir "Şimali Kafkas Başbuğluğu Bakü Murahhaslığı" kuru*lmuştur.[1142]

6 Ocak 1920. Gürcistan Menşevik Hükümeti Harbiye Nâzırı, Tiflis'deki İngiliz mümessil Oliver Wardrop'la mülakat ediyor. Çiçerin'in 2 Ocak tarihli radyo-telgrafı mevzubahis ediliyor. Harbiye Nâzırı, *Bolşeviklere karşı savaşmak için yardım* istiyor.[1143]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Bolşevikler, Panturanizm şenliğine darbe vuruyor*. [..] *Her daim bir Akdeniz ülkesi olmaya çalışan Rusya bu hayallerinden vaz geçecek mi? Bir de Türkler var. Anadolu'da 200.000 askerleri var. Maksimalistler (Sovyetler) kendilerine yardım ediyor. Güçlü bir direniş için hazırlık yapıyorlar. Müttefikleri İstanbul'dan atmaları bile mümkün*.[1144]

7 Ocak 1920. Ankara'daki Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya *Bolşeviklerin umulmadık başarılar kazanmasının, İtilaf Devletleri'ni, şimdi Türklerin barış şartlarını tam teslimiyetle kabul etmeyecekleri düşüncesine sevkettiğini bildirdi*. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da Harbiye Nezâreti'ne ve kolordulara İtilâf Devletleri

---

1138 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 89.
1139 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 154.
1140 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 492, dipnot *.
1141 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 307.
1142 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114.
1143 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111.
1144 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 141.

destekli *Denikin'in her yerde bozguna uğradığına ve Bolşeviklerin başarılı olduğuna ilişkin haberleri bildirdi*.[1145]

8 Ocak 1920. Azerbaycan Müsavat Hükümeti Hariciye Nâzırı, İngiliz Albay Stokes'le görüşüyor. Çiçerin'in 2 Ocak tarihli radyo-telgrafı mevzubahis ediliyor. Hariciye Nâzırı, *Bolşeviklere karşı savaşmak için yardım* istiyor.[1146]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Muvahhidin Cemiyeti dördüncü içtimaını akdetmiştir. Bu mahrem bilgi, *Babıâli'ye gönderilen ve İngilizlere ajan "T. 20/10" tarafından sağlanan rapor* muvacehesinde temin edilmiştir. Şöyle ki, *Cemiyet'le Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yürütme kurullarının ortaklaşa bir toplantısı* şeklinde gerçekleşen bu içtima *Ankara Darülmuallimi'nde yapılmış, Mustafa Kemal oybirliğiyle başkan seçilmiş*dir. *Malta'dan serbest bırakılan mahpuslardan biri bütün oradakiler adına Sait Halim imzasını taşıyan bir muhtıra getirmiş*dir. *Bunda, muhakeme edilmek üzere mahpusların İstanbul'a iadesi için propaganda yapılması isteniyor*. *Yahya Sezai Afganistan hakkında konuşmuş*dur. *Cemiyet Afganistan'ı hâlâ İngiltere ile savaş halinde ya da bir savaşın arifesinde sanıyor ve bu mücadeleye Azerbaycan ve İran'ı da müttefik olarak katmaya çalışıyor. Bu amaçla Bolşevik temsilcileriyle Sivas'ta bazı görüşmelerin sonuçlandırılması gerekli görülmüş ve bunun için* [sabık Washington] *Büyükelçi*[si] *Rüstem, İsmail Hani* [Danişmend] *ve Rauf Peşdili (?) görevlendirilmişler*dir. *Ahmet Attar Mısır hakkında konuşmuş*dur. *Herhalde Mısır'ı isyana hazır gördüklerinden, buraya bazı Osmanlı askeri paşaları göndermek istiyorlar*. *Rüstem Bey İtilaf'ın Osmanlı barışı için önerilerini anlatmış ve bununla ilgili bazı tedbirler saptanmış*dır. *Sonra askeri komitenin önerileri vardır*. *Kamaları müttefiklere teslim edilmiş toplara kama imal edilecektir*. *"Maazallah" savaş çıkarsa gayrimüslimleri korumak için bunlar özel kamplara yerleştirileceklerdir*. *Bolşevik hükümetiyle işbirliği yapacak olan askeri komisyonun seyahat masrafları muntazaman ödenecektir*. *Bir seferberlik dairesi kurulacaktır*. *Kimseye, özellikle gayrimüslimlere müdahale edilmemesi için askerlik şubelerine ve emniyet müdürlerine sıkı tembihlerde bulunulacaktır*. *12 Ocak'ta mebuslarla bir toplantı yapılacaktır*.[1147]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Bolşeviklik, Türklerin ittifakını arıyor. Moskova'nın Sovyet propagandası Doğu milletleriyle sağlam ilişkiler kuruyor ve Türkiye'de de bazı merkezlerde, müttefiklerin faaliyetlerini etkisizleştirmek için bu propagandalar bir araç olarak kullanılıyor*.[1148]

9 Ocak 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine gizli telgraf gönderdi. *Kafkasya, Türkistan, Afganistan, İran, Anadolu, Arabistan, Suriye ve Mısır'da etkin bir şekilde Bolşevik propagandasının yapıldığını, propaganda faaliyetlerinin ise büyük bir olasılıkla Almanlar tarafından yönetildiğini yazmaktadır*. *Defrance'a göre göre Bolşeviklerin bu hareketi tamamen İtilaf Devletleri'ne, özellikle İngiltere ve Fransa'ya karşı düzenlenmiş bir harekettir*.[1149]

10 Ocak 1920. Oliver Wardrop, Gürcistan Menşevik ve Azerbaycan Müsavat hükümetleriyle vuku bulan mülakatları, *kendi görüşlerini de tekrarlayarak* Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a iletmişti. Curzon, bugün, Paris'de Müttefik hariciye nâzırlarıyla görüşüyor, meseleyi arz ediyor bu vechile *Gürcistan ile Azerbaycan hükümetlerinin "de facto" (fiilen) tanınması kararı alını*yor. *Toplantıdan hemen sonra*

1145 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 312-313.

1146 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111.

1147 FO, 371/5201, E 963/963/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 341-342. W. S. Edmonds ve diğer bazı hariciyeciler "Türklerin top kaması imal etmek için gerekli ustalığa ve aletlere sahip olacaklarına" ve "gayrimüslimleri kollama hususunda gösterilen özen"e şüpheyle yaklaşıyorlar.

1148 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 143.

1149 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 73.

Curzon Londra'da dışişlerinde kendisine vekâlet eden Lord Hardinge'e bir telgraf çekerek Kafkas seddi hakkında bir karar alınmasını ister.[1150]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesinde Innominato imzalı "İstanbul" nam makale neşredildi: [..] *Altın Boynuz'daki Türk Hükümeti Avrupa'nın tutsağıdır…Türk'ü Anadolu'ya sürmek, Bolşevikler ve Talat-Enver Komitesi'nin eski üyeleri arasında var olan bağı o andan itibaren güçlendirmek ve geliştirmek olur*.[1151]

11 Ocak 1920. *Türkiye ihtilal hareketini temsil eden* İttihadçı Karakol Cemiyeti idarecilerinden Kurmay Binbaşı Çerkes Baha Said, Kızılordu temsilcisi ile Bakü'de, *tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifaknâme akd* ettiler.[1152] Lâkin Mustafa Kemal bu andlaşmayı engelleyecektir zira Karakol liderleri ile Mustafa Kemal riyaset mücadelesi içerisindedir. 16 Mart 1921'de ise Mustafa Kemal Sovyetlerle muahede imzalayacaktır.

> "Karakol İhtilal Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi" adına Baha Sait ile Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi arasında Bakû'da bir dostluk ve yardımlaşma anlaşması imza edildi. Hem Temsil Kurulu, hem de Sovyetler tarafından tanınmayacak anlaşmaya göre, iç ayaklaamalara ve emperyalist müdahalelere karşı işbirliği yapılacak, İslam ülkeleri sömürgelerden kurtarılacak, Sovyetler, Karakol Cemiyeti'ne para, silah ve cephane yardımı yapacak, Karakol Cemiyeti, Beyaz Ruslarla çarpışmak üzere silahlı kuvvetler sağlayacak, Batum, Hindistan, Afganistan ve İran'da İngiltere'ye karşı ayaklanmalar hazırlayacak. Karakol Cemiyeti 3 (veya 13) Kasım'da İttihatçılar tarafından kurulmuştu. Türkiye ile Sovyetler arasında dostluk ve işbirliği anlaşması 14 ay sonra, 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanacaktır.[1153]
>
> Karakol, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına değil, kendi adına Bolşevikler'le kurduğu ilişki sonucunda 11 Ocak 1920'de "Türkiye ihtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasya'daki murahhas Baha Sait Bey'in Bolşevikler'le yaptığı bir muahede-i ittifakiye" imzalamıştır. Vasıf Bey mektubunda anlaşmanın "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesini temsil eden Uşak Kongresi heyeti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilaliyesiyle Kızıl Orduya mensup olup elyevm Dersaadet'te bulunan Miralay İlyaçef' tarafından imzalandığını yazmaktadır. Görüldüğü gibi Sovyetlerle bir tüzel kişilik adına ilk kez Karakol anlaşma imzalamıştır. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına henüz murahhas göndermemiştir. Mustafa Kemal Sovyetler'e ancak BMM açıldıktan sonra Meclis adına yetkili bir heyet gönderecektir.
>
> [..] "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesi" kavramları Bolşevik devriminden esinlenerek kullanılan kavramlardır. Sivas ve Erzurum Kongreleri'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telaffuz etmediği bu kavramlan, Karakol telaffuz etmekten hiç çekinmemektedir. Çünkü Bolşevikler'le işbirliği içinde çalışan eski İttihat ve Terakki kadroları bu kavramlarla çoktan tanışmıştır. [..][1154]

12 Ocak 1920. Fransa'nın Versailles şehrinde Müttefikler içtima ediyorlar. *Emperyalist ve petrolcü çevrelerin baş temsilcisi olan Curzon Kafkasların İngiliz denetiminde kalması için çırpınmaktadır. Versailles'da toplanan İtilâf'ın en yüksek askerî kurumu olan Bağlaşıklararası askerî Kurul'a sunulmak*

1150 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111-112.

1151 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 126.

1152 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 248-249. "Baha Sait, *Karakol Cemiyeti* temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi olarak da gösterir. Böylece Kafkas Bölgesel Komitesi tüm Anadolu hareketi ile anlaştığını sanmaktadır." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 109. "Halil Paşa anılarında ondan, *Komünist Teşkilat liderlerinden Erkanıharp Binbaşı Baha Sait* diye söz etmektedir. Baha Sait Dağıstan'da Beyaz Ordu'ya karşı savaşırken Bolşeviklerin güvenini kazanmış ve Ocak ayında Mustafa Kemal'i ayağa kaldıran anlaşmayı o zaman yapmıştır." Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 303.

1153 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 319.

1154 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 292-293. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

üzere bir nota hazırlayarak Wardrop'un önerilerini ele alır ve geliştirir: "Bolşevikler Avrupa'yı altüst etmeyi başaramayınca Doğu'ya saldırmak için Müslümanlarla anlaşmaya vardılar. Denikin'in bozguna uğramasıyla Kafkaslarötesi'nin bu iki sürünün birleşmesini önlemek için bağlaşıklar tarafından savunulması gereken bir köprü haline gelmekte" olduğunu belirterek, şimdiye kadar Denikin'e gönderilen tüm malzemenin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a gönderilmesini, ayrıca para silah ve yiyecek yardımı yapılmasını, Batum ve Bakü'ye asker gönderilmesini ve Hazar Denizi donanmasının elde bulundumlmasını ister. Ancak 12 Ocak'ta toplanan Versailles askerî Kurulu o kadar hızlı değildir. Böyle bir seddin kurulması Avrupalı birlikler gerektirecektir ve bu konudaki maddi ve mali sorunlar çözülse bile bunların oraya gönderilmesi en azından üç ay alacaktır.[1155]

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *12 Ocak tarihinde günlüğüne: "Paris'te olan Curzon, Gürcistan ve Azerbaycan hakkında gülünç bir telgraf gönderdi" diye başlıyor. Aynı gün öğleden sonra toplanan Bakanlararası Doğu Komitesinde Wilson, Kafkasların boşaltılması İngiliz kuvvetlerinin Filistin-Musul-Hanakin-Bijand hattına çekilmeleri gerektiğini söyler ve akşam, günlüğüne şu notu düşer: "Paris'teki deliler onları daha dün 'de facto' tanımalarına rağmen Gürcistan ve Azerbaycan'ın Bolşevik olacakları apaçıktır"*.[1156]

13 Ocak 1920. Ankara'daki Mustafa Kemal, Erzurum'daki Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi: *Bolşeviklerin muvaffakiyatına dair ita buyurulan malûmata arzı şükran olunur. Filhakika vaziyet elhamdülillah lehimize inkişaf etmektedir.*[1157]

Suşehri, Erzincan ve Erzurum istikametinde yol alan Halil [Kut] *Paşa, müstakbel görevini "Şark Menzil ve Askerlik Şubelerini Teftişe Memur Binbaşı Kâmil Bey" sıfatıyla yerine getirecekti. Meşakatli günler geçiren Halil Paşa, Ağrı üzerinden İran'a ve oradan da Nahçıvan'a ulaşmıştı. Burada Ermenilere (Erivan ve Zangezur) karşı çarpışan Halil Bey'in (eski 6. ordu subaylarından) karargâhında 1 ay kalmış ve ardından 13 Ocak 1920'de Karabağ üzerinden Bakü'ye ulaşmıştı.*[1158]

14 Ocak 1920. İspanyol matbuatı yazıyor: *Bolşeviklerin son zamanlarda kazandığı başarıların İngiltere'yi endişelendirdiği, bu nedenle de İngiltere'nin Türkiye ile ilgili fikirlerinin tamamen değiştiği ve artık Türkiye'yi Bolşeviklerin eline bırakmamak için Türk halkını tahrik etmek istemediği ifade edil*mektedir. *Londra Hükümeti, İstanbul'dan Türklerin atılması fikrinden vazgeçecek ve bu konuda Fransızların fikrini (Sultan'ın İstanbul'da hâkimiyetini sürdürmesi) destekleyecektir*.[1159]

15 Ocak 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Neden Hindistan'daki İngiliz otoriteleri İstanbul'un Türklere bırakılması gerektiği görüşünü savunuyorlar? Çünkü onlar Bolşevizm'in Orta Asya'ya kadar yayıldığı bir zamanda Müslümanların duygularını incitmenin ne denli can sıkıcı olabileceğini anladılar. Onların politikası, Bolşevizm'in Doğu'da yayılan büyük bir güç olduğunun farkına varmak suretiyle gerçeklere usulca alışmaktır*.[1160]

16 Ocak 1920. *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 16 Ocak'ta, eski sadrazamlardan Damat Ferid'le görüşmüş; Ferid, ona, padişahın bedenen çökmesine neden olabilecek bir ruh haleti içinde olduğunu; geceleyin uyuyamadığını ve yemek yemediğini; onun tek dileğinin, kendi babasının İngiliz yandaşı politikasını yeniden diriltmek olduğunu; İngiliz yönetiminden ümit ve cesaret verici tek bir sözcüğün bile onun fiziki ve moral gücünü iade edeceğini söylemiş; şunu sormuştu: "İngilizler, Berlin'le Bolşeviklerin yönettiği Panislamizm tehlikesine karşı halifeliğin yüce etkisinden*

[1155] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 112.
[1156] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 112-113.
[1157] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 174.
[1158] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 256.
[1159] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 143.
[1160] Le Temps, 15 Janvier 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.

yararlanamazlar mı?" İngiltere bunu amaçlarsa kendisi (Ferid), durumunu yeniden gözden geçirerek iktidarı kabullenmekle kendisini "feda etmeye" hazır olduğunu söylemişti. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, ona, bu denli bir gelişmenin gerçekleşmesi için hiçbir ümit olmadığını söylemişti.[1161]

17 Ocak 1920. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Mezopotamya'da İngiliz bölgesindeki kabileler arasında bazı askeri sorunlar yaşandığı ve bunun nedeninin Almanya ve Türkiye'nin İngiltere'ye karşı yeniden savaş ilan ettikleri söylentisi olduğu, bazı isyankâr çetelerin dağıldıkları ve bu olayların Bolşeviklerin işi olduğu* bildiriliyor.[1162]

18 Ocak 1920. ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi: *Türk milliyetçilerinin liderleri Enver, M. Kemal ve Talat Paşa Bolşevikler ve Almanlarla görüşerek İslam dünyasını İngiltere'ye karşı ayaklandırmaya çalışıyor*lar.[1163]

19 Ocak 1920. Britanya Hükümeti ricali, Kafkas Seddi meselesine ilişkin bir hafta boyunca muhtelif senaryolar önermişlerdir. Yerasimos'un hulasa edişine göre:

> Tüm İngiliz Hükümeti ve Genelkurmayı Paris'e taşınır. Orada art arda toplantılar yapılır, üç görüş birbiriyle çarpışır. Birinci görüş, petrol işletmecilerinin görüşüdür. Dışişleri Bakanı Curzon, Amirallik Birinci Lord'u Walter Long ve Birinci Deniz Lordu Amiral Lord Beatty'den oluşan bu grup ayrıca Hindistan Bakanı Sir Edwin Montagu tarafından destekleniyordu. Bunlara göre, İran, Irak ve Bakû petrollerini "korumak" için Kafkasları tutmak ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurmak gerekirdi. İkinci görüşün savunucusu Harbiye Nazırı Churchill idi. Ona göre önemli olan Hindistan'ı Bolşeviklerden korumaktı, onun için de onlara yalnız Kafkasya'dan değil, her yerden, Polonya'dan, Finlandiya'dan saldırmak gerekti. Üçüncü görüş Başbakan Lloyd George'undu. Buna göre en önemli sorun Bolşeviklere karşı bir set kurmaktı, ancak bu, yalnızca askeri set olmamalı aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı.
>
> Sorunu dördüncü bir görüş çözdü, İngiltere'de kalmış olan Çalışma Bakanı Sir Robert Home 18 Ocak'ta Paris'e bir rapor gönderdi. Buna göre İngiltere'deki ekonomik ve sosyal durum çok kötüydü, sendikalar büyük greviere hazırlanıyordu. Bu durumda denizaşırı seferlere asker harcamak söz konusu olamazdı. Böylece 19 Ocak'ta Paris'teki İtilâf hükümetleri toplantısında Kafkaslara asker gönderilmemesi, yalnız silah ve cephane gönderilip oradaki "canlı malzemeden" faydalanılması kararı alınır. Ancak [19 Ocak tarihli günlük kaydına göre] Mareşal Wilson umutsuzdur, ona göre Menşeviklere ve Müsavatçılara silah vermek, bu silahları Bolşeviklere hediye etmek demektir.[1164]

20 Ocak 1920. İtalyan *Corriere d'Italia* gazetesi: *İngilizlere Karşı Ayaklanmak İçin – Bir Türk-Bolşevik İttifakı*.[1165]

İspanyol *Vida Maritima* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bu malî şartlar altında müttefiklerle mücadele etme gücü yoktur*. *Bununla birlikte, yaşanan bazı gelişmeler, Türkiye'nin ateşten bir gömlek giymesinin de önüne geçiyor. Nitekim müttefiklerin Türkiye ile barış imzalayabilmesi, hem Hint milliyetçilerinin sorunlarını, hem de Müslüman düşüncesini uyandırmak isteyen maksimalist işçiler (Bolşevikler) meselesini etkileyecektir ve bu nedenle de bu konunun çok ciddi bir şekilde ele alınması gerekiyor*.[1166]

22 Ocak 1920. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi. İngiliz Yarbay Rawlinson'la

---

1161 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 135.
1162 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 289.
1163 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.
1164 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 113-114. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.
1165 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203, dipnot 33.
1166 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 121.

görüşmelerinden etkilendiği anlaşılan Karabekir, Müttefikler ile Sovyet Rusya arasında "tarafsızlık suretinde denge politikası icrasını tavsiye ediyor:

> Bu dönemde Anadolu hareketinin tutumu nedir? Bir yandan Kızılordu'nun ilerlemesi büyük dikkatle izlenir. Ama öbür yandan da tüm İngiliz yetkilileri Türkiye'yi Kafkas seddinin bir parçası haline getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar ve Erzurum'da bulunan ve o bölgedeki silahları toplamakla görevli Yarbay Rawlinson bu iş için hayli çaba harcamaktadır. Kâzım Karabekir'in o dönemdeki görüşlerinde Yarbay Rawlinson'un etkileri sezilir. Örneğin Karabekir 22 Ocak'ta Ankara'ya yazdığı raporda: "Şimdiden direniş karar ve harekâtına girişmek ya da söz vermek bile Bolşeviklerin kazanmaları halinde yok olmamız demektir. Bolşevikler kazanmasalar bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükümetlerine teslim etmek demektir.. Şu halde en doğru yol, tarafsızlığı tüm gücümüzle korumamız gerektiğidir. Fakat bu tarafsızlık siyasetini o kadar ustalıkla yönetmek gerekiyor ki, İtilâf devletleri bu işin kendilerine gerçekten çıkar sağlayacağına inansınlar." Bu ustalık şöyle olacaktı: "İtilâfa anlatılacak ki Bolşevizmi hiçbir şekilde istemeyen Türkiye İtilâf tarafından rahat bırakılırsa tarafsızlığıyla bir set meydana getirecektir. Ancak ne olursa olsun, durum açıklığa kavuşmadan tüm eylem ve olaylar fiilen sınırlarımıza kadar dayanmadan ve hatta dayandığı halde bile güç ve etkilerinin derecesi inandırıcı bir biçimde belirmeden Bolşeviklerin tarafını tutmak, memleketin yok olmasıdır."
>
> Mustafa Kemal bu telgrafa, "yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız" diye cevap verecektir.[1167]

23 Ocak 1920. İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin haberine göre *İtilaf Devletlerinin Ermenistan'ı, başkenti Erivan olan bağımsız bir devlet olarak fiilen tanıdığı belirtilmiştir. Sınırların tam olarak düzenlenmediği, Türk Ermenistanını içermediği ve Barış Konferansı temsilcileri ile Türkler arasındaki müzakerelerde önyargı yaratmayacağının da altı çizilmiştir*.[1168]

24 Ocak 1920. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçi çevrelerde Bolşeviklerin askeri operasyonları heyecanla takip edil*iyor. *Halka açık binalarda Jöntürk kışkırtıcıları Kızıl Ordu'nun yakında İstanbul'a kadar gelerek Türkiye'nin düşmanlarını temizleyeceğine yönelik aktif bir propaganda yap*ıyorlar. *İslam Birliği tarafından imzalanan sayısız ilanda, kışkırtıcılar Türk halkından gelecek ilkbaharda başlayacak olan İslam ülkesinin belirleyici savaşına hazır olmalarını iste*mektelerdir. *Ülkeye çok sayıda Türkçe bilen Rus komiser gel*miştir. *Ayrıca, Türk milliyetçi çevrelerde, Moskova Hükümetinin İslam ülkelerinde Kızıl Ordu'nun öncüsü özel ajanlar olan Rusya'daki Türk esirlerle kurulduğu ve bu ordunun askerlerinin ulema tarafından İngilizlere karşı yeni bir savaşa girmeye teşvik edildikleri de* bildiriliyor.[1169]

27 Ocak 1920. Sadrazam Ali Rıza, İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan ve Askerî Ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes ile mülakat ediyor. Sadrazam *Bolşeviklik hakkında duyduğu dehşeti dile getiriyor*. *Bolşeviklere karşı Gürcistan ve Azerbaycan gibi küçük ülkelerden medet uman müttefiklerin, Türkiye gibi hatırı sayılır bir kuvveti ihmal etmelerinin teessüfe şayan olduğunu* söylüyor. Sadrazam Ali Rıza, *ulusçulardan bazılarının Bolşevik yardımı umduğunu inkâr etmemiş, fakat bunun denize düşenin yılana sarılmasına benzediğini, Türkiye'nin parçalanması korkusundan kurtuldukları takdirde ulusçuların dahi Bolşeviklerle alışverişi keseceklerini belirtmiş*dir.[1170]

28 Ocak 1920. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıraya nazaran *Fransız istihbaratı, Mustafa Kemal'in temsilcisi sandıkları Esat Paşa'ya* [İttihadçı Doktor Esat Işık'a] *başvurarak, Anadolu'daki Milliyetçiler'in hangi şartlarda Bolşevikler'e karşı savaşacaklarını sordu. Esat Paşa, Milliyetçiler'in tasarladıkları düzende, İstanbul'un Türk kalması,*

1167 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114-115.

1168 The Daily Express, 23 January 1920, *Armenia Recognized*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.

1169 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 271-272.

1170 FO, 371/4162, 176296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 427.

Aydın, İzmir ve Çukurova'yla birlikte güneydoğu vilayetlerinin Türkler'e geri verilmesi şartlarının bulunduğunu söyledi.[1171]

Talat, Cavid'e mektub yazdı: *Biz diğer tarafla teması katiyen kesmedik. Bu hafta arkadaşımız [Enver] yalnız olarak semti maluma [Moskova'ya] müteveccihen yine aynı vasıta ile seyahatine devam edecektir. İnşallah bu defa gider*.[1172]

6 gün sonra Harbiye Nâzırı tayin edilecek olan Birinci Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Akbaş cephaneliğinden bir çok esliha çalındı. Fransız nöbetçiler esir*.[1173]

İstitrad: Akbaş Cephaneliği baskını meselesinde enteresan bir hesab vardır. Sovyet Rusya'yı tatmin etme gayreti söz konusudur. Mustafa Kemal, Nisan 1922'de, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov'a şunları ifade edecektir:

> Gelibolu'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşından kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri koruyordu. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangel'e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara [*Sovyet Rusya Hükümetinin, Kızıl Rusların siyasî rakibi Beyaz Ruslar, Çar taraftarları (ÖFA notu)*] ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, İtilaf Devletlerinin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülülü Hamdi Bey bu silahları ele geçirme işini düzenledi. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26/27 Şubat gecesi, sallarla yavaşça Boğaz'ı geçerek Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülülü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8000 Rus tüfeği ve 40 Rus makineli tüfeği almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediyeydi. Böylece, siz bize, biz de size yardım etmiş olduk.[1174]

İspanyol El Siglo Futuro gazetesi yazıyor: *Fransız Hükümeti de Müslümanları yatıştırmak ve onları Bolşevik etkisinden kurtarmak amacıyla İstanbul'un Türkiye Sultan'ının mülkü olarak kalmasına izin verecekti*r.[1175]

29 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre *11 Ocak'ta, Karakol İhtilâl Derneği ve Uşak Kongresi Kurulu geçici ihtilâl yönetimi adına Baha Sait ile Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi arasında Bakü'de bir dostluk ve yardımlaşma anlaşması imzalanıyordu. Ancak bu anlaşma, Hey'et-i Temsiliye ve Sovyet yönetimince tanınmıyordu. Anlaşmaya göre, "iç ayaklanmalara ve emperyalist müdahalelere karşı işbirliği yapılacak; İslâm ülkeleri sömürge olmaktan kurtarılacak; Sovyetler, Karakol Derneği'ne para, silâh ve cephane yardımı yapacak; Beyaz Ruslar'a karşı çarpışmak üzere silâhlı güçler sağlayacak; Batum, Hindistan, Afganistan ve İran'da İngiltere'te karşı ayaklanmalar hazırlayacaktı"*.[1176]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin "Türkler Savaşmaya Hazır" başlıklı haberinde belirtildiğine göre *Türklerin İstanbul'u kaybetmesi durumuna karşı savaşmak için hazırlandığını bildirmiştir. Bununla birlikte, Enver Paşa'nın Bolşeviklerle iş birliği yaparak Kafkasya, İran,*

1171 *U. S. Records*, 867.00/1099; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 34.
1172 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.
1173 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.
1174 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, 2010, s. 123-124. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1175 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 145.
1176 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 62.

TransKafkasya ve Afganistan'da Türklerin barış koşullarına karşı direncine yardım için bir Müslüman ayaklanması başlatacağına inanıldığı bilgisi paylaşılmıştır.[1177]

Ocak 1920. İtalyan belgelerine göre *o kadar çok rivayet yayılmıştır ki! Bolşeviklere sırt çevirmeleri karşılığında Fransızların Türklere İzmir'de büyük ölçüde tatmin sözü verdikleri; Türk ulusal hareketinin hızlı bir şekilde Bolşevize olduğu; Enver'in Türkistan'da ya da Musul tarafında bir yerde Yeşil Ordunun başında olduğu söyleniyordu*…[1178]

Ortak çıkar, Enver ve eski dostu General Hans von Seeekt'i biraraya getirmişti. (General Hans von Seeckt I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Başkumandanlık karargâhında Erkânı Harbiye Umumiye Reisi olarak yeniden görev almıştır.) Ortak çıkarları Sovyet Rusya üzerinde yoğunlaşmıştı. Seeekt'in Ocak 1920'de Viyana'daki General von Massow'a yazdığına göre, Rusya ile yapılacak siyasi ve ekonomik işbirliği, gelecekteki Almanya siyasetinin amacı olmalıydı.[1179]

1 Şubat 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiser Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Prens Sabahattin, Rauf Bey ile konuştuktan sonra Defrance'a yaptığı değerlendirmede "milliyetçi görünümü altında İttihatçıların tekrar işbaşına dönme hazırlığında bulunduklarını, milliyetçilerin gücünün ise gerçek ve aşikâr olduğunu, şayet İtilaf Devletleri Türk topraklarının bütünlüğüne saygılı olduklarını ifade ederlerse Mustafa Kemal'in gücünün eriyeceğini tahmin ettiğini" söylemiştir. Bunun sonucunda ise İtilaf Devletleri'nin desteği ile ılımlılardan kurulacak bir hükümet, hem Türkiye'nin Doğu'da bir denge unsuru olmasını sağlayacak hem de Bolşevik yayılmasına karşı engel teşkil edecektir.*[1180]

2 Şubat 1920. *Estonya Ordusu'nun verdiği mücadele ise 2 Şubat 1920'de imzalanan Tartu (Yuryev) Barış Antlaşması'yla amacına ulaşmış ve burjuva-demokratik dönem başlamıştı*r.[1181]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Şeyhülislâmdan bolşevizme karşı bir fetva istendi*.[1182]

3 Şubat 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: "S" imzalı "Kızıl Dünya Entrikası; Müslüman Güruhları Ayaklandırılıyor; Alman Ajanları İşbaşında" serlevhalı mektubda bildirildiğine göre *Almanlar ve Bolşevikler tarafından organize edilen Doğu Müslümanlarının bir bölümü, Doğu'daki İngiliz etki ve prestijini tehdit edici bazı faaliyetlerde bulunuyorlar, hareketin içinde yer alan Mustafa Kemal ve onun yönetimindeki silahlı güçler de, Moskova Merkezli bir organizasyonun (İslâm'ın Özgürleştirilmesi Cemiyeti) İran, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki faaliyetlerinden sorumlu Merkezî Doğu Komitesi'nin bir parçasını oluşturuyorlar*. Mustafa Kemal'in *Anadolu'daki cüretkâr/küstahca davranışları Bolşevikleri destekler içerik ve tarza sahip*tir. Mustafa Kemal'in *Anadolu'da gücü artmaya başladı. Türk yetkilileri ile Kürt liderleri başta olmak üzere bölgedeki tüm "hoşnutsuzlar" Mustafa Kemal'in etrafında toplanır hale geldi, bunların sayıları giderek art*maktadır. *Ayrıca, Sovyet* Rusya *Hükümeti tarafından gönderilen bazı Alman teknik yetkilileri de bölgeye ulaşarak* Mustafa Kemal'in *topçu birliğine katıld*ılar. *Dünya genelinde İngiliz nüfuzu aleyhine çalışmakta olan Bolşevik-İslâm ajanları, Sovyet Rusya'nın, baskı altındaki Müslümanların koruyucusu olduğu propagandası üzerine*

1177 The Daily Express, 29 January 1920, *Turks Ready to Fight*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.

1178 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202. Bu Enver ile Yeşil Ordu arasında bağlantı kurulması ve bu vechile meydana gelen şayia hakkında bir tahlil için: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 9-10.

1179 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 23.

1180 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 92, s. 49; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 65.

1181 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 139.

1182 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 142.

*yoğunlaşmışlardı*r. *Bolşevikler, İngiltere'ye en sarsıcı yumruğu Hindistan ve Mezopotamya* (Irak) *üzerinden* vurabileceklerdir. *Doğu'daki barış için tehdit unsuru olarak ortaya çıkan Bolşevikler, bir yandan Mustafa Kemal'in ordusu için Alman teknikerleri gönderdi*ler *diğer yandan da Kafkasya'daki Müslümanları Ermenilere karşı kışkırttı*lar. *Bu bağlamda Moskova'daki "Dışişleri Komiserliği Doğu Departmanı" tarafından "İslâm'ın Özgürleştirilmesi Cemiyeti" kurulmuş, adı geçen cemiyet, faaliyetlerini geniş bir alan yaymak için "Merkezî Doğu Komitesi" adı altında ayrı bir organizasyon yapılandırmıştı*r. *Amaçları İran, Transhazar, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki alt yapılanmaları denetlemek olan Merkezî Doğu Komitesi çalışanları, Mustafa Kemal'in emri altındaki güçlerle işbirliği halinde*dir. *Berlin'de oluşturulan "Avrupa Merkezî Komitesi", "İslâmî İhtilalci Hareketler" açısından son derece önemli bir role sahip*tir *ve Doğu'ya yönelik Bolşevik propagandaları bağlamında doğrudan Moskova'nın talimatlarına göre hareket* etmektedir. *Almanya'nın asıl amacı, İtilaf devletlerinin Doğu'daki pozisyonlarını sarsmak*tır. 1919 senesi *aralık ayı başlarında Berlin'deki komite bünyesinde, Doğu'daki Milli Hareket'in Panislamizm ile ilişkisi başta olmak üzere, Sovyet Hükümeti ve İslâm dünyası başlıkları altında bir takım konular müzakere edildi*. *Müzakerelere Panturan hareketinin temsilcisi olarak* sabık sadrazam Mehmed Talat, *İttihat ve Terakki'nin temsilcisi olarak Küçük Talat, Anadolu Kürtleri adına Nuri Bedri, Moskova Komitesi adına Hüseyin Reşidof katıldı*. *Müzakereler esnasında Hüseyin Reşidof, Doğu'daki Müslüman propagandası hakkında bazı açıklamalarda bulunmuş, bu bağlamda Sovyetlerin etkin destekleri nedeniyle Doğu'daki propaganda beklenmedik sonuçlar elde et*miş, *Anadolu'daki gönüllü hareket Müslümanlar arasında yayıl*mış, Enver *Kürdistan'da 3000 kişilik bir süvari birliği kurduktan sonra Mustafa Kemal'in konumlandığı Sivas'a* gelmiş, *Türk ve İran milliyetçileri arasında sıkı bir iletişim* kurulmuş ve *Moskova Ligi'nin önde gelen üyesi Kazan Tatarı Komünist Aghapar Mahmudov de Kemal Paşa'ya katıl*mıştır. *Berlin'deki komiteye Halil* [Kut] *Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişki ve iletişim hakkında da bazı raporlar sunul*muştur. Raporlara bakılırsa *mütarekeden sonra İstanbul'dan kaçan Halil Paşa Kabil'e gidip, burada* Mustafa Kemal'in *temsilciliğini yapmaya başla*mıştır.[1183]

1920 bidayetindeki çalışmaları mucibince İngiliz istihbaratı şu kanaatteydi: Anadolu'daki milliyetçi hareket *Berlin ve Moskova'da organize edilen uluslararası komplonun bir ayağı*dır.[1184] İttihadçıların organizatörler arasında yer aldığı belirtiliyor. Örneğin Kâzım Karabekir de *1920 Şubat başlarında Mustafa Kemal'e, Rawlinson'un "bir Alman-Rus-Türk anlaşması"na dair güçlü bir kuşku beslediğini anlattı*[1185].

5 Şubat 1920. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal; 1'inci, 3'üncü, 12'nci, 13'üncü, 15'inci ve 20'nci Kolordu Kumandanlarına, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan Sivas mebusu Hüseyin Rauf'a (Orbay), Ankara'daki Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy), Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami'ye (Günsav), Nazilli'deki Miralay Refet'e (Bele) ve Erzincan'daki Miralay Halid'e (Karsıalan) gayet müstacel ve şifreli telgraf gönderdi. Sulhün geciktirilmesi meselesinde iki aslî âmil bulunmaktadır: (i) *Boğazlar için Müttefikler arasında mutabakat-ı efkâr hâsıl olamamış bulunması sulhümüzü te'hir eden bir sebep olmuştur*. (ii) *Bolşevik muvaffakiyat-ı harbiyesi de sulhümüzün akdine en mühim bir mâni oldu*. Mustafa Kemal, Arab olmayan topraklar Türkiye'ye iade edildiği takdirde Müttefikler safında Sovyet Rusya'ya karşı silahlı vaziyet alacağını işar ediyor. Kafkasya Cephesi, Harekat-ı Milliyenin karargâhıdır yazıyor. İddia ettiğine göre Sovyet Rusya ile ittifak, Hindistan'dan Anadolu'ya değin süratli bir muzafferiyetlerin kapılarını açacaktır. Müttefiklerin Anadolu'ya asker göndermeleri gayr-ı kabil-i tatbiktir. Kafkas Seddi, güya, Türkiye'nin yıkımı saikiyle kurulmaya çalışılmakta imiş. Bu yanlış nazariye, Azerbaycan'ın

1183 The Times, 3 February 1920, *Red World Plot. Moslem Hordes to be Roused. German Agents at Work*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 238-240.

1184 A. L. Macfie, *British Views of the Turkish National Movement in Anatolia*, p. 34, 40-41; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 238, dipnot 689.

1185 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 39.

Bolşevikleştirilmesine yardım edişin temelini teşkil edecektir. Türkiye'yi tatmin edici bir sulhun istihsali, Mustafa Kemal'e göre, ikiyüzlü Müttefikleri silâh zoruyla hizaya getirmekle mümkün olabilecektir. Tüm bunlar ise İstanbul dışında Anadolu dahilinde teşekkül edecek kuvvetli bir hükûmeti mucibdir:

Ankara'dan Gayet müstaceldir
5/Şubat/1336/1920 Şifre

I, III, XII, XIII, XIV, XV, XX nci Kolordu K.
İstanbul'da Rauf Beyefendiye
Bursa'da Miralay Bekir Sami Beyefendiye
Nazilli'de Refet Beyefendiye
Erzincan'da Halid Beyefendiye

Kânunusani 336 [Ocak 1920] nihayetinde vaz'iyyet-i siyasiyemizin muhakemesi: Düvel-i Müttefikanın [Müttefik Devletlerin] Türkiye ile sulh akdi için Kânunuevvel [Aralık] nihayetlerine doğru gösterdikleri alâka, tehalük müntafi' olmuş [ortadan kalmış] ve Türkiye'nin sulhü gayrimuayyen bir zamana yeniden ta'lık edilmiştir [ertelenmiştir]. Düvel-i Müttefikanın birbuçuk senedenberi fiilen vücude getirdikleri emrivâkileri bizim sulhümüz için esas ittihaz etmek istedikleri anlaşılmıştır. Bu halde elyevm işgal altında bulunan Kilikya ve Urfa ve Maraş hattı ve Aydın vilâyeti ile bu iki kıt'ai meşguleye muvazi bir Antalya hinterlandının herhangi bir maske altında işgal eden devletlere terki ve Boğazların İngiliz hâkimiyetine tevdii istihdaf edilmekte idi. Boğazlardan maada olan şerait Müttefikler arasında bir senedenberi görüşülmüş ve anlaşılmış şeyler idi. Fakat Boğazların İngiltereye terki gibi bukadar vücuh ile ilk defa tebarüz eden mesele, bütün Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetinin İngiltereye tevdii demek olduğundan İslâm tebaasının feryadı ve Türklerin me'yus edilmesi gibi zâhirî sebepler altında Fransa ve İtalyanın şiddetle itirazını celbetmiştir. Binaenaleyh Boğazlar için Müttefikler arasında mutabakat-ı efkâr hâsıl olamamış bulunması sulhümüzü te'hir eden bir sebep olmuştur. Bolşevik muvaffakiyat-ı harbiyesi de sulhümüzün akdine en mühim bir mâni' oldu. Bu ihtimal Kânunuevvel zarfında sulhümüzün taciline bir sebep addolunurken muvaffakiyatın fevkalme'mul bir süratle tevessüü bilâkis bir sebebi te'hir olmuştur. Bolşevik harekâtının bizim sulhümüzün akdine tesir etmesinin sebebi sulh şeraiti ne olursa olsun teslimiyet-i tâmme ile kabul edeceğimizin şüpheli bulunmasıdır. Filhakika memalik-i meşgulenin terki zemininde bir sulhe silâhla mukavemet edeceğimize dair Yunanlılar ile devam eden muharebei milliye ve Anadolu'daki heyecan ve istihzarat gibi emarat-ı muknia mevcuttur. Maraş hâdisatı muhtemel şüpheleri daha ziyade izale edecek olsa gerektir. Diğer taraftan bizim sulhümüz akdedilmiş olsa bile Bolşevik muvaffakiyatı bize temas ettiği zaman Avrupanın vaziyeti yine nezaket kesbedecektir. Çünki Bolşeviklerle temas eden millet ya içtimaî veya siyasî bir tevhid-i harekâta veya onun seline müsellahan muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini intihap etmekliğimiz lâzımdır ki Düvel-i Müttefikanın bizim Bolşeviklere karşı silâhlı muhalefetimizi ümid edebilmeleri için birçok fedakârlıklarda ve lâakal bir senedenberi muvakkaten işgal altında bulundurdukları memalik-i gayr-i Arabîyeyi bize iade etmeleri icabeder. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı bir fedakârlığı istilzam eden böyle bir neticeye ancak ıztırar-ı tam altında karar verebileceklerdir. Ve bugün Düvel-i İtilâfiyenin kendilerini böyle bir ıztırara mahkûm görmedikleri muhakkaktır. Bizi tatmin ciheti mevzubahis olmazsa biri kahretmeğe ve binaenaleyh evvelemirde bütün esbab-ı mukavemetimizi kırmağa karar vermek lâzımdır. Türkiye'nin esbab-ı mukavemetini imha etmek tedabiri; Türkiyenin kat'î bir surette ihata ve muhasarasıdır. Türkiye elyevm Adalardenizi ve Karadeniz sevahilinde ve Avrupa cephesinde kuvvetli bir surette ihata edilmiştir. Suriye cephesi Hicaz'dan İskenderun'a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuvvetle ihtiyaçla, nifakla ve halkın teslimiyet-i mütevekkilânesi ile muhât addolunabilir. Irak ve İran cephelerinin maddî bir surette ve suret-i mutlakada mesdut olmıyan vaziyetleri seri' ve vâsi' istifadelere tabiaten pek müsait değildir. Mesafeler geniş ittisalât mefkut milletler gayr-i müdrik ve zaten dahil-i memleket de işgal altındadır. Türkiyenin diğer cephesi Kafkasya'dır ki gayrimüsait sulh şeraitine karşı müsellâh mukavemet azmini kendisine en ziyade bahşeden cephe orasıdır. Türkiye Kafkasyadan Bolşevik istilâsını teshil ve onunla tevhid-i harekât etmekle garbten şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için Müttefikler taarruzî harekât-ı sevkulceyşîye yapacak kuvvetleri süratle tedarik edemezler. Muktazi üssülharekelere ise tabiaten malik değildirler. Böyle bir harekât ancak Batum'da mevzuubahis olur ki buhalde dahi Kafkasya ile Bahrihazer'in arasını tıkamak için Batum'dan itibaren dörtyüz kilometreden fazla uzaklaşmak icabeder. Bu hal karşısında Düvel-i İtilâfiye Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasiyle kat'etmek plânını

bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Şimalî Kafkasya hükûmetlerinin istiklâllerini tasdik ederek anları celbettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emrivâkı yapmak için anları her suretle teşvik ve takviye etmektedir. Bundan maada bizzat kuvvet sevkıne de başlamışlardır ki bu kuvvet tesiriyle hem Bolşeviklerle müsademeyi tesri' etmek ve hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men' ve murakabe eylemek fikrindedirler. Plân; kemal-i ciddiyet ve fart-ı istical ile tatbik olunmaktadır. Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'i bir sed vaziyeti almasiyle memleketimiz mahsur kalırsa artık Türkiye için esbab-ı mukavemet esasından yıkılmış olur andan sonra mevcudiyet-i siyasiyelerini tamamen za'yedebilecek olan Anadolu Türkleri Düvel-i İtilâfiye zâbitleri kumandası altında müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek hem Kafkasya milletlerinin İtilâf itaatinde tutulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını te'min için kan dökeceklerdir. Bu halde Düvel-i İtilâfiyeye teslimiyet-i mutlaka halinde Türkler için feda-yi nefsetmekten kurtulmak emin değildir.

Binaenaleyh Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiyenin mahv-ı kat'îsi projesi addedip bu seddi Düvel-i İtilâfiyeye yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda hertürlü tehlikeleri gözealmak mecburiyetindeyiz. Esbab-ı mukavemetimizi imha edecek tedabirin ikincisi fiilen mevcut olan idarei müşterekeden bilistifade Türkiyeyi dahilden oyarak inhidam ettirmektir. Bu hususta memlekette mevcut olan nifak-ı siyasî İtilâf elinde eniyi bir vasıtadır. İtilâfçılar bu vasıtadan ve bâzı makamatın teslimiyet-i mutlaka temayülünden istifade ederek çalışmaktadırlar. Tabii ilk işler Kuvayi Milliyenin inhilâli ve Türkiyenin elinde kalan esliha ve cepanenin gayrikabil-i istifade kılınmasını evvelemirde te'min etmektir. Birinci derecede Kafkasya plânını ve ikinci derecede inhidam-ı dahilîyi te'mine muktazi zamanı İtilâfiyûn ancak zayıf, müteredditi hükûmetler sayesinde te'min edebilirler. Çünki bu kabil hükûmetler İtilâf tazyikına serfürû ederek kuva-yi dahiliyenin inkişafım pek ziyade tahdit ettiği gibi efkâr-ı umumiyeyi mütemadiyen havf ve endişe içinde tutarak resmî ve gayriresmî mukarrerat ittihazına suret-i kat'iyyede mâni olur. Eğer bundan maada Düvel-i İtilâfiye İstanbul'un şayanınazar olan bütün zevatiyle dahil ve harici akla gelebilecek bütün mehafili ile bilvasıta temas ederek millete bilâinkıta gayrivâzıh ve gayrisahih ümidler telkin etmektedirler. Bu telkinat dahi zayıf bir hükûmetin bahşettiği zamanı tezyit ve teshil etmektedir. Bu suretle kazanılan zamanlardan istifade ederek İtilâfiyûn nihayet Türkiyenin muhasarası ve inhidam-ı dahilîsi tedabirini ikmal edecekler ve ondan sonra maskelerini birdenbire atarak İstanbul'da vâsi' mikyasta tevkıfata, mahsur Türkiyenin muhtelif cephelerinde tahşidata ve abluka tedabirine başlıyacaklar ve aynı zamanda hükm-ü idam mahiyetinde şerait-i sulhiyelerini tebliğ edeceklerdir. İşte 5/Şubat/36'da aleyhimize tatbik edilmekte olduğunu gördüğümüz plân budur. Bu plânın teşrihi bize teveccüh eden tedabir ve vazaifi göstermektedir. Bu tedabir berveçhiâtidir. Şark cephesinde resmî veya gayriresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak yeni Kafkas hükûmetleriyle ve bilhassa Azerbaycan ve Dağıstan İslâm hükûmetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilâf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak Kafkas milletleri bize sed olmağa karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak ve dahilen teşkilât-ı milliyeyi son derecede tevsi ve takviye ve esliha cephane ve malzememizi vermemek için silâh istimal etmektir. En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek ve anı maskesini atup memleketin bütün unsur-u mukavemetini tevhid edecek vesile i'tasına icbar eylemektir. Bunu ancak vaziyeti bu suretle muhakeme eden kat'i karar sahibi, bir hükûmet yapabilir. Zaten Şark cephesinde kuvvet istihzaratı ve şiddetle mukavemet gibi bazı nikat, munhasıran böyle bir hükûmet sayesinde mümkinülhusuldür. Böyle bir hükûmet hudutlara mütaallik sulh şeraitimizi ve bu şeraitin kabulunu te'hire takatimiz kalmadığını resmen ilân ile beraber hıttai Şarkıyeye mütaallik yukardaki tedabire ve memleketin hîn-i hacette memleketin Anadolu'dan idaresini mümkün kılacak ihzarat-ı saireye bilfiil tevessül eylediğini de izhar eyler. Buna karşı İtilâfçılar fikr-i katilerini irae etmek mecburiyetindedirler. Eğer bu bizimle müsademeyi kabul suretinde tecelli ederse biz bu müsademeye iki ay sonra vaki olacağından daha müsait şerait dahilinde ve İtilaf manzumesinin hazırlığını daha ikmal etmemiş bulunduğu zamanda dahil olacağız. Müdafaai Hukuk Cemiyeti için de müstacel bir vazife, vaziyet-i siyasiyenin icabatına muvafık tedabiri, hükûmetle tesrii mutabakat-i efkâr dahilinde ittihaza imkân olup olmadığını biranevvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet ihdasına imkân yoksa maatteessüf ümidbahş olmağa sebep görülmüyor. Aldanmıyarak bu vaziyeti şimdiden müşahede ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine ittihaz edeceğimiz tedbir Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek ve derhal Kafkas milletlerine müracaat etmek ve derhal yukarda bildirilen tedabire resmî ve gayriresmî ve fakat fiilî olarak teşebbüs etmektir. Bu hattıhareket dahilinde dahilî ve haricî inkıtaı münasebat nevakit ve ne suretle vukua geleceğini

tahmin etmek kaabil değidir. Fakat işler bir defa bu yola girdikten sonra inkıtaı münasebat herhalde uzak görülmemelidir.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal[1186]

Stefanos Yerasimos: *5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde Mustafa Kemal uzun bir analizden sonra farklı sonuçlara varacaktır. 23 Haziran tarihli Amasya mektubundan sonra Mustafa Kemal'in bu konudaki ilk yazısı olan bu belge, hem o dönemin değerlendirilmesi, hem de Kafkas seddi sorununun kavranması bakımından çok ilginçtir. Bu yazı tüm kumandanlara ve İstanbul'da toplanmış bulunan Meclis'e katılan Rauf Bey'e gönderilir. Bütün bu yerlerden cevap gelir, kimse Bolşeviklerle anlaşmaya taraftar değildir. Ancak en ilginç tepkiler Erzurum ve İstanbul'dan gelir*.[1187]

Fransız *Journal des Débats* gazetesinin haberi: *Anadolu'da milli hareket ve Bolşevikler. Rusya'dan dönen subaylardan bir kısmı, Mustafa Kemal'in yanına gönderilmektedir*.[1188]

Amerikan *The New York Times* gazetesinin haberi: *Ankara kızıl ve Bolşeviktir. Genç Türk Kızıl ordusu, yakında İstanbul'a yürüyecek!*[1189] *The New York Time*sin bir başka haberi: *Müttefiklerin Moskova'ya bir Polonya Ordusu göndermesini isteyen Mareşal Foch'un savunduğu teoriden Fransa vazgeçmemektedir. Polonya ve Romanya birlikleriyle, Polonya'yı korumak için değil de, Sovyetleri ezmek için bir savaş düzenlemek istemektedir*.[1190]

İtalyan *Corriere d'Italia* gazetesi: *Bolşeviklerin Türklerle Anlaşması*.[1191]

6 Şubat 1920. Ankara'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Şark Cephesi'nde resmî veya gayrıresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini*[1192*] *arkadan yıkacak tahşidata başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve bilhassa Azerbaycan, Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilaf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak. Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak*.[1193]

Batılı güçlerin Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yanında tutum takınarak Türkleri Bolşeviklerden ayırmak için nasıl dolaplar çevirdiklerini ayrıntılarıyla anlattı. Ek olarak, Kafkaslar'ın, Türk ulusal hareketinin İtilaf kuvvetlerine yönelik bir karşı taarruza geçebileceği "tek olanaklı cephe" olduğunu da söylüyor. Mustafa

[1186] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika No: 388; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No: 1260. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Vesikanın ibtizalî 2025 Türkçesi sürümüne yakın bir suretini şu kaynaktan okumak mümkün: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 134-137.

[1187] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1188] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 361. Rusya'daki esir Türk subaylarının fidyesini İngiltere'nin ödemiş olduğu göz önüne alınırsa, bu, oldukça düşündürücü bir gelişmedir.

[1189] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 361. "Amerikan basını da Kurtuluş Savaşı yıllarında kimi zaman TBMM ordusundan *Türk Kızıl Ordusu* diye bahseder ve Türk subaylarının Bolşevizmden övgüyle söz ettiklerini yazar." Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 92.

[1190] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 771.

[1191] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203, dipnot 33.

[*] Kafkas Seddi projesi, birden fazla zaviyeden mütalaa edilmektedir. Birisi, Batıcı dost bir Türkiye'ye istinaden Sovyet Rusya'ya karşı Kafkasya'dan itibaren sedd çekmek. Bir diğeri, Yerasimos'a (2000) göre "Bakû petrollerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapamak ve Sovyetlerle Anadolu hareketinin birleşmesini önlemek için İtilâf devletlerinin elinde bir tek yol kalmaktadır; Taşnak, Menşevik ve Müsavatçılara dayanan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir set kurmak." (s. 111). Müttefikler zaten Kafkasya'yı tahliye etmiş durumda. Binaenaleyh Kafkas Seddi'nin kabil-i tatbik senaryosu, birinci senaryodur.

[1193] Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, s. 215; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 265.

> Kemal devamla, üç Transkafkasya devletinin Batı yanlısı bir set oluşturması durumunda, bunun bağımsız bir Türk devleti kurma yönündeki tüm umutların sonu anlamına geleceğini vurguluyor. Bu yüzden de Türklerin Kafkaslar'da Bolşevik kontrolünü kolaylaştıracak her şeyi yapmaları gerektiğini belirtiyor.[1194]

Açıklamalı [ÖA4]: Bülent Gökay Türk ulusal hareketi diyor. Kendi şahsî görüşlerini yedirmiş. Halbuki M. Kemal siyasal İslâmcı söylem istimal ediyor. Bu kısım çıkartılabilir.

İngiliz istihbaratı, Mustafa Kemal'in bu ve emsali diğer şifreli telgraflarını birkaç ay içerisinde deşifre edecektir.[1195]

Doktor Rıza Nur:

> Bu aralık Bolşeviklik Rusyada alabildiğine gidiyor. Enver Paşa, onun peşinde Doktor İbrahim Tali' (Dürzi), Halil Paşa, Cemâl Paşa, Bedri, Küçük Tal'ât gibi bir takımları Rusyada bolşevikler ile beraber. Mustafa Kemâl bolşeviklere ümit bağlamış, ora ile temasa girmeye çalışıyor. Adamlar gönderiyor. Halil [Kut] ile muhabere tesis ediyor. Zannınca bolşeviklik ve komünistlik çok iyi şey; Türkiye bu sistemle yaşamalı, Ruslarla birleşmeli, aklınca Rusyadaki Türk ve Tatarlardan Rusların iştiraki ile yardıma bir ordu getirecek. Bunun adını da Yeşil Ordu koyuyor. Bu havadis her tarafa yayılıyor. Herkes hayrette. "Yecüc, Mecüc mi" geliyor![1196]

***

İstidrat: *Sovyet Rusya'da Kızıllar ve Beyazlar arasında yaşanan iktidar savaşının sirayet ettiği bölgelerden biri Kuzey ve Güney Kafkasya'ydı. Bu bölgede hem Kızıllara hem de Beyazlara direnç gösteren Yeşiller adlı isyancı köylü ve Kossak gruplar da mevcuttu. Yeşiller içinde zamanla Kızıllara ve Beyazlara dönük bir eğilimin olduğu müşahede edilmektedir. Örneğin Tambov'da ayaklanan Antonovcular (Yeşiller) ve Krasnodar bölgesindeki Yeşiller daha çok Beyaz Ordu'ya yakınlık duyarken, Nestor Mahno komutasındaki Ukrayna Yeşilleri, Kızıl Ordu ile zaman zaman ittifak yapmışlardı. Türkistan'daki Basmacılar ve Kuzey Kafkasya'daki Dağlılar ise Bolşevik karşıtı Yeşiller olarak ön plâna çıkmışlardı.*[1197]

> Rusya'daki Yeşilordu hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında Soci ve Suhumi bölgelerinde çıkan bir Rus Hristiyan küçük köylü hereketidir. 1919 baharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve Kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmiştir. Sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin ne İslamlıkla, ne Dağıstan'daki hareketle ne de Anadolu ile bir ilgisi vardır. Ancak 1920 yılının başında Kızılordu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu bu hareketle yakından ilgilenmiş, ancak bunun niteliğini propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıtmıştır.[1198]

> Rus iç savaşında Makhno adında Yahudi düşmanı bir köylü haydutun yönettiği, Yeşil Ordu'dan esinlenmiş silahlı bir çete vardı. İslamın rengi yeşil olduğundan, Türk ulusal direnişini destekleyenlerin bir kısmı, Yeşil Ordu'nun Müslüman komünistler tarafından kurulduğuna inanıyordu ve özgür Anadolu'da benzer bir organizasyon kurdular. Adı yine Yeşil Ordu'ydu ve Müslümanların bile denetimine girmek istemeyen Çerkezlerin ilgisini çekmişti. Disiplinsiz asi savaşçıların yanı sıra Türkiye'de az sayıda Marksist görüşlüler vardı;

1194 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94. "Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi çember içine almaları karşısında Kafkas Hükümetlerini yıkarak Bolşeviklerle birleşilmesi ve Doğu'da seferberlik yapılması ile ilgili görüşlerini Karabekir'e bildirdi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 362.

1195 PRO, FO, 371/E 6151/262/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94, dipnot 71.

1196 Dr. Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım* (H. Schmit, haz.) içinde (c. 3, s. 592). İstanbul: Altındağ Yayınevi. "Anadolu'da beliren ve genel olarak Mustafa Kemal'in liderliğine ve politikalarına karşı çıkan Yeşil Ordu [..]" A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 231.

1197 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 113.

1198 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111, dipnot 113.

bunlar genelinde yönetici sınıfına mensup ailelerin Almanya'daki Spartakist hareketten etkilenen çocuklarıydı ve umutlarını Bolşeviklerin dillendirdiği dünya çapındaki devrime bağlamışlardı.[1199]

Tunçay'ın sunduğu Yeşilordu Talimatnamesi'nden örgütün Asyacı (Avrupa karşıtı, "Asya Asyalılarındır"), kapitalizm karşıtı olduğu, fedaileri, örgüte girişteki usulleri, gizliliği, hainleri idam etmesiyle İttihat ve Terakki'nin 1908 öncesini andırdığını söyleyebiliriz. Önemli bir özelliği her muharebe ve askerliği "nefretle" karşılamak, devrim gerçekleştiğinde halkı askerlikten kurtarmak amacıydı (ordu düşmanlığı). Sosyalizmin İslamiyete ne denli benzediği ve Yeşilordu'nun sosyalizmden yararlanmak ve ona yardımcı olmak amacını güttüğü belirtiliyordu.[1200]

***

Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1920 tarihli şifreli telgrafında belirttiği Bolşeviklerle ittifak meselesine Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmed Cevdet, Bandırma'daki 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet ve 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir çekince koyacaklardır. Ahmed Cevdet, Kürdistan mıntıkasındaki içtimaî düzenin Bolşevikliğe muvafakat etmeyeceğini ifade edecektir. Yusuf İzzet, Bolşeviklerle ittifak kurulup Kafkas Seddi'ni yıkmak kuvvetle muhtemel İtilâf Devletlerinin ablukasını ve işgalini artıracaktır. Karabekir, İngiliz Kaymakam Rawlinson'la mülakatına istinaden Kafkas Seddi stratejisinin Türkiye'yi işgal ve yıkıma uğratmayacağını ve dahi Bolşeviklerle kara bağlantısı sağlanmadıkça Bolşeviklerle ittifak edilmesinin mahzurlu olacağını çünkü memleketin İtilâf tarafından ezilebileceğini belirtecektir. Karesi'deki 61'inci Fırka Kumandanı Köprülülü Kâzım, Düvel-i İtilâfiyenin Yunan kuvvetlerine müsaade etmesine sebebiyet vereceği için Bolşeviklerle ittifaka henüz taraftar değildir. Mardin'deki 5'inci Fırka Kumandanı Mehmed Kenan maliyenin mevcut vaziyeti karşılamakta zorlandığı vechile *seferberlik ve tahşidat yapmak ve taarruzî mahiyette harekâtta bulunmak ve Bolşevikliği Anadoluya ithal etmek vaziyetimize muvafık görülmemektedir* diyecek fakat Bolşeviklerle hoş geçinilmesini münasib telakki edecektir.[1201]

7 Şubat 1920. Sovyet Rusya *5. Ordu Askerî-Devrim Konseyi Başkanı İ. N. Smirnov tarafından verilen emir doğrultusunda Kolçak hem de Pepelyayev kurşuna dizildiler*.[1202]

Ekim'de Kızıl Ordu Urallar'ı aşar, Kolçak'ın başkenti Omsk'u ele geçirir, 100 bin tutsak alınır. Kolçak, Sibirya'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı Fransız Generali Janin'e sığınır. Durumunu nâzik gören General Janin, Amiral Kolçak'ı Bolşeviklere teslim eder. Kolçak, 7 Şubat 1920'de yargılanır ve idam edilir.[1203]

ABD'nin Viyana Komiseri, Washington'a 109 numaralı telgraf keşide eyledi:

Telgraf
7 Şubat tarihinde Viyana'daki Amerikan Komiserinden alınan telgraf.
No: 109

Anadolu'da bulunan İngiliz denetim subaylarına Büyük Britanya ordusu yetkililerince gönderilen bir gizli mesajda, iç bölgede bir radyo istasyonu bulunduğu, bu istasyonun mesajlar alıp verdiği, *Kızıl Ordu*'yla iletişim kurduğu bildiriliyor. Alıp verilen mesajlar şifrelidir ve bunları çözmek mümkün olmamıştır.

79 numaralı mesajıma değinerek, bu durumun kızıl propagandayı açıkladığını belirtmek isterim. Milliyetçiler bu istasyonu denetim altında tutmaktadırlar. Şimdiye kadar İngilizler bu istasyonun nerede olduğunu saptayamamışlardır.

1199 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 226-227.
1200 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 427, sonnot 255.
1201 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 15, Vesika No: 392, 393, 394, 397, 398.
1202 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 154.
1203 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.

Bu bilgiyi Paris'teki Grew'e de ulaştırdım.[1204]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi, "Kafkasya ve Türkiye'de Bolşeviklik" sernameli haber neşretti: *Moskova'dan alınan bir telgrafa göre, Tiflis'te bir Bolşevik devrim başladığı ve aynı karakterde bir hareketin Anadolu'da da baş gösterdiği belirtil*iyor.[1205]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Londra muhabirinin İngiltere Savaş Bakanlığından aldığı bir haberi telefonla ilettiğini yazıyor: "28 Ocak akşamı, Gelibolu yarımadasında Türklerin teslim ettiği savaş malzemesi depolarına karşı, milliyetçi Türklerce düzenlendiği sanılan bir baskın yapıldı. Bu malzemeyi Fransız askerleri koruyorlardı; fakat bu askerler üstün kuvvetler karşısında varlık gösteremedi ve saldırganlar 8500 tüfek, 3 000 makinalı tüfek, 1 500 000 fişek ele geçirdiler. Bu malzemeyi Asya kıyısına taşıyıp taşıyamadıkları bilinmiyor."*[1206]

11 Şubat 1920. *Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Osmanlı meclisinde önde gelen bir ulusçu lider olan* Hüseyin Rauf (Orbay), Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'yle (Çakmak) *görüşerek, İngilizlere basit bir mesaj ulaştırmasını istedi: "Eğer İngilizler bizim Türkiye'deki bağımsızlığımızı desteklerlerse, Kafkaslar'da Bolşeviklerin durdurulması konusunda önemli bir rol oynayabilir".*[1207]

Rauf Bey bu raporu [Mustafa Kemal'in 5 Şubat tarihli istikşafî mahrem telgrafını] aldıktan sonra 11 Şubat'ta, Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşür. Ondan, "İngilizlerle açıkça konuşarak bağımsızlığımızı onaylamak şartıyla Kafkas durumuna bizim etkili olabileceğimizi ve Bolşevik akımının Kafkas dağları kuzeyinde durdurulması olasılığını anlatmasını" ister. Fevzi Paşa ise daha da ileri giderek: "Birinci ve Onbeşinci (Kâzım Karabekir Kolordusu) kolorduların Bolşeviklere karşı savunma amacıyla seferber edilmesi için İtilâf Devletleri katında girişimlerde bulunmaya Vekiller Heyetini teşvik etmektedir". Böylece bir süre sonra Ankara'da Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olacak kişiler, Mustafa Kemal'in önerilerinin tam tersini yapacak ve bunları anlatan Rauf Bey'in telgrafının kenarına bir el, telgrafın bu içeriğine rağmen "İstanbul'un rapora cevabı hemfikirdir" diye not düşecektir. Bu dönemde yapılacak başka bir şey yoktu.[1208]

Rauf'un Harbiye Nezareti Seryaveri Salih (Omurtak) vasıtasıyla Mustafa Kemal'e gönderdiği mezkur telgrafın suretidir:

Ankara'da 20 inci Kolordu Kumandanlığına

Harbiye
11/2/336

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 - Vaziyeti umumiyei siyasiye hakkındaki ra- poru mahrem rufeka kemali takdir ve şükranla okudu. Cümleten aynı fikirdeyiz. Dün Harbiye Nazırı Fevzi Paşa ile görüştüm. Vaziyet hakkında bu nokatı nazara göre kendisine izahatta bulundum. İngiliz kıtaatı Kafkasyaya çıkmaya başlarsa fiili mukabele zarurî olacağından evvelce olduğu gibi Hükümet ve milletin ayrı gayrı bir şekilde kalmaması için Sadrıazam ve heyeti vükelâyı tenvir etmesi ve İngilizlerle açıkça konuşarak istiklalimizi tasdik eylemek şartiyle Kafkas vaziyetine bizim müessir olabileceğmizi ve Bolşevik ceryanının Kafkas dağları şimalinde tevkifinin mümkün olacağını anlatmalarını her halde İngilizlerin vaziyetlerinin bir an evvel tavazzuh ettirilmesine milletin intizar eylediğini söylemelerini bildirdim. Müşarünileyh tamamen bu nokatı nazarda müşterek olup Sadrıazam ve rüfekası nezdinde çalışacaktır. Anadolu'nun takviyesi için Müsteşar, muamelati zatiye ve saire gibi mühim makamatı askeriyede

[1204] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 58. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1205] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 272.

[1206] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 164.

[1207] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91.

[1208] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 389, Rauf Bey'den Mustafa Kemal'e, 12 Şubat 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 115-116. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

tasfiyeye sureti umumiyede taraftar olduğu anlaşılıyor. İsmet Beyin vürüdüna kadar da bir teşebbüste bulunmıyacağı maruzdur. İsmet Bey buraya gelince her hangi makama tayini lâzım geleceğine dair izah eylediğimiz listeyi göreceğiz.

2 - Fevzi Paşa Birinci ve onbeşinci kolorduların Bolşeviklere karşı müdafaa maksadiyle seferber edilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmaya Heyeti Vükelâyı teşvik etmektedir. Efendim.

Rauf
Harbiye Nezareti Seryaveri Salih[1209]

Kâzım Karabekir, 5 Şubat tarihli mahrem telgrafa cevaben şifreli telgraf keşide eyledi. Karabekir, *raporu alınca Rawlinson'la uzun bir görüşme yap*mıştır. *Rawlinson Aras nehri ve Soğanlı dağlarının iyi bir savunma hattı olacağını, İngiliz kuvvetlerinin gerekirse onları destekleyebileceğini söyle*miştir.[1210]

İngilizler başlangıçta, kendi deyimleriyle, Enveristlere karşı, Kemalistleri kullanmayı denerler. 11 Şubat 1920 günü Karabekir Paşa'yı görmeye gelen Rawlinson, Bolşeviklerin Enver Paşa ile birlikte bir sürü orduyla Kafkasya'dan Güney'e indiklerini, bu orduların ya da ordulardan birinin komutanlığını Enver Paşa'nın yaptığını söyler. Rawlinson, "Enver, bir islâm ordusuyla sınırınıza dayanırsa ne yaparsın?" sorusunu yöneltir ve Musul'dan Karadeniz'e kadar Türkler ve Musul'dan Güney'e de İngilizler cephe kurarlarsa, Enver ve Bolşevik ilerlemesinin durdurulabileceğini belirtir.[1211]

14 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Bir müslüman ajanın verdiği rapora* göre *"Rauf Bey, bolşeviklerin milliyetçilere para yardımı önerdiklerini, fakat milliyetçilerin ilkelerini satmayı istemediklerinden, yardımı teşekkürle reddettiklerini söyledi."*[1212]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. 11 Şubat tarihli ve Rawlinson mülakatına ilişkin telgrafın okunduğunu belirtiyor. 5 Şubat tarihli mahrem telgrafda Sovyet Rusya'yla ittifak edilib edilmesin mevzulu *soruları bir daha* terviç ediyor. *Karabekir cevap veri*yor, *Rawlinson'la yaptığı görüşmenin, Kafkas seddinin artık söz konusu olmadığını gösterdiğini yaz*ıyor. *Oysa Rawlinson, olsa olsa İngilizlerin bu seddi kurmak için asker gönderemeyeceklerini söylemiştir ve zaten Türklerden yardım istenmesi de bu nedenledir*. *Bunun için, Karabekir, doğuda bu seddi yıkacak bir harekâtı gereksiz bul*maktadır.[1213] Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal ve rüfekasının "Kafkas Seddi"nden anladıkları, Müttefiklerin Türkiye'yi yıkma planıdır. Bu anlayışın tek bir kusudur vardır: Tamamen safsatadır.

Karabekir, Mustafa Kemal'e cevabî şifreli telgraf keşide eyledi. *22 Ocak'ta yazdığı "ustalıklı tarafsızlık" konusundaki düşüncelerini tekrarlar ve bu yıllarda bir Türk-Sovyet ittifakına karşı olanların kullandığı beylik bahaneyi öne sürer: "Eğer Sovyetlerle ittifak yapılırsa İtilâf Devletleri kızacak, Türkiye'yi yutacaktır." Oysa tüm Anadolu hareketi İtilâf'ın Anadolu'ya gönderecek kendi askeri olmadığı olasılığı ve gerçeği üzerinde kurulmuş ve kazanılmıştır. Karabekir telin sonunda da karşı saldırıya geçer: Kafkaslara gönderilmiş olan İtilâf'ın bir tek kıtası yokken bu Kafkas seddi hikâyesinin nereden çıktığının "lütfen" bildirilmesini ister*.[1214]

Burdur'daki Ahz-ı Asker Reisi İsmail Hakkı, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına şifreli telgraf gönderdi. İtalyanlar, Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle anlaşıp anlaşmadığı hususunu araştırıyor:

1209 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 492-493.
1210 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116.
1211 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 541.
1212 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 1, s. 375; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 428, dipnot *.
1213 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116.
1214 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116-117.

20. Kolordu Kumandanlığına

Burdur İtalyan zâbiti gazetelerde sermâye-i makâl olduğundan Hareket-i Milliye'nin Bolşeviklerle uzlaşıb uzlaşmadığını sordu. Maʿlûmâtım olmadığını ve maʿa-hazâ Bolşevizmin en yeni kavâʿide tâbiʿan hakk-ı istiklâl ve cânı musaddak Türk ve İslâm kuvvetini ihmâl etmeyeceğini ve evvel, âhîr nazara alınması lâzım geleceği cevâbında bulundum. Tenvîre emir ve müsâʿadeleri. Kalem Reʾîsi İsmail Hakkı[1215]

Açıklamalı [ÖA5]: Yarım kalmış, tamamla.

14/15 Şubat 1920. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına (Mustafa Kemal'e) şifreli telgraf gönderdi:

[..] Ecnebi matbuatından ve Erkânıharbiyei Umumiyenin neşriyatından sarahaten anlaşılıyor Düvel-i İtilâfiyûn Şarkta bir (aazmtm) [*şifresi çözülememiş kelime*] Rus-Turan plânından kuşkulanıyor. Ve Türklerin muavenetiyle âlem-i İslâmı ayaklandırmak ihtimalât-ı kaviyyesinden bahsolunuyor. Bir taraftan Türkiye berhayat kalırsa konferansın iflâs etmiş addolunmasını neşr ve ilân eyliyen Venizelos son zamanlarda Türklerin Bolşeviklerle iştirak ve harekâtını idd[i]a ediyor. Bir Gürcistan Nazırı daha on gün evvel (PKTYYE) [şifresi çözülememiş kelime] gelerek halka verdiği alenî nuktunda Anadolu'da Mustafa Kemal, Fuat Paşalarla Rauf Bey ve rüfekasının Bolşeviklik ilân ettiklerini söylüyor. Yani aleyhimizdeki fikirler ve şüpheler şarktan ve garbtan alevlendiriliyor. İşte şimdi bütün hail ve

15 Şubat 1920. Ankara'daki Mustafa Kemal, Sivas'taki Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti merkezine telgraf gönderdi: *İzmir'de Türk Milli kuvvetlerinden Yunanlılarla pek cesurane harp etmekte bulunanlar, Kafkasya'dan Bolşevik ordusunun serian Türklere muavenete geleceklerini Fransız ve ingilizlerin endişede olduklarını söylemekte ve bu havadislerden dolayı müstağrakı meserret bulunmaktadırlar*.[1216]

Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Vekili Hayri, Burdur Ahz-ı Asker Reisi İsmail Hakkı'nın telgrafını Ankara'ya keşide etti:

Ankara 20. K[olordu] K[umandanlığına]

Hey'et-i Temsîliye'ye:

Burdur İtalyan zâbiti 14 Şubat [13]36'da dâireye gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın İtalyanlar hakkındaki niyâtında[n] sarîh maʿlûmâtları olmadığını ve İtalya ile hüsn-i münâsebetle beraber Bolşevikler ile ittihâd mümkün olacağı zemîninde mütâlaʿada bulundu. Endişeleri zâhirdir. Gayr-i katʿî nezâkete usûl-ı mübhemi te'mînâtkârâne cevâb verilmişdir. Hey'et-i milliyelerden Burdur İtalyan müfrezesine çekilmelerinin teblîği muvâfık ise irâdesi. Burdur Kalem Reʾîsi İsmail[1217]

16 Şubat 1920. Bursa'daki 56'ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami (Günsav) Bey, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Telgrafta belirtildiğine göre Fransız Filo Kumandanı Amiral de Bon, Bekir Sami Bey'i ziyaret etmiş ve bu görüşmede *Bekir Sami Bey'in Türkiye'nin Bolşeviklerle işbirliği yapacağını söylemesi* üzerine Amiral de Bon, *dehşetle yerinden sıçra*mıştır.[1218] Bekir Sami, Bolşevikleri Asr-ı Saadet Müslümanlarına nisbet etti, ulemayı tenkid etti:

[..] Bolşevik muvaffakıyat-ı ahîresi kendi prensiplerinin Rus kitlei içtimaı ruhuna uygun geldiğine ve İslâmiyetin Bidayet-i Zuhûrunda olduğu gibi Bolşevikler de asrımız kitlei avamın ihtiyaç-ı ruhî ve maddîsine tetabuk etmekte bulunduğundan seri' bir surette beşeriyet ve bilhassa Asya akvamı arasında hüsnükabule mazhar

[1215] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 501.

[1216] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1991, s. 216.

[1217] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 501.

[1218] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika no: 396; Aktaran: Fatih Selçuk. (2022). *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)* içinde (s. 185, dipnot 468). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

olacağı kaviyyen zannolunmaktadır. Asırlarca (Allah nevm-i gafletten ikaz eyliye) teranesiyle Hocaların uyuttuğu Âlem-i İslâm, Bolşevik sistemi sayesinde cidden uyandırılmağa muvaffakiyet hâsıl olursa ne saadet ne azîm muvaffakiyet. [..][1219]

Açıklamalı [ÖA6]: Tamamını iktibas et.

17 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre *Anadolu'daki Ulusçular, Enver (Paşa'nın) İran'dan Maraş'a dek komuta ettiği yüce bir Bolşevik İslâm Ordusu'nun başında harekete geçmek niyetinde olduğuna dair epeyi propaganda yapıyorlar*.[1220]

*Teali-i İslâm Cemiyeti yayımladığı bir bildiride, "İstinat ettiği nazariye-i esasiye ne olursa olsun tatbikatı efrad ve heyetin hakk-ı hayat ve hakk-ı temellükünü ihlâl suretinde tecelli ettikçe, bolşeviklik ahkâm-ı İslâmiye ile hiçbir vech ve surette tevfik kabul etmeyecek derecede hal-i tebayün ve taarruzdadır" fikrini işlem*ektedir.[1221] İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin haberine göre *Le Temps* gazetesi, *Türkiye'yi bolşevizme karşı muhtemel bir kale olarak göster*miş; Teâli-yi İslâm Cemiyeti, bu habere atfen *bolşevikliğin İslamlığa aykırı olduğu*nu açıklamıştır.[1222]

19 Şubat 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Hamdullah Suphi bir Türk sosyalistidir. Haçlıları durduran Türkler, İslâmın kılıcı oldu dedi. Türk basınında yer aldı. Toleranslı müttefik sansürü bunları engellemedi*.[1223]

20 Şubat 1920. Boris P. Şeholdayev, partizan birlikleri kumandanı Gikolo'ya telgraf gönderdi. Buna göre *Nuri* [Killigil] *Paşa'nın İngilizlerle anlaştığı söylentileri* deveran etmektedir.[1224]

Ankara'daki ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal, Berlin'deki Talat'a tafsilatlı bir cevabî mektub gönderdi. Müttefiklerin müsbet karşıladıkları Teşkilât-ı Milliye ile anlaşmaya çalıştıklarını bildirdi. İttihadçılar tarafından alınacak her siyasî kararın en nihayet kendi tasdikinden geçmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca, İslâm Konferedasyonu kurmak siyasî hedefinin Mustafa Kemal tarafından belirtilmiş olması, dikkat çekicidir. Bolşeviklerle ortak düşman muvacehesinde işbirliğine gidilmiştir:

Vaziyetin kısa muhâkemesi:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklalini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zımmen müdafaayı esas ittihaz etti. Teşkilât-ı milliyye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyat-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevlid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilat-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.

Medenî ve zahirî ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye

[1219] Bursa'daki 56'ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami'den Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına şifreli telgraf; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika No: 396.

[1220] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.

[1221] Alemdar, 17 Şubat 1336, *Müslümanlık ve Bolşeviklik*, s. 2; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10, dipnot 8. "17 Şubat 1920 tarihli Alemdar, İslâm Yükselme Derneği'nin bildirisine yer verir. Bildiriye göre, *bireyin ve toplumun yaşam ve mülkiyet haklarını uygulamada çiğneyen Bolşeviklik, İslâmiyet ile hiçbir biçimde bağdaşamaz*." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 656.

[1222] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 105.

[1223] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 621.

[1224] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114.

vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntehap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransızları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahallî teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.

Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

Daha ciddî esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyettar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasî formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra, (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnuniyye kabul edilmiştir.

(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır.

Azerbaycan, Şimâlî Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arîz ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa Şimâlî Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürûd eden ma'lûmattan henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitânın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrerat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak. Ve âtiyen istiklâllerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecellî eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olunduğuna göre İtilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederen Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliyye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedakârlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord) bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzami tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakıyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakıyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve îtilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairasinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfi ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasiyle grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittila hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhıştır. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtiyle belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyle Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliyye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi iğfal ederek Kuvayı Milliyye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükûmet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkki edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecbiriyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartiyle bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmiyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbesti-i harekâttan mahrum

bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiyye karşısında mesai-î âtîyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükûmetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesai edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsatının akîm bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimeden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârızım. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâîi hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesaîyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhtan sonraki mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumi'ye duhulün zaruri olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü aramak mantıksız olduğunu alel'ıtlak Kanun-u Esâsî ahkâmina mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azîm tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasîliğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâîsini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafi tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında bulundukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyle kaim mühim vezayıf üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehil buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatteessüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaidde bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka

> muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'i ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.
>
> Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey vasıtasıyle olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsatımızı zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.
>
> (Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığımı bilmesi münasip olur.[1225]

Heyet-i Temsiliyenin İstanbul mümessili İttihadçı Kara Vasıf, Ankara'daki Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Türkiye'deki ihtilal hareketini temsil* eden *Karakol Cemiyeti'nin Kafkasya'daki delegesi Baha Sait Bey aracılığıyla Bolşeviklerle bir ittifak antlaşması yaptığını* bildiriyor. *Kara Vasıf Bey, antlaşmanın* Bâb-ı Âlî *Heyeti Vekile'nin onayından sonra teati edilerek geçerlilik kazanacağını bildirmektedir*.[1226]

21 Şubat 1920. Sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi: *İttihatçılar Bolşeviklerle anlaşmak istiyorlar*.[1227] *Şeyhülislam-ı sabık Mustafa Sabri Efendi Hazretleri de, "Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün Rusya ezeli düşmanımızdır diyerek seni Almanlarla beraber harbe sokanlar bugün de Bolşeviklik namı altında Moskoflarla birleşmeye davet ediyorlar" hitabıyle, bir İttihatçı oyunu olarak gördüğü Anadolu millî hareketini İslâma karşı bir davranış ilan etmiştir*.[1228]

İtalyan *L'Italia* gazetesi: *Enver Paşa Kürdistan'da İngiltere'ye Karşı Bir Hareket Hazırlıyor*.[1229]

25 Şubat 1920. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a rapor gönderdi. *Londra Konferansı ve Türkiye'deki olayları ele aldığı raporunda Mustafa Kemal'in meydan okumaya devam ettiğini, İzmit olaylarının ve Ermeni katliamlarının yeniden başladığını, Türklerin Batılı güçler karşısında Bolşeviklerle dostluk kurmaya çalıştıklarını belirtmekte*dir.[1230] *Ancak içerde sürüp giden anarşi, Mustafa Kemal'in meydan okumaları, İzmit olayları Ermeni katliamlarının yeniden başlaması, Türkler'in eylemlerinde ileri sürebildikleri nitelikler değillerdir. (Türkler'in suçsuz olduklarını ileri sürmeleri) Burada Slav İmparatorluğu'nu harabeye çeviren benzer bir devrimi sahneye koymaya kabiliyetli insan ve araçlar yok...Besin ve zorunlu ihtiyaçlarda tüccarların doyumsuzlukları, bu eğilimleri destekliyor ve halkı, özellikle de memurları bir ahlaki depresyona zorluyor ki, nereden bakılırsa bakılsın bu kaygı verici durum dokunduğu insanı öldürüyor*.[1231]

1225 İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 322-329. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1226 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 47. Mustafa Kemal'in Baha Said imzalı akidnameyi niçin münfesih addettiğine ilişkin bir sebeb de, Bâb-ı Âlî Heyet-i Vekilenin otorite kabul edilmesidir. Halbuki Mustafa Kemal, Meclis'i ve hükümet merkezini Ankara'ya taşımayı tasarlamaktadır.

1227 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 90. "Şimdi de işitdiğime nazaran bugün memleketin ağniyâsını teşkîl eden İttihadcılar, zengin düşmanı olan Bolşeviklerle teşrîk-i mesâîye pek ziyâde hevâheşkârdırlar." Alemdar, 21 Şubat 1336-1920, Aded 431-2731, *Mustafa Sabri Efendi ve Bolşeviklik*, s. 2.

1228 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10, dipnot 8.

1229 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203-204, dipnot 33. Bu haber, İtalyan Sosyalist Fırka yayın organı *Avanti!* gazetesi tarafından 29 Şubat'ta "memnuniyetle karşılanmıştır."

1230 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 62/28, İstanbul 25 Şubat 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 119.

1231 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 62/28, İstanbul 25 Şubat 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 127-128.

26 Şubat 1920. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi (ARMHC-HT) Dersaadet Murahhası Kara Vasıf (Karakol), Karakol İhtilal Cemiyeti ile Sovyet Rusya namına Albay İlyaçef arasında 11 Ocak'ta akdedilmiş bulunan muahedenameyi Ankara'daki ARMHC-HT'ye telgraf gönderdi.[1232]

28 Şubat 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Kafkasya'dan gelen haberlere bakılırsa, Türk halkının faal unsurlarının* [Harekat-ı Milliyeciler] *bolşeviklikten yana çıktıklarından şüphe olmadığını* bildiriyor.[1233]

> 1920 yılının ilk günlerinde yapılan Paris oturumlarında, müttefiklerin Kafkasya'da gerek Bolşevik gerekse Türk karşıtı işlevli askeri müdahale yapma ihtimalleri yeniden tartışılmıştır. Nitti, İtalya'nın bu bölgedeki siyasi-askeri olaylara sürüklenmesini şiddetle ve tamamen reddetmiştir. Buna rağmen 28 Şubat 1920'de Londra'da Scialoja, 600'er kişilik İtalyan, Fransız ve İngiliz askerinin müttefiklerin "serbest liman" yapmayı kararlaştırdıkları Batum'a gönderilmesini kabul etmiştir.[1234]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in Akbaş Cephaneliği baskını meselesini mevzu makalesini neşretti: *Mustafa Kemal'in bir Türk gazetesinde, "cephanenin Bolşeviklere karşı çarpışan Denikin kuvvetlerine yollanacağını öğrenince bu malzemeyi bir kaçırdık" şeklinde bir açıklaması çıktı. "İşte görün, bizzat Milliyetçilerin şefi, Bolşeviklere yardım elini uzatıyor, aralarında nasıl samimî yakınlık var"*.[1235]

29 Şubat 1920. Ankara'daki ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Berlin'deki firarî sabık Sadrazam Talat'a mektub gönderdi: *(...) vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek gibi uğursuz bir ihtimal karşısında Bolşevik prensiplerini fiilen uygulamada kurtuluş çaresi tahmin olunursa, uygulama yönünden zorluklar bulunmasına rağmen bugün olduğumuz kuvvete dayanarak, o hususa da girişmek lazım gelebilir*.[1236]

Mart 1920. Lenin'den Politbüro Kafkas Şubesine talimat: *Bakü'nün ilhakı, bizim için son derece gerekli. Bütün gücünüzü bu tarafa yönlendirin. Bunun yanı sıra tebliğlerinizde özellikle diplomatik olun ve yerel Sovyet iktidarının hazırlanması aşamasında maksimum güveni verin*.[1237]

2 Mart 1920. *Rauf Bey İstanbul'da Amerikan Yüksek Komiseri ile görüştü. Bristol, Rauf Bey'e şunları söyledi: İngilizlerin fetih hakkını tanımadığımız için, önceleri Irak'ta manda istemiştik. Sizi tanımak istiyoruz. Hükümet, raporlarımızı yayınlamıyor. Amerikalılar Wilson ilkelerini terk ettiler. Bu ilkelere bel bağlamanızın faydası yoktur. Milli Hareket'in İttihatçılık olduğuna ve Hıristıyan düşmanlığı temeline dayandığına şahsen inanmıyorum.*[1238] *Rauf Bey, şu karşılığı verir: "-Amerika işe karışmaz ve Avrupalılar da bizi mahvetmekteki kararlarından dönmeyecek olurlarsa, dayanak noktasını ister istemez Doğu'da arayacağız."*[1239]

3 Mart 1920. *Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a gönderdiği cevapta, Karakol Cemiyeti'ni ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul merkezi olarak tanıdıklarını ve bu durumda Baha Sait'in temsilciliğini ve bu anlaşmanın geçerliğini tanıyamayacaklarını bildirir. Aynı zamanda Rauf Bey'e yazdığı bir mektupta da Albay İlyaçef'le görüşmesini ve eğer yetkili bir kimse ise onunla kısa bir anlaşma*

1232 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 395.

1233 *Ministere de Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 104; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 105.

1234 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202-203.

1235 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 165.

1236 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41-42.

1237 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 128.

1238 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 403.

1239 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 428.

metni hazırlayıp Ankara'ya göndermesini söyler. *Ayrıca olup bitenleri, bu son cümle hariç, Kâzım Karabekir'e haber verir ve Halil Paşa'ya Baha Sait'in Anadolu'yu temsil etmediğini yazmasını bildirir*.[1240]

Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Baha Sait'in Bakû'de imzaladığı anlaşmayı, Kızılordu'dan Albay İlyaçef, İstanbul'a, Kara Vasıf Bey'e getir*miş, *Kara Vasıf da bir mektupla anlaşmayı onaylanmak üzere Ankara'ya gönder*miştir.[1241] Mustafa Kemal, Karabekir'e andlaşma metnini göndermemiştir:

> Karakol cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir heyet-i merkeziyesini ve Baha Sait Bey'in sıfat ve salahiyetini tanımakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve salahiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasta mazur olduğumuzu bildirdik. Gerek Vasıf Bey'i gerek rüfekasını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi olarak tanıdığımızı, yoksa siyaset-i dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı iki komitenin itilaf etmiş şekline delalet edecek her türlü muamelat ve tezahüratı katiyyen reddettiğimizi, dahili, harici tedabir-i siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı, tarihe karşı Heyet-i Temsiliye'nin mesul olduğunu ve diğer taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair nokta-i nazarlarını istimzac etmeden ve mütalaalarını almadan cemiyetimizin hiçbir taahhüdatta bulunamayacağını serahaten ittiban ettik. Ve fimabaad aynı tarz ve hareket devamları takdirinde kendileriyle muamele ve irtibatı kat' etmek mecburiyetinde kalacağımızı yazdım.[1242]

ABD'nin Berlin Elçiliği görevlisi Dresel, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

> Telgraf
>
> Dışişleri Bakanı
> Washington
>
> 3 Mart 1920, Berlin
>
> Kayıtsız kalamayacağım çeşitli kaynaklar, bana *Enver Paşa*'nın *Berlin*'de olduğunu, ancak kısa sürede uçakla ayrılmaya hazırlandığını bildirdiler. *İngiliz Maslahatgüzarı* resmen Dışişleri Bakanını protesto etti. Dışişleri Bakanlığı Enver'in Berlin'de bulunduğundan tamamen habersiz olduğunu, inceleyeceğini bildirdi. Denetleyemediğim bir kaynak, *Enver*'in buradaki Bolşeviklerle yakın ilişki içinde olduğunu, dün *Kopp* ile görüştüğünü belirtti. Gene de İngilizler Enver'in *Hindistan*, *Afganistan* ve özellikle *Mısır*'da karışıklıklar çıkarmak için Bolşevikliklerle işbirliği yapabileceği görüşündeler.
>
> *Talat* da birkaç haftadır Berlin'de, şimdi İsviçre'ye gidiyor. Orada bir gizli servis bürosu yönettiği ve *Bolşevik* ajanlanıyla temasta olduğuna inanılıyor.
>
> *Dresel*[1243]

5 Mart 1920. *5 Mart gecesinde ise Nuri* [Killigil] *Paşa'nın adamlarından Çerkes Kâzım Bey Dağıstan Savunma Şurasını basar ve şuranın ileri gelenlerinden S.S. Kasbekov'u öldürür*.[1244]

Karabekir, Mustafa Kemal'e cevabî şifreli telgraf keşide eyledi. *Kâzım Karabekir'den gelen cevapta düşüncelerinde bir değişiklik olduğu sezilir: "Bolşevizmin bulaşıcı olan güç ve harekâtı.. er geç memleketimizi de sürükleyecek ve tek aman ve kurtuluşun o güçle beraber kader birliği yapılmasını*

1240 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1241 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117.

1242 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 295.

1243 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 68.

1244 "Kâzım Bey müfrezesinin Dağıstan Savunma Sovyeti Sosyalist Grubuna saldırması ve S.S. Kasbekov'u öldürmesi"; "Borba za Ustanovlenie..., Belge 443; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114. "Artık Dağıstan cephesi dağılmıştır. Nuri Paşa ve çevresinin karşı devrimci nitelikli bu eylemlerinden Anadolu temsilcileri Fuat Sabit ve Halil Paşa, Bakû komünistlerine daha çok yanaşmaya başlayacaktır."

gerektirecektir." Ancak bu böylece bilindikten sonra acele davranmamak gerekecektir. "Bu kesin olarak bilinmelidir ki Bolşevizmin bizi kurtaracak bir biçimde girmesi ve onun gerektirdiği harekâtın yapılması ancak ve ancak doğu illerinden yani Erzurum kapısından olabilir".[1245] Karabekir, Miralay İlyaçef'in İngiliz hesabına çalışma ihtimaline dikkat çekiyor:

Erzurum: 5/Mart/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur:

C. 3/Mart/1336 - Hey'eti Temsiliyeyedir. Kara Vasıf Beyden gelen tafsilât bu babdaki mutalâai kıymettar buraca kemâli dikkatle nazarı dikkate alındı. Vâsi olan bu siyaset ve mülâhazat hakkındaki noktai nazarı âcizanem bervechiâti serahaten tesbit edilmiştir: Bolşevizmin sari olan kudret ve harekâtı bahusus böyle İtilâf devletlerinin aleyhimizdeki tazyikatı bu şekilde tecelli ettikçe er geç memleketimizi dahi sürükleyecek ve yegâne aman ve halâsın o kuvvetle beraber tevhidi mukadderat olunmasını icab ettirecektir. Bir kere bu fikri adeta bir esas olarak kabul ettikten sonra bir de hedefe vüsul için yapılacak yanlış ve vaktinden evvel müstacel harekâtın intac edeceği en büyük felâketleri ayrı bir safha olarak tetkik etmelidir. Bunu kat'î bir surette bilmelidir ki Bolşevizmin bizi kurtaracak bir surette girmesi ve onun icab ettirdiği harekâtın tervic edilmesi ancak ve ancak şarkî vilâyattan yani Erzurum kapısından olabilir. Ve orada böyle uzak nazariyatı mühlike ile değil, bolşevizmin nüfuz ve kuvvasının Kafkasları aşıp hududlarımıza dayanmasile tecelli edecektir. Ve böyle bir harekettir ki bolşevizmin dairei istilâsına girince memleketimizi de cihan nazarında mağdur ve harekâtını da zaruri gösterecektir. Buna mebnidir ki İstanbuldaki teşkilâtın bir patlak vermesi veyahutta işe ve taahhüdata girişmesi esasen hilâfi selâhiyet olduğundan gayrı muta'dır. Ve muhakkak düşmanların büyük mikyasta hücumunu, binnetice İstanbulda İtilâf kuvvası, Rum ve Ermeni anasırının ittihadile bolşevizm bühtanı altında anasırı islâmın pek fena halde tazyik ve imhasını ve artık Türk payitahtının Türk tarihinden uzaklaşmasını icab ettirecektir. Hattâ daha evvel payitaht Rumeli cihetinden bolşevizm ile temasa gelse dahi aynı eşkâl tahtında gafletle olacak bir kıyam; payitahtı ve unsuru islâmı aynı tehlikelerin tahtı tesirinde bulunduracaktır. Bu cihet böyle olmakla beraber bolşevik ordularına da memleketimiz tarafında lâkayit ve müstağni davranılmayarak kendilerinin ümit ve emniyeti tesis ve muhafaza ve hududlarımıza daha çabuk ve emniyetle bilfiil gelmelerini tesri için de teşebbüsattan geri durmamak ve fakat arz ettiğim vechile bir gûna angajmana girişmeyerek işi manevî revabit ile idare etmek lâzımdır. İstanbuldaki Kara Vasıf ve rüfekasını bu noktai nazar etrafında ikaz ile müttehit olan meslek ve harekâtı itidale sevk etmek ve kendilerini red ve iğmaz suretile meyus etmemek fikrindeyim. Ve muhakkak olan bir cihet var ki o da bâlâda arz ettiğim vechile Erzurum mıntakai hududiyesi esasen Bakû havalisi ve alâkadarile muntazam ve esaslı bir temasta bulunduğu ve burası ne Almanyanın ne de Rusların müfrit ve bizi Harbi Umumide olduğu gibi sürüklemek şanından olan cereyanlarına kapılmayıp vakayii sahihe ve menafii hakikiye üzerine cereyana nazım olacağı cihetle Kara Vasıf Bey rüfekasından arzu ve hey'eti muhteremelerince de tasvib edilen bir iki zatın doğruca sırf bu işler hakkında görüşmek ve müştereken takip etmek üzere Erzuruma gelmelerinin teklif buyurulması muvafık olur. Baha Sait Beyin tekzib selâhiyetini şimdilik muvafık göremiyorum. Onu cereyanına bırakmak fakat bu işi de İstanbul Şubesi nezdinde ikaz ve tadil suretinde düzeltmek daha münasip olacağını arz eylerim. Kızıl orduya mensup olduğu bahsolunan Rus Miralayı İlyaçef'in, İngilizlerin keşfi esrarı için her vakit her yerde müracaat ettikleri vechile bizim içimizi derinden tahlil ve ihbar için bir casus olmaması ve bunun hakkında pek nafiz ve dakik davranılmasını ve bu babda icab edenlerin ikaz buyurulmasını temenni eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir[1246]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Bolşevik Yanlısı Türkler" başlıklı haber neşretti. Gazete, *Lord Bryce'ın Ermeni komitesindeki yaptığı konuşmada Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir ordu kurduğunu, Ermenistan'ın Türk Birlikleri ve haydutlarının elinde olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, Ulusçuların partisinin Bolşeviklerle iş birliği yaptığı ve Hint Müslümanlarını İngilizlere karşı kışkırttığı belirtilmiştir. Ulusçuların,*

[1245] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117-118.
[1246] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 510-511. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Anadolu'daki Abdülhamit'in 1895-1896'da başlattığı ve Genç Türklerin 1915'te yeniden gündeme getirdiği, bütün Hristiyan nüfusu yok etme politikasını devam ettirdiği de iddia edilmiştir.[1247]

7 Mart 1920. Doktor Fuad Sabit (Ağacık), Karabekir'e rapor gönderdi: *Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni emperyalizminden kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü lazım görüyorum. Ben Bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmalarını ve Sovyet esasatını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim*.[1248]

7/8 Mart 1920. Cunta mensubu Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Çoğunlukla köylüler her türlü fedakârlığa hazır ama emlak sahipleri ve Balkan Savaşı facialarında felakete uğrayanların önemli bir bölümü faaliyetten çekiniyor. Özellikle kasaba eşrafı ulusal örgütlenmeyi Bolşeviklikle ilgili görüyor*.[1249]

9 Mart 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı *Kazım Karabekir, Erkan-ı Harbiye makamına gönderdiği belgede Ermenilerin Kars'ın kuzey doğusunda bulunan Zarşat'ta (Arpaçay) Müslüman ahalinin silahlarını toplamış ve bölgedeki "Mamaş", "Ağzıaçık", "Bendivan", "Çatak", "Çamah" gibi beş Müslüman köyünün ahalisini "pek çok işkence ve vahşiyane tecavüzlerle" Kars'a sürdüğünü belirtmiştir. Ayrıca Ermeni kıtalarının "Karahan ve Güğercin" [Güvercin], karyelerini basarak her iki karyedeki Müslüman ahaliyi de katlettiklerini, bundan başka "Keçili ve Şahnalar" karyelerinden 120 kadar kadın ve çocuğu karlar üzerinde parçaladıklarını ifade etmiştir*.[1250]

10 Mart 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı ARMHC-HT azası Mirliva Kâzım Karabekir, ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi. *En önemli işin, "şimdiden hiç bir yükümlülüğe girmemek şartı ile Bolşeviklerin bir an önce Güney Kafkasları aşmasını sağlamak için kendilerini bir kurtarıcı gibi bekleyen milyonlarca halkın olduğunu kendilerine anlatmak" olduğunu yaz*ıyor.[1251] Karabekir:

> Durumu nasıl görüyoruz: Bütün yabancı basın ve İtilaf Devletleri'nin tutum ve davranışı pek açık gösteriyor ki, hakkımızda yapılan yok etme planı ile Millî Meclisi'mizin toplanmasından sonra dahi eskisi gibi adım adım yürünüyor. Bu planın ana çizgileri, önce Kürdü, hatta Çerkezi ayırmak, Türkleri birbirine düşürmek, Anadolu'yu paylaşmak, en sonra da Endülüs'teki gibi engizisyon zulmünü uygulamak ile, Anadolu'da Türklüğü ve islâmlığı bitirerek, Rum ve Ermeni gibi kendilerine sâdık kültürler yapmaktır. Bu planın uygulanmasını, Kuva-yı Milliye geciktirdi, bolşevizmin zaferi ise bir engel olarak billurlaştı. Bolşeviklerin Kafkas'ı aşmaları ile doğacak sonuç, hayalci olan bu alçakça planı altüst etti. Ve değil Türklük, belki İslâmın zorunlu birliğine yol açma korkusu, ana planı ilk fırsatta erteleterek daha basit ikinci bir plan düzenlettirdi. O da Anadolu'nun bolşeviklerle ittifakına karşı, Boğazlar'ı ve Batı ve Güney Anadolu parçalarını elden kaptırmamak ve böylece bugün Rus milletine karşı uygulamayı başardıkları birbirine vuruşturmak planını yürütmek. Yâni Anadolu, Bolşeviklerle birleşince, İngilizlerden çok İngilizci olan mel'unları Türk Hükümeti diye tanımak ve başta Padişah olmak üzere hükümet gücüyle toplayabilecekleri kuvvetle bir savunma hattı yapmak, bir Türk Denikin'e ordusu ile tehlikeyi tutturmaya çalışmak. İşte bu son ayların bütün hazırlıkları, Türk Denikin'i olmak üzere Kiraz Hamdi, Süleyman Şefik gibi bir nâmussuz generali ve ordusunu sağlamak ve bunlara hareket alanı olacak araziyi bulmak ve milletin oradaki kısmını, bu alçaklar ordusunu kabul ve özümleyecek bir duruma koymaktır.[1252]

1247 The Times, 5 March 1920, *Pro-Bolshevist Turks*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 65.

1248 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 297.

1249 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 519, dipnot 75.

1250 *TİTE*, Kutu: 22, Gömlek: 23, Belge No: 23- 2001, (9 Mart 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 104, dipnot 567.

1251 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.

1252 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 145.

11 Mart 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî şifreli telgraf gönderdi. *Bolşeviklerle ilişki kurmak için bir heyet gönderilmesini öneri*yor.[1253]

Doktor Fuad Sabit'in [Ağacık] 7 Mart tarihli mektubu, Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü tarafından Karabekir'e teslim edildi. *Dağıstan'dan Bakû'ye yeni dönmüş olan Fuat Sabit, Nuri* [Killigil] *Paşa'nın Müsavatçıların emrinde Bolşeviklere karşı çalıştığını ve Müsavatçıların İngilizlerin elinde oyuncak olduğunu anlat*maktadır.[1254]

12 Mart 1920. Karabekir, Halil'e (Kut) mektub gönderdi. Azerbaycan Müsavat Hükümetinin İngilizperver *tavrının İngilizlerin gözünü boyamaktan başka bir şey olmadığına inandığını yaz*ıyor.[1255]

Mustafa Kemal, *İstanbul'un işgal edileceği yolunda aldığı haberleri kolordulara da bildirdi. Mustafa Kemal, İstanbul'daki örgütlenmenin Karakol Cemiyeti'ne göre değil, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğüne göre yapılmasını, silahlı örgütlenmede de bunun uygulanmasını istedi, merkez kurullarında görev alanların adlarının gizli tutulabileceğini bildirdi*.[1256]

> Meclis'in kapatılmasından ve İngiliz işgalcilerinin bütün açık siyasal faaliyetleri durdurmasından önceki üç ay boyunca, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğindeki Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılar, Felah-ı Vatan grubu milliyetçi davayı ve bu davanın programı olan Millî Misak'ı savundular. Ne var ki, bütün taktik meselelerde Mustafa Kemal'in çizgisini izlemediler ve bilhassa Meclis'in Ankara'ya taşınması teklifini reddettiler.[1257]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk barış antlaşmasının gecikmesinden dolayı Amerika'yı suçladı. Amerika'nın belirsiz politikasının, Paris'te işleri uzatıp zorlaştırdığını ve antlaşma metninin hazırlanmasını bir yıl ertelediğini, kişisel olarak hiç kimseyi itham etmediğini ama gerçeğin de bu olduğunu*; *ayrıca geçen sürede Türkler yeniden organize olmak için cesaret topladı*ğını *ve Bolşeviklerle görüşmeler yaptı*ğını *dile getirdi*.[1258]

13 Mart 1920. İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi W. S. Edmonds; muhtelif istihbarat raporlarınca *İngilizlerin İstanbul'da, olası bir Türk-Bolşevik taarruzunu durdurmaya yetecek güce sahip olmadığı saptaması*na binaen, *"şimdi General Denikin'le birlikte olan İngiliz subayları"nın Türk başkentine aktarılmasını* öneriyor.[1259]

14 Mart 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e, 11 Mart tarihli şifresine cevaben, şifreli telgraf keşide eyledi. Sovyet Rusya nezdine *ayrıca bir heyet göndermenin gerekli olmadığını, kendisinin Bakû ile devamlı ilişkide bulunduğu*nu *ve yapmak istediği önerileri Erzurum'a yazarsa kendisinin iletebileceğini* yazıyor.[1260]

16 Mart 1920. Britanya önderliğinde Müttefikler İstanbul'a asker çıkarttı; Bâb-ı Âlî Harbiye ve Bahriye nezâretlerini, Posta ve Telgraf Nezâretini işgal etti. Savaş suçlusu oldukları gerekçesiyle Meclis-i Mebusandan, Meclis-i Âyandan birkaç mebus ve Sovyet Rusya, Fransa, İtalya iltisaklı birtakım milliyetçi aktörler tutuklandı.

1253 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
1254 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
1255 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
1256 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 422.
1257 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 146-147.
1258 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 160.
1259 Edmonds'in memorandumu, 13 Mart 1920; Londra, PRO, FO 371/5043/E 1297/3/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.
1260 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.

İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, Mustafa Kemal'e işgal edilmiş bölgelerdeki İttihatçı yeraltı örgütünü itaatkâr bir araç haline getirme imkânı verdi.[1261]

Tuğgeneral Henry Fuller Maitland Wilson komutasındaki İtilaf askerleri birçok *komünist eylemci*yi tutukladı.[1262]

Sabataycı Doktor Şefik Hüsnü (Değmer) ve Ethem Nejat öncülüğünde 22 Eylül 1919'da İstanbul'da tesis edilen Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) yayın organı *Kurtuluş*, yasaklandı. 15 ay boyunca neşredilemeyecek, *Aydınlık* ismiyle piyasa edecektir.[1263]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Şark taarruzu hakkında ötedenberi mevzuubahs olan fikrin zaman ve imkânı hakkındaki mütalâayi aliyelerinin buyurulmasını rica ederiz efendim*.[1264]

Karabekir, Mustafa Kemal'e cevabî telgraf keşide eyledi. *İstanbul'daki durumun şimdilik açıklığa kavuşmadığını, Bolşevik ordularıyla ilişki kurulamadığını ancak şimdilik Karadeniz kıyılarından bir bağlantı kurmak üzere Batum'da, oradaki yerli hareketten yararlanarak, Bolşeviklik ilan edilebileceğini yaz*ıyor.[1265]

Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî acele telgraf gönderdi: *Batum ve çevresinde Bolşeviklik ilanı konusunda yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız*.[1266] *Bolşevikliğin Kars, Artvin, Ardahan ve Gürcistan'da da yayılması pek yararlı olacaktır*.[1267]

Ankara'dan İstanbul'un işgali [16 Mart 1920] *dolayısıyla geri çağrılan Fransız istihbarat subayının* [Yüzbaşı Boisseaux'un?] *bildirdiğine göre, dönüşünden birkaç gün önce Ankara'ya eski Bulgar Bakanı Tonçef gelip, Mustafa Kemal ile birkaç görüşme yapmış. Ona Bulgar yardımı ve İslamcılar ve Bolşeviklerle ortak bir eylem önermiş*dir.[1268]

16/17 Mart 1920. *Karabekir'e gelen 16/17 Mart 1920 tarihli bir raporda yedi ay evvel Lenin tarafından İstanbul'a gönderilen ve raporun yazıldığı günlerde Rize üzerinden Moskova'ya dönen üç Kiyevli Bolşevikten söz edilir. Bu temsilciler, pantolonlarının iç astarlarında yetkili olduklarına dair resmi damgalı belgeler taşımaktadır. Tarih ve belgede kullanılan ifadeler ile Esad* [Çınar] *Bey'in verdiği bilgiler uyuşmaktadır*. Ekim 1919'da *Hacim Muhittin'le görüşen heyetin bu olması gerekir*. *Aynı raporda Şubat 1920'de Moskova'dan Hacı Şeyh Süleyman, Kırım Emlak ve Arazi Komiseri Süleyman İdrisov ve yardımcısı Yeli İbrahimov'un Kuvayi Milliye ve Mustafa Kemal'le temasta bulunmak üzere Anadolu'ya geldikleri belirtilmektedir*.[1269]

17 Mart 1920. Sovyet Rusya reisicumhuru Lenin, *Kafkasya Cephesi Askeri Devrimci Konseyi üyeleri Smilga ve Orconikidze'ye bir telgraf* göndererek *Bakû'nun alınması için gerekli hazırlıkların tamamlanması ve Gürcistan'daki ilerleyişin sürdürülmesi direktifini verdi*.[1270]

1261 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 219.
1262 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.
1263 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 296.
1264 *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 267.
1265 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.
1266 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.
1267 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 431.
1268 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 521, dipnot 79.
1269 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 46-47.
1270 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 101. "Orconikidze 1919'un ilk yarısında Kuzey Kafkasya'da, Dağıstan ve Çeçenistan'da gerilla birliklerini organize edişinin ardından, yılın geriye

Kazım Karabekir, Halil ve Nuri Paşalara yazdığı ve iki kanaldan gönderdiği mektupta, İstanbul olayını anlattıktan sonra, Bolşeviklerin Türkiye sınırlarına dayanmak için Kafkasları istila etmesini, Azerbaycanlılarla birlikte Türkiye sınırlarına doğru harekete geçmesini istedi. Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, Batum'un Bolşevikleştirmesine yardım edilmesi talimatını verdi. Karabekir, bu yazışmayı Temsil Kurulu'na bildirdi, ona yarın verilecek cevapta, talimatın uygun olduğu bildirilecek ve sonuçtan bilgi verilmesi istenecektir.[1271]

> Karabekir, Halil Paşa'ya yazdığı mektupta İstanbul olaylarını anlattıktan sonra şöyle der: "Bunun için, Bolşevizmin zaten hazır olan memleketimize ve sınırlarımıza fiilen dayanması için, hemen Kafkasların istilâsı ve hatta Bolşeviklerin küçük bir kuvvetle Azerbaycan'a gelerek Azerbaycanlılada birlikte sınırımıza doğru hareketi amaca varmak için yeterlidir.. Azerbaycan ve Dağıstan'da Bolşeviklik düşüncesinin egemen olması ve gereğinde Batum Bolşeviklerine yardım edilebilmesinin ve Gürcistan'ın da Bolşevik grubuna sokulmasının sağlanılması çok yerinde olur."[1272]

Nitekim Kapancızâde Hamid, Erzurum valisi olduğu dönemde meseleyle alakalı şu cümleleri kaydetmiştir:

> Kâzım Karabekir Paşa Komünizm Propagandası Yapıyordu
>
> Gümrü'de bizi Ermenilerden ziyade Cephe Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Bolşevizm temayülleri meşgul ediyor ve üzüyordu. Hiçbir gün geçmezdi ki Karabekir Paşa hepimizi yanına çağırarak komünizmin muhassenâtından* bahsetmesin. Biricik kurtuluş ve başarı çaresinin onda olduğunu ileriye sürmesin.[1273]

18 Mart 1920. *Anadolu'da geziden dönen yüksek mevkideki başka bir Türk ajan da 18 Mart 1920'de Londra'ya iletilen şu raporu verir: "Mustafa Kemal'in çevresi belirtti ki, Türkiye'ye kötü barış koşulları sunulursa, bağımsızlığı yitirmektense bolşevik olmayı yeğ tutacaklarından, bolşeviklere katılmayı isterler"*.[1274]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesinde Dursunbeyoğlu Cevad'ın makalesi neşredildi. Cevad, *"şimalden akan ve 'Hak! Hak!' diyerek birçok kuvvetleri zir ü zeber [alt üst] eden büyük bir seyl [sel]"den bahsetmektedir*.[1275]

20 Mart 1920. Mustafa Kemal, mahrem telgraf göndererek Batum'daki *Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye ile Bolşevik Kulübü'nün beraber çalıştığı*nı belirtti ve *bu bilginin köylere kadar ulaştırılması*nı istedi.[1276]

21 Mart 1920. *Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey 21 Mart'ta Karabekir'e, "Bolşeviklik kisvesi altında" Ermenistan'a karşı bir harekat yapılmasını ve böylece güneye doğru inen Kızılordu ile birleşilmesini önerir*.[1277]

---

kalanını Ukrayna'da operasyonlar yürüten On Dördüncü Kızıl Ordu'ya katılarak geçirmiş, 1920 başlarında tekrar Kuzey Kafkasya'ya gönderilmişdi."

1271 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.

1272 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.

1273 Halit Eken. (2008). *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızâde Hamit Bey* içinde (s. 594). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. "Muhassenât": Yararlı, güzel, hayırlı işler (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük).

1274 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 1, s. 377; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 428, dipnot *.

1275 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 110.

1276 TİTE Arşivi, Kutu: 21, Gömlek: 30, B, 30-3001; Aktaran: Ferruh Özder. (2022). *Bolşevikleşme Sürecinde Ermeni-Gürcü İlişkileri ve Türkiye (1917-1921)* içinde (s. 323). Ankara: Altınordu Yayınları. "*Klüp* o dönemin İttihatçı kullanımında parti şubesi demekti!" Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 61.

1277 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.

22 Mart 1920. Karabekir, 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü'ye cevabî telgraf keşide eyledi. Tavsiye ettiği *ilkeyi benimsediğini ancak biraz daha beklenilmesi gerektiğini bildir*mektedir.[1278]

Muhafazakâr eğilimli popüler İngiliz *The Daily Mirror* gazetesi: *Türk İmparatorluğu'nda Yeni Bir Sorun Hikayesi. Türkiye Bir Devrim Sancısında mı? Dün gece alınan haberler Almanya'daki kargaşanın Sultan'ın memleketini de etkileyebileceğini destekliyor ve bu durum yüksek tehlike arz ediyor*.[1279]

23 Mart 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi raporuna göre Bilecik görüşmesi heyetinin İstanbul'a avdet sebebi Mustafa Kemal'in kuvvetle muhtemel Bolşeviklere danışarak hazırlattığı üç talebini kabul ettirmek idi: (i) *Padişah, T. B. M. M.'ni resmen tanıyacaktır*. (ii) *Padişah İstanbul'da oturacak, Hükümet Ankara'da olacaktır*. (iii) *Bunların kabul edilmesi halinde Milliyetçiler yeni seçime gidilmesi ve bir "Kurucu Meclis"* toplanacaktır. Bilhassa ikinci madde fevkalâde dikkat çekicidir.[1280]

Vahideddin Hân nazarında Mustafa Kemal'in Bolşevik Rus Cumhuriyeti etkisine girmesi mucibince Anadolu'da müstakbel bir Bolşeviklik ihtilâlinin husulü çok ehemmiyetli mesele idi. Padişah'a göre *Pâyitaht'ın (başşehrin) İstanbul'dan Anadolu'ya nakli* [..] *İstanbul'un mânen Ruslar'a teslim* edilmesi ve dahi *Bolşeviklere cemîle ibrâzı (gösterilmesi) mâhiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da Hilâfet'i İstanbul gibi siyâsî ve tarihî bir istinatgâhtan mahrum eylemek demek* idi.[1281]

24 Mart 1920. Fransız Haberalma Örgütü, "Bolşevizm" başlıklı rapor kaleme aldı. *Moskova'da bulunmuş ve Kolçak ordularının iaşesini temin etmiş Kazan'lı bir tüccarın Ankara'da yaptığı ilginç açıklamalara dayanmaktadır. Bu kişi, Sovyet Rusya'da yaşayan Müslümanların Sovyet Hükümeti'nin desteğinde sekiz kuruluş halinde örgütlendiklerini, bu kuruluşların merkezinin Moskova'da bulunduğunu, her kuruluşun kendisine bir etki alanı seçmiş olduğunu söylemektedir. Bu sekiz kuruluş Bolşevikler tarafından yönetilmektedir. Merkezdeki üç yöneticiden birisi de Aralof'tur. Orta Asya komitesinin etki alanı içinde İran, Kafkasya, Anadolu, Türkistan, Afganistan ve Hindistan yer almaktadır. Orta Avrupa Müslümanları komitesinin bağlantı yeri ise Berlin'dir. Görüldüğü üzere Troçki ve Lenin Asya Müslümanları arasındaki propagandalarını sürdürmektedirler. Bolşeviklerin gerçekteki amacı etki alanlarını genişleterek Kore'yi Azerbaycan'a bağlamaktır. Lenin'in bütün ideali İstanbul'u ve gelecekteki Transkafkasya demiryolunun son durağı olacak olan İskenderun'u içine alan geniş bir Rusya yaratmaktır*.[1282]

25 Mart 1920. Politbüro, *Batı'yla barış ve ticaret konularında ön görüşmeler yürütecek bir Sovyet Ticaret Heyeti* teşkil etti. *Heyetin başkanı, elektrokimya endüstrisinde yöneticilik yapmış eski bir mühendis olan Leonid Borisoviç Krasin'dir*.[1283]

1278 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.

1279 The Daily Mirror, 22 March 1920, *Tale Of New Trouble In Turkish Empire*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 59.

1280 Bilâl N. Şimşir. (1979). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 3, s. s. LXXV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

1281 1923 tarihli Mekke Beyannâmesi; Aktaran: Kadir Mısıroğlu. (2012). *Lozan: Zafer Mi, Hezimet Mi?* (3. basım) içinde (c. 3, s. 130). İstanbul: Sebil Yayınevi.

1282 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.6, No: 530, s. 1-2; Ünsal Yavuz, *Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre T.B.M.M.'nin Açılışının Dış Etkileri,* 1988, s. 202; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 74.

1283 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 117. "Krasin Bolşevik Devrimi öncesinde hem Rusya'da, hem de yurtdışında. Alman elektrik kompleksi Siemens Shückert'in Rusya şubelerinin yönetici müdürlüğü de aralarında olmak üzere, üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunmuştu. Bakû'da, Hazar Denizi kıyısında büyük bir elektrik santralının kuruluşu işinde, *Elektrosida* adlı bir anonim şirkette de müdür yardımcısı olarak çalışmıştı. Marksizmle, büyük oranda Rusya'nın modernizasyonunda rol oynama arzusuyla ilgilenmeye başlamıştı. Böylece aktif bir şekilde Rus Sosyal Demokrat hareketine katılan Krasin,

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi Dursunbeyoğlu Cevad'ın kardeşi Müştak Sıtkı'nın makalesini neşretti: *Dünkü Moskofluk ki bugün harabesinden yeni ve insani bir emelin beşikleri sallanıyor, güneşleri doğuyor ve onun için Türk, bu yeni ufkun merd ve necib yolcularına hürmetle arz-ı selam ediyor*.[1284]

26 Mart 1920. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Parasızlıkdan şikâyet ediyor: *Bugün Gebzenin Kuşçu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüsrev* [Gerede] *Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbuldan bir çok münevveran ve zabitan Anadoluya hareket ediyor.* [Sabataycı] *Ahmet Emin* [Yalman]*, Yunus Nadi, Celâl Nuri* [İleri]*, Ahmet Ferit* [Tek]*, Rıza* [Nur]*, Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliahd hazretlerinin de Anadoluya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbuldan Gebzeye kadar menzil yolu ..... tanzim edilmiştir. Daha şark akşamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkülât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremaneden arz edilmiştir*.[1285]

27 Mart 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) ve Nuri'ye (Killigil) teslim edilmesi üzere, iki farklı tarikle, mektub gönderdi: *İstanbul, İngilizlerin tamamile işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolunun revabıtı idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacatı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisile ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâli şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet, evvel be evvel Azerbaycan hukûmet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi cihan daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memleketimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın kıymettar muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağının iş'ar buyurulmasmı rica eylerim*.[1286]

28 Mart 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e zata mahsus şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Bolşeviklerin Çarlık taraftarlarına galebe çalması üzerine şartların müsaid hale gelmesi, Şark taarruzunun yapılmasını melzum kılmakla birlikte 15 Nisan'dan evvel teşebbüs edilmesi kabil değildir:

> Derbent, Petrofsk, Vilâdikafkas, Noworosiski mıntakalarının kâmilen halâskâr ordular [Kızıl Ordu] tarafından işgaledilmesi ve Denikine'in son kuvvei mukavemetinin de kırılmış olması üzerine vaziyet tamamen inkişafetmiş ve pek müsait bir şekle girmiştir. Binaenaleyh halâskâr orduların âzami bir aya kadar Cenubî Kafkası da istiylâ edeceklerine ihtimal verilmektedir. Biz bunları kendi hudutlarımız da beklersek maneviyatımız üzerinde fena bir tesir bırakacak ve gelen orduyu bize hâkim vaziyete koyacaktır. Bundan başka Ruslarla akdetmiş olduğumuz Brestlitowsk Muahedesiyle tahdit olunan hududumuzu işgal fırsatını kaçırmakla millet ve tarih nazarında mes'ul oluruz.
>
> Binaenaleyh zamanı gelince Aras'a kadar olan mıntakayı ve Elviyei selâseyi [Kars'ı, Ardahan'ı, Batum'u] işgaletmek üzere Kolordum harekete geçecektir. Buna nazaran istihzarat yapılmaktadır. Yalnız bu sene karın

1889'dan itibaren işçi çevrelerinde Marksist propaganda çalışmaları yürütüyordu. Trotskiy onu, *eski devrimci, seçkin mühendis, parlak Sovyet diplomatı ve hepsinden öte akıllı bir insan* olarak tanımlıyordu. Krasin Sovyet heyetinin başkanlığına, Batı Avrupa iş ve fınans çevreleriyle geniş ilişkileri, Avrupa ülkeleriyle yakınlığı ve Sovyetler Birliği'nin önde gelen mühendis ve endüstri yönencilerinden biri olarak kazandığı yaygın ünü nedeniyle atanmıştı."

1284 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 111.

1285 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 577. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgu tarafımıza aiddir.

1286 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 576-577.

çokluğu Trabzon'dan mevadı iaşe celbi mecburiyeti gibi esbab dolayısiyle Nisanın onbeşinden evvel harekâta başlamak mümkün olamıyacağını arzeder ve mütalâai sâmilerinin işar buyurulmasını ve meselenin gayet mahrem tutulmasını istirham eylerim.[1287]

29 Mart 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî telgraf gönderdi. Karabekir'in 28 Mart tahrir tarihli mülahazalarına tamamen katıldığını bildiriyor.[1288]

31 Mart 1920. Halil (Kut), Bakü'ye muvasalat etti.[1289]

İstanbul matbuatından *Peyam-ı Sabah* gazetesi, Kürd Tealî Cemiyetinin beyannamesini neşretti: *Kuva-yı Milliye'ye aldanmayınız! Bolşeviklerin kafasını taşıyan yurtsuz serserilerdir. Hilafet ve Saltanat'a bağlılıktan ayrılmayınız!*[1290]

1920 İlkbaharı. *Sovyet Rusya'yla bağıntı kurmak için Mustafa Kemal'ce görevlendirilen iki Türk subayının Beyaz Ordu tarafından tutuklanmaları, Denikin'in genelkurmayında tam yetkili İngiliz temsilcisi olan Mc Kinder'in kesin biçimde onaylanmasına karşın, Türk yazarlarınca yalanlanmaktadır*.[1291]

Nisan 1920. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, *büyük yetkilerle donatılmış Kafkasya Bürosu*nu (*Kavbüro*) ihdas etti. *Kavbüro*nun vazifesi tüm Kafkasya'nın Bolşevikleştirilmesidir. Başkan Orconikidze, başkan yardımcısı Kirov'dur. Azeri Nerimanov* ile Gürcü Budu Mdivani büro yönetiminde yer alıyorlar. *Kavbüro'nun ilk görevi, komünist yeraltı örgütünün 1920 başlarından beri faaliyet yürüttüğü Azerbaycan'da iktidarı almaktı*.[1292]

Sovyet Rusya, Hive Hanlığını yıktı ve Harezm Sovyet Halk Cumhuriyetini ihdas etti.[1293]

1920 Nisanında Türkistan cephesinde kurulmuş özel İran enternasyonal birliği içindeki 4. bölük tamamen Türklerden kurulmuştu. Bu bölüğün kumandanı da Agâh adında bir Türk subayı idi. Bu subay daha sonraları Tabur kumandanlığı da yapmıştır.[1294]

Budu Mdivani

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 443.

Yunanistan'da İzmir'in işgaline ve Türk-Yunan savaşının başlamasına karşı çıkan tek parti Yunan Sosyalist işçi partisi, *1920 nisanında üçüncü enternasyonale* kabul edildi.[1295]

1287 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No. 684.

1288 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 120.

1289 3'üncü Fırka Kumandanı Rüşdü'den Karabekir'e şifreli telgraf, 10 Nisan 1920; Aktaran: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 614. "..on gün evvel Bakû'ya gelen Halil Paşa.."

1290 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 142.

1291 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, Cilt lll, s. 784; T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, s. 64; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 187, dipnot 4. İngiliz belgesinde mezkûr iki subaydan birisinin Mustafa Kemal'in yeğeni olduğu belirtiliyor.

* Nerimanov, Tiflis doğumludur: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 121, dipnot 697.

1292 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 102-103.

1293 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 160.

1294 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 52-53.

1295 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 57.

1 Nisan 1920. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi Türk Tealî Cemiyeti beyannamesini neşretti. Türk Tealî Cemiyet, Kuvâ-yı Milliye'deki Selânik Dönmeleri kliği aleyhindedir. Nitekim hilafet-saltanat karşıtı bu kliğin zihniyeti, Moskova'daki Bolşeviklerin zihniyetine benzemektedir:

> Top ve tüfek sustuktan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıktan sonra her Türk ve Müslüman kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesi ile uğraşması gerektir.
>
> Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz türk gösteren ve Türk'ün malını, ırzını, canını yokeden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan ve bunu kendisine iş güç edinerek çeşit çeşit ad ve lâkaplar takınarak ortaya çıkan ve her gün Türkleri aldatan hainlere aldanmayınız. Türk milleti böyle çok kara günler görmüş geçirmiştir. Böyle günlerde Peygamber postunda oturan ulu padişahların taç ve tahtı etrafında güçlü ve kuvvetli olarak toplanmış ve kendilerini selâmete çıkarmıştır. Şu zamanda tarihten ibret alalım. Süslü ve yaldızlı lâflarla ortalığı velveleye veren, Arnavudu Türk'ten, Arabı Türk'ten, Kürdü Türk'ten ve arada kalan Çerkesi bu defa Türk'ten ayırmaya çalışan ve bugünkü ahvalin zuhuruna sebebiyet veren (Kuva-yı Milliye) adından istifade eden ve Moskof ilindeki Bolşeviğin kafasını taşıyanlar gibi yersiz yurtsuz serserileri eski zamanlarda pâdişahlarımız birer birer tepelediler ve milletin gayretine güvenerek milleti kurtardılar. Analarımızın evlâtları olduğumuzu unutmayalım. Hükümet gemisini kayalara çarptırtmayalım. Aslı nesli belirsiz kimselere ecdadımızın yadigârı olan bağrı deşik vatanımızı batırtmayalım. Ey Türk ve Müslüman kardeş, seni aldatmak isteyene, hamiyetten, dinden, milliyetten bahsedene sor. Sen necisin? Çiftin, çubuğun, öküzün, tarlan var mı? Nerelisin? Hangi köydensin? Anlasın ki bunlar şeytan gibi koğulmuş ve seni de memleketinden koğdurtmaya, öldürtmeye ve en nihayet malını, paranı soymaya gelmiş yersiz yurtsuz Türk olmayan yabancılardır. Bunlara kanma ve aldanma, iğfalata kapılma, fakat hiçbir zaman âtıl ve bâtıl dahi kalma. Fikrinde daima bir nokta bulunsun, yerin yurdun, ocağın bucağın hep Türktür. Ve bunlar ancak Türk neslinin elinde yükselecek ve kurtulacaktır. Bilmiyerek şu toprağa ihanet etme. Hilâfet ve saltanata bağlanmaktan ayrılma. Ağır başlı ol. Ağır başlı olarak hakkını istemekten çekinme.[1296]

Açıklamalı [ÖA7]: Dipnot tamamlanmamış. Alemdar'daki metin kıyas yapılması için olsa gerek alıntılanmaya başlanmış fakat bitirilmemiş.

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi, Dursunbeyoğlu Müştak Sıtkı'nın "Yeşil ve Kızıl" nam makalesini neşretti: *Yeşil ve Kızıl... biri ezanın yuvasından, diğeri makusun mevasından uçarak yeni bir mefkurenin ilhamı altında birleşen bu renkler, beşerin ufk-ı melûlüne sıcak bir ruhla yürüyorlar.... Üç seneden beri kaynağından galgalalarını dinlediğimiz bu azim hareket eski yeni dünyaların bir kısmında korkunun, haşyetin menbaını derinleştirmekte, diğer bir kısmında ümitlerin, emellerin sahasını genişletmekte... Kan ve matem, kin ve ihtiras senelerinin ıstırablı günleri doğduğu gün, bir şihab-ı kazibe benzeyen bu ateş-pare kim derdi ki dünyaları kaplayacak bir heyecanın ilk cer'a-ı ziyası olsun?.... İnsani prensipler, hak ve adalet dusturları yeni dünyadan, Amerikalı diplomatın ağzından değil, eski dünyadan ve insanlığın vicdan-ı necibinden doğuyor*.[1297]

2 Nisan 1920. Kavbüro Komiseri Ordjonikidze, Lenin'e şifre gönderdi: *Kuzey Kafkasya, Kuban, Stavropol, Karadeniz, Terek ve Dağıstan bölgelerinin Beyazlardan kurtarılması başarıyla sonuçlandı. Kitlelerin devrimci ruh hali, daha Kızıl Ordu gelmeden önce gerilimli bir yapıya bürünmüştü. Halk, kendi özel inisiyatifiyle Beyazların iktidarını berhava etmiş, daha çok komünistlerden oluşan devrim komitelerini kurmuştu*.[1298]

[1296] Alemdar, 1 Nisan 1920, s. 4; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, 1988, c. 2, s. 513. *Alemdar*ın ilgili nüshasını kontrol ettik, gazete 2 sayfadan müteşekkil ve mezkûr beyanname ikinci sayfada yer alıyor: "Türkler ve Kuva-yı Milliye: (Türk Tealî) Cemiyetinin umum şubeleriyle ve bütün Türk kardeşlerine beyannamesi. Top ve tüfenk susdukdan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıkdan sonra her Türk ve Müslüman içün kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesiyle uğraşması gerekir.
Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz Türk gösteren ve Türkün malını, malını, ırzını, canını yok eden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan

[1297] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 111.

[1298] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 122.

Kuzey Kafkaslar ve Transkafkasya'daki Bolşeviklerin lideri Grigorıy (Sergo) Konstantinoviç Orconikidze [..] Hem Lenin'in, hem de Stalin'in eski bir dostu olan Orconikidze, ilk Sovyet Siyasi Polisi'nin -*Çeka* (karşı-devrim, spekülasyon, sabotaj ve görevi kötüye kullanmaya karşı Tüm Rusya Olağanüstü Komitesi- ilk *Collegium*'unun da (Collegium; kurul, heyet) üyesiydi. Kuzey Kafkaslar'da Denikin'in Gönüllü Ordu kuvvetleriyle sert çarpışmalara giren On Birinci Kızıl Ordu 1919 Ocak'ı başlarında geri çekilmek zorunda kalınca, ana unsurları Kalmuk stepleri içlerine ve Astrakhan'a kaçtı. Diğer birlikler, Orconikidze liderliğinde, bölgede Beyaz ordulara karşı mücadeleyi gerilla savaşı şeklinde devam ettirdiler. Orconikidze Dağıstan ve Çeçenistan'ın dağ köylerinde, yerel Çeçen, İnguş ve Osetlerden oluşan partizan müfrezeleri kurdu. Yılın geriye kalanında Çeçenistan ve Dağıstan bölgedeki Bolşevik etkinliğinin ana merkezleri olmayı sürdürdüler. Dağlı partizan müfrezeleri Denikin'in ordusunun artçı birliklerine sık sık saldırı düzenliyorlardı. Orconikidze Çeçenistan ve İnguşetya dağlarına çekildiğinde, İbrahim Geldegen adlı bir Çeçen köylüsü onun fedaisi olmuştu. Cesaretinden dolayı Orconikidze ona "Geldegen'in Zelimhanı" lakabını takmıştı.[1299]

4 Nisan 1920. *Denikin'in etkisiz hale gelmesinden sonra karşı-devrimci Güney Rusya ordusunun başına 4 Nisan 1920'den itibaren Baron Vrangel geçti*.[1300]

5 Nisan 1920. İttihadçıların Bakü'de kurdukları Türk Komünist Fırkasından Mustafa Kemal'e mektub gönderildi: *"Burada, İbrahim Efendi'nin (kuriye) size söyleyeceği kişilerden bir Merkez Kurulu teşkil edildi. Bu kurul, Bolşevik Merkez Kurulu ile işbirliği yaparak, onun bir şubesi gibi çalışmaya koyuldu. Buradaki Türkleri birleştirmeye çalışacak ve bundan böyle sizinle Bolşevikler arasında temas, bu kurul eliyle sağlanacaktır. Bu nedenle, askerî, politik ve öteki konulara ilişkin bütün yazılarınızda da bundan böyle kurulun muhatap tutulması uygun olur*." *Heyet-i Temsiliye'nin Türk Komünist Partisi katında tam yetkili bir delege bulundurması* mercudur.[1301]

ABD'nin İstanbul'daki Askerî İstihbarat Daire Başkanı Binbaşı Devoyantz rapor kaleme aldı:

Numara 14

5 Nisan 1920

Türkiye: Bolşevikler, Türkleri, hemen, Kafkaslarda Ermenilere karşı, Kilikya'da Fransızlara karşı askeri harekâta girmeye teşvik ediyorlar. *Nuri Halil Paşa*'nın komutasında *Dağıstan*'da oluşturulan *Yeşil Ordu*, belki de Azerbaycan'a girecek. Azerbaycan ordusunun Türklere çok zayıf bir direnme göstermesi önceden saptanmıştır. Böylece Müttefiklerin gözünde Azerbaycan'ın durumu kurtarılmış olacak. Ondan sonra *Yeşil Ordu* ve *15'inci Kolordu* ile birlikte Azerbaycan Ermenistan'a karşı harekete geçecek. *15'inci Kolordu*'nun komutanı *Kasım Paşa* (? tam okunamadı. İngilizce metinde *Kyasyin Pacha*) Bolşeviklerle görüşmelere girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı Ankara'dadır. Kürtlerin lideri *Hüseyin Paşa* (İngilizcede *Gussein Pacha*) Kürt kuvvetlerini toplayıp Ermenistan sınırlarına (*Erzurum ve Kilikya*'ya) yığmaktadır. Türk ordusu 51 bin 476 kişiden ibarettir (Erzurum'daki 15'inci Kolordu 13 bin 338 kişiliktir.) Birliklerin dağılımı şöyledir: *12'inci Tümen* karargâhı *Horasan*'dadır. *35'inci Alay Köprüçay*'dadır. *36'ncı Alay Zivin*'dedir. *4 toplu bir Batarya Hasankale*'dedir. 15'inci Kolordunun bölüklerinde *40-70* kadar *süngü* vardır. 15'inci Kolordu Ermenistan sınırlarında harekâta başlayıp Azerbaycan'la birleşmeye hazır durumdadır. Ancak İstanbul Hükümeti, Türk sorunu Türkiye'nin yararına çözümleninceye kadar bir harekette bulunulmaması emrini vermiştir. Birliklerin aldıkları emirler şöyledir: *Halis Bey*'in tümeni *Ardahan* bölgesine karşı harekâta geçecek, Kars bölgesi ile Ardahan'ı almaya çalışacaktır. Öbür tümen *Sarıkamış*'a yönelecektir.

Kars bölgesi: Erzurum muhbirimiz, *İzo Bey*'e (müttefikimiz) 15'inci Kolordunun ilerlemesi konusunun halledildiğini yazmıştır. Başlangıç sadece bir zaman sorunudur. Aynı muhbir, Türklerin *İzo Bey*'e bir hain gözüyle baktıklarını, kendini bu durumdan kurtarmak için bir kuvvet toplayıp Ermenileri *Mardenek*'ten

[1299] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,* 1998, s. 95. "Saygın bir Çeçen eşkıyası olan Zelimhan Birinci Dünya Savaşı öncesinde bütün Rusya'da ünlüydü."

[1300] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326.

[1301] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 487.

çıkarması ve Rumları da katletmesi gerektiğini söylediklerini yazıyor. *İzo Bey*, Ermenileri kışkırttıktan ve Barış Konferansı gözünde Ermenileri küçük düşürdükten sonra harekâta geçilmesine karar verildiğini söylemiş.

(*Surmalon*) *bölgesi*: Ermeni aleyhtarı hareketin lideri *Şamil Bey Airumlansky*'dir. Ermenilere karşı ayaklandığı takdirde yardım istemek üzere kardeşini Türkiye'ye göndermiştir. *Kağızman* Kürtleri Ermenilerden yanadır. *Şamil Bey*, Eleşkirt'ten iki top, dört makineli tüfek ve 13 deve yükü kurşun sağlamıştır. 600 adamı vardır.

Nahcıvan Bölgesi: *Nahcıvan*'ın bütün halkı silahlanmıştır. Komutanları *Cafer Kulu Han*'dır. (*Jafer Kuly Chan*). *Bakü*'dan *Nahcıvan*'a makineli tüfekler gönderilmiştir.

İmza: İstihbarat Dairesi Başkanı
Binbaşı Devoyantz[1302]

8 Nisan 1920. Bakü Türk Komünist Fırkası kurucu azası Baha Said, Mustafa Kemal'e de gösterilmek üzere Karabekir'e mektub gönderdi: *Kırmızı Ordu'nun bütün Kafkas işleri şimdilik benim kaderime bağlanmış durumdadır... Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de içinde bulunduğu genel örgüt vardır. Onun aracısı da benim. Onun için haberleşmeyi buna göre düzenlesin. Türk Komünist Partisi adına olacaktır... İktisadî yardım için bir hafta sonraya kadar, yâni telgraf haberleşmesi düzenleninceye kadar sabretmek gerekir. İstenildiği kadar yardım yapılacaktır*.[1303]

10 Nisan 1920. *10 Nisan'da Kâzım Karabekir'in 17 Mart tarihli mektubunu Halil* [Kut] *Paşa'ya götüren kurye subay Trabzon'a döner, haber ve mektuplar getirir. Bakû'de Fuat Sabit ve Baha Sait, Halil Paşa'yı da yanlarına alarak yerel komünistlerle birlikte çalışan ve adı da Türk Komünist Fırkası olan bir grup kurmuşlardır. Bunlar Kızılordu'nun yaklaştığını, Azerbaycan'da devrimin çok yakın olduğunu, Ermenilerin bir saldırısını önlemek için Türk ordusunun müdahalesinin yerel komünistlerce arzulandığını yazmaktadırlar. Kaybedecek zaman olmadığı için Sovyetlerle görüşmek üzere bir temsilcinin gönderilmesini de eklemektedirler*.[1304]

Trabzon Soğuksu'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e uzunca şifreli telgraf keşide eyledi. Mülazım İbrahim Efendi, Azerbaycan ahvali ve Ermeni tecavüzatı hakkında Heyet-i Temsiliyeye tezkere göndermiştir. Bu tezkerede, Azerbaycan Müsavat Hükümeti'nin İngiliz oyuncağı olduğu iddia ediliyor. Müsavat Hükûmeti ise Bolşeviklerin mezaliminden fevkalâde muztaribdir. Sovyet Rusya'yla ittifak ederek Müsavat Hükûmetinin tercihan "kansız" devrilmesi, Heyet-i Temsiliyeye tavsiye ediliyor. Nuri'nin (Killigil) ve zabiti Mülazım Çerkes Kâzım'ın Dağıstan'daki Bolşevik aleyhtarı faaliyetinden şikâyetçi olunuyor. Azerbaycan'ın nitelikli erkân-ı harbiyesi ve nizamî ordusu yokdur:

15. Kolordu Kumandanlığına

İbrahim Efendinin vasıtai sâmileri ile Hey'eti Temsiliyeye yazılmak üzere getirmiş olduğu tahrirat aynen arz olunur:

Hey'eti Temsiliyeye

Azerbaycan vaziyeti siyasiyesi hali hazırda Azerbaycanın mukadderatı en ziyade Müsavat Fırkasına istinad etmek uzere fırkı sairenin iştirâkile müteşekkil muhtelit bir kabine tarafından tedvir edilmektedir. Bu hükûmet siyaseti hariciyesinde İngiltereye alet olmakta berdevamdır. Bu siyasetin de ana hattı müsavat partisidir. Son günlerde bolşevik ordularının Kafkas dağlarına kadar dayanmaları mehafili hükûmette endişeyi mucib olmuş ve muhtelif siyasî fırkaların iştirâkile tahaddüs eden bu vaziyet onunde Azerbaycanın takip etmesi lâzım gelen haricî siyaset yeniden mevzuubahis olmuştur. Netidece hükûmeti hazıra İngiliz siyasetinde ısrara karar

[1302] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 76-77. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[1303] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 487-488.
[1304] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 120.

vermiştir. Mamafih zaman kazanmak ve tedbiri ihtiyatî olmak üzere Sovyet hükûmetile bir zemini itilâf bulmak için parliment tarafından Moskovaya bir murahhas izamı takarrür etmiştir. Avam hükûmetin ve fırkacıların İngiliz taraftarlığını hoşnutsuzlukla telâkki etmektedir. Bu temayülâtın esası da şüphesiz avamın hissi selimi ve buıalarda bulunan Osmanlı Türklerinin İngilizler aleyhindeki propagandası Türkistan ve civar memleketlerdeki islâmların umumiyetle bolşeviklerle elele vererek beraber çalışmaları ve bilhassa Türkiyenin İngilizler tarafından mütemadiyen duçarı hakaret olmasıdır. Halk Azerbaycan halâsını ve istiklâlinin ancak Türkiye tarafından yapılacak yardımla kabili istihsal olduğuna kani bulunmaktadır. Buna mukabil hükûmet ahalideki bu temayül ve kanaati sarsmak ve takip ettiği siyasette isabet olduğunu isbat etmek üzere Türkiyenin ümitsiz bir vaziyette olduğunu ve bundan kurtulamayacağını bolşeviklerin federatif bir Rusya teşkili gayesini istihdaf ettiklerini ve Azerbaycanda zuhur edecek bolşevikliğin Mart vekayiinde görüldüğü gibi islâmların katliamı, emlâk ve emvalinin yağma edilmesinden başka bir şekilde tecelli etmeyeceğini ... etmektedirler. Bu tezebzübü siyasî icinde Türkiyeye nafi bir cereyan çıkarmak için iki şık vardır. Birincisi pek yakınlaşan bolşevik ordusunun tahtı tazyikinde temayülât ve hissiyatlarında itidal âsarı görülmeye başlayan bir kısım münevveran arasında icrayı tesir ederek Moskova sovyetile uyuşacak sollardan mürekkep bir hükûmeti mevkii iktidara getirmek. Bu sovyet esaslarının kansız ve sarsıntısız bir surette tedricen Azerbaycanda tatbiki için icab eden zamanı kazandıracak bir intikal hükûmeti olabilir. Biz buna mütemayiliz ve daha ziyade de bu şeklin hayır husule gelmesine sarfı mesai eylemekteyiz. İkincisi, şayet marülarz intikali hükÛmetin mevkii iktidara gelmesi çok teehhür ederse netice ihtilâl ile yaklaştırılacaktır. Mahaza biz itidali kendimize üssülhareke ittihaz etmekten geri durmayacağız ve mümkün olduğu kadar komunistleri birinci noktai nazarda imale etmek istiyoruz. [..][1305]

Açıklamalı [ÖA8]: Çok uzun. Dibacesinden iktibas ettik. Tamamını alıntıla.

Azerbaycan *İttihat Partisi Dağıstan'a, ilk önce, Nuri Paşa'nın adamlarından assubaylıktan yetişme teğmen Çerkes Kâzım Efendi'yi yollar, ve Kâzım Efendi oradaki güçlerin komutanlığını ele geçirir*.[1306]

11 Nisan 1920. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet lüzumu malumdur*.[1307] Dedikten sonra, *bu konuda alınan tedbirlerin bir sonuca ulaşıp ulaşmadığını sor*uyor.[1308]

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüşdü, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi:

Soğuksu: 11/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Telsiz telgraf işaretile muaveneti nakdiyede bulunmaları için Halil ve Nuri Paşalara hitaben yazılan emri sâmilerini Bakû'ya isal eden zat evvelki gün Batuma avdet etmiş ve 7. Alay Kumandanı Rıza Beye Baha Sait Beyden getirdiği 8/Nisan tarihli mektup suretile şifre suretleri âtide derc edilmiş olduğu maruzdur:

3. Fırka Kumandanı Rüştü

S u r e t

İstanbuldan buraya Moskovanın murahhası avdet etti. Mustafa Kemal Paşaya bildiriniz. Moskovaya gönderilecek hey'eti murahhasasını göndersin. Pek müstaceldir. Ve lâzımdır. Oradan gönderilecek adam titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talât [Muşkara] ile beraber ben varım. Kırmızı ordunun bütün Kafkas umuru şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış haldedir. Halil [Kut] Paşa Karabağda Ermenilere karşı hareket eden kuvvatı tanzim ile meşguldür. Nuri [Killigil] Paşa bir ahmak, hain gibi vaziyeti umumiyei milliyeyi sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükûmeti ve İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilâl kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu. Maatteessüf böyle oldu. Bugün Denikinin Bahri Hazer filosu Azerbaycan ile birleştiği gündür. Bunun vehameti muhakkaktır. Türkiyeye muavenet edebilecek Rusya bunu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef Azerbaycan hükûmeti ve Ermeniler fena halde vaziyeti işkâl ediyorlar. Erzurumun Ermenileri

[1305] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 612-613.
[1306] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108.
[1307] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 304.
[1308] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 478.

tevkif etmesi elzemdir. Artık burada Halil ve Falan paşalar yoktur. Halilin de dahil olduğu teşkilatı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberatı olvechile tanzim etsin. Türk komünist fırkası adına olacaktır. Vasıtamız Hacı Şahin Beyzade Ahmet Beydir. Rıza Bey akrabasıdır. Kendisi Batumdadır. Mümkün olduğu kadar bahriye efradı, meselâ bin kadar topcu, kaptan, makinist, hesap memuru, nefer, gemici olarak bir mevcudun muhtelif eshabı ihtisastan olmak üzere tefrik edip göndermeye çalışınız. Ancak Azerbaycana ait olan bu filonun Rus elinden kurtarılması buna bağlıdır. Filonun mecmu kuvveti 40 top, 10 gemidir. Bunlar burada 3-4 parçada yerli harp gemisini de ilâve etmek gerektir. Yedi buçukluk ve on beş buçukluk arasında muhtelif topları, makinalı tüfekleri, tayyare topları vardır. Ekserisi tüccar gemileridir. Üç tane küçük torpito vardır. Buna mukabil şimal filosu daha kuvvetli ise de henüz ortada yoktur. Çünkü Volga buzları daha erimedi. İcabında bu filo Bakûyu tehdid edecektir. Bundan başka Azerbaycan 16 bin tüfek, iki küçük tank, 120 makinalı tüfek, top mermisi, beş milyon piyade fişeği aldı. Beş bin kadar Rus askerini belki ordusunda istihdam edecektir. Bu ahvale tâbidir. Şimdiki halde Azerbaycan hükümeti tamamen İngiliz elinde bulunmuş görülüyor. Onun için Şimal harekâtının Türkiyeye imkân derecede muavenete mümanaat ediyor, demektir. Eğer Erzurumda Ermeniler aleyhine ordu kumandanının da Halile bildirdiği gibi bir hareketi sûriye bile gösterilse burada vaziyet biraz kesbi selâh edecektir. Azerbaydanda vaziyeti dahiliye hükümet fırkaların mümessillerile teşekkül ediyor. Kuvvetli fırka addedilen müsavat 10 Ermeni meb'usunun da Taşnak reyile ekseriyeti muhafaza ederek ancak mevkii iktidarda kalıyor. Münci görünen bu hükümetin şiarı da samimi surette İran-İngiliz ittifakına mümaşat şeklinde tebarüz etti. Ve İran ile dört maddelik bir mukavele de yaptı. Şehbender, iktisad, Demiryolları, Limanlar, İttihad, Ahrar, Sosyalist, Komünist Fırkaları 35 rey ile müttehiden ekalliyettedirler. Müsavatın 10 Ermeni, 5 Rus vesair reylerile kırk beş reyi vardır. Sosyalist nazırlar istifa ettiler. Şimdi vekâleten mevkilerinde bulunuyorlar. İkinci grubun hepsi İngiliz aleyhtarı ve ihtilâlcidir. Mamafih komünist partisi hepsinden daha kuvvetli olduğu için yeni intihabat olursa ekseriyeti onlar kazanacağından bu parlamana benzeyen kaptüre hey'eti dağıtmak istemiyorlar. Komünistlerde hiç bir müşterek hikmet kabul etmemek şiarında oldukları için kabineye dahil olmuyorlar. Gürcistan Batumu kendilerine terk ettirmek için Azerbaycana hey'et gönderdi. Azerbaycan buna muvafakatten başka çare bulamayacaktır. Onun için bizim en kuvvetli çaremiz Kars, Ardahan, Batum teşkilatını takviye ederek şimalden Karadeniz sahililile gelen kırmızı kuvvetle bir yol açmak olacaktır. Azerbaycandan ümidi muavenet beklemek şeytandan ümidi rahmet beklemek kadar abestir. Batum teşkilatını takviye için lüzumu kadar masraf görülmüştür. Buraya sür'atle bir kaç yüz nefer gönderilmek de lâzımdır. O da hâmili tezkereye tenbih edilmiştir. Azerbaycanın dört tayyaresi dört de bahriye tayyaresi oldu, mümkünse bir iki tayyareci zabiti en serî vasıta ile gönderiniz. Tayyareci Ahmet Nüzhet orada ise söyleyiniz, gelsin. Gencede telsiz telgraf istasyonu yoktur. Bakû istasyonu alır cevap veremez. Astergan cevap verir ve alır. Parolamız bugün Astergana gönderilmiştir. Şifre de gönderilmiştir. Bir hafta sonra Astergan sizi siz de Asterganı arayınız. Buranın telsiz telgraf istasyonu iki gündür hükümetin emrile temhir edilmiştir. İşlemiyor. Şimal ile vasıtai muhabere olmaktan korkuluyormuş. Mamafih açtırırız. Şifremizle aynı işaretle arasınlar. Bakû istasyonu açıldıktan sonra muhaberemizi temin edebileceğiz. Yakında Demirhan Şûrada bir istasyon vaz ve tesis olunacaktır. Bundan sonra göndereceğim mektupta vaziyeti umumiyei sevkülceyşiyeyi göndereceğim. Dağıstanın vaziyeti Nuri Paşa bolşeviklerle tesisi mukaseme ve temdidi harekât için Azerbaycandan külliyetli miktarda akçe istenmiştir. Bu mektup mahalline isal edilmedi. Halil ve Talatın da dahil olduğu komitemiz Mustafa Kemâlin tamimini ve kolordunun tebliğini kendisine tebliğ etti. Artık kendi başına hareket etmesi musirren devam ettikçe aramız bozulacaktır. Enver Paşanın 3/Şubat İsviçre mektubu buraya vasıl olmuştur. O da Moskova gitmek arzusundadır. İngilizler ona İstanbulun Türkiyede kalması ve Türk memleketlerinin müstakil olması şartile tedafüi ve taarruzî bir mukavele akdini teklif etmişler. Şu kadar ki: Hindistan Mısır vesair biladi islâmiyede Türkler ihlali asayişe değil tesisi tabiiyete mazhar olsunlar. Radek bolşevik murahhası ile de Mustafa Kemâl namına gönderilen suret ..... şekline yakın bir istikamette görüşmüş. Her halde Mustafa Kemâlde bulunan metni asliye onun hey'eti murahhasa ile cevap vermesi lâzımdır. Dağıstan şimdiki halde Denikinden halâs olmuştur. Yani Denikin kuvvetleri tamamile tahliye etmişlerdir. Yoksa cebren, kahren alınmadı. Kırmızı ordu kuvvetleri Mustafa Kemâlde olan metin iktizası Türklerin rızası olmadıkça Dağıstana giremeyecektir. Yahut halkın ekseriyeti ârası gerektir. Fakat yine Türklerin muvafakati şarttır. İşte hal ve mevki bu suretle lehimizdedir. Yalınız Azerbaycan başları derd anlamıyor Türkistan tamamen tathir edilmiştir. Hey'eti Nezzar komiser hey'eti kâmilen islâmdır. Ekseri valiler Türktür. Hey'eti nezzar içinde iki Türk vardır. Moskovanın Kafkas vekili yanımda komiser olmak şartile Umum Kafkas komitesi beni şimdilik başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yani bütün bu işleri alelhesap ben görüyorum. Bir Türk zabiti harbiye dairesi reisi, bir Türk erkânıharp zabiti harekât şube reisi, bir kızıl miralay da benim erkânıharbim

reisim intihab edilmiştir. Yani kuvvei icraiyenin yarısı artık Türk yarısı da şimâl murahhaslarıdır. Techizat seferberlik vesair teşkilât sureti umumiyede Rusyalıların elinde, Erkânıharp reisi olan miralayı Mustafa Kemâl tanır. İstanbulda bulunuyordu. İktisadî muavenete bir hafta sonraya kadar yani telgraf muhaberesi tesis edinceye kadar sabretmek lâzımdır. İstenildiği kadar muavenet edilecektir. Artık muvasalayı ciddi ve pek mahremane teşkil etmekten başka işimiz yoktur. Bu mektubumda her kelimeyi olduğu gibi kabul ediniz, umumî hatları yazdım. Meşkûk olan bir şey de yazmadım. *Baha Sait*. Şifre miftahı fransızca hurufatla tertip edilmiş mukabili erkam dahi fransızca yazılmıştır. Üç grupludur.[1309]

13 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in 11 Nisan tarihli isticvabî telgrafına cevabî *çok uzun* bir telgraf keşide eyledi: *"Şimdiye kadar Bolşeviklerin gerçek programlarını ve ayrıca İslâm Dünyası içindeki programlarını okumadık. Son zamanda, Trabzon'a Rusça bir program geldi, Türkçeye çevrilmektedir. Alınınca olduğu gibi ve şifreyle sunulacaktır. Bununla birlikte, bu konudaki gö-rüşlerimiz şöyledir: Memleketimiz kapitalist değildir... Kur'ân-ı Kerîm, fakirler, işçiler ve öteki emekçilerle ilgili bizce bilinebilen ne kadar Bolşevik ilkeleri varsa, hepsini kapsıyor. Bu nedenle, müslümanlar Bolşevikliği kolay ve iyi karşılamaktadır"*.[1310] Karabekir, *Kızılordu ile birlikte hareket edilmesi gereğinden söz eder ve eğer Kızılordu Gürcistan'a girecek olursa.. "biz de Ermenistan'ı çiğnemekle birlikte Azerbaycan'ı ayaklandırmaya ve komünist yönetimini kurmaya söz veririz" diyerek sonunda Moskova'ya bir heyet gönderilmesi gereğini de kabul eder. Buna göre heyete verilecek talimatın ilkeleri de şunlar olacaktır: "Memleketimiz kapitalist değildir. Çiftçi memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa, İslam dünyasını Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Dolayısıyla Bolşevik amaçlarında bir milletin diğer milletin toprağına göz dikmemesi ve emperyalist tahribatının yıkılarak tüm milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve özellikle İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşeviklerle sonuna kadar birlikteyiz.. Bizde ne padişahlık ne de hilafet ile oynanmamalıdır.. İslam kuralları yanını da tümüyle özgür ve özerk bırakmalı çünkü Kur'anı Kerim yoksullara, işçilere ve emekçilere ait ve bizce bilinen ne kadar Bolşevik ilkesi varsa hepsini içeriyor.."*[1311] *Ondan dolayı da Müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telakki etmektedir. ... Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülatı (değişme) peyderpey ve tedricen tatbike başlayıp milletin ... hazım ve kabule alıştırarak tevsi etmelidir*.[1312] Karabekir'in saltanat-hilafetin muhafazası meselesini vurgulaması mühimdir zira Sovyet Rusya, saltanat-hilafet düşmanıdır. Mustafa Kemal ve rüfekası, önce 1 Kasım 1922'de saltanatı sonra 3 Mart 1924'de hilafeti kaldıracaktır.

Bir yandan "Kurtarıcı İslâm Bolşevik Orduları"nın gelmesini beklerken, Karabekir ve Kurmay Kurulu, öte yandan bir cins İslâm Bolşevikliğine eğilim gösterirler. Karabekir, Kurmayları Mustafa ve Fahri Beyler ile Kolordu Başhekimi Albay İbrahim Tali (Öngören) ve Müstahkem Mevki Komutanı Kurmay Albay Kâzım (Dirik) ile birlikte 13 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal'e şu ortak görüşlerini iletirler: "Kur'ân-ı Kerîm, fakirlere, işçiye ve emeğe ilişkin ve bizce bilinebilen ne kadar Bolşevik ilkeleri varsa hepsini içine almaktadır. Bu nedenle de müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul etmekte ve karşılamaktadır".[1313]

15 Nisan 1920. *Erzurum'da Kâzım Karabekir ve Azerbaycan Savunma Bakanı Ali Ağa Şıhlinskiy arasında bir antlaşma yapılmıştı. Antlaşmanın özellikle 7. maddesi iki cenahın mevcut stratejisini yansıtmaktadır:*

1309 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 617-618. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1310 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 703. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Bolşevikliğin ne olduğunu bilmemek, kıyasetsizliğe, liyakatsizliğe delildir.

1311 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 120-121. Mezkûr telgrafı bir başka kısmen iktibas eden Emel Akal, hilafet-saltanata dokunulmaması lazım geldiğine ilişkin ikazı da haricte bırakmıştır (Akal, 2018, s. 304-305).

1312 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 305.

1313 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 454.

"Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Azerbaycan hükümeti, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması veya Doğu vilayetlerinin Ermenistan'a iltihak etmesi durumunda antlaşmayı imzalayan taraflar olarak tek bir ordu şeklinde harekete geçmek ve çıkarlarını ortaklaşa savunmak zorunda olduklarının sözünü vermektedirler.[1314] Müsavat Hükümeti Harbiye Nâzırı Ali Ağa Şıhlinskiy, Kızıl Ordu Bakü'ye girdiği hengâmda Kızılların tarafına geçecektir.[1315]

Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. Telgraf zeylinde Kara Vasıf'ın 26 Şubat tarihli mektubu bulunuyor. Mektub, Baha Said ile Albay İlyaçev arasında Bakü'de akdedilmiş gizli andlaşmanın bir sureti yer alıyor. Sovyet Rusya'nın Kafkas Komiserliği, cuntacı Karakol Cemiyetini desteklemeyi taahhüt etmiştir. Karakol Cemiyeti ise mesela Sovyet Rusya'ya Osmanlı askeri sağlamayı kabul; Azerbaycan'da yapılacak Bolşevik hükümet darbesine da yardımı taahhüt etmiştir:

> Rusya Federatif Sovyetler Cumhuriyeti adına hareket eden halk komiserleri Sovyeti'nin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas Yerel Merkez Komiseri Temsilcisi ile Türkiye devrim hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına hareket eden Kafkasya'daki temsilci Baha Sait arasında aşağıdaki anlaşma yapılmıştır.
>
> 1- Bağıtlı taraflar gerek kendi ülkelerindeki karşıdevrimlere, gerekse dıştaki Batı Avrupa fetihçi hükümetlere karşı tüm araç ve güçleri ile birbirlerine yardım ilkesi çerçevesinde bir savunma ve saldırı anlaşması yaparlar.
>
> 2- Bağıtlı tarafların bu anlaşmayı yapmaktaki başlıca amaçları:
>
> a) Tüm İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması;
>
> b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan vb. gibi İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle Asya ve Afrika'daki İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele;
>
> c) Bugün kurulmuş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele sonucunda kurulacak olan Sovyet yönetim biçiminin kabul ve sağlamlaştırılmasından ibarettir.
>
> 3- Bu amaca varmak için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti yukarıda adı geçen Türkiye devrimci örgütüne silah, gereç ve para ve diğerlerini bulmak ve sağlamak konusunda elinden geleni yapmayı yükümlenir.
>
> Türkiye devrimci örgütü bu anlaşma metninin imzasından sonra silah, gereç ve para gereksinmelerini Rusya Sovyetlerine bildirecek ve adı geçen Sovyetler bu istekleri yerine getirmeyi kabul edecek ve zamanında gerçekleştirecektir.
>
> 4- Adı geçen Türkiye örgütü Rusya Cumhuriyeti'nin isteyeceği sayıda silahlı askeri güçleri Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti'nin diğer düşmanlarına karşı savaşmak için hazırlamayı yükümlenir.
>
> 5- Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Karakol devrimci cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltereye karşı bir ayaklanma meydana getirmek için gerekli girişimlere hemen başlayacaklardır ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti de gereken para, gereç ve silahları tümüyle sağlamakla yükümlüdür.
>
> 6- Batı Avrupa emperyalistlerine karşı İslam ülkelerinde yapılacak bu millî devrimleri koruyacak olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu Müslüman memleketlerinden her birinin tam özgürlüğünü tanıyacağına ve iç işlerine kesinlikle karışmayacağına ve yerli halkın arzusuna muhalif sosyal ve siyasî örgütler kurulmasının önüne geçeceğine söz verir.

1314 Zarevand, *Turtsiya i Panturanizm (Türkiye ve Panturanizm)*, 1930, s. 133; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 299.

1315 Demoyan: "Karabağ Ermenilerinin cellâdı Karabağ Valisi Hüsrev Bey Sultanov, Şuşa'da devrim komitesi bünyesinde görev aldı. Azerbaycan ordusu generallerinden Ali Ağa Şıhlinskiy, L. Nahçıvanskiy, Savunma Bakanı Samed Bey Mehmandarov ve diğerleri Kızıl iktidarın tarafına geçmişlerdi." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 300, dipnot 654.

7- Rusya Sovyet Cumhuriyeti batı emperyalistlerine karşı ayaklanan tüm Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başındaki her hükümeti bu savunma ve saldırı anlaşmasını kendisi imza etmişcesine bağlaşık olarak tanıyacağı ve kabul edeceğini taahhüt eder.

8- Sözü geçen memleketlerdeki siyasî ve sosyal yönetim biçiminin kurulması ve örgütlenmesi, halklarının özgür seçim ve kararlarına bağlı olup, bağıtlı taraflar adı geçen halkların seçimlerini güçleştirmemeye söz verirler.

9- Türkistan'da kurulmuş olan Sovyetler yönetiminin güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması için gereken önlemlerin alınmasını Türkiye geçici devrim hükümeti kabul eder ve yükümlenir.

10- Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadele, Dağıstanlılar, Sovyetler biçimi yönetime eğilim gösterdiklerinden bu memleketteki işçi ve köylü ve halkın özgür arzusuna bağlı olarak kurulan Sovyetlere yardım etmeye Türkiye geçici devrim hükümeti söz verir. Dağıstan Hükümeti'nin biçiminin kararlaştırılmasına gelince, bunu tayin etmek, Dağıstan işçi ve köylü kongresinin hakkı olup bağıtlı taraflar bu soruna kesinlikle karışmayacaklarına söz verirler.

11- Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye devrim hükümetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı ortak hareket, Avrupa emperyalistlerinin buyruk ve nüfuzu altında, adı geçen sözleşmenin öngördüğü amaçlara karşı hareket eden ve bugün bağıtlı tarafları birbirlerinden ayıran Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bugünkü hükümetleri tarafından engellendiğine göre, Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Uşak Kongresi Yürütme Kurulu ve Karakol Devrim Cemiyeti, yukarıda adı geçen üç hükümeti, gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerekse Batı Avrupa'nın diğer istilacı devletlerine karşı ve bağıtlı taraflar ile birlikte hareket edecek hükümetlerle bu konuda Kafkas yerel örgütüne yardım etmeye ve korumaya söz verir. Bu hükümet darbesini Azerbaycan'da uygulamak için Türkiye geçici devrim hükümeti Azerbaycan Türk halkının ırkçı eğiliminden ve Azerbaycanlılarca tanınmış Türk milliyetçilerinin nüfuzundan ve kişiliklerinden yararlanma yollarını arar. Azerbaycan devrim hükümetinin kuruluş biçimi Azerbaycan işçi ve köylü kongresinin özgürce vereceği karar çerçevesinde olacağından bağıtlı taraflar kongre kararlarına karşı gelmemeye söz verir.

12- Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkas gibi tüm Kafkas hükümetlerinin tam özgürlükler bağıtlı taraflarca kabul edilmiş olduğundan, bunların birbirlerinden ayrı bir biçimde bağımsız olarak ya da Kafkas Birliğine katılarak ya da federasyon biçiminde hükümet kurmaları konusunda ilgililerin tamamıyla özgür bırakılacaklarını ve bu soruna hiçbir şekilde karışmayacaklarını bağıtlı taraflar kabul eder ve yükümlenirler.

13- Bu anlaşma metninin iki nüshası önce bir yandan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti Hükümeti'nin Kafkasya'daki temsilcileri yani Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin yerel komitesi ve diğer yandan da Karakol Devrim Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcileri tarafından imza edilecektir. Bu şekilde imza edilmiş nüshalardan biri Karakol Devrim Cemiyeti Uşak Kongesi genel merkezi tarafından onaylanacak, diğeri Dışişleri Halk Komiseri ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin merkez yürütme kurulu başkanı tarafından onaylandıktan sonra imza edilen anlaşma teati edilecektir.

14- Bu anlaşma 13. maddede belirtildiği gibi imza edildikten sonra kesinleşecektir. Bağıtlı tarafların Kafkasya'daki temsilcileri kendi imzalarından sonra anlaşmayı yürürlüğe koyacak ve bağlı oldukları hükümetlerin onaylamasını beklemeyerek ortak harekete girişeceklerdir.

15- Bu anlaşma Baha Sait Bey tarafından 1920 yılının 11 Ocak'ında Bakû kentinde yapılmış ve imza edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Adına Mustafa Kemal[1316]

16 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. Baha Said'in akdetmiş olduğu 11 Ocak tarihli andlaşma hakkında yazıyor: *Bu ne cürettir? Uşak Kongresi de kim oluyor? Kayıtsız şartsız*

[1316] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 127-129. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "Karakol Örgütü kurucusu İttihatçı Kara Vâsıf, 1919 sonbaharında Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandası olmanın en ateşli savunucusuyken, 1920 başında İslâm Dünyası'na özgü bir Bolşevik ihtilâlciliğin öncülüğünü yapmaktadır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 485.

felaketimize sebep olacak olan bu cinayeti nasıl işlemişler? Bu muahedeyi teyid edecek kuvveti nedir? Hususiyle ben doğunun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?[1317]

Mustafa Kemal, Karakol İhtilal Cemiyeti ile bir Sovyet temsilci arasında imzalanmış olan 11 Ocak tarihli yardım anlaşmasını tanımadıklarını bildirdi. Karabekir'e gönderdiği yazıda, onun haberi olmaksızın bu konuda bir şey yapmayacaklarını belirtti.[1318] Mustafa Kemal, Karabekir'i Sovyet Rusya'yla ilişkilerde otorite kabul ediyor:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
C. 13/4/1336 şifreye:

İmza edilmek üzere Kara Vasıf Bey tarafından gönderilen itilâfname suretini arz etmiştim. Buna verdiğim cevabı ve bu münasebetle Rauf Beye yazdığım telgrafı aynen âtide arz ediyorum. Katiyyen imza etmedim ve Rauf Bey de hiç bir muamelede bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaa ediyor. Kara Vasıf Bey Karakol Cemiyeti namına malûmatımız hilâfına imza etmiş ise bundan da malûmatımız ve buna muvafakatimiz yoktur. Bu hususta ıttılaınız haricinde hiç bir muamele yapılmadığına itimadı tam buyurarak arzu buyurulduğu gibi red ve tekzib ve Bolşevik ve Kafkas işlerinde vukubulacak tasavvurat ve teşebbüsatımızı aynen zatıâlinize arz etmedikçe bundan sonra da hiç bir şey yapılmayacağını arz ederim.

Birinci Suret

(Rauf Beye yazılan mektubun suretidir).

Vasıf Beyin tarafı âlinizden dahi mütalâa buyurulduğu beyan edilen 20/Şubat/1336 tarihli mektubu ve iki kıt'a melfufu alındı. Esas mesail hakkında serdi mütalâadan evvel şunu dikkati âlinize vaz ederiz. Vasıf Beyin dahil ve harice karşı Karakol Cemiyeti namı altında müstakil bir komitenin Heyeti merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Beyin Karakol Cemiyetinin ve Uşak Kongresinin selâhiyattar ve müstakil murahhası olarak bolşeviklerle bütün memleketin mukadderatına ait muahedat akdettiği sabit oluyor. Vasıf Beye cevaben yazdığımız mektupta Karakol Cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir heyeti merkeziyesini ve Baha Sait Beyin sıfat ve selâhiyetini tanımamakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selâhiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasa mazur olduğumuzu bildirdik. Vasıf Bey ve rüfekasını sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanıdığımızdan böyle olduğu temin ve teyid edilmedikçe ve mühim mukarreratın sabık Heyeti Merkeziye azasından olup İstanbulda bulunan rüfekanın müzakere ve münakaşasından geçtiği anlaşılmadıkça nazarı itibare alınmayacağı yazılmıştır. Vasıf Beyin mektubunda İstanbul'a bolşevik murahhası olarak Miralay İlyaçefin geldiği ve yapılacak ittıfaknameyi mumaileyhin alıp götüreceği mukayyettir. Zatıaliniz bu zatla görüştünüz mü? Filhakika selâhiyete malik midir? ve bugün imzamız tahtında yedine bir vesika vermek hususundaki reyiniz nedir? Bundan başka Baha Sait Beyin yaptığı 15 maddelik muahedenameyi gördünüz mü? Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtekârlık vardır. Çünkü Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilâliliyesini temsil eyleyen Uşak kongresi Heyeti İcraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadeler mugayiri hakikattir. Muahedename mevaddı umumiyetle bugünden ifasını deruhte edemeyeceğimiz hususatı ihtiva eyliyor. Zatıâliniz bizzat İlyacef ile görüşüp selâhiyetini anladıktan sonra bugün için deruhte edebileceğimiz noktalarını ihtiva etmek üzere kısa bir ittifakname esası hazırlar ve onu şifre ile bize bildirirsiniz. Biz de bir taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair noktai nazarlarını istimzaç ederiz. Ancak ondan sonra taahhüdatta bulunabiliriz. Ve taahhüdatımızın Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi heyeti icraiyesi gibi heyetler tarafından teyidine ve bu suretle harice karşı vahdeti tammeye malik olmadığımızı izhar ve işaaya meydan vermeye de bittabi razı olmayız. Vasıf Bey ve rüfekasile Karakol meselesi hakkında pek ciddi olarak görüşmenizi rica ederim. Eğer bu arkadaşlar bizim evvelce karakolun intişar etmemesi hakkında verdiğimiz kararla yaptığımız tebligatı nazarı itibara almamışlar ise bize karşı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fimabaad aynı tarzı harekete devamları takdirde kendilerile muamele ve irtibatı kat'etmek mecburiyetinde kalacağımızı kendilerine anlatınız. Halil ve Nuri Paşalara Erzurum üzerinden yeni talimat gönderilmiştir. İcap ederse delâleti alinizle de göndeririz. Kafkasyaya bir murahhas

[1317] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 299.
[1318] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 486.

göndermek lâzımsa Bekir Sami Beyin gitmesi lüzumunda musirrim. İşte Baha Beyin maksada ve gösterilen itimada karşı ne yolda muamele ettiği meydandadır. Edip Bey ne maksatla ve nevakit İtalyaya gönderilmiştir. Miri mumaileyh için vasıf Beyin talep ettiği vesika ve talimatı verebilmek için evvelâ bunun sıfat ve selâhiyeti ve sebebi seyahatini bilmek lâzımdır.

İkinci Suret

(*Vasıf Bey biraderimize*)

26/Şubat 1336 tarihli mektupları ve melfufatı buradaki rüfeka ile beraber kemâli ehemmiyetle okuduk. Mektubunuz iki mühim mütalâa hakkında izahat ve mutalâatı ihtiva ediyor. Melfufatta Türkiye ahval ve hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasyadaki murahhas Baha Sait Beyin bolşeviklerle yaptığı bir muahedename müsveddesi ile bunun mevaddı hakkında tadilât ve izahatı havi bir mütalâanamedir. Bolşeviklerle irtibat ve vifak Anadolu vaziyeti âtiyesi başlı başına mühim ve umum milletin hayatına müteallik mesaildendir. Mektubu âlilerinin ve melfufatı muhteviyatında Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi heyeti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadelere tesadüf edilmiştir. Bir de muahedenin tarafımızdan tebyiz ve imzasından sonra Karakol tarafından da mühürlettirileceği zikrediliyor. Karakol Cemiyeti nizamnamesi tarafınızdan tanzim ve badettabı kıtaata gönderilmesini müteakip bunun tatbikatında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarreratile tesbit edilen esasata mutabık olmadıktan başka vahdeti umumiye ve milliyemizi ihlâl edeceği mülâhazasile hiç bir tarafta tatbik edilmemesini tamim etmiştik. Ve zatıâlinizle Sivasta görüştüğümüzde bu cemiyeti izah ve Karakol nizamnamesinde mevzuubahis büyük erkânıharbiyeden maksat ne olduğu izah edilmişti. Zatıâliniz Anadoludaki teşebbüsattan malûmattar olmadığınız bir sırada böyle bir nizamname kaleme aldığınızı ve bu cemiyet teşekkül ve taazzuv ettiği takdirde büyük erkânıharbiyenin Heyeti Temsiliye olacağını ifade buyurmuştunuz. Biz bütün rüfekanın Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin esasatı dahilinde çalıştığı dahili ve haricî tedabiri siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı ve tarihe karşı Heyeti Temsiliyenin mes'ul bulunduğu kanaatindeyiz. Baha Sait Beyin kullandığı sıfat ve selâhiyetten haberdar olmadığımızdan ve İstanbulda harice karşı müstakil bir mevcudiyet izharından ve harekâtında müstakil olan bir heyeti merkeziyenin vücudunu bilmediğimizden Baha Sait Beyin kabiliyeti icraiyesi muhtacı tetkik görülen taahüdatı üzerine Karakol Cemiyeti heyeti merkeziyesile beraber vaz'ı imza etmekte maruz olduğumuz gibi arkadaşlarımızın bu tarzı hareketi de ezheri cihet menafii memlekete mugayir görürüz. Gerek zatıâlinizi ve gerek zâtıâlinizle beraber çalışan arkadaşımızı Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin İstanbul heyeti merkeziyesi olarak tanımaktadır. Yoksa siyaseti dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı komitenin itilâf etmiş şekline delâlet edecek her türlü muamelât ve tezahüratı kat'iyyen red ederiz. Eğer memleket ve milletin menafii âliyesi müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza ettiriyorsa müşarekei ef'alimiz ancak âmali milliye mutabakati fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malûme dairesinde cereyan edebilir. Ahval ve hadisat şekli hazırın ve esasatı mesrudenin tadil ve tebdilini iktiza ettirirse yine bilcümle alâkadarının malûmat ve mutalâatı inzimam etmek ve orduyu binnetice anarşiye duçar etmekten tevakki edilerek olabilir. Binaenaleyh gerek bolşeviklerle irtibat ve ittifak meselesinde ve gerek tedabiri âtiyenin ittihazında Müdafaai Hukuk İstanbul Heyeti Merkeziyesile muhabere ve muamelede bulunduğumuzun teyid ve temin edildiği ve bu gibi mühim mukarreratın orada bulunan heyeti temsiliye âzasından neticei müzakeratına iktiran ettiğine dair izahata intizar ederiz. Bitti.

Heyeti Temsiliye namına M. Kemal[1319]

Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. Dürrizade fetvasını izale edebilmek için Ankara müftülerine fetva yayınlattırdıklarını bildiriyor:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1- Ankara müftü ve ulemasının verdiği fetvayı şerife imza eshabı tarafından bugün müftülere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviyei müstakille ile kazalar müftü efendilerinin dahi vaz'ı imza etmek suretile iştiraklerinin temini münasip olur.

[1319] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 308-311. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2- Mıntakai âlileri dahilindeki müftü efendilerin fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber şimdiden telgrafla isimlerinin iş'arı mercudur.

Heyeti Temsiliye namına M. Kemal[1320]

Nisan 1920 ortası. Kafkas Cephesi Askerî Devrim Konseyi Üyesi G. K. Orconikidze'den Kızılordu Genelkurmay Başkanlığına telgraf: *Bakû petrol kuyularının sovyetleşme sırasında tahrip edilmesini engellemek amacıyla ünlü Jön Türk kadrolarından Halil* [Kut] *ve Nuri* [Killigil] *Paşaların hizmetinden yararlanmak* gerekmektedir. *Söz konusu kişiler "Sovyet cumhuriyetine karşı ileride de dostça davranmaları ve Sovyet işçilerine hizmette bulunmayı önermeleri" konusunda Kemal'den talimat aldı*lar.[1321]

18 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Bakû'de İttihat ve Terakki'nin Bolşeviklerle birlikte Azerbaycan'da devrim hazırladıklarını gören Kazım Karabekir, Anadolu temsilcilerinin gönderilmesi için acele ederken Ankara'da meclisin toplanmasını ve hareketin yasallaşmasını bekleyen Mustafa Kemal zaman kazanmak ister. Karabekir, 18 Nisan'da, acele temsilci seçilmesini teller ve bir öneri taslağı sunar. Bu taslakta Moskova'ya gönderilecek olan ilk resmî önerinin, ilk iki maddesi hemen hemen aynen vardır*.[1322]

Karabekir, Bakû'ye gidecek kurul için hazırladığı talimat müsvettesini Mustafa Kemal'e bildirdi. Talimatta, emperyalizme karşı işbirliği, Sovyetler Gürcistan'ı Bolşevikleştirir ve buradan İngilizleri çıkarırsa Türkiye'nin de Ermenistan'ı işgal edeceği ve Azerbaycan'ı Bolşevikleştireceği bildiriliyor. Türkiye'ye para, erzak, cephane yardımı yapılması isteniyor.[1323]

Karabekir, 15'inci Kolorduya merbut tüm birliklere beyanname keşide eyledi: *İçlerinde İslâm Orduları dahi bulunan Bolşevik Orduları Kafkas dağlarını Güneye sarkmaya ve buzların çözülmesi üzerine Volga nehrinde bulunan filolarını da Hazer Denizi'ne indirmeye başlamışlardır. Yakında bu ordularla bağlantı kurulacak ve Ermenistan'ın ortadan kalkması yoluyla Kafkasya'daki islâmlar kurtuluş ve özgürlüğe kavuşacaklar ve milyonlarca islâm biribiriyle elele vererek bir kutsal amaç etrafında birlikte çalışacaklardır. Bu durumun gerçekleşmesiyle Doğu'da güvenlik sağlandıktan sonra pek kuvvetli İslâm Orduları kuşkusuz Batı'ya dönecek ve Türkiye'yi kurtaracaktır*.[1324]

İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kopenhag muhabiri Virginio Gayda'nın haberini neşretti: *İslam Hareketi'nin Rus Bolşevik Hareketi'yle Birleşmesi*.[1325]

22 Nisan 1920. Adapazarı'nın Hendek kazasına muvasalat eden Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Yarbay Çerkes Mahmut (Hendek) komutasındaki 24'üncü Fırka hakkında bazı Hendekliler civar köyleri ikaz ettiler: *Bolşevikler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı çırıl çıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve nâmusumuz tehlikededir. Allah'ını seven Hendek'e koşsun*.[1326]

1320 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 311.

1321 Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 24-25. "Kafkas cephesi Askeri devrim Konseyi üyesi Orçonikidze, 1920 yılı Nisan ortalarında, yani Kızıl Ordu Bakü'ye girmezden az önce, "Bakü petrol kuyularının Sovyetleştirme sırasında tahrip edilmesini engellemek amacıyla Halil ve Nuri Paşaların hizmetinden yararlanmak gerektiğini ısrarla önermekte ve söz konusu kişilerin *Sovyet Cumhuriyetine karşı ilerde de dostça davranmaları ve Sovyet işçilerine hizmette bulunmayı önermeleri* konusunda Mustafa Kemal'den talimat aldıklarını vurgulamaktadır." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 45.

1322 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.

1323 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 489.

1324 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 453-454.

1325 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.

1326 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 117, dipnot 36.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. 18 Nisan tarihli telgrafına hâlâ cevab beklediğini bildiriyor.[1327]

23 Nisan 1920. Ankara'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti kulüb binasında TBMM küşad edildi. Mustafa Kemal, siyasal İslâmcı olmak diğer bir deyişle inanmadığı hâlde İslâm'ı siyasetine âlet etmek mecburiyetinde:

> Mustafa Kemal, kendi taraftarları arasındaki duygunun birtakım tereddütler içerdiğini biliyordu. Her ne kadar kanun dışı isyancı olsalar da kendi dinî ritüellerine bağlı kaldıklarından ve geleneksel öğelerini korumak istediklerinden, aleni bir isyanın dış görünüşünden çekiniyorlardı. Mustafa Kemal, onlara güvence vermek ve yeni açılan meclise gelme konusunda isteksiz olan mebusları cesaretlendirmek için ülkenin her tarafında kendi bildirgesini dolaştırdı. Bu bildirge, kendine özgü dinî cümleleriyle sultanı-halifeyi geride bırakmıştı.[1328]

Büyük Millet Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğu yöresel makamlarca delege olarak gönderilmiş, ya da atanmışlar; en iyi olasılıkla da belediyelerin genişletilmiş oturumlarında "seçilmiş"lerdi.[1329]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *"Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla elele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır" diyerek acele bir heyet gönderilmesini iste*mektedir.[1330]

Peki İttihatçılar Kuva-yı Milliye'yi nasıl değerlendirmekteydiler? "İttihatçılar'ın ileri gelenlerinden", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı, İstanbul'da yayımlanan ünlü Tanin gazetesinin (Cemiyete ait ve bağlı) yazarı, Ankara'da "Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumiliği" görevini yapmış Muhittin Birgen, Karabekir'e gönderdiği ünlü mektubunda: "<u>Netice itibarıyla İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurlarından başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliyeciler</u>" yorumunu yapmaktadır.[1331]

Kavbüro Komiseri Orconikidze, Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. *Ankara hükümeti, topraklarından geçerek Türkiye sınırına gelmesi için Azerbaycan hükümetinden Sovyet ordularının geçişi için talepte bulun*muştur.[1332] Zaten bu tarihten önce *1920 Baharında Kemalist hareketin temsilcileri ve Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Kafkas Bürosu arasında İngilizlere karşı ortak harekat için gizli bir antlaşma yapıl*mıştı.[1333]

Tarihi sarahaten belirtilmemiş bir Sovyet Rusya vesikasında *düşmanlarının Müslümanlara "kanlarını içmek istercesine" zulüm yapması sebebiyle, Müslümanlar ayaklanarak, ilki Erzurum'da ikincisi Sivas'ta olmak üzere kongreler topladıkları belirtilmektedir. Özellikle ikinci kongreyle "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği" kurulduğu ve bunun ulusal niteliğe sahip olduğu yorumunda bulunmuşlardır. "Türkiye'deki Rus Bilgi Bürosu" başlıklı aynı belgenin devamında bahsi geçen Sivas*

1327 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.

1328 Lord Kinross, *Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal*, 1978, s. 249; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 271, dipnot 513.

1329 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 120.

1330 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.

1331 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 32. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir. Muhittin Birgen, "hilafet ve saltanata daha 1919'da karşı" idi (Akal, 2018, s. 49).

1332 *RGASPİ*, fond 85, liste 13, dosya 6, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 55.

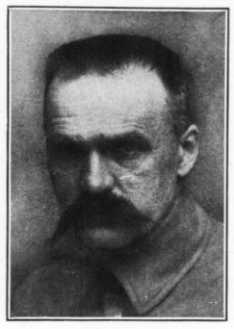
1333 *Bolşevistskoe Rukovodtstvo. Perepiska. 1912-1927,* ROSSPEN, Moskva, 1996, s. 121; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 55.

Kongresinden sonra Türklerin Ankara'ya yönelerek, burada Türkiye Büyük Millet Meclisini kurdukları ifade edilmiştir.[1334]

24 Nisan 1920. TBMM, ilk içtimaını inikad ediyor. *Şark Mefkûresi*ne bağlı TBMM mebusları, *Anadolu'da bir Sovyet sistemi kurulmasını istiyorlar*.[1335]

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli TBMM gizli celsesinde Azerbaycan'ın istiklâliyetini kazanmış bir devlet olduğunu ifade ediyor (s. 4). O halde, Mustafa Kemal başta olmak üzere Harekat-ı Milliye rüesası, Sovyet Rusya'dan destek temin etmek karşılığında Azerbaycan'ı 28 Nisan 1920'de işgal ettirerek Azerbaycan'ın istiklâliyetine son verdirecektir.

> Böylece bu dönemin [Mondros Mütarekenamesinin akdinden TBMM'nin açılışına kadarki dönemin] bir duraksama dönemi olduğu görülür. Anadolu hareketi herşeye rağmen İtilâf'tan umudunu kesmek istememekte, adeta Sovyetlere yaklaşmamak için bahane aranmaktadır. Burada Mustafa Kemal ile diğer kumandanlar ve hareketin ileri gelenleri arasında, özellikle 1920 yılının ilk günlerinden başlayarak bir ayrılık olduğu görülür. Mustafa Kemal hareketi başarmanın tek çaresinin Sovyetlerle ilişki kurmakta olduğunu görür, diğerleri İtilâfla uzlaşma umudundadırlar. Ancak İstanbul'un alınması, Kızılordu'nun Kafaslara inmesi ve Türk-Sovyet ilişkilerini İttihat ve Terakki'nin yürütmesi tehlikesinin belirmesinden sonradır ki bir değişme olur. Bu değişmede Kafkasları Sovyetlerle paylaşmak ve Taşnak Ermenistan'ı ortadan kaldırmak düşüncesinin de önemli bir payı vardır.
>
> Bu dönemde Moskova Hükümeti de Anadolu hareketi ile doğrudan doğruya bir ilişkiye girişmemiştir. Ancak Komünist Partisi'nin Kafkas Bölgesel Komitesi Kafkasya'daki Türklerle bazı anlaşmalar yapmıştır. Birincisi Dağıstan cephesiydi. Ancak burada komünistlerin güçlenmesi ve Nuri Paşa'nın tutumu sürtüşmelere yol açmıştır. İkincisi Baha Sait'le imzalanan anlaşmaydı. Fakat bunu ne Ankara ne de Moskova tanımıştır. Üçüncüsü "Türk Komünist Fırkası" adını alan Bakû'deki grubun yerel Bolşeviklerle yaptığı işbirliğidir. Bütün bunlar yerel girişimler niteliğindedir ve Ankara ile Moskova'nın bu girişimlerden haberi olmasına rağmen oluşmasında doğrudan etkileri yoktur ve hatta bu girişimleri denetlemedikleri de görülmektedir.[1336]

GENERAL PILSUDSKI
President of Poland and Chief Commander of Polish Armies
(Underwood & Underwood)

Fotoğraf. *Current History*, April 1920, Vol. XII, p. 76.

25 Nisan 1920. Devlet başkanı ve başkumandan Mareşal Pilsudski komutasındaki Polonya ordusu, Bolşevik Rusya'ya karşı taarruza kalktı.[1337] *Polonya birlikleri, Nisan'da Ukrayna'ya girerler. Hızla ilerleyerek Ukrayna'nın eski başkenti Kiev'i alırlar*.[1338]

Mustafa Kemal, Beypazarı isyanı hakkında TBMM'de izahat veriyor: *Hilâfet makamına karşı hiçbirimizin aklından geçmeyecek yalanlar icat ediliyor, yaratılıyor. Örneğin Bolşevikler geliyor, köyümüzü, kasabamızı yıkacak, hepimizi asacak, çabuk silâh başına. Doğaldır ki, köylü câhil, bilmez, silâhlarını*

1334 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo; 96, List: 5; Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 76.

1335 Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 4.

1336 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121-122. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

1337 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105.

1338 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.

alıyor ve geliyor. Ne olduğunu anlamadan, karşıkarşıya geldiği kimselerle çatıştıktan ve bir kez kan döküldükten sonra, doğal olarak bir düşmanlık ve anlaşmazlık doğuyor.[1339]

26 Nisan 1920. Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Bolşeviklerin Azerbaycan sınırına geldiklerini, kolordusunun hazır beklediğini, eğer Büyük Millet Meclisi bir karara varamıyorsa kendisine hareket özgürlüğü tanımasını iste*mektedir.[1340]

Mustafa Kemal, TBMM gizli celsesinde Sovyet Rusya'ya müteallik dış politikasını izah ediyor. Millî sınırları elde etmek azamî planında Sovyet Rusya ile geçici/pragmatik bir işbirliğine gitmekte beis görmüyor. Daha açık bir deyişle, Müttefikler hudud-ı millîyi tanıdıkları takdirde, Mustafa Kemal, Bolşeviklerle teşrik-i mesaisine son verecektir:

> Bu konuşmadaki ifadeye göre yakın zamana kadar ilkelerini diğer ülkelere kabul ettirmeye çalışan Bolşevikler, görüşlerini geliştirmişlerdir diyen Mustafa Kemal, şöyle devam etmektedir: "...biz, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim, Bolşeviklerle düşünce ve eylem birliği kuracağımızdan her zaman kuşkulanmakta olduklarını göz önünde bulunduruyoruz." Ve aynı zamanda "millî sınırlarımızın içinde.. varlığımızı koruyabilirsek başka bir şey istemek bence doğru değildir. Yalnız her olasılığa karşı hayat ve varlığımızı korumak için dışardan kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak gerekirse yine her zaman kendi görüş açımızdan şaşmadan her kaynaktan yararlanmayı da uygun gördük. "İşte ancak bu nokta, daima Bolşeviklerin durumunu, harekâtını ve kendilerinden gerektiğinde ne dereceye kadar yardım görebileceğimizi anlamaya çalıştım. Bu girişimler sonucunda kuşkusuz, bazı ilişkiler meydana gelmiştir. Ancak bu ilişkilerimiz, şimdiye kadar bazı Bolşevikler bizimle az önce anlattığım gibi manevi ve maddi olarak birlikte olan Dağıstan'a kadar ilişki kurduğu halde hiçbir kesin konuya dayanan bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak olanağı vardır. Eğer kaçınılmaz bir gereklilik görülürse yüksek heyetiniz, yüksek Meclisiniz bu konuda daha esaslı önlemlere girişir."[1341]

"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"den Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Halk Komiserleri Reisi Lenin'e mektub:

> 1- Emperyalist Hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden bolşevik Ruslarla tevhidi mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.
>
> 2- Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nufuzla Gürcistanın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de Emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik zümrei düveliyesine ithal etmeyi taahhüt eyler.
>
> 3- Evvelâ milli topraklarımızı tahtı işgalde bulunduran Emperyalist kuvvetleri tard ve âtiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâtı müşterekemiz için kuvayi dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemei sıhhiyenin ve yalnız şarkta icrayı harekât edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cümhuriyetince temini rica olunur. İhtıramatı faike ve hissiyatı samimanemizin kabulünü rica eyleriz.[1342]

1339 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 659. Mustafa Kemal'in bu devrede niçin aşırı siyasal İslâmcı söylemlerde bulunduğu anlaşılıyor: Bolşevik Rusya'yla yakınlaşmasının kamuoyunda doğurduğu menfî algıyı izale edebilmek.

1340 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.

1341 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 140.

1342 Atatürk Dil Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* içinde (s. 318). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. "Metni ihtiva eden telgraf kısa süre sonra Kâzım Karabekir'e ulaştı. İçeriği mektup haline dönüştüren Karabekir, metnin başına *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet hükümetine birinci teklifnamesidir* ibaresini koydurmuş ve mektubun sonuna Mustafa Kemal ismini yazdırmıştı. Bundan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in direk Sovyet hükümetine veya Lenin'e hitaben

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzalı olan bu metnin başlığı yoktur, nereye ve nasıl gönderileceği de pek belli değildir. İlk amaç Bakû'ye Halil Paşa grubunun kurduğu Türk Komünist Fırkası'na göndermek ve onların aracılığıyla Moskova'ya iletmektir. Kâzım Karabekir kendisine ulaşan bu metne bir başlık bulur: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisidir."[1343]

Mektupta yeni Türk hükûmetinin dış politikasının temel ilkeleri de belirtilmekteydi. Bu ilkeler şunlardı:

1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı.

2- Tartışmasız Türk bölgesi olan yerlerin Türk devletine katılması.

3- Arabistan ve Suriye'nin bağımsız devletler olarak ilanı.

4- Ahalisi karışık olan tüm bölgelere kendi yazgısını belirleme hakkının verilmesi.

5- TBMM başkanlığındaki yeni Türk devletinin sınırları içinde kalan ulusal azınlıklara, Avrupa devletlerindeki ulusal azınlıklara tanınan hakların en liberal bir yapı içinde tanınması.

6- Boğazlar sorununun, Karadeniz'de kıyısı olan devletler arasındaki bir konferansa götürülmesi.

7- Kapitülasyon sistemi ve yabancı devletlerin ekonomik denetiminin kaldırılması.

8- Her türlü yabancı etki alanının yok edilmesi.[1344]

Kemalist fanatik tarih yazıcıları, Karabekir vasıtasıyla Mustafa Kemal'den Lenin'e gönderilmiş 8 maddelik mektubu inkâr ederler zira mektubdaki umdeler Misak-ı Millî'ye fena halde aykırıdır:

Sovyet yazarları, Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e sekiz maddelik bir mektup gönderdiğini yazmakta ve maddeleri açıklamaktadırlar. Türk tarihçileri ise, Sovyetlerin fotokopisini yayınlamadıkları bu mektubun yazılmadığını ileri sürmektedirler. Prof. Akdes Nimet Kurat, Türk Tarih Kurumu'nun VII. Kongresinde, Mustafa Kemal Paşa'nın "böyle bir mektubu asla imzalayamıyacağını, çünkü bunun bütün dünyaya ilân edilmiş olan Millî Misak ilkelerine tamamen aykırı olduğunu... Sovyetlerin mektubun fotokopisini hiçbir yerde yayınlamadıklarını, oysa Sovyet yazarlarının bu mektubun Moskova'daki devlet arşivinde saklandığını daima tekrarlayıp kod numarasını bile zikrettiklerini, gerçekte ise Milli Misak ilkelerine aykırı böyle bir mektubun var olmayacağını kesinlikle ileri sürmüştür. Prof. Hikmet Bayur da aynı yönde konuşmuştur (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 37). Bu nedenle, varlığı tartışmalı mektup üzerinde durmuyoruz.[1345]

---

mektup kaleme aldığı görüşü geçerliliğini yitirmektedir." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 272. "İhtıramatı faike ve hissiyatı samimanemizin kabulünü rica eyleriz" cümlesini de Karabekir ilave etmiştir (Yerasimos, 2000, s. 223, dipnot 3).

[1343] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 140-141. "Bu belgenin varlığı çok önceden bilinmesine rağmen, metni ilk kez Kâzım Karabekir'in kitabında, 1961'de yayınlandı ve 1964'te Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yayınlanan *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannamelerin*e Enstitü arşivi kaynak gösterilerek alındı. Buna rağmen bazı çalışmalarda Atatürk'ün Lenin'e mektubu olarak geçmesini ve Rus arşivlerinde Mustafa Kemal'in kendi el yazısı imzasını taşıyan bir belgenin bulunmayışını bahane ederek 1971'de bile böyle bir önerinin var olmadığı iddia edildi. Bk. Prof. Dr. KURAT, Akdes Nimet, *Kurtuluş Savaşının Başlarında Mustafa Kemal Tarafından Lenin'e yazıldığı iddia Edilen Bir 'mektub'un Mevcut Olmadığı Anlaşıldı*; 'Tarih Kültürü' sayı 92, Kasım 1970. s. 26-28. Bunun nedeni de öneride geçen ve Türkçüleri rahatsız eden *Türkiye Hükümeti Azerbaycan Hükümetini de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir* yolundaki cümle olsa gerektir." (Yerasimos, 2000, s. 141, dipnot 169).

[1344] *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt ll, s. 554-555; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 188.

[1345] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 754, dipnot *.

26 nisan'da "Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisi'ne" bir mektup gönderildi. Bu, Büyük Millet Meclisi'nin ilk siyâsî teşebbüsü idi.[1346] *İki hükümet arasındaki resmî münasebetlerden evvel bazı hususî temaslar da yapılmıştı*[1347] ki bu hususî temasların failleri İttihadçı firarî liderler Enver, Talat, Cemal idi.

> 1919-20 kışında bölge, "Sovyetleştirilmiş" bir Kafkasya hedefi büyük bir Bolşevik kampanyasına tanık oldu. Anadolu'dan gönderilen ulusçu kadrolar bu kampanyada önemli bir rol oynadı. Türk ulusçuları açısından, bağımsız bir Kafkasya, Rusya'dan değerli savaş teçhizatının aktarılması önünde engeldi. Bölgede kurulacak bir Bolşevik denetiminin Türk bağımsızlık mücadelesi için çok gerekli olan malzeme yardımını kolaylaştıracağı düşünülüyordu.
>
> 1919'un ikinci yansında Kafkaslar'ın fiili kontrolü göründüğü kadarıyla hızla Bolşeviklere geçiyordu. Bu, Rus İç Savaşı'nın seyrinin başka yerlerde de Beyaz orduların aleyhine döndüğü bir dönemdi. Denikin'in Gönüllü Ordu'su haziran-ekim arasında elde ettiği birtakım önemli zaferlerin ardından, Moskova'nın yaklaşık 100 mil güneyindeki Tuia'da şiddetli bir karşı saldırıya uğradı. Mayıs 1919'dan itibaren Kolçak'ın kuvvetleri de epeyce başarısızlık yaşadı. Bolşevikler haziranın ilk haftasında Kolçak kuvvetlerini geri püskürttü.[1348]

Mondros Bırakışmasından sonra Moskova ile İstanbul Hükümetleri arasındaki resmî ilişkiler kesilmişti. *Türk-Rus ilişkileri ancak Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla yeniden* resmen başlatılmıştır.[1349]

Fransız tarihçi Paul Dumont: *26 Nisanda, Millî Hükûmet'in Başı, Türkiye'nin hangi esaslar çerçevesinde görüşmeye hazır olduğunu, Bakû üzerinden gönderdiği bir mesajla, Lenin'e bildirmektedir. Al gülüm ver gülüm: Anadolu Hükûmeti, Menşevik Gürcistan'ın Bolşevikleştirilmesini ve Azerbaycan'ın Sovyetler Cumhuriyeti'ne girmesini desteklemeyi taahhüt etmektedir. Keza öte yandan, İngilizlerin oyuncağı olmakla itham edilen Erivan'da iktidarda bulunan Taşnak Partisi'ne ve "yayılmacı Ermeni Hükûmeti'ne" karşı pek müphem bir şekilde askerî harekâta girişmeyi teklif etmektedir. Mustafa Kemal, karşılık olarak, beş milyon altın liranın bir "kısmı" ile Doğu Ordusu için yiyecek, sağlık malzemesi, modern silâhlar ve cephane istemektedir; bu yardım, millî topraklardan emperyalist güçleri kovmak ve emperyalizme karşı müşterek bir mücadele sürdürmekte kullanılacaktır*. *Bu özlü maddî yardıma karşılık olarak Ankara Hükûmeti, Ruslara, Kafkas ötesine ayak basmalarını kolaylaştıracak her şeyi yapmayı vaad etmektedir*.[1350]

27 Nisan 1920. 11'inci Kızılordu, Bakü'yü işgâl etmeye başladı.[1351] İttihadçı-Kemalist askerî cuntalar koalisyonu, Sovyet Rusya'dan silâh, mühimmat ve para desteği temin edebilmek için Kafkas İslâm Orduları Kumandanı Nuri'nin (Killigil) istirdad ettiği Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'ya peşkeş çekmiştir.

> Bilinçli bir Türk milliyetçisi olan Mustafa Kemal'in başka bir Türk halkının, yani Azerilerin bağımsızlığını baltalaması kaderin en büyük cilvelerinden biri olsa gerektir. (..) Kızıl Ordu Nahçıvan vilayetini silip süpürdüğünde Azeriler, Mustafa Kemal'in adamlarını kendilerini kurtarmak için Azerbaycan'ı Ruslara satmakla suçladılar ki bu pek de temelsiz bir itham sayılmazdı.[1352]
>
> Rusya'dan alınacak yardımın Anadolu'ya ulaşmasını sağlamak için, Rusya ile karadan doğrudan doğruya bağlantı kurulması, bunun için de Kafkasya'da işbirliği yapılması gerekiyordu. Azerbaycan'da Ruslara karşı direncin sona ermesi için, Ankara Hükümeti buradaki nüfuzunu kullanarak Moskova'ya yardımcı olmuştur. Azerbaycan'da Ruslara karşı direnen kuvvetlerin baiında İslâm Orduları Kumandanı Nuri Paşa vardı. Bu direnişe son vermek ve Azerbaycan Bolşevik liderleriyle işbirliği yapmak üzere, Doğu Cephesi Kumandanı

1346 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 96.
1347 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 45.
1348 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 87.
1349 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 101.
1350 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 62.
1351 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 100.
1352 Michael A. Reynolds. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması (1908-1918)* (Y. Aşıkoğlu, çev.) içinde (s. 267, 269). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kâzım Karabekir 23 haziran 1920'de Nuri ve Halil Paşa'ya TBMM'nin de uygun gördüğü bir mektup yollamıştır. Karabekir, Bolşevizm'in İngiliz aleyhtarı yönünün önemini belirtmiş ve Kızıl Ordu'ya karşı tek bir kurşun sıkılmasının bile, Türkiye'ye ihanet olacağını bildirmiştir. Nitekim, Halil Paşa'nın da çabalarıyla, Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. 27-28 nisan 1920'den itibaren Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu duruma hâkim oldu. Moskova'ya gönderilen raporlarda Halil Paşa'nın Sovyet dâvasına hizmeti belirtiliyordu.[1353]

O günlerin Ankara'sında üç Sefarethane vardı: Rus (Sovyet), Azerbaycan ve Afganistan.[1354]

27 Nisan 1920'de "Azerbaycan ahalisine" hitaben yayımlanan bir beyannamenin imzası şudur: "Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Müttefik Sovyet Cumhuriyetleri ve Kızıl Orduları/Türk Komünist Fırkası Namına Halil Paşa".[1355]

Edward Hallett Carr: *Revue du Monde Musulman, c. LII (1922), s. 194'e göre Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine aralarında Enver'in yakın akrabası Halil Paşa'nın da bulunduğu yüksek rütbeli Türk subayları yardımcı olmuşlardı; Sultan Galiyev'in 7 Mayıs 1920 tarihinde İzvestiya'da yayımlanan bir yazısında, Antant'a düşman olan ve açıkça Sovyet Rusya'yla ittifakı savunan Azerbaycan birliklerine Türk subaylarının komuta ettiğinden bahseder; bu subaylar eski savaş esirleri olabilir*.[1356]

Doğan Avcıoğlu: *"Revue du Monde Musulman" ile Sultan Galiev'in İzvestia'da o tarihlerde yazdığına göre, Azerbeycan'da Bolşevik yönetimin kurulmasında Halil Paşa ve Azerbeycan birliklerine komuta eden Türk subayları ön planda rol oynamışlardır*.[1357]

TBMM Kozan mebusu ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *İslam Bolşevikler Bakü'ye girdi, istikbal edildi*.[1358]

Stefan Plaggenborg: Kemalistler *Kafkas halklarını harcayarak* Bolşevik Rusya yönetimiyle *anlaşmışlardı bile*.[1359]

Azerbaycan yönetimi ise Kızıl Ordu'nun olası saldırısına karşı birkaç ay öncesinden bazı tedbirler almaya çalışmıştı. Başbakan N. Yusufbek öncülüğünde toplanan hükümet, İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevden almak ve parlamentoyu dağıtmak gibi önemli bir dizi karar almıştı.

Azerbaycan hükümeti şu kararları almıştı: *"1-İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevinden almak ve onun yerine komünistlerle mücadele edebilecek birini atamak, 2- Diğer sosyalist bakanların Hacinskiy ile birlikte görevlerini bırakmaları durumunda onları ivedilikle diğerleriyle değiştirmek, 3-Parlamentoyu dağıtmak, hükümete dış politikada ve ülkenin savunulmasında geniş yetkiler vermek, 4-Kurucu Meclis seçimlerini 6 ay sonrasına ertelemek."*

Ancak alınan tüm önlemlere rağmen nisan ayındaki Bolşevik ilerlemesi durdurulamamıştı. Özellikle Türk tarafında hâsıl olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Sovyet hükümetiyle sağlanan olumlu ilişkiler, Kızıl Ordu'nun Bakü'deki ilerleyişini kolaylaştırdı. Nitekim Sovyet ordusu, 28 Nisan 1920'de Bakü'ye girdi. Bu sırada Güneydoğu Cephesi Askerî-Devrim Komitesi Üyesi olan Bolşevik V. A. Trifonov, Moskova'ya gönderdiği bir telgrafta şunları yazmıştı: *Bakü'de iktidar Azerbaycan Devrim Komitesi'nin eline geçti. Sovyet iktidarı ilan edildi. Azerbaycan Sovyet hükümetinin talebiyle zırhlı trenlerimiz **Bakü**'ye giriş yaptı. Diğer cumhuriyetlerdeki*

1353 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 100.
1354 Salih Bozok & Cemil S. Bozok. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında* içinde (s. 86). İstanbul: Çağdaş Yayınları.
1355 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 306.
1356 Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi*, 2004, c. 3, s. 235, dipnot 53.
1357 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 503.
1358 Nilüfer Hatemi. (2021). (Haz.). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* (3. baskı) içinde (c. 2, s. 699). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
1359 Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek*, 2015, s. 80.

> *müttehit güçlerin desteğiyle, **petrol hazinesi**ni müttefik emperyalist haydutlara karşı koruyacağımızı umut ediyoruz. Yeni bir Sovyet cumhuriyetiyle birlikte tüm işçi ve köylüleri selamlıyoruz.*[1360]

İttihadçıların ve Kemalistlerin sınırlı askerî yardım karşılığında Sovyet Rusya'ya peşkeş çektikleri Bakü; Çeçenistan'daki Grozni ve Adigeyskaya'daki Maikop menatıkıyla beraber Sovyet Rusya'nın *ham petrol talebinin yüzde yüzünü karşılıyor*.[1361] TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni'nin (Ulaş) 22 Ocak 1921 tarihli TBMM gizli celsesinde belirteceği üzere Azerbaycan'daki propaganda faaliyetinde 11'inci Kızılorduya ateş açılmaması gerektiği çünkü bu Bolşevik ordunun Anadolu'ya *garp cephesine* geçeceği yalanı söylenmiştir. 11'inci Kızılordu, Azerbaycan'ın milyonlarca altın liralık millî servetini de Moskova'ya müteveccihen gasb etmiştir.[1362]

Milliyetçi-İttihadçı Ankara Hükümetinin Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'ya peşkeş çekmesinden (27 Nisan 1920) takriben 2 buçuk sene evvelinde Ukrayna'da Sovyet Rusya rejim terörü yaşanmış ve hadisata sebebiyet vermişti:

> Bolşevik Rus liderler, Ukrayna'yı muhakkak Sovyet Rusya'nın idaresi altında tutmağa karar vermişler ve bu yolda askeri kuvvet kullanmağa başlamışlardı. Sovyet-Rus idarecilerinin iddialarına göre: Kiyef'teki Rada [sosyalist ve milliyetçi ekseriyetli Ukrayna Millî Meclisi], Ukrayna ahalisinin mümessili olmayıp, sadece "zenginler, çiftlik sahipleri, burjuva sınıfının organı" idi. Sovyetlerin iddiası: "Ukraynalı işçi, köylü, asker ve hakiki sosyalist (yani Bolşevik) zümrelerin arzuları Petrograd'daki gibi bir Sovyet rejimi" kurmaktı. Bunu gerçekleştirmek üzere Petrograd'daki Sovyet makamları Kiyef şehrini ele geçirmek için asker sevkine karar verdiler. Nitekim aslen Polanya'lı bir Yahudi olan Huzarski ve bir Rus olan Murav'yev'lerin kumandası altında Kızıl kıtalar Ukrayna şehirlerini işgal için harekete geçirildi. Halbuki Rada'nın henüz askerî teşkilatı tamamlanmış değildi. Çok az sayıda "Ukraynalı asker" vardı. Bu durum karşısında Rada'ya bağlı kuvvetlerin sayıca ve silahça kendilerine çok üstün olan Kızıl kıtalara karşı koyması imkânsızdı. Nitekim az bir zaman içinde Ukrayna'nın birçok köyü, kasabası ve şehri Kızıllar tarafından işgale başlandı. 16 Ocak 1918 tarihinde de Kiyef şehri Kızıl askerler tarafından işgal edildi. Rada da bu durum karşısında Kiyef'ten gitmek zorunda kaldı. [..]
>
> [..] Almanya ve Avusturya'dan askerî yardım almak suretiyle, Ukrayna'nın belli başlı yerleri Kızıl Rus kıtalarından temizlendi ve Kiyef şehri yeniden başkent olmak üzere Ukrayna "Halk Cumhuriyetinin Millî hükümeti kuruldu." Mamafih İhtilâlin başında ve Kızılların idaresi zamanında yapılan aşırı "sosyalizm" denemeleri ve terör rejimi, Ukraynalılar arasında şiddetli tepkiler yapmış ve Ukrayna'da asayişin temini ve normal hayat sağlanmasının ancak kuvvetli bir idare ile mümkün olacağı kanaatı hasıl olmuştu. Bu kanaatın sonucu da idarenin başına General Paul Skoropadski'nin geçmesi ve diktatörlük rejiminin kurulması oldu.
>
> Hetman (başkumandan) Skoropadski devlet başkanı sıfatıyle Ukrayna'da düzenli bir idare kurmak görevini üzerine aldı. Mamafih bunun başarılması ve asayişin sağlanması, bilhassa Bolşevik propagandası ve ayaklanmaları yüzünden, hayli zor bir işti. Harbin yarattığı sıkıntılar ve bilhassa Kızıllar idaresindeki müsadereler neticesinde Ukrayna'da yiyecek darlığı azami dereceyi bulmuş, ekonomik durum tamamiyle bozulmuştu. [..][1363]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, yıllık raporu mahrem surette, Hariciye Nâzırı Curzon'a arz etti: *İzmir ve İstanbul'un işgali gibi olaylar henüz sıcaklığını korurken barış antlaşmasını zorunlu kılacak adımları atmakta başarısız olmamalı, Milli Mücadele* [İngilizce asıl ifade şudur: *the Nationalist Movement* (ÖFA notu)] *hareketine gereken önemi vermek suretiyle onlara Anadolu'daki mevkilerini güçlendirmelerine yetecek zamanı tanımamalı ve Bolşevikler, çeşitli muhalif*

1360 *GARF*, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 23; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 128-129, dipnot 602. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

1361 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105. "Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ticaret, 1921'de başlar. Sovyet Rusya Türkiye'ye tarım ürünlerine karşılık petrol ürünleri verir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 190.

1362 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 330-331.

1363 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 388-389.

Arap grupları ve diğer tehlikeli dış unsurlarla kendilerini bir bakıma güvence altına almalarına izin vermemeliydik.[1364]

28 Nisan 1920. 11'inci Kızıl Ordu Kumandanı M. K. Levandovskiy, Bakü'ye muvasalat etti.[1365]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir*.[1366]

Kâzım Karabekir, Bakü'ye gönderdiği Binbaşı Ali Rıza nam kuryeye şu talimatnameyi verdi: *Baha Sait Bey mektubunda kendisinin başkumandanlığından bahseylemişti. Bir fırkai siyasiyeden ibaret olan mahdud zevat arasında Başkumandanlık tabiri hüsnü tesir yapmadı. Bu cihetle Baha Sait beyin nazarı dikkatinin celb olunması ve İstanbul'a gönderildiği bahis olunan mukavelenamenin kendi namına imza edilmesinden Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar olmadığı, binanaleyh böyle bir mukavelename varsa muteber olmayacağı ve umum milletin karar ve iradesine istinaden Bolşeviklere karşı yapılan ilk teklifin bu kerre gönderilen teklifnameden ibaret olduğunun Baha Sait Bey'e anlatılması*.[1367]

Kâzım Karabekir, *"Bakû Türk Komünist Fırkası'na" da bir mektup yazarak* Mustafa Kemal'in Lenin'e hitaben kaleme aldığı mektubunu ve kendi mülahazalarını *Trabzon'a 3. Fırka kumandanlığına teller*. *Verdiği talimata göre metin orada kâğıda geçirilecek ve Fırka mührü ile mühürlenerek Binbaşı Ali Rıza Bey eliyle Bakû'ye götürülecektir*. *Ancak aynı gün, 28 Nisan'da, Kızılordu Bakû'ye girer ve Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kurulur. Bunun üzerine İngilizler Batum yolunu kapatır. Bu nedenle kurye subayı da geçemez*.[1368]

Azerbaycan'lı bakanlardan Gajinski ve Savunma Bakanı yardımcısı General Şeyhli, muhalefetteki "İttihat" Partisini destekliyor; Azerbaycan ordusundaki bazı İttihadçı subayların *yardımıyla, başarılı bir hükümet darbesi yapıyor; Gajinski ve arkadaşları işbaşına, iktidar, Bolşeviklerin eline geçiyor*.[1369]

> Ankara hükümeti, Sovyet ordusunun Bakü'ye girdiği dönemde Bolşevikler lehine açık bir propaganda yaptı. Sovyet devlet adamı Sergo Ordjonikidze, Kirov ve Lenin'e gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı: *Azerbaycan ordusu tamamen bizim tarafımıza geçti. Türk askerleri ve subayları Bakü'deki devrimde oldukça büyük bir rol oynadılar. Türklerin bir birliği Azeri hükümetinin Bakü'den kaçışına zemin hazırladı*.
>
> Türk liderleri ve subayları, Azerbaycan halkının ruh halini yönlendiren araç olarak önemli bir rol oynamışlardı. Onlar, Bolşeviklerin bağımsızlıklarını elinden almadıkları ve aksine Anadolu'daki ulusal harekete askerî bir yardımda bulunmaya çalıştıkları konusunda Azerbaycan iktidarını ve Müsavatçı liderleri ikna etmeye çalışıyorlardı.[1370]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud'un (Soydan) 15 Mart 1933 tarihinde yazacağı tefrikasından: *Maatteessüf küçük bir isyan hareketini karşılayacak kadar Ankara'da kuvvet*

1364 Ali Satan. (2010). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)* (B. Özsöz & S. Demirci, çev.) (2. baskı) içinde (s. 67). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

1365 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 299.

1366 *CADN*, LCFT, 71/45; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 352.

1367 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 299.

1368 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 141.

1369 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 60.

1370 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 300, dipnot 650.

yok. Ankara üzerine yapılacak bir baskın hareketi, Meclis'teki hararetі söndürebilir, maneviyatı sarsabilir.[1371]

29 Nisan 1920. *27 Nisan günü Azerbaycan'daki Bolşevik partisi, iyi bir koordinasyon sonucu, ülkenin Rus Bolşevik kuvvetlerince işgaliyle neredeyse eşzamanlı bir hükümet darbesi yaptı. Olay iki gün içinde kapandı. Devlet resmi anlamda bağımsız olmasına rağmen tamamiyle Rus Bolşevikleri'nin isteklerine tabi durumdaydı*.[1372]

Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey tarafından Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine kavlen, fiilen, tahriren muhalefette ve ifsadâtta bulunanların hain-i vatan addiyle tecziyesine dair teklif-i kanunisi yedinci içtimada (29 Nisan) kabul edilmiştir.[1373]

30 Nisan 1920. *Giornale d'Italia* gazetesinde Gino Calza Bedolo imzalı makale neşredildi. Bedolo, *İngilizlerin İstanbul'da Saray'ı, belki de Kemal Paşa'nın ulusalcılarının tehditlerinden daha ziyade Bolşeviklerin gülümsemelerinden korumaya özen gösterdiklerini* yazıyor.[1374]

Mayıs 1920. TBMM Hükümeti mümessili Halil (Kut), Sovyet Hariciye Halk Komiserliği ile temas kurdu.[1375] *Ankara hükümetinin Moskova'daki yarı resmi, ilk temsilcisi Halil Paşa'nın, Sovyet hükümeti temsilcisinin kendisine verdiği 100.000 Türk lirası değerindeki külçe altını 1920 Mayıs'ında Karaköse'deki (Erzurum yakınlarında küçük bir kasaba) tümen komutanı Cavit Bey'e teslim ettiğini belirttiği aktarılmıştır*.[1376]

> Halil Paşa, Çerkez kıyafetiyle gizlice Kafkaslar üzerinden Moskova'ya, ancak 1920 baharında varabilecektir. Halil Paşa, burada Sovyet hükümetine İtilaf devletlerinin saldırısından sonra Türkiye'nin içine düştüğü ağır durumu anlatacak ve "kısa bir süre sonra Anadolu'da millî bir hükümet kurulacağını ve bu hükümetin Sovyet Rusya'yla dostluk ve barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu bildirecektir. Halil Paşa, Sovyet hükümetinden olumlu cevap alacak ama yolun kapalı olması sorun yaratacaktır.[1377]

1 Mayıs 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, *Moskova telsiz telgraf İstasyonunun 1 Mayıs Bayramı'nın mahiyeti hakkındaki tebliğini* askerî tüm âmirlere keşide etti:

> Ameleler! 1 Mayıs'ta elinizdeki çekicinizi örs üzerinde değil, beynelmilel burjuvazi üzerine vuruyorsunuz. Darbenin kuvvetli olması nisbetinde zafer de daha yakındır. Büyük amele ordusunun askerleri için çekiç ve balta lazımdır.
>
> Sanayi adamları! 1 Mayıs'ın kendinize yeni bir hayatın başlangıcı olmasını tah[t]-ı imkâna almalısınız.
>
> Dülgerler! Kerpiçlerinizle kırmızı cumhuriyet binasını inşa etmelisiniz.
>
> Demirciler! Büyük mesai taraftarlığına ve son düşman aleyhine de silah hazırlamalısınız.
>
> Makinacılar! Açlığa ve sefalete karşı amelelerin mücahede edebilmeleri için müsait çıraklar yetiştirmelisiniz.
>
> Şimendiferciler! Siz katarlarınızı büyük hürriyetin mevcut olduğu tarafa tahrik ediniz.

1371 Mahmut Soydan. (2007). *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri* (N. Bilgi, haz.) içinde (s. 7). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1372 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 226.

1373 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 208. Mehmet Şükrü Koç, ilginç bir simadır. 9 Eylül 1919'da Amerikancı Sivas Kongresinin reisi, reis yardımcısı ve katipleri imzalarıyla ABD Senatosu Başkanına mektub gönderilmişti. Katiplerden birisi Mehmet Şükrü'ydü.

1374 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203.

1375 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 251.

1376 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 137.

1377 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmesi*, 2014, s. 45.

> Köylüler! İnkişaf eden gençlik için sizin ekmeğiniz kan ve kuvvet ihzar edecektir.
>
> Muharrirler ve Şairler! Avam muharebesi hakkında dünyaya tehdidamiz bir mısra okumalısınız. Ve serbest mesai için meserretaver şiirler inşad etmelisiniz.
>
> Kırmızı askerler! Silahlarınız elinizde olduğu halde sosyalizm aleyhine davranan düşmanlarınızla son harbi bitirmelisiniz![1378]

Trabzon'da 1 Mayıs kutlandı. Kâzım Karabekir *"Amele günü Trabzon'da bulunan bilumum amele ve esnaf, bayraklarla ve gayet sükunetle şehirde dolaştığını" BMM riyasetine bildirmiştir*.[1379] *Bolşevik Devrimi Türkiye'de derin bir izlenim bıraktı ve belki de 1 Mayıs kutlamaları işçi ve aydınların politize olmasının bir sonucuydu. Trabzon limanında 1920 yılındaki 1 Mayıs gösterilerinde insanlar, Enver Paşa ve Lenin adına slogan atmışlardı. Mustafa Kemal ismi ise henüz haneye mensup değildi*.[1380]

2 Mayıs 1920. *Büyük Millet Meclisi'nin Bolşevikleri müttefik olarak görmesinde Karabekir'in önemli payı vardır. Meclis'e gönderdiği 2 Mayıs günlü telde Kuva-yı İnzibatiye kuruluşunun İngilizlerin "hazineler dolusu altın kuvveti ile" Rusya'da oluşturdukları Denikin ordusunun "bir aynını" İstanbul'da oluşturmak anlamında olduğunu bildiriyordu. Fakat İstanbul'daki "mecnun ve mabudları para olan edanî"nin (alçaklar) cahillere yaptırmak istediği bu iş mutlaka "mahv ve ifna" edilecekti. Denikin'i ve benzeri orduları yenilgiye uğratan Bolşevik kuvvetleri kısmen "yeşil İslam" ordularından oluşuyordu. Bolşevikler Kırgız İslam ordularını Azerbaycan ve çevresine yerleştirmişler ve bütün milletlerin ve "bilhassa" İslam alemini bu arada saltanat ve hilafeti de esaret ve sömürge hayatından "külliyen" kurtarmayı hedefliyorlardı. Bunun o bunalımlı dönemde nasıl bir ferahlık yarattığını tahmin etmek zor değildir*.[1381]

> 1 Temmuz 1919'dan itibaren yarımadayı terk etmek zorunda kalan Bolşeviklerin Denikin ordusuyla mücadelesi, dalgalı bir seyir içinde 1920 yılının nisan ayına kadar devam etti. Bu dönemde Kırım üzerinde yaşanan muharebelerde Mustafa Suphi öncülüğünde Anadolu ve İstanbul'dan gelen Türklerin de Denikin'e karşı çarpıştığını yukarıda zikretmiştik. Kuşkusuz İstanbul hükümeti [*İttihadçı Harb Kabinesi*, (Ö.F.)], Denikin yanlısı bir tutum sergilemişti. Ankara hükümetinin ise henüz filizlenme aşamasında olduğundan belirleyici somut bir rol oynadığını söylemek zor.[1382]

Her taraftan gelen gûna-gûn [türlü türlü] şayialara karşı halkı ikaz ve tenvir için bir irşat encümeni teşkili Şeyh Servet (Bursa) tarafından teklif ve kabul edildi.[1383]

İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kahire muhabiri Alberto Colasanti'nin haberini neşretti: *Enver Paşa'nın "Yeşil Ordusu"*.[1384]

Rahmi (Apak):

> Bu Yeşil Ordu'ya daha Bursa'da iken, ne olduğunu bilmeden, ben de girmiştim. Kafkasya'da bulunan Enver Paşa'nın kurduğu ve Bolşeviklerin desteklediği bir teşebbüs olduğu fikrinde idim. Açık konuşuyorum. Benim, Milli Mücadele davamızın yüzde yüz muvaffak olacağı hakkında kanaatım yoktu. Fakat yüzde otuz bile olsa, mademki kurtuluş çaresi yoktu, bu mücadeleyi yapmak gerekti. [...] Sonuna kadar dövüşecektik. Düşman, bütün Anadolu'yu istila edecek olursa ve bütün vuruşmalarda ölmeyip sağ kalacak olursak Kafkaslara kadar çekile çekile çarpışacaktık. Türk Müslüman efsanesindeki KIZIL ELMA belki de bu idi. Oralara kadar çekildikten

---

1378 Emel Akal, *İstirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 44-45.
1379 *ATASE Arşivi*, ISH, K 575, G 159, B 159-1; Aktaran: Emel Akal, *İstirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 105.
1380 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 295, dipnot 629.
1381 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 54.
1382 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326.
1383 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 208.
1384 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.

sonra ise Yeşil Ordu ile işbirliği etmek zaruri olacaktı. İtiraf edeyim ki bu bizim için geride bir destek ve kuvvet idi. Yalnız benim değil, fakat birçoklarının ...[1385]

3 Mayıs 1920. *Kızılordu, Azerbaycan'ın Gence şehrine girdi*.[1386]

İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. Meclis Hükümeti sistemi, *1789 Devrimi'nden sonra kurulan Fransız Ulusal Konseyi'nden olduğu gibi Rusça "ispolkom" kısaltmasıyla bilinen Bolşevik İcra Komitesi'nden de esinlenilmişti. Mustafa Kemal ile bir dereceye kadar Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir, Bolşevikleri hem ülkenin dışında tutmaya hem de desteklerini almaya çabalıyorlardı, ideolojiler akıp gidiyor, yanlış algılar gelişiyor ve gerçek ya da taktiksel nedenlerle çelişkili görüşler ortaya atılıyordu*.[1387]

[TBMM Hükümetince] Bolşeviklerden ve Avrupa'dan ödünç alınan "proletarya" ve "halk iradesi" gibi ifadeler halktan rağbet görmemiş ve sadece bu ifadeleri kullanan yönetici kadronun ağzında birer slogan olarak kalmaktan öteye gidememiştir.[1388]

Hükümetin bir sıkıntısı da para yönündeydi. 3 Mayıs'ta Mustafa Kemal'in Karabekir'e gönderdiği telde, "Elde beş para bulunmadığı malumu devletleridir," dendikten sonra, kaynaklar sağlanıncaya değin Azerbaycan hükümetinden "azami miktarda" borç alınması isteniyordu.[1389]

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1920 günü Karabekir'e şu şifreyi gönderir: "Elde beş para bulunmadığı malûm-u devletleridir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka taraftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan Hükümeti'nden en büyük miktarda borç alabilme olanağının düşünülmesi ve sağlanmasını rica ederim".

Karabekir de borcun alınmasını Bakû'daki Türk Komünist Partisi'nden bekler: "Büyük Millet Meclisi, Azerbeycan Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunarak mümkün olan para yardımının gerçekleştirilmesini ve hatta istikraz yapılması hususunun sağlanmasını saygıdeğer kurulunuzdan rica etmektedir".[1390]

*Şir Muhammet Bek, emir-i leşker-i İslam görevini üstlen*erek *Gardaba köyünde (Altıarık kazası ile Fergana şehri arasında) Korbaşılar* [Basmacılar] *ve ahali vekillerinin kurultayını teşkil etti. Kurultay 3 Mayıs 1920'de Türkistan müstakil hükümetini kurdu. Şir Muhammet Bek hükümet reisi ve başkomutan olarak seçildi*.[1391]

Sovyet Rusya ile TBMM hükümetlerinin hariciye vekaletleri mukayesesinden:

Bolşevikler iktidara gelince, Çarlık devrindeki Hariciye teşkilâtı muhafaza edilmiş ve bilhassa "Şark İşleri Masası"na bakan ve "koyu Rus milliyetçileri" olan memurlardan birçoğu yerinde bırakılmışlardı. Bunlardan bazıları Türk düşmanlığı ile tanınan kimselerdi.[1392]

Diyordum ki, Bâbıâli'de büyük diplomatlar yetişmiştir. Ne var ki, [..] yeni Türk Devletinin idare mekanizmasında görev verilmesi düşünülemezdi. Fransızların deyimi ile 'yeni hükümete yeni temsilci' gerekti! [..] genç Cumhuriyetin diplomat kadrosunu oluşturmak kolay iş değildi. Eleman sıkıntısının ulaştığı boyutları anlatmak için şu kadarını söyleyeyim: Ankara sokaklarında davullu çığırtkan (münâdî)'lar dolaştırılıp Hariciye'ye memur arandığı zamanlar olmuştur. İsmet Paşa Lozan Konferansı'na giderken beraberinde

1385 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 331-332.
1386 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 23.
1387 T.G. Fraser, A. Mango & R. McNamara. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu* (F. Doruker, çev.) içinde (s. 225). İstanbul: Remzi Kitabevi.
1388 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 63.
1389 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 55.
1390 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 488-489.
1391 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 160.
1392 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 412.

götürdüğü heyete daktiloda yazmasını bilen bir tek Hariciye kâtibi bulabilmiş ve son anlaşma metnini yirmi dört saat içerisinde yazıp bitirmesi için bu kâtibi otelin odasına kilitletmişti (Bu kâtip rahmetli başkonsolos Muzaffer Görduysus'tur).

Genç Türk Devletinin ilk yıllarında Hariciye kadrosu bu denli fakirdi. Böyle bir ortamda kurulmaya başlanan Cumhuriyet Hariciyesine ilk zamanlarda fazla eleyip sık dokumadan, öğrenim durumuna, diplomasına bakmadan memur alınması doğaldı.[1393]

4 Mayıs 1920. *S.M. Kirov ve G.K. Orconikidze, Lenin'e sundukları raporda,* [İttihadçı] *Türk askerleri ve subaylarının Bakû'da devrim yararına son derece etkin bir rol oynadıklarını, bunların, Musavatçı hükümetin Bakû'dan kaçmasını engelleyiklerini bildirdiler*.[1394]

Trabzon'daki Fransız Konsolos *Lepissier'nin bildirdiğine göre 1 Mayıs günü "aşağı tabakadan" 3-4 yüz kişi Trabzon'da yürüyüş yaparak dükkânların kapanmasını istemişler, Lenin ve Enver'den yana, İngiliz ve Yunanlılara karşı gösteri yapmışlar*dır. *Başka kıyı kentlerinde de yapılan bu gösteriler "üstten" düzenlenmiş*tir. *Vali, Fransa aleyhine bir şey söylenmediğine dikkat çekmiş*tir.[1395]

İttihadçı Barutçuzade Faik Ahmed'in naşiri olduğu *İstikbal* gazetesi, "Trabzon'da 1 Mayıs" nam yazı neşretti: *Dünya işçilerinin bayram günü olan 1 Mayıs, Trabzon Amele ve işçileri içinde tesid edildi. O gün amele sınıfları tatil-i eşgal ederek şehirde nümayişler yapmışlar ve belediye önünde amele ve sosyalizm hayatının dünyada açtığı cereyanlara dair nutuklar irad etmişlerdir. 1 Mayıs aynı zamanda düğün günüydü, İslamlar halifesi sevgili padişahımız 1 Mayıs'ın Anadolu için düğün günü olmasını ferman buyurmuşlardır. İptida-i mektep talebeleri de ilkbahar gezintileri yaptılar, böylece Trabzon mükemmel bir gün geçirdi*.[1396]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor:

Chicago Tribune muhabiri Paul Williams'ın, Mustafa Kemal ile 26 Nisan'da, Ankara'da yaptığı röportaj 4 Mayıs'ta yayınlandı. Williams'ın röportajı, gazete editöründe yazılan "Hristiyanlara karşı olan bir ülkenin kurak, kumlu ve eşkıyaların hüküm sürdüğü dağlarında geçen 8 günlük yolculuğun ardından, muhabirin Mustafa Kemal'in karargâhına ulaştığı ve Müslüman dünyasının militan lideri ile görüştüğü" giriş cümleleri ile okuyucuya aktartıldı. Williams'ın, Türk milliyetçilerinin hangi ihtimalleri değerlendirdiği yönündeki sorusuna Mustafa Kemal Paşa, "İngiltere ile diğer İtilaf Devletleri'nin teklif ettikleri barış koşullarının anlamsız ve uygulanması imkansız talepler olduğunu anlayacaklarını hala umut ediyoruz. Ancak bu umudu kaybedersek ve dışarıdan yardım gelmezse bu koşulları kendi rızamız ile kabul etmeyeceğiz" cevabını verdi. Muhabirin "Türkiye Tehlikede" alt başlığı ile izlenimlerini kaleme aldığı bölümde şu ifadeleri kullandığını görüyoruz. "Politik kariyerleri muhafazakâr yönde olan diğer Türk vatanseverleri ile yaptığım görüşmeler beni şuna ikna etti: Onlar, İtilaf Devletleri'nin Türk problemi konusundaki kararlarında çok vicdansız olduğuna inanıyorlar ve Milliyetçiler, İtilaf Devletleri'nin planlarına engel olmak için kendilerine yardımcı olabilecek herhangi bir bağlantı sağlamaya çalışmak konusunda haklılar. Anadolu'nun kontrol ettikleri kısmında bir hükümet kurulmasını bekleyen Milliyetçiler, bir ulus olarak Türkiye'nin kesinlikle yok olmakla karşı karşıya olduğuna inanıyorlar. Türkiye sınırlarının Doğu'ya doğru gerilediğini görüyorlar. İtilaf güçleri, İstanbul'daki Padişah ve kabineye tutsak muamelesi yapıyor. Türkiye, Hristiyanların kontrolünde olmayan tek Müslüman ülkedir.

1393 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 1989, s. 22-23.

1394 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 24.

1395 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 388, sonnot 184.

1396 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 113. "Barutçu ailesi tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'ne bir takım *İstikbal* gazetesi bağışlanmıştır. Ancak ilk 126 sayısı eksiktir. 25 Ağustos 1920-15 Eylül 1920 tarihleri arasında, 167-172. sayılarda, yani altı sayı Bolşevik programı: Rus İnkılabı ve İdare-i cedidesi adı ile bir dizi yayımlanmıştır."

Milliyetçiler, Halifeyi kurtararak bu durumu sürdüreceklerdir. İslam'a inanan 350.000.000 insanın her birinden yardım bekliyorlar."

Muhabir, Mustafa Kemal'in "İngiltere ve İtilaf Devletleri'nin bizim ulus olarak yaşamamıza olanak sağlayacak toprakların ve koşulların sağlanması konusundaki gerekliliğin ve bu mahkûmiyet devam ettikçe Milliyetçiler'in, dışarıdan yardım almayı kabul etmeyeceklerinin farkına varacaklarına inandık. Aksi halde Bolşeviklerden yardım almak çok kolay olurdu" sözleri ile devam etmiştir.

Williams "Avrupa'nın saldırganlığı olarak kabul ettiği duruma direnen, bu tıknaz adam, gözlerini karargâhındaki bir haritaya çevirdi, kalemini doğduğu yer olan Selanik'in üzerine koydu ve Doğu'da Ankara'ya kadar olan uzun bir çizgi çekti. Bu çizgi Türklerin direniş çizgisiydi" yorumuna yer vermiştir.

Ardından Mustafa Kemal Paşa, harita üzerinde Rusların Kafkasya'daki ilerleyişini gösterdi. Bolşeviklerin Müslüman temsilcileri de dikkate aldığını, Türk barışı resmi olarak duyurulduğunda, Azerbaycan'ın da Bolşeviklerce yönetilme ihtimali olduğunu söyledi. Gazete, röportajdan bir gün sonra 27 Nisan'da Azerbaycan'da bir Sovyet Hükümeti kurulduğunu, Bolşeviklerin yeni hükümeti tanıdığı ve bir sonraki gün de askerlerin Bakü'ye girdiği bilgisini dipnot olarak vermişti.

Williams'ın, Amerikan mandası hakkında ne düşündüğünü sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermişti. "Bir süre önce bunu istedik. Daha sonra koşullar, Amerika'nın mandayı alamayacağı şekilde gelişti. Bizim buradaki amacımız, Türk topraklarını, Türklere vermek ve ateşkes imzalandığında Türkiye'yi bir arada tutmaktır. Milliyetçiler, antlaşmanın fikirlerimize uymayan şartlarına karşı direndi. Bu bir halk hareketidir. Halkın desteği olmadan bu hareket var olamaz. Biz de tüm İslam dünyasının desteğine ihtiyaç duyuyoruz. Türkler, bağımsız kalan tek Müslüman ırktır. Düşmanı engellemek konusunda dünyadaki Müslümanlardan aldığımız birçok güvence bulunmaktadır. Müslüman toprakların birçoğu İngiltere tarafından ele geçirildi. Şimdi ise bizi ezmek istiyorlar. İslam'a karşı son seferlerini yapıyorlar ve bugün İslam dünyası tehlikededir".

İstanbul Hükümeti'nin, Milliyetçiler tarafından nasıl değerlendirildiği sorusu üzerine, Mustafa Kemal Paşa, "Onlar İngiltere yönetimi altındadır ve biz onları tanımıyoruz" cevabını verdi. Muhabirin "peki ya Sultan" diyerek sorusunu devam ettirmesi üzerine, " İngiltere'nin tutsağıdır. Verdiği her emir bizim tarafımızdan İngiltere'nin emri olarak değerlendirilir ve İngiltere bizim düşmanımızdır. Özgür bir yönetici olmadığı sürece halifelik yetkisini kullanamaz. Yaptığı bildiriler, İslam dünyasında, İngiltere bildirisi olarak kabul edilmektedir. İçinde bulunduğu durumdan dolayı dünyadaki diğer Müslüman liderler kendisini inançlarının lideri olarak kabul etmemektedir. Onu Avrupa'nın etkisinden kurtarmak zorundayız" diyerek cevap vermiştir.

İngiltere'nin politikası üzerine düşünceleri sorulduğunda ise, "İngilizlerin Anadolu'da ortalığı karıştırmak adına bir takım gruplara maddi yardımlar yaptığının kanıtları elimizde. Buradaki durumu, ne kadar kötü hale getirirlerse, Türklere karşı İngiliz halkının görüşünü o kadar manipüle edebilirler. Böylece halk, Londra'nın empoze etmek üzere olduğu emperyalist barışı protesto etmeden kabul edecek. İtilaf Devletleri, ülkelerindeki fikirleri kontrol etmek için Anadolu'da bilinçli kampanyalar düzenledi. Yunanlıların İzmir'e, haksız sebeplerle asker çıkardığını kendi komisyonları kabul etti. Ayrıca Maraş'ta meydana gelen kötü hadiselerin soğukkanlılıkla planlandığından şüpheleniyoruz. Fransızların yerel Ermenileri silahlandırması ve onları Türklere karşı kışkırtması başka nasıl açıklanabilir? Fransızlar, Maraş'a girmeden önce hiçbir sorun yoktu ve Fransızlar orayı terk etmek zorunda kaldıklarından beri de sorun kalmadı. Şimdi de Maraş'ta yaptıklarının aynısını Antep'te tekrarlıyorlar".

Muhabir, Mustafa Kemal Paşa'nın "Başkan Wilson'un 14 ilkesi hayatta mı hala diye" sorduğunu ve ardından cevabı bildiğinden şöyle devam ettiğini yazmıştır. "Eğer hala bu ilkeler geçerli ise Türkiye'de barışı sağlamak için neden uygulanmadılar? Kendi kaderini tayin hakkı Yunanlılara ve Ermenilere tanındı da neden Türklere tanınmadı? Medeni Avrupa'nın adaleti nerede? Barış şartları emperyalistler tarafından neden adalet düşünülmeden tasarlandı?" Wilson'un Türk barış şartları hakkındaki görüşünün Mustafa Kemal Paşa tarafından " bilinçli olarak aldatma maksatlı" ya da "durumun acı bir şekilde göz ardı edilmesi" olarak yorumlandığı ifade edilmişti.

> Röportajın sonunda, Mustafa Kemal Paşa, "Almanya'dan herhangi bir yardım ya da para almadıklarını, birliklerinde Alman vatandaşı bulunmadığını ancak Bolşevik olan yarım düzine kadar Macar vatandaşı olduğunu" ifade etmişti. Paşa, savaş zamanında ordunun başında olan Enver Paşa'nın da İtilaf Devletleri'ne sorun çıkardığını kabul etti. Ancak Türkiye'de herkesin kendisinin Enver Paşa ile bir arada çalışmayacağını bildiğini söyledi.
>
> Muhabir röportajın ardından dönüş yolunda herhangi bir saldırı ya da rahatsız edici bir durumda kalmadan yolculuğunu tamamladığı, Anadolu'da mükemmel bir düzen ve yasakların getirdiği korkunun hâkim olduğu bilgisini vermişti.[1397]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye ve Müttefikler" başlıklı haber neşretti. *Habere göre, barış konferansının açılış töreninde Türkiye'yi iki heyet temsil edecekt*ir. *Bunlardan ilki Türk Hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve bu heyet özel bir trenle Fransa'ya doğru yola çıkmıştı*r. *Heyet, 5 kişi ve beraberindekilerden oluşmakta*dır. *İkinci heyet ise Anadolu'nun sahibi olan "Milliyetçi Parti" tarafından görevlendirilmiştir*. *Heyet, İstanbul'a ulaşmış ve Paris'e doğru yola çıkmıştır*. *İkinci heyet, Türk halkının büyük çoğunluğunu temsil etmekte*dir. *San Remo'da benimsenen antlaşma, Londra'da üzerinde uzlaşılandan farklı*dır. *Daha diplomatik bir dille ve Türkiye lehine düzenlemelerle yeniden yazılmış gibi görünüyor*. *Yine de milliyetçilerin eski metne karşı çıktıkları gibi bu yeni metne de karşı çıkmalarına kesin gözüyle bakılıyor*.[1398]

5 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İcra Vekilleri Heyet ilk içtimaı Ankara Hükümet Konağı'nda, saat 2 sonrada akd etti (Bolşeviklerle anlaşmak). Yunanlıların şimal ve şark cephelerinden taarruz edeceklerine dair musırrane rivayetler vardır. Nurettin, Yakup Şevki, Kâzım Paşalar sâhib-i salâhiyet yerini İstanbul veya İzmit'te istiyorlardı. Kendilerini Mudanya'ya davet ettik. Bolşevikler Gence'ye girdi. Gürcistan Bolşevikler aleyhinde seferberlik yapıyor, Ermenistan anlaşmak istiyor*.[1399]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti, *Hariciye Vekili Bekir Sami* [Kunduh] *Bey öncülüğünde bir heyetin Moskova'ya gönderilmesini kararlaştırdı: "Bekir Sami Bey'in riyasetindeki murahhas heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Doktor Miralay İbrahim Tali Öngören, Lazistan Mebusu Osman* [Özgen*] *Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beylerden müteşekkildi."*[1400]

SovNarKom Başkanı Lenin'den mahmi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetine telgraf: *Halk Komiserleri Konseyi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emekçi kitlelerinin kurtuluşunu selamlamaktadır. Konsey inanıyor ki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, kendi hükümetinin idaresinde Sovyet Rusya ile birlikte özgürlüğünü ve bağımsızlığını emperyalizmden ayıracaktır*.[1401]

Kâzım Karabekir sabırsızlanmaktadır. Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesinden sonra Karabağ'a doğru ilerlediği haberinin gelmesi, Gümrü'de Taşnak Hükümeti'ne karşı Ermeni komünistlerinin ayaklanması, ve Erzurum'a gelen Kâzım Bey'in (Orbay) Kara Vasıf'ın Enver Paşa'yla, Mustafa Kemal'in de Talât Paşa'yla, Sovyetlerle ilişkiler konusunda yazıştıklarını anlatması Karabekir'i tümüyle endişelendirir. Bu

---

1397 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 138-140. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1398 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 168-169.

1399 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 702.

* Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 60.

1400 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 273.

1401 *GARF*, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr. 496, L. 35; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 129.

endişelerini 5 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e, uzun bir telgrafla bildirir ve heyetin bir an önce gönderilmesini ister.[1402]

Kâzım Karabekir, 28 Nisan tarihli mektubu adreslerine varamamıştı. Bu vechile Karabekir, Bakû Türk Komünist Fırkasına hitaben, *metnin ikinci bir kopyasını hazırlar. Bakû'dekilere ikinci bir mektup yazar ve bunları Bayezıt'taki 11. Fırka'ya göndererek fırkanın iki subayı aracılığıyla Nahçivan yoluyla Bakû'ye iletir. Diğer nüsha ise doğrudan doğruya Moskova'ya gönderilir. Kurye, Teğmen İbrahim Efendi, 8 Mayıs'ta Novorossisk'e gitmek üzere Trabzon'dan motora biner, ayın yirmisine doğru Moskova'ya varır ve öneri Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in bürosuna ulaştırılmış olur. İşte ilk önerinin hikâyesi budur*.[1403]

Bolu mebusu Tunalı Hilmi (5 Mayıs 1920): *Siyasette namus yoktur*.[1404]

Kâzım Karabekir'in 5 Mayıs 1920 Çarşamba tarihli günlük kaydı: *Silsile-i meratibe hürmet için İsmet'e de şedîd yazdım. Sahillerden haberim olmadan müfreze istiyorlar. Moskova'ya gidecek heyetin bir an evvel gitmesini tekit ettim. Kâzım Bey (Erkân-ı Harbiye Reisi olacak) diyor ki: Enver ve Talat Paşalar Moskova ile münasebette. Kemal Paşa'nın da haberi var. Muhabere de etmişler! Bunu da yazdım*.[1405]

6 Mayıs 1920. Mareşal Pilsudski komutasındaki Polonya ordusunun Ukrayna dahiline muvaffakiyetli ilerleyişi karşısında, Sovyet Rusya, Kiev'i boşalttı.[1406] Sovyet Rusya'nın Garb Cephesindeki gerileyişi, Şark Cephesinden batıya doğru birlik sevkine binaenaleyh Kafkaslardaki Bolşevikleştirme programının yavaşlamasına sebebiyet verecektir.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e *bir tel daha çeker, Gürcü ve Ermenilerin Bolşeviklerle anlaşmak niyetinde olduklarını bildirerek: "Bu durumlar bizim de harekete tamamen hazır olmaklığımızı ve gereğinde hemen harekete geçmekliğimizi gerektirmektedir. Bu konuda kaçınlacak fırsat ve yi tirilecek bir gün bizim için çok zararlı olacak ve Ermenilerle birlikte tüm Kafkas halklarının Bolşeviklerle anlaşması olasılığı karşısında kazanılmış haklarımızı da yitireceğiz." diye yazar*.[1407]

Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi. *Ankara'da Bakanlar Kurulu toplan*mış *ve yapılan görüşmelerden sonra Bolşeviklerle ilişkilerin açıklığa kavuşmadan Ermenistan'a karşı harekât yapılmaması kararı alın*mıştır.[1408]

6 Mayıs 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporu, Heyet-i Temsiliye'nin Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, Bolşevik Rusya, İtalya, Bulgaristan ve kimi öteki ülkelerle ilişki kurmak için yapmakta olduğu gizli temaslar hakkında bilgi veriyor; Nuri Paşa aracılığıyla Azerbaycan yönetiminden 400.000 sterlin tutarında yardım sağlanmaya; oradaki Müsavat Partisi'nin yönetimden düşürülerek yerine İttihat

---

1402 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142.

1403 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 141. "Bayezıt kuryeleri Teğmen Kâmil ve Celâl Efendiler 6 Mayıs'ta Bayezıt'tan yola çıkarak 5 Haziran'da Bakû'ye varırlar. Fakat orada TKP'nin başında Mustafa Suphi'yi bulurlar. Onun verdiği mektup, kitap ve broşürlerle geri dönerken Şuşa çevresinde eşkıyalar tarafından öldürülürler."

1404 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 20. "Tunalı Hilmi, Mustafa Kemal'e mürailik eder. Şiir yazdığı için Mustafa Kemal ona bir Luis makinalı tüfeği verdi. Diyecek yok." Rıza Nur, *Millî Kıyam*, 1994, s. 285.

1405 Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, 2009, c. 1, s. 677.

1406 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105.

1407 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142.

1408 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142-143. "Ankara'dan gelen cevapta Avrupa kamuoyunun Ermeniler lehindeki tutumu ve Bolşevikler ile henüz bir anlaşma yapılmadığı dolayısıyla onların bahsi geçen harekâtı nasıl karşılayacakları bilinemediğinden yapılması düşünülen harekâtın ertelenmesi istenmiştir." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 104.

Partisi'nin getirilmesine ve Bolşeviklerle ilişki kurulmasına çalışıldığı bildiriliyor; "Heyet-i Temsiliye"nin örgütü ve "Bakanlıkları" hakkında bilgi veriliyor.[1409]

7 Mayıs 1920. *7 Mayıs'ta Moskova'da Menşevik Hükümetiyle bir anlaşma imzalanır. Bu anlaşmanın dördüncü maddesinin birinci paragrafına göre Sovyet Hükümeti Batum bölgesinin Gürcistan'a ait olduğunu kabul eder*.[1410]

8 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti bıçak sırtı vaziyettedir. Her ne kadar siyasal İslâmcı söylemler ve fiiller icra edilse de Bolşevik aleyhtarı ahalinin önemli kısmı TBMM Hükümetinden rahatsızdır. *Mustafa Kemal, yaygınlaşan iç isyanlar karşısında Ankara'nın tehlikede olduğunu Ali Fuat Paşa ve Konya Ereğlisi'ndeki 11. Tümen'e bildirdi, onları ve Antep'te Kuvayı Milliye Komutanı Kılıç Ali'yi Ankara'ya çağırdı. Ali Fuat Paşa'ya şunları bildirdi: Bugün Ankara, yani bütün millî varlık tehlike altında sayılması gerekir. Safranbolu, Çerkeş, Kızılcahamam, Beypazarı, Mudurnu, Geyve hattında savunma durumunu korumak gerekir*.[1411]

TBMM Hükümeti*, Sovyet Hükümeti'yle anlaşma yapmak üzere Rusya'ya gidecek olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e* [Kunduh] *bir talimat verdi. Talimatta özetle şöyle deniyor: Türkiye'nin istediği, şimdiki millî sınırlar içinde tam bağımsız yaşamaktır. Tüm hayatî ihtiyaçlarımızı içerden sağlamakla birlikte, dış yardım da gerekiyor. Boğazlardan Karadeniz ülkeleri ortaklaşa yararlanacak, ortak çıkarlar uğruna Türkiye dindaş ve ırkdaşları üzerinde nüfuzunu kullanacak. Aramızdaki ulaşımın engelsiz ve güvenli olması gerekir. Para, silah, makinalar, gerekirse askerî birlikler istiyoruz*.[1412] *Bu talimattaki önemli noktalar, "kader birliği" konusundaki biçimsel sayılabilecek cümlelerin ötesinde, "şimdiki millî sınırlar" denip Misak-ı Millî'den söz edilmemesi ve Boğazların birlikte savunulması önerisidir. Bunlar da o günlerdeki Anadolu hareketinin bunalımlı durumunu ve Sovyet ilişkilerine verdiği önemi belirtir*.[1413]

Rusya'ya Gidecek Heyete VerilenTalimat

Ruslarla kurulacak karşılıklı ilişkiler.

(1) Türkiye'nin Batı devletlerinin köleliğine düşmesini Rusya kendi temel çıkarlarına kesinlikle aykırı görüyorsa bize yardım etmesi ve bizimle anlaşması için temel bir dayanağımız var demektir.

(2) Türkiye'nin isteği, şimdiki millî sınırları içinde iç ve dış tam bağımsızlık içinde yaşamak ve bu temel isteğin sağlanması şartıyla Rusya ile kader ve gelecek birliğini kurmaktır.

(3) Türkiye, Batı devletlerinin saldırısından kurtulmak ve ikinci maddedeki amacını gerçekleştirmek için tüm hayati güçlerini kendi toprakları içinde kullanma zorunluluğunda olduğu gibi kendisine dışardan yardım da gerektir.

(4) Boğazlardan yararlanma tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanmasının gelmesinin bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı tahkimatını Ruslada birlikte savunmamızdır. Bu koşullardan daha fazlası Rusların Çanakkale tahkimatını bağımsız olarak elinde bulundurmaları ya da İstanbul'a donanmalarını istedikleri zaman getirmeleridir ki her iki şık da İstanbul'un elimizde bulundurulması kuralını bozar. Ruslar için Boğazların tam özgürlüğünü yalnız anlaşma koşullarıyla sağlamak ya da Boğazın savunma ve denetimini tüm Karadeniz devletlerinin bir ortak sorunu olarak kabul ettirmek tabii ki çok daha uygun ve iyi bir çözüm yoludur.

1409 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 126.
1410 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144.
1411 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 31.
1412 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 31.
1413 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142.

(5) Ortak mücadelede başarı uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş unsurlar arasında tüm manevi nüfuzundan yararlanma yoluna gidecektir.

(6) Dışardan yapılacak yardım: Para, savaş araçları, makineler, gerekirse askerî birlikler.

(7) Ruslarla kader birliği etmekten ve onların yardımından yararlanmak kaydından gerçek bir yarar elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında ulaştırmanın engelsiz ve kesinlikle güvenilir olmasına bağlıdır.[1414]

TBMM Hükümeti, *Boğazlar'ın ortak savunulması*nı Sovyet Rusya'ya teklif ediyor. Ne kadar ilginçtir ki aynı teklif *1945'te Stalin* tarafından İnönülü CHP Tek-Parti yönetimine sunulacak fakat bu sefer *tepki*yle karşılanacaktır.[1415]

9 Mayıs 1920. Mustafa Kemal, meclis gizli celsesinde dikkat çekici izahatta bulundu. Kızılordu 11'inci Kolordusunu "islâm bolşevik ordusu" şeklinde suistimal ediyor, mebusları yanıltıyor:

Kafkasyadan alınan son malûmat ajanslarla bir dereceye kadar aynen neşredilmektedir. Kafkasyanın son vaziyeti Malûmu Âliniz Kızıl Ordu namı altında hizmet eden islâm bolşevik ordusu Baküye girdikten sonra Ermenistan hududuna kadar gelmiş ve Ermenistana taarruz etmek üzere Karabağ civarında ve Gence havalisinde tahaşşüt etmektedir. Gürcistan, bir kısmı muhalif olduğu cihetle, kendilerine temas eden Rus kuvvetlerine karşı ufak tefek seferberlik yapmağa kıyam etmişler. Burada yine şimali garbiden gelen kuvvetler tahaşşüdünü yapmaktadır. En esaslı olarak son safahat budur.[1416]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e *çok uzun bir telgrafla bir kere daha görüşünü öne sürer: "Ermenistan'daki bu iç dönüşüm ve eğilimler hızlı bir akım sonucunda genel bolşeviklik ilan ettirirse, büyük bir ihtimalle yakın günlerin birinde kırmızı bayraklı bir tren Sarıkamış'a gelecek ve Ermenistan'ın bolşevikliği ilan edilmesinden ötürü sıkıca korunmuş bulundukları bildirilecek ve bizi bulunduğumuz duvarın arkasında eli bağlı bırakacak ve Ermenistan yine başımızda bugünkü biçimi ile ve bizim için gelecekte de tehlikeli durumda bir bela gibi kalacaktır." Ve Brest-Litovsk anlaşmasına dayanarak Elviye-i Selâse'nin bir an önce işgalini ister*.[1417]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Ermenistan'da durumun oldukça zor olduğu, Sovyet Dışişleri Komiseri Kerakham'ın* [Komiser Yardımcısı Karahan'ın (ÖFA notu)] *Erivan hükümetine şu tekliflerde bulunduğu belirtil*iyor: "*1. Ermenistan Hükümeti, Sovyet Rusya'ya karşı herhangi bir düşmanca faaliyet gerçekleştirmemeye söz verecek. 2. Rusya ile Ermenistan arasında ticari ilişkiler kurulacak. 3. Tutuklu bulunan bütün komünist Ermeniler serbest bırakılacak." Buna karşılık, Moskova Hükümeti, Çarlık'ın Ermenistan'a uyguladığı bütün yaptırımları yürürlükten kaldıracak ve Erivan Cumhuriyeti'ne Türkiye hazinesinden payına düşeni verecek*.[1418]

10 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti beyanname neşretti: *Gerek Siyaset-i hariciye, gerek vaziyet-i dahiliyemizin istilzam edeceği [gerektirdiği] tedabir-i askeriye ve bir mecra-yı salimde cerayan edebilmek için Kuva-yı Milliye, teşkilat-ı muntazamaya ilhak edilerek resmi bir mahiyete koymak üzere tedabir-i mukteziyeye [gerekli tedbirlere] tevessül edilmiştir*.[1419]

1414 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 224. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1415 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 755.

1416 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 22.

1417 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 143.

1418 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 301. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1419 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 367.

TBMM Hükümeti, 15'inci Kolordu Kumandan Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi: Ermeniler üzerine harekata geçilmemelidir.[1420]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi, Lenin'in 3 Aralık 1917 tarihli "Rusya'nın ve Şarkın Bütün Müslümanlarına" nam beyannamesini neşretti.[1421]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "İngiltere'nin Emelleriyle İlişkili Olarak Türkiye'nin İç Durumu" başlıklı rapor gönderdi: [..] *Bolşevik kuvvetlerinin destek ve katılımıyla yayılan milliyetçi hareket; İtilaf Devletleri'nin vereceği "bir avuç toprakla yetinmeyecektir."* [..][1422]

11 Mayıs 1920. *Avrupa emperyalizmi karşısında bunalan ve iç isyanlarla başa çıkmakta güçlük çeken Türkiye'nin yeni hükümeti, Doğu'ya* daha doğru bir deyişle hilafet-saltanat düşmanı Sovyet Rusya'ya *yaklaşıyor: Sovyetlerin millî kurtuluş savaşlarına olumlu tutumunu anlatan, Karabekir'in telsizle zaptedip genelge haline getirdiği, Meclis Başkanlığı'na da gönderdiği bildiri, Meclis'te okundu, Bolşevizm lehine konuşmalara yol açtı. Bolşevik ordularıyla birleşilmesi teklifi yapıldı. Bolşeviklere bir teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırıldı*.[1423]

Rusya ve Doğu dünyasının tüm Müslüman işçilerine seslenen Aralık 1917 tarihli Sovnarkom bildirgesi TBMM'de tüm mebuslara okundu.[1424] *Bu çağrı şiddetli alkışlarla karşılandı*.[1425] İsmet Konak "Aralık 1917 tarihli" diyor fakat "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" nam mezkûr beyannamenin tarihi 20 Kasım 1917'dir.[1426]

Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ve İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) "Sovyetlerle bir dostluk ve yardım anlaşması" yapmak üzere Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıktı.[1427] *Heyete bir talimatname verilerek, bu talimatname bağlamında bir anlaşma yapılması istenmiştir*:

> 1- Türkiye'nin garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafi-i esasiyesini kat'iyyen muhil addediyorsa bize muavenet ve bizimle ittifak etmeleri için esaslı bir nokta-i istinada malikiz demektir.
>
> 2- Türkiye'nin emeli şimdiki hudud-ı milliyesi içinde dâhili ve harici istiklal-i tam dâhilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartıyla Rusya ile Tevhid-i mukadderat ve istikbal eylemektir.
>
> 3- Türkiye garp devletlerinin istilasından kurtulmak ve ikinci maddedeki emelini istihsal etmek için bütün kuva-yı hayatiyesini kendi toprakları dâhilinde istimale mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet de lazımdır.
>
> 4- Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. Bunu temin etmek için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanması gelmesi bizim takdir ve tertibimize tabi olmak üzere Bahr-i Sefid Boğazı454 tahkimatını Ruslar ile müştereken müdafaa etmemizdir. Bu şeraitten daha fazlası Rusların Bahr-i Sefid tahkimatına müstakillen malik olmaları veya İstanbul'a donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarıdır ki her iki şekil İstanbul'un tasarrufunu ihlal eyler. Ruslar için Boğazların serbesti-i mutlakını

1420 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 234.

1421 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 111.

1422 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 320.

1423 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 36.

1424 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 7.

1425 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 274, dipnot 528.

1426 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 18-19, dipnot 4.

1427 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 36. Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas heyetinde İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı (Yarbay) Seyfi (Düzgören) yer alıyordu: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 306.

yalnız şeraiti ahdiye ile temin etmek veyahut Boğazı'ın emr-i müdafaa ve murakabesini bütün Karadeniz devletlerinin bir mes'ele-i müşterekesi addettirmek bittabi daha müsait ve daha ehven suret-i hallerdir.

5- Mücadele-i müşterekede muvaffakiyet uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş anasır arasındaki bütün nüfuz-ı manevesini mevki-i istifadeye vaz edecektir.

6- Hariçten yapılacak muavenet: Para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniye, inde'l-hace kataatı askeriye.

7- Ruslarla Tevhid-i mukadderat etmekten ve onların muavenetinden müstefid olmak kaydından hakiki bir fayda elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında muvasalamız bila-mani ve kat'iyyen emin olmasına mütevakkıftır.[1428]

Türk Ocağı mensubu, TBMM Antalya mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver), TBMM içtimaında Bolşevikliği övüyor:

[..] (Lenin) İslâm âlemine hitaben ilk sözlerini söylediği vakit dedi ki: Biz sizin din ve mal halklarınıza ve müesseselerinize hürmet edeceğiz. Acaba vakayi bu noktai nazarı tekzibetti mi, etmedi mi? Ben Rusya'nın içinden gelmiş, en yakından tanıdığım ve namuslarına itimadettiğim zâbitlere istinadederek söylüyorum ki, Bolşevizm İslâm memleketlerinde dine karşı tecavüzkâr olmadı. Müessesatı milliyeyi kökünden kazımadı. Bilâkis o Müslüman kütleleri arasında hissi minnet ve şükran tevlidedecek surette onlara müzaheret etti. (..) İman ediyorum ki, memleketimizdeki müstevli hain kuvvetleri kovmak için bizim en tabiî müzahirimiz gelen Bolşevik kuvvetleridir. [..][1429]

Kütahya mebusu Besim Atalay, TBMM içtimaında Bolşevikliği övüyor: [..] *Büyük Peygamberimiz diyor ki: Dini ve Müslümanlığı yine ondan olmıyan birtakım insanlar temin ve teyidedecek, işte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşeviklere mümaşat etmekle bilâkis şeriate daha fazla yaklaşıyoruz*. [..][1430]

Trabzon mebusu Ali Şükrü, ihtiyatlı bir tavır sergiliyor:

Efendim bundan evvel söyliyen rüfekayı muhteremenin sözlerinin hepsi doğrudur. ... Binaenaleyh biz İngiltere'nin düşmanı olan Bolşeviklerle ittifak edeceğiz, el ele vereceğiz ve Bolşeviğiz dediler. Yalnız benim düşündüğüm bir cihet var, düşünelim, biz Bolşevik kuvvetinin ne olduğunu bilmiyoruz ve bilmediğimizi de Hamdullah Subhi Bey pekala ifade ettiler. Onun için şimdi Meclis Bolşevik programının ne olduğunu bilmediği halde esasen propaganda yapılmış, bununla memleketin efkarı umumiyesi temsim edilmiş olduğu halde biz kalkar da Bolşeviklerle ittifak ettik dersek bunun memleketteki aksi tesiri bize muvafık zuhur etmez. Belki eder, o başka. Daima fena cihetini nazarı itibara alalım. Binaenaleyh burada yapılacak iş Meclis'e değil, Heyet-i İcraiyeye düşer. Heyet-i İcraiye temas eder. Onların programını anlar tanışır ve Meclis'e bildirir ve biz millete karşı bilerekten noktai nazarımızı, icabedeni söyleriz, prensipleri müdafaa ederiz. Yoksa öyle ezberden olmaz...

Evet ben de biliyorum. Cereyan iyidir, hakikaten emperyalizmi yıkıyor. Heyet-i icraiye Bolşeviklerle temas etsin, anlaşsın ve müspet esas dahilinde biz de kendileriyle anlaşalım ve her şeyi yapalım (Pek doğru, hay, hay, sadaları)[1431]

1428 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 85-86. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1429 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 258. Çeçenistan'da da benzer bir hatt-ı hareket vuku bulmuştu: "Şuayıp Molla Çeçenistan'da ve Nazır Katkhan Kabardey'de, Sovyet sistemi ve İslamiyet arasında herhangi bir zıtlık olmadığına dair halkı ikna etmeye çalışmışlardı. Bu şekilde Kuzey Kafkasya halkının büyük çoğunluğu, Bolşevizmin etkisi altına girmeye başlamıştı." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 116.

1430 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 258. Mustafa Kemal'in resmî Türkiye Komünist Fırkası, 22 Kasım 1920 tarihli meclis kararına istinaden heyet teşkil edecek ve heyeti Sabataycı Tevfik Rüştü'nün (Aras) liderliğinde Moskova'ya gönderecektir. Besim Atalay da mezkûr heyette yer alacaktır: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 94. Fakat Besim, sıhhat bozukluğu sebebiyle seyahattan geri kalacaktır.

1431 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 107-108.

TBMM Bolu mebusu İttihadçı Tunalı Hilmi, TBMM içtimaında Bolşevikliği övüyor:

> [..] Maamafih emin olunuz, kadimden beri Bolşeviklik taraftarıyım. (Handeler, alkışlar) Fakat zannetmeyelimki, Bolşeviklik yeni bir şeydir. Ta eski Yunaniler zamanından beri, hatta Hindistan'dan gelmiş bir meslektir. Fakat gittikçe tekamül ede ede bir zemini tatbik buluyor. Bugün tatbik olunuyor. Bu bir nevi müfrit sosyalistliktir. O müfrit sosyalistlik ki, şeriatimizde ararsanız orada da bulacaksınız. Memba-ı yine şeriattan alınmıştır. [..][1432]

> [..] Padişahımızın, Halifemizin makarrı Hilâfetin, Saltanatı Osmaniyenin esaret ve imhasına yürüyen birtakım düşmanlara karşı aldığımız vaziyet [..] Ben memlekette şöyle ihtilâl yapalım [..] Bolşeviklik meydana getirelim diye idarei kelâm etmedim.[1433]

İleride göreceğimiz üzere, bunlar tek yanlı düşlerdir. Bolşeviklerin Türkiye'ye asker göndermeye ve askerî ittifak yapmaya en ufak niyetleri yoktur. Millet Meclisi'nin askerî ittifak önerisini dahi Bolşevikler geri çevireceklerdir. Fakat 1945'ten sonra kurtuluşu Altıncı Filo'da arayacak olan Refik Koraltan'lar, Hamdullah Suphi Tanrıöver'ler, Celâl Bayar'lar o günlerde Kızıl Ordu'ya, ya da Bolşevik Yeşil Ordu'ya umut bağlamışlardır.[1434]

3'üncü Kolordu Kumandanı müstakbel Mersin mebusu Miralay Salahaddin (Köseoğlu):

> 11 Mayıs'ta 14'üncü içtimada Sovyetlerin "İstanbul Müslümanların elinde kalacak, Türkiye'nin taksimine ve Türk arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair muahede yırtılmış ve mahvedilmiştir" yollu bir tamiminden bahisler Rusların milli harekâtımıza müzahir olduğunu Hamdullah Suphi Bey bildirmiş, Tunalı Hilmi Bey ve Besim Atalay Bey'in teşekkür yazılması tekliflerine karşı Ali Şükrü (Trabzon) ve Celalettin Arif Beylerin mütalaaları şâyân-ı nazardır. Birincisi programı bilmeden iş yapılmaması, heyet-i icraiyenin bunu tetkiki ve millet önüne müspet bir programla gelmesi, diğeri de bir milletin içinde kanaat-ı fikriye derinden hasıl olmadan o mesleğin tatbiki harabeler getireceğini, ulemamızın bunun tetebbu etmesi lüzumunu söylediler.[1435]

Hafî Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin *kurucusu Şerif Manatov bu konuşmaları kastederek şunları söylemiştir: "Sırrı [İzmit] , [Hakkı] Behiç, [Şeyh] Servet ve Salih [Erzurum] Meclis-i millinin en cesur insanlarıdır. Bolşevikliği Meclis-i milli kürsüsünden sena ediyorlar [savunuyorlar]*.[1436]

Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Bekir Sami, Yusuf Kemal Beyler Rusya'ya müteveccihen Ankara'dan hareket ettiler. Kilis'ten Antep'e doğru gelen Fransız kuvvetleri ve iki tank, mukabil taarruzlarla tard edildi. Mustafa Kemal ve beş refiki idam mahkûmu oldu*.[1437]

İstidrat: Osmanlı İç Savaşında Bolşeviklik Âmili/Faktörü

Osmanlı İç Savaşının taraflarından TBMM Hükümeti, meclisin açılışından itibaren Sovyet Rusya'dan malî, askerî ve diplomatik yardım almaya resmen çalışmıştır. Örneğin, marksist bir yazara göre *meclis açılalı yirmi gün olmuş, ama gündemi Bolşeviklik hakkındaki tartışmalar belirlemektedir*.[1438]

1432 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 108.

1433 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 258. "1. TBMM'de kadınların meclise mebus olarak girmesi tartışılmıştır. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi, Sovyet Azerbaycanı kadınlarını örnek vererek öneriyi coşkuyla desteklemiş, ancak bu tavrından dolayı bir mebus tarafından Bolşeviklikle suçlanmıştır." Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 165.

1434 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 433.

1435 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 208.

1436 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 108.

1437 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 703. "Gerçekten de, 1920 yılının iç isyanları sırasında, komünistlik suçlamalarının etkili olduğu görülmüştür." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 659.

1438 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 106.

> Daha sarih bir deyişle, TBMM Hükümetinin Bolşevikperver dış politikası, Anadolu dahilindeki birtakım Müslüman zümreleri teyakkuza geçiren âmil olmuştur. Lâkin İttihadçı ve Kemalist tarih anlatıları bu faktörü mevzubahis etmemekte; muhalif hareketleri "saltanatçı", "hilâfetçi", "işbirlikçi" vebenzeri propagandist yaftalarla nazar-ı itibardan düşürmektedir. Halbuki ironik bir biçimde TBMM Hükümeti de "saltanatçı", "hilâfetçi", "işbirlikçi" nitelikleri 1920-1922 devresinde haiz olmuştur.
>
> Dahası, TBMM Hükümetine bağlı Kuvâ-yı Milliye arasında Bolşeviklik propagandası ve Bolşevik gerilla usulleri nüfuz etmiş durumdadır. Ahaliden cebren para ve asker toplamakta olan Kuvâ-yı Milliyenin biçim ve içerik değişimine uğrayarak Yunan cephesinden iç cepheye doğru teveccühü Müslüman zümreleri zaten huzursuz etmekteyken üstelik Bolşeviklik tezahürleri de mezkûr huzursuzluğu katmerlendirmiş ve Müslüman zümreleri din, ırz, can, mal, nesil hususlarındaki İslâmiyet değerlerinin yıkılacağı endişesine sevk etmiştir. Başka bir deyişle, Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti ilişkilerindeki karabet, denilebilir ki Osmanlı İç Savaşında katalizör vazifesi görmüştür.

12 Mayıs 1920. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. İcra Vekilleri Heyeti içtima etmiş ve karara varmış; *Bolşevik yardımlarının ne olacağının bilinmediği, Kızılordu'nun Türkiye'ye karşı tutumunun açıklığa kavuşmadığı, İtilaf Devletlerini Türkiye aleyhine kışkırtacağı gerekçeleriyle Doğu harekâtının ertelenmesini Karabekir'den tekrar iste*mektedir.[1439]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. Raporda bildirildiğine göre *Eskişehir'de çıkan "İşçi" gazetesinin 28 Nisan 1920 tarihli sayısında şöyle bir ilân yayımlanmıştır: "Moskova'da İslam komiserliğinin eski üyelerinden Şerif Manatov Rusya'da yeralan büyük değişiklikler ve bunların anlamı üstüne yakınlarda bir konferans verecektir. Bu toplantının zamanı ve yeri ayrıca bildirilecektir."* Raporda, *Manatov'un 1919 Temmuzunda İstanbul'da bolşevik propagandası yaptığı haber verilmiştir. Manatov yakınlarda Moskova'dan [İstanbul üzerinden olmalı!] gelmiş ve belli ki, faaliyetlerini "İşçi"de yayımlayan milliyetçiler tarafından resmen kabul edilmiştir. İşçi, köylülüğün çıkarlarını temsil etme iddiasında olan bir yayın organıdır*.[1440]

13 Mayıs 1920. *Malta'da tutuklu Türklerden Dışişleri eski Bakanı* [İttihadçı] *Halil* [Menteşe] *Bey, Curzon'a son mektubunu yazdı. Mektupta, Bolşevik tehlikesi ileri sürülerek İngilizlerin Türkiye ile anlaşması istendi, bunun için geç kalınmaması tavsiye edildi. "Yıkıcı politikanızla bu yiğit ve sadık Türk'ü ebediyyen kaybedeceksiniz" denildi*.[1441]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesinde Mithat'ın (Güneri) "Halkçılık" nam makalesi neşredildi. *Yönetim, eğitim, aile, çocuk eğitimi ve benzeri konularda* Bolşevik *görüşlerini yazmaktadır.* Gazetede yayımlanan bir başka yazı:

> Hafta içerisinde memleketimize bir kafile girdi. Bunlar iki ay evvel Bakü'de kurulan Şark Kongresine iştirak etmek üzere gönderdiğimiz murahhaslardı. Bize komünizm inkılabının esaslı hatlarından haber getiren bu kafilenin ardından da bir iki simanın şehrimize dahil olduğunu gördük.

1439 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38. "Bakanlar Kurulu yeniden toplanır ancak kararında ısrar eder: Kızılordu'dan hiçbir yardım önerisi gelmediğine göre Avrupa'da barış koşullarının hazırlandığı bu anda oradaki kamuoyunu bize karşı ayaklandıracak bir Ermenistan hareketinden kaçınılmalıdır." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 143.

1440 F.O. 371/5168 E. 5861/262/44; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83, dipnot 67.

1441 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 40.

... bu ikinci gruptan, onların [İttihatçı şeflerin] Rusya'da kalan arkadaşlarından bahisle, memleketi ateşler içinde bırakıp mütarekeyi müteakkip yurtdışına kaçtıklarını, binaenaleyh Anadolu adına söz söylemeye haklan olmadığını, Büyük Millet Meclisi'nin bu hususu dikkate alacağını ve alması gerektiğini ifade etmekteydi.[1442]

15 Mayıs 1920. Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Ermenistan üzerine harekâta yeşil ışık verilmesinde hâlâ ısrar ediyor fakat bu telgrafına herhangi bir cevab alamayacaktır.[1443]

TBMM Reisi *Mustafa Kemal,* 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım *Karabekir'e yazdığı acele telgrafta, Mudurnu ve Yenihan isyanlarını anlatarak kolordunun gericiliği imha edecek biçimde Batı'ya doğru hareket ve tertibini düşünmek zorunda olduklarını, Erzurum halkının da her yana mektuplar yazarak halkı aydınlatabileceğini belirtti. Karabekir yarınki cevabında, kolordudan asker göndermeyi reddedecektir*.[1444]

Halil (Kut) ve Doktor Fuad Sabit (Ağacık)*, Moskova'ya muvasalat ettiler. *Aynı gün içinde ilk görüşmeler zuhur etmişti: "Türk heyeti, Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, onun yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan ve General Sergey Sergeeviç Kamenev ile bir araya gelmişti."*[1445] İttihadçı Halil, *İtilaf Devletleri'nin saldırısından sonra Türkiye'nin içine düştüğü ağır durumu anlattı ve "kısa bir süre sonra Anadolu' da ulusal bir hükûmet kurulacağını ve bu hükûmetin Sovyet Rusya'yla dostluk ve barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu" bildirdi*.[1446] Sonra, Sovyet Rusya destek verirse saltanatın kaldırılacağını vaad etti:

Görüşmede Halil Paşa ve Çiçerin arasında öncelikle iki ülkenin yaşadığı gaile ve ortak düşman üzerine bazı konuşmalar geçti. Türkiye'de şekillenen yeni hükümeti ve ideolojik tutumunu aktaran Halil Paşa, şu sözleri ifade etmişti: *Sizin inkılâbınızın gayesi kapitali yıkmaktır. Kapitalin merkezleri Londra, Paris ve Roma olduğuna göre Türkiye'ye saldıranlarla Sovyetlerin düşmanı aynı ülkelerdir. Binaenaleyh Rusya ile Türkiye'nin bu durumda dost olmaları gerekmektedir. Bu en tabiî ve mantıkî yoldur. Türkiye'de saltanat bile ortadan kaldırılacaktır… Millet, halk arasından seçilmiş vekilleri ile kendi kendini idare yoluna gitmektedir. İngiltere tarafından takviye edilen Yunan orduları Anadolu'ya çıkmışlardır. Türkler, başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde kadınlı erkekli, müstevlilere karşı savaş vererek memleketi karış karış savunmaktadırlar. Bu sonuna kadar da böyle olacaktır. Bunu hiçbir kuvvet hatta bütün dünya devletleri bile durdurmaya muktedir değillerdir…*[1447]

Halil Paşa, öncelikle Moskova'da Ankara'nın bir temsilcisi vasfı ile bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Fuat Sabit Bey ile birlikte Sovyet heyetine Milli Mücadelenin amacını izah ederek, bu mücadelenin sürdürülebilmesi için onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep etmiştir. Halil Paşa her iki tarafın da aynı düşmana karşı savaştığını, bu durumun tarafları ortak hareket etmeye yönelttiğini vurgulamıştır. Üç saatten fazla süren görüşme sonunda Çiçerin Milli Mücadele hareketine gerek para gerekse silah ve cephane yardımı yapacaklarını dile getirmiştir. Bu görüşmede Sovyet Hariciye heyeti 60.000 tüfek ve bu tüfeklere yeterli miktarda fişek vermeyi kabul etmiştir. Yine Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in görüşme ile ilgili Kazım Karabekir

---

1442 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 111-112.

1443 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 143.

1444 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 42.

* İttihadçı Fuad Sabit, Teşkilat-ı Mahsusa mensubuydu ve birçok gizli vazifelerde bulunmuştu: Nurettin Çakıcı. (2023). Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922). *Atatürk Yolu Dergisi*, (73), s. 89. "Moskovaya gönderdiğimiz doktor Fuat Bolşevik olmuş, bir Bolşevik kızile evlenmiş, şarka avdetinde fikri büsbütün değişmiş ve Bolşevikler hesabına çalışmıştır. Tafsilât gelecektir. Bunun gibi Azerî Binbaşı Yusuf Ziya da vardır." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 75, dipnot 1.

1445 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 277.

1446 *NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu* [Rusça], s. 67; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 187-188.

1447 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 277, dipnot 543. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Paşa'ya yazdıkları mektuplarda 10'u ağır olmak üzere toplam 122 top göndermeyi kabul ettikleri ifade edilmiştir.[1448]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi, *Fransız komünistlerinin ana yayın organı L'Humanité* mecmuasının *İstanbul'un işgalini kınayan 28 Mart 1920 tarihli başyazısı*nı iktibas ediyor.[1449]

Mayıs 1920 Ortası. Kafkas Askerî Devrim Konyesi Üyesi G. K. Orconikidze, Petrograd'a telgraf keşide eyledi. Orconikidze, *Halil Paşa'ya Kafkas Cephesi yedeklerinden "1500 tüfek, 20 ağır top, 30-40 adet hafif top, bir miktar mermi ve 50-60 adet makineli tüfek" verebileceklerini* söylemiştir.[1450]

> Moskova'ya para ve askeri teçhizat yardımı temin etmek için gönderilen Halil Paşa ajanları ve adamları vasıtasıyla emperyalizme karşı Bolşeviklerin Orta Doğu politikasına destek olacağını belirtmiştir. Ayrıca Halil Paşa'yla Sovyet Heyeti arasındaki görüşmenin Lenin'e bildirildiği belgede Orta Doğu politikalarının merkezinin ağırlıklı olarak Türkiye'ye kaydırılacağı ifade edilmiştir.[1451]

16 Mayıs 1920. Çiçerin, Halil (Kut) mülakatı hakkında Lenin'e rapor sundu: *Halil Paşa, ulusların kendi kaderini kendilerinin belirleme hakkını kabul ettiklerini ve <u>Türkiye'de ayrı bir hükümet kurulacağını</u> dile getir*di*. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için önce işgalcilerin ülkeden kovulması gerektiğinin üzerinde dur*du*. Ayrıca Türkiye'de işgalcilere karşı mücadele edenlerin silah, para ve cephaneye ihtiyacı olduğunu bildir*di. *Halil Paşa "Sovyet Rusya'yı Asya halklarının tek dostu",* Harekat-ı Milliyeyi *de "tüm Asya halklarının Avrupa emperyalizmine karşı mücadelesinin" bir örneği olarak telakki etmeleri gerektiğini* ifade etti. *Bunların yanı sıra Halil Paşa Anadolu hareketine destek sağlayabilmek adına Bolşeviklerin Orta Doğu politikasına yardım edebileceğinin de sözünü ver*di. *Yardım girişimini "ajanları" ve "Türk partizanları" vasıtasıyla İran, Afganistan ve Hindistan coğrafyalarında yapacağını belirt*ti. *Bunun üzerine* SovNarKom *Orta Doğu politikalarının ağırlık merkezinin Türkiye'ye aktarılacağını ifade et*tim. *Türkiye ile temas kurulabilmesi için ise Ermenilerin demir yollarının kullanılması gerektiğini, bunun sağlamasının da Ermenilerle bir anlaşma imza*lamamızdan *geçtiğinin altını çiz*dim. *Ayrıca İngilizlerin etkisi altında olan Gürcistan'ın da* Harekat-ı Milliye *temsilcileri ile irtibatlarını kesmek için yapmış oldukları faaliyetlerden dolayı tehdit edilmesi gerektiğini* vurguladım. *<u>Halil Paşa; Türkiye'de matbaalar, kütüphaneler, dergi ve yayın evleri kurma</u>*mızı *<u>aciliyetle talep etti.</u>* Kanaatimce *Türkiye'de komünizm için bir taban* yoktur *fakat Bolşevizm son derece popüler*dir. *Bu duruma Türkiye'de Batı'ya karşı oluşan "nefret" sebep ol*maktadır. *Türkiye'de "en üst seviyede propaganda özgürlüğümüz olacak" ve "Sovyet sistemini orada tanıtmamız mümkün olacak". Türkiye'de toplum katmanlarının toprakların*ı *sevmesinden dolayı Türkiye'de komünizmin yerleştirilebileceğine katılmaktay*ım. *Ancak zaman içerisinde burada komünizmin benimsetilebileceğinin ihtimal dâhilinde olduğunu da* ifade etmek isterim.[1452]

Mezkûr *görüşmeden sonra Bolşevikler "Türkiye'deki Mustafa Kemal Hükümetine" Politik Büro/Politbüronun onayı ile silah ve altın yardımı yapmaya karar vermiştir*.[1453]

1448 Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 91. İsmet Konak, Halil-Fuad Sabit ile Çiçerin-Karahan-Kamanev mülakatının 15 Mayıs'da vuku bulduğunu yazıyor.

1449 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 43.

1450 Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 25.

1451 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 49, dipnot 263.

1452 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 140-141. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir.

1453 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 141.

Karabekir, Mustafa Kemal'in 15. Kolordu'dan Batı'ya asker gönderilmesi önerisini kabul etmedi. Kolordu'nun Batı'ya gönderilmesi halinde Doğu halkının "Bizi Ermenilere mi çiğneteceksiniz" diye askerin boynuna sarılacağını, ya da göç edeceğini, Kürtlerin ve isyana elverişli olanların ayaklanacağını ileri sürdü. İsyanlar karşısında alınabilecek tedbirleri sıraladı. Bunlardan biri de yanık destanlar yayımlamak…[1454]

Halil Paşa ile Fuat Sabit 16 Mayıs'ta Bakû'den Moskova'ya gelir, birkaç gün sonra Ankara'nın ilk resmî önerisini getiren kurye İbrahim Efendi de Moskovaya ulaşır.[1455]

> Halil Paşa Moskova'ya gelir gelmez Çiçerin ve yardımcısı Lev Mihailoviç Karahan ile görüşür. Antiemperyalist bir cephe önererek silah ve maddî yardım ister, Ayrıca Anadolu'dan bir heyetin dostluk ve ittifak anlaşması yapmaya geleceğini müjdeler. Çiçerin doğudaki millî hareketlere yardım etmeye kararlı olduklarını, ancak verecekleri silahların bir gün kendilerine karşı yöneltilmesinden çekindiklerini belirtir. Bunun üzerine Halil Paşa ile birlikte bulunan Fuat Sabit, Anadolu hareketinin niteliği konusunda ayrıntılı açıklamalara girişir, ilerde Kemalist ideolojinin temelini oluşturacak olan değerlendirmeler yaparak, Anadolu hareketini sınıfsız bir toplumun tümü ile emperyalistlere karşı verdiği bir mücadele olarak nitelendirir. Çiçerin bu konuda bir rapor ister, Fuat Sabit'in hazırlayıp 24 Mayıs'ta Çiçerin'e vereceği bu rapor Anadolu hareketinin ideolojisini gösteren ilk belgelerden biri olması nedeniyle çok önemlidir.
>
> Daha sonra yardımın niteliğini kararlaştırmak için Harbiye Komiseri Kamenev'le görüşülür, bir milyon altın lira, 60.000 tüfek, 180 milyon fişek, 108 sahra topu ve 12 ağır top yardımı yapılmasına karar verilir ve bu yardımın açıklanmaması, gizli tutulması kararlaştırılır.[1456]

11 Mayıs'ta çıkmış, İtalyan Sosyalist Fırkası yayın organı *"Avanti!", s. 3, tarafından 16 Mayıs'ta derlenmiş, Moskova'da düzenlenmiş bir Türk-Sovyet Anlaşması'na ilişkin ve antlaşma metninden büyük bir bölüm içeren haber* bulunuyor. Grassi'ye göre bu haber *zamansız ve hayal ürünü*dür.[1457]

17 Mayıs 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinde yayınlanan *"Türkler Umutsuz", "Barış Şartlarının İlk Etkisi" başlıklı İstanbul muhabirinin gönderdiği haberde barış şartlarının büyük umutsuzluk yarattığı, haksız ve kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir. Ulusçu karşıtı Peyam-ı Sabah Gazetesi editörü Ali Kemal'in Türkiye'yi bu noktaya Ulusalcıların ve İttihat Terakki'nin getirdiğini iddia ettiği, şartların Türkiye'nin bütün bağımsız Ulusal hayatını kaybettireceğine dair söylemi yer almıştır. Bu haberin hemen altında "Kemal'in Hükümeti" başlıklı bölümde Meclis'in 24 Nisan'da toplandığı, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun bir konuşma yaptığı belirtilirken, İngilizlerin her zaman olduğu gibi kötülendiği, Meclisin yürütme organı olarak çalışacağı, Ulusal Meclis hakkında kötü konuşan, suç işleyen veya düşman propaganda yapanların idam cezasına çarptırılacağı dile bildirilmiştir. Bu haberlerin devamında "Enver'in Haberleri" başlığı altında Tahran'dan bildirildiğine göre Enver Paşa Rus-Tatar karışımı 50.000 kişilik ordusu ile Bakü'ye ulaştı. Gürcistan ile Batum'a karşı yoğunlaşmak ve Mustafa Kemal ile bir bağlantı noktasını etkileme niyetinde*.[1458]

19 Mayıs 1920. İtalyan General Porta, İtalya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi: *Türkler Rusya'dan silah almaya devam ediyor*.[1459]

1454 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 44.

1455 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144.

1456 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144-145. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1457 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 157, dipnot 16.

1458 The Times, 17 May 1920, *Turks Despondent*, p. 13; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 87-88. Haberin Enver'le alakalı kısmı, asılsızdır.

1459 *Affari Politici* (AP), 7749-2547-R; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202, dipnot 31.

20 Mayıs 1920. Bursa Valisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), *20 Mayıs 1920 notunda Şeyh Servet Efendi'yle (Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucusu) Bursa üzerinden Gemlik, Orhangazi ve Reşadiye'ye yolculuk yaptıklarını yazmaktadır. Şeyh Servet'le geç vakte kadar otururlar ve şu notu düşer: "Şeyh Efendi ile ..... ile uzlaştık". Bu tarihte Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuş ancak henüz Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası gündeme gelmemiştir. Bu nedenle uzlaşılan konu Yeşil Ordu olsa gerek. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'cı Hacim Muhittin burada sansür uyguladığına göre (eğer transkripsiyon yapan uygulamadı ise) çok önemli ve gizli bir durum var demektir*.[1460]

21 Mayıs 1920. *21 Mayıs'ta Çiçerin bir Taşnak heyetini Moskova'ya çağırır*.[1461] Çünkü son günlerde, TBMM Hükümeti murahhası Mülazım İbrahim Efendi Moskova'ya ulaşmış ve Çiçerin nezdine gelerek hükümetinin önerilerini takdim etmişti. *Çiçerin askerî yardım önerisinden endişelenir, Ermenistan'a karşı bir hareket yapılmamasını söyler. Buna karşı tek çare Sovyetlerin Ermenistan ile Türkiye arasında arabuluculuk yapmasıdır. Ve Çiçerin'in Taşnak heyetini Moskova'ya çağırması da bu günlere rastlar*.[1462]

Bulgaristan'da Bağımsız Çiftçi Partisi, hükümeti kurdu. Aleksandr Stambulinski, başvekilliği ve hariciye nâzırlığını deruhte etti.[1463]

22 Mayıs 1920. Kavbüro Komiseri Ordjonikidze, Moskova'ya telgrafname gönderdi: *Nuri Paşa, Şuşa'da saklanmış durumda. Bize karşı bir provokasyon yürütmektedir. Halil Paşa'nın açık bir şekilde ona karşı gelmesi lazım. Nuri Paşa'nın yürüttüğü provokasyon yüzünden bazı yerlerde birliklerimize yönelik saldırılar gerçekleşti*.[1464]

Corriere d'Italia gazetesi Paris muhabiri "V.R."nin haberini "Asya'yı Ayaklandırmak İçin Bolşevikler ve Müslümanlar Arasında Anlaşmalar" başlığıyla neşretti. *Makale, İsviçre'yi "Panislamik huzursuzluk merkezi" olarak nitelemiş ve Alman rolü problemini ortaya koymuştur*.[1465]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Durum Hakkında" başlıklı rapor gönderdi. *Elçi raporunda, Milli Mücadele ulemalarının bir araya gelerek Bolşevik kuvvetleri ve Milli Mücadele'nin işbirliği yapmasının önünde dini bir engel olup olmadığının tartıştıklarını belirtmektedir. Toplantıda, Bolşevik eğilimlerini kabulün ya da bu eğilimlere müsamaha etmenin İslam öğretilerine uygun olup olmadığını incelenmiştir. Söz konusu toplantıyla amaç; kendilerine hükmetmek isteyen İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelelerinde, Müslümanlar ve Bolşevikler arasında işbirliğine izin vermektir. Elçi Servert, bu gelişmeyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Jön Türklerden ayrıldığını öne sürmektedir. Zira Jön Türkler ve Enver Paşa, dini kayıtsızlıkları nedeniyle, Bolşeviklerin, Türklerin amaçlarına hangi noktada katıldıkları konusunda hassas olmamışlardır. Oysa Mustafa Kemal Paşa, bu konuda hassas olduğu gibi, Milli Mücadele'yi Bolşevik fikirleriyle ilişkilendirmeyi reddetmektedir. Millet Meclisi adına Müslüman ve Hristiyanlara -hem kendilerine hem de mallarına- eşit davranılması yönünde emir veren Mustafa Kemal; "Anadolu, medeniyet adına birçok gaddarlık yapan Avrupa medeniyetine rehberlik edecektir" diye duyurmuştur*.[1466]

1460 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 241.
1461 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144.
1462 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 145.
1463 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 88.
1464 GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.; 496, L. 70; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 301.
1465 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.
1466 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 321-322.

24 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti mümessili, Bakü Türkiya Komünist Fırkası murahhası İttihadçı Doktor Fuad Sabit (Ağacık)[*], "Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi"[**] nam bir muhtıra kaleme alarak Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e sundu. Fuad Sabit'e göre *halkı ezen ve tekâmülünü durduran sebeblerden biri de kültürün din tesirinden azade olmamasıdır*. İlerlemenin önündeki dinî engeli kaldırmak ise *Türkçülük yani Harsta milliyetçilik* temin edecektir. Ancak, halktaki mevcut milliyetçilik, *harsı tekâmülün ve kuvvei cismaniye ile ruhaniyeyi tamamile ayırd edecek ve halifenin dünyevî işlere karışmasını tamamile men edecek hükûmetin Cumhuriyet esaslarında teessüsünü temin edecek mahiyette değildi.* Cumhuriyet idare şeklinin parti programından önce *vicdanlarda* zemin bulması, mühim bir vaka cereyanıyladır: *Padişahın İtilaf siyasetine alet olması Anadolu münevverlerini ve köylüsünü uyandırdı.*[1467] Fuad Sabit, *Anadolu'da yönetimin Bolşevik devrimden yana olduğunu, proletarya devriminin Anadolu'daki tüm siyasi akımları etkilediğini, sollaşma başladığı ve Sovyet-Şüra eğilimlerinin ortaya çıktığını belirtmektedir*.[1468] Daha açık bir deyişle Sovyet Rusya'dan yardım alabilmek için siyasî rejimin kökten değiştirilmesi taahhüt ediliyor.

Fuat Sabit Bey'in G. V. Çiçerin'e Verdiği Rapor

Moskova, 24 Mayıs 1920

Anadolu Devrim Hareketinin Niteliği

Anadolu hareketinin doğmasında ve büyüyüp genişlemesinde iki neden vardır: 1- İç. 2- Dış.

1- İç neden: Uzun süren bir savaşın yaptığı yönetimsizlik ve yolsuzluklardan ötürü halkın, hükümete ve hükümeti tutanlara karşı olan kini ve bunun giderilmesi çaresini araması.

2- Dış neden: Türkiye'nin kendilerine karşı savaşa karışmasını bahane ederek Anadolu'yu parçalama konusunda İtilâf Devletleri'nin verdikleri karar ve bunun uygulanmasına başlaması.

Bu iki neden Anadolu hareketinin gelişmesinde zaman zaman etkisini göstermiş ve niteliğini belirlemiş ve saptamıştır. Hareketin başında birinci neden güçlü idi. İtilâf'ın bu kadar insafsızca davranacağı ümit edilmiyor, herkes daha çok iç nedenle uğraşıyordu. Bunun düzeltilmesi için düşünülen çareler hiçbir fırka programında batıdaki anlamıyla sınıf mücadelesi ve toplumsal devrim yapmak, ezilen sınıfın egemenliğini sağlamak amacını izlemiyordu. Çünkü Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal durumu onu Avrupa hükümet ve milletlerinden tümüyle başka toplumsal ve ekonomik koşullar altında bulunduruyordu. Bunları özetleyeyim:

1. Bugüne kadar yükümlü bulunduğu Kapitülasyonlar nedeniyle ülkede büyük endüstri kurulamamış ve varolan madenler, demiryolları, bankalar, limanlar, tramvaylar, vapur şirketleri, fabrikalar gibi büyük endüstri ve ticaret kurumları ya yabancıların elinde ya da onlarla birlikte çalışan Ermeniler ve Rumların elinde idi. Küçük el sanayii de özel örgütlere sahip loncalar biçiminde olmayıp her sanatkârın çalışma ve kazanma hakkı tümüyle serbestti. Ekleyeyim ki son savaş yıllarında küçük paylardan oluşarak kurulan millî bir banka ile birkaç milli anonim ticaret ve endüstri şirketi İstanbul'un İtilâf tarafından işgali üzerine kapatılmıştı.

2. Büyük toprak sahibi beyler güçlü değildir. Çünkü demiryolları düzenli olmadığı için ihracat ve taşıma yeterli değildi. Tarım da ilmi ve makineleşmiş olmadığından toprak büyük bir kâr bırakmıyordu. Ve buna karşılık her köylünün büyük ya da küçük bir toprağı vardır ki her türlü hakkı kendisinindi. İsterse satar, isterse bağışlar, öldüğü zaman da yasal varisi kim ise ona kalır. Toprağı olmayıp, beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf oluşturacak kadar güçlü olmadığı gibi aralarında örgütlenme de yoktu.

---

[*] "Çiçerin, Türkiye'den gelen kişilerden Fuat Sabit'in kendisine komünist dediğini (kendisini öyle tanıttığına) ifade etmiştir. Bu bilgi Togan tarafından da teyit edilmektedir. Togan, Dr. Fuat Bey hakkında *Bu zat eski Türkçülerden olduğu halde komünizme çok mütemayildi. Hatta onun bu temayülü çok içten geliyor gibi idi* demekteydi." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 71, dipnot 365.

[**] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 460.

[1467] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 790-792. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1468] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 147.

3. Avrupa'daki siyasal ve ekonomik mücadelelerin iki büyük temeli olan bu iki soruna karşılık, Anadolu halkının başında büyük bir bela vardır ki, o da bürokrasi ve hükümetin zulmü sorunudur. Bugüne kadar dinsel ve sivil iktidarı kendisinde birleştiren halife - sultanlar ve sarayın çevresinde toplanan tufeyliler dalkavuklar, hükümeti yönetiyordu. Mutlakiyet döneminde Babiâli'nin hiçbir kişiliği yoktu. Her şey saraydan yönetiliyordu. 1908 devrimi buna kısmen bir darbe vurdu. Yalnız o da bir süre sonra aynı zihniyeti sürdürdü. Halkta siyasal eğitim olmadığını ileri sürerek fırka baskısını ve tufeyli sürüsünü artırdı. Devrimden önce ve sonra da merkeziyetçilik hükümetlerin belirleyici niteliği idi. Savaş, merkeziyetçiliği ve diktatörlüğü tümüyle ileri götürdü. Kumandanların ve valilerin içinden gerçek diktatörler çıktığı gibi savaş spekülasyonları da başladı. Hükümet siyasetinin etmenleri memurlar, ordu ve ulemadır. Memurlar doğuşlarından belli bir sınıfa bağlı değildirler. Yani yalnız zenginlerin ya da toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Her sınıf halktan toplanmış ise de çoğunlukla Rumeli ya da diğer alınmış yerlerin Türk olmayan halkından meydana gelmiş ve Anadolu halkına karşı birleşmiş ve çok defa saldırgan bir durumda olmaları bu özelliklerini oluşturur, diyebilirim. Türk ya da Türk olmayan, yoksul ya da varlıklı memurlar hükümet koltuğuna oturduktan sonra özel bir zihniyet "memur zihniyeti" kazanır ki, kendini halktan yüksek görür ve halka baskı için kendinde bir hak bulur. Subaylar ise yine her sınıf halktan alınır, hükümet mekanizmasının en temiz ve aydın unsuru olup devrim hareketlerinde her zaman ezilmiş halkın yanında bulunmuşlardır. 1908 devriminin başarılmasında ordunun büyük payı olduğu gibi Anadolu hareketinde subaylar çoğunlukla İstanbul Hükümeti'nden ayrılıp halk tarafına gitmiştir. Ulema sınıfı özel bir kast halinde değildir. Babadan oğula geçen vakıf yöneticiliği ve hatiplik gibi dini görevler var ise de önemsizdir. Ulema, bulundukları görevlere hükümet tarafından atanır. Bunların güç ve varlık sahibi olanları başkent ve çevresinde olup Anadolu'daki ulema yalnız hükümet ödeneği ile yaşayamaz. Halktan da yardım isterler. Ve çalışırlar. Bununla birlikte gerek başkent ve gerekse taşra kentlerinin uleması, zihniyetleri bakımından hükümetteki mutlakiyet ve merkeziyetçiliğin dayanak noktalarıdır. Bu sınıfın da bir özelliği vardır ki o da bunlara önderlik eden aydın ulema, İslam dünyasının dört bucağından toplanmış çeşitli dil ve çeşitli renkli ulema olması, hilafet merkezindeki telkinleri ile halkı ve hükümeti İslam Birliği siyaseti izlemeye her zaman yöneltmiş olmalarıdır.

4- Halkı ezen ve gelişmesini durduran nedenlerden biri de kültürün din etkisinden kurtulamamasıdır. Eski Arap ve Fars kültürünün etkisi altında olan ulema, yeni hayatın yeni düşüncelerini kabul için uygun davranmıyorlardı. Kültürü, Arap ve Fars gibi yabancı etkilerden kurtarmak için çalışan aydınların çabaları, Türk geleneklerine dayanmak, halk ve köylü hayatını araştırmak, yani kültürü millîleştirmek ilkesine dayanıyordu. Bundan, Türkçülük yani kültürde milliyetçilik doğdu. Bu açıklamadan anlaşılır ki, endüstri ve ticaret nasıl yabancıların ve Ermeni Rumların elinde ise, hükümet ve kültür de çoğunlukla yerli halkla ilişkisi şüpheli yabancılar elinde idi. Bunun için kapitale karşı mücadele sınıfsal nitelikten çıkıp millî bir renk aldığı gibi, öte yandan hükümete karşı mücadele yani kültür ve hükümetin dinsel siyaset ve yabancıların etkisinden kurtarılması da milliyetçilik niteliğinde oluyor. Bu, Türkiye'deki milliyet hareketinin gücünü gösterdiği gibi Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine karşı ve Sovyet Hükümeti'ne eğilimli olduklarını ve Ermeni ve Rumların da İtilâf'a koşulduklarını açıklar kanısındayım. Bu nedenlerden dolayı hareketin başında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurulan çeşitli gruplar (Millî Ahrar, Millî Türk, Millî Halk Fırkaları halinde) kuruldu ve sosyalist fırkaları siyasal hayatta da rol oynayacak durumda değildi. Halktaki kültür değişiminin gücü din ile dünya ilşerini tümüyle ayırdedecek ve halifenin dünya işlerine karışmasını tümüyle yasaklayacak, hükümetin Cumhuriyet ilkelerine göre kurulmasını sağlayacak nitelikte değildi. Onun için Cumhuriyet ilkesi şimdilik hiç bir fırkanın programında yoktur. Fakat olaylar bu konuda büyük bir etmen oldu. Padişahın İtilâf siyasetine alet olması Anadolu aydınlarını ve köylüsünü uyandırdı. Resmî programlarda yer bulmayan bu sorunun gönüllerde yer ettiği kuvvetle kestirilebilir. Bunlardan başka dünyadaki ekonomik ve siyasî mücadele, özellikle Rus proletarya devrimi, bu fırkalar üzerinde etkisiz kalmadı. Hemen hepsinde bir sollaşma başladı. Sosyalistlerde hatta sol milliyetçilerde Sovyet Şura eğilimleri bile ortaya çıktı. Yalnız İtilâf'la savaşın gerçekleşmesinin, bu sola doğru hareketin gelişmesini durdurduğu kuşkusuzdur. Hatta fırka mücadeleleri bile kaldırılmış olup, fırkaların birliği, koalisyon halinde hareket ediliyor. Hareketin başında İttihat ve Terakki üyelerine karşı bir kaynaşma varken, dış durumun bunalımının bunu gidermesi ve birçok nüfuzlu İttihatçıların Anadolu hareketine katılması bu nedenledir. Bununla birlikte bu, geçicidir. Dış düşman atıldıktan sonra fırka mücadelesi başlayacaktır. Ve eminim ki Rus devriminin Türkiye'de ve ezilen Doğu'da yapacağı etki, Fransa Büyük Devrimi'nin Avrupa'daki etkisinden büyük olacaktır.

Bakû Türk Komünist Fırkası Vekili

Doktor Fuat Sabit[1469]

Başkırt Sovyet Cumhuriyeti mümessili Şerif Manatov, Ankara'ya muvasalat etti. Manatov, Ankara'da ve Eskişehir'de Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası teşekkül edilsin için TBMM nezdinde teşebbüsatta bulunacaktır. *Manatov, Ankara ve Eskişehir'de Bolşevik devrimi üstüne halk konferansları ver*ecek; *Mustafa Kemal Paşa ile konuş*acak *ve başlangıçta hükûmetten yardım da gör*ecektir.[1470]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Bakü Kuşatıldı. Yeni Hazar Hareketi. Kızıllar Türklere Katılıyor." başlıklı haber neşretti: *Bir İstanbul raporuna göre Bakü kuşatıldı. Şehir ile olan bütün iletişim kesildi ve buradaki batılı temsilcilerin kaderi bilinmiyor. Bir Amerikan tren seferi şehre ulaşmak için organize edildi. Bolşeviklerle Türk Ulusçular arasındaki bir birleşme yakın*.[1471]

25 Mayıs 1920. *Türkiye'ye Sovyet yardımı: Bakû'daki Türk Komünist Fırkası Vekili Dr. Fuat Sabit, Rus Sovyet Hükûmeti'yle bir yardım anlaşması imzaladı. Buna göre Sovyetler 1 milyon altın lira, 60.000 tüfek, 180 milyon fişek, 108 sahra topu ve 12 ağır top yardımı yapacaklar*.[1472]

25 Mayıs'ta, Meclis tarafından Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılan Bekir Sami ve Yusuf Kemal'in bulunduğu heyet Erzurum'a varır. Burada heyete İbrahim Tali Bey (Öngören) de katılır.[1473] *Türkiye delegeleri Moskova'ya 19 Temmuz'da ulaşabileceklerdir*.[1474]

> Heyet Karabekir'in yanında günlerce oyalandı. Bu arada 15. Kolordu'nun hiç değilse seferber olması için Ankara'ya Karabekir, Bekir Sami, Kemal imzalı bir yazı gönderildi. İzin geldi. Sonra heyetin yoluna devam etmesi için buyruk geldi. O sırada İstanbul'daki mahkemenin Y. Kemal ve Bekir Sami'nin idamına hükmettiğini öğrendiler.
>
> Denizden giderlerse İngilizlere yakalanıp İstanbul Hükümeti'ne teslim edileceklerinden korktukları için, karadan gitmeyi denediler. Ermenilerin engel olacakları anlaşılınca, denizden Trabzon üzerinden gittiler. Bindikleri motor Soçi'ye vardı. Bu sırada Temmuz ayının 11'i olmuştu.[1475]

27 Mayıs 1920. Leonid Boriseviç Krasin riyasetindeki Sovyet Rusya sulh ve ticaret heyeti Londra'ya muvasalat etti.[1476]

Almanya'dan yola çıkmış İTC merkez komitelilerden Ahmed Cemal (Paşa), Doktor Bahaeddin Şakir ve Bedri Moskova'ya muvasalat ettiler. Bolşevik Partisi merkez komitesi âzâsı Yahudi Karl Radek'le görüştüler. Ayrıca, Ahmed Cemal *Anadolu hükümet-i inkılabiyesi namına* Sovyet Rusya *Hariciye Komiserliği, Umuru Şarkiye Şubesi Müdürü Kamarad Vajni Jenski* ile de mülakat etti. Mezkûr heyete, konaklamaları için lüks bir rezidans tahsis edildi.[1477]

> Almanya'dan Moskova'ya gelmiş bulunan Cemal Paşa ve öteki İttihatçı grubu Berlin'de tanışıp ilişki kurdukları Karl Radek'le görüşürler. 3. Enternasyonal'in genel sekreteri olan Radek onlara o güne kadar yapılan

---

1469 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 225-227. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1470 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83.

1471 The Daily Mirror, 24 May 1920, *Baku Surrounded New Caspian Move. Reds to Join Turks*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 88.

1472 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 55.

1473 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148.

1474 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 55.

1475 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 237.

1476 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 117.

1477 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 148. "Enver'in hapisten kurtardığı Radek ve Cemal Paşa, çok daha önce Moskova'ya varmışlardır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 494. "Sovyet Dışişleri Komiserliğinin Cemal Paşa'ya verdiği fotoğraflı kimlik ve görev belgesinde *Anadolu-Türkiye İhtilâlci Hükümeti'nin Temsilcisi* yazılıdır." (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 494).

görüşmeleri anlatır ve sonra kaldıkları yerde Halil Paşa ve Fuat Sabit'le görüşürler. Cemal Paşa, Mustafa Kemal-Talât Paşa arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığını öne sürerek Anadolu hareketini temsil ettiğini söyler, Fuat Sabit ise buna karşı çıkar. Buna rağmen Cemal Paşa Sovyetlerle bir anlaşma projesi hazırlar. Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de Karakol Cemiyeti adına imzaladığı anlaşmanın ve İttihat Terakki özlemlerinin doğrultusunda olan bu proje İran'da ve Hindistan'da devrimler öngörür.[1478]

Moskova destekli Türkiye Komünist Partisi lideri *Mustafa Suphi ve 1919 Mayıs'ında Kırım'dan Odessa'ya gelen birkaç arkadaşı* Bakü'ye muvasalat ettiler.[1479]

Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. *Serge A. Zenkovsky, özerklik sürecini şöyle betimlemektedir: "Uzun beklemeden sonra kurulmuş olan Tatar Cumhuriyeti bir millî özerklik değil, bir sovyettir. Stalin'in kendisi de muhtemeldir ki Tatar komünistlerinden daha az zevk duymamıştır. Trotskiy'in sol komünistlerinin bütün itirazlarına rağmen yeni bir cumhuriyet yaratılmıştı. Fikrin asıl kaynağı NARKOMNATS'tı (milliyetler halk komiserliği-İ.K.). Stalin'in acemi çaylaklarından geliyordu."*[1480]

Bursa Valisi Hacim Muhiddin'e (Çarıklı) aid *27 Mayıs tarihli notta ise, aralarında fırka kumandanı Bekir Sami* [Günsav] *Bey, tabur kumandanı Nail, Muhittin Baha, Hakkı Baha'nın da bulunduğu bir grupla toplantı yaparak "ahvali hazırayı müzakere ettik. Bugün de 'selam arkadaş' modasını işittik". Dönemin ideolojik etkilenmeleri kendini dilde göstermeye başlamıştır. Ancak henüz yoldaş kelimesinden söz edilmemektedir*.[1481]

28 Mayıs 1920. İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. Ticaret Kurulu Reisi Sir Robert Horne ve saldalyesiz nâzır Sir Laming Worthington-Evans, Krasin heyetiyle resmî müzakere yürütmek üzere salahiyettar kılındılar. Ayrıca:

Curzon kurulda, görüşmelerin ticari konularla sınırlı olmamasını istedi. Ki'asin'in ziyaretinin, İngiliz hükümetinin Sovyetler'le sorun yaşadığı Doğu ve Avrupa'nın bazı bölgeleriyle ilgili birçok noktada bir politik uzlaşma yakalama şansı verdiğini vurguladı. Curzon'un temel endişesi, Sovyetler'in Doğu'da gittikçe artan nüfuzunun yarattığı tehditle ilgiliydi. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girişinin üzerincien henüz bir ay geçmişti ve her gün, Kafkaslar'ın diğer bölgeleri, Türkiye, Orta Asya ve -hepsinden önemlisi- Hindistan'daki Bolşevik unsurların etkinliklerine dair tedirgin edici haberler geliyordu. Bakanlar Kurulu Lord Curzon'un, görüşmelerin Sovyet hükümetiyle etraflı bir politik anlaşmayı hedeflemesi teklifini kabul etti.[1482]

Taşkent'ten Bakü'ye muvasalat eden Mustafa *Suphi, İttihatçıların mart ayında Bakü'de kurduğu Türk Komünist Partisi/Bakü Gruppası'm dağıtarak "Türkiye İştirakiyun Teşkilatı" adında yeni bir teşkilatlanmaya gitmiş ve kendisinin yeniden oluşturduğu merkez heyeti ile çalışmaya başlamıştır*.[1483]

Kırım'dan sonra çarpışmaların yoğunlaştığı bölgelerden biri Türkistan'dı. Türkiye'deki Anadolu hareketine katılmayı ısrarla arzu eden Mustafa Suphi, Afganistan ve İran üzerinden ülkesine giriş yapmanın plânlarını yapmaktaydı. Plân doğrultusunda Türkistan'a gelen Suphi, burada yaşanan iç çatışmalarda Sovyet yönetimine önemli katkılarda bulundu. Taşkent'te Yeni Dünya gazetesini neşretmeye devam eden Mustafa Suphi, burada da Türk Kızıl Bölüğü'nün kurulmasına öncülük etti. Bu sırada Başkırdistan Cumhuriyeti Askerî İşler Komiseri

1478 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 145.

1479 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 131. "27 Mayıs 1920'de Türkistan'da faaliyet gösteren Mustafa Suphi ve arkadaşları Azerbaycan'da Sovyet Devrimi yapılması üzerine Türkistan'dan Bakû'ye geçerler." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144.

1480 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaç Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 238-239.

1481 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 241. "Yenibahçeli Şükrü anılarında *selam arkadaş*ın Bolşevik Partinin parolası olduğunu yazıyor."

1482 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 117.

1483 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 133.

olan Velidov (Zeki Velidi Togan) Lenin ve Trotskiy'e çektiği bir telgrafta bölükle ilgili şöyle yazmaktadır: *Bu bölük Frunze komutanlığında, Türk komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Taşkent'te kuruluyor.* Bölüğün başında Yüzbaşı Nedim Agâh bulunmaktaydı.[1484]

29 Mayıs 1920. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Kozan mebusu ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak), gizli celsede söz aldı: [..] *deniz aşırı esliha ve cephane kaçakçılığına da teşebbüs ettik.* [..][1485]

29 Mayıs tarihli gizli oturumda Savunma Bakanı Fevzi Paşa "Doğu'dan bir güneşin doğmasının beklendiğini" söylemesinden sonra Mustafa Kemal, ilişki kurulması gereğinden söz ederek şunları söyler: "..önce kendi gücümüze önem veriyoruz. Fakat kendi gücümüze, düşmanlarımızın sayısının çokluğunu göz önüne alarak güç eklemek doğru olur. Bu durumda Doğu'dan gelmesi beklenen olumlu güçleri kabul etmemiz olağandır. Ancak, bu noktada iki konuyu birbirinden ayırmak gerekir. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmek. Biz, Bakanlar Kurulu, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten söz ediyoruz. Yoksa, Bolşevik olmaktan söz etmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir sorundur. Böyle bir sorun ile bizim uğraşmamıza gerek yoktur. Fakat ittifak sorunu büyük bir ciddiyet ve önemle izlenmektedir ve başaracağımıza ümidimiz tamdır."[1486]

Mustafa Kemal gizli celsede söz aldı. Güney Cephesinde Fransızlarla ateşkes yapıldığını ve *bu ateşkesten kazançlı olanın kendileri olduğunu, Bolşevik olmayacaklarını, ancak Bolşeviklerle birlik olacaklarını belirtti*.[1487]

[Mustafa Kemal:] [..] iki ciheti bir birinden tefrik etmek lâzımdır. Biri bolşevik olmak, diğeri bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemali ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldir. [..][1488]

Açıklamalı [ÖA9]: Bolşeviklikle alakalı kısmı tamamen iktibas et.

29-30 Mayıs 1920'de Kilikya'da Fransızlarla 20 günlük "tatil-i muhasemat" (ateşkes) ilan edilmesi Bolşevikleri çok rahatsız etmiştir. Tam Anadolu'ya silah ve teçhizat gönderecekken Fransızlarla yapılan silah bırakışması, Bolşevikleri büyük tereddütte bırakmıştır: Fransızlarla anlaşan bir Türkiye, kendi silahları ile Bolşevikleri vurur mu? Bu ateşkes aslında Fransızların, Ankara Hükümeti'ni, kuruluşundan bir ay sonra İngilizlere rağmen fiilen tanımasıdır.[1489]

Moskova, Mustafa Kemal hareketinin İngiliz ve Fransızlarla bir uzlaşmaya gideceğinden ve hatta Bolşeviklere karşı İngiliz ve Fransızların güdümünde savaşa tutuşacağından başından beri kuşkuludur. Mayıs 1920'de Fransızlarla yapılan kısa süreli bir mütareke dahi, Moskova'da "emperyalistlerle uzlaşma" diye yorumlanır.[1490]

30 Mayıs 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas *heyetin doğuya doğru yoluna devam etmesi olanaksızdır, çünkü yollar Ermeniler tarafından kapatılmıştır. Bunu fırsat bilen Kâzım Karabekir, Ankara'dan, yolun açılması için hiç olmazsa Sarıkamış'ın işgal edilmesini iste*mektedir. Karabekir, *aynı zamanda Ermeni kumandanlığına da bir ültimatom gönderir*.[1491]

(…) Ermenistan dâhilinde İhtilalciler vardır. Vaziyetin karışıklığından bilistifade İslamlar katl ve imha edilmektedir. Bir taraftan Ermeni murahhaslarının da Moskova'ya gönderildiği tahakkuk etmiş ve bu husus

1484 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 230.
1485 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 44.
1486 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 147.
1487 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 61.
1488 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 48.
1489 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 156.
1490 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 504.
1491 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148.

> Ermenistan hariciye nezaretiyle Rus hariciye komiseri arasında cereyan eden ve sureti alınan telsiz telgraf muhaberesiyle de teeyyüd eylemiştir. Halil Paşa'nın da Moskova'ya gittiği haber alındı. Pek muhtemeldir ki Bakü Türk Komünist Fırkası dahi gitmiş ve milletimiz namına bir şeyler yapmaya başlamış olsun. Tevazzuh eden şu vaziyete nazaran bizim heyetinde bir an evvel Rus Bolşevikleriyle temasa gelmesi elzemdir. Aksi halde zararımıza bazı mukarreratın tesbit edilmesi ve bilahare milletimizin müşkil bir vaziyete girmesi pek melhuzdur. Halbuki Azerbaycan ve Bolşeviklerle hiçbir taraftan muvasalamız yoktur. Yollar kapalıdır. Büyük Millet Meclisinin Bolşeviklere vaki olan ilk teklifi havi evrakı hamil olarak muhtelif tariklerle gönderilen zevattan bile bir aydan beri hiçbir haber alınamadı. Binaenaleyh Ermenileri tehdit ile şark yolunun serbestisini temin etmek mecburiyetindeyiz (…) Yolun açılmasını temin etmek ve İslam katliamını durdurmak için de Sarıkamış'ı işgal ile bir tehdit vaziyetini almak lazımdır.[1492]

Ankara'nın bu duraksamalarını yalnızca Sovyetlere karşı bir dürüstlük duygusunun sonucu olarak ele alınamayacağı doğaldır. Ankara'da, Fevzi Paşa ve diğerleri sonuna kadar İtilâfla uzlaşma taraftarları olarak kalmışlar ve Sevr anlaşmasının Türkiye yararına değiştirilebileceğini ummuşlardır. Bu arada Meclis açılır açılmaz Fransız temsilcileri Ankara'ya gelmiş ve 30 Mayıs'ta imzalanan geçici bir bırakışma yürürlüğe girmiştir. Bu durumda bir Ermenistan harekâtının İtilâf Devletlerini de kızdırabileceği gözönünde tutuluyordu.[1493]

30-31 Mayıs 1920. *Ermeni Taşnak heyeti temsilcisi Şant (Schanth)'ın başkanlığındaki bu heyet 30 Mayıs'ta Moskova'ya varır ve ertesi gün Karahan'la görüşmelere başlar. Sovyet Dışişleri'nin arabuluculuğu şu esaslar üzerinde gelişir: Ermenistan Hükümeti Sevr anlaşması projesinde öngörülen Büyük Ermenistan'dan vazgeçerse Sovyetler, yerlerinden sürülmüş olan Ermenilerin, yerleşmesi için Ankara Hükümeti'nden Van ve Bitlis vilayetlerini isteyecektir. Böylece Avrupa başkentlerinde Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan Taşnak Hükümeti ise Moskova'da ikinci bir savunma hattına çekilerek Kafkaslara sığınmış olan 300.000 Anadolu Ermenisinin yerleştirilmesi için toprak ister*.[1494]

31 Mayıs 1920. Downing Sokağı 10 numarada Başvekil Lloyd George, Bonar Law, Lord Curzon, Sir Robert Horne ve Mr. Harmsworth ile Krasin heyeti görüştüler.[1495] Lloyd George: *Anadolu'da... Sovyetler Türk ulusçularını sorun çıkarmaya teşvik ediyor*.[1496] *İngiliz nüfuz alanı saydığı yerlerde (Küçük Asya, Afganistan, İran, Hindistan), Rusya'nın faaliyetten kaçınmasını; dolayısıyla da Ankara Hükümetini desteklememesini* istedi.[1497]

> İngiltere, Kemalist-Bolşevik ittifakını bozmak için yalnız Türkiye ile değil, ekonomik sıkıntıları yüzünden İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye büyük önem veren Bolşevik Rusya'ya da büyük baskı yapmıştır. Daha 31 Mayıs 1920'de bir ticaret anlaşması imzalamak amacıyla Londra'ya gelen Sovyet Temsilcisi Krasin'e, Lloyd George, anlaşma için şu koşulları ileri sürmüştür:
>
> - Bolşevikler, Anadolu'ya, İran'a, Afganistan'a ve Hindistan'a ajan göndermiyeceklerdir.
>
> - Batum'daki İngiliz garnizonunu ve Gürcü Menşevik Hükümeti'ni hırpalamıyacaklardır.
>
> - Kırım'da Wrangel ile ve Balkan Devletleri ile savaşmayacaklardır.
>
> - Mustafa Kemal Paşa'ya yardım etmeyeceklerdir.

1492 Karabekir'den TBMM Riyasetine, 30 Mayıs 1920; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 105.
1493 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148.
1494 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 145.
1495 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.
1496 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124.
1497 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 153-154.

> Bu koşullar yerine getirilirse, Lloyd George, Bolşeviklere İngiltere'den mal alım-satım imtiyazını tanıyacaktır.[1498]

Faşist Francesco Coppola'nın "Türkiye ile *Barış*" nam makalesi *Politica* mecmuasında neşredildi. Mustafa Kemal'in paramiliter cuntası Heyet-i Temsiliye'nin sivil mensubu Ahmed Rüstem (Alfred Bilinski) de "Sert Türk Tepkisi" başlıklı yazısıyla *Politica* mecmuasında arz-ı endam etmiştir:

> *Politica*'nın Mayıs sayısındaki Coppola'nın tezinin özü budur. Coppola, "Ankara'da yeni bir anayasa hazırlayan" meclis tarafından yeni bir padişahın atanacağını; Avrupa'ya karşı Müslüman doğuda geniş çaplı bir savaş başlayacağını ufukta görmektedir. Yine aynı nedenlerden ötürü Coppola, Türkiye'de kimsenin böylesi bir barış anlaşmasını imzalamayacağını ve yurtdışında kimsenin bunun gerçekleşmesi için gerekli çabayı göstermeyeceğini sanarak aldanmaktadır. Kendinden beklenir biçimde olayları birbirine karıştırarak, İtalyanların ne kadar az şey elde ettiğinden yakınır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise, Nitti'ye karşı eskisine göre daha yumuşak olduğu gözlemlenir: Nitti'nin, adil bir barış için, iyi ya da kötü, tek savaş veren kişi olduğunu kabul eder ve İtalya'nın İngiliz emperyalizmine karşı geniş çaplı bir direniş politikası yürütecek kadar Müslüman dünyasında ahlaki açıdan güvenilirliği olduğunu varsayar.
>
> *Politica*'nın aynı sayısı, Washington'daki eski Büyükelçi Ahmed Rüstem'in bir makalesine yer vermektedir. O dönemde İtalyanlarla Kemalistler arasındaki ilişkileri düzenleyen önemli Türk aydınlarından biri olan Ahmed Rüstem, derginin genel havasıyla ustaca uyum sağlamaktadır. İtalya'yı baskıcı olmaktan uzak, dahası cömert sayılabilecek işgali için övdükten sonra, sözlerini şöyle sürdürür:
>
> > İtalya'nın kendi amaçlarını gözeterek böyle davrandığını düşünsek de, becerikli ve zeki olduğunu kanıtladığını kabul etmeliyiz. Giriştiği yolda cesur ve daha özgürce ilerleyerek, İtalyan halkı en görkemli dönemlerinin büyüklüğünü yeniden yaşayabilir ve halkların desteğini kendiliğinden ona kazandırabilecek yeni bir biçimle, eski Roma İmparatorlugu'nu bir kez daha yaratabilir.
>
> Rüstem de Türkiye'de hiç kimsenin barış antlaşmasını imzalamayacağını; ne olursa olsun hiç kimsenin bu barışı zorla kabul ettiremeyeceğini ve Ankara'nın Padişah-Halife adına *cihad* ilan edeceğini öngörmektedir. Türkler ve Bolşevikler arasındaki işbirliğinin durumun yarattığı koşullardan kaynaklandığını ve Kemalistlerin Bolşevikliği istemediğini kesin bir dille belirtir. Sonuç olarak, her şey yolundadır. Yalnızca öyle bir an gelir ki Rüstem, ağzından kaçırmışcasına, Türklerin İtalya'ya diğer batı ülkelerinden daha iyi davranmaya hazır olduğunu, ancak "ekonomik ayrıcalık" söyleminden pek hoşlanılmadığını belirtir.[1499]

Mayıs 1920. *Bolşevikler İtilaf Devletlerinin emperyalist politikalarını eleştirirken otoriteleri güçlendikçe kendileri de benzer politikalara yöneldiler. İtilaf Devletlerinin Rusya'ya müdahalesi, iç savaşı alevlendirmesi ve karşı devrimcilere destek olması Bolşeviklerin de onlara karşı ayaklananlara destek olmasının önünü açtı. Çünkü İtilaf bloğundaki her bir devlete vurulacak her darbe Bolşeviklerin lehineydi. Fakat bunu gizlice yapmak ya da yapacak olanlara destek olmak Bolşeviklerin en temel prensiplerindendi. Bolşevikler, İtilaf Devletlerine karşı silahlı bir mücadele içerisine girmeseler de Türkiye'ye, Afganistan'a ve İran'a altın ve silah yardımı yaparak onların bu bölgelerdeki güçlerini kırmayı tasarlamaktaydı. Sovyet yönetimi Hindistan ve Çin'de de benzer politikalar üretmeyi düşünmekteydi. Öte yandan Bolşevikler Batı'da; Berlin, Prag, Viyana gibi merkezlerin yönetimlerini kendi taraflarına çekebilmek ve kendilerine yakın olanların desteklerine devam etmelerini sağlamak için ise para harcanması gerektiğini ifade etmekteydi. Bu durum da gösteriyor ki, İtilaf Devletleri Bolşevikler için ne kadar tehdit ise Bolşevikler de İtilaf Devletleri için o kadar tehditti.*[1500]

1498 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

1499 Politica, 31 Mayıs 1920, *Türkiye ile "Barış"*, s. 59-80 & *Sert Türk Tepkisi*, s. 85-97; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 116-117. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1500 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2, 5, 6; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 47. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Mayıs 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde Türkiye'nin komünizm için bir alt yapısı olmadığı ancak Türkiye'de Bolşevizm'in son derece popüler olduğu belirtilmektedir. Aynı belgede Batılı devletlere karşı oluşan nefretin, Bolşevizmin popüler olmasına sebep olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Çiçerin tarafından durum analizi yapılarak Lenin'e iletildiği anlaşılan belgede Türkiye'de propaganda yapma imkanlarının olacağı belirtilmiş ve kısa vadede olmasa da ilerleyen süreç içerisinde komünizmin Türkiye'de bir taban bulabileceği yorumu yapılmıştır. Söz konusu bilgiler Bolşeviklerin kendi rejimlerini Türkiye'de benimsetmek istediklerini açıklıkla göstermektedir. Fakat bunun bir dayatma şeklinde değil zamanla gerçekleşebileceğini düşünmüşlerdir.[1501]

Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 Mayıs ayında ortaya çıkmıştır:

> Anadolu'da halk kütleleri ve özellikle askerler önünde aynı silâhı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslâmlığın uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek, Sovyetlerle yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlamak amacıyla, Yeşil Ordu adında bir dernek kurulmuştur. Bu Cemiyetin Genel Merkez üyeleri: Şeyh Servet [Akdağ, 1880-1962] (Bursa), Dr. Adnan [Adıvar, 1882-1955] (Sıhhiye Vekili), Hakkı Behiç [Bayiç, 1882-1943] (Maliye Vekili), Eyüp Sabri [Akgöl, 1876-1950] (Eskişehir), Yunus Nadi [Abalıoğlu, 1879-1945] (İzmir), Hüsrev Sami [Kızıldoğan, 1884-1942] (Eskişehir), İbrahim Süreyya [Yiğit, 1880-1952] (Saruhan), [Ethem'in ağabeyi, Çerkes] Reşit [1877-1951] (Saruhan), Sırrı [Bellioğlu, 1876-1958) (İzmit), Mustafa [Cantekin, 1878-1955) (Kozan), Hamdi Namık [Gör, 1881-1957] (İzmit), Muhittin Baha [Pars, 1885-1954] (Bursa) ve Nazım [Öztelli-Resmor, 1868-1935] (Tokat) gibi İttihatçı milletvekilleridir. Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumisinden başka Ankara ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye de kurulmuştur. Bütün teşkilatın kâtib-i umumisi, yaygın, fakat yanlış olarak sanıldığı gibi Hakkı Behiç değil, eskiden Harput valisi olan ve B. M. M. açıldıktan sonra Dahiliye Vekâleti müsteşarlığına seçilen Tokat mebusu Nazım beydi. Yeşil Ordu'nun yayılması için Vakkas Ferit adında bir mülkiye kaymakamı çok çalışmıştır. Ferit'in 1920 ilkbaharında, Meclis'in karşısındaki Millet bahçesinde, ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatov'la birlikte, sosyalizm üstüne konferanslar verdiği bilinmektedir.[1502]

Yeşil Ordu Cemiyeti, birçok maksada binaen ihdas edilmiştir denilebilir:

> Kuruluşuna dair muhtelif fikirler bulunmasına karşın talimatnamesinde; emperyalist ve kapitalist Avrupa'nın Asya halklarını sömürmesini engellemek, Avrupa devletlerinin bu bağlamdaki faaliyetlerini etkisizleştirmek ve Asya halklarını birleştirmek amacıyla teşekkül edildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak cemiyet üyeleri arasında Bolşevikliği tehlikeli göstermeye çalışanların propagandalarını kırmak ve Bolşevikler ile yakınlaşmak için böyle bir teşkilatın kurulmuş olabileceğini savunanlar bulunmaktaydı. Bu bağlamda Yunus Nadi Bey de Yeşil Ordu Cemiyetinin Bolşeviklerden yardım temin etmek maksadıyla teşekkül edildiğini belirtmiştir. Dönemin tanıklarından biri olan Ali Fuat Paşa da Yeşil Ordunun iç isyanların bastırılması ve inkılap gayesinin daha iyi anlaşılması için oluşturulduğunu açıklamıştır. Ayrıca söz konusu teşkilat vasıtasıyla hem İslam memleketlerinin Rus istilasından kurtarılabileceği hem de Bolşeviklere yaklaşılabileceği dolayısıyla bu durumun da memleketin

---

Çakıcı, vesaikin tarihlerini sarahaten belirtmemiştir. Fakat biz, alıntıyı, muhtevasına nazaran buraya derc etmeyi uygun gördük.

1501 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 95.

1502 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10-11. İktibasdaki şehir isimleri, eşhasın mebusluk mıntıkalarıdır. "Bursa Ziraat Müdürü Refet Bey, anılarında Yeşil Ordu adlı Bolşevik teşkilâtının tahlif yerinin, Celâl Bayar'ın bacanağı Sezai Beyin Kozahan'daki yazıhanesi olduğunu; kendisi, Muhittin Baha (Pars) ve Çerkes Reşid'in Belediye'de, vali Hacim Muhittin Beyin yanında toplandıklarını, Albay Bekir Sami [Günsav], Jandarma komutanı Remzi vb. de katılmasıyla karar alıp yemin ettiklerini ve *Hilâl Matbaasını bir gün kapatarak Yeşil Ordu'nun tüzüğünü bastırdık*larını anlatıyor. Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadelede Bursa* (Tercüman Yay., 1980), s. 202." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 12, dipnot 14). "[Günsav]" ifadesi tarafımıza aiddir. "1920 yılında Salih HACİEV Ankara'da kısa bir süre Yeşil Ordu'da bulunmuştur. Bu teşkilât kendine komünist teşkilât demektedir. Salih özgeçmişinde bu teşkilatı *paşaların yarattığını ve milliyetçi burjuvazinin yönetiminde bulunduğunu* anladıktan sonra bu teşkilâttan ayrıldığını yazmaktadır." (*RGASPİ*, fond 495, op. 266, g. 98; akt., Akbulut & Tunçay, 2007, s. 107).

yararına olacağı düşünüldüğünden Yeşil Ordu Cemiyetinin kurulduğunu ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Sovyet Hükümeti ile yapılması düşünülen zorunlu işbirliğine uygun bir zemin hazırlamak amacıyla da cemiyetin kurulduğunu öne süren görüşler mevcuttur.[1503]

Mayıs-Haziran 1920. Kemalist cuntanın aleyhindeki Kürd aşiret reisleri *Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs yörelerinde büyük gayretler harcamış, şerîatın kaldırılacağını söyleyerek şeyh ve hocaları harekete geçirmeye çalışmış*lardır.[1504] Zira *Birlik ve beraberlik ifade eden asîl düşünceye taraftar* olan Müslüman Kürdler "*Hilâfet ve Saltanat makamlarının uğradığı tecâvüz ve ihânetin tazmîni ve mevcûdiyyet ve istiklâlimizin te'mîni için son damla kanlarımıza kadar mukavemete ahdediyoruz diyorlardı*.[1505]

1 Haziran 1920. TBMM Hükümeti, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in Ermeniler üzerine harekata geçme teklifini müzakere etti. *Ermenistan seferinin açılması vaktinin gelmemiş olduğu* takarrür etti.[1506]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. *Karabekir'in* 30 Mayıs tarihli *önerisi Bakanlar Kurulu'nda incelen*miştir, *ancak cevap yine olumsuzdur*. *"Bolşeviklerle siyasî bir anlaşma yapıp, karşılıklı harekât ve ilişkileri saptamadan önce kesin bir harekete geçmeyeceğiz," denir. Nedeni de şudur: "Böyle bir hareketin Bolşeviklerce nasıl görüleceğini bugün bilememekteyiz."*[1507]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesinin "Batı Trakya'nın İşgali Tamamlandı" serlevhalı haberine göre Yunan Başkumandan Paraskevopulos'un *Anadolu ile ilgili tek şikayeti, Yunan askerine taarruz emrinin verilmemesidir*: "Bu maneviyat ile askerimizin neler başarabileceğini düşünebiliyor musunuz?"[1508] Gazetenin "İstanbul Kemal Tarafından İşgal Edilme Tehlikesinde" serlevhalı bir diğer haberinde ise *Mustafa Kemal'in Batum'da askeri organizasyona gittiği ve oluşturulan birliğin bayrağının, Bolşeviklerin gönlünü almak için kırmızı beyaz olduğu vurgulanmaktadır*.[1509]

3 Haziran 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Anlaşıldığına göre *HA 1024* ve *HA 1025* kod numaralı İngiliz ajanları hem TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti arasındaki diplomatik yazışmaları sızdırmışlar hem TBMM ekseriyetinin Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu tevsik etmişlerdir:

3 Haziran tarihli istihbarat raporunda, "Türkiye ve Bolşevizm" başlıklı raporda ise şöyle deniyordu:

"Türkiye'de Eskişehir'in Bolşevizm'in merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslâm Bolşeviği, orada, Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye'nin güvenliği adına BMM'nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürüyor; Erzurum'da Rus Bolşevik'leriyle Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu. Bunun üzerine, konferans sonunda kaleme alınan bir telyazısında, BMM bu biçim bir bildiri yayınlamaya çağrılıyor, ama bildiri, BMM'nin gizli oturumlarından birinde okununca, milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden oluşturuyordu."[1510]

1503 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 99.
1504 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 141.
1505 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 142.
1506 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 235.
1507 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148.
1508 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 257.
1509 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 323.
1510 FO 371/5169/E 6955, kaynak HA/1024, HA/1025; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 78.

> Bir başka Bolşevik propagandacısı da, bu yakınlarda Eskişehir'de bulunan ve bir ajana, yeni Azerbaycan hükûmetinin Türklerle işbirliği yapmak üzere olduğunu söyleyen Dr. Akif Ahmedov'dur.[1511]

3 Haziran'da Dışişleri Doğu İşleri Müdürü Voznessenski ile Halil Paşa ve Fuat Sabit arasında bu önerilerle ilgili görüşmeler yapılır. Türk temsilcileri bu konuda kesin bir cevap veremeyeceklerini söylerler. Oysa Voznessenski aynı gün Cemal Paşa ve Bahattin Şakir'le de görüşmüştür. Bu görüşmede Cemal Paşa'ca sunulan Doğu devrimi projesinde Halil Paşa'nın İran başkumandanı olacağı belirtilmiştir. Bu durumda Halil Paşa, Van ve Bitlis konusunda bazı yükümlülüklere girmiş olabilir. O günün akşamı Radek, Voznessenski, Cemal ve Halil Paşalar, Bahattin Şakir ve Bedri Beyler'in katıldığı bir toplantı yapılır. Sovyet Dışişleri'nin Ankara'ya vereceği cevap okunur. Radek, Ermeni sorununa değinir ve batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakârlıklar yapılması gereğinden söz eder. Cemal Paşa bu konuda Sovyetlerin arabuluculuğunu kabul eder ve söz konusu illere bir karma komisyonun gönderilmesini önerir. Bu konuyu Mustafa Kemal'e açmayı üzerine alır.[1512]

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Mustafa Kemal'in Lenin'e hitaben yazılmış 26 Nisan tarihli mektubuna cevap verdi.[1513] Fakat Mustafa Kemal'in ittifak teklifini zımnen reddediyor:

> BMM Hükümeti, 26 Nisan 1920'de Sovyet Rusya hükümetine gönderdiği bir notada, Anadolu yönetimini tanımaya; Türk topraklarını işgallerinde bulunduran emperyalist devletleri Anadolu'dan kovmak amacıyla Türkiye'ye yardıma; bir ittifak kurarak birlikte ortak askerî harekâtta bulunmaya çağırıyor; Kafkas yolunun açılmasını istiyordu. Bu notaya 37 günde karşılık veren Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Ankara hükümetinin Misak-ı Millî'de belirtilen dış siyaset ilkelerini "memnunlukla" not ediyor; milliyetçi Türkiye ile Sovyet Rusya arasında içten ilişkiler ve dayanıklı bir dostluk kurmak amacıyla birbirlerine diplomatik temsilciler göndermelerini; Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınırları "adalet ve ulusal self-determinasyon hakkına göre saptamak üzere" arabuluculuk yapmayı öneriyordu. Ama Mustafa Kemal'in iki ülke arasında bir ittifak kurulması önerisini nezaketle geçiştiriyordu, çünkü Sovyet yönetimi, Kızıl Ordu'nun Beyaz Rusların askerî önderlerinden General Wrangel'e ve Kafkas devletlerine karşı açmış olduğu askerî mücadele sona ermeden, komünist olmayan bir ülkeyle ittifak kurmak istemiyordu. Sonra bu sıralarda bir ticaret anlaşması imzalanmak amacıyla Londra'da yapılan Rus-İngiliz görüşmelerini tehlikeye düşürmek isteğinde de değildi. Esasen İngiltere Başbakanı Lloyd George, 31 Mayıs 1920'de Londra'daki Sovyet Ticaret Kurulu Başkanı Krassin'le görüşürken, Sovyet yönetimine, Türk milliyetçilerini Anadolu'da ve başka yerlerde olay çıkarmaya kışkırtmaktan kaçınması önerisinde bulunuyor; iki ülke arasında dostça ticaret ilişkilerine yeniden başlanabilmesi için bu denli davranışların durması gerektiğini bildiriyordu.
>
> Bununla birlikte, milliyetçi ve dost bir Türkiye'nin, Sovyetlerin güney sınırını koruması; Sovyet Rusya ile İtilâf devletleri arasında tampon bölge görevi yapması; Sovyet itibarının İslâm üülkelerinde yayılmasına yardımcı olması ve Sovyet işgalindeki ülkelerde yaşayan Türk asıllı halkın ulusal duygularını dizginlemesi olasılığı, Sovyet önderlerinin gözünden kaçmıyordu.[1514]

Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin ise 3 Haziran 1920 tarihli Ankara'ya gönderdiği cevabında Kürdistan, Lâzistan, Batum ve Doğu Trakya'da referandum yapılmasını, Türkiye Ermenistan ve İran arasında sınırın yeniden tesbit edilmesini, Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye dönmesini istiyor, Türkiye'nin bağımsızlığını ve Türk olan topraklarının Türk devletine verilmesini kabul etmekle birlikte yardım ve ittifaktan söz

---

1511 F.O. 371/5169 E. 6955/262/44; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83, dipnot 67.

1512 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.

1513 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 68. "[Fuad] Sabit, 3 Haziran 1920'de 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta para ve mühimmat yardımının muhteviyatını şöyle yazmıştı: *Paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı temin oluyordu. Silâh ve mühimmat miktarı altmış bin tüfek,-yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz- beher tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır toptu.*" İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 277-278.

1514 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 6-7.

etmiyor.[1515] *Cevap hayal kırıcıdır*.[1516] *Diplomatik ifadelerle bu, Mustafa Kemal'den Türkiye'nin, kendisinin olarak gördüğü bir takım topraklardan, ekseri halde Sovyetler Cumhuriyeti lehine, vazgeçmesini talep etmek demektir*.[1517]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu

3 Haziran 1920
No. 111551

Sovyet Hükümeti, her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizme karşı ortak mücadeleye katılma isteğinizi açıklayan ve kendisi ile düzenli ilişki kurmak isteyen yazınızı aldığını doğrulamakla şeref duyar. Başında Ankara Büyük Millet Meclisi bulunan yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini Rus Sovyet Hükümeti, büyük bir memnunluk duyarak öğrenmiş bulunmaktadır.

Bu ilkeler şunlardır:

1) Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı,

2) İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların, Türk devletine bağlanması,

3) Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet olarak ilanı,

4) Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması. Sovyet Hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine geri getirilmesini doğal sayıyoruz.

5) Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan millî azınlıklara, Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde millî azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması.

6) Boğazlar sorununun çözümlenmesinin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce toplanacak konferansa sunularak görüşülmesi.

7) Ecnebi devletlerin mali kontrolüne ve kapitülasyon rejimine son verilmesi.

8) Her türlü ecnebi nüfuz alanlarının ortadan kaldırılması.

Rus Sovyet Hükümeti, ezilen halkların kurtuluşu gibi şanlı bir davaya dayanan askerî harekatlarınızı emperyalist hükümetlere karşı sürdürürken, Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını ve bu ideallere göre davranma kararınızı dikkate alıyor. Rus Sovyet Hükümeti, kendi kaderlerini tayin etme olanağına sahip halkların hakları ve adil bir biçimde, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve İran arasında, kesin sınırların çizilmesine, diplomatik görüşmelerin, Büyük Millet Meclisi'ne yardım edeceğini umar. Rus Sovyet Hükümeti, ilgili tarafların çağrısı üzerine her an, bu işte arabulucu görevini üstlenmeye hazırdır.

Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile, doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını önerir. Her halka kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması ilkesine sonuna kadar bağlı olan Rus Sovyet Hükümeti, Türk milletinin bağımsızlığı ve egemenliği uğruna sürdürdüğü kahramanca mücadelesini, tüm dikkatiyle izliyor ve Türkiye için çok zor olan bu günlerde, Türk ve Rus halkını birleştirecek bir dostluğun sağlam temelini kurabilmekten büyük bir mutluluk duyuyor.

[1515] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921),* s. 67; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 292.

[1516] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 757.

[1517] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 63.

> Sayın Büyük Millet Meclisi Başkanı!
>
> Yukardaki konuları bilgilerinize sunarken, İşçi-Köylü Federatif Cumhuriyeti halkı adına, bağımsızlık için mücadele eden Türk uluslarına başarı dileğinde bulunmakla şeref duyarım.
>
> Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[1518]

Bolşevik liderlerle yakın ilişkiler kuran Louis Fischer, onların Türkiye ile askerî ittifakı reddediş nedenini şöyle açıklar:

> Moskova-Ankara ilişkileri, daima içten olmuştur. Fakat Mustafa Kemal, en azından bir askerî ve politik ittifak antlaşması istemekteydi. Moskova'ya gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektup, bunu belirtmekteydi. Mektupta, iki ülkeyi tehdit eden yabancı emperyalizme karşı mücadeleye katılmaya hazır olduğunu bildirmekteydi.
>
> Bolşevikler düşünmektedirler ki, komünist olmayan ülkelerle devamlı ittifaklar tehlikelidir. Bu ittifaklar, Sovyet Hükümeti'ni, savunma niteliğinde sayılmıyacak savaşlara, ya da çıkarlarına ve görüşlerine yabancı sorunların yaratacağı çatışmalara sürükleyebilir. Bolşevikleri, komünistleri ve işçi örgütlerini kovuşturan, Sovyet vatandaşlarına karşı onur kırıcı tedbirler alan bir devlete yardım etme zorunda bırakabilir.
>
> 1920 yılında Türkiye'nin durumunda, bir ittifak, Kızıl Ordu'nun Yunanlılara karşı Anadolu'da harekâtını gerektirebilecekti. Fakat Rusya tükenmişti. Kendi hesabına daha Polonya ile, Wrangel ile ve Gürcistan menşevikleri ile savaşma zorundaydı.
>
> Onun içindir ki, Moskova, Kemal'in önerisini reddetti. Çiçerin, 2 Haziran 1920 tarihli cevabında, normal diplomatik ilişkiler kurulmasını önerdi. Ruslar, devamlı bir ittifaka, bütün sonuçlarıyla karşı çıkmakla birlikte, geçici bir işbirliğinin yararlarını görmekteydiler.[1519]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Anlaşıldığına göre *HA 1024* ve *HA 1025* kod numaralı İngiliz ajanları hem TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti arasındaki diplomatik yazışmaları sızdırmışlar hem TBMM ekseriyetinin Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu tevsik etmişlerdir:

> 3 Haziran tarihli istihbarat raporunda, "Türkiye ve Bolşevizm" başlıklı raporda ise şöyle deniyordu:
>
> "Türkiye'de Eskişehir'in Bolşevizm'in merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslâm Bolşeviği, orada, Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye'nin güvenliği adına BMM'nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürüyor; Erzurum'da Rus Bolşevik'leriyle Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu. Bunun üzerine, konferans sonunda kaleme alınan bir telyazısında, BMM bu biçim bir bildiri yayınlamaya çağrılıyor, ama bildiri, BMM'nin gizli oturumlarından birinde okununca, milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden oluşturuyordu."[1520]

Doktor Fuad Sabit, Kâzım Karabekir'e 3 Haziran'da *İbrahim Efendi'yle gönderdiği mektubunda, Moskova'nın Ankara temsilcisi olacak kişi ve ilk maddi yardımla birlikte bir hafta sonra yola çıkacaklarını yazıyor*.[1521] *Fuat Sabit Bey "paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı"nın dile getirildiğini belirtmektedir. Fuat Sabit Bey'in mektubunda da silah miktarı 60.000 tüfek (Yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız ve yirmi bin İngiliz) olarak kararlaştırılmıştır. Her tüfek için üç bin fişek verileceği, yüz on iki top ve on ağır top gönderileceği de ayrıca ifade edilmiştir*.[1522] Fakat *bir miktar silâh ve altın verecekler*ini Fuad Sabit'e belirten Çiçerin, *"yarın bu silâhların bize karşı kullanılmayacağını*

1518 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 228-229. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1519 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 762-763.

1520 FO 371/5169/E 6955, kaynak HA/1024, HA/1025; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 78.

1521 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.

1522 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 143.

bilmiyoruz" diyerek teminat istemiştir. Ayrıca, *Kafkasya'daki ortak askerî eylem* önerisini *lüzumsuz* tavsif etmiştir. Dahası, *Ermeniler için ödün* istemiştir.[1523] Fuad Sabit şunları da yazıyor: *Cemal Paşa, Bahaeddin Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan geldiler. Esas maksatları Şark'ta çalışmak olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükümeti ile müzakere edeceklerini, yalnız Mustafa Kemal Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler*.[1524]

Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Talat Paşa ile sebkeden [vaki olan] muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş [kararlaştırılmış] olduğu üzere Bolşevik Rusya Hükümeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek ve Rusya'nın Türkiye'ye muavenetini [yardımını] temin eylemek [...] üzere Moskova'ya geldim*. [..] *Bolşevik Rusya Hükümetine yaptığınız teklifnameyi okudum. Geldiğim gün III. Enternasyonal Reisi Radek'le görüştüm [...] bugün tekrar yoldaş Radek ile görüşeceğim, Daha evvel size verecekleri cevabı okuyacağım için vaki olacak teklifat ona göre taayyün edecektir*.[1525] Radek, Ahmed Cemal'e şunları söylemiştir: *Türkiye'nin Batı'daki manevî mevkii, Ermeni sorunundan dolayı çok nâziktir. Bugün Rusya içinde kurulmuş olan Ermenistan'a Türkiye arazisinden ufak bir özveride bulunursanız, bu özveri sizin manevî mevkiinizi son derece güçlendirecektir. Bu özverinin yalnız pek kısa bir zaman için olacağına hiç kuşku yoktur*.[1526]

Bolşevik Partisi mensubu ve TBMM Hükümeti casusu Süleyman Nuri, Şuşa'dan TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine şifreli surette istihbarat raporu telledi:

> 22 Nisan 36 [1920] tarihli Cemal Paşa namına göndermiş olduğunuz mektup leffen bugün elime geçerek Bakü'ye gönderiyorum. Evvela kendimi takdim edeyim. [şifre] … Süleyman Nuri isminde bir Bolşevik gıyaben size tanıtmıştır. Bakü'de mevcut olan faaliyette bulunan Rus komünist grubu komiteleri ve Azerbaycan'da mürettep birinci fırka siyasi Komiseri olarak Şusa'da bulunuyorum. 27 Nisan'da Azerbaycan'da Şûra hükümeti ilan edilmiş ve Kırmızı Ordu dost olarak Azerbaycan toprağına ayak basmış ve demiryolu hatlarından Gürcistan hududuna yaklaşmaya başlamıştır. Ve üç alaydan ibaret bir iki liva da Karabağ cihetinden Ermenistan üzerine yürümeye başlamıştır. Ordu Şahtahtı'na kadar intizar vaziyetinde bulunuyor ve Azerbaycan Müstakil Şûra Hükümeti'nin Ermenistan [şifre] verdiği … mektuplara cevap bekleniyordu. Birkaç gün onları [şifre] … toprak habs ettiklerini dahi bazı mahallerde Taşnaklardan bir kısmı Şûra ordusuna teslim ederek Bakü'ye sevk edildiklerini bildirmek üzere murahhaslar gelmiş, Ermenilerin vaziyetlerini ve takip etmek istedikleri politikayı resmi surette izah etmiştir.
>
> Onbeş yirmi gün evvel Karabağ'a girerken Kafkas'da bulunan Onbirinci Ordu kumandanı [şifre] ve umum Kafkas Cephesi Harp Komiseri [şifre] dır. [şifre] bunların o vakit fikri, Onbirinci Fırka ordudan kafi miktarda kuvvet ifrazıyla Ermenistan … Türklerle irtibat ve Karabağ'ın ova kısmında bulunan Müslümanlara yaylak yolunu bir dakika evvel açmakla [Jola-kuba](?) Müslümanların hayatlarını kurtarmak idi. Ve bu mesele on gün evvel Mevki-i fiile getirilmek üzere iken [şifre] istasyonuyla Akdamar ... yol üzerinde beylerin ve mülkdarların başlarına [şifre] serseriler yolu keserek Karabağ istikametine geçen Kırmızı Kıtaata emniyetsizlik göstermiş ve ordu kıtaatı bugün bulundukları mevkide muharebe tertibatı almış oldukları halde duruyor ve hatta şehirde olan kıtaat da aynı vaziyette, çünkü ... kazasında eski [şifre] faaliyetlerinden geri durmuyorlar ...
>
> Vaktaki biz Şusa'ya geldik. Nuri Paşa da Şusa'ya çağırdı. Ve o gün geldiğinde bir çok işlerden bunaldığından kendisine gidip görüşmeye vaktim olmadı. Bolşevikler [şifre] gelmişler ... alıp dağa kaçıyor ve bu güne kadar dağda yatıyor. İşte [şifre] aleyhine inkılap yapmış ise hükümet ... mülk sahibi ve hanların ellerinde bu küçük meselesi güzel bir vesile oluyor ve diyorlar ki Türkler ve Bolşeviklerle teşrik-i mesai edecek olsa idiler Nuri Paşa Bolşeviklerden bir az beraber çalışıyorlardı. İşte bunu Şûra aleyhdarı ve Bolşeviklerin Azerbaycan'a gitmelerine mal ve mülk için razı olmuş [şifre] kandırmak için ellerinde güzel bir vasıta oluyor ve her bir teşebbüslerinde

[1523] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 756-757.
[1524] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 148.
[1525] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 148.
[1526] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 757.

muvaffak oluyorlar. Rus Kırmızı Ordusu *kıtaatından çok telefat ve zayiat vardır*. Bakü'de Rus komünist şubesi vardır. Bu şubeye Bolşevikler tamamiyle izhar-ı itiat etmiş ve Azerbaycan muhitinde hem fikir olan Türk yoldaşların ihtiyacı temin ediliyor ve itimad edilen arkadaşlar da hizmete kabul edildiği son defa Erzurum'dan Yusuf Ziya vasıtasıyla gelen mektup üzerine Moskova'ya gitmek lazım geldi ve Doktor Fuat'ı Moskova'ya gönderdik. Arz-ı hürmet, arkadaşlar da selam.

Haşiye: *Yirmi gün evvel Bakü'deki Türklerden teşekkül etmek üzere bir süvari* müfrezenin bugün … 11.inci Ordu girecek ve bu müfreze doğrudan doğruya Anadolu ile irtibat ve alakayı temin edecektir. Ve öteden beri Bakü'den haber yoktur.

İmza: Süleyman Nuri[1527]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Sadrazam Ferid Paşa, kendilerine teslim edilen barış antlaşması teklifi üzerine, milliyetçi hareketle mücadele etmekten vazgeçmiştir. Kendisi, antlaşmanın Türkiye için çok elverişsiz olduğunu ve iç savaşla kaybedilecek bir şey olmadığını deklare etmekte*dir. *Bu kararın ardından, milliyetçi kuvvetler, hükümet güçleri karşısında ilerlemeye başlamışlar ve Adapazarı'nı ele geçirerek İzmit'e yaklaşmışlardı*r. *Milliyetçiler, artık İzmit Körfezi'nin ve Marmara Denizi'nin güneyinin sahibi*dir.[1528]

4 Haziran 1920. Moskova'da *Cemal Paşa ve Bahattin Şakir, Çiçerin'le görüşü*yorlar; *Afganistan ve İran'da devrim yapılması ve buraları İngilizlerden kurtarma önerileri sun*uyorlar.[1529] Ahmed Cemal, *Çiçerin'le yaptığı görüşmede, kendisinin ve arkadaşlarının faaliyetleri ile Hindistan ve İran'da bir devrim yapmanın mümkün olduğunu anlatmış ve Çiçerin'i bu planlarla ikna etmiş olmalı ki, buralarda gerçekleşecek devrimlere Osmanlı Paşalarının katkıları hususu, 8 Haziran'da Rusya Komünist Partisi, merkez komitesinde görüşül*ecektir.[1530]

Halil Paşa, 4 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'in adına gönderdiği bir mektupta yarısı altın olmak üzere iki milyon lira; yirmi bini Rus, yirmi bini İngiliz, yirmi bini Japon olmak üzere toplam altmış bin tüfek ve her tüfek başına iki-üç bin fişek verileceğini bildirmekteydi.[1531]

İhtiramat-ı halisanemi arzdan sonra; vaziyet-i dahiliyeye Bolşeviklerin muavenet-i mümkinesini temin için Moskova'ya gelmiştim. Erzurum'dan Bakü'ye memur Doktor Fuat ile birlikteyiz. Moskova'daki Hariciye nazır muavini Karahan ve Hariciye nazırı Çiçerin ve başkumandanları makamındaki Kamanef ile sizlerin ve vaziyetiniz hakkında görüşülmüştü. Teşebbüsat ve harekat-ı milliyeye muavenete karar verildi. Fakat bu muavenetin şimdilik ilanına taraftar değildirler. Bunda hem kendi nokta-i nazarları ve hem sizin bu ilana taraftar olmayacağınız noktasından lüzum hissedilmişti.

1- Nısfı altın olmak üzere iki milyon lira,

2- 3 kolordu için yirmi bini İngiliz, yirmi bini Rus yirmi bini Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ve her tüfeğe iki üç bin kadar fişek ikası takarrür etti.

3- Yine üç kolorduya birer alay teşkil etmek üzere üçer bataryalı üçer taburluk üç alay sahra topçusu için cem'an yüz sekiz İngiliz sahra topu bol cephane ile size verilecektir.

4- Ayrıca on iki topluk bir ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz obüslerinden (tahminen 10,5 luk) sevkolunacaktır.

1527 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 328-329.
1528 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 311.
1529 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
1530 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 150.
1531 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 278.

5- Henüz Sovyet şekline girmeyen ve Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir münazaraya sebebiyet vermemek üzere bizim eski hududa Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki bu halde şümendüför sevkiyatı başlayabilecektir.[1532]

TBMM Hükümeti kuryesi Mülazım İbrahim Efendi, *Sovyet Hükümeti'nin cevabını ve orada bulunan* İttihadçı *ileri gelenlerinin özel mektuplarını* hamilen Moskova'dan Anadolu'ya doğru yola çıktı.[1533]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Stratejik nedenler öne sürerek hiç olmazsa Soğanlı dağları geçidinin işgal edilmesini* taleb ediyor.[1534]

5 Haziran 1920. *Lenin; Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi için hazırladığı tezlerin ilk taslağında, kurtuluş hareketlerini hanların, toprak ağalarının, mollaların durumunu pekiştirme çabalarıyla bağdaştırmaya çalışan Pan İslamizm benzeri akımlarla mücadele etme zorunluluğunu ileri sürdü*.[1535]

Britanya Kralı Beşinci George, Padişah'a cevabî mektub gönderdi: *27 Mayıs 1920 tarihli başvurunuzu aldım. Türkiye'nin geleceği, uzun bir süre ve sabırla kendilerini eşit bir barış antlaşması yapmaya adayan İtilâf hükûmetlerinin ellerindedir. Tüm ilgililer ve gruplar için adilane hareket edeceklerine güvenebilirsiniz*.[1536]

Hüdavendigâr (Bursa) Valisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) Karamürsel Bahçecik'te kaleme aldığı günlük kaydı: *Bu sabah sekiz buçukta bir İtalyan istimbotu ile Muhacirin Müdüriyeti memurini sabıkasından Ömer Aziz bey namında birisi geldiki İngilizler Ankaraya gönderiyorlarmış. Mösyö Benette namında bir İngiliz yüzbaşısı, İngiltere hükûmetinin Anadolunun her teklifini kabul edeceğini söylemiş*.[1537]

Hacim Muhiddin (Çarıklı), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Re'îsi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1- Bu sabah sekiz buçukda buraya bir İtalyan istimbotuyla Muhâcirîn Müdîriyeti me'mûrîn-i sâbıkasından Ömer Aziz Bey nâmında birisi geldi. Yedinde İstanbul İngiliz istihbârât me'mûrlarından Yüzbaşı Benet'in İngilizce bir vesîkası var ki bu vesîka seyâhat-i bahriyesine müsâ'ade edildiğine dâirdir.

2- Mûmâ-ileyh Ömer Aziz Bey'in kendisinin merkûm Benet tarafından Ankara ile temâsa me'mûr edildiğini ve İngiliz [*deşifre edilememiş*] bütün şerâ'it-i sulhiyesini kabûl edecekleri cihetle ya kendisinin Ankara'ya gelmesine müsâ'ade edilmesi veyahud İstanbul civârına oradan da bir murahhas gönderilmesini hey'et-i muhteremeye arz edecekmiş.

1532 Halil'den Mustafa Kemal'e mektub, 4 Haziran 1920; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 142. "Görüldüğü gibi Halil Paşa ile Fuat Sabit Bey'in verdiği bilgiler arasında bazı çelişkiler mevcuttur. Bahsi geçen çelişkiler özellikle yardım miktarı hususunda kendini göstermektedir. Fuat Sabit Bey'in mektubu 3 Haziran, Halil Paşa'nın mektubu ise 4 Haziran tarihlidir. Bu bilgiler Sovyet Hariciye Heyetinin Fuat Sabit Bey ve Halil Paşa ile ilk görüşmeden sonra ayrı ayrı görüşmüş olabilecekleri izlenimine sebebiyet vermektedir. Nitekim Fuat Sabit Bey, Anadolu hareketinin bir İttihat ve Terakki hareketi olmadığını ve bu bağlamdaki faaliyetlerin Anadolu inkılapçıları arasında yeri olmadığını Çiçerin'e söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Çiçerin Fuat Sabit Bey'den Anadolu hareketinin mahiyeti hakkında esaslı bir rapor istemiştir." (Çakıcı, 2021, s. 143).

1533 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.

1534 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148. Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli cevabî mektubu, Ermeniler üzerine tasarlanan askerî harekatın ertelenmesine sebeb olacaktır: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 757.

1535 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 72.

1536 FO, 371/5048, E 5441, "İngiliz Kralı'ndan Padişah'a 5 Haziran 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 404-405.

1537 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 106.

3- Ömer Aziz Bey Yüzbaşı Benet'in Türkçe muʿallimi olduğundan kendisi ile tanışıyormuş. Mûmâ-ileyh[in] Ahmed İzzet Paşa'nın mütâlaʿasını aldıkdan sonra bu seyâhate karar vermiş fakat elinde bir vesîkası yok.

4- Ömer Aziz Bey'in ifâdesine nazaran İngilizler Kuvâ-yı Milliye'den fevkalâde korkdukları için ve [*deşifre edilememiş*] Fransız ve İngilizler duymamak için bu tarzda hareket etdiklerini ve buradaki Jandarma Kumandanı Kemal Bey'e gidilmesi[ni] tavsiye edildiğinden dolayı Mudanya tarîkiyle ihbâr için Karamürsel'e çıkdığını söylüyor.

5- Kendisini buradan Bursa'ya gönderiyorum. İrâdelerinin Bursa'ya teblîğini ve âcizlerini lütfen maʿlûmâtdâr buyurulmasını istirhâm eylerim.[1538]

Bugün Kuvayı Milliye'ye karşı harekete geçmesi kararlaştırılmış olan Kuvayı İnzibatiye'nin bu hareketi firarlar nedeniyle ertelendi. Bazı erler ve çavuşlar cephane sandıklarını da yanlarına alarak Kuvayı Milliye'ye katılıyor.[1539]

İstanbul'daki Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Erkân-ı Harb yüzbaşısı Muzaffer, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının bir muhtırasını hamilen Ankara'ya hareket etmektedir. İngilizler, esir asker ve subaylar hakkında Mustafa Kemal'le andlaşmaya varmak istiyor:

Arz-ı hâlisânemdir

Hâmil-i varaka-i âcizî Erkân-ı Harbiye yüzbaşılarından Muzaffer Bey vedâʿatıyla İngiliz Karârgâh-ı Umûmîsi tarafından gönderilen tahrîrât mü'eddâsından istinbât buyurulacağı üzere Anadolu'da bulunan İngiliz efrâd ve zâbitânı hakkında zât-ı sâmîleriyle veyahud tevkîl buyrulacak salâhiyetdâr bir zât ile müzâkere edilmek arzu olunmakdadır. Taraf-ı sâmîlerinden bir zâtın İzmit'e gönderilmesi veyahud arzu edilen bir mevkiʿe salâhiyet-i kâmileyi hâiz bir İngiliz zâbitinin buraca iʿzâmı re'y-i âlîlerine havâle olunmakdadır.

Hemen her gûnâ vesâ'it ve esbâb-ı muhâbere munkatıʿ olmak cihetiyle bu mes'elenin teshîli için vesâtet-i acizâneme mürâcaʿat edilmiş olduğundan esâsı insâniyete hidmetden ibâret olan ve istikbâl için de hayırlı olması muhtemel bulunan bu husûsa tavassuta müsâraʿat etdim. Her hâlde pek tabîʿî olduğu üzere şıkkaynden birinin kabûl ve ihtiyâr buyurulacağını fetânet-i müsellemelerinden ümîd ve intizâr ederek ithâf-ı selâm ve ihtirâm eyler, gözlerinizden öperim efendim.[1540]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Oldukça gizli bir kaynaktan sağladığı ve Ankara ile İstanbul'u birbirlerine yaklaştırma yönünde Mustafa Kemal'ce Nurettin Paşa'ya* gönderilmiş telgrafı iletti:

Bu telyazısının 17 Mayıs'ta Sadrazam'a gönderildiği ve ondan ek yönergeler dilenildiği iddia ediliyor. Bu telyazısının mevsuk olup olmadığını doğrulayamayacağımdan ötürü üzüntü duyuyorum; ama mevsukiyeti kanıtlanırsa çok ilginç olacaktır.

Mustafa Kemal'den Nurettin'e telyazısı:

> "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin tüm önderleri ve üyeleri, ve son günlerde Ankara'da Padişah adına toplanan BMM'nin üyeleri, ülkenin ve ulusun bozulmaz haklarını savunmak tek amacı için varlıklarını sürdürüyorlar… Kutsal anavatanın korkunç bir bunalım içinde bulunduğu bu anda, tüm ulusun, güçlü ve birleşik bir kitle halinde Padişah'lık yüksek katının çevresinde toplanması gerekmektedir, ve ulusu, bunu yapmaya çağıran Padişah'lık İradeleri'nin yayınlanmasını bekliyorlar… Önerilen barış koşulları, Osmanlı Saltanatı'nı tüm varlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Ulus ve ülkemizin en kutsal hakları, zaferde payı olmayan muhteris, kibirli ve arsız Yunanistan'a kurban edilecektir.

[1538] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 466-467.

[1539] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 70-71.

[1540] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 469.

> Osmanlı ulusu, bu denli onur kırıcı işleme asla boyun eğemez ve varlık haklarını her fırsatta savunarak canlılığını kanıtlayacaktır… Yenen Devletler, bize takdim ettikleri barış koşullarını güç kullanarak kabul ettirmek zorunda kalacaklardır…
>
> Tuğgeneral Mustafa Kemal, III. Ordu Müfettişi[1541]

6 Haziran 1920. Beyaz Ordu Başkumandanı General *Vrangel, Bolşevikleri mağlup etmek için yaklaşık 2 ayını hazırlıklara ayırdı: "Bazı boğazları güçlendirdi. Kossak tümenlerini yeniden ıslah etti. Bazı subayların öncü alaylarını sayı olarak küçülttü. Tank, uçak ve gemileri yığdı. Vrangel'in kanatları altında donanımlı ve iyi eğitim almış 150 bin kişilik bir ordu toplanmıştı. 6 Haziran'da Kırım'dan Geniçesk şehri yakınlarında yola çıktı." İngilizlerin aksine ağırlıklı olarak Fransızların desteğini arkasına alan Vrangel, yaz aylarında bölgedeki Mahno kuvvetleriyle de muhtelif temaslar kurdu. Diğer taraftan Bolşevikler ve Polonya arasında bir çatışmanın meydana gelmesi, onun moralini geçici süre de olsa yükseltti. Yine 1920 yılının sonbahar mevsiminde Vrangel'i desteklemek adına İstanbul'da bir de Kafkas Komitesi teşkil edildi. Kuban Çerkesleri temsilcisi Hacımukov'un başkanlığını yaptığı komitenin asıl amacı, Bolşeviklerle mücadele için bütün Müslümanları birleştirmekti. Komite şu isimlerden oluşmaktaydı: "Dağıstan'dan General Halilov, Osetya'dan General H. Bayev, Kabardino-Balkarya'dan Bekoviç-Çerkasskiy."*[1542]

Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi. Soğanlı dağları geçidinin işgaline izin verilmiştir.[1543]

> Karabekir, Ermenistan harekâtının gerekliliğini içeren uzun bir rapor hazırlayarak, 4 Haziran 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyasetine tekrar müracaatta bulundu. Karabekir'in teklifinin Vekiller Heyeti tarafından tetkik edilerek Elviye-i Selase'ye yapılmasını önerdiği harekâtın uygun bulunduğu fakat şimdilik siyasi bir teşebbüste bulunulmaması sadece harekât için gerekli hazırlıkların yapılması 6 Haziran'da kendisine bildirildi. Karabekir'e söz konusu askeri harekât izninin verilmesinde Bolşevik birliklerinin Ermenistan'ı işgale başlamalarının haber alınmasının etkisi olduğu anlaşılmaktadır.[1544]

İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kahire muhabiri Alberto Colasanti'nin haberini neşretti: *Kutsal Müslüman Savaşı-Enver Paşa Hareketin Başında*.[1545]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Moskova Hükümeti tarafından yayımlandığı belirtilen bir bildiride, Sovyetler Birliği'nin Türk milliyetçilerine maddi ve manevi yardım sözü verdikleri ifade edilmiştir. Sovyetler, bu bildiride, İstanbul'daki haklarından vazgeçiyor ve Ermenistan'ı ortadan kaldırma sözü veriyordu. Ayrıca İran'ı dış müdahalelere karşı korumayı ve Hindistan'da devrimci propagandayı yoğunlaştırmayı taahhüt ediyor*.[1546]

7 Haziran 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Avrupa matbuatına fevkalâde çarpıcı bir beyanatta bulundu: *Sevr Muahedesi bu haliyle icbar edilirse Türkiye beş sene yaşayamaz. İhtimal Türkiye'nin kollarının ve bacaklarının kesilmesini bekliyorduk lâkin kafası vücudundan ayırılarak yapayalnız ölüme terk edilmesini beklemiyorduk. Bu felâketten Bolşeviklerin avcunda bulunan Milliyetçiler mesuldür. Haricen Milliyetçiler hakikî manada Türk değildir. Mustafa Kemal Paşa Selânikli bir Yahudi'dir; Ali Fuad Bey bir Alman'dır; gerçek ismi Bilinski olan Ahmet Rüstem Bey bir Polonez'dir. Müttefiklerin harbi nihayete erdirecek bir muahede istediklerine inanıyorum. Şarkî Trakya, İstanbul, Boğazlar ile*

1541 FO 371/5049/6376, No: 794/M. 3116; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 84. "İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Lord Hardinge, belgeye şu derkenarı not ediyordu: *Mustafa Kemal'in telyazısının son cümlesi çok doğrudur*."

1542 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326-327.

1543 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148.

1544 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 105, dipnot 571.

1545 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.

1546 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 278.

Ermenistan ve İzmir mesailine müteallik hükümlerde değişiklik yapılması lâzımdır. O hâlde Türkiye; Irak, Suriye ve Arabistan mıntıkalarının kaybına razı olabilecektir. Ruslar Bolşevikliğin İslâmiyetle çelişkili olmadığına Türk köylüsünün cahil kısmını inandırdı. Tüm cihana yönelmiş bu tehdidi engellemek için âdilâne muameleye ihtiyacımız var. Gayr-ı âdil bir muahede Anadolu'daki Bolşevik hareketine yakıt olacak ve harbi mütemadiyen uzatacaktır.[1547]

8 Haziran 1920. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi içtima ediyor. Ahmed Cemal'in 4 Haziran tarihli önerileri müzakere ediliyor, kabul ediliyor.[1548]

Azerbaycan'da münteşir komünist *Bakinski Roboçi* gazetesinin haberine göre *Sovyet Azerbaycan'ı ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Azerbaycan hükûmeti, Türk hükûmetine, "Türk ulusal hareketinin zaferi için Müslüman komünistlerin tüm çabalarını harcayacaklarını" bildiriyor*.[1549]

Ankara'nın haklarında tutuklama kararı aldığını, Yahya Galip Bey'in uçurduğu haberden öğrenen Çapanoğlu Celal ve Edip Beyler, yanlarına bazı adamlarını da alarak.. Yozgat'ı terkettiler.[1550] Çapanoğlu'nu tedib etmek için yardıma çağrılan 1'inci Kuvâ-yı Seyyare Umum Kumandanı Çerkes Edhem Bolşevik "Yeşilordu" cemiyeti mensubuydu ve *düzenli bir ordu ile iş görülemiyeceği, bunun yerine Rusya'da olduğu gibi millî birlikler meydana getirilmesi* fikrinde idi. TBMM Hükümeti, faydalanmak saikasıyla Çerkes Edhem ve kardeşlerinin "aşırı" faaliyetlerine ses çıkarmıyordu. Zaten Çerkes Edhem'in silâhlı kara kuvveti, TBMM Hükümetinin uhdesindeki silâhlı kara kuvvetine faik idi. *Çerkes Ethem'in idaresindeki adamların sayısı üç bin kişiyi geçiyordu, bunların dört top'u ve 12 makineli*

1547 New York Tribune, *Turks Are Granted 15 Days' Delay to Give Peace Views*, 7 June 1920, page 4, column 7. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın bu mülakatı, birçok gazetede neşredilmiştir: The Sun And The New York Herald, *British Ships Fire On Kemal's Line*, 7 June 1920, p. 6, c. 2; The News Scimitar, *Says Turkey Will Die Under Treaty*, 7 June 1920, p. 7, c. 1; The Indianapolis Star, *Peace Treaty Harms Turkey*, 4 July 1920, p. 20, c. 1; The American Jewish World, 18 June 1920, p. 3, c. 3-4; Sir Percival Philips, *Turkey's Plea to the Allies*, The Dunstan Times, 28 August 1920, p. 2, c. 7; The San Francisco Examiner, *Allies Must Modify Terms, Say Turks*, 26 September 1920, p. 7, c. 1. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa aleyhtarlığı malumdur. Bununla birlikte Washington eski sefîri, Sivas Kongresi'nde hariciye müsteşarı ve Birinci Meclis'te Ankara mebusu olan Ahmed Rüstem Bey'in asıl adı Alfred Bilinski'dir. Bir İngiliz belgesinde Alfred Bilinski hakkında Türklerin hizmetindeki bir Polonyalı generalin ve İskoç-Ermeni asıllı bir annenin oğlu denilmektedir: Bülent Özdemir. (2008). *I. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye* (2. Baskı) içinde (s. 24). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. Millî Mücadele'de 20'inci Kolordu Kumandanı ve Garb Cephesi Kumandanı, Moskova sefîri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu reisi ve Birinci Meclis'te reis vekili olan Ali Fuad Cebesoy'un anne tarafından dedesi Müşir Mehmed Ali Paşa Alman'dır, esas adı Karl Detroit ya da Julien Dietrich'tir: Ali Fuat Cebesoy. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar* (O. S. Kocahanoğlu, ed.) içinde (s. XI-XII). İstanbul: Temel Yayınları; Aksel Keskin. (2013). *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa* içinde (s. 12, dipnot 2). İstanbul: Paraf Yayınları. Esbak Meclis-i Mebusan Berat mebusu, Arnavudluk'un Viyana sefiri, Avlonyalı Mustafapaşazade Süreyya'nın belirttiğine göre; Müşir Mehmet Ali Paşa, "Berlinli bir Yahudi dönmesi" idi: Abdülhamit Kırmızı. (2009). (Haz.). *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920): Avlonyalı Süreyya Bey* içinde (s. 100). İstanbul: Klasik Yayınları. Usûl açısından teknik bir meseleyi belirmek gerekirse; akademik Halim Gençoğlu, 30 Haziran 1920 tarihli *The Miami Metropolis*te neşredilen Vahan Kardaşyan mülakatını delil göstererek Kemal Atatürk'ün Sabataycı olduğu yönündeki beyanatı Ermeni propagandası kapsamında değerlendirmiştir (*Socio-political Challenges of Marginal Religious Groups: The Sabbatean Movement as a Case Study*, 2017, s. 162). Ancak unutulmamalıdır ki Vahan Kardaşyan, 7 Haziran 1920 tarihinde yayınlanan Damad Ferid Paşa'nın mülakatını istismar etmiştir. Binaenaleyh tahkik edilmesi gereken mahreç Kardaşyan değildir.

1548 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.

1549 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 190.

1550 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 75.

tüfeği vardı. Halbuki Ankara, 1920 yılı ortalarına kadar onların karşısında çok zayıf durumda bulunuyordu.[1551]

9 Haziran 1920. Ahmed Cemal, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Müsteşarı Ermeni Karahan'la mülakat etti. Ahmed Cemal, *Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden, Afganistan ve Hindistan projelerine destek almıştır*.[1552]

Nuri Paşa 9 Haziran'da yenilir ve Aras'ı geçerek İran'a sığınır.[1553] Derakab *Kızılordu Karabağ'a girdi. İngilizlerin kışkırtmasıyla, karşı harekete önderlik eden Nuri Paşa İran'a sığındı. Nuri Paşa'nın bu hareketi, Sovyetlerle dostluk ilişkileri kurmağa çalışan Ankara'yı müşkül durumda bırakacak ve onun Türkiye ile bir ilişkisinin olmadığı açıklanacaktır*.[1554]

> Bizatihi Karabağ'da baş kaldıran Nuri Paşa'ya Azerbaycan etrafında konuşlanmış Bakü, Tamar, Şeki ve bunun gibi bazı alaylar da askerî destek verdiler. Müslüman halkın yardımını da arkasına alan Nuri Paşa birlikleri, ilk anlarda başarılı olmasına rağmen daha sonra Ağdam tarafında enterne edildiler: *Nuri Paşa, geriye kalan birliklerle birlikte Aras Nehri'ni geçerek İran sınırına, Hüdaferin köprüsüne geri çekilmek zorunda kaldı.*
>
> Bütün bu olaylardan sonra Nuri Paşa, İran sınırından Ordubad'a geçti. Buradan da Türkiye'ye gitti. Erzurum'a geldiğinde, ortalıkta Kemalistlerin onu Karabağ'daki Sovyet karşıtı faaliyetlerinden dolayı tutuklamak istedikleri yönünde bazı şayialar dolaşmaktaydı. Böylece onun ünü patlak vermiş ve Kemalistlerin pek hoşuna gitmemişti. Nuri Paşa bunun üzerine kendi itibarını kazanmak için Ankara'ya Mustafa Kemal'in karargâhına gitmişti.[1555]

TBMM Hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'ne harekat düzenlenmesini kararlaştırdı. Şark Vilâyetlerinde seferberlik ilân edildi. 15'inci Kolordu Kumandanlığı, Şark Cephesi Kumandanlığına dönüştürüldü ve salahiyeti artırıldı.[1556]

Mustafa Suphi yönetimindeki Bakü Türkiye Komünist Partisi, Mustafa Kemal'in *Anadolu'da büyümekte olan isyan hareketine yardım için Sovyetler Birliği'ne yaptığı başvuru hakkında* Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine (*Politbüro*ya) mütalaasını arz ediyor:

> İsyan hareketinin başında her şeyden önce İttihat ve Terakki Fırkası kalıntılarının bulunduğunu dikkate alır ve bu hareketin sebep ve başlangıç tablosunu göz önünde tutarsak, hiç hatasız şunu söyleyebiliriz ki, ANADOLU İSYAN HAREKETİ TAMAMEN ULUSAL BİR HAREKETTİR.
>
> Moskova'da bulunan Halil Paşa, yaptığı konuşmada kendisine komünist demesine, apoletlerini indirmiş olmasına karşın, KENDİSİNE YİNE DE PROLETARYANIN GERÇEK SAVUNUCUSU, GERÇEK BİR KOMÜNİST DENEMEYECEĞİNİ söylemiştir. Türkiye'nin başkenti İstanbul'un Şehremini olarak /1914 yılında/ o sol devrimcilerin devrim bayrağını yükseltme ve ezilen Türk halkını **sultan hakimiyetinin esaretinden kurtarma** denemesinin boğazlanmasına en etkin bir şekilde katılmış, en saldırgan önlemleri uygulamıştır. Yüzlerce Türk işçi ve köylüsü sürülmüş, zindanlara atılmış, öldürülmüştür. İsyan hareketinin önderleri arasında Halil Paşa gibiler çok olduğu için YARDIM ETME KARARINDA ÇOK DİKKATLİ OLUNMALI VE ONA TAM GÜVEN GÖSTERİLMEMELİDİR.

1551 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 8-9.

1552 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 150.

1553 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 151.

1554 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 77. "Nuri Paşa, görünürde Beyaz Ordu aleyhine propaganda yapma görevini deruhte etmesine rağmen gerçekte Bolşeviklere karşı isyanlara iştirak etmekteydi." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 301. Nuri Killigil'i İngilizlerin kışkırttığı ileri sürülse de literatürde buna dair sağlam deliller getirilmemektedir.

1555 *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 301, dipnot 658.

1556 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 235-236.

III. Enternasyonal'in örgütleyicisi RKP'nin yönetiminde tüm dünyada emekçilerin iktidarı için savaşan RSFSC bu sorunun taraflar yararına çözümünde GELİŞEN OLAYI ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Türkiye devrimci hareketindeki BUGÜNKÜ ANI CİDDİYETLE DİKKATE ALMALI VE BUNDAN YARARLANMALIDIR.

Mustafa Kemal ve savaş arkadaşlarının yardım için Rusya'ya komünistlerle birlikte çalışmayı kabul ederek Türkiye Komünist Teşkilatı aracılığıyla başvurmuş olması dikkate alındığında, mümkün görülmemekle birlikte, yardım sağlanırken Türkiye Komünist Teşkilâtının saygınlığını artırmak, isyan hareketine yardım verilirken ondan yararlanmak ve Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın Türkiye'de legal (her şeyden önce) teşkilât çalışması yürütmesini temin ederek yardım vermek gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen nitelikteki Anadolu isyan hareketine yardımlar 1/ bu ulusal hareketin sosyal harekete dönüşmesini ve 2/ iktidarın yukarıda adı geçen kişilerin elinden komünistlerin eline geçmesini kolaylaştıracak şekilde yapılmalıdır.[1557]

10 Haziran 1920. 4 Haziran tarihli önerileri kabul edilen Ahmed Cemal, Voznessenski ile görüşüyor. Afganistan ve Hindistan planları hakkında *ayrıntılar konuşulu*yor. *Ankara'ya giderek ilk yardım kafilesinin Halil Paşa ile birlikte 16 Haziran'da Bakû'ye doğru yola çıkması kararlaştırıl*dı.[1558]

Sovyet Dışişleri'nin Ermeni heyetiyle yaptığı görüşmeler de ilerlemektedir. 10 Haziran'da heyet başkanı Şant, Erivan'a anlaşmanın birkaç günde hazır olacağını yazar.[1559]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Moskova'daki bir radyo programında Mustafa Kemal'in yönetimindeki milliyetçi Türk askerlerinin Karadeniz kıyısı boyunca ilerlediklerinin, diğer bir radyo programında ise Kemal Paşa'nın İstanbul'a 3 saat mesafede bulunan askerlerinin Yunanistan'a saldırmak niyetinde olduğunun bildirildiği ifade edilmiştir. İkinci programda, Kemal Paşa'nın o güne kadar Bolşevikler için yaptıklarının bir sonucu olarak, Dış İlişkiler Komiseri Çiçerin Sovyet Hükümeti'nin Türk halkının iradesine saygı duyduğunu ve onlarla diplomatik ilişkiler kurma ve Türkiye'ye bir diplomatik temsilci gönderme kararı aldığını ifade etti*.[1560]

11 Haziran 1920. Moskova'da bulunan sabık Bahriye Nâzırı İttihadçı Ahmed Cemal, Berlin'deki sabık Sadrazam İttihadçı Talat'a mektub gönderdi: *Birkaç günden beri, Mustafa Kemal Paşa tarafından murahhas [delege] olarak gönderilen Halil Paşa buradadır. Rusya hükümeti Anadolu'da teşekkül etmiş olan hükümeti resmen tanıyor ve onunla münasebatı siyasiyeye girişmeyi kabul ediyor. [...] Sovyetler 25 Mayıs 1920 tarihinde Halil Paşa'ya resmi tebligatta bulunmuşlardır*.[1561]

Ahmed Cemal, Bolşevik Partisi merkez komitesi âzâsı Yahudi Karl Radek'le mülakat etti. *Radek Ermenistan için toprak istemiş ve Cemal Paşa da buna yeşil ışık yakmıştır. Bütün bu görüşmeleri Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı mektuplarda anlatmıştır*.[1562] *Ayrıca Şalva Eliva'nın Ankara elçisi olarak atandığını da ekler*.[1563]

Taş Temurof adını alan[1564] Ahmed Cemal, Halil (Kut) vasıtasıyla eski kumandanlarından TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde* "İslâm"-Bolşeviklik

1557 *TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1*, CD No: l, Klasör No: 1_36, Belge No: 588-589 [Rusça]; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu 1919-1925*, 2020, s. 83.
1558 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
1559 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
1560 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 278-279.
1561 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 147.
1562 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151.
1563 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
1564 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 495.

ittifakını terviç etmek üzere Bolşevik Rus Hükümetinden müsaade aldığını bildirdi ve TBMM Hükümetini "ihtilâl hükûmeti" tesmiye etti:

> Moskova'da, on beş günlük mesaîden sonra Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde ibrazı faaliyet etmekliğim Rusya hükûmeti tarafından kabul olundu. Halil Paşa da İran taraflarında faaliyet gösterecek. Şimdilik benim plânım Afganistan Emîrine Hilâfet-i îslâmiyenin ve Garp Türklerinin duçar olduğu inkıraz tehlikesini anlatmak ve itilâf devletleri elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi ihtilâl hükümetinin bugün İslâm âleminin manevî müzaheretine muntazır bulunduğunu izah eylemektir. Bunun için Taşkent'e muvasalatımda Emîrden kabul olunmaklığımı rica edeceğim. Afganistan'a gitmekteki hakiki maksadım ihtilâlcileriyle temasa geçmek ve Hindistan'da gayet büyük ve mühim ihtilâl hazırlıkları ve teşkilâtı vücude getirmektir. Bu hareketin
>
> başında ben bulunacağım...Afganistan'a gitmekteki hakikî maksat Hindistan Eski Halep Valisi Bedri Bey de benimle beraber Afganistan'a geliyor.
>
> Afgan ordusunun tensik ve tanzimini üzeri[m]e aldıktan sonra bir Erkân-ı Harbiye heyetine ihtiyacı[m] olaca[ktır], gönderilecek erkân-ı harp zabitleri ile beraber eski yaveri İsmet Bey'in de yollanmasını rica [ederim].
>
> Ruslar size bir sefir gönderiyorlar. Bu sefirin İliyeva isminde namuskâr, mesleğinde sabit kadem ve ciddî bir adam olduğu söyleniyor, Her halde sizin de Rusya'ya bir sefir göndermenizi çok istiyorlar. Onların fikrince, Türkiye ile Rusya arasında kat'î bir ittifak muahedesi imzalamak lâzımdır. Yalnız bir noktanın hallini lüzumlu görüyorlar. O da Ermenistan hududu meselesidir. Radek diyor ki, Antanta'nın İngilizlerin tasallutlarından kurtuluncaya kadar muvakkat bir Ermenistan yapalım. Bu suretle Avrupa'da bizim dostlarımız olan amele partisi için bile pek ehemmiyetle takip edilmekte olan bu Ermeni meselesini şimdilik halletmiş ve amele partisinin bize taarruz vesilesi bulmasını menetmiş oluruz. Ben bu mesele için hiçbir mütalâa dermeyan etmiyeceğim. Ancak Radek'in ifadelerinde şayanı iltifat ve tetkik pek çok siyasî noktalar mündemiç olduğuna kaniim. Göndereceğiniz sefirin bu bapta sarih ve kat'î bir talimatı haiz olması şarttır. Bu mesele hallolunduktan sonra Ruslar nihayete kadar bizimle beraber çalışmağa mecburdurlar. Hattâ yine Radek diyor ki, canım siz Ermeni meselesini halletmemiş olsanız da biz size yardım ederiz. Ancak Ermeni meselesini hallederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar.[1565]

12 Haziran 1920. *Ankara'dan izin alındıktan sonra Kurmay Yarbay Seyfi Bey (Düzgören)'in de katıldığı Moskova'ya gidecek olan* Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas heyeti, *Kâzım Karabekir'le birlikte 12 Haziran'da doğuya doğru yola çık*tı.[1566]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesinin haberine *göre katliam yemini etmiş olan Türkler M. Kemal ile birlikte yeni bir harekât planlarken, kendilerine söz verilen silahları alamamış olan Ermeniler dostları tarafından terkedilmiş vaziyette*dir.[1567]

13 Haziran 1920. Polonya ordusu, Kızılordu karşısında umumî ricat halinde.[1568]

13/14 Haziran 1920. TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanlığı: *15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Şark Cephesi Komutanlığı'na atandığı, BMM Bakanlar Kurulu kararıyla tebliğ ve ilan olunur*.[1569]

14 Haziran 1920. 4 Haziran'da Moskova'dan hareket eden kurye Mülazım İbrahim Efendi, Trabzon'a muvasalat etti.[1570]

1565 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 46-47.
1566 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 148-149.
1567 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 116.
1568 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 119.
1569 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 206.
1570 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.

Şerif Manatov liderliğinde Zinetullah Nevşirvanov ve Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu tarafından ihdas edilen Komintern'e merbut hafî Türkiye Bolşevik Komünist Partisi[**], 25 maddelik "Umumî Nizamname"sini tahrir etti. Nizamnamenin en esaslı maddelerine göre *hTBKF*, din ile devlet işlerini birbirinden ayırıcı (laik) bir cumhuriyet rejimi kurulmasına taraftardır:

1 - Bütün beşeriyete refah ve saadet temin edecek olan cihan inkılâbının Türkiye'de biran evvel husulpezir olmasını temin ve sosyalizmi tesis için Türkiye'de bir Komünist yani Bolşevik partisi teşekkül etmiştir.

2 - TKP kapitalizm ve emperyalizm tegallübünden bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtulması için bütün kuvvetiyle mücadele edecektir.

3- Usul-ü idare meselesinde Türkiye Bolşevikleri Rusya şûrâ teşkilâtının esaslarını kabul eder.

4 - Türkiye Bolşevikleri köy, nahiye kaza, sancak ve merkez şûrâları vasıtasıyla cemiyet hayatında hakiki bir halk hükûmet-i cumhuriyesini vücuda getirecek ve sosyalizmi yerleştirinceye kadar fikara-i kâsibeden müteşekkil olan bu şûrâların diktatörlüğünü vaz' eder.

5 - Türkiye Bolşevikleri şûrâ hükûmetlerinin intihabatında şimdilik burjuva ve mütegallibe sınıfını hakk-ı intihaptan mahrum eder.

6 - Türkiye Bolşevikleri bu mücadelesinde muvaffak olmak ve bütün beşeriyete hizmet etmek için her memleketteki komünist sosyalist teşkilâtlarıyla sıkı bir ittifak akd ederek onlarla birlikte hareket eder. Ve Üçüncü Enternasyonale merbuttur.

7 - Türkiye Bolşevikleri harp ve askerliği ve bunlardan mütevellit bütün müsavatsızlıkları ve haksızlıkları red ederler. Muharebe ve mücadeleyi ancak militarizm ve emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilirler.

8 - İçtimâî inkılâp neticesinde dünyada sosyalizm yerleşinceye kadar muvakkat bir inkılâp ordusu teşkil olunur.

9 - Türkiye Bolşevikleri arazi, bankalar, fabrikalar, ticarethaneler, mebani, demiryollar, vapurlar velhasıl bütün servet ve sanayi menbalarını kâmilen millîleştirir ve yani milletin müşterek malı bilir. Binaenaleyh temellük-ü şahsiyeyi ilga eder. Ve hasılat ve servet-i umumiyeden umum halk maddi ve manevî kabiliyetlerine göre çalışmak şartıyla seyyanen müstefid olur.

10 - Harici ticaret ve mübadele kâmilen hükûmetin yedd-i inhisarındadır. Dahilde ise kooperatifler tamamen teşekkül ettikten sonra derhal serbesti-i ticaret lâğv olunur.

11 - Müvellid-i servet olmayan ziynet ve istihlâkat eşyasından herkeste mevcudiyeti zaruri olan miktardan fazlasına vaz'iyed olunur.

12 - Aceze, ihtiyar, malûl ve hasta olanlar servet-i umumiyeden seyyanen müstefid olurlar.

13 - Türkiye Komünistleri sinn-i bulûğa erişen her fert için yevmiye vasatî sekiz saat çalışmayı mecburiyet altına alır.

Şerh: (Elif) Hamile kadınlar vazühamlden altı hafta evvelden altı hafta sonraya kadar çalışmazlar.

(Be) Küçük çocuklar imkân hasıl oldukça süt nine ve mürebbiyeler altında bakılacağı gibi (4'ten 8) e kadar olanlar da yuvalarda, çocuk bahçelerinde terbiye göreceklerdir.

(Cim) şimdilik 8 yaşından 14 yaşına kadar olan bütün çocuklar meccanî ve imkân dahilinde leylî olarak mecburî tahsil görmeleri ve ileride bunun 6: 16 yaşına kadar olanlara teşmilini maarif-i umumiye için gaye ittihaz eder.

[**] "TKP'nin ileri gelen üyeleri arasında, ondan başka Binbaşı Salih [Hacıoğlu], Muallim Mustafa [Nuri], Şeyh Kudbettin ve Ziynetullah [Nevşirvanov] da vardır. Ayrıca, Meclis'teki *Halk Zümresi* azalarının bir kısmı (Tokat mebusu Nâzım grubu) bu partiye girmişlerdir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83-84.

(Dal) 14'ten 18 yaşına kadar olan gençler ve maden ocaklarında ve diğer hidemat-ı şek'ada olanlar yevmiye altı saat ve hafif hizmetlerde olanlar yevmiye azami on saat çalışırlar.

(Ha) âli tahsil mecburî olmamakla beraber herkes için meccanîdir. Bundan maada boş saat- lerde okuyup yazmak öğrenmek için büyüklere mahsus gece mektepleri, umumî kütüphaneler, sinema ve müzehaneler vücuda getirilecektir.

14 - Türkiye Komünistleri dini hükümetten ayırır. Ve dinin serbestiyet-i kâmilesini tanır ve hiç kimsenin vicdanına taarruz etmez. Serbestî-i vicdan ilân eder.

15 - Türkiye Komünistleri milletlerin serbestî-i inkişafını tanır ve her milletin mukadderatını tayin meselesini o millete tevdi eder.

16 - Türkiye Bolşevikleri eski mahkemeleri lâğv eder. Yalnız muvakkat bir zaman için inkılâp mahkemeleri tesis eder. İleride telif-i beyn mahkemeleriyle iktifa eder.

17 - İdam cezasını ancak irtica taraftarlarına karşı meşru bir mukabele olarak tatbik ederler. Diğer hususlarda idam cezası mülgadır.

18 - Türkiye Bolşevikleri sosyalistliği kabul eden diğer milletler ile Türkiye arasında alelusul siyasî hudut ve gümrük muamelâtını lâğv ederler.

19 - Türkiye Bolşevikleri memlekete yükletilen bilumum borçları ve bütün uhud ve şurutu keenlemyekûn ad ederler. Ve Türkiye toprağında hiç bir mıntıka-i nüfuz tanımazlar.

[20] - Bidayet-i inkılâpta bilvasıta vergiler mülgadır. Diğerleri de kazanç vergisi olarak tenasüb-ü hendesî-i mütezayide usulünce alınır. İcabında tazminat namı altında burjuva sınıfından yeniden bir vergi de alınabilir. Bütün bu tedabir bittabi paranın kalktığı güne kadar devam eder.

21 - Etibba hükûmetin memurları olup hastaları meccanen muayene ve tedaviye mecburdurlar. Bütün hastahaneler ve eczahaneler herkes için meccanen hizmet görecektir.

22 - Türkiye Bolşevikleri yalnız elinin veya fikrinin emeği olarak yaşayan köylü, rençber, amele, memur ve hademe gibi beşeriyetin hakiki fikara-i kâsibesini partinin en sağlam taraftar ve anasırı olarak tanır.

23 - Türkiye Bolşevikleri usul-ü idare ve içtimâî teşkilâtta yıkılması zaruri olacak olan eski zihniyetlerin, itikadat-ı bâtılanın aleyhinde yapılacak fikri münakaşalarda açıktan açığa kemal-i cesaretle hareket etmeyi vecibeden bilir. İdarî ve siyasî her türlü gizli saklı ve entrikalı işlerden ve maske altında hareket etmekten nefret eder. Ve halka hakikatları açıktan açığa söylemekten katiyen çekinmez..

24 - Sosyalist Bolşevik partisine hizmet maksadıyla irşadat yapan arkadaşlar hakkında her hangi bir tarzda yapılacak takibat ve tecavüzata karşı bütün mensubîn müdafaa ve mukabelede bulunmayı kendisine bir vecibe-i zâtî bilir...

25 - Türkiye Komünist Partisi Moskova'da münakit (Üçüncü Enternasyonal)in Bakû Kongresinin kararları vasıl oluncaya kadar şu mezkûr esaslar dahilinde halkı tenvir ve irşat etmeğe devam eder.

Ankara, Haziran 1920 Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumîsi[1571]

[1571] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 88-90. "Bu program, 1920 Türkiye'sinde gerçekleştirilebilme şansı bakımından son derece ütopik bir niteliktedir, ama propaganda değerinin yüksek olması gerekir." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 85). "Anadolu'nun büyük kentlerinde Komünist Partisi'nin alt örgütleri kuruldu ve üye sayısı 500'e çıktı. Partinin yayın organı, *Emek* gazetesiydi. Parti sekreterliğine, geniş kültürlü ve Marksism öğretisini bilen veteriner hekim Salih Hacıoğlu seçildi." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 166.

Anadolu'da gizli kurulan ilk komünist partisi 14 Haziran 1920'de, Ankara'da, Türkiye Bolşevik Komünist Partisi/TBKP adıyla, Manatov tarafından kurulmuştur, genel sekreteri Salih Hacıoğlu'dur[*]*. Bu parti, Komintern kaynaklarında Türkiye'de kurulan ilk komünist partisi olarak kayda geçmiştir. Daha sonra komünist olduğu gerekçesi ile tutuklanacak olan Tokat Mebusu Nazım Bey Meclis'teki konuşmasında: "Şerif Manatof hükümetten 450 lira almış, bir komünist partisi teşkil etmiş" demiştir*.[1572]

Haziran 1920 ortası. *1920 Haziran ayı ortalarında (kısmen Nâzım bey tarafından) yazılıp üye olabilecek kimselere gösterilmeye başlanan Yeşil Ordu Nizamnamesi, bu kuruluşun İslâmî-Komünist rengini açıkça ortaya koymaktadır*.[1573]

Yeşil Ordu Nizamnamesi

1- Türkiye Yeşil Ordu Teşkilatı Avrupa emperyalizminin hulûl ve istîlâ siyasetini tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilatıdır.

2- Yeşil Ordu umûm Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tagallüb ve tahakkümlerini ref ve izâle etmekte tereddüt etmez.

3- Yeşil Ordu arazi ve servet-i umûmiyeden bütün efrâd-ı ahâlînin ancak say-i zatileri ve kabiliyet-i maddiye ve maneviyeleri hakkında müstefîd olmasını temine çalışır.

4- Su, hava, ziyâ, hararet gibi menâfi-i hayatiyeden madûd ve umumî olan toprağın hükümetçe idaresini ve halkın meccanen mesai-yi müşterekesine tahsisini ıslahat-ı esasiye cümlesinden addeder.

5- Menkul ve müvellid-i servet olan sermayelerden hasıl olacak faydanın eşhasa ve ailelere değil, bilumûm efrâd-ı ahaliye tamîmi için idare-yi iktisâdiyede hükümetin müdahele-i şedidesine taraftardır.

6- Yeşil Ordu müvellid-i servet olmayan ziynet ve istihlâkât eşyasının bugüne kadar devam edip gelen hukuk-u tasarrufiyesine vesâyet etmekle beraber bundan sonra terakümüne mani olacak tedâbîri vezâifin ehemmi olarak telakki eyler.

7- Yeşil Ordu cemiyet hayatında halk hükümeti ve tam bir iştirâk-i mesai usulünü kabul eder.

8- Yeşil Ordu harp ve askerlikten, kuvvetin menba olduğu hak ve temellük davalarından müteneffirdir. Muharebe ve mücadeleyi ancak bu davalara mani olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

9- Yeşil Ordu müddehar veya mevrûs altınlarının gölgesinde daima âmir ve mütehakkim yaşayan ekalliyetlere mukabil, ihtiyâcât-ı zarûriyelerini bile temîn edemeyerek mütemadiyen ekalliyetler hesabına çalışan esir

[*] "Salih Hacıoğlu aslen Tonyalı (Trabzon) imiş. 1903 'te (23 yaşındayken) İstanbul'daki Askerî Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirerek subay çıktıktan sonra Bağdat'ta görevlendirilmiş, ilk çocuğu Süleyman Lütfi, 1906'da Kerbela'da dünyaya gelmiş. O zamanlar tıp ve veterinerlik okuyan hemen herkes gibi iyi Fransızca bilen Salih, Mezopotamya'dan sonra Makedonya'ya tayin edilmiş. Burada (yer altı döneminde) İttihatçı olmuş, (Lütfi Hacı, müteveffa Sovyet tarihçisi Prof. Anatol Filippoviç Miller'in, kendisine, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Selânik'te çekilmiş bir grup resminde babasını gösterdiği söylüyor.) İkinci oğlu İbrahim Ethem, 1908'de Üsküp'te doğmuş. Daha sonra İstanbul'a atanan Salih, 1910-12 yıllarında Baytar Mektebi'nde *Emraz-ı intaniye* hocalığı yapmış. 1910'da İstanbul'da kızı Nüzhet doğmuş. Salih, Balkan Harbine katılmış, birliği kuşatılıp kalmış. Harb-i Umumî'de Gelibolu'daymış, ailesini de götürmüş. Sonra Doğu Cephesi'ne atanmış. Diyarbekir'de ve Van'da hizmet etmiş. Savaşın sonuna doğru Arabistan'a gönderilmiş. Birliğiyle Adana'ya çekilmiş. Mütarekede İstanbul'a gelmiş, oradan da Ankara'ya geçmiş ve Binbaşı rütbesiyle 5. Kolordu Hayvan Hastanesi Müdürü olmuş. 1920 yılında Ankara'da küçük kızı Saadet doğmuş. [..]" Erden Akbulut & Mete Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), 2007, s. 103-104. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Salih Hacıoğlu, intisab ettikten 3-4 ay kadar sonra, ikinci meşrutiyetin ilanını müteakiben İTC'den ayrılmıştır (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 107).

[1572] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 98.

[1573] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 12.

insanların teşkil edeceği ekseriyet ordusudur; ve hedefi bu ekseriyetin refah ve saadeti hürriyet ve selametidir.

10- Yeşil Ordu yalnız aklî veya fikrî emeğinin mukabili olarak yaşayan rençber, amele, hademe ve memur gibi beşeriyetin hakiki hidemâtını teşkilatının en sağlam anâsırı olarak bilir.

11- Yeşil Ordu say-i zâtîsiyle cemiyet hayatında mevki bulamayacak acezeyi ve ihtiyar ve malûl ve marîz olanları hayat-ı umûmiyenin menâfi-yi müştereke ve mütesâvîyesinden ayırmaz.

12- Yeşil Ordu aile hayatına hürmetkârdır.

13- Yeşil Ordu islamiyetin bütün ictimâi esâsâtına istinad ederek asr-ı saâdetin samimiyet-i müşterekesini iadeye ve garbdan gelen ihtirasât-ı hôd-kâmâneyi Asya'dan izâleye çalışmakla yolunu hak yolu, Allah yolu bilir.

14- Yeşil Ordu terbiyede ve istihzârat-ı müstakbelede uhuvvet ve ictimâiyât-ı umumiyede ferdiyet-i hôd-bînâneye hâkim kılmak umdesini kabul eder.

15- Mektep tahsilini cemiyeti hayat-ı müşterekesindeki esâsâta göre meccani, mecburi ve leyli olarak teyide taraftardır.

16- Yeşil Ordu adâlet esaslarında netâyic ve hâdisât ile değil esbâb ve müessirât ile mücadelenin müsmir ve müessir olduğuna kaildir. Binâenaleyh her nevi ihtirasât ile rüchân ve tefevvuk dâiyelerini, marazi infiâlât-ı ruhiyeyi, irsi ve ecdâdi sevaik-i beşeriyeyi ıslah edecek müessesâta mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müteheyyi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verir.

17- Yeşil Ordu en ağır cürümü emperyalizm olarak telakki ve idam cezasını yalnız bunun taraftarları hakkında bir mukabele-i meşrûa olarak kabul eder.

18- Yeşil Ordu ahlakiyâtta kaide-yi ictimâiye esasını takip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin saâdet-i müşterekesi itibariyle kâbil-i tefrîktir.

19- Yeşil Ordu kızıl inkılap ordularının samîmi-î bir uhuvvet-i minnet-dârâne ile ebediyen merbûtu ve müttefikidir.

20- Yeşil Ordu'nun alâmet-i fârıkası yeşil bayraktır. Uhuvvet-i islamiyenin bu bayrak altında teessüs ve beyn-el-beşer kızıl ve yeşil bayrakların ittihâdı ve inkilâb-ı mesûdi ve saadet-i hakikiyeye müteveccih mesaiyi itmâm edecektir.

21- Yeşil Ordu Türkiye'de hafî bir merkez-i umumi ile idare olunur. Merkez-i umumi bütün yeşil ordu teşkilâtına mâlik memleketlerle rabıtadâr olduğu gibi Moskova kızıl orduları merkeziyle de münasebettedir.

22- Köylere kadar her memlekette yeşil ordunun merkez-i umumiyesine merbût hafî heyet-i merkeziyeleri vardır.

23- Teşkilatın şimdilik vazifesi işbu programdaki halka neşîr ve tamîmi ile faâliyet-i müstakbele zemininin serîan ihzârıdır.

24- Merkez-i umumiye fiilen harekete geçmek zamanını harici merkezlerle bi-l-muhâbere tesbît ederek bütün faaliyet merkezlerini tayin ve murahhaslarını izâm eyleyecektir.

25- Yeşil Ordu'nun inkılap hareketi tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saâdet ve istihlâsı bu harekettedir.

26- Yeşil Ordu'nun teşkilâtına münteseb olup da emperyalizm lehinde gayemize hıyânet eden derhal idam olunur.

27- İdam hükmü merkez-i umumiyece verilir ve şimdilik vesâit-i mahsûsa-yı hafiye ile icra edilir.

28- Yeşil Ordu'nun mesârifât-ı umumiyesi şimdilik suret-i hafiyede cem edilecek iânât ile mensuplarının vereceği âidâttan tedarik olunur.

29- Cem-i iânâtta şikâyâta ve yeşil ordu teşkilâtının tevzîne mani olacak tazyîkât ile aleyh-dâr cereyanları tezyîde bais olacak haber ve müheddid katiyen memnûdur.

30- Merkez-i umumi vâridâtı, heyet-i merkeziyelerden gönderilecek yüzde yirmi hisse ile kendi teşebbüsât-ı hususiyesinin temîn edeceği menâfiden terekküb eder.

31- Yeşil Ordu umdelerinden neşr ve tamîmi için makale, risâle ve kitaplar yazan erbâb-ı fikir ve kalem merkez-i umumiyece taltîf edilir.

32- Yeşil Ordu umdelerinin aleyhinde neşriyât ve teşvikâtta bulunanlara şimdilik saâdet-i beşeriyeye râci olan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatkâr bir lisanla anlatılarak tashih-i zehâb etmelerine gayret olunur.[1574]

15 Haziran 1920. Britanya'nın Tiflis geçici mümessili Albay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a rapor gönderdi. Buna göre, *İran ve Anadolu yolunu kapamak isteyen İngilizlerin etkisiyle Taşnak Hükümeti Karabağ'da bulunan 6.000 kişilik Kızılordu birliklerinin Zengizor ve Nahcivan'a geçmesini, engeliernektedir*.[1575]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'in 3 Haziran tarihli mektubu Mustafa Kemal'e ulaştırıldı. Mektubda *Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk devletine ilhâkı kabul ettiğini bildirmek*te; *yardım ve ittifaktan bahset*memekte; *Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye dönmesini* istemektedir.[1576] Mektubda *Kürdistan, Lâzistan, Batum ve Doğu Trakya'da "referandum" yapılmasına, "Ermenistan ve İranla Türkiye arasında" çizilecek yeni sınırlara dâir teklifler* bulunuyor.[1577] *Cevapta sıralanan ilkeler Misak-ı Millî'den çok, Sovyet görüşünü içermektedir ve Misak-ı Millî'ye Sovyet Dışişleri'nin bir karşı önerisi niteliğindedirler*.[1578]

Çiçerin mektubunda Ermenistan'a harekât yapılmasına karşı olduklarını açıkça belirtmemişse de, onun mektubunu 14 Haziran'da Trabzon'a getiren kurye İbrahim, Rusların bunu dış dünyada Rusya'yı ve Türkiye'yi zor duruma sokacağı için istemediklerini haber vermişti. Harekât yapılmazsa 60 bin tüfek, 122 top, yarısı altın 2 milyon lira vereceklerini söylemişler. Onun üzerine Doğu harekâtının kesinlikle ertelendiği yönündeki kararını 20 Haziran'da Mustafa Kemal Karabekir'e bildirdi.[1579]

Kazım Karabekir Rus Sovyet Hükümetiyle temasın hâsıl olduğunu ve Kars tarikiyle bir heyetin geleceğini dolayısıyla güçlü ihtimalle askeri harekâta gerek kalmayacağını belirtmiştir.[1580]

Bakü'de bulunan Türk İştirakiyyun Teşkilatı Heyet-i Merkeziye (TİTHM) Reisi Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Mektubu TİTHM âzâsı Süleyman Sami*, 3'üncü Kafkas Fırkası Miralay Rüştü'ye (Soydan) Temmuz ayında teslim edecektir:

1574 *TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1*, CD No: 12, Klasör No: 17_36, Belge No: 208-214 (Osmanlıca), Çevrimyazı: Binnur Morel; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 18-19.

1575 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 151.

1576 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 252-253.

1577 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 236.

1578 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.

1579 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 426, sonnot 242.

1580 *ATASE*, İSH, Kutu: 964, Gömlek: 71, Belge No: 1, (15 Haziran 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 104, dipnot 569. "Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunda Türkiye'ye her surette muavenet edileceği, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınır ihtilafına Sovyet Hükümetinin arabuluculuk yapacağı ve Türk arazisinin Türklere bırakılacağı garanti edildiğinden askeri harekât ertelenmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 748, Gömlek: 27, Belge No: 2, (21 Haziran 1336/1920); ATASE, İSH, Kutu: 955, Gömlek: 11, Belge No: 1, (21 Haziran 1336/1920)."

* Süleyman Sami kimdir? "Mustafa Suphi ile Süleyman Sami'nin ilişkileri, 1920 yılı başlarına uzanır. O sırada Mustafa Suphi, Türkiye'ye yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere teşkilatını Taşkent'e taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş bazı İttihatçı Türk subayları da Taşkent'te bulunuyordu.

Bakü, 15 / Haziran / 1920
Büyük Millet Meclisi Reisi ve
Kuvva-yı Milliye Başkomutanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

(elif) Osmanlı Heyet-i Murahhasası Reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şartlarına göre Anadolu rençperlerinin son rızk-ı danesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir sulhu kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile mücadeleye karar vermiş olan İştirakkiyyun Teşkilatının yardımlarınıza nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami yoldaş lazım gelen bilgileri arzedecektir. Mağdur halkımızın kurtuluşunun inkılapta olduğu kanaatiyle hatm-i kelam ve teyid-i İlıtirarn eyleriz.

Türk İştirakiyyun Teşkilatı
Heyet-i Merkeziye Reisi
Mustafa Suphi

Azadan
Mehmet Emin[1581]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Sadrazam Ferid Paşa, İstanbul'a avdet için Paris'den yola çıkmıştır. Bu sırada *Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcileri, İtalya'da*lar ve *Türk milletinin tek temsilcileri olarak milliyetçilerin son tavizlerini bildiriyorlar*.[1582]

16 Haziran 1920. Bakü'deki *Türk İştirakiyyun Teşkilatı*, muayyen menatıka mümessillerini göndermeye karar verdi: *Mithat ve Alaadin (İstanbul'a), Süleyman Sami (Mustafa Kemal ve Samsun, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara havalisine), Abdürrahim ve Ahmet (Zonguldak'a), Yusuf Kemal (Trabzon ve havalisine); 13 Temmuz'da Salih Zeki (Nahçıvan, Erzurum, Sivas, Ankara'ya)*.[1583]

Süleyman Sami 16 Haziran'da Trabzon'a varır ve getirdiği mektup, verdiği bilgilerle birlikte Ankara'ya iletilir. Süleyman Sami, Fırka'nın kuruluşu ve üyeleri hakkında bilgi verir, Anadolu'da örgüt kurulmasına izin verilmesini ister ve Sovyetlerin tüm yardımlarını bu Fırka'nın merkez Komitesi aracılığıyla yapacaklarını söyler. Gerçeklere uymayan bu son bilgi Ankara için büyük bir endişe ve kuşku kaynağıdır.[1584]

17 Haziran 1920. *VTSİK'nin (Sovyetler Panrusya Merkez Yürütme Komitesi) 17 haziran 1920 tarihli oturumundaki raporunda, Dışişleri halk komiseri G. V. Çiçerin şöyle demekteydi: "Biz, Türkiye'yle dostluk ilişkilerine, ancak Ermenistan gibi Türkiye'ye komşu halklarla Türkiye arasında karşılıklı sınırların belirlenmesi ve karşılıklı katliamın sona ermesi koşullarında giriyoruz. Burada da barıştırıcıyız. Türkiye*

Bunlardan birisi de Süleyman Sami idi. Süleyman Sami bazı arkadaşlarıyla, daha Mustafa Suphi Taşkent'e gelmeden önce gizli bir *İttihat ve Terakki Cemiyeti* kurmuş ve Bolşeviklerle birlikte çalışmaya başlamıştı. Bu beraberlik, Mustafa Suphi teşkilatını Bakû'ye taşıdıktan sonra da devam edecektir. Bakû'de Mustafa Suphi'den önce kurulmuş olan İttihatçı ağırlıklı Türkiye Komünist Fırkası'nın Mustafa Suphi tarafından tasfiye edilmesinden sonra bile, Süleyman Sami, Mustafa Suphi Teşkilatı'nın önde gelenleri arasında yer bulacaktır. Süleyman Sami, Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Komitesi üyeliğine getirildiği gibi, bu teşkilatın oluşturduğu *Kızıl Asker Kıtaatı Komiserliği*ne de seçilmiştir. Kısacası, Süleyman Sami Mustafa Suphi'nin güvenini tam olarak kazanmış ve teşkilat içerisinde önemli görevlere getirilmiştir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 54-55.

1581 Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, 2010, s. 175. Mektub Mustafa Kemal'e ise "Ağustos ayı sonunda Süleyman Sami aracılığı ile elden ulaştıl"acaktır: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 124. "Bakû'ye varışından sonra Mustafa Suphi orada Halil Paşa ve Fuat Sabit tarafından kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'nı ele geçirir, İttihatçıların çoğunu atar ve fırkayı yeniden örgütler, bu işlemlerden sonra 15 Haziran'da Mustafa Kemal'e bir mektup yazılır." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169.

1582 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 178.

1583 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 133.

1584 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169. Süleyman Sami, Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Komite Azası ve Askerî İşler Müdürüdür: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 54. Şu kısım enteresandır: Süleyman Sami, "Batum'da İngilizler tarafından tutuklanmış, fakat İngiliz askerlerine para vererek kaçmıştır." (Perinçek, 2014, s. 54).

de, Ermenistan da bugüne kadar Türk ve Ermeni halkları arasında çözülmeden kalan ve uzun bir zamandır her iki halkın varlığını da zehirleyen çelişkilerin bizim etkimizle çözümlenmesi için aracılık yapmamızı kabul ettiler."[1585]

18 Haziran 1920. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, seferberlik ilân etti: *Müslümanlara reva görülen dehşetli zulüm ve haksızlık Türkistan, Afganistan, Hindistan ve Azerbaycan'daki bütün dindaşlarımızı ayağa kaldırdı. İmdadımıza yetişmek için bizimle beraber dinimizi, vatanımızı kurtarmak için Asya'nın en uzak yerlerinden kalkan Müslüman orduları işte bugün bize elverecek kadar yakınımıza geldiler. Düşmanlarımızı düşman bilen Bolşevikler de bu Müslüman ordularıyla beraberdir. Din kardeşlerimizin bu kadar büyük fedakârlıklara katlanarak Ermenistan içerisine kadar girmeleri zahmetine karşılık, şimdi sınır boylarındaki bizlere de pek kısa sürecek bir hizmet düşüyor.*[1586]

Karabekir, Ermenilerin 18 Haziran 1920'de Zengibasar ve Oltu'daki İslam ahalisine taarruz ve tecavüze başladıklarını, bu haksız tecavüzlerinden vazgeçmedikleri takdirde karşı harekete geçeceğini Ermeni Hükümetine bildirmiştir.[1587]

İspanyol *El Sol* gazetesi *Lenin ile Mustafa Kemal'in irtibat halinde olduklarını yazıyor*.[1588]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ferid Paşa'nın seyahati süresince uzunca bir süre muhabbet ettiği bir kişi sayesinde, kendisinin gerçek fikirlerinin öğrenildi. Buna göre, Sadrazam, antlaşmanın bazı maddelerini aşağılayıcı buluyor ve bu şartların hafifletilmesini istiyor. Müttefiklerin Türkiye'yi terk etmesinin mümkün olmadığını biliyor. Boğazların tarafsızlaştırılmasını, Sultan'ın izole edilmesini ve halkından ayrı tutulmasını kaçınılmaz buluyor. Ona göre, boğazlarda birkaç gemi ile gözetim sağlanması yeterli olabilir. Sadrazam, Ermenistan'ın himayesi konusunda, Başkan Wilson'un koyacağı şartların kabul edilemeyeceğini düşünüyor. Kemalist çatışmalarla ilgili olarak, bu hareketin milli hislerle yürütüldüğüne kesinlikle inanmıyor. Hareket, Alman ve hatta Bolşevik komutanlar tarafından yönetiliyor* zira *Lenin ile Mustafa Kemal'in mevcut ilişkilerinin resmi kanıtları vardır. Sadrazam, ilk delegelerin yolda gecikmeler yaşaması ve halen Paris'e ulaşamamaları nedeniyle antlaşma imzalanmadan önce 5 günlük bir süre istemiştir*.[1589]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Türkiye ile yapılacak olan barış antlaşması şartlarında bir revizyon yapılıp yapılmayacağı sorgulanmış, İngiltere'nin Küçük Asya'daki politikalarının sonuçları, milliyetçi Türklerin direnişi ve entrikaları ile Bolşeviklerin entrikalarının bu revizyonu zorunlu hale getirdiği belirtiliyor. Londra'daki iyi bilgilendirilen çevrelerde, Sadrazam'ın Paris'e varışının ardından şiddetli protestolarını duyan Müttefik Yüksek Konseyi'nin Türkiye ile barış antlaşmasının metnini revize etmeye karar verdiği de haberde aktarılmakta*dır.[1590]

19 Haziran 1920. İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Mustafa Kemal Paşa, elindeki üç uçakla İzmit üzerinde bombalar bırakıyor ve İngiliz birliklerine ulaşmaya çalışıyor. İngiliz Genel Karargâhı, milliyetçilerin büyük bir saldırıya hazırlandıklarına ilişkin haberler alıyor. İzmit-Düzce demiryolu, milliyetçiler tarafından kesilmiştir. Mustafa Kemal Paşa,*

1585 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 192.

1586 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 303, dipnot 666.

1587 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 104, dipnot 567.

1588 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 56.

1589 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 178. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1590 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 191-192.

Moskova Hükümeti ile müzakereler başlatmış ve Sovyetlerden milliyetçi harekete yardım teklifi almıştır.[1591]

20 Haziran 1920. *Narkomindel*'den (Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiserliği) Politbüro'ya: *Tüm Kafkaslar bölgesi boyunca "projelerimizin hayata geçişini hızlandırmak" için "Yoldaş Eliava derhal Türkiye'ye gitmelidir"*.[1592]

Yalnızca barış anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini değil, Ankara ile resmi görüşmelerin başlatılmasını da isteyen birçok makaleyi liste halinde sunmak mümkün. İtalya'nın en tirajlı gazetesi *Corriere della Sera'nın başındakiler, bilinen tedbirli tutumlarıyla da olsa, anlaşmanın bir kez daha gözden geçirilmesinden yana olan kampanyaya katıldı. 20 Haziran'da gazete, müttefiklerin uyguladığı politikanın Bolşeviklikle Müslüman dünyası arasında bir ittifak yarattığını ileri sürdü*.[1593]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi: *Talat, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiç bir teşebbüs-ü siyasiye girişmiye selâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiç bir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyeti Vekile kararı iktizasındandır*.[1594] Bu kapsamda örneğin Karabekir, İttihadçı liderlerden Ahmed Cemal'in subay ve zabitan talebine karşılık vermeyecektir.[1595] *Mustafa Kemal, aynı gün başka bir yazıyla da Ankara adına yetkili kişilerin Dışişleri Bakanı Bekir Sami ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) olduğunu duyurur*.[1596]

Mustafa Kemal Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

Ankara, 20 Haziran 1920

Sayın Rusya Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserine,

Rusya Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserliği'nin 3 Haziran 1920 tarihiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı adına gönderdiği mektubun içeriğini sevinçle bilgi edindik. Cevabımızı aşağıda sunmakla şeref duyarız.

1- Türkiye'ye ilişkin olarak bildirilen ilkeler, aslında bizim içten ve ciddi ilkelerimizdir. Bu ilkelerin uygulanmasına engel olan Batı devletlerine karşı sadece bu nedenle mücadele ediyoruz.

2- Ermenistan ve İran'la sınırlarımızı saptamak için Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin aracılığını sevinçle kabul ve siyasi görüşmeler ile bugün varolan güçlüklerin çözülmesi yolunu yeğleriz.

3- Ancak komşularımızın tartışma götürmeyecek biçimde Türk olan toprakları yakıp yıkıp ve halkı kılıçtan geçirdiklerinden ve Batı emperyalistlerine özgü yöntemlerle yapay yığınlar ve çoğunluklar yaratmakta olduklarından son derece rahatsız olmakta ve yakınmaktayız. Buna son verecek ivedi önlemlerden olmak üzere Elviye-i Selâse içinde bazı yerleri işgal için askerî harekât yapmaya karar vermek zorunluluğunda kalmış iken, mektubunuz üzerine harekâtı erteledik. Halkımıza karşı Ermeni saldırılarının durdurulmasını ve arabuluculuk için öne sürülecek önerilerin acele olarak ortaya konmasını dileriz.

4- Rus Sovyet Cumhuriyeti katına olağanüstü yetki ile gönderilen temsilcilerimiz yolda ve şimdilik Erzurum'da beklemektedir. Rus Sovyet Cumhuriyeti ile düzenli siyasî ilişki ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek görevini

---

1591 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 312.

1592 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 106, dipnot 131.

1593 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 115.

1594 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No: 1262.

1595 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151. "Cemal Paşa, kendini Hindistan devrimine o kadar kaptırmış ve Anadolu'da olan bitenden o kadar bihaberdir ki, Ankara'nın kendi savaşı için muhtaç olduğu, sayılan son derece kısıtlı olan subaylarını, Hint devrimini gerçekleştirmek için gereken orduyu kurmak üzere istemiştir: *Üç yüzbaşı, altısı mülazım olmak üzere dokuz zabit, beher zabite üç küçük zabit*... İsim isim sayarak istediği subaylar, ona gönderilmek yerine Karabekir tarafından ordunun kilit noktalarında görevlendirilecektir."

1596 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 496.

almışlardır. Komşularımızın Rus Sovyet Cumhuriyeti'yle ulaştırmamıza engel olmaları nedeniyle ilişki gecikmektedir. Hızlanmasını büyük bir kıvançla dilediğimiz bu ilişkilerin kurulması için Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafından da olabildiği kadar kolaylaştırılmasını diler ve şimdiden yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerini bekleriz.

5- Biz Batı emperyalistlerine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin güçleri ve bilinen her araçlarıyla Türk Milletini emperyalizme araç olarak kullanmak istemelerine engel oluyoruz. Bununla tüm insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam barış temellerinin elverişli ve somut bir biçimde meyvelerini gösterebileceğinden umutlu olmakla mutluyum.

Sayın Dışişleri Komiseri, tam bir içtenlikle açıkladığımız yukarıdaki demecimizle Sovyet Cumhuriyeti ile kuracağımız ilişkilerde tarafların tam bir güvenlik içinde bulunmasına ne kadar önem verdiğimizi anlatabildiğimi ümit eder ve içinde bulunduğumuz mücadeleye gösterilen iyi niyetli ilginin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk milletince heyecan ve sevinçle karşılandığını size bildirmekle şeref kazanırım.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal[1597]

21 Haziran 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Ankara'da bir gün misafir kalıp İstanbul'a avdet eden Yüzbaşı Labonne, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Mustafa İsmet (İnönü) ile mülakat yapmıştır. *Yüzbaşı, Ereğli ve Zonguldak'a yönelik dört-beş bin kişilik bir yığınak görmüş. Ereğli'de maden sahibi olan Heslouin'in önerileri geri çevrilmiş. Ankara'da ona bir İtalyan temsilcisinin San Remo'dan Ankara'ya gelip üç gün kaldığını, yakında başka bir İtalyan temsilcisinin geleceğini, Bolşeviklerden 30 bin tüfek, cephane, 77'lik 4 batarya ve 4 tank alındığını, Azerbaycan'daki Bolşeviklerden yardım almak konusunda tereddüt edildiğini, Faysal'la ilişkilerin eskisi denli yakın olmadığını, Mısır'dan son bir ayda Mudanya üzerinden 10 bin Osmanlı tutsağının geldiğini anlatmışlar*.[1598]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Ermeniler üzerine karargîr askerî harekat, Ankara'ya gelmekte olan Sovyet Rus heyetiyle mülakat sonrasına tehir edilmiştir:

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Vekiller Heyetinde Çiçerin'in mektubu tetkik olunmuş ve 23 Haziran 36 tarihinde tarafımızdan hareket yapılması musammem bulunduğu hakkındaki telgrafnamei devletlerine de ıttıla hasıl olmuştur.

Vekiller Heyeti tarafımızdan tasmim olunan hareketin katiyyen tehir olunmasına ve evvel emirde yolda bulunduğu ihbar olunan Bolşevik Heyeti ile temas edilmesine karar verilmiştir.

Çiçerin'e yazılan telgraf sureti zeylen bildirildi. Bu telgrafnameyi aldığınızı ve tamamen anlaşıldığını lütfen bildirmenizi rica ederim.[1599]

Anlaşıldığına göre Sovyet Rusya, Ermenistan lehine manevra yapmaktadır. Mondros Mütarekesinin açık tuttuğu Nahcivan Şahtahtı yolu, Sovyet Rusya'nın müdahalesiyle kapatılıyor. Çiçerin'le 12 Ağustos'ta görüşecek olan Moskova'daki TBMM heyeti, Ankara'ya göndereceği 18 Ağustos 1920 tarihli muhtırada meseleyle alakadar şu cümleleri yazacaktır:

[..] Ermenilerin ahali-i İslamiyeye karşı olan mukatelelerinin durdurulmasını ve müştereken ve yahut münferiden Şahtahtı'nı ve Sarıkamış meselelerini halletmekliğimize müsaade etmelerini ve iki ay evvel Bolşevik kıtaatıyla temas etmek ve Ermenilerin her tarafdan ahali-i İslamiyeye karşı temadi eden fenalıklarını

[1597] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 230-231. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1598] *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 45, s. 52; c. 93, s. 147; Aktaran: : Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 101-102.

[1599] *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 354-355.

men maksadıyla ordumuzu ihzar ve harekete müheyya bulundururken kendilerinin beyanına atfen aldığımız mektup üzerine tatil-i harekât eylediğimizi ve Ermeniler ise bilakis bundan bil-istifade tecavüz ve tasalludlarını tezyid ve teşdid ettiklerini ve nihayet yolu açmak şöyle dursun mütarekeden beri açık bulunan yegâne tarik-i muvasalayı da [*Nahcivan Şahtahtı yolu*] bu sefer Rusya'nın muvafakatiyle sedd ve bend eylediklerini tekrar ederek bu babda bir cevab-ı kati taleb ederek Ermeni hükümetini bizim tecavüz-i muhtemelemiz ile tehdid edeceklerini ve yeni yol açmak üzere her türlü teşebbüsata tevessül eyleyeceklerini ve bize de mutlaka her ne şekilde olursa olsun müşterek hareket için birkaç güne kadar bir cevab vereceklerini söyledi. [..][1600]

22 Haziran 1920. *Narkomindel* (Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiserliği), Politbüro'ya muhtıra gönderdi: *"Bizim Bakû'yu almamız" petrol rezervleri için birbirleriyle savaşan Batılı güçler üzerinde şok etkisi yarattı*.[1601]

22 Haziran tarihli İstanbul'dan bir İngiliz bildirisine göre [İtalyan hususî ve gayr-ı resmî mümessil Profesör Vincenzo] *Fago, önemli Türk Bolşevik Mustafa Suphi'nin arkadaşıdır*.[1602]

23 Haziran 1920. Kâzım Karabekir, *Azerbaycan Hükümeti Harbiye Komiserliğine* özel kuryeyle mektub gönderdi. *Ermenilerin saldırılarına karşı ortak bir hareket önermektedir*.[1603]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Kemal'in Yeni Planı: Yunanlılara Saldırı Bekleniyor" serlevhalı haberinde *Türk kamuoyunda Milliyetçilere yönelik bir sempatinin söz konusu olduğunu vurgulamak suretiyle barış antlaşmasının maddeleri değiştirilmediği müddetçe bu sempatik bakış açısının da değişmeyeceğini belirtiyor*. "The Times", ehemmiyeti haiz bir biçimde milliyetçileri tasnif etmektedir. Şöyle ki *haberin bir sonraki paragrafında masaya Azerbaycan gelişmeleri yatırılmış, Bakü'den İstanbul'a ulaşan bazı yetkililerden alınan istihbarat bilgileri değerlendirilmişti. Buna göre Azeri politik söylemlerinde birçok ters akım olmasına rağmen, Bakü'deki orijinal devrim Sovyet taraftarı unsurlarca yapılmış, adı geçen bu unsurlara Türk Milliyetçileri tarafından destek verilmiştir*. *Bu Milliyetçilerin bir kısmı, Mustafa Kemal fraksiyonuna bağlı olup, Bolşeviklerle işbirliği halinde*ler. *Azerbaycan'ın Türkiye'ye bağlanması umudunu taşıyan Türk Milliyetçilerinin "Turanist" kolu ise Bakü'de ortaya çıkan Rusya tarafından yeniden ilhak durumuna ilişkin niyet ve tasarılar karşısında alt üst olup, hayal kırıklığına uğramışlardır*. *Azerbaycan Türklerinin önemli bir bölümü şu anda Türkleri suçluyor, onları kendilerini satmakla itham ediyorlar*.[1604]

Bekir Sami Bey'den G. V. Çiçerin'e

23 Haziran 1920

3 Haziran tarihli, Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına hitaben yazılmış mektubunuzun alındığını bildirmekle şeref duyuyorum. Büyük Millet Meclisi, mektubunuzda bildirdiğiniz hususları memnunlukla öğrenmiş bulunuyor. Aşağıdaki hususları derhal Meclis adına size bildiriyoruz:

1- Türkiye Millî Hükümeti, Sovyet Cumhuriyeti'nin, Ermenistan ile İran arasındaki sınırlarımızın saptanması önerisini son derece olumlu karşılamıştır. Hiçbir saldırgan amacımız olmadığı gibi, emperyalist yayılma amaçlarımız da yoktur ve kesinlikle düşünülmemektedir; adalet ve eşitlik ilkelerine dayanacak bir aracılık, tarafımızdan da alınan ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce uygulanmaya başlanmış olan kararlara ve ilkelere

[1600] *ATASE Arşivi*, İSH. Kutu No. 912. Kutu No. 17. Belge No. 17-1. 17-2. 17-3. 1 7-4, 17-5. 17-6. Umur-ı Hariciye Vekili Bekir Sami'den Büyük Millet Meclisi Kuvve-i İcraiye Riyasetine 18 Ağustos 1920 tarihli muhtıra; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komunistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 178.

[1601] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105.

[1602] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220. "Suphi daha sonra, 1921 yılı başında, çok kuşku uyandırıcı koşullarda yok olmuştur (ya da büyük bir olasılıkla, Kemalistler tarafından ortadan kaldırılmıştır)."

[1603] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.

[1604] The Times, 23 June 1920, *Turks Draw Off From Ismid; Kemal's New Plan; Attacks on Greeks Expected,* p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 347.

tamamen uymaktadır. Bizler, belirli sınırlar dahilinde, Ermeni Hükümeti'ni tanımamıza dayanak olan Brest-Litovsk Barış Anlaşması ile Batum Anlaşmasının imzalanmasından beri eşitlik ve adalet ilkelerini uyguladık. Bu hükümetle yukarıda sözü geçen anlaşmalarla, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini sürdürmek ve bunları korumak istediğimizi taahhüt etmiş bulunmaktayız.

Türkiye Millî Hükümeti, Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile yapılacak dostluk anlaşmasına gereken önemi vererek, diplomatik ilişkilerimizin belirlenmesi ve iki ülke arasında, gelecekteki ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla, Büyük Millet Meclisi'nce oluşturulan komisyona başkanlık yapmak ve sizden gelecek cevabı beklemeden, Moskova'ya gitmek görevi bana verildi. Ancak komşularımız olan Ermenilerin bütün ulaşım yollarını kesmeleri nedeniyle bizler, 1 aya yakın bir zamandan beri Erzurum'da mahsur kalmış bulunmaktayız.

2- İtilâf ajanlarına karşı batı illerimizde yoğun çatışmalar nedeniyle Türkiye'nin içinde bulunduğu ve gittikçe ağırlaşan durumu yüzünden, endişe ve huzursuzluk içinde bulunan heyetimiz, Moskova'ya bir an önce varıp, gereken görüşmelere başlamakla bahtiyar olacaktır; bu amaçla Rusya Sovyet Hükümeti'nden, Ermeni Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunarak, heyetimizin en kısa zamanda Ermenistan'dan serbestçe geçebilmesi için gereken iznin alınmasını önemle rica ederiz.

Türk Millî Hükümeti, varlığımızın ve millî bağımsızlığımızın korunması için İtilâf ajanlarına karşı giriştiğimiz mücadeleyi sürdürürken, aynı mücadeleyi sürdüren Sovyet Rusya'nın da temsilcilerini ülkemize göndermesinden ve bu temsilcileri burada kabul etmekten son derece memnun kalacaktır. Biz, aynı zamanda dünyaya yayılmak ve Doğu'nun tüm özgür halklarını boyunduruk altına almak hevesinde olan batılı kapitalistlere karşı, bu amaçlarına engel olmak için çarpışıyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi eşit olmayan kuvvetlerle giriştiği ve sonucuna hem kendi hayatı hem de ezilen halkların ortak davası bağlı olan bu savaşta, büyük Rusya Sovyet Cumhuriyeti tarafından her yönden destekleneceğini umuyor. Çünkü bu ülke kendisinin, ezilenlerin kurtarıcısı ve kapitalistlerle emperyalistlerin amansız düşmanı olduğunu açıkça ilan etmiştir.

Sayın Rusya Halk Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri, izninizle sözlerime son verirken, Büyük Millet Meclisi'nin minnettarlığını, Sovyet Cumhuriyeti'nin bize göstermiş olduğu iyi niyet ve ilgiye olan şükran borcumuzu tüm Türkiye halkı adına şahsınız aracılığıyla iletir ve Türk Milleti adına büyük ve yüce Rus milletine zulmün her türlüsüne karşı giriştiği dev mücadelesinde içtenlikle başarılar dileğinde bulunduğumuzu ve teşekkürlerimizi iletmenizi dilerim.[1605]

24 Haziran 1920. Kâzım Karabekir, 11'inci Kızılordu Kumandanı Levandovski'ye özel kuryeyle mektub gönderdi. *Karabekir, İngilizlerin maşası olan Osmanlı subaylarıyla hiç bir ilgisi olmadığını yaz*ıyor *ve iki ordunun bir an önce birleşmesi için 11'inci Kızılordu'nun Zengizor'u, Türk birliklerinin de Nahcivan'ı işgal etmelerini öneri*yor.[1606]

Karabekir, Halil'e (Kut) özel kuryeyle mektub gönderdi. *İran ve Hindistan devrimlerinden önce en önemli işin Türk-Sovyet yolunun açılması olduğunu yazan Karabekir, bu yolun yine Türkler tarafından kapatılması sonucu Sovyetlerde doğabilecek kuşkuları gidermesini Halil Paşa'dan iste*mektedir.[1607] Karabekir: *"Bugün her işten ve her girişimden önce, milletimize Doğu'da Bolşeviklik ve müslümanlık yolunu açmalıdır. Para, silâh ve cephane ihtiyacımızı bilmektesiniz. Anavatana çabuk bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden çok başkalarının yararına olur. Ne yapıp yaparak aramızdaki engelin kırılmasını ve bize Doğu yolunun açılmasını sağlayınız. Bu engel, yazık ki, en esaslı olarak yine kendi asker ve subaylarımızın başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşeviklere karşı savaşmalarıyla meydana gelmiştir. Bütün çabalarımıza ve isteklerimize aykırı düşen bu üzücü olaylardan dolayı, Bolşevikler katında hakkımızda kuşku ve duraksama doğmamasını sağlamak ve kendileriyle bir gün*

[1605] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 232-233. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1606] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.
[1607] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.

önce birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve gücünüzü kullanmanızı milletimizin varlık ve kalımı adına yalvarırım Paşam".[1608]

The Times gazetesi "Kızıllar 15.000 Azerbaycan Türkü'nü Katletti: Şehir Yağmalanıyor; Bakü Devriminin Akıbeti" nam haber neşretti: *Kızıl Ordu'nun şiddet içerikli davranışları nedeniyle Azerbaycan'da durum son derece kritik bir hale geldi. Bakü ve Gence'den (Elizabetpol) Batum'a ulaşan göçmenlerin ifadeleri*ne *göre Bakü'ye giren ilk Rus birliği iyi tavırlar sergilemiş olmasına rağmen sonrakiler için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Azerbaycan yerel birlikleri tedricen silahsızlandırılmış,* Sovyet *Fevkalade Komisyon radikal işlere koyulmakta gecikmemiştir*. *Durum o kadar kötü bir hal almıştı ki; önceleri Kızılları destekleyen İttihad (Liberal) ve Gummet (Sosyalist) Partileri dahi gelinen noktada şikâyete başlamışlardır*. *Gence'de yerel polisin silahsızlandırılmaya çalışılması nedeniyle başlayan olaylar daha sonra kritik bir hale gelmiş, şehir Bolşevik birliklerinde bombalanmıştır*. *Bölgede 15.000 Müslüman katledildiğinden bahsediliyor. Yaşanan katliam sonucunda Azerbaycan Türkleri birçok yerde Kızıllara karşı ayaklanmışlar, bu esnada başta Sultanov ve Rahmanov olmak üzere bölgedeki Azeri liderler Kızıllar tarafından tutuklanıp, Fevkalade Komisyon'a teslim edilmişlerdir*. *Adı geçen gelişmeler karşısında Azerbaycan Türklerinin, Türk Milliyetçilerine karşı duyduğu kızgınlığı/dargınlığı giderek arttı. Mustafa Kemal Kızıllardan aldığı destek sözü karşılığında Azerbaycan Türklerini onlara (Kızıllara) sattı*.[1609]

25 Haziran 1920. TBMM Reisi Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud'un (Soydan) 18 Mart 1933 tarihinde yazacağı tefrikasından: *Bazı vatandaşların kafalarını Yeşil Ordular, Kızıl Ordular işgal ediyor. Bir çok kimseler ufuklarında bu orduların piştarlarını görmek için hayal gözlerini Şark'a dikmiş, mütemadiyen bekliyorlar!*[1610]

Kâzım Karabekir, Bakü'den gelen sahih fakat Bolşevik Rusya aleyhtarı istihbarat raporlarını gizlemekte, bu nevi istihbarat kaynaklarını tutuklamaktaydı:

> Son derece çaresiz bir şekilde Moskova'dan heber beklendiği o günlerde Rusya'dan, Azerbaycan'dan gelen Bolşevizm hakkındaki olumsuz istihbaratlara da inanılmamaktadır. Karabekir, aşağıdaki belgede görüleceği üzere, Sovyet aleyhtarı malumatları verenler hakkında tevkif emri verecek kadar Bolşeviklerle ittifaktan yanadır. Müsavat hükümetinin Bakü Polis müdürü Manastırlı Bahaeddin Efendi'den Celil Bey'e 1920'nin Haziran sonunda yazılan mektupta Bahaeddin Efendi "Bolşevikler bizi aldattı" diyor.
>
> Şark Cephesi/36/6/25
> Büyük Millet Meclisi Riyasetine,
>
> 1- Sabık Azarbaycan Müsavat kabinesi zamanında Bakü'de polis müdürlüğü yapmış olan ve elyevm Azerbaycan'ın Bolşevikler aleyhindeki İngiliz siyaset ve icraatına alet olanlardan biri bulunduğu yazdıklarından anlaşılan Manastırlı Bahaeddin Efendi'nin Nahcivan kumandanına yazdığı mektubun sureti aşağıdaki ikinci maddede aynen arz edilmiştir. Mumaileyhin siyaset-i ahiremize [son zamanlardaki siyesetimize] muhalif olan propagandasına nihayet verilmek için imkanın ilk müsaadesinde tevkif ve karakola gönderilmesinin emr edildiği maruzdur.
>
> 2- Bahaeddin Efendi'nin mektubunun suretidir:
>
> Muhterem kardeşim, Celil Bey:
> Melfuf raporu gönderiyorum. Azarbaycan ahvalini müsveddeye yazdığım şeylerin en sıhhi cemmi olduğuna itimad edeceğini zan ediyorum. Büyük Han Bakü'dedir bizimle beraber gelmesini teklif etmiştim. Çok para lazım dedi idi. ... temin etmeği deruhde ile çaresini bulacağımızı söyledim. Merasim ve müşkilat

[1608] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 759-760.

[1609] The Times, 24 June 1920, *Reds Massacre 15.000 Tartars; Sacking a City; Secuel to Bakü Revolution*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 352.

[1610] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 11.

yüzünden çıkamıyacağını ve cesaret demeyeceğini söyledi. On birinci fırka tarafına Bolşevik Rusya hükümetine aid evrak-ı mühimme ile gelen, biri topçu biri piyade iki zabit arkadaşımız Bakü'den geçmişler. Mamafih bu zabitlerin de Bakü'de tevkif edilmiş olduklarını zannediyorum. Bazı Müslüman mevkufların da diğer mevkufin ile Narkin adasına nakil ve hapsi bir (şifre) sevk edildikleri zan olunur. Bundan başka vaziyetin fevkaladeliğine göre buradan ayrılmayacağım.

Bolşevikler bizi ... aldattı. Ve katiyyen Anadolu'ya muavenet fikirleri yokdu. Bir zabitan bile bu yolda bahisler etdikçe Rus zabıtanı bize (şifre) hayret ediyor. Biz sabık Rusya hududlarına kadar gideceğiz diyorlardı. Harbden bıkan askerlerimizi de esasen aç Rusya'ya Azarbayacan'da bol ... ve servet propagandalarıyla ikna eylemişlerdir. Fakat her halde eski hududlara kadar işgalden sonra köylerine ve evlerine dönüb kadınlara evlenebilecekleri teminatıyla getirmeye razı edebilmişlerdir.

Bu şerait dahilinde Bolşevikler maazallah gelirlerse Nahcivan'dan eser kalmaz. Anadolu'nun da Bolşevizm felaketine maruz kaldığı, Bolşevizm programları pek parlak, pek insani fakat ameliyyatda [tecrübede] o kadar muzarrır olan ... serahaten bir Bolşevizmi takib edemiyorlardı. İrani'de İngilizlerden almış fakat Rus Sovyeti'ne ... edüb İran'ın Azrak ve Şarkı'nda istifadeden başka bir emelleri yokdur. Şimdilik selam ve hürmetle gözlerinden öperim.

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir/36/6/26[1611]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesinde *İngiltere ve Sovyet Rusya arasında yaşanan rekabetten bahsedilerek, Batı Anadolu üzerinden M. Kemal Paşa'ya karşı başlatılan İngiliz destekli Yunan saldırılarının ilk amacının asıl düşman olan Lenin'e karşı yapıldığına dikkat çekiliyor. Buna göre Bolşevikler Türklere askeri yardımda bulunmadan önce yenilgiye uğratılamazlarsa, İngiltere kendisini İran, Afganistan, Suriye ve Mısır'da çok zor durumda bulacaktır*.[1612]

26 Haziran 1920. Şark Cephesi Kumandanı Karabekir, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e muaccel rapor gönderdi. *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya esir düşen ve Bakü-Batum yoluyla Trabzon'a gelen iki subay* Rıfat ve Osman beyler, 19 Haziran'da Bakü'den mufarakat etmişlerdir. 27 Nisan'da Bakü'yü işgal eden Kızıl Ordunun buradaki faaliyetlerine şahid olmuşlardır. İşte, mezkûr rapor, mezkûr subayların müşahedelerine müsteniddir. Bolşevikler, İslâm akaid derslerini mekteb müfredatından kaldırmışlardır. Azerbaycan ahalisinin %95'i, Bolşeviklerin Bakü'ye girişini nefretle karşılamaktadır:

Rıfat ve Osman Efendilerin Mektubu

Aceledir/36/6/29/ Şark Karargahı
Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Bakü-Batum yollarıyla Trabzon'a esaretten gelen iki zabitimizin verdiği malumat aynen ber-vech-i atidir. Bu malumat meyanında Bakü'de Mustafa Subhi Efendi isminde bir zatın Bolşeviklerin en ziyade itimatlarını kazandığı, Türkiye Bolşevik umuruyla iştigal ettirildikleri bildirilmekde ve fakat Bahaeddin Şakir Bey'in bu zat hakkında ahlaksız ve maceraperest i'timada gayri layık gibi bazı ithamatda bulunduğu ve Türkiye'ye gelmek isterse sokulmaması tavsiyesinin olduğu ilave edilmekdedir. Vaktiyle memleketin bazı namuslu evladını da kullandığım bildiğim Bahaeddin Şakir Bey'in bu ithamatı doğru ve makbul telakki edilemeyeceği cihetle Mustafa Suphi Efendi'nin maksadı menafi'mize mütevakıftır [amaçları çıkarlarımıza uygundur) ve (şifre) vazifeyi hamil olması ihtimali varid-i hasr [akla gelen] olmuşdur. Mumaileyh zat-ı samiyelerine malum ise lütfen işar buyrulmasını istirham ederim.

Suret
Esaretten avdet eden Alay 92'den mülazım-ı evvel Rıfat ve Alay 85'ten mülazım-ı sani Osman Efendiler Trabzon'a geldiler. Bunlar 19 Haziran'da Bakü'den trenle hareketle yirmibeş Haziran'da Trabzon'a gelmişlerdir. Rıfat Efendi 20 Nisan'da, Osman Efendi de 15 Mayıs'da Bakü'ye vasıl olmuşdur. Bakü'ye kadar

[1611] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 113.
[1612] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151-152.

geçen seyahatlerinde şayan-ı arz bir şey müşahade edememişlerdir. Rıfat Efendi Onbirinci Bolşevik ordusundan üç gün sonra Bakü'ye dahil olmuşdur. Binaenaleyh Bolşeviklerin Azarbaycan'da vuku'a getirdikleri bütün halata [hallere) şahid olmuşdur. Mumaileyh gayet sahih ve ekserisi meşhudatına [gözle görmek] itina etmek üzere zirdeki malumatı vermektedir.

Azarbaycan'ın idare-i hazırası:
(1)- Hükümet-i Azarbaycan Bolşevikler elindedir. Mühim makamlar Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmektedir. Müslümanlar tali memuriyetlerde istihdam olunuyorlar.

(2)- Onbirinci Ordu'nun bugünkü kuvveti onsekiz yirmibin tahmin edilmekdedir. Bu orduda iki Kazak Tatar alayı vardır. Diğerleri Rusdur. Onbirinci ordunun bidayetindeki mevcudu otuzbeşbin kadar idi. Bu ordunun da bir kısım kuvveti Lehistan cephesine sevk edilmişdir. Avdetlerinde onbirinci ordu Bakü Gence mıntıkasında bulunmakda imiş. Son zamanlarda Karabağ'da Nuri Paşa alayına sevkiyat yapılmıştır. Bu ordunun efradı Bakü anbarlarında bulunan İtalya'dan getirtilmiş elbiselerle yeniden ilbas edilmiştir. Bolşevikler Azerbaycan'ın teşkilat-ı (askeriyesi) Rus teşkilatına nazaran tadil eylemişlerdir. Gönüllü teşkilatını (lağv etmişlerdir). Azarbaycan kıtatının silahlarını toplamak istemişlerdir. Bolşevikler bila-kaydü şart Bakü'ye girmiş olduklarından programlarını tamamıyla tatbike koymuşlar ve Bolşevikler de dine karşı mülahazasına makarri [merkezi] mekteblerden akaid dersinin [Dinin temel hüküm ve prensiplerini anlatan kaide ve düsturlar] kaldırılması ve Bolşeviklere muhalefete sevke başlamışlardır. Halkın bu temayülatından istifade eden Nuri Paşa Gence havalisinde Bolşeviklere misl-i kıtam eylemiş ve bu hal tarafeyn arasında bir hafta devam eden müsademenin vukuatı intac eylemişdir. Onüçbin Bolşevikten yedi sekiz bin Bolşevik maktül düşmüştür. Bolşevik[ler]in tarafını iltizam eden Ermeniler bu vaziyetten istifade ederek bir çok İslam öldürmüşler ve Gence İslam bağlarını ve bir çok İslam evlerini tahrib eylemişlerdir. Bu tahribatı Rıfat Efendi rey-el-ayn [kendi gözüyle görerek] müşahade eylemişdir.

(3)- Bolşevikler Bakü'den otuzbeş milyon pod gaz yağı ve külliyatlı şeker ve pirinç Moskova'ya göndermişlerdir. Bunlara mukabil Bakü'ye getireceklerini vaad eyledikleri buğdaydan şimdiye kadar on yedi vagon buğday ancak getirmişlerdir. Bakü'de hayat pek pahalılaşmıştır.

(4)- Azerbaycan ahalisinin yüzde doksan beşi Bolşeviklerin memleketlerine girmelerinden mütenefirdirler. Türkiye'ye, Türklere itimatları pek büyükdür. Bütün i'tikadları Anadolu'ya, Millet Meclisinedir. Hatta Bolşeviklerin bu kadar suhuletle ve bilakaydü şart girmelerine bu hissiyatın pek büyük dahli olmuşdur. Halil Paşa'nın Azarbaycan hududuna yaklaşan Bolşevikleri iltizam eylediğini gören halk Bolşeviklere hududlarını açmışlardır.

(5)- Gence hadisesinden sonra Bolşevikler Türk zabitlerine emniyet etmemeye başlamışlardır. Azerbaycan kıtaatında hizmette bulunan Türk zabitleri çıkarılmıştır. Esaretten avdet eden yirmiüç zabit ve yüz elli kadar nefer Bakü'de beklemekdedir. Zabitler meyanında erkan-ı harb kaymakamı Nuri, mümtaz kaymakamı Ziya Beyler bulunmaktadır. Ve zabitler bil-a taraf bir vaz' almışlardır. Türkiye'ye geçmek için uğraşıyorlarsa da hareketleri işkal ve teşvik olmakta imiş. Baha Sait Bey de bir aydan beri Bolşevikler tarafından tevkif edilmişdir.

(6)- Bakü'de Mustafa Subhi isminde bir Osmanlı Türkü (Lenin) tarafından Şark ihtilal Komitesine reis tayin edilmiştir. Bu zat bütün ruhuyla Bolşevik idealine merbut imiş. Subhi Bey Türkiye'de Bolşevik ihtilali vücuda getirmek üzere Anadolu'da çalışacak bir komünist komitesi teşkil etmişdir. Esaretten avdet eden zabitanın da bu fırkaya iltihakı içün uğraşmakda imiş. Mamafi zabitan Türkiye'ye avdetlerini tercih etmekde imişler. Subhi namındaki bu şahıs hakkında Bahaeddin Şakir'in her nasılsa Rus Sovyet hükümetinin emniyetini kazanmış olan Subhi Bey'in pek namussuz ahlaksız bir şahsiyet olduğunu memlekete gelecek olursa sokulmaması[nı] bildirmiştir.

(7)- Azerbaycan'da Gürcüler ve Ermeniler Şusa tarafından İran hududu üzerinde yedi sekiz İslam köyünü yakmışlardır. Gürcistan'la Azerbaycan arasında trenler işlemektedir. Ermenistan ahvaline dair pek ziyade malumatı yokdur. Yalnız Ermenistan dahilinde Bolşevik ve Menşevikler arasında müsademe olduğunu işitmişlerdir. 22 Haziran'da Yazı(?) istasyonuna muvasalatlarında Gökçegöl şark mıntıkası istikametinde Z v a l .... Nef...(?) kadar devam eden top sesleri işitmişlerdir. Bu top sesleri Bolşevik Ermenilerle Taşnak Ermeniler

arasında vuku bulan müsademelerden vuku bulduğunu istasyonlardaki yerliler ve Bolşevikler [haber] vermişlerdir.

(8)- Gürcistan'da da Bolşevik faaliyet olduğunu işitmişlerdir. Gürcistan Batum hududuna mühim askeri nakliyatı olduklarını görmüşlerdir. Gürcistanla bolşevikler arasında muharebe olmamaktadır.

(9)- Azerbaycan'da 20 ve 25 Mayıs sıralarında Kamil ve Celal isminde iki Türk zabit görmüşlerdir. Bunların taraf-ı samilerinde Halil Paşa'ya mazruf getirdiklerini öğrenmişler bu zabitlerin avdet eylediklerini ve harekat gününe kadar Halil Paşa Doktor Fuat Beylerin Bakü'ye avdet etmemiş olduklarını ifade ettikleri maruzdur.

Numerosu 144 dür / 2 Temmuz 36
Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir[1613]

Harekat-ı Milliyeci *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydından: *Ağızdan ağıza da azarbeycanlılar ile Bolşeviklerin arası açıldığı ve Rus Bolşeviklerinin İslâm ittihat ordularını bozdukları ve onbin'i mütecaviz İslâmın öldürüldüğü şayiası dolaşıyor*.[1614]

Fransa Paris'de münteşir *Cause Commune* mecmuası, Çiçerin'in Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu 3 Haziran 1920 tarihli mektubu neşretti.[1615]

27 Haziran 1920. Rus Komünist Partisi *Kafkas Komitesi'nin başında bulunan Grigori Kostantinoviç Orconikidze 27 Haziran'da Çiçerin'e yazdığı bir mektupta*, TBMM Hükümetine verilen resmî cevabın "Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk devletine ilhâkı kabul ettiğini" bildiren maddesinin, *Misak-ı Millî'nin kabulü anlamına gelebileceğinden ve böylece Batum sorununun açıklığa kavuşmadığından yakını*yor. *Haziran ayı içinde de Çiçerin, o sırada Tiflis'te Sovyet elçisi olarak bulunan Sergei Mironoviç Kirov'a gönderdiği bir telgrafında görüşünü savunarak söz konusu cümlenin Sovyetlerin Misak-ı Millî'yi ancak bir ilke olarak kabul ettikleri anlamına geldiğini, bunun, Batum'da bir plebisit yapılmasını destekleyecekleri demek olmadığını, bu konuda Gürcistan Hükümeti'ne güvence verebileceğini yazar*.[1616]

Izvestia gazetesinde Skaçkof imzalı bir yazı neşredildi. Skaçkof, *iki ülkenin birbirlerine olan gereksinimlerini çok iyi açıklıyor. Yazara göre kimi yoldaşlar, Türkiye'nin her an İtilaf devletlerinin yanına geçebilecek güvenilmez bir dost olduğunu söylüyorlar. Skaçkof'a göre Türkiye'nin bağlılığının güvencesi İtilaf devletlerinin ona kabul ettirmek istedikleri ve onu tümüyle parçalayacak olan barış antlaşması*dır. *Sovyetler ona mücadelesinde tek yardımcı*dır. *Kölelik ve bölünme tehlikesi kalkmadıkça Türkiye Sovyetler'in en güvenilir dostu olacak*tır. *Sözü edilen yoldaşlar bu mantığı kabul etmekle birlikte İtilaf, siyasetini değiştirdiği takdirde, örneğin onu bölmekten vazgeçip İstanbul'u vermeye razı olduğu takdirde Türkleri kandırıp, hatta Sovyetler'e karşı kullanabileceklerini söylüyorlar. Fakat yazara göre böyle bir olasılık yoktur, çünkü uluslararası kapitalizm Türkiye'yi yağmalamayı kafaya koymuştur. Onların başını çeken İngiltere, öbür emperyalist ülkeleri çok ustalıkla bu yola sokmuş bulunuyor*.[1617]

28 Haziran 1920. Sovyet Rusya, *Mustafa Kemal Hükümet*ine silâh ve altın yardımı yapmaya karar verdi. Resmî vesikada, Mustafa Kemal'e *yardım etmelerinin Doğu'ya yönelik politikalarında kendilerine büyük bir fayda sağlayacağı* belirtildi.[1618]

1613 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 115-118.
1614 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 10.
1615 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 249-250.
1616 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 147.
1617 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 312.
1618 *RGASPİ*, 159-2-57-2; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 92.

> Sovyet belgelerinde Politbüronun kararları gereğince Türkiye'ye yapılacak olan yardıma hemen başlanılması gerektiği aksi takdirde Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini (Bolşevikleri) "yalancı ve boşboğaz" olarak değerlendireceği ifade edilmektedir. Kendi kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle az miktarda da olsa yardım yapılması gerektiği çünkü söz konusu yardımın manevi değerinin büyük bir önem arz edeceği dile getirilmektedir. Ayrıca Doğu'da yapacakları harcamaların Batı'daki mücadelelerine olumlu yansıyacağını ve bu durumun prestijlerini arttıracağını düşünmektedirler. Söz konusu belgenin devamında Politbüronun kararlarına rağmen Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan silah ve cephanenin hala alınamadığı, verilen söz ve vaatlerin yerine getirilmediği hususuna dikkat çekilmektedir. Böyle bir politikanın da kendilerini gözden düşüreceğini ve otoritelerini sarsacağını belirtmektedirler.[1619]

TBMM Hükümeti kuryesi Mülazım İbrahim Efendi, Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıktı. Heybesindeki evrakın serencamı şöyledir:

> Moskova'daki görüşmeleri 20 gün sonra öğrenen Ankara, silah ve para yardımı haberleri yanı sıra Sovyetlerin Ermeni harekâtına karşı olduklarını ve arabuluculuk yapmak istediklerini de öğrenir. Ayrıca bu görüşmelerin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından yürütülmesi büyük bir endişe yaratır. Ve ortaya çıkan bu duruma karşı üç önlem alınır.
>
> İlk olarak Mustafa Kemal Çiçerin'e bir cevap yazarak, arabuluculuk önerisini kabul ettiklerini bildirir. Aynı zamanda herhalde Mustafa Kemal'den talimat almış olan Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanı olarak Çiçerin'e aynı doğrultuda bir mektup yazar. İkinci olarak Karabekir'e Ermenistan harekâtını durdurması emri verilir. Üçüncü olarak da Talât, Cemal ve Enver Paşaların hiçbir yetkileri olmadığı ve Halil ve Nuri Paşalara verilmiş olan yetkilerin de sona ermiş olduğu ve bunların yetkilerinin ancak yaptıkları işler hakkında verecekleri bir rapordan sonra uzatılabileceği bildirilir. Bu mektup ve talimatları yüklenen teğmen İbrahim Efendi bir kez daha 28 Haziran'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıkar.[1620]

Bekir Sami (Kunduh) heyeti, Karaköse'ye muvasalat etti.[1621]

Japonya'nın Paris Sefiri, Japonya Haricine Nazırına rapor gönderdi: *Enver Paşa şu anda Kafkasya'da bulunmaktadır ve çok yakında Mezopotamya ihtilali için Irak ve Arabistan'a hareket edecektir*.[1622]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İstanbul'daki "Daily Express" muhabirine göre, Anadolu milliyetçileri Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla müttefiklerle barış antlaşması imzalamaya hazırd*ır.[1623]

İspanyol *La Epoca* gazetesi: *Milliyetçilere ait üç uzun menzilli top, üç askeri birlik, 210 mitralyöz, tüfekler, mühimmat, 70 vagonlu bir tren ve sayısız esirin Yunan ordusunun eline geçmişti*r. *Yunan tarafı, savaş dışı 10 memur (biri kaptan) ve 20 asker kaybetmiş ve yüzlerce yaralı vermiştir. Buna karşılık sadece Türk ordusu tarafından savunulan bir köprüde 50 Türk askeri ölü bulunmuştu*r.[1624]

29 Haziran 1920. Lloyd George Kabinesi, iktisadî andlaşmaya karşılık *İngiliz nüfuz alanı saydığı yerlerde (Küçük Asya, Afganistan, İran, Hindistan), Rusya'nın faaliyetten kaçınmasını; dolayısıyla da Ankara Hükümetini desteklememesini* istemişti. Sovyet Rus murahhas heyeti Krassin, Lloyd George Kabinesine nota verd: *İngiltere, iki ülke arasındaki sürtüşme noktalarını ve özellikle de Uzak ve Yakın Doğu'daki düşmanca faaliyetleri derhal ortadan kaldırmağı istiyorsa, Sovyet Hükümeti de barışçı ilişkiler kurulması amacına yönelik resmî görüşmeler yoluyla olmak şartıyla, bu isteği kabul etmeğe hazırdır*. *Sovyet*

1619 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 145.

1620 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 149.

1621 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 149.

1622 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

1623 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 179.

1624 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.

Hükümeti, dış politikasını yeniden düzenleyece[k] ve İngiltere'ye karşı yönelmiş herhangi bir düşmanca faaliyetten özellikle uzak duraca[ktır].[1625]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Yunan kuvvetlerinin Alaşehir'deki düşman birliklerine karşı saldırısı önceki akşam başarılı bir şekilde sona ermiştir. Alaşehir'i savunan Türk ordusunun 13. bölüğü geri çekilmeleri sırasında tamamen yok edilmiştir. Bu bölüğün kumandanı Akif Bey* [Alaşehir 23'üncü Fırka ve Kumandanı Yarbay Aşir Bey (ÖFA notu)]*, ordusu mağlup olmadan yarım saat önce kaçabilmiştir. Düşman ordusunun ölü, yaralı ve esir olarak kaybı yaklaşık 8000 kişidir. Bütün savaş malzemeleri, çok miktarda erzak, lokomotif ve vagonlar Yunanlıların eline geçmiştir. Yunan kuvvetleri Alaşehir'in 10 kilometre doğusuna kadar ilerlemiştir*.[1626]

30 Haziran 1920. İngiltere Başvekili Lloyd George, sulh ve ticaret andlaşması yapılması için ön şartlarını muhtıra suretinde Sovyet Rusya murahhası Krasin'e takdim etti.[1627]

> İngiliz hükümetinin 30 Haziran 1920 tarihli notasında belirtilen ilk ve en önemli koşul, tarafların diğer tarafa yönelik herhangi bir düşmanca eylem ve yaklaşım içinde yer almaktan ve diğer tarafın kurumlarma karşı doğrudan ya da dolaylı herhangi bir resmi propaganda faaliyetinden kaçmmasıydı. Sovyet hükümeti, özellikle Asya halklarmı, İngiliz çıkarlarına veya Britanya İmparatorluğu'na karşı düşmanca eyleme sevk edecek -askeri eylem ya da propaganda anlamında- herhangi bir girişimden geri durmalıydı.[1628]

TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi İsmet, Lazistan mebusu Osman'a mektub gönderdi: *Hariciye Komiseri Çiçerin Bolşeviklerin Anadolu'daki millî harekete yardım etmek esasını kabul ettiklerini ve misal olarak Afgan harekât-ı milliyesini takviye ettiklerini beyan etmiştir*.[1629] Bu mektub ile ayrıca *Bekir Sami heyetinin gecikmesi halinde Moskova'ya gitmek üzere hazır bulunması için Lazistan milletvekili Osman Bey'e talimat verilmiştir*.[1630]

Ankara'daki TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet (İnönü), Rize'de bulunan TBMM Lazistan mebusu Osman'a şifreli bir başka telgraf gönderdi:

> İbrahim [Tali] Bey Moskova'da bulunduğu esnada Cemal Paşa ile Bahattin Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan Moskova'ya gelmişler. Ve bizim namımıza Rus Hükümetiyle müzakere edeceklerini kararın ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından verilebileceğini ifade ile Rus Sovyet erkânı ile temas etmişlerdir.
>
> Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa'ya alâkadarana bildirilmek üzere tarafımızdan berveçhiati tebligat yapılmıştır.
>
> Suret
>
> 1. Talat, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiç bir teşebbüs-ü siyasiye girişmiye selâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiç bir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyeti Vekile kararı iktizasındandır.
>
> 2. Halil ve Nuri Paşalara yeni vezaif tevdii nazar-ı mütalâaya alınmak üzere bugüne kadar ifa ettikleri vezaif hakkında birer raporun vesatat-ı devletleriyle Büyük Millet Meclisi Riyasetine surat-i irsali lâzımdır.

1625 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 154.
1626 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.
1627 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.
1628 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124.
1629 Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Koleksiyonu (İSH), kutu no: 613, gömlek no: 114; Aktaran: Erden Akbulut & Erol Ülker. (2020). *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye* içinde (s. 150). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
1630 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 149.

Alâkadarana ve Rus Sovyet Cumhuriyetine tebliğ edilmek üzere Kâzım Karabekir Paşa'ya berveçhi ati tebliğat yapılmıştır.

Suret

1. Rus Sovyet Hükümetiyle ilk temasa tarafımızdan doktor Fuat Bey şifahî talimatla gönderilmiştir. Bundan sonra 26 nisan 336 tarihli talimatımızı hamilen Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdine İbrahim Bey gönderilmiş ve mumaileyhin avdetiyle vazifeleri hitam bulmuştur.

2. Rus Sovyet Cumhuriyeti ile Büyük Millet Meclisi Namına ve selâhiyet-i fevkâlade ile müzakere ve akd-i mukaveleye mezun olarak Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyler ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ta[v]zif edilmişlerdir.

3. Büyük Millet Meclisi namına Lâzistan Mebusu Osman Bey Rus Sovyet Hükümeti nezdine ledelicap deniz tarikiyle Moskova'ya gönderilmek üzere şimdilik Rize'ye tahrik edilmiştir. Rize'de bizden emir bekleyecektir.

20 Haziran 336 İmza Mustafa Kemal[1631]

Haziran 1920. *Kızıl Ordu, ancak Haziran'da Polonya birliklerinin ilerlemesini durdurur*.[1632]

Temmuz 1920 bidayeti. TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e mektub: *Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlaksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevkii vardır. Kendisinden istifade edilmek muvafıktır*.[1633]

1 Temmuz 1920. *İngiliz Hükümeti, Sovyet Ticaret Kurulu'nun 29 Haziran tarihli notasına verdiği cevapta, iki ülke arasında ticari ve iktisadi ilişkilerin kurulabilmesi için, Sovyetlerin Asya halkları arasında İngiliz çıkarlarına karşı askeri faaliyetlere ve propagandalara katılmamasını şart koştu. Krasin bu notayı alarak Moskova'ya dönecek, 7 Temmuz'da Çiçerin, şartların kabul edildiğini İngiltere'ye bildirecektir. Bu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir*.[1634]

Moskova'da Ermeni heyeti ile yapılan görüşmeler Haziran ayı boyunca sürer. Sonunda Rusların Doğu Anadolu konusunda arabuluculuk yapması koşuluyla yolun açılması kararlaştırılır ve Şant, 1 Temmuz'da bu öneriyi Erivan'a iletir.[1635]

Bekir Sami (Kunduh) heyeti, *İran sınırını* geçmiş bulunuyor *ancak Nahcivan yolunun kapalı olduğu haberi üzerine geri döne*cekler. *Deniz yoluyla gitmekten başka yol kalmamıştır*.[1636]

İspanyol *La Epoca* ve *La Correspondencia Militar* nam gazeteler yazıyorlar: *30 Haziran tarihli Yunan resmi bildirisinde, Alaşehir Savaşı sırasında düşmana büyük zayiat verdirildiği, Gediz vadisinde 2000 ceset bulunduğu, ölü ve yaralıların yanı sıra büyük miktarda cephanenin de ele geçirildiği bildirilmiştir. Bildiride, yaralı ele geçirilen esirlerin İzmir'e gönderildiği, büyük miktarda mültecinin Alaşehir'e gelerek Yunan ordusunun korumasını talep ettiği ve Hıristiyanların olduğu kadar Müslümanların da Mustafa Kemal'in birliklerinin kurbanları olduğu ifade edilmekte*dir.[1637]

2 Temmuz 1920. Bekir Sami (Kunduh) heyeti, *Ankara'dan yola çıkışından tam iki ay sonra, 2 Temmuz'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru bir taka ile yola çık*tılar.[1638]

1631 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No. 1262.
1632 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.
1633 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 111.
1634 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 106-107.
1635 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 151.
1636 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 149-150.
1637 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314-315.
1638 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150. "Tengirşenk'e göre, Karadeniz takacıları Bolşeviklerle çalışmışlardır: *Moskova'da bizim Karadeniz takacılarından Hamit adında*

Moskova'da bulunan İttihadçı liderlerden Ahmed Cemal, 11 Haziran tarihli mektubuna zeylen yazı kaleme aldı. *Bakû kongresinden söz edilerek bunun önemi belirtiliyor*.[1639]

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Halil Paşa aracılığı ile, Mustafa Kemal'in 20 Haziran tarihli mektubuna cevap verdi; kendi kaderini kendi eliyle tayin etmek isteyen Türk halkına Sovyet Rusya'nın coşkun ve içten sempatilerini iletti, Sovyet işçi ve köylü devletinin emekçi Türk halkına kardeş elini uzattığını bildirdi. Halil Paşa, Sovyet delegeler kurulunun ilk ekibi (Upmal-Angarski) ile birlikte ve yanında 500 kilo Sovyet yardımı altınla Moskova'dan Bakû yönüne hareket etti*.[1640] *Heyette Trabzon başkonsolosu olacak olan ateşemiliter Ali Oruç Bagirov, Polakof, Mehmedof yoldaşlar da bulunmaktadır*.[1641]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e Mektubu

2 Temmuz 1920

Sayın Meclis Başkanı,

Üstün değer verdiğimiz sayın dostumuz Halil Paşa'nın Türkiye'ye dönüşünü memnunlukla fırsat sayarak, bir kez daha size, Sovyet Rusya'nın, gitgide gücünü artıran emperyalizm kurbanı, varlığını ortaya koymak ve kendi kaderini kendi eliyle tayin etmek için kahramanca mücadele eden Türk halkına coşkun ve içten sempatisini iletmek isterim.

İşçi ve köylü devleti, her türlü baskı ve zulme düşman olan Sovyet Rusya, Anadolu'da cereyan eden büyük savaşların kahramanı, emekçi Türk halkına kardeş elini uzatarak, milliyet farkı gözetmeksizin emekçi kitlelerin hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmeleri ve kendi kaderlerini belirleme ilkesinin tanınması için dayanışma içinde olduğunu belirtir. Halil Paşa'yla birlikte heyetimizdeki elçilik müsteşarının ve ardından büyükelçimizin Türkiye'ye gelmelerinin, iki hükümeti birleştiren bağları artıracağından ve Rusya ve Türkiye halklarının daha büyük refah ve üstünlük sağlayarak gelişmesine hizmet edeceğinden kuşkumuz yoktur.

En üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Meclis Başkanı.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[1642]

2 Temmuz'da *Halil* [Kut] *Paşa, Bakû'ye doğru yola çıkar. Yanında elçilik kâtibi Y. Y. Upmal – Angarski başkanlığında Sovyet heyetinin ilk ekibi, Ermenistan'la görüşmeleri yürütmekle görevli B. V. Legran,* [sabık İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez komite üyesi Doktor] *Bahattin Şakir ve Anadolu'ya ilk para yardımı olarak 125 bin altın Türk lirası karşılığı 500 kilo altın ve Çiçerin'in Mustafa Kemal'e bir mektubu vardır*.[1643]

Ankara'ya muvasalat ederek Meclis faaliyetlerini takip eden Vali Kapancızade Hamid: *[Memleketi] savunma endişesi bazılarının gözlerini, hatta kalbini Kızıl Dünya'ya çevirmişti. Emperyalist*

---

biriyle dost olduk. Hamit'in Bolşeviklerin yanında mevkii vardı. Bizim Karadeniz takacıları olsun, savaşta esir düşmüş başka Türkler olsun fırsat buldukça Çarlığa karşı savaşan Bolşeviklere hizmet etmişler. Hele takacılar, Karadeniz'in o zaman tek hâkimi geçindikleri için takacılıkla bu mücadelede epey iş görmüşler. Bolşevikler bunlara hizmetlerine göre pâyeler, ellerine kâğıtlar vermişler." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 451-452.

1639 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170. Bu yazı, 14 Ağustos'u müteakib günlerde Ankara'ya ulaştırılacaktır.

* "Upmal'ın soyadı gibi kullandığı *Angarski* sözü, (Lenin takma adının Lena ırmağından alınması gibi) Sibirya'da -Moğolistan'ın kuzeyindeki- Baykal Gölü'ne dökülen Angara ırmağından gelebileceği gibi, Ankara'daki anlamında da olabilir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 147, dipnot 143.

1640 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 108.

1641 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 270.

1642 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 234.

1643 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 151.

düşmanlardan ancak Bolşeviklerin yardımıyla kurtulunabileceği kanaati hasıl olmuştu... Kulağa hoş gelsin diye Bolşevikliğe Halkçılık adı verilmişti.[1644]

3 Temmuz 1920. Burdur mebusu İsmail Suphi Soysallıoğlu TBMM kürsüsünde beyan etti: *Bizi kurtaracak tek devlet olarak Bolşevikleri görüyoruz. Bolşeviklerle münasebatımız ne şekildedir? ... Bolşeviklerde ne raddeye kadar kuvvet gelebilir, ne vakit gelebilir? ... Bolşeviklerden ne gibi bir taahhüt almak kabildir. Onlarla devlet be devlet muahede akdetmek mi lazımdır, yoksa onların akaidini kabul etmek mi lazımdır? Bendenize söylediler ki Bakü'de Bolşeviklik ilan olunmuş, bugün Azerbaycan'da 13 milyon lira mevcuttur ... orada akça geçmez; bu parayı hükümetimiz ... pek suhuletle elde edebilir ...*[1645]

> ***Siyasî bağlam***: Mustafa Kemal, İzmit'teki ve Çamlıca'daki İngiliz-Hindî mevzilere Kuvâ-yı Milliye müfrezelerini saldırtarak Yunan'ı İzmir havalisinde tutan Milne Hattı statükosunun bozulmasına sebeb olmuştur. Boğazlar mıntıkasının emniyeti bahanesiyle Müttefikler Yunan işgal kuvvetlerine ileri harekat salahiyeti vermiştir. Fırsattan istifade, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı Paraskevopulos, emir verilmediği halde, kendi inisiyatifiyle Bursa-Uşak hattına kadar işgal etmiştir. Başvekil Venizelos hadisatı öğrenince menfî anlamda şok olmuştur. Bununla birlikte İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Paraskevopulos'un Ankara'ya harekat teklifini kat'î surette reddetmiştir.

TBMM gizli üçüncü celsesinde Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'yla ilişkileri şöyle bir hulasa ediyor. Mustafa Kemal, Bakü'yü Sovyet Rusya'ya teslim etmiş olduklarını elbette itiraf etmiyor. Güya, Azerbaycan can-ı gönülden teslim olmuş imiş:

> Efendim, Sovyet Cumhuriyetiyle ötedenberi takip ettiğimiz temasın neticesini arzedeceğim: Bu teması siyasiden evvel onların askerî harekâtı hakkında malûmat vereyim:
>
> Malûmu âliniz Rus bolşevik 11 nci ordusu Baküya gelmişti ve Azerbaycanlılar bunları hüsnü kabul etti. Ermeni ve Gürcistan hududuna temas ettiler. Biz bir an evvel bolşevik Rusları ile teması tesri etmek lüzumunu hissettik. Fakat ondan çok evvel, yani daha Erzurumda bulunduğumuz sıralarda bu husus ile iştigal edilmişti ve sureti mahsusada bazı arkadaşlarımızı memuren göndermiş idik. Fakat aylar geçti gönderdiğimiz heyetten maddî bir cevap almaya imkân bulamadık. Binaenaleyh ikinci defa olmak üzere ve bolşevik kuvvetleri Ermenilere temas etmiş bir halde iken; Bolşevik Cumhuriyetinin bize yapacağı muavenet vesaireye dair olan vaziyeti anlamak lâzım geliyordu. Yine bir heyet gönderdik. Gönderdiğimiz bu heyetin eline de benim imzam ile bir mektup verilmiştir. Bu mektup hulâsa olarak şu noktaları ihtiva ediyordu: Bir defa onların gayesini biz-nasıl görüyoruz, bunu anlattık. Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve onların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan insanların tahlisi emrinde ve bu noktai nazardan bolşevik Ruslarla tevhidi mesai harekâtını kabul ederiz ve yine demiştik ki birleşebilmemiz için siz Gürcistanı kuvvetle ve irşatla bitaraf bırakırsınız ve bizim Ermenilere karşı hareket etmemiz lâzım ise, sizin mesainize iştirak etmek ve Ermenilere karşı bu hareketi yapmak ve bundan sonra da yapacağınız bütün harekâtta size müzaharet edeceğiz. Maksadımız vatanımızda müstakil olarak yaşamaktır, her şeyden evvel gayemiz budur.
>
> Bu heyetten de uzun müddet cevap alamadık. Diğer bir heyet gönderdik, en son gönderdiğimiz heyete daha ziyade salâhiyet verilmişti. En son gönderdiğimiz heyet Erzuruma vasıl olduğu zaman, ilk heyet Moskovaya gitmiş bulunuyor ve ikinci giden heyet oradan aldığı cevâplarla Trabzona avdet etti. Şimdi getirilen cevaplan arzedeceğim; şöyle bir yerden başlıyorum: Mektubumuzu almışlar, memnun olmuşlar ve bizim hakkımızdaki düşüncelerini de gayet sarih ve kat'î bir surette bildirmişler. Müsaade buyurursanız ufak bir tahlil yapalım : Türkiye istiklâlini bir defa tabiî buluyorlar; sonra Türk arazisinin bizde kalmasını onu da muvafık görüyorlar; sonra Arabistan ve Suriyenin - hududu millî haricinde müstakil bir deylet olmasını, bunu da kabul etmişizdir ve zaten bu ilân edilmiştir.

[1644] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 356.
[1645] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 108.

Yalnız pakt nasyonalde ufak bir fark mevcuttur. O mevcut olan fark da, hududu millimizin dahilindeki muhtelif ırklara mensup ahalii islâmiyenin de reyine müracaat edilmesi meselesidir.

Biz haddi zatında gerek Suriye ve gerek Iraktaki insanların müstakil olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, nazarı tetkikten geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabiî buluyor. Meselâ Ermenistandaki insanların kendi mukadderatını kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri; Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bapta arzulan her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, iâzistan vesaire hakkında değil.

Sureti umumiyede prensip şudur ki hududu millî olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı muhtelifei islâmiye; yekdiğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir.

Binaenaleyh onların arzuları hilâfında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat'î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dahilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkeş vesair bütün bu islâm unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiç bir vakit başka bir noktai nazar yoktur; arzuyu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindarane bir vahdet vardır.

Binaenaleyh hiç şüphe etmeyiniz ki Kürt, Lâz vesaire, reyi sorulduğu zaman bu reyi vereceklerdir. Sonra meselâ şarkî Trakya meselesi var; yalnız şunu da hatıraltmak isterim ki bize bittazyik yaptırmak istedikleri şeyleri Çiçeron nazarı itibare almıştır. Çiçeron diyor ki, Trakya kendi mukadderatını kendi tayin edecektir. Bu hususstaki noktai nazarımız da cümlenizce malûmdur ve binaenaleyh bizim için içtinap edecek bir nokta yoktur. Akalliyetler hakkında da bütün dünyayı medeniyetin kabul ettiği kavanini siz de kabul ediniz diyorlar. Bu bizim için ehven bir şeydir ve biz bunu kemali memnuniyetle kabul etmişizdir.

Boğazlar meselesi için dermeyan ettikleri noktalar; Karadeniz sahilinde bulunan hükümetlerin - ki biz, Bulgar vesaire - boğazların mukadderatını halletmek bu devletlere aittir.

Kapitülasyonlar hakkında da... Hicret etmiş olanlar memleketlerine geleceklerdir. Yalnız bunu arzedeyim ki burada meselâ silâhtan vesaireden bahsolunmamıştır. Bu bizim de nazarı dikkatimizi celbeylemiştir, anlamak istedik. Fakat bu bir mektuptur fazla bir şey yazmak istememişlerdir.

Müsaade buyurursanız buna cevaben bizim yazdığımız mektubu da okuyayım da bir iki fıkra daha söyliyeyim: Cevabımızı Fransızcaya tercüme ettik, Fransızca yazdık; teehhür etmesin diye ve bundan evvel yine bu mealde Hariciye Vekâletinden bir mektup gönderilmiştir.

Bize yine oradaki murahhaslarımızın verdiği malûmatta bir Rus Sovyet heyeti murahhasasının Erzurumda bizimle görüşmek üzere yola çıktığını bildiriyordu. Vadettikleri paradan bir miktarını bizim murahhasımızla göndermek istemişler, Batumdan geldiği için İngilizlerin eline geçer diye kendi murahhaslarına vermişlerdir; şimdiye kadar gelmesi lâzım gelirdi. Gelmedi, biz gelemeyişini şu suretle tasavvur ediyoruz:

Bolşeviklere Azerbaycanda muhalifler vardı; onlar bir aksülamel yaptılar kanaatındayız. Azerbaycanda bizim kendi arkadaşlarımız vardı. O arkadaşlarımıza İngilizler dediler ki: Bolşeviklerle muharebe ediniz Türkiye bizimle anlaştı ve orada bulunan arkadaşlarımız da ellerindeki kuvveti çarptırdılar ve tabiî mağlup oldular. Mağlup olduktan sonra biz de işittik ve haber gönderdik, filân ettik... Halbuki bolşeviklerle bu muharebe başlayınca ahalii islâmiyenin katline başlanıldı. Ermeniler bundan istifade etti ve hudutlarda bulunan ahalii islâmiye de bundan istifade etti ve Olti taraflarına taarruza geçtiler. Fakat bir kaç gündür bu yanlışlığın bir dereceye kadar tashih edildiğini görüyoruz ve iki üç gün evvel aldığımız haberde, Tiflis üzerinden geçmekte oldukları anlaşıldı ve maahaza bu yanlışlığı bertaraf etmek ve hakikaten bu münasebatta samimî olduğumuzu anlatmak için teşebbüsatta bulunduk. Binaenaleyh Rus Sovyetleriyle olan münasebatımızın en son noktası bundan ibarettir.

Gürcistanda ekseriyetin bolşeviklerle birleşmeye müsait olduğu anlaşılıyor. Bizce şimal ve şimali şarkî hududumuz tamamen Ermenistanla muhattır. Sonra Ermenistan dahilinde kendiliğinden teşekkül etmiş islâm şuraları var ve âdeta Ermenistanla bizim hududumuz arasında ufacık hükümetler var. Şimdi bu hükûmetlerin en mühimi Aras Hükûmetidir ve bizim ile Azerbaycan arasında doğrudan doğruya teması yoktur.

> Aynı zamanda Ermeni Cumhuriyetiyle münasebatı siyasiyeye giriştik. Kendilerinin bu taarruzlarını protesto ettik ve biz hakikati söyledik onlar kabul etmediler.
>
> Gürcistan dahi bizimle münasebatı siyasiyeye girişmiştir. Binaenaleyh karşımızda, Batum havalisinde Gürcülerden ziyade Ahalii İslâmiyenin hâkim olduğu anlaşılıyor. Pek ziyade memuldur ki Rus Sovyet Cumhuriyeti bize, tasavvur ettiğimiz muavenetleri ifa etsin: Maddî, belki manevî... Efendiler bütün vesaitimizle bu hususu temin için çalışacağız. Ancak diğer bir münasebetle de arzetmiştim: Biz kendi mevcudiyetimizi, yine kendi mevcudiyetimizle müdafaa ve muhafaza edecek tarzda hareket etmeliyiz ki hiç bir suretle nevmit olmayalım.
>
> Garp cephesindeki elim manzara da hiç birimizi elemdar etmemelidir. İnşallah el birliğiyle memleketimizin bütün menabiinden istifade ederek düşmanlarımızı binnetice mağlup edeceğimize kanat edelim. (*Alkışlar*)[1646]

Sovyet Rusya yarı resmî gazetesi *İzvestiya*, Doğu Halkları Kurultayı'nın Eylül ayında Bakü'de içtima edeceğini duyurdu. Kominternin daveti *yalnızca "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin esaret altındaki halkları"na hitap ediyor*. *Türk halkı, İstanbul ve Batı Anadolu'yu denetimleri altına alan İtilaf Güçleri'ne karşı direnişe çağrılıyor*:

> Anadolu köylüleri! İngiliz, İtalyan ve Fransız hükümetleri İstanbul'u top ateşi altında tutuyorlar; Sultan'ı tutsak ettiler, onu Türk toprağının tümüyle parçalanmasını kabul etmeye zorluyorlar. Ve Türk mâliyesini yabancı sermayedarlara teslim ettiler, altı yıllık savaşın fakirleştirdiği Türk halkını daha kolay sömürsünler diye. Anadolu köylüleri! Yabancı işgale karşı savaşmak için derhal Mustafa Kemal'in komutasında silah altına çağrılıyorsunuz; fakat aynı zamanda biliyoruz ki siz, paşaların aç gözlü İtilaf Devletleri'yle uzlaşmaya devam etmeleri durumunda da savaşı sürdürmenizi sağlayacak kendi ulusal partinizi, kendi köylü partinizi oluşturmaya çalışıyorsunuz.[1647]

4 Temmuz 1920. *Kızıl Ordu haziranda, Kiev'in Polonyalılara bırakılmasının üzerinden bir ay bile geçmeden, ani, beklenmedik bir hamleyle Polonyalıları kenti boşaltmaya başlamak zorunda bırakmıştı. 4 Temmuz'da Varşova'nın 350 mil doğusundaki Brezina üzerinden de bir başka Bolşevik taarruzu başladı.*[1648] Kızılordu, *Temmuz'da hızla Polonya içlerine doğru yürür. Bolşevikler, zafer sarhoşluğu içindedir. Lenin, Polonya ve Almanya'da Bolşevikliğin ilânını beklemektedir. Böylece Bolşevik rejim, Rusya'da tek başına kalıp çökmekten kurtulacaktır*.[1649]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Paris'e giderken İstanbul'a uğrayan Ermenistan Başbakanı Hatisyan*, Robeck'e, *Yunanlıların Batı Anadolu ve Trakya'da o sıradaki saldırıları yanı sıra Ermeni ordularının da Eleşkirt'e doğru yürümelerini öner*miştir.[1650]

Temmuzda, hariciye vekili Bekir Sami başkanlığındaki bir Türk heyeti karşılıklı ilişkilere resmi bir konum kazandırmak ve Anadolu'ya deniz yoluyla silah ve para gönderilişini hızlandırmak amacıyla Moskova'ya gitti. Görüşmeler sırasında Bolşevikler Türk heyetinin dikkatini fiziki düzenlemelere çektiler. Sovyet askeri ve mali yardımının kolaylaştırılması için, Rusya'yla Türkiye arasında mümkün olduğunca kısa sürede bir kara bağlantısı sağlanması gerekiyordu. Erzurum-Bakû arasındaki demiyolunun serbest

---

1646 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 72-74.

1647 PRO, FO 371/5177, p. 29-30; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124-125.

1648 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118-119. "İtilaf Yüksek Komutanı Mareşal Foch Bolşeviklerin Varşova'ya ulaşmasını önleyecek hiçbir şey olmadığı uyarısında bulundu."

1649 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.

1650 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.

kullanımı, Rusya'dan gelen malzeme yardımının ulaştırılmasını büyük oranda kolaylaştıracaktı ve bu hattın büyük bölümü bağımsız Ermenistan cumhuriyetinin kontrolü altındaydı.[1651]

5 Temmuz 1920. Harry Luke, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *Halil Paşa'nın kafilesi yolda iken Taşnak Hükümeti İngilizlerin etkisiyle Zengizor ve Nahcivan'ı Kızılordu'ya açmayı reddeder*.[1652]

5 Temmuz'da 11. Kızılordu Kumandanı Levandovski 32'nci piyade tümenini Şuşa'dan Zengizor'daki Gerus kentine doğru ilerletir.[1653]

Afyonkarahir mebusu Mehmet Şükrü, TBMM kürsüsünden, Sovyet tarzıyla *iktidarın halka verilmesini savunmaktadır*:

> Halkın kuvvetini bila riya halka vermelidir. Halkı hakim kılmak suretiyle memleketin kurtulması muhakkaktır. Bunda hamiyet göstermezsek ... felaket mukadder ve muhakkaktır. Halkın kuvvetini, halkın iradesini hakim kılmak suretiyle mütegallibelerin, böyle tegallüp etmiş amillerin elinden işi kurtarmalıdır. Halk hakimdir diyoruz. Fakat onu lafzen söylüyoruz ve halka da onu vermekten çekiniyoruz. Böyle olmaz.[1654]

TBMM Reisi Mustafa Kemal söz aldı ve *Bolşevik Rusya'ya nisan ayından bu yana gönderilen mektupları, bunları göndermekteki amaçlarını, Sovyetlerden beklentileri uzun uzun anlattıktan sonra neden Bolşevik olmayacaklarını açık ve net bir şekilde* beyan etti:

> Bizim için, memleketimiz için Bolşevik olalım, olmayalım meselesi mevzubahis değildir; illa Bolşevik olmak için bir mesele yoktur. Görüyorum ki bazı arkadaşlar; illa Bolşevik olalım gibi bir fikirdedirler Biz bir milletiz, kendimize mahsusu adadımız vardır, prensibimiz vardır ve biz bunların sadıkıyız. [...] Bir Sovyet Cumhuriyeti var, onların vesaiti var, menabii [kaynakları] var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz kendi maksadımızı kurtarmak için bunlarla birleşebiliriz. Yoksa ... onlara köle olalım meselesi mevzubahs değildir. Onun için bu bahta bil-a kayd-ü-şart Bolşevik olalım demek değildir.[1655]

Tiflis'de bulunan Bahriye eski nâzırı Ahmed Cemal, Berlin'deki sabık Sadrazam Mehmed Talat'a mektub gönderdi. *Eylül ayında Bakü'de toplanacak olan Doğu Halklarının Birinci Kurultayı'na "Türkiye köylü ve amele mümessillerinin vasi miktarda iştirak etmesini" münasip gördüğünü yazıyor*. [..] *Çok önemsediği kurultaya katılmasını gerekli gördüğü kişilerin katılımını sağlamak için "Kamarad Karl Radek"ten kurultayı 30 Eylül'e ertelemesini isteyeceğini de söylemiş. "Bunları aynen Mustafa Kemal'e de yazdım" diyor*.[1656]

6 Temmuz 1920. *İngiliz Askeri Haber alma Servisi Ankara ile yakından ilgilenmektedir. İngiliz Haber Alma Servisi'nin 6 Temmuz tarihli raporunda, başlarında Kâzım (İnanç) ve Fevzi (Çakmak) Paşaların bulunduğu "ılımlı" milliyetçilerin Sovyet ilişkilerinden endişeli olduklarını ve Mustafa Kemal'den uzaklaşarak hareketin başına İzzet Paşa'yı getirmek istediklerini yazar*.[1657]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Anadolu köylüsü arasında aktif bir İslâm-Bolşevik propagandası* yapılmaktadır. *Bolşevik akanları Anadolu'da son derece aktif*tir. *Eskişehir'de bir "İslâm Bolşevik Komitesi"* teşkil edilmiştir. *Komite, bayramın ikinci günü yayımladığı bir bildiriyle Bolşevik prensiplerine bağlılık vurgusu yapmış, şehirdeki insanların tümü, komitenin nişanesi olan yeşil ve kızıl kokartlar*

1651 Bekir Sami'den Çiçerin'e, 4 Temmuz 1920; Moskova, AVP; Fond: Türkiye hakkında başvuru, Op.; 3, D.; 3, Pop.; 2.; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 106.

1652 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.

1653 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.

1654 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 109.

1655 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 109.

1656 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 205-206.

1657 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, Belge No. 65; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 166.

takmışlardır. *Anadolu'daki köylüler üzerinde son derece etkili olduğu anlaşılan Bolşevik propagandası sonucunda beklenmedik gelişmeler yaşanabilece*k ve *bu süreçte Mustafa Kemal "kendi eliyle kendi ipini çekebilece"*ktir.[1658]

Örneğin bu tarihlerde "İslami Bolşevik Ceride" *Yeni Dünya*'nın mesul müdürü ve muharriri Arif Oruç, hem Türkiye Bolşevik Komünist Partisi hem Bolşevik Yeşil Ordu Cemiyeti mensubuydu; Eskişehir'deki *Kuvâ-yı Milliye seyyar müfreze komutanları ve askerleri arasında propaganda* faaliyeti icra etmektedir.[1659]

> Ağustos 1920'de Eskişehir'de yayın hayatına atılan "İslami Bolşevik Ceride" [*Seyyare-yi*] *Yeni Dünya* gazetesinin, Çerkes Ethem Bey'in Arif Oruç'a verdiği destekle yayımlandığı Türk tarih yazıcılığında kabul görmüştür. Halbuki gazetenin kurulması için gereken parayı Ethem Bey'e Mustafa Kemal vermiş ve bunu bizzat Mustafa Kemal, Sovyet maslahatgüzarı Upmal'a söylemiştir. 20 Aralık 1920 ve 8 Ocak 1921 tarihlerinde *Yeni Dünya* gazetesine iki defada örtülü ödenekten 68.000 kuruş yardım edildiği de belgelenmiştir[1660]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları Batı cephesinde ilerlemeye devam ediyor. Mustafa Kemal'in askerleri, İzmir'de birleşen iki yönde Yunan ordusu ile karşılaşmış ve tamamen yok olmuşlardır*. *Yunan askerleri, Balıkesir'in güneyinde Türkleri mağlup ettikten sonra Bandırma ve Edremit'i ele geçirmişlerdi*r. [1661]

7 Temmuz 1920. Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, İngiltere'nin 30 Haziran tarihli muhtırasında belirtilen müzakere ön şartlarının Politbüro tarafından kabul edildiğini Hariciye Nâzırı Curzon'a bildirdi.[1662]

Polonya İtilaf hükümetlerinden Sovyet taarruzuna karşı uluslararası yardım talebinde bulundu.[1663]

TBMM Hükümeti, *Taşnak hükûmetine bir nota verdi. Bu notada, Brest ve Batum antlaşmalarına dayanılarak, Taşnak birliklerinin bu antlaşmalarla belirlenen sınırların gerisine çekilmeleri isteniyor*.[1664]

3'üncü Enternasyonal mensubu Yunanistan İşçi Sosyalist Fırkası, savaş aleyhtarı protestoname yayımladı.[1665]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Müttefik devletlerin temsilcilerinin Spa Konferansı'nın o günkü oturumunda Türk heyetin barış antlaşması maddelerine ilişkin sunduğu taleplerini müzakere ettiği ifade edilmiştir*.[1666]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Bursa'da sahilin farklı noktalarına asker çıkarmışlar ve Kemal Paşa'nın askerleri, bu şehri de boşaltmaya ve şehrin güneyindeki Uludağ'a doğru çekilmeye başlamışlardı*r.[1667]

8 Temmuz 1920. Yüz kişilik çeteleri tavzif ederek Çamlıca'daki ve İzmit'deki İngiliz mevzilerine ateş etitren ve bu suretle Yunan işgalinin genişletilmesine sebebiyet veren Mustafa Kemal, Yunan tümenleriyle çatışmaksızın Bursa'nın boşaltılmasını da emretti: *Efendiler; Bekir Sami Bey Bursa'yı terk*

1658 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 365-366.
1659 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 66, 372.
1660 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 371.
1661 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
1662 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.
1663 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.
1664 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 194.
1665 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 71.
1666 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.
1667 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.

etmemiştir ve ben kendi imzam tahtında Bursa işgal edilmeden evvel emir verdim. Harekâtı askeriyenin istilzam ettiği hareketin doğrusu Bursa'yı terk etmek idi.[1668]

> Osman Gazi'nin on yıl süreyle kuşattığı Bursa, oğlu Orhan Gazi'ye teslim olmuştu (1326). Osmanlılar, başkent yaptıkları Bursa'yı bir ticaret ve kültür merkezi olarak geliştirmişlerdi. Osman Gazi'den II. Mehmet'e değin Osmanlı sultanlarının ve çok sayıda şehzadenin türbesi de Bursa'da bulunmaktaydı. Bu da şehrin önemini bir o kadar daha arttırmaktaydı. Orhan Gazi'nin Osmanlı'ya sunduğu şehre Yunan Ordusu, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın girmiştir.[1669]

Bursa işgal edilince, bolşeviklikle ilgisi bulunmayan bâzı milletvekilleri, "Bolşevik olalım da, Bolşevikler gelsin bizi kurtarsın" demeye koyulurlar: "-Ne bekliyoruz? Niçin komünizmle halka yeni bir ruh aşılamıyoruz? Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım?"[1670]

11'inci Kızılordunun 32'nci Piyade Tümeni, Gerus'u işgal etti. *Ermeni kuvvetleri batıya doğru çekil*diler. *Ancak Moskova bu harekâta taraftar görünmez*.[1671]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a rapor gönderdi. *Milliyetçilerin Ruslar'dan cephane ve asker ümid ettiklerini* bildiriyor.[1672]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. İstihbarat *raporlarında "ılımlı" milliyetçi grubuna Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın ve İsmet (İnönü) Bey'in de katıldığı, bunların Moskova ile ilişkilerin bir an önce kesilmesini ve İtilâfla görüşmelere girilmesini istedikleri ve lider olarak da İzzet Paşa'yı seçtikleri* bildiriliyor.[1673]

8 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Yunan ordusunun Anadolu'da olağanüstü süratle ilerleyişi, Türk çevrelerinde ümitsizlik ve gerginlik havası yaratmıştı. Raporda şöyle deniyordu: "Ulusal güçlerin Yunan ordusunu durduramaması, onların son ümidini de suya düşürmüştür. Bolşevik propagandası görünüşte Anadolu'da genişliyor.

Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Heyeti mensubu Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* mecmuasındaki "Tarihi Vazife" serlevhalı yazısı: *Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl önce bize, Odesa'da iken bildirdiği kıyamcılığına razı ve taraftar olduk ve bugün Antanta yağmacılığı karşısında büyük bir cephe açan Kuvayı Milliye ordularının başarısına yardımcı oluyoruz*.[1674]

TBMM içtima ediyor:

> Bu umutsuzluk, çaresizlik telaşını, bozgun havasını göğüslemek ve yararlı bir yöne götürmek için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet 8 Temmuz'da Büyük Millet Meclisi'nde bir açıklama yaptı. Fakat o da heyecanı olumlu yönde artıran bir şey söyledi. Azerbaycan ve Nahçıvan taraflarından "muhtelif bir kuvvet" Azerbaycan'la bağlantı kurmak ve katılmayı hazırlamak üzere gelmekteydi. Yaklaştıkça, bu konuda bilgi verileceğini söyledi. Bu sözler üzerine coşan Sırrı, Bursa düşse bile kıymeti olmadığını, şimdi "nurun" doğudan gelmekte olduğunu müjdeledi. Bu nurun ne olduğunu, adını söylemeyeceğini ekledi. Anlaşılan, Bolşevikliği kastediyordu. Bu konuda yapılan görüşmeler sırasında Şeyh Servet, Bolşeviklik anlatıldığı gibiyse, bunun "bir fazilet-i insaniyeden" ibaret olduğunu söyledi. Besim Atalay bu coşkuya soğuk su katan bir konuşma yaparak,

---

1668 Mustafa Kemal'in 14 Ağustos 1920 tarihli meclis konuşması: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 3, s. 227.
1669 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 247.
1670 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 430.
1671 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152-153.
1672 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 262/103, İstanbul 8 Temmuz 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 292.
1673 Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. 2, Belge No. 73'e ek; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 166-167.
1674 Hamit Erdem. (2010). *Mustafa Suphi* (3. baskı) içinde (s. 122, 130). İstanbul: Sel Yayıncılık.

ülke yıkıldıktan sonra Azerbaycan'dan gelecek kuvvetin ne yapacağını sordu ve, "Ne yapacak isek, Allah aşkına kendi kuvvetlerimizle yapalım..." dedi. Daha sonra Azerbaycan'a bir teşekkür yazılması kararlaştırıldı (s. 204-10). İnönü'nün sözünü ettiği kuvvet ünlü Yeşilordu'ydu. Anlaşılan, Kızılordu'ya nazire olsun diye ortaya atılan Yeşilordu, büyük ölçüde dünyadaki Müslüman kamuoyunun maneviyatını yükseltmek üzere uydurulmuş bir efsaneydi. Sarıhan'da Yeşilordu ilk kez Kastamonu *Açıksöz* gazetesinin 2 Mayıs 1920 sayısında, Yeşilordu'nun Hayber Geçidi'nde İngilizlere ağır kayıplar verdirdiği haberiyle ortaya çıkıyor. Sonra Karabekir'in Yeşilordu adını taktığı 36 kişilik birlik Erzurum'dan 14 Mayıs günü Ankara'ya doğru yola çıkarıldı. Yozgat isyanını bastırma harekatına katıldı ve 2,5 ay sonra 1 Ağustos'ta Ankara'ya ulaştı. Bu birlik, anlaşılan, asıl Yeşilordu'nun bir öncüsü gibi sunuluyordu. Demek ki bütün soğukkanlı duruşuna karşın İnönü ve onun onayıyla olduysa, Mustafa Kemal de bu efsaneden medet ummak durumunda kalmışlardı. Daha sonra komutan ve subaylar aleyhindeki akım aşırı gitmeye başlayınca, gerek Mustafa Kemal, gerekse İnönü söz alıp subayları ve genel olarak orduyu savunan açıklamalar yaptılar (s. 252-55, 263). Fakat yine de 14 Temmuz'da Bekir Sami'yi emekli edilmekten kurtaramadılar. İnönü cephedeki komutanları eleştirirken "ihtiyatkar" olmak gerektiğini söyleyince, "Burada herkesin söz söylemeye hakkı vardır," sesleri yükseldi. Refik Şevket, "Ders istemeyiz efendim," dedi.[1675]

Açıksöz gazetesi hakkında:

Açıksöz gazetesi Milli Mücadele sürecinde Kastamonu'da yayınlanmıştır. Kastamonu, İttihat ve Terakki'nin ve onun paramiliter yan kuruluşu olan Türk Derneği'nin ilk üç şubesinin açıldığı kentten biridir. Ayrıca ünlü komitacı ve İttihatçılar'ın Maarif Nazırı, 1926'da asılan Şükrü Bey'in de Kastamonulu olması, bu kentte İttihat ve Terakki mayasının güçlü olduğunun göstergeleridir.

Gazetenin adını, daha sonra soyadı olarak almış olan Hüsnü *Açıksöz*'ün İttihatçı olduğunu ise, 2 Şubat 1919'da kurulan *Osmanlı Çiftçiler Derneği*'nin 1919 mebus seçimlerinde Kastamonu'dan aday gösterdiği kişi olması ile anlamaktayız. *Osmanlı Çiftçiler Derneği*, 1910'da kurulan İttihat ve Terakki'nin çeşitli yan örgütlerinden biri olan *Osmanlı Çiftçi Derneği*'nin devamıdır. Bu cemiyet, mütareke öncesinde toplantılarını İttihat ve Terakki Fırkası'nın merkezinde yapmaktadır. İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Mehmet Akif'in çıkardığı, İttihat ve Terakki içinde pan-İslamik görüşlerin bayraktarı olan *Sebilürreşat* gazetesinin sahibi olan Eşref Edib Bey de bu cemiyet adına 1919 seçimlerinde aday gösterilmiştir.

Açıksöz gazetesinde *Bakü Doğu Halkları Kurultayı* hakkındaki haberler, yorumlar, Kurultaya katılan delegelerle yapılan mülakat, Bakü'deki Kurultay'da yapılan konuşmalara (Bakü'de Enver Paşa adına okunan konuşma, İbrahim Tali Öngören tarafından yapılan konuşma, Türkistan Murahhasının konuşması, İngiliz Komünist Fırkası namına yapılan konuşma vb.) hep *Açıksöz*'de yayımlanmıştır.

Ayrıca *Açıksöz* gazetesinin yayımladığı bazı makalelerin adları ve içerikleri şunlardır: "Halk Hakimiyeti", "Bakü'de Münteşir Komünist Gazetesinin Baş Makalesi", Nizamettin Nazif'in [Tepedelenlioğlu*] "Halka Doğru" isimli bir makalesi, "Halk Şuraları Nasıl Kurulacak". Gazete, *Arkadaş* ve *Seyyare-Yeni Dünya* gazetelerinin kuruluş haberlerini çok sıcak ifadelerle duyurmuştur. Ayrıca "Büyük Millet Meclisinde Halk Zümresi", "Türkiye Iştirakiyun Komünist Teşkilatı Kongresi" hakkında yazılar yayımlamıştır.

> "Arkadaş" Gazetesi
>
> Eskişehir'de intişara başlayan "Arkadaş" arkadaşımızı Tebrik eder ve fukara-i kasibenin müdafaa-i hukuku uğrundaki mücadelesinde muvaffak olmasını samimiyetle temenni ederiz.
>
> (*Açıksöz*, 30 Ağustos 336, numero: 74, sahife 1)

13 Eylül tarihli *Açıksöz* gazetesinde, *Yeni Dünya* gazetesinin yayın hayatına atılması ile ilgili bir haber yer almaktadır:

> "Yeni Dünya"

[1675] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 193-194.

* Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 147.

> Türk fukara-i kasibesinin [naşir-i] efkarı olarak Eskişehir'de yevmi "Yeni Dünya" gazetesi intişara başlamıştır. Arif Oruç Bey'in riyaset-i tahririyesinde intişar eden (Yeni Dünya) Arkadaş gazetesi ile birleşmiştir. Büyük ve mukaddes gayesinin istihsal uğrundaki mücadelelerinde muvaffakiyetler diler ve muhterem arkadaşımızı samimiyetle tebrik ederiz.
>
> (*Açıksöz*, 13 Eylül 336, numero: 78, sahife 4)

Açıksöz gazetesinin 1920 yılındaki yayın politikası yurtdışındaki İttihat ve Terakki erkanının politik yaklaşımlarının aynası olarak değerlendirilebilir.[1676]

Milliyetler Halk Komiseri Stalin, Taşnak Ermenistanı harekâtı meselesinde, *Kavbüro* Komiseri Orconikidze'ye *"gece yarısına kadar ulaştırılsın" kayıtlı acil telgraf* gönderdi: *Bence sonsuza kadar zikzak çizerek iki taraf arasında oynamakla bir yere varılamaz, taraflardan birini, bu durumda elbette ki Azerbaycan ile Türkiye'yi, kesin şekilde desteklememiz lazımdır. Ben, Lenin'le görüştüm, o da itiraz etmedi*.[1677]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, 26 Haziran'da Damad Ferid Paşa tarafından kendilerine sunulan Türk heyetin cevabını inceledikten sonra 7 Temmuz'da toplanmıştı. Konsey, antlaşmanın başlıca maddelerinin Osmanlı Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda revize edilemeyeceğini gördükten sonra, politikacılardan oluşan ve askeri uzmanlarla işbirliği içerisinde cevabı yazacak bir komisyon görevlendirmeye karar verdi. Komisyon, Türk heyetin taleplerinin nasıl gerçekleştirilebileceğini dikkate almayacak ve on gün içerisinde kesin bir karara varacaktır. Türk tarafına antlaşmanın kabulü veya reddi için 10 gün süre tanınacaktır. Konseyin toplantısına Venizelos da katılmıştır. Resmi açıklamadan, Türkiye ile barış antlaşmasının temel maddelerinde bir değişiklik olmayacağının ve mümkün olabilecek düzenlemelerin sadece aksesuar maddelerle ilgili olacağı* anlaşılmıştır.[1678]

8-9 Temmuz 1920. *Kâzım Karabekir'in gönderdiği kurye teğmen Şerif Efendi de 8 Temmuz'da Bakû'ye varır ve ertesi gün Levandovski ile görüşerek Karabekir'in mektubunu verir. Verdiği haberler arasında Halil Paşa'nın Ankara tarafından yetkilendirilmemiş olduğu ve bu hükûmeti temsil etmediği de vardır. 11'inci Kızılordu kumandanı ise Şerif Efendi'ye Orconikidze Bakû'ye varmadan Gerus'tan ileri gidilemeyeceğini anlatır*.[1679]

9 Temmuz 1920. Çiçerin, Curzon'a, *Moskova'nın anlaşmayı Rusya ve Büyük Britanya arasında bir ateşkes olarak görme arzusunda olduğunu, bunun da kısa süre sonra gelecek tam bir barışa öncülük edeceğini umduğunu yazılı olarak tekrar belirtti*.[1680]

10 Temmuz 1920. TBMM içtima ediyor. Burdur mebusu Soysallıoğlu İsmail Subhi söz alıyor: *Bolşevik, Şeytan ya da Çinli olmak gerekiyorsa olunacak…* Batum mebusu Ahmet Fevzi söz alıyor: *Mücadele için Türkiye'nin nüfusu yeterli değil. Onbeş milyonla bu iş başarılamaz. Oysa ki, Rusya'da aynı duygu ve düşüncede yüz milyon müslüman var. Bu yüz milyon örgütlendirilmeli. Hepsi çağrıya hazır…* Konya

---

1676 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 107-108.

1677 *RGASPİ*, fond 558, liste 1, dosya 4018, yaprak 1-2 (Kopya); *GARF*, fond 130, liste 4, dosya 496, yaprak 142a; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 59.

1678 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.

1679 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 153. "İtilâf devletleri Polanya ordusu aracılığıyla yeni bir saldırıya geçmişlerdir. Kafkaslardaki birliklerin büyük bir kısmı Polanya cephesine gönderilmiştir, Kafkasya için geçici de olsa barışçıl bir çözüm bulunmalıdır. Zengizor ve Nahcivan'ın Ermenilere bırakılmasına karşılık, Ermenilerden Gümrü-Şahtahtı-Culfa demiryolunu kullanma izninin alınması düşünülerek bu talimatla o sırada Moskova'da bulunan G. K. Orconikidze acele Bakû'ye gönderilir."

1680 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.

mebusu Doktor Refik (Koraltan) söz alıyor: *Halk, dıştan bir yardımcı kuvvet gelip gelmeyeceğini soruyor. Rusya'daki Bolşevik Yeşil Ordu'nun gelmesini bekliyor. Bir an önce gelmesi için Hükümetin girişimlerde bulunması gerekir*.[1681]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e talimatname keşide eyledi: *Bolşeviklere karşı İngilizlerle bir ittifak yapacağımız Azerbeycan'da yayılmaktadır. Bu söylentiler, İngiliz propagandasından başka birşey değildir. Memleketimizi parçalamak ve yok etmek isteyen İngilizlerin özellikle Bolşeviklere karşı olan bu söylentileri resmen yalanlanır. Bu yalanlamanın Türkçe ve mümkün olduğu takdirde Fransızca ve Rusça olarak basın yoluyla sınır dışına İran, Kafkasya ve yabancı ülkelere ulaşmasının sağlanması önemle rica olunur*.[1682]

İtalyan Sosyalist Fırkası yayın organı *Avanti!* gazetesi, Berlin muhabirinin haberini "Türkiye ve Sovyet Rusya" başlığıyla neşretti.[1683]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Kuzey ordularına direnen Türk birliklerinin sayısının yaklaşık 20.000 kişiydi. Bunlardan 5-10 bini Bursa'ya doğru kaçmıştır. Kaçanların bütün savaş malzemeleri ve erzakı Yunan ordusuna kalmıştır. Öncü kuvvetleri şehre 10 kilometre mesafedeki Ulubat Gölü'ne varmış olan Yunan ordusunun Bursa'ya girmesi kaçınılmazdır*.[1684]

10/11 Temmuz 1920. İttihadçılar ile millîciler arasındaki ayrım tebarüz ediyor. *Moskova'da prestiji ve morali böylesine yüksek olan Cemal Paşa, temmuz ayında Ankara'dan gelen bir kurye zabitinin elden getirdiği bir mektupla kahrolmuştur. 10 veya 11 Temmuz'da Sovyet yetkililerine verilen mektupta, Cemal Paşa'nın, "Ankara adına yetkili olmadığı" bildirilmektedir*:

> Talât, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüs-i siyasîyeye girişmeye salâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyet-i Vekile karar-ı iktizasındandır.[1685]

11 Temmuz 1920. *Bu sırada Nahcivan'da durum hepten karışır, İran'a sığınmış olan Müsavatçı birlikler Aras'ı geçerek Nahcivan'a gelirler ve yoğun bir Anti Sovyet propagandasına girişirler. Bunun sonucu olarak yerli milis güçlerinin başında bulunan feodal unsurlar Türk müfrezesine düşman gözüyle bakmaya başlarlar. Bunun üzerine 11 Temmuz'da Ermeni ordusu saldırıya geçince milis güçleri savaşmaya yanaşmaz ve Türk müfrezesi Şahtahtı'ya çekilmek zorunluluğunda kalır. Nahcivanlılar da Ermenilerle anlaşmak üzere Erivan'a bir heyet gönderirler*.[1686]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) heyeti, Soçi'ye muvasalat etti. Heyette bulunan İktisad Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) hatıratına göre:

> Tuapse'den sonra trenle devam ettiler. O sırada komün lokantasında komünist aşıyla tanıştılar: mısır ve darı çorbası ve aynı tahıllardan bir pilav ve istenildiği kadar siyah ekmek. Tatarlar durumu anlayıp yardıma gelinceye kadar Moskova'da da heyet "aç" kalacaktı. (Tatarlar savaş komünizminin yoksunluklarından muaf tutuluyorlarmış.) Aktarmalı tren yolculuğu ve aktarma yerlerinde uzunca kalışlar... Rostof kentinde mağazalar bomboş. Her taraf göçmen dolu. Hepsi aç, yerlerde yatıyorlar.[1687]

İttihadçı Ahmed Cemal, sukût-ı hayale uğramış bir vaziyette Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Açıklamalı [ÖA10]: Referans bilgisi unutulmuş.

Açıklamalı [ÖA11R10]: Sina Akşin üslubunu andırıyor.

1681 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 431-432.
1682 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 789-790.
1683 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 157, dipnot 16.
1684 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.
1685 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151.
1686 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 153.
1687

> Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,
> Kurye zabiti İbrahim Bey vasıtasıyla gönderdiğim mektuba cevaben yine mumaileyh vasıtasıyla vaki olan tebligat-ı resmiyenizi okudum. Bu tebligat-ı resmiyenizde benim, Talât ve Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa salâhiyetimiz olmadığını ihtar ediyorsunuz. Benim buraya gelirken gerek Talât ve gerek Enver Paşalarla görüştüğüm sırada bana söyledikleri sözlerle sizin bu tebligat-ı resmiyeniz arasında cidden büyük bir ihtilaf var.
>
> Talât Paşa diyordu ki: "Türkiye'ye haricî muavenetler temini için her türlü teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa mezunuz. Ve şu kadar ki Türkiye'nin taahhüdatını icap edecek hususat için son söz ve îta-yı emr-ü karar Büyük Millet Meclisi'ne aittir."[1688]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, *Moskova'ya, bir hafta içinde yanıtlanması isteğiyle bir yazı gönderdi*:

> Curzon mektubunda Rusya ve Polonya arasında derhal bir ateşkes yapılmasını talep ediyor, Sovyet askerlerinin 50 mil doğusunda durmaları koşuluyla Polonya birliklerinin etnik sınıra (kabaca Lvov'dan güneye doğru Litvanya sınırlarına kadar uzanan Polonya-Rus hududu) çekilmesini öneriyordu. Ayrıca, Sovyet Rusya ile komşuları arasında -Romanya da dahil- genel bir barışın ayrıntılarını çözümlemek üzere Londra'da, Barış Konferansı'nın kefilliği altında bir konferans toplanması teklifi de getirilen yazıda, Sovyet heyeti döner dönmez ticari görüşmelerin devam edeceği yönünde güvence veriliyordu.[1689]

Batum'daki İngiliz Bahriye Subayından İngiliz Bahriye Nezâretine muhtıra: *Bolşevikler Azerbaycan'a âniden geldi, ayaklanan Azeriler Bolşevikleri yenilgiye uğratabilecek iken arkadan Ermenilerin haince saldırısına uğradı ve 10-15 bin Tatar (Azeri) katledildi.*[1690]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Yarın Türk Antlaşması İmzalanıyor" başlıklı haber neşretti: *Lloyd George ile Venizelos Bolşevikliği Anadolu ile ilişkili olarak değerlendir*mekteler. *Yunanistan Anadolu'yu Kemalistlerden temizlemeye karar verdi. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle uzlaştığı söylentisi doğrulanacak olursa, İngiltere Karadeniz kıyılarına büyük bir askeri güç çıkaraca*ktır. *Bu durumda ise İstanbul'daki İngiliz birliklerinin yerini, Yunanistan'a ait kuvvetlerin alması beklenmektedir*.[1691]

ABD matbuatından *Chicago Daily Tribune* gazetesinde *M. Kemal Paşa'nın Ruslardan bir milyon altın ruble yardım aldığı ve hemen sonrasında da Bekir Sami Bey'i bir anlaşma imzalamak için Moskova'ya gönderdiği aktarılmıştır*.[1692]

12 Temmuz 1920. Alman-Leh destekli Litvanyalı ve Belaruslu millî ordular koalisyonu tarafından Litvanya-Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dağıtıldı. Litvanya ile Sovyet Rusya Moskova Andlaşması imzaladılar. Böylece *burjuva-demokratik* Litvanya hükümeti tescillendi.[1693]

İngiltere, bir ticaret anlaşması imzalamak için üç şart ileri sürer. Bunlardan biri, İngiltere'ye karşı giriştikleri düşmanca eylem ve propagandalara Sovyetlerin son vermesidir. Sovyetler, ekonomik durumun ağırlığı nedeniyle, İngiltere'nin bu şartını 7 Temmuz 1920'de kabul etmek zorunda kalırlar. Fakat, bu sırada Kızıl Ordu, Polonya kuvvetlerini Kiev ve Ukrayna'dan püskürterek Polonya içinde hızla ilerlemeye koyulmuştur. Bu durumda Bolşeviklere karşı Lloyd George'dan daha sert bir tutum izleyen Lord Curzon, 12 Temmuz'da Polonya ile derhal mütareke imzalanmasını ister, aksi takdirde ticaret anlaşması imzalanmıyacaktır. Görüşmeler, böylece kesilir.[1694]

1688 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151-152.
1689 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 119.
1690 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVII.
1691 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.
1692 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.
1693 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 142.
1694 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 519.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Hintli delegelerin Paris'te konuşması: Dünyayı Ruslar ve Türkler kurtaracak*.[1695]

14 Temmuz 1920. Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Partisi, Eskişehir'de beyanname neşretti. İslâmiyet müktesebatını ve müessesatını yıkmak amaçlanmaktadır. Bâb-ı Âlî Hükümetini *Hürriyet ve İtilafçı*; TBMM Hükümetini ise *maskeli eski İttihatçı* tavsif etmek suretiyle eleştiriyor. *Cihan inkılabının bir ordusu olarak Kızıl Bayrak altında bütün dünyadaki komünist arkadaşlarla beraber çalışmayı en mukaddes vecibe* addediyor:

> Türkiye Köylü, Amele, Çiftçi, Asker ve Diğer Vatandaşlara!
>
> Beynelmilel Proletarya ve Komünistlere!
>
> Türkiye'de Merkez-i Umumîsi Ankara'da olmak ve sosyalizmi yerleştirmek üzere (Üçüncü) Enternasyonal'e merbut bir Komünist Partisi teşkil olunmuştur.
>
> Rusya'da başgösteren büyük içtimaî inkılâp göz karartıcı bir süratle üç sene zarfında yerli ve ecnebi bütün kapitalist hükûmetlerin, bu muazzam inkılâbı söndürmek için, bütün kuvvetlerini sarf etmiş olmalarına rağmen şarktan Vlâdivostok, garptan Lehistan, şimalden Buz Denizi, cenuptan Orta Asya ve İran içlerine kadar yayılmıştır. Böyle az zamanda büyük bir muvaffakiyet kazanan Rus inkılâbının mahiyeti tetkik olununca bütün dünyadaki mazlum milletlerin kapitalist esaretinden tahlisine matuf olduğundan şek ve şüphe kalmıyor. Kapitalistlerin zulüm ve tahakkümüne uğramış olan milletlerin en bedbahtı Türk milleti olduğunda şüphe yoktur. Bir taraftan milyonlarca ecnebi borçları altında ezilen ve kapitülasyonların zincirleri içinde kıvranan, diğer taraftan bizzat kendi vatandaşlarından yetişen sergüzeştçi ve fırkacı ricalin ve bunların istinat ettiği yerli burjuva ve mütegallibenin zulüm ve istibdadı altında inleyen ve bütün mânasıyla her türlü terakkiyat-ı medeniyeden mahrum kalan bizlerin halâs çareleri ancak ve ancak bir cihanşümul içtimaî inkılâp mefkûresini kabul ve bu akideler üzerine bina edilen bir idareyi tesis etmekten ibarettir. İşte bu sebeplerdendir ki, Türkiye'de Komünist Partisi doğmuştur.
>
> Türkiye Komünist Partisi komünizm esasatından ibaret olan nizamname-i umumîsi dahilinde halkı irşat ve bu büyük mefkûre etrafında vatandaşları toplayarak eski zihniyet ve eski akideler üzerine bina edilen hal-i hâzır tarz-ı idaresini yıkmak ve içtimaî inkılâbı meydana getirmek maksadıyla teşekkül etmiştir.
>
> Rusya Şûrâları (Sovyet) esasları üzerine ârâ-yı umumiye ve nisbiye ile halk hükûmetlerini teşkil ve ilk intihaplarda mütegallibe ve burjuvayı hakk-ı intihaptan mahrum ve fıkara-yı kâsibenin diktatörlüğünü vaz' ve ilân ederek şahsî ve hususî mülkiyetleri ilga ve vesait-i istihsaliye ile âlât-ı sây ü amel ve her nevi kabil-i istimâl ve istihlâk eşyayı millileştirerek mecburi sây ile istihsalâtı tanzim ve müsavi hisselerle ihtiyacat ve istihlâkatı tevzin, refah ve saadet-i umumiyeyi temin etmek; iptidaî ve talî tahsili mecburî ve meccanî kılarak pek geri kalmış olan maarifi az zamanda hadd-i gayeye isale çalışmak (Türkiye Komünist Partisi)nin esas umdelerini teşkil eder.
>
> Türkiye Komünist Partisi vaziyet-i hâzırayı tetkik ederken memleketi ve halkı iki ceryanın taht-ı tesirinde görmektedir. Bunlardan biri İstanbul hükûmetinin ortaya koyduğu, diğeri de Kuva-yı Milliyenin husule getirdiği vaziyetlerdir.
>
> İstanbul hükümeti esas itibarıyla eski mutlakiyetperver ve aristokratik bir idareden, yani eski sultanlık devrinin ihyasına çalışan bir heyetten başka bir şey değildir. İstanbul hükûmeti bu esasları yerleştirmeğe muvaffak olmak için bütün mazlum beşeriyetin düşmanları olan kapitalist müttefik devletlerle birleşmek, bütün mevcudiyetiyle onlara istinat etmekten çekinmeyen ve halkı birbirine kırdırmaktan memleketi en âdi düşmanlara çiğnetmekten zevk alan şerefsiz, haysiyetsiz ve hatta vicdansız bir kütleden başka bir şey olamaz.
>
> Mustafa Kemal Paşa tarafından vücuda getirilen Kuva-yı Milliye hükûmetine gelince: saray hükûmetinin aldığı bu korkunç vaziyet üzerine memleket dahilindeki milliyetperverler memleketin demokratik burjuva sınıfına istinaden müşarünileyhin etrafına toplanarak Anadolu'nun İstanbul hükümetine karşı olan millî kıyamını ve

[1695] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 123.

fevkalâde bir hükûmet teşkili maksadıyla milletin bütün işlerine vaziülyed Büyük Millet Meclisi'ni meydana getirdiler.

Uzun ve ezici bir harpten çıkan Anadolu bu vaziyet karşısında ne yapacağını şaşırmış ve bitap bir halde bulunmuş olduğundan bu yorgun halkı canlandırmak ve onlara yeni bir ruh vermek ve bilhassa istinat noktası irae ederek kuvve-i maneviyeyi yükseltmek icap ediyordu. Kuva-yı Milliye hükümeti bunu da bulmakta güçlük çekmedi.

Beynelmilel kapitale düşman olduğunu, kapitalist hükûmetleri yıkmağa ve bütün dünyada içtimâî inkılâbı yapmağa azmettiğini her tarafa ilân eden ve âlem-i İslâma da müzahereti vaad eyleyen Rus Sovyet hükûmetini bir istinatgâh olarak halka gösterdiler. Hatta bir müddet sonra resmî beyannamelerle Rus Sovyet hükûmetiyle ittifak olunduğunu ve bunlardan para, top, silâh ve hattâ asker geleceğini bile ilân ettiler. Fakat burjuva elinde bulunan bu hükûmet de iğfal siyasetini elden bırakmadı. Burjuvaların taht-ı tesirinde milliyetperverlikten uzaklaşamadığı gibi Rusya'daki ceryanı da alkışlamaktan farig olamadı. Milliyetperverlikten ayrılamadığını, aylardanberi eski idareyi muhafaza etmekle ve bilhassa komünizm ceryanlarına fiilî müdahalelerle isbat ettiği gibi iğfal siyasetini elden bırakmadığı da Rusya Sovyet hükûmetine ve hatta Üçüncü Beynelmilel Kongreye maskeli milliyetperver siyasetçileri murahhas olarak göndermekle isbat etti.

Hülâsa: Yukarıda zikrolunan hakayike istinat ederek Türkiye Komünist Partisi vaziyet-i hâzırada: bir tarafta müstebit diğer tarafta muğfil iki manzume-i siyasiyenin mevcut ve hükümfermâ olduğuna, daha açık bir tabir ile bir tarafta İngiliz siyasetine âlet olan Hürriyet ve İtilâfçılar, diğer tarafta halk için onlardan hiç farkı olmayan ve fakat maske ile meydana çıkan eski İttihatçılar olduğuna kanaat ve bu kanaati resmen ilân ve her iki hükûmetle hiçbir alâkası olmadığını beyan eder. Cihan inkılâbının bir ordusu olarak kızıl bayrak altında bütün dünyadaki komünist arkadaşlarıyla beraber çalışmayı en mukaddes bir vecibe-i zimmet sayan Türkiye Komünist Partisi meslekdaşlarını hürmet ve samimiyetle selâmlamayı bir şeref addeyler. Ve onların muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyeti olarak telâkki eyler. Yaşasın beynelmilel içtimâî inkılâp!

Türkiye
Komünist Partisi
Merkez-i Umumîsi[1696]

TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir beyanname neşretti. Karabekir'e göre Türkiye'nin ve İslâm âleminin kurtuluşu Sovyet Rusya ile "uyuşmak ve irtibat yapmakla" mümkünmüş başka yolu yokmuş. Bolşeviklere mukavemet küstahlıkmış. Bolşevikleri Gence'de binlerce Azerî'yi katliam ettiği hakikati, İngiliz iftirasıymış:

Telefon 14.7.36

Nahcivan, Şeril, Ordubat, Şahtahtı Mıntıkalarına ve Kaimakamlıklarına Kolordu Kumandanlığının beyannamesini aynen tebliğ ediyorum. Ahâlîye tebliğ edilecektir.

SÛRET

İngiliz ve Fransızların şerîki olan hükümetler Türkiye'nin ve böylece İslâmiyetin mahvı için uğraşıyorlar. Bu sebebden bizim ve âlem-i İslâmın halâsı ve necâtı ancak Bolşeviklerle uyuşmak ve irtibat yapmakla olur. Buna karar verilmiş, siyaseten de işe başlanmışdır. Nahcivanlılar da bundan başka siyâset yolu tutamazlar. Nahcivanlıların mukadderâtı şübhe yokdur ki Türkiye, Azerbaycan ve Rus Sovyet hükümetleri arasındaki müzâkere ile ta'yîn edecektir. Nahcivan ve havâlisinin bunu iyice anlayıb düşünmeleri ve Bolşeviklerle bir saat evvel birleşmeye çalışmaları lâzımdır.

Biz Nahcivanlılara en zayıf en kederli, en derdli zamanlarımızda bile her fedakârlığı yaptık. Daha fazlasını yapmaya milletin tâkati yokdur. İş böyle iken Nahcivan'da bizimle Bolşeviklerin birleşmesine mâni olacak kimselerin bulunmasını ve Bolşeviklere mukavemet etmek küstahlığına çalışıldığını işitmekle dil-hûnum, Eğer Nahcivan hâlâ selâmetini göremiyorsa kendisini karşılayan felâketlere hazır olsun.

[1696] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 90-91.

> Benim bildiğim Nahcivan fedakârdır. Ve fukarâ-yı ümmettir. Bazı cebîni sevenler şerrinden biçâre halkı kurtarmak için size ilân ediyorum ki selâmetiniz Bolşevik Azerbaycan Hükûmeti'yle anlaşmakdır. Böyle yaparak hem kendisini hem bizi kurtarır. Bolşeviklerin Azerbaycan'a yapdıkları şeylerden ötürü söylenen sözleri hep iftiradır. Hep İngiliz entrikasıdır. Azerbaycan'dan gelen zâbitlerimiz Türkiye'de vaziyet-i dâhiliyye ve hariciyyeyi anladıktan sonra Karabağ'da kendilerini oynatan mechûl İngiliz eli olduğunu anlamakda gecikiyorsa ve yaptıkları hatadan ötürü azâb-ı vicdan duyarlar.
>
> Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir[1697]

Türk-Sovyet-Alman ilişkilerinin bu döneminden bize kalan en önemli belge, Binbaşı Tschunke'nin Berlin'den "Narkomindel"e gönderdiği bir mektuptur. Fritz Tschunke, bir askeri uzman olarak, bu üç ülke arasındaki askeri ilişkilerde merkezi bir rol oynamıştı. Tschunke'nin 14 Temmuz 1920 tarihli mektubu, Moskova'da bir anlaşmaya varıldığını, bu anlaşmaya göre Almanya'daki askeri ve siyasi yetkililerin, bölgedeki İtilaf karşıtı mücadeleye maddi yardım sağlamayı kabul ettiğini belirtir. Mektupta, Almanların askeri malzemeyi Karadeniz'de, Samsun-Batum arasında yarı yoldaki Türk limanı Trabzon üzerinden ya da doğrudan Petrograd'a sevk etmeye hazır olduğu söylenerek teslimatın pratik biçimi sorulur.[1698]

İstanbul matbuatından *Dersaadet* gazetesi: *Bolşevik süvarisi, piyadenin muavenetiyle Leh ordusunun sol cenah müntehasını zorlamasıyla ve (Pilisa) ırmağıyla (Zibriteni) arasındaki demiryolunu işgal eylemiştir. Şiddetli bir muharebe devam etmektedir. Polonya grubu Bolşeviklerin bütün taarruzlarını tard etmiştir*.[1699]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan ordusu, kanlı bir savaşın ardından, Bursa'nın güneyini ele geçirmiştir. Geriye sadece Kuzey kıyıları kalmıştır ve Marmara Denizi civarı ve boğazların tamamı müttefiklerin eline geçmiştir*.[1700]

15 Temmuz 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Bursa'da neşredilen *Millet Yolu* gazetesi vasıtasıyla Anadolu'da Bolşevikliğin propaganda edildiği; Bolşevikliğin ne olduğu, neleri ilzam ettiği ve en esaslı prensibleri hakkında partizanca bilgiler verildiği bildirildi: *Bu yazıları bir Türk yazıyor ve amacı, Anadolu köylüsü ve cahil kitlelerine seslenmektir… Rusya'ya kaçan Osmanlı Türkleri Anadolu'da Bolşevik propagandası yapması için Şerif Manatof'a yardımcı olan Bolşevik Doğu Dairesi'nden dolaysız biçimde buyruk alan Mustafa Suphi'nin başkanlığı altında bir Türk Komünist Bolşevik Partisi kurmuşlardır*.[1701]

Tiflis'teki İngiliz Albay G. B. Stokes'in İngiliz Hariciye Nezâretine raporundan: *Azerbaycan halen Bolşeviklerin elinde bulunuyor. Bunun sorumluluğu M. Kemal ve Nuri Paşalara ait. Zira, Bolşeviklerden silâh ve cephane almak umudunda olan M. Kemal'in onlarla doğrudan doğruya temasa geçebilmek için Azerbaycanlılara Bolşevik yönetimi kabul etmelerini telkin etti. Bolşeviklere karşı ayaklanan Azerler bastırıldı ve Ermenilerin yardımıyla Bolşevikler Gence'de 15.000 Tatar'ı (Azeriyi) katletti. Halen Bolşeviklerin terör rejimi hakim*.[1702]

1697 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Haziran 1998, Sayı 106, Belge No: 2976. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bir başka kaynağın aktardığına bakılırsa Karabekir'e göre "Bolşevik ordularının amaçlarından biri de İslam âlemini ve İstanbul'u kurtarmak" idi: *ATASE Arşivi*, Kls. 324, Dos. 4-9, Fih. 53; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 91-92.

1698 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 85-86.

1699 Dersaadet, 14 Temmuz 1920, Numero 5, *Bolşeviklerin Taarruzu*, s. 1; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 275.

1700 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

1701 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.

1702 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVII.

İttihadçılar ve Kemalistler sebebiyet verdikleri Azerbaycan'daki katliama sessiz kalıyorlar çünkü Sovyet Rusya'nın yardımına muhtaçlar: *İngiliz kaynaklarına göre, bu arada Sovyet askerî birlikleri, Azerbaycan'lı İslâm ihtilâl gücüne "oldukça vahşi" darbeler indiriyor, birçok Müslüman Tatarları kırımdan geçiriyor, ama Kemalistler, kendi yurtlarının kurtuluşu için yardımlarına çok gereksindikleri Sovyet Rusya ile açık bir çatışmadan sakınmayı Azerbaycan ihtilâline karışmaya yeğ tutmak zorunda kalıyorlar*.[1703]

Sovyet Rusya Milliyetler Halk Komiserliği yayın organı "Jizn Natsyonalnostey", bir Sovyet Rusya görevlisinin makalesini neşretti:

> Burada, Anadolu'da, Rusya'daki harekete ve yoldaş Lenin'in adına büyük bir ilgi var. Türkler beni Anadolu'nun küçük yerleşim merkezlerinde kahve kahve dolaştırdılar. Her yerde bir soru yağmuruna tutuldum. Sovyet iktidarı, Rusya bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklara kendi yazgılarını saptama hakkı tanıyor mu? Komünizm nedir? Türkiye'ye zulmeden İtilaf devletlerine karşı savaşmak için Kızıl Ordu birlikleri gönderilmeyecek mi? vb. Kentlerde de aynı soru yağmuruyla, Sovyet iktidarının eylemlerine karşı aynı canlı ilgiyle karşılaştım.[1704]

15 Temmuz 1920 tarihli ve Mehmet Emin ile Mustafa Suphi imzalı bir belgede Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye her surette yardım edeceği de ifade edilmiştir.[1705]

17 Temmuz 1920. Çiçerin, Curzon'un 11 Temmuz tarihli notasına cevabî muhtıra gönderdi. *Rusya'nın kalıcı barışa öncülük edecek bir ateşkes anlaşmasına hazır olduğunu tekrarladı; fakat Polonya hükümetinin de kendi adına konuşması, Moskova'yla bağımsız bir biçimde ve doğrudan ilişki kurması gerektiğine işaret etti. Çiçerin ayrıca, Sovyet hükümetinin "tam bir anlaşmaya varmak için" Londra'ya genişletilmiş bir heyet göndermeye de hazır olduğunu belirtti. 17-18 Temmuz'da Londra'ya ulaşan Sovyet yanıtı, Moskova'nın ılımlılığının bir göstergesi olarak kabul edildi. Lloyd George'un, Çiçerin'in cevabını okuduktan sonra, "Makul olmadığını söyleyemem..." yorumu yaptığı haber veriliyordu*.[1706]

*Orconikidze, kurye Şerif Efendi ile de görüşü*yor. *Halil Paşa ile birlikte yolun açılması için önlemlerin alınmış olduğunu söyle*di.[1707]

Bakû'den Nahcivan yoluyla gelen Talipzade Yusuf Ziya Bey de, 17 Temmuz'da Hasankale'de Kâzım Karabekir'le karşılaşır, Mustafa Suphi tarafından yazılmış bir mektup sunar ve fırka konusunda genel bilgiler verir. Aynı gün de başka bir heyetin [Bakü Türk İştirakiyyun Teşkilatı Heyet-i Merkeziye mensubu Salih Zeki'nin riyasetindeki heyetin] *Nahcivan'a doğru yola çıktığı haberi gelir*.[1708]

ABD matbuatından *The New York Times* ve *The Washington Post* nam gazetelerde *"Türk Milliyetçiler Rum Gemisini Zapt Etti", "Türkler 7.000.000 Ruble Bulunan Gemiye El Koydu" başlıklarıyla verilen haberlerde, 14 Temmuz'da Batum'dan hareket ederek Giresun Limanı'na yanaşan "Filia" adındaki bir Yunan gemisinin Türk Milliyetçiler tarafından zapt edildiği ve gemideki 7.000.000 rubleye el konulduğu bildiriliyor. Habere göre tüm Karadeniz kıyısı Türk milliyetçilerin kontrolü altında*dır.[1709]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Bursa'nın ele geçirilmesi sırasında savaş yapmamışlardı*r. *Mudanya'daki İngiliz filosu, ateş edildiğini düşündüğü tren istasyonunu bombalayarak yıkmıştır*. *Bir*

1703 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 60.
1704 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 33.
1705 *ATASE*, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 130, Belge No: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 95.
1706 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 120.
1707 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 154.
1708 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169.
1709 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 122.

vekil, Ankara'daki Milli Meclis'te Yunanlıların başarılarından endişesini dile getirerek, Mustafa Kemal'e askeri durumu sormuştur. Mustafa Kemal, verdiği cevapta Yunanlıların başarılarından haberdar olduğunu ve milliyetçi kuvvetlerin artık Yunanistan ile Bulgaristan arasında zapt edilemez bir hatta konuşlandığını ifade etmiştir.[1710]

18 Temmuz 1920. *Şerif Efendi, Levandovski'nin Kazım Karabekir'e gönderdiği bir mektupla Bakü'den yola çıktı. Bu mektupta Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı saldırılarını durdurmadıkça Rusya tarafından tanınmayacağı bildirilmektedir*.[1711]

> Ancak Karabekir, sabırsızlanmaktadır ve Kızılordu ile ilişki kurmak için 12. Fırka kumandanı Reşat Bey başkanlığında yeni bir heyet gönderir. Heyet Şuşa'ya 32'inci tümenin karargâhına kadar gider ve Reşat Bey kendisini "Kızıl Osmanlı Ordusu Temsilcisi" olarak tanıtır. Yolun açılmasına karar verildiği günlerde heyet İran yolu ile geri döner.[1712]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Spa Konferansı'nın sona ermesinin ardından, Konferans Başkanı Millerand, 17 Temmuz'da Türk* [Bâb-ı Âlî] *heyeti başkanına, antlaşmanın kabulü için verilen sürenin uzatılması konusundaki taleplerinin reddedildiğini bildirmiştir*.[1713]

19 Temmuz 1920. *Bakû'de alınan kararlara göre, 19 Temmuz'da, Gerus'taki Kızılordu birlikleri takviye edilir ve V. Tarhov kumandasındaki Kafkas süvari alayı Halil Paşa kafilesine yol açmak üzere Nahcivan'a doğru yola çıkar*.[1714]

*Ermenilerle anlaşma yapmak üzere Erivan'a gitmiş bulunan Nahcivanlıların temsilcileri de Ermenilerin verdikleri ültimatomla geri dön*düler.[1715]

Birkaç gün önce Bakû'deki Orconikidze-Halil Paşa konuşması Moskova'da önerilen önlemleri değiştirmektedir. Yolun askerî güçle ancak savaştan kaçmarak açılmasına karar verilince Çiçerin 19 Temmuz'da Erivan'a, Anadolu'da seferberlik yapıldığını, onları savaştan ancak Sovyet Rusya'nın da katılacağı barışçıl bir çözümün kurtarabileceğini yazar ve Legran'ı anlaşmak üzere gönderdiğini bildirir.[1716]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ve İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Moskova'ya muvasalat ettiler. Yolculuk epey vakit aldı zira 11 Mayıs'ta hareket eden *Hey'et, Ulukışla-Niğde-Sivas-Koçgırı-Erzincan yolu ile Erzurum'a, oradan da Trabzon'a gitti. Fakat bu hey'et, Rusya'daki iç savaşlar yüzünden Trabzon yakınındanki bir köyden motor'a binerek Suci'ye, oradan Tuapse'ye daha sonra da trenle Moskova'ya* vasıl olabilmiştir.[1717] Heyeti *karşılayan kimse yoktu. III. Enternasyonal'in il. Kongresi için herkes Sen Petersburg'daydı*.[1718]

1710 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu işgallerin ardından Batı cephesinde Balıkesir, Manisa, Bursa ve İzmit, Yunan işgali altına girmiş oluyor." (Tüylü-Turan, 2019, s. 316). Mustafa Kemal, eski başşehir Bursa'yı Yunan'a savaşmaksızın terk etmiştir.

1711 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 154. Şerif Efendi "yolda Halil Paşa kafilesine katılacak, 15 Ağustos'ta Erzurum'a varacaktır." (Yerasimos, 2000, s. 154, dipnot 208).

1712 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 154.

1713 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

1714 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.

1715 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.

1716 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 157.

1717 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 252.

1718 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 237.

Lenin, Komintern'in İkinci Kongresi'nde dünyadaki durumu değerlendiriyor. (Petrograd, 19 Temmuz 1920)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 95.

Bolşevikler Moskova'da Cemal Paşa ile görüşmeleri sürdürürken, 11 Mayıs tarihinde yola çıkan TBMM Dışişleri heyeti hala Moskova'ya ulaşmaya çalışmaktadır. TBMM heyeti 69 günlük zor ve zahmetli bir yolculuktan sonra, 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşmış ve ilk skandal Moskova garında yaşanmıştır: TBMM Dışişleri heyetini, Moskova garında Bolşevik yetkililerden hiç kimse karşılamamıştır. Diplomasideki protokol kurallarına göre, bir ülkenin dışişleri bakanının da içinde bulunduğu bir heyet, misafir gittiği ülke yetkilileri tarafından karşılanmak zorundadır. Sovyet yetkilileri, Ankara'dan bir Dışişleri heyetinin geldiğini elbette bilmektedir. Çünkü hem Mustafa Kemal Çiçerin'e 20 Haziran tarihli mektubunda TBMM Dışişleri heyetinin yolda olduğunu; hem de Bekir Sami 23 Haziran tarihli mektubunda bir aydır sınırda beklediklerini bildirmiştir. Yusuf Kemal şöyle anlatıyor:

> Eski tarzın tamamen bırakıldığını düşünerek ... bir saat [garda] bekledikten sonra yolda bizi tanıyıp bizimle münasebet tesisi eden bir Müslüman yanımıza geldi. O vakte kadar kimse gelmedi.

TBMM heyeti sonunda bir otomobil çağırarak Kremlin Sarayı karşısındaki Hariciye Komiserliği Misafirler Dairesi'ne gider. Yine protokol kurallanna göre TBMM heyetinin içinde "Hariciye Vekili" de olduğu için, "Sovyet Hariciye Komiseri"nin aynı gün içinde iadeyi ziyaret yapması gerekmektedir. Ancak Sovyet yetkilileri tarafından değil o gün ziyaret edilmek, beş gün süresince Ankara heyetine randevu bile verilmemiştir. Yanıtı aranması gereken bir diğer soru ise, o tarihte Moskova'da olması gereken Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa'nın karşılamaya niye gelmedikleridir.

Ancak şunu not etmek lazım ki, bu tarihlerde Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Krasin'in başı gerçekten çok kalabalıktır. Bir yanda Polonya harekatı sürmektedir: Almanya'ya ders vermek için hilaf devletleri tarafından topraklarını alabildiğine genişletmesi için söz verilen Polonya, hiçbir şeyle yetinmediği için. Rusya'nın sınırları içinde kalan topraklara da göz dikmiştir. Şubat ayında Belarusya'nın büyük bölümünü aldıktan sonra 24 Nisan'da da Ukrayna'ya saldırmış, Kiev üzerine yürümüş, mayıs ayında Kiev'i almıştır. Bolşevikler ancak Haziran ayında Kiev'i geri alarak ileri yürüyüşe geçebilmiştir. Bunun üzerine 12 Temmuz'da İngiltere bir nota vererek Sovyetleri Polonya ile ateşkes imzalamaya zorlamış ve Bolşevik Rusya abluka altına alınmıştır. Böylece Rusya'nın en değerli topraklarının işgal altında olduğu, ihracat ve ithalatın yapılmadığı, zor ve yalıtılmış günlere geri dönülmüştür. Bu zor şartlara rağmen Bolşevikler ağustos ayında Varşova'yı kuşatmıştır.

Polonya savaşı Sovyet Rusya için bir ölüm kalım meselesidir. Eğer Polonya yenilirse iktidarı işçi sınıfı alacak ve böylece bütün Avrupa'yı kapsayacak bir devrim ateşi tutuşturulacaktır. TBMM dışişleri heyetinin geldiği günlerde, 22 Temmuz'da Sovyet Rusya'ya ateşkes için başvuran Polonya ordusu, 16 Ağustos'ta karşı atağa geçerek Kızıl Ordu'yu bozguna uğratmıştır. Bu kez de bu bozgunun telaşıyla Sovyet hükümeti TBMM heyetine vakit ayıramayacaktır.[1719]

[1719] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 157-158. Akal, anlaşılan, mühim bir detayı iktibas etmemiştir. Yusuf Kemal: "1920 yılı 19 Temmuz Pazartesi Moskova'ya vardık. Bizi karşılamak için gara resmî, gayrıresmî kimse gelmemişti. Mihmandarımız olan Rus'un ve trende tanıştığımız Abdurrahman Şefi Bey'in delaletiyle vagondan çıktık, garın salonuna geldik. Orada bir saat kadar bekledik. Onlar otomobil için telefon etmişlerdi. Nihayet otomobil geldi. Hepimiz bindik. Kremlin Sarayı'nın karşısındaki hariciye komiserliği misafirler dairesine geldik." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 274, dipnot 531. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Tabzon'a muvasalat eden Mustafa Suphi'nin yoldaşı Süleyman Sami, polis tarafından istikbal edilip Vali Vekili ve 3'üncü Kafkas Fırkası Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüştü'nün nezdine getirildi:

> Süleyman Sami Valiyle yaptığı konuşmada İttihatçı kimliğini açıklamıştır. Yani bu eski İttihatçı, şimdi de Anadolu'daki hükümete hizmete hazır olduğunu söylemiştir. "Ajan" Süleyman Sami, Rüştü Bey'e, kendisi, Mustafa Suphi ve Bakü'deki teşkilat hakkında bütün bildiklerini anlatmıştır.
>
> Mustafa Suphi'nin etrafı daha önce de Osmanlı ajanları tarafından sarılmıştı, şimdi de Ankara Hükümeti'ne hizmet edenler tarafından sarılmıştır ve bu durumdan tamamen bihaberdir. Süleyman Sami'nin anlattıkları Vali vekili tarafından Karabekir'e bildirilmiş, alınan izin üzerine Anadolu'ya girmesine izin verilmiştir.[1720]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, ABD Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Bristol, *onbir gün önce Mustafa Kemal'in ordusuna (?) yayımladığı bir bildirinin (?) İngilizce çevirisini göndermiştir. "Yurttaşlar, Komünistler, Yoldaşlar" hitabıyla başlayan bu bildiri, İslâmî bir Komünizm anlayışını yansıtmaktadır*.[1721]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesi, *"Türkler Umudunu Sovyetlere Bağladı"* başlığıyla röportaj neşretti. *The Associated Press* ajansına beyanatta bulunan *Cemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi yok etme üzerine kurulu planlarına dikkat çekmiştir*. *Bu noktada savaş zamanında açıklanan ilkeleri kabul eden tek ulusun Sovyetler olduğunu belirten Cemal Paşa, Batılı kapitalistlerin aksine Rusların Türklere sömürüye dayanmayan bir sistem önererek iki millet arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesini istediğini dile getirmiştir*.[1722]

Bakü'deki *Türkiya İştirakiyun Teşkilatı*nın mümessili Yusuf Kemal, Rize'ye muvasalat etti. 3 gün sonra Trabzon'a geçecek ve belirtildiğine göre 16 günlük ikamet müddetince Enverci İttihadçılar, komünist Yusuf Kemal'le teşrik-i mesai edeceklerdir:

Açıklamalı [ÖA12]: ?

Emel Akal'ın "İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri" kitabında gibi duruyor.

20 Temmuz 1920. *Çiçerin Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telde, Ankara ile kurmaya çalıştıkları dostluk ilişkilerinin başlıca amacının Anadolu'da Ermeni halkı için yeterli toprak sağlamak olduğunu bildirdi ve Sovyet Temsilcisi Legran'ın, görüşmeler yapmak üzere Erivan'a gönderildiğini haber verdi*.[1723]

Nahcivan Şûrası, Ermenistan'ın ültimatomunu reddetti.[1724]

Moskova'da bulunan TBMM İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), komünist Mustafa Suphi'ye mektub yazdı: *İstanbul'da iken senin Rus inkılapçıları arasında çalışmakta olduğunu işitiyor, iftihar ediyordum [...] dakika geçirmeksizin Anadolu'ya para, silah, cephane vs yardım edin ... gün geçirilmeden imdat edilmezse, zaten ezilmiş olan Anadolu bitecektir*. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey de *arz-ı hürmet* ediyor. Mustafa Suphi ise Bakü'de neşrettiği *Yeni Dünya* nam mecmuasında cevabî yazı kaleme alacaktır:

> Yusuf Kemal ve Bekir Sami, her ikisi de Avrupa'da tahsillerini ikmal eden Türkiye'nin en temiz ve muteber simalarındandır. [...] Bu zatların beynelmilel Rusya ile münasebete vasıta olarak seçilmeleri BMM namına bir muvaffakiyettir. [...] Her türlü güçlüğü, fedakarlığı göze alıp ve her türlü tereddütlerden vazgeçerek kıyamcı

[1720] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 124.
[1721] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16, dipnot 29.
[1722] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152. Mezkûr "Cemal Paşa"nın Mersinli mi yoksa Midillili mi olduğu sarih değildir. Bizce, böylesi bir açıklamayı Mersinli Cemal değil, İttihadçı Ahmed Cemal yapabilirdi.
[1723] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 135.
[1724] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.

> [isyancı] Türkiye ve onun bu sefer Moskova'ya gelen hakiki vekillerine mümkün yardımı yapmak, bugünün bize yüklediği borçtur.[1725]

3'üncü Kafkas Fırkası Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüştü, Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e rapor gönderdi. Buna göre, *Mustafa Suphi'nin Süleyman Sami'ye, TBMM hükümeti ile ilişki kurmak yanında, Anadolu'daki komünist grupları toparlamak; 1 Eylül'de yapılacak Türkiye Komünist Teşkilatları 1. Kongresi'ne katılımlarını sağlamak gibi görevler de verdiği anlaşılmaktadır. Ancak, o, Mustafa Suphi teşkilatı lehine çalışmaya değil, Anadolu'dan talimat almaya gelmiştir. Nitekim, Trabzon'da 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e gizli bilgileri içeren "özel bir rapor" vermiştir. Bu raporu, 20 Temmuz 1920'de Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa (Karabekir)'ya gönderen Rüştü Bey, Süleyman Sami'nin kimliğini ve asıl görevini açıklamaktadır*:

> Süleyman Efendi ve arkadaşları her şeyden evvel memleketlerini kurtarmaya çalıştıkları ve maksatları için Bolşeviklerle teşrik-i mesai eylediklerini söylemekte ve Türkistan'da bulunan İttihat Cemiyeti'nden ve kendilerinin de bu cemiyetle olan münasebetlerinden Mustafa Suphi'nin katiyen haberdar bulunmadığını söylemekte ve bu münasebetin duyulması, kendilerinin komite tarafından imhalarına sebep olacağını da ilave eylemektedir. Süleyman Efendi bunun için Türkiye'ye gelmesine Mustafa Suphi'yi ikna eylediklerine ve bittabi memleketin çare-i halasını (kurtuluş çaresini) kendi dar kafaları bulamayacağından, bu babda ne suretle çalışılabileceği hakkında lazım gelen talimatı alarak komite nezdine döneceğini ve bu talimat dairesinde ekseriyet teşkil eden arkadaşlarla Mustafa Suphi'yi de çalışmağa amele ve mecbur edeceklerini söylüyor. Süleyman Efendi'nin hakikaten Türklük için Türkistan'da pek ziyade faaliyette bulunduğunu esareten avdet eden zabitan ifade ediyorlar… Süleyman Efendi'nin bu ifadatında samimi görüldüğü maruzdur.[1726]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*nin başmakalesinden: *"En büyük düşman, düşmanların düşmanı ne filan, ne de filan millettir; bilakis bu... bütün dünyaya hakim olan 'kapitalizm' afeti ve onun çocuğu olan 'emperyalizm'dir. Artık bütün dünyanın anlamış olduğu bu hakikat bizde de tamamen idrak ediliyor." Aynı yazıda Bolşevikler Lehleri yenilgiye uğratırken, bizim de Yunanistan'ı Anadolu'dan "süratle, şiddetle, derhal" kovmamız gerektiği belirtiliyor. "Ondan sonra ebedi halas!" Özetlemek gerekirse, demokratik-ulusçu hareket giriştiği savaşımı evrensel sosyalizm-kapitalizm savaşımının çerçevesi içine oturtuyor ve bunun Sovyetler'le eşgüdüm halinde insanlığın kurtuluşuna hizmet edeceğini duyuruyor.*[1727]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal'in Beyanatı" nam haber yayımladı: *Mustafa Kemal Ankarada Büyük Millet Meclisi'nde Müslüman ahaliye bir duyuru yaptı ve Bolşeviklerin milliyetçileri destekleyecekleri güvencesini verdi*.[1728]

Mustafa Kemal'in Yunan'a karşı yıpratma savaşı vermesi ilginçtir: *Yanan Moskova'nın kalıntıları arasında duran Napolyon gibi Venizelos ile Lloyd George'un da karşılarında ne kalkıp dövüşen ne de teslim olan bir düşman vardı. Gerçekten de, Mustafa Kemal, Rusların Napolyon'a karşı başarıyla yürüttükleri 1812 savaşındaki taktiği uyguluyor, onları sürekli içerlere çekerek yıpratıyordu*.[1729]

Pravda gazetesi İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin İstanbul muhabirinden iktibas ediyor: *Küçük Asya'da etkin bir biçimde bolşevizm propagandası yaygınlaştırılıyor. Eskişehir'de kurulan bir bolşevik komitesi, komünist programa katıldığını belirten bir bildiri yayınladı. Tüm kent halkı, bu komiteden*

1725 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 160. "Heyet üyelerinde Yusuf Kemal'in *Sovyetçi* olduğuna ilişkin yorumlarda haklılık payı olsa gerek."

1726 *ATASE,* A.5/2793, Kl.815 , D.11/69, F.7; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 55-56.

1727 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 196.

1728 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.

1729 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 358.

olduklarını belirtmek için bütün gün kırmızı ve yeşil şeritler taşıdılar. Gezginler, bürokrasinin ezdiği cahil halk yığınları arasında bolşevik propagandanın ciddî başarılar kazandığını bildiriyorlar...[1730]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi: *Bolşevik Ordusu'na Karabağ'a ilerlemesi için emir verildi. Bolşevikler, Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi hareketine destek sağlama yönünde tavır belirledi.*[1731] *Taşnak partisi kontrolündeki Ermeni yönetiminin Sovyet Rusya karşıtı bir politika izlemesinin ardından Bolşevikler Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milliyetçilerle işbirliği yapmak üzere güneye doğru ilerlemeyi sürdürmüşlerdir*.[1732]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* nam gazetesi yazıyor: *Lloyd George Diyor ki: Bu Mücadele İngiltere-Rusya Mücadelesidir*.[1733]

21 Temmuz 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Ermeniler, Türkleri Bozguna Uğrattı; Düşman Erzurum'a Doğru Çekiliyor" serlevhalı haber neşretti.[1734]

21 Temmuz-6 Ağustos 1920. Bakü'deki *Türkiya İştirakiyun Teşkilatı* mümessili komünist Yusuf Kemal, Trabzon'a muvasalat etmiş ve buradaki 16 günlük ikameti müddetince Enverci İttihadçı tetikçilerle (Yahya Kâhya ve avenesiyle) teşrik-i mesai etmiştir. *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Trabzon Komitesi* nam yeraltı hücresinin nizamnamesindeki 7'nci maddede şunlar yazıyordu:

Yahya Kâhya.
Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus*

1730 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 160.

1731 The Washington Post, 20 July 1920, *Bolsheviki Advance Into Armenia; Will Give Aid To Turks*, p. 1; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186.

1732 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.

1733 Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 67, dipnot 342. "Lloyd George, Türkiye'ye karşı yapılan hareketin Türk-İngiliz ve Türk-Yunan hareketi olmadığını, bunun doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasındaki bir mücadeleden ibaret olduğunu ifade etmiştir."

1734 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 377.

> Fedailer komite heyetinin karar ve komite mensubinin haberleriyle yıkmak, vurmak, kırmak, tedip ve tehdit etmek ceraim-i mukaddesenin icrasına memur bir kuvve-i mesuledir [mukaddes suçlan gerçekleştirmekle görevli/sorumlu bir kuvvettir].[1735]

Diplomasisinden Gizli Sayfalar, 2011, s. 110.

Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Trabzon Komitesi, Bakü'deki *Türkiya İştirakiyun Teşkilatı Merkez-i Heyeti*ne şu raporu keşide edecektir:

> 1- Trabzon'da Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının merkezi komitesine merbut olmak üzere 240 kişilik bir Bolşevizm teşkilâtı vücuda getirilmiştir.
>
> 2- Mezkûr teşkilâta Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtlarının Trabzon komitesi ismi verilmiştir.
>
> 3- Türkiye İştirakiyun Fırkalarının Trabzon komitesini bir reis, bir kâtip, üç müşavir aza, yedi fahri azadan müteşekkil müntehab bir heyet idare etmektedir.
>
> 4- Mezkûr teşkilâtın aynca sekiz fedaisi vardır.
>
> 5- Komite mensubîni haftada iki defa içtima ederek komite işleri hakkında müzâkerâtta bulunur ve vereceği kararı heyete takdim eder. Mezkûr heyet verilen kararı tashih, tenkid veya doğrudan reddine salahiyettardır. Fakat sebebi hakkında tafsilat-ı kâfiye vermeye mecburdur.
>
> 6- Komite mensûbîni meclisin kararıyla uhdelerine tevdi olunacak herhangi bir vazife olursa olsun bilâ-tereddüt ve şüphe hüsn-i ifa edeceklerini namuslarıyla temin eylemiştirler.
>
> 7 - Fedailer komite heyetinin karar ve komite mensubînin haberiyle yapmak, yıkmak, vurmak, kırmak, tedib ve tehdid etmek cerâim-i mukaddesenin icrasına memur bir kuvve-i mesuledir.
>
> 8- Fedailerin maaşatı hakkında merkez komite heyetinin nazar-ı dikkati celb olunur.
>
> 9- Yusuf Kemal yoldaş komitenin fahri aza ve müntehab vekillerindendir.
>
> 10- Komite namına Eylül bir kongresine iştirak etmek üzere altı vekil daha intihab olunmuş ise de hükümet-i mahalliye ve müstakillenin tazyikiyle mecburen geri kalmıştır.
>
> 11- Trabzon teşkilâtını faaliyet-i siyasiyelerine ettirebilmekle büyük istifadeler temin etmek için lâzım olan şeyler komitenin fahri aza ve müntehab vekil Kemal yoldaşa söylenmiştir.
>
> 12- Trabzon teşkilâtı Rize teşkilâtıyla bu suretle de bütün Lazistan teşkilâtlarıyla muhaberat ve münasebatta bulunacaktır. Bakü'den alınan her emir ve haberler umum Lazistan'daki teşkilâtlara gizli veya aşikâr bir surette iş'ar olunacaktır.
>
> 13- Rize, Hopa, Karadere, Arhavi, ... 'de dahi teşkilâtlar vücuda getirilmiştir.[1736]

Trabzon'daki Enverî İttihadçılar Bolşevik değildi. Devrin meşhur tavrı cümlesinden idare-yi maslahatçılıkla hareket ediyorlardı. Fakat bu Enverî İttihadçıların tefekkür kabiliyeti nakıs fakat tetikçilikleri işçözer idi. Bolşevik teşkilatları massetmeye çalışıyorlardı. İttihadçılardan bağımsız hücre teşkil eden bu vechile Trabzon'dan kovulan komünist Salih Zeki, Bakü'deki Türkiya İştirakiyun Teşkilâtı Merkez Heyetine vaziyet raporu kaleme almıştır:

> Trabzon teşkilat-ı mahsusaya mensup olanlarla doludur. Onlar Enver Paşayı bekliyorlar. Nail Beyin biraderi [Yenibahçeli] Şükrü Bey vs [...] Bolşevikliğe muarız olmak üzere teşkilat yapılıyor. Bu teşkilatlar hükümet ve Müdafaacılarla aynı manzumede işliyorlar. Orada bu kuvvetler Türkiye'de gördüklerimizin hepsinden fazla bir terör vaziyeti vermişler. Trabzon Müdafaacıları tamamen zenginlerden ibarettir. Ve bunlarda bir fikir var. Rusya'da inkılabı yapan Türkiye'dir. Türkiye isterse inkılabı mahveder. Türkiye bir hareket yaparsa Azerbaycan'ı işgal eder. Gürcistan'ı bitirir ve Asya'da kuvvet yapar. Bolşevikliğin arkasına bir ağ gerer.

[1735] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 138-139.
[1736] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 139-140.

[...]

Enver Paşa ile münasebette bulunan teşkilat şudur: Rıza ve Nail Beyler müşterek bir teşkilat yapmış idiler. Bunlar Rıza ve [Yenibahçeli] Şükrü ve Enver Paşanın yaverlerinden mürekkep bir heyet var. Bunlar Enver Paşa buraya gelecek, biz Bolşeviklerden silah alalım, biz işimizi biliriz diyorlar. Kayıkçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa adamları bundan ibarettir. Trabzon'da eski İttihat ve Terakki yaşıyor.[1737]

22 Temmuz 1920. Binbaşı Labonne, rapor kaleme aldı. *Mayıs ayı içinde 30.00 tüfek, 77'lik 4 batarya ve 4 tanktan meydana gelen Bolşevik yardımının Karadeniz limanlarına ulaştığı bildirilmektedir*.[1738]

Robeck, Lord Curzon'a 22 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nun bir suretini iletmiş ve şu yorumu yapmıştı: "Ulusalcılar haksız iddialarından vazgeçmemişlerdir ve ümitlerini Bolşeviklerin maddi yardımına dayamayı sürdürüyorlar. Bolşevikler, Türk yönetimiyle ulusalcı muhalefeti Müttefiklere karşı olarak kullanmak amacıyla İstanbul yönetimine kimi sondajlarda bulunmuşlardır. Yine Bolşevikler, Ankara'daki ulusalcı güçlerle birleşebilmek için Ermenistan'a karşı derhal askeri harekâta geçmeyi planlıyorlar. Anlaşılan, Karabekir'le Kemal'in arası açılmıştır."[1739]

23 Temmuz 1920. Ermenistan'ın Nahcivan'a verdiği ültimatomun mühleti dün itibarıyla sona ermişti. Bugün, Ermeni kuvvetleri Şahtahtı'ya saldırıyor.[1740]

Kızılordu'nun bazı birlikleri Doğu Beyazıt'a geldi. "Müdafaa-i Milliye", Karabekir aracılığı ile Kızılordu'ya gönderdiği (tarihsiz) telgrafta şöyle dedi: "Şark ufuklanndan büyük bir haşmet ve mehabetle tülua başlayan kızıl hürriyet güneşi, Anadolu'nun figanlı derelerini, dumanlı dağlarını nurlara gargetti. Osmanlı halkı ordusundan şarkın, yalnız şarkın değil bütün cihanın rehakârı Rus kızıl ordulanna binlerce selamlar, teşekkürler. Yaşasın müşterek davanın müşterek müdafileri olan kızıllarla yeşillerin ittifakı! Yaşasın Asya mazlum milletlerinin İttihadı! Yaşasın Bolşevik-İslam birliği! Mahvolsun zalim emperyalist orduları!"[1741]

Kâzım Karabekir, Sovyet Rusya yardımını temin etmek için komünist Mustafa Suphi'ye *bir Bolşevik muhibbi/sempatizanı gibi* yazmış olduğu 23 Temmuz 1920 tarihli mektubunu, "İstiklâl Harbimiz" nam hatıratında nedense neşretmemiştir:

23 Temmuz 1336
Bakü'de Türk İştirakıyun Teşkilatları Reisi Yoldaş Subhi
Sevgili Yoldaş

Gıyaben sizi tanıdım. Ve hürmet ediyorum. Tabii siz de beni öğreneceksiniz. Eskiden beri servete, ziynete, debdebeye, bilhassa istila hırslarına karşı nefretim olduğu için bidayet-i zuhurundan beri Bolşevik nazariyatına hürmetkarım. Hususiyla Rus-Türk düşmanlığının halkımızı, milletimizi ne halde de koyduğunu bildiğim için bu iki kavm arasında esaslı bir itimad ve kardeşlik tesisine de taraftar idim. Bu ittifakın hem de bugünkü yoldaş Ruslarla olması bizim için, sonra da sulh cereyanı için pek hayırlı olduğunu görmekle mesudum. Sizin her fedakarlığa katlanarak bu ittihadı teminde büyük bir hisse-i şerefiniz var. El birliğiyle memleketimizde yaptığımız tesirat ve propagandalarla Rus Sovyetlerine karşı herkesin kalbinde derin bir muhabbet ve hürmet uyanmıştır. Esasen fakir, rençber ve ameleden ibaret olan milletimizin anane ve itikadatında Bolşeviklik kaidelerinin hemen bir çoğu vardır. Bir zadegan [soylu] sınıfımız olmadığı gibi büyük sermayedarlarımız dahi bulunmadığından bütün Anadolu halkının bir anda Bolşevik esasatını kabulü pek basittir. Ordu zabitanı da Avrupa ordularında olduğu gibi zadegan değil, halkın, avamın oğludur. Ve hükümdarların, prenslerin,

1737 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 140.
1738 *Ministeres Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol 145, s. 202; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 74-75.
1739 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 170.
1740 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.
1741 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 139.

hanedanların mensubiyetinden ordunun başında dahi kimse yoktur. Herkes alnının teriyle ve kanı bahasına mevki tutmuştur. Bugünkü Ankara Hükümeti dahi tamamıyla halk hükümetidir. Çünkü milletin amele ve köylüsünün intihabıyla toplanmıştır. Yani eski bildiğimiz tarzda padişah mensubu ve zadegan, talancı kimseler değildir. Bunları saymaktan maksadım Rus Sovyetlerle müttefik olmağa ve aynı esasatla emperyalist kuvvetlerin memleketimize basan ayaklarını kırmaya hiçbir mani olmadığını anlatmaktır. Yalnız bir nokta vardır ki, bu tehlike memleket haricinden açık görülmüyor. Elimizde ne bir tüfenk, ne de bir fişenk fabrikası yoktur. Buna rağmen senelerce kanlı harplerden sonra, yine İngiliz ve Fransız, Yunan ordularıyla karşı karşıya millet harb etmektedir. İzmir'de, Balıkesir'de, Bursa'da biçare köylülerimiz son diş ve son tırnağıyla muharebe etti. Emperyalist düşmanlarımız en güzel yerlerimizi istila eyledi. Oradaki köylülerimiz mahv oldu. Bu emperyalist imhası duruyor. Halkımız gerçi sonuna kadar bu yağmacı düşmanlarla vuruşacaktır. Fakat gün geçtikçe zararımız azimdir ve telafisi de gayrı kabil olacaktır. Ben ordumla garba yardıma gidemedim. Çünkü, Ermeni Taşnak hükümeti İngiliz emperyalistlerinin casusu olarak şark vilayetlerimizi istilaya çalışıyor. Ve harekete, garpta emperyalist ordularıyla birlikte on sekiz Haziranda, yani aynı günde başladılar. Bu gün kendi içlerindeki biçare İslam köylüsü imha ediliyor. Bu akınlar beşeriyetin hadimi [insanlığın hizmetinde] olan Bolşevik kuvvetlerinin yanı başında oluyor. Durmayınız, haykırınız, vaziyeti Rus Azerbaycan Sovyet hükümetlerine ve ordularına anlatınız. Onlarla bizim aramızdaki fukara-yı kâsibeyi, Ermeni Taşnakları merhametsizce boğazlıyor. Ve şark yolunu ebedi kapamaya çalışmakla garptaki fukara-yı kâsibeyi de mahva yardım ediyor. Bolşeviklik kavaidi üç buçuk haydut tarafından istihzakâr fiilen tekzib olunuyor. Şimdi size sorarım, Şarkda ve Garpta zulm ve kalır ile hür varlığı mahvedilen İslam köylüsü ve amelesi nasıl Bolşeviklik ilan etsin? Hiçbir muavenet, hatta hiçbir ümit görülmezken bütün emperyalist kuvvetlerinin müttehid hücumları altında halkın son varlıkları dahi bitirilmez mi? Şu Ermeni meselesinin halli ile Şark yolunun açılması ve Ermenilerden artık bir zarar ihtimali kalmaması temin olunduğu gün, memleket son inkılabını da yapacaktır. Dört tarafından sarıldığı halde, Ermenistan'ı hâlâ İngiliz emperyalistleri besliyor, silahlandırıyor ve hesaplarına aleyhimizde saldırıyor. Taşnakların bu imhakâr işleri yapmasına insanlığın en âli kavaidine [en yüce usullerine] sarılanların nasıl tahammül ettiğini ve ne için bu yolu açmakta bizim kuvvetlerimizden istifade etmediğini anlamak mümkün değildir. Rus ve Azerbaycan kırmızı ordularıyla benim ordum bu zalim ve (...) Taşnak'ın üç beş günde haddini bildirebilir. İşte insaniyet namına ricamız budur ki, Taşnaklara şiddetli davranmayı ve icab ediyorsa müttehid bir hareketle onları yola getirmeyi temin buyurunuz. Ve artık şarkla garbın birleşmesine azade hail kalmasın. İşte o zaman bir Sovyet Rus-Türk ittihadı kuvvetlenecek ve şark fukara-yı kâsibesi sulh ve sukunete kavuşacak ve emperyalist faaliyetler kırılmış olacaktır.

İhtiramatımın kabulünü rica ederim muhterem yoldaşımız.[1742]

23 Temmuz'da da Karabekir, Halil Paşa'ya bir mektup daha gönderir, Yunanlıların Bursa'yı işgalini anlattıktan sonra şöyle devam eder: "Bağlaşığımız olan Ruslara karşı tüm yüreklerde içtenlik ve saygı sonsuzdur. İttifakımız ve Rus-Türk kardeşliği artık ebedi olacaktır. Dolayısıyle Sovyetlerin bizden pek çok emin olmaları ve düşüncemizin Türk birliği değil Rus-Türk birliği olduğunu bilmeleri gerekir.[1743]

Yoldaş Halil Paşaya

Bakû'ya avdet buyurduğunuz haberi bizi çok memnun etti. Naim Cevat Bey size vaziyetimizi anlatmıştır. Binaenaleyh takdir buyrulur ki gün geçtikçe zavallı vatanımızın hali daima elîmdir. Her köy son fişeğini son dişini, son tırnağını ve son akçesini sarf ediyor. Elde avuçta ne varsa hepsi ikmali namus için sarf olunmuştur. Namussuz İngiliz emperyalizmi Yunanı memleketimizin başına musallat etti. Bursayı dahi işgal ettiler. Belki de hedefleri can evimiz olan Ankara'dır. Gözlerden yaş değil, bağırlardan kan akıyor. Biz hâlâ garbe yardım edemediğimizden yas tutuyoruz. Mel'un Taşnaklar vaktile kendilerine yaptığımız iyiliğin şükranı olarak bize yol açmıyorlar ve bizimle anlaşmaya da yanaşmıyorlar. Müttefikimiz olan Ruslara karşı bütün kalplerde samimiyet ve hürmet namütenahidir. İttifakımız ve Rus Türk kardeşliği artık ebedî olacaktır. Binaenaleyh Sovyetlerin bizden pek ziyade emin olmaları ve düşüncemizin Türk ittihadı değil Rus-Türk ittihadı olduğunu bilmeleri lâzımdır. Garpte İngilizlerle muharip bulunan ordumuza gerek kuvvetimizle ve gerekse şarktan gelecek eslâha ve cephanece muavenete mâni olan taşnaklar emperyalist İngilizlere lâzımı gibi yardım ettiği

[1742] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 208-210.
[1743] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 154.

halde tediplerine neden gidilmiyor? Ermenilerin yolumuzu açmamakta devamları demek Anadoluyu İngiliz emperyalistlerinin daha çok istilâ etmesi ve Türkiyenin imhasına yardım demektir. Ordumuz harekete hazırlandığı bir zamanda sizlerden gelen mektuplar üzerine iki aydır intizarda kaldık. Bunun memleketimiz için neye mal olduğunu arz ettim. Binaenaleyh Rus Sovyet Hükümeti bizi artık öz kardeşi gibi tanımalı ve bizim emelimizin ve menfaatimizin Rus Türk ittifakı tamında olduğunu ve Türklerin ahde vefadaki sadakatini de kabul ederek şarkın şömendöfer yolunu serbest açmalı ve şarktan sulh ve sükûn tesisi ile garpte ve cenupta İngiliz emperyalistlerine yumruk vurmaya bizi serbest bırakmalıdır. Bunun için Azerbaycanın yeni ordusu ile Rus Sovyet kitaatı ve biz icab ediyorsa derhal harekâta dahi geçmeliyiz. Ermeni Taşnaklar vakit geçiriyor ve daima İngiliz emperyalist hükümetinden ümitvar bulunuyor. Bu hareketle de bize pek büyük zararlar veriyor. Bu zararların maddî kısımlarını saydım, manevi kısımları da memleketimizde mukabil inkilâpcıları kuvvetlendiriyo, zira İngilizlerin türlü türlü ifsadatile halkımız zehirleniyor ve şarktan bir ümit görmemekle bu ifsadat kök salıyor. Şunu da ilâve edeyim ki Ermenilerin karşısında bekleyen ordunun efradının bir çoğu garp vilâyetleri halkıdır. Garbin çiğnenmesine karşı burada atıl kalan bu efradın haleti ruhiyesini ve bunları nasıl durdurmak mümkündür, tasavvur buyurun.

İşte kardeşim: Harbi Umumîden zaten zayıf bir halde çıkan milletin bir çok silâh ve cephanesi de elinden alındıktan sonra İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetlerine ve dahilî mukabil inkilâp çetelerine karşı ne büyük fedakârlık yaptığını ben anlattım. Sarf olan her şeyin sonudur. Buna göre siz de uhdenize düşen mesaiden elbette geri kalmazsınız. Biz de artık bir fikri istilâ olmadığını ve Rus Sovyetlerine karşı ebedi muhabbetimiz ve kardeşliğimiz olduğunu her yerde ve şeyde göstererek onların bize karşı tereddüdünün tamamile izalesini ve Ermeni Taşnaklarının başına bir yumruk indirilmesile şark yolunun açılmasını ve Rus Sovyetleri ile doğrudan doğruya irtibatımızı temin buyurursunuz ve bizi vaziyetten sık sık haberdar edersiniz. Beyazıt ve Erzurumdaki telsizimiz ile irtibat için Keros'a bir telsiz konulması mutlaka telsiz kadar Kerosun Nahcivanla telefon ve telgraf irtibatı da elzemdir.

Arzı hürmet ile samimî selâm kardeşim.

Kâzım Karabekir[1744]

Komunist mecmuasında Pyanitsa imzalı makaleden: *Trabzon'dan gelen birkaç kişi, Kemalistlerin elinde bulunan şehirde düzenin sağlandığını bildirmektedirler. Türk halkı topyekün Mustafa Kemal Hükümeti'ni desteklemekte ve Rusyalı komünistlere şevkatle yaklaşmaktadır. Bolşevik fikirler, birlikler arasında özellikle askerler arasında giderek kök salmaktadır*.[1745]

Talat, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *İslam teşkilatının ikmali ile beraber ben de Moskova'ya gideceğim. Orada tekrar buraya avdetim veya orada ve muhitinde çalışmaklığım muvafık olup olmayacağı kararlaştırılacaktır*.[1746]

24 Temmuz 1920. Ermeni hücumu mucibince Şahtahtı'daki *tüm yerli Müslüman halkla birlikte Türk müfrezesi de Aras'ı geçerek İran'a sığın*dılar.[1747]

*TBMM dışişleri heyeti Moskova'ya adım attıktan tam beş gün sonra nihayet Hariciye Komiseri/Bakanı Çiçerin ve müsteşarı Karahan tarafından davet edil*di.[1748] *19'da Moskova'ya varan Türk delegeleri ile Sovyet Rusya yetkilileri arasında görüşmeler başladı. Türk tarafından Dışişleri Bakanı Bekir Sami, İktisat Bakanı Yusuf Kemal, Trabzon Milletvekili Osman ve Dr. Fuat Sabit Beylerin; Sovyet tarafından Dışişleri Bakanı Çiçerin ve müsteşarı Karahan'ın katıldığı görüşmelerde Çiçerin, Türklerin Fransızlarla ateşkes yapmalarından kaygılandıklarını, Ruslar İngilizlerle anlaşırsa (ticaret anlaşması), şartlarını Türkiye ile*

1744 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 823-824. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1745 Pyatnitsa, "Turtsiya (Türkiye)", *Komunist*, 23 İyulya 1920, No. 89, s. 2; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 274, dipnot 529.
1746 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91.
1747 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.
1748 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 159.

*görüşeceklerini, İslam siyasetini Türkiye ile saptamanın iyi olacağını, Komünizme karşı olan Müslümanların hareketlerine engel olmak gerektiğini söyled*i.[1749] *Çiçerin, Fransızlarla yapılan bırakışmadan dolayı endişesini belirttikten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin esaslarını Cemal ve Halil Paşa ile görüştüklerini söyler. Burada sözkonusu olan Cemal ve Halil Paşaların pek karşı çıkmadıkları anlaşılan Ermenistan'a toprak verilmesi sorunudur. Bekir Sami Bey, bu öneriye karşı her iki Paşa'nın da resmî bir görevi olmadığını bildirir*.[1750]

Bekir Sami Bey öncelikle askeri taleplerini sıralamıştı. Bunlar; 200 bin tüfek, 5 milyon mermi, 400 top, 75 bin top mermisi, 500 mitralyöz, her mitralyöz için 15 bin mermi, 200 sahra telefonu, 5 telsiz istasyonu, 200 tayyare, 100 kamyon ve otobüs, 40 binek otomobili, 100 bin askeri giydirecek elbise, ayda 600 ton benzin vs. idi. Bu taleplere karşılık Sovyet Rusya'nın ne istediği bilinmemektedir.[1751]

> TBMM dışişleri delegeleri "Moskova'ya yalnız muavenet [yardım] temini için gelmediklerini, aynı zamanda muhadenet [dostluk] ve ittifak esaslarını takarrür [kararlaştırma] ve tesbiti de vazifeleri arasında olduğunu ve bu işlere bir an evvel başlanarak halledilmesini" pek ziyade arzu etmektedirler.
>
> İlk görüşmede neredeyse sadece Çiçerin konuşmuştur. İlk söylediği şudur: "Halil ve Cemal Paşa'larla görüşülmüş ve lüzumlu esaslar tesbit edilmiştir. O [Cemal Paşa], hususatı hükümetinize arz edecektir" ... "Teferruatı da Türk murahhasları ile kararlaştırılabilir". İşte bu kadar! Kilit cümleler bunlardır: Sovyetler, kısa bir süre önce Halil ve Cemal Paşalarla lüzumlu esaslan tesbit etmişlerdir; Ankara'daki BMM hükümetinin dışişleri bakanının da içinde olduğu bu heyetle sadece "teferruatlar" konuşulacaktır! Bu tutumun bir tek açıklaması vardır: o da Moskova bu heyetin önemini kavrayamamıştır.
>
> Heyet, Çiçerin'den sonra aynı akşam Karahan'la görüşerek, Anadolu'ya teçhizat yardımı yapılabilmesi için acilen aradaki engellerin kaldırılıp demir yolunun açılmasını talep etmiştir. Bu ön görüşmeler sonrasında esas görüşme için iki gün sonraya, Pazartesi gününe randevu verilir, buluşma saati daha sonra bildirilecektir. Gelişmeleri Yusuf Kemal anlatıyor:
>
> > Pazartesi oldu, sabahleyin haber bekliyoruz ki öğle sonu toplanacağız. Akşam oldu haber gelmedi. Biz sinirlenmeye başladık... Aradan biraz daha zaman geçti, biz dedik ki bir mektup yazalım. Bize de biraz vakit ayırmak lazım gelir.
>
> Beklemekten bıkan TBMM heyeti, 31 Temmuz'da dışişleri komiseri Çiçerin'e Bekir Sami Bey' in imzasıyla bir nota vermiştir. Daha sonra Moskova büyükelçiliği yapacak olan Ali Fuat Cebesoy o günleri değerlendirirken "Sovyetler bizi oyalıyordu" yorumunu yapmıştır. Sovyetlerin TBMM heyetini oyaladığını tartışma götürmez, ancak mesele neden oyaladığına anlamak. Bence, Bolşevik yetkililer, 15 Ağustos'ta Moskova'ya gelecek olan Enver Paşa'yı beklemektedir, Anadolu'yu TBMM Dışişleri heyetinin temsil ettiğini ise kavramamışlardır.[1752]

TBMM Hükümeti-Bolşevik Rusya Cumhuriyeti mülakatı, tarafları terletmektedir:

> [..] Türk Hey'eti, 24 temmuz'da Chicherine tarafından kabul edilmesine rağmen esaslı müzâkerelere bir türlü başlanamamış, başladıktan sonra da güçlükler hemen ortaya çıkmıştı. Çünkü onlar, Ermeni meselesinin kendileri tarafından halledileceğini ve Türkiye'nin, "Eski Rus sınırının beri tarafından bahsetmesini" istemediklerini söylemiş, başka bir toplantıda da Ermenilerle bir anlaşma imzaladıklarını ve Culfa-Şahtahtı şimendifer yolunu onlara bıraktıklarını bildirmişlerdi. Bu hal, Türkiye ile Rusya arasındaki gidiş geliş yolunun

---

1749 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 140.

1750 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 157-158.

1751 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 222-223.

1752 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 159-160. "Emekli General Fahri Belen, o dönemde Türk heyetinin yanı sıra Taşnak heyetinin ve İttihatçıların da Moskova'da bulunmasını "*Moskova bir dilek dergâhı haline geldi* şeklinde yorumlar." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 52, dipnot 7.

> kesilmesi demekti. Bundan başka Chicherine, "Eski Ermeni vilâyetlerinden Bitlis, Van, Muş diye bir takım yerlerin" Ermeniler'e bırakılmasını istiyordu. [..][1753]

Çiçerin, İngilizlerin işgal etmesini önlemek için Batum'un kendilerinin de açık ya da gizli desteğiyle Anadolu tarafından işgal edilmesini birinci Moskova görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey'e teklif etmiştir.[1754]

Bekir Sami heyeti, Dışişlerinden Voznessenski ile ve akşamleyin tekrar Karahan'la görüştü. *Tartışmanın konusu yolun açılmasıdır. Karahan o güne kadar olup bitenlerden söz eder, Bekir Sami de yolun bir an önce açılması için diretir. Bu ilk ilişkiden sonra ayın 26'sında yeniden görüşülmeye karar verilir*.[1755]

> Türk Heyeti Karahan ile görüşmesinde yolun açılması hususunda müzakerelerde bulunmuş ve bu bağlamda detaylı bir resmi özet hazırlanmıştır. Zira ihtiyaç duyulan askeri teçhizat ve diğer malzemelerin Anadolu'ya ulaştırılması için en önemli konu yol meselesiydi. Dolayısıyla Türk Heyeti Ermenistan yolunun açılmasını talep etti. Karahan, kendileri için Lehistan meselesinin önemli olduğunu ve Kafkasya'ya şimdilik kuvvet sevk edemeyeceklerini belirtmiş, dolayısıyla yolun açılmasının da zor olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Ermenistan'a bir askeri harekât yapmalarının Avrupa ve Amerika kamuoyu üzerinde kötü etki yaratabileceğini belirtmiştir. Ancak diplomatik anlamda girişimlerde bulunulduğunu dolayısıyla kısa süre içerisinde yolun açılabileceğini de ifade etmiştir. Bekir Sami Bey Anadolu'nun durumunun beklemeye müsait olmadığını, yolun bir an önce açılarak gerekli malzemelerin kısa süre içerisinde gönderilmesinin Milli Mücadele hareketi açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır.[1756]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, TBMM Reisi Mustafa Kemal'in şu beyanatını neşretti: *Müslüman kardeşlerim, komünist arkadaşlar! Korkunç bir haksızlık işlenmektedir. Büyük Devletler, yeni bir müslüman kurbanı boğazlıyorlar, onu yok etmek azmindedirler. Fakat biz elde silâhımız anavatan topraklarını savunarak ve haklarımızı haykırarak ölmesini bilenlerdeniz. Köylülerimiz topraklarını, yurtlarını ve köylerini istilâcıya karşı savunurken, şehit düşerken güvenebilirler ki, yakın bir zamanda bütün İslâmiyet, komünizm ile birlik olarak onlardan intikamını alacaktır*.[1757]

25 Temmuz 1920. Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi: *Çin'de Bolşeviklik pek çok taraftar kazanıyor. Teşkilat tamamlanmıştır. Bolşeviklik, en çok Müslümanlar arasında yayılıyor ve yardım görüyor*.[1758]

26 Temmuz 1920. *Halil Paşa ve elçilik heyeti yanlarındaki 500 kg. altınla Bakû'den yola çıkarak 26 Temmuz'da Gerus'a varır, ondan sonraki yolun pek güvenilir olmayışı nedeniyle Halil Paşa tek başına devam eder ve ayın 29'unda Nahcivan'a gelir*.[1759]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi, Kızılordu ile TBMM Hükümeti Şark ordusu birliklerinin Nahcivan Şahtahtı'da kavuşmalarına dair şunları yazıyor: *Bu suretle şark ile olan alaka ve münasebetlerimizi kesmek için İngilizlerin Kafkasya'da te'sis ettikleri en büyük mani' de ortadan kalkmış demektir. Dünyada sulh ve adaletin temini için çarpışan bu iki hak ordusunun birleşmesi pek mühim bir tarih olduğu gibi, yüksek emellere bizi pek ziyade yaklaştırması itibariyle de milletimiz için hayırlı bir başlangıçtır*.[1760]

1753 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 253.
1754 *Cumhuriyet Müzesi Arşivi*, Dos. VI/I, No: 3034; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 66.
1755 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 158.
1756 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 87.
1757 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 446.
1758 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 142.
1759 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.
1760 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 62.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Amiral Robeck, Lord Curzon'a mahrem ve gayet müstacel telgraf keşide eyledi: *Kürtlerin önerileri daha keskin bir biçim alırsa, bu konudaki görüşlerinizi bildirmenizi dilerim. Sadrazam şimdi özerkliği destekleyen muhafazakâr Kürtlerle temas halindedir. Bu gibi Kürtler, Bolşevizmin ve Mustafa Kemal'in arkasında eski Kürt sisteminin hayaletinin parçalanmakta olduğunu görüyorlar. Sadrazamın amacı şudur: "Kürdistan, antlaşma gereğince özerk bir devlet olacaktır. Kürt önderleri Mustafa Kemal'den nefret eder, çünkü Kemal, Bolşevizmi kendisine yardımcı olmak için ülkeye getirmeyi istiyor. Ben Kemal'den nefret ederim, çünkü ülkeyi yıkmak istiyor. Siz de Kemal'den nefret edersiniz, çünkü antlaşmanızı istemiyor. Bundan dolayı birlikte Kürtleri ona karşı kullanalım. Bu proje uygulanamaz değildir; ancak kimi güçlükler ortaya çıkacaktır... Kürdistan'ın büyük bir kısmı Fransız etkisi altında olduğu için, Fransızların da işbirliği olmadan kolayca uygulanamaz."*[1761]

27 Temmuz 1920. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine, Tuapse'ye dair istihbarat raporunu keşide etti:

> Sark Cephesi Karargahı/27/7/36
> Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne,
>
> *BMM Riyasetinden Çiçerin'e cevaben yazılan Fransızca mektup ile tarafımdan Bakü'de Azerbaycan Umur-ı Harbiye Ahali Komiserliğine, 11inci Kırmızı Ordu kumandanlığına ve Halil Paşa'ya yazılan mektupları hamilen, 28 Haziran 36 tarihinde tarafımızdan motorla hareket eden mülazım İbrahim Efendi ile diğer iki zabit refiki Tuapse'ye çıkmışlar ve Çiçerin'e olan mektubu telgrafla Tuapse'den Moskova'ya çektirmişler ve ertesi günü İbrahim Efendi mektubun aslını hamilen Moskova'ya ve bir zabit Bakü'ye hareket etmiş ve üçüncü zabitimiz aynı motorla Trabzon'a avdet etmiştir. Zabitimizin Tuapse'de gördüklerine dair verdiği malumat aşağıdaki maddelerde arz olunur*.
>
> B- Bolşevik sahillerine uzun sahil toplan ta'biye edilmiş ve gemilerin sahile ... halinde men' edilmekte işbu sayede yaklaştıkları sırada yirmi verst mesafede top ateşiyle tevkif edilmiş bade limana kabul edilmiş.
>
> C- Saadeddin Efendi misafir edilmiş ve ayrıca bir lokanta da gösterilmiştir. Tuapse'de en büyük hükümet memurine [şifre, çözülememiş] unvanı verilmektedir. Tuapse'de bir de askeri kumandanı vardır. Haftada iki defa memurlar ve komite azaları umur-ı memleket için içtima yapmaktadırlar.
>
> H- Memleketi pek büyük bir ihtiyaç içinde bulmuşlardır. Memurlara varıncaya kadar .... olanlar Pazar günleri ancak ... lıyorlar. Kadınların hemen yüzde sekseni ... giyiyorlar. Ayaklarında çorap yoktur. Manifatura eşyasına büyük ihtiyaç vardır. Ekmekleri pek siyahtır, me'kulat mebzuldür. Sovyet lokantaları vardır. Herkes bil-a istisna orada yemek yiyorlar. Herkese verilen yemek muayyen ve mahduttur. Bir aylık yemek parası bir fund ekmekle iki tabak sabah ve iki tabak akşam yemeğidir. Bundan fazla yemek de verilemez. Hariçte de bir iki aşcı dükkanı vardır. Fakat bunlarda misafir olanlar vesikası olmayanlar yemek yiyorlar. Dışarıda yemek içmek pahalıdır. Bir ayda yemek bin manat kadardır. Bir sigara ile sokağa çıkan bir adam laakal seksen adam bakdırır. Kibrit yoktur. Aralarında hiçbir merasim yoktur. Her fert diğerinin arkadaşıdır. Asayiş pek mükemmeldir. En ufak bir vaka olmaz, hırsızlık, sarhoşluk derhal idamdır. Birbirleriyle kavga gürültü olmaz. Mütecasirleri derhal tevkif ediliyor.
>
> Memurlar arasında disiplin pek mükemmeldir. Saat bir'den ... itibaren dışarıya çıkmak memnudur. Bu saatte kadar her şey serbesttir. Tiyatrolar, sinemalar hınca hınç doludur. Ve pek az para alınır. Gazino, kahve yokdur. Her tarafta klüpler vardır. Bu kulüplerde pek çok eş'ar [şiir okuyan] vardır. Her vakit konferanslar veriliyor. Halka Bolşevizm telkin olunuyor. Pek çok kütüphaneleri vardır. İlmi faaliyet pek yüksektir.
>
> Her şeyden ziyade ehemmiyet verilen askeri terbiyedir. Amele ve memuri ne ufak tefek alış veriş yapan dükkanlar 9 saat ... çalışıyorlar. 2 saat sonradan itibaren her nevi mesai hitam bulur. Herkes kulüplere uğrayarak hayata atılırlar. 11 saat sonra da herkes evine çekilir. Elektrikler ... günlerinde elektrik yanmaz. Pazar günleri tatildir.

[1761] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 177.

> Tuapse'de bulunan 18.inci fırka 13 Temmuz 36'da 34.üncü fırka kıtaatıyla değiştirilmiştir. 18.inci fırka Lehistan cephesine gitmiştir. Bu mıntıka da 14.Kızıl Ordu vardır. Merkezi (.....) Katerina'dır. Bir şehirde kıtaat yirmi günden fazla bırakılmıyor. Diğer kıtaatla tebdil ediliyor. 34.üncü fırkanın mevcudu onbeşbin kadardır. Efradın üst başları pek iyi değilse de fena da değildir. Son zamanlarda bu mıntıkalarda bulundukları melbusat ve teçhizatlarla noksanlarını ikmal etmişlerdir. İtaat ve disiplin gayet mükemmeldir. Hükümet adamlarından başka hiçbir ferd silah taşıyamaz. Askerleri şehirde serbest dolaşır, her tarafa gidebiliyor.
>
> Şark Cephesi K. Kazım Karabekir/27/7/36 tarih ve 337 numaralıdır.[1762]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesinde *Lenin ve M. Kemal Paşa'nın ortak bir amaçla İngiltere'ye saldırma planı yaptığı, bunun yanı sıra Kafkasya'da Erzurum'a kadar uzanan İslami bir devlet kurulmasının hedeflendiği öne sürül*üyor.[1763]

28 Temmuz 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: [..] [Sadrazam] *Damat Ferit bana geldi, sulh anlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklardır, Kürt liderleri Mustafa Kemal'i sevmezler çünkü o Bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz çünkü o sizin yaptığınız anlaşmayı kabul etmiyor, o halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım, dedi.* [..][1764]

Politbüro, Türk ulusçularına altın ve silah anlamında maddi destek verme kararı aldı. *Politbüro'nun bildirisinde, Sovyet hükümetinin, İtilafçılara karşı mücadelesinde Türklere yardıma hazır olduğu vurgulanıyordu. Eliava'nın Türkiye'ye Sovyet temsilcisi olarak atandığının da belirtildiği aynı bildiride, "Genelkurmay Akademisi Doğu Bölümü" bünyesinde "Türkiye, İran, Afganistan, Hindistan ve Uzakdoğu için... özel kadro" hazırlanması kararı açıklandı*.[1765]

Sovyet Rusya Örgütlenme Bürosu içtima ediyor. *11. Ordu Devrimci Askerî Sovyet üyesi* ve *Türkistan Cephesi Devrimci Askerî Sovyet üyesi* Şalva Zuraboviç Eliava (1883-1937), Ankara Büyükelçisi tayin edildi. Fakat Eliava hastalanacak binaenaleyh yerine Y. Y. Upmal-Angarski elçi gönderilecektir.[1766]

Tarhov kumandasındaki alay ise yavaş ilerlemektedir. Çünkü vardığı her yerde halkla mitingler düzenleyip devrimci komiteler kurmaktadır. Şahbuz'a varışının üçüncü günü Şahtahtı olaylarını haber alır. Ondan sonra hızla yol alarak 28 Temmuz'da Nahcivan'a varır, orada Türk müfrezesine ait iki subay bulur. Tarhov, bir Türk birliğinin Nahcivan'a gönderilmesini önerir. Aynı gece de İran'da Maku bölgesinde bulunan Türk müfrezesi kumandanı Veysel Bey'e Kâzım Karabekir'den gelen bir telgrafta, Kızılordu alayı ile birlikte Nahcivan-Şahtahtı hattı üzerinden Ermenilere karşı saldırıya geçilmesi emredilir.[1767]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, *Türk-Bolşevik İlişkileri* serlevhalı haftalık raporunu kaleme aldı:

> 1920 yılı Temmuz'unda Ankara ile Moskova arasında kimi kurullar gidip geliyordu. Ancak, düzenli ilk Sovyet kurulu, Anadolu'ya, 1920 yılı Ağustos'unda ulaşıyordu. Kurul gelmeden önce, sivil ve askeri öğeleri Bolşevik'lerle bir anlaşmaya, hattâ ittifak görünüşüne, alıştırmak için Bolşevik'lerden yana bir propaganda

---

1762 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 115.

1763 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.

1764 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 277. İngilizler Sadrazamın bu teklifini kabul etmemişlerdir. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki Ulubelen'in bu kitabı vesikaların fevkalâde kırpılmış suretlerini mündemiçtir. Orijinal vesikalar okunmaksızın Ulubelen nakli üzerinden küllî çıkarımlar katiyyen yapılmamalıdır.

1765 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 106.

1766 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 66-67, dipnot 49.

1767 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155. Veysel'in unvanı, *"Türkiye İnkılap Kızıl Müfreze Kumandanı"*dır: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91.

başlatılıyordu. Tüm ülke, yakında Ulusçulara İstanbul ve İzmir'i geri almada yardımda bulunacak yeni Rus dostlarının gelişini ilgiyle beklemeye başlıyordu. Ama Bolşevik kurulu geldikten sonra, onu, düş kırıklığı izliyordu, çünkü, getirilen 200 kilogram ağırlığındaki altın oldukça sevindirici olmakla birlikte, kurulun personeli pek üzücüydü. Kurul arasında saygın tek bir kişi dahi yoktu.

Büyükelçinin daha sonra geleceği anlaşılıyordu. Kurulun üyeleri şunlardı: Ekim ihtilâline katılan ve oldukça kötü ad yapmış olan Upmal adlı bir Let (kurulun sekreteri); Rusca ve Almanca konuşuyordu; hiçbir eğitim görmemişti ve kendine hiç güveni yoktu. Bakü'lü yaşlı bir komünist Tatar olan Bagirof (çevirmen olarak çalışıyordu); o da eğitim görmemişti, ama kurnazdı ve kendine güveni vardı. Yapma adı Danilov olan bir Musevi, istihbarat bölümünü yönetiyordu. Onun karısı, Madam Danilov da bir komünistti ve Sovyet gizli polisi Çeka'nın üyesiydi. 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafcı, deniz gücü temsilcisi ve muhafızlardan oluşuyordu. Kurul, propaganda ve kışkırtma amaçları için Rusca ve Türkçe birçok yayınları da birlikte getirmişti; ama Türk katları, bunların dağıtılmasını önlemişti.

Getirilen altınların bir kısmının propaganda amaçları için olduğu meydana çıkarılıyor, ama Karabekir, bunların içeriye götürülmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek, altınların Erzurum'da bırakılmasını öneriyordu. Bunun üzerine, Bagirov, Türk komutana o denli aşağılayıcı biçimde karşılık veriyordu ki, Karabekir, dileklerine boyun eğiyor, ama kurula bir muhafız birliği sağlamaya karşı çıkıyor ve onlarla olan ilişkilerini kesiyordu. Kurul, istihbarat ve tahrik grubunu Danilov'un başkanlığında Erzurum'da bırakarak Trabzon'a gidiyor ve orada bir Sovyet konsolosluğu kuruyordu. Bir ay sonra Danilov, Türk katlarının dileği üzerine Rusya'ya geri çağrılıyor; onun yerini, daha sonra, Kagirov alıyordu. Kısa bir süre sonra Ulusçu bir kurul Moskova'ya gidiyordu. Bu kurul, Büyükelçi Ali Fuat Paşa, yaveri İdris Çora, askeri ataşe olarak Kurmay Albay Yusuf Kemal (?), onun yardımcısı Yüzbaşı Kemal Bey ve çevirmen Sait Alimov'dan oluşuyordu. Kurula, BMM'nden, solcu sosyalistlerin önderi (?) Dr. Tevfik Rüştü başkanlığında on mebus eşlik ediyordu. Kurul, Sivas yoluyla Erzurum ve Kars'a gidiyor; orada, Sovyet temsilcisi Budu Mdivani'nin gelmesini bekliyor; sonra Bakü'ye hareket ediyordu.[1768]

28 Temmuz tarihli İngiliz *istihbarat raporu, Bolşeviklere yaklaşmak konusunda Mustafa Kemal'le Karabekir arasında sürtüşme olduğunu bildirmiş; Mustafa Kemal'in, BMM Başkanı sıfatıyla 20 Haziran'da, Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli yazısına karşılık olarak gönderdiği yazının İngilizce çevirisini eklemiştir*.[1769]

28 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda Türk ulusalcılarla Rus Bolşevikler arasındaki ilişkilerle ilgili olarak şu bilgi verilmişti: Ulusalcılar, Moskova yönetimine şu mektubu göndermişlerdi: "Büyük Millet Meclisi yönetimi, Sovyet Rusya Dışişleri Komiserinin göndermiş olduğu 3 Haziran tarihli mektubu memnuniyetle almıştır. Türkiye'yi etkileyen prensipler bizim kendi gerçek ve halis ilkelerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına karşıt olan Batılı güçlere karşı savaşım veriyoruz. Sovyet Rusya'nın, Ermenistan'la İran'ın hudutlarının saptanmasında arabuluculuk yapmasını kabul ederiz." Kemal, ayrıca, Ermenistan gibi komşu devletler arasındaki ilişkilerden ve Ermeni aşırılıklarından şikâyet etmiş; bu duruma son vermek için askeri harekâta geçmesi gerektiğini vurgulamış; ancak Çiçerin'in mektubu alındıktan sonra, bu denli operasyonların geciktirilmesi kararının alınmış olduğunu bildirmiş ve şunları eklemişti: "Ermenilerin halkımıza karşı girişmiş oldukları aşırılıkların sona erdirilebilmesi için arabuluculuk yapmakla ilgili önerinizi en erken vakitte bize bildirmenizi dileriz. Sovyet Rusya'ya yetkili bir heyet gönderiyoruz ve bu heyet yola çıkmıştır. Yetenekli bir Sovyet temsilcisinin de buraya gelmesini bekliyoruz. Amacımız, sadece kendi güvenlik ve bağımsızlığımızı sağlamak; aynı zamanda, Türkiye'yi kendi amaçları için kullanmak isteyen emperyalistlere karşı bir barikat haline getirmektir. Böylece, insanlığa hizmet ediyoruz. Rusya ile Türk halkı arasında güven ve dostluğun temeli atılırsa, bu, iyi niyet, sevinç ve duyguyla karşılanacaktır."[1770]

[1768] FO 371/6473/E 9074, No: 303; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 83. Diğer bir deyişle Türkiye'deki Sovyet Rusya Cumhuriyeti mümessilliğinin istihbarat şefi Danilov, bir Yahudi iken; TBMM Hükümetinin Moskova'ya gönderdiği murahhas heyetinin reisi de "solcu sosyalistlerin önderi" Doktor Tevfik Rüştü de Sabataycıydı, Yahudi Dönmesiydi.

[1769] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 155.

[1770] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 177-178.

29 Temmuz 1920. Halil (Kut), Nahcivan'a muvasalat etti. Karabekir'in müfreze kumandanı Veysel'e haber göndererek nezdine gelmesini rica etti.[1771]

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü (Soydan), Kâzım Karabekir'e rapor keşide eyledi. Buna göre, *1920 baharında Dağıstan feodal-komünist cephesi zamanında cephenin sağ kanadı İstanbul'a temsilci gönderip yardım istemiş ve o sırada İstanbul Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa, Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin başkanlığında, Dağıstan'a bir heyet göndermiştir. Kızılordu'nun Kafkaslara inmesinden sonra Çeçen bölgesinde ayaklanan feodal unsurlar Aziz ve İsmail Hakkı Beyleri yardım isternek üzere Tiflis'e göndermişlerdir. Bunlar orada İngiliz temsilcisi Luke'le görüştükten ve Londra'nın böyle bir yardıma yanaşmadığını gördükten sonra Temmuz sonunda Trabzon'a gelmişler ve oradan Kâzım Karabekir'e yazdıkları bir raporda Dağıstan'ın bağımsızlığı için yardım istemişlerdir*.[1772]

> Kuzey Kafkasya'ya görevli yollanan ve orada önemli görevler başaran İsmail Hakkı ve Aziz adlı antibolşevik subaylarımız, düştüğümüz güç durumu raporlarında Karabekir Paşa'ya şöyle açıklarlar: "1920 yılı Mart ayı başlarında Kuzey Kafkasya'ya girdiğimiz zaman, Dağıstan'da Millî Savunma Kurulu ile Çeçenistan'da... Hayri Hacı vardı. İkisi de Kuzey Kafkasya bağımsızlığına darbe indiren Denikin Ordusu'na karşı savaşıyorlardı. Dağıstan'da 7 Mart 1920'de yerli Bolşeviklere karşı zamansız çıkartılan olaylar ve bâzı subaylarımızın kötü tutum ve davranışı, bu Millî Savunma Kurulu'nun Rus Bolşevikleri tarafına kaymasına yol açtı ve bu durum, kamuoyunu orada bulunmuş olan Osmanlı subaylarına karşı çevirdi. Osmanlı subayları, Bolşeviklerce suçlu ve güvenilmez oldu. Bu nedenle millet, Bolşeviklere eğilim gösterdi. Bolşevikler de bu durumdan yararlanarak bütün yönetim ve egemenliği ele aldı".[1773]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilatı İstanbul Şubesi haftalık rapor kaleme aldı. Harekat-ı Milliye ile Bolşeviklik münasebeti meselesiyle alakadar son maddede şunlar ifade ediliyor:

> Bolşevik etkisi, Milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir; şimdi de Türkçe İslâm Bolşevik Ceridesi diye basılı bir yayın gizlice dağıtılıyor. Bu gazete son derece İngiliz aleyhtarı; yeni bir sayısında, fethedici orduları, Hilâfetin güvenliği için çarpışan Müslümanlara katılmak üzere ilerleyen Bolşeviklerin İngiliz itibarını tamamıyla yok edeceklerini öne sürüyor. Yeni biçimler altında eski İslâm dernekleri ortaya çıkıyor ve bütün plânlarında Bolşeviklik fikri belirgin. Teali-i İslâm Cemiyeti, bu yılın başlarında Bolşevikliğe karşı bir bildiri çıkarınca, Milliyetçilere sempati duyan birçok üyeleri çekildi ve taşradaki merkezleri milliyetçi bir örgüte bağlandı. Şimdi, bu cemiyeti yeniden örgütlemek, yeni bir başkan seçmek ve işgal altındaki yerlerde yeni merkezler kurmak girişimleri yapılıyor. Cemiyetin bu yeni etkinliklerinin, Barış anlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bölgelerde Hilâfetin egemenliğini sürdürme isteğinden kaynaklandığı söylenmekte.[1774]

30 Temmuz 1920. Müttefik fevkalâde komiserler Robeck, Defrance (Fransa) ve Maissa (İtalya) içtima ediyorlar. *Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşmada öngörülen komisyonların bir an önce kurulması için gerekli hazırlıkları yapmayı kararlaştırdılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra durum netleşinceye kadar Anadolu'daki Yunan ilerleyişi durdurulacak ve Yunan birlikleri önce İzmir'e, daha*

1771 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.

1772 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 168.

1773 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 777; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 762, dipnot *.

1774 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt 2, s. 270, Belge 95; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10-11, dipnot 8. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Harekat-ı Milliyede zamanla zuhur eden müfrit İngiliz düşmanlığının esas müşevvikinin komünizm cereyanı olduğu kanaatindeyiz.

*sonra Trakya'ya çekilecekti*r. *Hükûmete durumu kontrol altına alması için kısa bir süre verilecek, hükûmet bunu başaramadığı takdirde Yunan ordusu yeniden harekete geçirilecekti*r.[1775]

> İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunanlıları Anadolu'nun içerlerine sürmekle Ankara Hükümeti'nin yok edilemeyeceğini belirtirler ve en iyi çare olarak Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi ve bu yolla "ılımlı" milliyetçileri kendilerine çekmeyi önerirler.[1776]

Siyasal İslâmcı söylem ve faaliyet icra eden Türkçü Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya tarafından destekleniyor olması, tabiatıyla, aşiret düzeniyle yaşayan Müslüman Kürdlerin mühim bir kesiminin muhalefetiyle karşılaşmaktadır.[1777]

31 Temmuz 1920. Müfreze Kumandanı Binbaşı *Veysel Bey 300 kişilik bir kuvvetle yola çıkar ve 31 Temmuz akşamı Nahcivan kentinin dışında Anadolu ordusu ilk kez Kızılordu ile karşılaşır*.[1778] TBMM *birlikleri ile Bolşevik birliğinin Nahcıvan'da birleşmesi üzerine Bolşevikler Enternasyonal marşını, Türkler ise "Aç bağrını biz geldik" marşını söylemişlerdir. Bu marşın ne olduğunu soran Ruslara, "İnkılâb-i Türkiye Şark Cephesi Kızıl Müfreze K[umandanı]" unvanını taşıyan Veysel Bey (Ünüvar) , "Türk Inkılap Marşı" olduğunu söylemiştir*. TBMM *ordusunda Bolşevik subay işaretlerinin kullanılmasına başlanmıştır ve bu emri veren de Halil Paşa'dır. Cephe Komutanlığı'ndan gelen emirle, "Osmanlı müfrezesi" olan birliğin adı "İnkılâb-ı Türkiye Şark Cephesi Kızıl Müfrezesi" olarak değiştirilmiştir*.[1779]

Binbaşı Veysel (Ünüvar): *1920 senesi yazında Dışişleri Bakanı ve arkadaşları Bayazit'te tümen karagahında bulunurken Bahattin Bey namında bir eski İttihatçıyı saatlerce dinlemiştik. Rusya'da gördüklerini, anlattıklarını hikayet ettikten sonra Bolşevik olmaktan başka çare bulunmadığını söyleyerek sözünü bitirmişti. Özet olarak fikirleri Bolşevikliği gönüllü olarak kabul etmeye hazırlamak için her hafta ateşli bir çalışma seziliyordu*.[1780]

*Ermeni milis güçleri Gerus-Nahcivan arasındaki yolu Angelavut'un batısından kes*tiler. *Yolda olan* Upmal-Angarski *elçilik heyeti Angelavut'a kaçar, manda arabalarına yüklenmiş olan altınlar orada bırakılır. Ertesi gün Ermeniler Angelovut'a gir*di*, elçilik heyeti Gerus'a çekil*di.[1781]

*Legran Tiflis'te Ermenilerle görüşmelere başla*dı *ve bu görüşmeler 10 Ağustos'ta Taşnaklada Sovyet Rusya arasında imzalanan tek anlaşma ile son bul*acak. *Bu anlaşmaya göre Karabağ, Zengizor ve Nahcivan Sovyetlerin geçici denetimi altında kalacak, Gümrü-Şahtahtı demiryolu ise yalnızca sivil malzeme aktarımına açık kalacakt*ır.[1782]

Nahcivan durumunun açıklığa kavuşmaması TBMM-Narkomindel görüşmelerini *yeniden geciktirir. Bir hafta bekledikten sonra Bekir Sami 31 Temmuz'da Çiçerin'e bir nota gönderir. Bir cevap gelmeyince Moskova'ya ikinci gelişinden beri bekleyen kurye İbrahim Efendi Karahan'ın yanına gönderilir. İbrahim*

1775 FO, 371/5054, E 10006; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 409.

1776 J. de Robeck'ten Lord Curzon'a. 30 Temmuz 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 167.

1777 "Nihayet, 30 temmuz 1920 tarihinde Amiral de Robeck tarafından Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderilen yazıda da, 26 temmuzdaki görüşmelerinde Damat Ferit'in tasarısında ısrar ettiği ve Kürt liderlerinin Bolşevik unsurunun Kürdistan'a girmesine karşı olduklarını; bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı çıkmağa hazır bulunduklarını belirttiği bildiriliyordu." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 69.

1778 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 155.

1779 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 305-306.

1780 Veysel Ünüvar, *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, 1997, s. 33.

1781 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 156.

1782 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 156.

Efendi Karahan'a, Ankara'ya eli boş dönmek istemediğini söyler. Bunun üzerine Karahan ertesi gün heyetle görüşeceğine söz verir.[1783]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Çiçerin'e nota gönderdi. Belirttiğine göre TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Cumhuriyeti yardımına güvenerek milliyetçi mücadelesini sürdürmektedir:

Bekir Sami Bey'in G. V. Çiçerin'e Notası

31 Temmuz 1920

> Yoldaş Karahan'la son görüşmemizden bu yana tam bir hafta geçmiş bulunmaktadır. Oysa ikinci görüşme günümüz olarak geçtiğimiz pazartesi günü saptanmıştı. Durum böyle iken, bir haftadan beri hiçbir sonuç alınmadan, söz verilen daveti beklemekteyiz. Dört yandan İtilâf kuvvetleri ile sarılı ülkemizin kritik durumu, görüşmelerimizin derhal bitirilmesinin bizler için ne kadar önemli olduğuna bütün açıklığıyla sizi inandırmalıdır.
>
> Türk heyeti olarak, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin dostluk duygularına güvenerek, emperyalistlere karşı sürdürdüğümüz bu mücadelede yardımlarınızı bizlerden esirgemeyeceğine olan inancımızı belirterek, siz sayın Dışişleri Halk Komiseri'nden, iç durumumuzun ağır koşulları göz önünde bulundurularak, bu günlerde başlanması gereken görüşmelerimizin nerede ve hangi gün başlayacağını en kısa sürede belirlemenizi dilerim.
>
> Olumlu cevabınızı beklerken, yüksek saygılarımın kabulünü rica ederim, Sayın Dışişleri Halk Komiseri.[1784]

Temmuz 1920. Van Valisi Midhat, ki Mustafa Suphi'nin Mülkiye Mektebinden arkadaşıdır, Bakü'deki komünist lider Mustafa Suphi'ye *Anadolu'nun Komünist İnkılâbı* hakkında mektub gönderdi:

> İnkilabı yapanlar ve bu uğurda çalışanlar, memleketin selametini temin için komünizm esasatını maalmemnuniye kabul ve tatbik etmeyi arzu ediyorlar. Hepimiz bu hususta müşterekiz. Fakat ahalimizin havf ve ahlakı, tarz-ı tefekkür ve taassubu hasebiyle Bolşevizmi, Rusya'da yapıldığı derecede gürültülü ve sarsıntılı yapmaya imkan olmadığı gibi, ... bu lüzum da yoktur. Bizlerin düşündüğümüz inkılap, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın da yazdığı vechile sarsıntı tevlid etmeyecek ve yukarıdan aşağıya tedricen telkin ve talim edilecek, tatbik ettirilecek bir komünizm usulüdür. [...] Biz muvaffakiyetinize duacıyız ve selamet-i memleketin teminine masruf olan mesainizde ve komünizm nazariyatının memleketimize uygun bir tarzda tatbiki hususunda size her suretle zahiriz.[1785]

Temmuz 1920 nihayeti. İttihadçı lider Enver, Berlin'den hareket etmişti, Moskova'ya gizlice vasıl oldu. Enver *Moskova istasyonunda büyük bir törenle karşılan*dı ve dahi *Moskova'nın en itibarlı konutu tahsis edil*di. *Rusya açlıkla kıvranır, TBMM dışişleri heyeti aç bırakılırken konutuna torbalarla yiyecek taşınmıştır*. Zira Enver, *bir yandan iç savaşla, diğer yandan Polonya harekatı ile meşgul olan Kızıl Ordu'ya Almanya'dan silah temin etme sözü ver*mişti. Bu vechile Enver, *Lenin hariç üst düzey bütün Bolşevik liderlerle, Çiçerin, Buharin, Karahan vb ile görüş*ecektir.[1786]

> Rusya'daki iç savaş Bolşevik karşıtı hareketi üstlenenlerle yani Çarlık dönemi ordusunun mensupları (Beyazlar/Белых), bunlara destek olan İtilaf Devletleri ve Sovyet yönetimine bağlı olan Bolşevik Kızıl Ordusu arasında geçti. İç savaş Rusya'da hem sefaletin artmasına hem de çok sayıda can kaybının yaşanmasına sebep oldu. Öyle ki; 1918 yılından 1920 yılının sonlarına kadar yedi buçuk milyon civarında insanın açlık, soğuk ve salgın hastalıklar yüzünden hayatlarını kaybettikleri ifade edilmekteydi. Çarlığın devamını sağlamaya kendilerini adamış Beyazlar ile yeni rejimi ne olursa olsun Rusya'nın tümüne benimsetmek isteyen

[1783] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 158.
[1784] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 235.
[1785] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 111-112.
[1786] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 167-168.

> Bolşeviklerin birbirlerine karşı yıldırı/tedhiş faaliyetleri de insan ölümlerinin en önemli sebepleri arasındaydı.[1787]

1 Ağustos 1920. Taşkent'de bulunan sabık Bahriye Nâzırı Ahmed Cemal, Berlin'deki eski Sadrazam Mehmed Talat'a mektub gönderdi. *Bakû'de bir ay sonra toplanacak Doğu Halkları Kurultayı'nda alınması gereken kararlardan söz ederken şöyle yazmaktadır: "Doğu'nun dertlerini birlikte görüşerek haklarını savunacak bir Doğu Birliği kurulmalıdır. Kurtuluş için komünizmden başka çare olmadığı ilan edilmelidir."*[1788] Ahmed Cemal, *"gerek Şarkın ve gerek Garbın kurtuluşu için komünizm mesleğinden başka çare bulunmadığı" ancak "komünizm şeklinde yine Şarkı esaret altına almak isteyen bazı 'maskeli' komünistlerin entrikalarına meydan vermeyeceklerini" belirtiyor*.[1789]

2 Ağustos 1920. 13 Temmuz'da Bakü'den mufarakat eden *Bakü İştirakiyun Teşkilatı* mümessili Salih Zeki, Erzurum'a muvasalat etti, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in nezdine getirildi. *Dört saat süren bu görüşme sırasında Salih Zeki Erzurum'da komünist teşkilat kurmak için izin istemiş, Karabekir ise bunun ancak BMM'nin bilgisi dahilinde yapılabileceğini söyleyerek savuşturmuştur. Buna rağmen Karabekir, Salih Zeki'yi Anadolu'da çalışmaları için davet etmiş, S. Zeki de "gelmek isteriz, fakat teminatsız olmaz" yanıtını vermiştir. Sonunda Karabekir, Salih Zeki'nin Erzurum'da "hafi" olarak teşkilat kurmasına izin vermiş ve zaten Bolşevizm sempatizanı olan "Albayrak" gazetesi heyeti ile temas kurmasını sağlamıştır. 9 Ağustos 1920 tarihli Albayrak gazetesinde Salih Zeki'nin "Yeni İnkılap" başlıklı bir makalesi yayımlan*acaktır.[1790]

Karabekir, Mustafa Kemal'e Salih Zeki'yle mülakatının mündericatı hakkında telgraf gönderdi. *Komünistlerin "idare" edilmesini öner*mektedir[1791]:

> Zaten münevver kimseler selameti Bolşevik tarz-ı idaresinde bulduğundan Kongre için gidebilecek *Albayrak* gazetesi heyeti ile görüşmelerini ve bunun da hafi olarak yapılması lüzumunu izah ettim.
>
> Esasen selameti hepimizin Bolşeviklerle ittifakta ve münasip zamanda aynı tarz-ı idareyi memleketimizin hazım ve tahammülüne göre tesiste bulduğumuzu, ... bu suretle tarz-ı idaremizdeki köhnelikle mülki ve adli teşkilatın bir taraftan hükümet vasıtasıyla yeni nazariyeler tarzında tertibi yapılarak, her ıslahatı kolaylaştıracağını anlattım.
>
> Bendeniz istirham ederim ki, Rus Sovyetleriyle çalışan bu zatlarla iyice anlaşarak, bunlara lazım gelen mevki-i ihtiram verilerek, tabii beylerde meknuz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırmayın ve bu zatlar mefkurelerini Rus Sovyetlerine istinaden icra yapacağız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalanna mahal kalmasın.[1792]

Amerikan *The New York Times* gazetesi: *Türkiye, İran ve Çin'deki devrimci gruplar, bol miktarda Sovyet malî yardımından yararlanıyorlar*.[1793]

Trabzon'da münteşir İttihadçı Barutçuzade Faik Ahmed'in gazetesi *İstikbal*, *tamamen propaganda amaçlı* olarak Ankara mahreçli *asparagas bir haber* yayımladı: *Üç bin mevcutlu süvari kuvveti,*

1787 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 43.
1788 Tanin, 31 Aralık 1944; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 123.
1789 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 206.
1790 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 134.
1791 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
1792 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 135.
1793 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 155.

Rusya'dan İslam kardeşlerimizde bize iltihak etmek üzere gelen Yeşil Ordunun üçbin kişilik süvari kuvveti daha memleket-i Osmaniyeye dahil olmuştur.[1794]

3 Ağustos 1920. Mustafa Kemal: *Türk hareketini takdir eden Rus hürriyetperverleri yardım vadettiler*.[1795]

Kâzım Karabekir, 3 Ağustos'ta Hasankale'den M. Kemal'e gönderdiği kapalı telyazısında, "uygun bir Bolşevik yönetim sisteminin Türkiye için en iyi sistem olacağını" bildiriyor.[1796]

> Karabekir, Ağustos başında da Mustafa Kemal'e Dışişleri Bakanı Bekir Sami ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Erzurum'da yaptıkları uzun görüşmelerden sonra, "bize uygulanabilir bir Bolşeviklik" üzerinde görüş birliğine vardıklarını bildirir:
>
> "Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler yanımda iken geleceğimiz hakkındaki tartışmalarda ne Avrupa'nın zâ-ten bir türlü anlaşamadığımız yönetim biçiminde ve ne de çoktan modası geçmiş İslâm ya da Türk birliğinde bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize uygulanabilir bir Bolşevik yönetiminin kabulü zorunda olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürültüsüzce kurulmasını oybirliğiyle uygun bulmuştuk".[1797]

Moskova'daki Halil (Kut), Karabekir'e mektub gönderdi. Buna göre *Ankara'nın Fransızlarla bir bırakışmayı imzalamış olduğu haberi Moskova'ya ulaşınca bir endişe ve kuşku dönemi yaşan*maya başlamış; *Halil Paşa, Çiçerin'le görüşüp bu kuşkuları gidermeye çalış*mıştır.[1798] *Erzurum'dan Halil Paşa'nın yanına giden Paşa'nın eski yaveri Naim Cevat Bey Gerus'a var*mış *ve Nahcivan'daki Türk müfrezesinin yardım isteğini oradaki Kızılordu Kumandanına ilet*miştir. *Tümen, Türk birlikleriyle ilişki kurmak için bir müfrezenin öne sürülmesini kararlaştır*mış *ancak Levandovski, Orconikidze gelmeden bir şey yapılmamasını emret*miştir.[1799] *Bakû'ye varan Halil Paşa kafilesi Orconikidze'yi beklemeye koyul*muş; *Orconikidze, Temmuz'un 15'ine doğru gel*mişti. *Yapılan görüşmelerde Halil Paşa, Zengizor ve Nahcivan'ın Ermenilere bırakılması esası üzerinde yapılacak bir anlaşmayı redde*tmiştir. *Sonunda şimdilik Gerus-Nahcivan yolunun açılmasına çalışılması kararlaştırıl*mıştır.[1800] Halil, *500 kilo altın getirdiğini ve ilk silah yardımının Bakû'den taşınması için iki yüz arabanın hazırlandığını bildiriyor*.[1801] Halil:

> En önemli sorunlardan biri de yıllardan beri Rusya'da karşı-devrimcilerin tahrip ettikleri şömendöfer malzemesinin (lokomotif) yerine yenisinin konulamaması yüzünden Rusya'daki taşıma güçlükleridir. Moskova'dan 200 kilometrede ekmeğin kilosu 10 kuruş ise, Moskova'da 100-150 kuruştur. Halk, hatta işçi bile pek sevinçli değildir. Londra'daki Bolşevik temsilcisi Krasin, İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusya'nın tanınması, ablukanın açılması için çok çaba harcanmak isteniyor. Galiba İngilizler, temel maddeler arasında Türkiye'ye yardım edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan ve genellikle Doğu işlerinde faaliyetten kaçınılması şartını ileri sürüyorlar.[1802]

Yoldaş Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e ve Mustafa Kemal'e telgraf keşide eylemiştir. Halil, Mustafa Kemal ve rüfekasının ne olursa olsun Sovyet Rusya'ya ihanet etmeyeceklerine ilişkin Çiçerin'e teminat vermiştir. İnkılab mecnunu Halil, ulema sınıfına düşmanca bir fikriyattadır:

1794 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 334.
1795 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 115.
1796 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 16, dipnot 50.
1797 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 455.
1798 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
1799 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 153.
1800 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 154.
1801 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159-160.
1802 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 520-521.

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine (Bir sureti M. Kemâl Paşa Hazretlerine)

Moskovadan hareketimden evvel telsizle varid olan bir haberde Türkiyenin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak İngiltereyi tek bırakmak için lehimize bir hâdise olduğunu söyledim. İngiltere bize müsait şeraitle anlaşmak arzusunu gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararla mukabele edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltereden beklemek nabemahal olduğunu, İngilterenin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farzı muhal olarak İngilterenin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesayı inkilâbımız olan M. Kemâl Paşanın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesayı inkilâbın tebdili meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nihayet iş başından çekilmek suretile Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti tarafımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmezse Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak ye'se düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ika edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdiranını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankaraya kadar seyahatimin müfid olabileceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibile iki müslüman Kızılordu erkânıharp zabiti ve Ankaradan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabili nakil olmak üzere beş yüz kilo sikletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskovada güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkasta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı nevmid etmek suretile irticaî teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkasa avdetin tesrii bu gibi şayiatı tekzib için de lâzım idi. Ben Moskovada iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer hey'etleri geldiler. Gürcülerle yapılan müsalâhada Batumdan İngilizleri tardetmek şartile Batumun Gürcistana aidiyeti ve Gürcistanın mevcudiyeti tanınacaktır. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesayı âm ile Osmanlılara meyil ve rabıtasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayrı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikleri İngilizler aleyhine sevk için bir tedbiri siyasi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistanı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistanla olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretile İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Rusya Türkiye Ermenistan için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bâhistir ki binnetice bu da Sovyetistlerin Ermenistan üzerine denilen yerlerde Sovyet teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordunun Azerbaycana geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'i hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevke mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde mânasız islâm tarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdidi hayatı bais esbabı teşkil etti. Azerbaycanda vaziyet tabiî bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükümeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistanın islâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri ümid olunur ki itilâfa en az müsait Taşnak hükümeti aleyhine Sovyet Rusyasınca kariben şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisinin Ermenistanda Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenilerin bize gelecek mühimmat için şömendöfer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şömendöfer yolile her türlü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mıntakalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusyanın bizlere yardımı yarım milyon müslüman halkına vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı eslem tarik olduğunu şömendöfer yolu açılıncaya kadar Yavlah-Şuşa-Keros-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zaruri olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklifi vakide hata edildiğini, bunu tashihe çalışacağını ve sevkiyata Nahcivan yolile mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifile biraz münasebettar

düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiyeye geçmek ısrarına mukabil bir liva ile Nahcivana vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksadı istila ve tarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede îzab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivana geldikten sonra Keros garbinde bu yol muvasalasını temine memur suvari livasına Ceneral Drunun taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu bence Kızılorduyu hasmane harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzuruma kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakû'ya gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on bin mevcut tahmin ediyordum. Son kanatim iş görecek beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakû'da teslih ve techiz edilmekte ve yolların küşadile ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslâhaden ilk kafilenin 20 Temmuzda Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Levis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakû'ya vasıl olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunları harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiyeye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkûk idi. Kerosa çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Keros'ta takviye olunarak tekrur ileri hareketleri memuldür. Moskovadaki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiyenin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede mesela çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde antantanın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslid edişi vesaireden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpcuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkile ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükümetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükümetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz Hükûmetine istizah için Moskovanın vesaiti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist tarzına dökülüşü sosyalist Rusyanın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor. En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusyada aksi inkilâpcıların tahrib ettikleri şömendöfer malzemei müteharrikesinin yerine tazesi konulamaması yüzünden Rusyadaki nakliyat suubetidir. Moskovadan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on kuruş ise, Moskovada yüz, yüz elli kuruşadır. Ahali hatta amele de dahil olarak pek şad değildir. Londradaki Bolşevik nümayendesi Karasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusyanın tanınması, ablokanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevaddı esasiye meyanında Türkiyeye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl alelıtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süfera, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupaya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkilâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336
Yoldaş Halil[1803]

4 Ağustos 1920. İngiliz Lordlar Kamarası içtimaında Lord Wester Wemyss, *Türklerin mütareke sırasında Müttefikleri, "kendilerini Almanlardan kurtaracak dostlar" olarak gördüğünü; o zaman Türklerle dolu bölgeleri kapsayan "cömert" bir andlaşma derhal yapılmış olsaydı şimdi Türkiye'nin durumunun farklı ve Bolşeviklerin de nüfuzuna girmemiş olacağını* belirtti. *Yunanistan'ın İzmir çıkarması barış yerine savaş getirdi.*[1804]

Kâzım Karabekir, *Umum Kıtaata Tamim* keşide etti. Bolşeviklik propagandası yapıyor:

[1803] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 836-839. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[1804] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 142.

..."bütün İslamlar gibi milletimiz de Bolşeviklere el verdi" ... "İngiltere Bolşeviklerle dost olduğumuzu biliyor ve onlarla birleşince İngiltere ve yardakçılarının bütün ümit ve saltanatlarının mahvolacağını açıkça görüyor" ... "[Bolşevikler] dostluğumuzu kuvvetleştirerek ordumuza samimi selamlar gönderdiler. Bu suretle birleşmemiz, göklere yükselen İslam âlâm ve figânını dindirmek ve yapılan zülum ve cinayetlere nihayet vermek zamanını çok yakınlaştırdı." ... "itilafın son silahı olan Lehistan can çekişmekte ve her tarafında Sovyet idareleri teessüs etmektedir".[1805]

Moskova'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisad Vekili Yusuf Kemal, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Müsteşarı Karahan'la mülakat ettiler. TBMM Lazistan mebusu Osman Nuri tercümanlık yaptı:

Karahan: (Elinde bir telgrafa bakarak söylüyor) Ermenilerin ehemmiyetsiz mukabelelerinden sonra Nahcivan kasabasına girdik. Civardaki Türk askerleriyle kurye muvasalası yapıldı. Rica ederiz oradaki Türk Kumandanlığına bildiriniz. Badema bu tarikten Ankara ile muhabere edilsin. Ankara Hükümeti'nin Ermeni Hükümeti'ne bir nota verdiğini ve bunda Ermeni askerlerinin Brest-Litovsk Antlaşması'ndaki hudutlarına çekilmelerinin talep edildiğini haber aldık. Türkiye'nin ne kendi başına ve ne de Rusya ile birlikte Ermenilere taarruzunu siyasi bazı esbabdan dolayı muvafık bulmuyoruz. Eski Rusya dâhildeki Ermenistan'la meseleyi biz hallederiz. Hükümetinize yazabilirsiniz ki bu işin nihayetine kadar yolu açacağız. Harbi istememekle beraber Ermenilere karşı hazırlıkta bulunuruz. Kazus Beli (sebeb-i harb) yapmak bize ait ve bunun için elimizde bazı esaslar var. Bu esasları bir şekle koyarak ilan edeceğiz. Brest-Litovsk hududunu mülahaza ediyorsunuz. Fakat her bir şeyi elyevm mevcut olmayan bu muahedeye ibtina etmek doğru olamaz. Aradan zaman geçti. Ve birçok değişti. Maa-haza bu muahedenin aramızda tedkik edilmesi gerektir. Buradaki Ermeni heyetini kendi hükümeti geri çağırmıştır. Türkiye için gönderilen 25 put altını Ermeniler gasp ettiler. Kırk sekiz saate kadar iade etmeleri için ültimatom verildi.

Her halde bu meseleyi, yani yol açmak meselesini halledeceğiz. Oradan siyasi ve askeri memurları çağırdık. Kendisine talimat verdik, Kafkas'a gönderdik. Türkiye'ye şu sıra muavenet lüzumunu ehemmiyetle takdir ediyoruz. Ancak biliniz ki bu ay nihayetine kadar yol açılacaktır. Bu mesele mahrem kalsın, yalnız hükümetinize bildirebilirsiniz.

Heyet: Nahcivan tarafıyla muhabere imkânını biz de teemmül etdik. Hatta Nahcivanla Bayazid arasında elyevm telefon muhaberatı da vardır.

K[arahan]: Çok ala.

H[eyet]: Rica ederiz. 25 Temmuz'da çekilen telgrafı belki Ankara alamamıştır. Nahcivan üzerinden bu telgrafı tekrar ettiriniz. Ve başına (25 Temmuz'da telsiz ile çekilmiş telgraftır) cümlesini ilave ettiriniz.

K[arahan]: Pek ala çektireyim. Bugün haber aldık. Sizin için (Tuapse)ye iki kurye gelmiş. Bakü'de yetmiş kadar İngilizlerce maruf büyük şahsiyet İngiliz esiri vardır. İngiltere hükümeti bunların iadesini bizden istedi. Azerbaycan hükümeti müstakil olduğu için bu meselenin Azerbaycan hükümetiyle halledilmesini cevaben istedik. Bundan bilistifade Malta'daki Türk esirlerle mübadele edilmesini düşündük. Azerbaycan hükümeti buna muvafakat etti. Bir liste veriniz acele oraya gidecek memurumuza verelim. Yalnız Azerbaycan hükümetini de müşkül mevkiye sokmayalım. Mustafa Kemal Paşa inkılabıyla alakadar mevkufların taleb edilmesi muvafık olur.

Asya-yı suğradan harekât raporları alıyoruz. Vaziyeti biliyoruz. Rica ederiz. Bir memur gönderelim, harita üzerinde vaziyet-i askeriye işaret edilsin.

H[eyet]: Askeri umura dair görüşmek üzere bir murahhas tayin ve memur edilmesini rica ederiz. Görüyoruz, siz bu sıra pek meşgulsünüz.

[1805] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 210.

K[arahan]: Pek münasip, Türkiye'ye sefir gidecek (Eliyeva)'nın yakınında bulunan zabitle buradan diğer bir zabite söyleyelim, sizinle temas etsin. Anadolu'nun hakiki askeri vaziyeti anlatılsın. Ta ki tebeyyün edecek buhranın derecesine göre muavenet hususundaki isti'cal ve muavenetin tezyidi de o nisbette yapılsın.

H[eyet]: Çiçerin'e verilen itimadnameler muhteviyatına göre heyetimiz buraya yalnız muavenetin temini için gelmiş olup aynı zamanda muhadenet ve infak esaslarının takrir ve tesbiti de vazifemizden olduğundan bir an evvel bu işlerin halledilmesini pek arzu ediyoruz.

K[arahan]: Katiyen bundan şüphe etmiyoruz. Esasen aramızda mucib-i niza' bir mesele yoktur. İstanbul'u ele geçirmek hususundaki Çarlık siyaseti artık suya düşmüştür. Heyetinizin muvakkat bir heyet olduğunu biliyoruz. Şüphesiz burada daimi bir Türk heyeti bulunacaktır. Şahıslar mevzu-ı bahs değil, daimi başka bir heyet bulunacağına kani bulunuyoruz.

H[eyet]: Ankara'da hükümetin de malumatı ve muvafakatı haricinde de bazı eşhasının emperyalist efkârıyla metbu' tahriri vesikalar yaptıklarını burada haber aldık. Hükümetimiz namına bunu katiyen tekzib ederiz.

K[arahan]: Burada bizimle konuşanlar Cemal, Halil paşalarla Fuad Bey'dir. Bunlarda böyle bir fikir görmedik ve bunların Türkiye hükümetinin vekilleri olmadıklarını da biliyoruz. Türkiye'nin emperyalistlere karşı harekâtını takdir ediyor idik. Maa-teessüf temas kabil olmuyordu. Bu zevat buraya geldi. Bunlara sarıldık. Cemal Paşa'yı Afganistan'a gönderdik. Afgan hükümeti Ankara ile aramızda müteredddid vaziyette bulundu. Türkiye'nin Afganistan üzerindeki nüfuzunu bildiğimizden ve Cemal Paşa'nın vaktiyle Türkiye hükümetinde büyük bir şahsiyet olduğu Afganca malum ve bunun elyevm Türk milleti ve hükümetince fena tanınmış olduğu henüz onlarca gayr-ı malum olduğundan bu vaziyetten istifade etmek istedik. Maa-haza lazımsa Cemal Paşa'yı geri alabiliriz. Bu meseleyi aramızda hususî ayrıca görüşebiliriz.

H[eyet]: Hayır, biz bunları demiyoruz. Bunlar mevzu-ı bahs değildir. Baha Said ile Bolşevik bir Rus zabiti İlyaçev (K-Evet Baha Said) arasında Ankara Hükümeti namına bir itilafname yapılmış. Bu itilafnamede Türkiye tarafından Türkistan'ın, Afganistan'ın, bilmem daha hangi hükümetlerin müstakil olmaları ve saire talep edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa böyle bir itilafnameyi işittiği vakit kabul etmeyip resmen tekzip ettirmiştir.

K[arahan]: Bu malumatı aldığımdan çok memnun oldum. (Burada sözler karıştı, sohbet şekline girdi. Nuri Paşa'nın akılsızca hareketi bahs edildi. Bunun akıl hocası Manastırlı Bahaeddin'in elyevm Kazım Karabekir Paşa tarafından haps ettirildiği bildirildi)

H[eyet]: Çiçerin'e burada yazdığımız mektupta memleketimizin buhranda olduğundan bir an evvel vaziyetimizin tespiti ve hemen müzakereye devamlı olarak başlanılması bahs edilmişti. Rica ederiz işlerimizi çabuk bitirelim.

K[arahan]: Evet, doğru. Ve biz de bunu istiyoruz. Birkaç güne kadar Çiçerin'i de davetle birlikte müzakereye karar verdik. Boş geçirdiğimiz günler de, görüyorsunuz faidesiz geçti. Yolun açılması hakkında biraz neticeli iş gördük. Bu akşama, yarın, olmaz ise öbür gün toplanmalarını haber veririm.

7.8.36
Aslına mutabıktır.
Umum-ı Hariciye Vekili Bekir Sami[1806]

Bekir Sami de yapılan bu uzun görüşmeden sonra Ankara'ya gönderdiği raporda, Sarıkamış'ın işgalinde Sovyetlerin bir sakınca görmediklerini yazar.[1807]

Kâzım Karabekir*, birliklerine yayımladığı emirde, Doğu harekâtını niçin yaptıklarını anlattı: Bir yanda ezilen milletleri esaret zinciri ile bağlamak isteyen İngiltere, Fransa var. Bunlar, Yunanlılar ve Ermenileri ayartıyor, Öte yanda, esir milletleri kurtarmak, bütün insanları bir tutmak isteyenlerin başında Ruslar var. Meclis, dostumuz Rusya Şûra Hükümeti ile birlikte Ermeni çetelerini tedip ederek Rusya yolunu*

[1806] *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu No 911, Gömlek No.149, Belge No. 149-1, 1a; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 163-165.
[1807] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159.

açmak için sizi hududa topladı. Kırmızı Bolşevik ordusu, ordumuza selamlar gönderdi. Bütün ezilen milletler, hayat ve hürriyetine kavuşacak... Mustafa Kemal ise *Konya'da Hükümet Konağı önünde toplanan halka bir konuşma yaparak milli kuvvetlerin küçük görülecek kuvvetler olmadığını, Türk hareketini takdir eden Rus hürriyetseverlerinin yardımdan geri kalmadığını söyledi. Konuşma halk tarafından şiddetle alkışlandı*.[1808]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, resmî tebliğ tamim etti. Milliyetçi görünümlü İttihadçılar, iç karışıklık çıkartarak Sevr projesini imzalamaya devleti mecbur etmiştir. Ahalinin canını, ırzını ve emvalini almak cürümlerini irtikab eden bu Bolşevik âsîler, düşman karşısında zelilane firar da etmişlerdir. Üstelik düşman işgalinin genişlemesine de Kuvâ-yı Milliye nam âsîlerin tecavüzleri sebebiyet vermiştir. Muahede imzalanmadığı takdirde devlet yok olacaktır. Binaenaleyh devletin mevcudiyeti bu müşkil zamanda yıkılmasındansa korunmalı ve akabinde eldeki topraklarda âsîler tedmir edilmelidir:

Tebliğ-i Resmî

Hükümet usatın tenkiline ve Anadoluda asayişin iadesine karar vermişdir.

Zümre-yi İtilafiye tarafından Devlet-i Osmaniyeye tahmil edilen şerait-i şedidesi cümlenin malumu bulunan ahidname, tadilat-ı cüziye ile kesb-i katiyet etmekle geçen gün Saray-ı Humayunda Huzur-ı Şevket Nüşûr Hazret-i Padişahîde akd edilen Meclis-i Âlîde bir rey müstenkife mukabil bilcümle huzzar bir mevcudiyet-i zaafiyeyi mahv-ı kat'îye tercih ederek mezkur ahidnamenin kabulünü tensib etdi. Kabule mecbur olduğumuz mevadd-ı mühimmeden biri Payitahtda baka-yı devletin Anadoluda iade-yi asayişe talik edilmesidir. Memleketimizde akl-ı selim ve vicdan-ı nezih ashabından ziyade İstanbulda hafiyyen ve Anadoluda müsellehan Kuva-yı Milliye namile icra-yı faaliyet eden İttihad Komitesinin şematet ve tesvilatı saha-yı siyasetde daima bir zemin-i iğfal ve ihtiyal bulmakda olduğu cihetle suret-i hakdan görünen erbab-ı fesad, efkâr-ı umumiye-yi milliyemize şu zaman-ı buhranda icra-yı tesirden hali kalmıyor. Usatın İstanbulda ve her tarafdaki memurları ahidnamenin reddine imkân kalmayınca devlet-i bu hal-i izmihlale düçar eden âsîlerle itilaf tavsiyesi çare-yi mevhumundan bahse başladılar. Hey'at-ı sabıka-yı vükeladan bazıları aynı maksadla Anadoluya memur-ı mahsus göndermek ve onlar tarafından dahi İstanbula adamlar gelerek vilayetde ve Payitahtda aylarca vukua gelen müzakeratın ne suretle akim kaldığı bilcümlenin malumu olmağla bu halin tekrarı zıya'-yı vakitden başka bir faide temin edemiyeceği tecarübe-yi adide ile sabitdir. Devlet-i Osmaniyenin düşdüğü şu girive-yi felaketde gaib edeceği zaman kalmadı. Payitahtımız ve mevcudiyet-i milliyemiz tehlikededir. Şurişin bir zaman daha imtidadı Ermenistan meselesinin dahi aleyhimizde halli ile vilayat-ı şarkiyenin zıyaını intac edecek, Anadolunun şimalinde üç veya dört vilayetimiz ki, sırf Türk anasırına aiddir, bunlar dahi infikak ederse maadası bize terk edilse bile elimizde ancak bir aşiretin yaşayabileceği bir toprak kalacakdır.

Usatın mukaddema ahaliye karşı memleketi kurtarmak hususunda bezl-i can edecekleri ve bu fedakârlıklardan millet-i Osmaniyenin müstefid olacağı hakkındaki beyanat ve işaatının ne derece sakim ve batıl olduğunu bugünki netayic-i elime-yi makuse karşısında çekilib gidecekleri yerde hâlâ günagün tesvilatda musır olmaları pek aşikâr suretde isbat etmekdedir.

Usat mahirane bir suretde haricden müzaheret ihtimalini beynennas işaa etmekdedir. Halbuki Avrupa memleketinde sahib-i mesuliyet rical-i hükümet ile hiç bir sıfat-ı resmiyeyi haiz bulunmayan kimseleri yekdiğerinden tefrik etmek iktiza eder. Usat Bolşeviklerden istimdad ediyorlar. Millet-i Osmaniyeye bundan büyük hürmetsizlik olamaz. Mahza hasail-i ber-güzide ve fezail-i ahlâkiyesiyle dünyanın en büyük bir devletini tesis ve asırlarca idame etmiş olan afif ve edib ve halûk ve necib ve Şeriat-ı Garra-yı Muhammediyeye hürmetkâr Türk kavmi, inkar-ı hak ve hakikat, iştirak-ı emval ve zevcat, katl-i nüfus ve gasb-ı emval esasına istinad eden ve insaniyetden ziyade behimiyete mütekarrib bir meslek-i dalalden ve Bolşevikler gibi Allahın ve insanların düşmanlarından istimdad etmez, binnisbe asgarî beladan azamî belaya iltica etmek gibi gaflata ve mecnunane bir harekete rıza göstermez. Hükümet-i hazıra için ahdini pek mahdud addeylediği erbab-ı ısyanın tebid ve tenkili ve asayişin iadesi katiyyen matlub ve müstelzim olmağla bu babda ittihaz edeceği

[1808] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 157.

mesleğin salim ve makul, dört ay mukaddem şerefsadır olan Hatt-ı Hümayun isabet-i makrun Hazret-i Padişahîde irade ve ferman buyrulduğu vechile bilfiil ika-yı cürüm etmiş olan erbab-ı cinayat ile müretteb ve müşvikler müstesna olmak üzere mecburen bunlara serfüru eden zabitan, memurin-i mülkiye ve ahalinin mesuliyetden azade bırakılmasıdır. Zaten Kavanin-i İlahiye ve medeniye usatın cebr u tazyiki altında hareket eden erbab-ı mezkurenin afv u safh ile muamele olunmasını âmirdir.

Hükümet-i hazıra usatın tenkili ve Anadoluda asayişin iadesi suretiyle yalnız Devlet-i Osmaniyenin bakiye-yi mevcudiyetini istihlas değil, kendilerine inkiyad etmiyen köyleri, şehirleri ihrak-ı binnar eden, kadın, çocuk ve ihtiyar binlerce efrad-ı milleti katl u itlaf ile dâmen-i insaniyeti ve sebeb verdikleri ecnebî harekatı karşısında bilahicab firar ile milletimizin hasail-i ber güzidesinden olan şöhret-i şecaatını lekedar eden ve fakat müdafaasız milleti itlaf u yağmadan çekinmeyen bu şayan-ı nefret erbab-ı ısyanın harekat-ı şekavetkaranelerinden millet-i masume-i Osmaniyenin bakaya-yı ırz ve can ve malını kurtaracak ve şuunun kahr-ı günagünü altında ezilen huzur ve rahatını iade etdikden sonra terakkiyat-ı medeniye ve meddiye ve maneviyeleri esasının istihzarına tevessül eylemekdir.[1809]

Enver Paşa Berlin'i 4 Ağustos 1920'de terk etmişti. Alman Yüksek Komutasının başında bulunan Seeckt, Köstring'i Enver'in Moskova yolculuğu için gerekli bütün hazırlıkları yapması için görevlendirmiş ve Rus sınırına kadar şahsen eşlik etmişti. Enver'in yanında Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısırlı Fu'ad Bey de vardı. Bu defa Stettin üzerinden bir yol seçmişlerdi. Oradan gemiyle Königsberg'e devam etmişlerdir. Königsberg'den yolcu treniyle Rus sınırında, Kızıl Ordu komutanlarının onu beklediği küçük bir şehir olan Yohannesburg'a ulaşmışlardı. Sınırı geçtikten sonra yolculuğunu yataklı vagon ve otomobil ile sürdürmüş, Minsk ve Smolensk'de verilen kısa konaklamalardan sonra, 15 Ağustos 1919'da Moskova'ya güvenlik içinde ulaşmışlardır.[1810]

Enver, Sovyet Rusya tarafından fonlanmışdır: Enver'in kardeşi *Kamil Bey tarafından idare edilen ve Sovyetler tarafından Enver Paşa'ya verilen 400.000 markın 50.000 marklık kısmı arkadaşlarının Moskova'ya yolculuk harcamaları için kullanılmış, kalan 350.000 marklık kısım ise topluluk için rezerv kaynak olarak tutulmuştu. Sovyetler bu miktarı 100.000 ve 300.000 marklık iki taksitte vermişti. Kamil Bey ve Ziya Bey, Enver'in hesabının sorumluluğunu paylaşmaktaydı*.[1811]

5 Ağustos 1920. *Mustafa Kemal, Adana halkına yayımladığı bildiride, Adanalıların bütün Anadolu için yurtseverlik timsali olduğunu belirtti, İslam dünyasının ve Bolşeviklerin Türklere yardım için söz verdiklerini anlattı*.[1812]

*Halil Paşa 5 Ağustos 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketi için verilmesi kararlaştırılan silahlardan ilk kısmını 20 Temmuz'da Rostov'dan gönder*diklerini bildirmiştir. *Bahsi geçen silahlar "ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, iki batarya obüs, iki batarya sahra ile yüz Lewis veya Gold hafif mitralyöz"den oluşmaktadır. Ayrıca Halil Paşa bu silahların Yavlah'tan (Yevlah) Türkiye'ye aktarılması için iki yüz arabanın hazırlanması emrinin verildiğini dolayısıyla bu durumun silahların aktarılmaya başladığını gösterdiğini de Karabekir'e iletmiştir*.[1813]

6 Ağustos 1920. TBMM Genelkurmay Başkanı Miralay İsmet (İnönü), Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf keşide eyledi: *"Halil Paşa[nın].. 3 Haziran tarihli mektubu milyon liradan söz ediyor ve birkaç güne kadar sınırımıza heyetlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların*

[1809] Vakit, 4 Ağustos 1336-1920, Numero 955, *Tebliğ-i Resmî*, s. 1.
[1810] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 33.
[1811] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 27.
[1812] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 158.
[1813] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 143.

yazdıkları ile şimdiki durum arasındaki fark ne derece? Bu adamlar bizi hepten aldatmışlar mıdır? Bunu açıklamak zorunluluğundadırlar.."[1814]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa, İzmir'e bir heyet göndererek ateşkes talep etmiştir. Enver Paşa'nın 500 bin kişilik bir kuvvet teklifini reddeden Ankara Meclisi'nin düşmanlıkların uzatılmasına karşı olduğu* bildiriliyor. *Meclis Türkiye'ye yüklenen barış şartlarının çok sert olması konusunda Kemal'i suçladı*.[1815]

7 Ağustos 1920. 19 Temmuz'da küşad edilen Komintern İkinci Kongresi tamamlandı. Kongre tarafından kabul edilen Lenin *tezlerine göre geri kalmış ülkelerdeki "burjuva-demokratik" hareketler ("millî-devrimci" vasıflar taşıyorlarsa), orta sınıfın önderliğinde olmalarına rağmen, komünistler tarafından desteklenecektir. Burada sovyet/şûrâ sisteminin kapitalizm-öncesi koşullarına elverişliliği de öngörülmüş olmakla birlikte, bunun anlamı, böyle ülkelerde aşırı sol sistemlerin uygulanabileceği değil, bir çeşit halk idaresi yoluna girilebileceğiydi. (1921 Anayasasının 12-13 ve 17-20'nci maddeleriyle kurulmak istenen vilâyet ve nahiye şûrâları da bu gibi bir düşünüşün sonucu olmuştur.)*[1816] Diğer bir deyişle Politbüro, geri kalmış ülke Türkiye'deki "millî-devrimci" Kemalist hareketi, destekleyecektir.

> Hiç kuşku yok ki, Batı'da artık, Türkiye'nin Bolşevikleşmesinin mümkün olabileceğine inanmayan kimse kalmamıştır. Türk Millî Mücadelesi'nin, bir proleterya ihtilâline dönüşmesi için çaba sarfetmeksizin işçi sınıfının kuvvetle desteklediği bir "burjuva ihtilâli" gibi görülmesi gerektiğine, Bolşevik idareciler bile açıkca işaret etmişlerdir.[1817]

7 Ağustos'ta Çiçerin'e, Rostov'daki Kafkas Cephesi kumandanından bir telgraf gelmiştir. Telgrafta, Mustafa Kemal'in yaveri Rauf Bey başkanlığında yeni bir heyetin Rostov'a geldiği ve acele silah yardımı istediği bildirilmektedir. Bunu öğrenen Bekir Sami, Rauf Bey'in hemen Moskova'ya gönderilmesini ister.[1818]

9 Ağustos 1920. *Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin gönderdiği ilk telgraftan sonra ona hemen cevap verecek, Yunan saldırısı sonunda Anadolu'da durumun her gün daha kötüye gittiğini, bu durumda Sovyetlerle bir an önce bir anlaşma imzalanması gerektiği bildirir. Mektubu götüren kurye teğmen Kâmil Efendi, 28 Temmuz'da Trabzon'dan yola çıkarak Tuapse'ye varır ve mektubu Moskova'ya teller, ancak telgraf dört gün sonra 9 Ağustos'ta ulaşır. Ertesi gün de Bekir Sami bu telgrafın içeriğini Çiçerin'e bildirerek görüşmelerin bir an önce başlamasını diler*.[1819]

Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, "Bolşevikler ve İttihatçılar" nam beyanname neşretti. "Sülük", "cahil", "hırsız", "zalim", "şeytan tabiatlı", "namussuz" İttihadçıların Bolşevik söylemleri samimi değildir:

> Bolşevikliğin ne demek olduğunu iyice anlamayan insanlar arasında bazı yanlış fikirlerin ve dedikoduların husule gelmekte olduğu işitildiği için hakikatin neden ibaret olduğunu birkaç cümle ile anlatmak mecburiyeti hasıl oluyor. Bolşeviklik bildiğimiz mânâda firkacılık demek değildir. Bolşevikler dünyada sosyalizmi yerleştirmeğe azmetmiş bir zümre-i beşeriyedir. Fende komünist kelimesi ile ifade olunan bu meslek,

---

1814 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 160.

1815 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. Söz konusu ağır şartlı barış andlaşması, Sevr Projesidir.

1816 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 84, dipnot 72.

1817 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 90.

1818 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159. "Kheifets bu bilgiyi Sovyet arşivlerini kaynak göstererek vermektedir. Ancak Türk kaynaklarında böyle bir olaydan söz edilmediği gibi yaver Rauf Bey hakkında da bir şey bilinmemektedir." (Yerasimos, 2000, s. 159, dipnot 230). Acaba mezkûr Rauf, Rize mebusu Albay Rauf Benli mi?

1819 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159.

Türkçede ortaklık, Arapçada iştirak diye bilinir. Kelimenin mânâsını daha iyi anlamak için bunu tarif etmek daha iyi olur. Ortaklık şu demektir. Hava, su, toprak bütün insanların müşterek malıdır. Havadan, sudan, topraktan çıkan ve elde edilen her türlü hasılata bütün insanlar ortaktır. Bel, kazma, sapan ve baltadan tutun da her türlü makinelere varıncaya kadar mevcut olan âletler ve edevatlar bütün milletin ortak malıdır. Hülâsa, dünyada mal ve mülk diye ne varsa bunların hepsine bütün dünyadaki insanlar ortaktır. Binaenaleyh, bir adam her kim olursa olsun, başlı başına on paralık bir mala bile malik olamaz. Şu tarife nazaran: Bolşeviklik demek dünyada temellük-ü şahsî ve ihtiras-ı mâlîyi ortadan kaldırmak demektir. Evet, bütün insanların her türlü hukukunu müsavi kılmak ve insanlar arasında hak-hukukça fark bırakmamak ve bütün mânâsıyla insanları hür yapmak demektir. Rica olunur, şimdi insaf ile düşünülsün. Fikirlerini, maksat ve gayelerini şu birkaç kelime ile anlatmağa çalıştığımız Bolşeviklerle ve bu memleketteki Türk Bolşevikleriyle İttihatçılar arasında ne münasebet var? O İttihatçılar ki, on iki seneden beri vakit vakit bu zavallı Türk milletinin başına öyle korkunç ve müthiş bir belâ kesilmişler ve bu fakir, çıplak milletin kanını türlü türlü hile ve desise ile emmişler ve elân da türlü türlü kıyafet ve namlarla emmektedirler. İttihatçıların her türlü fenalığını, ahmakça ve budalaca ve cahilce harekât ve icraatını ve müstebidâne idarelerini bir tarafa bırakalım. İrtikâp ve irtişanın adını anafor koyarak memleketin her tarafında ahlâksızlığı son dereceye vardıran, hırsızlığı göklere çıkartan o zalim idare adamlarının yoktan meydana getirdikleri servetler, harp zenginleri hatırlardan [nasıl] silinir. Çıkarlar da bu ervah-ı habise Bolşevik nam-ı mübeccelini nasıl taşıyabilirler. Hayır arkadaşlar hayır! Türkiye Bolşevikleri arasına yüzü kara ve elleri kanlı olan ne bir İttihatçı ve ne de İttihatçılardan daha fena olan ve bilhassa bu son zamanlarda bütün dünya İslâmlarının, bütün dünya amele ve fıkarasının biaman düşmanı olan İngilizler ve menfaatleriyle el ele veren İtilâfçılardan bir fert bile bulunmak imkân ve ihtimali yoktur.

Efkâr-ı umumiyede husule gelen bu şüphe ve tereddüde yalnız bir cihetten hak verilir. O da pek kurnaz ve şeytan tabiatlı olan İttihatçı sülükleri tanılmadıkları yerlerde Bolşevikler arasına karışır ve sokulur, ve bu mümkündür. Lâkin bunlar ne kadar şeytanlık ve samimiyet gösterirse göstersin, çok geçmez foyaları meydana çıkar. Ve çıkacaktır ve meydana çıkınca da derhal lâyık oldukları muameleyi göreceklerdir.

Yalnız şurasını da kayd etmek lâzımdır ki: Türkiye Bolşevikleri bütün namuslu insanları kendi arasında görmekle iftihar ederler. Bu nokta-i nazardandır ki eski fırkalardan herhangisine mensup olursa olsun fıkaray-ı halkın zararına çalışmamış ve zulm ve gadr etmemiş, son moda tabirle anaforculuğa karışmamış, namus ve faziletiyle tanınmış her vatandaş Türkiye Komünistleri arasına girebilir. Ve samimiyetle karşılanır. Türkiye Bolşevikleri böyle namuslu vatandaşlardan kendilerine arkadaşlar ararlar.

Türkiye Komünist Partisi
Merkez-i Umumîsi
Ankara 9 Ağustos 1920
[Mühürün ortasında Kiril harfleriyle TKP yazılı!][1820]

10 Ağustos 1920. Müttefikler tarafından dikte edilen Sevr projesi, İstanbul'un Yunan'a işgali şantajıyla zorla imzalatıldı.

Sovyet Rusya ile Taşnak Ermenistan andlaşma imzaladılar. Ermenistan Taşnak Hükümeti, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki sevkiyat yolunu kesmişti. *Ruslarla bağlantıda can damarı* sayılan *Şahtahtı-Culfa demiryolunun işletilmesi Ermenilere* bırakıldı.[1821] Tiflis'de akdedilen mezkûr muahede, sevkiyat yolunu kısmen açmıştır. *Bu antlaşmaya göre Karabağ, Zangezur ve Nahçıvan Sovyetlerin geçici denetimi altında kalacak, Gümrü-Şahtahtı demiryolu ise yalnız sivil malzeme aktarımına açık kalacaktır*.[1822] Moskova'daki TBMM heyeti bu andlaşmadan haberdar oldu:

1820 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 91-92.

1821 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 795.

1822 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 279, dipnot 550. Konak (2017), ileriki bir sayfada ise şunu yazmakta: "10 Ağustos 1920'de Sovyet hükümeti ve Taşnaklar arasında yapılan antlaşma mucibince Nahçıvan'ın ve Culfa-Şahtahtı demiryolunun geçici olarak Ermenilere bırakılması Türk yönetiminin sabrını taşırmıştı." (s. 304). Tuhaf.

> 10 Ağustos aynı zamanda Sevr Antlaşması'nın imzalanma tarihidir. Sevr'e göre Müttefikler, Trabzon dahil neredeyse tüm Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a verirken, şimdi Taşnak hükümeti bu antlaşmayı reddederek Van ve Bitlis'ten alınacak bir parçaya razı olmuştur. Bolşeviklerle Ermenistan arasında imzalanan antlaşmaya göre Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ulaşımı sağlayan tek tren yolu Ermenistan'ın kontrolüne bırakılmıştır. İlk geldikleri günden beri Sovyetlerin yapacağı askeri yardımın Anadolu'ya sevk edilmesi için Ermenistan'ın kapattığı Nahcıvan Şahtahtı sınır geçişinin açılmasını isteyen TBMM Dışişleri heyeti, bu tren yolunun tamamen kapandığını öğrenince büyük bir şaşkınlık geçirmiş ve hayal kırıklığına uğramıştır. Sovyet Rusya'nın Ermenistan'la yaptığı bu anlaşma, iplerin kopmasında büyük rol oynamıştır. Çiçerin'le yapılan görüşmede artık tüm güvenini kaybeden Türk tarafı Çiçerin'e "lafı dolaştırma" "eski usul gizli diplomasiden vazgeç" diyecek kadar sertleşir. Sovyet tarafı Halil Paşa ile Van, Bitlis ve Muş'tan toprak verilmesi hususunda anlaşıldığını söyleyince, tekrar Halil Paşa'nın Ankara'nın temsilcisi olmadığı hatırlatılır.[1823]

Kâzım Karabekir, komünist Salih Zeki hakkında Mustafa Kemal'e *acele şifre*li telgraf gönderdi:

> Muhtelif menabiden alınan malumata nazaran Bakü'de inikadı tekrar eden Müslüman İştirakiyun Kongresi 15 Ağustos'da işe başlayacakdır. Millet Meclisi ile temasa geçmek üzere Trabzon tarikiyle hareket iden Salih Zeki yoldaşın vesait-i nakliyemizin en serilerinden istifade etse dahi buna rağmen hatta Eylül bidayetine kadar kongreye yetişebilmesi mümkünsüzdür. Halbuki memleketimizin en son vaziyeti ve ahvali ruhiyesini yakından tedkik fırsatına nail olan yoldaşın hiç olmazsa Eylül bidayetinde Bakü'de isbatı vücüd ederek yoldaşlarını tenvir etmesi kongrenin mesaisi nokta-i nazarından pek kıymetli ve faideli olacakdır zannederim. Binaenaleyh mumaileyhin Trabzon'dan bilahare Millet Meclisi'yle anlaşmasını müteakib serian Bakü'ye avdetini muvafık buluyorum. Kendileri de bu şahsı tercih ediyorlarsa nokta-i nazarımı millet meclisine izah etmek üzere işarını rica ederim.[1824]

Salih Zeki, dönüş yolculuğuna çıkmazdan evvel, (*i*) Karabekir'in isteği üzerine bir mektub tahrir ederek Bakü İştirakiyun Teşkilatının makadını izah etmiştir: *kuvve-i müdafii ihlal etmemek şartıyla memleket dahilinde teşkilatlar yapmak, samimi ve mutedil propagandalarla halkı içtima-i inkılap esaslarına hazırlamak ve Türkiye mazlumlarıyla müdafileri teşkilatını beynelmilel cihan inkılabı şebekeleri ile tanıştırmak*. (*ii*) *Erzurum'da, on beşi esnaf, ikisi "münevver"den oluşan on yedi kişilik bir teşkilat kurmuştur. Münevver üyeler Mithat ve Cevat [Dursunoğlu] Beylerdir ki, Cevat Bey ve Salih Zeki ile birlikte Bakü'ye giderek* Bakü İştirakiyun Teşkilâtı kongresine katılacaklardır.[1825]

Konya'da neşredilen *Öğüd* gazetesi: *Yeşil ve Kızıl ordular Halil Paşa kumandasında*.[1826]

> Ruslar, bu sırada 10 ağustos'da Sevr Andlaşması imzalandığı gün, Taşnak Ermeni hükümetiyle bir anlaşma yapmış ve Ermenilere ekonomik yardım sözü vermişlerdi. Halkının çoğunluğu Türk olan Nahçıvan'ı Ermenistan'a bırakmışlardı. Böylece Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ulaştırma yolları Ermenilerin eline geçmiş oluyordu. Rusya'nın amaçları şunlar olabilirdi: 1 – Batı'nın sempatisini kazanmak; 2 – Ermenistan'ı Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar gibi kullanmak; 3 – Türkiye'nin de Ermenistan lehinde toprak fedakârlığı etmesini isteyebilmek.[1827]

1823 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 173.

1824 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 136.

1825 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 135-136. "*Albayrak* gazetesi 18 Nisan 1921 tarihinde, 14 Şubat 1921 tarihinde yayımlanan yazı nedeniyle kapatılmış, [Süleyman Necati Güneri'nin ağabeyisi Cemal] Mithat [Turanlı] Bey tekrar tutuklanmış ve Kars Divan-ı Harb'ine sevk edilmiştir. Gazetenin yazarlarından *komünist* Cevat Bey de biat etmiş olmalı ki, ona yönelik herhangi bir önlem alınmamıştır. Bir daha sesi soluğu çıkmayan Cevat Dursunoğlu, ileriki yıllarda CHP'den milletvekili olarak karşımıza çıkacak, hatıralarını yazacak ama ne Bakü'deki TKP kongresinden, ne Mithat Bey' den bahsedecektir..." (Akal, 2013, s. 492-493).

1826 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 167.

1827 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 1964, s. 78; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 102, dipnot 3.

11 Ağustos 1920. *Riga'da imzalanan Sovyet Rusya-Letonya Barış Antlaşması sonucu Letonya'da burjuva-demokratik iktidar kuruldu*.[1828]

Fransa, 11 Ağustos'ta Wrangel'i Güney Rusya Hükümeti'nin başı olarak tanır.[1829]

Kâzım Karabekir, Meclis Başkanlığı'nın dünkü isteği üzerine, acele kaydıyla gönderdiği uzun raporunda, Bolşevikliğin hızla yayıldığını, İngilizlerin Türk-Bolşevik temasını önlemek için Kafkas hükümetlerini kullandığını, Polonya saldırısı üzerine Bolşeviklerin büyük kuvvetlerini Kafkaslardan çektiğini ve bu nedenle bölgede zayıf düştüklerini ama yakında güçleneceklerini, Gürcistan ve Ermenistan'ı da Bolşevikleştireceklerini bildirdi. Dünya çapında önemli saydığı (1 Eylül'de toplanacak olan) Baku Doğu Milletleri Kurultayı'na acele delege gönderilmesini, Bolşevizm hakkında zamanında bir karar alınarak bunun aşağıdan yukarıya bir devrimle gerçekleşmesinin önlenmesini istedi.[1830]

İstanbul gazeteleri, Polonya'da Bolşevik hareketinin başarıyla ilerlediğini, İngiliz ve Fransızların bundan kaygıya düştüklerini, Yunanistan'da komünist akımların başladığını yazıyor.[1831]

> 1920'nin yaz aylarına doğru Kafkasya'daki Ermeni [Taşnak] Cumhuriyeti açık bir şekilde Bolşevik tehdidine maruz kalırken, Ermenilerin güneyde Türk Milliyetçileri ile olan ilişkileri de oldukça gergin bir çizgide seyretmekteydi. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Azerbaycan Sovyet Hükümeti tarafından Ermeni Cumhuriyeti'ne gönderilen bir nota ile Ermenilerin, Azerbaycan ile Ermenistan arasında sorumlu bölgeler olan Karabağ ve Zangezur'dan çekilmeleri istenmiş, aksi takdirde bölgenin işgal edileceği belirtilmişti. 1920 Mayısı'nda verilen bu notanın Ermenistan tarafından reddedilmesi ile birlikte 11 Ağustos 1920'de yapılan Ermeni-Sovyet Antlaşması sonucunda Karabağ, Zangezur ve Nahçivan geçici olarak Rus Bolşevik birliklerinin işgali altına giriyor.[1832]

12 Ağustos 1920. Ermenistan Taşnak Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleri Oltu mıntıkasının bazı köylerini işgal etti.[1833]

12 Ağustos'ta Gerus-Nahcivan yolu açılır ve Upmal-Angarski *kafile*si *yoluna devam eder*.[1834]

Bakû kongresi ve buna katılmak üzere Anadolu'nun her yerinden temsilcilerin çağrılması Ankara için başka bir endişe kaynağıdır. Karabekir Bakûya gidecek heyeti seçmek için Erzurum'a 12 Ağustos'ta gelir ve heyetin üyeleriyle konuşmalar yapar.[1835]

Müttefik fevkalâde komiserleri baştercümanlarını göndermek suretiyle Vahideddin Hân'dan *millî hareketin bastırılmasını* istediler.[1836] Müttefikler, Damad Ferid'in itibarsızlaşmasını elbette yeterli görmüyor, Padişah'ın da TBMM Hükümeti nazarında "hâin"leşmesine azmediyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Robeck, gün içinde Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla mülakat etmiş. Sadrazam, *Müttefikler'in antlaşmayı ne zaman onaylayacaklarını merak ettiğini* bildirmiştir.[1837] Robeck ise Sevr

---

1828 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 141.
1829 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.
1830 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 168.
1831 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 169.
1832 Public Records Office (PRO), War Office (WO) 106/330/E113, 6th May; The Times, 14 August 1920, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 401, dipnot 986.
1833 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 237.
1834 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 156.
1835 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
1836 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 118.
1837 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 412, sonnot 42.

projesinin tasdik edilmesini ısrar etmiştir.[1838] Robeck: *Ferid'in muamelâtı (procedür). . . sadece pratiktir. . . ama anayasa'ya apaçık aykırıdır*.[1839]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. Milliyetçi rüesayla görüştükten sonra Ankara'dan İstanbul'a avdet etmiş işbirlikçi bir erkân-ı harb (subay), ki merkûm subay Temmuz 1920'de Ankara'dayken Veliahd Abdülmecid'in yaveri de oradaydı, İngiliz istihbaratına malumat vermiştir. Mustafa Kemal'e bağlı milliyetçiler, (i) İTC merkez komitesine bağlı değildir, (ii) samimi Bolşevik de değildir:

CX/676./V.
Gizli İstanbul, 12.8.1920

Aşağıdaki rapora göre, Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi, açıkça, milliyetçi hareketin kendisinden çok Milliyetçi harekete bağlanan İttihatçıların işbirliğine dayanmaktadır. Bolşevikliğin Müslüman Doğu ülkelerinin en önemlisi olan Türkiye'ye sokulmasının, Almanya'nın yenilmesiyle eski tasarıları yıkılınca, İttihatçıların yaptıkları harekât plânına uygun olduğundan kuşkulanmak için pek neden yoktur. Türkiye'de Milliyetçi hareketin ortaya çıkışı, Bolşevikliğin yayılmasını kapsayan bu yeni İttihatçı programın ilerlemesi bakımından yalnızca uygulamayı kolaylaştırıcı bir fırsat olmuştur. Sovyet Hükümeti, daha 1917'den beri dikkatini İslâm'ın olanaklarına yöneltmiş, fakat sürekli çabalarına karşın, en azından Türkiye'de herhangi bir ilerleme sağlayamamıştır. Mütarekeden sonra, Cenevre, Roma ve Londra'dan gelen raporlardan, Almanya, İsviçre, İtalya ve Rusya'da çalışan İttihatçıların etkinliklerinin gelişmesini gördük. Savaş boyunca birlikte çalışan aynı Almanlar ve Türkler, yine birlikte göze çarptılar ve daha 1919 Şubat'ında, İttihat ve Terakki önderlerinin, Bolşevizmle ilişkili olarak ve -beş yıldır Doğu'da İngiliz saygınlığına karşı işbirliği yapan, çok etkili, fakat şimdiye değin başarısız- Alman örgütünün yardımıyla harıl harıl Pan-İslâmik bir hareket hazırladıkları ortaya çıktı. Yine Mütarekeden sonra, Bolşeviklerin salt Ruslardan oluşan, Bolşevikliği Doğu'da bir dünya hareketi olarak geliştirmeye yönelik çabalarına, Türkiye'nin kesin yenilgisi üzerine, Berlin ve Moskova'nın çekim gücünün etkisine giren birçok Hintli ve daha başka Pan-İslâmistler yardım ettiler. Mustafa Kemal'in Milliyetçi hareketi ciddi boyutlara erişme belirtiler gösterir göstermez, İttihatçılar gizil (potansiyel) olarak böylesine güç taşıyan bir aracın denetimini ele geçirmek için hemen girişimde bulundular. Belli bir miktar para da harcanmasına karşın, bu girişim -bir ölçüde, örneğin Mustafa Kemal'le Enver'in arasındaki gibi, kişisel kıskançlıklardan, bir ölçüde de Milliyetçilerin İttihatçılara egemen olan Yahudi-Mason öğelerden hoşlanmamalarından ötürü- o zaman başarısızlığa uğradı. Bundan sonra, daha dolambaçlı yöntemler benimsendi ve Mustafa Kemal'in Muahhidîn Cemiyeti ve olağan Pan-İslâmik propaganda gibi zayıf araçlarla Müslüman dünyayı ayaklandırmanın uygulamadaki olanaksızlığını kavrayarak çaresizlik içinde Sovyet Hükümetine yönelmesinden yararlanıldı. Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetiyle temaslarının ilk aşamaları hakkında bildiğimiz pek az şeyden, ilkece Bolşevikliğin benimsenmesinden çekinildiğini anlıyoruz. Anlaşmaya varmak için yapılan ilk önerilerde, Miilliyetçilerin Anadolu'da -yalnızca İslâm'ın temel inançlarıyla çatışmadığı ölçüde- Bolşeviklik propagandasına engel olmamaları şart koşulmuştu. Bu anlaşmanın 1919 güzünde yapıldığı bildirilmişti ve ondan hemen sonra, Anadolu'da Bolşeviklik propagandacılarının ilk etkinlikleri haber verildi. Ondan beri, Anadolu'da, -Eskişehir gibi bazı yerlerde Milliyetçi görevlilerin de desteğiyle- enerjik bir kampanyanın başlatıldığı belli olmuştur, fakat Mustafa Kemal'in bu kampanyaya içtenlikli bir sempati duyduğuna emin olamayız ve bu hâlâ olanaksız görünüyor. Milliyetçiler Meclisi Bolşevizme bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve bu hareketin hangi yollarla ve hangi yardımlarla geliştiği hiçbir zaman pek açık olmamıştır. Elimizdeki bu rapor Bolşevik hareketin ilerleyişini bir ölçüde izlememizi olanaklı kılıyor. Artık şurası besbellidir ki, Milliyetçilerin kesin zorunluluk yüzünden Bolşevik yardımını istemiye istemiye kabul etmelerinin gerisinde, şimdi Anadolu'da İttihatçı kanadın beslediği etkin ve canlı bir Bolşevik kampanyası gelişmektedir; bu akım, sonunda, destekçilerinin denetiminden kopabilir ve Bolşevik girdabı içinde Türk Milliyetçilerinin de, Ilımlılarının da üstesinden gelebilir.

[1838] FO/5054/E 9886; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 99.
[1839] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 203.

Bu rapor, Ankara'dan yeni dönen, iyi eğitim görmüş ve aklı başında bir Türk subayınca verilmiştir. Kendisi, ileri gelen bütün Milliyetçileri kişisel olarak tanımaktadır ve verdiği bilgiler güvenilir sayılabilir.

RAPOR

Anadoluda bugün en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevikliğe yönelen harekettir. Mustafa Kemal'e bağlı olan gerçek Milliyetçiler; İttihatçı kanada şiddetle karşıdırlar (i) çünkü -Bolşevik toplum örgütlenmesini benimsemeksizin- yalnızca kendi amaçları için yararlanmak istemektedirler (ii). Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri sayılabileceği İttihatçı kanatsa, Bolşeviklik bütün sonuçlarıyla birlikte kabul edilmeden, Bolşeviklerden en küçük biryardım bile ummanın yararsız olduğunda ısrar etmekte ve İslâm'ın temel inançlarının Bolşevik öğretileriyle tam bir uzlaşmaya elverişli olduğunu öne sürmektedir. Gariptir ki, ileri gelenleri arasında Adnan Bey'le karısı Halide Edip Hanım'ın bulunduğu Pan-Türkistler, bu konuda Mustafa Kemal'den yana çıkmakta ve eski İttihatçı dostlarına karşı koymaktadırlar (iii). Şimdi Bolşevik davasına kazanılmış aşağı yukarı yüz milletvekili vardır ve bu parti durmadan kuvvet kazanmaktadır. Söz konusu parti, Avrupa'da İslâm Bolşevikliğinin baş savunucusu olan ve Rus ve Almanların yardımıyla, Milliyetçi harekete egemen olmak için her türlü çabayı gösteren Talât'la sürekli olarak haberleşmektedir (iv). Gerçek milliyetçilerle kendilerini harekete bağlamış bulunan İttihatçılar arasındaki bu görüş ayrılığını, belli bir takım kişisel rekabet ve kıskançlıklar büyütmektedir (v). Bununla birlikte, İttihatçılar hızla yol almaktadırlar ve Anadolu'da "Yeşil Ordu" diye bilinen örgütün kurulmasından onlar sorumludurlar (vi). Bu, ancak, diyelim "Selâmet Ordusu"* anlamında bir ordudur; tüzük ve yönetmeliklerini gösteren risalelerden anlaşılabileceği üzere, şimdiki durumda, askerî bir örgüt değildir. "Halk Fırkası" [Zümresi] adı altında gizlenmektedir. "Yeşil Ordu" Bolşevik-İslâmik bir kuruluştur ve Sovyet Hükümetinin bütün İslâm dünyasını genel olarak Avrupa'ya, özellikle de Büyük Britanya'ya karşı ayaklandırma çabalarının gerçekleştirilmesinin aracından başka bir şey değildir. Şimdiye kadar "Yeşil Ordu"nun etkinlikleri Rusya ve Orta Asya Müslümanlarıyla sınırlı kalmıştı, fakat şimdi Anadolu'nun "kapsanması" (istilâsı) hızlı bir olup bittiye gelmektedir. Şerif Manatov (vii) ve Vakkas (viii), "Yeşil Ordu"nun öncüleriydiler. Aylardır, şimdi artık ekime elverişli sayılan toprağı hazırlıyorlardı. Bolşevikliğe dönen en coşkun Türklerden biri, Kürdistan'daki Malatya'nın yerlilerinden bir dinbilimci olan (ulemadan) Şeyh Servet'tir (ix). Bu Şeyh, Bolşevik propagandacıların çabalarını olanca gücüyle desteklemiş ve şimdi Eskişehir'de basılmakta olan "Asr-ı Saadetten Bir Yaprak" diye bir kitap yazmıştır. "Asr-ı Saadet" peygamberin yaşadığı dönemdi; bu kitabın amacı, Kuran'a ve Müslüman geleneklerine (hadise) dayanarak, İslâmla Bolşevikliğin özdeşliğini kanıtlamaktır. Şeyh Servet çok okumuş bir Müslümandır, bütün İslâm ülkelerini gezmiştir ve bir hayli etkilidir. Aşağı yukarı Haziran sonunda "Yeşil Ordu" kampanyasının başlatılmasından hemen önce, Sovyet Hükümeti "Yeşil Ordu" kampanyasının son düzenlemelerini yapmak için Ankara'ya bir denetçi gönderdi. Bu adam, eskiden Harkov bölgesinde Halk Komiseri olan Derboff'tu [Verbov] (x). Ankara'ya geldi ve bir ay kadar Anadolu'da kaldı. Şu sıra "Yeşil Ordu" kampanyasının anlamı, az sonra Bakû'da toplanarak eylem yolları ve araçları konusunda önemli kararlar alacak olan Pan-İslâm Kongresiyle ilgilidir (xi). O zamana değin İttihatçı kanat Milliyetçi harekete egemen olmayı başarırsa, bunun hiç kuşkusuz ciddi sonuçları olacaktır. Çünkü, başka şeylerin yanısıra, bu Kongre, Hilâfet Kongresinin ne zaman ve nerede toplanacağına da karar verecektir. Şimdiki Halife, gayri Müslimlerin elinde edilgen bir araç olduğu için, değiştirilmesine karar verilmiştir (xii). Hilâfet Kongresi bütün İslâm dünyasının temsilcilerinden oluşacak ve şimdiki Halifeyi yetersiz ilân (hâl') ettikten sonra bir başka Halife seçmeye girişecektir. İttihatçılar ağır basarlarsa, ya Afganistan Emirinin ya da Sünusî Şeyhinin atanacağı kesin gibidir. Bu adayların ilki çok daha şanslıdır. Öte yandan, gerçek Milliyetçiler durumlarını korurlarsa, atanacak kişi, çok büyük bir olasılıkla Prens Abdülmecid olacaktır. Veliaht Anadolu'daki Milliyetçilere katılmaya istekli olduğunu şimdiden belirtmiştir; yaveri, benimle aynı sırada, Temmuz ortalarında Ankara'daydı. Mustafa Kemal yakınlarda ondan iki kere haber almıştır ve İstanbul'dan Ankara'ya kaçmasını ayarlamaya çalışmaktadır. Gerek Sultanın Sarayında gerekse Veliahdın maiyetinde Milliyetçileri destekleyen çok güçlü bir grubun olduğu kuşkusuzdur.

Böyle olmakla birlikte Mustafa Kemal'in durumu hiç de güvenli sayılmaz ve Bolşevikler söz konusu olduğu ölçüde, onun atlatılacağı kesin gibidir. Nisanda Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki delege, ben Ankara'ya gittiğimde yerlerine yeni varmışlardı; bunu bildiren telgrafta, yolda çektikleri sıkıntı ve güçlüklerden

* "*Salvation Army*: Düşkün ve yoksullara yardım etmek ve İncil propagandası yapmak amacıyla, 1865'te William Booth tarafından kurulan bir dinsel hayır örgütü."

acı acı yakınıyorlardı. Bundan sonra Ankara'dan Moskova'ya giden başka iki delege, hedeflerine güvenlik ve rahatlık içinde eriştiler, fakat o zamana kadar Halil (xiii) ile Cemil (xiv) de Sovyet başkentine varmışlardı. İlk delegelerden biri Osman (xv) diye biriydi, öteki iki delegeyse Bekir Sami (xvi) ve Seyfi (xvii) idiler. 8 Temmuz tarihli *Hâkimiyet-i Milliyede* yayımlanan, çevirileri ekli, Mustafa Kemal - Çiçerin mektuplaşmasından, Milliyetçilerle Temmuz ayındaki Sovyet Hükümeti arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında bazı fikirler edinilebilir. Farkedilecektir ki, Milliyetçilere maddî yardım yapma konusunda Bolşevik Dışişleri Komiseri kendisini hiç bağlamamaktadır; son "Türkiye halkına tüm başarıları dileriz" sözünün de özel bir anlamı olabilir. "Millet" yerine kullanılan "Halk" sözcüğü "kitleler" anlamına gelmektedir. Gizli "Yeşil Ordu" örgütünü anlatmak için de aynı sözcük kullanılmakta ve "Halk Fırkası" [Zümresi] denilmektedir.

Bu bildiriye verdiği karşılıkta, Mustafa Kemal "Halk" sözcüğünü kullanmamakta ve gerek Rus gerekse Türk uluslarına "Millet" demektedir.

Bolşeviklerin yalnız kendi ellerine oynadıkları ve Mustafa Kemal için kestaneleri ateşten çekmeye en küçük bir niyetleri olmadığı, ayrıca yorum gerektirmeyecek kadar apaçıktır. Bolşevikler herhangi bir silâhlı "yardım"da bulunacak olurlarsa, bu mutlaka, kısa ömürlü Azerbaycan “Cumhuriyeti”ne yapılan yardım biçiminde olacaktır.

Muvahhidîn Cemiyeti (xviii) varlığını sürdürmektedir, fakat artık toplanmamakta ve ilgisizlikten sönmektedir; bunun başlıca nedeni, üyelerinin, şimdi "Yeşil Ordu" kampanyası durumuna girmiş bulunan yeni İslâmik Bolşevik hareket tarafından yutulmuş olmasıdır. Başka herhangi bir türden İslâm Cemiyeti yoktur, fakat "Yeşil Ordu" gerek Muvahhidîn'den gerek başka herhangi bir cemiyetten daha tehlikelidir ve genel bir İslâm ayaklanmasını gerçekleştirme olasılığı çok daha yüksektir. Bu kampanya milyonlara maloluyordur herhalde, fakat anlaşılan, Moskova para bulabilmektedir. Aşağıdakiler, "Yeşil Ordu"nun en ileri gelen üyeleridir.

Eyüp Sabri, eski İttihatçı Hükümetin üyesi. Talât'ın yakın dostu. Savaş tutsağı.
Nâzım, Harput eski valisi.
Yunus Nadi, ünlü İttihatçı, (kapatılan) "Yeni Gün"ün başyazarı.
Şerif Manatov, yukarıda anılan Müslüman Bolşevik.
Vakkas, Orta Asya'da gezmiş bir Kürt; yukarıda anıldı.
Süleyman [Salih Hacıoğlu], Trabzonlu bir Baytar Binbaşı.
Şeyh Servet, anlattık.

Şerif Manatov, ortamına öyle güveniyor ki, son zamanlarda gitgide daha cüretli konuşmaktadır. Örneğin bir akşam, konuşurken "Yaşasın yeni peygamber Lenin"diye bağırdığını kendim işittim; bu söz, orada hazır bulunan dine bağlı insanların kimini fena halde incitti; başkaları da bunu budalaca ve uygunsuz buldular.

Ben oradayken, Ankara'da bir tek Türk-olmayan Müslüman delege vardı. Bu, "Müslim Outlook" yazarları arasında bulunduğunu söyleyen Mirza Azmüddin adlı bir Hintliydi (xix). Miss Sylvia Pankhurst'le aynı devrimci derneğin üyesiymiş (xx); sık sık ondan dostu ve iş arkadaşı olarak söz etti. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki, Miss Pankhurst Halide Edip'le yazışıyormuş ya da daha doğrusu yazışmış, Mirza Azmüddin'in Ankara'ya gelmekteki amaçları şunlar:

(i) karışıklık çıkarmak için Afganistan'a propagandacılar gönderilmesini ayarlamak.

(ii) Hindistan'a silâh ve cephane verilmesini ve gönderilmesini sağlamak için Bolşeviklerle ilişki kurmak.

"Müslim Outlook"un ya da üyesi olduğu Derneğin, bu işlerden ilkinin bütün giderlerini karşılayacağını söyledi. Milliyetçiler önerisini kabul ettiler, fakat "peşin para" istediler. Bu konuda anlaşma oldu. Mirza hemen İngiltere'ye dönüp işleri düzenleyecekti, fakat sıtmadan hastalanıp yattığı için hareketi ertelendi. Ankara'ya Antalya üzerinden aşağı yukarı Temmuz'un 25'inde geldi. Yanında, İstanbul'dan kalkıp onunla, herhalde Antalya'da ya da Rodos'ta buluşmak için gelen bir Milliyetçi vardı. Ankara'da, onu (Nihad takma adını kullanan) ünlü Hintli Abdürrahman Peşavarî destekliyordu. Kendisi 40 yaşlarında, İngilizcesi çok iyi, Fransızcası zayıf. Görünüşünde çarpıcı bir şey yok. Bir Hintli için pek yakışıklı değil. Gözlük takmıyor.

Notlar

(i) CX/4271, (V) 4.6.1920 tarihli sirkülerde, Talât'ın 1920 Nisanında İsviçre'ye gittiği zaman, Lausanne'daki Milliyetçi Klübe (Türk Ocağı ?] alınmadığı ve Milliyetçilerin, malî yardım kabule hazır olmakla birlikte, işlerine hiçbir biçimde karışılmasını hoşgörmeyeceklerini açıkça söyledikleri belirtilmekteydi.

(ii) B.M.M. Bolşevik ilkelerine bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve Ankara *Takvim-i Vekayi*'sinde (Resmî Gazete) *[Zabıt Ceridesi]* yayımlanan tartışma tutanakları iki parti arasındaki ayrılığı açıkça göstermektedir.

(iii) İttihat ve Terakki Komitesinin baş amacı, her zaman Pan-İslâmizm ve Pan-Turanizm olmuştur -bunların ilk savunucuları Rusya Müslümanlarıydı. Bu siyaset Komitece benimsenmiş ve Türkiye'nin baş-düşmanı olan Rusya'yı kötü durumda bırakmak için Almanlarca kışkırtılmıştır. Talât ve öteki İttihatçı önderler, "Real Politik" değerlendirmeleriyle, Pan-Turanizme dayalı bir çağrının etkili bir dış yardım biçiminde herhangi bir karşılık sağlayamayacağını açıklıkla kavramışlardır. Halide Edip gibi, akıldan çok duyguyla etkilenen Pan-Turanistler ise, eski fikirlerini kolayca bırakamamışlardır ve bu bakımdan, kendilerini fırsatçı türünden İttihatçılara karşıt durumda bulmuş olabilirler.

(iv) Cenevre ve Londra'dan alınan raporlar, bir yanda İttihatçılarla öte yanda Alman ve Rusların birleşmeleri konusunda pekçok bilgi vermektedir. Almanların Doğu entrikalarında çarpıcı bir rol oynayan Dr. Prufer yine aynı yönde çalıştırılmaktadır; Berlin'deki Bolşevik temsilcisi Herr Kopp'un da hem Türk İttihatçılarıyla hem de Avrupa'daki öteki Pan-İslâmist ve İngiliz-düşmanı öğelerle sürekli entrikalar kurduğu biliniyor.

(v) Mustafa Kemal'le Enver arasında bir hayli kıskançlık olduğu ötedenberi yayılmıştır.[1840]

Bizce maksatlıdır ki, ne Bilâl N. Şimşir alakalı derleme çalışmasının Türkçe özet kısmında ne de Salâhi R. Sonyel, işbirlikçi "aydın"ın aslında bir subay olduğunu belirtmişlerdir. İngiliz İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin *Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi konusu*na dair siyasî raporu: *Ankara'dan İstanbul'a gelen ve milliyetçi liderleri şahsen tanıyan bir Türk aydının İngiliz İstihbarat Teşkilatına verdiği rapor: İttihatçılar Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesine sebep oldu. Bunlar, M. Kemal önderliğindeki milli hareketi de kontrolleri altına almağa çalıştı, fakat başarı kazanamadı*.[1841] Mustafa Kemal, ne İttihadçıdır ne Bolşeviktir:

"Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ulusal Akım ciddi boyutlara ulaşmak belirtileri gösterince, İttihatçı'lar, bu denli güçlü ve potansiyel sahibi bir aracı denetlerine almak için ivedilikle davrandılar. Aşağıdaki bilgi, Ankara'da henüz dönen, iyi öğrenim yapmış ve zeki bir Türk efendisince (centilmen) sağlanmıştır. Kendisi, başlıca Ulusçuları kişisel olarak tanır; dolayısıyla, verdiği bilgiye güvenilebilir". (Onun, ılımlı bir Ulusçu olduğu daha sonra açıklanıyor, ama adı verilmiyordu.

Raporu şudur:

"Bugün Anadolu'da en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevizm akımıdır. Mustafa Kemal'e bağlı bulunan gerçek Ulusçular, İttihatçı kola şu nedenlerden ötürü karşıcıldırlar: (1) Ulusçular, Bolşevik yardımını kendi maksatları için ve topluma Bolşevik örgütü uygulamadan kullanmayı diliyorlar; (2) Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri olduğu İttihatçı kol, Bolşevizm tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edilmezse, Bolşevik'lerden yardım beklemenin boşuna olduğu görüşünde direniyor: İslâm ilkelerinin Bolşevik öğretileriyle büsbütün bağdaştığını iddia ediyor; (3) Bolşevik savına kazanılmış olan yüze yakın milletvekili yavaşça güçleniyor".

Yeşil Ordu'nun İttihatçı'ların yapıtı olduğunu belirten ajan, Şerif Manatof'la Vakkas'ın onun öncüleri olduğunu ve Sovyet hükümetinin tüm İslâm Dünyası'nı Avrupa'ya, özellikle Büyük Britanya'ya karşı kışkırtmak

[1840] Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2009, c. 1, s. 422-425. "F.O. 371/5178/E. 11702. Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1919-1938, cilt 2: Nisan-Aralık 1920 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), s. 252-58: Belge 92. (Tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş ve belge üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığınca yapılan yorumlar alınmamıştır.)" İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Tunçay'ın tercüme etmediği 2 sayfa hacimli *Foreign Office* derkenarlarına Sonyel kısmen değinmektedir.

[1841] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXV.

kampanyasını gerçekleştirmek yönünde kullanılan bir İslâm-Bolşevik kuruluşu olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

"Bolşevizm'i coşkuyla benimseyen Türk'lerden biri de, Malatya'lı ilâhiyat doktoru Şeyh Servet'tir. İslâm ve Bolşevizm öğretilerinin aynı olduğunu kanıtlamak için *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir yapıt kaleme almıştır".

Ajana göre, Yeşil Ordu akımı başlamadan önce, Sovyet yönetimi, Haziran'ın sonlarına doğru, bu akımla ilgili son hazırlıkları yapması için Anadolu'ya bir müfettiş göndermişti. Bu adam, daha önce Harkof ilçesinde halk komiseri görevi yapmış olan Derbof'tu. Kendisi Ankara'yı ziyaret etmiş ve bir aya yaklaşık bir süre Anadolu'yu dolaşmıştı. Bu arada, Mustafa Kemal'in durumu pek sağlam değildi. Nisan'da, Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki temsilci, İngiliz ajan Ankara'ya ulaşınca hedeflerine henüz varmamışlardı. Moskova'ya ulaştıklarını duyuran telyazılarında, yolda karşılaşmış oldukları güçlüklerden acınarak yakınıyorlardı. Ondan sonra iki temsilci daha Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiş; hedeflerine kolayca ve güven için ulaşmışlardı; ama, o sırada Halil [Kut] ve [Bahriye eski Nâzırı] Cemal da Moskova'ya ulaşmıştı. Temsilcilerden birinin adı Osman, öteki iki temsilci ise milletvekili Bekir Sami ve Seyfi olarak veriliyordu.

Kemalistlerle Sovyet yönetimi arasındaki ilişkilerin biçimi, Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında Temmuz'da yapılan ve 8 Temmuz tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan yazışmaların çevirisinden anlaşılabiliyordu. Ajana göre, görüleceği gibi, Bolşevik Dışişleri Komiseri, Ulusçulara maddi yardımda bulunulması konusunda herhangi bir üstlenmeye girişmiyor; sonra yazısının, "Türkiye halkına başarı dileriz" biçimindeki son sözcüklerinin özel önemi vardı. Çiçerin, "halk" sözcüğünü, Mustafa Kemal ise "ulus" sözcüğünü kullanmıştı. Bolşevik'lerin yalnız kendi çıkarlarını düşündükleri ve Mustafa Kemal'in "kestanelerini ateşten çıkarmaya" (yani onu güç durumdan kurtarmaya) niyetli olmadıkları, yorum gerektirmeyecek kadar belirliydi. Bolşevik'ler, herhangi bir silâh yardımında bulunurlarsa, geçici Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapmış oldukları yardım biçiminde olacaktı (yani Anadolu Bolşevik'leştirilecekti).

Ajan, ayrıca, Yeşil Ordu'nun başlıca üyeleri olarak şu adları veriyordu:

"İttihat ve Terakki yönetiminin eski üyesi, Talât'ın yakın dostu ve savaş tutsağı Eyüp Sabri, Harput'un eski valisi Nazım, kötü ad yapmış İttihatçı, kapatılan *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Yunus Nadi, Müslüman Bolşeviği Şerif Manatof, Orta Asya'yı gezen Kürt Vakkas, Trabzon'lu baytar Süleyman, Şeyh Servet.

Şerif Manatof şimdi kendi durumundan o denli güven duyuyor ki, son günlerde oldukça mertçe konuşmaya başlamıştır. Bir akşam, benim de varlığımda yapılan bir görüşme sırasında, "yaşasın yeni peygamber Lenin" diye haykırmış, ama görüşmede hazır bulunan kimi kişilerin duygularını incitmiş; bu sözleri 'ahmaklık ve kabalık' olarak nitelendiren öteki kimi kişilerin canları çok sıkılmıştır. Şerif Manatof oldukça kötü ad yapmış bir Bolşevik'tir. 1919 yılı yazının başlarında Türkiye'ye gelmiş; Fransız'larca tutuklanmış, ama 15 Ağustos'ta kaçmayı başarmış ve ancak bu yılın ilkbaharında Eskişehir'de meydana çıkarak Bolşevizm propagandası yapmaya başlamıştır".

Bu Türk ajanın raporu, İngiltere Dışişleri Bakanlığın'da büyük ilgi topluyor; Doğu Masası yetkililerinden W. J. Childs, 20 Eylül'de belgeye not ettiği çıkmada "Bolşevizm'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabalarıyla Anadolu'da ilerlediğini vurgulayan bu raporun oldukça önemli olduğunu" kaydediyor; şöyle diyordu:

"…İttihatçı'ların başlatmış olduğu kampanyanın bir bölüğü olarak, Anadolu'da, öteki adıyla 'Halk Partisi' olan Bolşevik-Müslüman ve gayri-askeri 'Yeşil Ordu' kurulmuştur. Bu arada yapılacak olan Pan İslâmcı kongre, her türlü denetten yoksun bulunacak bir Halife seçmek amacıyla çağrılacak olan Hilâfet Kongresi'nin toplantı tarihini ve yerini saptayacaktır. Bolşevik İttihatçı'ların en olası adayları, Afganistan Emiri'dir. Ulusçuların adayı ise Prens Abdülmecit'tir. Mustafa Kemal'in sonuçta İttihatçı'larca yenilgiye uğratılacağına inanılmaktadır. Moskova'nın, İttihatçı'ların kampanyasının finanse ettiği söylenmektedir".

Öteki yetkililerden D. G. Osborne, 23 Eylül'de belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

"Bu, Anadolu'da bir tek değil, iki parti olduğunu gösteriyor. Bunların daha zayıf olanı, Mustafa Kemal ve Ulusçuların partisidir. Yurtseverlik ve din duygularıyla davranan bu parti, barış koşullarına ve onların getireceği Türkiye'nin parçalanmasına ve Osmanlı Halifeliği'nin saygınlığının azalmasına karşı direnmeye çalışmış ve

çalışmaktadır. Ancak, başarısızlığa uğramıştır; dolayısıyla bu partinin üyeleri, Enver, Talât, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Musevi-Alman-Bolşevik kombinezonu ve daha tehlikeli olan öteki partiye geçiyorlar. Bu parti, Türkiye'nin savunulmasıyla değil, Bolşevizm'in tüm Doğu'da, özellikle Büyük Britanya'ya karşı yöneltilmiş olan Pan-İslâmcı saldırıyla ilgileniyor…

Enver ve çevresindekiler, Türkiye'yi Bolşevik'lerin anlamındaki Pan-İslâmcı'lığa kurban etmişler; Lenin'in ilkelerini kabullenmişler ve bu ilkeleri, Yunan propaganda ordusu aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.

Öteyandan, Mustafa Kemal, Lenin'in ilkelerine karşı çıkmıştır; bu yüzden erkten düşürülmek üzeredir ve yerini Enver'le Talât alacaktır… Mustafa Kemal, kendi savının yitirilmiş olduğunu anlamış olmalıdır; dolayısıyla, güç bir durumda olduğu bu sırada, Türkiye ve Padişah yararına Antlaşma'yı (Sevr'i) ve onunla birlikte Büyük Britanya ve Bağlaşıkları'nın desteğini kabullenmeyi akla daha yakın olarak görebilir; çünkü bunun öteki yolu, Bolşevizm'in yayılması ve İngiliz gücünün Doğu'da yıkılması gibi oldukça kuşkulu bir olasılık yararına Türkiye ve Osmanlı Hanedanı'nın büsbütün sönmesine baş eğmek olacaktır. Bu durumu ona anlatmak iyi olacaktır. Gerek Prens Abdülmecit aracılığıyla, gerekse doğrudan kendisine başvurularak, durumu kabullenmeye, eylem ve etkisini Ankara'dan İstanbul'a nakletmeye inandırılabilirsa, Ankara'da Enver'ce devrilinceye dek direnişi sürdürmekle sağlayamayacağı Türkiye'nin kurtuluşunu daha etkin biçimde sağlamış olacaktır. Ona, Damat Ferit'in yerini alacak en iyi varis olduğu anlatılabilir; durum, onu, bu görevi (Sadrazamlık) kabullenmeye gönüllü yapabilir. Bu da Anadolu'yu muhtemelen yatıştırabilir ve birçok sorunları çözümleyebilir".

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge şu yorumda bulunuyordu:

"Bu, Fransız'ların önerdiği gibi, Mustafa Kemal'e bir kurul gönderilmesi konusuyla ilgilidir… Sayın Osborne'nun önerdiği siyasa gözönünde tutulabilir".

İki gün sonra, D. G. Osborne şu ek yorumda bulunuyordu:

"Oldukça gizli bir kaynaktan alınan bilgiye göre, Mustafa Kemal, itiraza yol açmayacak kimi koşullara göre Antlaşma'yı (Sevr'i) kabule hazırdır; ama bu bilgi dolaylı biçimde sağlanmıştır ve onun doğruluğunu saptamak güçtür".[1842]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi raporunda, özetle, *Mustafa Kemal'le yandaşlarının, Ankara'da, Bolşevik-İttihat ve Terakki grubu önünde gittikçe zayıflayarak, Enver Paşa'nın, Lenin'in ilkelerine karşı çıkan Mustafa Kemal'in yerini almak üzere olduğu* belirtiliyor. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ise şu derkenarı yazıyor, Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğine dikkat çekiyor:

Mustafa Kemal, kendi sorununun yitirilmiş olduğunu herhalde anlamış olsa gerek. Bu durumda, Türkiye'nin ve Osmanlı hanedanının bütün bütün ortadan kalkarak, Bolşevizmin yayılması yerine, Türkiye ve Padişah adına Antlaşmayı ve Bağlaşık desteğini kabul edebilir. Ona [Mustafa Kemal'e] bu biçimde öneride bulunulmalı. Enver Paşa Ankara'da onun yerini alıncaya dek direnişi sürdüreceği yerde, gerek Veliaht Abdülmecit aracılığıyla gerekse kendisiyle doğrudan ilişki kurarak durumu kabullenmeye, bağlılık ve yetkisini Ankara'dan İstanbul'a aktarmağa inandırılırsa, Türkiye'yi kurtarma çabalarına fazlasıyla katkıda bulunmuş olacak. Damat Ferit'in yerini alacak en iyi aday olduğu ona anlatılmalıdır. Durum onu, Sadrazamlığı kabule inandırabilir; böylece, Anadolu'yu belki yatıştırıp birçok sorunların çözülmesine yardımcı olabilir.[1843]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müşir Ahmed İzzet'e (Furgaç) mektub gönderdi:

[1842] FO 371/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 100-104. İttihadçı Eyüb Sabri (Akgöl), *Rusların ve Almanların yardımıyla milliyetçi hareketin kontrolünü ele geçirmek için her türlü çabayı gösteren "Avrupa'daki İslamî Bolşevikliğin baş kahramanı" Talat Paşa ile daimî irtibat halindeydi. İslâm âlemini Avrupa'ya karşı ayaklandırmak için "Yeşil Ordu" yani Halk Fırkası'nı örgütlemişlerdi*: A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 9.

[1843] FO/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 110-111.

Sadr-ı Esbâk-ı Aʿyân-ı Kirâmdan İzzet Paşa Hazretlerine

Arz-ı mahsûs-ı ihtirâmkârânemdir

Yüzbaşı Muzaffer Bey vedâʿatıyla irsâl buyurulan emirnâme-i âlîleri ve melfûfu olan İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Erkân-ı Harbiyesinden Binbaşı Vey [Way] imzâlı İngilizce mektûb vâsıl-ı dest-i tekrîm ve pek kıymetdâr bildiğim iltifât ve temenniyât-ı devletleri bâʿis-i min-azîm oldu.

~~Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin Re'îsi sıfatıyla milletime karşı hâiz bulunduğum vazîfe ve mes'ûliyet hissi bir an teslîmde tereddüt buyurmayacakları vechle zât-ı sâmîleri hakkında perverde eylediğim his i takdîr ve ta'zîme gâlib bulunmasaydı emr i devletlerini der ân saat infâz ı müftehirinden nefsimi mahrûm etmeyeceğim bedîhî idi. Ancak bulunduğumuz hâl ve vaz'iyetde teklîf edilen mübâdeleyi kabûle ma'atte'essüf şimdilik imkân görmüyorum~~.

Müslümân ve bilhâssa Türk olunca hayât-ı insâna zerre kadar kıymet vermeyen ve bu itibârla dahi Türkiye hakkındaki sû-i kasdînin bin türlü âsârını göstermekde zevk duyan İngilizlerin -havâs-ı kâşifelerinden olduğu üzere- mücerred birkaç İngiliz'in hıfz-ı hayâtı endişeyiyle vâkiʿ olan mübâdele teklîfinin tarz-ı serdinde bile muhâfaza-i mevcûdiyet ve istiklâle azm ü cezm etmiş ve muhît-i tarihî ve tabîʿîsinde zannolunduğundan çok kavî ve rasîn bir Hükûmet-i Milliye te'sîs eylemiş olan bir milleti hâlâ istihfâf ve istihkâr etmek nahveti icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmamışdır. Fîlvâkiʿ mektûb-ı mezbûrda "Anadolu'nun tarafınızdan kontrol edilen aksâmında" diye muharrer olan ve âcizlerine bir fikr-i tahakküm ve tecebbür isnâdını tazammun eden fıkra bizce bir kat daha mûcib-i iştibâh görülmüşdür.

Burada inşâallah ahd-i karîbde âsârını kendilerine bir daha inkâr edemeyecekleri bir sûretde hissetdirecek derecede kavî ve her hâlde mevlûdât-ı asriyeden olmak üzere sırf irâde-i milliyeye müstenid bir hükûmet-i muntazamanın bulunduğunu İngilizlere bahşetdikleri şu vesîle ile şimdiden ifhâmda bir fâ'ide görüyorum. Bu bâbda delâlet-i fahîmâneleri bilhâssa müsterhamdır.

~~Mübâdele-i üserâ gibi~~ görüşmek arzu etdikleri mesâ'il hükûmetden hükûmete yazılır, görüşülür ve merâsimine de bu itibâr ile riʿâyet olunur husûsâtdan bulunduğu cihetle İngilizlerin terk-i nahvetle bu tarîk-i dürüstîyi ihtiyârları hâlinde bir ikinci teklîfin nazar-ı dikkate alınması da câiz olabilir.

Osmanlı Hükûmet-i sâbıka-i merkeziyesinin İstanbul'da mevkiʿ ve nüfûzu ve hatta hikmet-i vücûdu külliyen zâyiʿ olmuş bulunmasına rağmen artık maʿnâsı kalmayan tehcîr ve taktîl müddeʿayâtıyla yine birtakım evlâd-ı vatanı asmakda devâm etdiği ve İngilizlerin Malta'da mevkûf zevâtdan on beşini İstanbul Hükûmet-i câniyesine teslîm etmek üzere oraya nakletdikleri istihbâr edildi. Bundaki İngiliz maksadının şu bî-çâregânı da Ferid Paşa ve avene-i havenesine paralatdırmak olduğuna zerre kadar şübhe yokdur. Binâberîn İstanbul'a nakledilen ve edilecek olan mevkûfînden ve herhângi birinin İstanbul Hükûmet-i sâkıtası yediyle olsa dahi iʿdâmı hâlinde -Erzurum'da taht-ı esâretimizde bulunan Kâ'immakâm Ravlinson dahi dâhil olmak üzere yedimizde mevcûd zâbit, nefer bilcümle esîr İngilizlerin mukâbeleten derhâl iʿdâm edilmelerinin sûret-i katʿiyede mukarrer olduğunun kezâlik bu vesîle ile mezkûr karârgâha teblîğine bezl-i himmet ve inâyet buyurulmasını bilhâssa ricâ ve niyâz eder ~~ve mübârek derdest-i fahîmânelerinden öperek~~ ve tezâyüd-i ömür ve âfiyet-i sâmiyeleri duʿâsını tekrar eylerim efendim.[1844]

13 Ağustos 1920. Çiçerin, Hariciye Vekili ve Başmurahhas Bekir Sami'ye (Kunduh) cevabî nota keşide eyledi: *Sayın Başkan, Aramızda ortaya çıkan bazı politik sorunların görüşülmesini yürütecek komisyon, Ekonomi-Hukuk İşleri Şubesi Yöneticisi yoldaş Sahanin ile Doğu İşleri yetkilisi yoldaş Adamov'dan oluşmuştur. Kendilerine sizinle ilişkiye geçip ilk toplantı gününün belirlenmesi görevi verilmiştir. Üstün saygılarıının kabulünü rica ederim*.[1845]

Ankara'nın tutumu kaygıdan kuşkuya doğru kayarken 13 Ağustos'ta Moskova'da ilk Türk-Sovyet resmî görüşmesi yapılır. Ancak Türk heyeti bu görüşmede ilk önce Sovyetlerin 10 Ağustos'ta Tiflis'te

[1844] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 471-472.

[1845] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 236.

Ermenistan Cumhuriyeti ile bir anlaşma imzaladıklarını öğrenir. Bu anlaşma gerçekte Sovyet Dışişleri için, o günün olanaklarıyla yapılabilecek en iyi anlaşmaydı. Çünkü herhangi bir çatışmayı gerektirmeden bir ulaşım yolu açabiliyordu. Bunun böyle olduğunu gösteren en iyi kanıtlardan biri de, İngiliz temsilcisi Luke'ün gösterdiği şaşkınlık ve kızgınlıktı. Fakat en kısa sürede büyük çapta bir yardım gereğini duyan ve bunun için demiryolunun açılmasını gerekli gören Türk heyeti büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Türkler için çok önemli olan acil bir yardımın Karabağ ve Nahcivan dağlarından manda arabalarıyla yapılamayacağını ve ayrıca Ermeni tehlikesinin her zaman varolduğunu gören Kirov, Çiçerin'e yazarak yardımın deniz yoluyla Novorossisk ile Trabzon arasında yapılmasını önerir. Aynı toplantıda Ermenistan sorunu da gündeme gelir. Çiçerin, Anadolu Ermenilerinin yerleşmesi için Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinin bazı kısımlarının ayrılması konusunu Halil Paşa ile görüştüklerini anlatır. Türk heyeti, Ermenilerin Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunlukta olmadıklarını bildirir. Çiçerin ise Anadolu'da yayılmış, sürülmüş ya da Kafkasya'ya sığınmış Türkiye Ermenilerinin Erivan Cumhuriyeti ile birleştirilebilecek bir yere yerleştirilebileceğini ve oradaki Müslüman halkın Anadolu'nun diğer taraflarına aktarılabileceğini öne sürer. Sorun, bu toplantıda bir sonuca bağlanmaz ve Türk temsilcileri Moskova'ya aynı zamanda bir anlaşma imzalamaya geldiklerini yeniden bildirerek bu anlaşmayı hazırlayacak bir komisyonun kurulmasını isterler. Çiçerin bu öneriyi kabul eder ve aynı gün Türk heyetine konuya ilişkin bir nota gönderir.[1846]

Kurye Mülazım İbrahim Efendi, Trabzon'a muvasalat etti.[1847]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Bakü'deki Komintern Doğu Halkları Kurultayı'na katılacak mümessillere talimatname verdi. Karabekir, Sovyet Rusya'yı TBMM Hükümetinin Bolşevik olduğuna ikna etmeye çalışıyor. Ali Fuad (Cebesoy) Karabekir'in mezkûr mektubunu kısaltarak ve sansürleyerek hatıratında neşredecektir.[1848]

Karabekir, mektubunda, TBMM Hükümetini Bolşevik Hükümete, İstanbul'daki Meşrutî-Monarşî Hükümeti ise Çarlık Hükümetine teşbih etmiştir. Rusya'daki iç savaşın bir benzeri de Anadolu'da vuku buluyor demeye getirmiştir:

> Bakü Kongresi'ne Erzurum'dan intihab edilen 15 âzâ yarın 14/8/37 otomobil ile Trabzon'a müteveccihen yola çıkıyorlar. Bunlara verilen talimatı hülasaten yazıyorum.
>
> Trabzon'dan gidecek olanların da bu esas dairesinde benimle mutlaka görüşerek efkâr ve niyyâtımızı [niyetlerimizi] iyice anlamış olan Erzurum âzâlarının efkârı ile müttehiden Bakü'de çalışmaları lâzımdır. Esas fikirlerimiz şunlardır.
>
> 1- Türkiye şimdiye kadar emperyalist veya kapitalist veya sosyalist gibi meslek-i içtimaî ile uğraşmak zaman ve imkânı bulamamıştır. Türkiye halkı esasen ve tabi'aten ve ... ziyade demokratik bir halkdır. Memleketimize şimdiye kadar sanayi veya iktisadi teşekkülât diğer Avrupa memâlikinde olduğu gibi tekemmül etmiş bir şekilde de değildir. Ne cesim müessesat-ı sınaiyemiz ve burada çalışan milyonlarca amelemiz ve ne de bir çok ticaret ve iktisad müesseselerimiz, bankalarımız ve servet-i memleketi ellerine almış kapitalist bankerlerimiz vardır. Bir kaç büyük şehrimizin hiç mesabesinde olan ufak tefek fabrika ve şirketleri istisna edilirse Türkiye ahalisi baştan aşağı çiftçi köylü halkdan ibarettir. Tarihimizin muhtelif edvarında [devirlerinde] taraf-ı Avrupa menafi-i siyasiye ve iktisadiyesinin memleketimizde temin ve teshil maksadıyla yine Avrupalıların teşvik ve ısrar, hatta tehditle milletimize zimamdaran umuru [yöneticiler] tarafından muhtelif şekil ve idare ve istikametler verilmiş ve Kırım seferinden beri memlekete Avrupa usül-i idaresi Tanzimat, Kanun-ı Esasi,

[1846] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 160.
[1847] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159.
[1848] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 210. Emel Akal, ATASE'deki meşakkatli araştırmaları neticesinde, Ali Fuad'ın (Cebesoy) "yayımladığı belgelerde sansür veya yeniden düzenlemeler" yaptığını tesbit etmiş. Mustafa Kemal'in ve Kâzım Karabekir'in neşrettikleri evrak da tahkik edilmelidir diyor (Akal, 2013, s. 18).

Meşrutiyet, Mebusan, Ayan ilh.. gibi işgal tahtında sokulmak istenilmiş ise de halkın ahval ve vücud-ı içtimaisine hiç de uymayan bu şekildeki idarelerin hiç birisi vatanımızda yerleşmemiş ve her defasında milletin başına ayrı ve azîm felaketler getirmişdir. Ruhu ve âdât ve ananesi hemen tamamıyla Bolşevik esasât ve adâtına pek uygun olan halkımız bilhassa ezilmiş hiç bir şekil ve idare tahtında refah ve saadet görememiştir. İşte bugün emperyalist itilaf hükümetlerinin gaddarane savletlerine [saldırılarına] göğüs geren Anadolu halkı bilfiil kapitalizm ve emperyalizm kanunlarına artık bir daha esir ve tâbî olmamak, onların kanlı ve müstebid pençelerini vatanı üzerinden kaldırmak ve kırmak için kan dökmekte ve can vermektedir. Bu mücadele Lehistan ve Kırım cephelerinde çarpışan Bolşevik Rusya amele ve çiftçileri mücadelesi kadar şerefli ve esaslı beşerin halâsı [kurtuluşu] ve saadet-i ammesinin temin ve tatbikine aynı derecede müessir ve hâdimdir. Eldeki kuvvet ve vesait ve karşıdaki düşman adedi ve kuvveti düşünülürse Anadolu'nun bu yoldaki fedakarlığı ve hizmeti belki de Rusya'nınkinden daha büyük telakki edilmek iktiza eder. İşte bu suretle Bolşevik inkılap ve gayesine bilfiil çalışmakta ve yürümekte olan Anadolu, halen dahi tatbik etmekde olduğu şekl-i idare ile de tarihinde kendi haline pek uymayan ve esaslı bir inkılab kabul etmiş bulunmakdadır. Tamamıyla emperyalist ve kapitalist Avrupa hükümetlerinin bazicesi [oyuncağı] olan bugünkü saltanat hükümetini tanımamış başından aşağı ve hatta elindeki silahıyla o saltanat ve hükümetin kendi üzerine sevk ettiği orduyu her tarafda bozarak o zalim ve mütegallib kuvveti Anadolu'ya sokmamağa çalışmakta ve bulunmuşdur. Bugün Anadolu'nun mukadderatını sevk ve idare eden Ankara Hükümeti tamamen halkın kendi içinden doğmuş ve Türkiye'nin Bolşevik idaresiyle ittifak ve istinasını vücuda g[et]irmeden inkılab-ı idareyi vücuda getirmiştir. Büyük Millet Meclisi yalnız teşri' bir heyet halinde kalmamışdır. Milletin mukadderatını tayin ve onun hukuk ve hayatını temin ile vazifedar olması iktiza eden heyet-i icraiye de yine bizzat milletin seçtiği vekilleri arasından intihab ve tevzif edilmişdir. Bu böyle olmakla beraber bir tarafdan da memleketin her tarafında teşkilatı yapılmış olan müdafa-i hukuk heyetinin bulundukları yerler ahalisinin intihabıyla teşkil etmiş ve halkın idaresinde ve hakkını aramasında büyük bir faaliyetle ifâ-yı vazife itmekde bulunmuşlardır. İdari olan bu büyük inkılab şübhesiz milletin düşman tazyikat ve muhâcemâtından [hücumlar] biraz nefes alacak kadar kurtulduğu anda daha esaslı bir şekil ve surette ve halkın hak ve rahatını tamamıyla temin edecek böylece teşkilatını kuvvetlendirecek ve esaslandıracakdır. Türkiye'den beklenmesi lâzım gelen bir de içtimaî inkılab vardır ki bu inkılab her Türkün tarihî, örfî, millî ve dini olan ahvâl, adât ve ananesiyle pek hayatî bir alâka ile irtibat ve münasebettedir. Bu sebeple içtimaî olan bu inkılab, idari inkılab kadar çabuk ve kolay olmayacakdır. Bununla beraber yaşadığı hayatın son derece basit olması ve henüz Avrupa hayat-ı iktisadiye ve sefihânesinden hiç de aşağı olmayıp beşeriyetin en samimi ve insanî kavâidiyle idare olunması itibariyle ve bilhassa dinî kavâid ve esasâtın bilhassa sadaka, zekat ve hayrat gibi ahlakı ve işretin, fuhuşun, kumarın, sefahatin, hatta servetin şiddetle tehyi ve men edilmiş olması gibi içtimaî en mühim beşeriyet kavâidinin belli başlılarını ihtiva etmekte olması hasebiyle halkımız içtimaî olan inkılabı da pek az zaman zarfında kabul ve bunu da tatbike bihakkın seza ve müstaiddir [ehil ve istidatlıdır]. Anadolu için bugün en büyük bir dikkat ve ehemmiyetle düşünülecek cihet yukarıdan beri izah olunan idari ve içtimaî inkılabı memleket ve ahalinin hayatını her tarafdan sarsmağa ve ezip ... nâbedid etmeye çalışan İngiliz, Fransız, Yunan, Ermeni emperyalist kuvvetleri ve bir de bunlara ma'atteessüf inzımam eden [katılan] halife ordusunun taarruzları karşısında sinmemiş ve pençeleşmekde bulunmuş olan halk arasında teşvikat ve hatta teşkilat yaparak aşağıdan yukarıya kışkırtılacak bir ihtilal ile tatbik ve istimal edilmesindeki azim tehlikeler böyle bir hal bilâ-kayd ü şart inhilalimizi mucib olur.

Emperyalizm ve kapitalizm aleyhine zaten ilân-ı isyan etmiş olan ve bizzat halkın intihab-gerdesi bulunan bugünkü inkılab hükümeti azası matlup gayeye doğru yürümekte ve hatta koşmakdadır. Binaenaleyh Rusya'da Çarlık ve istibdadı cihana malum olan kahhâr Çarlık umur-ı idare ve hükümeti aleyhine bihakkın [haklı olarak] yapılan kanlı ve şedid inkılabın Anadolu'da dahil olacağı bir hedef ve gaye mevcud değildir. Çünkü bizzat bugünkü şekil ve idare ve inkılabı yapmış ve ondan doğmuştur. Hâlihazırda bu idare Balşevizmin bütün mesai ve icraatını tedkik etmiş ve takdir eylemişdir. Ancak halkın pek iyi tanıdığı ruh ve hissiyatına istidâd ve iktidarına göre idari ve içtimaî inkılabatın sıhhat-i tatbikiyesini tedricen ve hâAlihazır vekâyi ile mütenâsiben idare etmek mecburiyetindedir. İşte halen icmâl edilen bu esasât dairesinde Trabzon murahhasları tenvir edilmeli ve Bakü'deki faaliyet ve mesailerini böyle bir programa istinad ettirmelidirler. "Kendilerinden istediğimiz en büyük iş, Bakü kongresini iyi anlamak ve bize bildirmekdir. Bir de orada Anadolu'nun hakiki inkılapçı ve Bolşevik ruhundan başka bir ruh taşımadığını bilfiil göstermek ve kongreye iştirak edecek olan Avrupa murahhaslarının bu hususda itimad ve emniyetini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için a'zami istifadeyi temin etmek ve memleketimizin tarz-ı idare ve siyaseti hakkında en iyi şekl-i ahvâlin ne

olabileceğini onlara güzelce anlatmakdır. Bu âzânın Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyetde olursa olsun bir hüküm ve karar ittihazına selahiyatdar olmadıklarını da, cümlesinin iyice bilmeleri lâzımdır.[1849]

Tahlil: İttihadçı Karabekir, Kominterne gönderdiği 13 Ağustos 1920 tarihli mektubunda belirtmiştir ki Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet, Memalik-i Osmaniye'ye Avrupalılar tarafından işgal tahtında 1876'da sokulmuş ve milletin başına ayrı ve azîm felaketler getirmişdir. Halbuki Meşruiyetin ve Kanun-ı Esasinin tam tekmil tenfizi iddiasıyla Nisan 1909'da Payitaht'ı işgal ve Padişah'ı hal' eden Hareket Ordusunda kurmay subaydı Karabekir. Karabekir, fevkalâde pragmatist/çıkarcı bir karakter. Harbiyelilerde sıklıkla görülen hususiyettir bu. Muvaffak olmak için şartlara göre vaziyet almak. Nisan 1919'da Anadolu memuriyetine giderken Hakipay-i Hılafetpenahi Hazretlerinin huzuruna yüz sürer fakat Harekat-ı Milliye kudret kesbedince Padişah'ı ıskat eden tarafta yer almaktan imtina etmez. Gerekirse Liberal gerekirse Bolşevik olur. Mesela Şubat 1923'e gelindiğinde, İzmir İktisad Kongresi reisi sıfatıyla liberal iktisadiyatı müdafaa edecektir.

14 Ağustos 1920. SovNarKom Başkanı Lenin, TBMM Hükümeti heyetini kabul ederek Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh); *Mazlûm milletlere yardımın Soviet hükûmetinin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve bilhassa İngiltereye karşı metânetle savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samimi hisler beslediklerini, müzâheretten geri durmayacaklarını söylemiştir*.[1850]

Moskova'daki Türk kurulu üyeleri Lenin'le görüştü. Dışişleri Bakanı ve delegasyon başkanı Bekir Sami Bey, Lenin'e Anadolu halkının ve TBMM'nin selamlarını bildirerek yardım istedi. Lenin, Anadolu'ya yardım edeceklerini ve Batı'nın saldırısına karşı Türkiye'yi koruyacaklarını söyledi. Aynı kurulda bulunan İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'in izlenimleri: Lenin sarayda oturmuyor. Kapısında kapıcı ve nöbetçi görünmüyor. İlmi ile Karl Marks'ı geçen, başka milletleri Rus yapmak siyasetinin iki büyük yapıcısı Çarlık'la Ortodoks Kilisesi'ni yıkan Lenin. Pantolonu ütüsüz. Bize iltifatlarda bulundu. Dünyanın en tatlı ve sevimli adamlarından biri.[1851]

Bekir Sami, Ankara'ya rapor gönderdi. *Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etmek ve onu desteklemek niyetinde olduklarını, ancak Polanya ve Kırım'da Beyaz Rus generali Vrangel'in açtığı cephelerle uğraştıklarını, bu arada Azerbaycan'daki Sovyet düzenine güvenmediklerinden başlarına bir de Ermenistan ve Gürcistan belasını çıkarmaktan çekindiklerini yaz*ıyor.[1852]

Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi:

Sofiska Naberejna, N. 1/14

Naciyeciğim, efendim, sultanım;

Vilna'dan mektup yazdım. Minsk'ten de (Beyaz Rusya) geçtik. Königsberg'den hareketimizin 7'nci günü Moskova'dayız.

Bugün, Hariciye Komiserinin yardımcısı Karahan'a, Bekir Sami Beyi de beraber alarak ve Hayretî Beyle Ziya Beyi misafirhanede bırakarak gittik. Maksadım; heyetin bana karşı vaziyetini göstermek, Mustafa Kemal'le aramızda bir şey olmadığını anlatmaktı. Bekir Sami Bey, "Her ne emredersem yapmaya hazır" olduğunu ve

[1849] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 211-212.

[1850] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, s. 72; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 253, dipnot 95.

[1851] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 173-174. Yusuf Kemal (Tengirşenk): "Rusya'da öteden beri bizim gerçek düşmanımız, Çarlık'la Ortodoks Kilisesi idi. Ayasofya'nın hilâlini indirip yerine haçı koymak, bu kilisenin en büyük emeli idi. Lenin, bu iki kurumu, yâni iki büyük düşmanımızı yıkmaya ahdetmiş ve yıkmıştı." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 427. Mustafa Kemal de Rusya'nın başına "bela" olan hilafet-saltanat müessesesini yıkmaya ahdetmiştir ve yıkacaktır.

[1852] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 161.

> benim kendilerine her halde yardım etmemi pek rica ettiklerini söyledi. Şimdilik, diğer işlerimle beraber, heyetin, Rus Sovyet hükümeti ile yapacağı işleri tanzim edecek ve beraber çalışacağım.
>
> Diğer cihetten de Hariciye Komiserliği ile, İslam işleri hakkında konuştum. Muvafık buldular. Bunun üzerine, Mısırlı Fuat, Suriyeli Şekip Arslan, Muhammet Başkampa (Tunuslu) nun Moskova'ya gelmelerine karar verdik. Dr. Nazım'ın da beraber gelmesini düşündük. Cemal Paşa ise Taşkent'e gitmiş. Kendisine telgraf çektim. O da, İngilizlere karşı, Afgan ordusunda, Türkistan'da çalışacak.
>
> Sonra burada Azmi Beyi buldum. Kâmil'in mektubu ile (Kardeşi Kâmil Bey) yavrum Mahpeyker'in ve Türkân'ın resimlerini aldım. Karşında Kremlin'in muazzam kubbeleri ve sairesi ile gördüğüm manzarasını, başımı şöyle bir tarafa dayayarak sakinâne seyretmek nasip olmayacak mı?
>
> Halil Paşa buradan 60.000 altınla Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmiş. Makineli tüfek için anlaşmış. Silah vesaire verecekler.[1853]

TBMM içtima ediyor. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine: Şu günlerde şark cephesinde, bilhassa Erzurum hudutlarında Ermenilerle Gürcülerin fazla faaliyeti meşhut olduğu hattâ Gürcüler Erzurum'un şimal hudutlarına ve Ermenilerin de şark hudutlarında şiddetle taarruz ettikleri ve bu meyanda bilhassa Olti'nin de işgal edildiği istihbar ediliyor. Diğer taraftan İslâm Bolşevik ordusunun piştarları da Erzurum'a geldiği söyleniyor. Şark cephesinde kuvvetlerimizin Ermeni ve Gürcülerin taarruzunu defe değil, hattâ taarruz ederek bütün memleketlerini istilaya kadir bulunduğuna kaniiz. Acaba orada bulunan kuvvetlerimizin mukabele etmemesi bir esbabı siyasiyeden mi mümbaistir? Bu muğlak mesele hakkında her halde Hükümetin bize müstacelen izahat vererek tenvir eylemesini talep ederiz. 2 Ağustos 1336. Erzurum Süleyman Necati; Erzurum Durak; Olti Yasin; Erzurum Hüseyin Avni." Bu takrire, Mustafa Kemal şifahen cevap veriyor, Sovyet Rusya'dan Türkiye-Gürcistan-Ermenistan hududu meselesine ilişkin siyasî arabuluculuk teklifi alınması üzerine Şark harekatının derhal durdurulduğunu beyan ediyor.[1854]

> Bekir Sami'nin 4 Ağustos'ta yazdığı ve Sarıkamış'ın işgal edilebileceğini bildirdiği raporun Ankara'ya varmasından sonra yapılan, Meclis'in 14 Ağustos tarihli toplantısında Mustafa Kemal Türk-Sovyet ilişkilerini anlatan uzun bir konuşma yapar. Bu konuşmasında Sovyetlerin Polanya cephesinde karşılaştıkları güçlüklere rağmen, yolun açılması ve Türkiye'ye yardım edilmesi için ellerinden geleni yaptıklarını anlatır ve bir anlamda Meclis önünde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın bir savunmasını yapar.[1855]

Mustafa Kemal, meclisteki konuşmasında *İslâmiyetin en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin, bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan müşterek düşman aleyhinde, bugün ihraz etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şayanı teşekkür, bir neticedir* dedi.[1856] Bununla birlikte Bolşevik olmadıklarını vurguladı:

> Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. ... esas itibanyla tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yokki bu, dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez [birbirine zıt değildir].[1857]

Mustafa Kemal, Gence'de vuku bulan Kafkas İslâm Ordusu ile Kızılordu arasındaki müsademe hakkında şunları söyledi:

1853 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 538-539. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1854 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 206-207.
1855 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 164.
1856 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 207.
1857 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 110-111.

[..] Bu ordular [Kızıl Ordu], bizim delâletimiz, tesirimiz ve hizmetimiz sayesinde, suhuletle Şimalî Kafkasya'yı geçtiler ve Azarbeycan'a dahil oldular ve Azarbeycanlılar da gelen orduları kemali sükûnetle kabul ettiler. [..] İngilizlerin mütemadi gayretleri ve teşvikleri eseri olarak, İngilizlere bendelik etmekle zevk alan Azarbeycan'ın müsavat hükümeti ve bu hükümetin hempalarının teşvikatiyle, şüphe yok Gürcülerin ve Ermenilerin dahliyle, ordunun Bolşevik ordusunun tamamen gerilerine düşen Gence havalisinde Azarbeycan'ın muhalif kuvvetleri tarafından bir irtica vücude getirildi. Bu hadise üzerine on birinci kolordu kumandanı Ermeni ve Gürcü hudutlarında bulunan kuvvetlerin kâffesini çekti ve bunlarla tatili musamahat etti ve topladığı kuvvetlerle yirmi iki Mayısta Gence'de isyan eden kuvayi muhalife aleyhine hareket etti ve onları kamilen tedip ve tenkil etti. Nuri Paşa cümlenizce malûm bir zattır. Bu zatın tahtı kumandasında iki üç bin kişiden mürekkep bir Azeri kuvvet vardı. Bu zatı İngilizler her nasılsa Nuri Paşa ve kuvvetleri dahi bu kırmızı ordu aleyhine diğer irtica edenlerle beraber hareket etmişti. Onun için on birinci ordu Gence'deki usatı tedip ettikten sonra (Akdam) istikametinde yürüdü. (Akdam) Gence'nin cenubu şarkisindedir. Orada 9 Haziran tarihinde Nuri Paşa kuvvetlerini de mağlup ve perişan etti.[1858]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın Ermenistan'ı tedib edeceğini zannediyor: *Pek ziyade memul ve müntazırdır ki [ümit edilir ve beklenir ki], bu defa Bolşevik Cumhuriyeti artık bu küstah milletin haddini tanıtmak için şedit ve katı kararını verecektir ve pek ziyade intizar olunur ki, Lehistan muvaffakıyatını mütaakip Bolşevikler bizim ile maddeten vücude getirdikleri rabıtayı [ilişkiyi] takviye edeceklerdir [geliştireceklerdir].*[1859]

Açıklamalı [ÖA13]: 14 Ağustos 1920 tarihli zabıtnamedeki ilgili konuşmanın tamamı iktidas edilmeli. İktibasın mukaddimesinde ana hatlar izah edilmeli.

14 Ağustos 1920 günlü Meclis oturumunda İsmail Suphi Soysallı (Burdur), Mustafa Kemal'den Bolşevik kuvvetlerinin çağırılmasını açıkça ister ve aralarında şu konuşma geçer:

"İsmail Suphi - Paşa Hazretleri... Bizim kuvvetlerin Rus kuvvetleriyle ittifak edeli hayli zaman olmuştur. O zamandan beri o kuvvetlerin buraya çağırılması düşünülmüş müdür, böyle bir girişime gerek var mıdır?

Mustafa Kemal - Neden dolayı böyle bir girişim yapalım? Böyle girişim var mıdır? Ne sebep vardır efendim? Kızıl Orduları bizim memleketimize çağırma girişiminin bizce düşünüldüğü hakkında bir bilginiz mi vardır?

İsmail Suphi - Soruyorum efendim...

Mustafa Kemal - Yaptınız mı, yapmadınız mı diye soruyorsunuz, rica ederim. Böyle bir soru sorabilmek için durumu çok iyi düşününüz, çözümleyiniz; ondan sonra Genel Kurul önünde soru sorunuz. Biz böyle birşey düşünmedik ve düşünmek de istemiyoruz".[1860]

Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinden izinsizce Bakü Kongresine iştirak edilmesi mevzuuna, diğer bir deyişle İTC merkez komitesine *sert bir çıkış yapar: "...efendiler biz her yandan, dışardan ve dışarının etkisiyle içerden sonsuz saldırılar, hücumlar etkisi altında bulunmaktayız. Bu durum içinde bizim için esas, sessizce birliği korumaktır.. Dolayısıyla, falan yerde filan, filan ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan ayrı ayrı çağrılırlar ve bunlar oraya gider ve orada söz konusu olan ilkeleri kabul eder, ülke içinde uygulamaya başlarsa, bu, doğru bir yol olmaz. Biz kongrelere de gideriz, her tarafa gideriz, her şeye katılırız. Yalnız biz katılırız.."*[1861]

Ağustos 1920 ortası. Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Komite Azası ve Askerî İşler Müdürü Süleyman Sami, Mustafa Kemal'le mülakat ediyor. Görüşmenin bu zabıtnamesi, Mustafa Suphi'nin Milliyetler Halk Komiseri Stalin'e Kasım 1920'de gönderecektir. Süleyman Sami, Sovyet Rusya'nın yardım etmesi için TBMM Hükümetinin komünistleşmesi gerektiğini vurguluyor. Mustafa

1858 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 207-208.
1859 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 110.
1860 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 432.
1861 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt III. s. 189; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.

Kemal, teşkilatlanmasının Sovyet Rusyavarî taraflarına dikkat çekiyor fakat TBMM Hükümetinden icazetsiz komünist hücrelere izin verilmeyeceğinin altını çiziyor:

[Mustafa Kemal:] - Hangi amaçla geldiniz?

[Süleyman Sami:] - *Ben Bakû'deki Türkiye Komünist Partisi Merkez Bürosu'ndan size gönderildim.*

- Türkiye Komünist Partisi'nin amacı nedir?

- *Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'de toplumsal devrimin zafere ulaştırılması amacını gütmektedir.*

- Anadolu'da hücreleriniz var mı?

- *Var. Bizim hücreler, ilk fırsatta açık faaliyet göstermeye başlayacaklar; bunu yapamazlarsa, devrim şartlarının oluşturulması amacıyla çalışmalarını sürdürmeye devam edeceklerdir.*

- Bakû Kongresi ile ilgili bilginiz var mı?

- *Evet. Bu Kongre, bizim hücrelerdeki üyelerin katılımıyla yapılacak ve Türkiye'deki komünistleri ilgilendiren konuları ele alacaktır. Ayrıca, başka bir kongre de yapılacak ki, bunun amacı, Anadolu'nun doğusundaki halkların mücadelesine hız kazandırmaktır*.

- Sizin parti kime bağlıdır ve parayı nereden alıyor?

- *Partimiz, 3. Enternasyonal'e bağlıdır ve parayı da oradan almaktadır.*

- Partinizin Azerbaycan ve Rusya ile ilişkileri?

- *Olağanüstü iyidir. Partimiz, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler ve meseleler konusunda bilgi alıyor*.

(Paşa, bu son cümleye ciddi anlam vererek dikkatle dinliyor).

- Ruslar bize yardım eder mi?

- *Rusya Cumhuriyeti, ortak düşmanımız olan emperyalistlerin çökertilmesi ve ezilen halkların kurtarılması için yardım etmeyi kararlaştırmıştır. Fakat Anadolu hükümetinin, komünizme çok uzak ve yabancı oluşu, Rusya'da Türkiye ile ilgili kuşkular doğmasına yol açabilir. Kesin ve geniş bir destek alabilmek için Türkiye, kapılarını komünist görüşlere açmalıdır. Hiç kuşkusuz, bizim emekçi halk, kültür ve eğitimin etkisiyle ilerleyecek ve kendisini ezenlerden kurtulacaktır*.

- Rusya, komünizmi tam olarak kabul etti mi ve gücü nerden geliyor?

- *Hiç kuşkusuz, Rusya'nın idaresi ve askerî teşkilatı komünist yola girmiş durumdadır. (Rusya'nın) askerî gücü, komünist yönetimin düşündüğünden daha büyük ve muazzamdır. Çar rejiminin baskısı altında olan müslüman halklar, özgür ve mükemmel bir hayata kavuşmuş bulunuyorlar.*

- Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk derneklerinin ve bunların seçmiş olduğu Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet sistemi olduğunu vurgulayarak şunları söyledi:

- Dışarıdan gelen teşkilatçı kişilere hiç ihtiyaç yoktur. Sizin en yetkili organınız ile bizim aramızdaki ilişkileri, yalnız Büyük Millet Meclisi sağlayabilir.

- *Müdafaa-i Hukuk dernekleri, zenginlerden ve unvan sahiplerinden oluşmuştur. Millet Meclisi de yine zenginlerden ve unvan sahiplerinden oluşmuştur ve Sovyet kuruluşunun tam tersidir. İşçi, köylü ve yoksullar, yine eskisi gibi zengin sınıflar tarafından ezilmekte ve soyulmaktadır*.

- Biz bunu biliyoruz ve buna karşı bazı reformlar yapıyor ve önlemler alıyoruz.

Paşa, Anadolu'da açık örgütsel çalışmalarda bulunabilme izniyle ilgili sorulara olumlu yanıtlar vermedi. (...)[1862]

15 Ağustos 1920. Teğmen Şerif, Kâzım Karabekir'e rapor sundu: *Türkiye Komünist Örgütü Başkanı Mustafa Suphi Yoldaş'la görüştüm. İşittiklerime göre, özellikle Lenin'in güvenini kazanmış olan bu kişi, Rusların kendilerine güveni nedeniyle Doğu Dünyası'nda da oldukça nüfuz sahibi. Böyle söyleniyor. Moskova Hükümetince sağlanmış ve harcanması doğruca kendisine ait olan dolgunca bir bütçesi varmış*..[1863]

Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı 15 Ağustos 1920 tarihinde oluşturulmuştur.[1864]

16 Ağustos 1920. *16 Ağustos'ta Kızıl Ordu Vistül'e erişir*.[1865] Fakat Vistül Nehrine ulaştığı gün içinde *Sovyet orduları Varşova önlerinde yenildi.*[1866] Hatta *Polonya birlikleri yeniden Rusya'ya doğru ilerleyişe geçerler*.[1867]

Harita. "S" şeklindeki Virtül Nehri. Varşova, nehir kavisinin alt tepe noktasında yer alıyor (*Normal Sözlük*).

Zinovyev, sonraki bir tarihte yapacağı konuşmasında, Kızılordunun Varşova sathında mağlub olmasının Bolşevik İhtilâlini atalete uğrattığını ifade edecektir:

> Sovyet Rusya Kızıl Ordusu 1920 yılında Varşova'yı alabilseydi, Komünist Enternasyonal'in bugünkü taktikleri şimdikinden farklı olabilecekti. Fakat bu gerçekleşmedi. Bu stratejik başarısızlığı bütün işçi hareketleri için siyasal bir aksilik izledi: Rus Proleterya Partisi, köylüye ve kısmen burjuvaziye de geniş ödünler verme zorunda kaldı. Bu, proleterya ihtilâli temposunu yavaşlattı. Bununla birlikte, bu söylenenlerin tersi de aynı ölçüde doğrudur: Batı ülkeleri proleteryasının 1919-1921 döneminde uğradığı başarısızlıklar, ilk proleter devletin politikasını etkilemiş ve Rusya'da tempoyu yavaşlatmıştır.[1868]

17 Ağustos 1920. Çiçerin ile Bekir Sami (Kunduh) heyeti arasında *yapılan toplantıda oluşturulması kararlaştırılan komisyon, çalışmalarına 17 Ağustos'da başla*dı.[1869] *Türk-Sovyet askeri komisyonu, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımı görüşmeye başladı*.[1870]

İTC merkez komitesi aktörlerinin Bakü Kongresine *de karışmalarından kuşkulanan Kâzım Karabekir hemen Ankara'ya yazarak Bakû kongresine resmî bir temsilcinin görevlendirilmesi ve ayrıca Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bir elçilik heyetinin gönderilmesini öneri*yor.[1871]

Esbak Şeyhü'l-İslam ve Adliye Nâzırı Ürgüblü Mustafa Hayri Efendi: *Bir İtalyan gazetesi Muṣṭafā Kemāl Paşa'nın Bolşevikler ile i'tilāf ettiğini on bir fırḳa Bolşevik Müslümān 'askerinin Anadolu'ya gelmek üzere Kafkasya'yı geçtiğini Ankara'dan Rodos vāsıṭasıyla aldığı bir telsiz telgrafa 'aṭfen yazıyor. Cāhid Bey tercüme etti*.[1872]

1862 *RGASPİ*, f. 495, 1. 181, d. 303 , y. 79, 79 arkası, 82; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 248-250. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1863 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 624.
1864 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 152.
1865 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.
1866 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 177.
1867 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.
1868 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 518.
1869 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 161.
1870 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 188-189.
1871 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
1872 Ali Suat Ürgüplü'nün transkript ettiği Defter XVII.

Celâl Bayar'ın 102 yaşındayken Utkan Kocatürk'e vereceği mülakattan: *Hakkı Behiç.. Onun eseridir Yeşil Ordu... Gayesi de... Askerler geliyor Rusya'dan; aşılanmışlar Marksizm'le. Onları elde etmek lazım*.[1873]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), Nisan 1933'de neşredeceği tefrikasında, Kızılordu ve Yeşilordu efsanesinin berhava oluşunu şöyle mevzubahis edecektir:

> *Kızıl Ordular imdadımıza geliyorlar mı?*
>
> Ankara, 17 Ağustos 1920.
>
> Dün Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği izahat, bir çok şüphelerin düğümünü çözdü. Meclis'te olsun, hususi mahfillerde olsun, herkesin kafasında bazı şüpheler dolaşıyordu: Bolşevik mi olacağız? Bolşevikler bize yardımcı kuvvet gönderecekler mi? İslam Bolşevik ordusunun piştarları gerçekten Erzurum'a gelmiş midir? Şark Cephesinde fevkalade hadiseler cereyan ediyor mu?
>
> İşitilen bir çok rivayetlere, bazı ilaveler de yapılıyor. Bunlar yalnız kahve peykelerinde söylenmiyor. Millet Meclisi'nde takrirlere, millet kürsüsünde nutuklara mevzu oluyor.
>
> Şark vilayetlerimizin bazı mebusları bütün bu dedikoduları bir sual takririne mevzu yapmışlar. Hükümetten malumat istiyorlar. Mustafa Kemal Paşa bunu vesile biliyor, Şark Cephesindeki umumi vaziyeti uzun uzadıya anlatıyor. Bütün bu dedikoduların cevapları, Reis Paşa'nın beyanatında vardır. Beyanatın birkaç fıkrasını buraya kaydedeceğim:
>
> Biz kime güveniyoruz, kimden medet umuyoruz? Bolşevik olacak mıyız? Mustafa Kemal Paşa diyor ki:
>
> "İstiklalimizi, mevcudiyetimizi kurtarmaya karar verdiğimiz zaman, yalnız kendi düşüncemize uymuştuk, kendi kuvvetimize dayanmıştık. Hiç kimseden ders almadık. Hiç kimsenin vaatlerine aldanarak işe girişmedik. Bizim prensiplerimiz, Bolşevik prensipleri değildir. Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmeyi hiç düşünmedik. Biz milletimizin hazmedebileceği fikirleri, prensipleri, takip ediyoruz. Hedefimiz halkçılıktır. Kuvvetin, kudretin, hakimiyetin doğrudan doğruya halkın elinde bulundurulması prensibidir. Vakıa biz milliyetperveriz, fakat milliyetperverliğimiz hodbinane, mağrurane değildir. Bolşevizm, milletler içinde mağdur olan bir zümreyi düşünür. Halbuki bizim milletimiz, Heyet-i umumiyesiyle mağdurdur. Biz her taraftan namütenahi taarruzlara, hücumlara maruz bulunuyoruz. Bu vaziyet içinde esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Herkesin kendi kafasına göre politika yapması doğru olmaz!"
>
> [..] Mustafa Kemal Paşa'ya bir sual daha soruldu:
>
> İsmail Suphi [Soysallıoğlu] Bey (Burdur)- Bizim kuvvetlerimiz, Rus kuvvetleriyle ittifak edeli epey zaman olmuştur. O zamandan beri o kuvvetlerin buraya celbi düşünülmüş müdür? Böyle bir teşebbüse lüzum var mı?
>
> Mustafa Kemal Paşa- Neden böyle bir teşebbüs yapalım? Sebep nedir? Kızıl orduların memleketimize davet edildiğine zatialiniz vakıf mısınız?
>
> İsmail Suphi [Soysallıoğlu] Bey - Soruyorum, Paşa Hazretleri.
>
> Reis Paşa - "Yaptınız mı, yapmadınız mı diye soruyorsunuz. Böyle bir suali sormak için vaziyeti gayet iyi mütalaa ediniz. Tahlil ediniz. Biz böyle bir şey düşünmedik ve düşünmek istemiyoruz."
>
> Reis Paşa'nın sözleri, bazı mebuslar üzerinde soğuk su duşu tesirini yaptı: Demek hepsi hayal, hepsi ihtimal...
>
> İmdadımıza koştuğu söylenen Kızıl ordular, Yeşil ordular nerede kaldı? Kendi kuvvetlerine değil, başkalarının yardımına güvenerek gayesine erişmek isteyenler, tatlı hayallerinden mahrum mu kalacaklar?..[1874]

Siirtli Mahmud (Soydan) 29 Nisan 1933'deki tefrikasıyla da ber-vech-i bâlâ makalesini takviye edecektir:

[1873] Emel Akal. (2018). *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (3. baskı) içinde (s. 241). İstanbul: İletişim Yayınları.

[1874] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 54-56.

Yeşil Ordu Nerede? Mustafa Kemal ve Yeşil Ordu fırsattan istifade

Ankara, 1920.

Fevkalade zamanlarda maneviyan yüksek tutmakta fayda vardır. Bazan yalan, fakat yürekleri kuvvetli bulunduran haberlerin faydası olur. Ancak bu muvakkat oyalanmalardan sonra gelen sükût-ı hayal de pek acı oluyor. En iyisi, ne kadar acı olursa olsun, hakikatle karşı karşıya gelmeye alışmaktır.

Büyük Millet Meclisi açıldı açılalı, Yeşil Ordu masalı devam ediyor: "Yeşil Ordu", Şark'tan hareket etmiş... Burada bizim Garp Ordusu'na iltihak edecek... Bu Ordu'nun piştarları Erzurum'a bile varmış... Nerdeyse oradan da hareket edecek, yakında buralara varacak...

Halk arasında bu hayallerle oyalananlar, mebuslar arasında da buna inananlar var. Günün birinde Şark'tan, Azerbaycan'dan Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf geldi. Oranın Türkleri Ankara'dan yardım, medet bekliyor, kendilerini kurtarmamızı istiyorlar. Bu telgrafname aleni celsede okundu. Hayretler içinde kalan bir çok mebuslar arasında Ankara mebusu Beynamlı Mustafa Efendi, şaşırarak yerinden bağırdı:

"Yahu, ne oluyoruz?... Yeşil Ordu, hani Azerbaycan tarafından geliyordu! Nerde, şimdi Yeşil Ordu? nerde?.." [..][1875]

ABD matbuatından *The Los Angeles Times* gazetesinde *Anadolu'daki Türk milliyetçilerin Bolşeviklerle yakın ilişki içerisinde olduğuna dikkat çekilirken Türklerin Rus yanlısı tutumu örnek gösteriliyor*. *Buna göre Sovyet Rusya'nın Polonya'da yürüttüğü savaşta Rus tarafının elde ettiği başarılar Türkleri çok sevindirmiş, örnek olarak da İstikbal gazetesinde çıkan şu yazıya yer verilmiştir*:

Rus Bolşevik dostlarımız Brest-Litovsk'u ele geçirdi, emperyalist düşmanlarımızın tek umudu olan Polonya merhamet dileniyor ve Sovyet otoritesi Polonya bölgesinde kuruluyor. Polonya'da Sovyet yönetiminin kabulüyle birlikte emperyalist eşkıyaların karargâhında büyük bir dalgalanma ortaya çıkacak. Bundan sonra durum kolaylaşacak. İngiliz eşkıyaları ve ortakları yakında hatalarını anlayacaklar. Taşnak Partisi ortadan kalkacak ve Yakın Doğu'ya barış gelecek. Bize imzalatılan o kâğıt paçavrası da yırtıp atılacak.[1876]

18 Ağustos 1920. Moskova'daki TBMM murahhas heyetinin tercümanı Lazistan mebusu Osman Nuri'den Genelkurmay Başkanı İsmet'e hususî rapor:

[..] Bilhassa komünist reisi ile yaptığım hususi mülakatda Büyük Millet Meclisi'nin teşkilinden ve köy teşkilatımızdan bahs ettiğim zaman (bizim müsavat teşkilatının aynı gibi bir şey) diyerek efkarımı memnuniyetle kabul ettiler. [..] 4- Ermeni meselesine gelince şahsi kanaatime göre eğer Kazım Karabekir Paşa kendisine göre sınırı Sarıkamış ve Şahtahtı ve Oltu gibi mevakii bila-tereddüd işgal etmeli. Çünkü Kızıl Ordu'nun dahi kabul ettiği prensip (kuvvetli isen vur prensibidir) ve biz de yapabilirsek bize kimsenin itiraz edeceğini ve Savet hükümeti nezdinde bu hareketimizin su-i niyetle telakki edileceğine kani değilim. Keşke evvelki taarruzumuzu bunların vaadiyle tevkif etmemiş olsa idik. Esasen Ruslara harekat-ı müştereke-i mütekabile teklif etdik. İki güne kadar cevap vereceklerini bildirdiler.[1877]

18 Ağustos 1920 günü Abdurrahman Bey, TBMM Hükümeti'nin Afganistan temsilciliğine atanmıştır. Abdurrahman Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan Emiri Amanullah Han'a iletilmek üzere 18 Ağustos 1920 tarihli bir de özel mektup götürmüştür. Bu mektupta Mustafa Kemal Paşa, şunları yazmaktadır: "... İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır ... Kutsal savaş meydanına atılan Türk milletinin, başında doğrudan doğruya millî devleti bulunduğu hâlde, bütün İslâm milletlerinin aynı amaca yönelik olan istiklâli uğrundaki çalışmalarını ve özellikle büyük Afgan milletinin hazırlamakta olduğu hareketini büyük bir önemle ve sıcacık duygularla izliyor. Amaçta başarı birlik ve dayanışmayla

Açıklamalı [ÖA14]: Osman Nuri, Enver ve Talat'la teşriki mesai edilmesini tavsiye ediyor. İtalyanlar ile Sovyet Rusya'nın ticarî ilişkileri geliştirdiğini bahrî seferlerin muntazaman tertiplendiğini belirtiyor. Mühim bir vesika. Bir paragrafı iktibas edildi. Belki tamamı alıntılanabilir.

[1875] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 114-115.
[1876] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.
[1877] *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu No.912, Gömlek No.18, Belge No. 18-1, 18-2, 18-3; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 184.

sağlanabileceği için, zafer uğrunda işbirliği emellerimizle dileklerimizi ve gönülden gelen temiz duygularımızı pekiştirmek üzere, bu sevgi mektubumuzla birlikte, subaylarımızdan Abdurrahman Bey'i Zât-ı Devletleri katında güvenilir temsilcimiz olarak gönderiyorum...". Bu mektup ve temsilciyle Mustafa Kemal Paşa ile Afganistan Hükümdarı arasında ilk ilişki kurulmuştur.[1878]

Moskova'daki Enver, Omsk'daki Hacı Sami'ye (Kuşçubaşı) mektub gönderdi:

Sâmi Bey Kardeşimize

Königsberg'den çıktığımızın 7. günü selâmetle Moskova'ya muvâsalat ettik. Esnâ-yı râhde Garp Cephesi Başkumandanıyla, "Brestlitovsk" Kumandanıyla da Sovyet Polonya Hükûmeti re'îsiyle görüşülmüştür. Bu Rusya Hükûmeti Polonya ile sulh akdetse bile muhârebeye devam etmek fikrindedir.

Başkumandan emrimize bir yataklı vagon tahsîs ederek Moskova'ya kadar her vechile istirâhâtimizi te'mîn eylemiştir. Moskova'da Mustafa Kemal Paşa hey'etini bulduk. Kendileri Bahâ Şâkir Bey ve Cemâl Paşa'nın hareketinden sonra gelmişlerdir. Bir aydan beri de burada bulunuyorlarmış. Hâricîye Komiseri Bekir Sâmi Bey, Adliye Müsteşar-ı sâbıkı Yusuf Kemal, Meb'ûs Osmân, Dr. Miralay İbrahim Bey ile İstihbârât Müdürü Seyfi Beylerden ibârettir. Bunlar burada bir ittifak mu'âhedesi akdi ile meşgûl olmaktadırlar.

Halil Paşalar Ruslar'dan 1.000.000 altın lira, 1.000.000 evrâk-ı nakdîye i'tâ'sını tahaddüd etmişler. Hâtta bu paradan bir mikdâri da avans olarak gönderilmiş ise de bu altın Ermenilerin eline düşmüştür. Rusya Hükümeti bunu tekrâr almaya çalışmakla meşgûldür. İşte Halil Paşa tarafından yapılan bu i'tilâfi tevsî ve tekmîl etmek dahi hey'et-i mezkûrenin cümle-i metâbilindedir. Ruslar gerek silâh ve gerek para hakkında mu'âvenette bulunmayı kabûl etmişlerdir.

Anadolu'da fişeng doldurmak ve sâ'ire için hiç bir mü'essese yok. Sonra Eskişe- hir'deki i'mâlât hâneden istifâde edilmek isteniyor. Sonra tayyâreleri varmış. Fakat bunlardan istifâde edilmiyormuş. 5 tayyârenin aksamı ile ancak bir tayyâre işletebiliyorlarmış. Tayyâreci ve makineleri ta'mîr edecek kimseleri yok. İşte bunlardan dolayı top ve tüfenk i'mâlatı ve kama i'mâli, fişeng i'mâli, top mermisi ve kapsül i'mâlâtı, tayyâre ta'mîrcisi ve tayyâreci motor ve otomobil makinisti olarak bir he'yetin buraya gönderilmesi için Fischer ve Kühlman ile lütfen görüşünüz. Yalnız bu hey'et âlât ve edevât-ı lâzimeyi ve bi'l-hâssa mavzer fişengleri için ne kadar alınabilirse o kadar kapsülü berâber alarak yola çıksın. Bu hey'et burada hemen Anadolu'ya hareket edecektir. Onlara yol mesârifini ve sâ'ire Fischer ve Kühlman yâ istikrâz yâ i'âne sûreti ile bulabilir.

Cemâl Paşa burada konuşarak Afganistan'da çalışmak üzere Taşkent'e hareket et- miş ve 3 Ağustos'ta oraya muvâsalat etmiştir. Ruslar kendisine hüsn-ü kabûl göstermişler ve tahsilât-i lâzime ibrâz eylemişlerdir. Kâbil'e doğru harekete devâm ediyor. Buradaki Afgan hey'etinin söyleyişine göre pek iyi bir hüsn-ü kabûle mazhar olacaktır.Bahâ Şakir Bey de Bakû'de beni bekliyormuş. Kendisinden ma'lûmât almak üzere telgrafla buraya da'vet ettim.

Nuri Paşa evvelâ Dağıstan'da Bolşeviklerle Denikin aleyhine muhârebe etmiş. Fakat Bolşevikler kendisinin fevk'al-âde henüz sâhibi olduğunu görünce ihtilâf çıkarmışlar. Ve o zamân Azerbaycan'da Re'îs-i nuzzâr bulunan Nesîb Bey kendisini Bolşevikler aleyhine teşvik etmiş olduğundan ve ihtilâf bu vechile kesb-i şiddet etmiştir. Sonra Bolşevikler ilerleyince anlaşmak üzere Halil Paşa Dağıstan'a, Nuri Paşa da Karabağ'a gitmiş. Fakat benden aldığı ta'lîmât üzerine Bolşeviklerle hüsn-ü münâsebâtta bulunmaya başlamıştır. İslâmlardan 5-6 kişi katletmişler. Nuri bunlarla muhârebeye girişir. Fakat mağlûb olarak Nahçıvan, oradan da daha şarka çekilmiş.

Mustafa Kemal Paşa hey'eti adamları olmadığından fevk'al-âde müştekîdir. Avrupa da kendilerine vekâlet edecek kimseleri olmadığını söylüyorlar. Ve resmî bir sûrette kendilerini Roma'da röprazante etmenizi sizden ricâ edeceklerinden ben de kendilerine bunu size yazacağımı söyledim. Onlar da resmî vekâletnâme için Ankara'ya yazdılar. Buraya geldiğimin ikinci günü Karahan ve Çiçerin ile uzun uzadıya görüştüm. Yukarıda da

[1878] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 194. "Abdurrahman Bey TBMM Hükümeti'nin yurt dışına gönderdiği ikinci resmi elçidir. Ondan bir hafta önce Memduh Şevket Bey (Esendal), Bakû'ye Elçi olarak atanmıştır." (Güven, 2012, s. 194, dipnot 782).

yazdığım gibi bize silâh ve para vermeyi esâsen kabûl etmişlerdir. Yalnız Almanya'dan silâh ve mühimmât-ı harbiye istiyorlar. Ve bunu alacak olurlarsa bize daha ziyâde yardım edeceklerini söylüyorlar. Bu bâpta Fischer ve Kühlman ile görüşülerek işi te'sîri ve te'mîn etmenizi son derece ricâ ederim.

Müslüman mes'elesi hakkında te'âtî-i efkâr edilmiştir. Esâs i'tibâriyle kabûl etmişlerse de programımızı görmek ve oradan atmak istediğim zevât ile görüşmemizi istiyorlar. Berâber tanzîm ettiğimiz programı risâle şeklinde tab'ettirerek gelecek hey'etle göndermeni ricâ ederim. Bu gâyet lâzımdır.

Bir de isterse Vehib Paşa, Mehmed Bey, Başhempa, Dr. Fu'âd, Şekib Arslân ve Ab- dül'aziz Çaviş isterse ba'dehû meşveret etmek üzere bunlarla berâber bulunmak ve çalışmak üzere Dr. Nâzım Bey'i hemen ilk kafile ile buraya göndermenizi ricâ ederim.

Kop buraya teshilât göstermek üzere emir almıştır. İşte hemen ilk kafile ile gelecek olan bu zevâta matbû' olarak bir programımızı da vererek berâber göndermenizi ricâ ederim. Daha Lenin ile görüşmedim. Bu müslüman mes'elesi, para mes'elesi hakkında kendisiyle daha uzun ve tafsîlâtli görüşeceğim. Lenin'i anladığıma göre şimdi eski imparator gibi işe sokmamak üzere tecrîd politikası ta'kîb ediyorlar.

Bugün Rusya'da bir çok islâm cumhuriyetleri bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazan, Başkırt, Kazak, Türkistan ve Hive. Bunlar ve bi'l-hâssa Azerbaycan komünist cumhuriyetler olmakla berâber hissiyât-ı islâmiyelerini ve cihâna islâma karşı olan muhabbet ve incizâblarını hiç kaybetmemişlerdir. Bakû'de Rus Kızıl Kuvvetleri ictimâ' etmektedir. Ermeni Taşnak Hükûmetini oradan kaldırarak bir Ermeni Komünist Cumhuriyeti meydâna getirecektir. Yalnız şimdi harpten dolayı vakitleri buna müsâ'id olmuyor. Fakat pek yakında olacak bir iştir. Ruslar Beyaz Polonya ile sulh etmek üzeredirler. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gitmiştir. Anlaşıldığına göre Nuri Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ile bi'l-muhâbere Bayazıt'a gitmiştir. Bizim Polis Müdürü Azmi Bey buraya gelmiştir. Tabî'î bize iltihâk etti. Kendisi Odessa üzerinden buraya gelmiştir.[1879]

19 Ağustos 1920. *Bolşevik Azerbeycan'ın Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov, 19 Ağustos'ta Büyük Millet Meclisi'nde okunan mektubunda "Başka kurtuluş yolu yok" demektedir: "Müslüman komünistleri, sizin amacınıza varmanız için, olanca güçlerini harcayacaklardır. Aksi takdirde, ne sizin için ve ne de bütün Doğu için varlık yoktur"*.[1880]

Ermenistan'da Sovyet düzeninin yerleşmesi olasılığı Kazım Karabekir'i endişelendirmektedir. 19 Ağustos'ta TBMM Genelkurmay Başkanı Albay *İsmet Bey ile telgraf makinesi başında yaptığı bir görüşmede tekrar Ermenistan seferi için diretir*.[1881]

TBMM Hükümetinin Bakü'ye elçi tayin ettiği İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Ankara'dan görev yerine doğru yola çıktı.[1882]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi *Mustafa Kemal'in, Bolşevizm'le Müslümanlığın bağdaşabilir olduklarını söylediği haberini veriyor*. *Mustafa Kemal, "Türkiye'nin, Barış Antlaşması'nda onun için planlanan yıkımdan daha beter bir âkibete uğramasının mümkün olmadığını" söylemişti*.[1883]

Mustafa Kemal Paşa, Associated Press muhabirine yaptığı açıklamada, "Yunanlıların Anadolu'da bir felaket ile karşılaşacaklarını, İslam ve Bolşevizm'in birbirlerine uygun olduğunu, ülke için olabilecek en kötü şeyin barış antlaşmasındaki şartların kabul edilmesi olacağını" söyledi. Muhabirin, Yunanlıların uzun vadedeki amaçlarının ne olduğunu sorması üzerine ise "yaşananları İtilaf Devletleri'nin saldırısı olarak değerlendirdiklerini, asıl niyetin Türklerin moralini bozmak olduğunu, Yunanlıların İzmir'e çıkardıkları az

[1879] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 94-95. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1880] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 430.
[1881] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 164.
[1882] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
[1883] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 136.

> sayıda askere güvenerek, Türklerin gücünün yetersiz olduğunu sanmasının, Yunanlılar için felaketle sonuçlanacak bir yolun başlangıcı olduğunu" ifade etti.[1884]

ABD matbuatından *The New York Times*, *New York Tribune* ve *The Boston Globe* nam gazetelerin belirttiklerine göre *Ermeni Cumhuriyeti geçici başbakanının Paris Konferansı'na gönderdiği yardım çağrısı*nda *bölgedeki Türk birliklerinin İngiliz çekilmesinden cesaret kazandığı, Türk ve Kürt grupların saldırıları neticesinde Ermenilerin mülteci konumuna düştüğü aktarılıyor*. *Buna karşın Müttefik kuvvetlerin bölgeyi boşaltmayı sürdürmesi Ermeni Hükümeti'nin yardım taleplerini karşılıksız bırakmıştı*r. *Bu nedenle Paris'e gönderilen mesajda Ermeni Hükümeti Paris Konferansı'nı protesto ederek bölgeye askeri yardım çağrısını yinelemiştir*.[1885]

ABD matbuatından *New York Tribune* gazetesinin haberine göre *Ermenistan eski başbakanı Khatisyan Ermenistan Cumhuriyeti'nin durumundan umutlu olduğu*nu *belirterek Türkler ve Bolşeviklere karşı İngiltere'nin Ermenilere büyük miktarda askeri ve mühimmat yardımında bulunduğunu söylemiştir*. *Khatisyan, M. Kemal'e baskı uygulayarak Doğu Anadolu bölgesinin Ermenilere bırakılmasının sağlanabileceğini de belirtmekte*dir.[1886]

20 Ağustos 1920. Ermenistan Taşnak birliği TBMM Hükümeti birliğine ateş açtı.[1887]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Trabzon Mıntıka Kumandanı Rüşdü'ye talimat telledi: *Baku ve havalisinden Bolşevik propagandası için mıntıkanıza gelecek zevata hüsn-i muamele [iyi] edilmekle beraber, vurudlanndan hemen fırkanın haberdar edilmesi ve memleketimizin suküna muhtaç olduğundan, ifratla hareket yüzünden yeni bir ihtilalin, Yunan-Ermeni istilasına sebep olacağından, bunlara memleketin bugünkü ahvalinin izah edilmesi ve gayet dikkat ve basiretle ve ihtiyatla hareket edilmesinin temin buyurulması*.[1888]

İttihadçı rüesa, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin müzaheretini temin için teşebbüsatta bulunuyor:

> Cemal Paşa, Bakû'dan Afganistan'ın başkenti Kâbil'e gitti. (Togan 1, 388'de "Taşkent'te") Cemal Paşa, Hindistan ayaklanmasında Afganistan'a yardım etmek ve Afgan ordusunun düzenlenmesinde yardımcı olmak istiyor. Moskova'daki İttihatçılar Afgan elçiliğinde verilen ziyafete gittiler. (Karabekir 3: 308) * Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı kuracağını, Berlin'den bunların temsilcilerini çağırdığını, buna bir de askerî bir renk vererek cephelerde çarpışacak birlikler meydana getirmeyi düşündüğünü bildirdi.[1889]

Enver, Ahmed Cemal'e *yazdığı mektupta, olanaklı olursa ilkbaharda Anadolu'da Yunanlıları ummadıkları bir cepheden vurmak üzere Rus Müslümanlarından bir fırka kurmak niyetinde olduğunu bildirdi*.[1890]

Azmi, 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesinde sorgulanacağı sırada, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihatı nizamnamesi hakkında şunları söyleyecektir: *Program Almanya'da tanzim edilmişti. Fakat Rusya'nın*

1884 The New York Times, 19 August 1920, *Kemal Predicts Defeat Of Greeks*, p. 3; Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 200-201. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1885 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 115.

1886 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 116.

1887 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 237.

1888 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 208. Karabekir, bu mektubu nedense hatıratında neşretmemiştir.

1889 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 182.

1890 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 293.

haleti ruhiyesine uymazdı. Bazı tabirleri değiştirmek lazım geliyordu. Mesela kapitalist gibi bazı tadilat yapmak lazım geliyordu.[1891]

21 Ağustos 1920 evveli. Bakü'deki Türk İştirakiyun Teşkilatı Merkez-i Umumîsi (TİTMU) mümessili Süleyman Sami (hakikatte İttihadçıların komünist Mustafa Suphi harimine hulûl ettirdiği casustu) Eskişehir'de TBMM Reisi Mustafa Kemal'le mülakat etti. Süleyman Sami'nin TİTMU'ya gönderdiği resmî rapordan mühim bir cümle: *Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin ve bunun bir zübdesi olarak Büyük Millet Meclisini bir Sovyet sistemi olarak göstermiş*tir:

Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat

Türkiye Komünist Fırkası tarafından teşkilat yapmak ve Anadolu hükümetiyle temas etmek vazifesiyle Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami yoldaşın Eskişehir'de Mustafa Kemal Paşa ile vaki olan mülakatlarından şayan-ı dikkat bazı nikatı tesbit edilir:

- Nereden, ne vazife ile geliyorsunuz?

- Bakü'deki TKF merkezi heyeti tarafından sizinle görüşmeye geldim.

- TKF'nin maksadı nedir?

- Türkiye'de içtimai inkılab husülüne çalışmaktır.

- Anadolu'da şubeleriniz var mı?

- Hafi şubelerimiz mevcuttur. Müsaade edildiği takdirde açık çalışacaklardır. Edilmediği takdirde inkılabın esaslarını hazırlayıncaya kadar hafi mesailerinde devam edeceklerdir.

- Bakü'deki kongre hakkında malumat var mı?

- Evet, şubelerimizin göndereceği nümayendelerinin iştirakiyle açılacak ve Türkiye'nin komünizm mesailiyle iştigal edecektir. Bundan başka bir kongre daha çağmlmıştır ki maksadı bütün Şark milletlerinin Antanta'ya karşı mukavemet ve mücadele kuvvetini arttırmaya matuftur.

- Fırkanız nereye merbut ve nereden para alır?

- Üçüncü Entemasyonal'e merbut ve oradan para alıyor.

- Fırkanızın Azerbaycan ve Rusya ile münasebeti?

- Gayet iyidir. Türkiye ile Rusya arasında vaki olan münasebetlerden fırka daima malumatdar edilmektedir. (Paşa son cümleyi ehemmiyetle telakki eylemiştir)

- Ruslar bize yardım edecekler mi?

- Rusya Cumhuriyeti müşterek emperyalist düşmanın ifnası ve mazlum milletlerin esaretten halası için Türkiye'ye yardım etmeye karar vermiştir. Fakat Rusya'da Anadolu hükümetinin komünizmden çok uzak olması Türkiye hakkında şüpheleri uyandırdı. Türkiye kati muavenet görmek isterse komünist efkarına kapılarını açmalıdır.

- Bolşevik idaresinden memleketimiz müstefid olacak mıdır?

- Şüphesiz halk hars ve maarif itibarıyla yükselecek ve mazlum halkımız zalimlerden kurtulacaktır.

- Rusya komünizmi tamamen kabul etti mi ve kuvveti nedir?

- Şüphesiz teşkilatı ve ordusu ile tamam manada komünizm yoluna girmiştir. Ordusu tahmin edildiğinden kuvvetli ve büyüktür. Ve komünist idaresi evvelce Rus idaresinde ezilen mazlum İslam milletlere hakimiyet ve

[1891] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91-92.

azadlık vermiştir. Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin ve bunun bir zübdesi olarak Büyük Millet Meclisini bir Sovyet sistemi olarak göstermiş ve nihayetinde demiştir ki:

- Bunun için hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur. Ancak Büyük Millet Meclisi nezdinde mesul bir murahhasınızla bizimle temin-i rabıta mümkün olmalıdır.

- Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin başında eşraf ve mütegallibe vardır. Millet Meclisi'ni de eşraf ve zenginler teşkil etmişlerdir. Millet Meclisi Sovyetler ile taban tabana zıttır. Yine, asıl köylü ve işçi zenginler tarafından eziliyor.

- Evet bunu biz de biliyoruz ve buna karşı yeni bazı tedabir ve ıslahata girişiyoruz.[1892]

21 Ağustos 1920. *Süleyman Sami Mustafa Kemal'le görüşmesinden sonra Eskişehir'de önce Sosyalist Fırkası'nın toplantısına katılmış ve orada bir "Bolşevik komitesi" kurmuştur. Daha sonra da Şerif Manatov'la birbuçuk saat görüşmüştür. Süleyman Sami 21 Ağustos'ta Ankara'da TBKP'lilerle bir toplantı yapmıştır. Ankara'da Salih Zeki'nin evinde "ihtiyar ve dür-endiş [tedbirli, akıllı] bir adam" yorumunu yaptığı Nazım Bey'le görüşmüştür. Kurt Nazım Bey, Süleyman Sami'ye konspirasyon yapıp, YOC hakkında konuşmamıştır. Süleyman Sami Ankara'da Şeyh Servet'le de görüşmüştür. Şeyh "din, miras, nikah" hakkında sorular sormuş, "Asr-ı saadetten, Hazreti Ali'den" bahsederek "Bolşevikliğin başka ismi varsa o da lslamlıktır" görüşünü tekrar etmiştir. Dikkat çekici olan, Şeyh Servet bu kadar erken tarihte bile Mustafa Kemal'i "diktatör" diyerek eleştirmektedir*.[1893]

Kırım'daki Kırımlı Cafer'in Moskova'daki Enver'e 21 Ağustos 1920 tarihli mektubundan: [..] *Â'zamiyûn'la* [Bolşeviklerle] *vukû'bulan anlaşmanın hudûd ve şerâ'itini bilemediğim gibi Azerbaycan'da ve sâir islâm memleketlerinde tamâmiyle bizim dâhilî işlerimize müdâhale etmedikleri faraza Kazan, Başkırt Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Yahûdileri re's-kâra getirmek mukadderâtımızı esâsından sarstıkları ve bi'l-hâssa ciddî cemâ'at hâdimlerimizi tamâmiyle işten uzaklaştırarak hattâ öldürdükleri meydân-ı sübûtta olduğundan onlarla da anlaşmamız mümkün olup olmayacağını bir türlü karârlaştıramıyorum*. [..][1894]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Türkiye'ye son verme ve İslam bölgelerini parçalama politikalarını devam ettiriyorlar. Türk milliyetçileri, Azerbaycan Tatarları ve Hindistan'daki Müslüman liderler ise Bolşeviklerle bir arada hareket ediyorlar. Bolşeviklik Panislamizm için müthiş bir kaldıraç görevi görüyor ve hareketin liderleri Asya ve Afrika'da Avrupa'ya karşı kutsal bir savaş (cihat) başlatabilirler*.[1895]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *20 Ağustos'ta üç Bolşevik süvari birliği, Tiflis'e 160 kilometre mesafeye gelmiştir. Bu birliklerin Kazım Karabekir'in komutasında savaşan Kemalist askerlerle birleşeceği düşünülüyor. Modern tarihin en önemli olayı olan Türk ve Rus askerlerinin birleşmesi, halkları motive ediyor ve bu hareketin müttefikler tarafından yüklenen utanç verici barış antlaşmasını ortadan kaldırması bekleniyor*.[1896]

1892 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 126-128.

1893 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 128.

1894 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 96. Cafer, takriben 3 sayfalık mektubunda şu dört şart temin edilirse Bolşevik Rusya'yla anlaşılabileceğini yazıyor: "1. Müstakillen (Sovyet olsun) cumhuriyetlerinin i'lânını; 2. Dâhilî işlerine müdâhale edilmemesini; 3. Mühimmât-ı harbiye ile ve maddeten yardım edilmesini; 4. Müslümanlara avf-i umûmi ile Türk hâdimlerinin öldürülmemesini kabul ettirmelisiniz. Ancak bu gibi şera'itle bence bizim A'zamiyûnla anlaşmamız bir müsbet netîce verebilir. Ve ancak bizim dört bucakda toplayabilmemizle Türkiye nüfûz-ı siyâsiyi te'mîn eder." (Yamauchi, 1995, s. 97).

1895 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 185.

1896 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 185-186.

22 Ağustos 1920. TBMM Genelkurmay Başkanı Miralay İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi. *Bakanlar Kurulu'nun kararı olmadan* Ermenistan üzerine *herhangi bir harekete girişilmemesini bildiri*yor.[1897]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi: *Halk hükümeti. -Meclis'te yeni bir halk hükümetinin teşkili için çalışan büyük bir grup tarafından tertip olunarak yakında müzakere edilmesi muhtemel bulunan kanun layıhası.*[1898]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İki Bolşevik süvari alayı, Güney Ermenistan'dan gelerek Türk kuvvetlerine katıldı. Bu şartlar altında Ermeniler, Moskova ile antlaşmak zorunda kalacak, Milliyetçiler'e karşı ilerleyemeyecek ve Türk köylerine zarar veremeyecektir. Mustafa Kemal de Nikolai Lenin'e yardımlarından dolayı bir teşekkür mektubu gönderdi.*[1899]

23 Ağustos 1920. *İngiliz Askeri İstihbarat Şefi'nin 23 Ağustos'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu 2737 "I" referanslı gizli istihbarat raporuna göre, Yunan ordusunun Anadolu'daki başarıları Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne ciddi bir darbe indirmişti; dolayısıyla Türk ulusalcılar, bunun etkisi olarak ümitlerini Bolşeviklere dayamışlardı. Büyük Millet Meclisi yönetimiyle Bolşevik yönetimi arasında 11 Mayıs 1920'de imzalanmış olan (?) antlaşmanın metni "Ek A" olarak bu belgeye iliştirilmişti.*[1900]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, TBMM Bolu mebusu Tunalı Hilmi imzalı "manzume" neşretti. Bolşeviklik meddahı Tunalı Hilmi: *İşittim ki İstanbul'da Padişah'a yol görünmüş*.[1901]

24 Ağustos 1920. Kızılordu ile TBMM Hükümeti Şark Ordusu Nahcivan'da buluştukları vakit TBMM *subayları, Bolşeviklerin sevgisini kazanmak için* Devlet-i Osmaniye askeriyesinin bir alâmeti olan *sırmalı apoletlerini çıkar*mışlar ve dahi TBMM *askerlerinin başına kızıl yıldız tak*mışlardı. Bugün ise Karabekir, TBMM Genelkurmay Başkanlığına telgraf keşide ederek *apoletlerdeki sırmaların değiştirilmesi konusunda yazılı başvuruda bulunu*yor. Hatta bu sıralarda İttihadçı Halil (Kut) ve *Binbaşı Veysel, Kızıl Ordu komutanının ortak bir harekatta* TBMM *birliklerini de komuta etmesini öner*miştir.[1902]

Sovyet Rusya ve BMM temsilcileri, Moskova'da gerçekleştirdikleri müzakerelerde, 8 madde üzerinde mutabakata vardılar. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin; *Ankara Hükümetine İtalya'dan askeri teçhizat satın alması için para vermeyi kabul ettiklerini de söylemiştir*. Fakat ihtilaflı mevzular hâlâ bulunuyor. *Bekir Sami Bey parafe edilen anlaşma taslağının birinci maddesinde geçen "Türkiye" kelimesinin Misak-ı Milli sınırlarını yani Elviye-i Selase'yi de içine alması gerektiğini belirtmiştir. Karşı taraf Bekir Sami Bey'in Brest Litovsk anlaşmasına gönderme yaptığını anlamıştır. Söz konusu anlaşmayı bir zorunluluk sonucu imzaladıkları için kabul etmediklerini hatta böyle bir yaklaşımı hakaret olarak kabul edeceklerini belirterek Bekir Sami Bey'in tutumuna tepki göstermişlerdir. Bunun yanı sıra Çiçerin 13 Ağustos'ta dile getirdiği Ermenilere Van, Bitlis ve Muş'tan toprak verilmesi talebini tekrar gündeme getirmiştir. Hatta Çiçerin Halil ve Cemal Paşalar ile bu hususun görüşüldüğünü ve onların bu teklifi kabul ettiklerini öne sürmüştür. Bekir Sami Bey ise öncelikle Halil ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi adına söz söylemeye salahiyetleri olmadığını belirtmiş ve Türk milletinin Yunanlılara ve Ermenilere toprak vermemek için bir buçuk yıldır İtilaf Devletlerine karşı savaştığını ifade etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleriyle aynı siyaseti takip eden Sovyet Hükümetinin dostluğunun kendilerine bir fayda sağlamayacağını da vurgulamıştır. Öte yandan Ermenilere toprak verme meselesine kendisinin karar*

1897 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 164.
1898 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 185.
1899 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186.
1900 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 180-181.
1901 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 186.
1902 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 82.

veremeyeceğini, bu hususu hükümetine sorması gerektiğini belirtmiş ve parafe edilmiş anlaşma taslağı ile hazırlamış olduğu raporu Yusuf Kemal aracılığıyla Trabzon'a göndermiştir.[1903]

24 Ağustos 1920'de Türkiye ile Rusya Heyetleri
Arasında Parafe Edilen Maddeler.

Milletlerin kardeşliği ilkesini birlikte kabul eden ve aralarında iki ülkenin karşılıklı çıkarlara dayanan yürekten bağları ve içtenlikli dostluk ilişkilerinin sürekli egemen olduğunu görmek isteği ile hareket eden Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sosyalist Federatif Sovyet Rusya Cumhuriyeti, bu ilişkinin sürdürülmesini sağlamlaştırmak için bir dostluk ve kardeşlik anlaşmasının yapılmasına karar vermişler ve bu amaçla... [*İmza edenlerin adları için boş yer hırakılmıştır*.]

1) Bağıtlı taraflardan her biri, tarafların diğerine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış anlaşmasını ya da uluslararası bir belgeyi tanımamayı ilke olarak kabul ettikleri için Rusya Cumhuriyeti, Türkiye ile ilgili olan ve bugünkü durumda Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği Türkiye Millî Hükümeti tarafından onaylanmamış bulunan hiçbir uluslararası belgeyi asla tanımamayı kabul eder.

2) Bağıtlı taraflar şimdiye kadar iki ülke arasında yapılmış tüm anlaşmaların gerçek karşılıklı çıkarları karşılamamakla olduğunu onaylar ve dolayısıyla bunların hiç olmamış ve yürürlükten kaldırılmış kabul edilmesine karar verirler.

3) İki ülke arasındaki ilişkinin sürdürülmesi ve kesilmemesini herhangi bir durumda sağlamak amacıyla bağıtlı taraflar iki ülke arasındaki demiryolu ulaşımının her türlü engelden arınmış olarak mümkün olduğu kadar çabuk sağlanması ve Türkiye ile Rusya arasında insan veya eşya taşınmasına uygun ulaşım araçlarının en kısa zamanda gerçekleştirilmesi için gereken her türlü önlemleri birlikte almayı kabul ederler.

4) Bağıtlı taraflardan birinin diğer taraf ülkesinde yaşayan vatandaşları, oturdukları ülke yasalarının tanıdığı hak ve görev kuralları çerçevesinde işlem göreceklerdir. Millî Savunmaya ilişkin hükümler, bundan ayrı tutulup dokunulmazlıkları olacaktır.

Her iki taraf vatandaşlarının aile, miras ve mülkiyet haklarına ilişkin sorunlar da bu maddenin hükmünden ayrı tutulmuştur. Bu sorunların çözüm biçimi ayrı bir anlaşma ile belirlenecektir.

5) Bağıtlı taraflar, taraflardan birinin diğer taraf topraklarında oturan vatandaşları hakkında en elverişli duruma erişme hakkı (en ziyade mazharı müsaade millet muamelesi)nı uygulamakta anlaşmışlardır.

6) Bağıtlı taraflar, Boğazların tüm milletlerin ticari ulaşımına açılmasını ve serbestçe geçişi sağlamak amacıyla Karadeniz'in ve Boğazların bağlı olacağı uluslararası hükümlerin kesin bir biçimde belirlenmesini, kabul edeceği kararların Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliğine ve gerek Türkiye'nin gerek İstanbul'un güvenliğine

[1903] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 89. Sovyet Rusya'nın İtalya'dan silah, mühimmat, askerî teçhizat mübayaası için para vermesini, Ali Fuad Cebesoy'un şu ifadeleri tefsir etmektedir: "İttifak antlaşmasında ısrarımızın nedeni, fazlaca sağlamayı düşündüğümüz yardımı bir yükümlülüğe bağlamak içindi. Bir hükümetin ötekine yapacağı yardımın bir ittifak antlaşmasına yüklenilmesinin, emperyalist bir devlete karşı mücadele durumunda bulunan her millete yapılacak bir prensip yardımından daha güvenli olacağı kuşkusuzdu. Çok çetin müzakerelerden sonra para, silâh ve savaş malzemesi bakımından yapılacak yardımın Sovyet Dışişleri Komiseri ile Türk Büyükelçisi arasında karşılıklı olarak gizlice verilecek mektuplarla saptanması ve bu gizli mektupların da imzalanacak olan Dostluk Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçası sayılması kararlaştırılmıştı. Kısa zamanda, birkaç taksitte verilmek koşuluyla 10 milyon altın ruble ile iki tümeni tamamen silâhlandırabilecek miktarda tüfek, süngü, mitralyöz, top, cephane, koşum hayvanları ve benzerleri sağlanmıştı. O tarihlerde Polonya yenilgisi üzerine, Polonyalılara 30 milyon ruble gibi önemli bir savaş tazminatı verilmesi yükümlülüğü ve Kızıl Ordu'nun Polonya Savaşı'ndaki silâh ve cephane kaybı gözönüne getirilirse, bizim elde edebildiğimiz para ve silâh yardımının Ruslar için büyük bir özveri olacağından şüphe edilemezdi." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 822. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

kesinlikle dokunmayacak bir biçimde, kıyı devletlerin temsilcilerinden ileride kurulacak bir konferansa bırakılmasını birlikte kabul ederler.

7) Bağıtlı taraflar mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda bu anlaşmanın girişinde yer alan iki ülke arasındaki barış ilişkilerinin güçlenmesine ilişkin iktisadi, mali ve tüm diğer sorunları düzenleyecek sözleşmeler yapılmasını birlikte kabul ederler.

8) Bu anlaşmanın onaylanmış nüshalarının karşılıklı sunulmasından sonra elçilik ve konsolosluk ilişkileri başlayacak ve mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda konsolosluk anlaşması yapılacaktır.[1904]

Anlaşmanın tamamlanması için 4 madde kalmıştır: Posta-telgraf ilişkileri, bir ticaret anlaşması yapılıncaya kadar geçici ticaret ilişkileri, tutsak değişimi ve Rus Müslümanlarının Türkiye'ye göçü. Ancak Rus heyeti başkanı Sahanin'in başka yere atanması gerekçesiyle görüşmeler durur. *Bu atamanın görüşmelerin durmasının gerçek nedeni olamayacağı gibi sorunun geri kalan dört maddede de olmadığı açıktır*.[1905]

Türk-Sovyet heyetlerinin arasındaki teknik-resmi görüşmeler 17-24 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Görüşmeler, Sovyet heyetinin başkanı olan Sabanin'in görev yerinin değiştirilmesi gerekçesiyle 24 Ağustos'ta kesilmiştir. Cebesoy hatıratında haklı olarak şu soruyu sormaktadır: "Antlaşmanın sonuna gelinmiş iken neden aniden Sovyet delege heyeti reisi Sabanin Moskova'dan başka yere atanarak anlaşmanın imzalanması kadük edildi?". Bu sorunun cevabı henüz yok…

Bu kesinti yüzünden Türk-Bolşevik dostluk antlaşma tasarısı, eksik haliyle 24 Ağustos'ta Moskova'da parafe edilmiştir. Anlaşmanın 8 maddesi paraf edilmiş, hiç de önemli olmayan, sorun çıkarmayacak 4 madde edilmemiştir.[1906]

Sovyet Rusya, TBMM Hükümetiyle niçin ittifak muahedenamesi akdetmedi. Marksist yazara göre en müessir 4 esbab şunlardır:

Bence durum şudur: *İlk olarak* Bolşevikler bu tarihlerde sosyalist olmayan bir devletle ittifak yapıp yapmamak hususunda emin değiller; 30 Mayıs'ta Fransızlarla geçici ateşkes imzalamış olan Ankara'nın her an İngiltere ve Fransa ile anlaşma ihtimali bulunduğunu düşünmekteydiler. *İkinci olarak* Bolşevikler Polonya savaşının sonucunu beklemekteydi. Polonya yenilirse iktidarı Polonyalı komünistler alacak, bu ise Almanya'da beklenen devrimi tetikleyecekti. Bu tarihlerde Türkiye'yle yapılacak bir antlaşma Bolşevikler açısından hayati önemi haiz değil; *üçüncü olarak* henüz bu tarihte Bolşevik Ermenilerin iktidarı alma ve Ermenistan'ı Sovyetleştirme ihtimali bulunmaktaydı. İstenen topraklar Bolşevik bir Ermenistan için istenmekteydi. Elbette, Ermenistan'ı küstürmemek Bolşevikler için Ankara'dan daha önemliydi; ve *son olarak* Anadolu adına yetkili sandıkları Halil ve Cemal Paşaların Van ve Bitlis'ten toprak vermeye yatkın görünmeleri de akıllarını karıştırmış, fren vazifesi görmüş olmalı.

Bolşevikler, Polonya, Almanya, Macaristan ve İtalya'da kopacak bir devrimin Balkanlara ineceğini; Ankara'nın hem Balkanlardan, hem Kafkaslardan sınırlarına dayanan Bolşevizme direnemeyeceğini düşünmüş olmalılar. Dolayısıyla Bolşevikler, 1920 yazında "ne idüğü belirsiz" Ankara Hükümeti ile bir ittifak antlaşması yaparak kendini bağlamak istememiş olmalı. Ama, çok değil altı ay sonra, Avrupa'da devrim umudu kalmayıp, Ermenistan'da Menşevik Taşnak Hükümeti Kızıl Ordu'ya karşı direnmekte devam edince, bu kez antlaşma imzalamak isteyen Bolşevikler olacaktır.[1907]

Sovyet Rusya tabiri caizse ipe un seriyor. Misak-ı Millî'yi resmen tanımış değildir. Doğu Vilayetlerinden Ermenistan'a toprak taleb ederek Misak-ı Millî'yi ne derece samimane tanıdığı anlaşılıyor:

1904 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 237-238.
1905 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 161.
1906 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 185-186.
1907 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 188.

Türk heyeti, bir antlaşma aktetmek için durmaksızın çabalamakta ve müteaddit girişimlerde bulunmaktaydı. Nitekim 24 Ağustos 1920'de Sovyet yönetimiyle bir antlaşma taslağı üzerinde mutabakata varılmıştı. Taslakta *"Bolşevik rejimi Misak-ı Millî hudutları içinde müstakil bir Türkiye'yi resmen tanımayı; Türkiye de Rusya'daki yeni Bolşevik hükümetini tanımayı kabul ediyordu. Taraflar iyi komşuluk münasebetleri kurmayı, ticaretlerini geliştirmeyi; bir diğerinin topraklarında yaşayan kendi uyruklarının hak ve hukukunun korunmasını ve boğazların milletlerarası bir konferansta belirlenecek yeni statüsünü kabul etmeyi taahhüt ediyorlardı."*

Bahsi geçen antlaşma taslağı, ilerleyen günlerde herhangi bir resmiyet kazanamadı. Çünkü Sovyet yöneticileri, farklı amaçlar gütmekteydi. Ermenistan konusu yeniden ön plâna çıkmıştı. Türk heyeti ile Çiçerin, 28 Ağustos 1920'de bir araya gelmiş, Van ve Bitlis üzerindeki münakaşa iki tarafı karşı karşıya getirmişti. Sovyet hükümeti bu iki vilayetin Ermenistan'a iltihak edilmesi konusunda oldukça ısrarcıydı. Ancak Türk tarafının kırmızı çizgilerinden biri bu toprakların muhakkak elde tutulmasıydı. Nitekim 18 Eylül'de heyet üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşenk Anadolu'ya dönmüş ve Moskova'daki vaziyetle ilgili Ankara'yı etraflıca bilgilendirmişti. Konuyu istişare eden Türk hükümeti, 16 Ekim'de Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta Sovyet yönetiminin Ermenistan adına yaptığı toprak talebinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini bildirmişti.[1908]

Fransız İstihbaratı "Türkiye'de Bolşevik Propagandası" başlıklı rapor kaleme aldı. *Yardımlarla birlikte Bolşevik propagandasının Anadolu'da gittikçe etkinleştiği ve Bolşevik heyetlerinin sık sık Türkiye'ye geldikleri gözlenmektedir. İstanbul'da bir Bolşevik Komitesi'nin kurulduğu, üç Rus yöneticisinin dışında on beş kişiden oluşan bu komitenin üyelerinin hepsinin Türk olduğu, Anadolu'da da şubelerinin bulunduğu ve son derece faal oldukları bildirilmektedir. Ayrıca, İstanbul'daki merkez komitesinin Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan'daki komitelerle ilişki halinde olduğu belirtilmektedir*.[1909]

25 Ağustos 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Bartın'a gelen iki Rusun iki Türk subayın eşliğinde kaymakam tarafından otomobille derhal Ankara'ya gönderildiklerini* bildiriyor.[1910]

Seeekt'e yazdığı 25 Ağustos 1920 tarihli mektubunda Enver, Troçki'nin Anadolu ordusu için mümkün olan yardımı yapmaya söz verdiğini yazmıştı.[1911]

26 Ağustos 1920. TBMM Hükümeti, *Sovyet hükûmetinin notasına 26 ağustos 1920'de verdiği yanıt notasında, Ermenistan ve Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulmasında Türk hükûmetinin Sovyet Rusya'nın aracılığını kabul etmeye hazır olduğu bildiriliyor*.[1912]

Enver; Zinovyev (hılâfet-saltanat düşmanı), Radek (Yahudi) ve Bela Kun (Yahudi) ile birlikte hususî trenle Bakü'ye muvasalat etmiştir. Politbüro, İttihad-ı İslâmcılıkdan feragata karşılık yardım yapabileceklerini vaad etmektedir.[1913]

1908 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 275-276.

1909 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 93, s. 225; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 75.

1910 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 93, s. 226; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 75.

1911 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 36.

1912 *SSCB Dış Politikası Belgeleri 3* [Rusça], cilt lll, s. 325; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 194.

1913 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 42; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 333. "İttihatçıların Bakû'daki Komünist Partisi denemeleri, Mustafa Suphi'nin müdahalesiyle sona ererken, İtilâf Devletleri'nin savaş suçlusu ilân ettikleri İttihatçı liderler Moskova'ya gelmeye başlarlar. Türkiye'deki İttihatçıların bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kümelenirken, bir kısmı *kurtuluş*u Bolşeviklerle işbirliğine yönelen Enver Paşa'da ararlar." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 489.

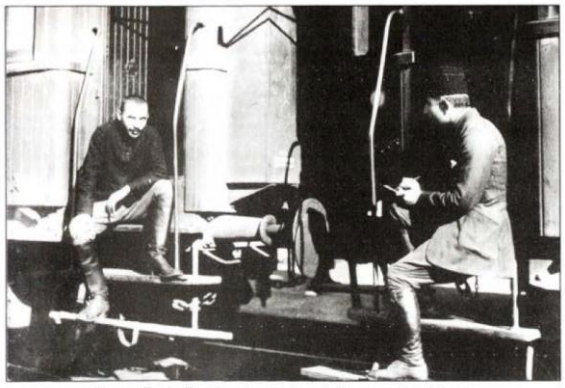
Enver, Almanya Ordusu *Reichswehr*in Başkumandanı von Seeckt'e mektub gönderdi. *Sovyet-Alman-Türk işbirliği* öneriyor.[1914]

> Moskova'da Troçki'nin yardımcısıyla konuşan Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Bolşeviklerle ilişki kurmasını istediği Alman Ordusu'nun başına şunları yazar:
>
> "Burada gerçek iktidarı elinde tutan bir grup var. Almanya ile anlaşmadan yana olan Troçki, bu grubun içinde. Bu grup 1914 Almanya sınırını tanıyabilecektir. Dünyanın hâlen içinde bulunduğu kaostan çıkışın tek yolu olarak, bunlar, Almanya ve Türkiye ile işbirliğini görmekteler. Grubun mevkiini güçlendirmek ve bütün Sovyet Hükümeti'ni dâvâya kazanmak için, resmî olmayan yollardan Sovyetlere yardım yapılamaz mı? Mümkünse silâh satılamaz mı?..... Almanya'nın durumuna açıklık ve kesinlik kazandırmak için, Bolşeviklerin temsilcileriyle bir anlaşmaya varmanızın önemli olduğu kanısındayım. Ruslara yardım amacıyla, Koridor'da, ya da başka uygun bir yerde bir gönüllü ordusu kurulabilir ve bir ayaklanma hareketi başlatılabilir".[1915] "İki gün önce Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nı sonuçlandırdık. Antlaşmaya göre, Ruslar bizi altınla ve başka her türlü yollarla destekleyeceklerdir."[1916]

Şark Kongresine katılmak üzere Bakü'ye bugün hareket etmeden evvel Enver, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

> Avrupa ahvali umumiyesi pek karışıktır. Bu hususi mütalaatımı yazmadan evvel Avrupa Hükûmetlerinin vaziyeti hazıralarını arz edeyim. (Almanya) Sosyalistler ekseriyet ve nüfuzlarını kaybettikleri cihetle hükûmet nasyonalistlerle demokratlar elinde bulunuyor. Almanya'ya imza ettirilen şeraiti sulhiye gayri kabili icra olduğu halde her gün birer suretle dûçarı tazyik oluyor. Ve vakit kazanmak için hemen her şeyi kabul ediyorlar. Almanların beş altı ay sonra Fransızlarla harp etmeleri muhtemeldir. İtalyanlar ise Harpten pek çok zararlı çıktıkları ve bugüne kadar hemen her gün İngiliz tazyikine uğramakta oldukları gibi buhrani iktisadiyeye de bir çare bulamamasına mebni ahvali dahiliyeleri karışmış ve antant aleyhtarlığı ile iştihar eden Civliti'yi mevkii iktidara getirmeye mecbur eylemişlerdir. Dahilî ve haricî buhran münasebetiyle pek zaif kalan İtalyanlar kendilerine istinad edecek bir kuvvet arıyorlar. Ve İngiltere aleyhinde harp eden sizleri tabiî bir muavin addediyorlar. Bu vaziyetten istifade için Roma'ya bir zat gönderilir ise gerek hükûmetle ve gerek hükûmet haricindeki zevat ile münasebet tesis edilirse Anadolu için silâh vesaire tedariki pek sehîl olur.
>
> Edip Bey'in çalıştığını bilmiyorum. Macarların elyevm müfrit nasyonalist olan hükûmetleri mücadelesine devam için Almanya, Bulgaristan, Rusya, Türkiye ile akdi itilâfa ve bu suretle antant aleyhinde harekâta mütemayil olduğu aldığım bir mektuptan anlaşılıyor. Hulâsa bütün Avrupa'da İngiliz aleyhtarlığı umumî bir şekil almış ve Fransa bile İngiltere'ye karşı adem-i memnuniyetini ara sıra bazı vesilelerle izhar edegelmiş ise de Almanya'dan çekindiği cihetle İngiltere'den uzaklaşmak cesaretinde bulunamıyor. [..][1917]

[1914] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 36.
[1915] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 440.
[1916] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 499.
[1917] Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 43-44.

Enver Paşa Bakû yolunda karakalem resim çiziyor.
(RGASPİ f.544, l.2, d.44 (Bölüm 1), y.145)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 445.

Türk devrimci hükümetinin doğuşu, Kemal ile İtalyan Sosyalist Partisi arasında kısa süreli bir ilişki yaratmışa benzer. Olaya ilişkin İngiliz kaynaklarındaki belgeler doğruysa, İtalyan Çalışma Bakanlığı'na benzer bir kuruluş oluşturmak için, Türk önderi bu bakanlığın yapısı ve işleyişi hakkında bilgi almak amacıyla İtalyan Sosyalist Partisi'ne başvurmayı düşünmüştü. 26 Ağustos tarihinde İtalyan Sosyalist Partisi'nin Merkez Komitesi, Türk devrimini desteklediğini, ancak o kentsoylulara özgü bakanlıkla hiçbir ilgisi olmadığını, bu yüzden konuya ilişkin bilgi veremeyeceğini (!) bildirdi. Kemal gerçekten istiyorsa, işbirlikçi sosyalistlere danışabilirdi: ama bu neye yarayacaktı ki? Üçüncü Enternasyonal'e katılmak ve işçi sınıfının artık çok yakın görünen evrensel zaferini biraz daha beklemek daha iyi olacaktı.[1918]

27 Ağustos 1920. Mustafa Kemal, Fevzi (Çakmak) Paşa ve Miralay İsmet (İnönü) Bey Eskişehir'e muvasalat ettiler. Mustafa Kemal, tüm ordu birliklerine gönderdiği Kurban Bayramı tebrik muhtırasında *Türkiye'ye yardım etmek için ordularını doğuda ilerleten Bolşevikleri öv*mektedir.[1919]

Kâzım Karabekir, *Genelkurmayın bilgi istemesi üzerine, Bolşevik ordularında bulunmadığı için ordudaki subay apoletlerini söktürdüğünü, erlerin de başlarına kızıl yıldız taktıklarını bildirdi. Karabekir sınırboylarındaki subayların zaten apolet kullanmadıklarını, kendi emri olmaksızın Kızılordu işaretlerinin takılması üzerine onlarda bazı değişiklikler yapan bir emir verdiğini bildirerek bundan böyle apoletlerden vazgeçilmesini de önerdi.*[1920]

> Bolşevik Ordularının Azerbeycan'a girişinden ve özellikle Nahcıvan'da ordular temasa geldikten sonra apoletlerden genel bir nefret doğdu ve apoleti olanlar da takmamaya başladı. Nedeni de Bakû'daki İslâm söylevlerinde ve gazetelerde hedefin hep subay apoleti ve sırma oluşu idi. Bolşeviklerin erleri subaylara karşı kıyam ettirecekleri ve apoletleri koparacakları söylentisi, İngiliz ajanlarının bu müthiş propagandaları esaretten dönen, ya da vaktiyle Azerbeycan Ordusu hizmetine girmiş olup da bu kez dönen subaylar tarafından getirilmekte olduğundan, ilk temasta bulunan ve nisbeten uzak bir yerde olan ve Edirne'de erlerin isyanından gözü yıldığından bu dedikodular karşısında dahi biraz bocalayan Onbirinci Tümen Komutanı Câvit Bey'in birliklerinde, subayların Bolşevik alâmetler takıverdiklerini ve erlerin de başlarına Bolşevikler gibi yıldız taktırdıklarını haber aldım.[1921]

1918 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 108.

1919 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 188.

1920 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 189.

1921 Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Karabekir'den Genelkurmay Başkanı Albay İsmet'e (İnönü) telgraf, 27 Ağustos 1920; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 449-450.

Halil (Kut) refakatindeki Upmal-Angarski heyeti Karaköse'ye muvasalat etti. Şark Cephesi Kumandanlığı Erkân-ı Harb Reisi Miralay Kâzım (Orbay), heyeti istikbal etti. *Heyeti ve külçe altınları Orbay'a teslim eden Halil Paşa, yeniden Kafkasya'ya yönelmiştir*.[1922] Halil, *Ankara Hükümeti'nin onu Anadolu'ya sokmaması kararı üzerinde Nahcivan'a döner. Oradan da Enver Paşa'nın çağrısı üzerine Bakû'ye geçer*.[1923] *Ancak heyet 27 Ağustos'ta Karaköse'ye varığında yanlarında getirdikleri altınlar* 500 kilogramdan *400 kiloya inmiştir*.[1924]

Söz konusu gelişmelerden hareketle altınların miktarıyla ilgili bilgilerin birbirlerinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Halil Paşa'nın hatıralarında Ermeni milislerinin saldırısı sonrasında altınların eksildiği belirtilmektedir. Yerasimos da heyetin Karaköse'ye vardığında, yanlarında bulunan altınların 400 kiloya indiğinden bahsetmektedir. Fakat Halil Paşa'nın Beyazıt'tan Karabekir'e bildirdiğine göre altınlar 6 sandık içinde ve 500 kilo ağırlığındaydı. Karabekir'in Moskova'daki Türk Heyeti riyasetine gönderdiği belgede ise Erzurum'a gelen sefaret heyetinin 7 sandık içinde yaklaşık 500 kilo ağırlığında külçe altın getirdikleri ifade edilmişti.

Belirtilen bilgiler Halil Paşa'nın Karabekir'e beyanatında belirttiği ilk miktarla örtüştüğüne ve Karabekir tarafından da teyit edildiğine göre altınların ağırlığında bir değişme olmadığı söylenebilir. Yine Karabekir tarafından "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine" gönderilen belgede Ankara'ya doğru yola çıkan heyetin yanında üç sandık ve yaklaşık olarak 200 kilo kadar altın bulunduğu belirtilmektedir. Altınların bir kısmı burada bırakılmıştır. Bu durum Karabekir'in Büyük Millet Meclisi Riyasetinden gelen şifreye cevaben gönderdiği belgeden anlaşılmaktadır. Belgede altın miktarından bahsedilmemekte fakat Rusya sefaret heyeti başkatibinin izniyle Erzurum'da bırakılan altın külçelerinin Ankara'ya gönderilmesinin istendiği görülmektedir.

Karabekir külçe altınların ağırlığını daha öncede değinildiği gibi yaklaşık 500 kilo olarak belirtmişti. Fakat "Sovyet Rusya'nın" dış politika belgelerinde bahse geçen altınların ağırlığı 200,6 kg olarak ifade edilmiştir. Bu noktada şu ihtimal de göz önünde bulundurulmalıdır. Sefaret heyeti altınların yarıya yakınını Erzurum'da bırakmıştı. Geriye kalanları ise Büyük Millet Meclisi Hükümetine vermeyip kendi propaganda amaçları için kullanmak istemiş olabilir. Bu ihtimale göre Sovyet dış politika belgelerinde sefaret heyetinin sadece Erzurum'da bırakmış olduğu altın miktarı dikkate alınmış olmalıdır.

Altın külçelerinin ağırlığıyla ilgili olduğu gibi tutarı hususunda da çelişkiler bulunmaktadır. Bayur, sefaret heyetinin bir milyon altın ruble getirdiğini, bunun yarısının Doğu cephesinde bırakıldığını ve altınların tutarının "118-120 bin altın lira" olduğunu yazmaktadır. Ateş ve Mütercimler ise altınların değerini yüz bin lira olarak açıklamışlardır. Bunların yanı sıra Karal, Cebesoy ve Gökay da altınların değerinin yüz bin lira olduğunu ifade etmiştir. Ancak Erzurum'da bırakılan altınların Ankara'ya gönderilmesine dair Karabekir ile yapılan yazışmalarda bahsi geçen altınların "olsa olsa yüz elli bin liralık bir meblağ" tutacağı dile getirilmiştir. Söz konusu bilgiler ışığında ilk sefaret heyetinin yaklaşık olarak 500 kilo külçe altın getirdiği bu meblağın bir kısmının Erzurum'da bırakıldığı anlaşılmıştır. Külçe altınların geriye kalan kısmının heyetle birlikte Ankara'ya gönderildiği fakat Ankara Hükümetine teslim edilip edilmediğinin belli olmadığı kanaatine varılmıştır.[1925]

Böylece Sovyet Rusya ile Anadolu arasında bir yol açılır, ancak bu yol uzun ve tehlikeli, silah ve ağır malzeme yollamaya elverişli değildir. Dolayısıyle ulaşım sorunu yine de Sovyet yardımını engelleyen önemli bir neden olmaya devam eder.[1926]

1922 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 279. "Bu arada 400 kiloluk altın (100 kilosu yolda gaspedildi) Karaköse'de bulunan tümen komutanı Cavit Bey'e tevdi edildi. Bu noktada Cavit Bey'e teslim edilen altınların miktarı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları'nda* Halil Paşa'nın Cavit Bey'e 100 bin lira kıymetinde külçe altın teslim ettiğini iddia etmektedir. Ancak Halil Paşa'nın, söz konusu para miktarını yeterince hatırlamadığı da dikkate şayandır."

1923 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 172.

1924 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 156.

1925 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 149-150.

1926 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 156.

Fransız taşra gazetesi *Le Petit Marseillais* yazıyor: *Urfa'da Bolşevik askerleri görüldü*.[1927]

27/28 Ağustos 1920. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin ile TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) mülakat ediyorlar. *İlk önce bazı ayrıntılar saptanır: İtilâf Devletleri'nin her iki tarafa yapacağı önerilerin taraflarca birbirlerine bildirilmesi, Karadeniz'deki deniz ulaşımının kıyı devletlerinin düzenleyeceği bir konferansta konuşulması, silah ve para yardımının ilk bölümünün heyetle birlikte Moskova'da bulunan Osman Beyle gönderilmesi gibi. Çiçerin bunlardan başka anlaşmanın geri kalan dört maddesinin de görüşüldüğünü ve birkaç gün içinde cevap verileceğini bildirir. Yolun açılmasına gelince, Nahcivan yolunu gerekirse kuvvet yoluyla açık tutacaklarını söyler ve Sarıkamış ile Şahtahtı'nın Türkler tarafından işgal edilmesini kesinlikle kabul ettiklerini açıklar. Böylece tüm sorunların çözüm yolunda olduğu görülür. Ayrıca Çiçerin, Ankara Hükûmeti'ne İtalya'dan silah satın alması için para vermeyi de kabul eder. Ancak Bekir Sami bu noktada anlaşmanın birinci maddesine değinenek, buradaki "Türkiye" kelimesinin Misak-ı Millî sınırlarını ve dolayısıyla Elviye-i Selâseyi kapsadığı görüşünü savunur. Bu görüş Brest-Litovsk anlaşmasına değinmektedir ve Sovyet yetkilileri, silah zoru ile bir ültimatom olarak imzaladıklarını belirtmiş oldukları ve dünya savaşından hemen sonra tanımadıklarını açıkladıklan bu belgenin anılmasını, kendilerine yapılan bir hakaret kabul ederek tepki göstermekteydiler. Bundan başka bu anlaşmaya değinmenin bir ucu Batum konusuna dokunmaktaydı. Oysa Sovyet Dışişleri bu konuda hiçbir ödün vermek niyetinde değildir. Bu durumda Çiçerin, Bekir Sami'nin görüşlerine karşı çıkmak için halk çoğunluklarına bağlı sınırlardan söz eder ve tartışma Ermenistan konusuna gelip takılır. Bu konuda taraflar bilinen görüşlerini tekrarlar ve sonunda Bekir Sami, bu kararın sorumluluğunu yüklenemeyeceğini bildirerek Ankara'dan talimat isternek zorunluluğunda olduğunu bildirir*.[1928] Çiçerin *Van ve Bitlis vilâyetlerinde Ermeniler'e toprak verilmesi için israr etmiş ve yapılacak Rus yardımının buna bağlı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Türk Hey'eti başkanı Türklerin bir buçuk yıldan beri, İ'tilâf Devletlerine karşı giriştikleri mücâdelenin tek sebebinin, Ermenilerle Yunanlılar'a toprak vermemek olduğunu, dost bilinen Ruslar'ın da, Türk topraklarının başkasına verilmesi fikrini beslediğine göre, İ'tilâf Devletlerinden bir farkı olmayacağını söylemiş ve sadece Türkiye'den göç etmiş olan Ermeniler'in, isterlerse yerlerine dönebileceklerini sözlerine eklemiştir*.[1929]

Bu mülakat, TBMM murahhas heyetinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımını kökten değiştirecektir. Anadolu'daki Harekat-ı Milliyenin desteklenmesi için firarî İttihadçı rüesanın Sovyet Rusya'yla diplomatik temas kurup münasebatı ilerletmesi ve fakat TBMM Hükümetinde teşekkül eden sabık İttihadçı millîcilerin hem şartlar hem iktidar mücadelesi icabı İttihadçı rüesayı mümessil kabul etmemesi mühim bir kırılmaya sebeb olmuş görünüyor. Marksist yazarın belirttiğine göre TBMM Hükümetinin Moskova'ya izam ettiği üst düzey murahhas heyetine Sovyet Rusya hükümeti gereken itibarı göstermemiştir. Örneğin resmen istikbal etmemiştir. TBMM heyeti hakikaten açlığa terk edilmiştir. Tabiri caizse hariciye kapısında uzun müddet bekletilmiştir. Bu vebenzeri tavır, diplomatik teamüllere mugayirdir. Üstelik Bitlis, Van ve Muş mıntıkalarının Ermenistan'a terkini taleb etmiştir. Neticede TBMM heyetinin Ankara'dan yola çıkarkenki Bolşevikperver tasavvuru sukut etmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı ihtiyatlılık ittihaz edilmiştir:

> 19 Temmuz tarihinden bu yana Moskova'da bulunan TBMM heyeti, neredeyse bir ay bekletilince Ankara'dan yola çıktıkları zaman kurdukları toz pembe hayaller bir bir hayatın gerçeklerine çarparak kaybolmuş, Moskova'da korkunç bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Yusuf Kemal daha sonra Meclis'te yapacağı konuşmada, TBMM Dışişleri heyetinin psikolojisini şu sözlerle anlatmıştır: "Biz oraya gittiğimiz vakit, oraları

[1927] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 190.
[1928] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 162-163.
[1929] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 253-254.

başka surette zannediyorduk. Orada bilmediğimiz, görmediğimiz, hatta tasavvur bile etmediğimiz bazı hususata tesadüf ettik".

Öncelikle, Bolşeviklere duyulan mutlak güven kaybolmuştur. Heyetin karşılanmaması, haber bile verilmeden günlerce bekletilmesi, adeta yok muamelesi yapılması Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Rusya tarafından önem senmediğini göstermektedir. Bu yetmiyormuş gibi TBMM dışişleri heyeti Moskova'da aç bırakılmıştır: bu bir skandaldır. Evet, bilindiği gibi bu tarihlerde iç savaş nedeniyle Moskova'da o kadar büyük bir açlık vardır ki, Lenin ve tüm Bolşevik partisi merkez komitesi üyeleri bile tam beslenememektedir. Ama yabancı heyetlerin ihtiyacını en asgarisinden de olsa karşılamakla yükümlüdürler. TBMM Dışişleri heyeti bu sürede Moskova'daki İslam Cemaati ile temas ederek, "Bekir Sami Bey'in İstanbul Sultanisi'nden arkadaşı olan Şamil Bey" sayesinde, Tatar heyeti tarafından "kavurmalı pilavla" beslenerek açlıktan kurtulmuştu. Bu süre içinde TBMM heyeti, Bolşevik Rusya'nın ne kadar zor durumda olduğuna şahit olmuştur. Heyet Moskova'da İslam Cemaati Başkanı ile, Tatarlarla, diğer Müslüman toplumların temsilcileri ile, Çerkeslerle görüşerek Bolşeviklerin uygulamalarını bir de onların gözünden dinleme fırsatı yakalamıştır.

Bütün umudunu Bolşeviklere bağlayarak, adeta biat etmek üzere Moskova'ya gelen TBMM heyetine reva görülen muamele ile Bolşevikler büyük hata yapmıştır. Sovyetlerin, dört elle kendisine sarılan Türkiye ile ittifak antlaşması yapmaktan kaçınması, kendisi açısından büyük bir taktik hatadır. Halbuki Yunan ordularının ileri yürüyüşünün sürdüğü o günlerde, haklarında idam fermanı çıkmış, Bolşevik Rusya'nın koşullarından ve sorunlarından bihaber, Bolşevizme/komünizme sempati duyan TBMM heyeti ile farklı ilişkiler kursalardı, durum çok değişik olabilirdi. Yani, dışişleri heyetini bekletmeseler, maddi ve askeri yardım için Ermenistan'ın sınırı kapamasına engel olsalar, Ennenistan için toprak talebinde bulunmasalardı, Türk tarafından büyük tavizler alarak ittifak antlaşması yapabilirlerdi ki, bunu da yap(a)mamışlardır. Bu süre içinde TBMM heyetinin nezdindeki "Bolşevizm" büyüsü bozulmuştur, heyet çok daha realisttir artık. Üstüne üstlük Bolşeviklerin de tıpkı İngilizler gibi toprak talebinde bulunması ile heyetin ayakları suya ermiş, Sovyetler Ankara'yı göz göre göre kaybetmiştir.

TBMM Dışişleri heyeti heyecanla Bolşevik yetkililerle görüşmeyi beklerken Enver Paşa da Moskova'ya teşrif etmiştir.[1930]

29 Ağustos 1920. Bekir Sami (Kunduh), Çiçerin'e bir mektup yazdı. *Sovyet Hükümeti'nin parafe edilen maddeleri yeniden tartışma konusu yaptığından, hükümetinden yeni talimat almak zorunluğunda olduğunu ve bunun için Yusuf Kemal* [Tengirşenk] *Bey'i Trabzon'a gönderdiğini bildiri*yor.[1931]

Milliyetler Halk Komiseri Stalin'den Halk Komiserleri Başkanı Lenin'e not: *Lenin Yoldaş, ben, yalnız dün öğrendim ki, Çiçerin, ne hikmetse Türklere aptalca ve provokatörce bir talep ileterek, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu Türkiye vilayetleri Van, Muş ve Bitlis'i boşaltmalarını istemiştir. Bu emperyalist Ermeni talebi bizim talebimiz olamaz. Çiçerin'in milliyetçi ruhlu Ermeni telkinleri doğrultusunda Türklere nota göndermesini yasaklamak gerekir*.[1932]

Moskova'daki Ankara delegasyonunda askerî danışman Yarbay Seyfi Bey (Düzgören), Ruslardan istenen askeri yardım malzemesi hakkında Narkomindel'e *bilgi verdi. 200.000 tüfek, 5 milyon Aşek, 350-400 top, 75.000 top mermisi, 500 mitralyöz, 200 sahra telefonu, 200 uçak, 100 kamyon ve otobüs, 40 binek otomobili, 100.000 asker için elbise ve teçhizat, 50.000 kaputlu kumaş, tüfek fabrikası*.[1933]

"Türkiye Komünist Partisi Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi Katib-i Umumisi" Mustafa Nuri, Süleyman Sami vasıtasıyla "Bakü İştirakiyun Fırkasını Teşkil Eden Yoldaşlara" mektub gönderdi. TBMM'de takriben 100 kadar mebus Bolşevik umdelere müsbettir:

1930 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 165-166.

1931 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 163.

1932 *RGASPİ*, f. 558, 1. 1, el. 5214, y. 1 ve arkası; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 97.

1933 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 191.

Bakü İştirakiyun Fırkasını teşkil eden yoldaşlara
Yoldaşlar,

Partimiz bundan bir buçuk ay kadar evvel esasen burada münteşir *İşçi* gazetesi ve bir müddet burada bulunmuş olan Başkurd Şerif Manatof arkadaş vasıtalarıyla ihzar edilmiş olan zemin üzerinde tesis olundu. Bu hususta taazzuvuna Ankara'da suret-i mahsusada gelmiş olan Vakkas arkadaş delalet etmiş ve birinci mıntıka ünvanıyla teşkilâtın vücut bulmasına yardım eylemiştir.

Mıntıkamız elyevm biri merkezde olmak üzere dört heyet-i merkeziye teşkil eylemeye muvaffak olmuş ve tesiratını köylere ve ordunun en kabiliyetli aksamı arasında yaymaya başlamıştır. …

… Şarka doğru açılan kapılardan nesim-i halâs ve hürriyet bütün kuvvet ve cereyanı ile esmeye başladığı için milliyetperverlerin ileri gelenleri "düşmanın düşmanı benim dostumdur" düsturunu ilan etmeye ve Bolşevik cereyanına karşı kapılarını açık bırakmaya mecbur oldu. Memleketin münevverânı Moskova'da yükselen meş'al-i hidayeti gördü. Ve ona perestiş ederek asırlarca taharri ettiği "der-i mesdûd-ı necât ve hayatı" orada buldu. Ve bugün Meclis-i milli denilen binanın dahilinde [TBMM'de] münevver ve âlim olmak üzere yüze karib taraftar buldu.

Zannımızca Mustafa Kemal Paşa da şu noktayı biraz der-pîş ederek bize o kadar mümâşât-kâr davranmıyor ve teşkilâtımızın suret-i resmiyede teşekkülüne müsaade etmiyor. Ancak her ne olursa Paşanın bugün dayandığı kuvvet burjuvazidir. Ve âmâl-i milliyelerinin tatmini halinde maazallah İngilizlerle tevhid-i hareket etmeleri müsteb'ad [uzak ihtimal] değildir.

Şu hale göre bu raporun sizin aziz ellerinize geleceği zamana kadar teşkilâtımız dahilde de iyice kuvvetli bir cereyan olacağı için oradan vâki olacak himemât-ı fiiliye ile nail-i emel olmaklığımız mümkündür. Hak ve halk bizimle beraber olduğu için bu hayırlı, hem mevcudiyetimizi hem memleketi mütegalliblerin, mutasallıtların, kapitalistlerin cebir ve tazyikinden kurtaracak bu kudsi hareketin vücuda gelmesine bütan kuva-yı maddiye ve mâneviyemizle çalışacağız. Ta ki insaniyetin âli gayeleri tahassul etmiş olsun.

Heyet-i merkeziyemiz onbir azâdan mürekkeptir ki isimleri şunlardır: Behram Lütfü, Mustafa Nuri, Ahmet Şükrü, Sıtkı, Osman Zeki, Cemal, Hüseyin, Nedim, Sosyalist Reis Bahattin, Hoca Fevzi, Müftüzade Kâzım arkadaşlardır. Umum azamız elyevm birinci mıntıkamızın yalnız birinci heyet-i merkeziyesinde Sosyalist Partisi dahil olduğu halde 800 raddesindedir.

Maatteessüf paramız hiç denecek bir haldedir. ... Teşkilâtımız pek yeni olarak vücuda gelmiştir. Şimdilik merkezde teşkilâtımızı yaptık. Köylere ve cephelere doğru yayılıyoruz. Birkaç gün sonra Meclis-i millideki azalar vasıtasıyla amelenin ücreti, saat-i mesaisi ve tarz-ı hayat ve maişeti hakkında bazı mütalaatta bulunacağız.

... iyi ve kuvvetli bir mevcudiyetle kapitalizmi daima kıracak bir halde idamei mevcudiyet için maarife son derece itinakâr olmak icap eder. Şu kadar var ki herşeyin ve bütün fenalıkların müvellidi olan mülkiyet-i şahsiyenin bir darbe ile yıkılması zaruridir. Şu hale nazaran Bolşevik programının her maddesinin tamamıyla memleketimize tatbiki taraftarı bulunuyoruz!

Ankara, Konya ve Aydın havalisinde teşkilât vardır. Bunların reislerini ve teşkilâtlarını Ankara'dan öğrenmek daha doğru olacagı için S. Sami yoldaşa bu cihet tavsiye olunmuştur.

İşte yoldaşlar, vaziyetimiz budur! Biz dahilden inkişaf etmeye çalışacağız. Sizden de her suretle yardım bekleriz. İnsanlığın halâsı için, fukaranın zulüm ve tahakkümden kurtarılması için çalışan yoldaşlarla daima beraber olduğumuzu arz ettik. Sizi hasret ve muhabbetle der-âguş eder ve selâmlarız sevgili yoldaşlar!...[1934]

30 Ağustos 1920. *Sivas Kongresi kararıyla ilgili olarak S. M. Kirov, V. İ. Lenin'e 30 ağustos 1920 tarihinde Tiflis'ten gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "Size Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti oturumlarında alınan kararları gönderiyorum. Bu kararlar bir yıl önce alınmış olmakla birlikte, şimdi de*

[1934] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 130-131.

büyük ilgiye değer. Çünkü Mustafa Kemal Hükûmeti'nin eylem programının temelinde özellikle bu kararlar bulunmaktadır."[1935]

30 Ağustos'ta ilk Sovyet elçilik heyeti Hasankale'ye varır ve Kâzım Karabekir'le görüşür. Karabekir bu haberi Ankara'ya iletir.[1936]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın *Albayrak* gazetesinde neşredilen bayram tebriği: *İslâm ve Rus milletleri İngiliz, Fransız ve Yunan çapulcularını kovacaklar*.[1937]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), TBMM Riyasetine muhtıra gönderdi. Rusların teklifi mucibince *Ermeniler için istenilen toprak parçasının verilip verilmiyeceği sorulmakla beraber, Bolşevikleri darıltma yoluna gidilmemesi tavsiye edilmekte idi*.[1938] *Bekir Sami Bey Moskova'da iken silah ve cephanenin yanında Ankara Hükümeti adına bir milyon altın ruble isteyeceğini Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı raporda belirtmiştir*.[1939]

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

30 Ağustos 1920, İstanbul

> *Mustafa Kemal*'in yaralandığı, Moskova'daki eski temsilcisi *Bekir Sami* Bey'in Tokat'ta öldürüldüğü yolundaki haberlere burada geniş çapta inanılıyor. Ancak Küçük Asya'nın iç bölgelerinden bilgiler ya Müttefiklerin lehindeki haberler dışında olanlara perde koyan Yunan, İngiliz kaynaklarından geliyor, ya da propaganda yapan Türk kaynaklarından. *Bursa* bölgesi bazı küçük çatışmalar dışında sessiz. *İzmir* cephesindeki faaliyet durmuş durumda, *Uşak*'ın Yunanlılarca ele geçirildiği bildiriliyor. Anadolu'da çok sayıda *Kızıl Süvari* birliklerinin bulunduğu ve Sovyet Rusya'dan ağır toplar gönderildiği yolundaki haberler kuşkuyla kabul edilmelidir. *Rusya*'dan Türkiye'ye bir gemi dolusu mühimmat gönderildiği İngilizlerce doğrulanmıştır. Başka bir gemi de beklenmektedir.
>
> Saldırıyı sürdürmek konusundaki kararsızlıklarının ve İngiliz Yüksek Komutanlığının Yunanlıların kusurları konusunda yanlış anlamalarının, Yunanlıların morallerini bozduğu yolunda belirtiler vardır. Sorunu çözmek için işgal bölgesinin ikinci komutanı General Pangolos İstanbul'a kısa süren bir ziyaret yapmıştır. Şimdi işgalin ilk hızı geçince, Yunanlılar İngilizler için çarpıştıklarını anlamaya başlamışlardır. Bu durumu, kendileri de açıkça kabul etmektedirler. İşgal ettikleri toprakları ellerinde tutmayacaklardır.
>
> *Bristol*[1940]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *gazete La Nation Belge'in "Doğu uzmanı meslektaşımız" olarak nitelendirdiği X. 30 Ağustos 1920 tarihindeki "Moskova, Berlin ve Müslümanlar: Sovyetler Britanya İmparatorluğu'na karşı Doğulu milliyetçiliğin uyanışından ve özellikle Kemalist hareketten yararlanmaya nasıl çaba gösteriyor?" isimli makalesinde, Kafkaslardaki gelişmeler ışığında Ankara-Moskova ilişkilerini ele almaktaydı. Yazara göre Bolşeviklerle Müslümanlar birbirlerini sevmese de anlaşabilmekte, Güney Kafkasya'da-Azerbaycan- Türk, Tatar ve Bolşevikler Müttefik Devletler'e karşı birleşmekteydi. Yine X mahlaslı yazar bu makalesinde Mustafa Kemal ile Lenin arasındaki ilişkiyi ele alırken ilginç bir yaklaşımda bulunmakta, iki liderin de birbirlerine kurnazca yaklaştıklarına dikkat çekmekteydi. Şöyle ki: "Lenin ve Mustafa Kemal, oyalama ve rövanş amacında omuz omuza vermeye razı oluyorlar. Kurnazlık yaparak karşılıklı olarak durumdan yararlanmaya çabalıyorlar. Prensiplerde*

1935 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 96.
1936 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 165.
1937 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 119.
1938 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 255.
1939 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 160.
1940 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 90-91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

uyuşmaz olan, yayılma politikasında bölünmüş olmalarına rağmen, Kafkas zenginliklerini Avrupa'nın elinden alıyor ve Asya'da Britanya gücünün sırtına vurma isteğinde buluşuyorlar."[1941]

Enver Paşa Bakû yolunda.
(RGASPİ fond 544, liste 2,
dosya 44 (bölüm 1), yaprak 146).

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 127.

Enver Paşa 1920 Eylül'ünde Bakû'de. Sağında Azmi ve
solunda İbrahim Tali Bey'le.
(RGASPİ f.544, l.2, d.44 (Bölüm 2), y.26)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 445.

31 Ağustos 1920. Rusya Sovyet Cumhuriyeti murahhas heyeti birinci kâtibi Upmal-Angarski'nin Erzurum'daki nutku: *Yaşasın Türkiye'nin Kızıl ordusu!*[1942]

> Maslahatgüzar durumunda olsa da nihayet elçilik katibi olan Upmal'ın içişlerimize karışarak, adeta ısrarla Türk ordusunun da Kızılordu gibi siyasallaştırılması gerektiğini savunduğu, Mustafa Kemal'in de sabırla yanıtlar verdiği dikkati çekiyor. Bu, bir bakıma münasebetsizlik sayılabilir, bir bakıma Türkiye'nin zayıflığını gösterir, bir bakıma da Sovyetler'in Büyük Millet Meclisi hükümetini ne denli benimsediğinin bir işareti sayılabilir.[1943]

TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) telgraf keşide eyledi: *Bence Taşnaklar şüphesiz esas olarak İtilaf Devletleri'nin tarafında, ki aralıksız ve aktif olarak bize saldırmaları bunu kanıtlıyor. Bu yüzden Rus ve Azeri kızıl kuvvetleriyle beraber Taşnak engelinin ortadan kaldırılmasını rica ediyorum, zira bu ortak amaçlarımıza ulaşmayı hızlandırmak ve doğu meselesini çözüme kavuşturmak için gerekli. Israrla XI. Ordu'yu bu konuda kullanmak üzere müsaadenizi istiyorum*.[1944]

İstanbul'daki İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Binbaşı *Van Millingen, ismi verilmeyen bir Türk aracılığıyla 1920 yılı ortalarında, Kazım Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğine dair bilgi aldığını* belirtmiştir. *Wilson, ona resmî yetki*

1941 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 295-296.

1942 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 119; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 192.

1943 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, 427, sonnot 251.

1944 *RGASPİ*, fond 495, liste 181 , dosya 135, yaprak 7; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 57.

*vermeden, Sakarya Irmağı yakınlarında Kazım Paşa ile görüşme izni ver*miştir fakat görüşme henüz gerçekleşmemiştir.[1945]

Kastamonu Mıntıka Kumandanı Miralay Osman, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1- Yarın öğlene kadar cevâb verilmesi meşrûtdur.

2- Saray'da bulunan Pâdişâh'ın yâveri Neşet Bey tarafından şifâhen Harun Safvet Bey'e âtîdeki maddeler söylenilmişdir. Şöyle ki:

3- İngilizlerin Dersaâdet'deki irtibât zâbitleri Milencin [Millingen], Kazım [İnanç] Paşa ile İnebolu'da anlaşmak istiyor.

4- Kazım Paşa'nın salâhiyetle İnebolu'ya geleceği tensîb buyurulduğu sûretde Harun Bey'le maʿlûmât vereceğiz. Milencin ya kendisi gelecek veyâhud salâhiyet-i tâmmeyi hâiz birisini İnebolu'ya gönderecekdir. Ve Milencin Kazım Paşa'yı pek ziyâde sever imiş.[1946]

Ağustos 1920. *Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Erzurum'da ise, 1920 yılında durum hayli dalgalı bir manzara göstermektedir. Sola kayan gençler, Bakû'daki Türk komünistlerinin de etkisiyle, Ağustos 1920'de bir halk hükümeti kurma çabasındadırlar. Tutucu kişiler olan Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni, Eylül 1920'de "Erzurum, Erzurumlularındır" sloganı ile Erzurum'da bir "halk hükümeti" kurmaktan söz etmekte ve Ankara'yı hiçe sayan eylemlerde bulunmaktadırlar. Rıza Nur, anılarında Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni komplosunu şöyle açıklamaktadır: "Ağustos içlerinde (1920) bağda komşumuz Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni, bir gün bana geldiler. Şu sırrı açıkladılar: Mustafa Kemal'le bu iş sökmeyecek. Bu adam bir gün milletin başına felâket getirecektir. Bunu atmak gerektir. Biz ikimiz Erzurum'a gideceğiz. Halkı ayaklandırıp, onu düşüreceğiz. Ben de, 'Doğru, ancak nâzik iş. Bunu memlekette bölünme çıkarmadan, ona saldırı ve direnme olanağı bırakmadan yapmalı. Yoksa içerisi zayıflar, düşman kuvvet bulur. Milli dâvâ suya düşer. Karabekir'le görüşürsünüz. Rıza gösterirse, komutanları elde eder. Mustafa Kemal'in çekilmesini her yandan isterler. Biz de, ne çâre çekil, deriz. Olur. Yok Karabekir istemezse, birşeye siz de girişmeyin' dedim. Ben, Mustafa Kemal'i asla istemiyordum."*[1947]

Ağustos 1920 nihayeti(?). TBMM Bursa mebusu "İslâmî-Bolşeviklik" müdafiî Şeyh Servet, Bakü'deki *Türkiya İştirakiyun Teşkilatı* mümessili (fakat hakikatte TBMM Hükümeti casusu) Süleyman *Sami ile birlikte Bakü'ye gitmek üzere yola çıkmış, Kastamonu'ya kadar gitmişler, Şeyh Servet iki-üç vaaz vererek "komünizmin ne olduğunu" anlatmış ancak yolda önce eşkiyalar tarafından soyulmaları, sonra geçirdikleri kazalar ve Kastamonu'da Vali'nin müdahalesi nedeniyle Şeyh geri dönmüştür*.[1948]

Zaman zaman, çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkes Ethem 1920 Ağustosunun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla "Seyyare Yeni Dünya" adlı günlük bir "İslam Bolşevik Gazetesi" çıkartmaya başlamıştır.[1949]

Harekat-ı Milliye *yöneticileri içinde, daha Heyet-i Temsiliye devresinden beri, bir çeşit "Şark Mefkûresi" taraftarlarının bir araya toplandıkları anlaşılmaktadır. Hakkı Behiç gibi kimselerin meydana getirdiği bu çevrenin inanışına göre, batı uygarlığı çöküntü halindedir ve doğuda yeni bir iyi toplum doğacaktır. İşte,*

1945 WO, 32/5773, "Wilson'dan Savaş Bakanlığı'na 31 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934.

1946 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 475.

1947 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 533-534, dipnot *.

1948 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 138.

1949 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 14.

*bu kanıdaki milletvekillerinden oluşan Halk Zümresi, aslında, Yeşil Ordu'dan ayrı bir kuruluş olmayıp, onun Meclis Grubu niteliğindeydi. Zümre, 1920 yaz sonunda örgütlenmiş*tir. [..] *Halk Zümresinin açıklanan siyasal görüşleri, tıpkı Yeşil Ordu gibi, İttihatçı Pan-İslamizmi ile toplumsal içerikli bir ekonomi politikası tasarımının bileşimine dayanmaktadır*.[1950]

1920 yaz mevsimi. *1920 yazında Nahcivan'da Kızıl Ordu ile ortak askerî eylem yapma kararı alınınca, Karabekir'in bir kısım yüksek subayları bu temastan ürkmüşlerdir. Beyazıt'daki tümen komutanı Câvit Bey, "kendi elimizle ateşe atılıyoruz" diye bu ortak eyleme karşı çıkmıştır*.[1951]

1920 yazında Ankara'da Mustafa Kemal, kurmay alışkanlığı ile ve bir olasılık olarak Bolşeviklik sorununu incelemiştir. O günlerde Mustafa Kemal'in yanında bulunan Halide Edip, onun komünistlikle ilgilenmesini şöyle değerlendirir: "Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde Sovyet sistemini merakla izlemesine rağmen, ondaki bu duygu, bir ülküden çok, her çeşit olasılığı incelemeye dayanıyordu". Halide Edip'e göre, Mustafa Kemal o günlerde "komünist sistemini de âdeta bir harita hâlinde saptayan" bir araştırmayla uğraşmaktaydı.[1952]

TBMM Sinob mebusu ve Maarif Vekili Doktor Rıza Nur, on yıl kadar sonra kaleme alacağı hatıratında, Mustafa Kemal'in bir heyet-i vekile içtimaında memleketin Bolşevik olub olmaması meselesine ilişkin kabinenin nabzını yoklayışını şöyle yazacaktır:

> Mustafa Kemal'in bir âdeti vardı. Önemli sorunları komutanlara yazar, onların oyunu sorardı. Bunları Bakanlar Kurulu'nda okurdu... Bu sıralarda Mustafa Kemal'in en önemli işi Yeşil Ordu ve Komünist Örgütü, Türkiye'yi Bolşevik yapmak. Ara sıra da "Memleketin kurtulması ancak Bolşevik olmakla mümkündür" diyor. Hakkı Behiç, Yunus Nâdi, Adnan (Adıvar), Tevfik Rüştü ve daha birkaç kişiyi başına topladı. Programlar, tüzükler yaptılar, bastırdılar. Hele Tevfik Rüştü, ateşli komünist oldu. Onun kırmızı kadife kalpağı hâlâ gözümden gitmez... Mustafa Kemal, buna ilk nüve olmak üzere Çerkez Etem'i aldı. Onun bir müfrezesini kırmızı tepeli kalpaklar ve yeşil bayraklar ile Ankara'da dolaştırdı... Özellikle programlarında gizli komite usulü, karşı çıkanları öldürme ve asma cezaları da vardı.
>
> Derken bir gün Bakanlar Kurulu toplandı. Mustafa Kemal söze başlayıp şunları söyledi:
>
> - Arkadaşlar! Biliyorsunuz çok zamandır Komünist Örgütü ile uğraşıyorum, herşeyini yaptık. Yetkin bir güç olarak Yeşil Ordu'yu kurduk. Bu memleket ancak Bolşeviklikle kurtulur. Artık zamanı gelmiştir. Kararınızı verin. Türkiye'nin Bolşevik ve komünist olduğunu dünyaya resmen ilân edeceğim, dedi.
>
> Yeşil Ordu dediği Etem'in kuvvetleri. Hiç ses yok... Bir süre sonra Fevzi'ye (Çakmak) oyunu sordu. Çakmak, "uygun" dedi. Hızla başkalarına soruyor. Kimse birşey demiyor. "Demek karar verildi" dedi.
>
> Derhal, "Hayır verilmedi, beni dinleyin" dedim. Müthiş telâş içinde başladım:
>
> - Komünistlik bu millete gelmez. Hangi patron, hangi servet ve fabrika var ki bunu yapacağız? Küçük burjuva sınıfı nerede, nedir? Yüz, ikiyüz lira sermaye sâhipleri mi? Hem millet Bolşevikliği dinsizlik diye tanımıştır. Düşmanla sarılıyız. Zâten millet karşımızda. Öyle bir durumda böyle bir devrim pek tehlikelidir. Böyle bir ilân ile millet, toptan karşımıza kalkar. Belâyı başımıza kendimiz almayalım. Hem de İngilizler, Bolşevikliğin şiddetli düşmanı. Şimdiye kadar karşımıza doğrudan doğruya ordu göndermeyen İngilizler, biz komünist olunca, mutlaka göndereceklerdir. Yunan Ordusu'nun, Halife Ordusu'nun yanına bir iki tümen de İngiliz askeri gelirse, işimiz derhal dumandır... Eğer ilân etmekte diretirseniz, sizinle çalışmıyorum. Sorunu, Millet Meclisi'nin hakemliğine götürmek kanun açısından gereklidir. Siz götürmezseniz, ben şimdi Meclis'e gidiyorum. Meclis'i ayaklandıracağım... Bütün milleti size karşı kaldıracağım, dedim.
>
> Arkamdan Refet (Bele, İçişleri Bakanı) ayağa kalktı. Şiddetle:

[1950] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 24-25.
[1951] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 661.
[1952] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 706.

- Rıza Nur'u onaylıyorum. Sözleri doğrudur. Türkiye'yi Bolşevik yapamazsınız dedi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal "Kalsın!" dedi.[1953]

1920 Güzü. *1920 Güz'ünden başlayarak çeşitli zeminlerde gerek Anadolu dışında bulunan İttihat ve Terakkiciler, gerek Ankara'daki "Milliciler" nezdinde bir şekilde "Bolşeviklik bilgisi" oluşmaya başlamıştır. Bu yıl içinde Samsun'da, Samsun Umur-ı Hukukiye Müdürü Selahattin Nevzat "Bolşeviklik" isimli 96 sayfalık bir kitap bastırır. Kitapta insanlık tarihinin siyasi mücadelelerden ibaret olduğunu anlatan bir "Giriş Bölümü"nden sonra 1905 Rus Burjuva Devriminden başlayarak Rus ihtilali ve Avrupa'daki sosyalist gelişmeler kaydedilerek "Rusya'da Bolşeviklik", "Rusya'da Komünist Fırkası" ve "Rusya'da Bolşeviklik İdaresinin Tarzı Tatbiki" bölümlerinde Bolşevik Rusya'nın parti ve idari teşkilatı ile kimi hukuki gelişmelere yer verilir. Bolşevizmin iktisat ve felsefe temelinin bilgisinden uzak görünen Selahattin Nevzat'ın, Rus İnkılabını geleceğin umudu olarak gören ve gösteren bakış açısını aşağıdaki alıntı göstermeye yarayabilir*:

> Avrupa zimamdârânı [yönetenleri] umurunu terettüp eden vazife bu müthiş cereyana karşı durmak değil; belki bu cereyanı kabul ve teshil [kolaylayarak] ederek ona göre içtimai kanunları tebdile [değiştirme] çalışmak ve mensup oldukları cemiyetleri müthiş ihtilallerden sadmelerden [darbelerden] kurtarmaktır. Çünkü Bolşevik Kızıl İhtilal Bayrağı artık her milletin sema-ı mukadderatından dalgalanmaya başlamıştır. Yüzmilyonlarca muzdarip ve bedbaht insanlardan müteşekkil amele köylü sınıfları onun altında toplanıyor.[1954]

1 Eylül 1920. Türkiya Komünist Teşkilatı Merkez Komite Azası fakat TBMM Hükümeti casusu Süleyman Sami *elinde Mustafa Suphi'ye davet mektuplarıyla Bakû'ye dön*müş *ve ilk toplantısı 1 Eylül 1920 günü yapılan Doğu Halkları Kurultayı'na katıl*mış durumda*. Davet mektuplarının Mustafa Kemal, Kâzım Paşa (Karabekir) ve Ferit (Tek) Bey'den geldiğini, TKF Merkez Komitesi Üyesi Süleyman Nuri'nin anılarından öğreniyoruz. Ne var ki, Süleyman Nuri, Süleyman Sami'den şüphelenerek, bu davetlerin büyük olasılıkla "Ankara polisince uydurulmuş" ve "sahte" oldukları yargısına varı*yor.[1955]

Komintern'in himayesiyle Bakü'de, en geniş katılımlı kongre özelliğine sahip olmak üzere Doğu Halkları Kongresi içtima ediliyor.

> Türk-Sovyet ilişkilerini yakından ilgilendiren kurultay, 1 Eylül 1920'de Bakü'de açıldı. Büyük Tiyatro binasında gerçekleşen kurultaya yaklaşık 40 ülkeden 2 bin delege iştirak etti. Kurultaya kayıtsız kalmayan Ankara yönetimi ise İbrahim Tali Öngören'i delege olarak gönderdi. Öngören'in yanı sıra Kâzım Karabekir tarafından belirlenen bazı isimlerin de kurultaya katılım gösterdiği bilinmektedir.* Bununla birlikte Bakü Türkiye Komünist Partisi'nden Mustafa Suphi ve arkadaşları da katılmışlardı. Aynı şekilde yurtdışından Türk kökenli başka delegeler de Bakü'ye gelmişlerdi: *Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp delegeleri olarak Enver Paşa, Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey katıldılar. Bunlar İslam İhtilâli Cemiyetleri Genel Merkezi'nin başkan ve üyeleri olarak katıldılar.* Ayrıca Azerbaycan'da bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in de bu kurultaya dâhil olduğunu belirtmekte yarar var.[1956]

1953 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 696-697.

1954 S. Nevzad. (1336). *Bolşeviklik* içinde (s. 96). Samsun: Şems Matbaası; Aktaran: Uygur Kocabaşoğlu & Metin Berge, *Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar*, 1994, s. 215-216.

1955 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 56.

* "15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan gönderdikleri: a) Binbaşı Arif, b) Öğretmen Arif, c) Teğmen Asım, d) Cevat Dursunoğlu, e) Dr. Salim Cimilli, f) Mesut Çankaya, g) Ömer Olgun, h) Şükrü Bey. Yine Kâzım Karabekir buyruğu ile Trabzon'dan gelenler: a) Hukukçu Hafız Mehmet, b) Abdulhalim Bey, c) Ali Kemal Bey." (Konak, 2017, s. 292, dipnot 614). "BMM, heyete *içtimai inkılabın âdet ve dinimiz itibariyle müsait* olduğunu belirten bir talimat vermiştir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 88.

1956 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 291-292. "Kurultay'a çeşitli ülkelerden, 1273'ü komünist olmak üzere, partili ve partisiz 1891 delege katılır. Türkler,

Rusya Komünist Partisi Genel Sekreteri ve kongre reisi Yahudi Grigori Zinovyev, açış konuşmasında: *Kemal'in hükümeti halife sultanı kurtarmak için savaşa atılmıştır ve bu yanlıştır. Sultana olan iman kırılıp atılmalıdır; Türkiye'nin yürüttüğü siyaset, Komintern'in siyasetine uygun değildir ama, İngilizlere karşı olan bütün inkılap hareketleri desteklenecektir* dedi.[1957] Zinovyev: *Geçenlerde liberal eğilimli ünlü bir Türk kamu görevlisine Türk köylüsünün Bolşevik sözcüğünden ne anladığını sordum. Bu ünlü kamu görevlisi şu cevabı verdi: "Bizim ülkemizde halk bu sözcüğü genelde Britanya'ya karşı savaşmak ve bize bu konuda yardım etmek isteyen bir insanı anlamaktadır."*[1958] Zinovyev'in nutkuna bakılırsa Sovyet Rusya, desteklediği Mustafa Kemal'in dahiliyedeki hılâfet-saltanatçı siyasî söyleminden rahatsızdı. Çünkü hılâfet-saltanat ilga edilmeliydi:

> Şura Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arkapenah olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin komüna hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin "birinci içtima"ının stenograf sureti gözümün önündedir. Kemal kendisi söylüyor: "Halifenin ve Saltanatın şahsı mukaddestir. Ona dokunulmaz."
>
> Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin mukaddes zatını düşmandan azat etmek istiyor. İşte bu fırkanın nokta-i nazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır! Asla! Cemaatin dini hislerine biz riayet ediyoruz. Bütün terbiyeyi değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş pek çok yıl çalışmak ister. Şarkın ve başka milletlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Kemal Hükümeti'nin Türkiye'de ne yapacağını size söylemek bizim borcumuzdur.
>
> (...) Şarkta başlayan büyük inkılabın manası, İngiliz emperyalistlerinin de ayaklarını masanın üstünden çekmelerini dilemek ve ondan sonra Türkiye zenginlerinin kendi ayaklarını masa üstüne canları istediği gibi koymalarını rica etmek değildir…[1959]

Bakû Kurultayı'nın açılış töreni.
(RGASPİ f.544, l.2, d.44 (Bölüm 1), y.5)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 446.

235 delegeyle en büyük grubu oluşturur." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 87.

1957 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 200.

1958 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293, dipnot 619.

1959 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 210. Zinovyev'e göre "Türkler sultana olan inancı *kırıp dağıtmalı, hakiki* şuralar kurmalıydılar. Rus köylüsünün de çara bir inancı vardı, fakat devrim başlayınca bundan eser kalmamıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İlginç bir şekilde bu kongrenin çoğunluğu komünistlerden ziyade *radikal milliyetçilerden* müteşekkildir. Kongreye katılmış bulunan bir Türk delege şu mühim cümleleri sarfetmiştir: *Mustafa Kemal hareketi bir milli kurtuluş hareketidir. Bu hareketi destekliyoruz fakat emperyalizm ile mücadelesi sona erdiği anda, inanıyoruz ki sosyal devrimlere geçeceklerdir*.[1960]

Bolşevik desteğini arayan üç grup - Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin delegeleri, Enver Paşa ile beraberindeki sürgünler ve Mustafa Suphi ile Moskova yanlısı Türk Komünistleri 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda yüzyüze geldiler.[1961]

> Kurultay önemli bir toplantıydı. Doğu halklarını, yani, Türkiye, İran, Ermenistan, Gürcistan, Sovyet Türkistanı, Azerbaycan, Hive, Buhara, Afganistan, Çin, Dağlı, Kazan, Başkırt, Kırgız, Kırım Tatar, Hindistan halklarının ilerici kesimlerini temsil edecek ve bunlar III. Enternasyonal'in ya da Sovyet Rusya'nın kanatları altında toplanacaktı. Doğu halkları sonradan Üçüncü Dünya diye adlandırılan, yani ne kapitalist ne sosyalist olan, azgelişmiş ya da gelişme halinde, halkın çoğunluğu köylü olan, feodal düzende yaşayan topluluklardı. Kurultay'a 1.891 delege katıldı, bunlardan 1.273'ü komünistti. Komünist olmayanlar için ölçüt, İtilaf devletlerine (emperyalizme) ve iç sömürücülere karşı savaşım vermekti. Tutanaklara göre Türkiye'yi temsil edenlerin sayısı 235'ti. Bunların bir bölümü İstanbul'dan, bir bölümü Anadolu'dan (özellikle Trabzon ve Erzurum), bir bölümü Türkiye dışından (özellikle Azerbaycan'da bulunan eski savaş tutsakları) Türklerdi.
>
> Lenin'in 19 Temmuz - 7 Ağustos 1920'de Petrograd ve Moskova'da toplanan Enternasyonal'in 2. kongresine kabul ettirdiği görüşe göre, geri kalmış ülkelerdeki burjuva-demokratik hareketler milli-devrimci nitelikler taşıyorlarsa komünistler tarafından desteklenecekleri. Şark Milletleri Kurultayı bu anlayışla düzenlendi. Türkiye'ye yapılan çağrılar kişilere yapılmış, Büyük Millet Meclisi'ne herhangi bir çağrı gelmemişti. Mustafa Kemal 14 Ağustos günü bunu Büyük Millet Meclisi'nde söz konusu ederek insanların yurtdışında toplantılara gidip orada kararlaştırılan esasları yurtta uygulamaya kalkışmalarını doğru bulmadığını belirtti. Büyük Millet Meclisi, yani millet temsilcilerinin gitmesi gerekirdi.[1962]

Doğu Halkları Kurultayının 4'üncü celsesinde Enver'in beyannamesi okundu[1963]:

> Arkadaşlar Bugün Bakû şehrinde Dünyâ Emperyalizm ve Kapitalizmine karşı harbeden Şarkın ihtilâlci âlemi vekîlleri olan bizlerin burada toplanmasına vesîle olan Üçüncü Enternasyonal'e ve bunun azimkâr re'îslerine umûm akradaşlarım nâmına teşekkür ederim.
>
> Arkadaşlar.
>
> Bugün bizi asırlardenberi ezen ve çırılçıplak soymakla kalmayarak, kanımızı emen, öldüren Dünyâ Emperyalist ve Kapitalistlerine karşı mücâdelemizde elini tutacak ve Avrupa politikacılarının yalancılığının büyüklüğü nisbetinde hak yolunda doğru ve sözüne inanılır ve milletlerin hukûk ve hürriyetini tanımağı programına yazmış olan üçüncü Enternasyonal gibi bir müttefikin yanında mevkî almakla mübâhi olduğumuzdan birbirimizi tebrik edelim.

1960 Stephen Kotkin. (2018). *Stalin: İktidar Paradoksları (1878-1928)* (A. Selman, çev.) içinde (c. 1, s. 477). İstanbul: İletişim Yayınları. "Bu Kurultay'da İbrahim Tali' Öngören müşâhid olarak bulunmuştur." (Tansel, 1978, c. 3, s. 255, dipnot 103).

1961 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 243.

1962 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 320.

1963 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293. "Kongre'de Enver tarafından dağıtılan konuşmanın Türkçe taslağı Bakû Kongresinin zabıtlarının Rusça metinleriyle dikkatlice karşılaştırıldığında, Rusça metinde *Allah'ın hakimiyeti*, *İslam savaşçıları*, *Halkın kutsallığı* gibi dini terimlerin atlandığı dikkat çekmektedir. Bu arada *Fakat biz daima emperyalizme karşı olmuşuzdur*; *Amacımız, yoksul işçilerin kademeli vergi ile çıkarlarını korumak olmuştur* gibi ifadeler, Enver'in kendisi tarafından karalanmış ve muhtemelen siyasi sebeplerden dolayı Rusça neşirde yer almamıştır. Keza, Bolşevik terminolojisine uygun olmayan bazı tanımlamalar da değiştirilmiştir. Mesela, *İhtilalci Doğu Dünyasının temsilcileri olan bizler* ifadesi *Bütün dünyada emperyalizm ve kapitalizme karşı savaşan bizler* olarak değişikliğe uğratılmıştır." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 38.

Arkadaşlar.

Türkiye Harb-i Umûmî'ye girdiği zamân dünyâ ikiye ayrılmış idi. Birisi emperyalist ve kapitalist olan eski Çar Rusya'sı ve müttefikleri, diğeri de yine emperyalist ve kapitalist olan Almanya ve müttefiki idi. Bu iki gruptan bizi doğrudan doğruya boğazlamak ve mehvetmek isteyen Çar Rusya'sı ve İngiltere dostlarına karşı: yalnız hayâtımızı bağışlamaya râzı olan Almanlarla yan yana harb ettik. Fakat biz her vakit Emperyalizm aleyhinde bulunduk. Alman Emperyalizmi de bizden kendi mektûbuna göre istifâde etmek istemiş olabilir. Fakat biz istiklâlimizi muhâfazadan başka bir hedef ta'kîb etmedik.

Arkadaşlar.

Bizleri Berlin'in müreffeh hayâtından Trablus'un kızgın çöllerine, fakir Bedevî çadırlarına sevk eden ve onlarla hayâtın en sıkışık ve ağır günlerini yaşattıran his hiç bir zamân emperyalizm hissi değil idi. Biz nasıl Trablus'u ve Trabluslular için kurtarmağa çalıştık ve nihâyet tam dokuz sene mücâdeleden sonra İtalya Emperyalistlerini tardettiklerini görmekle mübâhî olduk ise, Azerbaycan'da başka bir emel beslemedik. Biz Azerbaycan'ı zarârlara pek müte'essifiz.

Arkadaşlar.

Ben Harb-i Umûmî'de en mühim bir mevkî'de bulundum. Fakat sizi te'mîn ederim ki, bu harbte yanyana harbettiğimiz Almanlar içerisinde emperyalist düşüncelerin bulunmuş olmasına müte'essifim. Ve Alman Emperyalizm ve emperyalistlerine de aynı İngiliz Emperyalizm ve Emperyalistleri derecesinde hasımım. Bence bilâ-emel [*bilâ-amel? (ÖFA notu)*] halkın kesesinden zengin olmayı düşünen her beyin parçalanmaya lâyıktır. İşte benim emperyalizm hakkındaki düşüncelerim.

Arkadaşlar.

Sizi te'mîn ederim ki, eğer bugünkü Rusya o zamân mevcûd olarak şimdiki gaye ile harbetseydi, biz muhakkak bugün olduğu gibi Rusya'nın yanıbaşında bize has olduğunu emsâliyle gösterdiğimiz hulûs ile ahz-i mevki' ederdik. Bu maksadımızı biraz daha izâh için şunu söylemek isterim ki, Rus Şûrâlar Hükûmeti ile beraber çalışmaya karâr verip teşebbüs ettiğimiz zamân Yudeniç Ordusu Petersburg civârına kadar yaklaşmış, Kolçak Uralları aşmış, Denikin Moskova cenûbuna doğru takarrüb etmiş idi. Bu kuklaları oynatan Avrupa Emperyalistleri de bu oyunu kazanılmış sayarak yırtıcı dişlerini göstererek ellerini sevinçle oğuşturuyorlardı. Biz bu vaziyette Rusya ile hemhâl olmaya çalışmıştık. Eğer Karadeniz'in kasırgaları bindiğim geminin direklerini kırarak beni geri atmamış ve Kovno, Riga hapishanelerinin demir parmaklıkları ve bindiğim tayyârelerin düşüp parçalanması gibi mevâni yoldan alıkoymamış bulunsaydı, ben Rusya'nın en sıkışmış bir zamânında aranızda bulunarak bu lüzûmsuz hikâyeleri size söyleyerek bazı arkadaşları tenvîre lüzûm görmeyecektim.

Arkadaşlar.

Bildiğiniz gibi Cihân Harbi'nin ilk emperyalistleri mücâdelesinde mağlub olduk. Fakat ben mazlûmlar mücâdelesi nokta-i nazarından mağlûb olduğumuzu kabûl etmiyorum. Çünkü Türkiye Boğazları kapamakla ceberûti ve dünyayı yutmakla doymak bilmeyen Çarlık Rusya'sının yıkılmasındaki ve yerine bugün dünyâ ezilenleri için tabi'î bir müttefik hâline geçen Rusya Şûrâlar Hükûmetinin gelmesindeki âmillerden biri oldu. Ve böylece mâzlûmlar âleminin kurtuluş yolunun açılmasına yardım etti. Ben bunu Dünyâ mazlûmları için bir gâlibiyet addederim.

Arkadaşlar.

Bugün bütün Emperyalist Dünyâsına karşı meydân okuyacak kadar cesâret gösteren ve kuvvetini Türkiye köylülerinden alan mücâhidler ordusu dediğim gibi mağlûb olmadı idi. Yalnız bir ân için silâhını bırakmıştı. İşte hele son onbeş senedenberi mütemâdi harbettiği bu düşmânlara karşı, iki senedir, en büyük mâhrûmiyetler içinde yeniden uğraşıyor. Fakat bugünkü uğraşma bundan evvelkileŗe makîs değildir. Bâ-husûs böyle Şark âleminin üçüncü Enternasyonal ile birlikte ya'ni dünyânın mazlûm halkı ile mazlûm sınıflarının kendi mühlik da'vâsına iştirâkini görünce kat'î ümîd-i muzafferiyet ile çalışacaktır.

Arkadaşlar.

Transval Muhârebesinden başlayan Cihân-ı Harbin büyük meydân muhârebesi 1914'den 1918'e kadar devâm ve emperyalistler arasında idi. Fakat şimdi harb asıl katî devresine girmiş bulunuyor. Ve herhâlde bizim ya'ni mazlûmların gâlibiyetiyle emperyalizmin değil teslîm-i silâh fakat mahvıyla neticelenecektir.

Bu kongrenin ictimâ'î mazlûmlar müdâfa'asında elindeki bayrağı kanla boyayan Kızıl Ordu ile Türk muhâriblerine yeni bir i'timâd-ı nefs bahşedecek ve herhâlde bu mücâdelenin bizim tarafın gâlibiyetiyle neticelenmesine yardım edecektir. Bizi üçüncü Enternasyonale sevkeden sebeb yalnız girdiğimiz mücâdelede kendimize dayanacak bir yer bulmak değildir. Belki aynı zamânda prensiplerinde birbirine yakınlığıdır. Biz her vakit ihtilâl kuvvetimizi halktan, halkın ezilen kısmı olan köylüden aldık. Belki bizim fabrika amelemiz de kuvvetli olsaydı onları başta sayardım. Ma'mâfîh onlar da bizimle idi. Bunlar istedikleriyle ruhlarıyla berâber çalıştılar. Şimdi de öyledir. Binâ'en-aleyh işte bu sûretle halkın ezilmiş kısmına dayanarak onun dertlerini biliyoruz. Onunla yaşıyoruz. Onunla öleceğiz.

Arkadaşlar.

Biz halkın arzusunu dinlediğimize göre onu da karârını vermekte serbest bırakmak taraftârıyız. Biz bizi isteyenle birlikte yaşar, onunla birlikte ölürüz. İstemeyen halkın da kendi işini kendisinin düzmesi taraftarıyız. İşte bizim milletler hakkındaki nokta-i nazarımız bu.

Arkadaşlar.

Biz harb ya'ni insânların tecebbür için birbirini boğazlaması aleyhindeyiz. Ve işte ebedî bir sulha varmak için de üçüncü Enternasyonal ile birlikte gidiyoruz. Buna binâendir ki, biz bugün her türlü mevâni'e rağmen en kanlı mücâdelelerde bulunuruz ve devâm edeceğiz.

Arkadaşlar.

Biz çalışan halkın refâhı taraftârıyız. Ya'ni gerek Avrupalı ve gerek yerli murabahacı ve muhtekirlerin emeklerini gasbetmesi aleyhindeyiz. Memleketimizin büyük mikyâsta zirâ'at ve sanâyi'in inkişâfında müşterek sâ'inin neticesinden istifâde taraftârıyız. Vergilerin müterakkî sûrette tevzî' ile çalışan fukarâ'nın menâfi'ini muhâfazayı hedef edinmişizdir. İşte bugünkü iktisâdî düşüncelerimiz.

Arkadaşlar.

Biz çalışan halkın ancak benliğini tanımasıyla refâh ve hürriyet bulacağı kanâ'atindeyiz. Bunun için de sâ'î ile birlikte giden ve halkın mukaddesâtına hürmet ede- rek hürriyet-i hakîkiyeyi te'mîn eden esâslı bir ma'ârifin memleketi tenvîr etmesi taraftârıyız. Bu yolda ve amelde erkek ve kadın farkı bilmeyiz. İşte ictimâ'î düşüncelerimiz.*

Arkadaşlar.

Size şunu tebşîr ederim ki, bu mücâdelemizde beni vekîl olarak buraya göndermiş olan Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Mısır ve Arabistan'la Hindistan İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdı bu maksadda tamâmiyle bizimle müşterektirler. Ve o sûretle azmetmişlerdir ki, kullanacağı her türlü vâsıta-i ihtilâlîye ile üzerlerine çöküp benliklerini kemiren vahşî hayvânların en nihâyet dişlerini kırarak, onları önlerinde yere serilmiş göreceklerine imânları tamdır.

Arkadaşlar.

Bu maksad etrafında birleşen azimkâr rûhların tahrîk ettiği eller burada birbirine uzatılmış bulunuyor. Ben arkadaşlarım nâmına bu uzun ve ancak galabemizle neticeleneceğine tamâmiyle îmân ettiğim mücâdelede

* Moskova'daki Enver'in Berlin'deki kardeşi Kâmil'e göndermiş olduğu 23 Şubat 1921 tarihli mektub, ber vech-i bâlâ veriyle calib-i dikkat bir sentez meydana getiriyorlar. Enver, kuryesi Afganistan Fevkalade Murahhası Vezir Muhtar Veli Muhammed Han'ın villaya yemeğe davet edilmesini fakat zevcesi Naciye'nin sofrada bulunmamasını Kâmil'den isteyecekdir (Yamauchi, 1995, s. 150). Enver, ya cidden haremlik-selamlık umdesine riayetdar olduğu veyahud da kadın-erkek ihtilatı aleyhindeki Afgan murahhasa (Atikcilik-Cedidcilik ayrımına bakınız) falso vermemek vechile hareminin sofrada bulunmamasını istemişdir denilebilir.

> sonuna kadar berâber eşleyecek olan elleri sıkar, hepiniz için Hak'tan muvaffakıyetler temennî ederim. Yaşasın mazlûmlar ittifâkı. Kahrolsun bu ittifâk karşısında titreyen zâlimler.
>
> (Enver Paşa'nın Bakû'de üçüncü Enternasyonal Kongresi'nde söylediği nutkun aslıdır.)[1964]

Nurettin Çakıcı:

> Bakü Kurultayına İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını temsilen katılan Enver Paşa, bildirisinde "Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yürüdüklerini" vurgulamıştır. Kurultay sonrasında Enver Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya gönderdikleri mektup ve raporlarda; Bolşeviklerin "ortak düşman olan İngilizlere karşı verilen mücadelelere" destek olacakları belirtilmiştir. Dolayısıyla Bakü Kurultayı sürecinde Enver Paşa ve diğer ittihatçıların Bolşevikler ile ilişkilerinin olumlu yönde gelişim gösterdiği ve tarafların birbirlerinden faydalanma amacında oldukları söylenebilir. Bolşeviklerin Enver Paşa'ya gösterdikleri ilgi ve hatta Paşa'nın Azerbaycan'da bir ordu kurarak, Milli Mücadelenin başarılı olması için çalışacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; Enver Paşa'ya karşı tavır almaktansa kendisinden faydalanmayı tercih etmiştir.[1965]

Şark Milletleri Kurultayına gözlemci olarak iştirak eden TBMM Hükümeti Moskova murahhas heyeti mensubu Tabib Miralay Dürzî İbrahim Tali (Öngören), 4'üncü celsede beyannamesini okudu. *Türk köylüsünün emperyalizmin saldırısı yüzünden ayaklandığını açıkladıktan sonra, ayaklanmanın ikinci (iç) nedeni olarak padişahın, paşaların, büyük memurların zorbalığı ve sömürücülüğünü belirtti. Anadolu hareketi kimi Avrupalıların söylediği gibi bir burjuva hareketi değildi. Onun için karşıdevrimciler Şeyh Recep (Sivas), Şeyh Şeref (Bayburt), Çapanoğlu gibi ayaklanmalar düzenlemişlerdi. Anadolu devrimcileri ve köylüleri "şevk ve samimiyetle" Komintern'e yüzlerini çevirmişler, yazgılarının Komintern'in yazgısına çözülmez biçimde bağlı olduğuna inanmışlardı. Anadolu devrimcileri Moskova Kominterni'ne uzatmış oldukları dostluk elinin kabul edilmesinden dolayı sevinçliydiler*.[1966] İbrahim Tali: *Açık yüreklilikle söylenebilir ki Batı kapitalizminin Doğu'daki suç ortakları -Ermeniler, Taşnaklar, Venizelos destekçileri ve eski saray mensupları, paşalar ve onların İngiliz kapitalizminin çıkarları için padişahın yakın çevresinde entrikalar düzenleyen aracılar- İtilaf devletlerinin kollarına atıldıkları sırada Anadolu devrimcileri yüzlerini kızıl devrimin doğmakta olduğu doğuya çevirdi*.[1967]

> 1920 yılında Doğu Halkları Kurultayı'nda konuşan Türkiye delegesi şöyle demişti: "Dört yıl boyunca en güçlü burjuva devletleriyle savaşan Türk köylüsü, sonunda alnının teriyle elde ettiği ekmeği erinç içinde yemek ve köyünde erinç içinde yaşamak için şiddetli bir istek duydu. Fakat Batılı kapitalistler, elinden silahını aldıkları Türk köylüsünün üzerine suç ortaklarını, Batı'dan Venizelos'un Rumlarını, Doğu'dan Taşnak Ermemilerini göndermeye karar verdi. Türk köylüsü, emperyalistlerin ve suç ortaklarını, her yerde ateş, kılıç ve bombalarla iş gördüklerini; bu yağmacıların, işçi sınıfından emeğinin ürünlerini güç kullanarak çekip alan bir küçük küme olduklarını biliyordu."[1968]

Mustafa Suphi, imaen saltanat karşıtı kelam ediyor. *Suphi, uluslararası boyutlara varmış ve Rusya'yı da abluka altına almış dünya emperyalizmine karşı Bolşeviklerin başlattığı uyanışı methetmişti. Bolşeviklerin Rusya'yı zalim kapitalistlerden ve altın ticareti yapan zenginlerden kurtardığına vurgu yapan Suphi şu değerlendirmede bulunmuştu: "Rus padişahı, Rus bankeri, Rus fabrikacısı, Rus pomeşçiki*

1964 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 283-285. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1965 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 96. Enver, Bakü Kongresi hengamında, "merhûm sınıf refîki Yenice Vardarlı Topçu Muhiddin'in birâderi" Halil İbrahim'in evinde misafir edilmişdir: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 157.

1966 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321.

1967 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293, dipnot 621.

1968 *Doğu Halkları Birinci Kurultayı* [Rusça], Bakü, 1-8 eylül 1920..., s. 113; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 67.

(çiftlik sahibi) olmak üzere işçi ve fukara köylü sırtında yaşayan müstebitleri ezerekten bütün mazlum insanlar için böyle bir ortak vatan, yeni bir dünya yarattılar."[1969]

> Komintern'in politikası 1 Eylül gecesi Zinoviev tarafından çizildi. Zinoviev'in konuşması dramatik bir havaya büründüğü zaman, saat geceyarısını geçiyordu: "Komünist Enternasyonal, bugün Doğu halklarına dönmekte ve onlara seslenmektedir: Kardeşler, sizleri İngiliz emperyalizmine karşı kutsal bir savaşa çağırmaktayız". Delegeler, bu seslenişi "Cihat, cihat" haykırışlarıyla karşıladılar. Herkes ayaktaydı. Kamalar ve kılıçlar kınlarından sıyrılmış, tabancalar kılıflarından çıkarılmış ve havaya kaldırılmıştı. Delegeler haykırıyordu: And içiyoruz, and içiyoruz..[1970]

Kurultay, Azerî Bolşevik *N. Nerimanov başkanlığında çalışacak sürekli yönetim organı olan Propaganda ve Hareket Konseyi'ni seç*ti. *Konsey'de G.K. Orconikidze, S.M. Kirov, M.D. Guseynov, Y.D. Stasova, Süleyman Nuri gibi kişiler görevlendiril*di. *Komintern yönetimi altında çalışan Propaganda ve Hareket Konseyi'nin görevleri arasında, propagandanın örgütlenmesi, Doğu ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi ve birleştirilmesi de vardı*r.[1971]

Moskova'daki TBMM Başmurahhası Hariciye Vekili Çerkes Bekir Sami (Kunduh), Bakü'deki Enver'e mektub gönderdi. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Misak-ı Millî'yi olduğu gibi kabul etmiyor:

> Huzûr-i âlîlerine
>
> Muhterem Paşa Hazretleri
>
> Teşrif-i devletlerinden iki gün sonra Çiçerin bendenizi nısfü'l-leylde da'vet ederek dört sâ'at mütemâdiyen müzâkere ve münâkaşada bulunduk.
>
> Hudûdumuzu Misak-ı Millî'nin i'lân eylediği hudud olmak üzere tasdîk etmeyi kabul etmiyor. (Etnografik hududu dahilinde) ibaresiyle ta'dilini taleb eyledi. Her kavîm ve milletin hakk-ı iftikârî prensipleri muktezâsından olduğundan ve ideolojisi delâ'ilinden Ermenilerin nüfûsuna göre bir yerin mutlak Ermenistan'a verilmesini istiyor. Bunun mâddeten imkânı olamayacağını ve ekseriyetin ekalliyete fedâkâr düstûrlarına da mugâyir olduğunu beyân ederek, nihâyet Van ve Muş'ta avdet edecek yerli Ermenilere kâfî bir yerin ifraz müstakil bir Ermenistan olarak teşkîlini talebde isrâr eyledi. Misâk-ı Millî'nin tay'în ettiği hudûdu tağyîr ve mülkümüzden bir parçanın başka birisine verilmesini kabûle salâh ve me'zûnuyetimin hâricinde olduğundan imzâ sırasında taleb edeceklerini cevâben serdeyledim.
>
> Yusuf Kemal Bey, Ankara ile görüşerek ta'lîmât istemek üzere Tuapse tarîkiyle Trabzon'a hareket etmek üzere bugün buradan gidiyor. Osman Bey de berâberdir. Elli top alınıp dört büyük ve dört küçük top ile 25 mitralyöz ve altı bin tüfeng Tuapse'de kendilerine teslîm edilecektir.
>
> Kafkasya-yı şimâlî hakkındaki ma'rûzâtımın unutulmamasını tekrâren ricâ ederim. Yusuf Kemal Bey'in avdeti bir aya mütevakkıf olduğundan burada bî-hûde izâ'a-i vakit etmeden ise bendeniz Kafkasya'ya kadar gitmeyi düşünüyorum. Azmi Beyefendiye ve zât-ı sâmîlerine arz-ı ihtirâmât eylerim efendim.
>
> Dr. Beyin gözlerinden öperim[1972]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesinin aktardığına göre Mustafa Kemal Kuva-yı Milliyeye beyanname neşretmiştir: *Hilal, yerde yatıyor, haçın karşısında perişan durumda. Müslümanlar, bütün güçleriyle İngilizlere nefretini göstermeli ve 1920 yılının Türk-Rus-Alman kutsal ittifakına hizmet etmeli. Bolşeviklik, kurtuluşumuza el atan, saygı duyulması gereken bir güç ve hiç mağlup olmamış olan*

[1969] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293-294.
[1970] Louis Fischer, *Les Soviets dans les affaires mondiales*, s. 248; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 491.
[1971] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 88.
[1972] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 99.

Almanya, bize yardım etmeye hazır. Bolşeviklik, bizimle Moskova'da antlaşma imzaladı ve Almanya gibi bizimle birlik oldu. Bütün Anadolu'da her yirmi hane, bir askerin ihtiyacı olan 30 liralık masrafı karşılamalı. Kötü niyetli insanlar tarafından, kahraman subay ve askerlerimizin Yunanlıların karşısında kaçtıklarına dair söylentiler çıkarılıyor. Bir Türk subayı asla kaçmaz, onun yerine yüzünü düşmana dönerek şehit olur. Bazı yerlerde ordumuz geri çekildi, ama bu sadece son darbeyi vurmak amacıyla yapıldı.[1973]

La Correspondencia Militar gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçilerinin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya bir silahlı saldırı düzenlendiğine ve Kemal Paşa'nın bu saldırıda ağır yaralandığına ve kendisine eşlik eden Bekir Sami Bey'in ise öldüğüne ilişkin ısrarlı söylentiler olduğu bildirilmiştir*.[1974]

2 Eylül 1920. Frunze, Lenin'e telgraf gönderdi: *Eski Buhara Kalesi bugün bizim Kızıl birliklerimizin ve Buhara birliklerinin güçlü saldırılarıyla (Buhara vatandaşı olan bu askerlerin sayısı takriben 300 idi-BH) ele geçirilmiştir. Buhara despotluğuna ve zulmüne son verilmiştir. Artık kalede dünya devriminin muzaffer Kızıl bayrakları dalgalanmaktadır*.[1975]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 Tarihli Kararı

Moskova'daki temsilci heyetimizin en son 29 Ağustos 1920'de gelen raporlarından ve genel durumdan anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın kalbinde yeniden İslam ve Türk memleketlerinde kayıtsız şartsız egemenlik özlemleri hüküm sürmektedir. Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleriyle coğrafi ve siyasi bağlantısını kolaylaştırmaktan sakınmaktadır. Bir de savaş araçları ve teknik açıdan çok yoksullaşmış olduğundan bu konuda büyük bir kısmı Müslüman olmak üzere dünyanın her yanından gelen başvurmaları is'af edemeyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak iç durumu bakımından İslam dünyasını tatmin etmek ihtiyacından henüz vazgeçmediği gibi Batı devletleriyle güç dengesi meydana getirmek için İslam dünyasında provokasyonlar yapmak gücünü koruma ve gösterme zorunluluğu da Batılılarla anlaşmasına kadar kalacaktır.

Bu çeşitli etmenlerin etkisi ile Türkiye hakkında bugüne kadar görünen davranışları şöyledir: Diğer İslam milletleri üzerindeki olumsuz etkiyi engellemek, özellikle İngiltere'ye karşı nüfuz ve gücünü duyurmak için Türkiye'nin mücadelesine yardımcı görünmek, kendisinden istenen ve büyük kısmı ile verecek güçte olmadığı araçların sağlanmasını savsaklayarak geçiştirmek ve bununla birlikte verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek.

Batı devletleri ile anlaşma karşılığında Türkiye'nin terk ve fedası imkânı ve gözden çıkarılması olasılığını muhafaza için bizimle kesin bir sözleşmeye girişmemek, İslam milletlerinin Türkiye'den etkilenmemesi için aralarındaki bağlantıyı engellemek. Ermeniler nedeniyle Batı Hristiyan dünyası katında Türkiye'ye karşı yerleşen kasıtlı haberleri kışkırtmaktan kaçınmak, kendilerine ve Batı devletlerine karşı Türkiye'nin bağımsız bir politika kurmasını engellemek için Bolşevizmi Türkiye içinde oldu bittiye getirip Türkleri bağımsız olarak uyuşamayacak bir hale sokmak, ülkenin yöneticilerini yok ederek Türkiye gücünün yönetimini Moskova'ya bağlamak gibi hususlardır.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalılarla bağlantı kurarak güçlü bir duruma geçerlerse, bu durum gerek Batı devletleri ve gerekse Bolşevik Rusya için kesin bir darbe vurabilecek gücü göstereceğinden, bu durumda Türkler kendilerine en çok çıkar sağlayan tarafı tutarak mücadeleden vazgeçebilirler. Asıl nüfuz sahibi olan Türkiye'nin en önemli çıkarları ise Batı'da ve Avrupa'nın baskısı altındadır.

İşte bu programı izleyen Bolşevikler, bugüne kadar, karşılığında hiçbir fedakârlık olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta değerli bir değişim malı olarak kullanmışlardır. Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal edip

[1973] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 186-187.
[1974] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 187.
[1975] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 160, dipnot 769.

sömürmüşler, Türkiye'nin Müslümanlarla bağlantısını fiilen engellemekle birlikte Ermeni isteklerini Ermenilere uygun bir biçimde çözebilecek bir durumda olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Batı dünyasına göstermişler ve kanıtlamışlardır. Bu arada ümit ettikleri gibi Polonya saldırısına dayanılabilirse ve sonra Vrangel'i bastırarak iç engeller de yok edilirse Batı devletleriyle görüşmelere ve temel sorunlar konusunda hiçbir yükümlülük ile bağlı bulunmadıkları Türkiye ve yıkıntısı üzerinde genel bir pazarlığa girişebileceklerdir.

Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim yakınlıklarını çekmek için kabul ettiğimiz davranıştan yararlanmışlar ise de aslında henüz varlığımızı gerekli saymayacak duruma gelememişler ve gerek sınırlarımızda ve gerek komşu ülkelerde Türkiye'yi Bolşevikleştirecek örgütü tümüyle hazırlamakla birlikte ülkemizi Bolşevik devrimi ile henüz ellerine geçirememişlerdir.

Aksine Polonya saldırısı konusunda haberler [*Varşova önlerine kadar gelen Kızılordu, ağustosun ikinci yarısında yenilerek geri çekilmiş ve Polonya ile barış imzalanılmıştır.*] onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi, Vrangel saldırısı sonucunda Müslümanların Bolşevik iç durumu üzerindeki etkisi de yeniden kendisini duyuracak bir etmen yerine geçmiştir. Anapa [*Karadeniz kıyılarında, Novorossisk'in kuzeyinde bir kıyı kentidir*.] yöresinde karaya çıkarılmış olan Vrangel güçlerinin Kuban Kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Kuzey Kafkasya İslam halkı ile de iyi ilişkileri vardır. Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas demiryollarını keserse, Moskova'yı yaşatan Bakü petrolü ile kara bağlantısı yeniden kesilecek ve Müslümanların Vrangel'e fiilen yardımları durumunda ise, Bolşevik dünyasının Doğu'ya ulaşması ve Asya tehlikesi silahı yok edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri bugün Bolşevikliğe bir yıl önceki gibi yatkın olmayıp son aylar boyunca meydana çıkan olaylar ve kötü yönetim ile ondan çekinmişler ve zarar gördüklerinden Bolşeviklere karşı meydana gelecek kışkırtmalara kolayca katılabilirler.

Bu olasılıklar karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de komünist devrimi meydana getirmeyi acil ve uygulanması gerekli bir çare sayacaklar, ancak bunu başaramadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla yetinerek gerçek bir ittifak temelini sağlamaya ve araştırmaya girişeceklerdir.

Bu görüşlerden sonra, bugün, Bolşevik Rusya'ya karşı bizim izleyeceğimiz davranış ortaya çıkmaktadır.

1) Doğu sınırlarımızdan ve çeşitli bölgelerden gizli örgüt ile sokulmaya çalışan komünist kışkırtmalarına karşı koymak ve bu akımı açık ve ılımlı bir biçimde hükümetin yönetimi altında bulundurmak, özellikle ordu içine Bolşevik gizli örgütlerinin girmesini engellemek gereklidir.

2) Bolşeviklere sorunu anlattığımızı söylemek gerekir. Bolşeviklere karşı akımların önünde Kuzey Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve tüm Müslümanların dost ya da düşman bir davranışın kararlaştırması için bizim Bolşeviklerle bağlaşık olup olmadığımızı sorduklarını bildirmek gerekir. Gerçekten resmî olmayarak ve demeçlerimizden anlam çıkararak tüm Doğu milletleri bizim Bolşeviklerle bağlaşık olduğumuzu sanmakta ve Bolşevik Rusya'dan umut ve kurtuluş beklemektedir. Gerçeğe uymayan bu durumun sürdürülmesi olanaksızdır. Dolayısıyla istediğimiz gibi bağlaşık olabileceksek bunu hemen bir sonuca bağlayıp ilan etmek gerekir. Eğer ittifak yapmak olanaksız ise bunu da çabuk bilmek ve ona göre davranmak zorunluluğundayız.

3) Azerbaycan ile bağlantı kurmak için Ermenilere karşı bir olup bitti yaratmak konusunda Moskova'nın onaylamasına bağlı hareket etmeyerek, ilk olanaktan faydalanmak.

4) Ruslardan birçok değerli istekleri beklemeyerek bir kuruştan ve bir fişekten başlayarak Karadeniz'den taşımaya başlattırmak gerekir. Savaş araçları yeterli olmasa bile verecek altınları bulunduğu kuşkusuzdur.[1976]

TBMM Hükümeti, Bekir Sami'ye (Kunduh) talimatname gönderdi. Bu talimatname, *Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı sürdürdüğü politikanın altüst olması demektir. Çünkü Sovyet Hükümeti'ni ağır bir biçimde suçlamak bir yana Vrangel'in Beyaz Rus ordularıyla işbirliği yapılabileceğini ima etmeye kadar gitmektedir. Üstelik bu karar, sağcı unsurların ağır basmış olabileceği bir meclis oturumu sonucu da değildir. Çünkü 29 Ağustos ile 1 Eylül arasında bu konuda gizli ya da açık bir oturum*

[1976] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 239-241. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

yapılmamıştır. Bakanlar Kurulunda ise Mustafa Kemal'in kişiliği ağır basmaktadır. Ancak, kararın üslubundan batı yanlısı ve Türkçü grubun -ki genellikle aynı kişilerdir- o sırada ağır bastığı görülmektedir. Bu metnin başka bir özelliği, bir propaganda bildirisi niteliğinde olmakla birlikte, Moskova'ya, Bekir Sami'ye talimat olarak gönderilmesidir. Bu durumda metnin Moskova'ya ulaşmasından önce Bekir Sami'nin oradan ayrılması ve içeriğinin, bildiğimiz kadarıyla, Sovyet Dışişlerine iletilmemesi, ilişkilerin geleceği bakımından hayırlı bir olay sayılabilir[1977]:

> Batı devletleriyle anlaşma karşılığında Türkiye'nin terk ve fedası olanağını elde tutmak için, bize karşı kesin bir yükümlülüğe girişmemek, İslâm milletlerini Türkiye'nin etkisine düşürmemek için aralarında bağlantı kurulmasına engel olmak, Ermeniler nedeniyle Batı hıristiyan dünyasında Türkiye'ye karşı yerleşen zararlı görüşleri körüklemekten sakınmamak, kendilerine ve Batı devletlerine karşı Türkiye'nin bağımsız bir politika izleyebilmesini önleyebilmek için Bolşevizmi Türkiye'ye bir oldu bitti olarak getirip Türkleri başına buyruk uyuşamıyacak bir duruma sokmak, memleketin liderlerini işbaşından uzaklaştırarak Türkiye kuvvetinin yönetimini Moskova'ya bağlamak.
>
> Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azerîler ve Kuzey Kafkasya'lılarla bağlantı kurarak güçlü bir varlık gösterirlerse, bu durum gerek Batı devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir kesin darbe vurabilecek kudret göstereceğinden bu takdirde, Türkler, kendilerine en çok çıkar sağlayan tarafı tutarak mücadeleden vazgeçebilirler. İlk nüfuz sâhibi olan Türkiye'nin en çok çıkarı ise Batı'da ve Avrupa'nın baskısı altındadır.
>
> İşte bu programı izleyen Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir özveri karşılığında olmayarak, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta değerli bir değişim metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbeycan'ı kolayca işgal edip sömürmüşler, Türkiye'nin müslümanlarla bağlantısını fiilen engellemekle birlikte, Ermeni dâvâsını Ermeni yararına çözümleyebilecek bir durumda olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Batı Dünyası'na göstermiş ve kanıtlamışlardır. Bu zaman zarfında, umdukları gibi Polonya saldırısını durdurur ve sonra Wrangel'i bastırarak iç engelleri de kaldırırlarsa, hiçbir yükümlülükle bağlı olmadıkları Türkiye ve yıkıntıları üzerinde genel bir pazarlığa girişebileceklerdir.
>
> Bu olasılıklar karşısında bulunan Bolşevikler, Türkiye'de komünist devrimi vücuda getirmeyi ivedi ve çözümü gerekli bir çâre sayacaklar, fakat bunda başarılı olmadıkları, yâni Türk milletini bizim elimizden alamadıkları takdirde, bizim isteklerimizle yetinerek, gerçek bir ittifak ilkesini sağlamaya ve incelemeye girişeceklerdir."[1978]

Moskova'daki TBMM heyeti murahhası İktisad Vekili Yusuf Kemal, *Meclisi bilgilendirmek ve talimat almak üzere* Ankara'ya hareket etti.[1979] *Yusuf Kemal Bey beraberinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği götürür, sekiz vagon da Moskova garında hazır bekler ve bunları yollama işini Osman Bey üstlenir*.[1980]

Upmal-Angorski riyasetindeki ve Halil (Kut) refakatindeki 200 kişilik Rusya Ticaret Heyeti, Erzurum'a muvasalat etti. *Yanlarında Karabekir'e teslim edilmek üzere askeri teçhizat ve yüz bin lira değerinde üç sandık altın bulunmaktadır*.[1981]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey, Upmal-Angarski'nin Erzurum'a gelmesi çerçevesinde Doğu Cephesi Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi:

> Gelen Rus heyeti bir sefaret heyeti değil, memleketimizde teşkilat ve inkılabat ile memleketin idaresini deruhte etmeye memur bir heyet manzarası göstermektedir. Beyazıt'a telgraf memur ve makinesi vazetmesi anlaşılmaz ve kabul edilmez. Bir memleket vesait-i muhabere ile idare olunur. ... İngilizler ve Almanlar dahi memleketimize ayak atar atmaz müstakilane hareket için vesait-i muhabereye vaz'-ı yed etmeye [haberleşme

1977 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 165.
1978 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 796-797.
1979 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 186.
1980 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 164.
1981 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 270-271.

araşlarına el koymaya] ehemmiyet vermişlerdir. Şark cephesi Rus heyetinin bu gibi mütecavizane [saldırganca] hareketlerinden derhal malumat verecek ve vaz eylenmiş olan telgraf memur ve makinelerini men edecek[tir].

Heyet-i vekilenin 1 Eylül tarihli mütalaa ve kararında da müsteban olduğu vechile, komünist inkılabı yapmak suretiyle memleketi bila-kaydüşart [kayıtsız şartsız] Sovyet amaline tabi satılık bir esir haline getirmek için faaliyet vardır. Hükümet tavassutuyla [aracılığı ile] olmayan faaliyet-i inkılabiyenin katiyen men olunması mukarrer [kararlaştırılmış] ve bilcümle kumandanlardan metlubdur [istenilmektedir].[1982]

Bizim necatımız Sovyet Rusya ile sair şeriât-i mütekabile ile ittifakta bulunduğu, yoksa komünist inkılabı perdesi altında Sovyet esaretinin eşna' felaket olduğu ve bunun için ordu içinde tahrikat ve ifsadat girmesine herçibâdâbâd mâni olmak lüzumu iyice anlatılmalıdır.[1983]

Doğu ordusu kışkırtılabilir. Hükümet aracılığı ile olmayan devrim çalışmalarının kesinlikle yasaklanması kararlaştırılmıştır.[1984]

Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin ileri tarihli bir vesikası: *Ordu'ya mahrem bir emirname yazılarak, komünist fırkasına intisap eden zabitlerin derhal istifa etmeleri, aksi taktirde tard olunacakları tamim kılındı. Sivil memurlara da aynı tehdit yapıldı*. [..] *Hafiye teşkilatı üyeleri takip altına al*[ın]*maya başladı*.[1985]

Mustafa Kemal'in Fransız *Le Journal* gazetesine beyanatı: *Arkamda bütün İslâm alemi, yanımda bana elini uzatan daha büyük bir müttefik var*.[1986]

İngilizlerin Ali Fethi'ye (Okyar) *karşı ayrıcalı muamele etmeleri, öteki sürgünlere tanıdıkları kısıtlı hakları bile ondan esirgemeleri karşısında eşi, İtalyan Yüksek Komiserliğine başvurdu. 2 Eylül 1920 günü Londra'daki İtalyan Büyükelçisi Marki İmperiali, Lord Curzon'a bir nota verdi. "Trablus'ta İtalya'ya karşı davranışı nedeniyle, onun lehine İngiliz makamlarınca bazı yumuşatıcı tedbirler alınmasından İtalya Hükümeti memnun kalacaktır" dedi. İtalyanlara karşı savaşmış olan bu eski Türk subayının, Trablus'ta İtalya'yı nasıl memnun bıraktığını anlamak biraz güçtür*.[1987]

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkilerini istikrarsızlaştıran mühim bir unsur, İTC merkez komitesi ile İTC çeper komitesi arasındaki iktidar mücadelesidir. Cihan Harbi sırasında merkez komitesi politikalarından rahatsızlık duyan cemiyet içi muhalif unsurlar cemiyet çeperinde mühim bir kitle teşkil etmişlerdi:

Diğer bir neden Türk-Sovyet ilişkilerinin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından başlatılması ve bunların aracı görevlerinin sürdürülmesidir. Oysa Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasındaki ayrılık gittikçe büyümektedir ve Sovyet yöneticilerinin İttihatçıları Mustafa Kemal'e karşı kullanabileceği kuşkusu o dönem Türk-Sovyet ilişkilerini devamlı tedirgin eden bir unsur olmuştur. 1920 yazında Anadolu'da kurulan solcu örgütlerin bir kısmı İttihatçıydı ve solculukları Enver ve Cemal Paşaların Sovyetlerle ilişkilerinden kaynaklanmaktaydı. Meclisteki Halk Zümresi grubu Berlin'deki Talât Paşa ile ilişkidedir, bunun yanı sıra Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri ise çoğunlukla Mustafa Kemal ile İttihatçı liderler arasında ikili bir oyun oynamaktadırlar. Bunlardan da önemlisi Enver Paşa'yla ilişkide olan Halil ve Cemal paşalardan sonra, Türk

1982 *ATASE Arşivi*, İSH, K 614, G 72, B 72- 1, 1a; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 271.

1983 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 195.

1984 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 195. "31 Ağustos'ta Erzurum'a gelen Upmal-Angarski konusunda Karabekir'i uyardı. Sovyet elçilik kurulunun devrim yapmakla görevli gibi göründüğünü belirterek onların Beyazıt'ta kurdukları telgraf makinasının yasaklanmasını istedi."

1985 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 196.

1986 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 119; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 196.

1987 F.O. 371/5090/E. 10856. İtalya Büyükelçiliğinden Foreign Office'e. Nota. Londra, 2.9.1920, No. 1789; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 292.

heyetiyle görüşmelerin devam ettiği sırada Enver Paşa'da Moskova'ya gelir. Bekir Sami'nin 14 Ağustos tarihli raporunu getiren kurye, Enver Paşa ile görüştüğü ve Paşa'nın ilkbaharda bir süvari tümeni başında Anadolu'ya geleceği haberini de getirir.[1988]

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in 19 Temmuz 1920 tarihinde yayınladığı bildirinin bir kopyasını 2 Eylül tarihinde Dışişleri Bakanına gönderiyor ve bu kopyaya eklediği yazısında, büyük ölçüde Mustafa Kemal'in görüşlerini haklı buluyor. Bristol'un yazısı özetle şöyle:

Bu bildiri, Türkiye'deki koşulların oldukça doğru bir açıklamasını yapmaktadır. Müttefiklere yöneltilen suçlamalar büyük ölçüde haklıdır. İngilizlere İzmit'te saldırmak suretiyle, Türklerin mütarekeyi ihlal ettikleri yolundaki Müttefik iddiası, Yunanlıların İzmir'e çıkışıyla mütarekenin Müttefiklerce ihlal edildiği yolundaki Türk iddiası kadar, geçerli değildir. Ayrıca Türkler Kilikya'da Fransızlara saldırdığı zaman mütarekenin ihlal edildiği yolunda herhangi bir iddiada bulunulmadığı görülmüştür. Türk milliyetçilerinin Kilikya'da Fransızlara karşı açtıkları savaş, İzmit'teki saldırıdan daha geçerli bir biçimde mütarekeyi ihlal olarak nitelendirilebilirdi. Daha sonraki haberler, İzmit çevresindeki sözde milliyetçi kuvvetlerin eşkıyalar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatta bu çetelerin Türkler kadar, Rumlardan kurulu olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu haberler İngiliz kaynaklarından gelmiştir. İngiliz hükümeti liderlerinin kamuoyu önünde verdikleri demeçlerde, İzmir çevresindeki bölge nüfusunun çoğunun Rum olduğu, dolayısıyla Yunan koruyuculuğu altında bulunması gerektiği yolunda öne sürdükleri iddialar, gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bazı kıyı kentlerinde, örneğin Ayvalık ve benzeri yerlerde yaşayanların çoğu Rum'du, ama bunların çevresindeki bölgeler neredeyse tamamen Türk'tü. İzmir kentinde bile en yetkili kişiler, ahali çoğunluğunun Rum olduğunu söyleyemezler. İzmir'in çevresinde, iç bölgelerde halk hemen hemen tamamen Türk'tür. Yunan işgalinden sonra Aydın demiryoluyla Balçık'tan Ormulu'ya kadar hemen hemen boşalmış bölgeyi görmek, bu durumun açık bir örneğidir. Yunan kuvvetleri tarafından burada ayakta bir ev, ayakta bir köy bırakılmamıştır, çevrede tarlalarda ürün toplayan bir kişi görülmemektedir. Ürün terk edilmiş ve çürümektedir. Türk ahali evlerini bırakıp Yunanlılar önünde kaçmıştır. Bu bölgeden 1500-2000 kadar Türk göçmen Nazilli'de görülmüştür. İzmir konusunda Uluslararası İnceleme Komisyonu'nun verdiği rapora göre, Yunanlılarca işgal edilen bu bölge halkının çoğu Türk'tür. Teknik nedenlerle bu raporu dikkate almayan Barış Konferansı, incelemelerin tarafsız yapıldığını açıklamıştır. Komisyon, Yunanlıların İzmir bölgesinde bulunmalarının hiçbir haklı gerekçeye dayanmadığını belirterek buradan çekilmelerini öğütlemişti. Ben de bu komisyonun üyesi olarak komisyonun incelemelerinin tarafsız ve geçerli olduğuna inanıyorum. Dolayısıyla İzmir'in Yunanlılarca işgalinin İngilizlerce desteklenmesinin haklı ve doğru olmadığına kuvvetle inanç besliyorum. Ayrıca inanıyorum ki Büyük Britanya ile Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı birlikte giriştikleri harekât, bugün bu ülkeye anarşi koşullarını getirmiştir. Bugünkü durumda, Türkler Bolşevik yardımını aramaya mahkûm edilmiştir. Elde edebildiğim bilgiye göre, Türkler Bolşevikliğe sempati beslemiyor. Bolşeviklere katılmak istemiyorlar, ancak Yunan ve Avrupa saldırganlığına karşı kendilerini korumak için son çare olarak Bolşevik yardımını arıyorlar. Bolşeviklik, Türkiye'de yayılırsa sanıyorum bunun suçluları başta Büyük Britanya ile Yunanistan, daha az derecede Fransa ve İtalya olacaktır.

Ayrıca Türkiye'yi ve Türk halkını bilen herkesin genel inancı odur ki, barış getirmek için bir anlaşmayı uygulama görevini, Türkiye'de Yunanlılara vermek izlenebilecek en kötü politikadır. Türkler ancak tamamen fethedilirlerse Yunanlılara boyun eğerler. Öyleyse Yunan işgali, işgalden öte, ancak bir fetih sayılabilir. Bunun ise Amerika'nın Büyük Savaşa katılması ilkelerine tamamen ters düştüğünü belirtmek isterim. Başkan Wilson'un 14 ilkesine de aykırıdır. Birleşik Devletler, Bolşevikliğe karşı ise, Birleşik Devletler Bolşevikliğin yayılmasına karşı ise, o zaman Türkiye'de Bolşevikliğin yayılmasına yol açma eğilimi gösteren bugünkü politikaya kesinlikle muhalefet etmelidir. Türkiye'de bugün izlenen politika kuşkusuz Bolşevikliği Ermenistan'a da yayma eğilimindedir.

[1988] Kurye Kâmil Efendi'nin 3 Eylül 1920 tarihli raporu; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169.

Daha bir yıl önce, İngilizler Türkiye'de genellikle sevilirlerdi. Bugün Yunanlılar yanında, belki de en nefret duyulan kimselerdir. Bu da izlenen politikayı göstermektedir.

Barış imzalanmış olmakla beraber, bu barışı yürürlüğe koymak için Yunanlılarla Müttefiklerin işbirliği gerekecektir. Bu kuvvetler ise, Türkiye'yi ancak fethederek boyun eğdirebilirler. Sorun şudur: Bu barış mıdır? Savaş mı? Gerçekten bir barış anlaşması görüşülmüş müdür?

Amiral Bristol[1989]

2/3 Eylül 1920. Ankara'daki TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal, Moskova'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e *gayet acele* telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Cumhuriyetine yönelik dış politikasını kökten değiştirmiş vaziyettedir:

Trabzon Vali Vekili Rüştü Bey Efendi,

Ruslarla Münasebeti Siyasiyyemiz hakkında hükümetin en son ... kararı bervech-i atidir:

Moskova'daki heyeti murahhasamızın en son yirmidokuz Ağustos'ta vasıl olan raporlarından anlaşıldığına göre Bolşevik Rusya *Türkiye davasını deruhte edecek kuvveti kendisinde görmemekte*. ... Rusya'nın dahi kalbinde istirdatı matuf İslam ve Türk'ün memalikinde hakimiyet-i mutlaka arzuları hükümran olmakda ve Türkiye'nin halâsını ve bahusus memalik-i İslamiye ile coğrafi ve siyasi irtibatı teshilden [kolaylaştırma] tevakki [sakınma/çekinme] etmektedir. Bir de vesait-i harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan bu hususta kısmı küllisi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vukubulan müracaatları is'af edemeyecek bir halde bulunmaktadır. ..... vaziyeti dahiliyesi itibarıyle İslam alemini tatmin etmek ihtiyacından henüz müstagni olmadığı gibi Garp devletleriyle muvazene-i kuvva husule getirmek için İslam aleminde tahrikat yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de garplılarla İtilaf husulüne kadar bakidir. Bu muhtelif avamil [sebepler] tesiriyle Türkiye hakkında şimdiye kadar tebarüz eden hattı hareketleri bervec-i âti [aşağıda olduğu gibi], yani diğer İslam milletleri üzerinde su-i tesire mani olmak, bilhassa İngiltere'ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin mücahedatına müşevvik görünmek ve kendisinden talep olunup ve kısmı âzamı itibarıyle vermeğe muktedir olmadığı vesaitin itasını leyte laalle [bakalım, bugün, yarın] geçiştirmek ve maahaza ... verebileceklerini de mümkün olduğu kadar tehir etmek. Garp devletleriyle anlaşma mukabilinde Türkiye'nin Terk ve fedası imkanını muhafaza için bizimle kati bir taahhüde girişmemek, İslam milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mani olmak. Ermeniler sebebiyle Garp alem-i Hristiyanlar nezdinde [Türkiye] aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek, kendilerine ve Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ... ittihazına mani olmak için Bolşevizmi Türkiye dahiline emri vakî haline getirip Türkleri Garplılarla müstakilen uyuşamıyacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya ram eylemek gibi hususattan ibarettir. Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve Şimalî Kafkasyalılar ile kesb-i irtibat ederek kavi bir vaziyet gösterirlerse bu vaziyet gerek Garp devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir da[r]be-i kat'iye vurabilecek kudret gösterebileceğinden bu halde Türkler kendilerine en çok menafi temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarf-ı nazar edebilirler. Nüfuz-u aslî sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garp'ta ve Avrupa'nın taht-ı tazyikindedir.

İşte bu programı takib eden Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir fedakarlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlardır. Ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metaı olarak kullanmışlar ve Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbeycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler ve Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını kat etmekle [kesmek] beraber Ermeni davasını Ermeniler lehine halledilebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Garp alemine izhar ve isbat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taaruzu muvaffakiyetle hitam bulur ve .... Vrangel'i bastırarak mani-i dahili de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakerata ve mesaili esasiye meyanında hiçbir taahhüd ile merbud olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumi bir pazarlığa irişebileceklerdir.

[1989] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 93-95. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim celbi teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstagni bir hale gelememişlerdir. Ve gerek hudutlarımızda, gerek memaliki mütecavirede Türkiye'yi bolşevize edecek teşkilatı tamamen ihzar etmekle beraber Memleketimizi Bolşevik inkılabıyla henüz ellerine geçirememişlerdir. Bilakis Leh taarruzu hakkındaki haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi Vrangel taarruzu neticesinde Müslümanlann Bolşevik vaziyet-i dahiliyesi üzerinde ki tesiratı da yeniden kendisini hissettirecek bir amil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel Kuban mıntıkası ... ve buradan Şimali Kafkasya ahali-i İslamiyesiyle irtibat etmektedir. Kuban Kazakları Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Şimali Kafkasya ahali-i İslamiyesi ile dahi münasebeti hasseneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşüyle Kafkas şimendüferlerini katederse, Moskova'nın mebde-i hayatiyyesi olan Bakü petrolüyle kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik aleminin Şarkla muvasalası ve Asya tehlikesi silahı(?) bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suistimalat ile ondan mütehaşi [korkup çekinen) ve mutazarrır [zarar gören] olduklarından Bolşevikler aleyhine vuku bulacak tahrikatı kolayca iltihak edebilirler.

Elyevm bu ihtimalat karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de komünist inkilabı vücuda getirmeyi acil ve hakiki çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir.

Bu silsile-i mülahazattan halen Bolşevik Rusya'ya karşı bizim ittihaz edeceğimiz hatt-ı hareket tavazzuh etmektedir. Evvela Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilat-ı hafiye ile hulule çalışan [girmeye] komünist tahrikatına mukavemet ve bu ceryanı aleni ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmak, bihassa ordu içine Bolşevik teşkilatı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir. Saliyen, Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lazımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbeycan, Arap, Hind veya bilumum Müslüman milletlerin Bolşevik leh ve aleyhinde bir hatt-ı hareket ve ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder. Filhakika gayrı resmi ... ve beyanatımızdan istidlal ederek bütün Şark milletleri Bolşeviklerle müttefik olduklarını zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkan yoktur. Binanaleyh arzu ettiğimiz vechile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilan etmek lazımdır. Eğer akd-i ittifak mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbeycan ile kesb-i irtibat etmek Ermeniler aleyhine bir emri vaki vücuda getirmek hususunda Moskova'nın muvafakatine rabt-ı hareket etmeyerek ilk imkandan istifade etmek.

Rabien, Ruslardan bir çok kıymetli metalib [talepler] intizar etmeyerek bir kurşun ve bir fişenkten başlayarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesait-i harbiyeleri [savaş gereçleri] kafi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur.

İşbu heyet-i vekile [Meclis] kararı Moskova'da Bekir Sami Beyefendi ... tebliğ Trabzon'dan vali vekili Rüştü Bey Efendi ve Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa hazretlerine tebliğ edilmiştir.[1990]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Cumhuriyetinin Müttefiklerle bilhassa da İngiltere'yle ilişkilerini iyileştirmek için TBMM Hükümetini kullanmakta olduğu kanaatindedir:

[Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı tavrı] Garp Devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedâsı imkânını muhafaza için, bizimle kat'î bir taahhüde girişmemek; İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mâni olmak; Ermeniler sebebiyle Garp Hıristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek; kendilerin ve Garp Devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mâni olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki haline getirip Türkleri müstakilen yaşayamayacak bir hale sokmak; memleketin müridanını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin

[1990] *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu No. 912, Gömlek No. 30, Belge No. 30-1, 30-2, 30-5, 30-5a, 30-5a devam; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 193-195.

idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir. Bolşevikler düşünmektelerdir ki, eğer Türkler, Azeriler ve şimdi Kafkasyalılarla kesbi ir[ti]bat ederek kavî bir vaziyet gösterirlerse; bu vaziyet gerek Garp Devletleri ve gerekse Bolşevik Rusya için bir darbei kat'îye vurabilecek kudret göstereceğinden; bu halde Türkler kendilerine en çok menafii temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarfınazar edebilirler. Nüfuzu aslî sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garp'ta ve Avrupa'nın tahtı tazyikindedir. . . Bolşevikler, şimdiye kadar hiç bir fedâkarlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metâı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgâl ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni dâvasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerekse Garp âlemine, izhar ve ispat etlemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bulur ve sonra Wrangel'i bastırarak manii dahilî de bertaraf edilirse Garp Devletleriyle müzâker[a]ta ve mesaili esâsiye meyânında hiç bir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumî bir pazarlığa girişebileceklerdir.[1991]

Ali Fuad (Cebesoy) mezkur talimatnameyi sansürleyerek hatıratında neşretmiştir. Sansürlediği ifade *Türkiye davasını deruhte edecek kuvveti kendisinde görmemekte* cümlesidir.[1992] Böylece TBMM Hükümetinin *Türk davasını* üstlenmesini Sovyet Rusya'dan istemiş olmaklığı hakikati, gizlenmektedir.

Mustafa Kemal ve hükümet, artık Bolşevik Rusya ile tüm köprüleri atmıştır. Mektuptaki saptamalar şunlardır: 1. Bolşevik Rusya, Türk ve İslam memleketlerinde kendi egemenliğini kurmak dileğinde. 2. Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleri ile coğrafi ve siyasi olarak irtibat kurmasını istememekte. 3. Sovyet Rusya savaş araçları bakımından fazlaca fakirleştiğinden, talep edilen yardımlara yetişemiyor. 4. Sovyet Rusya'nın Batı devletleri ile pazarlık gücünü koruyabilmesi için İslam dünyasının güvenini kaybetmemesi gerekiyor. 5. Bolşevikler, İngiltere'ye karşı etki ve gücünü hissettirmek için Türkiye'nin mücadelesini teşvik eder görünmek; ama kendisinden istenen ve veremeyeceği araçların sağlanmasını laf kalabalığı ile geçiştirmek, verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek yoluna gidiyor. 6. Şimdiye kadar hiçbir özveri göstermeyerek Batılı devletlere Türkiye'nin kendilerinin kontrolünde olduğu propagandasını yaptılar. 7. Türkiye'ye bir kuruş vermediler, bizi avuttular, Azerbaycan'ı sorunsuzca işgal ve istismar ettiler. Hiçbir taahhüt ile bağlanmadıkları Türkiye'nin enkazı üzerinde Garp devletleriyle umumi bir pazarlığa bile girişirler. Ülke içinde ve dışında Türkiye'yi Bolşevize edecek örgütler kurdular ama memleketimizi Bolşevik inkılabı ile henüz ellerine geçiremediler.[1993]

3 Eylül 1920. Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüştü (Dadaş), Karabekir'e telgraf gönderdi:

Trabzon: 3/9/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Kurye zabiti Kâmil Efendinin 30 gün devam eden seyahati ve memuriyeti esnasında müşahedatına istinaden verdiği rapordan hülâsadır:

1 - Tuapseye muvasalatımda Refkom'a müracaat ettim. Moskovadaki hey'eti murahhasaya çekilecek pek acele şifreler olduğunu söyledim. 3-4 saat zarfında şifreler keşide edildi. Fakat bilâhare bu şifrelerin dört günde Moskovaya varabildiğini öğrendim. Tuapsede Refkom tarafından pek ziyade hüsnü kabul gördüm. Refkom esnayı musahabede benden şu sualleri sordu:

a) Türkiye hakkında malûmat verir misiniz? Mustafa Kemal Paşanın maiyetinde ne kadar asker vardır. Mustafa Kemâl Ceneral midir, üniforma takınıyor mu.

1991 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* 1978, s. 152-153. "Ankara Hükümeti gönderdiği talimatta Rusların Türkiye'yi oyaladığını, Batı'ya karşı Türkiye'yi bir koz olarak kullanacağını, Ermenistan'ı yenip Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ilişkiyi sağlamadığını, Türkiye'ye Bolşevikliği sokmaya çalıştığını bildirdi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 194.

1992 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 192.

1993 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 191-192.

2 - Diğer orada bulunan bir Rus da sizin hali hazırda Gospodin unvanını kullandığınızı görüyoruz. Hükümetiniz arazisi olmayan fıkaraya arazi vermek için bir şey düşünüyor mu. Acaba Mustafa Kemal Paşa ve Türkler hakikaten bizi seviyorlar mı. Yoksa işlerini başa çıkarmak için mi? dost görünüyorlar.

3 - Bu suallere, Türkiye her taraftan hücum eden düşmanlarla çarpıştığını ve bütün Anadolunun silâha sarıldığını ve herkesin Mustafa Kemâl Paşanın askeri oluğunu ve Mustafa Kemâl Paşa İngilizlerin Türkiye hakkındaki gaddarlıkları sebebile ve ahaliden bir ferd olduğunu ilân ve bilâhare millet kendisini Büyük Millet Meclisine intihab ile Mustafa Kemâle Paşalığı millet verdi. Sizdeki Gospodin bizdeki efendinin birbirlerine benzemediğini bizde okuyup yazması olan en fakirede efendi denildiğini, bizde arazisiz köylü olmadığını, Türklerin gerek iyi ve gerek kötülüklerinde ne varsa gizlemeyeceklerini ve Türkler şimdiye kadar sözlerinden hiç bir vakit nükûl eylemediklerine tarihleri şahit olduğunu yalancılığın Garbe mahsus olduğu mealinde cevaplar verdim. Yunanlıların, Ermenilerin faaliyetine ait ajansları verdim. Okudular. Müteessir olduklarını nasiyelerinden anladım. Ermenilerin Komünist olacaklarını söylediler. İstikbalde Ermenilerin ne olacağını kestiremez isem de Ermenilerin Şahtahtı'yı işgalle Kızılordu ile hasıl ettiğimiz irtibatı kesmeye kalkışmaları ile pek fena bir vaziyet ihdâs edebileceklerini söyledim. Cevap vermedi.

b) Tuapsede Cemiyeti İslâmiye reisi ile görüştüm. Bu zat bir çeçen olup Rusca tahsil görmüştür. Programlarını istedim. Oku dedi. Niçin çalıştıklarını sordum. Buradaki ..... olduğunu söyledi. Köylerde âdati islâmiyeye riayet edilip edilmediğini sordu. Kur'an okumasını bilmiyorum. Köylerde sözlerim müessir olamıyor. Yanımda sarıklı bir Türk hocası olsaydı pek çok iş yapabilirdim. Bu zatten öğrendim ki Bakû'da İştirakiyun Fırkasına mensup beş Türk esir zabiti gelmiş, eşrafı toplamış Bakû İştirakiyun Fırkası emrinde islâm alayları teşkil etmezlerse Ruslar cebren asker alacaklarını söylemişler ve eşrafı razı edebilmişlerse de ahali kabul etmemiş. Bu hususu müzakere eylemek üzere yeniden murahhaslar tâyin etmişlerdi. Ben bu murahhaslarla tesadüfen trende buluştum. Benim bir kurye ve Türk zabiti olduğumu anladıkları gibi pek büyük bir hürmet gösterdiler. Bu murahhaslar dediler ki, biz bugüne kadar ne komünistlere ne de Vrangel'e asker vermedik. Şimdi de bize diyorlar ki asker olup Bakû'ya gideceksiniz ve Türkiyeye yardım edeceksiniz. Biz buna inanmıyoruz. Eğer Osmanlı Hükümetine yardıma gidecek isek hepimiz hazırız. Çünkü biz bu kâfirler içinde yandık. Fakat Osmanlı Hükümetimiz vardı. Bize bir şey yapılmıyordu. Şimdi ona bir şey olursa bizi bu kâfir perişan eder. Şimdi gidire söyleyeceğiz. Hakikaten Osmanlı Hükümetine yardım edecek isek Osmanlı Hükümeti bize adam göndersin. Gelelim yardım edelim. Bolşeviklere asker yazılmayacağız. Bu müslümanlar biz komünist olamayız diyorlar. Avdetimde bu müslümanlardan birinin nefer yazılmadığını anladım. Nüfuslarını tahkik ettim. Elli bin kadar olduğunu öğrendim.

c) Tuapsenin ahalisi yerli Ruslar. Yerli islâmlar Azerbaycan ve İran müslümanları Ermeni ve Rumlar ve buradan firar eylemiş Lâzistan havalisi adamlarıdır. Yerli Ruslar idarei hazıradan gayrı memnundur. Yerli müslümanlar şehirde pek azdır.

d) Aramabordan Rostof'a 18 saatte gittik. Rostof'tan hareketle 15 saat sonra Harkof'a geldik. Troçkinin o gün Harkofa geldiğini haber aldım. Harkoftan 20 saatte Moskovaya geldim. Hey'eti murahhasayı buldum. Hey'eti murahhasanın ikametgâhı olan binada Hariciye Müsteşarı Karahan da bulunuyordu. Hey'eti murahhasaya bir fund kadar ekmekle darı pilâvı, lâhna çorbası ve çay veriyorlar. Moskovada 1 gün kaldım. Orada kendisine Türkiye Vekili süsü vermiş yüzlerce kimselerden yalnız Mustafa Nafî isminde birisi ile görüşebildim. Bu adam vaktile Dersaadette Demir adam sahibi imtiyazı imiş. Bu adam benim yanıma geldi. Türk müsün dedi. Evet dedim. Zabit misin dedi. Hayır dedim. Zabit olsan da burada senden korkmam. Burası komünist memleketidir, dedi. Ben de rica ederim, sen kimsin de zabitten niçin korkacaksın, dedim. Zavallı Türkler hâlâ daha zalim cenerallerin, diktatörlerin elinde zebun kalmakta devam edecek misiniz dedi. Bunun için yalnız buralara kadar geliyoruz, dedim. Hayır, siz bolşevikleri kandıramazsınız, bolşevikler dünyanın bütün entrikalarına göğüs gerecekler ve galip geleceklerdir. Merak etmeyiniz ne kadar uğraşmış olsanız boştur. Bolşevikler Mustafa Kemâl vesairenin fikirlerini anladılar. Bizde elimizden geldiği kadar anlatıyoruz. Kendisinin Mustafa Suphi vesaireleri gibi değil, hakiki bir komünist olduğunu ilâve etti.. Bir harita çıkardı. İstanbulun üzerine bir bolşevik bayrağı resmi yapılmış. İşte ben Balkanlardan ineceğim ve bu bayrağı Ayasofya üzerine dikeceğim, dedi. Kendisinin kim olduğunu sordum. Kendisinin halihazırda Rus Kızılordusunun komünist erkânı harbiye mektebinin türkçe muallimi olduğunu söyledi.

e) Moskovadan hareketimden iki gün evvel bulunduğumuz dairenin muhafızlarına bu dairede kimlerin oturduğunu içerde olup olmadıklarını soranlara hiç bir cevap verilmemesi ve daire müdürünün vesikasını hamil olmayan hiç bir şahsın içeriye bırakılmaması emir olunduğunu haber aldık. Öğle üzeri Enver Paşa ile üç refikinin geldiğini haber aldım. Muvasalatlarını müteakip hey'eti murahhasa ile görüştüler. Ertesi gün Enver Paşanın geldiğini duyan Afgan ve Azerbaycan murahhasları ve Moskova Müftüsü derhal ziyarete geldiler. Ve davet ettiler. Ruslar Enver Paşanın Moskovaya geldiğini ve ikametini gizli tutmak istiyorlar. Emrine bir otomobil tahsis ettiler. Lenin vesaire ile mülakatlar yaptı. Geleceğim gün paşayı ziyarete giderek memlekete gidiyorum, zatiâlilerini gördüğümü işiten arkadaşlarım bendenizden malûmat soracaklar dedim. Beni yalnız bir odaya götürdü. Ve söylemeye başladı (Halk bizim muharebeye girmemekliğimizin hayırlı olduğunu söylüyorlar. Fakat girip girmemek elimizde mi idi. Burasını düşünmüyorlar. Yunanistanın vaziyeti meydanda.) Talihi harbin böyle olduğunu mamafih harbin henüz bitmediğini ve memleket hakkındaki ümitlerinin mahvolmadığını buyurdular. Gelecek sene İngilizlerle Amerikalılar arasında muharebe başlayacağını aksi takdirde İngilizlerin bahrî nüfuzu Amerikaya geçerek İngilizler iktisaden mahva mahkûm kalacaklarını ilâve buyurdular. Bolşevikliğin iyi bir şey olmadığını kendisinin kat'iyen bolşevik olamayacağını, bolşevikliğin memlekete duhulünün memleketi mahveylemesi ihtimali olduğunu sebebi de halk arasında vukua gelecek ihtilâflar olacağını söylediler. Mamafih Mustafa Kemâl ve Kâzım Paşalar memleketin itimad edebileceği en büyük şahıslardır. Ben kat'iyen eminim, bunlar memleketi kolay kolay uçuruma yuvarlamazlar, buyurdular. Enver Paşa bervechiâti sözlerine devam etmişlerdir. Ben bura da bir ihtilâl mektebi açacağım. Ruslar razı oluyorlar. Para ile de yardım edecekler. Sonra Afganistana geçeceğim ve oradan toplayabileceğim kuvvetlerle Hindistan ihtilâlini hazırlayacağım. İlkbahara kadar sabrediniz. İnşaallah 22. Fırka Suvari kuvvetile memlekete yardıma koşacağım. Arkadaşlara çok selâm söyle. En ziyade dikkat edeceğiniz aranıza tefrika düşürmemektir. Bizim Nuri Erzurumda imiş bilmem o neler yaptı. Şimdi ne yapıyorlar. Halil Paşa ile görüşeceğim, bizim Cemâl Paşa da o tarafa gitti. İnşaallah memleketi kurtaracağız. Merak edecek bir şey yoktur. Memleketin talihsizliği benim bugüne kadar buraya gelmemekliğimi geciktirdi. Bahtiyarsınız gidiyorsunuz. Biz o şereften şimdilik mahrumuz. Veda ederek ayrıldım.

19 Ağustosta Moskovadan ayrıldım.

Moskovada 1, 2, 3, 4 üncü Sovyet evleri vardır. Bunlar 150 - 400 odalıdır. Buralarda komiteye mensup kesân oturuyorlar. Bu evlere yerleştirileceklerin evvelâ Rusyaya ve bolşevikliğe temin edebilecek iş takdir ediliyor. Ona nazaran mevki veriliyor. Bu adamlar içerisinde ölmeyecek kadar yemek yiyorlar. Ahali açtır. Ameleye bir fund ekmek veriliyor. Bolşeviklik aleyhinde bir söz bir adamın idamına kâfidir.

3. Fırka Kumandanı
Rüştü[1994]

İspanyol *El Globo* gazetesi, Mustafa Kemal'in beyanatını neşretti: *Hilalimiz Haç karşısında perişan halde yerlerde sürünmektedir. Müslümanların tüm kalpleriyle İngilizlerden nefret etmesi ve 1920'deki mukaddes Türk-Rus-Alman ittifakına hizmet etmesi gerekmektedir. Bizimle Moskova'da ittifak yapan Bolşevik hareketi, aynı şekilde Almanya ile ittifaka girişmiştir. Bütün Anadolu'da her yirmi hane bir tane asker çıkarmalıdır. […] Bizim kahraman askerlerimizin Yunanlardan kaçtığına dair etrafta asılsız, kötü niyetli haberler dolaşmaktadır. Ama, bir Türk askeri düşmandan asla kaçmaz; düşmanla çarpışıp kahramanca şehit olur*.[1995]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Uşak'ı savunan dört piyade ve topçu alayını, geri çekildikleri sırada mağlup etmiştir. Savaşın ardından 13 top, 90 at, 4 lokomotif ve yüz kadar vagon Yunanlılar tarafından ele geçirilmişti*r. *Uşak'tan yola çıkan cephane yüklü bir tren de Yunan topçuları*

[1994] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 872-875. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1995] El Globo, 3 Eylül 1920, *La guerra en Turquia*, s. 1; Aktaran: Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 58-59.

tarafından imha edilmiştir. Uşak havaalanında düşerek yanmakta olan bir uçak bulunuyordu ve havacılıkla ilgili pek çok malzeme de Yunanlıların eline geçmiştir.[1996]

4 Eylül 1920. TBMM'de Dahiliye Vekilliği için intihab yapılıyor:

> Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'i kendi adayı olarak gösterdi. Nazım [Resmor/Öztelli] Bey ise Halk Zümresi* adayı olarak seçime girdi. İlk oylamada adaylardan hiçbirisi gerekli çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan oylamada Refet Bey 65, Nazım Bey 66, Sırrı Bey 31, Hamid Bey 16 oy almışlar, 7 oy diğer milletvekillerine dağılmış, 15 oy da çekimser olarak kullanılmıştır. İkinci oylamada 187 oy kullanılmış, Nazım Bey 98, Refet Bey ise yine 65 oy almıştır. Bu oylarla Nazım Bey Dahiliye Vekilliğine seçilmiştir.
>
> Nazım Bey'in seçiminde Meclis'te etkili grup Halk Zümresidir. Nazım Bey'den önce bu göreve getirilen Câmi ve Hakkı Behiç Beylerin seçilmelerinde Halk Zümresi'nin sistemli ve etkili çalışmalarından bahsetmek oldukça güç olmakla beraber I. İcra Vekilleri Heyetinde [1'inci İcrâ Vekilleri Heyeti devresi: 3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921] Dahiliye Vekili olan ilk üç milletvekili de Bolşevik eğilimlidir.[1997]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 22 Nisan 1933 tarihli tefrikasında, TBMM Meclis Hükümeti sisteminin seçim yöntemini şöyle tenkid edecektir: *Vekillerin intihap usulü çok sakattır. Fakat bugünkü şerait içinde tabii şekline de gidilemez. Her vekil, ayrı ayrı Meclis tarafından intihap edilir. Bu yüzden Heyet-i Vekile azası arasında tam bir tesanüd, tam bir fikir birliği olamaz. Bundan başka Kabine Reisi'nin mevkii, salahiyeti de garip oluyor. Zaman olur ki, Heyet-i Vekile Reisi meslek ve kanaat itibariyle kendisinden büsbütün aykırı olan vekillerle teşrik-i mesaiye mecbur olur*.[1998]

Bakü'deki Komünist Enternasyonel toplantısı "Doğu Milletleri Kurultayı"nın 3'üncü celsesi inikad ediyor:

> Ankara Hükümeti temsilcisi İbrahim Tali Bey'in bildirisi okundu. Bildiride, Anadolu hareketinin bir burjuva hareketi olmadığı, Anadolu devrimcilerinin kızıl devrimin doğan güneşine yöneldikleri, kaderlerini Üçüncü Entemasyonal'e bağladıkları ileri sürüldü. "Yaşasın Sovyet Rusya ve sadık bağdaşığı Devrimci Doğu" denildi. Kurultay'da hazır bulunan Enver Paşa'nın bildirisini Ostrovski okudu. Enver Paşa, bildiride, Türkiye'yi 1914'te savaşa sokanların emperyalist bir tavır gütmediğini, bağımsızlığı korumak için Alnıanya'nın yanında savaşa girildiğini belirtti. Enver Paşa, "Alman emperyalizminden, İngiliz emperyalizminden nefret ettiğim kadar nefret ederim, her zaman halkın ezilen kesimine dayandık. Emekçilerin mutluluğunu istiyoruz" dedi. Bela Kun tarafından okunan Başkanlık Kurulu raporunda, 1. Türk savaşçılarına saygı ifade etmeki, 2. Türkiye'deki ulusal-devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücüleri hedef aldığı, 3. Türkiye'yi bir emperyalist grubun çıkarları için savaşa sürükleyenler hakkında ihtiyatla sözetmek, onların eski yanlışlarının izlerini silmeleri, 4. Türk işçi ve köylülerinin kendi öz örgütlerini kurmalarının gerekliliği önerildi. Bunlar kongre tarafından da kabul edildi.[1999]

Kongre, Türkiye hakkında bir karar kabul eder. Kararın birinci maddesinde, kongrenin "Doğu'nun ezilen halklarını yabancı emperyalizmin boyunduruğundan kurtarmak isteyen ulusal devrimci hareketleri desteklediği" bildirilir. Ancak 2'inci maddede yalnız yabancı sömürücülere karşı yönelmiş olan Türk ulusal devrimci hareketinin, işçi ve köylüleri tüm sömürenlerden kurtaramayacağına dikkati çeker.

1996 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

* "Memlekette bilâ kayd ü şart halkı hakim kılmak üzere *Halk Zümresi* teşekkül etmiştir." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 219. Diğer bir deyişle *Hakimiyet-i Milliye* prensibinde Bolşeviklik etkisi mevzubahistir.

1997 Semih Yalçın, *Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi*, 1995, s. 408.

1998 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 92.

1999 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 198.

Kararın 3'üncü maddesi ise işçi ve köylüleri kendi öz örgütlerinde toplanmaya ve zenginlere, bürokratlara, paşalara güvenmemeye çağırır.[2000]

TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü), Anadolu'ya tamim edilen Bolşevik aleyhtarı bir beyanname suretini Genelkurmay Başkanlığına keşide etti. İsmet'e göre *düşmanlarımız masum Anadolu ahalisini iğfal maksad-ı hainanesiyle tertib ve neşr edilmiş olan beyanname*de şunlar yazıyor:

> Müslümanlar!
>
> Geçen Nisan'da Azerbeycan Cumhuriyeti'nde sâkin dindaşlarımız bazı maksadlarla Bolşeviklerin mezkur Müslüman Cumhuriyeti'ne girmesine müsaade etmişlerdi. Bunun sebebi de güya Türkiye'ye ve umumiyetle İslam yurduna yardım etmege geldiklerine dair Bolşevikler tarafından verilen teminata inanmış almalarıdır. Halbuki Rus Bolşevikleri Azerbeycan'a girer girmez hakiki renklerini, yani hem heyet-i içtimâiyeye hem şer'ate hem İslamiyete ve hem de bilumum akvam-ı İslamiyeye düşman olduklarını gösterdiler. Bunların memleketlerine dağılmalarına müsaade etmiş olan ve milli namını taşıyan maksatlar sayesinde Bolşevikler Azerbeycan'da yerleşiyor. Asıl maksatlarını meydana çıkarıyorlar. Bu maksat ise Azerbeycan İslam Cumhuriyeti'ni mahv edip, bu memleketi Sovyet Rusya'sına ilhak etmektir. Azerbeycan Cumhuriyeti şimdi yalnız ismen mevcuttur. Nâtırları ve ileri gelenleri ise feci surette katledildiler. Azerbaycan Tatar askerleri cumhuriyetlerine vukubulan hıyanetin anlatılması üzerine silahları hemen Bolşevikler tarafından toplanıp arzuları hilâfına da olarak dinsiz Bolşeviklerle beraber Lehlilere karşı harp etnek üzere Rusya'nın içlerine gönderildiler. Şu bütün bütün haksız muamele ve harekete mukavemet etmek isteyenler çoluk çocuklarıyla beraber kamilen katledilmiş ve ez cümle Gence'de dindaşlarımızdan onbeşbinden fazla erkek, kadın ihtiyar, çoluk, çocuk güya dost ve hayırhahları diye aldanmış oldukları Bolşevikler tarafından bir suret-i faciada bıçakdan geçirmişlerdir. Bolşevikler tarafından ekserisi Tatar olmak üzere Bakü'de hergün yüzlerce kişi ya kurşuna dizilmekte veyahud boğdurulmaktadır. Bu biçarelerin yegane kabahatleri ise açık Bolşevik olmamalarıdır. Azerbeycan'da bulunmuş olan Osmanlılara karşı vuku bulan şiddet ve su-i muamelede Azerbeycanlılarınkinden pek farklı değildir. Osmanlılar da elyevm birdenbire öldürülmüyor ise de Bakü hastanelerinde inliyorlar. Tekmil kuvvet İslamların elinden alınıp Rus Bolşeviklerinin eline geçmiştir. Filvaki Tatarların içinden iki kişi komiser unvanını ihvan etmişlerse de bunlar dinlerini inkar eden takımdan olup umur-u hükümette reyleri yoktur.
>
> Müslümanlar!
>
> Eğer içinizden biri size "Bolşevikler sizin dostunuzdur" derse asla inanmayınız. Yalancıdır ve bilakis zararınızı istemiş olur. Eğer bu hakikate şübhe edersiniz Azerbeycan'daki vukuat-ı faciaya sizi ikna edebilir.[2001]

ABD'de münteşir *Evening Star* gazetesi, *Anadolu'daki Bolşevizm propagandası*nı mevzubahis ediyor. *Çok sayıda Tatar kökenli Bolşevik ajanı Ankara Hükümeti'nin de desteği altında sokaklarda konuşmalar yaptığı ve bildiriler dağıttığı* bildiriliyor. *Trabzon'da bu kapsamda bir de cemiyet kurulmuş ve cemiyete üye olan erkekler yakalarında orak ve çekiç rozeti taşırken, kadınlar ise peçelerine iliştirilmiş kırmızı kurdeleyle dolaşıyor*lar.[2002]

Yine *Evening Star* gazetesinde "Türkler Son Umut Olarak Rus Kızıllarına Döndü" başlığıyla bir başka haber daha neşredildi. *Türk milliyetçilerinin Bolşeviklerden M. Kemal'e yardım için birlikler göndereceğini umduğu* belirtiliyor. Fakat *Türklere boşuna uğraştıkları söylendiğinde onlar cevap olarak: "Bolşevikler saldırmaya başlayıncaya kadar bekleyin ve sonra Yunan ve İngilizlerin buradan nasıl çıktığını göreceksiniz" diyorlar*. *Yazar Türklerin bu yöndeki düşüncesini çocukça bulduğunu ifade ediyor, zira bu tür beklentilerin doğuda bir ay, bir yıl belki de hiç gerçekleşmeyebileceğini söylüyor*. *İki yönetimi bir birine yakınlaştıran ortak düşmanın İngiltere olduğuna dikkat çekilen yazıda, Rusların çarlık*

2000 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 171.

2001 *ATASE Arşivi*, İSH. Kutu 639, Gömlek 131, Belge no. 131-132; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 216.

2002 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 153.

*rejiminden bu yana İngiltere'yi en büyük düşman olarak gördüğü dolayısıyla Bolşevik gücünün Avrupa'da tanınması açısından en büyük engeli yine İngilizlerin oluşturduğu belirtiliyor. Bu noktada Anadolu'daki Milli Hareket tam da Rusların uygulamak istediği politika için kilit bir pozisyonda durmakta*dır, *zira Bolşevikler Türkiye'ye dayatılacak bir anlaşmanın sonucunda Hindistan'da bir Müslüman ayaklanmasının yaşanacağını ümit ediyor. İşte bu durumda Müslümanları ayağa kaldıracak gelişme ise Türkiye'nin İngiltere ile savaşması*dır ve *bu savaş için Türklerin ihtiyaç duyduğu dış destek sadece Sovyet Rusya'dan gelecektir*.[2003]

6 Eylül 1920. Şark Cephesindeki 9'uncu Fırkaya dair tahkikat raporu: *Bolşeviklerin takib ettikleri program efradca mechul olduğundan bu hususda bir fikir vermemektedirler. Yalnız kendi memleketlerini kurtarmak için zaman icabatı bizimle de ittifak ediyorlar biz de bu sayede kuvvetlerinden istifade ederek memleketimizi kurtaracağız diyorlar.* [..] *Efrat: padişahı vatan haini, din düşmanı ad etmektedirler. Çünkü sulhü kendi arzu etmeseydi bittabi imza edilmezdi. Bundan da sarfı nazar tâ bidayetde İstanbulda kalmayıp Anadolu dahiline kaçıp gelmesi lâzımdı, diyorlar.*[2004]

Önceki gün İçişleri Bakanlığı'na seçilen Tokat Mebusu Dr. Nazım Bey, Mustafa Kemal'in kendisiyle görüşmeyi reddetmesi ve Çerkez Ethem aracılığı ile baskı yapılması üzerine, sağlık sebebini ileri sürerek görevinden istifa etti. Yerine, önceki günkü seçimde de Hükümet tarafından aday gösterilip kazanamamış olan Refet Bey seçildi.[2005]

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Ahvali sıhhiyem Dahiliye Vekâletini kabule müsait olmadığından vekâleti mezkûreye diğer bir zatın intihap buyurulması müsterhamdır.

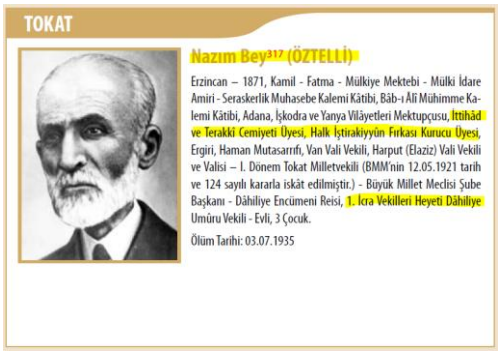
15 Eylül 1336
Tokad Mebusu ve Dahiliye Vekili Nazım[2006]

[2003] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 153-154.

[2004] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 878-879. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Erat ne bilir siyaset-i âliyeyi? Eratın bu efkârda takarrür etmesinin birinci faktörü, TBMM Hükümetinin ideolojik formasyonu, yüklemesidir.

[2005] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 201. Bir Sovyet Rusya belgesinde ise: "[Nâzım] 1920'de İçişleri komiserliğine seçilmiş, fakat hemen istifa etmiştir. Çünkü M. Kemal *Eğer Nazım komiserlikte kalırsa, ben siyasal faaliyetten vazgeçmek zorunda kalırım* demiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 165. "Nazım Bey'se, *Eskişehir'de beyannameleri çıkan komünist partisi ile alakası olmadığı halde, Mustafa Kemal'de bu konuda kanaat hasıl olduğu için* Hüsrev Sami [Kızıldoğan] ve Hacı Şükrü'nün [Aydındağ] tavsiyesi ile vekillikten istifa ettiğini söylemektedir." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 221.

[2006] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 221.

Fotoğraf n. Nazım Öztelli künyesi (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 59).

> Böylece YOC'nin güç gösterisi fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Dahiliye vekilinin istifa etmeye icbar edilmesi, kendisini çok güçlü zanneden, Meclis'te 85 üyesi olmasıyla övünen, Nazım Bey'e 98 oy toplayan YOC'nin gücünün, aslında ne kadar istikrarsız olduğunu gösterdiği kadar, Mustafa Kemal'in siyasi olgular karşısında verdiği siyasal refleksleri de göstermektedir. Sovyet Rusya ile ittifak politikasının miman olan Mustafa Kemal'in, artık bu politikanın en ateşli destekçisi olan Yeşil Orduculari dışlayarak, anti-Sovyetik, anti-komünist, Saltanata yakın ve İngilizci Refet Bey'i en yakın çalışma arkadaşı olarak seçtiği görülmektedir. Bu seçim, Mustafa Kemal'in politikasında bir kırılmayı göstermektedir. Refet-Nazım karşılaşması, "Şark Mefkuresi-Garp Mefküresi" hesaplaşması olarak da değerlendirilebilir. Bu tarihe kadar Şark Mefkuresi'nden yana tutum alan Mustafa Kemal artık Refet Bey'lerle, dolayısıyla Meclis'teki İngilizci kanatla ittifak yapmaktadır. Talat Paşa fraksiyonunun Yeşil Ordu Cemiyeti'nde aktif olarak çalıştığı hatırlanacak olursa, belki de bu tarih Mustafa Kemal'in İttihatçılarla ittifakı bozduğu tarih olarak değerlendirilebilir.[2007]

İttihadçı-Bolşevik *Yeşil Ordu Cemiyeti,* TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde 8 Eylül'de duyurulacağı üzere, *Halk Zümresi*ni ihdas etti. Fakat Nazım (Resmor/Öztelli), kendi başına Dahiliye Vekilliğinden istifa ettiği gerekçesiyle, bu siyasî teşekkülün idare heyetine alınmamıştır:

> Halk Zümresi'nin siyasi programı 28 maddeden oluşmaktadır. Programda yasama ve yürütme yetkisi, "Sovyet" karşılığı olarak kullanılan "Büyük Şüra"ya verilmiştir. Toprakta özel mülkiyet kaldırılacaktır [madde 22: Arazinin rakabesi Beyt-ül mala (İslam devletlerinde devlet hazinesi) aittir.] Eğitim ve sağlık hizmetleri karşılıksız olarak devlet tarafından karşılanacaktır. "Azası halk tarafından müntehap [seçilmiş] Halk Mahkemeleri teşkil olunacak", üretim ve tüketim kooperatifleri kurulacak, en gerçek sermayeyi emek teşkil edecektir. Programda Bolşevizm, Sovyet Rusya veya sosyalizmden söz edilmemektedir.[2008]

7 Eylül 1920. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabâh* gazetesi: *Bolşevikler Bakû'ya nasıl girdiler?*[2009]

Enver, Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. *Kızılordu'yu beklemeden Ermenilere karşı saldırıya geçilmesini öneri*yor.[2010]

TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Bakü Şark Milletleri Kurultayına iştirak eden İttihadçı lider Enver'e zata mahsus mektub gönderdi. Akşin, *5 önerme* şeklinde mektubu hulasa ediyor:

2007 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 222.
2008 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 222.
2009 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 203.
2010 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

1) Türkistan, Afganistan yolculuğunu ve Hindistan seferini erteleyerek Bakû'da kalması "pek münasip" olacaktı.

2) "İcabında" Türkiye'ye yardımcı olabilecek bir Azerbaycan ordusu kurulmalıydı.

3) '93 sınırından bir karış Ermenistan'a bırakılamazdı ve Ermenilerin bize zarar verebilecek bir orduları olmamalıydı.

4) Batı'daki sorunlarımızı çözebilmek için önce Doğu sorununun çözülmesi gerekiyordu. Onun için ve Ruslar da tek dayanağımız olduğuna göre, onları kuşkulandıracak davranışlardan ve "milliyet prensiplerinden" kaçınmak gerekirdi.

5) Ankara'nın Bakû'ya temsilci olarak atadığı Memduh Şevket Bakû'ya ulaşmak üzereydi. Ondan başkası Baku Kurultayı'nda Türkiye'nin görüşünü dile getiremezdi (anlaşılan Karabekir Kurultay'ın toplanma tarihinin farkında değildi). Mektubun sonunda Karabekir en büyük saygılarıyla Enver'i kucaklıyor ve tam bir içtenlikle ve hasretle gözlerinden öpüyordu.[2011]

Bir başka kaynakta, Karabekir'in Enver'e mektubundan şu kadarlık kısım iktibas edilmiştir: *Vatanın hizmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada, Moskova'ya gelmeniz büyük bir meserret [sevinç] ve memnuniyetle karşılandı. ... Anadolu Hükümetini bu şekl-i vaziyetten kurtarmak ancak zat-ı alilerinin bizzat Bakü'deki mesai-i fevkaladenizle mümkün olacaktır. ... Vaziyet-i hal ve siyaset-i hazıramızda Ruslardan başka hiç bir nokta-i istinadımız [dayanak noktamız] kalmamış olduğu zat-ı Samilerince malumdur. En büyük hürmetlerimle de sizi der-aguş ederim [kucaklarım] ve samimiyet-i tamamıyla gözlerinizden mütehasseten öperim*.[2012]

Trabzon'daki Fransız Konsolos Lepissier, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiser Defrance'ye telgraf gönderdi. *Vali tarafından şehri terketmesinin emredildiğini ve Novorossiskli bir Bolşevik heyetin şehirde Fransızca ve Rusça bildiriler dağıttığını* bildiriyor.[2013]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi: *Fransız ve İtalyanların Anadolu'da Yunanlıların kesin askerî eylemlere girişmesine etkili bir biçimde karşı çıkmaları her gün daha açık olarak görülüyordu. Gerçek şu ki; ne Fransa, ne de İtalya politik ve ekonomik nedenlerle Kemalist hareketinin bütünüyle yok edilmesi taraflısıydılar*. Bristol'un işittiğine göre *Ankara'yı arkadan vurmak üzere Yunan kuvvetlerinin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına çıkarılması için düşünülen ikinci bir plana Fransızlar ve İtalyanlar karşı çıkmışlar, İngilizler de bunu onaylamışlardır. İngilizler sonuç alacak herhangi bir eylemin yapılamaması ve Yunan hatları arasındaki bağın uzaması karşısında onları destekleme konusunda günden güne daha isteksiz ve soğuk davranıyorlardı ve güvenleri hızla kaybolmaktaydı. Onlar, geleneksel bekleme oyununu yeniden oynuyorlar ve Yunanlılar Anadolu'da kendi durumlarını korumakta başarısız kalırlarsa, onları kusurlu bulmuş görülmekten, suçlamaktan çekiniyorlardı*.[2014]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet (İnönü) TBMM Hariciye Vekâletine gizli muhtıra gönderdi. Zeylde üç aded vesika bulunuyor. Hariciyeci Edib Kemal ile Kâzım (İnanç) arasındaki mektublaşmadan anlaşıldığına göre İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhında muvazzaf Binbaşı O. van Millingen, Garb Cephesi Kumandanı Vekili (sabık Bâb-ı Âlî Genelkurmay İkinci Başkanı) Diyarbakırlı Kâzım'la (İnanç) muhabere etmeye ve andlaşmaya çalışmaktadır. Kâzım'a göre Millingen *Türk muhibbi* idi. Fakat İngiltere, Türkiye'yi mahvetmeyi ve hılâfet-saltanatı papalık mevkiine düşürmekliği binaenaleyh İslâm âleminin kontrolünü istihdaf etmektedir. İngiltere, Yunan'ı Türk'e efendi kılmak

[2011] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321-322.
[2012] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 159.
[2013] Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 75.
[2014] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 287.

gayretini terketmediği müddetçe bir andlaşmaya varmak mümkün değildir. Calib-i dikkat bir husus olarak sabık Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı ve halihazır TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak) *İngilizlerce hürmetle yâd edil*mektedir:

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Mühimme Kaleminden maʿzûl ve sâbık sefâret kâtiblerinden Edib Kemal Bey nâmındaki zâtla Garb Cebhesi Kumandan Vekîli Kazım Paşa Hazretleri arasında cereyân eden muhâberâta âid evrâk sûretlerinin leffen takdîm kılındığı maʿrûzdur.

Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Hâriciye Vekâletine arz olunmuş ve hasbe't-taʿalluk Ferid Paşa Hazretlerine de irâ'e olunmuşdur. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reʾîsi İsmet

***

Ereğli Mevkiʿ Kumandanlığından birinci mektûbun aksâm-ı mühimmesi hakkında mevrûd şifre hülâsası:

Edib Kemal Bey birinci mektûbunda: Milencin'i gördüğünü, yarım saat görüşdüğünü ve mûmâ-ileyhin; Anadolu'nun anlaşmak fikrinde olmadığından dolayı hayret etdiğini ve netîcenin fenâ olacağını ve Alman siyâsetine mâniʿ olmak için İngiltere'nin her şeyi göze aldığını ve hâl devâm ederse Yunanlılara verileceğini sizlere bildirmekliğimi ricâ etmişdir. Milencin'in şimdiye kadar Paşa Hazretlerinden mektûb alamadığından dolayı müte'essir olduğundan bahsetmişdir. Hatta sizin on gün evvel firâr etdiğinizi de biliyor.

Fevzi Paşa ile Kazım Paşa'nın taʿkîb etdikleri siyâsetden haberdâr olmak arzusunda bulunduğunu ilâve etmişdir. Mûmâ-ileyh Milencin Bey Paşa Hazretleri[nin] bir iki satırlık bir mektûbun[un] da her hâlde pek makbûle geçeceğini bildiriyor. Bu bâbda şeref-vâkiʿ olacak cevâb-ı âlîlerine intizâr ederim. Gelecek pazar günü mektûbu postaya tevdîʿan arz eylerim. 4 Eylül [13]36 Ereğli Mevkiʿ Kumandanı İzzet

***

Müretteb Fırka Kumandanlığından mevrûd ikinci mektûb me'âline âid şifre sûreti

2/9/[13]36 Ereğli Mevkiʿ Kumandanlığı zât-ı âlîlerine âid olmak üzere Edib Kemal imzâsıyla gâyet uzun bir mektûb olduğunu bildiriyor. Mevâd-ı mühimmesi ber-vech-i âtî imiş:

"İngiltere Hükûmetinin öteden beri taʿkîb etdiği taʿannüd politikasını bu kere bize karşı sûret-i ciddiyede tatbîke karar verdiği tezâhür ediyor. Şark mes'elesinde en büyük âmil olan Bolşevik tehlikesini İngilizler bundan iki ay evvel söyledikleri vechle hallediyor. Eğer bu kelime doğru değilse bile herhâlde taht-ı intizâm, en daha doğrusu taht-ı idârelerine alıyorlar. Şâyed şimdiye kadar emîn, sağlam bir kazığa rabtedilmemiş ise satvet ve şevketiyle asırlarca icrâ-yı saltanat eden Osmanlı İmparatorluğu'nun hayât ve memâtı ile uğraşmak gibi bir bâr-ı sakîli deruhde edenlerle müzâkere edib zemîn ve zaman bizler için henüz tamamen gayr-ı müsâʿid değil iken zât-ı âlîleriyle İngilizlerce hürmetle yâd edilen Fevzi Paşa ve diğer münâsib zevâtdan müteşekkil bir hey'etle İngilizleri görüşdürmek için bir zemin ihzârına gayret edeyim. Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve inâyeti sâyesinde buna da ihtimâl muvaffak olurum. Sâhibü'l-kelâm İngilizlerin bu hâl-i keşmekeşe nasıl nihâyet vermek istediklerini işitdikce yalnız ümîdim münselib değil hatta çıldıracağım geliyor. Bu bâbda şeref-vâkiʿ olacak cevâb-ı âlîlerine intizâr eylerim."

Mektûbun vürûdunda takdîm-i vekâletpenâhîleri kılınacağı maʿrûzdur. Bolu Müretteb Fırka Kumandanı Nazım

***

Cevâb Sûreti

Bana iki mektûb gönderdiğinizi haber aldım. Daha mektûblar elime gelmediyse de fakat hülâsalarını bildirdiler. Pek çok teşekkürler ederim. Bundan sonrası için de beni hatırlayarak mektûb yazmak isterseniz vazʿiyet-i umûmiye-i siyâsiyeye, İstanbul'daki vazʿiyete ve be-tahsîs Yunan ordusuna ve bunun sûret-i taksîmine dâir maʿlûmât verirseniz minnetdâr kalırım.

Bendenizce yapılacak şeyler geçmişdir. Yavrum bugün millet iki karar karşısındadır:

Birincisi; kesileceğini bile bile boynunu uzatmak

İkincisi; kesilinceye kadar boyun eğmemek

Birincisi zelîlâne, ikincisi nâmûskârânedir.

Maʿa-hazâ şâyed Milencin'e tesâdüf ederseniz ve yine şâyed kendisi bir şey açarsa; aynen âtîdeki tarzda idâre-i kelâm buyurursunuz:

"Paşa'dan alınan haberde şöyle söylediğini öğrendim. Ben mektûbu yazmadığımdan dolayı Milencin Bey'in beyân-ı te'essür etdiğini işitdim. Bunu anlayamadım. Kendisine ne mektûbu yazabilirim ki? Ben İstanbul'un murdâr hayâtını terk etdiğim zaman kendisine samîmâne ve nâmûskârâne bir mektûb bırakmışdım. O da mücerred kendisini Türk muhibbî ve hemfikrim olarak bulduğum için idi. Dünyada İngiltere'nin Türkiye siyâsetini bilmeyen ve öğrenmeyen kalmadığı hâlde sanıyorum ki Milencin Bey henüz anlayamamış bulunuyor. Ve bunun için bu siyâseti kendisine artık anlatmayı vazîfe addediyorum.

1- İngiltere Pâdişâhımızı gayr-ı muktedir bir Papa menzilesine indirerek bütün âlem-i İslâmiyeti hüküm ve nüfûzu altında tutmak istiyor. Âlemde nasıl ki bütün Hristiyanlık herhangi bir saltanat-ı münferidenin hükmüne girmemiş ve giremez ise İslâmiyet de bunun aynıdır. Ama bugün olur yarın olur imiş fakat; üçüncü günü düşünmek lâzımdır.

2- İngiltere Türkiye'yi tamamen mahvetmek istiyor. Dünyada hiçbir millet mahvolmamışdır ve olamaz. Tarihî delîl ve burhânlara lüzûm yok. Şu beş senelik harbin bize gösterdiği misâl ve verdiği dersler kâfîdir.

3- İngiltere Yunanlıyı memleketimizde efendi yapmak istiyor. Ne zaman cihânda bütün lordlar ve efendiler kendi uşaklarının hidmetkârları olurlar ise işte bu emel de ancak ve yine belki o zaman husûl bulabilir.

Hülâsa: Ne zaman ki İngiltere dünya kuruldu kurulalı hiçbir hükûmetin tatbîkine yeltenmediği bu derece gayr-ı mantıkî ve daha doğrusu kapris denecek siyâsetden ferâgat ederse o zaman yalnız biz değil bütün dünya birbiriyle barışık yaşayacakdır. Milletlerin mukadderâtı hele hâssaten şu asırda hikmet ve kiyâsetle idâre edilir, yoksa inâdla değil. Bu millet ister İngiliz ister Türk olsun."

Bu söylediklerimi Milencin Bey'in samîmâne dinlemesini ricâlar ederim.[2015]

İsmet, Karabekir'e, bağımsızlık için TBMM Hükümetinin müzaheretini isteyen Dağıstanlı Aziz'in arîzasını da keşide eyledi. Buna göre, *Mustafa Kemal Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin Ankara'ya gönderilmesini iste*mişti. *Ankara'ya gelen Aziz Bey verdiği bilgilerde Vrangel'in Kafkaslılarla ilişki kurması olasılığından söz* etmiştir. *Meclis'in tavır değiştirdiği 2 Eylül kararında yer alan Kafkaslarla ilgili bilgiler buradan kaynaklanmaktadır*.[2016]

Karabekir, Moskova'daki TBMM Murahhas Heyetine muhtıra gönderdi. *Karabekir Rusya Şuralar Hükümeti sefaret heyetinin birinci kademesinin 31 Ağustos'ta Erzurum'a vardığını belirtmektedir. Belgede heyetin 7 sandık içinde ve yaklaşık olarak 500 kilo sıkletinde altın getirdiği açıklanmaktadır. Ayrıca altınların külçe halinde olduğu ve heyetin 8 Eylül'de Ankara'ya doğru hareket edeceği ifade edilmiştir*.[2017]

Sovyet belgelerinde 7 Eylül 1920 tarihinde [Lazistan Mebusu] *Osman Bey'in adresine ekipmanları ile birlikte 4.000 İngiliz tüfeği, diskleri (400 adet) ile birlikte 20 adet otomatik lyuis* [lewis] *tüfeği ve lyuis otomatik tüfeği için 5.000.000 fişek gönderildiği belirtilmektedir*.[2018]

2015 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 476-478.

2016 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 168.

2017 *ATASE*, İSH, Kutu: 911, Gömlek: 12, Belge No: 1, (7 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 148.

2018 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 167.

7/8 Eylül 1920. *Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Heyeti murahhası başkâtibi Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, bazı kıymetli eşya ve üç sandığı kendisine teslim etmesi için hükümetinden emir aldığını bildirmiştir. Aynı telgrafta söz konusu malzemelerin Celalettin Arif Bey'e ya da Kazım Karabekir'e mi teslim edilmesi yoksa Ankara'ya mı getirilmesi gerektiğini sormuştur*.[2019]

8 Eylül 1920. Mustafa Kemal, Upmal'a *verdiği cevapta kıymetli eşya ve üç sandığın Kazım Karabekir'e teslim edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir*. *Ardından Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta bahsi geçen eşya ve üç sandığın sefaret heyeti başkâtibi tarafından kendisine (Karabekir'e) teslim edileceğini bildirmiştir*.[2020]

Bakü'de 1 Eylül'den itibaren içtima eden Şark Milletleri Kurultayı son içtimaını gerçekleştirdi.[2021]

Enver, Doktor İbrahim Tali (Öngören) ile beraber Bakû'den Moskova'ya doğru yola çıktılar.[2022]

> Bakü Kongresinde, Komünist vekillerin çoğunluğu ve özellikle de Müslüman olmayanlar tarafından Enver'e pek itibar edilmemiş, ilerideki siyasi işler için ona platform teklif edilmemiştir. Bu da Bolşevik destekleyicileri olan Zinoviev ve Radek'in amaçlarının tamamiyle başarısız olduğunu göstermektedir.
>
> Gelişmelere önemli bir katkı yapmasına rağmen, Bakü'de Enver'in varlığı, Sovyet yetkilileri arasında bir hayli huzursuzluk konusu olmuştur. Bolşevikler, kalabalık silahlı Müslümanların Bakü'ye hareketlerini, bir dereceye kadar normal karşılamış ancak Enver'in oldukça popüler olması onlarda Sovyetlere karşı darbe teşebbüsünün olabilirliği korkusuna yol açmıştır. Enver, itibarını yükselterek her şeyi kendi menfaatine çevirmiş gibi görünmekte ve birçok etnik unsuru temsil eden delege yanında, Türkistan'ın seçkin müslümanlarıyla kişisel görüşmelerde bulunmaktaydı. Bu bakımdan yetkililer, uygun bir zamanında, derhal Moskova'ya dönmesi için ona tavsiyelerde bulunmuşlardır.
>
> Bununla beraber Enver, faaliyetlerine devam etmiştir. Bakü Kongresi'nin bu münasebet izleri, Küçük Talat Bey ve Na'il Bey tarafından hazırlanmış olan "Mesa'i" adlı tam yetkili siyasi programın meydana çıkmasına sebep olmuştur. Zamanında, derhal Moskova'ya dönmesi için ona tavsiyelerde bulunmuşlardır.[2023]

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal'e altın yardımı: ilk parti Erzurum'a ulaştı.[2024] *Altınların 200 kilosu Doğu ordusu için tahsis edilmiş ve geri kalanı Ankara'ya gönderilmiştir*. *Ankara'ya gönderilen altınlar ekseriyette subay ve memur maaşlarını ödemek için kullanıl*acaktır.[2025] Elbette bu yardım karşılıksız değildir. Erzurum'a 200 kişilik heyetiyle muvasalat eden *Rusya Ticaret Heyeti Reisi* Upmal-Angarski, TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir ve TBMM Reis-i Sanisi Celâleddin Ârif'le mülakat etti. Upmal-Angarski, *bütün içtenliğiyle saltanatın kaldırılması ve sosyalizm propagandası yapılması gerektiğini ama Ankara'daki hükümetin bunu yapmadığını* belirtti:

> [..] yapmayı uygun görmüyorlarsa komünist partisinin legal çalışmasına izin verilmesi gerektiğini; Sovyet Hükümeti'nin Ankara'nın anti-emperyalist olduğuna inanması için bunun şart olduğunu belirtmiştir. Upmal, Anadolu'nun her tarafında TKF'nin üyelerinin bulunduğunu ve bunların illegal olarak çalıştığını; açık çalışmaktan korktuklarını söyleyince, Karabekir ise şu cevabı vermiştir: "Açık Bolşevik propagandasına

---

2019 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (7-8 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 221.

2020 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (8 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 221.

2021 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 320.

2022 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

2023 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 39.

2024 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.

2025 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280, dipnot 554. "Altınlar, hastanedeki kantarda tartılarak teslim alınır, 200 kilosu Doğu ordusu için alıkonur, geri kalanı Sovyet heyetiyle Ankara'ya gönderilir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 59.

başlanmamasının nedeni Bolşevik kurallarının bilinmemesidir. Bunun da sorumlusu yine Moskova'dır, çünkü hâlâ anlaşma imzalanmamıştır ve Taşnaklar dolayısıyla Şark yolu kapalıdır, siz o yolu açın, bize yardım edin, her şey hallolur. Zaten BMM'de halk hükümeti kurmak üzere görüşmeler devam etmektedir".

Böylece Upmal daha Anadolu'ya adım attığı anda Karabekir'i ürkütmüştür, çünkü onun söyledikleri, Ankara Hükümeti'ne Sovyetler tarafından verilen direktifler olarak algılanmıştır. Rusya'da Çarlığı kaldırmış bir partinin mensubu için son derece doğal olan Saltanatın kaldırılması tavsiyesi, içişlerine müdahale olarak algılanmıştır. Karabekir, 9 Eylül'de Sovyet Sefaret heyetini beraberindeki altınlarla beraber Ankara'ya yolcu etmiş ve 14 Eylül'de bu görüşmeyi Ankara'ya telgrafla bildirmiştir. Üstelik bu görüşme Sovyet Rusya ile dostluk politikalarına yönelik olduğu kadar Mustafa Kemal'e de muhalif olan Hüseyin Avni ve Celalettin Arif'in yanında yapılmıştır ki, onlar bu görüşme sırasında Karabekir'in Upmal'a yönelik mültefit tavırlarını daha sonra Karabekir'in aleyhine kullanacaklardır.[2026]

8 Eylül'de yaklaşık 200 kişilik bir heyetle Erzurum'a gelen Elçilik Birinci Sekreteri Upmal ve ataşemiliter Ali Oruç Bagirov, burada Kâzım Paşa (Karabekir) ve BMM hükümetinin Adliye Vekili Celaleddin Arif ile bir görüşme yapar. Upmal, Türkiye'nin ilerde yeniden Sultan hükümetinin pençesine düşmemesi için bu köhne yönetimin kötülüklerinin halka açıkça anlatılması ve özellikle ekonomi politikasının açıklanması gerektiğini belirtir. Ayrıca Türkiye Komünist Partisi'nin de açık çalışmasına izin verilmesini talep eder. Bu görüşmeden sonra Adliye Vekili Celalettin Arif, Bolşeviklerin etkisiyle "Halk Hükümeti" kurmayı benimser.[2027]

Halil (Kut), 11'inci Kızılordu Kolordusu Kumandanlığına telgraf keşide eyledi. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine göndermeyi vaadettiği *yardımın hızlandırılmasını ve Rostov'dan deniz yoluyla yapılacak yardımın Nahcivan'dan yapılacak yardımdan ayrı tutulmasını iste*mektedir.[2028]

Selanikli Mustafa Kemal, milliyetçi komünist partisi *Türkiye Komünist Fırkası* kurucu üyesi Sabataycı / Selanik Dönmesi Tevfik Rüştü'ye (Aras) göndereceği bir mektubda, 1920'de *Rusların yardımlarını sağlamak için komünizm cereyanları*na *müsamaha* gösterdiğini belirterecektir.[2029] Bu, Mustafa Kemal'in Bolşevik olmamakla beraber Sovyet Rusya yardımlarını celbetmek için Bolşevik cereyanların Anadolu'ya yayılması noktasında taviz vermiş olduğunun itirafıdır. Diğer bir deyişle, 1920'de hılâfet-saltanata sadık görüntüsü veren Mustafa Kemal'in 1922'ye gelindiğinde saltanatı ilga etmesi, verdiği tavizin nerelere ulaştığına işarettir.

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi: *İki heyet. Birincisi, dünyanın en büyük ve insani inkılabına yol açan diyarın mazlum kahramanları. Garbin haşmetli saltanat binasını yıkarak tarümar enkazından hür bir cennet kurmak mefkuresiyle hareket eden bu diyarın memleketimize uğrayan bu ilk kafilesi (Upmal-Angarski), diğeri Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler*...[2030]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Bolşevikler her cephede kaybediyor*.[2031]

2026 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 271-272. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2027 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmesi*, 2014, s. 67. Perinçek, Upmal'ın TBMM Hükümetinin komünistlikden sarf-ı nazar edişlerine dair şikâyetlerini mevzubahis etmemiştir, onun klasik tavrı. Zira Perinçek, tozpembe bir Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti ilişkileri sunmak gayesindedir. Doğan Avcıoğlu'na atıfla de, Celâleddin Arif'in Bolşeviklikden etkilendiğini iddia ediyor. Celâleddin Arif, doğucu değil bir batıcıdır. Olsa olsa Celâleddin Arif de köprüden geçene kadar Sovyet Rusya'ya dayı demektedir. Celâleddin Arif, Avrupa başşehirlerinde mümessillik vazifesini ifa edecekken de benzer mudaraa politikası uygulayacaktır.

2028 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

2029 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 283.

2030 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 205.

2031 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 205.

Selanikli Abdülgani Ahmet'in (Doyran) Konya'da neşrettiği *Öğüd* gazetesi: *Kızıl Ordunun Kafkasya'ya geldiğinden beri ümitlerimiz yükseldi, fakat biz bolşevik olabilir miyiz?*[2032] *Türkiye'nin siyaseti kararlaştırılmıştır. Asya'ya dayanmak, Bolşevik Rusya ile beraber yürümek*.[2033]

TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal'in kurdurduğu milliyetçi komünist partisi *Türkiye Komünist Fırkası* müessisanı İttihadçılar, 1920 sonbaharında Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angorski'yle gizli görüştüler. *Devrimci* olduklarını söylediler:

> Sovyet temsilcisi Upmal resmi TKF'nin İttihatçılar tarafından kurulduğunu, önde gelenleri arasında Yunus Nadi ve Muhittin Bey'lerin olduğunu, THİF'le [*Sovyet Rusya'ya merbut Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*] ittifak yapmak istediklerini anlatmaktadır:
>
> > Gericiliğin giderek tırmanmasından endişelenen, İngilizler Anadolu'ya girerse kendi durumlarının pekiyi olmayacağını bilen ittihatçılar, Ethem'in başarısız isyanından sonra bize [Sovyet elçiliğine] gelip yarı sıkılgan, yarı küstah bir edayla şöyle söylüyor: "bizim komünistliğimize siz inanmadınız. Gerçi biz İttihatçıyız, öyle de kalacağız. Ama biz devrimciyiz. Gericilik tehlikesi Ruslarla temasta olmayı gerektiriyor. Biz partinin adını değiştirmeye razıyız. Sonuçta bizim tutuklu komünist yoldaşların serbest bırakılması ve sahte tabelanın sosyalist bir tabelayla değiştirilmesi durumunda biz blok kurabilir ve birbirimizi destekleyebiliriz."[2034]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, "Halk Zümresi Siyasî Programı"nı neşretti:

> *Maksat ve Meslek*
>
> 1. Memlekette bilâ kayd ü şart halkı hâkim kılmak üzere "Halk Zümresi" teşekkül etmiştir.
>
> 2. Asrın icabına ve halkın ihtiyacına göre muktezi teceddüdat ve tesisatı temin etmek Zümre'nin gayesidir.
>
> 3. Zümre, îslâmiyetin kudsî esasatına istinat ederek Asr-ı Saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye ve Garptan gelen ifsadat-ı ahlâkiyyeyi, tahakküm ve ihtirasatı takım ve imhaya çalışmakla yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir.
>
> 4. Zümre'nin meslek-i esasisi halkın refah-ı umumîye mütesaviyen nail ve hadim olmak hakkını ihraz etmesine hizmet ve delâlettir. Zümre'nin nazarında, bedenî veya fikrî emeğinin mukabili olarak yaşayan rençber, amele, hırfet ve sanat erbabı, müderris, muallim, memur, hademe gibi faaliyet ve mesâi anasın beşeriyetin hakiki hadimleridir.
>
> 5. Terbiyede ve istihzarat-ı müstakbelede uhuvvet ve içtimaiyyet-i umumiyyeyi ferdiyet-i hod-binâneye hâkim kılmak, Zümre'nin en başlı umdelerinden biridir.
>
> 6. Zümre, kapitalistlerin mahsul-ü tasnian ve emperyalistlerin vesüe-yi müdahelât ve tahakkümü olan düyun-u hariciyye ve imtiyazat-ı ecnebiyyeyi, masum halk hesabına, en haksız bir külfet-i zâlime addeder.
>
> *Halk ve Hükümet*
>
> 7. İcra kuvveti ile teşri' selâhiyeti halkın Büyük Şûrasında temerküz eder.
>
> 8. Büyük Şûra, livalardan rey-i âm ile intihap olunan mümessillerden terekküp eder. Onsekiz yaşını ikmal eden her fert intihap etmek ve yirmibeş yaşını ikmal edenler de intihap edilmek hakkına mâliktir.
>
> 9. Büyük Şûra azaları iki sene müddetle intihap olunurlar ve alelade olarak lâakâl dört ay içtimâ ederler. Büyük Şûra, kâffe-i mesalih için merci' ve hâkemdir. Şûra münakid bulunmadığı zaman âzasından üçte biri intihapla müçtemi kalarak, Şûraya ait hukuk ve selâhiyeti istimal eder.

[2032] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
[2033] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 205.
[2034] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 282.

10. İntihabın adîm ül-imkân olduğu, mürettep azanın sülüsan ekseriyetiyle tahakkuk ettiği takdirde, devre-i intihabiyyenin her defasında azamî bir sene temdidi caizdir.

11. Kanun-u mahsusla diğer şûralara tefrik edilen vezaif ve selâhiyet fevkindeki kavaninin vaz'ı ve tadili ve feshi ve hukuk-u müktesebenin tevsii ve tahdidi, aff-ı umumî ve hususî, akd-i sulh ve ilân-ı harp, tanzim veya tasdik-i muahedat Büyük Şûranın cümle-yi hukukundandır.

12. Büyük Şûra, hükümetin inkisam ettiği şubeleri, kendi arasından müntehap İcra Vekilleri marifetiyle idare eder. Âzâ-yı mütebakiyye icraî hususatta, vekillere tayin-i istikamet ve teftiş ve murakabe ile leddelicap, bunlardan bazılarını veya cümlesini tebdil eyler.

İdare

[13.] Memleket, coğrafi ve vaziyet-i iktisadî münasebet itibarları ile vücude gelmiş ve gelecek nahiye, kaza ve liva şûraları marifetiyle idare olunur. Nahiye ve liva şûralarının reisleri o cüz-ü idarîlerin icra âmiridir. Memuriyetleri birer derece yukarı şûraların ekseriyetiyle tasdik olunur.

14. Vahdet-i idare ile cereyan-ı umurun halelden masun kalmasını teminen memleket teftiş mıntıkalarına ayrılarak Büyük Şûra, her defasında ayrı müfettişler göndermek suretiyle, işbu mıntıkaları mütemadiyen teftiş ve murakabe ettirir. Livalar arasında çıkacak ihtilâfı her liva şûrasında ikişer zatla birlikte müfettiş tetkik ve halleder, müfettiş keyfiyetten Büyük Şûrayı haberdar etmeye mecburdur. Müfettişler idare ve maksad-ı içtimaî hilâfına hareket eden şûra reislerinin tebdili kendisini müzakerata iştirak ettirmek şartıyla ait olduğu şûraya esbab-ı mucibesiyle arz eder ve keyfiyetten büyük şûrayı haberdar eyler.

Hidemat-ı Umumiyye

15. Şer'iyye ve Evkaf, Sıhhiyye ve Muavenet-i İçtimaiyye, Maarif, iktisat, Adliye, Maliye, Dahiliye, Nâfia, Hariciye ve gaye-i meşruamızın istihsaline değin Müdafaa-yı Milliyye vekâletlerinden ibarettir.

16. Uhuvvet-i umumiyyenin tesisini isteyen "Halk Zümresi" muharebe ve mücadeleyi ancak tahakküm ve istilâ davalarına mani olmak ve emperyalizmi imha ve beynelbeşer fitneyi izale etmek için meşru görür; ve bu vazifeyi bilâ istisna her fert hakkında istitaat nisbetinde hem madden hem bedenen mecburî telâkki eder.

17. Zümre; içtimaî, idarî ve ahlâkî noksanları izale sırasında, küûl, fuhuş, ırza tasallut, sirkat ve emsali zemaim-i ahlâkiyyenin men' ve nehyini de olanca ehemmiyetle nazar-ı itibare alacaktır.

18. Zümre mektep tahsilini cemiyetin hayat-ı müşterekesindeki esasat-ı samimiyyeye göre, meccanî ve leylî olarak teyide taraftardır. Her tarafta mektepler ve umumî kütüphaneler açılarak okumadık kimse bırakılmayacaktır. Müessesat-ı ameliyye ve fenniyyenin adetleri teksir olunacak; ve bunların cümlesi hükümetin idaresinde ve meccanî olacaktır.

19. Umur-u maliyyede Zümre'nin gayesi mesai-yi umumiyyeyi hüsn-ü tanzim ve tevzi edebilmektir. Bu gaye temin olununcaya kadar vergilerde nisbet-i âdileye ihtimam olunacak, ikinci sınıf olan işçi ve köylü şimdiye kadar ezildikleri bâr-ı tekaliften kurtarılacaktır.

20. Arazinin rekabesi beytülmale aittir. Toprakları olmayanlara, hükümetçe kâfi miktarda ve bilâ bedel arazi verilerek, her rençberin hür ve müstakil çalışabilmesi ve bu suretle toprakların azamî imar ve istismarı temin olunacaktır. Bu husus kanun-u mahsusla tesbit edilecektir.

21. Emekçilerin (işçi ve köylülerin) meskenlerinin kavaid-i sıhhiyeye muvafık olması ve bunların çalıştıkları mahallerde her türlü tehlikeden masun bulunmaları hükümetçe temin edilecektir.

22. Eczahaneler ve hastahaneler hükümetin taht-ı idaresindedir. Hastalık halinde meccanen tedavi edilmek her ferdin hakkıdır.

23. Halk Zümresi, sây-ı zâtisiyle cemiyet hayatında mevki bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, malûl ve mariz olanları hayat-ı umumiyyenin aynı derecede menafi-i müştereke ve mütesaviyyesinden ayırmaz. Onaltı yaşına kadar fukara çocukları hükümetçe iskân ve infak ve terbiye olunur.

24. Teşebbüsat-ı nâfiada imtiyaz usulü yoktur. Tesisat-ı nâfianın kâffesi halkın hukuk-u umumiyyesi meyanına dahil ve hükümetin taht-ı idaresindedir.

25. Halk Zümresi, adalet esaslarında netayiç ve hadisatla değil, esbap ve müessirat ile mücadelenin müsmir ve müessir olduğuna kanidir. Binaenaleyh, her nevi ihtirasat ile rüçhan ve tefavvuk daiyelerini, marazî infialât-ı ruhiyyesi, irsî ve ecdadı sevaik-i beşeriyyeyi ıslah edecek müessesata, mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verecektir.

26. Tedricen, âzası halk tarafından müntehap Halk Mahkemeleri teşkil olunacak ve hapishaneler dar-ül-mesaî haline kalbedilecektir.

27. Refah-ı umumîyi mesaînin âheng-i intizamından çıkaracak olan Halk Zümresi, muhtekirlerin hile ve desiselerle cem ve celp etmiş olduğu magsubattan nefretle, en sahih sermayeyi say ü amelden ibaret bilir.

Teraküm ve inhisarı gayr-i caiz menafün azamî mikyas ile husul ve tevzii için istihsal ve istihlâk kooperatifleri vücude getirilecektir. Ticaret-i hariciyye hükümetin taht-ı himaye ve murakabesinde bulunan bu teşkilât marifetiyle yapılacaktır.

28. İşbu siyasî program muhteviyatının temin-i tatbiki için muktezi kavanin ve nizamatı ihzar ve teklif etmek üzere Zümre mensuplarından ve mütehassıslardan mürekkep zevat işe başlayacaktır.[2035]

ABD'de münteşir The New York Times gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçilerine karşı yapılacak yeni bir harekât ilkbahardakinden daha etkili olacaktır. Şimdiye kadar gerçekleşen çarpışmalar, Osmanlı'dan kalma tarihsel savaşçılıklarıyla, Yunanlıları yenilgiye uğratacağını sanan Türklerin, umutlarını kırdı. Mustafa Kemal, gün geçtikçe zorlaşan şartlar içinde aynı zamanda bir kurşun yarası alarak sağlığı ile ilgili ciddi sorunlar yaşıyor. Milliyetçi kuvvetlerden çok sayıda asker kaçmıştır. Yetersiz cephane ve kendilerine vaat edilen Sovyet yardımının ulaşmaması, Milliyetçiler'i manevi anlamda çökertti. Mustafa Kemal, Yunanlılarla cephe savaşı yapabilmek için arkasını sağlama almak adına Ermenilere antlaşma teklifinde bulundu ancak bu teklif büyük bir zaaftır. Milliyetçi Hareket, hem Türkiye'deki modern akımları temsil ediyor, hem de Türklerin tarihe damgasını vuran katı milliyetçiliğinin bir yansımas*ıdır. *Aynı zamanda da bir dönem gücü ile dünyaya sözünü geçirmiş bir ırkın, son kalıntılarındaki milli bilincin yeniden canlanmas*ıdır. *Söz konusu hareket, başarısız olduğu takdirde Türklerin sonunun geldiği, tarih önünde kanıtlanacaktır ve Türk ırkı çağın sorunları ile baş edemeyerek yok olacaktır. Yunanlıların, Türk ırkını, Avrupa'dan kesin olarak atma fırsatına sahip olmaları, tarihin güzel bir cilvesi*dir. *Avrupa'dan sürülen Türkler, dünya siyasetinden de silinip gidecektir*.[2036]

8(?) Eylül 1920. Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Bakû'de, Sovyetlerin olağanüstü Türkiye temsilcisi Şalva Eliava ile görüş*tüğünü bildiriyor *ve bir İslam Kızılordusu'nun başında geleceğini müjdel*iyor.[2037]

9 Eylül 1920. *Halil (Kut) Paşa'nın da eşlik ettiği birinci Sovyet sefaret heyeti başkâtibi Upmal Angarskiy Erzurum'a 6 sandık altın getirmiştir. Söz konusu sandıklardan üç adedi Celalettin Arif Bey de dâhil olduğu halde sefaret başkâtibi ile Sovyet ataşemiliteri önünde açılarak tartılmıştır. Açılan üç sandıktaki*

[2035] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 28-30. "Şûra sistemi öngörülen programda *İslâm Sosyalizmi* savunulmaktadır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 474, dipnot *.

[2036] The New York Times, 8 September 1920, *Closing In On The Turks*, p. 8; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2037] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

altınlar 200 kilo 635 gram olarak kaydedilmiştir. *Diğer üç sandığı ise sefaret heyeti beraberinde Ankara'ya götürmüştür*.[2038]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki münasebetin zuhuru ve terakkisi hakkında tafsilatlı bir muhtıra kaleme aldı:

> 15, 27 ve 28 Temmuz, 11 Ağustos ve 9 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında, Ulusçularla Bolşevik'ler arasındaki ilişkilerin nasıl başlayarak geliştiğini anlatan bilgi veriliyordu. İslâm Dünyası'ndan yeterince yardım sağlayamayan Ulusçu'lar, Avrupa'daki İttihatçı'lar Moskova'da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişki kurduktan sonra, Sovyet Rusya'yla görüşmelere başlıyorlardı. Bolşevik'lerle ilk ilişki, Bakü (Azerbaycan)'da Nuri Paşa aracılığıyla kuruluyordu. İlk Bolşevik kurulu, muhtemelen Albay İlyashev adlı birisinin başkanlığında 20 Haziran'da Erzurum'a ulaşıyordu. Bu adam görünürde önemli biri değildi; esasen adı da pek iyi bilinmiyordu; sonra Anadolu'da uzun süre kalmadı. Türk'lerin Ermenistan'a saldırması olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, onu ivedilikle Ankara'ya göndermişlerdi.[2039]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Moskova'dan alınan haberlere göre, Lenin ve Trotsky'nin talebi üzerine Enver Paşa'nın Türkiye ve İran'daki Bolşevik kuvvetlerinin kumandanı olarak atandığı ve siyasi çevrelerde bu atamanın İngiltere'nin Sovyet Rusya ile daha hızlı bir şekilde antlaşma imzalamasını sağlamaya yönelik bir manevra olduğunun düşünüldüğü ifade edilmiştir*.[2040]

10 Eylül 1920. Van Vali Vekili Cavid, TBMM Riyasetine, Dahiliye Vekâletine ve Şark Cephesi Kumandanına şifreli telgraf keşide eyledi:

> bu ayrılık ve yabancılık ve haksız itham hislerini izale için umuru idare-i mülkiyede mudil ve mutedil [sert olmayan] bir şura usulünün resmen kabulünü ve hükümetin emperyalizm istibdadından uzak ve halkın tehvin ve tevsii maişetine ve fakir kısmın sefaletten tahlisine sai bir hükümeti müştereke olduğunu alenen ve resmen ilan ile iş bu halkın bila tefrik fakrü servet ve azade-i tesir hükümet intihab eyleyecekleri köy, nahiye, kaza, liva, vilayet ve daha büyük şura meclislerinde Büyük Şura Meclisi Heyeti İcraiyesinin de her ne isim tahtında olursa olsun bulunduracağı bir vekili resmi ile müştereken ve kardeşçe mensup ve memur oldukları mıntıkanın menafi ve ırk ve itiyadına göre şura usulü ile tedviri umuru idare edebilmeleri ve umuru maliye ve adliye ve inzibatiyenin de işbu mudil ve mutedil şekilde basitleştirilmesini en kısa ve en muvafık bir tarik olarak kati kanaatle görüyorum.
>
> şekli idare-i resmiyemize acilen bir tahavvül ve inkilap izharı ve natık propagandistler vasıtasile ve her taraflarda tenvirat ve irşadat yapılarak halkın hem bu şura usulünün menafiine alıştırılması ve hem de komünizmin bizim halkın zihniyetine uymayacak efaline karşı bu suretle bir siper teşkili mütalaasında bulunduğumu arz eylerim.[2041]

Bakû'da, Suphi'nin liderliği altında Türk Komünistleri Birinci Genel Kurultayı toplandı. Kurultaya yetmiş dört delege katıldı. Kurultay belgelerinde, bunların 51'inin İstanbul ve Anadolu'dan geldiği belirtiliyordu. Kurultayın başta gelen hedefi, değişik Türk komünist gruplarını Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi'nin çatısı altında birleştirmekti. Bu kurultay Türkiye Komünist Partisi'nin resmi tarihinde partinin kuruluş konferansı olarak kabul edilir. Anadolu'da İtilaf işgalinin artan baskısı ve Suphi'nin partisinin etkileyici bir şekilde artan kendine güveni ve kararlılığı göz önüne alındığında, partinin etkinlik merkezini Anadolu'ya kaydırmayı uygun bulması pek şaşırtıcı değildi.[2042]

2038 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (9 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 221. "Bu miktar Sovyet dış Politika belgelerinde külçe altın halinde 200,6 kg olarak belirtilmiştir. *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 3, s. 675."

2039 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.

2040 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 187.

2041 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 307-308.

2042 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 132.

> [Şark Milletleri] Kurultay[ı] biter bitmez Bakû'da önderi Mustafa Suphi olan Türkiye Komünist Teşkilatı'nın (TKT) Birinci Kongresi toplandı (10-15 Eylül 1920). "Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi" adı altındaki toplantıya 74 delege katıldı. 51'i İstanbul ve Anadolu'dan geliyordu. 32 murahhas tam, 42'si istişari (danışma) oya sahipti. Kongreye Rus ve Azerbaycan Komünist Partileri yakın ilgi gösterdiler, destek sağladılar. Kongre sonucunda Türkiye Komünist Fırkası kurulmuş, Mustafa Suphi de başkanı seçilmiş oldu. Fırka etkinlik merkezini Anadolu'ya taşımaya karar verdi.[2043]

Bakü Türkiya Komünist Partisi programında saltanatın kaldırılması yer alıyor:

> TKP'nin kadrosu oldukça önemli şahsiyetlerden oluşmaktaydı. Ethem Nejat partinin genel sekreterliğini üstlenirken Süleyman Sami, Salih Zeki, Ahmet Cevat Emre, Kafkasyalı Mehmet Emin, Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Tahsin Bey ve Nüzhet Sabit partinin diğer mühim yöneticileri olarak öne çıkmaktaydı.
>
> Partinin programı da aynı kongrede ana hatlarıyla çizildi. Program tüm halkın sosyalist devletini inşa etmek, emperyalist güçleri yurttan kovmak, saltanatı ilga etmek, halkı sömüren ağaları ve burjuvaziyi dizginlemek, laikliği esas kılmak, üretim araçlarını millileştirmek, Kürtler, Lazlar ve Ermenilere özerk komiserlikler oluşturmak, anadilinde eğitimi hâkim kılmak ve proleterya diktatörlüğü altında Türkiye Sosyalist Cumhuriyeti'ni teşkil etmek gibi ana amaçları ihtiva etmekteydi.
>
> Türkiye Komünist Partisi yayımladığı programda Rusya'daki Komünist Partisi'ne benzer bir yapı olduğunu, Denikin ve Kolçak'a karşı savaştığını, kendilerini İngilizlere satan Türklere karşı mücadele ettiklerini ve emperyalistlere karşı sonuna kadar mücadele vereceklerini ilan etmektedir.[2044]

Bakü Türkiya Komünist Partisi programında hilafetin kaldırılması yer alıyor:

> "Türkiye işçilerine" başlıklı çağrısında TKP, şu istekleri ileri sürüyordu: 1) Sendika kurma, toplantı, grev, basın ve kişilik özgürlüğü ve dokunulmazlığının tam anlamıyla sağlanması; 2) Genel ve eşit seçim hakkı; 3) Jandarma yerine, halk tarafından seçilmiş halk milisinin oluşturulması; 4) Tüm vergilerin kaldırılması ve normal kazanç üstünde gelirler için uygulanacak bir vergi sisteminin kurulması; 5) Çocuklar için genel ve parasız eğitim zorunluluğu; 6) Topraksız ve az topraklı köylüye, toprak ve demirbaş tarım araçları dağıtılması; 7) Ülke içi ulaşıma tam bir özgürlük; 8) Padişahın devrilmesi, padişahlık ve halifeliğin kaldırılması; genel valiler, valiler, kaymakamlar ve diğer memurlara işten el çektirilerek, bu işlevierin halk tarafından seçilen kişilere verilmesi; 9) İşçi bayramlarının (1 Mayıs, 8 Kasım ve Paris Komünü günü olan 18 Mart) resmen kabulü.[2045]

11 Eylül 1920. *Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Trabzon'daki Üçüncü Kafkas Tümenine 11 Eylül 1920 tarihinde gönderdiği şifre yazıda Tuapse'de hazır bulunan 600 tüfek ile bir miktar cephane, 8 İngiliz topu ve 25 mitralyözün Osman Bey tarafından gönderileceğini, Yusuf Kemal Bey'in de bir miktar para ile Tuapse üzerinden Trabzon'a geleceğini ve bütün bu bilgilerin gizli tutulması gerektiğini ifade etmiştir*.[2046]

Moskova'daki temaslarının nihayet bulmasını müteakiben, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Kafkasya'daki Osetya mıntıkasına muvasalat etti. Bekir Sami, Kafkasya'da *Sovietler aleyhinde faaliyyetlere* teşebbüs etmektedir. Bu hadisenin sebeblerinden birisi Sovyet Rusya'nın tavrıdır:

> [Van ve Bitlis vilâyetlerinin Ermenilere bırakılması talebine ilaveten] Rusların İngilizlerle bir ticâret anlaşması yapmak istemeleri de Türklerin dikkatini çekmişti. Çünkü Ruslar, "İngiliz ablukasının kaldırılması ve İngilizlerle ticârî ve iktisadî anlaşmaya varılması" hususunu kendilerince en çıkarlı bir yol olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı, hazır hale getirilmiş olan Türk-Rus dostluk anlaşmasını imzalamaktan kaçındılar ve bu suretle de "Bir İngiliz-Rus compromi'sine güzel bir yol" açmak istediler. Bu hareket tarzı bir an Türkler'le Rusları birbirinin aleyhine propagandaya bile götürdü. Nitekim Türk Hey'eti başkanı Bekir Sami Bey, Kafkasya'da ve özellikle

---

2043 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 323-324.

2044 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 296-297, dipnot 640.

2045 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 173. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2046 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 164.

> Dağıstan'da "Sovietler aleyhinde faaliyyetlere" girişti, buna karşılık Ruslar da "Avrupa proletaryasına hoş görünmek siyâsetini ta'kîbe başladılar".[2047]

> TBMM Dışişleri heyeti Moskova'da görüşmelerini sürdürürken, 11-15 Ağustos 1920 tarihinde Kuban'da bir Çerkes kongresi toplanmıştı. Kuzey Kafkasya'nın en büyük Çerkes kollarından biri olan Osetler (Asetin), dağlara çekilmiş Kızıl Ordu'ya karşı direnmekteydiler. Bir Oset prensi olan Bekir Sami Bey'in Osetya'ya gidişi Bolşevikleri telaşlandırmıştır. Çiçerin'e göre; "Bekir Sami, kızkardeşini görme bahanesi ile Osetya'ya giderek orada lnguşlar arasında bağımsızlık propagandası" yapmıştır.[2048]

Erzurumlu Cevat (Dursunoğlu) da Türkiye Komünist Teşkilatı Kongresi'nde (11 Eylül) "Albayrak"ı halkı Bolşevik devrime doğru götüren bir yayın olarak tanınılamıştır. Cevat bununla da kalmıyor. Anadolu'nun "şimdiki hükümeti son ideal" hükümet olarak kabul etmediğini öne sürüyor.[2049]

İstiklal Mahkemeleri... TBMM Genel kurulu, 8 Eylül'de görüşmeye başladığı tasarıyı oy çokluğu ile kabul etti.[2050]

> Askerden kaçma ve benzer suçlarla mücadele için Rus modeli örnek alınarak olağanüstü yetkilerle donatılmış "İstiklal Mahkemeleri" kurulmuştur.[2051]

> Çiçerin, bizim İstiklal Mahkemeleri'ni kendilerinin Çeka Mahkemeleri'ne benzetiyordu. [..] O ihtilal mahkemeleri ki, işleri ve güçleri baştan başa kan ve terör idi. Onların görevleri sadece ülkelerine ve insanlarına korku vermekti.[2052]

TBMM Menteşe mebusu Sabataycı (Selânik Dönmesi) Tevfik Rüştü (Aras) [daha sonra CHP Tek-Parti döneminde Mustafa Kemal'in değişmez tıbbiyeli Dışişleri Bakanı olacaktır]; hem İstiklâl Mahkemelerinin hem resmî *Türkiye Komünist Fırkası* kurucularındandır.[2053]

İstiklâl Mahkemeleri için Sovyet Rus istihbarat teşkilâtı ÇEKA öylesine esaslı bir örnek teşkil etmiştir ki, İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği 8 Mayıs 1925 tarihli muhtırasında da vurgulandığı görülmektedir:

> Ankara, kendini hızla Çeka modeline göre biçimlendiriyor. Görünüşe bakılırsa amacı her türlü siyasi muhalefeti bertaraf etmek; yöntemi, sunulan kanıtlara göre değil, belli bir politikaya göre mahkûm etmek; kurbanları, alakasız vatandaşlara ilaveten, nüfuz ve mevki sahibi kişiler. Editörleri, saldırı amaçlı bir sözcük kullandıkları için değil, belli bir zihniyete sahip oldukları için yargıladı. Basını terörize etmekte öylesine başarılı oldu ki,

---

2047 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 254.

2048 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 186.

2049 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 424, sonnot 230.

2050 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 208.

2051 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 65.

2052 Hulûsi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 2007, s. 373. Georgi Çiçerin: Sovyet Rus Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri. ÇEKA: Sovyet Rusya Polis Teşkilâtı.

2053 Karakaşî bir Selânik Dönmesi idi: Marc David Baer. (2011). *Selanikli Dönmeler: Yahudilikten dönenler, Müslüman devrimciler ve seküler Türkler* (S. Kayır, çev.) içinde (s. 219, 287). İstanbul: Doğan Kitap. "Dr. Tevfik Rüştü Bey, çetelerin yarattığı tehlike ve kaçaklar konusunda çare olmak üzere M. Kemal'e, *İhtilâl Mahkemeleri* kurulmasını teklif etti. M. Kemal, Meclis'te bu yolda deneme yapması için onu serbest bıraktı. Nitekim ilk kanun teklifi İhtilâl Mahkemeleri adiyle yapıldı. Refik Şevki Bey'in de Tevfik Rüştü Bey'e katılmasıyle, kurulacak mahkemelerin adı *İstiklâl Mahkemeleri* olarak saptandı." Ergun Aybars. (1975). *İstiklâl Mahkemeleri* içinde (s. 60-61). Ankara: Bilgi Yayınevi. "Kısa süreliğine İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmişse de Doğuda bilimsel araştırmalar yapmak üzere oluşturulan heyete katılması sebebiyle bu görevinden ayrılmıştır. Tevfik Rüştü Bey, Atatürk'ün isteği üzerine kurulan Türkiye Komünist Partisine kurucu üye olarak girmiştir." Selahattin Bozkurt. (2020). I. Dönem TBMM'de Menteşe (Muğla) Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) Faaliyetleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), s. 196-197.

> hakkaniyetten en aleni sapmaları eleştirilmedi bile; muhalefeti öylesine terörize etti ki, onun anayasaya aykırılığına karşı artık protesto yapılmıyor.
>
> Bu eleştiri, Dışişleri Bakanlığına çok sert gelebilir, ama ben olayların doğruladığından daha sert olduğunu sanmıyorum. Mahkemenin faaliyetlerinden dolayı hasıl olan şüphe ve nefret atmosferi, Hamidiye günlerinin atmosferini hatırlatıyor ve eğer Mahkemenin iştahı yedikçe artacaksa, ufukta Türkiye' deki şahsi hürriyetlerin iyice bastırılması gibi ayrı bir tehlike var.
>
> [..]
>
> [Gazeteci davaları] hükümetin sert tedbirlerle her türlü açık muhalefetin kökünü kazımak yolundaki kararının daha ileri bir dışavurumu sayılabilir. Bu politika, belki de en açık ve şiddetli biçimde, Müdafaayı Milliye Vekili Recep Bey tarafından ifade edildi. Recep Bey, İzmit, "Hür-Fikir" gazetesine şu mülakatı verdi: "Türk vatanındaki faaliyetleriyle Türk'ün veya Türklüğün zararına çalışan bütün şahıs veya cemiyetler, her kim olursa olsun hayat hakkına sahip değildir ve yok olmaya mahkumdur. Kangren olmuş bütün uzuvları kesip atacağız."[2054]

Sovyet Rus Şarkiyatçı Anatoliy Filippoviç Miller "Melnik", 1928 tarihli bir makalesinde; Şeyh Said Kıyamı sonrası Türkiye'de *kurulan İstiklâl Mahkemeleri ile Sovyet Devrim Mahkemeleri arasında benzerlikler görmüştü*.[2055]

11(?) Eylül 1920. *Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa da Sivas Kongresi'ne katılmak üzere gelen ancak tepkiden korkularak arka odalarda görünmez kılınan İttihatçılardandı. Kendi ifadesine göre Halil Paşa Mustafa Kemal'den görev istemiş, Mustafa Kemal ona resmi bir görev vermemiş ancak şöyle demişti*:

> Senden Doğu bölgelerinde yararlanmak isteriz. Örneğin Bolşeviklerle aramızda yol açmak ve bu suretle bağlantıyı sağlamak, sonra Bolşeviklerden silah, cephane ve paraca yardım görmek... Siz mütarekeden önce Kafkaslarda ordularımızla harekat yapmıştınız. O zamanlarda Bolşevikleri yakından tanımıştınız. Onun için bu taraflardan Anadolu'ya yapacağınız yardım, diğer taraflardan yapacağınız yardımlardan daha değerli olacaktır.[2056]

12 Eylül 1920. Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Miralay İsmet'e (İnönü) telgraf keşide eyledi. *Sefaret heyeti başkatibi (Upmal Angarskiy) ve emir zabiti Erzurum'da Celalettin Arif Bey ile temas ettikten sonra kamyonla Erzurum'dan yola çıkmıştır*. *Heyetin 12 Eylül 1920 tarihinde Erzincan'da olacağından ve yanlarında üç sandık halinde 200 kilo kadar da külçe altın bulunduğundan bahsedilmektedir*.[2057]

İspanyol *La Libertad* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefik polisi, İstanbul'da büyük bir tahkikat gerçekleştirmiş ve bazı önemli kişileri tutuklamıştır. Habere göre, şafak vaktinde Türkiye'nin veliaht şehzadesi, otomobil ve kamyonlarla taşınan pek çok taraftarı ile birlikte Anadolu'ya kaçmaya çalışırken tutuklanmıştır. Veliaht şehzade, Sevr'de imzalanan antlaşmaya karşı çıkarak, Anadolu'da Türk milliyetçileri ile birleşmek ve müttefiklere karşı savaşı üstlenmek niyetindeydi. Müttefik işgal yetkililerinin karşısına çıkarılan veliaht şehzade, bir daha İstanbul'dan veya saraydan çıkmaya çalışmayacağına dair şerefi üzerine yemin etmiştir*.[2058]

2054 Mark L. Bristol'den Dışişleri Bakanlığına, 867.00/1870; Aktaran: Hakan Özoğlu. (2011). *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı* (Z. Bilgin, çev.) içinde (s. 165-166). İstanbul: Kitap Yayınevi.

2055 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 126.

2056 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 108.

2057 *ATASE*, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 1, (12 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 148.

2058 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 187-188.

13 Eylül 1920. *Moskova Hive'deki bir iç karışıklıktan yararlandı; Kızılordu bölgeyi 13 Eylül 1920'de işgal etti ve Sovyetlerle ittifaka giren bir rejimi başa geçirdi. Moskova bundan sonra Hive liderlerinin öldürülmesini emrederek Hive'nin Sonunda Sovyetler Birliği ile birleşmesinin yolunu açmış oldu*.[2059]

Fransa'nın isteğiyle 1921 baharında Romanya, Polonya ile ittifak yapar. Böylece Fransa-Küçük Antant-Polonya antibolşevik üçgeni tamamlanır. 13 Eylül 1921'de Sovyet Dışişleri Bakanlığı, bu üçgenin Rusya'ya karşı birlikte savaş ilânına hazırlandığını bir bildiriyle açıklar. Savaş ilânı gerçekleşmese de, Polonya ve Romanya, Makhno, Petliyura, Savinkov gibi antibolşevik kuvvetlerin arazilerinde üslenmesine ve Rusya'da baskınlar ve ayaklanmalar düzenlemesine izin verirler. Finlandiya topraklarında da, Fin subaylarının yönetimindeki çeteler, Rusya'ya saldırılar düzenlerler.[2060]

Mustafa Kemal, "Heyeti Vekile programında Teşkilâtı Esasiye Kanunu layıhası"nı TBMM Riyasetine takdim etti.[2061] İlk maddesi şudur: *Türkiye Büyük Millet Meclisi, hududu millisi dahilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir*. Beşinci maddesi şudur: *Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i Müsalimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini akseder*. TBMM içi iktidar mücadelesinde *Nazım Bey'in istifa ettirilmesinden bir hafta sonra Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'yla Mustafa Kemal, Şark Mefkürecilerinin, Yeşil Orducuların elinden Halkçılık kavramını da, halkçılık silahını da almış, hatta bu fraksiyonu nötralize etmiş ve dağıtmıştır*.[2062]

> Halkçılık Programı... Halk Zümresi'nin siyasi programına dayanılarak bugünkü tarihle hazırlanan 31 maddelik program, emperyalizme ve kapitalizme karşı bağımsızlık ve halkın egemenliği ilkesini savunarak "Türkiye Halk Hükümeti"nin çeşitli reformlar yapacağını belirtiyor. 18'de Meclis'te okunacak olan programın 24 Ekim tarihini taşıyan, Hükümet tarafından yumuşatılmış biçimi, 20 Ocak 1921'de Türkiye tarihinin 1876'dan sonra ikinci, Yeni Türkiye'nin ise ilk anayasası olarak kabul edilecektir. Hükümet tarafından sol akımların zorlamasıyla ve onların (özellikle Meclis'teki Halk Zümresi'nin) programına sahip çıkmak amacıyla hazırlanan bu program, muhafazakâr çevrelerde tepkiyle karşılanacak, cumhuriyetin kabulü gibi yorumlanarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'nin, kendisini dağıtarak "Muhafaza-i Mukaddesat" adında bir demek kurulmasına sebep olacaktır.[2063]

İngiliz Hariciyeci W. Osborne, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral de Robeck'in göndermiş olduğu 28 Ağustos 1920 tarihli gizli istihbarat raporuna şu derkenarı düştü:

> Bolşeviklerin, Halifeliği (Osmanlı) Sultanı'ndan alıp Afganistan Emiri'ne vermeği düşündükleri anlaşılıyor. Bu, (Sevr) andlaşmasının Türkiye'ye bıraktığı son gücü ve itibarı da ortadan kaldıracağı gibi, kanaatimce, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarına karşı Bolşeviklerin gerçekleştirmek istediği Pan-İslâm Savaşı (tehlikesini de) ortadan kaldıracaktır.[2064]

Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Bakü'deki Türkiye İştirakiyyun (Komünist) Teşkilatı Reisi Mustafa Suphi'ye mektub gönderdi. Mustafa Kemal'e göre TBMM Hükümeti, Sovyet idare teşkilatından farksızdır. TBMM Hükümeti ile Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı *gaye ve prensip itibariyle tamamen müşterek*dir:

> Ankara
> 13 / 9 / 336 (1920)

2059 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 396.
2060 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773.
2061 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
2062 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 227-228.
2063 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 209. "Bazı tanıklar, resmi olarak basılan ve sonradan imha edilen *Türk Şûralar Cumhuriyeti Anayasası*nı gördüklerinden söz ederler." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 91.
2064 FO 371/5170, E 11082/262/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 84.

Bakü'de Türkiye İştirakiyun Komitesi
Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey
Ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara,

Süleyman Sami Yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir surette temsil etmeyen İstanbul Hükümetinin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençper ve köylülerden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetlerinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.

Türkiye İştirakiyun Teşkilatının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-i tam dairesinde vaziyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından seçilmiş birer heyet-i idaresi vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi Riyasetine merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilat-ı idaresinden farksızdır. İçtimai inkılap dahi safahat-ı lazimesini geçirmekte olup bu inkılabı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk-ü idare etmektedir.

Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka-yı mesaim ekseriyeti rençper ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklalini tesis ve temin gaye-i yegâ[ne]sini takip etmekteyiz.

Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına maruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirak eden İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket dahilinde ika edildiği ifsadat-ı mütemadiyeden mütevellit mahalli ihtilaflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden kaçınmak milletimizin halâsı nokta-i nazarından elzemdir. Bu lüzumu göz önünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimai inkılabı sükûnetle ve esaslı surette tatbik etmektedir.

Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyun Teşkilatından maddeten ve manen hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyasetiyle tesis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nevi teşkilat ve inkılabat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.

Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdine salahiyeti tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakü'ye gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le tesis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.[2065]

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin, Bakû'dan gönderdiği 15 Haziran tarihli mektubuna cevap verdi. Aynı amaç için çalıştıklarını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın Sovyet idare teşkilatından farksız olduğunu ileri sürdü.[2066]

Fakat Mustafa Kemal'in bu mektubu mudara kabilinden hamledir. Mustafa Kemal'in *söylediği şudur: "hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur, Büyük Millet Meclisi ile, yetkili bir temsilcinizin ilişki kurması yeterlidir." Aslında, kibarca "sakın gelmeyin, en fazla bir temsilci yollamanıza izin veririm" demektedir. Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye 13 Eylül 1920 tarihinde Sovyetlerle balayının bitişinden*

[2065] Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, 2010, s. 177-178.
[2066] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 210.

sonra yazdığı mektup, o kadar dikkatle kaleme alınmıştır ki Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in verdiği "gelmeyin" mesajını anlamamıştır.[2067]

> [Rasih Nuri İleri:] Bu görüşmede [Ağustos 1920 ortasında vuku bulan Mustafa Kemal-Süleyman Sami mülakatında] önemli olan ve Mustafa Suphi'ye yazılan mektupta yer almayan, Mustafa Kemal'in BMM dışında örgütlenme olmayacağını bildirmesidir. Mustafa Kemal, TKP'nin meseleleri konuşmak üzere Ankara'ya bir temsilci yollamasını istiyor. Mustafa Suphi'nin sonuna sebep olan çelişki de burada. Mustafa Kemal, teşkilatlanmayın demesine rağmen, Mustafa Suphi kalabalık olarak geliyor.[2068]

Karadeniz sevahiline iki tümen askerin ihrac edileceğine ve Padişah'ın İngiliz lehine Anadolu'ya geçeceğine ilişkin şüpheli istihbarata binaen Kâzım Karabekir, müthiş endişelenmiş olmalı ki, İTC merkez komitesini ehven-i şer mütalaa ediyor ve onlara müracaat ediyor:

> 13 Eylül'de Mustafa Suphi'ye, 15 Haziran'da gönderdiği mektubuna cevap olarak yazılan mektup, Karabekir'in "idare etme" öğütlerine uygundur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin her köyde kurulmuş ve halk tarafından seçilmiş örgütler olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nin bunlardan doğduğundan, bu düzenin bir Sovyet örgütünden farksız olduğunu belirttikten sonra Bakû'deki fırkanın Türkiye'de uygulayacağı her çeşit örgütlenme ve devrim hareketinin ancak bu meclisin kanalından geçerek yapılabileceğini yazar. Mektup Erzurum'a tellenerek oradan Bakû'ye doğru çıkan Memduh Şevket Bey'e verilir. Memduh Şevket Bey aynı zamanda Kazım Karabekir'in Halil Paşa'ya yazdığı bir mektubu da götürür. Bu mektupta, Karabekir batıdaki Yunan saldırılarından başka, İstanbul'da kurulacak iki tümenin Karadeniz kıyılarına çıkarılacağını ve padişahın da İngilizlerin işlerini kolaylaştırmak için Anadolu'ya geçeceğini yazarak Azerbaycan'da, Türkiye'yi Ermenistan'a karşı destekleyecek bir ordunun kurulmasını ve bunun kumandanlığını Enver ya da Halil Paşa'nın almasını önerir. Sonuçta görüşmelerin kesilmesiyle Moskova ile ilişki kurulamayınca yeniden İttihatçılara başvurmak zorunda kalınmıştır.[2069]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *13 Eylül 336 (920) Pazartesi: İtalya'da Sovyet idaresinin ilân edildiği haber alındı*.[2070]

İspanyol *La Accion* gazetesi: *Tutuklanan şehzadenin gözetim altında tutulduğu bildiril*iyor.[2071]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Veliaht prens tarafından ayarlanan komplonun ortaya çıkarılması üzerine, milliyetçilerin etkisinde olan pek çok kişinin tutuklandığı ve tutuklananlar arasında komploya dâhil olan pek çok devlet görevlisinin de olduğu ifade edilmiştir. Uluslararası polisin yaptığı aramalarda, Anadolu'ya gönderilmek istenen pek çok önemli belge, silah ve cephanenin ele geçirildiği bildirilmiştir*.[2072]

14 Eylül 1920. Halil (Kut), Bakü'ye muvasalat etti.[2073]

Mustafa Kemal, *Kazım Karabekir'den Rus sefaret heyetinin teslim ettiği altınların Ankara'ya gönderilmesini* istiyor.[2074]

2067 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 263.

2068 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 57-58. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

2069 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 172. "Mektupta sözü edilen İstanbul Hükümeti'nin Karadeniz çıkarması gerçekten İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserleri tarafından tartışılıyordu. bk. J. de Robeck'ten Curzon'a. 30 Temmuz 1920. ŞİMŞİR, B. *İngiliz Belgelerinde…* Belge No. 87" (Yerasimos, 2000, s. 172, dipnot 275).

2070 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 41.

2071 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

2072 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

2073 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

2074 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (14 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 221.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki Millî Meclise rapor gönderdi. Buna göre Bolşevik sefareti başkâtibi Upmal-Angarski saltanat aleyhine mütalaada bulunmuştur:

> Eğer Türkiyenin âtide yine sultan hükümetinin tegallübüne düşmiyeceği ve bu köhne idarenin fenalığı halka açıkca anlatılsa ve bilhassa iktisadî siyaseti ilân edilse hem emperyalist tahakkümünden kurtulursunuz hem de mütekabil itimat daha esaslı olur. Bu gün halen halka padişahınızı esaretden kurtararak yine başınıza geçireceğinizi söyliyorsunuz. Biz dahi bu sultan hükümetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiyenin bu günkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyorsa bir Türkiye komünist fırkasının alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Tâ ki Rus Sovyet hükümeti de görsün ki Türkiyede emperyalist hükümeti aleyhine çalışıyor.[2075]

Eskişehir'deki Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e zata mahsus 1347 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi:

> Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Garp cephesi kumandanlığı ile Ankaradan infikâkimden sonra birkaç şifahî ihbaratı devletlerinden başka vaziyet ve istikameti siyasiyemiz hakkında malûmatı kat'iyeye malik olamadım. Halbuki garp cephesi menatıkı mülkiyesine de teşmil buyrulan sevk ve idare salâhiyetim dolayısiyle ve bahusus son zamanlarda hâdis olan bazı vekayi sebebiyle bu malûmata gün geçtikçe ihtiyacı kat'i hissetmekteyim.
>
> Daha Büyük Millet Meclisinin hini küşadında İngiliz tahakkümüne karşı sed çekebilmek için Bolşeviklerle tesisi münasebet ve ittifaka âcizanelerinin de lâhik olan reyile karar verilmiş ve bu maksatla bir heyeti murahhasa da gönderilmişti. Bu heyetin ne dereceye kadar bir neticei müsbite elde eylediğine vâkıf bulunmamakla b[e]raber [Garb Cephesi Kumandanlığına] Vekil Kâzım [İnanç] Paşanın İstanbuldan mevrut mekâtibe cevabı dolayısiyle vukubulan iş'arı devletlerinde İstanbuldan İzzet Paşanın vukubulan tavassutuyla Hariciye Vekâletinin meşgul bulunduğunun bildirilmesi Moskovadaki heyeti murahhasamızın arzu olunan muvaffakıyete nail olamadığı fikrini ihsas ediyor. Kimler tarafından ve ne gibi mekasıdın tahtı tesirinde yazıldığını biletraf tahkik etmekte bulunduğum komünist nizamnamesi dolayısiyle vukubulan istizahı devletlerinden de bu teşkilâta taraftar olmadıkları zannı kavisi hâsıl olmaktaysa da diğer [t]araftan komünizm cereyanının gayri resmî bir surette memlekette intişarının arzu buyurulduğunu Meclis âzası Hacı Şükrü [Aydındağ] Bey ifade etmektedir. Hattâ burada Yeni Dünya isminde bir bolşevik gazetesi de intişar ediyor. Bu gazetede Büyük Millet Meclisinin siyasetine alenî tarizat görülüyor. Halbuki aynı gazete başlarında zatı samilerinin bulunduğunu zımnen ifham emek suretiyle Büyük Millet Meclisinde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalhad mühim gördüğüm ve esasatı hakkında hiç bir malûmata malik bulunmadığım bu hâdisat karsısında fikri acizanem ne olursa olsun, evvelemirde zatı samileri tarafından tutulan istikameti siyasiyeyi sureti vâzıhada bilmekliğime ve ona göre tanzimi hareket eylemekliğime lüzumu kat'î gördüğümden bu bapta serian ve esaslı bir surette tenvir buyurulmaklığımı istirham eylerim efendim.
>
> Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat[2076]

***

İstidrat: Zeki Sarıhan, Ali Fuad'ın mezkûr telgrafının Kâzım İnanç-Van Millingen bahsini nedense iktibas etmemiştir: *Eskişehir'den Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, komünizm konusundaki tutumunu*

2075 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 883.

2076 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 471-472. "Telgrafta adı geçen Kâzım (rahmetli General Kâzım İnanç) Paşa, Garp cephesi kumandan vekiliydi. İngiliz karargâhına mensup Militçi [Van Millingen] adında bir zabit Kâzım Paşayla görüşmek üzere bir mektup yazmıştı." İktibaslardaki vurgu ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir. Ayrıca, hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal, 30 Nisan'da 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilirken Diyarbakırlı Kâzım İnanç, Genelkurmay İkinci Başkanıydı. Mustafa Kemal'in vizelerini 16 Mayıs arifesinde kaşeleyen İngiliz Binbaşı ise Van Millingen idi.

sordu. Yazıya göre mebus Hacı Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in komünizm akımının gayriresmi olarak yayılmasını istediğini söylüyor. Yeni Dünya gazetesi ise açıkça Meclis siyasetine aykırı yayın yapıyor.[2077]

***

Mustafa Kemal, Ali Fuad'a (Cebesoy) 1347 numaralı telgrafa cevaben tezkere keşide eyledi. Sovyet Rusya zannedildiğinden fakir bir haldedir ve TBMM Hükümetini elinden geldiğince oyalamakta, kendi menfaati mucibince kullanmaya çalışmaktadır. Ve dahi Rus Komünist Partisi, Türkiye'yi içtimaen Bolşevikleştirmeye matuf Anadolu'da kendisine merbut komünist teşkilatlar ihdas etmektedir, bunlar ezilmelidir. Sovyet Rusya entrikasını dengelemek için İngilizlerle temasta kalmak lazımdır. Ermeni meselesi hem Müttefikler hem Sovyet Rusya nezdinde nazik bir meseledir binaenaleyh sağlam adımlar atmalıdır. Birtakım komünist yahut kendini kaptırmış eşhas, Mustafa Kemal'in adını suistimal ederek icra-yı faaliyet etmektelerdir. Alenen Sovyet Rusya aleyhtarı vaziyet almamalı, hükûmet kontrolünde bir "halkçılık" siyaseti tatbik edilmelidir. Hükûmetin uygun gördüğü inkılâblar tehir edilmelidir:

1 - Moskovadaki heyeti murahhasamızdan gelen 13 ağustos tarihli ilk raporlarda Lenin ve Çiçerin'le müteaddit mülâkatlardan bizim mesai ve mücadelâtımıza teveccühten ve esliha ve malzeme hususunda muavenetten bahsolunmuştur. Anlaşıldığına göre Bolşeviklerin harekât planı evvelemirde Lehistanı mağlup ve sonra Kırımda bulunan Varangel'i imha etmek esasına müstenitmiş ve herhalde o zamana kadar şarkta harekâtı umumiyeye girişmek mukarrer değilmiş. Ermenilere memleketimizden ilhakı lüzumundan bahsolunmuştur. Heyetimiz Rusların malzemece fakir ve işi müzakeratla uzatmaya mütemayil olduğunu zikretmekle beraber bizimle ittifakı tamme akdedemiyeceklerine dair henüz kat'i delil karşısında bulunmadıklarını bildirmişler ve bir taraftan para, silâh ve cepanenin sevkolunması için uzun müddet imkân aranılarak nihayet bahren dahi nakliyata mübaşeret edileceğini ilâve etmişlerdir. Ermenistanla 10 Ağustosta yaptıkları musalâhanamede (Şahtahtı-Culga) şimendifer hattını Ermenilere terketmişler ve Azerbaycanın ve bizim heyetimizin protestolarına karşı yanlış olduğunu şifahen ifade ederek kararlarında henüz tebeddülât yapmamışlardır.

Diğer taraftan Halil Paşa vasıtasiyle karadan bir heyeti sefaret ve bununla üç sandık derununda altın gönderilmiştir. Bu heyetle para Erzuruma vâsıl olarak Sıvasa hareket etmiştir. Külçe olan altının miktarı madenî yüz bin lira kıymetindedir.

2 - Halil Paşa, Nahcivana vâsıl olduktan sonra kızıl kıtaat ile Ermeniler arasında müsademat vaki oldu. Halil Paşadan alınan malûmata nazaran kızıl kumandanlar, Ermenilerin mezaliminden ve tecavüzünden pek ziyade rencide oldukları Ağustos nihayetleri ne doğru bir Ermenistan seferini emri vâki yapmak üzere tahşidat ve ihzaratta bulundukları bildiriliyordu. Filhakika yakın emarat belirdi. Fakat nihayeti gelmedi, bilâkis Çulka hattının Ermenilere teslimi lüzumuna dair olan mukarrerat tekrar ve teyit olunmağa başlamıştır. Bu hali Lehistanın mağlûbiyetine atfediyoruz, maahaza Halil Paşa acele Bakûya dönmüıı ve henüz neticei mesai ve teşebbüsatından yeni bir haber vermemiştir.

3 - Biz bu ahvalden Bolşeviklerin malzemece pek fakir ve sulha teşne olduklarını, ihzar ettikleri Lehistan seferini muvaffakiyetle bitirme müyesser olunca Garplılarla hemen uyuşmak fikrinde bulunduklarını istidlâl eyledik. Buna karşı dost ve teveccühkâr görünerek hem efkârı âlemi İslâm, hem İngiliz efkârı üzerinde tesir yapmak ve bu tesiratı muhafaza için muztar kalırlarsa bize asgarî muavenetlerde bulunmak maahaza bilâhare Garplılarla uyuşmak imkânını muhafaza için bizimle kat'î mukarrerata girmemek hareketini müşahede ettik.

4 - Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı vücude getirmek için fevkalâde faaliyete başlamışlardır. Bakûya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasiyle Türkiye Komünist Merkezi Umumisini ihdas ettirdiler. Tamamen Bolşevik efkârına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de Eskişehire ve Ankaraya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılâbı içtimaî vücude getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale yani Rusyaya merbut olacağından Bolşevikler hiç bir taahhüt ve muavenete lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Garplılarla siyasî pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde

[2077] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 212.

etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve inkılâp tarafdarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu mehaliki farketmeksizin Bolşevik teşkilâtını teshil etmektedirler.

5 - Biz bu ahval üzerine evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lâzım ise hükûmet vasıtasiyle yaparak anarşi ve inkılâp suretiyle Rus tâbiiyetine mani olmak ve Moskovadaki heyeti murahhasamızın müzakeresi müsbet veya menfi bir neticeye ik[t]iran için istical etmek, Ruslar ne muavenet edeceklerse miktarına bakmıyarak kabul etmek, Ermenilerle müsait bir muharebe vermek ve Azerbeycanla ittisali emri vâki yapmak için Rusların muvafakatine rabtı hareket etmemek kararlarını ve talimatlarını verdik. Bundan sonra heyetten Trabzon vasıtasiyle aldığımız yeni bir raporda ahidnameden bahsolunmaktadır. Buna nazaran Van, Bitlis ve Muş taraflarında Ermenilere terki arazi mevzuubahs olduğu görülmektedir. Makine başında bizimle muhabere ederek meseleyi bir neticeye isal için Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey Trabzona gönderilmiş ve ayrıca malzeme ve paranın denizden yola çıkarıldığı bildirilmiştir. Bu daha ziyade ümitbahş yeni bir vaziyettir ki, Yusuf Kemal Bey geldikten sonra mahiyeti anlaşılacaktır.

6 - Rusya cephesi bu halde iken Ağustos bidayetinde İzzet Paşadan ve o vasıta ile İngiliz karargâhı umumisinden bir Binbaşı imzasiyle gelen tahriratta kontrolümüz altındaki menatıkta bulunan üseranın iadesi meselesini müzakere etmek üzere mülâkat talep olunmuştur. İngiliz Binbaşısına cevap vermedik. İzzet Paşaya verdiğimiz cevapta kendisi vasıtasiyle müzakere mümkün olacağını ima ve ihsas eyledik. Bundan sonra Militçi'nin [Binbaşı Van Millingen'in] Kâzım Paşa ile mülâkat arzusu çıktı. Bunu da İzzet Paşa vasıtasına irca ettik. Nakıs olarak İzzet Paşaya atfen alınan malûmatta elyevm mevkuf bulunan [Sabataycı Ali] Galip [Pasiner?] Paşanın memuren tarafımıza gönderileceği bildirilmiştir. Rus meselesi bir neticei katiyeye iktiran edinceye kadar İngilizlerle böyle gayet hafif bir temas imkânını muhafaza etmek istiyoruz.

7 - Buraya kadar olan hâdisatı bu maddede hulâsa ve tekrar etmek isterim. Ermeni davası gerek Garp ve gerek Rus milletleti nezdinde kuvvetlidir. Hıristiyanlık namına vukua gelecek tecavüzatın Garp ve Şarktan hoş görülemiyeceği muhakkaktır. İngilizler nasıl dahilî propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden evvel dahilî sademat ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar. Gerek Garp ve gerekse Şarka karşı dahilden inhidama mani olarak Yunan taarruzunun herhangi bir hatta tevkifine muvaffak olabilirsek davamızı halledecek istiklâli kararı bulacağımız muhakkaktır.

8 – İzahatımdan anlaşılmıştır ki, bilâ kayd-ü şart Rus tâbiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimaî inkılâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata edememektedirler. Hükûmetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükûmetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü [Aydındağ] Bey gibi birçok arkadaşlar hafi bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle terviç ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekârane bir surette komünizm ve saire teşkilâtına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinap etmek ve bilmünasebe Mustafa Suphi Yoldaşa da yazdığım veçhile ne yapılacak ise hükûmet vasıtasiyle yapmaktır. Bittabi komünizm ve Bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem.[2078]

Bülent Gökay:

Bakû Kurultayı ve Suphi'nin grubunun Anadolu'ya yönelik artan faaliyetleri, Ankara için ciddi bir endişe kaynağı oluşturdu. Moskova'daki görüşmelerin yavaş ilerlemesi, komünistlerin Türkiye'deki etkinliklerinde görülen bu yoğunlaşma ışığında yorumlanıyordu. Mustafa Kemal, Ali Fuat'a yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli bir mektupta, Türkiye Komünist Partisi'ni örgütledikleri ve Türkiye'de "bir sosyal devrim yapma"yı hedefledikleri için Bolşeviklere karşı duyduğu olumsuz hislerini dile getiriyordu. Mustafa Kemal aynı mektupta, Bolşeviklerin, Türkiye'de bir komünist başarısı umudu görmeleri durumunda Ankara hükümetine maddi yardımda bulunmayacakları görüşünü de belirtiyordu. Ya bir de Sovyetler Ankara hükümetiyle bağlantılarını Türkiye

[2078] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 472-475. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

> Komünist Partisi aracılığıyla sürdüreceklerini açıklarsa ne olacaktı? Mustafa Kemal şöyle diyordu; "... dahildeki komünizm teşkilatı amaç olarak tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız." Aslında Mustafa Kemal, Türkiye'de Bolşevik tipi bir devrim için hiçbir potansiyel olmadığına ve gelecekte de asla olmayacağına dair kesin bir inanç taşıyordu. Fakat, Ankara'nın Moskova'dan kendisi için yaşamsal maddi yardım beklediği bu özel dönemde, sorun, Sovyet hükümetine bu inancın haklı bir temeli olduğunu, yakın ilişkileri bozmaksızın ve Sovyet yardımını tehlikeye atmaksızın göstermekti.
>
> Bu döneme ait resmi Türk belgeleri hâlâ kapalı kaldığı ve Türk ulusal hareketinin önde gelen kişiliklerinin anlatımlarında Türk-Sovyet ilişkileri sorunu neredeyse bir dipnottan daha fazla işlenmediği için, Türk ulusçularının iç tartışmaları hakkında çok az bilgi vardır. Bilinen, Mustafa Kemal'in bu noktada kurnaz ve beceriklice, fakat riskli bir plan tertiplediğidir.[2079]

Yunus Nadi, BMM'de görüşülmekte olan Halkçılık Programı bağlamında eski hükümet şeklini değiştirmek gerektiğini şöyle anlatmaktadır:

> Türkiye'de dahi efkâr bir inkılaba hazırlanmıştır, onu istiyor ve bekliyor, denilebilir ki memleket bu itibar ile baştanbaşa his ve ihtiyaç kesilmiştir. Şehirlinin istediği yeni birşey, kasabalının istediği yeni bir şey, köylünün derinden derine hasretini çektiği yeni bir şey var. ... inkılabın kendini göstereceği ilk saha hükümet şeklidir. Eski idare şekli kaldırılarak yerine yeni bir şekil getirilmelidir.[2080]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Miralay Mustafa İsmet (İnönü), İstanbul'daki Müşir Ahmed İzzet'e (Furgaç) mektub gönderdi:

> Fehâmetlû Ahmet izzet Paşa Hazretlerinin hâk-i pâ-yi sâmilerine;
>
> Pek muhterem paşa hazretleri,
>
> Cevâben takdim ettiğimiz mektubun yed-i fahîmânelerine vüsûlünü haber aldık. Ondan sonra İngiliz irtibat zâbiti Milinj'in [Van Millingen] erkân-ı harbiye-i umûmi sâbık reis-i sânisi Kâzım [İnanç] Paşa ile bir yerde mülâkât etmek istediklerine dair malûmât geldi. Kâzım Paşa vazifesi itibariyle mülâkâta gidemeyecek vaziyette olduğu gibi bu temasların münhasıran zât-ı âlileri tavassutu ile olması da kabul edilmiş bulunduğundan bi'l-vâsıta verdiğimiz cevabda, "Ahmet İzzet Paşa Hazretlerinin vâsıtasıyla temas mümkündür ve bu husus daha evvel de söylenmiştir" denildi. Arz-ı malûmât ederim.
>
> Arz-ı malûmat ile beraber yazdığım cevabın cevabını ve vaziyet hakkında malûmât ve mütâlaât-ı fahîmânelerini istirham ve arz-ı ta'zimât eylerim yek muhterem paşa hazretleri.
>
> Eylül 336
> İsmet[2081]

2079 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 132-133. İngiliz-Sovyet emperyalizmlerinin Harekat-ı Milliye üzerindeki etkilerini inceleyen Bülent Gökay'ın Kâzım İnanç-Van Millingen bahsini iktibas etmemesi oldukça ilginçtir.

2080 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 256-257.

2081 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 320-321. Hatırlanacak olursa, İstanbul'dan Samsun'a gidebilmesi için 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'e verilmiş İngiliz vizesinde General Milne'nin irtibat erkân-ı harbi Binbaşı Van Millingen'in mührü bulunuyordu: "İşgal haberi geldiği sırada İngiliz İrtibat Bürosu Kumandanı Binbaşı Millingen, Samsun'a gidecek olan 23 subay, 25 er ile erbaş, altı adet eğerli at ve Albay Refet Bey (Bele) için istenen vizeleri isimlerin yazılı olduğu kağıtların arka tarafına vize mührünü basarak verdi. Mühürde *Müttefik Pasaport Kontrol Bürosu, İngiliz Bölümü. Samsun'a gidiş için geçerlidir. İstanbul, 16 Mayıs 1919* yazılıydı. Vizeler, Binbaşı Millingen ile beraber o sırada irtibat zabitliğinde bulunan Yüzbaşı John Godolphin Bennett tarafından imzalanmışlardı." Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 41. Tekrar hatıralayalım: Kâzım İnanç'ın olması lazım gelen evrak-ı metrukesinin mevcudiyeti meçhuldür. En azından Van Millingen evrakı tetkik edilmelidir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı evrakı tetkik edilmiş değildir hâlâ.

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* gazeteleri yazıyorlar: *Bolşevik konferansının gerçekleştiği Bakü'de bulunan Ali Paşa, sık sık Ankara'yı ziyaret ediyor. Ayrıca Azerbaycan'dan Erzurum'a iki Türk askeri birliği gelmiştir*.[2082]

15 Eylül 1920. Tiflis'de bulunan İngiliz Bahriyeli Yarbay Harry Luke, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 401 numaralı telgraf gönderdi: *Enver, "Doğu'dan gelecek tehlike"den çok kuşkulanan Mustafa Kemal'e karşı Bolşeviklerce bir koz olarak kullanılabilir*.[2083]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı'nın (TKT) Birinci Kongresi son erdi.

Bakû Kongresi'nden sonra, kongrede bulunan İttihatçı Küçük Talât ve Nail, Atatürk'e bir rapor göndermişlerdir. Raporda, "proleterya diktatörlüğü olmadan bolşeviklik uygulanamaz. Bu diktatörlüğün iki aracı da Sovyet sistemi ve proleteryadan kurulu Kızıl Ordu'dur" dendikten sonra şu görüş ileri sürülmektedir:

> Türkiye'nin bugünkü bunalım ve mücadele anında ne sınıfsal savaş açmaya, ne de yeni bir Kızıl Ordu kurmaya olanak vardır. Memleketin göreceli de olsa, birliğini ve toplumsal dengesini bozacak herhangibir iç çatışma ve sınıf kavgasından zorunlu olarak doğacak vatandaş savaşının Türkiye'nin yok olmasına yol açacağı kesindir...
>
> Türkiye yöneticileri ve aydınları, farz-ı muhal, bolşevik ilkelerini uygulamaya yönelerek Sovyet kurmak isteseler dahi, bu, ancak Üçüncü Enternasyonal ya da Rusya Komünist Partisi Genel Merkezi tarafından güvenilen ve bir görüşe göre bu kuruluşlara itaatli olan kişi ya da siyasal örgüt eliyle, yâni Türkiye Komünist Partisi eliyle yapılabilir ve böyle olması da çok doğaldır. Bu noktanın son derece önemle gözönünde tutulması gerekir. Bakû'da sonradan kongresini yaparak parti hâline geçen Türkiye Komünist Örgütü üye ve ileri gelenleri ise, düşün ve ahlâk nitelikleri itibariyle, insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. Sırası gelmişken şunu da belirtiriz ki, güvenilir bir kaynaktan aldığımız bilgiye göre, Ankara Elçisi İlyava'nın Moskova'dan dönüşünden sonra Türkiye Komünist Partisi Ankara'ya hareket edecektir. Altı aylık ya da bir yıllık bütçesini düzenlemiş ve ödeneğini Azerbeycan Merkez Komitesi'nden almıştır. Azerbeycan Merkez Komitesi, çok önemlidir; Sovyet Rusya'da Moskova'dan sonra ikinci derecede güçlü bir merkezdir.[2084]

16 Eylül 1920. Upmal heyeti *16 Eylül 1920 tarihinde Sivas'a ulaşmış ve burada gösterişli bir törenle karşılandıktan sonra Sanayi Mektebinde misafir edilmişlerdir. Buradan da Eylül'ün 18'inde Kayseri'ye doğru hareket edecekleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen bilgi yazısından anlaşılmaktadır*.[2085]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Ali Fuad'a (Cebesoy) mektub gönderdi. Mektubda iş'ar edildiği vechile Mustafa Kemal Sovyet Rusya'dan *uzaklaşmaktadır ve yerli komünizme göz yumulmayacaktır. Bolşevikler pek fakir ve sulha teşne*dir zira Lehistan'a (Polonya'ya) karşı muzaffer olamadıkları için *Garplılarla hemen uyuşmak fikrinde*lerdir. *Bize karşı dost ve teveccühkar [yakın] görünerek hem efkâr-ı alem-i İslam, hem de İngiliz efkârı üzerinde tesir yapmak ve bu tesiratı muhafaza* etmek maksadındalardır. *Bunları temin için bize asgari yardımda bulunmak, ama daha sonra Garplılarla uyuşmak imkanını muhafaza için bizimle kat'i mukarrerata girmemek [kararlar almamak] niyetindedirler*:

> Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücude getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla TKF merkezi umumisi ihdas ettiler. Tamamen Bolşevik efkarına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi

---

2082 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

2083 FO/4946/E 11431; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 40.

2084 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa*, s. 44-45; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 627, dipnot *.

2085 *ATASE*, İSH, Kutu: 615, Gömlek: 25, Belge No: 2, (16 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 148.

dahilen Eskişehir'e ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılab-ı içtimai vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya 3. Enternasyonal'e merbut olacağından [bağlanacağından] Bolşevikler hiçbir taahhüt ve muavenete lüzum kalma [yacaklar, böylece] ... Garplılarla siyasi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır.

İngilizler nasıl dahili propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslarda her şeyden evvel dahili sademat ile [iç çatışma] memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar.

Bila kayd-ü şart [kayıtsız şartsız] Rus tabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı, gaye itibarıyle tamamiyle bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif [durdurma, tutuklama] ve teb'id [uzaklaştırma, kovma] etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren [sonradan] meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini [tehlikesini] ihata edememektedirler [kavrayamamaktadırlar]. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. ...

Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar hafi bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilatı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle terviç ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekarane bir surette komünizm vs teşkilatına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetin arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılabattan içtinap etmek ve bilmünaseba Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım vechile ne yapılacak ise hükümet vasıtasiyle yap[ılmalıdır]. Bittabi komünizm ve Bolşevizme alenen aleyhdarlığı muvafık görmem.[2086]

Yunus Nadi, gazetesi *Yenigün*de Bolşevik *Halk Zümresi*ni tanıtan bir yazı neşretti: *Dünya büyük bir devrim içinde, biz onun tam ortasındayız. Batı emperyalizminin yıkılmasına yardım etmek, dış ilişkilerde hareket noktamızdır. En büyük değer emektir. Çanakkale, Moskof Çarlığı'nı yıkmış ve dünya devrimini doğurmuştur. Anadolu direnişi bu devrimi tamamlayacaktır*[2087]:

Halk Zümresi adı altında meydana gelen yeni bir kuruluş, Büyük Millet Meclisi içinde gittikçe artan bir şiddetle duyulan bir gereksinmeyi belirtmektedir. Halk Zümresi, Büyük Millet Meclisi içinde bir parti değil, belki bizzat Büyük Millet Meclisi'nin varlık nedeni ile hareket çizgisini saptamasından ibarettir. Meclis'in amaçları, Dünya'nın geçirmekte olduğu Devrim'e göre daima yetersiz görünmekten kabil değil, kurtulamamıştır. Dikkat edilince derhal farkediyoruz ki, Dünya büyük bir Devrim içinde, biz de o Devrim'in tam ortasında bulunuyoruz...

Bu kasırgadır ki, öteki gördüğü ve daha göreceği birçok büyük işler arasında bizim Büyük Millet Meclisi'ni de doğurmuştur. O zaman pek farkında mıydık, bilemiyoruz. Fakat şimdi anlıyoruz ki, emperyalizmin eşi görülmedik alçakça saldırıları karşısında Türk milletini birleştiren kuvvet, görünüşte pek doğal bir isyan ve korunma duygusu ise, gerçekte evrensel bir Devrim'in dünyayı kucaklayan ve kapsayan bir Devrim'in dalgalarıdır. Ve biz, işte şimdi bu Devrim'in içindeyiz.

Bir Devrim ki, niteliği ve anlamı seçildikçe bizi artık gerek dış ilişki ve gerek iç geçim bakımından yeni bir yaşantıya aday kılmaktadır..

Dış ilişkilerde hareket noktamız, Batı emperyalizminin yıkılmasını istemek ve bu yıkılmaya elimizden geldiği kadar yardım eylemekten ibarettir.. Avrupalılar sülükler gibi kanlarımızı ve iliklerimizi emmekte devam eylemek istiyorlar. Biz çalışacağız, onlar yaşayacaklar. O halde? O halde, pek doğal bir sonuç olarak kahrolsun Avrupa'nın sermayesi ve yerin dibine geçsin onların çıkarları.

Bizim sermayemiz emektir. Biz bu emekle kendimiz yaşamak istiyoruz. Doğu, başkalarının zevk ve keyfine hizmet etmekten sonsuza dek kurtulmaya kesin kararlıdır. O, artık kendi çalışacak ve çalışmalarının ürününü kendi yaşama mutluluğuna ayıracaktır. Doğu'nun bu yeni zihniyetine göre, yaşamanın en büyük erdemi

[2086] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 196-197.
[2087] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 214.

> çalışmaktan ibarettir. Bundan ötürü en büyük ve hatta biricik değer, çalışmaktır, emektir. Genel yaşantıyı, dışarının zorbalığından sonsuza dek koruyacak, özgür ve mutlu kılan bir çalışma uyumu: İşte program.[2088]

Mustafa Suphi'nin Bakü Türkiye Komünist Fırkasının Birinci Kongre (10-16 Eylül 1920) raporundan: *Trabzon'da "İkbal", Ankara'da "Yeni Gün", İstanbul'da "İleri" gibi tanınmış burjuva gazeteleri sosyal devrim taraftan sosyalist partilere yaraşır yazılar basmaya başladı, Erzurum'da "Albayrak" gazetesi ile Eskişehir'de "İşçi" ve "Arkadaş" gazeteleri ise açıkça komünist fikirleri savundu ve propagandasını yaptı. Bundan başka, Eskişehir'de, Rusya'daki Türk komünistlerinin organı gazetenin adını alan "Yeni Dünya" gazetesini çıkarmayı başardık*.[2089]

Aynı rapordaki siyasî manzaraya ilişkin mütalaa calib-i dikkattir:

> Bolşevizmin ve sosyal devrim fikirlerinin Türkiye'de gelişip yaygınlaştığı ortamda, Anadolu ve İstanbul hükümetlerinin muhalif durumu ve aldığı tutum, dikkate değer bir hususdur. Harekete geçtiği ilk zamanlar Antant devletleriyle tartışmalı sorunlara barışçı çözüm bulmayı ve İstanbul hükümetiyle birleşmeyi hedefleyen Anadolu isyancıları sonuçta bu ümitlerin boş olduğunu anlıyor. Büyük Britanya ise halifenin gücüne ve Yunan ordusuna dayanarak, Anadolu sorununa son verme kararı alıyor. Halifenin kuvvetleriyle Anadolu kuvvetleri arasında kanlı bir iç savaş başlıyor. Bu sıralarda, bolşeviklerle görüşme yoluna gitme fikri ısrarla yaygınlık kazanıyor. Yunan ordularının Batıdan taarruza gecmesi, bu fikrin güç kazanmasına yol açıyor. Doğu cephesindeki askeri birlikler arasında bolşeviklere karşı tasvip ve sempati duygusu, giderek açık ve genel nitelik kazanıyor. Ordu komutanlığının emriyle, subayların bütün eski rütbe işaretleri sökülüp atılıyor ve subaylarla askerler arasında eşitlik ve kardeşlik ilân ediliyor. Merkez Büro ile ilişkide bulunan Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği bilgiye göre, hükümet ve ordu çevrelerinde bolşevizme karşı duyulan tasvip ve sempati duygusu artmış bulunuyor ve hatta isyan hareketinin kimi üst düzey yöneticileri komünist olmak istiyor.[2090]

16 Eylül 1920 tarihli haftalık İngiliz istihbarat raporunda şöyle deniyordu: "Mustafa Kemal'in durumunun her geçen gün zayıflamakta olduğu artık bir sır değildir. Onun bu durumu, bir yandan Eyüp Sabri'nin Bolşevik partisi ve öte yandan Halide Edip'le Hamdullah Suphi'nin önderliği altındaki Bolşevizm düşmanları tarafından aşındırılmaktadır. Mustafa Kemal'in bu iki aşırı grup arasında kendi tutumunu daha ne kadar sürdürebileceği kuşkuludur; ancak, yakın bir gelecekte, İttihat ve Terakki'den buyruk almak veya merkezi yönetimle barış yapmak zorunda kalacaktır."[2091]

17 Eylül 1920. *Enver, Moskova dönüşünden kısa bir süre sonra, 17 Eylül 1920'de Radek ile konuşmasında, Sovyet aydınlarının Kafkasya'yı stratejik anahtar pozisyonunda düşündüğünü ve kesin olarak kontrol etmeye kararlı olduklarını öğrenmiştir*.[2092]

Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Buna göre Enver, *Moskova'ya gelir gelmez Radek'le görüş*müştür. *Rusya'nın dünya kamuoyu önünde Türkiye ile birleşerek Ermenistan'a karşı savaş açamayacağı* Enver'e *bildirilmiştir*.[2093]

2088 Yenigün, 16 Eylül 1920; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 473-474.

2089 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 17. Raporda dikkatimizi çeken diğer bazı hususlar şunlardır: 1) "İç Anadolu'yu Kafkaslara bağlayan yollar aşırı derecede bozuk"tur ve dahi "hiçbir modern iletişim aracının bulunmama"ktadır. 2) Bâb-ı Âlî, "teokratik hükümet"tir. 3) Rus Komünist Partisi iç teşkilat mevzuatını benimseyen BTKP, "dini ve milli önyargıların temsilcilerini alaşağı etme" gayesini istihdaf ediyor.

2090 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 17-18.

2091 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 183.

2092 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 40.

2093 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173-174.

Enver Paşa'nın da Bakû Kurultayı'ndan sonra Radek ile 17 Eylül 1920 tarihinde yaptığı konuşma umut ve cesaret verici değildir. Enver Paşa, bu konuşmayı bir rapor ile Mustafa Kemal'e ve Kâzım Karabekir'e bildirmiştir. Enver Paşa'nın raporunda şu görüşler yer almaktadır:

"Radek'in Türkistan sorunu ve esasen bütün Doğu sorunları hakkında düşündüğü şey, şimdilik buralarda bir ihtilâl beklenemez... Eğer bugün Doğu'da bir isyan kabil olsaydı bizi beklemezlerdi...

Bütün Doğu için Rusya'nın yaşaması gereklidir. Manchester Guardian gazetesi muhabirine de söylediği gibi, Doğu'da bir ateş yakmak ve söndürmek istemiyorlar. İki yol mümkündür. Ya İngiltere mahvoluncaya kadar savaşa devam ederiz, ya da bir kompromi (uzlaşma) yaparız. Eğer Rusya'nın ihtiyacı varsa, geçici bir süre için İngiltere ile kompromi yapmayı kabul eder. Ve Türkiye'ye de onu öğütler. Çünkü kuvvetli olana karşı başka türlü davranma olanağı yoktur. Böylece zaman kazanılır".[2094]

Bakü'deki Hacı Sami, TBMM Riyasetine rapor gönderdi: *Dünya inkılabı için mücadeleye atılmış alem-i İslam ve Türk milleti ile Bolşevikler ... büyük Asya inkılabını kuvveden fiile çıkarabilecekler[dir]. ... Dünya inkılabı için çalışan Avrupa amelelerine kuvvetin geçeceği tabiidir*.[2095]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e 860 numaralı telgraf gönderdi:

Harbiye Nezâreti'nin muhtırasına göre* Ankara'daki bir Türk vasıtasıyla General Wilson'a sabık Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis-i Sanisi General Kâzım Paşa'dan** gelen mesajlar, mutedil Milliyetçiler ile Türk Hükümeti [Bâb-ı Âlî] arasında bir itilâf temin edilmesi maksadıyla Bahr-i Siyah kıyısındaki bir mıntıkada Van Millingen veya sair bir erkân-ı harb ile mülakat yapılmasını taleb ediyor.

Böyle bir mülahaza, şayet Andlaşmanın [Sevr'in] şeraitinin kabulune istinad ediyorsa, arzu edilir görünüyor. Tafsilata muttalî General Wilson'a danışmalı ve münasib telakki ettiğiniz efal-i harekatı tatbik etmelisiniz.[2096]

Doğu Halkları Propaganda ve Harekât Konseyi Prezidyumu içtima ediyor. Sovyet Rusya, birçok menfaat devşireceği vechile Taşnak Ermenistanı'nın ezilmesi için TBMM Hükümeti Şark ordusunu kullanmaya karar verdi:

Sovyet Rusya ve dünya devrimi için ölümcül olacak bu sonuçlardan kaçınmak için yapılması gerekenler şunlardır: a) Sönmekte olan Türkiye'deki millî hareketin en hızlı şekilde desteklenmesi ve b) İngiliz-Şah ordularının Ermenistan ve Gürcistan'la birleşmesinin engellenmesi. Bu ise sadece, kendi halkını ezen Taşnak hükümranlığını devirmek bayrağı altında, devrimci Türkiye'yle birleşme amacıyla millî Türk ordularıyla ittifak içinde Ermenistan'a harekât düzenleyerek olur.

Bu birleşme ve bize ve devrimci Türkiye'ye düşman Taşnak hükümetinin ortadan kaldırılması, bize, Mustafa Kemal hükümetine maddi olarak yardım etme imkânını hemen vermese bile ona şu noktalarda destek olacaktır: Birincisi, Erzurum kolordusunun Ermeni sınırından alınarak Batı'ya gönderilmesini sağlayacaktır; ikincisi, cephe gerisindeki tehdidin ortadan kaldırılması, milliyetçilere örgütlenmesini ve mücadeleye devam

---

2094 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 521.

2095 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 348-349.

* 14 Eylül tarihli basılmamış bir mektubda.

** Lord Curzon mektubu okuduğunun dakikasında yazıverdi: "Bu Paşa, anladığıma göre bir Kemalist aleyhtarı ve Müttefik yanlısıdır."

2096 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, vol. XIII, p. 140. "Buradaki Kâzım Paşa, Diyarbakırlı Kâzım'dır (İnanç). O sırada Batı Cephesi komutanlığında emniyet, asayiş ve asker alma sorumlusuydu. İsmet'in İzzet Paşa'ya 14 Eylül günlü bir mektubu bu temas girişimini doğruluyor, fakat önerinin Millingen'den kaynaklandığını, Kâzım'ın böyle bir temasa *vazifesi itibariyle* gidemeyeceğini, bu tür temasların *münhasıran* İzzet Paşa'nın aracılığı ile yapılmasının kabul edilmiş bulunduğunun İngilizlere bildirildiğini anlatıyordu. Anlaşılan Millingen, Haziran 1920'ye değin İstanbul'da kalmış olan ve 11/4/1920'ye değin Erkan-ı Harbiye 2. başkanı olan Kâzım'ı iyi tanıyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 411, sonnot 31.

> edebilme ve sonunda başarı kazanma umutlarını kaybetmeden İtilaf Devletleri ordularının karşısında ta Kafkaslar'a kadar geri çekilme imkânı verecektir; üçüncüsü, Kemal Paşa hükümetinin otoritesini arttıracak, onun durumunu güçlendirecek, millî hareketin sönmesine imkân vermeyecek ve İngilizlerin avucundaki sultanın kendini Türkiye'nin tek iktidarı olarak göstermesine olanak tanımayacaktır.
>
> Türk millî hareketinin kurtarılması dışında Ermenistan'a düzenlenecek harekât bize şu yararı da sağlayacaktır. Bu şekilde bize karşı savaşa hazırlanan düşmanla tek başımıza savaşmamış olacağız. Ermenistan, İngiliz-Şah orduları gelmeden önce kurtarılmış olacak ki, bu harekâtta dokunmayacağımız Gürcistan ise savaşa karışmaktan kaçınacak. Ayrıca Ermenistan'a saldırı, ona karşı savunma yapmaktan çok daha kolay olacak. Öyle ki Taşnakların bize Azerbaycan'ın Bolşeviklerden kurtuluşu bayrağı altında saldırısı sırasında Azerbaycan halkının bir kısmı da bizim karşımızda yer alacak; ancak bizim Ermenistan'a onun Taşnaklardan kurtuluşu bayrağı altında saldırımız sırasında sadece bütün Azerbaycan halkı değil, Ermenilerin bir kısmı da bizimle olacak. Askerî operasyonlar, bizim tarafımızdan hiçbir ek güç gerektirmiyor. Operasyonlar, esas olarak Türk Erzurum kolordusu tarafından yürütülecek. Bizim tarafımızdan saldırılar göstermelik olacak ki, bunun için yeterli gücümüz var. Ayrıca devrimci Türk hükümeti, bizim komutamız altında savaşmak üzere ordusunu vermeyi ve bazı gerekli komiserler atamayı öneriyor. Bu ordu tarafından Ermeni halkına karşı bir aşırılıktan korkmaya gerek yok.[2097]

İki hükümetin yetkilileri arasında gizli görüşmeler yapılır. Rus ordularının Ermenistan'dan geçerek Türkiye sınırına ulaşmasında tek yol vardır. Taşnak hükümetinin ortak askerî harekâtla yıkılarak yerine Sovyet iktidarının kurulmasıdır. Bu görüşmelerde müttefiklik kabul edilmiştir. Yapılan karşılıklı yazışmalarda da "müttefikimiz Sovyet Rusya/Türkiye" ibaresi kullanılmaktadır. Hatta bazı yazışmalarda ve Taşnaklara verilen bazı ültimatomların altında "Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve Kızıl Türkiye Orduları Birleşik Komutanlığı" imzası da bulunmaktadır.[2098]

18 Eylül 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor: *Türkiye fevkalade murahhası yoldaş İlyava'nın mektubu okundu. Bunda* [esir] *Türk askerleri 10 güne kadar Türkiye'ye izam edileceğinden komünist terbiyesi verilmesi ve aralarına komünistler sokulması lazım gelir diyor*.[2099]

Mustafa Kemal'in 13 Eylül'de TBMM Riyasetine takdim ettiği *Halkçılık programı Meclis'te okundu. Bunun bir hükümet programı mı, bir kanun önerisi mi olduğu tartışıldı. Ali Şükrü Bey, bunun Bolşevizm'e özenti olduğunu ileri sürerek, din esasına göre bir program yapılmasını önerdi. Özel bir komisyona havale edilen program, 18 Kasım'da görüşülmeye başlanacak, 20 Ocak 1921'de Anayasa metni olarak kabul edilecek*.[2100]

TBMM'de Trabzon mebusu Ali Şükrü söz alıyor. Ali Şükrü, TBMM Reisi Mustafa Kemal'in 13 Eylül tarihli takririni (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilk taslağı Halk Programı) din muvacehesinde tenkid ediyor, taklide menfî fakat Bolşevikliğe müsbet:

> Hükümet programını yaparken ... bir kayıt yapsın. Bir kaydı ilâhi olan din hususuna ehemmiyet versin ve bu kayıtları buraya ilâve etsin. Bir bu efendim". "Hükümet ... bir programdan bahsediyor ... Esas itibariyle açık söylüyorum. Bolşevizm cereyanı ... Ben Bolşevizm cereyanı aleyhinde değilim. Fakat eskiden yaptığımız gibi, bu günkü dünyanın geçirmekte olduğu büyük inkılaptan müteessir olmayacağız diye kimse diyemez, müteessir olacaktır. İdaremizde değişiklik olacak, fakat bunu eski yaptığımız gibi, yine taklit ederek, Rusların yaptığına, yahut Almanların yaptığına bakarak onları mukallidane bir şekilde yapacak olursak memlekete ikinci bir nifak sokacağız; Biliyorum ki, Bolşeviklerin istihdaf ettikleri gaye, insaniyetkâranedir ve takip ettikleri gaye bizce malûm. Fakat zaten bizim ahkâm-ı diniyemiz bunu âmirdir ve mevcuttur. Bu ahkâmı dinîye maatteessüf

---

2097 *RGASPİ*, fond 5, liste 2, dosya 92, yaprak 31, 31 arkası, 32; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 59. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2098 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2099 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 25.

2100 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 214-215.

mühmel kalmıştır.[2101] Garp efkârı örneklerine göre idare tecrübesi tanzimatta, meşrutiyette yapıldı, iflas etti, halkın ruhuna göre teceddüt yapılmalı, Bolşevik programı olmamalıdır.[2102]

Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. Buna göre, Halil, *Karabekir'in 13 Eylül tarihli mektubunu* okumuştur. *Bu mektup üzerine Bakû'de önemli bir toplantı yapıl*mıştır. *Bu toplantıya Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi adına Neriman Nerimanov, R.K.P.* [Rus Komünist Partisi] *Merkez Komitesi Kafkas Bürosu adına Ş. Z. Eliava, Dağıstan Sovyeti adına Celal Korkmazov katıl*mışlardır. *Toplantıda Nerimanov ve Eliava tarafından sunulan öneri kabul edil*miş *ve Eliava tarafından Çiçerin'e telgraf* keşide edilmiştir. *Bu telgrafa göre İngiltere İstanbul Hükümeti'ni kullanarak Kafkaslara saldırmak ve Bakû'yu almak niyetindedir. Bu amaçla tüm İslam bölgelerinde halifelik propagandası yapmakta ve Gürcülerle Vrangel, Dağıstan'daki karşıdevrimi beslemektedirler. Buna karşı önerilenler ise Anadolu'ya yardım etmek ve aynı zamanda Ermenistan ve Gürcistan'a karşı bir hareket yapmaktır*.[2103] Fakat Narkomindel tarafından *Bakû'dekilerin önerilerine de şimdilik bir şey yapılmaması gerektiği bildiril*miş *ve Eliava, Korkmazov ve Halil Paşa'nın hemen Moskova'ya gelmeleri isten*miştir.[2104]

TBMM Saruhan mebusu Çerkes Reşid, Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'e (Altay) telgraf keşide eyledi: *Fahrettin Beyefendi'ye, Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmasanız bile herhalde bir Bolşevik gazetesi olan Yeni Dünya'nın intişarını [yayımlanmasını] temin için abone olarak muavenetinizi istirham eylerim efendim*.[2105]

19 Eylül 1920. *Kazım Karabekir Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği belgede Doğu Cephesinin mali ve iaşe sıkıntısı içerisinde olduğundan bahsetmiş ve altınların Doğu Cephesinin giderleri için kullanılmasına müsaade edilmesi gerektiğini belirtmiştir*.[2106]

20 Eylül 1920. *Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC) Dışişleri Halk Komiseri G.V. Çiçerin, Güney Kafkas Sovyet temsilcilerine 24 Eylül 1920 tarihli mektubunda, gerici odakların Kemalistleri yenmesi durumunda, Sovyet Rusya'ya karşı Sultan'ın önderliğinde cihat başlatılabileceği ve bunun da Transkafkasya'da ciddi problemler yaratacağı üzerinde durmaktadır*.[2107] Diğer bir deyişle Mustafa Kemal, hilafet-saltanata karşı desteklenmelidir.

RSFSC Hükümetinin TBMM Hükümetine silah, cephane ve para yardımında bulunmasının ideolojik bir amaç taşıdığı da ifade edilmesi gereken bir gerçekliktir. Tarafların temsilcilerinin görüşmelerinde her ne kadar Türk temsilcilerine kendi rejimlerini dayatmadıklarını dile getirseler de Sovyet belgelerinde bu durumun aksine rastlandığı özellikle belirtilmelidir. Bolşevikler yaptıkları ya da yapacakları yardımlar aracılığı ile Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasını sağlayarak, onlara kendi rejimlerini benimsetebilmeyi hedeflemekteydi. Sonraki aşamada ise Türklerin kültürel ve dini bağlarının etkisiyle Kafkasya, Orta ve Yakın Doğu hatta diğer Müslüman ve Türk toplumları arasında Sovyet sisteminin popülaritesinin artmasını ya da kabul görmesini sağlayabileceklerdi. Bunun yanında Müslüman-Türk olan Anadolu hareketi idarecilerine destek verilmesiyle Bolşevikler, hem iç savaş sürecinde hem de Sovyet rejiminin Rusya'nın tamamında yerleşmesinde Beyazlara

2101 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 232.

2102 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 217.

2103 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173. "Bu öneride Karabekir'in yazdığı mektubun ve Halil Paşa'nın etkisi büyüktür. Ancak Moskova aynı düşüncede değildir." İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Vurgulanan istihbarat asılsızdır.

2104 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 175.

2105 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 349.

2106 *CA*, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (19 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 221-222.

2107 *Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi* (RGASPİ), fond. 64, liste 2, dosya 11, yaprak 145; Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 22; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 20-21.

karşı kendi sınırları içerisindeki Müslüman-Türklerin desteklerini alabilmeyi ummaktaydı. Zira Rusya'da önemli bir Müslüman-Türk nüfusu bulunmaktaydı. Ayrıca aynı politika Türk-İslam dünyası kamuoyunda İngiliz karşıtlığı yaratabilir ve bu karşıtlık onları Bolşeviklere yaklaştırabilirdi. Dolayısıyla RSFSC Hükümetinin Anadolu hareketine destek vermesinin nedenini, temelde kendi güvenlik ve ideolojik endişelerinin oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir.[2108]

TBMM Hükümeti, Ermeni Cumhuriyeti üzerine harekâta geçilmesine karar verdi.[2109] TBMM Genelkurmay Başkanı Miralay İsmet (İnönü), Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi: *Doğu ordumuz hemen Kars doğrultusunda saldırıya geçecektir. Hareket ilk aşamada Kağızman, Novoselim, Merdenek çizgisine dek ilerletilecektir. Bununla birlikte bu çizgi kesin olmayıp durum elverişli olduğu zaman, saldırı başlangıçtan başlayarak daha doğuya doğru sürdürülmelidir. Gerçek amaç Ermeni silâhlı birliklerini yok etmektir*.[2110] Aynı zamanda *Gürcülerle ilişki kurması ve tarafsızlıklarını kazanması isteniyor*.[2111]

1920 Eylül'ünde, Türk-Sovyet ön anlaşmasının koşullarının Ankara'ya ulaşmasının hemen ardından, Ermeniler ve Türkler arasında topyekûn bir savaş patlak verdi.[2112]

Komünist Mustafa Suphi'nin Bakü'deki Türk İştirakiyun Fırkasından tasfiye ettiği tetikçi Enverî-İttihadçılar Küçük Talat (Muşkara) ve Yenibahçeli Nail, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e muhtıra gönderdiler. *Enver ve Halil Paşalar tarafından prezante edilen bu raporda şunları belirtmişlerdir: Bir sınıf savaşımının Türkiye'yi mahvedeceği; Türkiye'de bir devrim yapılacaksa, ancak Anadolu'nun güvendiği şahıslar eliyle yapılması gerektiği; yönetim eliyle bir sol hareket vücuda getirilmesinin iyi olacağı; halkçı bir idare tarzı tesis edilmesini ve Suphi'lerin yurda girişlerine izin verilmemesi gerektiği. Ayrıca, Bolşevik Rusya'nın yardımlarının sürmesini sağlamak için gereken taktikler de verilmektedir*.[2113]

Ankara Hükümeti [..] Birinci Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda Zinoviyev'in ağzından yapılan Türkiye'de komünistlerin faaliyetlerine izin verilmesi talebine karşın Mustafa Suphi'ye Anadolu'ya gelmemesi gerektiğini [13 Eylül'de] bildirmiş, bundan bir hafta sonra da Anadolu'da komünist tutuklamalarına başlanmıştır. Ankara'daki komünist partisinin her şeyi olan Şerif Manatov, artık Anadolu'da Bolşevik faaliyete izin verilmeyeceğine ilişkin karar uyarınca, 20 Eylül 1920'de, Eskişehir'de beyanname dağıtmakta olan Ahmet Hilmi ile birlikte tevkif edilmiştir.

Manatov'un kaleme aldığı, "Eskişehir'de tab ve neşredilen" "Bolşevikler ve İttihatçılar" adlı beyannamedeki Mustafa Kemal'e yönelik eleştiriler gerekçe gösterilerek gözaltına alınmıştır. Tahammül edilmeyen beyannamenin en sert bölümü şöyledir:

İttihatçılar yüzünden 4-5 yıl savaşın cenderesini çektik ve bu duruma bu parti yüzünden düştük. Bu durumdan kurtulmak için Kuva-yı Milliye kuruldu. Eninde sonunda biz anladık ki, bu da İttihatçıların bir dolabıymış. İktidarda aynı adamlar, izlenen aynı politika. Halk arasında bu konuda beliren kuşkuları bertaraf etmek ve aynı zamanda uluslararası politikada kendini rezil eden İTC ile hiçbir ortak yanımızın olmadığını dünya proletaryasına göstermek için bu çağrıyı yayınlamayı kararlaştırdık.

Köylülere bildiri dağıtırken tutuklanan Ahmet Hilmi Yoldaş zor da olsa tahliye ettirildiyse de, Manatov tahliye edilmemiş ve 25 Eylül'e kadar Eskişehir'de gözaltında kalmıştır. İsminden başka bir şey söylemeyen Manatov daha sonra Ankara'ya getirilmiş ve on gün de Ankara'da sorgulandıktan sonra, 6 Ekim 1920'de İnebolu'dan sınır dışı edilmiştir. Tam bugünlerde Upmal başkanlığındaki ilk Bolşevik Rusya Dışişleri heyeti, Kars üzerinden

2108 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 235.
2109 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 237.
2110 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 306.
2111 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 175.
2112 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 107.
2113 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 218.

> Ankara'ya gelmektedir. Manatov, sefaret mensuplarıyla görüşmesine bile izin verilmeden İnebolu'dan sınır dışı edilmiş, Bolşevik Rusya temsilcisi Upmal, serbest bırakılması için hemen müdahale ederek durumu protesto etmiş ama sonuç alamamıştır. Ankara Hükümeti, ilk Sovyet Sefaret heyeti Ankara'da göreve başlamadan önce Manatov'un "işini bitirmiştir."[2114]

Eskişehir merkezli Türkiye Bolşevik Komünist Partisi kurucu lideri Şerif Manatov ve komünist Ahmet Hilmi, TBMM Hükümeti kolluk kuvvetleri tarafından tevkif edildiler. *Manatov'un kaleme aldığı, "Eskişehir'de tab ve neşredilen" "Bolşevikler ve İttihatçılar" adlı beyannamedeki Mustafa Kemal'e yönelik eleştiriler gerekçe gösterilerek gözaltına alınmıştır. Tahammül edilmeyen beyannamenin en sert bölümü şöyledir*:

> İttihatçılar yüzünden 4-5 yıl savaşın cenderesini çektik ve bu duruma bu parti yüzünden düştük. Bu durumdan kurtulmak için Kuva-yı Milliye kuruldu. Eninde sonunda biz anladık ki, bu da İttihatçıların bir dolabıymış. İktidarda aynı adamlar, izlenen aynı politika. Halk arasında bu konuda beliren kuşkuları bertaraf etmek ve aynı zamanda uluslararası politikada kendini rezil eden İTC ile hiçbir ortak yanımızın olmadığını dünya proletaryasına göstermek için bu çağrıyı yayınlamayı kararlaştırdık.[2115]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa işe birleşmek için Ankara'ya kaçmaya çalışırken tutuklanan veliaht şehzade, Sultan'ın sarayının yakınlarındaki bir sarayda tutsak edilmiştir*. *Şehzadenin bahçede dolaşmaya çıkabiliyordu ancak polis tarafından sıkı gözetim altında tutuluyor*.[2116]

20(?) Eylül 1920. TBMM Hükümeti, *üç dört ay önce örtülü ödenekten para* vererek *destekle*diği *komünist Şerif Manatov*'u tutuklayarak *sınır dışı* etti.[2117]

20/21 Eylül 1920. *20 Eylül'ü 21'e bağlayan gece Bakû'den gelen Eliava'nın telgrafı üzerine R.K.P.* [Rus Komünist Partisi] *Merkez Komitesi toplanarak Kuzey Kafkasyadaki durumu yatıştırmak ve Sovyetlerin Kafkas ve Doğu politikalarını bir düzene sokmak için J.V. Stalin'in Kafkasya'ya gönderilmesini kararlaştırır*.[2118]

21 Eylül 1920. *Bolşevikler, Curzon'un öngördüğünden daha fazla arazi vererek Polonya ile 21 Eylül'de barış görüşmelerine başlarlar. 18 Mart 1921'de barış antlaşması imzala*yacaklar.[2119]

Rus limanlarından Karadeniz kıyılarına yapılan ulaştırmayı düzenlemek amacıyla, Bahriye Kaçakçı Müfrezesi kuruldu. Sovyetlerden silah ve diğer savaş araçları gelmeye başladı.[2120]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar, Bursa'dan hareketle Eskişehir'i almak için büyük bir saldırı hazırlığında sona gelmişlerdi*r. *Yunanlılar, Adapazarı'nı işgal ederek sol taraftan gelebilecek saldırıların önüne geçmişlerdi*r. *Türk milliyetçileri ise hararetli bir şekilde Afyon Karahisar'da yoğunlaşmış ve bu kuvvetlerin kumandanı, <u>firarileri engellemek amacıyla ordunun arkasına mitralyözler yerleştirilmesini emretmiştir</u>*.[2121]

2114 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 265-266. "Amerikalı yazar G.S. Harris'e göre Başkırlı olan Manatof, Stalin'in koruyuculuğu altında idi ve Türkiye'de Mustafa Kemal'i iktidardan düşürmek amacını güden Yeşil Ordu kuruluşuyla ilgili düzenlere karışmıştı." George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, 1967, p. 70-77; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 9, dipnot 35.

2115 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 265-266.

2116 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

2117 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 197.

2118 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 175.

2119 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772.

2120 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 218.

2121 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

22 Eylül 1920. Sovyet Rusya'dan TBMM Hükümetine *Karadeniz üzerinden cephane ve silahın taşındığı ilk sefer 22 Eylül 1920 günü gerçekleşir. İlk başlarda taşıma Salih Efendi'nin "Hayreddin", Harun Kaptan'ın "Yıldız", Nazım Kaptan'ın "Mebruke" isimli motorları gibi sivil motorlarla yapılır*.[2122]

Kâzım Karabekir, Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi. *Karabekir, Kurmay Talât Bey'i Tiflis'e göndermeden önce, Ankara yolundaki Yusuf Kemal Bey'i telgrafla arayarak* Batum meselesine ilişkin *Moskova'da bir şeylerin konuşulup konuşulmadığını sor*du. *Yusuf Kemal, Türk heyetinin Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu ancak Batum kent ve limanının Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın denize tek çıkışı olduğunu da unutmadıklarını bildirmesi üzerine, Rus heyetinin Batum'un 7 Mayıs anlaşmasıyle Gürcistan'a bırakıldığını hatırlatarak buna karşı çıktığını cevap olarak yaz*dı.[2123]

Gürcistan Tiflis'deki Transkafkasya Komiseri İngiliz Harold C. Luke, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Türk ordusu eylül ayı sonlarında Ermenistan harekâtına başladı. Kâzım Karabekir sınırı geçip, Ermenileri püskürttü. Oltu ile Sarıkamış cephesinde çatışmalar başladı. Türkler bu harekâtları esnasında Bolşevikler de Delican sınırından Ermenistan'ı tazyike başlamışlardır*.[2124]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin (Köseoğlu), Çorum'da meydana gelen isyan hareketi hakkında Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

> Ferit Paşa'nın bilinen yazısından sonra Merzifon'dan Çorum'a un sağlamaya giden sekiz kişilik bir süvari müfrezesine karşı, Bolşevikler geliyor diye Çorum'da bulunan piyade mitralyöz birlikleri ve oraya özel amaçla gitmiş olan Ankara Vâlisi Muhittin Paşa'nın teşvikiyle olacak, halk derhal silâha sarılarak Merzifon yolu üzerinde mevziler alınmış ve gelenlerin ateşle karşılanması hazırlığı yapılmıştır. Bu durum bâzı tedbirlerle önlenmişti. Tarafların biribirinden haberi olmaksızın çatışma olacaktı. İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerini tamamen Samsun'a taşımışlardır. Ora hıristiyan halkı, İngilizlerin teşvikiyle, Bolşevikliği ileri sürerek herhangibir olay çıkarabilirler. Ulukışla civarında İngiliz askerleri, bâzı mevkilerde siper kazarak, mitralyözler yerleştirerek Bolşevik birliklerin hareketlerine engel olmaya hazırlanıyorlar.[2125]

23 Eylül 1920. *Znamya Revolyutsii* gazetesi, Doğu Halkları Kurultayını şöyle mütalaa ediyor: *Katılımcılardan hiçbiri Zinovyev'in dünya emperyalizmine karşı yaptığı çağrıyı unutmayacak. Kurultayda iki bin delege hep birlikte ayağa kalktı, silâh ve kılıçları kaptı; kendisini köleleştirenlere karşı kanının son damlasına kadar mücadele edeceğinin sözünü verdi*.[2126]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi İsmet'e (İnönü) şifreli telgraf göndererek Şark Harekâtına 27 Eylül'de başlanacağını bildirdi.[2127]

> Söz konusu hazırlıklara katılan önemli şahıslardan biri de Nuri Paşa'ydı. Eylül ayında Erzurum'a gelmiş olan Nuri Paşa, 15. kolordu bünyesinde görev elde ederek bir kez daha Rus-Türk münasebetlerinde sahne aldı: *Ermeni saldırısının başlamasıyla birlikte Kars tarafına hareket eden askerî birlikler ona emanet edilmişti. Böylece Nuri Paşa Azerbaycan"da olduğu gibi burada da askerî bir komutan olarak Ermenilere karşı önemli bir görev yerine getirmişti.*

2122 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 60. "O dönemde silah altına çağrılan takacılar cepheye gönderilmez, kendi takalarıyla Rusya kıyılarından malzeme taşımak suretiyle görevlerini yerine getirirler. Ayrıca Tekalifi Milliye kanununun sivil motorlarla ilgili maddesiyle de bütün motorlar bu işe seferber edilir."

2123 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 175.

2124 PRO, FO 371/4960/E11896; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 402.

2125 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 660-661.

2126 Znamya Revolyutsii, 23 Sentyabrya 1920, No: 203, *Syezd Narodov Vostoka*, s. 1; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 294.

2127 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.

Bolşevik mümessillerin Erzurum'a gelmesiyle birlikte Sovyet Heyeti Başkanı Uyman tarafından Karabekir'e bazı talepler iletildi. Bu talepler arasında Nuri Paşa'nın bir karşı-devrimci olarak teslim edilmesi de vardı. Fakat Türk tarafı bu isteğe olumlu bir yanıt vermeyecekti.[2128]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve siyasî ikinci memuru Andrew Ryan muhtıra kaleme aldı. Müttefikler, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın milliyetçileri bastırmasını engellemektelerdir. Damad Ferid'in iktidardan düşürülmesi lazım gelmektedir:

1. Şu anda iki müstacel konuyla karşı karşıya bulunuyoruz.

a) Mevcut Türk hükümetini tutmak veya değiştirmek hususunda fiili bir faaliyete girişip girişmeyeceğimiz.

b) Türkiye'nin birleştirilmesine teşebbüs edip etmeyeceğimiz.

2. Duruma tesir eden unsurlar şunlardır:

Barış Antlaşması: Bütün Türkler antlaşmanın sert ve adil olmayan hükümler taşıdığında birleşmektedirler. Ancak bazıları antlaşmayı tamamen yok olmanın tek alternatifi olarak kabul ederken, bazıları bunun hafifletilmesinin hâlâ mümkün olabileceğine inanmaktadırlar.

İstanbul Hükümeti: Aslında pek az otoriteye sahip olup, iflas etmiş bir durumdadır.

Milliyetçiler: Aralarındaki geçimsizlik ve Yunan ilerlemesine engel olamamaları sebebiyle zayıfladıklarına inanılmaktadır.

Yunanlılar: Yepyeni silahlarıyla askeri bakımdan ilerlemeye hazır, fakat siyasi bakımdan, bunu ancak bir bedel karşılığında yapmak üzere isteksiz.

İngiliz hükümeti: Politikası açıklanmamış olmakla beraber bu memleketle ilgili taahhütlerini mümkün olduğu kadar aza indirmeye niyetli.

Fransızlar: İki kampa ayrılmış görünmekteteler. Bir kısmı sınırları daraltılmış, fakat yeniden düzenlenmiş yeni bir Türkiye yaratmak taraftarıyken diğer bir kısım ise Suriye ve Adana bölgesinde Türklerin cezalandırılabilmeleri için kuvvet kaybına uğratulmasını istemektedir.

İtalyanlar: Türkiye'nin ayakta tutulmasını siyasi ve ekonomik bakımdan çıkarlarına uygun görmektediler. İlk önce milliyetçiler ve bazı durumlarda da İstanbul Hükümeti'yle işbirliği yapmaktadırlar.

3. İstanbul Hükümeti sahip olduğu pek az otoriteyi; İtilaf Devletleri'nden ve bilhassa İngilizlerden destek gördüğü inancından ve Padişah'tan almaktadır. Damat Ferid Paşa halk tarafından sevilmemektedir ve etrafındaki pek az faal politikacı da artık kendisini terk etmiş bulunmaktadır. İktidarda kalabilmesi sadece bu inancın doğru olduğuna Padişah'ı kandırmakla ve böylece hiç olmazsa Padişah'ın güveninin devamını sağlamakla veya bu inancın gerçekleşmesini sağlayarak etrafındaki yardım çemberini genişletmekle mümkün olabilir.

4. Milliyetçilerin iki üç aydan beri aralarında esaslı bir anlaşmazlığın varlığı bildirilmektedir. Bununla beraber eldeki bütün raporların vardığı iki sonuç önemlidir.

a) Milliyetçi liderlerin hepsi, aralarında uyuşmazlık dahi olsa, barış antlaşmasının şu andaki şartlarla kabulünün imkânsızlığına inanmaktadır.

b) **Yine bütün liderler bir sosyal sistem olarak Bolşevik rejimine karşı değişik tutumları olmakla beraber, Bolşevikleri yardım açısından kendi davalarına yakın görmektedirler.**

5. Diğer unsurlar hakkında, önemi su götürür olan Kürtler dışında, esasen yukarıda gerekli bilgi verildi. Kürtlerin bir çoğunu siyasi düşünceleri bakımından, Türklerden ayırmak zordur ve bunlar milliyetçilerin etkisi

[2128] RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 307, dipnot 683.

altındadır. Bir kısmı ise çeşitli derecelerde Kürt milliyetçiliği gütmektedirler. Bunlar dağınık haldedirler. İngilizler tarafından esaslı bir şekilde ele alınırlarsa bunları milliyetçilere ve Bolşeviklere karşı kullanmak mümkün olur. Ancak şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Kürtler şu sıralarda Kürdistan'a tanınan sınırların dar tutulması ve bu topraklarda bir kısmının da Fransız bölgesi olarak ayrılması ve ayrıca Ermenistan'la sınırlarının belli olmaması sebebiyle gayri memnun bulunmaktadırlar. Bütün Kürtleri birleştiren tek şey, bölgelerinin Ermeni egemenliğine bırakılması fikrine karşı duydukları nefret ve Amerikalılara da Doğu işlerinin acemisi ve fanatik Hıristiyan taraftarı gözüyle bakmalarıdır.

6. 4. maddedeki milliyetçi liderler hakkındaki değerlendirme doğru ise İtilaf güçleri, antlaşma üzerinde onların haklı olduğunu kabul etmek ile onlarla savaşı göze almak arasında bir tercih yapmak zorundadırlar. Milliyetçi liderlerle mücadele için yalnız üç yol vardır: İlki İtilaf güçleri kuvvetlerinin doğrudan doğruya harekete geçmesi; ikincisi, Yunanlıların kullanılması; üçüncüsü ise, antlaşmayı olduğu gibi kabul taraftar Türklerin kullanılması.

7. İtilaf Devletleri'nin doğrudan harekete başlaması söz konusu olamaz. Bu fikre ve Milliyetçi Teşkilat'ın yok edilmesine İtalyanlar taraftar görünmemektedirler. Bu konuda Fransızlar ise bölünmüş durumdadırlar. İngiliz hükümeti ise, Anadolu içlerindeki bir macera için para ve asker harcamaya niyetli değildir.

8. Barış antlaşmasının bugünkü şeklinde bırakılması için Yunanlıların kullanılmasına devam edilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Yunanlıların daha fazla gayret göstermeleri için mutlaka mükâfatlandırılmaları gerekir -mesela daha geniş bir İzmir bölgesi veya İstanbul veya bir Pontus Cumhuriyeti'yle-, Yunanlıların bu maksatla daha çok faydalanılmasının bir diğer sakıncası da, bunun işgal edilmemiş bölgelerdeki Hıristiyanlara karşı tehlikenin artmasına yol açmasıdır.

9. Bu durum karşısında, eğer antlaşmanın olduğu gibi kalmasını istiyorsak, bunun için yol, gönüllü Türk unsurları kullanmaktır. Aslında İstanbul Hükümeti de bizden bunu istemektedir. Bize bir barış antlaşması imzalattınız, uygulanması halinde cezai şartları bildirdiniz. Ancak antlaşmanın uygulanması için aldığımız her tedbirin karşısına çıkıyorsunuz, diyorlar. Bu konuda askeri raporlar hazırlayıp, tasvibinize sunuyorlar. Buna karşılık, Anadolu'nun tamamen milliyetçilere cephe alması için birazcık teşvike ihtiyacı olmasına rağmen, biz susmayı tercih ediyoruz.

10. Bu son maddeye bir alternatif olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü durumun Anadolu halkına açık bir dille anlatılarak milliyetçi liderlerden uzaklaştırılmaları ve Milliyetçi Teşkilat'ın parçalanmasının sağlanması akla gelebilir. Bu telkin Anadolu'da halkın çoğunluğunun milliyetçilerden bıkmış ve usanmış oldukları ve biraz teşvik gördükleri takdirde bunların milliyetçilere karşı harekete geçebilecekleri faraziyesine dayanmaktadır.

11. Kabine üyelerinden bazılarının istifası üzerine Ferid Paşa'nın ilk tepkisi bütün milliyetçilerin tutuklanması yolundaki teklifini yenilemek ve İtilaf gücü temsilcilerine, içinde teferruatlı askeri planlar ve idari reformlar ihtiva eden ve 20 milyon liralık yardım talebinde bulunan birer nota göndermek olmuştur. Böylece Damat Ferid, bir yandan Anadolu'daki milliyetçilere karşı harekete geçmeyi düşündüğünü, ancak buna İtilaf Devletleri'nin engel olduğunu göstermek, diğer taraftan da İtilaf güçlerine antlaşmanın uygulanmasını istiyorlarsa İstanbul Hükümeti'ne yardım etmeleri gerektiğini anlatmak istemiştir.

12. Temsilcilerin Damat Ferid'e verdikleri sözlü cevapta İtilaf güçlerinin, Anadolu'ya İstanbul Hükümeti'nce bir heyet gönderilerek milliyetçileri ikna etmeye yeltenmesinin daha doğru olacağını düşündükleri bildirilmiştir. Damat Ferid buna karşılık olarak, arkasında hiçbir kuvvete dayanmaksızın Anadolu'ya gidecek, sadece Türklerden kurulu bir heyetin yapacağı görüşmelerin hiçbir fayda sağlamayacağını, fakat İtilaf güçleri temsilcilerinin de katılacağı bir heyetin başarı şansının fazla olacağını söylemiştir.

13. Fransız Temsilcisi De France ise şöyle bir yol izlenmesinde ısrar ediyor: Türklerden kurulu bir heyet beraberindeki kuvvetle birlikte Anadolu içlerine doğru yola çıkmalı ve halkı Padişah'a uymaya ikna etmeye çalışmalı ve milliyetçileri çökertmeyi başardıkları bölgelere doğru ilerlemeye devam etmelidir. Bunun başarılı olabilmesi için Damat Ferid ortadan kaybolmalıdır. De France'ın bu planı Damat Ferid'in teklifiyle benzerlik ve pek çok güçlükler arz etmektedir.

14. İtalyan temsilcisi de Anadolu'ya bir heyet gönderilmesine taraftardır. Ancak bu heyetin İtilaf güçleri temsilcisilerinden kurulması veya hiç olmazsa İtilaf güçlerinden de temsilci katılmasının daha etkili olacağı görüşündedir.

15. Damat Ferid'in istifası ortalığın durulmasını ve birtakım güçlüklerin ortadan kalkmasını sağlayabilir. Fakat göz önünde hem milliyetçileri memnun edecek, hem de barış antlaşmasına samimiyetle inanacak bir hükümet yoktur. Bununla beraber, Damat Ferid olayların zoruyla veya gönüllü olarak göz önünden ayrılırsa, bu takdirde Tevfik Paşa'nın hükümeti kurması tek ümittir. Ancak Tevfik Paşa'ya milliyetçilerin etkide bulunması mümkün olduğundan, antlaşmanın bir an önce onaylanması uygun olacaktır.

16. İster Damat Ferid tarafından ister başka biri tarafından gönderilsin, milliyetçilerin antlaşmanın değiştirilmesi yolundaki arzularına uyulmadıkça hiçbir Türk heyetinin Anadolu'da etkili olabileceğini sanmıyorum. Anadolu'ya itilaf güçleri temsilcilerinden kurulu bir heyet gönderilmesinin daha pek bir başarı kazanacağına kani değilim.

17. Cevaplandırılması gereken soru, İngiliz hükümetinin antlaşmanın olduğu gibi bırakılmasını isteyip istemediğidir. İstemiyorsa olayları kendi oluruna bırakalım ve böylece durum kötüden daha kötüye gitsin. Yok, eğer antlaşmanın olduğu şekilde tutulması isteniyorsa, bu takdirde İstanbul Hükümeti'ne mali yardım dahil her türlü desteği sağlayarak onu kuvvetlendirmekten başka çaremiz yoktur.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Ryan'ın raporunu *hükümetine gönderirken kapak yazısında, Ryan'ın tahlillerine katıldığını, ancak alınacak tedbirler konusunda onunla aynı fikirde olmadığını, İtilaf güçlerinden yardım görse dahi İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da milliyetçilere karşı üstünlük sağlayabileceğine inanmadığını belirtmiştir*.[2129]

24 Eylül 1920. Ermeni Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleri, *Bardiz cephesinden baskın tarzında bir hareketle Türk topraklarına girdi*.[2130] Karabekir: *Ermeniler, karargâhımın bulunduğu Bardız'a uçakla beş bomba attılar. İki uçak dolaşırken Bardız şarkına taarruza geçtiler*.[2131]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'den Güney Kafkas Sovyet Temsilcilerine talimatname: *Gerici odakların Kemalistleri yenmesi durumunda, Sultan'ın önderliğinde Küçük Asya'da bize karşı bir cihat başlatılması, Bakû ve genelde bizim Güneydoğu'daki konumumuz açısından yeni ve ciddi sorunlar doğuracaktır*.[2132]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Kötü ad yapmış Türk Bolşeviği Mustafa Suphi'nin, Bakü'de, "Yeni Dünya" adı altında bir gazetes yayınlamaya başladığını; onun, eskiden, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bir üyesi olduğunu ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinde parmağı olmakla suçlandığını kaydediyor, şöyle diyordu: "Bu tehlikeli kişinin eylemleri hergün dikkati çekiyor"*.[2133]

25 Eylül 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi. Upmal'in getirdiği altınlardan 200 kiloluk kısmın Şark Cephesine tasarruf edilmesi talebini *Maliye Vekili ile istişare etmiş ve altınların Ankara'ya gönderilmesinin daha uygun olacağını Karabekir'e iletmiştir. Altınların Erzurum'da*

2129 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 137-141. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

2130 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.

2131 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 306, sonnot 681.

2132 Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri: Yeni Belgeler (1920-1922)*, 2000, s. 22. "G. V. Çiçerin'in Güney Kafkas Sovyet temsilcilerine gönderdiği 24 Eylül 1920 günlü mektubunda, gericilerin Kemalistleri yenmesi durumunda padişahın önderliğinde Anadolu'da Sovyetler'e karşı bir cihat başlatılmasının kendilerini zor duruma düşüreceği değerlendirmesi yapılıyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 311.

2133 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 108.

kalmasının Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mali sistemini bozacağı belirtildikten sonra altınların güvenli bir şekilde Ankara'ya sevk edilmesi gerektiği izah edilmiştir.[2134]

İngiliz İstihbarat Teşkilâtı siyasî rapor kaleme aldı: *Evvelce İslâmiyet ile Bolşevikliğin kaynaşmasına taraftar olan İttihatçılar, bir müslüman ülkede Bolşevikliğin uygulanmasını gördükten sonra fikirlerini değiştirmeğe başlad*ılar.[2135]

Mustafa Kemal, Sultan Vahideddin'i "hain" olarak itham etti:

> Hakikaten, düşündüğümüz halâsı hakikiye vusul için, arzettiğim veçhile makamı hilâfet ve saltanat olan merbutiyetimiz ve o makamın bütün şeraiti lâzimesiyle mahfuziyeti birinci esasımızdır. Bu islâm dünyasının istinatgâhı olan rabıtai hakikiyesini tesise birinci derecede medar olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte kârı akıl değildir. Ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Gayeye vusul için arzı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci derece islâm dünyasıdır. Bu islâm dünyasının ikide birde Meclisi Âlinizin hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle iştigal etmesinde mehazir vardır. Bu mahzurlar şimdiye kadar fiiliyatiyle gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü mücahedeyi yaparız. İkide birde Meclisi Âlinizin (bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün bu makamı işgal eden zat) (4) bu millet ve memleket için hain bir adamdır. *(Alkışlar)* Müsaade buyrunuz beyim. Hain bir adamdır. *(Alkışlar, bravo sadaları)* Meclisi Âlinizde şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihî cüretler gördük. Maateessüf şimdi makamı hilâfet ve saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır.[2136]

Mustafa Kemal meclisin aynı celsesinde Sovyet Rus Cumhuriyeti tarafından desteklendiğini belirtti:

> Rus Hükümeti Cumhuriyesinden maddeten muavenet görmekteyiz ve birtakım münasebatı siyasiye ve uhuvvetkârane tesisiyle iştigal etmekteyiz.[2137]

> Ateşkes sonrasında yüklü miktarda silah ve cephane Müttefik yetkililerinin denetiminden kaçırılmış olmalı ki, bu yönde bir eksikliklerinin olduğu hakkında herhangi bir işaret yok gibidir. Bolşeviklerin ve İtalyanların bu konuda bazı desteklerde bulunduklarına dair haberler alınmaktadır.[2138]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor:

> [..] 3- Salih Zeki yoldaş Anadolu'ya gönderilmişti. Vazifesini Nahcivan'da vaziyeti tespit edip On beşinci Kolordu ile müzakere edip fırkanın [*BTKP'nin (ÖFA notu)*] nakli meselesini takrir etmek ve nihayet işçi teşkilatını yapmak idi. Kendisi Ordubaşta revkom yaptı [*devrimci komünist hücre tesis etti (ÖFA notu)*]. Nahcivan'da müdafaa hareketini idare eden Veysel Bey ile müzakere ettik. Suphi yoldaş ile orada revkom tesis edecektik. Fakat o esnada Ermeni kuvvetleri geliyordu. Bilahare Rus Bolşevikleri geldi. Erzurum'da on yedi kişilik teşkilat yaptık. On beşi esnaftır. İkisi munevverdir. Biri Mithat [*Dursunoğlu (ÖFA notu)*], diğeri Cevat [*Dursunoğlu (ÖFA notu)*] yoldaştır. Cevat yoldaşı İştirakiyun kongresine [vekil] gönderdik.
>
> Bayburt'ta ekserisi işçiden mürekkep yedi kişilik bir teşkilat yaptık. Asım Necati yoldaş da burada dahildir.
>
> Trabzon'da: Yusuf Kemal yoldaş tarafından kayıkçılar ve hamallar arasında bir teşkilat yapılmış fakat bu teşkilata zenginler, Müdafaa-i Hukukcular ve burjuvalar dahildi. Mesela Yahya Reis bu işe dahil idi.
>
> Ben bunlarla alakayı kestim. Türk matbaası mürettip ve makinistlerinden ve hariçten olmak üzere on bir kişiden mürekkep komünist matbaa ve makineciler grubu tesis ettim. Hareket edeceğimiz zaman dört tane daha ilave olduğu anlaşıldı. Bu hafi idi. Fakat bilahare mühür meselesinden dolayı anlaşılmış idi. [(Mühürlerden biri Bayburt'a, Erzurum kendisi hakkettirdi.)] Mezkur grup münasebetiyle bazı gürültüler oldu ve risale meselesinden dolayı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti katibi bana yirmi dört saat zarfında memleketi terk

---

2134 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (25 Eylül 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 222.

2135 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXXIX.

2136 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 135.

2137 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 137.

2138 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 65.

et dediler. Sen fena olmasan bile memleket bu propagandalara tahammül edemez dedi. Ben sizin de halk aleyhinizdedir dedim. Vali Rüştü Bey'e keyfiyeti anlattım. Vali bunlar bu işten anlamaz. Zaten sen gidecek değil misin dedi.

Ben bir risale tabettirdim, 600 nüshasını dağıttım. Evvela eser iyi netice verdi, fakat bilahare Müdafaacılar aleyhinde bulundular.

Benim bir vazifem de Kolordu ve Millet Meclisi ile münasebet peyda etmek idi. Kazım Karabekir Paşa ile münasebette bulundum. Fevkalade bir surette kabul etti. Yolda Bolşevikliğe ait bir hürmet gördük. Ahvalden bahsetti, fakat bizim söyleyeceğimiz şeyleri dinlemedi. Erkan-ı harbiyenin [Bolşevik] şubesi vardır. Burada erkan-ı harp Mustafa ve Bahattin [Vehbi] çalışıyorlar. Bunların namuskarlıklarına eminim. Yalnız buradan bunlar bedbin olarak firar ettiler. İnkilabı lazım görüyorlarsa da kendilerine göre bir şekil düşünüyorlar. Mamafih gayet namuslu kimselerdir.

Nuri Paşalar, Bahattinler, (.....) bir çok kimse geçti ki yolda saçmadık zehirler kalmamıştır.

Şark cephesi kumandanlığı Bolşeviklerden muavenet görmek için bütün bu fena cereyanların önüne geçmiştir.

Kazım Karabekir'le dört saat kadar görüştüm. Nokta-i nazarımı söyledim, teşkilat Türkiye'nin evladıdır. Memleket istila altındadır. İlk iştigalatımızın başına memleketi halas koyduk. Böyle bir kudretle birleşmezsek bir şey yapamayız. Düşman istilasından kurtuluncaya kadar kuvve-yi müdafaayı takdir şeklinde olacaktır. Memleket dahiline gireceğiz dedim. Kuvvetiniz nedir dedi. Biz en birinci silah düşmanın arkasında yardım ellerini kıracağız. Bugünkü Rusya Çarlık zamanında da var idi. Almanya müdafaaya karşı gelemiyordu. Bugünkü Rusya dünyaya karşı duruyor. Bu kuvvet ne ise biz de size bu kuvveti vereceğiz. Biz Türkiye'nin mazlum ve muzdarip halkını Beynelmilel teşkilatına raptedebilirsek bütün dünyanın işçilerini kendi menfaatimize kazanacağız bu da bizim kuvvetimizdir ve Rusya'dan biz her zaman kuvvet alırız dedim. Paşa ne yapalım, inkılap mı yapalım dedi. Ben buna şöyle cevabı münasip gördüm. Ben hemen inkılap taraftarı değilim. Yalnız hazırlanmalıyız, hazırlanmaya muhtacız. Biz hazırlanmak için teminat istedim, red veya muvafık cevap vermedi. Ne için gelmiyorsunuz dedi. Gelmek isteriz fakat teminatsız olmaz dedim. Bunu görüşürüz. Ankara ile görüşünüz dedi. Aynı zamanda kongreye de git dedi. Trabzon'a geldim, vakit dar idi. Ankara'ya gidemedim. Bu esnada Paşa'dan Trabzon valisi vasıtasıyla telgraf aldım ki telgrafla Ankara ile muhavere edeyim. Anadolu hükümeti Bekir Sami, Enver ve Halil Paşalardan cevap almayınca bize muvafık ve kati bir cevap vermedi. Hissiyatım vazifemi yaptım zannediyorum. Anadolu müdafaa ile meşgul. Müdafaa-yı milliye heyetleri her yerde var, Müdafaa-yı milliye heyetlerinin gönderdikleri vekiller millet meclisini teşkil ediyor. Erzurum'da muntazam hatta ordunun harekatına muarız Bolşevikliğe taraftar fakat aşağıdan (değil), yukarıdan aşağıya başlamalıdır.

Trabzon'a gelince orası eski Teşkilat-ı Mahsusaya mensup olanlarla doludur. Onlar Enver Paşa'yı bekliyorlar. Nail Bey'in biraderi Şükrü vesair eski (.....) Bolşevikliğe muarız olmak üzere teşkilatlar yapılıyor. Bu teşkilatlar hükümet ve Müdafaacılarla aynı manzumede işliyorlar. Orada bu kuvvetler Türkiye'de gördüklerimizin hepsinden fazla bir terör vaziyeti vermişler. Trabzon Müdafaacıları tamamen zenginlerden ibarettir. Ve hep bunlarda bir fikir var. Rusya'da inkılabı yapan Türkiye'dir. Türkiye isterse inkılabı mahveder. Türkiye bir hareket yaparsa Azerbaycan'ı işgal eder. Gürcistan'ı bitirir ve Asya'da bir kuvvet yapar. Bolşevikliğin arkasına bir ağ gerer. Bundan fena bir halet-i ruhiye çıkar. Bolşevikliğin muayyen sistemi, kalıbı yoktur. Ne olursa olsun buna karşılık diyorlar Abid Alim, Süleyman Nuri, Mustafa Suphi yoldaşlar memleketi Rusya'ya vermek istiyorlar diyorlar. Burada iki grup farz ediyorlar. Birisi Rus taraftarı, diğeri kendilerinin fikirlerini kabul edenler. Bunun için komünist şekli iyi bir propaganda edilmelidir. İyi ilan edilmelidir. Enternasyonal'in vazifesidir. Bilhassa komünistliğin şekli bir olduğunu ve her yerde bir olduğunu söylüyorlar. Ben bunlara lazım gelen cevapları verdim. Eşhas hakkında pek fena propagandalar yapıyorlar.

Harbi cephe, Ankara ile Şarki cephe-i harp arasında bir ihtilaf var zannederim. Şark cephesi istiyor ki Bolşevizmin kendi filtresinden geçmeden evvel intişarma mani olunmalıdır. Bunun için biz neşriyatımızda pek kuvvetli hareket etmeliyiz. Memlekette bir hadise oldukça biz ve onlara atacaklar. Serbest gazete çıkarmak ve meclise birkaç kimse sokmak suretiyle mevkiimizi tahkim etmeliyiz. Süleyman Nuri, Nazmi yoldaşların sualleri var.

Süleyman Nuri yoldaşın suallerine cevap:

Enver Paşa ile münasebette bulunan teşkilat şudur. Rıza ve Nail Beyler müşterek bir teşkilat yapmışlar idiler. Bunla Rıza ve Şükrü ve Enver Paşa'nın yaverlerinden mürekkep bir heyet var. Bunlar Enver Paşa buraya gelecek, biz Bolşeviklerden silah alalım, biz işimizi biliriz diyorlar. Kayıkçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa adamları bunlardan ibarettir. Trabzon'da eski İttihat ve Terakki yaşıyor.

Bolşeviklikten korkmak bir vatanperverlik mi! Bunlar kendi nokta-i nazarlarına göre telakki ediyorlar. Karabekir Paşa bin küsur acezeyi bir araya toplamış. Onlara hem sanat öğretiyor ve hem onları yaşatıyor.

Nazmi yoldaşın:

Fırka Anadolu'ya yek vücut olarak nakledilmeli. Bizim işimiz programı etrafında çalışmalıyız. Biz iyi neşriyat yapabilmeli ve parlamentoda bir iki vekilimiz olmalıdır. Anadolu'da çalışmanın hafi ve açık taraftarlarıdır.[2139]

26 Eylül 1920. *Eliava, Korkmazov ve Halil Paşa, Moskova'ya 26 Eylül'de varırlar*.[2140]

26 Eylül'de Ankara Hükümeti Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, Şark Harekatına dair *genel bir nota yayınlayarak, yapılacak olan hareketin gerekçelerini açıklar ve bu hareketin amacının yalnızca bazı stratejik noktaların alınması olduğunu bildirir*.[2141]

Trabzon Valisi Kapancızâde Hamid, Trabzon'a muvasalat etti:

Refet ile aramızda olan anlaşma gereğince Eylülün 15'inde Ankara'dan hareketle 26. günü Trabzon'a geldim. Vilayeti büsbütün değişmiş buldum. Doğu ve Batı resmî ve askerî çevrelerinden esen Bolşevik rüzgarı Trabzon'un aynı çevrelerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu âfetin tahribatını yakından dinleyen ve resmî teşviklerle Bakû'ye gönderilen kongre üyelerinin tespitleriyle kanaatleri perçinlenen halk bu temalüe karşı pek heyecanlı bulunuyordu.

Askerler şeklen dahi kızıl komşularına benzemek için formalarını yırtmışlar, kollarına birer kırmızı işaret takmışlardı. Merkez Komitesi tarafından propaganda için gönderilen Cebelibereket Mebusu Rasim [Öztekin] Bey, birtakım ayaktakımını "Yeşilordu" teşkilatına yeminle kaydederek memleketi anarşiye sürüklüyordu.[2142]

TBMM Diyarbekir mebusu, İttihadçı-Bolşevik *Yeşil Ordu Cemiyeti* mensubu Hacı Şükrü (Aydındağ); Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesine beyanat verdi: *Bolşeviklik bizim için kurtuluştur*.[2143]

27 Eylül 1336 tarihli Açıksöz Gazetesi'nde yayımlanan mülakatta, YOC üyesi Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü'nün "Halk Zümresi" konusunda söyledikleri, bu Zümre'yi teşkil edenlerin hissiyatını açıklamaktadır. "Milli Kahramanımızla Mülakat" manşeti ile, Eskişehir'de yayımlanmakta olan "Yeni Dünya" gazetesinden alınmış olan bu yazıda, Diyarbekir mebusu Hacı Şükrü Bey, "Bolşeviklik bizim için bir kurtuluştur" demektedir:

- Zatı aliniz hem mebus bulunuyorsunuz ve hem Mustafa Kemal Paşa'nın mukarribi [yakını]. Acaba Büyük Millet Meclisi Reisi bu hususta [Bolşevizm] ne düşünüyorlar?

- Paşanın namına idare-i kelam selahiyetine haiz değilim. Kendi mütalaamı söylemek lazım gelirse; bolşeviklik bizim için bir halastır. Yalnız ilandan evvel memlekette esaslı tatbikat yapabilmek için de çok çalışmak ve iyi çalışabilmek elzemdir.

- Vakit geçmez mi efendim?

2139 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 35-38. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2140 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177.

2141 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 176.

2142 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 586.

2143 Volkan Payaslı, *Birinci Dönem TBMM'de Diyarbekir Milletvekili Hacı Şükrü (Aydınbağ) Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, 2018, s. 655

- Hayır, tatbik-i ilan derhal yapılabilir.

- Millet Meclisi azası bulunan diğer rüfekanız böyle düşünüyor mu efendim?

- Onlarda düşünüyorlar ki yeni bir Halk Zümresi teşekkül etti.

- Bu Zümre millet meclisi reisi ile alakadar mıdır?

- Şübhesiz, Mustafa Kemal Paşa halkçıdır.

- Biz Halk Zümresi'nin programını gördük. ihtiyacı tatmine kafi değildir.

- Hali hazırda program yoktur, elde bir proje vardır. Bu proje mecliste müzakere ve tasvib edildikten sonra tabedilecektir.[2144]

Fransız Haberalma Örgütü'nden Üsteğmen Rollin, rapor kaleme aldı. *Bolşeviklerin faaliyetlerine devam ettiklerini ve "Nasıl Bolşevik Oldum" başlıklı üç dilde yayınlanmış bildirilerin halka dağıtıldığını* yazıyor.[2145]

Öğüd gazetesi: *Yine aynı dert: Rusya ile dostuz ama Bolşevizm'i taklit edemeyiz*.[2146]

Tokat mebusu Türk Halk İştirakiyun Fırkası Reisi Nâzım (Resmor/Öztelli) ile yapılmış bir röportaj neşredildi:

Ankara 26/9/1920
Yeşil Ordu'nun İçyüzü
Nâzım Beyle mülâkât

1- Yeşil Ordu'nun bidayet ve tarz-ı teşekkülü. 2- Geçirdiği safahatı. 3- Mustafa Kemal Paşa ile münâsebeti. 4- Türkiye Komünist Partisi nasıl teşekkül etti. 5- Halk Zümresi. 6- Halkçılık Zümresi. 7- Halk Zümresi'nin bugünkü vaziyeti. 8- Mustafa Kemal Paşa'nın bugünkü vaziyeti. 9- Nâzım Beyin bugünkü vaziyeti. 10- Süleyman Sami ile Yeşil Ordu arasındaki muhâverât ve neticesi. 11- Şeyh Servet Efendi'nin Bakû seyahati ve esbâbı. 12- Şerif'in mevkufiyeti. 13- Sefaret heyeti geldiği zaman alınacak vaziyet.

Nâzım Beyle bugün iki buçuk devam uzun bir mülâkat yaptım. Bu mülâkatı velev mücmelen olsun tesbit etmeyi muvafık buldum. Mülakat muhtelif zeminler üzerinde cereyan ettiği için bunu 13 kısma tefrik ettim. Yekdiğerine girift olan bu mesâil ber vech-i âtidir.

1- Yeşil Ordu bidayette Nâzım Bey'in şahsi teşebbüsü ve tavassutuyla meydana gelmiştir. Gayesi memlekette komünizm esaslarını yerleştirmektir. Bu gayeye vusul için bunu imha edecek kuvvetlerin önüne geçmek üzere içine İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa'nın yârânı alınmış ve hatta bunun mevcudiyetinden bizzat Paşa da haberdar edilerek onun reisi olduğu kendisine söylenmiş.

2- Bu vechile teşekkül eden Yeşil Ordu yavaş yavaş teşkilat yapmaya başlamış. Ezcümle Eskişehir'de bir, Ankara'da da bir olmak üzere iki heyet-i merkeziye vücuda getirmiş. Bin müşkilat ile nizamnamelerini Bursa'da tab' ettirmiş. Bir taraftan da harice tayin olunan mutasarrıflar ve kaymakamları tahlif ederek hariçteki teşkilatı tevsie çalışmış.

3- Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun böylece gizli gizli faaliyetine devam ettiğini bilmekle beraber için için buna karşı itimatsızlıklar göstermekten kendini kurtaramıyormuş. Hatta Yunus Nadi ve Hüsrev Sami [*Kızıldoğan*] gibi Yeşil Ordu mensûbîni ve Paşa'nın itimad-gerdesi olanlara "siz ne saf insanlarsınız. Nâzım hepinizi iğfal ediyor" dermiş. Edhem Bey Yozgat'tan avdet ettiği zaman Edhem Beyi de arasına almış ve kendisini tahlif etmiş. Paşa'nın yaranından Doktor Mustafa [*Cantekin*] namındaki adam Paşa'ya giderek Edhem Beyin de Yeşil Ordu'ya dahil olduğunu ve fırkanın kuvvetlenmekte bulunduğunu söylemiş. Bir tarafları

2144 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 224-225.
2145 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 75.
2146 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 225.

Paşa'nın harîmi olan bazı zevatı da fırka almak teşebbüsünde bulunmuş. Ezcümle Hayati Beyi tahlife teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamamışlar. Hayati meseleyi Paşa'ya söylemiş. Nihayet Paşa'nın bu meselelere son derecede canı sıkılmaya ve itimatsızlığını artırmaya başlamış. Fırka ile Paşa arasında bulunan eşhâs Paşa'nın bu vaziyetten ürkerek Nâzım Bey'e Paşa ile bir defa görüşmesini söylemişler. Bu zamana kadar Paşa ile temas etmeyen Nâzım, Paşa'ya gitmiş. Bu itimatsızlığın bir vehimden ibaret olduğunu ilk günden bu ana kadar herşeyden kendisini haberdar ettikleri halde bu itimatsızlığa bir sebep olmadığını serdetmiş. Bunun üzerine Paşa siz benden gizli gizli işler yapıyorsunuz. Hayati'yi bile tahlife kıyam etmişsiniz demiş. Nâzım bundan haberdar olmadığı için bunun şahsi bir şey olduğunu ve bundan haberdar olmadığını beyan etmiş.

Paşa'nın Edhem Beyi de tahlif etmişsiniz ve şimdi Edhem Bey hiçbir kumandan tanımıyor demesi üzerine evet Edhem Beyi de tahlif ettik ve sizin bu işin başında olduğunu söyledik. Eğer bir kumandan tanımıyorsa yemininde sebat ettiğini isbat ediyor. Siz kendisine bir kumandan gösterirseniz, o zaman o da herhalde emrinizi tutar, demiş. Nihayet faaliyete nihayet verilmesini ve propaganda yapılmamasını ve kendisini cepheye gideceğini söyleyen Paşaya Nâzım faaliyetin avdetinize kadar tatil olunabileceğini ve fakat her halde bu faaliyete devam zaruri olduğunu cevap vermiş. Hatta bu sözler arasında kendisinin harîmi olan zevatın tahlif.. ve evrakın aldırılmasını ve kendisine itimat olunmadığına alamettir diye bir iddiada bulunmuşsa da Nâzım cevaben biz mebusuz sizdeki mahrem evrakı herhangi bir anket ile yapabilirken böyle gizli ve hileli yolu takip etmeye tenezzül olunur mu diye iskât etmiş.

4- Nâzım'ın ifadesine göre Türkiye Komünist Partisi'nin müddet-i teşekkülü Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet etmesinden ve kendisine sarih bir istikamet vermemesinden Ankara heyet-i merkeziyesi ve hatta Eskişehir bu partiyi vücuda getirmiştir.

5- Halk Zümresi Yeşil Ordu harekâtının serbest bir sahaya nakl ve mecliste resmen meydana çıkarak daha iyi çalışması gayesine mebni teşekkül etmiş ve bu yüzden Nâzım Nâzım olmuştur. Programın mutedil bulunması mahzâ sermayedar ve arazi sahiplerinin ürkütülmemesi ve yavaş yavaş komünizm esaslarının ortaya çıkarılması gibi mülahazaları binaen imiş.

6- Halk Zümresi meydana çıkar çıkmaz dahiliye vekâletine Nâzım'ın intihabı vukua gelmiş ve fakat tam bu zamanda Komünist Partisinin nizamname ve beyannameleri Eskişehir'de tab ve halka tevzi edilmiş. Bunun üzerine yine Paşa Yunus Nadi ve Hüsrev Sami ve Hacı Şükrü [*Aydındağ*] gibi yârânına ben size Nâzım'ın sizi iğfal ettiğini söylemiyor mu idim. Ve size safderunsunuz demiyor muydum. İşte sözlerim doğru çıktı. Komünist Partisinin tedvir edenin Nâzım olduğu bununla sabit oldu demiş ve onlar da bu işten şüpheye düşmüşler. Her ne kadar Nâzım bu parti ile alakası olmadığını ve bunun ayrı ve müstakil bulunduğunu anlatmak istemiş ise de o şüphelerden kendisini kurtaramamış. Bilhassa Paşa'nın nazarında bu şüphe kanaat derecesinde olduğu için Hüsrev Sami ve Hacı Şükrü'nün tavsiyesiyle vekâletten istifa etmiş.

8- Bunun üzerine Paşa ortaya taraftarlarından ibaret bir zümre ile Halkçılık Programını atmış. Ve Halk Zümresinin inhilâline çalışmaya başlamış.

9- Halk Zümresinin Nâzım'ın zümreye sormaksızın vekâletten istifasını bahane ederek Nâzım'dan gücenmiş ve Halk Zümresi'nin heyet-i idaresini teşkil ederken aralarına Yunus Nadi, Hüsrev Sami, Hacı Şükrü gibi Paşa ile münasebeti olanları ve kendilerine oyun etti diyerek de Nâzım'ı almamışlar.

Halkçılık Zümresine muhalefete karar vermişler. Fakat Halk Zümresine dahil olan azalardan mürekkeb bir Komünist Partisi merkez-i umumisi teşekkül etmiş Meclis'den (3 kelime yırtık) Komünist Partisi merkez-i umumisi olarak çalışacakmış.

Şu halde Nâzım Beyin bugünkü vaziyeti tebarüz ediyor. a- Paşa kendisine muğber ve onu şüpheli eşhas meyanına koymuş hatta saray adamı ve İngiliz muhibbânı diye de kötülemeye çalışıyorlar. b) Halk Zümresi kendisine gücenmiş onu hariçte bırakmaya çalışıyor. Türkiye Komünist Partisi esasen Yeşil Ordu'dan ayrılmış kendisini bittabi tanımıyor. Fakat Nâzım Bey bir mesleğe hizmet ettiği için bugünkü buhranın zâil olacağına ve nihayet inkılap taraftarlarıyla birleşileceğine kanidir.

11- Süleyman Sami yoldaş buraya geldiği zaman Nâzım Bey ile mülâkat etmiş. Yeşil Ordu nizamnamesi ile komünistlik arasındaki muhalefetlerin ileride uyuşulabileceği konuşulmuş. Türkiye Komünist Partisi'nin

memleket dahilindeki teşkilatlarının Yeşil Ordu'ya Yeşil Ordu'nun da sefaret heyeti vasıtasıyla Bakû'daki partiye merbut olması lüzûmunu Sami'ye söylemişler. O da bunun için Bakû'ya bir adamın gönderilmesini teklif etmiş. Şeyh Servet Efendi'yi göndermişler. Lakin o da henüz Tosya'dan öteye gidememiş.

12- Serif'in [Manatov] mevkufiyeti Nâzım Beyce hükümetin Bolşevikler aleyhinde olduğuna pek sağlam bir delil olduğuna kanaati vardır.

13- Sefaret heyeti geldiği zaman onunla temas ederse harici muavenetler ve müzaheretlerde bulunabileceği anlaşılırsa ona göre memleket dahilindeki teşkilatı ilerletmek ve teşkilat hitamında neticeyi halletmek kanaatinde bulunuyor.[2147]

27 Eylül 1920. *Lenin'in de hazır bulunduğu R.K.P.'nin Merkez Komitesi toplanarak "Anadolu hareketine gerçek ve acele bir yardım yapılmasına" karar verir. Aynı zamanda Sovyetlerin Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaları için ilk önce Ermenistan'la anlaşılması gerektiği sonucuna varılır*.[2148]

27 Eylül 1920 tarihli bir başka Sovyet belgesinde ise Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin varoluşu ve başarılı olmasının kendileri açısından son derece önemli olduğu, dolayısıyla Halil (Kut) Paşa Moskova'da iken kendi temsilcileri ile anlaştıkları gibi 60.000 tüfek ve uygun miktarda cephanenin Türklere gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[2149]

Çiçerin Lenin'e rapor sundu. Mustafa Kemal Hükümetine *60.000 tüfek ve bunlara uygun miktarda fişek verileceği kabul edilmiştir*. *Enver Paşa, Almanya'dan "Kemalistler" için silah alabileceğini teklif e*tmiştir. Çiçerin, *Enver Paşa'nın Almanya'dan temin ettiği silahları* Sovyet Rusya *limanlarından geçirerek Türkiye'ye ulaştırmayı üstlenmiştir*. Bu halde sadece *Ermenistan'ın değil aynı zamanda Gürcistan'ın da Sovyetleştirilmesi gerek*mektedir.[2150]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Süleyman Sami, Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih'in şöyle dediğini naklediyor: *Yeşil Ordu teşkilatı vardır. Bunu ordu ele almıştır. Azası memurin ve zabitlerdir. İşçi ve köylü yok. Bizi de buraya koydular. Bu bizim bildiğimiz Bolşeviklik değil. Biz bu Yeşil Ordu'dan ayrılarak komünist olduk* [..][2151]Süleyman Sami söz alıyor:

[..] Kastamonu'da *Sebilürreşat*'ın muharriri Eşref ile de tanıştık. Anadolu'yu sordu ve kendisi Bolşeviklikten bahsetti. Açıldı ve gizli teşkilatları olduğundan bahis açtı. Ben İslam Beynelmilel Bolşevikiyim ve bizim merkezimiz Mısır'da, Afganistan'da, Tataristan'da, her yerdedir. Ben istersem bütün Türkiye'yi parmağında oynatırım dedi. Cebinden bir beyanname çıkardı. Fahişeler için ahalinin yazıldığı bir beyannameyi bana gösterdi. Vali bana git dedi, fakat ben gitmem dedim diye söyledi.

Eşref'e size daha yakından temas etmek istiyor dedim. Partileri- nin isimlerinin gizli olduğunu söyledi. Ancak kendileri bana Hazreti Abuzer'den bahsettiler. Abuzer'i filan bir tarafa bıraktım. Ataullah Baha'yı, Doktor Fuat'ı tanıyor musunuz. Bakü'de Doktor Fuat Mısırlı Abdülaziz Çaviş'in arkadaşı idi. Ataullah Baha Odesa telsiz telgraf memur-ı sabıkı idi. Her ikisi de Bakü'dedir. Bize silah çok lazım. İnebolu kaymakamı Ahmet (……) ile görüşünüz, hususi motoru vardır sizi her yere gönderir dediler. Vali gayet fena bir adamdı. Açık hareket etmeyelim dediler. [..]

Türkiye hakkında mütalatım:

2147 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 677-678; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 129-131. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

2148 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177.

2149 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2150 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 159-160.

2151 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 51.

Bütün Anadolu'yu gezdim. Ahali Bolşevikliği tatlı tatlı dinliyor. Aman bize gelin diyorlar. Haydi yapalım diyene hükümet bırakmaz diyorlar. Her yerde asayişsizlik vardır. Herkeste silah berkeste fişek vardır. Kısm-ı azamı ihtiyaçtan, bir kısmı da siyasi ki bunlar zabitler ve Mustafa Kemal aleyhtarı. Bir kısmı da Halife Ordusu taraftarıdır. Sivas mantıkasında Halife Ordusu taraftarı vardır. [Hudutlara son gelen şiddetli taarruza başladılar. Adana'da Fransızlar ve Ermenileri mahsur, Uşak sukut etti. Ve Karahisar'a 60 kilometre kalmış. Askerler silah ve elbisesini alarak kaçıyor. Asla harp etmek istemiyor. Ordu her yerden ricat ediyor. Ordunun müdafaa kuvveti kalmamıştır. Cephane Malatya'dan eşeklerle..... arabasıyla geliyor ve Ankara'ya sevk olunuyor. Askerin elbise ve techizatı yok. Zabitan askerin asker olduğunu temanna etmesiyle anlıyoruz diyorlar.

Hükümetin İtalyanlarla münâsebeti iyidir. İtalyanlar telsiz telgraf gelmişti. Silah almak için komisyon kurdurmuşlar. Semiramis vapuru iki vagon Trabzon'a gönderdiler. Fransızlar sempati gösteriyor. İstanbul İngiliz hükümeti propaganda yapıyor ve tayyare ile atıyorlar. İstanbul'a Anadolu'dan birşey gitmiyor. Fakat İstanbul'dan herşey geliyor. Anadolu'da para çok herkes zengin. Para, ticaret sahiplerinde. Altın beş kâğıt. Fakir kısım memurîn ve zabitan karınları aç. Üstleri çıplak. Gayet sefil. Zabitlerde apolet ve başta sırma yok. Üst baş gayet eski. Yalnız bir kısım zabitan var ki harpten kâr etmişler, mağazalar açmışlar, alâ yaşıyorlar. Zengin zabitler bolşevikliğin tamamen aleyhdarı.

Sivas'a kadar memleket harap. En iyi şehirler Kayseri, Eskişehir, Konya, Kastamonu erzak ve... ile doludur.

Evvela Anadolu ile muhabere yapmalıyız. Yapılan teşkilatlar ile temas etmezsek onlar hep kaçarlar (?) ve sarfiyatımız tamamen boşa gider. Evvela Tuapse ile Trabzon arasında müdahale yapmalıyız. Teşkilat ve tebligat şubesi her teşkilatına gazete, kitap, kart ve sair göndermelidir ve para da göndermelidir. Herbiri leyli mektep açılsa çok iyi birşey yapılır. Anadolu'nun birçok yerlerinde kurs açmalıdır. Anadolu'da lâzımsa buraya kursantlar getirmeli. Bizim Anadolu'da hakiki surette çalışmamız için teşkilatlarımız açıktan açığa işlemelidir. Bunun ya Azerbaycan veya Moskova hükümeti vasıtasıyla..... nezdinde teşebbüsatta bulunmalıdır. Meclis-i Milli'de bu kabul edilecektir. Benim gönderdiğim kâğıt Meclis-i Milli'de okundu.

Memlekette inkılaba gelince evvela efkâr bilerek bilmeyerek hazırdır..... hakkında fikir yoktur. Hakiki inkılap için ahaliyi hazırlamalıdır. Hakiki bolşeviklik yok, sempati vardır. Düşman bir taraftan ilerliyor, bir taraftan halife orduları var, Kürdistan ve Yunan meselesi var. Bunların hepsini uzun uzadıya düşünmelidir. Mustafa Kemal ile Karabekir'in arası açık. Karabekir bolşeviklere taraftar. Kemal ise tamamen buna karşı.] Mustafa Kemal düşerse ya Ali Fuat veya Karabekir gelecek. Ahali bilhassa Karabekir taraftarı.

[Mustafa] Suphi- Çete teşkilatları, Yeşiller, Bolşevikler var. İttihat ve Terakki'den bahsetmediniz.

Eski İttihat ve Terakki'nin mevcudiyeti vardır fakat gizlidir. Eşref, Talat ve Enver Cenevre'de Korlog (?) isminde biriyle çalışıyor. İttihat Terakki'ye karşı Anadolu'da nefret vardır. Anadolu'da İşçi ve Çiftçi Partisi, Halk Zümresi vesaire!..

Mithat'a Tiflis'te tesadüf ettim. Bir Tatar kızıyla evlenmiş. Geçemedim, nihayet geçtim İstanbul'a gittim ve İstanbul'da İngilizler tarafından tutuldum, paralarımı aldılar. Gelince beni Yanyalı bir tanışım evlendirdi. Batum'da (.....) konsolosu tarafından verilmiş ellerinde bir pasaport var. İstanbul'a gidecektim, arkadaşlara mektup yazdım, cevap alamadım, şimdi parasızım. Rusya sefarethanesinde çalışıyorum, param yok dedi. Bana yazsınlar, ne isterlerse onu yapsınlar dedi.

Nazmi- Şerif Manatof kimdir?

Suphi- Moskova'da idi. Biz tanırız.

Nazmi- Teşkilat yaptım talimat verdim diyor, nasıl?

Süleyman Sami- Elimde program yoktu. Size program gelinceye kadar Bolşevikliğin esası hakkında malumat vereceksiniz ve işçi ve rençberden aza kaydedeceksiniz dedim.

[İsmail] Hakkı- Size Eşref ismindeki zatın fırkasına ait malumat vereyim. Ben Berlin'de iken Talat Paşa ile görüştüm. O İslamlık ile yeni bir inkılap olacağını ve komünist inkılabının buna faydası olacağını söyledi.

Paralarının pek çok olduğunu ve Berlin'de bir büro açtıklarını söylemişti. O vakit Berlin'de Talat Bey'in nezareti altında Abdülaziz Çaviş tarafından İslam Dünyası isminde Almanca bir gazete neşrediyor. Bunun gazeteye yalnız (……) için on bin mark yazıyor. Mısırlı Hamdi Bey gazetenin idare heyetindedir. Enver Paşa da biz Moskova treninde tesadüf ettiğimiz zaman İslam inkılabından bahsetti. Bolşevizmden istifade edeceklerini söyledi. Velhasıl Eşref'in bahsettiği fırkanın esası budur. Şark Beynelmileli'nde Bahaeddin Şakir'in aynı vechile idare-i kelam eylemişti.[2152]

Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, Çerkes Edhem mülakatını *Yeni Dünya* gazetesinden iktibas ediyor:

Eskişehir'de münteşir "Yeni Dünya" refikimizden: Ethem Beyefendi, iyi tatbik edebilmek şartıyla bu memleket ve bu millet için Bolşevikliğin kabul edilmesinden başka çaresi kalmadığını beyan etmişlerdir.

Evvelki gece Ankara'dan Eskişehir'e teşrif buyuran Ethem Beyefendi, dün lütfen bir muharririmizi kabul buyurmuşlar ve muharririmizin irad eylediği muhtelif suallere ber-vech-i ati cevaplar vermişlerdir.

• *Ankara'ya ne için teşrif buyurulmuştu?*
- Emin olun ki etıbbanın gösterdiği lüzum üzerine bir ay Ankara'ya gittim. Orada bir kaç gün rahat ettim. Mütemadi metaib beni pek ziyade yormuştu.

• *Büyük millet meclisi muzakeratı ne şekilde idi?*
- Ben Büyük millet meclisine gitmedim ki müzakeratı dinlemiş olayım. Çünkü rahatsız idim.

• *Rusya'dan gelen Süleyman Sami arkadaş Ankara'da bulunuyor mu idi?*
- Süleyman Sami Beyle maalesef görüşemedim. Kendisi Ankara' dan gitmiş bulunuyordu.

• *Bolşeviklik ve Süleyman Sami'nin Ankara'da ne gibi tesiri olmuştu?*
- Tabii iyi, ve hatta fevkalade.

• *Ankara'da temas ettiğiniz mebuslar üzerinde de hüsn-i tesir görülmüş mü?*
- Heyet-i mebusandan pek çokları üzerinde. Mamafi, ben fikren zihnen yorgun olduğum için bu mesele ile lüzumu kadar alakadar olmağa vakit bulamadım. Hatta, cepheden uzaklaştığım için, Ankara'da müteessir bile oldum ve görüyorsunuz ki hemen avdet ettim. Şimdi müsterihim, çünkü cepheye daha yakın bulunuyorum. Cephe ile daha ziyade alakadar olabiliyorum. Vicdanen çok muazzeb olmuştum.

• *Bolşevikliğin cihanı istila edeceğini zat-ı alileri de Ali Fuat Paşa hazretleri gibi kani bulunuyor musunuz?*
- Evet Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesut olacaktır. Ernin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yüzdüğümüz felaketten ziyade istikbalimiz için daha müsmir ve daha nafi olacaktır. Şimdi memleketi kurtaracak istikbalde hayat ve saadet-i beşeriyeti temin edecek. Bolşevikliği ilan etmezden evvel bu masum millete hain ve katil düşmanımız Yunanla nihayete kadar mücadele esasını kabul ettirmeli. Sonra hemen ilan etmeli fikrindeyim. Mamafi sadece Bolşevik olmakla iş bitmez. Çok propagandaya ihtiyaç vardır.

• *Bolşevikliği memleket ve milletimiz için çare-i necat olarak mı kabul buyuruyorsunuz?*
- Şüphesiz. Bolşeviklik yegane çare-i necat ve felahımız olacaktır. Yani tekrar ederim ki yalnız ilan kafi değildir.

(Bu esnada, muharririmiz, orada bulunan Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'e hitap etmiştir.)

• *Zatı aliniz hem mebus bulunuyorsunuz ve hem Mustafa Kemal Paşa'nın mukarribi. Acaba büyük millet meclisi reisi bu hususda ne düşünüyorlar?*
- Paşanın namına idare-i kelam selahiyetine haiz değilim. Kendi mütalaamı söylemek lazım gelirse; Bolşeviklik bizim için bir halastır. Yalnız ilandan evvel memlekette esaslı tatbikat yapabilmek için de çok çalışmak ve iyi çalışabilmek elzemdir.

• *Vakit geçmez mi efendim?*

[2152] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 54-57. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

- Hayır, tatbik-i ilan derhal yapılabilir.

• *Millet meclisi azası bulunan diğer rüfekanız böyle düşünüyor mu efendim?*
- Onlar da düşünüyorlar ki yeni bir Halk Zümresi teşekkül etti.

• *Bu Zümre millet meclisi reisi ile alakadar mıdır?*
- Şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa halkçıdır.

• *Biz halk zümresinin bir grubunu kurduk. İhtiyacı tatmine kafi değildir.*
- Hali hazırda program yoktur, elde bir proje vardır. Bu proje mecliste müzakere ve tasvip edildikten sonra tabedilecektir.

• *Bize halk zümresinin teşkili siyasi bir manevra gibi geliyor.*
- Hayır bilakis memleketin hazmedeceği surette bir program yapılacaktır.

(Hacı Şükrü Beyi müteakkip muhterem Ethem Bey Efendiye hitap etmiştir.)

• *Beyefendi zatıaliniz halk zümresinin programını tetkik buyurdunuz mu?*
- Hayır, tetkik etmedim.

• *Cephelerde vaziyet nasıldır?*
- Yalnız cephelerde değil her yerde vaziyet mükemmeldir. Şimdiye kadar elde edilen ihtiyacat takdir edildi. Ordu kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin bu hususta pek büyük himmetler gösterdiklerine ve göstereceklerine eminim. Şimdiye kadar biz Yunanlıların mecnunane bir surette ileri harekette bulunmaya cüret edeceklerine ihtimal vermemiştik mamafı badema o bile ..... muvaffakiyet elde edemeyeceklerdir. Her türlü tedabir-i maniaya tevessül edilmiştir. Göreceksiniz ki bundan sonra her taraftaki Yunanlılar için mezardan başka bir şey olmayacaktır.

Muharririmiz Ethem Beyefendi'ye arz-ı teşekkür ile nezdlerinden müfareket eylemiştir.[2153]

28 Eylül 1920. Şark Cephesindeki TBMM Hükümeti Ordusu, Ermeni Cumhuriyeti üzerine harekete geçti.[2154] *Artık Ankara Rusya'ya İngiltere'den daha mesafelidir*. Dahası, İngilizler, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya karşı dış politikada istiskal etmesini, istihbarat teşkilatı sayesinde kısa sürede tesbit etmiş durumdadır.[2155]

TBMM'nde Basın ve Haberalma Genel Müdürü Galip Bahtiyar Bey, müdürlüğünün yaptığı çalışmalar konusunda bilgi verdi. "İrşat ve tenvir önemli bir silahtır" diyen Bahtiyar Bey, Yeni Dünya, Öğüt, Açıksöz, İkaz gazetelerine kâğıt verdiklerini, halkı aydınlatmak için barış şartları ve Bolşevik Devrimi konularında broşürler hazırlatıp bastırmakta olduklarını söyledi. Görüşmelerin sonunda, propaganda komisyonunun görevini hakkıyla yapamadığı ve istifa etmiş sayıldığı, yeni bir komisyonun seçilmesi gerektiği kabul edildi.[2156]

Şark Harekâtının tatbikinde Enver ve maiyetinin mühim katkıları vardır:

Türk tarafının harekâtı başlattığı gün olan 28 Eylül günü Moskova'da çok daha üst düzey yetkililerin katılımıyla bir toplantı daha yapılmıştır: Bolşevik Rusya adına Harbiye komiseri Kamanev, Ordu komiseri Troçki'nin muavini Skilanski, Dişişleri komiseri Çiçerin, İlyava, TBMM adına İbrahim Tali [Öngören] ve Enver Paşa. Bu toplantıda Ermeniler üzerine ortak hareket yapılması konusunda Türk tarafı o kadar ciddi baskı yapmıştır ki sonunda Çiçerin: "Ermenistan üzerine harekât yapacak durumda değiliz. Türk ordusu Şahtahtı ve Sarıkamış'a harekât yapabilir" diyerek Ankara'nın harekâtını onaylamıştır. Toplantıda Türk tarafının sözcülüğünü yapan Enver Paşa "silah sevkıyatı için bağlantı yolunun açılması"nı istemiş; "Şahtahtı ve Sarıkamış alınırken Ermeniler

[2153] Açıksöz, 27 Eylül 1336-1920, *Milli Kahramanımızla Mülakat*, Numero 81, s. 2; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 383-385.
[2154] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.
[2155] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 268.
[2156] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.

saldırırsa yardım edip etmeyeceklerini" sormuş; reddedilmiş de olsa, baharda kendisinin kumandasında "Anadolu'ya gönderilmek üzere Kafkasya'dan iki gönüllü süvari fırkası teşkil etme" önerisini getirmiştir.

20 Eylül 1920 tarihinde TBMM Hükümeti'nin yapılmasına karar verdiği Şark harekâtı, Sovyet Rusya'nın izni ve hatta desteği ile yapılmıştır. Öyle ki, 1 Ekim'de Bolşevikler Türk tarafına 15 bin tüfek, 31 milyon fişek ve 3 batarya sahra topu yardımı yapacaklarını bildirmiştir.[2157]

Moskova'da fevkalâde bir içtima. *Harbiye Komiseri Kamenev, Dışişleri Komiseri Çiçerin, Troçki'nin yardımcısı Sklianski, Enver Paşa, Halil Paşa ve İbrahim Tali Bey hazır bulunu*yorlar. *Toplantı, yardım konusu ele alınarak başlar. Enver Paşa esaslı bir yardımın ancak demiryolu ile yapılabileceğini ve yolun açılması gerektiğini söyler, Halil Paşa da Kafkastaki Kızılordu'nun bu işi başaracak güçte olduğunu ekler. Ancak Çiçerin bunun şimdilik olanaksız olduğunu, Sarıkamış ve Şahtahtı'nın işgali için zaten karara varıldığını ve yardımın şimdilik deniz yoluyla yapılabileceğini söyler. Gerçekten de 19 Eylül'de Osman Bey'in Tuapse'den yazdığına göre bir miktar silah kayıklara yüklenmişti.*[2158]

Enver Paşa, Moskova'dan Mustafa Kemal'e ve Karabekir'e gönderdiği mektupta, Polonya harekâtı ve Wrangel'in ezilmesinden sonra Rusların Türkiye'ye süvari orduları göndermeye söz verdiklerini belirtti. Berlin gezisindeki amacının Türkiye'ye silah almak olduğunu anlattı.[2159]

TBMM'nde Basın ve Haberalma Genel Müdürü Galip Bahtiyar Bey, müdürlüğünün yaptığı çalışmalar konusunda bilgi verdi. "İrşat ve tenvir önemli bir silahtır" diyen Bahtiyar Bey, Yeni Dünya, Öğüt, Açıksöz, İkaz gazetelerine kâğıt verdiklerini, halkı aydınlatmak için barış şartları ve Bolşevik Devrimi konularında broşürler hazırlatıp bastırmakta olduklarını söyledi. Görüşmelerin sonunda, propaganda komisyonunun görevini hakkıyla yapamadığı ve istifa etmiş sayıldığı, yeni bir komisyonun seçilmesi gerektiği kabul edildi.[2160]

"Erzurum Halk Delegeleri" sıfatını kullanan 50 kişi, Mustafa Kemal'e bir tel çekerek bazı şikâyet ve suçlamalarda bulundu. Mustafa Kemal, "Çok kaba ve karşı gelici" olarak nitelediği telgraftaki imza sahiplerinin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmelerini istedi. Kolordu Kumandan Vekili Kâzım Bey (Dirik), ne yapması gerektiğini cephede bulunan Karabekir'den sordu. Karabekir, Mustafa Kemal'den işi kendine bırakmasını isteyecek, İsmet Bey'le yazışacak, harekâtı durdurarak 2 Ekim'de Sarıkamış'tan Erzurum'a dönecektir Albayrakçı Mithat, bu tertibi yapmakla suçlanarak Ankara'ya gönderilecek ancak affedilecektir. Erzurum'dan Meclis'e bağlılık telgraflan çekilecektir.[2161]

29 Eylül 1920. Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Politbüro'ya muhtıra göndererek Bekir Sami (Kunduh) görüşmesine muvafakaten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine vermek üzere *İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiğini belirt*ti:

TBMM açıldıktan sonra hükümetin kurulmasıyla Bekir Sami Bey başkanlığında ilk resmi Türk heyeti Moskova'ya gönderilmişti. Bekir Sami Bey heyeti de çeşitli başlıklar altında Sovyet Hariciye heyeti ile görüşmeler yapmıştır. Bunlardan biri de yardım konusudur. Bekir Sami Bey Moskova'daki temaslarında TBMM Hükümetinin silah, cephane, askeri teçhizat ve mali anlamda zor durumda olduğunu Çiçerin'e ileterek Sovyet Hükümetinden belirtilen bağlamda destek istemiştir. Bekir Sami Bey Heyeti Sovyet Hükümeti heyetinden mali olarak 8.000.000 altın ruble, silah ve cephane olarak ise 250.000 tüfek ve bunlara yetecek kadar mühimmat

2157 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 317-318.

2158 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177. "Çok iyi Rusça bilen Lazistan mebusu Osman Bey", Sovyet Rusya'dan TBMM Hükümetine silah, mühimmat, askerî malzeme sevkiyatının "sağlanması için Tuapse'de askerî konsolos" olarak görevlendirilmişti: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 60.

2159 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.

2160 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.

2161 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 226.

talep etmiştir. Sovyet Hükümeti Bekir Sami Bey heyetine 5.000.000 altın ruble vereceklerini beyan etmiştir. Bekir Sami Bey silah, cephane ve askeri teçhizatın az olmasından yakınan Sovyet Hariciye heyetine İtalya'da TBMM Hükümeti adına silah ve cephane alımı için bir kredi açmalarını önermiştir. Bu şekilde silah ve cephane temini sağlanmaya çalışılmıştır. Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiserliğinden 29 Eylül 1920 tarihinde Politbüroya yazılan belgede İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiği belirtilmiştir.

Sovyet Hükümetinden TBMM Hükümeti adına silah, cephane ve mali destek talep edenlerden biri de Enver Paşa'dır. Sovyet arşiv belgelerinde geçen bilgilere göre Enver Paşa Sovyet temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde Almanya'ya giderek oradan Milli Mücadele hareketi için silah ve cephane satın alabileceğini dile getirmiştir. Sovyet Hükümeti ise Almanya'dan satın alınan silah ve cephanelerin TBMM Hükümetine ulaştırılmasını üstlenmiştir. Bu kapsamda 29 Eylül 1920'de Dışişleri Halk Komiserliği Politbürodan Enver Paşa'nın Almanya'dan silah alımı için 10.000.000 Alman markı ayrılmasını istemiştir.[2162]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu Sarıkamış'ı Ermenilerden istirdad etti.[2163]

Yeşilordu örgütü dağıtıldı. Yeşilordu bu yılın ilkbaharında karşı-devrimci isyanları bastırmak amacıyla Mustafa Kemal'in bilgisi altında kurulmuş yarı gizli bir dernekti. Mustafa Kemal, Ethem'in bu örgütle ilişkisinden kuşkulanarak Yeşilordu'nun dağıtılmasını emretti. Bu tarihten sonra Yeşilordu mensupları ikiye bölünecek, bir kısmı Mustafa Kemal'in emriyle Hükümet kontrolü altında 18 Ekim'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na katılırken, Tokat Mebusu Nazım ve arkadaşları gizli Türkiye Komünist Partisi ile birleşerek 7 Aralık'ta açık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kuracaklardır.[2164]

Enver'den Mustafa Kemal'e mektub: *Bakü'ye seyahatim bilumum Müslümanlarca pek büyük şevk ile karşılandığı halde Azerbaycan Hükümeti bunun aksi fikirde bulunduğunu göstermeğe çalıştı*.[2165]

Yeşil Ordu Cemiyeti lağvedildi.[2166]

[..] yavaş yavaş İngiliz gizli servisi ve Fransız ikinci bürosu subayları bu Anadolu bulmacasını çözmeye başlayacaklardır. Hakikaten, Yeşil Ordu Kemal'in muvafakatı ve desteği ile kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi Başkanı için, İstanbul Hükûmeti tarafından açılmış olan iftira kampanyasına karşı koyabilecek bir karşı propaganda aracını elinin altında tutmak söz konusudur. Bununla birlikte, Örgüt, çabucak, sicilli komünist veya Anadolu İhtilâli'nin daha köktenci olmasını isteyen şüpheli eski İttihatçıların yuvalandığı bir örgüt olmuş ve tamamen kontrolünden çıkmıştır.[2167]

30 Eylül 1920. *Kurye zabiti İbrahim Efendi Rusya'dan Trabzon'a 1.000.000 altın ruble getirmiştir*.[2168]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu Merdenek'i Ermenilerden istirdad etti. Fakat bu raddede *bazı esbab ve mülâhazâta binâen 28 ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu hattında kalmayı lüzumlu* gördü.

Çünkü Ermeni Hükûmeti, 30 eylül'de, Ermenistan tehlikededir diye bir beyannâme yayımladı, Ermenistan Dışişleri Bakanı Ohancaniyan da Chicherine'e çok dikkate değer bir mektup gönderdi. O bu mektubunda,

---

2162 *RGASPİ*, 159-2-57-3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 91. "Çiçerin, Bekir Sami Bey'in önerisinin mantıklı olduğunu ve Türklerin bu krediyi daha sonra göndereceği *mallar* ile ödeyebileceklerini Lenin'e iletmiştir." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 160.

2163 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.

2164 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 228.

2165 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 213.

2166 Gotthard Jaeschke, "Kommunismus und Islam im türkischen Befreiungskriege," *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 114; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 15, dipnot 27.

2167 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 67.

2168 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 222.

> Ermenistan ile Ruslar arasında kurulmak istenen dostluk şartlarını müzâkere ve tesbit etmek üzere Rus temsilcisinin Ermenistan'a geleceği bir zamanda, Türk ordusunun Ermenilere karşı harekete geçmesi, Ermeniler'in Rus dostluğuna karşı güvenlerini sarstığını söyledikten sonra Türk ileri harekâtının hemen durdurulmasını, böyle bir hareketin tekrarlanmamasının sağlanmasını ve Türkler'in eski sınırları gerisine çekilmeleri için gerekli teşebbüslerin yapılmasını istiyordu.[2169]

Ordu tevakkuf etti zira *kararlaştırılan hatta varıl*mış vaziyettedir.[2170]

30 Eylül'de Taşnak Dışişleri Bakanı Ohancanyan, Çiçerin'e bir mektup göndererek, Türk saldırısını protesto eder ve Rusya'dan bu saldırının durdurulmasını diler.[2171]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi: Fransız *Depats gazetesine İstanbul'dan bildirildiğine göre Türk ahalî Kemalîlerin hareketini beğenmiyor. Türkler Bolşevik olamazlar, Hilafet makamına bağlıdırlar*.[2172]

Britanya Harbiye Nezâreti (*War Office*) raporu: *Yakındoğu'da yapılan bir araştırma, Bolşevikler, Türk Milliyetçiler ve İtalya arasındaki kristalleşmeye inanmak için güçlü nedenler sunuyor…*[2173]

Eylül 1920. *Cebesoy, anılarında, Yusuf Kemal'in, Bekir Sami başkanlığındaki ilk Moskova görevinden dönüşünde, 1920 Eylül'ünde Ankara'ya 1 milyon altın ruble getirdiğini yazar*.[2174]

Anadolu'da komünist hücreler oldukça yaygın vaziyettedir:

> TÜSTAV'in *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı-Haziran-Eylül 1920* adıyla bastığı kitapta, Anadolu'nun hemen her yerindeki komünizm sempatizanlarının Bakü'deki Mustafa Suphi'ye gönderdiği mektuplar yayımlanmıştır. Bu mektuplar kanıtlamaktadır ki, Anadolu'da geniş bir Bolşevizm sempatizanı kitle bulunmaktadır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya Osmanlı Ordusu'ndan 60 bin civarında esir almış ve bunlar Rusya içlerinde 1915'ten 1920'ye kadar yaşamışlardır. Bu esirlerin pek çoğunun Bolşevik devrimden etkilendiği, bunlardan Anadolu'ya dönenlerin komünist faaliyette bulunmak istediği de dikkate alınmalıdır. Gerek Kırım'dan, 1919'da İstanbul'a gönderilen kadroların 1920 Mart ayında artan İngiliz baskısıyla Anadolu'ya geçmeleri ile olsun, gerekse Bolşevizme duyulan geniş sempati ile olsun Anadolu'da birbirinden habersiz pek çok gizli veya açık komünist hücresi kurulmuştur.[2175]

Bakü'deki Komintern Doğu Halkları Kurultayını müşahede eden İbrahim Tali (Öngören), istihbarat raporunu Ankara'ya keşide etti:

> [Bolşeviklerin] Garp cephesinde işlerin hitamından sonra Ermenistan ve Gürcistan'da komünist idare tesisine teşebbüs edeceklerini ve artık ondan sonra Türkiye ile ciddi meşgul olacakları fikri ve kanaati vardır. Yani ellerinden gelirse kendileri memlekete girip, komunist idareyi tesisi hırsındadırlar. Bu hususta pek iştahları vardır.

2169 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.

2170 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 176.

2171 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178. "Sovyet Hükümeti de cevaben Türklerin askeri harekâtını durdurabileceklerini fakat Taşnak Hükümetinin de Sevr Antlaşması kapsamında hareketlerine son vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Sovyet Hükümetinin İtilaf Devletlerine karşı Ankara Hükümetine yardım ulaştırabilmesi için Şahtahtı-Nahçıvan demiryolunu geçici bir süreliğine geri vermeleri gerektiği bildirilmiştir. Ancak Taşnak Hükümeti bu öneriyi kabul etmemiş ve İngiliz diplomatik temsilcisi Albay Stokes'e Sovyet Hükümetinin önerileri hakkında bilgiler vererek, onların desteğini sağlayama çalışmıştır. Albay Stokes, Kafkasya'da Bolşeviklerle Türklerin temasının engellenmesi bağlamında Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'dan oluşacak olan yeni bir "Kafkas Seddi" projesi kurmayı planlamıştır." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 106.

2172 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 230.

2173 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

2174 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138.

2175 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 134.

> Esasen [Bolşevikler] tahmin ettiğimiz kadar kavi değillerdir. ... Eğer bir sene daha İngilizlerden ve komünistlerden memleketi masun tutabilirsek hâlâs muhakkaktır.[2176]

Eylül 1920'de TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal: *Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir fedakarlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlardır. Bolşevik Rusya'ya karşı bizim ittihaz edeceğimiz hatt-ı hareket tavazzuh etmektedir. Evvela Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilat-ı hafiye ile hulule [girmeye] çalışan Komünist tahrikatına mukavemet ve bu ceryanı alenî ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmak, bihassa bilahare ordu içine Bolşevik teşkilatı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir*.[2177]

Eylül-Ekim 1920. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetini himaye ediyor bu kapsamda üç adet Osmanlı Devleti gambotunu tamir ettikten sonra uzun müddet kendi hizmetinde kullanıyor; TBMM Hükümetine teslim etmeyi geciktiriyor:

> Sovyet yönetimi ve Ankara arasındaki maddî alışveriş, donanma alanında da kendisini gösterdi. 1920 yılının sonbaharında Karadeniz'de bulunan bazı Türk savaş gemileri İstanbul hükümetine riayet etmemiş ve İngilizlerden kaçmayı başarmışlardı. Ancak Ankara yönetimi için büyük bir önemi haiz bu gemilerin her an İtilaf güçleri tarafından gasp edilmesi mümkündü. Dolayısıyla onları belli bir süre Anadolu'dan ırak tutmak gerekmişti. Sovyet diplomat S. İ. Aralov bu bağlamda şöyle yazmaktadır: *Mustafa Kemal Paşa yardım etmesi için Sovyet hükümetine başvuruyor. Lenin, Karadeniz'deki Kızıl filoyla hemen bağlantıya geçerek her ne türlü olursa olsun gemilere bir barınak teminini, donatım ve yiyeceklerini sağlamasını ve onları Mustafa Kemal"in meşru yeni Türk hükümetine teslim etmesini Çiçerin'e emrediyor.*
>
> *Aydınreis, Preveze ve Şahin* adlarındaki gemilerin Rusya'ya sevkiyatı 1920 yılının eylül ayında başladı. Öncelikle Trabzon'daki Aydınreis gemisi yola çıktı. 17 Eylül 1920'de Rusya sularında görünen gemi, 19 Eylül'de Novorossiysk limanına yanaştı.
>
> Trabzon'da bulunan gambotlardan *Preveze* ise 13 Ekim'de Novorossiysk'e vasıl oldu. Bununla birlikte *Şahin* adlı gemi, daha sonra Sovyet limanına yanaşmıştı. İtilaf devletlerinden korunan ve yeniden onarılan gemiler, uzun süre Sovyet yönetimi tarafından kullanıldılar. Gambotların Türkiye'ye teslimatı ise birtakım münakaşalara sebep oldu. Zira Ankara yönetimi gemilerin erken bir sürede iade edilmesini arzu etmişti. Ancak gemilerin iadesi Mayıs 1921'e kadar sarktı. Bu süre zarfında Sovyet yönetiminin, gemileri kendi hizmeti için kullanması ve teslimatı geciktirmesi ikili ilişkilerde bazı şüpheler uyandırmıştı.[2178]

Ekim(?) 1920. Sovyet Rusya arşivinde bulunan bir vesikada, bir şahidin Şark Harekâtı hengâmındaki Erzurum'un ahvaline dair beyanatı yer alıyor:

> Kemalistlerin silâh malzemesi nerdeyse yok ve Sovyet Rusya tarafından destekleniyorlar. Askerlere 6 aydır maaş verilmiyor. Erzurum'da bulunduğum sıralarda bizzat kendi gözlerimle sokakta askerî elbisesiyle dondurma ve poğaça satan subaylar gördüm… İngiltere ve İtilaf devletlerine yönelik tutumları oldukça düşmanca. Şimdiye kadar Erzurum'da bir İngiliz albayı 6 askerle birlikte tutsak bulunmaktadır. Burada aynı zamanda Denikin ordusuna mensup, Anadolu'ya kazaen gelen 3 subayın da savaş esiri olarak tutsak bulunduğu bildirildi. Son dönemde bu 3 subay Erzincan'a gönderildi. Rus subayları nispeten daha özgürler ve sokaklarda serbestçe dolaşabiliyorlar. İngilizler ise sıkı bir denetim altındalar. Erzurum'da görme fırsatı bulduğum Kemalist ordu birlikleri düzenli askerlerden, gerilla müfrezelerinden ve özellikle Kürtlerden müteşekkildi.[2179]

2176 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 217-218.

2177 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 191.

2178 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 284-285.

2179 RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 119; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 307, dipnot 682, 684. İsmet Konak, her zamanki gibi, bu vesikanın da hangi tarihte kaleme alındığını belirtme ihtiyacı hissetmemiştir.

1 Ekim 1920. Moskova'daki Doktor İbrahim Tali (Öngören), Ankara'ya istihbarat raporu keşide etti. Buna göre, *1 Ekim'de İbrahim Tali Bey'le Seyfi Bey,* Sovyet Rusya Harbiye Komiseri *Kamenev'e giderek yardımın ayrıntılarını görüş*müşlerdir. *Kamenev 15 bin tüfek, 31 milyon fişek ve üç batarya sahra topu için söz ver*miştir. *Tuapse sevkiyatı ile Osman Bey'in, Bakû sevkiyatı ile Seyfi Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırıl*mıştır.[2180] İbrahim Tali, *10 Eylül'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın, Ankara Hükümeti hakkında iyi hislerle donanmış olmadığını* bildirdi: *Bir kısmı teşkil etmekte oldukları Türk Üsera Fırkası ile memlekete girip bir darbe-i hükümet yaparak hükümeti ele almak, bir kısmı da seyirci kalarak hükümetin inhidamına [yıkılmasına] intizar etmek [beklemek] ve burada memlekette teşkilat yaparak komünizmi intişara çalışmak fikrinde buldum*.[2181]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü), Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. *Kars'ın ve Kars'ın savunulmasına yarayan arazinin, aykırı bir düşüncesiyoksa ele geçirilmesini* rica ediyor.[2182]

Mustafa Kemal, Taşkent'deki Cemal'e mektub gönderdi:

> Taşkent'te Cemal Paşa Kardeşim,
>
> 11 Haziran 36 târîhli ve Halil Paşa vedâ'atiyle Moskova'dan irsâl ve Bakû'da iki Temmuz târîhi ile tahşiye buyurulan mufassal mektûbunuz mesâfenin buğudiyetine munzam olan noksân vesâ'ik hasebiyle pek geç alındı. Taşkent'e kadar seyâhatinize sâ'ik olan aynı maksad ile mu'ahharan Moskova'ya muvâsalat eden Enver Paşa'dan dahi bu sırada bir mektûb ahdolundu.
>
> Müşârün-ileyh yazılan cevâbnâmede beyân edildiği vechile gerek zât-ı âlînizin gerek Enver Paşa'nın Türkistan ve Afganistan ve Hindistan dâhilinde düşmen-i â'zamımız olan İngiltere'nin şevket ve satvetini rahnedâr etmek umûmiyesiyle icrâ-yı fa'âliyete karâr vermiş ve devâm ü sebât edildiği takdîrde er geç netâ'ic-i meşkure vermesi inayet-i Haktan me'mûl bulunan bu karâr-ı fedâkârânenin derhâl icrâ'atına teşebbüs eylemiş olmanız keyfiyeti cidden şâyân-ı takdîr ve şükrândır.
>
> Bu pek mühim ve büyük teşebbüste hedef-i aslî İngilizleri Hindistan'da vurmak olmasına göre Türkistan ve bi'lhâssa Afganistan'da iken maksada kâfî kuvva-yi askeriye vücûde getirmek için evvel emirde pek ciddî teşkîlât-ı millîye ihdâsı lüzûmunu ben de takdir eder ve husûsta buraca mümkünü'l-icrâ olan mu'âvenetin ifâsını bi't-tabi' ez-cân ü dil arzu eylerim. Ancak dört taraftan düşmânla muhât olan asıl anavatanın müdâfa'asına her şeyden evvel takayyüd ve ihtimâm etmek lüzûmü bedihî ve hâdisât-i ma'lûme üzerine İstanbul'dan buraya gelebilen zâbitanın adedi ise, ihtiyâca ancak kâfî olduğundan şimdilik o bâbtaki arzu-yi âlîyelerinin asfâfına ma'a-te'essüf imkân-ı maddî görülememiştir.
>
> Mukaddemâ yaverliğinizde bulunmuş ve geçenlerde Ankara'ya gelmiş olan İsmet Bey şu mektûbumu hâmilen nezd-i devletlerine İ'zâm edilmiştir. Ahvâl ve vaz'iyet-i hazıramızla ta'kîb etmekte olduğumuz makâsıda ve buna vusûl için muâfık gördüğümüz turuk ve mesâ'ile dâ'ir mûmâ-ileyhten istenilen ma'lûmât ve izâhât alınabileceği cihetle burada tatvîl-i kelâma hâcet görülmedi. Yalnız her iki tarafın maksad ve gâyesi vatan-ı mu'azzezi düştüğü girîve-i inkirâzdan tahlîs ile berâber mevlûdât-ı asrîyeden olan esâret-i cedîde dâ'iresinde ihyâ etmek olduğundan müşterek olan zemîn-i mücâhededе pek ziyâde dikkat ve i'tinâ' ile nazardan dûr tutulması ehemm ve lâbüdd bir nokta-i asliye vardır ki, o da Garb emperyalizminden tâhlîs-i girîbân için çalışırken başka mâhiyette ve ma'kûs bir istikamette diğer bir belîyeye teslîm-i inân etmemektir. Ma'lûm-ı âlileri olduğu üzere mahvımızı emel edinmiş olan İngiltere'nin bütün Âlem-i islâm şâmil bir esâret-i umûmîye te'sîsi emrindeki teşebbüsât-ı hâ'inânesine mukâvemet ve muhâlefet edebilecek yegâne Hükûmet-i islâmiye Türkiye devleti olduğu içindir ki, bütün Garb emperyalizm ve kapitalizminin en müthiş ta'arruzâtı Anadolu üzerine tevcîh edilmiş bulunuyor. Fikdan derecesindeki noksân vesâ'itle berâber şimdiye değin bu ta'arruzâta muvaffakıyetle mukâbele eden Ankara Hükûmeti bu musâra'anın uzun müddet devâmi hâlinde husûlü hâric

[2180] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177.
[2181] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 218.
[2182] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 180.

ez-imkân olmayan ba'zi avâkıbı te'emmül ederek Şarkta bir nok- ta-i istinâd te'mîni lüzûmüne kanâ'at getirmiş ve bunun için Bolşevik Rusya Hükûmetiyle bir i'tilâf aktine teşebbüs eylemiştir. Netîce-i hayrîyesinin an karîb tecellî edeceği me'mûr-i kavî bulunuyor. Ancak böyle bir i'tilâf ve muhâdenetin ebediyen istihsâli ve istiklâli memleket gâyesini te'mîn emrinde pâyidâr netâ'ic verebilmesi taraf-ı diğerin bazı avâmil-i dâhiliye ve te'sîrât-i hâricîye tahtında olarak, bi'l-âhare tebdîl-i fikir ve karâr edememesine mütevakkıf ve bu da hâ'iz-i hilâfet olmak hasebiyla bütün Âlem-i islâm üzerinde mu'tenâ hâ'iz-i nüfuz olan Türkiye devletinin bu asır-dîde şeref ve nüfûzunu hem irkî bulunsun bulunmasın bi'l-cümle Şark akvâm-ı islâmîyesi üzerinde muhâfaza ve idâme edebilmesine menûttur.

Binâ'en-aleyh Türkistan ve Afganistan'da tebârüz eden harekât-ı milliyeyi bir takım Teşkîlât-ı mahsûsaya rabtetmek sûretiyle tevhîd ve hedef-i aslîye tevcîh emrinde Rusya Sovyet Cumhuriyetinin maddî ve mânevî mu'âvenet ve müzâheretinden âzami derecede istifâde etmekle berâber islâm Şark İnkılâbını ihdâs ve idâre husûsunda Türkiye'ye teveccüh eden vazîfe-i mahsûsa-i târîhîyeyi de elden kaçırmamak iktizâ' eder. Şu hâlde Ankara Hükûmet-i millîyesiyle oralarda te'sîs edilecek merkez-i icrâ'ât arasında da'imî bir münâsebet te'sîsi ve ma'lûmât ve ta'lîmât te'âtîsi lüzûm ü muhtâc-ı izâh değildir. Anadolu'da vaz'iyet-i dâhilîye kesb-i resânet etmekte olduğu gibi zamânın müsâ'adesine inzimâm eden mesâ'î semeresi olarak cephe vaz'iyetimizde inşallâh ahd-ı karîbde bâ'is-i neşât-ı kulûb olacak hâdisâta mastar olabilecektir.

Bundan mukaddem Bakû'ya mümessili gönderilmişti. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından buraya bir hey'et-i dâ'ime-i sefâretinin i'zâm edileceği hakkındaki haberlerin tahakkuku üzerine mümessillik takvîye edilmek üzere sefârete tahvîl edileceği gibi Şarkta iktizâ' eden diğer mevâki'-i mühimmeye de birer me'mûr-i ilzâm edilmek üzeredir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Moskova'da bulunan hey'et-i murahhasının Rusya Sovyetler Cumhuriyeti ile akd-i itilâf veyâ ittifâk için dört beş aydanberi icrâ' etmekte olduğu müzâkerât müsbet netîceye müncer olmuş, tanzîm ve tarafeyn mu- rahhasları cânibinden buranın tasvîb ve tasdîkine ta'lîken imzâ edilen mevâddı hâvî i'tîlâfnâme lâ'ihasını Yusuf Kemal Bey buraya getirmiştir. Müşârün-ileyhten alınan şifâhî izâhât üzerine buraca icrâ' edilmekte olan tetkîkât netîcesinde kat'î i'tilâfnâmenin inşallah bir aya kadar sûret-i kat'îyede imzâ ve te'âtîsine şimdiden bir emri muhakkak nazarıyla bakılabilir. Milletlerin kardeşliği prensibine ve memleketin menâfi'i mütekâbile- sini mü'emmenen hakîkî ve samîmî bir dostluk esâsına müsteniden akdedilip hudûdu müstekâr Türkiye devletiyle Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin yekdiğerini muvâcehe-i âlemde resmen ve mütekâbilen tasdîki ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kabûl etmeyeceği herhangi bir senedi devletin Rusya Cumhuriyeti tarafından dahi kat'îyen adem-i kabûlü ve memleketeyn arasında ber-muktezâ-yı muhâdenet turuk-u münâkale ve muvâsalanın bilâ-te'hîr ve bilâ-mezâhim te'sîs ve idâmesi ve her iki taraf tebe'asının yekdiğeri memleketinde aynı hukûk ve vezâ'iften mütekâbilen istifâde ve mükellefiyeti ve Boğazlarda ûmûma şâmil serbestî-i münâkalâtının Türkiye hâkimiyeti mutlakâsına pâyitaht olan İstanbul'un münâkalâtının Türkiye hâkimiyeti mutlakâsına pâyitaht olan İstanbul'un emniyet-i hâriciyesine aslâ iyrası halel etmeyecek sûrette Karadeniz'e mücâvir devletler murahhaslarından mürekkeb bir konferansta takrîri gibi pek mühim ve kıymete değer esâsâtı şâmil bulunacak olan böyle bir muhâdenet ahidnâmesinin akid ve i'lânı keyfiyetinin içinde bulunduğumuz şerâ'iti umûmîye-i âleme nazaran Avrupa'da pek müthiş bir te'sîr ikâ' edeceği ve Şark islâm âleminde de büyük ümitlerle müterâfik in'ikâsât tevlîd eyleyeceği şimdiden tahmîn edilebilir. Avrupa'ya âid bu te'sîrât-ı muhtemeleden memleketin hayrına olarak âzamî derecede istifâde husûsunda Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin pek müteyakkız ve fa'âl bulunacağı ve zât-ı âlîleriniz tarafından da o havâlide bu hâdise-i mes'ûdeden yüksek mertebe istihsâli menâfi'e sarf-ı gayret ve mesâ'î edileceği kaviyen meczûm ve vatan uğrundaki bu mücâhede-i mukaddesede cümlemizin muvaffakıyâtı tâmmesi eltaf-ı ilâhîyeden her hâlde me'mûldür kardeşim.[2183]

2 Ekim 1920. Karabekir, İsmet'e cevabî telgraf gönderdi. *Şimdi tutulan hattın savunmaya en elverişli hat olduğunu, Kars'ın doğusundaki bir hattın Gürcü tehlikesine açık kalacağını ve Gürcüler ve Sovyetlerle aniaşılmadan böyle bir harekatın yapılmamasını öneri*yor.[2184]

[2183] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 105-107.
[2184] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 180.

3 Ekim 1920. Ermenistan Taşnak Hükümeti Dışişleri Bakanı *Ohancanyan, 3 Ekim'de Erivan'a çağrılan Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes'a ise, İngilizlerin Trabzon'a bir çıkarma yapmalarını önerir. Ancak Stokes, bunun bir işe yarayamayacağı karşılığını verir*.[2185]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi: *(Bosfor'dan): Trabzon'da Rus kadınlarıyla vakit geçiren Kemalî subaylar, Bolşevik namı altında zulüm yapıyor*.[2186]

3(?) Ekim 1920. *Çiçerin, Tiflis'teki Sovyet elçisi Şeynman'a yazarak Türklerin Sarıkamış-Şahtahtı hattında kaldıkları sürece müdahale için bir nedenin bulunmadığını, ancak daha ileri giderlerse herhangi bir şekilde önlem alınması gerektiğini bildirir. Ayrıca Ermenistan'ın son zamanlarda gittikçe İtilâf'ın saldırı politikasının bir aracı haline gelmesine rağmen ezilmesine izin veremeyeceklerini yazar*.[2187]

3/4 Ekim 1920. Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, idare ve teşkilat hakkında 24 maddelik muvakkat umumî talimatname kaleme aldı:

Ankara 3/4 /10/ 1920

1 - Türkiye Komünist Partisi merkez-i umumiye merbut sancak kaza ve nahiye ve köylerde teşekkül eden heyet-i merkeziyeler vasıtasıyla idare olunur. Köyler nahiyeye, nahiyeler kazalara, kazalar sancağa, ve sancaklarda merkez-i umumiye merbuttur.

2 - Merkez-i umumi riyaset heyeti ve sancaklar heyet-i merkeziyeleri beş ila yedi azadan mürekkebdir. Kaza, nahiye ve köy heyet-i merkeziyeleri 3-5 azadan mürekkebdir.

3 - Merkez-i umumi riyaseti heyeti azaları şimdilik muvakkat olup ileride umumi kongrede daimi riyaset heyeti intihab olunacaktır.

4 - Her heyet-i merkeziye ahval ve meslek icabatına göre, her şube lâakal on kişiden ibaret olmak üzere; müteaddid şubeler teşkil eder. Heyet-i merkeziyeler azaları intihabatında 10-15 azaya malik şubeler birer murahhas, 15-30 azaya malik olanlar ikişer, 30-45 azaya malik olanlar bu minval üzere her on beş için bir murahhas intihab ederler. Murahhasların adedi yediyi tecavüz ettiği takdirde bunlar heyet-i merkeziyeyi teşkil eder. Yediyi tecavüz ettiği takdirde murahhas içtima ederek kendi aralarında beş ile yedi kişilik bir heyet-i merkeziye intihab ederler. Bu vechile teşkil eden heyet-i merkeziye azaları kendi aralarından rey-i hafi ile bir reis, bir katib, bir hazinedar intihab ederler.

5 - İntihab olunacak murahhasların adedi lâakal beş olmak imkanı hasıl olmadıkça heyet-i merkeziyelerinin teşkil olunan muvakkat heyetlerle idare olunur.

6 - Şuabattan heyet-i merkeziyeleri intihab olunan murahhaslar aynı zamanda mensub oldukları şubelerin müdürleridir. Şube azası daima müdürleriyle temas eder. Heyet-i merkeziye intihabatından müntehib-i sani derecesinde kalan murahhaslar kendi şubelerinin müdürü ve heyet-i merkeziyeler arasında mutavassıtı olurlar. Müntehib-i sani murahhaslar birden ziyade olursa en ziyade rey sahibi müdür ve mutavassıt olur.

7 - Bu vechile intihab olunan daimi heyet-i merkeziyeler merkez-i umumi riyaset heyetinden alacağı talimat ve tebligat dairesinde icra-yı faaliyet edecektir.

8 - Heyet-i merkeziyelerin faaliyetleri merkez-i umumi tarafından teftiş edilerek matlub faaliyetin ibrazı görülmezse keyfiyeti müntehiblere teşrih ederek müddetin hitamından evvel tecdidlerini talep eder. Müntehibler bu talebi şubelerden intihab olunacak murahhaslar konferansının nazar-ı tetkikine vaz eder. Bu murahhaslar muvafık bulduğu takdirde yeniden intihabat yapar. Heyet-i merkeziyeyi tebdil eder. Muvafık bulmadığı takdirde kanaatlerini merkez-i umumiye tebliğ eyler. Müntehab murahhaslarla merkez-i umumi

[2185] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178.
[2186] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 233.
[2187] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178.

arasında bu babda tahaddüs edecek ihtilaf her iki tarafın intihab edeceği birer murahhas arasında müzakere, hall ü fasl edilir. Bu iki murahhasın kararı layetegayyerdir. Müntehibler heyet-i merkeziyelerin faaliyetini beğenmezse keyfiyeti merkez-i umumiye bildirerek tetkiki için birinci kongrenin tatbikini isterler. Bu husus her şube murahhası hakkında da cari olabilir. Şu kadar ki böyle mün'azil murahhasların tebdili halinde o şubelerin heyet-i merkeziye ile anlaşması lazımdır. İhtilaf husulünde her iki tarafın intihab edeceği birer murahhas meseleyi halleder. Heyet-i merkeziyelerle müntehibler arasında usulü dairesinde halledilemeyen mesail evrakı tetkik etmek suretiyle merkez-i umumi hakem olarak halleder.

9 - Heyet-i merkeziyelerden heyetçe bir veya birkaç zatın her hangi bir sebepten dolayı heyetten ihracı icab ederse bu zevat hariç olmak üzere diğer azaların ekseriyet-i ârâsıyla vereceği karar esbab-ı mucibesiyle müntehiblere bildirilir. Müntehibler bu kararı muvafik bulurlarsa yerlerine diğerlerini intihab ederler. Muvafık bulmazlarsa esbab-ı mucibe serdiyle kararı reddederler. Heyet-i merkeziye ile müntehibler arasında bu babda zuhur edecek ihtilaf her iki tarafın intihab edeceği murahhaslar arasında hallolunur. Bu murahhasların kararı da layetegayyerdir.

10 - Merkez-i umumi ile heyet-i merkeziyeler veya müntehebler arasında mesail-i esasiyeye dair vukua gelecek ihtilafların hallini her sene akd olunacak umumi kongreye havale olunacaktır.

11 - Heyet-i merkeziyelerin müddeti üç aydır. Üç ayın hitamında yeniden intihabat yapılır. Ve yeni murahhaslar iş başına geçinceye kadar muvakkaten eski heyet-i merkeziye mevkiinde kalır. Yeni intihabatta eski azalar tekrar intihab olunabilir.

12 - Partiye mensup olan azanın her ay muntazaman kazancının yüzde birini aidat olarak vermesi şarttır. Binaenaleyh şube müdürleri bu aidatı toplar. Heyet-i merkeziyeye teslim ederek makbuzlarını sahiplerine iade eder.

13 - Heyet-i merkeziyeler gerek aidat gerekse aza tarafından verilen teberruat ile masarifatını temin eder. Ve varidatın yüzde otuzu köyden nahiyeye, nahiyeden kazaya, kazadan sancağa ve sancaktan merkez-i umumiye gönderilir.

14 - Lüzumu halinde merkez-i umumi heyet-i merkeziyelerden daha fazla para talebi mecburiyetinde kalırsa ve heyet-i merkeziyeler bu parayı mevcudlarından temin edemezse fevkalade olarak vakt-i hali müsait olan azaların hüsn-i rızalarıyla muavenetlerini talep eyler. Bu vechile tedarik edebildiği kadarını merkez-i umumiye gönderir.

15 - Heyet-i merkeziyeler kendi varidatından fazla bir paraya ihtiyaç hissederlerse bunu evvel emirde kendisine mensup azalardan tedarikine uğraşır. İmkan olmazsa kendisinden yukarıki merkezlerden talep eder. Bu halde merkezlerde bunu veremezse diğer heyet-i merkeziyelerin müşterek muavenetini merkez-i umumiden talep ederek bunu temine çalışır.

16 - Heyet-i merkeziyelerin şimdilik başlıca vazifeleri refah ve saadetlerini zamin olan bu mesut içtimai inkılabın esaslarını muhitin ve eşhasın kabiliyetlerine göre neşr ve tamim ederek halkın veya kâffe işçi, köylü ve küçük esnafı irşad etmek ve talimatnameye tevfikan teşkilat yapmaktır. Bunun için mümkün olan her vasıtaya müracaat etmek salahiyeti dahilindedir.

17 - Partiye aza kaydı atideki şerait dairesinde olmalıdır:

(a) Partiye mensup azadan her biri temas ettiği her şahsi maksat dahilinde tenvir ve irşada çalışır. Komünizm esasları hakkında münakaşalar yaparak vicdanında hakiki bir isyan uyandırır. Bu veçhile partiye girmek ve hizmet etmek arzusu uyananlar diğer bir yoldaşla da görüştürülür. Her iki yoldaş da kanaat-i tamme hasıl oldukta bu zat münevver tabakadan ise evvela aza namzedi kayd olunur. Köylü, işçi ve esnaf ise doğruca aza kayd olunur. Namzed kayd olunanlar münasip bir müddet nezaret altında bulundurulur. Badehu aza kayd olunur.

(b) Aza kayd olunanlar behemehal din veya namus üzerine yemin ettirmek şarttır.

(c) Kayd olunan azalar heyet-i merkeziyece bir şubeye rabt olunur.

18 - Fırkanın evâmirine itaat etmeyen ve meslek namına aldığı vazifeyi ifa edemeyen veyahut şehri aidatını bilâ-mazeret üç ay vermeyen azalar mensup oldukları şubelerin kararı heyet-i merkeziyelerce tasdik edilmek şartıyla fırkadan ihraç olunur. İhraç olunan azaların merkez-i umumi huzurunda hakk-ı istinafı vardır. Merkez-i umumi tarafından da ihraç tasdik olunursa ihraç keyfiyeti vesait-i neşriye ile ilan olunur.

19 - Partiye mensup her aza mülahazat ve mütalaatını tahriren mensup olduğu heyet-i merkeziye ve hatta merkez-i umumiye bildirmeğe salahiyettardır. Şu kadar ki mektuplara aza yerine numarasını vaz' edecektir. Merkez-i umumiye gönderilecek mektuplarda sahipleri mensup oldukları heyet-i merkeziyeyi işaret edeceklerdir. Mesela: (Ankara 1681).

20 - Suali mutazammın mektuplara mürselünileyhler cevabı vermeye mecburdurlar.

21 - Heyet-i merkeziyelere aza tarafından gönderilen mektuplar meslek ve bilhassa mesleğin mülkümüzde tatbikatı hakkında şayan-ı ehemmiyet mütalaatı havi ise umumun istifadesine vaz' olunmak üzere merkez-i umumiye gönderileceklerdir.

22 - Heyet-i merkeziyeler sırasıyla köyden itibaren merbut oldukları merkezlere azalarının numune vechile muvazzah künyelerini göndermekle beraber her on beş günde bir defa faaliyet ve teşkilat hakkında da birer rapor göndermeye mecburdur.

23 - Her heyet-i merkeziyede bir aza kaydı defteri, bir karar zabt defteri, bir kasa defteri, ve bir makbuz kuponu ve evrak dosyası bulunacaktır.

24 - Merkez-i umumiden heyet-i merkeziyelere işbu talimatnameye zeyl olarak diğer talimatlar dahi tebliğ olunacaktır.[2188]

4 Ekim 1920. *4 Ekim'de, cemiyetlerle ilgili kanun, Hükümet'e, devlet güvenliği için tehlikeli cemiyetleri yasaklama yetkisi verecek şekilde değiştirilmiştir*.[2189]

Sovyetlerin ilk elçilik kurulu Ankara'ya geldi (Birinci Temsilci Verboff, yardımcısı Upmal-Angarski). Mustafa Kemal, kurulu saygı ve dostlukla selamladı ve onların kullandıkları "Yoldaş" lakabını aynen benimsediklerini söyledi.[2190] Padişah'ın Kemalistleri ezmesi ve Sovyet Rusya'ya karşı cihad ilân etmesi ihtimaline binaen, *elçilik katibi Y. Y. Upmal (Upmal-Angarski) başkanlığında 4 Ekim 1920 günü Ankara'ya ulaşan 200 kişilik Sovyet elçilik kuruluyla üç sandıkta 200 kilo kadar külçe altını Kemalistlere yardım olarak getirilmiştir. Bilindiği gibi, Sovyet para ve silah yardımları hep sürecektir*.[2191]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Türkler Ermenistan'ı İstila Ediyor, Erivan Hükümeti'nin Kaynakları" başlıklı makale neşretti:

Kendi muhabirimizden. İstanbul, 3 Ekim.

Şu anda Kâzım Karabekir'in düzenli birliklerinin Ermenistan sınırını geçerek Oltu'yu ele geçirdikleri ve Sarıkamış istikametine doğru ilerledikleri kesinlik kazanmış durumda. Bununla beraber Türk Milliyetçilerinin Ermenistan'a saldırı hususunda Bolşeviklerle işbirliğini mi, yoksa Artvin üzerinden Gürcistan'daki Batum'a doğru ilerlerken sadece muhtemel Ermeni saldırılarına karşı kendi cenahlarını güvence altına almayı mı amaçladıkları hususu belirsizliğini koruyor.

Bu ani Türk saldırısıyla ilgili haberler, Ermenistan'da ciddi bir endişeye sebep oldu. Erivan Hükümeti, yaklaşık 40.000 kişilik bir birliğe sahip olmasına rağmen, bunların önemli bir bölümü, Ermenistan'ın kuzeydoğu ve güneydoğu sınırlarındaki Bolşevik ve Azeri güçlerini baskı altında tutmak için kullanılmak zorunda olması nedeniyle, Karabekir'in 15.000 ile 20.000 kişilik düzenli birliklerine karşı tüm Ermeni birliklerinin sadece

2188 *TÜSTAV Komintem Arşivi*, Döküm 1, CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 680-683 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 93-94.

2189 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 72.

2190 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 233.

2191 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 311.

yarısından daha az bir kısmı kullanılabilir durumda. Ermenistan'ın direnme noktasındaki azim ve iradesi muhtemelen İtilaf devletlerinin tavırlarına bağlı olacak. Batı Avrupa'da yapılan protestoların Karabekir Paşa'nın politikası üzerinde herhangi bir etki yapması muhtemel/mümkün görünmüyor.[2192]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Bolşevik Elçilik Kurulu'nun dün gelen ilk kafilesini saygı ve dostlukla selâmlamayı ilk görev biliriz. Azerbeycan dili, Bolşevikliğin ilk ve son rütbesi, tek unvan ve lâkabı olan bir kelime kullanıyor: Yoldaş. Bu kelimeyi aynen kabul ediyor ve gelenleri Yoldaş olarak tanıyoruz. Gelenler, dostlarımız ve yoldaşlarımızdır. Aynı yolda yürüyen, aynı amaca doğru giden yoldaşlar! Bütün Rus yoldaşlardan, bütün Türk yoldaşlara uzun yollardan hararetli selâmlar getirmiş olan yoldaşlar*...[2193]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Şu ifade dikkati çekiyor: [..] *Türkiye'de Savyet parası geçmediğinden Nikola parası olarak değiştirilmesi, Azerbaycan hükümetine müracaat edilecektir*.[2194]

4/5 Ekim 1920. Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası (TKBF), Sovyet Rusya Elçiliğine muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal ve hükümeti, komünizmin gizli düşmanıdır. Komünistler, gizli polis tarafından mütemadiyen takib edilmektedir. *TKBF*, himaye taleb etmektedir:

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ
Genel Merkez

No. 201
4/5-10-1920, Ankara

Rusya Sosyalist Federe Cumhuriyeti Türkiye Temsilcilerine

Yoldaşlar,

Türkiye Komünist Partisi, bütün ezilen halkların ve sınıfların dayanağı Rusya işçi-köylü hükümetinin temsilcilerini yürekten bir sevinçle selamlarken, hükümet partiye karşı sürekli ve sert bir tutum içinde olduğu ve parti üyelerini izlediği için, geldiklerinde temsilcilerin gereği gibi karşılanamamalarından duyduğu üzüntüyü dile getirir ve kendilerinden özür diler. Burjuva ve emperyalist hükümetin çıkardığı bütün engellere karşın 14 Temmuz 1920'de hükümetten gizli olarak kurulan Türkiye Komünist Partisi şimdiye kadar gizli (kulaktan kulağa) propaganda yoluyla bir taraftan işçi ve köylüler arasında, öte yandan askerler arasında, Bolşevizmin önemini anlatmaya çalıştı. Güçlüklere karşın parti beklenenin üstünde sonuç aldı, bu arada, orduyu, neredeyse hazırladı. Türkiye Komünist Partisi, propaganda için gerekli para ve araçları sağlayabilmiş olsaydı, bugün etkisini Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yaymayı başarmış olacağını unutmuyor. Türkiye Komünist Partisi hükûmetin partiye ve genel olarak komünist harekete karşı şiddetli düşmanlığı konusunda vardığı kanının doğruluğunu gösterecek birkaç örneği hatırlatmayı gerekli buluyor:

1) Odesa Dışişleri ve Askeri İşler Bakanlığı tarafından İstanbul'a gönderilen Bolşevik temsilci Pekarov-Goldenberg geri dönerken "Karadeniz'de, İstanbul Boğazı yakınlarında" halk ordularınca yakalanıp Ankara'ya getirilmiştir. Hükümetin sürekli tehdit ve baskıları sonucunda, boğaz kanamasından hastanede ölmüştür.

2) Başkalarıyla birlikte köyüler arasında bildiri dağıtan Hilmi yoldaş Eylül ayının ilk haftasında tutuklanmış ve şehre getirilip hapse atılmıştır. Çok büyük zorluklarla ve kimi etkili şahıslar sayesinde kurtulabilmiştir.

3) Ethem bey sayesinde Eskişehir'de çıkartılan komünist *Yeni Dünya* gazetesi bugün de kovuşturulmaktadır.

4) Partili oldukları hükûmet tarafından bilinen yoldaşların gizli polis tarafından sürekli olarak izlendikleri açıktır.

[2192] Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 405.
[2193] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 451.
[2194] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 83.

5) Bolşevik propagandası gerekçesiyle İstanbul'da Fransız polisince tutuklanan Anadolu'da gizlenen Şerif Manatov yoldaş (Başkırt) birçok yerde konferans ve toplantılar düzenlemiş, halkın uyanışına yardımcı olmuş, bu anlamda düşmanın karşı propagandasını kırmış, Türkiye'de bilimsel komünist hareketin ilk sebebi olmuş ve Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuştur. 20 Eylül günü Eskişehir'de tutuklanarak süngülerin gölgesinde Ankara'ya getirilmiştir. Hâlâ hapistedir ve serbest bırakılmamıştır.

Türkiye Komünist Partisi bu örnekleri Rusya Sovyet Cumhuriyeti Temsilcilerine bildirmeyi görev bilir ve Mustafa Kemal Paşa hükümetini protesto ederken, Rus yoldaşların müdahalesi ve etkisi sayesinde partinin resmen tanınacağını, yoldaşların serbest bırakılacağını ve kovuşturmaların son bulacağını umut etmektedir. Ezilen halkın ve dünya pro- letaryasının gerçek mutluluğunu sağlamayı amaç edinen Türkiye komünistleri bugünden itibaren Rus yoldaşlarından her çeşit maddi ve manevi destek beklemektedir.

Yaşasın Sovyet Rusya Cumhuriyeti.[2195]

5 Ekim 1920. Çiçerin, Orjonikidze'ye telgraf keşide eyledi. *Bir buhranı engellemek için Kafkaslarda bir barış politikasına gidilmesini ve bunun için Ermenistan, Gürcistan ve Ankara Hükümetleri ile ilişki kurulmasını iste*mektedir. *Buna göre Gürcistan'a da ayrıca arabuluculuk önerilecek, Ankara'ya da "İtilâf Hükümetlerince provokasyon sayılabilecek askerî hareketleri yersiz saydıkları" bildirilecektir*.[2196]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Dün Ankara'ya gelen Bolşevik elçiliğini saygı ve dostlukla selamlarız. Gelenlerle aynı amaca giden yoldaşlarız. Doğu tarihinin büyük bir olayı artık emrivaki halinde: Türk-Bolşevik ittifakı*.[2197] Mustafa Kemal'in beyanatı, *Hâkimiyet-i Milliye*de neşredildi: *Bolşevik sefaret heyetinin dün gelen ilk kademesini hörmet ve dostlukla selamlamayı ilk vazife biliriz. Azerbaycan dili, Bolşeviğin ilk ve son tek rütbesi, tek unvan ve lakabı olan bir kelime kullanıyor: Yoldaş. Bu kelimeyi aynen kabul ediyor ve gelenleri yoldaş olarak tanıyoruz. Gelenler, dostlarımız ve yoldaşlarımızdır. Aynı yolda yürüyen, aynı amaca doğru giden yoldaşlar!*[2198]

6 Ekim 1920. 6 Ekim'de *Sovyet Kafkas temsilcisi Legran, Erivan'a doğru yola çıkar ve oraya vardığında Taşnak Hükümeti'ne aşağıdaki önerileri sunar*: *1- Ermenistan, demiryollarının Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Ankara Hükümeti birlikleri tarafından serbestçe kullanılmasına izin verecektir. 2- Ermenistan, Sevr anlaşmasını tanımadığını bildirecek ve İtilâfla diplomatik ilişkilerini kesecektir. 3- Türkiye ile olan sınır anlaşmazlıklarını Rusya'nın arabuluculuğuna bırakacaktır. 4- Buna karşı, şimdilik Sovyetlerce işgal edilmiş bulunan Zengizor ve Karabağ Ermenistan'a bırakılacaktır*.[2199]

Kazım Karabekir Büyük Millet Meclisi Riyasetine telgraf keşide eyledi. Kurye zabiti İbrahim'in 30 Eylül günü Trabzon'a getirdiği *1.000.000 altın rublenin ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Doğu Cephesine gönderilmesini talep* etmektedir.[2200]

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Maliye ve Milli Müdafaa Vekilleri ile görüşerek, bahsi geçen 1.000.000 altın rublenin Doğu Cephesine gönderilmesine karar verildiğini Karabekir'e bildirmiştir. *Ancak Rus sefaret heyeti tarafından getirilerek, Erzurum'da bırakılan altınların güvenli bir şekilde Ankara'ya gönderilmesi gerektiği tekraren Kazım Karabekir'e iletilmiştir*.[2201]

2195 *TÜSTAV Komintem Arşivi*, Döküm 1 , CD 12, Klasör: 17_36, Belge no: 41-42 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 132-133.

2196 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178.

2197 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 235.

2198 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 67-68.

2199 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178-179.

2200 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (2 Ekim 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 222.

2201 *CA*, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (6 Ekim 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 222-223.

Mustafa Kemal, Moskova'daki TBMM Heyeti Reisine talimat gönderdi. Talimata göre heyet reisi:

> Rus hükûmetine, Taşnak Ermenistan Hükûmetinin ve çetelerin, gerek kendi idareleri altında yaşıyan ve gerekse Türk sınırları içinde bulunan Türkler'e karşı dayanılmaz zulümler yapmalarına rağmen, Soviet Hükûmeti'nin talep ve israrı üzerine, yaz süresince kendilerine karşı harekete geçilmediğini, fakat bir yandan İ'tilâf Devletlerinin entrikalarına âlet olan, bir yandan da Yunanlılar'a yardım etmek ve Şark Cephesindeki Türk kuvvetlerinin başka yerlerde kullanılmasına engel olmak için, durmadan tecâvüzde bulunduklarını, İstanbul Hükûmeti delegeleri tarafından imzalanmış olan Sévres antlaşmasındaki hükümlere bel bağlıyarak, Büyük Ermenistan'ın kurulması için doğu Türk illeri topraklarından bir kısmını işgale fırsat aradıklarını bildirecek, bu yüzden üzerlerine yürüdüğünü, Taşnaklar yenilince Ermeni milletinin ma'kulât dâiresinde harekete başlayacağını ve Ermenistan'da Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebetleri müdrik bir hükûmetin iş başına geleceğini umduğunu, Moskova hükûmetinin de bu hususta müzâheretine intizar ettiğini söyleyecekti.[2202]

Geçici Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar [Mollaoğlu] *Bey, 6 Ekim'de Bekir Sami aracılığıyla Çiçerin'e bir nota gönderir. Bu notada yapılan ilk harekâtın gerekçeleri açıklanır ve bu harekâtla Ermenistan'da bir düzen değişikliği olacağının umulduğu belirtilip bu konuda Sovyetlerin yardımı istenir*.[2203]

Ahmet Muhtar Bey'den Bekir Sami Bey'e

Ankara, 6 Ekim 1920

> Taşnak Ermenistan Hükümeti'nin ve ona mensup çetelerin gerek kendi halklarına ve gerekse bizim topraklarımızdaki İslam halka yaptıkları zulümler, bize sığınan göçmenlerin yoksulluğu ve küçük müfrezelerimize karşı yapılan sürekli saldırılar tüm halkımızı ve özellikle sınır halkımızı olağanüstü kaynaştırmasına rağmen yaz mevsiminde Moskova Hükümeti'nin istek ve ısrarı üzerine buna karşı bir cezalandırma hareketi yapmaktan vazgeçmiştik. Fakat, Taşnakların, İtilâf devletlerinin dolaplarına alet olmaktan vazgeçmeyip, Batı'daki Yunanlılara yardım etmek ve Doğu cephesindeki ordumuzun başka bölgelerde kullanılmasını engellemek için bize karşı sürekli saldırıda bulunmaları ve bizimle barış yapmaya yanaşmamaları, Sevr'de İstanbul Hükümeti'ne imza ettirilen anlaşma hükümlerine dayanarak Doğu illerimizi işgal için fırsat kollamaları ve böylece Basra körfezinden Karadeniz'e kadar Doğu ile Türkiye arasında İtilâf devletleri nüfuz ve himayesi altında büyük yığınak oluşturup Yunanistan'ın Rumeli ve Batı Anadolu'da oynadığı rolü Kafkasya, Doğu Anadolu ve İran'da oynamaya karar vermiş olmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni kış mevsiminin tümüyle gelmesinden önce Taşnaklara sert bir ders vermek ve istila ümitlerini yok etmek mecburiyetinde bırakmıştır.
>
> Taşnakların yenilmesinden sonra Ermeni milletinin gerçekleri göreceğini ve Ermenistan'da günün gereklerini ve Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri kavrayan bir hükümetin işbaşına geleceğini umut eder ve Moskova Hükümeti'nin de bu konuda yardımını bekleriz.[2204]

Miralay Refet (Bele) kumandasındaki 8.000 mevcudlu ve "Rus yardımı silahlarla donanmış" vaziyetteki kolordu, Konya'daki Delibaş Ayaklanmasını şiddetle bastırdı.[2205]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin Ankara'da münteşir gazetesi *Yeni Gün*, saltanatın ilgasını taleb eden Sovyet Rusya heyetini medh ü senayla istikbal ediyor: *Rus-Türk fikir ve silah arkadaşlığının ilk resmi tezahürünü bir daha selamlarız*.[2206] Yunus Nadi, menzili komünizm olan sosyalist bir düzenin Türkiye'de kurulmakta olduğunu iddia ediyor:

> Mesele herhangi bir Elçilik heyetinin herhangi bir memlekete gitmesinden ibaret adi bir olay değildir; şimdiye kadar verdiği misallere göre, heybetli ve müthiş bir kudrete malik olmakta cihanın en kuvvetli ordularından daha heybetli olduğunu ispat eden bir fikrin veya fikirlerin yürümesi ve kavuşması şeklinde bir büyük

---

2202 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238-239.
2203 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 180-181.
2204 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 242.
2205 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 235.
2206 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 272.

maceradır. Bundan ötürü, görünüşte basit, fakat gerçekte müşkül ve cihanşumul bir mahiyeti haiz olan Rus-Türk fikir ve silah arkadaşlığının ilk resmî tezahürünü bir daha selamlarız. (...) İnsanlık hayatının akışına, şimdiden, cihan inkılabı diye yeni bir devir açmış; ve, orada, milletlerin hürriyet ve istiklallerini, önüne geçilmek ihtimali olmayan olaylar şeklinde, bir ucundan kaydetmeye başlamış olan tarih, yıkılacak dünyaları ve yeniden yükselecek âlemleri yazmağa hazırlanmıştır. (...) Çarlık Rusya yerinde insanlığın hürriyet ve saadetini hedef olarak almış bir yeni yığın, koca bir emperyalist ve kapitalist âleme karşı savaş ve ihtilal bayrağı açmış bir Anadolu Milli Hükümeti; ve sonra, bunların aynı ser-i menzile giden iki yolcu saffet ve samimiyeti ile kavuşması, o üç beş senelik gibi yakın bir geçmişe dönüp bakılınca muhal sayılan bu hadise bugün büyük bir gerçek olmuştur. (...) O kadar ki, tarih nazarında artık yıkılmaya mahkûm durumlara sürüklenmiş olan emperyalist ve kapitalist devletler bile bu manevi manzumeye, farkında olmaksızın, yardım ve hizmet ediyorlar. (...) Dünyanın önüne katıldığı büyük inkılabı olanca kesinliği ile ihata etmek için, bugün Türk ve Rus milletlerinin, aynı gaye yolcuları olarak, birleşmiş bulunduklarını görmek yeter. (...) Tarihi insanların yapmamasına rağmen bu gerçek kurtuluş ve özgürlük savaşında, dünyanın bütün köle ve zulüm görmüş kavimleri, Bolşevik Rusya'nın hep gayrendişlikten ibaret olan alicenabane ve fedakarca davranışlarını şükür ve minnetle yad edeceklerdir. (...) Madem ki, biz dışta emperyalist ve kapitalist dünyaya karşı savaşıyoruz; içte kendimiz bu nakiselerden arınmağı kabul etmişiz demektir. Binaenaleyh idare tavrımız sermayeye değil, emeğe değer vermek esası etrafında toplanacaktır. (...) Bundan sonra yapılacak kanunlarda gerçek kapital emekten ibarettir formülü ile hareket edilince komünizm kertesine varabilecek bir sosyalistlik kurulmuş olacaktır. (...) Hepimiz aynı yolun yolcularıyız. Binaenaleyh tekrar: Rusyalı yoldaşlar hoş geldiler ve safa buldular."[2207]

İstikbal gazetesinde *yeniden Trabzon Valiliği'ne dönen Hamit Bey'in Trabzon ileri gelenleri ile yaptığı toplantı. Hamit Bey, toplantıda TBMM'nin amaçlarını ve Türkiye'nin komünist olamayacağını anlatıyor*.[2208]

7 Ekim 1920. TBMM İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. Kars üzerine askerî harekât düzenlenmesine karar verildi. *Harekâtın siyasî gerekçesi şudur: "Bu kesin darbe, Ermenilerle aramızdaki düşmanlığın gerek doğrudan doğruya ve gerekse Bolşeviklerin aracılığıyla barışçıl bir biçimde çözülmesi olanağını hazırlayabileceğine göre bu görüş açısından da faydalı olacaktır. Aslında Ermeni harekâtının siyasî amacı Ermeni sorununun çözümü için Ruslar ve Ermenileri ciddi görüşmelere yöneltmek olup, bu sonucun ise, tarafımızdan eylem ve baskı ile elde edilebileceği deney sonucu olarak meydana çıkmıştır"*. Mustafa Kemal, bu kararı Karabekir'e telgrafname suretinde keşide eyledi.[2209]

8 Ekim 1920. Sovyet Rusya, Buhara Emirliğini yıktı ve yerine Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetini tesis etti. *Buhara'da Sovyet iktidarının inşasında Yaş Buharalılar hareketi mühim bir rol oynamıştı. Buhara Emiri Âlim Han'a karşı mücadele veren söz konusu hareket, Ceditçi bir karaktere sahiptir*. *Hareketin önde gelenleri arasında Osman Hocayev, Feyzullah Hocayev ve Abdurrauf Fıtrat gibi şahsiyetler vardır*.[2210]

Britanya'nın Tiflis mümessili Albay Stokes, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Stokes, bir Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan cephesi kurarak eski Kafkas seddi projesini yeniden canlandırmayı tasarlamaktadır*. Bu babda *Dağıstan'dan Şeyh Şamil'in tarunu ile Fuad Bey adında birinin geldiğini ve Dağıstan ayaklanmasını geliştirmek için 10.000 İngiliz lirası istediklerini bildiri*yor.[2211]

2207 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 68-69. Yunus Nadi elbette bir sosyalist değildi. O, paracıydı. Diğer bir deyişle parayı veren Yunus Nadi'nin kalemini oynatırdı.

2208 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 236.

2209 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 180.

2210 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 160.

2211 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 179. "Curzon bu telgrafın altına *bu iş için bir penny bile bulamam* diye not düşer ve 22 Ekim'de red cevabı verir."

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekli matbuatçısı TBMM İzmir mebusu İttihadçı Yunus Nadi, gazetesi *Yenigün*de; Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in BMM Riyasetine mektubunu neşretti: *Tabiattan gelen bir dostluk, tabiî bir ittifakın en canlı tezahürü*.[2212]

9 Ekim 1920. *9 Ekim'de Lenin, R.K.P.'nin Moskova örgütü militanlarına verdiği bir raporda, Kafkaslarda durumun çok karışık olduğunu ve Türklerin Batum'u belki de Bakû'yu işgal etmek niyetinde olduklarını söyler. Bu duruma öngörülen bir çare de Ermenistan'da bir an önce Sovyet düzenini yerleştirmeye çalışmaktır. Orconikidze bunu önerir ve Çiçerin de Lenin'in tam desteğiyle bu öneriyi R.K.P. Merkez Komitesi'ne iletir. Merkez Komitesi bu öneriyi kabul eder, ancak Çiçerin gene de 13 Ekim'de Orconikidze'ye yazarak, Ankara Hükümeti'nin dikkatini İtilafın provokasyonlanrına çekmesini isteyecektir*.[2213]

Ankara Hükümeti 9 Ekim'de Gürcistan ile temasa geçerek, iki hükümet arasında dostane ilişkiler kurulmasını ve Ermenistan'a askeri harekât yapmalarının gerekçelerini açıklamıştır. Gürcistan Hükümeti cevabında Artvin, Ardahan ve Batum'u içerdiği öne sürülen Gürcü sınırının aşılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ankara Hükümeti de ertesi gün bahsi geçen sınırın aşılmayacağını ve Gürcistan Hükümetini tanıdıklarını dile getirmiştir. Ardından da Kazım (Dirik) Bey Tiflis elçiliğine atanmıştır. Böylece Ankara Hükümeti Gürcistan'ın tarafsızlığını sağlamış olur.[2214]

Ayın 9 unda, Paris'teki Taşnak temsilcisi Aharonian; Trabzon'a Müttefiklerin bir çıkartma yapmasını talep etmiş, Fransızlar buna, yer ve zamanlama bakımından böyle bir harekâtın imkânsız olduğu cevabını vermişlerdir.[2215]

Mustafa Kemal'in tetikçisi Recep Zühtü'ye (Soyak) aid *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi "Cereyanlar" nam başmakale neşretti: *Hakimiyeti Milliye, bu cereyanlar arasında en ileri gideninin önünde bulunmayı, yahut daha açık bir ifade ile dünyanın sadece manzarasını değil hatta temellerini de değiştirmeye doğru giden komünizm hareketinde icap ederse azami programın dahi savunucusu olmayı bugün değil, çoktan beri mesleğine kaydetmiş bulunuyor. Komünizm hareketi gibi bir inkılap (...) Hakimiyeti Milliye'nin aziz ve kudsi tanıdığı bir hadisedir. (...) Madem ki bu gayeyi temin edecek vasıtaların en iyisi komünizm olduğu muhakkaktır, Hakimiyeti Milliye tabii ki onun en hararetli savunucusudur*.[2216]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Asya ülkelerinde devrim hazırlamak üzere bir faaliyet komitesi kurulmuştur ve 5 Doğu dilinde propaganda dergileri hazırlanmasına karar verilmiştir*.[2217]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Türkiye'de müttefik denetimi başlamıştır. Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilciler, Duyun-ı Umumiye'nin kurulmasından Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadarki süreçte Türk hazinesini incelemeye başlamışlardır*.[2218]

11 Ekim 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Ermeni Hükümeti, Ankara'nın Milliyetçi Hükümeti'ne savaş ilan etti. Türk çevrelerinde Ermenistan saldırısının, Ankara Hükümeti'nin Çiçerin'den aldığı bir telsiz mesajı üzerine gerçekleştirildiğine inanılıyor. Çiçerin, adı geçen mesajda, Moskova'nın Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesi bağlamındaki bir harekâtı destekleyeceğini iletiyor*.[2219]

2212 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 238.
2213 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 179.
2214 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 107.
2215 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 70. İngiliz ise 3 Ekim'de reddetmişti.
2216 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 76-77.
2217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.
2218 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.
2219 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 410.

TBMM Hükümeti İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Ankara'ya muvasalat etti: *Gelirken bizim trenle bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği geldi. Mavzer fişeği ve mitralyöz yüklü sekiz vagon da Moskova'da istasyonda hazırdı. Rostov'a gelince oradan da üçer bin fişekle altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topu derdest-i sevk olduğunu bildirdiler*.[2220]

11 Ekim'de Ankara'ya varan Yusuf Kemal Bey, Moskova'daki görüşmeler ve parafe edilmiş anlaşmayla ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir.[2221]

TBMM Hükümeti Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumîlerinden İttihadçı Muhiddin'in (Birgen) makalesi: *Bir siyaset değil, bir hakikat, hakikatin ilan ve işâası [herkese duyurma] siyaseti, dahilde bir siyaset, hem bir siyaset, hem bir zaruret: Türkiye sosyalisttir!*[2222]

*11 Teşrinievvel 1920 Tarihinde Toplanan Dört Kişiden Mürekkep Komisyonun Mûzakerâtını Müşir Zabıtnamesi*nde bir komünist taktikası mevzubahisdir: *İntisab ettiğimiz yeni Türk kıtalarında zabitan ve efrad her ne kadar mutaassıp ve mutekid bulunsalar bile bunların ruhlarına hulûl edilerek ve incitilmeyerek bizim saflara geçmesini temin etmek ve birden bire cali ve gayr-i muvâfık tedbirlerle tevahhuşlarına meydan vermemek üzere İslamiyet nokta-i nazarından komünizm, esasatı tefsir ve teşrih edilerek telkin edilmesi lazımdır*.[2223]

12 Ekim 1920. Polonya ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti Riga'da mütareke akdettiler.[2224]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: [..] *Karl Marks, dünyanın yürüyeceği yolları keşfetmekle iftihar edebilir*. [..] *Anadolu Komünizmi, Rusya'daki kanlı ve haşin proletarya diktatörlüğü'ne lüzum kalmaksızın daha faydalı, daha etkili sonuçlara doğru gidecektir*.[2225] Bu görüşler, resmî Türkiye Komünist Fırkası nazariyelerindendir:

> Bir memlekette kapitalizm zulmü dahilden değil de hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi kabildir... Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz, daha müsmir neticelere doğru gidecektir. Demek ki iki komünizm olduğu muhakkaktır. Ayrı ayrı esbap ve avamil altında tekevvün eden hareketler, aynı gayeye biribirine tamamen muvazi giden, fakat mahiyet-i şekliyesi itibarıyla başka olan yollarla da erişilebilirmiş; işte filozofların, âlimlerin görmemiş ve söylememiş oldukları bir hususiyet, mesut hususiyet![2226]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi rapor kaleme aldı:

> Teşkilâtın faaliyetleriyle irtibatı temin etmek için bundan üç ay önce Anadolu'nun doğu ve batı vilâyetlerine gönderilen Süleyman Sami ve Salih Zeki yoldaşlar geri döndü. Hazırladıkları teferruatlı raporların en esaslı ve mühim yerlerini sunuyoruz.

2220 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280.

2221 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 90.

2222 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 116. Muhiddin Birgen, "Kasım 1914'te *Tasviri Efkar* gazetesinde *Cihat* fikrini destekleyen, savaşı kışkırtan yazılar yazan bir gazeteci ve Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin (kuruluşu 1917) kurucusudur."

2223 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 94.

2224 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 310.

2225 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 242.

2226 Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrinievvel 1336, *İki Komünizm*, Numero 64; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 32.

1. Bugün Anadolu'da nüfuz sahibi üç kumandan var. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa. Mustafa Kemal komünizme ilke olarak karşı ve sosyal devrimin Türkiye için elverişsiz olduğuna inanıyor. Mustafa Kemal taraftarlarının politik görüşleri, onların Halk Zümresi partisince ortaya kondu.

Mustafa Kemal'in düşmesi, çok daha radikal görüşlü Ali Fuat Paşa'nın iktidara gelmesine yol açacak.*

Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir arasında görüş ayrılığı var. Bu durum, Karabekir'in Rusya ile daha yakın ilişkilerinden, komünizmi daha iyi anlamasından ve komünizme sempati duymasından kaynaklanıyor. Mustafa Kemal ile Karabekir arasındaki görüş ayrılığı muhalefete dönüşüyor.

Erzurum ile Ankara arasında. Alt tabakalardan başlayan devrimci hareketi kabul etmeyen Kâzım Karabekir'den, her ne olursa olsun, yararlanmak, onun bugünkü muhalif tutumundan faydalanmak gerekir. Türkiye'ye maddi ve askeri yardımlar, ülkede teşkilatlı faaliyetlere geçen partimiz aracılığıyla yapılmalı.

Cepheler ve Askerlerin İhtiyaçları

Esas itibariyle Anadolu'da üç savaş cephesi var: Batı cephesi, Kilikya cephesi ve Doğu cephesi. Batı cephesinin boyutları bilinmiyor. Firarlar yüzünden ordu bir küçülüyor, bir büyüyor. Kuvai milliye müfrezeleri lağvedildi ve 14 ile 15 yıllarında (eski Rumi stil) doğmuş olanlar askere çağrıldı. Bolşeviklerin Polonya cephesinde kazandığı büyük başarılar sayesinde, Batı cephesindeki Türk askerlerinin maneviyatı yükseldi. Bugün ise, askeri bakımdan Türk askerinin bu cephedeki durumu son derece zayıf ve istikrarsız. Rusya'dan az ya da çok sayıda askeri birliğin Türkiye'ye girmesi, askerlerin maneviyatını ve cesaretini artıracak. Askerlerin elbiseleri son derece eski ve kötü. Askeri teçhizat ve silahlar çok yetersiz ve gayet uzak yerlerden cepheye gönderiliyor. Yunanların Uşak'tan başlayıp devam eden taarruzları Karahisar'ı zorluyor. Bu durumda hemen yoğun askeri ve maddi yardım yapılmazsa, Anadolu düşmanın baskısına dayanamaz. İtalya'dan silâh ve telsiz telgraf cihazları gönderiliyor, ama Karahisar ve Konya ele geçirilirse, bu yol da kapanacak.

Kuvai Milliye Hükümetinin Kabinesi

Kuvai Milliye hükümetinin uğradığı kimi değişikliklerden sonra kabine şu şekli aldı: Başkan - Mustafa Kemal Paşa, İçişleri - Hakkı Behiç Bey (istifa etmesi üzerine, vekâleten Doktor Adnan), Sağlık ve Sosyal Yardım - Doktor Adnan, Harp - Fevzi Paşa, Askeri Kurmay Başkanı - Sağır İsmet Bey, Adalet - Celâleddin Arif Bey, İktisat - Yusuf Kemal Bey (Moskova'da bulunması sebebiyle, vekâleten Saruhan milletvekili Celâl Bey), Dışişleri - Bekir Sami Bey (Moskova'da bulunması sebebiyle, vekâleten Hayri Bey), Maliye - Ahmed Ferit Bey, Eğitim - Sinop milletvekili Rıza Nur Bey, Ulaştırma - İsmail Fazıl Paşa. Bu hükümetin üyelerinden İstanbul milletvekili Ahmed Ferit ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Adnan Bey daha önce Türk Millet Partisi'nin liderleriyken, bugün ilkesel bakımdan "Türk Millet Partisi"nin aynısı olarak sonraları kurulan "Halk Zümresi" partisinin kurucularıdır. Bu şahısların yüksek görevlerde bulunması ve Sinop milletvekili Riza Nur'un kabinede yer alması, hükümetin bu programı kabul etmesiyle izah edilebilir.

Anadolu'nun Ekonomik Durumu

Türkiye Komünist Partisi'nin elindeki son verilere göre, Anadolu'daki para miktarı son derece büyük. Ama, tüccar burjuvazinin, para tacirlerinin, tefecilerin ve büyük çiftlik sahiplerinin elinde toplanmış durumda. Ticaret için İstanbul yolu açık. İç ticaret arabalarla yapılıyor. Anadolu, dışarıdan, bu arada İstanbul'dan gelen ticaret mallarına yeni gümrük tarifeleri tespit etmiş. Lüks eşyalardan ağır gümrük vergileri alıyor, Para kuru son derece düşük. Altın beş banknot ve yüz elli gümüş kuruş ediyor. Kişi başına düşen günlük masraf - 2 1/2 banknot. Sahiller ve demiryolları boyunca çok fabrika var. Hükümetin gelirleri, masraflarını karşılayamıyor. Birçok yerde memur maaşları birkaç ay geciktiriliyor. Devlet maaşıyla geçinenlerin durumu en ağır, en sıkıntılı.

"Halk Zümresi" ve Milli Egemenlik

Türkiye'nin o zamana kadar belirli bir parti programı bulunmayan Kuvai Milliye hükümeti, milletvekillerini ve taraftarlarını toplayarak bir program kabul edip "Halk Zümresi" adı altında yeni bir parti kurdu. Partinin

* Fevkalade calib-i dikkat bir mütalaa. Ali Fuad'ın Mustafa Kemal'e "radikal" bir alternatif görülmesi, herhalde, Ali Fuad'ın Moskova Sefirliğine tayin edilecek olmaklığının esbabı arasında yer alıyor.

program raporunu Maliye Bakanı Ahmed Ferit Bey sundu. Geçen yıl, kimi arkadaşlarıyla birlikte Ahmed Ferit Bey, bahis konusu programa yakın ilkelere dayanan Türk Millet Partisi'ni kurmuştu. Bu parti gibi, diğeri de milli ve devletçi sosyalist partidir. Yeni partinin programındaki en önemli yerleri aşağıda belirtiyoruz.

Mutluluk, saadet, eşitlik ve adalet; kayıtsız şartsız milli egemenlik; on sekiz yaşını dolduran vatandaşlara seçimlere katılma hakkı; Millet Meclisi çiftçilerin, çobanların, zanaatçıların, tüccarların, memurların, erlerin, sanayicilerin, işçilerin ve serbest meslek sahiplerinin /bunların her birinin kendi sınıfından seçeceği/ milletvekillerinden oluşacak. Millet Meclisi'nin görev süresi iki yıl. Meclisin üçte biri devamlı denetim görevinde bulunurken, bunlar arasından seçilen şahıslar yürütme makamını teşkil ediyor.

Köyler, mıntıkalar ve kazalar, seçilen belediye meclislerinin üyelerince idare ediliyor. Görevler şunlar: dışişleri, adalet, milli savunma, ulaştırma, umumi istatistik, nüfus sayımı, dahili teftiş, sağlık, posta-telgraf, gümrük, ticaret, ziraat, sanayi, orman ve maden, ekonomi, sosyal yardım ve eğitim. Harp divanı yalnız askeri suçlarda yetkili. Yıkıcı, zarar verici ve soyguncu nitelikte olmama şartıyla, toplantı, vicdan ve basın hürriyeti temin edilecek.

Tekelleşmenin önüne geçilecek, ekonomik gücün tek elde toplanması engellenecek. Çiftçi ve işçi sendikaları, kooperatifler kurulacak ve lüzumsuz aracılar ortadan kaldırılacak. Ekonomide ortak işletme imtiyazları kaldırılacak ve bu işletmeler devletin elinde toplanacak. Devlet bunu tam olarak temin edinceye kadar, hazinenin de eşit oranda katılımıyla dışarıdan sermaye celp edilecek: Vatandaşlık hakkını kullanan halk gibi, yabancılar da bağımsız banka kurup açamıyor, para ticareti yapamıyor. Yabancı sermaye ülkede (...) için, onun temsilcileri hükümetle anlaşma imzalamak ve elindeki nakit parayı ortaklık payı olarak devlet hazinesine yatırmak zorunda.

Enternasyonal İslâmcılar – Ebazerciler

Partimizin Anadolu'dan gelen sorumlu üyelerinden ve başka yollardan öğrendiğine göre, Türkiye'de İslâm Bolşevizmi'nin propagandası yapılıyor ve uluslararası İslâm teşkilatı ortaya çıkmış bulunuyor. Daha sonra Berlin'den dönen Hakkı yoldaş, Talât Paşa'nın İs- lâm Enternasyonali için bir büro açtığını ve bu büroya kısıtsız ve tam maddi destek sağlandığını, Talât Paşa'nın Mısırlı, Cezayirli, Hindistanlı, İranlı ve diğer Müslüman ülkelerden olup, kendilerini bu devletlerin temsilcisi olarak gösteren kimi şahıslarla sıkı ilişkisi olduğunu ve ünlü Panislâmcı Mısırlı Abdul Aziz Çaviş'in redaktörlüğünde, her sayısı için 10 bin mark harcanan İslâm Dünyası (İslamic World) dergisinin yayınlandığını bildiriyor. Panislâmist görüşleri yayan, İttihat ve Terakki hükümetinin tasvip ve merhametiyle ve İttihat ve Terakki'nin eski başbakanı ve Mısır prensi Said Halil Paşa ile kardeşi Abbas Halim Paşa'nın ortak denetimi ve para desteğiyle çıkan Sebüllürreşad dergisinin eski redaktörü bugün Anadolu'da İslâm Enternasyonali teşkilatını kuruyor ve karanlık yığınları bu teşkilât etrafında toplamaya çalışıyor.

Bahis konusu şahısla [*Eşref Edib'le (ÖFA notu)*] Kastamonu'da görüşen Sami yoldaş kendisinden birçok bilgi edilmiş: Örneğin, küçük burjuva ve yan proleter sınıfların dini bağnazlığını kullanıp tahrik ederek bu güçler, kesinlikle politik amaçlar güden toplantılar tertipliyor, ilginç protokoller düzenliyormuş /yoldaşımız bu protokollerin kimilerini görmüş/. Yukarıda adı geçen şahsın kanısına göre, uluslararası İslâm hareketi bolşevizme kıyasla çok daha geniş alana yayılacak ve çok daha şaşırtıcı başarılara ulaşacak. Onun anlattığına bakılırsa, bu harekete İslâm'ın çok ünlü temsilcileri ve kültür adamları katılıyor ve bunların her yerde Ebazerciler adı altında toplanan kendine has teşkilâtları var ve Bakü'de bile Abdul Aziz Çaviş'in eski yoldaşı doktor Fuat Sabit ve Kazanlı Ata Baha bu hareketin yaygınlaşması için çalışıyor. Bahis konusu Ata Baha bugün Bakü'de, Merkez Büro'da tercümanlık yapıyor.

Doktor Fuat Sabit'e gelince, o bir süre komünist sıfatıyla bolşeviklerin Kafkasya İl Komitesi ile de birlikte çalışmış. Bugün ise kendini devrimci Türkiye'nin Rusya'daki temsilcisi olarak tanıtarak, serüvenden serüvene koşuyor. Ata Baha partimize girmedi, doktor Fuat Sabit ise, yeni kayıt neticesinde partiden ihraç edildi. Eski Panislâmcı propagandacılardan birçoğunun Türkiye'ye ve diğer Müslüman ülkelere dönmekte olduğunu tahmin etmeye yeterli sebebimiz var.

Kendi propagandalarında başarılı olabilmek için onlar bolşevizmin adını ve itibarını da kullanıyor.

Enver Paşa ve taraftarlarının bu propagandacılarla sıkı bağlantı ve ilişki içinde olduğunu tahmin etmeliyiz.

Yeşil Ordu

Türkiye'deki yüksek memur ve subayların, hakim durumdaki tabakaların istek ve umutlarına uygun düşen bolşevizmin gerçekleştirilmesi için Yeşil Ordu adı altında son derece gizli bir teşkilât kurulmuş bulunuyor. Bu teşkilâtın niteliğini ve özünü anlamak için, onun partimiz tarafından ele geçirilen programındaki şu maddelerini gözden geçirmek yeterlidir. Yeşil Ordu Türkiye'yi ve Asya'yı Avrupa emperyalizminden kurtaracak, genellikle sermayenin hakimiyetini yok edecek, toprağın ve ülke zenginliklerinin emekçi vatandaşlar tarafından maddi ve manevi yeteneklerine göre kullanılmasını sağlayacak, mevcut zenginliklerin ve sermayenin halkın elinde olmasını temin edecek, demokratik yönetim ve umum kolektif çalışma biçimini uygulayacak. Esaret şartlarında yaşayan ve maddi ihtiyaçlarını karşılayamayan insanların destekçisi ve savunucusu, mirasyedi efendiler değil, Yeşil Ordu'dur. Teşkilâtın en güvenilir ve en sağlam öğeleri işçiler, köylüler, gerçekten insanlığa hizmet edenler olabilir. Peygamberin zamanında varolan umumi samimiyeti, teşkilât, İslâm'ın sosyal ilkelerine dayanarak, yeniden kazandıracaktır.

Teşkilâtın ayırt edici emaresi, yeşil bayraktır. Teşkilât devrimci kızıl orduların müttefikidir, köylerden başlayarak, tüm ülkelerde kolları ve hatta merkez komiteleri vardır. Genel Merkez Büro, dış merkez komitelerle haberleşerek, harekete geçme anını tespit edecektir. Yeşil Ordu'nun devrimci hareketi, tahmin edildiğinden çok daha yakınımızdadır. Yeşil Ordu'nun masrafları gizli kaynaklardan karşılanıyor.

Ankara'daki Yeşil Ordu teşkilâtını eski içişleri bakanı Nazım Bey yönetiyor. Onun eski komutanlar ve ittihatçılarla bağlantı ve ilişkisi olduğunu tahmin edebiliriz. Enternasyonal İslâmcıların ya da Ebazercilerin Yeşil Ordu ile ilişkileri hakkında henüz açıklık sağlayamadık.

Anadoluda Politik Akımlar ve Kamuoyu

Anadolu'yu boydan boya dolaşan sorumlu yoldaşlarımızdan Süleyman Sami, oradaki büyük düzensizlik ve kargaşa, eşkıya çetelerinin yoğun ve yaygın faaliyetleri, Anadolu'daki kamuoyu ve politik akımlar hakkında bilgi veriyor: Anadolu'da milli kuvvetlerin taraftarları, pantürkistler, enternasyonalci İslâmcılar, Yeşil Ordu taraftarları, sahte bolşevikler ve sosyalistler, işçi ve çiftçi sosyalistleri ve komünist gruplar vardır.

Anadolu'nun dört bir yanında bugün özellikle komünizme karşı büyük bir sempati ve sevgi var.

İşçiler ve emekçi halk, hatta alt düzey subay ve memurlar bolşevizme karşı çok derin sempati duyuyor. Yürüttüğümüz propaganda ve ajitasyon sayesinde değişik sosyalist ve komünist gruplar, Türkiye Komünist Partisi etrafında toplanıp birleşiyor. İşçi Köylü Sosyalist Partisi de temsilcilerini gönderip bizimle birleşti. Kuşkusuz, bizler emekçi halkın bolşevizme olan sempati ve sevgisi sayesinde, Anadolu'da sosyal devrimin zaferinin eşiğinde bulunuyoruz.

Mustafa Kemal Paşa İle Görüşme

Devrimci faaliyette bulunmak ve Anadolu hükümetiyle ilişki kurmak için Türkiye Komünist Partisi tarafından gönderilen Süleyman Sami yoldaş, Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir'de yaptığı görüşmenin şu ilginç ve önemli kısımlarını aktarıyor:

- Hangi vazifeyle geldiniz?

- Türkiye Komünist Partisi'nin Bakü'deki Merkez Bürosu'ndan geliyorum.

- Türkiye Komünist Partisi'nin amacı nedir?

- TKP, Türkiye'de sosyal devrimin zaferini amaçlıyor.

- Anadolu'da hücreleriniz var mı?

- Var. Hücrelerimiz ilk fırsatta açık faaliyete geçecek. Aksi halde, devrimin temelleri hazırlanıncaya kadar gizli faaliyetlerine devam edecektir.

- Bakü kongresi hakkında malûmatınız var mı?

- Evet. Bu kongre bizim hücrelerimizden temsilcilerin katılımıyla yapıldı ve Türkiye'de komünistlerin sorunlarını görüştü. Bundan başka, Doğu halklarının Antant devletlerine karşı mücadelesini güçlendirmek amacıyla bir kongre daha yapılacak.

- Partiniz kime tabîdir ve nereden para alıyor?

- Partimiz III-cü Enternasyonal'e bağlı ve oradan para alıyor.

- Partinizin Azerbaycan ve Rusya ile ilişkileri.

- Son derece iyi. Partimiz Türkiye ile Rusya arasındaki tüm ilişkiler ve sorunlar hakkında malumat alıyor /Paşa son cümleyi dikkatle ve önemle dinledi/.

- Ruslar bize yardım edecek mi?

- Rusya Cumhuriyeti, emperyalist ortak düşmanı alaşağı etmek ve zulüm altındaki milletleri kurtarmak uğrunda, Türkiye'ye yardım etmeyi kararlaştırdı. Ama, Anadolu hükümetinin komünizme fazla uzak ve yabancı kalması Rusya'da Türkiye hakkında şüphelere yol açabilir. Kararlı ve geniş destek görebilmek için Türkiye'nin komünist görüşlere kapılarını açması gerekir. Kuşku yok ki, emekçi halkımız kültür ve eğitim sayesinde ilerleyecek ve kendisine zulüm edenlerden kurtulacaktır.

- Rusya komünizmi tamamıyla kabul etti mi ve Rusya'nın gücü neye bağlıdır?

- Kuşku yok ki, Rusya'nın düzeni ve askeri gücü tam olarak komünist raylara oturtuldu. Onun askeri gücü sanıldığından çok daha büyüktür. Komünist iktidar, Çarlık rejiminin zulmü altında yaşayan Müslüman milletlere hürriyet ve mükemmel bir hayat (...) dolu. Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetleri ve bunlar arasından Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen Sovyet sistemini (...) belirterek, şunu ilave etti: Dışarıdan gelen teşkilâtçı kişilere kesinlikle ihtiyaç yoktur. Daha sorumlu organlarınızla bağlantımızı yalnız Büyük Millet Meclisi temin edecektir.

- Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerinin başında yüksek makam sahipleri ve zenginler bulunuyor. Millet meclisi de yüksek makam sahipleri ve zenginlerden oluşuyor. Bu meclis Sovyet düzenine tamamen zıttır. Fakir işçi ve köylüler önceleri olduğu gibi ezilmekte ve zengin sınıflar tarafından soyulmaktadır.

- Evet, biz bunu biliyoruz ve bu duruma karşı kimi yeni reformlar ve tedbirler alıyoruz.

Teşkilatın Anadolu'da legal faaliyette bulunmasına izin verilip verilmeyeceği konusundaki sorulara, Paşa olumlu yanıt vermedi.*

Anadolu'da Yeni Teşkilatlanma

Teşkilâtçı faaliyetler için gönderildiği Sivas, Kayseri, Konya, Eskişehir, Ankara, Kastamonu ve İnebolu'dan dönen Süleyman Sami yoldaş, şu malûmatı veriyor:

Bahis konusu yerlerde ve ŞARKİ Karahisar'da hücreler kurmuş, bu hücreler üye kayıtlarına başlamış,

Yeni Dünya gazetesi Eskişehir'de de basılıyormuş. Teşkilâta kimi kadınlar ve kadın ilkokul öğretmenleri de üye olmuş. Büyük Millet Meclisi'nde küçük bir komünist grubu oluşmuş. Bir yoldaşımız Büyük Millet Meclisi üyelerine bir rapor sunmayı talep etmiş, ama meclis buna izin vermemiş. Daha sonra bu rapor Büyük Millet Meclisi'nin kimi üyeleri önünde gizlice okunmuş. Anadolu'nun ezilen emekçi halkı, Türkiye komünist teşkilâtının Rusya'dan gelen temsilcisinin duyurduğu haber ve malûmatlara dikkatle ilgi gösteriyormuş. Onun etrafında toplanıp, söylediklerini dinliyormuş.

* Mustafa Kemal, haricden Anadolu'ya komünist teşkilat gelmemelidir dediği halde BTKFMK heyeti, Kars'a giderecektir. Herhalde, Mustafa Kemal ile Karabekir arasında ihtilaf bulunduğu istihbaratı, BTKFMK'nın Türkiye'ye gelmesinde çok mühim bir amil idi. Fakat Mustafa Kemal ile Karabekir, BTKFMK'yı beraberce şedidane tasfiye edecekler.

Anadolu'dan Gelen Yoldaşların ve Anadolu Gruplarının Görüşleri

Anadolu'da bolşevizm maskesi altında, onunla hiç de uyuşmayan propaganda yapılıyor. Anadolu'daki komünistler ve komünist gruplar gibi, görev yerlerinden geri dönen yoldaşlarımız da, şu görüşleri savunuyor: Rusya Sovyet Cumhuriyeti ve Üçüncü Enternasyonal, "Türkiye'ye destek vermekten başka, Türkiye Komünist Partisi'nin programını, Türkiye'deki tek gerçek komünist program olarak kabul edip onaylamalı ve başka programları kabul edenlerin hiç birinin bolşevik olmadığını ilan etmelidir. Böylece, sahte bolşevizm ve zarar verici propaganda, gücünü ve etkisini kaybedecek. Emperyalist işgalin kargaşa ve dehşeti sebebiyle Anadolu, çaresizlik içindedir. Kimi teşkilatlar terörist niteliktedir. Anadolu'nun emekçi halkı bolşevizmi kendisi için kurtarıcı güç olarak görüyor; ona inandığından, bu gücü Anadolu'ya getirenler, onun için değerli olacaktır. Bu sebepten dolayı, Türkiye'ye para, silâh, askeri teçhizat olarak ve başka şekillerde yapılan maddi yardım, Türkiye Komünist Partisi'nin elinden geçmeli ya da öyle görülmelidir. Bu husus partimizin halk arasında, milliyetçi, Kemalist ve diğer güçler arasındaki durumunu güçlendirebilir. Türkiye'ye maddi yardım davasında aracı olarak partimiz, silâhların er ya da geç komünistlerin çetin mücadele etmek zorunda kalacağı gerici güçlerin eline geçmesini engelleyecek, silâhların ikinci derece teşkilatların eline geçmesine son verecek ve emekçi halkın maddi ve manevi gücünü artıracaktır."

Rusya'dan Kaçan Karşı Devrimciler Karadeniz Kıyılarında

Türkiye Komünist Partisi'nin malûmatı.

İç Rusya'da ticaretle uğraşan ve şimdiki devrim sebebiyle iflâs eden Trabzonlu ve Lazistanlı birçok tüccar ve zengin, değişik yol ve araçlar kullanarak Karadeniz kıyılarına geliyor ve Rusya'ya ve Sovyet düzenine karşı yoğun propaganda yapıyor. Onların kaçıp Karadeniz kıyılarına gelmelerine izin verilmemeli. Karşı devrimci Rus burjuvazisinin Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarına göçünün önü kesilmelidir.

Bolşevizme Karşı Propaganda

Türkiye'deki görevlerini yerine getirip geri dönen Salih Zeki yoldaş ve diğerleri, Doğu vilâyetlerinde ve

Trabzon'da bolşevizme karşı yoğun propaganda faaliyeti yürütüldüğünü anlatıyor. Bu propagandayı Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa taraftarı subay ve yedek subaylar, Enver Paşa'nın damadı, Erzurum Doğu Cephesi eski kurmay başkanı albay Kâzım Bey, Trabzon'da ise Enver Paşa'nı eski yaveri Şükrü Bey ve başkaları yürütüyor.

Salih Zeki yoldaşa, sıra neferi olarak giyinip onun hareketlerini takip eden subaylar tanıtılmış. Kendisini Şura ilan eden ve hükümetin faaliyetlerini denetleyen Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Trabzon'da teşkilat faaliyetlerini ve basın işlerini yasaklamış. Sonunda, yoldaşımıza propagandanın halk üzerinde kötü etki yaptığı söylenerek, iki ay içinde ülkeyi terk etmesi teklif edilmiş. Edindiğimiz malûmata göre, Trabzon valisi kumandan Rüştü Bey'in de bu teklifle ilgisi varmış. Daha önce, Süleyman Sami yoldaş Ankara'ya gönderildiğinde, bahis konusu vali, Ankara'dan izin alıncaya kadar, onun Anadolu'ya girmesine karşı çıkmış, Yusuf Kemal yoldaşı ise ülkeyi terk etmek zorunda bırakmış. Bolşeviklere karşı yumuşak davrandığından kuşkulanan hükümet, eski vali Hamdi [*Kapancızade Hamid? (ÖFA notu)*] Bey'i görevden alıp Ankara'ya çağırmış, bunun ardından Trabzon'a gelen Şükrü Bey ve merkezin kumandanı Ali Rıza Bey, İttihat ve Terakki hükümeti döneminde Doğu vilâyetlerinde Teşkilat-ı Mahsusa adı altında politik çetecilik yapan kendi adamlarını etrafında toplayıp teşkilatlar kurmaya başlamışlar. Enver Paşa'nın emrinde görev yapan subaylar, bu teşkilata katılmak için Doğu vilâyetlerinde toplanmaya başlamış. Bu teşkilat Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve hatta yerel hükümet, aralarında sıkı bağ kurup, aynı yönde çalışıyor. Onlar hep birlikte dayanılmaz bir düzen kurdu ve ülke terör ülkesine döndü.

Kâzım Karabekir ile Görüşme

Kendisine verilen görevi yerine getirmek üzere Ankara'ya giden yoldaşımızın Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir ile yaptığı görüşme, dikkate değer bir hususdur. Emperyalist devletlerin Türkiye topraklarını işgal etmedeki kesin kararlılığına işaret eden yoldaşımız, komünist kuvvetlerle Anadolu'daki milli kuvvetlerin birleşmesi gerektiğini kaydetmiş. Bunun üzerine Paşa, şunu sormuş: Sizin kuvvetiniz nedir? Buna gereken

cevabı veren yoldaşımız, uluslararası devrime katılan Türkiye'ye dünya, özellikle de Sovyet proletaryasının yardım edeceğini belirtmiş.

- Pekala. Öyleyse biz ne yapalım, burada bolşevizmi beyan edelim mi, ülke bunu kaldırabilecek mi, bu mümkün mü?

Yoldaşımızın cevabı şu olmuş:

- Ülkede komünizmi ilân etmek mümkün olmamakla birlikte, sosyal devrim için geniş çapta hazırlıklar yapılmalıdır. Ülkede gerçek ve sağduyulu hazırlıklar, ancak partimizin gelişi ve faaliyetleriyle başlayacaktır.

Buna kesin bir cevap vermeyen Paşa, şunu söylemiş:

- Alt tabakalardan faaliyete başlayan teşkilât ve hareketlere ülkede kesinlikle tahammül edilemez. Çünkü bu hareket ordu içinde intizamın bozulmasına ve ülkenin dış düşmanlar tarafından işgal edilmesine yol açacaktır.

Görüşme sırasında daha sonra, ülkenin silahlı kuvvetlerine partinin ne kadar maddi destekte bulunabileceği konusuna değinilmiş. Türkiye'ye maddi yardımın, Türkiye Komünist Partisi vasıtasıyla yapılmasının, ülkede komünist teşkilatı ve propagandayı kuvvetlendireceği görüşüne varılmış.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin Farklı Nitelikleri

Anadolu'dan dönen sorumlu yoldaşlarımızın verdiği son bilgilere göre, kendilerini Anadolu'daki kuvayı milliye şuraları sayan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetleri, nitelik bakımından birbirinden tamamen farklıdır. Dünya savaşı boyunca vurgunculuk yapıp büyük zenginliklerin üzerine oturan kişilerden oluşan Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, sonraları Doğu'dan komünist fikirlerin yayılmasından korkup kendi sınıf çıkarlarını korumak için İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf gibi iki burjuva muhalefet partisini biri birine yakınlaştırmış, hatta birleştirmiştir. Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti fakirlere karşı daha demokratik ve hatta merhametli görünüyor. Onlar hükümetin kanundışı, yanlış davranışlarını eleştiriyor ve galiba halk üzerinde daha etkili görünüyor. Bu kadar demokratik Erzurum cemiyetinin dışındaki tüm cemiyetler, örneğin Samsun, Kastamonu, Konya, Eskişehir ve diğer yerlerdeki cemiyetler, genellikle yüksek makam sahiplerinden, zenginlerden ve karaborsacılardan oluşuyor. Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerinin sözde tabandan başlayıp tepede bitecek şekilde kurulduğu ve fakir işçi ve köylülere dayandığı iddiasının temelsiz olduğu açıkça ortadadır. Bu cemiyetler yalnız Türkiye'ye maddi yardım sağlamak için bolşeviklerle temasa geçiyor ve gelecekte bugünkü düzeni ve onun çekim gücünü asgariye düşürecek şekilde değiştirmeyi ve kendi ünlü ve faal temsilcilerini iktidarda tutabilmeyi umut ediyorlar.

Anadolu Kuvayı Milliyesi Arasında Kamuoyu

Anadolu'da kuvayı milliyesinin toplum çevrelerinde şu görüşler hakim: Rusya'daki devrimci güçler ile Anadolu'nun isyancı güçleri arasında doğal bir yakınlık ve orantı vardır. Türkiye'nin işgal edilmesi ya da İstanbul hükümetinin Anadolu'da hakimiyet kurması durumunda emperyalist güçlerin etkisi, Ermenistan ve Gürcistan güçleriyle birleşip genişledikten sonra bu güçler kolaylıkla Azerbaycan'a dalabilir. Böylece emperyalist güçler, Sultan ordularıyla ortak harekâtlar sayesinde Orta Asya'ya geçebilir ve bolşevikler kendini dar bir düşman çemberinde bulabilir, sonuçta Rusya'da devrim yok edilebilir. Bu sebepten dolayı, devrimci Rusya kendi çıkarları uğ- runda Türkiye'ye hemen yardım etmelidir. Bu karşılıklı çıkarlar temelinde Türkiye kuvayı milliye hükümeti, Rusya'nın Türkiye'ye yardım etmesi gerektiğine inanıyor ve Türkiye'deki düzeni ve idare şeklini Sovyet sistemine en uygun buluyor.

Doğu Cephesine Bağlı Bolşevizm Şubesi

Anadolu'da görevini yerine getirip geri dönen Salih Zeki yoldaş, Doğu cephesine bağlı bir bolşevizm şubesi bulunduğunu ve bu şubenin, darbeden sonra karamsarlık içinde Azerbaycan'dan dönen kurmay subayları ve generalleri, Mustafa ve arkadaşları Bahaddin ve Vehbi tarafından yönetildiğini bildiriyor. Bu bolşevizm şubesi, sınıfsal Marksizmi tamamen reddederek, yüksek rütbeli ve etkin ordu komutanlarının çıkarlarına uygun bir komünist rejim ve idare biçimi üzerinde kafa yoruyor, devrimi ve bolşevizmi kendi inanç ve anlayışına göre yönetimde yapılan önemsiz bir değişiklik olarak görüyor. Bütün bunları yoldaşımıza şubenin üyeleri anlatmış.

Kâzım Karabekir Paşa ve etrafındaki yüksek subaylar da komünizmi aynen böyle anlıyor. Halkın komünist fikirlere duyduğu büyük sempati karşısında sahte bolşevizmi yaymak için uygun ve hazır bir temel olarak kullanılan bu yöndeki sözlü ve yazılı propaganda durdurulmalıdır.

Burjuvazinin İnfazları

Trabzon ve Erzurum bölgelerinden dönen Salih Zeki yoldaş, oradaki burjuvazinin komünizme ve dolayısıyla Mustafa Suphi ve diğer yoldaşlara karşı yoğun propaganda yürüttüğünü bildiriyor. Çıkarlarının sarsıldığını hisseden zenginler kimi gruplar kurup, halkı aldatmak için provokasyonlar uyduruyor. Onlar, Mustafa Suphi yoldaşın Türkiye'de yüksek ve şerefli makam sahibi olma hevesiyle ve eski ve ezelî düşmanı burjuvaziden öç almak için ülkeyi Rusya'ya sattığını iddia edip, açık ve gizli kışkırtmalarda bulunuyor.

Türkiye'de sosyal devrimin zaferinin yakın olduğunu hisseden Türk zenginleri ve Avrupa kapitalistlerinin Türkiye'deki ajanları, büyük bir endişe içinde bulunuyor.

İstanbul'daki İngilizler ve Yeni Kabine Söylentileri

Türkiye Komünist Partisi'nin İstanbul'dan aldığı en son bilgilere göre, İngilizler, hükümetin işlerine yoğun bir şekilde karışıyor. Şimdiye kadar Babıâli tarafından tayin edilen vali ve vali yardımcıları bugün Büyük Britanya'nın politik temsilcisinin rızası ve onayıyla atanıyor.

İstanbul kamuoyu koyu İngiliz taraftarı Ferit Paşa'ya karşı, İstanbul'daki Türk basını, kamuoyuna göre hareket ediyor. Bununla birlikte, basın özgürlüğüne karşı yoğun sansür uygulamıyor. Yunanların Anadolu'daki askeri harekâtlarını öven yazı ve haberler bile zorla gazetelerde bastırılıyor. Hükümeti savunan Alemdar, Peyamı Sabah, Serbesti gazeteleri arasından Alemdar gazetesi hükümete muhalif duruma gelmeyi başarırken, Peyamı Sabah ve Serbesti gazetelerine İngilizler büyük miktarda para tahsis ediyor.

Babıâli ve politik parti çevrelerinde, Prens Sabahattin başkanlığında, eski içişleri bakanı Reşit Bey ve diğerlerinin yer alacağı yeni bir kabinenin kurulacağı söylentisi dolaşıyor. Bahis konusu şahıslar Antant devletleri taraftarı olduğu için, Türkiye'nin bağımsızlığını savunan kişiler olarak kabul ediliyor.

Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetiyle ve bi- reycilik temeline dayalı liberal partiyi kurmuş olmakla biliniyor. Dünya savaşı sırasında kendisi Paris'de bulunuyordu.

12/10/1920

TKP Başkanı M. Suphi

Sekreter Ethem Nejat

(Rusça'dan çevrilmiştir)[2227]

13 Ekim 1920. Britanya'nın Tiflis mümessili Albay Stokes, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre, Ermenistan Taşnak Hükümeti, Sovyet Rusya Kafkas Mümessili Legran'ın tebliğ ettiği şartları, *Erivan'dan Tiflis'e dönmüş olan İngiliz temsilcisi Albay Stokes'a iletm*iştir. *Stokes da bunların bir "blöf" olduğunu söyleyince Ermeni Hükümeti önerilere red cevabı ver*miştir.[2228]

Sovyet Rusya, Ermeni Cumhuriyetine ültimatom verdi.[2229] Sovyet Rusya, Mustafa Suphi riyasetindeki Bakü Türkiya Komünist Teşkilatının Türkiye'ye dönüşünü tehir etti.[2230]

2227 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 106-120. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2228 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 179.

2229 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* 1970, s. 124; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 239.

2230 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 317.

O günlerde olayların içinde yaşayan gazeteci Kandemir'in yazdığına göre, Mustafa Kemal, Hakkı Behiç'le birlikte kaleme aldığı 13 Ekim 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan bir yazıda Rusya'daki ihtilâl koşullarının Türkiye'de bulunmadığını belirtmektedir. "Rusya'da bolşevizmin kullandığı devrim usullerini, burada, yâni Türkiye'de uygulamak istemek kadar devrimcilikten haberdar olmayış düşünülemez... Herşeyde körükörüne taklitçilik kötüdür, özellikle devrimcilikte" sonucuna varan bu yazı ilginçtir:

> Rusya'da kanlı devrim, Bolşevizm adını taşıyan koskoca bir komünizm devrimi oldu. Türkiye de aynı yola paralel olarak, aynı yöne doğru gidiyor. Bu yürüyüşün düzenlenmesiyle uğraşanlar için, bu devrimsel olayın bütün özünü iyiden iyiye incelemek, onu anlamak ve bu anlayışla, uygun bir hareket yolu çizmek gerektiğine göre, bugün de, Rusya'da gerçekleşen Büyük Bolşevizm Devrimi ile Türkiye'de gerçekleşmesini görmek istediğimiz komünizm arasındaki özellikleri incelemek isteğindeyiz.
>
> Rus Bolşevizmi ile Türkiye komünizmi arasında, köken ve uygulama biçimi bakımından iki büyük özellik göze çarpar: Rusya'da Bolşevizm müthiş bir saltçılık (mutlakiyet) yönetiminin, memleketin her köşesine dağıttığı aristokrat sınıfların pek ağır baskıları altında doğmuş, aynı baskı altında büyümüştür.
>
> Rus ihtilâl edebiyatını okuyunuz: Avrupa'nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir döneminde, bu kadar ateşli ve bu kadar kinli bir edebiyat daha yoktur. Tolstoy bile, kendisi ihtilâl yanlısı olmadığı halde, yapıtlarıyla Rus fukarası arasına kinli bir ihtilâl için, istemiyerek ne kadar çok tohum saçmıştır.
>
> Bu yüzyıla kadar devam eden Fransız İhtilâli yaşamında dahi, Rus İhtilâli edebiyatına benzer hiçbir şey yoktur. Nedeni de şudur ki, Rusya'daki o müthiş Çarlar zorba yönetimi ve aristokratlar saltanatı, öte yandan da bilim ve edebiyat, bütün şiddetiyle incelemeleriyle birlikte yürümüşlerdir...
>
> Türkiye'de değil bir ihtilâl edebiyatı, hatta millî bir edebiyat bile pek yeni, ancak son birkaç yıldır kendisini göstermiş, henüz doğmaya başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'de komünizm, milletin ruhundan gelen yakıcı, yıkıcı, kırıcı, dökücü bir ihtilâl biçiminde gerçekleşecek değildir. Çünkü bu devrim, doğuşu bakımından, bunu hazırlayacak bir gereksinmeden gelmiyor…
>
> Rus İhtilâli'nin bu kadar sert, birden, çabuk ve altüst edici bir güçle egemen olması için, karşısında rastladığı direnmenin de büyük etkisi olmuştur. Eğer Çarlık, değil komünistler, rastgele menşeviklere ve hatta ilericilere karşı, güçlü bir baskı örgütüne dayanan bir inatçı direniş göstermemiş olsaydı, yine Bolşevizm devrimi bu kadar çabuk, kahredici, altüst edici olmazdı. Yâni böyle yapmak isteyenler, başarılı olmak için halktan o kuvveti alamazlardı.
>
> İkinci bir özellik de şuradadır:
>
> Rusya'da böyle bir devrim yapmaya kalkanların ellerinde çok kuvvetli bir silâh vardı. Rusya'da köylü kitlelerini yıllardan beri ezip bitirmiş toprak sorunu gibi koskoca bir sorun bulunuyordu. Devrimi bu kadar çabuk, birden ve kahredici yapmaya karar verenler, bu silâhı kullandılar. Halkı yalnızca birtakım felsefî fikirlerle bir teoriye karşı isyana teşvik eylemiyerek, onlara pek kolay anlayabilecekleri nesnel bir değişiklik ve devrim ereği gösterdiler:
>
> İsyan ediniz, dediler. Bugün, üzerinde işçi ve tutsak olarak çalıştığımız bu topraklar sizin olacaktır! Halk, Tolstoy'un felsefesinden, Marks'ın teorisinden, Gorki'nin edebiyatından çok, bu topraklar için ayaklandı. Bu topraklara kavuştukları zaman da, devrimi anladılar ve sevdiler.
>
> Türkiye'yi komünizmin halk kitleleri için kesinlikle hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, Bolşevizm ölçüsünde çabuk ve ateşli bir devrim için, ne Rusya'daki biçimde bir doğuş ve hazırlanış, ne de elde böyle kuvvetli silâh görmüyorlar".[2231]

[2231] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 708.

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin belirttiğine göre *Ekim ayı başında da çatışmalar devam etmiş, bu sırada Türklerin barış anlaşmasını (Sevr) ihlal ettiklerini öne süren Ermeni Hükümeti, ABD'ye protesto mesajı göndererek Amerikan hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur*.[2232]

14 Ekim 1920. *Doğu Karelya ve Peçenga bölgelerini ilhak eden Fin ordusu ile Sovyet ordusu arasında 1920 yılına kadar önemli muharebeler yaşanmıştı*. Bugün *imzalanan Tartu (Dorpat) Antlaşmasıyla iki cenah arasındaki çarpışmalar (her ne kadar Karelya üzerinde Temmuz 1922'ye kadar yer yer sürmüş olsa da) büyük ölçüde son bulmuştur*.[2233]

TBMM Ardahan mebusu Hilmi, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Buna göre, *Eylül ayı içinde Tiflis'e gönderilen heyetten bir haber çıkmayınca bu kez Ardahan Milletvekili Hilmi Bey, Gürcü işgalinde bulunan Ardahan'a gönderilir. Oradaki Gürcü mutasarrıfı ile görüşerek Türk ordusunun Kura ırmağının güneyinde serbestçe hareketi konusunda güvence alır*.[2234]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü); Şark, Garb, Elcezire ve Adana cepheleri kumandanlarına şifreli telgraf gönderdi. TBMM murahhas heyetinin Moskova görüşmeleri hakkında malumat veriyor, *ilk para ve silah yardımının geldiğini bildiri*yor *ve Van ile Bitlis'in Ermenilere verilmesi konusunda fikirlerini sor*uyor.[2235]

14 Ekim'de *Amerikan basınına yansıyan bir başka haberde ise Doğu Anadolu'da ilerleyen Türk askerleri için "Türkler Ermenistan'ı İşgal Etti" başlığı altında, Oltu, Bardus ve Karakurt'ta bulunan Türk kuvvetlerinin Kars'a doğru ilerleyerek önemli bir demiryolu noktasına sahip olan Sarıkamış'ı işgal ettiğini duyurulmuştu. Habere göre Türklerin amacının Brest-Litovsk anlaşması uyarınca Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirmek ve kuzeydeki Bolşevik unsurlarla birleşmek olduğu aktarılıyor. Türk "işgalinin" Bolşeviklerle birleşme amacını güttüğünün öne sürüldüğü diğer bir haberde ise kuzeyden başlaması muhtemel bir Bolşevik saldırısının Türk milliyetçilerini avantajlı bir duruma düşüreceği söyleniyor*.[2236]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Mustafa Suphi: [..] *Rusya Komünist Fırkası tarafından Türkiye teşkilatına hediye edilen meblağ ve zikıymet eşyanın geri alınması yolundaki nokta-i nazar nefsülemre muvafık olamaz.* [..] Mehmet Emin: *Mesele gayet açık. Anlaşılıyor ki fırkaya bir adem-i itimat gibi bir şey*. [..][2237]

15 Ekim 1920. *21 Eylül'den beri Rusya'dan gönderilen ilk parti silah ve cephanenin tamamı teslim alındı: 2815 tüfek, 1885 sandık cephane*.[2238] Sarıhan bazı mühim tafsilatı iktibas etmemiştir. Bir başka kaynakta ayrıntıları okuyoruz: *Birinci parti olarak 21 Eylül 1920'den 15 Ekim 1920'ye kadar 2 bin 815 adet İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık İngiliz piyade cephanesi Trabzon'a yollanmıştı. 500 adet İngiliz piyade tüfeği ile 250 sandık İngiliz piyade cephanesi de Giresun Alayı için Osman Ağa'ya verilmişti. 2 Kasım 1920 günü ikinci parti olarak Rostov'dan otuz iki vagon silâh ve cephaneyle sekiz adet 7,5'lik İngiliz sahra topu gelmişti."*[2239]

2232 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117.

2233 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 132.

2234 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.

2235 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 1264; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.

2236 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117.

2237 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 122-123.

2238 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 245.

2239 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280. "Ruslar, Fischer'e göre, İtilâf Devletleri'nin Yudeniç, Denikin, Miller, Kolçak gibi *Beyaz generalle*re sağladıkları, fakat Bolşeviklerin ele geçirdikleri silâh, top ve cephaneyi Türk Ordusu'na vermişlerdir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 856-857. "Sovyet askerî yardımı, geniş ölçüde Yudeniç, Denikin, Miller, Kolçak

Sovyet Rusya'nın gönderdiği askerî teçhizat, muhtelif cinslerdeydi. Diğer bir deyişle, sağdan soldan toplama malzemelerde standardizasyon yoktu. Çoğu "tarihçi" sadece niceliğe dikkat çekiyor. Örneğin, *Rus tarihçi A. B. Şirokorad bu süreçte yapılan yardımları şöyle ayrıntılandırmaktadır*: *"Bolşevikler 1920 yılının ikinci yarısında Mustafa Kemal'e 6 bin tüfek, 5 milyon fişek, 17,6 bin topçu mermisi verdi. 1921 yılında ise 33 bin 275 tüfek, 327 mitralyöz, 58 milyon fişek, 54 adet top, 130 bin mermi, 20 bin gaz maskesi vb. yardımlarda bulunmuştu.* [..] *Mustafa Kemal'in ordusu ekseriyette, hem Bolşeviklerden alınan hem de Kars ve Gümrü kalelerinin büyük cephaneliklerinden alıkonulan Rus silâhlarıyla donatılmaktaktaydı."*[2240]

İstanbul matbuatından Kemalist eğilimli *Vakit* gazetesi: *(Oryent Nivz) gazetesinin (Cağadamard)a atfen yazdığına göre Rus Bolşevik acenteleri peyderpey Trabzona vâsıl oluyorlar. Bundan birkaç hafta evvel yirmi otuz kişi vâsıl olmuşlar ve hükûmet-i mahalliye ile temasda bulunmuşlardır. Me'murîn-i hükûmet bunları hüsn-i sûretde kabul etmişdir. 10 Eylülde Moskovadan Trabzona Ankaraya azimet etmek içün bir hey'et-i mahsûsa vâsıl olmuşdur*.[2241]

Çerkes Ethem'in *Seyyâre-i Yeni Dünyâ* nam İslâmî Bolşevik gazetesi: *İstanbul ile Ankara birleşemez. Eğer birleşilecekse, Anadolu'daki kahraman halkı ezen, esirliğe mahkûm eden bütün toplumsal sözleşmeler, kanunlar, tamamen yıkılmalı, yakılmalı. Anadolu, Halife'nin bir dakika bile esirliğine razı olamaz*.[2242]

Dâhiliye eski nâzırı Ali Kemal'in gazetesi *Peyâm-ı Sabah*: *Haydut Ethem Konya'da 300 İslam ve Hıristiyanı nefy ve tazip etmiştir*.[2243]

16 Ekim 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa istifa etti.[2244]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Sovyet Hükümeti ile parafe edilmiş olan anlaşmanın içeriği hakkında açıklamalar yapmıştır. Sovyet Heyetinin Ermenistan'a toprak verilmesi hususunda direttiğini, bu konuda karar verme salahiyetinin kendilerinde olmadığını buna ancak Büyük Millet Meclisinin karar verebileceğini söylediklerini belirtmiştir*.[2245]

Mustafa Kemal, Moskova'daki TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Bekir Sami'ye (Kunduh) mektub gönderdi. Buna göre *Ruslar'ın, Misâk-ı Millî'ye aykırı isteklerinin reddedilmesi ve bu gibi isteklerin Türkleri, Emperyalizme karşı birlikte mücâdele arzusunda olduklarını söyleyen Ruslar'dan şüphelenmeye sevk ettiğinin kendilerine duyurulmasını* rica etti.[2246]

---

gibi Beyazların ordularına müttefikler tarafından verilmiş olup da, Bolşeviklerin eline geçmiş savaş malzemesidir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 169, dipnot 159. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine göndermiş olduğu silâh ve mühimmat aslında hurdaydı. Britanya, Beyaz Ordu Başkumandanı "General Denikin'e 11.000.000 poundu değerinin ancak onda birinde hurdaya çıkarılacak veya satılamayacak durumda toplam 15.000.000 poundluk askerî mühimmat, iaşe ve muhtelif askerî malzeme gönderilmişti." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket*, 2021, s. 174, dipnot 159. Kızıl Ordu, İngiliz menşeli teçhizatı, önemli oranda, Beyaz Ordu'dan ganimet elde etmişti. Sovyet Rusya, işte bu eskimiş askerî malzemeleri cemile diye Anadolu'ya gönderiyordu. TBMM Hükümetini asıl ihya eden, Müttefiklerin sattığı esliha ve mühimmattır; muhtelif cins vaziyetindeki askerî teçhizatın standardizasyonudur.

2240 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280-281, dipnot 558.

2241 Vakit, 15 Teşrîn-i evvel 1336-1920, Numero 1024, *Trabzonda Bolşevik Acenteleri*, s. 1.

2242 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 246.

2243 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 246.

2244 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.

2245 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 90.

2246 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 256-257.

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın Ermenistan'a Van ve Bitlis mıntıkalarından toprak verilmesini emperyalist saikle isteyişi karşısında TBMM Hükümetinin sukût-ı hayale uğradığını fakat zaten millî sınırlara indirgenmiş bu minimalist milliyetçi devletin arazî daha fazla taviz veremeyeceğini yazıyor ve bu emperyalist talebden vazgeçilmesini rica ediyor. Mustafa Kemal'e göre Bâb-ı Âlî "gerici" ve İngiltere'nin "hain amaçlarına alet"tir. İşin ironik tarafı, Türk millî devleti ifadesi yer yer zikredilse de mezkûr millî devletin aslî tebaası, "Türk milleti" değil de daima "İslâm milleti" şeklinde tesmiye ediliyor çünkü ırken Türk arandığı takdirde Misâk-ı Millînin hududu fevkalâde daralacaktır. "Türk", İslâm milleti içindeki akvam-ı muhtelifenin sadece birisidir. Diğer bir deyişle mesele ırka indirgenirse mesela Kürd, Çerkes, Laz millî devletçiklerinin de Anadolu'da kurulması, prensib olarak kabul edilmesi lazım gelir:

Mustafa Kemal Paşa'dan Bekir Sami Bey'e

Ankara, 16 Ekim 1920

Uzun tartışmalardan sonra Rus temsilci heyeti ile kararlaştırılan ve her birinin altında aslı gibi olduğu parafe edilen maddeleri içeren barış anlaşması taslağı ve bu konudaki yüksek görüşlerinizi içermiş olan rapor, Trabzon'dan telgrafla alınarak Bakanlar Kurulunca enine boyuna görüşülerek tartışmalardan sonra incelendiği gibi, Yusuf Kemal Bey'in buraya gelmesiyle yaptığı ayrıntılı açıklamalar da dinlenerek, daha önceki incelemeler bir defa ya da birlikte derinleştirildi. İçindekileri tarafların çıkarlarına ve amaçlarına her yönden uygun görülen sözü geçen maddelerin kesin kabulü için Van ve Bitlis illerinden belli bir parçayı ayırarak Ermenilere bırakılması konusunun şart kılınmış olması durumu, Ankara Hükümeti'ni, emparyalizm ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye katılması nedeniyle şimdiye değin kendisine doğal bir bağlaşık saymakta haklı bulunduğumuz Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bu konudaki düşüncesinin ve duygularının içtenliğinden hakçası kuşkuya düşürdü.

Kuruluş niteliği bakımından aynı zamanda yürütme gücüne de sahip bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, bu konudaki görüş ve duygularını bilmeyi görev sayan Bakanlar Kurulu'nun sorusuna karşılık olarak, Millî Meclis'in de açıkça ve oybirliğiyle belirttiği duygular, sözü geçen şartın Türkiye milletince kesinlikle kabul edilemeyecek bir nitelikte bulunduğunun bildirilmesinden ibaret olmuştur.

Gerçekten de bırakışmayı izleyen bekleyiş döneminde, baş gösteren olaylar sonucunda, emperyalist devletlerin Türkiye hakkındaki suikastlerinin kesinlikle gerçekleşmesi üzerine, özellikle Anadolu'da bu emperyalist dünyaya karşı beliren azim ve direniş ve mücadelenin, Misak-ı Millî'de kararlaştırılmış ve saptanmış olan, millî sınırlara indirgenmiş bağımsız bir Türkiye devletinin ne olursa olsun savunma ve korunması kutsal andı olduğundan, gerek Büyük Millet Meclisi'nin ve gerek onun emniyet ve güvenine sahip bulunan Bakanlar Kurulu'nun, coğrafi, askerî ve ekonomik hiçbir ilke ile açıklanmayan ve uzlaştırılmayan adı geçen öneriyi her ne pahasına olursa olsun kabul edemeyeceği bir olgudur.

Van ve Bitlis illerinin yabancı ve tarafsız bilirkişiler tarafından yapılmış ve her tarafta geçerli sayılan istatistiklere göre, gerek geçmişte ve gerek günümüzde bir Ermeni çoğunluğunu içermediği anlaşılmış ve aksine o bölgede İslam halkının çok ezici bir çoğunlukta olduğu bilinen bir şey iken, böyle bir Ermeni azınlığına anavatandan ayrılacak bir toprak parçasının bırakılması isteği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden gelse bile emperyalist bir düşüncenin ürünü olmak lekesinden hiçbir biçimde kurtulamaz ve hiçbir yorumla kabul edilemez.

Ankara Hükümeti'nin kuruluş nedeni, yukarıda anlatıldığı gibi, Misak-ı Millî'de saptandığına ve millet tarafından da bugünkü hükümete ancak bu emanete bağlı kalması koşulu ile kendiliğinden yardım edildiğine göre, adı geçen sınırın kapsadığı yerlerden bir avuç toprağın bile bırakılması tüm düşman dünyasına karşı sabırla savunduğumuz kutsal davanın yıkılmasına ve sonuç olarak millî direnişin çöküşüne ve bu durumun da İstanbul gerici hükümetinin ve onu hain amaçlarına alet eden İngiltere'nin Anadolu'da etkisinin ve egemenliğinin yayılmasına ve yerleşmesine neden olacağına kuşku yoktur.

Kendi isteği ile ayrılmasını kabul etmeyen ülkenin bir parçasından, her ne amaç ve zorunlulukla olursa olsun, Ankara millî hükümetince vazgeçilmesi durumunda, bu hükümetin de birkaç büyük ilimizi doğuda, kuzeyde ve güneyde Ermenilere ve Yunanlılara hiç yoktan bırakmakla milletin gözünde her zaman için lanet ve nefretle anılacak olan İstanbul Hükümeti'nden mantık olarak da hiçbir farkı kalmayacağı ve böyle bir durum

gerçekleşmesi ile tüm Anadolu halkının Ankara Hükümeti'ne emniyet ve güveni tümüyle yok olacağının açıklanması bile gereksizdir.

Bununla birlikte Rusya Sovyetler Cumhuriyetiyle daha sıkı bir barış ilişkisini kurmayı ve sürdürmeyi içtenlikle isteyen Ankara millî hükümeti, gerek Lenin ve gerekse Çiçerin tarafından şimdiye kadar verilen demeçlerinden ve dostluk güvencelerinden Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin de aynı katıksız amacı beslediği güçlü kanısında bulunduğuna göre Dışişleri Komiseri'nin bu içtenlikli ve dostça güvencesine sonuna kadar bağlı kalarak bugünkü durumumuzu daha yakından inceleyerek ve Büyük Millet Meclisi'nin bildirilen duygularını da gereken değer ve önemle göz önüne alarak yaptığı öneriden vazgeçeceğine kuvvetle inanmaktadır.

Dolayısıyla, Bakanlar Kurulu durumun uzun uzadıya incelenmesinden sonra aşağıdaki iki maddede açıkladığı karşı önerinin yüksek aracılığınızla Çiçerin'e bildirilmesine karar vermiştir.

Madde 1- Van ve Bitlis illerine ilişkin olarak daha önce ve bugün yerli ve yabancı bilirkişiler tarafından yapılmış olan istatistiklere göre Ermeniler adı geçen illerde oranın İslam halkına oranla hiçbir zaman çoğunlukta bulunmamışlardır. Dolayısıyla belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılmasını istemek, emperyalist bir özel düşünce ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara millî hükümeti emperyalizme karşı savunma ve mücadele amacı ile kurulmuş bir hükümet olduğundan, emperyalizmin bilinen kılıklarından olan böyle bir istek ve iddiayı kabul edememek zorunluluğundadır.

Madde 2- Ankara millî hükümeti Türkiye'den göçmüş olan Osmanlı Ermenilerinin göçten önce oturdukları yerlere dönmelerine engel olmamayı ve böylece gelecek halka diğer ülkelerde azınlıklara sağlanan hakları tümüyle vermeyi görevlerinden biri olarak kabul eder.

Bu telgraf vardığında hiç zaman yitirmeden Çiçerin'den bir görüşme isteğinde bulunup sözü geçen kararı bildirmenizi ve yukarıdaki düşüncelerden esinlenerek sözlü olarak desteklemenizi dilerim.

Kuvvetle umut edildiği gibi adı geçen, Ankara Hükümeti'nin bu konudaki görüşünü kabul ederse ve yaptığı öneride diretmekten vazgeçerse iki devlet Dışişleri Komiserleri katında teatisi kararlaştırılmış olan mektuplarla maddeleri iki taraf komisyon üyeleri arasında kararlaştırılmış ve yetkilerine dayanarak parafe edilmiş bulunan anlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına imzalamaya yetkilisiniz.

Yüksek girişimlerinizin sonucunu hemen telgrafla haber vermeyi esirgememenizi ve anlaşmanın sözü edilen biçimde imzalanması durumunda Ankara'ya dönmenizi ve aksi halde yeni talimat beklemek üzere bir süre daha Moskova'da kalmanızı ayrıca dilerim.[2247]

Kâzım Karabekir, İsmet'e (İnönü) cevabî şifreli telgraf gönderdi: *En iyi cevap Elviye-i Selâse'nin işgaline devam etmektir*.[2248]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Rus Bolşevizmi, Türk komünizmi. Bolşevizm inkılabı, bütün komünizm hareketleri için bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Her şeyde taklitçilik fenadır, bilhassa inkılapçılıkta*.[2249] Bu görüşler, resmî Türkiye Komünist Fırkası nazariyelerindendir:

Türkiye'yi komünizmin halk kütleleri için muhakkak surette hayırkâr olan âtisine götürmek isteyenlet bolşevizın derecesinde sarih ve ateşli bir inkılâp için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış ne de elde böyle kuvvetli bir silâh görmüyorlar. Aynı zamanda esasen yukarı tabakadan idare edilmek lâzım gelen bu hareket yüksekten gelen bir irade-i mutlakanın Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve anut bir mukavemetine tesadüf etmiyor. Binaenaleyh, Rusya' da bolşevizmin kullandığı inkılâp usûllerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılâpçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılâbı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi,

[2247] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 243-245. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2248] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.
[2249] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 247.

onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usûllerini şekil itibarıyle aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Herşeyde körükörüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılâpçılıkta.[2250]

R.K.P. Merkez Komitesi'nin 20 Eylül kararıyle Kafkasya'ya gönderilen Stalin, ancak 16 Ekim'de yola çıkar.[2251]

Komintern arşivlerinde, Ziynetullah Nevşirvanov tarafından hazırlanmış "Türkiye Devrimci Hareketinin Tarihiyle İlgili Materyaller" başlıklı Rusça bir rapor bulunmaktadır. Burada anlatıldığına göre, Resmî TKF kurulurken, İçişleri Bakanı Dr. Adnan [Adıvar] Bey tarafından yayımlanan 16 Ekim 1920 tarih ve 1640 sayılı bir genelge ile resmî partiye üye olup da oradan mühürlü üyelik kartı almamış kimselerin komünizm propagandası yapmaları ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Bu genelgenin amacı, bütün devrimci unsurları denetim altına almak ve gizli çalışan teşkilatların dağılmasını sağlamaktı. İşte, Nevşirvanov'a bakılırsa, Hafî (gizli) TKF'nın milletvekillerinin kurduğu yasal bir partiye dönüşmesi bu zorunluluktan ötürü olmuştur. Yeşilordu örgütünü elinde tutan Nâzım [Resmor] Bey gibi Halk Zümresi'nden arta kalan birkaç sol Halkçı milletvekili ile birleşen gizli parti önderleri ayrıntılı bir program yapmak üzere 31 Ekim tarihli toplantıyla çalışmalara başlayacaklardır.[2252]

16-17 Ekim 1920. Moskova'dan Ankara'ya 11 Ekim'de avdet etmiş bulunan İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebat-ı siyasiye* meselesini TBMM'ye izah etmiştir. TBMM murahhas heyeti, kapıda bekletilmiş/süründürülmüş, aç bırakılmış ve Ermenistan için Muş, Van, Bitlis vilayatından toprak taleb edilmiştir. Bu hadisat, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı tavrını kat'î surette tahvil etmiştir. *Birkaç ay önce "Ben de komünistim, memleketin selametini bunda görüyorum" diyen Yusuf Kemal, büyük hayal kırıklığı içinde şu yorumu yapmaktadır: "Rusya, Rus idare-i dahiliyesine karşı değişmiş. Siyaset-i hariciyesine karşı değişmemiş"tir*.[2253]

17 Ekim 1920. Kâzım Karabekir, Ankara'ya telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Gürcüler, Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'e güvence vermiş olmalarına rağmen, Ardahan'a kuvvet göndermişlerdir*.[2254]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Sovyet Rusya Cumhuriyetinin Van'dan ve Bitlis'ten Ermenistan'a toprak ilhak etmek istemesi üzerine TBMM, *hayal kırıklığına* uğradı.[2255] *Sovyet Heyetinin Ermenilere Van ve Bitlis'ten toprak verilmesi önerisi Meclisin 17 Ekim 1920 tarihli gizli oturumunda görüşülmüştür. Konuyla ilgili görüş bildiren Mebuslar, Sovyet Hükümetinin bahsi geçen teklifine şiddetli tepkiler göstermiştir. Hatta "İttifakname"nin İtilaf Devletlerinin İstanbul Hükümetiyle yaptığı Sevr anlaşmasından bir farkı olmadığı bile dile getirilmiştir. Ayrıca Sovyet Heyetinin böyle bir teklifte bulunma amacının Türkiye ile İslam âlemi arasındaki bağlantıyı kesmek olduğu da ifade edilmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerin sonunda Çiçerin'in teklifi reddedilmiştir. Ayrıca Bekir Sami Bey'e Sovyet Hükümetiyle ilişkilerin seyrinin nasıl yürütülmesi gerektiği ve Ermeniler lehindeki toprak taleplerinin Meclis kararıyla kabul edilemeyeceğini içeren bir talimat gönderilmiştir*.[2256]

17 Ekim 1920 günü gizli oturumda Hasan Fehmi (Gümüşhane) Petro ne düşünüyorsa, Sovyetler'in aynısını düşündüğünü söyledi. Milliyetperverliklerinin gereğini yapıyorlardı (s. 176-178). Mazhar Müfit'e göre (Hakkari) Sovyet toprak istemi yapılması tasarlanan antlaşmanın değerini sıfıra indirmişti. Bir karış toprak vermek olasılığı yoktu (s. 179). İsmail Suphi (Burdur) uluslararası ilişkilerde her şeye karşın Hıristiyanlığın ağır

[2250] Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel 1336, Numero 65, *Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi*; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 32-33.
[2251] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183.
[2252] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 134.
[2253] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 267.
[2254] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182.
[2255] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 247.
[2256] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 90.

bastığını söyledi. İstenen toprak verilirse, İran ve İslam alemine kapı kapanacaktı. Olsa olsa Kars'tan küçük bir özveride bulunulabilirdi. Rusya ile ilişkilerin kopmaması için istenen yerlerde halkoylaması yapılsın denebilirdi. Nasıl olsa buraları Ermeni yönetimini istemeyecekti (s. 180-1 82).

Hacı Şükrü (Diyarbakır): *Arazi verilmez alınır. Ermeniler arazi istiyorsa, Ruslar versin. Ruslar zannetmeyiniz ki komünizmdir. Allah belalarını versin. (Handeler) (Gülmeler)*. (s. 182).

Başka kaba şoven bir ifade Hacı Tevfik'e (Çankırı) ait: *Ermeni gibi rezil, namussuz bir milleti memleketin ta ortasına getirip oturtmak istiyorlar ve katiyen ve katibeten (asla) olamaz*. (s. 1 83).

Mehmet Şükrü (Afyon) bizim kesemizden Ermenilere fedakârlıkta bulunmanın emperyalistlik olduğunu öne sürdü. Hamdi (İzmit) şöyle diyordu: *Rusya'dan birçok şeyler ümit etmiş idim. Fakat heyhat!* (s. 185).[2257]

Rusya'nın bu tutumu, o zamana kadar, 'Doğu ideali'nin savunucusu olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey üzerinde çok olumsuz etki bıraktı ve Batı'yla anlaşmak gerektiğine inanmağa başladı. 1921 martında İngiltere, Fransa ve İtalya'yla anlaşmalar yapmasını etkilemiş oldu.[2258]

Rusya'nın özellikle Enver Paşa ile ilişkilerindeki tutumu, bir yandan eski İttihatçılarla, öte yandan da Türk komünistleriyle işbirliğinde bulunması, Kürtler ve Pontus'cular arasında kışkırtıcılık yapması, hattâ Yunanlılarla görüşmelere girişmesi, Ankara Hükümetini şaşırtmıştı.[2259]

Yeni Gün gazetesi, resmî Türkiye Komünist Fırkasının beyannamesini neşretti. *Hakkı Behiç imzalı Beyannamede önce sürülen düşüncelerden en önemlileri şunlardır*:

Komünizm düşman ulus tanımaz, düşman fikir tanır. Düşmanın adı da içte kapitalizm, dışta emperyalizmdir. İnkılâp herşeyden önce evrim ve gelişme demektir. İhtilâl evrim yollarının en sonuncusudur ve olağanüstü bir yoldur: ancak inkılâpçı hareketlere karşı inatla kapılarını kapayan uluslarda, baskıya uğrayan fikrin patlayışıdır. TKF memleketimizi inkılâp fikirlerine karşı doğaya aykırı bir baskı altında bulundurmamak emeliyle kurulmuştur. Cihan inkılâbını ihtilâl sonucu olarak değil, tekâmül ürünü olarak kabul etmiştir. Rusya'da komünizm kanlı bir ihtilâlin arkasında uygulanmıştır. Bununla beraber orada da, küçük sanayi ve emlâk sahibi köylü himaye görmektedir. Bizde hükûmete dayanan -ve parmakla sayılacak kadar az olan- parazit zenginler istisna edilirse, köylü ve işçinin yaşam ve mutluluğunu yok etmek suretiyle geçimini sağlayan kimseye rastlanmaz. Komünizmin istediği ekonomik ortaklık yöntemi, büyük üretimde toplumun genel çıkarları adına devletin müdahalesi ve -bilfiil emek harcayanlara ait olduğu halde- şimdiye dek kapitalistler tarafından gasp edilen hakların sağlanması demektir. Partimiz, Anadolu'yu Batı kapitalizminin sürüm yeri ve ekonomik kölesi durumundan kurtaracak; Avrupa emperyalizmini en can alıcı temelinden vuracaktır. Dünya federasyonu kuruluncaya kadar, uluslararası özgürlük ve bağımsızlıklarına aşırı saygı göstermek suretiyle her çeşit emperyalist yönelimlerden kaçınmak ve Batı emperyalizmine karşı işbirliği yapmak gerektiği görüşündeyiz. TKF'nın ulusal özgürlüğe aykırı bir davranışı yoktur ve olamaz. Komünizm bir ulusun başına geçirilivecek taklitçi bir program değildir. O öyle bir inançtır ki, genel ve politik çizgilerinin, her ülkedeki doğal ve toplumsal duruma göre, çeşitli metotlarla uygulanmasını gerekli kılar. Komünist olmak için, başka bir ulusa uyruk ya da egemen olmak gerekmez. Bütün İslâm dünyasında en çok baskısını duyuran Batı emperyalizmi olduğu için, komünizm Müslüman ülkelerini doğal bir işbirliğine ve Rus Sovyet Cumhuriyeti ile ortaklığa itmektedir. Komünizmin İslâm ilkeleriyle uyuşacağında duraksamaya yer yoktur. Çünkü komünizm ortaklık ve eşitlik yaşamından ibarettir. Bütün dinsel ilkelerin toplum yaşamında uygulanmasından ibarettir.[2260]

[2257] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 240-241.
[2258] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 103, dipnot 1.
[2259] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 152.
[2260] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 34. Beyannamenin tam metni için okuyunuz: Akbulut & Tunçay, 2007, s. 46-50.

18 Ekim 1920. Mustafa Kemal, enternasyonal cereyanı kontrol altına alabilmek için resmî *Türkiye Komünist Fırkası* kurdurdu.[2261] *"Milli vahdeti" sağlamak için "Allah'ın inayetiyle" kurulmuştur*:

> Resmi TKF'nin Katib-i Umumisi Hakkı Behiç olmuş ve İttihatçıların önde gelenlerinin hepsi merkezi-i umumide yer almıştır. "30 kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi, dokuz kişilik bir müessis heyeti, teşkilat, arazi, köylü, amele, sanayi, umuru askeriye ve propaganda şubeleri" olan resmi TKF'nin üyeleri arasında şu ünlü isimler bulunmaktadır: Türk Marks'ı Kör Ali İhsan, Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç), Yunus Nadi, Muhiddin Baha (Pars), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Besim Atalay, Hamdullah Suphi, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Eyüp Sabri (Akgöl), Mahmut Esat Bozkurt, Kılıç Ali, (Topçu) İhsan (Eryavuz) , Refik (Koraltan) ve İbrahim Süreyya (Yiğit), Dr. Adnan (Adıvar).[2262]
>
> Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü [Aras], Mahmut Esat [Bozkurt], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Kılıç Ali, Hakkı Behiç [Bayiç], İhsan [sonradan Bahriye Vekili olan "Topçu İhsan" Eryavuz], Refik [Koraltan], Eyüp Sabri [Akgöl] ve Süreyya [Yiğit] gibi radikal fikirli meclis üyeleri bulunuyordu.[2263]
>
> 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal bazı yakın dostlarına, Ankara'da resmi bir komünist partisi (TKF: Türkiye Komünist Fırkası) kurmaları ve bu parti aracılığıyla Komintern'e katılma başvurusunda bulunmaları direktifi verdi. Komintern bu başvuruyu geri çevirdi. Ama bunun önemi yoktu; girişim açıkça Sovyet yardımını sağlama almaya yönelikti -kukla bir parti her ne kadar alışılmadık bir yolsa da. Resmi parti Bolşevizmi tamamıyla bir Rus deneyimi olarak tanımladı; bu yüzden o Bolşevik olma iddiasında değildi. Öte yandan, kendini komünist olarak tarif etmesine karşın, bu, sınıf mücadelesi temeline dayanmayan, zengin ve fakirleri yabancı zalimlere karşı savaşta birlikte örgütlemeye yönelik ve "Anadolu'ya özgü bir rejim" hedefleyen çok tuhaf bir komünizm anlayışıydı. Bu, "komünizm" etiketi altında, Sovyet devletini duygusal anlamda etkilemek amacıyla kullanılan tipik bir popülist söylemdi.[2264]
>
> TKF'nın "muvazaa partisi" diye adlandırılagelmesi pek yerinde değildir. Danışıklı bir oyunla, Anadolu mücadelesini Bolşevik olmuş gibi göstermek şöyle dursun, Bolşevik modelinin Türkiye'de uygulanamayacağı ısrarla öne sürülmüştür. Hükûmetin resmi gazetesî olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de, yurdumuzdaki komünistlik akımları ikiye ayrılmakta ve bunlardan bir bölümünün saf ve samimi olduğu (Yeşil Ordu'nun resmî TKF'na

---

[2261] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 248. "Bu parti bir kaç amaca hizmet etmekteydi. İlk olarak Sovyetlerle ittifak yapma çabasında olan Ankara Hükümeti tarafından, Bakü'de 1-10 Eylül tarihleri arasında toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda konuşan Zinoviyev'in kurulmasını istediği parti böylece kurulmuş oldu. İkinci olarak bu parti sayesinde *komünistlik* Mustafa Suphi ve yoldaşlarının tekelinden hükümet kontrolüne alınmış olacaktı. Üçüncü olarak hem daha önce Yeşil Ordu Cemiyeti'nde yuvalanmış olan Talat ve Enver Paşa'ya bağlı İttihatçılar, hem de Anadolu'daki komünistlerin denetlenmesi mümkün olacaktı. Eğer Mustafa Kemal böyle bir parti kurdurmasaydı, Enver Paşa kurduğu partiyle Anadolu'da siyaseti ele geçirme girişiminde bulunacaktı." Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 370. rTKF'nin "meşrutî fakat şedid bir merkeziyet"çi nizamnamesinin, "hâkimiyet-i milliyeyi rençber, asker, amele ve erbab-ı ücurattan ibaret olan milletin ekseriyetine irca" maksadlı siyasî programının ve "garb siyasetine müebbeden kapılarını kapamış" milliyetçi komünizmi vaz edici beyannamesinin tam metinlerini okumak için müracaat ediniz: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 38-50. Yeşil Ordu Cemiyetine nazaran rTKF'nin fevkalâde laik (madde 32: *Umur-u diniye ve mezhebiyede TKF'nin mesleği hissiyat-ı diniye ve mezhebiyeye ihtiram etmektedir*) bir yapı arz ettiği söylenebilir zira İslâmiyet kelimesi, 64 maddelik siyasî program metninin sadece 33'üncü maddesinde (*İslâmiyetin sosyalizmi tamamiyle tesis eden esasları neşr ve tamim olunarak, komünistliğin bir fazilet-i diniye ve ahlâkiye olduğu ispat edilecektir*) zikredilmekte, sosyalizm ve komünizm İslâmiyete faik telakki edilmektedir. Ezcümle, milliyetçi komünist bir program arz-ı endam ediyor. Ayrıca, hatırlanacak olursa, Doktor Fuad Sabit'in (Ağacık) Çiçerin'e takdim ettiği 24 Mayıs 1920 tarihli muhtırası tatbik olunuyor, İslâmiyetin yerine milliyetçilik ikame ediliyor gibidir.

[2262] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 281. "Astahov, İstiklal Mahkemeleri'nden *Türk ÇEKAsı*, Başkanı İhsan Bey'den ise *Türk Cerjinskisi* (Feliks Cerjinski-ÇEKA'nın Başkanı) olarak bahseder." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 92, dipnot 134.

[2263] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2264] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 133.

gidecek kolu), ötekilerin ise (hafî TKP ile Yeşil Ordu'nun THİF'na gidecek kolu) şarlatanlığa ve entrikacılığa dayandığı ileri sürülmektedir. Fakat, "Herşeyden evvel her türlü sui tefehhümata mâni olmak için şunu haber verelim ki, *Hâkimiyet-i Milliye* bu ceryanlar arasında en ileri gideninin önünde bulunmayı, yahut daha açık bir ifade ile dünyanın sade manzarasını değil, hatta temellerini de değiştirmeye doğru giden komünizm hareketinde icap ederse azamî programın dahi müdafii olmayı bugün değil, çoktan beri mesleğine kaydetmiş bulunuyor. *'Hâkimiyet-i Milliye'* Tanzimatçı ruhlu taklit bir komünizmin değil, Türk ve Anadolu bünye-i içtimaiyesinin istediği hakiki ve feyyaz bir komünizmin müdafiiliğini yapmayı Türkiye'yi hakikaten bir selâmete çıkarmak işinin esası ve temeli addeder."[2265]

Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere yapılan bir tamimle Komünist Fırkası'nın resmen teşekkülü haber verilmiş ve Yeşil Ordu'nun bu fırkaya inkılâp ettiği bildirilmiştir.[2266] Mustafa Kemal de Çerkes Edhem'e tarihsiz bir mektub gönderdi: *Muhterem Ethem Beyefendi, Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak Ankara'da bir umumî merkez kuruldu. Bu cemiyet-i merkeziyeye, ben, sen ve Refet bey de alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır... Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir... O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerde, şubeler açılmasına lütfen himmet ve delâlet buyurursunuz. Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş*.[2267]

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şunları ifade edecektir:

A. İ. [Arı İnan, annesi Afet İnan'a müteveccihen:] - Siz biliyor musunuz ki, Hikmet Bey de Türkiye'deki Komünist Partisi'ne üye oluyor.

H. B. [Hikmet Bayur] - Hepimiz olduk. İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar. Atatürk'ün kurduğu Komünist Partisi.

Afet İ. - Tevfik Rüştü Aras.

H. B. - O bizim kurduğumuz partinin temsilcisi olarak Moskova'ya gitti.

Afet İ. - Siz gitmediniz mi Moskova'ya hiç?

H. B. - Ayrılacak gibi değildim. Tek adamdım ben çok zaman. [Tevfik Rüştü] Moskova'ya giderken o koca bir kalpak yaptırmış, ama böyle pek köylüce. Bu bizim kurduğumuz o Komünist Partisi'ni Komünist Enternasyonel'e sokmak istiyor. Olmuyor. Prensipleri vardı. Bu böyle kabul edilmiştir diyorlar. Komünist Enternasyoneli burjuva demokratik partilere, yani sömürgelerde emperyalizmle mücadele eden demokratik burjuva partilerini destekleyebilir. Şu koşulla ki, bunlar da komünistliği uydurma olmayan bir partinin varlığına müsaade etsinler. O partinin vazifesi de, burjuva demokratları devirmek olacaktır. Yani görüyor musunuz daire-i faside (kısır döngü).

[..] A. İ. - Peki Atatürk resmî Komünist Partisi'ni niye kurdu Türkiye'de?

H. B. - Onu uzun uzadıya izah eder Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta. Der ki: Her taraftan propaganda yapıyorlar. Karadeniz kıyılarımıza adamlar gönderiyorlar, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar. Bir çok da inanan oluyor. Biz istedik ki, dümen kendi elimizde olsun. Ve bu işi biz idare edelim. Bu maksatla bir parti kurduk. Kim komünizme yaklaşıyorsa, gelsin bu partiye girsin. Bu partinin içinde sahiden komünistler de vardır. Nasıl ki, bir baytar Salih vardır, komünistti, sahici komünist (Hacıoğlu Salih, resmi TKF'ında yoktu.). Nasıl ki, İnönü, Ali Fuat Cebesoy, ben, Celal Bayar hepimiz vardık. Anlıyor musunuz? [..]

2265 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 32. "Burada etraflıca görüleceği üzere, TKF (pek sağlam olmayan) teorik bir Bolşevizm-Komünizm ayrımına dayanmaktadır. TKF Bolşevik değildir, ama kendi söylediği gibi Komünist olduğu da su götürür. Partinin daha çok, komünist adının duygusal değer yükünden faydalanmak için, bu terimin anlamını zorladığı görülmektedir." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 32, dipnot 45).

2266 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16.

2267 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16, dipnot 29.

A. İ. - Kazım Karabekir Nazım'ı [Hikmet] da sonradan hapsettiren insanmış duyduğuma göre.

H. B. - Evet. Başlangıçta o [Kâzım Karabekir] da Komünistti. Herkes başta Komünistlere taraftardı. Herkes. Yani Atatürk, Karabekir, Yusuf Kemal -ki Türkçüdür-, Bekir Sami -ki Çerkezdir- o yüzden Rusların aleyhindedir. Hepsi Komünizme taraftardır, çünkü onlar [Sovyet Rusya ricali] mazlum milletlere istiklal vereceğiz teranesini söylüyorlardı. Başlangıçta da inandırıcı vaziyetler olmuş ama, sonra anlaşılmış ki, hepsi milleti avlamak için bir tuzaktır, herkes aleyhine dönmüştür. Kazım Karabekir de onlardandır.

A. İ. - Şevket Süreyya Bey buraya Komünizm propagandası yapmak için gönderilmiş.

H. B. - Hapse girdi.

A. İ. - Ama sonra çıkıyor ve devletin en yüksek kademelerinde görev yapıyor.

H. B. - Hepsi öyle. Şevket Aziz Kansu komünistti. (Prof. Şevket Aziz Kansu. A.İ.)

A. İ - Ama o öyle bir görevle gönderilmiş birisi değil.

H. B. – Onun [Şevket Süreyya Aydemir'in] görevle gönderildiği ne malum?

A. İ. - Kendisi bana söyledi.

H. B. - Ama hükûmete söylememiştir ya, o yüzden çalışmıştır.

A. İ. - Ama belli olmamış mıdır ki, o devirde ne bileyim?

H. B. - Hayır. Yaptı yaptı tahammül edildi. Ondan sonra toptan yakalandı.

A. İ. - Fakat sonra en yüksek görevler verilmiş. Acaba bu hani bizim tarafımıza çekmek için yapılmış bir şey mi?

H. B. - Şimdi, Cevat Emre komünistlerin muteber adamıydı. Her giden Türk ondan birşey alırdı. Yani Rusya'ya giden evvela bir onu görür şeyderdi yani. Bu işe yarar mı yaramaz mı? O derece mevki sahibi idi. Mustafa Suphi öldürüldükten sonra aleyhte yazmadığını bırakmamıştır. Nutuklar çekmiştir.

A. İ. - Kim Cevat Emre mi?

H. B. - Cevat Emre. O. İşte Şevket Aziz Kansu, onun ağabeyisi, daha Nurullah Sümer -sonra Hariciye Vekili oldu- (Burada bir yanılma var. Nurullah Sümer, İkinci Saraçoğlu Kabinesi'nde Maliye Günaltay Kabinesi'nde Devlet Bakanı) o da komünistti. Ne bileyim böyle daha bir çokları. Şevket Aziz Kansu'nun ağabeyisi (Nafi Atıf) Halk Partisi Genel Sekreteri oldu. Bunlar imana geldiler. Ama bazısı böyle tamamiyle bıraktı, bazısı komünist olmayarak, solda gene çalıştı. İşte Şevket Süreyya gibi. Çalıştı ama, öyle yani ne bileyim solcuydu. Yani istenildi ki, adamsızlıkta adamları kazanalım. Cevat Emre bütün iç yüzünü anlattı Atatürk'e. Mebus oldu, şu oldu bu oldu. Yani Türklük bakımından ilerlemiş bir adamdı. İşte bütün bildiğini anlattı, o bakımdan hizmet etti.[2268]

Sovyet Rusya'ya merbut Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası katib-i umumisi *Salih Hacoğlu'na göre resmi TKF iki nedenle kurulmuştur: "ilki hükümetle Rusya arasındaki münasebatın gayri samimi olduğunun meydana çıkması; ikincisi gizli komünist partisinin bir ihtilal yapma ihtimali"*.[2269]

Mustafa Kemal, Türkiye Komünist Fırkasının teessünü Ocak 1921'de Upmal'e izah edecektir:

Benim bulunmadığım sıralarda, bizim burjuvalar Rus komünizmi aleyhinde tam bir fırtına koparmışlar. Bunu duyunca geldim ve dedim ki: "komünizm toplumsal bir meseledir. Komünizmin mahiyeti ilmi olarak tesbit edilmiştir. Ona karşı zor kullanılması sadece hareketin büyümesine yarayacaktır. Dolayısıyla, halkın komünizmi tanımasına imkan sağlamak, sonra halkın görüşünü sormak gerekir. Bu amaçla Türkiye'de Türk

[2268] Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 300-301, 339-340, 342-343. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgu tarafımıza aiddir.

[2269] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 284.

> Komünist Fırkası'm kurdum. Görevi komünizmi şartlanmıza tatbik edilebilme bakımından ilmi olarak açıklamaktan ibarettir. Söz konusu parti, devlet denetimi altındadır.[2270]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi ise Kasım 1922'deki bir beyanatında resmî Türkiye Komünist Fırkasının kuruluş esbab-ı mucibesine dair şunları ifade edecektir:

> 1920'de Upmal geldiğinde onun ısrarı ile biz komünist partisi kurduk, o buna *resmi parti* dedi, kabul etmedi ve kendi partisini [*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını (ÖFA notu)*] kurdu ve bu partiye komünist olmayan ve olması imkânsız, işleri ayyuka çıkmış değişik adamlar girdi. Örneğin Nazım Bey. Bu adamlar işçi bile değildi. Biz böyle bir partinin faaliyet göstermesine izin veremezdik. Çünkü onlar milli mücadele yürütmemize engel oluyor ve gericilerin bize karşı savaşına güç veriyor. Upmal'ın gitmesi gerekti. Hemen onun ardından gelen Mdivani, bize Sovyet hükümetinin Türkiye'ye komünizm sokulmasına olumlu bakmadığını ve buradaki komünistlerle ilişkide olmayacağını söyledi. Biz bundan memnun olduk ve ilişkiler düzeldi.[2271]

Mustafa Kemal'in birden fazla yüzü bulunuyor:

> Mustafa Kemal'in hedefine ulaşması için dikkatli yürümesi gerekiyordu. Bolşeviklerden malzeme desteği alırken, bir yandan onları hem ülkesinden uzak tutmak hem de 1878'de Ruslara yitirilen ve Bolşeviklerin sahip olmak istedikleri toprakları geri almak istiyordu. Karşılığında Türklerin Azerbaycan'da, Ermenistan'ın kalan kısmında ve biraz küçülmüş Gürcistan'da Sovyet iktidarını tanıyacağını bildiriyordu. Bolşevikleri biraz daha yatıştırmak ve Türkiye'nin kendi Marksist devrimcilerini ele geçirmek için Ankara'da bir "halk hükümeti" kuruyormuş gibi davrandı. Marksist sözlüğünde "halk hükümetinin" anlamı kapitalizmden sosyalizme geçişin kabul edilebilir bir aşamasıydı. Millet Meclisi'ni ayrıntılı bir İslam ayiniyle açan, milliyetçilerin sadakatini padişaha ilan eden Mustafa Kemal, yalnız bir kez kullandığı ve bir daha asla kullanmadığı tanımla "halk hükümetinin" programını milletvekillerine sundu. "Türk ulusunu emperyalizmin ve kapitalizmin baskısından ... Tanrı'nın yardımıyla kurtarmayı" amaçlayan program, 18 Ekim 1920 tarihinde Millet Meclisi tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Elbette hiçbir zaman uygulamaya konulmadı ama hem yurtiçinde hem de yurtdışında amacına ulaştı ve bazı izler bıraktı.[2272]

Hindistan'daki Britanya İdaresi *Simla*, Harekat-ı Milliyenin ardındaki İTC Merkez Komite-Sovyet Rusya koalisyonu desteğinden şüphelenmekdedir:

> Kemalistlerin milliyetçi ve İslâmcı çağrısı Mısır ve hâttâ Afganistan ve Hindistan da dahil bütün Arap topraklarında büyük bir sempati uyandırmıştır. Müslümanlar, Anadolu'dan çok uzakta olmalarına rağmen, mahallî gösteriler ve yaptıkları bağışlarla Türk Milliyetçiliğini desteklemişlerdir. Bu kabil faaliyetler şüphesiz tekrar müttefikleri endişelendirmişti. Bilhassa İngilizler, Ankara ile bu yakınlaşmaların, Bolşevik Rusya'nın da yardımı ile diplomatik ve askerî bir cephe haline gelip gelmeyeceğini araştırmaya karar vermişlerdir. Bu nedenle, Hindistan hükümetine atanan bir istihbarat subayı olan Bnb. M. N. E. Bray mahallî olarak bu kâbil şayialaların geçerliliğini araştırmakla görevlendirilmişti. Bray, 18 Ekim 1920'de bu birlik [*İttihad ve Terakki (ÖFA notu)*] yanlısı-Kemalist adı verilen ve Müslümän ülkelerdeki İngiliz hegomonyasını bertaraf etmeye yönelik plân hakkında oldukça detaylı bir rapor göndermiştir. Bray, Arap, İran ve Türk milliyetçilerin aktif katılım ile bir "Asya Müslümanları Federasyonu" kurulduğunu iddia etmiştir. Bray, bir zamanlar büyük Osmanlı Sadrazamı olan ve halen Almanya'ya sığınmış bulunan Talat Paşa'nın bütün plânın beyni olduğuna inanıyordu. Keza, bütün Avrupa'ya dağılmış bulunan Birlik yanlısı arkadaşlarının desteği ile Talat Paşa'nın bütün Milliyetçi çevreler arasında "Asya'nın Uyanışı" müşterek gayesi için irtibat sağlandığını zannediyordu. Bray'a göre, Talat Paşa; müstakbel eylem ve müşterek bir programın müzakeresi için ajanılarını Avrupa'ya göndermiş olan Faysal'la bir anlaşma için Ankara'da bulunan M. Kemâl'in tam desteğine sahipti. Bray'ın raporu tehlikeli

---

2270 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 285.

2271 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 284. "1921 ilkbaharına kadar Hâkimiyet-i Milliye matbaasında" basılan *Yeni Gün* gazetesi, resmî Türkiye Komünist Fırkasının (rTKF) yayın organı şeklinde mesai sarfetmektedir. *rTKF*'nin merkez bürosu, *Yeni Gün* merkez bürosunun üst katındadır: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 33.

2272 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 244.

mesajlar içermekte ve neticede Faysal'ı Kemalistlerle kavgalı hale getirmenin yollarının bulunarak federasyonun içten çökertme yollarının aranmasını tavsiye etmekteydi.[2273]

19 Ekim 1920. Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi, "Ermeni-Türk Çatışmaları ve Milletler Cemiyeti" nam makale neşretti: *Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin temsilcisi olan Balfour, sorunun güçlüğünü ve karmaşıklığını belirterek yan çizdi. Oysa tüm karmaşıklık, İngiliz emperyalistlerinin şimdi Kemalistlerle flört etmesi ve Ermenilere aldırış etmemelerindedir*.[2274]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik yüksek komiserleri, 18 Ekim'de resmi olarak Sultan'ı ziyaret ederek, Anadolu'daki durumun yarattığı kötü etkiyi belirtmişler ve Türkiye'de olduğu gibi Anadolu'da da Sevr Antlaşması'nın bütüncül olarak uygulanması gerektiğini bildirmişlerdir. Ziyaretin ardından hükümet hemen bir araya gelmiş ve uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir*.[2275]

20 Ekim 1920. Gürcistan Dışişleri Bakanı Noi Ramişvili, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmet Muhtar'a (Mollaoğlu) nota gönderdi. *Ardahan, Artvin ve Batum'u kapsadığı öne sürülen Gürcü sınırının aşılınamasını iste*mektedir.[2276]

Şark Cephe Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e ve Genelkurmay Başkanı Miralay İsmet'e (İnönü) telgraf gönderdi. Kars harekâtının askerî cihetlerini izah ediyor, harekâta taraftar olduğunu yazıyor.[2277]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: İstanbul'da *hükümetin istifa etme gerekçesinin, müttefiklerin milliyetçilerle anlaşılmasını talep eden notası olduğu ve yeni hükümetin programının, siyasi tavizler temeli üzerinde Sevr Antlaşması'nı Türk milliyetçilerine kabul ettirmek olduğu ifade edilmiştir*.[2278]

İtalyanların Anadolu'ya naklettiği, TBMM İzmir mebusu resmî Türkiye Komünist Fırkası mensubu İttihadçı Mahmut Esat (Bozkurt), TBMM İzmir mebusu resmî Türkiye Komünist Fırkası mensubu İttihadçı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde "Yeşil Elma" nam makale neşretti: *Bolşevizm'in tehdidi altındayız.*[2279] *Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir vasıtadır. Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir, altın elmadır*.[2280]

2273 Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 1990, s. 420-421.

2274 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 197.

2275 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

2276 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182.

2277 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183.

2278 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

2279 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 251.

2280 Yeni Gün, 20 Teşrinievvel 1336; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 34, dipnot 51. "Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'daki en önemli işçi grupları, demiryolcular, imalât-ı harbiye işçileri ve madencilerdi. Devlet girişimlerinde sendika kurma hakkı olmamakla birlikte, Kemalist hükûmet karşılıklı yardımlaşma örgütleri kurmalarına engel olmuyordu. Demiryolculara ve imalât-ı harbiye işçilerine günde 3 lira gibi yüksek bir ücret ödeniyordu. Madenciler için, ocağa iniş çıkış süresi dahil 8 saatlik işgünü kabul edildi. İktisat Vekâletinin başındaki küçük-burjuva sosyalisti Mahmut Esat işçiler için bir sigorta tasarısı hazırladı." Kitaigorodsky, *The Turkish Labour Movement*, s. 85; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 36, dipnot 58. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Fotoğraf. İzmir Mebusu Mahmud Esad (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 36).

21 Ekim 1920. Bâb-ı Âlî'de Ahmed Tevfik (Okday) sadaretinde yeni kabine kuruldu. Ahmed İzzet (Furgaç), Hariciye Nâzırı makamında.[2281]

Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), Noi Ramişvili'ye cevabî nota keşide eyledi. *Ankara, Gürcistan Hükümeti'ni tanıdığını ve Gürcü notasında belirtilen sınırı aşmayacağını bildir*mektedir.[2282]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet (İnönü), Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in mütalaasını müzakere ettiler. Karabekir'e muvafakat ettiler ve *Ermeni ordusunun yok edilmesi görev ve yetkisini* Karabekir'e verdiler:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Reis (Mustafa Kemal) Paşa ve Fevzi Paşa ile vaziyyet bugün tetkik olunmuş ve mütâlâamız arz edilmişti. Telgrafnâme-i âlîleri Reis Paşa ile tekrar mütalâa ve tetkik edildi. Harekât-ı kat'iyyenin derhal icrası hakkındaki mütalâa ve kararınız pek musîb görülmüştür. Gürcülerin müdâhalesine vakit kalmadan netice-i kat'iyye ihrâzı fevkalâde mühim bir muvaffakıyyet olur. Tertîbâtın tatbîkinde Aras boyunca bulunan bütün müfrezelerle vâsi' miktarda faaliyyete geçilmesi hâtıra kabîlinden arz olunur. Harekâtımızın hedefi Ermeni ordusunun Kars içinde veya Kars'ı müteakib, ta'kîb ile, imhâsı olduğundan bu netice istihsal edilinceye kadar Şark Ordusunun serbest ve kat'î hareket etmesi lâzımdır. Şark Cephesi lüzumu kadar efrâdı silâh altına da'vet edebilir. Beyânat ve neşriyyat-ı münâsibe yapılacaktır.

21 ekim 36 Saat üç evvelde yazılmıştır. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi İsmet[2283]

22 Ekim 1920. Mustafa Kemal, Bekir Sami'ye (Kunduh) talimatname keşide eyledi. *Ermeni istekleriyle Rusların İngilizlerin ekmeklerine yağ sürdüklerinin anlatılmasını* istiyor. Şayet TBMM Hükümeti Sovyet Rusya'nın talebini kabul eder de Şark Vilayetlerinden Ermenistan'a arazi verirse iktidardan düşecek ve Müttefiklerin onayıyla işbaşına gelmiş İstanbul'daki Tevfik (Okday) kabinesi muktedir olacaktır:

Hemen bütün üyeleri Kuva-yı Milliye yandaşlığı ile tanınmış kişileri toplayan işbu kabinenin kuruluşuna İngilizlerin izin verişinin ve hatta kuruluşunu sağlamalarının nedeni, Anadolu halkını Batı ile uyuşabilmek umuduna düşürüp, Bolşevik ve İslâm dünyalarının önem ve ciddilik kazanan içten bağlantılarını kırmak ve hiç olmazsa tarafları kuşkuya düşürmektir.

2281 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.
2282 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182.
2283 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 49, Vesika No: 1138; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 239.

> Antlaşmanın kabulü için Rusya tarafından arazi bırakılması şartının ileri sürüldüğünün yalnızca söylentisi bile, Batı'nın aldatmalarına kapılmaya eğimli olan ve ihtilâlcilikten olaganüstü korkan Istanbul devlet adamlarına halk üzerinde olaganüstü bir etkenlik kazandıracağı açıktır. Bu nedenle, Rus Hükümeti, Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesine eski iman ve azimle devamını arzu ediyorsa, söz konusu istekten derhal vazgeçerek Dostluk Antlaşması'nı imza etmesi gerektir.[2284]

22 Ekim'de Trabzon'dan yola çıkan bir kurye, Bekir Sami'ye gönderilen bir talimattan başka, Mustafa Kemal'in ve Ahmet Muhtar'ın Çiçerin'e yazdıkları mektupları götürür. Bekir Sami Bey'e gönderilen mektupta, İstanbul'da yeni bir hükümetin kurulmasının Bolşeviklerle Anadolu'nun arasını açmak amacını güttüğünü ve bu durumda bu oyunu kolaylaştıracak olan Van ve Bitlis önerisinden vazgeçilerek anlaşmanın bir an önce imzalanması istenir. Ahmet Muhtar da Çiçerin'e yazdığı mektupta, Ermenistan harekatının nedenlerini açıklayarak, bu eylemi İngiliz emperyalizminin oyunlarına bağlamak ister. Mustafa Kemal ise genel olarak burjuvazi iktidarının bir gün yıkılacağına inandığını yazar. Ancak bu sırada Moskova'da Ankara Hükümeti'nin hiçbir temsilcisinin bulunmaması tüm bu girişimleri sonuçsuz bırakmaktadır.[2285]

Bayezid'deki 2'nci Fırka Kumandanı Cavid, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Kâzım Karabekir'in isteği üzerine Kızılordu ile sürekli ilişkide bulunan Nahcivan Müfzeresi kumandanı Veysel Bey'i Sovyetlerin görüşleri hakkında bilgi vermesi için görevlendiren Bayezıt'taki II. Fırka kumandanı Cavit Bey, Karabekir'e gönderdiği raporda Moskova'nın, başlarında Anastas Mikoyan'ın bulunduğu Ermeni komünistlerin etkisi altında kaldığını ve bunlara göre Türkiye'nin Azerbaycan'daki karşıdevrimcilerle birleşerek Bakû üzerine yürümeye niyetli olduğunu ve bunun için de Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında bir set olarak bulundurulması gerektiğini öne sürdüklerini yazıyor*.[2286]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e mektub gönderdi. Eski tüfek komünist gibi ifadeler derc eden Mustafa Kemal, "burjuvazi iktidarı yıkılacaktır" yazıyor. İşbirlikçiliğini resmen ifade ediyor:

> Sayın Komiser,
>
> Türkiye'deki heyetinizin kâtibi tarafından bana iletilmiş olan 2 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldığımı doğrular, Batılı emperyalistlerin ittifakına karşı giriştiğimiz savaş konusundaki içten görüşlerinize candan teşekkür etmekle şeref duyarım.
>
> Kendi zincirlerini kırmakla yetinmeyip, dünyanın kurtuluşu için iki yıldan fazla süren, benzeri olmayan bir savaşı sürdüren ve sömürünün sonsuza dek yeryüzünden silinmesi uğruna, büyük bir istek ve heyecanla, seve seve, duyulmamış acılara katlanan Rus milletine karşı Türk milletinin duyduğu hayranlığı size anlatabilmek, bana çok büyük bir kıvanç vermektedir.
>
> Rus milletinin insanlığın kurtuluşu için katıldığı fedakârlığın büyüklüğünü, milletimiz layıkıyla değerlendirmektedir. Çünkü milletimiz de, Avrupalı emperyalistlerin göz diktikleri Müslüman memleketlerin yardımına koşarak, yüzyıllar boyunca Avrupalı emperyalistlere karşı savaşmıştır. Bir yandan Batılı emekçiler, diğer yandan ise Asya ve Afrika'nın sömürülen milletleri, uluslararası kapitalin, emekçilerin birbirlerini yok etmeleri ve efendilerine en fazla çıkarı sağlamaları, sömürülmeleri için kullanıldığını anlayacakları ve dünya emekçi yığınlarının yüreklerinde ve akıllarında, sömürge politikasının bir cinayet olduğu gerçeğinin yerleşeceği

---

[2284] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 797-798.

[2285] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182. " Mustafa Kemal'in Çiçerin'e mektubu Tuapse'ye götürüldükten sonra orada kasım ayının sonuna kadar bekler ve ancak 29 Kasım'da Osman Bey tarafından Moskova'ya tellenir. Bekir Sami Bey'e gönderilen telgraflar ise herhalde hiçbir zaman eline geçmemiş ve Sovyet Dışişlerine iletilmemiştir."

[2286] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183.

gün, burjuvazi iktidarı yıkılacaktır. Buna kesin olarak inanıyorum ve bu inancıma tüm vatandaşlarımız katılmaktadır.

Bir yandan R.S.F.S.C.'nin Avrupa emekçi çevrelerindeki üstün manevi yetkisinin ve öte yandan da Müslüman dünyasının Türk milletine karşı duyduğu sevginin, bugüne kadar sabır ve bilgisizliklerinden ileri gelen bir kadercilikle Batı emperyalizmini destekleyenlerin sıkı işbirliğimiz çerçevesinde emperyalizme karşı birleşeceklerine kuvvetle inanıyoruz.

En derin saygılarımın kabul edilmesini dilerim, sayın Komiser.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal[2287]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'e nota gönderdi. Şark Harekâtı hakkında izahat veriyor. Ahmed Muhtar, Sadrazam Damad Ferid'i İngiliz denetimini kabul etmekle ve hilafet kuvvetini İngiliz emellerine alet etmekle suçluyor. Fakat ironiktir, Ahmed Muhtar, notasını Sovyet tarzı* imzalıyor:

Sayın Komiser

Bu ayın 6'sındaki telgrafımıza ek olarak, Erivan Hükümeti tarafından gerçeklerin sürekli olarak çarpıtılmasına ve bize karşı yaydığı iftiralara cevap vermek amacıyla Ermenilere karşı harekâtımızın nedenlerini yeniden açıklamak gereğini duyuyoruz.

Taşnaklar, Batılı bağlaşıklarının zaferinden bu yana ve en küçük bir nedenin varolmamasına rağmen egemenlikleri altında bulunan İslam halka karşı düzenli bir yok etme politikasına girişmişlerdir. Geçen 24 Haziran'dan bu yana, Zengi Basar (Zengizor?), Şuha (Şuşa?), Koleb küçük şûra hükümetlerine karşı sürekli saldırılara girişerek onları yok ettiler, Rus Sovyet Hükümeti Taşnakların bu arada giriştikleri korkunç vahşetin bilincindedir. Nahcivan'da bulunan Kızılordu müfrezesi Ermeni sürülerinin önünden kaçan çok sayıda göçmenin perişanlığına tanık olmuştur.

Düşmanlarımız aynı marifetleri Doğu illerimizin halkına karşı da uygulamak ve bu amaca ulaşmak için ileri hatlarımıza saldırmaya başlayınca, onlara boşuna barış çağrısında bulunduk. Bize, Sevr Anlaşmasını imzaladıklarına göre, onun uygulanması için ellerinden geleni yapacaklarını söylediler ve hemen sonra, Ermenilerin, Yunan saldırılarından faydalanarak ve onlara bağlı olarak, tüm dünyayı bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakmak ve başarı durumunda, Fırat ve Dicle vadilerinin ötesinden, Mezopotamya'daki İngiliz birliklerinin güç durumunu bir an önce düzeltebilmek için onlara el uzatmak amacıyla dört Doğu ilimize el koymak istedikleri bizce açıkça anlaşıldı. Kuzey Mezopotamya'ya kadar uzanan bir İngiliz mandasına karşı İngiliz parlamentosunda meydana gelen tek ciddi muhalefetin Asquith'çi liberaller tarafından sürdürüldüğünü ve bunların başlıca kanıtlarının bu bölgeyi Karadeniz'e kadar uzanmadan elde tutmanın olanaksızlığından kaynaklandığını düşünürsek, İngiliz emperyalizminin kuklası olan Taşnakların, Batı Anadolu'da bir yeni İngiliz-Yunan saldırısı ya da kıyılarımızdaki bir çıkartma gibi uygun bir fırsatı kollayıp, karanlık emellerini eyleme geçirmelerine göz yummakla, Doğu'nun tüm ezilen halklarının davasını ne büyük bir tehlike ile karşı karşıya bıraktığımız anlaşılıyor.

[2287] "Bu belgenin tarihi *SSCB Dış Politika Belgeleri* isimli Rusça yayında 29 Kasım olarak gösterilmiştir. Ancak Rus arşivlerinde bulunan Fransızca aslında 22 Ekim 1920 tarihiyle Ali Rıza imzası ve bir Türkçe mühür vardır. Ali Rıza Bey'in o tarihte Trabzon'daki 3. Fırka'nın kumandan vekilliğine atanmış olduğuna göre ve Moskova'ya gönderilen yazıların o tarihlerde Ankara'dan Trabzon'a tellenerek orada yazıya geçirildikıen sonra Fırka'nın mührü ile mühürlendiğine göre bu mektubun en geç 22 Ekim'de yazılmış olduğu anlaşılır. Bu tarihten sonra Tuapse'ye gönderilen bu mektup her nedense orada bir aydan fazla beklemiş ve oraya uğrayan Lazistan milletvekili Osman Bey tarafından 29 Kasım'da Moskova'ya tellenmiştir. Osman Bey telgrafında aslını ekspres posta ile gönderdiğini de eklemiştir." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 248-249.

* "Kemalistlerin o dönemde Sovyet hükümetini örnek alarak bakanlara komiser dedikleri de belirtiliyor." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 92.

Öte yandan, General Denikin'in zaferinin sonuç olarak Ermeni bağımsızlığını tehlikeye düşürüceği apaçık iken, Taşnakların bu maceracıya gösterdikleri sınırsız destek, Ermenistan'ın bugünkü efendilerinin, İngiliz politikasının ne denli uşağı olduklarını gösterir.

Batı emperyalistlerinin bizi tümüyle güçsüz sandıkları bir anda Kafkas cephesindeki ileri harekâtımız ve Batı cephesindeki kararlı direnişimiz, 1919'da, kurduğu birinci hükümetin ilk günlerinde, ülkemizde İngiliz denetimini kabul eden ve halifeliğin manevi etkisini Londra kabinesinin emrine veren Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İstanbul'da devrilmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin, ordularının ve tüm halkının kahramanlığıyla, İngiliz emperyalizmini, geçen 16 Mart darbesiyle hiç çekinmeden devirdiği adamların yeniden İstanbul Hükümeti'ne alınmalarına katlanacak derecede küçük düşürdüğü bir anda ve Ermenilerin birliklerimize karşı hazırladıkları son umutsuz saldırıyı püskürtmeden önce, Rusya'daki dostlarımıza, ezilen kardeşlerimizin kurtarılışını amaçlayan kutsal davaya ödün vermez bağlılığımızın güvencesini tekrarlar, ortak direnişimizi bozmak amacıyla İstanbul'da girişilmiş olan son manevralarla İngiliz diplomasisinin tezgâhladığı bu karanlık oyunların sonuçsuz kalacağına inanmalarını dileriz.

Taşnaklara karşı mücadelemizde Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin kayıtsız manevi desteğine erişeceğimizi umar, İngilizlerin kiralık yayın organlarının tüm dünyaya yaydıkları ve saldırgan Ermenileri suçsuz kurbanlar gibi göstererek, varlığımızı ve barışsever Türk ve Ermeni halklarının güvenliğini Taşnak çetelerinin kıyımlarına karşı savunan, bizi Kafkaslarda yeniden alevlenen savaşın sorumlusu olarak göstermek isteyen, kasıtlı haberlerine karşı Rus basınında savunulacağımızı bekleriz.

Bu umutla, sayın komiser, saygılarımı kabul etmenizi dilerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar[2288]

ABD matbuatında belirtildiğine göre *Doğu cephesinde Ekim ayında Türk-Ermeni savaşı şiddetlenirken, Bolşevik kuvvetleri de güneye Ermenistan'a doğru ilerlemekte*dir. *Bu dönemde Ermeni yönetiminin başında bulunan Taşnak partisi ise Sovyet Rus rejimiyle anlaşmazlık halinde*dir. *Nitekim Fransız dışişlerine dayandırılan bir haberde Rus hükümeti Ermenistan'a bir ültimatom vererek birliklerini Türk Milliyetçileriyle bağlantı kurmak üzere Anadolu'ya geçirmeyi istemiş ancak Ermeni hükümeti bu isteği reddetmiştir*. *Haberde ayrıca Bolşeviklerin Ermenilerden Sevr Anlaşması'nı tanımamasını istediğinden de bahsediliyor*. *Dolayısıyla bu itirazın Ermeniler ve Bolşeviklerle arasında bir savaş ortamı yaratacağı belirtilirken, Ermenistan'ın Müttefiklerden yardım istediği ancak hâlihazırda buna bir karşılık verilmediği aktarılıyor*.[2289]

23 Ekim 1920. TBMM Hükümeti, Ermenistan Taşnaksutyun Hükümetini tenkid edici beyanname neşretti: *Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Erivan hükümeti, Türkleri ortadan kaldırmayı veya Ermenistan'da yaşayan, nüfusun yarısını oluşturan Türkleri göçe zorlamayı temel amaç edinmişti. Kararlı bir şekilde yürütülen bu politika, yapılan plâna göre Türklerin ölümü ve firarı sonrası boş kalan yerlere yerleştirilen Ermenilerin vatan duygusunu yükseltmeyi amaçlamıştı. 2 yıllık süreç içinde Türk nüfusunun uğradığı saldırıların bilançosu*: *199 Türk köyü yakılmış ve 135 bin kişinin büyük çoğunluğu imha edilmiştir*.[2290]

TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Almanya Berlin'deki İttihadçı lider Enver'e cevabî mektup gönderdi: *Doğu'da pek yalnızım. Denizden gelecek 3-5 sandık cephane ile memleket savunması kolay mıdır? Anadolu köylüsü, misli görülmemiş fedakârlık yapıyor. Doğu yolunun açılması Anadolu'ya hayat verecektir. Biz kızıllardan memleketimiz için kuvvet istemiyoruz. Ermeni meselesinin*

[2288] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 246-247. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2289] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 154.

[2290] *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 123; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 308.

hallini istiyoruz.[2291] [..] *Biz, Ermenilere karşı 28 Eylül'de harekete başladık. Bir aydır Bolşevikler lâkayd kalıyorlar. Hiç olmazsa Bakü'deki üseramız silâhlandırılarak muavenetimize koşabilirlerdi*.[2292]

İttihadçı Kâzım (Dirik), TBMM Hükümetince Tiflis elçisi tayin edildi.[2293]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Meslekî temsil, komünist programın bir parçasıdır. Bunu savunanlar, memleketin ancak komünist-sosyalist bir programla idare edilebileceğine inananlardır*.[2294]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Batı Anadolu'dan Yunan kılıçları altında kovulan ve diğer vilâyetlerin halkları tarafından reddedilen Kemalistler, Kafkaslar ötesindeki Bolşeviklerle birleşmek için Ermenistan'a çullanmışlardır*.[2295]

24 Ekim 1920. Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, komutasındaki Şark Ordusuna Kars'a taarruz emri verdi.[2296]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Hilmi oğlu Hakkı'nın mülahazası calib-i dikkatdir: *Türkiye Komünist Fırkası'nın faaliyete geçmesi için Rusya'nın para şeklinde olacak yardımı şart-ı evvel olmadığı da ihsas edilmeli. Bizim teşkilatımızı nakden kuvvetli isteyişimiz oyuncak şeklinde vaki olmamıştır. İstanbul'da ve memleketin her tarafında İngilizlerin binlerce paralar sarf ederek ameleyi elinde bulundurmaya çalıştıkları Anadolu'da hilafet vesaire namı altında propagandalar ile elyevm İstanbul hükümeti ile Anadolu hükümetinin uzlaşmak üzere olduğu bir zamanın da nazar-ı itibara alınması ve buna karşı ne suretle çalışmak icap ettiği Versay Muahedesinde ufak bir tadiline karşı Mustafa Kemal'in Antanta ue uzlaşmak ihtimaline binaen teşkilatın yaptığı işlere engel ve binnetice dünya inkılabı için uğraşan bir kısım için ne derece zarar olacağı (?) anlatılmalıdır*. [..] *Roma'da, İsviçre'de, Almanya'da İttihat ve Terakki rüesasının Anadolu hükümeti namına İngilizlerle uzlaşmak için uğraşmakta oldukları bunlardan Erkan-ı Harp kaymakamı Edip Servet, Atina sefir-i sabıkı Muhtar, Talat Paşa, Doktor Nazım, Necmettin Molla'ların bu uğurda çalışmaları gibi söyleniliyor*.[2297]

25 Ekim 1920. İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre "*Giresun açıklarında görülen motorlu bir gemiden tüfek ve mitralyöz taşıyan 8 Bolşevik ve 50 Türk, Osman Ağa'yla birlikte sahile* çıkmıştı*. Rus kaynaklı bir habere göre, "Djigit" adlı küçük bir gemi, Trabzon ile Novorossisk arasında sık sık seferler yapıyordu. Bu gemi kızıl bandıralıydı ve her iki liman arasında küçük rütbeli yetkili ve erzak taşıyordu*.[2298]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi makale neşretti. *Anadolu'ya geçmek için uğraşan İttihatçılara karşı Rusya ve İslam dünyasını uyararak, bunların yurdu felakete sürüklediklerini, her dönemde baş olmaya çalıştıkları* ifade ediliyor.[2299]

2291 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 255.

2292 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 39.

2293 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182. Manastırlı Kâzım Dirik, teğmenliğinden itibaren İTC mensubu idi. İttihadçı faaliyetleri mucibince Abdülhamid İdaresi tarafından yakalanacağını anlayınca Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna sığınmıştır: Orhan Dirik, *Babam General Kazım Dirik ve Ben*, 1998, s. 15-16; Aktaran: Gürsel Özgür, *Komutan ve Bürokrat Olarak Kâzım Dirik* [Yüksek Lisans Tezi], 2006, s. xxiii-xxiv.

2294 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 256.

2295 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 171.

2296 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183.

2297 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 139-140.

2298 FO 371/5172/E 15971; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 126.

2299 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 112.

Budapeşte'deki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi:

Kardeşim Efendim

İki gün evvel bir kaç gün Roma'dan Peşte'ye geldim. Size yazdığım şu mektûbu hâmil kurye ise bugün geldi. Mektûbu burada tekrâr açtım. Çünkü aynı iş için Ziyâ Bey'e size yazmasını Bakû'ya hareketim esnâsında kendisine söylemiştim. Ona yazdığınız cevâbı da dün Berlin'de aldım. Okudum.

Binâ'en-aleyh mektûbuma cevâba hâcet yok. Ma'mâfîh şu bir kaç satırla ben size mahsus selâmlarımı gönderir muvaffakiyetler temennî ederim.

Berlin'de gâyet mütenekkir olarak bulunuyorum. Ve ihtimâl bu kağıdımı aldığınız zamân hareket etmiştim. Şimdilik Moskova'da İslâm âlemini İngilizler âleyhine [? *Burada bir kelime oldukça silik (Yamauchi notu)*] gelişen İslâm Cem'iyetinde hep çalışıyoruz. Merkez-i umûmîsini Moskova'dan naklettim. Ve bu tarzda çalışmakda Bolşeviklerle mutâbık kaldık. Ayrıca Türkiye için para ve malzeme te'mîn ettik. Kendileri ilk mu'âvenet olmak üzere bir milyon altın ve bir milyon lira da kâğıt verdiler. Ve imkân dâ'iresinde de silâhların ilk kafilesi on bin tüfek ikişer bin cebehâne ile memlekete vermiştir.

Buraya gelmezden evvel Bakû'daki Şark Kongresinde bulundum. Bu Kongre de islâm harekâtı nokta-i nazarından cidden mühimdir. Ve bence pek iyi netîceler verecektir. Şimdilik selâm. Burada bulunduğumu kimseye söylemeyiniz ricâ ederim.[2300]

25/26 Ekim 1920. *Sevkiyatın gizli tutulamaması, limanlar ve sevkiyat işlerini yürütenlerin arasında işbirliğinin sağlanamaması askeri malzeme taşınmasında bazı olumsuzluklara sebebiyet vermekteydi. Umur-u Bahriye Müdürlüğü ve Trabzon Kaçakçı müfrezesi de bahsi geçen olumsuzlukları ortadan kaldıramamıştı. Bunun üzerine Trabzon Kaçakçı Müfrezesinin 25/26 Ekim 192*0 *tarihinde askeri bir makama devredilmesi uygun görülmüş*tür.[2301]

26 Ekim 1920. Kafkasya'da bulunan Milliyetler Halk Komiseri Stalin, Halk Komiserleri Başkanı Lenin'e rapor gönderdi. *Gürcülerin Batum'u yeniden İngilizlere teslim etmesi olasılığından söz* ediyor.[2302]

Mustafa Kemal ve resmi Türkiye Komünist Fırkası Genel Sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla, ordu komutanlarına gönderilen ve "Sevgili Yoldaş" diye başlayan mektupta, Üçüncü Entemasyonal'e bağlı Türkiye Komünist Fırkası'nın (18 Ekim'de) kurulduğu, artık hiç kimsenin, dernek ve partinin komünizm, Bolşevizm için çalışamayacağı bildirildi.[2303]

Şifre 591 Ankara 26/10/1336

Garp Cephesi Kumandanlığına

Sevgili Yoldaş!

Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e merbut ve esas programına müstenit bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Şubesi'nin 18 Teşrinievvel 336 tarihli resmî ilmühaberi hükûmetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın Üçüncü Enternasyonal'e merbut esas programıyle nizamname-i dahilîsi derdest-i isal olduğu gibi memleketimizin şerait-i hususiyesine göre, fırkanın umumî kongresi in'ikat edinceye kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de mesai programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalâanıza intizar etmekteyiz. Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumîsi, orada, burada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti salâhiyetiyle âhenkli çalışacak yoldaşlardan

2300 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 117.

2301 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 152.

2302 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183-184.

2303 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 259. Resmî Türkiye Komünist Partisini Komintern'e kabul edilmeyecektir.

mürekkep dokuz kişilik bir müessis heyeti vardır. Merkez-i umumînin, teşkilât, arazi, köylü, amele, sanayi, umur-u askeriye ve propaganda şubeleri derdest-i teşekküldür..[2304]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Teşrinievvel 336 (920) Salı: Yunan kralının ölümü münasebetiyle Rumlar her tarafta Yunan bayraklarını yarım çekmişlerdir. Anadolu gazeteleri, Fransızların durmadan Ayintap üzerine hücum ettiklerini, Ayıntaplıların da büyük fedakârlıklarla savunma yaptıklarını yazıyor. Gene aynı gazeteler İzmir cephesinde ufak tefek çatışmalar olduğunu, Ermenilerin, islâmların bulundukları bölgelere saldırdıklarını, karşı koyup misilleme yapmak üzere Ermenistan'a hücum edildiğini ve Anadolunun artık Bolşeviklerle tamamen anlaşıp Ankara'ya bir de Bolşevik Konsolosluğunun yerleşmiş olduğunu yazıyorlar*.[2305]

27 Ekim 1920. TBMM Hükümeti Şark Ordusu, Kars'a doğru marş marşa verildi.[2306]

28 Ekim 1920. Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Şark Ordusuna hareket emri verdi.[2307]

Ermeni Hükümeti, büyük bir olasılıkla Stokes'tan gizli olarak, bugün, *Legran'la bir protokol imzalamaya razı ol*du. *Bu belgeye göre Taşnak Hükümeti aşağıdaki koşulların gerçekleşmesiyle Sovyet arabuluculuğunu kabul* etmektedir: *1- T.B.M.M. Hükümeti'nin, ordusunu 1914 sınırının gerisine çekmesi, 2- Brest-Litovsk ve 4 Haziran 1918 tarihli Batum anlaşmalarını tanımadığını ilân etmesi ve, 3- Rus-Ermeni anlaşması çerçevesindeki sınırlar içinde Ermeni Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığının tanınması. Fakat olaylar anlaşmayı geçersiz kılar*.[2308]

Jules Laroche, "Miralay Brémond'la Mülakat" nam rapor kaleme aldı: *Miralay Brémond'un Ermeni taraftarı siyasetiyle alakalı hiçbir beyanatı ikna edici görünmüyor. Aslında Ermenileri kayırmamızla […] bidayette Kemalist olmayan birkaç Türk'ü rahatsız ettiğimiz anlaşılıyor; onlar Sovyetlerin kollarına itildiler ve böylece içinden çıkılması çok müşkil olan şu anki vaziyet meydana getirildi*.[2309]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 28 Ekim tarihli mahrem raporuna göre; 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in TBMM Reisi Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu şifreli telgraf deşifre edilmiştir. Sovyet Rusya Cumhuriyeti, siyasî ve içtimaî devrimler yapılmasını Mustafa Kemal'den istemektedir. Kemalist devrimlerin adeta habercisi niteliğindeki bazı maddeleri fevkalade dikkat çekicidi:

(1) Türkiye Komünist ilkeleri kabul edecek

(2) Padişahlık hükümet şekli iptal edilecek.

(3) Halifelik, komünist bir Türk Hükümeti'nin başındakine devredilecek. Bu nedenle Komünist Türk Hükümeti Başkanı bir Müslüman olmalıdır.

(4) Devlet, laik bir devlet olacak ve vicdan hürriyeti sağlanacak.

(5) Türk kadınlarının sosyal ve siyasi hayatta esas etkisini güvence altına almak ve onların milli hayatta uygun bir pay almalarını sağlamak için peçe sistemi ve bu sistemin yaptığı iptal edilmelidir.

2304 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 507; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31, dipnot 43.

2305 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 44.

2306 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 183.

2307 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 240.

2308 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 184.

2309 *Ministere des Affaires Etrangeres*, P 17784, Jules Laroche, Conversation avec le colonel Brémond, 28 Octobre 1920; Aktaran: Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 210.

(6) Erivan Cumhuriyeti'ne karşı yapılan intikal durdurulmalıdır. Çünkü bu devlet, Sovyet Cumhuriyeti'ne dosttur ve Türkiye'deki Ermenilere kötü davranılmamalıdır.

(7) Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin imzaladığı önceki ve gelecekte imzalayacağı tüm antlaşmaları kabul edecek.

(8) Türk Sovyet Hükümeti, Rus Sovyet'iyle bir hücum ve savunma ittifakı ile askeri bir sözleşme imzalamalıdır. Bu sözleşmenin, Asya'daki Müslümanları kışkırtmayı ve onların Avrupa'ya saldırısını kolaylaştırmayı hedeflemesi gerekmektedir. Türkiye söz konusu saldırı için coğrafi olarak iyi bir yerdedir.[2310]

1920 sonbaharı, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya istiskal ve Müttefiklere teveccüh etmeye başladığı devredir. Çünkü Sovyet Rusya, İttihadçı rüesaya daha ziyade itibar ediyordu. TBMM Hükümeti murahhas heyetini Moskova'da sürüdürmüştü. Üstelik Van, Muş, Bitlis vilayetlerinden uydusu Ermenistan Bolşevik Cumhuriyetine toprak taleb etmişti. Diğer bir deyişle Sovyet Rusya, Çarlık Rusya gibi emperyalistti. Belki de daha mühimi, Türkiye'de komünist bir idare teşekkül edecek olsaydı milliyetçi *burjuva* Mustafa Kemal'i nihaî olarak iktidardan düşürebilir; İttihadçı rüesa ve samimî komünistleri ikame edebilirdi. Fakat Mustafa Kemal, itimadını yitirdiği Sovyet Rusya'ya alenen cephe alamazdı. Anadolu'daki komünistleri ve İttihadçıları temizleyerek mezkûr İttihadçı rüesayı zayıflatabilir böylece kendi iktidarı garanti altına alınmak suretiyle millî devletin yapısı hem Müttefiklerin hem Sovyet Rusya'nın ittifak ettiği üzere laik olabilirdi.

Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, "Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla Mülakat - I" nam Eşref Edib imzalı makale neşretti. Zinovyev'in hilafet-saltanat karşıtı beyanatı kamuoyundan gizleniyor. Bolşeviklik ve Enver propagandası yapılıyor. İngiliz aleyhtarlığı müfridane tahrik ediliyor. Bolşevik ajitasyonu örnek ittihaz ediliyor:

Şarktan esen şiddetli bir rüzgarın cereyanına kapılan yıldızlı bir motor dalgalar arasında yuvarlana yuvarlana dün Sinop limanına geldi. Karaya çıkan misafirlerin Bakü'de toplanan Üçüncü Enternasyonal Kongresine iştirak eden Trabzon murahhasları Abdülhalim ve Ali Kemal Efendilerle bir takım üseramızdan ibaret olduğu anlaşılınca şark milletlerinin bu mühim ictimaii hakkında biraz malumat almak üzere, bin türlü mehalike [tehlikelere] göğüs gererek dalgaları aşarak gelen bu fedakar kardeşlerimizle hayli görüşüp konuştuk. Sahil halkına mahsus fitri bir zekaya malik olan bu faal ve cevval adamlar tehlikeyi atlattıklarını anladıklarından şükranını Seyit Balel hazretleri Camii şerifinde once namaz kılmak ve orada dua etmek suretiyle eda ettiler. Novrosiski de torpil hattını geçerek enginlere açıldıktan sonra uzaklarda bir yılan gibi sath-ı deryada sürünerek geçip giden, gittiği, gideceği yere şer ve mefsedet [fesatlık] götüren bir İngiliz zırhlısının tasalludundan azade kaldıkları için Allaha şükr ve sena ettiler. Muhataplarını anladıktan sonra bütün müşahedat ve ihtisasetlerini serbestçe söylemekten çekinmediler. Bolşeviklerin maksad-ı siyasiye ve içtimaiyeleri hakkında şayanı dikkat bazı muhakemat ve mütalaatta da bulundular. Abdülhalim Efendi verdiği malumat ve serd ettiği mütalaatın birçoklarını mahrem ve hususi kaydıyla takyid [şart koşma] etmeyerek söyleseydi bende dinlediğimi eksiksiz olarak nakleder, pek ziyade nazarı dikkatini celp edecek daha bir takım hakik[at]lerden kari'leri [okuyucu] haberdar ederdim. Fakat mademki Abdülhalim Efendi şimdi bazı şeylerin gazete sütunlarına geçmesini muvafık-ı maslahat ve siyaset görmüyor, ki ben bu hususta kısmen fikirlerine iştirak ediyorum, neşrine müsaade ettiği müşahedat ve ihtisasiyetiyle iktifa etmek mecburiyetindeyim.*

Abdülhalim ve Kemal Efendi hayatlarında ilk defa olmak üzere gördükleri bu muazzam içtima-i beşeriyetin bir panoraması diye tavsif ediyorlar. Bütün Şark ve Garp akvamının nümayendelerinden murahhaslarından mürekkep olan ve türlü türlü kıyafet numunelerinin müşahidi bulunan bu konferans ruhları üzerinde öyle azim bir tesir icra etmiş ki şarkın ve bütün İslam aleminin reha ve halasını bir emr-i muhakkak telakki ediyorlar. Ve

[2310] Fatih Turgay Eldem. (2021). 1920 Tarihli Çok Gizli İngiliz İstihbarat Notundan Türk-Rus İlişkilerine Dair İki Belge Ve Analizleri. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 132. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

* Mesela, Üçüncü Beynelmilel Reisi Yahudi Bolşevik Zinovyev'in saltanatın kaldırılması gerektiğini belirten beyanatı, "gazete sütunlarına geçmesi muvafık-ı maslahat ve siyaset" görülmeyen hususlardandır.

bu istihlas ve istikbal cereyanlarının önünde duracak hiçbir kuvvet mevcut olmadığı iman ve kanaatinde bulunuyorlar. Ciddi ve samimi bir alaka ile büyük bir neş'e ve ümit ile anlatıyorlar.

- O ne azimetli, ne şayan-ı hayret bir içtima oldu. Türlü türlü şekil ve kıyafette insanlar. Bi-nihaye milletler. Heyet-i umumiyesi üçbinbeşyüz kişiden ibaretti. Fakat bunun üçbinikiyüzü İslam akvamının murahhaslarını teşkil ediyordu. Türkler, Araplar, Hintliler, Afganlar, İran, Hive, Buhara, Semerkand, Taşkent, Dağıstan, Çeçen, Kalmuk, Çerkez, Kırgız, Başkurd, Kaşgar, Çin, Sibirya, bütün Kafkas milletleri, bütün Tatar kavimleri. Hasılı şarkın, garbın milletleri ve murahhasları Rumlardan başka Macar, Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Bulgar, vesair bütün bilumum Müslüman milel ve akvamı, kezalik orada hazır idi. Bu beşeriyet kitlesinden yalnız Rumlar hariç idi. Rumlardan velev bir kişi olsun orada bulunmuyordu.

Konferansı Azerbaycan Şurası Reisi Neriman Nerimanof açtı, Azerbaycan Türkçe'si şivesi ile irat ettiği kısa bir nutuktan sonra Üçüncü Beynelmilel Konferans Reisi Zinoviyef söze başladı ve dört saat kadar devam eden uzun ve mühim bir nutuk irat etti. Bu uzun nutkun kaydettiğim esas noktaları hülasa şunlardı. Pek zeki ve ateşin bir hatip olan bu müthiş ihtilal re'isi dedi ki:

- Yoldaşlar! Bu Kongre Şark milletlerinin müracaatı üzerine burada inikad ediyor. Bugün burada Şark halkını kurtarmak hususundaki nokta-i nazarımızı izah edeceğiz. Bu maksatla bütün Şark nümayendalerini buraya topladık. Tarihte birinci defa olarak bütün Şark milletleri böyle bir araya toplanıyor ve mukadderatını müzakere ediyor. Öteden beri Şark milletlerinin badi-i felaketi olan şu iki şeydir.

1) Birbirine adavet [düşmanlık]

2) Yekdiğerini tanımamak

Artık bütün Şark milletleri yekdiğeri ile tanışacak. Anlaşarak dertleşerek bu husumetlere nihayet vermek zamanı gelmiştir. İşte yoldaşlar; bugün bu meseleleri halledeceksiniz.

Biz bu kurultayı Şark tarihinde demek ki cihan tarihinde azim bir vaka diye telakki ediyoruz. Bu harekette Şarkın kıyam ve intibahını görüyoruz. Şark milletleri kürre-i arzda yaşayan ahalinin ekseriyetini teşkil ediyor. Bu cihetle zahmet ile sermaye arasındaki mübarezeyi halletmek iftikarını haiz bulunuyor. Yoldaşlar, buraya gelenlerin hepsi komünist olmadığını takdir ederim. Görüyorum ki, murahhasların çoğu muhtelif fırkalara mensuptur. Bir haylisi de bi-taraf bulunur. Fakat ne be'is var? Biz bugün kimseye sormuyoruz: "Sen komünist misin değil misin? Beynelmilel komünizme girdik mi girmedik mi?" Hangi fırkaya mensup olursa olsun, biz bunu aramıyoruz. Bizim yagane aradığımız şey şudur: zahmetkeşler, alnının teriyle geçinenler! Bu sınıfa mensup olduktan sonra artık hiçbir şey bunlardan bizi ayıramaz ve biz bu zahmetkeş sınıf halka hitap ediyoruz:

Yoldaşlar aranızdaki bütün münazaaları terk ediniz. Birleşiniz, sizi ezenlere karşı mübareze kapılarını açınız. Mücahade teşkilatları vücuda getiriniz. Ancak bu sayededir ki zalimlerin esaretinden kurtulur, refah ve saadete muvaffak olursunuz. Yoldaşlar, sizden hiçbir fırka pasaportu soran yoktur. Biz şimdi bütün dünya karşısında bulunan meseleleri hal edeceğiz. Bu fırka meselesi değildir. Zahmet ile sermaye arasında mübarezedir. Öyle bir mübareze ki her zahmetkeş bununla alakadardır.

Bizde sizin gibi idik. Bütün köylülerimiz, işçilerimiz sermayenin esiri olmuştu. Bütün mukadderatını burjuvanın eline terk etmiş, sefil ve miskin yaşıyordu. Köylülerimiz siyasi hayata ancak şimdi atılıyorlar. Ve bütün Rusya'da bu kongrenin içtimaını istemeyen, beğenmeyen hiçbir köylü yoktur. Biz öyle istiyoruz ki bütün şark milletleri de bu kurultayın şark ahalisini azat etmek için toplandığını bilsinler. Ve iman ediyoruz ki bu idrak ve intiba bugün şarkta hasıl olmuştur. Yoldaşlar, bu idrak ve intibadır ki zahmetkeşleri sermayenin zulüm ve insafsız pençesinden kurtarmak meselesini ortaya koymuştur. Hayat bütün zahmetkeşleri alnının teriyle geçinen bütün erbab-ı sayiyi bu meseleyi hal etmeye davet ediyor. Misal mi istersiniz? İşte yanı başımızda Gürcistan! Orada zahmetkeşlerin duçar olduğu esaret ve felaket cidden fecidir. Kanunlarında hürriyet-i şahsiye vardır, hürriyet-i say vardır, hürriyet-i fikriye vardır, hürriyet-i matbuat vardır. Fakat bütün bu hürriyetler yalnız burjuvaziye mahsustur. Avamın, köylünün, işçinin bu hürriyetlerden hiçbir nasibi yoktur. Milletin hakiki hürriyet rehberleri hep mevkuftur. Gürcistan hükümetinin başında bulunanlar, sahra köpekleri gibi Gürcistan'ın ağalığını, muhafızlığını yaparlar. Gürcistan'ı o adamlar muhafaza ederler ki istedikleri vakit İngiliz sermayedarlarına takdim ederler. Gürcistan'ı o adamlar idare ederler ki Fransa, İtalya, İngiltere ceneralleri

karşısında raksa amadedirler. Bize dostluktan bahsederler. Fakat bizi biraz zayıf görünce derhal Denikin'e dehalet ederler. Gürcüler istiklaliyet adı ile bu milletin menafi-i milliyesini muhafaza ettiklerini bildirmişlerdir. Fakat [*Gürcü Menşevik lider (Akal notu)*] "Gagaçkori" ve onun yoldaşları bülbül gibi istiklalden dem vurmakla millete ne menfaat hasıl oldu?

Hatip müthiş bir volkan gibi etrafa ateşler saçıverdi. Daha bazı meseleler getirdikten sonra bütün şark milletlerini zalim emperyalizm ve kapitalizm zincirlerini kırarak hakiki hürriyeti tesis için herkesi kemali serbesti ile fikirlerini izah etmeye davet etti.

Bunun üzerine sıra ile muhtelif akvam murahhasları tarafından mühim mühim nutuklar irat olundu. Herkes kendi lisanında söylüyor, bilahare Türkçe, Fransızca ve Rusça'ya tercüme olunuyordu. Bu üç lisan resmi olarak kabul edilmişti.

Şu nokta kemal-i ehemmiyetle herkesin nazarı dikkatini celp etti ki bütün İslam milletlerinin murahhasları Türkiye'nin başına gelen felaketleri yad ederek söze başlıyordu. Anlaşılıyor ki herkesin her İslam kavminin en derin yaresi, kendilerinden ziyade, bizim duçar olduğumuz mağlubiyettir. Bize karşı kalplerde öyle bir muhabbet ve merbutiyet var ki insan tarif edemiyor. Bütün ümitlerini, bütün emellerini bizim mukadderatımıza rabt etmişler. Bizi hakikaten bir dimağ telakki ediyorlar. Bizim küçük bir galibiyet ve meserretimiz, dalgalana dalgalana ta Himalaya dağlarını aşıyor, bütün ruhlara bir neşe ve ümit bahsediyor. Bir musibete duçar olsak bizden ziyade kederleniyorlar. Nazarlarında Anadolu'da çarpışan insanlar mukaddes insanlardır. İslam aleminin fedaileridir. Mağlubiyetten sonra bu kıyam-ı milli Şark aleminde bizim kıymetimizi pek ziyade yükseltmiş ve ihtilal ve hareket tohumunu bütün gönüllere ekmiş. Dertlerimiz müşterek. Bizi mahvetmek isteyen zalim kuvvet onların başında da hüküm ferma. İngilizler bütün milletler nazarında artık bir emsal-i zulüm olmuş. Onun bekasını beşeriyetin felah ve halası diye telakki ediyorlar, onun için bu zulüm kuvvetiyle çare-i bi çare milletlere tabii bir surette bir muhabbet ve merbutiyyet besliyorlar. Bolşeviklere karşı olan merbutiyyetlerinin sırrı da budur. Bolşevikler İngilizlerle anlaştığı dakikada İslam milletlerinin bu teveccüh ve muhabbetini kayıp edeceğine hiç şüphe yoktur. Bütün Asya hareketinin müşterek hedefi İngiliz zulmüdür. Ve bu hedefi muhafaza etmek bütün ihtilal rüesasının yegane umdesidir. İslam hareket ve kıyamı bu timsali ile neşv-ü nema buluyor. Hatta ve bu vaziyet ile Anadolu'nun İngilizlerle anlaştığını farz ediniz. O anda umum şarkta müthiş bir inkisar-ı hayal baş gösterir. Bizim hareketimizi ele almada bir kaç vilayet kavgası zan edenler çok aldanırlar. Biz Asya ümmetleriyle temas neticesinde bir hakikate agah olduk. Bizim Anadolu hareketimiz bütün şark ihtilal ve kıyamının pişedar hareketidir. Herkes, bütün beşeriyet-i mazlume bunu böyle telakki ediyor. Ve Asya kıyamı bütün gıdasını buradan alıyor. Doğrusu bizim hareketimizi evvelce biz bu kadar mühim ve azametli görmüyorduk. Şimdi hakkıyla anladık ki mücahedemizin kıymeti alemi şumuldür. Ve hudutlarda çarpışan kahramanlarımız büyük ve müttehid Asya ordusunun pişedarlarıdır. Arkada yüzlerce milyon insan kütleleri vardır ki hepsi bizimle beraberdir. Bizim gibi düşünürler, bizim gibi ümit beslerler. Bizim gayemize müteveccih olmuşlar. Cihat sahalarına atılmışlar, hepsi feryat ediyorlar, hepsi İngiliz zulmünden el-aman diyor. Bu zalim kuvvet bir kabus gibi şark üzerine çökmüş. Bağıran sesler hep bu noktada birleşiyor. Bolşevikler şarkın bu haleti ruhiyesini keşf etmişler, bu saik ile onları bir araya topladılar. Onlarda bu cihetten Bolşeviklere minnettarlık beyan ediyorlar. Fakat bize karşı olan muhabbet ve merbutiyyetleri öyle derin ve esaslı ki her hususta daima bize bakıyorlar, bize iktida ediyorlar. Biz Bolşeviklerle müttefik olduğumuz için onlar da Bolşevikleri dost telakki ediyorlar. Ve bugün beraber çalışmayı muvafık bulurlar. Bolşevikler bunu gördükleri ve anladıkları için bize herkesten ziyade hürmet ve iltifatta bulunuyorlar. İngilizleri vurmak için mutlaka şark ile, İslam alemi ile anlaşmak ve birleşmek zaruridir. Almanya imparatoru bu hakikati anlamıştı. Fakat bundan hakkıyla istifadeye felek müsaade etmedi. Şimdi bu azim kuvveti Bolşevikler ele almak istiyor. Onu tevhit ve tensik etmek hareket ve faaliyete götürmek istiyorlar. Sonra Anadolu hareketinin şark akvamı üzerindeki tesiratını da görüyorlar. Şarkı ayaklandırmak için Anadolu'nun oynayacağı rolü herkesten ziyade iyi takdir ediyorlar. Onun için bize karşı muameleleri pek farklıdır. Diyebilirler mi ki bugün Rusya'da bir Türk kadar hiçbir millet mazhar-ı hürmet ve itibar değildir.

Bolşeviklerin bugün bizden bekledikleri nedir? Para mı, yoksa silah ve mühimmat mı? Tabii bunların hiçbiri değil. Onların bizden bekledikleri şey İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı olan bu mübarezede Şark alemine pişedar olmak, Şarkı ayaklandırmaktır. Bolşevikler garp kapılarında müşkülata uğradıkça bize daha ziyade takarrüb eder ve samimiyet gösterirler zira biliyorlar ki bu büyük dava asıl Şarkda hal olunacaktır. Bolşevikler

azim bir mesele ortaya attılar. Öyle bir mesele ki bütün cihana şumulu vardır. Zaferyab olmak için mutlaka şarkı kazanmak lazım. Şarkın hareketi ise herhalde Türkiye'nin vaziyetine tabidir. Bugün Bolşeviklerin dostluğu bize ne kadar lazımsa bizim dostluğumuz da onlar için o kadar kıymettardır. Düşman müşterek hepimizi birleştiriyor. Garip tecelliyat lisanları, yaşayışları, adet ve tabâyi'i hatta din ve mezhepleri muhtelif bu kadar akvam bir araya geliyor, tevhid-i mesai ediyor. Bu çok ibret alınacak bir haldir.

Sonra nazar-ı hayretimizi celbeden bir mesele daha vardır: Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nufuz-u azamı! O ne cazibe, o ne kerametler? Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locaların birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi alnı öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek istiyorlar. Etrafını tavaf edip durdular. Görüp de hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. Yetişip elini sıkamayanlar, onunla musafaha [tokalaşma] edenleri yakalıyorlar, “Enver'le musafaha eden o mübarek ellerinizi veriniz öpeyim" diye görseniz ne muhabbet ve rabıta gösteriyorlar. İslam alemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki!.. O kadar şöhret kazanmış ki İslam alemi arasında adeta bir timsal-i ittihad ve necat olmuş onu bilmeyen, işitmeyen zan etmem ki hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiçbir kelime-i tenkit dinlemek istemiyorlar, kusurlarını söylemek isteyenlere düşman oluyorlar ve bazı yerlerde katiyen söyletmezler, söylemek cesaretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışırlar. Çok garip bir mazhariyet.

Enver Paşa kongrede resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak bulundu. Ve bu namıyla mühim bir nutuk irat etti ve pek çok alkışlandı. Azerbaycan ordularını teşkil ve tensik edecekti. Fakat Bolşevikler bırakmadılar. Beraber olup Moskova'ya gittiler. Geçtiği yerlerde ihtilal ateşi saçarak geçiyor. Kendisine karşı Ermenilerin vaziyetini görseydiniz. Öyle hain hain bakıyorlardı ki o hiçbir şeyden aldırmayarak yalnız geziyordu. Fakat Müslümanlar onun haberi olmaksızın onun takip ve muhafazasını ihmal etmediler. İşittiği zaman sıkıldı, "ne hacet var?" dedi. Başında siyah kalpak, sırtında sivil haki ceket pantalon, ayağında çizme, pek sade bir halde. Bir gün evvel bir kaç arkadaş oturuyoruz. Geldi selam verdi. “Aranızda bulunmakla müftehirim" diye bizimle beraber konuşmaya başladı. İçimizden biri dedi ki:

- Paşa, senin hayatın çok tuhaf oldu. Bir aralık Meşrutiyeti ilan ettiniz. Sizi alkışladık. Sonra Trablus çöllerinde ordular vücuda getirdiniz. Sizi tebcil ettik. Bir aralık da baş kumandan oldunuz. Bizi harbe sürüklediniz. Harbi kayıp ettik. O vakit de sizi telin ettik. Fakat bu sefer de sizin için üçüncü bir perde açılıyor. İslam aleminin size olan teveccüh ve itimadını gözlerimizle gördük. Yeniden ümitlenmeye başlıyoruz...

Hafif tebessüm ederek cevap verdi:

- Evet, hakikaten benim hayatım pek gariptir. Bir aralık nefer olarak çalıştım, bir zaman oldu Trablusun kızgın çöllerinde uğraştım. Bir aralık da kader beni Osmanlı ordularının sevk ve idaresine memur etti. Hiç şüphe yoktur ki harbe girmenin en mühim am[i]li ben oldum. Sonunda mağlup olduk. Fakat mesele henüz bitmemiştir. İnşallah yakında üçüncü safha başlayacaktır ki bu da itilaf devletlerinin Asya ve Afrika'dan kovulmaları, bütün şark milletlerinin bütün İslam akvamının hürriyet ve istiklallerini kazanmalanıdır. Bizim harbe girmemiz cihan inkılabını temin etti. Sırası gelince gerek ben, gerek Talat mutlaka gelip hesap vereceğiz. İçtihadımızı millet takdir etmezse bizi idam etsin. Hayatın nazarımızda o kadar kıymeti yoktur. Benim uğradığım felaketlere kim tahammül edebilirdi? Denizlerde fırtına hayatımızdan katı ümit ettirecek kadar gemimizi parçaladı. Tayyareden düştüm. Aylarca Riga hapishanelerinde kaldım. Yine yaşadım. Ecel gelmeyince bir şey olmaz. Ölümden korkacak hiçbir şey yoktur. Bugün ailem Berlin'dedir. Fakat görüyorsunuz, ben ailemin yanında oturmuyorum ve oturmayacağım. Ben bu milletin mukadderatıyla oynadım. Bu gün nasıl kenara çekilebilirim? Ben bu milletin ve bütün İslam milletlerinin yükselmesi için hayatımın son dakikasına kadar çalışacağım. Bu sulh değildir. Asıl sulh üçüncü sulh olacaktır. İngiliz tahakkümü yıkılacak, itilaf zulüm şebekesi parçalanacak, bütün mahkum milletler istiklallerini kazanacaklardır. Bütün dünya emin olsun ki bu olacaktır. Yalnız Anadolu'nun mukavemeti şarttır. Her şeyi yapabilecek olan Anadolu'nun bugünkü hareketidir. Mustafa Kemalin mesaisi pek kıymettardır. Anadolu bu mukavemetin devamını temin etsin, bu kafidir. Ruslar bizimle tesis-i muhadenet eylediler. Ellerinden gelen muaveneti yapmak istiyorlar. Şarkın kıyam ve hareketi için beraber çalışıyoruz. Müşterek düşmanımız bizi birleştiriyor. İnşallah milletimiz kurtulacak ve bütün mahkum milletler halas bulacaktır.

Enver Paşa ile çok görüştük, bize daha çok şeyler söyledi. Kalplerimize büyük kuvvet ve iman geldi, hakikaten bu üçüncü beynelmilel konferans şark aleminde büyük bir vakıadır. Bu kadar milletlerin görüşüp tanışması, dertleşmesi müttehiden hareket için azmetmesi çok mühimdir. Vakıa orada garp milletleri de vardı. Fakat onlar pek ekaliyette idiler. Kongre Azerbaycan gazetelerinin dediği gibi tamamiyle "şark illerinin kurultayı" oldu. Ve zaten mevzu bahis olan şark meselesi, şark kıyam ve intibahı idi. Şarkın intibahı ki İslam intibahı demektir. İslam alemi arasında hakikaten çok mütefekkir siyasi adamlar varmış. Müslümanların bu faaliyet ve cevvaliyetlerini gördükçe bize çok ümit geldi. Hepsi feryat ediyor. Ve feryat etmenin yolunu biliyor. Hele Hindistanlı kardeşlerimiz çok yüksek adamlar gece gündüz çalışıyorlar. Hint ihtilal komiteleri için Taşkent'i merkez ittihaz etmişler. Hindistan ile daimi münasebette bulunuyorlar. Moskova'nın muavenetiyle Hindistan'ı karıştırıp duruyorlar, İngiltere'nin vaziyeti pek müşgülleşmiştir. Şimdi bizim Türk zabitleri Afganistan ordusunu tanzim ve tensik ile iştigal ediyorlar. Bir gün oralarda kıyametin koptuğu işitilecektir. Hintliler bizim Anadolu hareketiyle pek çok alakadar oluyorlar. Ve buna fevkalade ehemmiyet veriyorlar.

Biz onlara:

- Siz Hindularla birleşmediğiniz için İngiliz zulmünden kurtulamadınız. Biz sizin Hindularla ittihadınızı münasip görüyoruz. Dediğimiz zaman, diyorlar ki:

- Siz onun için merak etmeyiniz. O ittihat bugün hasıl olmuştur. Siz Anadolu hareketini tanzim ve idameye gayret ediniz. Hepimizi, bütün Şarkı kurtaracak bu harekettir. Siz bizim başımızsınız. Sizin Anadolu'daki mukavemetinizin bütün Şark alemine tesiri vardır.

- İyi ama İngilizler Hint Askerleriyle bizi mağlup ettiler ve hala Hint efradıyla bizi tehdit ediyorlar.

- Ah, o yarayı deşme, o gaddar İngiliz halkımızı o kadar cahil bıraktı ki, hayvan gibi onu kendi menafii uğrunda kullandı. O efrat sanki yaptığını yapacağını biliyor mu?

Hintli elini alnına koydu, derin derin tefekkürlere daldı. Baktım gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Biz de çok müteessir olduk.

- Ağlama birader, ağlama dedik. Biz sizi affettik. Bunun intikamını almak şartıyla. İngiliz'i artık Hindistan'dan kovmalı. Hintli artık bir arslan gibi kükremişti. Dişlerini gıcırdatarak, gözlerinden yaşlar dökülerek bağırıyordu:

- İngiliz, İngiliz!.. Seni parça parça etmedikçe bana hayat haram olsun. Senin zulüm ve kahrın altında kalacaksa bütün Hindistan mahvolsun.

Hintlinin bütün tüyleri dimdik olmuştu. Hayrette kaldık. Biz böyle adamlar görmedik. Ne müthiş ihtilalciler. Bunlar Hindistan içerisine girince kıyametleri koparacaklarına hiç şüphe olmasın. Oraya gelen murahhasların çoğu böyle. Her kimle görüştüysek her şeyden evvel Anadolu hareketinden, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederler. Bu mukavemeti o kadar tahayyül ediyorlar ki insan şaşıp kalıyor. Onlar öyle telakki ediyorlar ki bugün Anadolu'da hiçbir fert yoktur ki silahını alıp da cihat meydanlarına koşmuş olmasın. Onun için nazarlarında dünyanın en kahraman milleti Anadolu Türkleridir. Ve kendilerini kurtaracak münci de [kurtarıcı] bizden başkası değildir. Fakat maalesef gördük ki bu azim alemi biz asırlarca ihmal etmişiz. Zevk ve sefaya dalmış, bunlara arka çevirmiş, yabancı diyarlardan medet beklemişiz, kafamızı taştan taşa vurmuşuz. Ne olmuş? Zarardan başka hiçbir fayda hasıl olmamış. Bari şimdiki vaziyetten istifade etsek de Şark milletleriyle, oradaki kardeşlerimizle ciddi surette uğraşsak. Anadolu'da da böyle bütün Şark milletlerinden mürekkep bir kurultay teşkil etsek. Şarkın muhtelif mahallerinde propaganda merkezleri tesis eylesek. Bu propagandaya çok ehemmiyet vermek lazımdır. Bolşevikler bu sayede muvaffak olmuşlar, fikirlerini neşretmişler, halkın efkarını kazanmışlar. Şehirlerin her tarafı propaganda ocaklarıyla doludur. Ta köylere varıncaya kadar mutlaka bir istihbarat odası olacak, oraya türlü türlü gazeteler gelecek, hatipler koşacak, kalpleri fethedeceklerdir. Kahvede oturuyorsunuz, bir de bakıyorsunuz, biri kalkıyor, nutuk irad etmeye başlıyor. Hatipler var ki her nerede bir kalabalık görseler hemen yoldaşlar diye başlayarak fikirlerini neşrederler. Gazete, kitap, beyanname her taraf dolu. Her gün içtimalar, nutuklar kıyametler kopuyor. Herkes inkılap derdine düşmüş, mal, mülk hiç kıymeti yok. Çoğunun ayakları ayakkabıdan mahrum, yalınayak koşuyorlar. Uğraşıyorlar. (Kazanacağız, bütün dünyayı kurtaracağız) diye bağırıyorlar. Öyle bir aşk ve neşe ki insan hayretlere düşüyor ve hakikaten muvaffak olacaklarına emniyet hasıl ediyor. Biz oradaki o müthiş propagandayı gördük de

doğrusu gıpta ettik. Biz eğer onların yüzde biri gibi yapsak yine maksadımızı halka anlatabiliriz zannederim. Halbuki burası (Sinop) koca bir liva merkezi bir istihbarat odası yok. Bir matbaası yok, küçük bir gazetesi yok. Hatta ajansları neşredecek küçük bir el makinası bile yok. Bir kaç yere ajans suretini yapıştırmakla maksat hasıl olur mu? Rusya'da her dükkanda, her sokak başında ajanslar açılıyor. O günkü hadiseleri işitmeyen bir fert kalmıyor. Onunla da iktifa etmiyorlar da kahvelerde, toplu mahallerde hemen birisi kalkıyor, o günün ajansını okuyor. Mutlaka herkese işittiriyorlar. Herkesi haberdar ediyorlar.

Onun için biz de hem Anadolu'da, hem Şark'ta bu propaganda hususuna çok ehemmiyet vermeliyiz. Kolaylıklar göstermeliyiz. Bolşevikler ordulardan ziyade propagandaya ehemmiyet veriyor. Ve hakikaten çok vakıalar olmuş ki propaganda sayesinde düşmanın kuvve-i maneviyesini kırmışlar, harbi kazanmışlar. Temenni ederim ki biz de bu propagandanın kıymetini takdir edelim.

14 Teşrinievvel 336 Sinop,
Eşref Edip[2311]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *28 Teşrinisâni 336 (920) Pazartesi: Ermenilerin silâhsızlanarak kayıtsız şartsız Kuvayı Milliyeye teslim oldukları duyuldu. Ertesi günü de gazeteler bu haberi doğruladılar ve ordumuzun Kars'a girdiğini ve bir çok esir ve ganimet aldıklarını yazdılar*.[2312]

29 Ekim 1920. Lenin, Stalin'e cevabî talimatname keşide eyledi. *Gürcülerin Batum'u yeniden İngilizlere teslim etmesi olasılığının gerçekleşmesinden ve bundan sonra da İtilâf kuvvetlerinin Bakû üzerine yürümesinden kuşkulanarak, Bakû'nun hemen savunmaya hazırlanmasını iste*mektedir.[2313]

30 Ekim 1920. Kars Ermenilerden istirdad edildi. Müsademe neticesinde Ermeni kolordusu çökertildi: *Kars'da Ermenilerden, 3 general, 6 albay, 16 yüzbaşı, 59 teğmen, 16 sivil memur, 12 zâbıt vekili, 4 zâbit namzedi ve 1150 asker esir alınmış 1110 asker de öldürülmüştü. Esirler arasında Harbiye Nâzırı Araratof ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Vekilof, Kars kalesi grup komutanı Primof ve bir de sivil Nâzır vardı*.[2314]

Kars'ın fethi, Ankara yönetimine yeni yerlerin alınması için cesaret verdi. Bilhassa ABD, İngiltere ve Fransa'nın saldırı karşısında Taşnaklara destek vermemesi Türk hükümetinin ileri harekâtını kolaylaştırmaktaydı. Sovyet Rusya'ya göre Batılı güçlerin bu politikası bilinçli ve kasıtlıydı. Amaç Ankara yönetimiyle Sovyet hükümetini karşı karşıya getirmekti. Nitekim 2 Kasım 1920'de Ankara hükümeti tarafından Gümrü'nün elde edilmesine yönelik bir emir verildi. Bu sırada Stalin de Bakü'ye gelmiş ve Türk ordusunun ilerleyişinden duyduğu kaygıyı Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile paylaşmıştı.696 Herşeye rağmen Sovyet yönetimi şimdilik Türk tarafını alenen karşısına alacak bir tutumdan uzak duruyordu.[2315]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı reisi Mustafa Suphi, Sovyet Rusya Şark Şurasına mektub gönderdi. Türkiya Komünist Teşkilatının Anadolu'ya geçmesine müsaade edilmediği takdirde TBMM Hükümeti Bâb-ı Âlî'yle ihtimal uzlaşacaktır.[2316]

31 Ekim 1920. Ermenistan Hükümeti, *31 Ekim'de bir yandan* Sovyet Rusya'nın Kafkas mümessili *Legran'a, İtilâf'ın kendilerine ciddi öneriler yaptığını, ancak Sovyetlerin yükümlülüğünü üstlendikleri koşulların gerçekleşmesini beklerken bunlara cevap veremediklerini bildirirler, bir yandan da*

2311 Açıksöz, 28 Teşrinievvel 1336-1920, Numero 90, s. 1; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 391-400.
2312 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 44.
2313 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 184.
2314 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 897; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 49, Vesika No: 1139; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 240, dipnot 43.
2315 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 309.
2316 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 310.

Britanya'nın Tiflis mümessili Albay *Stokes'a yazarak silah, cephane ve yakıt isterler ve bunlar bir an önce gönderilmezse Sovyetlerle görüşmelere girişeceklerini bildirirler*.[2317]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf keşide eyledi: *Kazanılan zaferden yararlanarak kesin sonuç alınması gereği* mercudur.[2318] Karabekir, "Birinci Ferik" rütbesine terfi ettirildi.

Mustafa Kemal 31 Ekim'de Ali Fuat'a gönderdiği bir telgrafta, komünizmin Türkiye için uygulanabilir bir seçenek olmadığına yönelik inancını tekrarlıyor, ardından neden resmi bir komünist partisi kurulması yolunu izlediğini açıklayarak devam ediyor[2319]:

> Komünizmin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyeti tatbikiyesi [uygulanabilirliği] hakkında sarih kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet [birlik] ve sükununu muhil ahvalin hudusu da, daire-i imkanda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumau tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşekkül ettirmek olacağı düşünüldü. ... Heyeti müteşebbiyesi [girişimci heyeti] ve otuz kişiden mürekkep bir merkezi umumisi meyanında güzide arkadaşlanmızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalar'la Refet ve İsmet Beyler'in de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. ...
>
> Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlannda kalmalıdır.[2320]

Ekim 1920. *O günlerde Konya'da Kolordu Komutanı bulunan Fahrettin Altay, anılarında ilginç olaylar anlatır*:

> "Ankara'dan gelen haberlerden bir Yeşil Ordu havadisi yayıldı, bize gelen Osman Bey'in [*Kıyıcılığı ile ünlü Müfreze Komutanı Yarbay Kasap Osman (Avcıoğlu notu)*] filâmasının yeşil-kırmızı oluşu dikkati çektiyse de pek üzerinde durmadım, şimdiki haberler Ankara'da bir İslâm Bolşevik yönetim kurulacağı biçiminde idi, yeşil renk İslâmlığı, kırmızı Bolşevikliği gösteriyormuş".
>
> "Uşak karşısındaki İslâmköy'de bulunduğum sıralarda bir alay süvari ve Kurmay Yüzbaşı İzzet Bey'le (Aksalur) yanıma gelen Refet Bey'in (Bele) filâmasının yeşil ve kırmızı renkte oluşu dikkatimi çekti, Kolordu Karargâhı binasına girerken kapıdaki filâmamızın kırmızı ve beyaz oluşunu kendisine göstererek:
>
> Kusura bakmayınız, bu yeşil-kırmızı rengi Osman Bey'in filâmasında da görmüştüm, ast olduğu için aldırmadım. Fakat siz üstümün de bu renkleri taşıdığınızı görünce artık benim filâmamın da rengini değiştirmem zorunlu oldu..."
>
> "Birgün de Emir Subayım Topçu Yüzbaşı Sabri'nin terini silmek için bir cebinden kırmızı, bir cebinden de yeşil mendil çıkarması dikkatimi çekti. Yeşil ve kırmızı ne demekti?.. Yeşil, "Yeşil Ordu"nun belirtisiydi. Rus Bolşevikleri ile dost olduğumuzdan bizim de onlara uyan bir yönetim biçimine girmekliğimiz gibi haberler yayılıyordu".
>
> Fahrettin Altay'a göre, Bolşeviklik taslayan Çerkez Etem'le yakın ilişkiler kuran ve Kuva-yı Milliye gerillacılığını benimseyen Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Cebesoy Paşa, subaylarla erlerin birlikte yemek yemelerini kararlaştırır ve günlük bir emirname kaleme alarak, bunu bütün birliklere duyurur. Er-Subay farkı böylece kaldırılacaktır.[2321]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı rapor kaleme aldı: *Türkiye'de İslam Bolşevizmi propagandası yapılıyor.* [...] *Kendi propagandalarında başarılı olabilmek için onlar Bolşevizmin adını ve itibarını da kullanıyor.*

2317 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 184-185.
2318 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.
2319 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 133.
2320 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 283.
2321 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 448-449.

Enver Paşa ve taraftarlarının bu propagandacılarla sıkı bağlantı ve ilişki içinde olduğunu tahmin etmeliyiz.[2322]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası evrakı arasında yer alan tarihsiz bir raporda calib-i dikkat şu satırlar mündericdir:

[..] 5- Ankara'da *Yeni Gün* Gazetesi komünist olduğunu iddia ediyor. Bu gazete bir taraftan tekamülcü komünistlikten bahs ettiği halde diğer taraftan saltanattan, padişahtan bahs eyliyor ve ahirete gitmiş olan Sultan Osman ve Fatih Sultan Mehmet gibi padişahların ruhaniyetinden meded umuyor ve resimlerini gazeteleriyle neşr eyliyor.

6- *Yeni Gün* Gazetesinin 11 Teşrinevvel 1920 tarihli nüshasında İttihat ve Terakki murahhaslarından ve harp esnasında iaşe nazırı muavini olup harb ticaretini ve ihtikârını icad edenlerden Kör Ali Beyin bir komünist programı neşr ettiğinden bahs olunuyor. Bu program Merkezi Heyetin istihbarat şubesine dört ay evvel malumdu. Bilahere Kör Ali Beyin rüfekasından olup Bakü'de Türkiye mümessili olan Memduh Şevket Bey tarafından verilmişti. (İstihbarat evrakı ... mevcuttur) fakat o zaman ismini ve ünvanı olmayan program şimdi bizim kongrenin çıkardığı programa göre tashih edilerek komünist fırkası namını alıyor. *Yeni Gün* Ali İhsan Beye şu muvaffakiyetinden dolayı Türkiyenin Karl Marksı ünvanını bahş ediyor. Şu cümleleri ilave ediyor. "Program bazı tabirattan sarfı nazar esası itibariyle komünist denecek program olmadığı halde bunun ihzarı esnasında henüz Rusya'da Bolşeviklik doğmuş değildi. Ali İhsan ve rüfekası sade memleketin tarihini tetkik etmişler ve bu noktadan memleketin böyle bir programla kurtarılabileceği netaicini çıkarmışlardır. Demek programın en büyük meziyeti taklit olmamasıdır. Program ilk şeklinde bazı taferruatta bugünkünden biraz farklı idiyse de bilahere tetkikat... edilerek nihayet bugünkü şeklini bulmuştur."

Yeni Gün 13 Teşrinevvel 1920, 54-434: "Ali İhsan Bey Osmanlı tarihini pek muvafık bir gözle okumuş, onu sade tarih kitaplarında değil, hayat üzerinde ve memleketin muhtelif ... ve üzerinde tetkik etmiş, dünkü bünye ile bugünkü bünye arasındaki farkları bulmuş, bunları buldukça bugünkü hastalıkları tevlid eden... keşf etmiş, bu keşfiyat ile birlikte bir takım ilaçları da beraber bulmuştur. Bunları kendisi pek güzel izah etmiş.

7- İttihat ve Terakkinin Ankara'da tesis ettiği Komünist Fırkasının liderlerinden Mahmut Esat Bey 20 Teşrinevvel 1920 tarih ve 60- 440 numaralı *Yeni Gün* Gazetesinde Türk Gençliğine armağan edilmek üzere Kızıl Elma ser levhası ile Komünizme ait bir baş makale neşr ediyor ki (Kızıl Elma Turancılığa ait bir mefkûredir) bazı noktalarını... ediyoruz:

"Her rüzgara baş tutmağa çalışan zavallı ... yurdumuz bugün şimalden esen müthiş bir boranın karşısında bulunuyor: Bolşeviklikte bunu siyaseten, iktisaden bir az da içtimaen almak mecburiyetindeyiz. Fakat cüretle ve nasıl bir gaye ile.. Kanaatimce memleketlerin ihtiyaçlarına göre bir şahsiyet vererek temsil etmeğe ve milli bir gaye ile! Komünizmin Rusya'da tecelli eden şeklini, yani milli Rus komünizmini kabul etmenin tamamen alehindeyim.

"Nazarında Türkiye komünizmi, Türk milletlerinin saadetine, bunun.... hadim bir alettir. Milli iştirak partinin Türk birliğine giden bir caddedir, bir siperdir, kızıl elma yoludur. Türk iştiraki Türk mefkûresine köprü olmalıdır. Bunu Ruslar da Rusya için böyle anladı, böyle çalışıyorlar, hatta bir az da ileri gidiyorlar."

"İştirak bugün de bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın..... hayati şartlarına göre yarın tahavvüle uğramayacağını kimse temin edemez. Bu bir programdır. Tadile uğrayabilir, milliyet ise layetagayyerdir, değiştiği zulüm (?) görür. Komünizme müfit olabilmek için mutlaka ve mutlaka millileşmelidir. Türklük de ber vechi ati müdahele yap-maktadır.

"Talat Paşa'nın faaliyeti: Mütareke dönemi Avrupa'da ... mütemadiyen istihlas-ı vatana ait mesai ile vakit geçiren Talat Paşa son günlerdeki faaliyeti hakkında bize... malumat veriliyor. Talat Paşa kendisiyle görüşen bir zata demiştir ki:

[2322] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 26.

"Moskova Şark harekâtının tarafımızdan idare olunması esasını kati surette kabul etmiş ve bu husus şimdi Enver Paşa tarafından deruhte olunmuştur. Anadolu vazifesini Türklüğün büyük ruhuna yakışan bir şekilde ifa eyliyor. İstinadgâhlarımız o kadar sağlamdır ki bunlara dayanarak Yunanın ensesine otururuz. Dünyayı yerinden oynatabiliriz. Değişmeyen bir gaye, milli bir zihniyet daima bulunmalı ve sonra.... bunun peykleri olmalı, bunun saadetine hizmet etmelidir.

"Komünizm bir gaye değil, Türklük için bir vasıtadır. Gaye Türk birliğidir, kızıl elmadır...

"Türkçülük islam aleydarlığı da değidir. Çünkü Türk için ve bütün İslam milletleri için bunda hayır ve faide vardır. Bu bir.... ali bir mecburiyettir. Türk birliği islamiyetin büyük.... teşkil eden bir kütlenin vahdeti demek olduğunu gördük. (İttihad-ı islam) siyasetçilerinin memnuniyetle karşılamaları iktiza eden bir tesirdir..."

Ankara komünist fırkasının efkarı neşr ... olan müesseselerden mahdut.... görüldüğü İttihat ve Terakkinin pek eski akidesi olan Turanizm ve Pan İslamizm gayelerine ve sol için komünizmi vasıta ve köprü olarak kullanmak istiyor. Mütarekeden beri bir çok ünvanlarla meydana çıkan ve bir mevki kazanmak istediği halde muvafik olamayan İttihat ve Terakki şimdi emperyalist komünist programıyla bütün cihanda şayan-ı dikkat bir mevki kapmak istiyor.

8- Ankara ittihatçı komünistler ... senesi numara (441-61) ben Malta'da... bulunan İttihat ve Terakki erkanının Romanya'da tutulan İngiliz esirleriyle mübadelesine ... ettiği müdahelede büyük.... bir çokları hakkında pek büyük..... bulunmuştur. Ezcümle şu şahısları... ederek Almanlar ... şu... yarmıştır.

Hüseyin Cahit Bey: Malta mevkuflarından ve pek mühim dehalarımızdan (halbuki Hüseyin Cahit Bey harb-i umuminin amillerinden ve harp ticaret ve spekülasyonunun ve resmi yağmanın ser ....)

Halil Bey - Malta'da zindanbend sabık Meclis-i Mebusan Reisi zat-ı.... Halil Bey. (Halil Bey 12 senelik meşrutiyet senesinde en mühim mevkileri ibraz etmiş ve harb-ı umuminin .... getirdiği ... ve... kadar sebeb olmuştur.)

Mithat Şükrü Bey - İttihat ve Terakki katibi umumisi Mithat Şükrü Bey (Mithat Şükrü Bey İttihat ve Terakki katibi umumisi olduğu halde.... efkarlarına, milletin ahalinin helak olup gitmesine göz yuman ... insanlardandır)

Süleyman Numan Paşa; Malta'da çürüyen ..... Süleyman Numan Paşa (Süleyman Numan Paşa askeri hücre reisi idi. Kendi zevk ve ihtirasa düşkünlüğü .... daire-i zevk ve ... yaşamak olmasına mebni biçare işçi ve rençber askerlerin bin türlü hastalık ve bakımsızlık ile telef olmasına sebep olmuştur.)

9- Ankara'daki İttihat ve Terakki komünistlerin efkarmı neşr ve tebliğ eden *Yeni Gün* Gazetesinde 29 Teşrin evvel 1920 ve 67-447 numaralı nüshasında bir taraftan komünizmle kendi akidelerine göre propaganda makaleleri neşr etmekte iken diğer tarafta hükümet... hakkında

[...] olduğu için beraberce meşgul olamayacağını ancak şunu söyleyecekler ki Karl Marks dünya tarihi üzerinde ne yapmışsa Ali İhsan Bey de Osmanlı tarihi üzerinde aynı şeyi yapmıştır. Denebilir ki bütün dünya hayatını okurken Karl Marks nasıl bir gözlük kullanmışsa Ali İhsan Bey de Osmanlı Türkünün hayatını okurken aynı gözlüğü kullanmıştır. Marks tarihi okuyarak ..... Ali İhsan Bey de Osmanlı Tarihini okuyarak Anadolu'nun ..... keşfe çalışmıştır.

Evvela program komünist bir programdır. Ali İhsan Bey sermayeye ve tasarrufa fazla ehemmiyet veriyor, dünya üzerinde komünizmin hüküm ferma olacağına iman etmiş değildir, bununla beraber aksini de katiyetle iddia etmiyor. Daha doğrusu o meseleyi bu suretle düşünmemenin faidesiz bir nazariyecilik olduğu itikadıyla bu nazariyeye fazla ehemmiyet vermeksizin bu gün için Anadolu'ya lazım olan bir idare ve siyaset programı hazırlamayı düşünür.

"Ticarete ve terakküme asla imkan bırakılmayacak hususi sermayelere ilan-ı harp etmez, onları yavaş yavaş nasyonalizme taşımak suretiyle kaldırmak ister.

Ali Bey memleketi idare edecek milli müessesenin memleketin mevcut mesalik-i say'ı muayyen bir nisbet dahilinde temsil edecek tarzda teşekkül etmesi esasını ortaya atmıştır. Bu aynı zamanda bir ittibattır"

Yeni Gün'de bu makaleyi neşr eden Kör Ali Bey'in arkadaşlarından İttihat ve Terakki cemiyetinin vasıta-i neşir imkanı ile bundan "Tanin" gazetesinin baş muharriri Muhiddin Beydir. Muhiddin Bey İstanbul'da gazete patronları cemiyetinin da katibi idi.[2323]

1 Kasım 1920. Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir, beyanname neşretti. Askerî harekâtın Taşnak'ı tedib etmek üzere icra edildiğini bildirdi ve Osmanlı tebaası olmaklığa uygun davranan Ermenilerin Kars mıntıkasında emniyet ve rahat içinde yaşayabilecekleri beyan edildi: *Maksadımız ve hedefimiz Müslüman ve Ermeni fukara halkını kırdıran Taşnaklar'ın elinden bu halkı kurtarmaktır*. *İhanet etmedikleri takdirde Ermeniler rahat ve sükûnet içinde yaşayabilecek*lerdir.[2324]

TBMM Hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'ne sulh teklif etti:

Ermenistan'ı ifnâ veya istiklâlini imhâ etmek gibi bir düşünce[miz yoktur]. Ermeniler önceleri Doğu Anadolu'da hâkimiyyet kurmak istiyen Çarlık idaresi emrinde çalıştıkları ve bu idârenin yıkılmasından sonra aynı bölgede faaliyyete geçen İngiliz emperyalizminin hizmetine girdi. Türkiye kendi hayâtına Ermenilerin sû-i kasd etmelerine ve doğu vilâyetlerini işgal ederek Irak ve İran'daki İngilizlerle bağlantı kurmalarına elbette göz yumamazdı. Buna rağmen, Ermeni ordusunun tecâvüz ettiği tarihe kadar, [biz] Türkler harekete geçmedik; eğer bundan sonra Türkler'in aleyhine hareket edilmez ve doğuda İngiliz kapitalistlerinin öncüsü olmaktan vaz geçilirse, barış müzâkerelerine girişilebilece[ktir].[2325]

Bazı Kemalist gazetelerde Sovyet propagandası yapılmış ve bazı Kemalist aleyhtarı gazetelerde Millî Teşkilat içerisindeki "ılımlı" ve "aşırı" tabakalaşmaya dair yazılar neşredilmiştir:

Hakimiyet Milliye: Rus Delegeleri Başkâtibi Upmal ile bir görüşme. Doğu harekâtı... Mustafa Kemal Paşa'nın tebriki. -Türkiye Komünist Fırkası. **Açıksöz**'de, Enver Paşa'nın Bakû Doğu Milletleri Kurultay'ındaki konuşması ve Mustafa Suphi'nin Bakû'da çıkardığı Komünist gazetesinde Akbaba Yusuf Ziya'nın yazısı: Kalk ey Şark, kıyamet ayan oldu! -İngiltere'de amele isyanı. **Yenigün**'de Mustafa Kemal, Lenin, Enver ve Cemal Paşaların resimleri: Kars'ın alınışı Doğu'da büyük bir olaydır. **Öğüt**: Birinci ve İkinci Enternasyonaller. Büyük sosyalistler. Muhtelif memleketlerde içtimai inkılap mücadeleleri. **Albayrak**: Yeni fikirler karşısında Türkiye: Karl Marks'ın rüyalarını bezeyen âlemi yaratmak sevdası gönüllere hâkim oldu. Büyük Rus İnkılabı Türkiye'yi de etkiledi. Gözlerimizi bu nura kapamak, onu aynen uygulamak gibi tehlikelidir. Rus İnkılabı ile Türkiye'nin ihtiyaçları telif edilmelidir. [..] **Alemdar**: Ankara'da aşırılar, ılımlılar. **İleri**: Anadolu ile uzlaşma meselesi, pek basit bir mesele değildir. Anadolu ayaklanması ne o kadar basit bir olaydır, ne de o zamandan bu zamana basit bir teşkilat olarak kalmıştır. **Peyamı Sabah**'ta Ali Kemal: Bolşeviklere güvenen Mustafa Kemal ve adamlarıyla uzlaşmak bir hayaldir. Ankara'daki ılımlılar ile uzlaşılabilir... En kötü Çarlık idaresinden daha despot olan Lenin'in saltanatı batmak üzeredir. -Ankara'dan gelen iki temsilci İzzet Paşa ile görüşmektedir.[2326]

1 Kasım 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir makalede Upmal, Moskova'dan geldiğinden beri Moskova ile hiçbir şekilde irtibat kuramadığım söylemektedir. Telsizler düzenli çalışmamaktadır ve kurye gelişgidişi de gerçekleşmemiştir. Anlaşılan Ankara, Upmal'ın Moskova ile irtibat kurmasını engellemektedir. Bu durumda Upmal uzun süre kendi başına hareket etmiş olmalıdır.[2327]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi:

Geçen hafta zarfında Türkiye Komünistlerini bir araya toplamak, onları muayyen bir program etrafında bir takım teşkilâta rabteylemek üzere resmen bir TKF teşekkül etmiştir. Ahiren nizamnamesini neşreden fırka,

---

2323 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 314-318.

2324 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, c. 898; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 240.

2325 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 5, s. 301; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 241.

2326 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 267.

2327 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 349.

şimdiden faaliyete geçmiş addedilebilir. Yaptığımız tahkikata nazaran fırkanın programı bazı küçük tadilât ile Üçüncü Enternasyonal'in kabul ettiği program olup bu programın tatbikat itibarıyla memlekette geçireceği merhaleler fırka tarafından ayrıca izah edilecektir. Fırkanın merkez-i umumi dairesi Taş Hanı karşısında hazırlanmış olan dairedir.[2328]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: Anadolu'yu iktisadî nüfuz mıntıkalarına taksim eden Üçlü Andlaşma (Accord Tripartite) *ile Türkiye'nin kaynaklarıyla ilgili geçmişte yaşanan uluslararası rekabetin ortadan kaldırılmasına ve azınlık ırklarının, dinlerinin ve dillerinin korunmasına çalışıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, imzacı devletler, Türkiye'de kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi için kurulacak olan bütün komisyonlarda eşit olarak görev alacaklar ve imzacı devletlerin vatandaşları, ticaret ve denizcilik alanında her konuda eşit imtiyazlara sahip olacaktır. Anadolu, Mersin-Adana ve Bağdat (Türkiye'deki bölümü) demiryolları, İngiliz, Fransız ve İtalyan finans gruplarından oluşacak bir şirket tarafından işletilecekti*r.[2329]

2 Kasım 1920. *Sovyet Rusya'dan gönderilmekte olan ikinci parti silah yardımı Rostov'dan yüklendi. Bugün yüklenenler: 32 vagon silah ve cephane, 7,5'luk İngiliz sahra topu. Yardım getiren ilk motor 23 Eylül'de Trabzon'a gelmişti*.[2330]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi: Gümrü Harekâtı derhal tatbik edilmelidir. *Bu harekâtla Brest-Litovsk anlaşması sınırları da aşılmakta, Türk ordusu Kafkas demiryolunu kesecek duruma gelmektedir*.[2331]

Lord Curzon, Tiflis'deki Albay Stokes'e telgraf keşide eyledi. *Fransızların Gürcistan'a 10.000 tüfek ve 8 milyon fişek taşıdıklarını haber veri*yor.[2332]

İstanbul matbuatından *Peyam-ı Sabah* gazetesi sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal imzalı başmakale neşretti: *Bolşeviklere güvenen Mustafa Kemal ve adamlarıyla uzlaşmak bir hayaldir. Ankara'daki ılımlılar ile uzlaşılabilir... En kötü Çarlık idaresinden daha despot olan Lenin'in saltanatı batmak üzeredir*.[2333]

3 Kasım 1920. Taşnakların Tiflis temsilcisi Bekzadyan, Erivan'a rapor keşide eyledi. Buna göre, Bekzadyan, *hükümetinden aldığı talimat üzerine Stokes'u görmeye* gitmiştir. *Stokes, İtilâf'ın yardım edemediğini ya da etmek istemediğini belirttikten sonra durumun çıkınaza girdiğini ve artık Ermenistan'ın düşmanları ile anlaşma hakkına sahip olduğunu açıkl*amış; Bekzadyan, *Stokes'a teşekkü*r etmiştir. Bekzadyan, *Taşnakların tek başlarına işin içinden çıkmaları gerektiği sonucuna var*ıyor.[2334]

4 Kasım 1920. *Bakû Kongresi'ni Karabekir adına izleyen Mahmut Selim, Karabekir'e ve Erzurum Valiliği'ne verdiği raporda, komünizmin ülkede yapacağı tahribin önüne geçmek için, halkın en çok şikâyetçi olduğu sorunların çözümlenmesini, sosyaldemokrat ilkelere uygun bir hükümet kurulmasını; komünizmin Rusya'da ve Avrupa'da yerleşip stajını yaptıktan sonra kabul edilmesini önerdi*.[2335]

Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosu ve R.K.P. [Rus Komünist Partisi] *Merkez Komitesi'nin Kafkas Bürosu ortak bir toplantı yap*ıyorlar. *Bu toplantıda konuşan Stalin, Ankara ile*

2328 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrinisani 1336, *Türkiye Komünist Fırkası*, Numero 70; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31, dipnot 43.

2329 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189-190.

2330 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 268.

2331 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.

2332 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 186.

2333 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 267.

2334 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.

2335 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 271.

*bağlantının tümüyle kesilmiş olduğunu ve Mustafa Kemal'e harekâtı durdurmak için bir telgraf gönderilmiş olduğu halde bunun alınıp alınmadığını bilmediğini söyle*di.[2336]

Ermenistan Taşnak Hükümeti Hariciye Nâzırı A. Dianian, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) nota gönderdi. Sulh için müzakere masasına oturmak teklifinde bulunuyor.[2337]

Yeşil Ordu Cemiyeti katib-i umumisi Nazım'ın (Resmor/Öztelli) Dahiliye Vekilliği vakasının *etkisiyle yapılan bir kanun değişikliği (4 Kasım 1920 tarih ve 47 sayılı Kanun), Vekil seçimlerinde Meclis Reisinin aday göstermesi usulünü getirmiştir*.[2338]

4/5 Kasım 1920. Berlin'deki Enver, Halil'e (Kut) mektub gönderdi:

> ...İlkbaharda bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek gerekecektir. Ruslar, ilkbaharda hareket etmek ve sırf benim komutam altında olmak üzere birkaç süvari tümeni verecekler mi, ya da bizim tarafımızdan kurulmasını kabul edecekler mi? Bu tümenler, doğaldır ki, islâmlardan kurulu olacak. Eğer böyle bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek olanaklı ise, bizzat Moskova'ya gelerek oradan gideceğim. Eğer vaktiyle olduğu gibi, olanak yoksa, ya da Rus komutasında bir kuvvet göndermek fikrindeyseler, benim emrimde çalışacak arkadaşlarım arasına girerek faaliyette bulunmak üzere buradan Anadolu'ya hareket edeceğim. Çünkü Moskova'dan oraya gitmek pek çetin olacaktır.
>
> Etkin olabilmek için, Anadolu'da herhalde çalışmak gerekeceği kanısındayım.
>
> Belki yakında Moskova'ya döneceğim ve böylece ihtimal ilkbaharda Anadolu'ya bir hareket için hazır-lanacağım. Yâni eğer Ruslar kuvvet verirlerse -müslüman olmak koşuluyla- bununla Yunan cephesine yardım etmek fikrindeyim. Eğer olmazsa ve Moskova'da yalnız oturmaktan başka birşey yapamıyacak isem, o halde belki Anadolu'ya kimliğimi belli etmeden gidip arkadaşlarla birlikte çalışırım.[2339]

5 Kasım 1920. *Talat Paşa, İsviçre'de bulunan Cavit Bey'e mektubunda, Enver Paşa'nın satın alma işleriyle uğraştığını yazdı. Mektupta şöyle denildi. "Bolşevikler, Mustafa Suphi vasıtasıyla memleket dahilinde komünizm için çalışmak istiyorlarmış. Türkiye komünistlerinin şefi olarak onu tanıyorlarmış. Celal Bey, Enver isminde İttihatçı bir mebusu, İtalya'da pul bastırmak bahanesiyle bizimle görüşmeye göndermiş. Kör Ali Bey program göndermiş. Komünizmin önüne geçmek için Bakû'da yapılan programla bunun ertelenerek teşkilatımızı esaslı bir surette düzene koymayı uygun görüyorum*.[2340]

> Aynı günlerde Halk Zümresi'nin siyasi programından başka kamuoyuna sunulan bir diğer program, İttihatçıların sol kanadından Kör Ali İhsan Bey'in bir tür "kooperatifçi devlet düzeni"ni savunan "Mesleki Temsil Programı" dır. Ayrıca bir süre sonra piyasaya "Mesai"* ve Enver Paşa'nın "Halk Şüralar Fırkası" başlıklı

2336 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185. "Burada sözü edilen telgrafın ne zaman gönderildiği, alınıp alınamadığı konusunda hiçbir bilgimiz yoktur."

2337 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.

2338 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 24, dipnot 36.

2339 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 524.

2340 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 272. Mezkûr Enver isimli mebus, Ali Enver Tekând olsa gerektir: "Rodos - 1887, Mehmet Esad - Raşide - Mülkiye Mektebi - Fransızca, İngilizce - Eğitim ve Sigortacılık - İzmir İttihadı Terakki Mektebi Tarih Öğretmeni ve Müdürü, Vilâyeti Umûmî Meclisi İzmir Daimî Encümen Azası - I. Dönem İzmir Milletvekili - (İtalya ve Almanya'da görev yaptı) - Divân-ı Riyaset Kâtibi - Evli. Ölüm Tarihi: 06.02.1961" (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 35).

* "*Mesa'i* radikal bir program olmasına karşın, alışılmamış bir programdı da. İçeriği sosyalist ve birlikçi, hatta İslam ve milliyetçi fikirlerin bir karışımıydı. Arkadaşlarından birisi, eğer bu program kontrol edilir ve biraz değiştirilirse, Türkiye'de uygulanabileceğini tahmin ederken, daha sonra Enver, *Mesa'i*nin ruhunu *komünizm* olarak adlandırmakta tereddüt etmemiştir. *Mesa'i* Ortodoks Marksist bir program olmamasına karşın, terminolojisi büyük oranda Marksizmden alınmıştı. Bu program muhtemelen Anadolu'daki tüketimi göz önüne almaktaydı. Enver, bu bildirinin uygulanması için iki hususu göz önünde bulundurmaktaydı. Birincisi, *Mesa'i* İttihatçıların Bolşevikler yanında yer aldığını açıkça belirtmek için yazılmıştı. İkinci olarak da Enver, Ankara'daki Milli Meclis'de Mustafa Kemal'e karşı İttihatçı faaliyetler için teorik bir temel teklifinde

programları da çıkacaktır. Kör Ali İhsan Bey'in programı, pul tabettirilmek üzere Celal Bayar tarafından İtalya'ya gönderilen İzmir İttihat Terakki mektebi müdürü Enver Bey eliyle Talat Paşa'ya iletilmiştir. Talat Paşa Cavit Bey'e 5 Kasım'da gönderdiği mektupta, programlar hakkında şunları yazmaktadır:

> [Enver Bey] Eyüp Sabri Bey'den, Celal Bey'den mektuplar getirdi. Bizim Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Teşkilatımızın tanzim ve ihyası düşünülüyor. Eyüp Sabri dahile girmek zamanının geldiğine kani isek, zemini ihzar etmek üzere yazmaklığımızı rica ediyor. Teşkilatın ihyasına dair fikirlerimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim.[2341]

Mehmet Akif (Ersoy), *halkı aydınlatmak için izinli olarak gönderildiği Kastamonu'nun Nasrullah Camii kürsüsünde, uzun ve heyecanlı bir konuşma yaptı. İç isyanlar karşısında halkı birliğe ve mücadeleye çağıran Akif Bey, Sevr Anlaşması'nı anlatarak korkmaya gerek olmadığını, çünkü Türkiye'nin İslam dünyası ve Bolşevizm gibi iki büyük dostu ve dayanağı olduğunu söyledi. Mehmet Akif, benzer konuşmalarını Kastamonu ilçelerinde de yapacak*.[2342]

Sovyet Rusya, Anadolu'daki İslâmcı görünen Mustafa Kemal'e yardım ederek İslâm âleminde itibar kazanmayı amaçlamıştı. Bu maksadına kısmen vasıl da olmuştur:

> Sovyetler Birliği Kemalist Türkiye'ye çok ihtiyaç duyduğu maddi ve moral desteği sağladı. Öte yandan, Rusya'nın pek az dostu olduğu bir zamanda Türkiye'nin gösterdiği dostluk, Rusya'ya Türkiye'nin destek ve iyi niyetini göstermekle kalmadı, Rusya'yı İslam dünyasında saygın bir konuma da getirdi. Dahası, güçlü bir milliyetçi Türkiye'nin dostluğu Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini garantiliyordu.[2343]

Moskova'daki TBMM Başmurahhası Hariciye Vekili Çerkes Bekir Sami (Kunduh), Berlin'deki Enver'e mektub yazdı:

> Enver Paşa Hazretlerine
>
> Muhterem Paşa Hazretleri
>
> Teşrîf-i devletlerini müte'âkıb Çiçerin ile vâki' olan bir mülâkât-ı leylîyede Anadolu'da bir Ermenistan teşkîli lüzûmunu beyân etmesi üzerine ta'lîmâtımın buna adem-i müsâ'adesinden bâ-hızla Anadolu'nun fikrini istimzâc mecbûriyetinde kaldığımı söyledim. Ertesi günü rüfekâma mes'eleyi izâh ettiğimde mâl bulmuş Magribî gibi Yusuf Kemal Beyefendi doğrudan doğruya Trabzon'dan Ankara ile muhâbere etmek üzere yazdığım tahrîrâtın kuryesi olarak, gitmekte ısrâr eyledi. Bir çok münâkaşâtı müte'âkıb çâresiz rûhi kabûl gösterdim. Mûmâ-ileyh de hareket buyurdular.
>
> Müddet-i gaybûbeti lâ-ekall bir şey tahmîn ettiğimden boş kalmamak üzere Kafkasya'ya bir seyâhat icrâsını ve oraların ahvâlini tetkîk eylemeyi düşündüm ve hareket ettim. Harikof ile Rostof arasında trenlerimiz karşılaştı ise de, ma'a-te'essüf yalnız Doktorun adamı olan adamı selâmlamakla iktifâ ettik. Avdetimde zât-ı Sâmileriyle görüşerek, oraları hakkında pek mühim ma'lûmât vereceğim diyerek, sevinmekte iken talihsiz-

---

bulunmaya çalışmaktaydı. Enver, halkın Mustafa Kemal idaresinden daha solcu ve daha yenilikçi olduğunu unutmaması için devamlı olarak siyasi planının, az ve öz, ama ihtiraslı taslaklarını yaymaktaydı. Enver, *Mesa'i*nin Trabzon'da basılması ve yapraklar halinde dağıtılması için Küçük Talat ve Na'il Bey'i Anadolu'ya göndermişti. Hatta Na'il Bey, Ankara'yı ziyaret etmeye bile karar vermiştir." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 39-40.

2341 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 225. "Yani Eyüp Sabri 1920 yılının sonbaharında, Çerkez Ethem ve resmi TKF'nin en popüler olduğu zamanda Paşaları yurda çağırmaktadır." (Akal, 2018, s. 318). "Halil Paşa ve Küçük Talat Bey, *Mesa'i*nin siyasi bir parti ismi olduğunu da doğrulamıştı. Parti ismini, şaşırtıcı bir hızla değiştirmiştir; ilk önce adı *Mesa'i* idi, daha sonra *Halkın Sovyet Partisi* ve *İslami İhtilal Cemiyetleri İttihadı* ve en sonunda *İttihat ve Terakki Partisi* olmuştur." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 40.

2342 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 272.

2343 Wadie Jwaideh. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* (N. Kıraç, haz.; İ. Çekem & A. Duman, çev.) (6. baskı) içinde (s. 245). İstanbul: İletişim Yayınları.

liğim netîcesi olmalıdır ki, sizi bulamadım. Berlin'i teşrîf buyurulduğunu ve esbâbını Ziyâ Bey teşrîh buyurdular. Cenâb-ı Hak muvaffakiyet ihsân etsin du'âsıyla iktifâ ettim.

Gerek zât-i âsafânelerinin ve gerek Talat Paşa Hazretlerini görmek üzere Ziyâ ve Doktor Beylerle o tarîki ihtiyâr etmek istedim ise de, Hâriciye Komiserliği bu yolun bendeleri için çok tehlikeli olduğunu ileri alarak rûy-i kâbul göstermediler.

Gürcistan Hükümeti ile muhâbere cereyân ediyor. Te'mînat-ı ka'fîye ve kavîye alırlarsa, Tiflis ve Batum tarîkiyle hareketimi tesrî' ediyorlar. Anadolu'nun vaz'iyetinden bilmem. Ne esbâba mebnî ise, bir parça endîşenak göründüklerinden tesrî'-i avdetimi istiyorlar. Esâsen artık burada uzun müddet ikâmetle elde edilen netîceden başka pek mühim bir şeyin istihsâli kabil olmadığına da şüphe yoktur. Her ne ise, şu bir kaç gün zarfında avdet mûsammem. Âminen ve sâlimen vusûl veyâ adem-i vusûl ise, kadere merbût kalıyor.

Paşa Hazretleri bir gece odamı lütfen teşrîf-i devletlerinde kekeleyerek, arzettiğim gibi dalkavukluk etmek âdetim değildir. Düşündüğümü sarîh bir sûrette söylerim. Sevdiğimi hakkı ile sevmek, sevmediğimi de dost görünerek, kendisini iğfâl etmek meşreb ve tabî'atima muvâfık değildir. Zamân-ı ikbâllerinde zât-ı âlîleri ile temâsım sırf bir kere olmuştur. O da mâ'lûm-ı Sâmileri olduğu gibi Abuk Paşa işi içinde. Burada mülâkât ve az çok samimiyet vusûlüne kadar hakk-ı Sâmilerin de buğz ve 'adâvet ve ne de büyük bir muhabbet-i kalbîye beslemekte idim. Hidemât-ı mâzîyenizin mükâfâtı olmak üzere bi't-tabi' bir hiss-i hürmet duymakta idim.

Moskova'daki temâslarımız zât-ı devletlerine karşı bendenizde pek büyük hüsn-ü te'sîr bırakarak, ciddî ve kalbî bir muhabbet ve hürmet beslemeğe başladım. İktidâr ve metânet-i devletlerinin millet-i Osmânîye ve âlem-i islâmîyet için büyük hizmetler ve himmetler hâsıl edebileceğine bütün mevcûdiyetimle inanmaktayım. Binâ'en-aleyh dâ'imâ muvaffakıyâtınızı eltâf-ı [*nedense yarım satırlık boşluk bulunuyor (ÖFA notu)*] lunmayı kendime bir vecîbe addederim. O zamânda arzettiğim vech üzere gerek zât-ı sâmilerinden ve gerek Berlin'de ötede beride bulunan rüfeka-yı muhteremelerinden milletin en ziyâde beklediği hizmet ve fedâkârlık Anadolu hâricinde ve Şark âleminde necât-ı memleket ve selâmât-ı islâmiyet yolunda yorulmaz bir azm ile ve imân ile başladığınız mücâhedeye devâmınızdır. Zât-ı âlîleri de pek güzel takdîr buyururlar ki, bugün Anadolu'nun vaz'iyeti hiç birimizin memleket dâhilinde menâfi'-i hakîkîye-i millîyemize muvâfik bir sûrette çalışmaklığınıza müsâ'id değildir.

İnşallâh Anadolu kahramânlarının Hüdâpesendâne olan mücâhide ve fedâkârlıkları zât-ı devletlerinin Anadolu haricinde âlem-i islâmiyet için sarf edeceğiniz mesâ'î-i meşkûre ve himemât-ı kahramânâneniz sâyesinde vatan-ı mukaddesin sa'âdet ve selâmeti te'mîn edilir. İşte o ân-ı mes'ûdda Anadolu'nun yapacağı ilk iş ve ifâ edeceği deyn-i şükrân bi't-tabi' sizin gibi en kıymettâr evlâdını âgûş-ı maderânesine da'vet ve hidemât-ı güzîdenizden istifâdeye müsâra'at olacaktır. Zann-ı âcizânemce bu noktada zât-ı âlîleriyle mutâbık ve hem fikrindeyiz.

Şark ihtilâlleri ve Rusya Hükûmeti ile birlikte menâfi'-i mütekâbilenin te'mîni mak- sâdı ile Ziyâ Bey Berlin'e me'mûriyet-i mahsûsa ile i'zâm kılınmıştır. Mîr-i mûmâ-ileyh tafsîlât-ı lâzimeyi şifâhen azedeceğinden tasdî'den sarf-ı nazar ediyorum. Ankara ve Cem'iyet-i ma'lûme ile te'sîs ve idâme-i muhâberâta bi't-tabi' çalışacaktır. Vazîfesinde mazhar-ı mu'âvenet ve himâyet-i sâmileri olacağına ümîd ber-kemâl olduğundan tasdî'âta hâtime vererek ve te'yîd-i ta'zîmât eder ve belki an-karîb bir vesile ile Berlin'e kadar gelerek, şifahen de ihtirâmât-ı kalbiyemi tekrâr şerefine nâ'il olurum.

Bi'l-hâssa gözlerinizden öperek, ma'a-âile-i muhtereme muvaffakiyet ve sa'âdet-i fâhimâneleri eltâf-ı ilâhîyeden temennî eylerim efendimiz.[2344]

İspanyol *La Correspondencia Militar* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefikler, Türk Hükümetine bir nota göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Versay Antlaşması'nın onayını daha fazla geciktiremeyeceğini ve eğer Hükümet tarafından onaylanmazsa, Sultan'ın fermanıyla bir an önce onaylanması gerektiğini bildirmişlerdi*r.[2345]

[2344] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 118-119.
[2345] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 190.

6 Kasım 1920. Milliyetler Halk Komiseri Stalin, *Bakû Sovyetinde yaptığı açış konuşmasında, Anadolu Türkiye'sinden "burjuva-devrimci bir çekirdek" olarak söz* etti.[2346]

Şark Ordusu, *Gümrü istikametinde hızla* ilerledi ve *Gümrü çevresindeki istihkâmlar önüne* muvasalat etti. Buna binaen Ermeni Cumhuriyeti, akşamüstü, Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir'e müracaat ederek sulh müzakeresinin açılmasını taleb ettiler. Karabekir, mezkûr talebi TBMM Hükümetine bildirdi ve mütareke şartlarını Ermeni idaresine tebliğ etti:

> 1 – Arpaçayı batısında bulunan Ermeni kuvvetlerinin, Gümrü'yü de boşaltarak en az 15 kilometre doğusuna çekilmesi. 2 – Gümrü kasabası tarafımızdan işgal edilmiyerek yalnız Gümrü kalesi ve istasyonun askerî işgal altına alınacağının ve Gümrü'de hukuk ve genel emniyyetin teahhüd altında bulunacağının Gümrü halkına i'lânı. 3 – Erivan-Tiflis-Kars demiryollarının birleştiği yer olması dolayısiyle ehemmiyyeti olan Gümrü'nün, 10 kilometre çevresine kadar olan bölgenin Türk ordusu güvenlik birlikleri tarafından işgaline engel olunmaması. 4 – Türk ordusu birliklerine mütârekenin devamı süresince hiç bir tarafta hiç bir sebeple taarruz edilmemesi. 5 – Yukarıdaki maddelerin 7 kasım 1920 saat onyedi'ye kadar tamamiyle uygulanması. 6 – Bu şartlar kabul edilmediği ve 7 kasım 1920 saat sekiz'e kadar cevap verilmediği takdirde askeri harekâtın yürütülmesi zorunluğunda kalınacağından bundan doğacak maddî ve ma'nevî sorumluluğun Ermeni ordusu komutanlığına âit olacağı.

Ermenistan Taşnak hükümeti, mütareke şartlarını derhal kabul etti.[2347]

Bakû'de bulunan Sovyet Rusya *Milliyetler Komiseri*[2348] Joseph Stalin: *Elde silah İtilafa karşı savaşan Kemal Hükümeti'nin kişiliğinde, diğer bütün sömürgeleri ve yan sömürgeleri etrafında toplayan devrimci bir çekirdeğimiz var*.[2349]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti'nin *gerçek gücü başta Mustafa Kemal olmak üzere, küçük bir grubun eline* geçmektedir. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine sevkiyat yaptığı bir liman olan Trabzon'un ahalisi Bolşevikliğin aleyhindedir:

> Trabzon yoluyla Bolşevik'lerden alınan mali yardıma karşın, Ulusçuların şimdiki mali durumu oldukça kötüdür. Halka ağır vergiler koymak için BMM'nce yasalar yapılmıştır, ama bu vergilerin toplanmasında epeyi güçlüklerle karşılaşılıyor; kimi bölgelerde, ağır vergileri toplama deneyleri kargaşalıklara yol açmıştır. Trabzon halkı, Müslüman'ların adet, gelenek ve dinsel ilkelerine karşıcıl olan Bolşevik ideallerine düşmandır. Trabzon'da bir Bolşevik misyonu ve konsolosu vardır.[2350]

Narkomindel *Doğu Yetkilisi Pavloviç Veltman*, Moskova'da münteşir "Kommunistiçeskoi Internatsional" mecmuasında "Doğu'daki İngiliz-Fransız Entrikaları ve Sovyet Rusya" nam makale neşretti. *Bakû'yu bekleyen tehlikeden söz* ediyor. *Bu tehlikenin İngilizlerden, Taşnak Ermenistan'dan, Gürcistan'dan hatta İran'dan gelebileceğini yaz*ıyor, *ancak bunlara Türkiye'yi katm*ıyor.[2351]

Britanya'nın Tiflis mümessili Albay Stokes, Lord Curzon'a zata mahsus telgraf gönderdi. *Bu telgrafta, Türklerin Ermenistan'ı istila etmesinden sonra Bolşeviklerin Azerbaycan için endişelendiklerini ve Ankara ile Moskova arasında anlaşmazlığın kaçınılmaz olduğunu, artık Bolşeviklere karşı Türklerin desteklenmesi zamanının geldiğini*; *böyle bir politika, Yunanistan'ın terk edilmesi demek oluyorsa da*

2346 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 185.
2347 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 242.
2348 Robert Gerwarth, *Mağluplar*, 2018, s. 253.
2349 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 273.
2350 FO 371/5172/E 15366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 132-133.
2351 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 186.

bunun karşılığında tüm İslam alemini İngilizlerin etki alanına sokacağını, Mustafa Kemal'le ilk ilişkilerin Tiflis'ten kurulabileceğini belirtiyor.[2352]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. *Ermenilerin propagandalarını yürüttüğü ve müttefiklerle ABD'nin Ermeni devleti kurmaya hazırlandığı süreç içerisinde, Türk milliyetçi kuvvetleri, 1920 Kasım ayı başlarında Ermenistan cephesinde, ilk başarılarını kazanmışlardır. Sarıkamış yakınlarında karşı saldırıya geçen milliyetçiler karşısında 80 bin Ermeni kaçmaya ve kaçarken de yağma ve yıkımlar yapmaya başlamışlardır. Yaşanan büyük soğukların Ermenistan askerlerine yardımcı olduğu ancak Ermenilerin savaş malzemelerinin tükenmeye başladığı da* bildiriliyor.[2353]

7 Kasım 1920. Resmî Türkiye Komünist Fırkası yayın organı *Yeni Gün* gazetesi, Ekim Devrimini kutlamak mucibince "Emekçiler Bayramı" nam makale neşretti: *Yalancı ve haksız burjuva hâkimiyeti yerine, emekçilerin haklı diktatörlüğünü ikame ettikleri bu tarihî gün bütün dünyanın emekçileri tarafından tebcil olduğu gibi biz Türk emekçilerince de aynı suretle muhterem ve muazzezdir*.[2354]

8 Kasım 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor: *Şerif Manatof yoldaş Ankara'dan buraya kadar nefy edildiği esnada parasız ve elbisesiz kaldığından alelhesap şimdilik yirmi bin rublenin itası.* [..] *Türkiye Komunist Fırkası doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e merbut olduğu cihetle bütçeyi oranın tasdik etmesi lüzumunu İstalin yoldaş bizzat söylediğinden ve İstalin yoldaş bizzat Moskova'da tasdik ettirecektir. Maahaza para beraberce alınacaktır.* [..][2355]

*Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin T.K.P.'nin Günümüz Koşullarındaki Asgari Programıyla İlgili Kararı*ndan:

> [..] Son dünya savaşında yenik düşen Türkiye, Avrupa ile olan son ilişkilerini de kesti ve Asya'daki varlık sınırlarına sığındı; ancak Antant devletlerinin Türkiye topraklarını çok açık bir şekilde ve kasıtlı olarak bölmek istemesi, Küçük Asya'da isyancı harekete sebep oldu.
>
> Antant devletlerinin önerdiği böyle bir barış anlaşmanın İstanbul'daki padişah hükümeti tarafından imzalanması, milli kuvvetlerin sultan kuvvetlerine karşı açık mücadeleye ve askeri harekâta geçmesine sebep oldu. Böylelikle, Türkiye'de kendine has bir iç savaş başladı. Anadolu'daki orta ve küçük burjuvazi, büyük Avrupa kapitalistlerinin etkisi altına girmek ve bugünkü hakim durumunu kaybetmek istemediği için, başlayan çetin mücadeleye doğrudan katılmamakla birlikte, Anadolu milli kuvvetlerinin Antant devletleri ve İstanbul hükümeti üzerinde zaferini arzuluyor. [..]
>
> Bugünkü ortam ve koşullarda, bu görevlerin en önemlisi, Anadolu'yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu hareketi yöneten hükümeti desteklemektir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de oldukça üstün durumdaki isyan hareketinin davasını tamamıyla hükümetin yüksek memurlarının ve burjuvazinin eline bırakmamak için Türkiye Komünist Partisi, işçi ve köylü emekçi yığınları arasında sınıf bilincini uyandıracak duruma gelinceye kadar devrimci hareketi derinleştirmeyi ve böylece bir taraftan Antant devletlerine karşı genel düşmanlık ortamından faydalanıp, sosyal devrim fikirlerinin emekçi yığınları arasında filizlenmesine yardımcı olmayı, diğer taraftan da, bolşevizme sempati duyan akım ve eğilimleri güçlendirip tanzim etmeyi gerekli görüyor.
>
> Bu alanlarda başarılı olmak için partimiz elden gelen her şeyi yapıp teşkilat faaliyetlerini güçlendirip genişletmek ve Türkiye işçi ve köylü emekçi yığınlarının çıkarlarını savunan bağımsız bir parti olarak varlığını sürdürmek, mecliste ise sol kanadı oluşturmak zorundadır. Bunun dışında, Anadolu'nun İstanbul'daki padişah hükümetine, bu hükümeti teşkil eden paşalara karşı duyduğu düşmanlık ve kinden yararlanarak, bu kin ve düşmanlığı, bu şeri doğuran teokrasinin temellerine, bugün bu temellere destek olan sınıflara karşı yöneltmek

[2352] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 186.
[2353] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 304.
[2354] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 34, dipnot 51.
[2355] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 150.

> ve böylece, komünist fikirleri geliştirip yaymak için son derece elverişli olan bugünkü durumdan yararlanmak gerekir. [..][2356]

1917 Ekim Devriminin sene-yi devriyesi. Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angorski ile TBMM Reisi Mustafa Kemal mülakat ediyor.[2357] *Ancak bu görüşmenin zabıtlarına hâlâ ulaşabilmiş değiliz*.[2358]

TBMM Hükümeti, Ermeni Hükümetine sulh şartlarını tebliğ etti fakat bu şartlar kabul edilmedi:

> 1 – Gümrü doğusunda bulunan asker ve sivil Ermeni kuvvetleri, bildirilmiş olan (Arpa çayının 15 kilometre doğusundaki) hatta çekilecek ve beşinci maddede yazılı techîzat ve harb gereçlerini teslim edecektir. 2 – Bunlar üç gün sonra Karakilise'deki Türk askerî hey'etine teslim olunacaktır. 3 – Barış müzâkeresine Gümrü'de başlanacak ve delegeler en yakın zamanda oraya geleceklerdir. 4 – Teslim işi başlamadığı takdirde, mütâreke şartlarına uyulmadığı anlaşılacağından, askerî harekâtta Doğu Cephesi Kumandanlığı serbert kalacaktır. 5 – Mütâreke şartları gereğince 2000 adet mükerrer ateşli tüfek, koşulu ve techîzatlı 20 ağır ve 40 hafif makinelitüfek, üç batarya koşulu top, 4000 sandık piyade, 6000 topçu cephânesiyle iki tren verilecektir.[2359]

Enternasyonalist Bakü Türkiya Komünist Teşkilâtı merkez heyeti içtima ediyor. *Günümüz Koşullarındaki Asgari Program*da şu maddeler takarrür etmiştir:

> Anadolu'yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu hareketi yöneten hükümeti desteklemek; ... isyan hareketini tamamıyla hükümetin yüksek memurlarının ve burjuvazinin eline bırakmamak için TKP, işçi ve köylü emekçi yığınları arasında sınıf bilincini uyandıracak duruma gelinceye kadar devrimci hareketi derinleştirmek; ... sosyal devrim fikirlerinin emekçi yığınları arasında filizlenmesine yardımcı olmak; Bolşevizme sempati duyan akım ve eğilimleri güçlendirip tanzim etmek; ... Mecliste sol kanadı oluşturmak.[2360]

Resmî Türkiye Komünist Fırkasının (rTKF) *Merkez-i Umumî İcra Heyetinden Eyüp Sabri* (Akgöl) ve *Kâtibi Umumîsi Hakkı Behiç* (Bayiç), Ahmed Cemal'e mektub gönderdiler. *rTKF*, âlem-i İslâm'daki tüm komünist cereyanları kendi çatısı altında örgütlemek emelindedir fakat Ankara'daki hükümetin başkanı Mustafa Kemal ise minimalist milliyetçidir binaenaleyh tefrika vardır:

> Muhterem Paşam, aziz yoldaşım,
>
> Büyük gayeler arkasında, hayatın bin türlü mezahim ve müşkilâtına rağmen devam ettiğiniz mücahedenin ruhen müştereki ve müebbeden takdirkârı olan bizler, yoldaşınız İsmet Beyin oraya azimeti münasebetiyle şu birkaç satırın müsaadesi nisbetinde inkılâpçı ruhunuzu bir kere daha takdis ve tebcile imkân bulmuş olmakla müftehiriz.
>
> Emperyalizme, bilhassa İngiliz siyaset-i hainânesine karşı bizim de bin müşkilât ile, kanlar ve ihtilâller içinde, Anadolu'da yaşadığımız hayat-ı inkılâbın safahatını uzun uzadıya teşrihe luzum görmüyoruz. Yalnız pek canlı noktalar üstünde nazar-ı dikkatinizi celp etmek için kısaca diyebiliriz ki yaşıyoruz ve gayelerimizi yaşatabiliyoruz.

2356 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 153-155. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Daha açık bir deyişle Bakü Türkiye Komünist Fırkası, İslamiyeti ve ulema sınıfını "şerr" kaynağı telakki ediyor ve yok edilmeleri saikiyle milliyetçi hareketi taktikî destekliyor.

2357 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 349. "Bu görüşmelerin tutanaklarına maalesef kendi dışişleri kayıtlarımızdan ulaşamamaktayız. Bu tutanaklara, Upmal tarafından Rusya'ya gönderilen kayıtları yayımlayan Perinçek'in çalışması sayesinde ulaşabilmekteyiz." Emel Akal, zühulen olsa gerek, 8 Kasım 1920 tarihli mülakat zabıtnamesi Sovyet Rusya nüshasının Perinçek tarafından neşredildiğini yazmıştır. 8 Kasımki mülakatın zabıtnamesine Perinçek de ulaşamamıştır.

2358 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 71.

2359 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 243.

2360 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 344.

İngiliz düşmanlığı, padişahçılık fikirlerinin Anadolu'da istinat ettiği ananat ile şiddetli bir muhalefete tesadüf etmiş olmakla birlikte, denilebilir ki bütün milletin ruhuna nüfuz etmiştir. Rusya inkılâbının daha insanî ve daha saadetperverâne esasata irca-i hâkimiyet eden usulleri de oldukça taraftar bulmaktadır. Yalnız, herşeyden evvel umum Müslümanlık âlemile tevhid-i mesâi edebilmek Avrupa siyasetine müebbeden kapılarımızı kapıyarak Şarka tevcih-i âmâl eylemek, her fırsattan ve her imkândan bilistifade istikbalde Avrupa'yı bir inhizam-ı kat'iye duçar edecek muazzam bir Asya federasyonuna doğru yürümek herşey her fikrin ve her kuvvetin fevkinde bizi teshir eden gayelerdir. Bu gayelerin istilzam ettiği hiçbir fedakârlıktan çekinmemek azmindeyiz. Bu azmin sevkiledir ki Şarkta Rus siyasetile ve Ruslarla inkılâp umdelerile beraber yürüyebilmek için burada bir Komünist firkası teşkil ettik. Bu suretle bir taraftan Rusya'dan gelecek ve gayelerimize tevafuk edemiyecek inkılâp cereyanlarını durdurarak memleketimizdeki harekât-ı inkılâbiyenin istinat noktalarını daima elimizde bulundurmak, diğer taraftan Rus inkılâbının açacağı kanallardan istifade ederek âlem-i İslâm ile samimi münasebata girişebilmek maksatlarını istihdaf ettik. Bilmem doğru düşündük mü?

Âlem-i İslâm üzerindeki harekât-ı inkılâbiyenin amelî cereyanlarını siz deruhte etmiş bulunduğunuz için, buradaki esasatın cümlemizi yakından tevhid-i mesâiye ve teşrik-i faaliyete sevketmiş bulunması ayrıca bizim için bahtiyarlık ve daha fazla şeref ve iftiharı mucip olmaktadır.

Anadolu'da ilk zamanlarda benim de erkânı arasında bulunduğum bir millet hükûmeti mevcut olduğunu bilirsiniz. Bu hükûmet pek kuvvetli olmamakla beraber az çok ika-i tesire kabiliyetli bir meclise istinat ederek yürüyor. Vakıâ henüz muzaffer ve milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerine hâkim ve ruhiyat-ı müşterekesine müstenit değildir. Bundan dolayı merhale merhale ihtilâl devrelerinden geçerek muhafaza-i hüküm ve kuvvet edebiliyor. Böyle olmakla beraber, elde[ki] kuvvetlere istinaden Anadolu'yu daha uzunca bir müddet için hâl-i kıyainda tutabilecektir.

Müslümanlık âleminde hâsıl olacak intibah ve inkılâbın şüphesiz bize maddeten çok faidesi olmakla beraber Anadolu'nun hiss-i mukavemeti de tezyit etmek itibariyle manen de büyük ve ehemmiyetli tesiratı olacaktır. Hususile Afgan ve Hindistan ahvali hakkında buraya akseden en küçük haberlere pek büyük ümitler raptedilmektedir.

Son zamanlarda İstanbul'da Millerant ile Giolitti'nin icbarı üzerine olduğunu zannettiğimiz bir uzlaşma siyaseti galebe etti. Bu siyasetin tatbiki için Salih Paşanın, İzzet Paşanın dahil bulunduğu bir Tevfik Paşa kabinesi mevki-i iktidara getirildi. Sevr muahedesini hiç olmazsa pek cüzî tadilât ile kabul ettirerek Anadolu'nun hasmâne vaziyetine nihayet vermek maksadile yapıldığını ve âtisinden pek büyük ümitler verme[me]ğe başlıyan Yunan ordusunun yerine daha sağlamca bir kuvvet ikame edebilmek için vakit kazanmak emelile İngilizlerin de muvafik bulduğunu zannettiğimiz bu manevra Anadolu'da cây-i kabul görmeyecektir. Hususile biz, Komünist olarak kendimizi ilân için bütün inkılâp âleminin Garba karşı alacağı vaziyetten ayrılmamak ve icabederse Anadolu haricindede mücahedatımıza devam etmek mecburiyetindeyiz. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşanın Anadolu hükûmeti ile aramızda vaziyet itibarile farklar da hasıl olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa inkılâp ruhile mütehassis, fakat herşeyden evvel millî bir şekilde ortaya çıkan davasının müdafiidir. Garp ile uzlaşmağa her zaman Şark ile münasebatı tercih eder. Fakat Şark siyasiyatını elinde bulunduran Rusya'nın hiç olmazsa kuvvetli bir muhadenet ve müzahereti, hiç olmazsa bizi Asya'dan tefrik etmeğe çalışır bir vaziyet göstermemesi lâzımdır.

Afganistan'da da bu mektubun sizi ne vakit bulacağını, ve o zamana kadar ne gibi tebed- dülât ve inkılâbat tahaddüs edeceğini bitta bi kestiremem. Enver Paşaya ve Azmi Beye hitaben de birer mektup takdim ettik ve Cenabı Hak cümlemizin mesâisini muvaffakiyetle tetviç etsin.

İslâm âleminin Komünizm cereyanlarını Türkiye'de ve bizim idaremiz altında toplamak muvafıksa -ki biz buna çok ehemiyet veriyoruz- oralarda vücuda getirilecek teşkilâtı merkez-i umumîmize raptetmek ve icabında Rusya'ya karşı bu teşkilâta istinat etmek mümkündür. Bu suretle İslâm âleminin inkılâp cereyanları tevhit edilmiş olur, ve bir gün büyük bir kongrenin Rusya'daki inkılâp kuvvetine muadil bir kuvvetle Asya'ya hâkimiyeti temin edilmiş bulunur. Bu cereyanların doğrudan doğruya riyasetinde bulunduğunuz için bu noktaya bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederek elerinizden öper, cevapnamenize intizar ederiz.

8 Teşrinisani 1336 (1920) Türkiye Komünist Fırkası
TKF Merkez-i Umumî İcra Heyetinden Eyüp Sabri
Kâtib-i Umumîsi Hakkı Behiç

Hâmiş olarak
İmzamı unuttunuz diye yazdım. Fakat bilirim ki hiçbir arkadaşınızı unutmak ihtimaliniz yoktur. Tekrar hürmetlerimi takdim ederim.
[*Cemal Paşa Adana valisiyken, Hakkı Behiç "idadiden hocası olan Hüseyin Cahit'in tavsiyesiyle" Adana mektupçusu olmuş*.][2361]

Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, "Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla Mülakat - II" nam Sinob mahreçli tefrikanın ikinci kısmını neşretti. Bakü Şark Milletleri Kurultayı murahhaslarından Abdülhalim, Rusya ile Türkiye arasındaki yapısal farklara dikkat çekiyor. Rusya'da siyasî, iktisadî, içtimaî, dinî rejimler müfridane yıkılmıştır, Bolşevik yenisi ihdas edilmektedir. Gence'de Azerîlerin katliam edildiği kabul ediliyor fakat yine de güya İslâm birliği saikiyle şûra tarz-ı hükümetin teessüsü bununla birlikte ittihad-ı İslâm siyaseti güdülmeyeceği noktasında da Sovyet Rusya'ya teminat verilmesi gerektiği savunuluyor. Fukahadan olmadığı halde yazar, ulemaya fıkıh dersi vermeye kalkışıyor:

Arkadaşlarımızdan biri sordu:

Siz bu Bolşeviklikten, yahut komünistlikten ne anladınız? Bunlar bizim işimize gelir şeyler mi?

Abdülhalim Efendi hemen cevap verdi: - Ha, o mesele başka. İşimize gelen cihetleri de var, işimize hiç gelmez cihetleri de var. Bu mesele hakikaten bizim zihnimizi çok işgal etti. Bu hususta söz söyleyecek adamlar mutlaka bir defa Rusya'ya gidip onların hayatlarını yakından görmeli, ondan sonra mütalaada bulunmalıdır. Her hastaya aynı ilaç verilemez. Hatta uyan neviden olan hastalara verilen aynı ilaç bile bir derecede olmaz. Hastanın bünyesi, ahvali hususiyesi mutlaka nazarı dikkate alır. Onlar için çok iyi olan bir şey bizim için de aynı neticeyi vereceğine hükm olunamaz.

Bazı hususlarda dertlerimiz birleşiyor. Fakat birçok hususiyede de ayrılıyor. Onların hayatları, teşkilatları, adet ve tabâyi'i bizden büsbütün başka. Bir kere oradaki fabrikalar, oradaki amele hayatı, amele teşkilatı bizde mevcut değil. Oradaki zenginler, milyonerler bizde nerede? Onların şehirleri, binaları, müesseseleri yanında bizim şehirlerimiz birer köy gibi kalır. Orada gördüğümüz bindoksaniki odalı ve yedi katlı bir bina bizim bir şehrimize muadildir. Bizde servet orada olduğu gibi işhas-ı mahdudenin elinde tecemmu' etmiş değildir. Bizde herkesin iyi kötü başını sokacak bir kulübesi vardır. Fakat orada azim binalara sahip olmak herkesin kârı mıdır? Olan hep sermayedarların elindedir. Sonra orada iradı [*arazi (ÖFA notu)*] meselesi vardır ki bizdekinin aynı değildir. Orada bir adam milyonlarca dönüm araziyi zaptetmiş, orada çalışan binlerce insan o adamın kölesi. Köylü arazisine sahip değil. Bizde ise az çok köylülerin birer miktar tarlası vardır. Ama çalışır çabalar da yine mesut olamaz. O başka. Bizim dertlerimiz de yok değil. Fakat onlarınkinden başka olduğunu arz etmek istiyorum. Yani bizim derdimiz mesela arazi taksim etmekle halledilmiş olmaz. Malum ya, bizde esasen arazinin rakabesi beyt-ül-mala aittir. Toprakta çalışanlar icar hükmündedir. Bir adam üç sene süreye bir yeri ekmezse tasarruf hakkı sakıt olur. Bizdeki kaideler güzeldir. Bolşeviklerin yapmak istediği adaleti bizim Peygamberimiz binüçyüz sene evvel tesis etmiştir. Ama biz o yoldan gitmiyoruz. O başka. Hadi Bolşeviklerin kaidelerini aynen kabul edelim. Hakkıyla tatbik etmedikten sonra ne faide var?

Sonra onlar diyanet meselesinde de bizden ayrılıyorlar, onların elinde batıl bir din vardır ki kendilerini batılane zelilane davet ederdi. Tabii onun kuyud-ı batıla neden sorulmak lazımdır. Müterakki mütefekkir bir adam Allahı hem bir hem üç nasıl kabul eder? Hiç şüphe yok ki bir gün gelecek, bunun batılını anlayacak ve hakikati taharrî edecektirler. Zaten Hıristiyanlık denilen şey bugün dinlikten çıkmış, papaların bir dalavere aleti olmuş. Bu kadar müterakki insanların hala papaların batıl akidelerine mıhlanıp kalmaları nasıl olur? Biz çoklarıyla görüştük. Allahı bizim ne surette telakki ettiğimizi söyledik. Derhal kabul ettiler. Yani bu adamlar bugün hakikat aşıkı olmuşlar. O müthiş zulüm ve zillet sıyrılmışlar hürriyet-i mutlakeye çıkmışlar. Düne ait her ne

[2361] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 53-54. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

varsa, hatta din de dahil olduğu halde, hiçbiriyle kendilerini mukayyet addetmiyorlar. Tabii hakları vardır. Ve şimdiye kadar nasıl o kuyud-ı batılaya tahammül ettiklerine şaşmamak mümkün değildir. Şimdi onlar zulmetten sıyrılmışlar, kafesten kurtulan bir kuş safiyet ve hicabıyla sağ sol demeyerek gelişi güzel uçarlar, henüz bir tarafa konmak zamanı gelmemiştir. Mutlak bir boşluk içinde uçarlar. Ta ki kanatları yoruluncaya kadar bu hal devam edecektir. Bu halde artık onlar maziye ait hiçbir şeyi hatırlarına bile getirmek istemezler. Hakları da vardır. Manen zulümden manen zulmetten ibaret o hayat-ı maziyenin istenecek bir ciheti de yok ya. Hükümet deyince karşılarına çarlığın zalim hükümeti dikiliyor, nefret ediyorlar. Kanun deyince tazyik makinaları içine düşmüş gibi titriyorlar. İşitmek bile istemiyorlar. Din deyince papazların kendilerini içine çektiği zulmet ve kasvet çukurları hatırlarına geliyor, alabildiğine kaçıyorlar. Medeniyet denince binlerce vahşet ve şenâât [kötülük] levhaları gözlerinin önüne dikiliyor. Ondan da kaçıyorlar. Hürriyetlerini takyid edecek önlerine ne gelmişse yakmışlar, yıkmışlar. Başıboş bir hayat. Ve kendileri gibi olmayanları da ayniyle evvelce bulundukları zalim ve zulmet zindanlarında kalmış telakki ediyorlar, onları kurtarmak için feryat edip duruyorlar. Niyetleri güzeldir. Arzuları samimidir. Bütün beşeriyetin saadetini kendileri gibi harekette telakki ediyorlar. Bütün dünya onların kafilesine karışsın, hep beraber uçulsun istiyorlar.

Hakikat ve saadetin arkasında koşacaklarına nura kavuşmak istediklerine hiç şüphe yoktur. Fakat oraya vasıl olmuşlardır, denilirse hükümde istical edilmiş, hataya düşülmüş olur çünkü inkılap henüz devam ediyor ve nerede karar kılacağı belli değildir. Ve eskisini yıktılar, tarumar ettiler, yeni hayata ait bir takım esaslar da var ettiler. Fakat bugün orada her şey hal-i ifrattır. Bu hareket itidal dairesini bulmak için daha hayli zaman ister. Fakat anladığımıza göre oraları daha çok çalkalanacak, kanlı mücadelelere sahne olacak. Bizim 324 (1908) deki ilan-ı hürriyet devrini hatırınıza getiriniz, oradaki heyecan-ı sermestinin küçük bir numunesini görmüş olursunuz. Onlarınkisi yalnız siyasi bir inkılaptan, adamların değişmesinden ibaret değil. Asırlardan beri tesis eden hayat-ı içtimaiyeyi değiştiriyorlar. Azamet-i dava ile ortaya atılmışlar. Bu hareket saiki endişe-i şahsi olduğunu delalet etmeyecek hiçbir şey yoktur. Fakat Kolçak, Denikin, Yudeniç hareketleri temsili şahsi endişelerden mütevellit idi.

…. için onların imarı kısa olduğu .... Vrangel de ötekileri gibi akı bet bir …. parçalanacak, dağılacaktır. Çünkü aşk ile değil, şahsi menfaatleri .... hareket ediyor. Ve kendilerinden ecnebilerin aleti oluyor. [*Mikro filimden dolayı satır sonuna gelen kelimeler çıkmadığı için okunamamıştır. (Akal notu)*]

Bolşevik böyle mi ya? Heriflerde öyle bir aşk ve neş'e var ki insan cidden hayret ediyor, aç kalıyor, siyah kuru ekmek yiyor, yalın ayak geziyor, yine ızdırap duymuyor. Bilakis bu halden mütelezziz oluyor. Herkesin tüfeği duvarında asılıdır. Düşman geliyor! Denildi mi herkes tüfeğini kaparak seve seve koşuyor. Bakıyorsunuz bütün şehir halkı toplanmış, taburlar teşkil etmiş, öldürüyorlar, ölüyorlar. Düşmanı mutlaka tart ediyorlar. Bu kadar fedakarlık her halde bir ışık ve kanaat meşalesidir.

Vakaa biz bugün sıkıntı çekiyoruz diyorlar. Fakat yarın rahat edeceğiz. Biz ölsek de evlatlarımız saadete kavuşacaktır. Biz bütün beşeri kurtaracağız. Yeryüzünde selah ve saadeti tesisi edeceğiz. Onun haline baksanız acırsınız:

- Hele sen, şu eski hayatı gel öp başına koy!.. diyeceğiniz geliyor. Fakat emin olunuz ki aldanıyorsunuz. Hayalinde doğan istikbal güneşi onun gözlerini öyle kamaştırmıştır ki onun için artık hiçbir şeyin kıymeti kalmamıştır. Bugün onun yegane zevki; yetişmek, uğraşmak, ızdırap çekmektir. Ve ızdırab çekmezse o zevkten mahrum kalacak diye rahat da istemiyor. Tabii siz buna güler, belki de inanmazsınız. Hakkınız var. Biz de şaşıp kalıyorduk. Fakat ne çare ki hakikat bu merkezde.

Ne olmuş, nasıl olmuş da bu adamlar bu cazibeye tutulmuşlar? Huzur ve rahatlarını bırakarak beşerin hürriyeti için yalın ayak koşuyorlar, uğraşıyorlar? Kendileri yemiyorlar, mesela Amerika'daki fukara-i kesibesinin hürriyetini temin için yüzbinlerce liralar gönderiyorlar, hayatlarını tehlikeye koyarak propagandacılığa gidiyorlar. Herhalde bu kadar fedakarlıklar şahsi endişe ile olmaz. Bu adamlarda bir iman ve kanaat olmasa bu kadar ızdıraba katlanamazlar, onların ideallerine bakılırsa mutlaka cihanın tavrı değişecek ...., bütün milletler esaretten kurtulacak, çalışan halk mesaisinin semeresini başkalarına kaptırmayacak, bütün insanlar saadete kavuşacaktır.

Çok iyi, çok ulvi emeller! Ama onu temin edebilecekler mi? Tabii o bir meseledir. Ve onun için zaman ister. Bir şeyi istemek temini için başkadır, onu yapmak, saha-i fiile getirmek de başkadır. Onlar iyi olmak istiyorlar. Hem kendileri için, hem bütün milletler için. Fakat bakalım tuttukları yollar nereye varacaktır? Nerede karar kılacaklar? Onlar tecrübe devirleri geçiriyorlar tabii bu tecrübeler ucuz mamul olmuyor. Bu uğurda feda edilen nüfus milyonları aştı. Heba edilen servet milyonları geçti. Bütün memleket baştan başa sarsıldı. Her şey alt üst oldu. Fabrikalar durdu. Tarlalar sürülmedi. Meşakkat ve ızdırap her tarafı kapladı. Ama yarın daha iyi olacak? İhtimal fakat ya beklenen gaye istihsal edilemezse? Bakalım bu tecrübeye her memleketin hal ve vaziyeti müsait midir?

Mesela bizim bugünkü halimiz böyle bir zelzele-i inkılaba kattiyen mütehammil değildir. O anda yıkılır gider. Çünkü biz çok sarsıntılar geçirdik. Sonra düşmanlar dört tarafımızı sarmıştır. Böyle iken bir de dahili gaile ihdas etmek kâr-ı akıl olur mu?

Hem onların bazı şeyleri var ki bizim hayatımıza uymuyor. Onlar bizim içtimaiyatımız, iktisadiyatımız, itikadımız, ahlakiyatımız... Her hususta onların mazisine benzeseydi, bugün o hareket-i inkılabiyenin aynıyla burada da tekevvün [meydana gelme] etmesi pek tabii olurdu. Nitekim o hayata az çok müşterek olan Avrupa milletleri arasında er geç o kıyamet kopacaktır. İsteseler de, istemeseler de orada kopacaktır. Çünkü aynı hastalık orada da vardır. Bu harekete sevk eden şeriat-ı [*şeraiṭ-i (ÖFA notu)*] iktisadiye mesela Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, İngiltere'de, Amerika'da vesair yerlerde var. O tazyik mutlaka bir gün kazanı patlatacaktır. Ama bizde ki hastalık onların marazı gibi değildir. Bazı hususlarda müşabehet [benzemezlik] [*benzerlik (ÖFA notu)*] vardır. Fakat çok hususta da ayrılır, onun için aynı tarz-ı tedaviyi tatbike kalkışmak bence kattiyen doğru olmaz. Adi bir taklitçilik olur ki bizim çektiğimiz hep bu yüzdendir. Nasıl Garbı körü körüne taklit etmemiz faide vermemişse bu defa da müdebbirane hareket etmezsek yine zararlı çıkarız.

Ama maksadım yanlış anlaşılmasın. Bu azim inkılaba karşı bigane kalmak fikrinde değilim. Bu nakle ne kadar mümkünse o kadar büyük bir ehemmiyet ve ciddiyet ile alakadar olmalıyız. Ve bu alem-i şumul inkılabın bütün sefahatını takip etmeliyiz. Bundan ne surette istifade mümkünse katiyen ihmal etmemeliyiz. Zaten bizim en büyük kusurumuz odur. Hadisat-ı cihan ile, inkılab-ı efkar ile hiç alakadar olmuyoruz. Dünyalar alt üst oluyor. Beşeriyet türden türe gidiyor. İlimde büyük büyük inkılaplar vukua geliyor. Biz bu tahavvülata külliyen bigane bir halde sedd-i Çin arkasında yumularak eski bildiklerimizle yaşamak, eski düşüncelerimizle kavrulmak istiyoruz. Fakat bir de bakıyoruz ki cihan başka cihan olmuş; ilimde, fende, sanaatda, fikirde azim terakkiler husule gelmiş: İnsanlar göklere çıkmış, kuşlar gibi uçuyorlar. Denizlerin dibine inmiş, balıklar gibi su altından gidiyorlar.. Bütün kuvve-i tabiiyeyi yed-i teshirlerine almışlar, bu arada bütün cihanla konuşuyorlar. Milletler ellerini kollarını bağlayan esaret zincirlerini kırmışlar, fertler etrafını ihata eden zülüm şebekelerini parçalamışlar, Allahın insanlara büyük bir nimeti olan hürriyetlerine kavuşmuşlar, insan gibi yaşıyorlar, Allahın insanlar için yaratmış olduğu bi-payan nimetlerden müstefid oluyorlar. Kendi memleketlerini imar ettikten, kendi hayat-ı içtimaiyeleri tanzim olduktan sonra bir seyl-i huruşan gibi etrafa taşıyorlar, yayılıyorlar. O zaman ayaklarımız suya erer. Hayretten elimiz böğrümüzde kalır. Dağları taşları devirip gelen o coşkun sulu çamuru durdurmak isteriz. Acı tecrübelerle acizimizi anlarız. O kuvvetin zebunu olarak ricaddan başka elimizden bir şey gelmiyor. Onlar semayı terakkide yükseldikçe biz zemin-i inhitatta alçalırız. Onlar asırlarca süren mesai neticesinde vasıl oldukları dereceye biz bir hamlede fırlamak isteriz. Bittabi nasibimiz hüsrandan başka bir şey olmaz. Canbazın ip üstündeki hünerlerini yerde taklit eden soytarı gibi biz de onların şekillerini almakla kendimizi o dereceye vasıl olmuş addediyoruz. Felaketten felakete yuvarlanıp gidiyoruz.

Beşeriyet için hayatta bir an bile tevkif yoktur. Alem-i insaniyet mütemadiyen devirden devire intikal ediyor. Bu tahvilata bigane kalan milletler için nasıl hak[*k-ı*] hayat olur? Bugün karşıdaki sahillerde aynı bir fikir inkılabı vukua gelmiş, biraz dikkat edilse tutuşan yangının alevleri görülebilecektir. Zan eder misiniz ki bu inkılap bütün cihana sirayet etmeyecektir? Bu bir tufandır ki bunun önünde duracak hiçbir kuvvet yoktur. Çok geçmeyecek, bu tufan bütün dünyayı kaplayacaktır. Bugün aklı başında olan her millet Rusya'da infilak eden bu inkılap ile alakadardır. Aynı hastalığa duçar olan nice devlet tahtları bugün gıcırdıyor. Her millet bu sarsıntıyı nasıl geçireceğim diye endişe edip duruyor. Vakıa biz onlar gibi değiliz. Bizim bünye-i içtimaiyemiz onlardan farklıdır. Bu sarsıntıdan onlar gibi bizim, biz Müslüman aleminin pervamız yoktur. Fakat böyle olmakla beraber, o hareketi karşılamalıyız. O coşkun selin memleketimizde tahribat ikana [yapma] meydan bulmaması için şimdiden bünye-i içtimaımızın icabı vechile lazım gelen mecraları hazırlamalıyız. O vakit şarktaki bu

inkılaptan beklediğimiz faideyi istihsal etmiş oluruz. Yoksa her zaman ki gibi bu inkılaba da iptidasında yabancı kalırsak sonra en ziyade ezilen yine biz oluruz.

Bugün biz her milletten ziyade bu inkılap ile alakadar olmalıyız. Muhtelif mesleklere mensup müteaddid heyetleri Rusya'ya göndermeliyiz. Bu hareket-i içtimaiyeyi yakından tetkik ve tetebbu' ettirmeliyiz.

Yalnız ricali siyasiyeden mürekkep heyetler göndermekle iktifa etmemeliyiz. Hukuk şinaslardan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Arkasından ulemadan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İktisadi yönden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Askerlerden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İlah... Bu inkılabın mahiyet-i hakikiyesine infaz-ı nazar için böyle ayrı ayrı heyetlerin gözüyle tetkik ettirmek lazımdır. Onların verecekleri raporları mezc ve tevhid ile esaslı bir fikir hasıl ettikten sonra ihtiyar olunacak hatt-ı hareket bittabi milletimiz için faideli olur.

Biz bugün iddia edebilir miyiz ki bu şekl-i siyasi ile münfesih garbın küflenmiş nazariyet ve kanunlarıyla hukuk, refah ve saadetini temin ederiz? Zannetmem ki bunu iddia edebilecek aklı başında bir adam bulunabilsin. Tanzimat'dan beri bu kadar zaman geçti, bu sahte taklitçilikten zarardan başka ne faide hasıl oldu? Şekilden şekle girdik. Yine adaleti temin edemedik. Halka refah ve saadet yüzü gösteremedik. Nice zamanlardan beridir hep müsellâh sıfatıyla halkı oradan oraya sürükleyip durduk. Maatteessüf sahil-i selamet ve saadete çıkarmaya muvaffak olamadık. Demek ki tuttuğumuz usullerden faide yoktur. Artık daha ziyade tecrübeye lüzum kalmamıştır, zannederim. Biz başkalarını taklitçilikten vazgeçmeliyiz. Doğrudan doğruya halkın ihtiyacını nazarı dikkate almalı, halkın dertlerini dinlemeli, ona göre sade ve iv'icacesiz bir şekl-i idare kararlaştırmalıyız. Şimdiye kadar halkı kendimize doğru çekip durduk. Hiç bir faide hasıl olmadı. Şimdi biraz da halka doğru gidelim, bakalım ne netice hasıl olur? Ama yine her zamanki gibi modaya tabi olarak taklitçilik hevesine kapılırsak tabii bu fırsattan da istifademiz olmaz. Meseleyi ciddi ve ilmi bir surette tetkik edelim. Rusya'ya göndereceğimiz adamlar hoppa züppe kimseler olmamalı. Aklı başında, ağır ve mütefekkir, milletlerin ruhuna, içtimaiyatına vakıf zevat olmalı. Onlar halkın refahı ve saadeti için tutulan usulleri tetkik etmeliler. Sonra burada milletin ahval-i içtimaiye ve ruhiyesi nasıl hareket etmek icap ediyorsa o tarikten ayrılmayarak yürümeliler. Yoksa alayişe kapılarak orada her görülen şey burada aynen tatbike kalkışılacak olursa zan ederim ki zarardan başka bir netice hasıl olmaz.

Biz orada Türklerden bazı gençler gördük. Fikirlerini, hareketlerini hiç beğenmedik. Eğer onların kafasıyla hareket edecek olursak üç günde Anadolu'nun altı üstüne gelir. Bırakınız ki onların kafalarına uyacak Anadolu'da kimse bulunmaz. Biçareler. Kendi içimizden oldukları halde memleketimizin ahvaline o kadar yabancı görünce insan hayret ediyor.

Hasılı bu mesele çok öyle kolay kolay hüküm Bu hususda kati fikir yürütebilmeye bizim bıdaamız [bilgi] kafi değil .... kendi fikrimize göre bazı çok beğendik. Fakat bazı .... hafsalamız almadı. Zaten onlarda henüz tamamiyle takrir etmediler. Kem küm. Bazıları çok müfrit halis komünistler. Bunlar din bir şey tanımıyorlar. Bir kısmı daha mutedil ki bunlar da Bolşevikler herkes istediği bir dine mensup ve bulunduğu dinde serbest diyorlar. Tabii bunların arasında münakaşalar, mübarezeler vardır. Onlar tecrübe devri geçiriyorlar. Ve kendileri daha ziyade itidale meylediyorlar. Hiç münakaşa yokmuş, komünist Bolşeviklik hakkında hiç kimsenin söz söylemeye selahiyeti yokmuş, en şedit cezaları tatbik ederlermiş fakat şimdi artık bu şed .... geçmişler. Aleyhlerinde söylenen .... dinliyorlar. Hatta bir gün Zinoviyef kongrede kalkıp dedi ki:

Her kim Bolşeviklerden bir işkence gördüyse açık söylesin. Hiç kimseden korkunuz olmasın. Biz kusurlarımızı ıslah .... ihtimal ki bazen hata ederiz. Fakat hatamızı tashih etmek vazifemizdir. .... şeyleri siz bizden daha iyi görebilirsiniz. Onun için herkesin ihtar-ı hayırhahane.... bulunmasını temenni ederiz.

Bunun üzerine Azerbaycanlı.... Bolşeviklerden uzun uzadıya bulundu.

- Filan yerde şöyle zulüm falan mahalde şöyle haksız .... ettiniz, filan hususunda .... yanlış harekette bulundunuz .... diye birer birer saydı. Hepsi zabıt ceridesine geçti. Eskisine göre şimdi hayli itidal vardır, zan .... ve gittikçe daha ziyade itidal dairesine geleceklerdir. Onun için …. oradaki inkılap henüz karar kılmamış bizim fikrimize göre orada efkar bir daha çalka[*la*]ndıktan sonra nihayet mutedil sosyalist hükümet tesis edi .... ve bu şekil bütün cihanda .... (tamim) [*taammüm ede*] cektir. Onun için mesele.... naziktir. Alayişe kapılmamak, ... ihtiyatlı, ve düşünür kafalı olmak lazımdır.

Meselenin bir de siyasi .... vardır ki bunu hüsn-ü idare etmek .... siyasiye için en mühim bir vazife .... Şarkı ve bütün İslam alemini emperyalist ve kapitalist garbın tahakküm ve esaretinden kurtulmak istersek mutlaka Bolşeviklerle beraber hareket etmek mecburiyetinde olduğumuzu anlamalıyız. Madem ki bugün Bolşevikler İngilizlerle ve müttefikleriyle hal-i muhasamadadırlar. Bizim için bu büyük bir fırsattır. Biz onlara muhtaç olduğumuz gibi onların da bize ihtiyaçları vardır. Kongrede bütün Şark akvamının bize karşı olan teveccüh ve rabıtalarını gördük. Tabii Zinoviyef gibi akıllı bir adam nazarı dikkate almıştır. Şarkı kendileriyle beraber hareket ettirmek için mutlaka şarkın başında bizim olmamız zaruridir. İslam akvamının hissiyatı ihmal edilemez. Bugün Bolşeviklerin en büyük hasmı İngilizlerdir. Ve Asya'da İngiliz tahakkümünü kırmak Bolşeviklik için bir hayat memat meselesidir. İngiliz'in ser-nigun [baş aşağı olmuş] olması ise mutlaka şark akvamının hareket ve kıyamına vabestedir. Enternasyonal'in Bakü'de toplanmasında büyük bir hikmet-i siyasiye vardır. Lehistan'da kazanamayan Bolşevikler bunun intikamını Şarkda, Hindistan'da alacaklardır. Onun için hem hudut olan Afganistan'a pek ehemmiyet veriyorlar. Afgan ordusunu tanzim ve tensik için ellerinden gelen muaveneti diriğ etmiyorlar. Şimdi de Azarbeycan'da seferberlik ilan ettiler. İran'da bulunan İngilizlere karşı bir sefer hazırlanıyor. Ahiren Remeşat'ı işgal eden İngilizleri Enzeli'ye sokmamak, Bahr-i Hazer sahillerinden uzak bulundurmak lazımdır. Diğer taraftan Vrangel ile Aksay-ı Şarkdaki Simyanof ordularının da hesabı kesilmek zaruridir. Yine Bolşevikler için hal olunacak daha hayli mesele vardır. Ve bütün bu mesaiyle de Müslümanların beraber hareketi lazımdır. Müslüman kavimlerin bazıları işin dekaikine vakıftırlar. Bolşeviklerle anlaşarak istiklallerini temin etmek ve kuvvetlenmek istiyorlar. Zaten bugün şark akvamı için, yani mahkum milletler için bundan başka bir politika takibi katiyen muvafık değildir. Bolşeviklere karşı hareket İngilizlerin ekmeğine yağ sürmektir. Bu ise mahkumiyetten kurtulmamak demektir. Nitekim Azerbaycan'daki Müsavat Fırkası her nasılsa böyle bir hata irtikap ettiler. Bolşeviklere muarız bir vaziyet aldılar, vaziyeti layıkıyla ihata edemediler. Halbuki Bolşevikler için gaz meselesi hayat memat meselesidir. Bakü'den Bolşevikler istifade etmezse yaşayamazlar, ne şimendiferleri işleyebilir, ne Bahr-i Hazer'deki vapurlar. Azerbaycan hükümeti Rusya'nın bu ihtiyacını mutlaka nazarı dikkate almak mecburiyetinde idi. Bu hususta ne kadar fedakarlık yapmak mümkünse yapacaktı. İşi selahen tasfiye edecekti. Bolşevikleri bir dost sıfatıyla kabul edecekti. Halbuki maateessüf böyle olmadı. İngiliz hile ve tesvilatı orada da kan dökülmesine sebep oldu. Gence hadisesinde binlerce Müslüman telef oldu. Ermeniler bu mesele de büyük bir rol çevirdiler. Her halde Bolşeviklerin Azerbaycan'a bu surette girişi iyi olmadı. Azerbaycan'ın ordusu dağıldı. Ermeniler bir müddet için bundan çok istifade ettiler. Vakıa şimdi mesele başka bir safhaya giriyor. Fakat neye yaradı? Azerbaycan diplomatları sanki siyaset mi gösterdiler! Her ne ise şimdi bu meselenin münakaşası zamanı değildir.

Maksadım bugün Şark akvamının Bolşeviklerle anlaşması menafi hayatiyeleri icabatından olduğunu arz etmekdir. Nitekim bu hakikati idrak edenlerin ekseriyeti teşkil ettiğini maal memnuniye gördük. (Şura) usulü idaresi Şark milletleri arasında günden güne teemmüm ediyor. Kongrenin dağılacağı sırada idi, Buhara'da da şura hükümeti ilan olundu.

Bütün İslam akvamının aynı şekl-i idareyi kabul etmeleri beynel-İslamın vahadeti temin nokta-i nazarından hakikaten şayanı hamiyettir. Eğer bu mesele bi-idrak ve ihata edecek mütefekkir İslam uleması olsa iş başka türlü olur. Hatta bazı müteassıb Hıristiyanlar İslam akvamının intibahı bir ittihad-ı İslam meselesi ortaya çıkaracağını ileri sürerek Bolşevikleri Müslümanlarla beraber hareketten mani etmek istiyorlar. Bunlara karşı böyle bir ittihada mümanaat olunacağına dair teminat veriliyor. Biz böyle bir teminat verilmesini doğru addederiz. Çünkü Müslümanların Bolşeviklere yardım etmesi de İslav ittihadını husule getirmek için değildir. Lenin İslam akvamının intibah ve kıyamını zaruri addediyor. Ve bir gün din meselesinin mevzuu bahis olmadığını ileri sürüyor. Fil hakika bugünkü mesele emperyalist kapitalist meselesidir. Yani zalimler ile mazlumlar mübarezesidir. Ruslar gibi Müslümanların da bunu idrak etmeleri lazımdır. İleride ne olacak? O Müslümanların dirayet ve kıyasetine tabi bir meseledir. Bugün karşımızdaki müşterek düşmanı tepelemek meselesi vardır. Bugün mahkumiyetten kurtularak Şark milletlerinin istiklallerini temin etmek meselesi vardır. Bunun neticesi ne olur? Gözümüzü açarsak herhalde bizim için zararlı olmaz, zannediyorum. Ruslar bile bugün bunun neticesinden korkmayarak Asya'yı ıslah ediyorlar. O halde Bolşeviklere karşı muarız bir vaziyet almak İslam'ın sınıfı aliyesi için katiyen muvafik değildir. Çünkü bugünkü mesele insaniyet meselesi, zalim-zulum meselesidir. Mahkum milletleri esaretten halas etmek, şarkı garbın tahakkümünden kurtarmak, hepimizin düşmanı olan İngiliz ve müttefiklerini ser-nigun etmekten başka şeyleri düşünmek doğru değildir. Hele bir kere düşmanın başı eğilsinde artık Ruslarla dostluğumuzun devamına mani bir şey kalmasın. Onun için Bolşeviklerle münasebet-i hüsn tesisi etmek ve bunu esaslandırmak menafi-i aliy-i İslamiye icabatındandır.

> Bu mesele çok ehemmiyetlidir. Bunun ehemmiyetini herkesden ziyade İslam ulemasının takdir etmesi lazımdır. Fakat ne çareki bizim ulemalarımız İslam akvamının hayat-ı siyasiyelerine aid bu gibi meselelerle hiç iştigal etmiyorlar. İslamı hizmetin yollarını bilmiyorlar.
>
> Bazıları da maalesef adi fukaracılık cereyanlarına kaptırmışlar, bu kesin nazarla İslamın menafi-i aliyesini takdir edemiyorlar. Bugün Anadolu kıyam ve hareketinin, Anadolu kuva-yı milliyesinin Asya'daki ehemmiyet ve azametini görseler o vakit belki hakikati anlarlardı. Bugün mazlumlara -ki bunların ekseriyetini teşkil eden Müslümanlardır- hizmet zamanıdır. Böyle bir fırsatın bir daha zuhur edeceği ne bellidir? Bundan istifade etmemek günahtır. Vakıa bu meseleler naziktir. İki taraflı kılıç gibidir. Ama hüsn-ü idare edilirse hiç şüphesiz menfaatten başka bir şey hasıl olmaz. Onun için istiyorum ki Rusya'ya, Asya'ya çok heyetler gönderilsin. Bilhassa ulema bu işin azamet ve ehemmiyetini takdir etsinler de bütün mevcudiyetleriyle çalışsınlar. Mahkum milletlerin istiklali mübarezesinde ön saflara geçsinler; halkı irşat ederek vahdeti temin etsinler. İstikbal biz mazlum milletlerindir. İngilizlerin ve müttefikleri olan zalimlerin yıkılacağı zaman tekarüb etmiştir. Kongreye iştirak eden üçbinbeşyüz murahhas hep bu kanaatle memleketlerine avdet ettiler. Allah cümlemizi mücahedemizde muvaffak etsin.
>
> 17 Teşrinevvel 336 Sinop[2362]

ABD matbuatından *New York Tribune* ve *The Washington Post* nam gazetelerine göre *Kasım ayında Türk ilerleyişi devam etmiş, Kazım Karabekir komutasındaki Türk birliklerinin Alexandropol'a (Gümrü) girdiği ve Kars Kalesi'nde bulunan Ermenileri kuşatarak kaleyi ele geçir*miştir.[2363]

9 Kasım 1920. *Batı Cephesinde düzenli ordu kurulmadan önce 1920 yılının Ağustos sonlarında ve aynı yılın Ekim ayında Yunan kuvvetlerine karşı yapılan Uşak ve Gediz Muharebeleri kaybedilmişti. Gediz Muharebesi sonunda Ali Fuat Paşa cepheden alınmış ve Moskova büyükelçiliğine atanmıştır. Alınan mağlubiyetler sonrasında Batı Cephesi ikiye bölünmüştür. 9 Kasım 1920 tarihinde Kütahya ve kuzeyi, Batı Cephesi Komutanlığı adı ile Albay İsmet Bey'e güneyi ise Albay Refet Bey komutasına verilmiştir*.[2364]

*Sovyet Elçiliği Upmal'ın Ankara'ya varışından bir ay sonra, 9 Kasım 1920'de Ankara'da törenle açıl*dı.[2365] *Ekim Devrimi'nin üçüncü yıldönümü*dür bu vechile *Sovyet Büyükelçiliği görkemli bir töre*ne sahne olmaktadır. Ayrıca, *İnönü'nün belirttiği gibi "İlk sefarethaneyi Ruslar'ın yapması, diğer sefaretleri başka çare olmadığına ikna etmek için örnek" olur. Ankara'daki ilk diplomatik temsilcilik olan Sovyet Büyükelçiliği'ne şehrin en göze çarpan büyük bir binası tahsis edilir. Bu bina, bugün* (2014) *hâlâ Rus Ticaret Ataşeliği olarak kullanılmaktadır*.[2366]

Ankara matbuatından Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi:

> Komünist Bayramı
>
> Ankarada Tezâhürât
>
> Geçen pazar günü Komünist âleminin büyük bayramı vardı; Komünizmin Rusyada ihrâz etdiği kat'î muzafferiyetin üçüncü devr-i senevîsi geçen pazar günü idrâk edildi. Komünizm inkılâbının ma'nâsını Hâkimiyet-i Milliye kâri'leri arasında artık anlamadık kimse kalmamışdır, bunun için beşeriyyeti pek mes'ûd bir âtîye doğru götürecek olan bu mes'ûd inkılâb hakkında söz söylemeğe hâcet görmüyoruz. Burada şunu da söyliyeceğiz ki Komünizm bayramının tes'îdi gibi bir hâdise, bütün Anadoluda ve Ankarada ilk def'â olarak vuku'a gelmişdir.

2362 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm,* 2018, s. 401-411. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2363 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117.

2364 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 181.

2365 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 275.

2366 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 70.

Komünizmin devr-i senevîsi bayramını şehrimiz Rus sefâreti tertib etdi, bu münâsebetle birbirini müte'akib evvelki dün gecelerde Rum Mektebinde iki müsâmere verildi. Bu müsâmerelere uzun uzadıya burjuvazi teşrifâtı gözedilmeksizin pek çok zevat da'vet ve hep birden komünizm tes'îd edildi. Beşeriyyet âtî itibariyle hey'et-i mecmu'asiyle komünizme doğru giderken Ankaranın Anadoluda ilk def'a olarak böyle bir hâdiseye sahne teşkil etmesi mes'ûd bir tâli' eseri olsa gerekdir. Bu münâsebetle Hâkimiyet-i Milliye, Rusyadan gelen yoldaşları Çarlar memleketinde vücûda getirmeğe muvaffak oldukları büyük eserden dolayı en hâr-ı hissiyât içinde tebrik ederken Komünizm bayramının yeryüzünde günden güne intişâr eden ve tarafdâr bulan bir bayram olduğunu gördükden dolayı de kendi kendisini şâyân-ı tebrik bulur.[2367]

Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, fırka mensubu Ali Suad Yoldaş'ın 8 Kasım 1920 tarihli dilekçesine cevab veriyor. Bünyesinde İttihadçıların bulunduğu ve umdeleri Komintern şartlarına mugayir olan resmî TKF ile teşrik-i mesai edilemeyeceğini bildiriyor:

Ankara, 9/11/1920
Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumisi
Adet: 220
8 Teşrinisani 36 tarihli tahrirata cevaptır.

Muhterem Yoldaş!

Samimi hislerle dolu olan tahriratınız dikkatle okundu. Resmi Türk Komünist Fırkasının teessüsü ilan olunduğu dakikadan itibaren teklif buyurduğunuz meselenin tetkikine başlanmıştı. Hatta bir içtima esnasında yoldaşlardan biri tarafından da hemen taharri etmenizin aynı mealinde bir teklif vaki olmuştu. Bu meseleyi tekmil ehemmiyetle takip eden yoldaşlar mezkur fırkanın program ve nizamnamesinin neşrine intizar etmekle beraber hususi tahkikatına da devam etmekten fâriğ olmadı. Nihayet fırkanın nizamnamesi neşr olundu. Bir çok noktalarda esaslı muhalefetler belirdi, ki bunlar hakkında ileride anlaşmak imkanı belki muhtemeldir. Sonra bu fırkanın bir programı da intişara başladı. Ve elyevm tamamen neşr olunmadı. İntişar eden aksamında da bazı esasi noktalar da Üçüncü Enternasyonalin kabul ettiği Komünist programına tamamen zıt ciheti yok değildir. Mamafih programın sonuna kadar saha-i intişara çıkmasına intizar zarureti de ortadan kalkmamıştır.

Zaten memleketin düştüğü şu buhranlı hengamede Türk milletinin tarihi olan masum secâyâsına has bir surette emekçilerin istihlası için yapılacak Komünizm inkılabında bütün cehaleti hatta bu babda üstad olan Rus emekçilerini dahi hayrette bırakacak derecede muvaffakiyet ibrazı için memleket dahilinde ki bütün ve her çeşit inkılab cereyanlarını tevhid etmek şart-ı azîmdir. Şu kadar ki bu tevhid meselesinde şerait-i atiyenin saha-ârâsı mevcud olması hususunda bütün hakiki inkılabcılarla beraber sizlerin de müstehak olduğunuzu kaviyyen ümid eyleriz:

1 - Hakiki bir komünizm inkılabı için onu takip eden rehberlerin saf ve samimi inkilab hisleriyle meşbu' olması.

2 - Şimdiye kadar insanı, insana; kardeşi kardeşe, milletleri milletlerine düşürmeye ve bir çok hânümânları söndürmeye saik olan his ve iktisadi her türlü ihtiraslardan azade olması.

3 - Mazideki hayatlarında hatta halen bulundukları vaziyette mazlumlar ahını boyunların- da tutanlardan bir ferdin bile bu rehberler arasında bulunmaması.

4 - Bütün beşeriyetin tabiii ve sarih olan hukuk-ı siyasiyelerinin tam manasıyla serbestiyeti ihlal edecek kuyuddan ihtiraz olunması.

İşte parti bu dört şartı tamamen tahakkuk ettirmedikçe her ne nam ile olursa olsun hiçbir fikri cereyan veya firka ile teşrik-i mesaiyi kabul etmekte mazur olması lazım geldiğinde bütün yoldaşların müttefik olduğu itikadındayız.

Fırkaya mensup her ferdin senlik, benlik, takaddüm teahhur davaları gibi müstekreh heyet-i içtimalara has olan hissiyattan münezzeh olması lüzumunda ısrar beraber hakiki inkılabı muvaffakiyetle tetviç edebilmek için sosyalist, komünist namları hatta Bolşevik unvanı ile ortaya atılıp da yine eski zihniyetler ve eski prensiplere

[2367] Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrîn-i sânî 1336-1920, Numero 73, s. 1.

havi olan veya böyle olmak ihtimali bulunan cemiyetlerle hiçbir zaman birleşmemeyi ve daima hatta anûdâne bir surette esas prensiplere merbut kalmaya komünizm namına her şeye tercih etmek lüzumunu da musırren ileri süreriz.

Muhterem yoldaş
mühür[2368]

10 Kasım 1920. Kızılordu, Wrangel komutasındaki Beyazorduyu Kırım'da mağlub etti. Sovnarkom, Wrangel'i ezebilmek için Polonya'yla tavizkâr bir mütareke imzalamıştı:

Bolşevikleri, Polonya'ya aşırı ödün vermeye iten nedenlerden biri, Polonya saldırısıyla birlikte Güney'den harekete geçen Wrangel'e karşı serbest kalmaktır. Wrangel, Denikin'in mirasçısı olmuştur. İngilizler, Denikin ordusundan artakalan asker ve subayları, İngiliz gemileriyle Kırım'daki Wrangel'e taşımışlardır. General Percy askerî misyonu, Wrangel'e yardımcılık yapmaktadır. Fransa, Wrangel'e çok daha büyük bir destek getirmiştir. Onu, Güney Rusya Kömür ve Demir Devleti'nin başı olarak benimsemiş ve ordusunu donatmıştır. Zırhlı trenlere, uçaklara, büyük bir donanmaya ve iyi yetişmiş suvariye sâhip bulunan Wrangel, 1920 baharında şişe biçimindeki Kırım yarımadasının dar boğazından çıkarak, Ukrayna'ya doğru 75 bin kişilik ordusuyla harekete geçer. Ağustos ve Eylül'de Wrangel saldırıdadır. Fakat Polonya ile savaşı bitiren Kızıl Ordu, bütün gücüyle Wrangel'e doğru döner, 10 Kasım 1920'de Wrangel, Kırım'dan atılır. Wrangel Ordusu'nun kalıntıları Istanbul'a gelir ve 100 gemilik donanması Fransa'nın yolunu tutar.[2369]

Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, Sovyet Rusya Elçiliğine tebrik telgrafı keşide eyledi:

TKP
Genel Merkez

No. 218
10.11.1920, Ankara

RSFSC Türkiye Elçiliği'ndeki Yoldaşlara

Değerli Yoldaşlar!

Hafi Türkiye Komünist Fırkası, tüm insanlığın kurtuluşunun habercisi 7 Teşrinisani 1917 İhtilali'nin yıldönümünü candan kutluyor ve Kızıl Bayrağın gölgesinde sizlerle omuz omuza çalışacağına and içiyor.

Yaşasın 7 Teşrinisani İhtilali
Yaşasın III-cü Komünist Beynelmilel
Yaşasın Proletarya Diktatörlüğü
(TKP Mührü)[2370]

Resmî Türkiye Komünist Fırkası, Sovyet Rusya Elçiliğine tebrik telgrafı keşide eyledi:

Türkiye Komünist Partisi Genel merkez
[Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist Partisi]

Rusya Bolşevik Cumhuriyeti'nin Milli Ankara Hükümeti nezdindeki Elçilik mensuplarına

Değerli yoldaşlar!

TKP, dünya ihtilalini dev bir memlekette ifa vazifesi üzerine düşen Rusya Komünist Partisi'nin başlattığı dünya ihtilalinin yıldönümünde bütün Rusların, Bolşevik dünyanın duyduğu haklı sevinç ve memnuniyeti paylaştığını duyurur. Emperyalizme ve kapitalizme karşı devam eden kutsal savaşı bütün Doğu ve Türkiye ile birlikte, komünist Rusya ile beraber yalnız Doğu için değil, tüm insanlık için başarılı sona kadar götürmekte kararlıdır.

2368 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 686-689 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 135-136.
2369 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772-773.
2370 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 134.

Bu kutsal savaşta bugüne kadar elde edilen kazanımlar, son zaferin bize ait olacağını gösterecek kadar büyüktür.

Sayın yoldaşlar, en içten tebriklerimizi kabul etmenizi rica eder, ileride daha büyük başa- rılar ve daha önemli zaferler sağlanacağına olan inanç ve umudumuzu ifade ederiz.

10.11.1920 TKP Sekreteri Behiç[2371]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Batum civarındaki gemilerden başka Müttefiklerin bölgede kuvveti bulunmadığını, oysa, artık devir, "Nuh'un Ağrı Dağına yanaştığı devir olmadığı için" bu kuvvetlerden yararlanılamayacağını, tüm Doğu Anadolu'nun Müttefiklerin etki alanı dışında kaldığını işaretle, Türk milliyetçileriyle Bolşeviklerin elele vermek üzere bulunduklarını, oysa, Müttefiklerin Doğu politikasının eskiden beri bu garip yakınlaşmayı önleme amacına yönelmesi gerektiğini* yazıyor.[2372]

11 Kasım 1920. *Türk birliklerinin Ermenistan içlerine doğru ilerlemesi üzerine, Rus SFSC Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği, Ermenistan ve Türkiye hükûmetlerine 11 kasım tarihli mektubunda, savaşın sona erdirilmesi ve sınır anlaşmazlığının barış yoluyla çözümlenmesini isteyen bir mektup gönderdi.*[2373]

Mdivani'den Çiçerin'e gönderilen belgede Türklerin Kars ile sınırlı kalmayacakları daha ileri gidecekleri hatta Batum'u da alma hevesinde oldukları yazmaktadır. Mdivani mevcut şartların Ankara'nın iştahını kabarttığını özellikle vurgulamıştır. Meseleye değinen diğer belgelerde Batum'un Türkler tarafından zapt edilmesi durumunda onlarla bir anlaşma yapılmasının zor olduğu da ifade edilmiştir.[2374]

Çiçerin, TBMM Hükümetinin arabuluculuk teklifini Sovyet Rusya Hükümetinin kabul ettiğini alakadarana bildiriyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e,
Türkiye Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir'e,
Ermenistan Bakanlar Kurulu S. Vratsiyan'a,
RSFSC'nin Ermenistan Büyükelçisi B. V. Legran'a Radyo Mesajı

11 Kasım 1920

Ermeni Hükümeti'nin Sovyet Rusya'dan, Ermenistan ile Türkiye arasında arabuluculuk yapması ricası üzerine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilciliğinin buna rıza göstermesi üzerine Sovyet Hükümeti size, arabuluculuğu üzerine aldığını ve bu amaçla askerî hareket bölgesine kendi elçisi olan Mdivani'yi gönderdiğini bildirir.

Sovyet Hükümeti bundan böyle askerî harekâtın bir ara durdurulacağını umar.[2375]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *11 Teşrinisâni 336 (920) Perşembe: Bu günkü gazeteler, Ermenilerin Birestlitovsk anlaşması uyarınca bize iade edilmesi öngörülen yerleri vermeye ve o anlaşmanın şartlarına kabullenip anlaşma istediklerini ve bunun üzerine anlaşma yapıldığını yazıyorlar.*

2371 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 135.

2372 Le Temps, 10 Novembre 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 170.

2373 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 198.

2374 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 2; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 3; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 29, List: 41; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 108, dipnot 593. Yazar, vesaikin tarihlerini sarahaten belirtmemiştir. Biz ise burada zikretmeyi uygun gördük.

2375 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 250.

Bunu haber alan bütün İstanbul Ermenileri dükkân, mağaza ve ticarethanelerini kapayıp kiliselerde aleyhimizde dualar yapmışlar ve matem tutmuşlardır.[2376]

ABD matbuatından *The Buffalo Commercial* gazetesi: *Ermeni Hükümeti artık Erivan'a doğru ilerleyen Türklerle 7 Kasım tarihinde ateşkes istemek zorunda kalmıştır*.[2377]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. 14 Ağustos 1920 tarihli TBMM zabıt ceridesinin *HC/1490* kod adlı ajan vasıtasıyla İngiliz istihbaratı tarafından elde edildiği anlaşılmaktadır. *Oltu milletvekili Yasin Efendi ve Erzurum milletvekillerinden Avni Efendi, Necati ve Mustafa Durak Bey'ler, 14 Ağustos'ta BMM'ne sundukları bir gensoruda, Gürcü ve Ermeni'lerin Doğu sınırında Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları davranışlara Türk ordusunca karşı konulma[ma]sının siyasal nedenlere dayanıp dayanmadığını ve Türk ordusu duruma egemen olabilecek bir halde olmakla birlikte, Erzurum'a Bolşevik gücünün gelip gelmediğini* Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinden ve Müdafaa-yı Milliye Vekâletinden sormuşlardır[2378]:

> Bu gensoru, Temmuz'un sonlarına doğru, Mustafa Kemal Batı Savaş Kesimi'ni teftiş ederken öne sürülmüştü. Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in, o sıralarda Erzurum'da bulunan Türk kurulunun (Bekir Sami kurulu) Kars-Batum demiryoluyla Moskova'ya hareket etmesi; Ermeni'lerin Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları kırım davranışlarına son vermek için gerekli önlemleri alması ve saldırıya hazırlanan Ermeni ordusuna karşı Türk ordusunun uygun ve gemen bir pozisyon alması için, esasen Brest Litovsk ve Batum Antlaşmaları'yla Türkiye'ye verilen üç Doğu İli'ndeki (Elviye-i Selâse) Sarıkamış ve Doğanlı dağlarını ve geçitleri işgal etmesi için 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920'de BMM'ne başvurduğunu; ama Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, Türk-Ermeni sorununda arabuluculuk önerisinde bulunan mektubunun alınması üzerine, Ermenilere karşı uygulanması düşünülen önlemlerin ertelendiğini; esasen Ermenistan'a yapılacak saldırının o sırada Sovyet Rusya yönetimini memnun bırakmayacağını; o arada bir Sovyet kurulunun (Upmak Angarskii kurulu) Ankara'ya gelmek üzere olduğundan, Ermeni'leri tedibin geçici bir süre için ertelendiğini bildiriyordu.
>
> Daha önce, Erzurum'da üslenmiş bulunan Doğu Ordusu'nun Ermeni'lere karşı mı seferber edilmesi, yoksa Batı savaş kesimini mi berkitmesi konusunda Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Karabekir, Ermenistan'ın ezilmesine büyük önem veriyor ve bu ülkeye saldırmak dileğini birkaç kez belirtiyordu. İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal, söz konusu oturumda Bolşevizm'den övgüyle söz ediyor, şöyle diyordu*:

2376 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 44.

2377 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117.

2378 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 105. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine: Şu günlerde şark cephesinde, bilhassa Erzurum hudutlarında Ermenilerle Gürcülerin fazla faaliyeti meşhut olduğu hattâ Gürcüler Erzurum'un şimal hudutlarına ve Ermenilerin de şark hudutlarında şiddetle taarruz ettikleri ve bu meyanda bilhassa Olti'nin de işgal edildiği istihbar ediliyor. Diğer taraftan İslâm Bolşevik ordusunun piştarları da Erzurum'a geldiği söyleniyor. Şark cephesinde kuvvetlerimizin Ermeni ve Gürcülerin taarruzunu defe değil, hattâ taarruz ederek bütün memleketlerini istilaya kadir bulunduğuna kaniiz. Acaba orada bulunan kuvvetlerimizin mukabele etmemesi bir esbabı siyasiyeden mi mümbaistir? Bu muğlak mesele hakkında her halde Hükümetin bize müstacelen izahat vererek tenvir eylemesini talep ederiz. 2 Ağustos 1336. Erzurum Süleyman Necati; Erzurum Durak; Olti Yasin; Erzurum Hüseyin Avni." Bu takrire, Mustafa Kemal şifahen cevap vermiş, Sovyet Rusya'dan Türkiye-Gürcistan-Ermenistan hududu meselesine ilişkin siyasî arabuluculuk teklifi alınması üzerine Şark harekatının derhal durdurulduğunu beyan etmiştir: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 206-207.

* Kemalist tarih yazıcılarından Salâhi Ramadan Sonyel, Mustafa Kemal'in meclisteki Bolşeviklik medhiyesini İngiliz istihbaratının bir iddiası olduğunu kabul ediyor. İddia değil kat'î bir gerçekliktir. Mustafa Kemal aynen şu cümleleri teklim etmiştir: "Arkadaşlar, cümlenizin malûmudur ki, harbi umuminin son senelerinde Rusya dahilinde infilak eden inkılâp, insanların ekseriyeti mütallakasını teşkil eden fakir halk içinde, bilhassa bu halkın en çok mihen ve meşaka ve ıstıraba maruz kalmış olan amele sınıfı içinde, eskiden beri mevcut olan sosyalistlik makasidi hakikiyesini ve gayatını ilân etti. Daha vazih daha bariz ve daha şedit bir surette ilân

"Rus ihtilâli, sosyalizmin gerçek ideallerini güçle yaydı ve genellikle insanlığı kapitalizmin ve emperyalizmin istibdadından kurtarmayı üstlendi… İslâm'ın en yüksek ilkelerini kendinde toplayan Bolşevik'lik, ortak düşmana karşı bir zafer kazandı. Bağlaşık Devletler, ancak Doğu'da egemen olmakla kendi yaşamsal çıkarlarını koruyabileceklerini anladılar ve bu yüzden, özellikle İngiltere, bir yandan Türkiye'yi yıkmak, öte yandan Bolşevik'lerin Türkiye'ye yardımlarını önlemek için her çabaya baş vurdu. Ama Bolşevik'ler, Türk'lerin uzattığı eli ivedilikle yakaladı. Türk'ler, Bağlaşık'ların pençesinden kurtulursa, dünya ihtilâlinin amaçlarına büyük destek olabilirler. Bolşevik'ler, X. ve XII. Kolordu'larını Kafkaslara göndererek, Türk'lerin yardımlarıyla Azerbaycan'a girdiler; ama Polonya'daki durumları güçleştiğinden, geri çekilmek zorunda kaldılar… 11 Ağustos'ta Kızıl Ordu ile Türk Ordusu buluştu".

Bakü Kongresi'ne de değinen Mustafa Kemal, İngiliz İstihbaratı'nın iddiasına göre, şöyle diyordu:

"İlkelerimiz tüm dünya bilir; bunlar Bolşevizm ilkeleri değildir. Ulusu, Bolşevizm ilkelerini kabule zorlamak asla söz konusu olmamıştır. Türk görüşü, işçi görüşüdür ve halka egemenlik kazandırmak amacı gütmektedir. Bu ilke Bolşevizm'e karşı değildir. Türk'ler Ulusçudur ve kendileriyle işbirliği yapan öteki uluslara saygıları vardır. Aynı zamanda Müslüman'dırlar ve Müslüman'lık, Ulusçuluğu, sert (şövenist) Ulusçuluğun üstünde bir düzeye çıkardığından, Türk Ulusçuluğu, Bolşevizm'in gelişmiş biçimi sayılabilir. Bolşevizm ancak bir sınıfı kapsar; oysaki Türk ulusu, genellikle baskı altındadır. Yetkisiz ve sorumsuz herhangi bir kişinin ülkeye Bolşevik ilkelerini sokmağa çalışması hata olacaktır. Bakü Kongresi'ne ancak BMM temsilcileri olarak gidilecektir. Ulus adına ancak ulusun resmi ve yetkili temsilcileri söz söyleyebilirler".[**]

Burdur milletvekili İsmail Suphi, Bolşevik askerlerinin Ankara'ya gelip gemleyeceklerini soruyor; Mustafa Kemal, ona sert biçimde karşılık vererek, bu denli hiçbir öneri yapılmadığını ve konuyu incelemek istemediğini söylüyor; bu gibi soruları sormadan önce, ona, iyice düşünmesini salık veriyordu.[2379]

---

etti. Ve umum beşeriyetin emperyalist ve kapitalist idarelerin tahakküm ve tagallübü zalimanesinden kurtarılmasını bir hedef ittihaz etti. [..] İslâmiyetin en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin, bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan müşterek düşman aleyhinde, bugün ihraz etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şayanı teşekkür, bir neticedir." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 207.

** Mustafa Kemal: "Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kalbul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim İtikadımıza göre; milletimizin temini hayat ve tealisi kendi kabiliyeti hazmiyesiyle mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halde hudbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir ve bahusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu dairei mahdudiye namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta nazardan bizim istikametimizde bolşevik istikameti görülebilir. Bahusus bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazarı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyeti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. [..] falan yerde falan, filân ve filân yerlerde yapılan kongreler. Filân, filân, filân münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasatı kabul eder memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu, doğru bir istikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan meclis gider ve yapılması lâzımgelen şeyi o yapar ve ancak Meclisiâlinizin salâhiyetini haiz olan memurların her hangi kongrede, her hangi bir mahalde herhangi bir cemiyette, herhangi Hükümette yapacağı temas, söyleyeceği söz, vereceği imza makbul ve muteber olmak lâzımgelir." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 210.

2379 FO 371/5172/E 15112, kaynak: HC/1490; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 105-106. İsmail Suphi Soysallıoğlu ile Mustafa Kemal arasındaki münakaşayı okumak için müracaat ediniz: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 211-

12 Kasım 1920. Ermenilerin tahliye etmiş olduğu Iğdır, TBMM Hükümeti Şark Ordusu tarafından istirdad edildi.[2380]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Türkler-Bolşevikler. Bosforun şayan-ı dikkat bir makalesi. Bolşeviklik Anadolu için bir âfetdir - Türkiyeye Bolşeviklerden ancak fakr u sefâlet gelir - Sevr Muahedesi etrafında: İslâmlık Bolşevikliğe muhalifdir. Bu hakikat-i kat'îdir.* [..][2381]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Milliyetçilerin Kasım ayı başındaki ileri harekâtı sonrasında Ermenistan Hükümeti, 7 Kasım'da Türkiye ile ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Ateşkes çerçevesinde Ermeni askerlerinin Arpaçay'ın batısını boşaltacağı, Türklerin Gümrü ve çevresini işgal edeceği ve barış antlaşması müzakereleri sırasında bölgede yaşayanların düzeninin ve güvenliğinin sağlanacağı ifade edilmiştir*.[2382]

13 Kasım 1920. Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Sovyet Rusya mümessili Gürcü Joseph Stalin, *özerk Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı üzerine konuşma* gerçekleştirdi.[2383]

13 Kasım'da Lenin telgrafla Stalin'den Bakû'nun iyi tahkim edilmiş olup olmadığını sorar.[2384]

Sovyet hükûmetinin görevlendirmesiyle 13 kasımda Erivan'a gelen bir Rus SFSC temsilcisi, Türk-Taşnak Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın aracılık ve hakemliğini önerdi.[2385]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf gönderdi. Buna göre, *Tiflis'in Menşevik "Borba" gazetesi "Türk tehlikesini" öne sürerek Batum'un İtilâf Kuvvetleri tarafından işgal edilmesini iste*miştir.[2386]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi, İngiliz *Daily Express* gazetesinin haberini iktibas etti. Buna göre *Bakûdeki Kuvâyı Milliye murahhasları avdet etmişlerdir. Bunların ilk işi Bolşevizmi İslâmiyetin en mukaddes esasatına ve Türkiyanın mevcudiyet-i milliye ve diniyesine muzır olmak hasebiyle red etmek olmuşdur*.[2387]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, Kafkas Seddini şöyle zannediyor: *Doğu ihtilal makinesinin iyi işlemesine mani olmak için, bu ihtilalden etkilenecekler tarafından makinenin çarkları arasına sıkıştırılmış ecnebi bir cisim*.[2388]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Ermeniler, Türk milliyetçileri tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı, antlaşma talep etmek zorunda kaldı ve bir yıl önce Winston Churchill'in Ermeniler vasıtasıyla güçlendirmeye çalıştığı Kafkas bariyerinde, Türkiye'nin bıraktığı boşluğu Bolşevikler doldurdu. Geçen yaz, Yunanlıların Batı'da elde ettiği zaferler, Ermenilerin üstündeki baskıyı azalttı ancak Yunan ilerleyişinin durması, Türklerin Ermeniler üzerine gitmesine ve başarılı olmasına yol açtı. Ermenistan antlaşma istemek zorunda kaldı. Ayrıca şu ana kadar mümkün olduğunca Lenin ve Mustafa Kemal, birbirini kullandı, her ikisi de ortak hedeflere sahiptir*.[2389]

2380 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 318.
2381 Alemdar, 12 Teşrîn-i sânî 1336-1920, Aded 685-2985, *Türkler-Bolşevikler*, s. 1.
2382 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 304.
2383 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115, dipnot 184.
2384 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 188.
2385 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 198.
2386 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 188.
2387 İkdâm, 13 Teşrîn-i sânî 1336-1920, Numero 8507, *Anadoludakiler Bolşevizmin Muzır Olduğunu Söylüyorlar*, s. 1.
2388 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 23.
2389 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

13-19 Kasım 1920. Fransa Cumhuriyeti, Kızılordu karşısında mağlub olan General Vrangel ordusunu Kırım'dan tahliye İstanbul'a naklediyor:

> İkinci göç vakası, ekseriyette 1920 yılının kasım ayında gerçekleşti. Vrangel'in yenilgisinin yakın olduğu günlerde telaş içindeki toprak ağaları, aristokrasi mensupları, Beyaz Ordu asker aileleri ve Bolşevik karşıtı diğer kesimler ülke dışına kaçmayı plânlıyorlardı. Hâlihazırda Vrangel de Kızıl Ordu'ya karşı mücadele etme şevkini kaybetmişti: *11 Kasım'da Barboviç'in süvari birliğinin Kızıllar tarafından püskürtülmesinden sonra Vrangel, karşılık vermenin yararsız ve umut vaat etmediğini anlamıştı. General Vrangel, kendi anılarında Kırım'dan İstanbul'a acil bir tahliyenin yapılması için 12 Kasım 1920'de emir vermek zorunda kaldığını yazmaktadır.*
>
> Nitekim 13 Kasım 1920'de Kırım'daki Sivastopol, Yevpatorya, Kerç, Feodosiya ve Yalta limanlarından İstanbul'a çok sayıda mülteci akını başladı. Bu göç dalgasında ise daha çok Fransa'nın bir nüfuzu söz konusuydu. Yaklaşık 10 gün süren aralıksız tahliyeyi 100 gemi yerine getirmişti. 24 Kasım 1920'ye gelindiğinde toplam 150 bin kişinin İstanbul'a göç ettiği bildirildi. Bunların yaklaşık 110 bini Vrangel ordusuna mensup askerlerden ve geri kalanı sivillerden oluşmaktaydı. Vrangel ise 19 Kasım'da *General Kornilov* adlı savaş gemisiyle İstanbul'a gelmişti. Gemi öncelikle Dolmabahçe önünde bir süre bekleme yapmış ve sonra Moda açıklarına doğru hareket ederek oraya demirlemişti. Bu esnada Fransız Waldeck-Rousseau gemisinde bir gizli toplantının yapıldığı, söz konusu toplantıya Fransızların yanı sıra Rusya'dan General Vrangel ve General Şatilov'un da katıldığı bilinmektedir: *Bu toplantı neticesinde Fransa, Kırım'dan gelen Rus ordusunu ve mültecilerini himayesi altına alırken karşılığında Rus filosunu rehin alıyor ve Rus ordusuna ait 69.075.888 frank paraya el koyuyordu*.[2390]

14 Kasım 1920. TBMM Hükümeti Şark Ordusu taarruza geçti ve Ermeni Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleriyle müsademeye başladı. TBMM tarafı, Ermeni tarafına galebe çalmakta.[2391] Iğdır'ı istirdad etti.[2392] Sovyet Rusya, Mustafa Suphi riyasetindeki Bakü Türkiya Komünist Teşkilatının Anadolu'ya geçmesine izin verdi.[2393]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'in 11 Kasım tarihli arabuluculuk notasına cevabî nota keşide eyledi. *Kaçamaklı bir cevap ver*iyor.[2394]

Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 14 Kasım 1336/1920 tarihli bilgi yazısında 4.000'e yakın tüfek ile 5.000.000'a yakın cephane gönderildiği ancak bunlardan sadece 2.821 adet İngiliz tüfeği ile 2.281 sandık İngiliz ve 60 sandık Alman tüfeğinin teslim alındığı belirtilmektedir. Söz konusu farklılığın sebebi Üçüncü Fırka Kumandanlığından sorulmuş ve zayi olan silah ve cephanelerin bulunması yine bahsi geçen kumandanlığa emredilmiştir. Giresun Müdafaa-i Hukuk reisi Osman Ağa Ruslara gönderdiği bazı hediyeler karşılığında onlardan silah talep etmiştir. Bu talebin sonucu olarak da Bolşeviklerin 9. Ordu Komutanı, Osman Ağa'ya bir miktar silah gönderileceğini vaat etmiştir. Bu bağlamda Tuapse'den Trabzon'a silah ve cephane getirmekte olan motorun Giresun'a uğraması sonucu Osman Bey sonradan yerine koymak kaydı ile 500 İngiliz tüfeği ile 5 Levis/Lewis otomatik İngiliz tüfeği ve 250 sandık da İngiliz fişeği almıştır. Ancak bu olayda belirtilenden daha fazla silah alındığı ve bunların geri iade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda eğer zayi olanlar var ise bu durumun da ortaya çıkarılması için Üçüncü Fırka Kumandanlığının takipte olduğu aynı belgede merkeze bildirilmiştir.[2395]

2390 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 329.

2391 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 244.

2392 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 311. "Yerel basının verdiği bilgiye göre Kemalistler, yaklaşık 15 bin kişilik orduyu Iğdır bölgesine yığmış durumda."

2393 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 317.

2394 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 187. "Telgrafın metni elimizde değildir."

2395 *CA*, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 167.

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Ermenistan'da savaşan birliklerini İzmir ve çevresine kaydıracağını açıkladı*.[2396]

Kasım 1920 ortası. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Buna göre, *Bakû'deyken Mustafa Suphi aracılığıyla Türkiye'nin oradaki temsilcisi Memduh Şevket (Esendal)'le görüşen Stalin, Anadolu hareketine, "Tüm Doğu ülkelerince uygulanacak bir örnek ve önemli bir tarihsel olay olarak baktığını" söyleyerek aradaki ilişkilerin bozulmamasına dikkat* etmektedir.[2397]

15 Kasım 1920. TBMM Hükümeti Şark Ordusu Şahtahtı'yı istirdad etti. *İşte bu noktada Sovyet yetkilileri telaşlanmaya başlamıştır. Kafkas harekatının başındaki ünlü Bolşevik Orçonikidze, Türk ordusunun Elviye-i Selâse'nin alınması ile yetinmeyerek daha ileri yürüyeceğinden endişenmeye başlamıştır. İşte TKP'ye memlekete dönüş için izin çıkması tam bu günlere rastlamaktadır*.[2398]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. *"Vazife ile muhtelif mahallere gönderilecek mebuslara verilecek tazminat" tartışılırken, bazı mebusların mebusluğunun kabul edilip edilmemesi hakkında verilen bir takrir görüşülmeye başlanır. Siverek mebusu, muallim Mustafa Lütfi Bey, Petersburg Meclisi Mebusanı'nda üç sene bulunduğunu söyleyerek Kadri Efendinin mebusluğunun şu gerekçe ile reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır: "Mademki halka doğru gidiyoruz ve Meclisimizi halk meclisi yapmaya çalışıyoruz. Bunlar mütegallibedir ... (gürültüler, sözünü geri al sadaları) Ben sözümü geri almam. Bu inkılaba yaraşmaz. İhtilal hükümetlerine kapitalist giremez."*[2399]

Fransız Henry Franklin-Bouillon İstanbul'da:

> [..] Fransa, eski Osmanlı topraklarındaki önemli ekonomik çıkarlarını kurtarmanın peşindedir. Ve aynı zamanda Rusya'daki çıkarlarını da yitirmesini bir türlü hazmedemediği için Türkiye aracılığıyla yeni bir Kafkas seddi meydana getirmek istemektedir. Böylece kasım ayının başında, daha sonra yapılacak olan tüm Türk-Fransız görüşmelerine katılacak olan, Franklin Bouillon, Paris Hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilir. Ayın 15'inde oradaki Fransız kuvvetleri kumandanı Nayral de Bourgon'la görüşen Franklin Bouillon, görüşlerini şöyle açıklar: "Mustafa Kemal, yalnız Bolşeviklerden yardım gördüğü için onların etkisi altında kalmaktadır, öte yandan İtilâf'ın Yunanistan'ı kullanma politikası ergeç iflas etmeye mahkûmdur. Aksine Ankara Hükümeti tanınırsa ve yardım edilirse İtilâfın çıkarlarına çok daha uygun sonuçlara varılabilir.[2400]

16 Kasım 1920. *Çiçerin, Curzon'a İngiltere'nin Batum'u işgal etme niyetini protesto eden sert bir nota gönderir. Bunu İtilâf ülkeleri işçi ve köylülerine seslenen ve bu ülke hükümetlerinin emperyalist palikitasını suçlayan bir çağrı izler*.[2401]

İspanyol *La Voz* gazetesi, "Kemalistlerin Başarıları Türkiye'yi Etkiliyor" nam haber neşretti. *Kemalistlerin Ermeniler karşısında kazandığı başarıların müttefikler arasında rahatsız edici bir etkiye neden olduğu, bu başarıların, hiç şüphesiz, Türkiye için faydalı sonuçları olacağı veya Sevr Antlaşması'nın revize edilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, "Peyam Sabah" gazetesinin "Kars'ın düşüşü ve Erivan'ın boşaltılmasından olumlu bir şey beklenmiyor, Sovyet askerleri artık Anadolu'yu işgal ederek Ankara ile birleşebilir. Aynı oyunu Almanlarla oynamıştık, ancak bunun sonuçlarını da çok geçmeden gördük. Böylece eskiye geri dönüyoruz, ama bu kez Sovyetlerle birlikte." dediği ifade edilmiştir. Anadolu'dan gelen haberlerde, Kemalistlerin Hıristiyan halkları dehşete düşürdüğü, Bursa'ya çoğu Ermeni olan 1500*

2396 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201.
2397 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 186.
2398 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 318.
2399 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 96-97. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2400 P. E. Mayral de Bourgon, *Dix ans de souvenirs 1914-1924*, 1933, p. 148-149; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 187. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
2401 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 188.

mültecinin geldiği, Adapazarı'nda Çerkeslerle Kemalistler arasında kanlı çatışmaların olduğu, Amasya'da bütün Müslümanların silahaltına alındığı ve Hıristiyanlardan da askerlik görevine karşılık olarak üç aylığına 200'er Türk Lirası alındığı bildirilmiştir.[2402]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi Harbî Şube Reisi Süleyman Nuri, BTKFMK'ye layiha sundu. Layihanın birer sureti Şark Şurasına ve Kafkas Büroya keşide edildi. Süleyman Nuri, Merkez Komitenin Anadolu'ya geçmesini tasvib etmiyor:

> 1. Merkezi heyetin Anadolu'da faaliyete geçeceği ve birçok mühim mesail hal ve tesviye eylediği şu sıralarda heyetin uzvu olmaklığım dolayısıyla vuku bulacak içtima ve çıkarılacak kararlara iştirakim lazım geldiği halde bilasebep içtimalardan haberdar edilmiyorum. Evvelce de vuku bulan bu halden dolayı merkezi heyet kitabetinin nazar-ı dikkatini celp etmiş ve içtimalardan behemehal haberdar edilmekliğimi de tekiden ilave etmiş idim. Yine her nedense bana malumat verilmeksizin içtimalar yapılıp mühim kararlar veriliyor. Binaenaleyh malumatım olmaksızın yapılan içtimalarda çıkarılan kararlardan dolayı ileride (?) tahaddüs edecek mesuliyet-i maddiye ve maneviye ve muahezeleri kabul etmeyeceğimi şimdiden beyanla bu hususdan dolayı merkezi heyetten izahat talep eylerim.
>
> 2. İçtimalardan en ziyade alakadar olmak istediğim Anadolu'ya faaliyetin nakli meselesinde takip edilecek taktikadır.
>
> Herhangi memleket inkılapçısı olursa olsun kanaatini nakledeceği yeni bir muhite inkılapçılara mahsus tedabir ile yaklaşması lazım gelir. Bugün Türkiye Komünist Fırkası'nı Anadolu'ya davet etmiyorlar. Davet etseler bile bu gibi davetleri hakiki inkılapçıların kayd-ı ihtiyatla telakki etmeleri lazım gelir kanaatindeyim,
>
> Çünkü: muhtelif zamanlarda muhtelif memuriyetler ile gönderilen yoldaşların avdetlerinde merkezi heyete verdikleri dakladlardan mesela Abdurrahman Mesudi yoldaşın Trabzon'da tevkifi, Salih Zeki yoldaşın Trabzon'dan iki saat zarfında çıkarılması, Alaattin Zuhuri yoldaşların mahfuzan hudut haricine çıkarılması gibi hadiseler mevcut iken fırkanın bunları nazar-ı dikkate almayarak yine toplu ve müctemi olarak Anadolu'ya gitmesi caiz olabilir mi? Bilhassa Salih Zeki yoldaşın merkezi heyete vermiş olduğu raporunda musarrahan milli kıyamcılar başında bulunanlardan Kazım Karabekir Paşa'nın ve muhitinin bütün harekat ve icraatında nokta-ı nazarları ve memlekette tatbik ettikleri taktika tamamıyla savyet idaresi olduğunu iddia eylemeleri ve Anadolu'da şuralar teşkili lazım gelse de kendilerinin iddiasınca (şimdiki halde Anadolu'da tatbik ettikleri vechile) yukarıdan aşağıya doğru yapılması icap edeceğini tekiden söylemeleri ve Şerif Manatof'un raporundan anlaşılacağı vechile Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da son defa Büyük Millet Meclisindeki beyanatında katiyen Türk komünistlerinin Anadolu'da takip edildiğini, edileceğini ve hiçbir zaman şahsının Bolşevik olmadığı gibi Anadolu'ya da hiçbir kudretin Bolşevikliği sokmayacağını izah ettiği halde böyle nümayişkarane bir surette merkezi heyetin henüz Anadolu'da istinat edebileceği esaslı bir teşkilat ve kuvvet mevcut olmadığı halde toplu ve açık bir surette heyetin Anadolu'ya nakli fırkanın gayesine hiçbir fayda temin edemeyeceği gibi memleketteki faaliyetimize de mazarrat tevlid edeceği şüphesizdir.
>
> Binaenaleyh kanaatimce Anadolu'ya gidecek mesul yoldaşları muhtelif nikata muayyen vazifeler ile hafice çalışmak üzere tavzif ederek buradan gönderilmesi lazım geldiğini evvelden beri ileri sürdüğüm halde nazar-ı dikkate alınmayarak bu surette toplu bir halde gidilmesine tamamıyla muarızım. Bunun için meselenin tekrar nazar-ı dikkate alınarak Anadolu'da yapılacak içtimai inkılap harekatına şimdiden iyi bir taktika ile başlanılmasını da bütün dünyada ileri götürmek için çalıştığımız mukaddes inkılap namına talep ederim.
>
> Merkezi Heyet Uzvu
> *Süleyman Nuri*[2403]

[2402] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 304. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2403] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 166-167. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

17 Kasım 1920. Beyazordu Başkumandanı General Vrangel, tasfiye edildi. *Mahnovistlerin saf değiştirerek Kızıl Ordu'yu desteklemesi ve Polonya ile ateşkesin sağlanması Vrangel'in sonunu hazırladı. 15 Kasım 1920'ye gelindiğinde Kızıl Ordu'nun Kırım üzerinde yeniden cevval olduğu ve 17 Kasım'da mutlak bir hâkimiyet sağladığı gözlemlenmektedir. Sovyet yönetimine tabi Komunist gazetesi, Kırım'da Sovyet aygıtının hâkim olduğu süreci şöyle aktarmaktadır: "Fransız mühendislerin yaptığı güçlü şeritleri aşan Kızıl kahramanlar, Kırım'a yığıldılar. Kerç'ten sonra Simferepol de ele geçirildi. Vrangel'in bankerleri, memurları ve toprak ağalarının kasım ayının ilk günlerinde Sivastopol'den kaçtıkları ve Londra sokaklarında gözüktükleri bilinmektedir. Şimdi ise Vrangel, utanç verici bir şekilde kendi ordusunun büyük bir kısmını kaderine terk ederek kaçıp gitti."*[2404]

Bir Ermeni subay, Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir'in karargâhına geldi ve mütareke şeraitinin kabul edildiğini ve behemehal sulh müzakeresinin açılmasını rica etti. 7 günlük ateşkes ilân edildi. Akabinde, TBMM Hükümetine temsilen Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Hamid (Kapancı) ve Erzurum mebusu Necati (Güneri) ile Ermeni Hükümetini temsilen Külhanyan Hatisyan, İ. Gorgonyan sulh müzakeresine başladılar. Mütareke, 5 Aralık'a kadar uzatıldı.[2405]

Sovyet temsilcileri tarafından 16 Kasım 1920'de 90 adet Rus cebel mermisi gönderilmiş ve 17 Kasım'da da yine 50 adet Rus cebel cephanesi sevk edileceği ifade edilmiştir.[2406]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Reis Mustafa Suphi söz alıyor:

> Türkiye mümessili Memduh Şevket Bey ile olan görüşme hakkında
>
> Mustafa Suphi- Türkiye Komünist Fırkası ile Anadolu hükümeti arasında şimdiye kadar temin edilmiş münasebat meyanında bir de Mustafa Kemal Paşa'nın bize gönderdiği bir mektup var idi. Bunlara salahiyet-i vasiayı haiz bir heyet göndermekliğimiz teklif olunduğu gibi burada da mümessilleri bulunan Memduh Şevket Bey ile tesis-i münasebete girilmesi de tavsiye olunuyor. Fırkamızın yakında Türkiye'ye gideceği münasebetiyle Memduh Şevket Bey'le görüşmeyi münasip görüp Ethem Nejat yoldaş ile beraber ben görüştüm. Memduh Şevket evvela kendilerinin şahsi programlarından ve bu programın elyevm Anadolu hükümetince kabul edildiğinden ve tafsilatından bahsetti. Bunlara nazaran bir kere taksimat-ı idareyi esasından değiştiriyorlar. Vilayat teşkilatını bütün kaldırıp memleketi iktisadi ve tabii bir takım nahiyelere taksim ediyorlar. Teşri cihetinde eskisi gibi parlamentarizm usulünü kabul etmiyorlar. Mesleki esaslar kabul ediyorlar. Bir takım mesleklere ayrılan işçi, çiftçi, sanatkar, her meslek erbabı, asker ve zabitan, ulema, talebe vesaire gibi meslek erbabı kendi aralarında nispet dairesinde vekiller intihap etmek suretiyle parlamentoyu teşkil ve parlamentoda icra ve teşri işlerini birleştirerek böylece kendi fikirlerine idare ve hükümet halkın eline verilmiş oluyor.
>
> Anadolu'da bu program en sağ bir program imiş diğerleri muntazam bir hale girmemiş.
>
> Vukuata gelince, ortaya böyle bir program çıkarmışlar, halka karşı ise sultanımız İstanbul'da İngilizlerin elinde esir olduğundan padişahı, sultanı kurtarmak için çalışıyoruz diyorlar ve böylelikle İstanbul'dan gelen propagandayı yıkmaya çalışıyorlar. Program cihetinde kağıt üzerinde biraz ileri gitseler bile halka karşı bilfiil hiçbir şey yapamıyorlar ve bunu yapabilmek için bir cesaret-i medeniye gösteremiyorlar.
>
> Bizim vaziyetimize gelince: Tabii cephenin bozulmasını isteyeceğiz [istemiyoruz] ve hükümet bize müsaadatta bulunursa onların gösteremediği cesaret-i medeniyeyi biz halka anlatmaya çalışacağız, diğer taraftan da Avrupa'da olduğu gibi amele ve rençber teşkilatı vücuda gelmiş olacaktır.

2404 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 327-328.

2405 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 244.

2406 *ATASE*, İSH, Kutu: 937, Gömlek: 165, Belge No: 1, (17 Kasım 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186.

Zümreciler başında duran Eyüp Sabri vesaire ile Yeşil Ordu'ya benzer bir çok teşkilatlar bize karşı ne suretle iştirak edecekler, bunları da anladıktan sonra bu devirden [dertten] kendini kurtarır ise fırkamız tarihi bir vazife ifa eylemiş olacaktır.

Hükümete muhalif olanlara muhalif olmak suretiyle bir vazife gördürmek düşecektir. Bizce Türkiye Komünist Fırkası hakiki amele ve rençber firkası olmak lazım gelir. Biz hemen gidip hükümeti ele almak istemiyoruz. [Esasen içtimai inkılap da buna muvafik olamaz]

Azami talep ve arzumuz emperyalizm ile mücadele etmektir. Memduh Şevket Bey de bu hususta aynı fikirler dermeyan ediyordu. Memduh Şevket bize, Anadolu hükümeti sulh yaparsa siz ne yaparsınız dedi? Eğer sulh yapıp içtimai inkılabı yıkmaya çalışırlarsa biz o vakit tabiatiyle ayrılır ve fikrimizi meydana koruz. [Böyle bir teşebbüse girmek büyük bir avantüryeye girmek gibi diyeceğiz.] Eğer sulhu Finlandiya vesaire gibi bir şekilde yaparlar ve memlekette komünistlerin çalışması kabul edilmek suretiyle bu şekilde olursa buna karşı biz bir şey demeyiz dedim. İşte bu suretle görüştük ve tatlı tatlı ayrıldık. Bu şekilde bir şey şekl-i tahririye sokmak meselesi mevzu bahis oldu. Binaenaleyh bir daha görüşeceğiz ve bir neticeye bağlayacağız. İşte meseleyi merkezi heyete bildiriyorum. Arkadaşların daha başka fikirleri ve söyleyecek şeyleri var ise bu hususu söylesinler ikinci görüşmemizde bunları da mevzu bahis ederiz.

Süleyman Nuri- Memduh Şevket Bey'e müracaat edildiği zaman onun dermeyan ettiği fikirlerden şimdiki Anadolu hükümetinin Türk komünistlerinin memlekette çalışmaları hakkında ne suretle bir muamelede bulunacağına dair bir şey anlaşılıyor muydu?

Ethem Nejat- Türkiye'de kanuni surette çalışmak mümkündür, buna teminat veririm, inkılap yapmak ve hükümeti ele almak mevzu bahis olmazsa buna kimse mani olamaz, dedi.

[Süleyman Nuri- Onlar bizim kuvvetimizi biliyorlar. Arkadaşlardan onların haberdar olması lâzım değil. Fakat gerek Memduh Şevket Bey'in bu beyanatı ve gerek Anadolu'dan alman haberler üzerine heyet kendi fikrini, kendi kararını vermeli, yoksa o sözler ile böyle gitmek muvâfık olacak mı? Diye nazar-ı dikkati celp ederim.

Suphi- Bu ikinci mesele. Bunu kısmen kararlaştırmış ve kısmen de gittiğinde kararlaştıracak. Bu sözlerde (?) biz kendisiyle devam edeceğiz. Buna verilecek sualler var ise onu temine çalışmak için direktif vermeli.

İsmail Hakkı- Biz hükümeti ele almayacağız demek inkılap yapmamak demek olur. Bunun şeklini tayin etmek lazım.

Suphi- Biz bir firka-i siyasiye, onlar bir hükümet. Bunlar bir derece-i muayyeneye ait bir takım uhûdlardır. Bugünkü şerait bize bu lüzumu gösteriyor. Bizim hareketimize göre onlar bir takım işlere teşebbüs ederler.

Darbe-i hükümet teşebbüsü bizde yoktur diyoruz.

Hilmi oğlu Hakkı- Biz yapacak olursak ve zafer kazanırsak muahedenizin hilâfina niçin yaptınız derler.]

Netice olarak: Müzakereyi devam ettirmek ve ledelicap tahriri bir şekle sokmak salahiyetiyle müzakerenin hitama erdirilmesi hakkında Mustafa Suphi ve Ethem Nejat yoldaşın bu vazifede devam etmeleri hususuna karar verildi. [..][2407]

Resmî Türkiye Komünist Fırkası mensubu Hakkı Behiç (Bayiç), *Yeni Gün* gazetesinde beyanname neşretti:

Hakkı Behiç'e göre *Komünizm*: "siyasiyat ve içtimaiyatta [siyaset ve toplumda] samimi ve müsavatperverane bir iştirak-ı mesaiye müstenid hakiki bir içtimai hayat"tır [içten ve eşitlikçi bir ortak çalışmaya dayanan gerçek bir sosyal hayattır]". Amacı, bireylerin maddi ve manevi her türlü ihtirasları ve bundan doğan çatışmaları ortadan kaldırmak ve bu şekilde insanlığın ilerlemesini sağlamaktır. Tüm milletlerin bağımsızlığını, toplumsal yapısında sınıf oluşumuna yol açacak kurumlar olmaksızın kazanmasından yanadır. Behiç, "Komünizm muhakemesinin ihtiva ettiği inkılabı, mutlak ihtilal manasıyla anlayan zihniyetlere hitaben diyoruz ki inkılap

[2407] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 179-182. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

her şeyden evvel tekâmül demektir. İhtilal tekâmüle sevk eden yolların en sonuncusu ve en fevkaladesidir" diyerek kavram karışıklığına bir son vermeye çalışmıştır. "Komünizm her şeyden evvel iktisadi bir usul-ü iştiraktir." Bu özelliği de, milletin elinden malı mülkünün gasp edileceği gibi, yanlış ve kötü niyetli yorumlamalara maruz kalmasının nedenidir. Behiç, TKF'nin öncelikle kapitalizmin suiistimallerine son vereceğini ve ihracat-ithalat dengesini buna göre düzenleyeceğini vurgular. Fırkanın, Bolşeviklerin doğrudan bir uzantısı olmadığının altını çizmek için de "Fırkamız evvela kendi istiklalinin bütün komünist memleketler ve bilhassa Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafından en fazla bir hiss-i hürmetle telakki edilmesine itina ve intizar etmekte ve diğer milletler hakkında Türkiye'nin dahi aynı samimi hiss-i hürmetle mütehassıs olmasını esas olarak kabul eylemektedir" der. "Komünizm taklit ile intac edilip [sonuçlandırılıp] bir milletin başına geçiriliverecek bir program değildir" diyerek sözlerini sürdürür. Komünist olmak için diğer bir millete tabi olmak gerekmediğini, "bütün Müslüman aleminde en ziyade tazyikatı hissettiren Garp emperyalizmi olduğu için Müslüman memleketlerini komünizm tabii bir tevhid-i mesaiye" olarak görüldüğünü, "Rusya'dan sonra onu suhuletle tatbik eden memleketlerin hep İslam memleketleri" olduğunu ve komünizmin Anadolu'nun özgün koşullarına göre kurulacağını vurgulamıştır.[2408]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Doğu cephesindeki Türk zaferinin ardından İngiliz torpido gemileri, Bolşeviklerin Türkiye kıyılarıyla iletişimi kesmek amacıyla Karadeniz'de devriye gezmeye başlamıştır*.[2409]

18 Kasım 1920. Sovyet Rusya taraftarı mebuslarca tadilattan geçirilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu takriri müzakereye açıldı:

Hükümetin 13 Eylül'de Meclis'e gönderdiği Halkçılık Programı, kurulan özel encümene havale edilmiş, Encümen'in 21 Ekim 1920 de tamamladığı çalışma ancak 18 Kasım 1920 tarihinde "Teşkilât-ı Esasiye Lâyihası" adı altında görüşülmek üzere BMM'ne gelmiştir. Halkçılık Programının incelenmesi için altı üyeden oluşan bir "Encümen-i mahsus/özel komisyon" kurulmuştur. Bu komisyonun azaları şunlardır: Başkan Yunus Nadi, Kâtip Mehmet Şükrü, Aza İbrahim Süreyya, Mazbata Muharriri İsmail Suphi Soysallı, Aza Fuat, Aza Mehmet Vehbi. Meclis'in yeni bir anayasa hazırlaması için kurduğu özel komisyonun üyeleri arasında hükümetten üye olmaması dikkat çekmektedir. Komisyon üyelerinin hepsi Bolşevik Rusya ile ittifak yapmaktan yana olan mebuslardır. İkisi Yeşil Ordu Cemiyeti üyesi, biri Şark Mefküresi'nin en ateşli savunucusu, bir diğeri Mustafa Kemal'in İştirakiyuncular içinde adeta ajan olarak kullandığı bir kişiydi; bu kişiler, BMM'deki en "modernist" görüşleri temsil etmekteydiler.

İsmail Suphi Soysallıoğlu'nun 18 Kasım 1920 tarihinde, artık adı "Teşkilâtı Esasiye" teklifi olan bu önemli belgeyi Meclis'e anlatırken gündeme getirdiği gerekçeler son derece önemlidir. Bu konuşma, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana, hem Abdülhamit devrine, hem Meşrutiyet devrine Osmanlı idari yapısına yönelik son derece önemli eleştiriler içermektedir. İdeolojik duruşu en iyi şu cümleler ifade etmektedir: "İşte Hükümetin Halkçılık Programı namı altında Meclis-i Alinize sevkettiği program bu fikirlerin mahsulüdür. Ben diyemem ki biz hiç bir taraftan mülhem olmadık. Belki Şark'ta, Rusya'da patlıyan inkilabın bizim üzerimizde tesiri olmuştur. Belki Harbi umuminin, her millette, her milletin mazlum sınıfının. Emin olunuz efendiler, her millet iki sınıftır: Biri idare edenler, diğeri idare edilen mazlum sınıftır."

Bu konuşmada Büyük Millet Meclisi'nin sola, Bolşevizme en yakın kadrolarının, geçmiş iktidarlara yönelik en radikal eleştirilerini görmekteyiz. Bu eleştiriler Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemindeki uygulamalara; Batı hayranlığına ve hatta Saltanat kurumuna yönelmiştir. En sert eleştiriler "memurin sınıfına" ve "münevver sınıfa" [aydınlar sınıfı] yönelirken, sistemin Marksist anlamda sınıfsal eleştirisinin yapılmaması, bu kadroların Marksist olmadığının da bir göstergesidir.

"Meclis'in esasen inkilâp için toplanma"dığını, "esas itibariyle bir meşru müdafaa için toplandığını" belirten İsmail Suphi, ancak "burada toplandıktan sonra ... ıslâh ve inkilâp zaruretini anladık ve yeni bir idare kurmak

[2408] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 284-285.
[2409] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

> için bir takım istihzarat yapmağa başladık. Bu memleketi, bu milleti yaşatmak için en iyi esas nerede ise onu bulmağa ve ihtiyaç olduğu için her şeyden inkılap yapmağa karar verdiklerini" söylemiştir.[2410]

TBMM Bolu mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtınca, *Sovyet elçisi Aralov'dan gizlice para aldığı kuşkulanılan* bir şahıs olacaktır.[2411]

TBMM'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 4 madde müzakeresi sırasında Bolu mebusu Tunalı Hilmi, *Bolşevik Rusya'daki uygulamalardan esinlenerek "Şura'dan şuraya seçim" usulü*nün kabulünü savundu. *"Eşraf meclisi"ne yol açacağı* gerekçesiyle reddedildi.[2412]

Yüksek Sovyet Prezidyumunu (Riyaset Divanını) örnek alan Musaggar Meclis tasarısı TBMM'de reddedildi:

> İcra Vekilleri Heyeti'nden gelen şekliyle TBMM'nin Kasım başında davetsiz açılacağı ve iki senede bir yenileneceği belirtilmişti. Layihanın 11. maddesi ilk dört aylık yasama süreci sona erince, TBMM Genel Kurulu'ndan gizli oyla seçilecek üçte biri, izin verilerek seçim bölgelerine gönderilerek, geri kalan üçte iki üyenin sekiz ay boyunca Meclis'in tüm hukuk ve salahiyetini kullanmasını öngörüyordu. Hükümet bu madde ile ilk dört aylık yasama faaliyetini bir çeşit ulusal kongre olarak öngörmüştü. Bu çerçevede ilk dört ayın sonunda Meclis'in 3/5'üne izin verip çalışmaları 2/5 ile devam ettirme önerisi de yapılmıştır.
>
> Bu talebin Meclis'in sürekliği (istimrar ilkesi) ve üstünlüğü prensipleri ile çelişki yaratacağı iddiaları karşısında, istimrarın bireysel değil TBMM tüzel kişiliğini ilgilendiren bir konu olduğu, TBMM'nin çalışmalarını devam ettirdiği sürece tüm üyelerin toplantı halinde bulunmasına gerek olmadığı, vekalet almış küçük bir kurul ile kesintisiz yasama faaliyetinde bulunulabileceği ileri sürülecektir.
>
> TBMM'nin yasama yılının ilk dört ayını Kongre olarak değerlendiren ve reddedilen bu formülün Sovyetler'de uygulanan kısa süreli yasama organı Yüce Sovyet ile onun kendi üyeleri arasından seçerek, yasama yetkisi kullandırdığı Yüksek Sovyet Prezidyumu ile olan benzerliği dikkat çekicidir.
>
> İtirazlara öncülük eden [Erzurum mebusu] Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, eğer bu yöntem kabul edilirse, seçimin iki dereceliden üç dereceliye çıkacağını, önemli yasaların azınlık oyuyla geçmesi gibi bir tehlikenin ortaya çıkacağını vurgulayarak öneriye karşı çıkmıştır. TBMM'nin direnişi karşısında Hükümet kanadı konuyu daha fazla derinleştirmeyerek yaklaşımını değiştirmeyi tercih edecektir.[2413]

Ali Fuat Cebesoy, TBMM'nin zaruret halinde bazı sosyalist prensipleri kabul etme kararı aldığını yazar.[2414]

Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliği Sekreteri Robert de Caix'in *bildirdiğine göre Anadolu Ajansı bültenleri açıkça Bolşevik eğilimler gösteriyor*.[2415]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Bolşevik ordularının başarılı ilerleyişleri, Mustafa Kemal'in birliklerinin hareket alanı olan Küçük Asya ve Transkafkasya'yı da oldukça etkiliyor*. Müttefikler, *Doğu'daki yetkilerine saygı duy*mak, *Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini koru*mak *ve Türkiye ile*

2410 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 232-233.

2411 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 258.

2412 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 326.

2413 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, 2001, s. 208-209.

2414 General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 1982, s. 19; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41, dipnot 40. "Yusuf Kemal (Tengirşenk) de eğer Sovyet Rusya teklif etseydi komünist olmaya karar verdiklerini söyler."

2415 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 143; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 6.

imzalanan barış antlaşmasının uygulanabilmesi için öncelikle "basit polislik" görevini yerine getirerek, *Bolşeviklerin Anadolu'daki isyancılarla kuvvetlerini birleştirmesini engellemek zorunda*dır.[2416]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Lenin'in Sovyetler askeri kuvvetlerinin birleşik harekâtında elde ettiği başarılar ve milliyetçi Türklerin başarıları, Sevr Antlaşması'nın halen onaylanmadığı anlamına geliyor. Bu da ciddi bir sorun ortaya çıkarıyor. Nitekim Ermeniler, Ruslar ve Türkler tarafından mağlup edilmiştir*. *Kemalistler, Batum'u fethetmişler ve Gürcistan, bir taraftan milliyetçi isyancılar ve diğer taraftan Bolşevikler tarafından işgal edilmiştir*.[2417]

19 Kasım 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor:

> [..] - Memduh Şevket ile olan mesele:
>
> Mustafa Suphi- Memduh Şevket Bey ile görüşmekliğimiz devam etti. Kendisi merkezi heyetin Türkiye'ye gitmesine vesaireye taraftardır ve tahriri şekle sokmak meselesine; hükümet namına tahriri bir hale sokulursa bunun kendi tarafından kabul edilse de belki hükümetin kabul etmeyeceği şartlarda olmak ihtimalini ileri sürerek icap ederse ben de yazarım, benim fikirlerim böyledir diye bildiririm diyor ve icap ederse sizinle beraber Karakilise'ye kadar da gidip Kazım Karabekir Paşa ile görüşeceğini ve bu hususta icap eden planları tanzim edeceğini ve ledelicap Ankara ile de muhabereye girişeceğini vaat ediyor. Netice itibarıyla: Benim veyahut Nejat yoldaşın veyahut ikimizin gidip bu hususta icap eden meselelere tevessül etmekliğimiz teklif olunuyor. [Ordudan öğrendim Karakilise henüz alınmamış dediler. Bu husus onların fikirlerini de sordum muvafakat de ettiler.
>
> Süleyman Nuri- Bu gayet mühim fakat bundan Türkiye komünistlerinin kendi kuvvetleri olmayıp Anadolu'nun vereceği teminata istinad etmesi meselesi nazar-ı dikkate.
>
> Merkezi heyet birkaç arkadaşın gitmesi muvafik diğer taraftan da (.....) teker teker başka arkadaşlar da gönderilmeli.
>
> Nejat, Emin yoldaşlar da gitmenin bebemehal lâzım olduğunu ve İsmail Hakkı yoldaş buna da iştirak etmekle beraber eskiden karar verilen arkadaşlar millet Meclisine (.....) Mustafa Kemal'in mektubunu esas ve (.....) ikinci derecede olarak geçirmeli arkadaşları da Rusya'nın sefaret heyeti ile gönderilmesi.] [..][2418]

Petrogradskaya Provda gazetesinin haberine göre *1920 yazında Ankara'ya gelen bir Fransız gezgin şöyle yazıyor: "Komünizm ülküsü, kasırga gibi, en yüce dağları aşarak tüm dünyayı dolaşmakta. Küçük Asya'nın merkezinde tüm dünya işçilerinin savaş marşı enternasyonalin çınıltıları coşku uyandırıyor."*[2419]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümet başkanı, Avam Kamarası'nda kendisine İngiliz gemilerinin Karadeniz'de ne yaptığının sorulması üzerine, Karadeniz'deki bu gemilerin kalıcı bir şekilde konuşlandığı*nı *ve görevinin Türkiye ve Küçük Asya'ya yasadışı yollardan silah taşınmasını engellemek olduğunu söyledi*.[2420]

20 Kasım 1920. *Stalin'in Çiçerin ve Lenin'e Transkafkasya'da yazdığı 20 Kasım 1920 tarihli telgrafa yansıdığı üzere Sovyetler de Türk ordularıyla ittifak içerisinde Gürcistan'ın sovyetleştirilmesini sağlamak istemektedir*.[2421]

2416 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

2417 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2418 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 206-207. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2419 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 160.

2420 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

2421 *RGASPİ*, fond 558, liste l , dosya 5584, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 66.

Orconikidze ise Bakû'den Vladikafkas'da (bugünkü Orconikidze) bulunan Stalin'e, İtilâf'la Gürcülerin saldırı hazırlıkları yaptığını ve bunun Türklerin Ermenistan'daki ilerlemeleri ile ilgili olduğunu yazarak acele önlem alınmasını ister. Stalin, hemen telgraf başında Lenin'le görüşür ve direktif ister. Lenin, Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosunu toplamadan yeni kararlar alınamayacağını, ya kendisine verilmiş olan tam yetki çerçevesinde hareket etmesini ya da konuyu görüşmek üzere hemen Moskova'ya dönmesini söyleyince, Stalin, 20 Kasım'da Moskova'ya doğru yola çıkar.[2422]

Ankara da bu arada, İstanbul'dan ve Tiflis'ten olanca hızıyla yürütülen İtilâf barış taarruzuna karşı Moskova'ya güvence verme zorunluluğunu duyar. 20 Kasım'da Gürcistan Dışişleri Bakanı Ramişvili, Ankara'ya bir nota göndererek görüşme önerir. İstanbul'da ise İzzet Paşa heyeti temmuzdan beri planlanan yolculuk hazırlıklarını yapmaktadır.[2423]

21 Kasım 1920. Rus Komünist Partisi Moskova bölge toplantısı gerçekleştiriliyor. Lenin söz alıyor: *"... Kafkaslarda şu anda çok karışık bir durum oluşmaktadır; neler olup bittiğini kestirrnek çok güçtür ve her an savaşa sürüklenebiliriz. Karmakarışık bir durum oluşmaktadır, ancak işin içinde çıkacağımıza kesinlikle inanıyorum.."*[2424]

Ali Fuad (Cebesoy), TBMM Hükümeti tarafından Moskova'ya büyükelçi tayin edildi.[2425]

> Büyükelçilik kadrosu: Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Başkâtip Aziz Bey (Meker), İkinci Kâtip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Bey (Çora), Süvari Yüzbaşısı Saim Bey (Önhon), Evrak Memuru Feridun Hotinli, Muhasebeci Tahsin Bey'den oluşuyordu. Ataşemiliterlik: Ataşemiliter Kurmay Binbaşı Saffet Bey (Arıkan Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'nde Kurmay Başkanı), Muavin Kurmay Yüzbaşı Mithat Bey (Erman), Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey (Çoruh), elçiliğin emniyetini sağlamak amacıyla Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhı süvari bölüğünden otuz kişilik bir takım, muhafız olarak alındı.[2426]

Resmî Türkiye Komünist Fırkasının *İstanbul'da bir semt icra komitesi üyeliğiyle* alakalı vesika tanzim edildi. Vesikada Hakkı Behiç'in (Bayiç) kırmızı kalemle tahrir edilmiş okunaksız imzası bulunuyor.[2427]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi azası Nazmi, BTKFMK'ya muhtıra sundu. Muhtırasına düştüğü haşiyeler calib-i dikkatdir:

> Haşiye-Hassaten Suphi yoldaş aleyhinde cereyan-ı efkar pek müthiştir. Trabzon'da bulunduğum zaman birçok kimseler aleyhinde sözler söylemekle beraber (Türkiye'ye gelirse hakkı bir kurşundur) diye söylemişlerdir; Hopa'da bulunduğum zaman Teşkilat Reisi Rauf Bey ile görüşmüştüm. Bu Rauf Bey Moskova'ya gittiğini ve Komünistlerin programını iyi tedkik ettiğini ve programın Türkiye ve âlem-i İslam için katiyen kabil-i tatbik olmadığını ve kendilerinin Sovyet Rusya ile yalnız siyaseten ittifak etmiş olduklarını ifade ile "Siz Komünistler gelirsiniz fakat biz de sizi memleketten çıkarırız burada öyle şey olmaz. Suphi'nin maksadı nedir? Gelirse görür." diye ve buna mümasil sözler sarf etmişti.

2422 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 188.

2423 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 191.

2424 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 188-189.

2425 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 464. Ali Fuad'a göre büyükelçiliğe tayini, güya, "İngilizlerin ve padişahın bir isteğidir. Çünkü kendisi Mustafa Kemal'den uzaklaştırılmak istenilmektedir. Zira İngilizler daha mutedil olan İsmet ve Fevzi Paşaların Mustafa Kemal'i frenleyeceğine ve böylece Anadolu'nun İtilaf'la antlaşmasının mümkün olacağına inanmaktadırlar" imiş (Yüceer, s. 147; akt., Konak, 2017, s. 287). Bu tuhaf cümleleri gerçekten Ali Fuad kurduysa, o, hakikaten güvenilmez birisi. Halbuki, batıcı Ali Fuad Mustafa Kemal'in emini olarak Moskova'ya gönderilmiştir.

2426 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 287. İdris Çora, Ali Fuad Cebesoy'un yaveri idi: Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 87.

2427 *İnkılap Tarihi Enstitüsü* (TİTE) *Arşivi*, 39 d/14621, Türkiye Komünist Fırkası (Merkez-i Umumîsi) antetli 21 Teşrinisani 1336 tarihli 242 numaralı vesika; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 85, dipnot 75.

Diğer- Şerif Manatof'un Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türkiye toprağından çıkarıldığını Trabzon'da işittim.

Diğer Mustafa Kemal Paşa'yı Sovyet Rusya ve Komünistler aleyhine sevk etmek için Antantanın ve hassaten İngiltere'nin çok çalıştığını ve bu maksatla İstanbul'da Ferit Paşa kabinesinin sukutuna ve yerine Tevfik Paşa kabinesinin çıkmasına hoş nazarla baktığı ve yine bu maksat için Şehzade Abdurrahim Efendinin riyaseti altında kabinenin birkaç nazırından mürekkep bir heyetin Anadolu kıyamcılarıyla anlaşmak üzere Anadolu'ya gönderildiğini ve kıyamcıları elde etmek için Versay Muahedenamesinde Antanta'nın meyyal bulunduğunu işittim ve bu havadis pek kuvvetli cereyan etmektedir.

Diğer- Kongre ve Konferanstan avdet eden vekillerin yaydıkları propaganda neticeleri ve Türkiye'de Komünistlik ve Bolşeviklik aleyhinde uyandırdıkları cereyan hakkında Tiflis'de çıkıp bir nüshasını getirmiş olduğum (Yeni Dünya) gazetesinde makale-i mahsusa vardır.

Nazmi[2428]

Roma'daki Ahmed Rüstem (Alfred Bilinski), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Paşa Hazretleri

Ziyâ Bey ile bendenize gönderdiğiniz selâmdan dolayı çok teşekkür ederim. Pek çok isterdim. Berlin'e kadar gelip zât-ı âlîniz ve Talat Paşa ile görüşeyim. Fakat bu mâddeten mümkün değildir. Çünkü zügürtlük müsâ'ade etmiyor, cebimi. 10-15 güne kadar Roma'dan infikák edip Anadolu'ya avdet edeceğim. 4-5 makâle yazdım, buraya geleli- den beri (mecmû'alar için). Fakat neşretmede müşkilât çekiyorum. Ma'mâfîh muvaffak olacağım ümîdindeyim.

Sevt Mu'âhedenâmesi yerine akdi lâzım gelen mu'âhede hakkında bir proje vardır. Mezkûr makâlelerin biri bu meseleye da'irdir. İşte bu ve vatana âid diğer meseleler hakkında görüşmek isterdim, aynı zamânda.

Anadolu vaz'iyetini izâh edebilirsem, çok fâ'ideli olur. Bunun mektûbla pek imkânı yoktur. Ma'mâfih Câmi' Bey Berlin'e gideceğinden o cihetten müsterihim. Hulâseten söyleyeyim ki, oradaki işlerimiz büyük salâh buldu. Sebât etmek şartıyla da'vâmızı tamâmiyle kazanabiliriz. Ankara Hümûmeti vaz'iyete hâkimdir. Çünkü şimdiye kadar İngiltere ve Fransa'nın elinde bulunan yegâne silâhı, ya'ni Yunanistan artık bize karşı birşey yapamaz. Diğer cihetten Türkiye ile sulh akdedilmezse, Bolşevizm Anadolu tarîkiyle Cenûbi Avrupa'ya sirâyet edecek diye İtilâf devletleri çok korkuyorlar.

İşte bu sebeblerden hattâ İngiltere Ankara Hükümetinin şerâ'itini kabûle mecbûrdur. İtalya lehimizde çalışıyor. Fakat vaz'iyeti hâlâ iyi olmamıştır. Ankara Hûkûmetinin Erzurum ve Sivas Kongrelerinin va'z ettiği esâslardan bir kıl kalınlığında inhirâf etmeyeceğini lâyıkı vechile takdir etmiyor. Sevr Mu'âhedesi ahkâmının ta'dîlinden bahsediyor. Halbuki Ankara Hükümeti yeni bir ahdini taleb ediyor.

Ziyâ Bey bir hukûk-i İslâm Cem'iyetinden bahsetti. Bendeniz zât-ı âlînizin riyâseti tahtında bulunan bu Cem'iyete şimdiden dâhil oluyorum. İsmimin kaydını ricâ ediyorum. Elhâsıl 3 senedenberi olduğu gibi şimdi dahi 60 yaşına girdiğim hâlde Türkiye ve İslâmiyet için her sûrette çalışmak istiyorum. Asıl görebileceğim iş, mecmû'a ve gazetelere yazıp propaganda yapmaktadır. Fakat ne çare ki Anadolu'ya avdet etmeye mecbûrum.

İşbu mektûbumu bitirmeden evvel, hattâ mevki'-i iktidârdan çekildikten sonra memlekete ettiğiniz hizmetlerden dolayı bendeniz dahi efrâd-ı millettten biri olmak üzere zât-ı âlinize teşekkürâtımı takdim ediyorum.

Allâh size kuvvet versin. Yaşasın Türkiye

21 Teşrîn-i sânî 334 [*Buradaki târih 336/1920 olmalıydı (Yamauchi notu)*]
Ahmed Rüstem

Not: Bu mektubun yazısını ma'ruz görünüz. Çok acale yazılmıştır.

[2428] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 214-215. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Hotel İtake
ViaQuatrofondane
Roma[2429]

22 Kasım 1920. Belçika Amele Fırkası / İşçi Partisi mensubu, sosyalist akademisyen muharrir Louis de Brouckere, Belçika matbuatından sosyalist *Le Peuple* gazetesinde "Bolşevik Yayılması" nam başmakale neşretti: *Bolşevik Rusya "iştahının sonu olmayan Çar Devleti" kadar emperyalist politika izliyor*.[2430] *Hiç kuşku yok ki, Çarlar Kafkaslar'da Asya girişini geniş bir silah alanı olarak görüyorlardı. Onu İstanbul'a ve Hindistan'a yapılacak seferlerde askeri bir üs olarak görüyorlardı… Öyleyse niçin Bolşevikler dünyanın bu köşesinde Çarlar'ın politikasına döndüler? Niçin? Çünkü yeni bahanelerle seleflerinin eski emperyalist ülkülerine geri döndüler, selefleri de Hindistan ve İstanbul'a yöneldiler. Biliyorum ki, kızıl bayraklarını Türk ve Afgan ordularının önüne geçirtmek istiyorlar. Bütün bu sembolik şeyler gerçekleri ortadan kaldırmıyor. Ve emperyalizm hiç karakter değiştirmiyor, çünkü onu aptalca bir kamuflaja sokmakta sorumlu olanların hoşuna gidiyor*.[2431]

Ankara'daki Bolşevik Rusya Sefareti Müsteşarı, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmet Muhtar'ı (Mollaoğlu) ziyaret etti ve *Taşnakların sukutundan ve Ermenistan'da kendilerinin zu'münce kommünist bir hükümetin teşekkülünden sonra yapmış olduğumuz ahitnamenin tadili hakkında ne mütalâatta bulunduğumuzu sual etti*:

> Mukabeleten; böyle bir suale mütehayyir olduğumu ve intizar etmediğimi söyledim. Çünkü Taşnaklar ile yapılan bu ahitnamenin esasen Ruslar tarafından ilân edilmiş olan milletlerin bizzat mukadderatına hâkim olma prensibine müsteniden yapılmış olmasına, göre, hükümet ister Taşnak olsun, ister kommünist olsun aralarında bir fark gözetmek bizim için mümkün olmadığını söyledim ve demiştim ki; biz vaktiyle bir harekâtı askerîye yapmak istedik, müşareket talep ettik, sükûtla mukabele edildi. Ermeniler şöyle zulüm ettiler, gadir ettiler, nihayet mecburiyet hâsıl oldu, silâhla mukabele edildi, şu vaziyet hâsıl oldu. Bu vaziyet te sizin için pek arzu olunan bir şey zannolunuyor, bu sayede Ermenistan'ı suhuletle komünize edebileceğinizi zannediyorsunuz, öyle bir istidat hâsıl olmuştur. Bu istidadı biz tevlit ettik. Sizin hiç bir himmetiniz sepketmemiştir. Nasıl olur da siz bizim silâhımızla istihsal ettiğimiz bazı menafii -ki hiç bir vakit kendi zu'mümüzce Rusya'nın murad ettiği prensiplere mugayir değildir- bunu tadil etmek istiyorsunuz?. Bunda ağır gördüğünüz şerait nelerdir? denildi.[2432]

TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Cumhuriyetine nota verdi: *1 – Ermenistan'da Taşnaklardan sonra kurulan yeni Ermenistan idâresine karşı Rusya'nın ta'kîb edeceği siyâset ne olacaktır; 2 – Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın nokta-i nazarı ve İngiltere ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın Mevadd-ı mündericesi nedir*?[2433]

Britanya'nın Tiflis mümessili Albay Stokes, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre, *Stokes, Gürcü-Ermeni askerî ittifakını oluşturmayı başaramayınca, Ermenilere, Sovyet temsilcisi B. V. Legran'a oyalayıcı bir cevap vermelerini öner*miştir.[2434] Fakat bu hamle de beyhude olmuştur.

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Şu cümlecik calib-i dikkatdir: [..] *Anadolu'dan gelen haberlere nazaran orada komünistleri nasyonalist ve enternasyonalist olarak iki kısma ayırdıkları* [..] Mustafa Suphi söz alıyor: *Arzu ettiğimiz birinci mesele Kars'ta Kazım Karabekir ile görüşmektir. O bize ya geliniz teşkilat yapınız veya bizi geliniz tenvir ediniz veya Ankara'ya gidiniz, der.*

2429 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 121-122.
2430 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 290.
2431 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 295.
2432 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Kânûn-ı sânî 1337, c. 7, s. 151-152
2433 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 258.
2434 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 184.

O bizim Ankara'ya gitmemiz için müsait görünürse ya Gürcistan'a avdet eder veya buraya kadar gelir ve birlikte avdet ederiz. Hükümetin tevkif vesaire gibi mecburiyeti olmazsa biz hiç ileri gitmeyiz. [..][2435]

Roma'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

> Ziyâ Bey oğlumuzdan haber-i âfiyetinizi alarak memnûn ve mesrûr oldum. Cenâb-ı Hak umûr-ı hayrîyemizde muvaffak buyursun. Vaz'iyet-i siyâsiye lehü'l-hamd ümîd ve tahmînimizi vechile artık müteselsilen lehimize inkişâf etmeğe başladı. Tabî'î iş bitmiş değildir. Daha çekilecek pek çok mezâhim ve iktihâm edilecek bir çok müşkilât vardır. Hatta zavallı memleketimiz hudûd-i tabî'îyesini istihsâl edince, vaz'iyet biraz hâl-i tabî'îye rücû' eyleyince dahi envâ'-i mevânì" karşısında bulunacağız. Sarılacak bir çok yaralar, dermân aranılacak nice dertler bol bol zuhûr edecek.
>
> Her hâlde ipin ucu evvel ve âhir İngiltere'nin elindedir. İngiltere Devlet-i Âlîye-i Osmâniyenin muzmahil olması Türk milletinin mahvedilmesi kendi menâfi'-i hakîkîyesine muhâlif olacağını anladığı dakîkada sulh ve sükûnet-i âlemin cidden te'essüs eyleyeceğine inanmak mümkün olur. Bu def'a İstanbul'a gittiğimde İngiliz ve Fransız sefâretlerine uğramamış idim.
>
> Fakat muvâsalatımın ikinci günü Hâricîyeden çıkarken, Baştercüman Riyan'a rastgeldim. Daha doğrusu otomobilden bendenizi görüp atladı. Aman görüşelim dedi. Nihâyet iki gün sonra Sefârete gelebileceğimi söyledim ve gittim.
>
> İkibuçuk sâ'at görüştük. Âdâb-ı münâzara dâ'iresinde kendisine pek acı sözler söyledim. Ma'lûm-ı âlîniz koca İngiltere'nin Şark siyâsetini Dersa'âdet'te tedvîr eden ve buna bir şekîl ve mecrâ veren bu adamdır.
>
> Ber-mut'tâd yüksek perdeden bizi tahtiyeye kalkıştı. Hattâ Divân-ı Harb Dâ'iresi Re'îs-i sâbıkı Kürd Mustafa Paşa'yı son derece müdâfa'aya kıyâm etti. Yavaş yavaş kendisini tarîk-i i'tidâl ve i'tirâfa icrâ' ettim ve dedim ki, ba'de'l-inkılâb sizinle anlaşmak için bir çok mürâca'ât ve himmetler sarfedildi. Tevâlî eden bir hayli vekâyi-i fecîa esnâsında bizi aslâ müdâfa'a etmediniz. Balkan Harbinde verdiğiniz sözü tutmadınız. İngiliz siyasetini bizde temsil eden Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretinde Edirne mes'elesi mevzû-i bahs iken, bu bâbda İngiltere'den hiç bir mu'âvenet görülmediğini ve statükonun muhâfaza edileceği hakkında va'adin infâz kılınmadığını tîzkârdan sonra Avrupa'da bir harb-i umûmî çıkacağı ma'lûm idi. Böyle bir herc ü merc-i umûmî sırasında Devlet-i Aliyenin dahi bir rol oynayacağını kestirmek müşkül değildi. İngiltere ne için bu ihtimâle karşı Devlet-i Osmânîyenin dostluğunu kazanmağa çalışmadı veyâ istemedi? O hâlde Almanlar ile ne için ittifâk ettik. Ezelî düşmanımız olan Rusya'ya karşı harb açtık diye bizi neden ithâm ediyorsunuz? dedim.
>
> Tabî'î cevab veremedi. Herhâlde ba'del-mütâreke tuttuğunuz yolun ma'kûl ve musîb olmadığı bi'l-fi'il sâbit oldu. Eğer şerâ'it-i ma'lûmeyi Anadolu'ya kabûl ettirmek için Ferid Paşa'yı hükûmetten iskat ettirdiniz ise beyhûdedir. Zîrâ memleketimizde nâmusu hâmiyet ve sadâkati ile ma'rûf ricâl-i hâzıra Hükûmetin böyle bir siyâsete âlet olmaya- cakları bedîhîdir.
>
> Sevr Ahidnâmesinde ta'dilât-i esâsîye icrâ' edilmezse, İstanbul ile Anadolu'nun i'tilâf etmesi binâ'en-aleyh Şarkta ve bütün âlemde sulh ve sükûnetin te'essüs eylemesi müsteb'addır sözlerini ilâve ettim. Riyan uzun süren müdâfa'ât beyânâtımdan âdetâ müte'essir oldu ve sözlerimi reddetmedi.
>
> Buradan vapurla Dersa'âdet'e giderken, iki mühim Fransız ile yolda İstanbul'a kadar arkadaşlık ettim. Batum'a gidiyorlardı. Orada mâden ve ticâretleri varmış. Birisi Mösyö Foret, diğeri Robin'dir. Her ikisi de gâyet zengin adamlardır. İstanbul'da 24 sâ'at kaldılar. Bu fırsattan bi'l-istifâde Fransa'nın Karadeniz Komiseri olup bir kaç ay evvel Trabzon'dan me'mûrîn-i Osmâniye tarafından ihrâc kılınmış olan Mösyö Lepissier ile bendenizi görüştürdüler. Bu adam hayli zamândan beri Trabzon'da imiş. Rivâyete nazaran millîcilere pek ziyâde mu'âvenet de etmiş ve ne için Trabzon'dan tardedildiği esbâbını bilmeyip pek ziyâde müte'essir gözüküyordu. Onunla da geldiğinin ferdâsı akşamı görüşmüş idik ki, Riyan'dan evvel bununla da üç sâ'at konuştuk. Maksâdını tamâmen anladım.

[2435] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 219.

> Türkiye'ye Bolşevizm girerek oradan Avrupa'ya sirâyet edecek diye Fransa'nın fevkal-âde telâşı olduğu tezâhür etti. Hattâ fikrimce Bolşevizm İstanbul'daki Fransız efrâdı arasında mevcûddur bile, öyle tahmîn ediyorum. İngiliz ve Fransızlar İstanbul'da çarpışacaklar ve donanmaları inşallâh birbirlerini batıracak. Bu Lepissier ile bi'l-âhare talebi üzerine bir daha görüştük. Kendisine ne gibi şerâ'it dâhilinde sulh edebileceğimizi ber-tafsîl anlatmışım. Eğer bu sözlerimi lâzım gelen makâmâta ismâ' ile kabûl edildiği te'mîn edilirse, evvelâ Dersa'âdet ba'dehû Ankara Hükûmetleri ile temâsa girerek, bir şekil verebileceğimi söyleseydim, ikinci mülâkâtta bi-eyyi-hâlin Bolşevizme mâni' olmaklığımızı ve Ermenistan ile yapılacak musâlaha-i tâmmede mutlâka Fransa'nın kasdiyle ve tertîbiyle yapılması lâzım geleceğini herhâlde harpten evvelki hudûttan fazla bir şey ümîd etmememizi te'yîd etti.
>
> Cevâben: Türk- Ermeni i'tilâfi hâsıl olmuştur. Bundan memnûn olmalısınız. Hazır bu sûretle bir gâye bertaraf olmuş bulunuyor. Silâhların toplanması bahsine gelince, bu sizin bize karşı gösterdiğiniz sû-i misâlin netîce-i tabî'îyesidir. Mademki her mağlub olanın silâhı alınmak usûl vaz'edildi. Nasyonalistler de buna teba'iyet ettiler dedim.
>
> Hulâsa İstanbul'da bulunduğum 15 gün zarfında İngiliz ve Fransızlarla vaki'-i temâsımdan bi'l-istifâde kendilerine elden ve dilden geldiği kadar telkînâtta bulundum. Hükûmet yine bidâyeten sulhunun tastîkini iltizâm ediyor idi. Ahvâlin bu sûretle inkişaf karşısında Anadolu'nun ifratkârâne metâlibinden ferâgat eylemesini teklîfe karâr verdim ve İzzet Paşa bu sûretle gitti idi. [....][2436]

ABD matbuatından *Detroit Free Press* gazetesinin haberine göre *anlaşma şartlarının bir kısmını Ermenilerin reddetmesi üzerine çatışmalar tekrar başlamış, M. Kemal Paşa'nın askeri mühimmatın teslimi konusundaki uyarılarına uymayan Ermeniler Türklere karşı savaşa devam etme kararı almıştır*.[2437]

23 Kasım 1920. *Sovyet Rusya Hükümeti, 23 Kasım 1920'de yabancı kapitalistlere geniş ayrıcalıklar tanıyan bir "Yabancı Sermaye Kararnamesi" yayınlar*.[2438]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir ile Taşnak-Menşevik Ermenistanı murahhas heyeti arasındaki ateşkes müzakeratı hengamında TBMM murahhas heyetine tefrika girmiş; Erzurum Valisi Kapancızade Hamid ve Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), Karabekir'in "Sovyetperver" tavrından rahatsız olmuşlar, Mustafa Kemal'e telgraflar göndermişlerdir:

> Karabekir'in görünüşte yumuşak tutumu, Türk heyetinde bulunan bazı delegeler tarafından "Ermeni ve komünistlere yüz veriliyor" şeklinde değerlendirilmiştir. Gümrü'deki TBMM heyetinde Karabekir, Erzurum mebusu Süleyman Necati ve eski Trabzon, şimdi Erzurum Valisi olan Hamit Bey bulunmaktadır. Ermenistan'la ilk görüşme 25 Kasım'da, ikincisi 27 Kasım'da yapılmıştır. Karabekir'in Ermeni Refkom'uyla birlikte gelen TKP heyetiyle görüşmesi, Mdivani ile yakın ve sıcak ilişkiler içinde olması, söyleminin Bolşevik Rusya'ya, Bolşevik Ermenistan'a saygılı olması Süleyman Necati ve Hamit tarafından hoş karşılanmamıştır. Öyleki 20 ve 23 kasım tarihli telgraflarla Karabekir'in uygulamalarını Mustafa Kemal'e şikâyet ederek, Karabekir'in Bolşevik olduğunu, sürekli komünizm propagandası yaptığını, Mdivani'nin toplantılara katılmasında bir sakınca görmediğini Mustafa Kemal'e ihbar etmişlerdir: "Paşa, Bolşevikleri müzakerelere iştirak ettirmekte ısrar eylemiş, tarafımızdan vuku bulan kesin muhalefet ve hariciyenin üst üste talimatı üzerine bunda muvaffak olamamıştır". Karabekir'in Mdivani'nin etkisi altında kaldığını, onun açık bıraktığı yoldan Kızıl Ordu'nun yine Türkiye'nin "muvafakat ve yardımıyla Ermenistan'a" girdiğini yazmaktadırlar.
>
> Halbuki, Hovannisian'a göre Karabekir, büyük bir beceri ile Türk milliyetçi hareketinin devrimci karakterinin altını çizerek Mdivani'yi kendi etkisi altına almıştır. Mdivani zamanının çoğunu şehirde organize edilen miting ve yürüyüşlerde Taşnak Erivan hükümetini eleştirmekle geçirmektedir. Süleyman Necati ve Hamit Bey'in

[2436] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 124-126.
[2437] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117.
[2438] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 520.

şikayeti üzerine Mustafa Kemal, Mdivani'yi kastederek "kesinlikle bir arabulucunun toplantılara alınmaması ve işlere karışmaması" talimatını vermiştir.

İlerideki bölümlerde tekrar gündeme gelecek olan Mustafa Kemal-Hamit Bey yakınlaşması, Gümrü Antlaşması sürecinde başlamış olmalıdır. Mustafa Kemal, bir yandan da hep yaptığı gibi Karabekir'i, Süleyman Necati ve Hamit Bey'ler kanalı ile denetlemektedir. Mustafa Kemal'e şikâyet edilen Karabekir, diplomatik tutumu ile, Taşnak temsilcisini Ermenistan için en kabul edilemez bir antlaşmaya imza atmaya ikna etmiştir.[2439]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi: *Yurduna düşman girmiş bir millet için hedef bir olmalı. Teşkil edildiğini haber aldığımız Komünist Fırkası ile Tesanütçülere yalvarıyoruz. Aman fırka vücuda getiriyoruz derken tefrika çıkarmayınız*.[2440]

24 Kasım 1920. *Gürcistan'daki özel Sovyet misyonunun gönderdiği 24 Kasım tarihli bir telgraf, Moskova'ya, Türklerin Ermenistan'a taarruzunun yol açtığı panik ve genel karışıklığı bildiriyordu. Telgrafta, Kars ve İğdır'ın kolayca ele geçmesinin nedeninin Ermeni askerlerinin çoğunluğunun savaşma konusundaki gönülsüzlüğü olduğuna işaret ediliyordu. Bu arada, Türklerin Ermenistan üzerine yürüyüşü sırasında, iki Türk gambotu Novorosisk'te Bolşeviklerce durdurulmuş ve Sovyet Ermenistanı'nın ilan edilişine kadar güneye gitmekten alıkonmuştu. "Karşılıklı anlayış" konusunda soğuk bir duş etkisi yaratan olay, Ankara'dan protesto bildirileri yağmasına neden oldu*.[2441]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor:

Suphi yoldaş Kafkas büroda inikat eden bir içtimaa ait bervech-i ati malumatı verdi:

İçtimada Ordjonikidze, Nerimanof, İstasova ile Ermeni Komünist Fırkası'ndan üç yoldaş var idi. Sözü Ordjonikidze aldı ve bu suretle beyanatta bulundu: Anadolu ordusuyla Taşnakların hududunu çizdi. Karakilise, Gümrü şimendifer yolunu Türkler elinde, [S.....) kadar Gürcüler elinde, geri kalan yerler Erivan'a kadar Taşnaklar elinde kalıyor, bu şerait dahilinde Taşnaklar sulh yapacaklar. Taşnaklar bu sulhle mevcudiyetlerini idame için bir ittifak (?) yapıyorlar. Bu ayın 28'ne kadar mütareke devam ediyor. Midvani yoldaş Anadolu kumanda heyetini hüsn-i suretle karşılıyor. Ve evvelden beri biz Rusya Şuralar hükümetinin tavassutunu istiyorduk, biz bunu şimdiye kadar zaten isterken şimdiye kadar nail olamadıklarını şimdi de kabul ediyoruz demişlerdir. Şimdi Daşnakları ezdik, bu tavassut Ermeniler menfaatine bir tavassut olduğunu gayet nazikane surette anlatmaktan geri kalmıyorlar.

Ordjonikidze yoldaş diyor ki: Mustafa Kemal hududumuza kadar yaklaşıyor, Mustafa Kemal'in maksadı nedir? Şüphesiz komünist değildir. Antanta ile ihtimal ki mukavele yapmışlar, aynı zamanda Gürcüler ile de görüşüyorlar. İhtimal ki yarın bizim aleyhimize de bir tecavüz hazırlarlar. Bu tecavüz planını bozmak için kati adımlar atmalıdır. Tavassut için Ermenistan'ın sovyetizasyonu halledilmelidir. Bu mesele halledilmiş ve Moskova'ya bildirilmiştir. Ermenistan komitesi tarafından tayin edilen inkılapçı komite (refkom) Ahıska tarikiyle Ermenistan'a gidecek ve Şuralar hükümetini ilan edecektir. Ve Kızıl Ordu'nun gelmesini talep edecektir. Kızıl Ordu gidince karşıya Türk ordusu çıkacaktır. Türk ordusunun kumanda heyeti ile hüsn-i münasebetimizin kesileceğine dair hiçbir delil yok. Hüsn-i niyeti devam ettirmek için bizim elimizde bir çok deliller var. Bizim kendilerine bir çok yardımlarımız var. Antanta'ya mücadeleye devam eder, Ermenistan sovyet refkomu ile Türkiye merkezi heyetine de üç dört mesul arkadaşın giderek ilk fırsatta karşılarına çıkacak Türk ordusu kuva-yı askeriyesi ile münasebete girişmesi, müttefikinin büyüklüğü hakkında telkinatta bulunması ve aradaki sui tefehhümü izale için her türlü tedabiri ittihaz etmesi lazımdır. Bunun üzerine bizim mütalaamızı sordu. Antanta ile uyuşmuş mudur? Rusya ve Azerbaycan'a karşı hareket eder mi? gibi şeyler.

Cevap verdik: Ermenistan'ın sovyetize edilmesi meselesini Anadolu öteden beri arzu ediyordu. Anadolu'da Bolşevizm lehinde bir hareket var idi. Fakat son zamanda bu hareket biraz bozulmuştur. Sovyetizasyon meselesinin hüsn-i suretle halledilmemesi, diğer taraftan Moskova'ya giden Anadolu memurlarına Çiçerin

[2439] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* 2013, s. 323-324.
[2440] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 295.
[2441] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 110.

yoldaş tarafından Nahçıvan vesaire havalisinden yer bırakmak suretiyle beyanatta bulunmuş olması, Şark kongresine gelen ve Türkiye burjuvazyasını temsil edenlerin propaganda yapması, Trabzon valiliğine Nuri Bey'in -ki Bolşevik düşmanıdır- tayin olunması, Erzurum'a onun arkadaşının tayini, ceffelkalem birkaç arkadaşımızın çıkarılması, Türkiye burjuvazyasının Rumlar Bolşeviklerden daha iyidir, hiç olmazsa elimizden mallarımızı almazlar demeleri üç ay evvelki Ana- dolu efkanı değildir. Maâhaza bu Anadolu'nun fikri olarak kabul edilemez. Süleyman Nuri yoldaş da bunu teyit etti. Bunun bazı eşhasa ait olduğunu söyledi.

İtilafçılarla akd-i itilafa gelince: bu Anadolu için mümkün değildir. Onların acentesi olan Daşnakları ezmeleri bunun aksini ispat eder. Bundan sonra olursa bilmeyiz. Ermeni komunistleri itilaf olmuştur diyor. Biz öyle hareket etmeliyiz ki Antanta ile itilafa biz sebep ve vesile olmayalım, ona göre hareket edelim.

Bizim şiarlarımız olmak lazım gelir. Ermeni meselesi hasta bir meseledir, bunun ilmi [halli] çaresini gösterelim. Ahaliyi askeri şu sovyetizasyon etrafında toplamak lazımdır.

Nerimanof yoldaş söz aldı: Madem ki İngiltere ile harp ettik -ki bu Şark Şurası'ndaki ilan-ı cihat imiş- onlara İngilizlerle harp ediyoruz, Türkiye'nin selametini istiyorsanız bizimle, istemiyorsanız Antanta ile birleşiniz. Anadolu kıyamının İstanbul meselesi olduğunu, Ermeni meselesi olmadığını söyledi.

Ben buna cevap olarak İstanbul meselesi değil, Küçük Asya'nın vahdetini temin etmek ve kapitalizme karşı gelmek Anadolu kıyamcılarının talebi olduğunu söyledim.

Ermeniler söylediler. Bizim için büyük Ermenistan yoktur. Bu yaşayabilecek bir Ermenistan'dır. Anlaşılıyor ki Aleksandrapol'süz bir Ermenistan yaşayamaz. Gümrü'nün bilakayd u şart Ermenistan sovyetine verilmesi lazımdır. Kars meselesi açık kalmalıdır. Antanta'ya Anadolu'nun mücadelesi devam ettikçe Kars bırakılacaktır ve daha başka yerler de verilecektir. Fakat 1914 hududu ihtilafsız kabul olunuyor. Aleksandrapol verilmek şartıyla altın, silah ve her şeyiyle Antanta'ya karşı mücadele silahları verilecektir.

Bizim arkadaşların Şark vilayetlerinde efkarın temini için çalışmaları iktiza eder ve Anadolu hükümeti ile görüşmeye gidecek arkadaşlar Ahıska tarikiyle gidecek. Bununla beraber bizim tarafımızdan da canlı bir beyanname neşredilecek ve Kafkas bürosuna verilecektir. İlk gidecek arkadaşlar hakkında İstasova yoldaş ileri sürdü: Süleyman Nuri, Hilmi oğlu Hakkı, Abid Alim ve diğer münasip arkadaşları...

Bugünkü müzakerenin neticeleri tamamen bundan ibarettir. [..][2442]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti lehine tavır alması karşısında milliyetçilerin Müttefiklere yanaşacağını derpiş etmektedir:

Sovyetler Erivan'da, Başka Bir Ermeni Ateşkesi

Kendi muhabirimizden. İstanbul, 22 Kasım (Gecikmeli)

Türk istilasıyla eş zamanlı olmak üzere ülke içinde baş gösteren kargaşanın da üstesinden gelemeyen Ermeni Hükümeti istifa ederek yerini Radikal/Aşırılıkçı Parti'ye bıraktı. Adı geçen bu yeni parti, Moskova'yla görüşmeleri başlatarak 11 Kasım'da bir antlaşma imzaladı.

Antlaşmanın içeriğinde, Ermenistan'ın Türklerle acilen bir ateşkes yapıp, Bolşevik birliklerince işgal edilen toprakların kaderini kesin barışın kararına bırakmayı kabul etmesi gibi maddeler de yer alıyor.

Tiflis'ten gelen raporlara göre Türkler, Brest Litowsk'un bir ihlali olarak gördükleri bu antlaşmadan çok da memnun görünmüyorlar. Bolşeviklerin, kaçınılmaz olarak Anadolu'da bir tepkiye neden olup, belki de Türkleri İtilaf devletlerinin kollarına itecek bir politika izleyip izlemeyecekleri yakında anlaşılacak.

İstanbul'daki resmî çevrelerde (hükümet çevrelerinde) Bolşeviklere karşı Türklerle bir işbirliği durumunu göz önünde bulunduran İtilaf devletlerinin, mevcut şartlar altında Sevr Antlaşması'nda bir takım değişiklikler yapmaya razı oldukları görüşü ağırlık kazanıyor. Bu yüzden Türkler bölgede bir Sovyet idaresinin kurulması

[2442] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 231-233. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

talebinde bulunularken, Bolşevik hareket tarzının Ermenistan'ın lehine olduğunu söylemek için vakit erken olabilir.

Bu arada Türkler, Brest Litowsk Antlaşması gereğince kaderine plebisitle karar verilecek olan Batum'la ilgili görüşmelerde bulunmak üzere Tiflis'e bir delegasyon gönderdiler. Muhtemelen bu durum Sovyetlere bir başka müdahale fırsatı verecek.

Son dönemlerde İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilen delegasyon heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın iletmiş olduğu bir mesaj eşliğinde İstanbul'a döndü. Mustafa Kemal, adı geçen mesajda, Sevr Antlaşması'nı hiçbir şekilde tanımayan Milliyetçilerin, kendilerini İtilaf devletleriyle savaş halinde gördüklerini vurguladıktan sonra, Milliyetçilerin şu anki hükümete saygı duymakla beraber, bu hükümetin milleti yıkımdan kurtarmak için takip ettiği politikanın kesinlikle başarılı olamayacağını ifade ediyor.[2443]

25 Kasım 1920. İtalyan Sosyalist Fırkası yayın organı *Avanti!* gazetesi "İsyancı Türkler Sovyetleri Kuruyor" başlıklı haber neşretti.[2444]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi Türkler ve Bolşevikler arasında 8 maddelik bir andlaşma imzalanmış olduğunu ve 3'üncü maddede *olanakların Komünizmin Turkiye'de gelişmesi için Rus Delegasyonunun bakış açısına uygun olacağını* iddia ediyor. *Haberin kaynağı ise özel kanallar olarak nitelendirilmiştir*.[2445]

ABD matbuatında *Türklerin Ermenileri mağlup etmesinin ardından Bolşeviklerle bir anlaşmaya varıldığı öne sürülürken, söz konusu anlaşmadaki sekiz maddeye yer veriliyor*. *Buna göre Türkiye'de Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin parçalanamayacağı, Türklerin Arabistan ve Suriye'deki yeni eyaletlerde kontrolü ele alacağı belirtiliyor, Türkiye'deki Rus heyetinin de gözetimi altında Komünizmin geliştirileceğine dikkat çekiliyor*. *İngiliz ve Fransızların sömürgelerini de ilgilendiren maddelerin olduğu anlaşmada İslam dünyasının bağımsızlığı için ortak hareket edileceği duyurulmakta*dır. *Buna göre Hindistan, Fas, Mısır, Cezayir ve Tunus gibi ülkelerdeki Müslümanların özgürlüğü konusunda Sovyet Rusya ve Türkiye'nin mutabık olduğu ve onları bağımsızlıklarına kavuşturmak için işbirliği yapacakları belirtilmiştir*. *Diğer maddelerde ise Rusların Türklere yönelik parasal ve askeri yardımlarından söz ediliyor*.[2446]

26 Kasım 1920. *Pravda* gazetesinin alıntıladığına göre *İngiliz gazetesi "Daily Herald", "Türk-Taşnak Savaşı" başlıklı makalesinde Kemalistleri İtilaf cephesine çekme planının içyüzünü açıklıyor ve bu planının antisovyet yönünü belirtiyor*.[2447]

ABD matbuatından *The San Francisco Examiner* gazetesinin haberine göre *Ermeni meselesindeki taraflı duruşu açıkça ortada olan başkan Wilson'a Mustafa Kemal Paşa ve Ermeniler arasında barış müzakerelerini yürütmek için arabuluculuk teklif edilmiştir*.[2448]

İspanyol *La Accion* ve *La Epoca* yazıyor. *Fransız Meclis Başkanı toplantıya katılmak üzere 25 Kasım'da Londra'ya ulaşmıştır ve muhtemelen ayın 27'sinde Lloyd George ile görüşeceklerdir*. *Fransa ile İtalya'nın*

[2443] The Times, 25 November 1920, *Soviet at Erivan, Another Armenian Armistice*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 433-434.

[2444] Avanti!, 25 Kasım 1920, s. 1; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 157, dipnot 16.

[2445] The Guardian, 25 November 1920, *Turks and Bolsheviks*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 108.

[2446] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 154.

[2447] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 197.

[2448] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 119.

*Türkiye ile imzalanan ve henüz onaylanmamış olan barış antlaşmasının revize edilmesi sorununu müzakere edeceklerinin düşünüldüğü aktarıl*yor.[2449]

27 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Rumbold, Hariciye Nazırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Ermenistan'ın yenilgiye uğratılmış olması, antlaşmada kısmen değişiklik yapılmasını gerektirecektir. Yunanlılar da İzmir cephesinde aynı akıbete uğrarsa, antlaşmada hemen köklü değişiklik yapılması gerekecektir. Bu konuda yapılacak değişiklikler için şu noktalar göz önünde tutulmalıdır: 1. Küçük Asya'da düzenin kurulması hareketleri süratlendirilmeli; 2. Doğu'nun ve özellikle Türk ulusalcıların görüşlerini de tatmin etmek için durumdan en az zararla çıkılması önemlidir. 3. Türkiye'deki gayrimüslimlerin geleceği güvence altına alınmalıdır. Müttefikler uzun süreli bir savaştan kaçınabilmek için ulusalcıların görüşlerine önem vermek zorunda kalacaklardır. 2. maddeyi gerçekleştirmek güçtür; ancak Kemalistlerle Bolşeviklerin arasını açmak için İngiltere İslamın koruyucusu rolüne bürünmelidir. 4. Türk (Osmanlı) yönetimi üzerindeki denetim sürdürülmelidir. Ulusalcılarla bir antlaşma yapılmasından ne kadar tiksinildiğini anlıyorum...*[2450]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *14 Ağustos'ta BMM'de yapılan görüşmeler sırasında* İttihadçı *Eyüp Sabri'nin, "halk zümresine" ve halkçılık akımına karşılık olarak, Mustafa Kemal partisin[in] de "geniş kapsamlı propaganda olarak" bir "halk programı" ortaya attığı* belirtildi.[2451]

Stalin Bakû'da bulunan Orconikidze'ye telefon ederek derhal Ermenistan'a karşı operasyonlara girişme direktifi verdi.[2452]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *22 Kasımda Milletler Cemiyeti Meclisi aldığı aşağıdaki kararı üyelerine ve A.B.D.'ne bildirmiştir: "Korkunç Ermeni trajedisine en kısa zamanda son vermek için Konsey ile işbirliği yapmayı arzulayan Meclis, Ermenistan ile Kemalistler arasındaki savaşa son vermek amacıyla bir Devletin gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmesi konusunda Konseyi hükümetlerle anlaşmaya davet eder*."[2453]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi:

> Kendi muhabirimizden. İstanbul, 26 Kasım.
>
> Buradaki güvenilir kaynaklardan elde edilen raporlara/bilgilere göre Moskova Sovyet Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'ya, şu anda bir Sovyet Cumhuriyeti nazarıyla bakılan Ermenistan'a yönelik yeni saldırılara müsamaha gösterilmeyeceğini bildirmiş durumda. M. Çiçerin (Tchitcherin) bu yüzden Türk kuvvetlerinin Arpaçay'ın batı kesimine çekilmelerini isterken, Moskova Sovyet Hükümeti de, artık Brest Litowsk Antlaşması'nın yürürlükte olan bir antlaşma olarak telakki edilemeyeceği hususunda Ankara'daki Türk Milli Hükümeti'ni resmen bilgilendirdi.
>
> Ermeni kaynaklarından alınan diğer bazı bilgilere göre de, Moskova'nın Erivan'daki temsilcisi Komiseri Legrand, Bolşeviklerin, Azerbaycan sınırında herhangi bir düşmanca faaliyette bulunma niyeti taşımadıklarını ifade ederek Ermenilerin bu nedenle tüm güçlerini güvenli bir şekilde Batı'da Türklere karşı konuşlandırabilecekleri hususunda Ermeni Hükümeti'ne güvence verdi. [..][2454]

2449 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197.

2450 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 187-188. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2451 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 108.

2452 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 109.

2453 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173.

2454 The Times, 29 November 1920, *Moscow Tired of the Turks, Fears of Moslem Revolt*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 435.

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Fransa ve Türkiye" başlıklı haber neşretti. *M. Franklin Boillon'un Türkiye'nin Bolşevizme kaymaması için Sevr Anlaşması'nda değişiklik bağlamında hızlı bir anlaşma yapılmasına* taraftar olduğu belirtiliyor.[2455]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İstanbul'dan dönen Franklin Bouillon 26 Kasım'da Fransa Temsilciler Meclisi karşısında bilgilendirme yapmış, Doğu'daki mevcut durumu açıklamış ve Türkiye'yi Bolşevizm'in kollarına atmamak için bir an önce Sevr Antlaşması'nda bir revizyon yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır*.[2456]

28 Kasım 1920. *28 Kasım'da, Çiçerin'in Türk-Ermeni görüşmelerinde arabulucu olarak atadığı Budu G. Mdivani, görüşmelerin yapıldığı Gümrü'ye varır. Ancak orada, Karabekir, ona, Ermenilerin Tüm Türk koşullarını kabul ettiklerini, böylece Sovyet arabuluculuğuna gerek kalmadığını, bununla birlikte bu durumun Türklerle Sovyetler arasındaki görüşme olanaklarını engellemediğini, söyler*.[2457]

29 Kasım 1920. Erivan'daki Sovyet Rusya elçisi Boris Vasilieviç Legran, *Ermeni hükümetine, yetkilerini bir "Devrimci Komite"ye devretmesini isteyen bir ültimatom verdi*.[2458] *Legran, Ermeni hükümetiyle irtibata geçtiğinde, 11. Sovyet Ordusu Azerbaycan üzerinden Ermeni sınırını geçti. Sovyet birlikleri Delijan'ı ele geçirmiş ve Sevan Gölü'nün batı kıyısından geçerek Ermenistan'ın başkentine doğru dağlık yoldan ilerlemişti*.[2459] Velhasıl, *Ermenistan'da Sovyet düzeni ilan edil*di. *Böylece Gümrü Anlaşması'nı imzalaya*cak *Ermeni Hükümeti aynı gün yasallığını yitirmiş olur*.[2460]

> Bolşevikler ve Kemalistler tarafından verilen çifte ültimatomla karşı karşıya kalan Ermeni Taşnak hükümeti, "kötünün iyisi" olarak gördüğü Bolşevizmle uzlaşmaya karar vererek Legran'la Ermenistan'ın bir "Bağımsız Sosyalist Cumhuriyet" olduğunu ilan eden bir anlaşma imzaladı.[2461]

Ankara'daki resmî Türkiye Komünist Fırkası katib-i umumisi Hakkı Behiç (Bayiç), Bakü'deki Doktor Fuad Sabit'e (Ağacık) mektub gönderdi. Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelmesine aleyhtardır: *[Resmi] Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, Amele ve Rençper için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, Mustafa Suphi kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp kimsenin buraya gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır*.[2462]

İngiliz Hariciye Nazırı *Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Buchanan'a 29 Kasım'da gönderdiği mektupta "Sforza'nın sözlerinden, İtalya'nın politikasının, Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılmasına ve olanaklıysa onun İstanbul yönetimine alınmasına yönelik olduğu" sonucuna varmıştı. Sforza, Curzon'a, İtalya'nın bu denli politikasından amacın, Bolşeviklerle Türkler arasındaki ittifakı bozmak olduğunu, çünkü bu ittifakın Doğu dünyası için gayet tehlikeli olduğunu söylemişti*.[2463]

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin haberinde *Türk milliyetçilerinin bölgedeki Amerikalılara göstermiş oldukları olumlu davranışlarını değiştirdikleri aktarılırken, Yakın Doğu Yardım çalışanları ve*

2455 The Guardian, 27 November 1920, *France and Turkey*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 109.
2456 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197.
2457 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 190.
2458 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye* 1998, s. 109.
2459 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 312, dipnot 709.
2460 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 190.
2461 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye* 1998, s. 110.
2462 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 337-338.
2463 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 188.

misyonerlerin artık Anadolu'nun iç bölgelerinde serbestçe dolaşmasına izin verilmediği belirtiliyor. Buna göre bölgedeki Amerikalılar Ermenileri Türklere karşı kışkırtmakla suçlanıyor ve Sevr anlaşmasında yapılan haksızlıklara ses çıkarmadıklarına dikkat çekiliyor.[2464]

30 Kasım 1920. Sovyet Rusya, *Ankara'ya, iyi niyet jesti olarak 50.000 altın ruble yardım e*tti.[2465]

Önce Politbüro içtima ediyor sonra Stalin beyanat veriyor. Stalin, Padişah'ı Müttefik işbirlikçisi olmaklıkla itham ediyor. Kemalistlerin Müttefiklerle "cilveleşmek"te olduğunu belirtiyor:

> Stalin, Moskova'ya varır varmaz R.K.P. Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosu (Politbüro) toplanır ve Lenin'in önermiş olduğu kararları kabul eder. Bu kararlar şöyleydi: Azerbaycan'da Sovyet düzeninin yerleşmesini sağlamak, bunun için de Bakû'nun iaşesini %100 sağlamak, kırlarda yoksul köylü komiteleri kurmak ve bu işleri yönetecek "komünist Müslümanlar" bulmak; "Gürcistan, Ermenistan, Türkiye ve İran'a karşı mümkün olan en uzlaştırıcı politikayı izlemek, yani başlıca amaç olarak savaştan kaçınmak"; bu nedenle de hiç bir askerî harekâta girişmemek. Stalin, 30 Kasım'da "Pravda" muhabirine verdiği demecinde, ilk kez Sovyet yöneticilerinin Ankara Hükümeti hakkındaki kuşkularını açığa vurur: "İtilâf devletlerinin kesin *tarafsızlığı* ile, Ermenilerin Kemalistler tarafından yenilgiye uğratılması, Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi planı söylentileri, İtilâf Devletlerinin ajanı Sultan ile Kemalistler arasındaki görüşmeler üzerine söylentiler ve İstanbul'un boşaltılması planı ve son olarak Türk Batı Cephesindeki sessizlik; bütün bunlar, İtilâf devletlerinin Kemalistlerle ciddi olarak cilveleştiğini ve Kemalistlerin belirli bir sağa dönüş yaptıklarını gösteren belirtilerdir.
>
> "İtilâf devletlerinin cilvelerinin ne şekilde sonuçlanacağını ve Kemalistlerin sağa dönüşlerinde ne kadar ileri gideceklerini söylemek zordur. Fakat birkaç yıl önce sömürgelerin kurtuluşu için başlayan mücadelenin her şeye rağmen güçleneceği Rusya'nın bu mücadelenin kabul edilen bayraktarı olarak bütün gücüyle ve bütün araçlarla bu mücadele taraftarlarını destekleyeceği, bu mücadelenin, ezilen halkların davasına ihanet etmedikleri sürece, Kemalistlerle birlikte, veya İtilâf devletleri cephesine geçerlerse Kemalistlere karşı zafere ulaşacağı yine de şüphe dışıdır.."[2466]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. *İngilizlerin, Türkiye'nin bir antibolşevik Kafkas cephesi kuracağı yolunda yaydıkları haberleri, Sovyetler nezdinde yalanlamasını iste*mektedir. *Karabekir de bu telgrafın bir kopyasını Mdivani'ye ver*iyor.[2467]

Ahmed Muhtar, Çiçerin'e nota gönderdi. *Türkiye'nin Kafkasya'da Bolşeviklere karşı bir cephe oluşturma faaliyeti içerisinde olmadığını, böyle bir cephe oluşturmak için İngilizlerle herhangi bir görüşme yapmadıklarını, İngiliz ajanlarının bu tür haberler yayarak Türk-Rus hükümetlerinin arasını bozmaya çalıştıklarını ifade* ediyor. *Ankara Hükümetinin, Türk halkının varlığına kasteden emperyalistlerle anlaşma yapmak için görüşmeler yaptığı*nı *kesin bir dille yalanlam*akta *ve hükümetler arasındaki dostluk bağlarının ve ilişkilerin geliştirilmesi için çabaladıklarını dile getirm*ektedir.[2468]

Çiçerin, Budu Mdivani'ye ulaştırılması üzere, Bakü'deki Orjonikidze'ye telgraf keşide eyledi. *Türkler ile anlaşmak üzere aradaki iletişimin sağlanması için Mdivani'nin görevlendirildiğini belirtmekle birlikte Mdivani'nin Türklerin tekliflerinin neler olduğunu ve heyetlerinin kimlerden oluşacağını öğrenmesi gerektiğini* belirtiyor.[2469]

Sonbaharda Kafkasya'da yaptığı bir geziden dönen Stalin, 30 Kasım 1920 tarihli Pravda'da yazdığı makalede, Kemalistlerin emperyalizm ile uyuşabileceğini ileri sürer. Stalin, "İtilâf Devletleri'nin

---

2464 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 119.
2465 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 322.
2466 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 189.
2467 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192.
2468 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 119.
2469 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 119.

Kemalistlerle oynamak için ciddî girişimde bulunduklarını gösteren belirtiler" olduğunu, "Kemalistlerin belki de sağa doğru belli bir kayış yapacaklarını" yazar ve Kemalistlerin "mazlum milletlerin kurtuluş dâvâsına ihanet edebilecekleri" ve hatta "İtilâf Devletleri cephesinde yer alabilecekleri" olasılığı üzerinde fikir yürütür.[2470] Stalin:

> Kafkasya'nın devrim için büyük önemi, yalnızca hammadde, akaryakıt ve besin maddeleri kaynağı olmasıyla değil, ayrıca Avrupa ile Asya, özellikle Rusya ile Türkiye arasındaki konumu ve ekonomik ve stratejik olarak son derece önemli karayollarının (Batum-Bakû, Batum-Tebriz, Batum-Tebriz-Erzurum) varlığı ile de koşulludur. Şu anda Karadeniz'e açılan kapının anahtarına, yani İstanbul'a sahip olan ve Transkafkasya üzerinden doğuya giden direkt yolu elinde tutmak isteyen İtilaf Devletleri, bütün bunları hesaba katmaktadır. Bütün sorun, sonunda Kafkasya'da kimin kazanacağı, petrolü ve İç Asya'ya giden son derece önemli yolları kimin kullanacağı etrafında dönmektedir; devrim mi, İtilaf Devletleri mi?"[2471]

Woodrow Wilson, Milletler Cemiyeti Meclisinin 22 Kasım tarihli mesajına cevab veriyor: *Ermeni halkına karşı girişilen savaşa son vermek ve taraflar arasında barışı sağlamak için teşebbüse geçmeye ve belirleyeceğim temsilciler kanalıyla kişisel aracılıkta bulunmaya hazırım…*[2472]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesinde "7000 Türk Donarak Öldü" başlıklı asılsız bir haber neşredildi: *Ermeni gazeteleri Kars'ın Kemalistlerin ağır kayıplar verdiği savunması sonunda Ermeniler tarafından tekrar alındığı rapor edildi. Bir gazete 7000 Türk'ün donarak öldüğünü ortaya koydu. Daha avantajlı şartlara sahip yeni bir ateşkes 18 Kasım'da imzalandı*.[2473]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesinin haberine göre TBMM Hükümeti ile Taşnak Ermenistanı arasındaki çatışmalar *çok uzun sürmemiş 18 Kasım'da yeni bir ateşkes daha yapılmıştı*r.[2474] Aynı gazetenin belirttiğine göre *Ermenistan'da Bolşeviklerin kontrolünde bir rejimin kurulmasıyla birlikte doğu sınırı konusunda Türkler artık Ruslarla görüşmek durumunda*dır. *Fakat Bolşevik yönetiminin Türklerden Kars şehrini Ermenistan'a bırakmasını istediği* bildirilmektedir.[2475]

ABD matbuatından *The San Francisco Examiner* gazetesinde, *Türk Ermeni çatışmasında Sovyet Rusya'nın etkin bir konumda olduğundan bahsediliyor*. *Nitekim Milletler Cemiyeti'nin Ermenistan için toplandığı ve ABD'nin arabuluculuğu konuşulduğu dönemde Sovyet Hükümeti'nin olayları bizzat ele aldığı ve Ermenistan'ı Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan ettiği* bildiriliyor.[2476]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Londra'da Fransız Meclis Başkanı Leygues, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza arasında yapılan toplantıda, Yunanistan'daki yönetim sorunu ile ilgili uzlaşılmıştır. Varılan antlaşmaya göre, Yunanistan, rızası sorulmaksızın ve müttefiklerin müdahalesine gerek olmaksızın, müttefiklerin uygun gördüğü ve imzaladıkları antlaşmaları, Türkiye ile bile olsa, imzalayacaktı*r.[2477]

Kasım 1920. Milliyetçi Türk Komünist Fırkası/Gruppası kâtib-i umumîsi Hakkı Behiç (Bayiç), Doktor Fuad Sabit'e (Ağacık) mektub gönderdi: *[resmi] Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, amele*

2470 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 790.

2471 Stalin, "Polojenie Na Kavkaze", *Pravda,* No. 269, 30 Kasım 1920; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 51-52.

2472 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 173.

2473 The Daily Mirror, 30 Kasım 1920, *7000 Turks Frozen to Death*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 110.

2474 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 117-118.

2475 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.

2476 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 120.

2477 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.

ve rençber için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, Mustafa Suphi Kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp kimsenin buraya gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır.[2478]

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Buralarda komünist namı altında eskiden beri faaliyette bulunan Dr. Fuat Bey'in Anadolu hareketini milliyetçilikten muarra göstermek şartıyla - bir çoban hareketi olarak teşrihe çalışması ve esasen komünistlikle de alakası olmaması itibarıyle teşkilatımızla münasebeti kat'olunmuştur*.[2479]

Halil Paşa, Ekim 1920'de gittiği Türkistan'dan 1920 Kasım sonlarına doğru Moskova'ya döner. Bu dönüşü, Ankara'nın adamı İbrahim Tali Öngören, "Kaşgar'a giderek ihtilâl yapmaya karar veren Halil Paşa ve Naim Cevat Bey, Taşkent ve Bakû'da herhangibir destek göremediklerinden Moskova'ya geldiler" diye Ankara'ya bildirir.[2480]

Enver Paşa, Kasım 1920'de şerefli bir Bolşevik Paşası olarak onurlandırılmasını ve onu takiben baharda Anadolu'ya yürümesini cesaretle teklif etmiştir.[2481]

Petrol, benzin ve gaz yağı gibi yardımlarının dışında Sovyet Azerbaycan Hükümeti 1920 yılının Kasım ayı içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir'e Behbud Şahtahtinskiy aracılığı ile birer kutu gümüş yemek servis takımı göndermiştir. Behbud Şahtahtinskiy bahsi geçen hediyeleri bu sıralarda Gümrü'de bulunan Kazım Karabekir'e teslim etmiştir. Kazım Karabekir başka bir devletin hükümetinden gelen bu hediyelerin Büyük Millet Meclisince görülmeden kabul edilmesini uygun bulmayarak, hediyeleri Ankara'ya göndermiştir.[2482]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 29 Mart 1933 tarihinde neşredeceği tefrikasında Kasım 1920 Ankarası şeraitinden şöyle bahsedecektir:

> *Bolşeviklik, Türk Komünizmi, Kızıl Ordular?*
>
> Ankara, Teşrinisani [Kasım] 1920.
>
> Her şeyde taklitçilik fenadır. Fakat taklitçiliğin en fenası, inkılapçılıkta yapılanıdır... Rusyadaki Komünist hareketi burada da bazı akisler uyandırmıştır. Türkiye'nin kurtuluşunu bu yolda görenlere tek tük tesadüf ediliyor. Bunlar neye dayanıyorlar? Rusya'da ihtilal muvaffak olmadı ki... Komünist ihtilali, Rusya'nın harici düşmanlarını susturmadı ki... Mevhum, meşkûk emellere bel bağlanamaz.
>
> Bir kaç gündür ki, Bolşevik sefareti, Ankara'da, içimizde yaşıyor. Rusya'dan gelen bu yoldaşları pek derin bir saygı ile selamladık. Ankara'da komşularımız lehinde çok samimi tezahürat oldu. Bu selam tezahüratı içimizden geliyor. Çünkü karşımızda ne Çar var, ne Çarlığı temsil eden Rusya var. Muhatabımız, doğrudan doğruya Rus milletidir, asırlardan beri çarların pençesi altında ezilen Rus köylüsünün mümessilleridir.
>
> ***

[2478] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 26. "Milliyetçi Türk Komünist Fırkası/Gruppası" ifadesindeki "milliyetçi" sıfatı, tarafımızca istimal edilmiştir. Bu suretle, Mustafa Kemal güdümlü mezkûr fırkanın Komintern'e merbut, enternasyonalist, Mustafa Suphi riyasetindeki Bakü Türkiya Komünist Fırkası ile karıştırılmasının önüne geçmek amaçlanmıştır.

[2479] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 118.

[2480] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 522.

[2481] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52.

[2482] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223.

Rus heyeti, İç Anadolu yolundan Ankara'ya geldi. Heyet azasından bir zat yolda çektiklerini, yolların bozukluğunu anlattı durdu. Ona hak verdim ve ilave ettim:

"Sizin kadar, biz de çarlardan nefret ediyoruz. Bunu verdiğiniz misal ile ispat edebiliriz. Osmanlı Türkiyesi, bütün bu geçtiğiniz yerlere yol ve şimendifer yapmak imkanına malikti. Fakat Rus Çarları Şark vilayetlerimizde şimendifer inşaasını bize yasak etmişlerdi. Bu yüzden şimendifersiz kaldık. Şimendifersizlik yüzünden de işte bütün yurdumuzu kaybetmek tehlikesine maruz bulunduk. Mahrumiyetimiz yalnız yolsuz kalmaktan ibaret olmadı. Bu kadar zarif, temiz Rus milletini de yakından tanımamıza mani oldular..."

Bolşevik heyetinin yollarda, memleketin şurasında burasında Komünizm propagandası yaptığını söyleyenler, buna mani olmak lüzumunu ileri sürenler var.

Onların sistemleri, vazifeleri bu. Doğrusu buna pek ehemmiyet vermiyorum. Buna benzer propagandaların bizde tesiri olmaz. Çünkü Rusya'da mevcut şerait ile Anadolu'daki hayat şeraiti büsbütün başkadır.

Karl Marks, bir kitabında "Dünyanın en rahat yeri Anadolu'dur" demiş... Bu büyük adam yanılıyor: Dünyanın en büyük belalarını Anadolu çekmiştir. Bu kadar çektikten sonra hala ayakta durması için Anadolu'da sinmeyen bir kudret, kırılmayan bir irade olmak lazım... Bizi ayakta tutan bu kudrettir, bu iradedir. Biz de inkılap ve ihtilal istiyoruz. Buna muhtacız. Fakat bizim inkılap ihtiyacımız, Rusya'da olduğu gibi kanlı, dahili, sert bir ihtilal değildir. Böyle bir zaruret duymuyoruz. Esasen Türkiye'de inkılaba mukavemet edecek menfi kuvvetler azdır. Burada cehaletten doğan mukavemetler olabilir, yoksa sınıf kavgaları olmaz. İhtilal ve inkılap fikrinde Anadolu'nun zengini, fukarasından bile ileridir.

Rus inkılapçıları çarlardan mukavemet gördü, zadegandan mukavemet gördü, muhtelif sınıflardan mukavemet gördü. Rus köylüsü asırlardan beri esirdi. Rusya'da asırlık arazi meseleleri vardı. Komşularımızda ihtilalin bu kadar sert olmasına sebep budur. Halbuki bütün bu hususiyetler Türkiye'de yoktur. Bizde içtimai meseleleri, kan dökmeden halletmek kabildir; zemin müsaittir, milletin kabiliyeti müsaittir. Yeter ki fesatçılara meydan verilmesin!..

***

Bolşevik Rusya ile bir ittifak mevzuu bahsoluyor. Hatta bu ittifak projesinin parafe edildiğini de söylüyorlar.. Bu işi yakından biliyorum: Ankara ile Moskova arasında böyle bir anlaşma ve uyuşma olduğu doğrudur. Yalnız içtimai meseleleri politika meselelerine karıştırmakta isabet yoktur. Türkiye, Bolşevik olmadan da Rusya ile en samimi, en ciddi bir dost olabilir. İki millet de aynı inkılap yolunun yolcusudur!

Rusya ile ittifak rivayeti, Meclis muhitinde türlü türlü ihtimallere yol açtı. Merkez ve Kuyulu kahvelerde, Abdullah Efendi'nin lokantasında, gece toplanmalarında bu ittifaktan, Rusya'nın bize göndereceği Kızıl ordulardan bir düziye bahsediliyor. Kendi nefsine ve muhitine güvenemeyen zayıf iradelilere hayal ve ümit mevzuu açıldı. Bunların gözü, şimdi Şark ufuklarında, Ankara'ya doğru, gelmekte olan dost, yardımcı Kızıl askerlerini arıyor. Bazı rivayetler, şayialar var ki, maneviyata kuvvet verirler. Kızıl ordular efsanesi böyledir. Sukût-ı hayalin en geç olmasını temenni edelim.[2483]

Kasım-Aralık 1920. Haçaturyan: *Kemalistler, 1920 yılının kasım-aralık aylarında İtilaf devletlerinin Sovyet karşıtı faaliyetlerine iştirak etmişlerdi. Bu konuda Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'daki Gürcü mümessille yaptığı görüşmeler, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Tiflis'e gelişi ve Menşevik Gürcistan'ın Dışişleri Bakanı Sabahtaraşvili ile istişareleri bunu kanıtlamaktadır...*[2484]

Aralık 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud'un (Soydan), 30 Mart 1933 tarihli tefrikasında yazdıkları, Çerkes Edhem'e "Gediz Taarruzu"yla tezgâh kurulduğunu düşündürmektedir:

Garp cephesinde anarşi: Muntazam ordu mu, milis teşkilatı mı olsun?

Ankara, Kânunuevvel [Aralık] 1920.

[2483] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 37-39.

[2484] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 313, dipnot 714.

Ankara'nın ve bütün milletin ümidi cephelere dayanmış.... Herkes, "Cephedeki işlerimiz intizam içinde yürümekte, müdafaa ve muharebe kudretleri biraz daha artmaktadır!" diye müteselli oluyor, yarının ıstıraplarını karşılamak için yeni mukavemetler topluyor. Halbuki gelen haberlere göre Garp cephesinde intizam değil, anarşi hüküm sürüyor. Kumandan ve disiplin tanımayan milis kuvvetleri, başı boş, alabildiklerine gidiyorlar. Çerkes Ethem ve Tevfik Beylerin kumandasındaki bu kuvvetlere, maatteessüf cephe kumandanı Ali Fuat [Cebesoy] Paşa da söz geçiremiyor. Söz geçirmeyince de onların nokta-i nazarına iştirakten başka bir şey yapamıyor. Biz, düşmanın modern ordusunu böyle başı bozuk teşkilatla mı yeneceğiz? Yazık ki buna inananlar bir düziye çoğalıyor. Hatta bu inanış Büyük Millet Meclisi'ni de kapladı. Çünkü cephelerde, halk arasında, Meclis'te o kadar propaganda yapıyorlar ki... Nerdeyse bu üç sergerdenin diktatörlüklerini bile bile, seve seve herkes kabul edecek... Hakikaten şu üç kardeşin, Ethem, Tevfik ve Reşit'in propaganda kabiliyetleri çok yüksek... Mebuslar arasında bile: “Muntazam orduya ne lüzum var? Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım, düşmanı daha kolay yeneriz!.." fikrinde olanlar var. Buna mukabil daha ciddi düşünenlerin endişesi şudur: Mustafa Kemal gibi büyük bir Kumandan, bu başıbozuk cereyanına niçin bu kadar müsamaha ediyor? Mustafa Kemal değil miydi ki, daha küçük rütbeli bir zabit iken bile Ordu'nun İttihat ve Terakki Cemi- yeti ile alakasını muhafaza etmesini istememiş, muarızlariyle şiddetli mücadelelere girişmişti! O tarihi yaşamış olanlar hatırlarlar ki, Ordu'yu İttihat ve Terakki'den ayırıyor, onu bitaraflığa götürüyor, diye Selanik'te kendisine kurşun atmadılar mı? Bu kıratta, bu karakterde bulunan bugünün Reis'i, nizam düşmanlarına, anarşi propagandacılarına niçin ve nasıl tahammül ediyor?..

***

Mustafa Kemal için, zahire bakarak, böyle düşünenler haksız değildirler. Fakat onun hariminde bulunanlar, bu tegallüpten hoşlanmadığını, bu anarşiye nihayet vermek için bir düziye düşündüğünü çok iyi bilirler. Hatta Ethem ve arkadaşları Yozgat'tan Eskişehir'e giderlerken, Ankara'da kendilerine büyük merasim yapılmış, tantana ile teşyi edilmişlerdi. Bu merasime iştirak eden, hatta Ethem ve kardeşleriyle öpüşen Mustafa Kemal'in infiali, yüzünden ve tavrından anlaşılmamış mıydı? Paşa'nın o günkü haline mim koyanlar çoktu. İşin doğrusu şu ki, Reis Paşa mutaassıp bazı hocalara olduğu gibi, bunlara da biraz rüşvet veriyor, zaman kazanıyor, fırsat bekliyor. Hiç bir kuvveti ihmal etmemeye, her hareket ve teşebbüsünü Meclis'e ve millete karşı haklı göstermeye ve iyi müdafaaya mecbur olduğunu hisseden Mustafa Kemal için Gediz taarruzu vesile oldu, harekete geçmek için fırsat hazırladı; Ethem ve Tevfik Beyler, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın delaletiyle Gediz'deki Yunan fırkasına taarruz etmek müsaadesini istediler. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet [İnönü] Bey böyle bir taarruzun muvaffak olama- yacağını bildirdi. İsmet [İnönü] Bey'in mütalaası şu idi: Düşman ordusu, bizim ordumuzdan çok kuvvetlidir, daha mücehhezdir. Cephanemiz azdır. Teşkilatımız henüz bitmemiştir. Mahallî bir muvaffakıyet temin etsek bile düşmanın umumi bir taarruzu fena neticeler verebilir. Taze taze hazırlamaya çalıştığımız kuvvetlerimizi beyhude yere yıpratmış olacağız. İntizar halinde olan düşmanı vaktinden evvel tahrik edeceğiz...

İsmet [İnönü] Paşa'nın ısrarına rağmen bu taarruz yapıldı. Neticesi malumdur: Mağlup olduk. Düşman Bursa istikametinden de ilerledi. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Dumlupınar sırtlarına kadar çekilmeye mecbur olduk.

***

Gediz mağlubiyeti, Meclis'te Ethem ve milis teşkilatı taraftarlarını biraz yere baktırdı. Fakat politikacılık hırsının hududu olmaz. Çerkes kardeşler, bu mağlubiyete sebep kendi müfrezeleri değil, nizamiye askerleri olduğunu propagandaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın iki gece evvel sofrada söylediği sözlerden kati karar arifesinde bulunduğumuz anlaşılıyor. Paşa söz arasında: “Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, cephede çok sıkılmış olacak... Ankara'ya gelse de biraz dinlense iyi olur!.." demişti. Anlaşılıyordu ki, Cephe Kumandanı'nın müsamahası, Ethem ve Tevfik Beyleri daha ziyade şımartıyor. Her halde vaziyeti düzeltmek lazım gelecek...

Reis Paşa kararını vermişti, o sırada Ali Fuat [Cebesoy] Paşa Ankara'ya gelmek için izin istedi. Hemen müsaade edildi. Ankara'ya geleceği gün, Mustafa Kemal Paşa da istasyona inmişti. Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, omuzunda bir tüfek olduğu halde trenden çıktı. Reis Paşa, omuzunda tüfek taşıyan Cephe Kumandanı'na takıldı: "Nedir, bu omuzundaki tüfek?" dedi. Yanındaki bazı zevata da:

"Bu vaziyetin delalet ettiği zihniyeti farkediyorsunuz ya... Tasavvur ediniz ki, bu zihniyet bütün cepheyi sarmış... Netice ne olur?" dedi.

> Moskova'ya bir sefir göndermek icap ediyor. Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Reis Paşa tarafından teklif edilen bu vazifeyi memnuniyetle kabul etti.[2485]

1 Aralık 1920. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Ankara'ya doğru gitmekte olan Sovyet mümessil Budu Mdivani'ye telgraf keşide etti. Telgrafta *Lenin ve Stalin* 24 Ağustos 1920 tarihli *Muhâdenet Muâhedesini tamamlamak istiyorlar* yazmaktadır.[2486] Daha açık bir deyişle TBMM Hükümetiyle *görüşmelerin yeniden başlamasını iste*mektedir. *Çiçerin'in telgrafı önce Bakû'ye, Orconikidze'ye çekilir, oradan 3 Aralık'ta Erivan'a, Legran'a gönderilir ve oradan da Gümrü'ye, Mdivani'ye iletilerek 5 Aralık'ta içeriği Kâzım Karabekir'e bildirilir*.[2487]

*On Birinci Ordu'nun Azerbaycan'dan Ermeni sınırını geçerek başkent üzerine doğru yürüyüş*e geçti. *Orconikidze Bakû Sovyeti'nde "Sovyet Ermenistanı"nı kutlayan bir konuşma yaptı*.[2488]

> Moskova'nın Kızıl Ordu'ya sınırı geçme emri verme kararı, Bolşevik tarafındaki, Türk birliklerinin Ermenistan'ı tümüyle ele geçirmesini engellemeye yönelik kararlılığın bir ifadesi gibi görünüyor. [..]
>
> Ermenistan'ın, Türk ilerleyişini engellemek için Kızıl Ordu tarafından işgali, Moskova ve Ankara arasında yeni oluşturulmuş ilişkideki ilk çatlağın nedeni sayılır. Fakat iki tarafın tavrının da gerekçeleri vardı; Ermenistan'a yönelik çıkarlarının açıkça çatışmasına karşın "özel ilişki"den vazgeçmeyi göze alamadılar. Onların işbirliği artık, her zamankinden daha fazla, bir ilkesel birlikten ziyade bir iş ortaklığına benziyordu. Türkler Ermenistan'ın tarihsel olarak Rusya'ya ait bölümünün üzerine daha fazla yürümeye kalhşmadı, Rus Bolşevikleri de Türk Ermenistanı içlerine doğru daha aşağılara inmediler. Kuzeyden Rus Bolşevikleri, güneyden Türk ulusçularınca kuşatılma talihsizliğiyle karşı karşıya kalan Ermenistan fiilen ikiye bölündü.[2489]

Ülkenin doğusunda düşman bir Ermeni Cumhuriyeti kurulmuştu. Kemal'in birlikleri, ancak Aralık 1920'de Sovyetler tarafından işgal edildiğinde Doğu Cephesi'ne odaklanabilecekti.[2490]

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov, Türkiye'ye karşı Sovyet Ermenistan'ın yanında yer alıyor: *Çiçeği burnundaki Sovyet Ermenistanı, Gümrü Antlaşması'nı kesin bir suretle tanımadı. Sovyet Ermenistanı ile birlikte Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de söz konusu antlaşmayı tanımaması Ankara yönetiminde bir infial yarattı. Bilhassa Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti adına Neriman Nerimanov'un 1 Aralık 1920 tarihli bir kongrede yaptığı konuşma Türk tarafının bölgesel çıkarlarını tehdit etmekteydi. Hiçbir arazi meselesinin Ermenileri ve Müslümanları birbirine düşürecek sebepte olamayacağını belirten Nerimanov, şu fikirleri ileri sürmüştü*: *"Zangezur ve Nahçıvan"ın arazisi Sovyet Ermenistanı'nın bölünmez arazisidir. Dağlık Karabağ'ın emekçi köylülerine ise kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilir."*[2491]

Kazım Karabekir, TBMM Riyasetine ve Müdafaa-yı Milliye Vekaletine muhtıra gönderdi: *Gümrü'de Rusya İçtima-i Şura Cemahir-i Müttefikası vekili tarafından Rusya Cemahir-i Müttefikası namına Erzurum'daki askeri mektepleri ve sanayi gürbüzleri müessesesi için elli bin altın ruble ve Azerbaycan İçtima-i Şura Cumhuriyeti namına da vekil tarafından beş yüz adet yüzlük Osmanlı altını teberru edilmekle hükümetimiz namına tarafımdan teşekkürname yazıldığı maruzdur*.[2492]

2485 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 39-42. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
2486 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 67-68.
2487 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192.
2488 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye* 1998, s. 109.
2489 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye* 1998, s. 110.
2490 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 62.
2491 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 312.
2492 *ATASE*, İSH, Kutu: 571, Gömlek: 26, Belge No: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223.

Moskova Büyükelçisi tayin edilen Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Ankara'dan yola çıktı.[2493]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Komintern'in "21 Şartı"nı neşretti.[2494]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransa, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyor. İngiltere de antlaşmanın ihlal edilmesi durumunda herhangi bir revizyon yapılamayacağı fikrinde*dir. *Bu sırada, mevcut koşullardan faydalanan Türkiye, kendi taleplerini sunma fırsatı bulmuştu ve müttefik devletlere bu talepleri iletmiştir*.[2495]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Roma'da siyasi çevrelerde, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine ilişkin talepler konuşuluyor*. *Buna göre, İstanbul'daki Sultan'ın hâkimiyetinden endişe edilmesi nedeniyle, Türk Hükümetine tam bağımsızlık garantisi verilmesi, Türkiye'nin Avrupa sınırının Midye hattında başlaması, Trakya'ya Türk yüksek egemenliği altında muhtariyet verilmesi, İzmir'deki yasal durumun, şehirde Türk egemenliğinin kurulması için resmi garantiler verilerek yeniden düzenlenmesi talep ediliyor*. *Buna karşılık, Türkiye*nin *Ermenistan bağımsızlığını tanıyacağı ifade ediyor*.[2496]

La Epoca yazıyor. *Kemalistlerle Bolşevikler arasında yapılan antlaşmanın maddeleri* ber vech-i âtîdir:

1. Türkiye'nin bütünlüğünün korunması ve Türk halkların yaşadığı topraklarda Türk yönetiminin yeniden kurulması,
2. Yeni Arap devletleri ve Suriye üzerinde Türkiye'nin himayesi,
3. Rus temsilcilere Türkiye'de komünist propaganda yapma izni verilmesi,
4. Rusya'nın yardımıyla, Türkiye tarafından, Hindistan, Cezayir, Mısır, Fas ve Tunus gibi Müslüman ülkelerin bağımsızlaştırılması,
5. Rusya'nın kendi toprakları içerisindeki Türk topraklarını bağımsızlaştırmayı kabul etmesi,
6. Rusya'nın Türkiye'ye mali yardımı,
7. Türkiye'ye derhal askeri kuvvetler gönderilmesi.[2497]

2 Aralık 1920. *İsyancılar, 2 aralıkta, Kızıl Ordu birliklerinin desteğinde Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı zapt ettiler. Taşnak yöneticileri kaçtılar, askerî birlikleri ise Sovyet egemenliğine teslim oldular. Aynı gün, Sovyet Ermenistanı geçici hükümeti, Rus SFSC ile, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma imzaladı. Antlaşmanın 7 maddesinde: "Rus Sovyet hükümeti, SSRA'mn bağımsızlığının korunması için gerekli askeri güçlerin toplanmasının önlemlerini bir an önce alacaktır" denilmekteydi*.[2498]

Sergo lakablı G. K. Ordjonikidze, Lenin'e *öğleden sonra geç saatlerde* telgraf gönderdi: *Hemen şimdi Erivan'dan alınan bilgiye göre Sovyet iktidarı ilan olmuş, eski hükümet bertaraf edilmiştir. Devrim komitesi gelene kadar tüm iktidar geçici olarak başında Dro'nun olduğu askerî komutaya devredilmiş ve Silin Ermenistan'ın savaş komiseri olarak tayin edilmiştir*.[2499]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e nota gönderdi: *İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa ve İtalya'yla doğrudan ya da dalaylı hiçbir barış görüşmesi*

2493 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 193.
2494 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 36, dipnot 58.
2495 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
2496 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
2497 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305. Haber, asılsızdır.
2498 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 199.
2499 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 130, dipnot 610.

yapılmamıştır ve bu yönde hiçbir girişimde bulunulmamıştır.[2500] Ahmed Muhtar, *Kafkaslarda Sovyetlere karşı bir cephe kurmak konusunda Ankara'nın İngiltere ile herhangi bir görüşme yaptığını kesinlikle yalanladıktan sonra, sözü Türk-Sovyet anlaşmasına getirerek, Türk Hükümeti'nin "karşılıklı temsilcilerimizin parafe ettiği dostluk ve kardeşlik anlaşmasının imzalanması ve hükümetlerimiz arasında daha sıkı bağların kurulması ile halklarımız arasındaki tüm yanlış anlamaların dağılacağı" umudunu beslediğini belirti*yor.[2501]

Jizn Natsionalnostey gazetesinin haberine göre, *1920 yazında Ankara'yı ziyaret eden bir Sovyet temsilcisine bu çevrelerin temsilcilerince şöyle denilmişti: "Gerilla birlikleri ve halk arasnıda, subaylar ve memurların, rütbeleri, durumları, hatta hayatlarıyla ödeyebilecekleri anarşist bir hareket patlak verebilir."*[2502]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi Katibi Ethem Nejat, "Harici Büro" hakkında kararname kaleme aldı: *Heyet-i merkeziye faaliyetini Anadolu'ya nakletmekle beraber Bakü'da harici büro namı altında bir şube bırakacaktır. Bu şubenin vazifesi Türkiye K.F. ile Azerbaycan ve Rusya arasında daimi münâsebâta hâdim vazifeleri görmekle beraber burada komünist edebiyatı vücuda getirmek ve bu meyânda "Yeni Dünya" gazetesini çıkarmak ve mevcud siyasi mekteplere Türkiye işçilerini sokarak yeni unsurlar yetiştirmek, Rusya'dan gelip Türkiye'ye gitmek isteyen esireler arasında faaliyette bulunmak ve Rusya'da yaşayan Türkiyeli amele ve rençberler arasındaki komünist teşkilatını tertip ve tanzim etmek gibi işler ile muvazzaf olacaktır. Harici büronun başında merkezi heyet azasından Bakü'de bırakılmış olan yoldaş ve bu yoldaşın muvakkaten Türkiye'ye veya başka Bakü'de harici büronun başında merkezi heyet azasından İsmail Hakkı yoldaş kalacaktır*. [..][2503]

2 Aralık 1920'ye kadar olan devreyi yansıtan İngiliz istihbarat raporunda şu ilginç bilgi verilmişti: "Türklerin Ermenistan içerilerine ilerleyişleri, Gürcistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Müslümanları tarafından heyecanla izleniyordu. Türkler, Gürcistan ve Azerbaycan'a kadar ilerlemiş olsalardı Müslümanlar arasında geniş kapsamlı bir isyan başlayacaktı... Bolşevikler, Türk ulusalcılarla olan ittifaklarını sürdürmek istiyorlar, çünkü kendilerine epey saygınlık sağlıyor ve onların Müslüman dostu olduklarına dair reklam yapmalarına yardımcı oluyor. Ayrıca, onlara Türkiye'de ayak basabilecek bir yer veriyor ve ileride tüm ülke üzerinde denetim kurma ve Boğazları ele geçirme fırsatını veriyor... Bolşevilderle Türkler Ermenistan'daki durum konusunda kapışmaktan kaygılanıyor ve Ermeniler de bu durumdan yararlanıyorlar."[2504]

Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) mülakatını *İrade-yi Milliye* gazetesinden iktibas ediyor:

> Geçen gün müdir-i mesulümüz kolordu dairesinde misafiren ikamet buyuran Moskova Sefir-i Kebiri Ali Fuat Paşa hazretlerini ziyaret ederek müşarün-ileyh [adı geçen] ile mülakat eylemiştir.
>
> Paşa hazretleri mesâil ve ahval-i mühime-i hazıra hakkında müdir-i mesulümüzün suallerine şu cevapları vermişlerdir.
>
> • *Paşa hazretleri, burdan evvel kumandanı bulunduğunuz Garp cephesi hakkında bizi tenvire [aydınlatma] müsaade buyururlar mı?*
> - Düzce ve Bolu kıyamlarını Yozgat vakaini, Konya hadisatını bastırmak için kuvvetler sarf etmek mecburiyetinde kalmış idik. Bu fırsatlardan istifade eden Yunan ordusu 22 Haziran sene 336 da başlayan umumi taarruzla daha bir kısım vatanımızı işgale muvaffak olmuştur. Fakat lehülhamd millet hukukunu pek

[2500] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 202.
[2501] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192.
[2502] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 152.
[2503] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 240.
[2504] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 189.

çabuk anlamış ve şu bir iki ay zarfında her taraftan silah altına koşarak Garp cephesinde muhim bir ordu vücuda getirmiştir. Bu ordu vazife-i tedafüiyesini [savunma] ifa ettikten mada son günlerde daha ziyade kesb-i kuvvet ederek taarruzata başlamış ve Gediz, Yenişehir'i istirdat etmiş, her taraftan sarılmış olan Uşak'ın elde edilmesi kuva-i garbiyeye kalmıştır. Binanaleyh Garp cephesi milletin itimat ve iftiharına layık bir derece-i mükemmeliyettedir.*

• İstanbul hükümeti ile Ankara arasındaki münasebet ne merkezdedir?
- İstanbul ecnebi işgali altında bulundukça İstanbul hükümeti namıyla bir şey tanımıyoruz. Millet bir meclis tensiplemiş ve bu meclisin hükümeti malum-u aliniz, aylardan beri vazifesini hüsnü tedvir etmekte bulunmuştur. Meclisin istihsalinden emin bulunduğum gaye sarih ve katidir. İstanbul'da hükümet nam altındaki heyet bu gayenin tesrî' istihsali emrinde bize muavenetde bulunursa bittabi milletin haklı teşekkürüne kesb-i liyakat eder.

• Rusya-Türkiye ittifakdan ne gibi istifadeler temini düşünülmüştür?
- Rusya ittifakı bir emr-i tabiidir. Zira her iki milletin de hedefi emperyalizmi ezmek. Halkın, hakkın halas-ı katiyesini temin etmektir. Binaenaleyh bu ittifakın istihdaf eylediği gaye-i mübeccel ve insaniyettir.

• Rusya dahilinde arkadaşlarımızın vaziyet-i hazırası hakkında malumat lutf buyurulur mu?
- Rusya dahilindeki arkadaşlarımızın Çar idaresinin sukutundan sonra hür ve insani idarelere sahip olduklarını istibşar ettik.

• Bolşeviklik ve bizim bu hususdaki temayulatımız ne merkezdedir?
- Komünizm malum olduğu üzere bir meslek-i içtimaiyedir. Bu, cemiyet-i beşeriyenin, daha doğrusu beşeriyet-i hazıranın en son bir merhale-i mükemmelidir. Ve biz milletler arasında bu mükemmeliyeti en ziyade takdir edenler arasındayız. Yalnız malum-u aliniz komünizm bir prensip, daha doğrusu beşeriyet-i hazıranın refahı için bir devadır. Halbuki mukadder deva hastanın bünyesine, hastalığın derecesine göre tebeddül eder: mesela Rusya ancak kanlı mesai ile komünizmi memleketinde tatbik edebildi. Bilfarz İtalya bu prensibi daha sakinane hazmedecek gibi görünüyor. İhtimal ki İngiltere ve Fransa'da da birer emri vaki halinde inkılap olacak, binanaleyh bu prensibin bizde kabiliyet-i tatbikiyesi ancak milletin bünye-i içtimaiyesine daha doğrusu kuvve-i hazmiyesine göre tayin edilebilecektir. Bunun derecesini takdir ve tayin etmek hakkı ve vazifesi de bittabii büyük millet meclisine aittir.

• Heyet-i aliniz yalnız sefaret umuruyla mı iştigal edecektir?
- Heyet bir sefaret heyetidir. Yalnız Rusya'nın usul-u idaresini ve cihet-i tatbikiyesini bizzat mahallinde görmek ve istifade etmek üzere heyet-i sefarete meclis-i milli azalarından beş kişilik bir heyet de ilave edilmiştir.

• Azerbaycan vesair Gürcistan gibi hükümetler nezdine heyet-i sefaret gönderilecek midir?
- Gürcistan'da mümessilimiz vardır. Azerbaycan'a da ayrıca gönderilecektir.

• Türkistan ve Afganistan ahval-i hazırası ve Hindistan harekatı hakkında malumat lutf buyururlar mı paşa hazretleri?
- Türkistan ve Afganistan ahval-i hazırası hakkında ajans haberlerinden fazla bir malumatım yoktur. Bundan sonra müdir-i mesulumuz Paşa hazretlerine teşekkürle müfarekat etmiştir.[2505]

İspanyol *La Época* gazetesi, "Sovyetler Türkiye'ye Yardım Etmeyi Teklif Ediyorlar" başlıklı haber neşretti:

---

* Ali Fuad bu kısımda yalan söylüyor. Birincisi, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı yaşadığı hezimeti sümenaltı etmek için isyanları terviç ediyor. Halbuki Yunan'ı ileri harekata tahrik eden Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanlığına bağlı bazı çetelerin İzmit'de ve Çamlıca'da (Boğazlar mıntıkasında) İngiliz müstahkem mevkilerine ateş açmaları idi. İkincisi, Gediz Muharebesi tam anlamıyla bozgundur. Ali Fuad, hiç utanmadan, bu bozgunu muvaffakiyet suretinde takdim ediyor ve dahi Garb Cephesi ahvalinin mükemmel olduğunu iddia ediyor. Pes doğrusu.

[2505] Açıksöz, 2 Kanunuevvel 1336-1920, *Moskova Sefir-i Kebiri Ali Fuat Paşa Hazretleriyle Mülakat*, Numero 108, s. 2; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 387-389. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> İstanbul'dan gelen bir telgrafa göre, Mustafa Kemalciler ile Bolşevikler arasında yapılan anlaşmaların maddeleri şunlardır: Bir Türkiye'nin bütünlüğünün korunması [...] İki: Arap Devletleri ile Suriye'nin koruyuculuğunun Türkiye'de olması. Üç: Rus temsilcilerine Komünist propagandalar için Türkiye'de imkan verilmesi. Dört: Hindistan, Cezayir, Mısır, Fas ve Tunus gibi Müslüman ülkelerin Rusya desteği ve Türkiye eli ile özgürlüğüne kavuşturulması. Beş: Rusya tarafından kendi topraklarında bulunan Türk topraklarının bağımsızlığının tanınması. Altı: Rusya'nın Türkiye'ye mali yardım yapması. Yedi: İki askeri grubun acilen Türkiye'ye gönderilmesi.[2506]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesi, *"Ermenistan'ın Patronu, Lenin" başlığı altında İtilaf Devletleri'nin gelişmeleri doğru okuyamadığı eleştirisinde bulunulurken Bolşevik hareketinin sadece Ermenistan'ı almakla kalmayıp Mustafa Kemal'i de destekleyerek Müttefiklerin bölgedeki çıkarlarını zora sokacağından bahsediliyo*r.[2507]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler "Türk Milliyetçileri ve Ermenistan" başlıklı haber neşrettiler: *Kemal Paşa ile Ermeniler arasındaki ikinci ateşkesin şartları aktarılmıştır. Buna göre, Ermenistan, Türkiye ile dostane bir politika izleyecek ve topraklarında yaşayan Müslümanları koruyacak ve Sevr Antlaşması'nı reddedecektir. Ermenistan'ın sınırları, doğrudan Türkiye ile uzlaşılarak belirlenecektir*.[2508]

2/3 Aralık 1920. Gümrü Muahedenamesi imzalandı. Bu muahede, TBMM Hükümetinin resmen akdettiği ilk andlaşma olarak kayıtlara geçti. Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır istirdad edildi. Andlaşmanın mühim bir inikası da şu olmuştur: Şark Cephesindeki harb levazımının külliyetli bir kısmı, Garb Cephesine sevk edildi: *15 adet sahra, 68 adet cebel ve 34 adedi ağır olmak üzere 117 top, 12000 küsur tüfek, 140000 küsür süngü, 170000 top mermisi, 32 milyon fişek, 70000 tapa ve kartuş, 110 bin bomba ve külliyetli miktarda malzeme ve edevât-ı tahkîmiyye, eyer ve koşum takımları ve malzeme-i sıhhiyye*.[2509] Böylece, 1878'den beri Rusya'nın olan Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır, 42 yıl sonra tekrar Türkiye topraklarına katılmıştır.[2510]

> Gümrü Antlaşması'na göre Ermenistan, Erivan bölgesi ve Sevan Gölü ile sınırlı kalmaktaydı. Bütün Ermenistan üzerinde Türk hâkimiyeti kurulmaktaydı. Antlaşmaya göre Ermenistan kendi bünyesinde yalnızca 8 sahra topu ve 24 makineli tüfeğe sahip 1500 asker bulundurmak zorundaydı.[2511]
>
> Halkın iradesi tarafından tasfiye edilmiş ve iflas etmiş olan Taşnak maceraperestler Kemalistlerle imzaladıkları yüzkızartıcı bir antlaşma ile -Ermeni halkından gizli olarak- birlikte Ermenistan'daki iki yıllık kanlı hakimiyetlerini sonlandırdılar.[2512]
>
> TBMM'nin ilk uluslararası anlaşması olarak 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Anlaşması bilinmektedir. Ancak bu anlaşma Kafkasya'da meydana gelen olaylar sonucunda onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Yerini 16 Mart 1921'de imzalanacak olan Moskova Antlaşması'na bırakacaktır. Dolayısıyla yürürlüğe giren ilk anlaşma Türkiye-Afganistan Anlaşması oluyor.[2513]

2506 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 60.

2507 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 120-121.

2508 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 306.

2509 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 244.

2510 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 324.

2511 A. Elçibekyan, *Materialıy k İstorii Turetsko-Daşnakskih Otnoşeniy v Kontse 1920 i Naçale 1921 gg (1920'nin Sonu ve 1921'in Başındaki Türk-Taşnak İlişkilerinin Tarihine Dair Materyaller)*, 1951, s. 61-69; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 312, dipnot 708.

2512 R. Haçaturyan, *Krah Turetskoy Agressii s Sovyetskoy Armenii v 1920-1921 Godah (1920-1921 Yıllarında Sovyet Ermenistanı'na Yönelik Türk Saldırganlığının Çöküşü*), 1952, s. 59-85; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 311, dipnot 707.

2513 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 109. Moskova Andlaşması 18 Mart 1921'de imza edilmiştir.

Gümrü anlaşmasının imzalandığı gün Kâzım Karabekir, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrimci Komitesine, "dost ve bağlaşık Türk Ordusu" adına bir kutlama mesajı göndererek, ilişkilerin bir an önce kurulmasını diliyor.[2514]

Tahlil: Batı Cephesi adeta izmihlale uğradıktan (Ağustos 1920) sonra, oldukça müşkil vaziyete düşen TBMM Reisi Mustafa Kemal, Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın tamamen Bolşevikleştirilmelerine yardım etmek karşılığında Sovyet Rusya'yla ve komünist Ermenilerle işbirliği yaparak Taşnak Ermeni Hükümeti üzerine sefer düzenlemiş, onun yıkılmasına yol açmış (diğer bir deyişle Sovyet Rusya TBMM Hükümeti Şark Ordusunu koçbaşı gibi kullanmış) ve Sovyet Rusya'nın kazançlarına nazaran arpalık mesabesinde değerlendirilebilecek birkaç imtiyaz temin edebilmiştir (Eylül-Aralık 1920). Sovyet Rusya'ya genellikle büyük lokma (mesela Batum dahil Gürcistan ve Ermenistan); TBMM Hükümetine ise küçük lokma (mesela Kars, Sarıkamış, Kağızman, Iğdır) düşmüştür.

3 Aralık 1920. Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) heyetiyle Bilecik'de mülakat etmek üzere Ankara'dan yola çıktı.[2515]

Sovyet Rusya Hükümeti, Ermenistan'da Taşnak rejiminin yerine Sovyet rejiminin kurulduğunu ilan etti. Böylece Gümrü Andlaşmasının *geçerliliği kalmamış*tır. *Bu bağlamda tarihçi N. B. Maharadze, şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Kızıl Ordu'nun yardımıyla emekçiler tarafından kazandırılan Sovyet iktidarının Ermenistan'daki zaferi, Ermeni halkını yalnızca fiziksel yıkımdan kurtarmadı aynı zamanda onu sosyalist inşanın geniş yoluna çekti." Aynı günlerde yaşanan siyasî değişimleri yakından takip eden Lenin, Erivan'daki Ermenistan Devrim Komitesi Başkanı Sarkis İvanoviç Kasyan'a şu telgrafı çekmişti: "Huzurunuzda emperyalizmin baskısından kurtulmuş emekçi Sovyet Ermenistanı'nı selamlıyorum. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan emekçileri arasında bir kardeşlik dayanışması inşa etmek için çaba sarf edeceğinizden hiç şüphem yok."*[2516]

> Ankara yönetiminin Gümrü Antlaşması ile elde ettiği imtiyazlar herhangi bir geçerlilik kazanmadı. Zira aynı günlerde Ermenistan'da Sovyet iktidarı kuruldu. Eski Kars Valisi Korganov, Ermenistan'daki iktidar değişikliğini şöyle betimlemektedir: *Sovyet Devrim Komitesi ise çoktandır Gümrü'deydi. Rus askerlerinin Delijan'a yaklaştığı söylentileri de yayılmaktaydı. Nitekim Dro'nun, kaderin kölesi bu adamın diktatörlüğü Sovyet iktidarıyla yer değiştirmek zorunda kalmıştı*.[2517]

Budu Mdivani, Çiçerin'in 1 Aralık tarihli telgrafını Gümrü'deki Kâzım Karabekir'e iletti ve Sovyet Rusya'nın *"siyâsî bir ahidnâme ve bir de askerî ittifakname" imzalama isteğinde olduğunu* belirtti.[2518]

Tiflis'deki İngiliz askerî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 544 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Ermenistan Taşnak hükümetinin Gümrü Muahedenamesini tasdik etmesine fırsat vermeksizin, *Bolşevikler Ermenistan'ı ele geçir*mişlerdir. *Erivan'da Vratziyan Kabinesinin işbaşından çekilmesi üzerine, bir diktatör kesilen Ermeni önderlerinden Dro, askerleri zaten başkente yaklaşmakta olan Delican ihtilâl komitesiyle ilişki kurarak Ermenistan'da bir Sovyet yönetimi kurulmasına yardımcı* olmuştur. *Erivan'daki Sovyet temsilcisi Legrand, Ermenistan'ın bağımsız kalacağını ve Sovyet Rusya'nın*

[2514] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 194. "Bunun üzerine Devrimci Komite, Orconikidze, Komite'ye Kars'tan söz etmeyip Türklerden Gümrü'nün geri istenilmesini önerir. Fakat Karabekir, Gümrü Anlaşmasının imzalanmasından sonra yeni görüşmelere girişmediğinden, bu konu öylece kalır. Ancak yeni Ermenistan Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekzadyan, Ankara Hükümeti'ne, Gümrü Anlaşmasının geçersizliği konusunda bir nota gönderir."

[2515] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192.

[2516] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 130.

[2517] *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 54; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 312.

[2518] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 68.

ona Zangezur ve Nahcıvan bölgelerini vereceğini yeni Ermeni yönetimine bildirerek güvence vermiştir. Legrand, *Gümrü'de yapılan Türk-Ermeni görüşmelerine* müdahale etmeye çalışmıştır.[2519]

Kafkas Cephesi Devrimci Askerî Sovyet Üyesi Orconikidze, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Erivan Büyükelçisi B. V. Legran'a 935 numaralı telgraf keşide eyledi:

> Çiçerin'in telgrafını Mdivani'ye iletmeniz için aynen gönderiyorum. No. 115: "Mdivani'yi, Türklere, anlaşmaya varılmak üzere bir komisyon gönderdiğimizi ve Türk Hükümeti'nden, bu amaç için kendi komisyonunun ne zaman ve nereye gönderileceğinin ve komisyonun kimlerden kurulacağının bize bildirilmesini rica ettiğimizi iletmek üzere görevlendiriyoruz. Kendi komisyonumuzun kimlerden oluşacağını da önümüzdeki günlerde bildireceğiz.
>
> Türk Hükümeti'nden aynı zamanda, anlaşma için bize hangi önerilerde bulunacağının bir an önce bildirilmesini rica ederiz. Bekir Sami ile birlikte hazırladığımız ve Yusuf Kemal ile Ankara'ya gönderdiğimiz anlaşma taslağının alınıp alınmadığının da tarafımıza bildirilmesini rica ederiz. Türk Hükümeti bu taslağı uygun buluyor mu ve Bekir Sami'nin kesin karara varamadığı ve iki tarafın anlaşmaya varamadığı noktalar hakkında ne düşünüyor?
>
> Şimdilik bu kadarla yetiniyoruz. Mdivani'ye gerekli talimat en kısa sürede gönderilecektir. Çiçerin. 1 Aralık 1920. No. 9979."[2520]

3 Aralık 1920'de Lloyd George ile Fransa Başbakanı Leygues arasında ilginç bir görüşme geçer. Fransa Başbakanı, Kemalist-Bolşevik yakınlaşmasından duyduğu büyük kuşkuyu belirtip, Ankara Hükümeti ile derhal onurlu bir barış yapılmasını isteyince, Lloyd George özetle şu ilginç karşılığı verir:

> - İngiliz haber kaynaklarından elde edilen bil- giler, Fransız Başbakanı'nın söylediklerini doğrulamıyor. İngiliz ajanları, son günlerde Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kendilerine karşı kışkırtıldığına Bolşeviklerin inandıklarını bildiriyorlar. Bolşevikler, Mustafa Kemal'in Gürcistan, Azerbeycan ve Batum'u zaptetmek niyetinde olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle Azerbeycan'a asker göndermişlerdir. Milliyetçiler ile Bolşevikler arasında bir savaşın başlaması çok yakındır.
>
> Türklerin amacı, eski Panturanizm politikasını izlemek, yâni eski anavatanları Türkistan'a doğru Doğu'ya yayılmaktır. İzmir ve Trakya'yı düşünmemektedirler.
>
> Türkler, Doğu'daki ülküleriyle aralarında bir engel teşkil eden Bolşevikleri en büyük düşman görüyorlar. Herşey Mustafa Kemal'in ereğinin Doğu'da olduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal, Ermenistan'ı almıştır, şimdi İzmir'den çok Batum'u almayı düşünmektedir. İzmir ve Trakya verilirse, elbette Mustafa Kemal bunu hoşnutlukla kabul edecektir. Ama gerçekte aklı Doğu'dadır. Tam o Doğu'da uğraşırken, dikkatini tekrar Batı'ya çekmek yersizdir.
>
> Türkler, savaşta Boğazlar'ı kapatarak Rusya ve Romanya'nın yıkılışına yol açmışlardı. Üstelik Gelibolu'da binlerce Fransızı öldürmüşlerdi. Şimdi onlara, bütün bunlara rağmen, siz çok iyi insanlarsınız, bizim dostlarımızsınız, Yunanlılardan daha iyisiniz mi diyeceğiz? Bu, Türklerin yüzünü tekrar Batı'ya çevirmekten başka ne işe yarar?
>
> Mustafa Kemal'in gözü Doğu'dadır ve düşmanı Rusya'dır. Tarihte Türkler, Ruslarla mücadeleye giriştiklerinde daima Batılıların yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal de bir Doğuludur ve ona göre işlem görmelidir. Doğululara uğraşmanın ana koşulu, ilk öneriyi onlara yaptırmaktır. Şimdi Müttefikler, barış koşullarını değiştirmeye kalkarlarsa, bu, Mustafa Kemal'in değerini artıracak ve karşılanması olanaksız koşullar ileri sürmesine yol açacaktır.[2521]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Yunanistan'a finansal yardımlarını durduracaktır. Bitik Yunan hazinesine aktaracakları birkaç milyonu durdurmuşlardır ve*

2519 FO/4965/E 15290; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 35.
2520 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 251.
2521 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 781-782.

Yunanistan ekonomisi harabeye dönecektir. Sevr Antlaşması'nda bir revizyon çalışmasının başlayacağı, eğer revizyon yapılırsa, Doğu'da barışın sağlanması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların çıkarlarının korunması için istihbaratın Türkiye aracılığıyla yapılacağı bildiriliyor.[2522]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransız sömürgeciliğinin ilk fedakârlığı, Ankara'daki Osmanlı milliyetçileri ile müzakereler yapılarak Kilikya bölgesinin boşaltılması ve buranın işgalinden vazgeçilmesi olmuştur. Fransızlar, zorunlu kalmadan önce böyle bir önlem alınmasını gerekli görmüşlerdir. Artık Türk milliyetçileri ile İngilizler uğraşmak zorunda kalacak ve Mezopotamya'yı onlardan temizlemeye çalışacaktır. Bu sıralarda önemli bir gelişme de Türkiye'nin, Avrupa ve Filistin'de toprak kaybettiği süreçte, Kafkasya ve İran'da zaferler elde etmesi ve topraklarını geri almasıdır. Rus Bolşeviklerle birleşen Türk milliyetçileri, öncelikle İngiltere ardından da Fransa için büyük bir tehdittir. Nitekim Türkiye'deki durum, Müslüman dünyada da genel bir ayaklanmaya yol açabilir*.[2523]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türkler, Ermeni birliklerini geleneksel sınırlarına kadar geri çekilmek zorunda bıraktı, Ermenistan küçük bir Kafkas Cumhuriyeti'ne dönüştü. Türk-Ermeni düşmanlığı Moskova'daki Bolşevik Hükümeti'nin arabuluculuğu sonucunda askıya alındı. Türkler de Ermenilerle savaşmayacağını açıkladı. Ermeni Ordusu moral ve disiplin açısından çöktü. Ermeni Hükümeti, halkın yiyecek ihtiyacını temin etmekte çok zorlanıyordu, kış şartları halkı sefalete sürükledi ve nüfusun yarısı mevcut şartlara direnç gösteremeyerek hayatını kaybetti*.[2524]

3-4 Aralık 1920. Heyet-i Vükelâ'nın vazifelendirdiği Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) riyasetinde, Salih Hulûsi (Kezrak), Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kazım (Kadri), Hariciyeci Cevad, hukuk müşaviri Münir (Ertegün), Rasathane Müdürü Hoca Fatin'den mürekkeb İstanbul heyeti Bilecik'e doğru yola çıktı. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhına bağlı istihbaratçılar Yarbay Heywood ve Yüzbaşı Bennett, İstanbul heyetine, Kuvâ-yı Milliye ve Müttefiklerin işgâl mıntıkaları arasındaki geçiş mevkii olan Sapanca'ya kadar refakat etmiştir.

> Yolumuz Yunan işgal mıntıkasından geçtiğinden, Sapanca'ya kadar götürecek özel trende bizi geçirmek üzere Mr. Haywood adında oldukça centilmen bir kurmay yarbayı (bu subay daha sonra konferanslarda müşavir olarak bulunmuş ve nihayet General Harrington'un kurmay başkam ve albay olarak en son İstanbul'u terk etmiştir) ve Yüzbaşı Mr. Benette birlikte gelmişlerdi. İzmit'te bulunan bir İngiliz istihbarat subayı ile uzun uzadıya konuştuktan sonra, bu iki subay bizi Yunanlıların işgali altında bulunan Büyük Derbent mevkiine kadar götürerek oradan dönmüşlerdir. Ortada dolaşan söylentilere göre, bu subayları esir almak için bir çetenin o taraflara gönderilmiş olduğu haber alındığı için, Sapanca'ya kadar gelmemişlerdir![2525]

> Ankara'da en evvel nazar-ı dikkatimize çarpan "Bolşevik Kulübü!" idi. Yunus Nadi Bey ve daha birçok mebuslar bu kulübün azasından idiler. Hatta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi Fevzi Paşa'nın başında kırmızı bir kalpak bulunuyordu. İzzet Paşa, bunun ne olduğunu sordu; ve Fevzi Paşa'dan bolşevikliğe dair işittiği sözlerden mütehayyir kaldı![2526]

Mustafa Kemal, Ahmed İzzet (Furgaç) Heyetini tevkif edecek. Bu hadisenin arka planına dair:

2522 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.

2523 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2524 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

2525 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 96-97. "Bir İngiliz miralayının ve casus Kaptan Benet'in refakatiyle ve Anadolu hattını işgal eden İngilizlerin hazırladıkları hususi bir tirenle 1337 senesi Kânunıevvelinin ilk günlerinde Haydarpaşa'dan hareket ettik; ve o günü Sapanca'ya vâsıl olduk. Mümessiller tarafından Ferit Paşa'ya verilen cevapta, kendileri tarafından da heyete iştirak edileceği bildirilmiş iken sonradan ne fikr u maksatla sarf-ı nazar ettiklerini bilemiyorum." Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 319. Mezkûr "Kaptan Benet", İngiliz istihbaratçı Yüzbaşı John Godolphin Bennett'tir.

2526 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 322.

M. Kemal Heyeti neden alıkoydu? H. Kâzım'a göre Tevfik Hükümeti'nin kurulması Anadolu'da "şayan-ı dikkat" bir etki yaratmıştı. Hele Yunanistan'da Venizelos'un iktidardan düşmesiyle birlikte (bu etkeni ben ekliyorum) Türkiye'nin İtilaf'la uzlaşabileceği umutları belirmişti. Nitekim, Ethem'in bile o hükümete yakınlık göstermek eğiliminde olduğuna dair işaretleri yukarıda gördük. Bu yeni havanın öbür yüzü Bolşeviklik ve Sovyetler'e karşı gelişen bir akımdı. 24 Ocak 1921 günü Upmal'in M. Kemal'le görüşmesinde, SSCB temsilcisi "sürekli yükselmekte olan gericilikten" şikâyet ediyordu. Anlaşılan bu yüzden Sovyetler yardım akışını tavsatmışlardı. Buna karşılık M. Kemal bir savunma olarak İstanbul Heyeti'nin alıkonmasını ve İstanbul'u tamamen hükümetsiz bırakma girişimini gösteriyordu. Demek ki SSCB'den yana olduğunu göstermek için M. Kemal'in Heyeti alıkoyduğu sonucu çıkıyor. Bilecik'te onun İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını söylemesi, aynı anlama geliyordu. Nitekim Moskova Radyosu'nun haberine göre, Moskova'daki Ankara temsilcisi Çiçerin'e resmi bir bildirimde bulunarak Avrupa basınında Ankara-İstanbul anlaşması konusunda çıkan söylentileri yalanlamıştı. İstanbul'la anlaşmanın, İtilaf'la anlaşmak anlamına geldiğini belirtmişti. İtilaf'ın uyduruk hükümetiyle Ankara hiçbir zaman ilişkiye girmezmiş. Haberin ne ölçüde doğru olduğu tartışmalı olsa da, bir Ankara-İstanbul anlaşmasının ne anlama geleceği konusunda aydınlatıcı sayılabilir.[2527]

4 Aralık 1920. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetine nota gönderdi ve *Türk kuvvetlerinin Kars ve Gümrü'den çekilmesini* taleb etti.[2528]

İngiliz Bahriye İstihbarat Dairesi muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre *Gümrü'de Türk-Ermeni görüşmelerinin devam ettiği günlerde Bolşevikler Türkleri, Rus sınır ötesindeki iddialarından vazgeçmeleri yönünde zorla*maktadır.[2529]

Londra'da yayımlanan The Times gazetesi de 4 Aralık 1920 tarihli sayısında, "Ermenistan'ın bölünüşü-Türkler kırım yapmaktan kaçındılar" başlığı altında şu ilginç yazıyı yayınlamıştı: "Türkler, Kars ve Ardahan'a ek olarak Iğdır'ı ve Gümrü ilçesinin bir kısmını ele geçirdiler... Görünüşte onlar (Türkler) Ermeni halkına iyi muamelede bulundular ve bu da Türk komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın karakterini yansıtır. Bu general, komitenin (İttihat ve Terakki) "Drang Nach Osten" politikasının candan bir partizanı olmakla birlikte, bir asker olarak lekelenmemiş bir şöhrete sahiptir. Bu arada, Sovyet yönetimi, geçen Haziran ayında, Çiçerin anlaşmasının koşullarına göre, Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut anlaşmazlığında arabulucu rolünü oynuyordu; dolayısıyla, şimdi bir Rus sorunu haline gelmiş olan Ermeni problemini çözümlemek amacıyla Ankara'ya özel bir Bolşevik temsilcisi göndermiştir.[2530]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Ankara Hükümeti İstanbul'daki Türk ordusu subaylarına bir çağrıda* bulunmuştur: *"Antant, ateşkesi ihlal etti. Türk milleti, vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için savaşmaya mecbur kaldı. Hemen gelin. Sizi samimiyetle karşılayacağız. Buraya gelerek, İstanbul'u mahfeden sefaletten kurtulacaksınız ve sizinle ve Türkistan ile Sovyet Rusya'nın da işbirliğiyle birlikte muzaffer olacağız."*[2531]

5 Aralık 1920. Bolşevik Rusya'nın desteklediği Bolşevik Ermeniler, hükümete geçti.[2532]

Mdivani, Çiçerin'in 30 Kasım tarihli telgrafını Kâzım Karabekir'e keşide eyledi.[2533] Kâzım Karabekir de Çiçerin'in TBMM Hükümetiyle görüşmelerin yeniden başlamasını isteyen 1 Aralık tarihli notasını

2527 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 67.
2528 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 325-326.
2529 PRO, CAB, 24/116, C.P. 2255; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 436, dipnot 1049.
2530 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 187.
2531 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 306. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2532 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 245.
2533 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 119.

Ankara'ya bildirdi.[2534] Mustafa Kemal bu habere muttalî olur olmaz Bilecik'den Ankara'ya yarın avdet edecek. Bizce, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) heyeti, Sovyet Rusya'yı yumuşatmak için TBMM Hükümetince koz olarak kullanılmıştır. Muvaffak olunduğu söylenebilir.

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) heyeti ile Mustafa Kemal heyeti, Bilecik'de mülakat ediyorlar. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud'un (Soydan), 16 Nisan 1933'de neşredeceği tefrikasında, heyetlerin kimlerden müteşekkil olduklarını ve mülakatın nasıl cereyan ettiğine ilişkin Celâl Bayar'dan işittiği anlatıyı şöyle yazacaktır:

> İzzet [Furgaç]-Salih Paşa heyetinde sefirlerden Cevat (merhum Varşova Sefiri), Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım (Şeyh Muhsin-i Fani) Hukuk Müşaviri Münir [Ertegün] (Londra Sefiri), Hoca Fatin* [Gökmen] Efendi bulunuyordu. Heyet, ayın dördünde Bilecik'e gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ise İsmet [İnönü] Paşa, Mahmut Celâl [Bayar] Bey, Hakkı Behiç [Bayiç] Bey, Muhiddin Baba [Pars] Bey bulunuyorlardı. Bilecik istasyonunun bir odasında görüşülmüş. İlk temas çok enteresan olmuş... Mustafa Kemal Paşa ilk söz olarak Heyet'e kendisini takdim ediyor: Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal!.. Sonra da kimle müşerref olduğunu soruyor. Salih Paşa, muhatabının bu sorgusundaki manaya intikal edemiyor. Kendisinin Bahriye Nazırı, İzzet [Furgaç] Paşa'nın da Dahiliye Nazırı olduğunu anlatmaya çalışıyor. Halbuki Mustafa Kemal Paşa'nın maksadı, İstanbul'da bir hükümet tanımadığını anlatmaktı. İstanbul Hükümeti'ni tanımayınca onun nazırlarını da resmen tanımıyor, demektir. En nihayet bu cihetler, vazife ve salahiyer meselesi bir tarafa bırakılmış, öyle görüşülmüş... İstanbul Heyeti'nin ne tespit edilmiş bir kararı, ne de bir karara varmak için salahiyeti varmış... Bir kaç saat görüşüldükten sonra mülakata nihayee verilmiş. İstanbul Paşaları Mustafa Kemal ile veda etmek istemişler. Reis Paşa, "Buna lüzum yok... Ankara'da yeniden görüşeceğiz" demiş... İşin açığı onları tevkif etmiş, Ankara'ya getirmiş. [..][2535]

Yeni Adana gazetesi: *Bizim Bolşeviklerle teşriki mesai etmekteki maksadımız gayet açıktır ve bu da düşmanın aynı olmasıdır*...[2536]

6 Aralık 1920. TBMM'de Sovyet Rusya Cumhuriyeti dostluğu mevzu bahis edildi. İçtimayı müteakiben TBMM Hükümeti, müzakerelere hazır olduğunu Sovyet Rusya'ya bildirdi.[2537]

Mustafa Kemal, *Ankara'da bulunan Yusuf Kemal'le konuşarak Moskova'ya gidecek heyete* Yusuf Kemal'in *başkanlık etmesi kararlaştırılır. Aynı gün Ahmet Muhtar Meclis'te, "Doğal bağlaşığımız Bolşeviklerle dostluk" üzerine bir nutuk çeker ve Çiçerin'e de bir nota gönderir. Bu notada Gürcülerin göndermiş oldukları* 29 *Kasım notasından söz ederek bu konuda Sovyetlerin ne düşündüklerini sorar. Böylece küçük bir ödün verilmiş, Sovyet dostluğuna Gürcistan dostluğu feda edilmiş olur*.[2538]

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

6 Aralık 1920

> Ankara'da 3 Aralık 1920 tarihinde alınmış olan 29 Kasım 1920 tarihli notası ile, Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, tarafımızdan Rusya ile Gürcistan arasında Moskova'da 7 Mayıs tarihinde imzalanmış barış anlaşması ile saptanan sınırlar dahilinde, Gürcistan Cumhuriyeti'nin

---

[2534] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192.

* "İttihatçılardan ünlü Fatin Hoca, *Bolşevik olamayız, ama sosyalist olalım* demektedir: *Bolşevikliği birçok sakıncalarından dolayı alamıyoruz. Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanai, bilim, emek ve hatta işçi gibi karşı koyma fırsatlarına sâhip olmadığımızdan dolayı, kesinlikle mahvolacağımızı doğal görüyoruz*. Fatin Hoca, kurtuluş yolunu *ılımlı sosyalizm*de bulmaktadır. Ilımlı sosyalizm, Türkiye'nin dış politikasını da belirliyecektir: *Bolşevikler doğal müttefikimiz olur. Batı milletlerinin işçi ve sosyalist partileri, içten yandaşımız olur*." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 469-470.

[2535] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 78-79. Bilecik mülakatının gerek Bâb-ı Âlî gerek TBMM içişleri bakanlıkları arşivinde zabıtname suretleri olmalıdır. Maalesef, hâlâ ikincil kaynaklara mecburuz.

[2536] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 115.

[2537] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 68.

[2538] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 192-193.

kuruluşunun tanınmasına dayanarak, iki halk arasında karşılıklı ilişkilerin kesin olarak aydınlanması için görüşmelere başlanmasını istemiştir.

Bu notaya cevap vermeden önce TBMM Hükümeti, tek bağlaşığı olan Rus milletine karşı beslediği dostluk duygularını kanıtlamak üzere, Sovyet Cumhuriyeti'nden, yukarıdaki konu hakkındaki görüşlerini lütfen bildirmesini ve ayrıca Rus çıkarlarına değinecek olan noktaların neler olabileceklerine işaret edilmesini rica eder. Hükümetlerimiz arasında bu hareket tarzının ileride gelenek haline geleceğini ve ortak gayretlerimizin birbirine uydurulması ile dünya emperyalizmine indirdiğimiz darbelerin gittikçe güçlenerek şiddetleneceğini ümit ederek, siz, sayın Komiserden, cevabınızın en kısa zamanda verilmesini ve aynı zamanda Moskova'da 7 Mayıs 1920 tarihinde imzalanan Rus-Gürcü anlaşmasının resmi metninin tarafımıza iletilmesini rica ederim.[2539]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Kemalistler İçin Sovyet Materyali" başlıklı haber neşretti: *Türk Ulusçuları Sovyet Hükümeti'nden 30 Uçak 20 zırhlı araç ve çok sayıda kamyon aldı. İzmit ve İzmir çevrelerinde yoğunlaşarak Yunan birliklerine kapsamlı bir saldırı başlatacaklar*.[2540]

7 Aralık 1920. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi umumî içtima ediyor. *Türkiye'ye karşı yürütülecek politika saptanmaktadır.* Merkez Komite, *Çiçerin'in, Türkiye ile anlaşma önerisini inceler ve Dışişlerini bir anlaşma taslağı hazırlamakla görevlendirir*.[2541]

Moskova'ya gidecek olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) riyasetindeki murahhas heyetinin kararnamesi çıkartıldı.[2542] *Heyette Yusuf Kemal, Rıza Nur ve askerî danışman olarak Saffet (Arıkan) Bey vardır*. *Heyetin hazır olduğu haberi Mdivani'ye iletilmek üzere Kâzım Karabekir'e* tellendi.[2543]

TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Bolu mebusu Tunalı Hilmi söz alıyor ve *padişah ve halife-i müslimînin Sevr Muahedesi'ni imza etmekle kendi kendilerini hal ettiğini iddia* ediyor.[2544] Tunalı Hilmi ya bilmiyor ya da iftira atıyor zira Padişah Sevr'i tasdik etmemiştir, etmeyecektir de.

Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkasının *yayılma ve yasallaşma çabaları sonucunda, Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye'sinin fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle, 7 Aralık 1920 tarihinde* Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) resmen tesis edildi. *THİF'nın kurucu ve yöneticileri arasında, Tokat mebusu Nâzım (muvakkat reis), Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu (kâtip) ve Ziynetullah Nevşirvanov bulunmaktadır*.[2545]

Bir diğer örgüt 1920 yazında Ankara'da kurulan illegal Türk Komünist Partisi'ydi. Bu, sıkı Sovyet yanlısı bir örgüttü ve son zamanlarda Rusya'dan dönen bazı komünistler partinin saflarında aktif bir şekilde yer alıyorlardı. Bazı anlatımlara göre, Anadolu'daki Sovyet temsilcisi Şerif Manatov bu partinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştı. Kuruluşundan sonraki iki ay içinde, parti, tabanını genişletmek ve güçlü bir konuma

2539 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 252.

2540 The Guardian, 6 December 1920, *Soviet Material For Kemalists*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 112.

2541 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 195.

2542 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 68.

2543 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 193.

2544 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 114.

2545 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 96. "*Halk İştirakiyun* sözü, ilk olarak, *komünizm adını memleket kabul etmez* gerekçesiyle, Ziynetullah'ın Ankara'da Hacı Musa mahallesindeki evinde yapılan bir hazırlık toplantısında ortaya atılmıştır. Ziynetullah, fırkanın adına *Bolşevik* kelimesinin eklenmesini istemişse de, Memduh Necdet (Karahisar-ı Şarki Mebusu [Erbek: 1890-1957) ?) ve arkadaşları tarafından bu teklif reddedilmiştir." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 96, dipnot 82). "Ziynetullah'ın evindeki hazırlık toplantısında bazı İslâmî ilkelerin, Yeşil Ordu'da olduğu gibi, İştirakiyun programına da alınması kararlaştırılmıştır: Asr-ı saadet samimiyet-i müşterekesi iade ve ihya edilecek, hurafeler ve bâtıllarla mücadeleye girişilecek, aile hukuku şeriat dairesinde mahfuz ve nikâh muhterem tutulacaktır." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 97, dipnot 86).

gelmek için yeni yollar aramaya başladı. İlk adım olarak 7 Aralık 1920'de adını Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası diye değiştirip resmen tanınan yasal bir parti haline geldi.[2546]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Ermenistan, Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiştir*. *Türk ordularının bu yeni vaziyeti kabul edip etmedikleri bilinme*mektedir *ancak bu durumun üzerinde uzlaşılmış bir formül olması muhtemel*dir. *Ermenistan'ın Türkler tarafından işgal edildiği ve yönetildiği, bu kritik süreçte Ermenilerin Bolşevik Ruslardan yardım istediği, Bolşeviklerin yaptığı baskıların sonucunda da Ermenistan'ın Sovyet Cumhuriyeti ilan etmek zorunda kaldığı* bildiriliyor. *Bu olay, Rusların ve Türklerin Ermenistan konusunda bir anlaşmaya vardığını ve Rus Bolşevikleri ve Türk milliyetçilerinin, savaşın galiplerine ortak bir nefret beslediklerini gösteriyor*. *Türkiye'de Osmanlı milliyetçilerinin isyan hareketi nedeniyle zor anlar yaşayan Fransa ve İngiltere, Rus Bolşeviklerin ilerleme tehlikesinin farkında*dır. *Bolşeviklerin ve milliyetçilerin hareketleri, müttefiklerin Doğu'daki faaliyetlerini sınırlandırmayı amaçlamakta*dır.[2547]

8 Aralık 1920. İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. *Görüşmelerin Azerbaycan, Gürcistan ve gerekirse Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Cumhuriyetleri ile birlikte bir konferans biçiminde yapılması öngörülü*yor. *Böylece çıkacak olan tartışmalarda Türkiye kendisine bağlaşıklar bulabilecektir. Ermenistan'dan ise söz edilmemektedir, çünkü Gümrü anlaşmasıyla aradaki anlaşmazlıklar çözümlenmiştir*.[2548]

Karabekir, görüşmeler için temsilcilerin atandığının haberini Mdivani'ye iletir ve bu görüşmelerin Kafkaslardaki tüm sorunları çözmekten başka İtilâf'a karşı askerî bir birliği amaçladığını da sözlerine ekler. Mdivani de bütün bunları 8 Aralık'ta Moskova'ya teller.[2549]

İttihadçı *Küçük Talat* [Muşkara]*, İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiserliğine 8 Aralık 1920'de bir mektup göndermiştir. Mektupta şundan söz edilmektedir; "Biz kesinlikle Bolşevizm'in Anadolu'ya sıçramasını istemiyoruz. Bolşeviklerin isyan tesiri ile Doğu'da ihtilallerin çıkmasını istemiyoruz. Bu yüzden gereken tedbirleri almak zorundayız.*"[2550]

9 Aralık 1920. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. *Bilecik görüşmesi konusunda bilgi veren Mustafa Kemal bu durumun Sovyetleri kuşkulandırdığını ve yardımın kesilmesine neden olduğunu anlatır ve bunun, Sovyetlerin iç işlerimize karışması anlamına geldiğini söyleyen Karesi (Balıkesir) Milletvekili Vehbi Bey'e cevap vererek Sovyetlerin tutumunu savunur ve Anadolu'ya heyet gönderilmesini bir İtilâf provokasyonu olarak değerlendirir*.[2551]

G.V. Çiçerin, G. K. Orconikidze'ye telgraf keşide eyledi. *Toprak sorunlarının Moskova konferansında görüşüleceğinin Mdivani'ye iletilmesini, ancak bu arada Türklerin Batum'u işgal etmelerini engellemek*

2546 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 131. THİF her ne kadar Sovyet Rusya yanlısı telakki edilse de Politbüro tarafından makbul görülmüyordu: "*Bütün-Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Marx-Engels-Lenin Enstitüsü* tarafından yayınlanan Doğu Komünist Partileri Program Vesikaları adlı Rusça kitabın *Türkiye* bölümü için yazılmış Giriş kısmında da şu sözler vardır: *Anadolu'daki millî kurtuluş hareketinin başlangıcında komünist partisi henüz mevcut değildi. Daha sonra kurulan ve İtilâf kuvvetlerinin işgali altındaki proletarya merkezlerinden tecrit edilmiş küçük burjuva aydınlarının bir örgütü olan 'Halk İştirakiyun Fırkası' bir küçük burjuva köylü partisi karakterini almıştır. Partinin, Kemalistlere muhalif yoksul köylülerin devrinici bir teşkilatı olan 'Yeşil Ordu' ile uzlaşması bundandır*." I. Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 112; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 96, dipnot 85.

2547 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 306-307.

2548 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 193.

2549 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 193.

2550 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 58, sonnot 45.

2551 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 193. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

gerektiğini söyler. *Aldığı talimat üzerine Mdivani konuyu Karabekir'e açar, Karabekir de böyle bir şeyin akıllarının ucundan geçmediğini söyler*.[2552]

Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM Hariciye Vekâletine telgraf gönderdi: *. . .Son günlere kadar Taşnak Ermenistanı, Kafkas milletleri arasında kardeşlik kurulmasına engel teşkil ediyordu. Ermeni işçilerinin ve köylülerinin iradesiyle, Ermenistan, Türkiye ve Rusya arasında bir engel olmaktan çıkarılıp Rus ve Türk halkları arasında bir dostluk bağı haline getirilmiştir*.[2553] Diğer bir deyişle *Çiçerin, Ahmet Muhtar'a yazarak, konferans önerisini kabul ettiğini ve bu konferansın Moskova'da, Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılmasını gerekli bulduğunu bildir*iyor:

> Bu öneri, 8 Aralık Ankara Bakanlar Kurulu kararının, bu karar henüz Moskova'ca bilinmemesine rağmen, tam karşıtıdır. Moskova'nın Ermenistan'ı konferansa sokmak istemesinin nedenleri Ankara'nın Ermenistan'ı konferansın dışında tutmak istemesinin nedenleriyle çakışır. Türkiye'nin silahla elde ettiği ve Gümrü anlaşmasıyla Taşnaklara giderayak onaylattığı çıkarların yeniden tartışma konusu edilip edilmemesi söz konusudur. Aynı nedenlerden dolayı Ankara, Gürcistan'ın katılmasını, Moskova ise katılmamasını istemektedir. Burada da söz konusu olan 7 Mayıs 1920 anlaşmasıyla Gürcistan'a ait olduğu tanınan Batum konusunun yeniden tartışılıp tartışılmayacağıdır. Ancak Sovyetlerin bu konuda ek bir kanıtları vardır, Gürcistan İtilâf'ın bir uydusu olduğundan antiemperyalist bir cephe oluşturan diğer ülkelerin konferansında yeri yoktur.[2554]

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e göre Ermenistan Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye düşmanlık hissi beslemiyormuş:

RSFSC Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne Gönderdiği Nota

9 Aralık 1920

> Türk Hükümeti'nin Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında bir konferans düzenlenmesi yolundaki önerisini alan ve bu girişimi sevinçle karşılayan Rus Sovyet Hükümeti, bu konferansa Ermeni ve Azerbaycan Sovyet Hükümetlerinin de katılmasını zorunlu bulmaktadır. Çünkü bir yandan Türkiye ile Rusya, bir yandan da sözü geçen iki devlet aralarındaki toprak ve başka sorunları birbirleriyle görüşmek zorunluğundadır. Kafkasya'daki halkların barış ve sağlam bağlara dayanan kardeşçe yan yana yaşaması, Sovyet Hükümeti'nin en büyük dileğidir. Taşnak Ermenistan'ı bu son günlere kadar halklar arasında kardeşliğin yerleşmesi yolunda bir engeldi. Ermenistan, Türkiye ile Rusya arasında bir set iken, Ermeni işçi ve köylülerin kararlılığı ve çabalarıyla Rus ve Türk halklarını birbirine bağlayan bir zincirin halkası haline getirilmiştir. Ermeni emekçilerinin ne Türk, ne de Rus halklarına karşı bir düşmanlığı yoktur ve Türk ve Rus halkları Ermenistan devlet topraklarında dostluk ve kardeşlikten başka bir şey aramamaktadırlar: Aynı şekilde Rusya emekçi kitleleri ile sıkı bir kardeşlik kurmuş olan Azerbaycan emekçileri de, Ermeni devlet topraklarında kardeşlik ve dostluktan başka bir şey aramamaktadır. Sovyet Hükümeti, Moskova'da düzenlenecek olan konferansa Azerbaycan halkı temsilcilerinin de katılması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü bu halk, konferansa katılacak olan öteki ulusların dostu ve kardeşidir.

[2552] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 195. "Kafkasya'daki Sovyet temsilcilerinin merkezle yaptıkları yazışmalarda [..] Türklerin anlaşma yapılana kadar Batum'a girmemeleri için oyalanmaları gerektiği de vurgulanmıştır." *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 3; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 40, List: 2; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 19, List: 1; RGASPİ, Fond: 85, Opis: T, Delo: 19, List: 2; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 111, dipnot 613.

[2553] Türkkaya Ataöv, *On the Correspondence Between the Kemalists and the Bolsheviks During the Turkish War of National Liberation*, 1961, s. 61-62; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1922)*, 1978, s. 104.

[2554] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 194.

> Sovyet Hükümeti, Moskova'da dört devletin katılacağı konferansın Doğu'nun Avrupa militarizminden kurtulmasına yararlı olacağını ve sonuçlarının büyük ölçüde bu davayı etkileyeceğine olan inancını belirtirken şimdiden gerçek değerinin biçilmesi güç olan bu konferansın bir an önce başlamasını diler.
>
> Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti temsilcilerinin Moskova'ya hiçbir engele rastlamadan, en kısa sürede ve en kısa yoldan gidebilmeleri için gerekli talimat ve emirlerini vermiş bulunuyor.
>
> Sovyet Hükümeti, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Hükümetlerine de birer davetiye göndermiş bulunmaktadır.[2555]

9 Aralık 1920'de Türkiye'nin Tiflis Elçisi Kâzım Dirik Bey, Sovyetlerin Tiflis Elçisi Şeynman'la bir görüşme yapmış, kendisine Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu söylemiştir.[2556]

İngiltere'nin Tiflis Askerî Mümessili Miralay Stokes'in Hariciye Nazırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu 9 Aralık 1920 tarihli şifreli telgrafa, Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds derkenar yazdı: *Kemalistlerle Gürcüler arasındaki görüşmeler, Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkileri fazlasıyla gerginleştirebilir. Dolayısıyla bu görüşmelere engel olunmamalı*...[2557]

*9 Aralık 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Rapor*undan: *"Türklerin Ermenistan'da ilerleyişlerini; Kars'ı işgallerini ve Ermeni güçlerinin süratle çökmelerini Bolşevikler beklemiyorlardı. Ayrıca, Türkler oraya gelmeden önce, bir darbeyle Ermenistan'ı ele geçirmeyi ümit ediyorlardı. Bu amacı sağlayamayınca, Mustafa Kemal'e gönderdikleri notada, ondan, düşmanca hareketlere son vermesini talep etmişlerdi. Türkler Erivan'da daha da ilerler ve Azerbaycan hattına ulaşırlarsa,... tüm Azerbaycan Bolşeviklere karşı isyan edecek ve tüm Kafkasya alevler içinde kalacaktır. Kafkasya'daki Müslümanlar Türklerin ilerlemesini bekliyorlar. Çevrede dolaşan söylentilere göre Bolşeviklerle Kemalistler arasında bölünme başlamıştır... Öte yandan Gürcistan da kaygılı günler geçiriyor ve her iki yanla iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışıyor; ancak kendisini Türk dostu olarak görüyor."*[2558]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Londra'da yapılan toplantıdan sonra, General Gouraud ile Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Leygues, Temsilciler Meclisi'nin Hazine ve Dış İlişkiler Komisyonlarına İzmir ve Kilikya'daki durumla ilgili bilgi vermiş*lerdir. *General Gouraud, 1918'den o güne bölgedeki durumu açıkladıktan sonra Türkiye ile bir sözleşme yapılarak ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini ve bunun Fransa'nın bölgede bulunan asker sayısında büyük bir düşüş sağlayacağını söylemiştir. Gouraud, Türkiye ile bir uzlaşma sağlanmasını çok mümkün görüyor. Gouraud'un bilgilendirmesinin ardından, Leygues, Suriye ve Kilikya ile ilgili bilgi vermiş ve kendi adına, Türkiye ile bir sözleşmenin mümkün olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Leygues, Londra'da Lloyd George ve Sforza ile yapmış oldukları konferansın oldukça memnun edici olduğunu ve İngiltere'nin yakın zamanda Türkiye ile ilgili kararını vereceğini de sözlerine eklemiştir*.[2559]

10 Aralık 1920. Ermenistan Bolşevik Cumhuriyeti, TBMM Hükümetine nota gönderdi: *Şimdiye kadar İ'tilâf Devletleri elinde bir oyuncak olan Ermeni Taşnak Hükûmetinin yıkılmasından ve Ermenistan'ın bolşevik bir idâreye kavuşmasından sonra Türkler'le Ermeniler arasındaki düşmanca hareketlerin yerine kardeşlik duyguları geçecek*tir *bu itibarla da Taşnaklar tarafından imza edilen mevadd-ı sulhiyye muvafık ve münâsip olamayaca*ktır. *Yeni bir toplantı yapılmasını* rica ediyoruz.[2560] Sonyel'e göre *Erivan'da kurulan Bolşevik rejimi, yeni Ermenistan'ın Sovyet patronlarını memnun etmeyen Gümrü*

2555 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 253-254.
2556 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 312-313.
2557 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 189.
2558 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 189.
2559 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.
2560 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 151; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 245.

Antlaşmasına sert bir dille karşı çıkıyor; bu Antlaşmanın Ermenistan'ı Türklerin koruyuculuğu altına getirdiğini öne sürüyorlar.[2561]

Ermenistan Sovyet Hükümeti, dostça ilişkilerin teessüsü için Gümrü Muahedenamesinin feshini taleb ediyor. Dahası, TBMM Hükümeti Şark Ordusu birliklerinin Gümrü'de yağmagirlik yaptıklarını öne sürüyor:

Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne Notası

10 Aralık 1920

İcevan bölgesinde başlayan ayaklanmanın bütün Ermenistan'ı sardığı, Taşnak partisinin cani liderlerinin, kiminin ayaklanan halk tarafından tutuklandığı Sovyet Ermenistan'ın sınırları dışında kurtuluş yollarını arayarak kiminin de şerefsizce kaçtıkları zaman, Taşnakların barış heyeti, Aleksandropol'de [Gümrü'de/Leninakan'da], Taşnakların Ermenistan halk kitlelerine şerefsizlik, sefalet ve onursuzluktan başka bir şey veremeyeceklerini bir kez daha kanıtlayan şartlarla bir barış anlaşmasını imzaladı.

Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermenistan'daki devrimci darbe haberini içten bir sevinçle karşıladığından kuşkusu yoktur; bu ülke, son günlere dek İtilâf emperyalistlerinin ellerinde uysal bir araçtı. Sovyet Hükümeti, bugünden başlayarak, Türkiye ile Ermenistan halkları arasında artık hiçbir düşmanca çatışma olasılığının kalmadığına, iki halk arasında yepyeni ilişkilerin ve karşılıklı olarak adil hakların tanınmasına ve her iki halkın bundan böyle serbest ve hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmesine olanak sağlanılacağına kesinlikle inanmaktadır. Birbirini yok etmekten başka bir şey düşünülmeyen kanlı savaş çığlıklarıyla dolu, karanlık geçmişin yerini halkların kardeşçe işbirliği almalıdır.

Sovyet Hükümeti, Taşnaklarca imzalanan anlaşmanın geçersiz olduğunu resmen açıklamanızı bekler ve iki halk arasında yeni ilişkilerin en kısa zamanda kurulabilmesi ve halkın barış içinde mutlu yaşamasını sağlamak amacıyla derhal bir konferansın toplanmasını ve Ermenistan'daki devrimci hükümet darbesi ile ortaya çıkan koşullara uygun yeni bir anlaşmanın hazırlanmasını önerir.

Eldeki verilere göre, ortaya çıkan yeni duruma rağmen, Türk kumandanlığı, Ermenistan'ın işgal olunan bölgelerinde yeniden harekâta başlamıştır. Bu harekâtın tek anlamının, Ermenistan'a karşı amansız düşmanlığının devam etmesi demek olduğuna inanan Sovyet Hükümeti, Taşnakların iktidarında böyle bir düşmanlığın doğal sayılacağını, ancak şimdi, Sovyet iktidarı kurulduktan sonra, hiçbir özür öne sürülemeyeceğinden bu yeni anlaşmanın bir an önce hazırlanmasının özellikle önem kazandığına inanmaktadır. Bu harekâtın sonucu olarak, Aleksandrovks eyaletindeki köylülerin bütün hayvanları kaçırılıyor, kentlerde yetim ve evleri barkları yıkılmış çocukların beslenmesi için korunan erzak depoları yağma ediliyor ve böylece, Taşnakların işledikleri suçlardan zarar görmekten başka hiçbir suçu olmayan sivil halk açlıktan ölmeye terk ediliyor.

Sovyet Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce yukarıda sözü geçen hareketlerin derhal kesilmesi ve kurtulmuş Ermenistan halkları ile dostça ilişkilerin kurulması için gereken tüm önlemlerin alınacağını ümit eder.

Sovyet Hükümeti, görüşme yeri olarak Erivan, Bakû ya da Aleksandropol'ü isteğinize bırakıyor.

Sovyet Ermenistanı Dışişleri Komiseri Bekzadyan[2562]

TBMM Hükümeti Bolşevik Ermeni Cumhuriyetinin yeni andlaşma talebini menfî karşıladı. Cevabî notada, *Ermenistan'da Taşnak Hükûmetin yıkılmasından ve Bolşevik bir idare kurulmasından Türkiye memnun olmuştur. Ancak yeni Ermeni hükûmeti henüz Taşnaklara karşı esaslı bir tedbire girişmemiş ve Komünist esâsâtı dairesinde de hiç bir ciddî işe teşebbüs etmemiştir. Onun için şimdilik icrââtınıza intizar etmeyi tercih ederiz* denildi. Temel meseleye gelince *barış antlaşmasının ta'dîli meselesinin ortaya atılmasının doğru olmadığını, çünkü, Türkiye'nin, çoğunluğu Türk olanların ve kendisini istiyenlerin*

[2561] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 35.
[2562] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 255-256.

topraklarını geri aldığını, kaldıki bu toprakların Ermenilere, Müslümanların her türlü hukuku paymal edilerek İngilizler tarafından verildiğini bu itibarla da Bolşevik Ermeni Hükûmetinin bu hususstaki israrının, kendisinin ismini değiştirmiş bir Taşnak hükûmetinden başka bir şey olmadığını ve aynı emperyalist ve fütühatcı bir kuruluş olduğu hissini uyandırmakta olduğunu belirtmiştir.[2563]

> Bolşevikler de, Türkiye ile imzalanacak olan antlaşmanın dört ülke, Sovyet Rusya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Kriz sürerken Ankara'nın korkusu gerçekleşmiş, 10 Aralık'ta Sovyet Ermenistanı Dışişleri Komiseri, Gümrü Antlaşması'nın Ermenistan parlamentosu tarafından onaylanmadığı gerekçesi ile geçersiz sayarak, Ankara'ya bir nota vermiştir.[2564]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid ve Erzurum mebusu Teşkilat-ı Mahsusacı Süleyman Necati (Güneri), Mustafa Kemal'e mektub gönderdiler:

> Kumandan hazretleri [Karabekir] komünizme ve bu vesile ile de Rus politikasına fevkalade mütemayil bulunuyorlar. Mustafa Suphi, mahut Zor Mutasarrıfı [Salih] Zeki ve Halil Paşa'nın telkinlerinden ilham alan bu temayüle, yüksek müsaadeleriyle "gayri şuuri" diyeceğiz. ... Bir ordu komutanının mutlak hakim ve komünist olmak arzularını akıl ve mantıkla bağdaştıramıyoruz.
>
> Paşa Hazretlerinin devamlı nutuklarla, orduya Bolşevik alametlerini sokmakla fiilen icraatını ve bütün bu tezahüratı ... tenkit etmek zorunda kaldık. ... Paşa Hazretleri Gümrü'de maiyeti subaylarından bir kaçının katılmasıyla baldırı çıplaklardan kurduğu teşkilatla memleket idaresini bunlara tevdi eylemiştir.
>
> İkincisi, Paşa hazretleri Bolşevikleri müzakerelere iştirak ettirmekte ısrar eylemiş, tarafımızdan vuku bulan kesin muhalefete ve hariciyenin üst üste talimatı üzerine bunda muvaffak olamamış[tır].[2565]

Çiçerin, Sovyet Rusya'nın Gürcistan Büyükelçisi A. L. Şeynman'a talimatname keşide eyledi. Müttefiklerle anlaşmaya çalışan TBMM Hükümeti unsurunu "Kemalistler" tesmiye etmesi, mühimdir. Batum'un elde tutulması lazım geldiğini; Kemalistlere azar azar yardım gönderilmesini yazıyor.:

> Eldeki tüm bilgiler, İtilâf ile Kemalistler arasındaki barış girişimlerinin bir türlü düzene giremediğini gösteriyor. İngiltere istenen ödünü vermekten kaçınıyor, buna karşılık, Kemalistlerin Sovyetlere olan eğilimi tekrar artıyor. Haberlere göre, Türkiye halk kitleleri arasında prestijimiz o kadar yüksek ki, Kemalistlerin sağcı kanadı şu anda uygulanan politikayı birdenbire bize karşı yönlendirmeyi başaramaz, ancak entrikalarla ve zararlı diplomatik hareketlerle bize engel olabilirler.
>
> Ama bu durum gelecekte bu taraftan daha da büyük tehlike olasığının bulunmayacağı anlamına gelmez. Özellikle Batum'un Türklerin eline geçmesine asla göz yumulamaz. Kemalistlere karşı izlediğimiz dostça politikadan vazgeçmemeliyiz ama öte yandan da onları istemediğimiz hareketlerden alıkoymalıyız. Onları dostluğumuza doğru iten pek çok neden var ortada ama biz de tutumumuzdan dönmemeliyiz. Silah ve altın gönderilmesine devam edilmesi yolunda Sergo'ya [Grigori Kostantinoviç Orconikidze'ye] talimat verildi. Altın elinizde olduğu için, Sergo'nun vereceği direktiflere uyarak azar azar teslim ediniz.[2566]

Miralay Refet (Bele), Ankara'ya telgraf keşide ederek Çerkes *Ethem ve taraftarlarının sizinle benim bir dakika yaşadığımızı istemediklerini ve hükümeti devirerek kendilerinin arzu ettikleri adamları başa geçireceklerini bildiriyor*.[2567]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor: [..] *Anadolu'da istila fikri yoktur. Anadolulu Anadolu'da yaşamak istiyor. Kumandanların bize yolladığı mektuplarda Türkistan'a, Hindistan'a gidecek büyük avantürlere muktedir değiliz diyorlar*. [..] *Anadolu'daki cereyanların bütün*

2563 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 151-152; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 245-246.

2564 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 326.

2565 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 360.

2566 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 257.

2567 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 352-353.

istinadgâhları Rusya inkılap harekatıdır. Muhtelif fırkaların programına bakmazsınız (?) ki hepsi Bolşevik tesiri vardır. [..][2568]

ABD matbuatından *The Los Angeles Times* gazetesi: *Türk ve Kızıllar Tarafından Sıkıştırılan Ermenistan Teslim Oldu*.[2569]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Leygues'in Fransa Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasının ardından, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi olasılığı ile ilgili Londra siyasi çevrelerinde, olumlu bir hava esmeye başlamıştır. Londra'da İngiltere'nin büyük ihtimalle antlaşmanın revizyonuna onay vereceği ve İzmir'in bazı garantilerle birlikte Türkiye'ye iadesi bekleniyor*.[2570]

10 Aralık 1920. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçileri ile Ermenistan arasında 2-3 Aralık gecesi, Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile 1500 tüfek, 20 makinalı tüfek ve 3 top dışındaki tüm Ermeni silahları Türklere teslim edildi. Ermenistan'ın sınırları Kars ve Gümrü Kalelerini kapsamıyordu, Erivan ve Gökçe Gölü bölgelerini içine alacak şekilde daraltılmıştır. Antlaşmaya göre Ermeniler, Türklere 2000 tüfek, 60 makinalı silah, 2 lokomotif ve 560 araba verdi. Ermenistan, bir Cumhurbaşkanı, bir Başbakan, bir Bakan ve yaklaşık 17.500 kişilik orduyu kapsayan bir hükümete sahip olmasına rağmen, başarısızlıkları ve yetersizlikleri sonucunda İtilaf güçlerinden yardım beklemek zorunda kalmıştır. Ermenistan için arabuluculuğu kabul etmiş olan Wilson'un, Ermenistan sınırları içinde olmasını desteklediği Trabzon, Bitlis, Erzurum ve Van, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Paşa tüm dünyaya, Türkiye'nin koşulsuz, Türklerin olduğunu ilan etti*.[2571]

11 Aralık 1920. Çiçerin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi Orconikidze'ye telgraf keşide eyledi. Kemalistlere azar azar gönderilen silah, mühimmat yardımı karşılığında Gümrü'nün boşaltılmasının istenmesini rica ediyor: [TBMM Hükümetine] *Silah teslimatı hiç gecikmeden yenilenmeli, ancak Gümrü eyaletinin (işgal birliklerinden) temizlenmesini ve Kars'a çekilmelerini şart koştuğumuzun da eklenmesi gerekiyor. Silah teslimatı işinin bu şartımız yerine getirilinceye kadar bekletilmeyeceğini, ancak bu isteğimizin en kısa sürede yerine getirilmesini de karşılık olarak beklediğimizi bildirin. Mdivani, Türklere bunun, bir güvenlik işaretinin ve dostluk kurmak arzumuzun ifadesi olduğunu özellikle vurgulasın*.[2572]

12 Aralık 1920. Çiçerin, Orjonikidze'ye telgraf göndererek s*ilah yardımının sürdürülmesi için emir ver*di. *Kars hareketinden sonra durmuş olan Novorossisk'den yapılan silah yardımı Orconikidze'nin de 12 Aralık'ta gönderdiği talimatla yeniden başlar*.[2573] Böylece Sovyet Rusya, Ermenistan krizine rağmen TBMM Hükümetine silah yardımı yapmaya tekrar başladı.[2574]

Sovyet Rusya Şark Şurası Reisi Elena Stasova, *Anadolu'ya dönüş yolu boyunca Sovyet askeri ve demiryolları idaresinin heyete yardımcı olması, vagonun bekletilmemesi, sınırdan engelsiz geçiş, telgraf ve telefon haberleşmesi için* Mustafa Suphi ve Ethem Nejat yoldaşların himaye taleblerini kabul etti. Fakat şu kayıtla: *İzin belgesi -mandat- verilsin ama telefon ve telgrafla görüşmeye müsaade edemeyiz*.[2575]

2568 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 255-256.
2569 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 121.
2570 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.
2571 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 189-190.
2572 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 258.
2573 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 195.
2574 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 326.
2575 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 340-341.

TBMM Hükümeti Moskova mümessili İbrahim Tali (Öngören), Ankara'ya mektub gönderdi: *Mustafa Suphi gibi serserilerin propagandalarına memlekette tedbir yapılacağına ve herhalde müteyakkız [uyanık] bulunulacağına eminim*.[2576]

Çerkes Edhem, Yörük Ali Efe'ye telgraf gönderdi: *Anadolu hükümeti ... hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efeyi ... her ne şekilde olursa olsun, yok etmeye karar vermişlerdir*.[2577]

13 Aralık 1920. *Aralık ayının ilk günlerinde Azerbaycan Savunma Bakanı ve Stalin'in yakını Behbut Şahtahtinski, Gümrü'ye gelip Karabekir'le görüşür, büyük bir olasılıkla Mustafa Kemal için Stalin'den bir mektup getirir. Mustafa Kemal de, Karabekir'in aracılığıyla, Şahtahtinski'ye 13 Aralık'ta Bakû'de "Komünist" gazetesinde yayınlanacak olan bir mesaj gönderir. Azerbaycan'daki durumun "devrimci Rusya tarafından olduğu kadar devrimci Türkiye tarafından da kesinlikle ve tümüyle arzu edilen biçimde saptanmış olduğunu" açıklayan bu mesaj bir bakıma Mustafa Kemal'in 26 Nisan'da Moskova'ya yazmış olduğu mektubun bir devamıdır, çünkü Azerbaycan'daki Sovyet rejiminin dokunulmazlığını kabul etmektedir*.[2578]

13 Aralık 1920'de, Azerbaycan'a BMM adına, yani Ankara Hükümeti adına murahhas/temsilci olarak gönderilen Memduh Şevket'e [Esendal] *Halil* [Kut] *Paşa, "Bakü Türk İnkılâp Hükümeti Mümessili" sıfatını uygun görmektedir*.[2579]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi "Doğu Barışı Ne Zaman?" serlevhalı makale neşretti:

> Tüm Asya problemlerinin birbirine bağlılığını görmemek için kör olmalı. Bolşevikler Türk milliyetçilerine yardım ediyor, Hindistan'da propaganda yapıyor, Çinlilerle konuşuyorlar. Türk milliyetçileri Araplarla işbirliği halinde. Eğer Fransız hükümeti gözünü dört açmazsa askerleri Kilikya'da hatta Suriye'de yalnızca yer yer saldırılara uğramakla kalmaz, fakat büyük bir Asya fırtınasının etkileri oradan oraya Kuzey Afrika'yı da sarabilir. Fransa'nın önünde Ren Nehri'nin sol kıyısını işgal ve yıkılan bölgelere yardım gibi ağır görevler dururken, sözünü ettiğimiz masraf ve tehlikeleri göze almaya hakkımız var mı? Kuşkusuz, Fransa hükümeti, [Defrance'ın yerine] General Pellé'yi İstanbul'a temsilci sıfatı ile göndermekle izleyeceği politikayı gösterdi. Türkiye'ye bu düzeyde ve şöhrette bir adam gönderilmesi, herhalde Türklerle barış yapmak ve böylece Fransa'nın itibarını, haklarını ve çıkarlarını eski haline getirmek içindir. Ancak, Türklerle barış yapmak için Sevr Antlaşması'nı değiştirmeye kararlı olmak gerekir. Veya hiç değilse Fransa'nın antlaşmayı değiştirmeye kararlı olduğu ve çaba göstereceği söylenmeli. Böyle bir dil kullanmak Fransa için tükürdüğünü yalamak değil, bir kurtuluştur. Çünkü herkes biliyor ki Sevr Antlaşması Fransa'nın isteğine uygun değildir. Böyle konuşmaya hazır mıyız? Hazırsak, doğuda ölülerimizin listesinin uzamasını daha ne kadar bekleyeceğiz. Hazır değilsek, General Pellé'nin Türklere söyleyeceği ne olabilir?
>
> Bir kez daha durumu özetleyelim. Üç soru ve cevap yeter. I: Doğuda neden adam kaybediyoruz? Her şeyden önce, askeri işgalimiz Arap ülkelerinden öteye, Türklerin yurduna kadar uzandığı için... Türkleri komşu edinecek, Arapları korumamız altına alacak yerde hem onları hem berikileri kendimize düşman yaptık. II: Türklerin oturduğu Kilikya'yı neden işgal ediyoruz? Elimizde tutmak için değil; bilakis Sevr Antlaşması'nın da bizi zorladığı gibi, Türklere geri vermek için. Şüphesiz bu antlaşmanın şartlarını ağırlaştırmayı düşünüyor değiliz. Demek ki Kilikya'da kendilerini ölüme atan Fransız subay ve askerleri, Fransa'nın Türklerle barış halinde olur olmaz terk edeceği bir toprağı savunmak için ölüyorlar. III: Fransa Türklerle neden hâlâ barış halinde değil? Çünkü, Türklerle gerçek bir barış yapmak için Yunanlıları İzmir bölgesinde ve Doğu Trakya'da tutmaktan vazgeçmek gerekir. Fransa, Yunan iddialarını destekledikçe doğuda savaşmaya mecburdur. Öte yandan, savaştan bitip tükenen Türk milliyetçileri de gittikçe Rus Bolşeviklerinin etkisi altına düşmektedir. Onlarla ise

[2576] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 341.
[2577] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 353.
[2578] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 196. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2579] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 306.

hiç anlaşamayız. Eğer adamlarımızı ve paramızı doğuda çarçur ediyorsak bu, İzmir ve denizden 100 kilometre kadar içerideki bölgeler, Edirne ve 60 kilometreden fazla Karadeniz kıyısı, Gelibolu ve İstanbul'a 30 kilometre kalıncaya kadar Marmara'nın bütün Avrupa kıyısı II. Guillaume'un eniştesinin [Kral Konstantin'in] malı olmaması içindir. Gerçek budur. Fransa'nın kanı ve parası daha ne kadar zaman "Tino" [Konstantin] için akacaktır? Doğuda barış ne zaman?[2580]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi: *Bizde halkçılığın anlaşılma biçimi. Halkçılığı selahiyetli bir ağızdan, Karl Marks'tan dinleyelim*.[2581]

14 Aralık 1920. *İstanbul İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhından Londra'daki Savaş Bakanlığına gönderilen 14 Aralık 1920 tarihli bir şifre yazıda, Anadolu'da Milliyetçilerle Komünistlerin ilişkilerinin kötüleştiği bildirilmektedir. Buna göre, Mustafa Kemal, TKF'na* [resmî Türkiye Komünist Fırkasına] *karşı harekete geçmiş ve Bolşevik yanlısı bir başyazı üzerine "Yeni Gün"ü kapatmıştır*.[2582]

İstanbul'daki İngiliz işgal güçleri Başkomutanı General Sir Charles Harington, İngiltere Savaş Bakanlığı'na 14 Aralık'ta şu gizli telgrafı göndermişti:

"Alınan son haberlere göre, ulusalcılarla Bolşeviklerin arasındaki ilişkiler gergindir. Bolşevikler, ulusalcıların Azerbaycan'a ilerlemeleri olasılığından kaygılanarak Sovyet Ermenistanına yardımda bulunmuşlardır. Ankara'da Mustafa Kemal, Türk Komünist Partisini kurmuştur."[2583]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıktı.[2584]

Yolu kapatan Taşnak Ermenistan'ın ortadan kaldırılması sonucu olarak ilişkilerin gelişmesi yalnızca telgrafların gidip gelmesiyle kendisini açığa vurmaz, her iki taraftan gelen haberciler, temsilciler, yöneticiler de karşı tarafa geçmek için, aralık ayı boyunca, Türkiye'nin yeniden Doğu kapısı haline gelen Kars'ta birleşir. Ve bir ara Kars, Türk-Sovyet ilişkilerinin merkezi olur. Kars'a ilk olarak Moskova elçisi Ali Fuat Paşa gelir ve 14 Aralık'ta Ankara'dan yola çıkmış olan Yusuf Kemal Rıza Nur heyetini beklerneye koyulur.[2585]

Enver'den Karabekir'e mektub: *Mustafa Kemal Paşa biraderime İngilizlere bel bağlamamasını, Sovyetler'le bir anlaşmazlık çıkarmamasını tavsiye ettim. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi bizim millî şeklimize tesir etmez kanısındayım*.[2586]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Milliyetler Halk Komiseri Joseph Stalin'e mektub gönderdi. Koyu komünist jargon istimal ediyor. Mustafa Kemal'e göre kapitalizm ve Batı emperyalizmi güya yıkılacakmış; fakat proletarya diktatörlüğünün kurulacağını muştulamaktan imtina ediyor zira kendisi bir proleter değil. Stalin'in Rusya Müslümanlarına karşı "liberal siyaset" takib ettiğini iddia ediyor:

Yoldaş Behbut Şahtahtinski, Bolşeviklerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek için yaptığınız çalışmaları bize anlattı. Avrupa proletaryası ile köleleştirilmiş sömürge halklarının ortak düşmana karşı savaşlarının ne denli önemli bir gereksinme olduğunu bilerek, bu tabakalar içinde birlik düşüncesini yaymak için gösterdiğiniz çabalardan ötürü size içtenlikle teşekkür ederim.

Yeryüzü sömürücüleri, bugün maalesef yapabildiklerinin aksine, bu iki grup emekçiyi siyasal ve ekonomik bakımlardan karşı karşıya getiremediği gün hükümranlıkları son bulacaktır. Kuşkum yoktur ki, Müslüman halklara karşı izlemekte olduğunuz liberal siyaset olumlu sonuçlar doğuracak, Rusya, ortak düşmanlarımızın

[2580] Le Temps, 13 Decembre 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 223-224. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2581] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 326.
[2582] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt II, s. 474, Belge 200; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 60.
[2583] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 192-193.
[2584] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 68.
[2585] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 197.
[2586] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 327.

aramıza serpmekte oldukları bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak ve kapitalizmin yok edilmesi için zorunlu olarak Batı emperyalizmini yıkmayı başaracaktır.

Bu umut içinde, sayın Yoldaş, içtenlikle.[2587]

15 Aralık 1920. TBMM Hükümeti, *Batum ile Bakû-Batum demiryolunun bulunduğu arazinin* Sovyetlere terk edilebileceğini kararlaştırdı ve murahhas heyetine bildirdi.[2588]

Budu Mdivani Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi tayin edildi.[2589]

Budu Mdivani 1903'te, yirmialtı yaşında iken Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne üye olmuş, Stalin'e yakınlığı ile bilinen deneyimli bir Bolşeviktir. Tiflis, Bakü ve Batum gibi endüstriyel merkezlerde devrimci faaliyette bulunan Mdivani, hem Gürcü olduğu, hem Birinci Dünya Savaşı'nda bir süre İran'da bulunduğu için, hem de Iç savaş sırasından Kafkas Refkom üyeliği yaptığı için Kafkasya'yı, bu bölgenin hassasiyetlerini çok iyi bilmektedir. Bolşevikler Ankara'ya "Türklerin saygısını kazanacak, iradesi güçlü, zeki ve askeri yönden deneyimli" bir elçi göndermek istedikleri için Mdivani seçilmiştir.

Budu Mdivani'nin 28 Kasım-3 Aralık tarihleri arasında, Gümrü Antlaşması'nın imzası sürecinde Bolşevikler tarafından arabulucu olarak atandığı sürede Karabekir'le iyi ilişkiler kurduğu yukarıda anlatılmıştı. Karabekir tarafından toplantılara sokulmadıysa da bu süreçte Mdivani ve Karabekir birbirlerini yakından tanıma olanağını yakalamıştır. Mdivani'ler politize olmuş bir ailedir. Sovyet Rusya adına Ankara'ya büyükelçi olarak gönderilen Budu Mdivani'nin kardeşi Simon Mdivani de belirtilen tarihten bir ay kadar önce Menşevik Gürcistan elçisi olarak Ankara'ya gelmişti. Tiflis'in Bolşeviklerin eline geçtiği koşullarda, Bolşeviklere karşı Türkiye himayesinde Kafkas Konfederasyonu kurmak isteğindeydi.[2590]

İngilizlerin anlaşma taslağını Krasin'e resmen verişinin hemen ardından, Türk hariciye vekili Ahmet Muhtar Çiçerin'e kaygılarını belirten ve görüşmelerin ayrıntıları hakkında bilgi isteyen bir telgraf gönderdi.[2591] TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den ayrı olarak Britanya'yla anlaşmasından endişe ediyor.

Ancak Türk heyeti Moskova'ya doğru yol alır ve ortadaki sorunlar bir uzlaşmaya bağlanırken Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir tehlike belirir, Londra konferansı ve bu konferansa Ankara Hükümeti'nin çağrılması. Kasım 1920'de İngiltere'nin güttüğü Ortadoğu politikasının aracı ve dayanağı olan Venizelos'un iktidardan düşmesinden ve Ermenistan'da Taşnakların etkisizleştirilmesinden sonra Ankara'ya karşı yalnızca baskı politikasının yürütülemeyeceği, baskı ve uzlaşmanın birlikte uygulanması gerektiği kesinleşir. Daha önce böyle bir politikayı öneren Fransa ve İtalya bu olaylardan yararlanarak İngiltere'ye baskı yaparlar ve Aralık'ta Sevr anlaşmasının yumuşatılmasına karar verilir. Bu konuda Londra'da bir konferansın toplanması ve buna çağrılacak olan İstanbul Hükümeti heyetine, Ankara Hükümeti'nden de temsilcilerin katılması önerisi, İzzet Paşa heyetiyle becerilemeyen, ılımlı milliyetçilere çengel atma politakasının daha geniş bir boyutta ele alınmasıdır. Ankara dış politika çizgisinin ve bu çizgiyi saptayan iç çekişmelerinin sonucu olarak böyle bir öneriyi geri çeviremezdi ve olsa olsa, Londra'ya İstanbul heyetinden ayrı bir heyet göndermek gibi, kendi yararına bazı düzeltmeler yapabilirdi, ki gerçekten de böyle olmuştur. Bu durumda, İtilafın tuzağına düşmernek için, bu davranışı Moskova'ya açıklamak ve Batı ile kurulan ilişkilerin Türkiye'nin bağımsızlığından ödün verecek nitelikte olmayıp, Ankara'nın iyi niyetini tüm dünyaya kanıtlamak amacıyla başlatıldığını anlatmak gerekiyordu. Böylece Ankara Dışişleri Aralık ayının ortalarından itibaren bu işe girişir. Ahmet Muhtar Bey, 15 Aralık'ta Çiçerin'e yazdığı notada ilk olarak İngilizlerin sürekli önerilerde bulunduklarını yazar. Çiçerin buna karşı Sovyetlerin de İngiltere ile sürdürdükleri ilişkiler konusunda bilgi verir.[2592]

2587 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 259.
2588 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 806.
2589 *RGASPİ*, f. 495, 1. 154, d. 770, y. 48; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 104.
2590 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 342.
2591 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 128.
2592 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 201-202.

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'e nota gönderdi. İşbirlikçi TBMM Hükümeti, Bâb-ı Âlî'yle yazışmalarını Sovyet Rusya'ya tamamen bildirmiştir zira "çağdaş kapitalist rejimlerin yıkılması", "dünya emperyalizminin yok edilmesi" hedefleri noktasında Sovyet Rusya'yla samimî "sıkı" işbirliği yapmaktadır. Fakat Sovyet Rusya, TBMM Hükümetinden habersiz olarak Britanya'yla tabiri caizse flört ediyor:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bildiğiniz gibi, kendisini RSFSC Hükümeti'nin doğal bir müteffiki saymaktadır. Çünkü ikisi de ortak düşmana karşı savaşmakta ve halkların özgürlük ilkelerini Batılı emperyalistlerin baskısına karşı savunmaktadırlar; bu amaçla Türkiye, Rusya ile ilişkiler kurulur kurulmaz, yetkili temsilcilerini, Rus-Türk ilişkileri ve Doğu sorunları ile ilgili tüm sorunların çözümlenmesi için göndermiştir. Tam görüşmelere başlayacağımız sırada Gürcistan'dan iki halk arasında barış görüşmelerine başlamamız çağrısında bulunan bir nota aldık. Bu konuda Sovyet Hükümeti'nin görüşlerini rica ederek, Gürcistan'la yapılacak görüşmeler sırasında Sovyet görüşünü göz önünde bulundurmak istedik. Ancak notamızı yoldaş Mdivani'ye ulaştırdığımız 22 Kasım 1920'den [Jülyen takvimle 22 Kasım; Gregoryen takvimle 6 Aralık'dan] bugüne dek Moskova'dan herhangi cevap almış değiliz. Aynı şekilde Tiflis Hükümeti de bugüne dek barış önerisine bizden cevap beklemektedir: Bundan başka yoldaş Mdivani'yi Karabekir aracılığı ile İstanbul Hükümeti bakanlarının, İngilizlerin izni ile, bize yaptıkları barış önerilerine karşı tutumumuzdan da haberdar ettik. Bütün bu veriler, Hükümetimizin Rusya ile bir yakınlaşmayı nasıl bir samimiyetle aradığının birer kanıtıdır, çünkü biz Hükümetinizle, çağdaş kapitalist rejimlerin yıkılmasının tek yolu, dünya emperyalizminin yok edilmesi davasında sıkı bir işbirliği arzulamaktayız. Bu yolda sonuna kadar yürüyebilmek için Ankara Hükümeti her an gerek Büyük Millet Meclisi'ne, gerekse doğrudan doğruya Türk halkına Rus-Türk ilişkilerinin durumu hakkında gerekli açıklamalarda bulunabilmelidir ve bu açıklamalar halklarımız arasında tam ve samimi güvenin kurulması için gereklidir; bu ise böyle bir işbirliğinin verimli sonuçlarını her şeyden fazla etkileyecektir.
>
> Bu nedenle, Moskova Hükümeti'nden, güttüğü politika hakkında her bilgi isteyişimizde, aramızda iyi bir anlaşmanın sağlanması ve gelişmesine yardım ettiğimizi umuyorduk.
>
> Bir an önce aydınlatmak istediğimiz ve hemen Bakû'ye hareket edecek temsilcilerimize vereceğimiz talimatı da bağlayan sorunlar şunlardır:
>
> Erivan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra Ermeni konusunda Moskova'nın izleyeceği politika nasıl olacaktır? Bununla ilgili olarak şunu belirtmek gereğini duymaktayız: Türk-Ermeni barışı asla zoraki bir barış değildir, bu barış, halkların kendi kaderini bizzat belirleme hakkına dayanmaktadır: Bizim tek istediğimiz şey, Taşnakların sizce de bilinen tüyler ürpetici cineyetleri işledikleri çoğunlukla Türklerin oturdukları bölgelerdir. Kulağımıza gelen haberlere göre, rejimin değişmesi ile Ermenistan'la ilgili söz konusu anlaşmayı gözden geçirecek ve Ermenistan'a Türk halkının yaşadığı toprakları geri vermek isteyebilecekmişsiniz. Oysa böyle bir karar, Türk halkının çok yakın bir gelecekte yok edilmesine başlangıçtan başka bir şey olmayacaktır.
>
> Biz Rusya'nın Gürcü sorunu ile ilgili görüşlerinin bildirilmesini dostça istedik ama şu ana kadar hiçbir cevap alamadık. Öte yandan, bilgi edindiğimize göre, Kızılorduları ile Gürcü birlikleri arasında çatışmalar çıkıyormuş, bu haber doğru ise, olası anlaşmazlıkları önlemek amacıyla, Hükümetinizin düşüncesini öğrenmek isteriz.
>
> İstanbul Hükümeti aracılığı ile İngiltere bize sürekli olarak tekliflerde bulunuyor ama biz, sizinle imzalamak istediğimiz anlaşmayı göz önünde bulundurarak hiçbir cevap vermiyoruz. Oysa, bütün Avrupa basını ve bizim Batı'da bulunan ajanlarımız, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmak üzere olan ve Millet Meclisi'nde uzun uzadıya tartışılan anlaşmadan hararetle söz ediyor.
>
> Bu söylentilerle tedirgin edilmiş Türkiye kamuoyunu yatıştırmak için bizlere bu anlaşmanın şartları ve anlamı hakkında bilgi vermenizi rica ederiz ve bunun için minnettar oluruz.
>
> İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri, Türk limanlarına sık sık ajanlarını gönderip onlara, Birleşik Devletler'in savaşa girmeleri ile kesilmiş bulunan ilişkilerin yeniden başlatılması yetkisini vermektedir.

> Bütün bunlardan sizi dostça haberdar eder, bu ülkenin Ankara Hükümeti'ni, Anadolu'nun ekonomik ve politik bağımsızlığını tanıması halinde ticari ilişkilerimizi yenileyeceğimizi ve Rusya Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı davrandığı gibi davranma eğiliminde olduğumuzu dostça bildiririz.[2593]

Enver Paşa ve İttihatçılar Anadolu'nun, bir dış güce dayanmadan başarılı olabileceğine inanmadıkları için, Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayı zorunlu görmekteydiler. Geriye bıraktıkları mektuplarında bunu pek çok kez dile getirmişlerdir. 1919-1920 yıllarında ittifak elini uzatan tek ülke olan Sovyet Rusya ve Bolşevikler tarafından benimsenmenin, desteklenmenin en kolay yolu, kendilerinin de Bolşevizmi benimsediğini Sovyet yöneticilerine inandırmaktan geçmekteydi. Bu yaklaşım Mustafa Kemal tarafından da benimsenmiştir. İşte bu siyasi taktik sonucunda, İttihat ve Terakki rüesasının direktifleri doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki üyeleri Bolşevizmin adeta savunucusu olmuşlardır. Daha sonra, Bolşevizme göz kırpan eski İttihatçılar, koşullar değişince anti-Bolşevik oldular. Buna ilişkin olarak 15 Aralık 1920 tarihli Küçük Talat'ın Yenibahçeli Şükrü'ye mektubu son derece nettir [Yenibahçeli Şükrü'nün (Oğuz) yayımlanmamış hatıraları].[2594]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası beyanname kaleme aldı:

> Halkçı ("Halk Zümresi") ve hafî-Komünist partisi ve teşkilatlarının birleşmesiyle, bir "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" teşekkül ederek Hükûmete program, nizamname ve beyannamesini Tokat Mebusu Nâzım, Bursa mebusu Şeyh Servet, Karahisar-ı sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey ve Efendiler vererek ve 7 Kânunuevvel 1336 tarihinde Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden ilmühaberini alıp resmen tanınarak faaliyete başlamıştır. Taşrada bulunan teşkilatlarına malûmat verilmiş olmakla onlarca da muktezi muamelâta başlanmış olduğuna şüphe yoktur. "Ankara Vilâyeti Heyet-i Merkeziyesi" de resmen teşekkül ederek kemal-i faaliyetle çalışmaktadır. Gerek Merkez-i Umumîsinin ve gerek Ankara Vilâyeti Heyet-i Merkeziyesinin muvakkat toplanışı ve idare yeri; Ankara'da Tahtakale'de Kadirağa Hanının arkasında İkaz matbaası üstünde daire-i mahsusadır.
>
> Sırf köylü ve işçinin, Anadolu emekçilerinin hukukunu müdafaa etmek ve onları dünyanın emekçi iştirakiyun-inkılâbına faal bir surette iştirak ettirmek maksadıyla teşekkül eden "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" umum köylü, işçi ve mesâisiyle geçinen ahaliyi kendisinin hukukunu müdafaa ve siyanet edecek olan bu teşkilât etrafında masum ve mazlum Türkiye köylü ve emekçilerinin toplanmasını ümit ve temenni eder.
>
> Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
> Merkez-i Umumîsi (İkaz Matbaası) Ankara[2595]

16 Aralık 1920. Aralık bidayetinde Ankara'dan mufarakat eden Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy) ve heyeti, Kars'a muvasalat etti. *Sovyetlerle ittifak antlaşması yapmak üzere Ankara'dan yola çıkan dışişleri heyetini Kars'ta bekl*iyor.[2596]

16 Aralık'ta Tiflis'ten gelen Bekir Sami Bey ve o sırada Ankara'ya doğru yol alan bir Gürcü Menşevik heyeti de Kars'a uğrarlar.[2597]

2593 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 260-261

2594 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 24. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2595 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 118-119. THİF, mezkûr beyannamenin birer suretini *Yeni Gün*, *Yeni Dünya* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerine keşide eylese de neşredilmemiştir. Beyanname, 16 Ocak 1921 tarihinde, fırkanın yayın organı *Emek*de yayımlanacaktır.

2596 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 464.

2597 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 197.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı haftalık rapor kaleme aldı. *26 Ekim tarihli "Yeni Dünya"da, Doğu Ordusunun bir Tatar Bolşevik birliğiyle pekiştirildiği bildirilmiş, 2 Kasımda bu haber Anadolu Ajansınca kesinlikle yalanlanmış*tır.[2598]

16 Aralık 1920 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a 345 adet İngiliz tüfeği ve 93 adet Avusturya tüfeği ile 400 sandık da İngiliz cephanesi gelmiştir. Aynı tarihte rüsumat vapuru ve paşa motoru ile 12.000 kilo benzinin Trabzon'a ulaştığı Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildirilmiştir.[2599]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın Sevr Antlaşması ile Türkiye'de elde ettiği toprakları geri vermesi durumunda, Yunan halkının acı gerçeğin farkına varacağı ve yapmış oldukları büyük hatayı fark edecekleri ifade edilmekte*dir.[2600]

17 Aralık 1920. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi içtima ediyor. *Kafkaslarda bir barış politikası sürdürülmesi* kararlaştırıldı.[2601]

Sovyet yardımının üçüncü partisi olarak bir buçuk milyon altın Ruble Trabzon'a getirildi.[2602]

17 Aralık 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine çekilen bir telgrafta Tuapse'den Trabzon'a 16 Aralık'ta rüsumat vapuru ve paşa motoru ile 12.000 kilo benzinin geldiği Müdafaa-i Milliye ve Şark Cephesine bildirilmiştir.[2603]

General Harington'un 17 Aralık'ta Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre Mustafa Kemal, Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya Büyükelçi olarak atamıştı. Onun, yeni görevine gitmek üzere yola çıkmış olduğu bildirilmişti.[2604]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içtima ediyor:

17/12/1920
9- İçtimada ahval-i umumiye hakkında cereyan-ı müzâkerât
Hülasası

Kastamonu Mektubu Hakkında:
Sırrı - Bütün teşkilata her iki fırkanın program ve nizamnameleri arasındaki farkları gösterir bir izahname göndermek ve onları tenvîr etmek lâzımdır.
Ziynet [Ziynetullah] - Bu tenvirat yapılırken evvela nizamnamedeki mutlakıyet şekilleri izah edilmeli. Saniyen programlardaki bilhassa emekçi hükümet mütalaası ve mülkiyet-i şahsiyenin izalesi hakkındaki farkları da izah etmek lazımdır.
Nâzım - Anlaşmak meselesi program esasına müstenid olacağından evvela programlar neşr olunmalı ve Ziynetullah'ın verdiği izahat dairesinde de bir izahname de bunlara rabtedilmelidir.
Hilmi - Herhalde bir murahhas gönderilmesi esaslı bir tedbir ittihazı lazım.
Sırrı - Programı tab ve her ikisini tetkik ve mukayese ve tenkit edici bir kitap yapmalı. Eşhas hakkında fevkalade hürmetkâr davranmalıdır. Şahsi münakaşaları hakkında ittihat ve itilâf fırkaları bize bu hususta bize büyük bir ibret-i ders vermiştir.

2598 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt 2, s. 513, Belge 217; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 15, dipnot 25.

2599 *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 148, Belge No: 1, (17 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186.

2600 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

2601 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 195.

2602 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 331.

2603 *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 148, Belge No: 1, (17 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 217.

2604 Salahi Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 193.

Ziynet - Fertlerin cemiyette inhilal komünizm esaslarındadır.

Varidat:
Hilmi - Bakû teşkilatından para celbi ve bu gelinceye şahsi teşebbüslerle bir istikraz akdi.
Ziynet - Bakû teşkilatı değişti. Ve bir şark akvâmı propaganda ve faaliyet şurası teşekkül etti. Ve müracaat edilmesi icap eden teşkilat da bu olabilir. Varidat faaliyetleri, teşkilatlar, kooperatifler ve teberrular ve mesai-i idarehanesi vücuda getirmek. Şahsi itibarlarla istikraz usulü
Hilmi - Her halde istikraz yapmalıdır.
Şükrü - Müsamereler tertibi bir menba-i varidat olabilir.
Nâzım - Para isteyen teşkilata ne cevap vereceğiz, Bakû'ye bel bağlanamaz... varidat için herhalde bir çare bulmaktır.

1- Sırrı: İttihatçıların yalnız kanlı olanlarıyla teşrik-i mesai edilemeyeceği beyannamede sarihtir. Elbette isimleri neşredebilmek imkânı yoktu.
2- Sırrı: Komünist fırkasında bizimle teşrik-i mesai edebilecek şahsiyetlerin mevcut olduğuna bugün bile kâni değiliz. Çünkü komünizm prensiplerini anlamayacak kadar cahil değildirler. Yalnız şimdi aldandıklarını itiraf etmekle beraber henüz o fırkada bulunmalarına ne mana verilebilir.
3 - Şükrü: Kanlılıktan maksat yalnız Ermenilerin tehciri meselesi değildir.
4 - Sırrı: Komünist fırkası ile birleşmek imkânı olmadığını itiraf ederek bize hak vermiş oldu.
5 - Nasıl ki bugünkü Rus Komünist Fırkası dünya emekçileri ve komünistleri nazarında hiçbir tesir hasil etmemiştir.
6 - Servet yoldaş mütalaasıyla bir az muslihane hareket.

1- [Çerkes] Tevfik beyin müracaatı Garp Cephesi'nden kale' alınmamış.
2- Tevfik kat-ı muhabere etmiş.
3- Paşa bundan dolayı Eskişehir'e gitmiş.
4- Kütahya havali kumandanlığını Ethem'in kuvvetleri aleyhine bir tertibat olduğu hissolundu
5- Nihayet mesele pamuk ipliği ile bağlanmış. Tevfik bir daha olursa beni iş başında görürler
6- Mecliste bahsi geçmiş (hususi olarak).
7- Meselenin halli için Refet [Bele] ve Fahrettin'in [Altay] iş başından çekilmesi ve cephelerin bir kumanda altına verilmesi ve Heyet-i Vekileye bir heyet gönderilmesi takarrür etti. Ve nihayet meclis reisi sıfatıyla Paşa ile görüşmeğe karar verildi.
8- Cephe karışık ve çapraşık. Hükümetin vaziyeti, Komünist Fırkasının vaziyeti hep karışık; Demirci Efe'nin Ethem beyden tenvirat istemesi.
9- Ethem'in komünist partisi kuvve-i icraiyesi olması, Paşa ile bu fırkanın arasının açılmasını intaç edecektir.[2605]

İspanyol La Accion gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti'nden antlaşmanın revizyonu konusunda beklenen açıklamalar 16 Aralık'ta gelmeye başlamıştır. Lloyd George, bu tarihte İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Çanakkale Boğazı'nın İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetimi altında uluslararasılaştırıldığını, Türkiye'nin İstanbul'u elinde tutacağını ve gelecek ilkbaharda, İngiliz ordularının Mezopotamya'yı boşaltacağını ilan etmiştir*.[2606]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, konuşmasında, İngiltere'nin diğer devletler gibi, Türkiye'nin haklarını desteklemeye ve onları korumaya hazırlanmak zorunda olduğunu ve eğer bu yapılmazsa, görüldüğü gibi, oldukça tehlikeli durumlarla karşılaşılabileceğini söylemiştir*.[2607]

18 Aralık 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Süleyman Nuri ve Abid Alim'in müşterek dakladından (raporundan): [..] *İngilizler Kemalcilere söz vermişler ve Kafkas harekâtı*

2605 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 656-658 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 140-141. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
2606 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.
2607 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200-201.

bunun üzerine başlamıştır diyorlar. [..] *Kâzım Paşa ile görüşmek üzere yaverine haber gönderdik. Kabul etti. Hakkı yoldaş söze başladı. Fakat tercüme-i halini sordu. Hepimiz söyledikçe Kâzım Paşa kendi efkârını, komünistlere hayırhahlığına ait malumat verdi. Ve komünistliğe aid bizden malumat istedi. Bilhassa da memlekete tatbiki lüzumdan bahsetti. Münevverler cahillere tahakküm etmez mi dedi. Ve fikrini izah etti. İslamlık intişar ederken çömezleri muhtelif yerlere gönderirler. Propaganda yaparken İslam askerleri de gelirmiş birbuçuk saat söyledi. Maatteessüf sizin fikrinize iştirak etmiyorum, sizin fikriniz yanlış diye İsmail Hakkı boşladı. ... cihetlerden anlatmadı. Tabiatıyla Kâzım Karabekir makul tarzda.... kabul etti. Memlekete yabancıdır. Memleketi (birkaç kelime okunamadı) yalnız bu mesele değil aynı zamanda biz ... çalışmamız halinde (iki kelime okunamadı)* [..][2608]

18 Aralık 1920 tarihinde Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey tarafından Tuapse'den Trabzon'a 1.500.000 altın ruble getirilerek burada fırka kumandanlığına teslim edilmiştir.[2609]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, *Moskova Halk Komiserleri Meclisi Başkanı Lenin Yoldaş'a* tebrik telgrafı keşide eyledi. TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya'nın ortak amacı, kapitalist düzeni binaenaleyh Batı emperyalizmini yıkmak imiş:

> Başkan Yoldaş, telsiz telgrafla Moskova'dan ulaşan bir bildiri ile Sovyet Rusya'sı tarafından Dağıstan'ın bağımsızlığının tanındığını öğrendik. Bu mutlu kararın Bolşevizm dünyasıyla Müslüman dünyası arasındaki ilişkilere olağanüstü iyi bir etki yapacağından ve böylece bizleri bugünkü kapitalist düzeninin yaşamının ve gücünün kaynaklandığı Batı emperyalizmini devirmek olan ortak amacımıza daha fazla yaklaştıracağından kuşkum yoktur. Bu mutlu sonucun ancak sıkı sıkıya birlikte çalışmamızla elde edilebileceğine inandığımdan dolayı bizi birbirimize bağlayan bağları daha da çok güçlendirecek ve sağlamlaştıracak her olayın, bir sevinç ve kıvanç nedeni olduğunu bildirir ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin sizden esinlenerek Doğu'da kurduğu uzakgörüşlü ve akıllıca politikadan ötürü teşekkürlerimi sunarım, Doğu'da ve tüm dünyada hak ve adaletin yakın zaferine olan tüm inancımla saygılarıının kabulünü dilerim.[2610]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı reisi Mustafa Suphi, *Yeni Dünya* gazetesinde makale neşretti:

> Komünist Fırkası içtimai inkılabı anlayan ve ona bütün varlığı ile bel bağlayan işçi ve rençberlerin bir siyasi teşkilatıdır. Memlekette mazlum ve işçi, fakir ve işsizler çokluk teşkil etseler de, sanayiin iptidai bir halde olması itibariyle, amelenin proleter teşkilatına malik ve toplanmış olmamaları, komünistlerin ekaliyette [azınlıkta] kalmalarını icab etmektedir. Ve yine bu itibarladır ki, Komünist Fırkası, halihazırda inkılabı yapacak ve idareyi ele alacak büyük bir hükümet fırkası şekil ve mahiyetinde ortaya atılamaz.
>
> Üçüncü Enternasyonalin, [...] içtimai inkılabın mazlum şark memleketlerinden beklediği hareket, zalimlere karşı kıyam ve isyandır. [...] İçtimai inkılap karşısında TKF'ye düşen vazifeyi, yağmacı emperyalizmin bütün tazyikatına rağmen ayaklanıp varlıklarını ispat eden Anadolu kıyamcılarına ve kıyamcıları temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne samimiyetle müzaheret etmek ve Anadolu'daki bu hareketi Şarkın diğer mazlum

---

2608 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 262-263. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

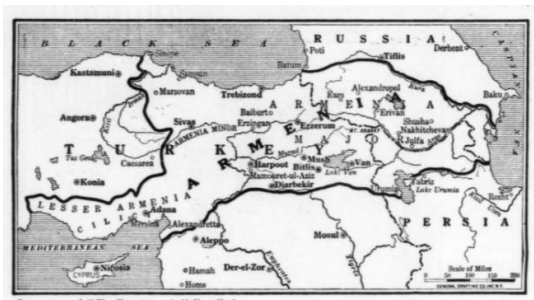
2609 *CA*, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (20 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223. "Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı kaynakta ise bahsedilen altınların 17 Aralık 1920 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a gelen bir motorla Teğmen Bekir Bey tarafından getirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca altınların 150.000 adet olduğu ve bunların her birinin 10 rubleden oluştuğu da aynı kaynakta belirtilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra altınları getirdiği belirtilen Teğmen Bekir Bey, bahsi geçen paradan Moskova'da 100 adedinin Bekir Sami Bey tarafından alındığını ve 100 adedinin de Lazistan (Rize) Mebusu tarafından alınarak, Tuapse konsolosuna verildiğini söylemiştir." (Çakıcı, 2021, s. 223-224).

2610 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 262. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Halbuki Lenin 7 Ocak'da Mustafa Kemal'e cevab verecek, Dağıstan'ın bağımsızlığından değil özerkliğinden bahsedecektir.

ve medeni millet ve hükümetlerine bir numune-i imtisal [misal verilecek örnek] olarak göstermekle hülasa edebiliriz.

Yukarıda gösterdiğimiz esaslara mugayyır [aykırı] olarak büyük teşebbüsler peşinde, hegemonyal işler görmek ve hazıra konmak isteyen herhangi bir komünist, mensup olduğu fırkanın takip ettiği yoldan çıkan ve binanaleyh fırkaya itaat etmeyen bir derbederdir.[2611]

ABD'de münteşir *The Literary Digest* mecmuası, "Ermenistan'ın Öz-Yönetim Hakkındaki Hülyası" ve "Yoldaşlar" nam karikatürler neşretti.

By courtesy of "The New Armenia," New York.

ARMENIA'S DREAM OF SELF-DETERMINATION.

Included within the heavy lines is the entire territory claimed by Armenia's representatives at the Peace Conference. The now prostrate Armenian Republic recognized by Turkey consists of the region surrounding the capital, Erivan. The boundary between Turkey and Armenia is to be fixt by President Wilson.

COMRADES.

—Knott in the Dallas *News*.

Karikatürler. The Literary Digest, 18 December 1920, p. 14-15.

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İtalya, Fransa ve İngiltere temsilcileri, Konstantin'le görüşmek üzere Atina'ya gitmişler ve krala Sevr Antlaşması'nda Yunanistan'ın ele geçirdiği toprakları Türkiye'ye iade etmesini içeren bir revizyon yapılmasının gerekliliğini anlatmışlardır*.[2612]

19 Aralık 1920. Eskişehir'de bulunan Garb Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü), Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Eskişehir 19 Kanunuevvel [1920]

Pek muhterem, sevgili kardeşim,

Leffen takdim ettiğim mektup [*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının 15 Aralık 1920 tarihli beyannamesi (ÖFA notu)*], benim namıma gelen bir zarftan çıktı, aynen takdim ediyorum.

Kâzım [Özalp] Bey aynı trende hareket ediyor. Yazdığım telgrafı o burada yanımda iken yazmıştım. Metnini aynen okuduğu tabii anlaşılmıştır. Daha *Demirci* takibatından haberdar değil gibi. Hatta bugün muhavere esnasında Kâzım Bey, "*Refet'e yazsanız, Demirci üzerine harekete filân kalkmasa, çünkü böyle bir halde Demirci'ye behemahal yardım etmek isteyeceklerdir. Ma'haza Refet'in böyle bir şey yapması da muhtemel değildir*" dedi.

Şimdiki alenî Komünist Fırkası'ndan başka bir de daha eski ve hafî bir komünist teşkilatı var imiş. Bunun reisi ve kuvveti Ethem bey imiş. Bu eski fırka ihtilalci, şedit ve bu sebeple yeni fırka ile aralarında ihtilâf mevcut imiş. Fuat Paşa ve Kâzım Bey'in de bu eski fırkaca kazanılmış olduğu söyleniyor. Şimdilik vazıh ve kat'i bir

[2611] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 344.
[2612] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

malümatım yok. Kâzım beyin adamları burda aleyhimde basit dedikodu yapıyorlar. Şayan-ı ehemmiyet değil, hatta Kâzım Beyin haberdar olmaması da ağleb-i ihtimal. Artık kumanda meselesi büsbütün kaldı.

Vaziyet iyice anlaşılıncaya kadar orada kalsın. Kumanda ile yorulmasın. Ankara'da tren altmış saat islim üzerinde kalmış. Behiç [Erkin] Bey'den öğrendiğim zaman hakikaten yüreğim sızladı. Yoruluyorsun ve üzülüyorsun diye üzülüyorum. Vücutça asabiyülkuvvayla (?) sıhhatin, tam sıhhatin için ta candan ve yüreğimden dua ediyorum.

Benim sıhhatim iyidir, kıtaatım elimdedir. Kıtaatım ile meşgulüm. Yarın süvari livamı teftiş edeceğim. Süvari kuvveti kimsede asap bırakımyor.

Gözlerinden öperim, pek sevgili paşam, kardeşim. Pek göreceğim geldi, ama bakalım ne zaman görüşeceğiz. Sakın hasta olma ha. Hastalık böyle zamanda hepimiz için memnudur. Fakat sizin için en büyük günah, bizim için en büyük felâkettir, sevgili paşacığım.

İsmet

Hakkı Behiç Bey benim kendisini takip ettiğimden müteessiren hasta olmuş. Hakikaten takip ettirmemiş idim. Tatmin için kendisine samimi bir mektup yazdım.[2613]

Mustafa Kemal, İsmet'e cevabî zata mahsus şifreli telgraf keşide eyledi:

Şifre
Ankara TBMM Riyaseti zata mahsustur
Kalem-i Mahsus adet/1130

Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendiye

Dr. Refik [Saydam] Bey vedaatiyle gönderilen 19/12/36 tarihli mektubunuzun bir fıkrasına cevaptır. Türkiye Komünist Fırkası'ndan başka, bugünlerde "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" namı altında tezahür eden hafî Komünist partisi var idi. İşbu zevatın bu parti ile alâkası yoktur. Bahis buyurulan hafi parti eski Yeşil Ordu teşkilâtı olsa gerektir. ~~Bugün bu teşkilât tamamıyle inhilâl etmiş bir vaziyettedir efendim~~. Sıhhatim iyidir. Muhabbetle gözlerinizden öperim kardeşim.

TBMM Reisi Mustafa Kemal[2614]

Çiçerin, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) cevabî muhtıra gönderdi. *"İngiltere bizden Türkiye'yle bütün bağlantımızı kesmemizi istiyor" diyerek buna karşın Sovyet Rusya hükümetinin bu baskıya boyun eğmeyeceğini bildirdi*.[2615] Çiçerin, Ermenistan ve Gürcistan mesailinde TBMM Hükümetinin taviz vermesi gerektiğini lisan-ı münasib ifade ediyor. Çiçerin, Britanya'yla siyasî müzakereyi reddettiklerini yalan söylüyor. Müttefiklerin TBMM Hükümetini kendi safına çekerek Sovyet Rusya'ya karşı kullanmaya çalıştığını ikaz ediyor fakat onlarla müzakere etmesine izin de veriyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri Ahmet
Muhtar'a Notası

Radyo ile bildirilmiştir.

19 Aralık 1920
No. 11261

[2613] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 118. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2614] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 119. İktibasdaki "[Saydam]" ifadesi tarafımıza aiddir.

[2615] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 128-129.

Türkiye Millî Hükümeti'nden alınmış olan [6 ve 15 Aralık tarihli] son iki notadan dolayı Sovyet Hükümeti duyduğu büyük memnunluğunu belirtmek ister. Sovyet Hükümeti, Avrupa emperyalizmine karşı savunmada doğal bağlaşık olan Türk ve Rus emekçi halkları arasındaki karşılıklı anlayışın somutlaştığını görmekten mutluluk duyar. Sovyet Hükümeti, Rusya'ya karşı olan duygularınızın içtenliğinden hiçbir zaman kuşku duymuş değildir ve karşılıklı güven ve anlayışın sağlamlaştırılması amacıyla Türkiye Hükümeti notalarında değinilmiş olan konularla ilgili kendi görüşünü açıklamaya hazırdır. Kafkaslarötesi'nde barış ve huzur yalnızca iki halkın istek ve onayı ile kurulabilir. Bu nedenle karşılıklı olarak birbirimizi Avrupa'daki politikamızdan haberdar etmekle, düşmanlarımızın hiç kuşkusuz Türk ve Rus halkı arasında ekmek isteyecekleri ve şimdiden ekmeye çalıştıkları anlaşmazlık tohumlarını önleyebileceğimizden, Hükümetimiz bu açıklamayı özellikle ve seve seve yapacaktır.

Ermenistan ile ilgili birinci konuda Sovyet Hükümeti, sizin gibi, Ermenistan ile Türkiye arasındaki barışın, halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkına dayanan bir barış olması gerektiğini kabul eder. Sovyet Hükümeti, Taşnak Hükümeti'nin Ermenistan sınırlarında, Türk kumandanlığını kayıtsız bırakamayacak, dehşet ve zulüm hareketlerine göz yumduğunu kabul eder. Ancak bununla birlikte Sovyet Hükümeti, Ermenistan'ın yeni Sovyet Hükümeti'nin komşu uluslarına ve bunlar arasında Türk halkına da yalnızca dostluk duyguları beslediğine, Ermenistan'ın Müslüman halklarına karşı politikasını kökten değiştirmiş olduğuna ve Müslüman halkını da kendisine kardeş kabul ettiğine inanmaktadır. Rusya Hükümeti, Türk hükümeti'nin ve halkının Ermenistan Sovyet Hükümeti'ni ve işçi ve köylülerini dost Hükümet ve dost halk olarak kabul edeceğinden ve gerek onlara, gerekse tüm Sovyet Cumhuriyetlerine bu dostluk duygularını ortaya koymak için gereken önlemleri alacağına, Türk ordusunun Aleksandropol (Gümrü) bölgesiyle, Kars'ın kuzeyinde ve doğusunda bulunan öteki mevzilerden çekileceğine inanmakta ve bu işgali Türk-Ermeni sınırının kesinleşmesi olarak kabul edemeyeceğimize inandığından emin bulunmaktadır.

Başka bir Kafkaslarötesi devleti olan Gürcistan'a gelince. Sovyet Hükümeti 7 Mayıs 1920 tarihinde Gürcistan'la bir anlaşma imzalamıştır. Size bu anlaşmanın tam metnini iletmek üzere, bizce gerekli talimat verilmiştir. Ankara'ya ulaştırmak üzere bu anlaşma metinlerini aşağıdaki temsilcileriniz alacaktır: Tiflis'te Kâzım [Dirik] Bey, Ermenistan'da Kâzım Karabekir. Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya'nın çıkarları açısından, Gürcistan ile Türkiye arasındaki barış anlaşmasının daha çok Rusya-Gürcistan anlaşması esaslarına göre imzalanmasını istiyor.

İleri sürmüş olduğunuz konular arasında en önemli sorun, Rusya ile İngiltere arasındaki görüşmeler sorunudur. Türk Hükümeti'nin İtilâf hükümetleri ile görüşmelerin tekrarlanmasının kabule şayan olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sorularınıza tamamen kardeşçe ve apaçık cevap vereceğiz. Size, gerekmiş olsaydı, kendi kendimize vereceğimiz cevabın aynısını vermiş oluruz. İtilâf'a karşı ilişkileriniz ile bizim İtilâf'la ilişkilerimiz arasında bir benzerlik mevcut olduğundan, bunu kolaylıkla yapabiliriz.

Bizler Sovyet iktidarının hemen ilk günlerinden başlayarak, tüm dünya ile barışmaya hazırdık. Devlet topraklarımıza saldıran, Kuzey'de, Ukrayna'da, Kırım'da ve genellikle erişebildikleri her köşe ve bucakta saklanan eski rejim taraftariarını destekleyen İtilâf hükümetlerine birçok kez başvuruda bulunduk. Ama bu başlangıç devresinde bizim yenileceğimize kuvvetle inandıkları için, bu hükümetler bizimle görüşmek bile istemiyorlardı. Daha sonra, zaferlerimiz ve başarılarımızın etkisiyle, bizimle yarı resmi bir dille konuşmaya yanaşıyorlardı. Ancak bugün, Rusya'da Sovyet Hükümeti'nden başka bir hükümetle görüşme umutları ilelebet suya düşüp, Rus halkının onlardan asla çekinmediğini ve Rus halkının egemenliğinin ve dokun[ul]mazlığının savunmasını korkusuzca yaptığına kanaat getirince, bu hükümetler, yine de büyük tereddütler içerisinde, bizlerle barışçı ilişkiler kurmaya yanaşıyor. Şimdilik yalnız İngiltere ve İtalya bu yoldan yürüyorlar. Londra'daki ticaret heyetimiz, İngiltere ile şimdilik sadece ticaret anlaşmasının imzalanması konusundaki görüşmeleri sürdürüyor. İngiltere Hükümeti bizlerle kesin bir barış anlaşması konusunda politik görüşmeler yapmaktan kaçınıyor ve sadece ticari ilişkilerin yenilenmesi ile yetiniyor. Ancak, bizi tanımaktan çekine çekine, ticaret anlaşmasına son derece önemli politik esasları da katmak istiyor. Bu esaslar aşağıdaki gibidir (bunları aynen resmi İngiliz metninden aktarıyoruz):

"Anlaşmayı imzalayan taraflar birbirine karşı herhangi bir düşmanca hareketten veya girişimden kaçmacakları gibi, kendi sınırları dışında karşı tarafın kurul ve kurumları aleyhine doğrudan doğruya veya dolaylı propagandadan kaçınırlar ve özellikle Sovyet Hükümeti, Britanya İmparatorluğu Birleşik Krallığı'nda ve

Britanya İmparatorluğu'nun başka bölgelerindeki kurul ve kurumlarına karşı herhangi bir düşmanca eylem veya propagandadan çekinmesini yükümlendiği gibi, aynı şekilde herhangi bir Asya, Kafkas, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan halklarının düşmanca ve Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını baltalayıcı hareket ve propagandalarına yardımcı olmaktan kaçınmayı yükümlenir."

Gördüğünüz gibi, İngiltere bize hiçbir zaman savaştan zaferle çıkmış bir ülkeye değil, yenilmiş bir ülkeye şart koşulabilir politik yükümlülükleri yüklercesine birtakım yükümlülükler yüklemektedir, oysa biz, eşit olmayan ve aşağı yukarı bütün dünyaya karşı sürdürdüğümüz savaştan zaferle çıktığımızı kabul ederiz. Bütün bu esasları kabul etmek şöyle dursun, görüşmeyi bile reddettik. Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, İngiltere bizim bütün Doğu devletleriyle, bu arada Türkiye ile de ilişkilerimizin kesilmesini istiyor. Böylece her yerde Britanya çıkarları ile karşılaşıyoruz ve bunlara karşı en ufak bir diplomatik girişim yapma olanağımız olmuyor. Bütün bu esasları görüşmekten vazgeçtik ve İngiliz Hükümeti'nin bu red cevabımıza göstereceği tepkiyi henüz bilemiyoruz. Daha Temmuz 1920 tarihinde tek kabul ettiğimiz şey, İngiltere ile Rusya arasında gelecekteki politik anlaşmada karşılıklı düşmanca hareketlerden ve propagandadan gerek her iki ülke içinde gerekse dışında vazgeçilmesidir. İngiltere ile olan ticaret anlaşmasına gelince, bunun görüşülmesi, hâlâ sürdürülüyor ve bu anlaşma taslağının tam metni de size aynı zamanda ilişikte sunuluyor.

İngiltere ile ilişkilerimiz bundan ibarettir. Görünüşe göre İngiltere ticaret anlaşmasının imzalanması konusunda da pek acele etmiyor, çünkü heyetimiz sekiz aydan beri hiçbir sonuca varılmadan Londra'da bulunuyor. İngiliz Hükümeti Rusya'nın ekonomik hayatının diriltilmesi için, zaman geçtikçe yurtdışından daha fazla makine ve mal satın alma zorunluluğu ile karşı karşıya geleceğimizi, ve bu durumda, daha uysal olacağımızı ve resmi bir barış anlaşması olmadan da politik bağlantılara girişmek zorunda kalacağımızı umuyor. Ancak, bu kez de, daha önceleri olduğu gibi, İngiltere'nin çok yanıldığını bilmenizi isteriz.

İtalya tarafından bize karşı gösterilen düşmanca eylemden, İtilâf'ın başka hükümetlerine oranla çok daha az rahatsız olduk. Bize karşı mücadelede İtalya en pasif kalmış bir ülke sayılır. İtalya ile Rusya karşılıklı ticaret temsilcilikleri kurulması konusunda anlaştılar, ancak İtalyan Hükümeti, temsilciliğimizin Roma'da mümkün olduğu kadar geç bir tarihte kurulması için elinden geleni yapmaktadır.

Fransa'ya gelince, bu ülke hâlâ düşmanlığını sürdürüyor: Fransa ile ne herhangi bir görüşmemiz, ne de bu yakınlarda herhangi bir temasın yenileneceğini ummamız için herhangi bir belirti vardır.

İngiltere'nin size, kendi teklifleri ile hitap ettiğini bildiriyor, sizin ile İtilâf devletleri arasındaki ilişkilerinin yenilenmesi konusunda fikrimizi soruyorsunuz. Bizce, sizin yaptığınız gibi, başarı ile İtilâf emperyalizmine karşı kahramanca savaşırken, Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve dokunulmazlığını savunmuş oluyorsunuz. Bu mücadele Türkiye topraklarında iki şekilde sona erebilir: Ya Türk milleti mücadele sonucu olarak elindeki silahla ana topraklarından Avrupalı saldırganları kovacak ve her şeyden önce İstanbul'u kurtaracak, ya da İtilâf devletleri Türkiye'ye karşı sürdürdükleri bu çatışma sürecinde, Türk halkının kendi onurunu ve bağımsızlığını sonuna kadar savunmaya azimli olduğuna inanacak ve bu mücadele içinden çıkmak için herhangi bir çare aramak isteyecektir. Ancak Sovyet Hükümeti, emperyalist hükümetlerin ele geçirdikleri durumları hiçbir zaman mücadelesiz terk etmediklerini biliyor. Ne hakkın, ne hukukun, ne de adaletin onlar için önemi var, boyun eğdikleri tek şey kaba güçtür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İngiltere'den aldığı öneriler varsa, bunun, İngiltere'nin içtenlikle Türkiye ile barışmak istediği anlamına geleceğini sanmıyoruz. Daha çok İngiltere kahramanca savaşan Türk halkının saflarına düzensizlik ve yozlaşma getirip böylece direnme gücünü zayıf düşürmek istemiş olmalıdır. Ya da bu önerilerde İtilâf'ın başka bir kötü niyeti olabilir: Türk milleti ile barış pahasına, kendisinin Sovyet Rusya'ya karşı sürdürdüğü savaşta Türkiye'yi kendi tarafında bilmek istiyor. Sanırız ki böyle bir planın gerçekleşmesine pek umut yoktur.

Türkiye ile Rusya'nın günün birinde birbiriyle olabilecek bir çıkar çatışması yoktur; aksine, iki halkın arasındaki dostluk ve birlik gelecekte yalnızca ve yalnızca daha da sağlamlaşabilir. Buna rağmen, Türkiye'nin, bunun bir hile olmadığına, bu önerilerin savaşa son vereceklerine ve Türk milletine barış içinde bir hayata geçip, yedi yıl süren bu savaşın açtığı yaraları tedavi etme olanağını vereceği ne en ufak bir umut varsa, İtilâf hükümetlerinden gelecek hiçbir öneriyi reddetmemesi gerektiğine inanıyoruz.

Ama Türk Hükümeti bizce, her şeyden önce bütün önerilerin açık ve resmen yapılmalarını isteyebilir. Bunun dışında sanırız ki Türk Hükümeti bütün devlet topraklarından hangi türden olursa olsun bütün yabancı orduların çekilmesini istemelidir ve bu işin İstanbul'dan başlanmasında ısrar etmelidir. Görüşmeler sırasında yabancı ordu birliklerinin Türkiye'nin devlet topraklarında bulunması, toprakları yabancı ordularca işgal edilmiş olan tarafın diplomatik durumunu daima zayıf düşürecektir.

Rusya, ancak kendi topraklarından yabancıları ve karşıdevrimcilerin topunu defettikten sonra uluslararası ilişkilerde politik durumunu sağlamlaştırıp ağırlığını ortaya koyabilmiştir. Rusya'nın başkenti yabancılar tarafından işgal altında tutulmuş olsaydı, Londra'daki görüşmelerde, böyle görüşmeler genellikle yapılmış olsa da, kendi egemenliğimizin ve dokunulmazlığımızın kabul ettirilmesini ve sayılmasını asla elde edemezdik.

Genel çizgilerle çizmeye çalıştığımız bakış açımız budur. Görüşümüzü daha ayrıntılı olarak açıklayabiliriz ve açıklanmasını istediğiniz bütün sorunlarınızı bize bildirmenizi rica ederiz. Sözümüzü bitirirken, böyle bir görüş alışverişinin son derece önemli olduğuna ve Türk Hükümeti'nin ileri sürmek istediği bütün sorularda buna devam etmek istediğimize işaret etmek isteriz.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[2616]

Çiçerin, *aynı gün gönderdiği ikinci bir nota ile görüşmelerin Ankara tarafından önerildiği gibi Bakû'de değil Moskova'da yapılmalarını ister. Ahmet Muhtar ilk önce buna karşı gelir, ancak Çiçerin'in önerisini yinelemesi üzerine konferansın Moskova'da yapılmasına karar verilir*.[2617]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

Telgrafla ulaştırılmıştır.

19 Aralık 1920
No. 11260

Türkiye, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin katılacakları konferans, Sovyet Hükümeti açısından, ilgili ülkeler arasındaki dostluk ve karşılıklı anlayışın kurulması için olağanüstü önem taşımaktadır.

Sovyet Hükümeti, bu konferansa son derece önem verdiğinden, başkanlığımda, Narkomindel'in (Dışişleri Halk Komiserliği) tam yetkiye sahip Kollegyumu'nu konferansa temsilci tayin etmiştir.

Görüşmelerin Bakû'de yapılması halinde, dış politikamızın tüm yöneticileri günlük çalışmalarından alıkonulmuş olacak. Bugünkü durumda ise buna imkân yoktur. Bu nedenle Sovyet Hükümeti, konferansın Bakû yerine Moskova'da toplanmasını önerir. Hükümetimiz Ermenistan ve Novorossisk uzerinden Ankara ile sürekli bağlantının kurulması için gerekli bütün tedbirleri almaktadır.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[2618]

Türkiye ve Ermenistan arasındaki toprak sorunlarının ayrı bir antlaşmayla yeniden çözüme kavuşturulması taraftarı olan Sovyet hükümeti, 19 Aralık 1920'de Ankara'ya gönderdiği bir notada Türk-Ermeni ilişkileri adına şunları yazmıştı: *"…Sovyet Ermenistanı, ülkedeki Müslüman halka dönük politikasını kökten değiştirdi ve Müsmümanları kendi kardeşi olarak görmektedir. Aynı şekilde Sovyet Rusya, Türk yönetiminin emekçi Ermeni hükümetini ve işçi-köylü Ermenistan'ı bir dost hükümet olarak göreceği konusunda katiyen şüphe etmemektedir."*[2619]

Ermenistan Dışişleri Bakanı Bekzadyan'ın 10 Aralık tarihli notasma 19 Aralık'ta cevap veren Ahmet Muhtar, Ermenistan'da komünist düzeninin ciddi bir biçimde yerleşmediğinden Türk ordusunun

[2616] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 263-267. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2617] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 197.
[2618] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 268.
[2619] *GARF*, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 542, L. 1; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 313.

Gümrü'yü boşaltmadığını söyler. Gümrü Anlaşmasına gelince, Ankara Hükümeti bu anlaşmayla topraklarına yalnızca çoğunluğu Türk olan bölgeleri katmıştır ve Ahmet Muhtar'a göre bu konuda fazla bir diretme, Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin kılık değiştirmiş bir Taşnak Hükümeti'nden başka bir şey olmadığını gösterir.[2620]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Heyet-i Merkeziyesi, Mustafa Suphi riyasetinde Kars'a müteveccihen yola çıktı.[2621] *"Altın ve mücevherler" Harici Büro'ya bırakılmış, "atlar, arabalar, semaver ve mahdut miktarda yemek takımı" hazırlanmış, yol için gereken izinler alınmıştır*.[2622] Mustafa Suphi, *gelişinden birkaç gün sonra kaleme aldığı mektubunda, Çiçerin'in Van ve Bitlis'i istemesi ile Anadolu'daki "cereyanların" komünizmin aleyhine döndüğünü, kendilerinin "mevkiini müşkülata soktuğunu," "gazete sahifelerinde görülen komünist hareketlerin pek suni" olduğunu anladığını; bu yazıların "Rusya'dan yardım almak için bir oyun" olduğunu yaz*acaktır: *Komünistlik geniş mikyasta intişara başladığına ve hatta bir moda haline girdiğine göre bizim ekaliyeti temsil ve müdafaa ordusu müzehhereti yolunda ve Marksizmden ayrılmayan fikirlerimizin zafer bulacağına kanaatimiz vardır*.[2623]

Anadolu'da kızıllık modası:

> [..] dünyanın kurtuluşu, biri Batı proleteryası, öteki ise mazlum ülkeler üzerinde etkili olan iki ihtilâlci hükümetin işbirliğinden beklenmektedir. İşte böyle bir Dünya İhtilâli fırtınası içinde, feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü ve proleteryanın hemen hemen mevcut olmadığı Anadolu'da bir Bolşeviklik modası salgın hâlinde gelişecektir! Ankara'da kırmızı kalpak, kırmızı kravat ve kırmızı mendil biçiminde bir "kırmızı modası" yayılacaktır. İlk Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu'na göre:
>
> "Bazı meb'us arkadaşların komünizmin ilân edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu..... Komünizmin işareti sayılan kızıl renk, moda hâline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar az değildi".
>
> Çerkez Etem'in bir müfrezesi, kırmızı tepeli kalpaklar ve yeşil bayraklarla Ankara'da dolaşır. Hatta Tevfik Rüştü Aras'ın kırmızı kadife kalpağı, Meclis'te önemli bir tartışma konusu olur.
>
> İslâm'ın "asr-ı saadet"ine dönüştür diye en koyu komünizm yanlısı olduğunu söyleyen Mustafa Lütfi, 22 Kasım 1920 tarihli oturumda Atatürk'ün direktifi ile kurulan resmî Komünist Partisi'nin temsilcisi olarak Moskova'ya giden Tevfik Rüştü Aras'ın kırmızı kalpağını eleştirir:
>
> "-Komünist adına gelince, değil Büyük Millet Meclisi'nde, Türkiye'de bir komünist fikri, ruhu zannetmem ki olsun, olamaz ve yalnız başına giydiği kalpağını kırmızı şeritle çevirtmekle olmaz".
>
> Bu sözler üzerine kıyamet kopar. Meclis'in ünlü hatiplerinden ve resmi Komünist Partisi üyelerinden Muhiddin Baha (Pars) saldırıya geçer:
>
> "-Efendiler, Komünist Partisi'ne mensup olanlardan birisi Bakanlar Kurulu içinde bulunuyor. Öteki kısmı da sizin daima büyük içtenlikle ellerinizi sıkıyor. Onların başlarındaki kalpaklar sahte değildir, onların kalbi de sahte değildir ve onlar bu memlekette görev yapmakla övünç duyarlar...
>
> O Efendinin bilmesi gerekir ki, benim başımdaki kalpak henüz siyahsa, yarın kırmızı olacaktır ve bu sahte değildir, efendiler".
>
> Bu sert çıkış karşısında "asr-ı saadet komünisti" Mustafa Lütfi Efendi geriler:

2620 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 200.

2621 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 269-270. BTKF Haricî Büronun Aralık-Ocak-Şubat üç aylık raporunda ise şu ifade yazmaktadır: "19 Aralık günü, Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Mehmed Emin yoldaşlardan oluşan MK İcra Komitesi gonderildi." (Demirel, 2004, c. 2, s. 100).

2622 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 340.

2623 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 343.

"-Hiçbir partiye saldırı aklımdan geçmez. Boyanmış kalpak sorununa gelince, amacım gösterişten kaçınmakla ciddiyet ve ölçüyü öğütlemektir".[2624]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesinde iki makale: (i) *Cihan sabanla fetholunur*. (ii) *Taşkent'te, İştirakiyun yerine çıkan Kızıl Bayrak'ın ilk sayısı*.[2625]

20 Aralık 1920. TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye Riyasetinden *Şark, Garp, Cenup ve diğer cephelere* talimat: *Zabitan ve mensubiyeti askeriden bazılarının siyasi fırka ve cemiyetlere intisab etmekte bulunduğu anlaşıldığından mükerreren emr ve tamim edilmektedir ki orduya mensup olanların siyaseyle iştigal etmesine asla izin verilmeyecektir*.[2626]

İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi Camillo Garroni, Hariciye Nâzırı Carlo Sforza'ya telgraf gönderdi: *Bugünkü Türk-Rus işbirliği ortak İngiliz karşıtı ve Avrupa karşıtı politikaları açısından kaçınılmazdır. Farklı amaçlar da gütse, bu işbirliği, Doğu'nun iki büyük tarihi düşmanını bir araya getiren akılsız İngiliz politikası değişerek, sözkonusu iki ülkeyi geçmişteki gibi birbirine karşıt konuma getirmedikçe, öyle ya da böyle, sürecektir. Türk-Rus işbirliği, bir anlamda sorunu daha karmaşık duruma sokmuş, Türkleri toprak talep eden politikalarında daha önlemli olmak ve amaçlarından resmen vazgeçmek zorunda bırakmıştır*.[2627]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, Rumbold'u ziyaret etti. *Rumbold, sözü yine Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına getirdi. Sefa Bey ise daha önceki cevaplarından farklı bir şekilde Fransız Başbakanı ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza'nın verdikleri beyanatlardan antlaşmanın değişebileceğini öğrendiklerini, bu nedenle yapılacak değişikliklerden sonra antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdi. Rumbold ise antlaşmanın bir an önce onaylanması konusunda ısrarını sürdürdü. Sefa Bey onay halinde kaçınılmaz felaketlerin yaşanacağını ileri sürerek onayın Millî Hareket taraftarlarını Bolşeviklere daha da yakınlaştıracağını izah etti. Ayrıca Sefa Bey, hükûmetinin Anadolu'ya giden heyetle iletişim kuramamasını gerekçe göstererek zaman kazanmaya çalışıyor. Bu cevaplardan sonra daha sert bir üslup kullanan Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının "çoktan gemilerini yaktıklarını" onların antlaşmayı imzalama ihtimallerinin bulunmadığını ifade ederek onayı İstanbul'dan beklediklerinin altını çizmiştir*.[2628] Rumbold, nihayet ağzındaki baklayı çıkarmıştır. Mesele, TBMM Hükümetini ram ettirmek değil, muvazaalı Bâb-ı Âlî'yi TBMM Hükümetine çiğnetmektir.

Paris'de münteşir *Le Gaulos* gazetesi, İstanbul muhabiri Georges Labourel'in mektubunu neşretti. *Ona göre Türk milliyetçileri, Ermenilerin "kışkırtmaları", "müslüman köylerini ateşlemeleri ve katliamlara girişmeleri" nedeniyle savaşa girmişlerdir. Savaş üç hafta sürmüş, Ermeniler Fransa'nın gönderdiği caphaneleri ve Amerika'nın gönderdiği un stoklarını bile kurtaramadan çekilerek yenilmişlerdir*.[2629]

21 Aralık 1920. Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi içtima ediyor. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, "Gürcistan'ın geleceği ne olacak?" sualine cevab verdi: *Bunu Muhammed'in Allah'ı bile bilemez*[*] *fakat eğer ölçülü davranırsak, herhangi bir riske girmeden kazanabileceğimiz çok şeyler var*. Ermenistan

[2624] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 448.

[2625] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 334.

[2626] *ATASE Arşivi*, İSH. Kutu 579, Gömlek 123, Belge no. 123-2; Aktaran: Emel, Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 196, dipnot 3.

[2627] *Affari Politici* (AP), 7752-16156/1534-C; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 132.

[2628] FO, 371/5059, E 16085, "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 923. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2629] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 171.

[*] İronik bir not: "*İhtilâl* sahasında en büyük *mütehassıs* sayılan Rus Bolşevikleri lideri Lenin dahi, İsviçre'de iken, 1917 Şubat'ında Rusya'da bir ihtilâlin yakında [12 Mart 1917'de] çıkacağını tahmin edememişti." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 318.

meselesine ilişkin şunu söyledi: *Türk saldırısı bize karşı planlanmıştı. İtilafçılar bize tuzak hazırlıyorlardı, fakat ona düşen kendileri oldu; çünkü biz Sovyet Ermenistanı'na ulaştık*.[2630]

> "...Türk saldırısı bize karşı hesaplanmıştı. İtilâf bize bir kuyu kazmıştı, ancak kendi kazdığı kuyuya kendisi düştü, çünkü biz bir Sovyet Ermenistan'ı kazandık. Türkiye'de yönetim bizi İtilâf'a satmaya hazır; Kadetlerin, Oktobristlerin, milliyetçilerin elinde.[2631] Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilâf'ın yaptığı zulme karşı ayaklanmıştır ve biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan Müslüman köylülerin haklı kurtarılışını gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya'ya karşı yakınlığı artmaktadır..."[2632]

Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George ile Sovyet Rusya mümessili Krasin Londra'da mülakat ettiler. Krasin, *İngiliz hükümetinden ticari görüşmeler konusunda önemli tavizler kopardı.* Görüşmeyi müteakiben de *Londra'dan, İngilizlerin artık tüm Kaftaslar'ı Sovyet nüfuz alanı içinde gördüğünü* Moskova'ya bildirdi.[2633]

Fas'taki Fransız Sömürge Valisi Lyautey, Fransız Başvekile mektub gönderdi:

> Bu adamlar [Fas uleması] tam olarak Türk milliyetçiliğinin teşkilâtını, Kemal'in, Bolşevikliğe yönelmiş müfritlerle arasının iyi olmadığını biliyor, ve Sovyetlerin Doğu'ya mahsus formülleriyle samimî olmaktan ziyade "opportuniste" olduklarını açıkça belirtiyor, ama, Türklerin her taraftan hücuma uğrarlarsa, nihayet, ister istemez nerede bir istinat noktası bulurlarsa oraya yönelmek zorunda kalacaklarını söylüyorlar. Bu insanların gözünde Ruslar güvenilecek bir millet değildir. Bununla beraber Bakû kongresinin kendilerince bilinmiyen bir tarafı yoktur. Lenine, Trotsky ve Tchitcherine'den vukufla bahsediyorlar.[2634]

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "Türk Şehzadenin Açıklamaları" namıyla bir mülakat iktibas etti: *Abdülmecit Efendi Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin kendisine sorulması üzerine, bundan Kemalistlerin Bolşevik oldukları anlamının çıkarılamayacağını, Bolşeviklerin eski dünyanın yıkılmasını istemelerine karşılık, Kemalistlerin sadece bir antlaşmanın yeniden düzenlenmesini istediklerini beyan etmiştir. Abdülmedt Efendi San Remo görüşmeleri esnasında müttefiklerin Yunanistan'ın değil, sadece Venizelos'un sesini duyduklarını, bir ağaçla orman olamayacağını ve Yunanistan'ın Venizelos olmadığını ifade etmiştir*.[2635]

Giresun Müdafaa-i Hukuk reisi Osman Ağa'nın Rusya'ya gönderdiği eşyalara mukabil Tuapse'den Giresun Müdafaa-i Hukuk'a verilmek üzere silah ve cephane gönderilmiştir.[2636]

22 Aralık 1920. Mustafa Kemal; Şark Cephesi Kumandanı Karabekir'e, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e ve Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanlığına telgraf keşide eyledi. Lazistan (Rize) Mebusu Osman'ın Tuapse'den Trabzon'a 18 Aralık 1920 günü getirdiği 1.500.000 altın rublenin *Doğu Cephesinin*

2630 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 110-111, dipnot 154.

2631 "Burada Lenin, Çarlık Rusya'sının sağ partilerinin adlarını sayrak bir benzetme yapıyor." (Yerasimos, 2000, s. 196, dipnot 369).

2632 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 194-195. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Vurguladığımız Lenin'e aid fevkalâde cümleyi Bülent Gökay'ın iktibas etmemiş olması çok acaibdir.

2633 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114,

2634 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 653.

2635 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.

2636 *ATASE*, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1 arka sayfa, (19 Aralık 1336/1920); *ATASE*, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 1, (19 Aralık 1336/1920); *ATASE*, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 2, (21 Aralık 1336/1920); *ATASE*, İSH, Kutu: 617, Gömlek: 85, Belge No: 3, (21 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 166-167.

*ihtiyaçları için emin vasıtalar ile Erzurum maliye mal sandığına nakledilmesinin sağlanması*nı rica ediyor. Mustafa Kemal, Maliye Vekaletini de bilgilendirmiştir.[2637]

Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi içtima ediyor. *Kongrenin tümüne sunulan Halk Komiserleri Konseyi Faaliyet Raporu'nda ise Lenin: "Türkiye ile aramızdaki dostluk ilişkilerinin adım adım kurulup güçlendiğini" belirt*iyor.[2638]

TBMM Hariciye Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'e telgraf gönderdi. Sovyet Rusya, müzakerelerin Moskova'da yapılmasını istemişti fakat TBMM Hükümeti, Bakû'de ısrarcı. Bizce dikkat çekici bir husus şudur. Ahmed Muhtar, bakan unvanlarını Sovyet tarzıyla yazıyor:

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

22 Aralık 1920

Sayın Komiser,

Türkiye Büyük Millet Meclisi, gerek Rusya gerekse Türkiye'nin emekçi halkları tarafından kendi çıkarlarının iyice kavranması sayesinde, emperyalist devletlerin ustaca olduğu kadar haince de olan, aramızı açma ve aramıza güvensizlik tohumları ekme girişimleri kesinlikle boşa çıkmıştır. Bu nedenle aramızda daha da pekişen dostluk bağlarımız gün geçtikçe daha güç kazanmaktan başka hiçbir değişmeye uğratılamayacaktır. Çıkarlarımızın birbiriyle karşılaştıkları ve kaynaştıkları sorunların esaslı bir incelemesini yapabilmek amacıyla, Hükümetim, RSFSC temsilcileriyle buluşmak üzere Ekonomik Sorunlar Halk Komiseri olan ve sizin de çok iyi tanıdığınız Yusuf Kemal Bey'i, Eğitim İşleri Halk Komiseri Rıza Nuri (Nur) Bey'i ve Moskova Elçisi General Ali Fuat Paşa'yı Bakû'ye göndermek istiyor.

Moskova ile Ankara arasında yarı yolda bulunan bu kentin seçilmesi sayesinde heyetlerimiz karşılıklı olarak kendi hükümetleri ile ilişki kurabilecek ve bu ilişkiler eşit haklarla yapılabilecektir. Bu nedenle Rusya tarafından görüşmelere katılacak olan kişilerin adlarını ve Bakû'de bulunabilecekleri yaklaşık tarihi bildirmenizi rica ederim.

Türk temsilcileri, önceden hesaplanmayan bir engel çıkmazsa, en geç bir ay içinde Azerbaycan başkentinde olacaklar.[2639]

TBMM Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)mebusu, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensubu Mehmet Şükrü (Koç), Ankara'da akşamleyin ajitasyon icra ediyor: *"Emek" gazetesinin ilk sayısında, Mehmet Şükrü'nün 22 Aralık 1920 gecesi verdiği konferansın baş kısmı aktarılmaktadır. Konuşmacı, "THİF Siyasî Program ve Nizamnamesinin tab' edilmekte" olduğunu söylemiştir. Onun programdan verdiği örneklere göre, THİF da, tıpkı Yeşil Ordu gibi "Hukuk-u ailenin şeriat dairesinde mahfuziyeti" ve "Asr-ı Saadetteki samimiyet-i müşterekenin iadesi" gibi ilkeleri savunmaktadır*.[2640]

Ermenistan'daki genel görüşlere göre, pek yakında, Bolşeviklerle Kemalistler birbirleriyle çatışacaklardı. Tiflis'te yayımlanan "Slovo" gazetesi, 22 Aralık 1920 tarihli, "Kemalistler ve Komünistler" başlıklı yazısında, Bolşeviklerin güvencelerine karşın, Azerbaycan'daki Sovyet yetkililerinin Tiirklere

---

2637 *CA*, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (22 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223.

2638 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 196.

2639 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 269.

2640 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 97, dipnot 87. "Partinin Ankara örgütü, Öğretmen Okulu salonunda konferanslar düzenlemiştir. Bu konferansların ilkinde Şeyh Servet ve Ziynetullah Nevşirvanov, ikincisinde ise *Mehmet Şükrü Yoldaş* konuşmuşlardır." Mehmet Şükrü'nün nutuku, *Emek*de 3 tefrika halinde neşredilmiş fakat 2'ncisi noksandır (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 116-117).

güvenmediklerini; onlardan ve onların Azerbaycan'la ilgili amaçlarından kaygılandıklarını belirtmiş olduğunu kaydetmişti.[2641]

22 Aralık'ta İngiltere parlamentosunun Avam Kamarası'nda, milletvekillerinden Yarbay W. Guinness, yönetim sözcüsüne, yönetimin Yakın Doğu'daki politikası hakkında bilgi vermesini; Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beri aradan 4 ay geçmiş olduğuna göre, bu antlaşmanın onaylanıp onaylanmayacağını; gerçi bunun onaylanmamasından şikâyetçi olmadığını söylemiş ve şunları eklemişti: "Gelişmelerin de göstermiş olduğu gibi, Müttefikler, Anadolu'daki durumu belki nihayet anlamışlar ve yeni bir politikayı rüyalara değil gerçeklere dayanarak uygulamaya hazırlanıyorlar. Türk barışı oldukça acayip ve yeknesak bir güçlük ortaya çıkarmıştır. Anadolu hiçbir zaman fethedilmemiştir. Antlaşma (Sevr), Yunanistan'ın hak iddiasında bulunamayacağı bölgeleri de Türkiye'den koparmıştır. Bu antlaşmayı yapmış olanlar, görünüşte, Yunanlılar hakkında pratik bilgiye sahip değillerdir. Onlar, tüm Yunan halkının gücünü tek ve müstesna olan bir adamın (Venizelos'un) dehasıyla karıştırmışlardır; gerçi o da Yunanistan tarafından kesin olarak inkâr edilmiştir. Antlaşmayı zorla kabul ettirecek olan Yunan kılıcı, Türk'ün zırhı üzerinde değil, madeninin zayıf olması nedeniyle kırılmıştır. Yunanlılar bu yüce imparatorlukla (Osmanlı devleti) ilgili askeri yüke dayanamazlar. Onlar, barış politikasını destekleyeceğine inanılan bir kral ve başbakan seçmişlerdir... Bizzat Kraliçe Olga, Yunanistan'ın seferberlik yüküne dayanamayacağını ve barış dileyeceğini söylemiştir. Müttefiklerin Anadolu'daki siyasi projesi görünüşte yıkılmıştır. Antlaşma (Sevr) ulusalcılığın ateşi üzerine petrol dökmüştür ve bunun sonucu olarak Anadolu'nun 5/6'si Mustafa Kemal'in ve ulusalcıların ellerindedir ve onlar Bolşeviklerle hiç de tabii (doğal) olmayan bir ittifak kurmaya zorlanmışlardır... Türkler, dünya kardeşliğini sevdikleri için değil, nefret ettikleri bir soy tarafından yönetilme tehdidine karşı gerekli yardımı Bolşeviklerden sağlayabileceklerine inanıyorlar. Birbirine uymayan bu iki ortaklar arasındaki ortaklığı akıllıca davranarak hâlâ bozabileceğimize inanıyorum..." Sevr antlaşmasının tadil edilmesini destekleyen emekli Tümgeneral Sir Charles Townsend de şunları eklemişti: "Söylenmiş olanların her kelimesini desteklerim. İçten (samimi) önerim, Kemal'e hemen yaklaşmaktır... Antlaşmayı tadil etmeliyiz. Kemal'le ilişki kurarak onunla kişisel olarak görüşmelerde bulunmalıyız."

Bunun üzerine söz alan İngiltere Başbakanı David Lloyd George şunları söylemişti: "Orada (Türkiye'de), durumu denetleyen herhangi bir kişiyle görüşme yapılmasının arzulandığına kuşku yoktur; ancak güçlük şudur: yasal (*de jure*) yönetim İstanbul'dadır. Bu yönetim fiili (*de facto*) değildir; bizim kurmuş olduğumuz bir yönetimdir. Bu yönetimin izni olmadan, kendi ülkesinin yasal yönetimine karşı isyan etmiş olan bir generalle görüşemeyiz. Mustafa Kemal'le uğraşmadan önce İstanbul yönetimini iktidardan atıp atmayacağımıza karar vermeliyiz. İstanbul yönetimi Kemal'e yaklaşımda bulundu. İstanbul'dan bir heyet ya yoldadır veya oraya ulaşmıştır. Onlar kendi aralarında bir anlaşmaya varabilirler. O zaman, tüm Türkiye'yi temsil edecek bir yönetimle sorunları görüşebiliriz. Asi bir generalle görüşmek yerine, sadece İstanbul yönetimiyle değil, Mustafa Kemal'in fiili yönetimiyle de görüşmüş oluruz..... Mustafa Kemal ve İstanbul'la ayrı ayrı görüşmek bir hata olacaktır... Şu anda İzmir'de çok sayıda Yunan askeri gücü vardır ve oradaki halkın çoğunluğu Grek'tir. Bir süre önce, Mustafa Kemal'in orada büyük bir gücü olduğu ve her geçen gün Yunanlıları denize ve bizi de Boğazlara süreceği söylenmişti. Bu güç 10 gün içerisinde Yunan güçleri tarafından hiç güçlük çekmeden dağıtılmıştır. Yunanlıların bana vermiş oldukları güvenceye göre, kendileri Ankara'ya kadar yürüyebilirler ve bu konuda hiçbir kuşkum yoktur. Öne sürülmüş olan öneri, bizim, Yunanlıların arkasından harekete geçerek, asi bir general olan Mustafa Kemal'e gitmek ve bize barış vermesini ve bizim de ona İzmir'i vereceğimizi söylemek midir? İzmir'i veremeyiz. Yunanlılar bunu kabul etmeyebilirler. Yunanlılara saldıralım mı? Onların orada Türklerinkinden daha güçlü bir ordusu vardır..... Ayrıca, buna karşılık olarak ne alacağız? Bana, barış sağlayacağız diyorlar; ama kiminle barış? Bugün var olan ve yarın ortadan kalkacak olan Mustafa Kemal'le barış! Saygıdeğer dostum, bugün yönetimde bulunan Kemal'in yarın da yönetimde olacağına emin midir?..... Barışı satın almak için asi bir generalle neden şartlar üzerinde duralım; hem de Türk halkından barış satın alabileceğimize bir güvence olmadığı bir sırada! Daha güç bir duruma düşmeyiniz. Bu konuda ihtiyatla davranmalıyız. Kendi ülkesi tehlike içinde iken pek başarılı olmamış olan asi bir generalin iyi niyetini satın alabilirsiniz. Türkiye saldırıya uğrarken ve yıkılmak üzere iken Kemal'in yiğitliğini asla işitmemiştik. Yunan soyunun nefretine maruz kalabiliriz... Bu gibi generaller esatiridir (mitolojiktir) çünkü onlar hakkında hiçbir

[2641] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 193.

şey bilmiyoruz. Onlar esatiri olmuşlardır çünkü onları kimse görmemiştir. Onlar yüce savaşçıdır, çünkü Ermenilere karşı savaşmış ama başka hiçbir savaşa katılmamışlardır." (T. P. O'Connor adlı milletvekili söze karışarak "silahsız Ermenilere karşı" diye haykırmıştı). Lloyd George sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Kendi güçlüklerimizden kurtulmak için öteki uluslara ihanet etmekle çözümü satın almak bir işe yaramaz... Ben, Anadolu'da barışın kurulmasından, Türk'e adilane işlem yapılmasından yanayım ve Türk bize herhangi bir öneride bulunursa bunu tartışmaya gönüllüyüm. Erzurum yakınlarında önemsiz olaylar olduğu; Yunanistan'da yapılan seçimlerin sonucundan hoşlanmadığımız için, Doğu'yla ilgili tüm politikamızı değiştirmeyelim. Akdeniz İngiltere için çok önemlidir. Yunan halkının dostluğunu isteriz... Yunanlılar çoğalacak, güçlenecek; herhangi bir halk gibi siyasi hatalar işleyecek; ama büyüyecek ve daha güçlü olacaklardır. Onlar oldukça zeki ve enerjiktirler ve cesarete sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Hatalarını gidereceklerdir... Yunanlılar kendi ülkelerini savunamazlarsa; Yunan halkı, Kemal kapıda belirince yüce kaleleri teslim ederse, o zaman onlardan kaygılanmaya gerek kalmaz."[2642]

23 Aralık 1920. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büro tutanağına göre *Merkez Komitesi enformasyon şubesi başkanı Süleyman Sami yoldaşın başkanlığında, sorumlu görevlerde bulunan ve bulunmayan 20 parti işçisinden oluşan bir grup* Anadolu'ya *gönderildi*.[2643]

Mustafa Suphi'nin lideri olduğu Türkiya Komünist Teşkilatı Bakü Harici Bürosunda dengeler değişmektedir:

TKP heyetinin nasıl olup da katledildiğini anlamaya çalışanlar açısından, bu dönemde yaşanan olaylar ve detayları son derece önemlidir. Mustafa Suphi heyeti ayrıldıktan sonra, Bakü'den neler olup bittiğini anlamak da, bu sırrı çözmemize yardımcı olabilir. Mustafa Suphilerin yola çıkışından dört gün sonra, 23 Aralık'ta TKP Dış Bürosu, Abid Alimov ve Süleyman Sami tarafından adeta basılmıştır. Abid Alimov TKP Harici Bürosu'ndan 12 kişilik bir "heyet-i seferiye" için "konyak, erzak ve keçe çizme" talep etmiştir. Üstelik TKP Dış Büro yetkililerine hem bu 12 kişinin isimlerini vermemiş, hem de nereye gidileceğini söylememiştir. Bunun üzerine TKP Dış Bürosu istenen yardımları yapmayınca, ortalık sertleşmiştir. Durum çok vahim olmalı ki, TKF Harici Bürosu tutanak tutarak durumu, Azerbaycan Komünist Partisi merkez komitesine ve Kaf-Büro'ya bildirmiştir.[2644]

24 Aralık 1920. Çiçerin beyanname kaleme aldı. Ona göre *Yunan yayılması sadece Batı Anadolu'yla sınırlı kalmayacaktır. Yunanlıların Doğu ve Kuzey Anadolu'da "Büyük Ermeni-Bizans devleti yaratmaya kalkışma"ları tehlikesi söz konusudur; böyle bir oluşum Sovyet Rusya sınırlarında "emperyalizmin ateşini canlı tutacak bir kalkan işlevi görebilir."*[2645]

25 Aralık 1920. *TBMM hükûmeti, gerici çevrelerin etkisinde, Gümrü Antlaşması'nı gözden geçirmeyi reddetti. 25 aralık 1920 tarihli Türk notasında "arazi sorunun her türlü itirazın dışında bulunduğu" belirtiliyor*.[2646]

İzvestiya gazetesinin aktardığına göre Anadolu Ajansının *bildirimleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın notlarıyla, Sovyet hükûmetine, Ankara hükûmetinin, emperyalist zalimlerle savaşta kendini Sovyet Rusya'nın doğal müttefiki olarak tanımaya kesinlikle devam ettiği bildirildi*.[2647]

26 Aralık 1920. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büro tutanağına göre *Novorosiysk üzerinden 10 kişilik başka bir grup* Anadolu'ya *gönderildi*.[2648]

2642 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 194-196. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
2643 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 346.
2644 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 345.
2645 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 21.
2646 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 200.
2647 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 198.
2648 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 346.

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak), Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'e talimat gönderdi: *"Mustafa Suphi Yoldaşın, BMM ile temas ve memlektin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya" gönderilmesi*.[2649]

Tuapse'deki Türkiye konsolosu Sabri Bey'e 26 Aralık 1920 tarihinde çekilen telgrafta Ankara Hükümeti için Ruslardan ne kadar silah, cephane, gaz, benzin alındığının ve Osman Bey zamanında orada kalan malzemelerin tespit edilmesi istenmiştir.[2650]

27 Aralık 1920. *Kars'a Yusuf Kemal'den daha önce varan Bekir Sami Bey, orada Mdivani ile görüşür ve ondan, Moskova'nın artık Van ve Bitlis'*in Ermenistan'a verilmesi *konusunda diretmeyeceğini öğrenir. Bekir Sami'nin bu durumu Ankara'ya iletmesi üzerine Ahmet Muhtar Bey, 27 Aralık'ta Çiçerin'e bir nota göndererek, bu konunun açıklanmasını ister, ancak cevap alamaz*.[2651]

27 Aralık 1920'de Tuapse'de bulunan Osman Bey'in adresine 2 adet 120 mm'lik Fransız topu ile bunların taşınmasında kullanılan 2 adet iki tekerlekli araba, 1.000 adet 120 mm'lik bomba (top mermisi), 1.000 adet top mermilerinin taşınması ya da topçuların yüklerinin taşınmasında kullanılan tekerlekli araba/vagon, 1.000 adet tapa/fünye ve 1.000 adet tahliye borusu gönderildiği ve bu malzemelerin merkez tarafından alındığı ifade edilmiştir.[2652]

28 Aralık 1920. Çiçerin, Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) radyo vasıtasıyla cevabî nota gönderdi. TBMM Hükümeti Bakû'de görüşülmesinde ısrarcı olmuştu. Sovyet Rusya, Moskova'da görüşmek hususundan taviz vermiyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

Radyo ile bildirilmiştir.

28 Aralık 1920
No. 11807

Rusya Sovyet Hükümeti, 22 Aralık tarihli telgrafımızla ifade olunan ve milletlerimizi birleştiren değişmez dostluk teminatını çok büyük bir memnunlukla karşılıyor. Hükümetimiz büyük bir içtenlikle Türkiye elçisi olarak General Ali Fuat Paşa'yı ve belirtmiş olduğunuz gibi, Halk Komiseri Yusuf Kemal Bey, Halk Komiseri Rıza Bey ve General Fuat Paşa'dan oluşturulan heyetinizi karşılayacaktır.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Dışişleri Halk Komiserliği Kollegyumu, Hükümetinizin heyeti ile görüşmesi hakkında Rus Hükümetinden gerekli emir ve talimatı almıştır. Bu durumda Bakû ve Tuapse ile sürekli radyo bağlantısı olan Moskova'da karşılaşmamız için Hükümetinizin onayını almamız gerekmektedir. Bir evvelki notayla tarafımdan belirtilen bu ricamızı bugün bir kez daha tekrarlayarak, karşılaşmamızın, milletlerimiz arasındaki ilişkilerin bundan sonraki gelişmesine olumlu katkılarda bulunacağını umuyorum.

Dışişleri Halk Komiserliği Çiçerin[2653]

2649 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 352.

2650 *ATASE*, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 1, (26 Aralık 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186.

2651 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 198.

2652 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 167-168.

2653 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 270.

~~*Mustafa Kemal'in çağrısı ve izniyle*~~ *Türkiye'ye gelmekte olan Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Mustafa Suphi ve arkadaşları ile Mdivani başkanlığındaki Sovyet elçilik kurulu Kars'a ulaştılar, törenle karşılandılar*.[2654] Sovyet Rusya heyeti ile TBMM heyeti mülakat ettiler.[2655]

> Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Mehmet Emin ve Suphi'nin ve Mehmet Emin'in eşlerinin de içinde bulunduğu TKP heyeti, güvenlik kaygıları ile olsa gerek, Kars'a Bolşevik Rusya'nın Ankara'ya atadığı ilk resmi Büyükelçisi olan Mdivani ile birlikte 28 Aralık 1920'de gelmiştir. 28 Aralık 1920 tarihinde Karabekir not defterine "Mdivani ve Mustafa Suphi geldiler" notunu düşmüştür. Bir başka belgede ise "Bakü'de müteşekkil TKF Heyet-i Merkeziyesi ... vazifeyi fiilen icrayı faaliyet etmek üzere Mustafa Suphi Yoldaş, Ethem Nejat ve üç refikleri elyevm Kars'ta bulunmakta" yazmaktadır. Demek ki ilk heyet beş kişiden müteşekkildir. Karabekir tarafından karşılanan Sovyet elçisi Mdivani şerefine verilen ziyafete Suphi ve yoldaşları da katılmıştır.[2656]
>
> Türk Komünist Fırkası, Bakü'de, Doğu Halkları Kongresi'nin kapanmasından birkaç gün sonra, 10 Eylül'de toplanan bir kongre sonunda kurulur. Bir Türk Komünist Fırkası olarak Türkiye'de yerleşmek istemesi doğaldır. Ancak, eylül ayının başından beri, Ankara'nın, Anadolu'daki komünist eylemlerinden kuşkulanmasından ve Moskova'yı, bu eylemlerle Anadolu hareketine el koyma niyetini beslemekle suçlamasından sonra, bu yerleşmenin tartışma konusu olacağı belliydi. Ankara ise, bu konuda örgütün Anadolu'da yerleşmesine kesinlikle karşı çıkmasına rağmen, açık bir red cevabı vermekten kaçınıyordu. Fırka, kurulur kurulmaz, Anadolu'ya geçmek için hazırlıklar yapmaya başlar, ancak Kars harekatı ve onu izleyen bunalım, hareketi geciktirir. Ve Gümrü üzerinden yol açılınca Fırka yöneticileri Bakû'den yola çıkarak Sovyet elçilik heyeti ile birlikte Kars'a varırlar.
>
> Kâzım Karabekir, Mustafa Suphi grubunun gelişini hemen Ankara'ya haber verir. Oradan da, hem Meclis Başkanlığından, yani Mustafa Kemal'den, hem de Dışişlerinden bunların Ankara'ya bırakılmamaları emri gelir.[2657]

Budu Mdivani, Bolşevikliği yaymaya çalışıyor: *Upmal'ın yerine 15 Aralık 1920'de Ankara elçiliğine Gürcü asıllı Budu Mdivani tayin edildi.*[*] *Mdivani de selefinden pek farklı değildi. 28 Aralık'ta Kars'a gelen Mdivani, burada mukim olduğu 24 günlük zaman zarfında Bolşevik örgütlenmeyi Molokan köylerine kadar yaymıştı. Bu yüzden Molokan halkı, Türk yöneticilerinin hedef tahtasına koyulmuştu*.[2658]

> 1896'da, Kars bölgesi Rusya'nın elindeyken, Çarlık yönetimi buraya, şiddete karşı olan ve bunun için de askerlik yapmayan Molokan adında bir mezhepten 20.000 kadar göçmen yerleştirmişti. Bunlar Kars harekâtından sonra Türk yönetimine geçince sorun olmaya başladılar. Ocak 1921'de Kâzım Karabekir, Mdivani'yi Kars'tan geçerken Molokanlar arasında komünist propagandası yapmakla suçluyordu. Bundan sonra da

---

2654 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 343. İktibasdaki yanlış ifadenin üstünü biz çizdik.

2655 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 69.

2656 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 341-342.

2657 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 197-198.

* "Sovyet belgelerinden Mdivani'nin Ankara'ya gitmek istemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Çiçerin, Orconikidze ve Mdivani arasındaki yazışmalarda Mdivani'nin Ankara'ya gitmesi durumunda Ermenistan'da bir boşluk olabileceği, bilgi akışı ve Kafkasya'ya yönelik alınan kararların uygulanmasında da sorun yaşanabileceği vurgulanmaktadır. Bu durum Mdivani'nin söz konusu bölgede etkin olduğunu göstermektedir. Sovyet temsilcileri Mdivani'nin Kafkasya'dan ayrılması durumunda Türklerin Ermenistan'a yönelik hareketlerini durdurabilecek etkili bir kimsenin kalmayacağından endişe duymaktaydılar. Dolayısıyla Mdivani'nin yerine bir temsilci gelmeden Ankara'ya gitme zamanı belli bir süre ertelenmiştir. Bunların yanı sıra bahsi geçen belgelerde Mdivani'nin Ankara'da kısa bir süre kalacağı da ifade edilmiş fakat o kısa sürede bile ondan Ankara Hükümetinin tutumu ve eğilimleri hakkında önemli bilgiler elde edilebileceği dile getirilmiştir." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 115, dipnot 646.

2658 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 288-289. "Örneğin Kars'ta, bazı gerici devlet memurları, orada yaşayan Malokanlan (bir mezhep), Türkiye'de komünizm propagandası yapmakla suçlayacak kadar ileri gittiler." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 216.

"memleketimizde artık bir Bolşevik nüfuz ve unsuru olan" Molokanların sınır dışı edilmesi ve yerlerine Türk göçmenlerin alınması kararlaştırılır.[2659]

29 Aralık 1920. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal TKP heyetinin Ankara'ya gelmesinden endişelenmeye başlamış olmalı ki* [..] *Ankara'da kendi denetimlerinin dışında "komünist cereyanların" görülmesinden yakınarak Ankara'da komünist akımları istemediklerini, gelen heyetin bu akımları körüklemesi ihtimali göz önüne alınarak, Mustafa Suphi'yi "gördükten sonra görüşlerinizi bildirin" diye* yazıyor.[2660]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mektuba, yüksek komiserlik ikinci siyasi memuru Andrew Ryan'ca hazırlanmış olan ve Bolşevik tehdidine karşı koymak amacıyla İstanbul'daki kimi Kürt önderlerince yapılmış olan önerileri içeren bir raporun suretini de iliştirmiş ve şunları eklemişti:

"Mustafa Kemal ve ulusalcılar, Bolşeviklerle olan ilişkilerini şimdilik sürdürmek meylinde olduklarını gösteriyor; aynı sırada Kral Hüseyin ve oğullarıyla yazışmalarını sürdürüyor ve Mezopotamya'yı (Irak) harekât sahası olarak görüyor; dolayısıyla bu ülkedeki İngiliz yönetimini güç durumda bırakmak için çalışıyorlar... Bu gibi hareketleri önlemek için İngiliz yönetimi Kürtleri kullanmak politikası uygulamaya karar verirse, İstanbul'daki Kürt ileri gelenleri bunda bir rol oynayabilirler; ama onlar oldukça bölünmüş bir durumdadırlar. Seyid Abdülkadir ve belki Bedirhan ailesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürtler, pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler."

Andrew Ryan'ın 23 Aralık tarihli raporunda şunlar belirtiliyordu: "Eski Donanma (Denizcilik) Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşeviklerin Mezopotamya'ya (Irak) girmelerini önlemek için Kürtlerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü... Bu, yeni bir öneri değildir. Buradaki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir, sık sık, Bolşevik tehlikesinden söz eder. Birkaç ay önce Abdülkadir şu görüşü öne sürmüştü: "Kürtler, Kemalistleri ortadan kaldırmada ve Bolşeviklerin ilerlemesini engellemede kullanılabilirler." Ferid Paşa, bu varsayımı (teoriyi) benimseyerek, Kemalistleri bastırmak için, Kürdistan'da, onlara karşı bir akım örgütlemişti. Ancak Lord Curzon, 24 Nisan'da San Remo'dan gönderdiği telgrafta, bu öneriyi o sırada reddetmiş; Dışişleri Bakanlığı da, 31 Temmuz'da 1920 tarihli telgrafında, buna kesinlikle karşı çıkmıştı. Hamdi Paşa'ya pek güvenim yoktur, çünkü onu bir kurnaz (hilekâr) olarak görüyorum. Ancak Seyid Abdülkadir'le ilgili yüksek görüşlerim vardır. Onun Kürtler arasında dini açıdan büyük etkisi vardır. Kendisi dürüst ve vasati derecede etkilidir; ancak görüş açısı kısıtlıdır. Yerel Kürtlerle ilgili olarak sağlamış olduğum bilgiye göre, onlar arasındaki iki hizip yine birleşmiştir ve şimdi tek bir Kürt kulübü kurulacaktır. Bunun başkanı Abdülkadir, asbaşkanı da Emin Ali Bedirhan olacaktır."[2661]

30 Aralık 1920. *30 Aralık tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, BMM'nin 4 Aralık günkü oturumunda Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar ve Genelkurmay Başkanı Albay İsmet, Kemalistlerin dış politikası konusunda bilgi vermişlerdi. Özellikle Ahmet Muhtar, dış ilişkilere değinerek Kemalistlerin kimi Avrupa devletleriyle ilişki kurduğunu; Fransa ile İtalya'nın, Türk ulusalcıların iyi niyetlerine inandıklarını bildirmiş; şunları eklemişti*:

Venizelos'un yönetimden düşmüş olması, anlaşma ümidine yol açmıştır. Venizelos'a karşıt olanlara yardımda bulunmak için her çaba harcanmıştır, ama Venizelos aleyhtarları yönetime geçince, Venizeloscular gibi aynı şovenizmi göstermişlerdir. Onların tutumlarının bir manevra olup olmadığı yakında anlaşılacaktır... Sovyet Rusya ile olan ilişkiler eskisinden daha dostçadır. Moskova yönetiminin bize karşı düşman olduğu söylentileri yalandır. Sovyet Dışişleri Komiserinden alınmış olan notada dostça olmayan hiçbir şey yoktur. Gerçekte her iki yönetim de, Ermenistan konusunda, uzun bir süreden beri anlaşmış durumda idiler ve Büyük Millet Meclisi yönetimi, Rus Bolşeviklerinin, kendilerine, belirli bir zamanda bu denli bir notayı göndereceklerini biliyordu.

[2659] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 320.
[2660] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 352.
[2661] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 198-199.

Gürcistan da bizimle iyi ilişkiler kurmak dileğini belirtmiştir. Ona, bizden herhangi bir saldırı gelmeyeceğine dair güvence verilmiştir.[2662]

Aralık 1920. *Ankara'da en evvel nazar-ı dikkatimize çarpan 'Bolşevik Kulübü!' idi. Yunus Nadi Bey ve daha birçok mebuslar bu kulübün azasından idiler. Hatta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi Fevzi Paşa'nın başında* [Bolşevik tarzı] *kırmızı bir kalpak bulunuyordu*.[2663]

İngiliz Muhafazakârlardan Avam Kamarası Wrekin mebusu General Charles Townshend, *aralık 1920'de İngiliz parlamentosunda Yakındoğu sorununun görüşülmesi sırasında Kemalistlerle antlaşma yapılması gerekliliğini ısrarla belirtmiş ve bu amaç için kişisel olarak da görev üstlenebileceğini söylemişti*.[2664]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 24 Nisan 1933'de neşredeceği tefrikasında, Aralık 1920 Ankarasının komünistlik manzaralarını şöyle mevzubahis edecektir:

Komünist Ankara!.. Şaşırtan zevahir... Madalyanın tersi... Sükût-ı hayal

Ankara, Kânunuevvel [Aralık], 1920.

Komünizm cereyanı günden güne mesafe alıyor, Meclis'in harimine de giriyor. İşte müseccel, müşekkel Komünist mebuslar türedi... Bu mebusların hakiki mahiyetleri birbirinden çok ayrı... Mesela, Bursa mebusu bir Şeyh Servet Efendi var... Servet Efendi, servete düşmandır. Şeyh olmasına rağ- men dine yumruk sıkan, taassuba pala sallayan kıpkızıl bir Bolşeviktir. Şeyh Servet Efendi, Halk İştirakiyun Komitesi diye bir de hususi din kurmakla meşguldür.

Eskişehir'de Çerkes Ethem ve kardeşlerinin nâşir-i efkarı olan Arif Oruç'un gazetesi de Komünistlik perdesi arkasında etrafa fesat dağıtıyor.

Yakın vakitlere kadar Ankara'nın Komünizm hakkında hiç bir fikri yoktu. Geçenlerde Yeni Gün gazetesi buraya gelen bir Rus'un beyanatını neşretti. Bu beyanatın muhitte yaptığı tesirler ne kadar büyük!.. Dünyaya ve beynelmilel adalete küskün olanlar, tatlı sözlerle oyalanmak istiyorlar. İtiraf etmeli ki, bu adamın tasavvur ettiği Bolşevik cenneti de pek latif, harikulade manzaralı bir şey: Dinin idam fermanı veriliyor. Silahlar kırılıyor. İnsanların birbirine attıkları kurşunlar eritiliyor. Servet, bütün insanlara müsavaten taksim ediliyor. Mezhep ve milliyet farkı gözetilmeksizin bütün insanlar birbirine sarılmış, öpüşüyorlar. Bu, madalyonun bir tarafıdır. Onun bir de ters tarafı var ki, tablonun şiirini bozuyor: Komünizm fikrini yaşatmak için de ordu lazımdır, muharebe lazımdır. Buna rağmen Komünistliğe karşı Ankara'da bir heves var. Her yeni çıkan şeye olduğu gibi... Karl Marks'ın kitabını sipariş eden münevverler her gün artıyor. Onun Kapital adlı kitabı elden ele dolaşıyor. Bu gidişe bakarak şöyle düşünenler var: Acaba Karl Marks, Rusya'daki puğrumların/pogromların intikamını bizden de mi alacak?..

Bolşevik Sefarethanesi ziyaretçilerle dolup boşalıyor. Ankara civarında grup halinde gezen çeteler, Bolşeviklik namına köylüleri soymakta, sıkmakta devam ediyorlar. Bir çok gençler ve münevverler, Bolşevik alameti olan kırmızı tepeli kalpaklarıyla, orak ve başakla süslenmiş siyah gömlekleriyle sokaklarda dolaşıyorlar.

Ankara'da aynı zamanda Bolşevik ve Menşevikler'in ayrı ayrı mümessilleri vardır. Garip tesadüf, bu iki mümessil, kardeştirler. Biri Rusluğu, öbürü Gürcistan'ı temsil ediyor. Fakat, işte, çok gecikmedi: Bolşevikler bütün Kafkasya'yı, bu meyanda Gürcistan'ı, Azerbaycan'ı da işgal edince herkeste sükût-ı hayal başladı. O vakit Karl Marks'ın kitabı ocağa, Komünist partisinin levhası da sokağa atıldı. Herkesin gözü, ümidi gene cephelerde Türk neferinin süngüsüne dayandı.

***

Ankara'da Komünist elebaşıları arasında öteden beri koyu milliyetperver tanınmış bir çok simalar da var. Bunların çoğu mebusturlar. Komünist partisinin merkezi, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin üstündeki küçücük

[2662] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 191.

[2663] Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 322.

[2664] *Dışişleri Halk Komiserliği Belleteni*, 1921 [Rusça], no: 1-2, s. 127; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 249.

odadır. Partinin başında bulunanların şahsiyetlerine, Meclis'teki mevkilerine bakınca, insan bizdeki bu Komünizm hareketine tereddütle yan bakmaktan kendini alamıyor. Hiç bir mesleği, akidesi olmayanlar daldan dala kolaylıkla atlarlar. Fakat milliyetçi tanınmış olanların komünistliklerinde samimiyet olmaz. Olsa olsa bunda halin icabından doğan bir politika var. Birkaç gün evvel Mustafa Kemal'in gazetesinde, Hakimiyet-i Milliye'de çıkan bir baş makale insanı tereddüde, daha doğrusu bu meselede vuzuha sevketti:

"... En fena cereyan entrikacılık, şarlatanlıktır. Bazı memleketlerin meta, başka memleketlerde -alamet bir mahiyet aldığı için çok geçer. Öyle bir zamanda ortaya bir çok şarla- tanlar çıkar. Ceplerine doldurdukları sahte ve taklit şeyleri yalancı bir etiket içine sararlar. Sokak ortalarında, geçit yerlerinde dururlar, yüksek sesle bağırırlar, gelenleri, geçenleri etraflarına toplarlar. O kadar dil dökerler ki bu şarlatanlıklara aldananlar çok olur. Ancak işin taklit olduğunu anlamak için çok vakit geçmez. Fakat şarlatanlar, çoktan savuşmuştur. Aldananların elleri böğürlerinde kalır. Son zamanlarda Komünizm'in böyle şarlatanları doğdu... Komünizm! Komünizm, diye bağırıyorlar. Bunların yegane maksadı, şu gürültüde herkesin mahiyetini hakkıyla anlamadığı bir metaa doğru koştuğu bir sırada bu hücumdan istifade etmektir. Yoksa ne Komünizm'den, ne Bolşeviklik'ten, hiç bir şeyden haberleri yoktur. Yegane kuvvetleri, durmadan bağıran çenelerinden ibarettir. Bu vaziyette bizim için yapılacak yegane şey, bu şarlatanlara aldanmamaktır!"

İşin bir de şu tarafı var: Ankara'da Komünizm'e aleyhtar olanlar, Komünist Rusya ile en sıkı bir dostluk tesisine en samimi taraftardırlar. Bunların fikrine göre Moskova ile dost olmak, mukadderatımızı teşrik etmek için başımıza kırmızı tepeli kalpak, sırtımıza siyah gömlek geçirmeye lüzum yoktur! [2665]

Pan-İslamizmin kayda değer faaliyetlerinden biri de, Şekib Aslan'ın, ünlü Sovyet diplomatı M. Litvinov ile Kopenhag'da Suriye'nin tahttan indirilmiş kralı Faysal adına yapmış olduğu görüşmedir. Bu görüşmenin, Aralık 1920'de olduğu düşünülmektedir. Şekib Arslan, Faysal'ın Fransa'dan acı bir ders aldığını, St. Moritz'de Litvinov'a söylemiştir. "Türklere karşı olan bütün nefret giderilmiştir, şimdi sadece istenen ortak görev uğruna karşılıklı güven ve işbirliğidir." Şekib Aslan, Faysal ve Talat'a mesaj taşıyan önemli bir kişiydi.[2666]

Aralık 1920 nihayeti. Sabık Dersim mebusu Lütfi Fikri, Padişah'a ariza vermiştir:

Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde Lütfi Fikri'nin Vahdettin'e çok daha uygun bir IV. Meşrutiyet önerisi ile karşılaştım. Fransızca bir çeşit yazanaktı. Tarihi yoktu. Aralık 1920 sonuna doğru Fransız arşivine girmişti. Yazanağa göre İstanbul'un Ankara ile bir uzlaşmaya varması beklenemezdi, çünkü Ankara Bolşeviklere çok bağlıydı. Uzlaşma, Bolşeviklere ihanet olurdu. Bu koşullarda Sevr Antlaşması'nı değiştirme konusunun Anadolu ile uzlaşmaya bağlanmaması gerekirdi. Değişiklik doğrudan, yasal hükümet olan padişah ve hükümetine bahşedilmeliydi. Anadolu hareketi Sevr'in sertliğinden güç aldığına göre, Antlaşma Türkiye'nin çoğunluğunu oluşturan ılımlıların kabul edebileceği bir biçime girince Anadolu hareketi de kendiliğinden zayıflardı.

O zaman iyi bir hükümet (partiler üstü, görüşleri açık, adil, devrim çağını, ulusçu terörü sona erdirmek isteyen) kurulur ve derhal merkezi hükümete bağlı bölgelerde Mebusan seçimleri yapılırdı (IV. Meşrutiyet). Bunun için Müttefikler'in Türkleri korumak, Yakındoğu 'da onları düzen etkeni ve özellikle Bolşevik istilasına karşı sağlam bir set haline getirmek istemeleri gerekirdi.[2667]

3 Aralık 1920-13 Ocak 1921 devresi. İç savaşta, Kuva-yı Milliye'nin Sovyet usulleriyle tedib ve tenkil hareketleri icra ettiği anlaşılmaktadır. Kuva-yı Milliye gerilla kuvvetlerinin tasfiye sürecine ilişkin İsmet (İnönü) şu mütalaasını zikretmiştir:

Doğu zaferinin kazanıldığı sırada iç politikada büyük dertlerimiz vardı. Dertler büyüktü. Herkes yeni bir şeyler istiyor. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı ile takışmışız. Ankara'da ve memleketin birçok yerinde işlemeye

[2665] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 97-99. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2666] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 26.
[2667] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 145, p. 103-105; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 141.

başlayan yeni bir tertiple, Yeşilordu hareketi ile, karşı karşıyayız. Yeşilordu hareketi, daha iç isyanlar zamanında gelişmeye başlamıştı. Yozgat İsyanını bastırdıktan sonra Ankara'ya döndüğü zaman Ethem ve Tevfik Beyler de Yeşilordu'ya girmişler. Tabii Reşit Bey de Yeşilordu'da.

Kuvayi Milliyenin büyük itibarı bilhassa Ethem ve kardeşleri üzerinde toplanıyordu. İç isyanların bastırılmasında oynadıkları rol, onların, Ethem kuvvetlerinin gittikçe büyümesini sağladı. Bunlar içeride bir vazife yapıp döndükten sonra yerlerine gönderdiğimiz zaman, cephede istedikleri kadar ilerliyorlar ve diledikleri yerde kalıyorlardı. Başlarında bulunan kumandanların vakitleri daha çok içeride geçiyor ve her türlü siyasi faaliyete giriyorlardı. Ethem ve kardeşleri üzerinde toplanan itibar, içeride ayrıca büyük bir siyasi faaliyet zemini olmuştu. Her yerde herkese telkin edilen fikir şu idi: Görüyorsunuz, muntazam ordu bir işe yaramıyor, o devir geçmiştir. Rusya'da olduğu gibi milli bir ordu teşkil etmeliyiz.

Sözü edilen milli orduya, daha çok Ethem kuvvetleri çekirdek teşkil edecek ve bu kuvvetler istenilen sistemle milli ordu haline gelecekti. İşte "Yeşilordu" diye siyasi tarihimize geçen olay budur. Rusya'daki Kızılordu'ya karşılık, Müslüman Türkiye'de Yeşilordu kurulacak, bu ordu kendine göre usullerle idare edilecektir. Bu fikir Mecliste ve siyasi mahfillerde devamlı işleniyordu. Niyetleri, Yeşilordu kurulduktan sonra, milli hareket, sosyal ihtilal hareketine dönecek ve komünist hareketini bize getireceklerdi.

Bu fikri savunanların ve temsil edenlerin, ayrıca siyasi teşkilatları da vardı: Halk İştirakiyun Fırkası. Bir yandan da fırka olarak çalışıyorlardı.

Siyasi kuruluşlarının ve Yeşilordularının teşekkül edip gelişmesi için temel olan kuvvet dağıtıldıktan ve bu kuvvet önce İstanbul Hükümetine, sonra Yunanlılara iltihak edip mahiyeti belli olduktan sonra, tabii bu fikirler ve temsilcileri her türlü maddi ve manevi itibarlarını kaybettiler.

Yeşilordu hareketi evvela mebuslar arasında başlamış. Buna cemiyette yeni bir nizam kurma hareketi denilebilir, fakat açıkça söylemiyorlar. Yeşilordu, gizli bir cemiyet olarak kurulmuş. Bizim haberimiz yok. Mustafa Kemal Paşanın da haberi yok. Gerek Yeşilordu hareketinin, gerek İştirakiyun Fırkasının teşekkülünün Mustafa Kemal Paşanın bilgisi altında olduğu zannedilmiştir ve böyle yazılmıştır. Benim böyle bir şeyden hiçbir haberim yoktur. Mustafa Kemal Paşa da Yeşilordu'nun teşekkül ettiğini haber aldığı zaman, bunu behemahal kaldırmak için çok uğraşmıştır. Bu hareketlerin içinde sergüzeşt sahibi insanlar bulunduğu gibi, çok iyi niyetli insanlar da var. Celâl [Bayar] Bey de bu hareketlere dahildi. Celâl Beyin böyle teşebbüslerden, Halk İştirakiyun Fırkasından kurtulup, Atatürk'e itimat veren yeni bir hüviyetle ve gayretle sokulup çalışması ayrı bir merhaledir. Ben cephedeyim. Atatürk'ten bir mesaj aldım. Bana diyordu ki, "Celâl Bey vekil olacaktır, fakat kendisi bildiğin Celâl Bey değildir. Büsbütün değişmiştir. Şimdi yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır." Benim âdeta muvafakatimi almak istiyordu. Verdiğim cevapta, "Siz idare ediyorsunuz, bu sizin siyasetinizin bir kısmıdır. Ben cephe ile meşgulüm, benim için önemi yok. Sizin münasip görüp kabul ettiğiniz bir insan, benim için de muhteremdir" dedim. Celâl Bey vekil seçildi. Bu olay, Celâl Beyin, Atatürk ve Meclis nazarında, Çerkez Ethem İsyanından evvelki vakalarda, Çerkez Ethem İsyanında ve ondan sonraki günlerde yeni bir itibar görmesinin işareti ve başlangıcı oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa bu siyasi teşekküllerle çok uğraştı ve ısrarla takip etti. Mensuplarını birer birer buldu. Ben istifa etmem diyenler sayılacak kadar az, bir iki kişi kadar azdır. Onlar da politikadan çekildiler. Sonra ne oldu bilmiyorum. Esas olarak gerek Yeşilordu'nun, gerek İştirakiyun Fırkasının ruhunu teşkil eden mebuslardan, arkadaşlarımızdan, tanıdıklarımızdan olan insanların hepsini Mustafa Kemal Paşa, birer birer geri çekti. Kalanlar, nihayet gizli hale geldiler. Sayıları az da olsa, içeride kalabilmiş olanları vardır. Ama bunların Milli Mücadele ile. Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile, bizlerle hiçbir ilişkileri ve tesirleri kalmamıştır.[2668]

1'inci Kuvâ-yı Seyyâre, Kuvâ-yı Tedibiye Umum Kumandanı Çerkes Edhem ve rüfekası, Bolşevik "Yeşilordu" Cemiyeti mensubuydu ve *düzenli bir ordu ile iş görülemiyeceği, bunun yerine Rusya'da olduğu gibi millî birlikler meydana getirilmesi* fikrinde idiler.[2669]

[2668] Sabahattin Selek. (1985). (Haz.). *İsmet İnönü: Hatıralar* içinde (c. 1, s. 225-226). Ankara: Bilgi Yayınevi.
[2669] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 7-8.

1920. *1920 yılının son aylarında Lenin ve Stalin "Kemalistlerin ikiyüzlülüğünden" söz etmekte ve şu soruyu sormaktadır: "Kemalistlerin bizden koparak İtilaf Devletleri tarafına geçmediğini söyleyebilir miyiz?"*[2670] *Ulusal akımın ilk döneminde, Mustafa Kemal, siyaset gereği olarak, Bolşevik önderleri üzerinde iyi izlenim bırakmak amacıyla komünist sözcükleri kullanırdı*.[2671]

Musul meselesine dair bir İngiliz vesikası, Sovyet Rusya tesirine dikkat çekmektedir: *Musul'da, 1920 yılı boyunca, Bolşeviklerden giderek daha fazla bahsedilmiş olması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal'in onlarla ittifak kurmuş olduğu muhakkaktı ve büyük miktarlarda Bolşevik altını almış olduğu tahmin edilmekteydi*.[2672]

Bolşevik kavramlar, TBMM Hükümeti ve murabıtlarının Türkce dağarcığına nüfuz etmiştir:

> 1920 yılı itibariyle BMM hükümeti Bolşeviklerle ittifak yapmaya karar vermiştir. Ankara'dan Bolşevik Rusya'ya gönderilen kadrolar, onları çevreleyen Bolşevik düşüncelerin etkisi altında kalmıştır. Bu etkilenme, dillerine sızan terminolojiden anlaşılmaktadır: içtimaî inkılap, ihtilâl, yoldaş, arkadaş, sınıfî mübareze (sınıf savaşımı), Şüra (Sovyet), halkçılık, mazlum milletler, azimiyün (Bolşevik), Şark Milel-i Mazlumesi (Doğu Ezilen Halkları), iştirakiyün (komünizm), hür ve azat, halk, sermaye ve toprak meselesi, beynelhalk, beynelmilel, Bolşevik, Bolşevizm, komünizm, sosyalizm, emperyalizm, kapitalizm gibi kavramlar tüm tahlillerde, cemiyet nizamnamelerinde ve mektuplaşmalarda olmazsa olmaz kavramlar haline gelmiştir. Sovyet Rusya'daki Müslüman-Türk unsurların bir kısmını Türkçeleştirerek, bir kısmını da Rusça'dan aldığı bu kavramlar Anadolu'ya da aynen taşınmıştır.
>
> Bu tarihlerde Anadolu'da yayımlanan gazetelere bakıldığında, Eskişehir'de *Yeni Dünya*, Kastamonu'da *Açıksöz*, Trabzon'da *İstikbal*, Erzurum'da *Albayrak*, Bursa'da *Millet Yolu* ve *Yoldaş*, Trabzon'da *Eş* ve Adana'da *Yeni Adana* gibi gazeteler Bolşevizmin propagandasını yapmaktan çekinmemiştir.[2673]

Yeni Adana gazetesi hakkında: *Bolşeviklerle ilişkiler [çeşitli] gerekçelerle izah edilmiş olmakla beraber, ..., Yeni Adana'nın Bolşevik yönetime ilgi duyduğu sonucuna varmak mümkündür. Örneğin, Bolşevikliğin her temas ettiği noktayı derhal kendisine "cezb ve celb edecek" bir kuvvete sahip olduğu, Rusya'dan bütün Asya'ya yayılan komünistlik mefkuresinin İngiltere yönetimindeki bütün Müslümanları ayaklandırmakla kalmayıp, Avrupa'da da insanların eşitliğine dayanan bir sistemin ortaya çıkmasına çalışacağı savunulmaktaydı*.[2674]

1920 nihayeti. Ankara'ya büyükelçi tayin edilen Semyon İvanoviç Aralov, Moskova'dan mufarakat etmeden evvel Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin'le mülakat etti. *Lenin Mustafa Kemal'in bir devrimci değil, bir "oportünist" olduğunu ve en yüksek teklifi verenin onu elde edeceğini düşünüyor. Bolşevik liderlere göre, Türk ulusçuları hakkında serap görmenin anlamı yoktur*.[2675]

İttihadçı liderlerden Bahriye eski nâzırı Ahmed Cemal *1920'de Moskova'nın önerisi (ya da en azından, özendirmesiyle) Afganistan'a gidip burada Afganların Rusya hakkındaki kuşkularını dağıtmakta yardımcı oldu. Afgan hükümdarının 1920 yılının sonunda Lenin'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazdığı bildirilmiştir: "Cemal Paşa Hazretleri bizlere, tüm Doğu dünyasının kurtarılması konusunda Sovyet Cumhuriyeti'nin niyetlerini ve soylu fikirlerini anlattı..." Cemal, Emanullah Han'ın danışmanı olarak yeni*

2670 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 450.

2671 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 5, dipnot 20. Mustafa Kemal, ikiyüzlü müydü dâhî miydi?

2672 *Administration Report of Mosul Division for 1920*, s. 5; Aktaran: Wadie Jwaideh. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* (N. Kıraç, haz.; İ. Çekem & A. Duman, çev.) (6. baskı) içinde (s. 348, dipnot 75). İstanbul: İletişim Yayınları.

2673 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 142.

2674 İbrahim İslam, *Milli Mücadelede Yeni Adana Gazetesi* [Doktora Tezi], 1995, s. 91; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 115.

2675 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 185.

bir anayasa hazırlanmasına ve ordunun yeniden kurulmasına yardımcı oldu. Cemal bir Müslüman arkadaşına Afgan ordusunu düzenleme ve güçlendirmekteki amacının Hindistan'a yönelik Sovyet tehdidini artırmak olduğunu söylemiştir. Türk lideri bunun yanı sıra, Hindistan'ı İngiliz hâkimiyetinden kurtarmak için İslâmî İhtilal Birliği adında bir örgüt kurmuştur. Savaşçı sınır aşiretleriyle olan entrikalar, sürekli olarak İngiliz aleyhtarı kalmalarını sağlamıştır. Cemal'in, bu etkinliklerinden öte, İngilizlerin özel kaygı konusu Hindistan'a stratejik bir yerden bakan Kabil'de bulunması bile tek başına Simla'da ve Londra'da gerginlik yaratmaya yetmiştir.[2676]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi evrakı arasında yer alan "Türkiye Şark Cephesi Harekât-ı Harbiyesine Dair Mezkûr Cepheden Alınan En Son Malumattır" başlıklı tarihsiz rapordan: [..] *Türkiye'ye Rusya'dan Şark hudutlarından bir içtimai inkılap dahil olması ihtimali Anadolu da kuvvetle memul olmasına mebni büyük memur ve zabitler, eşraf ve ulema ve seyyiatları munasebetiyle memleketten firara mecbur olan İttihat ve Terakkiciler bolşeviklik maskesi altında ileride iş başına geçmek üzere Yeşilordu, Beynelmilel İslam veya Abezerler (?)* [Ebazerler/Abuzerler/Ebuzerler (ÖFA notu)] *unvanı altında sahte bolşeviklik davasında bulunmakta ve bir takım şayan-ı dikkat teşkilat vücuda getirmek teşebbüsündedirler*. *Memlektte komünistlere karşı hükümet tarafından ferden suimuamele yapılamıyorsa da her türlü teşkilat ve propaganda teşebbüslerine mumanaat olunmakta ve komünistler zabtiye nezareti altında bulundurulmakta ve ziyade faal olanlar tevkif ve ifna ile tehdid edilmektedir*. [..][2677]

1920 nihayeti-1921 bidayeti. Çerkes Edhem dahil komünistlerin tasfiyesi vuku buluyor:

> Böyle bir önleme başvuran [resmî Türkiye Komünist Fırkasını kurduran] Mustafa Kemal başlangıçta ciddi bir başarı kaydetti. Yeşil Ordu Cemiyeti kendini feshederken Çerkez Ethem de Mustafa Kemal'in partisine katılmaya ikna edildi. Ethem'in gazetesi *Yeni Dünya* resmi komünist partisinin resmi yayın organı oldu. Fakat bu anlaşma uzun sürmedi.
>
> Yılın sonuna doğru, temelde Ankara hükümetinin Ethem'e bağlı kırsal gerilla kuvvetlerini düzenli bir ordu halinde yeniden düzenleme çabasına karşı bir tepki olarak, Ethem Mustafa Kemal'e başkaldırdı. Bu arada, artık Mustafa Kemal'in partisinin resmi yayın organı olan *Yeni Dünya* hükümetin Ethem'e karşı açtığı kampanyayı açıkça eleştirmeye başladı ve demiryolu işçileri Ethem'in isyancı kuvvetlerini bastırmak üzere gönderilen birliklerin sevkıyatını engellemek üzere greve çağrıldı. 1920 sonları ve 1921 başlarında, bekleneceği üzere, gazetenin sahibi ve yakın arkadaşları, ayrıca birçok başka sosyalist, Ethem'le bağlantı içinde olmakla suçlanarak tutuklandılar.
>
> Tam bu dönemde, Moskova destekli Komünist Partisi'nin lideri Mustafa Suphi ve partinin diğer bazı önde gelenleri, partinin faaliyetlerini Anadolu'ya taşıma kararını uygulamak üzere Bakû'dan Ankara'ya doğru yola koyuldular. Çok kötü bir zamanlamaydı. Grup aralıkta Türkiye'ye girdi; fakat kararlaştırdıkları Ankara yolculuğunda Trabzon'dan öteye geçemediler, 28 Ocak'ta Mustafa Suphi, karısı ve önde gelen 14 komünist bir takaya bindirilerek deniz yoluyla Bakû rotasında Batum'a geri gönderildiler. Onların yola çıkışının hemen ardından bir başka taka daha limandan ayrıldı ve onlarınkine yetişti. Bunu izleyen gelişmeler hakkında bütün bilinen, birinci takadaki hiç kimsenin sağ kalmadığıdır.[2678]

1921

[2676] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 399, dipnot *.
[2677] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 312.
[2678] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 133-134.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak (1945): "O vakit [1920-1922] Ordu'nun maaşlarını bile Sovyetlerden aldığımız altınlarla ödemiştik."[2679]

"Bazı Jön Türk kadrolar 1920'de Moskova'ya geldi ve Sovyet hükümeti bunları kendi planlarının uygulanması için kullandı."[2680]

"Büyük Sosyalist Kasım ihtilâli, Kemalist devrime geniş ölçüde etki yapmıştır."[2681]

"Mustafa Kemal Atatürk, sırası gelince komünist argosu ile konuşur. Sovyet rejimini bol bol methedip göklere çıkarır ve bu rejimin ne manaya geldiğini anlatırken, kendi ülkesindeki komünistlere karşı tutumunda herhangi bir taviz vermiyor, bir gevşeme göstermiyordu."[2682]

Kuvâ-yı Seyyare eri: "Bu nasıl Bolşeviklik? Kumandan arabada gidiyor, efrat ise yaya yürüyor!"[2683]

"[..] Mustafa Kemal [..] Ruslarla Bolşeviklik edebiyatı yapmıştır."[2684]

"Türkiye, 1920'de olduğu gibi, 1921 yılında da birçok kez ve ısrarla askerî ittifak isteyecek, Bolşevik liderler bunu kesinlikle reddedeceklerdir. Hatta Türkiye'ye gizlice silâh, cephane ve para yardımı yapma dahi, Bolşevik liderler arasında tartışmalara yol açacaktır. Verilen silâhların Bolşeviklere karşı kullanılması kuşkusu, kolay kolay giderilemiyecektir. Müthiş bir güvensizlik ve herkesten kuşku, Sovyet dış politikasına egemen olacaktır."[2685]

"Sultanın Kemalistlerin *isyanını* onları bir fermanla dinsiz ve *Bolşevik* ilan edip bastırmak yolundaki birkaç başarısız girişimi [..]"[2686]

Ermeni tarihçi Sarkisyan:

> Türk askerî yetkililer, politikacılar ve tarihçiler kendi anılarında ve çalışmalarında 1920-21 yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkileri hakkında pek çok şey yazdılar. Bu yıllardaki Türk-Sovyet müzakerelerine doğrudan iştirak edenlerin büyük çoğunluğu, olguları tahrif etmekte ve tarihsel gerçeği çarpıtmaktadır. Sovyet Rusya'nın Ankara hükümetine oranla Türkiye ile kurulacak dostluk ilişkilerine daha fazla ihtiyaç duyduğunu empoze etmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde Sovyet halkının ulusal kurtuluş mücadelesi veren Türk halkına yaptığı maddî ve manevî yardımın anlamını daraltmak istemektedirler.[2687]

2679 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1606, dipnot *.

2680 Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 24. "Tartışılacak bir diğer nokta ise, geçici bile olsa Bolşeviklerin Enver'e güvenme sebebidir. Kesin olan, Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'yı Ankara Hükümeti ile diplomatik pazarlıkta kart olarak kullandığıdır." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 49.

2681 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 8.

2682 Harris, s. 12; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 298, dipnot 646.

2683 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 325.

2684 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 122, dipnot *.

2685 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 763.

2686 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 13.

2687 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 286, dipnot 583.

Çankaya Özel Kalemlerinden Haldun Derin: *1920'ler Ankara'sında 90 lira maaşlı Ziraat Müdür-i Umumisi Zihni Bey'in (babam) Milli Mücadele emrindeki öbür kapı yoldaşları ile birlikte, bir ara, aylığını, dost Sovyetler'in Ankara Hükümeti'ne armağan ettiği Rus altını olarak aldığını unutmuyorum*.[2688]

Ali Fuad Cebesoy, Sovyet Rusya'nın stratejik değişmez hedefinin Bâb-ı Âlî idaresini tasfiye etmek olduğunu ve bunu başarmak için TBMM Hükümetini desteklediğini belirtecektir:

> Rus Sovyet Hükümeti, elinde ve etkileri altında kalmış bulunan Enver ve Cemal Paşalara ilk zamanlarda Ankara'dan ve onun temsilcilerinden daha çok güvenmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti kuvvetli bulundukça bizimle arayı bozmamaya ve dost kalmaya da dikkat ve itina göstermişti. Fakat Istanbul Hükümeti'nin hiçbir zaman Türkiye'ye egemen olmasını istememiş, Ankara'yı daima yeğlemiş idi. Istanbul Hükümeti'nin kazanması olasılığı karşısında da Dışişleri Komiserliği'nin Enver Paşa'yı elinde bir yedek olarak bulundurması çok olası idi. Ankara'nın Istanbul Hükümeti'ni yeneceği anlaşılacak olursa, Enver Paşa ile olan anlaşmaları önemini büsbütün yitirecek ve bu durumda ise, Paşa'nın bir gün kendilerine karşı döneceğinden kaygı duyacaklardı.[2689]

1 Ocak 1921. *İbrahim Tali Öngören, 1 Ocak 1921 tarihli günlüğünde Bekir Sami* [Kunduh] *Bey tarafından kendisine yaklaşık 200 bin altın ruble verildiğini aktarmaktadır. Ayrıca Öngören, aynı tarihli günlüğünde Bekir Sami Bey tarafından Mübin Efendi'ye 50 bin altın ruble tevdi edildiğini ve Osman Bey'in Tuapse'de Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey'den 100 altın ruble aldığını yazmaktadır*.[2690]

Sovyet belgelerinde 1 Ocak 1921 tarihinde 2 adet 33'lü İngiliz topu ve bunların taşınmasında kullanılan 2 adet tekerlekli araba ile topların taşınması için gerekli olan iki tekerlekli cephane arabası, 2.000 adet şarapnel ve 2.000 adet 33'lü bomba (top mermisi) gönderildiği belirtilmektedir.[2691]

Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angorski, TBMM Reisi Mustafa Kemal mülakat ediyor. Çerkes Edhem'in üzeri çizilmiştir. Upmal, TBMM Hükümeti ordusunun da Kızılordu gibi tamamen siyasallaştırılması gerektiğini belirtiyor fakat Mustafa Kemal, böylesi bir hareketin orduda bölünmelere ve kabiliyetsizliğe yol açacağı düşüncesindedir. Mustafa Kemal İttihad-ı İslâmcı olmadığını temin ediyor:

> *Upmal*: Anadolu'nun bağımsızlığının 638. yıldönümü dolayısıyla sizi kutlamaktan şeref duyarım. Yorulmak bilmeyen çabalarınıza teşekkür ederken, Anadolu'nun yakın gelecekte, kahraman bir mücadele sonucunda, ekonomik ve siyasi tam bağımsızlığını kazanacağına güvenimin tam olduğunu belirtmeme izin verin.
>
> *Mustafa Kemal*: Dileklerinize çok teşekkür ederim ve inanıyorum ki, ezilen halkların kurtuluşu için verdiğimiz mücadelemiz, bize tam destek sağlayan Sovyet Rusya'yla el ele ilerlemek zorundadır.
>
> *Upmal*: Benim de samimi görüşlerim böyledir. Tabii ki, bütün ufak tefek anlaşmazlıklarımız ve aramızdaki kopukluklar en kısa zamanda ortadan kalkmalıdır. Ezilen halk kitlelerinin çıkarları ve devrimin çıkarları bunu kuvvetle gerektirmektedir. Ancak bu şekilde başarı sağlanabilir.
>
> *Mustafa Kemal*: Peki Ethem Bey'le ilgili en son hangi haberlere sahipsiniz?
>
> *Upmal*: Nerdeyse ciddi bir haber yok. Esasen son görüşmemizden sonra, onlarla özellikle ilgilenmeye başladım.
>
> *Mustafa Kemal*: Ethem, İstanbul'a olan sempatisini artık açıkça söylüyor. Bize yolladığı telgrafta (Meclis'in gizli oturumunda açıklanan Ethem Bey'in telgrafını okuyor) bizim İstanbul heyetimizi serbest bırakmamızı, bu heyeti sultanla barış anlaşması yapmaya göndermemizi talep ediyor. Halkın, Anadolu hükümetinin tamamen

---

2688 Haldun Derin. (1995). *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken* (C. Koçak, haz.) içinde (s. 93). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

2689 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 550.

2690 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 281.

2691 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 168.

kendi kişisel çıkarları için yürüttüğü savaş nedeniyle yorulduğunu belirtiyor. Ben, onunla münasebetimi bütünüyle kesmeye kesin karar verdim. Eğer koşulsuz bana tabi olursa, bakarım, belki affederim. Direniş gösterirse onun çetesini güçle darmadağın ederim ve onu kesinlikle asarım.

Upmal: Telgrafından haberdarım. Ben, bu zavallı fikirlerin yalnızca onun bölgesindeki ve konakladığı yerlerdeki ahali arasında yaygın olduğu haberini veren bir beyannameyi henüz aldım. Bu, sadece benim bundan önceki görüşmemizde belirttiğim, onun ilkesiz anarko-bolşevizminin sultancılığa dönüşebileceği öngörümü doğruluyor. Şu an durum böyledir.

Bana kısa bir süre önce, bu Ethem olayıyla ilgili olarak, orduda politikayla uğraşmayı yeniden yasaklayan bir kanunun Meclis'te kabul edildiği bildirildi. Kendi evlatlarından en iyilerini vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak, hele yüksek komutanlık kadrolarının bu haklardan faydalanması gereken bu günlerde, basit bir töresizliktir.

Mustafa Kemal: Türkiye Büyük Millet Meclisi, böyle bir kanun yapmadı. Türk ordusunda askerî hizmet görenlerin akıllarının kendi asıl görevlerinden politikaya kaymamasını öngören eski kanun yürürlükte.

Upmal: Evet, ama bu kanun sultanın iradesidir ve sizin tarafınızdan yeniden onaylanıyor. Ordunun politikadan uzaklaştırılması, şimdi burjuva devletleri tarafından bile bırakılmıştır. İdeolojisiz savaşmak imkânsızdır. Ordu, emirle politika dışına çıkarılamaz. Bu alanda askerlerin haklarının olmaması, artan bir acı duymalarına yol açarken, sadece muhalif eğilimleri kuvvetlendirir. Ethem'le olan şimdiki durum, asker kitlelerinin cahilliği ve bilinçsizliği, hassasiyetle şunu bilmenizi gerektirir ki, bu, bağnaz dinî fikirleri düzenli birliklerinizde güçlendirir. Sizde asker kitleleri arasında dayanmanız gereken bir ideolojik belkemiği yok.

Mustafa Kemal: Bu mesele çok ciddi, ayrıntılı olarak bunu birlikte tartışalım, ayrıntıları ölçüp biçelim.

Askerlere partilere girme hakkı tanımayan yeni bir kanun Meclis'te görüşülmedi. Bizde eski kanun, yeni Anayasa'da hâlâ var. Yeni Anayasa'nın ilanı öncesinde bütün subaylar İttihatçıların partisine girdi.

Partili olmaları dolayısıyla alt derecedeki subaylar sıkça terfi ettiler, hak etmedikleri üstün hizmet madalyalarına layık görüldüler ve ordunun genelinde disiplin tamamen ortadan kalktı. Bu yüzden o sırada, Meşrutiyet'ten sonra, askerlerin partilere katılmasını yasaklayan kanun kabul edildi. Bu kanun hâlâ geçerli. Ben kendim, uzun süre orduda politikayla uğraştım ve kişisel tecrübemden, bunun ne kadar zararlı olabileceğini biliyorum ve bu yüzden ordunun tamamen politikanın dışında olması gerektiğini düşünüyorum. Eğer ordunun politikayla uğraşmasına izin verilirse, bu, birçok parti grubunun rahatça kurulmasına yol açar. Bir gün bir kumandan karşıt partiden olan birine bir emir verdiği zaman, "bu emrin yerine getirilmesi benim fikirlerimin karşısında ve bu yüzden itaat etmek zorunda değilim" cevabını alabilir. Bu, ordunun savaşma kabiliyetini hızla azaltır ve hatta tamamen parçalanmasına bile yol açabilir. Şimdi ordunun siyasi görüşleri şununla sınırlıdır: Türkiye'nin millî sınırları içerisinde bağımsızlığını savunmak gerekir. Ankara'da iktidarda bulunan hükümet, bu amacın takipçisidir. Bu yüzden bu hükümeti desteklemek gerekiyor.

Rusya'da devrimin başlarında orduya güvenmek imkânsızdı. Bu yüzden orduyu parçalamak gerekiyordu. Burada tam tersi, ordunun tamamına yakını, koşulsuz bizim fikirlerimize inanıyor ve daha devrimci bir ortam var. İleri düzeyde disipline edilmiş ve kuvvetle bize güvenen bir ordu, bizim için iyidir, şimdi olduğu gibi. Şimdi onu parçalamak bizim için anlamsızdır. Eğer ordu arzu etmediğimiz fikirde olsa, kesinlikle parçalardık. Şu anki amacımız, millî bağımsızlığa ulaşmak. Ordu, bu fikri benimsemiş durumda. Demek ki, şu an orduda politika yapmak gerekli değil; ayrıca savaş kabiliyeti için tehlikeli de olabilir.

Upmal: Eğer Rusya ile karşılaştıracak olursak, bana göre, şu paralelliği kurabiliriz:

Emperyalist savaşın sonlarına doğru orduda iki uç grup vardı: Açıkça veya daha az açık olarak karşıdevrimci subaylardan oluşan küçük grup ile yorgun, mutsuz askerlerden oluşan ve bu nedenle devrimci olan büyük kitle.

Japonya Savaşı sonrası siyasi durumun tecrübelerinin ve Kerenski döneminin bize öğrettiği, bu düşman kitlesinin parçalanmasının gerekliliği idi ve biz, bunu bilinçli olarak yaptık. Bunun sonucunda 3-5 milyonluk Kızıl Ordu'nun kurulması gerekliliği doğdu ve biz, bunu askerî kaostan yarattık. Şimdi, cephe gerisinde çalışan

son Kızıl Ordu askerinden, genelkurmaya kadar bütün ordumuzun kudreti, yenilmez çelik gücü, sağlamlığı, hareket kabiliyeti sadece siyasetle oluşturulmuştur ve özellikle komünist örgütün askerî bölümünün yaptığı, komünizmin devasa çaptaki ideolojik propagandası sayesinde. Bu çelik belkemiği sayesinde, düşmana darbe indirirken, bu güçlü temelde yüksek bir savaş kabiliyetine ulaştık. Biz yendik, yeniyoruz ve yenilmeyeceğiz, sadece politika sayesinde.

Şimdiki Anadolu ordusuyla ilgili olarak ise, bölgenin politik çehresi neredeyse zıttı. Gericilik tehlikesinin en fazla tehdit eden yanları cahillik, kafaların körleştirilmesi, dini bağnazlıktır. Bu yüzden, eski gelenekler doğrudan kutsal halife olan sultana teslimiyete götürür.

Subaylar, genelde, bizdeki 1917-1918 yıllarındakinden daha az gerici. Bir bölümü ise, henüz mücadelenin keskin sınıfsal, komünist karakter almadığı bu sıralarda, kesinlikle öncü ve genel devrimci olarak sayılabilir. Diğer bölüm ise, ruhlarının derinliklerine kadar milliyetçilikle ve Panislamizmle zehirlenmiş olan İttihatçılardır ve şimdilik sizin öncü savaşınıza karşı bir hareket içinde değillerdir.

Üçüncü grup ise en küçüğü, fakat son zamanda güçleniyor ve bu grup, sultanın ve beylerin efendiliğinin açık ve gizli müttefikidir.

Bu çerçevede, bütün bu grupların içinde, sizin, sonuna kadar güveneceğiniz ve ortak fikirde olacağınız bir müttefik yoktur. Ordunuz ideolojik bir belkemiğine sahip değildir ve yakın ve uzak gelecekteki görevlerine tam olarak hazır değildir. Ordunuz, halife sultanın sloganlarıyla olabilecek ayaklanmalar karşısında kararsız kalabilir.

Ordunun ideolojik yetersizliği, firarların artmasına yol açar ve savaşma kabiliyetini daha da düşürür.

Sizin oldukça keskin zekânız için, yasaklama emirleriyle ordunun siyasetten uzaklaştırılamayacağı açıktır. Siyaset, illegal olarak orduya sızacaktır ve istenmeyen bir şekilde muhalefete dönüşecektir. Siz, bu şekilde müttefiklerinizi uzaklaştırıyorsunuz. Sağlıklı şartlarda yapılacak olan siyasi çalışma, harekât emirlerinin kesinlikle yerine getirilmesine asla zarar vermeyecektir. Komünist siyaset yasasının ileri bir gelişim sağladığı Rusya'da, savaş durumunda harekât emri yerine getirilmediğinde koşulsuz kurşuna diziyoruz. Zaten şimdi kurşuna dizmeler olmuyor. Hatta beyaz ordu askerleri, Sovyet iktidarından nişan almak için çaba harcamayı tercih ediyorlar.

Eminim ki, politika, sizi rahatsız etmeyecektir; tam tersine harekât emirlerinin daha ateşli olarak yerine getirilmesini sağlayacaktır.

Mustafa Kemal: Ordunun politikleşmesinden bahsettiğim zaman, ordunun başında olanların politikayla uğraştığını hatırlamak gerekir. Ben, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'yim, Müdafaai Milliye Vekili'yim. Cephe kumandanlarımız ise kuşkusuz politik bir sürecin içindeler. Kolordu kumandanlığına ise sadece hükümetin politikalarına sadık olduğuna inandığımız kişileri tayin ediyoruz. Onları denetliyoruz. Politikanın, bütün subay ve asker kitleleri arasında ortadan kaldırılması şu anda imkânsız. Orduda yüksek kumandanlık tarafından yürütülen politikalar aracılığıyla yapacağımız reformlarla onları yetiştiriyoruz.

Upmal: Sizin politik grupların oluşumuna hor bakan fikirlerinizi ancak şimdi anlayabiliyorum. Onların hepsi ilkesiz, oldukça basit fikirlerle, değişik kişisel istekler doğrultusunda yönetiliyorlar. Çocukça politika yapılması gibi. Ki, bir süre sonra gerçek, Türkiye İştirakiyun Halk Fırkası'na gelip dayanacaktır. Onları hâlâ eğitmek, sağlamlaştırmak ve çalışmalarına serbestlik tanımak gerekir.

Tam olarak olgunlaşmamış karakterlerine rağmen, orduda komünist temel örgütlerin çalışmaları, onlar için büyük bir kazanç olacaktır. Sizin önderliğinizde, böylece, hiçbir ajitasyona teslim olmayacak dayanıklı bir bölüm oluşturulur.

Nüfusun genç ve en iyi, baskıcı geleneklerle en az zehirlenmiş kesimi olan ordunuz, Anadolu'nun ekonomik ve siyasi kurtuluşu için kanını dökerken, sadece niçin savaştığını açık olarak bilme manevi hakkına sahip değildir, aynı zamanda ülkenin fikrî hayatında da yer alma hakkına sahiptir. Bunun için, döktükleri kanla fazlasıyla yüksek bedel ödemişlerdir. Daha da öğretici olan, ordunun gerici eğilimlerle mücadeledeki öncü karakteridir ki, orduda özellikle geniş bir şekilde politik çalışmanın geliştirilmesi için büyük bir çaba harcanmalıdır.

Yüksek komuta kadroları siyasetle uğraşırken, böyle bir hakka sahipken, her şeyden fazla bununla ilgilenen alt askerî kadrolara hak tanınmamaktadır.

Mustafa Kemal: Komünist refomlara girişeceğimiz zaman, kaybedecek bir şeyleri olmayan, fakat her şeyi kazanan, bize inanmaya ve itaat etmeye alışmış subaylar ve askerler, kesinlikle bizimle olacaklar ve karşıdevrimci ayaklanmaları bastıracaklardır. Biliyorum ki, şu an doğrudan cepheyle münasebeti olmayan, cephe gerisiyle ilgili ve bilimsel görevleri olan bazı subaylar, siyasetle uğraşıyorlar. Diyorum ki, ne yapacaklarını daha kendileri belirlememiş az sayıdaki bu insanlara izin veririm. Ama eğer sadece hükümetin faaliyetlerine karşı politika yürütürlerse, onlara, partilere katılmayı yasaklamak zorunda kalırım.

Upmal: Görünüyor ki, ortak bir çıkışa şu an ulaşamayacağız. Bence, politika dışındaki ordu, Meclis'in önemli bir hatasıdır. Ne kadar haklıyım, gelecek gösterecek...

Eğer sizi zor durumda bırakmayacaksa, Tahran hükümetiyle kurduğunuz karşılıklı münasebetlerle ilgili olarak bilgilendirirseniz, size teşekkür borçlu olurum. Ayrıca, İngilizlere ve Fransızlara karşı güneydeki gelecek ilkbahar harekâtlarıyla ilgili, mesela Mezopotamya ve Adana'da, gerçek bir işbirliği imkânı var mıdır?

Bu işbirliğinin, silahlı kuvvetlerle, birbirini destekleyen gizli veya açıktan bir ittifak şeklinde olma imkânı var mıdır?

Mustafa Kemal: Biz, İran'la devamlı dostluk münasebetleri içerisindeyiz. Urmiye Gölü çevresinde yaşayan Kürtler, bizim emirlerimiz doğrultusunda hareket etme isteklerini bildirdiler. Silahları ve paraları var, sadece talimata ihtiyaç duyuyorlar. Nurun Süleyman da tabi olduğunu bildirdi. Hepsi silahlanıyor ve İngiliz emperyalizmine karşı harekâta hazırlanıyor. Osmanlı hükümetinin, önceki elçilik personeli Tahran'da kaldı. Elçinin kendisi, gerçekten kaçtı, fakat onun sekreteri ve bütün kadrolar Ankara hükümetine bağlılıklarını açıkladılar. Onlar aracılığıyla, İngilizlerin bütün baskılarına rağmen, bize, kendilerinin bizim doğal müttefikimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can attıklarını bildiren Tahran hükümetiyle şu an düzenli dostluk münasebeti içerisindeyiz. İran, böylece gelecek baharda, bu yıl sizin gücünüz oranında yaptığınız yardımlarla, genel kurtuluş davasında kendine düşen yardım payını elinden geldiği kadar yapacaktır.

Upmal: Peki devrimci Arabistan'ın halk gruplarıyla karşılıklı münasebetleriniz nasıl? Sanırım orada şimdi yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin siyasi çehresi nasıl, sizin onlarla karşılıklı münasebetleriniz ne vaziyette? Faysal'ı nasıl görüyorsunuz?

Mustafa Kemal: Arabistan'la münasebetlerimiz konusunda, oradaki gruplara karşı benim tarafımdan ağırbaşlı politik bir çizgi izlendiğini söyleyebilirim. Emir Faysal adına, bana, iki kez heyet geldi.

İlk gelen heyetle şöyle bir konuşma geçti: Sordum:

"Kimi temsil ediyorsunuz?"

"Emir Faysal'ı, Arabistan sultanını."

"Ben, sultan değilim, ben, halk tarafından seçilmiş sıradan bir insanım ve genel olarak sultanlarla herhangi bir münasebete girmek istemiyorum. Halk meclisini toplayın, onun elçileriyle görüşebiliriz."

İkinci heyeti, hiç kabul etmedim, çünkü bana şüpheli göründüler. Sonuçta Faysal, Arabistan'dan şu an bulunduğu ve göründüğü kadarıyla, faaliyet göstermediği İtalya'ya gitti.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'na daha fazla sadık olan Yemen (Arabistan'ın güney bölümü) temsilciler heyeti de beni ziyaret etti. (Son emperyalist savaşta Türkiye'den tamamen kopartıldı, sanırım bir tek Yemen bağımsızlığına kavuşamadı ve tam güvenini koruduğu Sultan Türkiye'siyle birleşmek için savaştı.) Kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olarak görerek buraya, bana geldiler. Ankara hükümetine olan güvenlerini bildirdiler. Onlara, önceki tebaalığını istemediğimizi söyledim. Halk hareketi oluşturarak kendilerinin örgütlenmesini ve ondan sonra iki devletin federasyonu konusunu konuşabileceğimizi belirttim. Evet, Bağdat'ta milliyetçi bir hükümet oluştu. Onlar da yardım için bana geldiler. Onları cesaretlendirecek büyük bir gücümüz olmadığından, sadece manevi destek için Girzor üzerinden Musul'a küçük bir müfreze gönderdim. Ama son zamanlarda İngilizler Bağdat'ta bulunuyor ve hükümet, onların amaçlarına hizmet ediyor. Arap

milliyetçilerine, bu satılmış hükümeti yıkmaya çağıran bir mektup yazdım. Ayrıca Fas'tan, Cezayir'den ve diğer Müslüman bölgelerden de mektuplar alıyorum. Mektuplarda bana, ilkbaharda Ankara'da genel Müslümanlar kongresi yapmayı öneriyorlar. Enver, bütün İslam ülkeleri örgütü amacıyla çalışıyor. Batı emperyalizmiyle savaş için böyle bir kongrenin toplanması fikri bana da olumlu geliyor.

Upmal: Bu çok değerli bir fikir. Kongre, soruna cevap veren, daha önce de düşünülmüş bir taktik. Doğu halklarının kurtuluş davasına önemli bir şekilde hizmet edebilir. Kongre, güçlü, yeni bir silah gibi ideolojik savaşı kesinlikle selamlayabilir. Fakat bununla birlikte, yetersiz hazırlık yapılması ve çalışmanın zayıf örgütlenmesi durumunda, Panislamizme ve dinî bağnazlığa yuvarlanabilecek kaygan bir zemine sahip olduğu tehlikesine gözleri kapatmamak gerekir.

Bir süre önce ezilen Doğu halklarının Bakû Kongresi, kendi çalışmasıyla sıkı bağlantısı olan ve 3. Komintern'in Merkez Yürütme Kurulu'nun ideolojik önderliği altında, yüksek organı Harekât ve Propaganda Konseyi'ni kurdu.

Kuvveti boşa harcamamak, dağıtmamak, kendi gücünü örgütsüz hale getirmemek için pürüzlerle birlikte, bence, örgütlenme planını hemen, ayrıntılarıyla önce Moskova ve Bakû'yle birlikte tartışmak can alıcı bir gerekliliktir.

Kongrenin sonuçlanmasıyla, Doğu'daki kurtuluş hareketi için oldukça yararlı veya zararlı bir durum ortaya çıkabilir.

Mustafa Kemal: Hayır bu hareket Panislamist bir karakter taşımıyor. Panislamizmi biz kendimiz istemiyoruz. Sizinle aynı görüşteyim; biz de bunu Sovyet hükümetiyle birlikte düzenlemek isteriz. Şimdi bu mesele üzerine düşünüyorum ve karar verdiğim zaman, si- zinle bu konuyu konuşacağım. Şimdi birlikte yeni yılı karşılayalım.

Upmal: Mükemmel. Ayrıca, bu günlerde, bu konuya daha da vâkıf olarak sizinle oldukça önemli bir meseleye temas edecek Bakû Propaganda ve Harekât Konseyi heyetini buraya bekliyoruz.

Mustafa Kemal: Ayrıca duydum ki.... buradan bizim tarafımızdan sınırdışı edilen Şerif Monatov, şu an Kars'ta bulunan Mdivani ile buraya geliyormuş. Bizim tarafımızdan sınırdışı edilen bir kişinin Rus elçisiyle buraya gelişi bizim itibarımızı düşürür. Sizden bu kişinin buraya gelişini engellemenizi çok çok rica ediyorum.

Upmal: Oluşan psikolojik durumu çok iyi anlıyorum. İsteğinizi Mdivani Yoldaş'a ileteceğim. Herkesin de bilmesi gerekir ki, Monatov'un buraya gelişi, size kesinlikle zarar vermez. Onun hiçbir bağımsız hareketi olmayacaktır. Oldukça otoriter, eski bir komünist olan Mdivani Yoldaş'ın gelişiyle, elçiliğin her mensubunun bütün çalışmaları, kesinlikle her adımdan ve hareketimizden sorumlu olan Mdivani'nin iradesi doğrultusundaki emirlere göre olacaktır. Bu yüzden tehlikeli olabilecek herhangi bir sürtüşmeyle, densizlikle karşılaşmayacaksınız ve bu yüzden Şerif Monatov, her koşulda yarar dışında hiçbir zarar getirmeyecektir. İsteğiniz sonuç olarak anlaşılmıştır. Mdivani'ye ileteceğim.[2692]

Emel Akal'a göre *Upmal, Mustafa Kemal'le tam bir sömürge valisi üslubunda konuşmaktadır*. Fakat Mustafa Kemal yüzünü Sovyet Rusya'dan Batı'ya çevirmiş vaziyettedir:

1 Ocak 1921 tarihinde yapılan Mustafa Kemal-Upmal görüşmesinin içeriği, iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunun anlaşılması açısından son derece önemlidir. Bu görüşmeyi doğru tahlil edebilmek için, eylül ayından itibaren artık Mustafa Kemal'in Şark Mefkuresini savunmadığını, yani Sovyet Rusya ile ittifak yapmaktan vazgeçildiğini, Anadolu'da komünist örgütlenmelere artık kesinlikle göz yumulmadığını, tüm komünist faaliyetleri denetleyebilmek için resmi bir TKF kurulduğunu hatırlamak gerek.

Bir dışişleri mensubu olarak görevleri arasında Türkiye'deki siyasal atmosferin doğru tahlilini yapmak olmasına karşın görüşmedeki tarzına, üslubuna, söylediklerine bakılırsa, Upmal Ankara'daki anti-komünist gelişmenin farkında bile değildir. Mustafa Kemal'le konuşması sırasında kullandığı üslup ise, ancak her ikisi de Bolşevik

[2692] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 46, y. 51, 51 arkası, 52, 52 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 252-261. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Partisi üyesi olan kişiler arasında geçerli olabilecek bir üsluptur. Upmal bütün görüşme boyunca Mustafa Kemal'e tavsiyelerde bulunmuş, nasihatler vermiş, bazen de adeta azarlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin 638. kuruluş yıldönümü münasebeti ile Upmal'ın tebriklerini sunması ile başlayan görüşme, Aralık ayında tasfiye ve tenkiline başlanmış olan Çerkes Ethem kuvvetlerine yönelik harekat hakkında Mustafa Kemal'in Upmal'a bilgi vermesi ile devam etmiştir. Mustafa Kemal, Ethem'i eğer koşulsuz teslim olursa affedilebileceğini, ama direnirse çetesini dağıtıp onu asacağını söylemiştir. Upmal, Ethem hakkında "anarko-bolşevik" değerlendirmesi yaptıktan sonra konuyu TBMM'de "orduda askerlerin siyasetle uğraşmasının yasaklayan" kanuna getirmiş ve bu kanunu çok ağır eleştirmiştir. Upmal ve Mustafa Kemal, askerlerin siyasetle uğraşıp uğraşamayacaklarına ilişkin derin bir tartışmaya girişmişler, Mustafa Kemal İttihatçılık örneğini vererek askerlerin siyasetle uğraşmasına karşı çıkmış, Upmal ise Kızıl Ordu pratiğini anlatarak askerin siyasetle uğraşması gerektiğini savunmuştur. Upmal, ordudaki dinci ve sultan yanlılarından söz ettikten sonra, eğer askerin siyasetle uğraşmasına izin verilmezse şunların olacağını söylemiştir (adeta dikte ederek, hatta tehdit ederek): "siyaset illegal olarak orduya sızacaktır ve istenmeyen bir muhalefete dönüşecektir". Üslubundan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'i neden ikna edemediğine, hatta Mustafa Kemal'in neden onun her söylediğini kabul etmediğine şaşmış ve kızmıştır.

Kadim bir imparatorluğun, geleneği olan bir ordunun mensubu bir Osmanlı Paşası olan Mustafa Kemal'in kendi ordu tahlilini yapması ve kendi bakış açısını savunmasına üzerine Upmal, sanki Mustafa Kemal Bolşevikmiş gibi ısrarla devam etmiştir:

> Sizin politik grupların oluşumuna hor bakan fikirlerinizi ancak şimdi anlayabiliyorum. Onların hepsi ilkesiz, oldukça basit fikirlerle, değişik kişisel istekler doğrultusunda yönetiliyorlar. Çocukça politika yapılması gibi. Ki, bir süre sonra gerçek, Türkiye İştirakiyun Halk Fırkası'na gelip dayanacaktır. Onları [askerleri] hâlâ eğitmek, sağlamlaştırmak ve çalışmalarına serbestlik tanımak gerekir. Tam olarak olgunlaşmamış karakterlerine rağmen, orduda komünist temel örgütlerin [parti hücresi] çalışmaları, onlar için büyük bir kazanç olacaktır. Sizin önderliğinizde, böylece, hiçbir ajitasyona teslim olmayacak dayanıklı bir bölüm oluşturulur.

Upmal, gayri nizami Kuva-yı Milliye birliklerinin yerine kurulmaya çalışılan düzenli orduya, Kızıl Ordu muamelesi yapmaktadır. Sanki Mustafa Kemal Anadolu'da komünizmi kurmaya niyetli bir lidermiş gibi ona, ordunun neden komünistleşmesi gerektiğini ısrarla anlatmaktadır. Tartışma devam etmiş, sonunda Upmal uzlaşamayacaklarını anlayınca adeta Mustafa Kemal'i azarlayarak konuyu kesmiş ve bir başka konuya geçmiştir. Bu görüşmeden Upmal'ın, Türkiye'yi ve Mustafa Kemal'i hiç tanımadığı, eylülden bu yana Ankara politikasındaki değişimleri hiç anlamadığı anlaşılmaktadır. Ordunun kızıllaştırılması gerektiği konusunda ısrar edilmesi, Ethem'e yönelik yapılmakta olan harekatın önlenmeye çalışılması, yüzünü zaten Bolşevik Rusya'dan Batı'ya dönmüş olan Mustafa Kemal'i daha da kararlı hale getirmiş olmalı.

Upmal'ın, Mustafa Kemal'le bu tarzda konuşması ancak BMM'deki konuşmalardan, Ankara'da esen anti-Bolşevik rüzgarlardan haberi olmamasıyla mümkündür ki, bu olanaksızdır. Çünkü sürekli görüştüğü Halk Zümresi ve THİF'ye mensup milletvekilleri Meclis'te yapılan görüşmelerden dolayı elbette onu bilgilendirmektedir.

Görüşmenin devamında Upmal, bu kez İran ve Arapların yaşadığı topraklara yönelik olarak sorular sormuştur. Upmal'ın, dolayısıyla Bolşevik Rusya'nın bu tarihteki Ortadoğu politikasının ayakları yere basmamaktadır: Upmal'a göre eğer Türkiye Bolşevikleşirse bu durum Arap ülkelerindeki Bolşevikleşmeyi tetikleyecektir ... Mustafa Kemal, Enver'in Ankara'da bir İslam Kongresi düzenlemek istediğini, kendisinin de bunu uygun gördüğünü söylemiştir. Upmal, böyle bir kongrenin toplanmasını desteklemiş, ancak böyle bir kongrenin Bakü'de yapılanın devamı ve Komintern'in organizasyonu olmasını, Şark Şûrası tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal "elbette bu kongreyi Sovyetlerle düzenlemek isteriz, o gün gelince ben size bildiririm" diyerek geçiştirmiştir. M. Kemal, kongre bahanesi ile Enver'in Ankara'ya Sovyet desteği ile sokulacağından endişelenmiş olabilir.

Upmal, Mustafa Kemal'e "oldukça önemli bir meseleye temas edecek olan" Şark Şûrası'ndan bir heyetin Ankara'ya gelmekte olduğunun haberini vermiştir. Ocak başında hem Şark Şûrası'ndan bir heyet, hem Sovyet

> Büyükelçilik heyeti, hem de Suphiler Kars'a gelmiş, Ankara'ya gelmek için beklemektedir. Yukarıda sözü edildiği gibi Mdivani'nin heyetinde Türkiye'den sınır dışı edilen Şerif Manatov da bulunmaktadır. Mustafa Kemal Manatov'un gelmesinden duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade etmiştir: "bizim tarafımızdan sınır dışı edilen bir kişinin Rus elçisi ile buraya gelişi bizim itibarımızı düşürür." Ankara, sınır dışı edilen Manatov'un elçilik heyetine dahil edilmesiyle hiçe sayıldıkları izlenimine kapılmış olmalı. Bu hassas süreçte Upmal, Mustafa Kemal'le tam bir sömürge valisi üslubunda konuşmaktadır.
>
> Şark Şûrası'ndan gelenlerden söz eden Upmal'ın 3-4 gündür Kars'a gelmiş olan TKP heyetinden de söz etmesi, TKP heyetine sahip çıkması gerekmez miydi? Upmal, TKP heyetini Ankara'ya beklediğini söylemiş olsa, Mustafa Kemal bir taahhüt altına girmez miydi? Hiçbir konuda sözünü sakınmayan Upmal, Suphilere sahip çıkıp Mustafa Kemal hükümetine gözdağı veremez miydi? Mdivani Kars'tayken telgrafla haberleştiklerini bildiğimiz Upmal, Ankara'da havanın sertleştiğini görüp, durumu Sovyet yetkililerine ve Suphilere haber veremez miydi?[2693]

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat imzalı mektub, Kars'dan Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büroya gönderildi:

> Meclisde bir cenah teşkil ediyorlar. Fakat hükümet için nasıl bir muvazene temin ediyorlar, bunu iyice takdir edemiyoruz. Herhalde İttihatçılar komünistlik namı altında en emin adamları ile külah kapmak istiyorlarsa ki bu pek muhtemeldir. Zavallı memleket için yeni bir felaket hazırlamış oluyorlar. Bununla işçi halkımız içinde uyanmak istidadi gösteren içtimai hareketi tamamen söndürecekleri gibi müdafa-ı milliye hükümetinin de gerek Avrupa efkâr-ı umumiyesi, gerekse Enternasyonal nazarında her türlü kıymet ve haysiyeti dü-şüreceklerdir. Biz bu mütalaaları pek hayırhahane olarak Kâzım Karabekir Paşa'ya ve onun vasıtasıyla sair alâkadarâna da bildirmek istedikse de Ermenistan ve Türkiye hudutlarının henüz meşkûk bir halde kalması ve olur olmaz şayianın zuhuru bizim ihtarâtımıza korkulu nazarlarla bakıldığını bize ihsas ediyor.
>
> Herhalde alnımız açık, maksadımız mukaddes, her fikrimizi muhitimize anlatmaktan çekinmiyoruz. Hilmi oğlu Hakkı yoldaş geldi, diğerlerinden…… Bey de gelmek üzere olduklarını haber aldık. Kâzım Karabekir Paşa teşkilat hal ve hissini veren toplu olarak gelmeniz Ankara'ca arzu olunur mu suretinde bazı menfi beyanatta bulundu!
>
> *Yeni Dünya*'da hakiki ve ilmi Komünist edebiyatı intişar etmeli ve memlekete girmesi memnu olmayacak şekilde olmak şartıyla hayırhâhâne tenkitler yapmalıdır.
>
> Aziz Yoldaş cümlemizin gözlerinizden öperek şimdilik arz-ı veda ile mektuplarınızı sık sık bekleriz.
>
> Kars
> 1.1.1921
> Mustafa Suphi
> Ethem Nejat[2694]

Trabzon Mıntıka Kumandanı Rüştü, Mustafa Suphi heyetinin *Kars'taki Sovyet Elçilik heyetinin gözü önünde sınır dışı edilmemesi için, Trabzon'a gönderilmesini* istiyor. Bu taleb kabul edilmiştir.[2695]

*İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Nathaniel Curzon'a 1 Ocak 1921'de gönderdiği gizli telgrafta şu ilginç açıklamalarda bulunmuştu*r:

> Son iki yıldan beri İstanbul'daki Kürt önderler, İngiltere'nin de yardımıyla "Kürdistan'da" bir akım başlatmayı İngilizlerden dilemeyi sürdürmüşlerdir. Bunu yapabilmek için, yerel Kürt önderleri üzerinde epey etkili olduklarını söylüyorlardı... Ancak İngiliz yönetiminin ihtiyatlı tutumu ve barış antlaşmasının revizyona tabi tutulması, bu Kürt önderlerini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden uzaklaştırmıştı. Son günlerde benimle temas kurmuş olan Kürt Hamdi Paşa, bana şu öneride bulunmuştur:

2693 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 349-352.
2694 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 11.
2695 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 352.

"Abdülkadir'le ötekiler, aşiretleri herhangi bir Bolşevik saldırganlığına karşı mukabelede bulunmaya kışkırtmaları için onlara, Musul'a gitmeye izin verilmesini dilemişti... Bu konudaki genel görüşüm şudur: Etkili olan ve İngiliz yönetimiyle işbirliği yapmak isteyen Abdülkadir, tüm cesaretini yitirmiştir. Bedirhanlar hâlâ heveslidir, ama İngiltere'den başka yardımcılar arıyorlar; Babanzadeler ise Türk yanlısıdırlar... Arada sırada yerel unsurlar ortaya çıkarak, Bolşevizm'e ve Kemalizm'e karşı Kürtlerin kullanılmasını önerirler."[2696]

2 Ocak 1921. Kars'ta bulunan Bakü Türkiye Komünist Teşkilatı lideri Mustafa Suphi, Moskova sefiri Ali Fuad (Cebesoy) ile görüşüyor: *Mustafa Kemal'in ilkelerini genel siyaset açısından doğru buluyoruz. Bir gün Saltanat ve Halifeliğin kaldırılması gereğine inanıyoruz*.[2697]

Bilindiği gibi Moskova'ya atanan büyükelçi Ali Fuat ve TBMM Dışişleri heyeti de o tarihte Moskova'ya gitmek üzere Kars'ta olduğu için, hep birlikte uzun sohbetler etmişlerdir. Mustafa Suphi Ali Fuat'la konuşmaları sonrasında BMM'nin bir "communisme d'etat", yani devlet komünizmi kurmak niyetinde olduğu izlenimi edinmiştir. Ali Fuat hatıratında Suphi hakkında "zeki, kurnaz, azim sahibi, sakin, kuvvetli bir şahsiyet" diye yazmıştır.

TKP Heyeti Kars'a vardığı andan itibaren adeta rehin alınmıştır; ne geri dönebilmekte ne ileriye gidebilmektedir. Kaderleri, Karabekir'in inisiyatifine bağlıdır ve Karabekir henüz TKP heyeti ile ne yapacağını bilmemektedir.[2698]

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e telgraf gönderdi ve Mustafa Suphi heyetinin Ankara'ya izamını Mustafa Kemal'in istemediğini bildirdi.[2699]

Kâzım Karabekir ile Erzurum Valisi Hamit Bey arasında yapılan yazışmalarda, Mustafa Suphi grubuna karşı bir "halk galeyanının" yaratılması, ancak bunun Sovyetlere ya da komünizme karşı değil de gruptakilerin kişiliklerine karşı duyulan tepkiler olarak gösterilmesi ve çıkarılacak olaylar nedeniyle grubun Trabzon'a götürülerek oradan sınır dışı edilmesi kararlaştırılır.[2700]

TBMM Tokat mebusu Binbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Bolşevikliğin hem TBMM'ye hem Harekat-ı Milliyeye nifak soktuğunu, Bolşevikliği tesbit edilen mebusların ihracını TBMM Riyasetinden taleb etti:

Büyük Millet Meclisinin teşekkülüne saik olan avamilin en mühimlerinden biri de memlekette asayiş ve inzibatın temini ile efkârı âmmenin bir nokta etrafında tevhidinden ibaret olduğuna şüphe yoktur. Memleketin on onbeş senedir fırkacılık beliyesiyle maruz kaldığı felâket ve bu yüzden efkârı âmmede husule gelen dalâlet varestei arzu izahtır. Meclisi âlinin hini teşekkülünde bütün azayı kiram memleketin istihlas ve istiklâlinden ve Makamı Hilafetin tahlisinden başka bir gaye takip etmeyeceğine dair yemin ettiği halde maatteessüf rüfekayı kiramdan bazı zevatın bütün bu hakikatlerin hilâfına olarak memleket dahilinde, hem de dini mübini Ahmediye muhalif olarak bir takım cereyanlar, tevlidine ve binnefes bu hususta konferanslar tertibine, velhâsıl her suretle ibrazı faaliyet etmekte olduklarına maatteessüf muttali oldum. Şöyle bir zamanda memleketin sükûn ve ittihada olan ihtiyacı şedidi karşısında bütün rüfekayı kiramın bu türlü fırkalar ve tefrikalardan içtinap etmesi ve aksi hareketi sabit olanların Meclisten ihracı hususunun tahtı karara alınmasını selâmeti memleket ve millet namına teklif eylerim. 2 Kânunusani 1336

Tokat Mebusu Mustafa[2701]

2696 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 202. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
2697 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 349-350.
2698 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 343-344.
2699 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 352.
2700 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 198.
2701 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 22 Kânunusani 1337(1921), Cilt 1, s. 326.

Fotoğraf. Mustafa Vasfi Süsoy (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 59).

Resmî Türkiye Komünist Fırkası resmî gazetesi *Yeni Dünya*nın matbaası basılıp tahrip edildi. *Çerkes Ethem'in isyanı, resmi olsun, hafi olsun komünist partilerin kapatılmasına ve Yeni Dünya gazetesinin tahrib edilmesine bahane teşkil etmiştir*.

> *Yeni Dünya* gazetesinin matbaası, resmi TKF kurulduktan, yani 18 Kasım 1920'den sonra Ankara'ya taşınarak resmi TKF'nin yayın organı haline gelmiş ve adından *Seyyare* ibaresi de çıkartılmıştır. Bu dönemde gazetenin "Sahib-i imtiyaz"ı Arif Oruç, "Müdir-i Mesul ve Başmuharrir"i ise resmi TKF katib-i umumisi olan Hakkı Behiç'tir. Gazetenin kurucusu, imtiyaz sahibi ve başyazarı olan Arif Oruç'un Ethem Bey'le başından beri süren yakın ilişkileri bulunmaktadır. Arif Oruç, TBKP'nin YOC ile birlikte hareket ettiği dönemde "kuva-yı milliye seyyar müfreze komutanları ve askerleri arasında propaganda" yürütmüştür.[2702]

Selânik Abdülgani (Doyran) naşirliğinde Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi, "Fuhuş ve Bolşevizm" nam makale yayınladı: *Fuhuşun önüne, kadını sefaletten kurtaran komünizm geçti. Avrupalıların, komünizmde kadının bir mal olduğu yolundaki propagandası yalandır. Avrupalılar Türklere de vahşi diyorlar. Avrupa, diğer milletlerin uyanmasına mani olmak, onlan köleleştirmek için bu riyakârlığı yapıyor*.[2703]

Mustafa Suphi, Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro azası İsmail Hakkı'ya tarihsiz mektub gönderdi:

> Aziz yoldaş
>
> (boşluk) tarihinde Kars'a muvasalatla orduya misafir olduk. Kâzım Karabekir Paşa tarafından hakkımızda pek samimane muaemele gösterilmiştir, Orduda ruh pek yüksek, halâskârlık cereyânı kuvvetlidir. Bolşeviklere karşı muhabbet umumi bir mahiyette iken son zamanlarda Çiçerin'in Bekir Sami'ye Van ve Bitlis'in Ermenistan'a ilhâki yoldunda vâki olan münasebetsiz bir teklifin şuyuu Rusya'ya karşı itimadı pek ziyade sarsmış, bizim de mevkimizi müşkilâta sokmuştur. Ankara ve umumiyetle Garp Cephesinde Türkçülükle karışık kuvvetli bir komünistlik hareketi intişâr etmekte, gazeteler Oktobr Bayramını halâskâr düğün olarak karşılayacak derecede ileri gitmekte iseler de yukarıda zikr olunan havâdisin şuyuu bütün bu cereyanların birdenbire aleyhe dönmesine kâfidir. (1 kelime silik) gazete sahifelerinde görülen komünist hareketleri pek sun'idir. Bizlere isnad etmek istenilen mukallidlik eseridir. Rusya'dan müzâheret almak için bir oyundur. Bahtsız amele ve rençber ise dünya hareketinden, inkılaptan maalesef bihaberdir veya pek az haberdardır. Bu hususta bir fikir edinmek için Ankara'da teşekkül eden Komünist Fırkası hakkındaki malumat ve izahatı ber-vech-i âti kaydediyoruz:
>
> Şarkta ve Türkiye'de komünizm lehine başlayan büyük ve seri cereyandan istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki yârânı, idare-i hükümeti daima elde bulundurmak gayesiyle Ankara'da Komünist Fırkası merkezi

[2702] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 371-372.
[2703] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 350.

heyeti teşkil ediyorlar. Zannıma göre evvelce Halkçılık veya Halk Zümresi ismi verilmek istenen bir program etrafında komünizm akideleri mevcuttur ve bu işi Türkiye'nin Karl Marksı unvanı verdikleri Kör Ali İhsan Bey'e tevdi ediyorlar. İttihat ve Terakki yârânı programımızdan ve fırkanın unvanından başka teşkilât nizamnamemizi aynen kendilerine mal etmişler. Bu vechile hafi bir komünist fırkası kurulurken bizimle rabıta ve münasebetleri olup şubelerine mukayyed bulunan komünistler hakkında bazı takibata başlamışlardır. Gazetelerde aleyhlerine kampani açmışlardır.

Onların fikirlerini neşreden *Yenigün* gazetesinde de ifşa eyledikleri gibi maksatları Kızıl Elma şiarıyla Turan ve İttihad-ı İslam siyaseti takip eylemek üzere idare-i hükümete yeni bir şekil vermek ve böylece idareyi daima elde bulundurmayı temin eylemketir. *Yenigün* gazetesinde buna ait bir çok işârât bulunmakta, hususiyle Talat Paşa'nın 3. Enternasyonal nezdindeki nüfuzundan ve Şark siyaseti kendilerine tevdi olunup bunu da Enver Paşa'nın fiilen deruhde ettiğinden bahsedilmektedir. Rusya tarafından Enver'e vâki olan maddi muavenet Ankara'da Şarka İttihat ve Terakki'nin Pantürkizm ve Panislamizm şiarlarıyla komünist unvanı altında gizlenen bir teşkilat vücuda getirmek suretinde akseylemiştir.

Yeni komünist fırkası müessislerinin şahıs ve hüviyetleri hakkında yapılacak ednâ tahkikat beyanatımızı teyid edecek kati burhanlar olur. Müessislerden şimdiye kadar öğrendiklerimiz hakkında malumat vereyim.

Ali İhsan Bey: Kör Ali demekle maruf olan bu adam İttihat ve Terakki Cemiyetinin on iki sene devam eden saltanatında İstanbul İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğü ile çalışmış ve harb içinde devam eden harp ticaret ve yağması devrinde memlekette ispekülasyona emin yollar açarak suni bir ticaret burjuvazisi tesis eylemiş, Anadolu Milli Mahsulat Şirketi, Kantariye Şirketi, Bakkaliye Şirketi, İktisat Bankası ve saireyi ve birçok harp ticaret inhisarlarını vücuda getiren ve hayatı pahalılaştıranlardan olup harp seneleri içinde proletarya ailelerinin açlıktan sürünmelerine sebep olmuş. İttihat ve Terakki'nin harp seneleri içinde iaşe nezaretini deruhde eden Kemal Bey'le beraber çalışarak İaşe Nazır muavinliğini ifa eylemiştir.

Celal [Bayar] Bey: Şimdiki hükümetin İktisat Vekili olan bu zat on iki senelik İttihat ve Terakki devri hükümeti esnasında Bursa ve Aydın vilayetlerinin İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğünde bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin Mütareke'den sonra inhilâli üzerine İttihat ve Terakki'nin şekl-i diğerde istihâlesi olan Teceddüt Fırkasını tesis eylemiştir. Celal Bey şimdi komünistlerin ser-firâzıdır.

Nâzım [Resmor/Öztelli] Bey: İttihat ve Terakki'nin ikinci safında ve vilayet valiliklerde bulunan Mütarekeyi müteakip "Yeşil Ordu" ismi altında bir nevi dini teşkilat vücuda getiren kimsedir.

Hakkı Behiç Bey: Kezâ İttihat ve Terakki yârânından mutasarrıflıklarda ve pek mühim memuriyetlerde bulunmuş ve son günlere kadar orman işletme ve kereste ticareti ve ispekülasyonu ile lekelenmiştir.

Yunus Nadi Bey: İttihat ve Terakki'nin Selanik'te vasıta-i neşr-i efkârı olan *Rumeli* gazetesinde, bilahare İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin gazetelerinden olan *Tasvir-i Efkâr*'da daha sonra İttihat ve Terakki sermayesiyle teşekkül eden *Yenigün* gazetesinde başmuharrirlik etmiş maruf ittihatçılardandır.

Muhiddin [Birgen] Bey: İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da vasıta-i neşr-i efkârı olan *Tanin* gazetesinin uzun müddet, senelerce başmuharriri ve şimdi de *Yenigün*'de muharirdir. İstanbul'da gazete patronları cemiyetinin katibi idi.

Doktor Tevfik Rüştü [Aras] Bey: Eski İttihat ve Terakkicilerden olup merkez-i umumî azasından meşhur Doktor Nâzım'ın akrabasından ve arazi (?) milyonerlerinden Evliyazade'nin damatlarındandır. İzmir'de İttihat ve Terakki organı olarak çıkan *İttihat* ve *Anadolu* gazeteleri başmuharrir idi. Harb-i Umumi esnasında İttihat ve Terakki kabinelerinin sıhhiye müdür-i umumisi ve harbin son senelerinde Almanya'da ecza taciri idi. Sıhhiye nezaretine tevdi edilen parayı sermaye ittihaz ederek ecza üzerine yaptığı ispekülasyon pek meşhurdur.

Besim Atalay Efendi: Bu sarığını çıkarmış bir softadır. İttihad-ı İslam'dan Turancılık mefkûresine dönen ve İstanbul Türk Ocağı faal azaları arasında bulunan ve Pantürkistler arasında şöhret alan Hamdullah Suphi Bey ile çalışan bu adam şimdi İttihat-ı Etrakiye gitmek için komünizmi bir vasıta olarak kabul ediyor.

Soysallıoğlu İsmail Suphi: 1919 senesi yazı esnasında İstanbul'da teşekkül eden ve İngiliz liberalizmini esas itibariyle kabul eden Milli Ahrar (National Liberal) fırkası müessislerinden ve İngiliz liberalizmi mürevviclerindendir. Dün individualist (ferdiyetçi) iken bugün tamamen aksini kabul eylemiştir.

Doktor Tevfik Rüştü, Besim Atalay ve Soysaloğlu sefir Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gelmekte idiler. İttihat ve Terakki ikinci Enternasyonal'e Doktor Akil Muhtar Bey, Salah Cimcoz Bey ve Nesim Mazliyah Efendi'yi temasa nasıl memur etti ise şimdi de bunları 3. Enternasyonal ile münasebete memur etmiş olsalar gerektir.

Maheza yeni Komünist Fırkası içinde bazı muhtelif ve tezad cereyanlar mevcut olduğu zannolunuyor. Burada Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla bazı mükâlemeler yapıyoruz. Netice konferansın birinci ve ikinci delegeleri Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle birkaç güne kadar buraya muvasalat edecek eski komünistlerle görüşünce daha vâzıh surette anlaşılacaktır. Komünistlik geniş mikyasta intişâra başladığına ve hatta bir moda haline girdiğine göre bizim ekalliyeti temsil ve müdafaa ordusu müzahereti yolunda ve Marksizmden ayrılmayan fikirlerimizin zafer bulacağına kanaatimiz vardır.

Bizim kongre mukarreratını kabul ettikleri halde büyük bir tasfiye yapmak üzere bazı müzâkerât yapılması henüz tasavvur halindedir. Mamafîh aksi halde ayrı bir teşkilat halinde kesb-i kanuniyete çalışmak mecburiyetinde kalacağımızı zannediyoruz. Merkezi heyet, hücre (?) ve harici büro ile, diğer yoldaşlarımızdan mürekkep heyetlerde çıkan kararlar nazar-ı dikkate alınmak üzere 3. Enternasyonal'in alacağımız vazifeye dair nokta-i nazarını serîan bekliyoruz.

Şunu da ilaveye lüzum görüyoruz. Şimdiye kadar yeni komünist fırkasının Büyük Millet Meclisi ile ..... ve hükümet eliyle communisme d'etat hükümet komünizmi yapılmak istenmesi gibi mesele hissediyorsak da bazı meseleler etrafında meclis müzakerâtını buhranlar geçirmesi şâyân-ı dikkattir. Herhalde komünistler ..... (iki kelime okunmuyor)

Mustafa Suphi[2704]

3 Ocak 1921. *Narkomindel* (Sovyet Rusya Dışişleri), *Politbüro*'ya (Rus Komünist Partisi Siyasî Büro'ya) mektub gönderdi. *Türkiye'ye askeri durumu dikkatlice gözleyebilecek bir temsilci göndermeyi düşündüklerini* ifade ediyor. *Ayrıca, askeri bilgisi yeterli birinin seçilmesi gerektiği de belirtiliyor*.[2705]

Mustafa Kemal, *Ruslarla samimi dost olduklarını, komünizmin bütün halkça anlaşılmasından ve uygulama imkanının olmadığı belli olduktan sonra kesin tedbirler alınması gerektiğini, Hükümet'in haberdar olduğu (resmî) Türkiye Komünist Fırkası ile Halk İştirakiyun Fırkası'nı kuranların değerli kişiler olduğunu, yurda komünizmi sokmak isteyenlere engel olacaklarını söyledi. Ermenistan'la ilişkiler konusunda da "Ermenilerin elindeki bütün silahları istiyoruz. Komünist olduklarına göre silaha ihtiyaçları kalmamıştır" dedi*.[2706]

Yine Bolşevikliği olumsuz karşılayan, hatta Ermenilerin bu kez Bolşevik maskesiyle başımıza yeni işler çıkaracağından kaygılanan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni de, Bolşeviklik mikrobunun girişinin önlenemiyeceği kanısındadır. 3 Ocak 1921'de Hüseyin Avni şöyle konuşur:

"Hükümetin istiyorum, ya da istemiyorum demesinin bir değeri yoktur. Bu bir hastalıktır. Bu, bir Ordu değildir ki geldiği görülsün. Bu sızar. Hükümet istese de, istemese de ülkeye girer".

Mustafa Kemal, bu sözleri cevaplandırma gereğini duyar:

2704 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 15. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantez "[]" içinde belirtilen soyadlar tarafımıza aiddir.

2705 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 113, dipnot 168.

2706 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 350.

> "Komünizmin yayılması sorununa gelince, kendileri buyurdular ki, istense de istenmese de bu bir mikroptur, girer. O halde çaresi yok demektir. Madem ki maddî tedbirlerle önüne geçilmesi olanaksız bir bulaşıcılıktır, bu mutlaka bulaşıcı olacaktır".[2707]

Birinci Meclis Mersin mebusu İkinci Grup liderlerinden Salahaddin Köseoğlu, 1946'da kaleme alacağı makalesinde şunları yazacaktır: *Halk İştirâkiyun Fırkası'na gelince Mustafa Kemal Paşa bunların gayet kıymetli arkadaşlardan mürekkep olduğunu söylemişse de fırkayı kimlerin temsil ettiği bilinmemekte ve Tokat Mebusu Nâzım Bey'in temsil ettiği muhakkak ve malûm bulunmaktadır. Nizamnamesi tamamen komünist akide ve amalinin kopyası gibi olup Karahisar-ı Sahip Mebusu Şükrü Bey'in İkaz Matbaası'nda basılmış ve bilahare mumaileyh bu matbaayı satarak ve gazetesini kapayarak bu hususta herhangi bir iştirakten çekilmiştir. Nâzım Bey'in şüpheli görülen vaziyeti hakkında mahkûmyeti kararı verilmiştir*.[2708]

Garb'da istinadgâh bulunamadığını şikâyet eden Hariciye Vekâleti Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), meclis konuşmasında mühim bir şayiadan bahsetti. Rusya Sovyet Cumhuriyeti ricalinden bazısı Ermeni Sovyet Cumhuriyeti idaresiyle temas kurup TBMM Hükümeti aleyhinde lobi faaliyeti icra etmektedir: [..] *Taşnak Hükümetinin gûya Erivan'da teessüs etmesi üzerine Rusya'nın bazı salâhiyettar ricali siyasiyesi, Taşnaklarla yapılmış olan bu* [Gümrü] *ahitnamenin komünistlere nazaran biraz ağır olduğu iddiasını serdederek bunun tarafımızdan tadili münasip olacağı ve Rusya ile aramızda husulünü arzu ettiğimiz münasebatın daha sühuletle teyessür nümayi vücut olacağı fikrini ileri sürmüşlerdir*.[2709]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: *Ankaralılar daha önceden Bolşevik ağlarına takıldılar. Şurası kesin, sonucunu kimsenin bilmediği bir anlaşmayı imzaladılar. Yalnızca, savaş malzemesi ve para yardımı aldıkları biliniyor. Lenin'in Kemal'in katında ve Anadolu'nun birçok bölgesinde temsilcileri var…Zaman Bolşevikler için çalışıyor. Eğer Merkezi Hükümet bunu sınırlamayı başaramazsa, Anadolu asilerinin yakın bir gelecekte kesin olarak Sovyetlerin boyunduruğuna girmesinden korkulması gerekir*.[2710] *Batı sanayiine kapalı olan Anadolu'nun açılmasının barışa bağlı olduğunu belirtti.*[2711]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, Türkiya Komünist Teşkilatı reisi Mustafa Suphi ve heyetinin *hudut haricine çıkarılması zaruridir* yazıyor:

> Üstelik bu sınır dışı etme eyleminin Kars'taki Sovyet Rusya Elçilik heyetinin gözü önünde yapılmaması için, görevin kendisine havale edilmesini istemiştir. Böylece Garp mefkuresinin taraftarı ve yeminli anti-komünist Hamit Bey, Mustafa Kemal'in de onayladığı bir eylemin mimarı olacaktır. Hamit Bey aynı mektupta "Burada halk umumiyetle komünizme şiddetle aleyhtardır" dedikten sonra Meclis'te hala görüşülmekte olan Teşkilat-ı Esasiye programının Halkçılık cereyanı ile aynı algılandığını da belirtmeden geçmemiştir. Önce, Erzurum'a gelecek olan TKP heyeti aleyhinde tezahürat yapılacak ve heyet Trabzon üzerinden sınır dışı edilecektir, plan budur.[2712]

2707 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 705.

2708 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 304.

2709 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Kânûn-ı sânî 1337, c. 7, s. 147. "Ankara Hükümeti, 1920 yılından beri Londra'da yapılmakta olan İngiliz-Rus görüşmelerinden de endişelidir. Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey'in TBMM'ndeki 3 ocak 1921 günkü konuşması, bu endişeyi; fakat aynı zamanda bir dış kuvvetin desteğine duyulan ihtiyacın devam ettiğini belirtiyor." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 153, dipnot 2.

2710 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Palais de Belgique No 6/2, İstanbul 23 Ocak 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 297-298.

2711 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 351.

2712 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 361.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e Mustafa Suphi ve rüfekasının sınırdışı edilmesi talimatı verdi:

> Mustafa Subhi ve teşkilatı hakkında kanaatime mutabık olan mütalaatı alileri bu suretle mumaileyhin [adı geçenlerin] memlekette hiçbir kıymet-i nüfuza malik olmadığı kanaatini Ruslara vermek fırsatı da elde edilmiş ve hariçte devam-ı mesaisi hakkında dahi kadir ve kıymeti büsbütün tenzil ve ıskat edilmiş olacaktır.
>
> Ancak yapılacak teşebbüsat ve icraatın komünist alemi ile bir temas ve münasebet tesisi etmiş olan Mustafa Subhi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında bilhassa Ruslar nezdinde bir su-i tesir ve tevile imkan hasıl etmemesi için memleketdeki halk cereyan ve efkarının doğrudan doğruya memleket inkılabına muzır telakki edilen Mustafa Subhi ve refakatindekilerin şahsiyetleri üzerinde gösterilmesini ve bu hususdaki tezahürat ve teşebbüsatın komünizm inkılab alemini okşayacak bir tarzda idaresine imtina olunmasını haiz-i ehemmiyet görüyorum. Buna nazaran Mustafa Subhi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında ber-vech-i ati bir tertibin icrası münasip görülmektedir:
>
> Müma-ileyh ve rüfekasının Erzurum'a muvasalatları gününden itibaren gerek gazete neşriyatı ve gerekse halkın münasip tezahürat ve tazyikatıyle daha içerilere seyahatin ve memlekette kalmak ve çalışmaklığın kabil olmayacağı hakkında kendilerine de lazım gelen tesirat hasıl edilir.
>
> Bu vaziyetde halkı tatmin ve memleketdeki vahdet ve suküneti muhafaza için hudut haricine çıkması lüzumuna dair münasip tebligat, icap ederse resmi takibat ifa olunur. Hudut haricine çıkarılmaları için arzu ederlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu halde yoldaki mevakide ve Trabzon'da da aynı tezahüratın yapılması Erzurum'un hareketini takviye ve tevhid edilmesi muvafıktır. Bilhassa Trabzon'da Bolşeviklerin gözü önünde tezahürat-ı mezkureden matlub vechile idare edilmesi ve Bolşeviklik aleyhinden ziyade işbu şahısların hakkında olduğunun izharını münasip buluyorum.
>
> Üçüncü Enternasyonal'e tabii bir komünist olan Mustafa Subhi ve rüfekasının memleketten ihraçı vesilesinin, hariç komünizm aleminde mucib-i inkisar [hayal kırıklığı vesilesi] ve tenkit olunmaması için de ihraç teşebbüsatını müteakip Mustafa Suphi ve rüfekasının halk nazarında şahsen maznuniyyetlerine ve memlekette de sükun ve vahdetin lüzum-u muhafazasına mebni halkın metalibatını ifa hususundaki mecburiyetten bahis resmi bir beyannamenin de neşr ve ilanı musib bir tedbir olacağını arz eylerim.[2713]

Hindistan Sömürge idarecilerinden Sir John Evelyn Shuckburgh, Binbaşı Young'a, Hindistan İşleri Nezareti Siyasî İstihbarat yetkilisinin P.8792 künyeli gizli muhtırasını gönderdi: *Ermenistan'ın (Bolşeviklerce) elimine edilmesinin nedenleri şunlardır: 1. Türk ulusalcılarla Müttefikler arasında ilişki kurmak; 2. Anadolu yönetiminin Ermenistan'ı ele geçirmesini önlemek; 3. Tatarlarla Türklerin birleşmelerine engel olmak; Bolşevikler bu olasılıktan çok korkuyorlar; 4. Anadolu ulusalcılarının eylemleri. Kemal, "ılımlı" olarak sayılabilir... Kendisi hiçbir zaman Sovyet Rusya ile birleşmeyi istememiştir... Bolşeviklerin, Türkiye'nin her yanında gizli ajanları vardır ve onlar, Türk Komünist Partisi'nin de yardımıyla güçlü bir propaganda yürütüyorlar. "Muvahidin" adlı gizli dernek vasıtasıyla BMM üyelerini yavaşça kendi yanlarına çekiyorlar. Yönetim bu konuda epey kaygılanıyor. Öte yandan, çoğu subay olan 60 kişilik yardımcılarıyla Bolşevik elçisi Shalva Eliava faaliyet gösteriyor. Rusya'nın amacı Kemal'i yönetimden düşürmek ve bir Sovyet yönetimi kurmaktır. Kemal, Bolşevik yanlısı ve aleyhtarları arasında dengeyi sürdürmeye çalışıyor. Kendisi gönüllü veya gönülsüz olarak Bolşeviklerin yardımını ve koşullarını kabullenmiştir; ancak tüm yönetimi yitirmek olasılığı ve Anadolu'da Bolşevik rejimi kurulması tehlikesiyle karşı karşıyadır*.[2714]

İngiltere'nin Tiflis Askerî Mümessili Miralay Stokes'in Hariciye Nazırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu 31 Aralık 1921 tarihli telgrafa, Hariciye Nezareti yetkililerinden D. G. Osborne, bugün, derkenar yazdı:

[2713] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 361-362.
[2714] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 203. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Şimdi sürekli olarak Ankara'ya diplomatik kurullar gidiyor. Bu kadar rağbet Kemal için kötüdür, ama Bolşevikleri kudurtacak.[2715]

4 Ocak 1921. Moskova'daki Cafer Tali (İbrahim Tali Öngören), Viyana'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Efendim

27 Kânûn-ı evvelde sâlimen Moskova'ya dâhil oldum. Hemen o gün mektublarınızı adreslerine gönderdim ve mülâkât taleb ettim. Karahan'la 3 gün sonra görüşebildim. Emriniz vechile notlarımı kendisine anlattım. Para işini bir "v-a-l-v-t-a" mes'elesi olduğunu ve binâ'en-aleyh bu mes'elenin halledilmiş olduğunu ve İtalya'daki 1 milyon "lira"nın te'ehhür-i te'dîyesini de aynı sebepten münba'is olduğunu evvelce hazırlamış olduğu cevâb şeklinde ve pek basît bir sûrette göstererek kesti.

Alman Hükûmetince bir askerî me'mûrun bulundurulmasına müsâ'ade olunacağına pek sevindim. Vize verdirilmek üzere ismini zât-ı âlîlerine bildirecekler. Suriye ve Irak işlerine memnun oldum. Azîz Bey'in vusûlünde hürmette kusûr edilmeyeceğini ilâve ettim. Azerbaycan'dan alınan istikrâz işi de v-a-l-v-t-a ile münâsebâttâr olduğunu söyledi. Ve tamamen te'dîyesi için emir vereceğini va'ad etti. Talebeyi de anlattım. Not aldı.

Bunların hâlini Bakû'da Ma'ârif Komiserini görüp anlatacağım. Birçok mektûb verdiler.

Netîce: (Para mes'elesinin hallolduğunu ve oraya selâhiyettâr bir askerî me'mûru göndereceğinize nazaran Ali de me'mûrunuzun oraya vusûlüne kadar kalsın mı, yoksa karâr-ı evvel vechile arkadaşlarıyla gelsin mi) dedim. Ve hemen bilâ-tereddüd, (Zâten kendisi Almanya'da pek râhat değil. İngilizler ikide birde Almanları sıkıştırıyorlar. Buraya gelmesi iyi olur) dedi.

Cevâben (Almanların bu sırada ve bu sebeple hiç sıkıştırıldığı yok. Kendisi de bu sûretle râhatsız değildir. Ancak bu sûretle kavuşmak arzusunda olduğundan bu husûsu sordum), dedim. (Siz yazınız. Ben de mektûba cevâb yazacağım) dedi.

Halil Paşa'yı vusûlünden bir haftaya kadar evvel gelmiş buldum. Kendisine ve Bakû'da Cevâd Nâ'im Bey'e ley t-ve-la'alle ile vakit geçirerek, para vermek ve işe başlattırmadıklarından sıkılmakta iken, emr-i âlîleri üzerine Ali Bey tarafından çekilen telgraf üzerine hemen Moskova'ya gelmiş. Bir günde fakat ayrı ayrı Karahan'la görüştük. Kendisine yazdığınız mektûb münderecâtından bendenize bahis buyurmamış idiniz. Bi't-tabi' bendeniz Karahan'la o zemîn üzerine görüşmedim. Müşârün-ileyh ayrıca yazacağı vechile, (Bunlar hâricte çalışmakta müteredddid. Bi'l-hâssa bizimle teşrîk-i mesâ'îde arasıra tenkitlere uğruyorlar. Bu sebepten arkadaşlarla görüşeyim. Cevâb vereyim), demiş. Bugüne kadar ikinci def'a görüşmediler.

Karahan bir aralık İngilizlerle uyuşmak husûsunda Sâ'î Bey ile aranızda ihtilâf var mı, zât-ı âlîniz daha sol, lâkin diğerinin pek sağ olduğunu söyledi.

(Bu hususta sağ ve solluk olacağını kat'iyen zannetmem. Anadolu sizinle ilk münâsebâta giriştiği günlerdeki vaz'iyette değildir. Artık tamâmen mevki'ne hâkim ve memleketi idâresine almış tedvîr umûr ediyor. İstanbul'da hemen kimse kalmamış gibidir. Hepsi Anadolu'ya çıkıyor. Anlaşmak ve uyuşmak işi artık bir ıztırâr şeklinden çıkmıştır. Bugün Anadolu sözünü ismâ' edebilecek iktidârı ibrâz etmiştir. Bunu Sâ'î Bey, Ali Bey ma'al-iftihâr görüyorlar. Binâ'en-aleyh konsesyon zamânı geçmiştir) dedim. (Doğru), dedi.

Sonra mühimmât sevkine nakl-ı kelâm ettim. Vrangel'den sonra bir çok şey verileceğini va'd etmişlerdi. Onu hatırlattım ve Kırım'dan verilecek mühimmâtın kolay nakli için Kırım'da bir sevkiyât merkezi te'sîs edebileceğimizi ve bu sûretle İnebolu'ya sevkiyâtın pek kolay icrâ olunabileceğini söyledi. Kalktı. Haritaya baktı. Pek muvâfik buldu. Arkadaşlarıyla görüşüp cevâb vereceğini va'd etti.

Bugün sordurdum. Yarın için görüşeceğiz. Netîceyi gitmezden evvel arz ederim. Ermeni sulhunun Moskova'da bir konferans şeklinde halledileceğini ve Ali Fu'âd Paşa'nın riyâsetinde bir hey'et-i askerîyenin gelmekte

[2715] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 189.

olduğunu ve Yusuf Kemal Bey'in sefâret-i dâ'ime sûretiyle Moskova'ya i'zâm edilmekte olduğunu Karahan da te'yîd etti.

Cumartesine ya'ni ayın 8'inde Rostov, Novorosisk, Tuapse ve Bakû, Tiflis tarîkiyle avdet etmek niyetindeyim. Oralardan şimdiye kadar neler gönderildiğini anlayarak, Kars'a geçeceğim.

Anadolu'ya eczâ ve malzeme-i sıhhîyece mu'âvenet olunması için Ziyâ Bey'le Salîbî-i Ahmer Merkez-i umûmîsine mürâca'at etmiştik. 3 hafta sonra cevâb vereceğini reîs söylemişti. Ziyâ Bey'in uğrayıp işi anlamasını hâssaten ricâ ederim. Netîce müsbet veyâ her ne ise, Ankara'ya bildirebilmek üzere Edîb Bey'e yâhûd kendisi Hâriciye Vekâletine yazsa, daha iyi olur.

Burada Alman mümessili Hilger'den Berlin'de aynen te'diye olmak üzere 4 bin mark aldım. Kendisine 100 liralık bir kâğıd verdim. Ziyâ Bey'e verilecek mukâbilinde 4000 mark te'dîye edilecek. Bu paranın bir an evvel tesvîyesini ricâ ederim. Yüzlük kâğıdı Bahâ'eddin Şâkir Bey bozdurup borcumu te'dîye edecek. Eğer mümkün olursa Kâmil Bey iyi bir fiyatla bozdurarak, 4.000 marktan fazla kalanı Bahâ'eddin Şâkir Bey'in vusûlünde kendisine verilmesini ricâ ederim.

Mîr-i mûmâ-ileyh için üserâ komisyonu mührüyle bir pasaport yaptım. Birkaç güne kadar mu'âmelesinin ikmâl edileceğini ûmid ederim. Berlin'de iken Ziyâ Bey vize verildiğini söylemişti. Halbûki Hilger burada cevâb bekliyor. İşte yanlışlık olduğunu anlattım. Ruslarca mu'âmele ikmâl edilince, vize edecektir.

İskilanski'ye mektûbunuzu gönderdim. İmzâsıyla zarfı geldi. Ve resmi almış. Görüşmek için el'ân haber göndermedi. Karahan, (Çiçerin ile görüşür ve zât-ı âlîlerine öyle cevâb yazarım) dedi. Bundan Çiçerin'in ayrıca görüşeceğini ümîd ediyorum. Halil Paşa el'ân ikinci def'a görüşüp katî bir cevâb almadığı için şimdiye intizâr ederek, telgraf yazmamıştım. Ânî bir karar vermemeniz içün dün akşam iki taraftan mektûba intizâran, (Gelmeyiniz) ifhâm edecek cümle ile telgraf çektim. Almış olmalısınız.

Ali Bey'e 2.500 markı verdim. Arz-ı teşekkür ediyor. Zâten kendisinden pek de iş ümîd olunmayacağına nazaran muvakkaten ve me'zûnen Trabzon'a ve belki İstanbul'a gitmek arzusunu izhâr etmesi üzerine Halil Paşa'dan istîzân ettim. Pek muvâfik buldu. Birkaç güne kadar hareket edecektir. Hayretî Bey pek boğazmış. Paşa kendisinden memnûn değil. Onu da Anadolu'ya gönderiyoruz. Burada bırakmış olduğum zâbit vekîli Tarık Efendi'yi birlikte alıyorum. Üserâ işine yine Nazmi Efendi bakacak. Mûmâ-ileyh üserâ garnizonlarını görmek ve sevketmek üzere Sibirya'ya kadar gitmişti. Sabircan Efendi de avdette tevkîf olundular. Nazmi'ye bir şey istînad edilemedi. Resmen tarzîye verildi. Lâkin bir kısım eşyâsı sirkat edildi. El'ân te'dîye etmediler. Diğeri mahfûzdur. Üç gün evvel Dr. Meierhofer tevkîf olundu. Sebebi mechûl.

Halil Paşa (Bu def'a da Afgan'a gitmek fikrinde. Cemal Paşa İngiliz cephesi kumandanı olmuş. Birlikte çalışırım), diyor. Bendeniz taraftâr değilim. Zât-ı âlîleri münâsib görmüyorsanız, acele bir telgraf ve bir mektubla bildirseniz, iyi olur.

Şimdilik şâyân-ı arz başka birşey yok. Gitmeden evvel bir daha yazarım. Sultân Efendi Hazretlerine arz-ı ta'zîmât-ı mahsûs eylerim ve himmetle gözlerinizden öperim efendimiz.[2716]

5 Ocak 1921. *Mustafa Kemal, Dağıstan'ın bağımsızlığına kavuşması nedeniyle Lenin'e bir teşekkür telgrafı çekti. "Dağıstan bağımsızlığının tanınması, Bolşevizm ile İslam dünyası arasındaki ilişkilere olağanüstü iyi etkide bulunacaktır. Bizi, Batı emperyalizmini devirmek olan ortak amacımıza daha fazla yaklaştıracaktır" dedi*.[2717]

Kars'daki Mustafa Suphi, Bakü'deki İsmail Hakkı'ya mektub gönderdi:

Aziz İsmail Hakkı yoldaş

Buraya geleli bir haftaya yaklaştığı halde bir taraftan Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerin diğer taraftansa Süleyman Sami heyetinin vürûdlarına intizaren daha ileriye gidemiyoruz. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla

[2716] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 130-132.
[2717] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 353.

arîz û amîk görüştük; ikincinin mufassal beyanatından memlekette bir hükümet komünizmi esaslarının hazırlandığı anlaşılıyor. Mamafih, her ne şekilde olursa olsun fırkanın teessüs ve meclis-i milli için mesleki intihab esasının kabulüne doğru gidilmesi komünizme ait fikirlerin geniş mikyasta intişarına yol açmaktadır. Ancak bu ilk devr-i inkişafta mesleğe ve fakir halkımıza hakikaten merbut olanlarla komünizmi şiarı altında siyasi spekülasyona girişenleri tefrik etmek ve ona göre dostu, düşmanı ayırmak gibi mühim bir vazife karşısında bulunuyoruz. Biz memlekette spekülatif hareketlerden münezzeh bir işçi ve rençber hayatının uyanmasına ve bu hayata müstenid bir siyaset yürütmeye çalışacak ve bu maksada hail olanlarla çarpışacağız. Siz de bulunduğunuz muhitte kat'i ve metin adımlarla harekete ve mesleğimizi, siyasetimizi sunileştirecek her teşebbüse karşı durmaya çalışmalısınız. Sefir Ali Fuat Paşa ile beraber Rusya'da komünizmi tedkik ve Üçüncü Enternasyonal ile temin-i münasebet etmek üzere Ankara teşkilatından Doktor Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Selim [*Besim? (ÖFA notu)*] Efendiler gideceklerdir. Fikrimce konferansın cereyanı müddetince sizin de Moskova'da bulunmanız muvafıktır. Mamafih bu arkadaşlarla Kars'a geldikleri zaman daha tafsilli görüşecek ve istihsal olunacak neticeye göre size daha kati talimatlar göndereceğiz.

Kâzım Karabekir Paşa evvelki gün bana "sizin Ankara'ya gitmek üzere vürudunuza Mustafa Kemal Paşa pek memnun olmuştu. Fakat Tuhapse'den on adam diğer taraftan da birçok arkadaşlarımızın teşkilat halinde gelmeleri zannederim ki, iyi telakki olunmaz. Hükümet ne derse onu yaparız" mealinde birşey söyledi. Beni de bunlar, Türkler; memleketlerine avdet ediyorlar, memleketlerinin kanununa (?) tabidirler, teşkilat meselesine gelince, Ankara'ya vusulümüzle bu mesele hallolunacaktır, diye cevap verdim. Bunun üzerine, evvelce Anadolu'ya gelmeyeceği temin olunan Abid'in birdenbire zuhuru, paşanın her türlü teminatımıza rağmen bizim ihtilalciliğimize dair şüpheleri bir kat daha uyandırmış olduğuna şüphe yoktur. Eski kararımızın ne sebeple oraca tebdile uğradığına mütehayyiriz. Ve onun için Abid'in iadesine arkadaşlar ittifak-ı ârâ ile karar vermişlerdir.

Latif yoldaşla size biraz Erzurum pastırması, limon ve incir gönderdim. Bir paket de bizim kayınvalideye mahsus olarak gönderilmiştir. Pastırmalı kaygana pişirdikçe beni hatıra getirirsiniz. Meryem yoldaşın maaşına mahsuben validesine on lira verilmesini de ayrıca rica ederim.

Sizin sevimli gözlerinizden öper Cevad, Abdurrahman ve diğer yoldaşlara samimi selamlarımı takdim ederim. Fezlekeyi tezce göndermeyi, gazeteyi muntazaman çıkarmayı unutmayınız kardeşim.

Mustafa Suphi[2718]

Mustafa Suphi ile Abid Alimov arasında çatışma vuku buluyor. Abid Alimov'un teşebbüsleri, Mustafa Suphi'nin 28 Ocak'ta öldürülmesinin esbabı arasında yer alacaktır:

Suphiler Kars'a geldikten sonra, Abid Alimov bir komünist grubun başında Şark Şürası tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. 1 ve 5 Ocak 1921'de Suphi ve Yoldaşları Kars'ta iken, mümkün olan her noktadan (Kars, Trabzon vb) komünistler Anadolu'ya giriş yapmıştır. Tuapse'den on kişi, başka yerlerden de "birçok" TKPlinin Anadolu'ya giriş yapması, üstüne üstlük "evvelce Anadolu'ya gelmeyeceği temin olunan" Abid Alimov'un "birdenbire zuhuru" , Suphi'leri çok zor durumda bırakmıştır. Karabekir bu durumdan hiç memnun olmamış: "teşkilat hal ve hissini veren toplu olarak gelmeniz Ankara'ca" "iyi telakki olunmaz" demiştir. TKP heyetinin kalabalık bir Sovyet heyetiyle birlikte gelmesi Ankara'yı yeteri kadar tedirgin etmişken, bir de sahillere gizlice çıkış yapan komünist grupların olması tedirginliği iyiden iyiye arttırmış olmalıdır. Karabekir bu heyetlerin gelişi karşısında "gösteriş yapıldığını/nümayiş-karane gelindiğini" söylemiştir. Ankara'nın gözü iyicene korkmuştur.

Karabekir'in bu durumdan tedirginliğini gören Mustafa Suphiler de bu heyetlerin bu şekilde Anadolu'ya giriş yapmalarından son derece rahatsız olmuş, bu durum Suphi tarafından TKP Harici Büro'ya şikayet edilmiştir: "eski kararımızın ne sebeple oraca tebdile [değişikliğe] uğradığına mütehayyiriz [şaşırmış vaziyetteyiz)". Karabekir'in gösterdiği tepki üzerine, Kars'taki TKP heyeti oybirliği ile "Abid'in iadesine" karar vermiş, Alimov'un Kars'a gelmesine izin vermemiştir. İnsan "acaba TKP heyeti Anadolu'ya az sayıda insanla gelmiş olsaydı farklı muamele görür müydü" diye düşünmeden edemiyor.

[2718] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 17-18. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İşte, ocak ayında Kars'ta bunlar yaşanırken, Ankara'da Mustafa Kemal "Rusya Ticaret Heyeti reisi" Upmal'le son derece olumsuz bir görüşme yapmıştır.[2719]

6 Ocak 1921. Fransız Askerî İstihbaratı "Anadolu'da Komünizm ve Sosyalizm" nam uzunca, ehemmiyetli bir mahrem rapor kaleme aldı.[2720]

TBMM Hükümeti Maliye Vekili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi'ye (Baykurt) telgraf gönderdi. *Berlin ve Moskova yoluyla muhabere edebilecek bir telsiz-telgraf cihazına sahip olmak istendiği ve hangi sistemin uygun olacağının araştırılması* isteniyor.[2721]

7 Ocak 1921. Lenin, 18 Aralık tarihli tebrik telgrafına cevaben, Mustafa Kemal'e telgraf keşide eyledi:

7 Ocak tarihli, Dağıstan halkları özerkliğinin ilan edilmesi ile ilgili bildirinizi sevinçle aldık. Sovyet Hükümeti bildirinizden, Rusya Federasyonu'na giren milliyetlere uyguladığı politikasının tarafınızdan onaylandığı kanısındadır. Sovyet Rusya, kendi devlet topraklarında bulunan tüm halklara özerklik vermekte ve bu halklarca, her halkın kendi kaderini bizzat belirleme hakkına dayanarak bölgesel cumhuriyetler meydana getirmelerini desteklemektedir. Yalnız bu ilke sayesinde, Sovyet Rusya'ya giren tüm milliyetler arasında karşılıklı anlayış ve güvene dayanan kardeşçe ilişkilerin kurulması sağlanabiliyor. Yalnız böyle bir politika Rusya'nın tüm milliyetlerini bir tek büyük ve güçlü ailede birleştiriyor ve kökleştiriyor ve bunun sayesinde bu aile bizi çevreleyen sayısız düşmanlara karşı direnip mücadelesini sürdürebiliyor. Büyük, sağlam bir bütün oluştururken, düşmanlarımızın dolaysız saldırılarını püskürtmekle de yetinmeyerek, ortak düşmanlarımızın giriştikleri her türlü entrikaların uzağında kalıyoruz. Küçük halklarla olan ilişkilerimizde uyguladığımız önlemlerin sizce doğru yorumlandığını ve tarafımızdan bunların kolaylaştırılması şeklinin mükemmel bir karşılıklı anlayış ve güvenin kurulmasını olumlu biçimde etkilediğini memnunlukla görüyorum.

Bildirdiğiniz için size bir kez daha minnettarlığımızı belirtir, ülkesinin bağımsızlığı ve refahı için tükenmez bir enerji ile mücadele eden Türk halkı ve Hükümetine en içten dileklerde bulunmak isterim.[2722]

Moskova Elçilik Kurulu'nda bulunan ve Ankara'dan 14 Aralık'ta hareket etmiş olan İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'le Eğitim eski Bakanı Rıza Nur, Kars'a gelerek burada beklemekte olan Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ile buluştular. Doktor Rıza Nur bu hususta şu ifadeleri kaydedecektir: *Vali Deli Hamit'in evine misafir olduk. Eşraf, esnaf bütün halkı kamilen ve şiddetle komünizmin aleyhinde bulduk. Buna çok sevindim.*[2723]

Yusuf Kemal, Kars'a vardığında Mdivani ile görüşür ve bu sorunun [Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesimeselesinin] yanı sıra bir ikincisinin de varlığı ortaya çıkar. Moskova, görüşmelere yeniden başlanılması önerisinin Ankara'dan geldiği görüşündedir, Ankara ise aksini öne sürmektedir. Önerilerin birbirinden habersiz aynı tarihte yapılması, sorunu karıştırmaktadır. Moskova, Ahmet Muhtar'ın Çiçerin'e gönderdiği 2 Aralık tarihli telgrafın resmî bir nota niteliğinde olduğunu, oysa Çiçerin'in Mdivani'ye ilettiği 1 Aralık tarihli telgrafın bir bilgi alma niteliğinde olduğunu öne sürmektedir. Ancak diplomatik tartışmaların ötesinde, Kars'ta bulunan Türk heyeti için sorun, bu konuda Mdivani'den yazılı bir güvence alıp, bununla Çiçerin'e gitmek ve böylece görüşmeler başlamadan önce durumunu güçlendirmektir.[2724]

Kars'ta ise, Türk heyeti ile görüşen Mdivani, onlara Moskova'da durumun değiştiğini, artık Türk-Sovyet görüşmelerinin Dışişlerine bırakılamayacağını, bunlarla Stalin'in uğraşacağını söyler ve bir güçlükle karşılaşırlarsa gidip Stalin'i görmelerini öğütler.[2725]

2719 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 347.
2720 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 198-204.
2721 Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi, K.130, D.2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 346.
2722 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 262.
2723 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 355.
2724 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 198-199.
2725 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 207.

İtalyan ajan *Guisi'nin* Dışişleri Bakanı *Sforza'ya sunduğu raporlar,* 16 Ocak'da Roma'da içtima edecek *kongrenin gidişatına ilişkin "canlı" bir tanıklık niteliğindedir. Bize göre bu raporlar güvenilir kaynaktır, çünkü Guisi, Sforza'nın beklentilerinin aksine, birçok açıdan olumsuz şeyler bildirmektedir. 7 Ocak tarihli İsviçre'den bir Fransız raporu da bize göre güvenilirdir. Bu raporda, Kemalist hükümetin temsilcileri olan* [sabık Maliye Nâzırı] *Cavit ve* [Ahmed] *Rüstem* [nam-ı diğer Alfred Bilinski] *Beylerin Türkiye'nin tek yasal temsilcileri olarak akredite edilmek amacıyla Roma'ya geldiklerini, Vatikan'ın Yunan Patrikhanesi'ne olan düşmanlığına güvendiklerini ve hiç de Türkiye'nin Bolşevikleşmesi yanlısı olmadıklarını paylaştıklarını okuyoruz. Rapor, Kemalistlerin İtalya'dan çok Fransa'ya güvendiklerini belirtirken daha az nesneldir; gerçekte Fransızlar da Kemalistlerin (doğru olarak) herkesin hatalarından ve zaaflarından "yararlandıkları", fakat kendilerinden başka hiç kimseye "güvenmedikleri" sonucuna varmış olmalılar*.[2726]

ABD'de neşredilen *The New York Times* gazetesi: *Kemal Paşa, Anadolu'da büyük bir ordu topluyor. Kurulan birlikler Bolşevikleştiriliyor... Milliyetçiler, ülkeyi Bolşevikleştiriyorlar. Milliyetçi ordunun subayları Bolşeviklikten övgüyle söz ediyorlar...*[2727]

8 Ocak 1921. *Mustafa Kemal, Meclis'te Çerkez Ethem ve komünistleri suçlayan bir konuşma yaptı. Komünist renge bürünen bazı adamların Bolşevikleri kandırdığını, Eskişehir işçilerini isyana teşvik ettiğini (bkz. 2 Ocak, Yeni Dünya Matbaası'nın tahrip ettirilmesi), Bolşevikler bunların durumunu anlayınca Yunanlılar, İngilizler ve İstanbul'la dostluk kurmaya çalıştıklarını söyledi. "Maksadımız meşrudur. Kesin ve son başarı meşru bir maksat takip edenlerde olacaktır" dedi. Konuşmasının arasında Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'in mebusluğu Meclis tarafından düşürüldü. Mustafa Kemal'in, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü* [Aydındağ] *Bey'in mebusluğunun düşürülmesi isteği ise bir komisyona havale edildi*.[2728]

Salahaddin Köseoğlu, hatıratının "Âsi Ethem hadisesi hakkında müzakere hulasası" başlığında şunları yazmıştır:

> 8 Ocak 1921'de meclisin 131'inci içtimaında Mustafa Kemal Paşa kuvveyi seyyare başında kumandan olarak bulunan Ethem ve biraderlerinin teşebbüsat-ı hainâneleri hakkında alenî celsede meclise malumat vermişerdir.
>
> Çok şayan-ı dikkat ve ibret olan nutuktan sonra düşmanlarla teşrik-i mesai eden Saruhan Mebusu ve Ethem'in kardeşi Reşid'in mebusluktan ihracı rey-i işari ile kabul edilmiş ve Paşa bu işe fena bir fiil ile iştirak ettiği ve iştiraki şüyu bulduğu beyanıyla Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'in de azalıktan ıskatını meclise teklif etmiştir.
>
> Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip) "bu baptaki vesaik verilsin, tetkik edilsin, meclisçe ıttıla hâsıl edildikten sonra reye konsun. Çünkü diğeri Reşit Bey fiilen iltihak etmiştir. Yunan Ordusu'na iltihak etmekle hıyanet göstermiştir. Bu suretle biz buna kaniyiz, buna rey veririz. Fakat Hacı Şükrü Bey hakkında kanaat-i tammemiz olabilmek için Paşa Hazretleri'nin buyurdukları vesaiki meclise tevdi etmeleri lazımdır," demiştir.
>
> Paşa, Hacı Şükrü Bey'in artık mecliste yeri olmadığını söylemiş, Hacı Şükrü kendini müdafaaya tevessül etmiş, meclisin mahkeme salonu olmadığı ve evrakın usulen kura ile Dördüncü Şubeye tevdii suretiyle tahkikatın şubece icrası karargîr olmuştur. Bilahare şubece birkaç ay süren tahkikat neticesi mesuliyeti görülmemiş, tebriye etmiştir *[suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır]*.

[2726] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 237. İktibasdaki vurgu ve köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.

[2727] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 655. "Kemalistler Anadolu'daki topladıkları orduyu ve ülkeyi Bolşevikleştirdiler." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 356.

[2728] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 356.

Bu mübalese ile aynı celsede Hüseyin Avni (Erzurum) evvelce hıyanetleri meksuf *[sık ve çok]* olan bu gibi eşhası böyle sonu elim olan vaziyetlere kadar yükseltmekte biraz tedbirsizlik edildiğini, daha evvel tedabir-i mâniaya tevessül elzem bulunduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Hüseyin Avni Bey'in sözlerinin çok makul olduğunu ve yapılmamasındaki kusur ve kabahati biraz teşmil etmek istediğini, maruzatında her vakit mazhar-ı tasvip olacağına emin olsa zerre kadar kusur etmeyeceğini, hatta şimdi Hacı Şükrü Bey meselesinde de böyle yapıldığını söylemiştir.

Hüseyin Avni'nin (Erzurum) cevabı aynen şudur: "Efendim Paşa'yı severiz, fakat kanunu hepsinden ziyade severiz, Hacı Şükrü Bey'i kanuna teslim ettik. Kanun hâkimdir, binaenaleyh emir yerini bulmuştur."[2729]

Aşağı yukarı bir ay sürecek olan komünist tutuklamasına her yanda hız verildi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Mustafa Nuri, Abdulkadir, Hilmi, Ahmet tutuklandı. Mahkeme kararı 9 Mayıs'ta.[2730]

Açıklamalı [ÖFA15]: İngilizler ile Mustafa Kemal arasında cereyan eden gizli görüşmeleri müteakiben Anadolu'daki komünistlerin tevkifine başlanması arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili Hüseyin Kâzım Kadri:

İsmet Paşa Eskişehir'de, Re'fet Paşa Afyonkarahisarı cephesinde orduyu teşkile çalışıyorlardı. Şurada burada ihtilâller kanla söndürülmüş ve her tarafta birçok mezâlim îka' edilmiş olduğundan ekseriyet-i halk kendilerinden memnun değillerdi. Hemen bütün kuvvetleri Çerkes Ethem ve Demirci Efe gibi eşkıyadan ibaretti.

Çerkes Ethem Ankara'ya geldiği vakit Millet Meclisi'nde misafir edilir ve bî-pâyan hürmetlere layık görülürdü! Ruslar da ancak muntazam bir ordunun teşekkülünü gördükten sonra ciddi bir muavenette bulunabileceklerini vaad etmişlerdi. Malta'dan firaren Anadolu'ya gelmeye muvaffak olan Ali İhsan Paşa, bu maksatla gece gündüz çalışıyordu. Mustafa Kemal'in, kendilerine derece-i itimadı hakkında bir fikir hasıl etmek için; "Ferit Paşa'nın bize karşı sevk ettiği kuvvetle beraber şehzadelerden birinin bulunduğu şâyi olmuştu; az kalsın bizim asker de o tarafa iltihak edecekti. Bereket versin ki sonradan bu havadisin asılsız olduğu anlaşıldı da böyle bir beliyyeden masûn kaldık…" sözlerini hatırlamak kâfidir.

Bir defa da İzzet Paşa: "Yunan ordusuna karşı tecavüzî bir harekette bulunup bulunamıyacaklarını…" sormuştu. Mustafa Kemal; "Eğer hal-i tedafüîde kalabilirsek ne saadet!" demişti. Memleketin her tarafında derin bir ye's u nevmidînin hüküm sürdüğü muhakkaktı (..)[2731]

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Bekzadyan, TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) nota gönderdi. *Gümrü Anlaşmasını tanımadığını yinele*mektedir.[2732] Bekzadyan, Padişah Hükümetini zalim ve baskıcı olmakla itham ediyor. TBMM Hükümetinin askerî esirleri derhal salıvermesini taleb ediyor:

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri
Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

8 Ocak 1921

19 Aralık 1920 tarihli notanız bana kurye ile 31 Aralık günü iletildi. Hükümetim, Ankara Hükümetince Sovyet Ermenistan'ın kaderi ve iç politikasına karşı gösterilen canlı ilgiyi son derece büyük bir memnunlukla karşılıyor. Öte yandan genç Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti de aynı ilgi ve heyecanla Anadolu'da halk devriminin gelişmesi sürecini izlemektedir. Türkiye'nin millî kurtuluş hareketi bugünlerde devrimci ilkelerini biçimlendirmeye çalışırken, Sovyet Rusya tarafından meydana getirilen, onun ideolojisini benimseyen Ermenistan da işçi köylü diktatörlüğünü uygulayan bir ülke olarak, bundan böyle Türkiye'nin Batılı emperyalizme karşı sürdürdüğü mücadelede sağlam bir cephe gerisi ve dayanağı olmak isteğindedir.

2729 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 224-225.
2730 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 356.
2731 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 324-325.
2732 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 200.

Ermenistan Komünist Hükümeti bu tarihsel görevini iyice bilerek, kendi ülkesinde devrimin başarılarını sağlamlaştırırken, komşu Doğu ülkelerindeki devrimin her an koruyucusu olacaktır. Tarihsel olarak kaçınılmaz olan bu görevini uygularken, gözlerini III. Komünist Enternasyonali'ne ve Sovyet Rusya'ya çevirecek ve onun onayı veya eleştirisi kendi başarı ya da başarısızlıklarının ölçütü olacak, konumunun doğru veya yanlışlığını gösterecektir. Bunun yanı sıra Doğu'dan gelecek bütün eleştiriler bizce sevinçle karşılanacaktır. Çünkü bu eleştiri, ülkemizin içinde ve dışındaki devrimci sorunlarımıza karşı içtenlikli ve gayretli ilginin kanıtı olacaktır.

Türkiye'nin millî kurtuluş hareketi İtilâf emperyalizmine karşı ayaklanan, ezilmiş emekçi halkı şahsında, bize ruhen yakındır ve biz hal ne olursa olsun bu hareketi desteklemek için onunla dayanışma içinde olacağız. Bize karşı halen güvensizlik kalıntıları varsa, bunun nedeni bizim dışımızda aranmalıdır. Bunlar henüz tamamen yok edilmemiş milliyetçiliğin yıkıntılarında aranmalıdır. Ama kesinlikle eminiz ki, bu güvensizlik ister istemez eriyecek, silinecek ve birbirini devrimci görevler zemininde birleştiren devrimci ilişki ve yakınlaşma sürecinde yok olacaktır.

Hükümetinizce ileri sürülen görüşlerin özüne geçelim; Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, eski anlaşmazlıkların kesin bir biçimde ortadan kaldırılması ve çözümlenmesi, iki emekçi halk arasında sağlam, sarsılmaz bir dostluğun kurulması gibi, her iki ülkeye de düşen tarihsel sorumluluk konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasına dayanmak ve bu anlaşmayı temel almak istemesini hayretle karşıladığını belirtmekten kendini alamıyor. Çünkü bu anlaşma, ancak bir yandan Türkiye'nin askerî başarılarına, öte yandan ise Taşnak milliyetçiliğinin ölmek üzere iken girdiği koma hali gibi belirli ve çok özel koşullara dayandırılabilir.

Hükümetinizin, Türk orduları tarafından ele geçirilen ve dolayısıyla işgal olunmuş bölgelerindeki, halkın Türkiye'ye katılması lehine oy kullandığı, bir süre önce yapılan plebisiti ileri sürmesi pek inandırıcı değildir, çünkü bu plebisit askerî işgal şartları altında, tek taraflı olarak yaptırılmıştır. Yukarıda değinilen konuların dışında ve Hükümetinizin üstünde durduğu plebisit sonuçlarının da, söz konusu bölgelerdeki halkın milliyet açısından dağılımı göz önünde bulundurulursa, son derece ilginç ve kendine özgü olmalarına da bakmaksızın, Ermenistan SSC Hükümeti plebisitin devlet toprakları anlaşmazlıklarının çözümlenme yollarından biri olup, ekonomik ve coğrafi niteliklerin yanı sıra bu koşulların boşluklarını doldurmak için uygulanan referandumun, her zaman ve meydana gelebilecek her durumda devlet toprakları anlaşmazlıklarının tek doğru çözümlenme yolu olarak kabul edilemeyeceğine işaret etmek gereğini duymaktadır. Böylece, Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınır bölgelerinde dünya savaşı ve sultan hükümetinin son yıllarda Ermeni halkına giriştiği tüyler ürpertici zulüm ve baskı karşısında, plebisit bir çok yönden doğal politik anlamını olduğu kadar, uygulanmasının pratik olanaklarını da yitiriyor. Ermenistan SSC Hükümeti aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Sovyet Ermenistan ile ilgili olarak, silahlanmanın kısıtlanması konusunda Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması şartlarının da muhafaza edilmesi isteğini anlayamamıştır. Ermenistan SSC Hükümetince bu istek yalnız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilan ettiği toplumsal ve politik amaç ve hedeflerinin Sovyet Cumhuriyetleri ve onun doğal bağlaşıklarınca dünya emperyalizmine karşı mücadelelerinde güttükleri genel amaç ve hedeflerle bağdaşamaması gibi şartlar altında anlaşılabilirdi.

Aynı şekilde Ermenistan SSC Hükümeti, Ermenistan'da Sovyet düzeninin kurulması ile değişen koşullarda, bundan böyle ordularımızın Aleksandropol (Gümrü) eyaletinde ve buna bitişik komşu bölgelerde, Ermeni asıllı halkın etnik dağılım yörelerinde bulunmalarını haklı çıkarabilecek herhangi bir neden görememektedir, kaldı ki bu halk askerî işgalin bütün ağırlığına katlanmak, barışçıl uygar çalışma ve uğraşıya dönmek olanağını kazanmış ve milliyetçilerin boyunduruğundan kurtulmuş bir ülkede, özgür emekçi yaşamına geçmek haklarından yararlanmak gibi olanaklarından da yoksun ediliyor.

Bugünlerde Moskova'da düzenlenecek olan konferansta, iki Hükümet arasında halen çözümlenemeyen sorunların tüm ayrıntıları ile ortadan kalkacağından asla kuşkusu olmayan Ermenistan SSC Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin gerek Ermenistan, gerekse RSFSC'deki Sovyet düzenine karşı dostça niyetlerinin içtenliğini kanıtlamak üzere, ordularını Aleksandropol (Gümrü) eyaletinden ve bu eyalete komşu Ermeni halkının etnik dağılım bölgelerinden çekeceğini umar. Aynı şekilde Hükümetim, Ankara Hükümeti'nin, kısmen nereye götürüldüğü belli olmayan, kısmen de, Ermenistan SSC Hükümeti'nin elindeki bilgilere göre çoğunlukla Erzurum ilinde toplanarak en ağır koşullarla karşılaşan, hemen hemen en gerekli besin ihtiyacından yoksun, en ağır işlerde çalıştırılan askerî tutsakların serbest bırakılması ve anayurtlarına dönmeleri hususunda

gerekli emir ve talimatın derhal verilmesini esirgemeyeceğinden de emin bulunmaktadır. Ermenistan SSC Hükümeti, bu tutsakların bundan böyle daha fazla alıkonulmasının Türkiye Büyük Millet Meclis'inin Sovyet Ermenistan'a vermekte olduğu dostluk teminatı ile bağdaşamayacağını ve herhangi bir haklı nedene de dayanmayacağını belirtir. Çünkü Taşnaklada barış anlaşmasının imzalanmasından bu yana 35 günden daha fazla bir zaman geçmiş bulunuyor.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri Bekzadyan[2733]

9 Ocak 1921. Yunan işgal kuvvetleri, Savcıbey-Kovalca-Karaağaç hattına keşif taarruzu gerçekleştirdi.[2734]

Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'den İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Rusya, kendi yönünden Büyük Britanya ile ticaret ve barış ilişkileri kurmağı en içten bir şekilde istemektedir*.[2735]

Sovyet Rusya vesaikinde belirtildiğine göre *9 Ocak 1921'de 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınmasında kullanılacak 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet de cephane arabası gönderildi. Aynı tarihte Türk misyonu için hazırlanmış askeri teçhizat ve silahlardan sayılarak gönderilenler şunlardır: 2 adet İngiliz topu, bunların ve mühimmatlarının taşınmasında kullanılmak üzere 4 adet cephane arabası ve 2 adet iki tekerlekli araba/vagon, 4.000 adet 33'lü top mermisi ve 970 adet ahşap sandık. Bunların yanı sıra belirtilen tarihte Bolşeviklerin Kafkas Cephesi tarafından Türk misyonu için 33'lü 2.000 adet şarapnel ve 33'lü 2.000 adet bomba (top mermisi)* [Lazistan Mebusu] *Osman Bey'in adresine gönderildiği ifade edilmiştir*.[2736]

Tuapse Konsolosu Sabri, Ankara'ya cevabî rapor gönderdi. *Osman Bey zamanında Tuapse'de kalan gaz ve benzinin Anadolu'ya gönderilmesine Rusların türlü bahaneler ile zaman zaman engel olduğu bildirilmiştir. Sabri Bey, Tuapse'de kalan gaz ve benzini Rusya'dan mal almaya gelen Türk motorları ile göndermeye çalışmıştır. Ancak motor sahipleri kendileri için aldıkları malları bırakmak zorunda kalabileceklerinden sevkiyat için fazla para istemişlerdir. Buna rağmen Sabri Bey, Osman Bey zamanında Tuapse'de kalan 1.789 put gaz ve 1.169 put benzini Tufan, Hayrettin ve Hüdaverdi motorları ile Trabzon'a gönderebilmiştir. Sabri Bey Tuapse'de artık herhangi bir malzeme kalmadığını yeniden sipariş edebilmesi için elinde bir resmi evrakın olması gerektiğini merkeze iletmiştir*.[2737]

10 Ocak 1921. Sovyet Rusya'ya izam edilmiş Tetkikat-ı İlmiye Heyeti âzâsı Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Kars'dan TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub göndermiştir. Mektub, sağlık bahanesiyle heyetten ayrılmış Besim Atalay elinde Ankara'ya gitmektedir. Sovyet Rusya ve Bolşeviklik hakkındaki mütalaa, menfîdir:

Buraya kadar bu zattan alman malumat ve meşhudatm müteveccihen ve hulasaten neticesini Ankara'ya avdet etmekde olan Besim Bey'le arz-ı hasb-elhamiyye lüzum gördüm: Ruslar Ermeni müdafası veyahud tabir-i diğerle (Ermenistan saveti) namı altında kendi "emperyalizm" , ve "nasyonalizm" lerinin müdafidirler. Bugün (Gümrü) muahedesi keenlemyekun ve Rus sözüne ... mişdir.

2733 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 272-274. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. TBMM Hükümetinin bu notaya ne cevab verdiğini biz henüz bilmiyoruz.

2734 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 23.

2735 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 157.

2736 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 168.

2737 *ATASE*, İSH, Kutu: 912, Gömlek No: 56, Belge No: 2 ve arka sayfa, (9 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 186-187.

Ermenistan'da yeni bir ordu teşkil edilmekte olduğu muhakkakdır. Ordu kumandam bir Taşnak'dır. Ordumuzun arkasında çalışmak ve memleketi bir tüfenk atmadan içinden zabt etmek üzere bütün Rus propagandası bize karşı seferberliğe girmiş ve mükemmelen mücehhez olarak arazimize dahil olmuş, işe başlamışdır.

Bolşeviklere karşı yalnız şiddetle gayr-i itimadkar méfiant [*güvensiz; kuşkulu, kuruntulu*] olmak kafi değildir. Cazip propaganda ve altunlarla her yer tıkansa dahi en küçük deliğinden girebileceğine nazaran mesele pek ehemmiyetle ca-yi nazardır [düşünülmelidir]. Garb açıkca aleyhimize yürür ve içimize giremez iken Şark bizi içimizden çürütmek ihtimal-i ağlebiyetle mahsusdur. Rusların samimiyeti bir hayal gibidir. Rus diplomasisi her zamandan fena, kurnaz ve beceriklidir. Ankara'da samimi veya gayri samimi yapılan fırka ceryanı ve nümayişleri harice cüret bahş edememek elzemdir. Görünüşe göre Kafkasya'da Müttefikler aramak ıztırar-ı acilindeyiz [mecburiyet, çaresizlik) Bu cihette dahi zaman geçdikçe zararımız artmak ihtimali pek pek fazladır. Baki: Lâ-yezal hürmetler ve istihlas-ı vatana matuf mesailerinde muvaffakıyyetler temennisi.[2738]

ABD'de münteşir *Chicago Daily Tribune* gazetesi: *Türk milliyetçilerinin İstanbul Hükümeti ile yakınlaşmasının Moskova'yı rahatsız ettiği* bildiriliyor. *Buna göre Ankara'ya gönderilen bir Sovyet temsilci Türkleri uyararak İstanbul Hükümeti ile yürütülen görüşmelerde bir anlaşmaya varılması halinde Rus hükümetinin yardımları keseceğini bildirmiştir*. Bununla birlikte *Ankara'ya varan 200 kişilik Bolşevik yetkilisinin Türk milliyetçileri eğitmeye başladığı ve bir grup Türk yetkilisinin de bir yıllık eğitim için Moskova'ya doğru yola çıktığı duyurulmuştur*.[2739]

11 Ocak 1921. *Halil Paşa, 11 Ocak 1921'de Moskova'da Karahan'a bu kez "Sizden hiçbir yardım istemiyorum. Yalnızca Almanya'dan getireceğim silâhların Rusya'dan geçmesini engellemeyin" diye bir öneride bulunur. Karahan, "Yine Kaşgar sorunu mu?" der ve böyle bir girişime, İngiliz, Amerikan ve Japon müdahalesine yol açabileceği için karşı çıktıklarını belirtir*.[2740]

Halil Paşa, Mustafa Kemal yerine Enver'in desteklenmesini Karahan'dan ister ve bunun ikilik yaratmıyacağını, Mustafa Kemal'in, Enver'in emrine gireceğini söyler. Halil Paşa, Karahan'a yaptığı bu öneriyi Enver Paşa'ya şöyle anlatır:

"Kendilerine karşı kesinlikle dost kalacağımızı, sizin İngilizlere karşı en fazla talepten yana olduğunuzdan (en az uzlaşıcı) ve en çok başarıya ulaşmanız umulduğundan dolayı, şimdiden size gösterilecek güvenin, mert kişiliğinizle gelecekte pek önemli olacağını özellikle belirttim. Sizin kuvvetsiz de Anadolu'ya girmeniz durumunda eksilmemiş olan nüfuzunuz nedeniyle, (Mustafa Kemal'in) hükümeti seçimle size devredeceğini tahmin ettiğimi de söyledim.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın ikilik yapmaya gitmeyeceğini ve size itaate alışkın olduğunu eklemeyi de faydalı gördüm".

Halil Paşa'ya göre, Karahan bu öneriye şu karşılığı vermiştir:

"Eğer Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın rekabetine yol açacaksa, memlekette bir ikilik doğacağından, ülkenin savunma gücünü azaltacak ve İngilizleri hoşnut edecektir ki, Rusya içtenlikle bunu istemez.. Aldığımız bilgiye göre, İzzet Paşa, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi ile görüşmesi sonunda, Büyük Millet Meclisi'nin 18 maddelik isteklerini İngilizlere önermek üzere Istanbul'a dönmüştür.

Bu 18 maddenin ne olduğunu tamamen bilmiyoruz. Yalnız bu maddeler, Türkiye'nin bütün isteklerini, kuvvetle ve güvençle sağlıyorsa, İtilâf Devletleri'nce de uygun görülürse, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti görevini tamamlamış olur ve bu takdirde Enver Paşa'nın oraya gitmesine lüzum kalmaz. Eğer bu maddeler, yetersiz isteklerden ibaret ise, o zaman Paşa'nın Anadolu'ya giderek işi ele alması ve herhalde Mustafa Kemal Paşa'dan

[2738] *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu 617, Gömlek 90, Belge no. 90-1; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 368.
[2739] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.
[2740] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 522.

daha büyük bir inat ve vatanseverlikle, istenen hedefi elde eylemesi uygun olur. İşte bu hususa karar verebilmesi için de Paşa'nın Moskova'da bulunması uygundur".[2741]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan, Halil nezdinde Enver'i *Anadolu'da "ikilik çıkarmaktan" sakınmasını ihtar* etti: *Ancak Mustafa Kemal başarılı olamazsa, Enver Paşa Anadolu'ya geçebilir*.[2742]

Sovyet aydınları Enver'e silahlı birlikler sağlamayı reddetmiştir. Bu, belki de İngiltere ile ticari görüşmelerin başlamış olmasındandır. 11 Ocak 1921'de Sovyet Hükümeti adına Karahan, Enver için herhangi bir "Müslüman gücün" sağlanmasının reddedildiğini, Halil'e açıkça bildirmişti.[2743]

Kâzım Karabekir: *Mustafa Subhi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurum'da kendilerine suikast ve hakaret edileceğinden, arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin birkaç refikiyle Tiflis tarikiyle Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler. "Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatinden vaz geçerek Bakü'ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilatı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır" [dedim]. Toptan Erzurum tarikiyle gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek doğru olmaz dediler*.[2744]

Karabekir, Erzurum Valisi Kapancızâde Hamid'e telgraf keşide eyledi. Mustafa Suphi *heyetinin, Erzurum'dan gelen "söylenti"lerden endişe duyduğunu, gelmeleri için onlara güvence verilmesi gerektiğini bildiri*yor.[2745]

Halil Paşa, 11 Ocak 1921'de Moskova'da Karahan'a bu kez "Sizden hiçbir yardım istemiyorum. Yalnızca Almanya'dan getireceğim silâhların Rusya'dan geçmesini engellemeyin" diye bir öneride bulunur. Karahan, "Yine Kaşgar sorunu mu?" der ve böyle bir girişime, İngiliz, Amerikan ve Japon müdahalesine yol açabileceği için karşı çıktıklarını belirtir.[2746]

Halil Paşa, Mustafa Kemal yerine Enver'in desteklenmesini Karahan'dan ister ve bunun ikilik yaratmıyacağını, Mustafa Kemal'in, Enver'in emrine gireceğini söyler. Halil Paşa, Karahan'a yaptığı bu öneriyi Enver Paşa'ya şöyle anlatır:

"Kendilerine karşı kesinlikle dost kalacağımızı, sizin İngilizlere karşı en fazla talepten yana olduğunuzdan (en az uzlaşıcı) ve en çok başarıya ulaşmanız umulduğundan dolayı, şimdiden size gösterilecek güvenin, mert kişiliğinizle gelecekte pek önemli olacağını özellikle belirttim. Sizin kuvvetsiz de Anadolu'ya girmeniz durumunda eksilmemiş olan nüfuzunuz nedeniyle, (Mustafa Kemal'in) hükümeti seçimle size devredeceğini tahmin ettiğimi de söyledim.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın ikilik yapmaya gitmeyeceğini ve size itaate alışkın olduğunu eklemeyi de faydalı gördüm".

Halil Paşa'ya göre, Karahan bu öneriye şu karşılığı vermiştir:

"Eğer Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın rekabetine yol açacaksa, memlekette bir ikilik doğacağından, ülkenin savunma gücünü azaltacak ve İngilizleri hoşnut edecektir ki, Rusya içtenlikle bunu

---

2741 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 525-526.

2742 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 135; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 361.

2743 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52.

2744 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 362. "Karabekir'in mektubundaki son cümleye inanmak için bir sebep yoktur. Karabekir bu mektupta her ne kadar Suphilerin Bakü'ye dönme seçeneğini reddettiğini yazmışsa da, Sovyet Rusya elçisinin gözü önünde sınır dışı etmeyeceklerini daha önce kararlaştırmışlardı."

2745 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 199.

2746 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 522.

istemez.. Aldığımız bilgiye göre, İzzet Paşa, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi ile görüşmesi sonunda, Büyük Millet Meclisi'nin 18 maddelik isteklerini İngilizlere önermek üzere Istanbul'a dönmüştür.

Bu 18 maddenin ne olduğunu tamamen bilmiyoruz. Yalnız bu maddeler, Türkiye'nin bütün isteklerini, kuvvetle ve güvençle sağlıyorsa, İtilâf Devletleri'nce de uygun görülürse, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti görevini tamamlamış olur ve bu takdirde Enver Paşa'nın oraya gitmesine lüzum kalmaz. Eğer bu maddeler, yetersiz isteklerden ibaret ise, o zaman Paşa'nın Anadolu'ya giderek işi ele alması ve herhalde Mustafa Kemal Paşa'dan daha büyük bir inat ve vatanseverlikle, istenen hedefi elde eylemesi uygun olur. İşte bu hususa karar verebilmesi için de Paşa'nın Moskova'da bulunması uygundur".[2747]

11 Ocak 1921'de de Orconikidze'nin talimatı ile Kafkas Cephesinden Türklere gönderilmek üzere Novorossiysk'e 3.400 Avusturya ve 1.100 Alman tüfeği sevk edilmiştir.[2748]

12 Ocak 1921. *Türk ordusu, Sovyet Rusya'nın uyarılarına rağmen ele geçirdiği yerleri* [Gümrü ve havalisini] *bırakma niyetinde değildi. İki taraf arasındaki ilişkiler bu yüzden tıkanma noktasına dahi gelmişti. Ankara hükümetini inatçı tutumu sebebiyle birçok kez tenkit eden Çiçerin, 12 Ocak 1921'de ihtarını yineledi. Buna göre Çiçerin, Türk hükümetinden kardeşçe ilişkileri inşa etmesini talep etmekte ve Türk ordusunun en kısa zamanda Gümrü'yü tahliye etmesini rica etmekteydi*.[2749]

İhtarların istenilen düzeyde karşılık bulmaması Sovyet Rusya kanadında hem hayal kırıklığı hem de öfkeye sebep olmaktaydı. Süreci yakından temaşa eden Tiflis'teki Taşnak basını da Ankara yönetiminin yaklaşımını yermişti. Bu bağlamda Tiflis'te yayın yapan ve Bolşevik Devrim Komitesi'nin çabalarını değerli bulan *Aşhatavor* gazetesi şu içerikte bir metin yayımladı: *Devrim komitesinin tüm bu çabaları faydasız ve ciddî hiçbir somut netice vermemektedir. Gönderilen notalar dizisi, Ankara hükümetinin Kars ve Gümrü'yü kendi elinde tutmakta oldukça kararlı olduğunu açıkça göstermektedir*.[2750]

Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e talimat gönderdi: *Kars ve Erzurum'a gelecek olan Türk Komünist Fırkası Heyetinin oraya muvasalalarında halk tarafından merkebe ters bindirilmek suretiyle duçar-ı muamele olacakları hakkında burada şayia deveran etmektedir. ... beynelmilel bir hakkı haiz olan mezkur heyetin merkebe bindirilmesi suretiyle bir hakarete maruz kalması menafi milliyemize muvafık olmayacağından efkar ve hissiyatı memleketin mülayimane ve nazikane bir tarzda kendilerine iblağını münasip görmekteyim*.[2751]

Halil (Kut), Enver'e mektub gönderdi. Buna göre Halil, *Sovyet yöneticilerinden Karahan'la Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi meselesini konuşmuş, yardım istemiştir. Karahan, "Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi Mustafa Kemal ile rekabete yol açacaksa, memlekette bir ikilik meydana geleceğinden dolayı, memleketin savunmasını zaafa uğratacaktır ki, Rusya kalben bunu arzu etmez" cevabını vermiştir. Öte yandan Karahan, Sovyet hükümetinin Türkiye'nin dahili işlerine hiçbir suretle müdahale hakkına sahip olmadığı fikrindedir*.[2752] *"Karahan, Rusya Sovyetler Hükümeti adına olarak arzu buyurulan İslâm kuvvetlerinin verilemeyeceğini kesinlikle belirtti*."[2753]

2747 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 525-526.

2748 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 168.

2749 *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 57; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 313.

2750 *RGVA*, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 61; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 313.

2751 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 363.

2752 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 144. Enver, "Türkiye'deki yandaşlarından bazılarına vakti geldiğinde duruma egemen olacak silahlı bir örgüt kurmaları için talimat ver"mişti. "Kendisi de uygun bir zamanda Anadolu'ya geçecektir."

2753 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 524.

İbrahim Tali (Öngören), *Anadolu Hükümeti Canib-i Alisine* rapor gönderdi:

> Görüşmelerde Sovyet tarafı Vrangel meselesinden dolayı Milli Mücadele hareketine fiili olarak iştirak edemeyeceklerini belirtmiştir. Ancak Türk Heyetinden en acil ihtiyaçlarının neler olduklarını kendilerine bildirmelerini ve söz konusu ihtiyaçları imkânları ölçüsünde karşılayacaklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın da girişimleri ile 28 Eylül'de [1920] Bolşeviklerin Başkumandanlık dairesinde Bekir Sami Bey, Kamenev, Eliava, Çiçerin Halil Paşa, Enver Paşa ve Seyfi Bey'in de hazır bulunduğu müzakerede silah ve cephane meselesi görüşülmüştür. Kamenev, Rostov'a sevk edilerek, Tuapse'den gönderilen ve gönderilecek olanlardan başka 15.000 Avusturya tüfeği ile her bir tüfeğe iki bin fişek vereceklerini belirtmiştir. Ayrıca Kamenev, bir milyon Alman fişeği, üç batarya Fransız sahra topu ve iki ağır top hazırlattıracağını beyan etmiş, bütün bunların bir ay içerisinde Tuapse'ye sevk edileceğinin de sözünü vermiştir.
>
> İbrahim Tali Bey Kamenev'in vaat ettiği silah ve cephanelerin sevki meselesinin akıbetini öğrenmek üzere Karahan ile 30 Aralık 1920'de görüşmüştür. İbrahim Tali Bey görüşmede Vrangel meselesinin halledilmesinden sonra verilecek olan cephane miktarının da ne kadar olacağıyla ilgili bilgi istemiştir. Hatta İbrahim Tali Bey Vrangel meselesinin kontrol altına alınmasıyla Kırım'da bir nakliyat merkezi tesis edilmesini ve sevkiyatın buradan yapılmasını teklif etmiştir. Karahan mesafenin yakın olması sebebiyle bu teklifi uygun bulmuştur. Bekir Sami Bey de Karahan ve Çiçerin ile birçok kez müzakerede bulunarak, yapılan yardımların Türklerin İtilaf Devletlerine karşı mücadelesi için oldukça yetersiz olduklarından yakınmış ve gönderecekleri malzemelerin miktarını arttırmalarını istemişlerdir. Sovyet temsilcilerinin çeşitli bahaneler öne sürerek silah ve cephane yardımları ile sevkiyat işlerini ertelemeleri üzerine, İbrahim Tali Bey ve Bekir Sami Bey, Kamenev ile tekrar görüşmüştür. Kamenev, Vrangel meselesinin halledilmesinden sonra vaat edilen malzemelerin verileceğini belirtmiştir.
>
> İbrahim Tali Bey Moskova'dan ayrılmadan önce Kamenev ile tekrar görüşmüştür. Söz konusu görüşmede Kamenev, 35.000 tüfek ve on beş batarya top verileceğini söylemiştir. İbrahim Tali Bey verilecek olan topların cebel olmasının daha çok işlerine yarayacağını belirtmiş ve Alman tüfeği ile tayyareye ihtiyaçları olduğunu da Kamenev'e iletmiştir. İbrahim Tali Bey raporunda tayyare istediği sırada Kamenev'in yüzünü ekşittiğini belirtmiştir. Kamenev, Türkiye'deki milli hükümet için elinden ne geliyorsa yapacağını ancak cebel toplarının az olduğunu, olanlara da Kafkasya'ya yapacakları askeri harekât için kendilerinin ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir. Ancak daha önce söz verdiği 15.000 Avusturya tüfeğinin 9.000'ini gönderttiğini, geriye kalanlarının ise tamir işlemleri bittikten sonra gönderileceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Kamenev, Kırım'dan ele geçirdikleri silahların sayılarının tespit ve kayıt işlemlerinin tamamlanmasından sonra bunlardan da uygun olanlarının gönderileceğine vurgu yapmıştır.[2754]

İbrahim Tali, Rostov'a müteveccihen Moskova'dan ayrıldı.[2755]

[2754] *ATASE*, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 37, Belge No: 1, (12 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 161-162. "Sovyet temsilcilerinin göndermeyi kabul ettikleri silah ve cephanelerin sevk edilmesini ertelemeleri hususunda İbrahim Tali Bey'in 12 Ocak 1921'de Anadolu Hükümeti Canib-i Alisine başlığıyla kaleme aldığı raporda dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Tali Bey Çiçerin ile görüşmesinde ona on beş bin tüfek ve 20 topla mı dünya ile savaşacağız? şeklinde sitemde bulunmuştur. İbrahim Tali Bey Karahan ile gönderilecek silah ve cephanelerin akıbetini görüştüğünde ise Karahan Tuapse'den gönderilen malzemelerin Trabzon'a ulaşıp ulaşmadığı ve bahsi geçen malzemelerin kimin eline geçtiği konusunda bilgi alamadıklarından şikâyet etmiştir. İbrahim Tali Bey'in raporundan Sovyet temsilcilerinin Ankara Hükümetinin Doğu Harekâtı sebebiyle silah ve askeri teçhizat sevkiyatını durdurdukları anlaşılmaktadır. Çünkü Bolşevikler Batı dünyasındaki taraftarlarının desteklerini böyle bir harekât sonrasında kaybedebileceklerini düşünmekteydiler. İbrahim Tali Bey Karahan'a harekâtın amacının istila olmadığını, sadece oradaki Türklerin hayat haklarını temin etmek olduğunu neşrederek ilan etmeyi teklif etmiştir. Ancak söz konusu teklif kabul edilmemiştir. İbrahim Tali Bey silah ve cephane yardımlarının neden durdurulduğunu ya da ertelendiğini Kamenev'e sormuştur. Kamenev, silah ve cephane sevkiyatını Karahan'ın ertelettirdiğini söylemiştir." (Çakıcı, 2021, s. 163, dipnot 996-997).

[2755] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 163.

13 Ocak 1921. *Çiçerin, Ahmet Muhtar Bey'e gönderdiği 13 Ocak 1921 tarihli ve 706 No.lu notasında Rusya'nın Türkiye ile Ermenistan arasındaki arabuluculuğunun kabul edilmemesini üzüntü ile karşıladığını bildirmekle yetinerek bu öneriden şimdilik vazgeçildiğini* bildiriyor. *Böylece Moskova Konferansına yalnızca Ermenistan değil diğer Kafkas Cumhuriyetleri de katılmayacak ve Türkiye ile Rusya arasında yapılacak olan Moskova Anlaşması, Ekim 1921'de Kars Konferansında bu cumhuriyetlerin onayına sunulacaktır*.[2756]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri
Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

13 Ocak 1921
No. 706

Rus Hükümeti, Kafkas heyetlerinin geldiği günlerde gelmiş olan heyetinizi doğrudan doğruya Moskova'da karşılamak ve ağırlamakla büyük bir mutluluk duymaktadır. Bununla Rusya ile Türkiye arasındaki bütün anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve sağlam, uzun vadeli temeller üzerinde sağlam dostluk ve sıkı işbirliğinin kurulması mümkün olacaktır. Son zamanlarda meydana gelen bazı durumlardan dolayı tasarlanan bu konferansın yapılması ertelenemeyecek bir zorunluluk olmaktadır.

Türkiye ile aramızda sağlam temele oturtulmuş iyi ilişkiler göz önünde bulundurularak, Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapma önerimizin tarafınızdan kabul edilmemesini büyük bir hayal kırıklığı ve üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz, kaldı ki Moskova'daki temsilcileriniz bu önerimize bugüne kadar hiçbir zaman herhangi bir itirazda bulunmuş değildi.

Yabancı basında Türkiye'nin sözde yön değiştirmesiyle ilgili olarak yayılan düşmanca söylentiler bizi hiçbir şekilde etkilemediği gibi, görüşlerimizi doğrulayan tutumunuz da bu konuda belirli bir düşünce edinmemize yardım etti. Geçmiş dönemde meydana gelen bütün anlaşmazlıklar Moskova'da açılacak olan konferans sırasında iki ülkenin temsilcileri arasında çözümleneceği gibi, aramızdaki halen çözümlenemeyen sorunlar da ayrıntıları ile görüşülecektir.

Konferansın iki ülkenin geleceği için ve halkların kendi kaderlerini kendi elleriyle belirleme haklarına ve halkların özgürlüklerine göz dikilmesine ve her türlü zorbalığa karşı protestoya dayanan sarsılmaz, sıkı işbirliğine hayırlı sonuçlar getireceğinden emin bulunmaktayız.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[2757]

Çiçerin, Sovyetlerin de İngiltere ile sürdürdükleri ilişkiler konusunda ve bu notasına ek olarak gönderdiği 13 Ocak tarihli telgrafında da bilgi vermeyi sürdürür.[2758] Sovyet Rusya da TBMM Hükümetini hizaya getirebilmek saikiyle Britanya'yla yakınlaşıyor.

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri
Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

13 Ocak 1921
No. 710

19 Aralık tarihli telgrafıma ek olarak, Londra'daki Rus ticaret temsilcisi Krasin'in İngiltere'nin önerisini görüşmek üzere Moskova'ya çağrıldığını bilginize sunarım. Karşı tarafla politik temaslar hakkında sürekli olarak bilgi edinmeniz amacıyla durumu bildirir, sizden de aynı içtenliği bekleriz.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[2759]

[2756] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 200.
[2757] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 275.
[2758] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 202.
[2759] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 276.

Çiçerin, 11. Kızılordu Siyasi Büro Başkanı Orjonikitze'ye gönderdiği telgrafta da Türklerin Gümrü'yü yağma etmelerinden şikâyette bulundu ve bu hareketi, Nuri Paşa'nın 1918'deki hareketine benzetti.[2760]

14 Ocak 1921. Bâb-ı Âlî'nin Londra mümessili Osman Nizâmî Paşa'dan Hariciye Nâzırı Safa Bey'e muhtıra:

> İngiltere tarafından Müslüman ülkelerde izlenen politika şu anda tamamen Yahudi memurların ellerinde bulunuyor (aynı şeyi Alman Yahudileri için de söyleyeceğim). Hindistan Sekreteri Lord Montagu, Hindistan Kral naibi Lord Reading, Filistin ve Mezopotamya komiserleri hep Yahudidir. Diğer yandan Rusya'yı yıkarak İngiltere'ye öylesi büyük bir hizmette bulunan Bolşevik hareketi kesinlikle Yahudi unsuru tarafından yönetiliyor. Bu iki vaka arasında bir bağlantı var mı? İngiliz politikası Panislamizmin bir merkezini ortadan kaldırmak için mi Türkiye'yi yıkmak istiyor? Ya da Yunan unsurunu zayıflatmak, Yunan ticaretini yok etmek için Yunan unsurunu savaşa itmek ve Akdeniz'de İngiliz ticaretine gölge edebilen becerikli bir bir rakipten de kurtulmak mı istiyor? Bunlar çözümünü aramak zorunda olduğumuz problemlerdir.[2761]

Kâzım Karabekir, Budu Mdivani'ye mektub göndererek *Gümrü'de kendisine söylediklerinin yazı açıklanmasını* rica etti. Mdivani, cevaben, *Lenin ve Stalin tarafından kendisinin Türkiye'nin, iki hükûmet arasında bir siyasî ve hatta askerî andlaşma ile ilgili eğilimini ve görüşülmesi kabul edildiği takdirde böyle bir anlaşmanın ne gibi esaslara dayanabileceğini öğrenmekle görevlendirildiğini bildir*di.[2762]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Doğu Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı (Siyasî)
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Tarafından
Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin
Ankara Büyükelçisi Yoldaş Mdivani'ye

Karargâh, 14 Ocak 1921

> Aralık ayının üçüncü günü Gümrü'de sizinle yapmış olduğum bir görüşmede, Lenin ve Stalin'den aldığınız bir şifrede Sovyet Rusya'nın hükümetimizle siyasî bir anlaşma ve bir de askerî sözleşme imzalamak konusundaki isteği belirtilmiş ve görüşmeler için görevlendirilecek heyetimizle ilkelerimiz konusunda alınacak bilginin Moskova'ya ulaştırılmasına aracılık edileceği açıklanmıştı. Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanlığı'na, aynen sunmuş olduğum yüksek açıklamanızı Büyük Millet Meclisi Hükümeti içtenlikle karşılayarak kabul etmiş ve gösterilen istek çerçevesinde görüşmeler için görevlendirilen heyetimiz Moskova'ya doğru yola çıkmıştır. Lenin ve Stalin'den alındığından 3 Aralık 1920'de sözünü etmiş olduğunuz şifrede bildirilen isteğin özet olarak, yazı ile bildirilmesini rica ederim.
>
> Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir[2763]

***

B. G. Mdivani'den Kâzım Karabekir Paşa'ya

14 Ocak 1921
No. 421

> Sayın Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Kumandanı,
>
> Bugünkü mektubunuza cevap olarak, adı geçen mektubunuzda, geçen 3 Aralık'ta, Gümrü'de, Lenin ve Stalin imzalı bir telgraf esas tutalarak sizinle yaptığım görüşmenin içeriğini aslına uygun olarak yazıya geçirdiğimizi hemen size bildirmek isterim. Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle haberleşmenin

---

2760 Stefanos Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadeleye Türk - Sovyet İlişkileri*, 1979, s. 286; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 363-364.

2761 *BOA*, HR.SYS. 2465/49, Lef 3, 4 Cemazeyilevvel 1339; Aktaran: Rıdvan Kaşıkçı. (2021). *Osman Nizami Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)* [Doktora Tezi] içinde (s. 191). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

2762 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 69-70.

2763 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 277.

ve adı geçen hükümetin (TBMM Hükümeti'nin) Türkiye ile Rusya arasında siyasî hatta askerî bir sözleşmenin yapılması konusundaki eğilimlerinden haber almasının olanaksızlığı karşısında, hükümetinizin eğilimleri ve gerekirse bu sözleşmeye varacak görüşmelerin yürütüleceği ilkeler konusunda bilgi edinmeye görevlendirilmiştim. Açıkça bu sorularla size başvurdum ve aynı zamanda, hükümetime iletmek üzere, sözleşmeye varacak görüşmelerin ilkelerini hükümetinize sormanızı diledim. Hükümetinizin de bu sırada böyle bir askerî sözleşmenin imzalanmasını istemekteyken verdiğiniz cevabı hükümetime iletmekte kusur etmedim ve bu görüşmemiz, iki hükümetin Türk-Rus sözleşmesini görüşmek üzere bir konferans düzenlemeleri kararına varan ilerideki görüşmelerimizin temelini oluşturmuştur.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği
Türkiye Temsilcisi B. Mdivani[2764]

***

B. G. Mdivani'den Ali Paşa'ya

14 Ocak 1921
No. 420

Moskova'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Büyükelçisi Sayın Ali Fuat Paşa,

Van ve Muş'un Ermenistan'a bırakılması konusunda sizinle ve Moskova Konferansına gitmek üzere bulunan sayın heyet arkadaşlarınızla meydana gelen görüşmelerimi onaylamak ve pekiştirmek amacıyla görüşmelerimin metnini direkt bir telgraf hattıyla Moskova'dan henüz dönmüş bulunan Sovyet Hükümeti'nin Kafkas temsilcisi Yoldaş Orconikidze'ye bildirdiğimi size açıklamayı gerekli görüyorum. Yoldaş Orconikidze, bana, Moskova'da Yoldaş Çiçerin'le her sorun üzerine görüştüğünü ve Türkiye Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar Bey'in son defa vermiş olduğu notada söz konusu ettiği sorunlar konusunda da görüşmüş olduğunu bildirdi. Bu arada Çiçerin'in, Orconikidze'ye dediğine göre, eğer Türk temsilci heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse, tüm sorunlar hızlı bir çözüm yolu bulabilecektir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'le olan konuşmasının çok önceye dayandığını ve o konuşmasının amacı resmî olmayan ve ancak sürekli ve doğal bağlaşıkları bulunan Batı Avrupa proletaryasının dikkatini çekmeyi amaçladığını söylemiştir. Aynı zamanda Türk notasında ileriye sürülen sorunların Moskova ile Ankara arasındaki dostluğa engel olmayacağını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin anlayacağı umudunu açıklamıştır. Yoldaş Orconikidze, bunlardan başka bana, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Rus-Türk ilişkileri konusunda size bildirmiş olduğum görüşümü tümüyle kabul etmiş olduğunu ve Yoldaş Stalin'in Moskova Konferansı çalışmalarına aktif bir biçimde katılacağını bildirmiştir.

Kendi adıma da şunu açıklamak isterim ki, Kâzım Karabekir Paşa'ya daha önce bildirmiş olduğum gibi, Türkiye'ye hareketimden önce ne bana verilmiş olan talimatta ve ne de Yoldaş Stalin'le yapmış olduğum görüşmelerde Ermenistan'a Türk topraklarından herhangi bir parçanın bırakılacağı konusunda tek kelime bile yoktur.

Tarafımdan resmî ve fakat tümüyle gizli olarak verilen bu açıklamanın Sovyet Hükümeti'nin gerçek niyetleri konusundaki kuşkularınızı giderebileceği umuduyla üstün saygılarımın kabulünü büyükelçiden dilerim.

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin
Dışişleri Komiserliği'nin Türkiye Temsilcisi
B. Mdivani[2765]

14 Ocak'da *Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Budu G. Mdivani arasında yapılan karşılıklı yazışmalarla Mdivani istenen* diplomatik *güvenceleri verir. Oysa Mdivani'nin bu güvenceleri verme zorunluluğu olmadığı gibi, bunları vermek için talimat da almadığı anlaşılmaktadır. Yusuf Kemal Bey'in anlattıklarına göre Çiçerin'in bu belgelerden haberi yoktu ve bunları Yusuf Kemal'den alınca "biraz bozulmuştur".*[2766]

[2764] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 278.
[2765] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 279.
[2766] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 199. "Böylece 22 Ocak'ta Kars'tan yola çıkarak 18 Şubat'ta Ankara'ya varan Mdivani, iki aya kalmadan geri çağrılacaktır. Elimizdeki

> Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya verdiği yazılı güvencede Stalin'in ilgisi konusunda yinelenen sözler bu kez Orconikidze'den aktarılarak verilir. Orconikidze'nin o dönemde Stalin'in en yakın yardımcılarından biri olduğu ve Çiçerin'in Mdivani'nin verdiği bu güvencelere yabancı görünmesi göz önünde tutulursa, Türk-Sovyet ilişkileri politikasında, bir Dışişleri (Çiçerin) Milliyetler Komiserliği (Stalin) karşıtlığı olabileceği düşünülebilir. Oysa Çiçerin, Lenin'in öngördüğü politikanın uygulayıcısıdır ve böylece karşıtlık bir Lenin-Stalin karşıtlığına indirgenir. O dönemde Gürcistan hareketi konusunda Lenin'le Stalin arasında bir anlaşmazlık olduğu bilinmektedir. Bu anlaşmazlık Kafkas sorununu ve buna bağlı olarak da Türkiye'ye karşı alınacak tutumu kapsayabilir. Ancak Moskova'da görüşmeler hızlanıp bir an önce sonuca varmak gereği duyulunca, Lenin, Çiçerin'in idealistliği ve Stalin'in gerçekçiliğinden birlikte faydalanarak Türk heyetini barışa zorlamayı bilecektir.[2767]

Erzurum Valisi Kapancızâde Hamid'in Karabekir talimatı üzere verdiği güvence mucibince Mustafa Suphi heyeti, Erzurum'a doğru yola çıktılar.[2768]

15 Ocak 1921. *Enver'in ihtiyaçları için 15 Ocak 1921'de Karahan 500.000 mark göndermiştir*.[2769]

Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey Çiçerin'e gönderdiği telyazısında yukarıdaki ihtimalleri vurgulayarak, Sovyet Hükümetinden daha fazla silah ve mühimmat istemekteydi. Daha önce gönderilen silah ve mühimmatların miktarının oldukça az olduğunu belirten Ahmet Muhtar Bey, bunların arttırılmasını, sevkiyatın hızlandırılmasını ve söz konusu yardımların Moskova Antlaşmasının sonuçlarına bağımlı olmamasını da Çiçerin'den özellikle istemiştir. Ayrıca Ahmet Muhtar Bey, taraflar arasında belirlenen ortak amacın gerçekleştirilebilmesi için İtilaf Devletlerine karşı savaşan Türklere gerekli olan silah ve cephanelerin aciliyetle gönderilmesinin önemini Rus askeri makamlarına bildirmesini de Çiçerin'den talep etmiştir.[2770]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) riyasetindeki TBMM murahhas heyeti, Moskova'ya müteveccihen Kars'dan ayrıldı.[2771]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Merkez Kurulu, toptan istifa etti. Erzurum Kongresi'ni toplayanlardan sabık İttihadçı *Hoca Raif Efendi'nin başkanlığındaki kurul, Hükümet'in Halkçılık Programı adı altında Meclis'e sunduğu anayasa tasarısı ve resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmakla sola kaydığını, cumhuriyete doğru gittiğini ileri sürerek buna karşı "Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nde toplanacak, Mustafa Kemal 11 Nisan'da Karabekir'den bu girişime engel olmasını isteyecek, kurulun tutumunda direnmesi üzerine 25 Temmuz'da kuşkuları gidermeye çalışacaktır*.[2772]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Erzurum'da *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* namıyla teşkilat yapılmıştır. Bu hadiseye tedbiren *hükümetin komünizmi kuracağına ilişkin oluşan izlenimi silmek için gereken "kati tebligat ve beyanatı"*n yapılmasını arz etmiştir.[2773]

---

belgelerin kesin bir yorum yapmak için yeterince açık olmamalarına rağmen böyle bir varsayımı öne sürmek için yeterli olduğu kanısındayız." (Yerasimos, 2000, s. 199-200).

2767 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 207.

2768 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 199.

2769 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 46. "Enver bu miktardan memnun olmamış ve Karahan'a 200.000 rublenin daha bir an önce gönderilmesini istemişti." (Yamauchi, 1995, s. 49).

2770 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 136-137.

2771 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 200.

2772 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 366.

2773 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

Kars'da konaklayan Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Budu Mdivani, Ankara'daki Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angarski'den aldığı telgrafı Çiçerin'e, Stalin'e ve Orconikidze'ye "çok gizli" keşide eyledi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensubları tutuklanmaktadır:

> Batılı emperyalistlerin izinden yürüyerek örgütlediği başarısız ayaklanmanın ardından Ethem Yunanalılara kaçmıştır. Hükümet onun yandaşlarıyla birlikte, devrimci örgütleri de tepelemek istemektedir. Salih Hacıoğlu başta olmak üzere TKP üyeleri tutuklanmıştır. Başlangıçta tepkiyi yumuşatmak amacıyla, tutuklanan kişilerin ayaklanmaya çağrı yaparak Ethem'i destekleyen *Yeni Dünya* gazetesiyle ilgili bilgi almak için gözaltına alındıkları söylendi. Şimdi İstiklal Mahkemesi Salih'e gizli örgüt üyesi olmak, Ethem'le yazışmış bulunmak, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlılarla ilişki kurmuş olmak suçlamasıyla dava açtı. Öte yandan Rus paraları ile çalışmak ithamı da ortaya çıktı.[2774]

Sovyetler, Berlin'de bulunan Enver Paşa'ya 50.000 Mark gönderdiler. Enver Paşa, Moskova'da bulunan amcası Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta, Anadolu'ya geçmek arzusunda olduğunu, her taraftan çağrı aldığını, Rusya Müslümanlarından bir birlik kurmak istediğini, Ruslar bu kuvveti ve parayı göndermezlerse İtalya yoluyla Anadolu'ya geçeceğini bildirdi.[2775]

Kars'da bulunan Mustafa Suphi, Bakü'deki Türkiya Komünist Fırkası Harici Büroya mektub gönderdi. 16 Ocak'da Sovyet Rusya'ya doğru yola çıkacak olan TBMM Burdur mebusu İsmail Suphi'ye (Soysallıoğlu) *gereken desteğin verilmesi*ni taleb etti.[2776]

> Bakü'de İsmail Hakkı yoldaşa
>
> Aziz kardeşim,
>
> Size, bu mektubumla, pek iyi ve eski dostlarımdan İsmail Suphi yoldaşı takdim ederim. Yeni teşekkül eden Komünist Fırkası ve Büyük Millet Meclisi azasından olan İsmail Suphi yoldaş memleketin iktisadi ve içtimai ve siyasi cereyanlarına vâkıf bir zat olmak itibarıyla size pek faydalı malumatlar verebilir. Siz de kendisini inkılap âleminin gavâmızını îsâl hususuna delâlet etseniz fırkamız hesabına bir hizmette bulunmuş olursunuz. Bundan başka yoldaşımıza Azerbaycan ve Rusya'dan bazı hediye ve hatıralar tedariki cihetine de yardımınızı rica eder ve gözlerinizden öperiz kardeşim.
>
> Kars 15/1/921
> Mustafa Suphi
> Kânunusani 1921[2777]

TBMM Erzurum mebusu emniyetçi Mustafa Durak (Sakarya), Mustafa Kemal'e *telgraf göndererek komünizm hakkında eleştirel açıklamalarda bulunmasını istedi*.[2778]

2774 *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-politiçesko İstorii* (RGASPİ) [Rusya Devlet Sosyal-Siyasal Tarih Arşivi], f. 5, op. 1 , d. 2203, s. 49; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 144-145. "Upmal'ın bu telgrafını Mdivani *çok gizli* kaydıyla Stalin ve Orçonikidze'ye ulaştırmıştır. Dolayısıyla, Ankara'daki durumun vehametini bilmesine rağmen Mdivani Suphilerin zorla Erzurum'a gönderilmesine nasıl ve neden göz yummuştur?" Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 364.

2775 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 366.

2776 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 363. Kars'daki Mustafa Suphi'den Bakü'deki İsmail Hakkı'ya: "Yeni teşekkül eden Komünist Fırkası ve Büyük Millet Meclisi azasından olan İsmail Suphi yoldaş memleketin iktisadi ve içtimai ve siyasi cereyanlarına vakıf bir zat olmak itibarıyla size pek faydalı malumatlar verebilir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 145.

2777 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 32.

2778 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367.

TBMM Eskişehir mebusu Ohrili Eyüp Sabri (Akgöl), Enver'e mektub gönderdi: *Muhterem Paşa'mız, gayelerimizde sizi alemdar [bayrak taşıyan, önder] tanımakla müşerref [şerefli] ve müftehiriz [iftihar eden, övünen)*.[2779]

İbrahim Tali, Rostov'a muvasalat etti.[2780]

İngiltere'nin Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak'ta gönderdiği yazıya, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün yeni Başkomutanı General Charles Harington'un istihbarat şubesi şefi Yarbay W. H. Gribbon'un bir yazısını ve İstanbul'da hazırlanmış olan, H.C./1593 referanslı gizli istihbarat raporunun suretini de iliştirmişti. Bu raporda, İstanbul'daki merkezi yönetimle Ankara'daki ulusalcı yönetim arasında yapılmakta olan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Savaş Bakanlığı, ayrıca, şu ihtiyatı da kaydetmişti:

> "Ordu Konseyi, bu rapordaki bilginin doğru olduğunu tasdik edemez. Bu bilgiyi, daha önce sadrazamın dairesinde çalışan ve şimdi siyasi konularda yazılar yazmakla uğraşan, iyi aileye mensup ve iyi ilişkileri olan bir Türk sağlamıştır. Kendisi, ulusalcılara karşıt ve İngiliz yandaşıdır. Bilgiyi nasıl sağladığını söylemeyi reddediyor, ama geçmişte sağlamış olduğu bilginin yüzde 80'inin doğru olduğu saptanmıştır. Daşnak (Ermeni) Derneği'nin tanınmış bir üyesi olan bir Ermeni, bu bilgiyi sağlamada araç olarak kullanılmaktadır... Ordu Konseyi'nin görüşü şudur: Bu rapora inanılırsa, İstanbul'daki Türk yönetimi, ulusalcı yönetimin, siyasi durumu açıkça anlamasına yardımcı olmak amacıyla gerçekten epey gayret harcamaktadır. İstanbul yönetimi, vakit geçtikçe, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki etkisinin egemen olmasından korkmaktadır; esasen bu tehlikeyi, aralarında Mustafa Kemal de bulunan ulusalcı partinin kimi önderleri de anlamışlardır ve bundan kaygılanıyorlar... Ayrıca, ulusalcıların mali durumu gittikçe kötüleşiyor ve bu, Rusya veya Müttefiklerden sağlanacak yardımla çözümlenebilir. Müttefikler, Mustafa Kemal'le herhangi biçimde bir anlaşmaya varmak için yakında harekete geçmezlerse, Türkiye, Bolşevik Rusya'nın kucağına sürüklenecektir; bu da hem Mustafa Kemal'i üzecek, hem de Müttefikler açısında felaket olacaktır."[2781]

16 Ocak 1921. *Bolşeviklerin Kafkas Cephesindeki askeri teçhizat depolarından 16 Ocak 1921 tarihinde dört vagon ile şu cephaneler gönderilmiştir: 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınması için 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane vagonu, koşum takımları, top mermisi ve çeşitli mühimmatların taşınması için 200 adet sepet, çeşitli araç-gereçlerin taşınması için 8 adet sandık/kutu, 2.000 adet 33'lü bomba (top mermisi), 2.000 adet 33'lü şarapnel ve silah, cephane ile çeşitli araç-gereçlerin taşınmasında kullanılmak üzere 998 adet ahşap sandık*.[2782]

Karahan'ın isteği üzerine Halil Paşa, 16 Ocak 1921'de Berlin'deki Enver'e şunu yazmıştır: "Karahan, Almanların vaktiyle Doğu'da iyi örgüte sâhip bulunduklarından, İngiltere'nin bütün Doğu'daki emellerini zamanında anlayıp bildiklerini ve hâlâ bu yolda çalışmakta olduklarına göre, Doğu'da ne yapmak istediklerini elbette anlamışlardır. Bu konuda bilgi verirlerse, Sovyet Hükümeti de buna göre, İngilizlerin bu konudaki planlarını uygulamaya koymalarını önleyecek tedbirler almak istiyor".[2783]

Çerkez Ethem'in 1. Kuvayı Seyyaresi içinde önemli bir kuvvet olan "Bolşevik Taburu" Komutanı İsmail Hakkı Bey, Kütahya'ya gelerek TBMM Hükümeti ordusuna katıldı.[2784]

2779 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 371.

2780 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 163.

2781 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 204-205. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2782 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 10; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 163.

2783 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 502.

2784 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 368.

Çerkes Edhem: *Bolşevik Taburu adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini çoğunlukla Karakeçili Aşireti mensupları arasından Eskişehir Müdafaa-i Milliye örgütü kurmuş ve emrimize göndermişti. Taburun komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaşa karşı kışkırtma yeteneğine sahip birisi idi. Son zamanda savaştan bıkmış askerleri, hükümetlerine karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu. Kendisine bu yüzden olaganüstü ödenek vermekteydim. Taburun adı bu komutan yüzünden verilmişti*.[2785]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Ankara'da bir resmi TKP kurulmasının sebeplerini halka izah ettiğini ama hükümetin komünizme eğilimli politikalarına karşı Erzurum' da silahlı direnişin bile söz konusu olabileceğini* ve *Mustafa Suphi grubuna taarruz edilmesine izin verilmeyeceğini ve TKP heyetinin tutuklu olarak hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğini* yazıyor:

> Dün mebus Durak Bey'in dahil olduğu eşraf, ulema ve esnaftan mürekkep bir heyet makamıma gelerek hükümetin komünizme karşı tarz-ı siyasetini istizah eylemiş ve ahalice bunun önüne geçmek için her türlü tedabir-i şeddiyeye müracaat olunacağını, silahla müdafaa edileceği ilave etmiştir.[2786]

Kars'da tevhid eden Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy) ve murahhaslar Yusuf Kemal (Tengirşenk)-Doktor Rıza Nur, Kars'dan beraberce Moskova'ya doğru hareket ettiler.[2787]

Ankara'da THİF'nın sözcülüğünü yapan "Emek" gazetesinin, 16 Ocak 1921 tarihli 1'inci sayısının başyazısı da, komünizmin esaslarını ele alarak bunların Kur'an ile çatışmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.[2788]

Emek gazetesi, Bulgaristan'da münteşir komünist gazete *Svet*in (*Dünya*) 8 Aralık 1920 tarihli nüshasından bir makaleyi iktibas ediyor: *Mustafa Kemal Paşa dahi Anadolu'da ne kadar zaferler kazanırsa kazansın Anadoluluları mesut yapamaz. Çünkü ilm-i felsefece müsbettir ki, bir veya birkaç kişi ahaliyi sefalet halinden hiçbir vakit kurtaramazlar. Nasyonalizm artık iflâs etti. Bugün dünyada en mühim şey yemek, içmek, geçinmektir. Onun içindir ki, Anadolu'da da ecnebilere karşı harp bittikten sonra, kapitalistler -zenginler- aleyhine iktisadî mücadele açılacaktır; o da bütün dünya işçi ve çiftçilerinin kızıl bayrakların altında toplanmaları ile olacaktır. Bunsuz her vakit muharebeler ve sefalet eksik olmayacaktır*.[2789]

17 Ocak 1921. Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, Tiflis'e muvasalat etti.[2790] *Burada Gürcü Hükümeti tarafından kendilerine 6 maddelik bir teklif sunularak Sovyet Hükümetine karşı bir Kafkas*

2785 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 434.

2786 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

2787 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* 2013, s. 464. "TBMM elçilik heyeti üç bölümden oluşmaktadır: *İlki* Büyükelçilik heyeti (on bir kişi); *ikincisi* altı kişilik ateşemiliterlik heyeti; *üçüncüsü* BMM'den beş kişilik tetkik heyeti Tevfik Rüştü, Fuat (Carım) ve İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Besim (Atalay), heyet katibi Tahsin (Bac) Bey. Yanı sıra mümessillerden oluşan bir heyet de bulunmaktadır. Ayrıca daha önce *Ankara'ya gelen Rus sefaret heyetinin refakatinde otuz, kırk kişilik bir askeri müfreze* bulunduğundan, mütekabiliyeti sağlamak için TBMM sefaret heyetinde de otuz kişilik bir muhafız heyeti vardır."

2788 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 97, dipnot 86. *Emek* gazetesi, 2'nci sayısı itibarıyla, *Komünist Manifesto*nun Türkçe tercümesini ilk kez neşreden yayın organı olacaktır.

2789 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 97, dipnot 87. Burada, Bulgar komünist gazetesinin ismi *Ziya* şeklinde yazıyorsa da, aynı kaynakta yer alan Rusça bir belgede, mezkûr gazetenin isminin *Svet* (*Dünya*) olduğu kaydediliyor (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 164). "KOMÜNİZMİN HİZMETİNDE İSLÂM: Sofya'da, Bulgar Türk komünistlerince yayınlanan ZİYA gazetesinin başlığı. Bu gazete Ankara'dan, Kemalist propaganda bürosunca destekleniyordu." Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 119.

2790 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.

Konfederasyonu kurulması teklifinde bulunulmuştur. [..] *Ancak heyet söz konusu teklifi göz önünde bulundurmakla birlikte vazifelerinin Sovyet Hükümetiyle bir anlaşma yapmak olduğunu belirterek Moskova'ya doğru hareketine devam etmiştir*.[2791]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak), Polis Teşkilatı memuru Ahmet Cemil'in raporunu TBMM Riyasetine şifreli telgraf suretinde gönderdi:

1. — Diyarıbekir İstiklâl Mahkemesine tayin edilen Şeyh Servet Efendi Bolşevik propagandası yaparak gitmekte ve Sivas'ta bir de bu vadide vaazetmiştir.
2. — Burada Muallim Ruşen Zeki ve Dava Vekili Şakir Beyler Bolşevik propagandası yapmaktadırlar.
3. — Hususatı mezkûreyi fikrimce ehemmiyetli gördüğümden arzeylerim efendim.

Diğer

1. — Ankara'da bulunan Bolşevik heyeti memleket dahilinde para mukabilinde tedarik ettiği Müslümanlar vasıtasiyle propaganda yaptırmaktadırlar.
2. — Türk komünist halk partilerinin memleketi inhidama götüreceği kanaat ve mütalâasında musırrım.
3. — Efkârı umumiye ve memleketin inkisama tahammülü kalmadığı merkezden uzaklaştıkça gayet parlak ve vazıh bir surette görülmektedir.
4. — Buna dair 15.1.1337 tarihli telgrafımı ehemmiyetle arzederim efendim.

Ahmet Cemil[2792]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erzurum mebusu emniyetçi Mustafa Durak'a (Sakarya) cevabî telgraf gönderdi: *Menafii aliye-i vataniyeyi [vatanın yüksek menfaatlerini] düşündüklerini zannettiğim bazı arkadaşlar tarafından Halk İştirakiyun Fırkası (teşkil edilmiş) ve Halk İştirakiyun Fırkası'nın usulü resmiyeye tevfikan Hükümetten istedikleri vesikayı ita etmemek serbest bir idarenin esasatına muvafık düşmezdi. Hiç bir fırka, ve mesleğin, hiç bir sebeple memleketin huzur ve sükûnunun ihlâline katiyen müsaade olunmayacağına Erzurumluların itimat etmesi ve emniyeti kamile göstermesi lâzımdır*.[2793]

SSCB ile anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitmekte olan ve 17 Ocak 1921 günü Tiflis'e ulaşan Yusuf Kemal Heyeti'ne Gürcülerce Rusya'nın zaafı varsayımına dayanan şu görüşler sunulmuştu:

1. Türkiye'nin İngiltere'ye karşı Sovyetler'le ittifak kurması bir gereklilikti. Fakat uzun vadede bu birliktelik yürümeyecekti. Çünkü Rusya Basra Körfezi'ne inebilmek için Türkiye ve Gürcistan'ı esir etmek istemektedir. Bunu önlemek için iki ülkenin Azerbaycan, İran, Kuzey Kafkasya, Türkistan hatta Ermenistan'la birlikte hem siyasal hem iktisadi alanda birleşmesi gerekir. Birleşme yalnız Rusya'ya karşı değil, bütün büyük devletlere karşı olacaktır.

2. Rusya İmparatorluğu yaşama geçemeyecektir, çünkü Türkistan ve Kafkaslar, hatta belki Ukrayna bağımsızlık istiyor.

3. Ruslar saldırırlarsa, Gürcistan kendini savunabilecektir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Rusya'ya karşı ayaklanmalar çıkarabiliriz.

4. Rusya Doğu'da etkin olmaktan çıkmak üzeredir.

5. İstanbul'un Türklerin elinde olması Gürcistan'ın çıkarı gereğidir.

6. Tiflis'teki İngiliz temsilcisinin dediği gibi, Venizelos'un düşmesi ve Ermenistan'ın komünist olması nedeniyle İngiltere zamanla Sevr'i değiştirecektir.[2794]

2791 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 111.

2792 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 22 Kânunusani 1337(1921), Cilt 1, s. 325-326.

2793 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367.

2794 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 50. "Bu görüşleri Y. Kemal'e ileten Gürcistan Dışişleri Bakanı Ramişvili idi." (Akşin, 2021, c. 4, s. 417, sonnot 6).

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, İnönü keşif taarruzu çatışmasının neticesi hakkında mütalaada bulunuyor. *İklim şartlarına vurgu yapılarak, karlarla kaplı dağlarda savaşmanın olumsuz etkilerinden söz edilmiş ve Türklerin en iyi birliklerini sahaya sürdüğü belirtilmiştir*. *Bir takım iddiaların aksine, Yunanlılara karşı savaşan Türklerin arasında, Bolşevikler bulunmamakta*dır. *Ayrıca Yunan Ordusu'na, yeni atanmış olan subayların yetersiz ve moralsiz olduğu da doğruyu yansıtmıyor*.[2795]

18 Ocak 1921. *Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet üyesi G. K. Orjonikidze'ye şu talimatı verdi: "Mdivani, Ermenistan'ın Türkler tarafından yağma edilmesine engel olsun. Kardeş Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin mahvına seyirci kalamayız"*.[2796]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi
G. K. Orconikidze'ye Telgrafı

18 Ocak 1921

> Yoldaş Mdivani, özellikle Ermenistan'ın şu sıradaki feci durumdan kurtarılması işini yüklensin. Türkler, kardeş Sovyet Cumhuriyeti'ne yardım etmek şöyle dursun, onu abluka altına alıyor, yağma ediyor, açlığa mahkum ediyor. Her Sovyet Cumhuriyeti'nin davası bizim öz davamızdır ve kardeş Sovyet Cumhuriyeti'nin mahvına, elimizi kolumuzu bağlayarak seyirci kalırsak, kendi kendimize ihanet etmiş oluruz.
>
> Yoldaş Mdivani, Türkleri, İngiltere ile yapılan görüşmeler konusunda yatıştırsın, zaten o ne yapacağını biliyor. Batum söz konusu edilecek olursa, Türklerin Batum'u işgal etmelerine asla razı olmayacağımızı unutmasın, ama bunun dışında bütün devlet toprakları sorunlarını nasıl olsa Moskova'da çözümleyeceğiz. Silahların düzenli bir biçimde tesliminden siz sorumlusunuz, ama Mdivani bunun teknik yönünü bir düzene koysun.
>
> Türklere İngiltere ile olan görüşmeler hakkında bir açıklamada bulunuyoruz; onlar da bizi İtilaf ve İstanbul ile sürdürdükleri görüşmelerden haberdar etsinler. Mdivani, bizim Ankara ile bağlantı işimizi üzerine alsın, Türk notalarma cevap vermiyorduk çünkü hiçbir nota almış değiliz.[2797]

Türk yönetiminin Kars ve Gümrü'deki politikası son günlerde oldukça tartışılmakta ve daha fazla tepkiye yol açmaktaydı. 18 Ocak 1921'de Ankara'ya bu konuda bir nota gönderen Sovyet Ermenistanı Dışişleri Halk Komiseri Aleksandr Bekradyan, mezkûr iki kentte Türk ordusu tarafından soygun ve katliam yapıldığını beyan etmişti. Bahsi geçen notada, Gümrü'de yaşananlar şu şekilde tasvir edilmekteydi: *"Geçen bir ay boyunca Gümrü şehrinden tarım araçları, lokomotifler, telgraf ve telefon araç-gereçleri, özel otomobiller vb. çok şey götürüldü ve hâlâ götürülmektedir. Şehir harap edildi ve hayvanların hepsi çalındı. Nalband tren istasyonunda Türkiye'ye götürülmek üzere çok sayıda tahıl stoku yığılmış durumda."*[2798]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e cevabî telgraf göndererek Mustafa Suphi ve rüfekasına yönelik tebdirlere onay verdi: *Tedabir-i aliyeleri musiptir [uygundur]. Cafer Bey hakkında buraca muamele-i lazima ifa olunacaktır efendim*.[2799]

2795 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 203. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2796 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 370.

2797 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 280.

2798 RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 117; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 314. "Bekradyan'ın yukarıda zikredilen notasına göre Türk ordusunun yürüttüğü politika birçok köye de sirayet etmişti. Mesela Kulundja ve Kaftarlı gibi köylerde söz konusu politikanın vücut bulduğu görülmektedir. Buna göre 26 Aralık 1920'de 36. Türk Avcı Alayı'na bağlı birliklerin Kaftarlı köyünü ele geçirmesiyle birlikte köyde çalışan 9 işçinin öldürüldüğü iddia edilmekteydi."

2799 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

Kars'da 20 gündür mevkuf bulunan Mustafa Suphi ve rüfekası, Erzurum'a doğru yola çıkarıldılar.[2800]

Mustafa Suphi'yle çatıştığı için Ermenistan Devrim Komitesine (*Revkom*'a) tayin edilen sabık Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı âzâsı, TBMM Hükümeti ajanı Süleyman Nuri; Sovyet Rusya Şark Şûrasına muhtıra gönderdi. Süleyman Nuri, Mustafa Suphi'nin komünist değil, *Çerkes milliyetçisi* olduğunu yazıyor:

> Türk Komünistlerinin ilk kongresinin Bakü'de toplandığı güne kadar Türkiye'de tek bir komünist dahi yoktu. Bu kongre üyelerinin dörtte üçü Suphi ve çetesinin önerisi üzerine partiye kabul edilmişlerdir. Kongrede ise Suphi'nin şahsiyetinden başka hiçbir idealin tek bir fikri dahi yoktu.
>
> Türkiye Komünist Kongresi'ne delege toplamak için Trabzon, Samsun, Giresun gibi yerlere gönderilen kiralık adamlar, bir gecede 10 Rus lirasına insan satın almışlar ve bunlardan 3-5 kişilik komünist hücre oluşturmuşlardır. Ve bu hücreleri delege olarak Türkiye Komünist kongresine yollamışlardır. Böyle bir kongre toplayan Partiye halkın içinden çıkmış bir parti denebilir mi?
>
> Gerçekte TKP'nin önemi ve gücü sıfırdır.
>
> Çeşitli maskeler takan Suphi, Rus Kızıl Ordusunun süngüsüne dayanarak faaliyetlerini Anadolu'ya taşımaktan başka bir şey düşünmemektedir.
>
> Türkiye devriminde ve Türk ayaklanmalarında iki yıldır mücadele veren aydın halk önderleri TKP merkez komitesi'ni oluşturan insanlara güvenmemektedir. … Suphi, aydın gençlik arasında politik şantajcı olarak tanınmaktadır. Tersi de olamaz. İçinde olmadığı hiçbir parti yoktur. ... Eğer işe, Anadolu halkında büyük bir nefret yaratan şu anki fizyonominin [Suphiler] kirli ellerinden faydalanılarak başlanırsa hiçbir olumlu sonuç [alınamayacaktır].
>
> Bence Anadolu'daki milliyetçi parti üyesi olmak, Suphi ve sadece şahsi maddi menfaatleri için onun ardından giden unsurlar gibi olmaktan daha faydalıdır.[2801]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yeni Gün,* resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Muhittin Baha (Pars) imzalı izahatname neşretti:

> "Halk İştirakiyun Fırkası namına Tokat Mebusu Nâzım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Karahisar Mebusu Şükrü ve Salihoğlu imzalarıyla Yeşil Ordu teşkilâtının Halk İştirakiyun Fırkasına kalbedildiğine dair bir tamim yazıldığını teessüf ve hayretle öğrendik. 15 Kânunusâni tarihli ve 1 numaralı *Emek* gazetesinde firka-i mezkûre tarafından neşredilen beyannamede Halkçılar teşkilâtının hafi Komünist Fırkasıyla birleşmesinden İştirakiyun Fırkasının teşekkül etmiş olduğu hakkındaki fıkra ise teessüf ve hayretimizi tazîf etti. Bu teessürün ve menafi-i âliye- i vataniye düşüncesinin şevkiyle hakaiki ilâm ve ilâna mecbur olduk.
>
> (1) Mehmet Şükrü Bey ve Salihoğlu denilen zat Yeşil Ordu teşkilâtıyla alâkadar olmadıkları gibi Nâzım Bey ve Şeyh Servet Efendi de vaktiyle Yeşil Ordu'yu terk ederek çekilmişler ve gizli Komünist Fırkası'nı teşkil veya ona iltihak etmişlerdir.
>
> Binaenaleyh tarafımızdan Türkiye Komünist Fırkası'na kalbedilen ve bugün ismi tarihe karışmış olan Yeşil Ordu ile yukarıda isimleri muharrer olan zevatın alâkaları ve bu teşkilâta hitap etmek selâhiyetleri kat'iyyen yoktur.
>
> (2) *Emek* gazetesinde neşredilen beyannamede mevzuubahs olan Halk teşkilâtından ancak beş on zat İştirakiyun Fırkasına intisap ettiği halde, mezkûr teşkilâtın vaktiyle gizli olarak çalı- şan ve hüviyeti kat'iyyen meçhulümüz olan gizli Komünist Fırkası ile birleşmesinden HİF'nın vücude geldiğini ilân etme, hukuk-u gayre hürmetsizliktir.
>
> Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi (?)

[2800] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 352.
[2801] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 404.

Muhittin Baha[2802]

*Uzun bir süredir Ankara Hükümeti'nin başını ağrıtan Çerkes Ethem 16-18 Ocak tarihleri arasında bertaraf edilmiş*tir.[2803]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Reuter Ajansı'na göre, Paris'te müttefikler arası bir konferans toplanması bekleniyor. Büyük ihtimalle, bu konferansta, Türkiye ile barış antlaşmasının revizyonu meselesi ele alınacaktır. Fransa, bu meselenin gündeme sokulmasını talep etmiştir. Muhtemelen, Avusturya'nın çöküşünün başka devletler için sebep olabileceği tehdit de konferansta ele alınacaktır. İngiliz Hükümeti, Türkiye ile barış antlaşmasıyla ilgili olarak, bu ülkedeki durumun belirsizliğinin unutulmaması gerektiğini düşünüyor. İngilizler, Anadolu'daki askerî durumun iyi olduğu görüşünde*ler. *Yunanlılar, mevzilerini muhafaza etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, bu mevzileri farklı noktalarda genişletiyorlar. İngiliz Hükümeti, antlaşmanın revize edilmesi konusunu müzakere etmeye hazırdır. Ancak müzakerenin başarılı sonuçlanması için durumun, şu andakinden daha net olması gerekiyor. Kral Konstantin'in, üzerine düşeni yapıp yapmadığını görmek lazımdı. İngilizlere göre, Yunanistan, İzmir'i tahliyeye mecbur edilmeyecektir. Yine de, Yunanistan'ın, müttefiklerin yardımı olmaksızın, mevzilerini muhafaza etmek için gerekli mali kaynaklarının yetip yetmeyeceği de görüşülecektir. Türkiye'deki durum o sıralarda sakindi. İngiltere, Türk meselesinin halledilmesi konusunda izlediği politikada bir değişiklik yapmadan önce, olayların gidişatını izlemek istiyor*.[2804]

19 Ocak 1921. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa Fevzi (Çakmak), İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine 47 numaralı tezkere gönderdi. Tezkerede, Merkez Ordusu Kumandanı Mirliva Sakallı Nureddin'in ihbarnamesi yer alıyor.[2805] Mirliva Nureddin, *Şeyh Servet ve Dr. Nazım Bey tarafından halka Yeşilordu Cemiyeti bildirilerinin dağıtıldığını bildirdi, bunda yabancı parmağı bulunduğunu ileri sürdü. Adıgeçen ve "Yeşilordu ve gizli Türkiye Komünist Partisi teşkilatlarına" hitaben yazılan bildiride bu iki örgütün ve devrim akımlarının birleştirilmesine karar verildiği, Bolşevik Partisi programının kabul edildiği, Resmi Türkiye Komünist Fırkası ile bir ilgilerinin olmadığı anlatılıyor. Hükümet, Yeşilordu'nun, resmi partiye katılmayan kanadını İstiklal Mahkemesi'ne verecek ve bunlardan bir kısmı 9 Mayıs'ta mahkûm edileceklerdir*.[2806]

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Bekzadyan, TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletine çok sert ve töhmetli nota verdi. Gümrü Muahedenamesinin sorunlu olduğunu uzunca anlatıyor.[2807] Bekzadyan, Şark Ordusu birliklerinin bazı askerlerinin Atbulak ve Hamamlı mıntıkalarında Ermeni kadınların ırzına geçtiklerini ileri sürüyor:

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk
Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

19 Ocak 1921

> Ermenistan Sovyet Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, dikkatinizi işgal altında bulunan bölgelerimizde meydana gelen ve giderek müzminleşip genelleşen anormal duruma çekmek ister. Ermenistan Sovyet Sosyalist Hükümeti'nce alınan ve kesinlikle güvenilir haberlere göre, Kars ve Aleksandropol (Gümrü) illerinde, tarafsız bölgelerde işgal kuvvetlerince eskiden olduğu gibi şimdi de barışçı emekçi halka zorbalık yapılıyor, yağma ve katliamlar sürüyor. Ordularınızın işgali altında bulunan tüm bölgelerde Ermenistan SSC'nin devlete ait malı mülkü el konularak Türkiye'ye taşınmıştır. Özel mülkiyette olan mallar yağma ediliyor, hayvanlar

[2802] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 120.
[2803] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 409.
[2804] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 202.
[2805] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 168.
[2806] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 372.
[2807] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 201.

kaçırılıyor, halkın elindeki son erzağa el konuyor. Son ayın içinde Aleksandropol (Gümrü) kentinden kelimenin tam anlamı ile her şey alınıp götürülmüş; tüm tarım makineleri, lokomotifler, telgraf ve telefon cihazları ve donatım, otomobil yedekleri, tüm taşınır mallar vs. Koca bölge bomboş kalmış, bütün hayvanlar kaçırılmıştır. Nalbant İstasyonu'na Türkiye'ye gönderilmek üzere civar köylerden yağma edilen büyük ölçekte hububat yığılıyor. Böylece halk açlıktan ölüme mahkûm edilmiştir.

18 yaşından 50 yaşına kadar bütün çalışabilen erkekler alınıp götürülmüştür. Üstleri başları ellerinden alınarak, bunun yerine onlara çuvallar verilmiştir. Bütün bu sivil halk Sarıkamış ve Erzurum'a ağır işlerde çalıştırılmak üzere götürülüyor. İşgal birliklerinizce Karakilise'ye getirilen katar katar göçmen halk Erzurum'a yukarıda söz konusu edilen koşullarda çalıştırılmak üzere gönderiliyor.

Kars'ta, ordu birliklerinizce kentin işgali sırasında ilk üç gün boyunca yağmalar, zorbalık ve katliamlar genel bir karakter alarak sürdürülmüş yağma ve kitle katliamı halini almıştır. Bu canice hareketler ilk günlerdeki gibi geniş ölçüde değilse de, hâlâ devam ediyor. Bütün yakıta el konuldu, bu el koymadan yoksul çocukların okudukları okul ve yetimhaneler de nasiplerini aldılar. Tüm erkekler Sarıkamış ve Erzurum'a götürüldü, tüm erzak yağma edildi, hayvanlar kaçırıldı. Atbulak ve Hamamlı bölgelerinde silahlı asker bölükleri Ermeni köylere hücum edip, köyleri yağma, kadınlara tecavüz edip bütün köy halkını öldürüyorlar.

Örnek olarak 13 Aralık günü Kuluça köyünde olup bitenleri gösterebiliriz. 16 Aralık günü, 36. Türk avcı piyade alayının bir birliği tarafından Kaftalı kasabası işgal olunduktan sonra, bu kasaba sakinlerinden olan dokuz genç komünist (Vard Ter-Petrosyan, Petros Manasyan, İgnados Vartanyan, Martin Muradyan, Stepan Muradyan, Manuel Hamamyan, Tomas Atoyents, Haçetur Kuzikyants ile Manuel Aslanyants) bu Türk birliklerinin yerleştirilmesi işinin düzenlenmesi için çağrılanlar arasında olup, kendilerine verilen işleri bitirdikten sonra köyün bir ahırında hunharca öldürülmüşler. Bu zavallıların cesetleri Stepan Boyadiyan'ın arabası ile götürüldükten sonra, aynı köyün köylüsü olan Boyadiyan da, katliamın tanığı olduğundan boğazlanarak öldürüldü.

13 Ocak günü bir bölük asker ortada hiçbir neden yokken, Kanlar köyüne hücum ederek yaylım ateşi açtı. Tarafsız bölgeye sınır bölgelerde sivil Ermeni halkın katli, zorbalıklar, yağmalar artık günlük işlerden sayılır oldu. Yalnız Dördüncü Vilayet Komiserliğinde iki yüzü aşkın katliam kaydedildi. Bütün il halkı terör altında yaşıyor, evleri barkları yıkıldı, yakıldı, yağma edildi, hayvanlar kaçırıldı ve sürekli vergi toplama bahanesiyle en vazgeçilmez ihtiyaçları olan ev eşyası ellerinden alındı. Tarafsız bölge içinde de silahlı birliklerin yağmaları süreğen bir karakter aldı ve bunların devamı ile bu bölgeler de Aleksandropol (Gümrü) gibi bomboş kalacak; Aleksandropol (Gümrü) ilinde 55 köy tamamen soyuldu.

Aleksandropol (Gümrü) halkına gelince, tarafınızdan yaratılan bütün ulaşım zorluklarına, telgrafla haberleşme denetimine, hatta Devrimci Komite'nin haberleşmesinin denetimine rağmen, arkadaşlarımıza geçiş izninin tarafınızdan verilmediği halde, biz gene de birliklerinizce işgal olunan kentteki Devrimci Komite'nin iktidarının sadece görünüşte bırakıldığını ve gerçek bir iktidar olması için sizin askerî kumandanlığınızın bunu gerekli görmesi gerektiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Devrim Komitesi'ne verilen sürekli ültimatomlar ve ileri sürülen türlü çeşit talepler yüzünden, bu gibi isteklerle hiçbir ilgisi olmayan bir işlevle görevlendirilmiş bu Sovyet organı (zorla çalıştırılmak ve başka yerlere aktarılmak üzere insan talebi, 10.000 tüfek talebi, kimin, nerede ve ne zaman öldürdüğü belli olmayan bir askerin öldürülmesinden sanık kişilerin teslimi vs.) Aleksandropol (Gümrü) Devrimci Komitesi halinden çıkmış, işgalci bölüklerin elinde bir araç olmuştur, bundan dolayı Ermenistan Devrimci Komitesi, bundan sonra böyle bir organın varlığının emekçi kitlelerle sivil halkın gözünde Sovyet iktidarı düşüncesini küçük düşürmekten başka bir işe yaramayacağını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun için Ermenistan Devrimci Komitesi bu organın bundan böyle iş başında kalmasına gerek görmüyor. Böylesi esaret ve yağmacılık hareketine göz yuman askerî işgalin bulunduğu yerlerde işçi ve köylü iktidarına yer yoktur.

Yukarıdaki gerçeklerin tarafsızca incelenmesi şunu ortaya koymaktadır: Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti kendisine ait olan topraklarda ülkenin ekonomisinin yağma edilmesine ve sivil halkının imha edilmesi ile açlığa terk edilmesine bundan böyle asla tahammül edemeyecektir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, yukarıda belirtilen durum karşısında, kumandanlığınızın hareketinin, Türk ordularının başarıları sayesinde geçici bir süre için işgal olunan illerin çöle döndürülmesi ve ekonominin tam

anlamı ile yıkılması ile sonuçlanacağını kabul etmek zorundadır. Herkesin bildiği gibi, ordunuzda mevcut sert disiplini ve erlerinizin Sovyet iktidarına karşı sempatilerini düşünerek, yukarıda saydığımız zorbalık olaylarını keyfi hareketler olarak kabul edemiyoruz. Bu durumda yapılan bu zorbalıkların anlamı çok daha ciddi bir hal alıyor.

Sovyet Ermenistan'ında, yapıcı ve barışçıl bir hayatı mümkün kılan, normal koşulların kurulmasını hakeden ve Sovyet iktidarını kabul ederek, geçmişin milliyetçi boyunduruğundan yeni kurtulmuş, devrimci Türkiye ile barış ve kardeşlik içinde yanyana yaşamasını yürekten arzu eden halkı adına, yukarıda sayılan gerçeklerin Sovyet Ermenistan'ın ve devrimci Türkiye'nin tarihsel görevlerinin yerine getirilmesine engel olabilecek birer belirti olarak kabul olunduğunu açıklamak zorundayım.

Bu gerçeklerin değerlendirilmesinin aramızda bir anlaşmazlık doğurmayacağından emin bulunan Hükümetim, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu gibi olayların tekrarını önleyecek her türlü önlemleri alacağından asla tereddüt etmiyor. Bu Hükümet, işgalci ordu birliklerini Aleksandrapol eyaletinden ve Kuzey-Doğu Kars bölgelerinden çıkarması ile bunu kolayca elde edebilir.

Ermenistan SSC Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, bu isteklerin doğruluğunu asla inkâr etmeyeceğini kabul ederek, Türkiye'nin komşusu olan Sovyet Ermenistan'a karşı niyetlerinin kanıtlanması için, Hükümetinizden en kısa bir süre içinde bugünkü anormal durumun tamamıyla ortadan kaldırılması yolunda ne gibi önlemler alınmış olduğunun bildirilmesini bekler.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri A. Bekzadyan[2808]

Mdivani'nin Orconikidze'ye 19 Ocak 1921 tarihinde çektiği telgraftan Upmal'ın Ankara'dan hala ayrılmadığı anlaşılmaktadır.[2809]

20 Ocak 1921. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.[2810] Fakat *teamüllere uyulmadan üçte iki çoğunluk ve açık oyla değil; salt çoğunluk ve işaret oyuyla* mer'î kılındı. Bu anayasayla *kurulan yasamanın güçlü uygulamasıyla ortaya çıkan Meclis hükümeti sisteminde güç Meclis'te değil, Meclis'in ve Heyet-i Vekile'nin başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal'in şahsında toplanıyor*.[2811] Müttefik ile Bolşevik düvel sarkacındaki TBMM Hükümetinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilk taslağı ile son taslağı arasında mühim farklar bulunuyor:

İlk teklifte 29 madde ve iki ek madde ile toplam 31 madde iken, şimdi 22 madde ve iki ek madde ile toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Son metinde artık "halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmundan kurtarmak," ifadesi de, "Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur," ifadesi de yoktur. "Vilâyetler muhtariyet-i tammeyi haizdir," ifadesi yumuşatılarak "Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir," biçimine sokulmuştur. Umumi müfettişlik maddesi ise demokrasinin göstermelik bir oyun olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Hilafet ve Saltanatın konumu hakkında son noktayı ise Mustafa Kemal şöyle koymuştur:

> Biz prensip olarak Makamı Hilafet ve Saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra efendiler muktazayi şeri şerif ve muktazayi tabiat ona bir takım hukuk ve salahiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz bunları bugün konuşmağa karar verelim? (Hayır sadaları). Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz

[2808] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 281-283. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Bu töhmetkâr notaya 5 Şubat günü cevab verilecektir.

[2809] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 115, dipnot 645.

[2810] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 312-339. Bir Sovyet Rusya belgesinde belirtildiğine göre Halk Zümresi fraksiyonu, böylece, "Anadolu yönetiminin sovyetleştirilmesi yasasını çıkartmıştır." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 165.

[2811] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 329. "Ergun Özbudun'un araştırmalarına göre 23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 tarihleri arasında kanunlaşan 104 metinden 83'ü İcra Vekilleri Heyeti tasarısı, sadece 21'i meclis üyelerince verilen tasarılardı."

> şeylerdir. Ona vermemek istediğimiz şeyleri mevzuu bahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz, şeyleri bahsetmenin zamanı değildir.[2812]

Bu babda Mustafa Kemal'in naklettiğine göre hılâfet-saltanatı birbirinden ayırdığı ve dahi cumhuriyet idaresi tesis ettiği mülahazasıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tenkid edilmektedir:

> Ancak bu Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnunun müzakere ve münakaşa ederek kabul ettirmeye çalışırken daima ilk zamanda tebellür etmiş olan nokta-i nazar ihtilâfının berdevam olduğunu görmüştüm. İhtilâf kaba şekliyle şöyle çıkıyordu: Diyorlardı ki böyle bir program ve böyle bir kanûnun istihdâf edeceği gaye, Makam-ı Hilâfet ve Saltanatı bertaraf etmek ve bir Cumhuriyet teşkil etmektir. Biz de diyorduk ki; Makam-ı Hilâfet ve Saltanat ve Cumhuriyet şimdi mevzuubahs değildir. Bu şekilde cereyanlar oldu.[2813]

Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Gürcü Budu Mdivani, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e muhtıra gönderdi. *Kemalist siyasi polisin Ankara'da öne çıkmış bütün komünistleri ve diğer tanınmış sol aktivistleri tutuklayışını anlatı*yor. *Mdivani ayrıca özel bir örneği de anlatarak tanınmış sosyalist gazeteci Nizamettin* [Nazif Tepedelenlioğlu] *Bey'e polisten kaçarak Ankara'daki Sovyet elçilik binasına sığınması için nasıl yardım ettiğinden de söz ed*iyor.[2814]

Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy) maiyeti ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) murahhas heyeti hâlâ Tiflis'de bulunuyorlar.[2815] TBMM Hükümeti tarafından murahhas heyetine *Moskova'ya doğru yola çıkma izni verildi. Bu seferki, dört de danışman grubu içeren daha geniş bir heyetti; İktisat vekili Yusuf Kemal başkanlığında tam yetkili üyeler. Kurmay Binbaşı Saffet (Arıkan) liderliğinde bir askeri danışman grubu ve Dr. Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığında bir inceleme heyeti*.[2816]

Tiflis'deki Yusuf Kemal, Ankara'daki TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar'a (Mollaoğlu) telgraf keşide eyledi. *Türklerle Gürcülerin Rusya'ya karşı kuracakları bir Kafkas Federasyonu söz konusudur*.[2817]

Orconikidze 21 Ocak 1921 tarihinde Bolşeviklerin Kafkasya'daki 9. Ordusunun askeri teçhizat deposunda 33'lü İngiliz topu, 4 adet 45'li obüs ile bunların taşınmasında kullanılan iki tekerlekli araba/vagon bulunduğunun Seyfi Bey'e iletilmesi talimatını vermiştir.[2818]

22 Ocak 1921. *22 Ocak 1921 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a 43 sandık cephanesi ile birlikte 198 İngiliz tüfeği, 200 Rus el bombası, beş kutu kapsül, 99 adet 12 cm'lik top mermisi, 10 sandık tıbbi malzeme, hastanelerde kullanılmak üzere 3.692 adet yatak çarşafı, 3.761 yastık kılıfı, 3.440 don ve 3.496 adet gömlek sevk edilmiştir. Daha önce Trabzon'a ulaştırılmış olan 6 adet Rus topu ile diğer silah ve*

[2812] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 242-243. İttihadçı *Türk Marksisti* Kör Ali İhsan'ın sınıf savaşımını değil uyuşumunu esas alan ve "çiftçiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler, sanatkarlar, memurlar ve askerler olmak üzere toplam dokuz meslek grubu"ndan müteşekkil *meslekî temsil sistemi* de reddedilmiş; *genel oy ilkesi* kabul edilmiştir (Akal, 2013, s. 243). "*Yeni Gün*'ün *Türk Karl Marx*'ı diye tanıttığı Ali İhsan beye göre de, dünya ihtilali meselesi faydasız bir nazarî meşgaledir; onun yerine Anadolu için bir sosyalist program düşünmek daha doğru olur: Özel sermayeye müsamaha edilmeli, büyük endüstri ve sermaye birikimleri yavaş yavaş devletleştirilmelidir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 33-34.

[2813] Mustafa Kemal. (1993). *İzmit-Eskişehir Konuşmaları (1923)* (D. Perinçek, haz.) içinde (s. 118-120). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[2814] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 112, dipnot 162.

[2815] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 465.

[2816] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 136.

[2817] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203. "Böyle bir anlaşma olanağı, heyeti, Tiflis'te on gün alıkoyar; ancak Ankara'dan bu konuda herhangi bir talimat gelmeyince yeniden yola çıkarlar."

[2818] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 169.

cephanelerin İnebolu'ya gönderilmek üzere motorlara yüklenmekte olduğu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine yazılmıştır.[2819]

TBMM gizli celsesi. Karesi (Balıkesir) mebusu Mehmed Vehbi (Bolak), Garbî Anadolu'daki Yunan mezaliminden ve Sovyet Rusya'ya peşkeş çekilmiş Azerbaycan'daki Bolşevik mezaliminden bahisle, ölüm kalım mücadelesi verildiği hengamda mevki-yi iktidar için Ankara'da komünist fırkaların kurulmasını tehlike (memleketin sinesine atılmış bir bomba) telakki ediyor: *Binaenaleyh bu memleket ancak ve ancak ahkâmı islâmiyenin ve Kuranı Kerimin ahkâmının bakası sayesinde kurtulur ve bu millet onun hadimi olalım diye çalışıyor. Başka vadide çalışanlara bin kere lanet olsun*.[2820] Karesi mebusu İttihadçı Hasan Basri (Çantay), Ankara'daki Bolşevikliği tenkid etti:

> Son seneleri nazarı itibara alırsak görürüz ki biz bir vakit Fransız olduk, bir vakit İngiliz olduk. Harbi umumî zamanında Almanlığa kalktık. Kâh sakallarımızı traş ettik vesaire. Hulâsa kendi hüviyeti milliyemizi, kendi mahiyeti hakikiyemizi ayaklar altına aldık. Garbi mütemadiyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. [..] Bolşeviklik bizim memleketimizde, bizim muhitimizde kabiliyeti tatbikiyeden mahrum bir nazariye halindedir.[2821]

Mustafa Kemal, resmî Türkiye Komünist Fırkasının kuruluş esbabı hakkında TBMM gizli celsesinde izahat veriyor:

> [..] Halk İştirakiyyun Fırkasının sebep ve hikmeti teşekkülünü bilemem. Müteşebbisleri bunu izah edebilirler. Yalnız benim anladığıma göre Türkiye Komünist Fırkası'nın mahiyeti teşekkülü ile Halk İştirakiyyun Fırkası'nın mahiyeti teşekkülü arasında fark vardır. Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye için, Türkiye dahilinde çalışan bir fırka mahiyetinde tecelli ediyor. Halk İştirakiyyun Fırkası, doğrudan doğruya komünizm mahiyetini gösterir bir fırkadır ve mevsuk malûmata göre burada bulunan Rus sefarethanesi ile dahi tamamen hali temasta bulunuyorlar. Bu hususta fazla bir şey söylemek istemiyorum. [..][2822]

Mustafa Kemal:

> (Mustafa Suphi) Benim nezdime özel adam göndermiştir. Hakikaten Eskişehir'de bulunduğum sırada Mustafa Suphi'nin ve daha bir adamın (Mehmet Emin-M.P.) imzasıyla bir belgeyi ve bir mektubu hamilen bir zat (Süleyman Sami-M.P.) benimle buluştu. Mustafa Suphi bana müracaat ediyor ve diyor ki, bizim hariçte teşekkül maksadımız dahildeki milli maksadımızı kolaylaştırmak ve teminden ibarettir. Dolayısıyla size nasıl hizmet edebiliriz? Bu mektubu getiren adam aynı zamanda bana gizli olarak diyor ki, Heyeti Merkeziye'ye dahilim. (...) Ben doğrudan doğruya Mustafa Suphi'nin mektubuna cevaben yazdım ve onu okuyabilirsiniz. (...) Hiçbir vakitte merkezi hariçte bulunan bir teşkilatla işbirliği yapamayız. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye çalışırız. Bu memlekette çalışmak isteyenler, hakiki olarak çalışmak isteyenler memleketin içinde bulunurlar ve memleketin hakiki kaynaklarına, kitlelerine dayanırlar. Onun için Mustafa Suphi'ye ceza yapamazsınız efendim.[2823]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), TBMM gizli celsesinde söz alıyor: *Bizim komünistler itiraf etmelidirler ki, geçen sene hiç komünist değillerdi... Bu sekiz aylık bir komünistliktir*.[2824]

1920 yazı Anadolusunda Bolşeviklik mürevviç iken sonbaharında rüzgar tersine dönmüş; Bolşeviklik aleyhtarı cereyan galebe çalmaktadır. Bu kapsamda Sovyet Rusya'yla siyasî münasebatı inkişaf için Türklere büyük bedeller ödeten failler sorgulanmak istenmektedir. İşte bu cümleden TBMM Erzurum

Açıklamalı [ÖA16]: Bu celse mühim. Şeyh Servet meselesi tamamen iktibas edilebilir.

2819 *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (24 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

2820 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 327.

2821 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 329.

2822 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 335.

2823 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 58.

2824 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 331; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 325.

mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in Sovyetperver faaliyetlerde bulunduğunu 22 Ocak 1921 tarihli meclis gizli celsesinde ifade etmiştir. Mustafa Kemal ise Karabekir'i savunmuştur: *Kara Kâzım Paşa gayet zeki, fatin ahlâklı, namuslu fevkalâde halûk, namuskâr, müdebbir bir adamdır ve bunların fevkinde hasleti vardır* [..] *Gayet ketum bir zattır*. [..] *Kâzım Paşanın Komünistlerle temasta olanlara karşı Komünist görünmesi vaki olabilir. Memleket ve millet için nâfi bir maksadı siyasî temin etmek içindir. Hakikatte Komünist ve Bolşevik olduğu için değildir*.[2825]

Kâzım Karabekir'le ayın 19'unda vedalaşan Sovyet Rusya Büyükelçisi Budu Mdivani, Ankara'ya muvasalat etmek üzere Kars'dan mufarakat etti.[2826]

Upmal-Angarski, *Emek* gazetesi tahrir heyetine tezkere gönderdi:

> Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyeti
> Umur-ı Hariciye Halk Vekâleti Türkiye'de
> Salahiyettar Murahhaslığı Kitabeti
> 22/1/1921
>
> Emek gazetesi Heyet-i Tahririyesine
>
> Yoldaş!
>
> Rus köylü ve işçilerinin yarınki Pazar birkaç gününe ait makalenin ceridenizle neşri rica olunur.
>
> Rus Şuralar Hükûmeti Heyet-i Murahhası Upmal[2827]

Mustafa Suphi ve heyeti özel trenle Erzurum'a muvasalat etti:

> İstasyonda bir yanda *Albayrak* Gazetesi çevresi alkışlarla, öte yanda Hamit Bey ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti üyeleri hakaretlerle onları karşılamıştır. Vali Hamit şöyle anlatmaktadır: Mustafa Suphi avanesiyle birlikte özel trenle Erzurum'a geldi. Alınan fevkalade tedbirler neticesinde, halkın galeyanına rağmen herhangi bir taarruza uğramadılar. Erzurum'da kalmaları tehlikeli olacağından kendilerini taşıyan tren doğruca Ilıca'ya [*bugünkü adıyla Aziziye'ye*] sevk olundu. Oradan da Trabzon'a sevk için nakil vasıtası gönderildi. Mustafa Suphi her ne kadar Ankara'ya gitmekte ısrar eylediyse de yolun tehlikelerinden bahisle muvafakat olunmadı. Yanına kuvvetli bir jandarma müfrezesi verilerek Trabzon hududuna kadar sevk edildi. Yolda TKP'lilere kimse yatacak yer ve yiyecek vermedi.
>
> TKP heyetinin Erzurum'a gelişini Vali Hamit Bey Mustafa Kemal'e aynı gün telgrafta bildirmiştir: "Tahkir ve tard olunan Suphi kafilesi Trabzon'a yola çıktı. Güzergahta ahali konak ve yiyecek vermemektedir." Ayrıca heyetin üzerindeki her şeye el konmuştur: "... merkumun üzerinden aşırılan mufassal raporlardan istihsal olunan malumat-ı şamile ve vasia [kapsayıcı ve geniş bilgi]" elde edilmiştir.[2828]

Trabzon'da çıkan "İstikbal" gazetesi ise, Sami adında bir Türk esirinin, Trabzon iskelesinde, Mustafa Suphi'lerden Bakû'de gördüğü işkenceleri anlatarak halkı galeyana getirdiğini yazmaktadır. Yavuz Arslan, Sami adındaki bu kışkırtıcının büyük olasılıkla Süleyman Sami olduğu kanısındadır. Zaten Süleyman Sami, Maçka'da Mustafa Suphi heyetinden hastalığı bahanesiyle ayrılmıştır.[2829]

2825 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 335-336.

2826 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 364.

2827 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 19, Klasör: 23_36, Belge no: 676 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 145.

2828 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 405-406.

2829 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 57. "Bir süre Trabzon'da kalan Süleyman Sami, *İttihatçı* kimliğinden dolayı, 1921 yazında bazı ittihatçılarla birlikte sınır dışı edilmiştir. Süleyman Sami bundan sonra Enver Paşa'nın yanına giderek, onun Türkistan'a geçişinde ve oradaki faaliyetinde önemli bir rol oynayacaktır; hatta onu Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtarak ölümüne neden olacaktır."

Roma'daki İttihadçılar ve Kemalistler içtiması sonlandırıldı. *Türkiye ile İtilaf arasında aracılık* yapmak kararı alındı. *Toplantı sonunda alınan ortak karar 22 Ocak tarihiyle Fransa Başbakanı'na bildiril*di.[2830]

> Kurultay, eski "Terakki" yanlısı liderlerin üstünlüğünün şekil olarak tanınmasını (fakat Kemalist delegelerin açıkça tahammülsüzlüğü ile) ve ılımlı kanadın ve aşırı gevezelikle suçlanan Ahmet Rıza'nın yenilgisini kaydetti. Kurultay, Ankara hükümeti ile dayanışma içerisinde olunduğunu bildirerek kapandı (Guisi'ye göre, İstanbul elçisi Osman Nizamî'nin bile katıldığı bir dayanışmaydı bu). Sonuç olarak ulusalcı hareketin gerçek *liderlik* düğümü çözülmedi, fakat yasal hükümetin (İstanbul) devrim hükümetine (Ankara) bağlı olması kabul edildi. Bu bağlı olma durumu, Şubat-Mart 1921'de Londra Konferansı'nda büyük yankılar uyandıracak şekilde ortaya çıkacaktı. Kurultay'da ayrıca Bolşeviklerle işbirliğinin meşruluğu kabul edildi ve aynı zamanda bu işbirliğinin şekilleri belirlendi. Bu da, Kemalistlerin başarısıydı.[2831]

23 Ocak 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi'nin (Çakmak) İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine 19 Ocak'da keşide eylediği Merkez Ordusu Kumandanı Mirliva Sakallı Nureddin'in ihbarnamesini Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyetine gönderdi.[2832]

ATASE arşivindeki 23 Ocak 1921 tarihli bir vesikada belirtildiğine göre *Ocak ayı başından itibaren Tuapse'den Alman cephanelerinin gönderildiği ancak buradan gönderilen silah ve askeri teçhizatların zayiata uğradığı ve bir kısmının da başkalarının eline geçtiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu hususta gereken sıkı takibatın yapılması merkez tarafından vurgulanmıştır*.[2833]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna (KEYK'e) rapor gönderdi:

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI
"Bütün ülkelerin proleterleri, birleşiniz!"
III. ENTERNASYONAL YÜRÜTME KOMİTESİ'NE - MOSKOVA.
TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN (THİF) oluşum ve faaliyet tarihine dair
RAPOR

Önsöz

THİF'nın oluşum ve faaliyet şekillerini anlayabilmek için şu iki dönemi birbirinden ayırt etmek gerekir: a/ Gizli ve gayri resmi teşkilatlar dönemi ve b/Resmi kuruluş ve faaliyetler dönemi.

Resmi kuruluş ve faaliyetler döneminde: a/Türkiye Bolşevik Komünist Partisi (TBKP) denemesi, b/ Yeşil Ordu (YO) teşkilatı denemesi, c/ Halk Zümresi (HZ) ve bu teşkilatlar arasında söz birliği denemesi yer alıyor. Biz THİF denemesiyle başlıyoruz.

Kuva-yı Milliye'ye bakış ve Büyük Millet Meclisi (BMM)

Türkiye'nin politik ve ekonomik yaşamı derin bir kriz içindeydi. Osmanlı devleti 4½ yıl süren emperyalist savaşta inatla çarpışırken yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında değil, aynı zamanda Avusturya-Macaristan ve Rusya sınırlarında, hatta Almanya'nın Batı cephelerinde de proleterlerin kanını döküyordu. Yenilgiye uğrayan, sendeleyen ve ateşkesi kabul eden Osmanlı devleti galip devletlerin ardı arası kesilmeyen zulüm ve baskılarına maruz kalmaya başladı ve onların doymak bilmeyen işgalci hevesleri uğrunda bir oyuncak durumuna geldi. İstanbul'u işgal eden galip devletler Kilikya, Urfa ve Musul'u de ele geçirdi ve sonunda Anadolu'nun en büyük limanı İzmir'i Yunan işgalcilere hediye etti. Bir süre ılımlı İttihatçıların (Ahmet İzzet ve Tevfik Paşanın Sadrazamlığı) elinde kalan İstanbul hükûmeti daha sonra azılı Sultan taraftarlarından, tutuculardan ve İtilaf devletlerinin uşaklarından oluşan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin eline geçti ve savaş sırasında Meclis-i Mebusan kürsüsünden İttihatçılara karşı ateş püsküren ve onları despotlukla ve zorbalıkla suçlayan Damat Ferit Paşa iktidara geldi. Ferit Paşa hem Hürriyet ve İtilaf partisine, hem de İtilaf devletlerine

[2830] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 80.
[2831] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 238.
[2832] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 168.
[2833] *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (23 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

dayanıyordu. Merhum sultan Mehmet Reşat'in İttihat ve Terakki komitesinin elinde bir maşa olduğunu iyi bilen yeni sultan Mehmet Han-ı Sadis, İttihatçılardan korkusu yüzünden hem Hürriyet ve İtilaf partisine, hem İtilaf devletlerine ve hem de Ferit Paşaya karşı direniyordu. Bir süre sonra bu hükûmet sınıf farkı ne olursa olsun, bütün halkı ezmeye, halkın onurunu inciten suç ve cürümler işlemeye başladı. Böylece, hükümet "Kraldan çok kralcı", halka karşı dış düşmandan daha düşman olduğunu gösterdi. Bu sırada Yunanlar İzmir'i işgal etti.

İzmir işgal edildikten sonra İzmir ve Aydın halkı hükümetten hiç bir fayda olmadığını anlayarak, memleketini bizzat kurtarma ve Yunanlıların taarruzlarını göğüsleyip durdurma kararı aldı. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, (Yunanistan'a) Reddi İlhak Cemiyeti, İzmir Direniş Cemiyeti gibi birçok cemiyet kurdu. Trabzon'da emperyalist Yunanistan da Rum nüfusu isyana kışkırtmaya başladı. İstanbul'da, buna karşı koyabilmek amacıyla Trabzon ve çevresinde çalışmak üzere bir komite kuruldu. **Doğu vilayetlerinde (Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır ve Musul) İtilaf devletlerinin etkisinde bulunan Ermeniler ve Kürtler arasında bölücü hareketler her geçen gün artmaya başladı. Bunu önlemek için İstanbul'da Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti kuruldu.** Türk ordusunun İtilaf devletleri tarafından dağıtılması sonucunda İstanbul'da birçok muvazzaf ve yedek subay sokağa atıldı. Başkentte ekonomik bunalım kol gezdiği için işsiz kalan bu subaylar açlık çekiyordu. Yukarıda adı geçen Cemiyetler, subayları komitelerde çalışarak geçimlerini sağlamaları için gruplar halinde Anadolu'ya gönderiyordu. Bu sayede Anadolu'da her geçen gün güç kazanan cemiyetler kuruluyordu. **Ferit Paşanın sadrazamlığının başında gazetelerde yazı ve çağrılarla Enver Paşaya karşı antipatisini dile getiren ve savaş boyunca kendisiyle şahsi sürtüşmeler yaşayan Mustafa Kemal Paşa yeni görev alanındaki bölgelerde halkı Ferit Paşanın İstanbul Hükümetinden yana kazanmak amacıyla 50.000 altın lirayla Doğu Kolorduları Umum Müfettişi olarak bu paşanın emrine atandı**. **Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyan kişilerin kanısına göre, onun bu görevi yapmayacağı ve Ferit Paşaya sadık kalmayacağı daha o zamandan belliydi.**

Öyle de oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışı aslında İttihat ve Terakkinin yeni bir manevrasından ibaretti. Bunu göze alan Mustafa Kemal Paşa olayı şahsen ya da yazışmalarla Ahmet İzzet, Fevzi, Yakup Şevki Paşa gibi İttihatçı komutanlarla görüşmüş ve aynı zamanda İstanbul'da yukarıda adı geçen cemiyetlerin önderleri ve birçok subayla anlaşmıştı. Ateşkesten sonra eski adıyla varlığını artık sürdüremeyeceğini anlayan İttihat ve Terakki komitesi yüzüne birkaç yeni maske geçirdi ve böylece Teceddüt, Hürriyetperver Avam ve Milli Türk partileri ortaya çıktı. Bu partilerin Anadolu teşkilatları Mustafa Kemal Paşa'nın bu manevrasını sıcak bir sempati duygusuyla karşıladı. **Böylece hazırlıklarını tamamladıktan ve yeterli güç topladıktan sonra Ferit Paşa hükümetine karşı başkaldırdı.** Hazırlık düzeyi ve kamu desteği bakımından bu ayaklanma tam zamanında başladı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları uzun süre yorulmadan çalışıp teşkilatlarını güçlendirdi ve merkezileştirerek, sonunda iki kongre (Erzurum ve Sivas) düzenledi. Bu kongrelere **Rumeli'de çalışan İttihatçı liderlerin örgütlediği Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** temsilcileri de katıldı. Rumeli'de ve Anadolu'daki bütün savunma ve direniş komitelerini birleştirerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni (ARMHC) kurdu. Her şehirde yaşayan İttihatçılar güvenlerini kazanan asilzade ve beyler vasıtasıyla bu cemiyetin merkez komitelerini oluşturdular. Bu komiteleri Heyet-i Temsiliye denen ve Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Kazım Karabekir Paşa ve başkalarından oluşan bir başkanlık heyeti tarafından sıkı merkeziyetçi ilkelere göre yönetiliyordu. **İstanbul'da İttihatçı fikirlerle beslenmiş Teceddüt, Hürriyetperver Avam, Milli Türk, Milli Ahrar partileri ve birçok bilim ve toplum cemiyetleri, her teşkilattan iki temsilcinin katıldığı Milli Kongreyi oluşturdu.** Anadolu'da ARMHC'nin, İstanbul'da Milli Kongrenin çabaları sayesinde İstanbul'da Meclis kuruldu. Mebuslar arasında bile Meclisin başkentte toplanmasına karşı çıkan birçok kişi vardı. Daha sonraki olaylar bu konuda ısrar edenlerin görüşlerinin haklılığını ortaya koydu. 16 Mart 1920'de İstanbul resmen İngiliz ve Yunan birliklerinin eline geçti, üyelerinin önemli bir bölümü subay olan parlamento dağıtıldı ve birçok aktif komiteci tutuklanarak İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.

Son derece kurnaz davranan Mustafa Kemal Paşa mebus seçildikten sonra İstanbul'a gelmedi. Sivas ile Ankara arasında gidip gelip gelişmeleri izliyordu. Sonunda Meclisin Ankara'da toplanması kararlaştırıldı. İstanbul'dan kaçan birçok mebus Ankara'da Meclise girdi. Her sancaktan iki üye davet edilerek, Meclis boşluğu dolduruldu. Bu mebusların seçimi iki durumda da 1293 (1878) yılında Mithat Paşanın önceden uyguladığı iki aşamalı sistemle belirlenmişti. İstanbul Meclisine ikinci seçmenler yeniden seçilmeyip, doğrudan kendi aralarında

Ankara'ya mebusları seçmişlerdi. Seçimler ARMHC'nin büyük baskısı altında geçti. Mebusların çoğu bu cemiyetin zengin ve etkin üyeleri. **Mebusların esaslı bölümü İttihat ve Terakki üyesi**, savaş sırasında "taşrada bulunan" kâtib-i mesuller. Bunların en ünlüleri Erzurum mebusu Necati, Bursa mebusu Necati ve kendi şehirlerinde eski sorumlu temsilciler. **Bugün Büyük Millet Meclisi (BMM) denen Meclisin bulunduğu binayı savaş sırasında İttihat ve Terakki cemiyetinin (İTC) Ankara Şubesi (klübü) için Bursa mebusu Necati yaptırmıştır**. Neredeyse tamamıyla halkın kaderini kendi eline alan Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde bulunan bu Meclis iki aylık bir çalışma döneminden sonra kendi politik çehresini ve yöneldiği doğrultuyu gösteremedi. Bu Mecliste aşırı sol ve radikal unsurlar yoktu. Meclisin o zamana kadar çıkardığı yasalar ve mebusların çoğunun sınıfsal yapısı ve politik dünya görüşü onun Anadolu proletaryasına yarar sağlayamayacağını ortaya koyuyordu. **ARMHC teşkilâtlarınca oluşturulan taşra (yani Ankara dışındaki) Kuva-yı Milliye birlikleri ilgili bölge nüfusu için zararlı zorbaların komutasına teslim ediliyor, dolayısıyla işçi ve köylüler sıkıntı ve haksızlıklara uğratılıyordu**. Bu yolla da ezilen halk dünya devrim haberlerini büyük bir ilgiyle izliyor ve bu devrimin Anadolu için kurtarıcı öneminin bilincine varıyordu.

Çoktandır halkın durumu üzerinde kafa yoran ve proletaryanın kendi yapacağı devrimin gerekliliğine inanmış baytar Salih yoldaş 1920 yılının Mayıs ayı sonunda devrimi hazırlama davasında kendisine yardımcı olabilecek kimi yoldaşlarla tanışıyor. 1919 yılının yazında İstanbul'a gelen genç Başkırt Şerif Manatov yoldaş Bolşevik propagandası yaptığı iddiasıyla Fransızlar tarafından tutuklanıyor. İstanbul Sosyal Demokrat Partisi'nin yönetimindeki Gizli Komite ve kimi partisiz sosyalistler Manatov yoldaşın hapisten kaçışını örgütlüyor ve Eskişehir'e ulaşmasına yardım ediyor. Manatov yoldaş Eskişehir'de çıkan bir gazetede Bolşeviklik üzerine bir yazı yazıyor, Bolşeviklik hakkında halk önünde iki defa konferans veriyor ve Rusyalı Tatar göçmenlerin yaşadığı bir köyde kaldığı sıralarda bölgede fikirlerinin propagandasını yapıyor. Daha sonra Ankara'ya geçiyor. 12 Haziran 1920 günü şehir bahçesinde Bolşeviklik konusunda ve Türkiye halkının kurtuluşunun da yalnız komünist devrimiyle mümkün olacağına dair konferans veriyor. Konuşmacının her sözünü baştan sonuna kadar tüm yüreğiyle dinleyip benimseyen Salih Hacıoğlu yoldaş, konferans sonunda Manatov yoldaşla tanışıyor. Üç gün sonra aynı bahçede Harput doğumlu Vakkas Ferit de sosyalizme dair bir konferans veriyor. Salih yoldaş bu konferansa katılıyor ve Vakkas Ferit ile de tanışıyor, Salih ve Manatov yoldaşlar o zamanlar Eğitim Bakanlığı'nda Tedrisat Müdürü Başkatibi olan ve sosyalizme ilgi duyan Nuri yoldaşla anlaşarak Bolşevik komünist partisi kurmayı kararlaştırıyor. Salih Hacıoğlu bu niyetlerini Vakkas Ferit ile de paylaşıyor. Vakkas Ferit önce birkaç kaçamaklı yanıtla Salih yoldaşı başından savmaya çalışıyor, ama onun kararlı ısrarları karşısında böyle bir partinin, yani Bolşevik partisinin artık gizlice örgütlenmiş olduğunu, bir merkez komitesinin bulunduğunu ve eğer Salih yoldaş isterse, kendisini tavsiye edebileceğini bildiriyor. Birçok görüşme ve tartışmadan sonra 14 Haziran 1920 tarihinde Vakkas Ferit yukarıda söz konusu Nuri yoldaşı ve Salih yoldaşı gizli Bolşevik teşkilatı Yeşil Ordu (YO) Sekreteri Nâzım yoldaşla tanıştırıyor. Her iki yoldaşa ant içirttikten sonra Nâzım yoldaş ikisine de YO tüzüğünü veriyor ve onları Ankara Şehir Komitesi'ni kurmakla görevlendiriyor. Salih ve Manatov yoldaşlar tüzüğü inceleyince birçok yetersizlikleri olduğunu ve hatta komünizmin ilkeleriyle doğrudan çelişen bazı maddeleri bulunduğunu görüyor. Bunun üzerine onlar Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin (TBKP) program ve tüzüğünü hazırlıyor. Vakkas Ferit vasıtasıyla bu programı kendilerini Ankara teşkilatını kurmakla görevlendiren YO'nun umumi merkezine göndererek, üye kabul edecekleri kişilere yalnız bu programı tanıtacaklarını bildiriyor. YO Umumi Merkezi programı alınca kararsızlık gösteriyor. Ama sonunda merkez, birkaç gün sonra Ankara teşkilatına geçici olarak faaliyetlerini durdurduğunu ve bunu YO Ankara teşkilatı için de gerekli gördüğünü bildiriyor. O sıralar Ankara teşkilatının en faal üyeleri Salih, Manatov ve Ahmet Mustafa'dır. Yukarıda adı geçen Nuri yoldaş gibi birçok şüpheli ve kararsız kişiyi teşkilattan uzaklaştırarak onlar teşkilatı bağımsız Türkiye Bolşevik Kom. Partisi umumi merkezine dönüştürme kararı alıyor ve YO umumi merkezinin faaliyetlerini durdurma emrine aldırmadan çalışmaya devam ediyor. (Upmal'in notu: TKP'nin her şeyde RKP'ni taklit ettiği, mühründe bile “TKP'nin Rusça harflerle yazılmış olduğundan da anlaşılıyordu.) Yeni oluşan umumi merkeze onlar İstanbul Sosyal Demokrat Partisi'nin sol kanadından olup İngiliz polisinin takibinden kaçarak Ankara'ya gelen Ufalı Ziynetullah Nevşirvanov'ı, Ankaralı Ahmet Hilmi'yi ve Ankara lisesi matematik öğretmeni Mustafa yoldaşı alıyor.

Bu yoldaşların girmesiyle bağımsız TBKP teşkilatı daha büyük bir hızlı gelişmeye başlıyor. O sıralar Eskişehir'de İstanbul Türkiye İşçi Sosyalist Partisi'nin teşkilatı da bulunuyor. TBKP umum merkezi bu teşkilatla anlaşarak Ankara dışındaki ilk teşkilatını kuruyor. Merkezde olduğu gibi, diğer yerlerde de propaganda çalışmaları geniş çapta (Not: Türkiye için "geniş” çapta) sürdüğü ve üye sayısı giderek arttığı için hemen programın basılmasına

geçme kararı alınıyor. Birkaç beyanname yazılıyor. Salih yoldaş Eski dünya nedir, yeni dünyada neler oluyor başlıklı bir bildiri yazıyor. Ziynetullah Nevşirvanov da Bütün düzensizlik biri yer biri bakar olduğundan kaynaklanıyor başlıklı bir bildiriyi kaleme alıyor. Bu bildirileri bastırmak ve bunun yanı sıra Ankara Eyalet Komitesi umumi merkezi (MK) için mühür sipariş etmek üzere Manatov yoldaş Eskişehir'e gönderiliyor. Abdullah Necmettin'in babasına ait olan Ticaret Matbaası bu yoldaş sayesinde Eskişehir sosyalistlerinin etkisi altına geçmiş bulunuyor. Bunun yanı sıra Eskişehir Şehir Komitesi'nin ilk üyelerinden Arif Oruç partimizin "yeşilordulu" döneminde Kuva-yı Milliye seyyar müfreze komutanları ve askerleri arasında propaganda yürütmüştü (Not: Rusya durumuyla kıyaslandığında Ethem'in çetesi tam bir Makhno*) Böylece Ethem Bey'in komutasındaki bu müfrezenin desteği kısmen de olsa sağlanmış durumdaydı. (Upmal'in notu: Mustafa Kemal bana Ekim ayında matbaa ve gazete için paraları kendi ajanı olan Ethem'e bizzat verdiğini söyledi.) Eskişehir bu komutanın etkisindeydi. Şöyle ki, Eskişehir liva matbaasının da bizim elimizde olduğu anlaşıldı. İki matbaanın işçileri de bizim üyelerimizdi. Bu sebepten dolayı herhangi bir engelle karşılaşmadan programı ve bildirileri bastırabildik. Haziran 1920'de hazırlanan ilk program, iki beyanname ve Salih Hacıoğlu yoldaşın bildirisi ekte bulunuyor. Ziynetullah Nevşirvanov'ın bildirisi basılmadı. İkinci beyannameyi biraz açıklamak gerektiğini düşünüyoruz. Halk arasında Bolşeviklik propagandası yürütürken biz kamuoyunda bir kuşku ve hatta çekingenlik belirdiğini gördük. Şöyle diyorlardı: "**İttihatçılar yüzünden 4-5 yıl savaşın cenderesini çektik ve bu duruma bu parti yüzünden düştük. Bu durumdan kurtulmak için Kuva-yı Milliye kuruldu. Eninde sonunda biz anladık ki, bu da İttihatçıların bir dolabıymış. İktidarda aynı adamlar, izlenen aynı politika. Halk arasında bu konuda beliren kuşkuları bertaraf etmek ve aynı zamanda uluslararası politikada kendini rezil eden İTC ile hiç bir ortak yanımızın olmadığını dünya proletaryasına göstermek için bu çağrıyı yayınlamayı kararlaştırdık.** (Not: Bu çağrının MK'nin onayı olmadan yayınlanması bölünmeye, karşılıklı ilişkilerin soğumasına yol açtı ve öte yandan aslında zararsız olan bu çağrı yüzünden Şerif Manatov tutuklanıp sürüldü.) Manatov yoldaş beyanname ve programı basıp kısmen dağıttıktan sonra Ankara'ya dönüyor. Bu beyannameler, özellikle ikinci beyanname karşısında cin ifrit olan Mustafa Kemal Paşa hükümeti hemen takibatlara girişiyor. Beyannamelerin basıldığı Eskişehir'e 14 gizli polis gönderiliyor. Bolşeviklik fikirlerini yaymak amacıyla Ethem Bey *Yeni Dünya* gazetesinin temellerini atıyor. Yukarıda adı geçen Arif Oruç yoldaş gazeteye başyazar atanıyor. Beyannamelerin baskı işleri sebebiyle o zamanlar Eskişehir'de bulunan Şerif Manatov yoldaş onları dürüst sanarak işbirliği vaat ediyor ve gazetenin üç sayısı çıkıncaya kadar Eskişehir'de bulunduğu sürece bu gazetede yazılar yayınlıyor. Bundan başka işçi kulübünde ve tiyatro binasında Bolşeviklik üstüne okuduğu iki raporu da aynı gazete yayınlanıyor. Manatov yoldaşın program ve beyannameleri bastırıp mühür için siparişi vererek Bolşevik bir gazetenin sayılarıyla dönmüş olması Ankara'da TBKP MK'ni son derece sevindiriyor ve yeni umutlar yaratıyor. Bunun üzerine hemen MK'ni bir işçi yatağı olan ve aynı zamanda bu kadar önemli bir askeri gücün etkisinde bulunan Eskişehir'e aktarma kararı alınıyor. 10 Temmuz 1920'de Şerif Manatov ve Ziynetullah Nevşirvanov diğer MK üyelerini beklemek üzere *Yeni Dünya* çalışanlarıyla işbirliği içinde çalışmak amacıyla Eskişehir'e gidiyor. Orada gazetenin yön değiştirip **milliyetçi ve panislamcı ruhta yayına geçtiğini görüyor ve Ethem Bey ile Arif Oruç'un dikkatini bu husus üzerine çekmeye çalışıyor, ama bunu başaramıyorlar. Ethem'in ve Arif Oruç'un gerçek amacının ne olduğu anlaşılamıyor. Nevşirvanov ve Manatov yoldaşlar Ethem ile Arif Oruç'un dürüstlüğü hakkındaki kuşkularını 14 Eylül 1920 tarihinde Eskişehir'e gelen Salih Hacıoğlu yoldaşa bildiriyor.** Ama, Salih yoldaş Ethem ile Arif Oruç'un dürüst olduğu inancına yatkın görünüyor. Z. Nevşirvanov ve Manatov yoldaşların tek başarısı, III. Enternasyonal İkinci Kongresi'nin Doğu Halkları'na Çağrısını *Yeni Dünya* gazetesinde yayınlatmayı başarmış olmaları ve dolayısıyla Ankara'da çıkan *Yeni Gün* gibi burjuva gazetelerinin daha önce yayınladıkları çağrının içeriğini Mustafa Kemal Paşa lehine çarpıttıklarını ortaya çıkartmış olmaları. Durum az ya da çok açıklığa kavuşmuş olduğu için MK'nin önceki gibi Ankara'da kalması fikri üstün geliyor ve 20 Eylül 1920 günü Salih ve Z. Nevşirvanov yoldaşlar, diğer

* "Nestor Makhno (1998-1934), Ukraynanın Yekaterinoslav eyaletinin, Aleksandrovsk bölgesindeki Gulya-Polye köyünde doğan Makhno 1905 Rus Devrimi ertesinde anarko-komünizm fikirlerini benimsedi. Silahlı mücadele nedeniyle verilen ölüm cezası ömür boyu hapse çevrildi. 1917'de özgürlüğüne kavuştuktan sonra Ukrayna'da köylülerle birlikte Avusturya birliklerine ve onların Ukraynalı işbirlikçilerine karşı silahlı bir anarşist direniş örgütledi. Beyaz ordulara karşı bir süre Kızılordu ile birlikte savaşan Makhno ve çeteleri 1920 yılında Kızılordu'nun karşısında yer aldı. Eylül 1921'de Romanya/Besarabya'ya geçti. Bir süre Polonya'da kaldıktan sonra Paris'e yerleşti ve anarşist hareket içinde mücadelesine devam etti." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 151, dipnot 144).

MK üyeleri Eskişehir'e gelmeden önce, onlarla sorunu görüşmek üzere Ankara'ya dönüyor. Teşkilat işlerini yürütmek için Kastamonu'ya gitmek üzere Eskişehir'de bırakılan Şerif Manatov yoldaş beyannamelerin basılması ve dağıtılması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa hükümetinin emri üzerine askeri polis tarafından tutuklanıp sorgulanıyor. Sorgulamalarında kendi isminden başka bir şey söylemediği için konuşturulmak üzere 4-5 gün sonra muhafız eşliğinde Ankara'ya getiriliyor. Orada Emniyet Müdürlüğü'nün bodrumuna atılıyor. Ankara'ya gelen Z. Nevşirvanov ve Salih yoldaşlar, MK üyesi Ahmet Hilmi yoldaşın da beyanname dağıtmaktan tutuklandığını öğreniyor. Kimi TBKP ve YO üyelerinin çabalarıyla Hilmi yoldaş mahkemeye gitmeden kurtarılabiliyor, ama Ş. Manatov yoldaş kurtarılamıyor. O günlerde RSFSC Sefareti Ankara'ya geliyor. Sefaret Ankara'ya geldiğinde Manatov yoldaş artık 2-3 gündür tutuklu bulunuyor. Sefareti karşılamaya giden ve bugün Türkiye'nin Moskova Sefaretinde görevli Feridun adında bir devlet memuru Upmal-Angarski'nin Sovyet Sefaret Tercümanı vasıtasıyla kendisine yönelttiği, şu an Şerif Manatov'un nerede olduğu sorusuna, Ş. Manatov'un bir Bolşevik gazetesi çıkarmakta olduğu Eskişehir'de bulunduğunu söyleyerek cevap veriyor. Bu cevap fikri Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gidiyor ve söz konusu memur ödüllendirilerek kendisine inayet gösteriliyor. Şerif Manatov yoldaş Sefaretle ilişkiye geçmesine fırsat bırakılmadan İnebolu üzerinden gizlice sınır dışı ediliyor. (Upmal'in notu: Serbest bırakılması için müdahalem ve ardından protestom sonuçsuz kalmıştı.) Temmuz sonunda hükümetin ve onunla işbirliği içindeki burjuvazinin (mollalar, beyler) parti üyeleri üzerindeki kovuşturma ve baskılarında artış oluyor. Üyeler arasında endişeler de artmaya başlıyor. Mükemmel bir gizlilik içinde çalışan MK, üyelerini güçlü olduğuna ikna etmek zorunda kalıyor. Bu amaçla sırf üyeler için yazılan 3 nolu beyanname dağıtıldı. Eylül ayının sonunda ve Ekim ayının başında bol katılımlı programlar ve geniş çapta dağıtılan beyannameler sayesinde kamuoyunda hükümete karşı bir akım belirdi. (Upmal: Yoldaşlar abartıyor, onların yığınlar arasındaki çalışmaları düşük çaptaydı.) Buna karşılık *Hakimiyeti Milliye* gibi yarı resmi gazeteler ve *Yeni Gün* gibi Panislamcı burjuva gazeteleri partiye karşı saldırılarını artırdı. Eskişehir'de çıkan *Yeni Dünya*'ya gelince, anlaşıldı ki, görüşlerimiz örtüşmüyor. Bu yüzden, düşman basına karşı koyabilmek amacıyla 1920 Ekim'inden itibaren saldırılarında en pervasız gazetelerin yazı işleri müdürlerine 4 nolu çağrımızı yolladık. Bu çağrıyı aldıktan sonra gazeteler açık saldırılarını bir ölçüde hafifletti.

Rusya'daki Türkiye Komünist Teşkilatı'nın (RTKT) Bakû'deki MK, Süleyman Sami yoldaşı Türkiye'ye gönderdi. Onun görevi teşkilat adına Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmek, Ankara'da teşkilat kurmak ve aynı zamanda Anadolu proleterlerini Doğu Halkları Bakû Kurultayı'na davet etmekti. Süleyman Sami yoldaş Ankara'ya Ağustos ayı sonunda geldi. O zaman bizim teşkilatımız RTKT'na eğer III. Enternasyonale katılırsa onun emrine geçeceğimizi bildirdik ve para yardımı istedik. Biz Bakû Kurultayına delege göndermek için para bulamadık ve bu yüzden delege gönderemedik. Anadolu'da beş küçük teşkilat kuran Süleyman Sami yoldaş bu teşkilatları bizim MK'ne bağlayıp Rusya'ya geri döndü. Biz şu ana kadar Bakû teşkilatından ne bir talimat, ne bir haber, ne de bir para yardımı aldık. Biz o zaman Süleyman Sami yoldaşa partimizin durumu hakkında bir rapor vermiştik. Bundan başka Z. Nevşirvanov yoldaş İstanbul sosyalist partileri hakkında Bakü'ye şahsi bir rapor yollamıştı. (Upmal: Daha sonra da Mustafa Suphi'nin Bakü'ye ve Moskova'ya onlarca telgrafı yanıtsız kaldı, şimdiye kadar biz de Anadolu'da ne bir broşür, ne bir direktif, ne de başka bir şey aldık.)

TBKP (yürürlükteki Umumi Esas Tüzük çerçevesinde) çalışmaya devam ederek Eylül ayı başında Nevşirvanov yoldaşı III. Enternasyonal kurallarına uygun, RKP programına yakın ve aynı zamanda Türkiye'nin sosyal ve ekonomik durumunu dikkate alan bir program tasarısı hazırlamakla görevlendirdi. Adı geçen yoldaşın Kasım 1920'de hazırladığı bu ayrıntılı program tasarısı kayda değer bir çalışmadır. Programın son şekli Ankara Şehir Komitesi'nin umumi toplantısında okundu ve kabul edildi. Daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına çıkan partimizin Programı, Tüzüğü ve manifestosu (Upmal: Program benim önerim üzerine RKP programının ruhuna uygun bir şekilde ve yerli koşullara göre değiştirilerek yenibaştan işlenmişti. Çünkü ilk program oldukça karışıktı. Türkçe bilmediğimden Komintern üyesi Bagirov'a güvendim, ama daha sonra anlaşıldığı üzere yeni program çok başarısız şekilde tashih edilmiş, manifesto, teorik ve pratik çalışmalar kısmı bir bulamaç haline getirilmiş, ama Türk yoldaşlar basmakta acele ettikleri için yapacak bir şey kalmamıştı) ikişer nüsha halinde ekte bulunduğu için içerikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmayı gereksiz buluyoruz. Biz önemsiz düzeltmeler yaparak RKP tüzüğünün kadınlar arasındaki çalışmalarla ve fraksiyonun çalışmalarıyla ilgili fıkralarının kabul edilmesini mümkün bulduk. Diğer konularda büyük değişiklikler yapıldı. Bizim Türkiye'deki sosyal ve ekonomik durumla ilgili görüşümüz programa eklenen manifestoda açıkça görülüyor.

Gizli çalışan TBKP üyelerini olduğu gibi partisiz proleterleri ve bütün halkı (Upmal: bundan da öte, elbette ki, güveni altın, silah ve mermi değerinde olan Sovyet Rusya'yı) **yanıltmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa güvenini hak etmiş vurguncu, gerici ve zorba dostlarını kışkırtarak provokasyon niteliğinde bir Türkiye Komünist Partisi kurdurttu**. Çünkü Upmal yoldaş kendisine şahsi bir görüşmede Moskova ile Ankara arasındaki karşılıklı güven ve içtenliğin başta gelen şartının Anadolu'da Komünist Partisi'nin legalleşmesi olduğuna işaret etmişti. 26 Ekim günü İçişleri Bakanlığı 164 nolu resmi hususi tebligatını (Not: Polis emirnamesi. Upmal) yayınlayarak TKP'nin resmen kurulduğunu, bu partinin mührünü taşıyan tasdik belgesi bulunmayan kişilerin hiç bir gerekçeyle komünizm propagandası yapamayacağını ve Yeşil Ordu teşkilatlarının bu partiye dönüşüp onun emrine girdiğini duyurdu. **Bu tebligatın amacı komünizm propagandasını engellemek ve aynı zamanda gizli çalışan TBKP'nin dağılmasına yol açmaktı**. Yeşil Ordu MK 25 üyeden oluşuyordu. Bunların halkın nefret ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın zorla teşkilata aldırttığı ve daha sonra anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın partiyi dağıtmamasını sağlamak amacıyla kabul edilen 5'i, iki-üç oportünist sosyalistle birlikte adı geçen resmi himayeli TKP'ne geçti. Kendinde böyle "devrimci" cesaret bulamayan birkaç Yeşil Ordu MK üyesi teşkilattan ayrıldı. Böylece Yeşil Ordu MK kendiliğinden dağılmış oldu. Resmi himayeli TKP provokasyonu sonucunda YO'nun çöküşünün tanığı olan ve yavaş yavaş kendisinin de çökme tehlikesini hisseden gizli TBKP, Yeşil Ordu'nun geri kalan MK üyeleriyle ve Mecliste çok radikal politika izleyen kimi halkçı mebuslarla anlaşmayı gerekli gördü. Açık çalışmaya geçmek gerektiği ve bu amaçla Mecliste, Yüksek İcra Kurulu'nda yardıma ihtiyacı olacağı için Yeşil Ordu MK'nin geri kalan üyeleri arasında olduğu gibi, halkçı mebuslar arasında da etkin kişiler vardı. (Upmal: Aslında görüşmeler benim tercüman Hüseyin Hüsnü vasıtasıyla yaptığım öneri üzerine başlamıştı ve ben mebus Nâzım ile gizli bir görüşmede bütün konularda önceden anlaşmıştım; o Halkçı adından bile vazgeçmek zorunda kalmıştı. Gerçi onlar daha sonra adlarını hatırlayıverdiler, inatlaştılar ve Türk yoldaşlar hemen geri adım attı. Ayrıntılı bilgi için bak: 16 Aralık 1920 tarihli Rapor.) Aynı zamanda YO'nin taşra teşkilat üyelerinden çok sayıda telgraf geliyordu. Bu telgraflarda onlar hükümetin kurduğu himayeli TKP'nde çalışamayacaklarını, bu partinin üye çoğunluğunun komünist olmadığına ve olamayacağına inandıklarını belirtiyordu. Bütün bunları büyük bir dikkatle izleyen TBKP alınan bir kararla Kasım ayı ortalarında geri kalan Yeşil Orducularla ve Halkçılarla görüşmelere başladı. Bu gizli görüşmeleri yürütmek için Salih Hacıoğlu yoldaş görevlendirildi. III. Enternasyonal ilkelerine uygun bir şekilde Ziynetullah Nevşirvanov yoldaş tarafından hazırlanan programı birkaç oturumdan sonra Yeşil Orducular ve Halkçılar da kabul etti ve böylece anlaşma sağlandı. Tarafların delegelerinin katılımıyla program ikinci kez görüşüldükten sonra anlaşma, Enternasyonal marşının eşliğinde imzalandı (22 Kasım 1920). TBKP'den MK üyeleri Ahmet Hilmi, Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nevşirvanov, Fatma Salih; Yeşil Ordu'dan Tokat mebusu Nâzım, Bursa mebusu Servet; radikal Halkçılardan Afyon Karahisar mebusları Şükrü ve Hulûsi; Sovyet Sefaretinden Upmal-Angarski, Hüseyin Hüsnü ve Polyakov katıldı. Adı geçen teşkilatların birleşmesiyle ortaya çıkan parti Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THIF) adını aldı. "Halk" sözünün kabulünün pek hoş olmadığını biliyorduk ve kanımızca bu gerekli değildi. Ama, bu sözün kabulü için birkaç önemli sebep vardı. Örneğin: a/Himaye edilen resmi partiden ayırt edilmesi için, aksi halde karışıklık ortaya çıkabilirdi. b/BMM'nde birçok Halkçıyı kaybetmek ve gücendirmek gerekmiyordu. c/"Halk" sözü Türkiye'de Avrupa'dakiyle aynı anlamı taşımıyor. Osmanlı Türklerinin dilinde bu söz daha çok "proleter" terimine uygun düşüyor. Şöyle ki, birçok önceliğinin yanı sıra, bu sözün kabulünde bir iç sorun yoktu. Dışarıdan bakıldığında sorun dünya proleterlerinin artık "Halkçılardan" bıkmış olmasıydı. Bu kusuru biz faaliyetlerimizle, teşkilatlarımızı sırf proleter unsurlardan oluşturarak gidereceğiz. Avrupa dillerinde halkçılıktan anlaşılan kavramla bir ortak yanımız olmadığını kanıtlayacağız. Bu nedenle biz "Halk"çılıktan çok zarar gören Avrupalı yoldaşlarımızın adımızdan ürkmemesini umut ediyoruz.

Cemile ve Ziynetullah Nevşirvanov
THİF Yöneticileri

Fotoğraf. Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 512.

(Burada biz değerli MK üyesi Hüseyin Hüsnü yoldaşın [ayrıca bknz. aşağıda IV/7/1] bize katılma şekli, Yeşil Orducularla birleştiğimiz sırada partimizin ulaştığı teşkilat boyutları ve bütün MK üyeleri hakkında kimi bilgiler vermek istiyoruz. Hüseyin Hüsnü Rusya'daki Türkiye Komünist Teşkilatı üyesidir. O Kiev ve Odesa'da kızıl Müslümanları örgütlemiştir. Sonra Uluslararası Propaganda Bürosu kendisini Türkiye teşkilatı için atamıştır. Gelişi sırasında Denikinciler tarafından esir alınıp Sivastopol hapishanesinde çektiği nice ağır çilelerin sonunda kendini Denikin'in İstanbul'da İngilizlere teslim ettiği bir grupta bulmuştur. Nihayet İngiliz zindanından kaçarak Anadolu'ya ulaşmış, Sivas'ta RSFSC Temsilciliği'ne katılarak onunla birlikte Ankara'ya varmış ve orada partimize katılmıştır. Bu yoldaşın yanı sıra, parti, Temsilcilik görevlileri Upmal-Angarski'yi ve Ali Bagirov Oruç yoldaşları MK onur üyesi seçmiştir. TBKP, YO ile birleştiği sıralarda TBKP'nin Ankara, Eskişehir, Yabanabad [bugünkü Ankara yakınlarında Kızılcahamam-Çamlıdere bölgesidir], Yozgat, Kastamonu, İnebolu, Karahisar-ı Şarkî [bugünkü Şebinkarahisar'dir], Alâiye [bugünkü Alanya'dır], Konya, Sivas ve Trabzon'da kendisine bağlı komiteler bulunmaktaydı. (Upmal'in notu: Bu hücreler çok zayıf ve küçüktü. Kimi yerlerde 5-6 kişiyi geçmiyordu.) Bu komiteler gizlilik kurallarına uygun geçici bünyeyle çalışmaktaydı. Bu talimat tarihsel önemde olduğundan, rapora ekliyoruz (Ek No.5). Yeşil Ordu ve Halkçılarla birleştiğinde bizim MK şu yoldaşlardan oluşmaktaydı: 1/Ahmet Hüsnü, 2/Ahmet Hilmi, 3/ Ahmet Mustafa, 4/ Cemile Nevşirvanov, 5/ Rahime Selim, 6/ Salih Hacıoğlu, 7/ Hüseyin Hüsnü, 8/ Ziynetullah Nevşirvanov, 9/ Fatma Salih, 10/ Mesut; onur üyeleri: 11/ Upmal-Angarski ve 12/ Ali Bagirov Oruç.

YEŞİLORDU'NUN TARİHİ

Kuva-yı Milliye'nin Erzurum Kongresi sırasında Nâzım yoldaş Amasya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderip kongrenin Bolşeviklik yolundan yürümesini tavsiye ediyor. Aldığı yanıt şu oluyor: "Sivas'a gel, orada görüşürüz." Sivas Kongresi'ne katılan Nâzım yoldaş aynı öneriyi sözlü olarak tekrar ediyor. Bu defa Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı veriyor: "Ben bu devrimin özünü anlamıyorum. Ben askerim ve bu işlerle uğraşmadım. Eğer bu iyi bir şeyse, önce mebus olacağız ve bunu Meclisten geçireceğiz". Ankara'da BMM'ne giren Tokat mebusu Nâzım yoldaş Mustafa Kemal Paşa'ya bu yüce dava uğrunda çalışma zamanının geldiğini hatırlatıyor. Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap veriyor: "Bunu ileride yine konuşuruz". (**Upmal: 1918 yılına kadar Nâzım İstanbul'daki İngiliz yanlısı Cemiyet üyesiymiş ki, bunu bana kendi hatası olarak bizzat söyledi. Daha sonraları Kemal bana onun neredeyse İtilaf devletlerinin ajanıymış gibi imalarda bulundu; onların beyannamelerini dağıtmak istemiş ki, ben bunu araştıramadım. Nâzım, Mustafa Kemal'den Mecliste resmen açıklama yapmasını istemeyi düşünüyordu, ama bununla beni ele vermiş olacağı için, bu yapılmadı. Parti bu beyannameler işine inanmadı. Bu karanlık işte somut bir şey söylemek çok zor. Ama yine de, madem ki Nâzım tam bir diplomat olarak /komünist olarak değil/ şimdi Sovyet Rusya'ya yönelim gösteriyor ve onun yardımıyla iktidarda olmayı ümit ediyor, aynı şey daha önce neden İngilizlerle olmuş olmasın**.) 1920 yılının Mayıs ayı sonunda Nâzım yoldaş Yeşil Ordu tüzüğünü hazırlıyor ve Mustafa Kemal'in güvenini kazanmayı başarıyor, ama halkın nefret ettiği birkaç kişiyi teşkilata alıyor. Bu kişiler vasıtasıyla Nâzım yoldaş Mustafa Kemal Paşa'ya teşkilatı başlatmak gerektiği görüşünü telkin ediyor. Böylece, Yeşil Ordu için elverişli zemin hazırlanmış oluyor ve 25 kişilik MK oluşturuluyor. BMM üyesi seçilmeden önce Nâzım yoldaş boş durmuyor, Samsun, Amasya, Tokat, Zile ve Sivas'ta teşkilatlar kurmaya başlıyor ve bu şehirlerde Bolşeviklik propagandası için küçük komiteler oluşturuyor. Bu komitelerden edinilen bilgiye göre, Türkiye halkı komünizmi henüz anlamış değildir. Bu yüzden, gözü doymazlık ve köktencilik duygularıyla, devrimi daha doğmadan boğma fırsatıyla coşan molla ve burjuvaların bu devrime karşı harekete geçme ihtimali karşısında partiye Yeşil Ordu adını verme ve parti tüzüğüne kimi dikkatli paragraflar koyma gereği ortaya çıkıyor. Bu yolla açık çalışma olanağı sağlanmak isteniyor. Yeşil Ordu MK bu ihtiyatlı tutumla çalışmaya başlıyor. Bu ihtiyatlı faaliyetler sonucunda kimi başarılar elde ediliyor. Örneğin: a/ Yeşil Ordu MK üyesi Şeyh Servet yoldaş İnebolu'da Bolşevikliğin İslam ilkelerine benzerliğini kanıtlayan *Asrı Saadet'ten Yapraklar* broşürünü yayınlayıp

dağıtıyor. b/ Yerel teşkilatlar Van'a kadar yaygınlaşıyor. c/ BMM'nin 85 üyesi komünizm yandaşı yapılıyor ve onlara ant içiriliyor. (Upmal: Bunların çoğu “bir saatlik" yandaştı. Bu kurnaz Nâzım'ın diplomatik bir tertibiydi. Fikir birliğine dayanmadığı için tez elden oluşan bu grup kısa bir süre sonra dağıldı.)

Teşkilat sayısının böyle hızla artması ve basındaki komünizm eğilimi hükümeti düşündürmeye başlıyor. Mustafa Kemal Paşa, parti MK'ne faaliyetini durdurmak zorunda olduğunu kesin bir şekilde bildiriyor. Faaliyetini tamamen durdurmanın, amaçladığı davanın büyüklüğüne ve yüceliğine ters düşeceğine inanmakla birlikte parti, emperyalist amaçlarla ülke sınırlarına saldıran dış düşmana karşı savaş sırasında akıl düşmanlığını tırmandırmanın ihtiyatlılıkla çelişeceğini anlıyor. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'ni davaya kazanma ümidini yitirmeden, geçici olarak faaliyetine son veriyor.

Bu arada YO önemli bir karar daha alıyor. Bu karar MK'nin 3 üyesini komünizmi yaşama geçirme yöntemlerini yerinde öğrenmeleri için Moskova'ya göndermeyi, onlardan bir rapor almayı ve yeni bilgilerden yararlanarak teşkilatı yeni baştan düzenlemeyi öngörüyor. Bu amaçla teşkilat yapısı ve yönetimi konusunu araştırmak üzere Nâzım yoldaş, sosyal sorunlar hakkında Şeyh Servet yoldaş, ekonomik araştırmalar için Yunus Nadi oy çoğunluğuyla seçiliyor. /**Bunlardan biri Yunus Nadi bugün hükümetin kurduğu TKP üyesidir**./ Bu üç yoldaş da mebus olduğundan, gitmeleri için Meclis'ten izin almak gerekiyor. İzin için Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya başvuruyorlar, ama maalesef, reddediliyorlar. Faaliyetin geçici olarak durdurulmuş olmasından yararlanarak izin alan Şeyh Servet, Kastamonu'ya gidiyor ve orada 2-3 vaaz düzenleyip “komünizmin ne olduğunu” anlatıyor. Kastamonu valisi onu Ankara'ya şikayet ediyor, bunun üzerine Ankara'ya çağrılıyor, kimi propaganda arkadaşları ise Sinop'a sürgün ediliyor. Faaliyetin geçici olarak durdurulduğu zaman parti kimi yerel teşkilatlarda dağılmanın ilk belirtilerini görüyor ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile kesin bir şekilde anlaşma gereğini bir kez daha hissediyor. MK adına bu görevi Nâzım yoldaş üstleniyor. O sıralar Eskişehir'de çıkmakta olan *Yeni Dünya* gazetesinde III. Enternasyonalin Doğu halklarına ve Türk köylülerine çağrısı yayımlanıyor. Mustafa Kemal Paşa nihayet partinin savunduğu fikirlerin mutlaka dünyayı saracağına sonunda inandığını kabul ediyor ve Yeşil Ordu ile birlikte çalışmayı vaat ederek, hükümetin halk teşkilatlarına özel bir önem vermesi gerektiğini belirtiyor. Böylece varolan bütün anlaşmazlıklar ortadan kalkıyor ve parti önemli yerel teşkilatlar üzerine eğiliyor.

HALK ZÜMRESİ (HZ)

Yeşil Ordu'nun Mecliste bulunan ve ant içen 85 üyesi Halk Zümresi adı altında örgütlenerek parlamento programlarını Yeşil Ordu ilkelerine uygun hale getirip yayınlıyor. Yeşil Ordu'nun program ve tüzüğünü ve Halk Zümresi'nin programını rapora ekliyoruz (Ek 6, 7, 8).

Halk Zümresi gücünü ilk kez Mecliste kendi üyelerinden birini İçişleri Bakanı seçerek sergiliyor. Mustafa Kemal Paşa kabul etmiş olduğu Halk Zümresi programından hemen vazgeçiyor, müdahalesiyle Meclisin bu seçimlerini bozuyor ve Halk Zümresi'ni kesinlikle zayıflatmak istiyor. Yeşil Ordu'nun ve Halk Zümresi'nin yaşadığı bu dönem doğal olarak MK arasında bazı bölünmelere yol açıyor. (Upmal: MK'nin bölünmesi ve İçişleri Bakanı Nâzım'ın "istifası” için Mustafa Kemal'in bir protestosu bile yeterli olmuştur. Şöyle ki, MK kendisi dağılmış ve kararsız, sallantılı üyeler ayrılmıştır.) Yeşil Ordu'yu ve Halk Zümresi'ni dağıtmak amacına yönelen hükümet Yeşil Ordu MK'nin 8 üyesinin yardımıyla provokasyon anlamındaki TKP'ni kurmayı deniyor. Tam da bütün Yeşil Ordu teşkilatlarının tamamen ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir sırada yukarıda hakkında ayrıntılı bilgi verilen "gizli" TBKP resmen Yeşil Ordu'ya başvurup onunla anlaşarak THİF'nı oluşturuyor. Meclisteki radikal Halkçılar da birleşmeye katılıyor ve resmi himayeli TKP ile çalışmak istemeyen yerel komiteler görüşlerine sadık kalıp THİF'na katılıyor. (Upmal: Oldukça az kişi katılıyor. Genelde bu “karma karışık” Halkçılarla uzlaşma sonuçta bize pahalıya mal olan yararsız bir iş olmuştur.) YO teşkilatı henüz gizli komünistlerle anlaşmadan önce Arabistan devrimci teşkilatlarından birinin temsilcisi Şeyh Abdülkadir yoldaş Ankara'ya geldiğinde YO'ya kabul ediliyor ve Maraş'a gönderildikten sonra oradan Arabistan'a komünizm ilkeleri hakkında yazı ve çağrılar yolluyor. YO'nun THİF'na dönüştüğü sıralarda Şeyh Abdülkadir Maraş'tan döndükten sonra deniz yoluyla Arabistan'la bağlantı kurmak üzere Anadolu'ya gönderiliyor. Son zamanlarda oradaki çalışmalar hakkındaki raporu geldi. Biz THİF'na geçen bu temsilci vasıtasıyla Arap partileriyle sıkı bağ kurmayı ve devrim fikirlerini Suriye ve Bağdat'a kadar yaymayı umut ediyoruz. Suriye'de ve Bağdat'ta devrimci hareket İngiltere ile Fransa'nın orada uyguladığı işgal politikasını alaşağı edecek ve Avrupa emperyalizmini ciddi bir şekilde etkileyecektir. İşte bu yüzden biz bu olguyu partinin önemli bir başarısı sayıyoruz.

RESMİ TEŞKİLAT VE FAALİYET DÖNEMİ

22 Kasım 1920'de ortaya çıkan THİF ve yukarıda adı geçen teşkilatların 28 Kasım 1920 kararı üzerine resmen parti kurucu heyet üyeleri sıfatını üzerlerine alan Mehmet Şükrü (Karahisar mebusu), Nâzım (Tokat mebusu) ve Şeyh Servet yoldaşlar kendi imzalarıyla parti programını ve tüzüğünü onay almak üzere hükümete verdiler. Böylece Osmanlı Cemiyetler Kanunu uyarınca parti, hükûmetin verdiği 7 Aralık 1920 tarihli ilmühaberle serbest faaliyete geçmiş oldu. Bu durum Yeşil Ordu ve gizli TBKP'nin yerel teşkilatlarına duyuruldu. Parti MK'nde basın, propaganda, enformasyon, kadınlar arasında çalışma, umumi teşkilat, maliye, sanayi seksiyonları oluşturuldu. Bu seksiyonlar aralarındaki bağımlılıklara göre ortak çalışmalar için üç şubede birleştirildi. Şube başkanları. Basın - Mehmet Şükrü, enformasyon - Hüseyin Hüsnü, propaganda - Ziynetullah Nevşirvanov, kadınlar arasında propaganda - Cemile Nevşirvanova, kadınlar arasında teşkilat - Fatma Kudret, umumi teşkilat - Nâzım, Maliye - Ahmet Hilmi ve MK aday üyesi Mehmet Hasip, sanayi - Salih Hacıoğlu ve MK aday üyesi Mukbil. (Upmal: Şöyle ki, MK'nin her şubesinde Halkçılardan bir üye ve mutlaka eski gizli TKP teşkilatından da bir üye vardır.) Aralık ayı başında Ermenistan'da Sosyalist Cumhuriyetin kuruluşu dolayısıyla partimiz Ermenistan proleterlerinin bu zaferini kutladı. (Telgraf Sovyet Sefaretinin şifresiyle gönderildi.)

Macaristan'da Beyaz Orducu hükûmetin Macar komünistlerinin önderlerini mahkum etmesi üzerine Macaristan hükûmetine protesto çektik. Resmen faaliyetlerine başlar başlamaz parti hükûmetten resmi himayeli TKP hakkında yapılan aynı resmi (yukarıda tarihi ve nosu verilen) tebliğin yapılmasını istedi. Hükûmet birçok bahane ileri sürerek bunu reddetti. Bu sebepten dolayı, daha önce Yeşil Ordu ya da gizli TBKP tarafından kurulmuş olan birçok teşkilat bugün de legal çalışmalarında hayli engelle karşılaşıyor. Halihazırda THİF'nın resmen tanınmış komiteleri yalnız Karahisar-ı Şarki, Yozgat ve Kastamonu'da var. Bundan başka, Ankara şehir komitemiz de parti resmen tanınır tanınmaz, hemen açık faaliyete geçti ve iki konferanslı konser düzenledi. Birinci konferansın konuları (14 Aralık 20) *Komünizm ve Kadınlar* ile *İslam ve Komünizm*, ikincisinin ise (22 Aralık 20) *Rus Bolşevizmi İşgal Politikası Olabilir Mi?* ve *Batı ile anlaşmak Anadolu proleterleri için faydalı mıdır?* idi. (Upmal: İlk ajitasyon konuşmalarının konuları bize danışılmadan ve uygunsuz seçilmişti, yani yığınlara program fikirleri anlatılmadan "bilimsel" tartışmalara girişilmişti. Kadın konusunda olumsuz netice alınmış, doğal olarak tutucu Türk erkekleri bizzat bizim tutumumuz sonucunda bize karşı tavır almış, genç komünistlere karşı sessiz bir karşı koyuş baş göstermişti.)

Bu konular hükümetin ve din adamlarının yürüttüğü düşmanca propagandaya bir yanıt oluyordu. Konferanslar halk üzerinde çok iyi izlenim bıraktı. Legal faaliyete başladıktan sonra parti basılmış materyallerle propaganda olanağı kazanmak için matbaa ihtiyacı hissetti ve Afyon Karahisar mebusu Mehmet Şükrü'ye ait matbaanın yarısını satın alarak, bu yönde faaliyete geçti. Kağıt ve matbaa malzemesi yetersizliği yüzünden Anadolu'nun başkenti Ankara'da *Emek* gazetesini basma olanağını ancak Ocak 1920'de ele geçirdik. Ama, gazetenin 7-ci sayının baskıya hazırlandığı bir sırada, BMM'nin özel kanunu uyarınca kurulan İstiklâl Mahkemesi "vatanı müdafaa hissini zayıflatıcı" yazıları incelemeye aldı ve gazetemizin sorumlu redaktörü ve Ankara Şehir Komitesi üyesi Abdülkadir yoldaş tutuklanıp mahkemeye verildi, Salih Hacıoğlu ise hükümetten asker olması gerekçesiyle (askeri baytar) partiden çıkma emri aldı. Ancak yoldaşımız bu emre uymadı ve bu yüzden 11 Ocak günü tutuklandı, halen de tutuklu bulunuyor. Aynı gerekçeyle 22 Ocak günü iki yoldaş daha tutuklandı. İstiklâl Mahkemesi Başkanı sıfatıyla bu iki yoldaşın ifadesini alan kişi Kemal'in resmi himayeli TKP'sinin üyesi. Sorgulama şöyle olmuştu:

> Mahkeme başkanı: Anlaşıldığı üzere, sizin programınıza göre, zenginlerin mülklerine el konuluyor. Ben zengin biriyim. Benim mülküme de el koyacak mısınız?
>
> Sanık: Tabii, elbette.
>
> Başkan: Pekala, ya vermezsem, ne yapacaksınız? Zorla mı alacaksınız?
>
> Sanık: Tabii, elbette.
>
> Başkan: Ya zorla da olsa, vermezsem ne yapacaksınız? Beni öldürecek misiniz?
>
> Sanık: Tabii, elbette.

Önce bu yoldaşların davasına tutuksuz bakılma kararı alınmıştı, ama bu sorgulamadan sonra hapishaneye atıldılar. Partinin son başarılarından biri, Bursa mebusu Servet yoldaşın görevli olarak Diyarbakır'a gönderilmesi, Ankara'dan Mardin'e kadar yolculuğu boyunca tutkulu vaazlarıyla devrim fikirlerinin propagandasını yapmasıdır. Uğradığı her yerde Servet yoldaş ateşli konuşmalar yapıyor, halkı gerçekten aydınlatıyordu. (Upmal: Gericilerin ve diğer mollaların saldırılarına karşın Şeyh Servet'in Amasya ve Sivas camilerinde Kuran elde din ve komünizm propagandası yığınları öyle sarmıştı ki, 1000 kişilik kalabalık onu sokaklarda omuzlarda taşıyordu. İşte bu hükümeti endişelendirdi. Hatta Kuranın (miras vb. konularda) tefsiri için kimi bilgili mollalar özel bir toplantıya çağrıldı.) Sivas valisinin Ankara hükümetine çektiği şifreli telgrafta Servet yoldaşın komünizm propagandası konuşmalarının çok büyük etki uyandırdığı belirtiliyordu. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı Mecliste açıklıyor, böylece köktenci molla mebuslar arasında komünizme ve bizzat Servet yoldaşa karşı galeyana, gerici bir harekete yol açıyor. Kendini bizzat sebep olduğu bir gerici hareketin karşısında bulan hükümet, Şeyh Servet'i Ankara'ya geri çağırma kararı aldı. Eğer biz Servet yoldaşın yoluna devam etmesi için gerekeni yapabilirsek, o zaman Mardin üzerinden Bağdat'ı, Suriye'yi ve hatta Arabistan'ı etkileyebiliriz. Partimiz basın-yayın alanında olduğu gibi, teşkilatlanma alanında da faaliyetleri genişletmek için kendinde yeterince güç hissediyor olsa da, her nereden gelirse gelsin, para yardımının olmaması, parti üyelerinin fakir olması ve **Büyük Millet Meclisi'nin** kovuşturma ve **despotizmi** bunu engelliyor. Bununla birlikte, partimiz davamızın ileriye doğru adım atacağına, Anadolu ve dünya proleterlerinin kurtulacağına kesinlikle inanıyor. Avrupa proletaryasıyla ortak çalışmaları temel ilkelerden biri sayan partimiz 21 Ocak günkü toplantısında Avrupa proletaryasına bir çağrıyla seslenmeyi görev saydı. Bu çağrı diğer belgelerle birlikte rapora eklidir.

Yaşasın dünya proleterlerinin dayanışması.
Yaşasın dünya proleter devriminin kurmayı III. Enternasyonal.
Yaşasın dünya proletaryası.
Yaşasın yeni proletarya dünyası.
Yaşasın komünizm.
Kahrolsun kapitalizm ve emperyalizm.

23 Ocak 1921
Ankara
TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI
MERKEZ KOMİTESİ[2834]

24 Ocak 1921. Fransız *Le Matin* gazetesi, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza'nın Paris Sulh Konferansındaki beyanatını neşretti: *Bolşeviklerle yakınlaşmalarına engel olmak için Kemalistlerle hemen görüşmeye başlamalıyız*.[2835]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Yozgat Heyet-i Merkeziyesi, Ankara'daki THİF Merkez-i Umumîsine mektub gönderdi. Maarif Vekâleti, komünistlere karşı tedabir almaya başlamıştır:

Halk İştirakiyun Fırkası Merkez-i Umumiliğine

Yozgat
24/1/1921
Numara 27

1. Maarif vekâletinin 16/1/1921 tarihli ve 371/122 numaralı emirnamelerinde ve memurîn-i maarifin Halk İştirakiyun Komünist ve sair buna mümasil fırka-ı siyasiyeye iştirakleri men edilmiştir. Reviş-i hale nazaran diğer memurîne dahi teşmil olunacağı söylenmektedir. Münevver sınıfı tazyik altına alarak siyasiyattan men etmek kabule şayan görülemez. Bu hususta bizleri tenvir buyurunuz. Klüpte verilmekte olan gece dersleri muallimler tarafından deruhte edilmişti. Umur-ı maarif vekâletinin işbu tamimi yetmişi mütecaviz evlad-ı vatanın tahsiline mani olmuştur. Halk üzerinde de hüsn-i tesir göstermeyeceği müstağni-i izah bulunmakla

[2834] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 147-159. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.
[2835] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.

siyasiyatla iştigal edilmemek üzere muallimler gece derslerine devam etmeleri hususunun umur-ı maarif vekâletine müracaat olunarak bura maarif müdüriyetine tamimen tebliğ ettirilmesi ehemmiyetle rica olunur.

2. Yozgat postası haftada bir gün olduğundan bu meselenin halli on beş güne mütevakkıf bulunuyor. Bazı müstacel mesailin derhal görülebilmesi için Ankara muhabere baş memurlarından veya Ankara merkez müdürü Hadi Beylerden yoldaşlığa kabul edilmiş her kim var ise isminin işarı ve bura telgraf ve posta müdürü Galip yoldaş her hususta teshilât-ı lâzıme gösterecektir.

3. Yozgat mutasarrıflığına Afyon Karahisar mutasarrıfı Sezai Bey tayin edildiği istihbar kılınmıştır. Mumaileyh hangi fırkaya müntesip bulunuyor bu cihet bilinemediği takdirde içtihad-i fikrisi hangi noktayı okşadığının görüşülerek malumat ita buyrulması.

4. Nizamname ve programın kitap şeklinde ve her yoldaş birer adet edinmek istediklerinden bura matbaasının hurufâtı noksan olduğu cihetle tab olunamıyor. Kağıt ve masarif-i tabiye ba-posta gönderilmek üzere Yozgat'a gönderilmesi heyet-i umumiye kararına müsteniden arz olunur yoldaşlar.

(THIF Yozgat Heyet-i Merkeziyesi mührüyle)

Dahiliye vekâletinden bugün vürüd eden telgrafnamede Maraş'a naklimi ve Maraş merkez memurunun dahi Yozgat'ta istihdamını tervic etmiştir. Telgrafınıza muntazır bulunuyorum efendim. 24/1/921

Yozgat merkez memur-i sâbıkı[2836]

Moskova'daki Ahmed Fuad, Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Fahâmetlü Devletlü Ali Beyefendi Hazretleri

(.....)

Fakat ma'at-te'essüf Edîb Bey el-yevm Vehîb Paşa'nın ticâretiyle veyâhûd kendi zevkiyle meşgûl olmaktadır. Kendisini ne kadar nâzik, terbîyeli ve iyi kalbli olduğunu İstanbul'dan bilirim. Lâkin ihtilâl Cem'iyetlerinin a'zâsından olacağına kani değilim.

Birâderiniz Nuri Paşa Hazretleri Trablusgarb'da her vakit mühim rol oynamağa muktedirdir. Fakat el-yevm Rusya tarîkiyle buraya gelmesi o ma'hûd kavgalardan sonra hemen hemen imkân hâricindedir. Misurata'ya vâsıl olabilmek için ancak İtalya'nın muvâfakatiyle olur. Zannetmem ki, Roma Hükûmeti onun cesûr düşmanı olan Nuri Paşa'nın Trablusgarb'a adım atmasına râzı olsun. Bâ-husûs Devlet-i Aliyenin menfa'ati iktizâsından bu zamanda İtalya'nın teveccühünü kazanmak lâzımdır. Binâberîn Nuri Paşa hazretlerinin Trablus'a gelmesini arzu ettiğim hâlde bu sırada bu işin olmasını gayr-ı mümkün görüyorum.

Fakat her hâlde Abdülhamîd Sa'îd Bey'in fikrini bekliyorum. Onu alınca zât-ı Sâmilerine arz-ı ma'lûmât eylerim. Abdülhamîd Sa'îd Bey, Nuri Paşa Hazretleri ile Trablusgarb'da bulunmadı. Onunla beraber Trablusgarb'da çalışmış olan zât Abdurrahman Azzam Bey'dir. Ve el-yevm Misurata'da İtalya aleyhine çalışan hey'etin başında bulunuyor ve Abdülhamîd Sa'îd Bey'e merbûttur.

Abdülhamîd Sa'îd Bey, Mısırlı İbrahim Sa'îd Paşanın oğludur. Pederi Mısır'ın en büyük zenginlerindendir. Kendisi Paris Hukuk Fakültesi'nden umûmî hukukiye ve siyâsiyesinde doktor olarak me'zûndur. El-Hizbü'l-Vatanî Hey'et'-i idâre a'zâsındandır. Balkan muhârebesi esnâsında gönüllü bir nefer sıfatıyla Çatalca'da harbetmiş ve ağırca mecrûh olmuştur. Harb-i Umûmî bidâyetinde Mısır'dan diğer altı a'zâ ile berâber İstanbul'a gelmişler ve zât-ı Sâmilerin huzûruna çıkmışlar. Ondan sonra Medîne'de İbnü'r-rüşd nezdinde Cemal Paşa tarafından me'mûr-i siyâsî sıfatiyla i'dâm edilmiştir. Hâ'il'de ve Medine'de 4. Ordu-yi Hümâyûna yaptığı hidemât-ı fevka'l-âde Cemal Paşa nezdinde ve Harbiye Nezâretinin evrâk-ı resmîyesinde ma'lûmdur. Mûmâileyh pek zekî, ma'lûmâtlı, dindâr ve cesûr bir simâdır. On beş aydan beri Roma'da bulunuyor ve bütün partilerin rü'esâları ile erkân-ı hükümetle samîmî münâsebât te'mîn etmiştir.

[2836] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 88-2, 89-3a (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 145-146.

> Paşa Hazretleri! Rusya resmî gazetesi olan Pravda ve İzvestiya'nın neşreyledikleri son ma'lûmâta göre, oraya o kadar kesif kar düşmüştür ki, bütün münâkalâtı kat'etmiştir. Erzâk ve mahrûkâtın celbini men'eylemiştir. Ve onu en büyük yeni düşmân nâmıyla yâdediyorlar. Binâberîn bu sırada seyâhat buyurmanız pek tehlikelidir. Zîrâ Rusya hudûda vâsıl olmadan İ'tilâf Hükûmetlerinin tecessüs ve rekâbeti altında bulunan Litvanya'da kalmak düşmânlara kendilerinizi teslîm etmeğe müsâvîdir. Hayır şâyed Rusya hudûduna dâhil olabilirseniz bile, her türlü münâkalât munkatı' olduğundan her fa'âliyetten mu'attal kalmağa mahkûmsunuz. Binâ'en-aleyh muhterem refîkanız yanında bu şedâ'id-i şitâ'îye ve mevâni'-i tabî'îye zâ'il oluncaya kadar pek muvâfıktır. Yalnız kendi şahs-ı âlîleri için değildir. Fakat te'sîs ettiğiniz Cem'iyet ve hizmet eylemekte bulunduğunuz yüksek gâye ve prensip içindir. Ümîd ederim ki, re'y-i âcizleri Efendimizde mazhar-ı kabûl olsun.
>
> Kızılların son Kongresinde iki fikir arasında bir mücâdele hâsıl olmuştur. Trotski, Zinovyefve Buharin her tarafta ihtilâl çıkarmak, darb ve hâr etmek ve Merkezî Avrupa tarîkiyle Garbî Avrupa'ya vâsıl olmak siyâsetini tervîc etmeğe çalışmışlar. Fakat mu'tedillerin başında bulunan Lenin, her şeyden evvel Rusya'yı iktisâden tecrîd ve islâh etmek fikrini serdetmiştir. Ve biz dâhilde kuvvetli olmayınca ve halkın ve bâ-husûs zürrâ'ların teveccühünü elde etmeyince, hâriçde ne kadar muvaffak olursak olsun, dâhilde büyük bir tehlikeye ma'rûz kalacağız, demiştir.
>
> Her iki parti veyâhûd gurub fikrini tervîc eylemeğe gayret etmiştir. Fakat ekseriyet Lenin'in fikrine re'y vermiştir. Ve parti içinde ihtilâfa mahal bırakmamak için Kongreyi ale'l-acele halleylemişler. Berlin'de mu'temedi olan Kopp bu yeni siyâset dolayısıyla payıtahta çağrılmıştır. Acabâ bu yeni siyâset İngiltere, Amerika ve İtalya'nın teveccühünü islâhât-ı iktisâdiye icrâsı için kazanmak mecbûriyetindedir. Bizim vaz'iyetimize te'sîri olup olmayacağını bilmiyorum.
>
> Yunanistan ordularına karşı mücâhidîn-i islâmın kazandıkları azim muvaffakıyet dolayısıyla zât-ı Sâmilerine kemâl-i sâmimiyetle tebrîk ve tevâlî etmesini temennî ederim.[2837]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Birinci Sekreteri Upmal'ı kabul etti. Mülakat ediyorlar. Mustafa Kemal Çerkes Edhem'in tasfiye edildiğini bildiriyor. Upmal, Anadolu'daki Komintern hücrelerine ve Sovyet Rusya'nın Trabzon elçiliğine karşı şedid tavırlardan şikâyet ediyor. Mesela Rusya'dan Anadolu'ya gelenlerin sünnetli olub olmadıkları Trabzon'da muayene ediliyormuş. Mustafa Kemal, silah yardımının hızlandırılmasını taleb ediyor. Ahmed İzzet Heyetinin tevkifi, TBMM Hükümetindeki Bâb-ı Âlî taraftarlarını itaatkâr kılmış imiş. Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî'yi iktidarsız hâle getirmekle övünüyor. Upmal, Edhem'in Yunan ve İtilâf işbirlikçisi olduğu iddiasını reddediyor. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği tercümanı komünist Hüsnü, Mustafa Kemal'in casusluk teklifini geri çevirmiştir. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliğinin Kemalist yönetimin altını oyduğunu, Çerkes Edhem'i gizlice desteklediğini söylüyor. Bolşevik *Emek* gazetesi, Mustafa Kemal'in mutlakiyetçi olduğunu yazdığı için süresiz kapatılmıştır. Upmal, Mustafa Kemal'i ikiyüzlü olmakla suçluyor. Mustafa Kemal, inkılab için halihazırda çoğunluğun fikrine göre hareket etmek, nabza göre şerbet vermek lazım geldiğini belirtiyor fakat bu muvakkatendir; şartlar olgunlaştırıldığında kamuoyu Mustafa Kemal'in emrivakilerine boyun eğdirilecektir. Mustafa Kemal kendisinin ve rüfekasının komünizm taraftarı fakat Türkiye efkâr-ı umumiyesinin komünizm aleyhtarı olduğunu söylüyor. Mustafa Kemal, komünizmin açık açık dikte edilmesinin kamuoyunda ters tepeceğini binaenaleyh hazmedilmesi için millîleştirilmesinin zarurî olduğunu ifade ediyor. Kendi himayesindeki Türk Komünist Fırkasının bu vechile kurulmuş olduğunun altını çiziyor. Velakin Upmal, "hükümet TKF'si"ni müsbet karşılamıyor zira "Rus Komünizmi"yle mücadele etmek mucibince tesis edildiği bir bakan tarafından itiraf edilmiştir diyor. Mustafa Kemal, şahsına biat etmemiş İTC merkez komitesi bağlılarının Bâb-ı Âlî'ye merbut olduklarını belirtiyor. Upmal, TBMM Hükümeti ile Bâb-ı Âlî arasında zımnî işbirliği olduğunu ima ediyor ancak Mustafa Kemal bunu katiyen tekzib ediyor. Upmal, Maliye Vekili Ahmed Ferid'in (Tek) milletlerarası komünizmi küçümseyen beyanatına atıf yaptıktan sonra TBMM Hükümeti bütçe açığının Sovyet Rusya

[2837] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 134-135.

altınlarıyla kapatılmış olmasına dikkat çekiyor. Mustafa Kemal millî komünizme* yeşil ışık yakıyor fakat Upmal milletlerarası komünizmden taviz vermiyor. Upmal'ın yardımcısı Memedov, Sovyet Rusya Büyükelçiliğinin Çerkes Edhem'i gizlice desteklediği iddiasını katiyen reddediyor:

Upmal: Yardımcım Memedov'u sizinle tanıştırmama izin verin. Rapor sunmak için acilen Bakû ve Moskova'ya gitmem gerektiğinden, dahilî ve harici siyasetlerinizle ilgili son gelişmeler konusunda malumat verir misiniz? Bu malumat, benim neticelere varabilmem için son bir akort mahiyetinde olacaktır. Bir hususu söylemeden edemem: sürekli yükselmekte olan gericilik nedeniyle umutlarım bir zamandır sönmüştü, şimdi umutlarla ayrılıyorum.

Mustafa Kemal: Buradan ayrılmanıza çok üzülüyorum. Bence, dahili siyasetimizde, sizin malumat alamadığınız bir nokta olabileceğini sanmıyorum. Harici siyasetimiz de tarafınızca malumdur. Dolayısıyla, bizim siyasetlerin hangi yönleriyle ilgili olarak benim görüşlerimi öğrenmek istediğinizi bilmek isterdim.

Upmal: Beni öncelikle son olaylar, yani Ethem macerasından sonraki gelişmeler, kamuoyunda görülen geriye dönüş süreci, diğer bir deyişle, yerel komünist hareketlere karşı gerici tavırlar ve tatbik olunan baskılar ilgilendirmektedir. Ayrıca Heyeti Vekile'nin bu konuda ne düşündüğünü bilmek isterdim.

Mustafa Kemal: Ethem ve İstanbul'dan gelen heyetle ilgili zorluklarımız konusunda bize dostça yardım teklifinizi iletmek için bana yaptığınız son ziyaret sırasında, bu iki tehlikeyi bertaraf edecek kuvvette olduğumuz konusunda size teminat vermiştim. Şu anda büyük bir memnuniyetle belirtmek isterim ki, bu öngörüm gerçekleşmiştir. Ethem, sizin de bildiğiniz gibi, Yunanlılara iltihak etti. Yanlarında Ethem kuvvetlerinin de bulunması nedeniyle kolaylaşmış olan Yunan saldırıları tekrar püskürtülmüştür. Bu mağlubiyetin öcünü almak Yunanlılar için şeref meselesidir. Son zamanlarda Lloyd George, Sovyet Rusya ile Anadolu arasındaki ilişkilerin yakında düşmanca bir mahiyet alacağını herkese telkin etmeye çalışıp duruyor. İngiltere, Anadolu'yu silah gücüyle dize getirme politikasından vazgeçmeyecektir. Batı'nın yeni baskılarına hazırlıklı olmalıyız. Bunu Rusya'nın yardımıyla yapabiliriz. Bizim gemiler, bugüne kadar sizin tarafınızdan Tuapse limanında tutuldu. Bu meseleyi Moskova'ya iletmenizi rica etmiştim, herhangi bir cevap alabildiniz mi?

Upmal: Ne yazık ki, belirli bir şey söyleyemeyeceğim. Çiçerin ve Karahan'dan beş tane şifreli telgraf aldım, fakat bir tanesini bile deşifre edemedim. Bu meselelerin kaynağı kesinlikle yanlış anlamadır. Bununla beraber, bunun gibi yanlış anlamalar Türk iktidarından kaynaklanmaktadır. Mesela, Trabzon'daki resmî elçilerin paketlerinin açılması. Buralarda "Müslümanlık muayenesi", tutuklamalar, bedensel cezalandırmalar vardır, ama bütün bu olgular devlet ölçülerinde değildir.

Mustafa Kemal: Bu yanlış anlaşılmalar, tabii ki açıklığa kavuşturulmuştur. Sizden Moskova'nın Anadolu'ya silah yardımını hızlandırmasını diliyorum. İstanbul hakkında, size, daha bilmediğiniz haberleri söyleyebilirim. Şöyle ki, İstanbul heyeti tutuklandı ve bu, Avrupa ve İstanbul gazetelerinde yayımlandı. İstanbul hükümetinin Ankara'da bulunan önemli bir bölümü, tamamen şaşkına dönmüştür ve İtilaf devletlerine kesinlikle güvenlerinin kalmadığını belirterek, tamamen benim talimatlarım doğrultusunda hareket edeceklerdir. Onların siyasetinin, İtilaf kuvvetlerini en yüksek seviyede aldatmaya yönelik olması gerektiğini bildirmiştim. Daha sonra böyle devam edemeyeceği ortaya çıkınca, en çabuk ve emniyetli yoldan Ankara'ya kaçmaları icap etti. Bu suretle, İstanbul'u tamamen hükümetsiz bıraktım. Onların paraları da yok. İngilizler, onlara, borç para sözü verdiler ama kabul edilmesi zor şartlar ileri sürdüler. Bunun üzerine, İnebolu'ya, onunla Ankara'ya gelmem gereken bir subay gönderdiler. İnebolu'da ona, hemen İstanbul'a dönüp İstanbul hükümetine, derhal Ankara'ya kaçmalarını bildirmesi gerektiğini ve onun da birlikte gelmesini söyledim. Bu, üç dört gün önce oluyor. Genel olarak ahvalimiz önemli bir şekilde düzeldi, daha da mühimi, ahvalimiz, şimdi hiçbir zaman

* "Bolşeviklik, Avrupa'nın da yalnız proleter çevrelerinde değil, bir kısım milliyetçi burjuva çevrelerinde bile umutla karşılanacaktır. İrlanda Kurtuluş Hareketi Sinn Fein, Sovyetlerle anlaşmaya yönelecek ve *İrlanda Kızıl Ordusu*ndan ve İrlanda *İşçi Cumhuriyeti*nden söz edecektir. Almanya'da bir *Millî Bolşevizm* akımı gelişecektir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 439. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Kurt Steinhaus: "Sol eğilimli örgüt ve dergilerin çoğunun Türk adı taşımaları dikkate değer..." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 983, dipnot *.

olmadığı kadar sağlam. Cephe Kumandanı Refet'in (Güney Cephesi) son haberlerine göre, Ethem'in çetesi takip edilerek, 3 000 kişiye yetişilmiş ve son çarpışmada dört top ve dört mitralyöz ele geçirilmiştir.

Upmal: Öngörüde bulunmak istiyorum ama eminim ki, Ethem, eğer Yunanlılar tarafından öldürülmezse, yakında size geri dönecektir. Onun, İtilaf devletleriyle herhangi bir ilişkisi olduğunu da düşünmüyorum.

Mustafa Kemal: Tevfik, Ethem'in Yunanlılara teslim olduğuna, korkarak onlara katıldığına ve aman dileyerek bize döneceğine ve şimdi kaçak döküntüleriyle dağlarda saklandığına kanaat getirdi. (Ethem'in Yunanlılar tarafına geçtiği ve İtilafçılarla beraber çalıştığını bildiren resmî hükümet yayını, provokasyon ve yalandır.)

Şimdilik belli olan şu ki, Ethem, amacına ulaşabilmek için bir yandan Pehlivan çetesinin kumandanı türünden insanlara dayanırken, bir yandan da komünist görünmeye çalışarak Eskişehir işçilerini kendi yanına çekmeye uğraşıyordu. Bu amaçla buraya bir adam yolladı. (Önceleri diyorlardı ki, bu komiser, Rus elçiliğinde görüşmeler yapmak için gönderilmiştir.) Verilen talimata göre işçilere çağrı yazacaktı. Bu çağrı, Hüsnü'nün yardımıyla Nizamettin [Nazif Tepedelenlioğlu] tarafından ve sizin elçilikte yazıldı. (Hüsnü bizim tercümandır; kendisi bizim oralarda esir olarak kalmış subaylardandır. Tabii ki Hüsnü hiçbir çağrı falan yazmamıştır. Hüsnü'yü gayet kötü görmekteler; zira kendisini sık sık ziyaret etmesi, yani ajanlık yapması konusunda Kemal'in isteğini geri çevirmişti, yani ona gitmemişti.) Biz tespit etmişiz ki, Nizamettin bu talimatı Ethem'den almış, elçiliğe giderek orada söz konusu çağrıyı yazmış ve matbaaya götürmüş, daha sonra tekrar elçiliğe saklanmıştır. Bütün bunlar, benim ajanım olan ve şimdi diğerleriyle birlikte hapiste bulunan Ethemcilerden biri tarafından tespit edilmiştir. Sizden onu saklamamanızı rica ettiğimizde, bize dediler ki, kendisi elçilikte değildir, oysa aslında oradaydı ve bunun böyle olduğu üç gün sonra özel görevli bir Türk tarafından oradan alındığında belli oldu.

Upmal: Nizam'ı bizden kimse almadı, kendisi gönüllü olarak elçilikten çıktı. Aslında, kendisinin Ethem isyanına gerçekten katılmış olduğu, Yunan ajanlarıyla, İtilafçılarla ilişkileri kanıtlanırsa, sizin yasalara göre idam edileceğini bildiği halde böyle davrandı. Kendi vicdanında ciddi bir suç işlemediğini bildiği için, kendisi polise giderek tutuklanmasını istedi. Amacı, artık bazı çevreler tarafından abartılmaya başlamış olan bu suçlamaları mahkemede çürütebilmekti. Grekofili [Yunanperverlik], vatana ihanet gibi devrimci kuvvetleri karalayıcı suçlamalardı bunlar. Benim yerimde herhangi bir çağrı kaleme alınmadı. Sizi şerefimle temin ederim ki, Hüsnü Yoldaş böyle bir bildirinin yazımına katiyen katılmadı. Eğer Hüsnü Yoldaş bu işe bir şekilde katılmış olsaydı, bundan kati surette haberim olurdu. Bu çağrının muhteviyatının ne olduğunu bile bilmiyoruz. Duyumlara göre, Komintern dergisinin kapağından esinlenmiş bir muhteviyatı varmış: Zincirlerini koparan bir işçi.

Mustafa Kemal: Nizamettin'in, bizim yasalara göre asılacağını bile bile ve üzerinde hiçbir zorlama olmadan, sırf iftiraları çürütmek için kendiliğinden polise teslim olma cesaretini göstermesine ilişkin görüşleriniz yanlıştır. Bu tür adamlarda öyle güçlü bir ruh yoktur. Biz şu anda, bütün emperyalist Batı devletlerine ve onların dahilî işlerimize karışmalarına karşı savaşıyoruz. Onların elçilikleri, önceden sadece hükümetimiz tarafından aranan insanları saklamakla uğraştı. Eğer Rus elçiliği de bütün komünistleri gizlemekle uğraşacaksa, o zaman diyebiliriz ki, Türkiye'de bağımsızlık gerçekleşmeyecektir. Eğer bize dost olan elçilik, iktidarımızın altını oyarsa, biz buna sabredemeyiz ve dostluk, nefrete dönüşebilir. Rusya'da, birçok komünist olmayan Müslüman var. Onlar, Moskova'daki Türk elçiliğine gelebilirler ve diyebilirler ki, "Biz, komünist olmadığımızdan dolayı aranıyoruz. Bizi, burada saklayın". Eğer bizim Moskova'daki elçiliğimiz bu türden suçluları saklamaya başlasa, siz ne derdiniz?

Upmal: Siz söyleyin Paşam, siz ne yapardınız; eğer şans eseri, size bir devrimci düşse, görüşleri sizin dünya görüşünüzden sadece biraz ayrılsa da ve aynı zamanda evinizin içi ve dışı ajanlarla doluyken, caddede polisler kol gezerken, siz, onu polisin eline teslim edecek kadar "mertliği" kendinizde bulur muydunuz?

Mustafa Kemal: Hayır. Ben de bir devrimci olarak, bana, arandığından dolayı saklamam için gelen bir devrimciyi teslim etmezdim. Ama hatırlamak icap eder ki, biz, iki halkın temsilcileri olarak, bizim olduğu kadar sizin de çıkarlarınıza olan, emperyalizme karşı mücadele için gereken ve yeni başlayan münasebetlerimizi kuvvetlendirme vazifesiyle burada bulunmaktayız. Bu yüzden şahsi hislerin tesiriyle değil, sadece hükümetlerimiz tarafından bize verilen yüce vazifelerimizin bilinciyle hareket etmeliyiz. Bu yüzden bu hadisede, elçiliğin ona verilen salahiyeti aştığını düşünüyorum. Bizim münasebetlerimiz, iki ülkenin elçilerinin

münasebetleridir, iki devrimci komitenin münasebeti değil. Son hadisede biz de değişik şekilde davranabilirdik. Esas olarak, bu son hadisede, bizim çok hoşgörülü davrandığımızı düşünüyorum.

Upmal: Genelde bana serzenişte bulunmak zordur. Benim bütün işlerim, sizin iç yaşamınıza ölçülü durmayı gerektirir.

Ethem hadisesiyle ilgili olarak, bir taraftan size, manevi yardımlar da dahil elimizden gelen her türlü yardımı önerecek, diğer taraftan size karşı ayaklanma hazırlayacak güçte olduğumuzu acaba hiç düşündünüz mü?

Bir komünist ve resmî bir şahsiyet olarak benim durumum fevkalade nazik bir durumdur ki, ben bunu size Ekim [Jülyen takvimine göre Ekim, Gregoryen takvimine göre Kasım] ayında söyledim. Olayın kökleri, bu gerçeklikte yatmaktadır.

Nizam'ı jandarmaya ele vermekle, kendime ve bütün komünistlere büyük bir manevi tokat atmış olacağımın altını çizmek zorundayım. Anadolu, bize nefretle bakabilir.

Bize yönelik suçlamalara gelince: Süleyman Sami'ye verilen iki milyon rüşvet; Mebus İsmailov'a [İsmail Suphi Soysallıoğlu?] verilen rüşvet (bu konu Meclis'te skandala sebep olmuştu); matbaalara, gazetelere, örgütlere verilen rüşvetler; bizim paralarla Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) kurulması. Bütün bunlara bağımsız mahkeme açıklık getirecektir. Bir zamanlar Lenin de Almanya'dan büyük tutarda rüşvet almakla suçlandığına göre, daha mütevazı olan Ankara dedikoduları beni katiyen etkilemiyor ve kızdırmıyor.

Bunları laf olsun diye söylüyorum.

Nizam hakkında bir daha tekrar ediyorum, kendisi gönüllü olarak çıkıp gitti. Onun ahlaki özelliklerinden, iradeli olup olmamasından bağımsız olarak, bu konuda gösterdiği medeni cesareti takdir ediyorum.

Mustafa Kemal: Süleyman Sami ile ilgili olarak şunları biliyorum: Tutuklanmış olan Yeni Dünyacılardan birinin üzerinde bir mektup bulduk. Mektupta, Süleyman Sami'nin, Türkiye'de komünizm propagandası yapmak amacıyla Rusya'da iki milyon para topladığı yazıyor. Bu parayı sözüm ona bana teklif etmiş, ben geri çevirdikten sonra ise teşkilata vermek kararına gelmiş. Bu yalan. Çünkü Süleyman Sami bana hiçbir şey teklif etmedi. Elçiliğin, yerel örgütlere parasal yardım yaptığına ilişkin bilgiler de var, fakat ortada delil yok.

Ayrıca Sovyet Elçiliği'nin Ankara'da siyasi fırkalar örgütlemeye çalıştığı da tespit edilmiştir. Siz, ortamı ve hâkim görüşleri bilmediğiniz için, adam seçiminde yanlış yaptınız. Emek gazetesi ta ilk sayısında benim aleyhimde yazmaya başladı, şahsi saldırıya geçti. Emek gazetesinde şöyle bir yazı da çıkmıştı: Mustafa Kemal, mutlakiyetçi bir hükümdardır. Şimdi muvaffaktır ve belki ileride kendisini daha büyük muvaffakiyetler beklemektedir; fakat sonuçta kurtuluş yoktur, kurtuluş yalnız komünizmdedir. (Bir Bulgar gazetesinden alınarak yayımlanmıştır.) Bu tür hareketlere Moskova'da sanki başka bir tepki mi gösteriyorlar?

Upmal: Hayır, Moskova bu tür hareketlerden korkmuyor. Size cevap olarak bugüne ait radyo haber bültenini gösterebilirim. Burjuva kalemşorların bizim hakkımızda yazdıklarını kendimiz bu bültenlerde tekrar yayımlıyoruz ki, halk kimin haklı olduğunu görebilsin.

Mustafa Kemal: Belki de bu bir küfürdür; ama burada sözünü ettiğim, farklı bir şeydir. Buradaki ifadeyi, halkın kafasını karıştırarak umutsuzluğa ittiği için, çok zararlı bulmaktayım. Biz, bütün dünyaya karşı savaşıyoruz. Peki bizim zaferimiz kurtuluşla sonuçlanmayacaksa, neden savaşıyoruz? Diğer taraftan, son olayların da etkisiyle şimdi komünizm aleyhine bir hareket başlamıştır. Aynı sıralarda Emek, kurtuluşun sadece komünizmde olduğunu belirtmiştir. Halk, şimdi komünizmi istemiyor. O zaman kurtuluş da olmayacaktır.

Upmal: Komünist gazetelerde başlatılan tutuklamalar dışında, son zamanlarda, hepsinden fazla Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) üyelerinin tutuklanması hızlandı.

Kimi yerlerde hükümet ajanları, komünizm hakkında bilimsel ders verilmesi projesini destekleyen mebusları bile tutuklamaya başladı.

Genel olarak ikiyüzlü ve garip bir siyaset oluşmakta. Bir taraftan Meclis'te komünizmin kuvvetle bastırılması imkânsız bir fikir olduğunu açıklıyorsunuz, diğer taraftan açık bir tutuklama faaliyeti mevcut.

Üstelik tutuklamalar usulen doğru olmayan sebeplere dayanıyor. Herkesin bildiği gibi hükümet-devlet TKF'si (Türkiye Komünist Fırkası), Ethem olayına karışarak, kendi itibarını sarstı.

Herhangi bir ayaklanmayla hiçbir alakası olmayan THİF, baskılara maruz kaldı.

Tutuklananlara misal olarak THİF MK (Merkez Komite) Üyesi Binbaşı Salih, neyle yargılandığını bilmiyor ve korkuyor.

Mustafa Kemal: Önceden her gün odamda, 24 saat içinde hükümetten istifa etmemi isteyen ve reddetmem halinde ölümle tehdit eden imzasız mektuplar buluyordum. Şimdi ortaya çıktı ki, mektupları, askerdeyken siyasetle uğraştığı zamanlar hariç, yerel THİF'in ideolojik lideri saydığınız Binbaşı Salih yazmış veya yazdırtmış. Bütün bunlara rağmen ben, hep bu olaylara hoşgörüyle yaklaştım. Şimdi onun ne için tutuklandığını bilmiyorum. Ancak anlaşılan, Yeni Dünyacının sorgusu sırasında kötü şeyler yaptığı ortaya çıkmış.

Sorguda Mebus Nazım'ın [Resmor/Öztelli] da arkasında eski günahları olduğu ortaya çıktı ve büyük ihtimalle o da yakında tutuklanacak. Mehmet Şükrü [Koç] şahsi olarak bana oldukça sempatik geliyor. Anadolu hareketinin başında onunla beraber çalıştım. O, benim gizli teşkilatıma giren birkaç kişiden biri. Oldukça cesur biri. Benimle Erzurum Kongresi'ne geldi. O, belki devrimci bir ruha sahip, fakat selamsız, kararsız ve yapmacık. Onunla ciddi bir iş yapmak imkânsız.

Upmal: Söylemek zor. Komünizmin genel ilkeleriyle az alakalı teşkilatlı bir TKF yoksa, halkçılarla birleşmemiş gizli bir TKF mümkün.

Her halde, Salih gibi geçmişi açık olan komünist ideologların tutuklanmaları, son gerici vaziyeti gözler önüne seriyor. Bütün memleketlerde aynı gerici tepkileri görüyoruz; geçici bir vaziyettir. Sadece bir hususu ifade etmek isterdim ki, Moskova'ya vardığımda Anadolu'daki ahval konusunda rapor sunmak zorundayım. Umarım, o zamana kadar gerici ve baskıcı dönem geride kalmış olur.

Mustafa Kemal: Burada kimseyi komünist olduğundan dolayı tutuklamıyorlar. Tüm tutuklamalar diğer suçlardan dolayı gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de gericilik yoktur. Sadece bazı kişileri yönlendirerek, mücadelemiz açısından çok önemli olan fikir birliğimizi bozmaya çalışıyorlar. Bir hususun çok iyi anlaşılması gerekir: Biz, mücadeleyi başlatırken, halkı açık, net ve herkes için anlaşılır olan tek bir fikir etrafında topladık. Bu, millî bağımsızlık fikriydi. Şu anda Anadolu hükümetinin başka bir amacı yoktur. Bu amaca ulaşabilmemiz için aramızda birlik olması şarttır. İnkılapçı çalışmanın iki yolu vardır. Birincisi, halkı kendi kişisel fikrine boyun eğmeye zorlamaktır. İkincisi, halkın hislerini tartarak, çoğunluğun istekleri doğrultusunda hareket etmektir. Bugünkü ortamda birliğimizin korunabilmesi için, ikinci yoldan gitmek zorundayız. Bolşevizme karşı hareketlerin kuvvetlenmekte olduğu bu son günlerde, her gün onlarca telgraf alıyorum, benim görüşümü soruyorlar. Mustafa Suphi, Erzurum'a gelmişti. Suphi, bir zamanlar Erzurum'da yaşamış ve orada ahlaksızlığıyla nam salmıştır. Erzurumlular, gelişini haber alınca, yaklaşık iki bin kişi toplanarak onu tehdit etmeye başladılar ve protestolarını hükümete ilettiler. Suphi'yi koruma altına almak zorunda kaldık ve yarın kendisi Rusya'ya gönderilecektir.

Upmal: Bu şaşırtıcı değildir. Hatta, utanıldığı için isimleri bana belirtilmeyen bazı kabine üyeleri bile, sıkılmadan Mustafa Suphi'den Meclis'te "Vatan menfaatlarına saygı göstermeyen şarlatan" diye söz ediyorlar (ben bu sözlerin Kemal'in kendisi tarafından söylenmiş olduğunu biliyordum, ama doğrudan yüzüne karşı söylemek istemedim; ayrıca benim kimi kastettiğimi herhalde kendisi de anlıyordu). Meclis kulislerinde herkese diyorlar ki, Nerimanov Yoldaş, Azerbaycan'ı 180 milyon karşılığında Rusya'ya satmıştır; bu durumda Suphi'nin başına gelenlere şaşırmamak gerekir.

Provokatörce yapılan çeşitli dedikodulara dayanarak son zamanlarda halkın gerici kesimleri arasında Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca yaklaşımlar kuvvet kazanmıştır. Bu doğaldır. Buna fazla kızmıyoruz. Yerindedir; zenginler, komünizm kâbusundan zamanından önce korkmuşlardır. Ama umarız ki, sizin ajanların bir kısmı, Kafkaslar'daki vaziyet hakkında bir önceki rejimin ve korkunç savaşın yarattığı yoksulluktan malumatlandırıyorlardır.

Mustafa Kemal: Suphi'yi şahsen tanımıyorum, fakat burada onu oldukça iyi tanıyan insanlar var. Eğer Suphi, anlattıkları gibi kötü olmasaydı, fark etmeyecekti; halk onu kabullenmeyecek ve onun ağzından çıkan bütün

iyi ve samimi fikirler halk için kötü olacaktı. Sadece, bu fikirler, insanların itimat etmediği birinden kaynaklandığı için. Türk halkının itimat etmediği birinin, Türkiye inkılabı için bir anlamı olabilir mi? Rusya'da Suphi'ye büyük bir itimat var, hatta Lenin, Doğu'daki devrim meseleleriyle ilgili ona danışıyor. Eğer siyasi amaç için şimdi Suphi'yi desteklersem, Erzurum halkı bana karşı ayaklanır. Şahsen ben ve yoldaşlarımdan birçoğu komünizmin taraftarıyız, ama hal ve şartlar, bizim bu konuda susmamızı gerektiriyor. Eğer ben, yarın komünist olduğumu açıklasam benim tesirimden eser kalmaz.

Upmal: Kesinlikle haklısınız. Görünüşte şimdilik tarafsız kalmak amaç bakımından bugün için en doğrusu. Ancak zaten sizin vaziyetiniz herkesçe biliniyor.

Mustafa Kemal: Rus komünistlerine karşı bir hareket yok. Sadece açık olarak Türkiye'nin dahilî işlerine karışan Rus komünistleriyle ve onların bazı partileriyle, teşkilatlara karşı bir hareket var. Ben, kendim bu harekete mensubum. Anlamak gerekir ki, komünizm bile Türkiye'de bizim işimizdir. Hiçbir ülke, bizim önümüze komünist olmamız için şartlar süremez. Bu bizim hakkımız.

Upmal: Belirtmeme izin verin, ben kendimi tamamıyla bu sürecin içine katayım.

Kimsenin komünizmin hemen Anadolu'ya sokulması gibi bir talebi yok. Sadece akıllı eleştiri yapanlar düşünebilirler ki, şu an sadece Türkiye, komünizm fikrinin propagandasının uzun yolundan, temel örgütlerin güçlerini kullanabildikleri yerlerde adım adım büyümeleriyle ve Türk öncülerinin komünist dünya görüşünün yavaş yavaş çalışmasını yapmasıyla geçebilir.

Mustafa Kemal: Komünizm meselesi Türk halkı tarafından çözülmeli. Lenin ve Çiçerin resmî olarak, Radek ise özel görüşmelerimizde, komünizmin Türkiye'de her şeyden önce bu ülkenin evlatlarının işi olduğu görüşümüz noktasında bizi tamamen doğruluyorlar. Başka kuvvetlerin dahilî işlere her karışması ve devrim aşılamaya her kalkışması, katiyetle mukavemetle karşılaşacaktır ve galeyan çıkaracaktır.

Upmal: Tamamen doğru. Ki biz sizinle bu konuda geçen yılın Ekim ayında konuşmuştuk. Samimi Türk komünistlerinin bile kendi görüşlerini ifade etmelerine izin verilmemektedir. Evet, bizim liderler bunu duysalardı olağanüstü üzüleceklerdi. Hatta daha ötesi, bu durum onları bazı hususlar üzerinde tekrar düşünmeye zorlayacaktır.

Mustafa Kemal: Benim bulunmadığım sıralarda, bizim burjuvalar Rus komünizmi aleyhinde tam bir fırtına koparmışlar. Bunu duyunca geldim ve dedim ki, "Komünizm toplumsal bir meseledir. Komünizmin mahiyeti ilmî olarak tespit edilmiştir. Ona karşı zor kullanılması sadece hareketin büyümesine yarayacaktır. Dolayısıyla, halkın komünizmi tanımasına imkân sağlamak, sonra halkın görüşünü sormak gerekir." Ben bu amaçla Türkiye'de Türk Komünist Fırkası'nı kurdum. Görevi, komünizmi, şartlarımıza tatbik edilebilme bakımından ilmî olarak açıklamaktan ibarettir. Söz konusu parti, devlet denetimi altındadır.

Upmal: [...] [*Belgenin aslı bu şekildedir. (Mehmet Perinçek notu)*]

Mustafa Kemal: Hükümet, parti kurulması ve partiler arasındaki mücadele özgürlüğü konularında tarafsız olamaz. Bugüne kadar kurulan bütün grupların ya tabanı yoktur, ya da kurucuların kişisel amaçları doğrultusunda kurulmuşlardır. Anadolu'da çok sayıda İttihatçı vardır ki, çoğu İstanbul taraftarıdır. Bunların en akıllı olanları benimle birleştiler. Türk Halk Komünist Fırkası'nın iki teşkilatı, Lozgade [Yozgat] ve Karahisarı Şarki [Şebin Karahisar] teşkilatları, bu şehirlerdeki İtilafçıları bir araya getirmiştir. Bu adamlar, komünizmin saygı gördüğünün ve hükümet tarafından engellenmediğinin farkına vararak, komünist görüntüsü altında teşkilatlanmayı uygun bulmuşlar. Elbette ki bunlar kuvvetlendikten sonra maskelerini atacak ve açıkça kendi amaçları için çalışacaklar. Hükümet, buna imkân veremez.

Upmal: Her halükârda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF), fikrî bakımdan İttihatçılardan, yerel burjuvazinin eski liderlerinden oluşturulan "hükümet" TKF'sinden daha samimi ve mantıklıdır. Diğerinin hakikaten de komünizmle ismi dışında bir ilişkisi yoktur. Ankara, bunu gayet iyi biliyor ve halk komiserlerinden birinin dediğine göre, "Komünist" TKF, Rus komünizmine karşı mücadele amacıyla kurulmuştur. Rus komünizmi yoktur, komünizm milletlerarasıdır.

Böylece, sizin gösterdiğiniz eksiklere rağmen, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan (THİF) daha devrimci bir teşkilat yoktur ve ona karşı tatbik olunan baskılardan dolayı üzülmeniz gerekir.

Mustafa Kemal: Yeni kurulan bütün komünist teşkilatların engellenmesiyle ilgili bir talimat olduğunu duymadım. Talimat, sadece gizli çalışan teşkilatlara yöneliktir. Resmî olarak tanınan fırkaların arasına geçen teşkilatlar var olma hakkına sahiptir.

Upmal: Fakat bir de başka bir yol var. Esas olarak bu teşkilatlar, polisin etkisiyle şüpheli duruma düşürülen şahıslardan meydana geliyor. Bu konuda THİF MK, ne fazlasıyla, ne azıyla, sadece samimi olarak tamamen kendi teşkilatlarıyla ilgilendiklerini ve size geleceklerini bildiriyorlar. Ama sizin tarafınızdan da, komünizmin ideolojik propagandasına bile engel çıkaran talimat gönderilmiş.

Mustafa Kemal: Teşkilatları, Fırka'nın MK'si aracılığıyla, arzu edilmeyen şahısları uzaklaştırmak amacıyla etkilemek imkânsız ki, zaten MK üyeleri en tehlikeli ve istenilmeyen insanlar.

Upmal: Anadolu'da herkesin, gericiler ve devrimcilerin, sizin kendilerinin önderi olmanızı azimle istedikleri sizin tarafınızdan bilinmiyor değil. Eğer biri, size karşı konuşuyorsa veya homurdanıyorsa, bu, babası ondan yüzünü çevirdiği için kırılan bir çocuğun homurtusudur.

Ayrıca Nazım ve Şükrü'nün, bana söylemeseler de, ruhlarının derinliklerinde sizinle ilişki kurmayı düşlediklerini düşünüyorum. Bu katiyen böyle.

Mustafa Kemal: Haklısınız. Siyasi şahısların çoğu bana göre yönünü belirliyor. Buna bariz misal olarak Mebus Haunel [Hacı] Şükrü'yü [Aydındağ] verebiliriz. Bana haftada üç kere geliyor. Meclis'te yanıma yaklaşıp kulağıma gereksiz şeyler fısıldıyor, herkese benimle mühim işleri olduğunu gösterip, bu şekilde tesir yaratmak istiyor. Bu arada o, sevilmeyen ve salak insanlardan biri. Nazım ve Şükrü de, bıraktıkları tesiri kendi şahsi gayeleri için kullanmak maksadıyla benimle çalışmaktan kaçmıyorlar. Bu insanlara itimat edemem.

Upmal: İstanbul'la alakalı haberleriniz, benim için beklenilmeyen bir şey değil. Üç gün önce, vaziyeti tahlil ederken, bende bir intiba oluştu. İstanbul ve Ankara arasında dahilî vaziyet konusunda büyük bir fark yok. Aynı zamanda, Ankara'da gerici eğilim kuvvetlendiğinde, orada ve burada aynı şekilde şahsi dokunulmazlık görmezden gelinerek, komünist teşkilatlarda tutuklamalar oluyor.

Mustafa Kemal: Upmal Yoldaş'ın sözlerini düzeltmek istiyorum. Onun Rusya'ya böyle yalan ve yanlış tasavvurlarla gitmesi beni üzüyor. İstanbul ile Ankara'nın siyasetlerini kıyaslamak imkânsız. Heyetin oluşan vaziyette bir tesiri yok.

Sizin TKF'nin Ethem meselesinde kendi itibarını kırması konusunda ve Ethem'in suçunun suçsuz olan THİF'ye yüklenmesi konusundaki fikriniz doğru değildir. Ethem ve ekibi, Fırka'ya benim haberim olmadan Hakkı Behiç [Bayiç] tarafından kabul edilmişti. Ethem kendi şahsi çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu.

Upmal: Dahası, Ethem, Fırka'ya TKF MK kararı ile ve kendisinin haberi olmadan alınmıştır. Bu da MK'nin belli bir ilkesizlik içinde bulunduğunu ve titiz olmadığını göstermektedir.

Mustafa Kemal: Hakkı Behiç, hiç kuşkusuz samimi bir devrimcidir. Düşünmüş ki, devrim için silahlı kuvvete ihtiyaç var ve bu kuvveti Ethem'in ekibinde bulmak istemiştir. Bunu anladım ve bir defasında ona dedim ki, burada devrim orduya dayanacaktır. Kendisi, herhalde buna inanmadı, idealine doğru koştu ve Ethem'in macerasına sürüklendi. Bunu kahramanca bir adım olarak adlandırabiliriz.

Upmal: Sizinle aynı görüşte değilim. Bendeki malumata göre, Ethem macerasını esasında FMK (Fırka Merkez Komitesi) üyesi olan Türkler desteklemişler, Çerkesler birkaç kişi.

Mustafa Kemal: Hayır, bütün diğer üyeler esasen rejime bağlı kişiler. Fırka'nın zenginlerden oluşturulduğu bir gerçek. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesi üyeleri, ne yazık ki, şahsi menfaatlarını güden kişilerdir. Size daha önce söylemiştim, burada samimi bir komünist firkası kurabilmek çok zordur.

Upmal: Elbette, hatta Vekâlet mensupları dahi Meclis'te komünizmle açıkça alay ederek, ütopya diye niteliyorlar; komünizm uygulanmaya başladığında, adalet ve mülkiyet haklarının kaldırılmasından sonra, sözüm ona ekmek de karne ile verilecekmiş.

Mustafa Kemal: Ben bunu duymadım. Halk komiserlerinden kim, nerede söylemiş?

Upmal: Bunu, bütçe görüşmeleri sırasında [Ahmed] Ferit [Tek] söyledi. Dönemin bütçe açığı bizim altınlarla kapatılmıştı.

Mustafa Kemal: Ben, Maliye Halk Komiseri Ferit'in Meclis'te komünizmle alay ettiğini duymadım. Eğer bir şey söylemişse, Şükrü'nün şahsına karşı söylemiştir. Havaya girerek ve sinirlenerek, Şükrü'yü kırma gayesini unutmuş ve sınırı aşmış olabilir. Ben size daha önce söylemiştim, burada komünizme değil, Nazım, Şükrü ve diğerleri gibi nefret edilen şahıslara karşı tepki var. Onların ağzından çıkan en iyi ve kutsal sözler bile, itimatsızlık doğurmakta ve tepkiyle karşılanmaktadır. Şimdiki karışıklığı komünizme karşı tepki olarak değerlendirmek yanlıştır. Zira TKF'ye karşı bir saldırı yoktur. Bu, THİF'nin başında duran insanları ve onların dayatmaya çalıştıkları ithal komünizmini hedef alan bir cereyandır. Türkiye'de, diğer ülkelere katiyen benzemeyen, ülkemizin şartlarına ve özelliklerine uyan özel bir komünizme ihtiyaç vardır.

Upmal: Komünizmin esasları milletlerarasıdır.

Mustafa Kemal: Heyeti Vekile'den birisinin söylediği, "TKF, komünizme karşı mücadele gayesiyle kurulmuştur" sözleri yanlış anlaşılmıştır. TKF, yabancıların vaat ettikleri ithal komünizme karşı mücadele etmek, ayrıca ülkemizin özel şartlarına uygun olarak, komünizm görüşlerini ilmî esaslara dayanarak yayabilmek gayesiyle kurulmuştu.

Bütün dünya biliyor ki, Ruslar en iyi devrimcilerdir. Ama onlar, çağdaş Türkiye şartlarının ne kadar zor ve çetin olduğunu bilselerdi, bizim şimdiki davranışlarımızı takdir ederlerdi.

Upmal: Biz bunu pekâlâ hesaba katıyoruz. Ancak fikir ve kavrayış gücünün yavaş yavaş ve açık bir şekilde geliştirilmesinden başka bir yol yoktur. Benim haklı olduğumu ileride kabul edeceksiniz.

Görüşlerimi paylaşmak zorunda değilsiniz, ben bir devrimci olarak, sürgün ve kürek cezası çekmiş eski bir tutuklu olarak, Nizam'ı polise veremezdim. Çok isterdim ki, Bakü'ye ve Moskova'ya ulaşmış olduğum zaman, bu gerileme dönemi aşılmış olsun ve bizim liderler, çok sevdikleri Anadolu halkının geleceği konusunda telaşlanmaya zorlanmasın.

Geçmişte yaşanmış şahsi anlaşmazlıkları hep unutmaya gayret ederek, tarafsız olmaya çalışıyorum ve buradan, şimdiki durumla ilgili olarak, ağır izlenimlerle ve kaygılarla gittiğimi söylemeden edemem. Bir daha altını çiziyorum, umarım, THİF üzerindeki baskılara en yakın zamanda son verilecektir.

[Sovyet Rusya Büyükelçiliği Birinci Sekreteri Upmal'ın Yardımcısı] *Memedov*: Upmal Yoldaş'ın doğru çizgide olup olmadığı konusuna girmeyeceğim. Bu husus Mdivani Yoldaş, Moskova'dan döndükten sonra belli olacaktır. Ancak bir şeyi söylemek zorundayım: Upmal Yoldaş'ın buradan ayrılmasına ve Mdivani Yoldaş'ın gelişine, son devrede yaşanan hadiseler sebep olmuştur ki, Türkiye hükümeti de bunu istemekteydi. Sekreterya'nın Ethem isyanı ile bağlantısı konusuna gelince; eğer mahkeme, Sekreterya'nın Nizamettin'in çağrısına katkıda bulunduğunu ispatlayamazsa, böyle bir bağlantının olmadığının, Mdivani Yoldaş geldikten sonra belgelenmesi gerekecektir. Bir taraftan Sekreterya'nın söz konusu çağrının yazılmasına katkıda bulunduğuna inanmak, diğer taraftan aynı Sekreterya'nın şifreli telgraf çekerek, Ethem'in ülkede anarşi estirdiğini ve gericiliğe karşı durabilecek tek kişinin Mustafa Kemal olduğunu, onun desteklenmesi gerektiğini Moskova'ya bildirmesi çok mantıksız bir tavır olurdu.

Mustafa Kemal: Bir hususu vurgulamak zorundayım: kimse çağrının Sekreterya'da yazılmış olduğunu iddia etmiyor, ancak böyle diyen birçok çevre var. Daha okul sırasında hapishaneye düşmüş ve yıllarca sürgünlerde dolaşmış bir devrimci olarak eminim ki, Rusya ve Türkiye arasındaki ittifak insanlığı kurtaracaktır ve komünizm fikri er geç muzaffer olacaktır. Lenin'e, Troçki'ye, Çiçerin'e ve diğer yoldaşlara selamlarımı iletmenizi rica ederim. Size mesut yolculuklar dilerim.

Upmal: Görüşleriniz elbette olduğu gibi Moskova'ya iletilecektir. Hoşça kalın.[2838]

Upmal, 24 Ocak 1921 tarihli mülakatı hakkında Rusya Haberleşme Bürosu için müstesna bir nüsha hazırladı. İlk belgede yer almayan fevkalâde bir ifadeye tevafuk ediyoruz. Mustafa Kemal, TBMM Hükümetine bağlı Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesinin Müslüman ahaliye karşı çapulculuk ve tahribat yaptığını kabul etmiştir. TBMM'deki komünizm aleyhtarları, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine yönelik ikiyüzlü politikasına nazaran Bâb-ı Âlî'yle birleşmeye azimkâr olmuşlardır. Mustafa Kemal, hükümet TKP'sindeki Çerkeslerin çoğunun irtikabcı/menfaatperest ve işbirlikçi olduklarını iddia etmiştir. Mustafa Kemal, İngilizlerin sabık Sadrazam Damad Ferid'i tam tekmil desteklemiş olduğu yavesini dermeyan etmiştir. Mustafa Kemal'e göre Bâb-ı Âlî ricalinin ekserisi zayıf karakterli insanlardır. Yıldız Sarayı muhafızlarından Yüzbaşı Ankaralı Neşet, Mustafa Kemal'in casusudur. Mustafa Kemal, Vahideddin'e binaenaleyh saltanata kat'î düşman olduğunu Sovyet Rusya'ya temin etmiş, TBMM'yi de bu cihete sevk etmiştir. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti bahsindeyken çok sayıdaki cümlesini "ben" zamiriyle istimal etmiştir ki bu megalomani tezahürü, onun hadisatı benmerkezci zaviyeden değerlendirdiğine işaret etmektedir:

İSTANBUL HEYETİ İLE İLGİLİ OLAYLARIN AYRINTILARI

24 Ocak 1921

(Sovyetler'in Ankara Misyonu Sekreteri Upmal Yoldaş'ın bu yılın 24 Ocak tarihinde Ankara'da Kemal ile yaptığı konuşmalardan)

[Mustafa Kemal:] İstanbul heyetini Ankara'da bizim tevkif etmemize dair haberler İstanbul ve Avrupa gazetelerinde yayımlandı. İstanbul hükümeti şaşırmış durumdaydı ve talimat almak için bizzat bana başvurdu ve müttefiklere hiç güveni kalmadığını ifade etti.

Ben cevabımda dedim ki, İstanbul hükümetinin bütün politikalarının düşmanı azami ölçüde kandırmaya yönelik olması gerekir. Durum fark edildiğinde ve düşman uyandığında (ki bu durumda söz konusu politikanın devam ettirilmesi imkânsız hale gelecektir) en sağlıklı ve hızlı bir yoldan Ankara'ya kaçmaları gerekir. Diğer bir deyişle, İstanbul'a verdiğim bu talimatlardan amacım, İstanbul'u sonuç itibariyle her türlü hükümetten mahrum bırakmaktır.

İstanbul hükümetinin parası tamamen bittiğinde, başvuruda bulunduğu İngilizler ona borç vermeyi vaat ettiler, ama karşılanması imkânsız ağır şartlar ileri sürdüler.

İşte bu ortamda hükümet kendi subaylarından birini akıl danışmak için tekrar bana gönderdi; ama biz bu subayı Ankara'ya sokmadık, İnebolu'da durdurduk, hemen İstanbul'a geri dönmesini ve hiç zaman kaybetmeden Ankara'ya kaçma önerisini bizim adımıza kendi hükümetine iletmesini söyledik.

Bu olay üç dört gün önce yaşandı.

Kemal/ Çeteler Hakkında

(Ankara Sovyet Misyonu Sekreteri'yle Konuşmalardan)

Son günlerde gerilla çetelerinin kalıntılarını yok etmekle meşgulüz. Bu çeteler, Yunan saldırısını durdurmamıza yardımcı olabilecek her türlü gücü sevinçle karşılayacağımız bir dönemde ve bizim isteğimiz dışında teşekkül etmişlerdi. Ben Anadolu'da faaliyete başladığım sırada birçok subay orduyu bırakarak çete birlikleri kuruyordu. Bu dönemde düzenli ordu da gizliden gizliye çetelere yardım ediyordu. Alitab [Ayıntab/Anteb] ve Adana cephelerinde de çeteler var, yerli halkla beraber Fransızlara karşı savaşıyorlar. Bunlar düzenli orduya benzer teşekküllerdir ve günbegün daha disiplinli olmaktadırlar. Batı cephesinde dört çete var ki, bunların

[2838] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3 d. 114 y. 90. 90 arkası, 91, 91 ark.-...- 95 ark., 96; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 263-279. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

elebaşıları başıbozuk çapulculardır. Bunlardan birisi olan Ethem bir ağa çocuğunu kaçırarak, kendisinden 50 bin lira fidye talep etmişti[2839]. Diğerleri de ondan daha iyi değiller. Halk milis güçleri için para topladığında, "Evet, bu bizim işimiz, yaşadık" diyerek hepsi üşüştü. Halk üzerinde ağır bir etkide bulunmaktadırlar, zira nereye giderlerse gitsinler yağma yapıyor, köylünün elindeki son hayvanı bile alıyor ve sık sık evlerini yakıyorlar. Halk, onu dış düşman yağmalarından korumak isteyen, fakat bu arada yine onu kendi çeteleri aracılığıyla yağmalayan hükümetten şikâyetçi olmakta haklıdır. Düzenli ordumuz güçlenerek artık çeteler olmadan hareket edebileceğimiz düzeye geldiğinde, biz hemen bütün çetelerin sınırlanması ve yok edilmesi yönünde çalışmalara başladık. Öncelikle cephe boyu hattının yönetimini bizim askerî yönetim kendi eline aldı ve böylelikle halkın yağmalanması engellendi. Daha sonra ise mevcut çetelerin daha fazla büyümemesi için önlemler alındı. Zaman içinde bütün küçük çeteler dağıldı. Bunların zengin olmuş üyeleri evlerine döndü, bir şey kazanamamış olanlar ise eşkıyalık yapmak için dağlara çıktılar. Çeteler konusu tarafımızca onların dağıtılması anlamında halledilmiştir.

Kemal/ Bizimle İttifak Hakkında

(Ankara Sovyet Misyonu Sekreteri'yle Konuşmalardan)

Söylemem gerekir ki, Moskova'nın güvensiz davranışı, bütün devrim karşıtı unsurları fevkalade güçlendirdi. Onların İstanbul'la birleşme konusunda en çok sevdikleri gerekçe şu: Biz Batı'ya açılan kapıları kesin olarak kapatamayız; madem Moskova bize güvenmiyor, demek ki her an bizi kaderimize terk edebilir. Son bir buçuk yıl zarfında biz halkımıza yardım için Moskova'ya başvurmayı kavrattık ve kendimizi de Moskova'nın doğal müttefiki olarak görüyoruz. Ümit ediyoruz ki, Moskova da bizleri kendi müttefiki olarak görüyordur.

Kemal/ Komünist Parti Hakkında

(Ankara Sovyet Misyonu Sekreteri'yle Konuşmalardan)

Parti benim beklentilerimi genellikle yerine getirmedi. Şimdi ben, partiyi lekeli kişilerden temizlemek için, yeniden parti meselesiyle meşgulüm. Bazen gerçek bir komünist parti kurmak imkânı konusunda ümitsizliğe kapılıyorum. Halihazırda bütün yönetim, halkın düşmanlarının, kapitalizm ve emperyalizm ruhuyla yetiştirilmiş vali ve kaymakamların elindedir. Bu yüzden öncelikle iktidarı halka vermek ve onu kendi kendini yönetmeye mecbur etmek gerekir. Vali ve diğer yetkililerin seçimle gelmesi ilkesini uygulamaya koymak, daha sonra ise gerçekten halk tarafından seçilmiş insanlardan oluşan yeni bir Meclis kurmak gerekir.

Halihazırda iki komünist parti vardır. Bunlardan TKP'yi hükümet partisi olarak adlandırabilirsiniz, zira ben onun kuruluşuna yardım ettim ve kendim bu partinin üyesiyim. Ve bu da bir gerçektir ki, bazı yetkili kişilerinin şahsında bu parti, İstanbul'la anlaşma ve çeteler konusunda kendisini şaibe altında bırakmıştır. Ama bu durum, bünyesinde gerçekten de çok dürüst kişiler bulunan partinin bütün üyelerini bağlamamakta olup, sadece bir grup bencil kişiyle ilgilidir ki, bunların çoğu Çerkes kökenlidir (Hakkı Behiç, Ethem'in kardeşi Reşit, Hacı Şükrü vs.). Diğer bir parti de var: Halk İştirakiyun Partisi. Bu partinin kurulmasına ben şahsen onay verdim. Maalesef orada da güvenilemeyecek kişiler var; örneğin Meclis grubunun çok önemli üyeleri olan Nazım, Şükrü ve Hacı Servet gibi.

Kemal/ Ermenistan Hakkında

(Ankara Sovyet Misyonu Sekreteri'yle Konuşmalardan)

Bizim Ermenistan üzerindeki galibiyetimiz ve Kızıl Ordu'nun Ermenistan'ın bir kısmını ele geçirmesi, Ermeni tehdidini ortadan kaldırmıştır. Sanıyorum bizim Ermenistan'la bütün barış çabalarımız, Rusya yönünden bir anlaşmazlığa sebep olmaz.

Kemal/ İstanbul Hükümeti Hakkında

[2839] Çerkes Ethem, İzmir'in Selânikli ve İttihadcı valisi Evrenoszade Rahmi Bey'in oğlunu, 8 yaşındaki Arslan'ı fidye için 12 Şubat 1919'da kaçırdı idi: Tuğçe Özsoy-Kazdal. (2021). *Çerkes Ethem'in Kurtuluş Savaşı'ndaki Faaliyetleri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 4-5). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

(Ankara Sovyet Misyonu Sekreteri'yle Konuşmalardan)

Bugüne kadar İstanbul'da İngilizlerin politikası, bir taraftan Anadolu'ya propaganda yaparak ülkede kargaşa çıkartılmasına, diğer taraftan bizleri Yunan ordusu aracılığıyla sindirmeye ve yenmeye yönelik olmuştur. Bu yalan ve propaganda politikası kısmen başarılı olmuştur, zira Anadolu'da İngiliz propagandasının etkisiyle şu veya bu tarihte isyan çıkmamış yer göstermek zordur. Ama Yunanlar Anadolu'nun önemli bir kısmını işgal ettiler. ~~İngilizler~~, bu politikanın başarısına güvenerek, ~~Ferit Paşa hükümetini bütün imkânlarıyla desteklediler~~, zira onların elinde oyuncaktı. Bu sindirme ve propaganda politikası iflas ettiğinde, onlar başka bir yola başvurdular; bütün Türk halkının büyük saygısını kazanmış kişilerden oluşan [Ahmed] Tevfik [Okday] Paşa kabinesini iktidara getirdiler.

Ben Tevfik Paşa'yı şahsen tanımıyorum. [Ahmed] İzzet [Furgaç] gerçekten de namuslu bir insandır, ama zayıf karakterli olup, iş bitirecek birisi değil; ayrıca sultanın adamıdır. Şimdiki sultanla ilişkileri o kadar da iyi değildir, fakat ilke olarak kesinlikle saltanattan yanadır. Kendisini Harbiye Nazırı olduğu dönemden tanırım; kişisel çıkarları için görüşlerinden vazgeçebilen birisidir. Salih'i [Hulûsi Kezrak] diğerlerinden daha iyi tanırım. Anadolu'da faaliyete geçtiğimde, beni niyetlerimden vazgeçirebilmek için İstanbul'dan onu göndermişlerdi. O dönemde henüz ayrı bir hükümet kurma konusu gündemde yoktu. Meclis'i toplamak konusu gündemdeydi ve bunun Anadolu'da yapılmasından yanaydım; zira İstanbul'da olması durumunda Meclis sürekli müttefiklerin tehdidi ve baskısı altında kalacaktı. Salih benimle Amasya'da buluştu ve ben görüşümün doğruluğunu ona kanıtladım. Kendisi bana yüzde yüz katıldı, ama arkadaşları konusunda emin olmadığından, İstanbul'da benim görüşümü savunacağını ve kabul görmemesi durumunda istifa edeceğini vaat etti. Bana bu konuda söz verdikten sonra İstanbul'a gitti ve benim önerim kabul edilmedi. Buna rağmen istifa etmedi. O da sultan yanlısıdır. Salih ve İzzet hakkında genel olarak denilebilir ki, her ikisi de uzağı göremeyen, durum değerlendirmesi yapamayan ve ileriyi azıcık da olsun görmeyen kişilerdir. İstanbul'dayken ben sık sık onlara danışıyordum ve her defasında onlar beni niyetlerimden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Olaylar gösterdi ki, onlar bir defasında bile şartları doğru değerlendiremediler, ben ise haklı çıktım. Ben onların bana yazdığı mektubu bir kanıt olarak muhafaza ediyorum.

Saffi [Safa] Dışişleri Bakanı, kesinlikle samimi ama karaktersiz birisidir.

Müttefikler, bu insanları Anadolu ile ilişki kurabilmek için iktidara getirmişlerdi. Benim yakın mesai arkadaşlarımdan bir subay, benim ajanımdı; benim muhtelif talimatlarımı yerine getiriyor ve bana her konuda bilgi sağlıyordu. Adı Neşet, sarayda muhafız alayı subayıdır. Neşet'i Ankara'ya göndermişlerdi, ailesi de buralıdır. Bana İzzet'in eliyle yazılmış ama imzasız bir not ulaştırdı; İngilizlerin taviz vermekte olduğu (İzmir'den çıkmak vs. gibi), İstanbul ile Ankara'nın anlaşması gerektiği, yorgun düşmüş halkın daha da yorulmaması gerektiği anlatılıyordu. Neşet daha önceleri benim emrimde hizmet etmişti ve benimle ilişkisi kesintisiz devam etmekteydi. Son zamanlar bana saraydaki olaylar konusunda bilgi aktarıyordu. Bunu, onu buraya göndermiş olan İzzet dışında kimse bilmiyordu. Ben, İstanbul'un tavırlarını anlayabilmek için Neşet'le birçok defa görüştüm ve şu sonuca vardım: Kabine Anadolu'daki durumu anlamıyor, bizi zayıf buluyor ve kendilerince kaçınılmaz olan bir yenilgiden kurtarmaya çalışıyorlardı. Ben şunu fark ettim: Bu adamların ısrar etmeleri durumunda direnmem zor olacaktı, zira bu durumda İngilizler, Ankara hükümetine karşı olan bütün düşman unsurları kullanarak, halkı bana karşı ayaklandırmaya çalışacaklardı. Onlar şu düşüncelerle hareket edeceklerdi: Tevfik, İzzet ve Salih namuslu, ülkesi için iyilik isteyen insanlardır, eğer onlar iktidar olmayı kabul etmişlerse ve Ankara'yla yakınlaşmaya çalışıyorlarsa, demek ki müttefikler Türkiye'nin serbestçe gelişmesini sağlayacak teminatlar vermişler. Ve eğer Mustafa Kemal taviz vermiyor ise, demek ki kendisi barıştan yana değil ve bazı bilinmeyen kişisel çıkarları için savaşın devamını istiyor. Bu kişilerin bizim gücümüzü dikkate almayarak yanıldıklarını fark edince, Neşet aracılığıyla onlara birkaç sayfa göndererek (kendi adımı koyarak imzaladım) bu sayfalarda örgütümüzün gücünü onlara kanıtlamaya çalıştım. Neşet İstanbul'a gitti. Bir süre sonra -Neşet henüz İstanbul'a varmış olamazdı- bir Fransız mayın gemisiyle Zonguldak'a gelen birkaç Fransız subayı bana telgraf çekti. Telgraf İçişleri Bakanı İzzet tarafından imzalanmıştı. İzzet üç soru soruyordu: Ben İstanbul'la anlaşma zemini bulmanın mümkün olduğuna inanıyor muyum? Eğer inanıyorsam, bu nasıl bir zemindir? Ve telgraf haberleşmesinin uzun sürdüğünü vurgulayarak (gerçi Fransızlar, Zonguldak'ta kendilerine ait telgraf makinesini kullanmaya müsaade ediyorlardı) kendisi ile bir buluşma düzenlememi rica ediyordu. Telgraf sadece Mustafa Kemal Paşa adına gönderilmişti. Ben bu telgrafı Milli Savunma Komiseri Fevzi

[Çakmak] Paşa'ya verdim. Telgrafın sadece Mareşal İzzet Paşa adına geri gönderilmesini ve bildirilen sorulara cevap verilmemesini önerdi ve Neşet'in artık İstanbul'a yola çıkmış olduğunu söyledi. Hatırlattığım gibi, İzzet'in telgrafı "İçişleri Bakanı İzzet" diye imzalanmıştı. Bir tek bu imza tarzında bile bir meydan okuma hissettik. Biz yasal hükümet olarak kendimizi görüyorduk, zira halk tarafından seçilmiş olan Türk Meclisi Ankara'da çalışıyordu. Biz İstanbul'u Türkiye'nin sıradan bir vilayeti olarak görüyorduk; oranın herhangi bir özel hükümeti ve dolayısıyla da İçişleri Bakanı İzzet filan olamazdı. Biz Mareşal İzzet'i tanıyoruz, fakat İçişleri Bakanı İzzet diye birisini tanımıyoruz. Bu yüzden cevap Mareşal İzzet'e gönderildi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Savunma Komiseri Fevzi Paşa tarafından, yani askerden askere bir cevap olarak, imzalandı. Bir süre sonra bir mektup geldi, yarısı İzzet yarısı da Neşet tarafından imzalanmıştı. İzzet, Hasani Kâzım [Hüseyin Kâzım Kadri], [Bern sefirlerinden] Cevat ve [Rasathane Müdürü] Fatin Hoca ile birlikte Anadolu'ya gelmeyi düşündüğünü yazıyordu. Neşet, İstanbul'a vardığını, benim notlarımı kabine toplantısı sırasında İzzet'e verdiğini ve onun notları okurken duygulandığını, -zira İstanbul'da kalmış olan bu kişilerin bize çok zarar verebileceğini anlamıştı- bildiriyordu. Ben onları Anadolu'ya almayı kabul ettim, yalnız bir şartım vardı, çok kuruntulu bir kişiliği olan Salih Paşa'nın da onlarla gelmesini istedim. Ben bütün bunları kendimi tehlikeye atarak yapıyor, hatta Halk Komiserleri Sovyeti [M. Kemal, İcra Vekilleri Heyetini Sovyet tarzıyla telaffuz ediyor] üyelerini bile bilgilendirmiyordum. Ben bu kişileri, kendileri isteseler de istemeseler de, Anadolu'da tutmak için kesin karara varmıştım. Gelmeleri için bir hafta süre verdim, bu süre 2 Aralık'ta dolacaktı. Onların her türlü saygı gösterilerek karşılanmalarını, kimseyle konuşmalarına müsaade edilmemesini emrettim. Onları sınırdan Bilecik'e getireceklerdi ve ben de kendilerini orada karşılayacaktım. Onlar tayin edilen sürede gelmediler. Bir süre sonra ben tamamen farklı bir iş için cepheye gitmek zorunda kaldım. Bilecik'e vardım ve Eskişehir'e geri döndüm. Burada onların Anadolu'ya gelmiş olduklarını duydum. Batı Cephesi Kumandanı İsmet'i, mebuslar Hakkı Bekyadş'ı [Behiç Bayiç], Bocaettin'i [?], Kılıç Ali'yi, yanıma alarak onları karşılamaya gittim. Bilecik'e vardığımızda ben İsmet'le beraber onların konakladığı eve girdim. Şaşkın bir halde "Biz temsilciyiz" dediler. Kimin temsilcisi? Siz Türkiye hükümetinin temsilcisi olamazsınız, zira Meclis Ankara'dadır ve Türkiye'yi temsil eden hükümet de oradadır. Eğer siz İngilizleri temsil ediyorsanız, onlar bizim düşmanımızdır; biz onlarla konuşmuyoruz, savaşıyoruz. Karşılığında artık bizim örgütün gücüne kani olduklarını, haksız olduklarını anladıklarını söylediler ve kendilerini İstanbul'a yollamamı rica ettiler. Ben cevap olarak, onların yanında İsmet'e şunu söyledim: "Paşalar Ankara'ya gidiyorlar, eşyalarını toplasınlar ve trene binsinler." Sonra arkamı döndüm ve dışarı çıktım. Trende özel bir kompartımana oturduk. Yolda İzzet Paşa ve Fatin Hoca benimle konuşmak istediler. Kabul ettim ve benim yanıma geldiler. Onlar bu zoraki seyahat konusunda itirazlara başladıklarında, üç günden beri uyuyamadığımı, çok yorulduğumu, dolayısıyla Ankara'da konuşmamızın uygun olacağını söyledim. Ankara'ya ise telgraf çekerek, onların oturmaları için bir konut tahsis edilmesini istedim. Ankara'ya vardığımızda konut henüz hazır değildi ve ben onları evime davet ettim. Sessizce akşam yemeği yedik, daha sonra şehir dışına çıkarak Savunma Komiseri Fevzi Paşa'yı ziyaret etmelerini önerdim. Yalandan "hasta" olan Fevzi Paşa'yı şahsen tanıyorlardı. Onlar yola koyulunca, ben bu ziyaret dolayısıyla heyecanlanmış ve istasyonu kuşatmış olan gazetecileri topladım (Mustafa Kemal Paşa istasyonda yaşıyor) ve onlara şu açıklamayı yaptım: Misafirler Anadolu'ya geldiler ve haklı olduğumuzu anlayınca bize katıldılar. Ve bu haberi bütün gazetelerde yayımlamalarını istedim. Arkasından Halk Komiserleri Sovyeti'ni topladım. Misafirleri Ankara'da tutmak ve bizimle birleşmeleri dolayısıyla kendilerine Türk halkı adına teşekkürlerimizi ifade etmek hususunda karar alındı. Bu kararın tebliği için Dışişleri Komiseri [Ahmed] Muhtar [Mollaoğlu] görevlendirildi. Ancak bu benim bulunmadığım bir ortamda, halk komiserlerinin bağımsız bir kararı olarak tebliğ edilecekti. Daha sonra halk komiserleri Fevzi Paşa'ya gittiler. Bu arada gazete haber özetleri misafirlere ulaştırıldı. Haberlerde, onların İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya katıldıkları açıklanıyordu. Bu durum onları fena halde etkiledi. Anadolu'ya ulaştırılan haberlerin resmî olup olmadığını sordular. Biz olumlu yanıt verdik. Bu defa yine sordular: "Ya bu özetler, onlar da resmî mi?" Ve "evet" cevabını aldıklarında, kesinlikle ne yapacaklarını şaşırdılar. Ben odaya girdiğimde misafirler bir araya toplanmış, şaşkın bir halde içinde bulundukları durumu değerlendiriyorlardı. Sessiz bir akşam yemeğinden sonra ben dışarı çıktım, Muhtar ise orada kalarak Halk Komiserleri Sovyeti'nin kararını tebliğ etti. Hatta misafirler, buna bile inanmak istemediler, bunun bir şaka olduğunu söylediler. Beni gördüklerinde geri dönmek istediklerini tekrar söylediler. Ben de Ankara Merkez Kumandanı'na dönerek, misafirlere ayrılan evin hazır olup olmadığını sordum ve tekrar misafirlere dönerek "Evet, size tahsis edilmiş olan mekâna gidebilirsiniz" dedim. Paşaların gelişinden bir gün sonra Meclis üyeleri köpürmeye başladılar. Ben bir toplantı düzenledim ve şunları söyledim: İstanbul'da birçok kötü, satılık insan var ama, bunların arasında bir tanesi var ki, hepsinin başını çekmektedir ve herkesten daha

kötü, daha iğrençtir. Artık onu konuşmamamız gerekir. (Kimin ima edildiği açıktır; Sultan kastediliyor.) Siz heyeti soruyorsunuz. Heyet yok. Esir İstanbul'dan bize birkaç paşa geldi ve bize katıldı. Onlar tekrar İngiliz esaretine geri dönmeyecekler, oraya dönemezler. Burada kaldılar ve herhangi bir heyet gönderme veya İstanbul'la anlaşma konusu artık kapanmıştır.

Bu olaydan üç gün sonra onlar bana gelerek, İstanbul'a gidebilmeleri için izin vermemi rica ettiler. Ben, geriye dönüş olmadığını söyledim. Siz kendiniz bize katıldınız, bu şıkkı desteklemek sizin kendi lehinizedir, aksi halde size olan güveni tamamen kaybedersiniz. En son onlarla oturdukları evde görüştüm. Geri gönderilmeleri için tekrar yalvarmaya başlayarak, geri dönecekleri konusunda İngilizlere söz verdiklerini söylediler. Ben Salih'e dedim ki, kendisi benim şahsımda Türk halkına söz vermiş ve bu sözünü tutmamıştır. Şimdi ise düşmanlara verdiği sözü tutması gerektiği konusunda ısrar ediyor. Ayrıca tehdit ederek; eğer durumlarından şikâyet etmekten vazgeçmezlerse, her karşılaştıklarına burada zorla tutulduklarını söylemeye devam ederlerse, daha ciddi tedbirler alacağımı söyledim. Evet onların burada bulunmaları, özellikle de propaganda edilmeleri, düşmanın hoşuna gitmiyor ve kafasını karıştırıyor. Bir taraftan İstanbul (müttefikler) tüm Anadolu'da ve tüm Karadeniz limanları üzerinden yoğun bir propaganda yapmaktadır, diğer taraftan hükümetten memnun olmayan kesimler hükümetin otoritesini sarsmak için her imkânı kullanmaktadır. Bu propaganda öncelikle bana karşı yöneltilmiştir, zira düşmanlar, ben iktidarda olmazsam halkla daha kolay anlaşabileceklerini düşünüyorlar. Ben bu tehlikeyi nasıl def edeceğimi düşünüyorum. Ve bu insanlar İstanbul'da kalsalardı daha büyük tehlike oluştururlardı diye kendimi teselli ediyorum.

Rusya Haberleşme Bürosu Müdürü Astahov (İmza)
Raporu Yazan K. Yust (İmza)[2840]

Sovyet Rusya ricalinin bazısına göre Çerkes Edhem, *Kemalistlerin solun içine yerleştirdiği provokatör*dü.[2841]

Upmal-Angarski, Ankara'da bulunduğu sırada Sovyet Rusya'ya merbut komünist teşkilata müzaheret ettiği gerekçesiyle TBMM Hükümeti tarafından istenmeyen adam ilân edildi.[2842]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Buna göre, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Maliye Müşaviri Sör Adam Block'un *Anadolu'daki durum hakkında çeşitli ciddi kaynaklardan alınan bilgiler ışığında* hazırlamış olduğu malî raporun bir özetini, meslekdaşı Defrance'ye takdim etmiştir. Rapor özetinde *Müslümanların Mustafa Kemal'den yana oldukları, Kemalist yönetimin İstanbul yönetiminden daha iyi olduğu, mali durumunun düzeldiği ve ekonomisinde gelişme olduğu belirtiliyor*. *Ancak İngilizleri endişelendiren en önemli konu Ankara Hükümeti'nin Sovyetler'le olan ilişkileri*dir. *Sovyetler'den aldıkları 2 milyon lira tutarındaki para yardımının yanı sıra Ermeni ve Rus sınırından, ayrıca İstanbul ve Antalya'dan yapılan silah, cephane ve savaş malzemesi yardımı İngilizler tarafından biliniyor. Her ne kadar Mustafa Kemal "Bolşevizme karşıyım" diyorsa da İngilizler buna inanmıyorlar, tam tersine Bekir Sami'nin "Kemalistlerle İtilaf Devletleri arasında bir antlaşma imzalanmadığı takdirde Bolşevikler milliyetçilerin efendisi olacaklar" yolundaki sözlerine büyük önem veriyorlar*. *Defrance, telgrafın sonunda, bu memorandumu Ankara Hükümeti'nin idari, mali ve askeri alanlardaki ilerlemelerini*

[2840] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 96, y. 22, 32-38; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 281-291. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir. Orhan Koloğlu'nun belirttiğine göre "Ankara'daki radikalizmin Marxist olmaktan çok, *İttihatçı* olduğunu Yust farketmiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31, dipnot 43.

[2841] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 265.

[2842] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 415. "Upmal'ın ne geçmişi, ne eğitimi, ne yaşı hakkında bilgi sahibiyiz." (Akal, 2013, s. 417).

göstermesi bakımından ve bu konularda şimdiye kadar kendisine verilen bilgileri doğrulaması açısından ilginç bulduğunu yazıyor.[2843]

25 Ocak 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angarski'yle mülakat ediyor: *Rus komünistlerine karşı bir hareket yok. Sadece açık olarak Türkiye'nin dahili işlerine karışan Rus komünistleriyle ve onların partileriyle, teşkilatlara karşı bir hareket var. ... Anlamak gerekir ki, komünizm bile Türkiye'de bizim işimizdir. Hiçbir ülke, bizim önümüze komünist olmamız için şartlar ileri süremez. Bu bizim hakkımız*.[2844]

> Bu arada Sovyet Rusya'nın Ankara elçiliğinde bazı çalkantılar yaşanmaktaydı. Upmal-Angarskiy'in siyasî faaliyetleri, Ankara yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Tepkiler daha çok gizlice yapılan Bolşevik propaganda ve Çerkes Ethem İsyanı'yla kurulan ilişkilere yönelikti. Ankara'nın Sovyet elçilik heyetine dair barındırdığı şüpheler karşılık bulunca, Upmal-Angarskiy'in koltuğu sallandı ve sefaret görevinden alındı. Bu bağlamda Mustafa Kemal, 25 Ocak 1921'de Elcezire Cephe Komutanı Nihat [Anılmış] Paşa'ya yazdığı bir telgrafta şunları beyan etmişti: *Hükümet gerek merkezde ve gerekse ülkenin her yanında komünizme karşı gerekli önlemlere girişmiştir… Ankara'da örgüt kurduğu anlaşılan Rus Sefaret Heyeti Başkanı Upmal'ı ülkemizden çıkarmaya zorunluluk görüldü*.
>
> Upmal-Angarskiy'in Ankara'da bulunduğu süre içinde gerek kendisinin gerekse elçilikteki arkadaşlarının Çerkes Ethem ile bağlantı kurmaları, kışkırtıcı propaganda ve yayınlarla gizli teşkilatlanmaya yeltenmeleri Ankara'da Bolşevik Rusların fikir ve siyasetlerinden şüphe duyulmasına ve tereddütlerin uyanmasına sebep olmuştu.[2845]

Amasya'daki Merkez Ordusu Kumandanı Sakallı Nureddin, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine şifreli telgraf gönderdi:

> Şeyh Servet Efendi Amasya'da bir iki gün kalmıştır ve ... [Asrı] Saadetten namıyla- kendi telifgerdesi olan kitabın bir nüshasını tevzii etmiştir. Mezkurkitabın bir nüshası ... takdim kılınmıştır. Şeyh Servet Efendi iki defa konferans vermiştir. Konferansın mevzuu ... mezkur kitap mündericatından ibarettir. İslamda şekli hükümet başta bir halife bulunan bir Şüra-yı müteselsile rüesasına istinad ettiği ve istiklalinin şeriat-ı millet şerisi netice ..... Rusya'da müteşekkil idare-i hazıranın bu şekil-i şeraiye muvafık ve saadeti beşeriyeyi kefil bulunduğu keyfiyetlerini ifa etmiştir.[2846]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erzurum mebusu emniyetçi Mustafa Durak'a (Sakarya) telgraf gönderdi: *"Ankara'da teşkilat yaptırdığı anlaşılan Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal'i memleketi terk ettirmeye mecburiyet görüldü"*.[2847] *Mustafa Kemal bu telgrafta Meclis'te 22 Ocak'ta yapılan oturumdan söz ederek komünizmin mahkûm edildiğini, hükümetin memleketin her tarafında komünizme karşı gerekli tedbirleri aldığını, Ankara'da tutuklamalara girişildiğini, Şeyh Servet'in geri çağrıldığını, Ankara'da teşkilat yaptırdığı anlaşılan Sovyet temsilcisi Upmal'ın sınır dışı edildiğini yazdıktan sonra Erzurum'da TKP heyetine karşı yapılan gösterileri tasvip ettiğini de eklemiştir*:

> Erzurum'da Mustafa Suphi hakkındaki milli gösterinin planına daha evvel Kazım Karabekir ... ve müteakiben Hamit Beyefendi'nin yazılarıyla vakıf olmuş ve tasvib etmiş idim. Herhalde Doğu'dan gelecek tahripkar

---

2843 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 107, dipnot 43.

2844 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 409.

2845 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 288, dipnot 597.

2846 *ATASE Arşivi*, İSH Kutu 671, Gömlek 58, Belge no. 58-1; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 380-381.

2847 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 85.

herhangi bir ceryana karşı Erzurum ve Trabzon'un ve bütün memleketin bir Sedd-i kebir [Çin Seddi] vaziyetinde bulunacağına eminim.[2848]

Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine yardımı *konusunda Türkiye adına Moskova'da temaslarda bulunan eski İttihatçıları da değerlendirmek gerekir. Cemal Paşa, Enver Paşa ve Bahattin Şakir gibi eski kadrolar Moskova'ya gelmiş ve Sovyet yönetimiyle mühim görüşmeler yapmıştı. Özellikle Enver Paşa, Ankara yönetimine yardım temin etmek için yoğun bir çaba sergilemekteydi: "Amcası Halil Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta (25 Ocak 1921-İ.K.) Kemal'in vatansever savaşına iştirak etmek istediğini ve kendisine ait 1 milyon altın lirayı Ankara'ya hediye olarak vermeye hazır olduğunu belirtmekteydi." Mustafa Kemal bu yardım konusunda oldukça ihtiyatlı ve şüpheci bir yaklaşım gösterdi. Zira daha önce zikredildiği gibi "şaibeli" İttihatçıların Anadolu'daki harekete tesir etmesini istememekteydi. Kemal, mezkûr mektuba verdiği cevapta Enver Paşa'nın halkın gözünde kaybettiği itibarı yeniden kazanması için Ankara'ya gelmesini, mahkeme ve meclis önünde aklanması gerektiğini iletti.*[*] *Ancak Mustafa Kemal'in bu talebi yerine gelmedi.*[2849]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İİCİ) Reisi Enver ve Katib-i Umumisi Ziya imzalı "gayet mahrem" talimatname, İİCİ İstanbul şubesine gönderildi:

Gâyet mahremdir.
İstanbul merkezini teşkîl eden üç zâtın şahıslarına münhasırdır.

Azîz Kardaşlar,
Her üçün mektubunu aldım. Gerek İstanbul hakkında ve gerek Anadolu ahvâli hakkında duyduklarım te'yîd etmiş oldu. Hepinize çok çok teşekkür ederiz. Şu mektûbumla şimdiye kadar olan vukû'ât ve vaz'iyetin zübde-i târîhçesini yapmak isterim. Cenûbî Rusya'dan birçok müşkilâtla Berlin'e geldikten sonra hemen Rusya'ya geçmek üzere teşebbüste bulunmuş idim.

O zamânlar Almanya ile Rusya arasında kat'îyen münasebât munkatı' olduğundan tayyâre ile gitmeye karâr vermiştim. Üç def'a teşebbüs ettiğim hâlde ma'at-te'essüf olamadım. Birçok def'alar sukût ederek iki def'a da düşmânların esâretine ma'rûz kaldım. Müdhiş müşkilâtla bu esâretlerden bi'avni'l-lâhî te'alâ kurtularak nihâyet karadan hudûdu geçtim. Tabî'î bu tayarân ve sukûtların tafsîlâtını işitmiş olacağınızdan uzun uzadıya tafsîlât vermiyorum.

Moskova'da gâyet iyi bir istikbâle maşher olduk. O zamânlar Bakû'da cereyân eden Şark Milel-i Mazlûmesi Konferansında da hazır bulundum. Oradan her taraftan gelmiş olan müslüman kardaşlarımızın hayât ve efkârları hakkında kâffî derecede ma'lûmât aldıktan sonra Moskova'ya avdetimde Cem'iyetimizi teşkîl ile Merkez-i umûmî intihâbına mübâşeret olundu.

Cem'iyetimizin Merkez-i umûmîsi â'zâları ber-vech-i âtîdir.
Re'îs: Enver Paşa
Kâtib: Ziyâ Bey
Veznedâr: İbrahim Tâli Bey
Üye: Haill Paşa, Sâmi Bey, Azmi Bey ve Seyfi Bey

Bunlardan başka her Şark milletinden birer a'zâ vardır. Mısır için Dr. Fu'âd Bey, Suriye için Şekib Arslan Bey, Şimâlî Afrika için Mehmed Yâsin Hempa Bey, Hindistan için Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa, Merkez-i umûmî a'zâları mühim vazîfelerle lâzım gelen yerlere gönderilmişlerdir. Meselâ Cemal Paşa Afganistan'da Hint gençlerinin ta'lîm ve terbîyesiyle ve Hindistan hareketiyle meşgûldür. Afganistan'ın Hindistan hûdudunda başkumandanlığı derûhte etmiştir. Ma'iyyetinde epey zâbit vardır.

2848 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 400-401.

* RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 113; akt., Konak, 2017, s. 284.

2849 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 284. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Sâmi Bey evvelâ Taşkent'e ve şimdi ise Anadolu'ya geçmiştir.

Halil Paşa Taşkent'te idi. Şimdi muvakkaten Moskova'da bulunuyor.

Azmi Bey Afganistan'dadır.

İbrahim Tâli Bey Anadolu'ya avdet etmiştir. Seyfi Bey Bakû'da üserâ-i harbîyenin sevkiyle meşgüldür. Bunlardan başka Anadolu Hâriciye Nâzırı Bekir Sâmi Bey, muhtelif a'zâ buradadır. Ziyâ Bey ise benimle Moskova'ya gelmiş ve şimdi Berlin'de muvakkaten bulunmaktadır.

Bakû'da iken Cem'iyetimizin Türkiye için husûsî bir teşkîlât vücûda getirmesi tensîb edilmiş. Ve küçük Tal'at ve Nâ'il Beylerle programı kararlaştırılarak Anadolu'ya göndermişlerdi. Orada epey tevsî'-i teşkîlât ettikleri gelen mektûblardan anlaşılmaktadır.

Roma'da ise bütün Şark İslâm İhtilâl Cem'iyetlerinin a'zâlarını câmi' ve Mısırlı Abdülhamid Sa'îd Beyin riyâseti tahtında bir cem'iyet vardır ki, doğrudan doğruya bize merbût olup Roma merkezimizi teşkîl etmektedir. Bu zât Avrupa cihetinden Şark âlemindeki İslâm İhtilâl Cem'iyetleriyle münâsebâtımızı te'mîn etmektedir.

Bundan başka Berlin'de Cem'iyetin murahhası olarak Talat Paşa bulunmaktadır. Cem'iyetin maksâd-ı teşekkülünü ve hedefini ve nizâmnâmesini gördüğünüzden ve bildiğinizden burada bahsetmek istemiyorum. Yalnız harekât ve fa'âliyetinizi ona göre tanzîm edebilmek üzere ber-vech-i âtî ma'lûmâtın i'tâ'sını elzem addettim.

Cem'iyetimiz şimdiki hâlde Ruslarla çalışmaktadır ve kendileriyle gâyet iyi münâsebâtta bulunmaktayız. Merkez-i umûmînin Moskova'da olması ve bize karşı gösterilen hüsn-ü kabûl de bunu mü'eyyeddir. Fakat biz komünist değiliz. Hilâfet ve Saltânat dâ'iresinde Sosyalizm esâsâtına tevfîkan ve halk hâkimiyetinin esâsını ittihâz ve kabûl eder bir siyâset ta'kîb ediyoruz.

Cem'iyetimiz dâhilinde birkaç kişiden mürekkeb bir küçük zümrenin hâkimiyet etmesini istemediğimizden kendi mu'temed arkadaşlarımızdan mürekkeb bir grup teşkîl etmek taraftârıyız. Ma'lûm olduğu üzere Talat Paşa bir iki arkadaşıyla Cem'iyete hâkim olmak arzusunda bulunduğundan ve hâlâ bu arzusundan ferâgat edemediğinden kendisiyle her ne kadar berâber çalışılıyor ise de, asıl bize sâdık ve esâsen mu'temed zâtlarla berâber bu zümre-i kalîle hâkimiyetine karşı koyabilecek bir grup elde etmemiz lâzımdır. Onun içindir ki İstanbul merkeziniz Trabzon'da Şükrü Bey ve Moskova'dan Anadolu'ya gelen Çerkes Sâmi Bey, sonra gönüllü kıta'âtı kumandanı Çerkes Ethem ve kardeşi Reşîd Beylerle dâ'imâ münâsebât-ı sâmimânede bulunmalıdır.

Ve bu vechile Cem'iyetimize sâdık ve şahısları bizce her şüpheden ârî mu'temed kimselerle kendi grubumuzu toplamalıyız. Şimdiki hâlde vatanın selâmeti için Mustafa Kemal Paşa ile temâs ile müttehiden çalışmaktayız ve kendisi ile mektûblaşıyoruz. Hâriciye Nâzırı Bekir Sâmi Bey muhallef a'zâmızdan ise de kendisiyle şimdiki hâlde münâsebâta girişmemiz lâzımdır.

Çünkü o da Mustafa Kemal Paşa da dâhil olduğu hâlde Ankara'da bir şu'be teşkîl etmek istiyordu. Buraya bu bâbta şimdiye kadar bir haber vârid olmadı. Kendi teşkîl edeceğiniz şu'beler ve merkez-i umûmî ile muhaberede bulunarak, Ankara şu'besi hakkında bizden ma'lûmât gelinceye kadar Bekir Sâmi Bey ile muhâbere etmezseniz, Ankara Meclisinde ekseriyeti teşkil eden Kör Ali İhsan grubu, Talat Paşa'ya pek müte-mâ'ildir. Buna karşı koyacak yukarıda isimleri mezkûr zevâtı ona göre hazırlamanız îcâb eder. Bi'l-hâssa yukarıda dediğim gibi Şükrü, Nâ'il ve Çerkeslerle bu husûsu te'mîn etmenizi ricâ ederim. Gerek merkez-i umûmîde olsun ve gerek Avrupa merâkizinde bu husûs te'mîn edilmiştir.

Merkez-i umûmîye gelecek mektûblarınızı Kâmil Bey'e gönderdiğiniz hâlde doğru merkez-i umûmiye gelir. Eski Teşkîlât-ı Mahsûsadan Hüsâmeddin Bey bana bir mektûb göndererek, İngiliz câsûs teşkîlâtı hakkında epey kıymettâr ma'lûmât i'tâ etmektedir. Kendisini merkeziniz tensîb ettiği hâlde bi't-tahlîf Cem'iyete ithâl ile kendisinden istifâde edersiniz. Kâtibimiz Ziyâ Bey'i şimdiki hâlde Berlin'de bırakarak ben Moskova'ya hareket etmek istiyorum.

Almanya'dan silâh ve mühimmât ve sâir elde edilerek Anadolu'ya gönderilecektir. Biz de Moskova'da bunları te'mîn ile Anadolu'ya geçmek niyetindeyiz. Tabî'îdir ki, bu husûsta sizlere ma'lûmât verilecektir. Buradan eski

Ticâret Nâzırı Şeref Bey Anadolu'ya gidiyor. Anadolu'ya şimdiye kadar Rusya'dan gönderilen esliha ve mühimmât ve nakd Cem'iyetimizin mu'âveneti ile olmuştur. Bu husûsta el'ân da fevk'al-âde çalışmaktayız. İstediğimiz sûrette bir sulh yapmak mümkün olmadıkça, mücâdeleye devâm olunacaktır. Bütün Şark memleketlerindeki alâ'im-i ihtilâl bizi teşcî' etmelidir. Arkadaşlarımız oralardan son derece çalışmaktadırlar.

Trabzon'da Şükrü, Çerkes Reşid, Ethem Beylerle mektûblaşarak buraya hemen haber gönderiniz. Bir de hiç olmazsa, ayda bir defa Anadolu ve İstanbul hakkında ma'lûmât isteriz. İngilizlerin ne yaptığı ve Rusların ne harekâtta bulundukları bizi çok alâkadâr ediyor.

Eğer Moskova'ya Anadolu üzerinden mektûb göndermek isterseniz Moskova'da Halil Paşa nâmına gönderdiğiniz hâlde vâsıl olur.

Bir de oradaki mesârifâtınıza ve adam göndermeye sarfedilmek üzere 6 bin mark gönderiyoruz. Bunun mukâbili olan Türk parası orada sizlere tesrîye edilecektir. Vürûndünun iş'âri mercûdur.

Cümlenizin ayrı ayrı gözlerinden öper ve Allâhtan muvaffakiyetler dilerim.

M.Ziyâ
Ali

Damgaları hemen göndereceğiz.[2850]

25-26 Ocak 1921. *25 Ocak'ta, İtilâf, Londra Konferansına katılacak İstanbul Hükümeti heyetine, bir de Ankara temsilcisinin katılmasına karar verir ve resmî konferans çağrısı ertesi gün Tevfik Paşa'ya iletilir. Bunun üzerine temsilcilik konusunda İstanbul ve Ankara arasında bir yazışma başlar*.[2851]

İtilaf emperyalistleri Türkiye'yle barış antlaşmasının koşullarını yumuşatmakla, Kemalistleri antisovyetik koalisyona katmayı ve Sovyet-Türk antlaşmalarını baltalamayı umuyorlardı. Londra'da, Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinden ve İzmir, İstanbul ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi olasılığından resmen söz edilmekteydi.[2852]

26 Ocak 1921. *İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı cesaretini ve müdahale olanaklarını artırmak için 26 Ocak 1921'de Gürcistan'ı "de jure"* [hukuken] *tanımışlardır*.[2853]

Mustafa Suphi'nin Bakü'de münteşir *Yeni Dünya* gazetesi makale neşretti. *Yazıda, TKF'nin başından beri Çerkez Ethem'le hiçbir münasebeti olmadığı belirtildikten sonra: "Güya bu gazeteye [Çerkez Ethem'in Yeni Dünya'sı] Mustafa Suphi yoldaş tarafından Süleyman Sami yoldaş vasıtasıyla inkılabın tesrii [hızlandırma, çabuklaşurması] için iki milyon lira gönderildiği zikr olunmuş imiş ... Biz Ethem ve hempalarını telin [lanetleme] ve binaenaleyh bu gibilerle hiçbir zaman münasebette bulunmamış olduğumuzu ve bulunmayacağımızı katiyyen ilan ederiz."*[2854]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine muhtıra gönderdi. Ahmed Cemal'in *Türk milliyetçisi, panislamizme bulaşmamış bir İngiliz düşmanı* olduğunu bildiriyor.[2855]

Yeşil Ordu Cemiyeti talimatnamesinin 26 Ocak 1337(1921) tarihli ve Müdür Hayati imzalı sureti:

1. Asya'nın saf ve nezih ahlâk ve maişetini emperyalist, kapitalist namları altındaki medenî gasp ve garati Avrupaî redaet ve safahatla ihlâl etmek için her vakitten ziyade şerefe taarruz eden ve hulûl-i müslihane ile

---

2850 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 135-137. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2851 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 202.

2852 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2853 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 830.

2854 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 350.

2855 *RGASPİ*, fond 5, liste 2, dosya 208 , yaprak 7-8; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124.

de bu ifsat ve tahakkümü zavallı Asya halkına infaz ve teşmile çalışan bugünkü asker ve tüccar ve politikacı Avrupa'nın bu yoldaki mesâisine karşı durarak Asya'da ahlâkî ve insanî bir maişet ve şarkta da şarkın kendisine mahsus olan nezahet ve saffeti ahlâkı tesbit ve siyanet edecek bir ittihat vücuda getirmek gayesiyle çalışan eshab-ı efkârın vücuda getirecekleri silsile-i mesâi ve saffet-i içtihata Yeşil Ordu namı verilmiştir.

2. Yeşil Ordu, ihtikâr ve hırsızlık demek olan sermayeyi, ibadullâh arasındaki ağır ve elim fakr ü servet ihdas eden temellükleri, insanların saltanat, tahakküm, nüfuz-u hudut ve iktisadî gayeleriyle birbirlerini kırmasından ve tüccar Avrupa'nın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde halk-ı cihanın birer oyuncak ve birer esir olmasını istilzamdan başka neticeler vermiyen, her muharebe ve askerliği nefretle karşılar. Ve bunlarla mücadele eder.

Yeşil Ordu'nun bütün safları ve bütün mesâisi bir noktaya müteveccihtir: saadet-i beşer ve buna mevsûl olmak üzere gayet samimi bir Asya halk ittihadı. Yeşil Ordu'nun yeşil cihat bayrağında şu cümleyi aynen menkuş bilmelidir: Asya, Asya'lılarındır. Asya artık kapılarını muharebe, sermaye, ihtikâr, sunuf ihtirasat-ı fecaatlerine ebediyen kapamıştır.

3. Yeşil Ordu, bir merkez-i umumî ile vilâyet, liva merkezi olan şehirlerde, kaza merakizi olan kasabalarda, nahiye ve köylerde müteşekkil heyet-i merkeziyelerle idare olunur.

4. Merkez-i umumî 25 ve şehirler ve kasabalardaki merakiz 11, nahiye ve köy merkezleri azamî yedişer arkadaştan teşekkül eder.

5. Bütün merakizde reis yoktur. âzâ, mütesavi hukuka malik arkadaşlar müzakeratı idare için her müzakereye mahsus olmak üzere aralarından birini lüzum görürlerse reis intihap ederler.

6. Merkez-i umumî, üç ayda bir Heyet-i umumiye mukarreratını tatbik ve takip ve mutazarrıatı idare için aralarından dört zatı intihab eder. Bunlara heyet-i faale denir. Heyet-i umumiye heyet-i faalenin göstereceği lüzuma göre içtimâ eder.

7. Şehir, kasaba, nahiye ve köy merkezleri de üçer arkadaştan mürekkep bir heyet-i faale teşkil edebilirler.

8. Umumî merkezde muhaberat için bir kâtib-i umumî ile bir kâtip, bir de veznedar intihap olunur. Evrakı, kâtib-i umumî imza eder. Kararlar, ekseriyetle verilir ve imza edilir.

9. Her Heyet-i merkeziye kendi mıntıkası dahilindedir. Şu kadar ki teşebbüsat ve harekâtın vahdet ve süratını, inkılâbın mevziî kalmak gibi mahzurlardan masuniyetini temin için mıntıkaî bir tesanüt kabul edilmiştir. Her mıntıka coğrafî ve içtimâî münasebetine göre teessüs eder ve nokta-i temerküziyeti bu icabata göre merkez-i umumîce tasvip olunmak lâzım gelir.

10. Merkez-i Umumînin nizamname-i esasîde muayyen mevad hakkında nezaret ve murakabası ve umumî teşebbüsat ve fiilî icraat hakkında karar vermek selâhiyeti mahfuzdur.

11. Umum merkezler, halkın saadetini, beşeriyetin kemâl-i refah ve tedavisini kendisi için umde ve iman ittihaz etmiş insanlardan teşekkül eder. Bunların arasında sermaye sahiplerinden, faizcilerden, büyük akar eshabından ve bilhassa şehirlerde ve kasabalarda oturup köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işleten ve bu suretle köylüyü ortakçılık ve murabahacılık namları altında ezmeye alışmış olan kimseler bulunmaz. Büyük tüccardan komisyonculuk, dellâllık, sarraflık gibi müstahsillerle, müstehlikler arasında ihtikâra alışmış, gayr-i insanî kazançlar peşinde koşmuş adamların da merakiz teşkilâtında mevkileri yoktur.

12. Merakizde çalışacak arkadaşlar, beşer arasında sunuf ve fakr ü servet farkları gözeten kavanin ile meşbu olmamış ve saadet-i hakikiyeyi beşerî hakikati hayat ve hakayık-ı eşya noktasından görecek derecelerde ruhen ve fikren yükselmiş memurlar, doktorlar, mektep muallimleri, sanatkârlar, rençberler, hizmetçiler, yazıcılar velhasıl aylık ve yevmiye, ücretle çalışan ve yaşıyan fikrî ve iffetli mesâiyle meşgûl insanlardan intihab olunurlar. Ve bunlar merkezde inkılâbın nüvesini teşkil ederler.

13. Merkez teşekkül eder etmez, bütün arkadaşlar gayelerimizde sadık kalacaklarına inkılâbın fiilen tahakkukuna kadar teşebbüsat ve icraatta son derece mahremiyetine ve son derece samimiyetine merbut ve riayetkâr olacaklarına yemin edeceklerdir.

14. Yeşil Ordu, âlemde başlayan Sosyalist ve bilhassa Bolşevik harekâtının yanlış olarak bir şekâvet ve bir yağmagirlik suretinde telâkki olunmasından neş'et edecek teşettütün önüne geçecek ve bu babtaki efkâr ve temayülâtı kendi gayesine çekecek ve kendi maksadı dairesinde temerküz ettirecektir. Bilhassa Rusya'dan bizim tarafa geçecek herhangi bir adam ehemmiyetle nazar-ı tetkik altında tutulacak ve haline göre el altında bulundurulacaktır.

15. Merkezler haricinde arkadaş bulup fikir ve teşebbüs ordusunu çoğaltmak en mühim bir iştir. Namusuna, fikrine emniyet olunacak herkes Madde (11) de tasrih olunan sunuf içinde de bulunsa gayelerimize sadık kalacağına heyet-i merkeziyece kanaat-i tamme bulunmak şartiyle efrat meyanına alınırlar.

16. Alınacak her ferdin efrattan birer rehberi ve iki şahidi bulunur. Onlar başkasını tanımaz. Efrat hin-i duhulünde tahlif olunurlar.

17. Kayıt için numara usulü vazedilmiştir. Mıntıkalara göre numaralar şu yolda tertip olunur. 1 - 2/3, 2 - 4/7, 3 - 7/9 tek olan adet-i sahihler mıntıka numarasını, çizginin üstündeki rakam merkezlerin, altındaki rakam merkezlere göre duhûl sırasiyle fertlerin numaralarını gösterir. Meselâ 6 - 5/40 altıncı mıntıkaya merbut beşinci merkezin kırkıncı ferdi demektir. Mıntıka numaraları teşkilâttaki takaddüm ve taahhür sırasiyle merkez-i umumîce, merkezlere verilecek numaralar mıntıkalanınca tayin olur.

18. Fertlerin birbirlerini anlamaları için parola usûlü vardır. Yeşil Ordu'ya mensup her fert parola ile kendisine verilecek numarayı mukaddesatından bilecektir. (Parola) merkez-i umumîce tayin ve icabında tebdil ve tamim olunur.

19. Yeşil Ordu'ya giren her fert tahlifi dakikasından itibaren kendisi için üç büyük vazife teveccüh ettiğini bilecektir.

(1) Emniyet ettiği bir arkadaş fikrini, ruhunu tahlile ihzar ettikten sonra ve onu da bizim gayelerimize aşk ve iman-ı sahih hasıl ettikten sonra rehberler vasıtasiyle orduya yazdırmak.
(2) Rehber ve şahitleriyle daima temasta bulunarak mevkilere ve muhatapların halet-i ruhiyesine göre alettevali propagandada ve irşatta bulunmak.
(3) Maksadımıza [karşı] çıkması mahsus fikir ve fiili men'e çalışmak, buna kadir olamadığı surette rehberi vasıtasiyle merkezlerini haberdar etmek.

20. Efrat Merkezlerden verilecek talimatı harfi harfine ifa ederler. Mamafih verilecek evamire ait mütalâalarını rehberlerine beyan etmek hakkı da efrat için müsellemdir.

21. Yemininde hilâf eden, gayelerimize vüsula ait teşebbüsatı işgâl suretinde ihaneti, merkezinin şahitler ve delâile müstenit tahkikatiyle sabit olan fert idam olunur. İdam kararını herkes kendi mesuliyeti altında icra eder.

22. Her merkezin ehemmiyetine göre ikiden ona kadar fedaisi ve icra adamları bulunur. Bunlar doğrudan doğruya merkeze merbutturlar. Vazifeleri, madde (21) de zikrolunan surette ihaneti tebeyyün edenler ve Yeşil Ordu'nun piş-i azmine dikilecek engelleri cebren ve terhiben istihsali zarurî görülen maksatlar hakkında merkezlerden verilen kararları hafiyen ve bilâtaâllül icradan ibarettir.

23. Fedailer, merkezlerinin ittihat edeceği mukarrerat ile icabında birleşirler. Meselâ, köylerin ikişerden ibaret olan fedaîleri köyünün tâbi olduğu nahiye fedaileri heyet-i umumiyesiyle kasaba, kasaba fedaileriyle, takım, bölük, tabur halinde içtimâ ederler. Ve Kumandanlarını kendileri intihab ederler.

24. Fedailerin gerek münferiden ve gerek takım, bölük, tabur ve müştemian icra edecekleri harekâtın bütün masrafları merakizce temin ve tesviye olunur.

25. Bölük, tabur, takım sancakları yeşil olacaktır.

26. Fedailerin, askerlik etmiş pişkin babayiğitlerden olması tercih olunur.

27. Fedai yazıldığı günden itibaren yanında bir mavzerle lâakâl 300 fişek bulundurur.

28. Fedailerin atlı ve piyade olması merkezlerin takdirine bırakılmıştır, ancak takım, bölük, tabur halinde içtimâ etmeleri lâzım gelince süvariler süvarilerle piyadeler piyadelerle birleşerek beraber hareket etmek mecburiyetindedirler.

29. Efrat arasında topçu ve mitralyöz kullanmasını bilen arkadaşlar merkezlerince tahkik ve numaraları hizasına işaret olunacaktır. Bu gibi efrat, fedailerin tabur halinde fiiliyât ve icraata geçmeleri icap eden ahval ve mevkide topçu ve mitralyözcü olarak istihdam olunurlar.

30. Fedailerden ve fiiliyata iştirak edecek topçu ve mitralyözcülerden maksat uğruna şehit olanların aile ve evlâdı Yeşil Ordu'nun pederâne sahabet ve velâyeti altındadır. Malûlin dahi daimi ve tamam muavenete mazhar olurlar.

31. Yeşil Ordu, bir saadet-i beşer teşkilâtıdır. Onun nazarında kan dökme, kadınları dul ve sefil, evlâtları bikes ve yetim bırakmak dünyanın en büyük fenalığıdır. Ancak halkı askerlik gibi beliyat-ı siyasiden, fakirlik, sermayedar olmak gibi sefahat-ı içtimaiyeden kurtarmak, bu yoldaki tesisatı yıkmakla kâbil olabileceğinden gayemizin husulüne kadar maateessüf bu yolda bazı icraatta muzdar kalacağız.

Gayelerimize fikren muhalif olanlar kendisinden fiilî zararlar hâdis olmadıkça ıslah ve idaresi kabil anasırdan sayılır. Ve bunların fikrî muhalefetlerine, fikrî müdafaa ve teşebbüslerle mukabele edilir. Fülen muhalefette bulunduğu yerin heyet-i merkeziyesini makâsıt uğrunda müşkülâta düşürecek derecelere varanlar birinci defa kendisini yola getirebilecek veya hiç olmazsa sindirecek bir hareketle ıslâh olunur. Islahından kat-ı ümit olunan ve fiilî cüretlerle makasıd-ı inkılâbiyeyi ihlâl edenler naçar imha olunurlar. Suret-i imha mıntıka heyet-i merkeziyesinin ekseriyet-i ârâsiyle karar ittihaz etmesine muâllâktır. İcrası tâbi olduğu merkezin fedaî teşebbüsatına tevdi olunur.

32. Ehl-i servet ve eshab-ı sermayeden, büyük akar erbabından olup da fikrindeki ulviyet ve ruhundaki necabet sâikasiyle gayelerimizi kendisi için de bir mefkûre ittihaz edenlerin Ordu'ya duhûl ve teşebbüsündeki ciddiyeti servet ve sermayesinden Ordu'ya edeceği fedakârlıkla ölçülür. Ve ilk tecrübe bu fedakârlıkla başlar.

33. Heyet-i Merkeziyye masrafları için efradın aidat ve teberruatına istinat ederler.

34. Bu Nizamname-i dahilî esas olmakla beraber ihzarîdir. Ve Yeşil Ordu icraat ve inkılâba başlayacak derecelere varınca umumî harekât ve icraat için merkez-i umumî ayrııca bir nizamname tertip ve müzakere ile tamim edecektir.

35. Her Merkez 15 günde bir efradın miktarını mübeyyin, ihza-i efkârın ceryanını musavver mahallî bir rapor tanzim eder. Raporlar köyden nahiyeye, nahiyeden kasabaya, kasabadan şehre gönderilir. Ve her mıntıka bu raporları tevhiden merkez-i umumîyi her ay nihayetinde kuvve-i umumiyesiyle efkâr-ı dahiliyesinden haberdar eder.

36. Merkez-i Umumînin muhaberat ve tebligatı da bu tariklerle ceryan eder.

37. Muhaberatın mahremiyeti için ittihaz olunacak usuller merkezlerin reylerine muallâktır.

38. İnkılâba başlamak zamanı gelinceye kadar hükümetlerin teşkilât-ı hâzırasını muhafaza lâzım geleceğinden ve adi şekâvetten ibaret olan her nevi hırsızlık ve yağmagirlik katiyyen menfur ve memnu olduğundan, merkezler hükûmetleri meşru ve kanunî her türlü mesâisine müzahir olacak, şekavetin önüne geçebilmek için elden gelen mesâiyi ifada kusur etmiyecektir. Her merkez bulunduğu memleketin en nafiz ve en münevver hükûmet memurlarını elde ederek gayemize hâdim kılmağa çalışacaktır. Şu kadar var ki bunun için biraz fazla dikkat ve ihtiyat lâzımdır.

39. Merkez-i Umumî, nezaret ve murakabasını mahsus murahhaslar vasıtasiyle de ifa eder. Murahhaslar teftiş edecekleri heyet-i merkeziyelere itaat-ı tamme iraesine mecburdurlar.

40. Yeşil Ordu'nun efkârını neşre mahsus bir gazetesi olacaktır. Merkezler bu gazeteyi neşir ve tamim etmeyi iltizam ederler.

Netice

Âlem büyük bir inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım efadıl "Sosyalizm" mesleki dairesinde garbın medeniyet perdesi altındaki redaet ve cinayetleri yıkmak, ortadan kaldırmak için "Burjuvazi" denilen muhtekir ve muhterislerle mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi çok zenginlerin taşkın sefahatlariyle fıkara takımının yoksulluktan mütevellit sefaletine bir had tayin etmektir. İslâmiyet ve şer'i Muhammedî bu esası ta 1300 sene evvel zekât, fitre, kurban gibi vecibat ile vaz' ve terviç etmiş olduğundan Müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu inkılâb-ı içtimâîden mutazarır değil müstefit olacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de Sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara muavenet etmektir. Her heyet-i merkeziyede bu umdeyi nazar-ı ehemmiyette tutacak ve inkılâbın tamamiyle vusülüne kadar zekât, fitre, kurban gibi şeriatın hakk-ı fakr olmak üzere zenginlere tahmil ettiği vecibatı suret-i mukayesede cem' ederek sây ü amelini kaybetmiş olanlara tevzi edilecektir.

Aslına mutabıktır.
26/1/1337
Müdür Hayati[2856]

27 Ocak 1921. TBMM Hükümeti, Londra Konferansına Bâb-ı Âlî kanalıyla davet edildi.

Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy) maiyeti ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) murahhas heyeti Tiflis'den Bakü'ye doğru hareket ettiler.[2857]

Mustafa Kemal ve sair milliyetçi liderlerle mülakat yapmak ve TBMM Hükümetini müşahede etmek için Ankara'ya muvasalat niyetiyle Samsun'a ayak basan ABD'li istihbaratçı ve *Philadelphia Public Ledger* gazetesi muhabiri 25'lik Clarence Kirshman Streit, defterine mühim bir derkenar düşüyor: *Bazı Türkler, Milliyetçi Hükümetten Bolşevizmin izini ortadan kaldırma kaygısıyla Kabine üyelerine "Halk Komiseri" denmesine dahi itiraz etti. Türkçe kelimenin "Halkın Sözcüsü" ya da "Vekil" ya da "Bakan" olarak değiştirilmesini istiyorlar. Fakat hükümet Fransızca yapılan diplomatik yazışmalarında hâlâ "Commissaire du Peuple" terimini kullandığı için bu kullanıma uydum*.[2858]

27 Ocak 1921. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müttefik devletlerin Türkiye'nin taksimini içeren Sevr Antlaşması'nı gözden geçirdikleri belirtilmiştir. Osmanlı Meclisi tarafından antlaşma tasdik edilmemiştir ve Türk halkı da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yabancı müdahalesine karşı silahlı direnişe devam ediyor. Uzun zamandır süren ve giderek ciddileşen Türk-Yunan savaşı, müttefikleri de etkilemiş ve Türk direnişçileriyle uzlaşmanın gerekliliği anlaşılmıştır. Kral Konstantin, İngiltere ve Fransa'nın itirazına rağmen, yeniden Yunanistan tahtına çıktığından beri, Doğu'da mutlak bir sükûnetin olabilmesi için Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi düşünülmekte*dir. *Yunan ordusunun Anadolu'da yaşadığı son mağlubiyetler, müttefikleri Türk meselesine yeni bir çözüm getirilmesi konusunda harekete geçirmiştir. İngilizler, Kuzey Irak'ta savaşmaktan artık yorulmuşlardır. Fransa, Suriye sınırında Türk direnişçilerle yaşadığı ciddi çatışmalardan mustariptir. İtalya, zaten Anadolu'dan çekilmiştir. Yunan tarafı ise düşmanla karşı karşıya gelemiyordu ve İzmir'de bile güç bela durabileceklerdir. Buna karşılık, Kemalist birlikler Anadolu'nun mutlak hâkimi oluyorlar. Osmanlı hazinesinin en büyük gelir kaynağı, direnişçilerin hâkim olduğu zengin topraklardan toplanan vergilerdir. Bu vergiler toplanamadığı için de hazinenin durumu oldukça ciddi*dir. *Borçların faizleri bile ödenememekte*dir. *Fransız ve İngiliz alacaklılar, son aylarda yaklaşık yüz milyon Frank parayı toplamaktan vaz geçmişlerdir. Hatta kısmen yabancı mülkiyetinde olan ve kısmen de borçlara teminat olarak gösterilen demiryolları bile çalışmamakta*dır. *Ayrıca, Kemalist direnişçilerin Bolşeviklerle işbirliği yapacaklarına dair endişe de vardı*r. *Bu durum, İran, Hindistan ve Mısır'da meydana gelebilecek karışıklıklardan dolayı, özellikle de İngiltere için açık bir tehlike ve tehdit oluşturmakta*dır. *Batı Avrupa,*

[2856] *TBMM Arşivi*, İstiklal Mahkemesi T-2 Dosya 27-2; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 19-23.
[2857] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 465.
[2858] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 8, dipnot 18.

*Doğu'da ne pahasına olursa olsun, sükûnet istemeye başlamışlardır. Türkiye'deki durum, umutsuz olmasa da oldukça ciddi*dir. *Bu nedenle, Türkler için ağır şartlar içeren Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi ve bütün sorunlara çözüm getirecek yeni bir anlaşma yapılmasına ihtiyaç vardır. Görünen köy kılavuz istemez ve bu durum yeni bir yol haritasının kaçınılmaz olduğunu müttefiklere göstermekte*dir. *Farklı ırk ve dinlerin olduğu Osmanlı topraklarında manevi bir birliğin muhafaza edilmesi gerçekten güçtür. Bu farklıları kabullenerek ve milletlerin önceliğini teminat altına alınarak, Türkiye'deki maddi birliği bir şekilde korumak gerekiyor. Ancak müttefiklerin sadece kendileri için değil aynı zamanda Ermeniler gibi küçük milletler ve Batı medeniyetin manevi menfaatleri için de yeni teminatlar aramaları gerekecektir. Yeni konferansta Sevr Antlaşması'ndakinden daha büyük bir başarı elde edilmesi umulmakta*dır.[2859]

28 Ocak 1921. 2*8 Ocak 1921'de bir Fransız diplomat tarafından kaleme alınan ayrıntılı bir raporda, İTC İstanbul teşkilatının liderleri Ankara'da faaliyet yürüten bir sosyalist propaganda odağı olarak nitelendirilir*.[2860]

Mustafa Suphi ve rüfekası 15 komünist Karadeniz açıklarında öldürüldüler:

> Bir Komintern soruşturma raporuna göre, "Karadeniz vakası" olarak bilinen bu Türk komünistlerinin öldürülmesi olayından, Giresun bölgesinden Osman Ağa adlı bir şahıs kişisel olarak sorumludur. Mustafa Kemal'e bağlı ve Karadeniz bölgesindeki etkili çete reislerinden biri olan Osman Ağa'yla adamlarmm, Ankara hükümetinin talimatları doğrultusunda Doğu Karadeniz kıyısındaki Ermeni ve Rum köylerine saldırılar düzenlediği söyleniyordu.
>
> Ankara hükümeti bu vahşi suikastta herhangi bir rolü olduğunu kesin olarak reddederek bunun bir deniz kazası olduğunda ısrar etti. Tunçay'a göre, var olan bazı telgraflar (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan) bu suikastı düzenleyenlerle Kemalist Erzurum valisi ve Kâzım Karabekir arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu gösterir. 1921 Ocak'ının ilk günlerinde, grup henüz Kars'tayken, Erzurum valisi Hamit Bey'e birkaç telgraf gönderen Karabekir, grubun sınır dışı edilmek üzere Erzurum'dan sonra doğruca Trabzon'a gönderilmesini ister. Hamit Bey bu kararı 16 Ocak'ta Mustafa Kemal'e bildirir. 18 Ocak'ta da Mustafa Kemal'in onayı gelir.
>
> Mevcut belgeler, Ankara hükümetinin "Karadeniz vakası"nda önemli bir rolü olduğunu şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde doğrular. Karabekir ve Hamit Bey -biri en önde gelen ulusçu komutan, diğeri Ankara hükümetinin çok önemli bir yerel temsilcisi- Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya girişini engellemek için elbirliğiyle bir komplo hazırlamışlardı. Mustafa Suphi ve grubu Trabzon'a yollanarak orada Batum'a gönderilmek üzere bir takaya bindirildi. Telgraflar, Mustafa Kemal'in bu düzenlemeden tümüyle haberdar olduğunu teyit eder. Bununla birlikte, Mustafa Kemal, Karabekir ve Hamit Bey'in Türk komünistlerinin kanlı sonunun hazırlanmasındaki kişisel rollerinin boyutu tam açık değildir. Son darbeyle ilgili kararın hangisine ait olduğunu gösteren hiçbir belge ve kesin kanıt yoktur. Karabekir ve Hamit Bey'in tasarladıkları planın cinayeti de kapsayıp kapsamadığı bir giz olarak kalmıştır. Mustafa Kemal tarafından onaylanan düzenlemenin gerçek içeriği karanlık ve spekülasyona açıktır.[2861]

2859 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 205-206. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2860 Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 49.

2861 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 134-135. "Lenin'in arkadaşı Mustafa Suphi (Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri, daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından öldürüldü) [..]" Sedat Ulugana, *İhsan Nuri Paşa'nın Anıları: Ağrı İsyanı Raporları*, 2023, s. 100.

Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesindeki rolü aydınlanmadı. Yıllar sonra Mustafa Kemal ile yolları ayrılacak olan Kazım Karabekir uzun bir süre yasaklı kalan anılarında, bu olayla ilgili olarak, "Hayatımla ve namusumla oynadılar" diyecekti.[2862]

> Mustafa Kemal dini hassasiyeti ağır basan bir sol ile önce Meclis'te çoğunluğu elinde tutmuş; Solun ortadan kalkıp dini ideolojinin ağır basması nedeniyle Meclis'te çoğunluğun elinden gideceğini anlayınca, solu Sovyet Rusya ile gizli işbirliği yapmakla suçlayarak, muhafazakârların kendisine yönelttikleri Bolşeviklik silahını etkisizleştirip yine çoğunluğu sağlama yolunu seçmiştir. Sola karşı girişilen sindirme hareketi, komünist ideoloji ve örgütlerin güçlerinden çekinildiği için değil, Meclis içinde ve dışında muhafazakârlara karşı durumu sağlamlaştırmak içindir.[2863]

Açıklamalı [ÖA17]: Künyede sayfa numarası noksan.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, muhafazakâr muhalefetin tepkilerini dindirmek ve İngilizlerle anlaşabilmek için TKPlilerin Ankara'ya gelmesine izin vermedi.[2864]

> Türkiye'deki komünistlere karşı baskı sürdüğü halde, Sovyet yönetimi, bu konuyla ilgili haberlerin önemini azaltıyordu; örneğin, Anadolu'da komünist örgütleri kurmak amacıyla Trabzon'a giden ve 28 Ocak 1921'de denizde boğulan Mustafa Suphi ile 15 komünist yoldaşının boğulmaları haberini, Türk-Rus ilişkilerini etkiler düşüncesiyle, iki aydan fazla bir süre gizli tutuyordu.[2865]

*Kemalistler 28 Ocak 1921'de on yedi Türk komünist liderini Karadeniz'e atarak öldürmüşlerdi*r.[2866]

Mustafa Suphi heyetinde bulunmuş fakat cinayetten önce heyetten ayrılmış *Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'in yeğeni eski Trabzon ve Yalova Noteri Sahil Çağatay'a göre, Yahya Kâhya, kardeşini kurtarmak istediği genel vekili* Mehmet Efendi'ye *şunları söylemiştir: "Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak için Ankara'dan mektup aldım."*[2867]

Mustafa Kemal'in İslam birliği gibi fikirleri olmadığını anlayan Moskova, kendi ülkesindeki komünistlerden kurtulmasına zorluk çıkarmadı.[2868]

Sabık Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı *Osman Kocaoğlu, 1963 yılında Dr. Fethi Tevetoğlu'na şunları anlatmıştı: "Moskova'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Hacı Selim Sami biliyordu ki Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Moskova'nın verdiği vazife şuydu: a) Türkiye'ye Bolşevizmi tam manasıyla yaymak ve yerleştirmek, b) Teşekkül eden millî kuvvetleri ele geçirmek, c) Türkiye'de bir Kızıl ihtilâl ile bütün idareye el koymak, d) Mustafa Suphi'yi Mustafa Kemal'in yerine geçirmek. Bu Enver Paşa'nın ve İttihatçıların plânlarını da altüst ediyordu. Şu halde bunları önlemek ve tepelemek gerekiyordu. İyi bir komiteci ve antikomünist olan Hacı Selim Sami bu vazifeyi görmüştür."*[2869]

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şunları ifade edecektir:

> [..] Ne vakit ki, Mustafa Suphi Kars'a geldi ve orada propaganda yapmaya başladı. Daha önce şu olmuştu. Atatürk'e mektup yazmıştı. Sevr Muahedesinin imzasından bir müddet sonra. İşte Tevfik Paşa hükûmeti bunu

---

2862 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 301. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büronun 12 Nisan 1921 tarihli içtimaında, Hilmioğlu Hakkı şöyle diyecektir: "Karabekir hepsinin katlolunacağını söylemiş." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 502.

2863 Ömür Sezgin. (1984). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* içinde (s. 52). Ankara: Birey ve Toplum Yayınevi; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367-368.

2864 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 533.

2865 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 43.

2866 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 400.

2867 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 643-644.

2868 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 278.

2869 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 232, dipnot 340.

kabul ediyordu, Sevr Muahedesini, o işte millet bunu kabul etmez. Biz de Komünist Partisi olarak şiddetle bununla mücadele edeceğiz. Siz buna ne dersiniz gibi birşey yazıyor ve Komünist Partisi'ne memlekette çalışmak imkanı verir misiniz? Ve aynı zamanda da bir propaganda geliştirmişlerdi. Türkiye'ye yapılacak yardım ancak bizim vasıtamızla yapılacaktır. Yani Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu, Türk Komünist Partisi vasıtasıyla yapılacaktır. Silahdı, paraydı vs.

Şimdi Lenin'in ilkeleri arasında da -bu araya şeydeyim, onu Mustafa Suphi hakkındaki makalemde uzun uzadıya yazdım- bir prensip vardır. Biz, Emperyalizmle mücadele işinde mahkum milletlerde kurulan burjuva partilere yardım ederiz bu mücadelede. Şu şartla ki, onlar da gerçekten bir komünist partinin kurulup, faaliyete geçmesine razı olsunlar. Şimdi Mustafa Suphi bunu kullanıyor. O mektubunda pek sarih yazmıyor amma, gönderdiği adam, Samsun'da oradaki kumandana böyle söylüyor. Bizim vasıtamızla yapılacak. Atatürk'ün cevabı epey geçtir. Mustafa Suphi'ye yazdığı cevapta der ki: "Ne yapacaksanız, bizimle konuşarak, anlaşarak yapınız. Bu münasebetle bize güvendiğiniz bir adamı Ankara'ya gönderiniz." Şimdi böyle bir zımni anlaşma var.

Şimdi Mustafa Suphi bir alayla geliyor. Bir defa asker. Kızıl ordu teşkilatı Türk esirleriyle bir alay kurmuşlar. Onu güyya kullanacak. Halbuki gelir gelmez, Karabekir onları dağıtıyor. Herkes evlerine gitsin diyor. Bunlar prrrr! koşarak hepsi evlerine gidiyorlar. Bu [Mustafa Suphi] karadan Ankara'ya gitmek istiyor. Karabekir de diyorki, bu böyle her gittiği yerde propagandalar yaparak, gitmesi doğıu değildir diyor. En sonunda bu Erzurum'a gidecek. Erzurum'da görsün ki, halk bunu sevmiyor. Şimdi Erzurum'da ona karşı bir şey tertib ediliyor amma, bu gösteriş çığrından çıkıyor. Sahiden düşmanlık şeklini alıyor, çünkü Azerbaycan'da yapılan zulüm, kıtal filan duyulmuş Erzurum'da. Erzurum'da sahiden bir ayaklanma oluyor buna karşı. Hakaret, hücum bilmem ne. Bunu ordu koruyor. Fakat Erzurum valisinin [Kapancızade Hamid'in] telgrafı var Dahiliye Vekiline. İşte siz komünist partisi kurdunuz, şunu yaptınız, bunu yaptınız, Tabii bunlar olacaktır diye. Dahiliye Vekili Adnan Adıvar. Ona telgrafı var. Onun üzerine bu komünist partisi lağvediliyor. Mustafa Suphiye de memleket içinden gidemezsin, Samsun'dan gideceksin (deniliyor. A. İ.). Kars'tan gönderemeyiz tekrar. Şimdi orada bu öldürülüyor. Samsun'da motora biniyor. Yahya Kaptan diye kayıkçılar, hammallar kâhyası var. O bunu öldürtüyor öyle biliyoruz.

A. İ. - Tertipli bir davranış.

H. B. - Tertipli. Fakat şimdi hükûmet yaptırdı (dedikodusu. A.İ.) var. Hükûmet yaptırmamıştır bunu. Şu olmuştur. Azerbaycan'da İngilizler çekildikten sonra İttihatçılar ön safhaya geçmişlerdir. Bütün işler onların elindedir. Bu Küçük Talat [Muşkara] vardır, İttihat-ı Terakki Merkez Umumiye azasından. Halil Paşa şu, bu. Mustafa Suphi Türkistan'dan gelip, Azerbaycan'daki partinin başına geçince, bunları tasviye etmiştir, yahut da küçük işlere bırakmıştır. Bunlar ona şiddetle düşmandırlar. Yahya da Halil Paşa'nın ve Küçük Talat'ın adamıdır. Şimdi onlar Mustafa Suphi'ye düşman oldukları için, Yahya cahil adam, bunlardan intikam almıştır. Çünkü bunları küçük mevkilere düşürmüş, bütün İttihatçıların elinden salahiyeti almıştır. Onun bir tertibidir. Ama bu isbat edilmiş birşey değildir. Çünkü açık denizde olmuştur. Hükûmet resmen tahkikat yapacak vaziyette değildir, yani böyle kalmıştır. Belleten'de uzun uzadıya yazmışımdır.

Yani o suretle Atatürk'ün kurduğu parti lağvedilmiştir ve komünizm bakımından Ruslar aleyhine vaziyet alınmıştır. Halbuki ona rağmen Rus yardımı devam etmiştir. Yani Rusya'da başlangıçta iki kuvvet çarpışmıştır. Rus kuvveti Rusya için mi çalışacak, Komünizm için mi çalışacak? Almanya'yı komünistleştirmek ümidi kaldıkça, Rus kuvveti komünizm için çalışmıştır. Yani Rusya ne olursa olsun. Biz Almanya'yı komünistleştirelim bir defa. Ondan sonra anlamışlardır ki, Almanya'yı komünistleştiremiyeceklerdir. Ve orada güvendikleri adamlar ölmüştür, öldürülmüştür. Rusya'yı düşünmeye başlamışlardır. Rusya kuvvetli olsun. O vakit biz komünistleri öldürüyoruz ama, İstanbul'dan İngiliz, Fransız'ı çıkaracak tek kuvvet biziz. Onun için hayati mesele İstanbul'dan İngiliz, Fransızın çıkmasıdır. Onu da kim çıkarabilir? Kendisinde kuvvet yok. Harp edecek halde değil. Romanya var, Bulgaristan var, kendi aleyhinde. Donanması yok. Ama biz Yunan'ı yenersek, çıkarırız. Dolayısıyle biz komünistleri hapsetmeye koyulduk, ama o yardıma devam etti. Çünkü Rusya'yı düşünmeye başladı. Budur.[2870]

[2870] Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 340-342.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk Hükümeti, İstanbul'daki İngiliz temsilcisine, Doğu Sorununu ele almak için Şubat ayında Londra'da toplanacak olan konferansa delege göndermeye hazır olduğunu bildirmişti. Haberde, Yunanistan Hükümeti'nin de konferansa temsilci göndereceği belirtilmiştir*.[2871]

29 Ocak 1921. TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) maiyeti ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) murahhas heyeti beraberce Bakü'ye muvasalat ettiler.[2872]

Mustafa Kemal, Bakü *Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın seçtiği Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi'nin özel tam yetkili temsilcisi*[*] sıfatıyla Ankara'ya muvasalat etmiş bulunan Sovyet Rusya Şark Şûrası mensubu Yefrem Eşba'yla[**] mülakat ediyor. Yefrem Eşba'nın suali üzerine Mustafa Kemal, kuruluş devri hariç Osmanlı saltanat rejimini müstebid ve yıkıcı nitelendiriyor; bu rejime isyan ettiğini söylüyor. Mustafa Kemal'e göre İslamiyet Arablar tarafından "icad" edilmiştir yani ona göre din-i İslâm vahiy kaynaklı değildir, beşer mahsûlüdür. Selânikli Mustafa Kemal'e göre "Türk" devrimcileri, devrimci seleflerinden farklı olarak hem İslâm'a hem saltanata karşı isyan halindedir. Adı konulmamış bir cumhuriyet rejimi ihdas edilmiştir ve Meclis Başkanı, Reisicumhur salahiyetinden daha salahiyettardır. TBMM Hükümeti, Bolşevikliğe yaklaşmıştır hatta şûra (sovyet) tipi yönetim tatbik etmektedir. Mustafa Kemal, modernist olduğunu diğer bir deyişle İslâm nasslarının zamanın şartlarına göre değiştirilebilirliğini zımnen belirtiyor. Milliyetçi devrim, zamanla, hilafeti de ortadan kaldıracaktır diyor. Milletlerarası komünizmin Türkiye'de hazmedilebilmesi için milliyetçi kisveyle yumuşatılması gerektiğini belirtiyor. Moskova, Ankara'nın peşkeş çektiği Bakû'yü âdetâ yağmalamıştır:

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN, DOĞU HALKLARI PROPOGANDA VE HAREKET KONSEYİ YETKİLİSİ EŞBA YOLDAŞ İLE GÖRÜŞMESİ

29 Ocak 1921
Ankara

Eşba Yoldaş: Sizi ve sizin aracılığınızla Büyük Millet Meclisi'ni ve Türk emekçi halkını Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi adına selamlamaktan mutluluk duyuyorum.

Herhalde biliyorsunuz, Bakû'de yapılan Doğu Halkları 1. Kongresi, Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı mücadelesini ve kendi dahilî sömürücülerinden kurtuluşunu yönlendirebilecek karargâhı oluşturmak düşüncesiyle bir organ kurmuştur. Bu organ, Doğu halklarının devrimci teşkilatlarını birleştirmekle yükümlüdür.

Devrimci Türkiye'nin, Doğu halkları için, bilhassa günümüzde, ne kadar büyük bir rol oynadığını biliyorsunuz. Türkiye, bütün Doğu için, bağımsız, devrimci bir model olmak vaziyetindedir.

Nasıl Komünist Enternasyonal, kuvvetini şimdilik proletaryanın biricik kalesi olan Sovyet Rusya'dan alıyorsa, aynen devrimci Türkiye'nin de, Doğu Halkları Hareket Konseyi için böyle bir kale haline geldiği kati surette düşünülmektedir.

Ne yazık ki, Bakû Kongresi'ne katılmadınız.

Belirtmek gerekir ki, Rusya ve Azerbaycan'a çoğu zaman sorumsuz şahıslar geliyor ve Anadolu'nun siyasal vaziyeti konusunda yanlış, çok kez de yalan malumat veriyorlar. Hareket Konseyi, devrimci Türkiye'nin ahvalini

---

2871 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.

2872 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 465.

* Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 87.

** "Doğu Halkları Kurultayı sonucunda Doğu'nun tüm devrimci örgütlerini birleştirmek ve ezilen halkları Batı emperyalizmine karşı ayağa kaldırmak için Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Konseyi teşkil edildi. Bu konseyin yetkili bir üyesi olarak Abhaz Bolşevik E. A. Eşba, Türk hükümetinin amaçlarını ve bölgesel misyonunu yakından analiz etmek için Ankara'ya gönderildi" idi: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 294.

öğrenmek, bilhassa merkezî hükümetin resmî görüşünü ve günümüz Türkiye'sinin önderi olarak sizin fikirlerinizi almak için beni vazifelendirdi.

Sorularımız şunlardır: Yeni Türkiye, eskisinden hangi ölçüde kopmuş bulunuyor; Batı emperyalizmiyle mücadele konusunda hangi başarılar elde edilmiştir; devrimci Türkiye, Doğu meselesine hangi siyaset ve niyetlerle yaklaşıyor; devrimci Türkiye'nin dahildeki başarıları nelerdir?

Kemal: Türkiye'nin, bütün Doğu halklarının hayatında büyük önem taşıdığı fikriniz tamamıyla doğrudur. Bana göre Türkiye, Doğu ve Batı dünyasının sınırındaki coğrafi vaziyetiyle ilginç bir rol oynuyor. Bu hal bir yanıyla faydalı iken, diğer yanıyla tehlikelidir. Batı emperyalizminin Doğu'ya yayılmasını durdurabildiğimiz için, Türkiye'yi öncü olarak gören bütün Doğu halklarının sempatisini kazanmış bulunuyoruz. Diğer taraftan, bu vaziyet bizim için tehlikelidir. Çünkü Doğu'ya yönelen saldırının bütün ağırlığı öncelikle bizim üzerimizdedir ve Batı'nın bütün nefreti bizim üzerimizde yoğunlaşmış bulunuyor. Türk halkı bu konumu ile iftihar etmekte ve Doğu'ya karşı bu vazifesini yerine getirmekten mesut olmaktadır. Eşba Yoldaş, uzun süren Anadolu gezisi sırasında, Anadolu'nun ne kadar müşkül vaziyette olduğunu görebilmiştir. Denebilir ki, Anadolu'da, bir taraftan Batı emperyalizminin saldırısından, diğer taraftan yüzyıllardır süren müstebit sultan rejiminin yapmış olduğu yıkımdan başka bir şey yoktur. Türkiye tarihi göstermektedir ki, Osmanlı devletinin ilk kuruluş dönemi dışındaki bütün tarih, Batı emperyalizminin yayılmasına karşı, Türkiye açısından yıpratıcı mücadelelerle geçmiştir. Müttefikler, zaferden sonra, açıkça Türkiye'yi yok etme ve paylaşma siyaseti gütmeye başladılar. Biz Türk devrimcileri ve Türk halkı olarak, aynı anda, Batı emperyalizmine ve müstebit sultan rejimine karşı isyan ettik. Bütün Türkiye genelinde, bu amacın verdiği heyecanla Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri kuruldu. Hedefleri, memleket içinde halkı gerçek hâkim kılmak ve ayrıca Batı tahakkümünden kurtarmaktır. Bu cemiyetler katıksız millî bir karakter taşımaktadır ve günümüzde devlet iktidarını bütünüyle elinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnızca bu cemiyetlerin fikirlerini hayata geçirmeye devam ediyor.

Bütün Türk devrimlerinde iki etken rol oynamıştır: Din ve sultana bağlılık. Türklerde dinî his, dini kuran ve icat eden Araplardan bile daha kuvvetlidir. Bir iki yıl öncesine kadar, sultanın veya çevresindekilerin her fermanı veya şeyhülislamın fetvası, halkın gözünde kutsal sayılıyordu ve yerine getirilmemesi suç gibi görülüyordu. Vakalar halka gösterdi ki, sultan fermanları ve şeyhülislamın bazen yalanla dolu paçavradan başka bir şey olmayan fetvaları olmadan da yaşamak mümkündür. Türk devrimcileri, bu iki etkenle hesaplaşmak vaziyetinde kaldılar.

Bir buçuk yıl içinde elde etmiş olduğumuz başarılar konusuna gelince... Sultansız yaşamanın mümkün olduğu halka ispatlanmış olup, halkta kendi memleketine sahip olma arzusu uyanmıştır. Meclis'ten geçen son kanunla, Türkiye'de cumhuriyet yönetimi kuruluyor. En yukarıda Meclis'le birlikte onun tayin ettiği hükümet bulunuyor. Şimdilik cumhurbaşkanı diye adlandırılmayan Meclis Başkanı, fiilen cumhurbaşkanından daha geniş salahiyetlere sahiptir. Biz, aynı zamanda eski müstebit yönetim tarzına alışık olan memur kitlesiyle de mücadele etmek mecburiyetindeyiz. Şimdi bütün köy, kasaba ve vilayetler, halkın seçtiği şûralar tarafından yönetilecektir. Genel anlamda şunu diyebiliriz ki, bizim yönetim sistemimiz Bolşeviklerinkine yakındır. Bence aradaki fark şundan ibarettir: Sizde üst organlar, alt organların temsilcilerinden oluşturulur. Bizde ise, bütün organlar doğrudan halk tarafından seçilir. Böylece geniş bir mahalli muhtariyet kurulmuş olup, hâkimiyet halkın eline geçmektedir.

Fakat halkın tasavvurunda, hilafete bağlılık gibi, ne olduğu belirsiz bir hayal yaşamaktadır. Bu hayalin bütün dünya Müslümanlarının bilincinde yer etmiş olmasından dolayı, İngilizler hep halifenin sarayını kendi ellerine geçirmek peşinde olmuşlardır. Bir zamanlar Mısır Hıdivi'ni, daha sonra ise Türkiye'ye karşı Mekke ve Medine isyanları sırasında, Mekke Şerifi Hüseyin'i halife yapmak istediler. Son zamanlarda ve anlaşıldığı kadarıyla aynı gayeyle, Afgan Emiri'ni kendi taraflarına çekmek peşindeler. Biz bu silahı İngilizlerin elinden almalıyız. Halifenin bizim elimizde olması halinde, onu silah gibi kullanarak bütün Müslüman halkları Batı'ya karşı mücadele için toparlayabiliriz. Bu husus, İslami fikirlerin, devrimin ve zamanın şartlarına ters düşmeyecek bir şekilde yorumlanması bakımından da mühimdir. Bence, bütün Müslüman devletler, bağımsızlıklarına kavuştuktan ve kendilerini özgürce yönetmenin tadını aldıktan sonra, zaman içinde haricî tesirlerden kurtulacaklar ve böylece hilafete bağlılık da ortadan kalkacaktır.

Üçüncü Enternasyonal'in fikirleri, her devrimci tarafından alkışla karşılanacaktır. Anladığımız kadarıyla Üçüncü Enternasyonal'in fikirleri, mazlum emekçilerin mutluluğunun sağlanması yönündedir. Biz Türkler dünyanın en mazlum halklarındanız. Dolayısıyla Enternasyonal, bizim desteğimize güvenebilir. Biz, şimdi Batı emperyalizmine karşı mücadelemizle, Üçüncü Enternasyonal'in fikirlerini fiilen destekliyoruz.

Enternasyonal Programı'nın bazı hükümleri, Türkiye'de kabul görmez. Komünizmde dine karşı bir itinasızlık olduğu hususu inkâr edilemez. Komünizmin milletler meselesine yaklaşımı da Türklerin gerçek hisleriyle çelişmektedir. Anlıyorum ki, komünizmde millî devlet sınırları meselesi diye bir şey olamaz. Komünizm, kelimenin tam anlamıyla kardeşlik demektir. Herkes komşusunu da kendisi kadar düşünmek zorundadır. Dolayısıyla millî sınırlar konusu burada anlamını kaybetmektedir. Mesela, komünist Azerbaycan kendi topraklarının bir kısmını gönüllü olarak komünist Ermenistan'a devretmiştir. Türkiye'de millî hisler yakın geçmişte ortaya çıkmıştır ve bu sebepten bilhassa kuvvetlidir. Halk, kendi bağımsızlığını millî sınırlar içerisinde korumayı amaçlamıştır. Eğer Ermenistan, Türk topraklarının bir kısmının kendisine verilmesini isterse, halk, yeni ve kuvvetli millî hislerin tesiriyle hiç şüphesiz bunu kabullenmeyecek ve karşı koyacaktır. Komşularımızın, tek karış toprağımıza dahi göz dikmesi halinde, halkın gazabı patlayacaktır.

Türkiye'de, köylüleri toprak ağalarına karşı ayaklandıracak şiddette bir toprak meselesi görülmemektedir. Kürdistan dışında, büyük toprak ağaları gayet az sayıdadır. Köylüye toprak sağlanmıştır. Tabii dağılımda bazı eşitsizlikler vardır, ama bu kolayca giderilebilir. İşçi kitleleri yoktur. Kendi sermayesiyle halkı ezebilen kapitalistler bizde yoktur. Kapitalizm baskısı dahilden değil, hariçten gelmektedir. Buna uygun olarak biz, halkı, yabancı sermayeye karşı mücadeleye sevk etmeyi başardık. Bizden kat kat kuvvetli olan emperyalizme karşı mücadeledeki başarımız, bizim bütünlüğümüzden ve fikir birliğimizden gelmektedir. Bu sayede sayıca az oluşumuzu da gidermiş vaziyetteyiz. Bu sebeple de, bizim aramızda kendi görüşlerini çoğunluğa dayatmak isteyen herhangi bir kuvvetin gayretlerine izin verilmesi söz konusu olamaz. Bir an düşünün ki, Ankara Belediyesi küçük dükkânlar yerine kamu dükkânları açarak özel ticareti yasaklıyor. Bunun sonucu, halk arasında ciddi rahatsızlık ve hoşnutsuzluktan başka bir şey olmayacaktır. Bu tür adımların atılması ve benzeri tekliflerin getirilmesi için, önce halkın cehaletinin ortadan kaldırılması mecburiyeti vardır. Sovyet Rusya ile münasebetlerimiz yüksek düzeyde, samimi ve tabiidir. Biz bu ittifakın öyle prensipler doğrultusunda düzenlenmesini istiyoruz ki, kopma ihtimali olmasın. Hem Moskova'nın, hem de bizim taraftar olduğumuz bu sağlam ve sıkı ittifakın kuvvetlendirilmesi gayesiyle, birkaç gün sonra Moskova'da bizim temsilcilerle bir konferans yapılacaktır. Bu görüşleri halka da aşılamak istiyoruz. Ne yazık ki, Rusya'dan gelen kimselerin raporlarında ve diğer kaynaklarda öyle ayrıntılar ortaya konulmuştur ki, bunlar halk arasında şüphe doğumakta ve bizim arzularımızı zora sokmaktadır. Mesela, Rusların Bakû'yü alması sırasında tutuklama ve idamlar olduğuna ve Azerbaycan'ın zenginliklerinin Rusya'ya taşınmasına ilişkin haberler gelmiştir. Türkistan'da Müslümanlara karşı neredeyse katliam uygulanmıştır. Ayrıca, Moskova'nın bazı siyasi adımları da bizi şaşırtmaktadır. Biz, Ermenistan'ı yenmişiz. Şimdi Moskova, Ermenistan'ın komünist olduğu gerekçesini göstererek anlaşma yapılmasını engellemeye çalışıyor.

Haricî vaziyete gelince, şunu söyleyebilirim: Müttefik hükümetlerinin hepsi, bilhassa İngiltere, kendi halklarını, Türklerin kendini yönetmekten âciz bir koyun sürüsü olduğuna ve Anadolu hareketini, savaştan başka hiçbir şey düşünemeyen bir avuç askerin yönettiğine inandırmaya çalışıyorlar. Ama 21 Şubat'ta Londra'da İtilaf devletleri konferansı yapılacak; burada Sevr Antlaşması tekrar görüşülecek ve yumuşatılacaktır. Müttefikler, Türk heyetini davet ettiklerini İstanbul hükümetine, Tevfik Paşa'ya bildirmişler; benim veya salahiyettar vekilimin de bu heyete katılması gerekirmiş. Tevfik Paşa, bu haberi bana bildirdiğinde şu cevabı verdim: Türk halkı, İstanbul hükümetini tanımıyor ve Türkiye'de çoğunluğun iktidarı, Büyük Millet Meclisi'dir. Müttefiklerin de bütün taleplerini doğrudan Ankara'ya iletmeleri gerekmektedir. Ben bu vaziyeti, İstanbul meselesinin halli için uygun bir fırsat gibi değerlendirerek, İstanbul'a şu teklifi ulaştırdım: Aslında sorumsuz bir kişi olan padişahın, Ankara hükümetini, Türkiye'nin meşru hükümeti olarak tanıması gerekir. İstanbul hükümeti feshedilmeli ve orası Ankara'nın bir vilayeti olarak Büyük Millet Meclisi kanunları doğrultusunda yönetilmelidir. Müttefiklerle münasebetler konusunda, bizimle Moskova arasında tam bir anlaşma sağlanmıştır. Moskova, kendi heyetini görüşmeler için İngiltere'ye göndermeyi uygun bulduğu gibi, biz de amaçlarımızın İtilaf devletleri halklarına bildirilmesi için, bu durumu kullanmayı gerekli bulmaktayız.

Eşba Yoldaş: Anlattıklarınız beni tatmin etmiştir. Görüşlerinizin yazılı özetini alabilmek, Doğu'nun bütün devrimci teşkilatlarını birleştirmek gayesini güden Doğu Halkları Hareket Konseyi için çok mühimdir. Hareket Konseyi'nin sonraki çalışmaları bakımından bu, belki de tayin edici ehemmiyete sahiptir.

Kemal: Bu konuyu düşünürüm, bir dahaki seferde cevap alırsınız.[2873]

Tamamen iktibas ettiğimiz mezkûr vesikaya istinaden İsmet Konak ve Emel Akal, bazı cihetlere dikkat kesilmişlerdir. Mustafa Kemal, saltanat düşmanı olduğunu ifade ediyor: *Biz Türk devrimcileri ve Türk halkı olarak hem dünya emperyalizmine hem de sultanın despotik rejimine karşı ayaklandık. Bu amaç doğrultusunda harekete geçen kurumlar; halkı ülke içinde hakiki muktedir yapma ve aynı şekilde Batı'nın baskısından kurtarma amacında olan müdafaa-i hukuk cemiyetleri tüm Türkiye'de teşkilatlandılar*. [..] *Şunu inkâr etmemek gerekir ki komünizmde dine karşı bir istihfaf vardır. Komünist sistemde ulusal sorun, Türklerin şimdiki hislerine aykırı gelmektedir.*[2874] Mustafa Kemal, adı konmamış bir cumhuriyet ilân edilerek saltanata son verildiğini Eşba'ya tebşir ediyor:

Eşba, Ankara'ya geliş sebebini Mustafa Kemal'e şöyle açıklamıştır: "Devrimci Türkiye'nin ahvalini öğrenmek, merkezi hükümetin resmi görüşünü ve sizin fikirlerinizi almak üzere vazifelendirildim". M. Kemal-Eşba görüşmesi, Eşba'nın konuşmasıyla başlamıştır: Eşba daha ilk cümlesinde, Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nda alınan karar doğrultusunda Şark Şûrası'nın, "Doğu halklarının devrimci teşkilatlarını birleştirmekle yükümlü," olduğunu söylemiştir. Bu "Türkiye'deki komünist partisi Bakü'deki Şark Şûrası tarafından yönetilecektir" anlamına gelmektedir. Ayrıca Bakü'de eylül ayında yapılan Doğu Halkları Kongresi'nden sonra ikincisinin bu kez Ankara'da yapılmasına yönelik Sovyet taleplerini dile getirerek "Devrimci Türkiye'nin ... tüm Doğu'ya devrimci bir model olacağını", söylemiştir.

Mustafa Kemal konuşmasında "uzun süren Anadolu geziniz" diyerek imada bulunduktan sonra, "III. Enternasyonal'in fikirlerini fiilen destekliyoruz" ama "Enternasyonal Programının bazı hükümleri Türkiye'de kabul görmez" diyerek din ve millet sorununda uzlaşmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Türkiye'de yapılan yeni anayasa ile adı konmamış bir cumhuriyet ilan edilerek saltanata son verildiğini; köy, kasaba, vilayetlerin halkın seçtiği şûralar ile yönetileceğini; Ermenistan toprak isterse savaşılacağını; kapitalizm gelişmediği için Türkiye'de burjuvazinin olmadığını, Kürdistan dışında küçük köylünün kendi toprağını işlediğini ve "Sovyet Rusya ile münasebetlerin yüksek düzeyde, samimi ve tabii" olduğunu ve Ankara Hükümeti'nin, Sovyetlerle kopmayan bir ittifak yapmak istediğini beyan etmiştir.

Daha sonra Mustafa Kemal, Rusya'dan gelen haberlerin memnuniyet verici olmadığını, Azerbaycan'da tutuklamalar ve idamlar olduğunu, Türkistan'da Müslümanlara katliam uygulandığını söylemiştir. Mustafa Kemal Sovyet rejimine ve uygulamalarına yönelik eleştirilerde bulunarak ön almaktadır. Londra Konferansı'na gitmek üzere olan Ankara'nın temsilcisi "siz nasıl Londra'ya gidiyorsanız, biz de gideceğiz" diyerek tutumunu açıklamıştır. Böylece Londra'da Sevr'in yumuşatılacağı ve gözden geçirilerek tekrar görüşüleceği ihtimali, Mustafa Kemal'in ağzından Sovyet Rusya'ya duyurulmuş olmaktadır. Eşba, bu sözlerden sonra Upmal gibi Mustafa Kemal'le tartışmamıştır.[2875]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın Ermenistan taraftarı tutumunu Eşba'ya şikâyet ediyor: *Moskova'nın bazı siyasî adımları bizi oldukça kuşkulandırmaktadır. Biz Ermenistan'ı yendik. Şimdi ise Moskova, Ermenistan'ın komünistleştiğini söylemekte ve antlaşmanın uygulanmasını engellemeye çalışmaktadır*.[2876]

2873 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 46; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 297-303. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2874 *GARF*, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 295.

2875 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 415-416.

2876 *GARF*, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 3; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 314.

Sovyet Rusya'nın Trabzon Konsolosu Oruç Ali Bagirov, Trabzon Valisi Sabri'ye 64 numaralı mektub gönderdi: *Sayın Trabzon Valisi'ne, Dün, 28 Ocak 1921'de Trabzon'dan Kars'a 17 kişilik bir heyet geldi. Burada onlar üzerinde vahşi bir baskı kuruldu. Bunun kimler tarafından yapıldığını, eminim ki, siz biliyorsunuzdur. Ayrıca bu insanlar, heyet olarak III. Entemasyonal'i temsil ediyorlar ve aralarında Rus bir kadın da bulunuyor. Şimdi bu heyetin nerede olduğunu ve hangi sebeplerle bu vahşi duyguların ortaya çıktığını bana acilen bildirmenizi rica ediyorum*.[2877]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Rantek Ankara'da" serlevhalı haber yayımladı: *Mustafa Kemal Afganistan'ın yeniden düzenlenmesi ve Bolşeviklerle daha yakın ilişki kurulması için özel bir heyet gönderdi. Bazı Bolşeviklerin Ankara'da bulundukları ve iki taraf arasındaki ilişkilerde deniz üssü olarak Trabzon'un seçildiği söylenmektedir*.[2878]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Kemal Paşa eğer yapabilirse İstanbul'a gidebilir. Tıpkı bütün cesur Türkler gibi bu cesur Türk de müttefiklerle görüşmek amacıyla, gurur verici zaferlerinin de desteğiyle, Sevr Antlaşması'nın feshedilmesini talep edebilir. Bu müttefikler açısından istenmeyen bir durumdur. Nitekim Yunanistan'ın zayıflığı, Osmanlı Devleti'nin dirayetli olduğu anlamına gelmiyor. Güneydoğu Avrupa'nın muhafazası "Hasta Adam"a emanet edilemez. Venizelos'un sürülmesi ve Kemal Paşa'nın başarıları üzerine yapılabilecek en doğru şey barış antlaşmasının revize edilmesi*dir.[2879]

30 Ocak 1921. TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. Ahmed Muhtar, Britanya'nın TBMM Hükümetini tamamen ortadan kaldırmak istediğini iddia ediyor ki bu iddia tamamen gerçek dışıdır, uydurmadır. Uçak filolarıyla İç Anadolu'yu bombardıman edeceği ve dahi tüm sahilleri abluka altına alacağı iddiası da bir o kadar hayal ürünüdür. Doğrusu, notanın son paragrafında görülüyor ki Sovyet Rusya'dan daha fazla yardım istenmiştir binaenaleyh Ahmed Muhtar'ın Britanya merkezli hayal ürünlerini niçin inci tanesi gibi dizmiş olduğu bir nebze anlaşılıyor:

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

30 Ocak 1921

> Sizden 13 Ocak tarihli iki telgrafı ve aynı zamanda Yoldaş Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı mektubun metnini aldık. Hükümetimiz nezdindeki temsilcinizin RSFSC Hükümeti adına, Türkiye'nin Ermenistan'a hiçbir toprak tavizinde bulunamayacağını onayladığı açıklamaları içeren mektubunun bizi tamamen tatmin ettiğini bir an önce bilginize sunmak isterim. Öte yandan, yoldaş Lenin'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuptaki halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkına saygı gösterilmesi yolunda, sizin de 13 Ocak tarihli ve 706 sayılı telgrafınızda tekrarlanan teminatları bize, Moskova görüşmelerinin artık hiçbir zorlukla karşılaşmayacağı güvenini vermektedir. Bu koşullar altında heyetimize Kars'tan ayrılarak en kısa sürede Moskova'ya ulaşmaları için emir ve talimat verilmiş bulunuyor.
>
> Bugün, ilişkilerimizdeki bu kritik dönem sağ salim aşıldıktan sonra izninizle sayın Komiser, ileri görüşünüz ve ilkelerine büyük bir sadakatle bağlılığı ile Sovyetler Cumhuriyeti'nin, adalet ve özgürlük ortak idealimizin gerçekleştirilmesi için şart olan iki gücün birliği ve çok sıkı işbirliğini mümkün kıldığından dolayı teşekkürlerimizi bildiriyorum. Gelecekte de aynı şekilde her yeni güçlük karşısında anlaşma zemininin bulunabileceğine tamamen eminim ve bu zemini ararken ikimizin de birliğimizin temeline oluşturacak iki ilkeyi göz önünde bulunduracağımıza inanıyorum: Bunlardan birincisi halkların kendi kaderlerini bizzat belirlemeleri yolunda, titizlikle uygulanan ilke olup, ikincisi ise, faaliyetimizi, kapitalist düzenin temeli ve dayanağı olan Batı emperyalizmine karşı en kararlı şekilde mücadeleye doğru yöneltmek ilkesidir.

2877 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 101-102.
2878 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.
2879 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.

Bu mektubu yazarken, Batı proletaryası ile dayanıştığımıza tamamen inanıyoruz ve bu dayanışmanın her iki tarafca karşılıklı olarak hak ve yasal çıkarlarının anlaşılması ve yukarıda sözkonusu olan ilkelere saygı gösterilmesi yolu ile gittikçe sağlamlaşacağını sanıyoruz.

Yoldaş Krasin'in Moskova'ya gelmesinin beklendiğini ve Rusya Cumhuriyeti'nin uluslararası durumu görüşmelerine katılacağına dair haberiniz için teşekkür ederim.

15 Ocak tarihli notamın gönderilmesinden bu yana, Ankara Hükümeti'nin diplomatik durumu hiç değişmemiştir. Durum özetle şöyledir: Fransa ve İtalya herhalde Sevr Anlaşmasının düzeltilmesini istiyor, ancak ikisi de yasal isteklerimizi ancak çok önemsiz bir ölçüde karşılamaya yanaşıyorlar.

İngiltere ise tüm Doğu dünyası üstünde kendi hegemonyasının kurulması planını sonuna kadar gerçekleştirmeye çalıştığını doğruluyor. Bu planın hayata geçirilmesinin ilk koşulu olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yok edilmesini kabul ediyor. Bu amaçla İngiltere'nin yardımı olmadan ülkesini idare etmekten aciz Kral Konstantin'i, durmadan bize karşı çıkışlarda bulunması için zorluyor ve açıkça Yunanistan'a karşı tutumunun, yalnızca, bu ülkenin Türkiye'ye karşı alacağı tutuma bağlı kalacağını bildirip, bununla Yunan çevrelerine, İngiliz kapitalistleri uğruna feda edeceği asker oranında Britanya Hükümeti'nden para ve yardım bekleyebileceğini sezdiriyor. Kral Konstantin'in kendi halkının kanı ile yaptığı bu rezil ticarete Batı proletaryasının dikkatini çekmenizi sizden rica ediyoruz. Gerçi, Yunan genelkurmayının hummalı bir biçimde hazırlandığı ve başlanması bugünlerde beklenen yeni taaruzu İngiltere ve Yunanistan'ın gerçek niyetlerini herkese kanıtlayacaktır.

Bunun dışında, Britanya Hükümeti Malta'da güçlü bir uçak filosu oluşturuyor. Bu filo yalnızca ve yalnızca Rusya ile Türkiye'ye karşı kullanılacak ve bize gelen haberlere göre, bugün İç Anadolu'nun korunmasız şehir ve kasabalarının bombardımanı için kullanılacakmış. Öte yandan Büyük Britanya; Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü görüşmelerde, bu iki ülkenin, Londra kabinesinin hesaplarına göre yeterince sağlam tahkim edilmiş olması gereken tüm sahillerimizin ablukasına katılmalarında ısrar ediyor.

Türk milleti ve Hükümeti özgürlüğümüze ve hatta varlığımıza yönelik emperyalist devletlerin bütün bu entrikalarına karşı ve ne pahasına olursa olsun kararlılıkla dayanmaya kararlıdır.

Her şeyden önce Sovyetler Cumhuriyeti'nden, tek amacı, kendi sömürgelerinde çok sayıda insan gücünü çalıştırmak olan, üstelik de bağımsız yaşantımızı gözleri ile gördükten sonra, esarette olan bu halklarda özgürlüğe kavuşmak isteğini uyandırmaktan da çekinmeden esir gibi çalıştırmak amacıyla kapitalistlerin koca bir ulusun hayatına göz dikip tasarladıkları kirli komplonun, tüm Avrupa proletaryasına örnek olması için propagandanın bütün araç ve gereçlerinin kullanılmasını dileriz. İkinci olarak ise, hazırlanan bu yeni saldırıları püskürtebilmemiz için, elinizde bulunan bütün maddi olanaklardan bizim de yararlanmamıza izin vermenizi ve bununla beraber, Yoldaş Mdivani aracılığı ile Kâzım Karabekir Paşa'nın size ilettiği ve ayrıca Ali Fuat Paşa tarafından da doğrudan doğruya ayrıntılarıyla açıklanacak olan ricalarımızın en kısa bir sürede yerine getirilmesini dileriz.[2880]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müdafaa-yı Milliye Vekâletine telgraf keşide eyledi.[2881]

Trabzon Valisi Sabri, Sovyet Rusya'nın Trabzon Konsolosu Oruç Ali Bagirov'a cevabî mektub gönderdi:

Rus Sovyet Hükümeti'nin Trabzon'daki Temsilcisi'ne,

[2880] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 284-286. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2881] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 56-57. "Süleyman Sami'nin Türkiye Komünist Teşkilatı içine sızmış bir İttihatçı olduğu, Ankara hükümetiyle gizli ilişkiye girdiği, Ankara ve Eskişehir'de komünist gruplarla görüştükten sonra yetkililere büyük olasılıkla geniş bilgi verdiği ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'dan sınır dışı edilmelerine kadar hükümetin talimatları doğrultusunda çalıştığı yönünde ciddi kanıtlar bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in Müdafaai Milliye Vekaleti'ne 30 Ocak 1921 tarihli telgrafı bu bakımdan ilginçtir." (Perinçek, 2014, s. 56-57, dipnot 19).

64 Nolu 28 Ocak tarihli mesajınıza cevap veriyorum. Cuma akşamı Erzurum'dan Trabzon'a gelenler, Samsun'da yaşayan Mustafa Suphi ve 13 adamından ve Türkiye uyruklu, Bakû'de yaşayan bir kadından oluşmaktadır. Ne şekilde, nereden ve ne için geldikleri hakkında valilik hiçbir şey bilmemektedir. Tek bilinen, onların Bakû'deyken Sibirya'dan, Türkmenistan'dan Bakû'ye ve devam ederek vatanlarına dönen Türk esirleri tutukladıkları, idam ettikleri, onlara acı çektirdikleri ve işkence ettikleridir. Ve halk, bütün bunlar hakkında ülkesine dönen bir esir tarafından haberdar edilmiş ve bu yüzden öfke doğmuştur. Halk, onların gelişini öğrendiğinde, onları kendi bölgelerine sokmamaya yemin etti. Cuma günü herkes bakkallarını ve dükkânlarını kapatıp şehrin girişi Değirmendere'ye akın etti. Valilik, halkın öfkeli ve sinirli durumunu öğrendiğinde, zorbalığın ve baskının önüne geçmek için oraya, orduyu, polisi ve jandarmayı göndermiştir. Mustafa Suphi ve yoldaşları, durumu anlayıp, burada kalmayı kendileri istemediler ve orada kiraladıkları motora bindiler. Sonra da sağ sağlim bir şekilde Rus kıyılarına doğru açıldılar. İskele bölgesinde olan olaylar, tamamen halk tarafından çıkarılmıştır, belirli kişiler tarafından değil, bu yüzden birilerine işaret etmek veya birilerini suçlamak imkânı yoktur. Bu insanlar arasında bulunan peçeyle örtülü, Naciye adında Türk pasaportu olan, şüphesiz Türk ve Türk uyruklu, kadının, bizzat kendisinin Rus uyruklu olmadığını söylediği, valiliğimiz tarafından tespit edilmiştir. Bana göre bütün bu olaylar, bu insanların akrabalarının ve yakınlarının onların Bakû'de yaptıklarına öfkeli olduğunu ve neden böyle karşıladıklarını açıklıyor. Bu konuda başka bir bilgimin olmadığına emin olabilirsiniz, beyefendi![2882]

31 Ocak 1921. Londra Konferansı davetiyesi mucibince TBMM Reisi Mustafa Kemal ve Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday) arasında vuku bulan *yazışmanın bir kopyası*nı ve *Ankara'nın İtilâf Devletlerine gönderdiği notanın metni*ni Moskova'ya iletti.[2883] Tam bağımsız TBMM Hükümeti.

Mustafa Kemal, TBMM alenî celsesinde konuşuyor: *Efendiler! bu son söz üzerine Meclisi Âlinize gayet acı bir hakikati söylemek mecburiyetindeyim. İçinizde sizin hafiye vardır. Efendiler! en gizli celsenizde cereyan eden, hayatı millet ve memlekete müteallik en gizli noktalar ecanibe raporla verilmiştir (Gürültüler) (Kahrolsun sesleri) Binaenaleyh bu memleket... (Gürültüler) Beyhude yere vaziyeti iğlak etmeyiniz: Yalnız buna emniyet ediniz ki takip olunan meslek, burada erbabı namus ve vicdandan olan âzanın tamamen noktai nazarına mutabıktır. Efendiler! bu takrire* [“Amasya Mebusu Ragıp Beyle rüfekasının, Londra'ya gönderilecek heyeti murahhasa vesilesiyle İstanbul'da Tevfik Paşa ile cereyan eden muhaberat meselesinin evvelemirde bir encümende müzakere edilmesine dair takriri”] *vaz'ı imza edenler içinde hafiye vardır (Şiddetli gürültüler) (Kimdir? Söyleyin riea ederiz sesleri, kahrolsun lanet olsun sadaları)*.[2884]

Mustafa Kemal, Erzurum’daki Muhafaza-yı Mukaddesat ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Riyasetine telgraf gönderdi: *Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası efradından bazılarının vatana hıyanet suçundan dolayı haklarında takibat ve soruşturma icra edilmektedir. Adı geçen fırka, hükümetçe itibar ve itimada değer değildir, Efendim*.[2885]

Muhafaza-yı Mukaddesat Cemiyetinin tüzüğü hakkında:

“Beş-altı yıldır felâketin her çeşidine uğrayıp sonunda bütünlük, varlık ve bağımsızlık hakkı dıştan darbeler indirilerek parça parça tutsaklık altına alınmak istenilmesi yoluyla zâten dıştan gelen siyasal saldırılardan dolayı hukukunu savunmak için çırpınmakta olan zavallı millet ve memleket, bu kez de toplumsal devrim adı altında bütün kutsal şeyleri, dinsel yücelikleri, ahlâk, görenek ve usulleri, millî geleneği hor görülüp ayaklar altına alınarak, milleti, tek dayanağı olan dinsel inancından ve manevî gücünden yoksun kılmaya ve bütün hak ve hukuktan kopmuş bir hayvan sürüsü durumuna düşürmeye çalışılmaktadır. Milleti böylece hevesler oyuncağı ve çıkar aracı yapma hain niyetiyle ve (Bolşevik) komünistlik ve halkçı iştirakiyun gibi birtakım adlarla büyük ölçüde dışarıda ve dışarıdakilere uydu olarak bölüm bölüm de memleket içinde din ve millete karşı

[2882] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 102-103.
[2883] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 202.
[2884] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 31 Kanun-ı sani 1337(1921), Cilt 8, s. 23.
[2885] Ayşe Hür, *Milli Mücadele’nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 299.

birtakım zararlı örgütler ve tehlikeli girişimler yapıldığı ve hatta bunlardan bâzı hain serserilerin düzenli biçimde örgüt altında serbestçe dışarıdan memlekete gelmekte olduğu haber alınınca, Erzurum halkının katılmasıyla yapılan genel bir toplantıda kanuna ve dine aykırı bu gibi mel'unca girişimleri engellemek ve beliren tehlikelerin önüne geçmek için gerekli her türlü girişimde bulunmak üzere, yirmi kişilik bir kurul seçilmiştir. Bu kurul, bağlı ilçeler Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ve belediyelerin onayını alınca Muhafaza-i Mukaddesat örgütü ortaya çıkmıştır".

Kuruluş nedenini, tüzüğün ikinci maddesi olarak böylece belirten dernek, üçüncü maddede de amacını belirtir:

"İkinci maddede de açıklandığı üzere, içeride birtakım adlarla toplumsal doktrinler diyerek meydana konulmakta olup dinsel inançlarla ve şeriat hükümleriyle kesinlikle bağdaşmaz bulunan, içinde *Hükümet, İslâm Hükümeti'dir* ve *resmî dini İslâm dinidir* diye açıkça belirtilmiş Osmanlı Anayasası'na da taban tabana karşıt ve aykırı düşen birtakım küfür ve zındıklık niteliğindeki bozucu kural ve teorilerle bunları yaratan, inanan ve yayanlara karşı savunma için gerekli verileri hazırlama ve öteki gerekli işleri yerine getirmekle bir islâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesat ocağı hâline gelmekten korumaktır".[2886]

31 Ocak 1921 tarihli bir İngiliz belgesinde, *İstanbul'da faaliyet yürüten Bolşeviklerin Yahudilerle işbirliğine de bir vurgu yapılmıştır*.[2887]

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da 31 Ocak'ta Lord Curzon'a şu ilginç telgrafı göndermişti: "Mustafa Kemal, Londra'da yapılacak olan konferansa katılmaya davet edilmiş olmasından mutlu olmuştur ve hiç kuşkusuz, bu daveti ulusal akımın bir zaferi olarak nitelendirmektedir; ama ele avuca sığmaz olmuştur... Onun görüşünce, Türkiye'de tek yetkili yönetimin kendi yönetimi olduğu ve bu durumda, konferansa gönderilecek olan heyetin kendisi tarafından seçilmesi gerektiği pozunu veriyor. Ayrıca, onun görüşünce, kendisine İstanbul yönetimi vasıtasıyla değil, doğrudan doğruya davetiye gönderilmeliydi. Osmanlı yönetimi onu hizaya getirmeye çalışıyor. Kemal şimdi bir kavşak noktasına ulaşmıştır ve şuna karar vermelidir: Kendisine Müttefiklerce uzatılmış olan eli sıkmak veya kendisini Bolşeviklere bağlamak."[2888]

Erzurum'da yayımlanan Albayrak gazetesi ise, 31 Ocak 1921 tarihinde yayımladığı bir yazıda, bu programı [Teşkilat-ı Esasiye Kanununu] *halk hükümeti yapılması yolunda büyük bir adım addederek sevinçle karşılamıştır*.[2889]

Ocak 1921. Fransız *L'Asie Française* mecmuası, General Gouraud'un mülahazasını neşretti: *Hiç şüphe yok ki, bu Ermeni taburlarının varlığı 21 Ocakta Maraş'ta patlayan ayaklanmanın nedenidir; çünkü bu taburlar Türklerle Ermenileri ayıran derin kin nedeniyle, kaçınılmaz bir öç duygusuyla geliyorlardı*.[2890]

Ocak 1921 itibarıyla TBMM Hükümeti nazarında *Bolşevik-komünist fikirler gözden düşmüştür*.[2891]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro evrakı arasında yer alan Rusça ve tarihsiz bir rapor:

Anadolu'dan Son Haberler

[2886] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 668-669.

[2887] PRO, FO, 371/6464, *Supreme Council's Decision in Regard to Turkish Settlement*, No: E 1360, s. 195-196; Aktaran: Cengiz Kartın. (2015). İngiliz Arşiv Belgelerinde Tahrifât: Türkiye Dosyası 1. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), s. 144.

[2888] Salahi Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2889] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 246.

[2890] L'Asie Française, Janvier 1921, No. 188, p. 9; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. Hatırlatmakta fayda görüyoruz. Erivan merkezli Ermenistan Cumhuriyeti, bolşevikleşmiş durumdadır.

[2891] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 142, dipnot 7.

Büyük Millet Meclisi hükümeti halâ istikrarlı bir politika uygulayacak durumda değil ve günlük olayların etkisi altında bulunuyor. Ethem Beyin bolşevikler adına Batı'daki çıkışı tamamıyla bastırıldı. Hükümet Ethem'i ihanetle suçlamış ve Yunanistan'a kaçtığını ilân etmiş olsa da, Ethem bugün dağda bulunuyor. Bu vesileyle yalnız resmi değil, temiz yürekli komünistler de Ethem ile ilişki kurmakla suçlanıp tutuklanıyor, Bakü'den gönderilen komünistlere karşı büyük kin besleniyor. Ankara temsilciliğinin talimatıyla kurulup konferans yapmakla ve Emek gazetesini çıkarmakla işe başlayan Halk İştirakiyun Fırkası'nın aktif faaliyete geçtiğini ve ayrıca, Halk Zümresi partisi liderlerinden olup son zamanlarda Halk İştirakiyun Fırkası yönetiminin üyesi bulunan ve Mecliste Bursa'yı temsil eden Şeyh Servet'in Diyarbakır'a kadar süren bir geziye çıkıp kent ve kasabalarda miting ve konferanslar düzenlediğini valiler ve hükümet memurları Mustafa Kemal'e raporla bildirdi.

Başta Suphi yoldaş olmak üzere, Merkez Komitesi'nin Erzurum'a gelmesi, hükümeti son derece korkuttu ve endişeye düşürdü. Hileci bir politika sayesinde Meclisin tepkisini temin ederek bolşevizme karşı oldukça güçlü bir akım oluşturdu ve bundan faydalanarak, komünistleri tutuklamaya başladı. Tutuklananlar Ethem ile ilişkide olmakla suçlanıyor. Komünistlerin gazeteleri kapatıldı. Moskova'dan gelen Bekir Sami, her kasabada gördüklerine ve kendisini ziyaret edenlere, bolşeviklerin Türkiye için ne kadar büyük tehlike olduğunu, Azerbaycan'ın nasıl talan edildiğini ve müslüman encümenliklerinde başkanların çok önemsiz rol oynadığını anlatmak için hiç fırsat kaçırmadı. Ülkede bolşevik akımı ustaca ve dürüstçe yönetebilecek tecrübeli kişilerin olmadığına inanan hükümet, Suphi ve yoldaşlarının ülkeye girmesini kesinlikle önlemeye hazırlanıyor ve gerekirse Rusya ile ilişkileri kesme duygusu içinde bulunuyordu. Kars'ta iyi karşılanan yoldaşlarımız, Erzurum civarında hakaretlere maruz bırakıldı. Trabzon'a vardıklarında, karşılarına hükümetin tahrikiyle toplanan büyük bir kalabalık çıktı. Kalabalık yoldaşlarımızın üzerine taş ve sopalarla saldırıp, ağır hakaretlerde bulundu ve daha sonra bir ustanın yanına götürüp ellerini bağladı. Motor kıyıdan birkaç mil uzaklaştığı zaman, önce Suphi yoldaş süngüyle boğazlanıp denize atıyorlar, ardından dört yoldaş ayni kadere uğruyor, geri kalanlar da kurşunlanıp denize atılıyor. Oysa, bu sıralarda MK üyelerinden Mehmed Emin ile Süleyman Sami'ye Trabzon'da dokunulmuyor ve onlar serbest bırakılıp, Kemalistlerle temas halinde olduklarını söylüyor. Bir telgraf uyarınca Yakup yoldaş gruptan alınıyor ve şimdi serbest bulunuyor. Daha önce kendisine ordu ile temasa geçme yetkisi verilen Nedim Agâh yoldaş, Trabzon'da katledildi. Komünistlerin katlinden sonra Trabzon halkı, şimdi Moskova'da bulunan Bahaettin Şakir'in sağ salim Trabzon'a gelmesinin temin edilmesini Moskova'dan isteme kararı aldı. Bugünkü Anadolu hükümeti, Kemalistler, İttihat ve Terakki partisi şirketlerinin subaylarla ittifakından başka bir şey değildir. Millet Meclisi Anadolu ordusunu iki kat artırma kararı aldı. Bu sebeple, 20 ile 32 yaş arasındaki yurttaşlar için seferberlik ilân edildi. Cephedeki askerlere ayda beş kâğıt banknot, cephe gerisinde bulunanlara ise 2.5 kâğıt banknot veriliyor. Meclis anayasayı da kabul edip uygulamaya geçti. Bu anayasaya göre, icra müessesesi bir kurul ile yürütme komitesinden oluşuyor ve her ikisinin üyelerinin toplamı Millet Meclisini meydana getiriyor. Yürütme kurulunun başkanlığına Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa seçildi. Son zamanlarda İngilizler şimdiye kadar Malta'da hapiste bulunan kimi ünlü ittihatçıların Anadolu'ya girmesine izin verdi ve yine Malta'da hapiste bulunan İzmir valisi Rahmi Beyi Londra'ya davet edip saygı ve ihtiramla karşıladı.[2892]

1 Şubat 1921. Londra Konferansına davetli TBMM Hükümeti Sovyet Rusya'dan Müttefiklere yanaşıyor. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticisi Tokat mebusu Nazım'ın (Resmor/Öztelli) *masuniyet-i teşriiyesinin refine [dokunulmazlığının kalkmasına] dair, Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaseti tezkeresi* TBMM gizli celsesinde müzakere ediliyor. Mustafa Kemal tarafından THİF'e hulûl ettirilmiş mebuslar, şimdi, mecliste THİF ve Bolşeviklik aleyhine tabiri caizse bülbül gibi şakıyor: *Söz alan Mustafa Kemal, isim vermeden ama Nazım Bey'i kastettiğini herkes bilerek, onu "yurtdışına, düşmanlarımıza" bilgi sızdırmakla suçlamıştır: üstelik hem Rusya'ya, hem İngiltere'ye*.[2893]

Mustafa Kemal, bu vakayı 15-20 Ekim 1927'de "Nutuk"da gerçeği biraz değişdirerek zikredecekdir:

[2892] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 33-34. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2893] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 431. Okuyunuz: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 1 Şubat 1337 (1921), Cilt 1, s. 356-363.

d) Nazım Beyin İngiliz Casusluğu

Atatürk *Nutuk*'ta Nâzım Bey için, "Bu zatın ecnebi mehafiline casusluk ettiğine asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bilâhare İstiklâl Mahkemesi birçok hakayiki meydana koymuştu... Mecliste celse-i hafiyede malûmat ve mütalâatımı açıkça söyledim" demektedir (II/s. 501). Oysa, hem İngilizlerin hem Rusların "paralı uşağı" olmakla suçladığı Nazım Bey hakkında, bu konunun görüşüldüğü 1 Şubat 1921 tarihli gizli oturumda bildiklerini ve düşündüklerini açıkça söylememiş, Meclise 15 kişilik özel bir kurul seçtirerek onlara açıklamalarda (?) bulunmuştur (*Gizli Celse Zabıtları* I/s. 356-63). Nâzım ve Mehmet Şükrü beylerle Şeyh Servet Efendinin sanık olarak mahkemeye sevk edilmelerine karar vermiştir (*Ibid*., II/s. 14-26). Fakat bu tutanaklarda casusluk iddialarına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Ankara İstiklâl Mahkemesinin mahkûmiyet kararında da, casusluktan söz edilmeyip, Nâzım Bey "hafî Komünist Partisi teşkili suretiyle ... taklib-i hükümet cürmünü irtikâb teşebbüsü"nden dolayı suçlanmaktadır.[2894]

TBMM Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan): *Hatta bolşevikliği, yine maatteessüf diyeceğim, bilmeyerek hepimiz adeta bizim için bir çarei halâs olduğunu zannederek bütün ümidimizi oraya verdik*.[2895] Bolşevikliğin neliğine vakıf olmadan Bolşevikliği kurtuluş çaresi addetmiş, Anadolu'da müşevveş insan tiplerinin (İttihadçı-İslâmcı-İştirakiyuncu-Komünist-Kuvvacı-Millîci) zuhuruna sebebiyet vermiş bir meclis, memleketi yönetmek iddiasında tabiatıyla mecruhtur.

Tokat mebusu THİF reisi Nâzım (Resmor/Öztelli) ile Karahisar-ı Sahib mebusu THİF mensubu Mehmed Şükrü (Koç), Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*ye tezkere gönderdi:

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Müdürlüğüne,

Memleketteki fikir cereyanlarını ilmi bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir etmek üzere, teşkiline teşebbüs ettiğimiz Halk İştirakiyun Fırkası, bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu vahdet-i amâl ve efkârı muhafaza maksadıyle bugünden itibaren terk-i faaliyet etmiştir. Gazetenizle ilânı mercudur.

1 Şubat 1337

Tokat Mebusu Nâzım - Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü[2896]

Komunist mecmuası "Vostok (Doğu)" nam haber neşretti: Eşba riyasetindeki *Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Konseyi Delegasyonu uzun süreli bir gecikme sonrası nihayet Ankara'ya gitme olanağı buldu. Samsun'a çoktandır varmış. Şu an Samsun-Ankara yolundadır*.[2897]

TBMM Hükümetinin resmî haber müessesesi *Anadolu Ajansı*nın Fransızca bülteninden: *Sovyet Hükümeti nezdinde Doğu Ulusları Şurası üyesi yurttaş (Echbah) başkanlığında bir inceleme kurulu dün Moskova'dan Ankara'ya gelmiştir. Bu kurul özellikle coğrafi ve ekonomik bakımdan Anadolu'nun durumunu inceleyecektir*.[2898] *Bu kurul özellikle coğrafi ve ekonomik bakımdan Anadolu'nun durumunu inceleyecektir. Gürcistan Cumhuriyetini, BMM Hükümeti nezdinde temsil edecek olan Bakan Bay Medivani başkanlığında 7 kişiden kurulu Gürcü temsilcileri pazartesi akşamı Ankara'ya gelmiştir. Delegasyon üyeleri garda Hükümet ve Dışişleri temsilcileri tarafından selamlanmıştır. Bakan ve üyeler, Hükümet tarafından Cebeci'de Askeri Hastane yakınlarında kiralanan evde kalacaklardır*.[2899]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, 1 Şubat'ta Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: "İtalyan meslektaşım, bana, İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililerine gönderilmek amacıyla,

2894 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 101-102.
2895 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 434.
2896 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1337-1921, Numero 101, s. 2; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 168, dipnot 154.
2897 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 294, dipnot 625.
2898 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 89.
2899 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 107.

Antalya'daki İtalyan yetkililerine verilmiş olan ve Ankara'dan gönderilmiş olan bir telgrafın İngilizce çevirisini göndermiştir. Bu belge, Savunma Bakanı sıfatını kullanan Ahmet Muhtar Bey tarafından gönderilmiştir ve içeriği şudur:

> ..... Halkın dileklerine dayanan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin kaderini tartışma yetkisine sahip tek bağımsız ve yasal otoritedir. Bu meclis, ulus adına yabancı güçlerle görüşmelerde bulunabilecek tek kuruluştur. İstanbul'da kurulmuş olan siyasi grupların hiçbir yasal yetkisi yoktur ve kendilerini ülkenin yönetimi olarak göstermeye hakları yoktur, çünkü bu denli bir iddia, halkların egemenlik haklarına büsbütün karşıttır. Dolayısıyla bu grup, ülkenin çıkarlarını yabancı güçlerle görüşemez..... Güçlü devletler de Ankara'nın tek yasal yönetimin başkenti olduğuna inanıyorlar; ancak bunu tanımakta yavaş davranıyorlar, çünkü İstanbul'daki grubun kendi çıkarları için daha yararlı olacağını sanıyorlar. Ankara yönetimi, amacının, barış ve sükûnun yeniden kurulması olduğunu defalarca açıklamıştır; ancak şart olarak, halkın haklarının tanınması üzerinde durmuştur. Dolayısıyla, bu koşulları göz önünde tutarak görüşmelere katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Güçlü devletler Doğu Sorununu adalet ve hakkaniyet prensiplerine göre çözümlemeyi gerçekten istiyorlarsa, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi yönetimine baş vurmalıdırlar. Bu konuda yapılacak herhangi bir daveti memnuniyetle kabul edeceğiz."[2900]

Yeni Adana gazetesi: *İhtimal; dünyanın yeni ve büyük inkılabı olan Bolşeviklik beşeriyetin bu [kuvvetlinin zayıfı yenmesi] hastalığına çare bulacaktır. Fakat görüyoruz ki o inkılap bile kuvvetle hasıl oluyor, kuvvetle yürüyor*.[2901]

2 Şubat 1921. Tokat mebusu Nâzım (Resmor/Öztelli), Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının terk-i faaliyet ettiğini duyurdu.[2902]

Anadolu Ajansı haberi: *Ankara'ya gelen Gürcistan temsilciliği üyeleri şunlardır: Bay Simon Medivani, Gürcistan Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, Djonbasive Cartchourani, delege, General Eristavri, Binbaşı Chalighué Chouli ve Lidenan Emeuhari ve Yüzbaşı Mahné Choulo, askeri temsilci*.[2903]

İngiliz Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds, Rumbold'un Curzon'a göndermiş olduğu 1 Şubat 1921 tarihli telgrafa derkenar yazdı: *Mustafa Kemal'in küstahlığı bizi korkutmamalıdır. Ona boyun eğersek, kendimizi gayet hatalı bir duruma koyacağız. Kendisi, şantaj kullanarak Müttefiklerden ayrıcalıklar koparmaya çalışıyor; ancak, Türkiye'yi herhangi bir yükümlülüğe bağlayıcı anayasal gücü yoktur. Mustafa Kemal'le herhangi bir anlaşma yaparsak, Türkiye bunu reddedebilir. Öte yandan, Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya işbirliği yapmayı reddetmeyi sürdürürsek, Türklerin Bolşeviklerden ve Yunanlılardan korkmaları veya Kemal'in Anadolu'daki kendi iç durumu, onu, görüşmelere katılmaya zorlayacaktır... Mustafa Kemal'e verilecek tek uygun yanıt, ona önem vermemektir*. Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *Sir Horace Rumbold'un da söylemiş olduğu gibi, Mustafa Kemal yolun kavşağına (iki şıktan birini seçme) ulaşmıştır... Belki, gönülsüz bile olsa, kurtarılamaz şekilde Moskova'ya teslim olmuştur. Öte yandan, blöf yapabilir. Esasen, Müttefiklere blöf yaparak onları (Sevr) Antlaşması'nda değişiklik yapmaya inandırmıştır. Kendi görüşümce, Yunanlıları saldırıya geçmeye cesaretlendirmeliyiz ve Fransızlarla İtalyanlara, şu ortak notanın gönderilmesini önerebiliriz: "Ulusalcı yönetimden almış olduğumuz bir mesajda, bu yönetimin, Türkiye'nin tek yasal temsilcisi olduğu; İstanbul yönetiminin yasal bir statüsü olmadığı ve ilgili devletlerin Ankara'ya doğrudan doğruya bir davetiye göndermeleri gerektiği bildirilmektedir. Güçlü devletler bunu yapmak amacında değildir, çünkü bu konferansın nedeni, İstanbul yönetimince imzalanmış olan Sevr Antlaşmasını gözden geçirmektir. İstanbul'a gönderilmiş olan çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara yönetiminin bir temsilcisinin de Osmanlı heyetine katılması koşulu konulmuştu. Bu koşul yerine getirilmezse,*

2900 Salahi R Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 215.
2901 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 115.
2902 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 142.
2903 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 107.

Müttefikler, bir Türk delegasyonunu kabul etmeyecek; ama antlaşmayı sadece Yunanistan temsilcileriyle görüşecektir ve bu durumda, Sevr'in 36. maddesine dayanarak, antlaşmanın yerine getirilmesiyle ilgili cezai hükümleri (yaptırımları) görüşmek zorunda kalacaktır." Sonra Sör Eyre Crowe derkenar yazdı: *Antlaşma imzalanmamış olduğu için bu son maddeyi uygulamak pratik değildir*. Sonra R. C. Lindsay derkenar yazdı: *Sadece Yunanlılarla görüşüleceği öne sürülürse, Fransızlarla İtalyanlar duraksayacaklardır; oysa biz, her üç devletin de oybirliğiyle ve süratle harekete geçmelerini istiyoruz*.[2904]

3 Şubat 1921. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinden Dahiliye Vekâletine muhtıra gönderildi. Malatya'dan Şeyh Servet'in faaliyetleri hakkında istihbarat raporu zeylen takdim ediliyor:

> 1 . Şeyh Servet Efendi, Malatya'da taassub-ı diniye ifrat-ı temessükle bir vaaz vermiştir. Bu vaazda halkın hissiyat-ı diniyesine nafiz olarak zamanında vaziyete hakim olabildiği istihdaf etmiştir.
>
> 2. Malatya mal müdürü Halil, tahrirat müdürü Talat, komünist katibi Nazım Nami, Malatya mebusu Lütfi Beyler Bolşevik Partisine mensupturlar.
>
> 3. Malatya mebusu Lütfi ve Akçadağ kaymakamı Vakkas Ferit Beylerin neşr ettikleri fikirler şayan-ı dikkattir.
>
> Ez cümle (Heyet-i vekilenin askere hakim bulunduğunu, işine gelenlerin heyet-i vekileden birer suretle teb'id edildiği, vergilerin de heyet-i askeriye tarafından ... edilmekte olduğu, Vakkas Ferit Eskişehir'de Bolşevizm lehine verdiği konferans sebebiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından tevkif edilmek istenilmiş ise de ma'hud Edhem'in tavassutu üzerine bu karara heyet-i vekilenin razı olmadığı) propagandanın esasını teşkil etmektedir.[2905]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Yunanistan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanlığı tebliğ-i resmîsini aktarıyor: *Etem Bey, Kemalist hareketin başından beri Kemal'in başta gelen çalışma arkadaşlarındandır. Geçenlerde mücadeleye devamın uygun olup olmayacağı konusunda Kemal'le arası açılmış ve iki bin kişi ile dört toptan ibaret kuvvetlerini Gördes civarında toplamıştı (…) Etem Bey ile aramızda yapılan bir antlaşmadan sonra, askerlerinin bundan böyle barışçı vatandaşlar gibi davranmaları şartıyla, bölgemize girmelerine izin verdik. 21 Aralıktan itibaren Etem Bey'in askerleri bölgemize girmeye başladılar (…); bu askerler beraberlerinde dört yüz at getirdiler. Silâhlarını bırakan askerleri evlerine gönderdik. Etem Bey'in geri kalan kuvvetleri de bölgemize girmeye devam ediyorlar*.[2906]

4 Şubat 1921. *4 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkasya'daki silah ve cephane Komisyonu başkanına Tuapse'de bulunan Türk temsilcisinin adresine 4.100.000 Alman tüfeği mermisi ve 1.733 adet Alman tüfeği gönderilmesi yönünde talimat verilmiştir*.[2907]

Merkez Ordusu Kumandanı Mirliva Sakallı Nureddin, TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi'ye (Çakmak) şifreli telgraf keşide eyledi: *THİF, beyanname, program ve nizamnamelerini, Ankara'da münteşir Amele Emek gazetesini bilâd ve kasabata is'al, tevzi ve teşkilatı genişletmektedir. İştirakiyun Fırkası, orduya nüfuz ve hulûl etmek, meslek ve maksatları icabatından bulunduğu aşikârdır. Bu cemiyetler serbest bırakıldığı takdirde vatan ve memleket için tehlikelidir. Yanın tedabir kâfi değildir.*

2904 Salahi R. Sonyel *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 216-217. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2905 *ATASE Arşivi*, İSH Kutu 671 , Gömlek 46, Belge no. 46-1; Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 381. "1921'de 41 yaşında olan Vakkas Ferit, aslen Malatyalı olup en son Alacadağ kaymakamlığında bulunmuş eski bir İttihatçıydı." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 12, dipnot 12. Vakkas Ferit, Mustafa Kemal'in hafiyesiydi (Akal, 2013, s. 483-484).

2906 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 168-169.

2907 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 42; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 190.

Amasya'da "Hakyolu" namında, ilk nüshası dün neşrolunan İştirakiyun gazetesinin hükûmet marifetiyle seddettirildiği maruzdur.[2908]

Enver Paşa, Moskova'dan Türk Komünist Fırkası'na hitaben bir mektup gönderdi. Resmi partiye gönderilen mektupta, "Komünizm işine bel bağlanırsa emperyalizme karşı iç kuvvet bölünür. Şimdiye kadar olduğu gibi Müslümanlık şeklinde çalışacağım. [Selanik Dönmesi] *Tevfik Rüştü'nün işini kolaylaştırmak için Üçüncü Enternasyonal ile anlaşmanıza çalışacağım" denildi. Tevfik Rüştü Bey, "inceleme yapmak" perdesi altında, resmi partinin Üçüncü Entemasyonal'e kabulünü sağlamak amacıyla gönderilmişti. Sovyetler, Ankara Hükümeti'nden komünist olmasını beklemediklerini belirterek partiyi Üçüncü Enternasyonal'e kabul etmeyeceklerdir*.[2909]

Moskova 4/Şubat/1921

Ankara Türk Komünist Fırkasına

Muazzez Kardeşlerim,

Fırkanızın maksat ve vaziyetini müş'ir lütufnamenizi Berlin'de aldımdı. Şimdi cevap yazıyorum. Ben esasen tahrik istediğim islâm âleminde komünizm işine başlandığı halde haricî düşman olan Emperyalistlere karşı dahilî kuvveti de inkisama uğratacağımızı ve belki halkın ekseriyetinin terbiyei fikriye dolayısile ve geride olması dolayisile sevk etmek istediğim ekseriyetin bu suretle aleyhine döneceğini düşünerek doğrudan doğruya şimdiye kadar çalıştığım müslümanlık şeklinde çalışmaya ve bu suretle islâm ruhlarını ihtilâlci yapmaya çalışmaya karar verdimdi. Va Bakû'deki nutkumda da dediğim gibi tabiî esas itibarile ve islâmın saf akidesine pek uyan ve fıkaratın himayesi esasını kabul eden bir esas programla aynı zamanda islâm ihtilâli için hakikî bir uhuvvet esaslarını koymak isterim ve şimdilik bu yolda çalışmaya ve teşkilâtımı yapmaya devam ediyorum. Mustafa Kemal Paşaya yazdığım ve size de bir suretini leffettiğim mektupta izah ettiğim ve amcam Halil'in de izah edeceği şekilile de dünyada gayri islâm herkesi -tabiî muradım halk yığınıdır- ezen, esir tutan Avrupa kapitalizm ve emperyalizmine karşı mücadelede sabit kalmayı ve bu hususta siyaset yapmamayı azmettim. Bu noktai nazardan aramızda hemen hiçbir fark yoktur, demektir. Binaenaleyh mesainizi hürmetle selâmlar ve herhalde Moskova'da Tevfik Rüştü Bey ve diğer arkadaşların mesaisini teshile saî olarak üçüncü enternasyonal ile anlaşmanıza çalışacağımızı arz eylerim. Ve öyleme geliyor ki Halil'in izahatını dinledikten sonra Türkiye'de iki fırka müşterek mesaide bulunarak halka benliğini anlatmakta ve onları ezilmekten kurtarmakta tevhidi mesai edebilmesine bir mani kalmayacaktır. Şimdilik gözlerinizden öper, muvaffakiyetinizi dilerim.

Enver[2910]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler: Padişah Hükümeti, Sevr Andlaşmasıyla *Yunanistan'a İzmir konusunda verilen bütün hakların iptalini, milletler ilkesi çerçevesinde Trakya'nın özerkliğinin sağlanmasını, antlaşma ile Ermenistan'a verilen topraklarda Türk hâkimiyetinin sağlanmasını, antlaşmanın Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına zarar veren ekonomik maddelerinin değiştirilmesini ve Türkiye'ye, savunması için yeterli miktarda askerî güç bırakan askerî hükümlerin değişmesini* müstakbel Londra Konferansı Yüksek Şûrâsından *isteyecektir*.[2911]

5 Şubat 1921. TBMM Hariciye Vekili Çerkes Bekir Sami (Kunduh), Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Bekzadyan'a cevabî nota keşide eyledi. Gümrü Andlaşmasını geçerli olduğunu savunuyor.[2912] Bekir Sami, Bekzadyan'ın 19 Ocak tarihli notasındaki ağır ithamları tekzib ediyor. Dahası,

[2908] *ATASE Arşivi*, Klasör 605, Dosya 173, Fihrist 63.1; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 168, dipnot 155.
[2909] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 395.
[2910] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 55-56. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[2911] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206-207.
[2912] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 201.

Taşnak Hükümetinin devrilib Sovyet Hükümetinin iktidara gelmesine TBMM Hükümetinin yardım etmiş olduğunu hatırlatıyor:

Bekir Sami Bey'den Ermenistan SSC Dışişleri Bakanı A. Bekzadyan'a

5 Şubat 1921

Kanımızca, Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması zorbalık değil, adalet örneğidir ve bu anlaşma koşullarının yerine getirilmesi Kafkasya'da sağlam bir barışın kurulması için zorunludur. İddialarımızın doğruluğunu yeteri kadar kanıtlayan hususlardan biri, bu anlaşmaya karşı tek bir hukuki delilin gösterilememesidir. Bize terk olunan bütün bölgelerin sakinleri çoğunlukla Türk asıllıdır ve hatta Taşnak terörü döneminde bu halkın temsilcisi olan bazı milletvekilleri bizim Büyük Millet Meclisi toplantılarına katılmaktaydılar. Böylece devlet toprakları konusundaki itirazlarınızı bir yana bırakıyoruz. Kaldı ki Hükümetiniz, anlaşma gereğince bir kez daha plebisite baş vurmak hakkını saklı tuttuğu için, bu hakkından bir kez daha yararlanabilir. Ermeni ordusunun elindeki silahın bize teslim edilmesi isteğine gelince, bu isteğimiz haklı nedenlere dayanmaktadır, çünkü emperyalist devletlerden hiçbir saldırı beklemeyen Ermenistan'ın bu kadar fazla silaha ihtiyacı yoktur, oysa bizleri dört bir yandan, bu devletler sıkıştırmaktadır ve biz Kafkasya'da tam bir silahsızlanmayı sağlamadıkça rahat edemeyeceğiz. Tarafınızdan yaratılan olayların gittikçe artması, bu görüşümüzün yerinde ve doğru olduğunu gösterir. Bunun dışında Ermenistan Hükümeti'ne ülke içindeki konumunu dilediği gibi sağlamlaştırma hakkını tanıyarak yalnızca hücum etmeye yarar silahların teslimini istedik. Teslimini istediğimiz silahlar, azılı düşmanlarımız olan kapitalist devletlere karşı kullanılacaktır ve silahı teslim etmedeki gecikmeleriniz yalnızca Aleksandropol (Gümrü) ve Ermenistan'a teslim edilmekte olan diğer bölgelerdeki ordularımızın çıkarılmasını geciktirmeye neden olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Tutsak olan Ermeni askerlerin iadesi de aynen bu şekilde, tarafımızdan anlaşma onaylanır onaylanmaz ve anlaşma hükümleri tarafınızca gerçekleştirilir gerçekleştirilmez yerine getirilecektir. Ermeni egemenliği altında çoğunlukla Türklerin yaşadıkları topraklar, Türk egemenliği altında da çoğunlukla Ermenilerin yaşadıkları topraklar kalmayınca, iki halk arasında barış ve gerçek kardeşlik yerleşmiş olacaktır.

Sözlerimi bitirirken, ordularımıza yöneltmiş olduğunuz suçlamaları yalanlarnak isterim. Savaş sırasında Türk ordusunun davranışı öylesine ibret vericiydi ki, bildiğiniz gibi bize karşı daima taraf tutarak davranan Amerikalılar bile bunu kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun için, bu ordu, barış anlaşması imzalandıktan sonra bize yüklediğiniz hareketlerde bulunamazdı. Açıklamanıza göre Aleksandropol (Gümrü)'daki mallara el konulmasına gelince, bu el koymalar kentin Devrimci Komitesi tarafından, özel mülkiyette olan değerlere el konulması ve millîleştirilmesi gibi komünist ilkelerine uygun olarak yapılmıştır. Bizim bu komite çalışmalarına engel olmak istediğimiz yolundaki yakıştırmalarınızı da yalanlıyoruz. Biz her zaman, Taşnakların alaşağı edilmesinden önce de sonra da, Ermeni Komitesini savunduk ve iktidara gelmesine yardım ettik. Adı geçen Komite, Erivan'dan gelen ajanların ısrarları üzerine 2 Ocak tarihinde istifa etti. Bundan güdülen amaç, bizleri, çalışmasını engellemekle suçlamaktı, ancak bizim askerî kumandanımızın yeni bir seçimin yapılacağını ve böylece tutumumuzun içtenliğinin kanıtlanacağını açıklaması üzerine, bu Komite istifasını geri aldı.

Bütün bu gerçeklere rağmen, izninizle sayın Komiser, Türk milletinin Ermenistan emekçi halkı ile barış ve dostluk içinde yaşama yolunda yürekten arzusunu ifade etmek isterim, şu şartla ki, karşılıklı ilişkileri bozan provokasyonlu girişimlerde bulunulmasın ve Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının bütün koşullarına aynen uyulsun. Çünkü bu anlaşma, savunucusu olduğumuz adalet ve eşitlik ilkelerine göre yapılmış Türkiye, Ermenistan ve Rusya emekçi halklarının batılı emperyalistlerle mücadelelerinde gerçek çıkarlarına hizmet etmektedir.[2913]

Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes, 5 Şubat'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şunları anlatıyordu: "Ali Fuat Paşa bir gazeteciye şu demeci vermiştir: Rusya, Azerbaycan, (Sovyet) Ermenistan ve Ankara devletlerinin Moskova'da yapacakları konferansa katılmaya gidiyorum. Bu konferansta karşılıklı ilişkiler ve etki bölgeleri görüşülerek antlaşmalar yapılacaktır. Ermeni askeri ataşesi Dro, Moskova'ya sunduğu raporda, Gürcistan'ın hemen Sovyetleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Onun başlıca amacı, Gürcistan'ın demiryollarına el koymak ve Gürcistan'la Türk ulusalcılar arasında bir

[2913] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 287-288.

antlaşma yapılmasını önlemektir. Lenin'in muhalefetine karşın, çoğunluk, Dro'nun raporunu destekliyor. Müttefikler, Moskova Konferansı Gürcistan sorununu görüşmeden önce, Türk ulusalcılarla bir anlaşmaya varırsa, Gürcistan kurtulacak ve Ankara konferanstan çekilecektir. Aksi durumda Gürcistan bölünecektir. Kendi kişisel görüşümce, Türkiye yeniden birleşir ve Ankara yönetimi tanınırsa, Müttefiklerle anlaşmaya varılmasını desteklerim. Aksi durumda, Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiler kurmaya sevk edileceğiz... Ankara'nın Müttefiklere karşı savaşması görüşüne itimat edilemez. Ankara, en iyi durumda, Ermenilere veya Yunanlılara karşı savaşabilir veya Rusya'ya karşı savunma savaşı verebilir. Askeri kaynaklarımız geniş kapsamlı değildir. İslam dünyasındaki saygınlığımız yüksektir, ama Bolşeviklerle olan ilişkilerimizden dolayı bu ilişkiler zarara uğruyor. Her Müslüman devleti bize şunu soruyor: 'Müslüman kadınlarının din ve ırzının kutsal olduğuna inanmayan bu denli haydutlarla nasıl işbirliği yapıyorsunuz?' Buna tatmin edici bir yanıt vermede çok güçlük çekiyoruz."[2914]

6 Şubat 1921. *6 Şubat 1921 tarihinde Orconikidze'ye gönderilen telgrafta Türkiye'de Sovyet Rusya'ya karşı tutumunun kötüleştiği fakat İtilaf Devletlerine karşı tutumun pozitife doğru evrildiği belirtilmiştir. Türklerin Batı Cephesinde sıcak savaş içerisinde olmaları dolayısıyla ordunun durumunun yetersiz olduğunu ileri sürdükleri, gönderilecek malzemelerin ise arttırılmasını ve hızlı bir şekilde sevk edilmesini istedikleri bahsi geçen telgrafta açıklanmıştır. İngilizlerin Türkleri kendi saflarına çekme çabalarını öğrenen Sovyet temsilcileri, Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak gönderecekleri silah ve askeri teçhizatların kendilerine karşı kullanılmasından da endişe etmişlerdir. Bu sebeple zaman zaman silah gönderimini durdurmak ya da ertelemek gibi hareketler de bulunmuşlardır. Fakat Türkleri tamamen gözden çıkarmak menfaatlerine aykırı olduğundan söz konusu hareketler kısa süreli olmuştur*.[2915]

Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy) maiyeti ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) murahhas heyeti Moskova'ya ulaşmak üzere Bakü'den hususî trenle mufarakat ettiler.[2916] Yusuf Kemal:

> Şubat'ın altıncı günü Moskova'ya doğru Bakû'dan -Azerî deyişiyle- deprendik. Her yanda kar vardı. Hatta bâzı yerlerde kar demiryolunu kapatmıştı. Örneğin Bilgorad istasyonunda epeyce bekledik. Sovyet topraklarındaki bu ikinci gezimiz, birinci yolculuğumuz gibi sıkıntılı değildi. Bize karşı davranış değişmişti. Altı yedi ay önceki gidişimizde âdeta yüzümüze bakan yoktu. Bu kez gece vakti istasyonda kompartimanın kapısı vuruluyor:
>
> Kızıl Ordu'lular dışarda, Türkiye Kurulu'nu görmek istiyorlar, deniliyordu. Elbisemi giyiyor, dışarı çıkıyordum. Asker adına söylenen sözleri dinliyor, ben de onlara cevap veriyordum. Sonra, Hurrraaa!.. sesleri arasında tren hareket ediyordu.[2917]

Mustafa Kemal, Hakimiyeti Milliye'ye verdiği demeçte Londra Konferansı'na katılmanın Rusya ile dostluğu bozmayacağını, Rusya'daki komünizmin Türkiye'de uygulanamayacağını söyledi.[2918]

> Hakimiyet-i Milliye - Komünizm ile Rus dostluğu esasları arasında bir ilişki var mıdır?
>
> Mustafa Kemal Paşa - Komünizm, toplumsal bir sorundur. Memleketimizin durumu, toplumsal koşulları, dinî ve millî geleneklerin kuvveti, Rusya'daki komünizmin bizce uygulanmaya elverişli olmadığı kanısını doğrular niteliktedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm ilkeleri üzerine kurulan partiler de bu gerçeği denemeyle anlayarak faaliyetlerine son vermeyi gerekli bulmuşlardır. Hattâ bizzat Rusların düşünürleri dahi

[2914] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 217-218. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2915] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 20; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 182, dipnot 1141.
[2916] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 465.
[2917] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 646.
[2918] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 397.

> bizim için bu gerçeğin meydana çıktığına inanıyorlar. Bu nedenle bizim Ruslarla ilişkilerimiz ve dostluğumuz, ancak iki bağımsız devletin birlik ve ittifak ilkeleriyle ilgilidir.[2919]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro, iki maddelik karar aldı: *1- Bizler Ethem'in ve yandaşlarını Batı Cephesinde, Anadolu Cephesi'nde devrimci Anadolu hükümetine karşı çılgınca, anarşik çıkışını lânetliyoruz. Anadolu'daki devrimci hareketin destekçileri olarak bizlerin bu gibi şahıslarla hiçbir ilişkisi ve hiçbir ortak yanı olmamıştır ve olamaz. 2- Antant devletleri ne kadar büyük ödün verirse versin, Anadolu'da hangi hükümet iktidarda olursa olsun, onun Antant devletleriyle anlaşması ve birleşmesi, Anadolu'daki yığınların zararına olacaktır*.[2920]

7 Şubat 1921. Sovyet Ermenistanı Dışişleri Halk Komiserliği Enformasyon Dairesi Başkanının resmî raporu:

> Mondros Mütarekesinden sonra resmî Türk entelektüelleri, subayları ve din adamları, sokağa terk edilme ihtimaliyle karşı karşıya kaldılar. Nesiller boyu memuriyet dışında başka bir iş yapmamışlardı. Dolayısıyla, sınıf çıkarlarını muhafaza etme niyetinde olan bu tabaka, İtilaf Devletleri'ne karşı Türk milletinde biriken huzursuzluk ve nefretten yararlanarak Kemalizmi icat ettiler. Hem Rus Devrimi'ni hem de halk kitlelerini aldatmak için Bolşevizmin maskesini kasketin ön tarafına takılmış kızıl hilal, kızıl bayrak ve komiser yerine 'bakan' unvanı gibi şeyler kullanarak benimsediler.[2921]

The New York Times'da, Mustafa Kemal'in, blöf yaparak İtilaf Devletleri'ni yanıltmaya çalıştığı, kendi başarısı ve Yunanlıların geri çekilmeleri ile ilgili yayılan haberlerin propaganda amacı ile yapıldığı yazıldı. Yunanlıların, Eskişehir'den geriye doğru çekildikleri doğru olsa da mevcut durumun Kemal'in propaganda ajanlarının yaymaya çalıştığı gibi Yunanlıları denize dökmek için girişilen harekâtın ilk adımı olduğu ve Yunanlıların büyük kayıplar vererek çekildiği söz konusu dahi değildi. Türk askerleri savaşmaktan bıkmıştı. Mustafa Kemal, Bolşevik dostları ile anlaşamıyordu ve Türk başarısı ile ilgili tüm söylenenler Mustafa Kemal'in blöfünden ibaretti. İtilaf Devletleri ile masaya oturmak için öne sürdüğü şartların dikkate alınmasını sağlamak adına bu yolu izlemişti.[2922]

8 Şubat 1921. *8 Şubat 1921 tarihinde Rüsumat vapuru Tuapse'den Trabzon'a 1.296 atım İngiliz sahra topu mermisi ile 2 adet İngiliz sahra topu ve 500 kangal dikenli tel ile 2 adet cephane arabası getirmiştir*.[2923]

Gürcistan Millet Meclisi Asbaşkanı Simeon Mdivani, İngilizlerin izniyle Ankara'ya hareket eden ve sekiz üyeden oluşan Gürcistan kuruluna başkanlık ediyor; Kemalist Türkiye'ye atanan ilk büyükelçi olarak 8.2.1921'de Ankara'da Mustafa Kemal'e itimatnamesini sunuyor.[2924]

Türk ulusalcıların Londra'ya çağrılmış olmaları, Bolşevik Rusya üzerinde olumsuz tepki yapmış; Moskova'daki Afganistan elçisinin 8 Şubat'ta Afganistan Dışişleri Bakanı'na bildirdiğine göre, Mustafa

---

2919 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 650.

2920 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 41. Zabıtname, Rusçadır.

2921 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 121-122. TBMM, "diğer savaş zamanı meclisleri gibi, hükümranlık yetkisini kullanmamakta ve devlet bakanlarının -Sovyetler Birliği'nin, İngiliz mandası durumundaki Mısır, Filistin ve Mezopotamya'nın, Fransız mandası olan Suriye'nin ve Yunan yönetimindeki İzmir'in *de facto* hükümdarları tarafından da taşınmakta olan- revaçtaki komiser unvanını taşıdığı, yüksek seviyeli sivil memurlardan oluşan bir organ eliyle faaliyet göstermekteydi." Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 222.

2922 The New York Times, 7 February 1921, *Kemal Is Trying To Bluff The Allies*, p. 12; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 207. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2923 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

2924 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 189.

Kemal'in Müttefiklerle bir anlaşma imzalaması olasılığından kaygılanan Sovyet Rusya önderleri, Bakû'ye askeri yığmak yapmaya başlamışlardı.[2925]

Çiçerin, 30 ve 31 Aralık tarihli TBMM Hükümeti telgraflarına cevaben bugün muhtıra keşide eyledi. *Sovyet-İngiliz görüşmeleri konusunda yeni bilgiler veri*yor.[2926] *İngiliz-Sovyet Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasının hemen öncesinde, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin kurtarıcısı olduğu yaklaşımını* BMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) *tekrar vurguluyor*.[2927] Çiçerin, Padişah Hükümetinin gayr-ı meşrû olduğunu yazıyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri
Halk Komiseri Bekir Sami'ye Notası

Radyo ile yayınlandı.

8 Şubat 1921
No. 3377

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasındaki karşılıklı telgraflaşmayı içeren 29 Ocak tarihli Hükümet bildirinizin ve tarafınızdan gerek İtilâf devletlerine gerekse dünya hükümetlerinin çoğuna hitaben gönderilen nota metnini içeren 31 Ocak tarihli telgrafınızın alındığını bildirmekle şeref duyarım.[2928]

Rusya Sovyet Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, Türk milletinin bağımsız olarak kendi ülkesini yönetmesi ve kaderini bizzat belirleme hakkı uğruna sürdürdüğü haklı mücadelesindeki yenilmez, kesin tavrından ve sarsılmaz mertliğinden dolayı kutlar. Yasal olarak Türk milletinin tek gerçek temsilcisinin İstanbul'daki grup değil, ancak Büyük Millet Meclisi olduğunu kanıtlama konusundaki tavrınızın en doğru ve en akılcı davranış olduğunu kesinlikle kabul ettiğimize bütün samimiyetimle inanmanızı rica ederim.

Halkları boyunduruk altına almak ve sömürmek isteyen işgalci emperyalistlerin püskürtülmesi için, kendi hakları uğruna çarpışan bir halkın elinde en iyi silahın, hiçbir tehdite boyun eğmeyen kararlılık, mertlik ve güç olduğunu olaylar yeteri kadar kanıtlamış bulunuyor. Halkın temsilcisi olarak durumuna ve haklarına her türlü müdahaleyi reddeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin izlediği yol, başarıya, zafere ve zirveye giden tek yoldur.

Bağımsızlığını ve özgür gelişmesini savunan Türk milleti ile bağlarımız, Türk milletinin kahramanca mücadelesinin başarılı bir sonuca doğru ilerlemesinde yardımcı olmuşlarsa, ne mutlu bize. Bizim de, Türk milletinin yaptığı gibi, dıştan gelecek saldırılara ve işgallere karşı sürdürdüğümüz mücadelede bunca yararlı olan haberleşme olanaklarını oluşturan Hükümetler arasındaki bu ilişkilerden dolayı kendi kendimizi kutlayabiliriz.

Bu ilkeyi izleyerek, İngiliz Hükümeti ile olan görüşmelerde henüz hiçbir kesin kararın alınmadığından sizi temin etmek isteriz. İngiliz Hükümeti Sovyet Rusya ile Büyük Britanya arasında imzalanacak ticaret anlaşmasının girişinde bizim, İngiliz çıkarlarını zedeleyecek her türlü hareketten çekinmemiz ve bu gibi hareketlerden özellikle Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da kaçınmamız gibi bir yükümlülüğü resmen belirtmemizi istediği için, biz de karşı talepte bulunarak, bu metne aşağıdaki paragrafın eklenmesini şart koştuk: "Öte yandan Birleşik Krallık Hükümeti, gerek yukarıda adı geçen, gerekse eski Rusya Çarlığı'nın bir parçası sayılan, bugün ise halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme haklarına dayanarak birer bağımsız devlet haline gelen ülkelerde, Sovyet Rusya'nın çıkarlarına veya güvenliğine karşı, hangi şekilde olursa olsun, her türlü eylem ve propagandadan vaz geçip, bunlardan kaçınacak ve aynı zamanda Japonya, Almanya, Polanya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından Sovyet Rusya'ya karşı yapılabilecek herhangi bir düşmanca harekete destek olmayacağı gibi, bunları teşvik etmekten de kendisini

2925 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 220.
2926 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 202.
2927 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 129.
2928 "Ahmet Muhtar Bey'in 29 Ocak ve Bekir Sami Bey'in 31 Ocak telgraflarının metni elimizde değildir." (Yerasimos, 2000, s. 289, dipnot 2).

alıkoyacak, Sovyet Rusya'nın başka ülkelerle olan ilişkilerine karışmayacak ve bu ilişkilerin kurulmasına engel olmaya çalışmayacaktır. Anlaşan taraftar karşılıklı olarak, İran, Afganistan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin devlet topraklarının bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterecektir."

Büyük Britanya tarafından sunulan taslağın giriş bölümü önerisine karşılık önerimiz budur. Türkiye Büyük Millet Meclisi devlet topraklarıyla, halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkı ilkesine dayanarak iktidarının ulaştığı yerler amaçlanmaktadır, zaten başkalarının topraklarına göz dikme gibi hareketlerin tümünün sona ereceği günler yakındır ve işgalciler ister istemez Türk milletinin kendi yönetimine boyun eğmek zorunda kalacaklar. Kendi kaderini eline alan Rus emekçi halkı, zalimlere ve sömürücülere karşı açtığı mücadeleden geçti, ağır deneyler geçirdi ve bu düşmanların er geç yenilgiye uğramaya mahkum olduklarını çok iyi bilmektedir.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[2929]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar. *Ankara Hükümeti Türkiye adına konuşabilecek yetkiye sahip tek merciinin kendisi olduğunu beyan ederek, Londra Konferansı'nda Türkiye'nin taleplerini sunacak bir Temsil Heyeti tayin etmeye karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında da uzlaşmaya varılmaya çalışılıyor. Kemal Paşa'nın İstanbul'la uzlaşabilmek için tek talebi, Ankara Hükümeti'nin, Osmanlı Sultanı tarafından tek Türk Hükümeti olarak tanınmasıdır. Sultan, İstanbul'da kalmaya devam edecektir ve hükümetin merkezi geçici olarak Ankara'da kalacaktır. İstanbul'daki hükümetin faaliyetlerini durdurması gerekiyor*. Onun yerine, *Ankara Hükümeti'nin tasvip edeceği bir Meclis olacaktır. Bu meclis, Sultana, hanedana ve çalışanlarına aylıklarının ödenmesini de taahhüt edecektir*.[2930]

9 Şubat 1921. Orjonikidze, Lenin'e telgraf keşide eyledi. *Ankara'da bulunan elçilik katibi Y . Y . Upmal - Angarski'ye göre Anadolu'da biri İtilâfla anlaşma yanlısı, diğeri Sovyetlerle anlaşma yanlısı iki grup çekişmektedir*.[2931]

Daha 1921 yılı şubatında, G. K. Ordconikidze'nin G. V. Çiçerin'e bir raporunda şöyle denilmekteydi: "Şu sırada Anadolu'da iki grup arasında bir savaş var. Bunlardan biri, bizimle antlaşma yapmaktan yana olanlar (halkçılar), diğeri ise İtilaf'la işbirliği yapmak isteyenlerdir." G. K. Ordconikidze, itilafla işbirliği yapmak isteyenlerin açıkça ortaya çıkmak olanağı bulamadıkları için, Ermenistan'daki zıtlıkları bilinçli olarak kışkırttıklarını ve kışkırtıcı söylentiler yaydıklarını ileri sürmekteydi.[2932]

Trabzon Deniz Ulaştırma Komutanlığı kuruldu. Kurtuluş Savaşı'ndaki deniz kuruluşlarının en önemlisi olan komutanlık, Sovyet yardımlarının Anadolu'ya ulaştırılmasını sağlayacak.[2933] *"Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi" 9 Şubat 1921 tarihinde görev fonksiyonları ve yetki alanının genişlemesi ile "Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı"na dönüştürülmüştür*.[2934]

Kars'dan Bakü'ye avdet eden Abid Alimov, Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büroya daklad (rapor) sundu:

9/2/921 İçtimaında Abid Alimof Yoldaşın [Kars'tan Avdetteki] Dakladı

Arkadaşlar: Türkiye'ye ikinci defa olarak ne suretle gidip geldiğimi söylemek mecburiyetindeyim. Merkezi heyet burada iken benim Türkiye'ye gitmem için evvelce de Suphi yoldaş bir karar (iki kelime silik) ben şark şurası tarafından ikinci defa olarak Türkiye'ye gittim. Kars'ta Suphi ve diğer yoldaşlarla birleştik. Merkezi heyet

2929 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 289-290.
2930 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.
2931 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.
2932 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 215-216.
2933 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 402.
2934 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 152.

benim oradan öte tarafa gitmeme müsaade etmedi ve buna sebep de ben burada iken Türk zabitlerini hapsettiğimden beni Türkiye[ye] sokmayacaklarını söylüyorlar (.....) Kumru'da Türk zabitanıyla görüştüm. Diğer arkadaşlar gibi beni de hüsn-i kabul ettiler. Ben mahaza fırka disiplinine riayete ve fırka arasında benim (?) ihtilaf olmadığını göstermek için (.....) yoksa Türkiye'de diğer arkadaşlar nasıl kabul olursa beni de öyle kabul edeceklerine emin idim. Çünkü tesadüf ya arkadaşların bana isnad ettikleri gibi ben hiçbir Türk zabitini haps ettirmedim ve ettirmeye delalet etmemiştim. Ben Kâzım Karabekir Paşa ile de görüştüm. Fırka ve merkezi heyet hakkında kendisine hiçbir şey söylemedim. Yalnız paşa bana diyordu ki işte bak ben bir paşayım, fakat hiçbirşeyim yoktu. Ama sizin bu komünistlerin mükemmel otomobil ve at arabaları var. Kürkleri ve elbiseleri olduğu, cepleri de doludur. Hatta yanlarında gayet güzel kızlar da vardır. Herkes de böyle komünist olabilir diye hayret ediyordu.

Ben Kumru'ya gittim. Yirmi dört gün orada kalıp bir yaçeyka teşkil ettim. Türkiye'ye gidip gelenler ve oradaki Ermenilerle de münasebâtta bulunarak Türkiye'nin ahvâl ve vaziyet-i siyasiyesini tedkik ettim. Ve epeyce malumat da edindim ve bu malumatın pekçoğu meşhudat ve tahkikat (.....) mütalaatıma müsteniddir.

Arkadaşlar benim Türkiye'ye gidip gelmem hakkındaki su-i tefehhümü izale için bu dakladı vermek mecburiyetindeyim.

Rusya'da başlayan içtimai inkılabı tesiriyle Türkiye'de de sınıfî mübareze hissi başlamış, bu hissin başına hemen mütegallibeler geçerek efkar-ı umumiyeyi tamamen fırkanın aleyhine çevirmiştir. (.....) bunların Rusların fikrini tervice çalışan dinsizlerdir. Bunlar kadınları açık gezdirmek zengin ve (.....) öldürmek mülk-i hususîyi kaldırmak fukaranın malını yağma etmek için çalışıyorlar. Bunlar Rus parasına satılmış adamlardır, diyerek efkârı tamamen çevirmişlerdir.

Hatta birisi Mustafa Suphi yoldaşın kadın ve debdebesi hakkında Rus parasına satılmış komünistler (.....) diye söylemekte olduğu gibi Hilmi oğlu Hakkı yoldaşın da cephede zabitlerle beraber (.....) (al bu paraları Rus hazinesi arkamızdadır) diye Baha yoldaşa söylemesi ve Türkiye'ye giden komünist yoldaşların fevkalade paraları olması ve kendilerini zengin göstererek bir takım sefahate dalıp gitmeleri efkâr-ı ammeyi tamamen bizden nefret ettirmiştir. Hele Kars'ta merkezi heyet polisler ve birçok halk takip ettikleri halde yanlarında bulunan para sandığını bazen Mehmed Emin yoldaş ve bazen Mustafa Suphi ve bazen kadınlar taşıyarak içinde büyük bir para ve zî-kıymet eşya olduğu ihsas ettirecek kadar biçimsiz hareketler de iyi bir tesir vermemiştir.

Hayreddin ve Tahir yoldaşlar evvelce Kuva-yı Milliye'ye karşı yaptıkları hırsızlıklarla itham edilerek, hem bütün komünistlerin haysiyetlerini lekedar etmekte ve hem de kendileri Kars'ta mevkuf bulunmaktadır. Sinemacı Niyazi yoldaş da bunlar meyanında mevkuf olup Yusuf Kemal ve diğer daha bazı yoldaşların herbirisi bir sebeple itham ile Kars'ta tevkif edilmişlerdir.

Türkiye'de namus meselesine haddinden ziyade ehemmiyet verilmektedir. Kadınlar (.....) beraber bulunan kadınlar yüzünden bütün komünistleri namussuz ve Ruslara satılmış dinsizler telakki edilmektedir.

Arkadaşlar Türkiye'de Halkçılar mütegallibe sınıfından oldukları halde büyük bir ekseriyet teşkil etmişlerdir. Bunlar Rusya'da inkılap cereyanlarında çalışarak fikren inkişaf etmiş (.....) içine almış bu suretle halkçılar Büyük Millet Meclisine yüzde seksen köylü rençberler vekillerinin gireceğini açık bir lisanla söylüyor. Bu hususta biz köylülere mektup yazıp gönderdik ve dedik ki Büyük Millet Meclisinin yüzde seksenini teşkil edecek halkçıların dediği gibi köylüler, rençberler değil ancak mütegallibeler ve zenginler olacaktır. Binaenaleyh böyle yalan sözlere inanmamak lazım gelir diye mektup yazdık.

Bundan başka da bir de İslam bolşevikleri, Rum sosyalistleri vardır ki, bunların fikri gayeleri de başlıca İttihad-ı İslam'ı temin etmektir.

Bundan sonra Tesanüdcü Grubu geliyor ki bunun başında Ali İhsan Bey vardır. Bunlar da bolşeviklikle İslamiyeti tevhid etmek ve netice itibarıyla İslamiyete hizmet etmek istiyorlar.

Bir bildiğiniz komünist fırkası vardır ki bu fırka doğrudan doğruya hükümet parasıyla tayin ve teşkil olunmuş bir fırkadır. Bunların nokta-i nazarları da bolşeviklere karşı taktikalarını yürütmek ve Anadolu ahalisini iğfal etmek için olduğu âşikârdır. Çünkü bunlar ahali arasından doğma bir komünist fırkası değil doğrudan doğruya hükümetin tayin ettiği bir fırkadır.

> Her ne olursa olsun söylendiği vechile ahalide oldukça hissiyat uyanmış ve böyle mühim cereyanlar baş gösterdiği bir sırada merkezi heyetin Türkiye'ye nakl-i faaliyet etmesine emin ve mühim bir zemin hazırlanmıştı. Fakat komünist yoldaşların yanlış hareketleri ve Halkçıların privagatsiyaları [provokasyon] yüzünden işu cereyanlar tamamiyle aksi tesir yapıp halkı bütün manasıyla fırkanın aleyhine çevirmiştir. Bunun için Türkiye'de çalışmaya dair başka bir suretle hareket etmek icap ediyor. Çünkü evvelki cereyanlara bakarak çalışmak imkânı kalmamıştır. Şu halde gayet gizli ve müdebbirâne olarak tarîk-i aherle çalışmak lazımdır.
>
> Arkadaşlar ben kendi nokta-i nazarımı söyleyeyim. Türkiye'ye hariçten girenlere fena bir nazar var. Bu fena nazar aksi cereyanların tevlidinden başka aksi tesirat yaparak şahıs aleyhine cereyan haline girmiştir. Çünkü komünistlerin Türkiye'ye para ile gitmesi ve bu paraları su-i istimalleri pek fena bir tesir yapmıştır. Bundan sonra Türkiye'ye komünist adıyla kimse göndermemelidir ve gönderilir ise de her halde az para verilmelidir ki kimsenin nazar-ı dikkatini celb etmesin. Ve katiyen Türkiyece tanınmayan adamlar gönderilmelidir. Eğer merkezi heyet bu kadar açık olarak para ile Türkiye'ye gitmemiş olsa idi Halkçıların Ruslara satılmış kömünistler diye yalan şayiaları bir tesir yapamaz idi. Fakat maatteessüf öyle olmadı.
>
> Bundan iki netice çıkıyor. Birisi onlar diyorlar ki bolşevikleri biz anlardık Suphi yoldaşın debdebesine ve kadınına sarf edilen paraları Türkiye eytâm ve erâmiline vermiş olsalar idi.
>
> Kars'ta nazar-ı dikkati celp eden sandık mesela buna bir delil teşkil ediyor. Ve böyle görülen ve sarf edilen bol bol paralar da gösteriyor ki Türkiye komünistleri Ruslara satılmış insanlardır. İşte kendilerini sattıkları parayı da beraber taşıyorlar. Bütün hareketleri satıldıklarına delil gibi telakki ediliyor. Burada size bir misal söyleyeyim. Hüseyin Hilmi yoldaş Erzurum'da bir kahvehaneye girip esna-yı muhabbette bazı sözler söylemek istediği vakit ahali kendisini tahkir ederek kahvehaneden kovmuşlardır. Daha garip bir şey Cemal Ömer yoldaş Harput'a gider bir otelde oturur iken bolşevikliğe dair sözler söylemeye başlamış onun üzerine bu yoldaşı vali ile maarif nazırı davet etmiş ve komünistliği işbu yoldaştan sormuş komünistliğe ait mütalaasını aldıktan sonra hemen gidip bir zenginin hanesini müsadere etmiş ve paralarını almış daha başka ne yapacağını da işbu yoldaştan sormuştur. Cemal Ömer şimdi Erivan'dadır. Oradan bir vazife ile Şuşa'ya gönderilecekti.
>
> Vaziyet-i askeriyeye gelince, Kızılordu ile Türk ordusu Karakilise'de birleşiyor. Yani şimdi Ruslara karşı cephe Karakilise'dir. Karakilise'ye gelir iken askerler arasında okunmak üzere Kâzım Karabekir Paşa'nın cephe kumandanlarına verdiği emrini aynen okudum. Emrinde şöyle diyor.
>
> "Rus Kızılordusu hudutlarımıza kadar yaklaşmıştır. Askerler arasında bolşeviklik fikri dağılmasının men'iyle askerler amirlerine karşı zabturabt ve intizam-ı askeriyeyi ihlale meydan verilmemesi umum zabitana tebliğ olunur. Bir de Rusya Şuralar Hükümeti ile Türkiye arasında münasebât-ı dostaneden başka hiçbir şey yoktur. Hallolunacak meseleler Ermeni Taşnakları ile ve Gürcistan iledir."
>
> Türk ordusuyla Rus Kızıl Ordusunun iltisak noktaları Karakilise'dir. Cephede vaziyet gayet dostanedir. Fakat askerler birbirleriyle katiyen görüşemiyorlar. Fakat zabitan yekdiğerine gidip gelmektedirler.
>
> Zabitan arasında da muhtelif cereyanlar vardır. Bazıları halkçı ve bazıları da mütegallibe taraftarlarıdır. Yalnız orada kendilerine itimad olunabilecek üç komünist yoldaş vardır ki onlardan bazıları burada çalışıp bolşevikliği tahkik etmiş ve bazıları da bizzat Sibirya'da bolşevikliğe hizmet edip ondan sonra Türkiye'ye gitmiş ve bu yoldaşlar da Vehbi, Hilmi ve Server yoldaşlardır.[2935]

Emel Akal'a göre Abid Alimov *henüz TKP heyetinin katledildiği haberi alınma*dığı bugünlerde, *Mustafa Suphi hakkında düşmanca yorumlar yap*maktadır:

> Karabekir güya Suphilerin arabalarını, atlarını, kürk-elbise-kızlar, otomobiller ve mücevherlerini görünce "böyle komünist olunur mu?" demiş; Kars'ta TKP heyeti "para sandığını" herkese göstererek tepki toplamış vb. Bariz bir Suphi ve TKP düşmanlığı yaratmaya çalışan Alimov, elbette bu görüşlerini Stasova'ya da aktarmıştır. Alimov, Kırım'dan beri birlikte olduğu Suphi'ye neden yüz çevirmiştir?[2936]

[2935] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 41-47. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2936] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 346.

İspanyol *El Imparcial* gazetesi: *Kemal Paşa, Müttefik Yüksek Konseyi'ne bir nota göndermiştir*. *Notada, kayıtsız şartsız Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi talep ediliyor*. *Konsey, içerik olarak notayı makul olarak değerlendirmiştir*. *Kont Sforza ve Briand, bazı noktalarda Türk tezine destek veriyor*lar.[2937]

10 Şubat 1921. *Bolşevik Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı Behzadiyan, BMM yönetimi Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar'a gönderdiği yazıda, Kemalist Türkiye Gümrü Antlaşmasından vazgeçerse, "Batı Emperyalizmine karşı açtığı ulusal kurtuluş mücadelesinde" Sovyet Ermenistan'ın ona yardımcı olabileceğini; askıdaki tüm sorunların yakında Moskova'da yapılacak bir konferansta tatmin edici biçimde çözümleneceğine inandığını bildirerek, Türkleri, Gümrü ilçesindeki ordularını geri çekmeye ve Ermeni savaş tutsaklarını özgür bırakmaya çağırıyor*.[2938]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanının TBMM Hükümeti Hariciye Vekiline gönderdiği, Gümrü ilçesinin tahliyesini ve Ermeni esirlerin serbest bırakılmasını şart koşan notayı şöyle mütalaa edecek: *Bu, iki ülke arasındaki ayrılıkların artmasına yardımcı olabilir*.[2939]

Halil Paşa, Berlin'deki Enver'e, Moskova'ya gelmek üzere bulunan İslâm İhtilâl Örgütleri temsilcilerinin pek iyi karşılanmıyacağını 10 Şubat 1921 tarihli mektubuyla bildirmek zorunda kalır: "Rusların İngilizlerle yaptığı antlaşmadaki Doğu'ya ait yükümlülüklere şu sıralarda bağlılık göstermek istedikleri durum ve hareketlerinden anlaşılıyor. Bu duruma göre, Berlin'den gönderilecek propaganda kurulunun burada ümit edildiği biçimde iyi kabul göreceğini tahmin etmiyorum".[2940]

11 Şubat 1921. *Gürcistan'ı da Sovyetleştirmek isteyen Bolşevikler 11 Şubat 1921'de Gürcistan'a saldırmış ve Gürcü Hükümeti Ankara Hükümetinden yardım hatta himaye istemiştir. Gürcistan Başbakanı Jordania Türklerin yardımına karşılık Ardahan'ı önermiştir*.[2941]

11 Şubat 1921 tarihli La Derniere Heure'deki "Londra'dan Önce" başlıklı makalede, o tarihe kadar şartları gerçekleştirilemeyen Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesinin değil geçersiz hâle gelmesinin söz konusu olduğu, milliyetçi hükümetin görüşmelere başlamadan önce Türk topraklarının ve özellikle de başkentin tahliyesini istedikleri, bunun bir muziplik olduğu ve Müttefikler gözünde şüpheli birisi olan Mustafa Kemal'in Çiçerin'le iyi ilişkiler içinde olduğu belirtiliyordu.[2942]

11/12 Şubat 1921 gecesi. *Borçalo'da Menşevik Gürcü hükümetine karşı bir ayaklanma patlak verdi*.[2943]

12 Şubat 1921. *Trabzon Sovyet Haberleşme Bürosu başında bulunan G. Astahov da Ankaranın İtilâf tarafına geçmek için bir hazırlık yaptığını yaz*ıyor.[2944]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* gazeteleri yazıyorlar. *Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Ankara Hükümetinin öne sürdüğü taleplerin abartılı bulunduğunu, bu taleplerin Saltanat ve Hilafet haklarıyla ve anayasanın ilkeleriyle bağdaşmadığını ve bu nedenlerden ötürü, Babıali tarafından kabul edilemeyeceğini dile getiren bir telgraf çekmiştir*. *Telgraf şöyle devam etmekte*dir: *"Londra Konferansı'yla ilgili olarak, Ankara Hükümeti, bu konferansa, Osmanlı padişahının tavassutuyla davet edilmiştir ve sadece tek bir Temsil Heyeti, konferansa katılabilir (yani iki hükümetin temsil heyetleri*

2937 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 208.
2938 FO/6272/E 3389; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 35-36.
2939 FO/6464/E 810; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 36, dipnot 110.
2940 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 522-523.
2941 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 112.
2942 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 202.
2943 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.
2944 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.

*değil). Ankara Hükümeti, İstanbul'un talimatlarına uymayı reddedecek olursa, Babıali tek başına hareket etmek zorunda kalacak ve milli tarih ve şuurun geleceğine dair mesuliyet Ankara Hükümeti'nin idarecileri üzerine kalacaktır". Kemal Paşa, bu telgrafa olumsuz bir cevap vermiştir. Yine de Londra Konferansı'nın, Türkiye'nin haklarını ortaklaşa savunmaları ve Yunan tarafının iddialarına cevap verebilmeleri açısında*n *iki Türk Temsil Heyetini birleştireceği düşünülmekte*dir.[2945]

El Siglo Futuro ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar. *Ankara'dan gelen habere göre, Mustafa Kemal Paşa'nın, Londra Konferansı boyunca bütün cephelerdeki askerî harekâtların durdurulmasını emret*miştir.[2946]

13 Şubat 1921. Sovyet Ermenistanı Dışişleri Halk Komiserliği Enformasyon Dairesi Başkanı resmî rapor kaleme aldı. *Kemalistler hakkında "milliyetçi", "milli", "Anadolu hükümeti", "Ankara hükümeti" ve "Milli devlet" gibi terimlere atıf* yapıyor.[2947]

ABD Ordusunun Fransa'daki Askerî İstihbarat Teşkilâtı eski mensubu, *Philedelphia Public Ledger* muhabiri Clarence Kirshman Streit, Ankara'ya muvasalat etti. Ankara'da sadece Bolşevik Moskova'nın ve Menşevik Gürcistan'ın sefarethaneleri bulunuyor: *Ancak şehirdeki tek Batılı değildim çünkü eskiden İtalyan Dışişleri Bakanlığında çalışan Dr. Vincenzo Fago ve İtalyan Koloni Servisi'nden Signor Luigi Epifani ticari bir görev için benimle aynı gün gelmişti. Daha sonra şehirdeki Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin müdürünün İtalyan ve müfettişlerinden ikisinin Fransız birinin İngiliz olduğunu öğrendiğimde çok şaşırdım. Ayrıca Maliye Komiserliğindeki bir Türk yetkilinin eşi olan Alman kadınla da tanıştım. Türk giysisini benimsememişti ve onu gördüğüm altı hafta içerisinde sadece Avrupa model şapkalar giydi. İstanbul'daki çok sayıda Türk'ün de Fransız eşleri olduğunu ve en azından birinin bir Amerikalı ile evli*

[2945] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.
[2946] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.
[2947] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 122.

olduğunu belirtmeliyim. *Bu hanım, Bolşevik Elçiliğindeki muhasebe memuru hariç, Türkiye'de rastladığım tek Alman'dı*.[2948]

14 Şubat 1921. Sovyet Rusya Cumhuriyeti, *Tuapse'den deniz yoluyla Ankara'ya 3.733 tüfek, 5.000.000'dan fazla mermi* gönderdi.[2950]

Politbüro, *On Birinci Ordu Devrimci Askeri Komitesi'ne ve Orconikidze'ye* Gürcistan Borçalo'daki komünist *isyancıların yardımına gitme izni verdi*.[2951]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesinin haberine göre Mustafa Kemal, *Türkler Bolşevik olamaz* demiştir.[2952]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi "Milli Ordu-Kızıl Ordu" nam başmakale neşretti: *Asya'nın ruhundan, Avrupa'nın zulmüne ve emperyalizmine karşı doğan bu iki ordu kadar emelde, usulde ve başarıda ikizlik arz eden bir hadise daha bulmak cidden müşküldür. (...) Her iki ordu kapitalist Avrupa'nın Asya'daki iştahını söndürmek için kan döküyor. Dolayısıyla iki ordunun davasında ve emelinde birlik var. (...) Birisi kızıl ihtilal bayrağının zaferini, diğeri al Türk bayrağının namus ve şerefini kurtarmışlardır*.[2953]

Fotoğraf 49: Ankara'daki Bolşevik Büyükelçiliği[93]

Fotoğraf. Clarence K. Streit Arşivi.[2949]

Sovyet Rusya Trabzon Konsolosu Bagirov, Trabzon Valisi'nin vekiline Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Batum'a ve hiçbir Sovyet sahiline gelmediğini, dolayısıyla nerede olduklarını merak ettiklerini yazdı. *Vali, cevabında "Üçüncü Enternasyonal Heyeti'nden hiç kimse buraya gelmedi ve hiç kimse de buradan gitmedi. Bu konuda bizde hiçbir bilgi yoktur" dedi*.[2954]

Sovyet Rusya'nın Trabzon Konsolosu Oruç Ali Bagirov, Trabzon Valisi Sabri'ye 113 numaralı mektub gönderdi: *Sayın Trabzon Valisi'ne, III. Enternasyonal heyeti Mustafa Suphi ve yoldaşlarının, ne Batum'a ne de Rusya Sovyet hükümeti kıyılarına vardıkları konusunda haber aldık. Burada onların denizde boğulduklarına dair söylentiler yay ılıyor. Bu yoldaşların nereye gönderildiklerini bana, bildirmenizi rica ediyorum. Buraya görevli olarak gönderilen bu kişileri sorgulayabilmem için bana göndermenizi rica ediyorum*..[2955]

15 Şubat 1921. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi *Şark Siyasetinde Hatalar* nam imzasız başmakale neşretti:

> Sovyetler Birliği Türkiye ilişkilerinin tahlil edildiği bir yazıda, her iki ülkenin de bazı konularda hatalı davranarak ilişkileri zedelediği vurgulanmıştır. Buna göre Rusya'nın hatası, Doğu halklarının ve komünizmin düşmanı olan İngiltere'ye karşı, diğer Doğu ülkeleriyle ortak bir dış siyaset yürütmesi gerekirken, "meseleyi içtimai bir muadele olarak halletmeye meyil" göstermesi ve bu şekilde meseleyi halledilemez bir noktaya taşımış

[2948] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 58.
[2949] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 61.
[2950] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 408.
[2951] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.
[2952] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 408.
[2953] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 121.
[2954] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 299.
[2955] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 103.

olmasıdır. "Rusya için milletlerin hakları, hakiki hürriyetleri, iktisadi varlıkları ve iktisadi esasları üzerine müesses bir siyaset yapmak ve onların içtimai tekamüllerine tabii ve tedrici bir surette yardım etmekten başka bir şey yapmamak lazım gelirken, Moskova hükümeti bu istikamete sarf edilmesi lazım gelen siyasi faaliyetini derin bir inkılapçılık cazibesi altında bir takım ecnebi faaliyetlerle karıştırmıştır." Rusya tüm Şark milletlerini ilgilendiren meseleyi bu şekilde halletmek istediğini defalarca ilan etmişse de bu yolda yürümemiştir.

"Sırf kuvvetli bir Şark siyaseti yapmak üzere" kendi davasını Rusya'nın emperyalizm karşıtı savaşıyla birleştiren Türkiye'nin hatası ise: Rusya'daki haliyle komünizmin aslında kendisine hiç de uygun olmamasına rağmen "memleket için aynen tatbik edilir bir şey olduğunu söylemek" olmuştur. Rusya'ya karşı komünizmin taraftarı gibi hareket edilmiştir. "Diyorduk ki ona karşı böyle söyler, böyle görünür, fakat biz yine lazım geldiği gibi hareket ederiz. Memleket için lazım gelen şeylerden fazlasını yapmayız Halbuki Rusya'nın tatbik ettiği, Spartaküstlerin takip etmek istediği tarzda bir komünizm bizim memleket için mevzubahis olamazdı. Çünkü biz henüz bir tekamül geçirmiş değildik.[2956]

TBMM Karahisar-ı Şarkî mebusu Mustafa Hulûsi (Çalgüneri), 20 Ocak'ta kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu hakkında Meclis riyasetine dikkat çekici bir muhtıra verdi:

Hükümetten verilen halkçılık programı üzerine encümeni mahsus tarafından kaleme alınıp ahiren Büyük Millet Meclisinin tasvip ve tasdikına iktiran ettirilen kanun mütalâa ve tetkik olundu. Bu kanunun birinci maddesi; üç yüz milyon müslümanın mefheri olan Makamı Muallâyi Hilâfeti ortadan kaldırmağa dâl olup dini mübini islâmda hilâfetin lüzumu âzadei izah ve bu lüzum mütaaddit kararlarımız bahusus Nısabı müzakere kanununun birinci maddesi mucibince Heyeti Umumiye tarafından musaddak olmakla beraber hilâfetin ademi lüzumuna kail olmak, hilâfete düşman olan İngiliz ve Fransızların ekmeğine yağ sürmek ve anasırı sairei islâmiyeye nazaran bir avuçtan ibaret olan bir Türkleri âlemi islâm nazarından düşürmek demek [..][2957]

Fotoğraf. *Mustafa Hulûsi Çalgüneri* (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 39).

Trabzon Valisi Sabri, Sovyet Rusya'nın Trabzon Konsolosu Oruç Ali Bagirov'a 736-219 numaralı cevabî mektub gönderdi: *Sayın Rus Konsolosu'na, III. Enternasyonal heyetinden kimse buraya gelmemiştir ve kimse buradan gitmemiştir. Bununla ilgili hiçbir bilgi bizde yoktur. 14 Şubat tarihli yazınıza dair bildiririm*.[2958]

16 Şubat 1921. 11'inci Kızılordu Kolordusu Gürcistan sınırını geçti.[2959]

16 Şubat'ta Ankara'nın Tiflis temsilcisi Kâzım [Dirik] *Bey, Kâzım Karabekir'e uzun bir şifre yazarak, Kızılordu'nun Gürcistan'a girdiğini ve Doğu Cephesi Kumandanlığından alınacak yardımla bunların durdurulması gerektiğini söyler. Ancak bu arada Tiflis'le Ankara arasında işlerin daha ileri gittiği*

2956 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 441.
2957 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 15 Şubat 1337 (1921), Cilt 8, s. 233.
2958 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 103.
2959 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.

anlaşılmaktadır, çünkü Karabekir bu öneriye cevap verecek zaman bulamadan bir de Ankara'dan, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan emir gelir, "Hükümet bir Kafkas Konfederasyonu oluşturmaya karar verdiğinden, doğuya doğru harekete hazır bulunulması.." Kâzım Karabekir telgrafa sarılarak Mustafa Kemal'e, Fevzi Paşa'ya, Ahmet Muhtar'a böyle bir hareketin yanlış olacağı, Artvin ve Ardahan'ın işgali ile yetinilerek Gürcistan savaşında tarafsızlık ilan edilmesini önerir.[2960]

Kâzım Karabekir:

> 16 Şubat'ta (1921) Tiflis temsilcisi Kâzım (Dirik) Bey makina başında uzun bir şifre yazdırdı. Özeti: Bu sabah, Kızıl Ruslar, üç tümen ile Poylu-Kızılköprü hattına saldırıya başlamışlar, Gürcüler yığınaklarını bitiremediklerinden biraz geri çekileceklermiş. Gürcü Hükümeti, himayemizi istiyor. Müdahale ile Rusların ve Ermenilerin harekâtını durdurmamızı ve buna Doğu Cephesi'nin sorumluluğunu alan Cephe Komutanı'nın girişmesini rica ediyorlar. İslâm Komiteleri de rica ediyorlar.
>
> Buna pek şaştım. Çünkü Kâzım (Dirik) Bey'e bizzat, Tiflis'e giderken, durum hakkında gereği kadar bilgi vermiş ve Bolşevik-Gürcü savaşında kesin tarafsızlığımızı koruyacağımızı, zira Rusların yenilgisi hâlinde, Türkiye'yi kuşatan İtilâf Devletleri çemberinin yeniden perçinlenmiş olacağını anlatmıştım. Bugün Gürcü Menşevik Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin elindedir. Nitekim Rusların saldırısı anlaşılıncaya kadar Ankara Hükümeti'ni tanımamışlar ve Ermenilerle barış yaparken ses bile çıkarmamışlardı. Tiflis'te bizi Ruslarla çatışmaya yöneltenlerin kimler oldukları apaçık bellidir. Kâzım (Dirik) Bey, nasıl söylediklerimi düşünemiyor da etki altında kalıyor. Buna şaşarken Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan da bir emir gelmez mi?
>
> Antep'te Fransızlarla savaşların başarıyla devam ettiği ve başarılı bir huruç yapıldığı haberi de gelmişti. Batı'da Yunanlılarla da aynı halde idik. Bu durumda, (Doğu Ordumuzun Doğu'ya doğru harekete hazır bulunması emri geliyor), yâni ben de Bolşeviklere saldıracağım, nedeni de Ankara Hükümeti karar vermiş, Kafkas Konfederasyonu yapacakmış!..
>
> Doğu koşulları hakkında Ankara'nın hâlâ bilgili olamadığını nasıl kabul etmeli? Bolşeviklerle yapılacak dostluk ve belki de ittifak antlaşması için Moskova'ya delegasyonumuzun gönderilmesi zorunluğunu ve vakit vakit durumu gerektiği gibi yazmıştım. Delegasyonumuzdan da henüz fena bir haber almamıştık. Öte yandan Londra Konferansı'na da bir delegasyonumuz gitmişti. Acaba bundan bir güzel haber mi gelmişti? Ankara Hükümeti'ni Bolşeviklere karşı harekete geçiren itki bu mu idi? Ne olursa olsun, Batı istilâsı altında iken Bolşeviklerle çarpışmak demek, elimizle kuşatma çemberini üzerimize kapatmak değil mi idi?...
>
> Türkiye'yi bir ateş çemberi içinde eritmek ve hiç değilse Ruslarla bizim ittifak etmemiz olanağını kaldırarak Doğu Cephesi birliklerinin Batı'ya aktarılmasını engellemek ve böylece Yunanlıların istilâsını kolaylaştırmak için mi Londra Konferansı açıldı? Bu oyunu Ankara'daki arkadaşlarımızın anlamamasına şaştım. Ve Genelkurmay Başkanlığı'na, Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na durumu yanlış gördüklerini açıklayarak, (aslında bizim olan ve Moskova'ya da bir kez daha bizim olduğunu onaylatmak üzere olduğumuz Ardahan ve Artvin bölgelerinin barışçı yoldan işgal edilmesi zamanının geldiğini) tıpkı Gürcüler bize Kars hareketi sırasında bir çizgi göstererek, Ardahan ve Artvin'i haksız yere kendilerine alıkoyma yoluyla bu çizgiyi aşmaz isek tarafsız kalacaklarını bildirdikleri gibi, biz de karşılığını açıklayarak Bolşevik ve Gürcülere karşı tarafsızlığımızı ilân etmeliyiz. Ve derhal Ardahan ve Artvin'i işgal etmeliyiz".[2961]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro, "Nizamname ve Talimat ve Evâmir Müsveddeleri" kaleme aldı. Calib-i dikkat cümleler bulunuyor:

> 1- Her grup muntazaman onbeş günde bir -Trabzon, Samsun, Tuapse acente ve noktaları vasıtasıyla- harici büroya ve her nerede bulunur ise merkezi heyete tedkikatını müş'ir rapor gönderir. Raporlara sıra numarası konur ve kopyaları saklanır.

[2960] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 204. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2961] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 828-829.

2- Raporda bahs olunacak noktalar şunlardır:

1) Konuşulan işçi ve çiftçi, küçük münevverlerin adedi, mesleği, psikolojisi.

İzah: Psikolojiden maksat: O adam gördüğü zulmü anlıyor, hissediyor mu; isyan hissi duyuyor mu; kaderim diye boynunu mu büküyor, bolşevikler hakkında neler duymuş ve neler hissetmiş; onları takdir mi ediyor; yoksa hareketlerine kızıyor mu; zenginin servetine karşı hiddet etmeye kendini salahiyettar görüyor mu; yoksa böyle bir hareketi dine, ahlâka mugayir mi buluyor. Sonra işçinin mefaati başka zenginin menfaati başka olduğunu anlıyor mu; sınıf benliğini duymaya müstaid mi, duyuyor mu... ilh. gibi noktaları tedkik etmektir.

[..] Çalışmak hakkında

1- Bizzat kendileri bolşevik olduklarını söylemeyip ancak Rusya'da gördüklerini anlatır gibi hareket etmek, garâib-i ahval ve müşahedat tarzında merakı celb etmek, emniyet kazandıkça dost işçiler arasında konuşulur gibi cihangirlerin ihtirasları ndan bahseylemek arasıra zalim ve istismarcı sınıfları yüzünden bulunulan muhite göre görünen fenalıklar da tahlil edilecek, uzun nutuklar irad edilmeyecek, propagandacı suretinde görünmeyecek, hep kendi zâti düşüncesi ve kanaati imiş gibi fikirler ve mülâhazalar beyan olunacak, hiçbir zaman askerlikten kaçmaya teşvik olunmayacak, bilakis Antanta'ya karşı müdafaa hissi talim edilecek, hissiyat-ı dinîyeye ihtiram edilecek, taassub tahrik edilmeyecek.

2- Bu ilk tecrübe devresi esnasında ruhunda isyankâr hisler keşf olunan kimselerle daha sıkı rabıtalar peyda edilecek ve iki aylık hakiki bir tecrübeden sonra bunlara komünizmin esasları açılacak, program talim edilebilecek, teşkilata başlanarak hücre vücuda getirilecek. [..]

Gizli Teşkilat hakkında talimat

Gizli çalışacak yoldaşlar büyük bir dikkatle zîrdeki noktalara riayet etmelidirler:

Umumi madde: Hissiyat-ı diniyeye dokunmak taassub-ı diniyeyi tahrik etmemek, Antanta'ya karşı olan mücadeleye teşvik etmek, bu hususda hükümetin poltikasına muhalif hiçbir harekette bulunmamak, işret, kumar, ihtikâr, vesair efal-i mezmûmeye katiyen tevakki etmek, bolşevik olduklarını kimseye söylememek, boş gezmeyip istidad ve ihtisas dairesinde mutlaka bir iş tedarik etmek, propaganda maksadıyla memlekete geldiklerini asla ihsâs ettirmemek. Hatt-ı harekete ait mülahazat:

1- Rusya'da gördüklerini merakı tahrik edecek surette anlatmak, sırf işçi ve çiftçi fukarasıyla görüşerek musahabet esnasında Rusya'da fukara sınıflarına müsavat temin olunduğundan, zengin fakir herkesin bir yaşadığından, işçilere ve askerlere çok iyi ba- kıldığından, her tarafta mektepler açıldığından, ihtiyarlar bile okutulduğundan, bütün toprakların fukaraya verildiğinden, fakir- lere güzel odalar veridiğinden ... vesair bu gibi icraatten bahs etmek, Rusya Kızıl Ordusunun bütün düşmanlarını mağlub ettiğini, Gürcistan'ın Ermenistan'ı kaldırıldığını, Türklerin artık o tarafta hiç düşmanı kalmadığını söylemek, İngilizlerin Irak'tan, İran'dan atılmak için bolşeviklerin çok muavenette bulunduğunu, Afganistanla birleşildiğini, bütün Türkistan'ın, Buhara'nın, Hive'nin İngilizlere karşı olduğunu, Rus bolşevikleri bütün Türklere ve şark müslümanlarına kardeş muamelesi ettiğini, onları uyandırmak ve kendilerini halâs ettirmek istediklerini, ... ilh. anlatmak, fakat bunları görmüş işitmiş gibi söylemek, Bakü'de bütün şark milletlerini Eylül'de kongre halinde topladıklarını izah etmek...Hindistan'da, Irak'ta müslümanların, hinduların arapların isyan çıkardıklarını... ilh. anlatmak. [..][2962]

17 Şubat 1921. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı/Fırkası Haricî Büro içtima etti. *Rusya'da [merkez komitesi] azaları arasında vukua gelen ihtilaf* mevzubahis edildi. Zira *Rusya Bolşevik Partisi'nde Lenin-Troçki çatışması başlamış*tı.[2963] Zabıtnamede calib-i dikkat şu cümleler bulunuyor: [..] *Üçüncü*

[2962] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 65-67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2963] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 499.

Enternasyonal'in mazhar-ı himayesi oluyordu. Çünkü Anadolu hakk-ı müdafaa (haklı bir kıyam idi) ediyordu. Daima Anadolu'ya para, cephane gönderiyordu. [..][2964]

Türkiye'deki Rusya Haberleşme Bürosu Başkanı Astahov, Trabzon Valisi Sabri'ye telgraf keşide eyledi: *Sayın Trabzon Valisi, Merkezin Mustafa Suphi ve grubunun kaderiyle ilgili defalarca yönelttiği sorularla ilgili olarak bu grubun kaderinin ne olduğu hakkında bilgi vermeniz ricasıyla size başvuruyorum ve bunu cevapsız bırakmamanızı kibarca diliyorum. Gerçeklerin ne kadar acı olsa da, belirsizlikten her zaman ve her durumda daha iyi olduğuna dikkatinizi çekmek isterim*.[2965]

Bakü'de münteşir enternasyonalist *Yeni Dünya* gazetesi "Anadolu'da Resmî Komünist Fırkası" nam makale neşretti, resmî Türkiye Komünist Fırkasını tenkid ediyor:

> Gittikçe Türkiye "resmî" KF'nın mahiyeti tavazzuh ediyor. Bu hafta matbu programlarını, teşkilât nizamnamelerini, bir de "yümnülkerim firka teşkilâtının intizam kesb etmesi münasebetiyle" neşredilmiş beyannamelerini aldık. Her şeyden evvel Anadolu BMM ve Hükûmetinin KF namıyla bir fırkanın serbest serbest teşekkülüne ve neşriyatta bulunmasına müsaade etmesi, nazarımızda inkılâba doğru atılmış büyük kıymėti haiz mühim bir hatvedir. Fakat bu adımı gözden geçirdiğimiz zaman, yine İttihat ve Terakki oligarşisine müşabih bir "klik diktatörlüğü" hazırlamak maksadı ve halkı irşat ve tenvir etmek ve sınıfı teşkilâta mazhar kılmak değil, belki arkasıdan gider görünerek eskisi gibi istismar etmek ve aynı zamanda cihan proletaryasının teveccühünü kazanmak taktikası takip olunduğu kanaati hasıl olduğundan en canlı noktalarına dokunmadan geçemiyoruz.
>
> "Hiçbir suitefehhüme tahammül edemeyecek esasat hakkında izahat" vermek isteyen beyannamede gördüğümüz komünizmin tarifatı deve kuşunun hem deve gibi yüklenmeden hem de kuş gibi uçmadan kurtulmak için gâh kanatlarını gâh bacaklarını göstermesi kabilinden afakiyat ile meşbu buluyoruz. Mahsusan karartılmış satırlar arasında Komünizmin aydın gayeleri güçlükle keşf olunuyor. Beyanname en ziyade komünizmi "dinî" ve "vatanî" gayelerle kabil-i imtizac ve "asr-ı saadet muamelât-ı müsavatperveranesine müstenit", "İslâmiyet icabatına muvafık" bir şekilde göstermeğe çalışıyor. Ve içtimâî inkılâbın "müfrit tedbirlere" ihtiyaç hissettirdiği hakkındaki "zehabı red" ediyor. Sınıfî mübarezeden o kadar ihtiraz ediyor ki, "bilâistisna bütün beşeriyetin saadetini ve sükûn ve intizamını hedef ittihaz eden bir gayenin kendisine taban tabana zıt vesaite muhtaç olması gayr-i tabiîdir" diyor.
>
> Beyanname diyor ki, "İnkılâp tekâmül demektir. İhtilâl ancak asrın harekât-ı inkılâbiyesine karşı anudane bir ısrarla kapılarını kapamak isteyen milletlerde vücuda gelebilir." Bu milletler tabiî kapitalist emperyalist milletlerdir. Fakat bir kere hiçbir milletin fukara ve emekçi sınıfları, istismar altında ezilmelerini istemezler ve onları kapitalin boyunduruğundan kurtaracak inkılâba karşı kapılarını kapamazlar. Beyannamenin tarifince "silâhtan da müessir olan sermaye"dir ki, elinden şikârını kaçırmamak için en kanlı mukavemetten çekinmez ve hiçbir zaman kendi arzusuyla hâkimiyeti "sâye" terk etmez. İnkılâp için şüphesiz bir tekâmül devresinin geçirilmiş olmasına lüzum vardır. Fakat bu tekâmül devresine delâlet edecek alâmetler ancak sınıfı mübarezelerdir. İşçiler ve fakir çiftçiler zenginlerin sermayedarların istismarından kurtulmak için mütemadiyen teşkilatlanmaya, kuvvetlenmeye, silâhlanmaya muhtaçtır. Her ne zaman işçiler sermayenin istismarı yüzünden çektiği esareti hissedecek bir sınıfî şuura malik olur da kendini tahlis etmek maksadıyla teşkilâtlanmaya atılırsa, sermayenin zulümlerine karşı koymaya başlarsa, işte o zaman inkılâba sevk edecek tekâmül devresi başlamış olur. Ve bu devre sınıfî şuurla teşkilâtlanıp silâhlanan işçilerin sermayedarları mağlûp ve istismarcı sınıfların kâffesini hâkimiyetten iskat etmesiyle nihayet bulur. Bir memlekette hayatî menfaatler ziddiyeti içinde yaşayan sınıflar arasındaki mübareze sınıfî bir şuur ile şiddet kesbettiği nisbette inkılâba yaklaşılır ve inkılâp o nisbette şiddetli ihtilâllerle husul bulur. İşçileri tahrik etmeden, onlara sınıf benliği vermeden, siyasî terbiyeye tevessül etmeden, hâsılı elleri nasırlı, bedbaht mazlum kitlelere,

[2964] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 79.

[2965] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 103. "Astahov'un bu mektubundan sonra Vali'den hiçbir cevap gelmeyecektir."

sefaletlerine sebep olanları tanıtmadan, onları düşmanlarıyla mübarezeye hazırlamadan ve alıştırmadan nasıl bir içtimâî inkılâp beklenebilir?

(s.3) İnkılâp ve tekâmül nazariyesini ortaya çıkaran beyanname, bizim memleketimizi, Türkiye'yi acaba "tekâmül"e mazhar olmuş mu addediyor? İfadesinden o fikirde olduğu anlaşılıyor. Fakat, nasıl, neye göre?.. Burası meskut. Bir de içtimâî inkılâp ile bu inkılâba sevk edecek olan "fakir ve bugün hukuk-u siyasiyeden mahrum kitleler hâkimiyetini", proleter diktatörlüğünü beyanname karıştınyor. Proleter diktatörlüğünü tesis eden Rusya inkılâbı henüz siyasî mahiyettedir; içtimâî evsafını kazanabilmesi için o diktatörlük altında uzun seneler uğraşılacaktır. İstihsal ve istihlâkı komünizm esasatına muvafik bir şekle sokmak mutlaka memleketin sınaat ve ziraatını merkezîleştirmekle, bu da memleketi baştan başa makineleştirmekle, elektriklendirmekle mümkün olur. Buna göre, Rusya dahi bizzat Lenin'in ifadesine göre, galebeden daha 20-30 senelik bir mesafe kadar uzaktır. Fakat Rusya işçisi uzun senelerden beri mübarezeye alıştırıldığı için bugün Rusya haricî ve dahilî kapitalin mezaliminden kurtulmuştur. Orada hummalı bir faaliyetle işçi sınıflarının terbiye-i siyasiyesi ve mübareze kabiliyeti arttınılmaktadır; bütün memleketi içtimâî inkılâba sevkedebilecek bir fırka, Bolşevik-Komünist Fırkası kuvvetle teşekkül etmiştir. Öyle ki umum cihan proleterleri gittikçe Moskova'da teessüs eden Komünist Enternasyonalin platformasını kabule şitab ediyor. Her tarafta "proleter diktatörlüğü" esasatı burjuva demokratlığı fikirlerine galebe ediyor. Her ne taraftan bakılsa, istikbal müemmen görülüyor. Fakat ne azim bir mübareze ile, ne şiddetli ve kat'i bir faaliyetle!

Evet henüz baştan başa makineleşmeyen, elektriklenmeyen bir memlekette siyasî mahiyette bir inkılâp vücuda getirilemez. Fakat hâkimiyeti eline alacak işçiler, rençberler, emekçiler "sınıfî şuur"a mazhar olmadan, teşkilâtlanmadan, mübarezeye hazırlanmadan, silâhlanmadan inkılâp olmaz.

T. resmî KF'nın beyannamesi seri bir inkılâba, hem de kimsenin burnu kanamadan husule gelecek bir inkılâba istical eder gibi görünüyor! Daha doğrusu 1908'de olduğu gibi şahsî diktatörlüğe isâl eden bir askerî pronunsiamento veya Babıâli Baskını gibi bir siyaset hokkabazlığı kuruyor. Fakat bu gibi hadiselerin nelere müncer olduğunu tecrübe ettikten sonra tekrar edilmelerini tasavvur etmek bile cinayettir. "Dinî", "vatanî" maske ile dahili ve "insanî", "iştirakî" nikâp ile harici iğfal ederek hükûmeti elde etmekten fukara sınıflar için nasıl bir hayır ve menfaat beklenebilir? Gönül arzu ederdi ki, bedbaht memleketimizde, nihayet fakir halkı hakikaten düşünen ve ona vasîlik değil, yoldaşlık ve kılavuzluk eden insanlar yetişsin! Heyhat!

Beyannameye göre: 1- "Eşraf-ı memleket icray-ı tegallübe fırsat bulmuş zevattır; bunları işçi hayatının muhriplerinden telâkki etmek büyük bir haksızlığa müncer galat-ı rüyettir."

2- Memleketimizde tufeyli bir hayat yaşayan ve adetleri birkaç kişiyi geçmeyen ağniya istisna edilirse köylünün ve işçinin hayat ve saadetini imha ederek maişet-i zatiyesini temin eden kimse yoktur.

3- Komünizmin vücuda getirmek istediği iktisadî usul-i iştirak büyük istihsalâtta cemiyetlerin menafi-i umumiyesi namına hükûmetlerin müdahalesidir. Halbuki bizim memleketimizde büyük sanayi, büyük istihsalât mevcut değildir... ilâh.

İşte resmî fırkanın kâtib-i umumisi imzasıyla intişar eden beyanname bu derece renksiz, bu derece oportünisttir.

Fakat resmî fırkanın hakiki mahiyeti ne beyannamesinden ne de pek daha ziyade vazıh olan siyasî programından anlaşılamaz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki gibi bir "klik oligarşisi", şahsî bir diktatörlük tesis etmek gayesinin takip olunduğuna kanaat getirmek için teşkilât nizamnamesine bakmak kâfidir. Program "bazı sınıfların hukuk-u siyasiyesinin tahdidini" kabul ettiği halde, nizamname sınıf farkı gözetmeksizin "fırka programını kabul eden, fırka teşkilâtından birinde çalışan, fırkanın mukarreratına itaat ve inkıyat eyleyen ve âzâlık ücretini tediye eden" bilcümle kimselere fırkanın kapısını açık bulunduruyor. İşçi ve köylü olmayan âzâ için namzetlik müddeti ise azami üç aydır.

Fırka teşkilâtına gelince, bütün işler karyelerde (3-5), kazalarda (5-7), vilâyetlerde (9-12) kişilik birer idare heyeti tarafından tedvir olunur. Fırkanın umumî kongresi, vilâyetlerden intihap ve izam olunacak birer murahhasla fırka meb'uslarından ve fırkanın teşkilâtına dahil vekil ve komiserlerden teşekkül eder. Merkez-i umumîyi de bu kongre seçer.

Tıpkı İttihat ve Terakki teşkilâtı!.. Hani sınıfı mübareze, hani istismarcı sınıfların hukuk-u sîyasiyeden mahrumiyeti, hani işçi sınıflarına terbiye-i siyasiye verecek hücre teşkilâtı? Hani burjuva hükümetlerine adem-i iştirak esası?..

Adam sen de, bunlara ne lüzum var? Bu gibi engeller mevki-i iktidara çıkmayı geciktirir. İşçi sınıflarını istismara çabuk yol buluruz. Halbuki böyle doğmuş(?) teşkilât...

(s.4) Azami üç ay içinde bütün İttihat yârânı dünyanın en koyu komünisti olur. İçlerine bütün spekülatörleri, bütün muhtekirleri alabilirler... Öyle ya, bunlar küçük sermaye sahibidir. Bunlar beyannameye göre, himayeye bile müstehaktır....-Yalnız tüccar, sarraf, muhtekir, banker, eşraf, âyân, kumandan, jandarma, polis... sınıfları değil, mollalar da makbul...- Asr-ı saadetin müsavatperverliğine avdet etmiyor muyuz? Komünizm İslâmiyet esasatına elifi elifine mutabık değil mi ya...

Alâ! Sonra! Sonrası ne olacak? Herkes yine eskisi gibi... yani gittikçe yekûnu kabaran bütçe kemafissabık maaş olarak gittikçe adetleri artan [memurlar] arasında taksim olunacak haricî ve belki de dahilî ticaret inhisar altına alınarak hasılatı tufeyli münevverler menfaatine bütçeye zam olunacak; vergiler şimdilik aynıyla ve belki birkaç kat daha fazlasıyla ibka edilecek; küçük sınaat erbabı diye bazı müntesibîn bütçede himaye olunacak; hükûmet hesabına bazı âletler, makineler getirilerek bazı müntesibîn daha çiftlik veya fabrika sahibi edilecek... Anadolu'nun cefakâr Mehmetçiği de kemafissabık iki yıldız arasında aç, çıplak, yorgun.. argın çalışmakta berdevam olacak..! İşte resmî KF'nın neşriyatını iyice tetkik ettikten sonra bizim vicdanımızda hasıl olan kanaat bundan ibarettir. Bizi sözle değil, fiiliyatla tekzip etmek ise muhterem yoldaşlara ait kalır.

Sınıfı mübarezeden ve işçi teşkilâtından o derece ihtiraz eden, bir oligarşi marifetiyle içtimâî inkılâp hazırlamak ütopisi peşinden koşar görünen resmî komünistlere sormak isteriz: acaba Anadolu'nun işçisine ve fakir rençberlerine nâfi herhangi bir kanunu meclisten geçirmeye hiçbir zaman muvaffak oluyorlar mı? İşte bütün burjuva memleketlerinde uzun senelerden beri kabul edilmiş olan kooperatif kanunu dokuz seneden beri bizim meclislerimizin kabulüne mazhar olamıyor. İşte (temsil-i meslekî) kanunu da -işittiğimize göre- reddolunmuştur. Burjuvazya -tüccar, ayân, eşraf- bu derece müteyakkız ve hâl-i harbe geçmiş iken işçi ve rençber sınıflarının mazlum mazlum bekletilmesinden ne fayda umulur? Kooperatif kanun gibi muslihane bir mü- barezeyi bile kabul etmek istemeyen Anadolu burjuvazyası acaba mütezayid vergi [vermeyi?] kabul eder mi veya Ziraat Bankası'nın sırf fakir ve mülksüz sınıflara mahsus bir müessese olmasına ve artık zenginlerin bu bakımdan istifade etmesine razı olur mu? Anadolu burjuvazyası memleketin istiklâl-i iktisadîsini fakir işçi ve rençber kanıyla kazanmak ve sırf kendi faydası için kullanmak ister. Meselâ serbesti-i ticaret ve sinaat seyri altında yüksek gümrük tarifeleri.. işte Anadolu BMM'nin ve yüksek burjuva parlamentolarının şevkle kabul edeceği kanunlar ve kabildendir ve bunun içindir ki [buna karşı da?] fakir sınıflar teşkilâtlanmalı, kendi metalipleri- ni.. kendi gayelerini anlayacak ve müdafaa edecek bir hale gelmelidir. Bu ise, renksiz, ütopist ve oportünist programlar ve mesleklerle kabil-i istihsal değildir.[2966]

TBMM Hükümetinin Londra Konferansı murahhas heyeti Roma'ya muvasalat etti. TBMM Hariciye Vekili Amasya mebusu başmurahhas Bekir Sami (Kunduh), İtalya Hariciye Nâzırı Carlos Sforza'yla hususî mülakat ediyor. *Sforza, görüşmede, Bekir Sâmi Bey'e, "Müttefiklerin İzmir ve Trakya meseleleri hakkında bir soruşturma komisyonu önereceklerini" söylemiş ve bunu kabul etmelerini salık vermiştir*.[2967]

[2966] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 67-70. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2967] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 256. "Bekir Sâmi Bey İtalya'da kaldığı sürede, gazetelere verdiği demeçle, Türk dâvâsını anlatmaya çalışmıştır. Il Secolo gazetesine bir demeç vermiştir. Yöneltilen, *Türkiye'nin programının ne olduğu* ve *Ankara-Moskova ilişkilerinin nasıl olduğuna* ilişkin sorulara Bekir Sâmi Bey, *Türkiye'nin programının Mîsak-ı Millî ve Sovyet Rusya ile aramızda iyi ilişkiler olduğu* cevabını vermiştir."

> Bekir Sami Bey başkanlığında 6 Şubat'ta Londra'ya gitmek üzere Ankara'dan hareket eden kurul, Roma'ya ulaştı ve Dışişleri Bakanı Sforza tarafından kabul edildi. Sforza Ankara delegelerinin konferansa resmen çağrılmaları konusundaki notu istemeyerek aldı.[2968]

Roma'da Fransa Büyükelçisi [Barreré], *İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın aracılığıyla Bekir Sami Bey ile kısa bir görüşme yaptı ve ona ivedilikle Londra'ya gitmesini önerdi. Büyükelçi, Bekir Sami ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Fransa ile uzlaşmaya hazır olduğu izlenimini aldı ve bu izlenimini aynı gün Paris'e iletti*.[2969]

Roma'daki Britanya Büyükelçisi Buchanan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Kont Sforza Türklerin Doğu usulünde yüksek taleplerde bulunup pazarlıkla İzmir'de simgesel bir egemenliğe razı olacaklarını söylemiş*tir.[2970]

> Buchanan, 17 Şubat 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı telgrafında, *Sforza'nın Talat ile temas içinde olduğunu; Talat'ın bir Türk-Müttefik görüşmesine sıcak baktığını, Sforza'ya göre sonunda Yunan askerlerinin çekilmesi karşılığında Ankara'daki ulusalcıların da Türklerin yalın hâkimieti altında İzmir'de bir Yunan yönetimini kabul edeceklerini* yeniden dile getirmiştir.[2971]

17 Şubat'ta da Tiflis'te Kâzım [Dirik] *Bey'le görüşen Gürcistan Başbakanı Noe Jordania, Menşeviklere yapılacak yardım karşılığında Ardahan'ın Türkiye'ye bırakılmasını öner*di.[2972]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Türk Ulusçuları ve Rusya" ve "Komünizm Türkler Tarafından Benimsenmedi" başlıklarıyla haber neşretti: *Ankara Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı Mustafa Kemal'in şu açıklamasını yayımladı: "Bizim Moskova ile ilişkilerimiz dostça devam ediyor ancak bu bizim komünist prensipleri benimseyeceğimiz anlamına gelmiyor, Türkiye'nin sosyal şartları onların uygulamalarına meydan vermiyor. Türkiye'de son zamanlarda bu hedefle kurulan partiler bu gerçeği kanıtladı ve aktivitelerini durdurdular. Rus entelektüelleri aynı şekilde bu görüşü paylaşıyorlar. Bizim Moskova ile ilişkilerimiz sadece iki Devlet arasında iyi komşuluk ilişkileri sağlamak amaçlıdır. Londra Konferansı'nda yer almamızda Türkiye ve Rusya arasındaki dostça ilişkiler bir önyargı sorunu oluşturamaz.-Reuter."*[2973]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İstanbul Hükümetinin temsilcileri 17 Şubat'ta Paris'e ulaşmışlardı*r. *Ankara Hükümetinin temsilcileri ise önceki gün Brindisi'ye ulaşmışlardı r ve ayın 19'unda Paris'e geleceklerdi*r. *Ankara Hükümetinin temsil heyeti Bekir Bey'in başkanlığında ve Cemil Bey, Sezai, Vehbi ve Sırrı Beyler ile teknik danışmanlardan oluşmakta*dır. *Türkler, etnik ve dinî azınlıkların mutlak serbestliğine saygı göstermeyi taahhüt edeceklerdi*r. *Temsil Heyeti, Sevr Antlaşmasındaki mali, bahrî ve askeri meselelerle ilgili olarak aşırılığın azaltılmasını ve Türkiye'nin yeniden dirilmesi için müttefiklerin mali yardımını talep edecekti*r.[2974]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Londra'ya hareket eden Türk temsil heyeti, Kıbrıs ve Mısır gibi abartılı taleplerden vazgeçmesine rağmen, barış antlaşmasında Türkiye'nin iç idaresini ilgilendiren maddelerin değişmesini de konferanstan isteyecekti*r. *Heyet, Türkiye'nin hükümranlık hakları ile malî ve ekonomik bağımsızlığını savunacaktı*r.[2975]

2968 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 411.
2969 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 227-228.
2970 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433, sonnot 5.
2971 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 234.
2972 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 204-205.
2973 The Guardian, 17 February 1921, *Turkish Nationalists and Russia*, p. 12; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 122-123.
2974 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.
2975 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

18 Şubat 1921. Taşnak Ermenileri Erivan'da ve Zangezur'da Ermenistan Sovyet yönetimine karşı ayaklandı.[2976] Yönetimi deruhte ettiler.[2977]

> 18 Şubat 1921'de Taşnaklar, İngiliz desteği ile bir darbe düzenleyerek Erivan'da Bolşevik Ermeni Hükümeti'ni devirirler. Taşnak Ermenileri, Bolşeviklerle savaşa tutuşurlar ve bizden yardım olarak ufak bir askerî kuvvet yollamamızı ve savaşta kullanmak üzere elimizdeki Ermeni tutsakları serbest bırakmamızı isterler. Karabekir Paşa, savaşta tarafsız kalacağımız için, Ermenilere yardım etmek üzere, asker göndermeyi reddeder, fakat Ermeni tutsaklarının geri verilmesini uygun bulur![2978]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Rusya ve Türkiye'nin Gürcistan politikalarını ele alıyor. Buna göre Moskova diktatörü Lenin'in Ermenistan'la birleşmek için Gürcistan'ı yok etmek istediğini, yine de Moskova'nın Ermenistan konusunda Ankara milliyetçilerine karşı sertleşmek istemediğini, Ankara Hükümeti'nin Batum'u istemesine rağmen Sovyetlerin ticari açıdan buna karşı çıktıkları belirtiliyor*.[2979]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. Gürcistan'ın hakimiyetinde bulunan Ardahan'ın ve Artvin'in TBMM Hükümetince istirdad edilmesi meselesine ilişkin Gürcistan nezdinde vuku bulan *nabız yoklama durumu konusunda* Sovyet Rusya'nın görüşünü öğrenmek istiyor.[2980]

Moskova Sefiri Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) maiyeti ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) murahhas heyeti Moskova'ya muvasalat ettiler:

> Bu kez TBMM Dışişleri Heyeti, yedi ay önce gelen TBMM heyetine yapılanlarının acısı çıkarılır gibi, "her nevi protokol ve beynelmilel kaidelerin fevkinde, emsali az görülen" muhteşem bir törenle karşılanmıştır. Aynı gün Çiçerin'le toplantı yapılmış ve Ali Fuat Paşa itimatnamesini takdim etmiştir.
>
> Antlaşma yapmak için Aralık ayında TBMM heyetini ısrarla davet eden Sovyetler, şubatta tam tersi davranmıştır. 18 Şubat'ta Çiçerin ve Karahan tarafından kabul edilen TBMM heyetine, "niye geldikleri" sorulmuş ve davet edilmedikleri söylenmiştir. Çiçerin'e Mdivani'nin imzaladığı davet mektubu gösterilerek, TBMM heyetini Bolşeviklerin davet ettikleri ifade edilmiştir. Çiçerin buna rağmen ittifak yapılamayacağını söylemiştir. Aradan geçen ikibuçuk ay zarfında Kafkasya'da yaşananlar mı, Londra'da olanlar mı Bolşevikleri Türkiye ile görüşmeyi tekrar reddetme noktasına getirmiştir?
>
> Bu noktada TBMM Dışişleri heyeti Bakü'den ayrıldıktan sonra, "Azerbaycan Şûra Cumhuriyeti Reisi" Nerimanov'un Lenin'e yazdığı mektubun devreye girdiğini görmekteyiz. Ne Yusuf Kemal, ne de Ali Fuat Cebesoy hatıralarında bu mektuptan söz etmektedir. Halbuki Nerimanov'un Lenin'e yazdığı bu önemli mektup yayımlanmıştır. Nerimanov bu mektupta TBMM heyetinin hassasiyetlerini anlattıktan sonra şunları yazmıştır: "Moskova, Ermeni meselesi yüzünden Türkleri kendinden uzaklaştırırsa, [...] İngiltere ile anlaşma yolları arayabilirler". Bu mektuba büyük önem veren Lenin, mektubu tüm Merkez komitesi üyelerinin okuması ve düşüncelerini yazması için dolaşıma sokmuştur. TBMM heyetine kötü muamele yapıldığı, Buharin'in bu mektuba düştüğü nottan anlaşılmaktadır: "Bahsedilen heyet gelmiş olmalıdır. Bu heyeti kimse kabul etmiyor".[2981]

2976 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467.

2977 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.

2978 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 830-831.

2979 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Palais de Belgique No 261/93, İstanbul 2 Mart 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 299.

2980 KHEİFETS. A. N. *Sovyetskaya Diplomatiya...*, s. 97; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.

2981 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 465-466.

Pravda gazetesi, *Fransız sömürge çevrelerinin yayın organı Victoire gazetesinde*n iktibas ediyor. Buna göre, *Yakındoğu sorunu aralık 1920'de Fransa ve İngiltere parlamentolarında ocak 1921'de de İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri bakanları arasında düzenlenen Paris Konferansı'nda görüşme konusu oldu. "Kemalistleri Sovyet Rusya'yla yakın ilişkilerden ayrılmaya zorlamak" amacıyla Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için Londra'da özel bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Fransız sömürge çevrelerinin yayın organı "Victoire" gazetesinde bu karar yorumlanarak şöyle denilmekteydi: "Rus bolşevizmine karşı Asya'da en iyi kale Türk milliyetçileriyle uzlaşmadır. Türk ordusu ilk elde Bakü'nün petrol bölgelerini kurtaracaktır."*[2982]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *17 Şubat gecesi, konferansa katılacak Türk ve Yunan heyetleri, Londra'daki Victoria istasyonuna ulaşmışlardı*r.[2983]

19 Şubat 1921. *Sovyet Hükümeti 19 Şubat'ta Gürcistan'a girmiştir*.[2984]

TBMM İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) riyasetindeki murahhas heyeti (Rıza Nur ve Ali Fuad Cebesoy), Moskova'ya muvasalat etti.[2985] Yusuf Kemal: *1921 Şubatının onsekizinde Moskova'ya vardık. Birinci gidişimizde önceden haber verdiğimiz halde bir kişicik olsun bizi karşılamaya gelmemişti. Bu kez askerî törenle karşılandık*.[2986]

Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 19 Şubat tarihli sayısında Mdivani'nin Eskişehir'de olduğu ve bugün ya da yarın Ankara'da olacağı belirtilmiştir.[2987]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas heyeti, Londra'ya müteveccihen Roma'dan trenle ayrıldı.[2988]

TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Londra Konferansında başmurahhas olara bulunan Bekir Sami'nin (Kunduh) yerine Hariciye Vekilliğine Ankara'da vekâlet eden Ahmet Muhtar (Mollaoğlu)*, Hariciye Vekaleti bütçesi dolayısıyla yapılan görüşmede, ilk olarak Londra Konferansı'na katılmanın şark siyasetinin terki anlamına gelmediğini, "zerre kadar" değişiklik olmadığını, Sovyetler'e durumun anlatıldığını, onların da anlayış gösterdiğini açıklamıştı*r.[2989]

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Reisi Neriman Nerimanov'un göndermiş olduğu mektubu, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Lenin okudu:

> Aziz Viladimir İliç!
>
> Türkiye murahhas heyeti bizim murahhasımız Behdud Şahtahtinski ile birlikte Moskovaya gidiyor. Ben burada Türkiyede murahhas heyeti ile etraflı sohbet ettim. Ben katiyen şüphe etmiyorum ki, Türkler İngiltereye karşı çıkarak, kendilerinin kaderini hulus-ı kalben bizimle bağlamak istiyorlar. Onlar için en aslî mesele Ermeni meselesidir. Şu meseleyi kendilerinin hayrına halletmek için azamî cehd gösterirler. Ben Batum ve Ahıskada konuştum, lakin onlar dediler: "Ermeni meselesi ölüm-dirim meselesidir. Eğer biz bu meselede güzeştî [maceraperest] gitsek, halk bizim arkamızca gitmez. Burası da var ki, şu meselenin bizim hayrımıza halledilmesi kudretimizi artırır."

2982 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.
2983 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.
2984 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 112.
2985 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 246.
2986 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 646.
2987 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 115, dipnot 647.
2988 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228.
2989 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 229.

> Şüphesiz, onlar Antantın [Müttefiklerin] aleyhinedirler; onlar bizimle birlikte son damla kanlarına dek İngiltereye karşı vuruşmaya hazırdırlar, lakin Moskova Ermeni meselesine göre Türkleri kendinden uzaklaştırırsa, onlar [Türkler] meyus olub, İngiltereye yüz tutabilirler. O zaman neler baş verebilir? [..][2990]

20 Şubat 1921. Sovyet *Ruslar 20 Şubat'tan itibaren* Menşevik *Gürcistan'ı işgale başlamışlardı*r.[2991]

Narkomindel raporu: Bakü Türkiya Komünist Fırkası, *sol sapma ve kendiliğindenci ve tehlikeli maceracı girişimler*de bulunmuştur. *Moskova Türk komünistlerinin iyimserliklerine ve kendi başlarına aldıkları, partinin faaliyetlerini Anadolu'ya taşıma kararına katılmıyordu*.[2992]

Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Tiflis mümessili Miralay Kâzım'a (Dirik) cevabî şifreli telgraf gönderdi. *Durumu kavrayamadığını, İtilâf Devletleri'nin hakkımızdaki kararlarından henüz vazgeçmediği görülürken, Bolşeviklere karşı bizi savaşa sürüklemelerinin, ateş çemberi içinde eritmek için olduğunu unutmaması gerektiğini* hatırlatıyor.[2993]

TBMM Genelkurmay Başkanı Birinci Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Kâzım Karabekir'e talimatname keşide eyledi. *Gürcüler Ardahan ve Artvin'i boşaltmazlarsa harekete geçmesini* bildiriyor.[2994]

Budu Mdivani, Ankara'ya muvasalat etti.[2995]

Darülfünun siyasi tarih müderrisi Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde başmakale neşretti: *Mustafa Kemal bir Lenin, Büyük Millet Meclisi bir Sovyet! Bir de yarım yamalak bir ordu... Sonra da hesapsız ihtilal mahkemeleri. Ortaçağda olsaydı bu iş yürürdü.*[2996]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Bolşevikler, Londra Konferansı süresince Milliyetçiler'le irtibat kurmak ve yardımcı olmak için Kafkaslar'da konuşlandı. Ermeniler, İngilizlerden yardım istedi. Mustafa Kemal, İzmir'de Yunanlılarla olan mücadeleyi yönetmek için Bolşeviklerden ciddi miktarda silah ve cephane temin ederek ordusunu güçlendirmiştir*.[2997]

21 Şubat 1921. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Mustafa Kemal söz alıyor: *Ruslar; Kırmızı kıtaatiyle Gürcüstan'a taarruz ederken bize malumat dahi vermemişlerdir.* [..] *Moskova'da umuru hariciyeyi idare eden Çiçerin dahi vaktiyle bize elviyei selâseyi ağzınıza almayın; Batum şehri bir Rus şehridir demişti. Binaenaleyh Ruslar bizim elviyei selâseyi işgalimize taraftar değildirler.*[2998]

Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu), makyavelci bir politikacıdır zira tahsisat-ı mesturenin mevzubahis olduğu TBMM'de şunları ifade etmiştir: *Efendim. Tahsisat-ı mesture mutlaka lazımdır. Diplomasi yapmak için ecanibe gönderilen zevat güzel olmalı, paralı olmalı, lisan bilmeli, kadınla temas etmeli, ziyafet tertip etmeli, adam satın almalı, matbuada tanışmalı, her şeyi yapmalı... Bunun için verilen tahsisat azdır. ("Ayıptır" sesleri) Ayıp, mayıp yoktur. Kainat böyledir. Hatta ecnebilerden bize kadın getirenler de olur. Hatta biz de böyle yaparız. Maslahat, her şeyi yaptırır*...[2999]

2990 Şamil Qurbanov. (2003). Nəriman Nərimanov: Ömrünün Son İlləri (s. 312). Azərbaycan, Baki: Azərbaycan Nəşriyyat. Azerbaycan tarzı latin yazımı Türkiye tarzı latin yazımına tarafımızca uyarlanarak iktibas edilmiştir.

2991 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 192.

2992 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 499.

2993 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 829.

2994 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.

2995 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 115-116.

2996 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 415.

2997 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 209.

2998 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 453.

2999 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 332. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Kâzım Karabekir, *yerel Gürcü kumandanına bir ültimatom gönder*di. *Aynı gün Ankara'da Gürcü Menşevik elçisi Simeon Mdivani ile yapılan görüşmeler kesilir ve elçiden bu konuda ayın 22'si için kesin bir cevap istenir*. *Bu cevap gelmeyince Ahmet Muhtar, Simeon Mdivani'ye bir ültimatom vererek bölgenin 24 saat içinde boşaltılmasını ister*.[3000]

*Taşnak Ermenileri ayaklanıp Ermenistan Sovyeti'ni devir*miş vaziyettedir. Bu bağlamda Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Reisi Neriman Nerimanov, Lenin'e mektub gönderdi: *Aziz Vladimir İliç, Size artk malumdur ki, Ermenistan'da Sovyet hakimiyeti devrilmiştir. Bununla alakadar olarak, Türkiye nümayende heyeti ile danışıklarda [görüşmelerde] Ermeni meselesi rol oynamamalıdır*.[3001]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, siyasî ve askerî ittifak kurma maksadıyla Moskova'ya muvasalat etmiş bulunan TBMM Heyetini tekrar kabul etti. Çiçerin, Türk heyetini, Gümrü'nün işgali, Gümrü Anlaşmasını değiştirmeye yanaşmamaları ve Taşnaklara yardım etmeleri nedeniyle suçlar. Derken konu Mustafa Suphi olayına ve Anadolu'da komünistlere yapılan kovuşturmalara gelir. Ve sonunda Çiçerin, Türkiye ile bir dostluk anlaşması yapamayacaklarını, ancak bir barış anlaşması imzalayabilceklerini ve bunun yanı sıra yardıma devam edebileceklerini söyler.[3002] Çiçerin, *İngilizlerle bir ticaret mukavelesi imzalamak zorunluğunda olduklarını, Türklerle bir ittifakı düşünmediklerini ve "ittifak yapmanın esâsen prensiplerinden olmadığını söyledikten sonra Türklerin, "müfrit komünistlere karşı" şiddetli hareket ettiklerini, Ermenilerle yapılan barışta Rus aracılığını kabul etmediklerini, yapılan protestolara rağmen Gümrü'yü boşaltmadıklarını eleştirdi*.[3003] *Çünkü bu sırada bütün Rusya kentlerini saran açlığı hafifletmek için İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalanacaktı*.[3004] *Bu görüşmeden oldukça endişeli ayrılan Türk heyeti, Stalin'i görmeye karar verir*.[3005]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi: (1) *Türkiye-Sovyet dostluğu*. (2) *Bolşevik Sefiri yoldaşla mülakat*.[3006]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas heyeti, Londra'ya muvasalat etti.[3007] Londra Konferansı içtimaına yarın iştirak edecektir.

Londra Konferansı küşad edildi. İlk içtimada Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri içtimada yer almıyorlar. *Konferansa başkanlık eden LIoyd George, açılış konuşmasında şöyle dedi: "Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı Mustafa Kemal komutasında hatırı sayılır bir askerî güç savaşmaktadır. Bu nedenle,*

3000 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205. Budu Mdivani'nin kardeşi Simeon Mdivani, Ankara Büyükelçisi tayin edilmezden evvel *Gürcistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı* idi: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 191.

3001 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 466.

3002 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 206.

3003 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 70-71. "Çiçerin tarafından *Rus(ya) Komünist Partisi Merkez Komitesi*ne gönderilen belgede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle anlaşma yapacak olmalarının İngilizlere karşı bir düşmanlık hissi içermediğini belirtmiştir. Bkz. RGASPİ, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35. Yine Dışişleri Halk Komiserliği tarafından *Politbüro Rus(ya) Komünist Partisi Merkez Komitesi*ne gönderilen belgede Türkleri memnun etmeleri gerektiği ancak İngilizler ile yaptıkları ticari anlaşma görüşmelerinin sekteye uğramaması açısından İngiltere'ye karşı *ortak hareket etme* yani "*Türkler İngilizlere karşı savaşıyor* diye *biz de Türklerle birlikte İngilizlere karşı savaşmak zorundaymışız* gibi bir durumun ortaya çıkmaması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. RGASPİ, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 7." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 126, dipnot 732.

3004 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 317.

3005 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 206.

3006 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 417.

3007 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 228.

o bölgede sağlam bir barış kurmak için bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur."[3008] Sonra, ilk söz Yunan Başvekil Kalogeropulas'a veriliyor. Kalogeropulos, *Doğuda arzulanan barışın, Türkiye'ye ödün vermekle sağlanamayacağını; Mustafa Kemal'in davranışları için Türkiye'nin ödemelerde bulunmasında konferansın direnmesini; Türkiye baş eğmezse, ondan daha fazla savaş tazminatı isteneceğinin bildirilmesini istiyor; Sevr Antlaşmasına, Yunanistan'ın "hukukî ve millî haklarını saptayan tarihî bir gerçek" olarak değiniyor; Küçük Asya'daki Yunan ordusunun*, *Kemalist gücünü dağıtmak, Bağlaşıkların Sevr'de yansıtılan isteklerini zorla kabul ettirmek ve üç ay içinde düzeni tümüyle geri getirmek yeteneğine sahip olduğunu* ifade ediyor. *Bu sırada söze karışan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların, Anadolu'da nereye dek ilerleyebileceklerini soruyor; buna karşılık veren Yunan Genel Kurmay Başkan yardımcısı Albay Sarıyannis, birinci dönemde Ankara'ya kadar gidilebileceğini söylüyor; bu ilerleme sonunda Mustafa Kemal'in başlıca gücünün tümüyle dağıtılacağını; Yunan hükümetinin herhangi bir anda bu harekâta başlamaya hazır olduğunu ekliyor. Söze karışan Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Kemalistlerin "doğru dürüst asker olmadıklarını; pek az veya hiç önem verilmemeleri gereken ayak takımı" olduklarını öne sürüyor. Ona karşılık veren Fransız Başbakanı Aristide Briand, Türk ordusunun "değersizliği" konusunda Kalogeropulos'un görüşlerine katılamayacağını; Kilikya'da kaydedilen olaylar sonunda, bu "sözde ayak takımına" saygı göstermeye başladığını; Türk ordusunun, konferansın inandırıldığı gibi kolayca dağıtılamayacağını; Türk erlerinin, her karış toprak için mertçe döğüştüklerine Fransızların bizzat tanık olduklarını belirtiyor. Konferanstaki Fransız kurulunda danışman olarak görevlendirilen General Gouraud da, A. Briand'ın görüşlerine katılıyor; bir savunma savaşında Türklerin oldukça tehlikeli düşmanlar olacaklarını ve hiçbir gücün onları Orta Anadolu yaylasından söküp atamayacağını ekliyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ise, Yunanlılar, Mustafa Kemal'in başlıca gücüyle karşılaşmadan Ankara'ya varırlarsa, bunun doğuracağı tehlikelere değiniyor*.[3009]

Yunan Başvekil Kalogeropulos riyasetindeki murahhas heyeti[*], Yunan ordusunun *Mustafa Kemal kuvvetlerini yok edebileceğini ve üç ay içinde de bütün ülkeyi temizleyeceklerini ileri sürdü*ğü vakit Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Anadolu cenubundaki Fransız-Türk müsademelerine nazaran bunun mümkün olmadığını söylemişti. Buna muvafakaten Britanya Başvekili liberal Lloyd George'nin tavrı fevkalâde ilginçtir. O, *İzmir konusunda yüzeysel bir uzlaşma benimsemeleri için Yunanlıları kışkırtmakla birlikte, Türk Milliyetçilerine karşı bir saldırıda bulunmalarını önlemeye kalkıyordu. Ölçülü ve becerikli bir yönetici olduğu için de, kişisel olarak Yunanlıların saldırıya geçmelerinin sorumluluğunu hiç bir zaman üzerine almamıştı* almıyordu.[3010]

Yunan murahhas heyetindeki askerî müşavirler Elcezire Cephesindeki Fransız-Türk mütarekesinin Garbî Anadolu'daki Türk cephesini güçlendireceğini binaenaleyh bu gerçekleşmeden evvel demiryolu hatlarını deruhte etmek üzere taarruz edilmesi gerektiğini söylüyorlar. Britanya Koalisyon Kabinesi Sekreteri Sör Maurice Hankey şu diplomatik cevabı veriyor: *Bugünkü koşullarda İngiltere bir saldırıda bulunulmasını öğütleyemez. Ama düşman bir yerde toplanmaya başladı mı bu topluluğun dağıtılması gerektiğini bütün askerler bilirler*.[3011]

Öğleden sonraki oturumda (s. 158-172) L. George'un sorularını yanıtlayan Kalogeropulos'a göre, Türk ordusunun Doğu'da 4-5.000, Çukurova'da 10.000 (artı 5-7.000 milis), Batı'da milisler dahil, 35.000 askeri vardı.

3008 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 248.

3009 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 132-156; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 126-127.

[*] Askerî mümessiller: Albay Egzadaktilos, Albay Sariyanis ve Albay Lakon. David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 144.

3010 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 275-278. Salâhi Ramazan Sonyel, Lloyd George'nin mezkûr tavrından nedense bahsetmemiştir.

3011 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 279.

Anadolu'daki Yunan güçlerinin sayısı ise 121.000 idi. Görev verildiği takdirde Yunan ordusu düzeni sağlayacak, yani ülkeden Türkleri tertemiz edecek, süpürecek durumdaydı. George ülkenin hangi bölümü diye sorunca, Kalogeropulos Kemalistlerin işgal ettiği bütün ülke diye yanıtladı. Harekât sonucunda M. Kemal'in kuvvetleri o denli dağıtılmış olacaktı ki, gelecekte direnecek gücü olmayacaktı.

George'un Yunan ordusunun hangi noktaya değin ilerleyeceği sorusuna Albay Sariyannis yanıt verdi. İlk aşamada Ankara'ya değin ilerleneceğini ve o zaman M. Kemal'in ana güçlerinin tümüyle dağılmış olacağını anlattı. Ordu her an bu harekâta girişmeye hazırdı. Curzon, Harington'un buyruğu altındaki Manisa Tümeni'nin de harekâta katılıp katılmayacağını sordu. Sariyannis bu tümenin de katılacağını belirtti.

Ardından George Yunan ordusunun maneviyatını sordu. Kalogeropulos bunun her bakımdan mükemmel olduğunu, savaşmaya azimli olduğunu ileri sürdü. Yakın zamandaki bir çatışmada 2.000 tutsak alınmıştı. Bunların 1.100'ü tam bir yoksulluk içindeydi; paçavralar içinde, aç, acınacak durumdaydılar. Bunlar normal asker bile sayılmazlardı. Değeri olmayan bir güruhtu. Yunanistan'da cereyan eden siyasal gelişmeler orduyu etkilememişti. Ordu bütün ulusun ordusu olduğunun bilincindeydi. Subaylarda da kayda değer bir değişiklik olmamıştı. Yalnız 20-30 kadarı İstanbul'a gitmişti.

Müttefikler bundan sonra Türklerce yürütülecek çete savaşlarına dikkat çektiler. Kalogeropulos bu olasılığı da küçümsedi. Bir olasılığa göre Kemal'in askerleri büyük ölçüde tutsak alınır, çete savaşı yürütecek kimse kalmazdı. Ya da Kemal'in askerleri geri çekilirdi, fakat Yunan ordusu onları ulaşım olanaklarından o denli yoksun bir noktaya getirmiş olurdu ki, toparlanmaları olanaksız olurdu. Sforza bunun üzerine Napolyon istilası karşısında Rusların yürüttüğü stratejiyi anımsattı. Kalogeropulos Ankara'nın ötesinde 96 kilometrelik (60 mil) dekovil hattı dışında demiryolu bulunmadığını işaret etti. Ayrıca Türkler Yunanlıların elinde bulunan demiryollarına hiç saldırı düzenlememişlerdi. Osmanlı uyrukluğundaki Rumlar gönüllü olmak istemişler, fakat hukuka aykırı olmasın diye, Yunan makamları buna özendirmemişlerdi. Yunanistan, 120.000 mevcuda Yunan uyrukluğundakilerden 200.000 asker daha ekleyebilecek durumdaydı. Gerekirse, Ankara'nın ötesine de gidebilirdi. O günkü Türk askeri geçmişteki "fanatical" (bağnaz) Osmanlı askeriyle karşılaştırılamazdı. Bugünkü askerler zorla savaştırılıyordu (s. 163). Başbakan Yunanistan'ın bu harekâtı yürütecek mali gücü de bulunduğunu öne sürüyordu.

Yunanlıların Türk askerini bu denli küçümsemesi Çukurova'da kök sökmekte olan Fransızların gücüne gitti. Briand Fransa'nın orada 60.000 birinci sınıf askeri (Fransızların sayısı 15.000, kalanı Senegalli, Cezayirli) bulunduğu halde (Gouraud'ya göre bu sayı 50.000 idi) Türklerin çok iyi savaştıklarını vurguladı. Gouraud, karşılarındaki Türk askerinin Çanakkale'de gördükleri geleneksel Osmanlı askeri düzeyinde olmamakla birlikte, küçümsenecek bir düzeyde de olmadığını belirtti. Ona göre o sıradaki Türk ordusu üç kesimden oluşuyordu: 15-20.000 kadar nizami asker, Kuva-yı Milliye askeri, çeteler. Yunan askeri Anadolu'da ilerledikçe ikmal hatları uzayacak, askerin bir bölümünü bunları savunmaya ayıracakn. Mareşal Foch'a göre Anadolu'ya egemen olmak için 27 tümen gerekirdi. Albay Georges'un öğrendiğine göre, M. Kemal kamplarda 40.000 asker eğitmekteydi. İstanbul'dan Anadolu'ya sürekli subay gitmekteydi. Ayrıca Rus subayları orduya kanlıyordu. Yunan ordusunun mevcudu büyük bir taarruza elverişli değildi.

Fransızların bu iddialarına karşılık L. George Yunanlıların 22 Haziran 1920'deki taarruzunu anımsattı. İzmir bölgesinden başlayan taarruz bir ay içinde Balıkesir, Bandırma, Bursa'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştı. O zaman da Yunan ordusunun önündeki zorlukları vurgulayanlar olmuştu. Bu görüşme sırasında L. George can alıcı bir soru sordu. Çukurova'da o denli kahramanca savaşan Türkler nasıl oluyordu da Batı Cephesi'nde o denli başarılı olamıyorlardı. Sariyannis bunun yanıtını bilmediğini, belki Doğu'daki Türklerin daha kabadayı, daha vahşi olduğunu, belki de aralarında bir miktar da Arap olduğunu söyledi.

Sariyannis'in tasarlanan taarruzla ilgili verdiği başka bilgiler de vardı. Türklerin savaş gücünü gösteren bir olay, Eskişehir yönünde yapılan bir keşif taarruzunda (1. İnönü Savaşı) ilk hamlede Türkler berkitilmiş mevzilerini terk etmişlerdi. Ama siyasal bir kararla çekilme buyruğu verildiği için bu birlikler zaferlerinin meyvelerini toplayamamışlardı. (Yani, Yunanlılar çekilme kararı vermeselerdi, 1. İnönü bir Yunan zaferi olacaktı.) İkinci olarak Yunan ordusunun ikmal üssü İzmir değil, Ankara'dan yalnızca 300 kilometre uzaktaki Bursa olacaktı. Demiryolu kullanılmaz duruma getirilirse, hatlar onarılırken kamyonlardan yararlanılabilir ve gereksinimler çevreden el koyma yoluyla elde edilebilirdi. Üçüncü olarak, deneyimler göstermişti ki ikmal yollarını korumak

için üç alay yeterli olacaktı. Son olarak, Yunan ordusu Sivas'a değin gitmek zorunda kalırsa Türk ordusu da savaş gücünü tümüyle yitirmiş olacaktı. Bu olasılıkta (Sivas'a değin ilerlemek) Karadeniz kıyısında yapılacak bir çıkarma sayesinde kuracakları bir üs ikmal hatlarını çok kısaltırdı (s. 170-171).[3012]

TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna (KEYK'e) başka bir deyişle kıblesine muhtıra sundu. Sovyet Rusya idare sistemi, Ankara'ya ithal ikame edilmektedir. İslâmiyetin içtimaî gücü ortadan kaldırılmalıdır:

Moskova 21.2.21

Yoldaşlar,

Öncelikle size Ankara'dan aldığım çifte yetki konusunda bilgi vermeliyim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, beni, bir yandan, meclisin onayıyla kısa süre önce buraya gelmiş olan inceleme heyetinin bir üyesi olarak, Rus Devrimi'nin aydınlattığı o büyük ilkelerin uygulanmasını ve ayrıntılarını incelemekle görevlendirdi.

Öte yandan, özellikle, bedeniyle ve ruhuyla kısa süre önce size katılan çok genç bir komünist partisi tarafından gönderildim. Benim açımdan tek bir hedef güden ve eskiler için hacca gitmek kadar kutsal, o kadar arzu edilir bir görevi yerine getirme fırsatı doğuran bu iki görevi gönüllü olarak kabul ettim.

Türkiye Komünist Partisi 1920'nin Mayıs ayında kuruldu. Hükümet tarafından, dört aylık bir illegal yaşamdan sonra tanındı.

Halihazırda, Ankara'da yayımlanan bir günlük gazeteye [Yeni Dünya (orijinalinde Türkçe, Ç.N)] sahibiz ve büyük millet meclisinde 30'u aşkın üyemiz var. Üyeliğe kabul için tüm koşulları ve bekleme süresini ciddi bir biçimde uyguluyoruz ve şu anda Büyük Millet Meclisinde yayılmaya ikincil bir önem atfediyoruz. Tercihimiz, Türkiye'nin büyük kitlesini oluşturan cahil yoksul köylüler ve memurlar, ilkokul öğretmenler, tek kelimeyle proletarya ve aydın gençlik arasında propagandayı dur durak bilmeksizin sürdürmektir. Aynı zamanda..... (1 sözcük okunamadı) devrimci önderlerini de kazanmaya çalışıyoruz ve kazanıyoruz.

Bunlar Türkiye'nin en iyi unsurları. Öte yandan Zonguldak madencilerinin ve Karadeniz demiryolu işçilerinin ve denizcilerin örgütlenmesini tamamlamakla uğraşıyoruz meslek birliklerinin örgütlenmesine de, bunlara komünist propagandistleri katarak yardımcı oluyoruz.

Hazırlık aşamamız henüz tamamlanmadı. Yine de çeşitli devrimlerden çıkartılmış derslerden yararlanarak acele ediyoruz.

Her şeyden önce gerekli fedakârlık zihniyetine, devrimci imana sahip güçlü bir örgüte dayanmak istiyoruz. Bunlara özellikle şunu öğretmek istiyoruz ki, emeğin ve emekçilerin egemenliğini sağlamak ve gerek kendilerini, gerekse onlara ait olacak ülkeyi özgürlüğe kavuşturmak amacıyla onları iktidara getirmek istiyoruz; zira kapitalist sistem ayakta kaldığı sürece siyasal bağımsızlıktan sonra da ekonomik bağımlılık ağırlığını hissettirmeye devam edecektir. Bu alandaki ilerlememiz oldukça hissedilmektedir.

Büyük Millet Meclisinde izlediğimiz hatt-ı harekât ilkelerimize sıkı sıkıya sadık kalarak ve davamız için herhangi bir yarar sağlanabilecek en küçük fırsatı kaçırmaksızın, dünyanın büyük burjuvazisinin bugün dayandığı güçlere karşı amansız bir savaş ilan etmiş olan halihazırdaki Ankara hükümetini desteklemekten ibarettir. Burada itiraf etmeliyim ki, halihazırdaki hükümetin devrimci önderleri, elbette kimi ihtiyat paylarıyla, bize karşı koymak bir yana, hazırlık çalışmamıza yardımcı bile oluyorlar. Milletvekilleri arasında da verimli bir komünizm propagandası yürütmekten geri durmuyoruz. Ve özellikle komünist olmayan milletvekillerini, dünyanın kurtuluşu için kendini feda eden ve sosyal ve ekonomik devrimin olanaklı olduğunun kanıtını borçlu olduğumuz Sovyet Rusya'yla işbirliğini sürdürmenin zorunluluğuna ikna etmeye çalışıyoruz. Rusya ile Türkiye arasında, aşikar olmayan, bir akım büyük benzerlikler var. Benzer hareketler Avrupa'nın başka bir ülkesinde

[3012] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 177-179.

cereyan etseydi, bu bizim açımızdan, şu andaki kadar yüreklendirici olmazdı. Partinin gelecek kongresinde, daha önemli kimi yeni taktik ve faaliyet kararları elbette alınacaktır.

Size, işte bu genç ve inançlı partinin kardeş selamlarını ve derin hayranlığını getiriyorum. Bu hızla kaleme alınmış notta, incelenmesi oldukça ilginç bir başka sorunu ele almam gerekiyor.

Fabrika hayatının neredeyse bulunmadığı Türkiye gibi bir ülkede komünizm fikri nasıl ortaya çıkıyor? Bu basit bir fantezi olmasın?

Aşağıdaki yargılar, gerek Anadolu'nun sosyal yapısı hakkında bir takım açıklamaları, gerekse yüzyılımızın başından bu yana yer almış değişik devrimler ve bu ülkedeki partilerin gelişimi ve bu partilerin içinde her zaman var olagelmiş iç çatışmalar hakkında kimi tarihsel bilgileri gerektirmektedir. Ancak böylesi bir sunum, çok uzun olacaktır ve ayrıca bu raporun çapını aşar. Burada sadece özel bir teze işaret etmekle yetineceğim. Dolayısıyla bu konuya burada kısaca bir göz atacağım.

Günümüz Türkiyesi, çoğunlukla yoksul köylülerden ve büyük ölçüde henüz örgütlenmemiş yüz bin dolayında işçiden ve tümü de yoksul olan devlet memurlarından, ilkokul öğretmenlerinde ve subaylardan oluşmaktadır.

Ülkedeki işçilerle ilgili olarak verdiğim yaklaşık sayı, çiftliklerde ve ormanlarda çalışanlar da dahil olmak üzere sözcüğün tam anlamıyla tüm işçileri içermektedir.

Zaten son derece kısıtlı olan, ülkenin zengin sınıfının büyük bir bölümü, İstanbul ve İzmir gibi kıyıların ticaret kentlerinde bulunmaktadır. Marmara ve Akdeniz'deki bu tür kentler halen emperyalist devletlerin işgali altındadır. Bununla birlikte, bu zenginlerden kimilerine demiryolu ağı üzerindeki büyük kentlerde de rastlanmaktadır. Ancak hemen belirtmeliyim ki, Küçük Asya'nın doğusu ve Adana, askeri işgallerle ve ardı ardına yaşan göçlerle yıkıma uğradı. Doğrusunu söylemek gerekirse, tüm Anadolu, büyük savaş boyunca orduların sürekli harekatlarıyla tarumar oldu. Günümüz Anadolusu, her ne kadar milliyetçi bir rejime tabi olsa da, dikkate değer bir direniş gösterebilecek güçlü bir burjuvaziden yoksundur. Sözde burjuvazi, yani mevcut birkaç yüz zengin ve bunlara dünya savaşı sırasında kimi benzerleri, bana göre, Avrupalı kapitalistlerin uşakları olarak değerlendirilmelidir. Bunların çoğu da, bugün, aylak efendilerinin yanı başında, Türkiye sınırları dışındadır. Büyük toprak sahipleri az sayıdadır ve ülkede dağınık haldedir. Bu büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu Kürdistan'da ve büyük millet meclisinde benim temsilcisi olduğum Menteşe vilayetinde bulunmaktadır.

Türkiye'deki köylülerin çoğu, az veya çok toprağa sahiptir. Anadolu'da hâlâ işlenmemiş görece büyük topraklar vardır ve sahipleri olmadığı için devlete aittir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta da, özel bir inceleme gerektiren "Vakıf" sorunudur.

"Yarıcı" adı verilen topraksız çiftçiler, Türkiye'nin Avrupa bölümünde kalmıştır ve bunlara ancak varlıklarını sürdürebilen kimi çiftliklerde rastlanmaktadır. Mevcut çiftliklerde genellikle işçi eksikliği hissedilmektedir.

Orman sorunu, toprak sorunun hissedilmediği kimi vilayetlerde daha önem taşıyordu. Büyük Millet Meclisi, son zamanlarda, bir yoldaşı girişim üzerine, ormanların nüfusa göre köylerde dağıtılması yasasını kabul etti.

Zaten az sayıda olan ve Avrupa kapitalizmine özgü ekonomik kurum ve kuruluşlar da, Ankara hükümetinin şu anki sınırları dışında kalmıştır. Tütün şirketi, Düyun-u Umumiye, demiryolları hükümet tarafından müsadere edilmiştir.

Dikkat edilecek bir nokta da şu ki, köylüler, çiftçilerin hükümete ödedikleri Aşar adlı vergi sisteminden ve ağırlığından şikayet etmektedir. Büyük meclis, bu aşikar olguyu saptadı ve bunu gelecek yıl düzeltme sözü verdi. Meclisimizde eksik olan, sosyal demokrat kararlar değildir.

Böylece geniş kitlenin şikayetinin olabildiğince etkili biçimde giderileceği düşünülmektedir. Bunun ardından kötü idari sistemi değiştirme ve tartışma zemini olarak az veya çok değiştirilmiş Sovyet sistemini alma kararına da varıldı; nitekim büyük meclis daha şimdiden hem yürütme, hem de yasama erklerine sahiptir. Biri hükümetten, diğeri halk partisinden olmak üzere iki tasarı sunuldu. Bu tasarıların ruhu, halka yönelmektir. Ne var ki bir toplumsal devrimde “ya hep ya hiç” olur, bu noktaya varılacaktır. Ancak kabul etmeliyim ki, cehalet

ve yönetici sınıfların konumunu pekiştirmek üzere yüzyıllardır halkın tabi olduğu din sömürüsü hâlâ kitlelerin gözünü kör etmeye ve çıkarlarını açık bir biçimde görmelerini engellemeye devam etmektedir. Partinin bu iki etkeni hesaba katmayacak bir taktiği, kesin başarısızlığa mahkumdur. Proleter kitlelerin manevi hazırlığını önceden gerçekleştirmeden ülkede mutlu bir değişiklik yapılamaz. Bu hazırlık da, hiçbir durumda, büyük çoğunluğu komünizme sempati duyan, ülkemizin bugünkü devrimcilerinin ve aydın gençliğinin desteğini sağlamadan başarılamaz. Cehaleti ve din sömürücülüğünü yenilgiye uğratacak durmak bilmez propagandanın en güçlü etkenleri, bunlar olacaktır.

Bu yüzyılda ülkede birbirini izleyen ve özellikle emperyalist kapitalizmin gerçek yüzünü ortaya çıkartan dünya savaşından sonra meydana gelen çeşitli devrimler, genellikle kitlelerin; özellikle devrimcilerin zihinsel gelişmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Özellikle işaret etmeliyim ki, savaş süresince Almanya'yla ilişkiler, Brest-Litovsk düellosu, ateşkeslerin ve barış anlaşmalarının acımasızlığı ve devrimci Rusya'yla komşuluk şimdiye kadar devrimci milliyetçi kalmış zihniyetlerin komünizme yönelmesinde özel ve muazzam bir yer tutmuştur. Ahlaktan yoksun kapitalizm ve emperyalizmin iğrenç yüzünün ortaya çıkışının yarattığı manevi yıkım karşısında, bizzat kendinde de fark ettiğim üzere, birçok devrimci zihin, komünizmin ilkeleri Rus devriminin dehaları tarafından böylesine güzel açıklanıp ortaya konmasaydı ve gerçek sosyalizmin kuruluşu yardıma koşmasaydı, kaçınılmaz olarak anarşizme düşerdi. İşte komünizm fikri, bizim devrimci çevrelerde böyle oluştu.

Burjuvalaşmış feodal beyler, dünya coğrafyasının yeni haritalarını istedikleri gibi çizmek üzere, şampanyaların su gibi aktığı, kuş sütü bile eksik olmayan sofralarda yenen akşam yemeklerinde sonra toplantılar yaparken, eski kölelerin yanına yeni köleler eklemeye çalışırken ve nihayet bu baylar, spekülasyonu kendi tekellerinde tutmak için işledikleri büyük cinayetin giderlerini kapatmak üzere insanı şimdiye dek görülmedik ölçüde sömürmek istedikleri birtakım anlaşmalar imzalarken, Türkiye'de kendileri de mazlum ve mazlumların dostu olan bir takım insanlar, Rusya devriminin ilkelerini incelemeye koyuldular. İlk olarak, varlık nedenlerini yitirmiş eski siyasal partilerin tümünü yıkarak işbirliği içine giren Türkiye devrimcileri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, bu iki kongreyi toplayanların zaten doğal önderi olan Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçtiler; ve Türkiye devrimcileri, ülkelerinin siyasal ve iktisadi bağımsızlığını sağlamak üzere ulusal devrime giriştiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu devrimden doğdu. Bu meclisin en solcu üyeleri, kendi aralarında hararetli tartışmalardan sonra, insanlığın sefaletini giderecek ve dünyayı kölelik ve sömürüden kurtaracak, nihayet sözcüğün saf anlamıyla emeğin hükümranlığını sağlayacak, böylece insan onurunu kurtaracak tek gerçek araç olan büyük dünya sosyal devrimine katılmaya karar verdiler. Gördüğünüz gibi yoldaşlar, Türkiye komünist partisini, büyük meclis dışındaki yoldaşlarla işbirliği içinde, vicdani kanaatlerimiz doğrultusunda oluşturduk ve daha önce de belirttiğim gibi, bedenen ve ruhen, haklı ve makul büyük davaya katılmaya geldik. Bu beyanlarımın içten samimiyetinden emin olunuz yoldaşlar; ve Türkiye komünist partisi merkez yapısının en azından 15 yıldır devrimci yaşamları boyunca sözlerini hiçbir zaman yememiş olan üyeleri gibi devrimcilere inanınız.

Böylece, ömrünü tüketen kapitalizme ve emperyalizme karşı, akli ve nihai tek savaşı aynı coşkuyla bizler de yürütüyoruz.

Türkiye Komünist Partisi Temsilcisi ve
Büyük Millet Meclisi Milletvekili
İMZA
Dr. T. Rouschdy[3013]

Bekir Sami (Kunduh), *Paris'ten Londra Konferansına giderken, Paris'in Kuzey Garı tren istasyonunda Le Temps'a demeç vermiştir*: *"Moskova'dan geliyorum ve Bolşevizm hakkında şunları söyleyebilirim: Türkiye asla Bolşevist olmadı ve olmaz. Komşularımızın iç işleriyle ilgilenmememiz gerektiği kanısındayız ve bu nedenle rejim farkı halen, Ruslarla iyi ilişkiler kurmamızı engellemiyor. Tüm Batı dünyası bize karşı*

[3013] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 70-73. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

idi; bütün Doğu komşularımızı kışkırtmaya kalkmadığımıza şükredilsin: Sovyetlerle ortak hareketimiz buraya kadardır."[3014]

İngiliz Kralı, Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'ye telgraf muhtıra gönderdi. *Londra'daki Ankara heyetinin konferanstaki görüşmeler hakkında Ruslara bilgi iletmesini önlemek için gerekli önlemlerin alınması ümidini beyan etmiştir*.[3015]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Londra Konferansına katılacak olan Temsil Heyetleri şöyle aktarılmaktadır:* Fransa namına *Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Briand, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, Fransa'nın Londra'daki elçisi St. Aulaire Kontu ve Cammener*. İngiltere namına *Meclis Başkanı Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Sir Crowe*. İtalya namına *Dışişleri Bakanı Kont Sforza, İtalya'nın Londra elçisi De Martino ve Maliye Bakanı Meda.* Türkiye namına *resmî hükümet adına, Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Türkiye'nin Roma'daki temsilcisi Osman Niyazi* [Nizamî] *Paşa ve Türkiye'nin Londra'daki temsilcisi Reşid Paşa; Ankara Hükümeti adına, Bekir Sami Bey ve Cemil* [Câmi] *Bey*.[3016]

22 Şubat 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi mahrem raporu: *Mustafa Kemal, Halifeliği siyasal yetkilerinden sıyırıp Vatikanlaştırmağa ve Saltanatı milliyetçi politikanın pasif bir aleti durumuna sokmağa* çalışıyor. *Sovyetler de bunu* istiyor.[3017]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Bekir Sami (Kunduh) mülakatını neşretti. *Le Matin* muhabiri: *Ankara hükümetine yardım etmek sizin kuvvetle etkisinde kaldığınızı söyledikleri Bolşevizmin zaferini sağlamak değil midir?* Bekir Sami: *Bu büyük bir hatadır. Evet, bizim Sovyet hükümetiyle çok samimî ilişkilerimiz var, fakat hepsi bu kadar. Türkiye Bolşevizmi istemiyor ve Ankara'da kurulan bir Komünist partisi üç hafta yaşadıktan sonra dağılmaya mecbur kaldı. Hiç bir yabancı Ankara'da hâkim değildir; bu konuda art düşünce ile yayılan bütün söylentiler yalandır*.[3018]

TBMM Hükümeti Gürcistan'a nota vererek Ardahan'ın iade edilmesini taleb etti.[3019]

TBMM Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Kâzım Karabekir'e talimatname keşide eyledi. TBMM içtima ederek *Artvin ve Ardahan'ın işgali, Batum'un şimdilik işgal alanı dışında bırakılması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki ver*miştir.[3020]

Türk heyeti Mdivani'nin öğütlerine uyarak 22 Şubat'ta Stalin'le ilk kez görüşmeye gider.[3021] Joseph Stalin, *22-23 Şubat gecesi TBMM heyeti ile görüş*ür.[3022] Stalin'den Yusuf Kemal'e (Tengirşenk): *İttifak akdedemeyiz. Çünkü İngilizlerle bir ticaret muahadesi yapacağız. Kardeşlik muahedesini imza ederiz. Siz Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz. Eğer daha halledeceğiniz bir şey kalmışsa onu da*

3014 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.
3015 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 223.
3016 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 210. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.
3017 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LIV-LV.
3018 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.
3019 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 62.
3020 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.
3021 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 207.
3022 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 466.

hallediniz, fakat zamanını kat'i olarak bize bildiriniz.[3023] Ancak Stalin, *Gümrü'nün boşaltılmasının gerektiğini de ekler. Türk heyeti de bu konuda güvence vererek görüşmeden memnun olarak ayrılır*.[3024]

22 Şubat gecesinde Tiflis'te toplanan Menşevik Partisi Merkez Komitesi Ardahan'ı ve Artvin'i *boşaltmayı kabul* etti. Ankara'daki elçisi Simeon Mdivani'ye protestoyla yetinmesi talimatı verildi.[3025]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 29 Mayıs 1933'de neşredeceği bir tefrikasında, Britanya-Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti münasebatına dair şunları kaleme alacaktır:

> *Politika âleminde neler oluyor? Türkiye-Sovyet dostluğu-Yoldaş Lenin'in cevabı-Umumi vaziyet içinde biz ne haldeyiz?*
>
> Ankara, 22 Şubat 1921.
>
> [..] Türkiye-Sovyet dostluğu her gün biraz daha kuvvet buluyor. Bir aralık bazı endişeler baş gösterdi: Rusya, Şark milletlerinin aleyhinde olarak, İngiltere ile uyuşuyor. Bu haber, yalnız Avrupa matbuatında görülmedi, bizim ajanslar bile onu bir hakikat gibi gösterdi. Bundan endişeye hakkımız vardı. Vakıa siyasette vefa olmaz, fakat inkılapçı ve mazlum Rusya'nın da husumet cephesine geçmesi, bizi maddeten ve manen istiraba düşürebilirdi. Geçen hafta, Sovyet Hariciye komiseri Mösyö Çiçerin'den gelen telgrafname, böyle bir ihtimalin varit olmadığını gösteriyor. Zaten Lenin Hükümeti'nden bunu beklemezdik!
>
> Yoldaş Lenin, bütün cihana ilan etti ki, her şeye rağmen hak, adalet ve insaniyet düsturlarına bağlı kalacak...
>
> İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yaptıkları teklifi de dün öğrendim. Bunlar Rusya'ya diyorlar ki:
>
> "Yeni hükümetinizi tanımaya, size yardım etmeye hazırız. Bir şart ile ki, yeni fikirlerinizin propagandasını bırakacaksınız, Şark memleketlerini de kendi aramızda paylaşacağız!"
>
> Lenin'in bu teklife karşı verdiği cevap şu olmuş:
>
> "Milletleri soymak zamanı geçti. Onlar da sizin gibi, bizim gibi yaşamak hakkına maliktirler. Mukadderatlarını kendileri tayin edecek.. İşlerine karışmaya hakkımız yoktur!"
>
> Hâdisat gösteriyor: Şark'ın en esaslı iki devleti, yalnız inkılapçı ve samimi hisleriyle değil, en yüksek siyasi ve insani düşüncelerle de biribirini tutmaya, korumaya mecburdurlar. Gerçek Milli Türkiye'nin, İtilaf Orduları'na kapılarını kapaması, Rus İhtilali'nin muvaffakiyetinde mühim bir âmil oldu. Eğer İtilaf Devletleri, Anadolu üzerinden Kafkaslar'a yürümek imkanını bulsalardı, Sovyet Rusya'nın hali pek fena olurdu!
>
> İşin bir de başka yüzü vardır: Eğer Sovyet Rusya, Vrangel ordusunu mağlup etmeseydi. İtilaf Devletleri Şimal'den yapacakları tazyik ile Kafkasya'yı aleyhimize kolaylıkla kaldırabilirlerdi.
>
> Herhalde mazideki günahlarımız büyük, ağır bile olsa, Allah'ın adalet kaynağı kurumuş tükenmiş değildir.! [..][3026]

23 Şubat 1921. Ankara'daki Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), *23 Şubat sabahı saat 4'te* Gürcistan Elçisi *Simeon Mdivani'ye yazdığı ikinci bir notada* askerî harekâta başlandığını bildirdi.[3027]

[3023] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 141. "Rusya'daki açlıktan Sovyet halkını kurtarmak için İngiltere ile yapılan ticaret antlaşması nedeniyle, Sovyet hükümeti, 22 Şubat 1921 günü, Türkiye'nin askerî ittifak önerisini kabul edemeyeceğini resmen bildirir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 97.

[3024] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 208.

[3025] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.

[3026] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 333-335. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mahmut, Şeriat-ı Muhammediye'nin müfrit bir hasmıdır. Şeriat dendiği vakit İblis gibi çarpılmışa dönmektedir. "Allah'ın adalet"ine dair bozuk itikadı, düşmanlığının cahilliğe müstenid olduğunu işar ediyor.

[3027] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205.

Sovyet Rusya Elçisi Albay Budu Mdivani, *Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye bırakıldığını* bildirdi.[3028] Akşamleyin TBMM Hükümeti Şark Ordusu Ardahan'ı istirdad etti.[3029]

Sovyet Rusya'nın Kronstadt mıntıkasında isyan çıktı:

> Bu noktada Sovyetler'in zayıf durumuna değinmek gerekiyor. Rusya'da 1917 Devrimi'nden bu yana bir yandan İç Savaş'la uğraşılıyor, öte randan yüzde yüz tam sosyalizm uygulanmaya çalışılıyordu. Bu düzende çiftçiler kendi gereksinimlerinin fazlası olan ürünlerin tümünü devletin belirlediği fiyatlardan devlete satmakzorundaydılar. Buna uymayanlar cezalandırılıyordu. Durumun ne denli hoşnutsuzluk uyandırdığı tahmin edilebilir. Hem köylüler aldatılmış oluyor, hem engellemeler yüzünden kent insanları doğru dürüst beslenemiyordu. Hoşnutsuzluk sonunda Sen Petersburg yakınındaki Kronstadt'ta denizcilerin ayaklanmasına yol açtı (23 Şubat 1921). Ayaklanma ancak üç hafta sonra zorlukla ve çok kan dökerek bastırılabildi (17 Mart). Lenin ve arkadaşları hemen durumun gereğini yaptılar. Rusya tam sosyalizmden karma ekonomiye geçti ve böylece hoşnutsuzluk büyük ölçüde giderilmiş oldu. (Karma ekonomi uygulaması NEP, "New Economic Policy -Yeni İktisadi Siyaset-" diye bilinir.)[3030]
>
> İktisadi ve toplumsal bakımdan, Rusya'da uygulanmakta olan savaş komünizmi ise tam bir felaketti. Ticaret yasaklanmıştı; kent ve kasabaların beslenmesi köylüden zorla alınan ürünlerle sağlanmaya çalışıyordu. Güya tam sosyalizm uygulanıyordu. Gördüğümüz gibi, Bekir Sami Heyeti gibi devletin yabancı konukları bile aç kalıyorlardı. 1921'in ilk aylarına değin bu çöküntü hali sürdü. Tabii, buna karşı tepkiler de vardı: köylü ve işçi isyanları. Askerler de ayaklandılar. Sen Petersburg'da ayaklanan bahriyeliler savaş komünizmini eleştiriyorlardı. (Kronstadt Ayaklanması, 23 Şubat-17 Mart 1921). Zaten İç Savaşın bitmesiyle savaş da bitmiş oluyordu. Savaş komünizminin sefaletini sürdürmenin bir gerekçesi kalmamıştı.[3031]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, *Çiçerin'le 23-24 Şubat gecesinde bir daha görüşü*yor. Önceki mülakata nazaran Çiçerin daha ılımlıdır.[3032]

Enver, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Ankara'da Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri Beyler tarafından bir komünist fırkası teşkil edilmiştir. Büyük Millet Meclisinde otuz kadar azası vardır. Bunların içinden üç mebus [birisi Tevfik Rüştü Bey] komünizm esas ve tatbikatını tetkik için Moskova'ya geldiler. Bunların ifadesine nazaran Anadolu'da işçi teşkilatını elde etmişler imiş*.[3033]

24 Şubat 1921. *Yurt dışında bulunan İttihatçı önderlerinden Enver Paşa, Moskova'dan 24 Şubat 1921'de Anadolu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: "Ruslar, Moskova'da eğer Almanya'dan kendilerine silah vesaire gelmezse Anadolu'ya da muaveneti tezyid edemeyeceklerini söylediklerinden Berlin'e avdet ettim. Giderken Moskova bana İtalya'dan derhal bu husus için bir milton Liret İtalyan frangının mahallinde hazır olduğunu ve diğer hususat için de sormaya hacet kalmadan istenildiği kadar para verileceğini vaad etmişti. Berlin'de İtalya'dan da Edip* [Servet Tör] *Bey'i çağırtarak -çünkü o Anadolu nâmına o vakitler iş yapıyordu- silah meselesini görüştük. Câmi Bey'in hassaten fişek vesaire hakkındaki telgrafları da gönderildi. Tedarik edilen 60 bin fişek kapsülünü Roma tariki ile sevk ettirdim*.[3034]

3028 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 141.

3029 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 62-63.

3030 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 49-50.

3031 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 245-246.

3032 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 208.

3033 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 373-374. "Hüseyin Cahit Yalçın *buradan sonra bir satır çıkarılmıştır* demektedir. Mektubun yazılışından neredeyse bir çeyrek asır sonra yayımladığı bu tarihi belgeyi Hüseyin Cahit Yalçın sansüre tabi tutmaktan çekinmemektedir." (Akal, 2018, s. 374, dipnot 22).

3034 Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttahat Terakki Erkânı*, s. 94-95; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320-321, dipnot 21.

TBMM Hükümetinin Erivan Elçisi Ermenistan'ın yeni hükümet başkanı Simon Vratzyan nezdine gelerek *"Ermenistan'ın kurtuluşu için sevincini"* belirtti *ve hükümetinin Erivan'da kurulan "Millî Birlik Komitesi"ni destekleyeceğini* söyledi. *Vratzyan da Gümrü Anlaşmasından güç aldıklarını belirt*ti.[3035]

24 Şubat 1921'de Eskişehir'in ünlü toprak ağası, tüccar ve müteahhidi Emin Sazak, herhalde ticarî işlerinde kolaylık sağlamadığı için, Celâl Bayar'ın başında bulunduğu Ekonomi Bakanlığı'nı, hatta Hükümet'i "komünist yağmacıların eline düşmek"le suçlayacaktır. Emin (Sazak):

> Milletvekilliği demek, millet ne ise o olmak, millete benzemek ve milletin haklarını korumak demektir. Memleketimizin çoğu çiftçi ve hayvancıdır. Hükümet işlemlerini, programlarını adım adım izliyorum. Bir aralık bunaldık. Hükümet Bolşevik mi oluyor, dedik. Komünist yağmacılar mı oluyor, dedik... Müteahhitsin, onun için Ekonomi Bakanlığı'na düşmansın deniyor. Herkesin nâmusu ile oynanmasın...[3036]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi Çerkes Edhem ve kardeşi Reşid'in İzmir'de *Köylü* gazetesine verdikleri beyanatı alıntıladı: *Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan etmek istiyor. Bu yüzden anlaşmazlığa düştük*.[3037]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türk temsilcileri Sevr Antlaşması'nın revize edilmesinde ısrarcı*dır, *sadece İzmir ve Trakya ile ilgili maddelerin değil tüm antlaşmanın tekrar düzenlenmesini istiyorlar*. *İtilaf Devletleri, Türklerin Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerden tamamen çekilmesi, Türkiye'deki azınlık haklarının düzenlenmesi, Türklerin de azınlıkta olduğu yerlerde aynı haklara sahip olması ve Boğazlar'ın Türklere bırakılmaması konularında aynı fikirde*ler. *Mustafa Kemal Paşa, finansal kaynak sağlamak için Amerika'daki bankalarla temas kurmayı amaçlıyor*.[3038]

25 Şubat 1921. Bolşevik 11'inci Kızılordu Menşevik Gürcistan'ın başşehri Tiflis'i işgal etti.[3039] Bolşevik Gürcü İhtilâl Komitesi, Tiflis'de Sovyet Gürcistan Cumhuriyetini ilan etti.[3040] Böylece Azerbaycan'dan ve Ermenistan'dan sonra Gürcistan da Bolşevikleştirilmiş oldu. Mavera-yı Kafkas'ın Sovyet Rusya hakimiyetine girişiyle birlikte Kafkas Seddi stratejisinde diğer senaryo terviç edilecektir:

> Kafkas seddi sorunu İtilâf için, Azerbaycan ve Ermenistan SSC'lerinin kurulmasından sonra giderek bir Batum sorununa indirgenir. Kafkaslarda Sovyet düzeninin kurulmasından sonra Batı emperyalizmi için set sorunu Kafkasya'dan Türkiye'ye kayar. Türkiye seddinin ise iki hassas noktası vardır; Boğazlar ve Musul petrolleri. Bu durumda, Batı emperyalizmin amacı bu iki noktayı elinden geldiği kadar denetim altında bulundurmakla birlikte bağlaşık ya da en azından Sovyet Rusya'nın bağlaşığı olmayan bir Türkiye elde etmektedir.[3041]

Ordjonikidze'den Lenin'e telgraf: *Tiflis üzerinde Sovyet iktidarının kızıl bayrağı dalgalanıyor. Yaşasın Sovyet Gürcistan'ı*.[3042]

İstanbul'daki ABD Konsolos Vekili Robert Imbrie, Washington DC'ye Bolşevik Rus faaliyeti hakkında muhtıra gönderdi:

> Propaganda amaçlı Bolşevik yayın, öyle addedilebilecek "Wrangel Ordusu Askerlerine" başlıklı çağrılar dışında ortada gözükmüyor. Tek bir Bolşevik gazete yayımlanmıyor. Buradaki Bolşevikler fazla para harcamıyorlar.

3035 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 205-206.
3036 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 673.
3037 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 421.
3038 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3039 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.
3040 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1970, s. 142; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 63.
3041 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.
3042 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 131, dipnot 616.

> Küçük lokantalarda, kahvelerde, kulüplerde ve Rus sığınmacıların en yoksullarının sıkça gittikleri yerlerde, zaman zaman provokatörler görünmesine rağmen iyi örgütlenmiş bir propaganda çalışmasına rastlanmıyor. Çatalca kampı dışında, ne askerler, ne de sivil sığınmacılar arasında Bolşevizm'e sempatinin herhangi bir belirtisi var. Don Kazakları'nın kaldığı Çatalca kampında, Pera Palas Oteli'ndeki Bolşevik ajan Kuznetsov'un desteklediği, (?)'in üyesi Albay Gniloribofun yaptığı propaganda nedeniyle Bolşevikler'e bir ölçüde sempati oluşuyor. [..]
>
> İstanbul'daki Bolşevik casusluk servisinin başı, Çarlık Ordusu'nun eski bir albayı, Vinogradov diye birisi[dir]. Bu kişi bilgileri Lobanov adlı bir gemiciye aktarıyor. Bu her ikisi, o sıralarda tutuklu bulunan Yahudi avukat Aisenberg ile çalışıyorlar.[3043]

TBMM Bursa mebusu Şeyh Servet'in Bolşeviklik lehine ve TBMM Hükümeti aleyhine vaazlar verdiği Ankara'ya bildirildi.[3044]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, General Harington'un 17 Aralık 1920 tarihli telgrafına derkenar yazdı: *"Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya Büyükelçi atanmış olması, bir Bolşevik-Kemalist askeri ittifakı imzalanması için yeniden başlamış olan girişimlerle ilgili olduğu için önemlidir. Öte yandan Mustafa Kemal, Ali Fuat'ı baştan atmak için bu denli bir davranışta bulunmuştur."*[3045]

26 Şubat 1921. Sovyet Rusya ile İran, muahedename imzaladılar.[3046]

İzvestiya gazetesi, İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinden iktibas ediyor: *Franklin Bouillon'un Ankara'da Yusuf Kemal Bey'le antlaşma yaptığı şu günlerde aralarında Bekir Sami Bey'in de bulunduğu ileri gelen başka Kemalistler, Polanya temsilcileriyle görüştüler. Bu görüşmenin amacı, Fransa, Türkiye ve Polanya arasında gelecekteki gerçek bir antlaşmayı hazırlayacak olan bir Polanya-Türk ön antlaşmasının hazırlanmasıydı. Konuşmalarda her şeyden önce Ankara ve Varşova'nın Moskova'ya karşı korunması yöntemleri üzerinde duruldu*.[3047]

Moskova'da Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti heyetleri müzakereye resmen başladılar: Moskova Konferansı. *Ankara Hükümeti'nin temsilcileri olarak Yusuf Kemal, Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa katılırlar. Sovyetleri de G. V. Çiçerin ve Celal Korkmazof temsil eder*[*].[3048]

> Konferansın açılış konuşmasında Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin, emperyalizmle mücadelede sovyet halkının seçkin rolünü belirtti. Özgürlükleri uğruna savaşan halklar ve bu arada Türk halkı için Sovyet Rusya'nın doğal bir müttefik olduğunu vurguladı ve bu halka karşı kopmaz dostluğu ilan etti. G. V. Çiçerin, Doğu halklarıyla dostluğun, uluslararası yaşamında Sovyet Rusya için en önemli koşul olduğunu ve tıpkı bunun gibi, Türkiye için de Sovyet dostluğunun bu ülkenin siyasal konumuna temel olması gerektiğini söyledi. Her iki ülkeyi birleştiren dostluğun, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin ortak çıkarları doğrultusunda, dışardan dayatılan emperyalist tiranlığa karşı savaş veren tüm halkların çıkarları doğrultusunda gelişmesi gerektiğini belirtti.
>
> G. V. Çiçerin konuşmasını şu sözlerle tamamladı: "*Türkiye, tıpkı devrimci Rusya gibi, acılı deneyler yaşadı. Eğer son altı ay içinde Türkiye'nin durumunda köklü bir değişiklik olduysa, yabancı saldırgana göğsünü siper eden Türk işçi ve köylülerinin kahramanlığının yanı sıra Rusya ve Türkiye arasındaki dostça ilişkilerin de bunda*

3043 *U. S. Records*, 867.00/1073; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 129-130.

3044 *ATASE Arşivi*, İSH Kutu 671, Gömlek 62, Belge no. 62-1; Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 381.

3045 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 193.

3046 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 812.

3047 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 251.

* "Daha önce ismi heyet üyeleri arasında bildirilen Ermeni asıllı Karahan, Sovyet heyetinden çıkartılır. Yerine Dağıstanlı bir komünist olan Celal Korkmazov getirilir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 98.

3048 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 208.

önemli bir payı vardır. Türkiye'nin durumunu güçlendiren bu dostluk bağları yazılı bir antlaşmayla pekiştirilmelidir."

Türk delege kurulu başkanı Yusuf Kemal Bey, yanıt söylevinde, gösterilen sıcak kabule teşekkür ederek, geçmiş zamanlarda Rus ve Türk halklarının zorla birbirlerinin üzerine sürüldüklerini ve artık sonuna kadar savaşmaya kararlı Türk halkı önünde, yüce bir idealle silahlanmış Rus halkının örnek olarak durduğunu belirtti: "Bu iki halk, doğal olarak birlikte yürüyorlar. Tarihsel süreç bu iki halkı el ele yürümeye zorluyor. Türkiye doğru bir yola girdi. Tüm koşulları ona, Rusya'ya giden yolu gösteriyor... Karşımızda, kapitalizmin egemenliğine boyun eğmek istemeyen iki halk var. Bu iki güç birlikte hareket etmelidir."

Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin ulusal varlığının temel koşulu olan siyasal ve ekonomik bağımsızlığın Türk halkınca kazanılabilmesi için Sovyet Rusya'yla dostluğun büyük önemini özellikle belirtmekte ve şöyle demekteydi: "*Rusya'yla doğal olarak var olan antlaşmanın ayrıntıları üzerinde çalışmalı ve onu tüm dünyaya ilan etmeliyiz. Bu antlaşmayı, Batı halkları ve emperyalistler de öğrenmelidir. Bu, halkların özgürlüğünü güvence altına alan biricik güç olacaktır... eğer aramızda* (yani Sovyet ve Türk halkları arasında A. Ş.) *antlaşma imzalanmazsa, bunun suçu onu imzalamakla yükümlü olanlarındır*."[3049]

Açılış konuşmalarından sonra, bir dostluk anlaşması ya da askerî bir ittifak yapılamayacağı önceden belirtilmiş olduğuna göre, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş anlaşma projesine gelinir ve Türk heyetine bunun hareket noktası olarak kabul edilip edilemeyeceği sorulur. Türk heyeti ise 28 Ağustos 1920'de Bekir Sami [Kunduh] *ile Çiçerin arasında yapılan konuşmaya dönerek bunun, Türkiye sözünden Misak-ı Millî Türkiye'si anlaşılması koşuluyla kabul edilebileceğini söyler. Bu Arada Mdivani, Stalin ve 23-24 Şubat görüşmesinde Çiçerin'in verdiği güvencelerle Van ve Bitlis sorunu aşılmıştır, ancak şimdi Batum sorunu vardır. Türk heyeti Batum'dan vazgeçerek karşılığında Arpaçay'ın batı kıyısını ve 1829 Edirne anlaşmasıyla Rusya'ya katılan Iğdır'ı istemek niyetindedir. Ancak bunu bir pazarlık konusu olarak son ana saklar. Böylece görüşmeler yine Elviye-i Selâse konusunda takılır. Ayrıca Gümrü Anlaşması sorunu vardır. Türk heyeti bu anlaşmayı redetmeye yetkili olmadığından güç duruma düşer. Böylece ilk toplantıdan elde edilen izlenim pek olumlu değildir*.[3050] 18 Mart'ta mutabakata varılacak ve andlaşma imzalanacaktır.[3051]

26 Şubat'ta Sovyet tarafı, Londra'da sürmekte olan Rusya-İngiltere Ticaret antlaşmasına koyulan "Şarkta ve Türkiye'de İngilizlerin çıkarları aleyhine hareket ve propaganda yapmayacaklarına" dair bir madde dolayısıyla Türkiye'yle askeri ittifak yapamayacaklarını, ancak "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" yapabileceklerini belirtmiştir. Bu durumu Stalin de açık açık ifade etmiştir: "İngilizlerle yapacağımız ticaret anlaşması dolayısıyla ittifak antlaşması imzalayamayız. [Size] para, silah ve insanca yardım yapacağız. Kardeşlik anlaşması yapalım". Bekir Sami'nin Londra'da Fransızlarla kurduğu ilişkiler de Sovyetleri tedirgin etmektedir. 28 Şubat'ta Lenin, "Türk delegelerle konferans Moskova da açıldı. ... Türk hükümeti ile imzalanacak anlaşma büyük başarı" yorumunu yapmaktadır.[3052]

Konferansta siyasî, hukukî ve tahrir olmak üzere üç komisyon işlev görmüştü. Söz konusu komisyonlarda Gümrü Antlaşması, Nahçıvan, Şark hududu ve Misak-ı Millî üzerine tartışmalar yürütülmüştü. Birkaç oturum sonra konferansa Enver Paşa ve Behbut Şahtahtinskiy'in de iştirak ettiğini eklemek gerekir.[3053]

3049 *SSCB Dış Politikası. 1917-1944. Belgeler Kitabı* [Rusça], cilt ll (1921-1924), s. 69-70; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 204-205.

3050 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 208. "Bu görüşmelerin tutanakları elimizde olmadığından, olayları toplantıya katılan Türk heyeti üyelerinin anılarından çıkarmak zorunluluğundayız." (Yerasimos, 2000, s. 209, dipnot 406). Resmî tutanakların bulunmayışı oldukça tuhaftır.

3051 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 423.

3052 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 466.

3053 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 317. Yusuf Kemal Tengirşenk: "Nahçıvan meselesi de uzun uzadıya münakaşa edildi. Behbut Şahtahtinskiy de beraberimizdeydi. Stalin, Behbut'un fikrini sordu. O Nahçıvan'ın Rus himayesinde müstakil bir devlet olması

TBMM Hükümeti Tiflis mümessili Kâzım (Dirik), Kutais'den Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. *Kızılordu'nun Tiflis'e girdiğini, Menşevik Hükümetin Kutais'e çekildiğini*, *bu durumda Türk ordusunun Batum'u işgal edip etmeyeceğini sor*maktadır.[3054]

*İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat'ta Posta Dairesi yetkilisine gönderdiği ivedi ve oldukça gizli yazıda, Bekir Sami'nin, konferanstaki görüşmeler hakkında Rusya'ya bilgi aktardığını öğrenmiş olduğunu bildirerek şu öneride bulunmuştu*r: *Bu denli yazışmaları önlemek için etkin önlemler alınmasının siyasi amaçlar için gerekli olduğunu; dolayısıyla, Lord Curzon, Moskova yönetiminin Londra'daki Türk heyetine göndereceği herhangi bir belgenin hedefe ulaştırılmadan önce Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesini rica etmiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay'in görüşünce, Kemalist delegasyonu bu denli belgeleri başka vasıtalarla Rusya'ya iletebileceği için bunu önlemek olanaksızdı*r.[3055]

İspanyol matbuatı Londra Konferansı içtimaı hakkında yazıyor: *Öğleden sonra saat beşteki oturumda, Türk heyetiyle müttefikler arasında ekonomik konularla ilgili müzakereler yapılmıştır. Müzakereler sırasında, İstanbul heyeti delegeleri, Ankara Hükümeti ile istişare yapmadan, Sevr Antlaşmasının hükümlerinden herhangi birini kabul etmek konusunda yetkilerinin olduğunu beyan etmişlerdir. Lloyd George, Türk heyetine, konferansın, Yunanistan ile Türkiye arasında bekleyen meseleleri adil bir şekilde çözüme kavuşturmak istediğine dair güvenceler vermiştir. Konferansın 26 Şubat tarihli oturumunda, Ermenistan ile Kürdistan'a dair sorunların görüşülmesine karar verilmiştir*.[3056]

27 Şubat 1921. Aubrey Herbert, Talat ile görüştü. *Talat Paşa'ya veda ettim ve her birimiz ayrı yönlere gittik. Ben Londra'ya döndüm ve orada birkaç kere Bekir Sami Bey'le görüştüm. Barışı ve İngiliz dostluğunu elde edebilmek için fedakârlıkların sonuna kadar gitmeye hazır dürüst bir adam ve bir centilmendi. Esas olarak Talat Paşa'nınkinden pek farklı olmayan önerileri, o zaman yapılan pek çok şey gibi, Downing Street'ten gizlice sızdırıldı ve Bolşevikler tarafından öğrenildi. Bolşevikler Bekir Sami'nin başını istediler ve sonunda da aldılar*.[3057]

Kâzım Karabekir, *Kızılordu Kafkas Cephesi Kumandanlığına hazırlık niteliğinde bir telgraf göndererek, İtilaf'ın Batum'a bir çıkarma yapma tehlikesini öne sürer ve Türk ordusunun bir ileri hareketi olanağından söz eder. Orconikidze bu telgrafa hemen tepki göstererek, Karabekir'in yanında bulunan Kızılordu irtibat subayı*na Batum'un Türklere bırakılamayacağını ve bu konuların başlamış bulunan Moskova Konferansında tartışılacağını yazıyor.[3058]

Bolşevik Revkom [Ermenistan Bolşevik Komitesi] mensubu Süleyman Nuri, Ermenistan Sovyet yönetimini savunmak üzere cepheye gitti:

> komuta ettiği birliğin yenilgiye uğraması üzerine Erivan'daki Türkiye Konsolosluğu'na sığınmış, eşinin de konsolosluğa gelmesini sağlayarak ve bir daha cepheye dönmemiştir. Süleyman Nuri Konsoloslukta yirmi gün

---

mütalaasını dermeyan etti. Biz en nihayet Nahçıvan'ın Türkiye ile Azerbaycan himayesi müşterekesi altında müstakil bir devlet olmasına razı olabileceğimizi söyledik." (Konak, 2017, s. 317, dipnot 735).

3054 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 209.

3055 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 223-224.

3056 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 216.

3057 Uygur Kocabaşoğlu. (2000). İngiliz Gözüyle Türkler II: Talat Paşa / Aubrey Herbert. *Kebikeç*, (10), s. 29. E. İ. Urazova: "Ankara, Moskova'ya Yusuf Kemal Tengirşenk öncülüğünde yeni bir heyet gönderdi. Tengirşenk, pozisyonu Kremlin tarafından oldukça eleştirilen Bekir Sami Bey'in yerine geçti." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 316. "Bekir Sami'nin İngilizlerle yaptığı gizli görüşmelerde Sovyet Rusya'ya karşı İngilizlerle dostluk talep eden konuşmaları, İngilizler tarafından gizlice tutanağa geçirildi ve Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne verildi. Ayrıca gizli antlaşmaların bir kısmı basına da sızdırıldı." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 103.

3058 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 209.

kaldıktan sonra Türkiye'den sığınma hakkı istemiş, 1917 yılında ordudan firar ederek vatandaşlığından ayrıldığı Türkiye'ye, dört yıl sonra tekrar dönmüştür.

Kars'ta sorguya çekilen Süleyman Nuri, bu tarihte Kars'ta sertabiblik yapmakta olan yakın dostu ve Mustafa Suphi'ye karşı birlikte hareket ettiği Dr. Fuat Sabit'le karşılaşmış, Dr. Fuat Sabit kendisine gereken yardımları yapmaktan çekinmemiştir. Ancak, Süleyman Nuri, Orjonikidze tarafından geri çağırılmış, o da Anadolu'da kalmak yerine Sovyet Rusya'ya dönmeyi tercih etmiştir.[3059]

Upmal-Angarski ile Yefrem Eşba, Sovyet Rusya'ya müteveccihen Trabzon limanından ayrıldılar.[3060]

Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) bir derkenarı: *O tarihte Rusların Anadolu'da gizli Komünist faaliyetini kontrol edebilmek üzere, Mustafa Kemal de dahil olduğu halde cümlemiz, meselâ (Fevzi Yoldaş) ismini alarak ve kırmızı tepeli kalpak giyerek bir komünist meclisi yapmıştık. Fakat Ruslar (millet ve vatan) hissi ile meşbu bizleri hakiki bolşevik mefkûreli saymayarak, Ethem gibi çapulcuları daha ziyade kendilerine yakın gördüğünden yeni faaliyetlere girişmiş ise de Rus Sefiri (Upmal) aleyhindeki şikâyetler ve bu gibi hareketlere karşı yapılan takibat neticesinde alenî komünist tahrikatına nihayet verilmişti*.[3061]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucu reisi Tokat mebusu Nâzım (Resmor/Öztelli), TBMM 3'üncü Şube Riyasetine yazılı müdafaanamesini sundu:

Büyük Millet Meclisi Üçüncü Şube Riyasetine,

Şube-i aliyyelerine verdiğim ifadatta Yeşil Ordu Merkez-i Umumîsinin kaç zattan müteşekkil olduğunu zannederim arzetmiştim.

Size bugün iki gazete takdim ediyorum. Bunun birinde *Emek* gazetesinde bendenizin "izah ve istizah" sernameli bir cevabım, ikincisinde yani *Yeni Gün*'de Hakkı Behiç ve Muhittin Baha Beylerin ona karşı verdikleri cevaplar münderiçtir.

Cevapların tetkikinden anlaşılacaktır ki, Muhittin Baha ve Hakkı Behiç Beyler Yeşil Ordu Teşkilâtında bihakkın mevcudiyet ve iştiraklerini alenen itiraf etmişler ve fazla olarak Yeşil Ordu Merkez-i Umumî'sini 25 kişiden ibaret göstermişlerdir.

Bendenizin de bildiğim Yeşil Ordu Merkez-î Umumîsi şu zevattan müteşekkildi.

Bursa Mebusu Şeyh Servet, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, Hüsrev Sami, Yunus Nadi, Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü, Saruhan mebusu Reşit ve Celâl, İzmit Mebusu İbrahim Süreyya, Sırrı, Dr. Mustafa, Hakkı Behiç, Adnan, Bursa Mebusu Muhittin Baha Beylerle bendenizden ibaretti.

İptidaları İzmit Mebusu Hamdi Bey de Merkez-i Umumî'ye dahil olmuşsa da, sonradan içtimâlarda bulunmamıştır.

Hakkı Behiç Beyefendi *Yeni Gün*'deki "İzah ve İstizahın Cevabı" sernamesi altındaki makalesinde ezcümle diyorlar ki, "Yeşil Ordu'yu tesis ve teşkilde kimlerin en çok hizmet ve mesâisi sebkettiğini ve Yeşil Ordu'nun isminden ve esasâtından başlayarak bugün teşkilâtında kimlerin iddiayı salâhiyette haklı olduğunu izah etmek bana düşmez". Yani bunları kâmilen ben yapmışım demek istiyorlar.

Yalnız şu kadar söyleyebilirim ki, Vakkas Efendi etrafında toplanan rüfeka-yı meslek yanında o zaman belki de kendilerinin de haberi olmadığı halde, daha yüksek gaye sahipleri vardı. Ve bunlar her zaman vardır.

Muhittin Baha Beyefendi ise, yine o gazetede münderiç "İzah ve İstizahlar Münasebetiyle Nâzım ve Şükrü Beylere" unvanlı cevabında Yeşil Ordu Merkez-i Umumîsi'nin yirmi beş kişiden ibaret olduğunu tasrih ederek,

3059 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 501.

3060 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 95. "Eşba'nın Ankara'dan ne zaman ayrıldığı bugüne kadar saptanabilmiş değildir."

3061 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, cilt II, s. 410; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 35, dipnot 53.

Hakkı Behiç Bey'in bizim haberimiz olmayarak Yeşil Ordu Merkez-i Umumîsinin daha yüksek gayeli olmak üzere vücudunu haber verdikleri zevatın adedini tespit etmiş bulunuyorlar ki, Hamdi Beyi de sayarsak, bizim bildiğimiz onbeş zattan başka daha on zât-ı muhterem mevcut olmak lâzım geliyor.

Bendeniz Yeşil Ordu Merkez-î Umumîsi'nin başında Mustafa Kemal Paşanın bulunduğunu biliyordum. Ve bunu, zannederim, ifadâtımın birkaç yerinde de izah ettim. Şu halde bu bâbdaki mukaddem ifadem teyit edilmiş bulunuyor.

Fakat şimdi kat'i suretle itiraf ederim ki, Yeşil Ordunun başında Mustafa Kemal Paşa'dan başka kimse bilmiyorum ve tanımıyorum. Zaten, Hakkı Behiç Beyefendi "belki kendilerinin haberleri olmadığı halde" kaydıyle Fırkanın Kâtib-i Umumî'si olduğum halde diğer dokuz zâtı bilmediğimi itiraf ve ihtar ediyorlar. Acaba bunlar kimlerdir? Ve acaba, biz birbirimizi bilir, tanır, birleşir müzakerelerde bulunurken ve hatta işe Mustafa Kemal Paşa'nın bizimle bir olduğuna vâkıf iken, diğer dokuz yahut ondört zât neden Fırka Kâtib-i Umumî'sinden bile mahfi etmişler? Vakıa, Yeşil Ordu hafi bir cemiyetti. Zaten Nizamnamesinde bu hafîlik açıkça musarrahtı. Fakat bu tarz-ı teşekkül bir sınıf içinde sınıf değil midir? Ve niçindir? Verdiğim ifadâtın birçok noktaları şüphesiz şube-i aliyyelerini Yeşil Ordu'da çalışan ondört zâtın da ifadelerine [müracaata] mecbur edecektir.

Meselâ Mustafa Kemal Paşa'nın muvakkaten terk-i faaliyet olunması hakkındaki arzuları üzerine muvakkaten terk-i faaliyet edilmiş iken, muahharan Merkez-i Umumî kararıyla bendenizle Yunus Nadi Beyin iki defa Mustafa Kemal Paşa ile vuku bulan mülâkatımızda tekrar faaliyete karar verildiğini arzetmiştim ki, zannederim bu işin en mühim ve en can alıcı noktasıdır ve bunu behemehal tahkik etmek mecburiyetindesiniz. Çünkü Hakkı Behiç Beyin makalesinde de tekrar olunuyor ki, Merkez-i Umumî muvakkaten terk-i faaliyette dâim iken güya bendeniz ve diğer bir kaç arkadaşımız faaliyete devam etmişiz. Bu yalandır.

Halk Zümresi'nin teşekkülü ve meselâ Valilerden, Mutasarrıflardan birkaçının Hakkı Behiç Beyin hanesinde tahlif olduğu gibi vekayi bu hakikata şahittir.

Bendeniz bunları umumî ifadatımda sırasıyla ve açıkça arzettim. Bunlar şube-i aliyyenizce behemehal tâmik olunmalıdır ki, hakikat zahir olabilsin.

Şurasını arzedeyim: Bendeniz gazetelerle başlayan şu muhavere ve neşriyat üzerine *Emek* gazetesine son bir cevap dercettirmiştim. Onda demiştim ki "meselenin gazete sütunlarında münakaşasını ben muvafık görmüyorum. Üç zâttan ibaret bir hakem heyeti intihap edelim, iki taraf dinlensin, hükümlerini versinler. Ben hazırım".

İstiklâl Mahkemesi ve nihayet Meclis ve Şube'nin işe vukuf peyda etmesi işte bu talebin neticesidir ve bir eseridir.

Arkadaşlarımız bendenize zımnen ve fiilen demiş, "Biz seni işte böyle mahkemelere, şubelere veririz. Ve biz seninle karşı karşıya gelmeden yapacağımızı yaparız". Vakıa yaptılar da, yapıyorlar da.

Fakat bendenizin merdâne hareketine karşı böyle istibdatkâr bir tarz-ı mukabele nasıl... bir şey ise, bu nâmerdâne hareketi müsmir bir hale getirmek de, zannederim ki muvafıkı-i nisfet ve mürüvvet değildir. Binaenaleyh ifadâtın bütün icabatına göre icap edenlerin de ifadâtı alınarak ve icap ederse bendenizden de daha lâzım gelen şeyler sorularak meselenin bütün teferrüatıyle meydana çıkarılmasını kemal-i ehemmiyetle şube-i aliyyelerinin nazar-ı insafına bir kere daha arzeylerim efendim..

27 Şubat 337[1921] Tokat Mebusu Nâzım[3062]

28 Şubat 1921. Moskova'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi. 1 Alman Markı, 450 Rus Rublesine denkdir.[3063]

[3062] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 99-100. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3063] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 151.

Tuapse'deki Türk konsolosunun 28 Şubat 1921 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre Türkiye'ye sevk edilmesi kararlaştırılan Alman cephaneleri ve 7,5'luk İngiliz seri sahra toplarına ait mermiler Rus temsicilerinin engellemeleri yüzünden gönderilememiştir. Ancak konsolosun girişimleri sonunda bahsi geçen malzemelerin bir kısmının iki motor ile Bartın'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır.[3064]

Sovyet Rusya ile Afganistan dostluk andlaşması imzaladılar. *Bolşeviklerin antlaşmadan amacı, Afgan toprağının Rusya'ya karşı saldırı amacıyla kullanılmasının önlenmesidir. Nitekim dostluk antlaşmasında, tarafların üçüncü bir devletle, taraflardan birine karşı bir askerî ve politik ittifaka girmiyeceği belirtilmiştir. Rusya, İran'da olduğu gibi, Afganistan'da da becerebildiği ölçüde kendine* Mustafa Kemal'i *örnek alan Emanullah'ın millî bir ordu kurmaya ve ülkeyi modernleştirmeye yönelen milliyetçi rejimini bu yolda garanti saymış ve Emanullah'ı güçlendirmeye çalışmıştır*.[3065]

Moskova İşçi ve Köylü Sovyeti içtima ediyor. Lenin, şu sözleri sarf etti:

> Moskova'da Türk delegeleriyle başlayan görüşmeler, (...) özellikle memnunluk uyandıran bir olgudur. Çünkü Türk hükümetinin temsilcileriyle aramızda dolaysız görüşmelerin başlaması, birçok engelle karşılaşmıştı. Şimdi burada bir anlaşmaya varma fırsatının belirdiği bir sırada aramızda daha sıkı bir ilişki ve dostluğun son derece sağlam bir temel üzerinde gelişeceğine ve bunun kuşkusuz diplomatik dalavereler sayesinde değil, (...) son yıllarda her iki milletin de emperyalist devletlerden çekmediğinin kalmamış olması sonucu gerçekleşeceğine eminiz. (...) Türkiye, emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinde en kabadayı olanı bile elini ondan çekmek zorunda kaldı. Türk hükümetiyle yaptığımız görüşmeleri çok büyük bir başarı saymamızın nedeni budur.[3066]
>
> Hiçbir kurnazlık peşinde değiliz. Bu görüşmelerin çok alçakgönüllü çerçevler içinde geçeceğini bilmekteyiz. Fakat tüm halkların emekçi işçi ve köylü yığınları arasındaki yakınlaşmalar, umut kırıcı engellere karşın durmadan ileriye doğru gittiği için bu görüşmeler önemlidir ve yaşadığımız güçlükleri değerlendirirken bunu unutmamalıyız.[3067]

Ekim Devrimi'nin hâsıl olmasında büyük rol oynayan Kronstat denizcileri, bu kez namluyu Bolşeviklere doğru çevirmiştir. *Bir süredir Kronstat'ta Bolşevik örgütünün zayıf kalması, denizciler arasında diğer fraksiyonların söz sahibi olmasına zemin hazırlamıştı. Bolşeviklerin diktatörce hareket ettiklerini ve serbest ticaret yapmayı yasakladıklarını ileri süren Kronstat Garnizonu denizcileri, 28 Şubat 1921'de Sosyet iktidarına bir ultimatom verdi*.[3068]

Zinovyev'den Lenin'e telgraf: *Kronstat'taki iki en büyük gemi olan Sivastopol ve Petropavlovsk, 24 saatlik bir ultimatom vererek Sosyalist-Devrimci bir çizgide bazı karayüzcü* [yüz karası? (ÖFA notu)]

3064 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 188. "Sovyet temsilcilerinin Türk temsilcileri ile görüşmeleri sırasında herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşüldüğünde Tuapse'den yapılacak olan sevkiyatın durdurulması, geciktirilmesi ya da azar azar gönderilmesi bağlamında sevkiyat ile ilgilen kişilere merkezden talimat verildiği görülmektedir. Bkz. RGASPİ, Opis: T, Delo: 64, List: 1, 1 arka sayfa, 2; RGASPİ, Opis: T, Delo: 61, List: 45, 47." (Çakıcı, 2021, s. 192, dipnot 1186).

3065 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 813.

3066 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 99-100. "Moskova'da toplanan Sovyetler Kongresi'nde Lenin'in konuşmasından: Türkiye emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinden en kabadayı olanı bile, ondan elini çekmek zorunda kaldı. Türkler, ortak düşmana karşı bizimle birlikte hareket ediyorlar. İki millet arasında içtenlik ve güven fiilen vardır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 426.

3067 V. İ. Lenin, *Moskova Sovyeti İşçi ve Köylü Delegeleri Genel Toplantısı Söylevi* [Rusça], 28 şubat 1921, cilt 42, s. 354; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 206.

3068 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 142.

kararlar aldı. Petrograd işçileri arasındaki durum, eskisi gibi oldukça sallantılı. Büyük fabrikalar çalışmıyor. Sosyalist-Devrimciler cephesinden olayları şiddetlendirecek bir karar bekliyoruz.[3069]

İngiliz liberal *The Guardian* gazetesi, "Rus-Türk İttifakı" başlıklı haber neşretti. *Moskova'dan bildirilen haberde Kharitonenko Palas'da Rus-Türk Konferansı'nın başladığı, Rus delegeleri olarak M. M. Chicherin ve 1908'deki Türk Devrimi'nde yer alan Korkmasov olduğu bilgisi verilmiştir. Türk Delegelerinin ise Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Yusuf Kemal, Ankara Hükümeti'nin Eğitim Komiseri ve son Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa oldukları belirtildikten sonra iki ülkenin de düşmanlarının ortak olduğu bildirilmiştir. Rusların ve Türklerin ekonomik hegemonyaya karşı ortak bir mücadele gösterecekleri belirtilmiş, aynı sayfadaki başka bir bölümde ise İstanbul Hükümeti'nin başı olan İzzet Paşa'nın Ankara'da rehin alındığı, kimseyle görüşmesine izin verilmediği ileri sürülmüştür*.[3070]

Şubat 1921. Pierre Redan, *Kilikya ve Osmanlı Problemi* nam kitab neşretti:

> Türk zihniyeti, Fransa'da çoğunluğun düşünebileceğinden oldukça farklıdır. Pierre Loti'mizin nefis şekilde yazılmış eserleri, kendisinen herşey beklenebilen ideal bir Türkiye tanıtıyor. Oysa bu görüş hiç doğru değildir.
>
> Loti'nin bize misafirperver, lütûfkar, Fransızsever olarak gösterdiği Türk hâlâ mevcuttur, ama artık tek değildir. Geçmiş sebepleri ne olursa olsun Türkiye'de, Dünya Savaşının öncesinden beri bir süredir iki çeşit Türk vardır: Loti'nin bahsettiği yaşlı Türk her zaman aynıdır; fakat yönetici sınıfın temsilcisi, Alman ve Bolşevik okullarında yetişen genç Türk ise artık Fransızsever değil Cermenseverdir. Kuvvetin, kendi çıkarlarına karşı bile herzaman harekete geçirdiği bu koyun halkı Berlin ve Moskova'nın dürtmesiyle ayaklandıran işte bu genç Türktür…
>
> Askerî bakımdan Kilikya Suriye'nin korunması için gereklidir. Pozantı boğazındaki tek geçidi ile Toros zinciri gerekli doğal bir engeldir. İktisadî yönden Kilikya Fransa'ya pamuk ve tahıl ihtiyacını sağlar. Irk bakımından Kilikya'da hepsi azınlıkta fakat birleşince Turanlılara karşı çoğunluk teşkil eden etnik gruplar vardır. Nihayet, dökülen kan nedeniyle Kilikya'da Fransız şerefi söz konusudur. Kilikya'nın boşaltılması önceden kestirilemiyecek ölçüde önemli sonuçlar ve yan etkiler doğurabileceği için de düşünülemez…[3071]

1921 Şubat nihayeti Mart bidayeti. Clarence K. Streit, *Dışişleri İlişkileri Komiser Vekili Ahmed Muhtar Bey ile bir konuşmasında Bolşeviklerin Türkler arasında komünizmi yayma çabaları hakkında soru sormuştu. Cevabı: "Bolşeviklerin Azerbaycan'daki Müslüman nüfusu komünistleştirme konusunda acı bir deneyimleri oldu ve bu konuda politikalarını değiştirdiler. Bizden hiçbir zaman komünist olmamızı talep etmediler, isteselerdi, reddederdik."*[3072]

1 Mart 1921. *Moskova görüşmelerinin ikinci resmi toplantısı 1 Mart'ta yapılır. Ancak Kafkaslardan gelen haberler havayı düzeltecek nitelikte değildir. Görüşme yine gelir, Misak-ı Millî ve Gümrü Anlaşması sorunlarına takılır. Yapılan tartışmalardan sonra yeni bir görüşme tarihi bile saptanmadan toplantı dağılır. İş, arabuluculuğa kalmıştır. Stalin'in arabuluculuğunu Behbut Şahtahtinski, Dışişleri Halk Komiserliğininkini de Enver Paşa yapar*.[3073]

3069 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 142, dipnot 674.

3070 The Guardian, 28 February 1921, *Russo-Turkish Alliance*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 128.

3071 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 199. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Redan, Mustafa Kemal ile değil Sultanla anlaşarak Kilikya'nın boşaltılabileceğini, fakat Fransız kontrolünün sürmesi gerektiğini söylemektedir."

3072 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler,* 2012, s. 172.

3073 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 210.

Çiçerin, Krestinskiy'e telgraf gönderdi. *Türkiye ile ilişkileri gayet olumsuz ve eleştirel açıdan* açıklıyor: *Türkiye'yle ilişkiler son derece kritik bir noktaya vardı… Böyle keskin bir dönüşümün sonuçları, Doğu politikamız için önemli neticeler doğurabilir.*[3074]

TBMM Hükümeti Moskova murahhas heyeti, TBMM Hükümeti-Afganistan *ittifak antlaşmasını* imzaladı.[3075]

İzvestiya gazetesinin haberine göre *1921 yılı şubat başlangıcında Türk hükûmeti Gürcistan menşevik hükumetine, Artvin ve Ardahan yörelerinin bir an önce boşaltılmasını talep eden bir ültimatom ver*miştir.[3076]

1-2 Mart 1921. *11. Kızılordu Kumandanı A.I. Hekker ile Ş. Z. Eliava, Karabekir'e* 27 Şubat tarihli telgrafına *cevap olarak gönderdikleri yazıda, Paşa'nın önerisine pek karşı çıkmayınca, Orconikidze 1 Mart't a Eliava ile yaptığı telgraf konuşmasında, Türkleri Batum'a getirebilecek her türlü girişime karşı çıkılmasını ve acele olarak Ahıska-Batum yoluna Kızılordu birliklerinin gönderilmesini bildirir. Ve aynı gün Batum'un işgal edilmesi konusunda Ankara'dan bir emrin Kâzım Karabekir'e iletildiği anlaşılır; çünkü Karabekir, birliklerini Batum sınırına yaklaştırmakla birlikte, Fevzi Paşa'ya gönderdiği* 2 Mart tarihli *telgrafta bu karara karşı çıkar, Batum'un Türkiye için askerî ve ekonomik bakımdan önemli bir yer olmamasına rağmen Rusya için hayati önem taşıdığını ve bu nedenle de Türk ordusunun Batum'u elde tutmasının zor olacağını söyleyerek, bu durumda Çoruh ırmağının kuzeyine geçilmemesini önerir*.[3077]

2 Mart 1921. Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir, TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine şifreli telgraf gönderdi: *"Sovyet Rusya, Batum'u almak istediğine göre, belki de Türkiye Hükümeti'ne hiç sormadan Batum'u ve bütün sancağı işgale kalkışır. Böyle bir durumda Batum'u elde tutacak kadar bir kuvvet bulundurmak zordur... Batum, askerî ve ekonomik bakımdan Türkiye için önemli değildir. Bu nedenle, Batum'un işgalini yararlı bulmuyorum. İlk önce işgal edilip sonra boşaltıldığı takdirde İslâm halkının ezilmesine ve güveninin azalmasına yol açar..."*[3078]

Çiçerin, Moskova Büyükelçisi Ali Fuad'a (Cebesoy) nota vererek *Gürcistan toprağına yönelik Türk işgalini resmen protesto etti*.[3079]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası

2 Mart 1921

Sayın Elçi,

Eski Gürcü Hükümeti ile yapılmış anlaşmaya dayanarak, Türk ordusunun Ardahan ve Artvin'i işgal ettiğini bildiren bir telgraf aldık.

Saygılarımın kabulünü dilerim.

Georgi Çiçerin[3080]

Stalin'in arabulucusu Behbut Şahtahtinski, Dışişleri Halk Komiserliğinin arabulucusu Enver, Moskova'da, TBMM murahhas heyetiyle görüşüyorlar. *Enver Paşa, Batum'un Ruslara bırakılmasının*

3074 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114, 143, dipnot 6.
3075 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 101.
3076 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 201.
3077 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 209. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3078 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 831.
3079 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.
3080 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 291.

karşılığı olarak Iğdır'ın Türkiye'ye verilmesi önerisini getirir, Şahtahtinski ise Nahcivan'ın statüsü üzerine konuşur.[3081]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Tiflis'de yayımlanan "Şafak" adlı gazetenin 13 Şubat 1921 günkü sayısında Rusya Türk Komünist Partisi'nin başkanı Mustafa Suphi'nin, Ocak başlarında, öteki 16 Türk "yoldaşıyla" birlikte Anadolu'da bir propaganda turu yapmak üzere Bakü'den ayrıldığını bildiriliyor, şöyle deniyordu*:

> Aşağıdaki kişilerin onun partisine mensup olduğu bildiriliyor: Azerbaycan Sovyeti yönetiminin eski Kamu Sağlığı Komiseri Alimof, Mehmet Emin ve Süleyman Sami. Makalenin yazarı Azamet Bey'e göre, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının vermiş oldukları tüm söylevlere karşın, daha Erzurum'a ulaşmadan oldukça kötü bir işleme tabi tutuluyor ve kent dışında konuklamak zorunda kalıyorlardı. Erzurum'dan hareketle, 28 Ocak'ta Trabzon'a ulaşıyor; ama onların oraya varmaları halk üzerinde o denli kötü bir izlenim yaratıyordu ki, düzeni korumak için polis gücü, süvari ve piyade birlikleriyle berkitiliyordu. Bu grup, konferans veremeyeceğini ve herhangi bir eylemde bulunamayacağını anlayınca, ivedilikle Trabzon'dan ayrılarak Tuapse ve Novorossisk'e dönüyordu. Yazar, bu delegasyonun başarısızlığını, onun başkanı ve üyelerinin Türkistan ve Rusya'nın öteki İslâm ülkelerinde Bolşevik'lerce yapılan kıyımlarda suç ortağı olmalarına atfediyordu.[3082]

Petrograd'taki Bolşevik yöneticilerden Zinovyev, Kalinin ve M. M. Laşeviç, Sovyet Rusya Askerî-Devrim Komitesi Başkanı Trotskiy'e telgraf gönderdiler: *Biz şimdi Kronstat'taki olayların, bir isyanın başlangıcı olduğundan eminiz. Olayların sabahtan itibaren hızlı bir şekilde gelişeceğini düşünüyoruz. Yardımınıza ihtiyacımız var*.[3083]

Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi: *Bolşevikliğin aradığı yüksek ilkeler, İslamlık'ta mevcuttur. Biz de ancak o ilkelere dönerek adalet sağlayabiliriz*.[3084]

3 Mart 1921. TBMM Hükümeti, Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in tavsiyesini Meclis'de reye verdi.[3085]

İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. *Kızılordu'nun Ahılkelek ve Ahısha (Ahalçıh) yoluyla Batum üzerine yürümesi olasılığını göz önünde tutarak, Sovyetlerden bu iki kasabanın tarafsız kalmasını istemeye karar ver*di.[3086]

3 Mart'ta, Ahmet Muhtar, Çiçerin'in bir ay önce gönderdiği bir notaya cevap biçiminde, hazırlık niteliğinde bir nota verir. Bu notayla Londra Konferansı konusunda bilgi verilip, Sovyetlerle karşılıklı bilgi verme ilkesine bağlı kalındığı gösterildikten sonra, Kızılordu'nun Gürcü Müslümanlara karşı şiddet eylemleri söylentilerine değinilir.[3087]

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

3 Mart 1921

> 8 Şubat tarihli notanızı almış olmakla, Rus Sovyet Hükümeti tarafından Londra'da devam eden İngiliz-Rus Anlaşmasının imzası ile ilgili görüşmelerde yapılan karşı öneriden dolayı, size Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en büyük şükranını iletmekle şeref duyarım. Bu hareketinizle, içtenlikle ve açıklıkla tüm soruları hukuk temeline dayandırıp, emperyalistleri yüzlerindeki maskeyi atmaya zorlayarak ilkelere bağlılığın ve yüce devrimci bilincin yeni bir kanıtını vermiş oluyorsunuz. Bu hareketinizin, kendi kaderini belirleme hakkından

---

3081 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 210.
3082 FO 371/6467/E 3343; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 142.
3083 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 143.
3084 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 430.
3085 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 64.
3086 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 211.
3087 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 211.

yoksun kılınmış bütün halklarda ve insan doğasının bir niteliği olan adalet duygusunu, zafer sarhoşluğuna kapılıp yitirmemiş olanlarda geniş yankı bulacağına eminiz. Öte yandan bu karşı öneriler, Moskova Konferansı'nın karşılıklı güven havasında geçmesine imkân vererek, sonuçları dünya çapında bir önem kazanacak ittifakın temellerini kurmaya en elverişli koşulları meydana getirmiştir.

Biz de aşağıda, temsilcilerimizle Batılı devletler temsilcileri arasında Londra'daki görüşmelerin kısa özetini veriyoruz.

Sadece formalitelerin yerine gelmesi amacıyla, bize Sevr Antlaşmasının imzalanması önerildi, yani bizim jandarma birliklerimizin yabancı subayların yönetiminde kalmasına boyun eğmemiz, Doğu sınırlarımız konusunu konferansın yargısına bırakmamız, aslında hiçbir zaman ortaya çıkmayan Kürdistan sorununu da konferansın onayına bırakmamız, ülkemizdeki yabancı finans kontrolüne evet dememiz, İzmir'de ve Trakya'da plebisitin uygulanmasına izin vermemiz isteniliyor ki, bundan çok daha önce haberdar edilen Yunanlılar bugünden Türkleri terörle bastırıp ölümle tehdit ederek Yunanistan'a katılma isteğini imzalamaya zorluyorlar. Biz kendi temsilcilerimizden bütün bu talepleri reddedip Misak-ı Millî zemininden ayrılmamalarını istiyoruz. Oylama neticesinden asla kuşkumuz olmadığı halde, İzmir ve Trakya'daki plebisite yalnız ülkemizden bütün düşmanlar çekildikten sonra izin veriyoruz.

Sözlerime son vermeden önce, halklarımız arasında en ufak bir sürtüşmeden kaçınmak ve ikisinin iyi geçinmesinin ne denli önemli olduğu gerçeğiyle tüm dostluğumuzla Gürcü harekâtı sorununa değinmek isteriz. Rus-Gürcü ilişkileri ve Sovyet Hükümeti ordularınca Gürcistan'da uygulanan askerî harekât, bizi doğrudan doğruya ilgilendirmeyen konulardır ve biz bu sorunlara hiçbir şekilde karışmak istemiyoruz.

Ancak bildiğiniz gibi, politikamızın temeli, halklarımızı birbirine bağlayan bağları daha sıkı bir hale getirmek isteğine dayanıyor. Bu yolda baskısı altında ıstırap çektiğimiz emperyalizmin yıkılması gerçekleşebilir. Gerçekleştirmeye çalıştığımız yüksek idealimizle ilgili olarak, bu koşullar altında, karşılıklı iyi ilişkilerimizi etkileyebilecek her şeye karşı büyük bir dikkatle davranmayı kendimize borç biliriz. Bütün yürütme gücü Büyük Millet Meclisi'nin ellerinde olduğu ve komiserler sadece bu gücün temsilcileri oldukları için, kamuoyunun en ufak kıpırdamaları milletvekilleri arasında hemen yankılar yaratıyor ve bizim politik yönelimimizi etkiliyor. Bakû ile Gence'deki olayların ortak düşmanlarımız tarafından, karşılıklı ilişkilerimizi soğutmak için nasıl kullanıldıklarını elbette çok iyi bilmelisiniz. Bunun için Moskova'ya bağlı iseler doğrudan doğruya, Bakû'ye bağlı ise dolayısıyla, Kızılordulara en kesin emirlerin verilmesini ve saldırının yapıldığı bölgelerde Müslüman halkın savaş vahşetinden korunmasını dileriz. Yönetici çevrelere esin kaynağı olan yüce ve temiz idealler ne yazık ki bazen, bunu uygulama alanına koyanlar tarafından yanlış anlaşılıyor ve çatışmalar çoğu zaman çok üzücü sonuçlar veriyor.

Doğu illerimizde yaşayanların bugünkü anlayışlarını dikkate alarak, Gürcistan Müslümanlarına karşı uygulanan bütün önlemler ve bunların bizim topraklarımıza sürülmesi ile ilgili söylentiler, bunlar gerçekten yapılıyormuş gibi bir izlenim ve hoşnutsuzluk veriyor. Bu söylentiler ise, ülkemizde yukarıda açıklanan nedenlerle doğruluğuna kesinlikle inanarak siyaset izleyenler için çok elverişsiz bir hava yaratıyor ve milletvekillerinin onlara şiddetli hücumlarına yol açıyor.

Sayın Komiser, bu açık ve içten açıklamaların, aramızdaki tüm anlaşmazlık olasılıklarını dağıtacağına ve düşmanlarımızın entrikalarını kökünden kurutacağına kesinlikle inanarak, en derin saygılarının kabulünü dilerim.[3088]

TBMM murahhas heyeti Stalin'in nezdine geldi. Gürcü *Stalin, önce Batum sorununu ele alır. Türk heyeti, Misak-ı Millî ilkesinin ve Arpaçay sınırının kabul edilmesine karşılık Batum kenti, limanı ve çevresindeki "bir nefeslik" yeri Sovyetlere bırakınayı kabul eder. Yapılan tartışmalardan sonra, Arpaçay'ın öte tarafından Gümrü-Culfa demiryolu geçtiğinden, Türk heyeti sınır karakollarını beş kilometre geri çekmeyi de kabul eder. Şahtahtinski ile daha sonra Nahcivan sorunu tartışılır. Türk heyeti Nahcivan'ın*

[3088] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 293-294.

Azerbaycan ve Türkiye denetimi altında bağımsız bir devlet olmasını önerir. Stalin, bütün bunları Çiçerin ve hükümetle konuşacağını söyler.[3089]

3 Mart'da *Ali Fuat yanıt olarak Sovyet hükümetine iki nota verdi. Türk notalarında, Türk ordularının sadece Batum'daki Türk azınlığının güvenliğini sağladığı iddia ediliyor, bölgedeki Sovyet askeri operasyonları sert bir şekilde eleştiriliyor ve bu operasyonların Kafkaslar'daki Müslüman nüfusu rahatsız edecek, istenmeyen durumlara yol açtığı belirtiliyordu. Ali Fuat, anılarında, Türk kuvvetlerinin Batum'a Gürcistan hükümetinin resmi talebi üzerine girdiğini yazar*.[3090]

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

3 Mart 1921

Sayın Komiser,

2 Mart tarihli mektubunuzu aldım ve eski Gürcü Hükümeti ile yapılmış bulunan anlaşmaya dayanarak, ordumuzun Artvin'i işgal edip Ardahan'ın da Türk olarak ilan edildiğinden telgrafla haberdar edildiğinizi öğrendim. Sayın Komiser, sizi temin ederim ki, Hükümetim, hiçbir Gürcistan Hükümeti ile herhangi bir anlaşma imzalamamıştır, ve Gürcistan'la olan ilişkilerimiz sadece komşuluk ilişkilerinden ibarettir.

Sayın Komiser, Ardahan ile Artvin'e gelince, bunların işgali hakkında şu ana kadar herhangi bir bilgi almış değilim. Ancak adı geçen bölgeler gerçekten Türk orduları tarafından işgal edilmiş olsalar, bu olayı üç sınır sancağımızla ilgili Misak-ı Millî'nin doğal bir sonucu olarak kabul etmek gerekecektir. Bunun dışında, sözü edilen işgal olayının Gürcistan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesi anına rastlaması, Menşevik Hükümeti ile herhangi bir anlaşma olasılığını ortadan kaldırmakta, hatta tam tersine, bu işgal Türk ordusunun, kurtuluş için Menşevik hükümet güçleri ile çatışan Gürcü işçilerine maddi yardım göstermesi anlamına gelmektedir.

Dostluk ve işbirliği ilişkilerimizin bunca önemli olan döneminde inanılmaya değmez ve her türlü kaynaklardan gelebilen telgraf ve haberlere önem vermemenizi dilerim, sayın Komiser.[3091]

Britanya Harbiye Nezâreti (*War Office*) raporu: *Roma'da komünist delegeler veya Moskovalı bir temsilci milliyetçi delegelerden biriyle gizli bir görüşme yapmış, aralarındaki sınırda Kızıllar aleyhine bir sınır değişikliği düşünmemeleri konusunda ciddi olarak onları uyarmış*.[3092]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro içtima ediyor:

[..] Ahmet Cevat yoldaş: Dün akşam alınan telgrafta merkezi heyet azasından beş erkek ve bir kadın bir suret-i feciada şehit edildiler. Beyanatı üzerine huzzâr kemal-i teessüfle ayağa kalkarak matem marşını teganni ettiler.

Ahmet Cevat yoldaş: Mücadeleye bütün dehşet ve fecaatini bilerekten başladığımızı, son Anadolu hadisesi, Anadolu hükümetinin içyüzünü tamamıyla gösterdiğini, dost ve düşmanımızın anlaşıldığını söyledi. Mazide olduğu gibi şimdi dahi Anadolu hükümetinin iki yüzlü siyaset kullandığını ve merkezi heyetin bu halleri bilerekten kendilerini feda eylediklerini ve hatta bidayette üç arkadaşımızın Kars'ta birtakım bahanelerle tevkif edilmeleri Anadolu hükümetinin mahiyet-i hakikasını gösterdiğini etrafıyla izah ederek felaketzede yoldaşlarımızın eserine iktifâ edeceğini ve bu yolda sebat edilmesini söyledi.[3093]

3089 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 209-210.
3090 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.
3091 *Dokumenti Vneşkey…*, Cilt III, Belge No. 314'e ek; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 292.
3092 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.
3093 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

*Taşnak gazetesi, "Azat Hayastan", "Ermenistan ile Türkiye arasında yeni diplomatik ilişkilerin kurulduğunu müjdel*iyor. Yine bugün, *Çiçerin'e gönderdiği telgrafında Orconikidze Zengizor'da Türklerin Taşnaklara yardım etmelerinden yakını*yor.[3094]

4 Mart 1921. TBMM Hükümeti'nin Londra Konferansı Başmurahhası Hariciye Vekili Bekir Sami [Kunduh], *Londra'da İngiltere Başbakanı Lloyd George'la başbaşa görüşerek, Sovyet Rusya'ya karşı bir Kafkas Federasyonun kurulmasını öner*di.[3095]

Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

> Birinci mektûbu Berlin 4 Mart 1921
>
> Muhterem Paşam.
>
> Eski Mâliye Nâzırı Câvid Bey müşâvir sıfatıyla Londra Konferasına da'vet olunmuş. Talat Paşa'nın sevinçten ayakları yere basmıyor. Zannettiğime göre Câmi' Bey'in iltimâsı ile olunmuş olacak.
>
> Esâsen bendenize ma'lûm olduğu üzere Bekir Sâmi Bey'in fikri mutlaka ne yapıp bir i'tilâf vücûda getirmek idi. Buna sebeb de Moskova'dan hiçbir şey beklememesidir. Kendisine yapılan mu'âmele kendisini pek dilgîr etmiş idi.
>
> Halbûki bu mu'âmeleye cümlemiz ma'rûz kaldık. Zîrâ bu sû-i niyetten değil, işlerdeki adem-i intizâmdan ileri geliyordu. Her ne hâl ise Londra Konferansında şu yolda bir i'tilâf vücûda gelmek üzeredir. Trakya ve İzmir'e i'tilâf bir komisyon göndererek, etnografî ve ekseriyet hakkında tetkîkâtta bulunacak ve ekseriyet kimde ise, buraları o devlete verilecektir. Sevr Mu'âhedesinin bu mâddeleri hâriç kalmak üzere şimdilik takdîm-i tanzîmât ile mektûbumu bitiriyorum. Yalnız postanın gitmesine daha epey vakit olduğundan yeni havâdisleri de bi'l-âhare ilave edeceğim paşam.[3096]

Bolşeviklerin Ankara Hükümetinin Londra Konferansında İtilaf Devletleriyle anlaşabileceği yönündeki endişeleri [..] *4 Mart 1337/1921 tarihinde Moskova telsizinden alınan bir haberde kendini göstermektedir. Haberde Rus hükümeti mümessilleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mümessilleri arasında bir konferansın inikat edeceği belirtilmiş ve Türklerin önde gelenlerinin Rusya ile bir ittifak yaparak, zulüm altındaki milletlerin hürriyet ve istiklallerini kurtarabileceklerini anladıkları ifade edilmiştir. Bu duruma engel olmak için Avrupa'nın, Londra Konferansı ile Türk Hükümetini Rusya aleyhine kışkırtmaya çalıştığı fakat böyle bir oyunla bunu başaramayacakları çünkü "yağmaker"* [yağmagir (ÖFA notu)] *ile "mazlumun" anlaşmasının mümkün olmadığı açıklanmıştır. Haberin devamında emperyalizmin Türkiye üzerindeki iktisadi hâkimiyetinden asla feragat etmeyeceği dolayısıyla bunların silahtan başka dilden anlamayacakları belirtilmiş ve milletlerin, insaniyet ve faziletin hakiki yollarını Londra'da değil Moskova'da bulacakları vurgulanmıştır. Bu bilgilerden hareketle Bolşeviklerin Türkleri [Ankara Hükümetini] kendi saflarına çekmek istedikleri, bağımsızlıklarını Sovyet Hükümeti ile anlaşarak kazanabilecekleri ancak Türklerin Batı ile anlaşmalarının mevcut durumlarında olumlu bir değişiklik doğurmayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu ifadeler Bolşeviklerin, Ankara Hükümetinin Londra Konferansında Batı ile anlaşabileceği endişesi taşıdıklarını göstermektedir*.[3097]

3094 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 206.

3095 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212.

3096 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 156. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3097 *ATASE*, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 1, (6 Mart 1337/1921); *ATASE*, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 2, (6 Mart 1337/1921); *ATASE*, İSH, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 3, (6 Mart 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 129-130, dipnot 762.

3 Mart notasına ek olarak TBMM Hariciye Vekâleti'nden Narkomindel'e *ikinci bir nota gönderilerek, Kızılordu'nun Ahısha ve Ahılkelek'e girmemesi isteni*yor.[3098]

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Mart 1921

Dün size sunmakla şeref duyduğum notaya ek olarak, Hükümetlerimiz arasındaki karşılıklı dostluğu desteklemek amacıyla ve Kızılordu ile Türk orduları arasında sürtüşmelerin ortaya çıkma olasılığını ortadan kaldırmak için Gürcistan'da hareket halinde olan Kızılordu'ya kesinlikle emir vererek, Kızılordu birliklerinin sınırlarımıza en yakın bulunan bölgelere özellikle Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek bölgelerine girmelerine engel olmanızı rica ederim. Bununla birlikte Azerbaycan Sovyet Hükümeti nezdinde resmî arabuluculuğu kabul edip bu Hükümetin ordularına da aynı emirlerin ve talimatların verilmesinin sağlanmasını rica ederim. İlişkilerimizin candan, içten oluşunu hesaba katarak, sizden en kısa bir zamanda olumlu bir cevap bekliyorum. Sizden gelecek olumlu cevap Doğu illerimizin halkını yatıştıracak, Türk Müslümanlarının gerek şikâyetlerini, gerekse Türkiye'nin adı geçen bölgelerinden göç etme olanağını ortadan kaldıracak ve aynı zamanda bize düşman olan propagandacıların ellerindeki silahı alacaktır.

Vatandaş Lenin'in Moskova Konferansının açılışında yaptığı konuşmasından büyük memnunlukla bilgi edindik. Ne yazık ki temsilcilerimizden henüz herhangi bir telgraf haberi alamadık. Mahkûm olduğumuz bu habersizlikten ne kadar rahatsız olduğumuzu anlatmak gereksizdir. Sizden, sayın Komiser, temsilcilerimizle telgrafla haberleşme işini bir düzene sokmanızı rica ederim, bağlantı şöyledir: Bakû Karakilise, Kars veya Bakû-Tiflis-Kars veya nihayet Tuapse radyo istasyonu üzerinden.

Bütün bu sorunların en kısa bir sürede çıkarlarımız için en olumlu bir biçimde çözümleneceğini ümit eder, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3099]

Stalin, TBMM murahhas heyetiyle müzakere ettiği mesaili SovNarKom'la görüşüyor. TBMM *heyetine Arpaçay ve Aras'ın 20 kilometre batısından geçen bir sınır üzerinden bir karşı önerinin yapılması kararlaştırıl*dı. *Çiçerin bu öneriyi Enver Paşa'nın aracılığıyla Türk heyetine ilet*ti. *Ancak* TBMM *heyeti öneriyi redde*tti. *Batum çevresinde 10 kilometrelik bir arazi bırakabileceğini, ondan sonraki sınırın 1878 sınırını ve sınır karayollarının 5 kilometre geri çekilmesiyle Arpaçay ve Aras'ı izleyeceği cevabını ver*di. *Türkiye'nin Batum'dan yararlanması koşullarının da ayrıca tartışılması gerektiği de ekle*di. *Enver Paşa, bu cevabı Çiçerin'e ilet*ti, *Çiçerin de bunu, hükümetiyle görüşeceğini* belirtti. *Ve görüşmeler bu noktada yeniden* tıkandı.[3100]

Moskova'daki Enver, Ankara'daki Mustafa Kemal'e mektub gönderdi*:

Suret

Moskova
4/Mart/1921

Aziz Kardeşim Efendim[Hakkı Behiç]:

Halil'in teverrüme başlamış olduğunu bir çok doktorların söylemesi ve cenup memleketlerinde istirahat etmesini tavsiye üzerine kendisinin Türkiye'ye gitmesini münasip gördük. Bu vesile ile sizi görerek ne yapmakta ve ne maksata, ne yolda çalışmakta olduğumuzu izah etmesini muvafık buldum. Kendisinin ağızdan söyliyeceklerinin hülâsasını şöylece kaydederim.

3098 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212.

3099 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 295.

3100 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 211.

* Akbulut & Tunçay, mektubu tamamen iktibas etmiş ve Hakkı Behiç'e gönderilmiş olduğunu köşeli parantez içine şerh düşmüştür. Fakat Emel Akal, mektubun Mustafa Kemal'e izam edildiğini yazmaktadır ki biz de o kanaatteyiz: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 25-26.

1. - Ben, evvelce yazdığım gibi eğer islâm kuvvetlerini İngilizler ve umumiyetle bu insan yığını hassaten bizi ezenler aleyhine tahrik ve onları kendilerini kurtarmaya saî bir teşkilâta müstenit bir ümit vermek ve bunları harekete getirmezsek ergeç Türkiyenin de bu islâm müstemlekelerinden biri haline geleceği bedihîdir. Halbuki düşmanlarımızın zaafı veya cihanın politikası icabı bunların bize müsait bulundukları zamanlardan istifade ederek onlar fırsat verdikçe siyaset yaparak, maksadımızı istihsal için kuvvet toplamak üzere onlarla hoş geçiniyor görünmek lâzım gelecektir. Fakat eğer Türkiye resmî hükümetlerini islâmları ihtilâle saî bir bayrağı bizzat elinde tutar ve onu siyaset aleti olarak kullanırsa tabiî ona atfı ümit ve nazar eden cereyanlarda ara sıra söner ve halbuki daimî körüklenmeyecek bir ihtilâl hissinin belki de bir daha ateşlenmeyecek surette söneceği bir çok misâl ile sabittir. Binaenaleyh ben Bekir Sami Beyin de size söylemiş olacağı ve benim de yazdığım gibi "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" Cemiyetinin mahrem olarak bu iş ile devamına ve hükûmetin siyasetine tabi olmayarak Avrupadaki sınıf mücadelesinden de istifade ederek islâmları tahrikte daim olması kararındayım. Bunun Türkiye'deki vaziyetine gelince Türkiye'de de zamanın daha doğrusu memleketin ihtiyacatına uyarak oldukça sol bir programla bir partinin aynı maksatla fakat hükûmette gözü olmayarak yalnız hükûmetin icraatını bu noktai nazarından tenkid veya takviye etmek üzere vücut bulmasını hariç islâm memleketleri efkârı noktai nazarından lüzumlu görürüm. Ben şahsen bu işlerle uğraşmayı ideale muvafık gördüğümden bu hususta çalışılabilecek yerlerde devamı faaliyete karar verdim. Bunun için şimdilik bu maksatta açıktan açığa çalışabilecek ve başka fikirlere meydan bırakmayacak ve asıl bize yüklenmiş olan İngilizlere de Türkiye halâsı noktai nazarından ağır basabilmek için Rusya'da kalmayı muvafık buluyorum.

2. - Türkiye mevcudiyetini muhafaza için açtığınız bayrak altında Avrupa emperyalistleri aşağı, yukarı kendimizi toplayacak bir vaziyette müsaade edinceye kadar tabii harbe devam edecektir. Fakat şüphesiz bir millet ilelebet harbedemez, çünkü o vakit zihnî, maddî olan kuvvayı istihsaliyesinin yüzde seksenini bu maksada sarfederek o vakit kendini toplamak için lüzumlu terekkiyata sarfı kuvvet bulamaz. Adeta sermayeden yiyen miras yedilere döner. Binaenaleyh eğer antant Türkiye'ye başkalarına karşı meselâ Rusya'ya karşı yeni bir mücadeleye sokmamak şartile müsait bulunursa hemen anlaşmalıdır. Fakat arz ettiğim gibi bunda herhalde Türkiye'nin serbest yaşamasını ve inkişafını icab ettirecek mevad bulunmalıdır. Yoksa silâh bir kerre elden bırakılır ve maksat istihsal edilmemiş kalırsa o vakit biraz tekrar mücadeleye girişmek imkânı kalmaz. Ve sarf olunan şu emekler beyhude olur. Önümüzde antantın Yunanlılara olan muamelesini görürsek onların vaatlerine ne kadar itimad caiz olacağı açıkça anlaşılır.

3. - Gelelim prensip itibarile antantın hasmı canı olan şimdiki Rusyaya. Bence bizi ezen kuvvetlerle mücadelede hayat ve mematile bize bağlı olan yegâne kuvveti de burada görüyorum. Çünkü bizi ezen dünya emperyalistliğini icabeden dünya kapitalistlerinin yegâne barışamayacak ve onu imha etmedikçe yaşayamayacak bir sınıf halk varsa o da başta komünistler olmak üzere sosyalistlerdir. Halbuki bugün Rusya'yı idare eden esasen ekseriyetini komünist partisi ve yalnız belki beş on kişiye münhasır sağ sosyalist -sosyal revolüsyoner- lerdir.

Bir de bu parti Rusya'da zimamı idareyi ellerinden bırakırlarsa mahvolacakları ve hepsinin kesileceği aşikâr olduğundan dört el ile iktidarı ellerinde tutmaya çalışıyorlar. Ve hakikaten Troçki gibi kat'î düşünür ve hareket eder adamları çok olan bu parti şimdi hele bu kış mekteplerinde orduda bulunmuş ve kendilerine tamamile sadık gençlerden bir çoklarını Harbiye mekteplerinde kısa bir talimden sonra orduya zabit olarak verdiklerinden ordu zabitanı hemen yüzde seksen bir ekseriyetle kendi ellerindedir. Binaenaleyh ordu kendi ellerinde olunca bunları yıkacak başka bir kuvvetin Rusya'ya hulûlünü müsta'bad görürüm. Yalnız Rusya'da komünizm idaresinin islâm kıt'alarına zarar verdiğini görüyoruz. Bence bu zarar en ziyade adeta Rusya'nın Yahudileri menzilesine indirilmiş olunan ve bu suretle hissiyatını, parasını arttırmaktan ibaret bulunan zenginlere teveccüh etmiştir. Kanaatimce eğer Buhara ve Hive eski hallerinde kalsalardı matbu bir kitabı okumayı küfreden lüzumsuz fazla bir taassubun kurbanı olarak Rusların elinde esirlikte daim olup gideceklerdi. Halbuki şimdi bazı Panislâvist memurların tazyikine rağmen mektepler açılıyor. Zabitleri yetişiyor, kıt'alar teşkil olunuyor. Binaenaleyh bence bu şimdiki idare herhalde sırf millî noktai nazarından da en müsait bir idaredir. Komünistler gidip te menşevikler veya daha sağ bir idare gelirse herhalde islâmların daha ziyade naili serbesti olabilmeleri ihtimâli yoktur. Sonra bu idare Avrupa ve dünya kapitalistleri mücadelesinde islâm kuvvetlerini ve Türkiye'yi herhalde idareye mecbur olduğundan Türkiye için de bu noktadan bir tehlike görmüyorum. Zira bütün dünyanın komünist olması için herhalde daha nice seneler geçecektir. Ben doğrusu bizim mevcudiyetimiz noktai nazarından bu komonist ve kapitalist mücadelesini aynı bir mevhibei ilâhiye

addederim. Bütün dünya komünist olarak üçüncü enternasyonal etrafında toplanırsa o vakit biz de herhalde kendimize o kütlede muvafık bir şekil verecek surette kuvvetlenmiş oluruz ki bu da pek müsait bir istikbaldir. İşte Rusya ve Rusyadaki komünizmin bize bu kadar büyük bir faidesi aşikâr iken bence eğer Rusya'da Komünistlik sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız, kanaatindeyim. Komünizm yüzünden feda olan zengin islâmların miktarı belki son zamanda Anadolunun istiklâli için ötede beride zuhur eden isyanların verdiği zayiat kadar bile değildir. Binaenaleyh ben vaziyeti olduğu gibi söyledim. Artık buna nazaran İngilizler hesabına Rusya aleyhine söz söyleyeceklerin vaziyeti tahrife umarım ki mahal kalmayacaktır.

Şu uzun satırları bir daha hülâsa etmek lâzım gelirse şöyle olur:

1. - Ben "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" başında İngiltere olmak üzere Avrupa emperyalizm ve bizi doğrudan doğruya ezmek isteyecek olan kapitalizmi aleyhinde mücadeleye devam edeceğim. Tabii bundan Türkiye mukadderatı da müteessir olmayacaktır. Çünkü icabında Türkiye hükümeti de aleyhimde bulunabilir. Ve benimle alacağı vereceği olmadığını söyler.

2. - Bu hususta Türkiyede çalışmak yani dediğim gibi bir sol fırkanın vücudu lâzımdır. Bunu da oradaki arkadaşlardan münasiplerinin teşkili lâzımdır.

3. - "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" komünist olmayarak fakat tahrip edecekleri hedefin müşterek olması dolayısile Dünya komünistlerile tevhidi mesai edecektir. Ve her islâm memleketinde hiçbir emperyalist siyasetine alet olmayarak mücadelesine devam edecektir.

Şimdilik bu fırsatla iyiliğe matuf mesainizde Allahın yardımcınız olmasını diler gözlerinizden öperim.

Enver

Aslına mutabıktır.
1/5/1337
Üçüncü Kafkas Fırkası
Erkânı Harbiye Şubesi
Mühür ve İmza[3101]

5 Mart 1921. *Aynı üç ay önce Türklerin Ermenistan'a taarruzunu Sovyet müdahalesinin izlemesi gibi. Kızıl Ordu'nun ilerleyişini takiben de Türk ulusçu ordusu Gürcistan'a müdahale etti. 5 Mart'ta, İngilizlerin birliklerini çekişinden sekiz ay sonra, Türk orduları Batum'a girdi. 8 Mart 1921'de Türk hükümeti Batum'un alındığını ilan etti.*[3102]

Ahılkelek halkı Sovyet yönetimini kurarak Menşevik birliklerinin silahlarını toplamaya başladı.[3103]

Bakü'de bulunan sabık Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi ve Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angarski, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesinin 23 Ocak 1921 tarihli raporunu okudu, Rusçaya tercüme ettirdi ve notlandırdı:

NOT: Bu rapor tercüme edildikten iki gün sonra müellifi THİF MK vefat etti resmen öldü, hem de korkakların intihar günahıyla.

Halkçılar grubundan (Yeşil Ordu) MK [*Merkez Komitesi*] üyeleri gericilik karşısındaki ilk sınavında dayanamadı ve Mustafa Kemal Paşa hükûmetinin tehditkar baskısı altında taşraya resmi telgraf gönderip THİF MK'nin faaliyetine son verdiğini, kendisini ve geri kalan teşkilatlarını dağıtmayı düşündüğünü bildirdi.

Partinin Ocak ayının ilk günlerinden başlayarak gericiliğin tırmandığı, üyelerinin tutuklandığı, yalnız fiziksel olarak, yani üye sayısı bakımından değil, aynı zamanda kendi içinde ruhsal olarak da oldukça zayıf düştüğü,

[3101] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 56-58. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3102] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.
[3103] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212.

Sovyet Rusya'dan, Komintern'den hiçbir destek görmediği koşullarda Halkçı sağ kanat gün be gün erimeye, kaçmaya, MK üyeleri firar etmeye, istifa etmeye başladı (Rus yoldaşlarıyla karşılaştıklarında başla selam vermekten bile korkuyorlardı).

Moskova'nın ihmalini, yeni bir partinin kurulup varlığını sürdürmekte olduğunu, Türk komünistlerinin (hatta Rus uyrukluların) hiçbir haklı gerekçe olmadan uluorta tutuklanmaları karşısında Moskova'nın sergilediği suskunluğu gören, parti içindeki ikircimi ve iç bölünmeyi gören hükûmet gitgide daha değişik baskı yöntemlerine başvuruyordu.

İlk komünist *Emek* gazetesi daha beşinci sayısında sırf Mustafa Kemal Paşa'ya önder olarak saygısızlık ifadesinden ötürü kapatılıyor, sorumlu redaktör tutuklanıyor, matbaaya, kağıtlara el koymaktan söz ediliyor, Türk komünistlerinin Rusların verdiği paralarla çalıştığı söylentilerini yoğun bir şekilde yaymakla yetinmeyip, gerici mollaların ulumaları karşısında bir isim vermeden de olsa, bir gizli oturumda bizzat Mustafa Kemal Meclisin yüksek kürsüsünden Halkçı mebusları Rus casusluğuyla suçluyor; sıradan parti üyeleri arasında bile tutuklamalar hızla artırılıyor.

20 Ocak tarihine doğru eski illegal teşkilatın bütün aktif MK üyeleri artık parmaklıklar ardında bulunuyor, Halkçı kanat henüz tamamen yıkılmamakla birlikte, Meclisin hararetli oturumları yapılırken mebuslar hep benim yanıma, sefarete sığınıyor, yükselen gericilik dalgasına Moskova'nın yanıt verip vermediği gitgide daha sık sorulmaya başlıyor. Sonunda, Sovyet Rusya'nın soğuk suskunluğu ve (eski Türk divanı harpleri ruhundaki) İstiklâl Mahkemesi üyesi resmi himayeli TKP'li "yoldaşların" soruları karşısında tutuklu yoldaşların dayanıklılığında ve iyi tutumunda başlayan düşüşün de etkisiyle, MK'nın kalıntıları da yok oluyor.

Ben gidince yokluğumdan yararlanıp işte bu rapor yazılıyor; THİF'nın Komintern'e alınması için MK bana yetki verme kararı alıyor, Komintern'de partiyi temsil etme görevi de bana veriliyor. Ne ki, ben hareket etmeden önce Kemalistler ültimatom verircesine Mecliste mebus Nâzım'dan partiyi bizzat dağıttıklarına dair çekilen telgrafın makbuzunu bir saat içinde teslim etmesini istiyor. Paniğe kapılan Nâzım MK'ni toplantıya bile çağırmadan, sırf Şükrü ile konuştuktan sonra istenen telgrafı veriyor. Daha sonra Nâzım, Kemal Paşa hakkındaki kimi sert ifadelerden ötürü korku içinde olduğundan bu raporun Türkçe aslını bana vermeye bile cesaret edemedi.

Gerçi bütün bunlarla neredeyse eş zamanlı olarak Kemal Paşa "yavrularını" bizim yoldaşlarla evlendirmek için giriştiği birkaç başarısız denemeden sonra "lüzumsuz" bulduğu himayesindeki TKP'yi kapatıyor.

Gericiliğin giderek tırmanmasından endişelenen (İngilizler Anadolu'ya gelirse kendi durumlarının pek iyi olmayacağını bilen) İttihatçılar Ethem'in başarısız isyanından sonra bize gelip yarı sıkılgan yarı küstah bir edayla şöyle diyor: "Komünistler olarak bizlere, siz inanmadınız. Gerçi biz İttihatçıyız, öyle de kalacağız. Ama biz devrimciyiz. Gericilik tehlikesi Ruslarla temasta olmayı gerektiriyor. Biz partinin adını değiştirmeye razıyız"... Sonuçta, bizim tutuklu komünist yoldaşların serbest bırakılması ve sahte tabelanın başka, tam biçimlenmemiş de olsa, sosyalist bir tabelayla değiştirilmesi durumunda (onlar kendilerinin henüz küçük olan burjuvazinin liberal devrimciliğinden çok daha solda olduklarında inatla ısrar ediyorlardı) biz blok kurabilir ve karşılıklı destekleşebiliriz: O zaman ise onların temsilcileri Yunus Nadi, Muhittin [Baha Pars?] ve diğerleri gerici Bekir Sami [Kunduh] Beyin istifa etmesini sağlayacaklarını söylemişlerdi, ama bu vaatlerini ne ölçüde yerine getirdiklerine dair gerçekten de şu ana kadar bir malumat yok.

Ancak, Anadolu'da legal komünist hareketin (İran'daki gibi) aldığı darbe karşısında bu "başarı" ikinci derecede bir olaydır.

Bir gerçek tekrar kanıtlandı: Zor anlarda sağdan yol arkadaşıyla yola çıkmamalıyız. Çünkü Batının, şimdi de Doğunun birçok yerinde defalarca olduğu gibi, ağır sınav anlarında onlar çoğu durumda ihanet ediyor.

Türkiye komünist hareketinin gelecekle ilgili perspektiflerine kısaca değinirken, henüz savaşta çelikleşmemiş genç Türk komünistlerinin belirli bir tasasızlık, çocuksu, çok kararsız ve ikircimli yanına bir kez daha işaret ederek belirtmeliyim ki, onlar Anadolu'da gericilik dalgasından sonra mutlaka ve yakın bir zamanda yeniden örgütlenmeyi, saflarını sıklaştırmayı, her renkten Halkçılar gibi kendilerine yakın, ama yine de yabancı devrimci unsurlardan arınmayı başaracaklar ve çalışmalarına devam edeceklerdir.

Ama bu çalışmalar ancak güçlerini uzun süre ve adım adım pekiştirmeleri, dünya görüşlerini sağlamlaştırmaları ve geçici zayıflama anlarında istikrar ve tutarlılıklarını korumaları durumunda başarılı ve sağlıklı olabilir.

Türk komünist hareketini; temel güç birikimi, örgüt hücrelerini ve Türkiye'de henüz eksik olan ve yığınların henüz yükseltemediği kendi fikirsel öncü kadrosunu yaratıp teşkilatlandırmayı gerektiren uzun bir süreç bekliyor. Bu öncü kadronun Sovyet Rusya tarafından suni olarak sera ortamında yetiştirilmesi eninde sonunda yeni yenilgilere sebep olarak yalnız zarar verecektir.

Bizim Anadolu komünistleri politikasındaki hatalarımız arasından yukarıda söz konusu edilen aşırı vasiliğe ve belki de İran'daki gibi, Anadolu hükümetine karşı çok sert muhalefet yapmada ifadesini bulan sopa gösterme taktiğine işaret etmek gerekir ki, bunlar çöküşü hızlandırmıştır.

Komünist partisi gelecekte belki yine illegalliğe geçmek zorunda kalacaktır. Kanıma göre, sözde devrimci Ankara ve onun TKP'si ile barış içinde yan yana yaşamaya ve işbirliğine güvenilemez.

Onun başlıca üye kaynağı köylülük önceki gibi yeni hükûmetçe de eziliyor. Yeni ağır vergiler ve seferberlikler sayesinde köylünün durumu bugün dünkünden de kötü. Köylüler arasındaki propaganda çalışmalarında TKP, elbette ki, hükümete karşı kesin muhalif tutum almak durumunda olacaktır.

Bu, her türden uzlaşma hayallerinin sonudur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin "her devrimci adımını" desteklemeyi ne kadar hayal etseler de, hükümet TKP üyelerini kovuşturmaya mutlaka devam edecektir.

Köylüler (zaten yalnız kendi kötülük dehası bürokrasiye karşı değil, genel olarak aydın kesime karşı da sıkı bir güvensizlik çemberinde yaşayan köylüler) arasındaki propagandada diplomatlık taslamanın, açık konuşmamanın ya da taban çalışmalarında en başta milliyetçi ruhtaki aydınlara dayanmanın anlamı, hiçbir zaman yığın partisi olmamak ve dolaysız sınıfsal görevlerini yerine getirmekten vazgeçmek demektir.

Türkiye'nin küçük deneyimi Lenin yoldaşın görüşünü bir kez daha doğruladı. Doğuda komünist hareketi daha doğuşundan itibaren billûr gibi temiz olmalıdır ve o yalnız kanatlarını açmakta olan genç Türk burjuvazisine, yani Mustafa Kemal Hükümetine karşı ardıcıl devrimci, dış emperyalizm ve iç feodalizm onun Türkiye'nin tam efendisi olmasını engellediği kadar devrimci tavır alırsa böyle olabilir.

Ama TKP'nin yolu onlarla değil. Daha şimdiden aramızda derin bir uçurum var ve Türkiye'nin ulusal kurtuluşunun güncel görevlerine ilişkin soyut ortak noktalar arasındaki çürük köprücük üzerinden bu uçurum aşılamaz.

RSSFC'nin Türkiye Yetkili Temsilciliği Birinci Sekreteri

5 Mart 1921, Bakû UPMAL-ANGARSKİ[3104]

Sovyet Elçisi Budu Mdivani, Mustafa Kemal'e güven mektubunu sundu. 1 saat 25 dakika süren görüşmede Mdivani, Londra Konferansı'nın Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek amacıyla toplandığını söyledi. Mustafa Kemal, bu konferanstan fazla bir şey beklemedikleri cevabını verdi.[3105]

Budu Mdivani, refâkatinde elçilik müsteşarı Zanovski ile 5 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Budu Mdivani, Mustafa Kemal Paşa'ya; Londra'da yapılan konferansta İngilizlerin samimi olmadığını, bu konferansın Türk-Rus dostluğuna engel olmak için tertip edildiğini belirterek "*Fakat Paşa Hazretlerinin birkaç gün evvel BMM'de îrâd buyurdukları nutkun Londra Konferansı hakkındaki tarz-ı bahislerine bakarak, İngiliz iğfalinin Ankara Hükümeti ve Türkiye halkı üzerinde bir tesir yapamayacağına kanaat getirdiğini söylemiştir*".

Mustafa Kemal Paşa, Budu Mdivani'nin bu sözlerine cevaben; batılıların Sevr'in Türk halkının hayat hakkını imha ettiğini itiraf etmeden bu gibi teşebbüslerin neticesinden emin olunamayacağını, Londra Konferansı'yla

[3104] *RGASPİ*, f. 495, op. 154, d. 762, belge no 10-21ob. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 159-160.

[3105] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 433.

ilgili hiçbir zaman fazla bir ümide kapılmadığını söylemiştir. Daha sonra Mustafa Kemal, Budu Mdivani ile iki ülke arasında dostluk tesisi için yapılması gerekenler hakkında görüşmüşlerdir.[3106]

Fotoğraf 48: Bolşevik Elçi Boudou Mdivani'nin[93] Ankara'ya Gelişi[94]

Fotoğraf. Clarence K. Streit Arşivi. Fotoğrafın arkasında şu satırlar yazıyor: *Angora'ya giden özel Bolşevik Büyükelçisi Boudou Mdivani'nin şehre gelişi üzerine. Sağındaki Dışişleri Komiserliğinden Siyasi İşler Müdür Hikmet* [Bayur] *Bey. Başlıklarında yıldızları olan askerler Bolşevik. Fotoğraf Essad Nedim*.[3107]

Heath W. Lowry:

> Bolşevik elçi Boudou (Budu) Mdivani Ankara'ya vardığında (Kızıl Ordu askerleri eşliğinde), Ankara'daki az sayıdaki komünistlerden biri olan, Dışişleri Komiserliğinde Siyasi İşler Müdürü [Yusuf] Hikmet [Bayur] Bey (1881-1980) tarafından karşılandı. Hikmet Bey, 1934 Soyadı Kanunu'ndan sonra Bayur soyadını aldı, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanacak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını konu alan birkaç ciltlik bir resmî tarih kaleme alacaktı. Çelişkili bir şekilde, eserin başlığı *Türk İnkılap Tarihi*'ydi. Bu isim gelende Millî Mücadele'yi tarif etmek için kullanılmıştır. 1921'de Halide Edib Hanım, onun eşi Adnan [Adıvar] Bey ve Hamdullah Suphi [Tanrıöver] (bir diğer Bolşevik sempatizanı) ile Ankara'dan birkaç kilometre ötedeki Kalaba köyünde birlikte kalmaktadır. Çelişkili diyorum çünkü Halide Edib Ankara'daki geniş ölçüde Milliyetçiler arasında Amerika yanlılarının baş temsilcisi olarak algılanıyordu.[3108]

*5 Mart 1921 tarihli "Wireless News", 3 Mart'ta Moskova kaynaklı bir haberi ele geçirmiştir. Bu ilginç haber şöyle*dir*: "Birkaç gün önce, Moskova'da, Rusya yönetimi temsilcileriyle Türkiye'nin BMM temsilcileri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu konferansın iki ülke arasında bir ittifak kurulmasına yol açması ümit edilir... (Rusya) ile yapılmakta olan bu antlaşmanın hayaleti, Avrupa'nın yöneticilerini Türkiye ile ilgili yeni bir oyun oynamaya sevk etmiştir. Bu oyundan amaç, Kemal Paşa'nın*

3106 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 169-170.

3107 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 60, dipnot 93.

3108 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 60-61, dipnot 93. Halide Edib: "Bugünlerde Istanbul'dan gelen Hikmet (Bayur) Bey de, Sorbonne'da okumuş, Fransızcası olaganüstü, özellikle matematiği kuvvetli, bolşevikliğe fikren taraftar bir adamdı... O geldikten sonra, Dışişleri Bakanlığı, onun yeteneği sâyesinde normal bir biçim almaya başladı. 1920 yılı Ağustosunun sonunda Sevr Antlaşması, Türkiye'nin yok edilmesini isteyen biçimde imzalandıktan sonra bu adam çok hizmet etti. Kendisi komünist fikirlerden yana olmakla birlikte, Türkiye'nin her iki tarafa karşı da bağımsız kalmasını isteyenlerdendir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 470.

ihtilalci yönetimini Rusya'ya karşı kışkırtmaktır... Londra Konferansının da başlıca hedefi ve amacı budur. Bu oyun akamete uğrayacaktır..."[3109]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, Briand ve Kont Sforza, Türk ve Yunan heyetlerinin talep ve düşüncelerini dinledikten sonra, Trakya ve İzmir'de yapılan anketlerin Yunanistan'ın aleyhine sonuçlar içermesi ve Ankara Hükümeti'nin Sevr Antlaşmasının ekonomik hükümlerine yeşil ışık yakması nedeniyle fikirlerini değiştirmeye başlamışlardır. Türk heyetinin ılımlı tutumunu devam ettirmesi olumlu bir izlenim bırakmıştır. Yunan heyeti ise Doğu barışının, kendi çıkarlarına hizmet etmeden yeniden tesisini sağlayacak bir uzlaşmayı kabul etmesi beklenmemekte*dir. *Büyük ihtimalle müttefikler, Yunan heyetinin olmadığı oturumlarda İzmir ve Trakya meselelerini görüşmek için yeniden bir araya geleceklerdir. Yüksek Konsey, muhtemelen cevabını vermeden önce Türk ve Yunan heyetlerini yeniden dinleyecektir. Anlaşıldığına göre, taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamazsa, konferans, Yunanistan'ı Türkiye karşısında terk edebilirdir. Ayrıca müttefikler, Yunanistan'a mali yardımı kesecekler ve Türkiye ile olan düşmanlıklarını sonlandıracaklardır*. Yüksek *Konsey toplantısının ardından müttefikler, 4 Mart'ta Türk ve Yunan temsil heyetlerini davet etmişlerdi. Bu heyetlerin masanın ucunda herhangi bir söz söylemedikleri gözlemlenmekte*dir.[3110]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı'nın, 4 Mart tarihli oturumu, Türk ve Yunan temsil heyetlerinin 24 Şubat tarihli müttefik teklifine* [İzmir ve Trakya'daki durumu incelemek üzere bir komisyon kurulması teklifine] *cevaplarının dinlenmesi için toplanmıştır. Kalogeropoulos, Yunanistan Millet Meclisi'nin müttefiklerin teklifini geri çevirdiğini söylemiştir. Yunan Hükümeti, sözü edilen teklifin kabul edilecek olmasının, Yunan tarafının uğruna çok fazla fedakârlık yaptığı ve müttefiklerin Sevr Antlaşmasıyla bahşetmiş olduğu kazanımların terk edilmesi anlamına geleceğini düşünmekte*dir. *Yunan temsilci, Yunanistan'ın barış istediğini ve kendisinin Konferansın Doğu'daki sükûneti sağlayacak herhangi bir teklifi, hükümetine iletmeye hazır olduğunu söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Sonrasında, Türk heyeti, Ankara Hükümetinin Londra Konferansı'nın kararını kabul ettiğini ancak incelemenin müttefiklerin gözetimi altında yapılmasını istediğini bildirmiştir. Nitekim Yunan tarafı, Müslümanları Yunanistan lehine beyanatta bulunmaları için zorlayabilir. Türk heyeti, Ankara Hükümetinin, Sevr Antlaşmasının hükümlerini de bu antlaşma ile Türkiye'nin hür ve bağımsız bir devlet olması sağlandığı takdirde kabul edeceğini söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Türk tarafı, Ermenistan ve Türkistan arasındaki ihtilafların çözümü konusunda, Yüksek Konsey'in adil tavrına güvenmekteydi. Konferans, Türk ve müttefik esirlerinin mübadelesi sorununu bir sonraki oturumda ele almaya karar vermiştir*.[3111]

6 Mart 1921. Koçgiri'de isyan çıktı.[3112]

TBMM Hükümeti Tiflis mümessili Kâzım (Dirik), Ankara'ya muhtıra gönderdi. Gürcistan Menşevik idaresi; *Batum, Ahıska ve Ahılkelek kasabalarının da Türkler tarafından hemen işgal edilmesini istedi*.[3113] *Ahısha ve Ahılkelek, Elviye-i Selâse'nin ötesinde ve dolayısıyle Misak-ı Millî'nin dışındadır. Menşevikler tutunamadıkları yerlerin bekçiliğini Türk ordusuna yaptırmak istemekte, Ankara ise, Londra'dan gelen seslere uyarak bu görevi kabul etmektedir*.[3114]

3109 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 230.

3110 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3111 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217-218.

3112 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467.

3113 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 64.

3114 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212.

Moskova'daki Enver, Ahmed Cemal'e 5 numaralı rapor gönderdi: *[Halil Paşa] rahatsızlığına binaen berayi tebdili hava Trabzon'a hareket etmiştir. Kendisine Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri Beyler'le vesaireye verilmek üzere mektuplarla bazı gazeteler için mukaveleler verilmiştir*.[3115]

7 Mart 1921. M. N. Tuhaçevskiy komutasındaki 7'nci Kızıl Ordu ile Kronstat bahriyeli *asiler* çatışmaya başladılar.

Karabekir ise bu arada önlemlerini almıştı. 6 Mart'ta 11. Kızılordu Kumandanı Hekker'e, Ahısha ve Ahılkelek'in tarafsızlığı önerisini bildirdiği halde, birliklerini harekete geçirir ve ertesi gün bu birliklere, "Hükümetin izlediği siyasetten asıl amaç: Rus Sovyet Hükümeti'yle aramızda bir anlaşmazlık çıkarmamak ve Rus birlikleriyle hiçbir biçimde çatışmaya meydan vermemek olduğundan, bu esas amaç çevresinde..." ve Müslümanları korumak amacıyla, "...Ahısha ve Ahılkelek bölgelerinin düzen ve yönetiminin tarafımızdan sağlanacağı"nı duyurur.[3116]

Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında arabuluculuk yapıyor. Moskova Büyükelçiliği memurlarından Binbaşı Saffet (Arıkan), Sovyet Rusya yardımlarının yetersiz olduğunu bu vechile İngilizlerle ve Fransızlerle uzlaşılması lazım geldiğini Enver'e belirtmiştir:

> İttihatçıların ön planda rol oynadıkları Anadolu millî hareketi içinde Enver'in büyük ağırlık taşıdığına inanılmaktadır. Hatta 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Batum bölgesinde sınırın çizilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden çıkmaza girdiğinde, Çiçerin, Enver Paşa'nın arabuluculuğunu isteyecektir. Enver bu görevi seve seve yapacak, Ruslarla anlaşma yolunda yardımcı olmaya çalışacak ve 7 Mart 1921'de karısına yazdığı bir mektupta, Bolşeviklerle anlaşmaktan ümitsizliğe düşen ve hatta Bolşeviklere karşı Fransız ve İngilizlerle anlaşma eğilimi gösteren Türk temsilcilerini, bu eğilimi "şimdilik tehlikeli" bularak uyardığını belirtecektir:
>
> "Afganistan Elçiliği'ne gittim. Cemal Paşa'ya Moskova ve Anadolu durumları hakkında bir telgraf çektim. Sonra Türk Elçiliği'ne gittim. Öte beri konuştuk. Eve döndüm. Binbaşı Saffet [Arıkan] Bey geldi. Rusların işi uzattıklarını ileri sürdü. Çiçerin'in bu akşam da Batum'dan serbest transite karşılık, bizim de Anadolu'da, örneğin İzmir'den böyle bir transite izin verilmesini istemiş. Dört saat konuşulmuş. Bununla birlikte herhalde Ruslarla birşey yapmak gerektiğini, Anadolu'nun yalnız kendi kaynaklarıyla daha bir yıl devam ederse de sonra işin söneceğini ve bu nedenle, Ruslarla olmazsa, o zaman belki İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak, hatta gerekirse Ruslara karşı yürümenin daha iyi olacağını söylüyordu. Fakat Ruslardan son derece ümitsiz olmazsak, bu yola başvurmak şimdilik tehlikelidir".[3117]

[3115] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 374.

[3116] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212-213.

[3117] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 505-506. İktibasdaki vurgular ve "[Arıkan]" ifadesi tarafımıza aiddir.

Tablo 5: Alman ve Avusturya Tüfek İle Tüfek Mermilerinin Tuapse'ye Gönderiliş Planı/Listesi

Sıra No	Tür/Cins	Sayı	Gönderme zamanı	Bulunduğu Yer	Belirlenen İstasyon
1	Alm. Tüf. Mer.[1181]	4.100.000	14.02.1921	Nahçivan Mühimmat Deposu	Tuapse
2	Alm. Tüf. Mer.		17.02.1921	Nahçivan Mühimmat Deposu	Tuapse
3	Alm. Tüf. Mer.		20.02.1921	Nahçivan Mühimmat Deposu	Tuapse
4	Alm. Tüf. Mer.		23.02.1921	Nahçivan Mühimmat Deposu	Tuapse
5	Alm. Tüf. Mer.		26.02.1921	Nahçivan Mühimmat Deposu	Tuapse
6	Avust. Tüf. Mer.	799.880	01.03.1921	Novoçerkassk[1182] Mühimmat Deposu	Tuapse
7	Avust. Tüf. Mer.[1183]	240.300	04.03.1921	Batayski[1184] mühimmat deposu	Tuapse
8	Alm. Tüfeği	1.733	04.03.1921	Novoçerkassk Mühimmat Deposu	Tuapse
9	Avust. Tüfeği	2.000	07.03.1921	Novoçerkassk Mühimmat Deposu	Tuapse

Kaynak: RGASPİ, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 45.

Tablo. Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 191.

8 Mart 1921. İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. *Ahısha, Ahılkelek ve Batum'un işgal edilmesine karar ver*di. *Fevzi Paşa bu kararı Karabekir'e yazarken, gerekçe olarak Misak-ı Millî'yi ve iki kasabanın eskiden (1829'dan önce) Kars vilayetine bağlı olmalarını gösterir*. *Ahmet Muhtar Bey de, Karabekir'e kurulacak olan Kafkas Federasyonunu müjdeler*.[3118]

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Tuapse'den hareket eden motorların Bartın yerine Sinop ya da İnebolu'ya gönderilmeleri yönünde talimat vermiştir. 8 Mart 1921'de Tuapse'den Trabzon'a ulaştığı belirtilen İngiliz seri sahra toplarına mahsus 2.848 mermi İnebolu'ya sevk edilmiştir. Aynı tarihte yine Tuapse'den 646 sandık Alman ve 335 Avusturya tüfeğinin Trabzon'a ulaştığı Erkânı Harbiye-i Umumiye riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) bildirilmiştir.[3119]

Semyon İvanoviç Aralov:

> Gürcü lideri Noy Jordan, 1920 yılı sonlarında, Batum bölgesini 15-20 yıl süreyle Ingilizlere kiraya vermeyi önerdi. Bununla bağlı olarak da, Menşevik Gegeçkori'yi bu sorunu görüşmek üzere Londra'ya gönderdi. Yukarıda söz konusu edildiği üzere, Gürcistan Menşevikleri, Batum'la bitişik bölgelerin Türkiye'ye verilmesi için gizli bir antlaşma imzalamışlardı. Bunu yapmaktan maksat, Kızıl Ordu'nun Kemalist Türkiye ile çatışmasını sağlamaktı. Bu işte, Kemalist Türkiye ile Gürcü Menşevikler arasında bir blok meydana getirmeye çalışan Fransa, kışkırtıcı bir rol oynamakta idi.[3120]

3118 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3119 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 188.

3120 Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s. 29; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 832, dipnot *.

TBMM Hariciye Vekâletinin Ahıska ve Ahılkelek kasabalarını Kızılordunun işgal etmemesini istediği 3 ve 4 Mart tarihli telgrafları, Çiçerin'e teslim edildi. Çiçerin, Moskova Büyükelçisi Ali Fuad'dan (Cebesoy) izahat istedi.[3121]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası

8 Mart 1921
No. 11/344

Sayın Elçi,

Hükümetinizin şu anda alınan ve gönderilme tarihi meçhul olan telgrafların suretlerini ilişikte göndererek ve telgrafta kaydolunan tarihlerin herhalde bu telgrafların Bakû'den çıkış tarihi olacağına dikkatinizi çekerek, telgraflarda sözü geçen konu ile ilgili olarak size şunları belirtmek isterim: Biz de, Kafkasya'da hareket halinde olan ve her türlü milliyetten oluşan Kızılordu birlikleri ile gerilla bölükleri başlarında bulunan yoldaşların dikkatlerini, Halk Komiseri Ahmet Muhtar Paşa'nın belirttiği düşüncelerin olağanüstü önemine çekiyor, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak çıkarlarını korumak amacıyla, olanaklar elverdiğince bunların göz önünde bulundurulmasını öneriyoruz.

Sizi temin ederim ki, Sovyet Cumhuriyetlerinde, emekçilerin egemenliği bütün diğer vatandaşları kapsadığı gibi, Müslüman olan halkları da kapsar ve Cumhuriyetlerin öteki vatandaşlarının refahı gibi Müslüman halkının refahı bu Cumhuriyetlerin başlıca ödevlerinden biridir. Yaptığımız bir görüşme sırasında özel olarak Türkiye'deki komünistlerin durumuna değinmiş olduğum gibi, aynı temele dayanarak yurttaşlarımız olan Müslümanların durumuna değinmek isterim. Ahize ile Anakelek adlarını taşıyan meskûn yerlerin nerede bulunduğunu açıklamanızı rica ederim, çünkü bu yerlerin adlarını duymuş değilim; biz yine de Kafkasyalı arkadaşlarımıza, Türkiye Hükümeti'nin arzusuna göre hareket etmeleri için gereken her şeyin yapılmasını önereceğiz.

Sözü geçen telgrafların gönderilmesi sırasında Hükümetinizin sizin telgraflarınızı henüz almamış olmasında hayret edecek bir şey yoktur, çünkü bunlar ancak 27 Şubat tarihinden sonra düzenli bir biçimde ulaştırılmaya başlandı. Trabzon radyo telgrafının güçsüz olmasından, öte yandan da Kafkasya'daki kargaşalık yüzünden ara istasyonların çoğu düzenli çalışamıyor ve bu nedenle telgrafların Ankara'ya normal sürede ulaşması mümkün olamıyor. Bundan böyle bütün telgraflarınız hiç gecikmeden gönderilecektir. İlk gönderilen telgraflara gelince, Nijni Novgorod radyo istasyonu bize bunların Rostov üzerinden Trabzon'a ulaştırılacağını bildirdi. Bakû telgrafından aldığımız habere göre, birkaç telgraf Karakilise'ye ulaştırılmıştır. Bildirilerinizin Hükümetinize en kısa bir zaman içinde ulaşması için elimizden geleni yapmaktayız.

Sayın Elçi, bu vesileyle en derin saygılarımın kabulünü dilerim. Çiçerin[3122]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Rusların Tiflis'i işgal etmelerine karşılık Türklerin Ardahan ve Artvin'i işgal ettiklerini, "muhalif olan geleneksel politikaların derinden birbirine" çarptığını, Rusların buraya gelmesiyle birlikte Doğu Karadeniz'in bu yöresinden binlerce Yunan ve Ermeni'nin İstanbul'a kaçtığını belirtmekte*dir.[3123]

Ankara'daki Gürcü Elçisi Simeon Mdivani*, Türkiye Dışişleri Bakanlığına baş vurarak Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmesini istedi*.[3124] Buna rağmen TBMM Hükümeti temkinliydi:

3121 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 212.

3122 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 296-297.

3123 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 370/122, İstanbul 16 Mart 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 299.

3124 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, s. 151; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 64, dipnot 134. "Simon Mdivani, Bolşeviklere karşı Türkiye himayesinde Kafkas Konfederasyonu

Ankara Hükûmeti hemen askeri hareketlere girişmeğe karar vermiş, fakat işgal edeceği bu topraklar üzerinde Gürcü idaresinin devam ettiğini, yapılacak olan işgalin sadece askerî olduğunu, işgalin, Ruslara karşı bir Türk-Gürcü ittifakı olmadığını, bununla beraber, Batum'un Mîsak-ı Millî sınırları içinde bulunduğunu ilgililere bildirmişti. Fakat, kendi fikrine uygun düşmiyen bu işgal hakkında Kâzım Karabekir Paşa, "Batum bölgesinde Bolşeviklerle karşılaşacak müfrezenin" hangi davranış içinde bulunacağını Ankara'dan sorduğu vakit kendisine verilen cevap doyumcu olmamıştı. Çünkü bu cevapta, "Kızıl kıt'aların Acara vâdisi boyunca Batum'a girmelerine, silâhlı bir mukavemete gitmemek şartiyle, muhalefet olunması lâzımdır" deniliyordu. Bolşevik askerlerle karşı karşıya gelindiği vakit, silâh kullanmadan onları hedeflerinden uzaklaştırmanın güçlükleri meydanda idi. Buna rağmen Ankara Hükûmeti, tutumunu değiştirmedi. Onun için Kâzım Karabekir Paşa 8 martta Ahıskayı işgal etmiş, fakat biraz sonra Ruslar da oraya gelmişlerdi. Şimdi durum çok kritik görünüyordu.[3125]

9 Mart 1921. TBMM *Genelkurmay Başkanlığı, 9 Mart 1921 tarihli emirde, Kızıl birliklerin Acara vâdisi boyunca Batum'a girmelerine, silâhlı bir çatışmaya gidilmemek koşuluyla engel olunmasını ister*.[3126]

Ankara'dan gelen emirden sonra ise 9 Mart'ta Ahısha işgal edilir ve aynı gün Hekker'e Batum'un işgal edileceği bildirilir. Ancak iki tarafın kumandanı da bir çatışmadan son derece kaçınmaktadır. Türk birliklerinin Ahısta'ya girdikleri gün oraya bir de Kızılordu müfrezesi gelir ve Hekker, telgraf başında, "iki ordunun içtenlikli karşılaşması" nedeniyle Karabekir'i kutlar.[3127]

Lenin, 9 Mart'ta Çiçerin'e bir not gönderir: "Yoldaş Çiçerin. Orduları Batum üzerine yürürken, Türklerin bu kent sorununun bir karara bağlanmasını süründemede bırakmak için gösterdikleri gayret beni ciddi bir biçimde endişelendirmektedir. Bu ertelemelere izin vermemeliyiz. Şöyle bir önlem düşünün: Benimle görüşmek için konferansınıza yarım saat için ara verin ve bu arada Stalin Türk heyetiyle açıkça görüşerek sorunları bugün bir sonuca bağlasın".[3128]

TBMM murahhas heyeti ile Stalin görüşüyorlar:

Ve 12 nokta üzerinde anlaşmaya varılır. Misak-ı Millî'nin Sovyet Rusya tarafından kabul edilmesi; sınırın Karadeniz'de Sarp köyünden başlaması, Ardahan ve Kars sancaklarının kuzeydoğu sınırını ve Oradan Arpaçay ve Aras'ı izlemesi; bu sınırın kuzeyinde 1878 sınırından artakalan Batum arazisine özerklik verilmesi şartıyla Gürcistan'a bırakılması; Arpaçay boyunca sınır karakollarının 8 kilometre geri çekilmesi; Nahcivan'a özerklik verilerek, haklarını başka bir devlete terk etmemek şartıyla, Azerbaycan'a bırakılması; Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la yapacağı anlaşmalara Rusya'nın karşı çıkmaması; Almanya'dan alınacak malzemenin Rusya'dan serbestçe geçmesi; Türk tutsaklarının iki ay içinde memleketlerine dönebilmesi; diğer devletlerle yapılacak olan anlaşmaların karşılıklı bildirilmesi, bu noktaların başlıcalarıdır. Ayrıca yardım konusu da görüşülür. Rusya Müslümanlarının Türkiye'ye serbestçe göç etmeleri sorunu ise şimdilik karara bağlanmaz. Böylece esas sorunlar çözüldükten sonra o günün akşamı Çiçerin, Yusuf Kemal'e telefon ederek, Stalin'le yapılan anlaşmanın Sovyet Hükümeti tarafından kabul edildiğini söyler ve bu konuda Ankara'ya ortak bir telgrafın çekilmesini önerir. Amaç, Batum sorununun çözüldüğünü bildirip, Türk ordusunun hareketini durdurmaktır. Ancak Yusuf Kemal'in alınan kararların konferans tarafından onaylanması gerektiğini bildirmesi üzerine ertesi gün yeniden toplanılır.[3129]

Bekir Sami Bey'in 9 Mart'ta Londra'da Fransızlara ekonomik ayrıcalıklar da veren bir Türk - Fransız anlaşması imzalaması ve Fransız gazetelerine bir "Türk Polanya Romanya ittifakının kurulduğunu

---

kurabilme ümidiyle Ankara hükümeti ile anlaşma yolları aramaktadır. Moskova Antlaşması imzalanıncaya kadar çabalarını sürdürür; ondan sonra, artık yapabileceği bir şey kalmadığı için Ankara'yı terk eder." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 105.

3125 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 64-65.

3126 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 832.

3127 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 213.

3128 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 213.

3129 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 213-214.

görmekle mutlu olacağını" bildirmesi, durumu daha da karıştırır. Çiçerin bu durumu Ali Fuat Paşa nezdinde protesto eder.[3130]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Türkler Batum'a girdi. Kemalist birliklerin Kazım Karabekir komutasında bu sabah Batum'u işgal ettikleri rapor edildi*.[3131]

10 Mart 1921. Sovyet Rusya'nın Kafkasya Siyasî Komiseri Orjonikidze, Kâzım Karabekir'e telgraf göndererek *Moskova'da Türk delegeleriyle Ermenistan ve Gürcistan sınırları üzerinde anlaşmaya varıldığı, bu anlaşmaya göre Ahılkelek, Ahıska ve Batum'un Gürcülere bırakıldığı, buna rağmen Türk silahlı kuvvetlerinin Batum'u işgal edeceklerinin duyulduğu*nu bildirdi. *Bu telgrafa verdiği cevapta Kâzım Karabekir Paşa, Moskova'da varılan karardan haberi olmadığını ve işgalin sadece müslüman ahaliyi Ermenilerin kötülüklerinden korumak ve "Bu bölgeleri Soviyet - Gürcü harbinin musibet ve elemlerinden kurtarmak" kaygısı ile yapıldığını açıkladı*.[3132]

Orjonikidze, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine rapor gönderdi. *Türklerin her an Batum'a girebileceklerini haber verdikten sonra alınacak askerî önlemleri gözden geçiri*yor, *ancak savaştan kaçınmak gerektiği için Moskova'dan talimat is*tiyor.[3133]

SovNarKom, Orjonikidze'ye, *Türklerle çatışmaya girilmeden hatta gerekirse Ahılkelek, Batum ve Ahıska'nın iki ordu tarafından birlikte işgal edilmesi yönünde talimat gönderilmiştir*.[3134]

Ali Fuad (Cebesoy), 8 Mart tarihli notasına cevaben Çiçerin'e nota tevdi etti.[3135]

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

10 Mart 1921

Sayın Komiser,

Muhtar Bey'in Dışişleri Halk Komiserliği adresine gönderdiği iki telgraf suretlerinin ve yukarıda sözü geçen telgraflar hakkında açıklamada bulunduğunuz 8 Mart tarihli 11/344 sayılı mektubunuzu aldığımı bildirmekle şeref duyarım. Kızılordu ile Kafkasya'da yaşayan Müslüman halklar arasında kurulacak olan ilişkiler hakkındaki bilgiyi hemen bugün Ankara'ya göndereceğim ve aynı zamanda sözü geçen Müslüman halkların emekçi iktidarının gerçekleştirilmesinde başka cemaattan olan yurttaşlarla eşit haklar gözetileceğini Ankara'nın bilgisine sunacağım.

Ahize ile Anakelek adını taşıyan bölgeler herhalde Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek olacaklar.

Moskova ile Ankara arasındaki haberleşme olanaklarına gelince, bu sorun bugünkü koşullar altında son derece büyük bir önem kazanıyor, her gecikme, her iki ülke için arzu edilmeyen sonuçlar doğurabilir. Hükümetim, konferansın Bakû yerine Moskova'da yapılmasını kabul etmişse, bunu, bütün haberlerin daha doğru ve daha çabuk ulaşacağından emin olduğundan yapmıştır. Ancak, Kafkasya'da patlak veren olaylar yüzünden son zamanlarda beklenenin tam tersi olmuştur ve bu yüzden ortak çıkarlarımız bundan zarar görüyor. İlk telgrafları buradan 19 Şubat 1921 günü gönderdim, sayın Komiserin Gürcistan hakkında bana verdiği bilgiyi 25 Şubat tarihinde çıkarttım, 27 Şubat tarihli telgrafın gönderilmesi sırasında meydana gelen gecikmeler ve telgrafın bekletilmesi Hükümetimi olup bitenlerden habersiz bıraktı. Bu gibi durumlar karşılıklı çıkarlarımızı olumsuz yönde etkilemektedir.

3130 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 215.
3131 The Daily Express, 9 March 1921, *Turks Enter Batum*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 130.
3132 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65.
3133 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 216.
3134 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 112.
3135 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 212.

> Sayın Halk Komiseri, Hükümetime göndermekte olduğum haberlerimle onu Büyük Britanya'nın Dışişleri Bakanlığı'nın bütün kirli oyunlarından korumak istiyorum. Çünkü bu bakanlık, sansasyonel birtakım yalan haberler yayınlamakla Londra'da bulunan Türk temsilcilerini etkilemeye çalışıyor.[3136]

Çiçerin ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyetleri müzakere ediyorlar. *10 Mart toplantısında bir gün önce kabul edilen konular yeniden ele alınır. Türk heyeti bütün mallar için Batum limanından tam bir serbestlik ister, Çiçerin de bunun karşılığı olarak aynı şeyi Anadolu lim[an]larından ve özellikle Trabzon'dan isteyeceklerini söyleyince, bu konunun tartışılması orada bırakılır. Batum konusundaki diğer ayrıntıların, burada kabul edilen ilkeler çerçevesinde, Gürcistan'la yapılacak anlaşmada saptanması kararlaştırılır. Batum bölgesinin özerkliği kabul edilmekle birlikte, Türk heyetinin bu bölgedeki toprak mülkiyetinin saptanması önerileri reddedilir. Nahcivan konusuna gelince, Sovyet heyeti bu bölgenin Türkiye'nin himayesinde olup, Azerbaycan'a bırakıldığı ifadesini kabul etmek istememekle birlikte 9 Mart'ta alınan karar onaylanır. Bundan sonra sıra Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetiyle yapacağı anlaşmalara gelir. Türk heyeti Gümrü anlaşması sorununu yanı sıra birçok konuları daha sonra bu cumhuriyetlerle ayrı ayrı görüşmek üzere ertelemek isteyince, Rus heyeti toplantıda bir bildiri okuyarak, bu cumhuriyetierin egemenliğini kısıtlayacak herhangi bir denetimi ya da silahsızlandırma gibi bir ilkeyi Sovyet Rusya'nın kabul edemeyeceğini açıklar*.[3137]

*Narkomindel*den Stalin'e telgraf: *Türk heyeti 150 milyon altın ruble istemiştir*. Bu, *katıksız Doğu kafası abartısı*dır.[3138]

> Yusuf Kemal Bey Sovyet Heyetinden 150.000.000 altın ruble istediklerini ancak Sovyet temsilcilerinin 10.000.000 altın ruble vereceklerini ifade etmiştir.1072 Sovyet belgelerinde de Türk Heyetinin 150.000.000 altın ruble istediği belirtilmektedir. Türk Heyetinin 150.000.000 altın ruble istemesi Sovyet temsilcileri tarafından "…doğu insanlarının istekleri böyledir" denilerek eleştirilmiştir. Aynı Sovyet belgesinde daha önce de belirtildiği gibi geçen yıl Bekir Sami Bey'in 8.000.000 altın ruble istediği fakat Merkez Komitenin Türklere 5.000.000 altın ruble verme hususunda karar aldığı anlatılmaktadır. Söz konusu 5.000.000 altın rubleden Türklerin 3.000.000 altın ruble aldığı ve böylece geriye Türklere verilmek üzere 2.000.000 altın ruble kaldığı açıklanmıştır.
>
> Stalin'e gönderilen bilgi yazısında bahsi geçen 2.000.000 ile 5.000.000 altın rubleden Türklere hiç söz edilmediği, yapılacak olan yardımlardan sadece genel olarak bahsedildiği belirtilmiştir. Sovyet temsilcileri tarafından belirtilen söz konusu para miktarlarının Türklerin bütçesi için büyük bir meblağ olmadığı açıklanmaktadır. Bolşevikler, Türklerin ihtiyacı olan silah ve askeri teçhizatların bir kısmını temin edebileceklerini geriye kalan kısmı için ise Türk Heyetinin kendilerinden büyük miktarda altın ruble istediklerini ifade etmiştir. Söz konusu altınlar sayesinde Türklerin kendilerine silah temin edebilecekleri dile getirilmiştir.[3139]

Çiçerin tarafından Stalin'e yazılan 10 Mart 1921 tarihli belgede Bekir Sami Bey'in s 8.000.000 rublede ısrar ettiği anlatılmaktadır.[3140]

3136 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 298.

3137 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 214.

3138 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 139, dipnot 108.

3139 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 216; *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 173-174.

3140 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 160.

> Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Sovyet Hükümetinin yapacağı altın ve silah yardımlarının sözlü olarak değil yazılı bir şekilde taahhüt altına alınmasını talep etmiştir. Bolşevikler Türklerin daha önce böyle bir talepte bulunmadığını, bahsi geçen talebin sonradan uydurulduğunu ifade etmiştir.[3141]

Çiçerin, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine muhtıra gönderdi. *Türkler ile yapacakları anlaşmanın İngilizler aleyhine bir madde içermemesi ve söz konusu anlaşmanın kendileri açısından İngilizlere karşı bir düşmanlık hissi uyandırmaması gerektiği üzerinde titizlikle du*ruyor. *Türklerin istediklerinin verilmesi ve memnun edilmesi için ellerinden gelen çabanın gösterilmesinin kendi menfaatleri açısından önemli olduğu*nu bildiriyor.[3142]

Petersburg'da Kronştad ayaklanması huruc etti.[3143] *Kronştad Bahriyelilerinin isyanı Bolşeviklerin yüzünde bir tokat gibi patlamıştır*.[3144]

TBMM Hükümeti, Erzurum'da ve Sivas'da örfî idare (sıkıyönetim) ilân etti.[3145]

Sovyet Rusya Hükümeti ve Rus Komünist Parti Merkez Komitesi geceleyin *toplanarak, Kızılordu birliklerinin Batum'a doğru "barışçıl" bir yürüyüşüne karar ver* di. *Çiçerin de Orconikidze'den, "Türklerle ilişkimizin kardeşçe niteliğini" gözden kaçırmamasını iste*di.[3146]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Konferansın 9 Mart tarihli oturumunda, Doğu Sorunu değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili haberde, müttefiklerin kısa süre içerisinde İstanbul'u Türklerin hâkimiyetine bırakan bir çözümü düşündükleri, boğazların kontrolünün de yeniden Türkiye'ye ait olmasının sağlanacağı, İzmir'de özerk bir yönetim kurulabileceği ifade edilmiştir. Londra Konferansı, Türk ve Yunan heyetlerini son kez dinledikten sonra, 10 Mart'ta nihai kararını verecektir*.[3147]

11 Mart 1921. Londra'da, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand ile TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Bekir Sami (Kunduh), gizli mukavelename imzaladılar. Buna göre:

> a - Fransızlarla yapılmakta olan savaş durdurulacak,
>
> b - Onların saflarında çarpışan çetelerin silâhları onlar tarafından, Türk Mücâhitleri'nin silahları da Ankara Hükûmeti tarafından toplanacak,
>
> c - İki taraf arasında esirler değiştirilecek,
>
> d - Savaş bölgesindeki Türk zabıta kuvvetlerine Fransız subayları katılacak,
>
> e - Daha önce Fransızlarca teşkil olunan zâbıta muhafaza ed[il]ecek,
>
> f - Fransızlarca kullanılmış olan me'murlar makamlarında kalacak,
>
> g - Fransızların boşaltacakları yerlerle Kilikya, Adana, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik gelişmesi için gerekli teşebbüslerde, o iş yerli sermaye veya hükûmetçe yapılmadığı takdirde, "Fransızlara rüchan hakkı" tanınacak ve Ergani ma'den imtiyazı da onlara bırakılacaktı.
>
> Yine bu mukaveleye göre Payas'ın hemen güneyinden başlayan Türkiye - Suriye sınırı, Meydanıekbez Suriye'de kalmak suretiyle, Çobanbey istasyonuna varıyor oradan itibaren Nusaybin'e kadar demiryolu Türkiyede

---

3141 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 173. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3142 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 35; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 174.

3143 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467.

3144 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 499.

3145 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467.

3146 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 216.

3147 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218.

> kalmak üzere doğuda Fırat'a varıyordu. İskenderun bölgesinde Fransızlar husûsî bir idare (Un régime administratif spécial) ile buradaki Türklerin kültürlerinin gelişmesi hususunda her türlü kolaylığı göstermeyi kabul ediyorlardı.[3148]

TBMM Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığına Batum meselesinde ne yapılacağını sordu. Cevab: *"Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile konuşularak kararlaştırıldığı üzere, Kızıllar tarafından sonradan düzeltilmesi mümkün olmayan bir oldu bittiye meydan bırakılmaksızın, zaman kaybetmeden bölgenin işgalinin tamamlanması için Doğu Cephesi Kumandanlığına gerekli emrin verilmesi..." ve Fevzi Paşa, "Ahılkelek ve Batum'un mümkün olan hızla işgalini" emrederken Ahmet Muhtar da Karabekir'e şöyle yazar: "Moskova Konferansı'nın kararları hakkında temsilcilerimizden hiçbir rapor alınamamıştır. Sözde konferansta saptandığı Orconikidze tarafından bildirilen Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına ait koşullar, bizce bilinmiyor ve buna bağlı kalmak da doğru değildir. Temsilcilerimizin elindeki talimat hükümlerine hiçbir şekilde uymayan kararları kabul etmesi uzak bir düşüncedir ve Orconikidze tarafından düzenlenmiş bir manevra olduğuna şüphe yoktur..." Ve 11 Mart öğle üzeri 7. Piyade Alayının 3. Taburu Batum'a girer*.[3149]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu birliği, Batum'a girdi.[3150] Müttefikler, Batum'un Sovyet Rusya hakimiyetine girmesine engel olmak için TBMM Hükümetini Batum'u istirdad noktasında desteklemiştir:

> Kafkasların cephenin ötesinde kalması, İtilâf için oranın önemini yitirmesine neden olmaz. Çünkü Kafkaslar aynı zamanda ve belki de her şeyden önce, petrol demektir. 1918-1920 döneminde İtilâf ne bu petrolü doğrudan doğruya ele geçirebilmiş, ne de Sovyetlerin kullanmasına engel olabilmiştir. Geriye bir tek bu petrolün ihracatını denetim altına almak kalır. Çünkü Sovyet Rusya petrol fazlasını ihraç edip makine, araç, gereç ithal etmek zorunluluğundadır. Petrol ihracatının yolu ise Batum'dan geçer. Ancak Batum'un halkın desteğine sahip olmayan, günleri sayılı Gürcü Menşevikler tarafından İtilâf hesabına uzun süre elde tutulamayacağı da açıktır. Öyleyse geriye Ankara Hükümeti kalmaktadır ve İtilâf bir defaya mahsus olmak üzere Misak-ı Millî'nin ateşli bir savunucusu olacaktır.[3151]

Kavbüro Komiseri Ordjonikidze, *11 Mart 1921'de 18. Kafkas Süvari Tümen Komutanı D. P. Jloba'ya gönderdiği telgrafta derhal Batum'a girilmesini ve şehrin kontrol altına alınmasını emretti. Telgrafın gönderildiği günlerde Karabekir komutasındaki Türk ordusu Batum, Ahılkelek ve Ahıska'yı ele geçirmişti*.[3152]

İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Atina'dan gelen bir telgrafta, Anadolu'daki Yunan birlikleri komutanı Papoulas, Londra'ya hareketi öncesinde Yunan Savaş Bakanı'na, müttefiklere Trakya ve İzmir'in tahliye edilmesi teklifinin geri çevrildiğini ve Kemalistler takviye almadan, Yunan ordularının saldırıya geçmesine karar verildiğini bildirmesini istemiştir. Alınan bu haber üzerine 11 Mart sabahı, müttefikler, Türk ve Yunan taraflarını uzlaştırmak için birçok toplantı yapmışlardır. Lloyd George, Yunan delegeleri ile görüşürken, Briand ve Kont Sforza ise Türk tarafıyla bir araya gelmişlerdir. Görünüşe göre, amaç, şu temellerde bir anlaşmaya varılmasına yöneliktir*: "*İstanbul'un tahliyesi, Boğazların denetiminin milletlerarası hale getirilmesi, Gelibolu'nun Yunan denetiminde kalması; İzmir'in*

3148 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 50.

3149 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 215-216.

3150 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65.

3151 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203-204.

3152 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 315. Aralov'un belirttiğine göre Ordjonikidze'nin Jloba'ya gönderdiği telgraf şöyleydi: *Ne gibi engeller olursa hepsinin üstesinden gelerek üç gün içinde Batum"a varmalısınız. Batum büyük şehirdir. Orada bilgi ve itidalinizi kullanmak zorundasınız. Geçeceğiniz yollardaki Müslüman halka karşı çok dürüst ve sakıncalı olmalısınız. Türk ordusuna karşı ise bir müttefik orduya karşı nasıl davranmak gerekiyorsa öyle davranmalısınız*… (Konak, 2017, s. 314, dipnot 722).

*hâkimiyetinin belirli ölçüde Yunanistan'da olması ve karşılığında Türklerin şehrin limanına serbestçe girebilmesi". Habere göre, İzmir, her yönden güçlüklere neden olmaya devam etmekteydi. Türkiye, İzmir'e ilk oturumlarda öne sürülen inceleme komisyonunun gönderilmesini istiyordu. Kilikya bölgesiyle ilgili Fransız-Türk müzakereleri de olumlu gitmekte*dir.[3153]

12 Mart 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Müttefik mümessiller, TBMM *heyetine Sevr konusunda verilebilecek tavizleri içeren bir taslak sundular. Askeri, mali, iktisadi vb. konularda Sevr'in yumuşatılmış hali olan bu taslağı değerlendirmeleri için* TBMM *heyetine 24 gün süre tanındı*.[3154]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza, gizli mukavelename imzaladılar[3155]:

1-Ankara ve Roma hükümetleri, Osmanlı Hükümeti'nin yardımı olmadan Antalya, Burdur, Muğla ve Isparta sancaklarıyla, kısmen Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya bölgelerinin iktisadî gelişimini sağlamak için işbirliği yapmaya kesin olarak karar vermişlerdir. Ereğli kömür madenlerinde, Türk-İtalyan şirketine verilecek imtiyazının sınırları daha sonra yapılacak bir anlaşma ile tespit edilecektir.

2-İmtiyaz, inhisar veya ihtiyari işletme verildiği takdirde şirket Osmanlı kanunlarına uymayı taahhüt eder.

3-Türk ve İtalyan sermayeleri mümkün olduğunca işbirliği yapacaklardır. İştirakler %50'ye kadar varabilir.

4-İtalya Krallığı Hükümeti, Türk heyetinin, barış antlaşması ve özellikle İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusundaki bütün taleplerini Müttefikleri nezdinde müdafaa etmeye söz verir.

5-İtalya Krallığı Hükümeti, barışın tasdikinden ve iki ülke arasında ikinci bir antlaşma yapıldıktan sonra Osmanlı topraklarındaki birliklerini geri çekmek için resmî bir güvence verecektir.

6-Yukarıdaki şartlar, Türkiye'ye devamlı bir mevcudiyet ve bağımsızlık temin edecek barış antlaşmasının imzalanmasından sonra iki taraf arasında yapılacak bir antlaşmadan sonra yürürlüğe girecektir.[3156]

Buna göre İtalyanlar "Türklerin İzmir ve Trakya üzerindeki hukukunu Müttefiklere karşı korumayı" ve en geç barışın imzalanması tarihine kadar Türkiye'deki askerlerini geri çekmeği kabul etmişlerdi. Buna karşılık kendilerine "Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancakları ile Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının", daha sonra belli edilecek kısımlarında, "Teşebbüsât-ı iktisâdiyye için rüchan hakkı" tanınıyor, ayrıca bu yerlerde Türk hükûmeti veya sermayesi tarafından yapılamayacak olan işlerin İtalyan sermayesince işletilmesi, "Ereğli ma'denlerinin bir İtalyan - Türk şirketine devri", "Teşekkül edecek şirketlerde Türk hissesinin yüzde elliye kadar gidebileceği" kabul olunuyordu.[3157]

Sforza'nın Ankara Hükümeti dışişleri bakanı ile yaptığı antlaşma, İtalya'nın, Trablusgarb Savaşı'ndan sonra Anadolu politikasında ulaştığı en üst aşamadır. Anadolu hakkındaki taleplerini gizli antlaşmalarla Müttefiklerine kabul ettiren İtalya, savaştan sonra yaptığı faaliyetler[i] işgalle tamamlayarak Anadolu'da geniş bir bölgeyi hâkimiyetine aldı. Gizli antlaşmalardaki yorum farklılıklarını Üçlü Antlaşma ile gideren İtalya'nın önündeki en önemli engel Ankara Hükümetiydi. Londra Konferansı'nda imzalanan bu anlaşma ile İtalya, Anadolu'da geniş imtiyazlar almayı, şimdilik başarmıştı. Sforza'nın Bekir Sâmi Bey ile yaptığı anlaşmayla İtalyan, Anadolu'nun geniş bir bölgesinde ticarî ve ekonomik haklar kazanmıştı.[3158]

3153 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218-219.
3154 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 241.
3155 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 144.
3156 ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1661-7773; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 258-259.
3157 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 55-56.
3158 Sergio Roggerro, *Siamo Medirettanei*, 1928, s. 107; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 259-260.

Moskova Konferansı içtima ediyor. *Geçen oturumun tutanakları okunurken, Türk heyeti, geçen oturumda okunan Kafkas Cumhuriyetlerinin egemenliği hakkındaki Sovyet bildirisine karşı çık*tı. *Silahlanmanın sınırlandırılmasının ve bunun denetim hakkının egemenliği kısıtlayıcı olmadığını, buna bakılırsa her anlaşmanın egemenliği kısıtlayıcı olduğunu, bu bildirinin kabulü ile Türkiye Hükümeti'nin gelecekte yapacağı anlaşmaların kayıt altına alınamayacağını açıkla*dı. *Buna karşılık Sovyet heyeti, Sovyet Hükümeti'nin, egemenliklerinin zedelenmesi halinde, Kafkas Cumhuriyetlerine tüm diplomatik desteğini vereceğini bildirmekle yetin*di. *Bundan sonra Sovyet heyeti iki soruna daha değin*di. *Birincisi, iki ülkenin topraklarında diğer ülkeye düşman güçler ya da kuruluşların barındırılmaması. Bununla Menşeviklerin ya da Müsavatçıların Türkiye'de barınması olasılığı yanı sıra İstanbul ve Gelibolu çevresinde konaklamış olan Vrangel ordusu kalıntılarının yeniden Rusya'ya karşı kullanılması engellenmek isteni*yor. *İkincisi ise, taraflardan birinin diğerine haber vermeden bir anlaşma imzalamayacağı güvencesidir. Bu da, Bekir Sami'nin Londra'da imzaladığı anlaşmalarla ilgilidir*. *Oturumda son olarak anlaşma taslağı konferansa sunul*du, *ancak Türk heyetinin isteği üzerine, karar gelecek oturuma ertelen*di.[3159]

Stalin, Orconikidze'ye telgraf keşide eyledi. *Moskova Konferansının kararlarına dayanarak, Türklerle çatışmadan her ne pahasına olursa olsun kaçınılmasını ve gerekirse Batum, Ahısha ve Ahılkelek'in iki ordu tarafından birlikte işgal edilmesini* yazıyor.[3160]

İcra Vekilleri Heyeti içtima ediyor. *Ahısha, Ahılkelek ve Batum bölgesinde Ankara Hükümeti adına yönetime geçilmesi ve bunun için de memurlar atanmasına karar ver*di *ve bunu Kâzım Karabekir'e bildir*di.[3161]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM Hariciye Vekili ve Londra Konferansı Başmurahhası Bekir Sami'nin (Kunduh) Fransız matbuatına beyanatı mucibince TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisine protestoname verdi. Fransa, Sovyet Rusya'nın en azılı düşmanıdır ikazında bulunuyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası

12 Mart 1921
No. 11/360

Sayın Elçi,

Information Presse Française'ın 12.3, 12.30 tarih ve 195 sayılı radyo telgrafından şunları öğrenmiş bulunuyorum:

"Bekir Sami, Londra'da 'Petit Journal' gazetesi ile yaptığı görüşme sırasında, Fransız-Türk Anlaşmasının imzalanmasından dolayı büyük memnunluk duyduğunu belirtirken, Türklerin bütün elde etmiş olduklarını Fransa'ya ve özellikle Briand'ın alicenaplığına borçlu olup, bu iyiliği hiçbir zaman unutmayacaklarını ve savaş sırasında Fransa'ya saldırmakla hata yapmış olan Türklerin artık adaletin ve uygarlığın savunucusunun kim olduğunu iyice seçebileceklerini açıklamıştır. Bekir Sami, bu anlaşmanın, Fransa'yı Müslüman devletlerden en uygar ve en şanslı olarak gören Müslüman dünyasını derinden derine etkileyeceğini de söylemiştir. Sözlerini bitirirken, Fransa'nın Doğu Avrupa'daki nüfuzunu kat kat artıracak olan Türkiye-Polanya-Romanya ittifakının da kurulduğunu görmekten mutlu olacağını ifade etti."

İzninizle size şunu hatırlatmak isterim ki, Polonya ile Romanya bir iki gün önce Rusya'ya karşı bir anlaşma imzalamıştır ve Kont Sapega, her iki devletin Rusya ile pek yakınlarda savaşa girişme olasılığını göze almak zorunda olduklarını da açıklamıştır. Fransız-Polonya-Romanya kombinasyonu antibolşevik bir alettir. Fransız Hükümeti bizim, en kararlı, gerilemek bilmeyen, en amansız ve en yolundan şaşmayan düşmanımızdır. Briand

[3159] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 217.
[3160] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 216.
[3161] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 217.

şimdiki [*Paris'te bulunan Beyaz Rusların yöneticilerinden biri*] Maklakov'a Kronştad'ta ayaklananlara her türlü yardımda bulunacağını bildirmiştir. Bu nedenle size sormak isterim. Acaba Bekir Sami kimi temsil ediyor? Ankara'yı mı, İstanbul'u mu? Ankara'yı temsil ediyorsa, arada bir rota değişikliği mi olmuş ve olmuşsa, geçen yıl aramızda alınan kararlara göre bununla ilgili anlaşma imza edilmiş veya edilmemiş olsun Türkiye'nin bizi haberdar etmesi gerekmez miydi?

Sizlerle imzalamak istediğimiz anlaşmanın olağanüstü önemini göz önünde bulundurarak ve Kafkasya'daki askerî durum karşısında, bu sorun bizim için her şeyden önce çözümlenecek en acele ve güncel sorunlardan biri sayılıyor.

Derin saygılarımla. Georgi Çiçerin[3162]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti kararı: *Enver ve Halil Paşalar ve esâmi-i zevatın Anadolu'nun herhangi bir mahallesine gelmesi siyaset-i dâhiliye ve hariciyemize münafi görüldüğünden geldikleri takdirde derhal memleketten ihraçları icra vekilleri heyetinin 12\3\1921 tarihindeki içtimasında takrir edilmiştir*.[3163]

Berlin'deki V. Mehmed, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi: *İzmir'e giden bir arkadaşımızla* [Çerkes] *Reşid'e hitaben ... mektup yazdım. Ve arzu ve emir-i devletlerinin ne merkezde bulunduğunu ilave eyledim*.[3164]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı, müzakerelerini 11 Mart 1921'de sonlandırmıştır. Son oturumda, ertesi gün sabah on birde, iki ülkenin temsil heyetlerine, Lloyd George'un Türk-Yunan anlaşmazlığına dair tasarısı resmî olarak iletilecekti*r. *12 Mart'taki oturumun ardından, temsil heyetlerinin biri Atina'ya, diğeri İstanbul'a ve öteki Ankara'ya hareket edecekler ve hükümetlerinin cevabını müttefiklere bir ay veya altı hafta içerisinde ileteceklerdi*r. *İngiltere'deki diplomatik çevreler, teklif edilen tasarının her iki tarafça kabul edileceği beklentisi içerisinde*dir. *Yunan tarafı, menfaatlerini savunan tek müttefik devlet olan İngiltere'nin taleplerini kabul etmemesi durumunda, Türk-Yunan sorununu çözme sorumluluğu Yunanlılara kalacaktı*r. *Türkler açısından ise kendilerine tanınan imtiyazların cömertçe olduğu düşünülmekte*dir *ve bu imtiyazlara Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ikna olması beklenmekte*dir. *Bu sırada, M. Briand ve Türk heyeti, Kilikya'nın süratle tahliyesi, esirlerin kurtarılması ve düşmanlıkların derhal durdurulmasına ilişkin bir anlaşma üzerinde uzlaşmışlardı*r. *Türkiye, bu kazanıma karşılık olarak topraklarında yaşayanların ve onların mallarının güvenliğini sağlamayı ve azınlıkları korumayı taahhüt edecekti*r.[3165]

12/13 Mart 1921. *12/13 Mart 1921'de Ankara Hükümeti tarafından Karabekir'e işgal edilen Ahıska, Ahılkelek ve Batum'a hükümet namına memurların atanması gerektiğini bildirilmiştir*.[3166]

13 Mart 1921. *Menşevik Hükümetiyle birlikte Batum'a sığınmış olan Kâzım* [Dirik] *Bey, Karabekir'e, çevredeki Müslümanları da emrine alarak, 24 saat içinde aksi bir emir almazsa Bolşeviklere karşı İslam birlikleri kumandanı olarak Gürcülerle birlikte savaşa gireceğini bildir*di. *Karabekir, hemen ona, Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi demek olan böyle bir şeyin yapılmamasını yaz*dı *ve bu konuda Ankara'dan bir talimat alıp almadığını sor*du. *Ertesi gün Kâzım Bey'in doğrudan talimat almadığı, ancak ona Ankara'daki Gürcü elçisi ve Gürcü Dışişleri aracılığı ile bir takım haberlerin iletildiği anlaşılır*.[3167]

3162 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 299-300. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3163 *BCA*, Fond No: 30 18 11, Kutu No: 2, Dosya No: 38, Sıra No: 18, (12-3-1921); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 322, dipnot 760.

3164 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 357-358.

3165 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219.

3166 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 112.

3167 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 217.

Kâzım Karabekir:

> Bizim Tiflis temsilcimiz Albay Kâzım Bey, civar müslümanlarını da emrine alarak 24 saat zarfında aksi emir almazsa, Bolşeviklere karşı İslâm Birlikleri Komutanı olarak Gürcülerle ortak savaşa gireceğini ve yanındaki subayları da çeşitli komutanlıklarda kullanacağını bildiriyor!
>
> Ankara, Hükümetimizin temsilcisi olan bu kişiye birşey yazmış mı, bilmem. Bu hareketin oradaki İslâmları toptan yok etmekten ve bizi de savaşa sürüklemekten başka birşeye yaramıyacağını kendisine sert yazdım ve onun Gürcü Hükümeti katında bir temsilciden başka birşey olmadığını anlattım. Kâzım Bey, 13 Mart'ta Batum'dan yazıyor: Gürcü Ordusu, Samtredi-Poti hattına çekilmiş. Benim sert direktifimi de Kâzım Bey almış. Dışişleri Bakanlığımız, temsilcimize hiçbir direktif vermemiş. Ankara'daki Gürcü Sefiri Mdivani'ye Hükümetimiz tarafından verilen bilgi, benim Kâzım Bey'e verdiğim direktife karşıtmış! Gürcü Dışişleri Bakanı, Kâzım Bey'den durumun açıklanmasını istemiş, o da bana soruyor... Kâzım Bey'e benden aldığı direktif çerçevesinde davranmasını, kendiliğinden aykırı yönde işler yapmamasını ve artık durumunun Batum Vâliliği'ne dönüştüğünü anlattım.[3168]

TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e cevabî nota keşide eyledi. Fransız matbuatının neşrettiği Bekir Sami beyanatının, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasındaki münasebet-i dostaneyi baltalamak maksatlı kara bir propaganda olabileceğine dikkat çekiyor:

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

13 Mart 1921

> Sayın Komiser,
>
> 12 Mart tarih ve 11/360 sayılı mektubunuzu aldım ve Bekir Sami'nin 'Petit Parisien'e yapmış olduğu kapitalist ülkeler içinde anti-bolşevik hareketinin en inanmış ve en azılı taraftarı olan Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerle ilgili açıklaması hakkında bilgi edinmiş oldum.
>
> Sayın Komiserin dikkatlerini, bizim Moskova'da bir konferansta bulunmak üzere toplandığımıza ve ortak düşmanlarımız olan Batılı kapitalistlerin her fırsattan yararlanarak, konferansın çalışmalarına engel olmak veya konferansı baltalamak için yoğun faaliyetler geliştirdiklerine çekmek isterim. Daha 8 Mart (1921) tarihinde sayın Komiser bizzat, İngiliz basınında yoğunlaşan birtakım yalan sansasyonel haberlerden söz ederek, Rusya'da olup bitenler hakkında Britanya Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan resmi ve gene hiçbir aslı astarı olmayan bildirilere işaret etmiş, bana, ortak çıkarlarımızın gereği olarak Londra'ya, Bekir Sami'ye bunların yalanlanmasının gönderilmesini önermişti. Bu nedenle, sözde Bekir Sami tarafından, sizce Bolşevik Rusya'nın en azılı düşmanı olan ülkede yapılan açıklamalar, Moskova Konferansını baltalamak için tezgâhlanan bir yalan olmasın?
>
> Hükümetlerimizin anlaştıkları gibi, durumda her değişiklik veya İtilaf devletleri ile yeni görüşmelerin her başlanmasında birbirine bilgi vermek konusuna gelince, Hükümetim, bu taahhüdünü hiçbir zaman ihlâl etmiş değildir; en son olarak Hükümetim, 7 Mart tarihli notası ile sayın Dışişleri Komiserine, Londra konferansı sırasında İtilâf devletlerince bize yapılan önerileri bildirmişti.
>
> Sayın Komiser, herhalde Moskova Konferansının oynayabileceği rolün önemini takdir ederler ve bunun için fikrimce, biz, Moskova'ya gelenlere tam anlamı ile güvenenler ve hepimiz için çok üzücü olabilecek bütün bu yayınlara kesinlikle son vermek için en iyi çare, bizleri Batı kapitalizmine ve emperyalizme karşı savaşta pekiştirecek anlaşmanın en kısa bir zamanda imzalanması olacaktır.[3169]

İttihadçı Muhiddin'in (Birgen) makalesi: *Komünizmin destani olan gayelerine tamamen ve hararetle taraftar olduğumuz için de Bolşevikliğin düşmanı değil dostuyuz; fakat bizim için Bolşeviklik yeri olmayan bir şeydir*.[3170]

3168 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 833-834.
3169 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 301.
3170 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 116.

14 Mart 1921. Moskova Konferansı içtima ediyor. Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti heyetleri muahedename taslağını müzakere ediyorlar. *Anlaşmanın girişinde "kardeşlik anlaşması"ndan söz edilmesi kararlaştırıl*dı. *Ondan sonra Batum arazisinin Türkiye tarafından Gürcistan'a "bırakılması" konusuna geçil*di. *Çiçerin, Brest-Litovsk anlaşması tanınmadığına göre, Batum'un Türkiye'nin olmadığını, bu durumda da bırakılması söz konusu olamayacağını söyle*di. *Türk heyeti de Misak-ı Millî'nin Brest-Litovsk anlaşmasından söz etmemesine rağmen, Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu ilan ettiğini ve buna göre bırakılması söz konusu olduğunu açıkla*dı. *Sonunda Türkiye'deki "millî duygular" adına bu kelimenin olduğu gibi kalması kararlaştırıl*dı. *Sıra Türkiye'ye katılan Elviye-i Selâse halkının Rusya'ya göçme hakkına gel*di. *Türk heyeti bu maddeye Rusya'daki Müslümanlara Türkiye'ye göçme hakkını tanıyan bir paragraf eklemişti. Rus heyeti, böyle bir kayıtla Rusya'daki tüm devrimzede (!) sömürücü grupların hemen Türkiye'ye göçmek isteyeceklerini, dolayısıyle ulaşım araçlarında tıkanıklıklar olacağını ve bu konuda önce Federasyonun sonra diğer Cumhuriyetlerinin düşüncelerinin sorulması gerektiğini söyle*di *ve sonunda bu hak, ancak Batum arazisi halkı için tanın*dı. *Bundan sonra oturum ayın 16'sına ertelen*di.[3171]

Moskova'daki Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ankara'ya telgraf keşide eyledi: *Londra Konferansı dolayısiyle, Avrupa'da yapılan türlü yayınlar, hatta Bekir Sami Bey'in ağzından Küçük Antant'a katılacağımız gibi şiddetli propagandalar, Ruslara pek kötü etki yapıyor. Hakkımızda kuşkulara düşüyorlar. Bu da güçlüklere yol açıyor. 7 Mart tarihli telgrafınızdan anlaşıldığı üzere, İngilizler bize, örneğin Doğu sınırlarımızda Ruslar kadar çıkar sağlamıyor. Onun için buradaki konferansın kesin sonucu alınmadan İtilâf Devletleri ile kesin bir uyuşmanın yapılmamasının uygun olacağı kanısındayız. Güvenilir istihbaratımıza göre, Rus Hükümeti, bizim Fransızlarla uyuşacağımız ve bunun kendilerine karşı bir fikir hareketi doğuracağı düşüncesindedir. Bu yüzden gizli ya da açık bir belge ile bize belli miktarda para, silâh verme yükümlülüğünden kaçınmakta olduklarını anlıyoruz. Tarafınızdan bu kuşkular giderilirse, daha çok çıkar sağlayacağımızı sanmaktayız*.[3172]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu, öğle vaktine doğru Ahılkelek'e girdi.[3173]

Petersburg'da vuku bulan Kronştad ayaklanması bastırılıyor.[3174]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Saint James sarayında, Sevr Antlaşmasında yapmayı uygun gördükleri değişikliklere dair metni, Türk ve Yunan taraflarına 12 Mart'ta sunmuşlardır. Yunan tarafı, bu teklifleri hükümetlerine ileteceklerini bildirmiştir. İki Türk heyeti, Türkiye'nin İzmir ve Trakya'da bir teftiş komisyonunun tayin edilmesini her zaman kabul ettiğini, ancak Yunan tarafının buna itiraz ettiğini hatırlatmıştır. Lloyd George, İzmir ve Trakya için öngörülen ilk çözümler dışında karşı tekliflerin bir bütün oluşturduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine de Osmanlı delegeleri kendi Hükümetlerinden talimatlar bekleyeceklerini ifade etmişlerdir*.[3175]

16 Mart 1921. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Londra'da, Britanya Başvekili Lloyd George'yle hususî mülakat ediyor. Bekir Sami, 4 Mart tarihli özel görüşmede serdettiği mülahazaları yeniden dile getiriyor. Lloyd George, *Türklerin Musul bölgesinde çıkardıkları olaylardan ötürü* ikazda bulunuyor; *bu olaylar sürdürülürse, İngiliz yönetiminin, Yunanlılara, Mustafa Kemal'e karşı girişecekleri düşmanca davranışlarda yardım etmek zorunda kalacağını bildiriyor. Bekir Sami, Türk yönetiminin Musul'da olay çıkarmak niyetinde olmadığı yolunda Lloyd George'ye güvence veriyor; Türkiye'nin, Arapların işlerine karışmak istemediğini; Irak'ın İngiliz dostluğu kadar önemli olamayacağını bildiriyor;*

3171 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 218.
3172 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 807.
3173 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65.
3174 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467.
3175 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219.

gene Lloyd George'u, Kafkasya'nın kuzeyindeki devletleri tanımaya çağırıyor; güçlü bir Kafkas federasyonu kurulmasının hem Türkiye'nin hem İngiltere'nin çıkarları yararına olacağını öne sürüyor.[3176]

Lloyd George'den Bekir Sami'ye: *Türkiye ile eski dostluğu diriltmeyi* arzuluyoruz lâkin Türkler Musul bölgesinde karışıklık çıkartmak istiyor. *Bundan vazgeçilmezse* Britanya da Mustafa Kemal'e karşı Yunan'ı destekleyecektir.[3177]

> 16 Mart'ta yapılan görüşmede de Bekir Sami yine "güçlü bir Kafkas Federasyonu kurulmasına" destek olunmasını istemiştir. Ankara'nın Bağımsız Kafkas Devletleri Federasyonu kurma doğrultusunda hareket ettiğini Batum politikalarından anlıyoruz. Burada belirsiz olan Kafkas Federasyonu kurma fikri Ankara'nın mı, yoksa İngilizlerin midir? Londra Konferansı'nın arifesinde, 19 Ocak 1921 tarihinde Türk Dışişleri heyeti Moskova'ya giderken, Menşevik Gürcistan hükümetinin Ankara'ya yaptığı "siyasi ve iktisadi" ittifak teklifi ciddiye alınmış olmalıdır. Gürcüler bu teklifi İngilizlere dayanarak mı yapmaktadırlar, yoksa bu kendi bağımsız politikalarının ürünü müdür?[3178]

Bekir Sami (Kunduh), Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. Yunanistan, Trakya'ya ve İzmir'e gönderilmesi teklif edilen tahkikat komisyonunu reddetmiştir. TBMM murahhas heyeti de Trakya ve İzmir menatıkında Rum nüfusun ekseriyet olduğu iddiası Yunan reddiyesiyle çürütülmüştür demiştir. Bekir Sami, Londra Konferansı Yüksek Şûrasını, *Yunanistan'a maddî ve manevî yardımda bulunmamaya* davet ettiğini bildiriyor. Yüksek Şûranın Sevr Andlaşmasına ilişkin yeni tadilat taslağını Mustafa Kemal'e gönderiyor.[3179]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye 27 Şubat tarihli mahrem telgrafına cevabî şifreli telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı şifreli telgrafı deşifre etti. *Mustafa Kemal, Fransızların anlaşmaya koymak istedikleri "azınlık soyların korunmaları" koşuluna karşı çıkıyor; bundan, Ermenilerin bölgedeki sayısını arttırmak için onları siyasal bir soy olarak korumak amacının güdüldüğünü öne sürüyor. Malî sorunlarla ilgili koşula da karşı çıkıyor; bunun "kapitülasyon koktuğunu"; Mamüret-ül Aziz, Diyarbekir ve Sivas'a dek uzanan bölgelerde tercih hakkı isteyen Fransızların, bir nüfuz bölgesine yerleşmek amacı güttüklerini; bu istekleri kabul edilirse, Sevr'de kaleme alınan ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşmenin kabul edilmiş olacağını Bekir Sami'ye bildiriyor*.[3180]

Bekir Sami (Kunduh) ile Britanya Hariciye Nâzırı Kalem-i Mahsusu Robert Vansittart gizli mukavele imzaladılar. *Anlaşma gereğince, Kemalistlerin elinde bulunan tüm İngiliz savaş tutsakları vesair tutuklularla İngilizlerin elinde bulunan (savaş töre ve usullerine karşı kırım davranışlarında bulunmaktan sanık yargılanacaklar dışında) Türk savaş tutsakları ve enterne edilmiş sivil tutuklular değiş tokuş edilecek, ama İngilizler isterlerse serbest bırakılan herhangi bir Türk tutsağın, barış kuruluncaya dek İstanbul'a dönmesine engel olabilecekler*.[3181]

3176 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 442; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 134.

3177 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXIX. Salâhi Ramazan Sonyel (1991), Lloyd George'nin Türkiye'yle kadim dostluğu dirilmek istiyoruz beyanını nedense mevzubahis etmemiştir (c. 2, s. 134). "D. Lloyd George'un yaptığı açıklama katışıksız bir şantaj olarak görülebilir. Çünkü o sırada Küçük Asya'nın tamamında Mustafa Kemal'in karşısında Yunanistan'ın silah altında 121.000 askeri vardı; Kemalist birliklerin toplam sayısı ise -Yunan hesaplarına göre- 55.000'i geçmiyordu. Bu yüzden İngilizler Yunanlıları aktif bir biçimde güçlendirseydi, Kemalistler hızla kaybederdi…" Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 100-101.

3178 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 452.

3179 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 131.

3180 FO/6470/E 6129; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137.

3181 FO/6500/E 3375; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 135.

Bekir Sami'nin yaptığı antlaşmaya göre, Türkiye'nin himayesinde Sovyet Rusya'ya karşı bir Kafkas ülkeleri bloğu oluşturulacaktı.[3182]

Doktor Rıza Nur, 10 yıl kadar sonra kaleme alacağı elyazması hatıratında, Çerkes Bekir Sami'nin Moskova'daki ve Londra'daki faaliyetleri hakkında şunları yazacaktır:

> Ordular düzenlemekle uğraşıyoruz. Silâh, cephane ve paraya şiddetle gerek var. Antlaşma ve yardım için Rusya'ya giden Bekir Sami Kurulundan hâlâ bir haber yok. Bekir Sami'yi Moskova'da şurada burada arıyoruz. Yok.
>
> Bekir Sami'yi tekrar aradık. Yok. Hatta Moskova'da Rus Hükümeti bilmiyor. "Galiba Kafkas dağlarında Asetin'lerin içinde olsa gerek" diye tahmin ediyor. Sonra Tiflis'e, Bakû'ya, Moskova'ya varınca öğrendim. Çiçerin, Van'ı Ermenilere istemiş, Bekir Sami de, Yusuf Kemal de râzı olmuş. Ancak, "Önce Büyük Millet Meclisine soralım" demişler. Bekir Sami "Eğer Asetin'lere bağımsızlık verirseniz, ben de Meclis'i râzı edip Vani Ermenilere veririm" demiş. Bunu Çiçerin'e sordum, Doğruladı. Bekir Sami, Asetin'lerin arasına gireceğini söyleyip Yusuf Kemal'e "Bekle" demiş. Yusuf Kemal, "Ben geri döneceğim" demiş. Aralarında bundan anlaşmazlık olmuş. Nihayet Bekir Sami, Yusuf Kemal'e "Sen gidip Meclis'te Van sorununu çözümle" deyip gitmiş. Yusuf Kemal de âdeta kaçarcasına yola çıkmış, Ankara'ya gelmiş.
>
> Bekir Sami, Rusya'ya gidince adını bırakmış "Prens Kondük" olmuş. Rusya'da soruyorum, Bekir Sami deyince tanımıyorlardı. Ailesinin adı Kondük imiş ve prens imişler... Bu işten haberdar olduğum vakit içim ağladı. Türk için, Türk'ün eğitim ve ekmeğiyle büyümüş birini yine Türk parası ile Türk Devleti en kara gününde bir imdat olur diye gönderiyor. O, Türk'ün işini bırakıyor, kendi cinsi olan Asetin'lerin bağımsızlığı için çalışıyor. Amacı, oraya Prens olacak.
>
> Rusya'dan dönünce bunu ben söyledim. Bekir Sami işitmiş, bir üzülmüş. Bana geldi. Zorlama yorumlara kalkıştı, fakat zorlama yorumları pek çürüktü.
>
> Derken Ruslar, Asetin bağımsızlığına yanaşmamışlar. İlkin Ruslardan vaad alan Bekir Sami buna kızmış. Demek Van'ı kapmak için... Bekir Sami, "Asetin'leri göç ettireceğim, bağımsızlık verin" diye Moskova Hükümetini tehdit etmiş, Ruslar aldırmamışlar, göç de ettirmemiş! Artık yapacağı kalmamış, Tiflis'e geçmiş. O vakit Tiflis'te Millî Gürcü Hükümeti ve onun yanında İngiliz, Fransız ilâh... İtilâf Devletleri temsilcileri vardı. Orada Fransızlar ve Gürcüler ile Türkiye adına (ama böyle hiçbir yetkisi yoktu) görüşmelere girişmiş. Bu görüşmelerin konusu, Polonya, Romanya, Kafkasya, Türkiye birleşerek, Fransızların yardımıyla, birlikte Rusya'ya karşı savaş açacaklar. Fransızlar, bunu pek istiyorlar. Nedeni, Rusya Fransa'ya karşı olan borcunu inkâr etti, onu alacaklar. Bize ise bir faydası yok. Bizi beygir, katır gibi kullanacaklar. Bekir Sami de bu arada Asetin'lere külâh koparacak, Ruslara kızdı ve şimdi intikam peşinde de hem biz ne durumdayız! Tepemizde Yunan, Fransız, İngiliz, Ermeni ilâh... var. Ordu, silâh, cephane, para yok. Bu bizim işlerimiz mi? Elimizden gelirse, Yunan'ı Ermenileri kovalım. Rusya aleyhine döneceğiz de Yunanlıları ne yapacağız? Hem de Rusya'dan silâh dileniyoruz. Bekir Sami'nin yaptığı gayet aykırı, tehlikeli bir yanılgı idi. Hem de vatan ihaneti idi.
>
> Ruslar, Tiflis girişimini duymuşlar. İnanmışlar, telâşa düşmüşler. Sonra Bekir Sami, Avrupa'ya gitti, yine işe çalıştı. Bu konuda Briand ile de görüşmeler yaptı. Bunlar Rusları öyle etkiledi ki, çok zaman bizim Fransa ile, Rusya aleyhinde bir gizli anlaşma yaptığımızı sanarak bize güvenemediler. Silâh, cephane, paraya şiddetle ihtiyacımız olan bir zamanda Bekir Sami'nin ne müthiş bir iş yaptığı düşünülsün!..
>
> Bizim Ruslar ile antlaşma yapmamız, İngilizleri kışkırtmış. İngilizler bizim Ruslar ile dost olmamızı asla istemiyorlar. Istanbul Hükümeti ve aynı zamanda Ankara'yı 21 Şubat'ta Londra'da bir konferansa çağırmışlar. İşte bu, Moskova Antlaşması'nın bir etkisidir.
>
> Mustafa Kemal, Rusya'daki başarısızlık ve yanılgılarına, hatta hiyanetine rağmen, yine gelip yerine oturan Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığı altında, Istanbul Kuruluna katılmamak üzere bağımsız bir delege kurulu yapıp, oraya göndermiş. Bekir Sami, Lloyd George'a Ruslar aleyhine birçok şey söylemiş, o da Bekir

[3182] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 102.

Sami'nin haberi olmaksızın arkasına bir stenograf koyup sözlerini kâğıda geçirmiş. Ruslar ile aramızı açmak için, bunu Ruslara teslim etmiştir.

Bekir Sami, Londra'dan Paris'e geçmiş. Oradan Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile şu bilinen Tiflis Antlaşmasına devam etmiş. Yâni Fransa'nın güdümü altında Polonya, Romanya, Türkiye ilh... birleşip Rusya'yı yok edecekler. Asetin'lere bağımsızlık verilecek.

Bekir Sami çok cesur bir adamdır. Londra'da antlaşma olmayınca, İngilizlerle, Fransızlarla, İtalyanlarla bir takım anlaşmalar yapıp imzalamış. Özellikle bu arada Ruslara karşı bir koalisyon düzenlemeye çalışmış. Paris'te Gürcü, Taşnak, Ermeni ve benzeri Rusya'dan kaçanlarla da bu konuda görüşmüş. Yaptığı anlaşmalar zararlı şeyler. Hükümet ve Meclis'in ise bunlardan hiç haberi yok.[3183]

Britanya ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti ticarî andlaşma akdettiler. TBMM Hükümetine askerî, malî, siyasî destek veren Sovyet Rusya, "İngiltere'nin ekonomik yardımına" muhtaç idi. Bu vechile, 16 Mart 1921 tarihli ticaret andlaşması imzalanmıştır.[3184]

Sıra İngilizlerle Bolşeviklerin birbirlerinin elinden alamayacaklarını anladıkları Asya'yı etki alanlarına bölmelerine gelmişti. Bunun için taraflar 16 Mart 1921'de bir ticaret anlaşması imzaladılar. Anlaşmanın koşulları arasında İngilizlerin Bolşeviklere karşı, Bolşeviklerin de Doğu'da, Afganistan ve Hindistan başta olmak üzere İngilizlere karşı propagandaya son vermesi vardı. Böylece Türkiye'de Mustafa Kemal, Afganistan'da Emanullah Han, Çin'de Çan Kay Şek gibi milliyetçi liderler başa geçerken bu ülkelerdeki sosyalist/komünist hareketler ezildi. Moskova da kendi İttihat ve Terakki örgütlerini kuran Sultan Galiyev, Turar Rıskulov, Tursun Hocayev, Ahmed Baytursunov, Veli İbrahimov ve Feyzullah Hoca gibi İslamcı-Türkçü önderlere boylarının ölçüsü verdi.[3185]

Çiçerin, TBMM Moskova Konferansı Başmurahhası Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) tezkere tevdi etti:

G. V. Çiçerin'den Yusuf Kemal Bey'e

16 Mart 1921
No. 11/390

Sayın Başkan,

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu isteğe uygun olarak, 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda on (10) milyon altın rubleyi, sözü geçen hükümete ödemek kararını aldığını, bilginize sunmakla şeref duyar. Rus Sovyet Hükümeti, ülkelerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye'ye karşı duygularının karşılıklı olduğunu bilerek, Türk Halkının ekonomik refahına katkıda bulunmakla kıvanç duyar.

Saygılarımı kabul etmenizi dilerim, Sayın Başkan.

Rus Temsilciliği Başkanı ve
Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin[3186]

TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e nota tevdi etti:

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'nin
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri
G. V. Çiçerin'e Notası

16 Mart 1921

3183 *Rıza Nur'un Hâtıratı*, s. 679-803; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 233-236. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3184 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 152.
3185 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 214-215.
3186 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 307.

Sayın Halk Komiseri,

Rusya ile Türkiye arasında, büyük bir samimiyete dayanan karşılıklı ve samimi işbirliği dahilindeki temaslarımızın alabildiğince sürekli olması ve sağlamlaştırılması amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına, TBMM'si Türkiye'nin Rusya ile ilgili dış politikasının genel doğrultusunda temel karakterde bazı değişiklikler yapması veya yönünü değiştirmesi halinde, bu yolda alınacak bütün kararların derhal Hükümetinizin bilgisine sunulacağını bildirmekle şeref duyarım.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Halk Komiseri.

Ali Fuat
Türkiye Elçisi[3187]

Çiçerin, Ali Fuad'a cevabî nota keşide eyledi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

16 Mart 1921

Bugünkü tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi adına, TBMM'si Türkiye dış politikasının genel doğrultusunda, Rusya ile ilgili olarak temel karakterde olan değişiklik veya rota değişikliğinin yapılması halinde, bu gibi kararların derhal Rusya Hükümeti'ne bildirileceğine dair bana malumat vermek lütfunda bulundunuz.

Kardeşçe ilişkilerimizdeki gerçek samimiyeti bir kez daha ortaya koyan bu haberi memnunlukla karşılar ve sizin gibi, ülkelerimiz arasında en sıkı işbirliğini görmek isterim ve karşılıklı olarak, RSFSC Hükümetince Rusya'nın genel dış politikasında Türkiye ile ilgili temel karakterde herhangi bir değişiklik veya rota değişikliği kararını alması halinde, böyle bir kararın derhal Hükümetinizin bilgisine sunulacağını bildirmekle şeref duyarım.

En üstün saygılarımdan emin olmanızı dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin
Dışişleri Halk Komiseri[3188]

Ali Fuad, Çiçerin'e bir nota daha gönderdi:

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

16 Mart 1921

Sayın Halk Komiseri,

Tam samimiyete ve karşılıklı güveni sarsabilecek her şeyin derhal ve tamamıyla ortadan kaldırılmasına dayanacak Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin kurulması amacıyla, Türkiye, Rusya politikasından farklı bir politikayı Asya'da güden herhangi bir büyük devlet tarafından Türkiye'ye yaklaşmak veya Türkiye ile anlaşmak konusunda yapılacak her öneriyi veya açıklamayı derhal, gecikmeden Rusya Sovyet Hükümeti'ne bütün ayrıntıları ile bildirmeyi yükümlenir. Aynı şekilde Türkiye ile yukarıda sözü geçen devletlerin biriyle görüşmeler yapılması halinde, her seferinde Rusya Sovyet Hükümeti'ne bilgi vermeyi yükümlenir.

Türkiye aynı zamanda, Rusya çıkarlarına dokunabilecek tüm anlaşmalara, Rusya'ya haber vermeden, girişmemeyi yükümlenir.

En üstün saygılarımın ifadesini kabul etmenizi dilerim, sayın Halk Komiseri.

Ali Fuat
Türkiye Elçisi[3189]

Çiçerin, Ali Fuad'a ikinci notası mucibince cevabî nota keşide eyledi:

3187 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 308.
3188 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 309.
3189 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 310.

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

16 Mart 1921

Sayın Elçi,

16 Mart 1921 tarihi taşıyan notanızla bana, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan tam samimiyet ve karşılıklı güveni sarsabilecek her şeyin sonsuza dek ortadan kaldırılması amacıyla, Türkiye'nin, Rusya Sovyet Hükümeti'ne, Asya'da, Rusya politikasından farklı politika uygulayan herhangi bir büyük devlet tarafından Türkiye'ye yakınlaşmak veya anlaşma önerisi yapılması halinde bunu hiç geciktirmeden bütün ayrıntılarıyla bildirmeyi yükümlendiğini ve aynı zamanda ilerde de Rusya Sovyet Hükümeti'ni, Türkiye ile yukarıda sözü geçen herhangi bir devletle yapılacak bütün görüşmelerden haberdar etmeyi görev bildiğini ve ayrıca, Rusya çıkarlarına değinebilecek herhangi bir anlaşmayı, Rusya Sovyet Hükümeti'ni haberdar etmeden imzalamamayı yükümlendiğini bildirmek lütfunda bulundunuz.

İki ülke arasında karşılıklı ve tam güvene dayanacak ilişkilerin kurulmasını sağlayacak bu haberi en büyük memnunlukla karşılarken, Rusya Sovyet Hükümeti de, Asya'da, Türkiye politikasından farklı bir politika güden herhangi bir başka devletçe kendisine yakınlaşma veya anlaşma önerisi ve girişimi yapması halinde bunu derhal, hiç gecikmeden ve bütün ayrıntılarıyla Türkiye Hükümeti'ne bildirmeyi yükümlendiği gibi, aynı şekilde ilerde de Türk Hükümeti'ni Rusya ile adı geçen devletler arasında bu türden olan bütün görüşmelerden haberdar etmeyi ve Türkiye'ye haber vermeden, Türkiye çıkarlarına değinebilecek herhangi bir anlaşmayı imza etmemeyi yükümlenir.

Yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Elçi.

Çiçerin
Dışişleri Halk Komiseri[3190]

Türkiye ve Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın imza töreninde. (Moskova 16 Mart 1921)
Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Ali Fuat (Cebesoy), G.V. Çiçerin ve L.M. Karahan'la karşılıklı oturuyor.
(Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği Arşivi)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 444.

Aubrey Herbert, İngiltere ve Sovyet Rusya Cumhuriyeti sarkacındaki müzakerelere ilişkin mühim ifadeler derc etmiştir:

[3190] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 311.

> "Şimdi" dedi Talat Paşa, "ben bütün kartlarımı masanın üzerine koydum ve bu gerçekler hakkında, ki nihayet bunlar kolaylıkla ispat edilebilir, hükümetinizi ikna edebileceğinizi umarım. Biz İngiltere ile barış ve dostluk olan amacımıza varmak için bu ülkeye büyük ayrıcalıklar tanımaya hazırız. Ben ne iktidar ne de makam istiyorum; kendi adıma konuşuyorum, ama işlerin merkezindeyim. Ankara'daki Mustafa Kemal benimle anlaşmazlığa düşmeyecektir ve Londra'da Bekir Sami Bey bugün Düsseldorf'ta benim size söylediklerimi söylüyor. Önerileri olumlu bir şekilde dikkate alınmıştır; Müttefik hükümetleri İzmir ve Trakya konusunda bir soruşturma açılmasını öneriyorlar. Ermeni sorunu halledilme yolundadır. Bekir Sami Downing Street'te Mr. Lloyd George'la dostça görüşmeler yapmıştır ve artık ben söyleyeceklerimin tümünü söyledim. Eğer İngiliz Hükümeti isterse barış derhal sağlanabilir ve onunla birlikte de Anadolu'nun gelişmesi gerçekleşebilir. Türkiye'nin parçalanmasını hiçbir zaman gerçekleştiremezsiniz. İngiltere ve Türkiye endüstriyel rakipler değil, birbirlerine ihtiyacı olan müşterilerdir ve hiç kuşkusuz müşterilerin dost olması daha iyidir."
>
> Talat Paşa'ya veda ettim ve her birimiz ayrı yönlere gittik. Ben Londra'ya döndüm ve orada birkaç kere Bekir Sami Bey'le görüştüm. Barışı ve İngiliz dostluğunu elde edebilmek için fedakârlıkların sonuna kadar gitmeye hazır dürüst bir adam ve bir centilmendi. Esas olarak Talat Paşa'nınkinden pek farklı olmayan önerileri, o zaman yapılan pek çok şey gibi, Downing Street'ten gizlice sızdırıldı ve Bolşevikler tarafından öğrenildi. Bolşevikler Bekir Sami'nin başını istediler ve sonunda da aldılar.[3191]

Moskova, Mustafa Kemal hareketinin İngiliz ve Fransızlarla bir uzlaşmaya gideceğinden ve hatta Bolşeviklere karşı İngiliz ve Fransızların güdümünde savaşa tutuşacağından başından beri kuşkuludur. Mayıs 1920'de Fransızlarla yapılan kısa süreli bir mütareke dahi, Moskova'da "emperyalistlerle uzlaşma" diye yorumlanır. Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin 1921 başlarında Londra'da Lloyd George'a İngilizlerin güdümünde Bolşeviklere karşı savaşma önerisi yaptığı Moskova'da duyulunca, kuşkular daha da büyür.[3192]

Gürcü Ordusu, 16 Mart 1921 günü Samtredi-Poti hattında da tutunamıyarak geri çekilir, kaçanlar Batum'a dolar.[3193]

TBMM Hükümeti Tiflis mümessili İttihadçı Kâzım (Dirik), Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Tiflis'deki Sovyet Hükümeti ile Batum'daki Menşevik Hükümeti arasında akdedilen ateşkese *karşı çıktığı*nı bildiriyor. Söylenenlere göre *Batum'da Menşeviklere karşı bir darbe yapıp sağcı Nasyonalist Demokratları "iktidar"a getirmek söz konusudur. Bunlar Türkiye'nin himayesini isteyecekler ve Batum'da, Batum olmazsa Anadolu'da, çalışmalarına devam edeceklerdir*.[3194]

17 Mart 1921. Müttefik taraftarı Menşevik Gürcü idaresi Batum'u terk etti. Batum'da Türk idaresi ilân edildi. Akşamleyin TBMM Hükümeti birlikleri ile Sovyet Rusya birlikleri arasında müsademe meydana geldi. *Batum olayında 4 Türk subay'ı ve 26 er şehid düştü, 25 er yaralandı, 46 er de kayboldu*.[3195]

> 17 Mart'ın sabahında Batum'da bir Gürcü Menşevik Hükümeti, kurulmakta olan bir Gürcü Sovyet "Revkom"u, bir Türk Askerî Yönetimi ve bir Gürcü Menşevik ordusu vardır. Batum'un dışında ise Gürcü Sovyet Hükümeti, Gürcü Kızılordusu ve Sovyet Kızılordusu beklemektedir. O günün sabahında Menşevik "hükümet"in sığındığı

3191 Uygur Kocabaşoğlu. (2000). İngiliz Gözüyle Türkler II: Talat Paşa / Aubrey Herbert. *Kebikeç*, (10), s. 28-29. "Türk dostu" olmaklıkla maruf İngiliz eliti, Bekir Sami'nin hariciye vekilliğinden ıskat edilmesini TBMM'deki Sovyet Rusya cuntasına bağlayacaklardır: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302. Yunan tarihçi Psirukis'e göre de, Bekir Sami'nin Hariciye Vekilliğinden ıskat edilmesi, "Türk - Sovyet işbirliğinin yolunu açmıştır". Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 341.

3192 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 504.

3193 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 834.

3194 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 218-219. "Bu darbe hikâyesinin sonu belli değildir, ancak 15 Mart'ın akşamında Batum Menşevik valisi, Menşevik *hükümeti*nin sığınmış olduğu tren vagonuna gelerek Kâzım Bey'in, Batum'un Türkiyeye katıldığı konusunda bildiriler bastığını ve Gürcü birlikleri silahlarını bırakmaya çağırdığını anlatır."

3195 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65-66, dipnot 143.

vagona bir Türk subayı gelerek, Kâzım Bey'in bildirisini Dışişleri Bakanı Gegeçkori'ye sunar. Gegeçkori, bunu reddeder. Öğleden sonra ise halk hapishanelerin kapılarını açarak tutuklu bulunan Gürcü komünistleri serbest bırakır. Bunun üzerine Menşevikler vagonlarını terk ederek bir gemiye binerler. Kentte bir Devrimci Komite kurulur ve Jlob'un süvari tümeni Batum'a doğru yeniden yürüyüşe geçer. Kâzım Bey ise kendisini Batum Mutasarrıfı ilan ederek, Türk birliklerine resmî binaları işgal etme emrini verir. Bu binalar hâlâ Menşevik ordusunun elindedir. Posta ve telgraf binası işgal edilirken iki Gürcü subayı öldürülür. Bunun üzerine Menşevik ordusu, Revkom'un saflarına kayar. Kâzım Bey'in Gürcü askerlerin silahlarını ellerinden almak istemesi bu kaymayı hızlandırır. Türk birlikleri Batum tabyalarını almaya çalışırken, Revkom'un birlikleri Kâzım Bey'in bulunduğu vilayet konağına bir baskın yaparlar, bir Türk subayı ve bir er şehit olur.

O sırada bir Türk subayı Jlob'un yanına gelerek Moskova Anlaşmasının geçerli olmadığını, yapılan yeni sözleşmelere göre Batum'un Ankara'nın geçici işgalinde kaldığını söyler. Jlob ilerlemeyi durdurarak Orconikidze'den bilgi ister.[3196]

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisinin 17 Mart 1921 tarihindeki başvurusu sonucunda Türkiye'ye 1.000.000 altın ruble gönderilmiştir.[3197]

18 Mart 1921. SovNarKom ile Polonya arasında *18 Mart 1921'de imzalanan Barış Antlaşmasıyla birlikte Polonya'nın doğu sınırı yeniden belirlenmiş, yeni sınır birkaç milyon Ukraynalı ve Beyaz Rus'u da içerisine almıştı. Polonya'yla aralarındaki problemi halleden Bolşevikler bütün kuvvetlerini güneydeki General Vrangel üzerine yönlendirdi*.[3198]

*Türk-Rus Muhadenet ve Dostluk Anlaşması*na varıldı.[3199] *1921 Moskova Antlaşması, "dostluk ve kardeşlik" ruhuna tam uygun olmamasına karşın, Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir noktadır*.[3200] Bu andlaşmayla Batum, Ahılkelek ve Ahıska Türkiye hududu dışında bırakılmıştır.[3201] *Merkezî İstatistik Dairesi'nin rakamlarına göre, Türkiye'ye bırakılan toplam alan 19 915 km² ve bu topraklarda yaşayan insan sayısı 492 000'dir*.[3202] *Sovyet tarafının isteğiyle, Türkiye'ye mali ve askeri yardım konusu antlaşma metninde yer almadı. Bu, onların İngilizlerle olan antlaşmalarını tehlikeye atmamak üzere alınmış bir önlemdi. Görüşmeler sırasında, Sovyet mali ve askeri yardımının miktarı ve biçimine son şeklin karşılıklı*

3196 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 219-220.

3197 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 224.

3198 Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 46.

3199 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 145. Muahedenamenin tam metin bir sureti için okuyunuz: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 302-306. "İmza merasimi 18 Mart'ta yapılmasına rağmen antlaşma tarihi 16 Mart olarak belirlenmiştir." *ATASE*, İSH, Kutu: 724, Gömlek: 10, Belge No: 1, (23 Mart 1337/1921); *BCA*, 30.18.1.1/3.29.13, (5 Temmuz 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 127. "18 Mart 1921'de Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk Kardeşlik Antlaşması imzalanmış, ve Meclis-i Mebusan'ın basılmasının yıldönümüne nazire olarak 16 Mart tarihi atılmıştır." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467. "Antlaşma 18 Mart'ta imzalandı ama Sovyetler'in önerisi üzerine 16 Mart diye tarihlendirildi, çünkü İngiltere ile yaptıkları ticaret antlaşması o gün bağıtlanmıştı. Rusların bundan nasıl bir yarar umduklarını bilmiyorum. Sovyetler'in önerisi, 16 Mart İngilizlerin İstanbul'a uyguladıkları yıldırı harekatının yıldönümü olduğu için, bizimkilerce de uygun bulunmuştu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 247-248. "Bu antlaşmanın tarihi İstanbul'un resmen işgalinin birinci yılına atfen 16 Mart 1921 olarak belirlendi TBMM'nin bu tarih değişikliğiyle İtilaf Devletlerinin bir yıl önce gerçekleştirdikleri harekete karşı bir mesaj verdiği açıktı. Sovyetler ise muhtemelen, İngilizlerle yaptıkları ticaret antlaşmasındaki Asya halklarına yardıma dair hükme halel getirmemesi için bu antlaşma ile aynı tarihe denk getirilmesine özen göstermişti." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 227.

3200 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143.

3201 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 66.

3202 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 208.

gizli yazışmalarla verilmesi ve bu yazışmaların dostluk antlaşmasının zorunlu bir parçası olarak kabul görmesi kararlaştırıldı.[3203] *Antlaşma, Britanya emperyalizmine açık atıflar içermiyor. Moskova Antlaşması, her iki devletin de "emperyalizme karşı savaşmak için aralarında var olan dayanışmayı" tasdik ettiğini kaydet*mektedir.[3204]

Sovyet hükümetinin Londra ve Ankara'yla yaptığı mezkûr *ilk resmi anlaşmalar* vesilesiyle Kafkaslar, *bu ülkeler arasındaki ilişkilerde bir kriz bölgesi olmaktan* çıkmış vaziyettedir.[3205] Fakat *Moskova Antlaşması, Ermenistan'daki rekabetin ve Anadolu'daki Sovyet yanlısı ve diğer sol grupların genel anlamda bastırılmasının ardından Sovyet-Türk ilişkilerinin gerildiği zor bir dönemde imzalandı. Antlaşmanın ilişkilerdeki büyük güvensizlik uçurumunun üzerine kolayca köprü kurduğunu sanmak oldukça saflık olurdu. Sonraki aylar, Moskova Antlaşması'nın ne taraflar arasındaki sorunlara son verdiğini, ne de yeni bir başlangıç umudu sağladığını gösterecekti*.[3206]

> Ruslar, [1920 senesi] yaz aylarında Mustafa Kemal'le temkinli bir biçimde ilgilenmeye başlamışlardı. Ortak sınır alanlarındaki yerel anlaşmazlıkları etkileyen Müttefik Devletleri uzaklaştırma konusunda iki tarafın da çıkarı vardı. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın yazgıları, güç ve pazarlık karışımıyla yerinde çözümlenmişti. Ermenistan, iki ülke arasında paylaşılmıştı. Petrol limanı Batum Ruslara, Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştı. Bağımsız bir Ermenistan'ın ortadan kaldırılmasıyla Türkiye ve Rusya arasındaki doğrudan yol açılmış, Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'yla General Frunze komutasındaki Sovyet askeri heyetinin gönderilmesi ve 1922'de Mustafa Kemal'e Rus silahlarıyla altınlarının sağlanması yolları hazırlanmıştı.[3207]

Kızılordu Batum'u işgâl etti.[3208] *Muzaffer Kızıllar, üç cumhuriyete de Bolşevik yanlısı kukla hükümetler yerleştirerek onları* [Azerbaycan'ı, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı] *sözde bağımsız Sovyet cumhuriyetleri haline çevirdiler*.[3209]

> Ermenistan hükümeti gibi iki ateş arasında kalan Gürcistan hükümeti de bir seçim yapmaya zorlandı. 18 Mart'ta, Gürcistan hükümetiyle 14 Şubat 1921'de Gürcistan Komünist Partisi tarafından kurulmuş bulunan Gürcistan Devrimci Askeri Komitesi (*Revkom*) arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı.[3210]

> Bolşeviklerin İtilaf Devletlerine karşı mücadele eden Türklere yardım gönderebilmek adına Kafkasya'yı kendi idari sistemlerine dâhil etme stratejisi bölgenin Sovyetleştirilmesi açısından güçlü bir gerekçe olarak öne çıkmıştır. Ankara Hükümeti ise kendileri için hayati olan askeri teçhizat, silah ve para yardımının Bolşeviklerden temin edilecek olması sebebiyle Bolşeviklerin Kafkasya'daki Sovyetleştirme hareketine sessiz kalmış hatta daha önce belirttiğimiz gerekçelerle bahsi geçen hareketi desteklemiştir.[3211]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1920 tarihli meclis konuşmasında, *bugün Batum Gürcülerin eline geçse dahi bunun muvakkat olduğu cümlenizce malûm ve muhakkaktır*, demişti.[3212]

3203 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 137.

3204 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 117.

3205 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 116. Lenin, Moskova Andlaşmasını, "Bizi Kafkasya'daki sonsuz savaşlardan kurtaran" tavsif etmektedir: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 100.

3206 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143-144.

3207 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 236.

3208 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 145. "Fevzi Paşa (Çakmak), Batum'un istenmesini uygun görmüyordu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65, dipnot 136. "Türkiye için İzmir ne ise, Kafkasya, hatta petrol açısından bakarsak, Rusya için Batum odur." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 191.

3209 Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*, 2016, s. 269.

3210 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.

3211 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 113.

3212 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 209.

18 Mart günü boyunca Batum'da *Türk ve Revkom birlikleri arasında çarpışmalar devam eder. Orconikidze ise Jlob'a yoluna devam etmesini yazdıktan sonra Karabekir'e uzun bir protesto gönderir ve aynı zamanda Türkiye'ye yapılan silah yardımının durdurulması için emir verir. 18 Mart'ta Moskova Anlaşmasının haberi Ankara'ya ulaşır, oysa Batum'da çarpışmalar devam etmektedir.*[3213]

Kızılordu, Kronstat isyanını bastırdı.[3214]

Türkiye - Rusya Anlaşması

Milletierin kardeşliği ilkesini ve halkların kendi kaderlerini özgürce belirleme hakkını tanımakta birleşen, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, genişleme ve yayılma politikasına karşı olan mücadelelerinde ki dayanışmalarını ve iki milletten birinde meydana gelen güçlüklerin, diğerinin durumunu da tehlikeli kılacağını açıkça görmekle, aralarında sürekli barışçıl ilişkilerin ve her iki milletin karşılıklı çıkarlarına dayanan, sürekli dostça bağların yerleşmesini görmek isteği ile kıvanç duyarak, bir barış ve kardeşlik anlaşmasının yapılmasına karar vermişler ve bu konuda temsilcilerini atamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına:
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekili ve Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey.
Adı geçen hükümetin Maarif Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Büyükelçisi ve adı geçen meclisin Ankara üyesi Ali Fuat Paşa;

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti adına:
Dışişleri Komiseri ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesi Georgi Çiçerin
ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesinden Celal Korkmazov;

Yukarıda adı geçen temsilciler usulüne uygun bulunan yetki belgelerini karşılıklı sunmalarından sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde : 1

Bağıtlı tarafların her biri, taraflardan birine yükletilmek istenilen barış anlaşması ya da diğer bir uluslararası bağıtı tanımamayı ilke olarak kabul eder. Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti bugün Büyük Millet meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Millî Hükümetinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder. Bu anlaşmada adı geçen "Türkiye" sözü ile 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından kaleme alınmış ve tüm devletlerle basına bildirilen Misak-ı Millî'nin kapsadığı arazi amaçlanmıştır.

Türkiye'nin Kuzey Doğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak Hadiz-Mata Dağı- Şavşat Dağı'nın suların ayırım çizgisi -Kani Dağı'ndan geçen, oradan sürekli olarak Ardahan ve Kars sancakları sınırının kuzeyini-, Arpaçay ve Aras talveğini (en büyük eğim çizgisini) izleyerek aşağı Karasu'nun Aras'a karıştığı yere varan çizgi ile saptanmıştır. [Sınırın ayrıntısı ve buna bağlı sorunlar için 1(A) ve 1(B) eklerine ve bağıtlı taraflarca imza edilen haritaya başvurulması.]

Madde : 2

a) Bu maddede ayrılan ve belirtilen yerin halkı, her topluluğun dinsel ve kültürel haklarını sağlaması ve sözü geçen yere halkın isteklerine uygun bir yönetim biçiminin uygulanmasına olanak verecek geniş bir özerklik yönetimine kavuşmasını,

b) Batum limanı yoluyla Türkiye'ye giden ya da gelen her çeşit maddeler ile ticaret mallarının gümrük resmine bağlı tutulmayarak, güçlük çıkarmadan ve engellerden ve her çeşit rüsum ve vergiden bağışık olarak serbest bir biçimde geçirilmesi hakkı, her çeşit özel giderlerden ayrı tutularak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye'ye sağlanması koşullarıyla (TBMM Hükümeti) bu anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen

[3213] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220.
[3214] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 144.

sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum sancağına ait olan arazi ile Batum limanı ve kenti üzerindeki egemenlik (metbuiyet) hakkını Gürcistan'a bırakmayı kabul eder.

Madde : 3

Bağıtlı taraflar bu anlaşmanın 1(C) işaretli ekinde belirtilen ve açıklanan sınır çerçevesindeki Nahcivan bölgesinin, sahip olacağı himaye hakkını bir üçüncü devlete hiçbir zaman bırakmamak şartıyla Azerbaycan himayesinde özerk bir arazi oluşturması konusunda anlaşmışlardır.

Nahcivan arazisinin, Aras talveğinin doğusu ile Dağna Dağı-Veli Dağı-Bagarsık-Kömürlü Dağı çizgisi arasına sıkışmış üçgenin bölgesinde, sözü geçen arazinin Kömürlü Dağ'dan başlayıp Saray Bulak-Ararat istasyonundan geçerek Karasu'yun Aras'a karıştığı noktada biten çizginin sınırı Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon aracılığıyla düzeltilecektir.

Madde : 4

Bağıtlı taraflar Doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleri ile Rus emekçilerinin yeni bir sosyal düzen için yapılan mücadelesi arasındaki yakınlığı görmekle bu halkların özgürlük ve bağımsızlığa olan haklarını ve istedikleri hükümet biçimi ile yönetilmek yetkilerini resmen doğrular ve onaylar.

Madde : 5

Boğazların tüm halkların ticaret ulaşımına açılmasını ve bu konuda geçiş özgürlüğünü sağlamak için bağıtlı tarafların Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı kesin tüzüğün hazırlanmasını kıyı devletleri temsilcilerinden meydana gelerek daha sonra oluşacak bir konferansa bırakılmasını kabul ederler. Şu şartla ki, sözü geçen konferanstan çıkacak kararların Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliğine ve Türkiye ile başkenti olan İstanbul kentinin güvenliğine hiçbir şekilde zarar vermemesi gerekir.

Madde : 6

Bağıtlı taraflar iki ülke arasında bugüne kadar yapılan tüm sözleşmelerin kendi karşılıklı çıkarlarına uymadığını onaylarlar. Dolayısıyla bu sözleşmelerin hiç olmamış ve geçersiz sayıldığı konusunda bağıtlı taraflar birleşirler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Hükümeti ile Çar Hükümeti arasında daha önce yapılmış uluslararası bağıtlara dayanan mali ve diğer her türlü yükümlülüklerden kendisine karşı Türkiye'nin aklanmış olduğunu özellikle açıklar.

Madde : 7

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti kapitülasyonlar yönteminin her ülkenin millî gelişmesinin özgürce oluşması ve tüm egemenlik haklarının uygulanması ile uzlaştırılamayan bir yöntem olduğunu onaylamakla, Türkiye'de bu yöntem ile herhangi bir biçimde ilgisi olan her çeşit işlem ve hakların, uygulama ve kullanılmasını hiç olmamış ve geçersiz sayar.

Madde : 8

Bağıtlı taraflar topraklarında diğer taraf ülkesinin, ya da ülke parçalarından birisinin hükümet görevini üzerine almak iddiasında bulunan örgüt ve topluluğun oluşması ya da yerleşmesini ve diğer ülkeye karşı mücadele amacında bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da karşılıklı işlem şartıyla aynı yükümlülükte bulunurlar.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, bu maddede sözü geçen Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sivil ve askerî yönetiminde bulunan arazidir.

Madde : 9

İki ülke arasında ilişkilerin kesilmemesini sağlamak için bağıtlı taraflar mümkün olan hızla tren, telgraf ve diğer ulaşımın korunması ve geliştirilmesi ve iki ülke arasında zorluk çıkarmadan kişi ve eşyanın serbestçe geçmelerini sağlamak için gerekli önlemleri birlikte almayı yükümlenirler. Şurası kararlaştırılmıştır ki yolcuların

ve ticaret mallarının girip çıkmasında iki ülkenin her birinde geçerli olan yasa ve kurallar harfiyen uygulanacaktır.

Madde : 10

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın arazisinde yerleşmiş uyrukları, oturdukları ülke yasalarından doğan haklar ve görevler ilkelerine dayanarak işlem göreceklerdir. Ancak millî savunmaya ait yasalar ve kurallar ayrı tutularak onlara bağlı olmayacaklardır. Aile, veraset ve mülkiyet hukukuna ait sorunlarda da iki tarafın uyrukluları bu maddenin hükümlerinden ayrı tutulacaklardır. Sözü geçen sorunlar bir özel sözleşmenin imzalanmasıyla çözülecektir.

Madde : 11

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın, kendi arazisinde yerleşmiş olan uyruklarına en elverişli duruma erişme hakkının uygulanmasını kabul ederler. Bu madde hükümleri Türkiye'nin bağlaşığı bulunan Müslüman devletleri uyruklarıyla, Rusya'nın bağlaşıkları olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ait haklarda uygulanmaz.

Madde : 12

1918 yılından önce Rusya topraklarına dahilken üzerlerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetler Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bu anlaşma ile onaylanan arazi parçası halkından herkes Türkiye'yi serbestçe terk edebilecek ve birlikte eşya ve mallarını ya da paralarını götürebilecektir. Bu anlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terk edilen Batum arazisi halkından herkes de aynı hakka sahiptir.

Madde : 13

Rusya tüm savaş tutsaklarıyla sivil tutsaklardan Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları bu anlaşmanın imzası tarihinden başlayarak üç ay içinde, Asya Rusya'sında bulunanları altı ay içinde giderleri Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar yollama ve geri vermeyi yükümlenir. Hâlâ Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutsakları hakkında da Türkiye aynı yükümlülüğü kabul eder. Bu yollama ve geri vermenin ayrıntıları bu anlaşmanın imzasından sonra hemen yapılacak özel bir sözleşme ile sağlanacaktır.

Madde : 14

Bağıtlı taraflar mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde bir konsolosluk sözleşmesiyle bu anlaşmanın girişinde adı geçen ve iki ülke arasındaki ilişki ve bağların sağlamlaştırılmasına yarayan ekonomik, mali ve diğer sorunları düzenleyici anlaşmaların yapılmasını kabul ederler.

Madde : 15

Bu Türk ve Rus anlaşmasında Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak sözü geçen maddelerin, Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında yapılacak anlaşmalarda kabul etme yükümlülüğünde olmaları için, sözü geçmiş olan Güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gereken girişimlerde bulunmayı Rusya yükümlenir.

Madde : 16

Bu maddeler onaylanma işlemine sunulacaktır. Onaylanma belgeleri en kısa zamanda Kars'ta karşılıklı sunulacaktır. Bu anlaşma 13. Maddesi ayrı tutulmak üzere onaylanma belgelerinin alınıp verilme tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

Sözü geçen temsilciler bu anlaşmayı imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Bu anlaşma iki nüsha olarak Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) yılı Mart'ının on altıncı günü düzenlenmiştir.

İmza	İmza
Giorgi Çiçerin	Yusuf Kemal
Celâl Korkmazov	Rıza Nur

Ali Fuat[3215]

Bolşevikler, Türkiye'nin topraklarının Batılı emperyalist devletler tarafından Rusya'ya karşı kullanılmasının önlenmesini istemişlerdir. Ruslar, Polonya ve Romanya'nın yaptığı gibi, Türk topraklarında üslenmiş silâhlı çetecilerin, örneğin Menşevik Gürcülerin, Taşnak Ermenilerinin ve benzeri karşı-devrimcilerin Kafkasya'da saldırılara geçmesinden, Rus topraklarında hak iddia eden sürgün hükümetlerin Türkiye'de faaliyet göstermesinden kuşkuludurlar. Dostluk Antlaşması'nın sekizinci maddesi, bu gibi örgütlere ve faaliyetlerine her iki tarafça da izin verilmemesini öngörür. Örneğin Menşevik Gürcüler, Bolşevik Gürcü Hükümeti'ni devirmek için Türkiye'de çaba gösteremiyecektir. Türkiye, bunu önlemekle yükümlüdür. Öte yandan Rusya da, diyelim, Kars ve Ardahan'ı bolşevikleştirip Gürcistan'a katmayı amaç edinen bir örgütsel çalışmayı yasaklayacaktır. Böylece, Türkiye'de Bolşevikliği yaymaktan da dolaylı biçimde vazgeçilmektedir. Bolşevikler için esas olan, Bolşeviklik ihracı değil, Sovyet Cumhuriyetleri'nin güvenliğidir.[3216]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Türkiye, müttefiklerin teklif ettiği çözüm önerilerini kabul etmiştir*.[3217]

Moskova Andlaşmasını müteakiben *Lenin'in emri ile Mareşal Voroşilov, Türk Ordusu'na taktik ve stratejik destek sağlamak için Türkiye'de görevlendirildi*.[3218]

Ömer Kâzım, 30 Ekim 1921'de Paris'de neşredeceği *L'Aventure Kémaliste* nam risalesinde şöyle yazacaktır: *Moskova ve Ankara arasındaki raporların içtenliği, her iki ülkenin 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan andlaşmada çok bariz bir şekilde kendini gösterir. Elbette Ankara temsilcileriyle imzalanan bu andlaşma, Kemal'i Moskova'nın güdümüne sokuyor. Rusya'dan başka herhangi bir devletle politik kombinezonlar, Ankara hükümeti için yasaktır. Ankara, Moskova'nın siyasi kontrolünde tam olarak sıkışmıştır. Kesin olarak ona bağımlıdır. Andlaşmanın ilk maddesi bunu açıklamaya yeter: "Taraflardan herbiri, prensip olarak diğerine kuvvet zoruyla kabul ettirilen hiçbir barış andlaşmasının veya uluslararası bir mecburiyeti tanımamayı kabul eder."*[3219]

> 1921 de Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzasından beri, Türkiye'deki Sovyet mevcudiyeti son derece dikkat çekici bir hâl almıştır: Konsolosluklar, ticaret temsilcilikleri, askerî heyetler. Rusya, Afganistan ve İran'ın yanında, Ankara ile usulüne uygun bir Büyükelçilik açan nâdir ülkelerden birisidir. Bu lâlettayin bir Büyükelçilik değildir: diğerleri son derece az bir personelle çalışırken, Sovyet Büyükelçiliği'nde yüz kişi kadar memur bulunmaktadır. Burası, Anadolu Başkent'inin iyi kötü eğlenilebilen yegâne yeridir: burada cömertce votka sunulmakta, kendilerine baktırabilen oldukça güzel kadınlar bulunmaktadır.[3220]

18/19 Mart 1921. Gece saatlerinde Tiflis'teki Sovyet Rus siyasî komiseri *bir yandan Ankara'ya bir yandan da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılar gönderdi ve "İngilizlerin teşvîkiyle aramız açılıyor, Batum'u tahliye ediniz" dedi*.[3221]

3215 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 302-306. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3216 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 823. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219-220.

3218 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 217.

3219 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 42-43.

3220 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 90.

3221 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 931; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 66, dipnot 142.

19 Mart 1921. Sovyet Rusya ile Gürcistan Devrimci Askeri Komitesi arasındaki *ateşkes anlaşması koşulları uyarınca, D. P. Zolpha komutasındaki Kafkas "Demir" Süvari Alayı Batum üzerine yürüdü ve Gürcülerle birlikte, Türk birliklerini önceki mevzilerine geri sürdü*.[3222]

Batum'da, 18'inci Kafkas Kızıl Tümeni ile TBMM Hükümeti 7'nci Alay taburu arasında çatışma şiddetlenerek devam ediyor. *Üstün kuvvetler karşısında kalan Türk birliklerinin bir kısmı teslim olur*[3223]. Fakat TBMM Hükümeti bunu savaş sebebi saymayacak ve olayı örtbas edecektir:

> Ordjonikidze'nin emri doğrultusunda hareket eden Sovyet birlikleri ise 19 Mart 1921'de Batum'a varmışlardı. Tümen Komutanı Jloba, şehre giriş esnasında Türk birlikleriyle karşıya karşıya gelmiş ve bazı sürtüşmeler yaşamıştı. Şehirdeki Türk birliklerini yönlendiren Kâzım Karabekir, Jloba'ya tevdi ettiği ültimatomda Batum'un kadim bir Türk kenti olduğunu ve Gürcü Menşeviklerce kendilerine bırakıldığını yazdı. Ancak Sovyet ordusu geri adım atmadı ve Türk birlikleriyle kısa süreli bir çarpışma yaşamak zorunda kaldı. 292. Alay Komutanı İ. Z. Zolotov, 19 Mart'ta yaşanan çarpışmayı ve neticesini şöyle yazmaktadır:
>
> *Birinci ve ikinci taburların ortaklaşa baskısı işi çabucak çözümledi: Bartshana ve Küçük Samei istihkâmları bölgesindeki Türk kuvvetleri karargâhlarıyla birlikte esir edildiler. Bartshana istihkâmlarındaki kışlaları ele geçirince Batum yönünden ateş kesildi… Kâzım Karabekir Paşa, şehrin teslimini elden geldiğince geciktirmeye çalışıyordu. Batum'un askerî ihtilâl şurası yeni bir ültimatom verdi. Kâzım Karabekir de karakollarını çekmeye razı oldu*.[3224]

20 Mart 1921. *Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu'nun 20 mart 1921 tarihli olağanüstü oturumunda Türk-Sovyet Antlaşması onaylandı*.[3225]

16 Mart tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'na göre Sovyetler'in yapmayı üstlendikleri yıllık 10 milyon altın rublenin 4 milyon lirası yola çıkarıldı.[3226]

Batum'da 18'inci Kızıl Tümen ile 7'nci Alay taburu arasındaki müsademe devam ediyor.[3227]

Pravda Gruzii gazetesinin haberine göre *Kafkas Cephesi RVS üyesi G. K. Ordconikidze,* Batum girişimini, *Türk Doğu ordusunun, Türk-Sovyet Antlaşması'nı bozmaya yönelmiş bir serüveni olarak niteledi. Ordconikidze, Türk Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta şöyle diyordu:*

> "İki müttefik arasında başarıyla sağlanmış bir antlaşmanın böylesine açıktan açığa bozulmasına izin verilemez. Böyle bir hareket, birliğimize engel olmak için ellerinden geleni ardlarına komayanların ekmeğine yağ sürmektedir. Brest-Litovsk Antlaşması'nın emriniz altında bulunanlarca dayanak olarak gösterilmesi, hukuksal ve olgusal bakımdan temelsiz bir gerekçe oluşunun yanı sıra, bizim için son derece onur kırıcıdır. Acaba siz, bizim, Sevr Antlaşması'nı ya da 1878 Antlaşması'nı dayanak göstermemize izin verir misiniz? Herkesçe bilinmektedir ki, Brest-Litovsk Antlaşması'nın defteri çoktan dürülmüştür. Eğer bizimle içtenlikle ve dostça birlik kurmak istiyorsanız, ittifak antlaşmasını bir kâğıt parçasına çevirmemeniz gerektiğini bildirmeme izin veriniz. Askerî birliklerimiz Batum'a girdiler ve Moskova Konferansı'nda saptanan sınırları işgal etmek üzeredirler. Bu sınırlar, sizce de Ankara'ca da bilinmektedir. Şu andan itibaren, Batum hiç kimse tarafından tartışma konusu yapılamaz. Her türlü yanlış anlamadan ve düşmanlarımızdan başka kimsenin işine yaramayacak sürtüşmelerden kaçınmak için, birliklerinizi Batum'dan ve diğer bölgelerden çıkarınız."[3228]

ABD'de münteşir *The Indianapolis Star* gazetesi: *Sovyet Rusya ve Ankara Hükümeti arasında Moskova'da 16 Mart itibari ile bir anlaşmanın imzalandığı ve Rus-Türk ittifakının resmiyete döküldüğü*

3222 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.
3223 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220.
3224 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 315.
3225 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 211.
3226 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 457.
3227 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220.
3228 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 213.

bildiriliyor. *Söz konusu anlaşma "iki ülke arasında kardeşlik ilişkilerinin kurulması" olarak tanımlanmıştır*.[3229]

21 Mart 1921. TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Çiçerin'e nota keşide eyledi:

Ahmet Muhtar'dan G. V. Çiçerin'e

21 Mart 1921

Sayın Komiser,

Her iki tarafın temsilcileri tarafından Moskova'da 16 Mart günü imzalanmış olan dostluk ve kardeşlik anlaşmasının Rusça metnini şu anda almış bulunuyorum. Her ne kadar bu metin bize, ulaştırma sırasında meydana gelmiş olacak büyük atlamalar ve yanlışlarla ulaşmış ise de, daha fazla beklemeden, adalet ve özgürlük gibi ortak ideallerin uygulanması uğruna gerekli birleşmeleri yolunda Rus ve Türk milletlerince atılmış olan bu ilk ve önemli adımdan dolayı duyduğum sevinci zaman yitirmeden belirtmek isterim. Anlaşmanın tam metnini alınca, memnunluğumuzun daha da artacağından asla kuşkum yok.

Dünyayı kapitalizmin baskısından kurtarmaya çalışan Rusya emekçileri ve dünyayı emperyalizm zorbalığından kurtarmaya çalışan Türkiye emekçileri, çabaların uyumluluğa ve elverişliliğe ulaşması ve önderleri arasında kurulan dostça anlaşma sayesinde önlerinde uzanan yepyeni başarı ve zaferler dönemini coşku ile kutlayacaktır.

Sizi bu alanda lider durumunda olan bir yönetici olarak selâmlarken, kutlamalarımla birlikte en üstün saygılarımın kabulünü rica ederim, sayın Komiser.[3230]

Vahideddin Hân, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u huzuruna kabul etti. Padişah, İTC-Alman-Bolşevik koalisyonuyla teşrik-i mesai eden Mustafa Kemal'in Bakü'yü Sovyet Rusya'ya teslim ettiği gibi, Anadolu'nun da Bolşevikleşmesine sebeb olacağı kanaatindedir:

Kişisel, *belki de* samimi hislerini ise, 21 Mart 1921 tarihinde, İngilizlerin İstanbul' daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ile yaptığı bir mülakatta dile getirmiştir. Vahdeddin'e göre Ankara'daki idareciler:

> ...çapulcu takımıdır... Yani vatanla hiçbir şekilde kan veya başka bağı olmayan ve aslında vatana karşı ilgisiz kişilerdir. Mustafa Kemal ise, kökeni muğlak, Makedonyalı bir ihtilalcidir. Damarlarında Bulgar, Yunan, Sırp gibi herhangi bir kan dolaşıyor olabilir. Aslında gerçekten de bir Sırp edasını haizdir. Bu şahısların aralarında gerçek bir Türk yoktur. Gerçek Türkler sonuna kadar kendisine sadık olmuşlardır ama onun gibi hapsedilme rivayetleri karşısında ürkmüşler ya da akılları karışmıştır.*

Üstelik milliyetçiler Bolşeviklerle ittifak sağlayarak vatanı, Azerbaycan'ınki gibi bir sona hazırlamaktaydılar. Türkiye'ye zorla Komünizm getireceklerdi.

Birkaç ay sonra bile Vahdeddin'in fikirleri değişmemiş gibiydi. Ona göre Yunanlılar imha planları yapmakta ve milliyetçiler de bunu desteklemekteydi. Masum insanlar da kurban oluyordu.[3231]

Padişah Vahideddin'den Rumbold'a:

> ... Ankara liderlerinin Türkiye ile hiçbir gerçek bağlantıları yoktur. Ne kan bağıyla, ne de başka bir- şeyle ülkeye bağlıdırlar. Mustafa Kemal, kökeni belirsiz bir Makedonya ihtilâicisidir. Kanı Bulgar, Sırp, Rum herşey olabilir. Daha çok Sırba benzer... Ankara liderleri arasında hiçbir gerçek Türk bulunmaz... Gerçek Türkler, kökenlerine bağlıdırlar, sâdıktırlar. Fakat be- nim İngilizlerin elinde tutsak olduğum biçimindeki saçma uydurmalarla kandırılmakta ya da sindirilmek- tedirler. Bu şakiler, benim boyun eğeceğimi sanıyorlar.

3229 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.

3230 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 341. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

* DDB, First Series, XVII, s. 89-90. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 355.

3231 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 67.

> Dış destek aradılar, bunu Bolşeviklerde buldular... Müslüman Türklerin Bolşeviklerle hiçbir ilgisi olamaz, Bolşeviklik dinleriyle bağdaşamaz. Ama bu, onlara zorla kabul ettirilirse ne olacak?.. Benden bir avuç isyancıya boyun eğmem istendi. Her türlü kişisel özveride bulunmaya hazırım, fakat böyle utanç verici bir boyun eğişle şerefimi feda edemem, mirasımı ve tahtımın çıkarlarını tehlikeye atamam. Birliği gerçekten isterim, ama birlik ancak âsilerin meşru otoriteye boyun eğmeleriyle sağlanabilir. Hâlen bu otoriteyi gösterecek güçten tamamen yoksunum.[3232]

TBMM gizli celsesinde Tokat mebusu Nazım'ın [Resmor/Öztelli] yanı sıra Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü'nün ve Bursa mebusu Şeyh Servet'in de dokunulmazlıklarının kaldırılması için TBMM Riyasetine fezlekeleri verildi.[3233] Tokat mebusu Nazım Meclis'e beyan etti: *Şerif Manatov bir komünist partisi teşkil etmek için hükümetten 450 lira aldı*.[3234] Sinop mebusu Şevket'in naklettiğine göre Zinetullah ve Şerif Manatov, Çerkes Edhem'in ağabeyisi Tevfik'e mektub göndermişler ve Mustafa Kemal'in kendilerini aldattığını belirtmişlerdir.[3235] Celse-yi hafiye sonunda üç mebusun dokunulmazlıkları kaldırıldı.

Fevkalâde ilginçtir, Tokat mebusu Nâzım'ı yargılayan Ankara İstiklâl Mahkemesi heyeti, sabık *Yeşil Ordu Cemiyeti* mensubuydu:

> Nazım Bey'i ve THİF'yi yargılayan Ankara İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri, TBMM tarafından seçilmiş olan Cebelibereket mebusu Topçu İhsan (Eryavuz), Kütahya mebusu Cevdet (İzrap) ve Ayıntab mebusu Asaf (Kılıç Ali) Beylerdir. Bu üç kişinin de Nazım Bey'in katibi umumisi olduğu Yeşil Ordu'nun üyesi olması da hayatın bir başka ironisidir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Nazım Bey'e yönelik suçlamaları şunlardır: Gizli Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyesi olmak; YOC'nin hükümeti yıkma gayesi gütmesi; Yeşil Ordu'nun faaliyetlerine son verilmesi yönündeki talimata uymamak; gizli THİF faaliyetlerine katılmak; Mustafa Suphi ve Çerkes Ethem ile münasebette bulunmak; Sovyet Rusya'dan para almak; Amasya'da Refet Paşa'nın yaverine İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin beyanname ve programını vermek.[3236]

Moskova Muahedenamesi, *21 mart 1921'de Ankara Hükûmetince kabul edilmiştir*.[3237] Bununla birlikte andlaşma, Kütahya-Eskişehir Hezimeti (24 Temmuz 1921) akabinde TBMM mebuslarının tasdikine arz edilecektir.

> Gürcistan'ın da ele geçirilmesiyle, Bolşevikler Kafkaslar'daki ayrılmış sınır ülkelerinin Sovyetleştirilmesi sürecini tamamlamış oldu. 1921 ortalarında bölgede artık bir iktidar boşluğu kalmamıştı. Üç Kafkas ülkesinin hepsinde Sovyet iktidarının kurulmasıyla, Kafkaslar'ın bir kriz bölgesi olmasına, en azından uluslararası gündemde, son verilmişti. İngilizlerin 1919 başlarındaki birliklerini çekme kararı, Kafkaslar'da bir Sovyet-İngiliz çatışması olasılığını ortadan kaldırmış ve sert bir askeri rekabetten, daha az tehlikeli ve daha gerçekçi ilişkilere geçişi kolaylaştırmıştı. Bir kez tansiyon düşünce, sorun artık, yeni durumun İngiltere ve Sovyet Rusya arasındaki süregelen rekabete çekidüzen verecek resmi bir anlaşmanın sinyallerini verip vermediğine kalmıştı.[3238]
>
> 1921 yılına kadar (16 Mart 1921 Moskova Anlaşması) Rusya ile Türkiye arasında hiçbir resmi anlaşma yapılmamasına rağmen, 1919 yılından beri iki memleket arasındaki ilişkiler samimi ve yakın olmuştu. Milli hareketin başlangıcında Türkiye'nin Sovyetler'den aldığı para ve cephane yardımı pek büyük çapta olmasa

---

3232 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 207-208.

3233 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 470.

3234 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 97. TBMM Dahiliye Vekâleti Şerif Manatov'a tahsisat-ı mestureden 100 lira aylık bağlamıştı. Örneğin Mustafa Kemal, 22 Ocak 1921 tarihli Meclis gizli celsesinde gizli ödenekten komünist teşkilatlara para transfer edilmiş olduğu gerçeğini inkar etmiştir: "Bendeniz de Heyeti Vekile Reisi sıfatiyle arzediyorum: Maliye Vekaletince değil, hiçbir vekaletçe, hatta tahsisatı mestureden, hiçbir para verilmemiştir."

3235 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* 2013, s. 479-480.

3236 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,* 2013, s. 483.

3237 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 66.

3238 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.

bile, büyük bir önem taşıyor, Batı ve Güney Anadolu'ya saldıran Yunan, İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı girişilmiş olan ölüm kalım mücadelesinde Mustafa Kemal'e hiç olmazsa doğuda Rusya'dan bir tehlike gelmeyeceği güvenliği vermesi bakımından kazanç sağlıyordu.[3239]

Padişah Vahideddin'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a: *Kemalistler* [..] *Haricî destek aradılar ve Bolşeviklerde buldular. Bolşevikler artık Türk hudûduna çok yakın* [..] *Müslüman Türkler, dinleriyle bağdaşmadığı için Bolşeviklikle hiçbir işi olamaz ama eğer onlara zorla dayatılırsa, o zaman ne olacak?*[3240]

Dahiliye eski nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah*taki makalesi: *Anadolu'da Bolşevik dolapları*.[3241]

Kızılordu Kolordu Kumandanı N. V. Kuybişev, Batum'a muvasalat etti ve *Kâzım* [Dirik] *Bey'le görüşerek, kentin boşaltılması için 20 saatlik bir süre tanı*dı.[3242]

ABD'de münteşir *New York Tribune* ve *Buffalo Courier* nam gazetelerde Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti dostluk muahedenamesi *maddelerinde geçmişte iki ülke arasında yapılmış olan tüm eski anlaşmaların geçersiz sayıldığı, kapitülasyon sisteminin ve Türkiye'nin Ruslara olan borçlarının da ortadan kaldırıldığı aktarılmıştı*r. *Haberde, Batum'un yerel bir otonomi yönetimi altında Gürcistan'a bırakıldığı, Artvin, Ardahan ve Kars'ın ise Türk sınırları içerisinde kaldığı bildiriliyor*.[3243]

21 Mart 1921 tarihli "Wireless News" adlı yayında, Moskova kaynaklı şu haber bomba gibi patlamıştı: "Rusya ile Türkiye, 16 Mart'ta Moskova'da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile her iki ülke arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulmuştur. Bu antlaşma, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'le Tüm-Rusya Merkezi Yönetim Komitesi üyesi Korkmazof ve Türkiye'yi temsilen Ulusal Ekonomi Halk Komiseri (Bakanı) Yusuf Kemal, Ulusal Eğitim Komiseri Rıza Nur ve Rusya'ya Büyükelçi atanmış olan Ali Fuat Paşa tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli kabul edilmiştir."[3244]

22 Mart 1921. Kâzım Karabekir, 7'nci Alay taburuna Batum'u tahliye emri verdi. Boşaltma yarın başlayacak, 24'ünde tamamlanacaktır. *Aynı zamanda Ahısha ve Ahılkelek de boşaltılı*yor. *Ve Batum hareketi böylece sona ere*cektir.[3245]

Fransız Komünist Partisi yayın organ *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Kemal'in, özellikle Sovyetlerle yaptığı antlaşmadan sonra, sanıldığından daha kuvvetli olduğu anlaşılınca ona ciddî tavizler yapıldı. Adalet gibi diplomasinin de, zavallılara veya güçlülere hitap etmesine göre iki yüzü vardır*.[3246]

23 Mart 1921. Çiçerin, TBMM Hükümetinin Moskova Maslahatgüzarı Binbaşı Saffet'e (Arıkan) iki adet nota keşide eyledi. Birincisinde Briand-Bekir Sami gizli andlaşmasını protesto ediyor. İkincisinde ise Ahıska ve Ahılkelek menatıkının tahliyesini taleb ediyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Geçici
Maslahatgüzarı Saffet Bey'e Notası

23 Mart 1921

3239 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 79.
3240 W. N. Medlicott, D. Dakin & M. E. Lambert. (1970). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (First Series, Volume XVII, p. 87-88). London: Her Majesty's Stationary Office.
3241 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 4, s. 334.
3242 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220.
3243 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.
3244 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 237-238.
3245 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220.
3246 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 252-253.

No. 11/443

Sayın Maslahatgüzar,

Yoldaş Mdivani bize, Bekir Sami Bey'in Fransa ile anlaşma imzalamış olduğu yolunda Ankara'dan haberler alındığını bildiriyor. Hükümetlerimiz arasında titizlikle yerine getirilen, her hükümetin karşı tarafın politikasını ilgilendiren herhangi bir politik anlaşma hakkında, bu anlaşma imzalanmadan önce, karşılıklı olarak haber verme kuralına dayanarak, Türk Millî Hükümeti'nin Fransa ile imzalamaya kararlı olduğu özel anlaşma hakkında bilgi vermediğini hayret ve üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz. Rusya Hükümeti bunun için Türkiye Millî Hükümeti'ne, bu konuda bir açıklamada bulunduğu takdirde minnettar kalacaktır.

Yoldaş Mdivani'nin verdiği bilgiye göre, Türk Millî Hükümeti bu günlerde bize vermiş olduğu bazı haberlere cevap alamadığından şikâyetçi imiş. Bir kez daha belirtmek isterim ki, Türkiye Hükümeti'ne Moskova'da verilen her türlü bilgi, doğrudan doğruya Türk Hükümeti'ne yapılmış sayılıyor, böylece Türk Hükümeti'nin ileri sürdüğü hiçbir sorun bizce cevapsız bırakılmış değildir.

Dolayısıyla, üstün saygılarının kabulünü dilerim, sayın Maslahatgüzar.

Çiçerin[3247]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Geçici Maslahatgüzarı
Saffet Bey'e Notası

23 Mart 1921
No. 11/450

Sayın Maslahatgüzar,

Moskova ile Tiflis arasında doğrudan ulaşım haberleşme mekanizması hemen hemen aralıksız çalıştığından, aramızda iyi sonuçlanan durum hakkında Türk askerî kumandalık makamlarının bir an önce bilgilendirilmesinin gereğine bir kez daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Türk orduları Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek bölgelerinde, şu an bütün anlaşma çerçevesini aşarak ilerlemekle yetinmeyip, bazı yerlerde Sovyet Kızılordu birliklerine hücum etmekle de kalmayıp, o bölgelerde yerli Rus sakinlerine karşı dayanılmaz davranışlarda bulunuyorlar. Bu arada doktrini Tolstoy öğretilerini andıran, savaş aleyhtarı, barışsever olarak tanınan ünlü bir mezhep olan Duhoborets (yüce ruh savunucuları) kolonilerine karşı saldırgan davranıyorlar. Bu mezhebin müritleri tanınmış ruhani başkanları Verigin aracılığı ile bize, Türk saldırganlarının yaptıklarından büyük bir umutsuzlukla yakınıyorlar.

İyi bir sonuca bağlanmış olan ilişkilerimizin sürdürülmesi için, Türk askerî kumandanlığının en kısa zamanda gerekli talimat alarak bu üzücü hareketlere son vermesi son derece zorunludur. Sizden ya da sayın elçinizden Türk ordularının yukarıda adı geçen bölgelerden geri çekildiklerine dair bilgi alacağımı umarım.

Dolayısıyla, yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Maslahatgüzar.

Çiçerin[3248]

Azerbaycan Sovyet Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri D. Hüseynov, TBMM Hariciye Vekâletine nota gönderdi. Bir miktar akaryakıtın izam edildiğini bildiriyor:

Azerbaycan SSC Hükümeti'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti'ne Telgrafı

23 Mart 1921

[3247] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 344.

[3248] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 342. "Ali Fuat Paşa o sırada Petrograd (Leningrad)'da bulunduğundan Ankara Hükümeti'ni Moskova'da heyetin askerî ataşesi Saffet (Arıkan) Bey temsil ediyordu."

> Savaşı kazanan emperyalistlerin zorbalık ve baskısına boyun eğmek istemeyen ve İtilâf devletlerinin dünyanın paylaşılması ile ilgili planlarının ne kadar dayanaksız ve çürük olduklarını eleştiri yerine silahla kanıtlamakta gecikmeyen Türk milletinin kahramanca mücadelesine hayran olan Azerbaycan Sovyet Hükümeti, her zaman Türk halkına kardeş elini uzatmak isteğini göstermekteydi. Ancak bu isteğin gerçekleştirilmesine İtilâf işbirlikçisi Gürcistan Menşevik Hükümeti engel olup, İtilâf'ın Türk milletine karşı tasarladığı planları aynen uygulayarak Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ne Gürcistan üzerinden, Türk halkının ihtiyacı olan akaryakıtın geçirilmesine izin vermiyordu. Ama bugün, Gürcistan'ın üstünde de işçi-köylü iktidarının kızıl bayrağı dalgalanırken, Azerbaycan Sovyet Hükümeti Türk halkına sempatisini fiilen göstermek istiyor. Sovyet Gürcistan'ın yardımı ile Bakû'den, Kars'a 30 sarnıç ham petrol ve 2 sarnıç benzin getiren bir katar yola çıkıyor, bu katara Tiflis'te ayrıca 8 sarnıç gazyağı da eklenecektir.
>
> Moskova'da anlaşmanın imzalanması ile dünya emekçilerinin kurtuluş beşiği olan Rusya ile devrimci Türkiye arasındaki dostluk ve dayanışma sağlam bir zemine oturtulduğu anda, Sovyet Azerbaycan'ın Türk halkına yaptığı bu ilk yardımın, Doğu'nun esaretten kurtuluşunun tarihsel yolunda, iki kardeş ulusun sıkı bağlılık ve işbirliği için yepyeni bir dönemi açmış olacağına Azerbaycan Sovyet Hükümeti tüm kalbiyle inanmaktadır.
>
> Dışişleri Halk Komiseri D. Hüseynov[3249]

Yunan harekâtının başlamış olduğu gün olan 23 Mart'ta, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Padişah Vahideddin'le iki buçuk saat süren bir görüşme yapmış ve bu görüşmeyle ilgili raporunda şunları belirtmiştir:

> Bu görüşme sırasında (Andrew) Ryan bana eşlik etmiştir. Padişah, görüşme sırasında başka bir kişinin de hazır bulunmamasını yeğ tutmuştu. Kendisi, Mustafa Kemal'in Tevfik Paşa'ya 28 Ocak'ta göndermiş olduğu telgraflara değinmişti... Bu telgrafların, Ankara önderlerinin mentalitesini fotoğrafik biçimde yansıttığını; onların (ulusalcıların) tahtı tehlikeye koymaya ve yetkisini azaltmaya çalıştıklarını söylemiş ve şunları eklemişti: Anadolu'daki durum şöyledir: sayıları bir avuç dolusu kadar olan haydutlar büsbütün üstünlük sağlamışlardır. Onların sayısı azdır; ancak tüm olarak kendi halkımın boğazını sıkıyor; onların boyun eğmesinden, korkaklığından veya yoksulluğundan yarar (kâr) sağlıyorlar. Onların gücü, ge- lecekteki çıkarlarından kaygılanan 16.000 kadar subayın desteğine dayanır... Ankara önderlerinin, kan veya başka bir şey açısından ilişkileri olmayan bu ülkede herhangi bir gerçek çıkarları yoktur. Mustafa Kemal, hangi soydan geldiği bilinmeyen Makedonyalı bir ihtilalcidir. Onun kanı Bulgar, Grek veya Sırp kanı olabilir. Bir Sırp gibi görünüyor. Bekir Sami Çerkez'dir. Hepsi de birbirinin aynıdır Arnavut, Çerkez veya başka bir soydandırlar, ama Türk değildirler. Onların arasında tek bir gerçek Türk yoktur. Buna karşın ben ve yönetimim onlara karşı güçsüzüz... Bu haydutlar, benim baş eğmemi istiyorlar. Dıştan yardım sağlamaya çalıştılar ve bu yardımı Bolşeviklerden alıyorlar. Bolşevikler şimdi Türk hududuna ulaşmışlardır. Ankara önderleri hâlâ onlarla entrikalar çeviriyorlar... Ben Mustafa Kemal'imi iyice bilirim... Londra'da önerilmiş olan antlaşmayı Anadolu'nun kabullenmesi ümidi yoktur. Oradaki önderler kendi akımlarını sürdürmeyi yeğ tutarlar.[3250]

24 Mart 1921. *Tuapse'den gönderilen 24 Mart 1921 tarihli şifreli telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Tuapse'de 2 adet 12 cm'lik Fransız topu, 7,5'luk sahra toplarına ait mermiler, beş vagon gaz ve iki vagon benzin kaldığı belirtilmiştir*.[3251] *Tuapse'den gönderilen 24 Mart 1921 tarihli şifreli bir telgrafta evvelce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Tuapse'ye beş vagon gaz ve iki vagon benzinin, şimdi ise iki vagon mazot ve iki vagon benzinin geldiği anlatılmıştır. Bunlara ek olarak üç*

3249 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 343.

3250 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 240-241. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu görüşmeyle ilgili yazı Londra'ya ulaştıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne 1 Nisan'da şu yorumu yapmıştı: *Padişahın sarsılmış olan saygınlığı, onu, durumu ulusal açıdan değil, kişisel açıdan görmeye sevk ediyor. Hiç kuşkusuz, onun durumu oldukça güçtür; ancak ulusal akımı, ülkede hiçbir çıkarı olmayan ve Türk olmayan haydutların zulmü olarak tanımlamak saçmadır. Mustafa Kemal bir bakıma (İtalya kahramanı) Garibaldi gibi haydut ve yurtseverdir ve ona saygı göstermemek ve onu takdir etmemek güçtür.*"

3251 *ATASE*, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1 arka sayfa, (24 Mart 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

vagon gaz ile iki vagon benzinin daha Tuapse'ye sevk edileceği bahsi geçen telgrafta dile getirilmiştir.[3252]

İspanyol *El Imperial* gazetesi yazıyor: *Stockholm'de bulunan Bolşevik Heyetinin lideri yaptığı açıklamada, Türk-Rus antlaşmasının kısa süre içerisinde gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin borçlarının iptal edilmesini ve doğudaki sınırların sınırlarının şehirlerde yaşayan halkların milliyetlerine göre belirlenmesini içermesi beklenmekte*dir. *Türkler, Gürcistan ve Ermenistan'ı "Sovyet" olarak tanıyacak ve Rus menfaatlerini gözeterek, boğazlarla ilgili özel bir anlaşma imzalamayacaklardı*r.[3253]

27 Mart 1921. Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi:

> Londra Konferansı'nın içyüzünün, Rus-Gürcü savaşında Türkleri Kafkas emelleri peşine sürükleyip Gürcülerle birlikte Ruslara karşı savaş açtırmak ve böylece Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek, ya da hiç olmazsa Gürcülere karşı Türkiye'nin Ruslarla birlikte hareket etmesini engellemek için düzenlenmiş bir oyun olduğu artık gün gibi açığa çıktı. İtilâf Devletleri'nin Kafkas oyununu çoktan beri açıkça görerek, tarih ve özetleri yazımın sonunda bildirilen görüşler ileri sürmüştüm ve bu görüşler 15 Aralık 1920'de Hükümetimizce de kabul edilmişti. Durum bu iken, can çekişmekte olan Menşevik Gürcü Hükümeti ile anlaşmaya gidilmesini ve hatta Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasını ve Batum işgalinin Millet Meclisi'nce dahi pek çok alkışlanmasını, Doğu'nun koşullarını ve Rusya'nın yaşamsal çıkarlarını bilenlerimizin az olmasına karşılık, bizi her yandan saran İtilâf Devletleri propagandasının dehşetine bağlıyorum. Önceden saptanan programı birden değiştirerek, Ahıska ve Batum'u işgal ve ilhak ettik. Böylece Gürcü Hükümeti'nin direnişinin vaktinden önce kırılmasına yol açtık. Bolşevikler de direnmeye uğramadan Batum'a indiler. Batum'un kendi ellerinden çıktığını görür görmez Gürcüler, ister Menşevik, ister Bolşevik olsun, bize karşı birleştiler. Gürcü Ordusu bize silâh vermedi, silâh attı. Sonunda ne Rusları, ne de Gürcüleri hoşnut edebildik...
>
> Ruslar Kafkasya'da egemen bulundukları sürece, onlarla dost ve hatta müttefik olmalıyız. Bu da Rusların yaşamsal çıkarlarında gözümüz bulunmadığına onları söz ve tutumumuzla inandırmakla olur. Çarlık Rusyası zamanında fabrika ve demiryolları tamamen Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan, Rusya ne biçime girerse girsin, Bakû'süz olmaz. Bakû da Batum'suz olmaz. Bu iki önemli limanı biribirine bağlayan demiryolunu sağlamak için gerekli arazi de 4 Aralık 1920'de sunduğum ve Hükümetimizin dahi 15 Aralık 1920'de kabul edip Moskova Delegasyonu'na bildirdiği ve bugün de Antlaşma ile Ruslarla kararlaştırılan sınırdır. Bu sınırın Kuzey'inden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için en önce Bakû, Tiflis ve başka yerlerdeki temsilcilerimiz karşı-devrim komitelerinin yatağı olmamalıdır. Temsilcilerimiz, Hükümetimizin de çizdiği politikadan kişisel duygularla, ya da başka etkilerle aykırı düşmeyecek kişiler olmalı ve ellerinde açık direktif bulunmalıdır. İtilâf Devletleri, o kadar güçlü propaganda yapıyor ve o kadar harcamalara girişiyor ki, bunların karşısında şaşırmamak için büyük beceriklilik ve zekâ ile birlikte pek de sağlam bir ahlâka sâhip olmak gereklidir. Aksi halde, İtilaf Devletleri, kendi emellerini bizim memurlarımıza izletmekte devam edecekler ve Kafkasya'da karşı-devrim hücrelerini bizim politik işlerle görevli memurlarımızın çevresinde kuracaklar ve Ruslarla aramızda sonsuza dek kuşku bulunduracaklardır. Bu ise, Ruslar kuvvetli olduğu sürece, bizim için felaketli bir politikadır.[3254]

Stefanos Yerasimos:

> Batum hareketine elinden geldiği kadar karşı çıkan Kâzım Karabekir, bu hareketin son bulmasından sonra Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatıyla Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupta, Ankara'nın bu konudaki politikasını eleştirir: "Londra Konferansının içyüzünün, Rus ve Gürcü savaşında Türkleri Kafkas emelleri peşine saldırıp Gürcülerle bağlaşık olarak Ruslara karşı savaş açmak ve böylece Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek ya da

[3252] *ATASE*, İSH, Kutu: 913, Gömlek: 55, Belge No: 1, arka sayfa (24 Mart 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 217.
[3253] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 307.
[3254] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 835-836.

hiç olmazsa Gürcülere karşı Ruslarla birlikte hareketten alıkoymak için bir oyun olduğu artık gün gibi ortaya çıktı. İtilâf'ın Kafkas oyunu çoktan beri açık iken can çekişen Menşevik Gürcü Hükümetiyle anlaşılmasına ve hatta Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasına ve Batum işgalinin de Millet Meclisince o denli alkışlanmasını, Doğu durumunu ve Rusya'nın hayati çıkarlarını bilenlerimizin az olmasına karşı bizi her taraftan saran İtilâf propagandasının dehşetine bağlıyorum.." Batum hareketinin bir fiyasko ile sonuçlanmasını anlatan Karabekir, bundan böyle, "...Gelecekteki değişmeleri de günü gününe meydana gelecek ani etkilerden kurtarmak için bundan sonraki Doğu politikamızın bir savaş planı gibi esaslı düşünülmesi ve saptanarak ilgililere çok gizli olarak iletilmesi ve artık olur olmaz kişilerle ve şunun bunun parlak sözleriyle değişime uğramaması..." gerektiğini yazar. İzlenmesi gereken politika ise şu noktalardan hareket etmelidir: "...Ruslar ya Kafkasya'da egemenliklerini sürdürürler ya da Bolşevikliğin ortaya çıkışının ilk döneminde olduğu gibi çekilip giderler. Ancak bu ikinci durum gerçekten meydana gelmelidir, yoksa aylardan beri işittiğimiz İtilâf propagandası ile Rusların zayıfladığı, çökeceği gibi sözlere inanılmamalıdır. Ruslar Kafkasya'ya egemen oldukları sürece onlarla dost, hatta bağlaşık kalmalıyız. Bu da Rusların hayati çıkarlarında gözümüz olmadığına, sözle ve davranışlarımızia onları inandırmakla olur. Çarlık Rusyası zamanında fabrika ve demiryolları tümüyle Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan Rusya ne şekle girerse girsin Bakû'suz olmaz, Bakû da Batum'suz olmaz. Bu iki önemli limanı birbirine bağlayan demiryolunun korunması için gerekli... sınırın kuzeyinden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için ilk önce Bakû ve Tiflis ve diğer yerlerdeki temsilcilerimiz karşı devrim komitelerinin yatağı olmamalıdır..."[3255]

Berlin'deki kardeşi Kâmil, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

[...]

Buraların vaz'iyeti birkaç günden beri değişti. Komünistler her tarafta ayaklandılar. [?, *Burada bir kelime silik olduğundan okunamadı (Yamauchi notu)*] Almanya'nın bir kısmı ellerinde bulunuyor. Yolları tahrîb, köprüleri dinamit ile atmak, şimendiferlere sû-i kast etmek gibi vâsıtalara da mürâca'at ediyorlar. Bu yüzden Almanya dâhiline seyâhat etmek tehlikeli bir şekil aldı. Nisan ibtidâsında Münih'e nakletmek tasavvurunda idik. Komünistliğin ne şekil alacağı belli olmadığından şimdilik daha burada kalmağa mecbûr olacağız. Efendimizin buna fazlaca cânı sıkılıyor ve ben gitmek istemediğimden bu zamâna kadar salladım. Ve şimdi de bu mes'eleyi vesîle ittihâz ediyorum, zannediyorlar. Ben kat'iyen kendilerinin üzülmemeleri için ne yapmak lâzımsa yapmağa karâr verdim. [...]

Fischer Bey'e Talat Paşa'nın vefâtından birkaç gün sonra uğramıştım. Size çok çok selâm söyledi. [...]

Bugünlerde Efendimiz Tchunke ile beraber çaya çağıracaktır.[3256]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar, Eskişehir'e yaklaştı. Türkler, dağlık kesime doğru çekilerek Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı korumayı hedefliyor*. *Yunanlıları bu bölgede durduramazlarsa, bu son savaşları olacaktır*. *Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir'den cepheyi yönetiyor*. *Yunan yetkililer, Bursa ve Uşak hattında, Türkleri yenilgiye uğrattıklarını duyurdu. Bolşevikler, Yunanlılara karşı Milliyetçiler'i desteklediğini açıkladı. Milliyetçiler, görev yerlerinde sadece üç misyoner kalmasına izin vererek, diğer Amerikan misyonerlerinin Merzifon'dan tahliye edilmesini istediler*.[3257]

[3255] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 314-315.

[3256] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 169.

[3257] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 215. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

28 Mart 1921. Esirlerin iadesi hakkında Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti mukavelenamesi Moskova'da imzalandı.[3258] *Sovyet hükümeti savaş esirleri hakkındaki anlaşmayı imzalamakla birlikte, Transkafkasya'da bir antlaşma bağıtlanmadan önce kimseyi Türkiye'ye göndermeye istekli değildi*.[3259]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Moskova radyosu Türk-Bolşevik Antlaşması ile ilgili ayrıntıları aktarmıştır. Antlaşma ile Türkiye'nin toprak bütünlüğü korunacak, boğazlarda ticarî seyir serbestliği taahhüt edilecek, Çanakkale boğazıyla ilgili hükümler, İstanbul boğazı için de geçerli olacaktı*r.[3260]

29 Mart 1921. *Sovyet hükümeti S. P. Natsarenus'u*[*] *büyükelçi olarak Ankara'ya göndermeyi kararlaştırdı*.[3261]

Pravda gazetesinde neşredilen *Rusya telgraf ajansının Türkiye'den bir bildiriminde şöyle deniliyor: "Herkesin ilgili Rus-Türk Antiaşması'nın imzalanması üzerinde yoğunlaştı. Sadece resmî yayınlarda değil, sokaktaki insanın konuşmalarında da antlaşma kutlanıyor ve Türk halkının kurtuluşunun sadece bunda olduğu, söyleniyor... Antlaşma haberi her yerde, hatta kahvelerde ve berberlerde de okunup görüşülüyor.*"[3262]

30 Mart 1921. Çiçerin, *Tiflis'teki Gürcü "Revkom"unun başkanı Mamia Dmitrieviç Orahelaşvili'ye* telgraf gönderdi. *Bu* [Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan] *cumhuriyetlerin Türkiye'yle henüz herhangi bir ilişkiye girmemelerini ve Moskova'nın direktiflerini beklemelerini istiyor*.[3263]

31 Mart 1921. Üçüncü, Yedinci ve Onuncu fırkalardan müteşekkil Yunan Kuzey Grubu Ordusu, Eskişehir'de bulunuyor. *Yedinci Fırka, aldığı sırtları sadece dört gün elinde tutabildi. Türklerin sürekli baskısı altında Yunan orta ve sol kanatları direnemeyip yayladan geriye püskürtüldüler. 31 Martta ilk olarak Onuncu Tümen bozguna uğradı ve Yunanlılar Bursa yakınındaki eski hatlarına doğru genel çekilme emri vermek zorunda kaldılar*.[3264]

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserileri, Londra Konferansıyla Sevr'i kısmen tadil eden yeni sulh projesinin *Türkiye'ye kabul ettirebilme konusunda destek almak için* Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktılar. İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, 1921 senesi yıllık raporunda şu kayıtları düşecektir:

3258 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 145. Mukavelenamesinin tam metin bir suretini okumak için müracaat ediniz: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 345-347.

3259 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143, dipnot 4.

3260 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 307.

[*] "Sergey Petroviç Natsarenus (1883-1942). Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat, Hariciye Vekaleti'ne yazdığ 16 Mayıs 1921 tarihli raporda yeni Rus elçisi Natsarenus'la ilgili şu bilgileri verir: *Yeni sefir eski Rus ordusunun Erkanı Harb Kaymakamı veya Miralaydır. Komünist harekatının bidayetinde İngilizlerin şimalden Petrograd'a vuku bulan hareketine karşı bir Bolşevik ordusu idare etmiş ve bu suretle bunların emniyetini celbetmiştir. Kendisi anası Rusyalı değildir. Litvanyalı olmak ihtimali pek ziyadedir. Mdivani kadar sahib-i selahiyet olması gerektir. Doğrudan doğruya Rusya Hariciye Komiserinin yeni bir şahsiyeti olarak telakki etmek icabeder*." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 106, dipnot 184.

3261 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143. Bir kaynağa göre Natsarenus, 18 Mart 1921 Moskova Andlaşmasını "değerlendirirken, Çarlık Rusyası ile Sovyet yönetiminin temsil ettiği Rus halkı arasındaki karşıtlığa dikkat çeker. Rus çarları ve aristokratları, Aya Sofya'nın hilalini haça çevirme hayalinde olmuşlardır, ama Rus halkı hiçbir zaman bu hayale kapılmamıştır. Natsarenus, Moskova Antlaşması'yla, Rus halkının Çarlığa son vermiş olduğunu ilan ettiklerini belirtir." J. Kayzer, *Yevropa i Novaya Turtsiya* [Rusça], 1925, s. 52; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 100-101.

3262 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 212.

3263 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 140.

3264 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 287.

Bildiğim kadarıyla Padişah, özellikle bana danışmak istemişti. Ben de kendimce, Majesteleri'nin Hükümeti'nin görüşmelerde oynadığı rolü ve hiçbir şahsi çıkar gözetmeksizin göstermiş olduğu uzlaşmacı yaklaşımı vurgulama gereğini duydum. 31 Mart'ta ben ve diğer Müttefik meslektaşlarım arka arkaya huzura çıktık. Üstü örtülü bir biçimde Majesteleri'nin Hükümeti'nin Padişah'a, büyük bir yakınlık duyduğunu, en sıkıntılı dönemlerde ülke çıkarlarını gözeten çabalarını takip ettiklerini belirten bir genelge sundum. Genelge, Yakındoğu'da asayişi sağlama ve Türkiye'de Padişah'ın önderliğinde yeniden bir birliğin kurulması konusunda, Londra Konferansı'nda ayrıntıları görüşülen önerilerin bir temel oluşturacağı umuduna vurgu yapmaktaydı.

Geçen konferansın Londra'da yapılması kararlaştırıldığında, Majesteleri'nin Hükümeti'nin Türk halkının haklı taleplerini karşılayacak ve Türkiye'nin doğu milletleri arasında hak ettiği yeri almasını sağlayacak bir temeli oluşturma konusunda kendisine özel bir görev yüklendiğinin bilincinde olduğunu belirttim. Bu nedenler Majesteleri'nin Hükümeti'nin Konferans'taki görevi, öncelikli olarak ilgilendiği Türk halkı da dahil olmak üzere herkesin çıkarlarını gözetecek önerileri Müttefiklere sunmaktı. Söz konusu öneriler, İngiliz temsilcilerin konferansta ileri sürdükleri fikirlerdi. Majesteleri'nin Hükümeti son iki buçuk yıldır kendi şahsi çıkarlarının takipçisi olmamıştı. Formüle edilen bu öneriler, Türkiye için çok elverişli bir fırsat oluşturmuştu ve Padişah'ın iyi niyetinden kuşku duymayan ve saltanat ve hilafet makamının sahip olduğu fevkalade nüfuzun farkında olan Majesteleri'nin Hükümeti, bu nüfuzun söz konusu öneriler temelinde, Şark Meselesi'nin çözümüne katkıda bulunmak üzere kullanılmasını arzu etmekteydi.

Padişah bu görüşmenin önemini kavradığını göstermiş olmasına rağmen daha ziyade kendi durumu ve ülke içinde olup bitenlerle meşgul olduğu izlenimini vermişti. Londra Konferansı'na davet aşamasında yapılan yazışmalarda Mustafa Kemal'in Sadrazam'a yazdığı telgraflara atıfta bulunarak, bunun kendi fikrince Ankara'daki liderlerin kafa yapısını gösterdiğini belirtmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, Anadolu'da tam hâkimiyet kurmuş bir avuç eşkıya olarak nitelemekteydi. Ankara'daki liderleri Türkiye'de hiçbir hakiki dayanağı olmayan adamlar olarak gören Padişah, bunların arasında gerçek Türk bulunmadığı savını ileri sürmekteydi. Ankara'daki liderler karşısında kendisi ve hükümeti aciz konumdaydı. Padişah, Ankara'nın Londra Antlaşması'nı kabul etmesi konusunda hiçbir umut bulunmadığını söylemekteydi. Bu görüşme sırasında Padişah, hilafet konusu ve bunun saltanatla olan bağlantısına ilişkin kısa bir genelgeye göz attı. Padişah Hazretleri dünyevi gücü, hilafetin bütünlüğünü tamamlayıcı ana unsur olarak görmekteydi. Ankara'daki liderlerin Türkiye'deki tüm dünyevi gücü kendi hükümetlerine devretme niyetlerini muhtemeldir ki, hilafetin de devredilmesi takip edecekti. Hilafetin İstanbul'dan alınması feci sonuçları beraberinde getirecekti. En son olarak da Padişah kendisinin tam bir çaresizlik ve yalnızlık içinde olduğundan bahsedecekti.[3265]

Rumbold söz konusu ifadelerini söylediği sırada; TBMM Hükümeti dış politikasını ziyadesiyle Sovyet Rusya'ya istinad etmiş durumdadır, bu vechile de Anadolu'nun Bolşevikleştirilmesi tehlikesi caridir.

TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), İngiltere Hükümeti Hariciye Nezaretine soğukkanlı diplomatik lisana mugayir bir nota verdi: [..] *Siz kadınlarımızı, çocuklarımızı evvelce Venizelos'un, şimdi de Constantin'in sürülerine katl ü ifna ettirmekle bize garb emperyalizmi boyunduruğunu kabul ettirmeğe muvaffak olamayacaksınız. Vesselâm*.[3266]

Mart 1921. *Mart 1921'de 10. Kongre'de Lenin savaş komünizmine son verildiğini, "Yeni İktisat Politikası"nın (NEP) uygulanacağını ilan etti. Böylece ticarete, kapitalizme kapı açılmış oluyordu. 1921'deki kuraklık ve kıtlık atlatıldıktan sonra NEP'in karma ekonomi uygulamaları Rusya'nın hızla toparlanmasına olanak verdi. Kısa sürede hem sanayi, hem tarımda savaş öncesinin üretim düzeylerine ulaşıldı*.[3267]

3265 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktara: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 44-47.

3266 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 9, s. 1367; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 82, dipnot 14.

3267 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 246.

Ali Fuad (Cebesoy), 1953'de neşredeceği hatıratında, *1921 Mart'ındaki andaşmayı takiben yine Yusuf Kemal'in Türkiye'ye 400.000 altın ruble daha getirdiğini, Moskova'dayken de Kurmay Binbaşı Saffet'le, Almanya'daki Türk temsilcilerine savaş malzemesi alınması için 100.000 altın ruble gönderdiğini* belirtecektir.[3268]

Şubat-Mart 1921'de Ankara'da bulunup TBMM Hükümetini müşahede eden ABD'li istihbaratçı Clarence K. Streit, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetini Bolşevikleştiremeyeceğini belirtiyor.[3269] Kurmay Başkanı Ahmet Naci'nin (Tınaz) teftişine refakat eden ABD'li istihbaratçı/gazeteci Clarence K. Streit'in şehadetine göre Eskişehir'deki TBMM Hükümeti ordusu alayının üzerinde *İngiliz ve Amerikan üniformaları ve paltoları vardı*r.[3270]

Mart 1921 nihayeti. *Mart sonuna doğru Vahdettin üç TBMM üyesince imzalanmış bir ileti almış*tır. *Ulusçu yönetim Bolşeviklerle ayrıntılı danışmalar yaptıktan sonra ona karşı düşmanca planlar yapmış*tır. *İzzet ya da başkasından ulusçuların Padişah ve ailesine karşı iyi niyetleri konusundaki güvencelere inanmaması isteniyor*. *Fakat Anadolu halkı ona sadıktır*. *Bunun üzerine Vahdettin, kimi aile mensuplarına danıştıktan sonra, Anadolu'daki durumu araştırmak üzere gizlice mabeyincisinin seçtiği Hazine-i Hassa'da yazman olan Nevzat Bey'i görevlendirmiş. Bu kişi Ümit adlı gemiyle Nisan'ın ilk haftasında hareket etmiş*tir.[3271]

Sovyet yönetimi, maddî yardımlarından birini de İkinci İnönü Muharebesi döneminde yaptı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen 30 bin altın rublelik muavenet şüphesiz Mustafa Kemal yönetiminin takdirini toplamıştı. Bu konuda Mustafa Kemal, 12 Nisan 1921 tarihinde dönemin Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Budu Mdivani'ye gönderdiği mektupta şükranlarını sunmuştu.[3272] Mühim bir ayrıntı var. Hilal-i Ahmer (Yeşilay) Cemiyetinin muhasebesi, TBMM Hükümeti Maliye Vekâletinin yetkisi dışındaydı. Dolayısıyla mezkûr cemiyete yapılan bağışların kimlerin cebinde takarrür ettiği hâlâ muallaktadır.

Mart-Nisan 1921. *Mart sonuna doğru Vahdettin üç TBMM üyesince imzalanmış bir ileti almış*tır. *Ulusçu yönetim Bolşeviklerle ayrıntılı danışmalar yaptıktan sonra ona karşı düşmanca planlar yapmış*tır. *İzzet ya da başkasından ulusçuların Padişah ve ailesine karşı iyi niyetleri konusundaki güvencelere inanmaması isteniyor*. *Fakat Anadolu halkı ona sadıktır*. *Bunun üzerine Vahdettin, kimi aile mensuplarına danıştıktan sonra, Anadolu'daki durumu araştırmak üzere gizlice mabeyincisinin seçtiği Hazine-i Hassa'da yazman olan Nevzat Bey'i görevlendirmiş. Bu kişi Ümit adlı gemiyle Nisan'ın ilk haftasında hareket etmiş*tir.[3273]

1921 İlkbaharı. *1921 baharında Ankara'da henüz kurulan Umur-i Şer'iye Vekâletinden "Kuran ile bağdaşmayan bu tehlikeli ve sahte cereyanı" kınayan bir fetva sağlanarak müminlerin THİF'ndan çekilmeleri istenmiştir*.[3274]

3268 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138. Emekli albay Sabahattin Selek ise Kurmay Binbaşı Saffet'e [Arıkan] 1.000.000 altın ruble verildiğini yazar.

3269 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 133-134.

3270 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 142-143.

3271 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 213.

3272 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 283.

3273 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 213.

3274 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 97, dipnot 87.

Nisan 1921. Rusya Bolşevik Partisi 10'uncu Kongresi içtima etti. *Köylü ayaklanmalarını dindirecek önemli kararlar alınmıştır*. *Buna göre savaş komünizmi politikasından feragat edilmiş ve zorla tahıl alımı uygulaması durdurulmuştur*.[3275]

Şubat-Mart 1921'de yapılan Londra Konferansı'nın kapanışından sonraki bir aydan kısa bir süre içerisinde Corriere d'Italia gazetesi "İngilizlere Karşı Ayaklanmak İçin - Bir Türk-Bolşevik İttifakı" başlıklı makale neşretti:

> Londra'daki bütün gürültünün sonucu, Anadolu'daki Yunan işgalinde müttefiklerin sergilediği tutumdan dolayı Türklerin hoşnutsuzluğunun sonucu bir Türk-Bolşevik Anlaşması'nın imzalanması oldu. Bu anlaşmayla Sovyet Rusya, Türklerin iddia ettikleri hakları benimsiyor ve bunları destekleme görevini üstleniyordu. Anlaşmayı hâlâ İngiliz kırbacı altında olan İstanbul hükümetinin değil Ankara hükümetinin imzaladığı anlaşılıyor.[3276]

TBMM Hükümeti, Bâb-ı Âlî'nin Müttefiklere olan borçlarını yükümleniyor. Planlanan ilk taksit, bu ay ödendi: *Türk hükûmeti daha 1920 yılında padişahlığın borç yükümlülüklerini kabul etmişti. 1920 bütçesinde bu borçların faizi olarak 7 680 kâğıt lira ödenmesi planlanmış, 1921 nisanında ilk ödeme, 1922 temmuzunda ikinci ödeme yapılmıştır*.[3277] Bizce bu davranış, şu maksada da münifdir: Sovyet Rusya, Çarlık yönetiminin Müttefiklere olan hiçbir borcunu ödemeyeceğini açıklamıştı. Böylece TBMM Hükümeti, Müttefiklere karşı Sovyet Rusya gibi müfrid değildir.

1 Nisan 1921. Yusuf Kemal (Tengirşenk): Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine ikraz ettiği (borç verdiği) 5 milyon rublenin *dört milyonu bizim bindiğimiz trenle yola çıktı. Nisan'ın birinci günü akşamı dokuzda Moskova'dan Bakü'ye müteveccihen hareket ettik*.[3278] *Verilmesi kararlaştırılan 10 milyon altın Rublenin yarısı hemen ödenince bunun 1 milyonu Almanya'dan uçak ve diğer malzeme alması için Saffet* [Arıkan] *Bey'e verilir, geri kalan 4 milyon da, ilk heyetten beri Rusya'da kalmış olan Seyfi Bey'in denetimi altında trene yüklenilerek yola çıkarılır*.[3279]

> Ankara yönetimine teslim edilmesi gereken paranın öncelikle 5 milyon altın rublelik miktarı, Moskova'da Yusuf Kemal Tengirşenk ve Rıza Nur'a verildi. Tengirşenk, anılarında bu paranın 1 milyon altın rublesini Almanya'dan uçak vb. savaş malzemesi satın almak için ataşemiliter Saffet Bey'e aktardıklarını yazmaktadır. Bu bağlamda Saime Yüceer, Alptekin Müderrisoğlu ve Fahir H. Armaoğlu gibi araştırmacıların, Tengirşenk tarafından zikredilen rakamı gözden kaçırdıklarını düşünmekteyiz. Zira onlara göre önce 4 milyon altın ruble verilmiş, ardından 1921 yılının mayıs-haziran ve kasım aylarında toplam 2 milyon 500 bin altın ruble daha irsal

---

3275 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 99. "Bolşevik Parti'nin 10. kongresi, bilindiği gibi NEP'i getirir (Nisan 1921). NEP (Yeni Ekonomi Politik), politik alanda işçi-köylü ittifakına, ekonomik alanda ise devletleştirilen kesim ile özel kesimin birlikteliğine dayanır."

3276 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203.

3277 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 331.

3278 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 282, dipnot 564. "Sovyet resmi belgeleri de Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını göstermektedir." (Konak, 2017, s. 282, dipnot 565).

3279 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316. "Sabahattin Selek'in anlattığına göre, (*Anadolu İhtilâli* İstanbul 1968, s. 133) Saffet Bey bu parayı çoğaltmak amacıyla Almanya'da borsada oynayarak tümünü kaybetmiştir." (Yerasimos, 2000, s. 316). Binbaşı Saffet, 1 milyon altın Rubleyi Berlin'de batırırken yalnız değildir. Mustafa Kemal'in akrabası Sabataycı Yarbay Nuri Conker'le beraberdir. Külliyetli parayı heba eden ikiliye hiçbir ceza verilmemiştir. Moskova Konferansı murahhaslarından Doktor Rıza Nur'un belirttiğine göre ikili, parayı fuhuş ve sefahatta harcamışlardır: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 1183-1184. TBMM Hükümetine silah, mühimmat, askerî malzeme ve insan kaynağı sağlamakla görevli Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti Topçu Kaimmakamı Eyüp Durukan, 15 Şubat 1924 tarihli günlüğüne not düşmüş, Nuri Conker'in kumarbaz olduğunu ve dahi onun *Berlin'den mühimmat yerine çalı süpürgesi* gönderdiğini kaydetmiştir: Eyüp Durukan, *Cumhuriyet Yürüyor*, 2021, s. 97.

edilmiş ve bunu takiben 1922 yılının mayıs ayında 3 milyon 500 bin altın ruble gönderilerek taahhüt edilen ekonomik yardım tamamlanmıştır. Bu bilgiye göre ataşemiliter Saffet Bey'e tevdi edilen 1 milyon altın ruble hesaba katılmamıştır. Dolayısıyla 1921 yılı mayıs ve aralık ayları arasında 1 milyon 500 bin altın ruble gönderildiği kanısıdayız. Nitekim Aralık 1921'de Ankara'da bulunan Frunze, Çiçerin'e yazdığı mektupta geriye kalan 3 milyon 500 bin altın rublenin ivedilikle gönderilmesi gerektiğini ve Ankara yönetiminin buna çok hacet duyduğunu belirtmekteydi.

Geriye kalan miktarın Türkiye'ye gönderilmesi meselesi, Sovyet devlet adamları arasında ihtilafa sebep oldu. Dönemin Finans Halk Komiseri G. Y. Sokolnikov, bu paranın verilmemesi yönünde çabalarken, Çiçerin, merkez komitesine hitaben kaleme aldığı bir yazıda bu çabanın yanlış olduğunu, Doğu halkları, Türk köylüleri ve zanatkârları önünde şereflerinin beş paralık edileceğini ve bunun politik bir intihar olacağını belirterek şiddetle tepki göstermişti. Çiçerin'in bu görüşü Lenin tarafından da desteklenmişti. Öyle ki Lenin, para sorununun çözülmesi için politbüroya şu talepte bulundu: *Çiçerin'in kesinlikle haklı olduğunu düşünüyorum. Politbüronun, Çiçerin'in görüşünün onaylanması ve sözü verilen paranın şartsızca ödenmesi yolunda karar almasını öneriyorum.* Nitekim politbüro, 22 Şubat 1922'de aldığı kararla geriye kalan 3,5 milyon altın rublenin gönderilmesi sorununu mutlak bir çerçevede çözüme kavuşturdu. Böylece söz konusu para, Mayıs 1922'de Türk yönetimine teslim edildi. Diğer taraftan birkaç yıl için taahhüt edilen maddî yardımın sadece 1 kereliğine yapıldığı da unutulmamalıdır.[3280]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Rumbold'un 23 Mart 1921 tarihli 300 numaralı Padişah'la mülakat tutanağına bugün derkenar yazdı: *Onuru incinen Padişah, duruma ulusal açıdan değil, kişisel açıdan bakıyor... Türk ulusal akımını, Türk olmayan ve ülkenin çıkarları için çalışmayan bazı haydutların zulmü olarak göstermek gülünçtür. Kemal, Garibaldi gibi hem haydut, hem yurtseverdir; dolayısıyla ona saygı göstermemek ve hayran kalmamak güçtür*.[3281]

Yunan silâhlı kuvvetleri, İnönü ve civarından umumî ricata başladı fakat işgal mıntıkalarını yakarak tahliye etmekte. Bilecik'i ve Söğüt'ü büyük oranda ihrak etti.[3282]

Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı kutladığı Churchillvari sözlerini tüm ilkokul çocukları ezbere bilir: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz."[3283]

Yunan Erkân-ı Harbiyesi arızalı bir vaziyettedir. Belirtildiğine göre *Yunan Genelkurmayının hazırladığı plan baştan savmaydı ve Türk birliklerinin kuruluşlarıyla savunmaları hakkındaki yanlış bilgilere dayandırılmıştı. Genelkurmay Başkan Yardımcısı Sarıyannis, bu planların hazırlandığı sürece Londra'daydı ve harekat başladığında dönmemişti. Genelkurmay başkanı Pallis, saldırıdan kısa süre önce hastalanmış ve İzmir'de kalmış, yerine Papoulas cepheye hareket etmişti*.[3284]

Atina, [..] Yunan yenilgisinin nedenini, Sırpları durdurmak için Trakya'ya ordu gönderilmesi, ağır silah eksiği, yanlış haber alma ve özellikle, tam saldırı arifesinde, yüzlerce Venizelos'çu subayın yerlerinin değiştirilmesiyle Venizelos'cuların çılgınca ve kesin isyana itilmelerine bağıyordu.[3285]

3280 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 282-283.

3281 FO/6468/E 3765; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 147, dipnot 3. "Garibaldi, İtalya'nın birleşmesi için savaşan ihtilâlci önderlerden biriydi." Bülent Gökay ya yanlış çeviri yapmış ya da dizgi-baskı hatasına kurban gitmiş görünüyor: "Bir FO görevlisi olan D. G. Osborne, 1 Nisan 1921'de şöyle diyordu: *Kemal hemen hemen Garibaldi'yle aynı ruhu taşıyan bir eşkıya ve bir yurtseverdir; ona saygı göstermek ve onu takdir etmek güçtür*." PRO, FO 371/6468/E 3565; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157, dipnot 79. Sonyel de Osborne'nin derkenarı hangi tarihte yazdığını belirtmemiştir.

3282 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 81-82.

3283 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 248.

3284 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 286.

3285 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 350.

Dahası, Yunan Genelkurmay Başkanlığı, Mustafa Kemal'in Müttefik ve Bolşevik devletler tarafından gizlice desteklendiğini bilmektedir:

> Yunanlılar, Bolşeviklerin Türklere silâh ve gereç verdiklerine inanmışlardı. Türklerin cephede 200 kadar topları ile tükenmek bilmeyen cephaneleri vardı ve bu kadar çok sayıda şeyin İtalyanlar tarafından verilmesi, ya da İstanbul'dan kaçırılması mümkün değildi. Araç ve gereçler herhalde Karadeniz'deki limanlardan sağlanıyordu. İngiliz temsilcisi, Albay Sariyanis adlı bir Yunan kurmay subayı ile konuşmuş ve bu yardım "İtalyanlar, ya da İstanbul", daha sonra da "Fransız"lar tarafından sağlanamayacağının nasıl anlaşıldığını sormuştu. Albay bu soruya, "konunun uzun zamandan beri bilindiğini, son çatışmalardan sonra Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e ne derece geniş yardım yaptıklarını öğrenebildiklerini" söylemişti.[3286]

TBMM Hükümet Bakü mümessili İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Enver'e mektub gönderdi: *Vaktiyle İttihat ve Terakki İstanbul merkezi katiplerinden iken, elyevm Ankara'da bulunan üç arkadaşımızın ehl ve vaziyetleri fena değil. İstanbul'da kalmalarını münasip gördüğünüz iki arkadaşımız ile İstanbul merkezi azaları... bugün buhranlı vaziyettedirler. ... Ankara'dan aldığım bir mektubda bizim Eyüp Sabri Bey'in Hakkı Behiç'in elinde oyuncak olduğu ve komünistlik hevesi ile fena şeyler yapıldığı zikrolunuyor. Ve Eyüp Sabri Bey'e bizim arkadaşların söz geçiremedikleri anlaşılıyor*.[3287]

2 Nisan 1921. *2 Nisan'da Lenin'in önerisi üzerine Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasî Bürosu tarafından alınan karara göre üç Kafkaslarötesi Cumhuriyeti'nin Türkiye ile hep birlikte konferansa girmeleri önerilmiştir*.[3288]

Sovyetlerden Türkiye'ye gönderilen silahlar gelmeye devam ediyor. Bugün, 2.500 sandık Alman ve Avusturya piyade cephanesi, Tuapse limanından İnebolu'ya gönderildi.[3289]

TBMM murahhas heyeti *ve altınlar yolda iken 2 Nisan'da Erivan, Kızılordu tarafından Taşnaklardan geri alınır ve aynı gün 11. Kızılordu Kumandanı A. I. Hekker, Kâzım Karabekir'le görüşme isteğinde bulunur*.[3290]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büro namına Ahmed Cevad [Emre], Komintern mümessili Pavloviç'e mektub gönderdi. *Mektubun üslubundan ne kadar çaresiz oldukları ve Sovyetlerin Mustafa Suphilerin katliamını hiç umursamadıkları ortaya çıkmaktadır. TKPliler Pavloviç'e, Trabzon'daki Sovyet Rusya mümessili Ali Oruç Bagirof Yoldaş'ı şikayet etmektedirler*:

3286 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 180.
3287 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 374.
3288 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 317.
3289 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 476.
3290 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316.

Sevgili Yoldaşımız Pavloviç, size tümü Trabzon önlerinde öldürülüp denize alışmış olan Mustafa Suphi, dört merkez komitesi üyesi ve oniki diğer yoldaşımızın başına gelen büyük felaketten ciddi olarak söz etmek zorundayım. Korkunç ve kanlı darbe yoldaşlarımıza 28 Ocak'ta indirildi; iki aydan uzun süreden beri yoldaşlarımız kayıp ve birçok rapora göre, Trabzon burjuvazisi ve bizzat hükümet tarafından satın alınmış cellatların darbeleri altında yaşamlarını yitirdiler. [...]

Kendilerini Bolşeviklerin savunucusu gibi sunuyorlar, oysa sahici kaynaklardan biliyoruz ki, dükkanları kapattıran ve kitleyi, savunmasız yoldaşlarımızı taşlayarak öldürmeye kışkırtan, polisti.

RSFSC [Rusya Sosyalist Federasyonu Sovyet Cumhuriyeti], yoldaşlarımızla görüşmeye gitmek istedi, ancak vali, kitle tarafından öldürülebileceği tehdidiyle, ona evinde kalmasını emretti; temsilci bu tehdidi telsiz yoluyla hemen Moskova'ya ve Ankara'ya bildirmeliydi; aynı zamanda yoldaşlarımızı cellatların ellerine bırakmamak için yetkililer nezdinde etkili adımlar atmak durumundaydı. Ne yazık ki o sırada RSFSC Trabzon temsilcisi olarak enerjik bir kişi yoktu. [..]

Fotoğraf. Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 517.

Trabzon'da yoldaşlarımızı götüren motor, güya onları bu motordan cebren alan motor reisi ve tayfalar bilinmektedir; Cinayet hareket ve nümayişlerini idare edenlerin başında Trabzon Belediye Reisi bulunuyor. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyetleri ise zi-medhaldir [işe karışmıştır].

Bu noktada bu sorunu yükseltmek için herhangi bir karara varılmadı, ancak kuşkusuz bu konuda artık sessiz kalınamaz; yoldaşlarımızdan 16 veya 17sini, en mükemmellerini, en yiğitlerini yitirdik; onlarla dayanışmamızı göstermeliyiz; katillerin asılmasını istemeliyiz; bu büyük suçu adaletsiz ve intikamsız bırakmamalıyız.

Umarım ki sevgili yoldaş, orada bu sorunu yükseltirsiniz ve cellatların darbeleriyle yaşamını yitirmiş yiğit yoldaşlarımızın savunuculuğunu üstlenirsiniz.

Münasip görüldüğü takdirde: 1) Hadise-i cinaie Komintern vasıtasıyla bütün cihana neşr olunmalı; 2) Burada bir matem mitingi tertib edilmeli; 3) Namlarına bütün matbuat makaleler yazmalı.[3291]

TKP Merkez Heyeti azalarından Ahmet Cevat'ın Batum'dan Pavloviç'e gönderdiği 2 Nisan 1921 tarihli mektupta, "…kayıkçılar kâhyası Yahya'nın verdiği bir motorla Suphi, karısı ve 14 arkadaşı bindirilerek yola çıkarılmışlardır. Fakat hemen arkalarından kalkan bir başka motorla Yahya kâhyanın adamlarından Faik Reis ve arkadaşları geceye doğru Sürmene açıklarında onlara yetişmiş ve hepsini öldürerek denize atmıştır."diye belirtmekte, ayrıca hükümetin gerekli tedbirleri almadığını ve halk tarafından yapılan aleyhte nümayişlerin Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti tarafından düzenlendiğini, polisin de buna yardımcı olduğunu ileri sürmektedir.[3292]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı" başlıklı rapor gönderdi. *23 Mart günü başlayan Yunan taarruzu, Afyon Karahisar ve Eskişehir'in alınmasıyla sonuçlanmıştır. Yunan komutanların Konya'ya girileceğini bildiren raporlarını; İstanbul'a gelen haberler de doğrulamaktadır. Yine bu haberlere göre Ankara Hükümeti arşivlerini Sivas'a taşımaya hazırlanmaktadır. Öte yandan son birkaç gündür basında, Yunan zaferinin söz konusu olmadığı; aksine Eskişehir'de büyük bir mağlubiyete uğradıkları yazılmaktadır. Elçi Servert, Yunan basınının, Eskişehir'in alınışı haberlerini, vaktinden çok önce verdiği göz önüne alındığında, bir zaferin*

[3291] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 499-500. Son paragraf, Rusça nüshada yer almıyor.

[3292] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 231, dipnot 338.

olmayabileceğini kabul etmektedir. İstanbul'daki basın; Yunan askerlerinin Eskişehir yakınlarında olan stratejik noktaları ele geçirmeye çalışırken; -çoğu süngüyle öldürülmüş- birçok kayıplar verdiklerini yazmaktadır. Elçi bu durumun Yunanlıların üstlendikleri işin zorluğunu ortaya koyduğunu; Yunan kuvvetlerinin tekrar toparlanarak Eskişehir'e hâkim olmaları halinde bile benzer direnişle karşılaşacaklarını savunmaktadır. Yunan kuvvetleri, Bolşevik yardımlarının Türklere ulaşmasını engelleyemeyecek; bu karşılık Yunanların kayıpları, Ankara Hükümeti'nin, ordusu için asker toplamasını kolaylaştıracaktır. İspanyol diplomat, "bugün için imkânsız ve mucizevi gözüken beklenmedik olaylar gelişmezse", Yunan hücumunun bir felaket olacağını ve Yunanistan'ın parasız ve askersiz kalacağını savunmaktadır. Yunanistan, savaşı şimdi bıraksa dahi, muzaffer Türkler, Trakya ve İzmir'in iadesiyle tatmin olmayarak topraklarını genişletmek isteyecekler, Avrupalı devletlerse buna karşı.[3293]

3 Nisan 1921. 11'inci Kızılordu Kolordusu Kumandanı Hekker'le müzakere etmek için *Karabekir 3 Nisan'da görüşme yeri olarak belirlenen Gümrü'nün doğusundaki Akbulak'a* muvasalat etti.[3294]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü La Libre Belgique gazetesi "Yunanlar bozguna mı uğradı?" nam haber neşretti. Yunanın zayiatına değinildikten sonra: *Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkleri (Ankara Hükümeti) taktik yenileyerek Yunanları ülkenin yüzlerce kilometre içerlerine çekip geri çekilerek dövüşüyorlar*.[3295]

4 Nisan 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. Söz alan Britanya Başvekili Lloyd George, *Türklerin konferans kararlarını kabul edeceklerini ileri sürdü*.[3296]

A. I. Hekker ve Ş. Z. Eliava, Akbulak'a muvasalat ettiler ve Karabekir'le müzakereye başladılar.[3297]

11. Kızıl Ordu komutanı A. I. Hekker, Karabekir'den Türk kuvvetlerini Aleksandropol'dan [Gümrü'den] *çekmesini istedi. Buna karşın Karabekir önce Ermeni hükümetinin, Türkiye'yle ilişkilerine temel oluşturmak üzere Moskova Antlaşması'nın koşullarını kabul etmesini istedi*.[3298] *Sonra da burasını Ankara'nın emri üzerine işgal ettiğini ve oradan emir gelmezse boşaltamayacağını söyleyerek doğrudan Ankara ile görüşülmesi gerektiğini bildirir*.[3299]

> Gümrü'nün ise o sırada önemi büyüktür. Kafkas Konfederasyonu planının bir parçası olan Ermenistan'daki Taşnak ayaklanması sürmektedir. Kızılordu'nun bunu bastırmak için demiryolu ile birlikler ve malzeme iletmesi gerekir, oysa Gümrü'nün Türk birliklerince işgali, yolu kesmektedir. Böylece Gümrü sorunu ve buna bağlı olarak Gümrü Anlaşması ve genel olarak Kafkas Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında yapılacak olan anlaşmalar sorunu, Moskova Anlaşmasına rağmen bunalımın uzamasına neden olmaktadır.[3300]

Narkomindel: *Türk askerî komutanlığı, Ermenistan antlaşmayı uygulamadıkça ve silahını teslim etmedikçe, Gümrü bölgesini boşaltmayı reddediyordu*.[3301]

3293 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 334.

3294 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316.

3295 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 216.

3296 FO, 371/6468, E 4101; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 936.

3297 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316.

3298 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

3299 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316.

3300 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 316.

3301 *NKİD'nin Rus SFSC Sovyetleri'nin (1920-1921) IX. Kurultayı'na Yıllık Raporu* [Rusça], s. 110; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 213.

Tuapse'den hareket eden üç motor ile gönderilen malzemelerden 4 Nisan 1921 tarihinde birinci motor ile 4 adet 8,5'luk İngiliz sahra topu ve 411 sandık mavzer cephanesi İnebolu'ya ulaştırılmıştır.[3302]

İngiliz *Morning Post* gazetesi: *İnönü Savaşı'ndan kimin galip çıktığı henüz belli değilse de kazanan Sovyetler olacaktır*.[3303]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro Katibi Ahmed Cevad (Emre), Komintern mümessili Pavloviç'e Rusça mektub gönderdi:

Çok sevgili yoldaşımız Pavloviç'e

Sevgili yoldaşımız Pavloviç, size, tümü Trabzon önlerinde öldü- rülüp denize atılmış olan M. Suphi, dört Merkez Komitesi üyesi ve on iki diğer yoldaşımızın başına gelen büyük felaketten ciddi olarak söz etmek zorundayım. Korkunç ve kanlı darbe yoldaşlarımıza 28 Ocak'ta indirildi; iki aydan uzun süreden beri yoldaşlarımız kayıp ve birçok rapora göre, Trabzon burjuvazisi ve bizzat hükümet tarafından satın alınmış cellatların darbeleri altında yaşamlarını yitirdiler. Erzurum'dan itibaren Türk komünistlerine karşı bir takım gösteriler hazırlandı. Halka şöyle dendi: Komünistler Rusya'dan geliyor, bunlar bolşeviklere mensup kimseler, tüm dükkanları kapatmak için geliyorlar; artık hiç kimse hiçbir şey satamayacak. Artık evler aranacak ve tüm malınıza ve tüm paranıza el konacak; komünistler tanrı tanımaz kimselerdir ve Allah'a inananları hapse atacaklar! İşte adice ve alçakça provokasyon: ticaret, mülkiyet ve din! Bu üçü de bolşevikler tarafından yasaklanmıştır. Göstericiler arasında, burjuvalar tarafından satın alınmış ve polis tarafından kışkırtılmış bir takım zavallılar vardı. Yoldaşlarımıza karşı taş ve [bir sözcük okunamadı] saldırdılar; onları parçalamak istediler, hiçbir yerde ne onlara ekmek, ne de atlarına yem satılmak istendi. Kendilerini bolşeviklerin savunucusu gibi sunuyorlar, oysa sahici kaynaklardan biliyoruz ki, dükkanları kapattıran ve kitleyi savunmasız yoldaşlarımızı taşlayarak öldürmeye kışkırtan polisti.

Bu canice uygulamalar seksen beş kent ve köyde yinelendi. Trabzon'da, baskılar daha da ağırlaştı; oraya varır varmaz, onları doğrudan doğruya limanda homurdanan ve küfürler yağdıran bir kalabalığın içine sürüklediler. Limanda onları silahsızlandırdılar, yani üzerlerindeki birkaç tabancayı aldılar ve sonra hemen hareket eden motorlu bir tekneye bindirdiler; bir diğer motor peşlerinden gidip onları yakaladı; bu motorda bulunan silahlı adamlar yoldaşlarımızı zorla tuttular ve onları bağlayıp süngü darbeleriyle delik deşik ettikten sonra denize attılar; ertesi gün her iki motor da Trabzon limanındaydı; ve denizciler, bilgi almak isteyenlere Türk bolşeviklerinin denizin dibine yollandığını söylüyorlardı. RSFSC, yoldaşlarımızla görüşmeye gitmek istedi, ancak vali, kitle tarafından öldürülebileceği tehdidiyle, ona evinde kalmasını emretti; temsilci bu tehdidi telsiz yoluyla hemen Moskova'ya ve Ankara'ya bildirmeliydi; aynı zamanda yoldaşlarımızı cellatların ellerine bırakmamak için yetkililer nezdinde etkili adımlar atmak durumundaydı. Ne yazık ki o sırada RSFSC Trabzon temsilcisi olarak enerjik bir kişi yoktu.

Burada tüm olguları herkes biliyor, her iki motor, kaptanları, tayfaları ve sahipleri tamamen biliniyor. Öte yandan, her şeyi hazırlayanların belediye başkanı ve Müdafaa-i Milli Cemiyeti başkanlığı olduğu söyleniyor. Bu noktada da sorunu yükseltmek için herhangi bir karara varılmadı, ancak kuşkusuz bu konuda artık sessiz kalınamaz; yoldaşlarımızdan 16 veya 17'sini, en mükemmellerini, en yiğitlerini yitirdik; onlara dayamışmamızı göstermeliyiz; katillerinin asılmasını istemeliyiz; bu büyük suçu adaletsiz ve intikamsız bırakmamalıyız.

Trabzon'da, ülkeye gelecek Türk komünistlerinin tümünü öldürme kararı verildi; kendisini güçlü gören ve benzeri suçları ceza görmeksizin işleyebilen Anadolu vahşi burjuvazisi, komünistleri avlamayı sürdürüyor.

Umuyorum ki, sevgili yoldaş, orada bu sorunu yükseltirsiniz ve cellatların darbeleriyle yaşamını yitirmiş yiğit yoldaşlarımızın savunuculuğunu üstlenirsiniz.

En derin saygılarımla, komünist selamlarımı kabul etmenizi dilerim.

[3302] *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 1, (4-5 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 193.

[3303] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 480.

(İMZA) Ah. Cevat[3304]

5 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: (i) *Bursa cephesinde, İnönü'de Yunan kuvvetleri yenilgiye uğradı, beşbin kadar zayiat verip geri çekilmek zorunda kaldı.* (ii) *Yunan Yüksek Komiseri de bunu kabul etti, İtalya ile Fransa'yı Kemalistlere yardım etmekle suçladı, Fransa Yüksek Komiseri bu hikâyeyi yalanladı.* (iii) *Yunan yenilgisinin nedenlerinden biri Türklerin savaşta altı inç'lik Howitzers topları kullanmaları oldu. Bir başka nedeni de Venizelos yanlısı oldukları gerekçesiyle yetenekli Yunan subayların yerlerine beceriksiz subaylar getirilmiş olması*. (iv) *Askeri uzmanların kanısınca, Yunanlıların yeniden saldırıya geçmeleri güç* olacaktır. (v) *İstanbul Hükümeti seyirci kaldı, Türkiye ile savaşan Yunanistan, İstanbul Hükümetiyle savaş halinde* değil. *Rum Patrikhanesi Yunan ordusuna başarı dilerken, Eyüb camiinde de Kemalist orduların zaferi için dua edildi ve son akşam, Türk zaferi şerefine bütün camiler ışıklandırıldı.* (vi) *Bu durum Devletler Hukuku bakımından da çeşitli sorunlar yarattı*.[3305]

Rumbold'un Curzon'a bildirdiğine göre Yunan Fevkalâde Komiseri Votsis; Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane satarak ordu kurmasına yardım ettiklerini hatta subay bile gönderdiklerini Rumbold'a bildirmiştir.[3306]

Tuapse'den hareket eden [..] *ikinci motor ile gönderilen 981 sandık mavzer cephanesinin de Türk yetkililerince teslim alındığı ve üçüncü motor ile 4 adet toparlak, 2 adet cephane arabası, 3 sandık top nişangâhı edevatı, 3 adet tayyare motoru, 2.544 adet Rus top mermisi İnebolu'ya çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra beş kafile halinde 732 sandık Alman cephanesinin de yola çıkarılmış olduğu Türk yetkililere bildirilmiştir*.[3307]

6 Nisan 1921. Çiçerin, TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuad'a (Cebesoy) nota vererek 11'inci Kızıl Ordu Kumandanı Hekker'in *Aleksandropol*un (Gümrü'nün) tahliyesini isteyen talebi tekrarladı.[3308]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

6 Nisan 1921
No. 11/552

Sayın Büyükelçi,

2 Nisan günü, komünistlerin yine Erivan'ı ele geçirdiklerini ve orada bulunan karşıdevrimci Taşnakların komünistler tarafından kovalanarak Zengizor dağlarına kaçtıklarını, orada da en kısa zamanda varlıklarına son verileceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Aleksandropol (Gümrü) ile Erivan bölgelerinin tümü yine Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin elinde olduğuna göre, Türk orduları için, Moskova anlaşması ile de kararlaştırılmış olduğu gibi, anlaşma ile saptanan sınırın ötesine çekilme zamanı gelmiştir sanırız. Ermeni devlet

3304 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 128-130.

3305 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXVI-LXXVII. Yunan, TBMM Hükümetinin 6 inçlik Howitzers topları temin ettiğinden habersiz imiş: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 12.

3306 "Yunanların bir iddiası da Milliyetçilerin Fransızlardan, bilhassa İtalyanlardan silah ve cephane satın alarak ordularını güçlendirmeleriydi. Votsis, son zamanlarda Toronto'dan üç geminin askeri malzemeyle birlikte Antalya'ya gittiğini ve ayrıca iki Fransız ile üç İtalyan subayının Eskişehir'de Milliyetçilere hizmet ettiğini ve Türklerin cesetleri arasında üniformalı bir Fransız subayının bulunduğunu da ileri sürdü." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 229.

3307 *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 158, Belge No: 2, (5 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 193.

3308 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

topraklarından Türk ordularının çekilmesi işleminin tamamlandığına dair haberin öncelikle bize ulaştırılacağını umarım.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunmakla şeref duyarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3309]

Çiçerin, Orconikidze'ye 8411 numaralı telgraf gönderdi: *Ali Fuat'ın Aleksandropol'ün (Gümrü) derhal boşaltılacağı yolunda bize verilmiş sözü var. Karabekir'in çıkardığı rezaletler hakkında şu anda kendisine bilgi vermek üzereyim. Buna bir de Türkiye ile Sovyet Ermenistan'ı arasındaki savaşın, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki savaş anlamına geleceğini de ekleyeceğim*.[3310]

Hekker ve Eliava nam Sovyet Rus kumandanlar Akbulak'ta bulunan Kâzım Karabekir'le mülakat ettiler. *Türk birliklerinin Arpaçay'ın doğusunu terketmesini, Azerbaycanlı devrimcilerin Türkiye'de* faaliyet *göstermelerine izin verilmemesini, Ahısha ve Ahılkelek'deki Türk irtibat subaylarının geri alınmasını, Türkiye'deki Wrangel ve Denikin ordusuna mensup subayların serbest bırakılmasını ve Kızılordu'ya yiyecek maddesinin sağlanmasını istediler*.[3311]

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisinin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası

6 Nisan 1921
No. 317

Sayın Komiser,

RSFSC Dışişleri Komiseri yoldaş Çiçerin'den şimdi aldığım telgrafın çevirisini hemen sunmakla şeref duyarım:

"Türkiye Hükümeti'ne, tüm Doğu için son derece gerekli olan, halklarımız arasında dostluk ilişkilerinin temel taşı sayılan Rusya ile Türkiye arasındaki anlaşmanın imzalanmasından dolayı, duyduğumuz büyük sevinci, en dostane duygular ve tebriklerimizi resmen iletmenizi rica ederim."

En derin saygılarımı kabul etmenizi rica ederim, sayın Komiser.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi P. Mdivani[3312]

Birinci Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Celalettin Arif Bey İngiltere'ye protestoda şedidüllisan olduğundan bahisle, kabine meselesi yapacağız dedi. Hain, dedim. Alçak, dedi. Sensin, dedim*.[3313]

Londra'daki Bâb-ı Âlî Büyükelçisi Mustafa Reşid, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi. Yunan, İnönü'deki başarısızlığına binaen *öç duygusuyla davranarak, İzmit, Yalova ve Orhan Gazi'deki Türk halkını* katliam etmiştir.[3314]

İzvestiya gazetesinin haberine göre *Türk Doğu ordusuna yayınlanan bir emirde şöyle deniliyordu: "Sovyet Rusya'yla dost olduk. İtilaf bizi bolşeviklerle savaşa sürüklemek istiyordu, bu nedenle Londra Konferansı'nı reddettik ve Moskova'yla antlaşma imzaladık."*[3315]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Yunan'ın yenilgi yaşadığını bildiriyor. *Türk kuvvetleri Yunanlıların sol kanadını dolanmışlar, topçunun ağır ve isabetli atışlarından ve beş gün çetin vuruşmalardan sonra*

3309 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 349.
3310 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 350.
3311 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 74.
3312 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 348.
3313 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 782.
3314 FO/6491/E 4224; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 163.
3315 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 212.

1 Nisan gecesi ilerlemişler, Yunan çekilmişti. 9 gün sonra Yunan kayıpları (ölü ve yaralı) 4000'e ulaşmıştı. Afyon'u da boşaltıp taarruzdan önceki hatlara çekilmişlerdir.[3316]

7 Nisan 1921. Yunan işgal kuvvetleri Afyon'u tahliye etti.[3317]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Atina matbuatı, Mustafa Kemal'in ordusunda muvazzaf bir Fransız subayın öldürülmüş olduğunu duyurmuştur. Fransız Sefarethanesi, askerî yardım hususunda tekzib yayınlamıştır.[3318]

Kominternin Güneydoğu Avrupa ülkelerine hitab eden "Kommunismus" mecmuası: *(..) Sovyet Rusya'nın Kemal'le ittifak yapmasının ne denli doğal olduğu ortaya çıkar. Bunun yanısıra Kemal, komünist ajitasyona büyük bir özgürlük tanımıştır*.[3319]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'ya teslim edilen bir rapor: *Moskova hükümeti şüphe yok ki, Anadolu'nun her tarafında siyasi temsilcilerini ve memurlarını ikame etmek, propaganda şebekesini düzenlemek ve genişletmek için Ankara'nın dostluğundan yararlanıyor. Bu, Ankara'ya yardımcı olmasının bir bedelidir*.[3320]

TBMM Büyükelçiliği, Narkomindel'e nota keşide eyledi. *Gümrü'nün boşaltılmasındaki gecikmeyi, Taşnakların karşı devrimci bir darbeyle 18 şubatta Erivan'ı ele geçirmeleriyle açıklamakta*dır.[3321]

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

7 Nisan 1921
No. 261

Sayın Komiser,

6 Nisan 1921 tarihli ve 11/552 sayılı yazınızı aldım ve karşılığını hemen iletiyorum.

Erivan kentinin 2 Nisan 1921 günü yine komünistler tarafından işgal edildiği ve Zengizor dağlarında saklanan karşıdevrimcilerin en kısa zamanda yok edileceklerine dair haberleri sevinçle öğrendim. Böylece Ermenistan'da emperyalistlere körükörüne itaat eden parti ve ideolojiler gibi alet ve araçların artık sonsuza dek ortadan kaybolduğuna çok memnun oldum. Aleksandropol (Gümrü) kentinin bu yeni durum karşısında ordulardan arındırılması ile ilgili isteğinizi Hükümetime ilettim.

Bizi Doğu cephesinde sürekli olarak askerî önlemler almaya zorlayan karşıdevrimci unsurların artık yok olmak üzere olduklarından, Aleksandropol (Gümrü) ve Moskova Anlaşmaları gereğince Ermenistan'a bağlanan ve Ermeni karşıdevrim hareketi ile ilgili olarak askerî önlem açısından, işgalimiz altında bulunan Aleksandropol (Gümrü) kentinin, koşulların elverdiği hızla boşaltılacağını umuyorum.

Derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3322]

Ali Fuad Cebesoy'un anılarında yazdığına göre, Sovyet Rusya'nın 7 Nisan 1921'de Wrangel Ordusu'nun askerlerini affetmesi ve Fransa'nın yardımı kesmesi üzerine, Türkiye'deki bu askerler, Bolşeviklerin tarafına geçmiştir.[3323]

3316 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 443, sonnot 4.
3317 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 83.
3318 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230.
3319 Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
3320 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 152.
3321 *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt IV, s. 49; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 213-214.
3322 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 351.
3323 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773, dipnot *.

8 Nisan 1921. *8 Nisan 1921 tarihinde Bataysk'tan Bakü'deki Türk temsilcisine 3.000 adet 33'lü İngiliz bombası ve 3.000 adet şarapnel; Tuapse'deki Türk temsilcisine ise 428.300 adet Rumen tüfek mermisi gönderilmiştir*.[3324]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, Bakü'ye muvasalat etti. *Burada Yusuf Kemal'le Rıza Nur, Azerbaycan'la ayrı bir anlaşma yapmaya çalışırlar, amaç, Ermenileri yalnız bırakmaktır*.[3325]

Çiçerin, Ali Fuad'a (Cebesoy) nota keşide eyledi. Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi'nin (Çakmak) Kafkas Cephesi hakkındaki beyanatını protesto ediyor, izahat istiyor. Gümrü'nün tahliyesini taleb ediyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

8 Nisan 1921
No. 1 1/568

Sayın Büyükelçi,

Trabzon haberleşme bülteniyle bana iletilen, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Savunma Bakanı Kemal Fevzi Paşa'nın yaptığı açıklamalardan bilgi edindiğim an, duyduğum büyük şaşkınlığı sizden saklayamam. Savunma Bakanı'nın açıklamasına göre, Doğu cephesindeki Türk ordusu Kafkasya'da kalarak, sözde orada denge sağlayan bir unsur görevini üstlenecekmiş. Doğu cephesi Türk ordusunun Kafkasya'daki dengeyi sağlamak için hangi askerî güce karşı girişimde bulunacağını bir türlü anlayamadım. Bu bölgelerde askerî güç olarak yalnızca Sovyet Cumhuriyetlerinin Kızılorduları bulunduğundan, Savunma Bakanı'nın sözlerinden ister istemez, Türk ordusunun Sovyet güçlerine düşman olan bir unsur olarak görev yapacağı ve bu askerî güçlere karşı bir güç oluşturmak amacında olunduğu sonucuna varılıyor. Ancak, Türk ve Sovyet silahlı kuvvetlerinin görev dağılımını kesinlikle saptamış olan Moskova Anlaşması imzalandıktan sonra, Türkiye Savunma Bakanının Türk ordularına, Sovyet silahlı kuvvetlerine karşı düşmanca bir görev yüklemesi, bana son derece anlamsız geliyor.

Aynı açıklamada, Savunma Bakanı, hâlâ Türk ordularının işgali altında bulunan Ermenistan kesiminden, ancak Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra çekilebileceklerini söylüyor. Size bir kez daha hatırlatmak isterim ki, Aleksandropol (Gümrü), anlaşması Ermenistan Sovyet Hükümeti ilan edildikten sonra Taşnak Hükümeti ile yapılmış ve bu anlaşma metnine göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için, bir ay içinde onaylanmış olması gerektiği halde, bu anlaşma hiç onaylanmamıştır. Bütün bunları bir yana bıraksak bile, Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının tüm önemli hükümleri kısmen Moskova Anlaşması ile, kısmen de iki heyetin Sovyet Cumhuriyetlerinin kesin ve tam egemenliğinin korunması hakkına ilişkin açıklamaları ile ortadan kalkmıştır. Aleksandrapal (Gümrü) Anlaşmasının yerine getirilmesini istemek, Moskova Anlaşmasının geçersiz sayılmasını istemek anlamına gelir. Bunun için, sayın Büyükelçi, sizden en kısa sürede Hükümetiniz Savunma Bakanı'nın yukarıda sözü geçen açıklamaları ile ilgili aydınlatıcı bilgi almam son derece önemlidir.

Bu fırsattan yararlanarak size, Aleksandrapal'ün (Gümrü) hiç gecikmeden Türk ordularından boşaltılmasının son derece önemli olduğunu hatırlatmak isterim çünkü, bu kentin Türk birliklerince işgalinin devamı çok üzücü sonuçlar verebilir.

Derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin[3326]

Çiçerin, Orconikidze'ye telgraf gönderdi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Kafkas Cephesi Devrimci Askerî Sovyeti Üyesi

[3324] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 194-195.
[3325] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 317-318.
[3326] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 352-353.

G. K. Orconikidze'ye Telgrafı

8 Nisan 1921
No. 8458

Aşağıdaki metni telgrafla Ankara'ya, yoldaş Mdivani'ye iletin:

Erivan'ın komünistlerce işgalini gözönünde bulundurarak, Moskova Konferansında onaylanan yeni sınır hakkındaki maddenin derhal uygulanması ve Aleksandropol'ün (Gümrü) Türk işgalinden arındırılması gerekmektedir. Karabekir'in Aleksandropol'ü (Gümrü) boşaltmak istemediği yolundaki bildirisine karşı şiddetli protestomuzu iletin ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, Türk ordularının, Moskova'da saptanan sınırın ötesine çekilmesinde ısrar ettiğimizi bildiriniz. Türk birliklerinin Kızılordu birlikleri ile çatışmasının feci sonuçlar yaratabileceğine işaret edip, tüm Sovyet Cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya ile sıkı ve sağlam bir ittifak içinde olduklarını da belirtiniz.

Çiçerin[3327]

9 Nisan 1921. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, "Bir Moskova ve Moskova *guernia*'sı RKP(B) hücre sekreterleri ve sorumlu temsilcileri toplantısında sunulan, ayni vergi üzerine rapor"da belirtildiğine göre, 18 Mart'da TBMM Hükümetiyle imzalanan dostluk ve yardımlaşma andlaşması hakkında şu mütalaada bulunmuştur: *Birkaç gün önce Türklerle bir barış anlaşması imzaladık; sadece bu bile bizi Kafkaslar'daki bitmez tükenmez savaşlardan kurtaracak*.[3328]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Albay Budu Mdivani, *Yunanlıların çekilirken yakıp yıktıkları şeylerin yeniden yapılabilmesi için* Mustafa Kemal'e 30.000 altın rubleyi takdim etti.[3329] *Küçük hediye* olarak. Mdivani, *Emperyalistler yıkıp yakmaktan başka bir şey bilmiyorlar* diyor *ve bir an önce savaşın "tam bir zaferle" son bulmasını diliyor*.[3330]

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e Mektubu

9 Nisan 1921
No. 319

Sayın Başkan,

Millî Hükümetin ve bu hükümetin başında önderliğini yaptığınız kahraman Türk milletinin, bir kez daha, anavatanlarını işgal edip sömürü alanına katmak yolunda emperyalizmin yeni gayretini de boşa çıkarıp alt ettiğini görmek beni mutlu kılmaktadır. Fakat aynı zamanda büyük bir üzüntü ile, umulan hedefe varmak umutları tamamen kırılmış, yenilen ve topraklarınızı terk etmeye zorlanan Yunan ordu birliklerinin, çaresiz öfke ile, çekildikleri toprakları yağma ettiklerini ve halkı korkunç bir yoksulluk içine ittiklerini görüyoruz. Bunlar, açgözlülüğünü tatmin etmekten başka hiçbir hedefi olmayan emperyalizmin bildiği tek şeyin yıkım olduğunu bir kez daha kanıtlamış oluyor. Büyük güçlükle ve olağanüstü gayretler harcayarak Batı kapitalizminin ve emperyalizmin açgözlülüğünden kurtulabiimiş Emekçi Rusya, Türk halkının millî varlığını korumak ve savunmak için sürdürdüğü şanlı mücadelesini büyük bir ilgi ile izlemektedir ve gücü yettiği kadar bu halkın acılarını dindirmeye hazırdır. Bu nedenle, sayın Başkan, RSFSC ve Sovyet Rusya emekçileri adına,

---

3327 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 354.

3328 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 140. "V. İ. Lenin iaşe vergisi konusundaki raporunda bu olguya değinerek, "*Türklerle imzaladığmnz barış antlaşması bizi Kafkasya'daki bitmek bilmez savaşlardan kurtarmıştır* demekteydi." V. İ. Lenin, RKP(b) Moskova ve Moskova İli Sekreter ve Sorumlu Hücre Temsilcilerin 9 Nisan 1921 Tarihli Toplantısında İaşe Vergisi Konusunda Rapor, cilt 43, s. 151; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 211.

3329 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 147; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 487.

3330 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 286. "Bir altın ruble 600 kuruş ediyormuş, yani verilen para 100.000 lira ediyordu (1921 bütçesi 79.160.000 liraymış)." (Akşin, 2021, c. 4, s. 446, sonnot 23).

> zalim istilacının terk etmeden önce yakıp yıktığı bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarını hafifletmek üzere, lütfen, 30.000 altın Rublelik [22.500 liralık] mütevazı armağanı kabul etmenizi dilerim.
>
> Rusya emekçilerinin bu karınca kararınca armağanının, Türk halkının saldırgan emperyalizm ile Sovyet Rusya'nın emekçi kardeş halkı arasındaki farkı anlamasına yardım edeceği umudu bana onur vermektedir.
>
> Mektubuma son verirken, Türk milletinin bağımsızlığı uğruna sürdürülen mücadelenizi tam ve başarılı bir biçimde sona erdirmeniz dileğiyle, en derin ve üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Başkan.
>
> RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi P. Mdivani[3331]

Yunan Fevkalâde Komiseri Votsis, Rumbold'a şikâyetçi. Yavuz (Goeben) zırhlısına *Fransızlar tarafından 1.500 ton kömür* yüklenmiş ve *bir Fransız bölüğünün gözetiminde Zonguldak'tan Milliyetçilere iletilmek üzere askerî malzemeler* nakledilmiştir.[3332]

Bir İtilaf Donanması telsizinden Londra'daki Ermeni Bürosuna telgraf:

> Londra'daki Ermeni Bürosu, İtilaf güçlerinden birinin donanma telsizi vasıtasıyla 9 Nisan tarihli olmak kaydıyla Kilikya'dan aşağıdaki telgrafı aldı:
>
> Haçin kuşatması devam ediyor. Fransız askerî yetkilileri bölgenin savunmasını üstlenemeyeceklerini bildirdiler. Ermeniler, Fransızlar tarafından silahlandırılan mobilize güçlere sahip olmalarına rağmen, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle pek fazla ilerleme kaydedemediler. Kilikya ovasının güvenliğini sağlamak açısından dağlık bölgeleri kontrol altına almanın önemini müsanip çevrelerde dile getirmek zorunludur.
>
> Genel durum giderek kritikleşiyor. Mustafa Kemal Paşa'nın düzensiz birlikleri, yerel Müslüman çetelerin de işbirliğiyle Kilikya'nın dört bir tarafını tehdit ediyorlar. Yerel kaynaklar/kuvvetler genel bir Türk ayaklanmasını kontrol etme noktasında yetersiz durumda. (Reuter)[3333]

Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi *Sultan Ahmet Han, 9 Nisan 1921 günü Hopa'da Türk topraklarına ayak basmış, burada Mustafa Kemal Paşa'ya hemen İkinci İnönü Zaferi'ni kutlayan bir telgraf çekmiştir. Kendisinden başka beş kişilik sefaret kuruluyla aynı gün Trabzon'a gelerek burada bir gün kal*ıyor.[3334]

Fransız, yarı resmî gazete *Le Temps*: *Tek bir çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak. Onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek*.[3335]

TBMM gizli celsesinde Erzurum mebusu Mustafa Durak, Bolşevikliği Yahudi menşeli ve memlekete tehdit telakki ediyor bu vechile uzunca bir izahat veriyor: *Aynı zamanda Rusya'da, Türkiye namı hesabına çalışan birtakım adamların* [komünist Mustafa Suphi ve rüfekasının] *rüzgârları, memaliki Osmaniyeyi, memaliki İslâmiye'yi zir ü zeber ediyordu, yakıyordu, yıkıyordu*. [..] *Acaba bu komünistliği kim vücuda getirdi, yani nereden kaynamıştır? Efendiler; yahudilerden kaynamıştır*.[3336]

3331 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 355.

3332 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230. "Rumbold ise gözetimleri altındaki Goben'in elektrik aksamı için kömür yüklendiğini ve diğer iddiaların da gerçeği yansıtmadığını biliyordu."

3333 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 292.

3334 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 195.

3335 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 488.

3336 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 2023, c. 2, s. 38-39. "Lenin'le birlikte 1917'de mühürlü trenle Almanya topraklarından geçerek İsviçre'den dönen kişilerin neredeyse üçte ikisi Yahudi'dir." Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler*, 2011, s. 139.

Fotoğraf. Erzurum mebusu, Erzurum Emniyet Müdürü Mustafa Durak Sakarya (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 28).

Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Sevgili Paşa

Gâyet mufassal mektûbumu Vehîb Paşa ve Sâmi Bey'in mektublarını da leffen bundan bir hafta evvel göndermiştim. İnşallâh şimdiye kadar almışsınızdır. Bu mufassal mektûbumda her şeyi arz ettiğim hâlde vekâyi' o kadar çok ve dolambaçlı ki âdeta gece uykularımı kaçırıyor.

Onun için fazla olarak şu satırları dahi yazmaya cesâret ediyorum. Evvel-be-evvel, merkez te'sîsi ve birçok yerlere adamlar i'zâmından maksad oralarda esâsen mü'esses cem'iyetlerle te'sîs-i münâsebât ise bu vâki'dir. Ve paraya mütevakkıf değildir. Fakat biz kendimiz merâkiz açmak istiyorsak çok paraya ihtiyâc vardır. Nasıl ki Roma merkezi de aynı şeyi yazıyor. Bu bâbda serâhaten ta'lîmât i'tâsını ricâ ederim.

Sâniyen, bendelerine gönderilen emirde müfettiş ta'yîn edildiğim bildiriliyorsa da bunun Merkez-i Umûmî tarafından diğer Avrupa merâkizine resmen teblîği lâzımdır. Çünkü bendeniz elimdeki vesîka ile mürâca'at edersem, şimdiye kadar olduğu gibi birçok sû-i-tefehhümlerin meydân almasına sebebiyet vermeden korkarım. Bendenizce bunlardan mühim olan şey Sâmi'nin getirdiği haberlerdir. Bulunduğunuz yerin müslümanları sizin komünist olduğunuzdan bahsediyormuşlar. Ve dilgîr oluyorlarmış.

Oralarda sû-i-mu'âmeleden dolayı tahaddüs edebilecek vekâyi'in geçmek kabil değilmiş. Binâ'en-aleyh orayı terk etmeniz îcâb ediyormuş. Diğer taraftan Trabzon'da sizi bekliyorlarmış. Ankara Hükûmeti hüsn-ü kabûl göstereceğini te'mîn ve va'd ettiği hâlde Subhi'nin başına gelenler ma'lûmdur. Bu onun vaktiyle Türk ümerâsına yaptığı mu'âmelenin netîcesi imiş. Ankara Hükûmeti Fransızlarla yaptığı mukâvelenâme, Yunanlıların üzerine kazandığı zaferler, Londra Konferansı'nda bir dereceye kadar elde ettiği siyâsi muvaffakiyetler dolayısıyla vaz'iyetini son derece takviyeye muvaffak olmuştur. Binâ'en-aleyh bu bâbda yapılacak teşebbüsât son derece düşünülmeye sezâdır. Mustafa Kemal Paşa'nın hırsı, kin ve adâveti ise meşhûrmuş. Herhâlde bendeniz aklıma gelenleri ancak bir dereceye kadar yazabiliyorum. Bilmiyorum. Hilger size zarfın üzerine yazdığım gibi mektûbları bi'z-zât mı teslim ediyor? Eğer biz-zât teslîm ediyorsa bu bâbda daha ziyâde ve açık tafsilât arzetmek kabil olacaktır. Çünkü her taraf câsûslarla dolu. Sâmi ma'lûm-ı âlîniz pek bitkindir. Bendenize kalırsa, buraya kadar teşrifle mes'eleyi hâl buyursanız, pek iyi olacak. Kâmil Bey'den ve Sâmi'den başka bu bâbda dertleşecek kimse yok. Nâzım, Bahâ ve sâ'ire bize temâyüle başladılar.

Ma'mâfîh Moskova'ya geleceklerini zannetmem. Buraya gelecek olan Rahmi ve Midhat Şükrü Beylerle eski İttihâd ve Terakkî'yi ihyâya uğraşacaklardır. Talat Paşa para bırakmamış. Veyâhûd Hânım vermek istemiyor. Ma'lûmunuz olduğu üzere resmî para da doğrudan doğruya kendi nâmına yazılmış idi. Bunları bizim tarafa alarak, mesârifleri ortadan kaldırır isek çok iyi olur zannındayım. Şekib Arslân Bey ma'al-esef ikiyüzlü hareket ediyor. Ne olup bittiğini diğer tarafa haber veriyor. Ma'mâfîh mühim olarak birşey bildiği yoktur. Fu'âd hâlâ aldığı emre itâ'at etmedi. İstanbul'a ve Adana'ya gitmek istiyor.

Burada Hind Revolüsyon Fırkasıyla münâsebâta geldim. Uzun uzadıya mübâhasâtta bulundum. Eğer birbirimizi anlayacak olursak Hindistan'dan bir delegasyon göndertmeye muvaffak olacağım. Bu bâbda Sâmi ve Kâmil Beyler de beraber çalışıyorlar.

İsmail Hakkı Paşa yakında zannederim, Anadolu Hükûmetinden me'mûren Berlin'e gelecek. Anadolu Şimendiferler Müdiriyetine âid eşyâyı İstanbul'un gönderdiği komisyonun elinden alarak bizim tarafa geçireceğiz. Almanlarla konuştum. Birçok milyon mark elde edeceğimizi ümid ediyorum.

Yalnız Anadolu Hükümetinin bir vesîka vermesi îcâb eder. Bekir Sâmi bu bâbda tekrar Ankara'ya yazdı. Yunus Nâdi Paşa'yı ziyâret ederek bu hususta çok ricâda bulunmuştur. Müstakbelde cereyân edecek bu bâbdaki vekâyi'i hemen arzedeceğim bedîhî- dir.

Sonra sizin Moskova'dan hareketinizle para menba'i kuruyacak olur ise mesâ'imize haleldârî olacaktır. Bu da düşünülecek birşeydir. Bu kadar merâkiz açtık. Gazeteler çıkıyor. Binâ'en-aleyh bunların birden bire hepsinin duracağı ayândır. Binâ'en-aleyh sarih olarak bunun merâkize idâme ve i'tâsıyla Merkez-i umûmînin Moskova'da olduğundan bahisle siyâsetlerini ona göre idâre etmeleri söylenmelidir. Yâhûd menâbi'i elde ettikten sonra Merkez-i Umûmî'yi yâ Anadolu'ya veyâhûd başka bir yere nakleylemelidir. Her hâlde bizim dostların bizden istifâdeleri bizim onlardan istifâdemizden pek büyük ise de, eldeki işlere nazaran nakdî mu'âvenete de muhtâcız. Herhâlde bu bâbdaki emirlerinize intizâren takdîm-i ta'zîmât eylerim paşacığım.[3337]

10 Nisan 1921. *10 Nisan 1921 tarihinde Rus bandralı bir motorun yaklaşık yüz ton kadar silah ve cephane yüküyle Ünye'ye geldiği belirtilmiştir*.[3338]

Ahmet Han ve maiyeti, 10 Nisan öğleden soma saat birde vapurla Samsun'a gelmişlerdir. İskelede yapılan karşılama merasiminde karşılıklı olarak "İttihad-ı İslâm" hakkında nutuklar verilmiş ve elçilik heyeti "Mıntıka Palas Otelinde" misafir edilmiştir.[3339]

Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e cevabî nota tevdi etti. Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi'nin (Çakmak) beyanatını tevil ediyor:

Ali Fuat Paşa'dan G.V. Çiçerin'e

10 Nisan 1921
No. 280

Hükümetimin Savunma İşleri Komiseri'ne atfolunan ve bence henüz bilinmeyen açıklamaları, herhalde Ankara'nın Erivan'da yeni komünist hükümetinin kurulduğuna ilişkin haberin alınmasından önce yapılmış olacaktır. Böylece, bütün gerçekler ve tarihler yerli yerine konulacak olurlarsa, adı geçen açıklamalarda sadece emperyalizme yönelik ve dolayısıyla Sovyet silahlı kuvvetlerinin yararına olan görüşlerin yer aldığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır.

Rus-Türk anlaşmasıyla saptanan sınır hattının bu yanında bulunan toprakların boşaltılması zorunluluğuna gelince, bu konu ile ilgili olarak sayın Komiser'e 10 Nisan 1921 gün ve 274 sayılı cevabı iletmiş bulunuyorum [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*].

Moskova Konferansı sırasında Türk heyeti defalarca Ermenistan ile yapılan Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının imzalanmasındaki koşulları ve nedenleri ayrıntılı olarak açıklamıştı. Aynı görüşmeler sırasında biz Rus heyetine, güvenliğe ve barışa engel olan tüm etmenlerin ortadan kalkması ve gerçek Sovyet

---

3337 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 182-183. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3338 *ATASE*, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 98, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 193. "Başka bir belgede aynı motorun yükünün Alman ve Avusturya tüfek ile cephanelerinden oluştuğu ve yükünün 90 ton olduğu ifade edilmiştir." [*ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921); akt., Çakıcı, 2021, s. 193].

3339 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 195.

Ermenistan Hükümeti'nin iktidara geçmesi ile, güvenliğimizin sağlanılması için saldırgan unsurlara karşı anlaşmaya eklenen bütün madde ve şartların iptal edileceğini kesinlikle umduğumuzu söyledik. Halen de aynı umudu beslemekteyim. Bunun dışında da, konferans sonucu olan ve Sovyet Cumhuriyetleriyle ilgili bütün Rus-Türk anlaşması hükümlerinin tamamen açık ve kesin olduklarını resmen açıklıyorum.

Sayın Komiserin bana gönderdikleri bütün bildirileri Hükümetime ilettim. Buna rağmen, sayın Komiserin, Türkiye Büyükelçiliğinden, Ankara ile çok daha çabuk bağlanma olanaklarını düşünerek, bu konuyu doğrudan doğruya Ankara ile, yoldaş Mdivani'nin görüşmesini öneririm, çünkü böylelikle bu sorun çok daha kolayca çözümlenebilir kanaatindeyim.

Sayın Komiser, konu ile ilgili olarak size bir kez daha, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya ve kardeş Cumhuriyetlerine duyduğu dostluğun ve iyi niyetierin derin, samimi ve değişmez olduklannı tekrarlamak isterim.

Önümüzdeki günlerin, bugünkü güvencelerimi tam anlamı ile kanıtlayacağına tamamen emin olarak, en üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3340]

TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna (KEYK'e) muhtıra sundu:

10.4.21

Yoldaşlar,

İlk beyanımda izah etme fırsatına sahip olduğum üzere, partim ve ben, şu anda pek küçük de olsa çabalarımızı, Komünist Enternasyonal'in giriştiği muazzam çabayla birleştirmeye her zaman büyük bir önem verdik ve ben Moskova'ya derin bir coşkuyla koştum. Rus devrimi önderlerinde, ve devrimci kurumları ziyaretim sırasında gördüğüm muazzam iman, Kızıl Enternasyonal'in bu çekiciliğini daha da artırıp pekiştirdi. Dolayısıyla, sınıfların ortadan kalkışını ve dünyadaki emekçi kitlelerin ve tüm ezilenlerin haklarını açık bir biçimde ilan etmiş ve eşitliğe ve adalete aç insanlık için onur kırıcı bir görev oluşturan aşağı ırkların haksız ve yapay teorisini alaşağı eden III. Enternasyonal Yürütme Kurulu önüne çıkacağım günü ifade edilemez bir sabırsızlıkla bekliyordum. İki aylık bekleyişten sonra Yürütme Kuruluyla ilişkiye geçme olanağı bana 4/5 Nisan'da tanındı. Benim açımdan son derece ilginç bu oturumdan sonra, kimi yoldaşların beyanlarına ve edindiğim izlenimlere cevap olarak geliştirdiğim görüşleri yazılı olarak tespit etmek üzere bu mektubu size göndermeyi gerekli gördüm.

Daha önce yazılı bir beyanda bulunduğum için, aşağıdaki biçimde kısa bir sunumla yetinmeyi uygun buldum:

"Türkiye Komünist fraksiyonu, devrimci Türkiye'nin enternasyonalist devrimciliğe uzattığı bir eldir.

Dolayısıyla ödevimiz, emperyalizme ve Avrupalı sömürgelere karşı amansız mücadeleye elbette halel vermeksizin, köylülerin, işçilerin ve aydın gençliğin sınıfsal eğitimini yapmak ve böylece emekçi kitleleri ulusal sömürücülerinin karşısına çıkarmaya hazırlamaktır. Ortadoğu'da tarihin bize biçtiği rolü ve bize düşen görevi gayet iyi anlıyoruz. Ortadoğu'da olanaklı ve kesin barış ancak çoğunluğu oluşturan emekçi kitleler iktidara sahip olduklarında ve karşılıklı bağımsızlıklarına onları gitgide daha yakınlaştıracak bir biçimde saygı göstererek dayanışmalarını artırdıklarında sağlanabilir. Kendimi daha uzun biçimde ifade etme yeteneğim yok, ancak bu eksikliği eylem alanında telafi etmeye çalışacağız. Bu konuda bana sorulacak tüm sorunlara cevap vermeye hazırım."

Pavloviç yoldaşın ifadelerinin bana Şablin yoldaş tarafından özetlenerek yapılan çevirisinden, bize karşı aşağıdaki görüşleri ileri sürdüğünü anladım.

I. Lenin ve Zinoviev yoldaşların eserlerini tercüme etmiş ve hatta Anadolu'da Ethem isyanını kışkırtmış olan Bakû'de bir Türkiye Komünist fraksiyonunun varlığı;

II. Gazetenin başında partimizin bir üyesinin bulunmasına rağmen, Yeni Gün (orjinalde Türkçe, Ç.M.) gazetesinde komünist olmayan makalelerin yayılanması.

[3340] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 356-357.

III. Partimizin akıbeti hakkında karar vermek için Bakû fraksiyonunun raporlarının beklenmesinin uygun olacağı.

Hiçbir dayanağı olmaksızın Türkiye fraksiyonu olarak geçinen ve kesinlikle Komintern tarafından kendisinin doğu seksiyonu olarak kabul edilmemiş bir komitenin sunacağı rapora göre partimizin akıbeti hakkında karar verilmesi yönündeki isteğin son derece yaralayıcı olmasına rağmen, yaklaşık olarak şunu söylemekle yetindim ki, komünizme yakınlık bakımından Ethem'in üyeliği bir ölçü ise, Bakû fraksiyonu ile Ankara komünist partisi arasında, bu önceliğe kesinlikle biz sahibiz; zira Ethem, Bakû fraksiyonuyla hiçbir zaman herhangi bir ilişkiye sahip olmamış yoldaşlarımızdan biridir, ayrıca şunu da eklemem gerekir ki, Ethem, bu isyanla, bize büyük zarar verdi. Bu olaylar hakkında kesin ayrıntılara sahip olmamakla birlikte, öğrendiğim kadarıyla, Ethem Kütahya'da geçici bir hükümet kurmak istemiş ve bu amaçla Eskişehir demiryolu işçilerine bir bildiri dağıtmış. Bir hafta süreyle hükümet kuvvetleriyle çatışmalardan sonra Ethem kuvvetleri dağıtılmıştır. Aslında Ethem'in emrindeki askerlerin büyük bölümü, Ankara'nın tek bir çağrısı üzerine onu terk etmişlerdir. Kışkırtılmış olsa bile Ethem'in böyle bir isyana kalkışmaması gerekirdi; zira böyle bir durum genel davaya zarar vermekten ve İtilafçı Yunan ordusunun harekatına elverişli bir zemin oluşturmaktan başka bir sonuç yaratamazdı. Moskova gazetelerinin verdiği haberlere göre, halk partimizin gazete bürolarına saldırmış ve bu olaylar nedeniyle Eskişehir'de tutuklananlar olmuş.

Türkiye fraksiyonu adıyla komünist partilerinin sayısına gelince, bunlar üç tanedir. Bunlardan biri, Türkiye'de hiçbir dayanağı bulunmadığından ne görüş ayrılığımız, ne de hatta ilişkimiz olan Bakû fraksiyonudur. Büyük Millet Meclisinde, uluslar arası ölçüde komünist olarak tercüme edilen halk iştirakiyun adını taşıyan bir üçüncü parti de vardır. Bu, bizim açımızdan oportünizmdir.

Daha sonra sözü Sultan Zade yoldaş aldı. Konuşmasına programımızı görmediğini söyleyerek başladı; oysa ki bu program Yürütme Kurulu'ndaki dosyada vardı. Ardından -hep Şablin yoldaşın bana yaptığı özet tercümeye dayanarak konuşuyorum- partimizin İslam dünyasına yayımladığı bir bildirinin elinde olduğundan söz etti. Bana cevap için söz verilmedi ve konu buraya havale edildi.

Tüm bunların ötesinde her iki yoldaş da partimizin Mustafa Kemal Paşa'nın sun'i bir kuruluşu olduğunu ve bizlerin onun en iyi dostları olduğumuzu hissettirdiler. Gerçekten de, kişisel dostluk, benim açımdan son derece doğrudur. Ancak yoldaş bu görüşleri ve devrimci Türkiye'nin uzattığı ele bakış tarzını analiz etmeme ve durumu aydınlatmak ve açıklığa kavuşturınak amacıyla net bir biçimde cevap vermeme olanak tanıyınız.

Sanıyorum ki Ethem olayıyla ilgili olarak yukarda belirttiklerim yeterince açıktır; nitekim bu olaydan hemen sonra Yunan ordusu taarruza geçmiştir.

Bakû fraksiyonuna gelince, bunun partimizden tamamen farklı olduğunu eklemem gerekir. Partimiz her zaman halk yığınları içinde çalışmış ve halkın kaderini paylaşmış kişiler tarafından Türk devriminin bağrında kurulmuşken, Bakû fraksiyonunda, sadece, Anadolu dışında yaşayan ve ülkede hiçbir örgütü bulunmayan bir grup insan yer almaktadır. Bunların iyi birer Marksist olarak görülmeleri önünde bir engel bulunmamakla birlikte, Türkiye'de Marksizmin münhasır tekelini bunlara tanımaya da hiçbir neden görmüyorum. Bu iki fraksiyonun birleşmesi elbette söz konusu olabilir ancak Anadolu Marksistlerine, Merkez Komitesi olarak, ülke dışında oluşmuş ve ülkeyle ilişkisi olmayan bir grubu dayatmaya çalışmayı anlamam olanaklı değil. Bunların faaliyetinin, çevre ülkelerde komünist propaganda üzerinde, özellikle iç çekişmeleri ve taktik eksiklikleri nedeniyle yaratmış olduğu kötü etkilerle ilgili dolaşan söylentiler üzerinde durmaksızın, propagandanın verimliliği açısından bilmemin ilginç olacağı Türkiye'deki bir ruh halini aydınlatmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Avrupa tarafından açık bir biçimde ve her zaman kandırılmış olan Türk halkı, sadece kendi kaderini paylaşanların ve kendisinin gayet iyi tanıdıklarının tavsiye ettiği fikirlere itibar etme alışkanlığı edinmiştir.

Öte yandan, III Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun bizim önceki sosyalizm aşamasından hani Avrupa barışı için Türkiye'nin paylaşılmasının gerekli olduğunu onaylamış ve hatta yetkili önderlerinin ağzından bunu ilan edip önermiş ve bizim köleleştirilmemiz pahasına kendi işçilerini kandırmaya çalışmış o oportünist sosyalizm aşamasından geçmediğimiz eleştirisinin yapılmasını kabul edeceğine inanmıyorum.

Daha önceki beyanlarında hükümetle ilişkilerimizin mahiyetini yeterince açıklığa kavuşturduğumdan, bu konuya geri dönmeyi gereksiz görüyorum; zaten amaçlarımız da programımızın ilk maddelerinde net bir biçimde tanımlanmıştır.

Şu noktayı eklemem gerekir ki, büyük mecliste milletvekili de olan merkez komitesi üyelerinin eylemlerini sadece kişisel kanaatleri ve çoğunluğu oluşturan ülkenin emekçi kitlelerinin çıkarları etkileyebilir.

Yeni Gün gazetesiyle ilgili olarak, şuna işaret etmekle yetineceğim ki, bu gazetenin yazı işlerinin başında bulunan yoldaş sayesinde, gazete, kesinlikle parti organı olmamasına rağmen Bolşevik literatürün birçok sayfasını ve komünizm lehine birçok makaleyi ve Bolşeviklerle ilgili yüzlerce haberi yayınlayabilmeli.

Öte yandan, fraksiyonumuz, kendisinin olmayan bir gazetenin sorumluluğunu kesinlikle kabul etmez.

Partimizin İslam dünyasına yayımladığı bildiriye gelince, böyle bir şeyin bulunmadığını ve bunun tersinin kanıtını bana verirse Sultan Zade yoldaşa müteşekkir olacağımı söyledim. Partimizin bunu hiçbir zaman düşünmemiş olduğunu beyan etmekle birlikte, şunu eklemeyi de yararlı buluyorum ki, taktik bir araç olarak, komünist hareket lehine böyle bir bildirimin çıkartılması önünce bir engel de görmüyorum.

Son olarak, itiraf etmek isterim ki genç Marksizmimiz henüz deneyimde ve belki de diğer partilerin sahip olduğu sağlamlıktan yoksun, ancak şunu istemeye hakkım olduğuna inanıyorum ki, yoldaşlarımı ve şahsen beni harekete geçiren devrimci imana, hiçbir şeye tabi olmayan ve şu anki programımızın sınırları içinde ne olursa olsun hiçbir biçimde değişmeyecek olan o devrimci imana inanılsın.

Enternasyonal ile ilişkilerimi açıklığa kavuşturmama yardımcı olacak cevabınızı beklerken, en dostça selamlarını iletirim.

Türkiye Komünist Partisi Temsilcisi ve
Ankara Büyük Millet Meclisi Milletvekili (İMZA)
Dr. T. Rouschdy[3341]

Komünistlerden Ahmed Cevad'ın (Emre) şehadetine göre, *KEYK* içtimaına kabul edilen ve *KEYK*'in gazetesinde makalat neşreden Tevfik Rüştü, hilafet-saltanatın ortadan kaldırılması isteniyorsa Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'le ittifakını sürdürmesi gerektiğini yazmıştır:

(...)

Moskova'da beni Üçüncü İnternasyonal delegelerine tahsis edilen Lüks oteline aldılar, gençler de öğrenci olarak mektebe gittiler. Öbür delegelere verdikleri vesikalardan bir tane de bana verdiler. Bu vesika Kremlin kapısında, silâhlı muhafızlara gösterilerek Üçüncü İnternasyonalın toplandığı saraya girmek içindi. Prezidium seçildikten sonra nutuklar başladı: Fransızca, Almanca, İngilizce bilenler için ayrı ayrı yerlerde tercümeleri ediliyordu. Fakat müzakere edilen meseleleri anlatmağa hiç yerim yoktur, ben ancak Tevfik Rüştü beyin oynadığı rolü tebarüz ettirmek istiyorum.

Mustafa Kemal Paşa'nın yollamış olduğu Türk Komünist Partisi delegesi münasip zamanda söz almış ve hitabesinin sonunda "dozdrosttvuyet!= yaşasın! Mustafa Kemal" alkışı yükselmişti. Tevfik Rüştü bey İnternasiyonalin her gün çıkardığı gazete ile de makaleler yayınlamıştı!. Bunlarda neler anlatıyordu?

Anburnu - Anafartalar kahramanı, Türk askerinin fedakâr milliyetçiliği ve vatanseverliği ile, donanmalarının müthiş bombardımanları altında, İngiliz ve Fransız ordularını yenmiş eşsiz bir stratejdir. Türkiye'nin bütün düşmanlarını ve bu düşmanlara köle olan padişah ve halifenin silahlandırdığı irtica kuvvetlerini yenmek bu işi ancak o yenilmez serdar, Mustafa Kemal başarabilir. Sovyetler Birliği için en güvenilir dost ve müttefik Mustafa Kemal'dir, Sovyetler Birliği'nin dostluk ve yardımını şükranla karşılayan Mustafa Kemal bütün düşmanlar ortadan atıldıktan ve Türkiye hür ve bağımsız bir medenî devlet olduktan sonra da Sovyetler Birliği'nin dostu ve müttefiki kalacaktır...

[3341] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 73-75. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Türk - Sovyet Dostluğu Devam Edecek

Tevfik Rüştü beyi bu yazıları için tebrik ettim:

- Sovyetler Birliği karşısında. Mustafa Kemal Paşa'nın ve müstakbel hür, medenî Türkiye'nin ne kadar değerli bir dost ve müttefik olduğunu ifade eden yazılarınızdan dolayı sizi tebrik ederim; bu yazılar bizim için de direktif mahiyetinde telkinlerdir, bundan sonra biz de, Mustafa Kemal Paşa'dan ve Türkiye'den Sovyetler Birliği'nin dost ve müttefiki olarak konuşabileceğiz.

Tevfik Rüştü bey:

- Bugün için, dedi, yüksek liderimizin bana verdikleri direktifler bu merkezdedir, ama ileride ne emredecekleri kimsece malûm değildir.

Şöyle cevap verdim:

- Her zaman onun projeleri vatan ve milletin selâmeti için en doğru olanlardır, benim samimî kanaatim budur. Başarılarına candan duacıyım.

Tevfik Rüştü bey bu sözlerden memnun kaldı ve güler yüzle bu memnunluğunu ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Suphi'den söz açmağa lüzum görmedim.

(...)[3342]

11 Nisan 1921. *11 Nisan 1921'de Orconikidze'den Türklere verilecek olan malzemelerin Tuapse'ye sevk edilip edilmeyeceği hususunda talimat istenmiş, Orconikidze verdiği talimatta Tuapse'deki Türk temsilcisinin adresine gönderilecek olan malzemelerin geciktirilmesi gerektiğini ifade etmiştir*.[3343]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi. 27 Mart tarihli "pek kuvvetli" görüşlerini tasdik ettiğini bildiriyor.[3344]

1919 yazında ve sonbaharında ABD mandater yönetiminin Türkiye'ye getirilmesini savunmuş olan TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), TBMM Hariciye Vekâletine 275 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Sovyet Rusya'da çoğunluktaki sağ komünistler ile azınlıktaki sol komünistler mücadele halindelerdir. Sovyet Rusya ricali arasında Rus milliyetçiler iyice güçlenmiş durumdadır. Çarlık siyasetinin yerini Rus millî komünizmi siyaseti almış ve Türkiye'yi yine tehdit etmektedir. Dahası, yoksullukla mücadele eden Sovyet Rusya, Avrupalılarla ve Amerikalılarla anlaşmaya mecburdur ve çok yakındır. Binaenaleyh Sovyet Rusya Batılılarla uzlaşmadan evvel TBMM Hükümetinin onlarla uzlaşması lâzım gelmektedir yoksa TBMM Hükümeti yalnız kalacak ve Sevr'den daha iyi bir muahedename istihsal edemeyecektir. Sovyet Rusya, harb malzemesi noktasında fakir bir durumdadır, TBMM Hükümetine yapacağı yardımlar kafi değildir. Bilhassa ABD ile anlaşılmalıdır. Ali Fuad'a göre Britanya Yunanistan'ı TBMM Hükümeti karşısında yalnız bırakacaktır. Şark ve Cenub cepheleri tamamen kapatılmalı ve Garb cephesine teksif edilmelidir:

Evvelâ Rusya'da ve sonra bütün dünyada komünistlik inkılâbı yapmak davasıyla iktidara gelen Sovyet hükümetinin kadrosuna bir çok nasyonalist Rus memurları katılmıştır. Memurlar arasındaki bu zarurî tahavvül fiilen Rus milletinin başına geçen bir hükümetin sırf bir prensip meselesine Rus milletini âlet ederek bir hükümet tesisinin kabil olmadığını göstermiş ve bu Rus nasyonalistleri iktidarda bulunan komünist partisinin,

---

3342 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 76. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3343 "Bunun sebebi gönderilecek olan malzemelere yeni ilaveler yapılacak olması olabilir. Zira daha sonra sevkiyat devam etmiştir." *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 45; *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 47; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 194, dipnot 1207.

3344 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 835.

eğer Rus hükümeti olarak kalacak ise, sırf prensiplerini tatbik için memleketin dahil ve haricinde ilânihaye muharebenin idamesinin çıkar yol olmadığını ve binaenaleyh dahilde komünizm düsturlarının devlet haline ifrağı, hariçte bilhassa Avrupa, Amerika ve Japonya ile iyi münasebetler tesisine başlanılması hususunda parti adamlarını kısmen iknaa muvaffak olmuşlardır. Bunlardan itidale gelip ekseriyeti teşkil eden ve başlarında Lenin bulunan sağ komünistler, Rus haricî ve dahilî siyasetini yeni yola sokmağa başlamakla beraber başlarında Troçki bulunan ve ekalliyeti teşkil eden müfrit, yani sol arkadaşlarına da Rus milletinin komünizm yüzünden duçar olduğu sefaleti göstererek bunları memnun edebilmek için esas prensiplerin tadil ve tebdili, hariçte komünizm meselesinin de Rus milletini yeni yeni harplere sürüklemeyip bilâkis bunu takviye edebilecek zamanı kazanabilmek için haricî meşgul edecek bir mesele olması lâzım geldiği ve bu suretle dahilde ve hariçte Rus Şûralar Cumhuriyeti kuvvetlenince yeniden prensip mücadelesine başlıyabilecekleri tarzında bir muhakeme ile ikna ve bunlara galebe ettikleri zannolunuyor. Bu siyaset takibedilince bir müddet sonra milletlerarası komünizm, Rus millî komünizmine tahavvül edecek ki, Rusya gelecekte hükümet itibariyle eskisinden başka bir hükümet olacak, fakat siyaset itibariyle yine aynı yolu takip edecek, Slav istilâsı yerine Rus komünizm istilâsı kaim olacaktır.

Binaenaleyh önce Rusya'da bütün samimiyeti ile doğan mazlum milletlerin emperyalizm ve kapitalizmden tahlisi fikri, hükûmetçi zihniyetin yavaş yavaş galebesiyle gittikçe mütezayit bir surette eski samimiyetini kaybetmektedir ki, bunun gayesi Rusya'yı eski Çarlık hudutlarına kadar federasyon şeklinde tevsi ile Şark milletlerini emperyalizm tahakkümüne karşı himaye eder gibi görünerek ve bunları daire-i münasebet ve himayesine alarak eski Rusya'dan daha kuvvetli bir Rusya teşekkül ettikten sonra bütün dünyaya yeni Rusya'yı tanıttırmaktan ibarettir.

Rusya'nın Avrupa ve Asya'da komşu bulunduğu devletlerin hepsiyle sulh muahedeleri akdi hususunda istical edip muvaffak olması ve Amerika ile iyi münasebetler tesis etmesi, Almanya ile ittifaka çalışması ve İngiltere ile her ne bahasına olursa olsun bir ticaret muahedesi imzalaması bugün bir emri vâkidir. Bundan başka, bilhassa İngiltere'nin Hindistan ve Afganistan'dan İngiltere aleyhinde muhasama tevlit edebilecek harekâtı kaldırması talebine karşı Rusya gizli teşebbüslerden de sarfınazar edecek olursa, yukarıda tarif ettiğim gibi yeni Rusya siyasetinin esas hatlarının çizildiğine bir delil olabilir.

Eğer Rusya hakkındaki nokta-i nazarım kabul edilirse, bizim de Rusya dostluğundan alacağımız kuvvetle Ruslardan daha evvel dayanarak millî davamızı Avrupa'ya kabul ettirmek lâzım gelecektir. Yoksa Rusların vadlerine fazla ehemmiyet verip Rusya'nın tekmil Avrupa ile tesis edebileceği münasebetlerden sonra sulh yapmağa kalkarsak, münferit kalmak ihtimali pek çoktur. Bilhassa Amerika ile münasebet ve irtibat tesisi yalnız kalmamaklığımız için mühim bir âmil ve çare olacaktır, zannındayım. Zira esasen Rusya istemiş olsa bile Avrupa'ya karşı idamesine mecbur kalacağımız bir harpte bize kâfi derecede muavenet edecek vaziyette değildir. Muhadenetnamenin imzasıyla istihsal edebileceğimiz para ve harp malzemesinden fazla bir şey alabileceğimizi katiyen zannetmiyorum. Halbuki bunlar ise kâfi değildir.

Birinci Londra Konferansından alınan intibaa nazaran İngilizlerin bizi Yunan ordusu ile karşı karşıya bırakacağı anlaşılıyor. Garpla istediğimiz bir sulhe varabilmek için mutlaka bu düşman ordusunu mağlup etmemiz lâzımgelecektir. Şark cephemiz tamamiyle tasfiye edilmiştir. Cenup cephemiz de tasfiye edilmek üzeredir. Şu halde bütün kuvvetimizi Garp cephesinde toplayarak iyi bir şevki idare sayesinde iki defa İnönü mevzilerinde durdurduğumuz düşmanı iyi bir hazırlıktan sonra mağlûp edebileceğimizi Allahın yardımıyla umuyorum.

Eğer Rusya'nın haricî siyasetimizde bize zahîr olması matlûp ise ve itasını tahrirî ve şifahî tekeffül etiği para, esliha ve mühimmatın süratle teslimi icabediyorsa bilhassa muhadenetnamenin Şark hudutlarına ait olan maddelerini serian tatbik edip bu cihetten Rusları şüpheye düşürecek ahvale sebebiyet vermemek lâzım geldiği gibi yeniden Sovyet olan Ermenistan ile Gürcistan ve Azerbaycan ile olduğu gibi bir muahede yapmak lâzım gelecektir.

İmzalanıp sonra da Büyük Millet Meclisi tarafından reddolunan Türk-Fransız mukavelesi ve Gürcistandaki ileri hareketimiz münasebetiyle Rusya mehafilinde hakkımızda hasıl olan şüpheler şimdilik zail olmuş ise de

Ermenistan'ın yeniden Sovyet olmasıyla muhadenetnamenin buna ait olan kısımlarını derhal tatbik etmiyecek olursak bu şüpheler yeniden az çok vücut bulacaktır.[3345]

Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, tarihçi ve politika yazarı Jacques Bainville'nin makalesini neşretti:

Yunanistan, umulması gerektiği gibi, açgözlü programını gerçekleştirmekten âciz kaldı. Konstantin felâketi çabuklaştırdı; Venizelos'un tasladığı büyüklük de zaten bir gün bu sonuca götürecekti (…).

İhtilâl ile Rusya, Avrupa'dan ve "hıristiyan topluluğu"ndan ayrıldı…. Kelimenin eski anlamı ile bu barbar Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğunu tekrar Avrupa topluluğuna almak gerekir. Bu İmparatorlukla barışmanın, ona yaşama imkânını geri vermekten, diğer bir yönden eşyanın tabiatına aykırı olan Moskova ile dostluk bahanesinin Türk milliyetçiliğinin elinden almaktan başka yolu yoktur. Bu ihtiyatlı ve akılcı politikaya engel nedir? Yunanistan. Ama Konstantinci Yunanistan'a hiç bir şey borçlu değiliz. Feleğin çarkının Venizelos'u geri getirmesini beklemeyelim: O, geçen seneki gibi sadakat bahşişi isteyecek, her şeye yeniden ve daha kötü şartlarla başlamak gerekecek. Küçük-Asya'da Yunan bozgununu izleyecek karşılığı önlemek için Müttefiklerin en kısa zamanda müdahalesi gereklidir. Tevfik'e [Okday] Sevres antlaşması kabul ettirildi, karşımıza Mustafa Kemal çıktı. Antlaşma hemen Mustafa Kemal'i kuvvetlendirecek şekilde değiştirilmezse tekrar Enver'le karşılaşılacaktır. Türklere haklı sınırlar içinde bir Türkiye vermek yerine onların İzmir'e girmesini, İstanbul'un güven vermeyen kalabalığında karışıklıklar çıkmasını mı beklemek iyidir? İngiltere'nin Yunanistan'ı tatmin etmesinin nedeni anlaşılıyor. Napoléon, "Mısır'a sahip olan Yunanistan'a, hiç değilse Peloponez'e sahip olmalıdır" diyordu. Ama, İngiltere hâlâ Mısır'a sahip mi?[3346]

11/12 Nisan 1921. İsmail Hakkı, Süleyman Nuri, Ahmed Cevad ve Halk Komiseri Krasin Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büroda içtima ediyorlar:

[..] Y. Süleyman Nuri malumat vermeye başladı: Kânunusâni ibtidasında Suphi ve diğerleri Kars'a gelerek pek güzel bir istikbale mazhar oldu, hakkında ziyafetler de verildi. Bu gruppadan bazıları M. Heyetin muvafakatini almaksızın askerler arasında tahrikat yaptı. Kara Kâzım Suphi'ye tahrikâta mani olmasını tavsiye etti. Birkaç gün sonra, Niyazi ismindeki yoldaş tekrar tahrikâta başladı. Bunun üzerine heyetten ihracına karar verdiler. Hareket olundu. Erzurum'da vali Hamid Bey irticâiyyûndandır. Kaymakam Ziya Bey keza. Bunlar güyâ bu gelen Türkiye K.F. Refkomu imiş. Ahali arasında tahrikât başlattılar. (?) Türkiye bolşevikleri (……) kadınları açacaklar, malları alacaklar, ticareti kapatacaklar. O zaman Y. Suphi orada (……) gördü. (……) Suphi'ye haber verdi. Suphi (……) ben ölsem de Türkiye'ye gitmeliyim. Ne olursa olsun. Hareket vaki oldu. Halka hiyanet etmiş bir takım (……) mevkiinde toplandı. Herkesin (……) çürük yumurta, taş, değnek vardı. Suphi halka nutuk irad etmek istedi. Halk hakaretle onu susturdu. Hergele filan. Suphi tekrar tirene girdi. Halk trenin geri gitmesine mani oldu. Suphi: "Ben sizin aranıza elimde silah olduğu halde sizinle beraber bir asker gibi hizmet etmek üzere geldim. Ben bir Türk, bir müslüman gibi bu memlekete ve size muavenete geldim..." halkı tekrar susturdu. Mesele bu şekle kavuştu. O gece açık havada yattılar. Onları kimse kabul etmedi. Ve halk onları trende bile yatırmadı.

Ertesi gün yolu değiştirerek Bayburt'a hareket ettiler. Beşinci gün Bayburt'a dahil oldular. Orada nümayiş daha fena oldu. Ellerindeki eşyayı alarak herşeyi yaktılar. Onları yatırmadılar. Ertesi gün oradan da hareket ettiler. Trabzon'a gece vakti dahil olmak üzere yollarını takip ve hareketlerini yenileştirdiler. Nümayiş pek müthiş oldu. Doğru limana gittiler. Orada üstlerinde hiçbir şey bırakmadılar. Tabanca ... ve saireyi herşeyi aldılar. Motora bindirdiler. İkinci gün motorla 30 kadar müsellah adam gönderdiler. Az ötede bir ikinci motor bunlara müllâki oldu. Hepsini itlaf ve denize ilka, gazeteler ve nim-resmî makamlar biz onları Moskova'ya gönderdik diyorlar. Birkaç gün sonra naaşları da çıkar. … efkâr-ı umumiye arasında dehşetli komünistler aleyhinde. Şimdi ele başlar (?) kendilerini kuvvetli hissediyorlar. Ve şimdi bunlar irtica içinde. Bunun üzerine (Muhafaza-i mukaddesât) cemiyeti teşekkül etti. Bunu tesis edenler mollalar, spekülatörler ve sairedir. Bu şiarlar şarkın

[3345] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 2002, s. 155-157. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bu şifreli telgraf, raporun tamamı değil, "hulasa"sıdır. Resmî arşivdeki nüshası bulunmalıdır.

[3346] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 261-262. İktibasdaki vurgu ve "[Okday]" ifadesi tarafımıza aiddir.

aşağı sınıflarını tahrik edebilir. Şimdi bunlar büyük bir kara kuvvettir, hatta paşalar bile bunlardan korkuyorsa bu neden böyle oldu. Bazı şahsi kabahatler var. Suphi bu istihzaratı bildiği halde tedbir ittihaz etmedi. Kendisinin diğer yoldaşların itlafını intac eden hareketi tercih etti.

-Unuttum söylemeye. Erzurum'da Mehmet Emin ve Süleyman Sami kalacaktı. Suphi onlara dedi ki: Siz gelmezseniz ben de gitmem, Mehmet Emin bunun üzerine karısını bıraktı, kendi gitti. Fakat Trabzon'a yakın tevakkuf etti. Oraya bir jandarma gelip Mehmet Emin'e dedi ki: Karınız çok hasta, dönmelisiniz. Bunun üzerine döndü, Süleyman Sami de beraber. Fakat diyorlar ki, hemen ertesi gün onlar da Trabzon'a gittiler ve şimdi onlar Trabzon'da gayet güzel yaşıyorlar. Ve Müdafaa-i Hukuk ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeterinin en sadık azaları mesabesindedir.- Bunların esbâbı muhtelif. Bence Suphi de sebebiyet verdi. Ben kendisine demiştim ki, Anadolu'ya öyle gidilmez. Araba ile, atla eşya ile halılarla gidilmez. Ahali bunları görünce korkup bunları yaptılar. Böyle yirmi otuz kişi beraber gidilmez. Biz Türkiye'de ancak gayr-i kanuni çalışabiliriz. Karabekir demiş ki "siz bir kaç kişi, iki üç kişi ve mahfi olarak gidebilirsiniz. Fakat hepinizin teşkilat halinde gitmesi doğru değil."

Hilmi oğlu Hakkı başka türlü anlattı. Güya Karabekir hepsinin katlolunacağını söylemiş. Şimdilik bu kadarı kâfi zannederim. Sonra diğer cihetlerini de tenvir ederiz.

Y. Cevat. Sual: Tahrikât vaki idi. Halk hazırdı. Nasıl oluyor ki halk korkup bunu yaptı.

Y. Süleyman Nuri: O fikirdeyim ki, Suphi iki üç kişi, kimsesiz, sessiz sadasız, eşyasız gideydi böyle bir felaket olmazdı.

Krasin: Halk çokluğunu, kalabalığı ve eşyayı görünce, tabii ha- kikaten TKF (?) refkomu geldi, zannedebilir.

Y. Süleyman Nuri: Hiçbir zaman paşalara inanmak caiz değil. Suphi ise Mustafa Kemal Paşa'ya inandı. Bana M.K. yazdı bana yazdı... filan diye inanıyordu. Suphi yalnız "efkâr-ı umumiye komünistlerin lehindedir" diyenleri dinliyor, aleyhindeki diyenleri dinlemiyordu. Karabekir bana: "Esasen en hafi işleriniz hakkında böyle bir yanınız var. Herşeyinizi biliyoruz" demişti. Onların hafiye ve casusları mükemmeldir. Herşeyi biliyorlar.

Krasin: Sualler: 1-Türkiye'de TKF ne halde idi, hükümetle münasebeti nasıldır? 2-Mehmet Emin ile Süleyman Sami ve fırka arasında ve diğerleri arasındaki münasebât nasıldır? 3-Hareketten evvel M.H. ile Anadolu arasında ve Kars'daki Karabekir arasında ne gibi münâsebât oldu? 4-Suphi ile diğer komünistlerin şahsi münâsebâtı nasıldı? 5-Niçin Trabzon'a gittiler?

İsmail Hakkı: Kazan'da bir T.K. lerin meclisi oldu. Suphi, Lütfi, Cevdet intihap olundu. İkisi İstanbul'a gitti. Suphi buraya geldi. Beni ve Abid Alim'i intihap etti. Sonradan Mehmet Emin ile Tatar ....'ı intihap etti. Beş kişi olduk. Kongre'den evvel Suphi'nin dediğine göre: Bizim 19 hücremiz vardı. Sonra Salih Zeki, S. Sami, Abdurrahman Mesudi, ... Hilmi, ve saire Türkiye'ye, Nahcivan'a gönderildi. Onlara gelip her biri daklad verdi. Şunu bilmeli ki kongreden evvel Anadolu'da efkâr-ı umumiyenin telakkisi, çünkü antanta yenildi halas Bolşeviklerdir memûlün bih sebebden Anadolu'da herkes istiyordu ki ittifak. Askerler yaşasın Bolşevikler, yaşasın Sultan. Biz öğrenmiş idik ki, *Albayrak*, *Yeni Dünya*, *Emek*, *Yenigün*.... vesair gazeteler komünist neşriyatına başlamışlardı. Efkâr iyi hazırlanıyordu. Sonra, kongreden sonra iş değişti. Hep şimdi (?) değişti. Buraya gelenler delegeler kuvvetli tahrikat yaptılar. Provakatör (?) aleyhinde bulunmak. Bizi aldatan: M.Kemal'in mektubu, S. Sa- mi'nin dakladı, M. Kemal yazıyor ki şefinizi (?) gönderiniz, askerler arasında tahrikât yapmayınız. S. Sami falan falan yerlerde teşkilat yaptım ve efkâr-ı umumiye hazırdır diyordu. Erzurum'dan Cevat ve sair de efkâr-ı umumiyenin hazırlanmış olduğunu izah (?) ediyordu. Sonra Konya isyanı, sonra Çeteci Ethem hadisesi. Bu ahvali değiştirdi. O biliyordu ki S. Sami gelmiş 2.000.000 lira getirmiş, Ethem'e vermiş, Suphi Kars'tan bunun tekzibini istedi. Biz de öyle hareket ettik. Bu hadiseler üzerine bütün komünistleri tazyik. Dahiliye bütün komünistleri memuriyetten ihraç -komünistler itiraz- diğer tazyikat, tevkifat, gazeteleri kapatmak, hücreleri ilga vesaire. Biz şimdi buraya gelenlerin bize (?) verdiği gerçek teşkilat ve hücreler ne yaptı bilemiyoruz.

Cevat: Bazı hareketler oldu. S. Nuri malumat verebilir.

S.Nuri: *Albayrak*, Haziran 1919'dan beri bu gazete komünist neşriyatı. Bunlardan buraya da delegeler gelmişti. Suphi hadiseden sonra müdafaa etmek istediler. Halk bunları da tevkif ettiler, birini Kars'a gönderdiler.

S.Nuri: Biz Mehmet Emin vesaireyi en iyi arkadaşlardandır. Bunlar kendilerini en iyi komunistlerden addediyorlardı. Mehmet Emin ve Alay. Kızıl Alay kumandanı İcraiye komitesine dahildi. Suphi, Emin ve Nejat. Demek ki en emin bir arkadaştı. Ben hissediyordum ki, birşeyler var, fakat maddi birşey bulamıyordum. Herhalde ona herkes namuslu bir kom. Olarak inanıyordu. O ise herşeyi oraya îsâl ediyordu. -Bir gün Suphi Baha Şakir'in yanına gitmişti. Süleyman Sami diyor ki acayip o boş çıkmaz, diye bizi korkutmaya çalışıyordu.- Son gün Mehmet Emin ile Suphi arasında mücadele oldu. S.....'ya dediler ki Suphi istibdat, bize iş vermiyor, gibi bir şikâyette bulundular. Salih Zeki Emin Suphi Nahcivan'dan Erzurum'a giderken başlarına verilen âmir ..... en mükemmel zabitlerdendi. Bize de Aleksandropol'de öyle bir

Ahmet Cevat

Krasin: Suphi ve sairenin ..... karşı icraat lazım. Bu yolda bir mani var. Resmen Kemal'e birşey yapamayız. Bizim kâfi materyalimiz de çok (?) Diplomatik münasebata da tesiri olabilir. İttifaka falan. Ölenler hep Türk tebaası. Kemal'den soramazlar. Kemal'in ajanları tevki .... Diğer bir mesele: Türkiye'de T.K.F. var. Onlara muhalefet doğru olamaz. Oraya gönderip işe başlamak icap etmez. -Başka teşkilat varsa onlar bu itlafa karşı itiraz, şikâyet ve dava -Mustafa Kemal aleyhinde değil, katiller aleyhinde- Bir de meseleyi B. Millet Meclisinde kaldırmalı.

A. Cevat-

Bazı esbab dolayışıyla S. Nuri muhalif olarak teklife mubalifin bulunmadığı söylenmişti. Orjenitzke ile beraber içtimaa konuşulma- ya karar verildi.[3347]

Emel Akal'a göre TBMM Hükümeti casusu Süleyman Nuri, *Suphileri Komintern'e şikâyet ederek onların belki de gözden düşmesini/çıkarılmasını sağlamış*tı, şimdi de, *TKP heyetini katleden Anadolu'daki resmi makamları savun*uyor *ve Suphi'lere yönelik linç hareketinin "halktan" geldiğini ısrarla iddia* ediyor[3348]:

[Suphi'nin] bazı şahsi kabahatleri var. Bu istihzaratı bildiği halde tedbir ittihaz etmedi [almadı]. Kendisinin ve diğer yoldaşlarının itlafını intaç eden [öldürülmesini doğuran] hareketi tercih etti. Bence Suphi de sebebiyet verdi. Ben kendisine demiştim ki, Anadolu'ya öyle gidilmez. Araba ile, atla, eşya ile, halılarla gidilmez. Ahali bunları görünce korkup bunları yaptılar. Böyle 20-30 kişi beraber gidilmez. Biz Türkiye'de ancak gayr-ı kanuni çalışabiliriz. ... Suphi 2-3 kişi, kimsesiz, sessiz sedasız, eşyasız gideydi böyle felaket olmazdı. Suphi Mustafa Kemal'e inandı. "Bana Mustafa Kemal yazdı, bana yazdı" filan diye inanıyordu. Suphi yalnız "efkâri umumiye komünistlerin lehindedir" diyenleri dinliyor, aleyhindeki diyenleri dinlemiyordu.[3349]

Karabekir'in kendisine: "Esasen en hafi işlerinizi ... her şeyinizi biliyoruz" dediğini söyleyen Süleyman Nuri "Onların hafiye ve casusları mükemmeldir, her şeyi biliyorlar" diyerek göz korkutmaktadır. Karabekir'in sözünü ettiği casus ve hafiyelerin başında Mehmet Emin, Süleyman Sami, Dr. Fuat Sabit ve Süleyman Nuri gelmektedir. Toplantıda konuşan Hilmioğlu Hakkı, katliamı Süleyman Nuri'nin anlattığından "başka türlü" anlatmıştır. "Karabekir hepsinin katlolunacağını söylemiş". Krasin:

[Suphi'lerin öldürülmesini protesto için] icraat lazım. Resmen Kemal'e bir şey yapamayız. Diplomatik münasebata da tesiri olabilir. Ölenler hep Türk tebası, Kemal'e soramazlar. Diğer bir mesele Türkiye'de TKP var. Onlara muhalefet doğru olmaz. ... onlar bu itlafa karşı itiraz, şikayet ve dava [açabilirler]. Mustafa Kemal aleyhinde değil, katiller aleyhinde.[3350]

3347 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 132-134. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Zabıtname oldukça kötü kaydedilmiş görünüyor.

3348 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 500.

3349 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 501. Süleyman Nuri, mezkûr toplantıya iştirak etmeden evvel Orçonikidze'yle görüşmüştü.

3350 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 501-502. Krasin'in beyanatından Sovyet Rusya'nın Suphi heyetinin katli meselesine niçin soğukkanlı yaklaştığını anlamak mümkündür. Öldürülenler Sovyet Rusya tebaası değil, TBMM Hükümeti tebaası idi.

12 Nisan 1921. Dokunulmazlığı kaldırılan THİF reisi Tokat mebusu Nâzım (Resmor/Öztelli), Ankara İstiklâl Mahkemesince tevkif edildi.[3351]

> Salih Hacıoğlu bu tutuklamaları şöyle değerlendirmiştir: "Nihayet Nazım Bey de tevkif olundu. Şeyh Servet ile Şükrü'nün de tevkifine teşebbüs olundu. Fakat sonradan bu ikisinin gayr-i mevkuf olarak taht-ı muhakemeye alınmasına karar verildi. Pek çok zaman sonra âgâh olduk ki Şeyh Servet'le Şükrü, Mustafa Kemal Paşa'ya dehalet ederek [birinin merhametine veya himayesine sığınma] tevkiften ve hatta mahkûmiyetten kurtulmaya muvaffak olmuşlar!!"[3352]

Mustafa Kemal, Budu Mdivani'ye teşekkür mektubu gönderdi:

> Mustafa Kemal Paşa'dan B. G. Mdivani'ye
>
> 12 Nisan 1921
>
> Sayın Temsilci,
>
> Kızılay Kurumu'na Yunan yağması ve katliamından kurtulan bölgelerde sağ kalanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, lütfen, teslim etmiş olduğunuz 30.000 altın Rublelik yardımınız için en derin şükranımı arzetmek istiyorum. Sovyet Rusya'nın, emperyalizmin açgözlülüğü ve Yunanlılar'ın barbarlığının korkunç yoksulluğa ittiği zavallılara karşı gösterdiği bu yüce ruhlu ve insani davranış, Türk milletince layıkıyla değerlendirilecektir. Öte yandan, anayurdunu saldırgana karşı savunan Türk halkına karşı gösterdiğiniz yakın ilginizi görmekle bahtiyarım. Yunanlılar'ın zulmü ve yağmacılığı öylesine vahim ki, her insanın vicdanını isyan ettirir, bunun için bunu kendi Hükümetinize bildirip, Yunanlılar'ın son hücumları sırasında işledikleri cinayetlerin açığa çıkarılmasını rica ederim.
>
> Ordularımızın bütün düşmanlarımızı yenmeleri ile ilgili temennilerinizi sevindirici ve olumlu bir belirti olarak kabul eder, en derin saygılarımı sunmamın kabulünü dilerim, sayın Temsilci.[3353]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro içtima ediyor. Reis İsmail Hakkı: [..] *Halkçıların da sollarıyla birleşmek üzerine Erzurum'daki Albayrak muharrirlerine de mektuplar göndermiştik*. [..][3354]

13 Nisan 1921. 11'inci Kızıl Ordu Kumandanı Hekker, *Karabekir'e, Türk birliklerinin çekilmemesi durumunda Kızıl Ordu'nun onları bunu yapmaya zorlayacağını belirten bir telgraf gönderdi*[3355]:

> Önümüzdeki yakın günlerde ortaya çıkabilecek ve ordularımızın dostluk ve birliği üzerinde son derece ağır sonuçlara yol açabilecek üzüntü verici anlaşmazlıklardan kaçınmak için Gümrü bölgesininin bir an önce temizlenmesi ve Türk birliklerinin Moskova Antlaşması'nca belirlenen hattın gerisine çekilmesi için emir vermenizi rica ederim. Birliklerin boşaltılmaya başlandığı haberini almazsak, büyük bir üzüntüyle, Kızıl Ordu

---

3351 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 98.

3352 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 482.

3353 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 358. Esas metin şudur:
"Mümessil Efendi
Zaferimizin istihlâs ettiği aksâm-ı vatanda Yunan katliâmlarından kurtulabilenlere verilmek üzere Hilâliahmer 'e teberru edilen otuz bin altun rubleden dolayı teşekkürât-ı mahsusamı takdim ederim.
Haris emperyalistlerle Rum vahşetinin en müdhiş felâkete sevk ettiği bu bedbahtlığa karşı Sovyet Rusya'nın bu hareket-i âlicenâbâne ve insaniyetkâranesi bütün milletimiz tarafından tamamen takdir edilecektir. Ana toprağını müdafaa eden milletimizin idare ettiği bu harbe gösterdiğiniz alâkadan dolayı bilhassa pek bahtiyarım, Yunanlıların ricatları esnasında ika ettikleri hasarat ve fecayi vicdan-ı beşeriyyeti isyan ettirecek bir mahiyettedir. Yunanlıların son taarruzları esnasında ve nihayetinde irtikâb ettikleri cinâyâtı hükümet-i metbûanıza tebliğ ve en vâsi mikyasta neşrini temin ederseniz minnettarınız olurum.
Ordumuzun bütün düşmanlara çalacağı muzafferiyet-i karîbe ve tâmmemiz için temenniyâtınızı fal-i hayır add ile ihtirâmât-ı fâikamın kabulünü ricâ ederim." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 170-171.

3354 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 137.

3355 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

birliklerinin yukarda belirtilen bölgelere girmesi emrini vermek zorunda kalacağım ve bunu izleyebilecek olayların sorumluluğunu taşımıyorum.[3356]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. İstanbul matbuatını kontrol eden Müttefik Sansür heyetindeki Fransızların Kemalist siyasî propagandaya müsaade ettiğini bildiriyor.[3357]

14 Nisan 1921. Orçonikidze'den Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büroya: "Sizin aranızda hafiyeler ve İngiliz casusları vardır." Halk Komiseri Krasin: "Partiyi en şiddetli bir şekilde tasfiyeye ihtiyaç vardır." Binaenaleyh mezkûr teşkilatın ilgası takarrür etti. Kadrosu ise Gürcistan'a ve Azerbaycan'a staj yapmaları üzere tavzif edildi. *TKP Dış Bürosu'nun kapatılmasının esas nedeni, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'ndaki 8. maddedir*.[3358]

İspanyol *El Globo* gazetesi: *Ankara'dan gelen haberlere göre, Türk-Rus Anlaşması'nı uygulamaya geçirmek adına bir Sovyet temsilcisi Başkent'e gelmiştir*.[3359]

El Globo yazıyor: *Türk birlikleri, Denizli istikametinde yeni bir saldırı başlatmışlardır*. *Alınan bilgilere göre, Yunan sağ kanadında durum ciddi görünmekte*dir. *Türkler, Kafkasya bölgesinde bulunan ve Ruslarla imzalanan barış antlaşmadan sonra hareketsiz duran 10 bölük birliği Batı cephesine sevk etmişlerdir*. *Bu birliklerin büyük bölümü Batum bölgesinden getirilmişlerdi*r. *"Daily Chronicle"a göre, Yunan ordusu, ağır kayıplar vererek tamamen geri çekilmiştir*.[3360]

15 Nisan 1921. İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Fransız Başvekil Aristide Briand'ın huzuruna kabul edildi.[3361]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Samsun'a muvasalat etti.[3362]

Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi *Ahmet Han elçilik heyetiyle, beş gün Samsun'da kaldıktan sonra 15 Nisan 1921 günü Samsun'dan Ankara'ya hareket etmişler*dir.[3363]

Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büro, beyanname neşrederek mülga olduğunu ilan etti.[3364]

15 Nisan'da Sovyetlerin Kafkasya temsilcisi B. V. Legran, Gürcistan temsilcisi M. D. Orahelaşvili ve G. K. Orconikidze ile yapılan bir görüşmede Yusuf Kemal ortak bir konferansın toplanmasını kabul eder ve konferansın Kars'ta yapılmasını önerir. Legran, bu [Kafkas Cumhuriyetleri arasındaki] *konferansa bir Sovyet* [Rusya] *temsilcisinin katılması sorununa değinince, Yusuf Kemal Türkiye ile Sovyet Rusya*

3356 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 215.

3357 Abdurahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 230. Örneğin, 13 Kasım 1921'de, İstanbul'dan Ankara'ya silâh, mühimmat, teçhizat, insan kaynağı sevkiyatı için tavsiye haber, Müttefik sansürünün müsaadesiyle, neşredilecektir: "İstanbuldan Ankaraya (İzmit) tarikiyle karadan gitmek (İnebolu) tarikiyle denizden gitmekden daha seri' daha rahatdır."

3358 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 503-504. "Madde: 8 - Tarafeyn-i âkideyn; kendi ülkelerinde, diğer taraf hükümeti veyahut diğer tarafın arazisinden bir kısmının sıfatını haiz olmak iddiasında bulunan teşekkülat ve tecemmuâtı keza diğer taraf aleyhinde mücadele maksadını haiz tecemmüâtın ikametini asla kabul etmemeyi taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya mütekabil olmak şartile Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri hakkında da aynı taahhüde girerler." (Akal, 2013, s. 504-505).

3359 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 66.

3360 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 323.

3361 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

3362 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230.

3363 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 195.

3364 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 505-506.

arasında tüm sorunların Moskova'da çözüldüğüne göre bunun gerekli olmadığını, ancak Sovyet temsilcisinin Kars'ta her zaman arzu edilen bir konuk olacağını söyler.[3365]

Sovyet Rusya'nın ültimatomu üzerine TBMM Hükümeti, *Aleksandropol'u* [Gümrü'yü] *bir hafta içinde boşaltmaya karar verdi.* Zira *iki taraf da -belki de Ankara Moskova'dan daha fazla- bu sorunun yeni bir krize dönüşmesini istemiyordu. Tarafların, Batılı İtilaf Güçleri'ne karşı ortak bir cephe görüntüsü sergilemeye çalıştıkları bir dönemde böyle bir sorundan dolayı savaşa girmeleri pek akıllıca olmazdı. İlişkileri "ayrılıklara rağmen" makul bir düzeyde tutmak için "iki tarafın da iyi bir nedeni vardı*.[3366]

Enver, TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) beyanatta bulunuyor:

> Berlin'de ve Moskova'da yapmış olduğumuz görüşmelerde Anadolu millî hareketine ve bağımsız Türk hükümetine yardım etme konusu konuşmalarımızın daima temelini teşkil etmişti. Önce hatırımıza insan ve silâh yardımı gelmişti. Azerbeycanlılardan kurulacak ve silâhlandırılacak piyade kuvvetleri ve Dağıstanlılardan kurulacak süvari kuvvetleriyle Anadolu'ya yardımı düşünmüştük. Bu önerimi kabul eder gibi göründüler. Fakat bir türlü gerçekleştirilemedi. Bundan sonra, dünyaya zorbalıkla hükmetmeye başlayan İngiliz emperyalizmi ortak düşman olarak kabul edildi. Bu emperyalizm, bir yandan Doğu'nun bekçisi olan Türkiye'yi yok etmek için saldırıya geçmişti, öte yandan Doğu milletlerini ve islâm memleketlerini esaret altında inletmeye devam etmek istiyordu. İngiliz emperyalizmi, yeni Rus rejiminin amansız düşmanı olarak saptanmıştı. Bu ortak düşmana karşı, temelli bir biçimde harekete geçmek fikrinden İslâm İhtilâlleri Cemiyetleri örgütü doğdu ve bunda anlaştık. Her türlü ciddî yardımın yapılacağı vaadi alındı ve sağlandı. İslâm İhtilâl Cemiyetleri'ne paralel olarak her Doğu ve müslüman milletinde bir de siyasal Halk Şûralar (Sovyet) Partisi kurmayı düşündüm. İhtilâl Cemiyetleri, İngiliz emperyalizmi ile mücadele ederken, Halk Şûralar Partisi de bulundukları yerde yönetimi halka kadar götürecek, hem İhtilâl Cemiyetleri'ni besleyecek ve hem de ihtilâl hareketleri yapacaktı.[3367]

Londra'da intişar eden *Morning Post* gazetesi "Türkiye'nin Kızıl Müttefiki" başlıklı yazı neşretti:

> 1. Bir Türk heyetinin Rusya yoluyla Ankara'dan Berlin'e gittiği ve Almanya'dan silâh ve cephane almak için görüşmeler yapacağı.
>
> 2. Çiçerin'in de, Ankara Hükümetine silâh ve cephane verilmesi için Alman Hükümetine çağında bulunduğu.
>
> 3. Çiçerin, mesajında, Sovyetlerin şimdiye kadar Kemalistlere silâh yardımı yaptığına, ancak taşıma güçlükleri yüzünden bu yardımları kısıtlamak zorunda kaldığına de değindi.
>
> 4. İngiliz - Sovyet Ticaret anlaşması gereğince Sovyetlerin, İngiltere aleyhindeki propagandayı durduracakları, bundan böyle bu propagandayı Ankara Hükümetinin sürdüreceği.[3368]

16 Nisan 1921. Enverciler hudud harici ediliyorlar. *16 Nisan 1921'de Halil Paşa yurt dışına çıkarılmış, Naim Cevat tutuklanmış, Yenibahçeli Şükrü kontrol altına alınmıştır. Karabekir şöyle formüle eder: "şüpheli İttihatçılar'ın tümü Halil Paşa, Küçük Talat, Nail memleketten çıkarılmış"tır*.[3369]

18 Nisan 1921. Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'den Merkez Komite'ye (Politbüro'ya) telgraf: *Enver Türk-Sovyet ilişkilerinin hayata geçmesi için şimdiye kadar büyük bir özveri göstermiş bulunuyor*[3370]:

> Enver Moskova'da iki Türkçe gazete yayımlamak istiyor. Bunların birisi Türk halkını hedefliyor, diğeri öteki Müslüman ülkeleri... Gazeteler Doğu'nun kurtuluşu için mücadele çağrısı yapacak ve Sovyet Rusya'nın tüm

[3365] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 318.
[3366] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.
[3367] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 506-507.
[3368] Bilâl N. Şimşir. (1979). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 3, s. LXXIX-LXXX). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
[3369] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 312.
[3370] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 85.

> ezilen halkların özgürleşmesi açısından taşıdığı önemi vurgulayacak. İngiltere'yle [yakınlarda yapılan] anlaşma Rusya sınırları dışındaki bütün propaganda etkinliklerini yasaklıyor; fakat bu tür etkinliklerin Rusya içindekilerinden hiç söz etmiyor. Gazetelerin Müslüman dünyasına dağıtımı bizim tarafımızdan yapılmayacak; böylece [gazetelerin basımı ve dağıtımı, İngiltere'yle yapılan] anlaşmamızın ihlali olarak görülemeyecek... Bu İlginç politikacı [Enver] durumu iyi kavrıyor ve ona ihtiyacımız olduğunu biliyor. Ona izin verme ve gazeteleri [Moskova'da] yayımlaması için gerekli bütün yardımı sağlama niyetindeyiz...[3371]

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Trabzon mebusu Ali Şükrü söz alıyor: *Bolşeviklik meselesi filan falan... Bu meseleleri kurcalamayalım. Çünkü bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum*.[3372]

19 Nisan 1921. *Ankara'nın Bakû temsilcisi Memduh Şevket* [Esendal] *Bey, Azerbaycan SSC Dışişleri Halk Komiseri M. D. Hüseynov'la görüşerek ayrı anlaşma konusunu yürütmeye çalışır. Ancak bundan da bir sonuç çıkmayınca 19 Nisan'da M. D. Hüseynov ve Behbut Şahtahtinski ile görüşülerek yapılacak konferansta Türkiye'nin üç Kafkas Cumhuriyeti ile ayrı anlaşmalar yapması, fakat bu anlaşmaların birlikte imzalanmasına karar verilir. Aynı zamanda Azerbaycan Hükümeti, aynı şeyi Gürcistan ve Ermenistan'ın da kabul etmesi şartıyla, konferansın Kars'ta toplanmasını kabul eder. Ve bu kararların alındığı günün akşamı,* Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, *Tiflis'e doğru yoluna devam eder*.[3373]

20 Nisan 1921. Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti Tiflis'e muvasalat etti fakat *altınları taşıyan tren Orconikidze'ye gönderilen talimat üzerine yolda alıkon*muş durumdadır.[3374]

21 Nisan 1921. TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Milliyetler Halk Komiseri Joseph Stalin'le mülakat ediyor. 10 milyon altın Rublelik aynî yardımın 5 milyonluk kısmının da kısa zamanda verileceği hususunda taraflar sözleştiler.[3375]

Yunanistan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'yle görüşüyor. *Fransa ve İtalya'nın Milliyetçilere* [Mustafa Kemal'e] *silah satarken İngiliz Hükûmeti'nin kendilerine* [Yunanistan'a] *askerî malzemelerin satışını yasaklayan kararını eleştirdi*.[3376]

Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, maiyetiyle Ankara'ya muvasalat etti. Merasimle istikbal edildiler. *Sultan Ahmet Han'ın elçilik heyeti, müsteşarı Muhammed Gelhan, Sefâret Başkâtibi Hidayetullah Han, ikinci kâtibi Mevlana Muhammed Mansur Han'dan oluşmakta*dır. *Ahmet Han, geldiğinde verdiği demecinde, TBMM'nin açılışının birinci yıldönümünden evvel Ankara'ya yetişmeyi çok arzu ettiğini ve buna müyesser olduğundan dolayı çok memnun olduğunu beyan etmiştir*.[3377]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabiri Sultan Ahmet Han'ı Cebeci'de ikametlerine ayrılan köşkte ziyaret ederek mülâkat yapmıştır. Burada Ahmet Han, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, dünya tarihine altın kalemle yazılacağım söylemiş ve "Bizim nazarımızda bu hükümet bir İslâm hükümetidir" demiştir.[3378]

ABD'nin Roma Elçisi Johnson, ABD Dışişleri Bakanına telgraf keşide eyledi: *Buradaki Kemalist temsilciliği sekreterinin benim özel sekreterime haber verdiğine göre, Ankara Hükümeti Kemalist temsilciliğine, Küçük Asya'dan Yunanlılara karşı Türk Milliyetçi birlikleri tarafından kullanılmak üzere Almanya'dan iki yüz araba dolusu silah ve cephane satın alınması ve İtalya yoluyla gönderilmesi konusunda telgraf*

3371 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 116.
3372 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 44; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 370.
3373 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 318.
3374 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 318.
3375 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 319.
3376 Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 22 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 33C; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.
3377 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 195.
3378 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 195.

çekmiştir. Aynı kaynağa göre Kemalistler, silah satın almak için İtalyan Hükümetiyle dostça ancak sonuçsuz görüşmeler yürütmektedir. Bu haberin ve Bolşevikleştirilmiş geniş bir Kemalist ordusunun Enver Paşa komutasında Ortadoğuda İngilizlere karşı kullanılmak üzere Rusya'dan Erzurum'a geldiği yolundaki basın haberlerinin doğru olduğuna inanılmaktadır.[3379]

21/22 Nisan 1921. *21/22 Nisan 1921 gecesi Moskova'da Stalin, Cebesoy'a Anadolu Ordusu'nun Boğazlar'a yürümesini ve Wrangel kuvvetlerinin de Istanbul'daki İngiliz ve Fransız askerlerini arkadan vurmasını önermiştir. Cebesoy'a göre, Enver Paşa da Trakya'da Wrangel ile birlikte İtilâf'a karşı bir eylem tasarlamıştır*.[3380]

22 Nisan 1921. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e mektub gönderdi. Hem Enver'le hem Mustafa Kemal'le iyi ilişkiler kurulması gerektiğini bildirdi:

> Enver Paşa'nın Merkezi Avrupa, Mısır, Cezayir, Fas ve başka ülkelerde otoritesi çok büyüktür. Yalnız bunların bahsi geçen ve başka ülkelerde kendi politikaların[ı] yürütebilmesi için paraya ihtiyaçları vardır. Ancak bu işleri yapabilmeleri için yıllık on beş bin lira gereklidir onlara ve bizce bu para çok büyük miktar değildir. Şunu asla unutmamak gerekiyor ki, onların çeşitli bölgelerde ilişkileri mevcuttur. Kemalistler de ise bu yoktur. Bu yüzden kendi çıkarlarımız için biz her iki tarafla ilişkilerimizi sürdürmemiz gereklidir. Aslında Enver Paşa'nın emperyalist olduğunu biliyoruz. Fakat Enver Paşa ve beraberindekilerin, Mustafa Kemal Paşa'ya göre bizim yürüttüğümüz politikayı daha iyi anlayan tiptendir. Bu yüzden emellerimizin gerçekleşmesi açısından ne pahasına olursa olsun onlarla aradaki ilişkileri sürdürmek lazım.[3381]

22 Nisan 1921'de Ankara'ya Bolşevikliğe şiddetle karşıt bir rapor gönderen Rıza Nur dahi, raporunda şu düşünceyi ileri sürmektedir: "Bolşeviklik, bizim görüşümüze göre, Rusya'daki Türklük âlemine zararlı ise de, Çarlık'a oranla pek az kötüdür. Hatta faydalı birşeydir... Rusya'da komünizmin bir faydası da, vaktiyle ölen Bizans'ın bütün dinsel kibirliliğini kucağına alarak bize düşman yaptığı Ortodoksluğu müthiş bir biçimde darbelemesidir".[3382]

23 Nisan 1921. TBMM Hükümeti ordusu, Aleksandropol'u (Gümrü'yü) tamamen tahliye etti.[3383] *Ancak boşaltmadan önce kentin cephanelikleri havaya uçar*.[3384]

> Türk birlikleri 22 nisan 1921'de, Gümrü'yü boşalttılar. Fakat boşaltma sırasında Türk komutanlığı, devlet dairelerine ve kişilere ait malları da götürdü ve barut depolarını havaya uçurdu. Suçluları koruma amacıyla, Doğu Cephesi Komutanlığı, barut depolarının uçurulmasının sorumluluğunu Taşnaklara yükledi.[3385]

Şahin vapuru ile Tuapse'den getirilen 105 sandık adi siyah barutlu 11 mm çapındaki tüfeklere mahsus cephane ve adi ateşli 2 adet Fransız topu İnebolu'ya sevk edilmek üzere Trabzon'a ulaştırılmıştır.[3386]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* yazıyor: *İngiliz politikasına karşı koyduğu için kârlı bir yatırım sayılan Türk milliyetçiliğine Bolşeviklerden altın akmaktadır*.[3387]

3379 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 113-114.

3380 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773, dipnot *.

3381 *Rossiskii Gosudarstvenni Arhiv Sosyalno Politicheskoi İstorii* (RGASPİ), f 2, op 2, d 612, s. 5; Rem Kazandzhjan, *Bolçeviki i Mladoturki Novie Dokumenti o Rossisko – Turetskikh Otnoşeniakh (1920 – 1922)*, 1996; Aktaran: Aslan Turylbek, *Enver Paşa 1918-1922*, 2013, s. 154-155.

3382 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 437.

3383 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

3384 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 319.

3385 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 215.

3386 *ATASE*, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 162, Belge No: 1, (23 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 193.

3387 Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), 2023, s. 260.

24 Nisan 1921. Azerbaycan Devrimci Komitesi Başkanı Neriman Nerimanof ve Dışişleri Bakanı M.D. Gusseynov, TBMM'nin kuruluş yıldönümünü kutladılar: *Yaşasın Devrimci Türkiye! Yaşasın Sovyet Federasyonu'nun Türkiye ile ittifakı!*[3388]

Azerbaycan SSC Hükümeti'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Telgrafı

24 Nisan 1921

İtilâf'ın bağımsız Türkiye'yi yıkmaya kalkıştığında, Türk halk kitlesinin devrimci bir öfke ile kutsal savaş için silaha sarıldığı o tarihsel günün yıldönümünde, Azerbaycan Sovyet Hükümeti, bu tarihsel zaferin mutluluğunu paylaşarak, Azerbaycan'ın özgür işçi köylü kitlesi adına devrimci Türkiye'nin Hükümeti'ne içten tebriklerini gönderir.

Özgür ve bağımsız yaşama hakkı uğruna iki yıl boyunca kurbanlar vererek kararlılıkla sürdürdüğü kahramanca mücadelenin bu yıldönümünde Türk halkı, İtilâf kumandası altında, gururlu, özgürlük ve bağımsızlığa kavuşma coşkusunu ateş ve silahla bastırmaya kalkışanların büyük yenilgilerinin ve kazanmış olduğu zaferin sonuçlarını kendisi çıkarabilir. Ortak düşmanlarımızı kardeş silahları ile yenmesiyle elde ettiği büyük başarılarına Türk halkı ile birlikte sevinen Azerbaycan Sovyet Hükümeti, devrimci Türkiye'nin muzaffer ordularının zafer bayraklarını tarihsel başkentleri İstanbul'a dikecekleri günün de pek uzakta olmadığına sarsılmaz bir güvenle inandığını belirtmek ister.

Yaşasın devrimci Türkiye!
Yaşasın Sovyet Federasyonunun Türkiye ile ittifakı!

Azerbaycan Devrimci Komitesi Başkanı N. Nerimanav
Dışişleri Halk Komiseri D. Hüseynov[3389]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro azası İsmail Hakkı, Komintern mümessili Pavloviç'e muhtıra gönderdi: *TKP MK yurt dışı bürosu lağvedilerek Kafkas bürosu tarafından üç kişiden oluşan (Süleyman Nuri, Abid Alimov ve İsmail Hakkı) örgüt bürosu oluşturulmuştur*.[3390]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Rus tehlikesini unutmayalım. Bu, Türkler için en büyük tehlikedir. Çarlığın projesini Lenin yürütüyor. Olağanüstü kolaylık da görüyor*.[3391]

Gümrü'nün boşaltılması ile birlikte heyetten İbrahim Tali [Öngören] *ve Seyfi Bey'ler Moskova Anlaşmasının imza edilmiş aslı ile 24 Nisan'da Sarıkamış'a gelirler*.[3392]

25 Nisan 1921. Bekir Sami (Kunduh), Ankara'ya muvasalat etti, merasimle istikbal edildi.[3393]

Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 25 Nisan 1921 Pazartesi günü kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Sultan Ahmet Han bir sohbet havasında aralarında yaptıkları konuşmalarında her iki milleti ilgilendiren meseleleri mevzuubahs ederek "Âlem-i İslâm'da husule gelen intibahın İslâm milletlerinin dayanışma halinde hareketine" sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Daha sonra Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'nın ve bu antlaşmanın iki ülke açısından önemini vurgulayan konuşmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Afgan niilletinin TBMM nezdinde elçi göndermesinin ilk defa vukû bulan tarihi bir hadise olduğunu, bu vakıanın, gelişen ve

3388 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 508.
3389 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 359. Hatırlanacak olursa 18 Mart 1921 Moskova Andlaşmasında da Türkiye'nin başşehri olarak İstanbul zikrediliyordu.
3390 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 151.
3391 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 509.
3392 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 319.
3393 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230.

yükselen İslâm âleminde olduğu gibi Türk milletinde de memnuniyet uyandırdığını belirterek, Afgan Elçilik heyetine her türlü kolaylığın gösterileceğini söylemiştir.

Türk heyetinin başkanı Yusuf Kemal 25 Nisan'da Orconikidze ve Gürcü dışişleri komiseri Svanidze'yle görüştü. Bu toplantıda, müstakil Transkafkasya cumhuriyetleriyle yapılacak anlaşma konusunda Kars'ta bir konferans toplanması kararı alındı.[3394] Akabinde, heyet, Sarıkamış'a müteveccihen Tiflis'den ayrıldı.

Kafkas Cephesi depo stoklarından Şvartsloze otomatik tüfekleri için 130.000 merminin alınarak Türklere gönderilmek üzere bekletildiği 25 Nisan tarihli Sovyet belgesinde belirtilmiştir.[3395]

Londra'da intişar eden *Morning Post* gazetesi "Kemal'e Bolşevik Yardımı" başlıklı yazı neşretti:

1. Bolşeviklerin Savaştan zarar görenlere yardım için Mustafa Kemal'e 30.000 altın ruble verdikleri.

2. Bu parayı verirken Sovyet Elçisinin Mustafa Kemal'e bir mektup göndererek, Türk ordusunun Batı emperyalizmine karşı zaferini kutladığı, Yunan yakıp yıkmalarını yerdiği.

3. Mustafa Kemal'in de Sovyetlerin cömertliğine teşekkür ettiği ve Yunan ordusunun geri çekilirken yaptığı vahşete değindiği.[3396]

27 Nisan 1921. *27 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde dönemin İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey'in Türkiye'nin sahil şehirlerindeki buğday, arpa ve tütün ürünlerini Batum'a getirerek, burada gaz yağı ile takas etmeyi Sovyet temsilcilerinden talep ettiği belirtilmiştir. Söz konusu takasın belirtilen ürünlerin fiyatlarının dikkate alınarak yapılacağı da ifade edilmiştir*.[3397]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, yıllık raporu mahrem surette, Hariciye Nâzırı Curzon'a arz etti. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın etkisi altındadır:

> Askerden kaçma ve benzer suçlarla mücadele için Rus modeli örnek alınarak olağanüstü yetkilerle donatılmış "İstiklal Mahkemeleri" kurulmuştur. Toplamda, silahaltıda yaklaşık 100.000 askerin olduğu ve bu rakamın artma eğilimi gösterdiği tahmin edilmektedir. Ateşkes sonrasında yüklü miktarda silah ve cephane Müttefik yetkililerinin denetiminden kaçırılmış olmalı ki, bu yönde bir eksikliklerinin olduğu hakkında herhangi bir işaret yok gibidir. Bolşeviklerin ve İtalyanların bu konuda bazı desteklerde bulunduklarına dair haberler alınmaktadır. [..]
>
> İzmir ve İstanbul'un işgali gibi olaylar henüz sıcaklığını korurken barış antlaşmasını zorunlu kılacak adımları atmakta başarısız olmamalı, Milli Mücadele hareketine gereken önemi vermek suretiyle onlara Anadolu'daki mevkilerini güçlendirmelerine yetecek zamanı tanımamalı ve Bolşevikler, çeşitli muhalif Arap grupları ve diğer tehlikeli dış unsurlarla kendilerini bir bakıma güvence altına almalarına izin vermemeliydik. [..]
>
> Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerde sağladığı en büyük başarı, Bolşevik Ruslar ile uyum içerisinde sürdürülen ve neredeyse müttefikliğe doğru yol alan münasebetlerdir. Bu münasebetlerin ne kadarının resmi antlaşmalar ile somutlaştırılmış olduğunu kestirmek kolay olmamakla birlikte, faal olarak devam eden karşılıklı ziyaretlerin düzenli diplomatik ilişkilerin kurulmasına yol açtığı söylenebilir. Kafkaslardaki çıkar çatışmaları yüzünden ilişkiler kimi zaman gerilse de, iki taraf da "Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele" etme konusuna büyük önem vermekte, kısmi farklılıkların büyüyerek ilişkileri zedelememesi için oldukça hassas davranmaktadırlar. Bu suretle, Mustafa Kemal Türklerin ortak duygusuna ters düşerek, Sovyetleştirme politikasını takiben Azerbaycan'ın Rus topraklarına dahil edilmesine sessiz kalırken, Moskova ise Kemalistlerin Ermenistan'ı

[3394] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

[3395] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 48; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 195.

[3396] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXXII.

[3397] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 215.

işgaline göz yummanın yanı sıra, Bolşeviklerin talebi doğrultusunda Gümrü'yü boşaltmayacaklarını kesin bir dille söyleyen Türklere de boyun eğmek durumunda kalmıştır. [..] Görünürdeki bu işbirliğine rağmen Kemalistler ve Bolşevikler arasında karşılıklı bir güvensizliğin olduğu da aşikârdır. Her iki hükümet de, bir tarafın yeniden Müttefiklere yaklaşarak diğerine sırtını dönebileceği ihtimali nedeniyle birbirlerine şüpheli gözlerle bakmaktadırlar. [..][3398]

[..] Gerçek Bolşevizm'in Anadolu'nun hiçbir bölgesinde olmadığı kadar etkili olduğu bir demiryolu merkezi olan Eskişehir'de yayınlanan *Yeni Dünya*, Komünizm çığırtkanlığı yapan gazetelere bir örnektir.[3399]

İngiliz yıllık gizli raporunda, Fransız askeriyesinin Kemalistlerle temaslarına, ticarî imtiyaz temin etme girişimlerine dikkat çekilmiştir:

Suriye'deki konumlarını kaybetmemekte kararlı gözüken Fransızlar, Ateşkes sınırları dahilinde kalan diğer topraklarla ilgili tüm meselelerde Türkler lehine çalışmalar içerisindedir. Bölgedeki Türk varlığını ve gelecekteki Türk hükümetini sıkı bir denetim altına almak yerine bölgeyi Fransız ticaret alanı haline getirmek niyetinde oldukları anlaşılmaktadır. Fransızlar, Ankara Hükümeti'nin sözde iddialarını tanıma konusunda İngilizlerden çok daha istekli tavırlar sergilemektedir. Kilikya'daki bölgesel ateşkesi görüşmek üzere, General Gouraud'ın siyasi baş danışmanının Mayıs 1920 de Ankara'ya yaptığı şahsi ziyaret de bunun açık bir göstergesidir. Fransız hükümetinin sorumlu olmadığının ifade edilmesi, Fransız subayların Kemalistlere duydukları hayranlığı açıkça dile getirmeleri, M. Picot'un Ankara'yı izinsiz ziyareti, Pierre Loti'nin açıktan ve yüksek tondan seslendirdikleri ve "Temps" gibi bazı Fransız yayın kuruluşlarının Türklerin davasına verdikleri destek, Milli Mücadele çevrelerinde Fransızların amansız düşman İngiltere'ye karşı potansiyel bir dost olduğu izleniminin güçlenmesine sebep olmuştur.

[..]

1920 Mart'ında barış antlaşmasına karşı gizli, silahlı direniş hazırlığını önleyebilmek amacıyla İngiliz yetkililer Osmanlı Harbiye Nezareti'nin işgal edilerek kontrol altına alınmasına karar verdiler. Zira Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa eldeki tüm savaş malzemesini Ankara ve Edirne'ye nakletmekte ve bu konuda Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan üstü kapalı bir destek görmekteydi. Fransızlar gönülsüz de olsa Harbiye Nezareti'nin işgaline onay vermişler, fakat İtalyanlar ile ağız birliği etmişçesine bu uygulamanın sadece İngiliz önerisi olduğu yolundaki propagandalarını Türkler arasında yaymak suretiyle söz konusu uygulamayı başarısızlığa uğratmaya çalışmışlardır.[3400]

2'nci Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin Âdil, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine cevabî şifreli telgraf keşide eyledi. Hulasaten şu mülahazalarını bildirmektedir:

Fransızlarla bir anlaşma imkânına karşı teklif olunan sınır hakkındaki düşüncelerim aşağıdadır:

Adı geçen sınır, Hassa ilçesiyle Kürt dağı ve Kilis ilçesini ikiye bölüyorsa, kısmen tren hattında bulunan bölgenin nazarî bir sınır ile ayrılması, idarî yönden birçok sakıncalar ve güçlükler doğurur. Eski idarî bölüm sınırının büyük bir değişiklikle korunması uygundur.

Çobanbeyli'den itibaren demiryolunun sınır olması ise, tabiata pek aykırıdır. Hat civarında oturan Türkmen aşiretlerinin tümü Türk'türler. Bunlar, kısmen Türk ve kısmen Suriye idaresinde kaldıkları takdirde, harpten önce öldüğü gibi, yine civar havaliye saldırganlık edecekler ve bu durum gelecekte bir dert olacaktır. Bu hale engel olamayan bu aşiretler, sürekli olarak baş derdi ve asayişsizlikler çıkartacak ve İran sınırında öteden beri olagelen bu gibi anlaşmazlıklar, iki taraf (Türkler ile Fransızlar) için, siyasî, askerî birçok sorunlar yaratmakla sükûneti bozacak ve güvensizliklere sebep olacaktır. Bunun için, gerek milliyet ve gerekse anlaşmadan sonra bir kötü sanı doğmasından sakınmak bakımından, Türkmen ve İlbeyli köyleri idaremize alınmak üzere, sınırın yaklaşık olarak Sacur suyu (Sacîr suyu) ağzında Fırat'a varması gerekir.

3398 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 65, 67, 78-79.
3399 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 126.
3400 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 75, 87.

Fırat doğuşundaki kısım hakkında 24 nisan 1921 tarih ve 579 No. ile takdim edilen 5 nci Tümen Komutanlığının düşüncesi dikkate alınmalıdır.

Genel iç ve dış siyasî durumumuz tamamıyle bilinmemekle ve görevimle doğrudan doğruya ilgili bulunmamakla beraber, Fransızlarla anlaşmazlığımıza devamımızın, İngiliz çıkarlarına pek uygun olduğuna ve bunun sürdürülmesiyle İngilizler hesabına da çalışmış olduğumuza şüphe yoktur.

Fransızlar, bizim için büyük bir başarı teşkil ettiğine şüphe olmayan son tekliflerinde, Misak-ı Millî'mize uymayacak birtakım iddialar ileri sürüyorlarsa da; idarî ve ekonomik çeşitli sebeplerle Suriye ile doğrudan doğruya bağlantısı olan İskenderun ve Antakya kıyıları üzerindeki tesir yerlerini bütünüyle kabul etmemelerini de doğal görmek gerektir. Aksi hal, Fransızların Suriye'de kalmalarını kuşkusuz pek yakın zamanda tehlikeye sokacaktır. Göz önünde tutulmalıdır ki, bu halde Suriye İngiliz nüfuz ve etkisine geçecek; bu durum ise, gelecekte Türk Hükümeti için daha zararlı olacaktır. Adı geçen iki livanın (sancak, mutasarrıflık) Türk olduğunu tasdik ettirmek ve mahallî bir Türk idaresi kurdurmak ve Halep'e uyruk olmaksızın bu bölgede Fransız nüfuzunu kabul etmekle, hem Misak-ı Millî'miz bozulmamış ve hem de gelecek için önemli bir adım atılmış olur.

Fransızların boşaltacakları bölgede siyasî nüfuzları kaldırıldıktan sonra, jandarmanın düzenlenmesinde kullanılmak ve ayrıcalıklarda öncelik gibi bazı özel müsaadeleri, siyasî hukukumuza ve içişlerimize karışmak niteliğini taşımamak şartıyle, bir şekle bağlamak mümkün olabilir. Az çok bir fedakârlık ile Misak-ı Millî'mizin tamamıyle gerçekleşmesini yakın bir gelecekte temin edeceğinden şüphe olmayan bir fırsatı kaçırmamak suretiyle Fransızlarla çabuk anlaşmak sayesinde. Güney Cephemizde düzenin geri gelmesiyle Anadolu'nun maddî ve manevî kuvveti bir kat daha yükselecek ve yeni bir enerji ile Yunan kuvvetlerine karşı atılabilecek ve İngilizlerin çeşitli cephelerde bizi yıprattırmasından kurtulunmuş olacaktır.

Fransızlarla anlaşma sayesinde, Avrupa'da ve kamuoyuna karşı kendimize aynı ölçüde bir destek sağlanması da mümkün olacaktır.

Misak-ı Millî'ye taassupla bağlanma sonunda yıpranmamn, belki zararlar doğuracağını hatırlamak gerekeceği kanısındayım".[3401]

28 Nisan 1921. *Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın 28 Nisan 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazdığı belgede Yusuf Kemal Bey'in beş arkadaşıyla birlikte Kars'a geldiği ve yanında her biri on rublelik olmak üzere 400.000 adet Rus altını getirdiğini belirtmiştir*.[3402]

28 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Türklerin, Batum ya da Tiflis'e Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile alış-veriş (anlaşması) yapmak için temsilci göndereceklerini bilgisi yer almaktadır.[3403]

29 Nisan 1921. Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, 4 milyon altın Rubleyle Sarıkamış'a muvasalat etti.[3404]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Kemalistlerin Batı cephesindeki kaygıları ve Rus yardımı nedeniyle Batum'u tahliye ettiklerini belirtiyor, Batum'un kazanılmasıyla birlikte Rusların Pers Körfezi'ne kadar rahatlıkla etkilerini yayabileceğine dikkat çekiyor ve şu sonuca varıyor: "Bolşevizm Kafkaslarda ve Kafkas ötesinde oranın efendisi olarak hüküm sürüyor. Bununla birlikte, Ermenistan'ın çiftçi nüfusunun Sovyet boyunduruğuna*

3401 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1974, cilt 2, kısım 4, s. 16-17.

3402 *ATASE*, İSH, Kutu: 611, Gömlek: 104, Belge No: 6, (28 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 176.

3403 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 56, List: 1, 1 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 215-216.

3404 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 319.

sabırla katlandığı bildiriliyor. Öne çıkan sonuç ise, bu son iki ayın olayları, Pers'e ve Küçük Asya'ya doğru Rus etkisinin yayılmasına tamamen elverişli olmasıdır."[3405]

30 Nisan 1921. *Tanınmış Fransız gazeteci ve yazarlarından Bayan Berthe Georges Gaulis Ankara'ya geldi. Bir süredir cephelerde incelemeler yapmakta oları ve Ankara'da 15 gün kalacak olan Gaulis, Yunan zulümlerini dünyaya ilan edeceğini söyleyerek "Mutlaka muzaffer olacaksınız, çünkü hak sizinledir" dedi. Gaulis, Mustafa Kemal'le de el altından görüşmeler yapacaktır*.[3406]

Ne kadar ilginçtir ki *Madame Gaulis bu kitabında Ankara ya gelişini ve orada görüştüklerinden edindiği intibaları belirtmekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile mülakatını anlatmamaktadır*. Berthe'nin sükût ettiği bu hususta, ihtiyatla yaklaşılması gereken Naşit Hakkı Uluğ, şunları yazmıştır:

> [..] Başka bir sefer, Çankaya'da, 1200 metre yükseklikteki yeni ikametgâhının dinlendirici serinliğinde, Mustafa Kemal, Fransa ile arasındaki durumu açıkladı: Nüfuz bölgesi ve Kilikya meselesi.
>
> "Bir saatten fazla tartışmıştık. O, her sözünü ölçerek ve tam bir kesinlikle söylüyordu. Onu dinlerken anlaşmazlığın genişliğini sezmek kolay oluyordu. Bu anlaşmazlık, tarifi zor bir hissi meseleye dayandığı için daha da ciddileşiyordu:
>
> "- Fransa, beni her zaman aldattı. Bekir Sami'nin bana getirdiği bu anlaşma tuzak oldu, dedi.
>
> "Kendi kendimize de yaptığımız bu suçlamaları, Türk Millî Hareketi'nin şefinden de duyduktan sonra bu anlaşmazlığa bir çare bulunamayacağını ve her şeyin durumu daha da vahimleştireceğini içimden söylüyordum.
>
> "Türk Millî Hareketi'ne karşı olan İngiliz çabasının önemini görmüştüm. İngiliz subaylarının desteklediklerı Yunan tecavüzünün neticesini de yakından görmüştüm. Bütün bunlara bizim kayıtsızca davrandığımızı da biliyordum. Mustafa Kemal:
>
> "- Birbirimizi, hakikatlerden ziyade, kelimeler ve şekiller üzerinde kırıyoruz. Bunlar, sizin için teferruat, fakat bizler için ise, bu teferruat, esası ifade ediyor, diyordu.
>
> Ayrılacağım sırada: "- Niye gidiyorsunuz? diye tekrar söze başladı. Bugün aramızda yegâne bağı siz teşkil ediyorsunuz ve bu bağın ne kadar faydalı olduğunu siz de görüyorsunuz. Yakında döneceksiniz ve diğer vatandaşlarınız gibi siz de artık bizi anlamayacaksınız."
>
> Mme. Gaulis, bu birinci Ankara ziyaretinde on gün kalmış ve 10 Mayıs 1921'de Fransa'ya dönmüştü. Avrupa'ya "Türk Barışı"nın ancak "Millî Misak"ın kabulü ile yapılabileceği kanaatiyle dönüyordu.[3407]

Nisan 1921. Sovyet Rusya elçisi Rothstein, Tahran'a muvasalat etti. İsminden de anlaşılacağı üzere Rothstein, Yahudidir. Rothstein'in vazifesi, milliyetçi Rıza Pehlevî yönetimiyle iyi ilişkiler kurmaktır:

> Ünlü İngiliz yazarı E. H. Carr bu tutumu belirtmektedir:
>
> "İran'da 26 Şubat 1921 Sovyet-İran Antlaşması'nın imzasından ve iki ay sonra Tahran'daki Sovyet temsilcisi Rothstein'ın gelişinden sonra, Sovyet ve İngiliz nüfuzu arasındaki mücadele, daha etkin ve inatçı biçimde sürdü. Fakat Afganistan'da olduğu gibi burada da Sovyet politikası, ihtilâlcilik gütmekten çabucak uzaklaştı. İran Hükümeti ile dürüst ilişkiler devam ettirildi. Şubat 1921 darbesinin arkasındaki askerî güç olan Rıza Han'ın yükselen yıldızına rağbet gösterildi. Türkiye'de Mustafa Kemal'inki gibi, İran'da, Rıza'nın kuvvetli eli, Sovyet

[3405] DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 596/201, İstanbul 11 Mayıs 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 300.

[3406] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 515. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3407] Naşit Hakkı Uluğ, "Millî Mücadele'de Türk-Fransız münasebetleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Ekim 1974; Aktaran: Berthe Georges-Gaulis. (1999). *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* (C. Yazansoy, çev; N. Uğurlu, ed.) içinde (s. 12). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

gözlemcilerine, İran milliyetçiliğinin kuvvetlerini temsil ediyor ve İngiliz egemenliğine direnebilecek güce sahip bağımsız bir İran'ın en umut vericisini sunuyor göründü.

Sovyet Rusya'nın yakın çıkarları -o günlerde bir Sovyet yorumcusunun yazdığına göre-, İran'ın üçüncü devletlerin, kuşkusuz özellikle İngiltere'nin, işlerine müdahale etmesine karşı kendini savunabilecek güce sâhip, kuvvetli bir merkezî devlet olmasındadır. Güçlü bir İran, Rusya'ya saldırı için İngiliz kuvvetlerinin İran arazisini kullanmasına karşı, Sovyet Rusya bakımından bir garanti teşkil edecektir. Tek bir millî orduya dayalı güçlü bir merkezî devlet iktidarında, aynı zamanda İranın feodaliteden, ekonomik ve politik varlığın modern biçimlerine geçişinin, ticarî ve kültürel gelişmesinin garantisini bulabilecektir.

O dönemde bu, Asya'da Sovyet politikasının bir kozudur. Sovyetler, güçlü millî devletlerin gelişmesini kendi çıkarları saymakta devam etmekteydiler. İngiltere'nin politikası ise, o günlerde hâlâ İngiliz himaye ve yardımına bağımlı, küçük, yarı-bağımlı yöresel şefleri ve zayıf yöneticileri destekleme töhmeti altında bulunmaktadır."[3408]

Nisan sonu Mayıs başı 1921. Zeytinburnu silâh deposu soygunu, *M.M. liderlerinden Binbaşı Kemal'in (General Koçer) de teyit ettiği gibi, baskın, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin bilgisi dahilinde yapılmıştı.*[3409]

Nisan-Mayıs 1921. Sual: *Mustafa Kemal Paşa itilaf devletlerine karşı nasıl hareket etmek istiyor?* Şefik Hüsnü (Değmer): *Kemal Paşa'nın son defa almış olduğu vaziyetine, yani Bekir Sami Bey'i Avrupa'ya göndererek muahedeler yaptırmakla ve ale'l-husus Bekir Sami Bey'i yeniden tadil etmek üzere göndermekle maksadının ne olduğu anlaşılıyor. Türkiye'nin menfaati itilaf devletleriyle en nâfi şeraitle istiklâl-i Osmanîyi zahiren bile olsa temin etmek ve Yunanlıları İzmir ve Trakya'dan çıkarmaktır. Türkiye'yi Bolşevik yaparak mahvetmekten ise, bazı şeraitle itilaf devletleriyle anlaşmak daha münasip olur kanaatinde olsa gerektir. Ahvâl-i vukuat da bunu gösteriyor*.[3410]

3 Mayıs 1921. 29 Mart'da Ankara Büyükelçisi olması kararlaştırılan S. P. Natsarenus, bugün resmen tayin edildi.[3411]

4 Mayıs 1921. Osmanlı Bankası istatistik dairesi müdürlerinden Fransız "şarkiyatçı" Edgar Pech'in notu: *Türkiye Cumhuriyet olacaktır.*[3412]

5 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Fevzi'ye (Çakmak) telgraf gönderdi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in bildirdiğine göre Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği Müsteşarı Ermeni Karahan, *Enver'in Anadolu'ya gelmesiyle bir "hercümerç (altüstlük) zuhuruna" çalışıyor*. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM'nin Britanya'yla andlaşması ihtimaline karşılık *Enver'in bir devrim yapması için yardım ediyor*.[3413]

Enver Paşa Anadolu'ya gelmeye hazırlanmaktadır. 5 Mayıs'ta Moskova'da bastırdığı bir programı Anadolu'ya göndermeye başlamıştır ve Mustafa Kemal Sovyetler'in Enver'i kendisine karşı kullanmak istemesinden kuşkulanmaktadır.[3414]

3408 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 812.

3409 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 187.

3410 Erden Akbulut & Mete Tunçay. (2012). *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1923* içinde (c. 1, s. 84). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

3411 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 121, y. 29; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 106.

3412 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148; Matthew James Frank. (2017). *Making Minorities History* (p. 88). USA, New York: Oxford University Press.

3413 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 335.

3414 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 323.

> Bolşeviklerin Anadolu'daki Milli Mücadelenin başarıya ulaşamaması ya da bu mücadelenin temsilcilerinin İtilaf Devletleri ile anlaşması ihtimaline karşı Enver Paşa'yı destekleyerek, Anadolu'ya göndermeye meyilli oldukları bilinmektedir. Enver Paşa da Bolşeviklerin desteği ile birlikte kendisinin yöneteceği kuvvetlerle işgal güçlerinin Anadolu'dan çıkarılabileceğini düşünmekteydi. Söz konusu bilgiler bir yana Enver Paşa ve arkadaşlarının birtakım plan ve programlar hazırlayarak, bunları Anadolu'da tatbik etmek için Sovyet temsilcileri ile görüşmeler yapmaktaydılar. Bu bağlamda Kazım Karabekir Paşa'nın Mayıs 1921'de Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği yazı dikkate alınmalıdır. Bahsedilen yazıda Bolşevizm ve komünizm esaslarını ihtiva eden 85 maddelik bir program hazırlandığı ve Halk Şuralar Fırkası olarak adlandırılan bu programın Anadolu'ya gönderilmeye başlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca programın genel itibarıyla "emperyalizm belasını cihandan kaldırmak" ve Bolşeviklerin Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla Anadolu'da Bolşevizm esaslarını yayma maksadı taşıdığı belirtilmektedir.[3415]

Kâzım Karabekir'in 5 Mayıs 1921 tarihli yazısı: *Enver Paşa, Bedri Bey, Naim Cevat Bey Moskova'da: "Halk Şuralar Programı" diyerek komünizm esası üzerine bir program bastırarak Anadolu'ya göndermeye başladılar. Seyfi* [Düzgören] *Bey bu programları Moskova'da bastırılırken görmüş*.[3416]

> Karabekir Paşa, Mayıs 1921'de "Ermeni ve Gürcüleri perde ederek" girişileceğini sandığı bir Rus saldırısına karşı, Hacı Halil Dağı - Üçler Tepesi - Kars Tabyaları - Çalkavur hattında savunma düzeni hazırlar. Mayıs başlarında Sarıkamış'tan Mustafa Kemal'e şöyle yazar:
>
> "Tamamiyle bolşevizm ve komünizm ilkelerini içine alan seksenbeş maddelik programın adına Halk Şûralar Partisi denilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlanmıştır...
>
> Bolşevikler ve özellikle Karahan, Türkiye'nin yeni ilkelerinin de komutanı diyerek Enver'i oynatıyor. Enver, kişiliğini yükseltenlere karşı çok zayıftır. Ve çabuk aldanır. Bolşevikler, Mustafa Suphi ve benzerleriyle yapamadığı Anadolu Kızıl Devrimi'ni, Enver Paşa ve arkadaşlarıyla yaptırmaya çalışacaklar ve hemen sonra doğaldır ki, egemenliği kendi ellerine alarak, devrim yapanları da yok edeceklerdir".[3417]

6 Mayıs 1921. *Çiçerin 6 Mayıs 1921 tarihinde Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği notada Sovyet Rusya'nın çok ağır finansal bir durumla karşı karşıya kaldığını belirtmekte ve altınların söz konusu krizi aşmak için kullanılabileceğini ima etmektedir*.[3418]

6 Mayıs 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkas Cephesi teçhizat depolarından Bakü'deki Türk temsilcilerine teslim edilmek üzere çeşitli malzemeler Bakü'ye sevk edilmiştir. Söz konusu malzemeler arasında 2 adet 33'lü otomatik İngiliz sahra tüfeği, 3 adet İngiliz topu, 2 adet 45'li İngiliz obüsü, 6 adet 120 mm'lik Fransız topu, 12 adet 75 mm'lik Fransız sahra topu, toplara ait yedek parçalar ile alet edevatlar, 51 adet iki tekerlekli araba ve cephane arabası, at koşum takımı demirleri, silah temizlemek için kullanılan fırça ve çubuklar, alet edevat sandıkları, siper kazmada kullanılacak araç-gereçler, bidon, ahşap varil, demir kova, halat, gres yağı, silah kılıfları ve sair malzemeler bulunmaktaydı.[3419]

7 Mayıs 1921. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Beyrut'a telgraf gönderdi. Bekir Sami (Kunduh), *Fransız heyetiyle Türk önerilerini görüşmek üzere Albay Selahattin Bey başkanlığında*

3415 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 96-97.

3416 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 312, dipnot 29.

3417 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 535-536. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Suphi'nin niçin öldürülmüş olduğunu tefsir etmektedir.

3418 *Dokumentıy Vneşney Politiki SSSR (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri)*, Tom: IV, s. 145-146; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 284, dipnot 575.

3419 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 195.

bir komisyonun seçildiğini bildiriyor. Pellé ise karşılıklı pazarlığı önlemek amacıyla Kemalistlerle yüzyüze görüşmemenin daha iyi olacağı itikadındadır[3420]:

> 7 Mayıs'ta İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Bekir Sami'nin General Gouraud'ya gönderdiği bir teli merkeze bildiriyordu. Bekir Sami, Gouraud'nun 25 Nisan yazısına teşekkür ettikten sonra, yakında hükümetinin karşı-önerilerini sunacağını, bu arada belirlenmiş olan Fransız komisyonuyla görüşmelere girişmek üzere Miralay Selahattin Bey başkanlığında bir komisyonun görevlendirildiğini haber veriyordu. Kabul edilen ilke kararına uygun olarak, Kilikya ve diğer bölgelerin derhal boşaltılması çok iyi bir etki yapacaktı. Cevap alınır alınmaz Selahattin'e temas kurması için gereken yönergeler verilecekti. Bekir Sami'nin bu telgrafı, TBMM Hükümeti'nin antlaşmayı reddetmek, yerine yeni görüşmelere başlamak istediğini gösteriyordu. Bir bakıma bu da red demekti, ama belki olumlu bir red sayılabilirdi. Fakat söz konusu bölgelerin "derhal" boşaltılmasını istemek, Fransızlarca pek kabul edilebilecek bir koşul olmadığına göre, belki antlaşmanın reddi sorumluluğunu biraz da Fransa'yla paylaşmak için bir taktik olarak değerlendirilebilir. [..]
>
> Pellé, karşı öneriler gelmeden ne görüşmeden ne de bölgenin boşaltılmasından yanaydı. 3 Mayıs'ta Çukurova bölgesinde Fransızlarla bir vuruşmayı haber veren savaş bildirisini anlaşmanın onaylanmadığının işareti gibi kabul ediyordu. 4 Mayıs'ta Tevfik Paşa antlaşmanın kabulünden emin olduğunu söylemişti. Fakat 6 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Sefa Bey antlaşma kabul edilmemiş gibi konuşarak, Çukurova'da jandarmada Fransız subayların bulundurulmasına ve üç vilayette Fransa'nın iktisadi önceliğine itiraz edilmekte olduğunu belirtmişti. Sefa'ya göre, zaten Fransız sermayesi Türkiye'de egemen olduğuna göre, serbestlik ilkesi Fransa'nın çıkarlarına aykırı olmayacaktı. 7 Mayıs'ta Hazine-i Hassa Nazırı, Vahdettin'in red yüzünden ne denli üzüldüğünü Pellé'ye söylemiş.[3421]

TBMM Hükümeti Bakü mümessili İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Ahmed Cemal'e mektub gönderdi. *Anadolu ahvalini, Bolşevik cereyanını* anlattıktan sonra:

> Diğer taraftan, Anadolu'da bir takım zevat Bolşevizme karşı büyük bir meyalan ve teveccüh gösteriyorlardı. Bunların içinde muhtelif telakkide bulunanlar vardı.
>
> Bazıları Mustafa Kemal Paşa'ya mütemayil [eğilimli] görünüp meylediyor ve kıraldan ziyade kıral taraftarı oluyor. Bir takım zenginlerin malı fukaraya verilecek! cazibesine kapılıyor. Bir takmı yağma kokusu alıyor. Muhtelif vesilelerle yağmagirlikte bulunmuş olan bazı kimseler de buna Bolşevizm namı altında adeta bir şekli meşruiyet vermek hayalinde bulunuyor. Bazı zevat da ancak zaafınazar sebebile kuvveti o tarafta görüp meslekte kıdem kazanmış olmak endişesinde bulunuyor. Bir taraftan da muarızlara [muhaliflere] karşı ancak Rusya'dan gelen cereyanı karşılamak endişesile bu mesleği tercih edip çalıştıklarının, yoksa hakiki endişe ve meslekleri bu olmadığını ifade ve ilan eyliyordu.
>
> Heyeti umumiyesiyle çürük ve imansız olan bu cereyan bizim Eyüp Sabri Bey'i, Hakkı Behiç'i, Edhem vesaireyi de dairesi dahiline aldı. Ancak bu esnada Garp cephesinde vukubulan bazı müsadematta [çarpışmalarda] Ethem Bey çetesinin bozulmuş düşmanı takip etmemek gibi bazı harekatının zuhuru Erkanı Umumiye Reisine hak kazandırdığı ve onu takviye ettiği gibi, diğer cihetten de Bolşevizme pek mütemayil olan Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde Şark Şurası'na aza olarak gelip de memleketlerine avdet edenlerin Rusya'dan dönerken esirlerin ve Bakü'de Komünist olup da fakat şahsen rahmetli Mustafa Suphi'ye aleyhtar olduklarından bütün mesleğe aleyhtarlık eden bazı Bolşeviklerin tesirile, şedit bir aksülamel başladı.
>
> O esnada Mustafa Suphi riyasetinde Ankara'ya azimet eden Türk Komünist Fırkası merkez heyeti Erzurum'da pek fena bir surette istikbal ve istiskal olundu. Heyet yoluna devam edemeyerek Trabzon'a teveccüh mecburiyetinde kaldı. Fakat Trabzon'da daha büyük bir nefret ve heyecan karşısında kaldı. Derhal bir motör kiralayıp denize açılmak mecburiyetinde kaldılar. Ondan sonra kendilerinden bir haber olmadığına bakılırsa yolda hepsi telef oldular.

[3420] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 54; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 126.

[3421] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 171, p. 206-208; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 230-231.

> Bu meselede, hasseten Rusya'dan avdet eden esirlerin büyük tesirleri olmuştur. Türkistan'da useraya [esirlere] fena muamele ettiği cihetle Mustafa Suphi'ye karşı pek çok ithamatta [suçlama] bulunmuşlar ve merkez heyetinden yalnız iki kişinin lehinde şahadet ederek onların Erzurum'da kalmalarına sebep olmuşlar, diğerlerini halka koğdurmuşlardır. Bu vakanın Ankara'da tesiri büyük olmuş ve Komünist partisini zaafa düçar etmiştir. Hele Edhem Bey'in kendini emin görmeyip kardeşlerile birlikte Yunan tarafına firarı efkârı hem kendi aleyhine hem de dolayısıyla fırka aleyhine çevirmiş ve nihayet Komünist Partisinin feshine kadar işleri ileri götürmüştür.[3422]

8 Mayıs 1921. Bekir Sami (Kunduh), Hariciye Vekilliğinden istifa etti. Hariciye Vekilliğine, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Fevzi (Çakmak) vekâlet edecektir.[3423]

Bekir Sami, istifasından sonraki bir tarihte Halide Edib'i (Adıvar) evine giderek ziyaret etmiş ve Lloyd George ile hususî mülakatı zabıtnamesinin çevirisini rica etmiştir. Halide Edib, Bekir Sami'yle mülakatını şu suretle mevzubahis edecektir: *Onun (Bekir Sami'nin) önerisi, Türkiye'yi bu Rus sınırındaki devletlerle birleştirerek, Batı ve Rusya arasında bir tampon devlet kurmaktı. Hattâ eğer gerekirse, Türkiye ile bu devletlerin Bolşevik rejimi aleyhine savaş açmalarını ve buna İngiltere'nin yardım etmesini istiyordu. Kendisine göre, Türkiye eğer İtilâf Devletlerinin istilâsından kurtulursa, o dönemin haksızlıklarını, öldürmelerini unutacak, İngiltere ile birlikte Batı ideallerinin savunmasını üstüne alacaktı. Lloyd George, bu fikri gülünç bulmuş! Fakat garip bir olay olmuş, bu görüşmenin bir kopyası Çiçerin'in eline geçmiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermiş. İşte, bu görüşmenin bütün sorumluluğunu Bekir Sami Bey'in kendi üstüne alarak istifa etmesi bu nedenden ileri geliyordu*.[3424]

İnebolu'daki irtibat zabiti, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine şifreli telgraf gönderdi:

> Fransız binbaşılarından (Yezsipanas*) isminde birisi İstanbul'a gelerek Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya mürâcaatla Ceneral Guro tarafından gönderildiğini ve arzularının Anadolu'ya isâline tavassut etmesini rica etmiştir. Fransız binbaşının beyanatı ber-vech-i âtîdir:
>
> Ceneral Guro Londra'da Fransa ile Türkiye arasında yapılan i'tilafnâmenin Adana havâlisinde muhtelit jandarma teşkili maddesinden dolayı Ankara Hukûmeti'nce tervîc edilmekde olduğunu işitti. Ceneral Guro mezkûr i'tilâfnâmenin hükmen sâkıt olmaması için şekl-i âtîyi teklîf ve taahhüt etmektedir. Binbaşı (Lespinos)nın maiyetinde (2:4) tensîk zâbitânı i'zâm edilerek bunlar zahiren bir teşkilât yapacak ve iki ay sonra tekmîl bu tensîk zâbitleri memleketlerine avdet edeceklerdir. Ceneral Guro bu gibi mesâilin müşkülâtını vakti zamanında ref' için doğrudan doğruya Ankara ile temas arzusunu izhâr ve rica etmiştir.
>
> Guro bu babdaki emr-i sâmî-i cevablarına sür'at-i iş'arını arz ve istirhâm eder.
>
> 2 Mayıs 37 tarih ve 230 numrolu şifre telsiz ve telli ile yazılmıştır.
>
> 8/5.37'de Muharib'den gelen şifre aynen ma'rûzdur.[3425]

Lespinas (Lespinasse) adında bir Fransız binbaşısı, İstanbul'a gelip Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya müracaatla, kendisinin Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Guro (Gouraud) tarafından gönderildiğini bildirmiş ve isteklerinin Anadolu'ya iletilmesine aracılık etmesini rica etmişti. Sonuçta, Binbaşı Lespinas'ın verdiği mesaj, Millî Hükümetin İstanbul'da "Muharip Grubu" adiyle çalışan gizli teşkilâtı kanalıyle 8 mayıs 1921 günü Genelkurmay Başkanlığına ulaştırılmıştı. Mesaj şöyle idi:

3422 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Milli Mücadele*, 2018, s. 374-376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3423 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337 (1921), c. 2, s. 73.

3424 *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 193; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 233, dipnot *.

* "Yezsipanas" ifadesinin saçma sapan bir 1998 model transkripsiyon ürünü olduğunu anlıyoruz.

3425 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, Sayı 105, s. 46, Belge No: 2948.

> "General Guro, Londra'da Fransa ile Türkiye arasında yapılan anlaşmanın, (Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşma) Adana dolaylarında karma jandarma teşkili maddesinden dolayı Ankara Hükümetince kabul edilmemekte olduğunu işitti. General Guro, bu anlaşmanın geçerlikten düşmemesi için, aşağıdaki şekli önermekte ve üstenmektedir:
>
> Binbaşı Lespinas'ın yanında 2-4 tensik (düzenleme) subayı bırakılarak, bunlar, görünüşte bir teşkilât yapacak ve iki ay sonra tüm bu tensik subayları yurtlarına döneceklerdir.
>
> General Guro, bu gibi sorunların güçlüklerini vakit ve zamanında gidermek için, doğrudan doğruya Ankara ile temas isteğini belirtmiştir. Guro, bu yoldaki yüksek emirlerinizin süratle bildirilmesini arz ve istirham eder".[3426]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Maurice Pernot'un *Ankara üzerindeki "Bolşevik baskısı"* hakkındaki mektubunu neşretti: [Anadolu'da] *Tarafların karşılıklı olarak bozdukları demiryollarının, dinamitledikleri bu köprü ve sanat eserlerinin büyük kısmının kendi malımız, geri kalan kısmının ise Türklerin bizden aldıkları borca karşılık olduğunu ve savaşın uzun süre için üretimini yok ettiği bu geniş tarım alanlarının vatandaşlarımızın katıldığı istikrazların (borçlanmaların) garantisini teşkil ettiğini düşünmemek elden gelmiyor. Sonucu ne olursa olsun, Anadolu savaşı sürüp gittikçe yalnızca Türkleri mahvetmekle kalmayacak, burada uzun zaman ve güçbelâ sürdürülen Fransız çabalarının ürünlerini de sıfıra indirecek*.[3427]

9 Mayıs 1921. Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) cevabî telgraf gönderdi. *Kendilerinin Albay Pettelat başkanlığında bir komisyon görevlendirmelerine karşılık, Miralay Selahattin komisyonunun oluşturulması dolayısıyla sevincini anlattıktan sonra, antlaşmanın onaylandığı bildirilir bildirilmez komisyonlarının yola çıkarılacağını söylüyor. Karşı öneriler için muhatap ancak Paris'teki hükümet olabilir. Boşaltmaya gelince, onu da antlaşma hükümlerine uygun olarak yerine getirmeye "her zaman" hazır olduğunu belirtiyor*.[3428]

*9 Mayıs 1921 tarihinde Orconikidze'nin Bakü adresine Türk temsilcilere teslim edilmek üzere gönder*diği *malzemeler şunlardır: 1.973 adet 45'li İngiliz bombası, 27 adet 45'li şarapnel, 2.000 adet cephane arabası, 9.506 adet 75 mm'lik bomba (top) mermisi, 1.000 adet 120 mm'lik bomba ve bunların taşınmasında kullanılmak üzere 1.000 adet cephane arabası, 1.050 adet tapa/fünye, 1.050 adet tahliye borusu, 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınmasında kullanılmak üzere 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabası, 2 adet 45'li İngiliz obüsü ve bunların taşınmasında kullanılmak üzere 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabası, 6 adet 120 mm'lik Fransız topu ve bunların taşınmasında kullanılacak 6 adet iki tekerlekli araba, 12 adet 75 mm'lik Fransız topu ve bunların taşınmasında kullanılacak 12 adet iki tekerlekli araba ve 16 adet cephane arabası*.[3429]

Sakıt Tokat mebusu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) reisi Nâzım (Resmor/Öztelli), *(Çerkez Ethem ve işbirlikçilerine ilişkin bir kararın içinde), THİF'ndan Salih Hacıoğlu ve Ziynetullah Nevşirvanov'la birlikte, "taklib-i hükümet cürmünü irtikâp teşebbüs"lerinden ötürü 15'er yıl hapse mahkûm edil*di.[3430]

[3426] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1974, cilt 2, kısım 4, s. 17-18. "Muharip Grubu" detayını *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*ndeki (Ocak 1998, Sayı 105, s. 46, Belge No: 2948) nüshada göremiyoruz.

[3427] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 264.

[3428] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 171, p. 209, 215; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231.

[3429] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 62; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 195.

[3430] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 98. "Nâzım Bey Kayseri Hapishanesinde dört buçuk ay yattıktan sonra 29 Eylül 1921 tarihli bir özel af yasası ile çıkmıştır."

Bursa mebusu Şeyh Servet ile Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, beraat etmişlerdir[3431]. Karar mercii Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyetinin reisi ise Teşkilat-ı Mahsusacı Topçu İhsan'dır (Eryavuz)[3432]:

> BMM Riyaset-i Celilesine,
>
> BMM'nin 21 Mart 1337 tarihinde mün'akit celse-i hafiyesinde taklib-i hükümet cürmüyle alâkadar olmaları maznuniyetiyle mahkememize tevdileri Heyet-i Umumiyece iktiran ettiği 82 numara ve 22.3.1337 tarihli tezkere-i riyasetpenahileriyle işar buyurulan Tokat mebusu Nâzım, Bursa mebusu Şeyh Servet ve Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü beylerden, Nâzım beyin fiil-i mezkûra içtisanı sabit olduğundan Kanun-u Ceza-i Umumînin 46. maddesi delaletiyle ve Hiyanet-i Vataniye Kanununun 2. maddesi mucibince 15 sene müddetle küreğe vaz'ına ve diğer Bursa mebusu Şeyh Servet ve (Afyonkarahisar mebusu] Şükrü beylerin adem-i mesuliyetlerine Mayıs 1337 tarihinde münakit muhakeme-i aleniyede müttefikan karar verildiği beray-i malûmat arz olunur, efendim..
>
> 10 Mayıs 1337 Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyeti namına İhsan[3433]

Fotoğraf. Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 510.

10 Mayıs 1921. Mustafa Kemal, "Birinci Grup" namıyla kendisine tâbi bir fırka teşkil etti. Dönemin şartları çerçevesinde "Birinci Grup" isminin tercih edilmesi rastlantı değildir:

> Lenin'in Komünist Partisi'nde Bolşevik (çoğunluk) etiketini almasına benzetilebilecek psikolojik bir avantajla, Müdafaa-i Hukukun temel doğrultusunu temsil etmek üzere Birinci Grup adıyla bir çoğunluk partisini resmen oluşturmak için Mustafa Kemal, 1921 başlarında harekete geçmiş; 10 Mayıs 1921 tarihi itibariyle Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kurulduğu Hakimiyet-i Milliye aracılığı ile duyurulmuştur.[3434]

Mustafa Kemal, Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) telgraf keşide eyledi. Hatırlanacak olursa 21/22 Nisan 1921 gecesi Stalin, TBMM Hükümeti Ordusu ile İstanbul'daki Wrangel askerlerinin müştereken Boğazlar bölgesine harekat düzenlemesini Ali Fuad'a teklif etmişti. Hatta Enver de plana dahildi. Mustafa Kemal ise Wrangelci asakirin *silâhlarının alındığını, artık bunlarla ortak bir eylem düşünülemiyeceğini bildiri*yor.[3435]

3431 "Mehmet Şükrü ile Şeyh Servet'in kendilerini kurtarmak için teslimiyetçi bir tavırla hükûmete yaltaklandıkları anlaşılıyor." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 168, dipnot 157).

3432 "Çok dikkate değer bulunacak bir nokta, Yeşil Ordu'nun yargılanması biçiminde yürütülen bu davaya, Yeşil Ordu'nun (ve Halk Zümresi'nin) vârisi durumunda bulunan (resmî) Türkiye Komünist Fırkası 'ndan yargıçların bakmış olmasıdır. Mahkeme Heyeti, Cebel-i Bereket Mebusu (Topçu) İhsan [Eryavuz], Antep Mebusu Emrullahzade Asaf [Kılıç Ali], Kütahya Mebusu İsmail/Cevdet [İzrap] ve Elâzığ Mebusu Hüseyin [Gökçelik] Beylerden kuruluydu. Bunlardan ilk ikisinin kesinlikle (Resmî) TKF üyeleri olduğunu biliyoruz." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 169, dipnot 158). İkisi de Teşkilat-ı Mahsusacı, tetikçi birer İttihadçıydı.

3433 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 12 Mayıs 1337 (1921), Devre I, Cilt 10, İçtima 2, Celse 1; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 101.

3434 Rıdvan Akın. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923)* içinde (s. 59). İstanbul: İletişim Yayınları.

3435 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773, dipnot *.

ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi: *Sultan'ın damadı ve aynı zamanda Velialıtın oğlu, Damat Faruk'un Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı, Milliyetçilerle Bolşevikler arasındaki dostane ilişkilerin bir prensin hizmetlerini güvenilir olmaktan çıkardığı gerekçesiyle Milliyetçi Hükümetin onun hizmet sunuşunu reddetmesi üzerine, geri döndüğü güvenilir kaynaklarca haber verilmiştir*.[3436]

11 Mayıs 1921. Ankara'da Mustafa Kemal'le temaslar gerçekleştiren ve *memleketine dönmekte olan Fransız Gazeteci Madam Gaulis, Kastamonu'ya geldi. Gençler Kulübü'nde sorulara verdiği cevapta, Türkiye'nin savaşı kazanacağından emin olduğunu, Fransız kamuoyunun da Türkleri anladığını, Fransa'da kamuoyunu aydınlatmak için çalışacağını söyledi*.[3437]

12 Mayıs 1921. TBMM gizli celsesi inikad ediyor. Mustafa Kemal, söz aldı. Sovyet Rusya ile *ittifakname yaptık* diyor. Fakat bu, doğru değildir. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti, 18 Mart 1921'de Moskova Dostluk ve Yardımlaşma Andlaşması imzalamışlardır fakat, teknik tabirle bir *ittifakname* değildir. Mustafa Kemal'in Şark'a *mütemayil* fakat Garb'a da açık kapı siyaseti tatbik eden pragmatist beyanatına nazaran, TBMM'de "Şark"cıların "Garb"cılara nazaran ekseriyet teşkil ettiği söylenebilir:

> MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Muhterem efendiler; Meclisinizin millete karşı ifasını, icrasını taahhüd ettiği ahkâm ötedenberi ilân ettiğimiz, cümlemizce malum bir esasta mündemiçtir. O esası bir daha tekrar etmek isterim. Hududu millîmiz dahilinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâli tammını temin etmek. Bizim millete karşı deruhde ettiğimiz vazife bunu temin edecektir. Binaenaleyh Meclisin ve Hükümetin takip ettiği siyaset bu maksadı istihsale matuftur. Heyetimiz hedefe yürürken daima memleketin milietin kuvvetine istinaden yürümüştür. Binaenaleyh denilebilir ki bizim takip ettiğimiz siyaset, haddizatinde, müstakil bir siyasettir. Yalnız kendi maksadımızı istihsale matuf ve kendi kuvvetimize istinad etmiş bulunan bir siyasettir. Fakat bidayeti mücahedatımızdan bugüne kadar bu siyasiyatımıza mütemayil ve muarız bir takım manzaralar karşısında kaldık.
>
> Cümlenizce malumdur ki, Şark âlemi bizim bu siyasetimize mütemayil ve bunun bir neticesi olmak üzere de Ruslarla da bir takım ahidnameler yaptık. En son zamanda ve cümlenizce malum olduğu gibi bir de ittifakname yaptık. Binaenaleyh denilebilir ki siyasetimiz müstakil olmakla beraber, Şark siyasetine mütemayil bir siyasettir. Fakat buna mukabil Garbe karşı itilâf kapılarını seddetmiş değiliz. Esasatımızı temin etmek şartiyle Garbin göstereceği temayülâtı samimeye kemali ciddiyet ve kemali samimiyetle hazır ve amade bulunuyoruz. Bu noktai nazarımızı bir çok vesilelerle bütün dünyaya ilân etmiş bulunuyoruz. Fakat Şarka Garbe karşı ve bütün dünyaya karşı mevcudiyetimizi istihsal ettikten sonra, sureti umumiyede Şarka ve Garbe mütemayil bir siyaset takip edildiğine dair zannediyorum ki şimdiden katî bir söz söylemek ne mümkün ve ne de caizdir. Efendiler, bu son günlere kadar Garbin bizim hakkımızdaki imha siyasetinden Sevr muahedesini ilân etmiş olduğa idam kararnamesi hükmünü icradan sarfınazar etmiş olacağına delâlet edecek bizce katî bir emare mevcud değildir. Garbin bize samimî bir nazarla baktığına henüz inanamamaktayız. Binaenaleyh Garble ciddî bir surette itilâf etmek gününün geldiğine kani değilim ve buna nazaran bugüne kadar takip ettiğimiz siyasette, devam etmeye bunu tebdil edebilecek esbabın (zuhuna kadar bu karar dairesinde hareket etmeye) (1) yeniden karar vermiş bulunuyoruz. Bununla beraber Garbe karşı anların temayülâtını tezyid edecek teşebbüsattan da geri durmamak lüzumuna kani bulunuyoruz. Bu maruzatımla Meclisinizin kanaat ve siyaseti bu yolda olduğuna inanarak, itimad ederek ayni siyaseti takip etmekte olan (Hükümetimizin noktai nazarını) (2) ve kendi noktai-nazarımı, Meclis Riyasetinde bulunmak itibariyle, arzet-mek (lüzumunu hissetmiş bulunuyorum.) (3)
>
> Şimdi Londra'ya gitmiş olan heyeti murahhasamızın Londra'daki konferans neticesinden aldıkları mana ve Fransızlarla İtalyanlarla yapmış oldukları itilâfnameler nazarı dikkate alınırsa bu itilâfnameleri yapan rüfekamızla Heyeti Vekile arasında ihtilâfı içtihad tebarüz ediyor. Filhakika Fransızlarla yapılmış olan itilâfname

[3436] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 112. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3437] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 527.

muhteviyatı daha yapıldığı zaman telgrafla şifre ile bildirilmiş idi. Heyeti Âliyeniz reddetti ve Hükümet de bunun üzerine reddolunduğunu heyeti murahhasaya bildirmişti. Heyeti murahhasamızın buraya muvasalatından sonra şifahî bazı izahat ve malumat verdiler. Buna rağmen yine Heyeti Aliyenizin reddetmekteki esbabı kuvvetten düşürecek başka bir sebep görülmedi ve reddetmekte Heyeti Vekile de, Meclis de müttefik kaldı ve demin arzettiğim nıkattan dolayı Umuru Hariciye Vekili Beyefendi ile Heyeti Vekile arasında ihtilâfı içtihad görüldü ve kendileri bu sebepten dolayı Umuru Hariciye Vekâletinden istifa buyurdular. Mamafih, kendilerinden yine vasi istifadeler temin edeceğinizden istifanamesini Makamı Riyasete takdim ediyorum. Şimdi okunacak. Netice olarak vukubulan teklifatı yine o zaman bütün takaza ediyor. Birer suretleri aldı. Bu suretle bittabi mütalâa buyurulmuştur. Bu teklifin bir nebzesi dahi Sevr muahedesini esas olarak bize kabul ettirmeye matuftur. Heyeti umumiyesiyle şayanı nazar dahi görülmekte. Heyeti Aliyenizin vereceği karar tabiî kararı katî olur. Fransızlarla yapılmış olan itilâfnameye yeniden bir mukabil teklif hazırlandı. Anı [Fevzi] Paşa Hazretleri şimdi Heyeti Âliyenize arzedecektir. İtalyanlarla yapılmış olan itilâfname metni dahi Fransızlar ile (yapılmak istenen itilafnamedeki ahkâmı aynen) (1) ihtiva etmektedir. Bu cihet Heyeti Vekilece tasvip edilmiştir. Yalnız onun icrası badessulh olacağı için İtalyanlara hemen cevap vermeye lüzum görülmemiştir. Fakat Fransızlara hemen verilmek lâzım gelmiştif. Mahaza doğrudan doğruya bendenize ve gerekse Heyeti İcraiye Riyasetine ve Hariciye Vekâle tine müracaatları vardır. Onlar yapılmış olan itilâfnamelerin gayri kabili olduğunu, olacağını anlamışlar, anlar dahi bunların tebdilini kabul ettiklerini bize bildilmektedirler. Ümid ederim ki Heyeti Vekilenin yeni hazırladığı proje ile ... Efendim Hariciye Vekilimizin bu suretle istifa etmesi üzerine yeni Vekil intihabını rica edeceğim. Mesaili fevkalâdenin ehemmiyetine binaen doğrudan doğruya Heyeti Vekile Reisi [Fevzi] Paşa Hazretleri tekâlif vesaireyi doğrudan doğruya kendi imzaları ile yapmaktadır. Yeni Vekilin intihabını rica edeceğim.

Bir şey daha rica edeceğim, Bekir Sami Beyefendiden Avrupa'da mühim istifadeler temin edileceğinden ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretleri ile de görüştük. Binaenaleyh kendilerine bir vazifei vataniye tevdi etmek mutasavverdir. Tasvip buyurulursa mezun addedilmesini arzedeceğim. Çok faideli hizmetler ifa edeceğini ümit ediyorum. Malumu âlileri kendileri Londra'da, Paris'te, İtalya'da pek mühim işlere mazhar olmuşlardır. Binaenaleyh Avrupalılar itilâf devletleri bize temayül göstermektedirler. O temayüllerini tezyid etmek için Avrupaya gidecektir. (Hariciye Vekili Beyin istifanamesi okundu)

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine Muhterem Reis Paşa Hazretleri,

Gerek aktetmiş olduğum itilâfnameler ve gerek siyaseti hariciyemizde Heyeti Vekile ile bendeleri arasında bariz bir surette ihtilâfı içtihad hâsıl olmuştur. Şu şerait dahilinde bendelerinin Hariciye Vekâleti gibi siyaseti umumiyenin nâzımı olması icabeden bir makamda kalması calibi mahazir olduğundan Vekâleti Hariciyeden istifamın kabul buyurulmasını talep ve rica eylerim efendim. 8 Mayıs 1337

Hariciye Vekili
Bekir Sami

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine takdim.

Heyeti Vekile Reisi
Fevzi

(Kabul, kabul sesleri) […][3438]

Trabzon'daki İttihadçı "Küçük" Talat'tan (Muşkara) Moskova'daki İttihadçı Enver'e Edhem, Reşid ve Tevfik Çerkes kardeşler hakkında mektub gönderdi: *Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım. Bir tamiminizde Ethem ve Reşit meselesinden bahsetmenizi muvafık bulmadım. Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı, resmi tebliğlerde öyle acı şeyler yazıldı ki, hadd-i zatında az çok hizmetleri ile beraber birer şaki olan, Türk köylerini gaddarane bir suretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş, bugün haklı haksız her ne ise halkın çok menfuru oldular. Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli*.[3439]

[3438] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337(1920), c. 2, s. 72.
[3439] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 357.

Bazen bize en yakın ve namuslu ve hamiyetlerine tamamen inandığımız arkadaşlara tahammül edilmezken, böyle bütün varlıkları mağdur kanları ile bulanan bu insanları nasıl tesahüp edebiliriz?[3440]

13 Mayıs 1921. Çiçerin, TBMM Hariciye Vekâletine nota göndererek Gümrü tahliye edilirken cephaneliklerin havaya uçurulmasını protesto etti. Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy) ise cephanelikleri Taşnakların havaya uçurduklarını ileri sürecek.[3441]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

13 Mayıs 1921
No. 11/930

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti, Kafkasya'da bulunan askerî makamlarından gelen bilgilere göre, Aleksandropol'ü (Gümrü) tahliye eden Türk orduları Rusya Cumhuriyeti ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin birleşik ordularına çok büyük maddi zarar vermişler, ayrıca bu ordulara ait barut depolarını havaya uçurmuşlardır, bu ise, toplamı henüz tespit edilemeyen büyük bir zarardır.

Rus Hükümeti, dost ülkenin askeri makamlarının böylesine düşmanca hareketlerini şiddetle protesto eder. Üstelik bu hareketler, Sovyet Hükümeti'nin dost Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne elinden gelen her türlü yardımda bulunduğu bir sırada yapıldığı için, bunlar üzüntü ve şaşkınlık yaratıyor.

Rus Hükümeti, kendi askerî yönetimlerinden daha ayrıntılı haberleri aldıktan sonra bu konuyu yeniden açma hakkını saklı tutar.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunarım.

Çiçerin[3442]

Müttefik Hükumetlerin onayı doğrultusunda İstanbul'daki *Yüksek Komiserler tarafsızlık kararını ilan ettiler*:

Bu karar kapsamında Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız kalacaklardı. Ayrıca İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının hinterlandı tarafsız bölge olarak belirlenecekti. Bu karar doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya işgali altındaki tarafsız bölge şu şekilde belirlendi;

a. İstanbul yarımadasında batı sınırı; Sinekli-Büyükçekrnece hattı,

b. İzmit yarımadasında doğu sınırı; Ağva-Yarımca hattı,

c. Gelibolu Yarımadası'nın tamamı ve Bakla Bumu hattının kuzeyinde Bolayır-Gocuk Burnu hattı,

d. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Karabiga, Biga, Bayramiç, Ezine.

Avrupa yakasında Bolayır-Büyük Çekmece; Asya yakasında ise Karabiga-Gebze arasındaki bölge başka bir deyişle Marmara Denizi'nin kuzey ve güney kıyıları da Tarafsız bölgeye dahildi. İtilaf Devletleri sadece tarafsız hâle getirilen bölgede değil genel olarak işgalleri altındaki topraklarda da tarafsızlık ilkelerine uygun hareket edeceklerdi. Buna göre Müttefiklerin işgali altındaki bölgelerde savaşan tarafların, asker toplamalanma ve ordu teşkil etmelerine izin verilmeyecekti. 19 Mayıs 1921 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri bu kararı da ilân ettiler. Genel olarak İstanbul ve Marmara bölgesinde idari birimlerde yaşayan işgal kuvvetleri ve ahalinin tarafsızlık ilkelerine uymaları bekleniyordu.[3443]

3440 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 284-285.
3441 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 319.
3442 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 360.
3443 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 241-242.

13 Mayıs 1921'de Ankara Hükümetinin Tuapse konsolosu Sabri Bey'in adresine gönderilen malzemeler şunlardır: 6.860 adet Avusturya tüfeği, 877 adet berdan tüfeği, 245 adet manlıher tüfeği, 52 adet Meksika tüfeği, 353 adet Macar tüfeği, 2.000 adet İngiliz tüfeği, 11 adet Şvartsloze makineli (otomatik) tüfeği alet ve edevatıyla birlikte, 10 adet şoşa makineli (otomatik) tüfeği alet ve edevatıyla birlikte, 74 adet lyuis (lewis) makineli (otomatik) tüfeği 2.400 adet diski ile birlikte, 7 adet Vikkers makineli (otomatik) tüfeği alet edevatıyla birlikte, 1 adet Vikkers makinesi. Bunların yanı sıra 1.203.268 adet Avusturya tüfek mermisi, 199.680 adet Lebelya tüfek mermisi, 550.000 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi, 1.000 adet İsviçre el bombası, 4.000 adet Fransız el bombası, tüfeklerin temizlenmesinde kullanılmak üzere 2.000 adet temizleme bezi, 1.000 adet tornavida, 200 adet yağdanlık.[3444]

15 Mayıs 1921. TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), Pellé'ye telgraf gönderdi. *Antlaşmanın, özellikle Kilikya sorununa ilişkin düzenlemeler dolayısıyla kabul edilmediğini açıkladıktan sonra, Hariciye Hukuk Müşaviri Münir* [Ertegün] *Bey'in karşı öneriler ve bir mektupla 14 Mayıs'ta Adana'ya gönderildiğini bildiriyor*.[3445]

15 Mayıs 1921 tarihinde Tuapse Konsolosu *Sabri Bey'in adresine 1.500.000 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi ve 1.421.625 adet Avusturya tüfek mermisi gönderilmiştir*.[3446]

Politica mecmuası, Roberto Cantapulo'nun makalesini neşretti. *Bu kez Coppola yerine konferansın yorumculuğunu üstlenen Roberto Cantalupo'ya göre, Bolşeviklere bağlılıklarından ötürü gerçekten nankör olan Kemalistlerden İtalyan yardımına hâlâ karşılık gelmiyordu: "Biz tanınmayan ve karşılık görmeyen velinimetleriyiz. Onlar bizden iyilik gördü ama başkalarının politikasına hizmet etti." Sovyetler kastediliyordu; Sovyetler sayesinde "görünüşe bakılırsa, Doğu maçında, Türk halkının kaderinde tüm diğer halklardan daha az yenik düşmek var"dı. Askeri işgallerden vazgeçen İtalya, anlaşmanın gerçekleşmesine ilişkin her türlü güvenceyi yitirir. Bu arada Lloyd George "yeniden gözden geçirme" vagonunu yakalamayı ve yeni gelişmeleri kendi lehine çevirmeyi bilir*.[3447]

Grozkov, (ortada oturan) ve Pisarev (ayakta duranlardan sağ baştaki) Ankara'da Kemalist yöneticilerle.

[3444] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 65; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 196.

[3445] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 231.

[3446] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 196.

[3447] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 145-146.

Fotoğraf. Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 103.

15 Mayıs 1921 sonrası. Bulgaristan *Çiftçi hükümeti, 1921 yılı mayısının ikinci yarısında Ankara'ya gizlice Angel Grozkov -Çiftçi partisi Meclis grubu temsilcisi- Yüzbaşı Girigor Pisare -Jandarma yaveri- ve Paskal Ençev -tüccar- dan kurulu bir heyet gönderdi.*[3448] *Bulgar Çiftçi Partisi milletvekillerinden Angel Grozkov'un başkanlık ettiği bir heyet 1921 Mayısında Ankara'ya giderken, İnebolu'da "ünlü Rus yazarı, parti ve devlet yöneticisi A. A. Verbov"la karşılaşmıştır.*[3449]

> Aslında Grozkov ve Pisarev, Ankara'ya Ticaret Bakanlığı tarafından yünlü kumaş pazarını incelemek üze- re gönderilmişti.
>
> Bulgar Başvekili de Grozkov'dan, Bulgaristan ve Türkiye'nin ilerki gelişmesini göz önüne alarak Mustafa Kemal'le sağlam bir anlaşma yapmasını istemişti. Ayrıca Bulgaristan yaptığı yardımlara karşılık Mustafa Kemal'den ilerde yapılacak Barış görüşmelerinde Türkiye'nin batı komşusu olarak Yunanistan yerine Bulgaristan'ı tercih etmesini istiyordu. Yüzbaşı Pisarev'in görevi ise ordunun durumunu ve Anglo-Fransız ve İtalyan-Yunan askerlerine karşı partizan hareketlerini incelemekti.
>
> Grozkov ve arkadaşları son derece güç şartlar altında seyahat etmiş ve Anadolu'ya geçebilmek için Akdeniz vapuru ile İnebolu'ya gitmişlerdi. Grozkov, burada ünlü Rus yazarı, parti ve devlet yöneticisi A. A. Verbov'la karşılaşmıştı. Pisarev bu konuda "konuşmaları gizli kaldı" diye yazıyordu. Pisarev şunları yazmıştı: "Ankara'ya giderken Grozkov, bize seyahate iyi başladıklarını söylemiş ve fakat bu karşılaşmadan kimseye bahsetmememizi istemişti? Onun söylediğine göre bunun duyulması Bulgaristan'ın esasen ağır olan durumunu daha da ağırlaştıracaktı."
>
> Bulgar heyeti İnebolu'dan Ankara'ya kadar, bir süvari birliğinin refakatinde beş günde gidebilmişti. Ankarada Grozkov, Mustafa Kemal Paşa ile Pisarev ise İsmet Paşa ile devamlı temas halindeydi. Sofya ile devamlı temas halinde bulunulabilmesi için Pisarev, askeri şifreden yararlanmaktaydı ve Mustafa Kemal Paşa, bu muhaverenin temin edilebilmesi için de Edirne'de yardımcı bir telsiz istasyonunun kurulması emrini vermişti. Bulgar heyeti, Ankara'da yeni Atatürk hükümetinin yöneticileri tarafından büyük itina ve saygıyla karşılanmıştı. Onlar, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile birlikte Ankara, Eskişehir, İnebolu, Kastamonu, Kütahya, Antalya, Sivas v.b. cepheleri dolaştılar.
>
> Bulgar heyetinin Ankara'yı ziyareti, Ankara hükümeti ile Bulgar başvekili arasında varılmış bir anlaşmanın sonucu olarak yapılmıştı. Temas ve konuşmalar her iki hükûmetin adına yapılmaktaydı.[3450]

16 Mayıs 1921. *8 Mayıs'ta istifa eden ve istifası Meclis tarafından 12'de kabul edilen Bekir Sami Bey yerine Dışişleri Bakanlığı'na da 197 oydan ı 74'ünü alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey seçildi. Y.Kemal Bey, Moskova dönüşü Ankara yolunda bulunuyor.*[3451]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Moskova'da bulunan Menteşe mebusu Sabataycı Tevfik Rüştü'ye (Aras) talimatname keşide eyledi. Enternasyonal olsun millî olsun, tüm komünist teşkilatlar ezilmiştir. Sovyet Rusya ile münasebat, TBMM Hükümeti iç işlerine karışılmaması merkezinde devam ettirilmelidir:

> Komünizm akımının ülkemizdeki gördüğü ilgi hakkında Rus çevreleriyle yaptığınız temaslardan ve bu esas içinde hazırladığınız rapordan sözeden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bu günkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerinizi uygun görmeyecek bir durumdadır. Ülkemiz bu günkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde

---

3448 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 98.

3449 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 35, dipnot 55. İttihadçı Muhittin Birgen: "Galiba aslen Yahudi olan [Verbof] biraz Fransızca ve biraz da Almanca bildiği için, daha 1919'da Moskova onu Balkanlara göndermişti. Bu adam Anadolu hareketinin başladığı sıralarda gizlice İstanbul'a gelmiş, orada Anadolu ile gizli münasebette bulunan muhit ile temas etmişti." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 36, dipnot 55). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3450 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 104-105.

3451 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 532.

kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası bugün tam olarak dağılmış ve ülkede Komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmî, özel hiç bir örgüt kalmamıştır.

Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin ruhunu oluşturacaktır.

Sovyet Rusya, davamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükûmet olduktan başka genellikle Rusları Doğu Dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve millî ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde Ruslarla, kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.

Ruslarla gelecekteki ilişkilerimizde, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerine bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim.[3452]

17 Mayıs 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Rumbold'un *güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini belirttiği şu haberi rapor etti: İngiliz esirlerin serbest bırakılmasının Sovyet-Kemalist anlaşmaya aykırı olduğunu savunan Bolşevikler, bu konuda Ankara'yı şiddetle protesto etmişlerdi*.[3453]

17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Bekir Sami Avrupa'dan Ankara'ya döndükten sonra, ilk kez, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Nisan günkü oturumunda konuşmaya çalışmıştı. Kendi yokluğunda, BMM'de "radikal eğilimlilerin" ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anlamıştı. Kendisi ılımlılardan yana olduğunu iddia etmişti. Bekir Sami Londra'da iken Fransa ve İtalya temsilcileriyle imzalamış olduğu gizli anlaşmaların, BMM'nin onayına sunulmasını diliyordu, ama Mustafa Kemal, bunların, incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonlarına sunulmalarını önermiş ve bu önerisi kabul edilmişti. Bu komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasi ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürmüştü. Onun görüşünce, Fransızlarla İtalyanların talepleri, İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı idi ve bu iki ulusun, İngiltere'nin radikal politikasını desteklemeyeceklerini ve yasal dileklerini sağlamada Türkiye'ye yardımcı olacaklarını söylemişti. Bekir Sami imzalamış olduğu antlaşmaları BMM yönetimine kabullendirmek için çok uğraşmış; ama başarılı olamamış ve epey eleştirilmişti. Onun görüşlerini pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal ise, Fransa ile imzalanmış olan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek, bunun onaylanmasının önerilemeyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitirilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürmüştü. Sonuçta, BMM de, anlaşmaların onaylanmasına karşı oy vermiş; İzmir'le Trakya büsbütün boşaltılmadan Müttefiklerle herhangi bir görüşmeye girişilmesine izin vermeye karşı çıkmıştı. Tüm politikasının reddedileceğini sezmiş olan Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını almıştı. İngiliz istihbaratına göre, onun görevden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde Mustafa Kemal yaklaşık olarak 140 milletvekilince desteklenmişti. İngilizlerin iddiasına göre, bu görüşmelere "ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılmış ama katılanlar da saldırı ve hakarete uğramışlardı."[3454]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi başmakale neşretti: *Türkleri Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiye iten Yunan saldırısının başlamasıdır; Bolşevikler Türkiye'nin Fransa ile anlaşmasını önlemek için Ankara'da bütün güçlerini kullanıyorlar. Öte yandan, bazı Türk milliyetçilerini Fransa'ya karşı isteklerini abartmaya sevkeden de Yunan saldırısının çöküşüdür, ama Fransa, milliyetçilerin bu yeni tutumunu kabul edemez*.[3455]

3452 *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III-110. a, D. 4-41, F. 3-5. "Dili sadeleştirilmiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3453 Vartkes Yeghiayan. (2007). *Malta Belgeleri: İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası* (J. Değirmenciler, çev.) içinde (s. xxviii). İstanbul: Belge Yayınları.

3454 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 252-253. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3455 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.

17 Mayıs 1921. *Sovyet belgelerinde Tuapse'ye 3 inçli (76,2 mm) seri ateş eden Rus sahra topları için 50.000 mermi ve 3 inçli (76,2 mm) Rus dağ topları için 50.000 merminin acil olarak gönderilmesi gerektiği Tiflis Türk temsilcisi Hüsamettin Bey tarafından belirtilmiştir. Ayrıca Hüsamettin Bey Tuapse'ye gelen bu malzemelerin Türklerin ulaştırma araçları tarafından teslim alınacağını Orconikidze'ye iletmiştir*.[3456]

18 Mayıs 1921. Çiçerin, Moskova'daki TBMM Büyükelçisi Ali Fuad'a (Cebesoy) protesto mektubu verdi. *Çiçerin Moskova'daki Türk temsilcisine Türk hükümetinin Molokanlara kötü davrandığı konusunda bir protesto mektubu gönderdi. Molokanlar, askerlik hizmeti yapmayı reddettikleri için 1896'da Çarlık otoriteleri tarafından zorla Kars bölgesine yerleştirilmişlerdi. Kars'ın seçilme nedeni, Rus dünyasının çeperinde oluşuydu. Şimdi, 1921'de, Molokanları askeri hizmete zorlama sırası, elindeki tüm insan kaynaklarını Yunan ordusuna karşı harekete geçirme çabasındaki Türk hükümetindeydi*.[3457]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

18 Mayıs 1921
No. 11/1013

Sayın Büyükelçi,

Büyük bir üzüntü ile bir kez daha dikkatinizi, Türk makamlarının, halkımız arasında son derece üzüntü ve şaşkınlık yaratan ve Rusya Federatif Cumhuriyeti'ne karşı düşmanlık ve kin belirtisinden başka türlü yorumlanamayan bazı davranışlarına çekmek zorundayım. askerî makamlarımızdan alınan birçok haberden anlaşıldığına göre, Kars topraklarında zaten sayıları çok fazla olmayan Rus asıllı nüfusa karşı zorbalıklar yapılmaktadır.

Türk makamları bu Rusları yaşadıkları köylerden kovuyor, bunların yerine Anadolu'dan özellikle getirilen Müslüman ailelerini yerleştiriyorlar. Novaya Mihaylovka köyüne böylelikle 2000 Müslüman yerleştirilerek, Rus nüfusu ahırlarda ve tavlalarda yaşamaya zorlandı. Yeni gelenler tarlalara sahip çıktı. Aynı şey Grenadiyorsoye, Novopokrovskoye ve başka köylerde de yapıldı.

Rus Hükümeti adına şiddetle Türk makamlarının bu tür hareketlerini protesto ediyor, bu gibi hareketler ve zorbalıklar Kars bölgesinde yaşayan Rus nüfusuna karşı tekrarlandıkça, Rusya emekçi kitlelerinde uyandırdıkları tepkilere dikkatinizi çekmeyi kendime görev sayıyorum.

Bu hareketlerin halkımızda yarattığı tepkilerle düştüğümüz güç duruma da dikkatinizi çekmek isterim. Lütfen inanın, bu şartlar altında 15 Mayıs tarihli 424 sayılı notamızda [*Bu belge elimizde olmadığı gibi içeriği hakkında bir bilgi de edinemedik. (Yerasimos notu)*] sözü geçen yoldan yürümemiz olanaksızlaşacaktır. Bize en kısa zamanda bu üzücü olaylara son verildiğine dair inandırıcı kanıtları ileteceğinize ve sözü geçen bölgelerde Türk makamlarının Rus nüfusuna karşı tutumunun değiştiğine dair bilgi vereceğinize inanmaktayım.

Üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3458]

Britanya Dışişleri arşivinde bulunan *18 Mayıs 1921 tarihli bir rapor, Lozan öncesinde 9 Nisan'da gerçekleştirilen bir kongrede büyük bir İtalyan-Alman-Enver-Kemalist müttefik birliğinin istendiğini bildir*mektedir.[3459]

3456 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 196.
3457 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 145.
3458 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 361.
3459 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

TBMM Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün)[3460], Adana Yenice Garında, İcra Vekilleri Heyetinin 11 Mart 1921 Briand-Bekir Sami mukavelesini esas alarak tanzim ettiği yeni mukavele teklifini, Fransız Şark (Levant) Ordusu 1'inci Fırka Kumandanı General Dufieux'e takdim etti. *Bu görüşmede General Dufieux, Bekir Sami Bey'in Albay Selahattin Bey aracılığıyla Türk önerilerini ileteceğine dair 11 Mayıs 1921'de Beyrut'tan haber aldığını, ancak Münir Bey'le görüşeceğini bilmediğini ve anlaşma maddelerini tartışma yetkisine sahip olmadığı için bu önerileri sadece hükümetine iletebileceğini Münir Bey'e bildir*di. *Münir Bey ise, Ankara Hükümeti tarafından "Türk önerilerini iletmek, gerekli bilgileri vermek, tartışmak ve hükümetine Fransız Hükümeti'nin cevaplarını iletmek" konusunda kendisine tam yetki verildiğini bildirerek General Dufieux'ye Türk önerilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'nın Briand'a yazmış olduğu bir mektubu, ayrıca Fransız Hükümeti Türk önerilerini kabul ettiği takdirde imzalanması gereken ve Fransızlara verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazları kapsayan bir başka mektubu veriyor*.[3461]

İstanbul'daki Fevkalâde Komiser General Pellé, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletine Fevzi'nin (Çakmak) muvakkaten nezaret etmesini *ılımlı olması nedeniyle iyi karşıla*dığını bildiriyor.[3462]

19 Mayıs 1921. *19 Mayıs 1921'de Ankara'dan İstanbul'a dönen gazeteci Mme Gaulis, Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye Ankara Hükümeti'nin düşünceleri hakkında bilgi veriyor. Şöyle ki, Ankara Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmayı reddetmesinin esas nedeni, anlaşmada nüfuz bölgelerine ilişkin bir maddenin yer almasıydı; zira Ankara Hükümeti baştan beri Türkiye'nin nüfuz bölgelerine bölünmesine tamamen karşı*dır. *Kilikya'daki Fransız işgalinin devam etmesi ise Fransa'nın daha önce vermiş olduğu söze uymadığı şeklinde yorumlanıyor. Fakat herşeye rağmen akıllı bir insan olan Mustafa Kemal, Fransa ile uzlaşması gerektiğinin farkında*dır.[3463]

21 Mayıs 1921. *Fransa'daki Japon Sefiri Matsui,* Enver'in *Bakü'de 500.000 askere sahip bir ordunun idaresini üstlendiğini tahmin etmekte*dir.[3464]

Çiçerin ikinci bir nota göndererek Molokanların TBMM Hükümeti ordusunca silah altına alınmakta oluşunu protesto etti.[3465] TBMM Hükümeti makamlarının Kars'daki Rus köylerinde yağma irtikab ettiklerini ileri sürüyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası (1)

21 Mayıs 1921

[3460] Mustafa Kemal, 12 Mayıs 1921 tarihli TBMM gizli celsesinde, Münir'i, "şayanı itimad bir memur" tavsif etmişti: "Bendeniz bu meselede Heyeti Vekile ile beraber müzakerede bulundum. Şayanı itimad bir memuru mahsusla buradan doğrudan doğruya Adana'ya gönderilmiştir. Siz de memurunuzu gönderiniz. Fransızlar bunu aynen kabul ettikleri takdirde tasdik için bir memur taleb edecekler. Şayed bunun üzerine tadilat yapmak lâzım gelirse aynen bildirecektir. Aynı bir heyeti murahhasa veya bir murahhas tarzında gitmeyecektir." T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337(1921), c. 2, s. 76.

[3461] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 71-72; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 125.

[3462] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 6; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 129, dipnot 24.

[3463] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'den *Quai d'Orsay*a çok gizli telgraf, 19 Mayıs 1921, s. 13-14; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 125.

[3464] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 36. "İstanbul'daki Fransız çevrelerinde, "*Enver 200.000 kişiden oluşan 4 Doğu ordusunun başkomutanıdır ve bölgesi Hazar Denizi'nin doğusudur*" diye konuşmalar olmaktaydı."

[3465] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 320-321.

No. 11/1053

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti, tarafınızdan 443 sayılı mektubunuıda [*Bu belge de elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] açıklanan görüşlerle Rusya Cumhuriyeti ve halkımıza karşı belirtilen yüce dostluk duyguları bir de Türk makamlarınca paylaşılmış olsa, son derece bahtiyar olacaktır.

Dün ve bugün Kafkasya'daki askerî makamlarımızdan alınan haberlere göre Kars bölgesindeki Rus köylülerin durumlarının gün geçtikçe dayanılmaz bir hale geldiğini büyük bir üzüntü ile bildirmek zorundayım. Keyfi tutuklamalar, gelişigüzel yönetim, her türlü zorbalıklar, yağma, hırsızlıklar ve bunun sonucu olarak soyulanların tam bir yoksulluğa düşmesi işte, bu bölgelerde yaşayan Ruslar'ın karşılaştıkları davranışlar ve günlük yaşamları, 17 Mayıs tarihli telgrafa göre, 19-45 yaş arasındaki bütün nüfus ve bütün Rus erkekleri bu yakınlarda seferber edilerek zorla çalıştırılacakmış.

Sistematik olarak uygulanan bu kötü davranış kurbanlarının, bu bölgelerde yaşayan Rus aileleri oldukları komşu eyalet ve güney bölgelerinde duyuldu, bu haber geniş halk çevreleri arasında yayıldı. Türk makamları bu duruma en kısa zamanda son vermezlerse, bu olayların sonuçları son derece can sıkıcı olacak ve Hükümetimiz çok zor bir duruma düşecektir.

Söz konusu tutumla yaratılmış olan durumun ciddiyetini anlayacağınıza inanarak ve adı geçen notanızda belirttiğiniz sarsılmaz dostluk duygularınızı da göz önünde bulundurarak, Hükümetinizin gereken her türlü tedbiri derhal alarak, sürdürülmesine sabredilemeyecek bu duruma bir son vereceğini kuvvetle umuyoruz.

Yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Georgi Çiçerin[3466]

Kavbüro'ya bağlı Bakü Türkiye Komünist Fırkası Örgüt Bürosu azası İsmail Hakkı, Komintern mümessili Pavloviç'e mektub gönderdi:

Çok değerli Pavloviç Yoldaş,

Nisanın 2. yarısında aldığım birinci mektubunuza cevap yazma- da geciktiğim için öncelikle özür diliyorum. Ancak bu mektupla hem birinci hem de 19 Mayısta aldığım ikinci mektubunuza cevap yazıyorum.

Pavloviç yoldaş. Türkiye'ye giden TKP MK'nin başına büyük bir felaket geldi. Kısaca anlatayım: Bildiğiniz gibi Anadolu'da devlet eliyle bir komünist partisi kurulmuştu. Ve ortaya çıktı ki, bu partideki en önemli görevleri en milliyetçiler ve bakanlar ele geçirdiler. Bu parti Kemal tarafından, en sonunda başına geçmek amacıyla kurdurulmuştur. Ayrıca Anadolu'da Kemalistlerle, devletin kurdurduğu komünist partisiyle ve subaylarla sıkı ilişkiler içinde olan İttihat ve Terakki partisi vardır ve hepsi birden bir cephe oluşturmaktadırlar ve bu aşağıda anlatılanlardan da anlaşılacaktır. TKP MK'nin Baku'ye gelmesiyle ki, sizin de bildiğiniz gibi burada MK'ne karşı casusluk faaliyetlerinde bulunan pek çok tehlikeli unsur bulunmaktadır. MK'nin henüz daha Anadolu'ya geçmeye hazırlandığı sırada Baku'deki casusular MK'nin yakında Anadolu'ya geleceğini haber verdiler. TBMM hükümeti, devletin kurdurduğu Komünist partisi, İttihat ve Terakki partisi, burjuvazi ve bürokrasi ittifak içinde Anadolu halkını Anadolu'ya gelmekte olan TKP MK'ne karşı propaganda ve ajite etmek amacıyla fanatik din adamlarını, zanaatkârları ve diğer insanları parayla satın almakta gecikmediler. Bu amaçla bildiriler çıkartarak, yakında Rusya'dan komünistlerin geleceğini, bunların halkın altınlarına, mücevherlerine, mallarına el koyacaklarını, tezgahları ve camileri kapatacaklarını, kadınlara sokağa açık çıkmalarını söyleyeceklerini ve saire, ve saire ilan ettiler, bunlara kötülük yapmaya çağırdılar. Ayrıca hükümet 12 yıllık seferberlik ilan ederek askerin maddi ihtiyaçlarını ve maaşlarını arttırdı. Kapitalistler ve sömürücüler tarafından hazırlanan bu tehlikeli zeminde TKP MK geldi. Ve Erzurum'daki ilk karşılaşmada reaksiyon başladı, halk gelen yoldaşlara hakaret etmeye, aşağılamaya ve taş, pislik, kar, kim eline ne geçirirse atmaya başladı, Erzurum'dan sonra Trabzon'a getirildiler. Burada da yoldaşları aynı aşağılık karşılama bekliyordu. Kendileri bir motora bindirildiler

[3466] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 362.

ve denize açıldılar, burada en vahşi işkencelerden geçirerek öldürdükleri dört MK üyesini ve on altı aktif politik parti çalışanını denize attılar. TBMM hükümeti bütün komünist hücreleri kapattı, 2 komünist gazeteyi yasakladı ve TKP MK'nin öldürülmesiyle ilgili olarak pek çok parti aktivistini tutukladı. Kemal mecburen kendisinin kurdurttuğu komünist partisini kapattı, çünkü MK'si aleyhine yapılan ajitasyon ve propaganda ve böylesine ölümler kendisi tarafından kurulan komünist parti aracılığıyla yayılmıştı.

Şu anda Moskova'da bulunan ve Anadolu Komünist Partisinin temsilcisi olan Tevfik Rüştü sermayenin ve burjuvazinin savunucusudur ve İttihat ve Terakki Partisinin de üyesidir.

Çok değerli Pavloviç yoldaş. Ben Partimizin savunulması konusunda göstermiş olduğunuz desteğe en saf komünist duygularımla teşekkür ediyor, bu mektuptan sonra size Türkiye'de yaşanan ve yaşanmış olan politik olayları en net ve tam olarak içeren raporumu yollayacağım. Kendim de yakında kongreye geleceğim. Sadece bir şeye çok üzülüyorum, benim için çok beklenmedik bir şey oldu, Partimiz karşıtları tarafından kandırıldığı belli olan Skaçko yoldaş bir broşür yazarak burada TKP'nin tüm üyelerinin maceracı olduğunu belirtti. Ancak Skaçko, yoldaşlarımızın komünist idealler için öldüklerini, üst düzey örgütçülerin ve ajitatörlerin her zaman tehlike altında olduklarını bilmiyor. Ama biz ileri yürümekten vazgeçmiyoruz ve komünist düşüncelerimizi bir kenara bırakmadan yürüyoruz ve hiçbir tehlike bizi korkutmuyor.

Komünist selamlarımı ve en iyi dileklerimi yolluyorum.

İ. Hakkı

21 Mayıs 1921 Bakü[3467]

23 Mayıs 1921. Vahiddedin Hân, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ve Baştercüman Ryan'ı huzuruna kabul etti: *Mustafa Kemal'in şahsî ihtirasları (personal aims) var, Bolşevik yardımı aldı*[3468]:

Yunanlılar imha siyaseti takip ediyorlar; Ankara liderleri şahsî maksatlarına bağlı olarak fesatçılığı destekliyorlar. Masum halk her ikisinin kurbanıdır. Kendi öz memleketi çılgın fikirli halkla dolup taşıyor. Onlar Bolşevik yardımına güveniyorlar... Evvelâ güdülecek siyaset Türkiye'yi ve sonra da dünya barışını tehdit eden tehlikeyi bertaraf etmek maksadiyle Bolşevikleri Kafkasya ötesine atmak olmalı, Doğu ve Batı Trakya tarafsız hale konmalı... ve Avrupa ile Asya arasında tampon bölgesi teşekkül etmeli. Ne Atina, ne de Ankara tecavüz etmeyecek... lâzım olan tavassut değil, fakat devletlerin kuvvetli ve âdil baskı kuvvetlerinin harekete geçmesidir.[3469]

23 Mayıs'ta Ali Fuat, Dışişlerine ve Karabekir'e yazarak Troçki'nin Kafkasya'ya gittiğini, oralara Ruslarca askerî nakliyat yapıldığını ve Moskova'daki "haleti ruhiye"nin Anadolu'ya karşı askerî bir hareketi olanaklı kıldığını yazar.[3470]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Müdafaa-yı Milliye Vekili *Fevzi Paşa, Karabekir'e, Batum'dan alınan bir haber alma raporunu gönder*di. *Buna göre 11. Kızılordu faaliyettedir, Gürcüler, Artvin ve Lazistan'a, Ermeniler Kars'a göz dikmişlerdir*.[3471]

Buhara'daki Türk Heyeti Kıdemlisi Osman Avni, Moskova'daki Enver'e rapor gönderdi:

[..] 3.-- Ruslar sûret-i resmiye ve aleniyede Buhara işlerine müdâhele etmemektedir. Fakat gerek Partideki adamları gerekse Rusya Sefâret ve acenteleri ve asıl Buharalı olup menfa'at-ı millîyesini takdîrden acîz kendi taraflarına celbettikleri kimseler vâsıtasıyla, sûret-i gayrı resmiyede Hükûmete icrâ-yı tazyîkât etmekte

3467 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 152-153. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3468 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 152.
3469 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 161-162.
3470 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.
3471 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.

bulundukları cihetiyle müstakilu'r-re'y değildirler. İstiklâl sözü sırf maddî ve zâhirî bir mâhiyette kalmıştır. Hükûmet müstakillen bir işe başlar başlamaz işlerine gelmediği hâlde Pan-İslamizm, Pan-Türkizm nâmeleri yükselir. Ve re's-i karda olanlar burjuvazilikle ithâm olunur. Tehdîd edilir ve bir inkılâb karşısında bulundurulur. Bu inkılâb için her çâreye tevessül edilmektedir. Hive'de yapılan plân burada da aynıyla ihzâr olunmaktadır.

Çünkü Buhara'da 30.000 kadar Buhara teba'ası İranlı, (Tacîkler dâhil değildir) 10.000 kadar Yahûdi var. Bunlar Rusya taraftarı olup, Hükümet-i hâzırayı mu'ârızdır. Buna asıl Buharalılardan da menfa'at mukâbili mahdûd-ı mikdâr kimseler dâhildir. İşte bu kuvvetin kısm-ı â'zamı pây-i tahtta bulunduğu için oldukça mühim te'sîrler gösteriyor. Dâhilî bir ihtilâli milisiye kuvveti bastırmağa kâfî ise de. Rusların Hiyve'de olduğu gibi el altından işe iştirâkleri hâlinde milisiye kuvvetin kifâyet etmeyeceği ve zâten mahdûd olan ve elyevm Hükûmet başında bulunan bir kaç münevver iş adamının ziyâiyle Buhara istiklâli de Hive gibi efsâne kalacağı bedilîdir. [..][3472]

24 Mayıs 1921. *Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Karabekir'i Enver Paşa konusunda uyardılar: Doğu'da Enver Paşa'ya ve Bolşevik teşebbüslerine karşı sert tedbirler alın. Orduda Enver'e bağlı unsurları saf dışı edin. Türkiye'ye girerlerse Enver Paşa ve adamlarını tutuklayarak Ankara'ya gönderin... Karabekir'in 26 Mayıs'ta cevabı: "Muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum"*.[3473]

24 Mayıs 1921'de Atatürk'ün direktifiyle, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü, Karabekir Paşa'ya sert uyarılar gönderirler. Fevzi Paşa şöyle der:

"Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum".

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), daha da ileri giderek, komünistlik yararına girişimlerde bulunan Enver Paşa'nın tutuklanmasını ister:

"Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı giRişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi..."

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise, eski arkadaşı Karabekir Paşa'ya "Aman Enver'in oyununa gelme" biçiminde daha açık bir telgraf çeker:

"Enver, daha önce Almanlara dayandığı gibi, Rus kuvvetleriyle de zorla memlekete girmeye uzun süre çalışmış, başarılı olamamıştır. İslâm İhtilâli Cemiyeti adıyla bir örgütü genişleterek, Orduya el atmak fikrini izlediği anlaşılıyor. Bunlar, doğal olarak Doğu Ordumuzdan başlarlar. Bizim Batı Cephesi'ndeki harekâtımız çok uzun süreceğinden, Doğu'da uzun süre serbest kalırlar. Kısaca, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un bilinen fesatçıları ile, herbiri başka amaç için, Doğu Ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların topuna engel olacak yalnız sensin. Açık tedbir ve hücumdan çekinmeyiniz. Kendine çok sağlam bir çevre sağlamalı ve son derece kuşkulu olmasın. Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Enver Paşa ailesinin iradesine inanılmaz ölçüde tutsak olduğu için, sana vefalı olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak kesinlikle gereklidir. Bana gönderebilirsin".[3474]

"Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde

[3472] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 218.
[3473] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 543.
[3474] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 535.

uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum. Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı girişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi..." Karabekir'in 26 Mayıs'ta cevabı: "Muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum".[3475]

TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e cevabî nota gönderdi. Molokanlar meselesinin Ankara'ya havale edilmesi lâzım geldiğini bildiriyor. Ali Fuad, bir başka nota daha gönderdi. *Para ve malzeme yardımlarının gecikmesinden yakını*yor. Çiçerin ise *altınların Türk sınırından geçtiğini* derhal bildiriyor.[3476] Bizce notadaki en mühim mevzu, TBMM Hariciye Vekâleti ile Moskova Büyükelçiliği arasında serî ve emîn bir muhabere hattının bulunmayışıdır:

Ali Fuat Paşa'dan G . V. Çiçerin'e

24 Mayıs 1921
No. 459

Sayın Komiser,

Eminim ki Rusya'nın Sovyet Hükümeti, 19 Mayıs 1921 tarihli ve 443 sayılı mektubunda [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] belirtmiş olduğum samimi dostluk ifadelerinin aynı zamanda Türkiye Hükümeti'nin Sovyet Rusya Hükümeti'ne ve halkına karşı duyduğu dostluk ve içtenliğin ifadesi olduğundan kuşku duymamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkımız, Rusya halkı ve hükümetinin de kendilerine karşı aynı duyguları beslediğine emindir.

21 Mayıs 1921 tarihli ve 11/1053 sayılı dostane yazınızın tüm metninin, olduğu gibi, Hükümetime iletilmesi için gereken her önlemi aldım. Ankara'dan alacağım cevabı da sayın Komisere iletmekte gecikmeyeceğim, ancak, söz konusu olan sorun hakkında kendi Hükümetimden haber almadan, Rusya Sovyet Hükümeti ile Moskova'daki Türkiye Elçiliği arasındaki yazışmaların herhangi bir kesin ve belirgin sonuç vereceğini sanmıyorum. Üstelik Elçiliğin çoğu zaman Ankara'yla ancak büyük güçlüklerle haberleşebildiğini de dikkate alarak, öte yandan da RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin radyo-telgraf üzerinden Ankara'daki Elçiliği ile çok daha çabuk bağlantı kurabileceğini düşünerek, sorunun bu yoldan çok daha kolay ve çabuk çözümlenebileceğine inanıyorum. Bunun için sayın Komisere, bu konunun kökten ve en kısa yoldan çözümlenmesi için, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin Ankara'daki Elçilikleri aracılığıyla doğrudan doğruya Ankara Hükümeti ile ilişkiye geçip gerekli kararın alınmasını öneririm.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3477]

Çiçerin, Ali Fuad'a nota tevdi etti:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

24 Mayıs 1921
No. 11/1092

Sayın Büyükelçi,

24 Mayıs tarihli ve 460 sayılı yazınızdan [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*], Binbaşı Saffet [Arıkan] Bey'e Dış Ticaret Komiserliği aracılığı ile teslim edilecek olan paranın iletilmesinde bazı zorlukların doğmuş olduğunu henüz öğrenmiş bulunuyorum. Ancak, bu konudaki yazışma bizlerle değil, bu Komiserlik üzerinden

[3475] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 534-535.
[3476] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.
[3477] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 363. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

yapılmaktaydı. Durum ne olursa olsun, ben ne sizin tarafınızdan ne de başka bir taraftan böyle bir zorluğun doğduğuna dair hiçbir haber almış değilim.

Adı geçen telgrafınızın son paragrafındaki bilgiye gelince, ben yoldaş Orconikidze'den, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, Yusuf Kemal Bey ile Rıza Nur Bey'in beraberlerinde götürdükleri 4 milyon altının gerçekten Türkiye sınırından geçirildiği ne dair kanıtlayıcı kesin bilgiler aldım.

Karadeniz limanlarından yoldaş Samsonov'un gayretleri ile çıkmış olan Türk gemilerinin varış yerlerine vardıklarını ümit ederim.

En üstün saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3478]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington'un karargâhı, Fransız karargâhına nota vererek *belirli bir miktar cephanenin* Zeytinburnu silâh deposundan *Nisan'ın sonunda veya Mayıs'ın başında Milliyetçiler'e doğru yola çıktığı*nı bildirdi. Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı silâh sevkiyatına göz yumuyor.[3479]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide *Briand'ın teşvik ve desteği doğrultusunda Fransız Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon (resmi bir sıfat taşımaksızın) Ankara ile görüşmek üzere 24 Mayıs 1921'de Paris'ten yola çıktı*.[3480]

İtalya'ya muvasalat etmek üzere Rodos'da *Hotel Bellavista*da konaklayan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif, Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi:

Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Efendim,

Bugün Rodos'a muvasalat edebildim. Rodos'tan İtalya'ya gidecek vapurun ancak bir hafta veya on gün sonra gelebileceği söylenmekte olduğundan bittabi o vakte kadar burada kalmak mecburiyeti vardır. Antalya'dan bendenizi Rodos'a getiren vapurda Karayanidis namında talebelerimden biri bulunuyordu. Bu adam Fransız istihbarat memurlarından bulunduğundan Mersin'den geldiğini söylüyordu. Kendisiyle vukua gelen mülâkatımdan istihsal eylediğim malûmata göre Adana'daki Fransız Cenerali Duffieux Adana'ya tertmemek için daimî surette bir takım esassız şayıat uydurduğunu, meselâ geçenlerde Fırat vadilerine inen aşayiri bizim Irak'a doğru asker gönderdiğimiz tarzında Fransa'ya bildirmiş olduğunu söyledi. Keza Adana'ya müzâkerat için giden Münir Beyin yanında bir Rus Bolşevik memuru bulunduğunu ve Münir [*Ertegün?*] Bey bu Rus Bolşeviğinin konrtolü dairesinde id[*a*]rei kelâm edebildiğini Ceneral Gourot'ya [*Gouraud'ya*] yazmış. Münir Bey'in nezdindeki zatın kâtibi olduğunu söylediğim zaman herif şaşaladı. Mösyö Briand'dan Ceneral Gourot'ya gelen bir telgrafta ne yapıp yapıp behem[*eh*]al esirlerini kurtarmaları emrolunuyormuş. Ceneral Gourot ise Fransa her halde Türklerle anlaşmalıdır fikrinde imiş. Bir zaman Ankara'ya gelen kumandan Lavon [*La Bon?*] son seyahatinde kabul olunmayışından muğber olarak İstanbul'da istihbarat şubesinde Türklere karşı silâh istimal olunmalı fikrini tamim etmekte imiş. Hatta bu tarzda Débats gazetesi İ. N. İmzası altında bir makale yazmış imiş. Keza Trabzon'da konsolos iken oradan çıkarılan Lepitier'ye bu muameleden muğber olarak istihbarat şubesinde Lavon ile birlikte ayni fikri tamime çalışıyormuş. Yalnız ötedenberi Türk Muhibbi olarak gerek Hami[*d Hasancan*] Bey'in gerek Kara Vasıf Bey'in bildiği Mösyö Rulen eski fikrinde ısrar ediyor. Ve Gourot tarafından General Duffieux'nun ahvalini tetkik zımmında Adana'ya gönderilmiş imiş. Bir de bu zat [*Karayanidis?*] Ceneral Gourot'un bir mektubunu hâmilen Ankara'ya gidip Zatı Devletleriyle görüşecekmiş. İşte edinebildiğim malumatı berveçhi bâlâ arzediyorum. İleride işiteceğim ve göreceğim şeyleri ayrıca bildiririm. Bâki ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim efendim.

3478 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 363. İktibasdaki köşeli parantez "[Arıkan]" içi ifade tarafımıza aiddir.

3479 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 186-187.

3480 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 256.

Erzurum Mebusu
(İmza) Celâlettin Arif[3481]

25 Mayıs 1921. TBMM Moskova Büyüelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e nota tevdi etti. *16 Mart'ta verilmesi kararlaştırılan 10 milyon altın Rubleden geri kalan 5 milyonu iste*mektedir. Çiçerin ise *o sırada açlık içinde kıvranan Rusya'nın durumunu öne sürerek, bu paranın şimdi verilemeyeceğini yaz*maktadır.[3482]

> Türk hükumeti 25 mayıs 1921'de Sovyet hükûmetinden, "ödünç olarak ya da herhangi bir başka biçimde" 50 milyon altın ruble karşılığında Türkiye'ye yeniden maddî yardım yapılmasını ve bundan başka Türkiye'de baruthane ve dumansız barut fabrikaları kurulmasını istedi. Ağır malî durum nedeniyle Sovyet hükûmeti o sırada Türkiye'nin dileğini yerine getiremedi.[3483]

Trabzon'da bulunan Doktor Rıza Nur, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. *Orconikidze ve Hekker'in "mutlaka herhangi suretle olursa olsun sınırımızdan içeri girip bizi kızıl yapmak düşüncesinde" olduklarını, "herhalde ilk fırsatta bize saldıracaklarını" söyler ve böyle bir saldırıya karşı, eskiden İngiliz yanlısı olduklarından Anadolu hareketine karşı çıkan Batum bölgesindeki Müslüman eşrafa dayanarak Türkiye'ye bağlı bir özerk yönetimin kurulmasını öneri*yor.[3484]

*Ankara'daki Bahriye Dairesi, Genelkurmaya bir mektup göndererek daha önce Novorossisk'e sığınmış olan "Preveze" ve "Aydınreis" ganbotlarının "Ruslar tarafından tümüyle soyulmuş ve tahrip edilmiş" olarak Trabzon'a döndüğünü haber ver*di.[3485]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra: *Padişah, Kemalistlerin Bolşeviklerden yardım aldıklarını söyleyerek bir kez daha Bolşevik tehlikesine parmak* bastı.[3486] *Padişah, Bolşevikliğin Anadolu'dan Kafkaslar'a itilmesini istiyor*.[3487]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. Fransızlar Mustafa Kemal'le anlaşmaya çalışıyor:

> Fransa da Ankara'yla gizli olarak görüşüp konuşma halindeydi. 1920 ortalarından beri Milliyetçiler'le Kilikya'da bir anlaşmaya varmak peşindeydiler ve Ankara üzerindeki etkilerini artırmak için önlerine çıkan fırsatları boşlamıyorlardı. Bristol 'un 25 mayıs 1921 tarihli telgrafına göre, o sırada Yakın Doğu'nun en anlamlı olayının, geçen mart'ta yapılan Londra önerilerinin Ankara'ca onayını sağlamak için, Doğu'daki Fransız birliklerinin komutanı General Gouraud ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmelerdir, deniyor. Fransızlar, çarpışmaları durdurmak için büyük çabalar harcıyorlardı. Batı'daki Fransız-İngiliz düşmanlığı, kendilerinin Doğu'daki ilişkilerini etkiliyordu; İngilizler açısından, bu "küçük savaş"ın sürmesi, kendilerinin yararındaydı. "Bununla

---

3481 *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi* (TCDBA), Türkiye-Fransa (Suriye), 1/C. 2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 116-117. İktibas metnindeki vurgular ve köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

3482 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.

3483 *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt IV, s. 146, 774; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 218.

3484 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321-322.

3485 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 1544; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 322. "Bu haber başka kaynaklarda kanıtlanmamaktadır. Aksine o dönemdeki denizciliği *Denizden Sesler Geliyordu* kitabında anlatan Emrullah NUTKU (İstanbul 1973), bu konuda şunları yazar: *Gemiler Novorossisk limanında esaslı surette elden geçirilerek onarıldılar ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının kurulmasıyla da ulaştırma görevlerine başladılar. Her iki ganbot 1921 yılının Nisan ayında Garp cephesine silah, cephane ve malzeme taşımak üzere ilk seferlerini yaparak Trabzon'a geldiklerinde, beraberlerinde getirdikleri kıymetli yüklerini, o sırada kurulmuş bulunan deniz komutanlığına teslim ettiler.*, (s. 43-44)." (Yerasimos, 2000, s. 322, dipnot 474).

3486 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCII.

3487 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 80.

> birlikte", diyor, Bristol, "bir Yunan zaferi, Yunanlıların aşırı isteklerini haklı çıkaracağı için İngilizleri zorluklara sokacaktır. Buna karşılık, bir Türk zaferi, kendi ordularının ya İstanbul'u boşaltmasına ya da Bolşeviklerin etkisiyle Doğu'daki İngiliz baskısının gevşemesine yol açacaktır.[3488]

Doktor Fuad Sabit (Ağacık) *Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresine delege olarak seçilip, Sovyetler tarafından davet edilince, Karabekir 25 Mayıs 1921'de durumu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirmiştir. Bolşevikler Dr. Fuat Sabit'in serbest bırakılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Hem Kars'taki 11. Kızıl Ordu'nun Şark Cephesi Kumandanlığındaki temsilcisi Dobrovski, hem de Bolşevik Parti merkez komitesi üyesi Orçonikidze, Karabekir Paşa'ya mektup yazarak Dr. Fuat'ın serbest bırakılmasını ve Kongreye katılmasının sağlanmasını istemiştir*.[3489]

26 Mayıs 1921. Moskova'daki TBMM Hükümeti Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Ankara'ya *Moskova'dan uzun bir rapor yazarak İngilizler'in Batıda Yunanlılara yaptıramadığını şimdi doğuda Rusları kullanarak yapmak istediklerini anlatır. Ali Fuat'a göre Ruslar, İngilizlerle anlaşarak, Van ve Muş'u almaya hazırlanmakta ve bunun için de Malokanları kışkırtmaktadırlar*.[3490] Ali Fuad, *Çiçerin'in mektubunu eleştirdi; Molokanlar sorununun Türkiyenin iç meselesi olduğunu ve Bolşeviklerin Molokanları Türk yetkililere karşı ayaklanmaya teşvik ettiğini söylüyor. Ali Fuat Bolşeviklerin bu olayı bazı toprak taleplerinde bulunmak üzere kullanılacak bir fırsat olarak görmelerinden kuşkulanıyor*.[3491] Ali Fuad:

> Bolşevikler, ülkedeki gıda ve üretim kaynakları bunalımını gidermek için ilkelerinden önemli bir kısmını feda etmek zorunda kalmışlardır.....
>
> İngiltere'de bugün Rusya'nın savaş sırasında sipariş ettiği birçok hazır malzeme vardır ki, bunlar kolayca, istendiği anda Rusya'ya taşınabilir. İçte Rusya'daki iş koşullarını gerektirdiği bu durum, Rus dış politikasının da İngiltere'den yana eğilimini doğurmuştur...
>
> İngiltere'nin... Rus-Türk yakınlaşmasını parçalamaya çalıştığı kuşkusuzdur. Rusya, iç durumunu düzeltme açısından İngiltere'ye karşı bağımlı durumda kaldığı için, İngiltere'nin bu işte başarılı olacağı sanılır...
>
> Ruslar, bizi hiç olmazsa 1914 sınırının gerisine atmakla, Kafkas demiryollarını tehditten kurtaracakları gibi, İslâm Dünyası üzerinde son yıllarda kazandığımız sözü geçerliliği de azaltırlar. Bundan başka Aras çevresiyle Van ve Muş bölgesini Ermenistan'a katarak da İngiliz kamuoyunu kazanırlar.[3492]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), TBMM Riyasetine, millî amellere uygun ve devletin istiklâli dairesinde Franklin-Bouillion ile müzakere edilmesini tavsiye eden bir şifreli telgraf gönderdi:

> Fransa nüzzâr-ı sabıkasından "Franklen Buyon" bazı müzâkerâtda bulunmak üzere Ankara'ya azîmet arzusundadır. Memleketimizde büyük bir nüfûz-ı siyâsiye mâlik olan mûmâ-ileyhin kabulü ile zavâhir ve teferruʿâtdan, Fransa'nın izzet-i nefsi[ni] muhil olacak mütâlaʿâtdan [sakınılmasını] ve âmâl-i milliyeye muvâfık ve istiklâl-i devlet-i müʿebbed şerâ'it-i esâsiye istihsâliyle iktifâ olunarak şimdilik hiç olmazsa bir devlet ile te'sîsi muvâlât olunması esbâbının istikmâlini istıtlâʿât (kodlama) nazaran vâcib add ederek selâmet-i vatan nâmına bilhâssa rica ederim.[3493]

*26 Mayıs tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu*ndan:

> (Türk) ulusalcılar, herhangi bir komünist ajan veya tahrikçinin Anadolu'ya girmesini önlemek amacıyla, son zamanlarda, oldukça kesin davranışlarda bulunmuş; ülkede oldukları bilinen komünistlerin tümünü de

[3488] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 353.
[3489] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 119.
[3490] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 322.
[3491] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 145.
[3492] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 839-840.
[3493] Engin Yürür, *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Anlaşması*, 2022, s. 28.

ülkeden çıkarmışlardır. Bunlar arasında, kötü ad yapmış olan Mustafa Suphi de vardır. Bu davranışın sonucu olarak komünistler yer altına çekilmiş; eylemlerini gizlice yürütmeye başlamışlardır. Son günlerde Anadolu'dan dönmüş olan bir ajanın bildirdiğine göre, ulusalcılar, Bolşeviklerin komünizmi ülkeye yaymak niyetinde olduklarını iyice anlıyor ve Ankara'daki Bolşevik misyonunu, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğu ve ticari temsilcisini sıkı biçimde göz hapsine alarak, olanaklı her türlü önlemi alıyorlar. Bu arada, ulusalcıların resmi dairelerinde, Bolşeviklerden para alan birçok yetenekli adamları vardır. Bolşevikler, ayrıca, Bakû'deki Propaganda ve Eylem Konseyi aracılığıyla Anadolu'da propaganda yaymak amacıyla Tiflis ve Batum'da propaganda büroları kurmuşlardır. Yine Bolşevikler, Anadolu'daki ajanlarının sayısını artırmak için önlemler alıyor ve bu sahada çok miktarda para harcıyor; Batum'da sahte Türk banknotları (kayme) basıyorlar.[3494]

Moskova'dan dönmekte olan Yusuf Kemal Bey, İnebolu'da. Ülkesine çağrılan Sovyet Elçisi Budu Mdivani de Ankara'dan Kastamonu'ya geldi ve buradan İnebolu'ya hareket etti.[3495]

27 Mayıs 1921. İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi (Çakmak)*, Dışişlerine yazarak, Gürcistan ve Ermenistan'ın sınırlarımıza karşı bir saldırı hazırlamış olduklarının anlaşıldığını ve bunun Moskova'ya protesto edilmesini iste*mektedir.[3496]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Rus "Protevoussa" gazetesinin, yayınladığı Ankara ve Moskova temsilcileri arasında imzalanan "Birlik ve Dostluk" adlı Antlaşma metninin tercümesi İspanyol basınında da aktarılmıştır. Antlaşmanın maddeleri şu şekilde verilmiştir: "Doğu'daki bütün halkların kurtarılması için karşılıklı yardım yapılacak, zorla imzalanmış bütün antlaşma ve anlaşmalar iptal edilecek, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne dair 20 Ocak 1920 tarihli protokol* [Misak-ı Millî kastediliyor (ÖFA notu)] *kabul edilecek, Batum, Gürcistan'a terk edilecek, Azerbaycan'ın özerkliği ilan edilecek, kapitülasyonlar rejimi, hükümranlık haklarına aykırı olduğundan lağvedilecek ve Çarlık rejimi sırasında verilen ekonomik temelli sözlerden Rusya ve Türkiye muaf olacaklar."*[3497]

28 Mayıs 1921. Beyrut'taki Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Gouraud, Sovyet Rusya'nın faaliyetlerini incelemek üzere *eski bir istihbaratçı olan Rollin'i* görevlendirdiğini bildiriyor.[3498]

Çiçerin, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) nota verdi. *Ukrayna SSSC ile bir anlaşma yapılması*nı öneriyor.[3499]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

28 Mayıs 1921
No. 11/1161

Sayın Büyükelçi,

Ukrayna Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı Kovalev'den aldığım telgraftan öğrendiğime göre, Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelerde bulunmaya hazırdır. Kovalev bu görüşmelerin Harkov kentinde yapılmasını önerir ve aynı zamanda, Türk heyetinin hangi gün bu kente gelebileceğini ve kimlerden oluşacağını öğrenmek ister.

Dolayısıyla, en derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

3494 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 256-257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3495 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 546.
3496 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 1545; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 322.
3497 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 307.
3498 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 188-189; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 162.
3499 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Çiçerin[3500]

Amerikan Winchester silah şirketi, Washington'daki temsilcisine yazıyor: Ankara bizden 300.000 tüfek, 600.000.000 mermi satın almak istiyor. Pazarlığa girişmeden önce bu konuda hükümetimizin tutumunu öğrenmek istiyoruz. Dışişlerinden öğreniniz.[3501]

Yazışma
Winchester Otomatik Silahlar Şirketi
New Haven, Conn, U.S.A.

28 Mayıs 1921

Bay Frank S. Bright
Colorado Building
Washington D.C.

Azizim Mr. Bright,

New York'lu Bay W. Scott-Broody'den bir yazı aldık. Kendisinin Londra'da ve Paris'te büroları bulunduğunu bildiriyor ve Türk Hükümeti için almak istediği silah ve mermiler için fiyat istiyor. Fiyat için isteğin kendisine, yeni Türk Hükümetinde en etkili bir kişi olduğu sanılan Ethem (Edam) Beyden geldiğini belirtiyor.

Bu yazı ile ilgili olarak pazarlıklara girişmeden önce, bu konuda hükümetimizin tutumunu öğrenmek istiyoruz. Bu konuyu Dışişleri Bakanlığından sorup bize telgrafla bildirirseniz mutlu olacağız.

Dışişleri Bakanlığından kimi görmeniz gerektiğini tamamen size bırakıyoruz. Ancak yazıda söz edilen 300.000 tüfek ve 600 milyon mermidir. Sanıyorum Dışişleri Bakan ghewin kişisol dikkatine sunulacak kadar önemli bir miktarda.

Bizim bildiğimiz kadar bu konuda başka bir yapımcıya yanaşılmamıştır, bu bakımdan telgraf çekince konudan söz açmayın, sadece incelemelerinizin sonucunu bildirin.

Saygılarımla
Winchester Şirketi
Dış Satışlar Müdürü
H. F. Beebe

ABD
Dışişleri Bakanlığı
Yakındoğu İşleri Bölümü
Bakan yardımcısı için memorandum

Azizim Mr. Fletcher

Winchester silah şirketinin Washington temsilcisi Frank S. Bright, dün bana gelerek kumpanyasının dış satışlar müdüründen aldığı bir mektubu gösterdi. Bu mektubun bir kopyası eklidir. Göreceksiniz ki, sözde "Yeni Türk Hükümeti" Winchester şirketinden 300.000 tüfek ve 600.000.000 mermi almak istemektedir. Mr. Bright'a, "Yeni Türk Hükümeti" deyiminin ne anlama geldiğini, Ethem (Edam) Beyin kim olduğunu bilmediğimi, dolayısıyla bakanlığın bir açıklama yapacak durumda bulunmadığını bildirdim. Bununla beraber söz konusu hükümet ve Edam Bey hakkında daha başka bilgiler almaktan mutlu olacağımı söyledim. Sanırım daha fazla bilgi almak için kumpanyasına telgraf gönderdi.

"Yeni Türk Hükümeti" Ankara'daki Milliyetçi Hükümet ise, bana öyle gelir ki bu silahlar büyük bir olasılıkla Türkiye'ye değil Bolşevik Rusya'ya gidecektir.

(Okunamadı)
Dışişleri Bakanı adına
W. Scott Boddy

[3500] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 365.
[3501] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 548.

London-Paris[3502]

İstanbul'daki Küçük Talat (Muşkara), Moskova'daki Enver'e şifreli telgraf keşide eyledi:

(Şifre olacak) Moskova'da Ali Bey'e (Bir sûreti Tuapse'de Yoldaş Halil Paşa'ya verilecektir). Aşağıdaki telgraf sûreti İstanbul'dan ümîd İlgiz Beyden geldi. Ber-vech-i âtî arz olunur.

Tûfân

1.--İstanbul'a geldim. Şimdilik oldukça emniyet altındayım. Tuapse tarîkiyle hemen oraya gelmek istiyorum. Yalnız her ihtimâle karşı Bolşevikler tarafından sâhillerde hüsn-ü kabûlüm ve mu'âvenete mazhariyetim için sür'atle teşebbüsâtta bulunulmasını ve bu sûretle emniyet altına alınmaklığımı ricâ ediyorum.

2.- Burada ba'zi ciddî arkadaşlarla temâslar yaptım. Umûmî maksad ve vaz'iyeti izâh ederken, artık dar milliyetçilik ve islâmcılık fikirlerinden sarf-ı nazar edilerek mübârezenin daha şûmûllu ve geniş esâslar üzerinde yapılmasındaki lüzûm ve zarûreti anlattım. Ve bi'l-hâssa program i'tibâriyle komünistlere olan yakınlığımızı ve Şark'ın halâsı nokta-i nazarından cihân inkılâbı muvâcehesinde onlarla müttefikan hareket etmekte olduğumuz ve kendi prensiblerimiz dâ'iresinde Bolşeviklerle samîmî ve dost olmaktaki icâbı ve kendilerinin teşkîlâtımıza gösterdiği maddî ve ma'nevî müzâhereti teşrîh ettim.

3.-- Berlin'deki arkadaşlara mektub yazdım. Mu'ayyen ve müsbet esâsları takrîben sizin etrafınızda toplanarak, Sovyet Rusya ile kat'i sûrette teşrîk-i mesâ'îye karar verdiğiniz ve fa'âliyetimizi ve buna nazaran tanzîm ettiğimizi bildirdim.

4.-- Buraya gelirken her türlü takayyüdâta rağmen Samsun'da teşkîlâtın esaslarını kurdum. Yeni programla nizâmnâmenin gönderilmesi için Trabzon Hey'et-i Merkeziyesine yazdım.

5.-- Hacı Sâmi ve rüfekâsının ihtiyâcları için karzan tedârik edilerek, sarfeylediğini evvelce mektubla bildirdiğim paranın borçlarımı tesviye için irsâliye ile beraber biraz yol harçlığı göndermenizi ricâ ederim. Yalnız vakit geçmemek için Trabzon merkezi vâsıtasıyla havâle verilirse muvâfik olur.

6.-- Cevâbınızı alıncaya kadar burada bekleyeceğim. Gelirken refîkamla hemşiremin oğlunu yanıma almak fikrindeyim. Cevâbınız telsizle Trabzon Merkezine veriniz.

7.-- Halil'e telgraf verilmiştir. Arz-ı hürmet ederim.

28 Mayıs 1921
Ümîd İlgiz[3503]

29 Mayıs 1921. Fevzi (Çakmak), Karabekir'e telgraf gönderdi. *"Bolşevik propagandasına karşı Basın ve istihbarat Müdürlüğü'nün halkı aydınlatmaya başladığını"* bildiriyor.[3504]

TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanlığı tamim keşide eyledi ve *Enver'in komünistlikten yana girişimleri bulunduğu, dolayısıyla kendisi ya da arkadaşları Anadolu'ya gelecek olurlarsa, tutuklanıp "sıkı bir inzibat altında" Ankara'ya gönderilmelerini istedi*.[3505]

Ali Fuad (Cebesoy): *Enver Paşa'nın Türkiye'ye müdahalesi girişimi, Ankara Hükümeti ile Enver Paşa arasında gerçek bir mücadele biçimini alınca, Enver Paşa yanlıları, bunu Mustafa Kemal Paşa - Enver Paşa mücadelesi olarak göstermişler ve Ankara Hükümeti'nin çoğunluğunu Enver Paşa yanlılarının teşkil ettiğini yaymışlardı. Bu yanlış söylentiler sırasında Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Moskova Büyükelçiliği, Enver Paşa ve arkadaşlarının gerçek durumlarını açıklayarak onlara yapılacak yardımın*

[3502] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 114-115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3503] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 220-221. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3504] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 322.
[3505] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 334.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Bolşeviklerin dostluk ilişkilerini bozabileceğini ciddi bir dille Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne anlatmışlardı.[3506]

Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu, kabul ettiği bir önergede, Fransa'nın artık hiç bir özürle Yunan yönetimine mali ya da askeri bir yardımda bulunmayacağını belirtti.[3507]

Çiçerin, Ali Fuad'a nota keşide eyledi. Sovyet Rusya, maddî buhrandadır ve dahi TBMM Hükümetine yardımları karşılıksız değil, borçtur:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

29 Mayıs 1921

Sayın Büyükelçi,

25 Mayıs tarihli, 472 sayılı birkaç eki bulunan [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] özel ve acele yazınıza karşılık bu yazıda değinilen konunun son derece önemli olduğunu kabul ettiğimi bildiririm. Bu haberin esas konusuna hemen cevap veremeyeceğimden üzüntü duymaktayım. Cumhuriyetimizin içinde bulunduğu son derece ağır maddi durumu siz de çok iyi bilmektesiniz. Bizler için, büyük ölçüde altının elimizden çıkması, bu elden çıkarma bir borç verme niteliğini taşısa da, yine harcama oluyor. Hükümetinizin borçlanma konusunda anlaşmak zorunda olacağı sorunun büyük politik önemini çok iyi anlamaktayız, bu konuda en kısa sürede bazı somut önerilerde bulunabileceğimizi umarım. Yalnız ne yazık ki şu anda size hiçbir öneride bulunamayacağım.

Türkiye'nin bizden hiçbir yardım alamadığı yolundaki iddia karşısında duyduğum büyük hayreti bir kez daha yinelerim. Elimizdeki bilgiye ve çok geçmeden belgelerle kanıtlayacağımız verilere göre, Moskova Anlaşmasının imzalanmasından önce Hükümetinize gönderilen yardım, o zaman saptanan miktarları kat kat aşmıştır. Daha sonraki yardımımıza gelince, bu paraların yarısından fazlası Sovyet toprakları dışındadır ve bu işlemin başarıyla sonuçlanması için gereken bütün önlemler alınmaktadır.

İsteklerinizdeki bazı yeni öneriler Hükümetimizce bu konuda elimizden gelenin yapılması dileği ile incelenecektir.

Dolayısıyla en üstün saygılarımın ifadesini kabul etmenizi dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3508]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Birinci Sekreter Yardımcısı M. Memedov, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Hüseyinov'a rapor gönderdi. Mustafa Kemal ne muhafazakâr ne Doğucudur fakat entrikacıdır. Padişah'a fevkalâde düşmandır. Kendisine muhalif grublara casuslarını yerleştirmiştir. Mustafa Kemal, ister Müttefikler olsun ister Sovyet Rusya, kendi liderliğini tanıyan ve daha kabul edilebilir şartlar sunan tarafla anlaşacaktır. Mustafa Kemal Bolşevik değildir, siyasî faydacıdır. Mustafa Kemal, Karabekir'e güvenmemektedir ve iktidardan düşürüleceği kuruntusuyla tedbir almaktadır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, kuşkusuz olağanüstü zekâya, enerjiye, güçlü iradeye ve tahakküm hırsına sahip, amaçlarına ulaşmak için hiçbir araca başvurmaktan çekinmeyen, insanlara temkinli yaklaşmayı bilen, onları tatlılıkla veyahut tehditle etkileyen ve kendi tarafına çekmesini bilen bir insandır. Kemal, tüm dizginleri elinde

3506 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 536-537.
3507 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 549.
3508 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 366. Ali Fuad'dan Çiçerin'e gönderilmiş çok sayıda notanın Sovyet Rusya arşivindeki suretlerinin bulunmayışı fevkalâde garibdir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı evrakındaki nüshaları acaba mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlar mıdır?

tutan, tüm iplerin kendisinden çıktığı merkezî bir figürdür. Kemal, Anadolu'nun siyasi hayatında oynadığı rolünün sayesinde, şüphesiz ne gerici gruba, ne de Doğu politikasını takip eden gruba dahildir, zira bu gruplar kendisinin marifetiyle, ajanları vasıtasıyla oluşturulmuştur. Onlar, ona politikasında dengeyi sağlamak için gereklidir. Kemal, millî hareketin başında bulunduğu sürece, sultan ile herhangi bir anlaşmanın olamayacağı kesindir. O, her iki grubu da ihtiyacı olduğu kadar destekler. Ethem ayaklanması sırasında güçlenen gerici grup, Meclis'e gönderdiği telgrafta sultan ile anlaşmaya varmasını talep etmiş, Kemal'e karşı propaganda yürüterek muhalefet kurmayı düşünmüştür, ancak Kemal'in kurnazca yaklaşımı sonucu muhalefet olmaktan çıkmış ve Kemal'in elindeki bir araca dönüşmüştür. Mustafa Kemal, bu aracı Sovyet Rusya ile ilişkilerinde ustaca kullanarak, gerici muhalefeti, kendisine karşı, onu devirmeyi düşünen ve sultan ve Batı ile anlaşmak isteyen gerici bir güç olarak yansıtmayı başardı. Kemal'in yeteneği sayesinde gerici grup, muhalefet olmaktan çıkıp onun sözünü dinleyen bir araca dönüşmekle kalmamış, hatta Londra Konferansı'nda İstanbul kabinesini temsil eden Tevfik Paşa, halk iradesini Ankara'nın temsil ettiğini beyan etmiştir. Ayrıca İstanbul'da oturan şehzadeler ve diplomatlar, İstanbul'da nasıl çalışmaları gerektiği yönünde direktifler istiyordu. Bu durum, Kemal ile görüşmemiz sırasında İstanbul'dakilerin isteğini bize bildirmesi ve cevap olarak yazdığı şu satırları okumasından anlaşılmıştı: "Halkı yeniden İngilizlere karşı ayaklandırmaya çalışın ve bunu başardığınız anda Ankara'ya kaçın."

Kemal'in politikası ana hatları ile şöyle idi: Onun Anadolu'daki millî hareketin başında kalması gerekiyor ve kim daha fazla verirse (müttefikler veya Sovyet Rusya) onun tarafını tutacak. Bu, onun hiç kaybetmek istemediği tahakküm hırsından kaynaklanmaktadır. Sovyet Rusya'nın daha fazla dikkatini çekmek ve güvenini kazanmak ve oluşmakta olan ordu için gerekli askerî teçhizatı, olabildiğince kısa sürede, büyük miktarda tedarik etmek için Kemal, büyük bir gizlilik içinde ilkbahara doğru Ankara'da Müslüman kongresi toplamayı düşündüğünü ve kongre organizasyonunu Komintern'in üstlenmesini rica edeceğini bildirdi. Bu, Kemal'in attığı sadece siyasal bir adımdı. Gerçekten bir Müslüman kongresi düşünmüş ise, bu, sadece Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na karşı bir girişimdi. Komünist Partisi oluşturarak, kendisini sadece Sovyet Rusya'nın taraftarı olarak göstermekle kalmayıp, Türkiye'nin kurtuluşunun komünizmde olduğunu belirtmek istemişti. Bolşevik olduğunu görüşmemiz sırasında birkaç kez ima etmişti. Komünist Partisi'nin yanı sıra kendi resmî Komünist Partisi'nin de dağıtılmasından sonra onun önerisi üzerine Meclis'te kabul edilen il ve ilçelerde Şûralar kurma projesi gülünçtü. Bekir Sami Moskova'dan Ankara'ya döndüğünde, kendisini Bolşevizm karşıtı olarak göstermiş ve Çiçerin Yoldaş'ın, Rusya'da ona kahve getiren çaycısı kadar itibarı olmadığını söylemiştir. Sadece Anadolu değil, ayrıca Rumeli'de de büyük otorite sahibi olan ve gericilerin başına geçen Bekir Sami'nin yaklaşımını gören Kemal, Londra Konferansı'na davet edildiğini öğrenince şansını Batı'da denemek istedi. Kendisini, Londra Konferansı'na heyet göndermek isteyen gericilere karşı güçsüz olarak yansıtmaya çalıştı. Bekir ile danıştıktan sonra Muhtar'ın uyarılarına rağmen bu adımı atmaya karar verdi. Heyet başkanlığına Bekir'i getirdi. Londra Konferansı, Türkler için fiyasko ile sonuçlandı ve bu durum Doğu politikası taraftarlarının güçlenmesine, Kemal'in ise ayılmasına neden oldu. Gericiler bundan sonra güç kaybetti. Sonuç olarak Bekir, dış politikadan uzaklaştırılmış ve yerine Muhtar tayin edilmişti. Londra Konferansı'nın Kemal'i nasıl etkilediğini bilemiyorum, fakat Kemal'in kendisini artık daha özgür ve 4-5 yıl öncesine nazaran Doğudan daha bağımsız hissettiğini düşünüyorum. Zira yetenekli İsmet Paşa önderliğinde kısa sürede örgütlenmiş, güçlü, disiplinli ve bizim sayemizde iyi silahlanmış ordu, Kemal'in ilk desteği ve umudu olmuştur ve bu ordu var olduğu sürece, Kemal kendisini yarı feodal Türkiye'nin hâkimi hissedecektir.

Sovyet hükümetinin attığı en ufak adım şüphe uyandırıyor ve gerici güçleri güçlendiriyor. Kızıl Ordu'nun Gürcistan'a girmesi, Ahmet Muhtar'da ve dolaylı olarak Kemal'de büyük tepkiler uyandırdı. Bunun nedeni, Muhtar'ın sıkça danıştığı dostu, Matbuat Müdürü Muhittin'in istifası oldu. Muhittin sadece gericilerin Muhtar'a saldırılarını kışkırtmamak için istifa etti. Gürcistan'dan Ardahan ve Artvin illerinin alınmasında, dolaylı yollardan yine Kemal tarafından desteklenen gerici grup etkili oldu.

Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir ile ilişkileri nasıldı? Kemal'in Karabekir'e güvenmediğini gösteren bir olay olmuştu: İstanbul paşalarının tutuklanmasından sonra gerici gruplar Ethem isyanıyla bağlantılı olarak ayaklanmıştı. Kemal cepheden ve gerici güçlerden gelecek tehlikeden korkuyordu ve paşaların Ankara'da bulunmaları Kemal'i daha çok korkutuyordu. Upmal Yoldaş ile görüşmesinde, İstanbul paşalarının daha güvenli bir yere, en azından Erzurum'a Karabekir'in yanına gönderilmesi önerilmişti. Paşa buna, orasının güvenli olmadığını ve gericilerin başında bulunan ve paşaların serbest bırakılmasını istemekle kalmayıp, sultan

ile anlaşmaya varılmasını isteyen Celalettin Arif'in Karabekir'in dostu olduğunu belirtmişti. Kemal'in hayatından daha birçok olgu sıralanabilir. Çevresindeki insanlarla ve ilerlemesini ve Anadolu'daki hükümetin başına geçmesini sağlayanlarla ilişkilerinden, Kemal'in aşırı şüpheci ve yakınındaki her kişiyi iktidarı ele geçirmek isteyen bir düşman olarak gördüğü anlaşılıyor. (...)

RSFSC'nin Türkiye Elçiliği Eski Birinci Sekreter Yardımcısı M. Mamedov
Bakû
29 Mayıs 1921[3509]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi: *Moskova Hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın birliklerine yönelik ağır silahlar gönderildiği ve ayrıca 500.000 altın ruble de borç verildiği duyurulmuştu*r.[3510]

Journal des Debats gazetesinin İstanbul muhabiri Maurice Pernot Paris'e bildiriyor. *Rus bolşevikleri için, ister Türkiye'de, ister İran'da isterse de Hindistan'da olsun milliyetçiliğin zaferi sırf kendisi için değildir. Fakat değişik ülkelerde milli meseleler desteklenerek batılı rakiplerin ekonomilerine ve güçlerine zarar verilebilir. Hararetle savunulan ve organize edilen olaylar Mezopotamya'da İngiltere'yi ve Suriye'de Fransa'yı tehdit ediyor. Sovyet diplomasisi sınıf mücadelesi ve parti menfaati gibi daha az verimli olanları terketmenin lüzumunu ve haklar seviyesinde milli ve dini kavgaları birleştirmenin gerekliliğini tam olarak anlamıştı. O, Almanya'da emperyalist, Rusya'da vatansever olduğu gibi Asya'da da panislamist ve milliyetçi oldu*.[3511]

30 Mayıs 1921. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Henri Gregoire imzalı "Ankara Meclisi ve Fransız-Türk Anlaşması. Türkiye için sonuçları büyük bir hata" nam yazı neşredildi: *Ruslar, Türkiye'nin de Bolşevikleşmesi ve komünistleşmesi için çaba sarf* etmektedir.[3512]

Kilikya ve Suriye Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı Fransız General Henri Gouraud, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand'a telgraf gönderdi. Buna göre, *Gouraud tarafından Münir Bey'le görüşme üzere Kilikya'ya gönderilen eski istihbarat şefi, yeni "Le Temps" gazetesi muhabiri Rollin'e göre Ankara'nın önerileri Türklerde "Fransızların her koşulda Türklerle barış yapmaya hazır oldukları" fikrinin doğmasından kaynaklanıyor*. *Rollin, Ankara'nın Bolşeviklerin etkisi altında kalarak şantaj politikası uyguladığı ve Türklerle barış görüşmeleri yapma zamanının çoktan geçtiği görüşünde*dir.[3513]

Bekir Sami Bey'in Fransa'yla imzaladığı sözleşmenin Misâk-ı Milli prensiplerine aykırı düştüğüne inanılarak TBMM tarafından reddedilmesi üzerine, Henri Gregoire 30 Mayıs 1921 tarihli La Nation Belge'deki makalesinde Ankara Milliyetçi Meclisi'nin Fransa'nın geleneksel Türk dostu politikasına dönüş olan anlaşmayı Fransa'nın güçsüzlüğünün ve zayıflığının işareti sanarak onaylamayı reddettiklerini, Kilikya'da şartsız tahliye istemenin Fransız prestijine zarar vereceğini, Ankara'nın buradaki Ermenileri göz ardı etmek istediğini ancak bunu Fransa'nın kabul etmesinin mümkün olmadığını, Alman ve Bolşevik etkisinin çok fazla olduğunu, Fransa'nın uzatılmış elini geri ittiğini öne sürüyor.[3514]

[3509] *Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi*, f. 609, 1. 1, d. 94, y. 99-104; *Azerbaycan Türkiye Münasebetleri 1920-1922*, s. 99; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 292-295. Vesikadaki kısaltma "(…)", Perinçek'e aiddir. İktibasdaki vurgular ise tarafımıza aiddir.

[3510] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.

[3511] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 17, dipnot 6.

[3512] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

[3513] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 90-92; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 133.

[3514] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 331.

İngiliz *Morning Post* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin yerine Bolşevik dostu Yusuf Kemal'i getirdi*.[3515]

31 Mayıs 1921. İstanbul'daki komünist liderlerden Yakubî Sabataycı *Şefik Hüsnü* (Değmer)*, Ankara'da milliyetçi kadroların Sovyet İktidarına duyduğu yakınlık ve ilginin pragmatik ve ikiyüzlü olduğunu ileri sürüyor. O'na göre milliyetçiler Sovyetler'i İngiliz emperyalizmine karşı bir korkuluk olarak kullanıyor ve bağımsızlık elde edildiğinde ona "tekmeyi vuracaklar"*.[3516]

Mayıs 1921. "Türkiye Muallimler ve Muallimeler Cemiyetleri Birliği" ihdas edildi. Örgütün göze çarpan ilk hususiyeti, erkek-kadın ihtilatıdır: *Öğretmenler, Mayıs 1921'de kadın-erkek ayırımı yapmadan bir "Türkiye Muallimler ve Muallimeler Cemiyetleri Birliği' örgütü kurmuşlardır. Örgütün kurucuları arasında Mazhar Müfit* [Kansu]*, Necati, Cevdet,* [resmî Türk Komünist Fırkası kurucu azası] *Muhittin Baha* [Pars] *gibi Atatürk'e yakın milletvekilleri ile Orta Öğretim Müdürü Kâzım Nâmi Duru gibi kişiler vardır. Yönetim Kurulu Başkanı, Nâfi Atuf Kansu'dur*.[3517]

1 Haziran 1921. *TBMM Hükümeti 1 Haziran 1921 tarihli bildirisinde "Son zamanlarda Doğu vilayetlerimizde Bolşevik propagandası artmıştır. Bunun kaynaklarından biri de resmî sefârethâne ve mümessilleri vasıtasıyla yapılan propagandalardır " diyerek Rusya'ya ince bir uyarıda bulunuyor*.[3518]

2 Haziran 1921. Sabık Sovyet Rusya Büyükelçisi Budu Mdivani, memleketine avdet etmek üzere Ankara'dan mufarakat etti.[3519] *Kamuran Gürün, birkaç ay içinde yerine başka bir elçi tayin edilmesini, Mdivani'nin elçiliği kurmak için geçici olarak gönderilmiş olduğu ihtimaline bağlar*.[3520]

Fransız Başbakan Briand tarafından Ankara'ya gönderilen ancak hiçbir resmi sıfatı bulunmayan Franklin Bouillon, Briand'a telgraf keşide eyledi. Gün içinde *İnebolu üzerinden Ankara'ya hareket edeceğini, 9 Haziran'da ise Ankara'da olacağını ve ziyaretinden Türklerin çok etkilendiklerini yazıyor. Türkiye'deki durumu şöyle özetliyor: "… İstanbul Hükümeti tamamen etkisiz ve güçsüz bir durumda… Mustafa Kemal Fransa ile barış yapmak arzusunda. Parlamento ise idare edilecek gibi değil… Dışişleri Bakanı* [Ahmet Muhtar Mollaoğlu] *yanlış bir şekilde Bolşevik yanlısı olarak tanıtılıyor; fakat Rusya Türkiye'ye sadece para ve cephane yardımı yapıyor… İngilizlere karşı kin son haddinde. Buna karşı sizin politikanız Fransa'yı birinci plana çıkarıyor…"*[3521]

3 Haziran 1921. TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e nota keşide eyledi. Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılması kararlaştırılan konferans mucibince 18 Mart akd tarihli Moskova Andlaşmasının tenfizini rica ediyor.[3522]

Fransız Franklin-Bouillon heyeti İnebolu'ya muvasalat etti.[3523]

Fransa'nın Kilikya ve Suriye Fevkalâde Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. *Gouraud'nun artan Bolşevik entrikalarına karşı Fransız etkinliğini hissettirmek amacıyla*

3515 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 551.

3516 Şefik Hüsnü, "Rapport du groupe communiste de Cons-ple(sic.) au 3-e Congres de l'Internationale Communisten", *TÜSTAV arşivi*, 31 Mayıs 1921, s. 539; Aktaran: Toplumsal Tarih, Şubat 2025, Sayı 374, s. 47.

3517 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 675.

3518 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 171-172.

3519 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 342.

3520 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 106.

3521 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 99-102; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134.

3522 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.

3523 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 258.

*Ankara'ya gönderdiği eski istihbarat şefi, yeni "Le Temps" muhabiri Rollin, Türkiye ile barış yapabilmek için çok "kararlı" bir politika izlenmesinden yana*dır.[3524]

Trabzon'daki Rus Haberleşme Bürosu, 63 numaralı rapor kaleme aldı. Londra Konferansı Ankara'da birtakım çatışmalara sebebiyet vermiştir mesela TBMM'deki muhafazakâr grub, bolşevik grub karşısında adeta kan kaybetmiştir. Sovyet Rusya, Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) üzerini çizmiştir ve onun yerine Yusuf Kemal'i (Tengirşenk) tercih etmektedir. Mustafa Kemal, Türkiye'deki yegane otorite sahibidir binaenaleyh Sovyet Rusya ondan başkasıyla iş tutamaz. Fakat Mustafa Kemal siyasî faydacıdır yani gerekirse Müttefiklerle uzlaşabilir. Karabekir ise Sovyet Rusya'ya karşı hislerinde ve tavırlarında samimidir. Mustafa Kemal, Şehzade Ömer Faruk'u İnebolu'dan geri çevirmiştir:

B. Mdivani Yoldaş ile Görüşme

2 Haziran'da Trabzon üzerinden gitmekte olan, RSFSC'nin Büyük Millet Meclisi nezdindeki eski temsilcisi Budu Mdivani Yoldaş Anadolu'daki siyasi durum hakkında şunları bildirdi:

"Şu anda Kemal'in iktidarı şüphesiz güçlendi. Gerici güçlerin özellikle Bekir Sami Bey'in Londra'da bulunduğu sıralarda meydana getirdikleri ayaklanmalar bastırılmış durumda. Büyük Millet Meclisi hükümetinden Bekir Sami Bey'in, ayrıca Adalet ve Maliye Bakanlarının ayrılması, hükümetten gerici güçlerin çıkartılması anlamını taşıyor.

"Bekir Sami Bey'in Fransızlarla anlaşma imzalaması popülerliğinin düşmesine ve ona karşı sert kampanyaların başlatılmasına neden oldu. Ankara'ya döndükten sonra söz konusu anlaşmayı imzalamasının yanı sıra, Londra'daki başka sahtekârlıkları da ortaya çıkınca ona karşı muhalefet büyüdü, yenilgiye uğratıldı ve istifa etmek zorunda kaldı.

"Yusuf Kemal Bey şüphesiz bizim için en uygun Dışişleri Bakanı adayı, zira kendisi Sovyet Rusya'ya karşı içten ve olumlu tavırları ile tanınan biridir.

"Maliye Bakanı aleyhinde kampanyaya, bize verilen bilgilere göre, oldukça gerici içerikli bütçe uygulaması neden olmuştur.

"Anadolu'nun iç durumu genel anlamda sağlamdır. Kemal ve partisi oldukça güçlüdür ve politikamızı herhangi bir başka gruba değil, bilhassa Kemal'e dayanarak yürütmeliyiz.

"Konya'daki ayaklanma tasfiye edilmiş durumda. Zaten önceden de genel anlamda ciddi bir tehdit oluşturmuyordu."

Budu Mdivani Yoldaş, Kemalist hareketin diğer politikacılarını özetlerken, özellikle Rus yanlısı ve çok temiz bir insan olan Kâzım Karabekir Paşa'dan olumlu söz etti. Mdivani'ye göre Kemal ise, iktidarını korumak için çeşitli güçlere yaklaşmaya hazır, daha esnek bir politikacı. Bu arada Türk ordusunun Batum'a girmesi, kesinlikle Kemal'in emirleri üzerine oldu. Kâzım Karabekir ise, istenmeyen sonuçlar doğuracağını görerek bu adıma oldukça olumsuz yaklaştı.

"Gürcistan eski menşevik hükümetinin ağabeyim S. Mdivani başkanlığındaki heyeti Ankara'da bulunduğu sırada, birçok entrika çevirdi. Onlar, Bekir Sami Bey ve TBMM'nin gerici güçlerine dayanıyor, ben ise Ahmet Muhtar ve TBMM'nin sol kanadı ile görüşmeler yapıyordum. Bilindiği üzere, menşevik heyeti tamamen başarısız oldu.

"[Şehzade] Ömer Faruk'un Ankara'da olduğu söylentilerine gelince. Benimle görüşme sırasında Kemal, Ömer Faruk'un gerçekten İnebolu'ya geldiğini ve orada karaya çıktığını söyledi. Ankara'ya geleceği haberini alan Kemal, kendisine derhal İstanbul'a geri dönmesini emretmiş. O arada İnebolu'da gemi yokmuş. Fakat Kemal, kendisinin söylediğine göre, eski küçük bir bot bulunmasını emretmiş ve Ömer Faruk İstanbul'a geri dönmüş."

[3524] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s 116; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134.

Konuşmanın sonunda Mdivani Yoldaş şunları söyledi: "Sonuç olarak, Anadolu'daki mevcut hükümete yönelmemiz gerektiğini anlamalıyız ve Türkiye'yi bilmeyen ve durumdan haberdar olmayan bazı kişilerin uyguladığı 'korkutma' metodundan vazgeçerek kendi tarafımıza çekmek için çabalamalıyız."[3525]

4 Haziran 1921. Franklin-Bouillon heyeti İnebolu'dan *Kastamonu'ya hareket ederek 4 Haziran günü burada Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey tarafından karşılandı. Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Ankara'ya kadar onlara eşlik edecekti*r. *Yola çıkmadan önce Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya telgraf çekerek Hariciye Vekilliği'ne yeni getirildiği için görüşmelerin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söyledi ve kendisine Münir Bey'in yakın zaman önce Adana'da Fransızlara verdiği karşı teklif taslağı iletildi*.[3526]

Moskova'dan dönmekte olan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransa'nın görüşmeler yapmak üzere Türkiye'ye gönderdiği Franklin Bouillon, Ankara yönünde İnebolu'dan yola çıktılar. Bouillon'un yolda gördükleri üzerine sözleri: "Bu savaşta kesinlikle başarılı olacaksınız. Her ne zaman bir millet, böyle genci ihtiyarı, çoluğu çocuğu ile bir işe sarılsa onu kesinlikle başarır. Geçtiğim yerlerde gördüklerim bunu anlatıyor."[3527]

5 Haziran 1921. Ankara'ya büyükelçi tayin edilen Sergey Petroviç Natsarenus, Trabzon'a muvasalat etti, *törenle karşılandı*.[3528]

6 Haziran 1921. *Sovyet hükûmeti, Türkiye'de bazı soıumlu kişilerin, Sovyet cumhuriyetlerine karşı yönelmiş entrika, gizli dolaplar ve bölücü eylemleri konusunda Türk hükûmeti yöneticilerinin sürekli olarak dikkatini çekiyordu. Nitekim 6 haziran 1921 tarihli bir notada şöyle denilmekteydi: "Yönetim katmanlarınız arasında sizin hükûmetinizle bizim gibi devrimci bir cumhuriyet arasındaki sıkı birliğe düşmanca davranan bazı öğelerin bulunuşu, birleşik cumhuriyetimize karşı yöneticileriniz arasında kuşku tohumları ekmek için kasıtlı olarak çıkarılan yalan haberlerin bir sonucu olabilir."[3529]*

Natsarenus, Ankara'ya müteveccihen Trabzon'dan yola çıktı. *Budu Mdivani vakasından soma Ankara Hükümeti bu kez Natsarenus'un yol güzergahında komünizm propagandası yapmasına mani olmak için sıkı tedbirler almıştır*.[3530]

Çiçerin, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'ın (Cebesoy) 3 Haziran tarihli notasına cevabî nota tevdi etti. *Yapılması gereken Türk-Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Konferansının gerçekleştirilememesinin suçunu Türk tarafına yükl*üyor.[3531]

Ali Fuat Paşa'dan G . V. Çiçerin'e

6 Haziran 1921
No. 511

Sayın Komiser,

Top, topçu donatımı ve katanalar dışında, Sovyet Rusya Hükümetince Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne söz verilen maddi yardımın ilk bölümüne giren diğer askerî malzeme ve cephanenin, yani tüfek, makineli tüfek ve diğer donatımın Tuapse limanından Anadolu'ya sevkedildiğini memnunlukla öğrenmiş bulunuyorum.

3525 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 97, y. 37; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 305-306. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.

3526 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 258.

3527 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 556.

3528 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 289.

3529 *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt IV, s. 170; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 215.

3530 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 172.

3531 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 321.

Hükümetim adına RSFSC Hükümeti'ne, Rusya'daki büyük ulaştırma güçlüklerine rağmen ordularımızın askerî donatım ve cephaneye vazgeçilmez ihtiyaçlarına öncelik tanıyarak bunların en kısa yoldan Türkiye'ye sevkedilmesi için elinden geleni yaptığından dolayı şükranımı arzetmeme izin veriniz. Dolayısıyla en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3532]

Çiçerin, Ali Fuad'a nota keşide eyledi. Çiçerin, TBMM Hükümeti makamlarının Molokanlara mezalim irtikab ettiklerini ileri sürüyor. Ve vesikadan anlaşılıyor ki Sovyet Rusya laik yönetimi Molokan ruhbanlarını bile Türkiye iç işlerine müdahale unsuru olarak istimal etmekten geri durmamaktadır:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

6 Haziran 1921
No. 11/1297

Sayın Büyükelçi,

3 Haziran tarihli, 498 sayılı ve bazı ekleri içeren yazınıza [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] karşılık, her şeyden önce, değinmekte olduğunuz Moskova Anlaşmasının XV'inci maddesi henüz yürürlüğe girememiş ise, bundan hiçbir zaman ne Rusya Hükümeti ne de Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri sorumlu tutulabilir. Bunun tek nedeni, Türk heyetinin kısa bir süre için Tiflis'ten ayrıldıktan sonra, kendi Hükümeti ile doğrudan ilişki kurup, döneceği yerde hiç dönmemiş olmasıdır, ve bunun için Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri arasında öngörülen görüşmelerin sonuçlanmasının olanaksızlaştığını belirtmek isterim.

Bu durum karşısında, bu Cumhuriyetler Moskova Anlaşmasına dayanan yükümlülükleri henüz üstlenmemiş oldukları ve bunları ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile imzalayacakları anlaşmalardan sonra üstlenecekleri doğaldır. Ancak bu Cumhuriyetler şimdiden, Kars toprakları ile ilgili XII'nci maddesinin yürürlüğe konulmasına hazırdır, bu topraklarda yaşayanlar dilerse, Kars bölgesini hemen terk edebilirler. Sınırdaki makamların, Molokanların Sovyet Cumhuriyetlerinin devlet topraklarına geçmek istediklerinde çıkardıkları zorluklara ilişkin haberlerin bir anlaşmazlığa dayandıklarından kuşkum yoktur, çünkü Kafkaslarötesi Hükümetleriyle Kars topraklarında yaşayan Rus halkı hakkındaki görüşmemizde, bu hükümetler hiçbir zaman Molokanların kendi topraklarına geçmek istemelerine engel olmayacaklarını birçok kez açıkladılar ve bundan bizim de hiç kuşkumuz yoktur. Ancak şunu da eklememiz gerek ki, aynı maddeye göre, bu toprakları terk edip göç etmek isteyen Molokanlar, malını mülkünü beraberinde alıp götürebilirler, ne yazık ki buna Türk makamları engel olmaya çalıştılar; bu da yetmedi, Molokanlar soyuldu ve her türlü baskı altında bırakıldı, ellerinden toprakları alındı, bu göçmenler evlerinden kovuldu, açlıktan yarı ölmüş olan Molokanlar ahırlara ve tavlalara kapatıldı. Söz konusu olan topraklarda bu görülmemiş davranış ve Rus halkına yapılan eziyet Sovyet Cumhuriyetlerinde öylesine tepki ile karşılandı ki, bu eylemden sorumlu olanıann araştırılmasında ve cezalandırılmasında kesinlikle ısrar etmek zorunda kalıyoruz.

Kars bölgelerinde yaşayan Rus halkının zorla askere alınması da XII'nci maddeyi ihlâl edici keyfi bir harekettir ve bunu da şiddetle protesto ederiz.

Kars topraklarında sözüm ona birtakım devrimcilerin bulunması ile ilgili haberlerinize gelince, bunlar, kanımızca, iki ülke arasında kurulması mutlu bir olay olan ve her iki ülkeye de son derece gerekli olan dostluğu sarsmak ve baltalamak için bazı işsiz güçsüz unsurların uydurdukları yalandan başka bir şey değildir. İznizle belirteyim ki, kadrolarınız arasında, Hükümetiniz ile bizim Cumhuriyetimiz kadar devrimci bir ülke hükümeti arasında sıkı bağ ve ittifakın bulunmasına karşı düşmanca davranan belirli unsurların varlığı, birlakım yalan yanlış haberlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunlardan amaçlanan, yöneticileriniz arasında Birlik Cumhuriyetine karşı kuşku ve güvensizlik yaratmaktadır.

Merkezi Erivan olan Ermenistan Sovyet Hükümeti, başka hükümetler yanı sıra Rusya Hükümeti'nin güttüğü dış politikayı gütmekte ve bundan böyle size bağlı olan devlet topraklarındaki Türk makamlara karşı hiçbir kötü niyet beslememektedir. Hal ne olursa olsun, bu meş'um devrimciler hakkındaki haberler dinsel bir

[3532] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.

mezhep olan Molokanlara karşı alınan önlemlerin nedenini açıklamıyor, kaldı ki bu mezhebin müritleri hiçbir şekilde Bolşevik devrimci fikirleri ne tanımış, ne benimsemiş, ne de onlarla ilgilenmiştir. Müslüman devletlerinde olduğu gibi, kimse gerici ulemayı komünist taraftarı bir takım harekete girişmeleri ile suçlayamayacağı gibi, dünyevi işlerden kat kat uzakta kendi halinde yaşayan bir Hristiyan mezhep müritlerini böylesine uydurma entrikalarla suçlandırmak en hafif deyimle şaşırtıcıdır. Molokanların Orta Anadolu'ya sürülmesi ve orada yerleştirilmesi fikri ise bizlerde yalnız gerçek bir isyan uyandırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Umarım ki siz, sayın Büyükelçi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne en kısa sürede durumu açıklayacak ve bu gibi hareketlerin tekrarlanmasına engel olmaya çalışacaksınız, çünkü bunlar, vatandaşlarımızın geniş kitleleri böyle hareketlerin karşılıksız kalmasını istemeyeceklerinden, işi karşılıklı ceza önlemlerinin alınmasına kadar vardırabilir.

Dolayısıyla, derin saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3533]

8 Haziran 1921. TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı mason Doktor Tevfik Rüştü'nün (Aras), *KEYK* yayın organı *Moscou*da "Anadolu'nun Emperyalist Batı'ya Cevabı" nam makalesi neşredildi. Yahudi Dönmesi Tevfik Rüştü mühim hususlar zikrediyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu, Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin İTC'liler tarafından adem-i merkeziyetçe kurulduklarını, Mütareke İstanbulu'nda Mustafa Kemal'in halkçı liberal Ali Fethi'yi (Okyar) parlamento dışından desteklediğini yazıyor. Tevfik Rüştü, İngilizler ile Padişah'ın ortaklaştıklarını ve İTC'yi ortadan kaldırmaya çalıştıklarını iddia ediyor, Abdülhamid'i "Kızıl Sultan" tavsif ediyor. Başka bir deyişle, Padişah Vahideddin'in ve Sadrazam Damad Ferid'in İngiliz işbirlikçileri, uşakları olduklarına ilişkin komünist yaveleri tekrarlanıb duruyor. İtalya'nın Britanya'ya ve Fransa'ya nazaran daha mülayemetle hareket ettiğini belirten Tevfik Rüştü, İTC'nin Ermenileri katliam ettiğini kabul ediyor fakat mesuliyeti Taşnaksutyun'a hamlediyor. İzmir'e Yunan'ın çıkartılmasını "devrim" için hüdaverdi bir gerekli kötülük telakki ediyor. İzmir'in işgali ve dahi Yunan mezalimi, Celâl (Bayar), Rauf (Orbay) gibi İttihadçıların Garbî Anadolu'da gerilla faaliyeti yürütmeleri için uygun ortam sağlamıştır. Tevfik Rüştü, yardım dilendiği Moskova'da tekellüfe girerek Kuvâ-yı Milliyeyi partizan gerillalar şeklinde takdim ediyor. Haziran 1919'da Amasya'da askerî cunta kurulduğunu zımnen belirtiyor. Vukuatı tamamen çarpıtan Tevfik Rüştü'ye kalırsa Meclis-i Mebusan ve TBMM, kitlelerin engin katılımlarıyla gerçekleştirilmiş hür ve sahih seçimler muvacehesinde küşad edilmişlerdir:

Bulgar işçiler ve köylüler kanlarını emperyalist çıkarlar için akıtmaya devam etmeyi kesin olarak reddettikleri zaman, monarşiyi, düşmanlıkları bırakmaya bu tarzda zorlayarak, Dünya Savaşı'na öldürücü bir darbe indirdiler. Bulgaristan'ın bu saftan ayrılışı yüzünden umudunu yitiren Türkiye kendisini İtilâf devletleriyle görüşme zorunluluğu karşısında buldu. 30 Ekim 1918 mütarekesi bu görüşmelerin sonucu oldu. İstanbul'un İtilâf yanlısı Türk basını hemen zorlu bir polemiğe girişti ve savaşın sorumlularına saldırmak bahanesiyle millete İngiltere'ye köle olmayı ya da bütün bağımsızlık fikirlerini terk etmeyi teklif etmekten utanç duymuyor.

Bütün Türkiye halkı sözle anlatılamaz bir kaygı içinde olayların gelişimini bekliyordu. İşgal orduları birbiri ardınca geliyorlardı.

Bütün öç-alıcılar Türk halkına karşı zincirlerinden boşanmışlardı. Bunlar, Türkiye'ye sözde Avrupa medeniyetini getiren bütün renklerden oluşan birliklerdi. Durum nazikti ve kriz çok büyüktü. Halkın bu durumdan en fazla sıkıntı çeken bölümü çalışan ve fakir sınıflardı, oysa savaş zenginleri işin içinden sıyrılmayı çok iyi biliyorlardı ve bu durumdan keyiflerine geldiğince yararlanmaya devam ediyorlardı. Kabineler birbiri ardınca düşüyorlardı. Fransız Senegallilerinin karanlık yüzleri ve İngiliz yamyamları direnmesiz teslim olan başkentin sokaklarına korku salıyorlardı; taşra da Avrupalı emperyalizmin bu lütfundan payını alıyordu. Siyasi partiler, ya da daha doğrusu ülkede hiçbir kökü olmayan parti merkez komiteleri Fransız İhtilâli'nden ödünç

[3533] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 368-369.

alınan adlar altında, çoğalıyordu. Bu partilerin içinde, bilinen bir geçmişe sahip olan ve avazı çıktığı kadar İngiliz mandasının iyiliklerinin şarkısını söylerek ve azgın bir anti-Bolşevik ve anti-komünist propaganda yürüterek İtilâfçı kabinelerin korunmasına lâyık olan Hürriyet ve İtilâf fark ediliyordu.

Ülkede oldukça yaygın kuvvetli bir örgütle bir on kadar yıldır varolan İttihat ve Terakki Partisi'ne gelince, onun durumu değişmişti ve eski şeflerin yerlerini parti içindeki hasımlarına devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu, programına ve organizasyonuna sosyalist-liberal eğilimin bazı düzeltmelerini katarak "Teceddüt" (yenileştirme) adını almıştı. Böylece, ulusçu basın içinde, Amerikan mandasına yakınlık duyan, Wilson ilkelerine bağlı bir dernek oluştu.

Bununla birlikte, büyük kitlelerin gözünde, bu partilerin istisnasız tümü ciddi bir güven vermiyordu: İttihat ve Terakki savaşın mukadder sonuçlarından sonra varlık nedenini yitirmişti; öbürleri rastlantılar sonucu erken doğmuş kuruluşlardı. Bu sırada, İtilâf devletlerinin subayları ülkeyi silâhsızlandırmak ve bu şekilde köleliği ve sömürüyü sağlamlaştırmak için hiç zaman yitirmeksizin Anadolu'yu baştan başa dolaşıyorlardı.

Teceddüt'e üye olan ya da olmayan önemli sayıda İttihatçı militan ile önemli bir bölümü daha sonra ulusal liberal partiyi (Millî Ahrar) kuran bağımsız ulusçular, kısaca ülkenin bağımsızlığını isteyen devrimci aydınlar İtilâf'ın Türkiye'ye hazırlamakta olduğu geleceği görmüşler ve bölgesel savunma komiteleri kurmaya girişmişlerdi. Rumeli, Doğu illeri, Anadolu, Aydın ili (İzmir), Kilikya, vb. komiteleri. Bütün bunlar mütarekeyi izleyen aylarda oluyordu ve biz hareketin bütününü örgütlemekten hâlâ uzaktık. Henüz feshedilmemiş olan Meclis şu üç gruptan oluşuyordu: Teceddüt, halkçı liberaller (önderleri Fethi Bey'di) ve Bağımsızlar. Bu üç grubun üyeleri özellikle Fethi Bey'in başlattığı, ama kürsüye kadar gelmeyen bazı iç çatışmalar dışında, savaş boyunca hükümeti desteklediler. Bu çatışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile dostları (bu satırların yazarı onlardan birisiydi) çok sayıda subayla birlikte Meclis dışındaki muhalefet içinde yer aldılar.

Galiplerin giderek daha saldırgan ve onur kırıcı davranışları ulusal bağımsızlık yanlılarının tepkisini artırmaktan başka işe yaramıyordu ve yukarıda anılan komitelerde ve halk arasında devrimci ve kavgacı eğilimleri doğuruyordu.

Kısa bir süre sonra Meclis feshedildi ve tutuklamalar başladı. Tutuklamalar daha çok, savaştan zenginleşmek için yararlanmayan siyasal militanlara yönelikti. Ama, savaş yolsuzluklarının hesabını soran halkın gözünü boyamak için savaşın sorumlularından birkaçı tutuklananlara katıldı. Bu, kimseyi yanıltmadı; tersine kurbanlara karşı halkın sevgisini artırdı.

İtilâf'ın emperyalist istekleri doğrultusundaki bu keyfi eylemlere, Avam Kamarası'nda Suriye galibi Mareşal Allenby'yi Haçlıların son kahramanı olarak resmen selâmlayan İngilizlerin kör taassubu ekleniyordu.

İngiltere ile Sultan, geçmişte ya da şimdi İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkisi olan herkese açıkça acımasız bir savaş açmışlardı. Böylece devrimci öğeler yok edilmek isteniyordu. Savaş ve katliamların sorumluluklarının araştırılması yalnızca bahaneydi; gerçekte bu araştırma tümüyle bırakılmıştı. Bu, istilâcıların uşaklarının ellerinde, Anayasa yanlılarını ve Kızıl Sultanı (Abdülhamit) tahttan indirenleri bile kovuşturmanın bahanesiydi.

Başkentin Rumlarının -bunlar savaş sırasında hiç tehdit altında değillerdi ve Ermeniler ile Türkler gibi acı çekmemişlerdi- kini Avrupalılarca öylesine beslenmiş ve kışkırtılmıştı ki, başkentin Müslüman halkı her an Rum patrikliğinin kışkırtmasıyla katledilmekten korkuyordu. Tüm özgürlükler yok edilmiştir. Lloyd George'un uşağı Ferit paşa, Meşrutiyetçi (anayasal) Türkiye'yi ve onunla birlikte her devrimci düşünceyi boğmanın yollarını araştırıyordu. Avrupa emperyalizmi, usulüne uygun bir antlaşmaya gereksinme duymaksızın Türkiye'yi parçalıyordu. Fransa, Adana ile çevresini işgal ediyordu; sonra Suriye pençesine düşüyordu. Kendi kendimizi inandırmak istediğimiz, güzel devrimci Fransa artık yalnızca bir masaldı. İtalya çok daha az sert tavırlarıyla, hatta daha beceriklilikle ve daha esnekçe diyeceğim, Anadolu'nun güney sahilini ve bu sahilin iç bölgesini sömürgeleştirmek istiyordu.

Türkler arasında kin duyulmayan tek Avrupa hükümeti de zaten İtalyan hükümetiydi.

Ermeniler, böylesi bir oburluğun öldürücü bir hazımsızlıkla sonuçlanabileceğini düşünmeksizin, ayakta kalan Türkiye'nin yarıdan fazlasını istiyorlardı. Özünde öbürlerinden daha az kötü olan, ama politikacılarınca kafalarına sokulan gerçekleştirilmez bir ideoloji ile cesaretlenen, emperyalist deliliğe tutulmuş bu halka

sempati duyuyorum ve acıyorum. Bu durum, bu halkın sırayla tüm komşularınca katledilmesi kötü talihsizliğine uğramasına ve aynı acımasızlıkla komşularının üzerine atılmasına mâl oldu. Katliam yapanların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, sorumluluğun kaynağını burjuva Avrupa'da ve dünya emperyalizminin hizmetinde hiçbir macera karşısında gerilemeyen Daşnak yöneticilerde buluyorum.

Venizelos'un doymaz iştihasıyla yönlendirilen, emperyalist burjuvazinin Ortadoğu'daki desteği Yunanlılar, can çekişen Türkiye'nin mirasından en güzel parçalanı ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Bu gözü doymazlık karşısında, tüm ülkede ve her yerde düzenlenen gizli toplantılardaki ruh hali devrimci coşkunluğa yaklaşıyordu. Saldırganlara karşı ölünceye kadar direnmeye and içiliyordu. Birçok kişi mütarekeyi kabul etmiş olmaktan dolayı pişmandı. Dört savaş yılından sonra tükenmiş olan bu Türkiye, yok olma pahasına, kendisini yeniden olanaksızı yapmaya yetenekli duyuyordu. Burjuva ve iki yüzlü Avrupa'nın, Balkan Savaşı anılarından çok iyi bilinen iğrenç yüzü bir kez daha görülüyordu. İstanbul hükûmeti son savunma araçlarını İtilâf devletlerine teslim etmeye uğraşırken, ülkenin iç bölümlerinde terhis edilen askerler silâhlarını halka dağıtıyorlardı ve cephanelerini gizliyorlardı. Silâhları büyük bir bölümüne şimdiden galiplerce el konulmuştu.

Mütarekeden sonra Türkiye'de siyasal durum ve ruh hali böyleydi. Ulusun derinliklerinde kaçınılmaz bir devrim hazırlanıyordu. Ancak, bütün bu hareketi kapsayacak örgütlenme eksikti. İzmir'in işgali dönüm noktası oldu. Devrim çanı, öz düşmanlarının ellerince çalınmıştı. O dönemde, kamu güvenliğine tecavüzden ötürü aldığım dört aylık hapis cezası tamamlandığı halde hâlâ hapisteydim. İzmir'in işgalinin meyvelerini vereceğini düşünüyordum ve işgali Tanrı'nın yardımıyla gelen bir mutsuzluk olarak değerlendiriyordum.

Ulusal hareketin ikinci aşamasına geçmeden önce devrimci Rusya'nın oynadığı rolü belirtmem gerekir. Daha Brest-Litovsk düellosunda Rusya, Türkiye'de savaşçıların dikkatini çekmişti. Bu devrimci komşuluk etkisiz kalamazdı. Bunun örneği, savaş sırasında, Rus sularına gönderilen bir torpido mürettebatının halkı coşturan yüksek ideale kendisini kaptırdığında ve bu olaydan etkilenen Bâb-ı âli'de bulunan emperyalist yöneticiler gerekli koruyucu önlemleri almak zorunda kaldıklarını sandıkları zaman görüldü. Ancak, mütarekeden sonra bu etki daha artmıştı. Moral sıkıntısı içindeki halk kızıl bayrakların zaferini bekliyordu. İstanbul'da, İngilizlerin Bolşeviklere karşı yürüttükleri amansız takip, müttefiklerin ve uşaklarının utanç verici yalanlarına, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yalan propagandasına karşın, dikkatleri Bolşeviklerden yana çekmekten başka işe yaramıyordu.

Rus devriminde, ezilen bir halk için özellikle çekici olan, üstün olmayan ırklar kuramının geçersiz kılınması ve iktidarın köylüler dahil halk tarafından ele geçirilmesiydi.

Kızıl Ordu karşısında Avrupa burjuvazisinin ardarda gelen başarısızlıkları bizi Avrupa hükümetlerinin gerçek durumu konusunda aydınlatıyordu. Balkan ve Dünya savaşları ile gözümüzde karışmış olan Avrupa ile Avrupa'nın varlığını işte o zaman ayırabildik.

İzmir'in işgalinden sonra koşullar devrimcileri hızlı ve açık kararlar almaya zorluyordu. İzmir katliamları bu tepkileri doğurmuştu. Şimdi Ankara'da Tarım ve Endüstri [İktisat!] Bakanı olan partili arkadaşlarımdan birisi o sırada İzmir dolaylarında bir köye sığınmış bulunuyordu. [Celâl Bayar] Galip Hoca adı altında birkaç devrimci yardımcıyla birlikte silâhlı direnişi örgütlemeye başladı; militanlar bu çağrıya katılmakta yarıştılar. Öte yandan, Rauf Bey ve arkadaşları, halkı ayaklandırmak için Batı Anadolu'yu dolaşıyorlardı. Aydın'da Yunan ordusuna ilk saldıran Yörük Ali Efe gibi yurtseverler, köylerden koşup geliyorlardı. Demirci Efe vb. gibi çete reisleri bile duyarsız kalmıyorlardı ve ulusal harekete katılmaya geliyorlardı. Salihli dolayında, daha sonra [resmî] Komünist Partiye giren Ethem ve Edip gibi halkçı devrimciler Yunanlı istilâcılara karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Devrimci örgütler eşyanın doğası gereği hemen oluşmuşlardı ve Yunan işgal bölgesinin çevresinde üç noktada yoğunlaşmıştı: Uşak, Nazilli ve Balıkesir. Bu, bölgesel kongrelerin ertesinde gerçekleşmişti.

Çevredeki resmî ordu parçaları harekete ilk anından beri yürekten katılıyorlardı. İstanbul'un kesin emirlerine ve sayısız teknik zorluklara karşın, halk bölgesel kongrelerin kararlarına uygun olarak savaşa hazırlanıyordu. Her yanda, subaylar, özellikle küçük rütbeliler ülkenin savunmasında yerlerini almak için koşuyorlardı. Trakya komitesi ordunun yardımıyla bir direniş gücü örgütlemişti; aynı şey daha elverişli koşullarda Doğu Anadolu'da hazırlandı.

1919 Ağustosu'nda, Erzurum'da büyük bir etki doğuran ve bu nedenle ünlü olan bir kongre toplandı. Kongre tüm Doğu illeri temsilcilerinden oluşmuştu. O dönemde Anadolu askerî güçlerinin şefi olan Kemal Paşa ile Erzurum Ordu komutanı olan Kâzım Karabekir Paşa bu kongreye katıldılar. Herkes çağrıya uyuyordu; halk ne pahasına olursa olsun, kendisini savunmaya kararlıydı ve kongrenin çalışmasını tüm kalbiyle kolaylaştırıyordu.

Gelişmeler, eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak üzere bütün bu örgütlerin üzerinde yer alacak bir yürütme kuruluna sahip olan bir devrimci örgütün kuruluşunu bekliyordu. Bu tarihsel onur 4 Eylül 1919'da toplanan büyük Sivas Kongresi'nin oldu. Sivas Kongresi'ne Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nin kuruluşunu ve tüm siyasal partilerin kaldırılmasıyla tüm Anadolu, Mezopotamya ve Rumeli hareketlerinin yönetiminin birleştirilmesini borçluyuz. Bu büyük kongre, Türkiye'nin istisnasız bütün illerinde yapılan seçimler sonucunda gönderilen delegelerden oluşmuştu. Nazilli, Uşak, Balıkesir ve Rumeli merkez komiteleri de delegelerini göndererek, ancak özgün örgütlerini koruyarak, Sivas Kongresi'ne katıldılar.

Bu sırada, İstanbul'da, sultan ve bakanları tüm bu militanları kınıyorlardı ve hareketi boğmak için en alçak araçları arıyorlardı. Bu kongre haberiyle deliye dönen İtilâf hükûmetleri çok ciddi önlemler almışlardı. Bir İngiliz birliği Ouli Tichku'ya [?] gitmeliydi. Bu kongrenin toplanmasını engellemek için Fransız güçleri Adana'dan Sivas'a ilerlemeli ve Samsun'a çıkarma yapılmalıydı. Sözde uygarlıkçı ve özgürlükçü Avrupa gerçekte Ortadoğu'nun her kurtuluşçu ve devrimci hareketini boğazlama görevini yerine getiriyordu.

Ancak kongre öylesine iyi hazırlanmış, çalışma öylesine iyi gizlenmişti ve özellikle halkın isteği öylesine sarsılmazdı ki, hareketin düşmanları kongre haberini çok geç aldılar. Sayısız güçlüklere karşın seçilen üyeler Sivas'a varmışlardı. Kongre toplanmakla kalmadı. İtilâfın ve İstanbul hükûmetinin kararlarına karşın koruyucu önlemler de aldı. Mustafa Kemal Paşa görevini ve resmî ünvanını feda ederek, halka hizmet etmeyi yeğledi. Rauf Bey de aynı şekilde davrandı ve kongreye katıldılar. Birisi başkan, öbürü başkan yardımcısı seçildiler. Ulusun bağrından çıkmış olan kongrenin kararı ve çağrısı üzerine, komutanlar Ali Fuat Paşa (şu anda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi), Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ile birlikte Anadolu'da bulunan kolordular halkın hizmetine girdiler. Burada bir noktayı açıklamalıyım. Bu kongreden hemen önce, yukarıda anılan önderler arasında Amasya'da, bu durum karşısında alınacak tavır ve üstlerine düşen görev konusunda gizli bir toplantı yapıldı.

Sonuçta, Sivas kongresi bir yürütme kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçti ve hareketin amaçlarıyla ilgili açık kararlar aldı. Aynı zamanda sultandan halk egemenliğinin yeniden kurulmasını, seçimlerin yapılmasını ve hemen ardından Meclis'in toplantıya çağırılmasını açık olarak istedi. Ayrıca, halkın kendi kaderinin tek sahibi olduğunu, Meclis'in incelemesinden ve onayından geçmeyen hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini ve ulusu Sultanın da, hükûmetin de temsil etmediğini açıkladı.

Alınan önlemler sayesinde, İstanbul hükûmetince Harput valiliğine atanmış olan Galip Bey'in alçak manevraları tam olarak başarısızlığa uğradı ve İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Adana komitesinin yönetimindeki Pozantı ve çevresinin devrimci köylüleri Fransız güçleri karşısında bir cephe oluşturdu; Fransızlar etkisiz kaldılar ve hatta gerilemek zorunda bırakıldılar. Kongrece Batı Anadolu ulusal direniş güçleri komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin tasarısını gerçekleştirmelerini önlemek için Eskişehir'e doğru hızlı bir baskın düzenledi. Ben, hareket içinde eylemci olarak, ancak İstanbul hükümetine kesin ve öldürücü darbeyi vuran Eskişehir harekâtına katıldığında yer alabildim. Bu sıradadır ki, Sultan hükûmeti değiştirmek ve iktidarı kongrecilerle anlaşabilecek birisine vermek zorunda olduğunu gördü. Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve hemen seçimlerin yapılmasını emretti. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşındı ve Ankara Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar Anadolu, Rumeli ve Mezopotamya hareketlerini yönetmeyi sürdürdü: Ali Rıza Paşa hükûmeti sırasında da yönetimdeki kaçınılmaz ikilik sürdü. Bu konuda, Avrupa burjuvazisinin tuhaf psikolojisini yansıtan bir anımı anlatmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Bu sırada, bir Fransız gazeteci [*George Berthe-Gaulis (ÖFA notu)*], Eskişehir yakınlarında bir köye, Ali Fuat Paşa'yı görmeye gelmişti. Bir rastlantı sonucu ben de oradaydım. Dostlarımdan birisinden bana bir mektup getiren bu hanımla tanıştık. Bize ne sorduğunu biliyor musunuz? Bolşevik misiniz? Ben "hayır" diye yanıtladım. Tam olarak rahatlamış değildi, ama yine de memnundu, bize devrimci Rusya konusunda bin türlü yalan söyledi ve kendisinin ihtiyar dönek Clémenceau ile iyi ilişkiler içinde olduğunu açıkladı. Peki bayan, bu fırsatı sizi daha bilgili kılmak için değerlendiriyorum ve diyorum ki o zaman Bolşevik değildim -gördüğünüz gibi gizlemek isteyen insanlardan değiliz-, ama bugün tüm insanlığın esenliği için, çalışan ve ezilen sınıfların kurtuluşu için, insanın insan

tarafından sömürülmesine son vermek için ve sömürgeciliğin esaretine son vermek için bu davanın haklılığına ve gerekliliğine inanıyorum. Bundan çok gurur duyuyorum. Kapitalizmin ve emperyalizmin, başka bir deyişle, yalancı olduğu kadar gaddar olan bu burjuvazinin mutlak iflâsı devrimci dünyanın bu atılımı karşısında kaçınılmazdır.

İngilizler bu demokratik egemenliğe ve Türkiye halkının egemenliğine uzun süre tahammül edemediler. Hainceتasarılarının yok oluşunu cezalandırıyorlardı. 16 Mart 1919'da [*1920 (ÖFA notu)*] sabah erken başkentin belli başlı bütün kurumlarını işgal ettiler, Meclislere saldırdılar ve çok sayıda milletvekilini, senatörü ve başkalarını tutukladılar. Bunların tün suçu İngiliz esaretine karşı çıkmalarıydı. Bu harekât, İngilizlerce her zaman olduğu en alçak ve kıyıcı biçimde gerçekleştirildi. Masum askerler uykularında kurşunlanarak ve süngülenerek öldürüldüler; tutuklananlar yatak odalarında eşlerinin ve çocuklarının yanlarından götürüldüler. Tüm savaş gemileri toplarını bu büyük güç gösterisini horgörü ve soğukkanlılıkla seyreden Türk halkına çevirmişlerdi. Hâkim noktalara makineli tüfekler yerleştirilmişti ve süngü takmış birlikler işgal edilmiş başkentin sokaklarını arşınlıyorlardı. Bütün bunlar ters etki etmekten ve emperyalist Avrupa'ya ve en başta da İngiltere'ye karşı tepkiyi ve bitmez tükenmez kini artırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu haber gelince, Ankara'nın emri üzerine Anadolu İstanbul'la tüm ilişkilerini kesti. Ardından, yürütme organı bir bildiriyle yeni durumu ulusa açıkladı; Büyük Millet Meclisi'nin oluşması için her ilden 5 milletvekili seçmek üzere seçimlerin yapılmasını emretti ve aynı zamanda İstanbul Meclisi milletvekillerini Büyük Millet Meclisi'ne katılmaya çağırdı. Yeni seçimler nisbeten daha geniş bir temelde yapıldı. Kitleler seçimde etkin rol aldılar. Son seçimlerden sonra BMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açıldı ve yasama ve yürütme iktidarlarını, yani Türkiye'nin kaderini eline aldı. BMM'nin yasama ve yürütme iktidarlarına birlikte sahip olması, Türkiye'nin siyasal yaşamında elbette büyük bir yenilik oluşturur. Ancak, bu yenilgi hâlâ başka yeniliklerin izlemediğini ve toplumsal köpekbalığının daha önce ne idiyse öyle, yani burjuva-ulusçu ve bürokratik olarak kaldığını, oysa son yılların tüm mücadelelerinde devletin ve devrimin tüm yükünü omuzlarında taşıyanın Türkiye'nin çalışan halkı olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir makalede TBMM'nin bileşimi ve çalışmaları ile Türkiye'de bir komünist parti kurulması konularında bilgi vereceğim.

Dr. Tevfik Rüştü[3534]

Atina'daki İngiliz elçisi Granville'in 8 Haziran'da Curzon'a gönderdiği gizli bir telgrafta bildirdiğine göre, İngiliz Amirallerinden Kelly'yle görüşmüş olan Yunanistan başbakanı Gunaris, ona, İngiltere'ye dönünce İngiliz yönetimine şu güvenceleri vermesini dilemişti: "Yunan yönetimi ve halkı İngiliz yönetimine olan bağlılığında, onunla ortak bir politika uygulamaları konusunda güvence vermesini; Yunanistan'ın Anadolu'daki harekâtı başarıyla sonuçlanana kadar yardımlarını sürdüreceğini ve bunu yapacak kudrete sahip olduğunu bildirmesini dilemişti. Onun görüşünce Yunanlılar, Bolşevizme karşı Avrupa'nın şampiyonlarıydı ve Türkler savaşmak zorunda kalacakları için Yunanlıların zafer sağlayacakları kesindi. Amiral Kelly, zaferden sonra Yunan yönetiminin son Londra Konferaransı'nda öne sürülmüş olan önerileri kabul edip etmeyeceğini sormuş; Gunaris, o zaman aynı koşulların geçerli olmayacağını, çünkü Türk gücünün ezilmiş olacağını; Sevr Antlaşması'nm saptamış olduğu hudutların stratejik açıdan kötü olduğunu; dolayısıyla bunların değiştirilmesinin gerekeceğini vurgulamıştı.[3535]

9 Haziran 1921. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Franklin-Bouillon, Ankara'ya beraberce muvasalat ettiler. Böylece *her seferinde olduğu gibi Batı ile yakınlaşma olanağı göründüğü anda Sovyet ilişkilerinde bir soğuma başlar*.[3536]

Ömer Kâzım, 30 Ekim 1921'de Paris'de neşredeceği *L'Aventure Kémaliste* nam risalesinde şöyle yazacaktır: *Yusuf Kemal ankara'ya geldiği zaman, orada büyük bir saygıyla kabul edildi. Kabul siyasi bir özellik taşıyordu. "Londra'da meydana gelen nahoş olaylardan" dolayı Moskova'nın yumuşatılması ve Lenin'in yüzüne gülerek birşeyler elde etmek sözkonusu idi. Şahsen Mustafa Kemal, bakanlar, meclis*

[3534] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3535] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 265. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3536] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.

başkanı, birçok general ve yüksek rütbeli subaylar, milletvekilleri, hepsi Ankara istasyonuna Moskova'nın adamını karşılamaya gittiler.[3537]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi de Welle: *Türk-Sovyet Anlaşması'nın gizli bir maddesine göre Ruslar Türkiye'ye 150.000 kişilik bir ordu göndermeğe hazır iseler de Türkler bunu istemiyor*.[3538]

İngiliz liberal *The Guardian* gazetesi, "Bir Kemalist Açıklama" başlıklı haber neşretti. *Ankara Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı kin gütmediği, Ulusçuların Batı ile ilgili tüm umutlarının durması sebebiyle Rusya ile anlaşma yapıldığı ancak bunun Türklerin Bolşevik olduğu anlamına gelmediği, tam tersi olduğu şeklindeki açıklamalarına yer verilmiştir. Ulusal Hükümetin İtilaf Devletleri ile bağımsızlık temelinde anlaşmaya varamadığından yakınılmıştır*.[3539]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk yetkililer, son birkaç aydır Ermeni sınırına yığılan Müslüman Bolşeviklerin, Anadolu'ya geçebilmeleri için sınır kapılarını açtı. Taarruz hazırlıklarına devam eden Yunanlılar, öncesinde Missisippi adı ile Amerikan donanmasına kayıtlı olan, Kilkos adlı savaş gemisiyle Karadeniz'de birkaç küçük Türk mayın gemisini batırdı*.[3540]

10 Haziran 1921. Moskova Büyükelçisi Ali Fuad'ın (Cebesoy) 26 Mayıs tarihli telgrafını dikkate alan[3541] *Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'den, Doğu ordusunun Bolşeviklere karşı hazır bulundurulmasını istedi. Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa'nın gönderdiği raporlara göre, Bolşeviklerin siyasetlerini değiştirme ihtimali bulunuyor*.[3542] *Buna karşın Karabekir bu kuşkuyu paylaşmıyor ve bütün bu "yaygara"yı Türk birliklerinin doğudan batıya kaydırılmasını engellemeye yönelik "bir İtilaf propagandası" olarak değerlendiriyordu*.[3543]

> "Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa Hazretleri'nden 7 Haziran 1921 tarihinde gelen ayrıntılı raporda şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükümetlere düşman olan Bolşeviklerin bu politikayı değiştirdikleri, özellikle İngilizlerle anlaşarak Kafkasya yönünde bize hücum eylemeleri olası bulunduğundan Doğu Ordumuzun her olasılığa karşı olağanüstü uyanık ve hazır olması gerektiği önemle bildirilmektedir.
>
> Gereğinin yapılmasını ve bu konudaki görüşlerinizin sağlanacak bilgilerle iletilmesini dilerim."[3544]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin bugünkü bir haberinde belirtildiğine göre Enver ve rüfekasının Berlin'de kurmuş olduğu İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadının Doğu Komitesi, 4 Şubat'da Sivas'da Mustafa Kemal'in başkanlığında içtima etmiştir. *Toplantıya, İslam ülkeleri temsilcileri yanı sıra, M. Kemal'in Alman askeri danışmanı Albay von Straub, Bolşevik Rusya'dan İvan Perepeloff da*

3537 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 62, dipnot 57.

3538 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 563.

3539 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 144-145.

3540 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3541 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 145.

3542 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 564.

3543 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 145. "Sovyet kaynakları genellikle Karabekir'i iki taraf arasındaki ilişkileri sürekli engellemeye çalışan birisi olarak tarif ederlerler. Bunun nedeni anti-emperyalist ulusların dayanışması genel ilkesi temelinde temiz bir Mustafa Kemal-Lenin dostluğu tasvir etme çabasıyla bağlantılı olabilir. Karabekir gerçekten de Sovyet rejimine karşı ne ideolojik, ne de kişisel bir yakınlık duyuyordu. Bununla birlikte o bu konumundan dolayı seçilmemişti. Karabekir pragmatik bir askeri liderdi ve hiçbir anlamda Mustafa Kemal'in kendisinden daha anti-komünist değildi." (Gökay, 1998, s. 145, dipnot 18).

3544 Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e, 10 Haziran 1921; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 840.

katılmışlardır. Bu toplantıda, Panislamist bir mantıkla "Dünya İslam Birliği'nin oluşturulması için öncelikle Osmanlı birliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.[3545]

Ramazan münasebetiyle, Afgan Elçiliği'ne Afgan bayrağı çekme merasimi ertelenmiş ve bayramın üçüncü günü 10 Haziran 1921 akşamı Afganistan Elçiliğine bayrak çekme merasimi yapılmıştır. Merasime Mustafa Kemal Paşa ile bakanlar kurulu üyeleri, mebusan ve ricalden bazı zevât ve Rus elçilik müsteşarı da katılmışlardır. Törende Sultan Ahmet Han, Mustafa Kemal Paşa'dan Afgan bayrağını kendisinin çekmesini rica etmiş, Mustafa Kemal Paşa da bu teklifi geri çevirmeyerek balkonda bayrağı kendi elleri ile göndere çekmiştir:

> Bayrağın göndere çekilmesini müteakip Sultan Ahmet Han yaptığı konuşmasında: "... *On milyondan ibaret Afgan milleti arasında, aranızda bulunmak şerefinin bize bahş edilmesinden dolayı heyetimiz kendisini pek mesud ve bahtiyar addetmiştir... Garb emperyalistleri, hukuk-ı beşeriye ve insaniyyemizi gasb ederken şark ve müslüman âlemine zulm ve ezâdan hiçbir suretle çekinmemişler ve Müslümanların mahvina ellerinden geldiği kadar çalışmışlardır. Emperyalistler şark âlemini istîlâ etmek gayelerine inşallah bundan sonra muvaffak olamayacaklar, Türk, Afgan, Rus İttifakı şarkı istîlâ etmek isteyenlerin ellerini kıracaktır... Belki bize tahakküm etmek isteyen garblılar kadar vesait-i müdafaaya mâlik değiliz. Fakat bizim yılmaz bir azm-i dinimiz ve ordu-yı azm ve iman ile istiklâlimize nâil olacağız. Eminim ki bundan sonra bir noktada birleşecek olan İslâmlar, şüphesiz bir gün haklarını elde ederek hilâl ve yıldızın, şan ve şevketini yükselteceklerdir*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa ise konuşmasında, Afganistan'a bir elçilik heyeti göndereceğini söyleyerek, asırlardan beri Türkiye'nin yalnızca İslâmiyet için mücâhede ettiğini belirterek, bundan sonra yanında Afganistan gibi bir refikle beraber çalışacağını eklemiştir. Doğuda baskı altında yaşayanların, Türkiye, Afganistan ve Rusya Şûrâlar Cumhuriyeti ittifakını sevinçle karşıladıklarını söylemiştir.[3546]

11 Haziran 1921. İngiliz liberal *The Guardian* gazetesi, "Kemalistler Hazır, 280.000 adam Yunan saldırısını bekliyor" başlıklı haberinde *Ulusçu Başbakan Mustafa Fevzi Paşa'nın Türklerin Yunan saldırısı için hazır olduğuna dair bir bildiri yayımladığı ve yerel gazetelere göre Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ordusu'nun 280.000 kişiye ulaştığını tahmin ettiği bilgisi paylaşılmıştır. "Anadolu İçin Bolşevik Birlikler" başlıklı bölümde ise İngiltere'nin değişen Doğu Politikasına karşı Kemalistlerin Bolşevik Birliklerinin Anadolu'ya girmesine, Mezopotamya ve Kilikya sınırlarına yerleşmelerine izin vermeye karar verdiği ileri sürülmüştür*.[3547]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İngiltere'nin Doğu konusundaki tavrını değiştirdiği söylentileri üzerine, Kemalistlerin, Mezopotamya ve Kilikya'da yoğunlaşmak şartıyla Bolşevik askerlerinin Anadolu'ya girişlerine izin verdiği iddia edilmiştir*.[3548]

La Correspondencia Militar yazıyor: *Türk-Bolşevik iletişiminin kesilmesi ve Kemalistlerin silah, cephane ve gıda maddeleri elde etmelerini engellemek amacıyla İstanbul'da demirli Yunan gemileri, Karadeniz'e ve Anadolu sahillerine doğru yelken açmışlardır. Ankara Harbiye Vekili, askerlerini korumak amacıyla Karadeniz sahillerinin güçlendirilmesini emretmiştir. Yunanlılara ait bir torpido gemisinin Ereğli'yi bombardıman etmesi üzerine, Babıâli, Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota göndererek, müttefiklerin ilan ettikleri tarafsızlığın açık olarak ihlal edildiğini belirtmiş ve bu durumu protesto etmiştir*.[3549]

3545 Toplumsal Tarih, Şubat 2014, Sayı 242, s. 39.

3546 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 196. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal, asırlardan beridir İslamiyet uğruna cihad eden Türk milletini, bu şerefli vazifesinden, şahsî diktatörlüğünü pekiştirdiği mikyasda, tard edecektir.

3547 The Guardian, 11 June 1921, *The Greek-Kemalist Campaign*, p. 9; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 146.

3548 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325.

3549 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325-326.

12 Haziran 1921. Dahiliye eski nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrişi Ali Kemal, Mustafa Kemal'i tenkid etti:

> Yine yaşasınlar, Saltanât-ı Osmâniyenin hâric ve dâhile karşı altı asırlık bir hakk-ı târihîsi, bir şehâmeti, bir mehâbeti vardı, Hılâfet-i İslâmiyeye bütün cihân-ı İslâmın hürmet ve irtibâtı ezelî, dinî ihtisâsâtdan münba'is idi.. Şimdiye kadar bu millet için Allâhın bir inâyeti bildiğimiz, bir hüsn-i tâli' addetdiğimiz bu iki kuvve-i ma'neviyeyi bu dînin, bu milletin en pervâsız düşmanlarından ziyâde baltaladılar, baltaladılar, nihâyet "Teşkilât-ı Esâsiye" nâmını verdikleri Bolşevik esâsatiyle kökden değişdirmeğe kadar vardılar, mukaddesâtımızı an'anâtımızı o mertebe ayak altına almakdan çekinmediler.[3550]

Sosyalist *Avanti!* gazetesindeki *Milletvekili G. Alessandri'nin 12 Haziran tarihli makalesi de oldukça şaşırtıcıdır. Beklenebileceği gibi, Türk-İtalyan anlaşmasının "emperyalist" öğelerini eleştireceği yerde, saldırılarının hedefi olarak dördüncü maddeyi seçer. Alessandri'ye göre bu madde, İtalya'yı Yunanistan'la bir anlaşmazlığa sürükleme riskini taşıyordu. Gerçekte, yazar yüzde yüz haksız da sayılmazdı. Ancak belki de endişesi başkaydı: İtalya, Türkiye lehine bu denli uğraşırsa, Rusya, Kemalistlerin yeri doldurulamaz koruyucusu olma rolünün tehlikeye girdiğini düşünebilirdi*.[3551]

13 Haziran 1921. İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Charles Harington'un tüccar suretli mümessilleri emekli binbaşı Douglas Henry ve emekli binbaşı Stourton*, İnebolu'ya ulaştı ve beraberlerindeki 7880 adet artım sahra obüs cephanesini, silâh ve mühimmatı Mustafa Kemal'in mümessili Mirliva Refet'e (Bele) teslim etti.[3552] Refet'in 26 Aralık 1921 tarihli beyanatına göre bir adet obüs mermisinin fiyatı 50 liradır binaenaleyh İngilizlerin tek kalemde yapmış olduğu bu mühimmat yardımı 394.000 liraya baliğ olmakta.[3553] Örneğin Hind Hılâfet Komitesi'nin 1919-1923 tarihleri müddetince Mustafa Kemal'in şahsî hesabına hılâfetin istihlası için yatırmış olduğu nakdî bağışın

---

3550 Peyâm-ı Sabah, 12 Haziran 1921, Numero 906, *Yine Yaşasınlar*, s. 1.

3551 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 145. Sosyalist *Avanti!*, Türklere karşı "fesat emperyalist" Lloyd George'nin safında yer alabiliyordu: "Avrupa tarafında Hıristiyan çoğunluğun yaşadığı bölgelerden adilce çıkartılan Türkler, bin yıldır bir arada oturdukları ve coğrafi sınırlarının kesin olarak belirli olduğu topraklarda özgürce yaşama hakkına sahiptir." (Grassi, 2001, s. 144).

* "Her iki eski İngiliz subayı ordudan ayrılıp Türkiye'de iş tutmuş olan kişilerdi. Bunlar hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yeteri kadar bilgiye rastlayamadım." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 66. James Douglas Henry'nin 1918'de İmparatorluk "Deve Müfrezesi" mensubuyken Thomas Edward Lawrence'yle ve 1919-1921 zarfında binbaşı emeklisi bir maden müteşebbisiyken de Alfred Rawlinson'la teşrik-i mesaisi var imiş: Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Derviş*, 2018, s. 381-382, 406. J. D. Henry hakkında tafsilatlı bilgi tahsil edebilmek için önce Avustralya devlet arşivine sonra ailesine müracaat etmek lazım geliyor herhalde. Foreign Office arşivi zaten sansürlü olmakla beraber dominyon uyruklu bir askerin sicil dosyasının muhafazası için münasib yer de değil. Bizce, İstanbul'da silah kaçakçılığı yapan (Kurmay?) Binbaşı Stourton, belki de James Douglas Henry'den daha mahrem birisi. Mezkûr Stourton, hangi Stourton? Mesela Binbaşı A. E. C. Stourton mu (iwm.org.uk)? Binbaşı Herbert Marmaduke Joseph Stourton (d.1873-ö.1932) mu (npg.org.uk & nationalarchives.gov.uk)? Yoksa bir başkası mı?

3552 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 94. Ahmed İzzet Furgaç: "Yüksek rütbeli bahriye ihtiyat subaylarından Mr. Stroten ile yine ihtiyat binbaşılarından Mr. Henry benden bir tavsiye mektubu alarak bazı hediyelerle inebolu'ya hareket etmiş ve sahile yakın Ecevid Hanı'nda tebdil-i hava eden Refet Paşa'yla ilişki kurmuş ve General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme hazırlamaya aralarında karar vermişlerdir." Ahmet İzzet Furgaç, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 132. "İngiliz Hükûmeti, Başkumandan Harington'ın değerlendirmelerini dikkate alarak meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Harington'a göre İngiltere Türkiye'de bulunan kuvvetlerini geri çekmeli ya da TBMM kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için harekete geçmeliydi. Sorunun çözümü basit görünmediğinden dolayı **Mustafa Kemal ile anlaşma, hatta dost olma fikri de artık bir seçenek olarak masadaydı**." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 248. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

3553 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 534.

toplamı ise Genelkurmay istatistiklerine göre 781 bin 570 lira idi.[3554] Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Batı Cephesindeki Türk ordusunun elinde 6.000 adet top mermisi kalmıştı ve bütün memleketteki top mermisi stoğu ise 20.000 kadardı.[3555]

> General Harington, maden işleri amacıyla Ankara'ya giden ve ordudan ayrılmış Subay M. Henry'e, Mustafa Kemal'in askeri niyeti ve İngiliz esirler hakkında bilgi edinmesi için talimat vermişti. İnebolu'ya giden M. Henry burada çok iyi karşılandı. Kendisini Ankara'ya götürecek otomobil bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla ayarlandı. Ancak şiddetli rüzgar nedeniyle yolar bozulduğundan Henry, Ankara'ya gidemedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendi adına Henry'le görüşmek üzere Refet Paşa'ya talimat verdi. Refet Paşa, İngiliz esirlerinin iyi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Harington'la temas kurmak istediğini bildirmişti. Bunun üzerine Henry ve Refet Paşa görüşmenin yapılacağı yer üzerinde konuştular. Görüşme için İnebolu ya da Boğaziçi'nin uygun ola cağı tartışılırken Refet Paşa, Harington'la İnebolu'da görüşebileceğini ifade etti. Bu görüşmeden hemen haberdar edilen Harington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğini bildirdi.[3556]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Birinci Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngiliz Henry --- sekizbin küsur topçu mermisiyle İnebolu'ya gelerek bizimle anlaşmak istiyor*.[3557]

TBMM Hariciye Vekâleti Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü (1920-1922) Yusuf Hikmet (Bayur), 7 Nisan 1934 tarihli İstanbul Üniversitesi İnkılâp Enstitüsü konferansında şunları ifade edecektir: *İneboluya iki İngiliz binbaşı geldi. Bunlar Haringtonun yakınlarındandır. Bir motör cephaneyi bize verdiler* [..].[3558]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan: *İngiliz Genel Karargâhı, Ankara ile yakınlaşmayı, İngiliz Dışişleri'nden daha fazla istiyordu. Türk Milliyetçileriyle teması olan bazı eski subaylar da bu görüşteydi*.[3559]

Korgeneral Harington, Ekim 1923 tarihli muhtırasında, *hiç kuşkusuz Türk Ordusu'na çeşitli kaynaklardan harp levazımının gizlice ve kaçakçılık yoluyla geldiğini ancak bu zaman esnasında İngilizlerin iki taraftan hiçbirine bir şey vermemek suretiyle tarafsız kaldıklarını* yazacaktır.[3560] Harington Mustafa Kemal'e gizli surette istihbarat ve harb levazımı desteğinde bulunduğunu elbette itiraf edemezdi. Zaman akışı itibarıyla İtalyanların, Sovyetlerin, Fransızların hulûl etmeye çalıştığı Kemalist cuntaya İngilizlerin hulûl etmeye çalışmaması zaten kabil değildir.

Hükümetinden yetki almış bulunan Korgeneral Harington'un Türk-İngiliz esir mübadelesi kapsamında TBMM Hükümetiyle temas kurulması için İnebolu'ya izam ettiği sivil/tüccar görünümlü askerî heyet sadece esir takası konusunu müzekere etmemiştir. *Milliyetçilerin siyâsî tutumunu yoklamak niyeti*ndeki

---

3554 Mustafa Keskin. (1991). *Hint Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)* içinde (s. 105). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.

3555 Genelkurmay Başkanlığı. (1973). *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi* içinde (c. 2, s. 479-480). Ankara: ATASE Yayınları. Güya milliyetçilere karşı Padişah Hükümetini desteklediği iddia edilen Britanya'nın milliyetçi asileri ezmesi için Padişah Hükümetine silah-mühimmat sattığı vaki değildir. Harb devresinde silah-mühimmat tedarikinden daha müdellel bir işbirliği yoktur.

3556 FO, 371/6471, E 7174, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 20 Haziran 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928-929.

3557 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* 2021, s. 800.

3558 Milliyet, 8 Nisan 1934, *İnkılâp Enstitüsünde: Harington; Gazi Hz.ni bir İngiliz gemisine çağırmıştı,* s. 6.

3559 Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, 1923, p. 153; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 196, dipnot 2. Çünkü "Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek için, Mustafa Kemal'le ilişki" kurmak bir mecburiyet idi (Kürkçüoğlu, 1978, s. 198).

3560 Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 34.

Harington*, Mustafa Kemalcilerin elinde esir olarak bulunan bazı İngiliz askerlerini bahane ederek Mustafa Kemal'e yanaşmayı dene*miştir.[3561]

> [..] Harington [..] "Milliyyetçilerin siyâsî tut[u]munu yoklamak niyetiyle Anadolu'ya bir hey'et" göndermeye karar verdi. Bu hey'et Binbaşı Douglas Henry ile Binbaşı Stourton'dan kurulu idi. 13 haziran 1921'de İnebolu'ya gel[e]n İngiliz binbaşıları, Türkler için bir miktar cephane getirmiş ve bundan sonra cephane sevkine devam olunacağını söylemişlerdi. General Harington tarafından gönderildiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'ya önemli bazı şeyler söyleyeceklerini açıklayan bu binbaşılar, bu tarihlerde İnebolu'da bulunan Re'fat Paşa (Bele) ile görüşmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir İngiliz savaş gemisi ile gizlice İstanbul'a giderek Harington'la barış meselesini konuşup anlaşabileceğini, İngilterenin, Türkiyenin tam müstakil bir devlet olmasını kabul ettiğini ve İngiltere'nin müdâhalesiyle Yunanlıların Anadolu'yu boşaltacaklarını söylüyor, esirlerin de değiştirilmesini istiyorlardı. Bunlara Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gidemiyeceği, ancak General Harington'un, İnebolu'ya geldiği takdirde, orada bulunan Re'fet Paşa ile görüşebileceği ve esirlerin değiştirilmesinin mümkün olabileceği cevabı verilmişti.[3563]

Fotoğraf. Britanya İmparatorluk Ordusunda muvazzaf Avustralyalı Binbaşı James Douglas Henry (d.26 Mayıs 1881, Australia: Queensland, Clermont - ö.18 Kasım 1943, Australia: Queensland, North Queensland, Atherton) [ortada, oturmakta], 23 Haziran 1917.[3562]

Refet (Bele), *Binbaşı Henry'e yolladığı mektupta, Mustafa Kemal'in İngiltere ve Türkiye arasında dostane ilişkiler kurulacağından emin bulunduğunu yazmıştır*.[3564] Diğer bir deyişle teşebbüs, Mustafa Kemal tarafından edilmiştir.

> Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'ya hemen gitmeği reddetmesinin pek tabiî olduğunu belirtti. Resmî görüşmeler yapılacağından emin olmadan, Mustafa Kemal, Ankara'dan ayrılıp kıyıya gidemeyecek. Giderse ve gezisi fiyaskoyla biterse, bu davranışı Ankara'daki muhalefet tarafından istismar edilir. Kesin teminat verilmemekle beraber, resmen yetkili bir İngiliz temsilcisi İnebolu'ya giderse onunla görüşmek üzere Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmağı kendine manevî borç sayacağı kesin görünmektedir. O zaman ikisi arasındaki görüşme Kastamonu gibi bir orta noktada, ya da doğrudan doğruya İnebolu'da hemen başlayabilecektir.
>
> İngiltere'nin böyle bir teşebbüste bulunması için elverişli an gelmiştir; ama bu fırsat hemen yakalanamazsa edebiyen kaybedilmiş olacaktır.[3565]

Mustafa Kemal'in mümessili Refet (Bele) ile görüşen Henry ve Stourton, *getirdikleri cephanenin Harington'un iyi niyetine işaret olarak kabul edilmesini rica* ettiler. *General Harington'un Türkiyeci*

3561 Lord Kinross, *Atatürk,* s. 439; David Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 199; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58, dipnot 111.

3562 *Austalian War Museum Archive*, retrieved from March 6, 2025, awm.gov.au.

3563 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58.

3564 General Harington'dan Britanya Harbiye Nezâretine 13 Temmuz 1921 tarihli ve 593 numaralı muhtıra; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136.

3565 Stourton'un muhtırası; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 196.

olduğunu, İngiltere kamuoyunun da Türklere meyilli olduğunu söylediler.[3566] Stourton'un tezkeresine göre Refet *Ankara Hükümeti dış politikasının temeli olarak, İngiltere ile bir ittifak yapmayı düşünmekteydi. Ama bu konuda oyuna gelmeyi, kendisiyle oynanmasını istemiyordu. Önce İngiltere ile uyuşmaya varılmalıydı ve bu uyuşma gelip geçici değil, sağlam ve sürekli olmalıydı. Böyle bir uyuşma için Ankara'da yeteri kadar iyi niyet vardı. Ankara Hükümeti, Mezopotamya'yı* [Irak'ı] *yeniden işgal etmek isteğinde değildi. Boğazlar üzerinde müttefikler arası bir denetimi kabul etmemeye kararlıydı, ama bir Türk-İngiliz ortak denetimi üzerinde anlaşmaya varılabileceğini düşünüyordu. Sonra, Ankara Hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı panislamizm propagandasını kullanmak ve özellikle Hindistan işlerine karışmak, oradaki Müslümanları İngiltere'ye karşı kışkırtmak isteğinde de değildi. Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü, ama buna pek önem vermemek gerekirdi. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandalara ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi…*[3567]

Mustafa Kemal'in mülahazalarını ifade etmekle vazifeli Refet, Ruslara karşı sedd çekmek için İngilizlerin Irak'da kurmuş oldukları manda yönetimine mütecanis bir Türk devleti kurmayı vaad etmektedir. İngiliz akademik tarihçi Alexander Lyon Macfie bile, Mustafa Kemal'in teklifinin *kabul edilemez derecede bir İngiliz himayesi içerdiği*ni belirtmekten kendini alamamıştır:

> Ankara hükümeti Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın 1921 yılında İnebolu'da Binbaşı Henry isminde diplomasi düşkünü bir İngiliz işadamına yaptığı öneri başta olmak üzere başka senaryolar da zaman zaman gündeme geldi. İngiliz arşivlerine göre, Refet Paşa, Binbaşı Henry'le yaptığı konuşmalarda, Ankara hükümetinin, o sırada İngilizlere güvenmemekle beraber, onlarla karşılıklı bir anlaşmaya varmaya da ikna olabileceğini söylemişti. Onun anlayışına göre, İngilizlerin niyeti Küçük Asya ve Arabistan'da bir dizi bağımlı yapı oluşturarak Afrika ve Hindistan'daki varlıklarını birbirine bağlamaktı. Bu planı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Ruslarla birlikte İran'da nüfuz bölgeleri kurarak uygulamaya koymuşlardı. Şimdi savaş, o zincirin halkalarını tamamlama fırsatını doğurmuştu. Mandasını almayı başardığı Filistin'i, Yahudiler için bir vatan yapmış; Yahudileri daha önceden barış içinde beraber yaşadıkları Araplardan korumak için Mekke veliahtının krallığı (Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah) altında Ürdün devletini kurmuş; ve Ümit Burnu-Kolombo zincirinin son halkası olmak üzere de Irak'ta Faysal'ın kralı olduğu bağımsız bir devlet yaratmıştı. Yalnız bu kadar da değildi. Güneye doğru bir Pan-İslavcı yayılmayı engellemek için, 19. yüzyıl boyunca, belli sınırlar içinde güçlü bir Türkiye'nin korunmasını sağlamaya çalışmıştı. Oysa İngilizlerin asıl şimdi Rus ya da Slavların İstanbul, Akdeniz ve Hindistan'a ulaşmasını engellemeleri gerekiyordu. Bu işi yapmanın en iyi ve ucuz yolu ise İngiltere'nin dokunulmaz bir Türkiye'nin devamını sağlama siyasetine geri dönmesiydi. Bu temel gerçek kabul edildikten sonra, kalan bütün sorunlar otomatik olarak halledilebilirdi. Boğazlar'ın bütün denetiminin yalnızca Türkiye'ye bırakılması ve Boğazlar savunmasının kilidi Trakya'nın da Türklere ait olması İngilizlerin de çıkarına olmaz mıydı? Türkler yerine Yunanlıları kullanma girişimi (Lloyd George siyaseti), Trakya'daki Rum nüfusun böyle bir yükü kaldırmaya yetmeyeceği göz önüne alındığında başarısızlığa mahkûm değil miydi? Bu yüzden İngiltere, daha önce yaptığı gibi, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olarak yaşamasına izin vermeliydi. Türkler sonra (kendi millet meclisi olan bir bağımsız bir Arap devleti altında birleşen) Araplarla, İngilizlerin koruması altında ikili ya da federal bir devlet yapısı içinde bütünleşirlerdi. Böylece, İngiltere Mezopotamya ve Körfez'deki etkinliğini, doğrudan yönetimin getireceği muazzam masraflar olmaksızın sürdürebilirdi. Bu ikili devletin kurulması ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında olduğu gerçeğinin tanınması "bütün Müslüman halklar, devletler ve özellikle de Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarındaki Müslümanlar üzerinde büyük bir etki yapardı." Orada da barış sağlanır ve bir kez daha Slavların güneye doğru ilerlemesi önüne set çekilmiş olurdu.[3568]

3566 Rahmi Doğanay. (1998). Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu (Mustafa Kemal-Haringtон Görüşmesi Meselesi). *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(21), s. 51.

3567 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 68. "Kemalistler İngilizleri bir Türk-İngiliz işbirliğinin bölgedeki İngiliz çıkarlarının selameti açısından daha büyük bir garanti olduğuna ikna etme yönünde" çaba sarfetmişlerdir: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 188.

3568 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 196-198.

Bu babda, TBMM Hükümeti Genelkurmayına bağlı Alman Yüzbaşı Hans Tröbst'ün hayretini iktibas etmek münasib olacaktır. Tröbst, Düvel-i Müttefikanın Ankara'ya kaçak sevkiyat yaptığı liman hüviyetindeki İnebolu'nun İngilizler tarafından niçin abluka altına alınmadığını anlayamadığını ifade etmiştir:

> Giyim Dairesi eski bir okuldaydı, orada harıl harıl çalışılıyordu, her şeyden önce maksada uygun iş görülüyordu. Bütün işi yöneten görünmeyen en sıkı denetim vardı. Elinde bulunla ilgili bir izin belgesi olmadan, kimse bu daireden bir giysi parçası götüremezdi. Bütün ulusların üniformaları burada yığın yığın toplanmıştı. Kullanılmış Alman silah ceketleri, yeşil İtalyan paltoları, "bleu horizont" Fransız pantolonları, haki İngiliz üniformaları, üniformaların kesiminin yapıldığı her renk ve her çeşit kumaş topları, en renkli bir ölüdoğa resmi gibi bir araya gelmişti. Saçı sakalı ağarmış bir astsubay, seçmem için bu sonsuz stoktan bazılarını önüme koydu. Güzel bir koyu yeşil kumaş seçtim, ölçüm alındı; iki gün sonra giyinmiştim. Daha sonra, üniformayla körüklü tozluk giyildiği için, bir çift de bağcıklı mükemmel Amerikan ayakkabısı seçtim. Binbaşım sonra başka gerekli tedarikler için kente götürdü; parası benim cebimden çıkmadığı için, her yerde bolca alışveriş yaptım. Gömlekler, iç donlar, çoraplar ve terlikler, kısaca, askerin kurallara uygun donanımı için neler gerekliyse... Refakatçim durmadan art arda papelleri çıkarıyordu...
>
> [..] Yeni askerlerin oluşturduğu büyük birlikler silahlı diğerlerinin gözetiminde, günbegün uzun harekâtlarla Kafkasya taraflarından getiriliyordu. Yüzlerde yaşam sevinci yoktu, ama bu delikanlıların konuşmalarına ve şaşırtıcı bir çabuklukla giydirilmelerine engel teşkil etmiyordu. Bu kalabalıklar için üniformaların ve silahların nereden geldiği benim için olduğu kadar, durumdan daha fazla haberdar olanlar için de bir bilmeceydi. Malzeme ikmali için ana güzergâh olarak Kospoli'den denizyolu söz konusuydu ve kimi Türk kaptanları takdire şayan tedbir, vatan sevgisi ve fedakârlık örnekleri sergiliyordu. Bu hayati öneme sahip kaçak malların girebileceği iki liman Karadeniz'de İnebolu ile Akdeniz'de Antalya idi. Buraya özellikle İtalyanlar durmaksızın savaş gereçleri getiriyorlardı ve ben, Yunanlar ile İngilizlerin neden bu iki deliği bir ablukayla kapatmadıklarına şaşıyordum. Zira genel kanıya göre, bütün Yunan taarruzunun arkasında, Yunan ordusunu özellikle subaylar ve topçularla desteklediği söylenen İngilizler vardı.
>
> Genel olarak, İngilizlerin şimdiye dek Kemalistlerin hareketlerine karşı az çok müsamahalı davrandıkları söylenebilir [..][3569]

Yunan Kralı Konstantin ve maiyeti, İzmir'e muvasalat ettiler.[3570]

Orconikidze'nin talimatıyla 13 Haziran 1921'de Batum'a gelen malzemelerin burada belirtilen kurul/komisyon tarafından teslim alındığı ifade edilmiştir. Söz konusu malzemeler 8.490 adet 33'lü bomba mermisi, 6.020 adet 33'lü şarapnel mermisi ve 3.627 sandıktan oluşmaktaydı. Komisyonda bulunanlar Romanov Evgeniy, Hlimakov Maksim ve Batum'daki Türk konsolos temsilcisi Ekrem Cafer bahsi geçen miktardaki malzemeleri teslim almışlardır. Ancak hazırlanan teslimat raporuna göre bu malzemelerden Türklere birinci posta olarak 3.212 adet 33'lü bomba mermisi, 1.836 adet 33'lü şarapnel olmak üzere toplam 5.048 adet mühimmat gönderilmiştir.[3571]

Çiçerin, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy), nota keşide eyledi. Çiçerin'e göre TBMM Hükümeti-Kafkas Cumhuriyetleri Konferansının gecikmesinden TBMM Hükümeti makamları mesuldür. Çiçerin, Sovyet aleyhtarı teşkilatlara TBMM Hükümetinin gizli yardımlarda bulunduğunu ileri sürüyor. Ve yine Molokanlara mezalim irtikab edildiğini ve bunun behemehal sonlandırılması lazım geldiğini belirtiyor:

RSFSC Dışişleri Halk Korniseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi

[3569] Hans Tröbst, *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı*, 2018, s. 113, 117.
[3570] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 99.
[3571] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 194.

Ali Fuat'a Notası

13 Haziran 1921
No. 11/1354

Sayın Büyükelçi,

9 Haziran tarihli ve 518 sayılı yazınıza karşılık [*Bu belde elimizde değildir. (Yerasimos notu)*], Hükümetimizin ya doğrudan doğruya, ya da bizim Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Hükümet temsilcimiz yoldaş Legran'dan aldığımız bilgilere göre, bu Cumhuriyetler ile Türk heyeti arasındaki görüşmelerin durumu, hiç de yukarıda sözü geçen mektubunuzda anlatılan duruma benzememektedir.

Hiçbir Kafkaslarötesi Sovyet Hükümeti, henüz kurulmamış ve kurulması düşünülen Kafkaslarötesi Federasyonunun Türkiye ile ayrıca bir anlaşma imzalayacağı yolunda herhangi bir açıklamada bulunmadığı gibi, bu Hükümetler ile Türkiye heyeti arasında, Türkiye ve üç Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında, bu üç ayrı anlaşma, Türkiye ile bu Cumhuriyetlerin ortak konferansında hazırlanması koşuluyla ayrı ayrı anlaşmalar yapılmasına karar verildi.

Türkiye heyetinin önce Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ve daha sonra Gürcistan Cumhuriyeti'ne yaptığı ayrı anlaşma önerisi, hiçbir zaman bu Cumhuriyetler tarafından reddedilmiş değildir, sadece bu öneriye, karşı öneride bulunularak, Moskova Anlaşmasına dayanan sözleşmelerin yanına bir de Türkiye Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti anlaşması yapılması istenildi. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti arasında imzalanacak olan anlaşmanın Türkiye ile bu üç Sovyet Cumhuriyeti'nin ortak konferansında görüşülüp hazırlanmasını istediler. Türk heyeti bu isteği kabul ederek, önce kendi Hükümeti ile görüşmek istediğinden, Türkiye'ye hareket etmiştir. Türk heyeti sözü geçen konferansın Kars'ta yapılmasını istedi, ancak Kars ile Tiflis arasında telgraf bağlantısı iyi çalışmadığından, bu isteğin karşılanması güç olacağına işaret edildi. Türk heyeti gittikten sonra bu görüşmeler yarıda kaldı ve bir daha yenilenmedi. Tiflis'ten bu yakınlarda dönen yoldaş Mdivani, Trabzon'da Yusuf Kemal ile buluşmuş. Yusuf Kemal hâlâ Ankara'ya varamadığı için, Türk-Kafkas konferansının düzenlenmesinde bir gecikme meydana gelmiş olacaktır.

Halbuki bize gelen haberlerde bu konferansın düzenlenmesi ve Türkiye ile Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında üç ayrı anlaşma yapılması yolunda yeni engellerin çıktığına dair hiçbir belirti yoktu. Bu üç Cumhuriyetin hükümetleri Moskova Anlaşmasından kendileri için doğan sorumlulukları aynen kabul ederek, anlaşmaları imzalamak üzere sadece Türk heyetinin gelmesini bekliyorlar. Bu Cumhuriyetlerin Türkiye ile ilgili olan politikaları tümüyle Rusya'nın bu konudaki politikası doğrultusundadır. Kafkaslarötesi Sovyet Hükümetlerinin bütün çabaları karşı devrimci unsurların bastırılmasına yöneliktir, bunlar da -örneğin Zengizor'da- tamamen saf dışı edildi. Moskova'da saptanan sınırların dışına çıkan her türlü saldırgan girişim ve oyunlar bu Hükümetlere tamamen yabancıdır.

Ne yazık ki, öğrenildiğine göre, Türkiye ile bağlantı halinde olan birtakım karşıdevrimci unsurlar, Kafkaslarötesi İşçi-Köylü Sovyet Cumhuriyetlerine yöneltilmiş entrikalarını ve gizli komplo girişimlerini sürdürüyorlar. Türk halk kitleleri çıkarlarına karşı eylemde bulunan gericilerin gerektiği gibi cezalandırıldıkları hakkındaki haberinize büyük bir değer veriyorum. Umarım ki Türkiye ile bu ülkenin Sovyet komşuları arasında ayrılık tohumları ekmek isteyen unsurlar, Türk Hükümetine bu komşuları ile ilgili yalan haberler ve Türkiye'ye yabancı ülkelerden devrim girişimleri yöneltildiğine dair asılsız söylentileri yayanlar aynı cezayı göreceklerdir.

Yoldaş Legran ile Kafkaslarötesi Sovyet Hükümetlerle yapılan geniş kapsamlı yazışmalarda her zaman tüm gerçekler ortaya konularak, Türkiye'ye iade edilen topraklardaki nüfusa, bu topraklarda yaşayanların malı mülkü ile göçü sırasında hiçbir zaman zorluk çıkarılmamış ve bu göçlerine engel olunmamıştır.

Kars bölgelerinde yaşayan Rus nüfusuna karşı kötü davranılmasına son verileceğini bir kez daha kuvvetle umduğumu belirtmek isterim. Çünkü bu davranış bizlerde çok ağır ve olumsuz bir etki bıraktığı gibi, Türkiye ile Rusya arasında kurulan böylesine sıkı ve dostça ilişkileri de ne yazık ki ister istemez etkilemektedir.

En derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3572]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bir deklarasyon yayınlayarak, Milliyetçi hükümetin barışa ve faydalı ve makul müdahalelere karşı olmadığını ve düşmanlıkları bir gün bile uzatmak istemediğini açıkla*mıştır. *Diğer taraftan Fevzi Paşa Kemalistlerin zaferinin, taleplerini de arttıracağını ve Kemalistlerin zafer kazanmaları durumunda Türkiye'nin yaşam ve bağımsızlık hakkından başka bir şey istemeyeceklerini bildirdi*.[3573]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan kuvvetlerine karşı Anadolu'nun savunulmasında Kemal Paşa'nın askerleriyle işbirliği yapacak olan Bolşevik birliklerinin karaya çıktıkları bildirilmiştir*.[3574]

14 Haziran 1921. General Gouraud, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a telgraf gönderdi. *Ankara'nın Sovyet Hükümeti'nden borç almak istediğini, şayet Ankara ile Rusya arasında bir mali sözleşme yapılırsa Türklerin Kafkasya'daki Müslümanları ayaklandırarak bağımsızlıklarını kazandırmaya çalışacaklarını yazıyor ve İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Safa Bey'in Ankara ile yapılacak anlaşma konusunda bazı önerilerde bulunarak açıklayıcı nitelikte bilgiler verdiğinden söz ediyor. Safa Bey, Fransa'nın Londra'da yapılan anlaşma çerçevesinde kararlı bir politika izlemesini önererek, sınır konusunun pazarlık edilebileceğini, Fransızların jandarma teşkilatında yer almaları konusunun Osmanlı jandarmasında çalışmış subayların fikirleri alınarak çözümlenebileceğini, Türkiye'nin nüfuz bölgelerine bölünmesine ise Ankara'nın asla razı olmayacağını bildirmişti*r.[3575]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *İzinli Fransız bahriyeliler geri çağrıldı. Bu askerler Doğuda İngiliz emperyalizminin hizmetine mi gönderilecek?*[3576]

15 Haziran 1921. Ankara'da bulunan İbrahim Tali (Öngören), Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf keşide eyledi: *"...hükümet başkanı (Fevzi Paşa) ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkiya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasî terbiye gerek, Batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli düşman durumuna getirmek için elden geleni yapıyoruz..."*[3577] *"Enver'in Doğu'da bulunması bu nefreti doğuruyor sanırım. Enver'le Doğu politikasını neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum."*[3578]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, *"Türkler İçin 50.000 Kızıl" başlıklı haberde yeni Yunan saldırısına karşı Bolşevik Süvarilerinin yola çıktığı bilgisi paylaşılıyor. Chicago Tribune*

[3572] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 370-371. Ali Fuad'dan Çiçerin'e gönderilmiş çok sayıda notanın Sovyet Rusya arşivindeki suretlerinin bulunmayışı fevkalâde garibdir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı evrakındaki nüshaları acaba mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlar mıdır?

[3573] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220.

[3574] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325.

[3575] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 144-146; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 135.

[3576] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.

[3577] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 320.

[3578] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 536.

Gazetesi'nin Paris basımına göre 50.000 Bolşevik birliği, çoğunlukla süvari, yeni Yunan saldırısına karşı Kemalistleri desteklemek için Kafkaslardan yola çıktı.[3579]

Fransız *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Bekir Sami Bey'in istifasından ve Kemalistlerin Moskova temsilcisi Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasından hemen sonra varılan görüş -ki bütün haberler bu görüşü doğrular nitelikteydi- Ankara hükümetinin tamamen, Bolşevik değilse bile Bolşevik eğilimli kimselerin eline geçtiği şeklinde idi*.[3580]

16 Haziran 1921. Paris matbuatından *Le Journal* ve *L'Eclair* nam gazeteler yazıyorlar. *150.000 kişilik bir Rus ordusunun Kemalistlere yardım için Anadolu'ya girdiğini bildiriyorlar*.[3581]

17 Haziran 1921. Hakkı Halit'in *Alemdar* gazetesinde yayınlanan makalesinden: *Bolşeviklerle, Almanlarla anlaşma yapan Ankara'nın istiklalitamcıları kimi aldatıyorlar!* [..] *İstiklal-i tamın mümkün olmadığını beylerin, paşaların bilmeleri lazım*.[3582]

Fransız *Le Petit Parisien* gazetesi, TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami'nin (Kunduh) Paris'e geleceğiyle alakalı, "Ankara konuşmaya geliyor" sernameli yazı neşretti. *Batının "maddeten değilse bile manen desteklediği" Yunan saldırısına karşı Kemalistlerin yardım aramak için Moskova ile anlaştıklarını söylüyor*, *"denize düşen yılana sarılır" şeklindeki Türk atasözünü hatırlatıyor*.[3583]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor. *Türk-Yunan barışının sağlanmasına yönelik girişimlerin başladığı sırada önemli bir gelişme yaşanmış ve İtalya Hükümeti, İtalya ile Türkiye arasındaki mevcut sorunları dostane bir şekilde çözmek için Bay Trozzi'yi konsolos seviyesinde ve bir heyetle birlikte Ankara'ya göndereceğini açıklamıştır*.[3584]

18 Haziran 1921. İngiltere'nin Atina Askerî Ataşe Miralay Hoare Nairne, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. 4 Haziran'da İzmir'e muvasalat ve Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis'i ziyaret etmiştir. Nairne, Stergiadis'i *güvenilir bulmakla birlikte, çok sayıda Venizelos yanlısı subayın ordudan atılmasından dolayı üzgün görmüştü.* Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Sarıyannis *de güvenilirdi ama, Bolşeviklerin Sinop, Samsun ve İnebolu yoluyla denizden Mustafa Kemal'e yardım göndermeleri nedeniyle "yarından yana kaygılıydı". Sarıyannis'in görüşüne göre, Yunan çabasının sonucu bu yolun ablukayla kapatılıp kapatılmamasına bağlıydı*.[3585]

19 Haziran 1921. Sovyet Rusya Büyükelçisi Natzarenus, Ankara'ya muvasalat etti.[3586]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Charles Harington, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı tayin edildi. Derakab Harington, İstanbul'daki Bolşevik unsurlara yönelik harekat düzenleyecektir:

> 19 Haziran 1921 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Fransa ve İngiltere Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı konusunda anlaşmaya vardı. Harington'un, Askerî Komisyon Başkanı olması karşılığında Kontrol Alt Komisyonu (Silahsızlandırma Alt Komisyonu) Başkanı İtalyan, Jandarma Alt Komisyonu Başkanı Fransız ve Özel Birlikler Alt Komisyonu Başkanı İngiliz olacaktı. Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreteri

[3579] Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 149.
[3580] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 205.
[3581] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267. Haber, asılsızdır.
[3582] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 572-573.
[3583] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 264.
[3584] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220. İktibasdaki "Trozzi" ifadesinin doğru yazılışı, "Tuozzi" şeklindedir.
[3585] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 314.
[3586] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 289.

Fransız, Gümrük Daimi Umûmi Müfettişi İngiliz olacak, eşit dağılım esasları doğrultusunda bu görevlere eş üçüncü bir görev bir İtalyan subayına verilecekti. Bu esasları birkaç gün içerisinde İtalya da kabul ettiğini açıkladı. Ancak İtalyan Hükûmeti, Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreterliği'nin bir İtalyan subayına verilmesini ve imtiyaz sözleşmelerinin tamamı üzerinde kontrol yetkisine sahip bir memur atamayı talep etti. Müttefikleri, böyle geniş yetkilere sahip memuriyetleri İtalya'ya vermeye razı olmadıklarından Osmanlı Hükûmeti ile Maliye Komisyonu arasında irtibat görevinin bir İtalyan memuruna vermeyi uygun gördüler. İtalyan ve Fransızların talepleri neticesinde varılan anlaşmaya göre bir tepki oluşmaması için Harington'un başkumandanlığı Türk ve dünya kamuoyuna ilân edilmeyecekti. Müttefiklerinin İngiltere'nin saygınlığının artmasını önlemek amacıyla böyle bir tutum sergilediklerini düşünseler de İngilizler bu isteği kabul ettiler.

Başkumandanlığı tanındıktan sonra Harington, İstanbul'da Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon başlattı. Bu operasyonda tutuklanan 59 kişinin 29'una sürgün cezası verilirken gerisi serbest bırakıldı. Operasyon hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütüldüğünden Harington, Yüksek Komiserlere önceden bilgi vermemişti. Öyle ki; İngiliz Yüksek Komiseri dahi gelişmelerden haberdar edilmemişti. Harington'un bu tutumuna tepki gösteren İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, onun Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olduğunu belirterek bu tür vakaların tekrarlanması halinde başkumandanlığını tanımayacaklarını açıkladılar.[3587]

*Ahmet Ağaoğlu, 19 Haziran 1921 tarihli "Kommunist" isimli dergide uygarlık, eşitlik ve özgürlük kavramlarının ikiyüzlülüğünü ve sadece baskı ve adaletsizliğin hükümranlığını kurduklarını, bütün sosyal sistem ve kurumların yalan ve güçlünün zayıfı ezişi üzerine kurulduğunu, yegane çözümün Rusya'da hüküm süren düşünce ile olabileceğini de yaz*ıyor.[3588]

20 Haziran 1921. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. P. Natzarenus ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) mülakat ediyorlar. Molokan meselesini çözüme kavuşturdular. *Bunların durumu ve göç işlemleriyle ilgilenmek üzere yerinde bir Türk-Sovyet komisyonunun kurulması kararlaştırıl*dı *ve bu komisyon 2 Ağustos'ta çalışmalarına başla*yacaktır.[3589]

Fransız İstihbarat Teşkilatı İsviçre şubesi rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya, *İngiliz ve Fransız hegemonyasına karşı "kendi desteğiyle" geniş bir Türk imparatorluğu kurmak sevdasında*dır. *Bunu gerçekleştirmek için de "Müslüman fanatizmi ve milliyetçilerden" faydalanmayı düşünüyor*.[3590]

21 Haziran 1921. Franklin-Bouillon, *Quai d'Orsay*a telgraf gönderdi. Buna göre *Londra'da yapılan anlaşmanın nüfuz bölgelerine ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve Mustafa Kemal'in yarı resmi olarak kendisine yeni bir taslak önderdiğini bildiriyor*. *Elimizde bulunan ve Nutuk'ta sözü edilmeyen bu yeni öneri taslağının 18 Mayıs'ta Münir Bey aracılığı ile Fransa'ya bildirilen öneri paketinden farklılıkları şu şekilde sıralanabilir*:

- Karşılıklı esir mübadelesi için öngörülen süre kaldırılmaktadır. Esir mübadelesinin işgal altındaki bölgelerin boşaltılmasından sonra yapılması yerine şimdi hemen anlaşmanın imzalanmasını takiben gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

- Boşaltma işlemleri için konulan süre uzatılmıştır. Bu süre 18 Mayıs 1921 tarihli öneri paketinde Kilikya için 1 hafta, diğer bölgeler için 15 gün olarak sınırlanmışken şimdi 1 aya çıkartılmıştır, şöyle ki anlaşmanın imzalanmasını takiben boşaltma işlemleri 1 ay içinde yapılacaktır.

3587 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 878-878.

3588 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 151, dipnot 11.

3589 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.

3590 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D. 7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 122, dipnot 1.

- Sınır maddesi ise değiştirilmiştir; yeni sınır Payas'tan hareket ederek Çobanbey ile Nusaybin arasında 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçecek, Nusaybin'den sonra ise Musul vilayeti sınırlarına kadar uzanacaktır.

- Osmanlı hanedanının kurucularından olan Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi'ni içine alan ufak bir alanın Osmanlı idaresi ve hükümranlığında kalması önerilmektedir. Halbuki Münir Bey ile gönderilen taslakta sınır Caber Kalesi'nden geçmekteydi.[3591]

22 Haziran 1921. *İngiltere Hükümeti, 22 Haziran 1921 günü "Ya Bolşevikleri, ya bizi seçersiniz. Bolşevikleri seçerseniz, sürüp giden savaş hâline katlanırsınız" anlamına gelen bir öğüdün General Harington aracılığıyla Mustafa Kemal'e yapılmasını kararlaştırır: "Ankara Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'ne ve Bolşeviklere karşı tam tutumu hakkında bilgi almak ve Ankara Türklerinin bir yandan Bolşeviklerin tehlikeli nüfuzları ve sürüp giden savaş hâli, öte yandan İtilâf Devletleri ile barış ve yeniden iyi dostluk şıkları arasında seçim yapmaları gerektiği hakkında Ankara Hükümeti'ni uyarmak son derece yararlı olacaktır".*[3592]

Almanya Berlin'de münteşir Deutsch Tageszeitung gazetesi, Baron Vitetinghoff-Scheel'in makalesini neşretti. 3'üncü Enternasyonal'in başkanlarına şu talimatname gönderilmiştir: *Türkiye'de III. internasyonal için mücadele edeceğiz. Milliyetçi bayrak bizim maskemiz ve paravanımız olacak. Slogan (le mot d'ordre) şudur: Kahrolsun Sevr!, Kahrolsun müttefikler!, Bu kolayca bolşevik fikre dönüşümü sağlıyacak. Türk Paşası (Mustafa Kemal) farkında olmadan onun ateşli savunucusu olacak*.[3593]

27 Haziran 1921. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus, Mustafa Kemal'e itimadnamesini takdim etti.[3594] Mustafa Kemal, Natsarenus'a hitaben *Milletlerin Çarlığa karşı ayaklanması ve Çarlık zihniyetini terketmesiyle Türkiye'nin Osmanlı Devleti devrine ait kayıtları kırmasını birbirine benzetti, 16 Mart tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'nı övdü*.[3595]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ikinci kongresi, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine teşkilatın genel merkezinin Berlin'den Moskova'ya nakledilmesiyle, Moskova'da içtima edildi. Enver'in hariminde casus bulunuyor:

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ikinci kongresi, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine teşkilatın genel merkezinin Berlin'den Moskova'ya nakledilmesiyle, 27 Haziran 1921'de Moskova'da yapılmıştır. Moskova'daki İİCİ'nın Kongresi'ne katılan ve Enver Paşa'nın vekili olarak Moskova'da kalan Hüseyin Fevzi Bey, daha sonra Enver Paşa'dan koparak Ali Fuat Paşa'ya iltihak etmiştir. Hüseyin Fevzi Bey'in getirdiği evrak sayesinde Enver Paşa'nın Bolşeviklere neler vaat ettiği açığa çıkmıştır. Hüseyin Fevzi Bey'in getirdiği evrak sayesinde Enver Paşa'nın Bolşeviklere neler vaat ettiği açığa çıkmıştır. Enver Paşa "Anadolu hükümetinin hiçbir dayanma gücü kalmadığından" , "cemiyet tarafından müdahale zamanının geldiğinden" söz etmektedir. Enver Paşa Bolşeviklere "Türkiye'nin" "müdahalede başarı kazanıldıktan sonra müstakil kalmak şartıyla Rusya Sovyet Federatifine dahil olma" sözü vermiştir. Hüseyin Fevzi Bey'in Ali Fuat'a teslim ettiği raporda şunlar yazmaktadır:

> Ruslar Enver'i dünyanın en büyük inkılapçısı olarak telakki ettirdiler. Enver'i Afrika-yı şimalîde, Hindistan, Afganistan, İran ve bütün Asya-yı vüstâ'daki nüfuzunu i'zam ederek adeta İslam imparatoru şeklinde göstermek istediler. Bununla Avrupa emperyalist hükümetlerine karşı Enver'i elde tutmakla İslamları elde tuttuklarını, Türkî dahil olduğu halde bütün İslamların kendi ellerinde olduğunu göstererek hem kendi

[3591] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 165-176; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 136. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3592] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 783.
[3593] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 18.
[3594] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.
[3595] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 586. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

menfaatlerini temin etmek ve hem de dâima bir alet, silah-ı tehdit olarak gösterdiler. Kendisine büyük bir serbesti-i hareket ile i'timad ve salahiyet verilmişti.

1- Enver tarafından tezkiye edilen her şahıs Rusya dahiline serbest girebilir ve çıkabilir (Hatta Rusya'nın menfuru olsa bile (meselâ Küçük Talat gibi).

2- Enver şahsen arzu ettiği zaman her yere girebilir.

3- Teşkilat azaları Sovyet hükümeti tarafından (Rusya dahilinde) meccânen iaşe ve iskân ettirilir ve bunlar silah taşımak hakkını haizdirler.

4- Şark şubesi bütün mütalaâtını münâkaşa etmeden kabul eder.

5- Enver'in kuryesi, ister Hariciye komiserliği vasıtasıyla gönderilsin, ister başka vasıtalarla nakledilsin sansüre tabi değildir.

6- Hiçbir iş gümrük veya teftişe tabi değildir.

7- Azalar veya mensubînden herhangi birisi her ne suretle olursa olsun diplomatik vize ile seyahat ederler. Ve bunlar bir cürm-i âdi veya siyasi veya cünhâ veya cinayet irtikab ettikleri takdirde Enver'in veya vekilinin muvâfakati olmadan tevkif veya temrir edilemez.

8- **Kendisi Rus Sovyet Hükümeti'nin fevkalade komiseri unvânını ve muhtelif isimler ile ve muhtelif tabiiyyetlerle pasaportları şamildir.**

9- Teşkilatın a'zaları (Misyon Enver Paşa) telakki edilir. Ve hariciye komiserliğinin himâye-i mahsusası altındadırlar. Enver komünist değildir ve bunu aleni surette i'lan etmiştir. Yalnız emperyalist ve kapitalist aleyhtarıdır. Cemiyetin programları beş cild üzerine tertib edilmiş "İstiklâl Kütüphanesi" namıyla nesredilmiş ufak cüzlerde mesturdur. Bunları Ruslar görmüşler, muvafakat etmişlerdir. En mühim mevaddı "Emperyalist ve kapitalist aleyhine ilâ-nihâye mücâdele ile dünya komünistleriyle teşrik-i mesâi etmek ve bunları müteâkiben propaganda yaptırabilmek için lâzım gelen muâveneti yapmaktır [3596]

Moskova Kongresi, İttihat üyeleri arasındaki dayanışmada çatlaklıklar yaratmıştı. Kongrenin sona ermesinden sonra Arap üyeler organizasyondan çekilmeye karar vermiştir. Onlar, Türk milliyetçiliğine eğilimler gösterilmesini ve Türk ağırlıklı isteklerin İttihatın Pan-İslamist idealleriyle tutarsız olduğunu düşünmekteydiler. Örneğin, Dr. Nazım, Türklerin müslümanları kurtaracağını, fakat asla tersinin olamayacağı Pan-Türkist inançlarından gurur duymaktaydı. Enver, Türk olmayan milliyetlerin seviyesizliğinden yakınmakta ve en genç ve seviyesiz bir Türk'ün dahi diğerlerinden daha seviyeli ve güvenilir olduğunu söylemekteydi.[3597]

Kazım Karabekir, Sami Sabit Bey'e (Karaman), Enver Paşa'nın Karahan tarafından Anadolu'ya sokulmaya çalışıldığını ileri sürerek yurtta bir komünist devrimin meydana gelmemesi için Enver Paşa adına gelecek kişilerin veya gelirse kendisinin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini emretti.*[3598]

[3596] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 169-170.

[3597] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 50-51.

* 26-29 Kasım 1921 zarfında Trabzon'da bulunacak General Mihail Frunze, Sami Samit hakkında şu şehadette bulunacaktır: "Kentte Validen sonra ikinci en önemli kişi, 13 üncü Tümen Komutanı Albay Sabit Sami Bey'di. Onunla biraz daha geç tanışabildik. O sırada kentte yoktu çünkü. Trabzon bölgesi yakınlarını egemenliği altına alıp korkudan titreten Kurban adlı birinin çetesini yakalamakla meşguldü. Sami Bey son derece aydın ve kültürlü bir insan. Fransızca ve Almancayı çok iyi konuşuyor. Yalnız kendi yurdunun değil, öteki ülkelerin de siyasal yaşamını yakından izliyor. Ayrıca toplumsal sorunları çok iyi kavramış. Komünist programla ilgilenmiş. Bizim işlerimiz hakkında da doğru ve yerinde düşünceleri var. Diyor ki, *Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kurulacak dostluk ve yakınlık fikri gerek orduda, gerek halkın büyük çoğunluğu üzerinde derin izler bırakır*." M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 21.

[3598] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 586.

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor. Sforza, Şark Meselesi ve Tuozzi misyoluyla alakalı beyanat vermiştir: *Tek isteğimiz Türkiye ile bereketli bir ekonomik işbirliği yapmak*.[3599]

28 Haziran 1921. *La Correspondencia Militar* yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Türk-Yunan sorunu hakkında* notalar göndermişlerdir. *Fransa'ya göre, müttefikler, Yunanistan'ı aracılık teklifine karşı aldıkları kararın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakmalı veya Doğu'da barışı sağlamak için tedbirler almalı*dır. *Yunanlılar İzmir'deyken Ankara hükümeti ile daha ihtiyatlı bir şekilde müzakereler yapılmalı*dır. *Yunanlılar ilan ettikleri saldırıyı gerçekleştirirse ve başarılı olurlarsa, sorun daha kolay çözülmeyecekti*r. *Fransa ve İtalya, tam bir uyum içerisinde hareket etmeli ve Yunanistan'ın tavrının sonuçlarına dikkat etmeli*dir. *İngilizlere göre, Yunanistan'la Türkiye arasında yeni savaşlar olacaktır ve bu savaşların sonuçlarına göre müttefikler yeniden aracılık teklif edecektir. İngilizlerin izlenimine göre, yorgunluk ve tükenmişlik Yunanlıları Küçük Asya'yı terk etmek zorunda bırakacaktı*r. *Yunanlılar halen muzafferken, durumunu korumalı*dır. *Genel izlenim, müttefiklerin yeniden harekete geçmeden önce yeni bir olay gerçekleşmesini bekleyecekleri yönünde*dir.[3600]

29 Haziran 1921. Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, TBMM Hükümetinin gayr-ı resmî mümessili sabık Hariciye Vekili Bekir Sami'yle gerçekleştirdiği mülakatı neşretti. Bekir Sami, *Le Figaro muhabirine, Ankara hükümetine "aşırılık" ve "Bolşeviklik" isnadının "çok yanlış" olduğunu söyleyerek, Yusuf Kemal Bey'in, kendi yerini almasının nedenini açıkladı: "Müttefiklerle imzaladığım anlaşmalar esasda kabul edilmekle beraber, Misak-ı Millî'ye aykırı görüldü ve hükümetimiz karşı tekliflerde bulunmayı kararlaştırdı. Tabiî, artık ben işe karışamazdım; yerime Yusuf Kemal Bey seçildi. Fakat o, 'aşırı' görüşlere değil bilakis, derin bir anlaşma ruhuna sahiptir; Fransa ve İngiltere ile anlaşmayı arzulamaktadır."*[3601]

Sabık Dahiliye Nazırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Biz Ankara'nın Teşkilat-ı Esasiye'sinden Moskova ile ittifakına kadar dahilî ve haricî hiçbir siyasetini tasvip edenlerden değiliz. Fakat Yunanistan'a karşı bu gazada Kuvayı Milliye'nin en coşkun bir ferdi gibi elimizden gelen her fedakârlığı ifa etmeyi bir namus vazifesi sayarız*.[3602]

*29 Haziran'da görüşmeleri bir sonuca bağlayamayan Fransa temsilcisi Franklin Bouillon, Ankara'dan ayrıl*dı.[3603]

Haziran 1921. *Haziran 1921'de İngilizler, "Turan Sanatkârangücü kulübü" adı altında faaliyet yürüten bir "komünist-İttihatçı" hücre tespit etmiş* idi.[3604]

Haziran 1921'de Komintern'in Üçüncü Kongresi'nde TKP delegesi Süleyman Nuri şöyle konuşur:

> ...Ankara Hükümeti, bir yandan İtilâf Devletleri'ne karşı Türkiye'nin bağımsızlığı için silâhlı bir mücadele yaparken, öte yandan da bütün komünist hareketine karşı savaşmaktadır. Suphi Yoldaş'ın başında bulunduğu yoldaşlarımızın yok edilmeleri ve yoldaşlarımızın birçoğunun hapise atılmaları, Kemal'in komünistlere karşı savaşı koyulttuğunu gösteriyor.
>
> Kemal Paşa'nın kurduğu Komünist Partisi, komünistleri devamlı kovuşturma altında tutmak gibi kışkırtıcı bir amaçla ve bütün komünist etkisini öldürmek için kurulmuş bir partidir. Bizim İşçi Komünist Partimizin bu partiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Fakat Millî Kurtuluş Hareketi boyunca, kendilerini olaganüstü bir biçimde

[3599] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.
[3600] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3601] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 206-207. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3602] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 589-590.
[3603] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.
[3604] Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 58.

hazır tutan Anadolu köylüleri ve işçileri de, biz komünistlerle birlikte onu destekleyecektir. Çünkü İtilâf'ın ve emperyalistlerin yıkılması, her çeşit sömürüye son verecek olan Dünya İhtilâli'nin temeli ve başlangıcıdır... Fakat eğer Kemal Paşa, bu kurtuluş mücadelesini durdurmaya ve düşmanla uzlaşmaya cüret ederse, o zaman Anadolu işçileri ve köylüleri tek bir adam gibi ayaklanarak Kemal Paşa'yı devirecekler ve kendi kurtuluşları için, bütün Doğu ile elele verip döğüşmek üzere onun cesedinin üstünden cepheye yürüyeceklerdir..."[3605]

1 Temmuz 1921. *Kafkaslarötesi Hükümetleriyle yapılacak konferans konusu da görüşülmüş olmalı ki, 1 Temmuz'da Yusuf Kemal Bey, Çiçerin ve Azerbaycan Dışişleri Komiseri M. D. Hüseynov'a birer nota göndererek konferansa hazır olduklarını söyler, ancak bunun Ankara'da yapılmasını önerir*.[3606]

Yusuf Kemal Bey'den M. D. Hüseynov'a

1 Temmuz 1921

Kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasındaki tüm sorunların çözümlenmesi, ilişkilerin bir düzene sokulması ve Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Moskova Anlaşmasında değiştirilmiş olan, örneğin, Azerbaycan'a ilişkin sorunlarda tarafların karşılıklı yükümlülükleri gibi sorunların görüşülmesi için Bakû'de heyetimizle yapılan görüşmelerde de kararlaştırıldığı gibi, bu konferansa temsilcilerinizin atanmasını dilerim.

Daha önce bu konferansın yapılacağı yer olarak Kars önerilmişti. Çünkü Kars, Doğu ordumuzun karargâhı sayılır, ancak bu arada, benim Dışişleri Komiserliğine atanmam, öte yandan başlamış olduğum işi bitirme isteğim beni, izninizle, bu konferansın Ankara'da düzenlenmesine zorladığı için, sizin mutabakatınızı rica ederim. Aynı zamanda, bu konferansa büyük bir önem veren Hükümetim, bu işin yürütülmesini bana bırakmak istediğinden, Ankara'dan başka bir yerde konferansın toplanması beni uzunca bir süre için günlük işlerimin görülmesinden alıkoyacaktır. Hükümetim, bu ana kadar kentimizde bulunan Rus Elçiliğine her türlü ayrıcalıkları nasıl sağlıyorsa, telgrafla bağlantı konusunda bütün temsilcilere elden geldiğince yardımda bulunacaktır.

Konferansın düzenlenmesi hakkında henüz Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ile bir görüşmede bulunmak fırsatını bulamadık, ama Erivan'daki Sovyet Hükümeti dilerse Ankara'ya kendi temsilcilerini göndermekle bizi son derece memnun kılacaktır. Daha önce de kararlaştırıldığı gibi, lütfen, bu hükümete de önerimizin iletilmesini dilerim.[3607]

***

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

1 Temmuz 1921

Türkiye ile Kafkaslarötesi devletler arasında henüz çözümlenmeyen bütün sorunların saptanması ve her bir devletle yapılacak anlaşmalarda Moskova Anlaşmasının ilgili hükümlerinin göz önünde tutulması amacıyla, Hükümetim bugün bu devletlerin Hükümetlerinden, konferansa kendi temsilcilerinin atanmasını rica ederek, bu konferansta bütün tartışmalı sorunların halledilmesini önermiştir.

Sovyet Hükümeti de bu konferansa kendi temsilcilerini göndermeyi kabul ettiği takdirde, Hükümetim son derece memnun olacaktır, çünkü, Moskova Anlaşmasının XV'inci maddesi gereğice, bu temsilciler gerektiği zaman, Kafkasyalı arkadaşlarına gerekli önerilerde bulunarak, bunların da Rus-Türk anlaşmasının bütün maddelerine uymak zorunluğunu denetlemiş olacaklar.

Hükümetim vaktiyle, 19 Aralık 1920 tarihinde açıklanan konferans yerinin Bakû'den Moskova'ya alınması ricasına uyduğundan, bu kez Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetlerine olan etkinizi ve nüfuzunuzu kullanarak konferans yeri olarak, Doğu Anadolu'nun bir kenti değil doğrudan doğruya Ankara'nın seçilmesindeki

[3605] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 646-647. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3606] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.
[3607] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 372.

mutabakatlarının alınmasına yardımcı olursanız, size minettar kalırım. Bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın hükümet yetkilileriyle anlaştım.

Size bu ricada bulunmamın nedenleri, 19 Aralık 1920'de tarafınızdan ileri sürülen nedenlerin aynıdır. Bu konferansın önemi, başlamış olduğum bu işi bizzat bitirmek isteyişim ve ortaya çıkan bugünkü şartlarda Ankara'dan uzaklaşamamam. Önemli durumlarda doğrudan telsizle Trabzon üzerinden telgraf bağlantısı, oradan da Rus radyo istasyonu ile bağlantının kurulması gibi olağanüstü olanaklar, Rus ve Kafkas temsilcilerinin sürekli olarak kendi hükümetleri ile bağlantı kurabileceklerine garanti olacaktır.[3608]

2 Temmuz 1921. Enver, Moskova'ya muvasalat etti.

2 Temmuz 1921'de Moskova'ya dönen Enver Paşa temelleri Berlin'de atılan ama merkezi Moskova'da olan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın başına geçti. Enver Paşa'nın Hüseyin Cahil Yalçın tarafından 28 Ekim 1944 tarihli *Tanin*'de yayımlanan bir mektubunda "Gelelim bu merkez bürosunun Moskova'da olmasına... Çünkü yegane muavenet membaıdır ve bizimle tevhidi mesai edecek büyük kuvvet Sovyetlerdir. O halde onlara hem emniyet ilka etmek hem de daha yakından işi takip etmek için Moskova'yı münasip buldum" demesine bakılırsa, örgütün en büyük destekçisi Bolşeviklerdi.[3609]

Enver, görev beklediği 1921 yılında Sovyet hükümetinin konuğu olarak Moskova'ya yerleşmişti. Kısacık boyu ve kocaman kalpağıyla Rus başkentinin sokaklarında renkli bir görüntü oluşturuyordu. Bir buçuk yıl kapı komşusu olarak yaşayan ve kendisini her gün gören Amerikalı yazar Louis Bryant'a göre Moskova sosyetesinin aslanı olmuştu. Bryant şöyle yazıyordu: "Çok belirgin oportünizmine... zalimliğine... ve vicdansızlığına karşın yine de zarif..." Bütün aslanlığına karşın, sıkıldığı hissediliyordu.[3610]

Emir Şekip Arslan:

1921 Temmuz'unun başında Moskova'da ondan [Enver'den] ayrılırken -bu onunla son vedalaşmamızdı- Mustafa Kemal ile anlaşmazlığının onu tehlikeye düşüreceğini ve Türkler arasında tam bir anlaşma olması gereken dönemde, fitnenin alevleneceğini hatırlattım. Zaten Mustafa Kemal, Moskova hükümetine Enver'in hareketlerini şikayet ederek, onlardan hiçbir şekilde ona mal ve silah yardımı yapmamalarını istemiş ve Sovyet Hükümeti de bu talebi gerekçe göstererek Enver'e yardım etmemişti. Aslında ben başından beri, Bolşeviklerin Enver'i yanlarına çekip, çatışma ortamında bırakmalarını onaylamadım. Çünkü onlar Enver'i oyuna getirip, o ellerinde olduğu sürece, onun ismini kullanarak İngiltere'yi tehdit edip emellerine ulaşacaklarını düşünüyorlar, aynı zamanda höylece onun ve arkadaşlarının hareketlerini kontrol altına alarak, sayılan oldukça çok olan Rusya Müslümanlarına destek vermelerini de engellemiş oluyorlardı. Enver, Kızıl Hükümete, defalarca, kendisinin ve arkadaşlarının komünist olmadıklarını, onlan bir araya getiren ortak paydanın sadece İtilaf devletlerine karşı koymak olduğunu söylemişti. Halbuki Bolşevikler, kendileri gibi özü ve sözü ile komünist olmayanlara asla güvenmezler.[3611]

3 Temmuz 1921. İstanbul'daki *Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un yabancı bir kaynaktan öğrendiğine göre, iki Bolşevik atlı tümeni Sivas dolaylarında, iki piyade tümeni ise Erzurum yakınlarında görülmüş*.[3612]

4 Temmuz 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi, "Troçki'den Kardeşi Mustafa'ya Mektup" manşetiyle makale neşretti: *Trotsky [Troçki] Mustafa Kemal'e içinde kendisine "dostum, kardeşim" diye hitap ettiği ve Rusya ve Türkiye'nin ortak düşmanı İngiltere'yle müzakere etmemesini tavsiye ettiği bir mektup gönderdi. Aynı mektupta tüm Rusya ve tüm Müslümanlar Kemalistlerin yanında olup onları sonuna*

3608 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 373.
3609 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 387.
3610 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 400.
3611 Emir Şekip Arslan. (2005). *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları* (S. Meydan & A. Meydan, çev.) içinde (s. 389). İstanbul: Çatı Kitapları.
3612 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 593.

kadar destekleyecektir – diye ekliyordu.[3613] *Haberin devamında, Moskova hükümetinin Rusya ve Sovyetlerde yaşayan bütün Yunanlı ve Japonların (Komünist Partiye üye olanlar hariç) tutuklanmasını emrettiği de ifade edilmiştir*.[3614]

5 Temmuz 1921. *Yunan Kralı Konstantin*, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerine *genel taarruz emrini ver*di.[3615]

Enver, Cavid'e mektup gönderdi: *Harici teşkilatımız pek iyi bir yolda ilerliyor. Anadolu ile şekerrengiz. Mesela biz, Buhara'da bir hükümet kurarak orada toplanmalı imişiz. Anadolu'nun aldığı yola barıştan sonra karşı koymayı düşünüyoruz. Şimdi bir gürültü çıkarmayı düşünmüyoruz*.[3616] *Ankara'da arkadaşların hemen her birisi şiddetli tarassut altındaymış [gözetlenmekteymiş]. Eyüp Sabri Bey'in (Mustafa Kemal Paşa da dahil) evvelce bizim komünist olduğumuz zannıyle teşekkül eden fırkası dağılmıştır*.[3617]

İngiliz Gizli İstihbarat raporu kaleme alındı. *"A/8" kodlu İngiliz ajanının bildirdiğine göre, Kafkasya'dan alınan haberler, Bolşeviklerin Kars'ı işgal ettiklerini ve Kızıl Ordu'nun Türk hududu doğrultusunda ilerlemekte olduğunu gösteriyordu. Sağlanmış olan son haberlere göre, Rus süvari birlikleri Türk hududunu geçerek Erzurum'a doğru ilerliyorlardı. Ajan, Anadolu'daki durumu oldukça tehdit edici olarak görüyordu. Ona göre, Bolşevikler, Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının gelmiş olduğu kararını verebilirlerdi. Son 4 hafta sırasında Bolşevikler Anadolu'ya çok sayıda silah, makineli tüfek, küçük çapta silahlar ve mermiler göndermişlerdi. Bu da Bolşeviklerin bu ülkeye olan ilgisini gösteriyordu. Ancak bu ilgi, onların ulusalcıların savına sempatileri olduğu anlamında değildi. Bu silah ve mermilerin İttihatçılar için gönderilmiş olduğu meydana çıkarsa buna şaşmamak gerekirdi. Bolşeviklerin amacı, ülkede bir yönetim darbesi olursa, İttihatçıların durumunu berkitmekti. Bolşevikler, ayrıca, Shalva Eliava'nın başkanlığı altında olan bir heyeti özel bir görevle Ankara'ya göndermişlerdi ve kimi söylentilere göre, Enver Paşa Tiflis'e ulaşmıştı ve onun Anadolu'da muhtemelen bir yönetim darbesi yapılmasıyla ilgili olduğu söyleniyordu*.[3618]

6 Temmuz 1921. İngiliz *The Times* gazetesi: *II. Wilhelm'in yerine Lenin Türkiye'nin hamisi oldu*.[3619]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın cephede 170.000, Anadolu'da ise 300.000 askeri bulunuyor. Her an saldırıya geçebilir. Cepheleri ziyaret eden tarafsız gözlemciler, Türklerin bu saldırıyı geri püskürtecek güçte olmadığını, Rusya ve İtalya'nın yardımlarına rağmen Türk tarafında cephane ihtiyacı olduğunu ve tedarik zincirinin hala öküzlerle sağlandığını tespit etti*.[3620]

9 Temmuz 1921. İtalyan *Corriere della Sera* gazetesi, Paris muhabiri Domenico Russo imzalı makale neşretti. Russo, *iki Türk hükümetinin birleşmek üzere olduğunu ve Mustafa Kemal'in istediği zaman*

[3613] Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 67.
[3614] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 326.
[3615] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324.
[3616] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 596.
[3617] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Milli Mücadele*, 2018, s. 374-376.
[3618] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 277.
[3619] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 156.
[3620] The New York Times, 6 July 1921, *Greeks Ready To Begin Asia Minor Offensive*, p. 3; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 226-227. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

"barışçıl bir şekilde bir galip gibi İstanbul'a girebileceğini"; *Müslüman dünyasının Bolşevizme karşı duyarsız olduğu için Kemal-Lenin anlaşmasından endişe duymamak gerektiğini* yazıyor.[3621]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *General Harrington, bir Karadeniz limanında Mustafa Kemal'le görüşmek ve onun tekliflerini alarak Londra'ya iletmekle görevlendirilmiştir*. *Mustafa Kemal'in tekliflerinin İngiliz delegeler tarafından kabul edilebileceği ve Kemalistlerin müttefiklerle müzakereler yapmaya hazır oldukları ancak İzmir ve Trakya konularında taviz vermeyecekleri aktarılıyor*.[3622]

Paris'de münteşir mühim mecmua *Le Revue Hebdomadaire*, Henri Massis imzalı makale neşretti: *Parti farkı olmaksızın Fransız kamuoyu Sevres antlaşmasının geçersizliğini kabul etmekte birleşiyor ve onun düzeltilmesini istiyor. Kamuoyunun böylesine birlik gösterdiği başka bir mesele hemen hemen yoktur. Fakat bu birlik, kamuoyunun bu düzeltmeyi elde etmedeki aczini daha iyi belirtmekten, ve başka meselelerde olduğu gibi burada da İngiltere'nin dümen suyunda gittiğimizi açıkça göstermekten başka bir şeye yaramıyor (…) Bolşeviklerin dostu Türkiye ile anlaşma mümkün mü? Mustafa Kemal'in arkasında bize "Sovyetlerle Ankara arasında ilişkiler ajanı" şeklinde Enver Paşa ve bir Afgan ordusunun başında Hindistan'ı istilâ ve ayaklandırmayı uman Cemal'i gösteriyorlar. Böyle bir anlaşmanın tehlikesi büyükse de, her şey bizi, bu tehlikeden kaçmanın yine de tek yolunun gecikmeden Mustafa Kemal'le anlaşmaya gitmek olduğunu düşünmeye yöneltiyor. Yarın, belki, etrafı siperlerle çevrilmiş büyük bir karargâhtan farkı kalmayan Anadolu'da hüküm süren kuşatılma psikozuna kapılarak, Yunanlıların yıkıcı saldırıları ve katliamları yüzünden bitkin hale düşerek, bizim oyalama politikamızdan ağzı yanarak -ki onun aşırı adamları bu politikayı iki yüzlülük ve köyü niyetlilikle suçluyorlar- bu samimî vatanperver, Jön Türk, veya Bolşevik kışkırtıcılara söz anlatamaz hale gelecek ve kendisi de hainlikle suçlanmamak için onlara taviz verecek. Zira Ankara'da bir çeşit tedhiş hüküm sürüyor, ihtilâl mahkemesi sürekli şekilde çalışıyor ve Kemalist Meclis bizim Konvansiyon'umuzu hatırlatıyor…*[3623]

10 Temmuz 1921. Yunan işgal kuvvetleri Eskişehir'e doğru harekete geçti.

11 Temmuz 1921. Kâzım Karabekir'den Mustafa Kemal'e telgraf: *Cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmak lâzımdır.*[3624]

> Karabekir Paşa, bunları Mustafa Kemal'e yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli bir yazıda açıklar:
>
> "Anayasa kanunundaki Şûra (Sovyet) usûlü devlet biçimi uygulama ilkin başarılı bile olsa, her tarafta işbaşına geçeceklerin önemli bir çoğunlukla tutuculardan ibaret olacağı" düşünülmelidir.
>
> "Bunların en yakın iki örneği Erzurum ve Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk ve Belediye seçimlerinde görülebilir. Halkın serbest oyu, işbu kurulların başına tutucuları geçirmiş ve az zaman önce yeni fikirleri yayınlar görünen ve Erzurum'un aydın sayılan gençleri..... tarafımdan korunduğu halde dahi bir daha Erzurum'a giremez olmuştur".[3625]
>
> Karabekir, Mustafa Kemal'e, Yeni Anayasa Tasarısı ve Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkında kaygılarını bildirdi, Hoca Raif Efendi'nin de bunlara katıldığını ekledi. Şura esasına göre teşkilat yapmanın ve cumhuriyet ilan etmenin ülkede kargaşalık yaratacağını ileri sürdü. Mustafa Kemal'den siyasî partilerden uzak kalmasını istedi.[3626]

3621 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 244.
3622 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223-224.
3623 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211-212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
3624 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 156.
3625 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 666.
3626 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 602.

Hoca Raif ve arkadaşlarının Karabekir Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'e iletilen görüşleri şöyledir:

"Bütün bu girişimlerden ve Ankara basınının yayınlarından doğan ve önemli ve yaşamsal kuşku, hükümet yönetim biçimini saptayan Hilâfet ve Saltanat'in Cumhuriyetçiliğe dönüşmesi tehlikesidir. İzlenen tutumların devamı hâlinde bir oldu bitti biçiminde gerçekleşmesinden korkulan bu tehlike, maazallah, yaşam ve bağımsızlığımızı bir kargaşalık tufanı içinde boğar. Ve bu değişiklikten ilk yararlanacak, yine düşmanlarımız olur. Apaçıktır ki, devletin bütünlüğü ve bağımsızlığını politik nedenlerle onaylayacak ve kabul edecek olan İtilâf Devletleri ile öte yanda Bolşevikler, barıştan sonra ülkemizde yapılacak saltanat devrimini, iç karışıklarla bizi çökertebilecek en kuvvetli bir bölme ve parçalanma vesilesi olarak kazanacaklardır".[3627]

İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlanan Yunan ordusunun başarı oranını saptamak amacıyla, Tümgeneral T.O. Marden ve Albay E.S. Hoare Nairn'i, kendi kişisel görüşlerine dayanarak, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu konusunda raporlar hazırlamaya* görevlenmişti; *bu bilgileri toplayarak, Savaş Bakanı C.W. Evans'ın eliyle İngiliz Kabinesi'ne* sundu. *Wilson, ayrıca, Rus'ların Ulusçulara çok miktarda mermi, silah ve askeri gereç gönderdiklerini; Mustafa Kemal'in, "Rus yandaşı yönetimi" kabullenirse, personel de göndermeye hazır olduklarını* bildirdi.[3628]

Yunan taarruzunun başladığı günün ertesi, 11 Temmuz'da Sovyetler'le 16 Mart'ta imzalanmış Dostluk Antlaşması onaylanmak için Meclise sunuldu. Demek ki 4 aydır antlaşma bekletilmişti. Oysa Sovyetler 20 Mart'ta onaylamışlar. Niye? Belki antlaşmayla Batum'un Gürcistan'a verilmesi dolayısıyla Mecliste sert tartışmalar çıkabileceğinden, bu yüzden de Sovyetler'in güceneceğinden korkulmuştu. Belki Yunan saldırısı karşısında Sovyet desteği daha büyük önem kazanacağından, itirazların daha az olacağı düşünülmüştü.[3629]

12 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi:

a - Bolşevikler, Enver'i Mustafa Kemal'e yeğ tutabilirler, ama Ankara'nın ittifakına çok önem verdikleri için, Mustafa Kemal orada duruma egemen olduğu sürece, onunla bağları koparmazlar.

b - Kemalistler, Enver'in geri gelmesini istemiyorlar, Bolşevizmi ya da Bolşevik nüfuzunu da istemiyorlar, ama Bolşeviklerle ittifaka çok önem verdikleri için, herhangibir biçimde ilişkileri kesmek rizikosuna girmezler.

c - Mustafa Kemal ve yandaşları, millî harekette üstünlüklerini koruyabilmek için çetin bir çaba harcıyorlar, ama Müttefikler ile kolay bir anlaşma uğruna Millî Misak ilkelerini zayıflatmamak için de hâlâ yeteri kadar güçlü ve yeteri kadar ülkücüdürler.[3630]

13 Temmuz 1921. *Malta'daki sürgün hayatından kurtularak Münih üzerinden Roma'ya gelen eski dâhiliye nâzırı Ali Fethi* [Okyar], İtalya Hariciye Nezâreti Şark Umuru Dairesi Umum Müdürü Mario Lago'yla mülakat ediyor. İttihadçı Ali Fethi'nin mezkûr mülakata dair günlük kaydında şunlar yazıyor: *Anadolu hükümetinin İtalyanlara yaptığı sert muamelelerden pek müşteki. Türklere cidden dostane bir siyaset takib eden İtalyanların bu gibi muamelelere mâruz kalmaları esbabını Ankara'da tesirât-ı hâriciyeye yâni Bolşeviklere atfediyor*.[3631]

Fethi, Roma'ya Kont'un [Sforza'nın] artık Bakan olmadığı dönemde ulaşmış, burada 13 Temmuz 1921'de Lago ile bir araya gelmiştir. İtalyan askerleri artık Antalya'yı terk etmişti, fakat 12 Mart Londra Anlaşması

3627 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 667.
3628 FO 371/6522/E 8134, C.P. 3124; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 197-198.
3629 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 354.
3630 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 543.
3631 Fethi Tevetoğlu. (1987). "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hâtıraları (30 Nisan 1921-16 Ekim 1921)". *Belgeler*, XII(16), s. 116; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 286-287.

onaylanmamaya devam ediyordu. Değerlendirmesinde Lago, Fethi'ye Türklerin nankör olarak görünmeye başladıklarını söylediğini yazmış ve şunları eklemiştir:

> "Türklerin bu tutumu karşısında İtalyan kamuoyunun kendisini derinden sarsılmış olarak hissetmeye başladığını ve Türkiye'ye karşı olmasa da Ankara hükümetine karşı daha az hoşgörülü bir duruşa doğru yönelme işaretleri verdiğini kendisine izah ettim."

Lago, çok sayıda "gereksiz provokasyonu" anlatarak Fethi'ye ulusalcı hükümetin artık Bolşeviklere boyun eğdiğini söyledi. Ilımlı olan ve Lago'nun belirttiklerini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için muhtemelen yetersiz bilgiye sahip olan Fethi, "Ankara'da iktidarda bulunan dört deliyi yola getirmek için" her şeyi yapacağını söyleyerek, belki de samimi bir cevap vermişti. Vatanına döndükten sonra Dışişleri Bakanlığı'na hâlâ dostane sinyaller göndermeye devam etmiş, fakat elbette ki bir daha bu tonda konuşmamıştır.[3632]

14 Temmuz 1921. İtalyan *Giornale d'Italia* gazetesi Berlin muhabiri bildiriyor: *Lenin'in Aşırı Talepleri Yüzünden Türkler ile Bolşeviklerin Ayrılması*.[3633] Muhabirin belirttiğine göre *Bolşevikler dostluklarının karşılığında Kemalistlerden Türklerin Avrupa topraklarından feragat etmelerini istemişlerdir*.[3634]

15 Temmuz 1921. *Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa, Dışişleri ve Maliye Bakanlıklarına gönderdiği bir yazıda, Sovyet yardımıyla ilgili bilgiler verdi. Yazıya göre, Türkiye'nin istediği 50 milyon altın rubleye karşı ilk yılda 10 milyon verilmesi kabul edildi. Bunun 4 milyonu bugün alınarak Trabzon Kumandanı Seyfi Bey'le Kars'a gönderildi. 1.600.000 altın Ruble, silah satın alınmak üzere Stockholm'e gönderildi. 14 Mayıs'ta alınan 240.000 altın Ruble ise elçilikte alıkonuldu. Bu yılın alacağından kalan 4.600.000 liranın ise, Avrupa ile girişilen siyasi ilişkilerden ötürü ödenmesinde zorluk çıkarılıyor. Ali Fuat Paşa, Moskova'da elçiliğin açılışından önce yapılan yardımlarla ilgili bilgi topladıklarını da belirtti*.[3635]

Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *İbrahim Tali ve Seyfi Beylerle (Ankara'nın temsilcileri) birlikte Çiçerin ve Savaş Bakanı ve Başkomutan Kamanef'le olan görüşmeden Seyfi Bey, 200 bin tüfek vesaire isteyince, bunu, o günkü ihtiyaçlarını Polonya Cephesi'nden geçerken gördüğüm Rusların veremiyerek, gene işin sürüncemede kalması düşüncesiyle, Ruslara ne verirlerse kabul edeceğimizi söyleyerek işi maddiyata dökmeye çalıştım. Ve böylece bir miktar altın para ile 15 bin tüfek vesairenin sağlanması başarıldı. Yalnız Ruslar, bu sırada Almanya'ya giderek oradan silâh vesaire almayı başarırsam, o vakit Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden, gezideki tehlike ve güçlükler hususunda arkadaşların kuruntularına bakmıyarak Berlin'e gittim. Fakat o sırada Polonya barışı olduğundan Rusların oradan silah almaya gerek kalmadığını söylemeleri üzerine geri döndüm*.[3636]

15 Temmuz tarihli istihbarat raporu şu bilgiyi vermiştir: *"Anadolu'daki durum oldukça tehdit edicidir. Bolşeviklerin Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının geldiğini kararlaştıracakları vaktin yaklaştığına inanılmaktadır. Son 4 hafta sırasında Bolşeviklerce Anadolu'ya çok miktarda silah, makineli tüfek, küçük çapta silah ve mermi gönderilmiştir. Bu da, Bolşeviklerin, bu ülkeye olan ilgilerini göstermektedir. Bu ilgi, ulusalcıların savına sempatiden kaynaklanmıyor. Tüm bu silah ve mermiler, bir*

3632 *Affari Politici* (AP), 7775-sayı yok, Lago'nun el yazmalı notu, 13 Temmuz 1921; AP, 7771-9963/674-C, Garroni'den İtalya Hariciye Nezâretine, 31 Ağustos 1921, ekte Fethi'nin 16 Ağustos tarihli mektubu; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 240-241. Lago muhtırasına nazaran, Müttefiklerin Malta sürgünlerini tahliye edişlerindeki mühim bir gaye de, TBMM Hükümetini Sovyet Rusya yörüngesinden çıkartmak idi. Nitekim Ali Fethi Ankara'ya varacak ve önce mebus sonra Dahiliye Vekili tayin edilecektir. Mesela Hüseyin Rauf (Orbay) Ankara'ya varacak önce mebus sonra sırasıyla Nafia Vekili ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi tayin edilecektir. Mezkûr kişiler Avrupaî siyasî simalardı. Müşarünileyhanın Sovyet Rusya'ya aleyhtar olduklarına dair elimizde çok sayıda veri bulunuyor.

3633 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 159, sonnot 23.

3634 "Türkler ve Bolşevikler Arasında Kırılma-Lenin'in aşırı bahaneleri nedeniyle" Corriere d'Italia, 14 Temmuz 1921, s. 3; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 244, dipnot 16.

3635 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 593.

3636 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 501-502, dipnot *.

yönetim darbesi olursa, kendi durumlarını pekiştirmelerini olanaklı kılmak için herhalde İttihatçılara gönderilmiştir. Bolşevikler, Ankara'ya, Shalva Eliava başkanlığında özel bir heyet göndermişlerdir; ayrıca, Enver Paşa'nın Tiflis'e ulaştığına dair çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Onun adı, Anadolu'da yapılması muhtemel bir yönetim darbesine karıştırılmaktadır; bu da, önümüzdeki iki veya üç hafta içerisinde olayların çabucak gelişmesi olasılığını ortaya çıkarıyor. Gerçekten de bu sırada Kemalistlerin, Bolşeviklerin de içinde parmağı olan bir komplo meydana çıkardıkları bildirilmiştir."[3637]

16 Temmuz 1921. *Enver Paşa da Moskova'dan Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, Türkiye'ye yardım sağlamak için yaptığı çalışmaları anlattı. İttihatçıların sınır dışı edilmelerinden duyduğu üzüntüyü belirtti. İktidarda gözlerinin olmadığını, kapitalist emperyalizme karşı İslam'ın kurtuluşu için çalıştıklarını, gerekli gördükleri anda Türkiye'ye gireceklerini bildirdi.*[3638] *Enver Paşanın 16 temmuz 1921 tarihini taşıyan son mektubu ise şu sözlerle biter: "-Memlekete geleceğiz! İşte o kadar".*[3639] *Ama mektubun en sonunda "kemal-i hürmetle" gözlerinden öpüyor, Allah'tan ona yücelikler ve İslam ve vatana yararlı büyük büyük başarılar diliyordu "kardaşım efendim".*[3640]

"Ruslar, henüz görüşmeye bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey kardeşimiz :

Bunlar Anadolu'nun, komünist olmasını isteyecekler, biz de olmaya karar verdik. O halde gene neden müzakere olmuyor? diyorlar ve sabırsızlanıyorlardı.

Ben özel olarak, Berlin'de hapishanede tanıştığımız Radek ve öteki ileri gelenlerle işin bir an önce çözümüne çalıştım. Sonunda müzakere başladı ve Yusuf Kemal Bey kardeşimizin sandığı gibi Bolşeviklik de önerilmedi".

"Bakû'ya geldiğimde de değil yalnız Türkiye'de, fakat bütün islâm memleketlerinde derhal ters etkisi görüleceğine ve böylece İngilizlere yardım edileceğine inandığım için, Türkiye ve Doğu'da komünizm yanlısı olmadığımı açıkça Bakû Kongresi'nde söylediğim gibi, Anadolu halkının çıkarına daha uygun ve gerçekten ezilen halkı düşünür yönetim ilkesine dayalı bir programla (Küçük) Talât Bey ve bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kâzım Karabekir Paşa ve yüksek kişiliğinizle siz komünist esasını kabul eder gibi görünmüş olduğunuzdan, doğaldır ki, bu konuda yaptığınızı değil, yalnız size fikrimi yazmakla yetinmiştim. Daha sonra Ankara'dan aldığım mektuptan ve buraya Üçüncü Enternasyonal'e gelen delegelerden zâtiâliniz diktatörleri olmak üzere, Çerkez Etem ve öteki bâzı arkadaşların Ankara'da Komünist Partisi'ni teşkil buyurduğunuzu anladım. Burada Tevfik Rüştü (Aras) Bey kardeşimize, komünistliğin memleketimizin toplumsal ve ekonomik durumu açısından mümkün olmadığını bilmekle birlikte, dünyaya karşı gülünç duruma girilmemek üzere, hiç olmazsa komünist görünmüş arkadaşların bir kısmının bu fikirde devam etmesi gerekeceği görüşünde bulundum. Hatta zâtiâlinizin Sovyet yönetiminin ilânı ile diktatörlüğünüze karar verdiğinizi ve buna karşı çıkıldığını, karşı çıkanların memlekete zarar verebilecek bir girişimin meydana çıkmasını önlemeyi başardıklarını, bu iddiada bulunanlardan işittim".[3641]

Memlekette halka dayalı ve gerçekten onun çıkarını düşünür bir fikirle çalışmaktan yanayız.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Nedeni de sözde bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Oysa ben ve arkadaşlarım o kanıdayız ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç gerek olmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz baskı edilenleri size karşı çıkartmayacak, yatıştıracak ve daha kolaylıkla yürütecektik... İtiraf etmemiz gerekir ki, hiçbir yasal neden olmadan memleket dışına sürgün biçimindeki isteğinize sonuna dek tahammül bize gerçekten pek çok ağır ve sefilce gelir...

3637 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 280.
3638 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 610.
3639 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1993, c. 2, s. 396.
3640 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 337.
3641 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 700-701.

> Dışarıda kalmanın, genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm Âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu gördüğümüz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar.[3642]

Hopa'da bulunan Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy), Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. 19 Ağustos'ta adresine teslim edilecek şifrede, Enver ve rüfekası hakkındaki son bilgiler arz ediliyor:

> Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Enver ve rüfekâsının Berlin'den avdet etmeden güya muhtelif İslâm memleketlerinden gelen murahhasların iştirakıyla Berlin ve Roma'da akdetmiş oldukları kongrede mukarreratı atiyenin ittihaz olunduğu istihbar kılınan resmî malumat ve vesikalarına müsteniden berai malumat arzolunur.
>
> 1921 kongre mukarreratı İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı 1921 senesi kongresi ittihadına dâhil muhtelif memleketlerden gelen murahhasların iştirakıyla Berlin ve Roma'da akdetmiş mukarreratı âtiyeyi ittihaz etmiştir.
>
> Madde 1 – İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı hakkındaki nizamname aynen kabul edilmiş ve nizamnamenin birinci maddesini teyiden emperyalizm ile mücadeleye her şekil ve surette devam edilmesi kararlaştırılmıştır.
>
> Madde 2 – Emperyalizm ile mücadeleyi idame ettirebilmek üzere bu tarz mücadeleyi kabul eden müslim ve gayrimüslim bütün milletlerle ve kezalik maksadımıza hadim bütün sınıflarla teşriki mesai edilmesi esası kabul olunmuştur. Teşkilâta dahil olmayan siyasî veya içtimai ihtilâl programları takib eden millet veya sınıflarla teşriki mesaide yalnız Emperyalizm ile mücadelede tevhid ve iştiraki mesai esası kabul edilmiş olup her taraf kendi millî veya içtimaî programını aynen muhafaza etmek hakkını haiz olacaktır.
>
> Madde 3 – Anadolu'daki Hükümeti hazıra bugünkü şekil ve mücadelesi itibarıyla emperyalizm ile hali ihtilâfta bulunduğundan Anadolu bugünkü mücadelesinde ve istiklâlini müdafaada devam ettiği müddetçe İslâm memleketlerindeki bilcümle teşkilâtı ihtilâliye ve kendine yardım edilmesi esası kazalik kabul edilmiştir.
>
> Madde 4 – Merkezi Umumî tarafından tahrir ve kongreye teklif edilmiş olan ihtilâl nizamnamei dahiliyelerinin ve muhtelif memleketlerdeki usulü ihtilâli tayin ve irae eden izahnamelerin aynen kabul ile bunların serian ittihada dahil memleketlerde tatbikle devam ederek her memleketteki teşkilâtı ihtilâliyeyi tensib etmek ve bu memleketlerde ihtilâl hareketlerinin takviye ile çarelerinin temini merkezi umumiyeye tebliğ olunmuştur.
>
> Madde 5 – Fırka Teşkilâtı vücude getirebilecek veya Mecalisi teşriiyesi olmayan memleketlerde cemiyetler maksadımıza göre çalışarak kuvvai icraiye rüesa ve azasıyla anlaşarak kanunen … çalışmak mümkün olan memleketlerde bu suretle ve mümkün olmayan memleketlerde dahi çalışması esas itibarıyla kabul olunmuştur. [..][3643]

Açıklamalı [ÖA18]: İktibası tamamla.

19 Temmuz 1921. *19 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Türkiye'den kömür satın alma imkânı olduğu belirtilmiştir. Aynı belgede Zonguldak'ta on bin tondan fazla hazır kömürün mevcut olduğu ve buradan gemiler vasıtasıyla kömür alınabileceği Çiçerin'e iletilmiştir*.[3644]

20 Temmuz 1921. *Anadolu ihtilâli sırasında bazı Bulgarlar bazen müşavir olarak bulunmuş ve bunlar Mustafa Kemal'in karargâhında görev almışlardı. Bakü'de yayınlanan Komünist adlı gazetenin Londra'dan aldığı bir telgrafta belirtilen bir çok bilginin yanında yazıldığına göre Bulgar hükümeti, Bulgar'ların Kemalist ihtilâlde görev alışlarına karşı tedbir almazsa müttefikler Bulgaristan'a karşı bazı hareketlerde bulunmaya kararlıdır*.[3645]

3642 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.

3643 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 128-130.

3644 *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 56, List: 74; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 216.

3645 Komünist, 20.7.1921, Sayı 162; Aktaran: Stefan Velikov. (1969). *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918-1922)* (N. Yılmaer, çev.) içinde (s. 117). İstanbul: Kitaş Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

20 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, "oldukça yetkili bir kaynak" şu bilgiyi sağlamıştı: "Mayıs ayında, Kars'ta, Kafkasya'daki Bolşevik güçleri komutanıyla Bolşevik yandaşı Enverci grubun delegesi olduğu söylenen kıdemli bir Türk subayı arasında oldukça gizli bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, Kemalistler Yunanlılarca kesinlikle yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusunun Anadolu'ya girmesi; Kemalistler durumlarını korursa, Bolşeviklerin İran'a karşı yürümeleri karar altına alınmıştı. Başka bir kaynaktan sağlanmış, olan bilgi bu haberi doğrulamaktadır."[3646]

21 Temmuz 1921. Kütahya-Eskişehir (veyahud Altıntaş) Muharebesinde, Mirliva İsmet (İnönü) komutasındaki TBMM Hükümeti Garb ordusu, neredeyse bozguna uğradı. 60 ilâ 70.000 kişilik mevcudun 30.000'i cepheden firar etti. TBMM Hükümeti Garb ordusu, Mustafa Kemal'in talimatıyla 120 kilometre kadar geri çekilmekte; Yunan Ankara'ya doğru ilerlemektedir. Bu şartlar altında:

> 16 Mart'ta Moskova'da imzalanan Türk-Rus Dostluk ve Yardım Anlaşması, Büyük Millet Meclisi'nde 5 red ve 1 çekimser oya karşılık 201 oyla kabul edildi ve sürekli alkışlarla karşılandı. Red oylarını, Batum'un Gürcülere bırakılmasını istemeyenler verdiler. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, kanunun görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada "İki türlü kapitalizm vardır. Biri istilacı kapitalizm, diğeri yurt içindeki kapitalizm. Rusya ile kapitalizme karşı yaptığımız birlik istilacı kapitalizme karşıdır. Yoksa kimse iç işlerimize karışamaz" dedi. İki ülke arasındaki esir değişimi anlaşması da onaylandı.[3647]
>
> Gecikmenin nedeni Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e soruldu. O da yol koşullarını öne sürdü. Antlaşma 1 Nisan'da yola çıkarılmış, 7 Nisan'da Bakûaskeri ataşe Seyfi Bey'e ulaşmış. O da Tiflis-Kars-Sarıkamış yoluyla Trabzon'a ulaştırmış. Kimi mebuslar gecikmenin soruşturulmasını isterken, Batum mebusları antlaşmayı ulusal emellere aykırı diye reddettirmek istiyorlardı. Erzurum'dan Durak, Rusların ülkemize komünizmi getirmek için çok paralar döktüklerini, bundan sonra da öyle olup olmayacağını sordu. Y. Kemal iki ülkenin de istilaya uğradığına, yani yazgı birliğine dikkat çekti. Batumlulara "...ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icabediyor" dedi. BMM "oradan" (Sovyetler'den) aldığı kuvvetle ortaya çıkabilmişti.[3648]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 18 Mart 1921 tarihli Moskova Muahedenamesini Meclis gündemine getirdi.[3649] *Örneğin, milletvekili Süleyman Bey'in "antlaşmanın neden uzun süredir meclise sunulmadığı" sorusunu yanıtlarken Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, antlaşmanın onaylanmasındaki gecikmenin "siyasal bir nedeni bulunmadığını ve bu gecikmeden ötürü içtenlikle üzüntü duyduğunu" bildirmekteydi*.[3650]

3646 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 258.

3647 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 617.

3648 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 354-355.

3649 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 467. "13 Temmuz 1921'de Afyonkarahisar, 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz Eskişehir Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir. Trabzon Yunan gemileri tarafından bombardıman edilmektedir. Bakanlar kurulu hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar vermiştir. Moskova Antlaşması, onaylanmak üzere Meclis'e, işte bu son derece kritik günlerde, Sakarya Savaşı'na bir ay kala getirilmiştir. TBMM'de Moskova Antlaşması'nın imzası için yapılan görüşmelerde Hüseyin A[vni Ulaş] (Erzurum), Salih [Yeşiloğlu] (Erzurum), [Mustafa] Durak (Erzurum), Salahaddin [Köseoğlu] (Mersin) Beylerin zayıf da olsa muhalefet girişimlerine karşın, 201 oyla kabul edilmiştir. Meclis zabıtlarında *(5) ret ve (1) çekimser oy vardır* denmesine karşın, sadece şu isimler belirtilmiştir: *Reddedenler: Cemil Bey (Kütahya), Edib Bey (Batum); (Müstenkifier) Necib Bey (Ertuğrul)*. Yani, muhafazakar muhalefet Moskova Antlaşması'na kabul oyu vermiştir. Ankara, Moskova Antlaşmasını, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da ileri yürüyüşe geçtiği o günlerde, doğu sınırım kesinleştirmek ve Sovyet Rusya'yla tekrar yakın ilişkiler kurmak istediği için olsa gerek, onaylamıştır." (Akal, 2013, s. 468).

3650 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt ll, s. 330; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 216.

İtalya Hariciye Nâzırı Della Torretta, Roma'da bulunan İttihadçı Ali Fethi'yi (Okyar) makamına kabul etti. TBMM Hükümeti'nin İtalya'ya karşı hasmane tavır aldığını şikâyet ediyor. Torretta, mezkûr tavır değişikliğinin esas sebebi olarak Bolşevikliğe dikkat çekiyor.[3651]

Azerbaycan Sovyet Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Hüseynov, 1 Temmuz tarihli notaya cevaben Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) nota gönderdi. TBMM Hükümeti ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılması planlanan konferansın Ankara'da içtima edilemeyeceğini fakat Kars'da toplanması gerektiğini bildiriyor.[3652]

Azerbaycan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri Yusuf Kemal' e Telgrafı

21 Temmuz 1921

Yoldaş Natsarenus'un bana ulaştırdığı telgrafınıza karşılık olarak, büyük bir memnunlukla, Kafkas-Türk Konferansının toplanması isteğinizi aynen paylaştığımı hemen bildirmekte acele ediyorum. İki tarafın da hayati gereksinimleri ve çıkarları, Moskova Anlaşmasından ayrı, Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin ilişkilerinde esas olan İttifak ve dostluk bağlantısının en kısa yoldan anlaşma ile sağlamlaştırmalarıyla tamamlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki, Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ortak düşmanına karşı ortak cepheleri olduğundan, bu Cumhuriyetler, halklarının umut ve isteklerinin gerçekleşmesi yolunda gelişmelerinin tarihsel doğrultusu ile ilgili bütün sorunlarını birlikte çözümlemek isterler.

Siz daha Bakû'deyken ve anlaşma ile ilgili çeşitli sorunları sizle görüşürken, konferansın Bakû'de toplanmasında ısrar ediyordum, siz ise daha çok konferansın Kars'ta toplanmasını istediğiniz için, buna karşı hiçbir itirazım yoktu. O zaman olduğu gibi şimdi de, hükümetlerimizle sürekli bağlantı olanaklarının olması koşulu ile, Ermeni ve Gürcü yoldaşların da onayını alma görevini üstlenebilirim. Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye ile yakınlaşmasında olağanüstü hizmetlerinize üstün bir değer verirken ve Türk-Azerbaycan-Gürcü-Ermeni Konferansında Türk heyeti üyeleri arasında sizi de görmek en büyük isteğimdir. Ancak, yine de üzelerek konferansın Ankara'da toplanmasına izin veremeyeceğimi bildirmek zorundayım.

Yazımı bitirirken, sizi Ankara'ya bağlayan çalışmalarınızın çok önemli olmasına rağmen, sizi, bu günlerde toplanması beklenen konferansta heyetiniz başında görmekle son derece memnun olacağımızı ve bunu kuvvetle umduğumuzu belirtmek isterim.

En derin saygılarımın ve bağlılığımın güvencesi ile.

Dışişleri Halk Komiseri Hüseynov[3653]

22 Temmuz 1921. *22 temmuz 1921'de Türk-Sovyet Antlaşması'nın onaylanması sırasında, Sovyet Rusya'yla yakınlaşmaya karşı olanlar bu antlaşmaya karşı yeniden seslerini yükselttiler. Bir grup milletvekili adına söz alan Erzurum Milletvekili Salih Efendi, hükûmete verdiği soru önergesinde şu sorunun tam olarak yanıtını istiyordu: "Türkiye'de kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadele verenler ve bunların dostları kimlerdir?" Hükûmetin yanıtında şöyle denilmekteydi: "Türkiye'de kapitalizmle hiç kimse mücadele etmemektedir ve hiç kimse onunla mücadele edecek değildir... Söz konusu olan, ekonomik ve toplumsal düşünceler bakımından bizim ve Rusların siyasal inançları arasındaki benzerlik değildir. Rus hükûmeti Doğu halklarının hareketini kurtuluş hareketi olarak kabul ediyor. Rusya ve Türkiye'nin siyasal yolları arasındaki benzerlik işte budur." Antlaşmaya karşı olanların halka karşı konumlarını eleştiren Eskişehir Milletvekili Abdullah Aziz Bey, meclisteki konuşmasında bunların çıkarlarının Türk halkının çıkarlarından ayrıldığını belirtti. Şiddetli alkışlar arasında yaptığı*

[3651] Fethi Tevetoğlu, *Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hâtıraları (30 Nisan 1921-16 Ekim 1921)*, 1987, s. 117; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 287.
[3652] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 324-325.
[3653] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 374.

konuşmasında Aziz Bey şöyle dedi: "Batı devletlerinin bizim yüzlerce yıllık varlığımızı insanlığa yakışmaz bir biçimde ayaklar altına aldıkları şu sırada Rusya'nın bize el uzatması, hiç kuşkusuz, bağımsızlığımızın güvencesi olacaktır." Abdullah Aziz Bey, bir grup milletvekili adına yaptığı konuşmasında, görüşülmesine son verilerek antlaşmanın onaylanmasını istedi. Antlaşmanın onaylanması önerisinin ad ad oylanması sonucunda, 201 kişi lehte, beş kişi aleyhte oy verdi, bir kişi çekimser kaldı.[3654]

TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), 28 Mayıs tarihli *Ukrayna SSSC ile bir anlaşma yapılması* önerisine cevaben, Çiçerin'e nota tevdi etti. Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Ukrayna Sovyet Hükümetiyle müzekerelerin Ankara'da yürütülmesini taleb ediyor.[3655]

Ali Fuat Paşa'dan G . V . Çiçerin'e

22 Temmuz 1921
No. 706

Sayın Komiser,

28 Mayıs 1921 tarih ve 11/1161 sayılı yazınız üzerine Hükümetime, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istediğini ilettim. Bu bilgiyi alan Hükümetim, buna karşılık Ukrayna Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istediğini ancak, bu görüşmelere verdiği çok büyük önemi düşünerek, Türk tarafından doğrudan doğruya dış politika yöneticileri aracılığı ile yapılması isteğini bildirmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin uluslararası durumu bugün olağanüstü bir dönemde bulunup, Türkiye dış politikasının bugünkü yöneticilerinin hiçbiri Ankara'dan ayrılamayacaklarından, Hükümetim siz sayın Komiser nezdinde, Ukrayna Sovyet Hükümetine olan nüfuzunuzu kullanarak, Türk-Ukrayna görüşmelerinin yürütülmesi için kendi temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesinin sağlanılmasını rica eder.

En üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3656]

K. Kirtcheff adında bir Bulgar, 22 Temmuz 1921 günü Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından D. G. Osborne ile "Mustafa Kemal adına" bir görüşme yapar. Kirtcheff, 1918'lerde İngilizler hesabına çalışmış, İngiliz pasaportu almış, güzel İngilizce konuşan bir kişidir. Dışişleri Bakanlığı'na özetle şunu söyler:

Mustafa Kemal tarafından İngiltere ile görüşmek üzere görevlendirilmiş olan ve hâlen Cenevre'de bulu- nan bir Türk vardır. İzmir'in, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma'nın kaldırılması koşuluyla, Mustafa Kemal, İngiltere ile anlaşmak istemektedir. Cenevre'deki Türkle istenilirse, İsviçre'de görüşülebilir. Onun İngiltere'ye gelmesine izin verilirse, görüşmeler Londra'da da yapılabilir. Mustafa Kemal, Bolşevik-Panislâm planıyla karşıkarşıya buulnmaktadır, etrafındaki kimselerin çoğu bu planı kabule yatkın kimselerdir. Onun için İngiltere ile görüşüp anlaşmak istemektedir.[3657]

24 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *"Kemalistlerin yenilgisi gerçekten kesin ise, Anadolu'da antikemalist bir hareket çıkması olasılığı büyüktür" demekte ve "Bolşevikler ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmelerinden kaygı duyduğunu" ve Bâbıâli'ye göre, "Ankara Hükümeti'nin Bolşevik askerlerden yardım istediğini» belirtmektedir"*.[3658]

3654 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt ll, s. 330-331, 335; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 216-217. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3655 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

3656 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 375.

3657 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 544. "İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal adına yapıldığı ileri sürülen bu öneriyi, *Mustafa Kemal artık Milliyetçi Hükümete egemen değilse, onunla barış görüşmesine girmek faydasızdır* diye geri çevirir ve *Haberleşme için uygun yol Istanbul'dur* sözleriyle de Ankara'yı değil, Istanbul Hükümeti'ni muhatap saydığını belirtir."

3658 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540-541.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Gürcistan Sovyet Hükümeti Hariciye Halk Komiseri A. Svanidze'ye telgraf keşide eyledi. Fakat Svanidze de, Azerbaycanlı mevkidaş yoldaşı gibi cevab verdi.[3659]

Tablo 6: Sovyet Hükümeti Tarafından Kütahya-Eskişehir Savaşları Döneminde Gönderilen Silah, Cephane ve sair Malzemeler

Cins/Tür	Adet	Sandık	Gönderildiği Tarih
Rus Piyade Tüfeği	11.920		22-30 Mayıs 1921
Rus Piyade Süngüsü	9.520		22-30 Mayıs 1921
Avusturya Piyade Tüfeği	9.049	-	20 Haziran-24 Temmuz 1921
Alman Piyade Tüfeği	902	-	7 Haziran 1921
İngiliz Piyade Tüfeği	4.013	-	7-25 Haziran 1921
Çeşitli Ağır Makineli tüfek	99	-	11 Mayıs-7 Haziran 1921
Hafif Makineli Tüfek	93	-	7-24 Haziran 1921
Bomba	-	123	25 Temmuz 1921
Rus Piyade Cephanesi	-	9.062	22-26 Mayıs 1921
Avusturya ve Fransız Piyade Cephanesi	-	6.564	22 Mayıs-6 Temmuz 1921
Alman Piyade Cephanesi	-	842	26 Mayıs-16 Temmuz 1921
Ağır Makineli Tüfek Cephanesi	-	1.123	26 Mayıs 1921
Süvari Kılıcı	60	-	16 Temmuz 1921
Çeşitli Top	18	-	25-30 Haziran 1921
75 mm'lik Top Mermisi	20.481	-	2 Haziran-17 Temmuz 1921
75 mm'lik Rus Top Mermisi	18.220	-	16-19 Temmuz 1921
88 mm'lik İngiliz Top Mermisi	9.794	-	26 Haziran-22 Temmuz 1921
105 mm'lik Obüs Mermisi	9.175	-	30 Mayıs-11 Temmuz 1921

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 315-316.

Tablo. Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 197.[3660]

26 Temmuz 1921. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, İtalyan Sömürge Enstitüsü Müdürü Artom'un İngiliz *The Morning Post* gazetesine beyanatını iktibas ediyor. Artom: *Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması Dünya barışı için gerekli*dir. *Paris Barış Konferansı'nın en büyük hatalarından birisinin, Anadolu köylüsünün sebat ve millî inancını tanıyamamak olduğunu takdir eden tek millet İtalyanlar olmuştur. Bolşevik Rusya'nın Türkiye üzerinde nüfuz sahibi olması Akdeniz dengesinin İtalyan ticareti aleyhine gelişeceği açık olduğundan, Müttefiklerimiz yanlış politikalarla Türkleri Rusların kucağına atarken biz Kuva-yı Milliye'nin, Türklerin hakkını savunduğunu anladık*.[3661]

3659 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

3660 "Sovyet Hükümetinin silah sevkiyatını organize etmekle görevlendirdikleri temsilcilerinin Türklere 3.057.790 adet Avusturya tüfek mermisi, 7.678.250 adet lyuis (lewis) tüfek mermisi, 4.330.000 Alman tüfek mermisi, 4.000 adet İsviçre el bombası, 6 adet 33'lü İngiliz sahra topu, 6 adet iki tekerlekli araba, 1.181 adet İngiliz tüfek süngüsü, 251 adet Avusturya tüfek süngüsü, 35 adet Alman tüfek süngüsü, alet edevatlar için 24 adet ahşap sandık, 291 adet kapaklı ahşap sandık ve sair malzemeler gönderdiği Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır. Fakat Sovyet belgelerinde Türklere gönderildiği belirtilen silah, cephane ve askeri teçhizatların sayısının Türk kaynaklarında ifade edilen sayılarla uyumlu olmadığı görülmektedir. Bu durum birden fazla sebep ile açıklanabilir. 1- Sevk edilmesi kararlaştırılan malzemelerin tamamının gönderilememesi ya da bu malzemelerin başka bir bölgeye nakledilmesi. 2- Gönderilen malzemelerin bir kısmının zayi olması ya da kaçakçılığa maruz kalması. (Örneğin 23 Ocak 1921 tarihli bir belgede Tuapse'den sevk edilecek olan silah ve cephanelerin zayiata uğradığı ve başkalarının eline geçtiği belirtilmiştir. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 150, Belge No: 2, (23 Ocak 1337/1921). 3- Gelen malzemelerin bir kısmının kayıt altına alınamamış olması. 4- Sevkiyatta kullanılan araçların paralarını ödemek amacıyla bazı malzemelerin satılması. 5- Malzemelerin bazen sandık bazen de adet şeklinde kaydedilmesi, bu durumunda malzemelerin miktarının tespit edilmesini ve Türk-Sovyet kaynaklarının mukayesesini zorlaştırması." (Çakıcı, 2021, s. 196-197, dipnot 1219).

3661 İkdam, 26 Temmuz 1921, s. 3; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 342. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Bulgaristan'da münteşir *Çiftçi Bayrağı* gazetesi, Bulgaristan Başvekili ve Hariciye Nâzırı Stambolinski'nin Bulgar Millî Meclisine beyanatını iktibas ediyor: *Size, Bulgaristan'ın ne Ankara ne de Moskova ile ilişkileri olmadığını temin ederim…*[3662]

Bakü'de münteşir *Komünist* gazetesinin haberine göre *Makedonya'da da bazı Bulgarlar, Yunan ordusuna alınıp Türk cephesine gönderilmemek için kaçıp, ormanlara sığınmakta. Yunanlılar tarafından silah altına alınarak Türk cephesine gönderilen bir çok Bulgar, firar edip Kemalistlerin safına katılmakta ve onlara değerli bilgiler vermekte*.[3663]

27 Temmuz 1921. Harekat-ı Milliyeci, Türkiye Ardiye Şirketi & Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüseyin Hüsnü yazıyor: *Bu gün İngilizlerden şu haber alınmıştı. Bu haberde Bolşeviklerin Yunanlılara ilânı harp ederek Bolşevik Tatar süvarilerinin Kâzım Karabekir kumandasına verileceğinden ve Enver Paşanın ihzaratından korktuklarından, Enver Paşanın yanında Ruslardan ve bilhassa Bahriyelilerden kimlerin bulunduğunun tahkikini Batum ve Novroseski deki ajanlarına emir verdiklerinden, İstanbul'da velev muvakkat olsun bir kabine tebeddülü istediklerinden, kabineyi Ferit Paşa teşkil edip Meşihata Mustafa Hayri'nin, Dahiliyeye Mehmet Ali'nin, Harbiyeye Ferit'in ve Hariciyeye yine Ferit'in getirilmesini arzu ettiklerinden bahsediliyor. Yunanlıların da Anadoluda iğtişaş çıkarmak üzere Solakzade Rifat Bedirhanilerden Halil ve daha bir çok kişiye üç bin lira verip gönderecekleri beyan ediliyordu. (Bu Anadoluya ihbar edildi.)*[3664]

Bulgaristan'da münteşir *Mir* gazetesi "Anadoluda Türklerin yenilgisi" sernameli makale neşretti:

> Mir gazetesinin okurları Kemalistlerin kuvvetini ve onların Yunan ordusuna ne derece karşı koyabileceklerini bilmektedir. Yunan ordusu, en mükemmel silâhlarla donatılmıştır. Depoları malzeme yığılıdır. Ordusu İngiliz ve Fransız Subayları tarafından eğitilmiştir. Bunların hepsinin üstünde; onların arkalarında büyük bir imparatorluğun orduları durmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu ise bir tek üstünlüğe sahip olabilir. Anadolu'nun çekilmeye müsait geniş toprakları ve büyük Osmanlı imparatorluğunun geniş topraklarından bir kısmını olsun muhafaza edebilme arzusu. Geniş arazi üstünlüğü onlar için bir şey ifade etmez. İçlerinde taşıdıkları arzu ise onları parlak bir zafere götürecek durumda değildir. Bazı Bulgar çevrelerinde ileri sürülen Kemalistlere sempati gösterme eyilimine ne lüzum vardır. Küçük Asyada savaşın devam edeceği ve Kemalistlerin Bolşevik Rusya'nın yardımı ile Yunanistan'ı ve onların büyük müttefiklerini yenebileceği şüphesi hiç bir şekilde taşınmamalıdır....[3665]

28 Temmuz 1921. Enver, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'le *acele ve gizlice* mülakat etti.[3666] *28 Temmuz 1921 günü, Türk ordularının Sakarya nehrine geri çekilmesinin üçüncü gününde Dışişleri Halk Komiseri olan G. Çiçerin, Moskova'da Enver'i kabul etmiştir. Çiçerin, Mustafa Kemal'in savaş alanındaki bir bozgun sonrasında İttifak Devletleri güçlerine meyil etmesi korkusuyla, Enver'e sınır geçmek için taahhütte bulunmuş olabilir." Her durumda, bütün bu gelişmeler Anadolu platosundaki savaşın gidişatına bağlı idi*.[3667]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı haftalık muhtıra kaleme aldı: *Kafkaslar'daki Bolşevik kuvvetlerinin komutanı ile kıdemli, Enverci ve Bolşevik bir kıdemli subay Mayıs'ta Kars'ta görüşmüşlerdir. Türk yenilgisi halinde Bolşevik ordusunun Anadolu'ya gireceği kabul edilmiştir. İngiltere'nin tarafsızlık siyaseti Rus ve Enverci siyasete uygun sayılabilir. M. Kemal'in başarısızlığı halinde Enver sahneye*

3662 Çiftçi Bayrağı, 26.7.1921, Sayı 57; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 101.
3663 Komünist, 26.7.1921, Sayı 167; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 120.
3664 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 199-200.
3665 Mir, 27.7.1921, Sayı 6342; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 124. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3666 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.
3667 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 64.

çıkabilir.[3668] Diğer bir deyişle *Kemalistler Yunanlılarca kesin bir yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusu Anadolu'ya girecek; ama, Kemalistler durumlarını kororlarsa, Bolşevikler İran'a karşı harekete geçecek.*[3669] Zira Yunan'ın Anadolu'da ilerleyişi Mustafa Kemal'i hem İttihadçılar karşısında müşkül vaziyete düşürüyor hem de Sovyet Rus Cumhuriyeti melcesine mecbur ediyordu. "Cumhuriyet" bilfiil tesis edilmişti velâkin cumhuriyet idaresinin Sovyetvârî olmaması gerekliydi:

> 1921 yılı Ocak ayının ortalarında, İngiliz İstihbarat Servisi ve İstanbul'daki askeri karargâhı mensupları, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye gizli sondajlar yaparken, kendi durumunu Bağlaşık Devletler'e ve Osmanlı yönetimine kabul ettirmek için Rus tehditlerini özür olarak kullanacağını gösteren belirtiler olduğuna; aynı zamanda, İzzet Paşa'ya düşmanca davranarak ve kendi askeri gücünü abartarak, görünürde Sovyetler'e blöf yapmaya çalıştığına inanıyorlardı. Bu arada, 1920 yılı Aralık ayında, Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla Ankara'ya ulaşıyor; 125.000 on-Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim ediyordu. Erzurum halkı ona karşı düşmanca davranıyor; büyükelçinin trenden inmesine engel olmaya çalışıyor; ona küfürler savuruyor; Bolşevik'lerle bir ittifak imzalanmasına karşı gösteri yapıyor; ama jandarma müdahale ederek duruma egemen oluyordu. Bolşevik'lerin Azerbaycan'daki aşırılıkları, bu gösterilere yardımcı oluyordu.
>
> Bolşevik temsilcilerinin kabaca davranışları da, halkı, özellikle Türk resmi çevrelerini, Bolşevik olan herşeye karşı tiksindirmiştir. Eskiden, Türk'lerle Bolşevik'ler arasındaki görüşmelerde Sovyet milli marşı Enternasyonal çalışırken Türk'ler ayağa kalkıyordu; ama şimdi kasten kalkmıyorlar. İki ay önce, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunun kışkırtma ve propaganda davranışlarında bulunduğu anlaşılmıştı. Konsolosluk aranmış, bulunan silâh ve mermiler, bir uyarıyla birlikte Rusya'ya verilmişti. Sovyet kurulunun her üyesi şimdi göz hapsine alınmıştır. Türk komünist örgütünü ezmek için etkin önlemler alınmıştır… Mustafa Suphi ve dostları, denizde kasten boğdurulmuşlardır.
>
> Mayıs ayında, Enver'in Bolşevik yandaşı partizanları, Mustafa Kemal'in durumunu sarsmak için deneyde bulunmuşlar; az daha başarı sağlayacak bir evreye gelmişlerdi; ama Mustafa Kemal, Karabekir'in de yardımıyla, durumu kurtarmayı başarmıştır. Bu gelişmeler kaydedilirken, yeni Sovyet elçisi Natharanas (Natzarenus), 1921 yılı Mayıs ve Haziran'ında Ankara'ya ulaşıyordu.[3670]
>
> Kemalist yönetiminin gözünde Enver, kendi ülkesinin düşmanıdır. Onun, Anadolu'da varlığına tolerens gösterilmiyor; Halil Paşa'nın yurt dışı edilmesi ise, Enver'in dostlarının dahi ülkede varlıklarına karşı Mustafa Kemal'in tolerans sahibi olmadığını açıkça göstermektedir.
>
> Kemalist'ler, Anadolu'da, Komünist veya Enver Partisi'ni ezmede ne kadar başarılı olmuşlardır? Ankara'dan henüz dönen ve bir süreden beri taşrada yaşayan bir ajana göre, Enver Partisi, henüz ortadan kaldırılmamıştır. Son zamanlara kadar Türk Komünist örgütünün 400'e yaklaşık üyesi, Anadolu'da eylemlerde bulunuyordu. Bu eylemlerini gizlilik içinde ama büyük enerjiyle sürdürüyorlar. Onların çoğunluğu hükümet hizmetinde görev aldı; resmi görevleri ise, gizli eylemlerini pek iyi biçimde kamufle etti. Hepsi de Enver'in sadık yandaşlarıdır. Bu komünist örgütünün gizli bir şifreye sahip her üyesi, kişisel bir sayıyla biliniyor. Hepsi de birbirleriyle sürekli olarak temas halindedirler. Onların çoğunluğunu subay, doktor, profesyonel veya teknik kişiler olarak Türk aydın sınıfına mensup gayretli gençler oluşturur. Örneğin, partinin en aktif üyesi olan Nuri Paşa, Erzurum'da, bizzat kendisinin yönettiği bir silâh fabrikası örgütlemiştir. Erzincan'da parti sayısı 104 olan Şükrü Bey, büyük bir askeri deri fabrikası kurmuştur. Şükrü, Almanya'da teknik bir kurs bitirmiştir. Komünist örgütünün belli başlı öteki üyeleri şunlardır: XV. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey.
>
> Mustafa Kemal, bu örgütün varlığını biliyor ve ondan korkuyor. Enver'in, Anadolu'daki kimi çevrelerde halâ popüler olmasından; Almanya ile olan ilişkisinden ve Türkistan'la Afganistan'daki eylemlerinden kaygılanıyor. Son günlerde, Ulusçuları çok endişelendiren Kürt isyanını Enver'in yapıtı olarak göstererek, onun saygınlığını

[3668] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 336.

[3669] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 392.

[3670] FO 371/6473/E 9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 141, 197.

sarsmaya çalışmıştır. Buna karşılık veren Enver'ciler, Kürt isyanının, İngiliz ve Yunan düzen ve rüşvetinin bir sonucu olduğunu öne sürerek, kamuyu buna kolaylıkla inandırmışlardır.

Son günlerde Türk komünistlerine karşı açılan kampanyaya ve Mustafa Suphi ve komünist yoldaşlarının denizde boğulmalarına karşın, halâ, Anadolu'da, güçlü bir komünist nüvesi vardır. Bolşevik'ler, Dağıstan ve Azerbaycan'da yaptıkları gibi, Türk komünistleri kullanarak Anadolu'ye sızabileceklerini pek iyi biliyorlar… Yunanlı'ların ivedilikle ilerlemeleri, Bolşevik'lerle Enverci'lerin ülkeye girmeleri için gerekli ortamı hazırlayabilir. Bu sırada, yukarıda sözü edilen Anadolu'daki gizli komünist örgütüyle, Eyüp Sabri'nin kurmuş olduğu "Yeşil Ordu" arasındaki görünürde görüş birliği, göz önünde tutularak, bu ciddi olanak gözden kaçırılmamalıdır.[3671]

29 Temmuz 1921. *29 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Türklere gönderilen malzemelerin Batum'a ulaştırılmak üzere yolda olduğu belirtilmiştir. Belgede malzemelerin miktarı ile ilgili bilgi bulunmamasına karşın yol güzergahındaki haydutlara karşı gerekli önlemlerin alındığı ifade edilmiştir. Yine sevkiyatı organize eden Sovyet temsilcilerinin Orconikidze'nin talimatına göre hareket ettiği ve şartların el verdiği ölçüde güvenlik önlemlerine dikkat edildiği bahsi geçen belgede üzerinde durulan başka bir husustur*.[3672]

30 Temmuz 1921. *Enver en sonunda kesin kararına vermiş, 30 Temmuz 1921'de Batum'a gitmek üzere Moskova'yı terk etmiştir. Batum'a büyük bir olasılıkla Novorosisk ve Soçi yoluyla ulaşmıştır*.[3673]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Anadolu-Rusya Muhadenet Ahidnamesi*: *Türkiya-Rusya Muhadenet Ahidnamesi Büyük Millet Meclisinde Tasdik Edildi*.

آناطولی ـ روسیه مخادنت عهدنامه‌سی

تورکیا ـ روسیه مخادنت عهدنامه‌سی بویوك ملت مجلسنده تصدیق ایدلدی

تورکیا ـ روسیه مخادنت معاهده‌نامه‌سنی تنظیم ومذاکره ایدن مرخصلر

خارجیه وکیلی	ملت مجلسی اعضاسندن	آنقره‌دن موسقووا سفیری
یوسف کمال بك	رضا نور بك	علی فوأد پاشا

آنقره ۲۱ تموز (آناطولی آژانسی) — (موسقوا ده عقد وامضا ایدیلن روسیه مخادنت عهد نامه‌سی وتورك ـ روس مبادله أسرا مقاوله نامه‌سی بویوك

Resim. *Türkiya-Rusya Muhadenet Muahedenamesi tanzim ve müzakere eden murahhaslar: Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ, Millet Meclisi Âzâsı Rıza Nur Beğ, Ankaranın Moskova Sefiri Ali Fuad Paşa* (Tevhîd-i Efkâr, 30 Temmuz 1921).

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi yazıyor: *Ceneral (Brosilof) Ankaraya memur edildi. Vazifesi, Anadolu Hükümeti ile beraber umur-ı muamelat-ı diplomatikiye ve askeriyeyi idare etmekdir*:

3671 FO 371/6473/E9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 201-202.

3672 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 76; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 200.

3673 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 64.

Paris, 28 (T.H.R.) – Bolşevik Telgraf Ajansı işar ediyor: Sovyetler Hükümeti, memuriyetle Mustafa Kemal Paşa nezdinde bulunan Ceneral (Brosilof)u Mustafa Kemal Paşa Hükümeti ile beraber umur-ı muamelat-ı diplomatikiye ve askeriyeyi idareye memur etmişdir.[3674]

جنرال (بروسیلوف) آنقره‌یه مأمور ایدلدی

وظیفه‌سی، آناطولی حکومتی ایله برابر امور ومعاملات دیپلوماتیقیه وعسکریه‌یی اداره ایتمکدر

پاریس، ۲۸ (ت.ه.ر) — بولشه‌ویك تلغراف آژانسی اشعار ایدیور: سوویتلر حکومتی، مأموریتله مصطفی کمال پاشا نزدنده بولونان جنرال (بروسیلوف) ای مصطفی کمال پاشا حکومتی ایله برابر امور ومعاملات دیپلوماتیقیه وعسکریه‌یی اداره‌یه مأمور ایتمشدر.

جنرال (بروسیلوف)

Resim. *Ceneral (Brosilof) Ankaraya memur edildi* (Tevhîd-i Efkâr, 30 Temmuz 1921).

Himmetzade Hüseyin Hüsnü yazıyor: *30 Temmuz 337 (921) Cumartesi: Bu gün gazeteler Rus Generallerinden Broşilof'un Mustafa Kemal Paşa ile muamelatı siyasiye ve askeriyenin idaresine memur edildiği ve orada tanti edilen Türkiye-Rusya uhuvvet ve muavenet ahitnamesinin bir kısmını yazıyor*.[3675]

31 Temmuz 1921. *Genelkurmay'a sunulan raporda, 18 Eylül 1920'den bu yana Rusya'dan gönderilen silah ve cephane miktarları açıklandı: 30.000 tüfek, 15.500 süngü ve kasatura, 31.317 sandık cephane, 207 hafif ve ağır makinalı tüfek, 26 top, 21.000 atım top cephanesi*.[3676]

Enver Paşa, Dr. Nazım ve yanındakiler, Batum'a gitmek üzere, Moskova'dan ayrıldılar. 10 günde Batum'a varacak olan İttihat ve Terakki'nin bu ileri gelenleri, Mustafa Kemal nüfuzunu kaybetmiş, memleket anarşiye düşmüşse yurda girmek, değilse girmemek kararıyla hareket ediyorlar. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, gizlice Batum'a çağrılarak görüşülecektir. Enver Paşa, yurda giremeyecektir.[3677]

Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri A. Svanidze, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) nota keşide eyledi. Kafkas Konferansının telgraf muhaberat hattının kifayetsizliği mucibince Ankara'da yapılamayacağını bildiriyor:

Gürcistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komiseri
Yusuf Kemal'e Notası

31 Temmuz 1921

Gürcistan Sovyet Hükümeti, Gürcistan Hükümeti'ne ve Azerbaycan ile Ermenistan kardeş Sovyet Cumhuriyetlerine konferansın toplanması ile ilgili yapılan önerinizi [*24 Temmuz'da gönderilen bu nota elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] büyük bir memnunlukla karşılar. Gürcistan Hükümeti, bu konferansın, aslında Gürcistan'ın emekçi kitleleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi iradesiyle, bir araya toplanmış Türk ulusu arasında mevcut iyi komşuluk ilişkilerini ve dostluğu daha da pekiştireceğini umar.

En yakın gelecekte konferansa kendi temsilcilerimizi tam yetki ile göndermeye hazırız. Ancak umarız, Ankara Hükümeti, konferans yeri olarak Ankara'nın seçilmesinde ısrar etmeyecektir. Çünkü Ankara bize bir hayli uzak

[3674] Tevhîd-i Efkâr, 30 Temmuz 1337-1921, s. 1. TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkisi istiskal devresindedir binaenaleyh bu haber, Müttefik matbuatının vehimidir.
[3675] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 200.
[3676] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632-633.
[3677] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632.

olup, güvenilir telgraf bağlantısından da yoksundur ve konferansa katılacak başka heyetlerin de Hükümetleriyle görüşmesinde zorluklar doğabilecektir. İlk öneriniz gibi, Kars kentini kabul etmeye hazırız ancak heyetimize direkt Tiflis bağlantısının da sağlanmasını rica ederiz, veya biz de karşı öneri olarak konferansın Batum'da toplanmasını diler, heyetinize radyo ve bütün telsizlerden yararlanmak olanağını sağlarız.

Cevabınızı beklerken, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, vatandaş Komiser.

A. Svanidze[3678]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türk birlikleri, Eskişehir dışına çıkarıldı. Yunanlılar ciddi bir avantaj elde etti. Türkler, Ankara'yı savunmak için geri çekildi. Rusya, Türklere yardım etmek için Türkiye – Ermenistan sınırında 130.000 askeri hazır bekletiyor. Rusya'da son zamanlarda yaşanan kıtlık da Bolşevik kalabalığının, Türkiye'ye savaşa gönderilmesine etken oldu*.[3679]

Temmuz-Ağustos 1921. *Türkiye'nin bu sıkıntılı günlerinde, Ankara Hükümetiyle Sovyet Cumhuriyetleri arasında notalaşmalar yaşandı. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetleri ile Ankara Hükümeti arasında Kars Konferansının toplanmasıyla ilgili yazışmalar, Sakarya günlerine rastlıyordu. Ankara Hükümeti, Yunan taarruzundan epeyce önce, Kafkas Sovyet Cumhuriyetleriyle olan sorunlarını çözümlemek, onlarla da Moskova Antlaşması gibi antlaşma imzalamak istemişti. Kafkas Cumhuriyetleri, tam Yunanların Sakarya'ya doğru ilerlediği günlerde arka arkaya yanıtlarını bildiriyorlardı: 21 Temmuzda Azerbaycan, 31 Temmuzda Gürcistan, 20 Ağustosta Rus Sovyet ve 24 Ağustosta da Ermenistan Cumhuriyetleri Ankara'ya nota vermişlerdi. Başka bir deyimle, Sovyet Cumhuriyetleri, Ankara'yla konferans masasına oturmak, sorunları çözmek için Büyük Millet Meclisi Hükümetinin en kritik günlerini seçiyorlardı. Ankara Hükümeti, sezdirmemeye çalışmakla beraber, Kafkas Cumhuriyetlerinin niyetlerinden kuşkulanmaya başlamıştı; özellikle Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetlerinden kuşkulanıyordu. Yunan ordularının Ankara'ya yürümek üzere bulundukları bir sırada konferans masasına oturmak, Ankara Hükümeti için güç olduktan başka, zayıf durumda pazarlığa girişmek demek olacaktı. Ankara, konferansı biraz ertelemek istiyordu. 30 Ağustosta Ermenistan Cumhuriyeti'ne verdiği notada, konferansın eylülde olmasını istemişti. Sonra Ankara, Moskova Hükümetinin tutumundan da biraz kuşkulanıyordu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Sovyetler'e sunduğu 4 Ağustos günlü uzun muhtırada, başka noktalar yanında, söz verilmiş Sovyet para yardımının tam olarak gelmediği belirtiliyordu. Bugünlerde Sovyetler'in Ankara'ya karşı tutumunda bir kaypaklık seziliyordu*.[3680]

Savaş muhabiri sahadan bildiriyor: *Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra Türklerin geri çekilirken cephede bıraktığı tüfekler arasında 1920-1921 yıllarına ait Rus menşeili silahlar bulundu*.[3681]

Ağustos 1921. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratı belgesine göre Mustafa Kemal'in *Ankara'da yerli komünistlerle ve İstanbul'daki Sovyet misyonu ile yayın bir temas ağır vardır*.[3682]

3678 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3679 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 230.

3680 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 145. TBMM Hükümeti de Fransa'yla flört ediyordu. Binaenaleyh "kaypaklık", sadece Sovyet Rusya'ya mahsus bir hususiyet değildir.

3681 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 474.

3682 *SHD*, GR 20 N 1106, Carton 1-4, *Les Liaisons des communistes locaux avec Moustapha Kemal* (*Mustafa Kemal'in yerli komünistlerle bağları*); Aktaran: Sungur Savran, *Bir İhtilâl Olarak Millî Mücadele*, 2023, s. 42.

1 Ağustos 1921. *1 Ağustos 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen yazıda 4 adet Rus topunun Türkiye'ye geldiği ve bunların Ankara'ya sevk edileceği belirtilmiştir*.[3683]

İstanbul matbuatından *Peyam-ı Sabah* gazetesi yazıyor: *Ankara-Moskova münasebetleri: Kars'tan 15.000 süvari mi geliyor?*[3684]

> [..] eşyanın tabiatına aykırı bir ittifak sözkonusudur. Türklerin ve Rusların arkalarında asırların savaşları ve çatışmaları mevcuttur. Fakat Ankara'da olduğu gibi Moskova'da da sanki mâziyi unutmağa pek kararlı gibi görünülmemektedir. Şüphesiz iki ülke arasında hâlâ anlaşmazlıklar vardır. Meselâ, Sakarya Muharebesi sırasında, Enver Paşa'nın 15.000 kişilik bir Sovyet ordusunun başında Anadolu'ya girmeğe hazırlandığı haberi yayıldığında, Kemalist Hükûmet, Sovyetlere şiddetli bir uyarı yollamaya gerek görmüştür.[3685]

2 Ağustos 1921. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Sinob mebusu, sabık Maarif Vekili, Moskova Andlaşması Murahhası Doktor Rıza Nur söz alıyor: *Meselâ silâh meselesi. Silâh alınıyor. Silâhın bir kısmını biliyorsunuz ki, bedava aldık, Ruslar verdiler. Cephane bol bol verdiler*.[3686] Rıza Nur ya bilmiyor ya da mebusları yanıltıyor. Sovyet Rusya, esliha-mühimmat-askerî teçhizatı kendisine karşı kullanılmaması ve dahi Türkiye'de hilafet-saltanat rejiminin değiştirilmesi kayıtlarıyla vermiştir. Diğer bir deyişle, kesinlikle "bedava" değildir.

2 Ağustos 1921 tarihinde Tuapse'ye 4 vagon yük geldiği ve bunların kime teslim edilmesi gerektiği Orconikidze'ye sorulmuş Orconikidze de söz konusu yüklerin Tuapse'deki Türk konsolosuna teslim edilmesi yönünde talimat vermiştir.[3687]

> Çiçerin, Orconikidze ve Sovyet Hükümetinin silah, cephane ve askeri teçhizat sevkiyatı ile ilgili temsilcilerinin aralarındaki yazışmalara bakıldığında özellikle Türklere gönderilen malzemelerin sevkiyatının gizliliğine dikkat edilmesi gerektiğinin üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Çiçerin sevk edilen malzemelerin kayıtlarını içeren kopyaların kendisine gönderilmesini ve işleyişle ilgili olarak da kendisine bilgi verilmesini istemiştir.[3688]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, mevcut silahlı mücadelenin çözümlenmesi için aracılık taleplerini Türkiye ve Yunanistan'a sunmuştur*.[3689]

3 Ağustos 1921. *Mustafa Kemal, Üçüncü Kafkas Tümeni Komutanlığı'ndan, Trabzon'a gelen Sovyet yardımı 150.000 altın rublenin en çabuk ve güvenli araçlarla Ankara'ya gönderilmesini istedi*.[3690] *Ayrıca Maliye Vekâletinin bu hususta neler yaptığı hakkında bilgi istemiş, söz konusu altınlar henüz yola çıkarılmamış ise hemen yola çıkarılmasını ve neticenin kendisine bildirilmesini* 3'üncü Kafkas Fırkası Kumandanı Miralay *Seyfi Bey'e iletmiştir*.[3691]

3683 *ATASE*, İSH, Kutu: 1202, Gömlek: 96, Belge No: 1, (1 Ağustos 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201.

3684 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 635.

3685 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 90.

3686 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 136.

3687 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 6; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199. "Sovyet belgelerinde 1921 yılının Ağustos ayında Türklere gönderilen malzemelerin detaylı bir listesine rastlanmamıştır."

3688 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199.

3689 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224.

3690 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 637.

3691 *CA*, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (3 Ağustos 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225. "150.000 altın ruble Rusların gönderdiği başka bir meblağı değil, Nisan 1921'de Kars'a getirilen 4.000.000 altın rubleden Trabzon'a ulaştırılan miktarı ifade etmektedir." (Çakıcı, 2021, s. 225-226).

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Jaspar'a rapor gönderdi. *Yunanların zaferlerini abarttıklarına, düşmanı içerilere çeken Milliyetçilerin henüz Ruslardan yardım istemediğine dikkat çekmekte*dir.[3692]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Ağustos 337 (921) Çarşamba: Bu gün Anadolu Hariciye Vekâletinden Hamit Beye bir telgraf geldi. Bu telgrafta şöyle deniliyordu. (Muharebede çekilmenin Yunanlıların tehlikeli harekâtından kurtulmak için fennen icap ettiğinden öyle yapılmış, düşmana fazla zayiat verdirilmiş, ordu Elhamdulillah kavi ve zinde bulunmuş olduğundan ve bunun aksi taarruz yapılmış olacağından (Buyyon) ve sair vesaite müracaatla tekzibi ve General Brosilof'un Ankara'da olduğuna ve öteye beriye Bolşeviklerin dahil olduğuna dair olan havadislerinde Anadolu namına olarak tekzibi ve bu maksatla 2000 lira gönderildiği).*[3693]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi yazıyor: *(Brosilof) Ankaraya geldi mi?*

> (Brosilof)un Anadoluya geldiği ve Bolşevik süvarilerinin bera-yı muavenet hududu geçdikleri hakkındaki şayialar kat'iyen teyid etmediğine göre bu haberlerin masnu' olduğu anlaşılmışdır
>
> (Paris)de 27 Temmuz tarihinde keşide edilen bir telgrafname, Bolşevik Telgraf Ajansının işaratına atfen, Ceneral (Brosilof)un Mustafa Kemal Paşa Hükümetile beraber umur-ı muamelat-ı siyasiye ve askeriyeyi idareye memur edildiğini bildiriyordu.
>
> Bizim mahafil-i muhtelife nezdinde icra etdiğimiz tahkikata göre, (Brosilof)un Ankarada bulunduğu veya Ankaraya geldiği hakkındaki haberler hilaf-ı hakikatdir.
>
> Aynı mahafil, bu gibi haberlerin neşrine Türk-Rus Muhadenet Ahidnamesinin Büyük Millet Meclisince tasdik edilmiş olmasını sebeb göstermekdedirler. Filhakika mezkûr ahidnamenin tasdiki muhtelif şayialar zuhuruna zemin-i müsaid ihzar etmişdir. Binaenaleyh (Brosilof)un Ankaraya gelmesi, (15.000) süvarinin hududu geçmesi gibi haberlerde ahidnamenin tasdikini müteakib, vukuu zarurî hadisat diye tahmin olunarak her gün birçok yalan yazan karşı gazeteleri tarafından bir emrivaki şeklinde gösterilmiş, hatta Ankarada (Brosilof)a ziyafet bile keşide etdirilmişdir. Eğer (Brosilof)un Ankaraya muvasalatı doğru olsaydı, bu mühim hadise şimdiye kadar Anadolu Ajansı tarafından bildirilir idi. Halbuki en son gelen 31 Temmuz tarihli Anadolu Ajansı haberleri meyanında (Brosilof)dan bahis yokdur. Bu masnu' haberin yakında Ankara Hükümeti tarafından tekzibine intizar edebiliriz.
>
> Diğer tarafdan (Brosilof)un ve Bolşevik kuvvetlerinin Anadoluya gelmesi için hiçbir sebebi yokdur. Düşmanın bütün tezviratına rağmen Kuvâ-yı Milliye kat'iyen mağlub olmamışlardır. Vazifesini tamamen ifa ederek geriye çekilen ordumuz, bütün kabiliyet ve kudret-i harbiyesini muhafaza etdiği cihetle Bolşeviklerden muavenet talebine mecbur bir vaziyetde bulunmadığımız aşikardır.
>
> Velhasıl hangi nokta-i nazardan muhakeme edilirse edilsin (Brosilof)un (Ankara)ya Bolşevik kuvvetlerinin Anadoluya gelmesine bir sebeb yokdur. Buna binaendir ki (Brosilof)a ve Bolşevik kıtaatına aid haberleri doğru ve ciddi ad ve telakki etmiyoruz.
>
> (Brosilof) Ankarada Mı Yoksa (Moskova)da Mı?
>
> (Pres Dosvar) gazetesi Ceneral (Brosilof)un Anadoluya gidecek halde değil, bilakis hasta, mecruh ve isrifraş bir halde (Moskova)da bulunduğunu söylüyor.[3694]

[3692] DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 934/322, İstanbul 3 Ağustos 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 229.

[3693] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 201.

[3694] Tevhîd-i Efkâr, 3 Ağustos 1337-1921, s. 1.

4 Ağustos 1921. Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Seyfi, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e cevabî telgraf keşide eyledi. 150 bin altın rublenin *seri ve sağlam motorlar ile parça parça Samsun'a göndereceğini ve altınların 15 Ağustos'a kadar Samsun'a ulaştırılmış olacağını belirtmiştir*.[3695]

Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder.[3696] Yusuf Kemal, Kütahya-Eskişehir Bozgunu mucibince Sovyet Rusya'dan maddî yardım seferberliği rica ediyor. Yusuf Kemal bile Britanya'nın hilafeti Türk hanedanı sultasından almaya çalıştığını zımnen ifade ediyor. Sovyet Rusya'nın yeni şeraitli işbirliği teklifi karşısında hangi imtiyazları TBMM Hükümetinden istediğini öğrenmek istiyor fakat para ve silah yardımının pazarlık meselesi yapılmamasını istirham ediyor. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklememesini rica ediyor:

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Ağustos 1921

Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yöneliminin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.

Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) [*Atlamalar Rusça metindedir. (Yerasimos notu)*]

Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstediğimiz şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kanıya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmiş olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkir olurum. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble [7.500.000 lira (ÖFA notu)] tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte

[3695] *CA*, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225.

[3696] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrollerinin işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanılması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanılması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilafet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor. Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurulması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington [*silahsızlanma (Yerasimos notu)*] konferansına bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şandung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmamız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulanmadığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi arifesinde, Rus-Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum:

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönrnek isteyen bazı devrik kariyeristlere [*Burada sözü geçen Enver Paşa'dır. (Yerasimos notu)*], anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi.

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

Üçüncüsü, beklenen Rus-Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan,

Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Komiser, en derin saygılarımı sunarım.[3697]

5 Ağustos 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *19 ilâ 21 Temmuz arasında, Türk çekilmesinin ilk haberleri Ankara'ya ulaştığı sırada, genel moral bozuldu ve Mustafa Kemal, Fevzi (Paşa) ve Genelkurmay dışında herkes Bolşevik kuvvetleriyle Enver Paşa'nın dönmesini yaygarayla istemeye başladı. İngiliz yardımı olmaksızın Yunanlıların bu kadar geniş çapta bir çaba göstermeleri ihtimaline Türklerin inanmamaları, bu istekleri şiddetlendirdi*.[3698]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Kemalist Ordu ve Yunan Ordusunun Durumu ve Kemalist ve Bolşevik Hükümetler Arası İmzalanan Barış ve Dostluk Anlaşması" başlıklı rapor gönderdi:

Rapor, Türk ve Yunan ordularının durumunun son zamanlarda değişmediğini, buna karşın yeni çarpışmalar için hazırlandıklarını aktarmaktadır. Buna göre, Kütahya'da bulunan ve Kral Konstantin'in başkanlık ettiği Rum/Yunan Danıştayı; Ankara üzerine ilerleme kararı almıştır. Ankara'ya bombalamak üzere Yunan uçakları gönderilmiş; böylelikle Yunan ilerlemesi başlatılmıştır. Bu gelişmenin yanı sıra, Yunan deniz kuvvetleri, *Averof* ve *Kilkis* adlı müfrezelerle Karadeniz'e açılmıştır. Söylentilere göre; bu gemiler Samsun, İnebolu, Akçaşehir'e asker indirecekler; askerler, buradan Bolu'ya geçeceklerdir. Yunan ordusu, bu şekilde, Sakarya Nehri üzerinde Kemalist orduların geri çekilmesini bölerek Ankara üzerine varmayı planlamaktadır. Bu arada Ankara Hükümeti ve Rusya arasında barış ve dostluk antlaşması yapılmış; antlaşma, 201 lehte ve 6 karşıt oyla TBMM'de onaylanmıştır. Antlaşma, İstanbul'da büyük bir paniğe neden olmuş; Bolşeviklere duyulan inançsızlık ve güvensizlik nedeniyle olumsuz karşılanmıştır. Buna göre İstanbul'daki Türkler, yani İstanbul Hükümeti ve Saray; bu antlaşmayla birlikte Bolşeviklerin Türk ordusuna "zayıf ve barbar" bir yardım vereceğine; Yunanların yenilmemesi halindeyse antlaşmanın, ülkeye Bolşevik fikir ve adetlerin yerleşmesine neden olacağına inanmaktadır.[3699]

7 Ağustos 1921. *7 Ağustos 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde Batum'un İtilaf Devletlerinin ajanlarının denetimi altında olduğu dolayısıyla Türk Hükümetine gönderilecek olan malzemelerin Novorossiysk'e ya da Tuapse'ye sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir*.[3700]

8 Ağustos 1921. Çiçerin, 1 Temmuz tarihli notaya cevaben Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) nota gönderdi. *Ankara'nın savaş meydanına yakınlığını da öne sürerek* Kafkas *konferansın*ın *Ankara'da yapılması önerisini redded*iyor.[3701]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

8 Ağustos 1921
No. 11/4611

Sayın Büyükelçi,

[3697] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 377-380. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3698] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.
[3699] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 341. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3700] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 77; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 200.
[3701] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Bir süre önce, Rusya Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Natsarenus'a Rusya Hükümeti adına verilen, Halk Komiseri Yusuf Kemal'in, 1 Temmuz tarihli ve Rusya'nın da Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin konferansına katılması ile ilgili notasına geç cevap verilmesinin tek nedeni, bir yandan telgrafların ilgili yerlere son derece geç iletilmesi, öte yandan önce adı geçen Cumhuriyetlerle görüşüp karara varma gereğine ilişkin talimat verilmesindendir.

Moskova anlaşması uyarınca, Kafkas Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile Moskova anlaşması şartlarıyla anlaşmalarını sağlamak yolunda gerekli adımların atılması ilkesine uyularak, Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin de hazırlık aşamasında olan Türkiye-Kafkaslarötesi Cumhuriyeti konferansına katılması gerektiğini yerinde buluyor ve bu görüşü destekliyor.

Ancak, son ayların durumu (Halk Komiseri Yusuf Kemal Bey'in notasının çok büyük bir gecikme ile alınması) Ankara ile Moskova arasında istenilen düzeyde bir bağlantı kurulmasındaki zorlukları ortaya koymaktadır, bu duruma bir de savaş meydanının yakınlığı ekleniyor.

Rus Hükümeti bunun için bu konferansın Kars'ta toplanması yolunda Rus Hükümeti Kars Konferansı ile ilgili hazırlık çalışmalarına hangi tarihte başlanacağının bildirilmesini rica eder.

En derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3702]

9 Ağustos 1921. *Üçüncü Kafkas Tümeni Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı'na, 12 sandık içinde 72.000 "kızıl emanetin" (Rus Sovyet altınının) gerekli tedbirler alınarak motorla Trabzon'dan yola çıkarıldığını bildirdi*.[3703]

Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Kurulu içtima ediyor. TBMM Hükümetiyle görüşülmesi ve anlaşılması için Ukrayna Sovyet Hükümeti murahhas heyetinin *başında Parti'nin ileri gelenlerinden Mihail Vasiliyeviç Frunze'nin Anadolu'ya gönderilmesine karar ver*di.[3704]

10 Ağustos 1921. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Atina'da Bakanlar Kurulu'nda cepheden yeni dönen Gounaris'in izlenimlerine yer verilmiştir. Gounaris, Kemalist ordu tamamen imha edilene kadar düşmanlıkların sona ermeyeceğini ve bu nedenle Yunan ordusunun Ankara'ya ilerlemesi kararını onayladığını belirtmiştir. Yunan ordusunun disiplini ve vatansever coşkusunun büyük övgüler hak ettiğini ifade eden Gounaris, Eskişehir'deki savaşta ganimet olarak çok miktarda top, mitralyöz ve diğer savaş gereçleri ile büyük miktarda buğday ele geçirildiğini ve Türklerin kaybının coğu Alman olan 60 rütbeli ve 1200 asker olduğunu aktarmıştır*.[3705]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) beyanatta bulunmuştur: *Hâlihazırda silahlı müdahale uygunsuz olaca*ktır. *Anadolu'da Bolşevik güçlerin nüfuzundan kaçınılması beklen*mektedir. *Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a ilerlemek üzere Çatalca'da yoğunlaşması konusunda müttefiklerin her saldırıya karşı şehri koruyacaklarını deklare etmeleri Türkiye'de memnuniyetle karşılandı*.[3706]

[3702] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 381.
[3703] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 645.
[3704] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.
[3705] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3706] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'e kaçak silah-mühimmat tedarik eden Müttefikler, İstanbul'u da Yunan'dan alenen koruyorlar. Hayret edilir vakıa.

Britanya Başvekili *Lloyd George'un önerisiyle Yüksek Konsey Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı*.[3707]

13 Ağustos 1921. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Moskova'daki temsilcisi Kotsyubinski, TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) nota tevdi etti. Ukrayna Sovyet Hükümeti Ankara'ya gönderilecek murahhas heyetini belirlemiştir. Heyete, General Mihail Frunze riyaset edecektir.[3708] *Rusya'nın Doğu cephesinde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratmış olan* Frunze, *ileride Sovyet önderlerinden Troçki'nin yerine Savunma Komiseri atanacak*tır.[3709] Hatırlanacak olursa, Mavera-yı Kafkas Konferansının Ankara'da yapılması teklifi reddedilmişti. Mühim bir sima olan General Frunze'nin Ankara'ya izamı ise, bir anlamda TBMM Hükümetininin Ankara'da müzekere arzusunu tatmin ediş manasına geliyor:

RSFSC'de Ukrayna SSC Yetkili Temsilcisi'nin
RSFSC'deki Türkiye Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

13 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanmasını hızlandırmak ve Türk ulusuna içten dostluk duygularının kanıtını sunmak için, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Türk Hükümeti'nin Ukrayna ile Türk heyetlerinin buluşma yeri olarak Ankara'nın seçilmesi önerisini kabul ediyor. Bu amaçla Ukrayna Hükümeti birinci temsilcisi olarak, Kızıl Bayrak nişanı sahibi, Ukrayna Kara ve Deniz Silahlı Kuvvetleri Komutanı, Ukrayna Sovyetleri Merkez İcra Komitesi üyesi, Halk Komiserleri Sovyeti üyesi yoldaş Frunze'yi atamaktadır. Mihail Vasiliyeviç Frunze, Ankara'ya Ağustos sonunda hareket edecektir.

Hükümetimin bu kararını bilginize sunarken, bu hususu, vaktinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne iletmenizi ve bana onayını da bildirmenizi dilerim.

askerî tutsakların ülkelerine iadesine gelince, Hükümetim, Ankara'da barış anlaşmaları görüşmelerinin başlamak üzere olduklarını düşünerek, bu konunun da görüşülmesini ve böyle bir anlaşmanın burada, Moskova'da yapılmasını önermektedir.

En derin saygılarımın güvenidiğini iletirim, sayın Büyükelçi.

Ukrayna SSC'nin Rusya'daki Hükümet
Temsilcisi Kotsyubinski[3710]

Çiçerin, Ankara Büyükelçisi Natsarenus'a şifreli telgraf gönderdi. *Ankara'ya Frunze'nin gönderileceğini ve bu fırsatla geri kalan 5 milyon altın Rublenin de verilmeye çalışılacağını* da bildiriyor.[3711] 5.000.000 altın Ruble, 3.750.000 liraya tekabül etmektedir. Kütahya-Eskişehir mağlubiyeti akabinde Ukrayna Sovyet Hükümeti Başkumandanının Ankara'ya gönderilmesi, TBMM Hükümetine askerî stratejik açıdan destek vermek mahiyetini de haizdir:

G. V. Çiçerin'den S. P. Natsarenus'a

Moskova, 13 Ağustos 1921

Ukrayna Başkumandanı Frunze, bir Türkiye-Ukrayna Anlaşması imzalamak amacıyla Türkiye ile Ankara'da yapılacak görüşmelerde Ukrayna temsilcisi olarak atanmıştır. Ukrayna temsilcisi Kotsyubinski bu konuda Ali Fuat'a bilgi vermiştir. Ukrayna ile aramızdaki dostluk ilişkilerine dayanarak bu atama konusunda Türk

3707 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 265.
3708 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.
3709 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 316.
3710 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 382.
3711 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Hükümeti'ne bilgi vermeye ve Türk Hükümeti'nden, görevini başarı ile yürütmesi için, Frunze'ye her olanağı sağlamasını istemeye görevlisiniz. Atanması Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki bağları güçlendirmek amacını gütmektedir ve aynı zamanda Başkumandan olan böyle yetkili bir kişinin, bu yenilgi anında Ankara'yı ziyaret etmesi etkili olacaktır.

Mali felaket konusundaki raporunuzu göz önüne alarak [*Bu rapor elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] ikinci 5.000.000 altın Rublenin hemen gönderilmesinin olanaklarını arıyorum. Kendi güçlüklerimiz göz önüne alınırsa, bu, kolay bir iş değildir ama elimden geleni yapıyorum.[3712]

Süvarî General Budiyenni: *General M. Frunze, 1921 yılı sonlarında olağanüstü bir elçilik göreviyle Türkiye'ye giderken, benim birliğime de uğradı. İki dost olarak konuştuk. Bu arada kendisine, Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere, bizim iç savaşta süvarilerimizin kullanılması konusunda edindiğimiz tecrübeleri anlatan askerî bir rapor verdim*.[3713]

14 Ağustos 1921. *Çiçerin'den Ankara Elçisi Natsarenus'a: "Frunze'nin, bu yenilgi anında Ankara'ya gelişi, Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirecektir. Bu yenilgi anında Türkiye ile yakın ilişkilerimizi gevşetmiyoruz. Şefler, bugün ya da yarın İtilaf'a teslim olsalar bile, millî hareket sonunda kazanacak kadar güçlüdür"*.[3714] Daha açık bir deyişle, Sovyet Rusya, Kütahya-Eskişehir mağlubiyetini fırsat biliyor. TBMM Hükümeti daha da muhtaç durumdadır binaenaleyh daha da taviz verebilecektir. Çiçerin, Kemalist üst yönetim ortadan kalksa bile Harekat-ı Milliyenin varlığını devam ettireceği ve dahi amaçlarına ulaşacağı kanaatinde:

G. V. Çiçerin'den, RSFSC Kafkaslarötesi
Temsilcisi B. V. Legran Eliyle,
S. P. Natsarenus'a

Moskova, 14 Ağustos 1921

Bir Türkiye-Ukrayna Anlaşması imzalamak amacıyla, Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Ankara'ya geleceği konusunda size daha önce bilgi verdim. Ziyareti Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki yakın dostluğu simgeleyecek ve değerlendirecektir, üstelik, onu bir yenilgi anında değerlendirecektir. Geçici durumlar yerine, kalıcı tarihi güçlere dayandığımızdan bir yenilgi anında Türkiye ile yakın ilişkilerimizi gevşetmediğimizi aksine güçlendirdiğimizi bir daha belirtmek isterim. Şefler bugün ya da yarın İtilâf'a teslim olsalar bile Türk milleti yok olmayacaktır ve millî hareket sonunda kazanacak kadar güçlüdür. Onun için millî burjuva hareketini kalıcı bir unsur olarak ele alıyor ve şeflerin arada tökezlemesinden ya da geçici başarısızlıklardan kaygılanmıyoruz. Bugün her zamandan fazla dostluğumuza önem veriyoruz. (...) [*Belgenin devamı asıl metinde verilmemiştir. (Yerasimos notu)*][3715]

Yusuf Kemal, 14 Ağustos'ta Çiçerin'e İtilâf'ın Ankara'yı yakında yeni bir konferansa çağıracağını yazarak, Moskova'dan yardım ve yeni bir anlaşma ister. Fakat bu nota Çiçerin'e 13 Eylül'de iletilecektir.[3716] *Ankara Hükümeti Sovyetler'e verdiği notada, Batı ile uzlaşmanın mümkün olmadığının anlaşıldığı, Doğu milletleriyle gerçek bir işbirliği yapılarak ilkeleri batıya gereğinde zorla kabul ettirmek gerektiği üzerinde durdu. Türkiye'nin Batı'da bir konferansa gitmeden önce Sovyet Cumhuriyetleriyle sıkı bir işbirliği yapmak istediğinin belirtildiği notada, Sovyetler'in evvelce söz verdiği 50 milyon altın*

[3712] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 383.
[3713] Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, 2019, s. 295. Fevzi Çakmak: "Bodpeni [*Budiyeni / Budyoni*] anasının Baybur[t]lu bir Türk kızı olduğunu kendisi bizzat bana söylemiştir." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 404.
[3714] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 651. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3715] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 384.
[3716] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 326.

rublenin 20 milyonundan nakit, kalanın da istikraz yoluyla ve askeri araç olarak verilmesi istendi, kesin cevap beklendiği bildirildi.[3717]

Telgrafın metnine nazaran 14 Ağustos'da keşide edilmiş olması mümkün değildir zira Yunan'ın mağlubiyet tattığı, taarruz gücünün kırıldığı ve geri çekildiği mevzubahis edilmektedir binaenaleyh Sakarya Muharebesinden sonrası bir tarihe aid olmalıdır. Ali Fuad rivayetindeki nota metni şöyledir:

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

14 Ağustos 1921

Ağustos ayında toplanmış olan Paris Konferansına çağrılacağımızı sanmamız için sağlam kanıtlar olduğu halde Yunan ordusunun nispi galibiyetini gerçek bir galibiyet olarak değerlendiren İngiltere Hükümeti, adı geçen konferansın toplanması sırasında Yunan ordusunun az zaman içinde gerçek galibiyete erişeceğini umut ederek Şark Meselesi'ni yalnız başına çözebilmek için bunun uygun bir zamana ertelenmesini istemişti. Olaylar İngiltere'nin yanılmış olduğunu kanıtlamıştır. Şimdi de Yunan ordusunun en son gücünü harcadıktan sonra yenilmiş olarak geriye çekildiğini gören İngiltere'nin acele olarak Şark Meselesi'nin çözülmesine karar verdiğini gösterecek kanıtlar vardır. Yine bu amaçla İngiltere'nin eski bağlaşıklarının gönlünü hoş etmeye başlamış olduğu saptanmıştır. Bunlardan Fransa'nın özellikle Şark Meselesi'nde İngiltere ile ne derece anlaşabileceği kuşkuludur. Pek yakında Şark Meselesi'ni kesin bir biçimde çözecek bir barış konferansına çağrılacağırnızı gösteren kanıtlar vardır.

Görüşümüze göre, Şark Meselesi ile, Rusya'daki Bolşevik yönetiminin tanınması ve kabul edilmesi sorunu birbirinden ayrılmaz bir davadır. Moskova Anlaşmasının imzasından önce Moskova'ya gönderdiğimiz birinci temsilci heyetimiz ve anlaşmayı imza eden ikinci heyetimizle biz bu görüşümüzü ayrıntılı olarak bildirmiştik. Ancak o zamanlar, Rus Dışişleri Komiserliği, dünya ekonomik durumunun ve özellikle Rusya'nın ekonomik durumunun yeniden kurulması gerektiği ve Sovyet Cumhuriyetleri ile kapitalist devletlerin ilkelerinden herhangi bir fedakârlığı yapmadan yalnız barış yapacak olursa, ekonomik ilişkilerin kendiliğinden kurulabileceği ve bunu her iki tarafın da anlamış olduğu, aksi takdirde her iki taraf için çöküşün kesin olduğu, eğer Sovyet Cumhuriyetleri ekonomik durumlarını düzeltmezlerse, düzen mücadelesini sürdüremeyecekleri ve bunun için de açık ve gizli birlikte hareketin olanaksız olduğu, ancak biraz para ve savaş malzemesiyle yardım yapılacağı bildirilerek önerilerimiz kabul edilmemişti.

Aradan altı ay geçtiği halde bu yıla ait para yardımının ikinci taksidi alınmadığı gibi savaş malzemesinin top ve koşum hayvanlarının önemli bir kısmı da alınamadı.

Biz o zaman olaylara bakarak fazla ısrar etmemiştik. Bugüne kadar geçen olaylar, bize şu kanaati vermiştir ki, kapitalist hükümetler Sovyet Cumhuriyetiyle ekonomik ilişkilere girdikleri zaman fırsattan en çok faydalanarak savaşla deviremedikleri Sovyet Cumhuriyetlerini ekonomik ilişkiler perdesi altında müdahale politikalarını daha çok genişleterek onları yıkmayı düşünmüşlerdir. İşte bugün bu müdahale politikasının açık örneklerini gözlerimizle görüyoruz. Dolayısıyla bugünkü durum bize, komünizmin, kapitalist dünyası ile herhangi bir kombinezonla zaman kazandıktan sonra kesin mücadeleye girişmesi ile başarılı olacağını göstermiyor. Aksine Doğu milletleri ile gerçek bir dostluk ve çalışmada sıkı bir birlik yaparak Batının karışık ve bölünmüş durumundan yararlanarak, bunlara siyaset ve ilkelerini gerekirse zorla kabul ettirmekle bir başarının elde edileceğini gösteriyor. Bu nedenle üçüncü defa olarak Batıda bir konferansa gitmezden önce tüm Sovyet Cumhuriyetleriyle her konuda anlaşmayı ve sıkı bir işbirliği yapmayı istiyor ve öneriyoruz. Ancak bu sayededir ki, Batıya karşı bağımsızlığımızı ve özgürlüğümüzü ve ilkelerimizi güçlü bir biçimde savunabileceğiz.

Rus ekonomik durumunun belli olan zorluklarına rağmen en az ihtiyaçlarımıza karşılık olarak defalarca verilmesini istediğimiz elli milyon altın Ruble yerine yirmi milyonun verilmesi ve geriye kalanın dıştan borçlanma ile sağlamak ve ekli listedeki savaş malzemesinin [*Bu listede 100 ton benzinle birlikte 26 uçak, 1000 tabanca, 10 milyon fişek, 10 bin tüfek, 5 bin kılıç, 2 bin eyer takımı, 5 bin km. kablo, 100 batarya dürbünü, 6 bin pil, 100 bin el bombası, güçlü telsiz-telgraf malzemesi, barut ve cephane fabrikası ve 147 bin top mermisi*

[3717] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 652-653.

vardı. (Yerasimos notu)] en az ihtiyaçlarımızı karşıladığı gibi bunun Rusya'dan birçok defa verilmesi olanaklı olduğu kanaatindeyiz.

İşbirliği konusunda söz konusu olan sorunlar, Büyükelçi Ali Fuat Paşa'nın söz konusu edeceği sorunlar, her iki tarafın en büyük çıkarları göz önünde tutulmakla anlaşmamızın gerektiği düşüncesindeyiz.

Tarihin ve belki dünyanın en önemli dakikalarını yaşadığımız bu anda üçüncü defa olarak önerdiğimiz işbirliği sorununun Rusya Sovyetler Hükümeti'nin sorumluluk ve yetki sahibi olan üyelerinin bilgisine ulaştırılarak genel politikamıza kesin bir yön verilmesi için iki yıldan beri söz konusu bu sorunlar konusunda kesin cevapların bildirilmesini son defa yineleriz.[3718]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu son zamanlarda toparlanarak hem Trakya'da hem de Anadolu'daki etkisini artırmıştır*. *Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da İstanbul'daki Merkezi Hükümet'e, telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğu ile Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığa müdahale edilmesini istedi. Yunanistan'ın, Anadolu kıyılarındaki üstünlüğü açıkça görülüyor. İngiltere'nin, Yunanistan'a desteği devam ediyor. Ancak Fransa ve İtalya, İngiltere ve Yunanistan'a karşı mesafeli*dir.[3719]

15 Ağustos 1921. İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi*: 15 kişilik bir Rus heyeti, Ankara'ya 1 milyon altın ruble getirdi*.[3720] Takriben 750.000 lira.

ABD basınında, Mustafa Kemal'in *Associated Press* muhabirine beyanatı neşredildi:

Her ne kadar Müttefikler bunu inanılmaz bulsa da, ne pazarlık yapacağız ne de yarım yamalak tedbirleri kabul edeceğiz. Hakkımız olduğunu düşündüğümüz şeyler için savaşmaya hazırız. Tarihte bir savaşın bir asır boyunca sürdüğü ilk değildir. Sadece mağlup olan taraf kaybedilen savaşın bedelini ödeyecek, fakat bu yalnızca bir ulusu öldürmek değildir. Bu, haksız bir şekilde bölünen Türk toprağını Yunanlılara verme ve Fransız, İtalyan ve İngilizlere etki alanı yaratma teşebbüsüdür. Bu siyasi bir köleliktir. Bizim anakara (Türkiye) konusundaki barış anlayışımız sıklıkla dile getirilmiştir. Trakya için Türkler çoğunlukta olduğundan Doğu Trakya anavatanımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Trakya'nın geri kalanı için plebisit yapmayı arzu ederiz. İstanbul da bizimdir ama Boğazlar ve Marmara Denizi konusunda İstanbul"un güvenliği için her türlü çözümü kabul etmeye hazırız. Samimi olarak düşüncem şudur ki Türklerin silahlı olarak Boğazların tarafsızlığını güvenceye aldığı eski düzenleme işe yarayacak tek çözümdür. Uluslararası bir komisyonun kavgalara yol açacağı açıktır. Şayet bize bir şans verilirse Milliyetçi hareketimizle birlikte Türkiye'yi yeniden yapılandırabiliriz.

Biz şimdiden içki yasağına sıkı bir şekilde uyuyoruz, ayrıca kumar ve kâğıt oyununun da önünü alıyoruz. Dostluğumuz ve ticaretimizin devam etmesi konusunda Amerika Birleşik Devletleri'ne güveniyoruz. Birleşik Devletler kadar demokratik olduğumuza inanıyoruz ancak ihtiyacımız olmayan cumhuriyetçi bir yönetim kurma niyetimiz yok. Benim kişisel olarak başkan olma gibi bir hevesim de yok. Halifemizi İstanbul'da tutmalıyız zira ülkenin dini bir bakış açısına ihtiyacı vardır. Milletin gücü ise yasama ve yürütmesiyle birlikte Milli Meclis'e aittir. Biz biriz; Enverci bir grubun beni devirmeye çalıştığı doğru değildir. Bolşevizm'e gelince, onlarla bir dostluk anlaşmamız vardır ki anlaşmadaki bir madde burada bir propaganda yapılmaması yönündedir zira Sovyet örgütü dinimiz açısından bizden temelde ayrılmaktadır.[3721]

[3718] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 385-386. Avcıoğlu (1978), mezkûr notada ifade edilen nazariyelerin "Mao'cu sayılabilece"ğini belirtmiştir (1978, c. 2, s. 841). Yerasimos, TBMM Hükümetinin 50.000.000 altın Ruble istediğine dair bilgiye, Ali Fuad'dan başka bir kaynakta rastgelmediğini yazmıştır. Biz biliyoruz ki Çiçerin'in Stalin'e gönderdiği 20 Eylül 1921 tarihli telgrafta 50 milyon altın Ruble talebinden bahsedilmektedir.

[3719] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3720] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 654.

[3721] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 185-186. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

17 Ağustos 1921. *17 Ağustos'ta Çiçerin'le görüşen Ali Fuat'ın, anlaşma konusunda herhangi bir güvence almadığı sezilir. Ancak Çiçerin Ali Fuat'a, İngiltere'nin Moskova'daki ticari temsilcisi Hodgson'la görüşme yapmasını sağlayacağına söz verir*.[3722]

18 Ağustos 1921. *16-18 Ağustos 1921 tarihinde Trabzon'da 13. Tümen Komutanlığı karargâhında Sovyet Karadeniz Filosu Komutanı ile yapılan görüşmeler sonunda, Sovyet Rusya, askeri araç-gereç dışında "Jivoy" ve "Jutki" adlı motor gambotları Anadolu hükümetine verir. Bu gemilere, Türk bayrağı çekilerek "1 ve 2 Numaralı motorgambotlar" adı verilir*.[3723]

19 Ağustos 1921. Bâb-ı Âlî'nin Roma Sefarethanesi memuru Cevad, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) uzunca bir muhtıra gönderdi. İtalyan müsteşar, TBMM Hükümeti'nin İtalya'ya karşı hasmane tavır alışının sebebleri arasında Bolşevikliği zikretmiştir:

> Mösyö Lago ile dün bir saatten ziyade mülakat ettim. O, mütarekeden beri İtalya'nın Türkiye'de tâkip ettiği muhadenet siyasetini mevzubahsle mâlumumuz olan İtalyan şark siyaseti hutut-u esasiyesinin lâ-yetegayyer olduğunu ve İtalya şarkda hissiyat politikası yapmadığı vecihle bir takım hâdisatın işbu esasatı tâdil veya izale edemeyeceği emr-i tabii bulunduğu ve müstakil bir Türkiye'nin mevcudiyet ve idamesi İtalya menafi-i iktisadiyesinden idüğünü tekrar ettikten sonra Ankara Hükümeti tarafından İtalya'nın mâruz kaldığını iddia ettiği muamelatı birer birer saydu ve üç senedir tahammül ettikleri bu hasmane siyasetin âhiren İtalya efkâr-ı umumiyesinde icra ettiği sû-i tesirat üzerine Della Torretta'nın yeni metod ittihazına mecbur kaldığını ve bunun Türkiye ve Türkler aleyhinde değil Ankara Hükümeti'ne karşı bir siyaset olacağını söyledi. Ve dediki: "İtalya bir devlet-i muazzamadır. Şeref ve haysiyetini muhil edecek ve gayr-ı muhik muamelatı bâdemâ fiilen reddedecek ve mesela Ankara Hükümeti Antalya gibi "mıntıka" dâhilindeki bir mahalde İtalya hukukunu mütecaviz harekâtta buna bil-fiil mukabele eyleyecektir. İmdi, şâyân-ı teessüf böyle bir hâdise vuku bulursa bu mevzi *local* bir mahiyeti haiz olacak ve Türkiye'ye karşı bir ebedî husumet mıntıkası olacaktır. İtalyanlara her türlü tahrikatı reva gören Ankara Hükümeti mbizi mecburen bu yola sevk etti. Bize karşı yapılan ve Türk mantığına mugayir olan harekat ya Bolşeviklik saikasıyla yapılıyor yahud İtalya'ya hiç bir ehemmiyet verilmiyor. Son zamanlarda Ankara ile bir suret-i hal bulmak için çok çalıştık, fakat bütün gayretlerimiz heba oldu. Bundan böyle menafi-i siyasiye ve hukuk-u iktisadiyemizi İngiltere ve Fransa ile itilâflar yapmak suretiyle temin edeceğiz. Geçen haftaki Paris konferansında Della Torretta şark meselesinin ruz-nâme-yi müzakeratta bir günden fazla tutulmasını iltizam etti. Çünkü son Yunan taarruzu Yunanlılar tarafından ehemmiyet-i izâm ve pek mübalağakârane ve ihtimal hakikat-i hale mugayir bir tarzda gösterilmiş olması ve bunun İngilizler tarafından da tasdik ve teyid kılınmış bulunması keyfiyeti şark meselesinin müzakeresinde Yunanlılar lehinde bir cereyan tevlid edecekti. Türk ordusunun yeni bir Yunan taarruzuna karşı muvaffakiyetle müdafaade bulunacağına itimadımız vardır. Küçük bir mikyasda bile olsa böyle bir muvaffakiyet ihtimali akabinde sulh meselesi mevzû-u bahs olabilir." Mösyö Lago'ya verdiğim cevapta; "Filvâki mütarekeden beri İtalyanların gerek İstanbul'da ve gerek Anadolu'da tâkip ettikleri muhadenet siyaseti ile Türklerin dostluklarını ve muhabbet ve itimadlarını kazanmış ve bi[n]-netice âlem-i islâmda büyük bir şöhret ihraz etmiş olduklarını ve memâlik-i şarkiyede ehemmiyet-i siyasiye ve fütuhat-ı maneviye kazanmış olduklarını ve binaenaleyh İtalya tarafından âkilane ve hâkimane tatbik edilmekde iken İtalya'nın şark siyasetinde yeni metod ittihazının Türkiye'den ziyade İtalya menafiine mazarrat îrâs etmesi ağleb ihtimali idüğü ve büyük siyasetler idare eden ricalin münfail olmamaları ve muvakkat ve zarurî hasmane faaliyetlere ehemmiyet atfetmemeleri îcab ettiğini ne suretle tefsir edilirse edilsin Türkiye aleyhinde İtalya tarafından gösterilecek gayr-ı mülayim her türlü tefahüratın Bahr-i Sefid havzasında Yunanistan'ın tezyid-i kuvvet ve nüfuzuna ve ihtirasatının meşru addedilmesin hâdim olmaktan başka bir netice vermeyeceğini münasib bir lisan ile izah ettim. Umur-u şarkiye müdürü ile ber-vechi mâruze müsâfehât ve mükâlemât neticesindeki ihtisâsât-ı hâkiranem şudur: İtalya rical-i siyasiye ve mehafil-i mesulenin itiraf ettikleri vecihle şimdiye kadar Ankara ile itilâf akdiyle temin etmek istediği hukukunu İtalya Hükümeti bâdemâ Üçlü İtilâf'ın kendisine bahş ettiği "mıntıka" hakkında Müttefikleriyle uyuşmak suretiyle istihsal etmek niyetindedir ki, bu evvelce sarf-ı nazar edeceğini beyan ettiği "mıntıka" siyasetine rücû demektir. İşte yeni metod budur. Binaenaleyh İtalya şark siyasetinin hutut-u

[3722] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 326.
[3723] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 61.

esasiyesinde olmasa bile şekl-i tatbikinde bir tebdil-i mahsusdur. Bu tefrikin esbab-ı hakikiyesi Ankara Hükümeti'nin gayr-ı siyasî muamelatı olduğu muhakkak bir keyfiyet ise de, esbab-ı hakikiyesi son Yunan taarruzu neticesinde Anadolu'da husule gelen vaziyet-i askeriyedir. Harb Türk ordusuna tekrar yâver olursa, "nüfuz veya menfaat mıntıkası" dâvası bir ay evvelki mahiyeti iktisab edeceği âzâde-yi iştibahdır.[3724]

Yunan taarruzu başlamazdan evvel Kafkas Ordusu, Ankara'ya ve Garb Cephesi'ne ulaştı. Hatırlanacak olursa Kâzım Karabekir'in Kafkas Ordusu, iyi ilişkiler kurduğu Kızılordu'ya benzer şekilde er başlıklarına kızıl yıldız takmış ve subay rütbelerini sökmüş idi.

Kafkasyadaki kıtaatın celbi suretiyle ordumuz mühim suretde takviye ediliyor

Resimde görüleceği üzere zabitanımız, hakikaten muntazam ve mükemmel olub Harb-i Umumide muhtelif cebhelerde ateş tecrübesi ve harb imtihanı geçirmiş olan kahraman zabitlerimiz gerek fedakârlıkları gerek kıymet-i harbiyeleri itibariyle Yunan zabitleriyle kıyas kabul etmez bir derece-i faikdirler.

Yunan taarruzu başladıkdan ve düşmanın tefvik-i adedîsi anlaşıldıkdan sonra Anadolunun her tarafından tahrik edilen kıtaatın kısm-ı küllîsi, mütemadî yürüyüşlerle uzun mesafeler katederek Garb Cebhesine vasıl olmuşdur. Yollarda bulunan kıtaatdan umumî ihtiyata ayrılanlar da cebheye yakın mesafelerde bulunmakdadırlar. Bu suretle ordumuza elyevm mühim kuvvetler iltihak eylediği gibi pek yakında diğer kıtaat da inzimam edecekdir. Bu kıtaat bilhassa Kafkasya, [sansür] gelenler, dün de söylediğimiz gibi ordumuzun en güzide kuvvetleridir. Bu kıtaat aylardan beri, pek iyi bir suretde harbe ihzar edilmiş oldukları gibi techizat itibariyle de mükemmel bir halde bulunuyorlar. Kafkasyadaki iğtinamat hasebiyle, Şark Ordusunun bütün techizatı son sistemdir. Bu kahraman ve bahadır askerlerin iltihakile kesb-i kuvvet eden ordumuzun bu defa avn-i Hakkile düşmanı mağlub edeceği hakkındaki ümidimiz kavîdir.[3725]

Resim. *Anadolunun her tarafından Garb Cebhesine gelmekde olan kuvvetlerden Kaimmakam Âşir Beğin kumandasında bulunan kıtaat heyeti zabitanından bir grup*.

Harita. *Kafkasya cebhelerinden (Ankara)ya ve Garb Cebhesine gelmekde bulunan kıtaatın ne kadar mesafe katetdiklerini gösterir harita.*

Resim. *Kafkas Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa*.

Dahiliye eski nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden:

Matbuatımızda iki fikir vardı: Biri İtilaf Devletleri'yle davamızı kılınçla halletmek. Mustafa Kemal, bu türedi, zamanı münasip bulup hükümeti ele aldı, gaddar bir idare kurdu. Astı, kesti, ahaliyi kasıp kavurdu, haraca kesti. Bu sayede, 8o milyon liralık bir bütçe tanzim etmeye kadar vardı. İlk hamlede muvaffak oldu gibi göründü. Artık, varsa Mustafa Kemal oldu, yoksa Mustafa Kemal oldu. Moskova'nın müesseselerini taklit etti. Tarihte halkın bu derece aldatıldığı görülmemiştir. Bu hayal ile kâinata meydan okuduk. Şimdi Yunanlılar Ankara kapılanna dayandılar. Konya, isyan içindedir, Kastamonu ve Kocaeli de düşmüş sayılır. Düşman

[3724] Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi, K.127, D.2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 283-285.

[3725] Tevhîd-i Efkâr, 12 Ağustos 1337-1921, *Bütün Anadolu Kuvvetleri Garb Cebhesine Geliyor*, s. 1.

Karadeniz sahiline asker çıkarsa Mustafa Kemal'e bannacak yer kalmayacak. O hiç bir yerde dikiş tutturamaz. Hesap sormak zamanı geldi...[3726]

20 Ağustos 1921. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus, Kafkas Cumhuriyetleri Konferansının Kars'da toplanmasını TBMM Hariciye Vekâletine teklif etti.[3727]

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e Notası

20 Ağustos 1921
No. 863 - a

Sayın Komiser,

Hükümetimin, notanızın içerdiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile üç Sovyet Kafkasya Cumhuriyeti Hükümetleri arasında düzenlenecek ve amacı, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da imzalanan anlaşmanın tamamlanması olan konferansa katılma çağrısını büyük bir memnunlukla kabul ettiğini size bildirmek görevini bana verdiğini bildirmekle şeref duyarım.

Ancak Hükümetim konferansın toplanma yeri olarak Ankara'yı, bu şehirle telgraf bağlantısının kurulmasında çekilen zorluklar ve seferberlik durumundan dolayı kabul edemiyor ve konferansın toplanma yeri olarak sizin de önermiş olduğunuz Kars kentini öneriyor.

Dolayısıyla, sayın Komiser, üstün saygılarımı sunarım.

Natsarenus[3728]

Natsarenus, ikinci bir nota daha gönderdi. Ukrayna Sovyet Hükümeti Başkumandanı General Frunze'nin Ankara'ya gönderildiğini bildiriyor:

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e Notası

20 Ağustos 1921
No. 863 - b

Sayın Komiser,

Sovyet Rusya bağlaşığı, Ukrayna Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir anlaşma yapmak istediğinden, Ankara'da ön görüşmelerin yapılması için Ukrayna Orduları Kumandanı yoldaş Frunze'yi temsilci olarak atadı. Adı geçen Hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilciye verilen görevlerin yerine getirilmesinde, kendisinden yardım esirgemeyeceğini umar. Ukrayna'nın Moskova'daki maslahatgüzarı yoldaş Kotsyubinski, Moskova'daki temsilciniz sayın Ali Fuat Paşa'yı durumdan haberdar etti.

Bir kez daha Rusya ile Türkiye arasındaki dayanışmanın ve Türkiye ile Ukrayna Hükümetleri arasında aracılık görevini yükümlenen Hükümetimin, uluslarımız arasındaki dostluk bağlarını daha da sıklaştırmak isteyen candan ve içten arzusunu iletmekle mutluluk duyarım.

Ukrayna Hükümeti'nin Ankara'da kendi temsilcisi olmadığı için bu Hükümet size bu açıklamada bulunmak görevini ve sizden alınacak cevabın kendisine iletilmesini bana verdi.

Natsarenus[3729]

3726 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 659.
3727 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 326.
3728 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 388.
3729 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 387.

Sovyet Rusya mecmuası "Bjulleten' N.K.I.D."nin belirttiğine göre *Kafkas bölgesinde konuşlanmış 10-15.000 Kızıl Ordu süvarisi 1921 yaz aylarında Kemalistlerin safında Yunanlılara karşı savaştı*.[3730] TBMM *Ordusu'nda Kafkaslar'dan, Azerbaycan'dan gelen komünistler de görev yapmışlardır*.[3731]

Bulgaristan Haskovo'da münteşir *Niva* gazetesi, Ankara'yı ziyaret etmiş olan Bulgaristan Çiftçi Partisi Meclis Grubu temsilcisi Grozkov'un beyanatını neşretti: *Ankara'daki elçilikte Rus memurları ile karşılaştım ve onların neler yaptıklarını öğrendim. Onlardan Rus-Türk ilişkileri konusunda edindiğim bilgiye göre iki memleket arasında bir yardımlaşma anlaşması imzalanmıştır. Bu işbirliğinin nereye kadar varacağını detayları ile bilemiyorum. Türk ordusunun ve milletin maneviyatı yüksek*...[3732]

ABD'de münteşir *Star-Gazette* gazetesi: *Ağustos ortasında başlayan Yunan ilerleyişi karşısında Türklerin Sakarya'nın doğusunda direnişe geçtiği, M. Kemal Paşa'nın Türk yetkililer aracılığıyla Moskova'dan büyük miktarda altın yardımı aldığı bildiriliyor*.[3733]

22 Ağustos 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor. Mustafa Kemal, Türkiye'de cumhuriyet idaresinin kurulmayacağını fakat hilafetin vatikanlaştıracağını, Bolşevik olmadıklarını söylemiştir:

> 12 Temmuz'da, Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da gerçekleştirilen röportaj, The Washington Post'ta, görüşmeyi yapan gazetecinin ismi verilmeden yayınlandı. Görüşmenin tek cümle ile özetinin, "savaş ne kadar zaman alırsa alsın, Milliyetçiler'in kazanmadan pes etmeyeceği" olduğu yorumu ile başlayan haber, Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları ile devam etti.
>
> Mustafa Kemal Paşa, "Milliyetçiler'in, Türkiye Türklerindir inancı ile mücadelelerine devam ettiğini, her ne kadar İtilaf Devletleri buna inanmıyor görünseler de bağımsızlıkları üzerinde hiçbir pazarlığın söz konusu olmadığını, tüm haklarını alana kadar savaşmaya devam edeceklerini, tarihleri boyunca bir asır süren tek savaşın bu olmadığını ve asla mücadeleden vazgeçmeyeceklerini" söyledi. Devamında, "mağlup olan taraf savaşın bedelini ödeyecek, bu sadece bir ulusu öldürmek anlamına gelmiyor aynı zamanda Türk topraklarını bölmeye kalkışmak da büyük bir haksızlık, Yunanlılara toprak, Fransız, İtalyan ve İngilizlere etki bölgeleri vermek, politik köleliğin bir çeşididir" dedi.
>
> "Anavatanları için, barış anlayışlarını sıklıkla dile getirdiklerinin bilindiğini, Doğu Trakya'nın, Anavatan'ın bölünmez bir parçası olduğunu, çünkü burada halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu, Trakya'nın geri kalanı için ise plebisit yapılmasını kabul edebileceklerini" ifade etti. Ayrıca "İstanbul'un Türklere ait olduğu, Boğazlar ve Marmara Denizi için ise İstanbul'un güvenliği sağlandığı takdirde çeşitli çözümlerin görüşebileceğini ancak kendisinin samimi fikrinin, eskiden yapılan antlaşmada olduğu gibi Boğazlar'ın, Türklerin askeri koruması ve garantisinde tarafsızlığının devam ettirilmesinin, sürdürülebilir tek çözüm yolu olduğunu" söyledi. "Eğer İtilaf Devletleri barış istiyorlarsa, Türkleri bölmeye çalışmaktan yani sadece politik haksızlıklardan değil aynı zamanda ticari sömürüden de vazgeçmeleri gerekiyor. Savaşın ağır bir bedeli olduğu biliyor ve zulmünü derinden hissediyoruz ama bu tam bağımsızlığımızı sağlamadan savaşmayı bırakacağımız anlamına gelmiyor. ABD ile dostluk ve ticareti sürdürmeyi istiyoruz, ABD gibi demokratik bir yapıda olacağız ama bu cumhuriyetçi bir hükümet kuracağız demek değildir". Kendisinin başkan olmak gibi kişisel bir isteği bulunmadığını da söyledi. Paşa, Halifeyi, İstanbul'da tutmaya devam edeceklerini ancak hiçbir politik sorumluluğu olmayacağını, Milletin iradesinin Meclis'te toplandığını, Meclisin yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğunun altını çizdikten sonra, Bolşeviklerle dostluk antlaşması yaptıklarını ancak kendi organizasyonlarının, onlarınkinden farklı şekillendiğini ifade ettiği cümleleri ile röportaj sonlandırıldı.[3734]

3730 Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek*, 2015, s. 80.

3731 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 120.

3732 Niva, 20.8.1921, Sayı 22; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 102.

3733 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 188.

3734 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

23 Ağustos 1921. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus'a cevabî nota keşide eyledi:

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a

23 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

20 Ağustos 1921 tarihli ve 863 - b sayılı yazınıza karşılık, Hükümetim adına Ukrayna Orduları Başkumandanı sayın yoldaş Frunze'yi Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti temsilcisi olarak karşılamakla son derece mutlu olacağımı bildiririm.

Şunu da belirtmeliyim ki, her iki taraf için yararlı olacak bir anlaşmanın imzalanması için samimi bir istekle karşılanacak olan sayın Frunze candan ve yakın bir ilgi görecektir.

Yukarıdakileri, adı geçen Sovyet Ukrayna Cumhuriyeti Hükümetine iletmenizi ve bize en kısa yoldan sayın yoldaş Frunze'nin geliş günü ile hangi yoldan gelmek isteyeceğini de bildirmenizi dilerim.

Son derece nazik aracılığınız için size teşekkür eder, en üstün saygılarımın kabulünü rica ederim, sayın Büyükelçi.[3735]

24 Ağustos 1921. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, TBMM Hariciye Vekâletine nota gönderdi. Kafkas Konferansının Sovyet Rusya mümessilinin de katılımıyla Kars'da inikad etmesini istiyor.[3736]

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk
Komiseri Yusuf Kemal' e Notası

Telgrafla iletildi.

24 Ağustos 1921
No. 6781

Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyet Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, anlaşmaya dayanan sağlam bir temel üzerinde kesin bir biçimde düzenlenmesi için artık zamanın geldiğine inanmaktadır. Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri kendi aralarında sıkı politik ve ekonomik bağlar kurduklarından, Sovyet Ermenistan ile Türkiye arasındaki anlaşmanın RSFSC temsilcisinin de katılması kaydıyla bu yakınlarda toplanacak olan Türkiye ile diğer Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri arasında yapılacak olan konferansta hazırlanmasını uygun bulmaktayız. Artık iktidarın bir yandan İşçi-Köylü Sovyet Hükümeti, bir yandan da Türkiye Büyük Millet Meclisi Devrimci Hükümeti elinde olması, düşmanca bir şovenizmden ve seleflerinin gerçekleri görmeyecek denli kör olan nefretlerinden arınmış bu Hükümetlerin, şu çok başarılı Avrupa diplomasisince asla çözümlenmemiş sayılan tüm sorunların çözümlenmesi ve böylece emperyalistlerin diplomasi oyunlarıyla suni olarak birbirine düşürülen iki halk arasındaki nefret izlerinin tamamen ortadan kaldırılması için en sağlam bir garantidir. Her iki tarafın da en hayati, en vazgeçilmez bir sorunu olan barış içinde bir arada yaşamamızı ve birbirimize güvenmemizi şart koşmaktadır.

Sovyet Ermenistan Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de bizim görüşümüzü paylaştığını umar ve bizi bu konuda haberdar edeceğinizden emindir.

En derin saygılarırom kabulünü dilerim.

Dışişleri Halk Komiseri Mraviyan[3737]

25 Ağustos 1921. Britanya'nın Moskova Ticarî Mümessili Bay Hodgson ile TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin nezdinde görüşüyorlar. Çiçerin mülakatı *kısa bir hitabe ile* açıyor:

[3735] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 389.
[3736] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 326.
[3737] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 390.

Bugün her şeyden evvel milletler sulha kavuşmak istiyorlar. Bu da en tabiî haklarındandır. Eğer Rusya Hariciye Komiserliğinde böyle hayırlı bir neticenin elde edilmesine muvaffak olursam, kendimi bahtiyar addedeceğim. Her iki tarafa teklif edeceğim şey, elyevm bulundukları hatlarda mütarekeyi kabul edip hemen sulh müzakerelerine başlamak olacaktır. Çiçerin, Ali Fuad'a dönerek: *Bir dâva ne kadar halkı olursa olsun, bir defada elde edilemezse, iki kısma ayırarak ikinci defa tamamını elde etmeğe çalışmalıdır. Esasen biz de, kapitalizme karşı olan dâvalarımızı değil ikiye, birkaç kısma ayırmağa mecbur olduk. Türk dostlarımıza bu hal tarzını tavsiye ederim*. Bundan sonra üçlü muhavere başladı:

Hodgson: *Sizlerle her hangi siyasî bir meselenin müzakeresine salâhiyetim yoktur. Yalnız bana söylenecek sözlerinizi ve tekliflerinizi aynen hükûmetime iblâğ edebilirim*.

Çiçerin: *Demek ki söylediklerimi aynen hükûmetinize tebliğ edebileceksiniz?*

Hodgson: *Bunu arzu ettiğiniz takdirde derhal yaparım*.

Çiçerin: *Çok memnun olurum*.

Ali Fuad: *Benim, İngiliz hükûmetine iblâğ edilecek hiçbir teklifim yoktur. Dâvamız haklı ve dünyaca malûmdur. Dâvamız taksim edilemez, kül halindedir. Şahsî kanaatime gelince, Türk ve İngiliz milletleri arasında devam edebilecek hiçbir düşmanlık tasavvur etmiyorum. Yeter ki, İngiliz hükûmetinin sebebiyet vermiş olduğu haksızlıklar ortadan kaldırılabilsin. Hükûmetimden de bu mülâkat hakkında bir talimat almış değilim*.

Çiçerin: *Talimat almağa lüzum var mı? Müzakere mevzuu malûm, konuşulabilir. Tavsiyelerim sizce şayanı kabul değil midir?*

Ali Fuad: *Tavsiyeleriniz ne benim ve ne de hükûmetimin aklına gelmiş şeyler değildir. Esasen bizler, milletimizin kararı haricinde konuşmağa mezun değiliz. Kararlarımız Misak-ı Millîmizde mevcuttur. Bunu kimse ihlâl edemez. Bunda dâvamızın kabili inkısam olmadığı sarih ve âşikârdır*.

Hodgson, Ali Fuad'a hitaben, az evvelki beyanatını İngiliz hükûmetine iblâğ edip edemiyeceğini sordu.

Ali Fuad: *Sözlerimde yeni bir şey yok ki onu iblâğ edebilesiniz*.[3738]

Bulgaristan sosyalistlerinin yayın organı *Narod* gazetesinin haberine göre *Çiftçi Partisini savunan ve Grozkov'la arkadaşlarının seyahatini tasvip eden tek parti Bulgar Komünist Partisi oluyordu. Partinin Meclis üyesi Atanasov, burjuvazinin Grozkov'a yaptığı hücumları ele alarak şöyle diyordu: "Ben, arkadaş Grozkov'un Mustafa Kemal'le görüştüğünü bilmiyorum. Ama eğer görüşmüşse o bahtiyardır..... O açıkça arkasında bir Sovyet Rusya'nın bulunduğunu belirtmektedir. Avrupa kapitalizmi ve dünya emperyalizmi Sovyetleri ne kadar çok yıkmak isterlerdi. Fakat sonunda onunla bağlar kurmak zorunda kaldılar. Bulgar halkı, Bulgar hükûmeti de durumunu Mustafa Kemal'in getirdiği seviyeye getirebilseydi ne derece bahtiyar olurdu....."*[3739]

26 Ağustos 1921. Fransız askerî istihbarat raporu:

> İstanbul'da kısa bir süre önce, savaş sırasında İttihatçılar'ın gözdelerinden olan emekli Albay Kemal Ragıp Bey tarafından Bolşevik ilkelere karşı İslâmcı bir komite kuruldu. Kemal Ragıp Bey İttihatçılar katındaki bu konumu

[3738] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 264-265. Ali Fuad'ın iddiasına göre bu cevabıyla mülakat sonlanmış. Belli ki Ali Fuad yıllar sonra mevzubahis ederken ya ketum davranıyor ya da sadece bir kısmını hatırlıyor. Ali Fuad'ın izzetli üslûbu, Kütahya-Eskişehir Bozgunu ile Sakarya Muharebesi arası devresi koşullarına nazaran pek mümkün değil. Mülakatın Ali Fuad rivayeti bize mutemet, inandırıcı gelmiyor. Sovyet Rusya ve Britanya arşivleri tetkik edilmeli ve mezkûr mülakatın varlığı ve içeriği aydınlatılmalıdır.

[3739] Narod, 25.8.1921, Sayı 158; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 100.

sayesinde, Levazım Komisyonu Başkanı ünlü Topal İsmail Paşa'nın himayesinde, yaptıklarının namuslu olup olmadıklarına aldırmaksızın kendini ticarete vermiş ve dolgun bir servet yapmıştı. Kemal Ragıp, Ankara'ya gönderilen özel görevliler aracılığıyla Ankara Hükümeti ile haberleşme imkânı bularak, Mustafa Kemal'in olumlu davranışından bir hayli yararlanıp işi bitirdi ve iki ay kadar önce, Milliyetçiler'in devlet hâzinesinden 72.000 TL'yi zimmetine geçirmekle suçlanan Albay Kara Mustafa Bey'in yerine, Kemalist Hükümet'in temsilcisi olarak İstanbul'a kendisinin atanmasını sağladı... Elde edilen bilgilere göre, Kemal Ragıp şimdilik Bolşevikler'in hesabına çalışıyor. Onun amacı ise, Türkiye'deki ve başka İslâm ülkelerindeki belirli etkinliğe sahip Müslümanları biraraya toplamak ve birleştirmektir.[3740]

Dr. Bilge Criss yayımlanmamış -İngilizce- doktora tezinde, bir Fransız askeri istihbarat raporundan şu bilgileri aktarmaktadır (s. 118-19): "1921 Şubat ayında İstanbul'daki bir yeraltı direniş grubu, bu şehirde iyice örgütlenmiş olan Rus, Rum ve Bulgar komünist gruplarına yetişmek ve işçi hareketini onların etkisinden sıyırmak için sahte bir Komünist partisi hücresinin kurulmasını Ankara'ya salık verdi. Bu tavsiye yerine getirildi. Oysa, Ankara'daki resmî TKF daha önce kapatılmıştı. Yine de, İstanbul'un Kemalist-Komünistleri yabancı Komünistlerden istihbarat toplayıp Anadolu'ya aktarmaya devam ettiler. Mustafa Kemal Paşa bir yandan bu ilişkiyi sürdürürken, bir yandan da Kemal Ragıp Bey adında bir emekli albayın yönetimindeki anti-Bolşevik Müslüman örgütünü de desteklemekteydi." (FAA 20N1106 C38/4, Dos. 1 - 26 Ağustos 1921). Türkçesi: İşgal Altında İstanbul 1918-1923 (İletişim Yay., 1993).[3741]

27 Ağustos 1921. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Ankara, Bolşeviklerden torpido aldı*.[3742]

*Stenografi bültenleri*nde belirtildiğine göre *Bulgar hükûmeti, 20.7.1921 de Sofya'daki büyük devletlerin diplomatik temsilcilerine birer nota vererek bu konuda kendilerine yapılan suçlamaları reddediyor. Notada, Bulgar hükûmetinin her kime karşı olursa olsun bir anlaşma yapmak üzere Moskova veya Ankara'ya bir heyet göndermemiş olduğu belirtiliyor. Notada, Moskova ile sadece Rusya'da bulunan esirlerin iadesi konusunda temas yapıldığı ifade ediliyor. Notada, Ankara meselesinden de şöyle bahsediliyor: "Grozkov, Yüzbaşı Pisarev ve Tüccar Ençev, İstanbul'daki Bulgar elçiliğinden vize almadan ve sadece ticari maksatlarla Ankara'ya gitmişlerdir..."*[3743]

28 Ağustos 1921. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus'a nota gönderdi. Mavera-yı Kafkas Konferansının Kars'da toplanması, TBMM Hükümetince kabul edilmiştir. TBMM Heyeti Kâzım Karabekir riyasetinde, Burdur mebusu Veli, Bakû elçisi Memduh Şevket [Esendal], mühendis Muhtar'dan müteşekkildir. Konferansın eylül ayının son haftasında toplanmasını rica ediyor:

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a

28 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

İçinde bulunduğumuz ayın 20'sinde gönderdiğiniz yazınıza karşılık olarak, Hükümetimin, Türkiye ile Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında yapılacak ve RSFSC temsilcilerinin de katılacakları konferansın toplantı yeri olarak Kars'ı kabul ettiğini bildirmekle şeref duyarım. Türk heyetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Doğu ordusu komutanı, Edirne Milletvekili Tümgeneral Kâzım Karabekir başkanlık edecek, ayrıca temsilciler arasında Burdur milletvekili Veli Bey, Türkiye'nin Bakû'deki elçisi Memduh Şevket Bey ile

---

3740 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 26 Ağustos 1921, *Comité Islamique Anti-Bolcheviste*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 131.

3741 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 61. Criss'in yayımlanmamış İngilizce doktora tezindeki ifade, Türkçe versiyonda yer almamaktadır.

3742 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 12.

3743 Stenografi bültenleri, 27.8.1921; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 101.

Doğu Anadolu Demiryolları İnşaatını denetleyen Başmühendis, Nafia Komiserliğinin eski müsteşarı ve eski milletvekili Muhtar Bey yer alacaklar.

Çeşitli ülkelerden gelecek heyetlerin katedecekleri yolu düşünerek, konferansın açılış tarihi olarak eylülün son haftasının en uygun bir zaman olacağını sanıyorum.

Bu nota içeriğini kendi Hükümetinize iletirken, Türkiye ile Rusya Sovyet ve Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki iyi ilişkilere dayanarak, bu konferansta en iyi sonuçlar elde edeceğimize güvenimiz olduğunu bildirmenizi dilerim.

Saptanmış olan bu sürenin Moskova Hükümeti'ne uygun olup olmadığını ve Kars Konferansına gönderecekleri temsilcilerin kimler olduklarını bir an önce bildirmenizi dilerim.

En derin saygılarımla.[3744]

30 Ağustos 1921. *Moskova'nın Ankara elçisi S. P. Natsarenus'un Ağustos'ta Çiçerin'e yazdığına göre, İçişleri ve Savunma Bakanlıklarını elinde tutan Refet (Bele) Paşa, Mustafa Kemal'in Sakarya'da bulunmasından faydalanarak polis teşkilâtına kendi adamlarını yerleştirip Mustafa Kemal yanlısı olanları sürmekte ve o sırada Ankara'ya gelen Nuri Paşa ile anlaşıp Envercilerle birlikte Mustafa Kemal'e karşı bir darbe hazırlamaktadır*.[3745] İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 22 Haziran 1922 tarihli mahrem raporuna göre *Enver destekçilerinin hazırladığı entrikaya Natsarenus'un kendi de karışmıştır*. *Bu komploda Sovyet parmağının olduğu, Ali Fuat tarafından da doğrulanıyor. Ali Fuat, anılarında, ağustos ortalarında Moskova'da yaptıkları bir görüşmede Çiçerin'in, Enver'in ulusçuları feci bir bozgundan kurtarmak için İslam Ordusu'nun başında Anadolu'ya gireceğini ima ettiğini yazar*.[3746]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri A. Mravyan'a nota keşide eyledi:

Yusuf Kemal Bey'den A. Mravyan'a

30 Ağustos 1921

24 Ağustos tarih ve 6781 sayılı telgrafınızı aldığımı bildirerek, Kars'ta düzenlenecek olan konferans ile ilgili aşağıdaki hususları belirtmek isterim:

Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleriyle yapılacak anlaşmalarda, bu Curnhuriyetlerle ilgili Moskova Anlaşmasındaki hükümleri de yansıtmak amacıyla, Hükümetim daha temmuz başlarında yukarıda sözü geçen Cumhuriyetler Hükümetlerini konferansa davet etmiş ve bu konferans hazırlığının Bakû ve Tiflis'te bulunduğum sıralarda, bu yılın ilkbaharında, Moskova'dan dönerken, yapılması için de önayak olmuştum.

24 Ağustos tarihli telgrafınızdan anladığım gibi, Sovyet Ermenistan Hükümeti bizimle tamamıyla mutabıktır ve yakınlarda yapılacak olan Kars Konferansının Türkiye ile Sovyet Ermenistan arasındaki ilişkilerin bir düzene girmesi için çok elverişli bir fırsat olduğunu bizim gibi, kabul etmektedir.

Halkımızın gelecekte barış ve anlayış içinde yaşamasının, çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, aramızdaki ihtilaflardan kendilerine çıkar sağlayan emperyalist devletler tarafından ekilmiş bütün eski düşmanlık tohumlarının tamamen unutulmasıyla mümkün olacağı konusundaki görüşünüzü aynen paylaşmaktayım.

Sovyet Rusya Hükümeti, bildiğiniz gibi, kendi temsilcilerini Kars'a gönderip yükümlülüklerin Moskova Anlaşması uyarınca yerine getirilmesini denetleyecek ve bu arada da, Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin Türkiye ile anlaşmalar imzalarken, Moskova Anlaşmasına uyulması için gerekli girişimlerde bulunacaktır.

3744 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 391.

3745 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 323. Bu istihbaratın Refet bahsinin doğruluğu meşkuktur zira Refet Bele, İttihadçı olmakla birlikte Bolşevik değildir, Anglo-Kemalist tarafta yer almaktadır.

3746 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 146.

Kars'taki Türk heyetine Doğu Ordusu Kumandanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Edirne Milletvekili olan Kâzım Karabekir başkanlık edecek, ayrıca üye olarak Burdur Milletvekili, Türkiye'nin Bakû'deki Maslahatgüzarı Memduh Şevket Bey ve Anadolu Demiryolları İnşaatı Başmühendisi, eski milletvekili ve Nafia Komiserliği eski müsteşarı Muhtar Bey katılacaktır.

Bu konferansın toplanması için eylülün son haftasını önerdik ve sizin de, Ermenistan'ı temsil edecek olan heyetinizin kimlerden oluşacağını ve yine konrerans tarihi hakkındaki onayınızı bildirmenizi dilerim.

Cevabınızı beklerken, en yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Komiser.[3747]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: *Sakarya Muharebesi bütün şiddetiyle devam ediyor. -Akıncı kollarımız, Rus usulü veçhile tensik edilmiştir*.[3748]

31 Ağustos 1921. *Enver Paşa, Batum'dan Trabzon'da İskele Kâhyası Yahya'ya gönderdiği mektupta, Kemalistlere karşı bir darbe yaparak başa geçmek için bir er kılığında Türkiye'ye gireceğini bildirdi ve onun görüşünü sordu. Mektubu ele geçiren 13. Fırka Kumandanı, onu Karabekir'e aktardı, Yahya Kâhya'nın bir bahane ile Ankara'ya çağrılarak Trabzon'dan uzaklaştırılmasını istedi. Fevzi Paşa yarın Karabekir'den Trabzon'da alınabilecek tedbirleri soracak, Karabekir, Kâhya ve adamlarının topluca tutuklanmasını, kıyılara güvenilir adamlar gönderilmesini, Batum'da şehbenderlik açılmasını, Mustafa Kemal'in Kâhya ile haberleşmemesini 3/4 Eylül'de önerecektir. Karabekir, Kâhya ile adamlarının tutuklanarak Erzurum'a gönderilmelerini emretti*.[3749]

31 Ağustos 1921 tarihli ve İttihat ve Terakki Genel Merkez mührünü ve Enver Paşa'nın "Ali" imzasını taşıyan bir belgeye inanmak gerekirse, Enver Paşa'nın gönüllü erler arasında Ankara'ya gidip darbe yapması kararlaştırılmıştır. Belgeye göre, İzmir Suikastı üzerine 1926 Temmuzunda asılacak olan Trabzon'un solcu milletvekili Hafız Mehmet, Batum'a gelmiştir. Hafız Mehmet, Anadolu'da örgüt kurmayı tehlikeli bulmaktadır. Zira Sarı Paşa (Mustafa Kemal) kuşkulanabilirmiş ve Yunan'ı bırakıp onunla uğraşmaya başlayabilirmiş. Bu nedenle, Hafız Mehmet, Enver Paşa'nın kendisinin cepheye göndereceği gönüllüler arasına karışmasını önermiştir. Bu gönüllüler, arkadaşları olan Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) komutasındaki tümene gidecektir. Böylece, Enver Paşa, Halit Bey'in yakınında bulunacaktır. Öneri uygun bulunmuştur.[3750]

Ağustos 1921. İlginç bir anekdot. Kızılordu karşısında mağlub olub İstanbul'a Fransız himayesiyle iltica eden General Vrangel *önceleri Rus Sefareti'nde kalıyorken sonra Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında bulunan "Lukull" adlı bir yatta yaşadı. Yatın akıbeti son derece hazindi: "1921 yılının ağustos ayında Bolşevik Batum'undan gelen İtalyan bandıralı bir yük gemisi, günışığında boğazın bu noktasında geniş bir kavis çizerek her zamanki yerinde kıyıya yakın bağlı bulunan Lukull'un üzerine dümenini kırdı ve Lukull'u ortadan ikiye biçti." Böylece Vrangel'in son sığınma yeri de tarihe karışmış oldu*.[3751]

Bolşeviklerin Milli Mücadele boyunca gönderdikleri altın rublelerin Türk lirası karşısındaki değeri 0,59 kuruş üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bu bağlamda meclisteki görüşmeler incelendiğinde altın rublelerin farklı zamanlarda farklı rayiç üzerinden işleme koyulduğu görülmektedir. Maliye Vekili Hasan Bey, 10 Ağustos ile 25 Ağustos 1921 tarihleri arasında ellerine ulaşan Rus altın rublelerini 615 kuruştan tedavüle çıkarttıklarını ifade etmiştir. Yine Hasan Bey, Ağustos 1921'den sonra ise Rus altın rublelerini 750 kuruştan tedavüle çıkarttıklarını açıklamıştır. **Bu babda** ***Maliye Bakanlığının altın***

[3747] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 392-393.
[3748] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 19.
[3749] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 20.
[3750] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 544-545.
[3751] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 330.

rubleleri farklı zamanlarda ve farklı miktarlardan işleme koymasının hazineyi zarara uğrattığı yönünde görüşler de öne sürülmüştür.[3752]

Ağustos 1921 nihayeti. *Ağustos'un son günlerinde yapılan bir görüşmede Mustafa Kemal, Natsarenus'a "Eğer Rusya Türkiye'yi sovyetleştirmek istiyorsa bunu benim aracılığımla yapmak Enver'in aracılığıyla yapmaktan daha kolaydır" ifadesini kullanır.*[3753]

Ağustos-Eylül 1921. *Çiçerin ve Karahan ile Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu uzmanları olan Kakurin ve Pastukov'la konuşmalarına dayanarak Louis Fischer*, Sovyet Rusya'nın Enver'le ve Mustafa Kemal'le münasebatını şöyle tasvir eder:

> Sovyet başkentine, İttihatçıların ünlü üçlüsünden Cemal Paşa ile Halil Paşa ve Sami Bey (Hacı) Enver'den önce geldi. Ön plandaki bu Türkler, Rusya'da ne arıyorlardı? Doğu halklarını biraraya getiren Bakû Kurultayı'nda Enver Paşa'nın bir bildirisi okundu. Bildiride Enver Paşa, İngiliz emperyalizmi ve emperyalistleri kadar, Alman emperyalizmi ve emperyalistlerinden de nefret ettiğini ve onları lânetlediğini ileri sürüyordu. Sovyet fikrinin ve Sovyet Cumhuriyeti'nin dostu olduğunu söylüyordu. Devrimden yanaydı ve mazlum milletlerle birlikte savaşmaktaydı.
>
> Kurultay, Enver'e inanmadı. Bolşevikler de Enver'e inanmadı. Cemal'i yönetmek daha kolaydı. Cemal'in, Mustafa Kemal'i hemen hedef alan emelleri yoktu. İngilizler, komünistlerle savaşıyordu. İngiltere ve Rusya arasında fiilen savaş durumu vardı. O günlerde Afganistan, bağımsızlığı için İngiltere'ye karşı bir mücadeleye girişmişti. Bu nedenle Moskova, Cemal Paşa'nın dikkatini Kabil'e çekti.
>
> Kabil'de Cemal Paşa hemen önemli bir kişi durumuna geldi ve Emanullah Han üzerinde büyük bir nüfuz sağladı. Afganistan Anayasası, tamamen onun eseriydi. Ayrıca Afgan Ordusu'nun düzenlenmesine yardımcı oldu.
>
> Enver, Cemal'inkinden daha geniş bir hayal gücüne sahipti. O bütün Asya'yı sürüklemeyi düşünüyordu. Moskova'da boyunun küçüklüğüne dikkatin kaymasını önlemek için alışılmışın çok üstünde bir yükseklikte siyah kalpak giyiyordu.
>
> Bolşevikler, Enver'in politik ve askerî şef olarak yeteneklerini teslim etmekteydiler. Ama aynı zamanda onun bir maceracı olduğunu da bilmekteydiler. Lombroso, ateşi sevme içgüdüsüyle doğan iki insandan birinin yangın çıkarıcı, ötekinin de ünlü bir itfaiye yüzbaşısı olabileceğini öğretmektedir. Maceracıdan maceracıya fark vardır. Enver, İngiltere'den şiddetle nefret etmekteydi. İngiltere, Türk İmparatorluğu'nu yok etmişti. Türkiye'nin Arabistan'daki bir kısım topraklarını ilhak eylemişti. Dünya Savaşı'nda Türk Ordularını yenilgiye uğratan, esas itibariyle, İngiltere idi. Ayrıca İngiltere, bu insanlıktan uzak Türkleri, Avrupa'dan kovmak istemekteydi. Bolşevikler önce Kemal ile Enver'i uzlaştırmayı denediler. Bunda başarısızlığa uğradılar. Bu durumda, Cemal'den olduğu gibi Enver'den de yararlanabileceklerini düşündüler. Enver, Rusların İngiltere'ye karşı besledikleri eski nefreti ve Moskova ile Londra arasındaki yeni çatışma olanaklarını gözönünde tutarak, destek ve sempati bulacağı umuduyla Sovyet başkentine geldi. Enver'in rüyaları, Bolşevik planları ile uyuştuğu takdirde, çok verimli bir ittifak doğabilecekti. Ne var ki, Enver'in faaliyetine açık tek alan Afganistan idi. Enver karakterinde bir kişi için bu, çok az birşeydi.
>
> Enver'in görüşleri, imparatorlukları sürükleyip götürmekti. Timurlenk İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı düşlüyordu. Kendini Çin, Türkistan, Rusya Türkistanı, Kazakistan ve Afganistan'ı kapsayacak olan bu imparatorluğun sâhibi görüyordu. O zaman Büyük İskender gibi, Hayber Boğazı'nı aşarak Hindistan'a yürüyecek ve İngiliz İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi indirecekti. Asya'nın Napolyon'u olacaktı.
>
> Bu emellerini kalbinin derinliklerinde saklamaktaydı. Çünkü İngiltere'yi hedef almış bulunmakla birlikte, emelleri Sovyet arazisini de kapsıyordu. Ayrıca Enver, Turan İmparatorluğu'nun başarısının, önce Turan

[3752] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 227.

[3753] *RGASPİ*, f. 495, 1. 154, d. 770, y. 55; *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 121, y. 29; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 107.

dünyasının merkezi olan Türkiye'nin fethine bağlı olduğunu hissetmekteydi. Mustafa Kemal'i devirmesi gerekliydi.

Enver, Moskova'daki dinlenme aylarında planlar yaparken, Ruslar Mustafa Kemal ile ilişkilerini sağlamlaştırıyorlardı. Başlangıçta Enver Paşa, Türkiye ve Rusya arasındaki görüşmelerde bir aracı gibi davranmayı ve kendini Türkiye'nin gerçek temsilcisi durumuna koymayı denedi. "Mustafa Kemal zayıftır" dedi. "Onu, ne Türkiye'de, ne de dışarıda tanırlar. Benim ise, bütün Türkiye'de ve Avrupa'da ünüm var. İslâm Dünyası'nda doğan her çocuk Enver Paşa'nın adını bilir".

Bolşevikler, kendisine karşı herhalde tam bir güven beslemediklerinden, Enver'in sözlerini dinlemediler. Kemal'den yana idiler. Moskova ve Ankara gittikçe daha çok yakınlaşmaktaydı. Sovyetler ile Anadolu arasında, 16 Mart 1921 Antlaşması imzalanınca, Enver, Bolşeviklerin yardımıyla Mustafa Kemal'in yerini alma yolundaki bütün umutların yok olduğunu anladı.

Bu nedenle, 1921 yazı başlarında Kafkasya'ya gitmek istediğini bildirdi. Enver, Rusya'da Sovyet Hükümeti'nin bir davetlisi olarak yaşamaktaydı. İstediği yere gitme özgürlüğü, reddedilemezdi. Enver Paşa'yı Güneye götürmek üzere bir vagon salon ayrıldı. Fakat Güneye hareket etmeden önce, Enver, Çiçerin'e Kemal'e karşı çalışmıyacağına ve Türkiye'deki dostlarıyla temasa geçmeyeceğine dair kişisel olarak söz verdi.

Enver'in yandaşları Türk sınırına bitişik Batum'da onu görmeye geldiler. Enver'in Türk Ordusu'nda, Ulema arasında -Kemal, Panislâmizm ve Sultan'ın açıkça karşısındaydı- ve yüksek sınıflarda hâlâ nüfuzu vardı. Batum'da Enver'in partisinin bir kongresi toplandı. Rus istihbaratına göre, Kemal Hükümeti'ne karşı bir darbe planlandı. Kemal, Bolşeviklere bir protesto gönderdi. Enver, Parti Kongresi'nden hemen sonra Türkiye'ye geçmeyi denerken, Sovyet makamları tarafından kuvvet zoruyla durduruldu.

Enver, çok bozulmuş ve intikam almaya yemin etmişti. Fakat görünüşte, Rusya ile dostluk ilişkilerini sürdürdü. Bununla birlikte, hemen Moskova'ya dönmeyeceğini, Kabil'den dönen Cemal Paşa ile buluşmak üzere Türkistan'da yaşayacağını bildirdi. Ayrıca Buhara'da avlanmak istemekteydi, ama bunu söylemedi. Buhara'da İngiliz temsilcilerine resmen kendini gösterdi. Sonra birden ortalıktan kayboldu.[3754]

3 Eylül 1921. *Mustafa Kemal, Moskova Elçiliği'ne gönderdiği yazıda, zahire depolarındaki, el konulan %40 hububattan, Karadeniz kıyılarında bulunanlarını, açlığı hafifletmek üzere Rus milletine hediye etmeye karar verdiklerini bildirerek bunun Çiçerin'e iletilmesini istedi. Ali Fuat Paşa, 10 Eylül'de, Çeçiren'in minnettarlığını bildirecektir*.[3755]

İstanbul matbuatından Kemalist eğilimli *İleri* gazetesi: *Kafkas gönüllüleri Ankara'ya vasıl oldular*.[3756]

5 Eylül 1921. *Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği, Enver Paşa örgütünü resmen "Ali Bey Misyonu" adı altında tanımıştır. Enver'e para yardımı yapmışlardır. Nitekim Halil Paşa bir mektubunda Sovyetlerden aldığı 500 bin Mark'ı Berlin'e Enver Paşa hesabına gönderdiğini açıklamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, Enver'in bu parayı nasıl kullandığının bir listesini vermektedir. Enver Paşa, bu parayla İttihatçı liderlerin geçimini sağlamakta, İslâm ihtilâl örgütlerini desteklemekte, Türkiye içinde örgütünü hazırlamaktadır. Örneğin Enver, 5 Eylül 1921 tarihli bir direktifinde, Kara Vâsıf'ın Karakol Örgütü'ne gönderilen aylık 6 bin Mark'ın 20 bin Mark'a çıkarılmasım istemektedir. Karakol, Istanbul'da hem Ankara'nın, hem de Enver'in örgütüdür! Hatta bu sarf kayıtlarında, sonradan Atatürk'ün en güvenilir kişilerinden biri olan ünlü İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın adı görülmektedir. Enver, o zaman Yarbay olan Ali Bey'in ailesine 5 bin Mark göndermektedir*.[3757]

[3754] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 550-554.
[3755] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 27.
[3756] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 28.
[3757] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 499-500.

7 Eylül 1921. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Çiçerin'e nota gönderdi. *Bolşeviklerin İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasındaki propaganda yasağı hükmünü çiğneyerek Hindistan, İran ve Afganistan'da faaliyet gösterdiğini* sert bir lisanla protesto ediyor.[3758]

The Nation gazetesinin haberine göre TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), *1921 Haziranında Çiçerin'e Ankara hükûmetinin solculuğa düşman olmadığını söylemiştir. Ona göre, komünistler parti üyelikleri yüzünden tutuklanmış değillerdir, fakat; "Durmadan vahim taktik hataları işliyorlar ve şu anda Türk halkının kesinlikle istemediği zamansız bir içtimaî inkılâba kalkışarak Türk cephesini zayıflatıyorlar, TBMM'nin kanun ve nizamlarına açıkça ve doğrudan doğruya karşı koyuyorlardı. Bu hareketler muvacehesinde, Türkiye'de bütün mesele çıkarcılara karşı kanunu tatbik eden Türk memurlarının davranışı, nasıl yanlış yorumlanabilir, anlamıyorum."*[3759]

ABD'de münteşir *New York Times* gazetesi: *Cemal, bir Sovyet ajanıdır*.[3760]

> Cemal Paşa'nın Afganistan'daki sınırlı çalışması dahi, Rusların kuşkusu ve İngilizlerin Moskova ve Kabil'deki müdahalesi sonucu yarıda kalacaktır. Lord Curzon, 7 Eylül 1921 tarihli bir notayla, Rusların İngiltere aleyhine eylem ve propagandadan kaçınma sözünü tutmadığını ileri sürecektir. Notada Cemal Paşa, Sovyet Hükümeti'nin âleti gibi gösterilmektedir. Cemal Paşa, bunun üzerine Moskova'ya geri döner. Çiçerin, ona İngiliz notasını gösterir. Taş Temirof takma adıyla Hindistan fethine heveslenen Cemal Paşa, bu kez Lord Curzon'a "Ruslardan hiçbir destek görmediğini, Afganistan'daki faaliyet iddialarının da yanlış olduğunu" yazma durumunda kalır.[3761]

8 Eylül 1921. *5-8 Eylül'de Halk Şuralar Fırkası'nın kongresi Batum'da gerçekleştirilmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Enverciler resmi kongreye beklenildiği gibi yeni partinin himayesinde değil, İstanbul'da 29 gayr-i resmi çalışma koluna sahip olmakla övünen ve yeniden canlanmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak katılmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihatı'nda Türkiye'yi temsil edecek milli bir kol olarak itibar edilmiş ve Anadolu'daki faaliyetler ile ilgili gizli bir bildirge yayımlamıştır. Yurt dışındaki İttihatçıların ileri gelenlerinden Enver, Halil, Dr. Nazım, Küçük Talat ve diğerleri yanında Lazistan mebusu olarak seçilmiş Hacı Mehmed Bey, Mustafa Kemal tarafından yakalanmadan, sınırı geçmeyi başarmış ve Batum'a varmışlardır. Kongre tutanakları, Enver'in nasıl sıkı sıkıya radikalizme bağlı olduğunu beyan etmekteydi. Kongre, Jön Türklerin, Komünist Enternasyonal'in ihtilalci teorisi ile İttihat ve Terakki Komitesi'nin ileri kolu rolünü de tasdik etmekteydi. Program 12 bölüm ve 85 maddeden oluşmaktaydı ve en ufak değişiklik yapılmadan uygulanmaya başlanmıştı. Her ne kadar İslamcı ve milliyetçi eğilimler Anadolu'yu emperyalist taksiminden kurtaracak tek yol olsa da, program Türkiye'nin, Sovyet İhtilali ile kurulmasını öngörüyordu. Kongre, Kemal'in sürgündeki İttihatçıların dönüşüne izin vermesi ve Halk Şuraları Fırkası'nın faaliyetlerini meşrulaştırmasına karar vererek dağılmıştır. Enver, İttihat ve Terakki Komitesi'nin adını yeniden koymuş ve partinin 29 kolu İstanbul'da olmak üzere, her Anadolu vilayetinde mahalli bir organizasyonu olduğunu iftiharla söylemiştir*.[3762]

13 Eylül 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, harb hedeflerini gerçekleştiremediği halde Ankara önlerinden Eskişehir'e doğru ricata başladı.

> Enver'in Batum'daki başarısızlığı çarpıcı kariyerinin sonu olmadı. Anadolu'daki milli hareketin kesin zaferi nedeniyle Osmanlı siyasetine başarılı bir dönüş yapamayacağından artık tamamen emin olunca ve Bolşevik politikasının ikiyüzlülüğüne giderek daha da inanınca -Enver'in Transkafkasya'da bir gönüllü ordu

---

3758 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 843, dipnot *.
3759 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 167-168, dipnot 153.
3760 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 496, dipnot *.
3761 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 523.
3762 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 65.

örgütleyememesi, görünüşe bakılırsa, biraz da Sovyet engellemesi yüzündendi; Sovyetlerin bölgede pan-İslamcı ve pan-Türkçü etkilerin güçlenmesini sağlamaya hiç niyeti yoktu- Ekim 1921 sıralarında, bir İslam-Bolşevik ittifakı arayışını terk ederek o zaman doğu Buhara'da çıkan Basmacı isyanına katılmaya karar verdi.[3763]

Çok pahalıya mal olan Sakarya Zaferi, ülke ekonomisini yıkıma uğratmıştı. Zaten çok kıt maddî kaynaklar erimişti. Türk hükûmetinin elinde, yalınayak ve çıplak orduyu donatacak ne para, ne gerekli silah ve taşınım araçları vardı.[3764]

Cezaevinde tutuklu bulunan sabık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtib-i Umumîsi Baytar Binbaşı Salih'in (Hacıoğlu) Komintern'e göndereceği 2 Ekim 1922 tarihli raporundan: *Mecliste bu sırada hükûmete karşı bir aleyhtarlık uyanmıştı çünkü Sakarya harbinde hükûmet kendisinden beklenen muvaffakiyeti temin edememişti. Bu aleyhtarlığı bazı mebuslar bize müzaheret suretinde de izhar ediyorlardı. Mahaza Şuralar sefiri Natseranus'un Mustafa Kemal Paşa üzerine icra-yı tesir etmesi bizim affımıza sebep olmuştu*.[3765]

Meclis'in gizli oturumunda, Kafkas Hükümetleriyle yapılacak anlaşma tartışıldı. Bazı mebuslar, Rusya'nın şiddetle aleyhinde bulundular. Hükümet üyeleri ise Rusya ile dostluğu savundu. Erzurum Mebusu Durak Bey, Maliye Bakanı, Ferit Bey'e "Bolşevik oldunuz" diye bağırdı.[3766]

Kâzım Karabekir'in 25 Mayıs 1923 tarihli günlük kaydı: *Ajans Müdürü Ethem Hidayet Bey gelmişti. Sakarya Muharebeleri esnasında Bolşevik Sefiri mütemadiyen dermiş ki: Şarkta Karabekir Paşa rahat oturuyor, burada ihtiyacınız var, bütün ordusuyla garba alınız*.[3767]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinde *Rusların Anadolu'yu dikkatle izledikleri, Mustafa Kemal'den memnun olmadıkları halde onu destekleyecek çeşitli sebepleri olduğu belirtilmiştir. Rusların Mustafa Kemal'i kuvvetlerinin yok olmaması için yeterince destekledikleri ve yerine Alman müdürlerinden harika yorumlarla kendilerine gelen dalkavuk Enver'i getirmek için Mustafa Kemal'in sonunu hazırladıkları iddia edilirken bu durumun ilginç bir durum olduğu çünkü Mustafa Kemal'in kendi iradesine sahip olduğu vurgulanmıştır*.[3768]

14 Eylül 1921. *Ankara'ya gelmek üzere Batum'da iken Sakarya zaferini haber alması üzerine "Azerbaycan Sosyalist Şûrâ Cumhuriyeti Ankara Mümessili İbrahim Abilov" 14 Eylül'de "TBMM Reisi ve Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa"ya gönderdiği tebrik telgrafında; Türkiye'nin insanlık düşmanı İtilâf Devletleri'nin kölesi Yunanistan'a vurduğu müthiş darbeyi mazlum doğunun, emperyalist ve cellât batıya karşı elde ettiği üstünlük olarak nitelemiştir*.[3769]

15 Eylül 1921. *Merkez ordusu Komutanlığı, 58.000 Rus altınının, koruyucu tedbirlerle önceki gün Havza'dan Ankara'ya yola çıkarıldığını bildirdi*.[3770]

17 Eylül 1921. *Kars Konferansı konusunda Yusuf Kemal 17 Eylül'de Kâzım Karabekir'e uzun bir talimat gönderir. Buna göre üç Kafkas Cumhuriyeti ile ayrı anlaşmalar yapılmalı ancak bunlara Moskova Anlaşmasının hükümlerini kabul ettirmek için adı geçen anlaşmanın 15'inci maddesine dayanarak Rus heyetinin yardımı istenmelidir. Fakat Ankara Hükümeti bazı değişiklikler de düşünmektedir. Yusuf*

3763 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 232.
3764 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.
3765 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 179.
3766 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 49.
3767 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.
3768 The Daily Express, 13 September 1921, *Middle East Plots*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s.168.
3769 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 201.
3770 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 54.

Kemal'e göre kapitülasyon istenilemeyeceğine ait 7. madde Azerbaycan anlaşmasına alınmamalıdır, çünkü iki Müslüman devlet arasında kapitülasyon söz konusu olamaz, ancak bununla birlikte 11. maddede en elverişli duruma erişme hakkı da kaldırılmalıdır, çünkü ilerde İngiltere ve Amerika ile yapılacak anlaşmalarda onlara bazı haklar vermek zorunluluğunda kalınırsa, bunların Azerbaycan'a da uygulanması gerekecektir. Gürcistan'la yapılacak anlaşmada ise daha çok Batum sınırı ve Acara (Batum) bölgesi özerkliği üzerine durulacak ve Gürcüler'in Çoruh vadisindeki bakır madenlerini işletmek istemeleri karşılığı olarak Ahıska Müslümanları için bazı haklar istenecektir.[3771]

13 maddelik *Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arasında Askerî Tutsak ve Kamplara Alınan Sivillerin Ülkelerine İade Edilmesine İlişkin Anlaşma* Moskova'da, Ukrayna Moskova Maslahatgüzarı ve Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi üyesi Yuri Kotsyubinski ile TBMM mebusu ve Moskova Büyüelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) tarafından imzalandı.[3772]

18 Eylül 1921. *18 Eylül 1921 tarihinde Türklere verilmek üzere Orconikidze'nin adresine şu malzemeler gönderilmiştir. 2.000 adet İngiliz tüfeği, 85 adet 76/m'li bomba mermisi1250 ve 185 adet 13/m'li Avusturya şarapnel mermisi*.[3773]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sovyet Rusya Ankara Büyüelçisi Natsarenus'a nota verdi. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'ya 30 ton mısır, 800 ton tahıl ve bakliyat yardımında bulunmaya karar vermiştir:

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a

18 Eylül 1921
No. 2874

Sayın Büyükelçi,

Size daha önce bildirdiğimiz gibi, (Karadeniz) Ereğli yakınlarında bulunan 30 ton mısırdan başka, Hükümetimin, Sovyet Rusya'ya ayrıca vergi toplandıktan sonra 800 ton tahıl ve bakliyat gönderileceğini ve Karadeniz'in çeşitli limanlarından yüklenerek Rusya'daki açlık kurbanlarına yardım olarak sevkedilmesi için karar aldığını bildirmekle memnunluk duyarım.

Dolayısıyla, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.[3774]

Natsarenus, Yusuf Kemal'e teşekkür notası tevdi etti:

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisinin, Türkiye Büyük
Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Korniseri Yusuf Kernal'e Notası

18 Eylül 1921
No. 957 - a

Sayın Komiser,

2874 sayılı mektubunuzu aldığımı memnunlukla bildirir, Hükümetim ve Rus halkının, Büyük Millet Meclisi Hükümetince bize tahıl ve bakliyat gibi alicenap yardımınız ve ülkemizde açlık kurbanlarına yapılan büyük desteğiniz nedeniyle duyduğu minnettarlığı iletirim.

3771 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 326-327.

3772 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 394-398. Madde X'un 13'üncü fıkrasına göre 1000 Ukrayna Rublesi, 1 liraya tekabül etmektedir.

3773 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 83; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201.

3774 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 399. TBMM Hükümeti mezkûr gıda yardımı mucibince "zahire depolarındaki hububatın yüzde 40'ına el konul"muştur: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 65.

Kardeş Türk milletinden gelen bu yardımın Rus halkı tarafından gereğince değerlendirildiğine ve halklarımız arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını daha da pekiştireceğine Türk milletinin kahramanca mücadelelerine duyulan büyük sempatilerinin kat kat artacağına emin bulunmanızı rica ederim.

Bunu fırsat bilerek, en derin saygılarımın ifadesini bir kez daha tekrarlamak isterim.

Natsarenus[3775]

20 Eylül 1921. Çiçerin, Stalin'e telgraf gönderdi. *Türklerin kabul edilmiş olan 10 milyona ek olarak 50 milyonluk bir tutarda ısrar ettiklerini yazıyor. Bu isteğin kabul edilip edilmediğine dair hiçbir belirti yoktur*.[3776]

22 Eylül 1921. *Kars'ta ise 22 Eylül'de Moskova Anlaşmasının onaylanmış nüshaları, yapılan bir törenle karşılıklı olarak alınıp verildi*.[3777]

İbrahim Abilov 22 Eylül'de Trabzon'a çıkınca, Mustafa Kemal Paşa'ya yeni bir telgraf çekerek "mukaddes Türkiye topraklarına ayak bastığını" bildirmiştir.[3778]

Sakarya Muharebesinin neticesi mucibince Çiçerin, Ankara'ya tebrik telgrafı keşide eyledi:

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisinin, Türkiye Büyük
Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri'ne Notası

22 Eylül 1921
No. 974 - a

Sayın Komiser,

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri yoldaş Çiçerin'den almış olduğum telgrafın çevirisini ekli olarak sunmaktan memnunluk duyuyorum.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, Türk ordularının zaferlerinden dolayı candan tebriklerimizi ve Türk ulusuna emperyalizmin istilasına karşı mücadelesinde bundan böyle de büyük başarılar dileğimizi iletiniz. No. 6137/4135 Çiçerin."

Hükümetimin kutlama mesajına ben de katılıyor, ve yakın bir gelecekte Türk ulusunun son büyük zaferini de kutlayacağım umuyorum; bu zafer kendisine politik özgürlüğünün yanı sıra ekonomik bağımsızlığını da sağlayacaktır, bunlar ise her ulusun gerçek bağımsızlığının temelidir.

En yüksek saygılarıının kabulünü dilerim, sayın Komiser.

Natsarenus[3779]

24 Eylül 1921. Franklin-Bouillon ile Yusuf Kemal (Tengirşenk) Ankara'da müzakereye başladılar.[3780]

26 Eylül 1921. *Ankara yönetimi, Moskova Antlaşması'nın 15. Maddesi gereğince Güney Kafkasya cumhuriyetleriyle ayrı olarak masaya oturmak zorundaydı*.[3781] Bu vechile *Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile Türkiye arasında taraflarla ilgili sorunları karara bağlamak için yapılacak anlaşmanın görüşmeleri Kars'ta başladı. Konferansta şu temsilciler bulunuyor: Azerbaycan: Behbub Şahtahtinski, Ermenistan: Askanaz Mnavyan, Bogos Makinyantsiyan, Gürcistan: Şalva Eliava, Aleksandr Sanitze, Rus:*

3775 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 400.
3776 Moskova, TsPA; Fond: 5, Op.: 2, D.: 315; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 139, dipnot 109.
3777 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 327.
3778 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 201.
3779 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 401.
3780 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 327.
3781 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 319.

Yakov Ganetski, Türkiye: Kazım Karabekir, Veli Bey, Muhtar Bey, Memduh Şevket Bey. Karabekir, açılışta şunları söyledi: "Türk milleti, kapitalist ve emperyalistlerin Sevr Anlaşması'nı tanımadı. Boyun eğenlere karşı inkılap yaptı. Yeni hükümeti kurdu. Türk milleti yüzünü doğuya döndüğü zaman karşısında muazzam bir inkılabın âlemşümul hareketiyle galeyan eden Şûralar Rusyası'nı gördü. Onunla el ele Doğu'nun kurtuluş ve refahına hizmet için ahdetti, yoldaşlar." Öteki milletlerin delegeleri de Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesini ve taraf ülke milletlerinin dostluğunu övdüler. Anlaşma 13 Ekim'de imzalanacak.[3782]

> Türk delege kurulunun başkanı Kâzım Karabekir Paşa, konferansın açılış konuşmasında şöyle dedi: "Türk halkı kendisine zorla dayatılan Sevr Antlaşması'nı kabul etmedi. Bu zavallı antlaşmayı hazırlayanların baskı ve tehditlerine boyun eğmedi. Onun isteklerine ve istemine aykırı olarak bir alçalma ve umutsuz bir boyun eğme politikası uygulayanları reddetti... Türk halkı Doğu'da Sovyet Rusya'yı çalkalayan ve dünyasal önemde bir hareket olan büyük devrimi gördü. O, bu harekete kardeşçe el uzattı; Doğu'nun kurtuluşu ve mutluluğu için, bu iki halk arasında dostluk ve kardeşliğin egemen olması için, onunla birlik oldu."[3783]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Eylül 337 (921) Pazartesi: Milli mahsulat şirketinden bir zât mütekait bir Yüzbaşı 30 bin lira Akreditifle Ankara'dan geliyorlarmış, maksatları Gülhanedeki cephaneyi kaldırıp İnebolu'ya götüreceklermiş, kendilerinde böyle bir kabiliyet görülememişti. Nitekim de öyle oldu. Boş döndüler. Silah satıcılarından Marko, Baha Sait için (Harington'un tasnı' ettiği meselede ele başıdır) demiş. Bizim polis ve İngilizler arıyorlarmış*.[3784]

27 Eylül 1921. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Natsarenus'a cevabî telgraf keşide eyledi:

> Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a
>
> 27 Eylül 1921
>
> Sayın Büyükelçi,
>
> RSFSC Hükümeti'ne ve Dışişleri Halk Komiseri sayın Çiçerin'e Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şükranlarını ve ayrıca Sakarya'daki zaferlerimizden dolayı tebrik ve gelecekte yeni zafer dilekleri için ayrıca şahsi teşekkürlerimi iletmenizi rica ederim.
>
> Aynı zamanda şahsi kutlamalarınız ve Türkiye'ye ilişkin iyi dilekleriniz için teşekkürlerimizi arzeder, en derin saygılarımın kabulünü dilerim.[3785]

Mustafa Kemal Paşa 27 Eylül'de İbrahim Abilov'un telgraflarına, gönderdiği iki telgrafla cevap vermiştir. Bu telgraflarında hem Sakarya muharebesinde elde edilen galibiyeti tebrik etmesinden dolayı teşekkür ederken, hem de kardeş Azerbaycan'ın yeni elçisi olarak hoş geldiniz demektedir.[3786]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *27 Eylül 337 (921) Salı: Polis Müdürü Esat Bey, Baha Sait için şu izahatı vermişti (bana bunun ihtilalci ve Bolşevik propagandacısı olduğunu ve bu maksatla, Azerbeycan'da Enver, Halil ve Nuri Paşalarla çalıştığını, Ankara'da ameleyi ayaklandırdığını, sonra İstanbul'dan savuştuğunu) söylediler. İhbar eden de Doktor Emin'dir. Mamafih ondan da emin değilim demiştir. Esat Bey Anadoluya bunun nasıl bir adam olduğunu sual ettiğini, hakkında tahkikat yaptığını da sözlerine ilâve etmiştir*. [3787]

3782 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 75.
3783 *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt IV, s. 373-374; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 221-222.
3784 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 262.
3785 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 402.
3786 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 201.
3787 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 262.

28 Eylül 1921. *28 Eylül 1921 tarihli ve 226 numaralı nakliyat raporuna göre Trabzon'a gelen 110 sandık içinde 550 adet Rus seri sahra şarapneli ile 5 sandık içinde 40 adet Rus seri sahra danesi 27 Eylül 1921 tarihinde İnebolu'ya çıkarılmıştır. Aynı tarihte 68 sandık içinde 340'ar adet Rus seri sahra şarapneli ve 4 sandıkta 32 seri sahra danesi ahali araçları ile İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket ettirilmiştir. Bunların yanı sıra belirtilen tarihte 6 sandık tıbbi malzeme de yine ahali araçlarıyla İnebolu'dan Kastamonu'ya ulaşmış ve burada mevcut depolara yerleştirilmiştir*.[3788]

29 Eylül 1921. *29 Eylül'de ise Mustafa Kemal, Azerbaycan SSC'nin Ankara elçisi İbrahim Abilov'un*[3789] *Ankara yolunda, Trabzon'dan yollamış olduğu kutlama mesajına bir cevap gönderir ve ikinci bir mesajda Türkiye'ye gelişini kutlar*.[3790]

Rusların verdiği 2 motorgambot Trabzon'a getirildi. Bunlara 9 Ekim'de Türk bayrağı çekilecek.[3791]

Natsarenus'un *etkisiyle, TBMM 29 Eylül 1921'de 155 numaralı özel bir af kanunu çıkararak*, *"taklib-i hükûmet maddesinden dolayı" Ankara İstiklal Mahkemesi'nce mahkûm edilen solcular*ı, diğer bir deyişle *THİF'dan mahkûm edilenleri serbest bırakmıştır*.[3792]

Ekim 1921. *Kırım'da mutlak bir Bolşevik sistem inşa olmuş ve yarımada idarî açıdan 1921 yılının ekim ayında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Sovyet Rusya'ya tabi olmuştu*.[3793]

3788 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201-202.

3789 "İbrahim Maharremoğlu Abilov (1882-1923). Abilov, 1903 yılında Petrovsk limanında, daha sonra da Bakû'de sıradan bir işçi olarak çalışırken devrimci harekete katıldı ve Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) menşevik grubunun üyesi oldu. Bakû-Kaspinski filosu grevlerini örgütledi. 1908-1909 yıllarında parti göreviyle İran'da çalıştı. Azerbaycan'a dönünce yasal bir gaze- te olan *Bakû Heyeti*nin redaktörü oldu. Birkaç kere tutuklandı, 1913 yılında Astrahan'a sürgüne yollandı. Tiflis'teki menşevik kanat *Gummeta*nın liderlerinden biri olarak 1918'de Bakû'ye döndü. Musavvat parlamentosunda, sosyalist fraksiyonun üyesi olarak, hükümet politikalarını eleştiren konuşmalar yaptı. 1920 Şubat'ında Menşeviklerin Bakû'deki yayın organı *İskra* gazetesinin redaktörü oldu. Daha sonra hatalarını anlayarak Bolşeviklere katıldı. Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra İçişleri Halk Komiserliği yardımcılığına atandı. Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na aktif olarak katıldı ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi'ne seçildi. 1921 yazında Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye elçisi olarak atandı. Daha sonra Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti diplomatik temsilcisi olarak görevini sürdürdü. İzmir İktisat Kongresi için geldiği İzmir'de öldü." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 110, dipnot 194.

3790 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 327.

3791 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 80.

3792 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 166, 170.

3793 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 328.

Gambotları getiren Rus ve Türk denizcileri. (Trabzon, Ekim 1921)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 98.

1 Ekim 1921. TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Milliyetler Halk Komiseri Joseph Stalin'le mülakat ediyor. *Ali Fuat, Türk hükümeti adına Stalin'e, Afrika ve Asya kolonilerinde Ruslar ve Türklerden oluşan illegal devrimci propaganda komiteleri kurmayı öner*di.[3794]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Gençler Birliği azası Abdülkadir'in layihasından:

> [..] 2- Merkezi komite hakkında aldığım malumat: Esasen Bakü'den gittiğimde deruhde ettiğim vezaif Trabzon'da icap eden talimatın itası ve bir daklad alarak derhal merkezi komiteye iltihak etmekti. Trabzon'da dahi lüzumu görülen para meselesi hakkında artık durmayarak derhal merkez komiteye iltihak etmek üzere tedarikåta başladım. O sırada merkezi komitenin Kars'a muvasalatlarını haber aldık. Derhal Trabzon Sovyet mümessilliği vasıtasıyla Kars Sovyet sefareti (Mevyani) [*Mdivani (ÖFA notu)*] yoldaşa bir telgraf keşide edip izahat istedik. Aldığımız izahatta Mustafa Suphi ve refikleri yoldaşların Erzurum'a hareket ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Kars'a hareketimden vazgeçtim. Trabzon'da merkez komiteye iltihak edecektim. Bu sırada merkez komitenin Bayburt'a muvasalat ettiklerini haber aldım. İşte o sırada halk arasında müthiş bir propaganda zuhur etti. Bu propaganda Trabzon'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından karar verilmişti. Propaganda sırf komünistlik aleyhinde ve dolayısıyla Trabzon'a gelecek olan Mustafa Suphi ve refikleri hakkında idi.
>
> Ben ve yoldaşım Mehmet Salih ile bu propagandadan maksat ne olduğunu anlamak üzere derhal propagandacılara yanaştık. Diğer arkadaşlar dahi herbiri birer tarafa giderek izahat edinmek üzere uğraşıyordu. Bu sırada edindiğimiz malumat ve propagandadan maksat güya Rusya iki kısma ayrılarak bunlardan bir kısmı bugün Türkiye yani Anadolu hükümetine daima muâvenetinde bulunmak isteyen Bolşevikler ve ikinci kısmı hiçbir suretle muavenette bulunmak istemeyen bütün memleketleri harap ve münevverânı katleden komünistler olmuşlardır. İşte yakında Trabzon'a gelecek olan şahıslar da kendileri her ne kadar Türk iseler de Rus dinine dönmüş ve Rusya'da bulunan binlerce esir kardeşlerimizi idam ve kurşuna dizdirerek mahvetmiş ve Bakü'de dahi bulunan esir kardeşlerimizi dahi denize dökerek boğdurmuş komünistlerdir. Ve bunlar meyanında reis olarak buraya gelecek olan Mustafa Suphi Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmüş ve idam cezasına mahkum olduğu zaman Rusya'ya firar ederek tamamiyle Ruslaşan bir şahıstır. Bugün memleketi fesada sokmak, milleti soydurmak gibi bir takım roller oynamak üzere Trabzon'a geliyorlar. Şimdi de biz kendimize düşen vazifeyi ifa edelim. Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam ettiren bu hainlerden intikamımızı alalım. Bunları memlekete sokmayarak Değirmendere civarında toplanalım, artık orada onlara ne yapacak isek orada karar veririz, diye söylüyorlardı. O sırada bir tellal sesi işitildi. Halkın o tarafa gitmeleri üzerine ben de derhal gittim. Tellal Cuma günü saat 9'da alaturka Rusya'da bulunarak bütün

[3794] *RGASPİ*, f. 558, 1. 11, d. 388, y. 1, Stalin'in Natsarenus telgrafının üzerine elyazısı derkenarı; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 108.

din-i İslamiyetten vazgeçen milliyet, vatan ruhundan uzaklaşan ve Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam. Kurşuna dizdirerek mahvettiren hain-i vatanlar geliyorlar. Buna karşı halk intikamını almak üzere Cuma günü bilumum mağaza, dükkân ve kahvehaneleri kapatarak bilumum esnaf ve eshab-i mesalihin Değirmendere'de toplanmalarını ilan ediyordu. Bunun üzerine derhal Sovyet mümessili Ali Oruç Bagirof yoldaşa malumat verdim. Bu hakarete meydan verdirilmeyerek bunları halâs etmek üzere teşebbüsatta bulunmasını rica ettim. Ben yine halk arasında dolaşmaya başladım. Bir taraftan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, diğer taraftan hükümet propagandacılarını faaliyeti halk arasında büyük bir galeyan getirmeye başladı. Fakat halkın kısm-ı azamı sükûnet içerisinde bulunuyordu. Cuma günü, artık bütün esnaf dükkânlarını kapatarak, kapatmayanları polis ve inzibat memurları cebren kapattırarak Değirmendere'ye doğru sevk ettiriyordu. Değirmendere'ye doğru giden halk arasında ikinci bir propaganda cereyan etti. Bunda diyorlardı ki hiç kimseyi dinlemeyerek derhal üzerlerine atılalım, Bunları döğdükten sonra yüzlerine tükürerek çamurlara batıralım. O suretle orada bulunan motora bindirerek sevk olunsun.

Fakat bu halk arasında ikinci bir his uyandırdı ki ekseriyet-i halk tamamiyle bu harekete muhalif çıktı. Bunlar artık sabredemeyerek diyorlardı ki: Sayet biz bu gelen komünistlere böyle hakaret yaparsak acaba Rusya bolşevikleri memnun olurlar mı, tabii ki olmazlar ve olmadığı takdirde bize bu kadar top, cephane, mermi, para gönderen bolşevikler daha göndermezlerse o zaman bir ne suretle Yunanlılar ile harp ederiz. Bugün aşikârdır ki bolşevikler bize yardım etmese idiler biz, çoktan Yunanlılara mağlup olarak memleketimizi, vatanımızı mahvettirmiş idik. İşte bizi kurtaran bolşevikler sonra bize daha yardım ederler mi, diye söylenmeye başladılar. Herhalde biz bu hakaret fikrinden vazgeçerek bu gelenleri bir kimse ile temas ettirmeyerek misafir edelim. Birkaç gün kalsınlar. Esasen deniz çok fena böyle havada gidemezler hava açtıktan sonra gönderelim. Bu suretle yaparsak daha iyi olur, diye söyleniyorlardı. Fakat bu meselenin bu suretle vuku bulacağı tellalın bağırmasından anlamış olduğumuzdan derbal Maçka'ya arkadaşlardan bir tanesini gönderdik, herhalde Maçka'dan bir tarafa savuşmalarını ve merkezde vaziyetin bu suretle harekâtta bulunacaklarını haber verdik. Fakat gönderdiğimiz şahıs onları Maçka'da onlar ile bulunmuş ise de bir takım efrad-ı askeriye ile ihata edilmiş oldukları ve hiçbir kimse ile temasta bulundurmadıkları için söylemeye muvaffak olamayarak geri avdet etti. Cuma günü saat 7 veya 8 raddelerinde mümessil Bagirof ile görüşmek esnasında Trabzon vilayetinden bir tezkere vürud etti. Tezkerede sefarethane memurlarından veya sefarethane ile alakadar olan komünistlerin katiyen dışarı çıkmamalarını çünkü halkın içerisinden doğan galeyan üzerine ihtimal ki memurlarınıza dahi tecavüzde bulunurlar diye söylüyordu. O sırada ben tebdil-i kıyafet ile Değirmendere'ye gittim. Vaziyeti bizzat kendim müşahede ettim. Saat 9'da gelecek olan heyet saat yarımda geldi. Halkın kısm-ı azamı gitmişti. Yağmur yavaş yavaş yağıyordu. Hava dahi soğuk idi halkın dağılmaları üzerine derhal inzibat ve polis memurları yolları keserek halkın gitmelerine mani oluyorlardı. Fakat halk mahalle aralarından savuşuyordu. Saat yarımda kafile göründü. Değirmendere'de vali Müdafaa-i Milliye reisi ve azaları, polis müdürü bulunuyordu. Kafilenin takarrübünde ilk evvel bir zabit elindeki evrak ile Müdafaa-i Milliye reisi ile görüştü. Derhal zabıt tevkif edilerek sevk olundu. Esbabı sonradan anlaşıldı. O sırada Kahya Yahya dahi rüsûmat dairesinden on tane hammal ve beş altı tane rençber on onbeş tane sepetli hammal çocukları dizerek geldi. Kafilenin takarrübünden beş dakika evvel tellal bağırdı. Gelen kafileye hakaret, tükürmek, çamura batırmak gibi birşeylerin yapılması hususunu teşvik etti.

Kafileden ilk evvel Mustafa Suphi çıktı. Derhal bir zabit karşı durarak şu suretle hitap etti. Mustafa Suphi, Mustafa Suphi bak 16 arkadaştan yalnız ben kurtuldum. Bakü'de Türkistan'da binlerce üsera kardeşlerimizi sen mahvettin, bunun üzerine teşvik edilen halk, hamal, rençberler, istemeyiz diye haykırdılar. Mustafa Suphi Müdafaa-i Milliye reisine ve valiye hitaben söylediği ki: Biz Ankara'ya gideceğiz, Mustafa Kemal Paşa'ya arz-ı ubudiyet için geldik. Lütfen müsaade ediniz. Muhabere edelim. Ondan sonra, diyorken arkadan birisi bir tekme vurdu. Suphi yoldaş çamurlar içine yuvarlandı. Hamallar derhal taarruz ederek yüzüne tükürmek, çamur atmak ve döğerek motora sevk ettiler, artık arabadan indirilmiş arkadaşları birer birer döğerek tükürerek motora bindirdiler. Bu suretle cereyanı arasında Kahya adamlarından birisi Mustafa Suphi'ye fena bir lisanda bulundu. Nihayet halk birer birer dağıldı. Motor henüz iskelede duruyordu. Motorcunun bunları yalnız götüremeyecek, üzerine motora müsellehan on beşe karib asker bindirildi. Halk dağıldıktan sonra saat bir buçuk raddelerinde motor hareket etti. Ben de oradan çekilerek aynı vakayı mümessil Ali Oruç yoldaşa şifahen anlatıyordum. Saat 4-5 raddelerinde motorun geriye döndüğünü haber aldık. İskeleye gittim, fakat hiçbir kimse ile termas ettirmiyorlardı. Geri dönmeye mecbur oldum. Artık sabah olduktan sonra görmek mümkün olur diye zannediyordum. Sabahleyin erken iskeleye gittiğimde motorun orada olduğunu

[olmadığını] gördüm. Oradaki kayıkçılardan sordum. Motorun hareket ettiğini söylediler. Gündüz saat 8 raddelerinde motor boş olarak avdet ettim [etti]. Tekrar motora avdet ettim. Fakat hiç bir tayfa ile temas ettirilmiyordu. Birkaç gün sonra tayfaların birisinden aldığımız malumata nazaran Sürmene açıklarında ayakları ve elleri bağlı olarak denize attıklarını söylediler. Yalnız Suphi yoldaşın ailesini geri döndüğü zaman Kahya tarafından çıkarıldığını haber aldık. Derhal bu malumatı tahriren mümessilliğe bildirdim. O sırada beni dahi sıkıştırmaya başladılar. Hemen mümessillikte resmen tercüman olarak istihdam edildim. Artık beni o derece sıkıştıramıyorlardı. Kadının hangi evde olduğunu haber almak üzere uğraştım. Fakat hiçbir taraftan malumat alamadım. Bidayette Kahya'nın evinde olduğunu, saniyen Nemlizade Ragıp Bey'in evinde olduğunu söylediler. Bazı üç dört defa olmak üzere evlerinin kapılarından geçiyordum. İhtimal rast getiririm veya pencereden bakarken görüp nerede olduğunu haber alırım diye uğraştım. Fakat hiçbir taraftan haber almadım. Bilahare epey zaman geçtikten sonra kadının Kahya tarafından Rizelilere hediye edildiğini ve orada bir zevk arasında öldürdüklerini haber aldım. Mustafa Suphi yoldaşa vuku bulan hakaret hakkında Trabzon vilayetine mümessillik tarafından birkaç defa tahrirat yazdık. Hatta tahriratta bu hakaretin yalnız Türkiye Komünist Fırkası'na değil doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyol'a tahkir etmek demek olduğunu söyledik ve bunları Üçüncü Enternasyonal heyeti tarafından gönderildiğini yazdık. Fakat vilayet tarafından katiyen buraya Üçüncü Enternasyonal tarafından i'zam edilmiş bir heyetin geleceğine dair bir malumat yoktur. Vürûd eden Mustafa Suphi ve refikleri Rusya'da Türk üseralarına yapmış oldukları zulüm ve işkenceyi haber alan halk eskiden beri kalplerinde bunlara karşı intikam almak istiyordular. Bu defa buraya vürudlarını bilerek ve derhal mağaza, dükkânlarını kapayarak bunlara zulüm ve işkence ve hakaret yapmak istemişlerse de inzibat ve polis memurlarının faaliyetiyle halkın galeyanı teskin edilmiş ve gelenleri bir motora bindirerek Rusya'ya sevk edilmiştir, diye cevap verdi. Mümessillik almış olduğu cevap ve yapılan hakareti Ankara sefaretine bildirdi, bu suretle sabık merkezi komite heyeti mahv oldu. [..]

[..] Trabzon'da hiçbir komünist teşkilatı yoktur. [..]

[..] Hükümet müdhiş bolşevizm aleyhindedir. Katiyen memlekette tatbikatı gayr-i mümkün olduğunu söylemektedir. [..]

[..] Trabzon'da âşikâren komünizm namıyla katiyen hiçbir teşkilat vücuda gelemez. [..][3795]

2 Ekim 1921. İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Anadolu, harp gemilerini teslim alıyor. Bir taraftan Rusya'dan harp gemileri alırken, diğer taraftan Yunan gemilerini sahile yaklaşurmayacak tedbirleri aldık*.[3796]

3 Ekim 1921. *Politbüro* Sekreteri Molotov, Ankara'daki Sovyet Rusya mümessili General Frunze'ye şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin Müttefiklerle andlaşmasından endişe etmektedir:

Ankara'ya resmi olarak Ukrayna adına gidiyor olmanıza karşın, ziyaretiniz siyasi anlamda Rusya'nın tüm Sovyet cumhuriyederinin dostluğunun bir ifadesi olarak görülecektir... Bu yüzden ziyaretiniz, Türkiye'yi İtilaf nüfuz alanına sürükleyen bütün bu etkilerin dengelenmesi yönünde bir işlev görecektir. Türk yönetici çevreleri söyleyeceklerinizi kesinlikle büyük bir ilgiyle dinleyecek ve onları Rus politikasının ifade edilişi olarak değerlendireceklerdir... Türk ordusunun durumu, yönetim biçimi, teçhizatı ve yeni operasyonlara girişme olasılığını ayrıntılarıyla öğrenmeye çalışın. Türk ordusunun kayıplarının boyutunu ve kalan gücünün etkili, ciddi bir askeri faktör olarak sınırlarını bilmeliyiz... bazı sürprizler bekleyip beklemememiz gerektiğini... öğrenmeliyiz... Askeri açıdan Türkiye'deki genel durum... ve Kürt isyanı ve Ermenilerle Rumlar arasındaki hareketlenmeler... gibi etkenlerin önemi hakkında fikir edinmelisiniz... Sadece Türkiye'nin önemli bir askeri gücünün kalıp kalmadığını değil, ayrıca onun [Türk ordusunun] İtilafçılarla yapılacak bir anlaşma sonucunda

[3795] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 157-162, 166, 168. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3796] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 85.

bize karşı dönmeye niyetieneceğini dikkate almayı gerektirecek herhangi bir durum olup olmadığını da bilmeliyiz...[3797]

Kars Konferansı sürerken Frunze heyeti, Moskova'da yolculuk hazırlıkları yapmaktadır. Bu konuda Frunze ile görüşen Çiçerin, ona şunları söyler: "Kemalist Türkiye ile uygulayacağımız dostluk çizgisi, bir konjonktür sorunu değil temel bir çizgidir, Mihail Vasiliyeviç. Vladimir İliç (Lenin)'in çizgisi. Onunki, benimki ve sizinki. Emperyalist şiddete karşı direniş, işte tüm ezilen ülkeleri bizimle birleştiren bağlar. İlke budur ve bundan yola çıkacaksınız. Geri kalan tüm konjonktür hikâyeleri gereksiz bir süstür." Ve birkaç gün sonra 3 Ekim'de RKP'nin Merkez Komitesi, Frunze'ye yolculuğu konusunda talimat verir.[3798]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Charles Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta, Mustafa Kemal liderliğindeki 165-170 üyeli *ılımlıları* şöyle nitelendirdi: *Ruslardan korkar ve Misak-ı Milli koşulları gereğince Bağlaşıklarla barış yapmayı diler*.[3799]

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington, 28 Eylül'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak, 3 Ekim'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, BMM'de şu üç grubun bulunduğunu bildirmişti: 1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası milletvekili olan ılımlılar; 2. Başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası milletvekili olan radikal eğilimliler ve 3. Pan-İslamistlerden oluşan Enver Paşa grubu. Onun görüşünce 1. Grup Ruslardan korkuyor ve "Misak-ı Milli" koşulları gereğince, Müttefiklerle barış yapmayı diliyor; 2. Grup, Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını destekliyor; Rus yardımına güveniyor ve İngiltere'ye düşmanlık besliyordu. 3. Grup İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile işbirliğinden yanaydı. Yunanlıların yenilgiye uğratılmaları yüzünden 1. Grup daha da güçlenmişti.[3800]

4 Ekim 1921. TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva *Ali Fuat Paşa, Çiçerin'le görüşerek, 4 ve 14 Ağustos notalarının cevabını beklediğini söyle*di *ve bu arada Ankara'da Fransızlarla görüşmeler yapıldığını ve bu görüşmelerin geleceğinin Rusya'nın yapacağı yardıma bağlı olduğunu da bildir*di.[3801]

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'yı kabul ederek, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan ötürü 50 milyon Altın Ruble yerine 20 milyon altın ruble ve askeri yardım yapabileceklerini söyledi. Bir grup Sovyet yardımı altın daha Ankara'ya ulaştı.[3802]

5 Ekim 1921. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümetinin Doğu sorununun çözümü konusunda harcadığı yoğun çaba ve barışın tesisi için Türklerle ayrı antlaşmalar imzalanmasını düşünmeleri, Türk basınında takdirle karşılanmıştır*.[3803]

6 Ekim 1921. General Mihail Frunze, 223 numaralı *Komünist* gazetesinde makale neşretti: *Kemalistler bağımsız Türkiye'nin yeniden kurulmasını istiyorlardı. Hattâ Arap vilâyetlerinden bile vazgeçmişlerdi*.[3804]

7 Ekim 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Bolşeviklerle Anadolu, eşyayı tüccariye mübadelesi hakkında anlaşmışlar fakat Anadolu Bolşeviklerin ihtiyacı olanı tamamen veremiyormuş. Bunun için İstanbul'dan*

3797 Moskova, TsPA; Fond; 5, Op.; 2, D.; 315; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 142.
3798 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 328.
3799 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 264.
3800 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 298. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3801 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 328.
3802 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 88.
3803 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224-225.
3804 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 11.

tedarik ediyorlarmış. Buna milliciler muavenet ediyormuş. Bolşevik heyeti burada Milliyetçi vaziyette Beyoğlunda oturuyormuş.[3805]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İzzet Paşa'nın açıklamalarından sonra İstanbul hükümetinin görevlendirdiği bir heyet, Kemalistlerle Yunanistan'la yapılacak barışın şartlarını görüşmek amacıyla Ankara'ya doğru yola çıkmıştır*.[3806]

"Türk-Yunan krizi" hakkındaki 7 Ekim 1921 tarihli Komintern muhtırasına göre *Yunanlılar Sakarya başarısızlığından sonra, Anadolu'dan itibarlarını kaybetmeden çekilmelerini sağlayacak diplomatik bir çözüm arayışına girmişlerdi*r.[3807]

*Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiserliği'nin Yakın Doğu şubesi şefi M. Bravin, 7 Ekim tarihli "Yakın Doğu'yla ilgili olarak Sovyet Dışişleri Komiserliği raporu" adı altında kaleme aldığı bir belgede şunları belirtmişti*r:

> "Doğu sorunu Ankara'nın ulusal yönetimi lehinde yavaşça çözümlenmeye başlamıştır. Son bir- kaç ay sırasında Türk ordusunun operasyonları sonucunda sağ- lanmış olan başarılar, İngiliz emperyalistlerini yeterince ayıltmıştır. Bu emperyalistler, uyanmakta olan Doğu'nun birleşik cephesini zayıflatmak için Yunan süngülerini kullanmaya kalkışmışlardı. Kral Konstantinos'un örgütlemiş olduğu cezalandırıcı askeri harekât yavaşça başarısızlığa uğramış bir maceraya dönüşmüştür ve bunun sonucu olarak, son zamanlarda kurulmuş olan krallığının çökmesine neden olabilir... Yunan halkının çoğunluğu, boş yere kan dökülmesinin suçunu, Yunanistan'ı İngiltere'nin ağına itmiş olan Kral Konstantinos'un omuzlarına yüklemektedir... Öte yandan ulusalcı Türk yönetiminin durumu günden güne daha düzenli ve sabit oluyor. Türk ordusunun bir seri yenilgiyle karşı karşıya olduğu günlerde BMM'nin kritik günlerdeki kimi kuşkuları şimdi ortadan kalkmıştır ve bunların yerini Mustafa Kemal'in dehasına güven ve takdir almıştır... Türk ulusu siyasi sınavını onurla geçmiştir ve sonuçta zaferle ödüllendirilecektir. Türklerin tek bir amacı vardır: Kendi ülkelerinde yine kendilerinin efendileri olmak ve arsız Avrupalılara, yabancıların Türk malını paylaşmaları ve Türkiye'ye bir sömürge işlemi yapmaları zamanının henüz gelmediğini göstermektir. Türkiye'de tek bir silahlı düşman kaldığı sürece asla barış yapmayacağını belirtmiş olan Mustafa Kemal ve ulusalcılar Türk halkı tarafından desteklenmektedirler.[3808]

8 Ekim 1921. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Babıâli, Türk-Yunan çatışmasını çözüme kavuşturmak için aracılık teklifi konusuna müdahale etmeme kararı almıştır ve Kemalistler ise Yunanlılar Küçük Asya'yı terk etmedikleri sürece hiçbir aracılık teklifini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi*r.[3809]

10 Ekim 1921. *2,5 aydan beri Rusya'dan alınan yardımlar toplamı: 4.925 tüfek, 12,763 sandık cephane, 59 makinalı tüfek, 36 top, 62,478 atımlık top cephanesi, 18.359 gaz maskesi*.[3810]

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin Türkiye'nin 4 Ağustos ve 17 Eylül notalarını yanıtladı (10/10): "Size danışmadan Yunanistan'la görüşmeyi bile reddettik. Sürdürdüğümüz savaş, bütün ezilen halkların da savaşıdır. Rusya'da Türkiye aleyhinde çalışan kimseye (Enver?) yardım etmedik ve etmeyeceğiz. İçişlerinize karışmayız ve buna kalkışan temsilcilerimizi cezalandırırız. Fransa ile yaptığınız gizli görüşmeler hakkında bilgilendirilmek istiyoruz."[3811] Çiçerin, dinin yerine milliyetçiliğin ikamesini tavsiye ediyor:

3805 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 265-266.
3806 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
3807 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 165.
3808 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 297.
3809 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
3810 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 97.
3811 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 29.

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

10 Ekim 1921
No. 11/5255

Sayın Büyükelçi,

4 Ağustos tarihli, Ankara'da düzenlenen ve Komiser Yusuf Kemal Bey tarafından imza olunan memorandum ile 17 Eylül tarihli ve 970 sayılı özel ve memoranduma ek teşkil eden mektubunuz tüm güncel politik durumu kapsadığı gibi, çeşitli nitelikler taşıyan bir dizi soruna da değinmektedir. Birçok beklenmeyen etmenlerin bir araya gelmesiyle anlaşılmaz bir hale gelen politik durumun aydınlanmasını beklemek zorunda kalmamız bizi, vermiş olduğunuz bilgiye, cevabımızı biraz geciktirdi.

Durumun en temel etmenleri sizce de bilinmektedir: açlığın tüyler ürpertici sonuçları, çeşitli hükümetlerin bu durumdan yararlanarak, Rusya çıkarlarına zarar ziyan vermeye yeltenmeleri, uzlaşmacılığın yeni bir yöntemi sonucu, Fransa'nın Polonya'yı, boşu boşuna Rusya'ya karşı kışkırtmaya kalkışması ve nihayet, Doğu'da Sovyet politikası hakkındaki İngiliz notası, -ki bu nota bu noktada İngiliz politik hücumu anlamına gelmektedir. 10'u aşkın eyalete yayılmış büyük afete karşı çırpınan Sovyet Rusya, böylece bir kez daha birleşik düşman güçlerinin giriştiği karmaşık ve çok yönlü hücumlarına karşı koymak zorundadır. Rus işçisi ve köylüsü, Sovyet bayrağı altında saflarını pekiştirerek, vargücü ve enerjisini ortaya koyup, birdenbire ortaya çıkan ve Sovyet Rusya'yı tehdit eden yeni tehlikelerden kendisini savunuyor. Sovyet Rusya bitmez tükenmez ekonomik zorluklara karşı mücadele ediyor; bütün bu zorluklar, iç savaşın ve emperyalist ablukanın sonuçlarıdır. Ve önünde sayısız engeller bulunan bu yolda, bir kez daha, büyük devletlerin ve yardakçıların toplu baskısına dayanmak zorundadır.

Güvenle diyebiliriz ki, kendimizi savunmak için sürdürdüğümüz savaş aynı zamanda ölüm kalım kavgasında olan bütün ezilen halkların da savaşıdır. Sıkıntılı, feci durumda olan bütün halkların ellerinde en büyük kozları, her türlü esaretin ve baskının doğal düşmanı olan devrimci Rusya'nın, İşçi-Köylü Cumhuriyeti'nin var olmasıdır, bunu iddia edebiliriz. Rusya'ya Doğuda düşen büyük tarihsel rol, Rusya'nın her türlü savaşa ya da saltanat sürmeye karşı çıkan politikasında yatmaktadır. Rusya'da vaktiyle sömürülen, fakat sonradan sömürücülerin hâkimiyetlerine son vermiş olanlar, yabancı hükümdarların sömürmekte ve ezmekte oldukları tüm halkların doğal dostlarıdır. Böylece, temel ilkesi insanın insan tarafından sömürülmemesi olan, her türlü sömürünün amansız düşmanı Rusya, bu yeni İşçi Köylü Rusya'sının varlığı, yıkılmaz bir çetin kaya gibidir ve bunun siperinde Doğu halkları kayıtsız şartsız ekonomik özgürlükleri için kendi savaşlarını sürdürebilirler. Rusya'nın emekçi halkı, dıştan gelen baskı ve esarete karşı çarpışanlara kardeş elini uzatır. Hiçbir çıkar gözetmeme politikamız İngiliz-Rus, Londra Anlaşmasına kesinlikle aykırı olamaz. İngiltere bu çelişkiden dolayı bize kesinlikle sitem edemez. Olanaklar oranında, Rusya İşçi-Köylü Hükümeti, Doğu halklarına millî varlıklarının sağlamlaştırılması, politik ve ekonomik durumlarının geliştirilmesi davasında yardım etmeye çalışır, bu da İngiltere'nin sitem etmesine bir neden olamaz. Sovyetler Birliği, hâlâ karşılaşmakta oldukları bitmek bilmeyen zorlukların içinden çıkar çıkmaz, bağımsız varlıklarını sağlamak isteyen kardeş halklara gösterdiği yardımı giderek artıracaktır. Politikamız geçici bir an için değil, tarihin uzun bir dönemini kapsamak üzere kuruludur. Bugünkü ağır durumumuz daha fazla şey yapmamıza engel oluyorsa da ilk fırsattan, ilk elverişli andan yararlanarak gücümüzün yettiği kadar, ilkemize göre yardımlarına koşmak zorunda olduğumuz halklara her türlü yardımda bulunacağız.

Üstüne üstüne yürüyen istilacıyı silkip atmak için vargücü ile çabalayan Türk milleti, gerçi bu savaşta başka bir ideoloji ile yönetilmektedir, ama aynı biçimde, sonsuz zorluklarla karşılaşarak savaşına devam etmektedir. İki ulusu birbirine bağlayan, mücadeleleriyle ifade olunan büyük tarihsel ilkelerine dayalı sıkı bağlar bizleri, Hükümetlerimiz arasında sürekli temaslara özel dikkat vermeye zorluyor. 4 Ağustos tarihli memorandumunda ve bunun eki olan 17 Eylül tarihli, bugünkü politik durumunun ortak olarak çok kapsamlı incelenmesi önerisini içeren yazınız elbetteki sevinçle karşılandı ve kabul edildi. Türkiye Hükümeti'nin bize önerdiği şeyler, bir anlamda Moskova Anlaşmasına eksayılır ve bu ek, bütün sorunların sürekli olarak görüşmelerle çözümlenmesi sonucu olacaktır.

Biz ayrıca, güncel politik hayatla ilgili olacak ve iki Hükümetin dikkatini çekecek her şeyin, belirli süreler içinde görüşülmesini de gerekli ve arzu edilir bir şey olarak kabul ediyoruz. Sizin de belirttiğiniz gibi, aramızda kurulacak bu gerçek işbirliği, bizi zaten bağlayan dostluk ilişkilerimizi daha da pekiştirecek ve bu, halklarımız yararına olacaktır. Bizi birleştiren dostluk politikası ilkesi güncel sorunlarla ilgili ortak karar almaktan ibaret olmalıdır. Böyle sürekli fikir alış verişi Türkiye Hükümeti'nin, yenmemiz gereken birtakım zorlukları daha iyi anlamasına da hizmet edecektir. Moskova Anlaşması ile Rusya'nın yükümlendiği tüm yükümlülüklerin yerine getirileceği kendiliğinden de anlaşılır, ancak Rus Hükümeti sadece yükümlülüğün sınırı içinde kalmayıp. daha da ileri gitmeye karar vermiştir ve buna hazırdır, yeter ki bugün içinde bulunduğu durum buna elvermiş olsun. Hiç kuşkumuz yok, en yakın gelecekte bu durumumuzu bir hayli düzeltmiş olacağız ve böylece yükümlülüklerimizin belirlenen sınırlarını aşabileceğiz.

Sovyetler Birliği'nin, dünya politikası genel planında, en fazla ilgilendiği sorun, hiç kuşkusuz Boğazlar sorunudur. Hükümetlerimiz bu konuda bir tek programın uygulanmasında anlaştılar, Moskova anlaşmamızda ifadesini bulmuş olan bu program bizim için bugün henüz manevi bir karakter taşıyorsa, tüm zorluklar yenilerek, bunun pratik uygulanmasına da geçeceğimiz gün pek uzaklarda değildir. Romanya ile temaslarımız yalnız Boğazlar sorununa değinmektedir. Bir ara, Romanya'nın da Anadolu'da Türk halkının özgürlüğüne karşı sürdürülen savaşa katılacağından korkuluyordu. Rus Hükümeti o zaman, Dinyester'deki görüşmeleri kesmekle, Romanya ile olan temaslarında bu yeni unsuru dikkate aldığını açık seçik bir biçimde kanıtlamıştır. Ancak duyulan kuşku geçici olmuş ve bugün Sovyet Hükümeti Romanya ile şu ya da bu biçimde ötedenberi yürüttüğü görüşmeleri yenilemiştir. Ancak, bununla kardeş Türk milletinin çıkarlarına hiçbir şekilde gölge düşürülmüş değildir.

İngiliz kuvvetlerinin doğrudan ilgili bulundukları Mezopotamya, İngiliz-Rus anlaşmasının derhal yürürlüğe gireceği alanlardan biridir, ancak Rus halkı ve Hükümeti özgürlükleri tehdit altında bulunan Müslüman halklarının durumlarına karşı hem büyük bir sempati ile davranıyor, hem de onlar için büyük bir kaygı duyuyor. Rus halkı Müslüman dini ideolojisinin kötüye kullanılacağından çok endişeleniyor, çünkü bununla doğrudan doğruya Müslüman halklarının en acil, en hayati çıkarları da kötüye kullanılacak ve zedelenecektir. Bu tehlikeden sakınınanın en etkili çaresi bizce, din fikrine karşılık millî hareket fikrini ileri sürmek olacaktır. Bu millî hareketin hedefi bu milliyetlerin en temel hayati ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olmalıdır.

Türk Hükümeti, Rusya'da halen, Büyük Millet Meclisi iktidar partisine mensup olmayan bazı Türk politikacılarının Rusya'da bulunmalarına karşı gereğinden fazla kuşku duymaktadır. Sizi en kesin bir ifade ile temin ederim ki Rus Hükümeti Türkiye'nin bugünkü hükümetine düşmanlık besleyen hiçbir politikacıya veya politik harekete herhangi bir destek veya yardımda bulunmuş değildir, bunun aksi olan iddiaları da reddederim. Türkiye'nin iç işlerine karışılmaması ilkesine göre hareket ederek ve bunun dışına hiçbir şekilde çıkmayarak, Büyük Millet Meclisi içindeki partilerin kendi aralarında çatışmasının bizi ilgilendirmediği görüşündeyiz.

Türk Hükümeti'nin Kafkas Cumhuriyetlerinde orduların hareketleri hakkında uydurma haberler ve bu Cumhuriyetler ve hatta Rusya Hükümeti'nin Türkiye'ye düşman olan birtakım uyduruk isteklerine gelince, size Rusya Hükümeti adına, bunların yalan ve hiçbir esasa dayanmayan uydurmalar olduklarını açıklarım. Rusya'nın güç durumunu bir yana bırakarak, politikamızın temel ilkeleri, yabancı işgale ve baskıya karşı Türk ulusuna düşman veya saldırgan olabilecek herhangi bir hareketle, üstelik de Rusya Hükümeti'nin imzaladığı ve büyük bir bağlılıkla uygulayacağı Moskova anlaşması ile çelişki halinde olabilecek herhangi bir hareketle bağdaşamaz. Hükümetin bazı ajanları anlaşma ile saptanmış olan ilkelere uymazlarsa, bu yoldaki her uyarının sonucunda bu gibi hareketleri derhal ortadan kaldıracak önlemler alınacak ve suçlular cezalandırılacaktır.

Rusya ile Yunanistan arasındaki görüşmeler hakkında bütün söylentiler de asılsızdır. Yunan Hükümeti bazı bakanların aracılığı ile Rusya'ya ilişkilerin yenilenmesi ve karşılıklı olarak her ülkenin uyruklusu olanların iadesi hakkında bazı önerilerde bulunmuş ise de, Rusya Hükümeti bu konuda Türkiye Hükümeti'ne danışmadan hiçbir şey yapmayacağını bildirdi ve herhangi bir önlem de almadığı gibi siz sayın Büyükelçi'nin önerilerine uyarak bu Yunan tekliflerinin üzerinde durmadık.

Aramızda kurulan bu sürekli işbirliğimizde, bu yakınlarda Kars'ta imzalanması beklenen Türkiye ile Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki anlaşmanın imzalanması, dostluk ilişkilerimizi pekiştiren ve kökleştiren yeni bir

> unsur daha doğuracaktır. Bugünkü politika ile ilgili tüm sorunlar, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni yeni bağlar meydana getirecek Kars Anlaşması ile çözümlenecektir. Bu nedenle özellikle, karşılıklı olarak yüklendiğimiz taahhütler karşısında, Türkiye Hükümetinden, Ankara'da Fransa temsilcisi ile yapılmış anlaşmanın neleri içerdiğinin bize bildirilmesini rica etmemiz herhalde fazla görülmez. Bize bu anlaşmaların niteliği hakkında bilgi verilmediği için, Fransa Hükümeti'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı amansız düşmanlığı, bizi ister istemez Türkiye Hükümeti ile Fransa arasındaki gizli ilişkileri (ve görüşmeleri) kuşku ile karşılamaya zorluyor. Bunun için bu konuda hiç kuşkusuz bizden esirgemeyeceğiniz açıklamaları büyük bir minnettarlıkla kabul edeceğiz, sayın Büyükelçi.
>
> En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.
>
> Çiçerin[3812]

11 Ekim 1921. *11 Ekim'de Ankara'ya iki saat uzaklıkta Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve resmî yetkililer tarafından karşılanan Abilov ve maiyeti aynı gün akşamı Ankara'ya* muvasalat ettiler.[3813] Abilov'un maiyeti 25 kişiden müteşekkildir.[3814]

13 Ekim 1921. TBMM Hükümeti ile Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri (Sovyet Azerbaycan, Sovyet Gürcistan ve Sovyet Ermenistan) Kars Andlaşmasını imzaladılar ve Türkiye'nin bu suretle şark hududu tesbit edilmiş oldu.[3815] 1'inci maddeyle TBMM'nin Menşevik Gürcistan, Taşnak Ermenistan ve Müsavat Azerbaycan'la imzalamış olduğu andlaşmalar geçersiz kabul ediliyor. 2'nci maddeyle Misak-ı Millî hududu tanınıyor. 3'üncü maddeyle kapitülasyon rejimleri tanınmıyor. 4'üncü maddeyle siyasî hudud çiziliyor. 5'inci maddeyle Nahcivan, Azerbaycan himayesinde özerk yapıya kavuşturuluyor. 6'ncı maddeyle Batum, Gürcistan'a özel bir rejimle terk ediliyor. 9'uncu maddeyle Boğazların serbestisi kabul ediliyor, İstanbul Türkiye'nin başkentidir deniyor. Kars Andlaşmasının bazı mevaddı TBMM Hükümeti-Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti andlaşmasındaki maddeleri andırmaktadır.

> Kars Konferansında en çok tartışılan konular Acara (Batum) ve Nahcivan özerkliğinin kapsamı olmuştur. Özel görüşmelerde ise Kuvarsthane ve Murgul bakır madenieriyle Kulp tuzlası işletmelerinin Gürcü ve Ermenilere verilmesi Ruslarca istenmiş, ancak reddedilmiştir. Konferans sonunda yapılan tartışmalardan sonra ise Kars Anlaşması bir tek ortak metin halinde 13 Ekim 1921'de tüm temsilciler tarafından imzalanır. Ayrıca Türk ticari mallarının Batum'dan transiti ve Acara özerkliği konusunda Gürcistan temsilcileri tarafından da iki bildiri imzalanır.[3816]

Urazova: *Kars Antlaşması Kafkasya doğumlu, nüfuzu yüksek Kemalistler arasında olumsuz bir yankı uyandırdı. Ancak antlaşma, mecliste "birinci grubu" teşkil eden Mustafa Kemal taraftarlarının verdiği destek sayesinde herhangi bir gerilime sebebiyet vermeden onaylandı*.[3817]

3812 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 403-407.

3813 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 202.

3814 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 111.

3815 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 105. 20 maddelik muahedenamenin tam metin bir sureti için okuyunuz: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 408-413. İmzacılar: "Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti adına Dışişleri Halk Komiseri Askanaz Mraviyan ve İçişleri Halk Komiseri Bogos Makinziyan; Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına Halk Komiserleri Sovyeti Başkan Yardımcısı Behbud Şahtahtinski; Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri Şalva Eliava; Dışişleri ve Maliye İşleri Halk Komiseri Aleksandr Svanidze; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi Edirne Milletvekili, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Büyük Millet Meclisi Burdur Milletvekili Veli Bey, Nafia İşleri eski müsteşar yardımcısı Muhtar Bey, Türkiye'nin Azerbaycan elçisi Memduh Şevket Bey, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti adına Letonya Elçisi Yakov Ganetski".

3816 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 327.

3817 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 319, dipnot 746.

Orconikidze: *Türkiye'yle tek bir antlaşma imzalanması bir kere daha gösteriyor ki, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan tek bir bütün, tek bir kardeş cumhuriyettir*. *Bizim Türkiye'yle tek bir antlaşma imzalama politikamız tümüyle doğruydu. Bu politika, partimizin kurultayınca da onandı. Bu politika bize de Türkiye'ye de yarar getirdi. Zira Türkiye kendi politikasında dirense, elimizde Ermenistan'ı koparıp almak ve onu dağıtmak isteseydi, hiç kuşkusuz, Türk halkı ve onun var olma yok olma mücadelesi Transkafkasya halklarına böylesi genel bir yakınlık duygusuyla karşılanmazdı.*[3818]

14 Ekim 1921. *Ekim 1921'de ise Fransızlar hesabına çalışan bir casus Eyüpsultan'da bir "Müslüman-Bolşevik komite"yi deşifre etmiştir*.[3819]

14 Ekim'de, Ankara'ya varan Azerbaycan elçisi Abilov güven mektubunu sunarken, Mustafa Kemal Türk-Azeri dostluğunu kutlar.[3820]

> Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in de bulunduğu itimatname töreninde söz alan İbrahim Abilov, Azerbaycan İctimâî Şûrâ Hükümeti'nin ve Azerî Türklerinin kardeşlik selâmını ileterek: "*... Rusya inkılâb-ı kebiri sayesinde esaretten halâs ve muratlarına nâil olan Azerî Türkleri bir vücut gibi Türk halkının şâdânlığını kendi şâdânlığı ve matemini kendi matemi bilerek son katre kanları kalıncaya kadar Türkiye'nin ve bütün şark mazlumlarının halâs olması için aziz evlâtlarını kurban etmekten vazgeçmezler*" demiş ve Türkiye'yi işgal eden devletlere karşı ayrıca şu mesajı da vermiştir: "*Garp cihangirleri anlamalıdırlar ki aramızda olan ittifak muâhedemizle onların şark âlemini şaşırtan fenalıklarını ve siyasetlerini bozarak mahvedeceğiz*".
>
> Mustafa Kemal Paşa İbrahim Abilov'un sözlerine cevaben yaptığı konuşmasında, Abilov'un kardeşlik selâmına "*yine kardeşçe mukabele etmekle bahtiyar*" olduğunu belirttikten sonra: "*Milletimiz bu hakikatin kardeş Azerbaycan'ın mümessili tarafından tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azerî kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfe-i selâmın ne kadar derin ve âli bir hissin eseri olduğunu takdir eder ve bu selâmı alırken Azerî Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının pâymâl edilmemesi temenni ve arzusunu izhâr eylerler. Azerî Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nâil olmaları hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların halâsı yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeğe âmâde bulunduklarına dair olan beyânâtınız istilâcılara karşı Türk'ün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymettar bir sözdür...*" diyerek, sözlerini Abilov'a teşekkür ederek bitirmiştir. Bu konuşmalardan sonra "Azerbaycan mümessili" itimatnamesini takdim etmiş ve daha sonra tören sona ermiştir.[3821]

Çiçerin, Lenin'e gizli damgalı mektub gönderdi:

> Meşhur Cemal Paşa, Afganistan'dan buraya gelmiştir ve kendisini kabul etmenizi istiyor. Biz onu geçen sene, İngilizlerle anlaşma yapılmadan önce, Afganistan'a göndermiştik. Kendisi orada olağanüstü derecede önemli bir mevki işgal etmiştir. Müslüman dünyasının ünlü temsilcilerinden biri olarak, Afganistan'ın her tarafında padişah gibi karşılanmıştır. Akıllı birisi olan ve ilerici eğilimler sergileyen emir, kendi taşralı bakanlarından nefret eder ve Cemal Paşa, onun üzerinde olağanüstü bir etki kurmuş durumdadır. Afgan Orduları Genel Müfettişi görevini almış ve ordunun yeniden yapılandırılmasıyla uğraşmaktadır. Aynı zamanda Afganistan'da şimdiye kadar ilkel durumda olan idare, maliye ve yargıyı da örgütleyecektir. Böylece, Emir'in aydın monarşizminin başlıca uygulayıcısıdır. Bütün düşünceleri İngiliz emperyalizmi ile mücadeleye ayarlanmış durumdadır ve Kâbil'de bir karar verilmesi gereken tüm önemli durumlarda, Afganistan'ın bize yönelmesini sağlamak için olanca etkisini kullanmıştır. Emir, şu an için kesinlikle ve sürekli olarak bu yönelimi izlemektedir. Bunu çok büyük ölçüde Cemal Paşa'nın etkisine borçluyuz. (...) Bazı isteklerini yerine getiremediğimiz için,

---

3818 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 223-224.

3819 SHAT, 20 N 1106, Kutu 38/4, Dosya 874, Belge no. 3376, 14 Ekim 1921; Aktaran: Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 58.

3820 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

3821 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 202-203.

kendisine karşı en büyük dikkati göstermemiz ve şahsına ne denli yüksek değer verdiğimizi kanıtlamamız gerekmektedir. Olağanüstü onurlu olması ve saygı gösterişlerini sevmesi ile bilinmektedir. Kendisine bir hakaret yapıldığı kanısına varırsa veya bir özensizlik sezerse, bu durum ilerideki ilişkilerimizi kötü etkileyebilir.[3822]

16 Ekim 1921. TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuad, Joseph Stalin'le 5 saat mülakat etti. *Stalin Türk-Fransız görüşmelerinden, Ali Fuat ise Çiçerin'den yakın*dı *ve sonunda verilecek olan yıllık 10 milyon altın Rubleden geri kalanın ve bir kısım malzemenin yola çıkarılmasına karar veril*di.[3823]

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, bütün gece (16/17) Stalin'le görüştü. Stalin, Batı Cephesi'ndeki savaşların durumunu Anadolu haritası üzerinde inceledi. Türk-Fransız Dostluk Anlaşması hakkında bilgi aldı. Türkiye'ye güvendiğini söyledi. Bu yıl ödenmesi gereken yardımların hemen verilmesi için ilgililere emir verdi. (Cebesoy 2: 265 "Stalin vaatlerinin hepsini yerine getirdi")[3824]

TBMM'de gizli celse içtima ediyor. Bazı mebuslar: Suriye, Antakya ve İskenderun Fransa'ya bırakılmamalıdır! Mustafa Kemal: Andlaşma Misâk-ı Millî'ye aykırı değildir.[3825]

Ankara'da ise Natsarenus, Fransızlarla yapılan görüşmeler konusunda Mustafa Kemal'le görüşür. Sovyet elçisi, Fransızlar'ın, anlaşmak için Ruslarla ilişkilerin kesilmesini ve Kafkaslar'da yeniden eski hükümetlerin işbaşına getirilmesini şart koştuklarından kuşkulanmaktadır. Mustafa Kemal de böyle bir şeyin önerilmediği ve önerilse bile kabul edilemeyeceği konusunda güvence verir.[3826]

Mustafa Kemal, Natsarenus'la mülakatına dair TBMM gizli celsesine beyanat veriyor:

Geçenlerde, üç beş gün evvel (Rus Sefiri) benden bir görüşme talep etti. O gelmek istedi, ben gittim. Kendisi bana açık ve kati olarak dedi ki, Fransızlar iki önşart ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri Türkiye ile Rusya ittifakının bozulmasına dair; ikincisi, Kafkasya'da eski emperyalist hükümetlerin iadesine dairdir. Ben, dedim, böyle bir şey olmamıştır ve o adam [Franklin-Bouillon] da böyle bir şey söylememiştir. Bu teminata kanaat getirdi. Bu kanaati elde ettikten sonra kendisinin kanaatini hem artırmak ve hem görüşünü anlamak için biraz daha fazla izahat verdim. Neticede dedim ki, buna bizim delege heyetimiz, Heyeti Vekile'miz, genel kurulumuz razı değildir. Pek kıskanç bir halde bulunuyoruz. İkimiz şahsen görüşelim, iki arkadaş gibi. Senin dahi şahsen ve hükümetin namına görüşünü ve değerlendirmeni almak istiyorum. Dedi ki, beni gayet müşkül bir mevkide biraktın, dolayısıyla ben söylemek mecburiyetindeydim. Efendim, belki iki üç saat devam eden bir diskur yaptı. Beyanatının silsilesi şudur: Böyle bir anlaşmaya karşı ne yapmak lazımdır? Şu sorulara cevap vermek lazımdır. İstanbul'un vaziyeti nedir? Bunu bildiği gibi izah etti. Memlekette dahili vaziyetiniz nedir? Bunu güzel ve mantıki surette dahili vaziyetiniz budur, dedi. Sonra mali ve iktisadi ve askeri vaziyetiniz nedir? Bunların bazılarını bilirim, bazılarını bilmem. Ve genel olarak manevi vaziyetiniz nedir? dedi. İşte bunların hepsine vereceğiniz cevaplar bu anlaşma karşısında alacağınız tavrı tayin eder dedi. Özet ve netice olarak ben diyebilirim ki, böyle bir anlaşma üzerinde bir anlaşmadan ibarettir. Bu bizim yaptığımız şeyler prensiptir dedi. Ondan sonra tasavvur olunan sakıncaların hiçbirisi dedi. Kendisi Rusya aleyhinde olmamak şartıyla bizim bu şekilde daha kuvvetli olacağımıza kanidir. Bu hususta görüşünü söyledi. Bu meseleyi halletmek için hatırıma gelen şey şudur: Pek haklı olarak incelemeler yapmışlardır. Delege heyeti bu incelemeleri özetler, bundan sonraki müzakereler üzerine tekrar çalışır, muvaffak olursa olur. Ondan sonra burada beraberce değerlendiririz ve bu iş burada biter.[3827]

3822 *RGASPİ*, fond 2, liste 2, dosya 950, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124-125. İktibasdaki "(…)" ibaresi Perinçek'e aiddir.

3823 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 328-329.

3824 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 105. Sina Akşin, Sarıhan'dan alıntı yapmış fakat dipnot suretinde atıf göstermemiştir: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 31.

3825 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 106. Esas kaynak: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 360.

3826 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 328.

3827 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 108-109. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal, 20 Ekim 1921'de imzalanacak Franklin-Bouillon Muahedenamesinin tasdiki için Meclis'e beyanat verirken, 16 Ekim tarihli TBMM gizli celsesinde şu ibareyi istimal etmiştir: *müttefikimiz Ruslar da işbu itilâfnameyi tasvipkâr*.[3828] Sovyet Rusya'nın Fransız-Türk İtilâfnamesine taraftar olduğu doğru değildir. TBMM'de Şarkcılar, Garbcılara nazaran ekseriyeti teşkil ediyor. Ve Garbcı Mustafa Kemal, tekniken müttefik olunmadığı halde Sovyet Rusya'dan *müttefikimiz* diye bahsediyor. Pragmatist Mustafa Kemal, yine nabza göre şerbet veriyor. Zira 2 sene zarfında Şarkcıları tasfiye edecektir.

17 Ekim 1921. *Çiçerin, Ali Fuat'a Moskova Anlaşmasıyla çelişkili durumları sıralayan bir nota gönder*di.[3829]

Şark Cephesi Kumandanlığına ve Trabzon'daki 13. Fırka Kumandanlığına yazılan belgede Batum yolu ile sevk edilen 2 adet Rus topunun henüz Trabzon'a gelmediği, bahsi geçen topların bir an önce Trabzon'a sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[3830]

18 Ekim 1921. Mustafa Kemal ve TBMM erkânı hazır bulunduğu halde *Azerbaycan elçilik binasına bayrak çekili*yor. Mustafa Kemal, beyanatta bulunuyor.[3831] Abilov, Mustafa Kemal'e *altın bir hançer* hediye etti. *Hançerin üzerinde "Azerbaycan işçi-köylü hükümetinden Türkiye devriminin kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya ebedi anı" yazılıdır*.[3832]

Fotoğraf. Natsarenus (en solda, başı açık, keçi sakallı), Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Abilov (Yusuf Kemal ile Mustafa Kemal'in ortasında), Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak (Perinçek, 2014, s. 447).

19 Ekim 1921. *Mustafa Kemal, Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, 19 Ekim 1921'de, Franklin Bouillon'a silah, cephane gibi savaş malzemesi sipariş* etmiştir.[3833]

3828 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Ekim 1337(1921), c. 3, s. 361.

3829 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

3830 *ATASE*, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 1, (17 Teşrinievvel/Ekim1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 202.

3831 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

3832 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 111.

3833 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Vol. 174, s. 52, Franklin-Bouillon'dan Briand'a 19 Ekim 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

Paul Dumont: *Filvaki Fraklin Bouillon Anadolu'dan dolu bir sipariş listesiyle ayrılacaktır: Otomatik tüfekler, cephane, makineli tüfekler, uçaklar, telsiz cihazları, el bombaları, kamyon, kamyonet, araba lastikleri, üniforma ve azık torbaları... İyi savaşmak için gerekli ne varsa. Türkiye ödeyecek midir? Briand'ın elçisi, Kilikya gümrüklerinin gelirine ve Rus altınlarına güvenmektedir. Bu arada Kemalistler bağış olarak 10.000 üniforma, cephanesiyle beraber 10.000 mavzer, 2000 at, 10 Breguet uçağı ve Adana telgraf istasyonunu alırlar. Güzel bir örnek*.[3834]

Enver Paşa, 19 Ekim 1921'de Hacı Sami ve Muhittin Beylerle Buhara'ya gelir. Enver Paşa, Süleyman Sami olarak da bilinen ve Mustafa Suphi'lerin ölümüne neden olan [aynı zamanda Mustafa Kemal'in casusu] *Hacı Sami'nin teşvikiyle Bolşeviklere karşı mücadele eden Basmacıların başına geçer*.[3835]

20 Ekim 1921. Fransa ile TBMM Hükümeti itilâfname imzaladı. Bu andlaşma *Sovyet Rusya'da Ankara'nın Batı ile anlaştığı fikrini uyandırmıştı*r. Bu vakaya binaen Sovyet Rusya, *Ukrayna İçtimâî Şûrâ Cumhuriyeti* generali Frunze'yi Ankara'ya *fevkalâde sefir* tayin edecektir.[3836] *Ankara'da Türk Fransız Anlaşmasının imzalanmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir sağuma dönemi geçirir. Ancak her zaman olduğu gibi gene de güçlükler açığa vurulmaz*.[3837] *Türk-Fransız ilişkilerinin iyiye doğru yöneldiği sıralarda Ruslar, va'dettikleri yardımları durdurma yoluna* gideceklerdir.[3838]

*Kazancyan'a göre çok sayıda belgenin gösterdiği gibi, birçok yazarın iddialarının tersine Rusya'nın askeri ve maddi yardımı sınırlı olmuş*tur.[3839]

> 1921 sonbaharında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması, Fransızların, Romanya ve Polonya ile birlikte Türkiye'yi de Bolşeviklere saldırtacağı biçiminde ciddî kuşkulara yol açar. Bu kuşku ve güvensizlik yüzünden, Mustafa Kemal İtilâf Devletleri safına geçtiği ya da yenilip tasfiye olunduğu takdirde, Enver'i Anadolu harekâtının başına geçebilecek bir lider olarak elde bulundurmayı Moskova uygun görür.[3840]

General Mihail Frunze'nin Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine 1922 bidayetinde sunacağı "Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor"undan: *Bu antlaşmanın imzalanmasına bağlı olarak; Rusya ile Türkiye arasındaki ve belki Türkiye ile tüm Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki dostça ilişkilerin tümüyle kopmasının yakın olduğu; Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı mücadelede bir zamanlar Türk hükûmeti ve Türk halkı için biricik sığınak olan Moskova'yla bağıntının yararsızlığı ve tehlikesi konularında Batı Avrupa basını ve Türk basını, el ele, gittikçe şiddetini artıran söylentiler yaymaktalardı*.[3841]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Fransa Temsilcisi Franklin Boullion'ın, Türk heyetine eski Kafkas Cumhuriyetlerindeki hükümetlerin yeniden iş başına getirilmesi için destek verilmesi önerisinin kesin olarak reddedildiğini* Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi *Abilov'a anlatmıştır*.[3842]

3834 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 132, dipnot 514.

3835 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 145.

3836 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53. "Chicherin, Mustafa Kemal'den açıklama istemişi hatta açık bir şekilde Ankara rejimine karşı Enver Paşa'yı kullanabileceği doğrultusunda tehditler savurmuştu." Roderic H. Davison, *Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne*, p. 221; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 130, dipnot 429.

3837 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

3838 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 76.

3839 Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, s. 23; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 426, sonnot 250.

3840 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 504-505.

3841 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.

3842 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 122.

Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Cebesoy, yılllar sonra şunları yazacaktır:

> Ankara itilâfnamesinin imzası, önce de işaret ettiğim gibi Rusya ve İngiltere'de fena karşılanmış ve aleyhimize tepkiler yaratmıştı. Sovyet hükümetinin lüzumundan fazla telâşa düşmesi İngilizlere yeni bir cemilekârlık göstermesiyle izah olunabilirdi. Hakikat de bundan başka bir şey olamazdı. Çünkü Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Türk Fransız müzakereleri başladığı günden itibaren yapılan işlerden Ankara'daki Rus Büyükelçisini günü gününe haberdar etmekle kalmamış, bütün proces verballerin [zabıtnamelerin] birer suretini kendisine göndermiş ve itilâfnameye ait olup da neşredilmemiş olan mektupların asılları Rus Büyükelçisine okutturulmuştu.
>
> Bunların hiçbirinde Sovyetlerin aleyhinde bir şey bulunmamasına rağmen, Fransa'nın peykleriyle garp hudutlarında ihtilâf halinde olmaları yüzünden Türkiye'ye lüzumsuz yere itimatsızlık göstermişlerdi. Sovyetlerin bu durumunu aradaki dostlukla kabili telif görmemiştik.
>
> Rusların Ankara itilâfnamesinden memnun olmaları lâzımdı. İtilâfname Fransızları Yakınşark siyasetinde İngilizlerden ayırmıştı. Bu ayrılış müşterek dâvamız bakımından bize iyi bir yardımcı olacaktı. Fakat bu hakikatleri Sovyetler bir türlü görmek istememişlerdi.
>
> Sovyetler, İngilizlerle, bir ticaret anlaşması yaparak ve yaptıktan sonra da siyasî münasebetlere girişerek müşterek dâvamızı zayıflatacak teşebbüslere girdikleri halde, dahilî, iktisadî vaziyetlerinin sıkışık olduğunu takdir ederek teminatlarını kabul ıstırarında kalmıştık.
>
> İngilizlere gelince, onlar da telâşa düşmüşlerdi. Paris'teki İngiliz sefareti bir tebliğ neşrederek İngilizlerin itirazlarını umumî eflcâra bildirmişti. Matbuatta da geniş akislere sebep olmuştu. İngilizler, telâşlarında belki de haklı olabilirlerdi. Çünkü Fransa, bu itilâfname ile İngilizlerin Türkiye hakkındaki meş'um siyasetlerinden ayrılmıştı. Diğer taraftan cenup hudutlanmız haricinde kalan Bağdat şimendifer hattı kısmından şark vilâyetlerimize askerî nakliyat yapmağa mezun oluşumuzdan dolayı Musul için endişe edebilirlerdi.
>
> Ruslar, Fransızlarla aleyhlerine müteveccih bir hareketimizin mevcut olmadığını zamanla anlamışlar, lüzumsuz olarak gösterdikleri telâşların faydasızlığına da kanaat getirmişlerdi.[3843]

Çiçerin, Lenin'e mektub gönderdi. *Sovyet Rusya ve Afganistan arasında imzalanan antlaşmanın yalnız Cemal Paşa'nın yardımına dayanarak gerçekleştirildiğini yazıyor*.[3844]

22 Ekim 1921. *Çiçerin tüm devletlere bir protesto göndererek, Yunanlılar'ın Sakarya'dan çekilirken yaptıkları kıyımları şikâyet* etti.[3845]

TBMM Hükümetinin Moskova sefiri Ali Fuad (Cebesoy), Moskova'da bulunan İngiliz Ticaret Heyeti Reisi Hodgson'la TBMM Hükümeti sefarethanesinde görüştü. Ali Fuad demiştir ki: *Bazı İngiliz politikacıların haksızlıklarına karşı Rusya ile mecburen dost olduk. Sovyet yardımı önemsizdir. İngiltere'ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz*.[3846]

3843 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 273-274.

3844 *RGASPİ*, fond 5, liste 1, dosya 2059; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 125.

3845 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329. Protestonamenin tam metin bir sureti: Yerasimos, 2000, s. 414.

3846 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 113. İntihal? "Ali Fuat Paşa Moskova'daki İngiliz Ticaret Heyeti Başkanı Hodgson'la görüştü. Ona şunları söylemiş: *Bazı İngiliz politikacıların haksızlıklarına karşı Rusya ile mecburen dost olduk. Sovyet yardımı önemsizdir. İngiltere'ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz*." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2022, c. 5, s. 33. Metin içi atıf kullanmayan Akşin, "Özet Kaynakça"da Sarıhan'ı zikretmekle iktifa etmiştir.

25 Ekim 1921. *25 Ekim 1921 tarihinde Kazım Karabekir tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan belgede Erzurum yolu ile gönderileceği bildirilen 6.500 adet Rus cebel mermisinden başka 12.500 adet seri Rus cebel mermisinin de Batum yolu ile gönderileceği* ve *Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen Rus cebel mermilerinin toplamının 20.000'e ulaşacağı belirtilmiştir*.[3847]

26 Ekim 1921. TBMM Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), 22 Ekim tarihli protestoname mucibince Çiçerin'e teşekkür telgrafı keşide eyledi.[3848]

27 Ekim 1921. *Enver Paşa, Ekim 1921'de Moskova'ya gönderdiği bir mektupta Kızıl Ordu'nun Buhara'dan çekilmesini talep etti. Yine aynı ayın 27'sinde Buhara'daki Sovyet Rusya hükümet temsilcisi Yurinov ile görüşen Enver Paşa, Sovyet yönetiminin kendisi hakkında şüphelendiğini ve aralarında herhangi bir bağ kalmadığını idrak etmişti. Paşa, Moskova yönetimi nezdinde artık bir "İngiliz ajanı" olma sıfatını haizdi*.[3849]

30 Ekim 1921. Ömer Kazım Paris'de *L'Aventure Kémaliste* nam risale neşretti: *İtilaf Devletlerinin zaferinin hemen ertesi günü, Alman bolşevikleri, İtilaf devletlerinin arasında çıkan bazı huzursuzluklardan ve bunların sebep olduğu soğukluklardan istifade ederek, Anadolu'yu politikalarının ekseni haline getiriyor ve onu, yavaş yavaş müttefiklerin ilişkilerini bozmaya yönelik bir savaş alanı haline dönüştürüyor ve böylece büyük karışıklığı hazırlıyorlardı*.[3850]

Ömer Kazım: *Hergün müttefiklerin yaptıkları hatalar ve takibedilen yanlış politikalar sayesinde Anadolu, Alman bolşeviklerinin hareket alanı (champ d'intrigue) haline dönüştü. Berlin ve Moskova'nın oyunu tam olarak başarıya ulaştı*.[3851]

Ömer Kazım: *Kemalist hareket sadece Alman-bolşevik politik oyunlarının sonucudur. Doğu'da anarşi tohumları ekmekten, onu Anadolu'nun en ücra köşelerine yaymaktan ve her fırsattan yararlanarak İtilâf Devletlerine durmadan güçlükler yaratmaktan başka bir hedefi yoktur*.[3852]

Ömer Kazım: *Alman bolşevik ajanları Anadolu'daki kargaşalığı desteklemişlerdi. Pangermanist faaliyete (A la conqûete) hizmet eden şahıslar İstanbul'dan Moskova'ya geçip sonra Anadolu'ya giriyorlardı*.[3853]

> Almanya'nın yenilmesi ve müteakip olaylar Alman bolşeviklerinin dünyayı karıştırma politikasına büyük ölçüde yardım etmiştir. Alman faaliyeti orada koro halinde sürüyordu. Alman bolşevik ajanları Anadolu'daki kargaşalığı desteklemişlerdi. Pangermanist faaliyete (A la conqûete) hizmet eden şahıslar İstanbul'dan Moskova'ya geçip sonra Anadolu'ya giriyorlardı.
>
> İşte o zaman vaziyet görünüm değiştirerek yeni bir evreye girdi. Kemal'in ustalığı iyi gözlemesine dayanıyordu.
>
> Durumun tam işelenebilecek hale geldiğini hemen farketti. Arkadaşı, Albay Schwartz, o da Moskova'ya sığınmış vaziyette idi, ona nasihatlarıyla yardım etti. Mustafa Kemal artık planını değiştirdi: Anadolu'nun başkaldırmasını sağladı. İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye karşı uygulayacakları politika konusundaki tereddütleri, İstanbul'un Avrupa yakasındaki bazı gösteriler ve bilhassa Moskova ve Berlin'in öngörülen planın uygulanmasına yardım için kesin tavır belirtmeleri Mustafa Kemal'in tasarladığı harekette başarı şansının

[3847] *ATASE*, İSH, Kutu: 1126, Kutu: 104, Belge No: 1, (25 Ekim 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.

[3848] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329. Teşekkür telgrafının tam metin bir sureti: Yerasimos, 2000, s. 415.

[3849] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 336.

[3850] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 13.

[3851] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 20.

[3852] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 21.

[3853] Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 22-23.

fazlalığı konusunda ikna etmeye yetti. O zaman Kemal ve taraftarları arasında geniş müzakereler oldu. Arkadaşı, Albay Schwartz da buna dahil oldu. Bu sonuncusunun aracılığı ile, Mustafa Kemal, asıl adı Koudish* olan ve Katz takma adı ile bilinen bolşevizmin İstanbul'daki baş ajanı ile tanışmak fırsatını elde etti. Bununla beraber bütün tartışma Mustafa Kemal'in etrafında devam ediyordu. Teşebbüse engel olan Enver'in Kafkasya'daki varlığıydı. Kemal (Mustafa Kemal) tarafından hazırlanan projenin bir benzeri de orada ortaya çıkıyordu. Onun kahramanı Enver idi. Onun eski şöhreti, Moskova için daha güvenilir idi. Mustafa Kemal ve çevresinin fikrine gelince, Enver herkesin gözünde hatta Türkler'in gözünde, böyle bir hareketin başında, tehlikeli olur şeklindeydi. Zira bu hareket genç ve adları temiz insanlar tarafından başlatılmalıydı.

Alman çevrelerinin girişimi ve bilhassa Moskova'ya gelen Koudicsh'in sözlü açıklamaları sonucunda bu tez Mustafa Kemal lehine diğerine üstün geldi. O zaman Moskova'ya gönderilen gazeteci Celal Nuri [*Suphi Nuri İleri olabilir (ÖFA notu)*] de İstanbul'dan gitmişti ve Mustafa Kemal'in şahsi dostu olarak bulunuyordu. O orada, daha önce kurulmuş bir hükümetin (Ankara Hükümeti) temsilcisi olarak Lenin tarafından kabul edildi. Sovyet Rusya Celal Nur'a sayısız vaadlerde bulundu ve ilk teşvik olarak İstanbul'da Rus propagandası maddi varlığını Mustafa Kemal'in emrine verdi. O, binlerce Türk lirası olarak o zaman saklanmaktaydı.

Böylece Celal Nuri, vaadleri almış olarak, Baku'dan geçerek Erzurum'a döndü. Beraberinde Alman kurmayları ve her çeşit teknisyenler vardı. Onlar o zaman hâlâ Ankara'da Kemalist devletin iç teşkilatını kurmakla görevli bulunuyorlardı.

O zaman ben İstanbul'da bulunduğumdan, bir arkadaşımdan, bir Alman profesörden (savaşın ilk yıllarında Galatasaray lisesinde öğretmenlik yapmıştı), bir mektup aldım. Orada her şeye acınarak bana şöyle diyordu: *Şayet, Türkiye'de başka bir Enver ortaya çıksaydı, belki kurtulabilirdi!...* Bu Enver gerçekten vardı. Bu Kemal idi!

Kemal başarmak için her şansa sahipti. İlk adımı atmak yeterliydi. Bu nispeten kolay bir şeydi. Sonuç olarak, Kemal, Damat Ferit hükümetinin güvenini kazanıyor, görünüşte, (Mondros) ateşkes andlaşması şartlarına uygun olarak Anadolu ordusunun dağıtılması usulünü benimsiyor.

İstanbul'dan hareket ederek, Kemal Erzurum'a doğru yöneldi. Bütün arkadaşları daha önceden orada idi. Bu olaylar sırasında İstanbul'da olanlar bu yolculuğun amacını tam olarak biliyorlar ve İtilaf Devletleri valileri de… biliyorlar. Yalnızca pek endişe etmişe benzemiyorlardı.

Erzurum'a varışta, Kemal büyük bir gayretle görevine başlar. Bu görev herşeyden önce, Doğu ordusunun düzenlenmesine ve vali ve din adamlarının onun projelerinden haberdar olmasına bağlıdır.

Bolşeviklerin parası yardımıyla, Kemal bazı gönüllü kıtalar toplamaya muvaffak oldu. O genel hazırlıklara başladığı halde, Bab-ı âli'nin planlarına uygun çalıştığına herkesi inandırıyordu. Gönüllüler arasında, kendisine özellikle bağlı olanlar vardır. O Bab-ı âli'nin Politikası istikametinde çalıştığına herkesi inandırmıştı. Bu mazeret İstanbul'un kültürlü çevrelerince de kabul edilmiştir. Çok geniş çapta katılmalar olur, gönüllüler, subaylar ve İstanbul Harp Okulu öğrencileri, akın akın gelirler ve harekete katılırlar.

Böylece bolşevik parası, cömertçe savrulur ve kolay bir şekilde ülkeyi ihtilale hazırlar. Artık eski jöntürk idaresinin ikbal avcıları (muhterisleri) *yağlı kemik* kokusu almışlardır. Ve hepsi arkadaşı Schwartz'la birlikte Erzurum'da bulunan Kemal'e katılmak için koşarlar.

O zaman Kemal Erzurum'da birinci kongresini toplamaya muvaffak oldu (1919). O sırada kendisini resmen ihtilalci hareketin (revolutionnaire) başkanı olarak kabul ettiriyor ve Erzurum Paktı veya Milli pakt (Misak-ı Milli) adıyla bilinen bir programı oylattırarak kabul ettiriyordu. *Milli sınırlar içinde bağımsız bir Türkiye* formülü uzun tartışmaların konusu oldu. *Yumuşak tavır* taraftarları, dışarda oturanlardan olduğu gibi İstanbul Türk

* "Koudish daha sonra İstanbul'da ticari görevli olarak ortaya çıktı. Pera Palas'da kalıyor ve şatafatlı bir hayat sürüyordu. Sık sık Paris ve Londra'ya gidip geliyordu. İngiliz polisi kısa bir süre görevini durdurdu." (Ömer Kâzım, 1994, s. 23, dipnot 14). "İstanbul'daki Bolşevik ticaret heyetinin başkanı Kemalist hareketin doğuşunda önemli roller oynayan yahudi Kudische (Alias Katz)" Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 33.

çevrelerinden de ilham alarak, bir tedbir düşüncesiyle olacak, hareketi müttefiklere karşı değil, fakat Türkiye'in muarızlarına Yunanistan ve Ermenilere karşı olarak takdim ediyorlardı. Bu başkaldırmanın Yunanların İzmir'e çıkışlarının normal sonucu olduğunu yayıyorlardı. *Sert Tavır* taraftarları ise, basit olarak Berlin ve Moskova'dan alınan direktif ve vaadlere göre hareket ediyorlardı. Tabii olarak Berlin ve Moskova yukarda bulunuyordu.

İşte böyle anarşist karakter, doğumundan itibaren Kemalist hareketin belirgin işareti olur.

Şimdi, Erzurum'da kararlaştırılan *Milli sınırlar* ifadesine bakalım: Güneyde İskenderun'u Türkiye'ye bırakarak geçen bir çizgi İran sınırına kadar devam eder. Musul ve bağlı bölgeler aynen Türkiye'de kalır.

Doğuda bir sınır çizgisi Brest-litovsk andlaşmasına uyar. Avrupa'da 1914 sınırı Edirne'yi Türkiye'ye bırarak Enez'de sona erer. Bundan bağımsız olarak Türkiye Imbros (Gökceada) adasının, Tenedos (Bozcaada) ve Mitylene (Midilli) adasıyla, kaderi balkan savaşlarında düzenlenmemiş olan Chio (sakız) adası üzerindeki haklarını korur. *Siyasi bağımsızlık* ile kastedilen şudur. Kim olursa olsun yabancıların tesiri altında bir bölgenin reddi ve Türkiye için, menfaatlerini koruyabilecek miktarda asker bulundurma hürriyeti. Denizcilik konusunda hiçbir sınırlama kabul edilmez.

Ekonomik ve mali bağımsızlık ile kastedilen şudur. Kapitülasyonların kaldırılması. Aynı paktın ifadeleri devam eder.

Erzurum paktından birkaç ay sonra tam olarak eylül 1919'da, bir başka kongre Sivas'ta toplanıyordu. Bu kongre birinciden daha çok dikkat çekicidir. Çünkü o onu hem yeniliyor hem de tamamlıyordu. (Erzurum Paktını) Alman bolşeviklerinin takibettikleri gayeyi tam olarak gözler önüne seriyordu. Bu bir *Panislamizm Kongresi* idi. Orada resmi olarak Sovyet temsilcileri, Azerbeycan bolşevik hükümeti temsilcileri ve İran özel temsilcileri yer alıyorlardı.

İşte o zaman, mesele gerçek çehresiyle ortaya çıktı. Moskova hükümeti yardım ve destek vaadediyor ve bütün istekleri birtek şartla kabul edeceğini bildiriyordu. Menfaatleri iyi kullanmış olmaya bağlıydı. Savaş genelleşmeli, Suriye ve Kilikya'ya yayılmalıydı. Mezopotamya ve Arabistan'ı kazanmalıydı. Savaş Doğuda sürüp gitmeliydi. İhtilalci hareket Asya'nın içlerinde, hatta Hindistan'a kadar süratle yayılacaktı.

Kongre ayrıca, harekete katılmalarını sağlamak için Anadolu'nun önemli şehirlerine ajanlar-görevliler (agent) gönderilmesini de karar altına alıyordu.

Aynı zamanda, Wilhelmstrasse ajanları, Avrupa'nın diğer önemli merkezlerinde olduğu gibi Paris'de de bütün güçleriyle çalışıyorlardı. Zira, kamuoyunun hareketi uygun karşılaması için, öngörülen planın *mutlu başarısı*nın diplomatik temellerinin atılması çok önemliydi.

Bab-ı âli'ye gleince, o da ihtilalci hükümet karşısında durumu düzenleme gereği içinde bulunuyordu. Kemal'i geri çağırmayı denedi. Bu boşuna zahmet oldu. *Şark Ordusu genel müfettişi* maskesini indirmekte ve anarşiyi Anadolu'ya yaymakla tehdit eden, başkaldırmış gerçek yüzüyle kendini göstermekte tereddüt etmedi.

Bab-ı âli ile ihtilalci hükümet arasındaki kırgınlık devam etti. İngiliz birliklerinin Ankara'dan çekilmeleri, Kemal'e bu şehrin başkaldırı hareketi için merkez seçilmesi fırsatını verdi. Böylece, İstanbul'un çok yakınında ve ondan ayrılmış olarak Kemal bütün kurmaylarıyla birlikte Ankara'ya yerleşti. Mümkün olduğu kadar fazla katılım olsun ve resmi bir hava verilsin diye *Millet Meclisi*ni yarattı. Bu meclisin üyeleri Kemal'in arkadaşları arasından seçildiler. Ve böylece yeni hükümet bütün yasal kurallara uyarak belirginleşti.

Ankara devleti doğmuştu.

Şunu görmek oldukça kolaydır:

Güya milliyetçi olan hareket, milli hiçbir şeye sahip değildir. Bu, özel ajanlar tarafından kurulmuş sun'i bir yapıdır. O hedefi önceden yazılmış tespit edilmiş belirli bir plana hizmet etmeye yöneliktir.

Başka bir değiyle, bu Doğu'da İtilaf Devletlerinin zaferiyle sağlanmış düzeni bozmaya yönelik bir teşebbüstür. Dış sebeplerle kışkırtılmıştır.

Şayet İtilaf Devletleriin diplomasisi daha etkili olsaydı, şayet müttefikler daha fazla dirayet yani daha fazla sertlik gösterselerdi, Alman bolşevik macera çoktan boşluğa gömülmüş olacaktı. Zira hiçbir heyecan, idealizmin meşru hiçbir sıçrayışı Kemalist hareketi canlandıramaz. İsterse bazı safların Avrupa'da dedikleri gibi bu bir bağımsızlık savaşı olsun. M. Pierre de La Maziere, Kemalist hareketin kaynağı üzerine yazdığı bir makalede -"Mustafa Kemal resmi İstanbul hükümetine karçı açıkca başkaldırıya geçtiği zaman savaşlarda çok ıztırap çeken ve şiddetle barışı arzu eden Asya Türkleri o'na açıkca düşman idiler."

Söylediğimiz gibi Türkler, parti ayırt etmeksizin, gerçekten, 1914 ihanetine rağmen, bu işin içinden en az zararla kurtulduklarına memnun oldular.

M. Pierre de La Maziere devam ediyor:

Onun gönüllüler ordusu, silah altına alınan yumuşak huylu köylülerden meydana gelmiştir. Kolayca anlaşılıyor ki, yılmış ve korkulu memur, esnaf ve köylüler kendi kendilerine maceranın ne zaman ve nasıl biteceğini soruyorlar diye açıklıyor, M. de la Maziere. Ne önemi var? bunları sahneye koyanlar için, bu herşeye rağmen Anadolu'da yakılmış bir anarşi ocağıdır. Anadolu'yu alevlerin içine atmak istiyenler için bu yeterlidir. O Anadolu'yu, Hindistan'ı, Balkanları ve birçok müslüman koloniler kazanacaktı.[3854]

Ömer Kazım'a göre Mustafa Kemal yönetimi Sovyet Rusya güdümündedir:

Moskova-Ankara

Ankara'da uygulanan bolşevik tesire gelince, bu geniş bir alanda, kendini göstermektedir. Moskova'nın Ankara meselesindeki durumunu saklamak gerekmez. Bu kesindir. O kendini göstermektedir ve Moskova temsilcileri Ankara'da çok güçlüdürler. Kemal'in hareketlerini kontrol ve gözetim altında bulundururlar. Zaten onun üyeleri vekil değil, basit birer *komiser*dirler.

Durum hakkında tam bir fikir sahibi olmak için Hükümet konağı "Palais Douvernemental"in başlangıcını geçmek yeterlidir. Ara, tamamen temsilciler bürosu, görevliler veya Moskova'nın ajanları ile doludur. Öyle ki, Bolşevik gözün kontrolünden geçmeksizin, oraya girmek ve oradan çıkmak imkânsız hale gelmiştir. Bolşevik etki, devletin bütün hizmetlerinde görülmeye başlamıştır.

Kemalist devlette, bilhassa dış politikaya ait konularda, Moskova'nın tasvibi olmaksızın hiçbir şey yapılamaz. [..][3855]

Açıklamalı [ÖA19]: Tamamen iktibas et, tamamla.

31 Ekim 1921. *Rus Sovyet Hükümeti, Ankara Hükümeti'ne Jivov ve Jutkiy adlarında iki takip gemisi verdi.*[3856]

Kasım 1921 bidayeti. Semyon İvanoviç Aralov, Ankara'ya büyükelçi tayin edildi. *Elçilik kadrosunda K. İ. Prjebelskiy, Y. D. Kapşukova (Elçiliğin ekonomik işlerine bakıyordu), kendi iş arkadaşlarıyla birlikte K. K. Zvonaryev (askerî ataşe), A. N. Liyahov (ekonomist), A. G. Kotelnikov (sekreter), F. İ. Valiyev, N. İ. Uspenskaya, R. D. Ginzburg, Y. V. Maltsev, Y. K. Dmitriyevskaya ve daha başkaları bulunmakta*dır.[3857]

Lenin, görev yerine doğru hareket edecek olan Ankara Büyükelçisi Aralov'a talimat veriyor. Mustafa Kemal liderliğindeki TBMM Hükümetinin iç işlerine karışılmamalıdır zira Mustafa Kemal'in millî-burjuva hareketi hilafet-saltanat rejimini silib süpürerek Sovyet Rusya'nın menfaatine bir işi halledecektir. Çarlık Rusya politikaları, Türk zihninde Rusların can düşmanı mevkiinde müstekar kılmıştır, bu yerleşik menfî algının değiştirilmesine çalışılmalıdır:

Demek böyle, azizim, savaşı bitirdiniz, diplomat oldunuz, âlâ! Kılıcı saban haline getirdiniz! İyi ve gerekli bir iş. Lütfen oturunuz. 17. Ordu'yu hatırlıyorum. Ordunuz fena dövüşmedi. Şimdi size büyük bir iş veriliyor.

3854 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 21-28. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3855 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 41-44. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
3856 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 124.
3857 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Günlerinde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 290, s. 607.

Türkiye'de yararlı çalışacağınızı umuyorum. Türkler, ulusal kurtuluşları için savaşıyorlar. Bunun için Merkez Komite, askerlik işlerini bilen birisi olarak sizi oraya gönderiyor. Emperyalistler Türkiye'yi soyup soğana çevirdiler, hâlâ da soyuyorlar. Köylüler ve işçiler buna katlanamadılar ve başkaldırdılar. Sabır bardağı taştı; gerek Doğu halkları gerek biz emperyalist kurtlara karşı savaşıyoruz. Sovyet Rusya emperyalistlerin işini bitirdi, onları bozguna uğrattı ve memleketten kovdu. Onların dişlerini söktük, keskin tırnaklarını vücudumuza geçirmelerine izin vermedik.

Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir, ama görülüyor ki, iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, burjuva-ulusal devrimini yürütüyor, ilerici bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona yardım etmek, yani Türk halkına yardım etmek gerekiyor. İşte, sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız. İngiltere onların üzerine Yunanistan'ı saldırttı. İngiltere ile Amerika bizim üzerimize de sürü ile memleket saldırttı. Sizi ciddi işler bekliyor. Yoldaş Frunze bu günlerde Ukrayna Cumhuriyeti adına Ankara'ya gidecektir. Herhalde onunla Türkiye'de karşılaşacaksınızdır.

Gerçi kendimiz de yoksul isek de Türkiye'ye maddi yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır. İngiliz işçileri ve öteki ülkelerin işçileri bize yakınlık gösterdikleri, grev yaptıkları, bizimle savaşan Polonya'ya gönderilmekte olan silahları gemilere yüklemedikleri zaman, bu bizim için büyük bir yardımdı. Bu bize mücadelemizde büyük bir güç katmıştır. Bundan işçilerimiz büyük bir moral güç kazanmışlardır.

Çarlık Rusyası, yüz yıllar boyunca Türkiye ile savaşmıştır, bu elbette halkın belleğinde derin izler bırakmıştır, bu halkın içinde Rusya'nın, Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna ilişkin propaganda yapılmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırmıştır. Bilirsiniz ki, güvensizlik yavaş geçer. Bunun için de sabırlı, dikkatli, ihtiyatlı bir çalışma gerekmektedir. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki ayrımı, sözle değil işle göstermek ve anlatmak gerekmektedir. Bu bizim ödevimizdir. Siz de bir elçi olarak, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin işlerine karışmamak politikasının, halklarımız arasında samimi bir dostluğun savunucusu olmak zorundasınız. Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayisi çok azdır. Olanı da Avrupalı kapitalistlerin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir. Bir kez daha tekrar ediyorum, dikkatli ve sabırlı olunuz! Hükümet temsilcileriyle, halkla konuşmalarınızda her zaman nazik ve güler yüzlü olunuz! Tanrı sizi kibirden korusun!"

En önemlisi halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilacı politikalarına karşılık bizim, hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve memleketin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız! İşte sizin ödeviniz!... Ne gibi yardımlarda bulunacağımızı da bildirelim; en kuvvetli bir olasılıkla silah yardımında bulunacağız. Gerekirse başka şeyler de veririz.

Dil öğreniniz. Basit insanlarla, toplumda tanınan insanlarla görüşünüz, Çarlık rejiminin elçileri gibi kendinizi, çitlerle, kale duvarlarıyla emekçi halktan ayırmayınız! Çarlık elçileri, büyük vezirleri, memurları rüşvetle satın alıyorlardı. Bu, bizim işimiz değildir. Biz halkla dostluk kurmalıyız.

Ailenizle mi gidiyorsunuz? Bu çok iyi. Çocuklarınıza Türkçe öğretiniz, sizin de öğrenmeniz gerek... Bu çok önemlidir.[3858]

1 Kasım 1921. Fransız *Journal des Débats* gazetesi, Auguste Gauvain'in makalesini neşretti. Yazara göre, *Ankara'ya yardım eden Fransa, yarın Ankara'nın bu silahlarla Suriye'ye girmeyeceğinden de emin*

[3858] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, 2010, s. 26-29. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bir başka kaynağı okurken, saltanat rejiminin silinib süpürülmesiyle alakadar cümleciğin nedense iktibas edilmemiş olduğunu gördük, teknik bir ayrıntı olarak derc ediyoruz: S. I. Aralov, *Vospominaniya Sovietskoye Diplomata* (Moskova, 1960), s. 34-37'den L. Fischer, *The Life of Lenin*, s. 541; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 169, dipnot 160.

*olamaz. Ankara açısından olaya bakılacak olursa, "Sovyetlerin müttefiki" olan Mustafa Kemal, Fransa'nın kendisini tanıyor olmasını bir prestij unsuru olarak kullanmaktan da geri kalmayacaktı*r.[3859] Gauvain nüansı tahlil edememiş görünüyor. Zaten Fransa, Sovyet Rusya nüfuzunu dengelemek saikini de gözeterek Mustafa Kemal'e silah, mühimmat, askerî teçhizat yardımında bulunmaktadır. Aksi takdirde İTC merkez komitelilerin Sovyet Rusya destekli hükümet darbesi, Türkiye'yi Sovyet yörüngesine raptedecek bir hadise olabilecektir.

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türk Milli Meclisi, Ankara'da yaptığı toplantıda, Türk-Yunan barışı ve müttefiklerle ayrı ayrı barış için Türk tarafının şartlarını belirlemiştir. Müttefiklerle yapılacak ayrı barış antlaşmalarında Türk tarafının şartları şu şekilde belirlenmiştir*:

1. Müttefiklerin Türk-Yunan savaşı sırasında mutlak tarafsızlığı
2. Müttefikler tarafından Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınması
3. Kapitülasyonların kaldırılması
4. Yunanlıların tarafsız bölgeleri tamamen boşaltması.[3860]

2 Kasım 1921. Milliyetler Halk Komiseri Stalin, *Cemal Paşa'yla yaptığı üç saatlik görüşmenin ardından 2 Kasım 1921 tarihinde Troçki'ye gönderdiği mektupta, eski Türk nazırının Afganistan'da İngiliz karşıtı bir üs yaratmasının çok faydalı olacağını belirtmiştir. Bu sebeple Cemal Paşa'nın kurması öngörülen birliği için para ve silah yardımı yapılmasını önermiştir*.[3861]

5 Kasım 1921. General Mihail *Frunze heyeti Ukrayna'nın başkenti Harkov'dan Türkiye'ye doğru yola çık*tı.[3862]

Batum'daki Küçük Talat (Muşkara) ve Halil (Kut), Moskova'daki Ahmed Cemal'e ve Rüstem'e mektub gönderdiler. İki âmil, Enver'in Anadolu'ya girmesine mani olmuşdur. Birincisi Sakarya Muharebesinin mağlubiyetle neticelenmemişliği. İkincisi, Çiçerin'in telgrafı. Küçük Talat ve Halil, Enver'in Buhara'ya gitmesini istemiyorlardı. Buhara ve havalisinde kadimciler güçlüdür. Enver, kadimcilere nazaran cedidci çizgidedir. Üstüne üstlük İttihadçılara birkaç senedir istinadgah olmuş Sovyet Rusya'nın aleyhine faaliyet yürütmek, İttihadçılar için fena neticeler doğurabilir. Bunlar maceradır:

Cemal Paşa ve Rüstem Bey Kardeşlerimize

1.-- Âtîdeki iki sebeble Ali Bey'in Anadolu'ya geçmesi te'ehhüre uğradı: Birincisi: Trabzon'dan buraya da'vet edilen Hacı Sâmi Bey'in Anadolu'ya geçilmemesini muvâfık bulması ve hattâ böyle bir teşebbüsün Ali Bey için bir hırs mes'elesi telâkkî edileceği sûretinde beyânâtta bulunması. İkincisi; Yoldaş Çiçerin tarafından şu sırada hareketin te'hîr edilmesini münâsib düşeceği tarzında vesâyâsını müş'ir gelen telgrafı.

2.-- Bunun üzerine Ali Bey, Cemal Paşa kardeşimizle mülâkâtını kaybetmemek ve aynı zamânda ahvâl-i umûmîyeye ve fırkanın hareketine dâ'ir müzâkerede bulunmak için yanında Hacı Sâmi ve Muhiddin Beyler olduğu hâlde Eylül'ün 27'sinde Çarcûy'a hareket etti.

3.-- Ali Bey 3 Teşrîn-i evvel târîhli mektûbuyla ki, 18'de alındı. Vaktiyle Cemal Paşa'nın yanına gönderilen ve ahlâkı menfî mâhiyette olduğu bizce tamâmen ma'lûm olan Süreyya Bey nâmındaki bir genç zâbit getirdi. Seyahâtının uzamak ihtimâli mevcûd bulunmasına mebnî ona göre tedâbir alınması îcâb ettiği bildiriliyordu. Halbuki bu zâbitin verdiği ma'lûmâta nazaran Cemal Paşa'nın Moskova'ya hareket ettiği anlaşıldığından Ali Bey'in oralarda fazla kalmasını kat'iyen muvâfık bulmadık. Ve kendisinin bir erkek çocuğu dünyâya geldiğine

[3859] Auguste Gauvain, "L'Accord Franco-Turc", *Journal des Débats*, 1 Novembre 1921, s. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 304.

[3860] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

[3861] *RGASPİ*, fond 558, liste 2, dosya 51, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124.

[3862] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

dâ'ir Berlin'den gelen bir telgraftan bi'l-istifâde oralardan uzaklaşmasını te'mîn maksadı ile bi'l-iltizâm Sultânın hastalığını ileri sürerek, hemen Berlin'e hareket etmesi lâzım gelmekte olduğuna dâ'ir bir telgraf verdik.

4.-- Fi'l-hakîka Ali Bey'in Türkistan taraflarında ve bi'l-hâssa (Buhara ve Fergana) gibi irticâ taraftarlarının at oynatmak istedikleri sahalarda uzun müddet kalması şöhretinden bi'l-istifâde inkılâb aleyhtârlarının mü'essir veyâ gayr-ı mü'essir teşebbüslere tasaddî edebilmeleri yüzünden bu arkadaşımızın vaz'iyetini pek müşkil kılacağı ve bu sebeble de bi'n-netîce maksad ve gâyemizi Moskova ve Batûm Merkezinde çalışan arkadaşlarımızı tehlikeli bir hâle ricâ edebileceğini ve aynı zamânda üçüncü Enternasyonal muvâcehesinde Türklük nâmına şeref ve haysiyetimizi lekedâr edeceğini düşünmek emr-i zarûrî idi.

5.-- Bütün dünya aleyhimizde bulunduğu bir sırada inkılâbî bir mâhiyette bulunan teşkîlâtımız için yegâne bir noktayı istinâd teşkîl eden Sovyet Rusya'sı dâhilînde bir taraftan dostluğumuzu ve kapitalizm emperyalizm aleyhine müşterek hareketi esâs-ı meslek olarak kabûl ettiğimizi i'lân ederken, diğer taraftan bu dostluğa ve fikr-i inkılâba karşı gayr-ı mü'essir dahi olsa bizden sudûr edebilecek en ednâ bir fenâlığın ve bu fenâlığa âlet olmanın gerek memlekete ve memleket dâhilindeki siyâsi hasımlarımıza ve gerek âleme karşı bizi nasıl güç bir mevki'de bulundurabileceğini izâhtan müstagnî görmekteyiz.

6.-- Biz politika ve avantür adamı olmaktan ziyâde gâyet samîmî bir sûrette fikir ve inkılâb adamı ve hakîkî hürriyet taraftârı olmakla asıl maksada erişebilmek mümkün olacağına kani'iz. Yoksa halka satılığa çıkarılmış sürüler gibi mütegallib ellerden mütehakkim ellere geçecek ve her ne sûretle olursa olsun halkın dermansız omuzlarında eşhâsın saltanat sürmesini te'mîn edecek nokta-i nazarlar münevî zamîrler ta'kîb edilecekse, bu mesâ'î ve mezâhimi iktihâm fâidesizdir. İsmine istişâre veyâ müşâvere nâmı verilen sahte bir muzâkere usûlünden sonra kanâ'atlere ve hakâyık-ı ahvâle rağmen her akla gelene teşebbüs etmenin fikir ve inkılâb nâmına mı, halkı hakîkî halâsa kavuşturmak için mi? Yoksa bir hırsı tatmin uğrunda mı? İhtiyâr edildiğini düşünmek hem derîn derîn düşünmek îcâb eder.

7.-- Anadolu'dan âhiren gelen haberlerden Moskova'da unvân hakkında verilen karârda hatâ edildiği ve bu bayrak açıldığı müddetçe Mustafa Kemal Paşa ile muhîtinin "bi'l-hâssa başta Ali Bey olmasına göre" nasıl ateşler püskürecekleri ve nasıl müntakimâne bir hatt-ı hareket ta'kîb edecekleri anlaşılıyor. Sarıkamış'ta Şark Cephesi Kumandanlığının vâsıta-i neşr ve efkârı olan (Varlık) gazetesini ve ondan müntakilen Trabzon'daki melfûf (İstikbâl) gazetesi teşkilâtımızı ve teşkilâttan ziyâde eşhâsı mu'âheze ettiği gibi sulhûn in'ikâdında ve Harb-i Umûmî hesâbı verilmeden vatan mukadderâtına iştirâk edebilmenin doğru olamayacağını ve binâ'en-aleyh biraz daha sabredilmesi lâzım geldiğini isti'fâfkâr bir lisânla yazıyorlar.

8.-- Ma''ârif Nâzırı sâbıkı Şükrü Bey'den gelen mektûbta İttihâd ve Terakkî ismine pek o kadar lüzûm olmadığını ve başka bir isimle meselâ (Millî Terakkî) veyâ (Halk Terakkî Fırkası) gibi unvânlar altında ve daha esâslı bir programla ve herhâlde derîn bir tesânüd ve tecânüsle çalışılacağını ve ma'a-hazâ şu sırada arkadaşların memlekete girmeleri fenâ aksü'l-ameller tevlîd edebilmek ihtimâli bulunduğunu yazıyor. Eyüb Sabri Bey de, siz dışarıda biz burada çalışırız, diyor. Hilmi Bey ise Mustafa Kemal'in lâ-yu'ad münâsebetsizliklerini zikretmekle berâber şimdilik son bir çâre olarak onunla bir temâs yapmak istediklerini bildiriyor. Meselâ bu mütâla'aların mûsib veyâ gayr-ı mûsib olması keyfiyetinden ziyâde delâlet ettikleri rûh ve ma'na i'tibâriyle şâyân-ı dikkat olmasındadır. Fi'l-hakîka isim mes'elesinde şâyân-ı hayret bir döneklik yapıldı. Evvelâ (Mesâ'î), sonra (Halk Şûrâlar), en sonunda da (İttihâd ve Terakki), bir de bu arada (İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdı) var ki, bütün bunlar sıra ile bir garibe teşkîl ediyor.

Trabzon Merkezine gelince İttihâd ve Terakkî ismine ve hattâ İslâm İhtilâl Cem'iyetleri unvânına bu gayr-ı muttarid hareketlerle pek hatarnâk bir yol tutmakta olduğumuzu zannediyoruz.

Ali Bey'in Trabzon'a geçeceği ve vâsıtalık yapacak kimselerin oradaki arkadaşlar olduğu tamâmiyle haber alındığından (ve bu da gâyet tabiîîdir), (çünkü bir aydan fazla müstemirren bu iş ile meşgûl olmak şüphesiz şâyi'aların tahaddüsüne imkân verir.) Bir takım tevkîfât yapılmış. Ancak Yahyâ Bey firâra muvaffak olmuştur. Lüzûmsuz ve maksadsız hareketin böyle elim netîceleri olacağı ve bir takım taraftârlarının yine lüzûmsuz bir takım belîyelere dûçâr olacakları şüphesizdir.

Trabzon'da vaz'iyet cidden berbat bir şekil almıştır. Tiflis'ten avdetten sonra Sakarya muzafferiyeti üzerine Anadolu'ya geçmenin pek fenâ netîceler tevlîd edebileceği uzun uzadıya münâkaşa edildiğinden ve hemen

ekseriyet bu harekete mu'ârız olduğunu vicdânen i'tirâf ettikten sonra (Temâs ve teftiş) mes'elelerinde mu'sir kalmanın böyle avâkıbı olur.

9.-- Kemal Bey Berlin'den gönderdiği mektûbta bazı mühim mes'elelerin görüşülmesi zımnında Ali Bey'i oraya çağırıyor. Biz daha evvel Kemal Bey'in onu mütecâviz rüfekâsı ile Malta'dan firâr ederek, Münih'e geldiğini haber almamız üzerine kendilerine âcilen yardımda bulunmaları lüzûmunu Berlin'de Merkez-i Umûmî kasasına yazdık. Kasanın bu karârımızı ne dereceye kadar îfâ edeceği meçhûlümüzdür. Herhâlde Kemal Bey'le görüşülmek îcâb etmektedir. Ve bunu pek mühim ve elzem addetmekteyiz. Şüphesiz bu kıymetli kardeşimizin nüfûz-ı nazarından re'y ü fikrinden bihakkın istifâde edilecektir. Ve esâsen Kemal Bey'i bu gibi fa'aliyetin ehli bulduğumuz gibi kendisi Merkez-i Umûmînin bir uzv-i kıymettârı telâkkî ediyoruz. Artık teşkilâtımıza bir ciddiyet, fikirlere ve hatt-ı hareketlere muttarid ve sâlim bir istikâmet vermek zamânı gelmiştir. Bir de biz İslâm İhtilâl Cem'iyetleri ile İttihâd ve Terakkînin birbiri ile münâsebetinden veyâhûd bu iki işin birbirine karıştırılmamasından devekuşu hikâyesini tanzîr eder şekilde bir hey'etin daha doğrusu hergün bir başka vaz'iyete geçen bir hey'et-i kalîlenin iki cemiyeti birden temsîl etmesinin kat'iyen muvâfık olmadığı fikrindeyiz.

İslâm ihtilâl Cem'iyetleri İttihâd ankâ gibi bir şey. Buna îcâbına göre Türkiye umûru için bir köprülük vazîfesi de isteniyor. Artık bunların birbirinden ayrılması yalnız Türkiye işleri ile meşgûl olacak arkadaşların kendi işleri ile ve herhâlde esâs-ı meslek dâhilinde uğraşmaları îcâb ediyor. Eğer büyük hakîkatte bugünkü tarz-ı mesâ'îye nazaran ancak bir merhûmeden isâbet [*ibaret? (ÖFA notu)*] olan İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâd işini kim isterse ta'kîb edebilir.

10.-- Bizim fikrimize göre artık eski şekline göre bir İttihâd ve Terakkî mevzû'-u bahs olmamalıdır. Çünkü bu tarzdaki mesâ'î yine eski mâhiyetine rücû'dan başka bir netîce vermeyecektir. Biz bugün unvânlara ve eşhâsa sarılmaktan ziyâde hakîkî fikirlerle halkı kurtaracak halkı tufeylîlerden, levsîlerden, tegallübden, cehilden ve Ordu istibdâdından kurtaracak hakîkî bir hürriyet ve inkılâb bayrağına sarılmalıyız. Artık paşalara, paşalığa değil, halk için kemâl-i samîmiyetle çalışan kafalarla hayâtını te'mîn için alın teri döken kollara kıymet vermeliyiz ve programımız mahâfazakarlık, dar milliyetçilik endîşelerinden tamâmen sıyrılmalıdır. İttihâd ve Terakkî kendini yeni hayâta uygun bir istihâleye tâbi' bulundurmak şartı ile ancak vazîfe-i târîhiye ve siyâsiyesini îfâ edebilir. Aslâ unutulmamalıdır ki, halk tamâmen bize müteveccih değildir. Harb-i Umûmî mesâ'ib ve fecâyi'i bütün acılıklarıyla henüz halkın vicdânında yaşamaktadır.

Halka tahmîl edilen bu kadar âlâmdan sükûtlerden ve adem-i muvaffakiyetlerden sonra İttihâd ve Terakkî'yi ve erkânını 10 Temmuz'daki vaz' ve hâlinde düşünürsek ve halk tarafından böyle hissediliyor farz olunursa şüphesiz kendimizi aldatmış oluruz.

11.-- Esâsen Sultân taraftârları ve bunlarla yürüyecek klerikal gürûhunu bir tarafa atarsak, Türkiye'deki siyâsi mücâdelât üç hizb arasında cereyân edecektir. Milliyetçiler, İttihâdçılar (bize göre halkçılar), Komünistler. Ve buna göre de İttihâdçılar kabûl ettikleri veyâ edecekleri şi'ârlar ve prensiplerle hakîkî saflarının yeni merkezlerini işgâl etmelidirler. Ve bu mücâdele bugün ba'zan bâriz, ba'zan hafî, fakat mühim bir tarzda devâm etmektedir. İttihâdçılar Mustafa Kemal grubundan behemehâl haklı bir sûrette ve ancak târihî amelî hayâtı, iktisâdî ve ictimâ'î ihtiyâcâtı mülhem olacakları desâtîri rehber ittihâz etmek sûretiyle hayât ve siyâset mücâdelesine atılmaları iktizâ' eder.

Siyâsette bir fıkra için (Biz daha iyi yaparız) demek nihâyet (Sen kalk. Ben geleyim) arzusunu işrâbdan başka bir ma'naya delâlet etmeyeceği bedîhîdir. Bir fırka prensiplerle yaşar. Prensiplere sadâkatla maksada vâsıl olabiliriz. Biz bugünkü Anadolu mücâdelesi ile berâber tamâmiyle bir devr-i târihin kapanacağına kâ'iliz. Artık Tanzîmâtçı rûhve zihniyeti âmâl-i milliyeyi tatmin edemez. Ve İttihâd ve Terakkî'de eski mâhiyeti, eski hamûlesi, eski efkâr ve nazariyâtı ile bugünkü hayâtın îcâbına ve asrî ihtiyâcâta nazaran artık bir (Post-rende) sûretinde tecellî etmektedir.

Binâ'en-aleyh hakîkî halk halâskârları sıfatıyle meydâna atılacaksak, adım adım inhinâ' yapmadan mu'ayyen ve müsbet fikirler peşinen yürümek îcâb edecektir. Bugünkü mesâ'îmizi hiç bir kimse köprü yapmak fikrinde değiliz ve aynı zamânda yeni hayâta, yeni ve ceyyid uzuvlar ve yeni hayata uygun zihniyetlerle dâhil olmak ve behemehâl halkçılık şi'ârlarıyla hareket etmek vücûbuna kâ'iliz.

12.-- Yukarıdaki mülâhazalarımıza mebnî artık Merkez-i Umûmiye ve Merkez-i Umûmî'de çalışacak arkadaşlara mutlak sûrette bir şekil vermek iktizâ' ediyor. Biz alel'l-ıtlâk eşhâsın keyif ve arzusuna göre ve aynı zamânda prensiplere muhâlif olarak hareket etmenin dâ'îmâ sükûtler ve fenâ tesîrler tevlid edeceğine dünkü kanburlara yenilerinin ilave edilmesinden başka bir netîce vermeyeceğine sarsılmaz bir kanâ'atle inandık. Artık sürüklendiğimiz yetişir. Binâ'en-aleyh bütün harekâtımızda fikirlerin hâkim olmasına son derece de dikkat etmek îcâb ediyor.

13.-- Evvelce Merkez-i Umûmî'nin buraya nakledilmesi takarrür etmişti. Ve biz bugünkü tarz ve mesâ'îye nazaran doğrusunu itirâf etmek lâzımgelirse sâbit bir Merkez-i Umûmî'de göremiyoruz. İcrâ Bürosu diye zamân zamân değişmekten de masûn kalmayan iki üç kişiden ibâret bir hey'etin fikir ve karârını bir fırka fikir ve karârı addetmek artık câ'iz addolunamaz. Halka ve târihe karşı pek ağır bir mes'ûliyet teveccüh etmekte olduğu düşünülmelidir. Bundan böyle Merkez-i Umûmî a'zâları kimlerden teşekkül edecek ise onların sâbit bir merkez-i ictimâ'ları olmalıdır. Ve bu sûretle daha esâslı ve müsmîr bir mesâ'î ta'kîb edileceği ve aynı zamânda fırkanın şahıs fırkası mâhiyetinde görünmesine mâni' olunacağı şüphesizdir. Bir de bize göre Batum bir şu'be hâlinde kalabilir. Burada Merkez-i Umûmînin bulunmasına lüzûmu yoktur. Artık ıttıratsızlıklara sun'î ve gayr-i mantıkî hareketlere sûret-i kat'iyede bir nihâyet verilmelidir. 5 Eylülde Mustafa Kemal'e ve onun gayzperver muhîtine karşı bir demarş yapmak maksadıyla Kongre nâmına ittihâz edilen mukarrerât da bu meyânda dâhildir.

14.-- Ali Bey "Çarçûy"a giderken, her ihtimâle karşı yanlarında bulunmak üzere 350 küsur aded altın almıştı. Şimdi nezdimizde ancak cüz'i miktârda 990 altın ruble para vardir. Buna nazaran Nâzım Bey'in İsmail Hakkı Bey'i bir ân evvel göndermesini ricâ ederiz. İsmail Hakkı Bey oraya 270 altın götürdüğüne nazaran isterseniz sülüsânını yollarsınız. Bir müddet için burada çalışacak arkadaşların ihtiyâcına tekâbül eder.

15.-- Size Fırkamıza ve Fırkamızın tarz-ı mesâ'îsine dâ'ir umûmî nokta-i nazarımızı hülâsa sûretiyle yazdık. Mütâla'alarımızı esâs tutarak, gerek Almanya'daki arkadaşlara ve gerekse Ali Beyle muhâbere ederek, bu husûsâtta bizi irşâd ve tenvîr etmenizi ricâ eder ve bu vesile ile hürmet ve muhabbetlerinizi teyîd ederiz kardeşler.

Hâmiş:

(a) Teşkîlâtımıza merbût olarak genç arkadaşlarımızdan Dr. Râ'ik, İsmail Hakkı Muzaffer ve yeniden İstanbul'dan buraya gelen Hikmet ve bu meyânda Muhiddîn ve Ferid Beyler âtîyende vaz'iyetlerini düşünmek ve şimdiden ona göre bir karâr ittihâz etmek bir emr-i zarûrîdir.

(b) Bize göre artık Moskova'da lüzûmsuz kimseler istihdâm etmek sûretiyle fazla masraflar ihtiyârına hâcet yoktur. Îcâb-ı hâle göre işleri ta'kîb etmek ve fakat Türkiye'li olmak üzere bir kişi bırakılabilir. Almanya'dan Rüstem ve Ali Beylere âid olarak gelen mektublar buradan oraya hareket eden Yoldaş Verivof ile gönderilmiştir.[3863]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, *Batum'da İttihat ve Terakki Ahali Sovyet Fırkasına istihale eden Enver, Halil, Küçük Talât ve Dr. Nazım taraflarından imzalanan bir beyannameyi bildirmektedir*.[3864]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. Buna göre *Lozan'da Türk Yurdu'nun başkanı Harun Aliçe, Lozan ve Cenevre Türk Yurtlarının eski başkanları Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat (Bozkurt) aracılığıyla M. Kemal'le temasta*dır. İttihadçı *Harun şu koşullarla TBMM Hükümeti için çalışmaya razı olduğunu bildirmiştir: 1. Ankara Hükümeti'nin dış siyaseti Bolşevik karşıtı olacaktı. 2. Ankara Hükümeti hiçbir İslam birliği siyaseti gütmeyecek, yalnızca ulusçu bir siyaset güdecekti. M. Kemal bu koşulları kabul etmiş*tir.[3865]

[3863] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 253-257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3864] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170-171.

[3865] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 78-79.

L'Ouest-Éclair gazetesi, René Pinon'un makalesini neşretti. Pinon endişelerini dile getiriyor. Ona göre Mustafa Kemal Sovyet Rusya tarafından desteklenen *militarist, İslamcı ve* müfrit *milliyetçi bir grub* yani İttihadçılar tarafından devrilebilir. Mukavelenamenin kalıcı olmayacağı kanaatinde. *Türklere olan mesafeli tutumuyla bilinen René Pinon'a göre Fransa Başbakanı Briand, daha önce Londra'da "Ankara diktatörü" Mustafa Kemal ile bir antlaşma imzalamış, fakat Ankara milliyetçileri antlaşmayı yeterli bulmayarak geri çevirmişlerdi. Barış isteyen Fransa bir kez daha adım atmış ve böylelikle Ankara Antlaşması ortaya çıkmıştır. Franklin Bouillon bu antlaşmada sınır hattını Türklerin arzusuna göre çizmiş, neredeyse tüm demiryolu hattını Türklere bırakmış; Antep, Urfa, Birecik, Ras-el Ayn*[*]*, Mardin ve diğer yerleri Türklere terk etmiştir. Bu durumu, "Muzaffer Fransa Doğuda parlak bir siyaset uygulamıyor!" diyerek eleştiren Pinon'a göre Ankara Antlaşması'nın barış getireceği şüphelidir; zira burada Fransız askerleriyle bile anlaşamayan yerel aşiret gruplarının Ankara hükümetine itaat edecekleri de kesin değildir. Her ne kadar Fransız basını barışı alkışlarla karşılasa da Kilikya'da ve Kuzey Suriye'de namlu yeniden ateş alacağa benziyor. Kendince çeşitli ihtimallere değinen Pinon şu soruları soruyor*:

> Yunanistan da kendi adına ayrı bir barış yaptığı takdirde ne olacak? [Ankara'da] Militarist, İslamcı ve milliyetçi bir grubun Sovyetlerin desteğiyle Mustafa Kemal'i indirdiğini ve bu antlaşmayı [Ankara Antlaşması'nı] bozduğunu görmeyecek miyiz? Benzer bir durumun olmayacağını bize kim garanti edebilir? Kiminle muhatabız? Meşru ve sıradan bir hükümetle mi? O vakit İslam'ın halifesi ve Türklerin hükümdarı olan İstanbul'daki sultan ne olacak?

Pinon'a göre Türkler ve Fransızlar arasındaki geleneksel dostluğu yeniden tesis edeceği ileri sürülen bu antlaşma, 1. François'dan beri süre gelen geleneksel ilişkilerdeki bazı noktaları karşılamamaktadır. Zira eskiden Türkiye'deki Hristiyanlar Fransa'nın Türkiye'ye olan dostluğundan fevkalade istifade ediyorlardı; çünkü Fransa bu dostluğa (bir diğer deyişle kendilerine verilen kapitülasyonlara) dayanarak onları koruyabiliyordu. Ankara Antlaşması Hristiyanların haklarını garanti etse de bu yeterli değildir. Örneğin 1915'teki "tüyler ürpertici katliamlardan" sonra Kilikya'daki Hristiyanlar Fransız bayrağının gölgesi altında kendilerini güvende hissediyorlardı. Şimdi Fransa onları nasıl terk edebilir? Esasında antlaşmanın getirdiği bu durum, ismen zikredilmese de "kapitülasyonlardan vazgeçilmesi" anlamına geliyor. Pinon'a göre bu antlaşmanın savunulabilecek tek bir yönü vardır; o da ülkeyi hem ekonomik hem de siyasi olarak yıpratan bir savaşa son vermesidir. Fakat hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükümetin varlığı söz konusu iken bu antlaşmanın Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkilerde nihai bir antlaşma olarak görülmesi zordur. Son olarak, "Peki bu halde Müttefiklerimizin tanıdığı tek antlaşma olan Sevr Antlaşması ne olacak?" diyen Pinon, yazısını şu cümle ile bitirmektedir: "Doğuda son söz henüz söylenmedi."[3866] René Pinon'un Mustafa Kemal üzerindeki İttihadçı darbe tehdidine dikkat çekmesi mühimdir. Fransa'nın gizli yardımları, Mustafa Kemal'in Ankara'daki Bolşevik-İttihadçı koalisyon karşısında iktidardan düşmemesini sağlayan esaslı bir faktördür.

7 Kasım 1921. Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzârı R. Rangabe, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota gönderdi: *Tevfik Rüştü, Moskova'dan bir milyon altın lira kadar borç sağlamış. Bu para savaş malzemesi için kullanılacak*.[3867]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesinde Magdeleine Marx imzalı yazı neşredildi. Magdeleine'nin vazifesi, *Kemalist hareketin ne ölçüde komünizm davasının işine yarayabileceğini* araştırmaktı. Magdeleine: *Sonuç olarak, Mustafa Kemal bir Türk vatanperveri ve asker bir diktatördür; Meclisi ise düpedüz burjuva ve tutucudur. Mustafa Kemal, Sovyetlerden yardım almadan*

[*] Bağdad Demiryolunun ikiye ayırdığı Resulayn'ın kuzeyi Ceylanpınar, Türkiye'ye bırakılmıştır.

[3866] René Pinon, "La Convention d'Angora", *L'Ouest-Eclair*, 5 Novembre 1921, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 302-304.

[3867] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.

dayanamayacağı için onlara el açmıştır. Bunun kanıtı şudur ki, yalnızca teçhizat, silâh ve cephane istemiş, ordusunda ve halk arasında propagandaya sebep olur korkusuyla kızıl ordunun yardımını sürekli reddetmiştir.[3868]

8 Kasım 1921. *Enver Paşa Ruslar tarafından Türkistan'ı sakinleştirmek üzere gönderildiği Buhara'ya 8 Kasım 1921'de ayak bastı.*[3869] *Enver Paşa ise Orta Asya macerası ile Sovyetleri karşısına alarak Ankara'yı bu konuda rahatlatmıştı.*[3870]

10 Kasım 1921. Çiçerin, Ali Fuad'a nota verdi. TBMM Hükümetinin muhaberat hatlarına dair andlaşma teklifi olumlu karşılanmaktadır:

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin,
Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

10 Kasım 1921
No. 11/5425

Sayın Büyükelçi,

RSFSC'nin Ankara maslahatgüzarı Natsarenus bana şimdi, Türkiye Hükümeti'nin pek yakınlarda RSFSC ile Türkiye arasında konsolosluklar, posta ve telgraflar hakkında bir anlaşma imzalamak istediğini bildirdi. [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*]

Böyle bir anlaşmanın hemen yapılmasının çok gerekli bir şey olacağına tamamen inandığımdan, Dışişleri Halk Komiserliği'ne söz konusu anlaşmaların yapılması ve hazırlanmaları için Moskova'da bir konferansın düzenlenmesi hakında ne düşündüğünüzün lütfen bildirilmesini rica ederim.

Aynı zamanda, kendi Hükümetinize, RSFSC Hükümeti'nin bu anlaşmalarla ilgili konferansın Moskova'da düzenlenmesinin daha uygun olacağını düşündüğünü ve Hükümetinizin bir itirazı yoksa, temsilcilerinin en kısa zamanda Moskova'ya gelmelerini bekleyeceğini lütfen iletmenizi dilerim.

Dolayısıyla, en derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3871]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yaşanan gelişmeler karşısında, Gounaris'in yaptığı son tekliflerin ardından Yunan Hükümeti, Ankara Hükümeti ile belirli koşullar çerçevesinde bir ateşkes imzalamaya hazır görünmekte*dir *ve taraflar arasında müzakereler başlamıştı*r.[3872]

12 Kasım 1921. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti'nin Türkiye ile İzmir'in boşaltılması konusunda müzakerelere başlamaya hazır olduğu haberinin asılsız olduğu bildirilmiştir.*[3873]

13 Kasım 1921. Çiçerin, TBMM Hariciye Vekâletine nota vererek Molokanların hâlâ askere alınıyor olmasını protesto etti.[3874] Çiçerin, Misak-ı Millî'de tanınan azınlık hakları mucibince Molokanlara muamele edilmesini katiyen istiyor; Çarlık rejiminin bile bu meselede TBMM Hükümetinden daha hayırhah davrandığını vurguluyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi

3868 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),* 2023, s. 216-217.
3869 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 402.
3870 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 330.
3871 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 416.
3872 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
3873 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
3874 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 330.

Ali Fuat'a Notası

13 Kasım 1921
No. 11/5452

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, defalarca yaptığı uyarı, protesto ve istemlerine rağmen, Kars bölgesinde yaşayan Rus halkının her türlü yasadışı kovuşturmaya ve baskıya hedef olduğunu belirtmek zorundadır. Daha önceleri de belirtmiş olduğum gibi, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde özellikle bu soruna büyük önem vermekteyiz. Ancak bu günlerde Kars bölgesinden almış olduğumuz haberler, Türk makamlarınca Rus halkına karşı baskı hareketlerine son verilmediği gibi, tersine, daha da arttığını göstermektedir. Bütün haklar ve Moskova Anlaşması hükümleri çiğnenerek, Sovyet topraklarına geçmek isteyen Molokanlar Türk uyruklu kimseler gibi kabul edilerek üstelik silah altına alınıyor. Bu ise, eşine zor rastlanır bir keyfi davranıştan başka bir şey değildir.

Bu dayanılmaz eylemleri şiddetle protesto edip isyan duygularımı açıklarken, özellikle Türk temsilcisi Kâzım Karabekir'in Rus Temsilcisi yoldaş Ganetski ile yaptığı görüşmelerde, Kars ilini terketmek arzusunu bildirmiş olan Molokanların Türk uyrukluğunda kalmasını ve silah altına çağrılmasını kabul ettiğimi iddia etmesi karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade etmek isterim. Hiç bir aslı ve dayanağı olmayan bu iddia beni son derece hayrete düşürüyor ve resmen şunları bildirmeme zorluyor: Bu asılsız iddialardan çıkacak bütün sonuçlar ve bu sonuçlara kanan ve şaşıran Rus temsilcilerinin yapacakları herhangi bir açıklamanın hiçbir hükmü yoktur. Rusya Hükümeti, Kars bölgesinden çıkmak isteyen ve bu isteklerini resmen bildiren bütün Molokanların Rus vatandaşı olarak sayılmasını, Molokanların Türkiye'de askerî göreve alınma girişiminin yasadışı kabul edileceğini ve şimdiye kadar bu üzücü olaylara meydan veren Türk sorumlularının cezalandırılmasını resmen ve kesinlikle talep eder. Şunu da ekleyeyim ki, vaktiyle Rusya'ya göç etmek olanağına sahip olmayan Molokanların bugün bulundukları yerde bir yıl daha kalma hakları bulunduğuna ilişkin resmî bir mutabakat bulunmaktadır.

Özellikle, Kars ilinden ayrılmak isteyen Maolokanların Rusya'ya dönmelerinden vazgeçmeleri için son derece kaba, vahşi uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını ve hatta kendilerine dayak atıldığını, her türlü ağır baskıların yapıldığını kesinlikle öğrendiğimden bütün bunlara karşı çıktığımı en kesin bir şekilde bildiririm. Bu gibi eylemleri Rusya'ya karşı açık bir düşmanlık olarak kabul etmekteyiz ve Türk makamlarının bu tür davranışı, Türkiye'nin bugünkü politik çizgisindeki genel konumu hakkında da bizi şüpheye düşürmektedir.

Rus Konsolosluğu ile temas kurmak isteyen Molokanların tutuklanmaları ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamamı bir kez daha tekrarlarım.

Türkiye'de kalma kararını alan Molokanlara gelince, bizce, bu Molokanlara, millî azınlıkların haklarına karşı saygı gösterileceğini belirten Misak-ı Millî'nin Moskova Anlaşması ile kabul ettiğimiz ilkelerin uygulanması doğru olacaktır. Biz Misak-ı Millî'yi bütünüyle kabul ettikten sonra, bu paktın Rus millî azınlığına karşı tanınmaması ve dini haklarına saygı gösterilmemesi yersiz ve yakışıksız bir hareket olacaktır. Çarlık rejimi bile Molokanların dini inançlarına göz dikmiş değildir ve Molokanlar bu rejim sırasında bile askerlikten muaf tutulmuşlardır. Kaldı ki Misak-ı Millî'de ifade olunan özgürlük ilkelerini ilan eden bir Hükümetin, bu konuda Çarlığın zulmünü bile gölgede bırakan hareketlerde bulunmaması ve böyle hareketleri haklı olarak kabul etmemesi gerekir.

Bir de şunu hatırlatmak isterim ki, sayın Büyükelçi, Rusya Hükümeti Moskova Anlaşmasının irnzalanmasından çok kısa bir süre sonra bu sorun ortaya çıktığında, sert çıkışlarda bulunmak zorunda kalmıştı. Rusya Hükümeti, mevcut uluslararası konjonktür karşısında bu konuya özel bir dikkatle sarılmak zorundadır; umarım ki Türk Hükümeti Rusya'ya karşı bugüne dek aldığı tavırlardan vazgeçecek ve bu alanda bize karşı açık bir düşmanlık olarak değerlendirilebilecek eylemlerde bulunmayacaktır.

Dolayısıyla, derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin[3875]

[3875] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 417-418.

14 Kasım 1921. *14 Kasım 1921 akşamı Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov şerefine Afgan Elçiliği'nde bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafete başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Rus Elçisi Natsarenus, bakanlar kurulu, milletvekilleri ve gazeteciler katılmışlardır*:

Ziyafette ilk söz alan Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han olmuş, yemek esnasında ayağa kalkarak yaptığı konuşmasında: "... *Bu ictimâlarımız, garbın kuşkulandığı bir ittihadı, İslâm gayesine matuf değil, bilakis şarktaki mağdur ve mazlum milletler arasındaki tesanüt ve alakadır, işte şarkın yine mazlum ve mağdur milletlerine mensup olmasından dolayı Ruslar da aramızda bulunmaktadır... Ya müstakil bir hayata nâil olacak veyahut şerefli bir ölüm karşısında bulunacağız. İstilalara ve zulümlere tahammülümüz yoktur* ..." demiştir.

Akabinde sözü alan Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov: "... *Şarkın istihlası daki- kaları artık gelmiştir. Mağdur milletlerin hepsi ayaklarındaki zincirleri kıracaklardır, bunun en iyi ve parlak misali Anadolu'nun cephelerinde gösterdiği şanlı muvaffaki- yetler ve garba indirilen darbelerdir* ... " dedikten sonra toplantı tertibi için teşekkür ederek konuşmasını bitirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa yapılan bu konuşmaları dinledikten sonra ayağa kalkarak cevabî şu konuşmayı yapmıştır: "*Şu davetiniz yekdiğerini seven zevâtı bir araya topladı. Bu telâkîden dolayı pek çok teşekkür ederim, hakikaten bu gibi telâkîler, aramızda mevcut bulunan muhabbeti daha ziyade inkişâf ettirmektedir. Ankara'da bulunmakla bizleri şereflendiren Sefir Hazretlerinin nutuklarındaki bir noktaya temas edeceğim. Azerbaycanlıların mevcudiyet-i müstakileleri bizim için büyük bir şereftir. Azerbaycan'ın böyle bir istiklâle nailiyetinden dolayı kendimizi mesut addetmekteyiz. Şark milletlerini müstakil olarak aramızda bulundurmaya bâis olan Rus inkılâbını hürmetle yad ederim. Afgan hükümet ve milletinin Türkiye'ye karşı olan dostluğu pek kıymettardır.*

İttihadımız Panislâmizm'e matuf değildir; mazlumların zalimlere karşı ittihadıdır ve bunun mazhar-ı muvaffakiyet olacağından eminim Türkiye, emperyalizme karşı mücadelesiyle hüsn-i misal olmuş ise, bundan pek büyük bir bahtiyarlık duyacağım. Bu gecenin âmili olan Sefir Hazretlerine teşekkürlerimi arz ederim".

Mustafa Kemal Paşa'nın sürekli alkışlarla karşılanan bu konuşmasından sonra gecede sözü en son olarak alan Rus sefiri Natsarenus doğu meyanına Rusların da alındığı için teşekkür ederek; milletleri birleştirenin din olmadığını, içinde bulundukları vaziyet ve esaret olduğunu söyledikten sonra, kendilerinin bu esaret zincirini Ekim İnkılâbı ile kırdığını ve bugün mazlum doğu milletlerinin dostu olduklarını, ifade etmiştir. Afgan elçisinin bu gece dolayısıyla kısa olarak son teşekkür sözleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevapları ile daha sonra yapılan sohbetlerin ardından gece sona ermiştir.[3876]

İttihad-ı İslâmcılık, Sovyet Rusya'yı endişelendiren bir cereyandır: *Sovyet Rusya'nın Ankara'daki diplomatları, bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve Moskova'ya ilettikleri malumatta TBMM'de çok sayıda oturumun Panislamist bir ruhla gerçekleştiğini ifade etmişlerdi. Bahsi geçen malumatta şu bilgileri aktarmışlardı: "Batum ve Bakü'yü ele geçirme niyetlerinin var olduğu fark edilmektedir. Mecliste Dağıstan'ın Türkiye'ye iltihakı yönünde görüş bildiren Dağıstanlı temsilciler de bulunmaktadır. Kemalistler tarafından Dağıstan ve Bakü'ye muhbirler gönderilmektedir."*[3877]

Ali Fuad, Çiçerin'e cevabî nota gönderdi:

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

14 Kasım 1921

Sayın Komiser,

[3876] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 203-204. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'dan yardım aldığı ölçüde İttihad-ı İslâmdan uzaklaşmıştır da denilebilir.

[3877] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 306.

10 Kasım 1921 tarihli ve 11/5425 sayılı notanıza karşılık olarak, Hükümetim birkaç ay önce RSFSC'nin Ankara'daki maslahatgüzarına gerek bir ticaret anlaşmasının, gerekse konsolosluk, posta ve telgraf anlaşmasının tam yetkiye sahip bir Rus heyeti ile imzalanmasını istediğini, bu heyetin de Ankara'ya gelmesinin arzu edildiğini bildirdiğini arzeylerim. Hükümetim hâlâ bu heyeti bekliyor ve ülkelerimiz arasındaki normal ilişkiler için gerektiği gibi, halen böyle anlaşmalar mevcut olmadığı için, şüphesiz ki bir takım karışıklıklara neden olduğundan, maddi çıkarlarımız için de son derece yararlı olacak bu anlaşmaların imza edilmesi için tüm gerekli görüşmeleri sonuçlandırmak istiyor.

Durum böyleyken Hükümetime, sayın Komiserin Türk heyetinin Moskova'ya gönderilmesi arzusunu ilettim ve bu heyete Rus Hükümeti ile gerekli anlaşmanın sonuçlandırılması için tam yetki verilmesini rica ettim.

Dolayısıyla en derin saygılanının kabulünü...[3878]

15 Kasım 1921. *İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Kasım 1921 tarihli "Ankara ile görüşme olanağı" başlıklı bir muhtırası*: *"Ankara'yı asıl kaygılandıran şeyin Rusya'nın Batı Avrupa ile anlaşması kuşkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler..."*[3879]

Ankara'ya gitmekte olan Ukrayna Kurulu Başkanı Frunze, Tiflis'te Sovyet Temsilcisi Legran'dan 1.100.000 Altın Ruble'yi Ankara'ya götürmek üzere teslim aldı.[3880]

Heyet, [5] Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkacaktı. Heyet Başkanı Frunze, yola çıkmadan önce Çiçerin'le bir görüşme yapmış ve Çiçerin söz konusu görüşmede şu beyanda bulunmuştu: *Kemalist Türkiye ile kurduğumuz dostluk çizgisi konjonktürel değil ilkesel bir çizgidir. Bu Vladimir İliç'in* [Lenin'in] *çizgisidir. Tabiî ki birer Çekist olarak hem benim hem sizin çizginizdir. Emperyalist şiddete karşı koymak! İşte bizi ezilen halklarla buluşturan temel konu bu. Sizin hareket noktanız da bu olacaktır*.[3881]

Batum Şehbender Vekili, Selânikli, Beyrut Fransız Cizvitleri Mektebi mezunu Hasan Firuz (Kesim), Frunze hakkında şu mühim beyanatta bulunmuştur:

Bir sabah, çok fasih fransızca konuşan ve eski Çarlık devri zabitlerinden olduğunu söyliyen bir (Komünist Konsoloshaneye geldi. Sonraları, Troçki'nin yerine Harbiye Nâzırı olan (Fronze)nin Ankara'ya gitmek üzere Batum'a geldiğini ve beni istasyonda hususî treninde beklediğini söyledi. Beraberce istasyona gittik. Hususî vagonunda beni kabul eden bu zat, vaktiyle resimlerini gördüğüm Çar Nikola'ya çok benziyordu.

Görüşme sırasında, Türkiye için bir miktar altın külçesi getirdiğini ve bunları teslim almamı istedi. Ve bir miktar da fabrika malzemesi mevcud olduğunu sözlerine ilâve etti. Ben cevaben, hükümetimden bu yolda hiçbir emir almadığımı ve derhal Ankara ile temasa geçmem hususunda telgrafhaneye icab eden emrin verilmesini kendisinden rica ettim. Ankara ile, bir iki saatlik telgraf muhaberesinden sonra, teslim almamakta isabet ettiğimi ve Trabzon'a gelecek vapurla (Fronze) nin bunları Trabzon'a getirmek lûtfunda bulunmasını kendisinden rica etmemi bildirdiler.

Bu ciheti kendisine izah ettim.

Ukrayna Şûralar Reisi olan (Fronze) bu talebi yadırgamadı ve ertesi günü Batum limanında bekleyen bir İtalyan vapuruna bindi ve altı nefer Bolşevik askerin himayesinde, mevzuu bahis sandıkları da vapura tahmil ettirerek Trabzon'a müteveccihen hareket etti.[3882]

17 Kasım 1921. Fransız askerî istihbarat raporu: *İstanbul Rus Komünist Partisi'nin yasal otoritelere muhalefet eden bütün gruplarla bağlantısı var. Böylece bu parti, Kemalist, Siyonist, Balkanlı ve*

3878 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 419.
3879 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.
3880 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 146.
3881 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 320.
3882 Ahmed Bedevî Kuran. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (A. Berktay, haz.) içinde (s. 816). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Venizelist komitelerle ilişki içinde. Sadece bu sonuncular, özgül karakterde yönetimlere sahip olmaları sayesinde komünizmin etkisinden kendilerini koruyabiliyorlar. Ulusal Türk (veya Kemalist) Komitesi talimatları Ankara'dan alıyor. İstanbul ile etkin ve hızlı bir iletişim kurulması için her çeşit imkân kullanılıyor. Bunlar, başlıca, Ankara'daki Sovyet görevlileri, Laz denizciler ve İstanbul'daki Sovyet görevlileridir. İstanbul'daki başlıca komünist-Kemalist gruplar ise şunlardır: Laz grupları, yani Beykoz'daki Ali Bey grubu, Kara Mehmet grubu ve Hasan (Beykoz'daki kayıkçı) grubu.[3883]

Sovyet Rusya Büyükelçisi S. P. Natsarenus, *sağlık nedeniyle Ankara'dan ayrıl*dı.[3884]

18 Kasım 1921. *Azerbaycan Elçiliğinin düzenlenmesinin bitmesi ile 18 Kasım günü bir bayrak çekme merasimi tertip edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan başka, pek çok yetkilinin katıldığı merasimde, Afgan Elçiliği'nin açılışında olduğu gibi Azerbaycan Elçiliği'nin açılışında da Mustafa Kemal Paşa, İbrahim Abilov'un ricasını kırmayarak bayrağı elçilik binasından kendi elleri ile göndere çekmiştir. Bayrak çekme töreni akabinde elçilikte bir öğle yemeği yenmiştir*:

> Yemekten sonra bir konuşma yapan İbrahim Abilov: "*… Bugün Azerbaycan ve bütün mazlumlar için tarihî bir gündür. İstiklâline nâil olmuş olan Azerbaycanlılar nâmına Zâtı Âlilerine ve umûm Türk arkadaşlarımıza arzı teşekkürât eyliyorum.*
>
> *Bundan iki yıl evvel Azerbaycan için İstanbul'da üç renkli bir bayrak çekildi. Bu bayrak o vakitki Azerbaycan Hükümetini idare edenlerin kalpleri gibi üç renkli idi. Azerbaycan'ın şimdiki tek renkli inkılâp bayrağı elinizle yükseltiliyor.*
>
> *Azerbaycanlılar Rusya İnkılâb-ı Kebiri neticesi olarak halâsa kavuşmuştur. Müstakil Azerbaycan, Rusya ve bütün diğer milletlerle dostane yaşamak arzusundadır* ..." diyerek, sözlerini Mustafa Kemal Paşa'ya, kahraman Türk ordusuna ve bütün Türklere teşekkür ederek bitirmiştir.
>
> Mustafa Kemal Paşa'nın, İbrahim Abilov'a mukabele ettiği konuşmasının önemli noktaları şunlardır: "... *Ankara'ya Yunanlıların, düşmanların bayrağı çekilmek isteniyordu. Bu fırsatı hamdolsun ki düşmanlarımız elde edemediler. Burada işte, kardeş hükümetin, kardeş milletin sancağı çekilmekle bahtiyar bulunuyoruz* ...
>
> *… Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut kardeşliğin, samimiyetini tevlîd ettiği râbıtadan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da hâiz-i kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafî vaziyeti göz önüne getirilirse filhakîka Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telâkî noktası olduğu görülür, Azerbaycan'ın bu mevki-i mahsûsu, vazifesini pek mühim kılmaktadır*... "
>
> Daha sonra sırasıyla Rus Elçilik Başkâtibi Mihailof, Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, İtalyan temsilcisi Tuozzi ve son olarak da Hamdullah Suphi Bey'in birer konuşma yapmaları ile merasim sona ermiştir.[3885]

Amerikan İstihbaratı raporu: *Kemalist ordusunun yiyecekleri çok kötü. Bir avuç tahıl ve ekmek. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. Yeteri kadar tüfek, fişek yok. Ordu, Sovyetler ne vermişse onunla yürüyebiliyor. Orduda Kafkasya'dan gelen Müslümanlar var*.[3886]

> Anadolu'dan gelen bir subaydan alınan bilgiler:

3883 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 17 Kasım 1921. *Aperçu sur le Comité Communist de Constantinople et sur ses liaisons*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 130.

3884 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 113.

3885 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 204-205. 20 Kasım 1921 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden: "Abilov'un teklifleri üzerine Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından teberrüken Azerbaycan sancağı keşide olundu. Sancağın çekildiği esnada bando İstiklal marşını terennüm ediyordu. Yıldızının içinde köylü ve işçiye delâlet eden tırpan ve çekiçten başka Osmanlı sancağından bir farkı olmayan ayyıldızlı kardeş alsancak yükseklerde dalgalanmaya başladı." (Güven, 2012, s. 204, dipnot 836).

3886 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 151.

"Ordu'da çok sayıda kaçak var. Üniforma yok. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. İçlerinde çok azı İngiliz ve Fransız üniforması taşıyor. Yiyecekleri, Anadolu'dan elde edilebilmesine rağmen kötü, genellikle bir avuç tahıl ve ekmekten ibarettir.

Teknik malzeme diye bir şey yok. Yeteri kadar tüfek ve fişek yok ve ordu, Sovyet Hükümeti ne vermişse onunla yürüyebiliyor. Birlikler Alman, İngiliz, Türk ve Rus silahlarıyla donatılmış durumda. Muhbir, üzerinde R.S.F.S.R. yazılı vagonlar, 1920-21 modeli dragon tipi tüfekler ve süvari tipi karabinler gördüğünü söyledi. Tüfeklerin dipçikleri zayıf ve kolaylıkla kırılabiliyor, madeni kısımları ise besbelli ki eski tüfeklerden alınmış.

Kemal Paşa'nın ordusunda Rus yok, gerçekte bunlar alınmamış. Sadece Kafkasya'dan gelen Müslümanlar var. Dağıstan'dan gelen 20 atlı, Ankara'ya subay okuluna gönderildi. İnebolu'da Sovyet temsilcisi yok.

Sovyet Hükümetiyle ticari ilişkiler düzenlenmişe benziyor. Dört taka Batum'a buğday, yulaf ve saman getirdi. Saman ve yulaf Bakü'ye gönderildi. Buğday da Tiflis'teki Ordu un fabrikasına.

Ayrıca Kuzey Kafkasya'da Enver'in propagandasının etkisiz kaldığı bildirildi. 300 kişi hizmete gönüllü olmuş, bunlardan 35'i atlı. Atlılar Azerbaycan'a gönderildi, geri kalan Demirhan'da eğitim görüyor, ancak 50'si kaçtı.

Azerbaycan'da askere alma iyi gidiyor ve bunlar kısa zamanda Anadolu'da bekleniyor."[3887]

Türk-Fransız anlaşmasının ayrıca 10 gizli ek içerdiği konusundaki söylentilerin Avrupa basınında dolaşması, Çiçerin'in Ali Fuat'a yeni bir notasını gerekli kılar. Ali Fuat ise cevabında, bu konudan haberi olmadığını bildirir. Moskova elçisi ancak 18 Kasım'da, Çiçerin'e, anlaşma metnini yeni aldığını ve şifresinin çözülmekte olduğunu bildirir. Tüm eklerin Sovyet Hükümeti'ne bildirilip bildirilmediği ise belli değildir.[3888]

19 Kasım 1921. Çiçerin, Stalin'e mektub gönderdi: *"Bugün siyasal bir değerlendirme tekelinden kurtulamayan Türkiye politikamızın başarılması için bunun en etkin bir ekonomik politika ile bütünlenmesi gerekir."* Çiçerin, *bu nedenle Türkiye'ye teknik ve yönetici kadro ile birlikte fabrikalar gönderilmesini, teknik ve tarım uzmanı yetiştirmek için Türkiye'den öğrenci alınmasını öneri*yor. *Lenin de bu mektubun altına yazdığı bir notta bu önerileri desteklediğini belirti*yor.[3889]

Çiçerin, Frunze'ye ve Legran'a mektub gönderdi. TBMM Hükümeti yetkilileri, Fransız-Türk Mukavelenamesi aleyhine Britanya tarafından açılmış seferberliğe Sovyet Rusya'nın da katkı verdiğini ima etmişlerdir:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Ukrayna SSC'nin Olağanüstü Vetkilere Sahip
Türkiye'deki Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye,
Tiflis'e Gönderdiği Mektubu

19 Kasım 1921

Ankara Hükümeti yetkilileri Natsarenus ile yaptıkları bir konuşmada, İngiltere'nin Fransız-Türk Anlaşmasına karşı kampanyasının, üçüncü bir gücün, yani Rusya'nın da katılması ile başladığını ima ettiler. Bu tahmin tamamen yersizdir. İngiltere ile olan ilişkilerimizi bilirsiniz, bunun için de böyle gizli bir anlaşmanın yapılması ya da tarafımızdan İngiltere'nin teşvik edilmesinin fiilen imkânsız olduğunu da bilirsiniz.

Biz defalarca şunu tekrar ettik durduk: Türkiye için Fransa ile barış anlaşmasının imzalanması yararlı görünüyorsa, bizim aleyhimize herhangi bir hareket varolmadıkça, Türkiye'nin durumunu düzelten her şeyi olumlu karşılayacağız. Şimdiye kadar Türkiye ile başka devletler arasındaki anlaşmalarda bize karşı herhangi bir düşmanlık sezilmiyordu. Türkiye kendi durumunu düzeltince biz yalnızca memnunluk duyacağız. Yalnızca

[3887] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 125-126. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[3888] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.
[3889] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 330.

> Türk halkının çıkarı bakımından, Türk Hükümeti'nin ekonomik ödün verme yolunda fazla ileri gitmesine karşı üzüntü ve endişe duyabiliriz. Çünkü bunların sonucu olarak Fransa, Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmeye kalkacak ve böylece Türk ulusu Fransız sermayesinin buyunduruğu altına girebilecektir.
>
> Türk millî önderleri, belki ekonomik ödünlerin ve Fransız sermayesinin ekonomik olarak ülkeye yerleşmesinin bütün sonuçlarını iyice göremiyorlar. Ancak bize düşen şey, sadece "platonik" olarak üzüntümüzü belirtmekten ibarettir, biz bunun dışında Türk ulusunun çıkarlarını düşündüğümüz gibi, Fransa'nın Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmesi karşısında endişe duyduğumuzu da saklamayız, çünkü bu durum önünde sonunda bizim için elverişli olmayan bir ortam yaratabilir. Durum ne olursa olsun, İngiltere'nin bu anlaşma aleyhine açtığı kampanyaya herhangi bir eylemle hiçbir şekilde katılmayız.
>
> Çiçerin[3890]

20 Kasım 1921. Hakkı Behiç (Bayiç), Hüseyin Rauf'a (Orbay) mektub gönderdi: *Benim gayem İslam aleminde bir inkılap davasıdır. Er geç Sosyalist İslam Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine amil olacaktır*. [..] *Gizli bir teşkilat* [Yeşil Ordu Cemiyetini] *vücuda getirdik.* [..] *Hariçte çalışan arkadaşlarımız, bu memleketin bu kadar hak sahibi evladı idi. Düşmanlarımızın takibat [kovuşturma] ve tazyikatından [baskı] firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet [yardım] imkanını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşit'in, Ethem'in, Fuat Paşa'nın dahil bulunduğu bu teşkilat bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler de bir vesile ile mahkum edildi*.[3891]

General Mihail Frunze: *1 lira Batum'da, 20/XI/1921 borsasına göre 70 000 Sovyet rublesine eşittir*. Lakin Türkiye'de hayat, Sovyet Rusya'ya nazaran çok daha pahalıdır:

> Samsun bölgesi tütünden başka buğday ve sebze yönünden de zengin. Bir zamanlar atlariyle de ün yaprnüş. Ama şimdi, uzun süren savaşlar nedeniyle ülkede at sayısı çok azalmış. Öteki ürünler de son derece yetersiz. Orta nitelikte bir at 200 250 liraya satılıyor. (1 lira Batum'da, 20/XI/1921 borsasına göre 70 000 Sovyet rublesine eşitti. 20/1/1922 yılında ise yine Batum'da 230 000 rubleye eşitti.)
>
> Bizde, Ukrayna ve Rusya'da aynı paraya en iyisinden birkaç at birden alınabilir. Denebilir ki, eğer Türk parası Rus parasına kıyaslanacak olursa, Türkiye'deki yaşam Rusyadakine oranla çok daha pahalı.[3892]

Sabık resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Çerkes Hakkı Behiç (Bayiç), TBMM Hükümeti Nafia Vekili Çerkes Hüseyin Rauf'a (Orbay) mektub gönderdi. İcra Vekilleri Heyeti ihdas edilirken Sovyet Rusya modeli örnek alınmıştır:

> İki gözüm kahraman kardeşim,
>
> Aziz Beyin naklettiği teveccüh ve muhabbetlerine, sevgili mektubunun ifade ettiği hâr samimiyete mukabele için bir seneden beri ilk defa olarak ciddi bir zemin üzerinde imâle-i kaleme niyet ediyorum. İnebolu'dan hareketini, Ankara'ya muvasalatını işitmemiş değilim; rehgüzar-ı istikbaline koşmağı vazife bilen bütün arkadaşların gibi ve belki bunların hepsinden fazla bir iştiyak ve tahassürle bir an evvel muhterem ellerini öpmek için şitap etmeli idim. Fakat bir seneden beri çok alıştığım ve çok sevdiğim uzlet ve infirad hayatı içinde biraz da vazifeyi ihmal edebilmek kabahatına oldukça itiyad ettim. Hususiyle siyasî işlerin ve muhitlerin, siyasî nümayişlerin ve merasimin Ankara'da heryerden daha fazla bir galeyan ile taşırdığı riya ve menfaat cereyanlarından o kadar iğrenmiş bir haldeydim ki, içinde bulunduğum miskin hayatın sükûn ve saffetini şehrin dağdağasına daima tercih ederek hiç bir vesile ile ondan ayrılmamak istiyorum. Biliyorum, bu bir miskinliktir. Fakat belki benim ruhumun muhtaç olduğu bir meskenet olacak ki, bir türlü terk edemiyorum. Bu hastalığı şüphesiz mazur görürsün; hastalık değil de alelâde bir ruh hali ise, senin mert ve kahraman kalbine,

[3890] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 420. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3891] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 330-331.
[3892] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 33.

nihayetsiz ulüvv-ü cenabına nazaran hiç de affedilmeyecek kadar büyük bir husus değildir. Her türlü zahirî ve nümayişperestâne hissiyattan tamamiyle ârî olduğunu zannettiğim kalbimin ne kadar sıkı bir rabıta ile ve ne kadar derinden sana merbut olduğunu bilirsin. Bu kadar ciddi rabıtalar zaman, mesafe, merasim ve teşrifat gibi mevzuat ve mevhumatın çok fevkindedirler. Binaenaleyh itizar için daha fazla uğraşmayacağım.

Nâfia vekaletinden dolayı tebrik lâzım mıdır? Lâzımsa kimi tebrik edeyim, meclisi mi, nâfiayı mı, bu zavallı milleti mi? Mustafa Kemal Paşa'nın kudret ve meziyet-i şahsiyesinden başka Anadolu hayatı inkılâbında hiçbir âmil-i müessir bulunmadığını isbat içinmiş gibi bir türlü âlil mevcudiyetinden kurtulamayan vekiller heyetine dahil olmak senin için ancak bir ulüvv-ü cenap eseridir. Fakr-ü manevîmiz bakımından tetkike fırsat vermek itibariyle bu heyet-i malûmede bulunmak belki mucib-i faidedir, fakat meclisin daima ve her şahıs için meşkuk ve müstereddit olan itimadı ile bilmem bu ağır fedakarlığı yapacak mısın?

Fevzi Paşa'nın kabinesi... O Fevzi Paşa ki Sivas'ta bizi ıslah için dönüp dolaşmış ve gitmişti. Saffet ve hulûs-u kalbinin fazilet-i ahlâkîyesinin meftunu olduğum bu zat o kadar mahdut ve muhafazakâr, o kadar dar ve basit bir siyaset adamıdır ki, daima Mustafa Kemal'in kendisini ikmâl etmesine muhtaçtır. Zannederim bu ihtiyaçtır ki, İsmet Paşa'nın bile sarsıldığı ahval içinde mevkiini muhafazaya sebeb oluyor.

Vekâlet meselesi hakkında da bu kadarcık mütalâamı mazur görmeni istirham ederek gaybubetin zamanına ait vaziyetimizi hülâsaya çalışayım:

İstanbul'un işgali ile heyet-i temsiliyenin faaliyete intikali lâzım gelmişti. Derhal bir Millet Meclisi cem' ederek Anadolu'da bir hükûmet ve idare kabiliyeti göstermek milletin mevcudiyetini, hiçbir nevi vesayete muhtaç olmadığını ve Sivas Kongresi esaslarının bütün milletçe kabul edildiğini ispat etmek icap ediyordu. İstanbul Meclisi tatil kararında Anadolu'dan, orada içtimâdan bahsetmemişti. Fakat hepimiz meclisi teşkil eden âzânın Ankara'ya iltihak edeceğinden emin idik. Bu emniyete binaendir ki ben Meclis-i Meb'usanın Ankara'da (bittabî iltihak edebilen âzâsiyle) içtimâmdan sonra onun kararı ile bir müessesan meclisi teşkilini iltizam ediyorum. Mustafa Kemal Paşa nasıl olursa olsun büyük bir meclis teşkili ile milletin bizzat mukadderatına vaziyet etmesini ve Meclis-i Meb'usanın ne kararına ne âzâsının iltihakına intizar ile vakit geçirilmemesini iltizam etti. Bu fikirde, kendisini reis intihap etmemiş olan bir meclisi hükümden iskat ederek daha büyük bir selâhiyetle gelecek yeni bir meclise reis olmak hissi var mı idi, bilmem? Böyle bir his var ise bile ben mazur ve makbul görürüm, çünkü inkılâp harekâtına reis olarak tanıdığımız bir zatı milletçe de reis intihabı inkılâbın menfaatine idi. Bahusus İstanbul siyasetçilerini buradan biz hepimiz hiç de hoş görmüyorduk. Binaenaleyh Paşa'nın bu arzusunu milletle beraber yürümek ve daima onun inzimam-ı reyi ile hareket etmek hususundaki kararımıza muvafık bulduk. Ve meb'usanın da iltihakı temin edilmek şartı ile bugünkü BMM'ni alelacele toplandık. Anadolu'daki hükûmetin reisi yoktu ve olamazdı, çünkü bir reis-i hükûmet sözü halkın pek mütevehhiş olduğu cumhuriyet usulünü ihsas edecekti. Padişahın hukuk-u saltanatını fiilen tanıyamazdık, zira inkılâp esasına muhalifti. Reis-i hükümetsiz bir meclis ve bir hükûmet teşkili hukuk-u esasiye itibarıyla sakat olacağı gibi, ya meclisin veya ona mütehakkim bir kuvvetin istibdadı ile neticelenebilir idi. Çünki bunların fevkinde kuvvet yoktu ve aralarında tesis-i muvazenete imkân mutasavver değildi. Bu müşkülât karşısında uzun uzun düşündük. Ne Fransız inkılâbındaki Konvansiyon gibi herhangi bir zümre-i kalileye esir olarak hareket edecek bir istibdat meclisi, ne de alelâde meşrutiyet idaresinde ancak bir hükümdarın yahut o makamda tutulacak gayr-ı mesul ve mukaddes bir şahsiyetin hukuk-u hâkimiyeti ile muvazenette bulunacak bir kabine ve meb'usan meclisi yapmıyarak, yeni, basit ve makul bir şekil bulmaya çalıştık, bu şekli de şöyle bulduk:

Vasî selâhiyetle, teşri ve icra kuvvetlerinin ikisine de şâmil bir hâkimiyet ile fiilen idare-yi umur edecek ve Kanun-u Esasinin padişah namına izafe ettiği hukuk-u saltanatı nefsinde temerküz ettirecek Büyük bir Millet Meclisi... Sonra icra selâhiyetini devredeceği kendi arasından intihab edeceği âzâdan mürekkep bir vekiller heyeti... Bu vekiller heyetini teşkil edecek zevat Rusya inkılâbının komiserleri gibi meclisin münferiden intihap edeceği zevat olacaktı ve bunlar meclise niyabeten ifa-yı vazife edecekler, meclisin her şube-i idare için müntehap ve mütehassis zevattan mürekkep encümenleri ile daima irtibat ve münasebette bulunarak vazifelerinin istikametini her zaman milletin arzusuna uyduracaklar ve böylece vekiller heyeti ile meclis arasında meşrutiyet idarelerinde olmayan bir samimiyet teessüs edecek, bir taraftan meclis milletin hakiki ihtiyacatını yakından tetkike fırsat bulacak, bir taraftan vekiller şahsî ve münferit mesuliyetler altında şahsî ve münferid gayeler takip etmekten kurtularak memleket işlerinde samimi bir âhenk ve vahdet hasıl olacaktı.

Bu projenin tatbikine başladık, bazı Amerikan gazetelerinin M.K.Paşa'yı bu projeden dolayı Washington derecesine yükselttiklerini gören köhne hukuk-u esasiye nazariyecileri ne derlerse desinler, bu sistemin bir halk sistemi olmaktan başka pek çok faydaları da olacaktı ve bence en mühim faidesi, nezaret ve vekâlet makamları için ya şahsî menfaat endişesine ya fırkacılık ihtirasatıyla meclislerde açılan mücadelâta nihayet vermesi idi. Çünki hiç bir vekil veya nâzırın teşebbüs-ü şahsîsine müsait değildi; yalnızca projenin tatbikinden istifade hasıl olması için meclisin onu anlaması, kendi teşkilâtını ona uydurması lâzımdı. BMM bunu yapmadı. İstanbul'dan gelen meb'us arkadaşlarımızın propagandası ile birdenbire Meclis-i Meb'usan nizamname-i dahilîsini kabul ederek teşkilât-ı dahiliyesi ve vazife ve selâhiyeti itibariyle alelâde meşrutiyet meclislerin mevkiine indi ve içtihad ettiği vekiller heyetini de meşrutiyet hükûmetlerinin mevkiine çıkardı. Dahiliye vekâletinden istifa ettiğim zaman meclise, teşkilâtındaki bu noksanı hatırlattım, kimse dinlemedi. İşte şimdiki şekil budur. Meclis hukuk-u padişahînin vârisidir, fakat alelâde bir Meclis-i Meb'usandır. Yalnız gayrımesul vekillerden mürekkep olduğu için, herzaman istediği kararı, hatta bünyesine, teşkilâtına, mevki-i hukukî ve içtimâîsine muhalif de olsa bilâtereddüt verir, verebilir ve vermektedir; çünki temyizi, tetkiki, tasdiki, âyânı, hükümdârı yoktur. Heyet- i Vekile ise meclise istediği şeyleri, istediği şekilde arz ederek bunun haricinde istediği gibi hareket eden vekillerden mürekkep bir heyettir ki, M.K. Paşa'nın rey ve müdahalesi olmasa kendiliğinden hiç bir müsib tedbir ittihazına kabiliyetli değildir. Bereket versin ki böyledir, çünki memlekette daha çok büyük mezalimin cereyanını intaç edebilirdi.

Bu proje mucibince BMM reisi, meclisin teşri ve icra kuvvetlerini cem' etmiş olmasına nazaran vekiller heyetinin de reisi olmak sureti ile bir nev-i "hakem" mevkiinde bulunacaktır. Bir müddet böyle gitti, bilahere yine hep hukuk-u siyasiye nazariyatının galatatıyla meşbu bir çok fikirlere kurban olarak vekiller heyeti riyaseti ayrıldı, bu tefrik vekiller heyetini ve binnetice meclisin icra kudretini meclisin heyeti umumiyesine yani meclisin teşri kudretine muhasır bir vaziyete getirdi, çünki meşrutiyet idarelerinde kabinelerle meclis arasında ihtilâfiyatta hükümdarın her iki tarafa da şâmil selâhiyet-i hakemiyesi vardı. Bizim eski proje de meclis reisinin icra riyasetini de uhdesinde bulundurmak suretiyle heyet-i vekilenin meclisle rabıtasını takviye ediyor ve müşterek mesuliyet sebebi ile ihtilafât-ı şedidede mâni oluyordu. Bugünkü şekilde ise kabinenin istinad edebileceği hiç bir kuvveti yoktur, mecliste tebaruz edecek bir adem-i hoşnudî meclis reisinin de bitaraf kalacağı bir ihtilâf derhal vekâletleri ve vekilleri tarümar edebilir ve vekiller mütemadiyen tebeddül ederek vekâletler hergün başka başka iğbicaclara duçar olmak bahtsızlığından kurtulamaz, işte bu gün bu muvazenesiz kuvvetlerle idare-i umur ediliyor.

Meclise verilen, âzâya tevzi edilen yeni bir kanun lâyıhası gördüm. Burada kabine reislerinin meclisten intihabı ile âzânın meşrutiyet idarelerinde olduğu gibi bir reis tarafından liste tertibi ve itimat talebi şeklinde tayini tervic edilmiş ve meclis reisinin icra vekileri heyeti üzerinde meclisin heyet-i umumiyesine niyabeten bir murakabe selâhiyeti verilmiş... Napolyon'un birinci konsüllüğünü andıran baş kumandanlık selâhiyetinden sonra, bu murakabe selâhiyeti ve kabinenin bu şekli yavaş yavaş meclisteki hakk-ı murakabeyi riyasette toplamak ve vekiller heyetini eski vükelâ heyetine kalb eylemek gerek meclisin gerek kabinenin mihver-i harekâtına meclisin gayrimesul ekseriyetine müstenit binanaleyh gayri mesnet bir yed-i hâkimiyete tevdi etmek mânâsını taammüm ediyordu; bilmem müzakere edildi mi ve bilmem kabul edilecek mi?

Ankara hükümetinin mekanizması hakkında pek esaslı noktalara dair olan bu izahat ile iktifa ederek, az çok alâkadar olduğum işlere nakl-i kelâm edeyim.

Heyet-i Vekile'nin ilk teşekkülünde herkese vekâletler tevzi edilirken, bana da maarifi ayırdılar, M.K.Paşa'nın heyet-i vekilede benim arkadaşlığıma bilhassa ihtiyaç göstermesi beni kabulde mustar bıraktı. Fakat nedense galiba o sırada Adnan, Câmi ve Celâlettin Arif Beyler'den ayırmak istemedikleri Hamdullah Suphi Bey'e yer açmak arzusu ile maarifi bana bıraktırdılar. Hamdullah Suphi Bey hakkında M.K.Paşa'nın müsait bulunmaması üzerine, bu postu Rıza Nur'a verdiler, maliyeyi bana teklif ettiler. Kabul etmedim, nihayet şarta taliken İstanbul'dan Ferit veya Muvaffak Bey'lerin muvassalatına kadar kaydıyla deruhte ettim. Derhal Ferit Bey'e yazıldı ve hareket etti. Maliye vekâletine, bir kurşun kaleminden başka sermayesi olmayan bir maliye vekilinin yapabileceği kadar hizmet ettim zannediyorum. Ferit Bey gelir gelmez hemen meclise takdim ettiği bütçesinin esasat-ı hesabiyesini ve teşkiline başlanan muntazam ordu için biriktirdiğim birkaç yüzbin lirayı kendisine devrederek çekildim. M.K.Paşa maliyeyi bana bıraktırmamak taraftarı idi, fakat bermucib-i şart çabuk boşaltmak talebi ile isticâl edenler olduğu gibi her ihtimale karşı mecliste bütçesiz sarfiyat olduğundan bahisle

kaynaşmaya başlayan garip propagandalar da vardı. Zaten yorgun ve hasta vücudum, zaten nümayişten, dağdağadan müteneffir ruhiyetime çok ağır gördüğüm vekâlet mevkilerini bırakmak için fırsat bekliyordum. Fakat Ferit dahiliyeyi kabul etmezsem, maliyeyi almıyacağını söyledi. M.K.Paşa halk teşkilâtının tatbiki için bir müddetçik kaydıyla olsun dahiliyeye geçmemi istedi.

Dahiliye'ye geçtim fakat ne oldu bilmiyorum. Onbeş günlük vekâletim zarfında onbeş istizah takriri verildi, Meclis-i Mebusan nizamname-i dahilîsinde bile bir istizah kapanmadan diğeri yapılamazken, M.K.Paşa'nın gaybubeti, hukuk-u siyasiye muallim-i şehiri Celâlettin Arif Bey'in nasılsa mevki-i riyasetteki meşguliyetleri sırasında bu yolsuzluğa mâni olamayışı beni müşkil mevkie getirdi ve müebbeden hayat-ı siyasiyeye karışmamak azm-i kat'isi ile tekrar istifa ve meclisin iğbirarına rağmen istifamda ısrar ettim.

Siyaset-i hariciye itibariyle Şarka ve Rus inkılâbına takarrüpte memleket için büyük ümid-i necat gördüğüm ve şahsî kanaatlarım itibariyle de Müslüman âleminde Rus inkılâbını tâdilen vücuda gelecek bir sosyalist ittihadına merbud bulunduğum için, bu mesleğimde tamamıyla bana taraftar görünen M.K.Paşa ile bolşevizme doğru bir cereyan tevlid ediyorduk. Bunun iptidalarını Sivas hayatından beri pek iyi bilirsin. Hükûmet işleri ile alâkadar olduğum zaman bu mesleğimi tervice çalıştığım gibi, haricen de efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirdik. Bu teşkilatın ismi Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbaycan'da bu isimde teşekküller haber alıyorduk. Orada çalışan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesâisinden istifade etmek, hududumuz haricindeki teşkilâtı buraya rapt eylemek, bir taraftan onları Rus istilâ-i siyasîsinden kurtarıp mutedil bir sisteme irca edeceği için onlar hesabına çok menfaatlı, bir taraftan bizi bütün bu İslâm kitleleri ile müttehiden hareket eder göstermek sureti ile kuvvetli bulunduracağı için bizim hesabımıza çok istifadeli, bir taraftan da Rusları ayrı ayrı Müslüman memleketlerle siyaset yapmaktan kurtarıp bizi tutmakla bütün âlem-i İslâmı tutmuş olacaklarına emniyet vereceği için Ruslar hesabına da oldukça kârlı bir iş idi. Diğer mühim bir nokta-i nazara göre de bu teşkilâtın faydası olacaktı. Hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bu kadar hak sahibi evlâdı idi. Düşmanlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkânını bahsedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşid'in, Ethem'in Fuat Paşa'nın dahil bulunduğu bu teşkilât bir müddet sonra M.K.Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler de bir vesile ile mahkûm edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa (Komünist) namı ile ve tamamen Rus İnkılâbının aynını istihdaf etmek şartı ile bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilhab ettiği bir fikr-i mahsus ve zaruret-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakârlık addettim. Çünkü Komünist Fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celb edecektim. Saniyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir şekl-i idare vücuda getirmesi adeta muhal iken ben muhali temenni eder bir adam vaziyetinde kalacak idim. Salisen komünizm haricinde hiçbir fırka namına bir daha hayat-ı siyasiyeye çıkamamak iztırarına düşecektim. Bunları hep düşündüm. Hatta Maliye Vekili Ferit Bey de ihtar etti. Fakat reddedersem istikbalde tekrar bir mevki-i iktidar tasavvur ettiğime zâhip olacaklar korkusu ile kabulü muvafık buldum, teşkilâta başladık. Rus sefaretinin el altından idare ettiği zümreler vardı. Eskiden İstanbul'a merbuten teşekkül etmiş sosyalist gruplar vardı. Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet kararını kabul etmeyen âzâsı vardı. Ethem'in millî kuvvetleri etrafında dönen bilir bilmez bolşevik cereyanlar vardı. Bunları hep toplamak, makûl ve sâlim mecralara sokmak, memlekette Rus bolşevizmi ile Müslüman sosyalizmini tefrik etmek mühim bir işti. Benimle çalışan arkadaşlarım arasında çok miskin ve hasis hislerle faaliyetimizi tehir edenler bulunmasına ve bunların az çok Mustafa Kemal Paşa tarafından teşvik ve müzaheret de görmesine rağmen, bu meselede sonuna kadar sebat etmeyi bir namus borcu addettim ve mecbur olduğum bir muhaberede Mustafa Kemal Paşaya da böylece yazdım. Bu sırada idi ki, birdenbire Fuat Paşa'nın, Reşit ve Ethem'in, benim Rusya'ya iz'amım tasavvur edildi. Ethem hasta imiş gitmedi. Reşit gitmek istiyordu. Ben müteredditidim. Meb'us olduktan sonra beni İstanbul'a göndermeyen, ailemi görmek için Eskişehir'e kadar bile gitmeme müsaade etmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın Fuat Paşa'ya müşavir olarak beni Rusya'ya göndermesi biraz garip geldi. Burada işe giriştiğimiz arkadaşlara da verilmiş sözüm vardı, muvafakat etmedim. Bunun arkasından Ethem'in biraderi Tevfik'in kendisine orduca muavenet edilmediğine dair şikâyetleri başladı. Ethem meselesinin başlangıcı bu idi.

Yozgat isyanını bastırdıkları sırada kuva-yı milliyenin muavenetine şitap etmeyi ve Ethem Bey'in mukarreratını kabul etmeyi kumandanlık sıfatını ağır görmüş olan Refet Bey sonradan anlaşıldığına göre, gizli bir adavet ve bir intikam hissine esir olmaktan men'-i nefis edememiş. Yine bu isyanın bastırıldığı hengâmda Ankara'da

valilik eden ve Mustafa Kemal Paşa'yı hafiyelikteki kudret-i fevkalâdesi ile teshir eyleyen Yahya Galip Efendi'yi isyanın müsebbib-i manevîsi addederek Yozgat'ta muhakeme etmek üzere talep etmek gibi hafiflik göstermiş olan Ethem Mustafa Kemal Paşanın da husumetini tahrik etmiş oldu. Bu hissiyatın şekl-i resmîsi ise muntazam ordu teşkilâtı idi. Filhakika millî kuvvetlerin yine burada ve bizden aldıkları vasî salâhiyetlerden istifade ederek yahut bilerek imâz-ı ayn etmemizden cür'et alarak yapmadıkları mezalim kalmıyordu. Binaenaleyh bunları muntazam bir ordunun zabtü raptına ithal etmek milletin selâmeti namına elzem idi. Bundan dolayı muntazam ordu teşkilâtı herkes tarafından kabul ve teşvik edildi. Yalnız ben millî kuvvetlerin millî şekillerinin muhafazasına ve ileride bütün ordunun millîleştirilmesine taraftar idim. Çünkü muntazam orduların da kuva-yı milliyeden çok ziyade tahribat ve suistimalâtı vakî olmuyor değildi. Muntazam ordu yapıldı. Bu meyanda Ethem Bey kuvvetleri de Birinci Kuvve-i seyyare namı ile müstakil bir fırkaya münkalip oldu. Uşak cephesindeki muharebat başladı. Ethem kuvvetleri müstakil süvari fırkası olduğu için düşman içinde süratle ilerlemeye mecbur oluyor, sıkışınca geriden kuva-yı imdadiye yetişemiyor, sinirleniyordu. Ethem'le Reşit böyle bir manevra ile kendi kuvvetlerinin yavaş yavaş eritilmek istendiğini iddia ettiler. Vâkıa böyle bir maksattan şüphe dahi edilebilirdi. Ethem hasta olduğu için kuvvetlerinin başında Tevfik vardı. Bu çocuk çok sinirli bir adam[dı] İsmet Paşa'nın kısa, kat'i, esbab-ı mucibesiz emirleri karşısında asabileşti. Bir taraftan da Konya İsyanının teskinine azimet eden kuva-yı tedibiye kumandanı ve dahiliye vekili (bu ikisinin nasıl imtizaç edebildiğine hâlâ hayret ederim!) Refet Paşa (o zaman bey) ilkbahar taarruzuna hazırlık namı altında 3, 4 bin kişilik bir süvari kuvveti cem' ediyordu. Diğer bir taraftan da Ethem kuvvetlerini teşkil eden bazı müfrezelere Ethem'den ayrılmaları için propaganda yapılıyor, küçük bir hadise iki tarafın da zahiren gösterdiği samimiyet altında çok hainâne istihzarat ile büyük bir tehlikeye münkalip olmak istidadını hasıl ediyordu. Reşit, benim de dahil olduğum bir müzakerede M. Kemal ve İsmet Paşalara Refet'in harekâtından şüphe ettiklerini söyledi ve açıkça itimatsızlıklarını sebebini anlattı. Suret-i zâhirede anlaşıldı, görüşüldü, barışıldı. İsmet Paşa kendisine ait işlerde büyük bir hulûs-u niyet gösterdi. Fakat nedense Refet Paşa kuvvetleri Ethem'in gerisinden çekilecekken çekilmedi, derece derece Ethem'i ihata eder bir vaziyet aldı. İşin vehametinden çırpındığım bir sırada Ethem'in pederini Eyüp Sabri Bey ile beraber gönderip baba itaatinden bilistifade Ethem'i itidale davet eylemeyi muvafık bulduk. Bir gece M. Kemal Paşa'ya haber gönderdik, muvafakat etti. Fakat garip bir eser-i talih, ne ertesi günü ne daha ertesi günü ne de üç gün sonra tren bulunamadı. Vükelâ efendileri Eskişehir'e tenezzüh için mahsus trenle vagonlar tertip edilirken bu mühim meselenin halli için mutad hareket programında bile eksiklik zuhur etti. Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyit etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırkası namına ihtilâl yapıldığına, Ethem'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta benim de şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-i hasetten, levs-i menfaatten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istilâ etti. Eskişehir'de gayr-i münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi bir eşkiya yatağı gibi basıldı. Muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mes'ul namına da benim ismim bulunduğu halde, en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab' olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab' edilmemesi için bana bir tezkerecik bile yazmadılar. Beyanname tab' edildi ve cürm-ü meşhut halinde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannameyi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiçbir tarafında cürüm teşkil etmesine imkân görülememiş [meyecek] bir makaleden dolayı) matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdür-i mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum.

İşte Ethem meselesi... Kanaatim itibariyle bu meselenin hâliki Ethem'in kahramanca hareketlerine karşı orduda uyanan hiss-i rekabet, Ethem kuvvetlerinin zulmü yüzünden halk arasında hasıl olan nefret ve husumettir. Birincisi Ethem'i düşman karşısında yalnız ve imdatsız kalmaya, yavaş yavaş erimekten şüphe ederek aleyhinde bir suikast mevcut olduğunu zannetmeye ve nihayet kuvvet elinde iken isyan etmeye mecbur eylemiştir. İkincisi de Ethem kuvvetleri aleyhindeki harekât ve rivâyatın milletçe derhal kabul ve tervicine sebep olmuştur. Her iki âmil-i müessirin de müsebbibi Ankara'dır. Haset ve rekabet oradan başlamıştır. Ethem kuvvetlerinin Bolu, Düzce, Adapazarı ve Yozgat'daki mezalimi de buradan müsamaha görmüştür. Ethem isyan bastırmaya gittiği zaman kimse kendisine talimat vermemiş, kimse mertçe karşı karşıya görüşmemiştir. Ethem binlerce adam öldürdüğü, binlerce hayvanatı sürüp götürdüğü zaman Ankara'da itibar ve ihtiram görmüş, sonra kuvvetlerini ordu kadrosuna geçirip Ankara'ya hasta geldiği zaman

Taşhan'da Hacı Şükrü'nün ihzar ettiği bir odada tedavi edilmiştir. Ethem hiyanet etti ise belki mazurdur, fakat onu bu harekete sevk edenleri Cenab-ı Hak affetmeyecektir.

Ethem gitti, Komünist Fırkası bittabi gitti. Belki çok iyi oldu. Çünkü Demirci'den ileri geçemeyen muzafferiyetlerle yakından, İnönü'nden, Eskişehir'den, Beylikköprü'den, Tanin'den daz-ı afak oldu. Ethem'i severdim, Rauf Bey, fakat M. Kemal'i Ethem'den de çok ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işlerin muhakemesi, M. Kemal'e bittabi namusumla verilmiş sözümün icap ettirdiği alâka ve merbutiyet bâki kalmak şartı ile siyaset hayatından beni iğrendirdi, korkuttu, müteesir ve mütevehhim etti. O günden beri Meclisten ve bütün siyasî işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim.

Ankara'dan hükümetin ve meclisin nakli tasavvur olunduğu esnada, verdiğim sözde durmakta olduğum, Ankara'da sırf kendisine sözvermiş olduğum için oturduğumu söyleyerek, benim hakkımda ne emir vereceğini M.Kemal'den sordum. Bir zaman otursun demiş, bir müddet sonra, bilmiyorum ne şekilde konuşulmuş, çocuklarımın nezdine gitsin rahat etsin demiş.

Şimdiki halet-i ruhiyemi açıkça yazayım. Siyasetin dedikodularından, leh ve aleyh cereyanlardan namusa, izzet-i nefse, haysiyet ve hiss-i merdangîye uymayan entrikalardan müterehhişim. Bunlardan muzdarip oluyorum. Hiç âdetim olmadığı halde vehim ve tereddüt içindeyim. Yaptığım işlerin selâmet ve adem-i selâmetinden bâis olacağı telâkkilerden, temasta bulunduğum insanların daima bir maksad-ı mahsusları olması ihtimalinden şüphe ediyor, muzdarip oluyorum. Esasen ta heyet-i temsiliyedeyken söylemiştim, belki hatırlarsın, ben meb'us olamam, yaptığım iyilikleri meclis kürsüsünden tâdat ederek alkış toplamak, yaptığım fenalıkları süsleyerek, örterek yağlandırıp ballandırarak bir sadakat itimadı ile muhafaza-i mevkiye çalışmak, müdafaa ettiğim bir fikrimi cahil, fakat o esnadaki hiss-i müşterekler gibi teheyyüce müsait bir hücum ile istihfaf edildiğimi görüp tahammül etmek icabında hakareti hazma alışmak benim müsteid olduğum şeyler değil, belki biz müstenip ve muhteririz? Binanaleyh ne şekilde olursa olsun, siyaset adamı olamayacağıma kaviyen iman etmişim. Bu vaziyetim ve bu halet-i ruhiyem ile ilim gibi edebiyat gibi yahut bunlar bizim memlekette on para etmez metalar olduğu için, ziraat ve çiftçilik gibi âsude ve sâkin mütevekkil ve mütevazi mesleklerde yaşayabileceğimi zan ediyorum. Dağdağa ne şekilde olursa olsun tüylerimi ürpertiyor, beni müteessir ediyor.

İtikadım, imanım değişmemiştir. Bence Türkiye davası muvakkattir. Benim İslâm gayem âleminde bir inkılâp davasıdır. Bu davayı yürütemedim, çünki kimseye anlatamadım. Çünki siyasî menfaatler, siyasî nokta-i nazarlarla muhakeme edilen gayeler arasında benim gayem en müsait, en mütevazi, en ihtirazsız, en hayalî bir gayedir. Fakat ben ergeç bunun tahakkukunu şüphesiz görüyorum. Ergeç bir Sosyalist İslâm Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine âmil olacaktır. Bu gayeme kitap yazarak hatta roman yazarak bile çalışabilirim. Memlekete gelince ona borcumu veremedimse, artık helâl etsin çünki kudretim bu kadar.

Hiç kimsenin çalışmadığı zamanlarda bir mülâzım tevazuu ile çalıştığımı gördünüz, bununla müftehirim, çünki herşeyden evvel senin büyük kalbini bana tanıttırmış oldu. Fakat bu gün İstanbul'dan fevç fevç gelmiş, her biri bir şube-i ihtisasta muvaffakıyetler göstermiş, davay-ı millîyi bizim kadar değil, bizim anlayamayacağımız kadar derinden anlamış, hatta bizi davay-ı milliye selâmeti namına mazur görmeye başlamış zevat-ı muhtereme var ki, muzır, müfrit, tufeyli bir vaziyette ortada "ben de varım, benim de hissem var" gibi dolaşmak bana ağır gelecek. Senin gibi olsa idim belki senin kadar yüksek ulüvv-ü cenabı taklit etmek ister, hissiyatımı öldürür, sebat ederdim. Çünki davanın bir mümessili de sensin, fakat ben öyle değilim.

Aziz beye söylediğim gibi senin yanında ve senin hizmetinde can vermek benim için mucib-i iftihardır. En tehlikeli işler için beni en fedakâr arkadaşlarının en başına yaz, fakat mecliste, hükümet işlerinde fiilî bir mevkiiden bana hizmet teklif etme. Mecliste irtibatımın devamı başka geçinecek bir şeye malik olmadığım içindir ki, altı aylık mezuniyetimin hitamında bir tüccar kâtipliği, bir çiftlik kâhyalığı falan bulursam, derhal istifa ederek bir rey mevkiini beyhude âtıl bırakmak cürmümden de istifa edeceğim. Tahassürle ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kardeşim.

Hakkı Behiç

(Mustafa Kemal Paşa'ya ve lüzum göreceğin alâkadarâna sence bir mahzur yoksa okuyabilirsin. Tekrar gözlerinden öperim.) H.B.[3893]

21 Kasım 1921. İngiliz istihbarat raporuna göre Mart 1920'den Ekim 1921'e kadarki zaman zarfında Kemalistlerin Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî yardımların dökümü şöyledir: *1920 Temmuz'unda, 50 milyon altın ruble olması tasarlanan kredinin ilk taksidi olarak, 20 pud altın (yaklaşık 50.000 sterlin değerinde); Kasım 1920'de 2 milyon altın ruble; 1921 Nisan'ında 40 milyon altın ruble ve ek olarak Almanya'daki Türk temsilcilerine gönderilen 1 milyon altın ruble; son olarak da Eylül 1921'de 500 okka altın (yaklaşık 90.000 sterlin değerinde)*.[3894]

24 Kasım 1921. *2 adet seri Rus topunun, 2[000] atım mermisi ve 1.000 atım seri cebel mermisiyle Ankara'ya ulaştığı Şark Cephesi Kumandanlığına bildiril*di.[3895]

26 Kasım 1921. *M.V. Frunze, Batum'dan hareket eder ve sekreterleri, Kızıl Ordu kumandanları ve askerleri, tercümanı ve doktor olan ağabeyinden oluşan yaklaşık 40 kişilik bir heyetle birlikte "Sannago" isimli İtalyan gemisiyle 26 Kasım 1921'de Trabzon'a varır*.[3896]

[Frunze misyonunda] çok önemli askeri uzmanlar bulunmaktadır. Frunze'nin Doğu Cephesi'nden iyi tanıdığı A.K. Anders ve heyetin İkinci Sekreteri Güney Cephesi Karargâhı'nın eski Harekat Dairesi Başkanı P.P. Karatıgin ilk göze çarpanlar. Heyette ayrıca 14 yüksek rütbeli subay vardır ve bunlardan süvari olan beşi Kızıl Bayrak nişanına sahiptir. Heyete, sıradan bir Kızıl Ordu askeri görünümünde çok iyi Türkçe bilen istihbarat bölüm başkanlarından D. Bazanov-Leontyev de konmuştur.[3897]

Frunze: *Bizim Ukrayna heyeti 26 Kasımda Türk topraklarına vardı. Batum'dan sefer yapan İtalyan gemisi "Sannago"yla Trabzon kentine geldik. Gemi oldukça büyüktü. Bir zamanlar Avusturya İmparatorluğu'na aitmiş. Ama şimdi Avusturyalıların tüm ticaret filosu ve yolcu gemileri İtalyan'ların eline geçmiş durumda. Gerek gemi komutanının, gerek tüm komuta heyetinin bize karşı davranışı son derece nazik ve sevimli. Tayfaların bulunduğu kamaralardan birinde yoldaş Lenin'in resmi asılı. Gerçi bu, bir şeyler gösterir, ama pek o kadar da fazla sayılmaz. Çünkü aynı yerde, hemen bunun yanında asılı bir başka portre daha var. Büyük adamlardan birinin, anlaşılan İtalyan Kral ailesinden birinin resmi*.[3898]

Frunze: *Dükkânlarda her türlü ihtiyaç maddeleri satılıyor, ama fiyatları da aşırı derecede yüksek. Oysa Batum'da buraya göre son derece ucuzdur. Hattâ bizde, Harkov'da bile buradan daha ucuzdur genellikle. Bundan şu anlaşılıyor ki Sovyetler Birliğinde hayat Türkiye'dekine oranla önemli ölçüde ucuz. Pahalılık özellikle son zamanlarda hükümetin tüm ithalat ve ihracat mallarına eklediği yüzde şu kadar vergiyle daha da artmış*.[3899]

27 Kasım 1921. İngiliz *The Nation* gazetesi: *Fransa, Türkiye'nin bedeninden Rusya'ya sızmak istiyor. Türkiye'yi ele geçirirse, Kafkasya'nın ele geçirilmesi kolay bir iş olacak. Fransızlar Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda, Rusya'yla en yakın tarihteki bir savaşta İstanbul'dan savaş üssü olarak yararlanmaya karar verdiler*.[3900]

3893 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 60-66.
3894 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138-139.
3895 *ATASE*, İSH, Kutu: 1177, Gömlek: 44, Belge No: 4, (24 Kasım 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 202.
3896 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 115.
3897 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 119. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.
3898 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 13.
3899 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 17.
3900 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.

27 Kasım 1921 tarihli bir Sovyet belgesinde kuzeyden gelen yüklerin Batum'da kabul edilerek, buradaki Türk temsilcisine teslim edildiği belirtilmiştir. Belgede yüklerin detayına ilişkin bilgi verilmemiş ancak yüklerin ve yükler ile ilgili yazışmaların tamamen gizli tutulmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Türklere gönderilen ikinci yüklerin ambalajlı-mühürlü bir şekilde ve askeri muhafızlar eşliğinde Batum'a doğru hareket ettirildiği ifade edilmiştir. Söz konusu yüklerin Batum'a ulaştığında ise gerekli mercilere haber verileceği açıklanmıştır. Bunun yanı sıra yüklerin düşman kuvvetleri tarafından yakalanamayacağından emin olunduğunda Türkiye'ye gönderileceği izah edilmiş ve bu konuda maksimum önlem alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen sevkiyatın gizli yapılmasının sağlanamayacağı endişesi de dile getirilmiştir.[3901]

28 Kasım 1921. *İşçi ve Köylü Temsilcileri* Moskova'da içtima ediyorlar. Lenin söz alıyor, *Sovyet halkının emperyalist istilacılara karşı yapmış olduğu savaşın Doğu milletleri ve Türkiye için önemini belirt*tikten sonra: *"Emperyalist kurtlar doğudaki milletleri şimdiye kadar birer kuzu gibi görürlerdi. Sovyet Rusya, bütün askeri imkânsızlığına ve zayıflığına rağmen kendisine diş geçirmenin kolay olmadığını ilk defa göstermiştir. Bir çok millet Sovyet Rusya'nın bu hareketini örnek almıştır... Türk emekçileri köylüleri de medeni milletlerin vahşiliğe karşı olan dayanışmanın göz önünde tutulması gerektiğini ispat etmiştir. Emperyalist ülkelerin Türkiye'yi yağmaya karar vermesi Türk milletinde bir dayanışma sonucunda doğan direnme, güçlü emperyalist devletleri bu ülkeden defolup gitmeye zorlamıştır."*[3902]

29 Kasım 1921. Mustafa Kemal Çiçerin'e mektub gönderdi. *Rus milletinin iki yıldan beri dünyayı hürriyyete kavuşturmak ve zulme son vermek için yaptığı gayretleri* övdü ve *"Rus milletine karşı Türk milletinin duyduğu hayranlığı" belirtmekten büyük bir zevk duyduğunu* ifade etti.[3903]

> Sadece kendi zincirlerini kırmakla kalmıyarak, iki yıldan beri bütün dünyayı hürriyetine kavuşturmak için örneği görülmemiş bir mücadeleyi devam ettiren ve dünya üzerindeki zulme ebediyen son vermek için aklın almıyacağı mahrumiyetlere şerefle katlanan rus milletine karşı türk milletinin duyduğu hayranlığı size bildirmekten büyük zevk duymaktayım.[3904]

General Frunze'nin Trabzon'daki bir müşahedesi:

> Dikkatimizi en çok çeken şey, kentlerde ve köylerde, bizim ordumuzun çekilirken geride bıraktığı muazzam askerî malzemenin varlığı. Hemen hemen attığınız her adımda bunlarla karşılaşıyorsunuz. Bize tahsis edilen araba eski Rus malı, arabaya koşulu at, kente köylüleri getiren yük arabalarının çoğu bizim eski katarlardan kalma, evlerdeki telefonlar bizden arta kalanlar; daha bunun gibi pek çok şey... Bütün bunların savaşta yedek olarak kullanılacağını düşünerek memnun olduk. Ancak limana rasgele yığılmaları hiç hoş değil. Hemen hemen yüz kadar dekovil lokomotifi, pekçok vagon, binlerce travers, sayısız dağınık ray gibi pek çok değerli mal atılmış. Ve bütün bu malzeme beş yıldan beri burada çürüyor, paslanıyor ve hiç bir işe yaramadan yağmalanıp gidiyor. Yalnız kısa bir süre önce Sivas'la Samsun arasındaki demiryolunun kurulması için bu malzemenin bir kısmını Samsun'a götürmeye başlamışlar. Yerli yöneticilere bu malzemeden niçin bu kadar süredir yararlanılmadığını sordum. Anlaşıldığına göre 1920 yılına değin Türkler bunları kullanma haklarına sahip değillermiş. Çünkü İngiltere bu malzemeyi bizim Beyaz orduya vermeyi düşünerek el koymuş. Deniklnov ve Vrangelevcllerin ortadan kaldırılması Türklere bunları kullanma olanağını sağlamış. Ama malzemelerin büyük bir kısmı artık kullanılamaz bir biçimde mahvolmuş.[3905]

3901 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7; 8 arka sayfa; 9; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206-207.

3902 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 55.

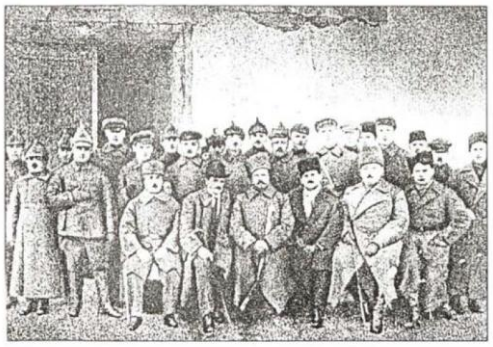
3903 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 75.

3904 Mustafa Kemal'den Çiçerin'e, 29 Kasım 1921; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 67-68. "1920 ile 1922 arasındaki türk-rus münasebetlerine dair belgeler, İngilizce olarak basılan *International Affairs* isimli rus dergisinde 1958 şubatında yayınlanmıştır."

3905 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 23.

Frunze, saat 19:00'da Trabzon'dan Samsun'a doğru yola çıktı.[3906] *Frunze, Trabzon'da kaldığı dört gün boyunca şehrin bütün ileri gelen yetkilileriyle tanışır. Bunlardan biri de o dönem 13. Tümen Komutanı olan Albay Sabit Sami (Karaman)'dir. General Karaman'ın anılarında aktardıkları, Türk ve Sovyet önderlerinin birbirlerini çok iyi anladıklarını ve devrimci duruşlarının iki ülkeyi buluşturduğunu gösterir*:

> Şekli, şemali gibi, sözü sohbeti de şirin olan general (Frunze), sözü başka konuya getirerek "Anlıyoruz; siz bizim yaptığımız terörden ürktünüz" dedi. Şu yolda mukabele ettim: "Generalim siz o terörü yapmamış olsaydınız, bugün ben, generalimle görüşmek hazzına eremezdim. Hiçbir rejim yerini tatlılıkla bir başka rejime terk etmez. Bu kadar muazzam ve derin bir inkılap, yumuşaklıkla gerçekleştirilemezdi."
>
> Bu görüşüm, Frunze'nin hoşuna gitti ve arkadaşı generale çok manalı bir tebessümle bakarak: "Birinci Enternasyonal'de gösterdiğimiz şiddete itiraz edenleri, sizin bu görüşünüzde olan konuşmacılar susturmuşlardı" dedi.[3907]

M.V. Frunze ve heyeti Samsun'da şehrin valisiyle birlikte.
(M.V. Frunze Şuyski Devlet Müzesi Arşivi)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 449.

30 Kasım 1921. Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Enver'in Türkistan'daki faaliyetini *delice bir hareket* nitelendiriyor ve kınıyor. *Enver ve çevresiyle bağını kesin olarak kestiğini* bildiriyor.[3908]

"Georgiy" nam dretnotla Trabzon'dan mufarakat eden Frunze heyeti, saat 22:00 sularında Samsun'a muvasalat etti.[3909]

> 1921 yılının Haziran ve Kasım ayları arasında Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından Türklere gönderildiği belirtilen malzemeler şunlardır: 4 adet 120 mm'lik Fransız topu, 12 adet 75 mm'lik Fransız topu, 8 adet İngiliz topu ve bunların her biri için 1.000 adet top mermisi, 12 adet şvartsloze makineli tüfek, 10 adet şoşa makineli tüfek, 5.500 adet Avusturya tüfeği, 3.600 adet Alman tüfeği, 6.000 addet İngiliz tüfeği, Alman tüfekleri için 5.000.000 adet mermi, Avusturya tüfekleri için 2.000.000 adet mermi, şvartsloze makineli tüfekleri için 240.000 adet mermi, lebelya ve şoşa makineli tüfekleri için 200.000 adet mermi, İngiliz tüfekleri ve makineli tüfekleri için 12.000.000 adet mermi. Bunların yanı sıra belirtilen tarih aralığında 260 adet süngüsü ile birlikte 536 adet Alman tüfeği, 818 adet Avusturya tüfeği, 70 adet şoşa makineli tüfeği, 30 adet lyuis (lewis) makineli tüfeği, 351.360 lebelya tüfeği mermisi, 259.003 adet Avusturya tüfek mermisi, 500.720 adet Alman tüfek mermisi Türklere verilmek üzere Moskova'dan yola çıkarılmıştır.[3910]

3906 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 23.
3907 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 115.
3908 Tanin, 4 Şubat 1945; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 126.
3909 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 23-24.
3910 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 200.

30 Kasım 1921 tarihinde Çiçerin'e gönderilen belgede Türklere verileceği planlanan mermi imal fabrikası için gerekli ekipmanların Ukrayna'dan geldiği belirtilmektedir. Türklerin Fransızlar ile imzaladığı anlaşma sebebi ile söz konusu teçhizatların Türklere gönderilip gönderilmeyeceği hususunda merkezden talimat istendiği aynı belgeden anlaşılmaktadır. Mermi imal fabrikasının acil olarak Türklere verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[3911]

Aralık 1921. Milliyetler Halk Komiseri Stalin, Rus Komünist Partisi yayın organı *Pravda*da makale neşretti: *Emperyalizmin ajanları, altın ve öteki "hediyeler" ile, Rusya çevresinde ekonomik -yalnızca ekonomik değil- bir çember kurmak için Türkiye, İran, Afganistan ve Uzak Doğu'ya akın ediyorlar. Bu süreçte, İtilâf Devletleri'nin paralarıyla kendilerini silâhlandırarak ve Petliyura ve Savinkov'ların Beyaz Muhafız Birlikleri'ni Rusya'ya fırlatarak, Polonya, Romanya ve Finlandiya da üzerlerine düşen rolü oynamaktadırlar. Bütün bunlar, Rusya'ya karşı yeni bir saldırı hazırlığı genel çerçevesinde ayrı halkalardır*.[3912]

Aynı günlerde Lenin, Çarlık İmparatorluğu'nun parçasıyken, Bolşeviklerin hemen bağımsızlıklarını tanıdıkları Polonya ve Finlandiya gibi devletlerin, antibolşevik saldırı üssü hâline gelmelerinden yakınmakta ve buna tahammül edilemiyeceğini belirtmektedir:

> Çetelerini ve Beyaz Ruslarını üzerimize saldırtan Romanya, Polonya ve Finlandiya hükümetleri iyice bilmelidirler ki, Sovyet Cumhuriyetleri savaştan nefret ettikleri için pek çok ödünleri göze alarak barışı sürdürmeye çalışmışlardır ve çalışacaklardır. Fakat onlar da sabrımızı tüketmemelidirler. Rejimimiz, eski Rus Çarlarının yönetiminden kurtardığı ve bağımsızlığını sağladığı milletlerin yeniden üzerimize yürümelerine tahammül edemez.[3913]

Yine aynı günlerde Troçki, Batılıların Bolşevik Rusya'yı devamlı bir düşmanlık çemberi içinde tutacaklarını, savaşa hazır olmak gerektiğini belirtmektedir:

> Bu yılın altı ayı çete çarpışmalarıyla geçti. Kızıl Ordu, memlekette başarılı oldu. Çeteler yok edildi. Şimdi çeteler, içeride teşekkül edemiyecek bir duruma gelmiştir. Kızıl Ordu'yu daha çok küçültemiyeceğiz. Çünkü İngiliz neft, İtalyan manganez kapitalistlerinin örgüt yaparak Bakû'yu Sovyet yönetiminden geri almaya kalkıştıkları anlaşılıyor. Polonya, bir yandan garanti vermekten kaçınmaz iken, öte yandan memleket içini karıştırıyor. Romanya ile olan görüşmelerimiz sırasında, Rusya öteki bir devletin saldırısına uğradığı takdirde, Romanya bir türlü tarafsız kalma garantisini verememişti. Japonya, İngiltere, Amerika ve kısmen de Fransa'nın uygun bulmasıyla Uzak Doğu Cumhuriyetimize saldırıya başladı. Japonya, Sahalin'i kendi ülkesiymiş gibi işgal etti...
>
> 28 Ağustos 1921'de Rusya'da açlık kendini en fecî biçimde göstermeye başladığı zaman, biri Romanya ve Polonya, öteki Finlandiya olmak üzere iki yönden ciddî bir saldırı tehlikesine uğradık...
>
> Barışı Avrupalılar istemiyor... Dışarıdaki Rus göçmenlerinin ve bunların koruyucusu olan Fransa Hükümeti'nin her çeşit davranışı gösteriyor ki, eğer Sovyet Rusya, Avrupa'nın öteki devletleriyle bir barış yapmaya yaklaşacak olursa, her neye mal olursa olsun, bunun önüne geçmenin baş amaçları olduğu anlaşılıyor...
>
> Son haftalarda savaş tehlikesi azalmamış, aksine artmıştır.[3914]

3911 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 86; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206. "Diğer taraftan Orconikidze'den bahsi geçen fabrikanın tamamen donatılarak hazır hale getirilmesi için gerekli talimatı vermesi istenmiştir. Ayrıca Orconikidze'ye iletilmesi istenen belgede fabrikaya ait bütün eksikliklerin tamamlanarak, fabrikanın Batum'da Türklere devredileceği açıklanmıştır."

3912 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773-774.

3913 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 774.

3914 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 774-775.

1 Aralık 1921. *1 Aralık 1921 tarihinde 10 sandık dumansız barut, 48 sandık Rus piyade mermi kovanı, 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği ve 20 çuval da pamuk Türkiye'ye gelmiştir*.[3915]

2 Aralık 1921. Frunze heyeti saat 10:00 sularında Samsun'dan Keskin'e müteveccihen yola çıktı.[3916]

Çiçerin, Molokanlar meselesine ilişkin TBMM Hariciye Vekâletine ikinci bir nota gönderdi. *Aynı gün bu sorunun çözümüne kadar Rusya'da bulunan savaş tutsaklarının geri verilmesi işleminin durdurulmasına karar veril*di.[3917]

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

2 Aralık 1921
No. 5575

Sayın Büyükelçi,

Rusya Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, 1 Aralık tarihli ve 1193 sayılı yazınızda da ifadesini bulmuş olan Türkiye Hükümeti'nin hiç de dostça olmayan davranışını kaydetmek zorundadır. Sayın Büyükelçi, sizin de bileceğiniz gibi, Kars Anlaşması, Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgilidir; bu anlaşma hükümlerini Türkiye'ye bırakılan topraklarda öteden beri yaşamakta olan Ruslara da uygulama girişimi, Türk Hükümeti'nin Rus vatandaşlara karşı hiçbir şekilde nitelendirilemeyen bu eyleminin geçerli olacak herhangi bir kanıttan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Yoldaş Genetski'nin Türkiye'de bulunduğu sıralarda, Türk Hükümeti, Rusya'ya dönmek isteyen Ruslara bir yıl daha kalmalarına izin verdikten sonra, şimdi, Fransa ile anlaşma imzalar imzalamaz bu sözünü geri alıyorsa, biz de kendiliğinden ortaya çıkan sonucu gereğince değerlendireceğiz. Türkiye'ye bırakılan topraklarda kalmış bulunan Ruslar, saptanan süre içinde ülkesine iade edilmek konusunda gerekli dilekçe vermedikleri takdirde Türk uyruğuna geçecektir. Kilikya'da bütün Hristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars'ta bütün Hristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars'ta Çarlık zamanında bile askere alınmayan Molokanlar bugünlerde silah altına alınıyorsa, bunun ne anlama geldiğini çok iyi anlamaktayız.

Rusya'daki Türklerin ülkelerine iade edilmeleri ile ilgili işlem durdurulmuştur. Bu ağır durumlarından dolayı kimin ve neden sorumlu olduğu kendilerine bütün açıklığıyla anlatılacaktır. Sovyet Hükümeti, temsilcisi olduğu Rus işçi kitlelerinin küçük düşürülmesine asla izin veremez.

Dolayısıyla saygılarıının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[3918]

2-3 Aralık 1921. Samsun-Kavak arasındaki Çakalla Köyünde konaklayan General Mihail Frunze: *Ekmeğin okkası (1 okka yaklaşık 3 funt) 15 kuruşa, et ise 50 kuruşa satılıyor*.[3919]

3 Aralık 1921. İngiliz istihbaratı raporuna göre Sovyet ajanı olan Ahmet Agayev (Ağaoğlu), Ankara Hükûmeti tarafından Matbuat Umum Müdürü tayin edildi.[3920]

3915 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 211.

3916 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 40.

3917 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 330.

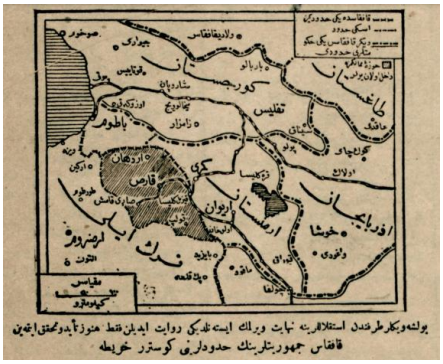
3918 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 421.

3919 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 42.

3920 Bülent Özdemir. (2008). *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye* içinde (s. 22). İstanbul: Yeditepe Yayınları; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 174. "Mustafa Kemal'in yakını olarak kabul edilen Ağaoğlu, o sırada Büyük Millet Meclisi'nde Kars mebusu ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde hocaydı. 1921'de Anadolu direnişine katıldıktan sonra, yeni rejimde önemli bir rol oynamış, Matbuat Umum Müdürlüğü ve Ankara hükümetinin yarı resmi yayın organı 'Hâkimiyet-i Milliye' gazetesinde başyazarlık

Aralov'un[3921] belirteceğine göre *Türk Ocağı'nın Ankara'da açılışıyla ilgili olarak bir konuşma yapan Matbuat Müdürü Ahmet Agayev; Marx ve Lenin teorilerinin öneminden söz ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi: "Rusya'da Bolşevizmin hayata uygulanması, Marx ve Lenin teorilerinin doğruluğunu ispatladı."*[3922]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Bazı haberlere göre, Bolşevik Hükümeti, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan cumhuriyetlerinin istiklâllerine nihayet vermiş ve bu cumhuriyetlerin fedaratif bir ittihad teşkilini emretmişdir*.[3923]

Fotoğraf. *Bolşevikler tarafından istiklâllerine nihayet verilmek istenildiği rivayet edilen fakat henüz teyid ve tahakkuk etmiyen Kafkas Cumhuriyetlerinin hududlarını gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 3 Kânûn-ı evvel 1921).

4 Aralık 1921. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Kafkasya cumhuriyetleri lağvedildi mi? Şehrimizdeki Gürcistan ve Ermenistan mümessilleri bu hususda kat'î bir malumat almadıklarını söylüyorlar. Bolşevikler, cumhuriyetler arasında iktisadî bir ittihad husule getirmişlerdir*.[3924]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden:

> Emperyalizm! kapitalizm! Bu iki kelime, bir zamandan beri Ankara'nın lisanından düşmez oldu. Zorbalarımız, bu davaları Leninlerden, Troçkilerden işittiler, aldılar. İkide birde emperyalizmden bahsetmek gülünçtür; siyasi ve sair davalarımıza kapitalizmi karıştırmak gülüncün gülüncüdür. Sermayeye harp ilan etmekten daha manasız ne vardır? Emperyalizm ve kapitalizmden sana ne, bana ne? Edirne'yi, İzmir'i kurtarabiliyor musun, ona bakmalı.[3925]

5 Aralık 1921. *Tiflis'ten Sarıkamış'a gelen Türk memurları, Halil Paşa'nın ve çevresindekilerin şunları söylediğini aktardılar: Barıştan sonra Anadolu'da esaslı bir devrim yapmak için bomba da kullanarak her yolda çalışacağız. Halihazır siyasî kurumları yıkacağız. Bolşevik Hükümeti'nin Anadolu'ya güveni yoktur*.[3926]

---

yapmıştı. Hukukçu olarak 1924 Anayasası'nın hazırlanışına katılmış, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde önemli görevlerde bulunmuş, Türk Ocakları'nda canla başla çalışmıştı. [..] İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. 1920 sonunda serbest bırakıldı, daha sonra Anadolu'ya geçti ve Mustafa Kemal'in direniş hareketine coşkuyla katıldı." François Georgeon. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 117). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

3921 "Semyon ivanoviç Aralov: Sovyet Askeri istihbaratı'nın (GRU) ilk başkanı. GRU'da en üst düzeydeki görevini yaklaşık iki yıl sürdüren Aralov Temmuz 1920'de 12. Ordu istihbarat şefliğine indirildi. 1921 başlarından itibaren temel olarak Türkiye ve Kafkaslar'dan sorumlu askeri istihbarat şef yardımcılığı yaptı. Daha sonra Ocak 1922'de Ankara'ya Sovyet büyükelçisi oldu. Aralov Kars, Artvin, Samsun ve Beyazıt'ta Sovyet konsoloslukları açtı. Ayrıca Mersin, Erzurum ve Kastamonu'ya *tarım uzmanları* yerleştirdi." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143, dipnot 5.

3922 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 151, dipnot 11.

3923 Tevhîd-i Efkâr, 3 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3202-174, *Cumhuriyetler İstiklâllerini Gaib Etdiler Mi?*, s. 1.

3924 Tevhîd-i Efkâr, 4 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3203-175, *Kafkasya Cumhuriyetleri Lağvedildi Mi?*, s. 2.

3925 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 174-175.

3926 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 176.

8(?) Aralık 1921. Havza'da bulunan General Mihail Frunze, TBMM Hükümeti Havza askerî ve mülkî yöneticilerinin otelde verdikleri yemeğe iştirak etti. Diplomatik üslûb yerini daha samimî bir üslûba bıraktıktan sonra:

> [..] Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya gelişini anlattılar. Burada tedavi için iki hafta kadar kalmış. Bizim evsahiplerinin anlattıklarına göre çok alçakgönüllü bir yaşantısı varmış. Teklifsizce şehirlileri ziyaret etmiş, askerler arasında, özellikle basit halk arasında dolaşmış ve bu davranışlarıyla büyük ün yapmış. Halk arasında yalnızca "Paşa" adıyla tanınıyor.
>
> Padişaha karşı takındıkları tavır da pek ilginç. Ona özel bir duygu beslemiyorlar, ne kin, ne de sevgi duyuyorlar. Geçen yılki kardan ne denli söz ediyorlarsa ondan da o kadar söz ediyorlar. Bu duygular yalnızca şimdiki padişah Sultan VI. Mehmet'e karşı değil, genel olarak sultanlık yönetimine karşı. İnsanlar son üç yıldır sultansız yönetilmeye ve o olmadığı zaman temelin sarsılmayacağına alışmış. Şu kesinlikle anlaşılıyor ki, padişahlık Anadolu halkı arasında tam olarak ölmediyse bile iyice sarsılmış.[3927]

9 Aralık 1921. *Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ve Miralay Arif Bey'le birlikte Bolvadin'e gelerek Ordu Komutanları olan Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalarla bir toplantı yaptı. Toplanılması düşünülen konferanstan önce bir saldın imkmı olup olmadığını sordu. Komutanlar, bir saldırı olursa def edeceklerini, fakat ordunun saldırıya hazır olmadığını söylediler. Cephanenin zamanında gönderilmesini ve maaşların gününde ödenmesini istediler. Mustafa Kemal, Akşehir ve Çay'a da uğradıktan sonra 18'de Ankara'ya dönecek*.[3928]

10(?) Aralık 1921. General Frunze, Amasya'da. Erkekler cephede oldukları için *kadın emeği her yerde en başta geliyor.* Amasya ahalisinden çok sayıda kişi Frunze'ye *sık sık onlara yardım için Kızıl Ordu'yu getirip getirmediğimi soruyorlar*. *Savaştan herkes yorulmuş, bitkin düşmüş. Herkes dert yanıyor, bir an önce barış olmasını istiyorlar*.[3929]

Saat 17:00'dan sonra Merzifon'a muvasalat eden Frunze'nin belirttiğine göre, günün dövüz kuruna göre 1 lira, 1.5 Rus altın rublesine tekabül ediyor.[3930]

Fotoğraf. *Azerbaycan Sefarethanesine Mustafa Kemal Paşa tarafından sancak keşide edilirken* (Tevhîd-i Efkâr, 10 Kânûn-ı evvel 1921).

Fotoğraf. *Ankaraya vasıl olmak üzere bulunan fevkalâde Ukrayna heyet-i murahhasası* (Tevhîd-i Efkâr, 10 Kânûn-ı evvel 1921).

3927 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 54-55. Frunze ve heyetini Havza'da istikbal ve misafir eden devletlûların yanı sıra Tabib Fikri de yer alıyordu: "Kaymakam, garnizon komutamı, kadı, belediye başkanı ve öteki memurlar. Karşılayanların arasında oldukça iyi Rusça konuşan bir de askeri doktor vardı. Emperyalist savaş sırasında bize esir düşmüş ve sonra işgal sırasında öteki Türklerle birlikte Bakû'ya gönderilmiş. Orada bir Rus kadınıyla evlenmiş. Şimdi burada, Havza'da birlikte yaşıyorlarmış eşiyle." (Frunze, 1978, s. 53).

3928 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 181.

3929 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 59.

3930 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 62.

11 Aralık 1921. Frunze heyeti, saat 18:00 sularında Keskin'e muvasalat etti.[3931]

12 Aralık 1921. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Rusya'da kadınlara verilen hürriyet, onların ahlakını alçaltmıştır*.[3932]

Ankara'ya müteveccihen Keskin'den saat 10:00'da yola çıkan Frunze:

> Yahşihan'a varmadan, 7 - 8 verst kala karşımıza bizimkilere benzeyen bir "yaeli" kervanı çıktı. Yolcuların yüzlerine bakıyorum, görünüşleri Avrupalıları andırıyor. Sonra öğreniyoruz ki, başlarında Sinyor Tuotssi'nin bulunduğu İtalyan heyeti gidiyormuş.
>
> Fransa'nın Ankara ile görüşmelerini örnek alan İtalyan'lar buraya bir heyet yollamışlar. Heyet görüşmeleri bir ay sürdürmüş ve iyi sonuçlar elde edilmesini sağlamış. Ama birden, hiç beklenmedik, alışılmış diplomatik kurallara uymayan bir biçimde heyetin başkanı, Roma ile kötü ilişkilerinden dolayı kendisinin, talimat almak üzere geri çağırılma gereğinin duyulduğunu açıklamış. Değiştirilmiş ve gidiyor şimdi...
>
> Oysa iş çok basitmiş. Bu yılın Ekim ayında Ankara'da, Fransız delegesi Franklin Buillon ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Dışişleri Bakanı (şefi) Yusuf Kemal Bey, tarafların Suriye ve Küçük Asya'daki düşmanlıklarına son veren bir anlaşma imzalamışlar. Bu ayrı, özel anlaşma, Antant'ın Yakın Doğu'daki ortak politikası açısından güya "ortak çıkarları" bozuyormuş. Çünkü bu, ortak hiçbir çıkarın bulunmadığını açıkça itiraf etmek oluyormuş ve herkes kendi haklarını kendisi korumak zorunda kalacakmış.
>
> Bu konuda sisli Alpler [*İngiltere. Eski Romalılar şimdiki İngiltere Adasındaki uzak kolonilerine bu adı vermişlerdi. (Ahmet Ekeş notu)*] pek sert homurdanmış. Bir yığın müthiş sorunlar çıkmış ortaya. "Quai d'Orsay"daki (Fransız Dışişleri Bakanlığının bulunduğu Paris'te bir sokağın adı) "Foreign Office"ten (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) sert notalar gönderilmiş. Fransız diplomasisi diken üzerinde oturuyor gibi dönüp durmaya başlamış. Fransız burjuva basını kızgın komşusuna sormadan kendi haklarını savunmaya yeltenerek dostça ve düşmanca ulumaya başlamış. Yakın Doğu'daki bu avdan kendileri de bir parça koparmaya çalışıyormuş. Ama İngiliz buldog köpeğinin hırlaması bu kez daha yakından, daha güçlü ve müthiş duyulmuş. Fransız sürüsü onunla dalaşmayı sakıncalı bulmuş ve buldoğun giderek güçlenen ulumasına saygılı bir kuyruk sallayışıyla karşılık vermiş. Ama ünlü Antant sürüsünün üçüncü üyesi, bizim iyi dostumuz İtalyanlar ise ihtiyatlı ve sağduyulu bir ulus olarak daha, "ölünceye kadar dostlar" arasındaki dostluk sürtüşmelerinin sonuçlanmasını bile beklemeden valizlerini toplamışlar ve... "Roma'ya talimat almak üzere" yola düşmüşler.
>
> Bizi, özellikle askeri üniformaları hemen göze çarpan bizim kızılordu üyelerimizi farkedince İtalyanlar telâşlandılar. Durmadan bize el sallamaya ve birbirleriyle yarış edercesine arabalarında ayağa kalkıp selâm vermeye başladılar. Biz de güler yüzle, ve dostça selâmlar, en sevimli gülümsemelerle cevap verdik. Ve herkes kendi yoluna devam etti.[3933]

Akşamleyin saat 6'da, Frunze'nin *dar ve pis bir yer* tavsif ettiği Yahşihan istasyon binasında Frunze'yi misafir eden askerî erkan, yoksulluk sebebiyle *hemen sofra takımı* olmaksızın ikram ettikleri akşam yemeğinden sonra, *Kızılordunun onlara yardım edip etmeyeceğini soruyorlar*.[3934]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti ordusunun Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî ve malî yardımlar hakkında tafsilatlı rapor hazırladı:

> Bolşevik-Ulusçu ittifakının nedenleri: 1919 yılı Mayıs'ında, Yunanlı'ların İzmir çıkarmasıyla başlayan Ulusal Akım'a ve Rusya'nın geleneksel düşmanı Türkiye'ye bugüne dek yapılmakta olan Sovyet yardımının ardındaki amaç, Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki üstün durumunu, Asya'da, İngiltere'ye karşıcıl olarak, Rus yayılma politikasını uygulamada kullanmaktır. Ulusçu yönetimin Kafkasya ve Orta Asya'da amaçları, Türk emelleriyle çatışan ve Bolşevik ilkeleri İslâm inançlarına tümüyle karşıcıl olan Sovyet'lerle bir anlaşmaya varmayı

[3931] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 65.
[3932] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 185.
[3933] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 69-71.
[3934] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 72.

dilemesinin nedeni ise, nüfusunun çoğunluğu Türk olan tüm ülkeleri, dıştan yardım almadan Türk yönetimi altında korumanın olanaksız olduğunu Ulusçuların anlamış olmasıdır. Bu yardımı da pek kolayca Rus'lardan sağlayabilirler.

Her iki ülke de, sözde bağlaşık oldukları dönem içinde, büyük ölçüde bağımsız bir siyaset izlemiş; ama ilişkilerini açıktan açığa kesmemeye dikkat etmiştir; oysaki Kafkasya ve İran'da çıkarları birbirine karşıcıldır. Kemalistlerle Bolşevik'ler, kendilerini tehdit eden Bağlaşıklar'ın Kafkas'lardaki gücünü zayıflatmak için, 1920 yılı başlarından beri işbirliği yapmış olmakla birlikte, bunda başarı sağlandıktan sonra, her ikisi de Maveray-ı Kafkas'a egemen olmaya çalışmış, ama durumun, aralarını açacak kadar kötüye gitmesini dilememiştir.

Kemalistlerin başlıca amacı, Batum, Kars ve Ardahan bölgelerini Doğu sınırlarına dahil etmek ve Azerbaycan'da etki kazanmak için, bağımsız Ermenistan'ın varlığının meydana getirdiği tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bolşevik'lerin amacı ise, Rusya'ya bağlılığını Sovyet ihtilâlinden sonra koparan ülkeleri yeniden kendi imparatorluğuna katmaktı. Aşırı eğilimli komünist'lerle Enver'ciler dışında, Kemalistlerin çoğunluğu, bugüne dek Bolşevik'lerin kendi ilkelerini Anadolu'ya yaymalarına kesinlikle karşı koymuşlar; Rus'lardan, er olarak değil, savaş gereci olarak yardım almaya hazır olduklarını Rus'lara açıkça belirtmişlerdir.

Rusya'dan maddi yardım sağlamak için yapılan görüşmeler: (Mart-Ekim 1920) – 1920 yılı Nisan'ında Azerbaycan'In Sovyet'leştirilmesinden hemen sonra, Kemalist bir askeri kurul, Azerbaycan'dan savaş gereci sağlamak ve Ankara ile Azerbaycan yönetimleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için Bakü'ye ulaşıyordu. Haziran'dan önce Moskova ile Ankara arasındaki resmi ilişkiler henüz kurulmamış olmakla birlikte, Güney Rusya'nın limanlarından Anadolu'ya sürekli olarak silâh taşınmasına başlanmıştı; ama Bağlaşık savaş gemilerinin varlığı, bu sevkiyatın büsbütün kısıtlanmasına neden olmuş; silâh taşıtı ancak sonbaharda yeniden artmaya başlamıştı.

Haziran'da Ankara ile Moskova, Maveray-ı Kafkas'daki siyasetlerini birleştirmek ve ülkeleri arasında sürekli siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmak amacıyla nota alış verişinde bulunuyordu. Bunu izleyen ayın sonunda, siyasi anlaşmanın ayrıntıları henüz tümüyle bir karara bağlanmadan önce, yapılan başarılı mali görüşmeler sonunda, Rus'lar, Anadolu'ya (50.000 sterline yaklaşık) 20 put altın göndermişlerdi. Bu miktar, tutarı henüz saptanmamış, ama daha sonra 50 milyon ruble olduğu bildirilmiş olan müstakbel borcun ilk taksidini oluşturuyordu.

Eylül'e doğru, görüşmeler ürün vermeye ve iki ülke arasında daha yakın diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmaya başlanıyordu. Bu ayda, her iki ülke, birbirine diplomatik kurullar gönderiyordu. Ekim ayında, Türk-Ermeni savaşı, iki ülkenin arasını açıyor; Bolşevik'ler, ivedilikle bir hükümet darbesi yaptırarak, Ermenistan'ı ele geçiriyor ve Kemalistleri bir oldu-bitti önünde bırakıyorlardı.

Trabzon'daki Bolşevik temsilcisinin, Batum'daki Bolşevik kuruluna gönderdiği listeye göre, 11 Ağustos ile 11 Ekim 1920 tarihleri arasında, Novorossisk'ten Trabzon'a gönderilen savaş gereçleri: 19 hafif silâh, 6.000 Rus tüfeği, 1.000 İngiliz tüfeği, 400 makineli tüfek, 650 tabanca, 4 uçak, 4 telsiz seti, 3 tonluk 3 kamyon, 4.960 top mermisi, küçük çaptaki silâhlar için 90.000 Rus ve 50.000 İngiliz mermisi, 620.000 paket makineli tüfek mermisi, 150 bomba, 34 put dinamit, 3.000 put tel örgü, 2.700 put akar-yakıt (benzin), 6.300 put petrol, 1.800 put ağır yağ, 10.000 put un, 4.000 çift İngiliz çizmesi.

Kasım 1920-Haziran 1921 dönemi: bu dönemde Kemalistlerle Bolşevik'ler arasında daha sıkı işbirliği kuruluyor ve savaş gereci ticaretinde bir artış kaydediliyordu. Kemalistlerin Ermenistan kampanyasından sonra, Yunan Kralı Konstantin'in tahtına dönmesi üzerine, Bağlaşıklar'ın, Yunanistan'a karşı uyguladıkları siyaseti değiştirerek, Kemalistlerle bir anlaşmaya varmaları olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, Kemalistlerle Maveray-ı Kafkas konusunda, aralarındaki kıskançlık ve güvensizliğe karşın, dostluk ilişkilerini sürdürmenin daha önemli olduğu sonucuna varıyorlardı. O sıralarda Kafkas'larda yapılan askeri harekât sonunda, her iki ülke de, dolaysız olarak karadan ilişki kurmuş olduğundan, Novorossisk-Trabzon deniz yolundan daha salim bir yola kavuşuyordu. Kemalistler, Ermenistan'da ele geçirmiş oldukları silâh ve mermilere karşın, 1920 yılı Kasım ayında, özellikle Batı savaş kesiminde, tüfek, küçük silâh mermisi, trenler için kömür, yağ ve malzeme, kamyonlar için ise petrol sıkıntısı çekiyorlardı.

Ali Fuat Moskova'ya ulaşınca, Anadolu'ya gönderilen savaş gereçlerinde bir artık kaydediliyordu. Gönderilen malzemeler arasında şunlar da vardı: top malzemesi, 10.5 ve 15 santimetrelik, orta ölçüde ve Hovitzer tipi toplar, Q.F. tipi İngiliz sahra topları (Bolşevik'ler, bunları, Güney Rusya'da General Denikin'le çarpışırken ele geçirmişlerdi); çeşitli tiplerde sahra topları (herhalde aralarında Rus Skoda ve Krupp topları da vardı); Bağlaşıklar'a teslim edilen Türk top sürgülerinin yerine Rus sürgüleri, küçük çapta silâhlar -Rus, İngiliz, Alman ve Avusturya tüfekleri, Vickers, Maxim, Colt ve Schwartza makineli tüfekleri, Lewis otomatik tüfekleri, el bombaları, bombalar, atlar, silâh imali için makine ve cihazlar, her tür giysi ve askeri malzeme.

Rus'lar, koşum takımı ve uçak sağlıyamıyorlardı. Bu malzemelerin çoğu, Batı savaş kesimine gönderiliyor ve Kemalistlerin, 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında ve daha sonra Temmuz ile Eylül aylarında yapılan Yunan saldırısına karşı direniş göstermelerine yardımcı oluyordu. Aynı dönemde şu mali yardım yapılıyordu: Kasım 1920'de iki milyon altın ruble, Nisan 1921'de dört milyon altın ruble; Almanya'daki Kemalist ajana bir milyon ruble. Mali yardımların sonucu olarak Kemalistler dış ülkelerden sağladıkları malzemelerin fiyatlarını nakdi para olarak ve hükümet memurlarının maaşlarını düzenli biçimde ödeyebiliyorlardı.

Temmuz-Ekim 1921 dönemi: Temmuz'un sonuna doğru Kemalistlerin Eskişehir'i boşaltmaları ve Yunan ordusunun ilerlemesini sürdürmesi, askeri harekât sırasında yitirilen malzemelerin yerine yeni malzeme sağlamak gereği, Rus yardımını pek önemli yapıyordu. Karadeniz sularında seyreden Yunan savaş gemileri, bu malzemenin İstanbul'dan sağlanmasını engelliyordu.

Ankara yönetimi, Moskova'daki büyükelçisine 7 Ağustos'ta gönderdiği ivedi işaretli telyazısında, Rusya'yı, Ulusçu hükümetin mali güçlüklerini gözönünde tutarak, en azından iki milyon altın ruble tutarında toplam bir para vermeye inandırmayı yöneriyor; Ulusal askeri örgütü silâhlandırmak ve donatmak araçlarından yoksun kalarak, tüm askeri örgütün tehlike içine girdiğini bildiriyordu. Bolşevik'lerin, Eylül'ün ilk haftasında, yaklaşık olarak 90.000 sterlin tutarında olan 500 okka altın gönderdiklerine inanılmaktadır. Bu arada, Karadeniz yoluyla da top, küçük çapta silâh, hayvan, gereç ve demiryolu malzemesi gönderilmesi sürdürülüyor; ama kara yolları yeğ tutuluyordu, çünkü yardım getiren gemilerin, Yunan savaş gemilerince tutuklanması tehlikesi vardı. Ağustos sonlarına doğru, Trabzon-Erzurum yolunda çalışan kamyonların petrol kaynakları azalmış olduğundan, Türk Ordusu'nun ivediyle gereksindiği silâhların sevkiyatı sekteye uğruyordu. Bu sırada, Bolşevik'lerin, Karadeniz filolarından bir bölüğünü, personeli sağlayacak olan Kemalistlerin buyruğuna verecekleri söylentisi çıkıyor; bir destroyer, iki savaş gemisi ve bir denizaltıdan söz ediliyor; ama İngiliz İstihbaratı bu haberi kuşkuyla karşılıyordu.

1921 yılı Ekim ayının sonuna dek Bolşevik'lerin Ulusçulara sağladığı yardım: 10 Temmuz'da başlauan Yunan saldırısı sorasında, Ulusçuların Batı Ordusu'nun elinde bulunan tüfeklerin yüzde 50'inin, makineli tüfeklerin yüzde 24'ünün ve üniformaların yüzde 15'inin Bolşevik kaynaklarından sağlandığı tahmin ediliyordu. Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na karşın, Rus'lar, halâ Anadolu'ya savaş gereci gönderiyorlardı. Bu yardımın kesilmemesi için, Ulusçular, Ankara Antlaşması'ndaki gerçek koşulları Bolşevik'lerden gizlemeye çalışıyorlardı.

Rus'lar, ayrıca, Sibirya'daki kimi Türk savaş tutsaklarının ve Kafkasya'daki kimi Müslüman'ların Anadolu'ya dönmelerine ve Ulusal Ordu için er kaydına izin veriyorlardı. 1920 yılı Kasım ayının sonunda, yaklaşık olarak 500 Türk savaş tutsağı, Batum'dan Trabzon'a gönderiliyor; başka bir grup da, aynı limana gitmek üzere Poti'de bir İtalyan gemisini bekliyordu. 1921 yılı Şubat ayında, Türk'ler, Sibirya'daki Türk savaş tutsaklarının yurtlarına dönmeleri için yardımda bulunmak üzere, Tiflis'teki Ulusçu temsilci eliyle Rusya'ya TL 10.000 göndermiş ve Almanya'dan Rusya'ya giden 400 subay ve erin Anadolu'ya dönmesine izin vermesi için Moskova'ya başvurmuştu. 1921 yılı Mart ayında, Sibirya'da bulunan 6.000 Türk savaş tutsağı Kars'a ulaşıyor; oradan da Karabekir'ce Ankara'ya gönderiliyordu. Aynı yılın Ağustos ayında, Tuapse'deki Ulusçu temsilci Yüzbaşı Sami, Türk savaş tutsaklarını gruplar halinde topluyor; onları Batum yoluyla Trabzon'a göndermeye başlıyordu.

Bolşevik'lerin, Anadolu'da, Ulusçularla doğrudan doğruya işbirliği yapmaları olasılığına karşı Türk tutumu: 1920 yılı Nisan ayının sonlarına doğru Azerbaycan Bolşevik'leştirilince, bu denli Sovyet işbirliği olanaklı bir duruma geliyordu. O tarihten sonra, Bolşevik önderler, oldukça zayıf bir Türkiye'nin kendi düşmanlarına karşı koyamayacağı bir sırada Anadolu'ya asker göndermeyi bir fırsat olarak kullanıyor; belki tüm Türkiye ve İstanbul'u denetleri altına almayı umut ediyorlardı. Mustafa Kemal, Türk toprakları üzerindeki Bolşevik

plânlarını daima kuşkuyla karşılamış ve Bolşevik'lerin, Anadolu'ya doğrudan doğruya müdahalede bulunmasına karşı direnmiştir. Ama, 1921 yılı Temmuz ayı sonunda, Ulusçular Eskişehir'den çekilirken ve Türk Batı Ordusu'nun yardım görmeden durumu düzeltemeyeceği görülürken, bu görüş yine ortaya atılıyordu.

Tam bu sırada, Mustafa Kemal'le yandaşları dışında herkes, Enver'in Bolşevik berkitici güçlerinin başında Anadolu'ya dönmesi için naralar atıyordu. Türk'ler, Yunanlı'ların, İngiliz'lerden yardım sağlamadan bu denli ilerleyemeyeceklerine inanıyor; bu inanç, Enver'cilerin savını daha da güçlendiriyordu. 20 Temmuz 1921 dolaylarında, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanı Karabekir'e yanaşarak, İngiliz'ler Yunanlı'lara yardım ettiği için, Bolşevik'lerin de Ulusçulara yardımda bulunmasını öneriyor; ama Karabekir, BMM'nin gizli bir toplantısında alınan karar üzerine, Sovyet komutanına şunu söylemeye yetkili kılınıyordu: "BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanına teşekkür eder. Ancak, Türkiye, önerilen yardıma şimdilik gereksinmiyor. Bu yardım, gerekli olursa, Kızıl Ordu komutanının değerli yardımlarından yararlanılacaktır.[3935]

13 Aralık 1921. TBMM Özel Kalem Müdürü Hasan refakatindeki General Mihail Frunze heyeti, Ankara'ya hususî trenle saat 16:00'da muvasalat etti. TBMM Hariciye Vekâleti Yardımcısı Yusuf Hikmet (Bayur) ve Ankara Valisi istikbal ettiler.[3936]

Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus günlerinde kötüye giden Türk-Rus ilişkileri, onun Ankara'dan kaldırılmasıyla yine düzeliyor ve Rus'lar, Ukrayna'daki Sovyet orduları başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığında yeni bir kurulu Ankara'ya gönderiyorlardı. Rusya'nın Doğu savaş kesiminde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratan ve ileride Trotski'nin yerine Savunma Komiseri atanacak olan General Frünze, 40 kadar Sovyet subay ve emirberiyle birlikte, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varıyordu. Onun Ankara'ya ulaşması ve Anadolu'daki eylemleri, İngiliz'leri çok ilgilendiriyor; ajanlarını harekete geçiren İngiliz İstihbarat Servisi, bu konuda topladığı belgeleri İngiliz yöneticilerine iletiyordu.

Rus'ların Frünze'yi böyle bir kurulun başkanı atamalarının nedeni Kemalist'lerle olan ve son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askeri davranışlarını kısmen denetlemek istemeleriydi. İngiliz İstihbaratı'na göre, Kemalist'ler, Frünze kurulunun ziyaretini, yardımla savaşı ivedilikle sona erdirmeyi ve ilkbaharda Anadolu'da Yunanlı'lara karşı saldırıya geçerken, Ukrayna'nın da Besarabya'ya karşı saldırıya geçmesi için ortak plânlar hazırlamayı umut ediyorlardı.[3937]

İstasyonda resmî bir törenle karşılanan Frunze burada askerlere yaptığı konuşmasında "Kahramân Askerler" hitabıyla sözlerine başlamış ve Türk milletinin sönmek bilmez azim ve iradesi karşısında düşmanlarının zulmünden kurtulmak için girişmiş olduğu inkılâp sahasında gösterdiği kahramanlıkları hiçbir zaman unutamayacağını, kati zaferi temin etmedikçe askerlerin silahlarını bırakmayacağından emin olduğunu söylemiştir. Frunze Ankara'ya geldiği zaman Mustafa Kemal Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Batı Cephesi Karargâhı Akşehir'de Franklin Bouillon ile görüşmekteydiler. Bu görüşmeler 12 Aralık'tan 15 Aralık'a kadar sürmüş ve Mustafa Kemal Paşa 18 Aralık'ta Ankara'ya

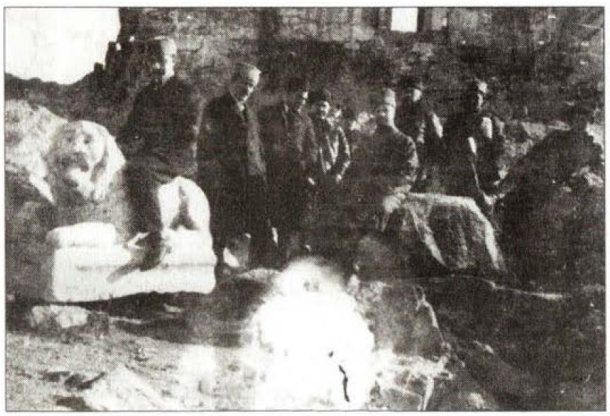

3935 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* 1995, s. 221-225.

3936 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 75. Frunze: "Üstümüze başımıza çeki düzen vermek için bize ayrılan yere gidiyorduk, akşam saat 7'de Narkomindel'de [*TBMM Hariciye Vekâletinde*] gelişimiz onuruna verilen şölende bekliyorlardı bizi. Bizim elçiliğin gelecekteki binasına gidiyoruz. Bu, uzun, iki katlı, oldukça eskimiş bir bina. Kentin tam kıyısına kurulmuş. Üç yanı Türk mezarlığı ile çevrili. Binanın içersine giriyorum: Büyük ve soğuk bir yer. Mobilya diye bir şey yok. Ahır gibi bir barınak. Yalnız bir odaya demir soba konmuş, yere halılar serilmiş ve bir çift sandalyeyle kırık ayaklı bir masa yerleştirilmişti. Odaya benimle birlikte bana refakat eden Vali ile Narkomindel'den bir memur da girmişti. Daha iyi döşenmiş bir yer sağlayamadıkları için özür dilemeye başladılar. Kentte zaten genellikle pek iyi bir yer bulunamıyormuş. Onları yatıştırıyorum ve kendime çeki düzen vermem gerektiğini söyleyerek beni yalnız bırakmalarını rica ediyorum. Ardından bizim grup içeri giriyor ye nasıl yerleşileceğini tasarlamaya çalışıyorlar. Hepsi de bize burada böyle *lüks*(!) bir konak hazırlanmasına şaşıyorlar. Gerçekten de öteki taşra kentlerinde bile bize ayrılan yerler buradan çok daha iyiydi." (Frunze, 1978, s. 75-76).

3937 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 228.

dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Akşehir temasları Frunze'nin gelmesinden ötürü olsa gerek, gizli tutulmuştur.[3938]

M.V. Frunze, Azerbaycan elçisi İbrahim Abilov ve diğer yetkililerle birlikte Ankara Kalesi'nde. (Aralık 1921)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 99.

14 Aralık 1921. Kazım Karabekir'in 25 Ekim 1921'de bahsini ettiği *6.500 adet Rus cebel mermileri Türkiye'ye ulaştırıldı*.[3939]

15 Aralık 1921. *Frunze, sabah Meclis Başkanvekili Dr. Adnan* [Adıvar] *Bey'i, öğleden sonra da Fevzi* [Çakmak] *Paşa'yı ziyaret etti*.[3940]

> Anadolu'da gerek Frunze heyeti, gerekse Buhara heyeti yanı sıra daha başka heyetler bulunmaktadır. İtalyan temsilcisi Tuozzi, Ankara'dan dönerken oraya gitmekte olan Frunze ile yolda karşılaşır. 15 Aralık'ta, Frunze Ankara'da beklerken, Yusuf Kemal Konya'da Franklin Bouillon'la görüşür, Mustafa Kemal, Frunze görüşmesinin ertesi günü ise Amerikan ticaret temsilcisi Julian Gillespie, Ankara'ya gelir. Fakat tüm bu kuşkular ve olaylar ilişkilerin belli bir düzeyde işlemesini engellemez.[3941]

> Fransız diplomatı F. Bouillon'un çevirdiği dolapların etkisi altında, TBMM'nin pek çok üyesi, eski Fransız-Türk "dostluk"unun yeniden doğuşundan söz ediyorlardı. Hatta Ankara'ya gelişinin ilk günlerinde, bazı hükûmet yöneticilerinde M. V. Frunze'ye gerekli açık yüreklilik gösterilmedi. Ukrayna-Türk Konferansı'nın açılışı uzuyordu. Çünkü Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Fransa'yla antlaşma imzalanmasından sonra, Konya'da F. Bouillon'la görüşmeleri sürdürmekteydi.[3942]

Fransız Franklin-Bouillon heyeti ile Mustafa Kemal heyeti 4 günlük mülakat neticesinde mutabakata vardılar. *Frankin-Bouillon 10.000 üniforma, 10.000 tüfek, 2.000 at, makineli tüfekler, kamyonlar, uçaklar ve radyo teçhizatı sözü verdi. Briand, Türk meselesine kapsamlı bir çözüm için mümessillerine temel atma talimatını vermişti. Tüm mühim mesail böylece yeniden ele alınıyordu: Andlaşma,*

3938 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 207-208.

3939 *ATASE*, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 45, Belge No: 1, (14 Aralık 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.

3940 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 189.

3941 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

3942 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 227.

kapitülasyonlar, Trakya'daki Türk-Yunan hududunun tesbiti, İzmir'in ve İstanbul'un tahliyeleri, harb faaliyetleri için ödenecek tamirat vebenzeri. Müzakerelerin sonunda Mustafa Kemal'in çehresi ışıl ışıldı. Açıkçası, Fransa-Türkiye uzlaşması doğru yoldaydı. Mougin, Briand'a müteveccihen sıcak bir mesajla vazifelendirildi:

> Büyük Millet Meclisi, Hükümet ve bendeniz olarak, Fransa ile kadim münasebetimizi nihayet tecdid edebildiğimiz için ne kadar bahtiyar olduğumuzu Mösyö Briand'a söylemenizi sizden rica ediyorum. (…) Şimdi mukadderatımızı teslim ettiğimiz Fransız Hükümeti'nin desteğine itimad ediyoruz (…)
>
> Mösyö Briand'a, en iyi dostumuz olan Mösyö Franklin-Bouillon'u bir kez daha bize izam ettiği için haricen teşekkür ederiz. İsmi, tıpkı Mösyö Briand'ın ismi gibi, bugün Anadolu'nun en ücra köşelerine değin ulaşmış ve bütün Türklerin gönüllerine nakşolunmuştur.
>
> Nihaî olarak, Mösyö Briand'a şahsî bağlılığımı ve Türkiye'nin Fransa'ya olan sadakat-i tammesini beyan ederim.[3943]

16 Aralık 1921. *Amerikan Ticari Temsilcisi Gillespie, İnebolu'dan Ankara'ya hareket etti*.[3944]

16 Aralık 1921 tarihli belgeden 128 sandık içinde 1.024 atım Rus seri sahra mermisinin 28 at arabasına yüklenerek gönderildiği anlaşılmaktadır.[3945]

17 Aralık 1921. General Frunze, Çiçerin'e telgraf gönderdi. TBMM tarafından *içtenlikli* karşılandığını, *halkın ilgisinden* memnun kaldığını, Mustafa Kemal'in Yusuf Kemal'le birlikte Batı Cephesini teftiş ettiğini bildiriyor.[3946] Diğer bir deyişle cephe teftişi, Franklin-Bouillon ile gizli müzakereleri perdelemek için icad edilmiştir.

19 Aralık 1921. *Sovyet Ukrayna Olağanüstü Elçisi Frunze, 19 Aralık 1921'de itimatnamesini BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmiştir*:

> Frunze burada yaptığı konuşmasında, Türk milletinin BMM idaresi altında hürriyetini ve istiklâlini kahramanca savunuşunun Sovyet Ukrayna'da muhabbetle takip edildiğini söyleyerek, iki ülke arasındaki muhabbetin emperyalist batının iki ülkeye yaptıklarına karşı bir nefret duygusundan ileri gelmekle sınırlı olmadığımı, aynı zamanda iki ülkenin vaziyetlerinin ve menfaatlerinin ortak olmasından ileri geldiğini belirtmiştir. İnkılâpçı Türkiye gibi Ukrayna'nın da tabii kaynaklarının batı emperyalizminin doymak bilmeyen ihtiraslarına hedef olduğuna işaret eden Frunze, Ukrayna'daki işçi ve köylülerin Türk Millî Mücadele'sinin çok yakında zaferle sonuçlanacağına inandıklarını da ifade etmiştir. Şimdiye kadar dâhilî sebepler silsilesi yüzünden iki ülkenin doğrudan sıkı bir münasebetin tesisine imkân bulamadıklarını söyledikten sonra, Türkiye'nin durumu ve şartları ne kadar kötü olursa olsun, Karadeniz'in diğer tarafında sadık dostlara ve müttefiklere sahip olduğunu sözlerine ekleyerek verdikleri desteği vurgulamıştır.
>
> Mustafa Kemal, Frunze'nin bu samimi konuşmasından sonra yaptığı konuşmasında Ukrayna'nın Türk davasına karşı gösterdiği alâkaya teşekkür etmiş ve Türkiye'nin mücadele gayesini izah ederek sözlerini: "... *Türkiye Ordusu da Kızıl Ordu gibi ölmemek için yenmeğe karar vermiş olan bir milletin şeref ve istiklâlini müdafaadan ibaret olan mukaddes vazifesini her türlü azim mahrumiyetler içinde îfâya mecbur olmuştur; lâkin, hak ve adâletin son zaferinde iman, galibiyeti temin etmiştir. Sakarya muzafferiyetini kazanmak için en ufağından en büyüğüne kadar sevinçle çalışan Türkiye halkı ve ordusu, gerek muharebe esnasında ve gerek muharebeden sonra Rusya ve Ukrayna'da ve bütün doğu memleketlerinde açıklanan muhabbetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. İşbu tezâhürât, Türkiye halkının Sakarya Muharebesi'nde bütün şark toplumunun selâmeti için*

[3943] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1561.

[3944] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 190.

[3945] *ATASE*, İSH, Kutu: 1562, Kutu: 193, Belge No: 1, (16 Aralık 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.

[3946] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

mücadele ettiğini mezkûr kavimlerin basiretli olduklarını da ispat etmiştir ..." diyerek sürdürmüş ve Türk başarısı için edilen temennilere teşekkür ederek konuşmasını bitirmiştir.[3947]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Enver Paşa'nın Anadolu'dan gelen uyarılara hiç aldırmadığına, Sovyetler tarafından cesaretlendirilip Ankara Hükümeti'ni tehdit eder hale geldiğine ve bu noktada tehlike arzetmeye başladığına dikkat çekmekte ve şu görüşlere yer vermekte*dir:

> Moskovalılar tarafından cesaretlendirilen Enver Paşa, kendini panislamcı fikirlere ve Sovyet doktrinin propagandasına bıraktı. Bu eylem maskesinde Kemal Hükümeti'ne karşı gizli ancak azgın bir kampanya takip etti, onun yerine geçmek için bu can sıkıcı rakibini ortadan kaldırmayı istedi. Anadolu'nun doğu sınırlarında Enver'in devam ettirdiği entrikalar öylesine kaygı verici bir durum aldı ki, Ankara yöneticileri Osmanlı ordularının eski başkomutanının tutumunu Moskova'da söz konusu yaptı. Sovyetler Anadolu'dan gelen uyarılara hiç aldırmadı.[3948]

20 Aralık 1921. Fransız işgal birlikleri Adana'yı tahliye ediyor.[3949] Adana'nın devir teslimi sırasında Franklin-Bouillon, *Fransa'nın Türk dostlarına gerekirse silah yardımında bulunacağını söyledi*.[3950]

General Frunze itimadnamesini Mustafa Kemal'e takdim etti. Merasimde karşılıklı beyanatlarda bulunuldu. *Mustafa Kemal emperyalizme karşı sarsılmaz Türk-Sovyet dostluğundan söz* etti. *Aynı gün "şiddetli alkışlar" arasında Frunze'nin mesajı Meclis'te okun*du[*]. *Mustafa Kemal RSFSC ve Ukrayna Sovyet kongreleri başkanları Kalinin ve Petrovski'ye bir kutlama telgrafı gönder*di.[3951] Mustafa Kemal'in "Türkiyeliler" ifadesi ayrıca dikkat çekicidir:

Tüm Rus ve Bağlaşık Devletler Sovyetleri Kongresi
Başkanı Sayın Kalinin'e; Ukrayna Sovyetleri Kongresi
Başkanı Sayın Petrovski'ye

20 Aralık 1921

> Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin Türkiye olağanüstü elçisi sayın Frunze'nin bağımsızlık tarihimizde başlı başına değerli bir iz bırakacak olan sözlerini dinlemekle kıvanç duydu. Meclis üyeleri, bu sözleri severek ve beğenerek dinlediler ve demecin hemen her cümlesini içtenlikli bir alkış tufanına boğdular. Bu olay, bugün yıkıntısı üzerine milletlerin kendi kaderlerine egemen olması ilkesini kurmakta olduğumuz emperyalist hükümetlerin yönetimi zamanında yalan ve iki yüzlülük ile karışık ve içtenlikten kesinlikle yoksun olarak meydana gelen yapmacık sevinç gösterilerine benzemeyen ve iki dost milletin karşılıklı derin içtenliğini güçlü bir biçimde kanıtlayan bir görüntü ile cereyan etmiş ve Mecliste bulunan tüm üyeleri en derin biçimde etkilemiştir.

3947 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 208-209.

3948 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 247.

3949 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52-53.

3950 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 196.

[*] "Ukrayna Sefiri Fronze Cenaplarının, Ukrayna milletinin Büyük Millet Meclisine selâm ve tebrikâtını havi mektubu" T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 20 Kanunuevvel 1337-1921, Cilt 15, s. 163-166. Frunze, mektubunu şöyle şaşalı imzalamıştır: "Ukrayna İçtimaı Şûra Cumhuriyeti Türkiye Fevkalâde Sefiri ve Ukrayna Komiserleri Şûrası Âzası, Ukrayna Amele ve Köylü ve Kızılordu Murahhasları Şûrası Merkezi İcra Komitesi Âzası ve Bütün Ukrayna Orduları Başkumandanı Fronze". Frunze'nin rüşvet-i kelamcı mektubunu işiten Mustafa Kemal muhalifi bazı mebuslar (Erzurum mebusu Hüseyin Avni Ulaş, Erzurum mebusu Salih Yeşiloğlu, Türk Ocağından Antalya mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mersin mebusu Selahaddin Köseoğlu) bile Bolşevik Rusları medh ü sena ettiler: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 857-858.

3951 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

Ukrayna Cumhuriyeti Hükümeti'nin bizimle bir dostluk anlaşması yapmak ve aramızdaki politik, ekonomik ve diğer ilişkileri saptamak ve daha çok sağlamlaştırmak üzere en önemli bir siyaset adamı olan muzaffer Kızılordu'nun en değerli ve kahraman kumandanlarından ve bugün Ukrayna orduları başkumandanı bulunan böyle bir kişiyi bize göndermesi ve özellikle bu kararı Sakarya savaşından önce düşmanlarımızın kesin yenilgimizin yakın olduğunu dünyaya bildirdikleri bir zamanda bize bildirmesi bugünün ilişkilerinde en çok önem taşıyan bağlılık ve içtenliğin en güçlü bir kanıtı olarak sayılmış ve Millet Meclisince özellikle bir hoşnutluk nedeni olarak görülmüştür.

Sayın Elçi'nin baştan başa değerli olan demeci sırasında, yırtıcı düşmanımız Yunanlıların memleketimizin işgal altındaki bölgelerinde en vahşi bir biçimde uyguladığı nefret uyandıran cinayetleri konusundaki sözleri bu yüzden duyduğumuz ve pek derin acımızı hafifleten bir teselli yerine geçmiştir.

Bağımsızlık mücadelemizde bizim için büyük ölçüde güç kaynağı olan bu değerli dayanışmanın yüksek amaçlarımızın gerçekleşmesi için en büyük ve tutarlı bir güvence olduğunu yineler ve aynı zamanda Türkiyelilerin tek temsilcisi bulunan Büyük Millet Meclisi'nin selam ve sevgilerini sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı,
Başkumandan Mustafa Kemal[3952]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: *TBMM tarafından komünist ve sosyalist faaliyetler sıkı bir takibe uğramakta, buna karşın Ruslar ise Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Enver Paşa'yı desteklemekte*dir.[3953] Michotte de Welle, *gelecekte Sovyet Rusya'nın güçlenmesi durumunda Çarlık dönemi emperyalist politikalarıyla Türkiye için her zaman tehlikeli olacağına dikkat çekmekte ve bu konuda* şu cümleleri derc etmektedir: *"İster Çarlık ister Bolşevik Rusya'sı olsun, arzularında daima emperyalist olacaklar. İçerde sağlamlaşır sağlamlaşmaz, güneye doğru yürüyüşe geçecekler. Eğer onun darbeleri altında Türkiye çökerse, onun önünde Hindistan ve Mezopotamya yolu açılacak*."[3954]

Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e nota verdi:

Ali Fuat Paşa'dan G . V . Çiçerin'e

20 Aralık 1921

Sayın Komiser,

Kars Anlaşması uyarınca Hükümetim'in, Dışişleri Komiser yardımcısı Suat Bey'in başkanlığında Tiflis'e bir Türk heyetini gönderdiğini ve bu heyet aracılığı ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetleriyle konsolosluk ve bunun yanı sıra diğer anlaşmaların imzalanacağını bilginize arz ederim. Hükümetim size ayrıca bütünleyici bilgi vermemi istediğine göre, eğer RSFSC Hükümeti bu amaçla kendi temsilcilerini Tiflis' e gönderebilirse aynı anlaşmaların Türkiye ve RSFSC arasında imzası için aynı heyet görüşmelere katılabilecektir.

Kanaatime göre böyle hareket etmekle her iki tarafa kolaylık sağlanmış olacak ve her iki tarafın ihtiyacı olan bu anlaşmaların imzalanması çabuklaştırılabilecektir. Bunu göz önünde bulundurarak, RSFSC Hükümeti'nin bu fırsattan yararlanarak kendi heyetini, yukarıda adı geçen anlaşmaları bir sonuca bağlamak üzere Tiflis'e gönderebileceğini umuyorum.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.[3955]

3952 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 442.

3953 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

3954 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302-303.

3955 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 443.

21 Aralık 1921. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün*deki başmakalesinden: *Frunze gibi, mücadelemizin haklılığına ve doğruluğuna değer veren ve inanan içten dostlarımız olduğunu görmek büyük bir manevi haz, başlatuğımız güç işte, daha kesin ilerlemeler için güçlü bir enerji kaynağıdır. Emperyalizme karşı mücadele bayrağını yükselten Rusya, bütün ezilen halklar için adeta bir kutup yıldızıdır*.[3956]

20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelesi mucibince, TBMM Hükümeti silâhlı kuvvetleri birlikleri Adana'ya girdi.[3957]

22 Aralık 1921. Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşen Frunze, Moskova'ya muhtıra gönderdi: *Halk yıkıma uğramış ama mücadelenin gereğini de çok iyi kavramış. Ordunun donatımı kötü. Türkiye bize umut bağlamıştır. 100.000 tüfek, 600 makinalı tüfek, 3.500 mitralyöz, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, top, üniforma istiyorlar. Kalan 3.500.000 altın ve diğer yardımın zaman geçirmeden yapılması iyi olur*.[3958] Frunze'nin bildirdiğine göre *Mustafa Kemal, Fransızlarda umduğunu bulamamış ve bu nedenle de tüm umutlarını yeniden Sovyetlere bağlamıştır*.[3959] Frunze, Yunan'ı bir türlü yenemeyen Mustafa Kemal'in emelini gerçekleştirebilmek için muhakkak surette dış yardıma muhtaç olduğunu bildiriyor. Başkumandan Mustafa Kemal ve TBMM Genelkurmayı, TBMM mebuslarına bile açıklanmamış askerî sırları Frunze'ye açmışlardır:

M. V . Frunze'den G . V . Çiçerin'e

Ankara, 22 Aralık 1921

Burada bulunduğum günden beri durumu oldukça kavramış bulunuyorum. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal'le bizzat görüşmelerim oldu ve birçok milletvekili ile ilişki kurdum. Kesin sonuçları sunabilirim:

1- Halk tümü ile yıkıma uğramıştır, yorgundur, barış istemektedir; ancak, aynı zamanda güçlü ve etkili bir propaganda sonucu olarak mücadelenin gereğini çok iyi kavramaktadır.

2- Ordu çok kötü bir durumdadır, üniforması yoktur, silahı yetersizdir, bir kış harekâtı yapamaz ancak morali hâlâ yüksektir. Ülkede yiyecek stokları vardır, fakat ordunun donatımı yetersizdir, çünkü ulaştırma zorlukları vardır. Garnizon ve yiyecek sorunları harekât bölgelerinin seçiminde ve harekâtların biçiminde kesin bir rol oynuyor.

3- Geniş halk yığınlarının tutumları kesinlikle Rusya'dan yanadır (...) [*Atlamalar orijinal metinde yapılmıştır (Yerasimos notu)*. Atlamaların fevkalâde kritik mesailde tekrar etmesi, kasten sansürlendikleri intibaını bize vermektedir (ÖFA notu).]

4- Türkiye'nin kendi olanakları askerî sorunun olumlu bir biçimde sonuçlandırılması için yeterli değildir. Ordu direnebilir, fakat dışardan gelecek bir yardım olmadan kesin bir zaferi elde etmesi tümüyle olanaksızdır.

5- Geçen iki-üç ay içinde Hükümet iki yol ağzına gelmişti. Bir yandan, ancak bizden, önemli bir yardım almanın gereği ve olanağı açıkça görülüyor. Öte yandan (...) durumun umutsuzluğu onları başka yolları gözlemeye zorluyor (...).

6- Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal resmî olarak şunları söylemişlerdir: "Türkiye kendisini Rusya'ya doğru yöneltmiştir ve yöneltecektir. Yapılmış ve yapılabilecek olan görüşmeler Rusya ile ilişkilerimizi zedeleyecek hiçbir unsur içermemiştir ve içermeyecektir. Rusya ile tam bir ittifak anlaşması imzalamaya ve onu tüm dünyaya açıklamaya hazırız. Başka bir yol düşünmeyiz ve üstelik halkımız bunu anlayamayacaktır (...)"

[3956] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 198.
[3957] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53.
[3958] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 199.
[3959] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

7- İstanbul'dan gelen son haberlere göre İngilizler yeni bir manevra hazırlamaktadırlar: Trakya ve İzmir'i [*Metinde "Smyrne" yerine "Syrie" yazılı. (Yerasimos notu)*] Yunanlılardan alıp Padişah'a vermek istemektedirler. Böylece Millet Meclisi'ni parçalamayı ve Kemal'in düşüşünü başarmayı ummaktadırlar (...).

8- Genel sonuç: Kemal'in Fransa'yı kullanmak istemesi bir fiyasko ile sonuçlandı, Yunanlıları yenemiyor ve bu durumun muhalefeti güçlendirmesinden çekiniyor. İngilizlerle bir anlaşmayı başarması onun için zordur. Bunun içindir ki tüm umutlar bize dönüktür.

9- Dün akşam, Kemal, Genelkurmay (...) üyelerinin yaptığı bir toplantıya gelerek ordunun durumu hakkında tümbilgileri verdi. Beslenmesi gereken kişilerin sayısı, toplar, makineli tüfekler, tüfekler, birliklerin düzenlenmesi ve sayısı ve Yunan birlikleri hakkında aynı bilgiler bana tam olarak verildi. Hareket planları, cephe gerisindeki durum vb. hakkında ayrıntılı bilgilere sahip oldum (…). Sonunda da düşman üzerinde üstünlük kurmak ve onu Anadolu'dan atmak için gereken sayılar bana verildi. Bunlar aşağıdaki gibidir: Her biri için 1.000'er fişek olmak üzere 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz, 10 ağır howitzer, 12 hafif howitzer, 84 sahra topu, 120 diğer top, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, 100-150.000 üniforma. Bu malzeme 40-50 milyon Türk lirasına çıkar. Sonuç olarak Kemal şöyle dedi: "Size milletvekillerin çoğunluğuna söylenmeyenleri söyledim, çünkü onların cesareti yeterli değildir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. isterseniz, ek bilgiler de verebiliriz. İlkbahardan iki üç ay önce bunları bulamazsak, diplomasi ile işin içinden çıkmaya çalışacağız. Bunu istemiyorum çünkü Batı ile anlaşmanın Türkiye'nin kaçınılmaz olarak boyunduruk altına girmesi demek olduğunu biliyorum, ancak durum elimizde olmayabilir. Bunları size söylememin nedeni Rusya'ya sonuna kadar dürüst davranmak ve ne düşündüğünü anlamak istediğim içindir." Bizde de hem silah hem para konusunda durumun pek iyi olmadığını fakat her şeyi Moskova'ya ileteceğimi bildirdim. Bugünkü durumun, Türkiye ve bizimle olan ilişkileri için kesin bir önem taşıdığına inanıyorum (...). Hem Kemal, hem Meclis şimdi yalnız bize dayanmaktadırlar. Türkiye'ye geri kalan 3.500.000 (altın Rublenin) verilmesinin, yardımın sürdürülmesinin ve zaman yitirmeden tam olarak yapabileceğimiz yardımın ne kadar olacağının bildirilmesinin gerektiğine inanıyorum (...).[3960]

Bir başka kaynakta ise Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği söz konusu muhtıranın sureti kısaltılmış olarak şöyledir:

FRUNZE'NİN ÇİÇERİN'E TELGRAFINDAN

22 Aralık 1921
Ankara

Geçen süre içinde durumu yeteri kadar tanımam mümkün oldu. Sırayla Yusuf Kemal ve bizzat Mustafa'yla görüşme imkânım oldu. Birçok vekille ilişkiye geçtim. Çıkan sonuçları şöyle sunabilirim:

Halk, son derece perişan ve yorgun vaziyette, barışı bekliyor. Ancak bununla birlikte, uzun, enerjik propagandaların sonucunda kavganın amaçlarını net olarak bilinçlerine çıkarmışlar.

1. Ordu, oldukça zor durumda, askerler yarı çıplak, kötü silahlanmış, kış harekâtını kaldıracak durumda değil, fakat maneviyatı hâlâ güçlü. Ülkede erzak stoğu var, ancak ordunun ikmal şartları, ulaşım araçlarının yetersizliğinden dolayı tatmin edici değil. Konaklama ve erzak şartları, operasyonun yönünü ve operasyonun karakterini tayin etmede kesin bir rol oynuyor.

2. Geniş halk kitlelerinin Rusya'ya yaklaşımı kesinlikle fevkalade....

3. Kendi kaynakları, askerî harekâtın kararını verebilmek için yeterli değil. Ordu direnebilir, ancak dış yardım almadan bu durumda kesin bir zafer kazanamaz.

4. Hükümet son iki-üç aydır yol ayrımında. Ya kesin bir bilinçle sadece ciddi bir şekilde bize dayanacaklar ya da çıkmazdan kurtulmak için başka bir yol arayacaklar.

[3960] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 425. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

5. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal, resmî olarak şu açıklamayı yaptılar: "Türkiye, Rusya'ya dayandı ve dayanacak. Şimdiye kadarki görüşmelerde Rusya ile ilişkilerimize zarar verecek hiçbir şey olmadı ve olmayacak. Rusya ile resmî bir ittifak anlaşması yapmaya ve bunu bütün dünyanın önünde açıklamaya hazırız. Bunun dışında bir hareket tarzı öngöremeyiz, zaten bunu herşeyden önce halkımız kabul etmez."

6. İstanbul'dan gelen son haberlere göre, İngilizler yeni numaralar planlıyorlar: Trakya ve İzmir'i Yunanlılar'dan almak ve sultana vermek. Böylece Başkomutanlığı bölerek Millet Meclisi'ni parçalamak ve Kemal'i başarısızlığı uğratmak.

7. Genel toplam: Kemal'in Fransızları kullanma denemesi suya düştü, Yunanlıları bozguna uğratamıyor, bu zeminde muhalefetin artmasından korkuyor. İngilizlerle anlaşma onun için imkânsız. Buradaki bütün umutlar ve bakışlar bize dönmüş durumda.

8. Dün akşam Kemal görüşmeye geldi... Ordunun durumuyla ilgili bütün malzemeleri getirdi. Bana bölüklerle, askerlerle, toplarla, mitralyözlerle, silahlarla, askerî birliklerin örgütlenmesiyle ve sayılarıyla, aynı şekilde Yunan ordularıyla ilgili kesin bilgiler verdi. Planların ayrıntılarıyla, cephe gerisinin durumuyla vb. ilgili bilgilendirildim. Son olarak da bana, düşmana üstün gelmek ve onu Anadolu'dan atmak için ihtiyaç duydukları silah sayısı belirtildi. Bu rakamlar şöyle: Her birinde 1 000 fişek olmak üzere 100 000 silah, 600 mitralyöz, 3 500 otomatik silah, 84 sahra topu, 600 000 mermi, 400 000 el bombası, 100-150 bin takım askerî elbise. Bu silahların alımı için de 40-50 milyon Türk lirası gerekiyor. Son olarak Kemal şunları söyledi:

> "Ben, size vekillerin çoğunluğuna, ki bunların birçoğu zayıf ruhlu insanlardır, bildirilmeyen şeyleri anlattım. Şimdi siz durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. Eğer isterseniz, ek bilgiler de size verilecek. Eğer iki-üç ay içinde; bahara kadar, belirtilen araçları bulamazsak, diplomasi yolunu seçmek zorunda kalırız. Ben, bunu istemiyorum. Biliyorum ki, Batı'yla anlaşmak, kaçınılmaz olarak Türkiye'nin istila edilmesi anlamını taşır. Şu anki durumda üstün gelemeyebiliriz. Bunların hepsini anlattım, çünkü Rusya'yla sonuna kadar içten olmak istiyorum ve bunun sözünü vermek istiyorum."

Ben de para durumumuzun ve silah durumumuzun kötü olduğunu, ancak her durumda hemen bu konular hakkında Moskova'yı bilgilendireceğimi söyledim. Türkiye için ve bizimle olan ilişkileri açısından oldukça önemli bir an... Kemal ve Meclis, şu an sadece bize bakıyor. Gerekli olanlar: 1) Acilen 3 500 000 verilmesi, 2) önümüzdeki yardımlar en üst düzeyde tutularak kesin rakamlarla bildirilmesi.[3961]

Mustafa Kemal, Fas Rabat'da bulunan Fransız Sömürge Valisi Mareşal Hubert Lyautey'e zata mahsus mektub gönderdi:

Sayın Mareşal,

Madame Berthe Georges-Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu.

İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lûtfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimiz ifade etmek için işte bu fırsattan faydalanıyorum.

Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, mâneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkii idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakın Şark'ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci planda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur.

Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin Ankara Andlaşmasının akdi suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtiyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce

[3961] *Mejdunarodnaya Jizn* dergisi, No. 7, 1960, s. 157 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 307-309.

yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmıyacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız.

Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim.

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim, Sayın Mareşal.[3962]

Ankara'da yeni kurulan Anadolu Matbuat Cemiyeti, Ankara'da bulunan Fransız kadın yazar Madam Gaulis ve New York Times muhabiri Price şerefine büyük bir şölen verdi. Konuk gazeteciler de şölende birer konuşma yaparak Türkiye'yi desteklediklerini bildirdiler.[3963]

İtalyan işbirlikçisi Mahmut Esat (Bozkurt), Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde makale neşretti: *Bugün artık bir emek-halk devleti kurulmaktadır. Bundan geri dönen gericiler, şiddetle cezalandırılmalı ve yok edilmeli*.[3964]

23 Aralık 1921. TBMM Hükümeti ordusu tayyaresi Yunan mevziine komünist bozguncu beyannameler attı: *Anadolu'da ne işiniz var. Sizi buraya bir takım kapitalistler getirdiler. Onlar savaştan yararlanarak zenginleşiyorlar. Subaylarsa nişanlara sahip oluyorlar. Oysa siz, anne ve kızkardeşleriniz köylerinizde açken, kanınızı döküyorsunuz. Savaşın sona ermesi için bir tek yol var. Bize sığının. Biz sizin ihtiyaçlarınızı karşılayacağız ve savaş bittiğinde vatanınıza gönderileceksiniz*.[3965]

Gonatas bu tip bildirilerin pek yankı bulmadıklarını, ancak sinsice komünizm propagandası yapıldığını kaydetmektedir. "1921 yılı sona eriyor. Yunan ihtilalinin üzerinden yüz yıl geçti... Ankara'nın önüne kadar ulaştık. Kan, para ve gücümüzü harcadık. Bazı şeylerin yokluğunu çektik. Duygulandık, umutlandık ve hayal kırıklığına uğradık. Şu ana kadar da pozitif herhengi bir gelişme yok. Belki de, bunların boşa gittiği ortaya çıkacaktır. Türkler Misakı Milli'yle topraklarından son yabancı asker gitmediği, devlet olarak tam bağımsızlıklarını elde etmedikleri, şehir ve köylerdeki yıkımların, yağmalanan sürülerinin, yünlerinin ve diğer şeylerin tazminatını almadıkları takdirde barış imzalamayacaklarını ima ediyorlar. Bu durumda, hemen ve tatmin edici bir barışın söz konusu olabileceği konusunda nasıl iyimser olabiliriz?" diyen Gonatas, 1921 yılı sonunda Yunan askerinin içinde bulunduğu umutsuzluğu dile getirmektedir.

Anadolu Harekatı'nda suçlu bulunanların yargılanması aşamasında tanık olarak dinlenmiş olan Binbaşı Panagakos'un ifadesi de, Gonatas'ın kaydettikleriyle paralellik göstermektedir. Panagakos Sakarya Savaşı sırasında Yunan askerinin aşırı yorulduğundan ve asker üzerinde komünizmin negatif etkilerinden söz etmiştir. Uşak ve Manisa'da yapılan sorgulamalardan, Uşak'ta cephede de uzantıları olan ve cepheye bazı gazetelerle bildirileri nakleden bir komünizm merkezi tespit edilmiştir. Sol bir yayın olan "Rizospastis Gazetesi" orduda yasaklanmış, buna rağmen bazıları tarafından diğer gazetelere sarılarak cepheye ulaştırılmıştır. Sol yayınlar karakollarda ve özellikle telgrafçılar arasında yayılmış, gerileyen birlikler arasındaki komünistlerin bazı provakatif eylemleri ortaya çıkmıştır. Panagakos ifadesinde bunların silahlarını bıraktıklarından ve "Yaşasın Kemal!" diye bağırdıklarından söz etmiştir.

Konuyu değerlendiren Spiridonos, bu ideolojinin tırmanma sebebini silah altındakilerin uzun yıllardan beri evlerinden uzak olmalarına ve Yunanistan'daki yaşam koşullarının zorlaştığına bağlamakta ve hareketin Moskova'nın Yunanistan Komünist Partisi'ne verdiği direktiflerle oluştuğuna dikkat çekmektedir.[3966]

[3962] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 160-161. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3963] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 201. Ziyafet, üst düzey katılımla gerçekleştirilmiştir: "Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânîsi Adnan [Adıvar], Hâriciye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşenk], Nâfi'a Vekili Ra'uf [Orbay] beğefendiler ile Hâriciye Umûr-ı Siyâsiye Müdürü Hikmet [Bayur], Matbû'ât Müdür Vekili Hidâyet beğler hâzır bulunmuşlardır." Hâkimiyet-i Milliye, 25 Kânûn-ı evvel 1921, Numero 387, *Evvelki Akşamki Üç Mühim Nutuk*, s. 2.

[3964] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 199.

[3965] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 441-442.

[3966] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 442.

24 Aralık 1921. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Kütahya mebusu Besim Atalay söz alıyor, saltanat aleyhinde konuşuyor, İstanbul'un Fatihi İkinci Mehmed'e bile dil uzatıyor: [..] *millet, daima kendi reha ve salâhını, kendi saadetini Veliahdlerden beklemiştir. Sultan Selimi Sâlis istisna edilirse, hatta Fatih de dahil olduğu halde, hiç birisi memleketi ciddi surette düşünmemiş, onlar memleketi çiftlik olarak görmüştür. (Gürültüler) (Devam, devam sadaları) Son hâdis olan vekayi üzerine millet hâkimiyeti eline aldı. (Bir müdahale)* [..] *Millet hâkimiyeti eline aldı, kan döktü ve döküyor ve dökecektir. İstihsal etmiş olduğumuz hâkimiyeti, velevki yüksek olsun bir şahsa vermek, bir şahsın eline vermek taraftarı değilim efendim.* [..][3967]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Japonlara uygulanan olumlu siyaset, Türklere de gösterilmelidir. Gerçi Türklerin kuvvetli donanmaları yoktur ama bir yıl içinde iki Yunan saldırısına karşı koyarak büyük bir kabiliyet olduklarını göstermişlerdir*.[3968]

25 Aralık 1921. Fransız işgal kuvvetleri, 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelesi mucibince Anteb'i boşalttı.[3969]

Ukrayna-Türkiye Konferansı törenle açıldı.[3970]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya mümessili General Frunze ve Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi İ. Abilov'la mülakat ediyor. Mustafa Kemal, Fransız-Türk İtilâfnamesinin geçici bir bırakışma diyerek yalan söylüyor. Aslında bundan daha mühimi, TBMM Genelkurmayı kozmik odasının General Frunze'ye açılmış olmasıdır:

> Frunze, Türk-Fransız Anlaşmasında Rusya'ya karşı yönelmiş gizli noktaların bulunduğu söylentilerinin Rusya'da kuşku yarattığını, Lenin, Çiçerin ve kendisinin bu söylentilerin asılsız olduğuna inandıklarını, ancak Türkiye'nin iyi niyetini göstermesi gerektiğini söyler ve yanlış anlamaların ortadan kalkması için öneride bulunur: Kendisine verilmiş olan ayrıntılı askerî bilgilere rağmen Batı emperyalizmine karşı Türk-Sovyet dostluğunun varlığını açıkça göstermek amacıyla Batı Cephesini ziyaret etmesi; aradaki dostluğu belirtmek için bir şölen ya da bir gösterinin düzenlenmesi; bir an önce Moskova'ya dönüp Natsarenus'un edinmiş olduğu ve ilettiği kötü izlenimleri silebilmesi için görüşmelerin hızlandırılması. Yardıma gelince, askerî yardımın artırılacağını, ekonomik ve teknik yardım konusunda Ankara'da bakanlıkların yapacakları önerileri Moskova'ya iletmeye ve bunların gerçekleşmesi için çalışmaya hazır olduğunu söyler. Mustafa Kemal cevabında Türk-Fransız Anlaşmasının, İtilâf'ı böldüğü için gerekli olduğunu belirtir, ancak bunun geçici bir bırakışmadan ileri gitmediğini ve son yapılacak barış anlaşmasında Fransızlarla İtalyanlar'ın İngilizlerle birleşeceklerini sözlerine ekler. Cephe konusunda, tüm askerî sırları Frunze'ye vermiş olduklarını açıklayan Mustafa Kemal, cepheyi ziyaret etmesine karşı çıkmadığını, ancak yolların kötü olduğunu söyler. Frunze, tüm cepheyi ziyaret etmesinin gerekli olmadığını, bir kısmının yeterli olacağını belirtir ve Mustafa Kemal bu yolculuğu hazırlamak için elinden geleni yapacağına söz verir. Ancak her nedense bu cephe ziyareti yapılmaz, ancak bunun yerine yapılan iki şölenle yetinilir.[3971]

Mezkûr mülakat tutanağının muhtemelen Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği tarafından kaleme alınmış olan Sovyet arşivindeki nüshasına göre:

İ.ABİLOV VE M. FRUNZE YOLDAŞLARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ

25 Aralık 1921

3967 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 523.

3968 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 203.

3969 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.

3970 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 230.

3971 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 332. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Frunze Yoldaş, Türkiye'nin dış ve iç siyaseti ve Türkiye ile Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine bazı temel sorular yöneltti. Bunlara Mustafa Kemal Paşa ayrıntılı cevaplar verdi.

Frunze Yoldaş Tarafından Ortaya Konulan Meseleler

1. Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma dolayısıyla Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı tavrının samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler ve önceki samimi dostluk ilişkilerinin kurulması için bu kuşkuların ortadan kaldırılması yolları üzerine,

2. Askerî teçhizatın yanı sıra, teknik ve ekonomik alanlarda da RSFSC'nin Türkiye'ye gerçek yardım imkânları üzerine,

3. Komünistlerin "Doğu Meselesi"ne bakışı üzerine,

4. Enver üzerine,

5. Molokanlar meselesi ve

6. RSFSC ile Türkiye arasında doğrudan temas kurmak için, Türkiye'ye "Uedsson" telgraf makinelerinin tesisi üzerine.

Birinci mesele üzerine; Frunze Yoldaş, Fransa-Türkiye anlaşmasında Sovyet Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına zarar verebilecek sözüm ona bazı gizli maddelerin olduğu hakkında, gerek Batı Avrupa ve gerekse mahalli (Ankara) kaynaklı yanlış bilgiler yayılması nedeniyle, Moskova ve Kafkasya'daki yoldaşlarda, Türkiye'nin bize [Sovyet Rusya'ya] karşı tavrının samimiyeti ve dostluğu konusunda, bazı şüphe ve güvensizliklerin ortaya çıktığını belirtti.

Son zamanlarda bu şüpheler kendiliğinden ortadan kalkmaya başlasa da, ben buraya geldikten sonra, ilişkilerimizin gerginleşmesine neden olan bu haberlerin yanlış olduğuna kesin olarak kanaat getirdim ve onların tekzibi ve ortaya çıkan istenmeyen havanın giderilmesi yönünde tedbirler aldım. Bu amaçla Lenin, Troçki ve Çiçerin yoldaşlara telgraf çektim. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi olarak herkesten daha çok bana kesinlikle inansalar da, bu yanlış anlamaları tamamen ortadan kaldırmak için bu yönde ortak davranmamız gerektiği kanaatindeyim. Sizin de samimi ve açık davranışlarınızla bizi desteklemeniz şarttır. Gerek ben ve gerekse Abilov Yoldaş ve RSFSC'nin tam yetkili temsilcisi, bu yönde elimizden gelen tedbirleri alacağız. Sanıyorum, bu yönde şu tedbirlerin alınması zorunludur: 1) Sizin, cephe ve ordunun durumu hakkında bana açık ve ayrıntılı bilgi vermiş olmanıza ve cepheyi dolaşmamıza gerek olmamasına rağmen, bir taraftan sizin bize güveninizin tam olduğunu Sovyet çevrelerine kanıtlamak için ve diğer taraftan ortak düşmanlarımız olan Batı emperyalistlerine karşı dostluğumuzu ve Türkiye'nin mücadelesinde yalnız olmadığını göstermek için, cepheyi dolaşmanın beni hiç rahatsız etmeyeceğini düşünüyorum. 2) Yakın dostluğumuzu göstermek için resmî ziyafet vermek ve bu türlü başka etkinlikler düzenlemek. 3) Benim bir an önce Moskova'ya gitmem için müzakereleri hızlandırmak. Çünkü Natsarenus Yoldaş artık yola çıkmıştır ve onun sizin faaliyetleriniz hakkında kesin bilgilere sahip olmaması, karşılıklı ilişkilerimizin yeniden gerginleşmesine sebep olabilir. 4) Yerli komünistlere karşı hoşgörülü davranılması ve tutuklulara af çıkarılması. Bütün bunlar beni memnun eder ve dostluğumuzu güçlendirir.

Burada Frunze Yoldaş, kendisinin Moskova'dan ayrılmadan önce Türkiye'ye askerî teçhizat gönderilmesindeki engellerin hâlâ ortadan kaldırılmakta olduğunu ve kendisinin bütün yol boyunca bu malzemelerin taşınmasını hızlandırmak için emir vermekle görevlendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı tarafımdan gereken bütün tedbirler alınmıştır ve sizin kısa bir zamanda bu malzemeleri alacağınızı ummaktayım.

İkinci mesele üzerine Frunze Yoldaş, politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek ve ekonominizin yeniden inşasına yardım etmek için imkânlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak siz kaynaklarımızı ve ekonomik durumumuzu, tabii ki, biliyorsunuz. Bu nedenle taleplerinizde, bunlara göre hareket etmelisiniz. Sizin, bütün komiserleri, kendilerine bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için görevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova'ya döndüğümde, bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağıma söz veriyorum.

Üçüncü mesele üzerine Frunze Yoldaş şunları belirtti:

Siz, bizim Doğu'ya yönelik taktiğimizden haberdarsınız ve onu biliyorsunuz. Sizin de fark ettiğiniz gibi, son zamanlarda devrimci taktiklerden, bazı evrimci taktiklere geçtik. Bunun nedeni, kapitalistlerin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden, bizim Batı'da hızlı devrimci değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Şimdi Komintern'in taktiği, gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz, Batı kapitalizmini yıkma amacına ulaşacağımıza eminiz.

Doğu'ya gelince; Rusya komünistlerinin ve Komintern'in bu yöndeki tavrı tam olarak açık ve nettir. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı, komünist devrimin sözünün bile edilemeyeceğini düşünüyoruz. Doğu'da devrimci mücadele yalnızca millî kurtuluş ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğu'nun emperyalizmden kurtuluşu, Batı'daki komünist ihtilali hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: "Siz, şimdilik Doğu'da komünist devrimi gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak Batı'da komünizmin zaferinden sonra bizim durumumuz ne olacak? Burada da mı komünist ihtilal olacak?" Bu soruya ben ancak, "komünist ihtilal" ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim. Şimdiki durumda, Doğu'daki millî kurtuluş-demokratik hareketi, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır. Size (Türkiye'ye) ve iktidarda bulunan şahsiyetlere bakarak, bu kişilerin hemen hemen hepsinin yoksullar sınıfından çıktığı kanaatine varıyorum. Hâkimiyetten söz ederken, sizi -Paşa'yı- göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını ve kendi hizmetiniz ve emeğinizle geçindiğinizi biliyorum. Buradan, komünist ihtilal olsa bile sizin hiçbir şey kaybetmeyeceğiniz sonucu çıkmaktadır. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batı'da komünist devrimden sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökmeden komünist ihtilale dahil olabilirsiniz.

Dördüncü mesele olan Enver hakkında

Frunze Yoldaş: Bizim Enver'le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur ve 3. Komünist Enternasyonal, ona, kesinlikle Türkiye'de çalışması için değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyet göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz, onun resmî olarak RSFSC'de bulunduğunu ve ona yardımın Komintern tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin içişlerine karışmasına izin vermedik. Ancak, Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve söz veriyorum.

Beşinci mesele olan Molokanlar üzerine

Frunze Yoldaş: Bu mesele aslında çok önemli değildir. Ancak son zamanlarda bu konu üzerine bazı yanlış anlamalar ortaya çıkması sebebiyle, konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmak ve çözmek gerekmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi, Molokanlar dinî inançlarından dolayı hiçbir zaman askerlikle yükümlü olmamışlar ve bu yüzden daima Çar hükümetinin baskılarına maruz kalmışlardır. Onların bir kısmı Kanada'ya, bir kısmı ise Kafkaslar'a göç etmiştir. Kafkasya'ya göç edenler, burada da takip edilmişlerdir. Kars vilayetinin Türkiye'ye verilmesinden sonra, RSFSC'ye göç etmek istemişlerdir. Kars Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye hükümeti anlaşmada gösterilen sürenin dolmasından dolayı, onları askerî yükümlü kabul ederek, orduya çağırmaya başlamıştır. Belki bu Ankara hükümetinin günahı değil, Karabekir'in marifetidir. Bizim, açlıktan ve açlık çekenlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakledilmesinden kaynaklanan ağır iç durumumuz nedeniyle, anlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde Molokanların RSFSC'ye nakledilmesine teknik açıdan imkân bulunamamıştır. Bu pek önemsiz konunun aramızda yanlış anlamaya neden olmayacağını zannediyoruz ve onlara, hasadı kaldırmalarına kadar, geçici olarak oturdukları yerlerde kalmalarına izin vereceğinizi umuyorum. Bundan sonra onlar RSFSC'ye temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçecek ve nihaî olarak, seçtikleri yerlere göçeceklerdir.

Frunze Yoldaş: Sonuncu konu çok önemsiz bir sorundur. Ancak, görüşmelerin niye bu mesele etrafında döndüğünü anlamıyorum. Hatta bu konu üzerine sizinle konuşmaktan utanç duyuyorum. Mesele şu ki,

aramızda düzenli ve sıkı bağların olmaması, hızlı ve sürekli haberleşmeyi engellemektedir. Bu da iki taraf için istenmeyen bir hava yaratmaktadır. Bundan dolayı, Ukrayna Ordusu Kumandanı olarak, bana, Moskova'dan, Ankara, Trabzon ve Erzurum şehirlerinde kurmak için birkaç tane "Uedsson" telgraf makinesi bulmam görevi verildi. Görevimi yaptım. Ben yola çıktıktan sonra, Yusuf Kemal'in buna izin vermediğini öğrendim. Zannediyorum ki, bu makinelerin en yeni makine türü olmaları ve Türk telgrafçılarının bunları yeterince tanımamasından dolayı, bu makinelerde geçici olarak Rus telgrafçılarını çalıştırmak gerekmektedir. Bu olayı muhtemelen Yusuf Kemal sizin içişlerinize karışmak olarak algılamıştır. Ama eğer aramızda samimi dostluk ilişkileri mevcut ise, Yusuf Kemal'in bu şekilde yorumlamasına yer olmadığını düşünüyorum. Bunun dışında bizim telgrafçılar burada geçici bir süre için çalışacaklar, işi sizinkilere öğrettikten sonra geri döneceklerdir.

Sonuç olarak Frunze Yoldaş şunları söyledi: "Sizinle tamamen samimi ve kalpten konuşuyorum; bir diplomat olarak değil, samimi bir dost gibi... Ve bu yüzden sizin de bana karşı açık ve samimi tavırda bulunmanızı temenni ediyorum. Çünkü bu bizim samimi dostluk ilişkilerimizin teminatıdır."

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına, Komünist Partisi'nin Doğu meselesine bakışından başladı. Dedi ki: Komünizm bilimsel bir doktrindir ve bu doktrinin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar kaçınamazlar ve kaçınmamalıdırlar. Ben çok iyi anlıyorum ki, insanlık, önünde sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşamalıdır. Bunun için birleşmeli ve bütün anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermeli ve hepsinden önce bu anormalliklerin sebebi olan insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Ben devrimci faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde, karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın müstebit İstanbul iktidarına ve millî bağımsızlığımızı ortadan kaldırmaya heveslenen dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben tabii ki, o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, geniş halk kitlelerini açıkça bu gibi hareketlere çağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır. İkincisi; altı yüzyıl boyunca istibdat ile yönetilen halk, bu yönetim şekline alışmış ve bu, onda, sultan hâkimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünya görüşü oluşturmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik harekâtından yana ajitasyon yapmış olsaydık, dış ve iç düşmanlarımız, ajanları aracılığıyla -ki, aramızda hiç de az değillerdir- aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı, bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönetim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık. Şimdiki yönetim şeklimiz, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise, sadece sizin Sovyetler'e benzerlik olabilir. Ben büyük bir memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur. Bir örnek vereyim: Bu günlerde, veliaht tarafından yazılarak Meclis Başkanlığı'na gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta şahsıma yönelik komplimanlar vardı. Ben mebusların eğilimlerini öğrenmek için mektubu Meclis'te okutma kararı verdim. Hiçbir yorum yapılmaksızın bu mektup dün Meclis'in gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra, mebuslar oybirliği ile nefretle bu mektubu reddettiler. Onlar, sultan hükümeti ile aramızda herhangi bir ilişki olmasının imkânsız olduğunu ve bundan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Bu, önceki hükümetin yıkıcı etkisini gösterdiği kadar, halk egemenliği prensiplerinin de ne kadar kök saldığını açık olarak ispat etmektedir. Benim, her türden prensibin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde, safha safha bu yönde sürdürüyoruz. Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, iki-üç kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değillerdir. Bundan dolayı, elbette bizim korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim yerli komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz gibi, Ethem hareketinin ihaneti ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarenus Yoldaş, komünizm adına sürgünün durdurulması ve affedilmeleri için bana başvurduğunda ona, biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz, ancak onlar komünist değiller ve öyle de görünmüyorlar, cevabını verdim.

Fransa-Türkiye anlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkan yanlış anlamalara ve şüphelere gelince; sizi bir kez daha ve kati surette temin ederim ki, bu anlaşmada bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimize karşı olan hiçbir

madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu anlaşma ile biz iki amaç güttük: Çok önemli vilayetlerimizden birisini düşman kuvvetlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine ikilik sokmak. Bu sınırlı ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahasında bulunan Suriye'de, Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine rağmen, ileride, Fransız aleyhtarı bu teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız anlaşma, bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi çıkarlarımıza zarar vermesine rağmen, Fransa ile anlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu anlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve mahalli bir ateşkestir. Çünkü barış antlaşması imzalandığında, Fransızlar ve İtalyanlar, hiç şüphesiz İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir. Sovyet Cumhuriyetleri'nin bize karşı olan şüphelerinin ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince; ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla, bütün konuşlanmasıyla, size askerî durumumuzu çizdim. Dikkatinizi çekerim: Ben bu bilgileri yalnızca size verdim ve bir asker olarak anlarsınız ki, bu bilgiler askerî sırrımızdır ve onları güvenerek bir başkasına vermek imkânsızdır. Ben bu bilgileri Meclis'e ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi vermiş değilim. Çünkü onlar bunu sindiremezler. Bu, size olan tam güvenimi ve Sovyet Cumhuriyetleri'ne samimi ve dostça tavrımızı ispat etmektedir. Bu yöndeki diğer tedbirlere, yani başka şüphelerin giderilmesine gelince; sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Ancak dikkate aldığım husus şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidiş, büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Frunze Yoldaş, bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinizden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cepheyi gezmemize ihtiyaç yoktur; karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Paşa, bunu kabul ederek cepheye gidişi hızlı bir şekilde gerçekleştireceğini söyledi. Ziyafet vb. konulara gelince, o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.

Molokanlar Meselesi Üzerine

[Mustafa Kemal] Paşa bu meseleyle ilgili şunları söyledi: Bu mesele hakkında çok az şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu meseleyi sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

Haberleşme Meselesi

[Mustafa Kemal] Paşa: Bu mesele de çok önemsiz bir konudur. Bu mesele üzerine de çok az bilgim var. Ancak anlaşılan odur ki, Yusuf Kemal'in böyle davranmasının sebebi, sizin de bildiğiniz gibi, halkımızı çok korkutmuş olan kapitülasyon boyunduruğu altında uzun süre yaşamış olmamızdır. Telgraf makinelerinin kurulması ve sizin memurların çalışmaları, görünüşte bizim içişlerimize müdahale etkisi bırakabilir. Eğer sizin telgrafçılar bu makineleri kurup, bizim telgrafçılara bu makineleri çalıştırmayı öğrettikten sonra geri dönerlerse, kanaatime göre, bu durumda ortaya hiçbir engel çıkmaz.

Enver'e gelince; bu adam hâkimiyet düşkünü, maceraperest biridir. O, bizim gibi sizi de aldatmaktadır.

Görüşme, tarafların, her iki halkın gelecekte de sarsılmayacak dostluk ve kardeşlik duygularının samimiyetini karşılıklı olarak vurgulamaları ile sona erdi.

Aslına uygundur: (İmza)

Ankara[3972]

Mustafa Kemal, TBMM Meclis Hükümeti sisteminin Sovyet sistemine yaklaştığını, hılâfet-saltanatın bilfiil kaldırılmış olduğunu Frunze'ye söylüyor:

[3972] *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, f.28, 1. 1, d. 68, y. 10-16; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 311-320. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> İnsanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır... bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır... onda; sultan hâkimiyetine ve sultan hilafetine dair belli bir bağnaz dünya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik Harekâtı'ndan yana ajitasyon yapmış olsaydık... aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönelim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık... iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur... Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur... Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, 2-3 kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır.[3973]

*Ukrayna-Türkiye Konferansı, 25 Aralık 1921 günü törenle başla*dı. *Ankara hükümetini Hariciye Vekili Yusuf Kemal* [Tengirşenk] *Bey'in başkanlığında Münir [Ertegün], Yusuf Akçura, Hikmet [Bayur] Beylerle, müşavir olarak Mustafa Abdülhalik* [Renda] *ve Miralay Kazım'dan* [Dirik ya da Orbay] *oluşan heyet temsil* ediyor.[3974]

26 Aralık 1921. TBMM gizli celse inikad ediyor. Mustafa Kemal söz alıyor. Malî buhran dolayısıyla hükümetin ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanamadığına dikkat çekiyor. Para fıkdanı sebebiyle Fransızlara sipariş verilememiş:

> Garp cephesinin zabitan ve efrat maaşı bir ay için 833 000 liradır. [..] Garp cephesi kıtaatı temmuzdan teşrinievvel nihayetine kadar maş olarak üç milyon alacağı var demek oluyor. Takriben üçbuçuk dört aylık alacağı vardır. [..] Hiç olmazsa memleket dahilinde bulunanların düşman karşısında bulunanlardan daha fazla maaş almamasını temin etmek için Maliye Vekiline adeta bir emir verdim. ..İnfaz etmekte ısrar edemedik. Çünkü Maliye Vekili bir gün bana dedi ki Meclis maaşını alacaktır. [..] yalnız elbisesi için değil: ordunun, maaşı için değil ve siresi için değil, yalnız silahını topunu alacağız. Cephanesini alacağız, bunun için evvel ahir sizden elli milyon lira isterim. Maliye Vekili bunu düşünsün! Ve hepinizi ikna etsin. Başka çare yoktur. [..] Bu parayı yani masrafı temin etmek için..... müşküldür. Onun için behemahal hariçten temin etmek mecburiyetindeyiz. Ve mecburiyeti tatmin için de Fransızlarla bir şey yapmaya çalışıyoruz. Diğer taraftan Rus dostlarımızdan bazı ihtiyacı temin etmeye çalışıyoruz. Bu mesaimizin ne zaman semere vereceğini tahmin etmek maatteessüf kabil değildir. Eğer Akşehir mülakatımızda bizim üç milyon, on milyon ihzaratımız.... gösterebilecek kabiliyetimiz olsaydı efendiler, bütün siparişatı yapabilecektim.[3975]

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin, Ankara'da bulunan Frunze'ye mektup gönderdi: *Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile anlaşmak, Kars'ta saldırıya hazırlanmak üzere olduğuna dair haberler alıyoruz. Buna rağmen Türkiye'ye elimizden gelen yardımı yapıyoruz. Çünkü Doğu halklarını doğal müttefik sayıyoruz*.[3976] TBMM Hükümetinin Fransa'yla yakınlık kurduğunu yazıyor. Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklemediğini vurguluyor:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
USSC'nin Türkiye'de Olağanüstü Yetkilere Sahip
Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye Mektubu

26 Aralık 1921

Sayın Yoldaş,

3973 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 111. "Heyet Başkanı Frunze, dostluk antlaşmasının müzakerelerini yürüttüğü sırada Mustafa Kemal ile de bir dizi görüşme yapmıştı. Görüşmelerin ilki 25 Aralık 1921'de yapılırken, ikinci görüşme 4 Ocak 1922'de vuku bulmuştu: *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk Bey ve Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihaylov da katılmıştır*." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 321.

3974 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 116.

3975 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 543-544. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3976 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 204.

Londra'dan ve Roma'dan gelen haberlere göre, sözde, Ankara İtilâf tarafına geçip, Kafkasya'ya saldırma şartlarını kabul etmek üzereymiş. Olasıdır ki ve hatta büyük bir olasılıkla da, bu, böyledir; haberler provokasyon niteliği taşıyabilir. Ama iki olasılıktan en kötüsünü kabul edip hazırlanmak elbette daha yararlıdır. Kendi kaynaklarımızdan edindiğimiz haberlere bakılırsa, Kars'ta istihkâm mevkileri hazırlanmakta, yeni Türk silahlı kuvvetleri Doğu cephesinde ve özellikle Erzurum çevresinde yoğunlaştırılmakta, Artvin, Ardahan ve Kars illerinde seferberlik yapılmaktaymış. Sizinle konuşan bakan yardımcısı samimiyse, ve ilişkilerin soğumasından dolayı ettiği sitemler gerçekten samimiyse, herhalde ortaya çıkan zorlukları gereğince değerlendirmesini bilemiyor. Çeşitli kaynaklardan bize devamlı olarak Türklerin düşmanlık tasarladıklarını bildiren haberler geldiği halde, biz teslimatımıza devam ediyoruz. Eski teslimatımıza oranla bu kez gönderdiklerimiz daha azdır, ama biz de büyük zorluklar içindeyiz, ancak yine de anlaşmayla yükümlendiğimiz ilk yardımın tümü hemen hemen teslim edildi. Bugünkü koşullarımızda Türkiye'ye yapabileceğimiz en yüksek yardımı yapmaktayız.

Romanya ile ilgili olarak ortada hiçbir tereddüt yoktu, tam tersine, Yusuf Kemal öneride bulunur bulunmaz, Romanya ile Dinyester'de yürüttüğümüz konferansa son verdik ve bunu da resmen Türkiye'ye bildirdik. Türkiye isteseydi, bundan çok daha geniş ölçüde yararlanabilirdi; zaten ondan sonra Romanya sorunu güncelliğini yitirmiştir, çünkü Romanya'nın asıl sahibi olan Fransa, Ankara ile dostluk kurmuştur.

Ordularımızın Kafkaslarda yığılması boş bir söylentidir. Molokanlara gelince, bu sorunun bütün sorumluluğu Türkiye'ye aittir. Bu sorunda Türklerin tutumu öylesine keyfi ve kabul edilmez bir hal almıştı ki, biz ister istemez uygun bir dille onlara seslenmek zorunda kaldık.

Enver'i sözüm ona desteklememiz hikâyesinin de aslı yoktur. En ünlü Müslüman kahramanlarından biri sayılan bu kişiyi nasıl tutuklayabilirdik. Tutuklayamayacağımıza göre Batum'a gitmesine de engel olamazdık. Ona eskiden de hiçbir yardımda bulunmadığımız gibi, şimdi de bulunmuyoruz.

Elbetteki Türkiye ile ilişkilerimizi sürdürmemiz gereklidir. Ancak bu ilişkilerde bir değişiklik Olacaksa, bunun sorumlusu biz değil, Türkiye olacaktır. Size olanca samimiyetten bahsedilmesine rağmen İtilâf ile yapılan görüşmelerden bizi kimse haberdar etmediği gibi, Franklin Bouillon görüşmeleri ve anlaşma metni, bu anlaşma artık tamamen gerçekleştikten sonra, emrivaki olarak gönderildi. Gizli tutulan maddeler hakkında hiç bilgimiz yoktur. Oysa böyle gizli anlaşmalar kesinlikle ortada olmalı. Türk ajanları Acarya'da, Dağıstan ve Dağlık Bölgeler Cumhuriyetlerinde ortalığı alabildiğine karıştırmaktadır. Bunu kanıtlayan belgeler elimizde. Ama bu durum bizce yine de dostluk çizgisine devam edilmesine engel olmuyor. Biz genellikle Doğu halklarını doğal bağlaşık biliriz, bu nedenle Türkiye ile dostluğu sürdürmek istediğimizi de Sovyet politikasının bir gereği olarak kabul ediyoruz.

Komünist selamlarımla.

Çiçerin[3977]

Çiçerin, Ali Fuad'a nota verdi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

26 Aralık 1921

Sayın Büyükelçi,

20 Aralık tarihli ve 1250 sayılı notanıza karşılık, Türkiye ile Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ticaret anlaşmasının imzalanması konusuyla RSFSC ve Türkiye arasında imzalanması beklenen ticaret anlaşması arasında zorunlu bir bağın olmadığını bildiririm.

[3977] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 427-428. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "Sovyet Hükümeti, Enver Paşa ve Mustafa Kemal ile ilgili muamelelerinde amacını elde etmek için ikiyüzlülük ve dalaverecilikte başarılı olmuştur." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 66.

Bu anlaşmanın imzalanması ile ilgili görüşmelerin Moskova ya da Ankara'da yapılmasının uygun olacağını sanırım. Ticaret anlaşması ile ilgili görüşmelere bir an önce başlanılmasının son derece yerinde olup arzu edildiğini de ayrıca belirtirim, bu nedenle, Türkiye Hükümeti'nin bu görüşmeler için uygun bulduğu yeri lütfen en kısa zamanda açıklamanızı dilerim.

Çiçerin[3978]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Ukrayna Büyükelçisi nezdinde: Mösyö Frunze "Türkiye'yi çok kuvvetli, hak için vuruşmağa çok azimkâr ve bilhassa inkılapçı gördüm. Türkiye, hakkını, istiklalini kazanacaktır" diyor*.[3979]

27 Aralık 1921. *Mustafa Kemal'in Kalinin ve Petrovski'ye mesajı, 27 Aralık'ta, 9. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde okunur ve bu olay üzerine Çiçerin'le Ali Fuat arasında bir kutlama mesajı alışverişi yapılır*.[3980]

Tuapse'deki Türk temsilcisine teslim edilmek üzere 27 Aralık 1921'de Tuapse'ye şu malzemelerin gönderildiği açıklanmıştır: 2 adet 120 mm'lik top, 2 adet iki tekerlekli cephane arabası, 1.000 adet bomba, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu.[3981]

20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi mimarlarından Franklin-Bouillon Paris'e muvasalat etti. Fransız *Dışişleri, Maliye ve Harp Bakanlıkları'nda girişimde bulunarak Türkiye'ye verilecek savaş malzemesinin bir an önce sağlanması konusunda onları ikna etmeye çalışacaktır*.[3982]

28 Aralık 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı'nın hazırladığı muhtırada Ankara-Moskova hattındaki "A.2" kod adlı ajanın faaliyetleri ve raporları kaleme alındı:

Ankara'da ulusalcı önderlerin çoğunluğuyla kişisel olarak görüştüğünü iddia eden ve "A.2" olarak anılan bir İngiliz ajanı, 1921 yılı Aralık ayında İstanbul'a dönüyor ve Kemalistlerin gizli siyasi daire şefi Arif Bey'in, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Refet Paşa ve Fethi Bey'le yapmış olduğu uzun süren görüşmelerden sonra, Aralık ayının başlarında, özel bir görevle Ankara'dan Moskova'ya gönderildiğini bildiriyor; onun başlıca amaçlarının şunlar olduğunu iddia ediyordu: Fransızlarla Kemalistler arasında aktedilen Ankara Sözleşmesi'nin Moskova'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik hakkında Ali Fuat Paşa'ya kimi yönergeler vermek ve Enver Paşa'nın faaliyetleri konusunu incelemek.[3983]

29 Aralık 1921. Sovyet Rusya Hükümeti tarafından *Novorossisk Türk Konsolosuna önemli bir cephane ve silah teslimi yapıl*dı.[3984]

Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin'e nota gönderdi:

Ali Fuat Paşa'dan G . V . Çiçerin'e

29 Aralık 1921

Hükümetim adına RSFSC Hükümeti'ne, Türk heyeti ile konsolosluk sözleşmesinin imzalanması ve birtakım ekonomik, mali ve başka nitelikte olan sorunların çözümlenmesi için, her iki taraf arasında dostluk ilişkilerini sağlamlaştırmak amacı ile, anlaşmaların imzalanması için Tiflis'e gönderilmesi önerisine karşılık olarak siz, 26

[3978] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 426.
[3979] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 205.
[3980] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.
[3981] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206.
[3982] Comte R. De Gontaut-Biron et L. Le Reverand, *D'Angora a Lausanne*, 1924, s. 98; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 157.
[3983] FO 371/7853/E 872, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No. 508, Türkiye, *Ulusalcılar ve Bolşevikler, Arif Bey'in Moskova misyonu*, BT/1, İstanbul; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 400.
[3984] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

> Aralık 1921 tarihli 5514 sayılı yazınızla, bu gibi sözleşme ve konvansiyonların imzalanmasının Türkiye'nin Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerle yapacağı konvansiyon ve anlaşmalara bağlanmasının şart olmadığını bildirmiş ve ayrıca, bu konudaki görüşmelerin bir an önce başlanmasının arzu edildiğini ve görüşme yeri olarak Hükümetimin seçiminde olmak üzere, ya Moskova'yı ya da Ankara'yı önermiştiniz.
>
> Sayın Komisere şunu hatırlatmak isterim ki, Hükümetim kolay anlaşılır bazı teknik nedenlerle bütün bu görüşmelerin sürdürülmesi için Ankara'yı önerdi ve bunu gerek yoldaş Natsarenus, gerekse Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği de bilgilerinize sunmuşlardır.
>
> Hükümetimin aynı fikirde olduğunu bildiğim için, çözümlenmesini bekleyen sorunların da önemini gözönünde bulundurarak, lütfen heyetinizin Ankara'ya gönderilmesini dilerim.
>
> Bu hareket tarzı Hükümetimin daha önce belirtilen isteğine uyacak ve bize vakit kazandıracaktır, çünkü ülkelerimizin çıkarları için bir an önce çözüm yollarının aranması gerekmektedir.[3985]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi, *Peyâm-ı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal, "Moskoflar ve Biz" nam başmakale neşretti: *Avrupa'da kale bile alınmayan Orta Asya'dan Ukrayna'ya kadar geçici ve muhtelif devletlerin birbiri ardınca Ankara'ya gelen sefaretleri için sarf olunan vakit ve paraya ne derece esef edilse yeridir. Çünkü havaya gidiyor demektir*. Mahmut Esat'ın makalesi *Hâkimiyet-i Milliye*de yayınlandı: *Türkiye-Rusya dostluğu*.[3986]

30 Aralık 1921. *30 Aralık günü Hariciye Vekaleti'nde Frunze'nin şerefine bir ziyafet verilir. Ziyafette Mustafa Kemal, Türkiye ile Rusya arasında hiçbir yanlış anlamanın olmadığını, yapılan antlaşma ile Rusya'yla dostluğun pekiştirildiğini, Ukrayna'yla ise, doğrudan temas kurularak samimiyetin bir kat daha artırıldığını vurgular. Konuşma Rusçaya çevrildikten sonra Frunze ayağa kalkarak "Yaşasın Türk ordusu, yaşasın Türk halkı, yaşasın Mustafa Kemal Paşa!" diye bağırır. Bunun üzerine Mustafa Kemal de tekrardan ayağa kalkarak "Yaşasın Rus milleti ve Rus Şûralar Hükümeti! Yaşasın Ukrayna Ordusunun Başkumandanı arkadaşımız kahraman Frunze!" der*.[3987]

> Rus-Türk dostluğu onuruna verilen ziyafette Mustafa Kemal şöyle demekteydi: "Dünya, iki gruba ayrılmıştır şimdi. Bunlardan biri, birleşen ve bağımsızlık, insan sevgisi ve halkların hakları için tek bir cephede mücadeleye giren Doğu'dur. Diğer gruba ise, insanlığı ezmek isteyenler, lanetten başka hiçbir şeye layık olmayanlar girmektedir. Bu grubun gönül yüceliğine bel bağlamak en büyük kendini aldatış olurdu. O ancak, ahlakî ve maddî gücünden yoksun kılınarak zararsızlaştırılabilir. Devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki sıkı birlik, emperyalist Batı üzerinde kazanılacak zaferin ve Doğu'ya düşen görevlerin gerçekleştirilmesinin güvencesidir."[3988]

Ali Fuad, Çiçerin'e nota gönderdi:

Ali Fuat Paşa'dan G . V . Çiçerin'e

30 Aralık 1921

> Tüm Rusya Sovyetleri ve Rusya Federasyonuna giren tüm Cumhuriyetlerinin IX'uncu Sovyetler Kongresi'nin, 27 Aralık günü, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına ve yoldaş Frunze'nin Ankara'da verdiği demeçle ilgili olarak yoldaş Petrovski'ye acele göndermiş olduğu kutlama mesajının okunduğu sırada,

---

3985 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 429.

3986 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 210.

3987 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 117.

3988 Mejdunarodnaya Odnaya Jizn, 1922, no: 6, s. 48; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 212. İdare-yi maslahatçı Mustafa Kemal, mutlak reisicumhur olacağı 1925 senesinde ise Batıcılığını mesela Akhisar ahalisine şöyle izhar edecektir: "Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü asarı medeniyesini de alacağız." Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 2020, s. 119.

coşkun alkışlarından dolayı size sevincimi bildirmeyi borç bilerek, bu duygularımı Başkan Kalinin ve Prezidyum üyesi yoldaş Petrovski'ye iletmenizi dilerim.

Toplantı halinde olan kongrenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının telgrafını büyük içtenlikle karşılaması, bu telgrafta dile getirilen, Türkiye ile Rusya arasında yerleşmiş olan gerçek dostluğun ifadesi ve aynı zamanda Türkiye ile tüm Rusya Federasyonu'nun eski düzenden kurtulan ve var güçlerini dünyadaki tüm ezilen halkların kurtuluşuna yönelten uluslar arasındaki ilişkilerin gerçek sağlamlığının tam anlamıyla kanıtıdır.

Hükümetime, Sovyetler Kongresince Mustafa Kemal Paşa'nın kutlama mesajının nasıl büyük bir coşku ile karşılandığını anlatan ayrıntılı raporumu gönderdim.

Karşılıklı sevgi gösterilerinin Türk ulusu ile Rusya Federasyonu ulusları arasında gerçek dostluk ilişkilerini bir kez daha kanıtladığına inanıyorum.[3989]

31 Aralık 1921. Ankara'da Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti elçiliği küşad edildi.[3990] İki kişilik Buhara Sovyet Cumhuriyeti heyeti, *vaktiyle Buhara'dan İstanbul'a gelip Vefa Lisesi'ni bitiren ve yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde yapan Elçi Recep ve Maslahatgüzar Naziri Beylerden oluş*uyor.[3991]

Resim. *Türkiye-Ukrayna Konferansı İntibâatından* (Tevhîd-i Efkâr, 4 Kânûn-ı sânî 1922, s. 1).

Resim. *Türkiye-Ukrayna Konferansının mahall-i ictimaı olan Ankara Hükümet dairesi. Resimde X işaretiyle gösterilen yer konferansın ictima etdiği odadır* (Tevhîd-i Efkâr, 4 Kânûn-ı sânî 1922, s. 1).

Resim. *Türkiya-Ukrayna Konferansı intibaatından: Konferansdan evvel Türk murahhasları ve gazetecileri* (Tevhîd-i Efkâr, 4 Kânûn-ı sânî 1922, s. 1).

Aralık 1921. *Aralık ayı geldiğinde Ermeniler, Mustafa Kemal'in tek dostu ve cephane kaynağı olan Sovyetler Birliği'nin de yardımıyla ezilmişlerdi.*[3992]

Açıklamalı [ÖA20]: Mansel meselenin künhüne vakıf değil. Bu alıntı çıkartılabilir.

[3989] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 430.
[3990] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.
[3991] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 130.
[3992] Philip Mansel, *Sultanların İhtişamı*, 2010, s. 190.

Mihail Pavloviç, 1921'de Moskova'da, "Devrimci Türkiye" nam kitab neşretti. TBMM'de Bolşevik taraftarları ile İslâmcı ve Türkçü millî cenah arasında mücadele yaşanmaktadır. *Pavlovich, "İtilaf ajanlarının yazışmalarına" ve Avrupa gazetelerindeki haberlere atıfta bulunarak şunları kaydet*mektedir: *"… Fakirlerden zenginlere, okuma yazma bilmeyen sıradan insanlardan profesörlere kadar tüm Türkler, sadece bir şeyi hayal ediyorlar: Bolşeviklerin gelişini."* Fakat *Millet Meclisi'nde "aşırı gerici unsurlar, yani büyük toprak sahipleri ve üst düzey din adamları" olduğundan ve toplum içinde İslâmcı ve Türkçü eğilimleri destekleyen, "Sovyet Rusya ile yakınlaşmaktan pek memnun olmayan" unsurlar* bulunmaktadır.[3993]

Pavloviç, 1921'de "Türkiye'de Kemalist Hareket" nam makale neşretti. Ona göre *Sovyetler Birliği'nin "sessiz (ve güvenli) sınırı" ve de "Sovyet Devleti'nin maddi ve psiko-politik yardımı" olmadan, Kemalist partinin iç ve dış düşmanlarını yenemeyeceği ve milli devrimin "ilk aşamasını" başarıyla bitiremeyeceği*ni belirtiliyor.[3994]

Sovyet dış politika belgelerinde 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Antlaşmasından sonra Sovyet Hükümeti 1921 yılı içerisinde Türk Hükümetine 33.275 tüfek, 57.986.000 adet mermi, 327 adet makineli tüfek, 54 adet top, 129.479 top mermisi, 1.500 adet kılıç, 20.000 adet gaz maskesi ve çok sayıda askeri teçhizat göndermiştir. [..] *Sovyet dış politika belgelerine göre 1922 yılında gönderilen malzemeler hariç tutulduğunda Sovyet Hükümeti Türkiye'ye toplam 39.275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 62.986.000 adet mermi, 54 adet top, 147.079 adet top mermisi, 4.000 adet el bombası, 4.000 adet şarapnel, 1.000 adet bomba, 1.000 adet tapa/fünye, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu ve çeşitli askeri teçhizatlar göndermiştir*.[3995]

1921 Nihayeti. Komintern Doğu Sekreterliği, "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" nam rapor kaleme aldı:

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI

1920 sonbaharında Kemal Paşa hükûmeti "kendi" Türkiye Komünist Partisi'ni kurdu. Diğer görevlerinin yanı sıra bu parti illegal komünist partisiyle savaşı kendine amaç edindi ve legal varlığının öncelikleri ve çevirdiği dolaplar sayesinde yeterince başarılı oldu. Durum böyle olunca illegal parti legale çıkmak için elden geleni yapmaya ve provokasyon faaliyetlerine karşı savaşta daha etkin önlemler almaya karar verdi. RSFSC hükümeti illegal partiye kimi yardımlarda bulunuyordu.

Legalleşmeden önce parti Yeşil Ordu MK'nin en devrimci üyeleriyle ve Meclisteki Halkçı grubun sol kanadıyla anlaşmayı gerekli gördü. Görüşmeler başlandı ve ortak komünist temelde birleşme olanağı belirlendi. 22 Eylül 1920 tarihinde anlaşma imzalandı ve o zamandan beri yeni bir parti, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası varlığını sürdürüyor (1/ hükümetin kurduğu partiden ayırt etmek için; 2/ birleşen iki grubun ortak niteliğini vurgulamak için "Halk" partisi dendi).

Teşkilatın o zaman 12 kadar şubesi vardı (Ankara, Eskişehir, Yozgat, Yabanabad, Kastamonu, İnebolu, Karahisar-ı Şarki, Konya, Sivas, Trabzon vb.). Toplam üye sayısı 350-400 kişiyi buluyordu. Oluşumundan itibaren parti 2.000 tirajlı günlük *Emek* gazetesini çıkarmaya başladı.

3993 Mikhail Pavlovich, *Revoljutsionnaja Turtsija* (2. basım), 1921, s. 220; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 125.

3994 Mikhail Pavlovich, "Kemalistskoje Dvizhenie v Turtsii", *Krasnaja Nov'*, sayı 1, 1921, s. 228; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 125-126.

3995 *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 3, s. 675; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212-213. "Türk temsilcilerinin Sovyet temsilcilerinden talep ettiği silah ve cephane miktarı göz önüne alındığında, Sovyet temsilcilerinin görüşmelerde vermeyi kabul ettikleri askeri malzemelerin tamamını karşılayamadıkları görülmektedir." (Çakıcı, 2021, s. 214).

Parti programı onay almak üzere hükûmete sunuldu ve 7 Aralık 1920 tarihinde parti yasallaştı. Bu, bütün şubelere bildirildi ve onlar da yasallaşmış oldu.

Genç parti faaliyete geçti, ama ilk adımları başarısızdı. Örneğin, *Kadınlar ve Komünizm* konulu birinci ve ardından *İslam ve komünizm* konulu ikinci konferansları din ve aile gibi hassas sorunların fazla açık eleştirisinin ifadesi oldu.

Tutucular ve hatta sıradan katılımcılar genç komünistlere yüklendi. "Resmi" komünistler buna destek oldu.

Hükümet oluşan bu ortamdan ve partinin legalleşme sonucu teşkilat üye listesinin açıklanmış olmasından yararlanıp komünistlerin hesabını görmeyi kararlaştırdı.

Ocak ayı başında **partizan müfrezesi komutanı Ethem Bey** hükûmete karşı isyan başlattı. **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bu isyana açıkça karşı çıkmış olsa da hükûmet kendi himayesindeki komünist partisi üyelerinin provokasyon niteliğindeki kimi adımlarından faydalanarak THİF ile Ethem arasında sözde bağlantı tezgahlamak suretiyle partiyi çökertmeye girişti**. Birçok sorumlu yoldaş (Ziynetullah, Hilmi, Ahmet vb.) tutuklandı. Dava süresince onlar görüşlerini tam bir içtenlikle açıkladı ve Ethem ile hiç bir ilişkileri olmadığını kanıtladı.

Ama ülkede bir gericilik dalgası yükseldi. Parlamentoda tutucu unsurlar üstün geldi, Batıya yöneliş ve Sovyetler Birliği'ne karşı kötü niyet hükûmet tarafından resmen ve açıkça ifade edilir oldu.

Bütün bunlar Bekir Sami Bey'in Londra'da anlaşmaya imzasını attığı 1921 yılının başlarında olmaktaydı. 9 Mayıs günü Ankara İstiklâl Mahkemesi tutuklu komünistleri ağır hapis cezalarına mahkum etti: 1) Tokat mebusu 15 yıl kürek, 2) baytar Salih 15 yıl, 3) Ziynetullah Nevşirvanov 15 yıl, 4) gazeteci Nizamettin 8 yıl, 5) *Emek* gazetesi tashihçisi Abdülkadir 5 yıl, 6) Lise müdürü Behram Lütfi 5 yıl, 7) Hilmi 8 yıl hüküm giydi. Geri kalanlar sürüldü ve "özel gözetime" alındı.

Devrimci aydınların en iyi temsilcileri parti saflarından koparıldı ve parti yığınlar arasında henüz sağlam bir zemini olmadığı için erimeye başladı.

Eylül ayında gericilik dalgası cephedeki başarışızlıklar dolayısıyla düşmeye başladı. Meclis komünistler için af yasası bile çıkardı. Ama komünist faaliyetler bugüne kadar donma noktasından kımıldayamıyor.[3996]

***

HAREKETİN EKONOMİK VE POLİTİK TEMELLERİ

Anadolu hareketi köylülerin ve şehir burjuvalarının işgalcilere karşı birbirinden ayrı birçok yerel çıkışları içinden doğmuştur. İlk başkaldırışlar Ege ve Akdeniz sahil boylarında (İzmir, Mersin vb.) yapılmış olup genel olarak yerli ihracata taban oluşturan şu ya da bu liman bölgesinin işgaliyle eşzamanlıdır. Doğmakta olan hareketin başlıca ekonomik nedenlerinden birini bu paralellik bağlamında görmeliyiz. Savaş boyunca tarımda iflaslar ne kadar artıyor olursa olsun, ihracatın yeterli olmaması sonucunda önemli miktarda hammadde ülke içinde kalmakta, sürüm bulamamaktadır. Mondros ateşkes anlaşmasından sonra (Ekim 1918) Ege Denizi ve Akdeniz limanları en yakın iç Anadolu bölgelerinden hızla hammadde ve tahıl yedekleyip yurt dışına nakletmeye başlamıştır. Sahil bölgelerindeki köylü pazarlarında fiyatlar hayli yükselmiş ve bunun üzerine Anadolu'nun iç bölgelerinden denize doğru yapağı, tahıl vb. akını başlamıştır. Gitgide Anadolu'nun daha uzak bölgelerini de kapsayan bu canlanma dalgası İzmir bölgesinin Yunanlılarca işgal edildiği Mart [*15 Mayıs (ÖFA notu)*] 1919'a kadar devam etmiştir.

İzmir'e çıkan Yunan birlikleri daha rıhtıma varır varmaz Türklere karşı yığınsal kıyımlara girişmiş ve bunu müttefik devletler filolarının subay ve tayfalarının gözleri önünde sürdürmüştür. Binlerce silahsız erkek, kadın ve çocuk boğazlanarak denize atılmıştır. Türk evleri, dükkan ve mağazaları yıkılıp yağmalanmıştır. Bu suretle Yunan burjuvazisi yerine geçmek istediği ekonomik rakibini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ne ki,

[3996] *RGASPİ*, f. 495, op. 154, d. 762, belge no 81-83 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 161-162.

İzmir'in işgali ve ihracatın durması kısa bir süre öncesine kadar ürünlerine uygun fiyatlar alan köylülere de ağır darbe vurdu. **İzmir kıyımı ise eski milli nefreti tazeleyip alevlendirmiştir**. İzmir bölgesinde baş gösteren ve yine eski ihracat yolları boyunca dalga halinde Anadolu'nun derinliklerine kadar yayılan aktif isyancılığın nedeni ve gerekçesi işte budur. Rakip Yunanların "ekonomi dışı" savaş yöntemlerinden ağır yaralar alan özellikle yerel burjuvazi harekete özel bir azimle katılmış ve fiilen yönettiği bu hareketi Birinci Alaşehir Kongresi'nde milli kurtuluş hareketi olarak tanımlayıp meşrulaştırmıştır.

Trabzon bölgesinde (ve aynı şekilde Samsun bölgesinde) Yunan ve Türk burjuvazisi arasındaki ekonomik savaş da son derece çetinleşmiştir. Savaş yıllarında gelişen ithalatçı ve ihracatçı Türk tüccarı Yunan büyük ve orta burjuvazisinin ele geçirdiği ekonomik mevzilere ısrarla el atmaya başlamıştır. Yunan burjuvazisi kendine desteği, elbette ki, Antanta'da ve Türk toplumunun Antanta yönelimli çevrelerinde (büyük toprak sahipleri, İstanbul bürokrasisi vb.) aramaktadır. Antanta yönelimli Hürriyet ve İtilaf partisinde hayli Rum'un bulunması son derece tipik bir hususdur. Yunan-Türk savaşında bu ekonomik düşmanlık Türklerin Samsun ve Trabzon'daki yetişkin erkek Rum nüfusu Amasya şehrine göçürüp yerleştirme kararında ifadesini bulmuştur. Bu göç yolculuğu boyunca binlerce insan "bilinmeyen sebeplerden dolayı" ortadan kaybolmuştur.

Öte yandan, Rumlar da ekonomik ve politik öz savunma amacıyla Rum nüfuslu tüm Karadeniz bölgesi illerini içine almasını öngördüğü Rum devleti Pontos'u kurma projesini öne sürmüştür. Şöyle ki, burada da Anadolu hareketinin, vatandaşlarının ekonomik çıkarlarını savunabilecek kendi ulusal hükümetinin oluşumunu gerektiren belirli ekonomik nedenlerini görmekteyiz. Adana ve Mersin gibi güney sahil bölgelerinde de sorun aynıydı. Burada da İtilaf devletlerine karşı savaşın ekonomik önkoşulları Türk ve yabancı teknik ve sinai alanda toprak mülkiyetiyle ilgili rekabette yatmaktaydı. Üstelik, Fransız birlikleri geldikten sonra çok büyük miktarda verimli toprak Türk köylülerinin elinden Ermeni ve Rum köylülerin eline geçmiştir. Birçok Türk büyük tarım işletmesi Ermeni müfrezelerince yakılıp yıkılmış, sonuçta büyük sayıda tarım işçisi işsiz kalmıştır. Bütün bunlar İtilaf devletlerine ve yardımcıları durumundaki Ermenilere karşı Kilikya'yı yabancılardan yiğitçe savunmaya başlayan bütün Türk nüfusun tek cephesini yaratmıştır. Milli temelde düşmanlık hususu savaşı sertleştiren bir etmen olmuş, bu savaşı daha inatçı kılmıştır. **Şöyle ki, Kemal gelmeden çok daha önce belirli ekonomik sebeplerden kaynaklanan ve beslenen birçok yerel savaş merkezlerinin oluştuğunu görmekteyiz**.

Bu sebepleri genelde şu iki gruba ayırabiliriz:

1) Genç Türk ticaret burjuvazisi ile yabancı menşeli (Rum, Ermeni) burjuvazi arasındaki ekonomik savaş. Yabancı menşeli burjuvazi kurtuluşu politik müdahalede ("Büyük Ermenistan", Pontos vb.) aramakta ve İtilaf devletlerine yönelmektedir.

Yerli burjuvazi baştan İstanbul'dan yardım beklemekte, ama geliştikçe kendi yerel merkezini oluşturma fikrini ileri sürmektedir. Onun için Anadolu'da bir yerel merkez oluşması burjuvazi için ekonomik bakımdan da daha elverişlidir. Çünkü Türk ve yabancı büyük sermayenin etkisi İstanbul'a oranla burada daha zayıftır.

2) Köylülüğün kendi ekonomik durumunu iyileştirme çabası. Ekim 1918 ile Mart [*Mayıs*] 1919 arasında köylü pazarındaki geçici canlılık ve biriken hammaddenin ihracat amacıyla satışı sayesinde kârlı sürüm olanağının varlığı, her şeyden önce orta halli ve varlıklı köylülerle ilgiliydi ve sonuçlar onları tamamen tatmin etmeye yeterli değildi. Ama, yıkıma uğrayan ekonomik durumu düzeltme fırsatı veren bu olanak bile büyük bir köylü yığınını Antanta'ya karşı savaşa yöneltebildi.

Savaşın sona ermesiyle, elde edilen sonuçların hiçliği çok tez ortaya çıkacağına göre, karşımızda, elbette ki, bu kez sivri ucu kendi hükümetine yönelik yeni köylü direnişleri dalgası söz konusudur.

Yerel nitelikteki bu temel ekonomik sebepler hareket için başlıca maddi zemini hazırlamıştır.

Başında Kemal Paşa'nın bulunduğu ulusal aydınlar ve askerler harekete ideolojik ve örgütsel sloganları getirmiş, eline ideolojik silah vermiştir.

Burjuvazinin ekonomik istemleri belirli bir ölçüde gerçekleşmiştir, ama köylülerin istemleri hiçbir biçimde gerçekleşmemiştir. **Gitgide artan firar ve eşkıyalık olayları belki de hükûmete en kısa bir zamanda köylülerin**

ihtiyaçlarını karşılamaya ve maddi durumunu iyileştirmeye başlaması gerektiğini hatırlatan birer uyarıdır.[3997]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Örgüt Bürosu evrakı arasında yer alan imzası okunaksız ve tarihsiz bir vesikada, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında şu ifadeler mündericdir:

Ankara Halk Komünist Partisi

Ankara Halk Komünist partisi Upmal yoldaşın öncülüğünde, Halk Zümresi Partisiyle bizim Ankara hücresi birleştirilerek kurulmuştur.

Türkiye'yi tanımayan Upmal yoldaş büyük bir iş yapmayı istemiş ve bu amaçla çok büyük miktarlarda paralar harcanmıştır. Bu partinin ne bir komünist fikri, ne de devrimci bir karakteri vardır. Biz onu Komünist Parti olarak kabul edemeyiz, ancak bu partide bizim bir takım komünist yoldaşlarımız çalışmışlardır.

Sosyalist dahi olmayan Halk Zümresi Partisinden ve komünist hücrelerden oluşan Ankara Halk Komünist Partisi.

Bu Parti aşağıdaki kişilerce örgütlenmiş ve oluşturulmuştur:

1) Nazım Bey: İstanbul ve Sivas'taki İngiltere yanlıları eski üyesi, dini bir parti kurmayı ve Sünni ve Şia konularını birleştirmeyi istemiştir. Daha sonra Mustafa Kemal'in eski Yeşil Ordusuna katılmış ve bunların hepsinden sonra da M.Kemal'e karşı çıkmış ve diğerleriyle birlikte de Halk Zümresi Partisini kurmuştur. Kendisi bu Partinin en önemli lideridir.

1) Şükrü: Burjuva avukatlardan, TBMM Karahisar (?) Bölgesi milletvekili. Basımevinin yarısını Ankara Halk Komünist Partisine 8.000 liraya (milyon Sovyet Rublesine) satmış ve bu parayı Upmal yoldaştan almıştır.

3) Şeyh Servet: Fanatik bir derviş. Komünizmin Muhammed dininin temeli olduğunun iddia etmektedir.

Yukarıda saydığımız tüm bu insanlar yoldaşlarıyla birlikte iktidarı ele geçirmeyi amaçlamaktadırlar. KP'yle aynı yolda yürümemektedirler ve aşağıda sayacağımız yöntemlerle KP'yi kendilerine çekmeyi arzu etmektedirler:

a) Partilerine "Halk İştirakiyun Fırkası" adını verdiler. Türkçe'de Halk ülkede yaşayan tüm sınıfları içine almaktadır. Burjuvazi sınıfıyla birlikte komünizm olamayacağı açıktır.

b) Yayınladıkları "Emek" adlı gazetede "Bütün ülkelerin işçileri birleşiniz" yerine "Tüm ülkelerin ezilen halkı birleşiniz" diye yazdılar.

Bugün Sultanın ve Türk burjuvazisinin Antanta bağımlı olduğu göz önünde bulundurulursa, buradan bu gazetenin bunları da davet ettiği anlamı çıkmaktadır. Bu gazete komünizmi dinsel milliyetçilik ve vatanseverlikle ispatlamayı istemektedir. Hatta benim "Neden Bolşevik Oldum" adını taşıyan ve Trabzon'da çıkarttığım broşürümün bir kısmını almak istemişler ve kendi gazetelerinde tamamını yayınlamışlar, sadece ortalarda bir yerde Allah'ın ve Müslüman dininin bunu istediğinden bahsetmişlerdir. Biz, Türkiye komünistleri bu Partiden hiçbir fayda görmüyoruz, hatta Ankara'da illegal çalışan bizim komünist yoldaşlarımız maalesef bu Parti aracılığıyla açığa çıkmışlar ve ayrıca hükümet tarafından tutuklanmışlardır. Ancak Nazım Bey ve diğer yoldaşları da tutuklandılarsa, bu sadece Kemal'le şahsi hesapları olduğu içindir.[3998]

3997 *RGASPİ*, f. 495, op. 154, d. 762, belge no 98-100 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 162-164. İktibasdaki **vurgular** ve köşeli parantez "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir. "Ulusal kurtuluş mücadelesiyle büyük ölçüde ekonomik indirgemeciliğe dayalı bir biçimde sınıfsal çıkarların bire bir örtüştürülmesine oturtulmuş bu yaklaşım o sıralar Doğu Selcreterliğinde hakını toplumsal devrim zorlaması anlayışını da yansıtıyor." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 161).

3998 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 191-193. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1922

Lenin: "Enver'in canı cehenneme."[3999]

"Rus arşivinde mevcut *Anadoluda Komünist Hareket* adlı bir makalede Mustafa Kemal'in komünizme bakış açısı şöyle aktarılmaktadır: *Mustafa Kemal konuşmalarının birinde komünizmin tüm dünyayı sarmalamış bulaşıcı bir hastalık ve mikrop olduğunu söylemektedir. 'Eğer komünizm ülkemize bulaşırsa komünistlerle birlikte yaşamak zorunda kalacağız' şeklinde konuşmaktadır."*[4000]

"III. Enternasyonal, yayımladığı bir beyannamede Türk paşalarının emperyalistlere itaat ettiğini, Mustafa Kemal'in de bu paşalar sınıfına girdiğini belirtmekte ve Türk köylüsünü buna karşı teşkilatlanmaya davet etmekteydi."[4001]

General Frunze: "1919 yılından itibaren Anadolu'nun geniş işçi kitlelerini sarmalayan devrimci hava, devrimci silâhlı güçleri organize etmek için hızlı bir şekilde zemin oluşturdu. Anadolu"nun hemen hemen her yerinde ekseri olarak yerel bazda gerilla karakterini haiz, işgalcilerle gerilla mücadelesi veren silâhlı müfrezeler zuhur etti."[4002]

Komintern gözlemcisi Leonid-Friedrich: "Rus Devrimi Türkiye'de Kemalist Devrimi mümkün kılan ana etkenlerden biridir."[4003]

İsmail Hakkı Okday: "Bir süvari kolordusu, 5. süvari kolordusu tamamen Ruslar tarafından teçhiz edilmiş, hayvanlar, üniformalar, silahlar, toplar hepsi Ruslar tarafından hediye olarak Türkiye'ye gönderilmişti."[4004]

"Vaziyet o derece endişe vericidir ki, Türkiye'deki Rus nüfuzu, sadece askerî yardımın artması ve siyasî etkinliğin uygulanmasından ibaret olmamaktadır. Aynı zamanda ideolojik yönleri, özellikle iktisadî kanadı da kapsamaktadır. Bu sebepledir ki, Moskova'nın baskısı ile Anadolu'da komünist topluluklara yeniden izin verilmiştir. Sovyetler Cumhuriyeti, Kemalist topraklar üzerinde birçok ticaret temsilcilikleri kurmuş ve Frunze'nin Ankara'yı ziyaretinden bir süre sonra bazı *araştırma heyetleri*nin de memleketi vızır vızır dolaştığı görülmüştür. Muhakkak ki, bunların hepsi, Anadolu'nun zenginliklerine -en azından bir kısmına- Rusların el koyması ile sonuçlanabilirdi."[4005]

3999 *RGASPİ*, f. 2, 1. 2, d. 386, y. 1, Lenin'nin Çiçerin'e yazılı emri; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 146.

4000 *GARF*, Fond: 5402, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 557, L. 13; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 247, dipnot 408.

4001 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 292-293.

4002 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 321, dipnot 754.

4003 Leonid-Friedrich, *Ankara 1922,* 1985, s. 39; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 18, dipnot 3.

4004 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 103.

4005 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 91.

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov'un belirttiğine göre, Sovyet Rusya tarafından desteklenen Kemalistler, Padişah Vahideddin'e ve Bâb-ı Âlî hükümetine karşı ajitasyon faaliyeti yürütmüştür.[4006]

1922 yılının başlarında Novorossiysk'e 85 ton kömür gönderilmiş ve karşılığında benzin, gazyağı ve makine yağı alınmıştı.[4007]

Sovyet Rusya, TBMM Hükümetine yönelik dış politikasında mühim bir hata yapmıştır denilebilir. Evvela, Ankara'ya tecrübeli sefir gönder(e)memiş ve sefarethane müktesebatında istikrarı sağlayamamıştır:

> Bolşevikler Ankara'daki temsilcilerini 1920 Haziranı'ndan 1922'ye kadar sıklıkla değiştirmişlerdir. Eğer yaz aylarında gelen bir elçi uzun süre kalarak Ankara'yı daha iyi tanısaydı, Ankara-Moskova arasındaki ilişkiler daha istikrarlı olabilirdi. Gelen Sovyet temsilcilerinin kısa bir dökümü aşağıdadır:
>
> Şalva İlyava büyükelçi olarak atanmış, ama gönderilmemiştir.
>
> Upmal Angarski: İlyava gelemeyince heyetteki bir isim olarak 7 Eylül 1920'de Türkiye'ye gelmiş, Ocak 1921'de ayrılmıştır (beş ay).
>
> Budu Mdivani: İlk Sovyet Elçisi olarak 15 Aralık 1920 de atanmış, Ankara'ya ancak 19 Şubat'ta gelmiştir. 2 Haziran 1921 de elçilikten ayrılmıştır (üçbuçuk ay).
>
> Sergey Petroviç Natserenus: 3 Mayıs 1921'de atanmış, 19 Haziran'da "tam yetkili temsilci" olarak Ankara'ya gelmiştir. 17 Kasım 1921'de ayrılmıştır (beş ay).
>
> İbrahim Abilov: Azarbeycan Sovyet Cumhuriyeti adına gelmiştir.
>
> M. Frunze: Ağustos 1921'de gelmesine karar verilmiş, 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye giriş yapmış, Ankara'ya 13 Aralık 1921'de gelebilmiştir. 4 Ocak 1922'de Ankara'dan ayrılmıştır (20 gün).
>
> Aralov: Ocak 1922'de Ankara'ya varmıştır.[4008]

Narkomindel raporuna göre *1921 yıl süresince Türkiye'ye, 33 275 tüfek, 57 986 000 fişek, 327 makineli tüfek, 54 top, 129 479 top mermisi, 1 500 kılıç, 20 000 gaz maskesi vb askerî donatım gönderilmişti. Sovyet hükûmeti Türkiye'ye bunlardan başka iki tane de hücumbot (muhrip) vermişti*.[4009]

Sovyet Rusya Cumhuriyetinin TBMM Hükümetine yardımlarına dair bir döküm:

> Taraflar kendi stratejilerini uygulamaya devam ettiler elbette. 5 Mart 1921'de Budi Mdivani Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği Türkiye Temsilcisi olarak Ankara'ya güven mektubunu sundu. İkinci İnönü Savaşı'ndan (23 Mart-1 Nisan 1921) sonra Sovyetler Yunanlıların geri çekilirken yaptıkları yıkımların zararlarını karşılamak için 30 bin altın ruble bağışladı. Bu para 9 Nisan 1921 günü Mdivani tarafından Mustafa Kemal'e sunuldu. Ayrıca Yusuf Kemal Bey ile Dr. Rıza Nur, dört milyon altın ruble ile Moskova'dan ayrılmışlar, 25 Nisan 1921 günü Sarıkamış'a varmışlardı. Alptekin Müderrisoğlu'na göre, 1921-1922 yılları arasında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10 milyon rubleyi bulmaktadır. Fahir Armaoğlu da Sovyet arşivlerindeki belgelere göre de Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon ruble olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını teyit etmiştir. Bu yardımlar 24 Ağustos 1921 tarihli dostluk anlaşmasının resmi metni dışında yapılan yardımlardı. Aynı şekilde Halil Paşa'nın Temmuz 1920'de getirdiği 100 bin lira değerindeki külçe altın ile Yusuf Kemal Bey'in 6 Ekim 1920'de getirdiği 1 milyon altın ruble bunların dışındaydı. Ayrıca değişik kaynaklarda değinilen Sovyet Rusya'nın

4006 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 25.

4007 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 216.

4008 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 270.

4009 *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt lll, s. 675; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 217.

veremediği silahların Almanlardan alınması için Almanya'ya gönderilen 1 milyon 760 bin ruble, İtalya'daki bir hesaba yatırılan 1 veya 3 milyon liret, Sovyet Rusya temsilcileri Danilov ve Sovyet Rusya'nın Trabzon Konsolosu Bagirov tarafından getirilen 200 kilo külçe altın ile Sovyet Rusya'nın yardımı 17,5 milyon rubleye yaklaşıyordu.

Burada bir parantez açalım: 1920 yılında Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son cumhurbaşkanı olan Osman Hoca'nın iddiasına göre, Buharalı Müslümanlar, Ankara'ya verilmek üzere Moskova'ya 100 milyon ruble teslim etmişti. Rusya'nın yaptığı yardımlar bu paranın bir bölümüydü. Eğer bu iddia doğruysa, Moskova'nın Buhara Cumhuriyeti tarafından yapılan yardımın 82,5 milyon rublesini alıkoyduğunu düşünmek gerekir, ki bu konuların uzmanı olan Alptekin Müderrisoğlu, Rus arşivlerinde Buhara Cumhuriyeti'nden gönderilen yardımlara dair bir belgeye rastlamadığını, Sovyet Rusya'nın da böyle bir işe tevessül edeceğini düşünmediğini söylemekte.

Ayrıca silah, mühimmat ve malzeme yardımı da vardı, ki Fahir Armaoğlu'nun Sovyet belgelerinden aktardığına göre, anlaşmadan sonraki bir yıl içinde Sovyet Rusya, Ankara Hükümeti'ne karşılıksız olarak 33 bin 275 tüfek, 57 bin 986 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129 bin 479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20 bin gaz maskesi gönderilmişti. Bu miktarlar Kazım Özalp'e göre sırasıyla 37 bin 812 tüfek, 44 bin 587 tüfek mermisi, 324 makineli tüfek, 66 top , 141 bin 173 top mermisi şeklindedir. Alptekin Müderrisoğlu'na göre rakamlar sırasıyla 39 bin 275 tüfek, 327 makineli tüfek, 54 top, 62 milyon 986 bin tüfek mermisi, 147 bin 79 top mermisi, bin atımlık top barutu, 4 bin el bombası, 4 bin şarapnel mermisi, 1.500 kılıç ve 20 bin gaz maskesi şeklindedir.

Genelkurmay yayını olan *Türk İstiklal Harbi* adlı esere göre ise Sovyet Rusya 1922 yılı Şubat ayında 12 bomba topu, 1.299 dağ topu mermisi, 9 bin 28 şarapnel, 315 obüs mermisi, 7 milyon 578 bin Alman fişeği, 177 sandık piyade cephanesi vermeyi taahhüt etmiş ve bunların bir kısmı (rakam verilmiyor) Trabzon limanına gelmişti. Nisan ayında ise 8 bin 382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi ve 10 mayın İnebolu ve Samsun limanlarına ulaşmıştı. Yine Sovyet belgelerine göre, 3 Ekim 1921 tarihinde *Jivoy* ve *Jutkiy* isimli iki destroyer Trabzon'da Ankara Hükümeti'ne devredilmişti. Ayrıca yüksek miktarda gıda ve tahıl yardımları vardı.[4010]

İsmet Konak:

Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın kaynağı, oldukça tartışmalı bir mevzudur. Zira 1920'de kurulan Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hocayev (Kocaoğlu)'in Türkiye'de neşredilen anılarına göre Buhara Emirliği'ne ait 100 milyon altın ruble, Ankara yönetimine gönderilmek suretiyle Moskova'ya teslim edilmiş. Bu anlamda Yusuf Kemal Tengirşenk Heyeti'nin Moskova Antlaşması (1921) esnasında 150 milyon altın ruble üzerinden pazarlık yürütmesi, heyetin yukarıda zikredilen paradan haberdar olduğu izlenimi vermektedir. Yine bu dönemde Taşkent ve Buhara'da öğretmenlik yapan Raci Çakıröz, Buhara'dan gönderilen altınlara ilişkin şunları anlatmaktadır: *Esasen Ruslar, Buhara halkından ve saraydan topladıkları (yalnız benim bildiğim) 12 vagon dolusu altın ki, aralarında çok ağır bir altın avize vardı. Ziynet ve çok kıymetli kuzu derilerini Moskova'ya götürdüler.* En nihayetinde iddia edilen bu 100 milyon altın rublenin Sovyet yönetimine verildiği doğru kabul edilirse söz konusu paranın tamamının Ankara'ya gönderilmediği ve büyük ihtimalle sosyalist sistemin inşasına tahsis edildiği aşikârdır.[4011]

1 Ocak 1922. 1 Ocak 1922 tarihinde ise 2 adet 33'lü top, 2 adet iki tekerlekli araba ve iki adet cephane arabası, 2.000 adet şarapnel ve 2.000 adet bomba Tuapse'ye sevk edilmiştir.[4012] *Şahin vapuru, Rusya'nın Tuapse limanından yüklediği silah ve cephane ile Trabzon'a döndü*.[4013]

[4010] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi,* 2019, s. 225-227.
[4011] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 283-284.
[4012] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206.
[4013] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 213.

Buhara Sovyet Cumhuriyeti Ankara Elçisi Receb ve Maslahatgüzar Naziri, Mustafa Kemal tarafından kabul edildiler. *Türkistan ve Rusya'yla ilgili bilgi verirler. Ayrıca Mustafa Kemal'e getirdikleri hediyeleri sunarlar. Bunlardan dikkati çekeni Buharalı ustaların yaptıkları kılıçlardır*.[4014]

2 Ocak 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Sovyet Rusya mümessili General Frunze, Ankara'da, *Ukrayna ve Türkiye Arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*nı akdettiler.[4015] *Bu belge Moskova Anlaşmasının ilkelerini yeniler ve Karadeniz'e ilişkin bazı konuları kapsar*.[4016]

Türkiye-Ukrayna Antlaşması imzalandığı günün akşamı Frunze, bu antlaşmanın imzası şerefine, Ukrayna Elçiliğinde seksen kişilik bir yemek vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'run da katıldığı bu yemek sonrasında, Frunze yaptığı konuşmasında; Türkiye-Ukrayna Antlaşması'nın, iki millet arasında daha sıkı ve daha muhkem bir kardeşlik tesisinin ilk adımını teşkil ettiğini, bu antlaşmanın yalnız Türkiye için değil, bütün doğu milletlerinin birleşmesi için bir adım olduğunu ve yakın bir istikbalde bütün doğu milletlerinin aralarında yapacakları antlaşmayla emperyalistlere karşı doğu birliğini meydana getirecekleri ümidinde olduğunu söylemiştir. Frunze'nin bu konuşmasından sonra Mustafa Kemal yaptığı konuşmasında; bütün mazlum milletlerin zalimleri bir gün mağlub edeceğini, o zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimelerinin kalkacağım vurgulayarak, Türkiye-Ukrayna antlaşmasıyla iki memleket arasındaki ilişkilerin artarak devam edeceğini belirtmiştir.[4017]

> Akşam Sovyet Elçiliğinde yapılan şölende M. Kemal Türklerle Rusların aynı yolda yürüdüklerini anlattı. Yönetimin esası şura (Sovyet) sistemiydi. Bütün ezilen milletler zalimleri bir gün "mahv ve perişan" edeceklerdi.[4018]

Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*taki başyazısından: *Ankara eğlenceleri: Ankara'da bir düğün dernektir gidiyor. Asya'nın kıyısından bucağından, Azerbaycan, Acara, Hıvye, Buhara, Ukrayna gibi henüz ya yeni kurulmuş ya kurulmak üzere birçok gelişi güzel devletler o acayip merkeze sefaretler, murahhaslar gönderiyorlar. Ziyafetler verilirken Yunanlılar yeni saldırı hazırlıkları yapıyorlar. Biz Asya ile Rusya ile çocukça oyalanırken o, Avrupa ile Amerika ile işi pişirmek üzeredir*.[4019]

3 Ocak 1922. *Dokuzuncu Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanı M. Kalinin, Mustafa Kemal'e gönderdiği mesajda, 20 Aralık tarihli mesajından sevinç duyduğunu belirtti: Rusya'nın işçi ve köylüleri, düşman istilasına karşı savaşan Türk ulusuyla kopmaz dostluk bağlarıyla bağlıdır. Tüm düşman güçlerin yenileceği zafer günleri yakındır*.[4020]

IX. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanının,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

4014 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 130.

4015 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 147. "Parti Merkez Komitesi özellikle Frunze'nin Türkiye'deki askeri durum üzerine detaylı bilgi edinmesini istiyordu. [..] Frunze Türkiye'ye yaptığı yolculuğu (stratejik askeri durumdan hiç söz etmeksizin) *Neizvestnoye i zabıtoye*'sinde anlatır (s. 201-39). Türkiye'ye gitmeden önce Merkez Komitesi tarafından istendiğine göre, Frunze'nin temelde askeri stratejik konularla ilgili bir başka/gizli raporu da olması gerekir. Ne yazık ki bu konuda hiçbir şey bulamadım." (Gökay, 1998, s. 147, dipnot 27, 30). "General Frünze, daha sonra, Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi ve Merkezi Yürütme Komitesi karma oturumunda söz alarak, Kemalistlerin, en önemli gizli askerî sırlarını kendisine açıkladıklarını övünerek anlatıyordu." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190.

4016 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333. Andlaşmanın tam metin bir sureti için okuyunuz: Yerasimos, 2000, s. 431-435. Bir tarihçiye göre "Ankara Hükümeti ile *Sovyet Sosyalist Ukrayna Cumhuriyeti* arasında akdedile"n "*Dostluk ve kardeşlik muahedesi* bütün gösterişlere rağmen, Brest-Litovsk'taki anlaşmanın yerini tutam"az: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 395.

4017 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 212.

4018 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 49. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4019 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 215.

4020 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 215.

Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf

3 Ocak 1922

Telgraf kanalı ile

IX'uncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarafınızdan gönderilen kutlama mesajını ve bu mesajla birlikte iletilen Türk ulusunun Rusya halklarına bağlılık işareti olan köklü ve sağlam dostluk duygularıyla sempatilerini içten bir sevinç ve şükran duygularıyla öğrenmiş bulunuyor.

Düşmanın Rusya'yı kapitalist hükümetlerin boyunduruğuna sokmak ve emekçi kitleleri devrim başarılarından yoksun etme yolundaki sürekli eylemlerine karşı mücadele veren Rusya'nın işçi ve köylüleri, düşman istilasına karşı savaşan Türk ulusuyla kopmaz dostluk bağlarıyla bağlıdır. Bu bağlar Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da imzalanmış dostluk ve kardeşlik anlaşmasında son şeklini almıştır. Bu anlaşma ile Rusya ve Türkiye, Doğu halklarının özgürlük ve bağımsızlık haklarını resmen tanıyarak, bu halkların millî kurtuluş hareketlerinin Rusya emekçilerinin yeni toplumsal düzen uğruna mücadeleleriyle doğal bağlarla bağlı olduklarını açıkladılar.

Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Rusya ile Türkiye'nin zorlu sınavlara göğüs gerdikleri şu anda, halkları arasındaki her geçen gün daha da artan bağlılığın her iki ulusun kendilerini hâlâ tehdit eden tehlikelere karşı bundan sonraki mücadelelerinin başarıya ulaşmasında paha biçilmez bir güvence olduğunu belirterek, tüm düşmanların yenileceği, zafer günlerine yakın bir gelecekte kavuşulacağına olan inancını bildirir.

IX'uncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanı M. Kalinin
Sekreter A. Yenukidze[4021]

General Frunze, Sovyet Rusya Büyükelçiliğinde ziyafet/şölen tertib ediyor. *Yemek verilen salonda Mustafa Kemal'in büyük bir resmi Türk bayraklarının arasına asılmıştır. Karşı duvara ise Afgan arması etrafında Türk bayrakları, Buhara, Azerbaycan, Ukrayna ve Rus bayrakları konmuş ve bunun ortasına Türkçe olarak "Yaşasın Doğu Milletleri İttifakı!" yazılmıştır*.[4022] Frunze beyanatta bulunuyor, alenen saltanat ve fütuhat aleyhine sözler sarfediyor: *Biz Türkiye'yle dostluğu, dış politikamızın temel taşlarından biri sayıyoruz. Bu yoldaş Lenin'in çizgisidir. Bu, partimizin ve sizinle düşman olmaları için hiçbir neden bulunmayan Sovyet halklarının çizgisidir. Sultanlar ve çarlar, kendi haklarını ezenler ve yabancı toprakları zapt edenler, birbirlerine düşmandılar. Fakat bizim sizinle barış ve dostluk içinde yaşamamamız için bir neden yok. Kesinlikle, hiçbir neden!*[4023] Mustafa Kemal beyanatta bulunuyor: *Milletimizin bugünkü yönetimi, gerçek özü ile bir halk yönetimidir. Ve bu yönetim biçiminin aslı danışma olan şûra yönetiminden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet yönetimi derler. Türkiye'deki bu değişiklik biçimde değil, milletimizin kafalarında görülmektedir. Bu döneme kadar belirtilmeyen ilkeler tam anlamı ile belirmiştir. Emek sahibi olmayanlar insandan sayılmamak, hakkı emeğe dayandırmak temel inancı göz önüne alındı... İnsanlığa yöneltilmiş düşünce hareketi ergeç başarı sağlayacaktır. Tüm ezilen milletler zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve ezilen kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal duruma erişecektir. Bizim milletlerimiz o zaman, bu amaca erişen milletler arasında öncülükleriyle gerçekten övüneceklerdir*.[4024]

4021 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 436.

4022 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 117-118.

4023 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 232. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4024 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 332-333. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 4-5 sene zarfında önce Mustafa Kemal mutlak reisicumhur olacak, sonra mesela Türkiye'ye Avrupaî şapka giymek mecburiyeti getirilecek, Avrupalı şapka imalatçılarını kısa sürede zengin eden bu devrime silahsız muhalefet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise asılarak idam edilecektir. Böylece Mustafa Kemal ve sovyet katkılı Kemalist yönetimi, zalim ve ezilen kelimelerini yeryüzünden sileceklerdir.

Frunze, Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. Batı Cephesine *gitmekten vazgeçtiğini, öyle ki 15-20 gününü alacağını, zaten askerî durumla ilgili tam olarak bilgilendirildiğini belirtmektedir*.[4025]

Çiçerin, Ali Fuad'a mektub gönderdi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Mektubu

3 Ocak 1922

Sayın Büyükelçi,

1301 sayılı mektubunuzda ifadesini bulan, halkımız ve Hükümetimiz tarafından paylaşılan iyi duygularınız için pek çok teşekkür ederim. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi adına Mareşal Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş olan cevap metnini memnunlukla sunuyorum.

Büyük Millet Meclisi'nde ve Sovyetler Kongresinde yapılan coşkun sevgi gösterilerinin, uluslarımızı birbirine bağlayan bağların sağlamlığına ve son iki yıldır olanca güçle sağlamak istediğimiz Hükümetlerimiz arasındaki samimi yakınlaşma davasının uzun ömürlülüğüne de en iyi kanıt olması yolundaki sözlerinize tamamen katılıyoruz.

En yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin[4026]

Fransa Başvekili Aristide Briand, başvekillikten istifa etti.[4027]

Fransa'nın Adana Konsolosu Osmin Laporte, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Franklin Bouillon ve Kilikya'da kurulan komisyonun üyesi Albay Pettelat ile mutabık bir şekilde, silahların tesliminin geciktirilmemesi noktasında uyarıda bulunuyor*.[4028]

4 Ocak 1922. TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal ile Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Başmurahhası General Frunze mülakat ediyor. Bu hususda Abilov'un Bakü'ye gönderdiği muhtırada belirtildiğine göre Mustafa Kemal şahıs diktatörlüğü kurmuş durumdadır. Sovyetler, Mustafa Kemal'i desteklemeli, etkisi altına almalı ve şahıs diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne geçiş yaptırılmalıdır. Artık Enver'le işbirliğinden sarf-ı nazar edilmelidir. TBMM'de üç büyük siyasî grub bulunuyor: 1) Hilafet-saltanat taraftarları, 2) Avrupaîler, 3) Hilafet-saltanat aleyhtarı Halkçılar (Sovyet Rusyacılar). Mustafa Kemal, halkçılar grubunun en kuvvetli grub olduğunu ve riyasetinde de kendisinin bulunduğunu belirtiyor:

FRUNZE VE ABİLOV YOLDAŞLARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İKİNCİ GÖRÜŞMESİ

4 Ocak 1922

M. Frunze Yoldaş'ın yola çıkması arifesinde, 4 Ocak 1922'de, ben, onunla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduk. Mustafa Kemal Paşa, bizi istasyonda kabul etti. Gelişimizde, şeref kıtası ve askerî bando ile karşılandık.

Birinci görüşme gibi bu görüşme de, açıklık ve dostluk havasında geçti.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden önce, ben, Frunze ve Mihayilov yoldaşlar, bizde küçük bir toplantı yaptık. Bu toplantıda, bizim Türkiye'de gelecekte izleyeceğimiz politika ve yapacağımız

[4025] *RGASPİ*, fond 5, liste 1, dosya 2204, yaprak 2; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 81.
[4026] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 437.
[4027] Fatih Selçuk. (2022). Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922). [Ö. Arslan, ed.] *Türk İstiklâl Harbi'nin 100. Yılında 1922 Gelişmeleri* içinde (s. 154). İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
[4028] Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 149.

işler görüşüldü. Aramızda izlenim ve fikir alışverişinde bulunduktan sonra, gelecekte izleyeceğimiz politikayı şu şekilde oluşturmaya karar verdik: 1) Türkiye ile olan dostluğumuzun kuvvetlenmesine çalışmak. 2) Mustafa Kemal'i desteklemek ve onun daima bizim etkimiz altında kalmasına çalışmak, onu gerçek halk partisi (Halkistler) kurması için teşvik etmek ve böylelikle onun kişisel diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne ve geniş kitlesel işlere geçmek. 3) Bu parti vasıtasıyla orduda faaliyet yürütmek. 4) Büyük yardımda bulunmak ve elden geldiğince onu halk kitleleri arasında tanıtmak ve bu yoldan onlar üzerinde etkimizi artırmak. 5) Enver vb. üzerine kurulmuş oyunları terk etmek. Bunların yanı sıra, elbette, sadece sözde değil, faaliyette de Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye olan dostça yaklaşımının samimiliğini ispatlamak.

Önceden anlaştığımız bu kararlara uygun olarak, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemizde esas olarak teşkilat meselelerine temas ettik. Belli bir tüzük ve programa dayanan, sağlam, demokratik bir partinin kurulmasının gerekliliğini ona göstererek, ordu içinde kültürel-siyasal aydınlatma işlerini geniş şekilde geliştirmesini tavsiye ettik. Bu işin yapılmasında, Sovyet Rusya Kızıl Ordusu'nda siyasal komiserlerin ve siyasal teşkilatların uyguladığı faaliyetlerin tecrübesini ona örnek gösterdik.

Bu konular üzerine o [Mustafa Kemal Paşa] bazı açıklamalar yaptı.

[...] [*Bir ya da birkaç kelimelik kısım okunmuyor (Perinçek notu)*] şu anda Meclis'teki eğilimleri ve gruplaşmaları tahlil ederek, onları üç gruba ayırdı:

Birinci grup, sultan ve halifelik iktidarının geri getirilmesi ve muhafaza edilmesini hâlâ kuvvetle destekleyen şahıslardan oluşmaktadır. Bu grup, din adamlarını, memurları ve ayrıca büyük burjuvaziyi içermektedir.

İkinci grubun sıralarını Avrupa eğilimli şahıslar oluşturmaktadır. Onların düşüncelerine göre, askerî harekât ne kadar uzun sürerse, ticaret hayatında o ölçüde durgunluk meydana gelir ve ülke iflas eder. Bunun için biz büyük kurbanlar ve tavizler yolu ile olsa bile, İtilaf Devletleriyle anlaşmalı ve savaşı bitirmeliyiz. Bu gruba bizim burjuvazi, din adamlarının ve memurların bir kısmı dahildir.

Üçüncü grup "halkistler" [halkçılar], yukarıdaki her iki eğilime karşı olan, doğrudan halk iktidarı yanlısı olarak, Sultan iktidarına karşı çıkan, Doğu'ya ve her şeyden önce Sovyet Rusya'ya eğilimli şahıslardan oluşmaktadır. Onlar elbette ki, Batı devletleri ile anlaşma yapma imkânını da dışlamıyorlar. Ancak bu anlaşmanın, halk kitlelerinin menfaatına ve isteklerine aykırı olmaması, hiçbir şekilde Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla yapılmasını savunuyorlar. Bunun dışında bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam anlaşma yapılamaz. Bu grup, Meclis'te hâkim konumdadır ve ben de bu grubun başındayım.

Siyasi düşüncelerle, şimdilik sultana ve Batı ile anlaşmaya sert ve açık bir şekilde karşı çıkmıyorum. Zira bu nazik anda, bu iki büyük grubun bize karşı aktif eylemlere kalkışarak birleşmesine sebebiyet vermek istemiyorum.

Bu yönde mantıklı ve sistemli siyasetimi sürdürüyorum. Sonra, parti örgütlenmesi meselesine geldi. Dedi ki:

Sizin de gördüğünüz gibi, parti örgütlenmesine, kararlaştırıldığı şekilde artık başlanmıştır. Bizim grubun Meclis'te başkanlık divanı vardır. Bu divan yakınlarda, grup içerisinden yeniden seçilmiştir. Bu işe çok büyük ilgi gösteren Rauf [Orbay] Bey ikinci başkan seçilmiştir. Rauf Bey bu işle daha çok ilgilenmek ve kendisini tamamen parti işine vermek için komiserlik görevinden bile istifa etmek istemektedir. (Tam üç gün sonra, yani 7.1.1922'de, hastalığını sebep göstererek istifasını sundu.) Teşkilatımız "Müdafaai Hukuk" adı altında çalışmaktadır. Bu teşkilatın merkezden uzak bölgelerdeki birimleri, bütün illerde, ilçe merkezlerinde, kasabalarda ve daha küçük yerleşim yerlerinde aynı ad altında faaliyet göstermektedir.

Biz şimdilik, muhaliflerimizi korkutmamak ve bu ada alışmış halk kitlelerini kendimizden soğutmamak için "Müdafaai Hukuk" adını değiştirmek istemiyoruz. Mahalli teşkilatları, bu teşkilatlar içinde yerleşen ve muhalif kamptan olan burjuva ve din adamlarından temizlemek için tedbirler almaktayız. Bu amaçla, yeni komiteler kurmak ve merkez ile irtibatı düzenlemek için mahalli teşkilatlara güvenilir arkadaşlar gönderilecektir.

Bundan başka, halk kitlelerini teşkilatlandırmak ve onları özgürce hareket etmeye teşvik için, başka bir yolu; yasama yolunu da denemekteyiz. Örneğin, en son mahalli idareler kanun tasarısında, daha geniş ve daha

demokratik prensiplere dayanan halk iktidarı konusu ele alınacaktır. Bu kanun, memurların otokrasisine son verecek ve iktidarı tamamen halkın, mahalli idarelerin eline verecektir. Mahalli idareler yalnız il merkezlerinde değil, ilçe ve kasaba merkezlerinde dahi teşkil edilecektir. Bu, küçük bir farkla, sizin Sovyet yönetim şekline benzemektedir.

Ordu içinde çalışma konusunda Mustafa Kemal şunları söyledi: Bildiğiniz gibi eski ordumuz Mütareke'den sonra silahsızlandırılarak dağıtılmıştır. Yine bildiğiniz gibi, bu ordu sultanın ordusu idi ve onun iradesini yerine getirir, yalnızca onu tanırdı. Bu ordu günde üç kez "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmak zorundaydı. Yeni orduyu, tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu, eski ordunun halkın davasına, vatan müdafaasına sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu orduyu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da, bu ordunun sultan ordusu değil, halk ordusu olması, tek tek kişilerin değil, bütün halkın menfaatlarını savunmasıdır. Bu amacı, tamamıyla gerçekleştirebilmek için elimden gelen her tedbiri almaktayım. Birincisi, kumanda heyetinin tamamı, bizimle aynı görüşte olan kişilerden atanmaktadır. Bundan başka, kumandanın yanında faaliyet gösteren kurmay başkanı ve kurmay üyeleri bizimle aynı görüşte kişilerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmektedirler. Onlar, kumandanın en küçük bir kararsızlığı olduğunda, anında bana bildiriyorlar ve onlara karşı en kararlı tedbirleri alıyorum. Bunun yanı sıra, bütün kumanda heyetinin faaliyetini incelemek ve denetlemek için, Meclis grubumuzun üyeleri olan yoldaşlar sistematik olarak cepheye gönderilmektedirler. Ama bütün bu işler, kumanda heyetine hiç fark ettirilmeden yapılmaktadır. Yoldaşlarımız harekât işlerine karışmamaktadırlar. Gördüğünüz gibi, bütün kumanda heyeti öyle bir karşılıklı kontrole tabi tutulmaktadır ki, benim fark etmediğim hiçbir şey ortaya çıkamaz. Bu yönden siz tamamen rahat olabilirsiniz.

Alt kademe subaylara ve askerlere gelince, onların bana çok büyük sempatisi vardır ve onların arasında kültürel-siyasal çalışmalar aralıksız sürdürülmektedir. Bütün subaylar kendi birliklerinde askerî eğitimin yanı sıra, kültürel-siyasal çalışmalar da yapmaktadırlar. Boş zamanlarda subaylar, askerlere ne için savaştıklarını, halkın ne olduğunu, onların eskiden olduğu gibi sultanın ordusu değil, halkın ordusu olduklarını anlatıyorlar.

Görüşmemiz sırasında Yusuf Kemal Bey geldi. Görüşmemizi böldüğünden dolayı özür diledi ve galiba acil bir iş danışmak için, Paşa'yı başka bir odaya götürdü. Geri döndüklerinde onlara, Frunze Yoldaş'ın hastalanması dolayısıyla Paşa ile yeniden görüşemeyeceğimizi ve bu nedenle onunla burada vedalaşmak istediğimizi bildirdik. Bunun üzerine, Yusuf Kemal, daha sonra görüşemeyeceği için, Frunze Yoldaş'la burada görüşmek arzusunda bulunduğunu belirtti. Yusuf Kemal şunları söyledi:

Burada bulunduğunuz sürede, şahsınızda samimi bir dost bulduk. Siz de, Sovyet Cumhuriyetleri'nden yana tavırlarımıza inanarak samimiyetimize kanaat getirdiniz. Bu nedenle tamamen açık konuşacağım. Şimdi söyleceklerimi kasıtlı olarak görüşmenin sonuna bıraktım. Bunun sebebi, sizde, görüşmeler sırasında pazarlık yapıyormuş gibi bir izlenim bırakmamaktı. Görüşmeler esnasında, böyleymiş gibi anlaşılabilirdi.

Rusya'da bize karşı uyanan malum şüphe ve güvensizliklerin kısmen ortadan kalktığını ve en kısa zamanda tamamen ortadan kalkacağını ummaktayım. Söylemek zorundayım ki, Çiçerin'in başında bulunduğu Dışişleri Halk Komiserliği'nin bize yönelik faaliyetleri bizde hoş izlenimler yaratmamaktadır. Daha Moskova'da anlaşma yapmak için görüşmelere başladığımızda, Çiçerin'in bizimle anlaşma konusundaki isteksizliği ve açık şekilde Batı'ya eğilimli olduğu göze çarpmaktaydı. Daha ilk toplantılar sırasında, meseleleri öyle keskin ve sert bir şekilde ortaya koymaktaydı ki, toplantıları hafta boyu kesmek gerekiyordu. Ben Stalin Yoldaş ile görüştükten ve muhtemelen Stalin'in başka komiserlerle konuşmasından ve onların da Çiçerin'i etkilemesinden sonra, görüşmelerimiz yeniden başlamıştı. Ancak Çiçerin Yoldaş'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle, görüşmeleri yeniden kesmek mecburiyetinde kaldık. Bunun Karahan'ın etkisiyle mi olduğunu bilemiyorum, fakat Çiçerin Yoldaş'ın bütün hareketlerinde, Doğu'ya göre Batı'ya daha fazla sempati beslediğini belli ettiği de bir olgudur.

Bir örnek vermek istiyorum. Gazetelerde çıkan bir makaleye dayanarak bana dedi ki, durumunuz pek iyi görünmüyor ve İtilaf Devletlerinin baskısına karşı direnmeniz hemen hemen imkânsızdır. Bundan dolayı bazı tavizler vererek onlarla anlaşmanız ve sözleşme imzalamanız iyi sayılmaz mı? O hatta beni, İngiltere'nin o sırada Moskova'da bulunan ticaret acentesi ile görüştürmek istemişti. Onun bu hareketleri ve bize karşı sonraki tavırları, bizde Çiçerin'in politikasına hoş olmayan izlenimleri derinleştirmektedir. Örneğin, Molokanlar üzerine verdiği son notasına bakınız. Dost devletin dışişleri halk komiserliği Molokan meselesiyle

ilgili böyle keskin ve kabul edilemez ifadelerle yazabilir mi? Bütün bunlardan şunu görüyoruz: RSFSC halk komiserlerinin hepsi Doğu'ya, özellikle bize karşı dostane, samimi ve açık eğilim gösterirken, Çiçerin Doğu'ya değil, Batı'ya eğilim göstermektedir.

Bütün bunları siz dostumuza açık şekilde dile getirerek, aramızda üstü örtülü bir şey kalmasın ve karşılıklı ilişkilerimizin samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler bu şekilde ortadan kaldırılsın istiyoruz.

Bütün bunlara, Frunze Yoldaş tatmin edici ve ayrıntılı cevap verdi. Dedi ki, herkesin bildiği gibi, Rusya'da, Parti ve onun Merkez Komitesi vardır ve ülkenin iç ve dış politikasını bu parti ve merkezi komitesi yönetmektedir. Çiçerin'e gelince, o iyi bir komünisttir. Ancak ihtimaldir ki, 20 yıldan fazla Batı Avrupa'da yaşadığı için, biz fark etmemiş olsak da, Batı'ya sempati besliyor olabilir.

Çiçerin, bütün çalışmalarında Doğu sorununa, doğru mevkiden yaklaşmaktadır. İlk olarak o, Upmal gibi bazı arkadaşlarımızın Doğu'ya yönelik beceriksiz siyasi tutumlarına karşı koymaya çalışmıştır. Sizin Moskova'daki toplantılarınızın kesilmesine gelince; bildiğiniz gibi, orada Kars, Batum gibi olağanüstü zorlukları bulunan meseleler görüşülmüştür. Bundan dolayı, bu meseleler Çiçerin tarafından tek başına çözülemezdi. Bu, hem Merkez Komitesi'nde hem de Halk Komiserleri Sovyeti'nde görüşülmeli idi. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan gibi Transkafkasya cumhuriyetlerinin bu meseleye çok büyük ilgileri vardı. Bu konular görüşülürken, ben Moskova'da idim ve Merkez Komitesi'nin bu meseleyle ilgili toplantılarına bizzat katıldım. Bu meselelerin çözülmesinde, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesini ve Doğu'ya sempati besleyen ortak siyasetimizi esas aldık. Bu bölgelerin askerî-ekonomik önemini çok iyi anlıyorduk. Size bıraktığımız Batum ve Kars bölgelerinin sadece bizim için değil, Transkafkasya cumhuriyetleri için de ne derece stratejik önem taşıdığının çok iyi farkındayız. Bunu, özellikle bir asker olarak siz, herkesten daha iyi bilirsiniz. Buna rağmen, bu bölgelerde Türkiye'yle birleşmeye can atan Müslümanların yaşaması nedeniyle, buraları size bırakma kararı aldık. Bununla beraber, Rus ve Türk halkları arasında samimi dostluk ittifakı yaptığımızı ve bundan dolayı da, askerî-stratejik konulardan korkmamıza ve oraya lüzumundan fazla ordu yerleştirmemize hiçbir sebep olmadığını konuştuk. Size güvence veriyorum ki, yarın Doğu ordunuzu Batı Cephesi'ne nakletseniz, sınırlarınızı, ordumuzla dış ve iç düşmanlardan koruruz.

Bu bölgeler size verildiğinde, bu anlaşmaya Transkafkasya cumhuriyetlerini ekonomik açıdan ilgilendiren bazı maddelerin eklenmesine ihtiyaç vardı. İşte bu sorunları tartışabilmek için, sizinle yapılan görüşmelere sıkça ara verilmiştir. Lakin sadece ekonomik, politik ve stratejik önemine rağmen, bu meselelerin sizin yararınıza çözülmesi bile, samimiyetimizi ve sempatimizi kanıtlamaya yeter.

Karahan'a gelince; o, Çiçerin Yoldaş'ın politikasını etkileyebilecek derecede büyük eylem adamı değildir.

Daha sonra Yusuf Kemal, Türkçülük suçlamasıyla Acaristan'da tutuklanan 80 kadar kişinin serbest bırakılması için Frunze Yoldaş'ın Orconikidze ve Eliava'ya aracılık etmesini ve tedbirler almasını rica etti. Yusuf Kemal, Meclis üyelerinin sık sık kendisinden bu konu üzerine bilgi istediklerini söyledi. Bundan başka, Nikolayev ve diğer komşu şehirlerdeki tersanelerde gemilerinin tamirinin mümkün olup olmadığını sordu.

Birinci konu üzerine Frunze Yoldaş, Türkçülük suçlaması ile hiçbir tutuklama olayı olmadığını açıkladı. Orada devrim olmuş, köylüler kendi ağalarının ellerinden topraklarını almışlardır. Tutuklananlar, eski Nikolayev memurları ve karşıdevrimci olmakla suçlanan toprak sahipleridir. Onların serbest bırakılması konusuna gelince, ben bu konu üzerine Kafkas yoldaşlarla konuşurum. Ama size önceden bildirmeliyim ki, onları serbest bıraktıktan sonra Türkiye'ye gönderemeyiz. Zira Türkiye'de, yeteri kadar karşıdevrimci toplanmıştır. Onları Acaristan'da tutmak da olmaz. Gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

Size bildirmeyi kendime görev sayıyorum ki, orada ortaya çıkmış ihtilal, Acaristan'ın size ait olan kısımlarına da sıçrayabilir. Zira orada da toprak meselesi keskin bir şekilde kendini göstermektedir. Bunun için zannediyorum, toprağı toprak ağalarının elinden alarak köylülere dağıtarak bu meseleyi yukarıdan çözmemiz gerekecektir.

İkinci konuya Frunze Yoldaş olumlu cevap verdi.

Bundan sonra Yusuf Kemal vedalaşarak gitti.

Onun gitmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa bize Cemal Paşa'nın iki mektubunu gösterdi. Mektuplardan biri Frunze Yoldaş tarafından getirilmiş, diğeri daha sonra alınmıştır. Bu mektuplarda Cemal Paşa, Enver'den söz etmektedir. Birinci mektupta Cemal Paşa, Enver'le barışarak Türkiye dışındaki işlerde ondan faydalanmayı tavsiye ediyor. İkinci mektupta ise, bu akılsız maceracı, hiçbir saygıya layık değildir diye yazıyor. Zira o hem RSFSC'yi ve hem de Türkiye'yi aldatıyor. Şimdi Enver, Rusya'da ona karşı tavrın değişmekte olduğunu sezerek, yeni maceraya doğru koşmaktadır. Benim edindiğim bilgilere göre o, Rusya'ya karşı isyan hazırlamak için Buhara ve Fergana'ya hareket etmektedir. Bütün gücümle onu bu yeni akılsız maceradan vazgeçirmeye çalışacağım. Bunda ne derece başarılı olacağımı bilemiyorum. Bana göre; Doğu Müslümanları arasında Panislamist işlerin yürütülmesi kampanyasına son vermek gerekmektedir. Bu mektubu okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, işte bu adamın ne derece önemsiz biri ve rezil bir maceracı olduğunun kanıtı budur, dedi. Daha sonra Paşa devam etti: Cemal Paşa'nın birinci mektubuna ben cevap vermedim. İkinci mektuba ise cevap vereceğim ve sizinle birlikte Moskova'ya gidecek olan yaveri vasıtasıyla göndereceğim. Bir ay sonra Cemal Paşa, Berlin'den Moskova'ya gelecektir. Onunla görüşürken durumumuzu anlatmanızı sizden rica ediyorum. Onun kafasından Enver'in eski etkilerinin kalıntılarını çıkarmak, ondan Doğu'daki işler için faydalanmak mümkündür.

Bizim Doğu'da büyük etkimiz vardır. Bu nedenle herkesten daha başarılı işler görebiliriz. Elbette, bu iş Panislamist ruhla değil, her halkın kendi gerçek millî kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Etkimizi göstermek için size şunu da belirteyim: Bu yakın günlerde Mısır Millî Bağımsızlık Komitesi'nden temsilciler bana gelmişti. Bana bu komitenin başkanlığını önerdiler. Olumlu cevap verdim, ancak bu komitenin resmen müracaat etmesini istedim. Hindistan ve diğer Doğu ülkeleri komitelerinden de bu türlü başvurular olmuştur.

Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile ikinci görüşmemiz sona erdi.

Ankara İ. Abilov Aslının aynıdır (İmza)[4029]

İsmet Konak'ın aktardığına göre 25 Aralık ve bugünkü mülakatların mühim cihetleri şunlardır:

Mustafa Kemal ile yapılan mezkûr görüşmeler, esasen üç konu üzerinde şekillendi. Birinci konu Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nın Türk-Sovyet dostluğunu zedeleyecek bir mahiyeti haiz olup olmadığı üzerineydi. Ancak Mustafa Kemal, bu antlaşmanın iki taraf arasındaki ittifakı bozacak bir husus içermediğini ve işbirliğinin aynı boyutta devam ettiğini beyan etmişti. İkinci tartışma konusu ise Enver Paşa'nın Sovyet Rusya tarafından Ankara hükümetine karşı kullanılması üzerineydi. Görüşmede söz alan Ukrayna Heyeti Başkanı Frunze, Enver Paşa ve Sovyet yönetimi arasındaki münasebetlerin yeniden düzenleneceğinin garantisini şu sözleriyle verdi: *Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin işlerine müdahale etmesine izin vermedik. Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve size söz veriyorum.*

Frunze-Mustafa Kemal görüşmesinin üçüncü önemli konusu, Molokanların (Malakanlar) Rusya'ya göçüyle ilgiliydi. Bilindiği üzere Kars civarında meskûn olan Molokanlar, Bolşevizme eğilim gösterdikleri gerekçesiyle Türk yönetiminin baskısına maruz kalmışlardı. Daha sonra imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları gereğince Rus esiri statüsünde Rusya'ya göç ettirilmelerine karar verildi. Ancak Türk yönetimi bu şartı yerine getirmeyince ve bir de Molokanları Türk vatandaşları gibi askerî yükümlü sayarak orduya çağırınca ilişkiler gerildi. Bu suretle ilişkilerin yara almasını engelleyen Mustafa Kemal, Molokanlar meselesinin Sovyet heyetinin talepleri doğrultusunda halledileceğini temin etmişti.[4030]

Açıklamalı [ÖA21]: Bu alıntı silinebilir.

[4029] *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, f. 28, 1. 1, d. 68, y. 1-7; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 322-331. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mehmet Perinçek, Yavuz Aslan'ın *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*nden (2002) "nema"lanmış mıdır, tetkik etmek lazım.

[4030] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 321-322.

Frunze, TBMM Hükümeti askerî yapılanmasına Sovyet Rusya modelini örnek gösteriyor. Mustafa Kemal de, orduya yapılan politik yüklemeler neticesinde "sultan ordusu"ndan "halk ordusu"na dönüşüm geçirildiğini üstüne basa basa "müjde"liyor. Çünkü saltanatın ilgasını remzeden bu vaka, tam da Sovyet Rusya'nın istediği vakadır. Dahası, ordu yönetim sistemi, Mustafa Kemal'e jurnalcilik üzerine bina edilmiştir:

> Frunze ise, 4 Ocak 1922'de yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal'e ordu içinde kültürel-politik aydınlatma işlerini geniş şekilde geliştirmesini tavsiye edecek, bu işin yapılmasında da Sovyet Rusya Kızıl Ordusu'nda siyasi komiserlerin ve siyasi teşkilatların uyguladığı faaliyetlerin tecrübesini örnek gösterecektir.
>
> Mustafa Kemal ise eski ordunun günde üç kez, "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmak zorunda olduğunu, ancak yeni orduyu tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduklarını belirtir. Yeni ordu, eski ordunun halkın davasına, vatan müdafaasına sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Mustafa Kemal'e göre yeni ordunun tek amacı, ordunun sultan ordusu değil, halk ordusu olmasıdır. Bu amaç için aldığı tedbirleri ise şöyle sıralar: Birincisi, kumanda heyetinin tamamamı hemfikir kişilerden atanmaktadır. Kumandanın yanında faaliyet gösteren kurmay başkanı ve kurmay üyeleri yine hemfikir kişilerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmektedirler. Onlar, kumandanın en küçük bir kararsızlığı olduğunda, anında Mustafa Kemal'e bildirirler ve en kararlı tedbirler alınır. Bunun yanı sıra, bütün kumanda heyetinin faaliyetini teftiş ve denetlemek için Meclis grubunun üyeleri olan yoldaşlar sistematik olarak cepheye gönderilmektedirler. Ama bütün bu işler tamamen kumanda heyetine fark ettirilmeden yapılmaktadır.
>
> Mustafa Kemal, alt kademe subaylar arasında kültürel-siyasi çalışmaların aralıksız sürdürüldüğünü belirttikten sonra, boş zamanlarda subayların, askerlere ne için savaştıklarını, halkın ne olduğunu, onların eskiden olduğu gibi, sultanın ordusu değil, halkın ordusu olduklarını anlattıklarını söyler.[4031]

Açıklamalı [ÖA22]: Bu alıntı silinebilir.

General Frunze, hükümetine telgraf gönderdi. Dış yardıma muhtaç TBMM Hükümeti, araştırma heyeti göndermek suretiyle Ukrayna'nın *kültürel, ekonomik ve teknik araç ve gereçleri*ni yerinde tetkik etmek ve Ukrayna'nın ticarî düzenini, üretim tarzını ve koşullarını örnek almak istiyor:

> Türkiye ile Dostluk Anlaşmasının İmzalanması Yetkilisi
> USSC Hükümet Temsilcisinin,
> USSC Halk Komiserleri Kuruluna Telgrafı
>
> 4 Ocak 1922
>
> 2 Ocak tarihinde Yusuf Kemal ile aramızda Ukrayna-Türkiye Anlaşması imzalandı, konferans ise resmen 15 Aralık tarihinde başladı. Bu anlaşma gerek hükümet çevrelerinde, gerekse TBMM milletvekilleri ve halk arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Sonuç olarak bütün bu çevrelerin, Sovyet Cumhuriyetlerine yönelimi açık ve seçik bir biçimde belirmiştir. Sovyet Cumhuriyetlerine Doğu halklarını birleştiren bir merkez ve Batı'nın İtilâf'ına karşı bir ağırlık gözü ile bakılmaktadır. Yolumuz boyunca, ücra köylerde yaşayan köylüler bile bizlerle olan ittifakla ilgilendiler. Gerek buradaki ve gerekse İstanbul'daki millî basın da bizim müttefiğimizdir.
>
> Bazı tanınmış devlet adamları ve politikacıların sözlerine göre Ukrayna'ya karşı ilgi çok büyükmüş, derhal en geniş ölçüde kültürel ve ekonomik bağlarının kurulması istenilmektedir. Ardı arkası kesilmeyen sömürü ve uzayıp giden savaşlardan sonra ülke yorulmuş, yoksul bir hale düşmüş ve bunun için dışarıdan destek ve yardım aramaktadır. Batı'nın işgalci emellerinden çekinen, ülke bize umutla bakmaktadır. Önerimiz üzerine Türk Hükümeti Ukrayna'ya özel bir araştırma heyeti göndermeye hazırlanıyor. Bu grup bizim kültürel, ekonomik ve teknik araç ve gereçlerimizi görecek, tanıyacak, ticari düzenimizi, üretimimizi ve koşullarımızı kendilerine örnek alacaktır. Bu konuda her bakımdan yardım ve kolaylık gösterileceğine söz verdik. Türklerin bize karşı ilgileri ve sempatileri candan ve samimidir. Konferans çalışmaları hiçbir engele rastlamadan, hiçbir anlaşmazlık ortaya çıkmadan çabuk ve uyumlu geçti. Karşılıklı yakınlaşma ve işbirliği fikrini geniş ölçüde yaymak gerek. Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk heyetinin gönderilmesi beklenmektedir.

[4031] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 72. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Frunze[4032]

Türkiye'nin politikası hakkında Sovyetlerde beliren kuşkuları gidermek amacıyla Mustafa Kemal, yarın Ankara'dan ayrılacak olan Frunze ile gönderilmek üzere Lenin'e bir mektup yazdı. İhtiyaçtan doğan Türk-Rus dostluğunun geçici olmadığını, daha önce oligarşiye bağlı olan Türk halkının 1919'da kendi kendine sahip olduğunu, kapitalist sistemden ötede halkçılık sistemini getirdiklerini, parazitlerin azaldığını, Türkiye'de herkesin çalışmak zorunda olduğunu ileri sürerek şöyle dedi: Türkiye'nin hala açık veya kapalı olarak çılgınca saldırılara hedef olmasının nedeni, bütün mazlum milletlere kurtuluş yolunu göstermiş olmasıdır.[4033] İki halkın "birbirlerini sevmek için yaratıl"mış olduklarını yazan tevriyeci Mustafa Kemal, saltanatı "yerleşmiş zalim iktidar" ve "istibdat" tavsif ediyor. Türkiye'deki iç savaş da Sovyet Rusya'dakine benzer surette netayic vermiştir. Mustafa Kemal'e göre kuvvetler ayrılığı kapitalist sömürü düzeninin telakkisidir halbuki şimdi TBMM Hükümeti kuvvetler birliği tatbik ederek kısmen sovyetleşmiştir. Anadolu'daki Komintern hücrelerini niçin tasfiye ettiğini açıklıyor. En nihayet mektubun yazılma sebebine sıra geliyor ve Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya aleyhine Müttefiklere yanaşmadığını temin ediyor:

LENİN'E

Ankara, 4 Ocak 1922

Aziz Başkanım,

Ankara'da genel bir saygı ve sempati kazanmayı bilmiş olan Yoldaş Frunze'nin ayrılışından istifade ederek, şahsi ve mahrem olarak, genelde Türk siyaseti ve özelde Türk-Sovyet münasebetleri konusundaki bakış açımız hakkında kısa bir bilgi aktarmak isterim.

Türk ve Rus halkları, yüzyıllık boyunduruk zincirlerini kırdıktan sonra, kendi halklarının da bu yolu takip edeceklerinden dolayı korkuya kapılan büyük emperyalist ve kapitalist devletlerin saldırısına uğradığından, halklarımız arasında kendiliğinden bir yakınlaşma gelişmiştir.

Hatırlayacağınız gibi, ortak özlemler ve benzer vaziyetlerin ortaya çıkardığı bu duygusal ve halka dayalı yakınlaşma, hükümetlerimiz arasında resmi münasebetlerin kurulmasına yol açmış ve bilhassa bu münasebetlerde tayin edici bir rol oynamıştır.

Türkler ve Rusların, tarihi, yüzyıllarca süren kanlı savaşların gürültüsüyle doldurduktan sonra, bu kadar çabuk ve bu kadar bütünsel bir şekilde uzlaşmaları, öteki milletleri şaşkınlığa uğratmıştır. Pek çoğu bu dostluğun suni olduğu ve şartlar gereği sağlandığı zannına kapılmışlardır, hâlâ da bu inançtadırlar ya da öyle gözükmektedirler. Ancak, iki halkın ne ölçüde birbirleriyle anlaşmak ve birbirlerini sevmek için yaratıldıklarını ve geçmiş kavgaların yalnızca her ikisinde de yerleşmiş zalim iktidarların kışkırtmaları ile çıkmış olduğunu, son savaşta asker ve subayların birbirleriyle nasıl isteksizce savaştığını görmüş olanlar, birkaç sene önce oluşan yeni vaziyetin sürekli ve istikrarlı olduğunu söyleyeceklerdir. Zira, bu vaziyet tabii olandır ve eski istibdat tarafından sürdürülen suni düşmanlık ise son nefesini vermiştir.

Türkiye'nin dönüşümü*, baştan beri Rusya'da olduğu gibi toplumsal bir devrimle ortaya çıkmış olmayıp, yabancı devletlerin işgaline karşı bir başkaldırı biçimini almış olduğundan, dünya kamuoyunun dikkatini yeterince çekmemiştir. Bu dönüşüm, fazla belirgin olmasa da, fazlasıyla gerçektir ve memleketimizi yüzeysel olarak tanıyanlar ne derse desin, 1918 Mütarekesinden ve bilhassa 16 Mart 1920'den bu yana muazzam yol kat edilmiştir.

Yüzyıllardan beri her şeyi efendilerinden, onların çevresinden ve daha sonra sınırlı bir oligarşiden beklemeye alışmış Türk halkı, 1919 yazından itibaren çalışmış ve kendi kaderini eline almayı başarmıştır.

4032 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 439.

4033 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 217.

* Bir başka kaynakta şöyle tercüme edilmiştir: "Türkiye'nin rejim değiştirmesi" Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 854.

Açık konuşmak gerekirse, ilk davette Erzurum ve ardından Sivas kongrelerinde bir araya gelen delegeler, daha Harbi Umumi'den evvel salık verdiğiniz üzere Aziz Başkanım, halkların kendi kaderlerini tayin hakkına ve iktidarın, İstanbul'daki âciz, basiretsiz ve çürümüş ellerden alınmasına karar vermişlerdir.

Büyük Millet Meclisi'nin oturumlarına katılanlar, artık Türkiye'de yeni bir çağın başlamış olduğunu ve Türk halkının artık uzun dönemden beri olduğu gibi kendi yöneticilerinin sultası altında değil, efendisiz de yaşayabileceğini açık olarak hissettiler.

Bu hissiyat gerçekleşmekte gecikmemiş ve 16 Mart 1920 darbesinden sonra 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde toplanan halk temsilcileri, milletin geleceğini ve kaderini bağımsız iradesiyle tayin etme arzusunu ilan etmişlerdir.

Halihazırda, bütün bunlar gerçekleşmiştir. Halk tarafından seçilmiş olan temsilciler, sadece kanun yapma kuvvetini değil, aynı zamanda icra kuvvetini de, doğrudan kendi seçtikleri ve bütün hareketlerinde onlara hesap veren vekiller aracılığıyla ellerinde bulundurmaktadırlar. Memleketin emniyet ve bağımsızlığının söz konusu olduğu fevkalade hallerde, halk temsilcileri adaleti İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Gördüğünüz gibi, o bilinen kuvvetler ayrılığı bizde artık mevcut değil. Batı'da, kapitalist sınıfın tüm millet üzerinde hâkimiyetini kurmak, iktidarın imkânlarını sömüren bu sınıfı halkın nefretinden korumak için ustaca tezgâhlanan bir sistemdir o. Bu bakımdan, biz, Sovyet sistemine, kapitalist sisteme göre çok daha yakınlaşmış vaziyetteyiz.

Toplumsal sahadaki değişimlerin ve aynı zamanda vaziyetimizin ve yeni ekonomik şartların gereği olarak, giderek bütün toplumsal katmanlarda görülen artık sömürüye baş eğmemek konusundaki iradenin neticesinde, herhangi bir şahsi çaba göstermeksizin kaygısızca başkalarının emeğiyle geçinen asalaklar sınıfı, tamamen ortadan kalkmış olmasa da, çok büyük oranda azalmıştır. Günümüz Türkiye'sinde imparatorluk döneminin fevkalade zenginleri kalmamıştır ve büyük mülk sahiplerinin gelirleri de, onları devamlı çalışmaya zorlayacak ölçüde azalmıştır[**].

Neticede, bugünün Türkiye'sinde deyim yerindeyse çalışma hemen herkes için zorunlu hale gelmiştir.

Bu anlamda da, Türkiye Rusya'ya, bilhassa son birkaç ayın Rusya'sına Batı Avrupa'ya olduğundan çok daha yakındır.

Memleketlerimiz arasında bir diğer ve daha mühim benzerlik, bizim kapitalizm ve emperyalizme karşı mücadelemizde yatmaktadır.

Kapitalizm Türkiye'de, bütün Avrupa'da ve eski Rusya'da olduğundan çok daha az gelişmiştir. Ancak vaziyet, büyük teşebbüslerdeki hemen bütün sermayenin yabancılar tarafından yatırılmış olmasıyla ciddileşmiştir. Hatta, halkımızın yabancılar tarafından sömürülmesini kolaylaştırmak için kurulmuş kapitülasyon adı verilen özel bir rejim vardı ki, bu, ekonomik kalkınmamızı engellemiş ve bizi bu sömürüye tahammül etmeye devamlı olarak mahkûm etmiştir.

Bu rejimi ortadan kaldırma hedefini bilhassa gözeten bugünkü mücadelemiz öncelikle kapitalizme karşı yönelmiştir.

Memleketimizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, niyetimiz, kamu yararı taşıyan büyük işletmeleri olabildiğince devlet eliyle yönetmek ve böylece, bir büyük kapitalistler sınıfının gelecekte memlekete hâkim olmasının önüne geçmektir.

Lakin, Türk ve Rus halklarının yakınlaşmasına asıl temel teşkil eden ve teşkil etmesi gereken, kapitalist düzenin kurucusu ve destekçisi olan Batı emperyalizmine karşı yürüttüğümüz mücadeledir.

[**] Şimdi bunları bol keseden ifade eden Mustafa Kemal, 10-15 yıl zarfında banka hesaplarına milyonlarca liralık nakit, hisse senedleri, özel mülkiyetine gayrımenkuller ve en az 154.729 dönüm çiftlik çubuk arazi arsa sahibi toplamak suretiyle Türkiye'nin en zengin kişilerinden olacaktır.

Türkiye, hâlâ büyük devletlerin ve onların uydularının açık veya gizli, azgın saldırılarına hedef olmaya devam ediyorsa, bunun nedeni, her şeyden önce mazlum sömürge halklarına örnek olarak kurtuluşa giden yolu göstermesidir.

Bütün bunlar, bugünkü müesseseleri ve hükümetiyle Türkiye'nin, sadece Sovyet Rusya'da güven hissi yaratabileceğini, Batı'nın ise bize iyi gözle bakamayacağını ortaya koyar.

Açıktır ki, yabancı işgalciye karşı amansız mücadele yürüttüğümüz bir dönemde Türkiye'de tatbik olunan komünist propaganda, yalnızca hedeflerimize ulaşmayı hiçbir şekilde kolaylaştırmamakla kalmayıp, direnişimizi felç ederek bizi, Türkiye kadar Rusya'ya da zararlı olacak bir felakete sürükleyebilir. Geçtiğimiz bahar aylarında alınmış olan, kimilerinin pek sert bulduğu tedbirler, bu şartlar dahilinde alınmıştır.

Milletlerarası siyaset sahasında Türk-Fransız anlaşması, Rus-İngiliz ticaret anlaşması gibi, şartların dayatmış olduğu bir gerekliliktir. Bu anlaşma ve gelecekte imzalayabileceğimiz anlaşmalar hiçbir şekilde idealimizden vazgeçtiğimiz anlamını taşımaz.

Sizi kati surette temin ederim ki, Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'si, her halükârda bugüne kadar Sovyet Rusya'ya karşı takip ettiği siyasetten geri adım atmayacaktır ve bu konuya dair yayılmış bütün söylentiler katiyen yanlıştır.

Yine aynı şekilde sizi temin ederim ki, Sovyet Rusya'ya karşı doğrudan veya dolaylı olarak asla hiçbir anlaşmaya ve ittifaka dahil olmayacağız.

Bilmenizi isterim ki, son zamanlarda aramızda meydana gelen yanlış anlamaların hiçbir temeli yoktur ve bunlar her şeyden önce Ankara-Moskova arasındaki haberleşmelerin oldukça ağır işlemesinden kaynaklanmaktadır.

Aziz Başkanım, bu samimi açıklamaların iki halkımız ve hükümetimiz arasındaki dostça ve kardeşçe münasebetleri daha da kuvvetlendireceği ümidiyle samimi dostluk hislerimi kabul etmenizi dilerim.

Mustafa Kemal[4034]

Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*:

Ukrayna Fevkalâde Murahhası Frunze Cenablarının Evvelki Gece Verdikleri Zıyâfet

-

Bu samîmî zıyâfet iki millet arasındaki dostluğun ne kadar kuvvetli olduğunu ve istikbâlde büyük bir inkişâf kudreti gösterdiğini isbâta bir vesile oldu. Gece yarısına kadar devam eden bu ictima' iki millet arasında pek mes'ud bir hatıra ve kuvvetli bir bağ teşkil edecekdir

-

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ve Frunze Cenablarının Nutukları

-

Evvelki akşam Ukrayna hey'et-i murahhasının ikamet eylemekde olduğu Hamamönündeki dairede Ukrayna Hey'et-i Fevkaladesi Reisi Frunze Cenabları tarafından seksen kişilik pek samimî bir zıyafet keşide edildi. Muahedenin imzasından sonra saat altıda Ukrayna Hey'et-i Murahhası ve bir az sonra murahhaslarımız sefarethaneye gitdiler.

Saat yedide sefarethanede büyük bir hareket, bir (?), görünüyor, pek samimî bir hava içinde ictima edilmiş bulunuyordu. Misafirler, yukarı kapıda Müşavir-i Siyasî Mösyö Puşkin ve Başkatip Mösyö Sakalof tarafından istikbal edilmekde ve bütün Ukrayna me'murini ve zabitleri tarafından pek nazikâne bir suretde karşılatmakda idi.

Bütün odalar, beş altı yüz kişilik gruplardan teşekkül eden da'vetliler ile dolu idi. Saat yedi buçukda Frunze Cenabları, Başkumandan Paşa Hazretleri ile birlikde yemek salonuna geçdiler ve bütün da'vetliler uzun bir zincir halinde kendilerini ta'kib etdiler. Yemek için bir salon ve bu salona açılan iki oda tahsis edilmişdir. Dış salonun iki pencere arasında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin büyük bir resimleri sancaklarımız içine

[4034] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2005, cilt 12, s. 209-211. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

konmuşdu. Karşı duvarda, Afgan arması etrafına sancağımız, Buharanın yeşil ve kırmızı zemin üzerine ay ve kırmızı ihtiva eden sancağı, Azerbaycan, Ukrayna, Rus bayrakları konmuş ve bunun ortasına Türkce olarak:

"Yaşasın Şark milletleri antantı" yazılmışdı. Bütün duvarlar Türk ve Ukrayna sancakları ile süslenmişdi. Frunze Cenabları salonun kapısında büyün misafirlerini karşılıyor ve hepsinin ellerini sıkarak da'vete icabetlerinden dolayı beyan-ı teşekkür eyliyordu.

Salondaki uzun masaya da'vetliler şu suretle oturmuşdu: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, sağında Rus Sefareti Başkatibi Mösyö Mihaylof, sırayla İktisad Vekili Celal, Birinci Reis Vekili Musa Kazım, Maliye Vekili Hasan, solunda Frunze Cenabları, Fevzi Paşa Hazretleri, Afgan Sefiri Hazretleri, Nafia Vekili Hüseyin Rauf Celaleddin Arif beğler masanın karşı tarafında en sağda Refet Paşa Hazretleri. Maarif Vekili Vehbi, İkinci Reis Vekili Faik, Buhara Hey'et-i Murahhasasından Receb, Reis-i Sanî Adnan, Azerbaycan Sefiri Abilof, Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Dahiliye Vekili Fethi, Hariciye müşavirlerinden Yusuf Akçura beğefendiler masanın her iki başında da (?) ve Puşkin mevcuddu. Diğer iki odada küçük masalarda diğer med'uvvin taksim edilmişdi. Bu meyanda Miralay Kazım, Lazistan mebusu Osman, Ziya Hurşid, Gelibolu mebusu Celal Nuri, İstanbul mebusu Numan, İktisad Vekaleti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik, Meclis Başkatibi Receb, Ruşen Eşref, Hariciyeden Hikmet, Subhi, Vasıf, Rauf, Mirza Davud ve Ukrayna Hey'et-i ve zabitanından birkaç zat, Azerbaycan ve Rus sefareti erkan ve memurini, Ankara gazeteleri muharrirlerinden birer ve İstanbul gazeteleri muharrirlerinden birkaç zat bulunuyordu. Yemek büyük bir samimiyet içinde geçdi. Biraz sonra Frunze Cenabları ayağa kalkarak çok selîs ve çok tatlı bir ifade ile, Azerbaycan Sefiri Abilof Hazretleri tarafından tercüme edilen şu nutku irad eylediler:

Dostlar ve arkadaşlar, bu gece biz Ukrayna Sefareti mensubları içün pek mes'ud bir gecedir.

Birkaç saat evvel Türkiya Büyük Millet Meclisinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğefendiyle Türkiye Ukrayna Ahidnamesini imzaladık. Şununla mes'uduz ki bu imza milletlerimizin arasında daha sıkı ve daha muhkem bir kardeşlik te'sisi içün ilk adımdır. Ümid ederim ki bugünkü muahede yalnız bir Ukrayna ve Türkiya içün değil bütün Şark milletleri içün bir adım olacakdır. Bu aradaki zincirin ilk halkasıdır. Şu masada mazlum Şark milletlerinin bazıları hazır bulunmakdadır. Yakın bir istikbalde bütün Şarklıların bir masada ittihad edeceği ümidindeyim. Dünya iki kısımdır: zalimler ve mazlumlar. Bu iki zümre yekdiğeriyle çarpışıyorlar. Birinciler bir takım muahedelerle yekdiğerlerine bağlıdır.

Resim. *Bir (federasyon) halinde ittihad etmiş olan Kafkasya Cumhuriyetlerinin hududlarını gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 5 Kânûn-ı sânî 1922, s. 2).

Şark milletleri arasındaki ittihad ise günden güne takviye bulmakdadır.[4035]

Açıklamalı [ÖFA23]: Transkripsiyon tamamlanmadı.

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovski, TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e telgraf keşide eyledi:

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanının,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal' e Gönderdiği Telgraf

4 Ocak 1922

[4035] Hâkimiyet-i Milliye, 4 Kânûn-ı sânî 1922, Numero 396, s. 1.

> Telgrafınız Harkov'da VI'ncı Ukrayna Sovyetleri Kongresi bittikten sonra alınmıştır. Yeni seçilen Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi prezidyumu yaptığı ilk toplantısında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gerek kutlama mesajından dolayı teşekkürlerini, gerekse Ukrayna temsilcileri ile Türkiye temsilcileri arasında Ankara'da başlanan görüşmelerin tez ve olumlu sonuçlara varacağına olan inancını bildirmeyi görev sayar.
>
> Halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesini ilan edip gerçekleştiren devrimci Ukrayna, candan dostluk duyguları ile Türk milletinin bağımsızlığı uğruna kahramanca savaşını izlemektedir. Uluslarımızı bağlayan sadece dostluk bağları değil, aynı zamanda, mücadelelerini zaferle bitiren milletleri tekrar boyunduruk altına almak ve birbirlerine karşı kışkırtmak için her türlü canice yollara başvuran emperyalist vahşi saldırganlara karşı savaşmada sağlam dayanışma bağlarıdır. Dünyada zincirlerini koparıp atmak isteyen halkların iradesini kıracak hiçbir güç yoktur. Bu nedenle, düşmanlarımızın tüm komplolarının yıkılmasının an meselesi olduğuna kuvvetle inanıyoruz.
>
> Ukrayna emekçi halkı adına Türk ulusunu ve onun tek temsilcisi Büyük Millet Meclisi'ni kutluyoruz.
>
> Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovski[4036]

5 Ocak 1922. *RSFSC Dışişleri Halk Komiseri* Çiçerin, *RSFSC Dışişleri Komiserliği'nin Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Temsilcisi B. V. Legran'a telgraf* keşide eyledi: *Frunze'nin bildirdiğine göre, Türklere gönderilen fişeklerin bir bölümü Batum'da bir yerde takılıp kalmış. Sevkiyatın hemen en kısa yoldan yapılması ve eski listemizin tamamlanması gerekiyor*.[4037]

General Frunze, Ankara'dan saat 08:00'da ayrıldı.[4038] *Frunze'nin 23 gün süren ziyareti boyunca, yardım meseleleri konuşulmuş ve Yunanlılara karşı girişilecek kesin püskürtme hareketinin planları üstünde durulmuştur.*[4039] Frunze, gezi yazısı hüviyeti arz eden hatıratına Mustafa Kemal'le görüşmeleri hakkında hiçbir şey yazmamıştır.[4040] Louis Fischer: *Frunze'nin ziyareti, Rus ağır askerî malzemesinin gönderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına ve gerektiği takdirde Kızıl Ordu subaylarının da katılacağı, Yunanlılara karşı ayrıntılı sefer planı hazırlanmasına harcanmıştır*.[4041]

> Frunze'nin cepheye gidip gitmemesinden bağımsız olarak Türkiye ziyaretinin basit bir ziyaret olmadığı anlaşılmaktadır. Sovyetler'in en önemli askeri strateji uzmanları arasında yer alan Frunze, askerî harekât planlarının, özellikle Büyük Taarruz'un hazırlanmasına yardım etmiştir.[4042]

4036 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 438.

4037 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333, 440.

4038 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

4039 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 169. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4040 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 76-77. Nitekim Frunze'nin anılarını Rusçadan Türkçeye çeviren Ahmet Ekeş, kitabın mukaddimesinde şu izahatı derc etmiştir: "M.V. Frunze'nin *Türkiye Anıları* 6 Ekim 1921'de *Komunist* adlı gazetede çıkan bir yazısı ve Sovyet Halk Komiserliği ile Ukrayna Merkez Yürütme Komitesinin Birleşik oturumunda okuduğu raporla birlikte yayınlanmıştır. Anıların aslı Asker işçi Kızılordu Akademisinde M.V. Frunze bölümünde saklanmıştır. Anılar, daha önce gazetede çıkan yazı ve raporla birlikte Rusça aslından çevrilmiş, aslında numara sırasıyla yapılan açıklamalarda kitabın sonuna eklenmiştir." (Frunze, 1978, s. 3).

4041 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 850. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4042 N.G. Korsun, *Greko-Turetskaya Voyna. Operativno-strategiçeski Oçerk*, Moskva, 1940, s. 58; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 82.

Yusuf Kemal Bey, M.V. Frunze ile beraber. (Ankara, Ocak 1922)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 331.

Türkiye'den Paris'e gönderilmiş Fransız istihbarat raporunda, *"Kemalistlerin şiddetle cephane ve giyeceğe ihtiyaçları olduğu, bu yardımı almadıkları takdirde Ankara Anlaşması'yla kurtulmayı amaçladıkları Rusların eline düşmekten korktukları, Mustafa Kemal'in Fransa lehine yaptığı propagandanın somut sonuç vermemesi durumunda durumun aleyhlerine döneceği ve İngiltere'ye karşı verecekleri mücadelede Fransız malzeme desteğinin kaçınılmaz olduğu" bildiriliyor*.[4043]

Frunze'nin belirttiğine göre bugünlerde 1 lira, 2 altın ruble değerindedir.[4044]

Tablo 8: 5 Ocak 1922 Tarihinde Trabzon'a Gelen silah ve Cephaneler

Malzemenin Cinsi	Adet	Atım	Sandık
Mayın ve gereçleri	200	-	-
15'lik Rus Sahil Topu	2	-	-
15'lik Rus Sahil Toplarına Mermi ve Hartuç	-	500	-
Avusturya Piyade Cephanesi	-	-	479
10,5'luk Obüs Mermisi	-	1.960	-
10,5'luk Obüs Toplarına Hartuç	1.143	-	-
Avusturya Top Mermisi	-	235	-
Avusturya Top Mermisi Hartucu	55	-	-
Avusturya Top Kaması	11	-	-
Avusturya Toplarına Ait Nişangâh	11	-	-
Piyade Tüfeği	288	-	-

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, s. 405.

Tablo. Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 209.

6 Ocak 1922. *Fransız sayfiye kenti Cannes'da toplanan İtilaf Yüksek Konseyi'nin on altıncı toplantısında Lloyd George konseyin onayına bir önerge teklifi sundu. Önerge, Sovyet Rusya da dahil bütün Avrupalı*

[4043] *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 198; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158.

[4044] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 82.

güçlerin temsilci göndermelerinin isteneceği, şubatta ya da mart başında toplanacak bir uluslararası ekonomik ve fınansal konferans çağrısı yapıyor. Bu hadise TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya ilişkisini menfî etkiliyor. Zira *Türkiye Cenova Konferansı'na davet edilmedi. 1922 başlarında, tam Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler normale dönmüşken, Sovyet hükümetinin Cenova'daki uluslararası bir konferansa çağrılması Türkleri kendilerini dışlanmış hissetmeye ve şüpheye yönel*tecek.[4045]

7 Ocak 1922. *Buhara Halk Sovyetler Cumhuriyeti'nin 31 Aralık'ta Ankara'ya gelmiş olan kurulu, Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal tarafından kabul edildi. Mustafa Kemal, kabul sırasında yaptığı konuşmada "Kahraman Türkiye ordularının da bir övünç payı olan Doğu büyük devrimi, ezilen doğuluları günden güne birbirine bağlıyor" dedi*.[4046] Mustafa Kemal, Buhara Sovyet mümessillerini *"Türkiye Halk Hükümeti" adına kutla*dı.[4047]

> Bu merasimde Buhara birinci kasidi Mehmet Nazri Bey bir konuşma yapmıştır. Mehmet Nazri Bey konuşmasında bugüne kadar aynı dinden ve aynı ırktan olan kardeşlerin, sair şarklılar gibi şimdiye kadar birbirlerine el uzatamadıklarına sebep olarak emperyalistlerin tuttukları siyaseti göstermiştir. Çanakkale Muharebeleri'nin doğuda bir inkılâp havasını doğurduğunu söyleyerek, Rusya inkılâpçılarının halâskâr ve metin ellerinin şark mazlumlarını birleştirdiğini belirtmiştir. Çarlık döneminin son bulması ile Buhara Devleti'nin 1920'de bağımsızlığını kazandığını söyleyen Nazri Bey sözlerini şöyle tamamlanıştır: "*Buhara halkı tarafından Türk ve İslâm kardeş- lerine hediye olarak bundan büyük bir şey bulunmadığı cihetle âsâr-ı atîkadan. ve takdim edeceğim Kur'ânı Kerimi milletin istifadesine vaz' buyurulmasını istirham eylerim.*
>
> *Kahramanlar, gaziler silahtan başka bir şeyden hoşlanmadıkları için Buhara tarafından size hediye ve yadigâr olmak üzere arz ve takdim edeceğim şu kılıcı kabul buyurmalarını ricâ ederim. Müdafaa-i millî uğrunda sağlam bir imanla çalışarak*
>
> *gösterilen gayret sayesinde kazanılmış İnönü savletleri ve Sakarya muzafferiyetini Buhara Halk Şûrâ Cumhuriyeti'nin beş milyon halkı tarafından tebrik etmekle beraber Şu emanet kılıcı da arz ve takdim ediyorum. İnşaallah yakın bir zamanda düşmandan ahz-ı sâr edip muzafferiyyet-i katiyyeye sebebiyet veren veyâhûd İzmir'i feth edip Türk bayrağını orada temevvüc ettiren kumandana şu emanet kılıcı teslim buyurmalarını da bilhassa istirham eylerim".*
>
> Mustafa Kemal ise yapmış olduğu cevabî konuşmasında; müstevli ve zalim güçlerin bugüne kadar Buharalıların Türkiye ile bir kardeşlik kurmasına engel olduğunu, kahraman Türk ordularının da yardımı ile doğuda gerçekleşen inkılâbın mazlum şarklıları günden güne sağlamlaşan bağlarla birbirine bağladığını, *"Her milletin kendi mukadderâtını kendisi tâyin edebilmek"* hakkını tanıyan Rus İnkılâbı sayesinde Rusya'nın müttefiki olan müstakil Buhara Halk Şûrâlar Cumhuriyetinin dış ilişkilerde serbestlik hakkını kullanarak, *"ilk heyet-i kasıdasını Türkiye Halk Hükümeti nezdine"* gönderdiğinden dolayı teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal konuşmasında Buhara halkının gönderdiği hediyelere de ayrıca teşekkür ederek şunları söylemiştir: *"... Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek bu kitâb-ı mukaddesi millete, seyf-i muazzezi de İzmir fâtihine teslim edeceğim. Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan millî ordumuz, İnşaallah pek yakında bu kılıncı da kazanmış olacaktır ..."*[4048]

9 Ocak 1922. Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden: *Ankara memlekette ihtilal ateşini yeniden tutuşturdu. Müessese namına ne kalmışsa yıktı. Ankara*

4045 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 148-149.

4046 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 222.

4047 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

4048 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 215-216. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal, sebebler açısından Yedi Düvel'in katkılarıyla Yunan'ı Batı Anadolu'dan püskürtebildikten sonra Ankara dönecek ve Meclis kapısında gördüğü şükür duasına müheyya imamı kovacaktır: Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, 1940, s. 139.

Hükumeti ile Erivan, Tiflis, Ukrayna hükümetleri arasında bir fark var mıdır? Müstebit Kuvayı Milliye Hükümeti de İttihat Terakki yoldaşları gibi tarumar olup belasını bulacak.[4049]

10 Ocak 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa'nın güvenliği ve Avrupa'daki statükonun sağlanması amacıyla, tasarı halindeki anlaşmalarla ilgili olarak, Lloyd George ve Briand arasında yapılan görüşmelerde, Almanya'nın herhangi bir saldırısına karşı iki ülkenin güvenliğinin temin edilmesine ve Versay'da teklif edilen garanti antlaşması çerçevesinde bir Fransız-İngiliz antlaşması hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, asgarî kapsamı aynı şekilde belirtilmiş olacak olan karşılıklı kara, deniz ve hava yardım desteğini içermekte*dir. *Muhtemelen, Belçika da bu anlaşmaya katılabilecek ve Fransa'yı askerî alandaki ağır yükleri üstlenmeye zorlayacak hususları kısmen ortadan kaldırmak suretiyle, nakdî masrafların azaltılmasına yardımcı olacaktır. Antlaşmaya İtalya'nın muhtemel katılımı da düşünülmekte*dir. *Bu antlaşma, bütün Avrupa devletleri tarafından imzalanacaktır. Bu geniş tasarının uygulanmasından önce, Fransa ve İngiltere, Ankara ile mevcut sorunu çözmek zorunda*dır. *Ankara sorunu, Cannes Konferansı'nın sona ermesinden sonra sonra, Paris'te müzakere edilecektir*.[4050]

11 Ocak 1922. *Dokuzuncu Pan Rus Kongresi Başkanı Kalinin, Mustafa Kemal'e verdiği cevapta şöyle dedi: Bütün Rus Şûraları Kongresi'nin Türk milletinin düşmanlara karşı istihlas gününün yakın olduğu hakkındaki itimadı tam ve kâmildir*.[4051]

Çiçerin, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) nota verdi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

11 Ocak 1922
No. 11/75

Sayın Büyükelçi,

1294 sayılı ve 29 Aralık 1921 tarihli notanıza karşılık olarak, Ankara'da, bütün ekonomik ve mali sorunları saptayacak bir ticaret anlaşmasının ve ayrıca RSFSC ile Türkiye arasında bir konsolosluk anlaşmasının imzalanması konusunda görüşmelere başlanması önerinizi Hükümetimin kabul ettiğini memnuniyetle bildiririm. Bununla ilgili olarak, heyetimiz bugünlerde Ankara'ya hareket edecektir. Heyet üyelerinin ad ve soyadlarını size daha sonra bildirmekle şeref duyacağım.

En üstün saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

G. Çiçerin[4052]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Ankara Bolşevikleri örnek alarak bu merdut (reddedilen) yolu tuttu*.[4053]

Bulgaristan Filibe'de münteşir *Borba* gazetesinin haberine göre *Frunze Ankara'dan ayrılırken Kemalist ordusuna bir çok armağan verdiği gibi savaş öksüzleri için de 5 bin altın lira verdi*.[4054]

13 Ocak 1922. General Frunze, Samsun'a muvasalat etti. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov ve maiyetiyle mülakat ediyor:

Frunze, Aralov'a Türkiye'yle ilgili izlenimlerini aktarır. O sırada heyetle birlikte gelen, yakın geçmişte Menşevik-Enternasyonalistlerden Bolşevik cephesine geçen bir gazeteci, alaylı bir şekilde, Kemalist yönetimin göz

4049 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 225.
4050 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
4051 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 228.
4052 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 441.
4053 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 228.
4054 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 77.

yummasıyla Mustafa Suphilerin Trabzon'da öldürüldüğünü araya sokuşturuverir. "Aman ne iyi dostlar ve müttefikler!" Aralov heyetinin Birinci Sekreteri Glebov'un anlattığına göre, Frunze'nin yüz ifadesi değişir, gözleri, adeta güneşi karabulut kapladığında mavi denizin kararması gibi kararır. Sesi sertleşir:

> "O, her konuda bizimle aynı düşünmüyor olabilir. O, bizi yok etmeye çalışanlara ve ileride yok etmeye yelteneceklere karşı ve Türkiye'yi, bağımsızlığını ortadan kaldırarak yeniden yabancı sahibinin peşinden sürüklenen sadık molla durumuna düşürmeye çalışanlara karşı mücadeledeki müttefikimizdir. Tekrar ve tekrar söylüyorum: Lenin'in bu konuda söylediklerini unutmayın. Türkiye ile dostluk çizgisi, onun çizgisi, Merkez Komite'nin çizgisi, Çiçerin'in çizgisidir. Ve ben Kemal ile görüşmeleri bu temele dayanarak yaptım. Sizin çiziginiz ise Dan ve Volski'nin çizgisidir!"

Eski Menşevikin yüzü kızarır. Frunze, kendisine gelmesine fırsat vermeden derse devam eder:

> "Sovyetler'in sekizinci kurultayında Menşevikler adına Dan ve azınlık Eserler (Sosyalist Devrimciler) adına Volski'nin yaptığı konuşmaları bilmemeniz mümkün değil. Kemal ile derhal ilişkileri kesmemizi onlar önermişlerdi. Tam olarak 'derhal' önerisinde bulunmuşlardı. Fena bir öneri değil! Ha? Düşmana karşı direnen Türkiye'yi tek fiili destekten mahrum bırakmak! Bu, ortak düşmanımız dışında kimin yararına? Kalinin Yoldaş, demokrasi gereği bu öneriyi oylamaya sundu ve tek bir oy bile alamadı. Türkiye, emperyalizme boyun eğmeden, ona karşı direndiği sürece biz en sadık ve dürüst dostuyuz ve elimizden gelen her türlü desteği vereceğiz."[4055]

Aralov: *Rize yakınlarından geçerken, sandallarla bizi karşılamaya çıkan Türklerin dostluk saldırısına uğradık. Gemi bir sandallar filosunca kuşatıldı ve durdu. Tam bir çiçek yağmuruna tutulduk. Her yandan selam bağırışları geliyor, "Dostluk, Rusya'yla dostluk!" sesleri her yanda çınlıyordu. İnsanlar ellerini, feslerini sallayarak selamlıyorlardı bizi.*[4056]

يكى روس سفيرى (آرالوف) لك طرزوندن دجركن آلنان رسمى
(صاغدن صوله) سفارت آتاشه‌سياترى (ايزوونارووف) طرزون روس قونسولوسى ، طرزون
فرقه‌سى قوماندانى سامى بك ، يكى سفير (سيمون آرالوف) رفيقه‌سى مادام (آرالوف)
توركيا يونيك ملت مجلسى حكومتى ايله هردرلو اقتصادى معاهدات عقديه صلاحيت
فوق العاده‌م واردر .

Resim. *Yeni Rus sefîri (Aralof)un Trabzondan geçerken alınan resmi. (Sağdan sola) Sefâret Ataşemiliteri (İzov Narof), Trabzon Rus Konsolosu, Trabzon Fırkası Kumandanı Sâmi Beğ, yeni sefir (Simon Aralof), refîkası Madam (Aralof)* (Tevhîd-i Efkâr, 31 Kânûn-ı sânî 1922, s. 1).

[4055] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 127-128. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Fruze'nin "sadık molla" teşbihi manidardır. Sovyet Rusya Türkiye'yi dört dörtlük komünist yapımasa da İslâm ulemasının toplumsal gücünün kırılması için bile Mustafa Kemal desteklense kafidir.

[4056] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 233.

15 Ocak 1922. General Frunze, *15 Ocak'ta Trabzon'dan Anadolu topraklarını terk ederken Mustafa Kemal'e bir kutlama mesajı gönderir*.[4057]

15-17 Ocak 1922. Frunze misyonunun *askerî uzmanı Anders, Türkiye'de kalır ve 15 Ocak'ta Samsun ve Trabzon'a gelen diğer Ukrayna heyetiyle birlikte Milli Müdafaa Vekaleti adına Ordu Dairesi Başkanı Albay Kazım (Orbay) ile görüşmeler yapar. 17 Ocak 1922 günü yapılan görüşmelerde Ankara hükümeti, deniz cephesiyle ilgili isteklerini bildirir*.[4058]

18 Ocak 1922. *Batı Cephesi'nin ve Hükümet'in Rusya ile haberleşme ihtiyacını karşılamak üzere, Kastamonu'nun 1 saatlik uzağında bulunan İzbeli Dağı'nda telsiz telgraf istasyonu, kalabalık bir izleyici topluluğunun katıldığı bir törenle açıldı*.[4059]

18 Ocak 1922'de Tuapse'den 2.000 adet şarapnel, 2.000 adet bomba, 2 adet 33'lü top, 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane arabası yüklendi.[4060]

Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki yazısında *Bolşeviklerle münasebet konusunda İngiliz Fransız ayrılığını anlatıyor*: *Garp ve Şark âleminin diri Rusya'dan çekmediği kalmadı. Lakin ölü Rusya, ondan da baskın çıktı. Bolşevik Moskofluk, her hususta Avrupa'yı, Amerika'yı bütün cihanı sarsn, hurdahaş eyledi. Bolşeviklere güvenilemez. Ama, zararsız hale getirilmeleri için tedbir de alınmalıdır*.[4061]

20 Ocak 1922. İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi*: İstanbul'da Wrangel ile 34.000 Rus var*.[4062]

Batum borsası fevkalâde değer kaybetmiş durumda. General Mihail Frunze'nin belirttiğine göre 20 Ocak 1922'de 1 lira, Batum borsasında 230.000 Sovyet rublesi olarak işlem görüyor.[4063] 20 Kasım'da ise 1 lira, 70.000 Sovyet rublesine eşdeğerdi.

21 Ocak 1922. TBMM Bolu mebusu Tunalı Hilmi, resmî yazışmalardaki "devletlû", "vekâletpenahileri", "senaverleri" ve benzeri saygı ifadelerinin kaldırılması hususunda Meclis Riyasetine takrir verdi. Reddedildi.[4064]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, *Londra'daki temsilcisi Krassin'e, Kemalist yönetimin Cenova Konferansına çağrılmasını sağlamak için elden geleni yapmasını bildiriyor*.[4065]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC'nin
Büyük Britanya'daki Resmi Temsilcisi
L. B. Krasin'e Telgrafı

21 Ocak 1922
No. 150

Çok aceledir.

İngiliz basınına bakılırsa konferansa, Türkiye dışında, bütün devletler çağrılmıştır. Bu haberler bize inanılacak gibi gelmiyor ama durum ne olursa olsun, bunları araştırmak gerek. Bu konuda güvenilir bilgilerin alınması için

4057 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333-334. Bir başka kaynakta ise Batum'a Samsun'dan 16 Ocak'da yola çıktığı belirtilmiştir: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 231.

4058 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 128.

4059 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 237.

4060 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206.

4061 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 238.

4062 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 240.

4063 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 33.

4064 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 241.

4065 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

gerekli girişimde bulunmanızı ve bu haberlerin doğruluklarının anlaşılması halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de konferansa çağrılması için gereken her şeyi yapmanızı rica ederim.

Çiçerin[4066]

Çiçerin, Ali Fuad'a nota verdi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

21 Ocak 1922
No. 11/163

Sayın Büyükelçi,

Bugün yoldaş Krasin'e gönderilen telgrafın suretini size göndermek bana memnunluk vermektedir. Bu talimat, aynı zamanda Berlin ve Roma'daki temsilcilerimize de gönderildi. Onlara, Türkiye'nin konferansa çağrılmasının gerçekten kasıtlı olarak mı unutulduğunu araştırmaları ve durum gerçekten böyle ise, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çağrılması için gereken her girişimde bulunmaları bildirildi.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunarım.

Georgi Çiçerin[4067]

22 Ocak 1922. TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 13 Ekim 1921'de akdedilmiş Kars Muahedenamesinin icra edileceğini beyan ediyor: *1- Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti hükümetleri arasında 1337 Teşrinievvel 13. Gününde Kars"ta akt ve ika olunan muahedename büyük millet meclisince kabul u karin edilmiştir. 2- İşbu kanunun icrasına icra vekilleri heyeti memurdur*.[4068]

Kars Andlaşmasına *göre Türk tarafının Batum, Nahçıvan, Ahılkelek, Ahıska ve Gümrü gibi yerler üzerindeki emelleri kesin bir suretle son buldu. Artvin, Kars ve Ardahan üzerindeki Türk otoritesi ise bir kez daha onaylandı. Ayrıca antlaşmayı imzalayan taraflar, Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını yinelediler. Böylece Ankara yönetimi ve Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki sınırlar, hukukî olarak netlik kazandı*.[4069]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, Robert Koleji öğretmenlerinden Laurance Moore'un makalesini neşretti. *M. Kemal'in suikasta uğradığı söylentisinden yola çıkılarak kendisinin Çanakkale savaşında İngilizlere karşı verdiği başarılı mücadeleden bahsedilirken Samsun'a çıkışı ve sonrasındaki faaliyetleri ise övgü dolu sözlerle anlatılıyor. Moore, Batı'nın M. Kemal'i düşman görmemesi gerektiğini söyleyerek kendisinin öneminden şöyle bahsediyor*:

M. Kemal Paşa'nın yönetiminde Türkler daha önce hiç düşünmedikleri anavatan kavramını kazandılar ve ülkelerinde önemli bir birlik safhasını gerçekleştirmeyi başardılar. Batılı milletler tarafından köşeye sıkıştırılmadıkları sürece Kemal'in kurduğu devlet idealleri altında bir Bolşevik işgali tehlikesi de yoktur. Kemal'in ölümüyle tüm halkın yine bir kargaşa içerisine girme tehlikesi vardır ve sonra geleceğe dair ne olacağını kimse tahmin edemez. Sorun büyürse İngiltere ve Fransa ilgilenmek zorunda kalacaktır ve bunu da geciktirme gibi bir lüksleri de olmayacaktır.[4070]

4066 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 442.
4067 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 443.
4068 BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 4, Dosya No: 45, Sıra No: 14, (22-1-1922); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 319, dipnot 746.
4069 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 319-320.
4070 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 196. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

26 Ocak 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Ankara'ya muvasalat etti. Aralov, çok mühim bir simadır:

> Semyen İvanoviç Aralov (1880-1960), Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Alman cephesinde çarpıştı. 1917 Şubat devrimi sırasında cephedeki askerlerin devrimci hareketlerine aktif olarak katıldı. Birçok sefer ordu komitelerine seçildi. General Kornilov'un, devrim hareketine karşı hazırladığı gerici [Çarlık taraftarı, Beyazorducu] ayaklanmanın bastırılmasına katıldı.
>
> S.İ. Aralov, Ekim devrimi günlerinde, İkinci Sovyet kongresinde ordu delegesi olarak katıldı. 1918 yılında, doğrudan doğruya Lenin'in emriyle Milli Savunma Halk Komiserliği Harekât Şubesi Başkanlığı'na getirildi ve Lenin'in önderliği altında, Kızıl Ordu'da ilk alay ve tümenlerin kurulması işiyle uğraştı. Sovyet Askerî İstihbaratı'nın ilk başkanı oldu. Aralov, yabancı devletlerin askerî müdahaleleri sırasında ve iç savaş yıllarında Güneybatı cephesinde 12. Ordu'da Askerî Devrim Konseyi üyesi olarak bulundu. 1920 yılında Polonya ile silah bırakmayı imzalayan kurulun başkanlığını yaptı. Litvanya elçisi iken 1921 yılında Lenin'in isteğiyle Ankara büyükelçiliğine atandı. Bu görevini iki yıl boyunca sürdürdü. Görevi sırasında Mustafa Kemal'le çok iyi dostluk ilişkileri kurdu ve Sovyet Rusya-Kemalist Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı. Hatta bazı Avrupa gazeteleri onun, Türkiye'nin Heyeti Vekile'ye bile kabul edildiğini yazdı. Onun için Türkiye'de Mustafa Kemal'den sonra en popüler insan deniyordu. Sovyet Rusya'ya döndükten sonra bir dönem Dışişleri Halk Komiseri Yardımcılığı görevinde bulundu. 1928 yılında Dışişleri Halk Komiserliği'nden ayrıldı. İkinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı ve yaralandı.[4071]

Aralov'un belirttiğine göre Bursa mebusu Şeyh Servet, menfaatperest idi. Öyle ki Servet, Yahudi asıllı Karl Marks'ın küçük bir büstü karşısında ihtiram vaziyeti almıştır:

> Emperyalistlerin ve dayanakları olan Osmanlı İmparatorluğu yanlılarının, değil yalnız bütün Anadolu'da, ama Türk Hükümeti içinde bile paralı parasız birçok ajanları vardı. Bunlar Meclis'te, hatta Mustafa Kema'lin yandaşları arasında bile eksik değillerdi. Bunların birçokları Sovyet Rusya'ya karşı dostluk maskesi altında gizleniyorlardı. Düşmanlarımız, Sovyet Elçiliği'ni yakmak, parlamentodaki muhalefetle ilişkimiz olduğuna dair yalan söylentiler yaymak, nihayet Mustafa Kemal'in otoritesini sarsmaya yöneltilmiş, aslı esası olmayan "Bolşevik suikastleri" ile korku salmak gibi en iğrenç metodlara başvurmakta idiler.
>
> Bâzı makamların teşvikiyle "para yardımı ve aylık" isteyerek Elçiliğimize başvuran komünist maskesi takmış kışkırtıcı ajanlar da eksik olmuyordu. Biz, bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve Elçilikten kovuyorduk.
>
> Yine böyle kışkırtıcılıkla ilgili gülünç bir olayı hatırlıyorum.
>
> Ankara'ya gelişimden kısa bir süre sonra idi. Ziyaretime Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi geldi. Bu yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zâttı. Şeyh kendisini inanmış bir komünist olarak tanıttı. Oturmasını önerdim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi, emperyalizmle savaşmak ve güçlü bir komünist partisi kurmak gerekliliğinden söz etti. İngilizleri çekiştirdi. Ben, susuyordum. Birdenbire Şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh:
>
> - Büyük dünya lideri Marks'ı selâmlıyorum, dedi. Sizde Marks'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım.
>
> Gerçekten de çalışma odamda, masada Marks'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu.[4072]

[4071] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 130-131, dipnot 256. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir. "Simon İvanoviç Aralov, Çarlık ordusunda istihbarat yüzbaşısı" idi: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s.

[4072] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 609-610.

27 Ocak 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Yeni Rus Sefiri Aralof Yoldaş bugün gelecek*.[4073]

Sovyet Rusya'nın yeni Elçisi Aralof, 27 kişilik elçilik kuruluyla Ankara'ya geldi. Hükümet ve halk tarafından parlak bir törenle ve içten bir kabulle karşılandı. Aralof, İstasyon'daki tören birliğine Türkçe olarak "Yaşasın Türkiye'nin büyük evlatları" diye bağırdı ve dost bir ülkenin askerlerini selamlamakla memnun ve mutlu olduğunu söyledi.[4074]

28 Ocak 1922. Enver'in 28 Ocak 1922 tarihli bir mektubundan: *İlişkiler istediğim şekilde gelişmeye başladı. Herkes istediğim şeyleri yapmak için hazır. Rusya işgalinden son anda kaçan Semerkant'ın doğusundaki Basmacılar, bu bölgelere casuslar yolladılar. Diğer bölgelerden de casuslar gelecek. Böylece bağımsız Türkistan Devleti kurulacak. On gündür Ruslarla beş kere savaştım. Son çarpışmalarda birçok Rus hayatını kaybetti, 50'den fazla Rus da ya hayatını kaybetti ya da yaralandı. Bizden ise sadece bir kişi çarpışma alanında şehit oldu*.[4075]

30 Ocak 1922. Aralov, *ilk kez Mustafa Kemal tarafından kabul edil*di.[4076] *Aralov, gelen altınları teslim ettiği zaman, Mustafa Kemal, "Bizim için büyük bir nimet" der. Ardından orada bulunan herkesin huzurunda "Fakat Rus insanının yüreği daha değerli. Onun sadakati satın alınamaz. Lenin, bu sadakati hakkettiğimizi düşünüyor. Bunun için ona çok teşekkürler" sözlerini sarfeder*.[4077]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Moskova ve Ankara: Bolşeviklik, vahşete dönüş demektir*.[4078]

31 Ocak 1922. *Yeni Sovyet Rusya Elçisi Aralof, Mustafa Kemal'e güven mektubunu sundu. Mustafa Kemal kabulde yaptığı konuşmada ortak çabalarla başarıya ulaşacaklarına inandıklarını belirterek Lenin'in Türkiye için yaptığı yardımlara teşekkür etti, Frunze'yi övdü. İlk günden beri Bolşevik devrimine ilgi duyduklarını söyledi*.[4079]

> Bu görüşmede Mustafa Kemal, Aralov'a Bolşevik devriminden sonra, Sovyet Rusya'daki, "*askeri işler*" hakkında sorular sormuştu. Aralov Mustafa Kemal Paşa'nın "*Kızılordunun kuruluşu ve teşkilatı, iç savaş sırasındaki savaş durumu, hatta bazı özel savaşlar üzerine esaslı*" bilgiye sahip olduğunu görünce, böylesine ayrıntılı bir bilgileri nasıl elde ettiğini Aralov sormuş, Mustafa Kemal: "*Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyükEkim devriminin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlıyacak bir politika güttüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız, doğru çıktı Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü, Bolşeviklerin Derebey topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüzelli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilacı ordunun yenemiyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk*." diye söylemişti.[4080]

4073 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 250.

4074 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 249. "Bu tarihe kadar elçilik işleri Başkâtip Mihailov tarafından yürütülmüştü." İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 291.

4075 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 73.

4076 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335.

4077 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 59.

4078 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 254.

4079 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 254. "Bu resmî merasimde, Dısisleri Bakanı Yusuf Beyle, Rus Elçiliği Baş Katibi Mihailof ve elçilik tercümanı Feyzi Bey hazır bulunmuşlardı." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 177.

4080 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 178, dipnot 711.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Osmanlı Hükümeti, Cenova'da toplanacak olan konferansa katılma talebini müttefik devletlere resmî olarak tebliğ etmiştir*.[4081]

1 Şubat 1922. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek), *İtalya Dışişleri Bakanı Signor Bonomi'ye, Türkiye'nin davet edilmemesini protesto eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin, coğrafî konumundan dolayı, özellikle Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin Cenova'ya davet edilmemesinin, konferansın beklenen sonuçlarının verimliliğini düşüreceğini aktarmıştır*.[4082]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, Türk delegelerin* Cenova Konferansına *davet edilmemelerini protesto etmiştir*.[4083]

2 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, *Lord Curzon'a, Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istedi*.[4084]

Frunze, Çiçerin'e zata mahsus mektub gönderdi: *Mustafa Kemal, uluslararası alanda Türkiye'nin yönelimini şöyle açıklıyor: "Biz, Batı devletlerinin bizden ne istediğini ve ne pa- hasına onlardan yardım alabileceğimizi çok iyi biliyoruz. Bu, bizi köleleşmeye götürür. Rus devriminin ileri sürdüğü sloganlar, bizim yeniden doğmamızı ve milli bağımsızlığımızı güvence altına alıyor. Kimin arkasından gideceğimiz konusunda iki fikri birden benimseyemeyiz; biz tabii ki Rusya'nın arkasından gideceğiz.*"[4085]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov'un TBMM Hükümeti ordusuna beyanatı: *Türk bayrağı yakında İzmir'de dalgalanacaktır.*[4086]

> Şubat ayında Ankara'daki yeni Sovyet temsilcisi Aralof şehre girerken bir müfreze tarafından karşılandı. Mustafa Kemal bir sınır gezisinde olduğundan, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, bir bando eşliğinde şehrin kapısında karşılamaya geldi. Maiyetinde kadın erkek 60'a yakın kişi bulunuyordu. Her taraf kızıl bayraklarla süslenmiş olduğu halde bir askerî konvoy içinde Sovyet elçiliğine kadar ona refakat ettiler. Büyük pankartlarda şu yazılar görülüyordu: "Yaşasın Kardeş Rusya! Yaşasın Bolşevik İhtilal! Yaşasın, Şerefli Rus Ordusu! Kahrolsun Kapitalizm! Kahrolsun Emperyalizm!" Bu pankartlar hemen hemen her yere asılmışlardı. Bir askerî birlik geçit resmî yaptı ve Lenin'in temsilcisi yaptığı konuşmada efendisinin selamlarını aktardı:
>
> "Türk askeri!" dedi, "sizi, zalimlere karşı yürüttüğümüz mücadeleyi yakından takib eden ve nihaî zaferinizi temenni eden Rus ordusu adına selamlıyorum. Ordularımızın gayesi aynıdır. İhtilalin zaferi ve bağımsızlık. Yaşasın Türkiye! Yaşasın onun büyük ordusu!"
>
> Kabul ettiği gazetecilere de şu beyanatı verdi:
>
> "Hür ve bağımsız Türkiye millî hedeflerine tam olarak kavuşuncaya kadar Sovyet Rusya'nın yardım ve desteğine güvenebilir. Batı Avrupa'nın gücümüz karşısında boyun eğeceği günler uzak değildir."[4087]

5 Ocak'ta Ankara'dan ayrılıp ülkesine dönen Frunze, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne sunduğu raporda, Türkiye bütçesinin açık verdiğini, yardımın gerekli olduğunu belirtti. Frunze, Türkiye'de en önemli askerî sırları önüne serdiklerini, Türk ordusunun durumunu Ukrayna ordusu gibi bildiğini

---

4081 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
4082 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226-227.
4083 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
4084 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.
4085 *AVP*, f. 04, 1. 39, c. 233, d. 53024, y. 10; *Mejdunarodnaya Jizn dergisi,* No. 11, 1963, s. 155; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 332.
4086 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 173.
4087 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 54.

söyledi.[4088] *Raporda, TBMM'nin 1921 yılı bütçesini 30 milyon kâğıt TL.'si açıkla kabul ettiği, ancak giderler 90 milyona ulaştığından gerçek açığın çok daha yüksek olacağı ve bu durumun çok daha büyük bir çaba gerektirmesi ile birlikte kötü bir mahsulün tam bir felaket yaratabileceği anlatılır ve yardımın gereği belirtilir*.[4089] Frunze:

> Kentlerden köylere kadar her yerde büyük bir ekonomik yıkıntı ve yüzüstü bırakılmışlık kendini gösteriyordu. Hemen hemen hiçbir köyde erkeğe rastlanmıyor. Ya savaşta ölmüşlerdir, ya da cephededirler. Yaşlılar, kadınlar ya da ergenler çalışıyorlar. Maddî kaynaklar tükenmiş. İş hayvanı ve taşınım araçları yok. işlenmeyen toprak oranı yüzde 50'den az değil.[4090]
>
> Bana en önemli askerî sırları açtılar. Türk ve Yunan ordularının savaş durumlarını öğrendim. Savaşçı sayısından silah sayısı ve niteliğine, cephe gerisinin durumuna vb. kadar bu orduların tüm gereksinimlerini tanıdım. Diyebilirim ki, Türk silahlı kuvvetleri konusunda genel tasavvurum, hemen hemen Ukrayna ordusu konusunda olduğu gibidir. Tüm bakanlıklarda işlerin durumu konusunda bizi istekle aydınlattılar, gerçek bilgiler, gerçek belgeler verdiler, bizimle siyasal ilişkiler alanında değil, fakat ticarî, ekonomik, kültürel vb alanlarında da bağıntıları güçlendirmek olanağı sağladılar.[4091]

Anladığımız kadarıyla Frunze'nin Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine tevdi ettiği mahsus rapor ile "Sovyet Halk Komiserliğinin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesinin Birleşik Oturumunda Ankara Yolculuğu Hakkında Sunulan Rapor"u arasında birtakım farklar var:

> SOVYET HALK KOMİSERLİĞİNİN VE UKRAYNA MERKEZ YÜRÜTME KOMİTESİNİN BİRLEŞİK OTURUMUNDA ANKARA YOLCULUĞU HAKKINDA SUNULAN RAPOR
>
> Şimdi Ukrayna Yüksek Heyetinin, işleri hangi koşullarda başardığını ve bizim aldığımız sonuçları genel çizgileriyle açıklayacağım. Türkiye topraklarına girişimizle ortaya çıkan siyasal durum üzerinde birkaç kelimeyle durmak zorundayım, Sizin de hatırlayacağınız gibi Türkiye'ye gidişimiz Ekim ayında, Fransa ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmadan hemen sonraya raslamıştı. Bu anlaşma üzerine Batı Avrupa basını gibi Türk basınında da Rusya ile Türkiye arasında dostluk ilişkileri hakkında türlü söylentiler çıkmaya başlamıştı. Bu da Türkiye ile bütün Sovyet Devletleri arasındaki yakınlaşmanın tam bir iflâsı demekti. Moskova ile ilişki kurma konusu bir ara Türk Hükümeti ve Türk halkı için Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı en son ve tek sığınak olarak kabul ediliyordu. İşte bu ilişki, yararsız ve tehlikeli sayılıyordu o anda çıkan söylentilere göre. Buna şaşmamak gerekir. Çünkü bizde, Rusya'da, Ukrayna'da ve Kafkas Sovyet Cumhuriyetlerinde, Türkiye'nin tam bir dönüş yaptığı izlenimini uyandırmıştı. Eğer Türkiye, Moskova ve Kafkas Devle[tle]ri ile yapmış olduğu anlaşmaları islâh etmeyecek, değiştirmeyecek olursa bu, Türkiye'nin Antanta doğru bir yaklaşımı demek olacaktı.
>
> Bu dedikodu ve söylentilere bağlı olarak bizde, Antant'ın fesatçı politikası sonucu Türkiye ile aramızdaki sınırda bulunan askeri düzeni bile karıştırabileceği kuşkusu uyanmıştı. Hele Türkiye ile doğrudan komşu olan Azerbeycan ve Gürcistan'da bu kuşkular daha da güçlüydü. Bu arada şunu da söylemek gerekir ki, Türk topraklarında ve dışındaki, kısmen de bizim topraklarımızdaki pek çok unsurlar Sovyet Devletleri ile Anadolu Türkiyesi arasındaki dostluğun kopmasıyla çok yakından ilgileniyorlardı. Bu unsurların içinde çok sayıda beyaz ordu mensupları, dağıtılan beyaz ordu çetelerinin artıkları, Menşevikler, Ermeni Taşnak-Süyun mensupları gibi kişiler vardı. Kısmen bizim topraklarda, kısmen Türk topraklarında bulunan bütün bu kişiler var güçleriyle

---

4088 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258. Frunze, ayrıca, "bazı önemli çevrelerde Sovyet Cumhuriyetleri'yle bir federasyona gitme olasılığının bile tartışıldığını rapor etmiştir." *Frunze'nin Türkiye Anıları*, 1978, s. 125; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41, dipnot 40.

4089 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.

4090 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor . . .* [Rusça], s. 358; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 261.

4091 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor . . .* [Rusça], s. 359; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 231. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

aramızdaki dostluk ilişkilerini koparmaya ve ellerinden gelse Türkiye ile aramızda bir savaş çıkarmaya uğraşıyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Antant tarafından desteklenen kışkırtmaların sonucuydu bu.

Geçtiğim sırada Kafkasya'da heyecanın son sınırına vardığını tesbit etmiştim. Yakın bir gelecekte, Anadolu Türkiyesinin, (doğrudan doğruya olmasa bile) bizim topraklarımıza saldırması olanağı bulunan beyaz ordu birlikleri aracılığıyla dolaylı yollardan saldırıya geçeceği hakkında pek çok arkadaşımız arasında güçlü kuşkular vardı. Türk topraklarında dolaşırken orada da aynı panik havasının varlığını gördüm. Bizim heyetin ilk karaya çıktığı kent olan Trabzon'dan başlayarak Ankara'da biten yolculuğumuz sırasında son derece büyük telâşa tanık olduk. Hükümette olsun, en üst halk tabakasında olsun Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde başlayan bir soğukluk ve güya bizim tarafımızdan büyük bir askerî hazırlık yapılıyormuş diye alınan haberler üzerine ortaya çıkan bir telâş vardı.

İşe başladığımızda ilk yapacağımız, kısa süre içinde bütün bu kuşkuları dağıtmayı başarmak değildi. Çünkü bildiğiniz gibi bizim Türkiye'deki görevimiz belirli ve açıktı. Sovyet devletleri, Batı Avrupa ve Amerika'nın esareti altında bulunan Doğu ülkelerindeki ulusal demokratik hareketlere daima kendi sorunları doğrultusunda yardımcı olmuşlardır. Türkiye ile bizim aramızdaki ilişkilerde, güney komşumuza beslediğimiz başka duygulardan belki söz edilebilir, ama hiçbir zaman böyle bir nokta bulunamaz. Ayrıca benim, yalnız Sovyet Ukrayna'nın olağanüstü orta elçisi olarak gönderilmem de tüm Sovyetler Federasyonu ile birlikte Sovyet Ukrayna'nın Türkiye'ye karşı değişmez dostça duygular beslediğini açıkça ispatlar. Türkler benim yalnız Ukrayna'nın olağanüstü orta elçisi olarak değil, bizim tüm devletlerimizin tek ordusu olan işçi köylü Kızılordusunun komutanlarından biri olarak gelmeme de çok değer veriyorlar. Bu durum onların gözünde ne Ukrayna'nın, ne de Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı herhangi bir düşmanca niyet beslemediğini kanıtlıyor.

Bundan başka benim gidişim Türkiye'nin içinde bulunduğu son derece ağır koşullar sırasına raslıyor. Ağustos ayında, Türk ordusunun Yunanlılar tarafından yenildiği, Ankara'nın bile Yunan ordularınca alınma olanağı belirdiği bir zamanda Sovyet Ukrayna, Rusya'nın da onayıyla oraya bir elçi göndererek Türkiye'ye karşı dostluk eğilimini herkesten önce göstermek gereğini duymuştur. Bu olay bizim dostluk istediğimizi apaçık göstermiş oldu. Bütün bunlar Türk halkına da, Türk Hükümetine de Sovyet Devletlerinin ilişkilerini daha da sağlamlaştırmaya çalıştığını, bütün alanlarda bu dostluğu genişletmek ve bu dostluğu şimdiye değin olduğundan daha sağlam ve sürekli kılmak istediğini ispat etti.

Bütün bu durumlar sayesinde bizim görevimiz oldukça kolay bir biçimde yürüdü. Başlangıçta, özellikle Hükümet çevresinin ve yöneticilerin bize karşı davranışları son derece iyiydi. Tahmin edileceği gibi bizim onlara karşı gösterdiğimiz samimi ve yürekten dostluk düzeyinde değildi kuşkusuz. Bir güvensizlik seziliyordu. Bizim tarafımızdan Türkiye'ye karşı düşmanca bir eyleme geçilmesinden çekiniliyordu. Ama bunu halk için söylemek doğru olmaz. Burada şunu memnunlukla belirtmeliyim ki, bize Türk halkının geniş bir bölümünün, Türk köylüsünün, Türk Ordu yöneticilerinin gösterdiği yakın karşılama gerçekten yürekten ve dostçaydı. Her yerde, sınırdan Ankara'ya değin her yerde Türk halkının çoğu tarafından dostça yakınlık gördük. Bütün anlaşmazlıkları, (başka bir sözcük kullanamıyorum, çünkü ciddi bir şey yoktu ve olamazdı arada) özellikle Sovyet Devletlerinin Türkiye'den uzak oluşuna, teknik işbirliğinin kurulamamasına, kötü bilgi alışverişine ve dostluğumuzun bozulmasını isteyen kişilerin ve devlet adamlarının kışkırtıcılığına bağlıyorlar. Bütün bunlar açıklandığı zaman, açık ve uygun kanıtlarla sözleşmelerimize bağlı kaldığımızı, Türkiye ile dostluğu uluslararası ve ayrıca Doğu politikamızın temel taşı olarak kabul ettiğimizi ispatladığımız zaman, artık bütün işimiz -bizler için- basit ve kolay bir yola giriverdi. Ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin yönetici çevresinin bize karşı davranışı kesinlikle değişti.

Bizim için en önemli, nazik sorunlardan biri Fransa-Türkiye anlaşmasıydı. Biz bu sorunu, bu anlaşmanın ne olduğunu, Türk Hükümetinin niçin bu anlaşmayı yaptığını, hangi koşullarda imzaladığını açıkça ortaya koyduğumuz zaman ben şuna inandım ki, bu anlaşma bize karşı hiçbir düşmanlık taşımıyor. Bunun imzalanması Türkiye için yalnızca iç ve uluslararası durumunun açıkça yazıya dökülmesinden başka bir şey değil.

Benim ve bizim heyetin bütün elemanlarının edinmiş olduğu izlenimlerden en belirgin olanının, ülkenin maddi durumunun ağırlığı olduğunu belirtmem gerekir. Kentlerden köylere değin her yerde gözlerimizin önüne serilen büyük bir ekonomik yıkım ve başıboşluk oldu. Ülke on iki yıldır savaş içinde bulunuyor ve savaşın bütün

ağırlığı müslüman halkın omuzlarına yükleniyor. Çünkü askerlik yükümlülüğünü yalnızca onlar taşıyorlar. (Araplar ve Kürtler de eski Osmanlı İmparatorluğu devrinde askere alınmıyorlardı.) Yukarda söylediklerim Anadolu Türkiyesi topraklarında karşılaştığımız manzaradan sonra çok daha iyi anlaşılır. Köylerin hemen hiç birinde erkek nüfus yok. Ya ölmüş, ya da cephede bulunuyor. Yalnızca ihtiyarlar, kadınlar ve yeni yetişen çocuklar çalışıyor. Maddi kaynakları tükenmiş. Ne işe yarar hayvanları, ne de taşıt araçları var ellerinde. Boş kalan, işlenmeyen topraklar yüzde elliden az değil.

Ama bu arada şunu da belirtmem gerekir ki, bütün bu korkunç ekonomik yıkıma rağmen asıl Türk köylüsü daha savaşa devam edebilir ve edecek. Bütün bunlar şunu açıklıyor; Birincisi, Türk halkının büyük çoğunluğu arasında şu bilinç yaşıyor: Eğer savaşla elde etmeyi başaramazlarsa, bağımsız Türkiye'nin sonraki yaşamı daha kuşkulu olacak. Öte yandan Yunan askerlerinin yerlerinden kovduğu ve imha ettiği Batı Anadolu vilâyetlerinden gelen on binlerce, yüz binlerce göçmen bu durumu daha gerçekçi ve açık bir biçimde gözler önüne seriyor. Bu göçmen dalgası, köylülerin ve ordunun maneviyatının yükselmesi için en etkili propaganda oluyor.

Türkiye'nin genel durumunu yakından gördükten sonra şuna da kesinlikle inandım: Eğer Türk Hükümeti Fransız-Türk anlaşmasını imzalamamış olsaydı Türkiye'nin savaşı daha fazla sürdürmesi olasıydı, düşüncesine inanmıyorum. Az da olsa Anadolu Türkiye'sinin yitirdiği bölgelere sırtını dayamasını sağlayan bu Fransız-Türk anlaşması başarı şansı yüksek olarak savaşa devam etme olanağını ortaya çıkartıyor. Sovyet Federasyonuna ve Sovyet Ukrayna'ya karşı ilişkiler konusuna değinilmiyor. Yine söylüyorum, bize karşı yorumlanabilecek hiçbir nokta yok bu anlaşmada. Şunu da memnunlukla belirtebilirim ki, Türk Hükümeti bu anlaşmayı imzalamadan önce bütün tedbirleri almış. Zamanında dost devletlere görüşmelerin gidişi hakkında bilgi vermiş ve bizim ilişkilerimize zarar verebilecek hiçbir maddeye izin vermemiş. Türk Hükümeti bizim buna kesinlikle inanmamızı sağlamak icin, bana bu işle ilgili, Ankara Hükümetinin elinde bulunan bütün dokümanları önüme serdi.

En önemli askeri sırlara varıncaya değin incelemem için bana izin verilmişti. Türk ve Yunan orduları arasındaki askeri yazışmaları, orduların ihtiyaçlarını, sayılarını, silâh sayı ve niteliklerini, cephe gerisi durumlarını... hemen her şeyi öğrendim. Şunu söyleyebilirim ki, şimdi Türk silahlı kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusununki gibi biliyorum. Buna göre Türk Hükümetinin Sovyet Ukrayna temsilcilerine nasıl davrandıkları, güvendikleri üzerinde bir yargıya varabilirsiniz. Bütün dairelerde içinde bulunulan durum hakkında bize seve seve bilgi verdiler. Gerçek bilgiler, gerçek kaynaklardı bunlar. Yalnız siyasal alanda değil, ticaret, ekonomik, kültürel alanda da aramızdaki ilişkileri güçlendirme olanakları tanıdılar. Ayrıca şu anda Ankara'da bir heyet kurulması hazırlıkları sürüyor. Bu heyet yalnız diplomatik temsilcilerden değil, Milli Eğitim, ticaret, sanayi gibi kurumların temsilcilerinden oluşturulacak. Bunlar ilk olarak diplomatik ilişkilerin yanısıra, öteki bütün konularda, kısmen de millî eğitim alanındaki ilişkileri düzenleyecek. Ankara'da olsun, bütün öteki yerlerde olsun, Sovyet Ukray'na ve Rusya'nın, millî eğitimi düzenleme alanında Türkiye'nin yardımına koşması istendiği söyleniyor. Bu arada Türk gençlerinin bizim yüksek okullarda öğrenim görmesi konusu da atıldı ortaya. Benim tarafımdan bu konuda Sovyet Ukrayna'nın seve seve yardımcı olacağı açıklandığı zaman her tarafta büyük bir minnetle karşılandık. Hele bir kentte, Yozgat'ta, en yakın dostluk gösterileriyle karşılaştık. Orada liseli gençler ve öğretmenler yoldaş Gringo ve Lunaçarskiy adına telgraf yollamışlar. Bu telgrafta devletimize karşı yakın dostluk duydukları belirtiliyormuş.

Daha sonra bütün bu ilk sorunlar aydınlandı ve genel durum ortaya çıktı. Böylece öteki sorunu çözmeye giriştik. Bizim asıl görevimiz olan, yani Sovyet Ukrayna ile Türkiye arasında kurulacak dostluk ve destek koşullarının görüşülmesi sorununa. Büyük bir memnuniyetle söylemek zorundayım ki, bütün bu anlaşmanın koşullarını görüşebilmek ve anlaşmayı sağlamak için çok az bir süre vardı elimizde. Alışılmış diplomatik usullerden ayrılınca bütün bu işler için topu topu 4-5 gün yetti. Yani bütün işin teknik yanını tamamlamak için istenen süre kadar. İşin aslı bunun çok açık ve her iki tarafı da ilgilendiren genel sorunların ilk görüşmelerden sonra belirlenmiş olmasından ileri geliyor. Karşılıklı onaylayarak görüşmelerimize temel olarak Moskova Türkiye anlaşmasını aldık. Bizim durumumuzun ve Türkiye'nin durumunun özelliklerine bağlı olarak sırasıyla gereken düzeltmeleri yaptık. Ama yine de bu anlaşmanın genel temeli ve içeriği hemen hemen Rus Türk anlaşmasının aynıydı.

Şimdi birkaç genel sonuç çıkartalım: Tam bir açıklık ve kesinlikle belirteyim ki, bizim bazı çevrelerdeki, Türkiye'nin Sovyet Devletlerine karşı dostça ilişkilerini değiştirdiğine ve düşmanlarımızın safına geçebileceğine ilişkin bütün kuşkular değişti. Bu kuşkular tümüyle dayanaksızdı, çünkü Türk halkı bizimle dostça ilişkiler kurmaya eğilimliydi. Şuna inanıyorum ki, Türk halkını kendi eğilimini değiştirmek ve bize karşı ilişkilerini düşmanlığa çevirmeye zorlamak hiç bir zaman mümkün olamaz. Bunun olanaksızlığını ve Türk Hükümetinin de bize düşmanca cephe almasının sözünün bile edilemeyeceğini tekrar söylüyorum. Başındaki Mustafa Kemal Paşa'dan başlayarak Büyük Millet Meclisine değin bütün Türk Hükümeti en açık bir biçimde dostluğunu ve verilen taahhütlerin güvenilirliğini belirtiyor. Halklarımız crasında kardeşlik ve dostluğumuzu en ileri düzeye ulaştırmak, bu dostluk ve kardeşlik bağlarını çok ilerletmek ve sağlamlaştırmak üzere gereken bütün tedbirleri almak için kesin isteklerini sürdüreceklerini anlatıyorlar. Bu bağ, Türkiye'nin pek çok ileri geleninde, Batı Antantının yağmacılarına karşı, Batı emperyalizminden kendini korumak için oluşturulacak bir Doğu ülkeleri Antantı kurma gerekliliğini çıkarmış ortaya. Hatta bazı belirli çevrelerde sorun, Sovyet Devletleriyle bir Federasyona gitme olanağı olarak görüşüldü. Kuşkusuz bunlar yalnızca konuşmalardan ileri geçmedi. Ama Türk yönetici çevrelerinin ve Türk halkının yönetici tabakasının Sovyet Federasyonu ile ilişkilerde özel bir yön almasını sağladı. Bu nedenle kesinlikle rahat olabiliriz ki, Türkiye tarafından Türkiye'nin başında Büyük Millet Meclisi bulunduğu sürece bize karşı hiç bir tehlike çıkmayacaktır. Şundan da emin olabiliriz ki, bizim genel çıkarlarımız bu güney komşumuzla dostluğumuzu sağlamlaştırmayı ön görüyor. Bu orada, Karadenizin öteki yakasında da açık ve kesin olarak itiraf ediliyor. Ayrıca, her türlü tedbirlerin alınacağına, bizim ilişkilerimizin genişlemesi ve geliştirilmesine çalışılacağına, karşılıklı kötü haber alma sonucu ortaya çıkan yanlış anlamaların çabuk ve kesinlikle ortadan kaldırılaca ğına da güvenebiliriz.

İşte bize karşı dost ve kardeşlik duyguları besleyen Türk halkının şimdiki yöneticileri hakkında ve orada bize karşı beslenen dilek ve duygular hakkında söyleyebileceklerim bunlar.[4092]

2 Şubat'ta Ukrayna Başbakanı Petrovski, Frunze'nin raporunu aldıktan sonra Mustafa Kemal'e bir kutlama mesajı gönderir.[4093]

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanının,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e Telgrafı

2 Şubat 1922

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti büyük bir memnunlukla Ankara'dan dönen Olağanüstü Yetkili Temsilcisi yoldaş Frunze'nin raporunu dinledi ve Türkiye Ukrayna Anlaşması hakkında bilgi edinerek, anlaşmanın imzalanması sırasındaki tüm görüşmelerin dostça geçtiğini öğrendi.

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi adına, şahsımızda Türkiye Millet Meclisi'ne büyük memnunluğumuzu iletmek isterim. Ukrayna halkı ve Hükümeti üstlendiğimiz yükümlülüklere ve Türkiye'ye karşı besledikleri kardeşlik duygularına bağlı kalınmasını onur ve şeref meselesi biliyorlar. Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi her alanda Türkiye'ye yakınlaşmayı sağlamaya çalışarak ve böylece sonuna kadar dost ve kopmaz bir bağlaşığı olarak kalacaktır. Başkanı olduğunuz Millet Meclisi'nin, ülkesini içinde bulunduğu tüm zorluklardan ve tehlikelerden çıkarmaya gayret ettiğini yakından biliyor ve ülkenizin verdiği kayıpların ve tüm çabalarının en kısa bir zamanda büyük zaferler ve başarılarla sonuçlandığını görmenizi diliyorum.

Harkov, 2 Şubat 1922

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovski[4094]

Ankara'daki ABD Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie, ABD Ticaret Bakanlığına teftiş raporu gönderdi:

[4092] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 118-126. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[4093] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335.
[4094] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 444.

[..] Milliyetçi Hükümet, eski tip bireysel imtiyazlardan yana değil. Ele alınacak her projeye Türklerin de katılmasını istiyor. Doğal olarak, şimdilik bu katkının ölçüsü, Hükümetin durumu ve özel sermayenin azlığı nedeniyle, sorun yaratabilir.

Ticaret konusunda hemen ilişkilere girmek için olanaklar parlak değil. Hükümet savaşla uğraşıyor ve bütün enerjisini buraya harcıyor. Bu nedenle üretim çok az, ihracat için hemen hemen hiç üretim fazlası yok. Hükümet, mali bakımdan zorluklar içinde, gelirini gümrük gelirlerine ve gelirlerden alınan doğrudan vergilere bağlamış durumda. Bolşevik Hükümetinden cephane ve teçhizat olarak yardım alınmıştır. Belki de Bolşevikler altın olarak avans da açmışlardır ama bunu doğrulatmak olanak dışı. Buradaki bankalarda ruble bulunabiliyor. 750 kâğıt kuruşa karşılık 10 altın ruble üzerinden satış yapılıyor. Milliyetçi Hükümet, yeni bir para bastırmış değil, daha ilerki bir tarihe kadar da bastırmayacak. Birkaç aydan beri Anadolu'dan dışarıya altın çıkarılması yasaklanmış durumda. Bu nedenle Anadolu'daki altın lira, İstanbul'daki fiyatıyla ya aynı, ya da birkaç kuruş yüksek.. [..]

Milliyetçi [..] Hükümeti yöneten insanlar [..] çoğunlukla Batı fikirleri, eğitimi ve kültürüyle yetişmiş Türklerdir.

[..] Milliyetçi Hükümet Bolşevik değildir, bu yönde bir eğilimi yoktur, Moskova Hükümetinin etkisi altında da değildir. Açıkça ve içtenlikle Bolşevik kurallarının dinsel ve ekonomik yapı nedeniyle uygulanamayacağına inandıklarını belirtiyorlar. Komünizm ilkeleri Türkiye'de geçerli koşullarla uyuşmuyor. Gerçek anlamında, köylüler Rus köylüsüne benzemiyor. Türkiye'de hükümet işlerinde önemli rol oynayan İslam dininin, geniş arazileri var. Bunları kamulaştırmak, özel mülkiyete ve çıkarlara karşı çıkmak olanak dışıdır. Milliyetçiler, Moskova Hükümetinin Yunanlılara karşı kullandıkları, mühimmat yardımına şükran duyuyorlar. Ama Milliyetçiler Rusya'nın eski bir düşman olduğunu ve "Pan-İslavizmin siyasal, ekonomik ve ticari yönden Batı emperyalizminin ilerleyişi gibi, bağımsızlığa karşı bir tehlike sayılması gerektiğini" biliyorlar. Bir kabine üyesi bana şunları söyledi: "Biz Bolşevik değiliz ve olmayacağız. O kadar öteye itilmek istemiyoruz. Avrupa tarafından zorlanmadıkça, elimizden geldiği kadar Bolşevikleri kullanmak istemeyiz."[4095]

1 altın Ruble, 75 kuruş.

3 Şubat 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: Cenova Konferansı *Başkanı Poincaré'in, İngiltere'nin Paris büyükelçisi Harding'i kabulü sırasında, Harding, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi müttefiklerin kararlarını uygulamaya zorlamak için Fransa'nın ne tür tedbirlere başvurmaya hazır olduğunu sormuştur. Yunanistan, İngiltere'nin hakemliğini kabul edeceğini bildirmiştir ve şimdi sırada Türkiye vardır. İngiltere, Türklerle dostane ilişkiler sürdüren Fransa'nın, zorunlu müdahaleler konusunda İngiliz hükümeti ile ortak hareket etmeye hazır olup olmadığını öğrenmek istemiştir*.[4096]

6 Şubat 1922. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Cenova'da başlayan müzakerelerin odak noktası, İzmir ve Trakya sorunları ile Türk ve Yunan azınlıkların himayesi sorunlarıdır. Bu süreçte, Türk Hükümeti, yabancı askerî birlikler geri çekilene kadar, müttefiklerin denetim uygulamaktan vazgeçmelerini talep etmiş ve bu taleplerin yerine getirilmesi için gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir*.[4097]

7 Şubat 1922. *Sovyet Rus Elçisi Aralof, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla BMM'ne gönderdiği mesajda, Türk Kurtuluş Savaşı'nı övdü. Mesaj 20'de Meclis'te okunacak ve sıcak karşılanacaktır*.[4098]

9 Şubat 1922. *Meclis'in gizli oturumunda, 1921 yılı bütçesi görüşüldü. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, bütçede 25 milyon lira açık olduğunu söyledi. Sorular üzerine, millî yükümlülük (tekalif-i milliye)*

4095 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, 2011, s. 139, 141, 143.
4096 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
4097 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
4098 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 267.

gelirlerinin ayrı bir bütçede toplandığını, Rusya'dan şimdiye kadar 6 milyon 160 bin Ruble, yani 616.000 lira alındığını, 160 bin liranın da Almanya'da ziyan edildiğini söyledi.[4099] 1 lira, 10 Rus Rublesi ediyor.

*Frunze'nin raporları üzerine, 9 Şubat 1922 günlü toplantısında Politbüro, tüm Transkafkasya Cumhuriyetleri'nin Merkez Komitelerine, Türkiye ile sınırı olan RSFSC bölgelerine, Ankara'yla olan bütün sorunların kapandığını bildirme ve Ankara hükümeti ile RSFSC arasında her türlü anlaşmazlık nedenlerinin ortadan kaldırılarak dostane ilişkiler kurulmasını önerme kararı a*ldı.[4100]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar. Cenova Konferansı *sırasında, Lord Curzon, Türkiye'nin, Anadolu'daki başlıca merkezlerini de içine alacak şekilde ve başkenti İstanbul olmak suretiyle, millî birliğini kurmasına izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Boğazları kapatmasına asla müsaade edilmeyecek ve İngiltere ve müttefiklere hizmetleri nedeniyle, Yunanistan'a da tavizler verilecekti*r.[4101]

10 Şubat 1922. TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Vekili Mahmut Celâl (Bayar), Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e telgraf keşide eyledi: *Bugün, 10 Şubat günü, geçici olarak Dışişleri Komiserliği görevini üstüme alırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve kendi adıma, Berlin, Londra ve Roma'daki Rus temsilcilerine Türkiye'nin Cenova Konferansına çağrılması konusunda göndermiş olduğunuz talimat için teşekkürlerimizi memnunlukla sunarım*.[4102]

Pravda gazetesi, General Mihail Frunze'nin beyanatını neşretti: *Emperyalist savaş sonucunda Türkiye'nin paylaşılması, İtilaf'ın İstanbul, Suriye, Filistin ve Trakya'yı ele geçirmesi; Batı Anadolu'nun Yunanlılarca işgali, Türk halkının ulusal duygularına bir sövgüdür. Ve işgal edilmiş Türk bölgelerinde Yunanlı işgalcilerin uyguladıkları inanılmayacak ölçüdeki zalimlikler, tüm bunlar, bu soyguna katılanların tümüne karşı korkunç bir düşmanlık duygusu uyandırdı ve ülkenin tüm yoksulluğuna, yıkıntısına, onlarca yıldan fazla süren savaşın sonucu olan genel yorgunluğa karşın Türk halkının zorbalara karşı şiddetli bir silahlı savaşım vermesini olanaklı kılan bir zemin yarattı*.[4103]

13 Şubat 1922. Londra'daki Sovyet Rusya mümessili Krassin, Britanya Hariciye Nezâretine müracaat ediyor. *Avrupa ülkeleri arasında barış ve normal ilişkiler konususun görüşüleceği Cenova Konferansına, Türk yönetiminin de katılmasını sağlamada etkisini kullanmaya çağırıyor; Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununun da bu konferansta görüşülmesini istediğini bildiriyor*.[4104]

15 Şubat 1922. *Çiçerin, 15 Şubat'ta Tiflis'e, Legran'a yazarak Ali Fuat Paşa'nın cephane trenlerinin geç kaldığından yakındığını söyler. Legran ise sevkiyatın devam ettiğini yazar*.[4105]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin,
Kafkaslarötesi Cumhuriyetierindeki Temsilcisi
B. V. Legran'a Telgrafı

15 Şubat 1922

Ali Fuat gönderdiği bir nota ile, Kars'taki konsolosumuzun, Türklerin Tiflis-Batum üzerinden Batı cephesine gitmek üzere yola çıkardıkları cephane yüklü vagonlara ait sevk evrağının vize edilmesini reddettiğini

4099 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 270.
4100 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle İlişkileri*, 2014, s. 129.
4101 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
4102 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 445.
4103 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 243.
4104 FO/C 1720/458/62; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.
4105 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335.

bildiriyor. Hemen [Kars konsolosu] Norman'a talimat verip Türklere gerekli vizenin hiçbir zorluk çıkarmadan verilmesini ve Türk cephane yükünün yukarıda adı geçen yoldan yoluna devam edebilmesi için gereken bütün önlemlerin alınmasını sağlayınız. Talimatı yerine getirdiğinizi telgrafla bildiriniz.

Çiçerin[4106]

Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'ye aid *Yenigün* gazetesinin idarehanesini ziyaret ederek, *her iki milletin büyük devrimlerinden sonra başlayan ve halen bütün samimiyetiyle devam eden ilişkilerinden* memnuniyet duyduğunu ifade etti.[4107]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Bolşevik Mümessili Radek, Fransa tarafından Türkiye'ye karşı takip edilen siyasetinin Ruslar tarafından meserretle karşılandığını söylüyor*.[4108]

17 Şubat 1922. Legran, Çiçerin'e cevabî telgraf keşide eyledi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin,
Kafkaslarötesi Cumhuriyederindeki Temsilcisinin
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri
G. V. Çiçerin'e Telgrafı

17 Şubat 1922

Ne Norman, ne demiryolları idaresi, ne de Devrimci Komite Türk yüklerinin Batum'a sevkinde herhangi bir şekilde ne engel olmak istediler ne de oldular. Türk kumandanlığından, bu tür olaylarda, sadece dingil adedinin bildirilmesi isteniliyor ve yükün niteliğinin açıklanması bekleniyor, bu ise demiryolları idaresine, nakliyatı yapmak için gerekmektedir. Bu bilgi verilir verilmez sevkiyat hemen yapılıyor. Halen hiçbir engele rastlanmadan devam edilmektedir.[4109]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Cenova'da müzakereler devam ederken, 16 Şubat'ta Kemal Paşa, konferansa bir Türk temsilcinin katılmasına müsaade edilmediği takdirde, Ankara Hükümeti'nin, Türkiye ile ilgili alınacak herhangi bir kararı katiyen kabul etmeyeceğini beyan etmiştir*.[4110]

18 Şubat 1922. İstanbul'daki Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle hususî mülakat etmiştir. Mülakatın tafsilatı hakkında TBMM Hükümetine acele telgraf gönderiyor. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin belirttiğine göre *İslâm Fransız tebaasını tatmin etmek*, Türkiye'yi *tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek* ve dahi *Türkiye'yi yenileştirmek*; Fransa'nın millî menfaatleri gereğidir:

Hariciye Vekâletine

Çarşamba günü 15/2/338/1922 tarihinde saat 4. Sonrada İstanbul'a geldik: Haydarpaşa rıhtımında Halk yaşasın Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yaşasın Mustafa Kemâl Paşa! diye bağırıştılar. İzzet Paşa Kalemi mahsus müdürünü göndermişti. Dünkü perşembe gününü Hilâli Ahmerde hemen gazetecilerin mülâkatlariyle geçirdik. Tevfik Paşa'nın bitaraf bir yere gelmesi mümkün olmadığı için bu sabah onbirde Hamid Bey'in konağına gittik. İzzet Paşa da orada idi. İkisinde de İngiliz korkusu ve İngilizler'le anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa Devletlerle olan münâsebâtında ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misâk-ı Millî esaslarını istemekte israr ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisinin Makamı Hilâfete merbut meclisimiz mahiyet-i asliyesiyle tanıldığı halde Meclisin de bunu izhar edeceğine dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucip oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezcümle benim seyahatım esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi yeni esası itibariyle muvafık gördüler. Arkadaşlariyle konuşup

4106 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 446.
4107 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 279.
4108 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 279-280.
4109 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 447.
4110 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

bir cevap verecekler. Sık sık görüşmekliğimizi söylediler. Bunun bîtaraf bir yerde kabil olduğu cevabını verdik. Öğleden sonra evvelâ İngiliz Komiserl Rumbold ile, müteakiben Fransız Komiseri General Pellé ile görüştük. Rumbold seyahatimin mahiyetini ve karar ittihazına mezun olup olmadığımı sordu. Seyahatimin tenvir ve tenevvür için olduğu ve sifat-ı resmiyem ile Meclisin müttehiden beyan ettiği itimadın konuşmak için lâzım gelen kudreti bana bahşettiğini söyledim. Yunanlılarla aramızda arazi meselesi ve diğer devletlerle de sair mesail mevcut olduğu mukaddemesini serdederek arazi meselesine girişti. Yunanlılara hem Anadolu'nun hem Trakya'nın tahliyesinin teklifi halinde bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur, dedi. Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü halinde ne yapılırsa Trakya'nın tahliyesini kabûl etmediği takdirde de aynı şeyin yapılabileceğini beyan etmekliğimiz üzerine Hükümetim bizimle müttefikan harb etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez dedi. Trakya'dan Şarki ve Garbi her iki Trakya'yı mı kastetmekte olduğumuzu ayrıca sual etmesi üzerine mevzuu bahis olan Şarkî Trakya'dır. Fakat Misâk-ı Millîmiz Garbî Trakya'nın mukadderatını da Şarkî Trakya'nınkine raptetmiştir dedik. Bulgarla bizim hem hudut olmamıza Balkan Devletlerinin hoş bir nazarla bakmayacaklarını ve Bulgarlarla bilittifak kendileri aleyhine harbe girişmiş olduğumuz için böyle bir ittifaka bir daha mahal vermemek iktiza ettiğini söylemesi üzerine Bulgarlarla aramıza bir dil olarak Yunanlılar sokulurlarsa bu halin Yunanlıları hariçte müttefik aramaya, bizi de Bulgarlarla ittifaka sevk edeceğini ve bunun harice de sirayetiyle yine iki taraf hasıl olacağını, bundan başka Yunanlıların Trakya'da vücudu İstanbul'un Marmara Denizinin ve bu denizin cenup sahillerinin ve bu sahillerin hinterlandının emniyetini ihlal edeceği cevabını verdik. Nefsi Edirne şehrinin hâli hazırdaki nüfusuna göre İslâmların büyük bir ekseriyet teşkil etmediğine dair bir rapor aldığını beyan eylemesi üzerine bunun yanlış olacağını, Harb-i Umumiden bir sene evvelki istatistiklerin Trakya'nın kahir bir ekseriyetle Türk ve Müslüman olduğunu göstermekte bulunduğunu ve bu halkın Yunan zülmünden Bulgaristan'a ve İstanbul'a firar etmiş bulunduğunu ve meselenin halli için bu istatistiklerin esas ittihazı lâzım geldiğini söyledik.

Kapitülasyonların iktisadî kısımlarının ilgası demek ecnebilere bu hususta teba-i mahalliye muamelesi yapmak yani yerlilerden ne vergi alınıyorsa ecnebilerden de aynı vergiyi almak demek olduğuna göre bunu şahsen muhik bulduğunu fekat adli kapitülâsyonları birden bire ilga mümkün olamıyacağını Mısır kendilerinin himayesi altında olduğu ve bunun ecnebiler için bir teminat teşkil etmesi lâzım geldiği halde Mısır'da muhakimi muhtelitanın kırk sene devam ettiğini söyledi. Uzun izahat vererek davamızı müdâfaadan sonra hükümetimizin ıslahatı adliye ile meşgul olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini bildirdik.

Ekalliyetler meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sordu. Misâk-ı Millî Maddesinin bunu temin eylediğini diğer devletlerle yapılan malûm muahedatın bahşettiği hukuku bizim temin edeceğimizi söyledik. O muahedelerin tatbiki ahkâmını Cemiyet-i Akvamın temin eylediğini bizde dahi böyle olacağını söyledi. Bizde Misâk Millî hükmünce o muahedelerde ne varsa bizde onu kabul ediyoruz dedik.

Mübadele-i cebriyeden bahsettik. Bunu muvafik bulmadı. Boğazlar meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sual etmesi üzerine biz İngiltere'nin bu babda muayyen bir fikri varsa bize bildirmesini rica ettik. İngiltere meselenin şeklinde yalnız değil ki bir şey söyleyebilsin dedikten ve İngiltere'nin menfaatı ileride Türkiye ile meselâ Elcezire ve Irak'tan dolayı bir ihtilaf halinde Boğazların kendisine kapan[ma]masını temin eylemek olduğunu beyandan sonra tekrar bizim fikrimizi sordu. Misâk-ı Millî maddesi hükmünü beyandan ve Karadeniz sahilindeki Devletlerin bu meselede en ziyade alâkadar olduklarını ve bizce asıl matlup olan bizim hâkimiyetimizin mahfuziyeti ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temin maddeleri olduğunu ve bu şartlarla Boğazların münâkalat-ı âleme küşadını Misâk-ı Millî ile kabul eylemiş bulunduğumuzu söyledik. O halde Boğazları tahkim arzusunda mısınız dedi. Biz evvelki sözlerimizi tekrar ederek geçtik. Harbe de hazırsınız değilmi? dedi. Evet dedim. Müzakerât muvaffakiyetle nihayetlenmezse ne zaman harbe başlayacaksınız dedi. Bunu Erkânı Harbiyemiz bilir dedik. Ayrılırken inşaallah bu defa sulha nail oluruz demesi üzerine İngiltere cidden sulhu arzu ediyorsa nail oluruz. Dedik. İngiltere'nin büyük bir müslüman devleti olduğunu ve Müslüman âleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sûlhü arzu ettiklerini söyledi. General Pellé iki gün evvel Paristen gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincaré, Maraşel Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştüğünü Poincaré'nin gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde hatta teferruatta dahi tebeddül olmadığını İslâm Fransız tebasını tatmin etmek bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek Türkiye'yi yenileştirmek Fransa'nın menafii iktizasından bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye'nin avukatlığını yapacağını beyandan sonra İngilizlerin son muhtırasında

> Fransa'nın buna karşı verdiği cevaptan istidlâline göre Trakya ve ordumuzun gönüllü efrattan teşekkülü ekalliyetlerin hukukî meselelerinde azim müşkilâta uğrayacağımızı fakat bu meselelerde Fransa'nın bize zâhir olacağını beyandan sonra, Maliyemizin hakkı hâkimiyetimizi en az takyit edecek surette ve bütçenin umumuna şamil olmamak üzere bir müddeti muvakkate için murakabesi meselesiyle adlî kapitülâsyonların yine bir müddeti muvakkate bir istihale devresi geçirmesi maddesinde fedakârlık etmemiz lazım geleceğini söyledi.
>
> Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin en ziyade âlakadar olduklarına dair serdettiğimiz fikirleri General Pellé şahsen tasdik etti. Ve sözlerinden bu mesele için aralarında henüz bir şekil tayin etmemiş olduğu anlaşılıyordu. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında ihtilâf-ı efkâr olduğu görülmekte olduğundan şayet bu babta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyl edilemezse neticenin ne olacağına dair sorduğum suale Fransa'nın bizim avukatlığımızı ifada son dereceye kadar gideceğini fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunması Fransa'nın ellerini bağladığını ve her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi.
>
> Yusuf Kemâl[4111]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul Hükümeti'nin konferansa resmî katılma talebi de, müttefik yüksek komiserleri tarafından, Türkiye'nin Asyalı ve muharip bir devlet olması nedeniyle konferansa kabul edilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir*.[4112]

19 Şubat 1922. *Ankara'da Rus Sovyet Hükumeti Ticaret Temsilciliği törenle açıldı. Bazı Hükümet üyelerinin de hazır bulunduğu törende Aralof, baulılann kapitülasyon ve imtiyaz uygulamalarına çatarak Türkiye ile Sovyetlerin bir iktisadi cephe oluşturmalarını önerdi. Bu konuşmaya Dışişleri Bakan Vekili Celal Bey karşılık verdi*.[4113]

20 Şubat 1922. *Sovyet Elçisi Aralofun 7 tarihli mesajı Meclis'te hararetli alkışlarla karşılandı. Rus milleti, Sovyet devrimi ve Türk-Sovyet dostluğu konusunda heyecanlı konuşmalar yapıldı. Ezilen milletlerle birlikte yürüneceği dile getirildi. Meclis, Aralofa teşekkür mesajı yazılmasına karar verdi. Aralofun mesajı özetle şöyle: Giriştiğimiz muazzam kavgayı anlıyoruz. Mücadeleniz her an, Kızılordu'nun her eri, her işçi ve köylü tarafından izlenmektedir, alkışlanmaktadır. Biz de sizin çektiğiniz yoklukları, acıları çektik. Düşmanlarımızı yendik. Komşularımıza "Cesur ol, düşman önünde boyun eğme, sonuna kadar mücadele, yalnız tahammül ve cesaret emperyalizmi yenebilir" diyoruz. Amaçlarımız ortaktır. Rus milleti size yardımcıdır. Bütün Türk milleti, sancağınız altında birleşsin. Yaşasın Türk milleti, Yaşasın Türkiye Bütük Millet Meclisi, yaşasın Kahraman Türk ordusu! Yaşasın bütün Doğu'nun emperyalizm boyunduruğundan kesin kurtuluşu!*[4114]

> Aralov, Ankara'da göreve başladığının haftasında (7 Şubat 1922), Meclis'e bir mektup göndererek, Sovyet hükûmetinin Türk dostluğuna verdiği önemi belirtmiştir. (Meclis'te bu mektup okunduktan sonra, "Rusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Türkiye Mümessil-i Siyasiyesi"ne, Türklerin de aynı şekilde düşündüklerini göstermek ve bir teşekkür yazılmasını teklif etmek üzere konuşanların, Erzurum mebusu Hüseyin Avni ve Antalya mebusu Hamdullah Suphi gibi mukaddesatçı ve milliyetçi kimseler olmaları dikkati çekmektedir.)[4115]

21 Şubat 1922. *Ukrayna Merkez İcra Komitesi Başkanı Rakovski'nin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği dostluk ve başarı telgrafı Meclis'te okundu.*[4116]

4111 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, 1994, c. 1, s. 399, Belge: 67. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4112 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
4113 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 285.
4114 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 286.
4115 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 170, dipnot 160.
4116 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 288.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Rusya'nın Meclis-i Millîmize selamı. Hepimizi içine alıp götüren cereyan halkçılıktır*.[4117]

22 Şubat 1922. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Waterlow, Sovyet Rusya mümessili Krassin'e 13 Şubat tarihli dilekçesine cevab veriyor. *Cenova Konferansının Türk sorununu ele almayacağını ve zaten Türk yönetiminin konferansa çağrılması konusunun Sovyet yönetimini ve Londra'daki Sovyet temsilcisini ilgilendirmediğini* bildiriyor. Nitekim Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Krassin'in müracaatını *küstahlık* olarak nitelendirmiştir.[4118]

İngiltere Dışişleri Bakanı G. N. Curzon'dan,
RSFSC'nin Londra'daki Temsilcisi
L. B. Krasin'e

22 Şubat 1922

> Cenova'da toplanacak olan konferans hiçbir şekilde Türk sorununu ele almayacağı gibi, bu konferans için Türk Hükümeti'ne çağrı yapılıp yapılmaması konusu, Londra'daki Rus ticaret heyeti veya Moskova'da Sovyet Hükümeti'ni ilgilendirecek bir konu olmasa gerek.[4119]

Çiçerin, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine tezkere gönderdi. Buna göre General Frunze'nin Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine sunduğu 2 Şubat tarihli rapor mucibince, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine vaadettiği *yıllık 10 milyon altın Rubleden geri kalan 3.5 milyonun* da teslim edilmesini kararlaştırmıştı. Fakat *Maliye Komiseri G. Ya. Sokolnikov içteki kötü durumu öne sürerek buna karşı* çıkmaktadır. İşte, *Çiçerin Merkez Komitesine sert bir protesto yollayarak böyle bir davranışı Türkiyeli çiftçi ve işçi kitleleri açısından bir "siyasî cinayet" Sovyetlerin dış politikası açısından bir "siyasî intihar" olarak nitel*iyor.[4120]

İstanbul'da birtakım temaslar gerçekleştiren Yusuf Kemal (Tengirşenk), Fransız *Journal d'Orient* gazetesine beyanat verdi:

> Bizim maksadımız, cihana Yeni Türkiyayı tanıtmakdır. Biz "millîci"yiz biz imperyalist değiliz. Başkalarının elinden arazisini veya emvalini almak istemiyoruz. Biz aşikâr ve gayr-i kâbil-i münakaşa bir suretde bize aid bulunan şeyleri taleb ediyoruz. Biz iddia edildiği gibi Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz.[4121]

Yenigün gazetesi mürettipleri, İstanbul Mebusu Numan Usta, Dr. Tevfik Rüştü ve Keskin İmalat-ı Harbiye Ustabaşısı, Rus Elçisi Aralofun geçen hafta Yenigün'e yaptığı ziyareti iade ettiler. Elçilikte yemek yenildi. Aralof, Emperyalistlere karşı mertçe savaşan yeni Türkiye ordusunu, bütün Anadolu halkını ve konuk Ankara emekçilerini selamladı. Anadolu emekçilerinin "her şey cephe için" şiarıyla geceyi gündüze katarak çalışmalarını takdir etti. Rus işçi ve köylfılerinin dfınya emperyalizm ve kapitalizmine karşı mücadelesini herkesten önce doğu emekçilerinin anladığını ve emperyalizme karşı özellikle yeni Türkiye'nin sivrildiğini söyleyerek "Yaşasın yeni Türkiye, Yaşasın Türkiye emekçileri, yaşasın sarsılmaz ittifakımız" dedi. Numan Usta ve Tevfik Rüştü birer cevap konuşması yaptılar. Mürettipler, Aralofa, özenle bastıkları bir kutu kartvizit hediye ettiler. Yemekte Enternasyonal ve işçi şarkıları söylendi. Aralof, Sovyet Rusyası Mürettipleri Sendikası ve Amele Sendikaları genel merkezine Türkiye işçilerinin gösterdikleri muhabbeti anlatan birer telgraf çekeceğini söyledi.[4122]

4117 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 288.
4118 FO/7419/C 2170; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.
4119 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 448.
4120 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.
4121 Vakit, 22 Şubat 1922, Numero 1509, *Yusuf Kemal Beğin Mühim Beyânâtı*, s. 1.
4122 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 290.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Aralof ve Frunze yoldaşlar: iki millet, ellerini birbirine uzattılar*.[4123]

23 Şubat 1922. *O günlerde hasta olan Lenin ise, Merkez Komitesi Politbüro üyeleri için V. M. Molotov'a bir not göndererek* TBMM Hükümetine teslim edilmesi düşünülen 3.500.000 altın Rublelik para hakkında *şunları yazar: "Çiçerin'in tümüyle haklı olduğunu göz önüne alarak, Politbüro'nun aşağıdaki kararı almasını öneriyorum: Çiçerin'in görüşü kabul edilsin ve verilen söz tümüyle ve zamanında yerine getirilsin." Lenin, Stalin ve Kamenev'e yazarak bu konunun üzerinde ısrarla duru*yor.[4124]

> "Türkiye komisyonunda Sokolnikov yoldaş, nasıl niteleyeceğimizi bilmeyeceğimiz kadar dehşetengiz bir öneride bulunarak, Moskova sözleşmesinde yer alan onurlu yükümlülüğü ihlal etmemizi, bizden talep edilen ve artık Tiflis'e ulaşmış bulunan tutarı (ki Türkiye kendi görevlileri sayesinde bunu öğrenmiştir) sözleşme süresi içinde (16 Mart) ödemekten vazgeçmemizi, dolayısıyla bize güvenen Türk köylü ve sanatkârlarını kabaca aldatmamızı, kendimizi bütün Doğu halkları önünde rezil etmemizi istedi; böylece artık hiçbir konuda bize inanmasınlar, bizi birer yalancı olarak görüp nefret etsinler ve sözleşmeyi imzalayan kişi olarak şahsen beni tüm Doğu halkları karşısında rezalet kazığına çivilesinler, siyasal ceset yapsınlar.
>
> Bu tür bir öneriyi onaylamak için birilerinin parmak kaldırabileceğine, siyasal intihara kalkışacağına inanamıyorum. Bu, dört küsur yıl boyunca karşılaşmış olduğum en dehşetli durumdur. Komünist selamıyla. İMZA (Çiçerin)"
>
> "Yoldaş Molotov! Bence Çiçerin kesinlikle haklıdır ve Merkez Komitesi'ne Çiçerin'in bakış açısını onaylamasını ve Bolşevikler tarafından verilen sözün tutularak ödemenin zamanında yapılması kararı almasını öneriyorum. 24. 02. (İMZA) Lenin"[4125]

Ukrayna Merkez İcra Komitesi Başkanı *Rakovski'nin Fischer'e gizlice söylediğine göre, 1922'de yardıma devam edilmesi sorunu, yüksek Sovyet yöneticilerini hayli bölmüştür. Yapılan tartışmalarda Savaş Komiseri Troçki kayıtsız şartsız yardımı savunmuş; Stalin grubu ise, geçen yıl Türkiye'nin Gürcü topraklarına karşı hareket tarzını hatırlatarak itidal gösterilmesini istemiştir. Fakat Lenin'in Troçki'yi tutmasıyle, Türkiye'ye bolca askerî malzeme ve müşavir gönderilmiştir*.[4126]

Yunan Başvekil Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a şikayet mektubu gönderdi:

> [..] düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer güçler, açıkçası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. [..][4127]

24 Şubat 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Ankara, memurları halkçı bir ruhla yetiştirmelidir*.[4128]

4123 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 291.

4124 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.

4125 *RGASPİ*, f. 2, 1. 1, d. 22843, y. 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 64.

4126 *Soviets in the World Affairs*, l, s. XV; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay. (2007). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* içinde (s. 170, dipnot 161). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4127 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 648. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4128 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 293.

Sovyet Hükümeti tarafından 18 sandık ve 5.760 kg. Rus piyade mermi fabrikası alet ve edevatı 1 Aralık 1921 ile 24 Şubat 1922 tarihleri arasında Türkiye'ye gönderilmiştir.[4129]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Ankara Hükümeti, Yunanistan'la bir barışın yapılabilmesi için taleplerini açıklamıştır: "Türkiye ve İstanbul, savaştan önce bulundukları duruma dönmelidir. Türkiye, askerî, malî ve iktisadî yönden tam bağımsız olacaktır. İşgal altındaki İzmir ve diğer topraklar kayıtsız şartsız iade edilmelidir. Batı Trakya'ya muhtariyet verilecektir. Doğu Trakya ise iade edilecektir. Yunanistan ise savaş tazminatı ödeyecektir."*[4130]

25 Şubat 1922. Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Saba*htaki makalesinden: *Su uyur düşman uyumaz. Topu topu* destegîrimiz *olarak bir Moskova kaldı ki öyle bir afetin dostluğu elbette düşmanlığı kadar zararlıdır*.[4131]

Buhara Seksentepe Kışlağı'ndaki Enver, Halil'e (Menteşe) mektub gönderdi:

> Hâriciye Nâzırı sâbıkı Halil Bey'e
>
> Tosun Halilciğim
>
> Sizden uzak yalnız bilmediğim bir muhitte çalışmak güç. Fakat ne yaparsın? Bolşevikler buraları harabeye çevirmiştir. Bir ev, bir mescit kalmamıştır. Halk tamâmiyle soyulmuş, yanmıştır. Ma'mâfîh dayanmağa başladılar. Şimdilik kuvvetimiz pek çok değil. Fakat gittikçe artmaktadır. Bütün arkadaşlara hürmet eder. Gözlerinden öperim. Kâmil vâsıtasıyla haberlerinizi beklerim. Kardeşim.[4132]

27 Şubat 1922. Politbüro, 3.500.000 altın Rublelik taksidin Ankara'ya gönderilmesine karar verdi.[4133]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Saba*htaki makalesinden: *Bolşeviklerin siyasi tekamülleri Çarlık siyasetine doğrudur*. *Ankara'dan Afganistan'a kadar her yerde faaliyet gösteriyorlar*.[4134]

28 Şubat 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Yoldaş Frunze'nin Tiflis'te mühim bir nutku. Tiflis amele ve rençberlerinin fevkalade bir toplantısı. Türkiye lehine tezahürat*. İtalyan işbirlikçisi Mahmut Esat (Bozkurt), *Yenigün* gazetesinde saltanat aleyhtarı makale neşretti: *Halk-Saray: Türkiye halkının mümessili olan Millet Meclisi'nin rızası hilafında hareket eden herhangi bir kudret, hukuken millete karşı isyan etmiş demektir. Türkiye halkı bunların cezasını vermeğe kadirdir*.[4135]

1 Mart 1922. TBMM'de 3'üncü senenin ilk içtimaı gerçekleştiriliyor. Mustafa Kemal: *Rus Şûralar Cumhuriyeti'yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. (Alkışlar.) 16 Mart'ta Moskova'da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskâr saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu*.[4136]

Mustafa Kemal, meclisin üçüncü devresini açış konuşmasında, iktisadî fikrini beyan ediyor:

> Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sadâları) Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar) O halde, herkesten daha

---

4129 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 211.
4130 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
4131 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 294.
4132 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 265. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
4133 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.
4134 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.
4135 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 298.
4136 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 100.

> çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. (Sürekli alkışlar) Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti iktisadiyesi bu gayei asliyeyi istihsale matuftur.
>
> Efendiler; diyebilirim ki, bugünkü felâket ve sefaletin baisi yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır.
>
> (..) Siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsatı iktisadiyeyi kudreti maliye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde Devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir.[4137]

Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya etkisi altındaki "Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür" sözlerine Bolu mebusu Tunalı Hilmi'nin cevabı: *Allah'a çok hamdederim ki, bu sözleri işitiyorum*.[4138] Tunalı Hilmi'nin, Mustafa Kemal'e meclis çatısı altındaki rûberû tepkileri, dalkavukluğa yorulacak cinsten: "Yaşa ulu ruhlu paşam, yaşa!"; "Yaşa Ulu Gazi!"; "Paşa, Paşa sen köylünün huzurunda bizim nam ve hesabımıza diz çöktün ve bil ki: Bu köylü kalktı ve bu millet kurtuldu."[4139]

*Rusya Sosyalist Federatif Şûraları Cumhuriyetinin Türkiye'de Salâhiyettar Mümessili Aralof*un tebrik mektubu mecliste okundu. Cûş u hurûşa gelen Tunalı Hilmi'nin sesi salonda yankılandı: "Yaşasın Rusya Şûralar Cumhuriyeti.. (*Yaşasın sesleri, alkışlar*)"[4140]

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı vakıf mallarının *mühim bir servet teşkil ettiğini* ve halledileceğini belirtmiştir. Bu bahsi takiben Sovyetlerle ilişkileri zikretmektedir. Acaba, bilinçaltının bir dışavurumu mudur: evkafın devletleştirilmesinde Sovyet Rusya etkisinden bahsedebilir miyiz?

Aralov, Çiçerin'e mektub rapor gönderdi:

> Değerli Yoldaş,
>
> Buraya tam bir ay önce ulaşmama rağmen, bu, Ankara'ya geldikten sonra yazdığım ilk mektup. İletişim ve ulaşım şartlarının hepsi, hâlâ çok çok kötü. Moskova'dan gelen kurye çok geç kaldı.
>
> Sizinle iyi bir iletişim kurmak, şu an için can alıcı bir iş ve bu yüzden, uygun bütün yollarla, Rusya'yla iletişim için radyo ve kontrol cihazının bana yollanmasını sizden talep ediyorum.
>
> Burada denedim. Telgraf iyi çalışıyor, şikâyet etmek olmaz. Rize'den başlayıp, Ankara'da sona eren yolda, gerek resmî makamlardan gerekse kurumlardan ve halktan, samimi, güler yüzlü ve misafirperver bir tavırla karşılaştım.
>
> Karşılamayla ilgili yazmayacağım, bunu bir şekilde basın için yaparım. Sadece Sovyet Rusya temsilcisine karşı olan samimiyetlerine ve benim de karşılık olarak samimi ve güler yüzlü olmaya çalıştığıma dikkat çekmek istiyorum.
>
> Bir de bunu takiben, yoldaşlarla birlikte yaptığımız, ticari vapur "Feliks Cerjinski"nin başarılı seferine işaret ediyorum. Bu vapurda bulundum ve bu durumu değerlendirerek, siyasetin ekonomik ilişkiyle bağlantısını gösterdim.
>
> Ekibin disiplininde pürüzler vardı. Ben düzeltmeye çalıştım. Suçun bir bölümü, seyahat şirketinin organizasyonuna ve seyahat kurumunun yönetimine ait. Öyle ki, tayfaların maaşları ödenmemiş ve maaş karşılığı satmaları için petrol verilmiş. Skandal çıkmaması için onlardan satın almak zorunda kaldım.

4137 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 5-6.
4138 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 5.
4139 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 5, 9, 16.
4140 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 16-17.

Gelişimin ikinci günü, işleri tanımaya giriştim. Ne yazık ki, çalışanların büyük kısmı, gerekçe olarak hastalık, yorgunluk, yaşamın tekdüzeliğini göstererek, Rusya'ya gitme isteklerini bildirdiler. Kesin olarak Rusya'ya gitme isteğinde bulunan Mihaylov Yoldaş, sıtma ve tüberküloz olup, daha yeni tifo geçirmişti. Benim için büyük bir kayıp olan Mihaylov'a izin vermek zorunda kaldım. İki üç istisna dışında diğer çalışanlara izin vermedim ve şu an huzura kavuştular ve çalışıyorlar.

Bütün bir ayımı, hükümet temsilcileriyle ve halkın önde gelenleriyle tanışmak aldı. 30'a yakın ziyaret yaptım, 40 kişiyi misafir ettim.

Mustafa Kemal Paşa'nın katında üç kez bulundum, bir kere Abilov Yoldaş'ta, bir kere de bende buluştuk.

Bunların hepsi çok zaman aldı.

Frunze Yoldaş'ın gelişi burada derin bir iz bırakmış. Onun hakkında, seçkin ve duygulu bir kişiydi diye söz ediliyor, Türkiye'nin önemli bir dostu olduğu düşünülüyor. Bütün yanlış anlamaları düzeltmiş ve Türklerin sempatisini RSFSC'ye çevirmiş.

Tabii ki, onu sadece Ukrayna'nın değil, bütün RSFSC'nin elçisi olarak görüyorlar ve onun verdiği sözler, yaptığı konuşmalar, fikirleri, bütün federasyonun fikirleri sayılıyor. Onun tarafından belirtilen, uygun ölçülerde Türkiye'ye yardım etme dileklerini hesaba katmam gerekiyor ve sık sık onun görev dönemiyle ilgili bilgi istiyorum.

Şimdi Türk hükümeti, kesin olarak söyleyebilirim ki, bütün şehir ve köy nüfusu ve ordu, Rusya'ya olumlu dileklerle yaklaşıyor. Rusya sevgisi politikacılar arasında yayılıyor. Köylülük, askerler, subaylar ve aydınlar Rusya'ya umutla bakıyor.

Hükümet, fikirlerimizi dikkate alıyor ve yardım bekliyor. Eğilim Rusya'nın lehine. Bu, benim tespit ettiğim olgu. Fakat bununla birlikte, askerî alandaki ağır ekonomik, mali ve maddi koşullar gergin bir durum yarattı.

Köylü ve asker kitlelerinin barış isteği, yolların düzgün olmaması, hiçbir şekilde ulaşım araçları, sanayi bulunmaması, bezginliğin hâkim olması, kaynakların kıtlığı, fakirlik, imalat atölyelerinin ve ilk ihtiyaç duyulacak şeylerin bulunmaması, bu gergin durumu, küçük bir başarısızlıkta faciaya dönüştürebilir ve bütün Küçük Asya, Batı'nın eline geçebilir.

Bütün emeklerimiz, çalışmamız, yardımımız boşa gider. Türkiye'nin güçleri zayıf düşürüldü.

Amerika ve Fransa, Anadolu'da aktif bir ekonomik ve siyasi çalışma yürütüyor. (Örneğin Amerikan kurumu Kavendiş'in Samsun-Sivas-Erzurum-Bitlis-Van-İran sınırı ve Çmurtali, Aleksandretski Körfezi, ayrıca Diyarbakır, Bitlis, Musul, İran sınırı hattı demiryolu imtiyaz sözleşmesi hakkındaki önerileri ve görüşmeleri. Bu hatlar, ilk önerileri ve göründüğüne göre ileride daha da değişecek. Klikya'da Fransız flörtü, silahların ve teçhizatın teslim edilmesi, Yusuf Kemal'i Paris'e davet eden Franklin Boullion'un gizli mektubu veya telgrafı)

Burada tespit ettiğim durum böyle. Türk-Fransız anlaşmasından sonra Rusya tarafına keskin dönüş, Sovyet Rusya'ya duyulan umut, mali, maddi-askerî, ulaşımla ilgili ve ekonomik krizler, Amerikan ve Fransız ajanlarının ekonomik çalışmaları gibi. Hükümetin Rusya tarafına yönelimi, bizden yardım alma umuduyla, cephedeki durumla ve bizim uluslararası durumumuzun gelişmesiyle bağlantılı.

Fakat bu olgulardan birinin zayıflaması durumunda, Batı sermayesi Türkiye'yi adım adım ele geçirecektir.

Şu an Türkiye'nin geniş çevrelerinde Rusya'nın yardımı çok iyi biliniyor ve bunu desteklemek ve derinleştirmek gerekiyor. Belirli amaçlardan biri olarak, Türk kurumları, burjuvazisi, aydınları, subayları, öğretmenleri, hükümet ve Meclis üyeleri ve işçileriyle tanışma ve ilişki kurma görevini önüme koydum.

Bu amaç için, diplomatik kulüpler açma, gerek Elçilik binasında, gerek kulüpte kültürel, edebî geceler düzenleme, kişisel tanıdıklarımı veya diğer kamuda önemli kişileri salonuma davet etme, okulları, hastaneleri, imalathaneleri ziyaret etme işleri karşımıza çıkıyor.

Bunun dışında, Türkiye'nin ekonomik durumunu araştırmak için bir komisyon kurdum. Komisyon, Türk gazetecilerine açıkoturumlar düzenliyor. Bununla birlikte kütüphane de açıldı.

Bu komisyonun durumunu ekliyorum (Ek No 1). [*Bu ve diğer ekler elimizde değildir. (Perinçek notu)*]

Görüşmelerde konuşmalarımın esas konusu, Rusya ve Türkiye'nin iktisadi ve ticari yakınlaşması. Dış ticaret ataşeliğimizin açılışında yaptığım, sanayinin yükseltilmesinin esas fikrini ve emperyalizmin sömürge politikası ve Sovyet Rusya'nın Doğu'daki iktisadi ticari politikası arasındaki farkları anlattığım konuşmayı ekliyorum (Ek No 2).

Doğu'daki esas görevimiz, onlara, sanayide kendi ayakları üzerinde durmalarına yardım etmek olarak ortaya çıkıyor. Bu ekonomik görev ve Batı'yla mücadele, genel olarak bütün Doğu'da olmalı.

Dış ticaret ataşeliğimizin açılışında, Ankara'nın tüccar çevreleri, Meclis ve hükümetin üyeleri vardı ve açılıştan ve iktisadi görüşmelerden sonra imtiyaz politikasıyla, sanayinin örgütlenmesiyle ilgili öğütler vermem, yapılanmanın, devlet kapitalizminin, gümrük politikasının özelliklerini anlatmam için rica yağmuruna tutuldum.

Sosyal Ekonomi Bakanı Sırrı Bey, birkaç kez imtiyaz politikası konusunu danışmak için bana geldi. Onunla, Abilov'un ve ekonomi komisyonu temsilcisi Golman Yoldaş'ın bulunduğu bir görüşme yaptık.

Bütün bunlar Türkiye'yle ilişkilerimizin ve Batı'nın etkisinin en hassas ve canlı zamanı olduğunu açıkça kanıtlıyor ve gösteriyor. Buraya eğilmemiz ve siyasi çalışmanın altında iktisadi temeli bulundurmamız gerekiyor.

Gelişim, siyasi bir canlılığa denk geldi. Gelişimin ikinci gününde, Yusuf Kemal'in cevabi ziyareti sırasında onun, İstanbul, Roma, Paris ve Londra yolculuğu meselesi gündeme geldi. Onunla yaptığımız görüşmeden, Franklin Boullion'un onun gelişini dileyen bir mektubu olduğu anlamı çıkıyordu.

Seyahatin amacı, Yusuf'un sözlerine göre, Batı'nın esaslı bir şekilde araştırılması, Yunanistan'la barış imzalanmasının yollarını aramak, İstanbul'u ve Boğazları almak, Fransa'nın, İtalya'nın ve başta İngiltere'nin durumunu belirlemekten ibaret.

Daha önemli mesele, Boğazlarla ilgili. Yusuf ve Mustafa [Kemal], bu mesele üzerine birkaç kez geldiler. Göründüğü kadarıyla, Fransa, meselenin gerekli tazminatla çözümünde aracı olmayı öneriyor.

Benim tarafımdan Moskova Anlaşması'nın 5. Maddesi'ne işaret edildi ve geçerliğinin korunması gerektiği söylendi.

Mustafa ve Yusuf, Boğazlar sorununun çok acil olduğunu ve Anadolu hükümetinin Boğazları alması için Batı'yı ikna edecek bakış açılarınızı azami ve asgari olarak netleştirilmenizi size bildirmemi önemle rica ettiler.

Yusuf, seyahatinin yurtdışı temsilcilerine bildirilmesini ve onlarla arasında bağlantı kurulmasını rica etti.

İstanbul hükümetiyle ilgili sorun burada şöyle çözülüyor: Sultan, devlet adamlığı sadece temsilcilik çerçevesinde sınırlanarak halife olarak bırakılacak.

Fransa ve İzmir'le ilgili mesele ise, ya cephede zafer kazanılmasıyla ya da üçlünün (İngiltere, Fransa, İtalya) azınlık haklarının oluşturulmasıyla Türkiye'ye geri verme kararının değişmemesi durumunda çözülecek.

Öyle ki Batı, meselenin nihaî çözümüne kadar cepheden çekilerek Türkiye'yle flört ediyor. Bu sırada Fransa, "namuslu simsar" görünümüne bürünüyor.

Hükümeti ve bütün Türkiye'yi etkileme bakımından, son olarak en önemlisi, tabii ki maddi araçlarımız imkân verdiği kadar, aktif bir politika izliyoruz. Fakat asgari yardım gerekli.

Yardım olarak, telgraflarda belirttiğim gibi, şose yolların ve dekovillerin iyileştirilmesinin araştırılması ve örgütlenmesi başta geliyor. Eğer yolların tamiratı ve dekovillerin inşaatı için istihkak subayları, mühendisler, teknisyenler, ekip başları gibi yöneticiler olabilirse, dolaysız bir bağlantı kurulacak ve köylülük ve burjuvazi arasında büyük bir ajitatif etkisi olacaktır.

Bu bağlamda, Trabzon ve diğer yerlerde dekovil demiryolunun yapılmasıyla ilgili meseleye politik açıdan bakılmasına geç kalındığını düşünüyorum. Türkiye, yolların felaket durumu ve tam bir yokluk nedeniyle soluk alamazken ve biz, dostluk ve yardımdan söz ederken, Türkiye, bu ulaşım varlığına kavuşturulmalı.

Ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla ilgili olarak bir diğer mesele: Burada; cebimizden vermekte ısrarcı olup başarılı olabiliriz. Türkiye'ye gerekli tazminatı bırakma şartını ticari antlaşmaya koyarak veya onun burada bulunuşundan faydalanarak, bize yönelmesi gereken bir yol yapma şartını koyarak anlaşabiliriz.

Para yardımıyla ilgili mesele. 1921 yılı için olan son ödemeleri, ağır mali ve askerî durumdan dolayı şimdi yapmak gerekir. Bunun tam zamanıdır ve bu, şimdi kullanılabilir. Ama bunun verilmesi benim aracılığımla olmalı, Karabekir aracılığıyla değil.

Karabekir'in altının bir kısmını kendi emri altına aldığıyla ilgili bir haber var.

Eğer ben, bileceksem veya benim aracılığımla ilerleyecekse, benim, onun masraflarını kontrol etme imkânım olmalı.

Bugün Mustafa'nın, demiryolu imtiyazının yabancılara verilmesinin uygunluğunu ve ulaşımın ve maliyenin felaket durumu nedeniyle yurtdışından borç alınması gerektiğini belirten, Meclis'teki programatik konuşmasında, Türk bakanlar kurulunun prensip kararı ortaya çıkıyor. Herkes, bizim yardımımız çok fazla olmasa da, Batı'nın etkisi altına girilmemesi gerektiğini konuşuyor.

Samsun'dan başlayarak petrol alanı olan Erzurum, Van bölgelerinden geçen ve İran pazarıyla ve İran petrolleriyle birleşen ve Yumurtalık, Diyarbakır, Bitlis, Akdeniz hattı üzerinden ilerleyen Amerikan demiryolunun yapımıyla, Amerikan ve onların aracılığıyla Fransız sermayesi Türk ve İran pazarını ele geçiriyor, petrolü ele geçiriyor ve bizim petrolümüzle ciddi bir rekabet yaratıyor.

Amerikalılar, toprak altı çalışması için demiryolunun her iki tarafından 40 kilometrelik alan talep ediyorlar. Türkler, 10 kilometreye kadar indiriyor, ama bütün bu indirimlere rağmen, toprak altı çalışmasına izin veriyor.

Onlara her gün, imtiyaz verilmesinin tehlikesine işaret ediyorum. Sıkıştırıldıklarını; garanti vermek zorunda olduklarını; parayla bunu yapamadıklarından geriye sadece doğal zenginliklerinin kaldığını belirtip söylediklerime itiraz ediyorlar.

Tabii ki, petrol imtiyazını biz Ruslara vermeyi, Batı'ya ve Amerikalılara tercih ettiklerini ekliyorlar. Eğer onlarla çalışmak istiyorsak, bunu, kesinlikle yeğleyeceklerini belirtiyorlar.

Ticari anlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak, Rus-İran anlaşmasının projesini aldım, gözden geçirdim ve kendi görüşlerimi ekliyorum (Ek No 3).

Aynı zamanda konsolosluk anlaşmasını imzalamak gerekiyor. Öte yandan, konsolosluk bölümü uzmanı buraya gelirse iyi olurdu (Pastuhov Yoldaş, ticari konferansın Ankara'da olacağını yazdı). Sizden, ticari heyetle birlikte Fransızca ve Türkçe bilen iyi çevirmenler gönderilmesini de rica ediyorum.

Lejava ve Rotştayn yoldaşlara, Doğu'daki ekonomik ve siyaset meseleleriyle ilgili yazdığınız mektubunuzu okudum. Yazdıklarınızı derinden benimsiyorum ve bu zamanda o yazdıklarınızın esas olduğunu düşünüyorum.

İran Bankası'nın örgütlenmesi meselesiyle ilgili olarak, böyle bir girişime burada, Türkiye'de de ihtiyaç olduğu kanısındayım. Türkiye'de ayrı bir Doğu bankası kurma önerimi gözden geçirmek ve tartışmak imkân dışı mı?

Şimdi, dış ticaret ataşeliğimizin açılmasıyla, çok sayıda önemli tüccar ve firma, mallarımızı onlar aracılığıyla Anadolu pazarına ulaştırmak üzere sözleşme imzalama ve acentalığımızı yapma önerileriyle bana müracaat ediyor. Ben de bu şirketlere anonim şirket kurma fikrinin propagandasını yapıyorum. Böylece bu şirketi, Doğu ve Rusya'yla ticaret için banka organizasyonunun yardımıyla genişleterek ve onun aracılığıyla Türk sanayisine ve madenciliğe para yardımı ile bizimle yapılacak ihracat ve ithalat için sermaye birikimi ve bunun arkasından Türk devlet sermayesinin bu işe çekilmesi sağlanacak.

Bu fikri, ajanlar aracılığıyla ticari çevrelerde sezdirmeden yaydırıyorum, arkasından Türkler üzerinden tekrar bana geliyor.

Şimdilik bekletiyorum. Sizin fikirlerinizi, Merkez Komitesi'nin ve NKVT (Dış Ticaret Halk Komiserliği)'nin fikirlerini öğrenmek istiyorum.

NKVT'nin bana, söz verilen 300 bin pud (4 890 ton) petrolü göndermesi gerekiyor. Şimdi Vehbi Bey'in firmasının 1 milyon pud (16 300 ton) petrol, 300 bin pud (4 890 ton) benzin, 2 bin pud (32,6 ton) yağ vb. alma konusunda bir önerisi var. Satmak için şampan-ya göndermeye gerek yok, zira bizim yoldaşlar, Trabzon'a 2 bin şişe göndererek, o işi yaptılar. Bizim yoldaşlara, Müslüman ülkelere içki göndermenin uygun olmadığını açıklamak gerekir.

Siyasal, ekonomik ve kültürel alanda, geniş ölçüde başlatmış olduğum işleri yürütmek için Türkçe bilen insan az.

Resmî görüşmeler ve yazışmalar için Fransızca gerekiyor. Ayrıca ciddi siyasal konuşmalarda, Türkler, örneğin Mustafa ve Yusuf, Türkçeyi tercih ediyorlar. Toplumun önde gelenleri arasında iyi Fransızca bilen seyrek.

Burada yalnız Valiyev Yoldaş iyi Türkçe ve Rusça biliyor. Onsuz uzak bir yere gidemiyorsun. Bu yokluk kesin bir zavallılık. Basın için, Komintern için, Dış Ticaret Ataşeliği için vb. gerekli. Onların yokluğundan soluksuz kaldık.

Diğer çevirmen İsmailov, samimi bir görüşmede bana, İsmailov olmadığını, Başkır hükümetinin eski üyesi, 11-19 Mayıs tarihine kadar Dışişleri Halk Komiserliği görevinde bulunmuş ve Validov'la birlikte kaçmış olan Ahmed Kasparanski olduğunu itiraf etti. Buraya Mdivani'yle geldi. Şimdi çok pişman ve samimi bir şekilde çalışıyor.

Benim izlenimlerime göre bu doğru, ancak bütün özgeçmişini Merkez Komitesi (MK)'ne yolluyorum ve MK, belki onu geri çağırır. O zaman ben de Türkçe çevirmensiz kalırım.

Çorohski meselesinin şimdiki durumuyla ilgili olarak beni iyi bilgilendirmiyorlar. Bu çok kötü. Ben, burada onu düzene sokacak adımlar atabilirdim.

Molakan meselesinin üzerinde, onun izniyle ilgili haberi aldığımdan dolayı durmadım.

Türkiye'nin askerî durumu şöyle ki, RSFSC'ye ve Transkafkasya cumhuriyetlerine karşı saldırgan hareketler beklenemez. Tek tehlike, Transkafkasya karşıdevrimci güçlerinin çalışması. Burada genel olarak onların, Çerkezlerle, Dağıstanlılarla, Türklerin Batı yandaşı az bir kısmıyla bağlantıları var. Burada örümcek ağı örülüyor.

Karabekir'in hareket tarzı hoşuma gitmiyor. Onun çevresinde bizim karşıtımız olan grup var. Onu izlememiz gerekir.

Mustafa ve şimdiki Türk hükümeti, karşıdevrimci Kafkas örgütlerini benimsemiyorlar ve onlardan korkuyorlar. Kesinlikle yardım etmeyecekler. Ama Meclis'in diğer üyeleri yapabilir.

Bu tarafa dikkat etmek lazım.

Sonuç: Türk hükümeti, Rusya'ya doğru yöneliyor, ama tereddüt belirtileri de var ve özellikle cephede yenilgi durumunda ortaya çıkabilir. Demek ki, Türkiye'nin askerî yenilgisine izin vermememiz zorunlu. Maddi ve manevi olarak desteklememiz gerekiyor. Az da olsa bu yardımın propagandasını yapıyoruz ve bu, kitleler arasındaki etkimizi güçlendiriyor. Öğretmen getirme, Rusya'ya Türk gençlerini gönderme, özellikle imtiyaz anlaşmalarıyla ilgili ekonomik meseleler üzerine uzmanlar, yol yapımına ve jeoloji alanındaki araştırmalara yardım için mühendislerin gönderilmesi vb. türünden kültürel çalışmaların geliştirilmesi gerekiyor.

Bütün halk komiserliklerinin kararnamelerinin çoğunu, hukuk, ekonomi ve eğitim alanındaki yazılı metinleri, bir imkânını bulup gönderin. Bütün bunlara rağbet çok Türkler bana bu konuda çok ricada bulunuyorlar ve biz de bu amaçla bir kütüphane kuruyoruz.

Komünist selamlarımla.[4141]

Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası merkez heyetindeki Komintern temsilcisi Profesör Golman, Moskova'ya Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sekreteri Safarov'a faaliyet raporu gönderdi. Nazar-ı dikkatimizi celbeden kısımlar şunlardır:

[..] Yakın Doğu'daki siyasal durum: Ankara'da kaldığımız bir ay içinde, Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'daki millî hareketin gelişmesi hakkında sınırlı da olsa bilgi edinme olanağı bulduk. Halktan geniş destek gören, askerî trenlere ve kervanlara saldıran, işgalci ordularla silâhlı çatışmalara giren (genellikle eski Sultan ordusundan subayların, özellikle de astsubayların yönetimindeki) silâhlı köylü grupları kendilerini hissettirmeye başladı. Sloganları "Kahrolsun İngilizler" ve "Bağımsız Arabistan'dır. **Arabistan ve Mezopotamya'daki milliyetçi çevreler, Türk milliyetçileriyle birleşip tek bir devlet kurmayı amaçlıyorlar**.
[..] [*THİF üyelerinden*] 2'si, son zamanlarda **şiddetli Rus ve Sovyet karşıtı olan Kâzım Karabekir** Paşa komutasındaki sınır birliklerinde çatışmak üzere Kars ve Bayezıt'a gönderiliyor. [..]
Anadolu'da ve İstanbul'da parti çalışmaları: MK'nde yaptığımız değerlendirmenin tamamı, TBMM'ne verdiğimiz Beyannamede açıklanmıştır.
Lâfta değil gerçekte, emperyalizme karşı savaşmayı amaçlayan Halkçı (Halk Zümresi) ve sosyalist gruplarla birlikte hareket etmek gerektiği görüşüne vardık. Dış politikadaki tutumumuz böyle belirleniyor; iç politikada ise tam bir muhalefet tavrındayız. Savaş sona erdikten sonra, daha radikal ve yarı-sosyalist bir hükümet kurulması olanak dışı değildir. Çünkü **Mustafa Kemal Paşa** köylü yığınları arasındaki itibarını kaybetmemek için, iktidarını zayıflatacak ve **diktası**nı yıkacak olayların sivrilmemesini isteyecektir. Toplumdaki İtilaf (Antanta) devletleri yanlısı unsurların açığa çıkarılması ve izlenmesi için çalışacağız. Din ve kadınlar konusunda, köylü yığınlarında gerici tepkiler yaratmamak için keskin istemlerde bulunmaktan çekiniyoruz.
İşçiler arasında geniş kitlesel sendika örgütlerinin kurulması gerektiği görüşündeyiz. Aydınların ve subayların millî harekete daha büyük bir etkinlikle katılmaları sağlanmalıdır. Bunun için istikrarlı bir burjuva partisinin yaratılması gerekmektedir.
İki üç ay içinde, TKP'nin Trabzon, Samsun, Ankara, Kırşehir, Adana, Konya, Sivas ve Erzurum örgütlerini harekete geçireceğiz. Konferans toplama tasarımızı şimdilik erteliyoruz; böyle bir toplantı Haziran'dan önce yapılamaz.
Etkin parti işçileri yetiştirmek için, Ankara'da üst düzey bir parti okulu açılmalıdır.
Batı cephesinde, yoldaşların deneyimsizliğinin başarısızlıklara yol açabileceği endişesiyle TKP askerî örgütü kurmaktan vazgeçtik; yalnız Kafkas sınırında askerî örgütler kurmakla yetineceğiz. [..][4142]

Komintern, THİF Merkez Komitesi aracılığıyla Mersin'de Suriye Millî Kurtuluş Komitesi kurmak ve Fransa'ya karşı millî-burjuva devrimi gerçekleştirmek için terörizme, rüşvetçiliğe vebenzeri suçlara başvurmayı da mündemiç bir faaliyet planı tanzim etmiştir:

T.K.P. MERKEZ KOMİTESİ'NCE KABUL EDİLİP ONAYLANAN
SURİYE MİLLİ KURTULUŞ KOMiTESİ
FAALİYET TEŞKİLAT PLANI

I.
Amaçlar
Son ay içinde Yakın-Doğudaki politik duruma en başta Arabistan ve Suriye'de vuku bulan çok önemli bir dizi olay damgasını vurmuştur. Fransız bakanların barbarca politikası, zorunlu askerlik kanununun yürürlüğe konması, vergilerin son derece ağırlaştırılması ve Suriye halkının milli çıkarları zararına doğal zenginliklerin en acımasız şekilde sömürülmesinin aşiretler (köylüler) ve hatta şehir katmanları (tüccar ve aydınlar, işçi ve zanaatçılar) arasında yarattığı memnuniyetsizlik, sonbaharda Fransız bakanların hakimiyetine ve satılmış Suriye İdare Kurulu'na karşı her tarafta aynı anda patlak verecek kapsamlı bir milli isyana doğru gelişerek, bir

[4141] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 13-21; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 334-343. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4142] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 187-188. İktibasdaki **vurgular** ve köşeli parantez "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

ilerleme perspektifine gebedir. Batı emperyalizmine karşı kıyasıya bir savaş yürütmenin ve Yakın-Doğu'da milli devrimi gerçekleştirmenin zorunluluğuna inanan TKP MK, uzlaşmaz milli unsurların yönetiminde bütün sınıfların bu devrime katılmasını sağlayarak ve yine bu unsurlara dayanarak, söz konusu bütün hususları hesaba katıp ve Komintern'in Yakın-Doğu'daki çalışmalarla ilgili tezlerini dikkate alıp, yukarıda adı geçen teşkilatın yardımı sayesinde ve aşağıdaki taktik ve metotlar temelinde bu milli hareketin işgalcilerin kovulması ve Suriye'nin başında halk hükümeti bulunan bağımsız milli devlet haline getirilmesi uğrunda bundan sonraki gelişimini yönetmeyi ana görev olarak önüne koymaktadır.

II.
Savaşın içeriği, doğrultusu ve görevleri
/Taktik/

a/ Savaşı derinleştirmek, b/ geniş yığınları bu savaşa çekme yöntemleri, c/ savaşın ana doğrultusunu korumak, ç/ Suriye'de milli kurtuluş yanlısı parti ve cemiyetler kurmak, d/ basın, ajitasyon ve propaganda, el askeri teşkilat ve istihbarat işleri, f/ maddi araçlar (para ve silah), g/legal ve illegal çalışmaları uyumlu kılmak, ğ/temel yönetici kadroların seçimi, h/Mersin'de çalışmalar ve Kemalistlerle ilişkiler.

Savaşın ilk aşaması, Suriye İdare Kurulu ve Fransız bakanlığı ile geniş halk yığınları arasındaki uçurumu derinleştirmek amacıyla peşin adımlar atmak ve bu yönde girişimler gerçekleştirmekten ibarettir. Savaşın sertleşmesi şu yollarla sağlanacaktır: Bizim Şam'da ve Beyrut'taki temsilcilerimiz vasıtasıyla muhalif tüccarlar grubunun, özellikle bu gruba ait olup Fransızların Suriye'deki küstahça idaresinden büyük zarar gören kesimlerin katılacağı gizli bir toplantı düzenlemek gerekir. Bu toplantıya birkaç meşhur mollanın, Sultan ordusundan kimi eski subayların ve bazı basın mensuplarının katılımı da sağlanmalıdır. Yukarıda söz konusu grubun pek aktif olmayan temsilcilerini ürkütmemek için bu toplantı girişimi, yerli milli çevrelerin Suriye'deki rejim konusunda görüş değiş tokuşunda bulunma isteği şeklinde ya da daha masum bir gerekçe altında olmalıdır. Bununla birlikte, toplantının değişik katılımcıları arasındaki bağlantıyı güçlendirmek amacıyla daha ilk oturumda idari kurulun ve Fransız bakanlığın politikasına karşı sert kararların alınması için çalışılmalıdır. Toplantının sonuçları eninde sonunda kimi katılımcıların, ünlü tüccar ve mollaların tutuklanmasına sebep olmalı ki, bu durum bakanlığa ve hükümete karşı nefretin artmasına yol açsın, dışarıda kalanların büyük bir bölümünü milli komitenin faaliyetlerine katılmaya devam etmek, ona maddi ve manevi destek vermek durumunda bıraksın. Hükümeti kayıtsız muhalefet çevrelerine karşı daha sert ve zalimce bir politika uygulamaya itmek gerekir. Bu çevreler faaliyetlerini ancak böyle bir durumda aktifleştirmek zorunda kalacaktır.

Bu gibi toplantılar Suriye'nin birçok büyük şehrinde düzenlenmeli ve katılanlar arasında bunu izleyecek tutuklamalardan sonra hükümetin saygınlığını sarsmak ve Fransız bakanlığınca uygulanan barbarlığın içyüzünü açığa vurmak amacıyla sözlü ve basın vasıtasıyla yazılı ajitasyon yürütmek, tutukluların serbest bırakılması ve başlatılan hareketin desteklenmesi için toplumda kapsamlı bir kampanya oluşturmak için çalışılmalıdır. Ancak, muhalefet çevrelerini milli komiteye bağlamak ve onun direktifleri uyarınca hareket etme- ye zorlamak için önce: Kimi tutukluları serbest bırakmasını sağlamak için işgalcilerin bazı idari organlarını satın almak, bunlar serbest bırakıldıktan ve saygınlıkları reklam edildikten sonra, milli komitede temsilcilik yapmak ve komitenin çalışmalarına katılmak üzere, Mersin'e varmalarını temin etmek gereklidir.

Böylece işgalciler ve idare kurulu ile nüfusun üst düzeylerdeki daha güçlü ekonomik grupları arasındaki uçurumu derinleştirmeye yönelik kapsamlı bir kampanya oluşturduktan sonra, savaşın ikinci aşamasına geçiyoruz: Bu savaşı belirli bir teşkilat rayına oturtmak. Hiç vakit kaybetmeden büyük şehirlerde TKP MK'nin önceden hazırladığı (Nevşirvanov yoldaş tarafından işbunun ekine alınan) programda yukarıda sözü geçen toplantılar sırasında yerel koşullara göre kimi küçük değişiklikler yapılarak oluşan program temelinde komiteye yardım edecek illegal cemiyetler ve seksiyonlar kurulmalıdır. Bu seksiyon ve cemiyetlere hem işçiler, hem zanaatçılar, hem üst düzeyde ünlü ideologlar ve hem de köylüler davet edilmelidir.

Bunun ardından adı geçen milli cemiyetlerin kongresi toplanmalı, ancak bunu yapmadan önce, işgalcilere karşı amansız savaş yanlısı, işi sonuna kadar götürmeye hazır en radikal unsurların temsil edilmesini sağlayacak şekilde hareket edilmelidir. Bu husus şu açıdan da çok önemlidir: Bu kongrede işgalci idarecileri milli kuvvetlerin yardımıyla ülkeden kovmak ve bir milli hükümet kurmak gerektiği yönünde karar alınması zorunludur. Bu foruma katılan kimi ünlü şahıslara yine zorbalık edilmesinin (delegelerin gözleri önünde aşiret reisleri, şeyhler, ideologlar, gazeteci yazarlar veya doktorların vb. bu zorbalığın mağduru olması tercih edilir) yolunu yine açık tutmak açısından bu kongre derin bir gizlilik içine sokulmamalıdır. Böyle bir olay bütün

muhalefet çevrelerinde derin bir nefret uyandıracak, köylü yığınlarının zihninde derin bir iz bırakacak ve ustaca uygulanan bir basın ajitasyonu ve sözlü propaganda sayesinde Suriye'nin bundan sonraki varlığının işgalci yönetimle bağdaşmaz olduğu görüşünün kafalarına yerleşmesini sağlayacaktır.

Böylece, savaşın ikinci aşaması geniş köylü yığınlarının bedeninde derin bir yara iziyle son bulacak ve bu durum onları milli harekete daha aktif katılmaya teşvik edecektir. Vergilerin çok ağır olması, askerliğin zorunlu kılınması, buğday alım fiyatlarının düşük tutulması, Suriyeli tüccarların ekonomik çıkarları ile İslamın kutsal vasiyetlerini ayaklar altına alan hükümetin uyguladığı politikanın birbiriyle bağdaşmaz olması gibi hususların savaşta çok önemli maddi etmenler olduğunu hiç akıldan çıkarmadan, ajitasyonun tüm gücünü bütün sınıfların durumuna ağır damgasını vuran bugünkü düzene son vermenin yol ve yöntemlerini açıklama amacına yöneltmek gerekir.

Savaşın üçüncü aşaması aşiretlerin ve büyük merkezlerde şehir halkının süngüye ve kaba güce dayanan hükûmete karşı silahlı ayaklanmasına yoğun hazırlık dönemi olmalıdır. Buna yönelik faaliyetler şunlar olmalıdır:

Askeri teşkilat kurmak, Fransız ordusunu içerden çökertme, irtibat ve istihbaratla ilgili teknik çalışmalar. Askeri teşkilatı kurmadan önce Suriye milli kurtuluş seksiyonları ve cemiyetlerinde eski subay ve çavuşlar arasından, daha sağduyulu, deneylive sadık subayların yönetiminde, umum seferberliğe alınmış askerler arasında hücreler kurmak suretiyle (gizli) kadrolar oluşturulmak gerekir. Bu amacı dikkate alarak, politik faaliyetlerde bulundu- ğumuz merkezlerde kimi aşiret ve köylü temsilcilerinin hükümetin gücüne karşılık asker olarak orduya girmesine engel olunmamalıdır. Büyük şehirlerde askeri teşkilat son derece merkezileşmiş olmalı ve bu husus (Anadolu'daki Yeşil Ordu'nunki gibi) onun tüzüğünün temelini oluşturmalıdır.

Fransız birliklerindeki çalışmalar, Fransız ordusunda bulunan Avrupalı komünistler ve sol sosyalistler çalışmalarımıza kazanılmak suretiyle ve onların yönetiminde Bolşevik fikirleri, subaylara karşı itaatsizliği askerler arasında yaymayı hedeflemektedir. Fransız askerleri arasındaki çalışmalar genelde, Rusya Bolşeviklerinin kusursuz gerçekleştirdiği gibi, ordunun maneviyatını kırmaktan ibarettir. Askeri bilgi toplamak ve isyan durumunda tarafsız kalınmasını temin etmek amacıyla rüşvete başvurmak ya da buna benzer başka etkin yol ve yöntemler kullanmak sakıncalı değildir. Yalnız istihbarat için değil, aynı zamanda daha sonra ortaya çıkabilecek beklenmedik önemli görevler (bombalama, kundaklama, panik yaratma vb.) için de gıda ambarlarında, hazine dairesinde, silah ve mühimmat depolarında ve karargahlarda kendi adamlarımız olmalıdır. İdare Kurulu içine nifak tohumları ekmek, üyeleri arasında çelişkiler yaratmak ve Fransız makamlarının onlara kuşkulu gözle bakmasına yol açmak için bu üyelerden bazılarını satın almanın da zararı olmaz. Söz konusu amaca ulaşmak için provokasyon yoluna gitmekten de çekinilmemelidir. Askeri teşkilatın çalışmalarının anlamı, aşiretler ve şehir garnizonu halkla birlikte açık silahlı harekata başladığı an, Fransız birliklerinin felç edilmiş, morali çökmüş, cephaneden ve nakliye araçlarından mahrum bırakılmış, isyancı müfrezelerin ise tam bir askeri birlik haline gelmiş olmasını sağlamaktır. Çalışmaların maddi araçları para ve silahtır. Para kaynağı şunlar olabilir: Hükümet kaynakları (banka ya da hazineden para aşırmak suretiyle), özel kaynaklar (nüfusun zengin kesiminden bağış almak ve para toplamak suretiyle) ve parti kaynakları (TKP MK'den ve Komintern'den sağlamak suretiyle). Bunlardan birinci ve ikinci kaynak daha gerçekçi sayılmalıdır. Çünkü, Moskova ile teknik bağlantı olanakları kötü olduğundan, üçüncü kaynaktan yardım ancak iki veya üç ay sonra sağlanabilecektir. Kemalist hükümetin gizli silahlı yardımını olanaksız sayarsak, silah sağlamanın yolları da para elde etmenin yolları gibidir. Silah ve para tertip ve tanzim işlerinin teknik sorunları tamamen TKP MK'ne bağlıdır. Bu, savaşın bu araçlarını elinde bulundurarak TKP MK'nin Suriye'deki savaş üzerinde etkisini en iyi şekilde gerçekleştirmesini ve bu savaşı yönetmesini sağlayacaktır.

Bugünkü durumda Suriye'deki savaşın en önemli sorunlarından biri, hareketin önderleri- nin yönetimindeki açık, legal çalışmaları, yine onların yönetimi altında gizli, illegal çalışmayla ustaca bağdaştırmayı başarabilmektir. Legal çalışmalar şunlardır: Dengeli muhalif basın, gerçek politik faaliyetlerin gizleneceği ve masum görünüşlü klüp ve cemiyetler, spor demekleri kurmak. İllegal çalışmalar ise bütün geri kalan faaliyetlerdir. Suriye ve Mezopotamya'da bütün hareketi yönetebilmek için TKP MK'nin yöneticileri, Komintern ve Doğu'da Eylem ve Propaganda Komitesi temsilcileri Mersin'de toplanacak ve Suriyeli aktiflerin katılımıyla Mersin'de Suriye Milli Kurtuluş Komitesi'ni kuracaktır. Bu komite kurulmadan önce, Yeşil Ordu'nun varlığını bilen çevrelerde Yeşil Ordu adına hareket eden bizim (Şam, Beyrut vb.) temsilcilerimiz, TKP MK'nin işçi çevrelerinden temsilcileri ve genel olarak Doğu'da Eylem ve Propaganda Komitesi'nden temsilciler Suriye'ye gidecektir. Onların ilk görevi Mersin'den alınacak talimat üzerine, savaşın ilk aşamasını gerçekleş- tirmek için legal basın ve teşkilatları kurmaktır. Mersin'le ve Suriye genelinde iç irtibatı sağlamak için Suriye

limanları ile Mersin arasında seferler yapacak ticari nitelikli motorlu bir tekne satın alınmalıdır. Mersin'de Rusya Vneştorg'unun bir şubesi var ve yukarıdaki amaçlar uğrunda burada Vneştorg Yetkilisi (Lüsien) ve İktisat Heyeti'nden yoldaşlar (Sfinks, Yanus) çalışıyor.

Bundan başka, irtibat için kurye vasıtasıyla ve (güvenli) fırsat çıktığında mektup yollama yoluna başvurulabilir. Suriye içindeki irtibat için büyük şehirlerde gizli buluşma yerleri ve gizli konutlar ağı kurulmalıdır. Ayrıntılı teknik plan ancak Suriye'deki durumla ilgili ilk rapor temelinde ve bizim grup Mersine ve temsilcimiz Şam'a ulaştıktan sonra yapılabilir. Bizim Suriye'deki faaliyetlerimizin en önemli yönlerinden biri, yönetici temel kadroyu oluşturan kişileri seçme işidir. Bu seçim ancak bu kişilerin faaliyet içinde çok iyi tanınması, edindikleri deneyim ve saygınlık düzeyi temelinde yapılabilir. İlk fırsatta bir süre için bizim buraya gelmeleri düşünülerek bu kişiler hakkındaki bilgiler en başta Mersin'deki temsilcilerimize verilmeli. Bu kişiler arasında genel bir güç ve görev bölümü ancak kendileriyle karşılaştıktan sonra yapılabilir.

Hazırlık niteliğindeki çalışmalar tamamlanıp savaşın ilk iki aşaması geçildikten sonra değişik yerlerde birden başlatılacak ayaklanmanın en uygun başlangıç anını seçme gibi ciddi bir görev gündeme gelecektir. Suriye'de de elverişli ekonomik önkoşulların varlığı durumunda ayaklanmanın başlangıcını başarılı kılabilecek koşullar toplamı hakkında bilgi edinmek için Şubat devriminin ve Petersburg'daki Temmuz günlerinin deneyiminden yararlanmalıyız. Almanya Komünist Partisi'nin iktidarı ele geçirme deneyi, ekonomik durumun elverişli olmasına karşın, örgütlenmede, görüş birliğinde ve manevra yapma yeteneğinde yetersizlikler yüzünden başarısız olmuştur. Fransız hakimiyetinden ve İdare Kurulu'nun egemenliğinden ekonomik çıkarları en çok zarar gören grup ve sınıfların tüm gücünü titizlikle incelemek, ekonomik çıkar çelişkilerinin etkisini ciddiyetle araştırmak ve bu temle üzerinden söz konusu çelişkileri değişik girişimlerle (yabancı malların boykot edilmesi, vergi ödememe, Anadolu'dan buğday getirerek buğday fiyatlarını suni bir şekilde düşürme, liman ve fabrikalarda işçilere ücret zammı yapılması, işgününün azaltılması istemiyle üretimi düşürücü eylemlere geçmesi, vb.) derinleştirmek gerekir. Ayaklanma günü olarak, bu sayede politik ve ekonomik çelişkileri sertleştirerek ön hazırlık çalışmalarının genel olarak tamamlandığı, halkın nefretinin zirveye tırmandığı, hükümetin her ani çıkışının ve her zulüm girişiminin genel başkaldırış için bir işaret olacağı yaz başları-Mayıs günleri seçilmelidir. Bu an, bir asker kırımı vakası, Avrupalıların mağazalarının yağmalanması ve halka saldırılması, liman işçilerinin bir grevi ve buğday ithalinin kesilmesiyle şehirlerde belirecek açlık ve hatta Fransız makamlarının kimi temsilcilerine ya da satılmış İdare Kurulu'nun bazı üyelerine karşı bir terörist suikast olayı da olabilir.

Merkez Komitesi, Şam'a temsilcimizi gönderirken Suriye'deki çalışmalarımızın özünü ona anlatmayı, işbu eylem planından I-ci bölümün tamamını ve II-ci bölümün kimi kısımlarını içeren yazılı bir özeti kendisine vermeyi mümkün bulmaktadır. MK üyesi yoldaşlar bu hafta sonunda Mersin'e hareket etmelidir. Sfinks, Yanus ve Lüsien yoldaşlar Bneştorg temsilcileriyle birlikte Mersin'e iki haftaya kadar hareket etmelidir. Bu süre Ankara'da matbaa donanımı ve gerekli bildiri ve çağrıların Arapça basılması için gereklidir. Suriye'deki bu harekete yardım konusunda Kemalist hükümetle ilişkiler Sfinks yoldaşa havale edilip RSFSC elçisiyle görüşülmeli, Anadolu Halkçı grubun ve onun Meclis üyelerinin celbedilmesi konusunda görüşmeler iki MK üyesine havale edilmelidir. Ilk teknik bağlantı, şifre ve benzer işler MK Bürosu'na verilmeli. İşbu TKP MK kararı Komintern'e ve Bakû'deki Faaliyet Komitesi'ne bildirilip, söz konusu çalışmalara elden geldiğince geniş yardım ve etkin katılım gerektiğine işaret edilmelidir. Sfink yoldaştan Komintern'deki Safarov yoldaşa talimat ve çalışmalara gerçek destek talebini de içeren özel bir mektup ileterek Yakın-Doğu'da işlerin durumu hakkında bilgi vermesi rica edilmelidir.[4143]

1 Mart 1922
Suret
T.K.P. M.K.'NİN
ANADOLU, SURİYE VE MEZOPOTAMYA'DA FAALİYET PLAN TASLAĞI

A. PROGRAM SORUNLARI

Dünyadaki politik ve ekonomik konjonktür içindeki iç güçler oranının analizi ve Komintern'in yeni tezleri temelinde programla tanışmak ve onu gözden geçirmek. Partinin en yakın görevlerini belirlemek.

[4143] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 257-260 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 188-192.

B. TAKTİK SORUNLARI
Yakın-Doğu'da bugünkü politik durumun değerlendirilmesinde partinin konumu (Tezler, Madde 1). Partinin işçi, toprak ve ulusal sorunla ilgili taktiği, hükümetin iç ve dış politikası karşısındaki tutumu, Meclis'te çalışma metotları. Savaş konusundaki tutum ve TKP ile YKP'nin [*Yunanistan Komünist Partisi? (ÖFA notu)*] bu konudaki taktiklerini uyumlaştırmak. Anadolu'daki burjuva ve diğer partilere karşı tutum. Partiyi aktifleştirmek, Halkçı partiyle ve diğerleriyle geçici taktik anlaşma olanakları. Partinin din konusunda ve kadın hareketindeki taktiği. Acil ekonomik ve politik talepler. Partinin legalleşme konusunda taktik ve yöntemleri. Partinin legal ve illegal çalışmayı düzenleme konusunda taktik ve yöntemleri. Mezoptamya, Suriye ve Arabistan'da ulusal isyan hareketlerini politik bakından yönetme ve örgütlemedeki günlük pratik çalışmalarda acil taktik görevler. Kongre toplama konusu.

C. TEŞKİLAT, BAĞLANTILAR, AJİTASYON VE PROPAGANDA
Ayrı ayrı grupları birleştirerek partiyi diriltme ve güçlendirmek ve sosyal yapısını netleştirmek. Bu amaçla parti tüzüğünü gözden geçirmek. Yakın görevler için güç değerlendirmesi ve güç dağılımı yapmak. MK'ne bağlı Ermeni ve Rum seksiyonları kurmak. Aydınlar, subaylar ve kadınlar arasında çalışmaları örgütlemek. Legal basını yönetmek. Günlük *Emek* gazetesini çıkarmak. Partinin iç kullanımı için aylık yayın çıkarmak. Suriye, Mezopotamya, Yunanistan ve İstanbul için bildiri ve çağrılar basmak. Aktif TKP işçileri için Marksizm okulu. Suriye ve Mezopotamya'da illegal çalışmaları yönetmek üzere Anadolu'da legal teşkilatlar yaratmak (Yakın-Doğu Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Komisyonu, Açlara Yardım Komitesi, Doğu Kültürünü Himaye Cemiyeti). Mezopotamya ve Suriye'deki komünist ve İtilaf devletleri karşıtı unsurları birleştirmek. Bu bağlamdaki pratik ve örgütsel görevler. Atina, İstanbul, Suriye ve Mezopotamya'ya yakında yapılacak geziler ve bunların amacı. Suriye, Mezopotamya, Istanbul ve Yunanistan ile başka teknik bağlantıları gerçekleştirmek. İktisadi ve mali sorunlar.

Ç. MALUMAT
K.E.Y.K.'in vereceği görevlere göre malumat toplamak.[4144]

2 Mart 1922. *Afganlar, Amanullah Han'ın İngilizlere karşı bağımsızlığını ilan ettiği 2 Mart gününü "bağımsızlık günü" olarak kutlamaktaydılar. Bu nedenle, Sultan Ahmet Han da Afganistan'ın dördüncü bağımsızlık yıldönümü münasebetiyle, 2 Mart 1922'de Elçilik binasında 50 kişilik bir akşam yemeği vermiştir. Bu yemeğe, Mustafa Kemal Paşa, bakanlar kurulu üyeleri ile pek çok milletvekili ile resmî zevâtın yanında, Rus ve Azerbaycan Elçileri ile Buhara Kasidleri katılmışlardı*:

Yemeğin sonlarına doğru konuşan Sultan Ahmet Han: "Bugün istiklâlimizin dördüncü yıldönümüdür. Bu gece bizim için mesuttur. Bu gece Afganistan istibdat zincirini kırmış, hakkını almıştır. Kan dökmekle, şehitler vermekle bu istiklâl hakkını elde ettik... " diyerek konuşmasının devamında doğu milletlerinin birliğini övmüş ve konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir. "... Paşa Hazretleri! Zatıâlilerine ve bütün hazır bulunanlara hükümetim ve şahsım adına teşekkür ederim. Cenâb-ı Hakk biz Doğuluların aramızdaki birliği her an kuvvetlendirsin. Bu ışığı söndürmek isteyenleri Allah kahretsin!..".

Mustafa Kemal Paşa da bu konuşmaya verdiği cevapta, Afganistan'ın bağımsızlığını ve iki millet arasındaki yakınlaşmayı överek şunları söylemiştir:

"Afganistan vaziyet-i tabiiye ve coğrafiyesi itibariyle pek büyük bir ehemmiyeti hâizdir. İlk nokta-i nazardan, Afganistan Asya'daki kuvvet ve kudret mecmuası içinde başlıbaşına hâiz-i kıymet ve sıklet bir mevcudiyettir. Biz Türkiyeliler Asyaî bir milletiz, Asyaî bir devletiz. Binaenaleyh bizim samimi kütlemizde mevki-i bülendi muhakkak olan Afganistan ile münâsebâtımızdaki derece-i ehemmiyeti müdrik bulunuyoruz. Bir taraftan da biz, bir ayağımızla, bir kolumuzla, bir gözümüzle Avrupa'dayız. Avrupa siyaset-i umûmiyyesinde îfâ edeceğimiz mühim vazifelerimiz vardır..." daha sonra şu sözlerle konuşmasını bitirmiştir: "Afganistan'ın istiklâlini tes'id münasebetiyle Af- ganistan halkı ve hükümdarı hakkında Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin ve şahsımın duyduğumuz meserret ve mesadetin şevketlu Amanullah Han Hazretlerine suret-i mahsûsada iblağını ricâ

[4144] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 261 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 193.

ederim. Gelecek senelerde istiklâl gününüzü daha büyük saadetler içinde idrâk etmenizi Cenâb-ı Haktan niyaz eylerim".

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra, Rus Elçisi Aralov, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov ve Buhara kasidlerinden Nazri Efendi de birer konuşma yaparak, Afganistan'ın İstiklâl Günü'nü kutlamışlar ve ayrıca doğu milletlerinin dayanışması hakkında sözler söylemişlerdir. Bu konuşmalardan sonra, Afgan elçisi yeniden söz alarak, Batı Ordusu'nun, Doğu'nun saadet ve refahı için barışı elde etmekte olduğundan ona hizmet etmenin vecibe olduğunu söyleyerek, Afganistan adına kahraman Türk ordusuna selâm ve ihtirâm tebliğini Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmiş ve doğuluların hakkı kabul edilmedikçe silahların ellerinden bırakmayacağını beyân ederek sözlerini bitirmiştir.

Bundan sonra tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa şu cümlelerle mukabelede bulunmuştur: "... Türkiye orduları öyle bir yeri müdafaa ediyorlar ki bu istikamet, yekvücut olan Şark devletlerine müteveccihtir. Bu hususta Türkiye ile Afganistan arasında büyük müşâbehet vardır. Afganistan Asya'nın nasıl bir kapısı ise Türkiye de Asya için metin ve rasîn bir kale halindedir. Teminat-ı kaviyye ile bugün dostlara arzederim ki Türkiye halkının en son ferdi kanını akıtıncaya kadar bu kalenin muvaffakiyetle ve muzafferiyetle muhafaza olunacağına emin olsunlar". Afganistan'ın İstiklâl günü kutlaması böylelikle sona ermiştir.[4145]

3 Mart 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Sefarethanesinde akşamleyin ziyafet veriliyor.[4146] Büyükelçi Aralov, bir konuşma gerçekleştirdi: *Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Rus Şûralar Cumhuriyeti arasında köklü bir dostluk bağı vardır. Bu bağ görünüşte değildir; esaslı, sağlamdır. İki memleket halkı da bağımsızlık, hürriyet için mücadele ediyor. Bu mücadelede şimdiye kadar muzaffer olduğumuz gibi, bundan sonra da zafer kazanacağız. Türk Ordusu yakında nihai zafere erişecektir. Sözüme son vermezden evvel şu önümde duran ve muhteviyatı saf ve temiz sudan ibaret bulunan kadehi kaldırarak dostluğumuzun bu saf su gibi temiz olmasını temenni ederim*. Bu nutuka cevaben Mustafa Kemal söz alıyor. Güya *Doğu'daki dostlarımızla bağlarımız âlemi aldatmak ve kendi lehimize neticeler elde etmek gayesine yönelik değil* imiş. Halbuki tam olarak öyle:

Muhterem Efendiler,

Dostluğumuzun kuvvetlendirilmesi maksadıyla Aralof Cenaplarının çektikleri ziyafette hazır bulunmaktan hissettiğim sevinç pek büyüktür. Aralof Yoldaş, dostumuz Rus Şûralar Hükümeti'nin kıymetli temsilcisi olmak münasebetiyle hepimiz tarafından zaten büyük bir hürmet ve muhabbete layıktırlar. Fakat Aralof Yoldaş, pek sevimli ve cana yakın şahsiyetiyle kalplerimizde özel bir mevki dahi kazanmıştır.

Malumu âlileridir ki, ekseriya şahısların karşılıklı muhabbetleri bunların mensup oldukları toplumlar arasındaki dostluğun, muhabbetin yükselmesine yardım eder. Aralof Yoldaş'ın bu hususdaki yüksek vazifelerinde muvaffak olacaklarına emniyetim vardır.

Efendiler, bugünkü Rus heyetini teşkil eden insanlar bundan beş sene evvel büyük bir inkılap vücuda getirdiler. Bu inkılabın hedefi emperyalizm ve kapitalizm isim ve sıfatı altında toplanmış zalim, zararlı mevcudiyetlere karşı mücadele etmekti. Bütün mazlum insanlık, isimlerini ve sıfatlarını huzurunuzda saydığım, bugün mahiyetleri tamamıyla anlaşılan mevcudiyetlerinden şikâyetçi idiler. Kalplerinde bunlara karşı derin ve şiddetli bir nefret hissi, bir kıyam arzusu duyuyorlardı. Fakat efendiler, her işin başlangıcı müşküldür. Bu başlangıcı getirmeye muvaffak olanlar takdire değerdirler. Rus inkılapçıları bu başlangıca girişmekle insanlık arasında mukaddes bir nam bıraktılar. Bu inkılap bütün masum ve mazlum insanların nazarı dikkat ve basiretini açtı. Çünkü onlara zulümden, ihtirastan kurtulmak için Rusya yol göstermişti. Ruslar Çarlık zamanında Rusya sınırları dahilinde esaret zinciri altında inlemekte olan kavimlere doğrudan doğruya arzu ettikleri hürriyeti,

4145 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 197-199. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4146 "Rus Elçisi Aralov da 3 Mart 1922 akşamı, Rus Elçiliği'nde *BMM Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın* şerefine bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafete bakanlar kurulu, milletvekilleri, Azerbaycan Elçisi Abilov, Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Buhara Kasidi Mehmet Nazri Bey de katılmışlardır."

hukuku, bağımsızlığı bahşetti. Bu hürriyeti, hukuku, bağımsızlığı riayete değer buldu. Gün geçtikçe Rusların bu samimiyeti gelişmekte olduğunda şüphe yoktur.

Bundan üç sene evvel Türkiya halkı da kıyam ve isyana lüzum ve mecburiyet hissetti. Bu millet dahi mevcudiyetinin, bağımsızlığının istilacılar tarafından tecavüze uğradığını görmüştü.

Şimdi itiraf etmek mecburiyetindeyim ki, bu kıyam ve bu isyan vuku bulduğu dakikada biz, Rusya'da olduğu gibi emperyalizm ve kapitalizmin manasını düşünmemiştik. Yalnız, mevcudiyetimizi tehdit eden kuvvetleri idrak ediyorduk.

Vaziyet geliştikten sonra bizi de tehdit eden kuvvetlerin, Rusya'daki inkılaba sebebiyet veren mevcudiyetler olduğu anlaşıldı.

Hakikaten Türkiya halkının karşısında emperyalistler, kapitalistler... mevcudiyetini, bağımsızlığını imhaya kalkışan istilacılar mevki almışlardı.

Türkiya ile Rusya'nın kıyam hedefi aynı olarak tecelli edince tabiatıyla iki memleket arasında kuvvetli temas ve muhabbet husule geldi. Tabii sebeplerin tesiri altında vücut bulan birleşmelerin sarsılmaz olduğu şüphesizdir. Türkiya-Rusya arasındaki bu samimi birleşmeler ile beraber Asya'nın mühim anasırından bulunan Afganistan, Azerbaycan, Buhara gibi hükümetlerin hemhal ve hemfikir bulunmalarını ehemmiyetle zikretmek isterim.

Doğu'daki dostlarımızla bağlarımız âlemi aldatmak ve kendi lehimize neticeler elde etmek gayesine yönelik değildir. Sırf haklarımızı, bağımsızlıklarımızı korumak içindir. Zaman geçtikte mevcut bağların şekilleneceği ve yükseleceği de şüphesizdir. Efendiler, istilacı, mütecaviz olan devletler de milletlerin mevcudiyetlerini, meşru haklarını tanıyacaklarını ilan etmişlerdi. Hadiseler gösterdi ki, bu ilan ve ifadede katiyen yalancıdırlar.

İstilacı, mütecaviz, saldırgan olan devletler yerküreyi kendilerinin malikânesi kabul etmekte ve insanlığı kendi hırslarını tatmin için çalışmaya mahkûm esirler saymaktadırlar. Bunlardaki bu garip zihniyet, garip olduğu kadar da gülünçtür.

Onlar ilan ettikleri insani ve adaletkârane esasları, kabule değer gördükleri için değil, senelerden beri tahakküm zinciri altında tuttukları insanlık kütlesini büsbütün silahlarından tecrit etmek ve daha kolay esaret altında tutmaya devam etmek için bir aldatma vasıtası kabul etmektedirler. Buna diğer bir saik daha vardır: Birbirlerini aldatarak biri diğerinden fazla menfaat koparmak... Hilekârlıkta yekdiğeriyle müsabaka etmektedirler.

Neticede dünya iki zümreye ayrılmaktadır. Birisi Doğu; ki kendi mevcudiyetini, insanlığını, bağımsızlığını idrak etmiştir; bu şuurla el ele vermiştir.

Diğer bir zümre daha var ki, bunlar sırf kendi hırslarını tatmin için çalışmaktadır. Fakat bunların gayesi insaniyetin, beşeriyetin iyiliğine yönelik olmadığı gibi, bilakis zulüm, baskı olduğu için, onları lanetle yâd etmekte kendimizi haklı görürüz.

Efendiler, bu zümre kudret ve kuvvet mevkiinde bulundukça bunların mazlumlara merhamet ve şefkat göstermelerine imkân yoktur. Böyle bir şeye inanmak büyük bir gaflettir. Bu kuvvetleri maddi, manevi silahlarından tecrit edeceğimiz zaman ancak böyle bir hareket beklenebilir.

Bu noktadan bize düşen hareket tarzını ifade edebilmek için Arkadaş Troçki'nin emirnamesi metninden istifade edeceğim.

Troçki, emperyalistlerin teşebbüslerindeki sahte riyayı keşif ve buna karşı alınması lazım tedbirleri emirnamesinde zikretmektedir. Troçki, ordusuna hitaben "Rusya Şuralar Hükümeti'nin vaziyetini, bağımsızlığını temin için yegâne çare Kızılorduların şuuri dayanışmasıdır" diyor.

Ben bu cümleye şunları ilave ediyorum: Zararlı ve zehirli beyinlerden meydana gelerek bize musallat olan zümreye karşı yalnız Rusya'da değil, doğuyu batıdan ayıran ve ta kuzeyden güneye kadar uzanan müşterek bir cephe vardır. Bu cephede müdafaalarda bulunabilmek, yekdiğeriyle hemdert olmuş milletlerin hakiki, samimi

dayanışması ile mümkün olacaktır. Bu dayanışma bugün aramızda tabii bir surette mevcuttur. Fakat bu dayanışmaya dahil devletlerin başlı başına ayrı ayrı kuvvetli olması, ayrı ayrı bağımsızlık fikriyle mütehassis ve donanmış bulunması lazımdır.

Dolayısıyla hepimiz ayrı ayrı kuvvetler ve idari bağımsızlığımızı temin etmiş bulunmak mecburiyetindeyiz. Batı ancak bu kuvvet karşısında silahını teslime mecbur kalacak ve bu gayri insani muamelelerine, zulüm ve zorbalığına nihayet verecektir. Bunun husule gelmesi çok zamana bağlı değildir. Karşılıkla itimat, samimiyet ve muhabbeti muhafazada devam ettikçe kat olunacak mesafe azalacaktır.

Aralof Yoldaş, kadehindeki suyun safiyetini misal alarak iki millet arasındaki muhabbet ve samimiyetin bunun kadar saf olduğunu beyan etti. Ben de aynı misali başka bir tarzda ifade edeceğim: Bu kadehteki su hidrojen ile oksijenin birleşmesi neticesidir. Dolayısıyla bağımız bu unsurların birliği derecesinde sıkı olmalıdır. Aralof Yoldaş'ın yanında geçirdiğim bu samimi gece, en kıymetli hatıralarım arasına dahil olacaktır. Kendilerine teşekkür ederim. Dostluğumuzun nişanesi olmak üzere elimi arkadaşlarım namına ve sefir kardeşlerimin müsaadesiyle kendilerine takdim ediyorum. (*Şiddetli alkışlar*.)[4147]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması matbûât müdürü Hamit Bey tarafından Rusça'ya tercüme edildikten sonra, Aralov ayağa kalkarak: "Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi, yaşasın gaye-i millîye için bütün kuvveti ve fedakârlığıyla çalışan Türk halkı! Yaşasın Mustafa Kemal Paşa" sözleriyle temennilerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da ayağa kalkarak: "Aralov yoldaşın milletimiz hakkındaki teveccühlerine ben de Rus Şûrâlar Cumhuriyeti Halkı ile onun kıymettar mümessili hakkında üç defa Yaşa! Yaşa! Yaşa!" diyerek karşılık vermiştir. Bu konuşmalardan sonra yukarı salona geçilmiş Rus ve Azerbaycan sanatçıları tarafından piyanoda bazı parçalar çalınarak saat on ikide bu merasim sona eriniştir.[4148]

4 Mart 1922. *4 Mart'ta ise Cenova'ya giden Çiçerin'in yerini alan Karahan, Ali Fuat'a Rusya'da okumalarını sağlamak üzere Türkiyeli öğrenciler için 100 kişilik burs ayrıldığını haber verir. Birkaç gün sonra da, RKP Merkez Komitesi tarafından 27 Şubat'ta Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 3.500.000 altın Rublenin yola çıkarıldığı Aralov'a bildirilir ve paranın bizzat kendi tarafından M. Kemal'e verilmesi talimatı verilir.*[4149]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

4 Mart 1922
No. 482

Sayın Büyükelçi,

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi yoldaş Aralov'la, Ukrayna ve Kırım Kara Kuvvetleri Başkumandanı yoldaş Frunze'nin bana bildirdiğine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Eğitim Komiseri bir grup Türk gencini Rusya'ya, Rus yüksek okullarında eğitimlerini tamamlamak üzere göndermek istemektedir.

Rusya Hükümeti'nin, iki dost ulusun yakınlaşması yolunda atılan bu ilk adımlara ilişkin haberi büyük bir mutlulukla karşıladığını ve bu andan itibaren bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti emrine Rus

---

4147 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2005, cilt 12, s. 298-300, dipnot *. "[..] Aralov yoldaş kadehindeki suyun safiyeti iki hükümetin münâsebâtı için misal gösterdi. Ben de bu suyun muhteviyatını teşkil eden müvellidülma ve müvellidülhumuza râbıtamızın safî olmasını temenni ediyorum. [..]" (Vakit, 6 Mart 1922, s. 2; akt, Güven, 2012, s. 180). Oksijen yakıcı, hidrojen yanıcı elementlerdir. Gayr-ı tabiî surette birleştirilmeye çalışıldığı vakit kimyasal tepkime, patlama olarak vuku bulur. Mustafa Kemal, gayet münbit bir teşbihte bulunmuştur kanaatindeyiz.

4148 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 180.

4149 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335.

> yüksek okullarında 100 kişilik burs ayrıldığını ve ileride bu sayının daha da artırılacağını bildirmekten kıvanç duymaktayım.
>
> Yukarıdaki açıklamamı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bilgisine sunarsanız ve Türk gençlerinin özellikle hangi yüksek okullarda eğitilmesinin tercih edileceğini bildirirseniz, size çok müteşekkir olurum.
>
> Dolayısıyla, en derin saygılarıının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.
>
> Karahan[4150]

5 Mart 1922. Her devrin adamı Yunus Nadi'nin gazetesi *Anadoluda Yeni Gün* 3 Mart akşamına ilişkin yazıyor: *... Mükellef sofra etrafında bir araya gelen şark milletlerinin muhterem mümessilleri arasında yemek esnasında devam eden musahabeler pek samimi bir hal almıştı. Garb emperyalistlerinin riyakâr ve surî toplanışlarıyla bu ictimâ arasında derin bir fark vardı ...*[4151]

6 Mart 1922. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Rus altınının malsandıklarınca yedi yüz elli kuruşa kabul edilmekde olduğu cihetle tüccar ve sarrafların dahi aynı bedel ile alıb vermeğe mecbur oldukları ve aks-i hal u harekâtda bulunanlar hakkında takibat-ı kanuniye icra kılınacağı Anadolu gazetelerine tebliğ olunmuşdur*.[4152] ABD Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie'nin 6 Şubat tarihli raporu ile *İkdam*ın ikinci elden haberi tearuz ediyor. Biz, Gillespie'nin şehadetini esas alıyoruz.

Mustafa Kemal'in günlüğüne notu: *Bir taraftan Fransa'dan bir taraftan Rusya'dan ihtiyâcâtı te'mîne çalışıyoruz*.[4153]

> Yeni Türkiye'nin nasıl idare edileceği konusunda pek çok tartışmalar cereyan etmekteydi. Sovyetler Birliği birçok finansal ve maddi yardım sağlamıştı. [Birinci Meclis'te] Sovyet tipi Cumhuriyet kurmak isteyen bir hizib vardı.[4154]

6 Mart 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki ulusalcı komiteyle sıkı ilişkisi olan bir ajanca, Ankara'yla ilişkisi olan "bağımsız ve güvenilir bir kaynak," şu bilgiyi vermişti: "Şubat ayı sonunda, Ankara'daki Rus elçisi Aralov, Mustafa Kemal ve Celal Bey arasında, Anadolu'da bir Pan-Asya Kongresi düzenlenmesi konusunda gizli görüşmeler yapılmıştır. Aralov, aynı konuda, Sovyet yönetimiyle yazışmalarda bulunmuştur. Bu haberin verildiği sırada kesin bir karar alınmış olmamakla birlikte, Moskova'nın, bu projeyi desteklemesi bekleniyor. Mustafa Kemal'le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, olanaklı olan en erken vakitte, İslam uluslarının birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma Sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart'ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi'nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar."[4155]

Mustafa Kemal, düşmanların Osmanlı'yı içeriden yıkmaya çalıştığını Birinci Meclis çatısı altında ifade etti:

4150 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 449.

4151 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 179.

4152 İkdam, 6 Mart 1338-1922, Numero 8969, *Anadoluda Rus Altınlarının Kıymeti*, s. 2.

4153 Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III* içinde (s. 143). Ankara: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

4154 Rıfat N. Bali. (2009). *Avram Benaroya: Unutulmış Bir Gazeteci -Hayatı ve Anıları-* içinde (s. 25). İstanbul: 47 Numara Yayıncılık.

4155 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 339.

> Heyeti Celileniz bütün dünyaya karşı ne kadar çok mütesanit ve vahdet halinde bu arzuyu milliyi tecelli eettirirse hiç şüphe etmemeliyiz ki düşmanlarımızın savletlerine karşı çok kuvvetli ve en kuvvetli vasitai müdafaaya malik bulunmuş oluruz. Efendiler; yine milletin müsellah evlatlarından mürekkep olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur. Efendiler; bu kuvvetlerle düşmana karşı mutasavver olan cepheler cümlenizce malumdur ki ikiye ayrılabilir. Herkesin malumu olduğu bir tabirle arz edeyim dahili cephe, zahiri cephe.. Dahili cephe aslolan cephe bütün memleketin aynı fikir ve kanaatte olarak yekvücut olarak tesis etemiş oldukları cephedir. Zahiri cephe doğrudan doğruya ordumuzun düşman karşısında göstermiş olduğu cepheden ibarettir. Bu zahiri cephe, ordu cephesinin tezelzül etmesi, tebeddül etmesi, mağlup olması, çözülmesi hiç bir vakitte bir milleti ve bir memleketi mahvedemez. Bunun hiç bir ehemmiyeti yoktur. Asıl haizi ehemmiyet olan ve asıl memleketi temelinden yıkan ve halkını esir eden dahili cephenin sukutudur, işte bu hakikate bizden ziyade vakıf olan düşmanlarımız ki başta en zelil düşman olan İngiliz, asıl bu cepheyi yıkmak için iki üç seneden beri ve asırlardan beri sarfı mesai etmektedir. (Kahrolsun sesleri) Malumu Aliniz bizim eski Osmanlı tabirimizce "Kale içinden yıkılır" işte düşmanlarımız bizi içimizden yıkmağa çalışıyorlar. Düşmanlarımızın bizce malûm olabilen, malum olamıyan daha çoktur şüphesiz – malum olabilen zehirli teşebbüsleri hakikaten korkunçtur.[4156]

Meclis gizli celsesinde Padişah Vahideddin'den sebeple Saray'a ve Müşir Ahmed İzzet'den (Furgaç) sebeble Bâb-ı Âlî'ye yönelik karşıtlık ve *ihanet* ithamı yüksek perdeden dile getiriliyor:

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş):

> Bilmünasebe yine arz etmiştim ki efendiler biz makamı muallayı hilâfetin kudsiyetine hürmet ve mukaddes gayesi ile beraber benim içtihadımın gayesinden doğan, kanından hasıl olma deryada oturuyor. Hepimiz alakadarız. Onun için mukaddes tanırız, yoksa o irademizi, emir ve fermaniyle bizim memleketimizi esir edecek, Ermenistan yapacak bir adamın fermanları işlemez efendiler. (Bravo sesleri) O mukaddes makama kutsi adam getiririz efendiler. Bu millet işte isbat ediyor ki her ne kadar muhterem tanılırsa tanılsın hiyanet ettiği zaman cezasını görüyor ve biz bundan daima mütenebbih olmalıyız.[4157]

Mahmut Celâl, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa'yı Yunanlılarla işbirliği yapmakla itham etti: *İzzet Paşa Avrupa'ya doğru seyahate devam ediyor. Yunan'lıların müsaadesiyle yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki Yunan bayrağı altında şimendiferlerle seyahatine devam ediyor "kahrolsun sesleri"*.[4158]

Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin (San), Padişah Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi, İngiliz esiri/kölesi ve iç savaş sebebi olmakla itham etti:

> Tasavvur buyurunuz efendiler Yunanlıların memleketimize ayak bastıkları gündenberi bir taraftan Yunanlıların bir taraftan İslâmların biribirini kırmak suretiyle belki bir buçuk milyon müslümanın mahvolmasına ancak Sultan Mehmedi Sâdis denilen adamın Hilafet bayrağını Yunanlılar eline teslim edip bizim üzerimize saldırmasından ve islâmları yekdiğeri aleyhine isyan ettirip hükümeti milliyeyi onlarla mücadeleye mecbur etmesinden tevellüt etmiştir. Tasavvur buyurunuz efendiler, düşününüz efendiler. Bu adam her vakit bu hiyanetinin mesuliyetini ve millete karşı bunun hesabını vermek mecburiyetini düşünmekten biran hali kalmayacaktır. (..) Milletin yüz binlerce nüfusunun kanını dökmek suretiyle istihsaline çalıştığı bir gayeyi takip etmek için ihtiyarı siyaset eden bir adamla anlaşmak için Hariciye Veklimizi Heyeti Vekilemizin memur etmesi esasen bir hatadır. Sonra onun vasıtasiyle anlaşmak için Sultan Mehmed'e onu göndermek, temas etmek için mezuniyet vermesi ayni hatadır. Sultan Mehmet orada bir esirdir. Kabul ettiğimiz kaide budur. Bir esir alınmak istenildiği zaman onunla mı pazarlık edilir? Yoksa efendisi ile mi? Yani orada Amiral Harington ile mi anlaşılır? Sultan Mehmed'i almak isterse ona gider. Onunla anlaşmak lâzımdır. O bir esirdir. Onun efendisi Harington, onun efendisi Loit corç... Binaenaleyh İstanbul'da Sultan Mehmet'le müzakere etmesi doğru olur mu? Bu böyle? Sonra Hariciye Vekilinin velev Sultan Mehmet'le zaten gayri kabili hal bir meseledir. Tasavvur

[4156] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 7.
[4157] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 20.
[4158] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 32.

buyurunuz ki Sultan Mehmet bugün yüzbinlerce islâmın kanını dökmeye sebep olmuştur. Bunların hesabını vermek mecburiyetindedir. (..) Bu böyledir. Bu adamda behemehal mevkiinde bulunmak ve tutunmak için her halde İngilizlere istinat etmek mecburiyeti vardır: İlanihaye öyledir. İngilizler, Arapların başına Emir Faysal'ı, Mekkelilerin başına Şerif Hüheyini musallat ettikleri gibi bizde de daima milletle saltanat arasına bir fitne ocağı bulundurmak için daima onu başımızda bulunduracaktır.[4159]

Edirne mebusu Şeref (Aykut), Sultan Vahideddin'i İngiliz işbirlikçisi olmakla itham etti. İddiasına göre Padişah, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği ve tutuklamalar yaptığı sırada kahkahalarla gülüyordu:

Efendiler, bendeniz Hariciye Vekilimizi burada dinlediğim vakit böyle nazarım önünden bir üç yüz senelik bir tarih geçti. Düşündün hikmeti eşraftan tulu eden imanı islâmın bütün dünyaya saadet getireceğini iman eyleyen Halifeler birer, birer nazarımdan geçti. O kudsiyeti gördüm. Baktım ki bütün alemi islâm bir mihraba doğru tevcih etmiş kalbini, fikrini nesi varsa hepsini ona bağlamış, başta Halife olmak üzere. Dört yüz milyon müslüman bunun arkasına düşmüş bir varlık gösteriyor. Fakat öyle Halifeler geçti ki bütün varını yoğunu hepsini nesi varsa yalnız islâmın şeref ilâsına sarfetmiş, taşa yaslanmış, toprağa düşmüş fakat islâmın ihyasına çalışmıştır. Yine nazarım önünde öyle bir geçti ki Ulu Hakanın Ulu Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim'e hatip Minberde ilk defa olmak üzere: Hdaimül haremeyneül şerifeyn , derken başından destearını, altından seccadesini atarak toprağa kapanan ve Allahına secde eden o büyük Padişah ile şimdi bir sarayın muzlim köşesine sığınan şahsiyet, didişan, çalışan, çırpınan, yaşamak isteyen koca bir milleti ne hale getirdiğini düşündüğüm zaman, Allahım büyüktür ona kahredenler sanki saikai ilahiyen ile mahvolacaktır, dedim (İnşallah sesleri.)

Efendiler, bütün islâmların imanına, vicdanına müracaat ederim. Sağ elinizi makarrı iman olan göğsünüze koyunuz. Hiç bir islâmın kalbinde Makamı Hilafete tazimden, takdisten başka bir his yoktur.

O makam ne kadar büyükse, o makama gelen bir mekînin seciyesi islâm olmak şartiyle pek çok alçak olabilir. Fakat makamın ülviyetini onun fenalığı katiyen örtemez. Çünkü makam kutsîdir. Zira bütün islâmı âlemden alınmış ve nihayet efendiler mahbubu hüde olan fahri risaletin makamını haiz bulunmuştur. O makamı kutsî. Fakat şahsiyet her vakit için sefil ve nakâmdır. Ben tahattur ediyorum ki ilk defa olmak üzere mütarekenin akdini müteakip İngiliz'lerin İstanbul'u işgal ettiği zaman işte ben o vakit ağladım. Gördüm ki memleketin içinden bir çok evlâdını İngilizler topluyor. Düşman bunları sürüyorken padişah da sarayında kahkahalarla gülüyordu. Yalnız efendiler; o gün bir faciaya rast geldim. Defteri hakaknîye giderek kendi emlâki hususiyesini -ki vaktiyle millet elinden almış- onun senedini taharri için Refik Beyi göndermişti. İyi hatırlıyorum ki Meşrutiyetin hini ilânında ve şimdi içimizde bulunan ve rüfekamızın ser tacı olan Rıza Nur Beyefendi serveti şahane ve Hakkı millet diye yazmış olduğu bir kitap üzerine millet hakkını aramış, emlâki almış ve milletin hazinesine teslim etmiş iken işte en son şimdiki bulunan şahsiyeti safile bundan istifade ederek o emlâki kendi üzerine çevirmek olmuştur. Efendiler; işte düşününüz ki bir millet yaşamak için çırpınırken, uğraşırken mütareke denilen belayı siyah üstüne çöktüğü dakikada ben milletin reisi bulunduğum diyen zat kendi şahsî menfaatını temin için üç beş parça binanın beş, on parça tarlanın tapu senedini çıkarmakla meşguldür. Efendiler ben isterdim ki Ahmet Celayirî'yi Timurleng'e teslim etmektense koca muazzam bir saltanatın enkazı tarümarı üzerine kapanmağı, Yıldırım Bayizit'in na halef halefi bu hal kadar alçalmasın. (Alkış) Efendiler, Sakarya vadilerinde son kanını dökerek milletin namusunu Alsancağın asırlardan beri şerefini nihayet islâmın mihrabını, kâbesini bu kutsi varlığını, müdafaa eden mehmetçik bütün caniyle didişirken efendiler; saray ve saltanatta bulunan şahsiyet halife ise genç müstesna bir kadınla izdivaçtan vaz geçmemiştir. (Allah kahretsin sesleri)

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Efendiler, bu perdeler çok çirkin perdelerdir. Bunlar açılmamalıdır. (Doğru sadaları) (Gürültüler)

HÂŞİM BEY (Çorum) – Ben de, şapkalı olarak fotoğrafını çıkaracağım.

ŞEREF BEY (Devamla) – Efendiler açılmasın denilen perdeyi bir defa daha açayım efendiler. İyi dinleyiniz. Şimdiki şahsiyeti Halifenin ayağına Meclisi Millîden ve Heyeti temsiliyeden dört, beş zat gitmişti ki içinizde

[4159] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 34.

arkadaşlardır. Padişahın kendisine vaziyeti hazırayı tamamiyle anlatmış ve kendisine demişti ki -sen altı asrın şehnamesini taşıyan bir varlığın başında bulunuyorsun. Buyurun milletin başına demişlerdi. Efendiler o eşhas sarayın kapısından çıkarken papas (Furo) haremi hümayunda hüzura kabul olundu. (Pek doğru) işte bir vak'ayı tarihiye. Binaenaleyh benim kendisinden hiç ümidim yoktur.[4160]

Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) da Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi *davayı millîmize hiyanet* etmekle itham etmiştir. Yanı sıra Saray ve Bâb-ı Âlî "esaret" altında olduğu hâlde Ankara Hükûmeti'nin mezkûr makamlarla temas kurmasını da tenkid etmekten geri durmamıştır:

Şeref Beyin pek parlak nutkundan sonra uzun söz söylemeğe lüzum yoktur. Yalnız şayanı dikkat iki nokta vardır ki Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatini bu iki noktaya celbetmek isterim. Efendiler, gerek İzzet Paşanın ve onun dahil olduğu heyetin ve gerek sarayın davayı millîmize karşı yaptıkları hiyanet herkesçe malumdur. Bilhassa heyeti vekilece daha evvel sabit olmuş bir hakikattir ki biz onları vaktiyle kulaktan kulağa işitirken onlarca bu bir hakikati müspite olarak malum idi. Böyle hüviyetleri, mahiyetleri ve davayı millimize karşı bugüne kadar irtikâp ettikleri rezail e dalavereler malum iken bu tariklerden istifade etmek için Yusuf Kemal Beyi İstanbul'a sevk etmek ve bunu tahtı karara almak basiretsizliğini irtikâp ermek doğru mudur? Bendeniz buna basiretsizlik diyorum. Çünkü, affınıza mağruren, tamamen bunun basiretsizliğine kaniim. Çünkü bunlarla temastan bir netice çıkmayacağı malum iken ve sarayın İngiliz'lerin tahtı esaretinde olduğunu ilân ederken, İngiliz'lerin hâkimiyeti altında bulunan bir yerden menfaat çıkarmak ümidini beklemek, affınıza mağruren söyleyeceğim, basiretsizliktir. Bu bairetsizliğin irtikâbı ve onun binnetice tevlit ettiği şey memleket dahilinde milletin tesanüt ve itimadını bozmak için düşmanların ekmeğine yağ çalmak olmuştur ve bunun neticesi budur. İşte bu Heyeti Vekile ki en mühim mesailde Meclisi Âlinizin reyini almak icap ederken ve Meclisi Âliniz onlara veçhe tayin etmek kudreti kanuniyesini haiz iken bunu burada söylememek ve bunu Meclisi Âlinizden gizlemek, yapmış oldukları lâf meydana çıktıktan sonra bugün huzuru âlinizde anmışlardır. Efendiler; mesul olacak orta yerde yalnız Heyeti Vekile vardır, işlemiş oldukları cürmü siyasînin günahını çekecek yalnız Heyeti Vekile vardır? Çünkü mahiyetleri bugüne kadar yapmış oldukları cinayetleriyle malum olan eşhastan istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. İşte Meclisi Âlinizin soracağı ve hesap ve divana çekeceği şey budur. Onun üzerinde imali fikretmek lâzımdır. Bunun üzerinde beyanı mütalâa etmek lâzımdır. Yapılan her cinayetin hesabını sormak vazifesiyle mükellef olan ve bilhassa ferdî işlerden dolayı sabırsızlık gösteren Meclisi Âlinizin bütün cemiyetimizi; bütün milletimizi izrar edecek olan bu hâdiseyi tevlit ettiklerinden dolayı bendeniz İstiklâl Mahkemelerine verilmelerini teklif ve talep ediyorum.[4161]

Karahisar-ı Sahib mebusu, Müderris, İttihadçı İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi; Sultan Vahideddin'in müdafii olmadığını belirterek şer'î ve millî mahkemeler tarafından muhakeme edilinceye kadar ağırkanlı olmak gerektiğini ifade etmiştir:

Arkadaşlar, bendeniz bazı ufak noktalara işaret etmek isterim. Malûmu âliniz İslâmiyet şahsa merbut olmaktan çok uzaktır. Makamı hilâfetin kudsiyetini hepimiz tasdik ediyoruz. O makamı işgal eden zat hakkında şer'i şerif, mahkemei şer'iye hükmünü elbette verecektir. Fakat zannedersem mahkemei şer'iyenin hüküm

4160 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 35. Mecliste İslâmcı koyu söylemler serdeden Edirne mebusu Şeref; CHP Tek-Parti devrinde kadrolu Edirne *saylav*lığı yapacak, Aykut soyadını alacak ve neşredeceği "Kamâlizm" nam dalkavukluk kitabında da kendi şahsiyetini tenvir eden şu çarpıcı satırları kaleme alacaktır: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markıst, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

4161 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 36-37. Afyon mebusu İştirakiyuncu Mehmet Şükrü (Koç), *Türk komünistleri*nden idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327-328. Fakat Mustafa Kemal tarafından Sovyet Rusya'ya merbut komünist teşkilatlara sızdırılmış casus olması kuvvetle muhtemeldir. Mustafa Kemal: "Mehmet Şükrü şahsen bana oldukça sempatik geliyor. Anadolu hareketinin başında onunla beraber çalıştım. O benim gizli teşkilatıma giren birkaç kişiden biri. Oldukça cesur biri. Benimle Erzurum Kongresi'ne geldi. O, belki devrimci bir ruha sahip, fakat kararsız ve yapmacık. Onunla ciddi bir iş yapmak imkansız." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 484-487.

vereceği zaman henüz hulul etmemiştir. Çünkü esaret, ikrah zail olmamıştır. Birtakım esabap ve avamil de bu hükmün teehhürünü zaruri kılmaktadır. Âmali milliyemizin husulü zarureti bunu icap ettiriyor. Biz bir halk hükümeti ilân ettik. Halk bir taraftan namına dua ederken bize bu kürsüde şahsı ile oynamak icap etmez. Hüküm verilinceye kadar gerçi bendeniz de kaniim ki âmali milliye hilâfına gayet mel'unane dolaplar çevriliyor. Fakat bunun esbap ve avamili suveri hakikisiyle meydana çıkıp mahkemei şer'iyeye, mahkemei milliye hükmünü verinceye kadar bizim gibi dinini, vatanını kurtarmak için kalbi çırpınan mebuslara düşen şey ağırkanlılıktır. Zannedersem bu bapta hareket biraz nezahati lisandır. Bendeniz bunu söylemekle hiçbir vakit onun müdafii olmadığımı da arz etmek isterim.[4162]

Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Sultan Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi olmakla itham etti:

Arkadaşlar; ben uzak diyarlardan geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükümetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat istanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar... (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccar sıfatiyle uğradım. İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? (..) ben Yusuf Kemal Beyin saraydan ne kadar entrika karşısında kalmış olsa yine bizim kuvvetimiz arkasında olduğu için elbette Avrupa'ya giderken elbette İzzet Paşayı gayri kabili kıyas derecede kuvvet sahibi olarak gittiğine eminim. Bütün dünya Yusuf Kemal Beyin Büyük Millet Meclisinin mümessili hakikîsi olarak ve bu toprakların hakiki mümessili ve bu halkın mümessili olduğuna ve binaenaleyh bir davayı adilenin hakiki sahibi olduğuna şahittir. Binaenaleyh saray bu entrikasını yanlış çevirmiştir. Saray gibi rezil, milletsiz, mezhepsiz, menfaatperestler aşağı; benim azmini her vakit ispat etmiş olan milletimin davası her zaman yukarı. (Alkışlar)[4163]

Yusuf Kemal'in Padişah huzuruna çıkartılması, Meclis'in müşterek kararı değil; Heyet-i Vekile'nin tasarrufuydu ve birçok mebus, bu durumu tenkid etmişlerdir. Vatan haini ilân edilen kişilerle resmî temaslar kurulmasının ardında nasıl bir hesap vardı, acaba, bir komplo mu yatmaktaydı? Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Baştımar), Yusuf Kemal'in İstanbul temasları meselesini farklı bir zaviyeden tahlil etmiştir. Ona göre İstanbul'daki Padişah hal' edilmeli, Ankara'daki Fevzi (Çakmak) Paşa Kabinesi düşürülmeliydi:

Efendim, bendeniz meseleyi üç şekilde düşünüyorum. Hükümet Meclisi Âlinin malûmatı olmaksızın Hariciye Vekilini Padişahla görüşmeye memur edebilir mi, edemez mi? Bununla görüşmekte faide var mı, yok mu? Mazarrat mı var, faide mi? Bu meseleleri müzakere edelim, kararlaştıralım. Meclisi Âli kendi salâhiyetini, hukuku esasiyesini tabiîdir ki böyle yani halife ile, padişahla görüşmeye muhtaç olup olmadığını kararlaştırmak Meclisi Âlinin bizzat hukuku esasiyesidir. Buna Meclisi Âli muhtaç mı, değil mi? Buna kendisi karar verebilir. Yoksa Heyeti Vekile hiç bir vakit Meclisi Âlinin meşruiyetini Meclisi Âlinin hükümetinin meşruiyetini tasdika ihtiyaç olduğuna karar veremez.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) – Öyle bir şey yoktur. Böyle bir karar olamaz.

HAFIZ MEHMET BEY (Devamla) – Hariciye Vekilinin beyanatında vardır. Arz edeceğim efendim, biz müslümanız. Makamı Hilafete merbutiyetimiz layezaldir. Buna şüphe yok. Fakat bendenizden mukaddem iradı nutuk eden rüfekamın tadat ettikleri bir çok fecayiin müsebbiplerinden olan ve kendi şahsî menfaatini milletin ve işgal ettiği Makamı Hilafetin menfaatinin de fevkinde tuttuğunu ispat eden Padişahın şahsına karşı bizim muhafazai merbütiyet etmekliğimizde ve muhafazai merbutiyet ettiğimizi dünyaya göstermediğimizde mazarrat mı var, menfaat mi var? Çünkü, bütün âlemi islâm nazarında ve âlemi insaniyet nazarında şöyle bir ittiham altında kalacağız. Bize birbirimizi katle teşvik eden, bir çok mukatelelere sebep olan, aramıza girip

[4162] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 37.
[4163] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38.

islâm kanına giren, fetvalarla, mahkemelerle bir çok ricalimizi mahkûm eden, fetvalar çıkarıp bizi bağı, âsi diye ilân eden... (İftiradır sadaları) Halbuki bizim maksadımız, gayemizin kudsiyeti gayri kabili inkâr iken bizi bu suretle âsi diye üzerimize ordu sevkettiği halde bugün yine ona sarılmak ve onunla barışmak ve onlardan bizim mevcudiyetimizin tasdikini istemek zannediyorum ki bütün âlemi islâmiyet ve insaniyet nazarında hacil düşeceğiz. Binaenaleyh bu suretle bizim hiç bir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim. Mazarrata gelince: Arz ettiğim gibi bir kere Türkler, kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip değillerdir. Mutlaka Padişahın esiridir. Türkler, hiç bir vakitte milliyetlerine ve kendi varlıklarına kail değildirler. Her daim bunun bu önlerinden geçmedikçe, bunlara rehber olmadıkça bir şey yapamazlar. Burada iki senedenberi bu kürsüde, Reisimizin ve diğer hatiplerin bağırdıkları nutukları, feryatları hepsi hava ve hepsinin yalan olduğunu bütün âlemi insaniyete karşı ilân ediyoruz. Çünkü fiilimiz, ahvalimizin hilafıdır. Bu suretle bütün âlemi insaniyetle islâmiyet arasında mevkiimizin tenezzülüne bâdi olacak olan böyle bir harekete karar veren heyeti hükûmete karşı bendeniz itimat edemeyeceğim. Ve itimat ettiğimiz takdirde bu mesele burada mevzubahis olmamalı idi. Olduktan sonra bu kadar sözler söylendikten sonra bu hükûmeti ibka etmek, harekâtını tasvip etmek demektir; bu doğru değildir. Bunun hakkında ikinci bir şey kalır hükûmeti iskat, Padişahı da hal'... Fakat hal' hakkındaki kararımızın kabiliyeti tatbikiyesini düşünüyorum. Kabiliyeti tatbikiyesi olmamasına binaen bu teklifimi geri alıyorum. Buna göre Meclis vaziyetini tanzim eder. Herhalde Heyeti Vekilenin ıskatı lâzım gelir. Bu Meclis mevkiini muhafaza edecektir.[4164]

Tenkidler Heyet-i Vekile'de teksif ettiği vakit söz alan Mustafa Kemal, Hilâfet-Saltanatın muhafazasına vurgu yaparak Fevzi Paşa Kabinesinin kabahatli olmadığını bilakis İstanbul'daki ikiyüzlülerin entrikasına kurban gittiğini ifade etti ve meseleyi sonlandırdı:

Efendiler, mevzubahis olan meselede tenkitlerin teveccüh ettiği noktaya dair ben de iki kelime söylemek istiyorum. Heyeti Vekilenin Hariciye Vekiliniz Yusuf Kemal Beye; İstanbul'da ifa edeceği vazife ve vermiş olduğu talimat, tamamen salâhiyeti ve mezuniyeti dairesindedir. Çünkü Meclisi Âlinizin bütün milletle beraber takip etmiş olduğu esasat cümlesindedir ki Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet etsin. Evet merbutuz, çünkü Makamı Hilafet ve saltanat herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün âlemi islâmın müzaheretiyle beraber Türkiye hakkındadır. O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz. (Alkışlar) Binaenaleyh o makamda henüz calis olup millet tarafından, Heyeti Celileniz tarafından hiç bir hükmü şeriye tutunmaktan uzak olan bu zat Meclisi Âlinizin mukadderatına, teşebbüsatına, milletin âmaline mutabık hareket edeceğini söylemek üzere ciddî ve hakiki arzu ve talepte bulunursa -o Makamı Muallaya ki merbutuz- müracaat edebilirsin. böyle bir mülâkat yapabilirsin demek hepimizin salâhiyeti dahilindedir. Vekillerinizden mürekkep olan heyetin de tamamen salâhiyeti dahilindedir. Binaenaleyh Yusuf Kemal Beyefendi bu noktada almış olduğu talimatı tamamen tatbik ve hüsnü ifa etmiştir. Ancak kendisine davet vukubulduğu anda bu daveti yapanlar ve yaptıranlar adî bir surette ve iğfalkâr bir surette entrika yapmışlarsa bunda Yusuf Kemal Beyin ne kusuru olabilir? Mahaza Yusuf Kemal Bey yine mülâkatı yapmakla kendisine teveccüh etmiş vazifeyi yapmış bulunuyor. Bilhassa İstanbul'da müfaraket etmeden evvel bütün vaziyeti teşrik ederek yapmış olduğu mektupla bu vazifesini hüsnü ikmal etmiş ve muhataplarının mahiyeti asliyelerini tamamen izhar ve ilân etmiş bulunuyor. İstanbul'da kabine halinde, Heyeti Hükûmet halinde hiçbir vaz'ı meşruları olmadığı halde memleketin ve milletin mukadderatına alâka gösteren ve cihanda bu zavallı milletin terihi üzerinde teşvizat yaratan insanlara karşı vazifei insaniyeye ve vazifei vicdaniyeye ve vazifei hamiyete davet etmek için Hariciye Vekiline salâhiyet vermek bittabi Heyeti Vekilenin yapabileceğe ve yapmakla mükellef olduğu vezaiftendir. Böyle bir talimat verdiğinden dolayı Heyeti Vekileyi tenkitte isabet mevcut değildir. Efendiler İstanbul'da bir takım adamlar vardır ki zevahir halleriyle müraîdirler. Dünyayı aldatagelmişlerdir ve bugün dahi aldatmaktadırlar. Binaenaleyh her nasılsa iktisabı şöhret etmiş ve kendilerini hamiyetle ve vatanperver tanıtmış olan bu insanların bizim okuduğumuz kadar bütün milletimizin ve bütün âlemi islâmın okumasının imkân ve ihtimali yoktur. Kazanabilmiş oldukları bu mevkiin vermiş olduğu salâhiyetle dünyayı iğfal etmektedirler. Biz ve milletimize ve âlemi islâma karşı bu zevahiri ve bu mevaidi iğfalkârane ile hareket etmekte olan insanların içyüzünü göstermek vazifesiyle mükellefiz. Binaenaleyh Yusuf Kemal Bey bu hakikatın tecellisine ve bütün vuzuh ve tebarüzüne pek büyük hizmet etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Vekilemizin hareketi bence doğrudur. Yusuf Kemal Bey kendisine

[4164] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38-39.

teveccüh eden şeyi bihakkın ifa etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Celilenizin yapacağı şey İstanbul ve İstanbul'dan Londra'ya gönderilenlerin teşebbüsatı meşrua ve makulemizi ızrar etmek için vuku bulacak teşebbüslerinin hiç bir kıymeti ve ehemmiyeti olmadığını bu kürsüden Heyeti Umumiyenizle beraber bütün cihana ilân etmektir. (Alkışlar)[4165]

7 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Ruslar, Ankara'dan maden imtiyazı istiyormuş*.[4166]

7 Mart 1922 tarihinde Alemdar vapuru ile getirilen iki arabalı Rus (seyyar) telsiz telgraf istasyonu Samsun Hat Kumandanlığına çıkarılmıştır.[4167]

Sovyet hükümeti Aralof'a 3,5 milyon altın ruble yardımın hemen verilmesinin kararlaştırıldığını bildirdi. Karabekir eliyle değil, Aralof eliyle verilecek.[4168]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının,
RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi
S. İ. Aralov'a Telgrafı

7 Mart 1922

Türklere derhal üç buçuk milyon altın Rublenin teslimine karar verildi. Bunu Mustafa Kemal'e iletiniz. Paranın, Karabekir'in aracılığı ile değil, sizin elinizle teslim edilmesinde karar kıldık. Derhal parayı teslim alacak kişiyi Tiflis'e gönderiniz, Türk topraklarında kendisinin çok sağlam muhafızlar eşliğinde hareketini sağlayınız, Türk topraklarında altının nakli ve güvenliği için tüm sorumluluk Türk tarafına ait olacaktır.

L. Karahan[4169]

8 Mart 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Babıali ve Biz: Babıali'nin taşıdığı zihniyetle Türklerin ve Ankara Hükümeti'nin zihniyeti arasında uçurum vardır. Ankara, yeni bir devlet kurarken kokuşmuş Babıali düşmanlara hizmet ediyor*.[4170]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Bolşevikler, Anadolu'yu ele geçirmeye çalışıyorlar, fırıldaklar çeviriyorlar*.[4171]

9 Mart 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Chamberlain, Avam Kamarasında, Cannes Konferansı'nda Türkiye'nin Cenova'daki konferansa davet edilmemesine yönelik alınan kararın değiştirilmesi için herhangi bir gerekçe olmadığını beyan etti*.[4172]

10 Mart 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, Türk Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı* Cenova Konferansının *kapanış oturumunda kabul edeceğini bildirmiştir*.[4173]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Cenova Konferansı devam ederken, İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu, konferansla ilgili Hindistan Hükümeti'nden gelen ve Müslüman camianın görüşünü belirten telgrafın İngiliz kabinesindeki diğer üyelerin rızası olmadan yayınlanmasına izin vermiş ve bu nedenle de istifaya zorlanmıştır. Chamberlain, konuyla ilgili Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'ye dair İngiliz politikasını eleştiren ve sonuç olarak bütün Britanya İmparatorluğu hükümetleri arasındaki*

4165 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 40.
4166 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311.
4167 *ATASE*, İSH, Kutu: 1570, Kutu: 38, Belge No: 3 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.
4168 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 61.
4169 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 450.
4170 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.
4171 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.
4172 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
4173 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

*ilişkilere ters düşen bir telgrafın yayınlanmasına müsaade edilemeyeceğini beyan etmiştir. Lordlar Kamarası'nda da aynı açıklama yapılmıştır. Yayınlanması krize neden olan telgraf, konferansta, Boğazların tarafsızlaştırılması, İstanbul'un tahliye edilmesi, Osmanlı Padişahına Kutsal Yerler üzerindeki haklarının verilmesi ve Edirne de dâhil Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi yönünde karar alınmasında ısrar edilmekte*dir.[4174]

11 Mart 1922. TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Vekili Karahan'a nota keşide eyledi:

Ali Fuat Paşa'dan L. M. Karahan'a

11 Mart 1922

4 Mart tarihli ve 482 sayılı notanıza karşılık, bu nota içeriğini derhal Hükümetime arzettiğimi ve dileğinize uyarak, bu konuda ayrıntılı bilginin verilmesini istediğimi açıklamakla şeref duymaktayım.

RSFSC Hükümeti'nin genç Türk öğrencilerinin derhal kabul edilmesine hazır oluşundan dolayı size teşekkür eder, cevabı alır almaz size derhal ileteceğimi bildiririm.

Kültürel yakınlaşma alanında, çok yerinde olarak arzu ettiğimiz bu yakınlaşma ile ilgili ilk adımların atıldığını bir an önce görmek istediğimden, bana lütfen Hükümetinizin bu konudaki yardımlarının neleri kapsayacağını, öğrencilerin geçiminin nasıl sağlanılacağını ve Rus yüksek okulları hakkında hangi kaynaktan bilgi edinebileceğimin belirtilmesini rica ederim.[4175]

13 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi:

İstanbul Hükümeti, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istiyor. Misak-ı Milli'den yana değil, Ankara'nın isteklerini aşırı buluyor. İzzet Paşa, Avrupa'da İstanbul'un talimatına göre davranacak. Sadrazam, Anadolu'nun boşaltılmasına karşı direnmek isteyen Venizelos'un Yunan subayları konusuna değindi. Ben, Mustafa Kemal'in Sovyetlere bel bağladığını söyledim. Sadrazam, "denize düşen yılana sarılır" deyince, "yılan, Mustafa Kemal'i sokacak" diye karşılık verdim. Son haberler, Anadolu'da bolşevik nüfuzunun arttığını gösteriyor. Anadolu'nun ve Edirne ile Doğu Trakya'nın Türklere bırakılmasını isteyen Hindistan müslümanlarıyla ilgili telgrafı basına duyurmadım. Yalnız Hindistan İşleri Bakanı Montagu'nun istifası haberinin yayınlanmasına izin verdim.[4176]

14 Mart 1922. *Sovyet Rusya Elçisi Aralof, Dışişleri Bakan Vekili Celal Bey'i ziyaret ederek 3,5 milyon altın Rublenin Tiflis'e gelmek üzere bulunduğunu bildirerek bu paranın hangi biçimde teslim alınacağını sordu. Doğu Cephesi Komutanlığı, 26 Nisan'da Ankara'ya, paranın Trabzon'a geldiğini bildirecektir*.[4177]

1 Ocak 1922 ve 14 Mart 1922 tarihleri arasında Türkiye'ye 9.103 adet muhtelif top hartucu ulaşmıştır.[4178]

15 Mart 1922. *Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Rusya Cumhuriyeti temsilcisi Aralov'a gönderdiği telgrafta Aralov'un 3.500.000 altın rublenin yola çıkarılması ve şimdiden sefarethanedeki mevcut paradan 150.000 altın rublenin verilebileceğine dair beyanatının Hariciye Vekili tarafından kendisine iletildiğini yazmıştır*.[4179]

4174 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229.

4175 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 451.

4176 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVIII.

4177 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321.

4178 Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 211.

4179 *CA*, Ebis No: 01003452, Fihrist No: 25, Ek:11, (15 Mart 1338/1922); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 220.

16 Mart 1922. *Ankara ve Moskova arasındaki karşılıklı selamlaşmalar, tebrikler, iyi dilekler, teşekkürler bitmek bilmiyordu. 16 Mart andlaşmasının yıl dönümü münasebetiyle Lenin, Mustafa Kemal'e gönderdiği çok içten bir telgrafta, iki hükümet arasındaki samimi dostluktan dolayı onu kutluyor ve aynı şekilde askerî, politik ve ekonomik alanlardaki ilişkilerin devamını dileyerek Türkiye'nin düşmanlarına galip gelmesi temennisinde bulunuyordu. Mustafa Kemal de hemen verdiği cevapta Bolşevik Rusya'ya yaptığı yardımlar için teşekkür ediyor ve bu vesileyle sadakatini bir kere daha gösteriyordu*.[4180]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Londra'da. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'la mülakat ediyor. Mülakat 18 Mart'a değin sürecektir.[4181]

> Londra'da Lord Curzon, Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'e Sovyet dostluğundan ve yardımlarından vazgeçmeyi tehdit edici bir dille belirtir:
>
> "Bolşevikler Ankara'ya maddî yardımda bulunuyorlar. Para ve silâh veriyorlar ve verdiler... Sovyetler ile aranızdaki içten ilişkiler, bizi kaygılandırıyor. Bu kaygı, memleketimizde geneldir... (Sovyet) yardımlarının bize karşı olmayacağı nereden belli... Bu yardımlarla bizi tehdide kalkışırsanız, pek açık söyliyeyim ki, barış için pek uğursuz birşey yapmış olursunuz."[4182]

TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Celâl (Bayar), TBMM'de izahat veriyor:

> Belçika-Polonya ittifakı, Küçük Antant, İskandinavya Topluluğu, Yugoslavya ve Bulgar dostluğu bir silsilesidir ki, Türkiye-Kafkasya dostluk politikası, onun bir halkası olmak üzere düşünülmektedir. Fransa-Polonya arasında askerî ittifak vardır. Fransa-Küçük Antant yakınlaşması, İtalya'yı Fransa'ya son derece hasım kılmıştır. Fransız politikasının Türkiye lehinde olması, Türkiye'nin tasarlanan toplulukta güçlü bir etken olabileceği düşüncesine, ikinci olarak Suriye'nin, üçüncü olarak İslâm sömürgelerinin yönetimini kolaylaştırmaya, dördüncü olarak Bakû petrol madenlerine sâhip olma isteğine dayanmaktadır. Franklin-Bouillon da petrol sorununa ilgisi yüzünden Türkiye dâvâsıyla uğraşmıştır. Fransızlar, Türkiye'nin barışa kavuşmasını, Türkiye işlerinin kendi uzman ve maliyecileri eliyle düzenlenmesini düşünüyorlar.[4183]

17 Mart 1922. Polonya, Finlandiya, Estonya ve Litvanya andlaşma imzaladılar. SovNarKom, bu hadiseyi *antibolşevik savaş hazırlığı sayıp telâşlanacaktır*.[4184]

18 Mart 1922. 1871 Paris Komününün bastırılmasının sene-yi devriyesi olan bugün, *Yeni Hayat* nam mecmua ilk sayısını neşretti. Derginin sahibi ve mesul müdürü Nâzım'dır (Resmor/Öztelli). Yine bugün, *"Muhtelif Şark memleketlerinin Ankara'daki sosyalist ve komünistleri, Rus sefarethanesinde, sefarethanedeki komünist yoldaşların davetiyle toplanarak Paris Komunası'nın hatırasını tesit etmişlerdir." Toplantıda, "Türkiye sosyalist ve komünistlerinden Ahmet Hüsnü, Ahmet Hilmi, İsmail Hakkı, Bahaeddin, Dr. Tevfik Rüştü*[*] *(Menteşe), Cemile Nevşirvanova:, Salih Hacıoğlu, Hulusi (Afyonkarahisar), Ziynetullah Nevşirvanov, Abdülkadir, Affan Hikmet, Kenan, Mehmet Şükrü*

[4180] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 57.

[4181] Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 160.

[4182] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 783-784.

[4183] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 778-779.

[4184] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 775.

[*] "Yahya Kemal Beyatlı, Dr. Tevfik Rüştü için *seciyesizliği temsil etmiş olan Doktor Tevfik Rüştü* derken, Samet Ağaoğlu *bazen sosyalist, bazen liberal, bir aralık da komünist* demektedir." Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 137. İştirakiyuncu Salih Hacıoğlu: "..sosyalist geçinen Tevfik Rüştü.." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 275. Selânik Dönmesi Tevfik Rüştü, esasen, Mustafa Kemal'in adamıdır. 18 Haziran 1945'de ABD'nin Ankara Temsilcisi Peterson, Washington'a telgraf keşide eyledi. TC Dışişleri Bakanlığının ABD yanlısı Genel Sekreteri (Feridun Cemal Erkin?), Peterson'la hususî mülakat ederken Tevfik Rüştü Aras'ı "bu ünlü Sovyet ajanı" tavsif etmiştir: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 687.

(Afyonkarahisar), Mehmet Vehbi, Nâzım, Dr. Nizamettin Ali, Numan Usta (İstanbul), F. Bekture" ve Mustafa (Siverek) yoldaşlar hazır bulunmuştur.[4185]

20 Mart 1922. İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar. *İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, bir Akdeniz ülkesi olarak İtalya'nın haklarını vurgulamış ve İtalyan politikasında herhangi bir değişikliğin olmayacağını beyan etmiştir. Schanzer, hür ve bağımsız bir Türkiye ile İtalyan hükümetinin ekonomik menfaatlerini geliştirmeye çalışacaklarının da altını çizmiştir*.[4186]

22 Mart 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Rusya ve Avrupa (Radek'in Almanya'da Batı devletleri temsilcileri ile görüşmeler yaptığı haberi üzerine, Türkiye ile Rusya'yı birbirine düşürmek isteyen çabalara çatılıyor): Bizimle Rusya arasındaki alaka ve münasebet layetezelzüldür (sarsılmazdır)*.

23 Mart 1922. *23 Mart 1922'de yayınlanan "İstanbul Excelsior"da çıkan bir haberine göre, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa (Özalp) Maliye Vekili Hasan* [Saka] *Bey ve Moskova temsilcisi Aralof arasındaki görüşmeler sonuçlandı. Andlaşma hükümlerine göre Türkiye Rusya'dan mühimmat temin edecek buna karşılık Rusya da bazı imtiyazlara kavuşacaktır. Samsun ve Trabzon limanları Ruslara açılacaktır. Ankara'nın Rusya'dan almak istedikleri arasında muhtelif çaplarda top, makinalı tüfek, uçak, at, v.s. vardı*.[4187]

23 Mart 1922 tarihli "Le Temps" Ankara'dan şu haberi yayınlıyordu: Sovyet temsilcisi Aralof, Ankara'da Amerikalılarla yapılacak demiryolu andlaşması görüşmelerini protesto etti. Hariciye Vekili Celâl Bey, Aralof'un bu çıkışına cevap olarak şunları söyledi: "Amerikan teklifleri incelenmektedir. Sovyetlerin onayı olmaksızın hiçbir imtiyaz verilmeyecektir. Sovyet hükümeti bundan emin olabilir. Tercihimiz Sovyet Hükümetinden yana olacaktır."[4188]

Buhara Elçiligi'ne atanan [Karakaşî Sabataycı Ali] *Galip* [Pasiner] *Paşa, Ankara Şark Lokantası'nda Doğu ülkeleri onuruna bir şölen verdi. Şölende Aralof, Abilof, Sultan Ahmet Han, Mehmet Recep ve Mehmet Nazri'den başka Rauf Bey, Fevzi Paşa, Dışişleri Bakan Vekili Celal Bey, Musa Kâzım Efendi, Mersinli Cemal Paşa, Yunus Nadi, Hamdullah Suphi ve daha başkaları hazır bulundu. Galip Paşa, dünyanın emperyalistler ve mazlum Şark milletleri olmak üzere iki kısma ayrıldığını, Rusya'nın devrimde öncülük yaptığını, emperyalizme karşı el ele vermek gerektiğini söyledi. Elçiler de birer konuşma yaptılar*.[4189]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasındaki meselelerin çözümlenmesi konusundaki çalışmalar kapsamında, müttefik devletlerin Dışişleri Bakanları 23 Mart 1922'de Paris'te bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Fransız, İngiliz ve İtalyan Dışişleri Bakanları ve teknik danışmaların yer aldığı toplantıda, Anadolu ve Trakya'daki etnik azınlıkların himayesi konusu üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra müttefik askerî komisyonu, üç bakana, Anadolu'nun tahliye edilmesine dair bir teklif sunmuşlardır. Dışişleri bakanları, Ermeni meselesi üzerinde de durmuşlarsa da bu meselenin başka oturumlarda ele alınmasına karar vermişlerdir*.[4190]

4185 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 170-171, dipnot 165.

4186 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

4187 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 52, dipnot 69.

4188 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 53, dipnot 71.

4189 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 337-338. "Ankara hükümeti, eskiden İstanbul'da jandarma genel kumandanlığı yapmış olan Tümgeneral Galip Paşa'yı Buhara elçisi tayin eder. Rahmi (Apak) Bey ataşemiliter, Ruşen Eşref [Ünaydın] Bey ise elçiliğin başkâtibi olarak görevlendirilmiştir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 147. Ali Galip Pasiner, Selânik Dönmesidir: Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler*, 2011, s. 72, 137.

4190 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

23-27 Mart 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov ile Ataşemiliter K. K. Zvonaryev'e ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abilov'a, 23 ve 27 Mart günlerinde Batı Cephesi gezdiriliyor. Aralov, Lenin'in 3.500.000 altın rubleye iblağ eden nakdî yardımını Mustafa Kemal'e teslim ediyor.[4191]

> Cephe boyunca birçok yerde Aralov ve Abilov'a askerlere hitap etme imkânı verilir. Aralov, "Yiğit ve soylu erler" diye başlayan konuşmalarında, Kızıl Ordu'nun selamlarını iletirken, Türk sancağının yakında İzmir'de dalgalanacağını vurgular. Aralov'un konuşmaları "yaşa!" nidalarıyla kesilir. Abilov ise, askerler için anlaşılır, sade bir Türkçeyle, Kızıl Ordu'nun İngiliz, Fransız ve diğer işgalcilere karşı elde ettiği zaferleri, Rusların çarı, kapitalistleri, zenginleri nasıl devirdiğini ve artık hükümetin halkın eline geçtiğini anlatır. Abilov, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye destek verdiğini, askerlerin cephe gerisi için kaygı duymamaları gerektiğini, Kızıl Ordu'nun cephe gerisini emperyalistlerin saldırılarından koruduğunu söyler.[4192]

Padişah Vahideddin: *Mustafa Kemal'in adamları ihtilâlcidir. Onlar Türkiye'yi alt üst edecekler. Ne bana hürmet edecekler ne de devlet daireme. Dîni yok edecekler*. [..] *Ankara'nın adamları Moskof'tan gelen kanlı ve kızıl fikirlerle dolu* [..].[4193]

> İngiliz subaylarından Harold Armstrong'un 1925'te Londra'da yayımlanmış olan *Turkey in Travail* (Türkiye Doğum Sancıları içinde) adlı yapıtında Vahideddin'in Türkiye'deki son günleriyle ilgili olan şu pasajı buraya aktarıyorum: "1922'de... Prens Sami, padişahtan bana şu mesajı getirmişti: Sayın Lloyd George'a ve İngiltere'de yönetimde olanlara sonun yaklaşmakta olduğunu söyleyiniz. Onlar durumu anlamıyorlar. İngiliz Büyükelçisine de bildirdim, ama bana inanmıyorlar. Mustafa Kemal'in adamları ihtilalcidir. Türkiye'yi altüst edeceklerdir. Bana ve anlaşmalara saygı göstermeyeceklerdir. Dini yıkacaklardır. Onlar sizin düşmanlarınızdır. Onlar asidir ve benim düşmanlarımdır. Sizin, Türkiye'nin tek kurtarıcısı olduğunuza inanıyorum ve dostunuzum. Ankara'dan hiçbir şey alamayacaksınız; istediğinizi size ben vereceğim. Padişahlıkla halifeliği kurtarmayı diliyorsanız süratle yardımıma gelmelisiniz. Ankara'yı tanımayı reddediniz ve benimle barış yapınız. Bana iyi bir barış ve Ankara'ya vermeye hazır olduğunuz şeyleri veriniz. Yunanlıların Anadolu'yu terk edeceklerini garanti ediniz ve Yunanlılar geri çekildikçe, işgallerindeki yerleri bölge bölge bana teslim ediniz... Fransızlarla da dost olacak ve ittifakın üyesi olacağım. Hep birlikte Türkiye'yi diriltecek ve onu gönençli yapacağız, ama güdüm sistemi uygulanmamalıdır... Boğazları açık tutacağım. Halife olarak sizin yanınızda duracağım, çünkü Müslümanların savunucuları olacaksınız. Sadık uyruklarım olacak Hıristiyanları da koruyacağım. Ankara'nın adamları kanlıdır; Moskova'dan aşılanmış oldukları kızıl görüşlere kapılmışlardır ve tüm bu saydıklarımı yapamayacaklardır…" Yazarın bu konudaki yorumu şu olmuştu: "Bu, Müttefiklere yardımcı olacak tek politikanın mersiyesidir; ama artık çok geçti."[4194]

26 Mart 1922. İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansının *ikinci oturumunda, Boğazların serbestliği ile ilgili şartlar ele alınmıştır. Ayrıca mali yükümlülükler de gözden geçirilmiş ve Ermenilerin taleplerinin karşılanması için meselenin Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesine karar verilmiştir. Konferansın bir sonraki oturumunda ise Trakya meselesinin görüşülmesine ve Türkiye'deki adlî ve malî kapitülasyonlarla ilgili Sevr Antlaşması'nda bulunan maddelerin gözden geçirilmesine karar verilmiştir*.[4195]

27 Mart 1922. *Batı cephesine ve cephe gerisine Rus ve Azerbaycan elçilerinin katıldığı bir gezi* düzenleniyor. 6 Nisan'a değin sürecektir.[4196]

4191 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 132.

4192 *Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi*, fond 276, liste 5, dosya 1, yaprak 16-30; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 86.

4193 Harold Armstrong. (1925). *Turkey in Travail: The Birth of a New Nation* (p. 232). Great Britain, London: Butler & Tanner Ltd.

4194 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 382-383. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4195 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229-230.

4196 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335.

İspanyol matbuatı yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansı *sırasında, Poincaré, Schanzer ve Curzon, Yakın Doğu meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla, Türk ve Yunan hükümetlerine aleyhlerine işleyebilecek şartlar dayatılmadan Türk-Yunan barışını tesis etmeyi sağlayacağını düşündükleri bir teklif kaleme almışlardır. Teklife göre, Padişahın dinî otoritesi sağlanarak, Türkiye'nin yeniden bağımsızlığa kavuşması teklif edilecek ve aynı zamanda Yunanistan'a da Müttefik devletlere yaptığı yardımlarından dolayı bazı tavizler sunulacaktır. İstanbul ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü de dâhil Anadolu'nun, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Türkiye'ye bırakılması ve tahliye edilmesi ön görülmekte*dir. *Boğazlara yakın olan yerler, gerek Türkiye gerekse Yunanistan'a ait olmak üzere askersizleştirilecektir. Mali konularda alınan kararlara göre ise Osmanlı borçlarının tespit edilmesinin ardından, Türkiye'nin malî bağımsızlığı tanınacak ve Türkiye, bir savaş tazminatı ödeyecektir. Ayrıca, müttefiklerin Türkiye'deki ekonomik menfaatlerinin korunmasına dair hükümler dışında, Türkiye, malî denetimden muaf olacaktır*.[4197]

28 Mart 1922. Saat 17:00 sonra. Aralov, Abilov, İsmet ve maiyetleriyle beraber Çay kasabasına muvasalat eden Mustafa Kemal, 1'inci Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan'a hususen demiştir ki: [Ruslar] *Bize para vermiyorlar. Hala çete halindesiniz; muntazam bir ordu yapınız; o zaman altın para ikraz ederiz diyorlar*.[4198]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın 28 Mart tarihli istihbaratına göre, TBMM Hükümetinin dış borç alamadığı için darboğazda olduğunu ve Sovyet Ukrayna'dan ve ABD'den istikraz almaya çalıştığını raporladı:

> İngiliz İstihbaratı'nın "güvenilir" olarak nitelendirdiği bir kaynağa göre, 1922 yılı Mart ayı içinde, Ankara yönetimi, dıştan mali yardım sağlayamadığından büyük bir güçlük içinde bulunuyordu. Son günlerde İstanbul'a dönen bir Türk subayına göre, Ukrayna ile bir anlaşma imzaladıktan sonra ödenmek üzere, bu ülkeden 1.500.000 altın ruble borç alınması için 1921 yılı Aralık ayında atılımlar yapılıyordu. Bu para, Ordu'nun, tehlikeli biçimde memnuniyetsizlik göstermeye başlayan birliklerinin maaşlarının ödenmesine harcanacaktı. Ankara'nın bu parayı alıp almadığı bilinmiyordu, ama bu arada şu önlemler alınıyordu: 1. Ankara yönetiminin kendi bölgesi dışındaki emekli yetkililere verilen emeklilik maaşının durdurulması; 2. subayların eş ve çocuklarına verilen emeklilik maaşının durdurulması; 3. BMM'nin onayladığı kişiler dışında, yurtsever hizmetten ötürü verilen ödeneğin durdurulması; 4. hayat pahalılığının artmasıyla yetkililere verilen zamda yüzde 20 indirme yapılması.
>
> Başka bir güvenili ajana göre, yukarıda sözü edilen önlemlerden ancak 5 milyon Türk Lirası sağlanabilecekti ve bu da Savunma Bakanlığı fonlarına yatırılacaktı. Ankara yönetimi, Amerikalı'lara ayrıcalık hakları önererek onlardan borç sağlamaya çalışıyor, ama Rus'lar, bu denli ayrıcalıkların verilmesine karşı çıkıyorlardı.[4199]

TBMM Şark Ordusu, *Acara hududuna çekil*di; *Ahıska ve Ahılkelek'i boşalt*tı.[4200]

Kastamonu'da münteşir Kemalist *Açıksöz* gazetesi: *Rusya'ya 100 Türk talebe gönderilecek. Meslek mekteplerinde bu talebe hayat adamı olarak yetişecekler*.[4201]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. Müttefik hariciye nâzırları konseyi, Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı *General Papoulas ile görüşülmeden önce, Ankara Hükümeti ile ateşkes teklifine bir cevap vermeme kararı almıştı*r. *Ankara Hükümeti'nin, bazı koşullar çerçevesinde, özellikle*

4197 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.
4198 Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım*, 1993, c. 6, s. 102.
4199 FO 371/7861/E 3935; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 250-251.
4200 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 146.
4201 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 348.

*de tarafsız bölgeyi, stratejik yerlerin korunmasını ve demiryolu ulaşımının yasaklanmasını kararlaştıracak bir komisyonla birlikte, ateşkesi kabul edeceği düşünül*üyor.[4202]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: Müttefik hariciye nâzırları konferansının ardından Lord Curzon *Londra'ya varışında yaptığı açıklamada, Poincaré ve Schanzer'le yaptıkları konferansta varılan sonuçlardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Curzon, bu konferansta, samimi işbirliğine dayalı tek bir cephenin oluşturabildiğinin üstünü çizmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer de konferansta varılan sonuçlardan memnun kaldığını ifade etmiş ve konferansın hür ve bağımsız bir Türkiye ile müttefiklerin menfaatlerine uygun umumi bir barışın tesis edilmesi ihtimalini güçlendirdiğini söylemiştir*.[4203]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefiklerin teklifleri ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, kendilerine gönderilen genel notayı protesto ederek, Ankara Hükümeti'nin cevabını Müttefik Yüksek Komiserlerine iletmişlerdir. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, gönderilen genel notayı inceledikten sonra bir cevap verileceğini beyan etmiştir*.[4204]

29 Mart 1922. TBMM Maliye Vekili Hasan (Saka) teklif edilen ateşkesin kabul edilmesi gerektiğini; TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal ise Sovyet Rusya Cumhuriyeti desteğine dayanarak "emperyalistlere boyun eğmeye"ceklerini belirtti:

> Akşam yemeğinden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin politik durumu, İtilaf Devletlerinin teklif ettikleri ateşkes koşulları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerine uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in, Türk mâliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği düşüncesini savunduğunu anlattı. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, o nedenle emperyalistlere ödün vermemek gerektiğini ileri sürerek itiraz etmişti. Türk ordusunun gücünün artması, zaferleri, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar -işte İtilaf Devletlerini böyle bir teklifte bulunmaya zorlayan sebepler bunlardı. İşin sonuna kadar gitmek ve emperyalistleri yurdun topraklarından kovmak gerekmektedir. İşte Mustafa Kemal'in çıkardığı sonuçlar bunlardı.
>
> Ateşkese yanıt, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü düşüncelere uygun bir ruhta hazırlanmış idi. Böyle bir teklifte bulunulduğu için teşekkür edilerek, nazik bir tonla kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan koşullar ileri sürülmüştü.[4205]

Mustafa Kemal ile Aralov, Sivrihisar'da mülakat ediyorlar. *İtilaf devletlerinin Türkiye ve Yunanistan'a önerdiği ateşkes* mevzubahis ediliyor. Mustafa Kemal ve Mirliva İsmet (İnönü) *şartları çok ağır bulduklarını belirti*yorlar:

> Cephedeki diğer görüşmelerin önemli gündem maddelerinden birisi, Türkiye'ye yapılacak yardımlardır. Mustafa Kemal, Maliye Vekili Hasan Bey'in maliyenin içinde bulunduğu ağır durum nedeniyle İtilaf devletlerinin önerilerine boyun eğmek gerektiği düşüncesinde olduğunu anlatır. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalizme boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyetler'in Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, bu durumda, emperyalistlere taviz vermemek gerektiğini ileri sürerek, Hasan Bey'in görüşlerine itiraz ettiğini söyler. Mustafa Kemal, yapılacak yardımlar konusunda açık konuşmalarını, bundan dostluklarının hiçbir şekilde zarar görmeyeceğini vurgular ve Rusya'daki ağır durumu hesaba kattıklarının altını

[4202] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.
[4203] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230-231.
[4204] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231.
[4205] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 84.

çizer. Daha sonra somut taleplerini iletir. Mustafa Kemal, bu görüşmelerde Aralov ve Abilov'un her konuda pek çok samimiyet gösterdiklerini ve teminat verdiklerini belirtir.[4206]

30 Mart 1922. İnönü Muharebesi zaferinin sene-yi devriyesi mucibince Çay'daki 1'inci Ordu Karargâhında merasim tertib ediliyor. *30 Mart günü Mustafa Kemal Paşa, İkinci İnönü zaferinin yıldönümü kutlamaları için, Rus ve Azerbaycan Elçileri ve ataşemiliterleri ile İsmet Paşa ile beraber Akşehir'den otomobiller ile Çay'a gelmişlerdir. Karargâhta yenilen öğle yemeğinden sonra, saat 13.30'da atlara binilerek askerî teftiş için tören alanına gidilmiş; burada, teftişten önce Mustafa Kemal "ordu, kolordu ve fırka kumandanlarını" çağırarak" onlara şu sözleri söylemiştir:*

> Bir sene zarfında siz fedakâr arkadaşlarım ve kahramân ordumuz altı ay fasıla ile iki muzafferiyet kazandınız: İkinci İnönü muzafferiyeti, Sakarya muzafferiyeti. Bugün İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü olması münasebetiyle sizi kemâl-i takdir ve ihtirâmât ile tebrik ederim. Bu tebrikâtım yalnız Başkumandan sıfatiyle değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, bütün milletin hâr ve takdirkâr selam ve tebrikâtını dahi iblağ ederim. Burada huzurlariyle şerefbahş olan Rus Şûrâları Cumhuriyeti Mümessili Aralov Yoldaş ile Azerbaycan Mümessili Abilov Beyefendinin hükümetleri nâmına olarak tebriklerini tebrikâtıma ilave ediyorum. Aynı sene zarfında kazandığınız Sakarya Zaferi'nin de yıldönümünü tebrik edeceğimiz gün mukaddes topraklarımızda bulunan gasıp düşmanı tamamen tardetmek suretiyle kazanacağınız âtî muzafferi yeti dahi birlikte tebrik müyesser olacağına imanımız katidir. Arzu ediyorum ki bütün askerlere kazandıkları bu zafer gününün ulviyetini hatırlatırken Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve fedakâr Türkiye halkının kahramân ordumuzun karîben düşmanı mukaddes ana topraklarımızdan çıkaracağına da kati emniyet ve imanla intizâr ettik- lerini söyleyesiniz. Muayeneye bu tebligatınızdan sonra başlayacağım.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri askerlere tebliğ edildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa "atla ve keskin yürüyüşle bir saat on dakikada" bütün birlikleri geçerek, her kitaata aynı aynı : "Merhaba arkadaşlarım tebrik ederim" demiştir. Teftiş bittikten sonra resmî geçit başlamış ve öğleden sonra saat dört buçukta son bulmuştur. Resmî geçit esnasında "tayyarelerimiz de havada kıtaatın üzerinde ve pek alçaktan uçarak merasime iştirâk" etmiştir. Resmî geçidin bitmesinden sonra, Mustafa Kemal ve misafirleri için hazırlanan barakaya gidilmiş ve burada yapılan çay ve kahve ikramından sonra, askerî eğlencelerin yapılacağı yere gidilerek burada hazırlanan çadırlara oturulmuştur. Burada, "Muhtelif asker ve köy oyunları, memleket havaları, güreş, orta oyunu, monolog vesaire gibi" gösteriler izlenmiştir. Rus Elçisi Aralov, müsaade alarak gösterilerde hüner gösterenlere para hediyesi vermiştir. Daha sonra karargâha dönülmüş, burada yenilen akşam yemeğinden sonra, tiyatro izlemeye gidilmiş ve gece yarısına kadar program sürmüştür. Ali İhsan Paşa, hatıralarında, Aralov ile ilgili şunları yazmaktadır: "Rus Sefiri Aralof Yoldaş, iki ay evvel; Ankara'ya yeni gelmiş idi. Millî Hükümet ile iyi geçinmeyi Garp devletlerinin himaye ettikleri Yunanistan'a bizim galebe çalmamızı ve bu suretle Garp devletleri itibarlarının kırılmasını arzu eylediği seziliyordu. Esasen Aralof Rus ordusunda kumandanlık etmiş olduğundan askerî işlerden anlıyordu".[4207]

Aralov'un şahidliğine göre orduda, ulema sınıfına aleyhtarlık vardır:

> Geçit töreni bitince bizi özel olarak hazırlanmış bir barakaya götürdüler, çay ve kahve ikram ettiler.
>
> Erler için oyunlar, şarkılar, danslar, güreşler, ödüllü çeşitli yarışmalar başladı, ip çekişildi. Ekmeği kimin çabuk yiyeceği; kimin çabuk soyunup giyineceği yarışmaları yapıldı. Koşular düzenlendi. Oyunlar başlamadan önce bir hoca çıkıp dua etti, bundan sonra on koç kurban kesildi. Koçları bizim çadırın önünde hocanın kendisi kesti. Er oyunlarından ve istirahatten sonra bizi ordu karargâhına, akşam yemeğine davet ettiler. Yemekte bütün yüksek rütbeli subaylar da vardı. Yemek masası büyük bir ambarın içine kurulmuş, yeşil otlarla ve ulusal

[4206] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 132-133.

[4207] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 182-183. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> bayraklarla süslenmişti. İki orkestra vardı. Biri askeri bandoydu, ötekisi de milli Türk sazlarından kurulmuştu. Yemekte, karşılıklı dostça konuşmalar yapıldı.
>
> Yemekten sonra, elektrikle aydınlatılmış ambarda bir temsil verildi. Elektriği otomobil motorundan elde etmişlerdi. Bütün bunlar bana, bizim Kızıl Ordu'daki temsilleri hatırlatıyordu. Erler burada kendilerini daha özgür hissediyorlardı. Bütün temsiller, bugünün konulan üzerine yazılmış küçük yurtsever nitelikte piyeslerdi. Halkın, Türkiye'nin bağımsızlığı için yaptığı savaşı öven şiirler okundu. Bir sıra komik numaralar ve sahneler de vardı. En sonunda, iki mollanın cahilliğiyle ve açgözlülüğü ile alay eden bir piyes oynandı. Bu piyes çok beğenildi, erler arasında bitmez tükenmez gülüşmelere yol açtı. Bu olay, subayların mollalara karşı olan olumsuz tutumunu çok açık olarak ortaya koyuyordu.[4208]

Mustafa Kemal, *Sovyet temsilcileri ile yaptığı bir seyahatte, muhataplarının "molla" olarak tercüme ettiği "ulemâ" için, "Bunlar şimdilik bana lazım. Meşru bir gerekçem olunca, bunları yeryüzünden sileceğim" değerlendirmesini dile getirmiştir*.[4209]

Aralov'un İnönü Muharebesi zaferini resmî tebrik telgrafı Meclis salonunda okundu: *Kahraman Türkiye inkılap ordusunu tebrik ederim. Türkiye ordusunun ağır yumruğu er geç düşmanı ve onu himaye eden emperyalist ve kapitalistleri ezecektir*.[4210]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Ankara, Asya'da ve Moskova'da takip ettiği sergüzeşt siyasetinden vazgeçmeli, siyasî hattını devletlerin göstereceği makule ifrağ etmelidir. Barışımızın elde edilmesi bu iki noktaya bağlıdır. O zaman İzmir ve Edirne'yi kurtarabiliriz*.[4211]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türkiye'ye yapılan teklifle ilgili açıklama yapan Poincaré, Türkiye'nin, Cenova Konferansı'ndan sonra müttefikler tarafından yapılan bu denli müspet teklifleri bekliyor olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Yapılan tekliflerle ilgili İngiliz Hükümeti, Türklere en üst seviyede imtiyazlar verildiğini ve daha iyi bir teklifin yapılmasının adil olmadığını düşünmekte*dir. *Türklerin inatçı bir tavır sergilemesi durumunda, kendilerinin aleyhine bir hava oluşacak ve bir daha bu kadar iyi bir teklif alamayacaklardı*r. *Konferansta, Trakya ile ilgili olarak, askerî uzmanların oy birliğiyle yaptığı tavsiyelere uygun olarak etnik olarak Rum olan Rodosçuk'un Türkiye'ye terk edilmesine karar verilmiştir. Edirne, Yunan hâkimiyetinde kalacak, İzmir ise Türkiye'ye devredilecekti*r. *Azınlıkların himayesi için her iki şehirde benzer tedbirlerin alınarak adalet sağlanacaktı*r.[4212]

4208 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 87.
4209 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: Entelektüel Biyografi*, 2023, s. 372.
4210 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 350.
4211 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 352.
4212 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231-232.

Afyon Çay'da Mustafa Kemal, Sovyet Rusya elçisi S.İ. Aralov, Askeri Ataşe Zvonaryev ve Azerbaycan elçisi İ. Abilov ile birlikte. (30 Mart 1922)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 99.

31 Mart 1922. *31 Mart Salı günü sabahı, Mustafa Kemal Paşa, elçiler ve maiyetleriyle, İsmet Paşa ile beraber otomobillere binerek Akşehir'e dönmüşlerdir*.[4213]

Mustafa Kemal, matbaa makinalarının tedariki ve ordunun Kemalist propaganda eğitiminden geçirilmesi için Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov'dan malî yardım talep etti:

> Çay istasyonuna hareket ettik ve trenle Akşehir'e döndük. Yolda, Mustafa Kemal'le konuşmamız sırasında tekrar Türk ordusunda kültürel ve siyasal çalışmanın yokluğu söz konusu oldu. Biz, orduda gazete bulunmadığına işaret ettik. Mustafa Kemal Paşa, bu iş için kendilerinde ödenek olmadığını, hatta subay ve erlerin birkaç aydan beri maaş bile alamadıklarını, sonra ülkede serbest bir matbaa bulunmadığını da söyledi ve "Bu konuda bize yardım ederseniz, yardımınızı büyük bir memnunlukla kabul ederiz" diye ekledi.
>
> Sonra kurmay başkanını çağırttı ve orduda siyasal aydınlanma çalışması için ne kadar paraya ihtiyaç bulunduğunu onunla birlikte hesaplamaya koyuldu. Gazete ve dergi çıkarmak için hiç değilse iki tane gezici, bir tane de Batı Cephesi için büyük matbaaya ihtiyaç vardı. Bir sinema makinesi de edinmek gerekiyordu. Bütün bunların yıllık masrafı 100.000 lira kadar tutuyordu.
>
> Bu kadar çok bir paranın bende bulunmadığını, daha mütevazı bir tutarı, mesela 20.000 lira kadar bir para verebileceğimi bildirdim.
>
> Harp Akademisi konusu da görüşüldü. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay'da buna benzer küçük bir örgüt bulunduğunu, burada subaylara ders verildiğini söyledi. Burada, cephede, bir kurmay akademisi kurulmasının, İstanbul'a karşı iyi bir gösteri olacağı düşüncesini ileri sürdüm. Bu düşünce Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitti, İsmet Paşa'ya bununla ilgili bazı emirler verdi. Mustafa Kemal Paşa cepheden dönünce bana kendi imzasını taşıyan ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, bir matbaa kurması için vermeyi vaat ettiğim parayı hatırlatan bir mektup gönderdi. Mektubu aynen şöyleydi:
>
> BMM Başkanı
> Özel Kalem

[4213] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 184.

Sayı 6/187
Ankara, 20 Nisan 1922

Rusya Sovyet Cumhuriyeti Temsilcisi
Aralov Yoldaş'a

Orduya bir matbaa almak için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya bağışladığınız paranın bir bölümü olan on bin lirayı, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere Milli Savunma Bakanlığı'nca gönderilen subaya vermenizi rica ederim.

BMM Reisi ve Başkomutan
Mustafa Kemal[4214]

La France Libre gazetesi aktarıyor. *Tiflis'te bulunan Kemalist temsilci Muhtar Bey, Bolşevik resmi Roisa ajansına şu açıklamayı yap*mıştır: *Bizim için barış meselesi çok basittir. Müttefikler Türkiye'nin haklarını tanımadıkları müddetçe Doğu'da barış olmayacaktır. İtilâf Devletleri bize bölünmüş bir barış sunarak bizi bölmeye teşebbüs etmişlerdir. Bizim için bir İzmir, bir Edirne sorunu yoktur. Rus müttefiklerimizle birlikte sıkı bir işbirliği yapmak istediğimiz ve bütün müslüman Doğu'yu içine alan bir Doğu sorunu vardır. İtilâf Devletleri ve Türkiye'nin Cenova'da temsil edilmesine karşı çıktılar. Biz şundan eminiz ki, Rusya'nın bulunduğu bu konferansda Türkiye'nin hakları korunmuş ve savunulmuştur*.[4215]

Mart 1922. *1922 Mart'ında Kars Antlaşması'nın 18. maddesi gereği, Tiflis'te RSFSC temsilcilerinin de katılımıyla Transkafkasya-Türk Ekonomik Konferansı* müzakerelere başladı. Temmuz ayında nihayete erecektir.[4216]

Arnold J. Toynbee, Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti zorakî yakınlaşması vakası hakkında Mart 1922'de şu mülahazalarını derc etmişdir:

Anadolu'daki Milli Türk hareketiyle Rusya'daki Bolşevik güç arasındaki bir ittifakın tehlikeleri yakın bir tarihte Millicileri ezmek için bir sebep olarak gösterilmişse de aynı sebep bugün onlarla uzlaşma nedeni olarak önümüze sürülmektedir. Kuvvet kullanarak veya iknayla, Rusya'yı dehşetli bir müttefikten mahrum bırakmamız icap etmekte, yine de felâket tellâlı ekollerden biri bile bu Türk-Rus bileşkesinin nasıl bir daimi realite olacağını göstermeye muvaffak olamamaktadır. İlk nazarda, eylem amacıyla değil, beraberce planlanan blöf ve propaganda için bir ittifak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sınırlar dahilinde bile, her iki tarafın da bu beraberliğe kuşkuyla baktığı alenen ortadadır. İtilâf devletleri her iki ülkeye karşı da düşmanca davrandıkları için böyle bir ittifaka zorlanmışlardır, fakat ikisi de ne zaman bir fırsat çıksa (ortağının zarar görmesi pahasına bile olsa) müttefiklerden biriyle -ya da hepsiyle- uzlaşmaya hevesli olduğunu göstermeyi ihmal etmemiştir. Bu geçici sebebin ortadan kalkması sonrasında, aralarındaki hususi yakınlığın devam etmesi pek de ihtimal dahilinde değildir. Şu an için Ruslar ile Türkler birbirlerine karşı, her birinin Batı'ya karşı olduğundan daha yabancıdırlar ve gelip geçici bir ortak tehlikenin yüzyıllardır devam eden bir husumeti silmesi de biraz zor olacaktır. Rusya ile Türkiye arasında hakiki bir yakınlaşma ancak eş-zamanlı batılılaşmanın oluşturacağı ortak bir zeminde mümkün olabilir. Batı'ya karşı reaksiyon, devlet politikalarının erişemediği daha derinlerdeki bu şuur düzlemlerinde karşılıklı yabancılaşmayla neticelenmeye mahkûmmuş gibi görünmektedir.[4217]

1 Nisan 1922. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov ve Sovyet Azerbaycan Elçisi Abilov ile beraber Konya'ya muvasalat etti. Üçlü, halka konuşma gerçekleştirdi:

1 Nisan sabahı, Mustafa Kemal Paşa, misafirleri ve İsmet Paşa ile birlikte Akşehir'den ayrılarak, süvari kolordusunu denetlemek üzere Ilgın'a gelmişlerdi. Babalık gazetesinin verdiği habere göre, Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların yanında, Rus Elçisi Aralov, ateşemiliteri Zvanayof (Zvonaryev), elçilik katibi İsmailof, tercümanı Feyzi, Azerbaycan Elçisi Abilov ve ateşemiliteri Askerof, bulunmaktaydı. Kaplıca meydanında Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile bir harp tatbikatı yapılmış ve arkasından birkaç bin atlının katılımıyla bir resmî geçit

4214 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 88-89.
4215 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32.
4216 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 131.
4217 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 26-27.

yapılmıştır. Geçit merasiminden sonra, Mustafa Kemal Paşa alayları toplayarak: *"... savaş artık bizim yüzümüze gülmeğe başladı. İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yeniyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Türk halkı ve Türk ordusu, kendi bağımsızlığı için savaşa girişmiş bulunuyor ve düşmanlarını, kendi kutsal topraklarından atacaktır. Sovyetler Birliği'nin elçisi de burada, bizimle birlikte bulunuyor*" demiş ve Aralov'dan da bir konuşma yapmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Aralov da at üzerinde yaptığı konuşmasında; "*Yiğit ve soylu erler*" diyerek sözlerine başlamış ve Kızılordu erlerinin selâmını getirdiğini söyleyerek, sözlerine şöyle devam etmiştir: *"... Rus işçi ve köylüsü iktidarı ellerine alarak yeni bir devlet kurmaktadırlar. Sevgili dostlarım, sizin de yeni Türkiye'nin düşmanlarını yenmenizi, aziz yurdunuzu kurtarmanızı, İzmir ve İstanbul şehirlerini geri almanızı dilerim. Kızılordu, soylu davranışınızla sizin de orduya ve bağımsız Türkiye ye şeref kazandıracağınıza inanmaktadır".* Bu konuşmalardan soma, Kolordu Komutam Fahrettin Paşa, bir öğle yemeği vermiş ve sonra trenle Konya'ya hareket edilmişti.

Fahrettin Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'nın elçileri beraberinde getirmelerine önce bir anlam veremediğini, bunun gerekçesini daha sonra öğrendiğini şöyle anlatmaktadır: *Ruslar her ne kadar o sıralarda dostumuz idiyseler de cephe kuvvetlerini onlara göstermekteki maksadı anlayamamıştık. Çok sonra öğrenmiştik ki, Ruslar bize müşterek savaş teklif etmişler ve bu maksatla Zonguldak, Ereğli'ye asker çıkarmak ve Kocaeli'nde beraber savaşmak istemişler. Bizim kuvvetlerimizin de düşmanları İstanbul'dan çıkarmaya kâfi gelmeyeceğini ileri sürmüşler. Bundaki gizli maksadı Mustafa Kemal anlamaz, olur muydu? Derhal: "Benim kuvvetim İzmir'i de İstanbul'u da kurtarmak için kâfidir" demiş ve bunu fiilen göstermek için onların elçileri ve ateşeleriyle bu seyahati tertiplemiştir.* Fahrettin Paşa, Rusların müşterek savaş teklifini, o zaman genel karargâhta kurmay olarak bulunan Korgeneral Baki Vandemir'den duyduğunu nakletmektedir.[4218]

Aralov: *Konuşmalarımızda, şimdiki Türk hükümetiyle İtilaf Devletlerinin elinde bir oyuncak olan eski padişah hükümeti arasındaki farkları belirttik. Konuşmalarımız sıcak bir ilgiyle karşılandı*.[4219] Ayrıca, Mustafa Kemal'in ulemaya ve medrese karşıtlığı meydana çıkmıştır:

O gece iki medreseyi ziyaret ettik. Sağlıklı, güçlü, gencecik öğrenciler, geleceğin mollaları medresenin avlusunda dizilmişlerdi. Bunların yanında geniş cüppeli, beyaz ve yeşil sarıklı mollalar ve hocalar da yer almıştı. Hepsi de yerlere kadar eğilerek Mustafa Kemal Paşa'yı selamlıyorlardı. Bunların içinden biri, bunların başı ve en nüfuzlusu, Mustafa Kemal Paşa'dan, medrese sayısını artırmasını rica etti. Bu zat ayrıca, medrese öğrencilerinin askere alınmamalarını da rica etti.

Hoca konuşurken Mustafa Kemal'in kendini tuttuğu belli oluyordu. Ama medrese öğrencilerinin askere alınmamaları söz konusu olunca artık kendini tutamadı ve yüksek bir sesle, sertçe, "Ne o," dedi, "yoksa sizin için medrese, Yunanlıları yenmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı değerlidir? Millet kan içinde yüzerken, halkın en iyi çocukları cephelerde dövüşür, yurt için canlarını feda ederken siz burada genç, sapasağlam delikanlıları besiye çekmişsiniz!"

[4218] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 184-185. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Baki Vandemir'in ATASE arşivindeki terceme-yi halinde, Fransızca ve Rusça bildiği kayıtlıdır. Diğer bir deyişle, Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti ilişkilerinin askerî vechesine ilişkin ender-i nadirattan bahislere vakıf olduğu ağlebî ihtimaldir. Evrak-ı metrukesi varsa, muhakkak surette tetkik edilmelidir.

[4219] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 97.

Mustafa Kemal konuştukça gözleri daha korkunç bir hal alıyordu:

"Bu besili delikanlılarınızın askere alınmaları için hemen yarın emir vereceğim!"

Hocalar sindiler, ama yüzleri öfkeden kıpkırmızı kesildi, yabancıların, Rusların yanında hükümet başkanı onları paylamıştı.

Mustafa Kemal Paşa bize dönerek, "Haydi gidelim," dedi, "artık burada bizim için yapılacak bir şey kalmadı." Ve şöyle bir selam vererek oradan ayrıldı.

Mustafa Kemal Paşa otomobilde uzun bir süre yatışmadı:

Ilgın manevralarında Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Sovyet Rusya Büyükelçisi S.İ. Aralov ile birlikte. (1 Nisan 1922)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 100.

"Savaş sona erince onlarla daha ciddi konuşacağız! Her şeyden önce onları mali dayanaklarından, vakıflardan yoksun etmek lazım. Yurt topraklarının büyük bir parçası, nerede ise üçte ikisi, belki de daha çoğu vakıftır. Bu topraklar mollaların varlık kaynaklarıdır. Bunların çoğu köylülerin elinden alınmış topraklardır. Buna son vereceğiz. Bir de utanmadan hükümetten yardım istiyorlar."

Mustafa Kemal Anadolu topraklarında şimdi gördüğümüz dinç, sağlam delikanlıları askerden kaçıran 17.000 medrese bulunduğunu söyledi. Bu tam bir kolordu demekti. Medrese öğrencilerinin şimdiye kadar niçin askere alınmadıklarını sormam üzerine Mustafa Kemal, bunların askere alınmaları için gerekli emrin verilmiş olduğunu söyledi. Bu devrimci adım, subaylar arasında büyük bir sevinç yaratmış ve bu olay son günlerin en çok üzerinde durulan konusu haline gelmişti.[4220]

Mustafa Kemal, Aralov'a, *ordumuz apolitik değildir* der. Türk ordusu üzerindeki Mustafa Kemal'in politik propagandasına dair ise Aralov şu mühim tafsilatı vermektedir:

Yine subaylarla yaptığım konuşmalardan, Rusya üzerine, proleter devrimi üzerine ilk defa onların dikkatini çekenin Mustafa Kemal olduğu meydana çıkmaktadır. Mustafa Kemal yeni Rusya'dan korkmamak gerektiğine, yeni Rusya'nın hiçbir çıkar gözetmeden Türkiye'ye yardım ettiğine, Türkiye'nin dostu olduğuna onları inandırmaya ısrarla çalışmıştır.[4221]

Mustafa Kemal'in Türk ordusunu Kızılordu modeline nazaran politikleştirmesi, stratejikti, şu ihtilâl "sebeb"ini subayların zihnine yüklemekteydi: Padişah haindir. Halifesiz Türkiye mümkündür.[4222]

***

Tahlil: Vahideddin Hân, Romanov hanedanını ortadan kaldıran Sovyet Rusya küresel tehdidinin izalesi bağlamında İngiltere Kraliyeti'nin Türk Hılâfet-Saltanatına taraftar olacağını düşünmüş ve Anadolu'da yaklaşan Bolşevik İhtilâli'ne karşı İngiltere'yi tabiî müttefik görmüştür. Binaenaleyh, Vahideddin Hân'ın devrin siyasî şeraiti iktizasınca Mustafa Kemal'e aleyhtarlığı ve İngiltere ile olan münasebetlerini iyileştirmeye çalışması, Sovyet Rusya faktörü nazar-ı dikkate alınarak doğru anlaşılabilir kanaatindeyiz. Dikkat edilirse, Şark Vilâyetlerine askerî vali yetkileriyle donatılıp 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilen Mustafa Kemal'in 3 aslî vazifesi arasında, "şûrâ" suretinde teşkilatlanan yapıların tasfiye edilmesi bulunuyordu. "Şûrâ"dan maksad, Bolşevik teşekkülleri idi. Meşrû vazifesini bırakıp bilakis o devirde Türk'ün en büyük hasmı kabul edilen Rusların Bolşevikleriyle anlaşmaya varan Mustafa Kemal, tabiatıyla, Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye tehdid unsuru olmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in Harekat-ı Milliye'nin yegane lideri olduğu önkabulü doğru değildir. Mustafa Kemal, Harekat-ı Milliye'ye sonradan

4220 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 98-99.
4221 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 109.
4222 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 108.

dahil olan bir hücrenin/cuntanın lideri idi. Malumdur ki Mayıs 1919 itibarıyla Rumeli ve Anadolu 3 müfettişlik bölgesine taksim edilmiş hâldeydi. Mustafa Kemal cuntasının yurtdışı temaslar çerçevesinde niyet ve şekil değişikliğine giderek Müttefiklerin ve Sovyet Rusya'nın çıkarlarına tecavüz etmeyen ve fakat Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye muhalif bir askerî-siyasî yapıya dönüşmesi, sair hücreleri de domine etmesini sağlamıştır. Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e göre "Türkiye, bir iç savaş içinde" idi. Binaenaleyh, uluslararası ilişkiler zaviyesinden bakılacak olursa, mevcut iç savaşın tarafeynindeki en makul cunta, siyasî yatırımın müstakbel hasılatına intizaren desteklenmeliydi. Belirtmemiz gerekir ki Sovyet Rusya yönetimi, Mustafa Kemal'in Müttefiklerle gizli görüşmelerini de istihbar etmişti. 16 Mart 1921'den itibaren yardımlarını yoğunlaştırsa da temkinli hareket ediyordu. Nitekim 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi bu tavrı haklı çıkaracaktır. Ankara'da teşekkül eden TBMM Hükümeti üzerinde tam güdüm kurulamasa da, kazanımlar en azamî seviyede tutulmalıydı. Mesela İttihad-ı İslâm ve Turancı cereyanlar Asya'daki nüfuz alanı açısından Sovyet Rusya'nın menafii hilafında cereyanlardı; bunların Türk üssünün tasfiyesi büyük birer kazanım olacaktı.

***

THİF'li Nâzım'ın (Resmor/Öztelli) neşrettiği *Yeni Hayat* mecmuası beyanname yayınladı:

> Buna göre, "Marxizm platformasında bulunan" THİF'nın Türkiye sorunları hakkındaki görüşü, "bütün dünya komünist firkalarının ve onları kendi etrafında toplayan, mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonal'in de nokta-i nazarıdır". Özetle, "Türkiye'nin küçük mülkiyet ve müstahsil köylülerin ekseriyeti esasına istinat eden hayat-ı iktisadiyesinin bugünkü vaziyeti" karşısında seçilecek yol, "memleketin dahilinde burjuva demokrasisi usulüyle ıslahat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlanmış olan millî inkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyit ve idame eylemek için, zaruri olduğu veçhile, iktisadî teceddüdat ve teşkilât vücuda getirmektir".
>
> "Mustafa Kemal Paşanın [1 Mart 1921 tarihli] nutkunda *memleketin asıl efendisi* olduğu ilân edilen köylünün ağır vergilerle beli bükülmüş ve büyük çiftlik eshabiyle mütegallibenin tazyikatından ve defaatle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de yazıldığı veçhile, mahalli hükûmet cihazının adem-i kifayesinden dolayı, iktisaden perişan ve bitkin bir hale gelmiştir". Buna rağmen, kurtuluş savaşının yükünü köylü sınıfı başarıyla taşımaktadır. Fakat, "harp hitam bulur bulmaz, memleket dahilinde (arazi, vergiler ve idare meselelerinde) derin iktisadî bir yenilik vücuda getirmek ihtiyacı katidir. Aksi takdirde, terhis edilmiş asker ve köylülerin harpten sonra sık sık asayişsizlikler ihdasıyle hükümet makinesini zayıflatmak ihtimali mevcuttur."
>
> Böylelikle, THİF'nın birinci ömründe gözlemlediğimiz iki özellikten biri olan, köylü sınıfının üstünde ısrarla durulması, bu dönemde de devam etmektedir. Fakat, öteki özellik, yani İslâmla uzlaşma çabası bu kere yoktur. Yalnız, aynı bildiride Amerikan, Belçika ve Fransız sermayesinin Türkiye'ye gelerek, İngilizlerin işlettiği Arap ülkeleriyle aramızda bir "rekabet sahası" açmak istediklerine, hükûmetin dikkati çekilmektedir. THİF'na göre, "böyle bir sermaye mücadelesinin neticesi ise, iki mütearriz sermayedar grubunun tesiri sevkiyle, Türk ve Arap, iki kardeş kavmin mücadelesi olacaktır. Şarkta ve bilhassa Şark-ı Karîbte millî inkılâplar devresine girmiş bulunuyoruz. Şu halde haricî siyasetimiz, bize daima kardeş ve daima hayırhah olan Irak, Suriye, Hicaz, Mısır ve saire Şark İslâm memleketlerindeki akvam ve camiaların Garp istilâcılarına ve onların adamlarına karşı mücadelelerinde, hürriyet ve istiklâl için çırpınan bu kardeşlere her türlü yardım esasına istinat etmelidir".[4223]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Ankara'dan İstanbul'a dönen Ulusçu bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilen haberleri doğruladığı* bildiriliyor. T/26/42 kod adlı İngiliz ajanı, *Rusya'ya çok miktarda gıda maddesinin ihraç edilmesinin, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epeyi artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. ve 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildirmiş; sözlerine şöyle son vermiştir*:

[4223] Yeni Hayat, 1 Nisan 1338-1922, Sayı 3, s. 1-4; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 171-172.

> Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka birşey özlemiyor. Bir konferans çağrılacağı haberi biraz rahatlama getirmiştir. Eğer Yunanistan, konferansın kararlarını kabullenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır. Ama bu da daha büyük bir felâkete yol açacaktır, çünkü Enver'ciler, böyle bir fırsatı kolluyordu. Enver akımının gücünü yitirdiği sanılmamalıdır: aksine, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygulamayı sürdürüyorlar".[4224]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Türk basını da Doğu Trakya'yla ilgili şartlar dışında iyimser bir havanın olduğunu ifade etmekte*dir. *Bununla birlikte Türk kamuoyu, Edirnesiz barışın mümkün olmadığı görüşünde. Nitekim ne Doğu Trakya'da ne de Batı Trakya'da Rumların sayısı çoğunlukta*dır.[4225]

2 Nisan 1922. *Gazal römorkörü 348 sandık Rus yardımı cephane ile Trabzon'a döndü*.[4226]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı *Poincaré, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı 2 Nisan 1922 tarihli konuşmada, Türkiye'nin Cenova Konferansı'na, konferansın sadece bir Avrupa konferansı olması nedeniyle davet edilmediğini ve ayrıca konferans davetlerinin yapıldığı sırada Türkiye'nin müttefiklerle barış içerisinde olmadığını ifade etmiştir*.[4227]

Konya'da bulunan Mustafa Kemal, Aralov, Abilov ve maiyetleri *2 Nisan günü öğleden evvel "bazı zevâtın ziyaretlerini" kabul etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ile misafirleri öğleden sonra saat ikide otomobilleriyle, Vali Vekili Mustafa Abdulhalik Bey'i ziyarete gitmişler, Vali konağından ayrıldıktan sonra, Belediye Reisi Mehmed Muhlis Bey'i ziyaret etmişlerdi. Buradan sonra, Nalband Okulu'na diploma töreni için gidilmiştir. Burada yapılan törende ilk olarak menzil müfettişi Kâzım Bey okulun tarihçesi hakkında bir konuşma yapmıştır. Daha sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın da yaptığı konuşmadan sonra, okul gezilmiş ve misafirler huzurunda iki ata nal çakılmıştır. Bunun ardından diplomalar dağıtılmaya başlanmış, Aralov, diplomasını verdiği ilk ustaya: "İstanbul'a ilk ayak atacak atın senin tarafından nallanmasını temenni ederim" dedikten sonra bir konuşma yapmıştır. Aralov'un ardından Abilov da bir konuşma yapmış ve daha sonra, yapılan ikramlardan sonra, Nalbant Okulu'nun ikinci imalâthanesi ve sonra da Buğday Pazarı ziyaret edilmişti. Bu ziyaretlerin de ardından, yaralı subayların ve erlerin yattığı hastane ziyaret edilmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ve misafirleri yaralıların hatırlarını sormuşlar; Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hastanede yatan tüm askerlere portakal ve sigaralar dağıtılmış, Aralov tarafından yüz İbrahim Abilov tarafından da elli lira hastanede yatan tüm askerlere hediye edilmişti. Akşam saat yedide Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Mustafa Kemal Paşa'yı kaldıkları eve ziyarete gelmişlerdi. Burada Mustafa Kemal Paşa, gelen heyeti, Aralov ve Abilov ile de tanıştırarak, istiklâl mücadelemizde kadınlarımızın da büyük bir hisseleri olduğunu, cephe gerisinde hizmet eden kadınların gösterdikleri fedakârlığın tüm askerlere teşvik ve cesaret verdiğini söyleyerek, gelen hanımlar heyetini taltif etmiştir*.[4228]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Saba*htaki yazısı: *Acz siyaseti: Kuvayı Milliye bizi darağacına gönderemeyince manen öldürmeğe teşebbüs ediyor. Din ve vatan düşmanı diye iftira ediyor. Hele bir sulh olsun bu sefer biz o Bolşevik döküntülerine dünyayı da Konya'yı da göstereceğiz*.[4229]

4224 FO 371/7862/E 4222; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 254-255.

4225 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

4226 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 357.

4227 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

4228 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 185-186. Yeşilay Cemiyeti Kadın Kolları idare heyetinin Sovyet elçilere takdim edilmeleri, bizce, kadın-erkek ihtilatı ve kadınların kamusallaştırılması programı zımnında sembolik mühim mana taşımaktadır.

4229 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 359.

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırlarının son teklifleriyle *mevcut bir sorunun çözüldüğü görülmekte*dir: *Ankara Meselesi, yani, Türkiye'nin yeniden kurulması meselesi*. *Yunanistan, Paris'te bir araya gelen konferanstaki teklifleri kabul etmiştir*. *Ancak henüz Ankara Hükümeti, bu teklifle ilgili görüşünü bildirmemiştir*. *Teklife göre, Türkiye, Avrupa'da yeniden bir toprak parçasına sahip olabilecekt*ir. *Fakat Çanakkale Boğazı'nın Avrupa sahilinde bulunan Gelibolu yarımadası Yunanistan'a bırakılacak ve müttefiklerin askerî birlik denetimleri burada gerçekleştirilecektir*.[4230]

3 Nisan 1922. Konya'da bulunan Mustafa Kemal, Aralov, Abilov ve maiyetleri *3 Nisan günü yetimler yurdunu ziyaret etmişler, Aralov burada erkekler ve kızlar kısmına yüzer lira hediye etmiştir. Aynı gün ayrıca, Mevlâna Dergahı, Sultan Selim, Aziziye, Şerafeddin, Alaaddin camileri ve Karatay Medresesi, topçu talimgâhı ve Kız Öğretmen Okulu ziyaret olunmuş akşam da Erkek Öğretmen Okulu'nda tertip edilen müsamereye katılmışlardı. Böylece, Konya'da resmî program çerçevesinde gezilecek yerler tamamlanmıştır. Mustafa Kemal, misafirleriyle Konya'da şehir gezintilerinde, halkla yakından temas kurmuş ve onlara Sovyetlerle amacımızın bir olarak; "sırtımıza binmiş olan emperyalistleri atmak" olduğunu söylemiştir. Aralov'un hatıralarında yazdığına göre, Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin teklifine verilecek kesin cevap hakkında, Aralov ile fikir alışverişini sürdürmüştür. Bu konuşmalarında Mustafa Kemal Aralov'a: "Şu anda Türk ordusunun yeteri kadar teşkilâtlı, disiplinli ve güçlü olduğunu, ama donatım bakımından büyük bir yokluk içinde bulunduğunu" söylemiş ve İtilâf Devletleri'yle ve Yunanlılarla yapılan mücadelede Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlardan dolayı tekrar teşekkür ederek Sovyetler Birliği'nin bundan sonra da "Türk halkına yardım edeceği umudunu" belirterek: "Her şeyden önce top ve tüfek mermisine, bir miktar top ve tüfeğe ve her şeyden çok paraya ihtiyacımız"ın olduğunu ve bu ricasını General Frunze'ye de tekrarlamış olduğunu söylemiştir*.[4231]

Aralov'un hatıratına bakılacak olursa, Mustafa Kemal askerî yardım elde edebilmek için eğlenceli bir gecede adeta yalvarmıştır:

> Aralov'un hatıralarında yazdığına göre, Mustafa Kemal Paşa'run isteği üzerine bir akşam, Sovyet Rus Elçiliği'nde bir eğlence tertip edilmiş ve burada Mustafa Kemal: "*Türk klâsiklerinden, İran şairlerinden, özellikle Firdevsi'den birçok şiirler*" okumuştur. Daha sonra dinlenilen Türk şarkılarından sonra, Mustafa Kemal, Aralov'un eşinden ve "*Elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica*" etmiş ve kendisi de, neşeli bir şekilde onları dinleyerek söylenen şarkıya da iştirâk etmiştir. Bundan sonra, elçiliğin kadın memurları dansa kalkmışlar ve Mustafa Kemal de el ve ayaklarıyla tempo tutarak iştirak etmiştir. Eğlencenin bitmesinden sonra, Mustafa Kemal, Aralov ile Abilov'a: "*Cephedeki durum çok gergin: Yunanlılar, Eskişehir doğrultusunda altı tümenlik bir kuvvet yığmış bulunuyorlar, önümüzdeki hafta içinde onlardan bir saldırı bekliyoruz. Yakında toplanacak olan Cenevre konferansı üzerinde bir etki yapmak istiyorlar. Taşıt araçlarımız, atımız, eşeğimiz yok. Biricik taşıt aracımız devedir. Develer bizde savaş kahramanıdır. Oysa ki mermi götürmek zorundayız. Bize taşıt aracı ve at yardımında bulunmanızı rica ederim. Rusya'nın da güç durumda olduğunu biliyorum, o da zengin değil, ama ne olursunuz, bizi kurtarınız, top, tüfek, mermi ve para yardımından ötürü hükümetinize ve Lenin'e teşekkür ederim*" demiştir.[4232]

TBMM Hükümeti, *kuraklık nedeniyle* Sovyet *Rusya'da çıkan açlığa, çocuklara yardımcı olacak*.[4233]

4230 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

4231 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 186-187.

4232 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 189. Bazı kaynaklara göre, Sovyet Rusya'nın ve Sovyet Azerbaycan'ın Ankara büyükelçilik binaları, işret ve sefahat toplantıları için oldukça kullanışlılar idi: Cavit Orhan Tütengil, "Rıza Nur'un Kişiliği", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1964; Anita Lislie, *Clare Sheridan*, 1977, p. 242; Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 360; Andrea Vento, *In Silenzio Gioite E Soffrite*, 2010, p. 204.

4233 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 67.

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *İnkılapçı Türk ordusundan Kızıl Ordu'ya selam*.[4234]

4 Nisan 1922. *Sovyet Rus Elçisi Aralov ile Azerbaycan Elçisi Abilov maiyetleriyle beraber 4 Nisan akşamı Konya'dan Mustafa Kemal Paşa ve ileri gelenler tarafından uğurlanmışlar*dır.[4235]

Başkumandan Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Riyasetine cevabî şifreli telgraf keşide eyledi:

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

Başkumandanlık 4.4.338 [1922]
Gelişi: 5.4.338 [1922]

C. 3.4.338 [1922] şifreye: Rusya ve Azerbaycan sefirine icap eden yerler gösterildi. Her tarafta tezahürat yaptırıldı.* Gerek gördükleri şeylerden ve gerek yapılan tezahürattan son derece mütehassis oldular. Bugün kendilerini kati bir müzakereye davet ettim. Neticede:

1. Frunze'nin vaat ettiği malzemenin getirtilmesi.

2. Ankara'da müracatımız üzerine kendileri tarafından talep olunan hayvan, araba ve diğer nakliye vasıtalarının temini.

3. Üç buçuk milyon liranın gönderilmesinin hızlandırılması.

4. On milyon Rus altınına olan kati ihtiyacımız izah edildikten sonra bugünkü buhrana geçici olarak çaresaz olmak için süratle on milyon ruble altının getirilmesinde acele etmeleri kararlaştırıldı. Şifreleri olmadığı için buradan maksadı temin etmek mümkün değildir. Bunun için bu gece süratle Ankara'ya dönüyorlar. Hükümetlerinin şimdiye kadar nakdi yardım hakkında gecikmesini açlığa mahkum olan ahalisine yardım mecburiyetinde kalmasına, vaat edilen harp levazımının gönderilememesinin de mesafenin uzaklığına ve nakliye vasıtalarının aç ahaliye iaşe maddeleri nakline tahsis edilmiş bulunmasına atfediyorlar. Her hususta pek çok samimiyet gösterdiklerini ve teminat verdiklerini arz ederim.

Baş K. Mustafa Kemal

Bir suretinin Müdafaai Milliye ve
Maliye vekâletlerine ve Ukrayna'ya gidecek
Rıza Beyefendi'ye gönderilmesi.[4236]

5 Nisan 1922. *Mustafa Kemal'in, Aralov'un desteğine ve fikirlerine değer verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim İtilaf Devletleri'nin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine kesin cevap onunla görüşmeleri bittikten sonra, 5 Nisan tarihinde verilmiştir*:

Ateşkes ilke olarak kabul edildi. Esas koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını, bunun ateşkes süresi olan 4 ay içinde tamamlanmasını, boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler başlamamış olursa anlaşmanın üç ay daha uzamasını istedi. Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve dört ay içinde İzmir'le birlikte düşman elindeki bütün toprakların boşaltılması istenecek, ateşkes önerileri kabul edilirse barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerin, kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği bildirildi.[4237]

4234 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 360.

4235 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 187.

* Sovyet elçilerin katılımıyla gerçekleştirilen Ilgın manevralarında 1'inci Ordu Kumandanı İttihadçı Mirliva Ali İhsan (Sâbis), "erlere, *Moskof'tan öc alan, yılmaz ordunun büyük kumandanı Ali İhsan Paşa* ifadesinin geçtiği marşı okut"muştur: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 133. Bu hadise, hiç şüphesiz, Ali İhsan'ın 1'inci Ordu Kumandanlığından azil ve tasfiye edilmesinde mühim bir âmil teşkil edecektir.

4236 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2005, cilt 12, s. 370.

4237 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 187, dipnot 754.

Mustafa Kemal; Sovyet elçi Aralov'un tebriknamesine cevaben bir mektub göndermiş ve Sovyet Rusya'nın prensiblerini şöyle nitelendirmiştir: "rehâkâr" (kurtarıcı). Kızıl Orduyu da şöyle övmüştür: "muazzam Kızıl Ordu."

> Mustafa Kemal Paşa diyor ki: Sakarya zaferinin yıldönümünde düşmanı topraklarımızdan atacağımıza imanımız kat'îdir.
>
> *Mustafa Kemal Paşadan Rus Sefirine Bir Mukabele-i Nazikâne*
>
> Rus Sefiri Aralof İkinci İn Önü Harbinin ve zaferinin sene-i devriyesi münasebetile Büyük Millet Meclisine bir tebrikname göndermişdi. Mustafa Kemal Paşa bu tebrike karşı bir mektubla nazikâne ve samimâne beyan-ı teşekkür etmişdir. Bu mektubda Paşa demişdir ki: "Izhar buyurulan samimî tebrikât ve temenniyâtdan son derece mütehassis oldum. Tarihimizin en mühmel, en karanlık bir devresinin her tarafdan düçar-ı tariz ve taarruz olduğumu [*iki satır sansürlenmiştir*] muhterem mümessili olan Zât-ı Âlîlerinin böyle bir zaferin tes'idinde ne büyük bir şiddetle alâkadar bulunacakları suhuletle kabil-i takdirdir.
>
> Girişdiğimiz şu mücadelenin gayesi hukuk-ı tâbiiyemizin istihlâsıdır. Rusya halkının ve şeci' Kızıl Ordusunun tebrik ve selâmlarını ordumuzun bilcümle kıt'atına tebliğ edilmek üzere icab eden makamata bildirdim. Tebriknameniz Meclis Heyet-i Umumiyesinde kıraat edilmiş ve müttefikan pek samimî ve hâr-ı alkışlarla karşılanmıldır. Mazlum Şark âleminin intibah ve halâsına yol açan ve rehâkâr prensiblerine hak ve adalet esasatına istinad etdiren Rusya Şûralar Cumhuriyetinin mazhar-ı muvaffakiyet olmasını temennî eder ve bu vesile ile bilmukabele gâsıb düşmanları öz vatandan kat'iyen tard etmeğe ahd ü peyman eylemiş bulunan Türkiya Ordusunun hâr ve samimî selâm ve ihtiramlarının muazzam Kızıl Orduya isâle delâlet-i âliyelerini rica ederim."[4238]

6 Nisan 1922. Padişah Vahideddin, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u huzuruna kabul etti. Ona dedi ki: *"... Ankara'daki askerî ihtilâl örgütü, eski İttihat ve Terakki'nin yeniden ortaya çıkışından başka birşey değildir. Kendisini milliyetçilik maskesi altında gizlemektedir. Böylece Yunan istilâsının yarattığı duyguları sömürerek halkı kandırmayı başarmıştır. Gerçekte halkın yüzde 90'ı Ankara çetesine içinden karşıdır. Fakat halk, hiçbir şeyden gerilemiyen ve her şeyi elinde toplayan adamların baskı metodları altında tutulmaktadır. Bu adamların tutkusu, egemenliklerini Istanbula taşımaktır."*[4239]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içtima ediyor. *6 Nisan 1922'de ise üç kişi arasında görüşmeler yapılmış ve zabıt tutulmuştur. Bu kayıtlarda Hilmi'nin söylediklerine bakılırsa, (dünkü beşinci toplantıda)* [Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet] *Şükrü* [Koç] *ile Affan, Mustafa Kemal Paşa'nın, Nâzım* [Resmor/Öztelli] *da Aralov'un dönmesinin beklenmesini, onlara danışılarak davranılmasını istemişlerdir. Hilmi'ye göre, bu fırsatçı (oportünist) bir tutumdur. Abdülkadir de, aynı toplantıda Şükrü, Affan, Nâzım, Kenan, Mustafa ve Lütfü'nün Komintern'e üye olmak için benimsenmesi gereken "21 Şart"ı kabul etmediklerinden yakınmaktadır. Ziynetullah* [Nevşirvanov] *Başkanlığa istifasını vermiştir. Salih* [Hacıoğlu] *de, Şükrü'nün kötü niyetli olduğu görüşündedir. Abdülkadir'in "İkinci faaliyet devrini açmak üzere Şeyh Servet Efendinin evinde toplandığımız zaman, elçilikle gizli temas yapmamaya sözlü olarak karar vermiştik" demesine karşılık, Salih "Nâzım, Kenan ve Affan"ın sefaretle ilişkilerini soruşturmaya haklarının olmadığını söylemektedir.*[4240]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. *Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafa'yı Hukuk gurubunun gurup başkan yardımcılığı seçimi münasebetiyle Yunus Nadi Bey yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Müttefik güçler bize karşı dostluk duygularını dile getiriyorlar. Aynı zamanda da Cenova konferansında bizi dışlıyorlar. Olay bizi endişelendirmiyor. Tam aksine her çeşit*

[4238] İkdam, 5 Nisan 1338-1922, Numero 8999, *Aralofun Tebrikât-ı Teşekkürü,* s. 1.
[4239] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 208.
[4240] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 195.

hareket serbestliği sağlıyor. Halbuki onların temsilcileri Cenova'da münakaşa edecekler, bizim ordumuz ise Anadolu'da kılıcıyla yeni bir durum yaratacaklar. Bu bizim Moskova'daki dostlarımıza yapabileceğimiz en büyük hizmettir."[4241]

Aralov ve Abilov, Ankara'ya avdet ettiler.[4242]

7 Nisan 1922. Sovyet Rusya Askerî Ataşesi *Zvonaryev ise incelemeler yapmak üzere cephede kal*ıyor, *hatta çatışmaların olduğu mevzilere kadar gidecektir*.[4243]

Mustafa Kemal, S.İ. Aralov'un Batı Cephesi'nde yaptığı konuşmayı dinlerken. (S.İ. Aralov'un kişisel arşivi)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 451.

8 Nisan 1922. Zvonaryev, cephe teftişi hakkında rapor kaleme aldı. Mustafa Kemal, ulema sınıfına aşırı düşmanlık beslemektedir fakat şimdilik onlara ihtiyacı vardır, tahammül ediyordur, vakti gelince hepsini "yeryüzünden silecek"tir:

(23 Mart-8 Nisan 1922 Tarihlerinde Başkumandanlık
Sahrasina, Konya'ya ve Ankara'ya Geri Dönüş.
Türkiye Cephesi Yolculuğu İzlenimleri)

4 ve 5 nolu raporlarımda gezide elde ettiğim somut veriler mevcuttur. Bu rapordaki izlenimleri ve gözlemleri sadece belirli bir çerçeve içinde vermek istemiyorum, sanırım bu şekilde sunmak ilgi uyandırabilir.

Büyükelçimiz, Türk ordusunun askerleri için 30 000 hediye hazırlamıştı. Hediyeleri dağıtma bahanesinden yararlandım ve onları kendim dağıtabilmek için Türk askerî yönetiminden izin aldım. Görüşmeler sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın bu seyahatle ilgili oluru alınmıştı. Kemal, 6 Mart'ta [1922] cepheye gitti ve biz, burada Kurmay Başkanı (karargâh komutanı) Fevzi Paşa'yla birlikte kalıp, gezinin teknik ayrıntılarını birlikte hallettik.

20 Mart'ta Fevzi Paşa tarafından kabul edildim ve burada, Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda, cephede, Sivrihisar ile Bolvadin arasında ziyaret edebileceğim bir yer belirlendiği anlaşıldı. Fevzi Paşa bana

4241 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4242 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 187.
4243 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 137.

eşlik etmeleri için Yüzbaşı Bedrettin Bey'i (karargâhın ulaşım işleri bölümünün komutan yardımcısı) ve bir eri görevlendirmiş olduğunu söyledi. Biçer istasyonunda indikten sonra develere yüklenecek olan hediyelerin güvenliği için bir subay ve on er (subay, asteğmen Kamil Bey. Genelkurmay muhafız bölüğü bombacı takımı komutanı) görevlendirilmişti.

Fevzi Paşa'yla olan konuşmamızda şunu anladım: kendisi şahsen bana, hediye dağıtma ve ileri cepheyi ziyaret imkânı vermeyecek. Ancak ben bütün bu sorunları Mustafa Kemal Paşa'nın çözeceğine inanıyorum.

Büyükelçi, cephedeki yüksek komutanlık kademesine, altı altın saat, iki altın sigara tabakası ve bir de üzerine bizim tarafımızdan "Türk devrimci ordusunun kahramanına Rusya işçi-köylü kızılordusundan" diye yazılmış bir hançer verdi.

Fevzi Paşa, bana, yüksek komuta kademesinden kimlerin daha fazla hak ettiğini belirterek, yukarıda sayılan hediyeleri kimlere verebileceğimizi bildirdi:

1. İsmet Paşa; Batı Cephesi Komutanı
2. Ali İhsan Paşa; 1. Ordu Komutanı
3. Yakup Şevki Paşa; 2. Ordu Komutanı
4. Albay Yusuf İzzettin Bey; 1. Kolordu Komutanı
5. Selahattin Paşa: 2. Kolordu Komutanı
6. Kurmay Albay Arif Bey; 3. Kolordu Komutanı
7. Albay Kemal Bey; 4. Kolordu Komutanı
8. Fahri Paşa; 5. Süvari Kolordu Komutanı

Yola çıkmadan bir gün önce, 22 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'dan, hastalığını bildiren ve hastalığına iyi geldiğini söylediği Kafkas madensuyu getirmemizi isteyen bir telgraf geldi. Bu durum, bizi oyalanmadan Kemal Paşa'nın karargâhına gitmeye zorladı.

23 Mart'ta sabah saat yedide, tercüman İsmailov yoldaşla gara gittik. Orada bizi, uğurlamaya ve Fevzi Paşa adına "iyi yolculuklar" dilemeye gelen Fevzi Paşa'nın yaveri karşıladı. Yaver, teknik sebepler yüzünden gelemeyen Fevzi Paşa'nın ikinci sınıf vagonda gidileceğinden dolayı özürlerini iletti. Vagonda ona da iki kompartıman ayrılmıştı.

Seyahat ettiğimiz trene bağlı, sekiz yük vagonu vardı. Bunlarda cepheye sevk edilen yürüyüş bölüğü bulunmaktaydı. Her vagonda, jandarma denetimi altında bulunan 40 asker vardı. Jandarmalar, herhangi bir ihtiyaçlarını gidermek için vagondan çıkma girişiminde bulunmaları durumunda, bu askerleri değnekle acımasızca dövüyorlardı. Cepheye yollanan eski püskü giysiler içindeki askerlerin hepsi silahsızdı. Cephenin bulunduğu bölgeden önceki son mıntıka olan Biçer istasyonunda, giysileri giydiriliyor ve silahları veriliyordu. (Demiryolunun durumu üzerine 5 nolu raporda yazdım.)

Akşam vakti yaklaşık saat beşte Biçer istasyonuna vardık. Tren istasyona vardığında, bölge komutanı ve istasyon komutanı vagona geldiler, bizi selamladılar. Her gittiğimiz yerde sorulan ilk soru burada da soruldu: "Rütbeniz nedir?" Bize eşlik eden subay bütün ilgilenenlere Bolşeviklerde rütbe olmadığını, ancak görevlerde farklılık olduğunu açıklamaya çalıştı. O, benim tümen komutanı olduğumu, demek ki, Türk ordusunda tümen komutanı albay oluyorsa, o halde benim albay rütbesiyle eş tutulabileceğimi açıkladı. Bu açıklama, iki kumandan üzerinde güçlü bir etki yarattı (her ikisi yüzbaşı rütbesindeydi). Olabildiğince ihtiyatlı duranlar, birden ortaya çıktılar. Bize hizmet etmede birbirleriyle yarışıyorlardı. Biri çadırda gecelememizi öneriyor, diğeri, istasyon komutanı, Kemal Paşa'nın vagonunda yatmamızı öneriyordu. En sonunda biz geceyi Kemal Paşa'nın vagonunda geçirdik. Bu vagon hiçbir özelliği olmayan, gösterişsiz ve sade bir üçüncü sınıf vagondu ve fazladan bir Türk divanı vardı. Ankara istasyonundan doldurulan akülerden elektrik de sağlanmaktaydı.

24 Mart günü, sabah saat sekiz sularında bir sıhhiye aracıyla 3. Kolordunun denetimindeki Sivrihisar'a gittik. Biçer istasyonundan beş kilometre uzakta, yolun bir tarafına dizilmiş 15 süvari bizi karşıladı. Bu konvoy, 3. Kolordu Komutanlığı karargâhına kadar bize eşlik etti.

Yolda, bir-iki silahlı askerin korumasında, cephe gerisine sevk edilen pek çok asker grubuyla karşılaştık. Türkler hasta olan ve izne giden askerleri cephe gerisine (revire) böyle sevk ediyorlardı.

Tamamen tahrip edilen yolda, kütükler ve ağaç parçaları üstümüze düşüyordu. Bize eşlik eden subay şöyle dedi: Bu Yunanlıların işi. Bütün köyleri kasten tahrip ettiler. Apaçık görünüyor ki, askerî harekâtla başarılı olamayınca böyle şeyler yapmışlar.

Ankara'dan 20-30 verst [*21 verst: 1 060 metre. (Perinçek notu)*] mesafede, Yunanlıların hiç uğramadıkları bölgelerde bile yıkılmış köylerle karşılaşıyorduk. Bizim, "nasıl olmuş da Yunanlılar bu köyleri tahrip etmeyi başarmışlar" sorumuza karşılık, bize eşlik eden subay gülümsedi ve hiçbir cevap vermedi. Açık ki, Rum nüfusun yaşadığı bu köyler, Türkler tarafından tahrip edilmişti..

Sivrihisar'a varmadan 10 km önce, kolordudaki buluşmamız için, komutanın gönderdiği 3. Kolordunun hafif aracı bizi karşıladı. Karargâhta Kolordu Komutanı Albay [Ayıcı] Arif Bey'le görüştük. Alışılmış selamlaşmadan sonra, Arif Bey cebinden bir harita çıkardı ve Yunan ordusunun ve kendi kolordusunun bölgedeki yerleşim planını gösterdi.

Arif Bey konuşmanın devamında, sadece, 3. Kolordu Komutanlığı görevine 15 Ocak'ta atandığından söz etti. O zamana kadar, bu görevde şimdi Millî Savunma Bakanı olan Kâzım [Özalp] Paşa varmış. Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında bulunmuş.

Arif Bey, daha sonra Sakarya Savaşı'nı anlattı. İlk olarak, Sakar- ya'da Türklerin verdiği kayıpların oranını belirtti: Yaralı ve ölü as- ker kaybı yüzde 10, subay kaybı ise yüzde 51.

Albay, Kemal Bey'in kahramanlıklarını hayranlıkla anlattı. Kemal Bey, şu an yarbay rütbesinde; Yunanlılar tarafından işgal edilen Sivrihisar'a harekâtlar düzenleyen süvari birliğine komutanlık etmiş. Kemal Bey'in birliği düşmanın cephe gerisine sızarak, onları Sivrihisar'dan panik içinde kaçmaya zorlamış. Kemal Bey, paniğe kapılarak madalyalarına kadar bütün eşyasını bırakan Yunan ordusu komutanı General Populas'ın, şehre baskın yapan birliğinin gelişinden yarım saat öncesine kadar burada olduğunu öğrenmiş. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahri [Fahreddin Altay] Paşa, Populas'ın bastonunu bize gösterdi. Populas'ın madalyaları ise Mustafa Kemal Paşa'daymış.

Ayrıca Kemal Bey, Yunanlıların telefon hatlarını iyi durumda bırakmalarından faydalanarak, daha önce Sivrihisar'da bulunmuş olan Yunan birliği adına Yunanlılara telefon ederek, ekmek yüklü dört kamyon göndermelerini rica etmiş ve Yunanlılar bunu yerine getirmişler.

Bütün bu konuşmalardan sonra Arif Bey, bizi oranın yerlisi zengin bir Türk'ün evine öğle yemeğine davet etti. Yemek sekiz çeşitten oluşuyordu. Arif Bey, yemekten sonra birlikte resim çektirmeyi teklif etti, reddetmek olmazdı, kabul ettik (yedi fotoğrafımız eklidir). Ekte çektirdiğimiz fotoğraflar ve ikinci kolordu karargâhının fotoğrafları bulunuyor.

O gün öğlen yemeğinden sonra arabayla Aziziye'ye yöneldik, akşam saat sekizde 2. Kolordu Komutanlığı karargâhına vardık.

Karargâhta bizi, 2. Kolordu Komutanı Selahattin [Adil] Paşa karşıladı. Onlarla alışılmış nezaket sözcükleri dışında hiçbir şey konuşmadık. Selahattin bizim üzerimizde çok sıkıcı bir izlenim bıraktı, asık suratlı, donuk, dar kafalı biri. Çok ağır tepki veriyor, sorulara cevap verirken, hatta boş sorularını sorarken bile uzun uzun düşünüyordu. Birilerinden korktuğu ve bize karşı ihtiyatlı davranması yönünde birilerinin uyardığı izlenimi bıraktı. Bizi kabul ettiği makam odasında şu ayrıntılar göze çarpmaktaydı: Burası bizi kabul etmeden önce misafir salonuna dönüştürülmüş, duvarlardaki haritalar bile sökülmüştü. Bize şüpheyle yaklaştığından, kısa süre sonra vedalaşarak dairemize çekildik. Bize zengin bir yerli olan Yusuf Sadık Bey'in evi ayrılmıştı. Yusuf Sadık Bey, bizi evinde ağırlamak isteyen diğer yerli zenginlere karşı büyük mücadele verdiğini anlattı.

Ev sahibi bizimle konuşmaya başladı ve 24 Mart günü Kızılay yararına düzenledikleri at yarışlarını, Yunan uçağının bomba atmadan nasıl dağıttığını anlattı.

Kolordu Komutanının da bulunduğu akşam yemeği, saat 10 civarında ikram edildi. Akşam yemeği sessizlik içinde geçti. Kolordu Komutanı, dilini yutmuşçasına suskun oturdu. Sadece ötemizde duran erle anlaştık. Önümüzde bir subay nöbet tuttu.

25 Mart'ta sabah saat sekiz civarında daha ileri bir yere gittik. Gündüz saat 12 civarı Bolvadin'de 2. Ordu Karargâhına vardık. Ordu karargâhına geldiğimizde, Ordu Komutanı Tuğgeneral Yakup Şevki Paşa'nın cepheye gitmiş olduğu söylendi.

Ordu karargâhı iki katlı, güzel bir evden ibaretti. Karargâhın girişinde, buranın ordu komutanlığı olduğunu belli eden bir flama ve fener bulunuyordu. Binanın girişinde, kırmızı tahtada beyaz harflerle, ordu karargâhı yazılıydı.

Karargâhın ikinci kısmı (istihbarat) diğer bir binada bulunuyordu, ayrıca karargâh binasının kapısında da burasının ikinci kısım olduğu yazılıydı.

Türklerin bu konuda gizlilik gözetmedikleri sonradan anlaşıldı. Bolvadin dışında, karargâhın şu veya bu bölümünün yerleştiği bütün binalarda, Birinci Ordu ve Cephe Karargâhında da bu böyleydi.

Bolvadin'de, saat üçte radyo istasyonuna gittik, bize orayı ve çeşitli atölyeleri gösterdiler. Bu denetlemeyle ilgili veriler 4 nolu rapordadır. Burada, bir hususun altını çizmemiz gerekir: En ufak konularda bile görülen özen ve disiplin, bizim üzerimizde çok iyi bir etki bıraktı. Örneğin ordu atölyelerini ele alalım. Aslında, harap ve gayet küçük olup, ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak durumdaydılar. Ancak bu atölyelerin yöneticilerinin, en ufak ayrıntıyı bile kullanmak ve ordu için değerli bir nesneye dönüştürmek yönünde sergiledikleri planlılık, özen ve disiplin insanı şaşırtıyor. Örneğin, ordunun kağnıları ve faytonları bu atölyelerde onarılıyor. Atık ağaç parçaları kağnıları onarmada işe yaramaz. Bu parçalar ateş yakmada, yaralı subay ve askerlere baston yapmada kullanılıyor. Bana böyle bir baston hediye ettiler. Bu atölyelerin sadece birkaç kişinin çalıştığı deri bölümünde, derinin işlenmesi sonucunda düşük kalitede ve ilk bakışta hiçbir işe yaramayan yünler çıkartılıyor. Bu yünler, kaliteli yünlerin içine özenle katılıp keçe yapılıyor. Bolvadin civarı, genellikle bataklık. Bu bataklıklarda uzun otlar yetişmekte, çobanlar bunları toplayıp orduya teslim ediyorlar. Burada, iki-üç kişi, lojistik birliklerine, kervanlara vs. gönderilmek üzere, bir tür hasıra benzer taban döşemesi örüyorlar.

İkinci Ordu karargâhında bize, 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın birkaç gün önce gittiği Konya'dan henüz dönmediğini söylediler. Bu yüzden 1. Ordu'nun bulunduğu Çay'a gitmemeye karar verdik. Akşehir'e gitmek için Çay istasyonundan trene bindik, Batı Ordusu Komutanının ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yüksek Başkomutanlık karargâhı buradaydı. Çay istasyonunda bize nezaket ve konukseverlik gösterildi. Kompartımanımız ikinci mevkideydi, saat 7'yi 20 geçe yola koyulduk. Çay'dan Akşehir'e kadar bütün yolculuk iki saat sürüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, istasyona kendi otomobiliyle yaverini gönderdi. O da bizi otele götürdü. Kemal'in yaveri, bize İsmet Paşa ve Kemal Paşa'nın 26 Mart sabahı saat yedide Sivrihisar'a gideceklerini, müttefiklerin bir barış önerisi getirdiklerini, bu vesileyle orada bakanlarla bir toplantı yapacağını; dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bugün bizi kabul edemeyeceğini, istersek Akşehir'de onun dönüşünü bekleyebileceğimizi söyledi.

Bir sonraki gün sabah, Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamaya gara gittik. İstasyonda birkaç dakika konuştuk. Kemal Paşa, üç gün sonra Sivrihisar'dan döneceğini, o zamana kadar Akşehir'de kalmamızı istedi. Dönüşünden sonra bize, kolordu seviyesinde tam takım iki birlik göstereceğine ve ileri cephe hattına gitmemize izin vereceğine söz verdi. Zaten bizim için başka bir çıkış yolu yoktu, böylece öneriyi kabul etmiş olduk.

Kemal Paşa'yla birlikte cephe komutanı İsmet Paşa da Sivrihisar'a gitti. Karargâhta sadece Cephe Kurmay Başkanı Asım [Gündüz] Bey kaldı. Öğle ve akşam yemeklerini cephe komutanlığının subay yemekhanesinde, sabah kahvaltılarını ise karargâhın misafirhanesinde yedik. Bir şeyin altını çizmek gerekir: Cephe karargâhının yemekhanesinde yemekler oldukça pisti. Öğle ve akşam yemekleri hep bir ile dört çeşit arasındaydı.

26 Mart'ta Kemal Paşa ve İsmet Paşa gittikten sonra, Cephe Karargâhı Kurmay Başkanı Asım Bey bana, Akşehir'e 1,5 saat uzakta bulunan Rus köyüne gitmemizi teklif etti. Bu teklifi kabul ettik. Yolculuk boyunca, emrimizde binek atlarımızla ve 10 kişiyle birlikte yaklaşık 2,5 saat yol gittik. Kentten daha yeni çıkmıştık ki, rehber subayımızın yolu iyi bildiğini söyleyerek, bizi, köye varmak için 5 saatlik yol gitmek gerektiğine ve yolu iyi bildiğine inandırmaya çalıştı. Bu köyü ziyaretimizin Türkler tarafından hoş karşılanmadığını anladık ve geziden vazgeçmeye karar verdik.

Akşehir'den Aziziye yönünde giderken, küçük bir köyde yedek ağır topçu alayına rastladık (bu bilgiler 4 nolu raporda mevcuttur). Alay komutanıyla görüştük, bizi "kahve içmeye" davet etti. Alay komutanı içten gelen bir sempatiyle Sovyet Rusya'dan bahsetti, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki birlikteliği gözleri yaşararak anlattı. Sonunda riski göze alarak bütün alayı hizaya getirdi ve bizi davet etti. Ben askerlere birkaç kelime söylemek için izin istedim, Alay Komutanı da memnuniyetle kabul etti. "Birkaç kelime" yaklaşık iki saat sürdü. Dostluk, ortak düşmanlarımıza karşı zafer kazanma hakkında konuştuk. Toplantı, akşam geç saatlerde bitti. Biz giderken bütün alay bize nerdeyse bir verst (1 060 metre) eşlik etti.

Akşam yemeğinden önce, Cephe Komutanı bize, Topçu Alayı Komutanının kendisini telefonla aradığını, askerlerin moralini düzelttiğim için içtenlikle teşekkür ettiğini söyledi. Bu olayın bizim diğer birlikleri de ziyaret etmemizin önünü açacağını sandım. Herhalde Cephe Komutanı, yarın bizi Akşehir civarında konuşlandırılmış başka askerî birliklere göndereceğini söyledi. Ancak, bu gerçekleşmedi. Aynı akşam Cephe Komutanı yanımıza Nuri Bey adında bir subay verdi (rütbesi yüzbaşı, şimdilik hayali, Genelkurmay kadrosuna geçmekti). Rusçayı mükemmel derecede konuşuyordu. Kemal Paşa'yla görüşene kadar bütün gezimiz boyunca bizden ayrılmadı, gezimizdeki bütün faaliyetlerimize katılmayı kabul etti. Daha sonra anlaşıldı ki, bu yüzbaşı cephe komutanlığının 3. bölüm başkanlığına (ulaşım ve muhabere bölümü) kayıtlıymış; aynı zamanda şu sıralar 2. bölümde de (istihbarat) çalışıyormuş ve her gece Cephe Komutanına ve 2. bölüm komutanına günlük serüvenlerimiz ve konuşmalarımızla ilgili rapor veriyormuş. O, kısa bir sürede, kontrol faaliyetinden istihbarata geçiş yaptı ve değişik diplomatik yolları kullanarak Kızıl Ordu vb. hakkında sorularla bize geldi. 27 Mart'ta bizi Akşehir'den beş kilometre uzaktaki hava bölüğüne bıraktılar.

Bölükte, çalışır durumda olan, değişik sistemli yedi savaş uçağı vardı. Bölük Komutanı askerî mühendis Yüzbaşı Fazıl Bey, uçaklardan birinin Yunanlılar, diğerinin İngilizlerin elinden alındığını belirtti. Fazıl Bey, bizde çok cesur bir savaş adamı izlenimi bıraktı. Emperyalist savaşta ve şimdi, beş Fransız ve İngiliz pilotunu vurmuş. En son 1918 yılında İstanbul semalarında yedi İngiliz pilotla savaşmış ve bu eşit olmayan savaştan, sadece sağ elinin serçe parmağını kaybederek ama bir İngiliz uçağını düşürerek zaferle çıkmış, diğer altı uçak ise kaçmış. İstanbul, İngilizlerin eline geçtikten sonra, Fazıl Bey'le çatışmaya giren İngiliz pilotlar, Fazıl Bey revirde yatarken onu cesaretinden dolayı tebrik etmeye gelmişler. Fazıl Bey daha iyileşme devresindeyken Anadolu'ya kaçmış. Yunanlılar, hakkında kötü konuşuyordu. Yunanlıların, Türklere göre teknik bakımdan çok daha iyi donandıklarını, ancak Yunanlıların kendilerine ait hava filolarının hiçbir işe yaramadığını anlattı. Fazıl Bey, defalarca, beş-sekiz Yunan uçağının karşısına çıktığını ve uçakların her defasında panikle kaçtıklarını söyledi.

Ona, Mısır prensesinin Türklere hediye ettiği uçağın nerede olduğunu sordum. Uçakların gerçekten de Türklere hediye edildiğini, fakat Türkiye'ye getirilirken, yolda Yunanlılar tarafından ele geçirildiğini söyledi.

Bölüğün yakınında bir tamirhane vardı. Burada ciddi hasara uğrayan uçaklar onarılıyordu. Üç uçak ahşap hangarda duruyordu, üstü samanlarla örtülüydü. Yangın tehlikesi oldukça fazlaydı. Diğer dört uçak da hangarın yakınındaydı. Havaalanı, uçakların bulunduğu yerden 7-10 verst uzaklıktaydı. Uçaklar havaalanına kadar, yakındaki köylüler seferber edilerek götürülüyordu.

28 Mart akşamı Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa döndüler. Onlarla birlikte Aralov ve Abilov Yoldaşlar da geldiler. Büyükelçilerimizin gelmesiyle işimiz güçleşti. Onlardan ayrılmamız pek de hoş olmayacaktı ve onlarla birlikte Konya dahil olmak üzere cephe gerisine gitmemiz gerekti.

30 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ordusunun birinci zaferinin ikinci yıldönümünü kutlamaya karar verdi. 30 Mart sabahı hepimiz otomobilde, bayramı kutlamak için Çay'daki 1. Ordu Karargâhına gittik. Binanın önünde resmî geçit töreni yapılacaktı. Hepimiz binaya gidip, ordu karargâhında yerimizi aldıktan sonra, kutlamalar başladı. Binanın büyük odası tıklım tıklım doluydu, döşeklerin üstünde 8-14 yaş arası inleyen çocuklar yatıyordu. İlk başta olup bitenler hakkında hiçbir şey anlamadık. Sonradan anlaşıldı ki, bu çocukların sünnet töreniymiş. Bundan sonra, atla kente gidip, sabah erkenden kolordudaki geçit töreninde bulunma planı yaptık. Resmî geçit 1. Ordunun 3. Tümeninde düzenlendi (bu bilgiler 4 nolu raporda mevcuttur).

Uzun süre kendine gelemeyen yüksek komuta heyetinin şaşkınlığı, durgunluğu, kötü bir izlenim oluşturdu. Bu duraklama zamanında, Kemal, bütün tümen komutanlarını topladı ve birkaç sözle bu bayramın önemini anlattı ve Aralov ile Abilov'un selamlarını iletti. Tümen komutanları, Kemal'in sözlerini alay komutanlarına, onlar

tabur komutanlarına ve onlar da bölük komutanlarına iletti, onlar da askerlerine ilettiler. Bu süreç üç-dört saat devam etti. Bütün bunlar bittikten sonra, ordu Kemal'in yanına gelmeye başladı. Askerler bitkin ve toz içindeydiler. Hepsi mutluydu, geceleyin kamp yapacakları yere geldiler, sabaha kadar soğuk rüzgârda, arazide Kemal'in gelişini ayakta dikilerek beklediler. Bu "geçit töreni"ne "resmî tören" açısından (adımlar aynı hizada, neşeli yüzler vs.) yaklaşıldığı zaman, tabii ki, eleştiriye açıktır. Ancak Kemal, muhtemelen bu görüş açısından yaklaşmıyordu. O, askerlerin yüzüne dikkatle bakıyor, yüzlerindeki anlamı okuyordu. Askerlerin mutluluktan ve savaş yapmaktan uzak olan eğilimleri yüzlerinden okunuyordu. Onlar, nerdeyse bilmedikleri ve anlamadıkları bir amaca ve savaşa efendileri tarafından sürülen köleler izlenimi bırakıyorlardı. Bende, böyle bir etki bırakmıştı. Bu izlenimim, geçit töreninde arabayla yürüyen ordunun yanından geçerken doğrulandı. Yaya giden askerlerin yüzlerinden, otomobildeki "efendilerine" karşı kin ve nefret okunuyordu...

Birlikler, geçit töreninde takım kolları halinde yüksek tonda bir sesle Türk askeri marşlarını söyleyerek Kemal'in önünden geçiyorlardı. Türk ordusunda tüfekler sağ omuzda kayışlarda taşınır. Geçit töreninde askerler, Kemal'i bu şekilde, kafalarını ona doğru çevirerek selamlıyorlardı. Tabur komutanı, elini kalpağına kaldırarak, bölük komutanı da yine aynı şekilde selam veriyorlardı. Bölükteki küçük rütbeli subaylar ise, her iki kollarını yarı bükülmüş durumda kalçalarına yanaştırarak, kafalarını tören komutanına döndürüyorlardı. Tümen ve alay komutanları da kılıçlarını kaldırarak yürüyorlardı.

Geçit töreninden sonra, meydanda oyunlar başladı. Oyunların açılışını mollalar yaptı. Çadırın önünde Kemal Paşa oturuyordu, yüksek komutanlar ve biz vardık, dua okunuyordu. Şu özelliğin altını çizmek gerekir: Kemal haricindeki bütün Türk subayları, ellerini tutup göğüslerine bastırmışlar ve gökten bir şey ister gibi "amin" diyorlardı. Kemal ise ellerini göğsünde çaprazlamış olup, adaleleri sinirli bir şekilde çekiliyordu. Bu molladan sonra başka bir molla ileri atıldı ve Arapça bir şeyler okumaya başladı. Ali İhsan Paşa ayağa kalktı, mollaya doğru gitti, ayağına kırbaçla vurdu ve kovdu.

Bunlardan sonra oyunlar başladı: Çuval içinde koşu, yumurtayla koşu, ekmek yutma, atlı koşu, kılıç oyunu, urganla çekişme, güreş (askerler soğuk havaya ve kuvvetli rüzgâra aldırmadan, altlarında bir tek kısa pantolonla üzerlerine bir çeşit yağ sürerek güreşiyorlardı), hayvansız (eşek, köpek, koç, kaz, tavuk vs.), partizan dansı ve daha değişik oyunlar sergileniyordu. Çadırımızın karşısında on tane koyun duruyordu, mollalar bu koyunları keserek kurban ediyorlardı.

Akşam başkomutanlık karargâhında bir tiyatro oyunu düzenlendi. "Tiyatro" gösterisi Kızıl Ordu'nun cephedeki tiyatrosunu hatırlatıyordu. Yalnızca şu fark vardı: Bizde oyuncular ve izleyiciler, esas olarak, Kızıl Ordu askerlerinin kendisiydiler, burada ise subaylar. Duvarda Mustafa Kemal Paşa'nın ince kurdeleyle süslenmiş portresi asılıydı. Sultan ve mollalar düşman güç olarak gösteriliyordu; Kemal ise göklere çıkarılıyordu.

Meydanda kesilerek yemeleri için verilen on koyunu eğlence saymazsak, askerlere hiçbir eğlence düzenlenmedi.

31 Mart sabahı trenle Akşehir'e geri döndük. Oradan 01.15'te otomobille, süvari kolordu karargâhının bulunduğu Ilgın istasyonuna gittik. Biz geldiğimizde, bütün kolordu süvarileri uzun sıralar halinde dizilmiş bulunuyordu. Bize binek atları verdiler ve dolaşmaya başladık. İlk bakışta kolordu oldukça güzel yapılmış ve insanın üzerinde saygı uyandıran bir etki bırakıyor. Atlar ise ufak tefek olsa da bedenleri güzel. Koşumları çeşitli, koşum kalitesi kötü. Örneğin, kolordudaki gezi sırasında, oturduğum eyerin üzengisi koptu. Kolordu birliklerinin Kemal'in önünden geçişi sırasında, birkaç süvarinin üzengisinin kopmuş olduğunu fark ettim. Eyerlerin çoğu süvari tipi olmasına rağmen, binicilerin esasen kazak tarzı oturmuş oldukları göze çarpıyordu. Silah ve donanım iyi oturmamış, dayanılmaz bir sallantı vardı. Süvariler Mustafa Kemal'in önünden bölükler halinde geçiyordu. Süvariler bandoyla müzik çalamıyorlardı. Dağ toplarının gülleleri, kutulara kötü bir şekilde yerleştirilmiş ve hareket zamanı kutular sallanıyordu.

Sadece 500 kişinin mükemmel kılıcı vardı. Tamamen kendi yaptıkları el işi kargılar vardı, kolordu karargâhında silahsız bir bölük mevcuttu. Kargılara kırmızı bayrak takılıydı, giysilerinde kolordu komutanlığının işareti vardı.

Kolorduda geçit töreninden sonra manevralar olacağını sandık. Kolordu komutanı, tümen komutanlarına bir emir verdi. Tümen komutanları emrin içeriğini öğrenmek için komutanın yanına gittiler. Emrin özünü biraz

sonra anladım: Karşı tarafın iki süvari tümeni, iki Türk süvari tümenine saldırıyorlar. Tümen sadece bu saldırıyı püskürtmekle kalmayacak, karşı atakla onları yok edecek.

Ancak, Mustafa Kemal son anda manevraları iptal etti. 5 Nisan'da düzenlenen, bizim bulunmadığımız manevrada İsmet Paşa doyurucu bir sonuç almıştı.

Mustafa Kemal, İsmet (İnönü) ve S.İ. Aralov
Ilgın manevralarında.

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 451.

Manevralar iptal edildikten sonra hepimiz Ilgın'a gittik. Kolordu karargâhında öğle yemeğini yedik. Öğle yemeğinde başımıza, Türk komutanlık kademesinin durumunu yansıtan başka bir olay geldi. Masada Kemal Paşa, kanyak verilmesini rica etti. Hizmet eden subay (yüzbaşı) bize dört bardak Rum kanyağı getirdi. Mustafa Kemal Paşa servisi kendisi yaptı: kendine, Aralov'a, Abilov'a ve İsmet Paşa'ya. Daha sonra subaya, bana kanyak vermesini emretti. (Burada altını çizmek gerekir, Aralov, Kemal'in zayıf yönünü bilerek, ona beni umutsuz bir içici olarak tanıttı.) Oradaki tablo şöyleydi: Masada ordudan ve devletten 30'un üzerinde insan oturuyordu, beş kişi kanyak içiyordu, geri kalanı su. Karakteristiktir ki, subaylardan, hoş olmayacak bir tek söz bile duymadık.

Yemekten sonra istasyona gittik ve trenle yedi saat yolculuktan sonra akşam Konya'ya vardık. Sadece bir yıl önce Kemal'in bu şehre gelişinde, ona karşı çok büyük bir kalkışma olmuş. Kadınlar da dahil bütün şehir sokağa çıkmıştı ve hepsinin başı açıktı. Karşılama mükemmeldi. Kemal'i, garda, başlarında mevleviler olmak üzere, bütün tarikat liderleri karşıladı. Caddelerde meşaleler asılmıştı, kadınlar pencerelerden sarkıyordu. Kemal'in ve bizim hepimizin kaldığı evin çevresinde geceyarısına kadar alkış tutan büyük bir kalabalık vardı.

Konya vilayetinin nüfusu yaklaşık 500 bin. Bunlardan 100 bin kişi dışında herkes buğday yetiştirmeyle uğraşıyor. Kent bir ovanın içinde, ağaçlıklı, yeterli sayıda caddesi var. Hatta atlılar bile var. Satılan eşyalar genellikle Fransız malı, çarşı-pazar canlı ve Ankara'ya göre çok daha ucuz.

Ertesi gün Kemal, değişik askerî, sivil ve dinî okulları gezdi. Askerî okulların ziyaretiyle ilgili bilgiler 4 Nolu raporda. Burada ben, sivil ve dinî okulları ziyaretle ilgili karakteristik olgulara dikkat çekmek istiyorum.

Konya'da birçok dinî okul ya da Kemal'in deyimiyle "molla fabrikaları" var. Bunlardan birinde, okul müdürü molla, Kemal'e, okulun öğrencilerinin askerlik yükümlülüğünden muaf tutulması emrini askerî merkezlere vermesi için ricalarda bulunmaya başladı. Kemal'in tepesi attı. Kemal, mollaya şu soruyu yöneltti: "Şimdi hangisi daha önemli? İzmir'i alıp, Türkiye'yi düşmandan temizlemek mi, yoksa Anadolu'da 17 bin kişi olan mollaları askerlikten muaf tutmak mı...."

Mollanın cevabını beklemeden Kemal, din adamını, asker kaçaklarına yataklık etmekle suçlayarak payladı ve orada garnizon komutanı Rüştü Paşa'ya, eli silah tutan herkesin hemen askere çağırılmasını emretti.

Böyle bir emir, tabii ki, mollaların dehşete kapılmasına sebep oldu. Sonra Kemal'e sokulmaya ve emrin geri alınmasını sağlamaya çalıştılar.

Biz oradayken Kemal, emrini geri almadı. Ancak eminim ki, "molla fabrikaları" öğrencilerinin askere çağrılmasıyla ilgili emri, garnizon komutanı tarafından hayata geçirilmeyecek, Rüştü Paşa zaten bir numaralı gerici. Öğle yemeği sonrası Kemal'e, mollalara bu davranışı nedeniyle bir ayaklanma bekleyip beklemediği sorusunu yönelttik. Çünkü geçmiş yıllardaki ayaklanmalarda esas rolü mollalar oynamıştı.

Bu soruya Kemal, şöyle cevap verdi:

"Bunlar şimdilik bana lazım. Meşru bir gerekçem olunca, bunları yeryüzünden sileceğim."

Konya'da yaşadığımız aşağıdaki olayla, bir izlenimimin altını çizmek gerekir:

Bütün revirleri ve daireleri gezmemizden sonra, Kızılay'ın kadınlar bölümü bizi çay içmeye davet etti. Bu, Konya'daki ilk ve son ziyafetti. Davete gittik. Oradaki katılımcı kadınların hepsinin başı açıktı. Bu, Kemal'in hoşuna gitti. Masada bayanlarla ilgilendi. Galiba bayanlar da özellikle bunu bekliyorlardı. Onlar, Kemal'e Kızılay'ın erkek bölümünün, çalışmalarını engellediğini ileri sürerek dert yanmaya başladılar. Kemal, kadınların faaliyetini onayladı ve erkek bölümünün, kendisinin kadın bölümünü desteklediğini anlamalarını sağladı. Kadınlar, erkeklerin kendilerini mağlup hissetmesinden dolayı sevinç içindeydiler.

Aynı akşam, Konya'da Atatürk'ün [*Mehmet Perinçek Mustafa Kemal'i niçin burada "Atatürk" tesmiye etmiş, tuhaf (ÖFA notu).*] korumalarıyla ilgili önemli bir olay yaşandı.

Erkek lisesinin düzenlediği gösteriye, Kemal de davetliydi. Silahların da patladığı piyesler düzenlendi. Okul Kemal'in çalıştığı yerden çok uzakta değildi. Lazlar (Kemal'in korumaları) okulda silah atıldığı haberini aldılar ve bir anda okulu kuşattılar, kimseyi binadan çıkarmadılar. Bu konuyu Kemal'in yaveri anlatıyor. Lazları yatıştırmaya çalışıyor ve silah atılmasının sadece tiyatro oyunu olduğunu, Paşa'nın tiyatroya zarar vermemelerini istediğini anlatıyor. Lazlar inanmıyorlar ve temsilcilerinin Paşa'nın yaşadığını görerek inandırılmalarını talep ediyorlar. Ne zaman temsilcileri girip Paşa'nın oturduğunu gördü, o zaman kordonu kaldırdılar...

4 Nisan'da büyükelçilerle birlikte Konya'dan Ankara'ya döndük. Kemal orada kaldı. Büyükelçiler doğru Ankara'ya gittiler, biz cephe karargâhında kaldık ve oradan 6 Nisan sabahı cepheye gittik.

Birinci Ordu'nun karargâhında bize otomobil verdiler ve bir subayın eşliğinde Afyonkarahisar'ın karşısındaki bölgeye gittik (Afyonkarahisar'ın solu ve Yeniköy demiryolu hattı). 35-40 kilometre oldukça iyi bir şose yoldan giderek küçük bir köye vardık, burada alay karargâhı vardı. Bu gezimizde bize yüksek atlar verdiler ve Afyonkarahisar'a gittik. Yarım saat sonra kendimizi dağlarda bulduk, Afyonkarahisar göründü. Siperlerin önüne gitme imkânımız olacağını sandık. Yunanlılar farkına varıp, ateş edebileceğinden, bizi oraya bırakmadılar. Bütün ikna çabalarımız ve ricalarımıza rağmen bize eşlik eden subay (cephe karargâhından ve tümenden), ileri siperlere gitmemizin yasak olduğunu söyledi. Böylece, topçuların pozisyonunu ve dürbünle Yunan ordularının konumlanmasını gözlemekle yetindik (Türk siperleri tümsek ardındaydı ve gözükmüyorlardı). Göründüğü kadarıyla, Yunanlıların atış için etrafı iki sıra tellerle çevrili, basit, sahra siperleri vardı. Siperin olmadığı bir bataklığın önünde ayrı nöbetçiler duruyordu. Kent zarar görmemişti, hayat devam ediyordu. Yüksek yerlerdeki insan kalabalığının hareket halinde olduğu görülüyordu. Bazı evlerde bayraklar asılıydı. Bize eşlik eden Türk subaylarının söylediklerine göre, bu evlere Yunanlıların başkumandanlığı yerleşmiş.

Dağların eteğindeki üç pusluk Türk topları, önündeki düşman siperlerine ancak yetişebiliyordu. Toplar, düzenli olarak aynı konumda kalmıyorlardı. Topları, her gün konumuna getiriyorlar, biraz kullanıyorlar ve tekrar cephe gerisine çekiyorlardı. Bunu, birincisi Yunanlıların toplarının bulunduğu yeri açmamaları, ikincisi de topçuların ve atların bu işe yatkınlığını geliştirmek için yapıyorlardı.

Türk topçularının gözlem yerleri, oyulmuş kayalar içindeydi. Böyle siperlerde ne oturarak, ne ayakta, ne de başka şekilde ateş etmek mümkündü.

Bu mevziler dışında, biraz daha solda esas topçu mevzisi olarak adlandırılan bir mevzi var. Bu mevzi daha yüksek dağlarda, oyulmuş kayaların üzerinde ve iki sıra telle çevrili.

Mevziyi sağlamlaştırmak için işe yaramaz nesneler bulunuyor. Tel yok, demir yok, ağaç yok. Odun bile develerle ve eşeklerle taşınıyor; Türk ordusunun yerleştiği bölgede ağaç yok.

Yukarda belirtilen topçu mevzisinin yakınlarında bir kağnıyla karşılaştık; arpa yükleniyordu. Biz onlara bu arpanın kim için toplandığını sorduk. Türk subaylarından biri cevap verdi:

"Bunlar bizim ön cephedeki askerlerimiz için. Onlar bunu suda kaynatıyor ve sonra ceplerine koyuyorlar ve bununla haftalarca aylarca besleniyorlar." [*Bu sıralarda da Mustafa Kemal ve Sovyet elçileri Rum konyağı zıkkımlanıyorlardı (ÖFA notu).*]

Topçu birliğinden alay karargâhına döndüğümüzde, bize öğle yemeği ikram ettiler... Sekiz çeşit. Bu yemeğin bizim gelişimiz için özel hazırlandığı açıktı. Çünkü alaydaki Türk subaylarının yediği yemekler hemen hemen askerlerinkinden daha kötü idi ve askerlerin payından da alamıyorlardı.

Aynı gün Bolvadin'de 3. Ordu karargâhına vardık, oradan ertesi gün 7 Nisan'da otomobille 4. Kolordudan 2. Kolordu karargâhına kadar gittik. Orada bizi 3. Kolorduya götürmesi için otomobil verdiler.

3. Kolordu karargâhında bize, Biçer'den şimdi telefon edildiğini ve Biçer'de özel bir trenin beklediğinin bildirildiğini söylediler. Bu nedenle, 3. Kolordu Komutanının kalmamız yönündeki ricasına rağmen, 3. Kolordunun otomobiliyle Biçer'e gittik. Akşam saat 9'da istasyondaydık. Oraya geldiğimizde tren yoktu. İstasyon Komutanı, Kolordu Komutanlığına yanlış haber geldiğini söyledi. Bize eşlik eden subay, Fevzi Paşa'ya bunu telgrafla bildirdi ve Yakup Şevki Paşa'nın gözü ağrıdığı için karargâhına yollanan başhekimi Biçer'e getiren motorlu drezinle dönmemize izin verildiği cevabını aldı. Sabah 6'da yola çıktık. Biçer'den sonraki ilk istasyonun müdürü, yola ancak yarım saat sonra devam edebileceğimizi, drezinin saatte 15 kilometre yerine 22 kilometre giderek tarifeyi ihlal ettiğini söyledi. Bize eşlik eden subayın bütün kanıtlarına rağmen, İstasyon Müdürü bizi yarım saat orada tuttu ve daha sonra bıraktı.

Bize eşlik eden subay, bunu Fevzi Paşa'ya bildirdi. Fevzi Paşa, bütün istasyonlara trenimizin bir dakikadan fazla tutulamayacağı ve varış süresinin uzatılamayacağı hakkında emir gönderdi. Ankara'ya 8 Nisan'da gündüz saat 12'de vardık.

Burada da her yerdeki gibi karşılamalar ve selamlamalar...[4244]

9 Nisan 1922. *Mustafa Kemal'le birlikte cepheyi teftiş gezisine katılan Rus Elçisi Aralofun cephe izlenimleri: Orduda ve ordu gerisindeki kuvvet ve kudreti, tahayyül edemediğim bir derecede buldum. Türk ordusu, bir halk ordusudur. Memlekete, hükümete çok bağlıdır. Cephe gerisinin de, miiesseselerdeki faaliyet, ciddiyet, çalışma azmi, cephe ile aynı gayelerle donanmış olduğunu gösteriyor. Ne görmüşsek, hiç yoktan meydana getirilmişti. Kendi ihtiyacı olduğu şeyleri imal etmesi bakımından ordu, Kızılordu'ya benziyor. Konya'da yapılan biiyiik karşılama, Mustafa Kemal'in milletin ruhunda ne kadar biiyiik bir mevki tutmakta olduğunu gösteriyor. Bu bir akındı. Anadolu ceryanının bir halk ceryanı olduğunu gösteriyordu. Şark'ın kurtuluşunda Anadolu başta bulunmuştur*.[4245]

Ömer Kâzım'ın 31 Temmuz 1922 tarihli mütalaasından:

Ankara ve Moskova arasındaki ilişkiler görünüşte böyleydi. Birbiriyle konuşan eşit güçler intibaını veriyorlardı. Fakat gerçekte, Ankara'nın Moskova'nın, kulu, kölesi olduğu gizleniyordu. Aralof, sadece Rusya'nın Ankara'daki basit bir temsilcisi değil, fakat Moskova'nın Ankara'daki genel valisi idi. O her yerde Mustafa Kemal'in yanında görülüyordu. O yanında kurmayları ile ve çok sayıda eskortla yurdun her tarafını geziyordu. Bunu ancak koruyucu ülkelerin temsilcileri yapabilirlerdi. Aralof sınırları ziyaret ediyor, askerlere hediyeler veriyor, sigara dağıtıyordu. Onlara konuşmalar yapıyor, ebedi dostluktan, Rusya'nın yardım ve desteğinden söz ediyordu. Müşterek düşmana karşı müşterek mücadeleden bahsediyor ve yakında elde edilecek zaferin bütün Doğu dünyasında Türkiye'ye sağlıyacağı parlak geleceği duyuruyordu. Siyasi alanda olduğu gibi askerî ve ekonomik alanlarda da olup bitenleri gözlüyor ve Moskova'nın menfaatine aykırı olabilecek her şeyi yasaklıyordu. Her mesele üzerinde son söz sahibi Aralof idi. Moskova konuşunca herkes sadece boyun eğiyordu. Moskova'nın Ankara'ya yüklediği bu bağımlılık, Mart 1922'de Yusuf Kemal Bey'in Avrupada'ki görevi sırasında da kendini hissettirdi. Biz de bütün palavralara rağmen Anadolu'nun içinde bulunduğu sıkıntılı durum hakkında biraz da olsa bilgi sahibi olabildik. En azından Misak-ı Millî'nin bir kısmının gerçekleşebileceği ortaya çıktı. İstanbul ve hatta Ankara basını (Kemalist Basın) İtilâf Devletleri'nin parolalarını benimsemeye başladılar. Hatta Dünya haritasında Batının üzerine bir çizgi çeken hükümet çevreleri bile barışın avantajlarından ve İtilâf Devletleri ile yapılacak bir ittifakın faydalarından bahsetmeye başladılar. Fakat tam o anda Moskova'dan acele bir telgraf geldi. Kesin bir ifade ile ve cevaba müsaade etmeksizin Çiçerin, o ana

[4244] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 49-65; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 345-362. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4245] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 370.

kadar elde edilen mutlu sonuçlar üzerine, İtilâf Devletlerinden gelecek teklife resmî geri çevirme şartı koyuyordu. Telgraf şöyle devam ediyordu:

"Avrupa'nın açgözlülüğü sonucu bölünmüş ve zayıflamış olduğu, içten krizlerle düştüğü ve kesin yenilgiye uğrayacağı bir sırada korkak insanların yalvarmalarına aldanarak silâhları bırakmak açık bir deliliktir."

Ankara Hükümeti hemen meclisi olağanüstü toplantıya çağırarak Yusuf Kemal Bey'in Batılılarca yapılacak teklifleri kabul etmesini ve barış konusunda da tartışmalara girmesini yasaklama ve diğer taraftan da Çiçerin'e gönderilecek bir telgrafla Milliyetçi Hükümetin mutlak sadakatinin bildirilmesi kararı aldı.[4246]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasındaki Komintern mümessili Golman, KEYK Doğu Bölümü Sekreteri Safarov'a rapor keşide eyledi. Aralov; Arabistan'da, Suriye'de ve Irak'da gizli devrimci faaliyetler yürütülmesi için Mersin'in, Adana'nın ve Mardin'in harekat üsleri olarak kullanılmaları hususunda Mustafa Kemal'le mahremane görüşmüş ve izin almıştır:

Milletvekili Şükrü, ihtiyar Nâzım [*Resmor/Öztelli*], Mustafa ve Lütfü oportünist kesildiler. Büyükelçinin bu konularda Kemal Paşa ile özel görüşmesini bekleyip, onun sonuçlarına göre hareket edilmesini öneriyorlardı. Buna karşın, MK Beyannamesi Plenum'da kabul edildi. Fakat bizim bu belgeyi yalnız THİF Meclis Grubundaki üç kişinin imzalaması gerektiği yolundaki uyarılarımıza rağmen, bizim yokluğumuzda [*Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet*] Şükrü'nün [*Koç*] dayatmasıyla bütün MK üyeleri tarafından imzalanması karara bağlanmıştır. Aralarında Rus uyruklu olan ve elçiliğimizde görev yapan Nevşirvanov'un da bulunduğu 13 kişi tarafından imzalanan Beyanname, aynı gün İçişleri Bakanlığı'na verilmiş ve [*Ziynetullah*] Nevşirvanov'un imzası bazı mırıltılara yol açmıştır. Biz bu konuda Ankara hükûmetinin notasını beklemeden hemen harekete geçtik. Nevşirvanov'a KEYK Doğu Bölümü adına yazdığımız bir mektupta, Sovyetler Birliği'nin dış elçiliklerde uyulması gereken kurallarını çiğnediği için işinden çıkarıldığını ve Rusya'ya geri gönderileceğini söyledik, THİF MK'nden de ayrılmasını istedik. Bu gibi yoldaşlarla çalışmak çok zor ve tehlikeli. Yalnız Salih [*Hacıoğlu*] bir istisna oluşturuyor. "O derin bilinçli olmasa da, kendi sınıfsal öz sezileriyle kırılmaz iradeli, devrimci bir komünist." Bu olay sonunda, MK'nin en ufak ayrıntılarda bile tarafımızdan yönetilmesi gerektiğini anladık. Suriye ve Mezopotamya'daki illegal çalışmaları benim yükümlenmem gerekti. İki propaganda merkezinde çalışmak üzere 7 kişilik bir örgüt oluşturduk. İllegal örgütün başında Salih var. Bu merkezlerden biri Suriye ve Arabistan için Mersin'de, öteki Mezopotamya için Mardin'de faaliyet gösterecek. Biz de bir hafta sonra Mersin'de olacağız. Bu işler için "Aralov yoldaş M. Kemal ile yaptığı özel bir görüşmede, kendisinin bize engel olmama, hatta yardımda bulunma konusunda açık sözünü almıştır." Ridel yoldaş şimdi Adana konsolosluğuna atandı ve bizim çalışmalarımızı destekleyecek. Yakın Doğu'da İngiltere'nin kör politikası, ticaret bunalımı, vergiler ve askerî hizmet zorunluluğu konulması, bir de Türkiye'nin devrimci etkisi, yerel milli hareketi geliştiriyor. Ayaklanan Suriyeli Arap kabilelerinin temsilcileri Ankara'ya geldi. Komintern Uzak Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra, tam zamanında bir de Yakın Doğu Halkları Kurultayı fikrini ortaya atmalı; bu, Bütün Müslümanlar Kongresi hazırlıklarının ikinci adımı olacaktır.

Bu ay içinde, olanak yetersizliği nedeniyle Kafkas sınırındaki ordu birliklerinde çalışmaktan vazgeçeceğiz. Bu işte yerli MK'ne dayanmak yanlış olur. Mayıs'ta Genelkurmaydan tercümanlık görevi ile gelecek iki Tatar (biri Rahimkulov) Kars ve Bayezıt'ta kullanılabilir. O vakte kadar, irtibat, eski Moskova Doğu Enstitüsü komiseri ve şimdi Bayezıt konsolosluğu sekreteri Abdurrahmanov üzerinden sağlanacak.

İstanbul'la bağlantı kurulamadı. Batum'da görüştüğümüz İstanbul Sendikaları [Beynelmilel İşçiler İttihadı] genel başkanı Roland [Ginsberg] şu ana kadar bize hiçbir bilgi vermedi. İstanbul'daki TSF ile çoktan ilişkilerini kesen Anadolu Sosyalist Partisi [Eskişehir şubesi] yöneticileri TKP'ne kabul edilmek için MK'ne başvurmuşlar. Bu örgütte sakıncalı kişiler ve İtilâf sevdalısı gazeteciler de olduğu için, toptan katılma yerine ayrı ayrı bireysel üye alma yoluna gideceğiz. Sosyalist Partisi üyelerinin dörtte üçü işçi (2.000 demiryolu işçisi), köylü - *Aydınlık*'ın da (?) 800 işçi üyesi var. Doğudaki sosyalistler, emperyalizm yanlısı Avrupa sosyalistleri gibi değildir. Onun için, bunların önderlerinin bile TKP'ne kabulünde bir sakınca yoktur. Bu konuda MK'ni aydınlatmak için sizden direktif bekliyorum. Haziran başlarında toplanması beklenen THİF kongresine Komintern'den temsilci

[4246] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 57-58. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

gönderilmesi gerekli (ya Bakû işçilerinden biri ya da Brike yoldaş delege olmalı). Ridel konsoloslukta görevli olduğu, ben de Ekonomik Komisyon başkanı sıfatıyla çalıştığım için, bizim temsilci olmamız uygun düşmez.

Komintern'in bana verdiği 6 aylık Anadolu'da çalışma süresi Haziran sonunda bitiyor. Geri çağrılıp KEYK çalışmalarıma devam edebileceğim gibi, burada kalıp işlerimi sürdürebilirim de. Her iki durumda da, kararın Aralov yoldaşa yazılı olarak bildirilmesi gerekiyor. Mersin ve Mardin'de örgütlediğimiz çalışmalar kesilmemelidir.

[Hüseyin] Hüsnü Alibekov yoldaş Ankara'ya geldi. Yol boyunca Türk hükümet makamları onu gözlemişler. Burada onu herkes tanıyor; şimdi Tiflis'e gitmek zorunda kalan Nevşirvanov'unki gibi bir olay çıkmamasına dikkat edilmesi gerekiyor.[4247]

10 Nisan 1922. Müttefikler Cenova Konferansına başladılar. Sovyet Rusya davet edilmiş, TBMM Hükümeti davet edilmemiş durumdadır.[4248]

10 Nisan'da Türkiye-Ukrayna Anlaşmasının onay belgesinin Harkov'da karşılıklı alışverişinde bulunmak için Ankara'dan yola çıkan heyetin başkanı Rıza Nur'a Mustafa Kemal tarafından Lenin'e verilmek üzere bir mesaj verilir.[4249]

Mustafa Kemal'in, Lenin'e mektubu:

Aziz Başkan,

Rusya de vardığımız hayırlı anlaşmayı, bizimle Kafkasya ve sonra da Ukranya Cumhuriyetleri arasındaki Anlaşma takip etmiş olup Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sonuncu Anlaşmayı tasdik etmiş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasmdan seçilmiş fevkalâde bir Heyet, Sağlık ve Sosyal Yardım Komiseri Doktor Rıza Nur Beyin başkanlığında tasdik vesikasının karşılıklı mübadelesinde bulunmak üzere Ukranya'ya hareket etmiştir.

Moskova anlaşmasında hazır bulunan murahhaslardan birisi olan Rıza Nur Bey ayrıca özel bir görevle sizi ziyaret edecektir.

Rus dostluğu geçmişte olduğu gibi her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin temel politikası olacaktır.

Halen Emperyalist ve Kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni metodlar karşısında memleketlerimizin her zamankinden daha sıkı bir blok teşkil etme zorunda olduklarına inanıyorum. Rusyanın birçok defalar bize yaptığı vardım bizce özel bir önem taşımaktadır.

Şüphesiz Rıza Nur Bey konuşmaları sırasında bu konuya temas edecektir. Her halükârda, içinde bulunduğumuz şartlarda bu yardımın bizden esirgenmeyeceğine büyük inancım vardır.

Aziz Başkanım, en ciddî ve en derin bağlılık hislerimle, en iyi niyetlerimi arzederek bitiririm.

Mustafa Kemal

Lenin Yoldaş'a
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler
Birliği Hükûmeti Halk Komserleri

4247 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 452-455 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 195-196. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

4248 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 137.

4249 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 335-336.

Konseyi Başkanı[4250]

Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a telgraf gönderdi: TBMM Hariciye Vekili *Yusuf Kemal hem bana hem de meclise Avrupa gezisinden edindiği izlenimleri şöyle açıkladı: Anadolu Türkiyesinin prestiji ve önemi yalnızca Sovyet Rusya ile aramızdaki dostluk sayesinde korunabilmektedir*.[4251]

İspanyol *La Epoca* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: TBMM Hükümetinin Cenova Konferansına *katılmasını destekleyen ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmekte*dir. *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye'nin konferansa katılmasını şiddetle talep ederken, bu konferansta Sovyetler Birliği'nin nasıl bir rol oynayacağını ortaya koymakta*dır.[4252]

11 Nisan 1922. TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Maliye Vekili Hasan (Saka) [CHP Tek-Parti devrinde eroin baronu olacak] Sovyet Rusya yardımlarının yetersizliğinden şikâyetçidir. Diğer bir deyişle, TBMM Hükümeti, Müttefik atıfetine muhtaçtır:

> Meclis'in gizli oturumunda Maliye Bakanı, iktisadi durumun kötülüğünü anlattı, bütün vergilerin ürün mevsiminde alınabileceğini, Doğu'dan gelen yardımların yetmediğini, Avrupa'dan borç alınamadığını, bütün işin halka, Anadolu'nun kendi kaynaklarına düştüğünü söyledi. Mebuslar, iç gelir kaynaklarının işletilemediğini, vergi kaybı olduğunu söylediler. Muhalefetin sözcülerinden [Erzurum mebusu] Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, köylünün artık verecek bir şeyi kalmadığını ileri sürdü, vergilerin içki içenlerden, ipekli giyenlerden, kolonya sürünenlerden alınmasını önerdi. Aynı konuda yarın ve yarından sonra da uzun görüşmeler yapılacaktır.[4253]

Roma'da münteşir *Il Mondo* gazetesi, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'in beyanatını neşretti: *Biz bir işbirliği anlaşması yaptık. Bu andlaşma bizi Ankara Hükümetiyle yardımlaşmaya mecbur ediyor*.[4254]

12 Nisan 1922. *THİF*'deki Komintern mümessili Golman, *KEYK* Yakın Doğu Bölümünün yetkilisi Brike-Bestujev'e mektub gönderdi:

> İstanbul ve Anadolu solcuları için yapılan birleşme görüşmelerinin, önderlerin fikir ayrılıklarından ötürü uzadığı ve bir sonuca varmadığı belirtilmektedir. Mektupta açıklandığı kadarıyla üç farklı görüş ortaya çıkmış: Hemen kaynaşma yanlısı bir azınlık; birleşmenin hemen olmamasını ve eşit katılımlı karma bir MK kurulmasını savunan küçük bir çoğunluk ve birleşmenin İstanbul MK'nin alacağı karara kadar ertelenmesini isteyenler.
>
> Yine bu mektuptan anlaşıldığına göre, TBMM-Fransa yakınlaşması Rusları endişelendirmektedir. Ama Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in [Tengirşenk] yaptığı Avrupa gezisinin başarısız kalması, Rusya'ya yeniden olumlu gözlerle bakılması sonucunu vermiştir.

4250 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 1991, s. 456-457. Mezkûr mektubun Cumhuriyet Arşivinde de bir nüshası bulunuyor: "Kanımca iki ülke olarak, kapitalist ve emparyalist devletlerin başvurduğu yöntemlere karşı gücümüzü her zaman birleştirmeliyiz. Sayısız yardımda bulunan Rusya'nın bu muaveneti, gözümüzde özel bir öneme sahip." BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 2, Dosya No: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 322-323, dipnot 764.

4251 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 453.

4252 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

4253 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 374. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

4254 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 31.

Golman 8-9 Nisan'da yapılan bir TBMM gizli oturumuna değinerek [doğrusu 4 Nisan] Batum'da Suriye, Mezopotamya ve Arabistan temsilcilerinin de katılacağı bir Yakın Doğu Halkları Kurultayı toplanması gerektiğini bir daha vurgulamaktadır.[4255]

13 Nisan 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, KEYK Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. İstanbul ve Ankara hükümetleri birbirine fevkalâde düşmandır ve ikisi de birbirinden beterdir. Mustafa Kemal'in iki yüzlü siyaseti, ne yapıldığı belli olmayan karma karışık bir manzara görünümü arz etmektedir. Kemalist yönetim, Erzurum maadin imtiyazını Fransa'ya vermiştir:

Ankara 13/Nisan/1922

Muhterem Safarov yoldaş
Bin türlü şüphe ve tereddütlerle geçen uzun ve üzüntülü bir yolculuktan sonra işte nihayet Ankara'ya geldim. Hele Samsun'a gelinceye kadar bilmem kaç defa çocuk doğurmuştum. Bereket versin ki vaziyet benim ince ve uzun düşündüğüm gibi değilmiş. Benim Anadolu topraklarında ayak basmaya başladığım günler tam bir Şark-i karib konferansının çağırıldığını ve binaenaleyh bu yüzden İstanbul ile Anadolu'nun tamamen yekdiğerine düşman bir vaziyet alarak Kemalistlerin -ekseriyetle vaki olduğu gibi- yine Sovyet Rusya'ya iltifat ve muhabbetini ziyadeleştirdiği Rus misafirlerini sevinçle karşıladığı bir zamana tesadüf ettiğinden ne ise siyasi bir dolaba takılmadan Ankara'yı buldum. Gerçi büyük bir muvaffakiyet ise de ya endişe içinde geçen günlerin seyyiesi ve yahut da tamam bir ay devam eden ağır bir seyahat neticesi olarak nihayet hastalandım. Ve bugün cidden hastayım. Eğer benimle beraber gelen kurye yarın hareket etmemiş olsaydı cidden beni pek üzen şu satırları bir başka güne talik edecek ve belki daha etraflı bir halde karalayacaktım. Görüyorum ki buna imkân yok. Bunun için peşinen şunu arz edeyim ki mektubum muhtasar ve gayri muntazam olduğundan dolayı bana darılma. Şimdi gelelim buradaki vaziyete:
İstanbul ile Anadolu arasındaki gerginlik elân devam ediyor. İzzet Paşa kabinesi Anadolu yârânı tarafından olmadık hakaret ve kepazeliklere maruz kalıyor. Doğrusu ya Kemalistler bu meselede bir dereceye kadar haklı da bulunuyorlar çünkü bu namussuz herifler her neye mâl olursa olsun yalnız İngiltere'nin hesabına çalışmaktan ve onun teklif ettiği şerait-i sulhiyeden adeta memnun olarak onun kucağına atlamaktan başka bir hüner gösteremiyorlar. Gerçi Anadolu yârânının da temiz ve sağlam bir meslekleri yoksa da herhalde bunlar gibi değil (Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi) derlermiş. Ne ise bir de şimdi İstanbul'dakilere bakılınca bunlara nispeten iyi diyeceğiz. Hakikatte her ikisi de aynı mektep talebesi ya! Ne ise geç...
Şimdi buraya muvasalatımda beni en ziyade memnun eden bir şey var o da buradaki fırkanın yeniden faaliyete geçmiş olmasıdır. Mahpushaneden birer ikişer canını kurtaran yoldaşlar yine Ankara'ya toplanmış işe başlamak çarelerini ararlarmışlar. Tam bu sırada yoldaş Golman'ın da yardımıyla nihayet firkayı yeniden ihya ve bir de "Yeni Hayat" adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlar. Ben geldikten sonra iki adet de beyanname neşrettiler. Doğrusu biraz gayret edilirse bu herifler çalışmaktan kaçanlara benzemiyorlar. Fakat malum ya her şey meydanda bir az yardım ve himayeye muhtaçtır. Bu diriğ edilmezse çocuk büyür ve nihayet yürür. Bu adamlar üç dört güne kadar "Emek'i de yevmi olarak çıkarmaya başlayacaklar. Gerek Golman gerekse ben tabii şu güzel fırsattan bi'l-istifade fırkayı mümkün olduğu kadar işçi ve çiftçi kitleleri arasında derinleştirerek bir mevcudiyet gösterebilmeleri için elimizden geldiği kadar uğraşıyoruz. Muvaffak olursak elbette bahtiyarlıktır. Fakat asıl bizi düşündüren şey şu sırada Anadolu hükûmetinin her nedense Komünistlere karşı bir az müsamahakâr olmasıdır. İhtimâl ki bunda yine (Kemal'in) bir oyunu olabilir. Yani bu arkadaşlar yeniden meydana çıkmalarına mümanaat göstermeyen Kemal'in şu ihsanı, ya hükûmetinin Sovyet Rusya'ca halli lâzım gelen bazı müşkili olduğundansa ki bu en ziyade yardımdan ibarettir ve yahut da hükûmetin artık bunlardan korkusu olmayacak kadar kuvvetli bulunmasından başkaca buna hiçbir mana verilemez. Fakat birincisini ikinciye daha ziyade takaddüm ettiği velev ikinci şekilde olsa bile hileye karşı daima hile ile mukabele etmekten başka bir çare olmadığından biz de şimdi şöyle düşünüyoruz mesela ben diyorum ki bir taraftan Komünistlerin meydana çıkmasına mümanaat etmeyen ve bu suretle Sovyet Rusya siyasetine temayül ettiğini gösteren Kemal hükûmeti diğer taraftan da ecnebilerle birçok samimi münasebât teatisinden Fransızları ta

[4255] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 460-470 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 198. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

ciğergâhına sokarak en zengin servet menbalarını onlara vermekten asla çekinmiyor. Bu mesele yalnız Kilikya ve havalisine inhisar eden bir şey değil. Mesela Erzurum'daki madenleri de Fransızlara verdiler. Fransızların bilhassa buralarda böyle ticaret namı altında bugün belki bir faaliyet-i siyasiyeye başlamaları elbette bizim için cay-ı teemmül bir tehlikedir. Artık şu mütalaadan sonra Kemal'e itimat imkânı olmadığından arapsaçı gibi karmakarışık bir siyasete malik olan ve ne yaptığını kimse bilmeyen bu herifin mahiyetini meydana koymak için bence şöyle bir şeye teşebbüs etmek lâzımdır:

Bir Şark-i karib konferansı çağırmak:

Acaba bu konferanstan ne netice hasıl olabilir? Bir kere üçlerin Şark-ı karibi taksim konferansından sonra doğrudan doğruya bunlar aleyhine ve mağluplar lehine olacak konferansı herhalde Rusya'nın Şark-ı karib siyasetinde büyük bir rol oynar. Saniyen orada yapılacak propagandalarla Kemal'in çar-na-çar onlardan uzak bulunmasını intaç eder.. Salisen Kemal Antantalarla anlaşmak istese bile bu defa onlar Kemal'e bir türlü itimat edemezler. Halkın ekseriyeti Antanta aleyhtarı olurlar. Ve en ziyade bu konferans Kemal'in maskesini düşürerek mahiyetini ortaya kor ki Kemal iki yüzlü siyasetine artık ister istemez nihayet vererek iki karargâhtan birine iltihak mecburiyetinde kalır ve biz hiçbir zaman ümit etmeyiz ki Kemal ekseriyetin temayül ettiği Şark siyasetinden ayrılarak yalnız başına Garba teveccüh etsin bu gayrı mümkündür. O halde burada hem fırka kuvvetleniyor hem de Türkiye kazanılıyor hem de faaliyet sahamız Arabistan'ın her cihetine teşmil olunuyor. Eğer münasip görülüyorsa bu konferans Batum'da olmalı ve Türkiye, Suriye, Filistin hükûmetleri resmen bu konferansa çağırılmalıdırlar. Kemal ister istemez bu konferansa murahhaslarını gönderecek ve maksad-ı aslî kendiliğinden hasıl olacaktır. Tabii bu Bakû konferansına hiçbir zaman benzemez çünkü bunu bugünkü vaziyet-i siyasiye talep ediyor.. Eğer bu konferans bir hüsn-i netice verirse o zaman biz burada yalnız birkaç kişiden mürekkep bir fırka değil Rusya'daki bütün tecrübeli yoldaşlarımızı da buraya çağırır kuvvetli ve metin bir teşkilât vücuda getirdiğimiz gibi belki de bütün Türkiye, Arabistan, Suriye, Filistin ve hatta Mısır'a kadar daire-i faaliyeti teşmîl eden Üçüncü Enternasyonal'in bir bürosu olur ki işte ancak o zaman Türk (kurnazları) istedikleri gibi at oynatamazlar.

Yoldaş Golman daha iki arkadaşla bazı iktisadi tetkikât için yarın Adana'ya hareket edi- yor. Bütün işleri benim sırtıma yükletti bu yükün altından kalkacağımı ümit ediyorum. Be-an şart ki:

1. Yoldaş Golman'ın bi't-tanzim size gönderdiği Ankara teşkilâtına ait müstacel ve muvakkat bütçenin bir an evvel tasdikiyle irsali.
2. Beni sefaret tamamıyla kendine mâl ediyor bittabi (iki karpuz bir koltuğa sığmayacak) iki işten hangisiyle meşgul olacağımın işarı.

İşte şu iki ricam kabul edildikten sonra cephemi ona göre tayin edecek vazifeye canla başla girişeceğimi arz ve iblağ eylerim. Baki birliğe, Safarov ve Elhamidov yoldaşlara Komünist selamlar.

13 Nisan 1922

Hüseyin Hüsnü[4256]

14 Nisan 1922. *Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ve Azerbaycan Hükümeti temsilcileri olan Aralov ve Abilov ile görüşmüştür. Görüşülen hususlar arasında Sovyet Hükümeti tarafından yapılacak olan para ve silah yardımlarının ilk sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa söz konusu görüşmede bahsi geçen temsilciler ile bazı hususların kararlaştırıldığını ve bu bağlamda ne gibi girişimlerde bulunduklarının öğrenilmesini Hariciye Vekâletine yazmıştır. İbrahim Abilov hem kendisinin hem de Aralov'un gerekli girişimlerde bulunduklarını ancak henüz bir cevap alamadıklarını, herhangi bir cevap alındığında bunu hemen bildireceklerini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir.*[4257]

15 Nisan 1922. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan Anadolu Ordusu Genel Komutanlığı, Türklerin ateşkes için sunduğu karşı teklifleri reddetmiştir. Bu karşı teklifler, Yunan askerî birliklerinin on beş gün içinde tahliye edilmesini içermekte*dir. *Ayrıca, Türklerin karşı tekliflerinin Paris, Londra ve Roma'da da reddedilmesi bekleniyor. Bununla birlikte, konferansa katılacak Yunan heyeti, Yunan*

4256 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 267-269 (Osmanlıca); Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4257 *CA*, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (14 Nisan 1338/1922); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 220.

Hükümeti'nin, Kemalistlerin ateşkese yönelik yaptığı teklifleri reddettiklerine dair İngiliz kaynaklı haberleri yalanlamıştır.[4258]

Fransız *Avanil* gazetesi yazıyor. *Sovyetlerin resmi organı Isvestia, Cenova Konferansı özel sayısında Kemalist Hükümetin Moskova Temsilcisi Ali Fuat Paşa'nın beyanatını yayınlıyordu. "Sovyet Rusya ile Büyük Millet Meclisi'nin ilişkileri son derece dostanedir. Türkiye'nin konferansa davet edilmemesi açıkça bu dostluktan dolayıdır. Türkiye'nin varlığı önemli ölçüde Rusya'nın pozisyonunu güçlendirecektir. Müttefiklerin asıl korkusu işte budur." Ali Fuat Paşa'ya göre Cenova Konferansı, asıl amacı diğer ülkelerden mümkün olabildiği kadar çıkar sağlamak olan "Avrupa Kapitalist Birliği"dir. O şunu da ilâve ediyordu: "Böylece konferans oldukça pratik hedeflere ulaşmış olacaktır. Bu durumda Türkiye'nin menfaatleri dostu Rusya tarafından korunacaktır. Gerçekten Türk millî hareketiyle yakından ilgilenen ve her zaman ve her yerde ona destek olan tek devlet Rusya'dır."*[4259]

16 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *16 Nisan 338 (922) Pazar: Bu gün Gürcü Generallerinden Midivani ile 25 liradan 20 bin tüfenk mukavelesi imza edildi*.[4260]

18 Nisan 1922. Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Bolşevikler, fenalıklarda Çarlığı geride bıraktılar. Bolşeviklik mülkü yıktı, milleti yaktı. Ne anane bıraktı ve mukaddesat. Moskova'da dini kaldırmaya, milleti mahvetmeye çalışıyorlar. Fakat Ankara'da, Buhara'da, Tahran'da dinî ve millî gayelerin birinci hürmetkârları gibi görünüyorlar. Bolşeviklik, İttihat ve Terakki'nin büyük mikyasta bir numunesidir*.[4261]

19 Nisan 1922. Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov: *Yeni Türkiye ordusu, yalnız Anadolu'nun değil, bütün Şark'ın kurtuluşu için ileri karakol teşkil eden bir kuvvettir*.[4262]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Cenova Konferansına iştirak eden Sovyet Rus murahhası Rakovski'nin beyanatını iktibas etti: *Edirne ve Gelibolu, Türkiye'ye geri verilmelidir*.[4263]

15 Nisan 1922'de Kafirnigan (Kafirnihan veya Kafirun) kazasında yapılan kurultayda Türkistan liderleri tarafından başkomutan olarak seçilen Enver Paşa ve müttefikleri Fergana, Buhara, Semerkant ve Hive üzerinde Sovyet ordusunu ricata zorladı. Bunun üzerine "Sovyet Rusya, 19 Nisan 1922'de Enver Paşa'ya sulh teklifinde bulundu. Ruslar ona Dervaz, Karatekin, Külab, Duşanbe ve Hisar gibi şehir ve vilayeletlerde kendisinin arzusu esasında müstakil bir devlet kurabileceklerini vaat ediyorlardı. Buna karşılık ondan Türkistan meselesine karışmamasını talep ediyorlardı." Ancak Enver Paşa ve şürekâsı bu talebi de karşılıksız bırakmış ve mücadeleye devam etmiştir.[4264]

19 Nisan 1922. Fransız *Courriere Mercantile de Gênes* gazetesi, *Roma'daki Sovyet ticaret heyetinin başkanı Yoldaş Varowski*nin *İstanbul'da münteşir Kemalist yayın organı "Vakit"e* beyanatını iktibas ediyor: *Rusya ile Türk Millî hükümeti arasındaki ilişkiler mükemmeldir. Biz Türkiye ile bir işbirliği andlaşması imzaladık ve Türk Millî hareketine sempatiyle bakıyoruz. Biz Sevres andlaşmasına karşıyız ve müttefiklerce Doğu Barışı için ortaya konulan Paris Konferansı şartlarını kabul etmiyoruz. Edirne ve Gelibolu'suz bir Türkiye rahat, hür ve bağımsız olamaz. Türk milleti kendi kendisinin efendisi olmak için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının sahibi olmalıdır.*[4265]

4258 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
4259 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 33.
4260 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 290.
4261 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 388.
4262 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 389.
4263 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 389-390.
4264 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 338.
4265 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 32.

20 Nisan 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, KEYK Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. TBMM mebuslar arasında muhtekirler (vurguncular) bulunuyor. Anadolu'da yoksulluk had bir safhadadır. Erkekler cepheye gönderildikleri için işgücünün ekseriyetini kadınlar yüklenmiştir. Halk, hayat memat meselesi acil olduğu vechile Kemalist yönetime tahammül etmektedir:

> Ankara
> 20/Nisan/22
> Yoldaşa!
> Mufassal mektup yazamıyorum çünkü vakit yok. Yalnız bugünkü vaziyeti arz edeyim: Memleket iktisadı çok bozulmuş yalnız bir hükûmetçi sınıf istisna edilirse cephelerde elem ve ölüm nişanelerinden başka hiçbir şey görülmüyor. Yalnız köyler değil hatta şehirler bile derin bir matem içinde. Bizzat Ankara'da eski hayat yok. Yalnız şehrin en kaynak yerlerinde tek tük mağaza ve dükkanlar görürsünüz ki bunlar yeni muhtekirler yani "Büyük Millet Meclisi" azalarıdır. Köylü işçi hepsi cephede... şüphesiz ki cephe faaliyeti her şeyi unutturmuş halk umumiyetle silah başı yaptığı için bütün işler kadınlara terk edilmiş. Binaenaleyh şimdi bu memleketin her bucağında köyde şehirde, tarlada, fabrikada en büyük âmil kuvvet kadınlardır. Tabii bunlar Avrupa kadınları gibi çehrelerinden kan fışkıran güçlü kuvvetli insanlar değil asırların ağır ve elemli yükleri altında belleri iki büklüm olmuş açık, saçık koyun sürüleri gibi tarlalara dökülmüş hayat arayan Türk analarıdır. Şüphesiz ki memleket bu hal ile uzun müddet varlığını muhafaza edemez. Nitekim bu sefalet günden güne büyüyor. Büyüdükçe halkın isyan ve inkılâp ruhları her gün biraz daha yükseliyor. Yalnız memleketin bugünkü vaziyetteki nezaketidir ki bu ruhun az zamanda tevsiine büyük bir mani teşkil ediyor. İşte memleketin küçük bir krokisi (?), gelelim bizim olup biten şeylere:
> Eski teşkilât yine ihya edilerek faaliyete geçildi ve bir aydan beri de "*Yeni Hayat*" namında haftalık bir jurnal neşredildiği gibi "*Emek"*in çıkarılmasına da hasr-i mesai ediliyor. Belki Bir Mayıs'a behemehal bu da temin ediliyor da Mayıs bayramını *Emek*'le tebrik ederiz. Size belki Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da birçok teşkilatlardan içtimai inkılâp taraftarlarından bahsolunur. Bunlar -bir ekalliyet istisna edilirse- mevki inkılâpçılarıdırlar. Bunlar o mebuslardır ki Mecliste her birerleri müthiş bir burjuva müdafii, fakat hariçte fukara taraftarı olanlardır. Çünkü memleketin efendileri kendileri olduktan sonra artık mevkilerini tehlikeye sokacak yeni bir harekete bunlarca ne ihtiyaç var. Şimdilik halk hükümete mutidir. Çünkü ortada bir hayat ve memat meselesi var. İşte bugünün kahramanları sırf bu va- ziyetten bi'l-istifade icra-yı hükûmet ediyorlar. Bakalım bu gaile ortadan kalktıktan sonra hükümetlerini ne şekle koyacaklar. Gerçi kendileri bu gaileden sonra halkın ahvalinde bir çok tebeddüller göstereceklerinden mufassal bahsedip duruyorlarsa da bunlar hep birer parlak cümleden ibarettir ki neticesi sıfıra müncer oluyor. Kendi ölümünü kendisi ihzâr eden bir şahıs varsa bunlardan da böyle bir hal beklenebiliyor. Fakat nerede! İstanbul Teşkilatıyla henüz irtibat ve muvasalat tesis edemedik. Onun için onların faaliyetlerinden size bir şey yazamıyorum. Burada faaliyet kısmen yoluna girdi. Şimdi de şimendifer amelesi rehberleriyle müzakerat cereyan ediyor. Yakında bunları da içimize almaklığımız pek memûldur. Bir Mayıs'ta bir amele bayramı yapmak tasavvurundayız. Şimdiye kadar Halk İştirakiyun Fırkası birkaç da beyanname neşretti. Suretlerini Zinet yoldaştan alırsınız. Bir profsoyuz teşkilatı için de uğraşıyoruz, muvaffak olursak ayrıca yazarım. Halk İştirakiyun Fırkası'nın pek mübrem ihtiyacına yani (*Emek*, *Yeni Hayat*) gazetelerinin neşriyle teşkilata sarf edilmek üzere yoldaş "Golman" ile Aralof ve Frunze dahil olduğu halde tertip edilip bir sureti de size gönderilen bütçenin vaktiyle tasdik ve işarı bittabi faaliyetimizi daha ziyade teşdîd edecektir.
> Türkiye'nin bugünkü hakiki vaziyetini oraya izâm olunan Zinet yoldaş bertafsil size izah edeceğinden fazla malumattan şimdilik sarf-ı nazar ediyorum. Baki Komünist selamla- rim. Hem sefaret, hem teşkilat iki karpuz bir koltuğa sığmaz, ama ne yapalım.
> Geberinceye kadar çalışmaya karar verdim.
>
> Hüseyin Hüsnü[4266]

22 Nisan 1922. TBMM Hükümeti Moskova Ataşemiliterlik binası, Polonya ve İngiliz lehine casusluk yapıldığı sebebiyle Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti polisince basıldı, arama yapıldı, bazı

[4266] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 271-272 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

subaylar gözaltına alındı, evraka el kondu. İki hafta içinde sadece ataşemiliterlik değil tüm TBMM büyükelçilik kadrosu sınırdışı edilecektir:

> Moskova'daki Türk Askerî Ataşeliği ÇEKA tarafından basılır. Gerekçe, personelin Polonya ve İngiliz temsilcilikleri ile ilişkide bulunarak casusluk olayına karıştıkları iddiasıdır. Sorumlu görülenler tutuklanır. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Dışişleri Halk Komiseri Karahan'ın karşılıklı notalarının bir sonuç vermemesi ve Ali Fuat Paşa'nın Karahan'la görüşmeyi bir türlü kabul etmemesi üzerine çabalar çıkmaza girer. 10 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa, sınırdışı edilen memurların da aralarında bulunduğu 15 kişi ile birlikte Moskova'dan ayrılır ve Türkiye'ye geri döner.[4267]

Ali Fuad Cebesoy: *Ataşemiliterlerin esaslı vazifelerinden bir tanesinin, nezdinde bulundukları devlet ordularının her türlü gizli işlerini mümkün olduğu kadar öğrenmeye çalışmaları idi. Fakat bu vazifelerini yaparlarken asla bir cürmümeşhuda sebebiyet vermemeleri zarureti aşikardı. Maatteessüf yeni Ataşemiliterlerimiz, bu işte tecrübesizliklerinin kurbanı olmuşlardı*.[4268]

Komünizm karşıtı kişiliğine rağmen, Dr. Rıza Nur, bu olayda Ali Fuat Paşa'yı suçlar. Onu, sert bir şekilde, İngiliz ve Polonya elçileri ile ilişkiler kurarak, Rusya'nın askerî durumuyla ilgili bilgi toplamakla eleştirir. Dr. Rıza Nur, Bekir Sami'nin Kafkaslar'daki anti-Sovyet faaliyetlerini kastederek, "Rusların hakkı var. Bekir Sami'nin namına şimdi Ali Fuat tüy dikmiş" yorumunu yapar.[4269]

Bolşevik temsilciler tarafından Mustafa Kemal nezdinde bir akşam yemeği verildi. Yemekde Alman subayları ve ataşeler şeref misafiri olarak bulundular. Gayet tabii kadehler şerefe kaldırıldı. Sıhhate içildi. Müşterek çıkarların nihaî zaferi için temennilerde bulunuldu. Liman Von Sanders'in eski Kurmay Başkanı Yarbay Widecke Almanya adına konuşmak üzere söz aldı ve "Ölmek istemeyen Almanya'nın" aktif katılımıyla çok yakın bir gelecekte yine etkili olacağını dile getirdi. Bu tarifsiz bir heyecan yarattı. Bu haberi "Sivas İrade-i Milliye" 22 Nisan'da verdi: 1914'ün unutulmaz kahramanlık günlerinin tekrar yaşandığı sanılıyordu. Tek fark şu idi, Rus kardeşlerimiz bu defa yanımızda idi.[4270]

23 Nisan 1922. İspanyol El Sol gazetesi yazıyor: *Özellikle Türkiye'nin Rusya ve Almanya ile bir blok oluşturması kaygı verici bir gelişme*dir.[4271]

25 Nisan 1922. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Vekili Karahan, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) telgraf keşide eyledi. Ali Fuad, hastalık bahanesiyle Karahan'ın mülakat talebini tehir etmektedir:

> Büyükelçi Hazretleri
>
> 22 Nisan tarihli notanızı almış olduğumu bildirmekle şeref duyarım. Bu notanıza cevap vermeden evvel istedim ki, Dimitrovka Sokağındaki 16 numaralı evde [TBMM Moskova Askerî Ataşeliği binasında] 22 Nisan gecesi vukua gelen hâdise hakkında sizinle şahsen görüşebileydim. Takdir etmiştim ki, şahsî nokta-i nazarlarımızı teati etmek yoluyla vaziyeti daha kolaylıkla aydınlatmak neticesine varmak mümkün olabilecektir. Büyük bir sahaya şâmil olan tarihî meseleler Türk ve Rus milletlerini müşterek bir mücadele etrafında birleştirmiştir. Geçici karakteri taşıyan her şeyin müşterek mesaimize mâni olabileceğini bir dakika bile düşünmemiştim. Çok müteessirim ki, bir rahatsızlık bana sizin bir an evvel gelip beni görmenizi rica etmeme mâni olmuştu. Bugün saat yediden evvel veyahut akşamın on birinden sonra veyahut da yarın aynı saatlerde Hariciye Halk Komiserliğinde sizi görebilirsem bahtiyar olacağım. Bu mektubu size takdim etmeğe

4267 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 139-140.
4268 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 2002, c. 1, s. 8; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 140.
4269 Dr. Rıza Nur, *Moskova-Sakarya Hatıraları*, 1993, s. 227; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 140.
4270 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 38, dipnot 46.
4271 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.

memur edilen memurumuza Büyükelçi, ziyaretinin günü ve saati hakkında cevap vermek lütfunda bulunabilir mi?

İhtiramatı faikamın büyükelçi hazretleri tarafmdan kabul edilmesi ricasıyla.

Karahan[4272]

26 Nisan 1922. *Doğu Cephesi Komutanı Karabekir, 3.500.000 altın rublelik Rus yardımının Samsun'a geldiğini Ankara'ya haber verdi.*[4273]

TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Vekili Karahan'a 322 numaralı zata mahsus telgraf gönderdi:

25 Nisan 1922 tarihli mektubunuzu aldığımı bildirmekle kesbi şeref eylerim. Bugün daha çok şidetlenmiş olan rahatsızlığımın sizinle ne vakit mülâkat edebileceğimi bildirmeme mâni olduğunu size acilen arzetmek mecburiyetindeyim.

Rus Sovyet Şûralar hükûmetini bütün şümulü ile temin edebilirim ki, büyükelçilik, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Rusya'da bulunan bütün memurları, Türk ve Rus milletlerinin dünyanın yeni tarihî devrinde müştereken harekete çağrılmış olduklarını tamamiyle idrâk etmişlerdir. Bu âli sebeplerdir ki, bazı Sovyet teşekkülleri tarafından en fena muamelelere maruz bırakılmış olmalarına rağmen memurlarımız tarihin her iki millete çizmiş olduğu yolun kudsiyetini gözönünde tutarak feragatle hareket ve tahammül etmesini bilmiş ve aynı zamanda hükümetlerinin emir ve talimatına tamamiyle mutabık bir surette hareket etmişlerdi.

Emin ve mevsuk yerlerden aldığım haberlere göre, Buhara, Harzem ve Türkistan Cumhuriyetlerinde kalmış olan esir Türk zabitleri sebepsiz olarak tevkif edilmiş ve Moskova'ya gönderilmiş olduklarını ıttılaınıza arzı bir vazife telâkki ederim. Aynı zamanda resmî Türk memurlarıyla tebaasına Gümrü'den geçerlerken en fena muamele yapılmış ve künyelerimizin diplomatik çantaları açılmıştır. Tekmil bu fena muameleyi yapanların Moskova'dan gönderilmiş bir Rus kontrol komisyonunun olduğunu hükûmetim bana bildirmiştir.

Arzettiğim son malûmattan da anlaşılacağı veçhile müessif hâdise yalnız Moskova'daki elçilik memurlarına münhasır kalmamış, tekmil Rusya dahilindeki memur ve tebaamıza da vahşiyane tecavüzler teşmil edilmiştir.

İhtiramatı faikamın kabulü ricasıyla...

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümetinin Büyükelçisi
Ali Fuat[4274]

Türkiye Muallimler ve Muallimeler Cemiyetleri Birliği yönetim kurulu, beyanname neşretti:

Kadın-erkek bütün Türkiye öğretmenleri, memleketlerine karşı yerine getirecekleri ödevin, canlı ve değerli nice eylemin en büyük günlerinde bulunuyorlar. Almanya, Rusya, Bulgaristan gibi büyük ve ufak milletlerin yenileşeni bağımsızlık ve özgürlük kavgalarında en büyük hareketi yine bilgi örgütü meydana getirdi. Bilgi, zekâ ve algıya dayanan bu kavgalar iyi sonuçlar verdi. Napolyon Orduları Almanya'yı istilâ ettikleri zamanlarda Kayzer'in söyleyleri geniş bir fikir hareketi yarattı. Bu fikir hareketi önünde dirilen Almanya'ya, Fikir Almanyası'na, Napolyon Orduları kısa zaman sonra silâhlarını teslim ettiler. Fikir gücünün karşısında, sözler, kılıçlar, silâhlar kırıldı. Bağımsızlık bayrakları yükseldi, ulu tarihler düştü ve teslim oldular. O gün bugün büyük Almanya özgür ve bağımsız olarak doğdu.

4272 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 347.

4273 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 400. Şubat 1922'de 1 adet Rus altın rublesi, 75 kâğıt kuruş değerinde idi (Duru, 2011, s. 139). Binaenaleyh 3.500.000 altın ruble, 2.625.000 evrak-ı nakdiyeye/kâğıt liraya tekabül etmekteydi. Sovyet Rus Cumhuriyeti'nin 3.500.000 altın rublelik yardımı, başka bir mukayeseyle, Batı Cephesinin bir aylık tam tekmil maaşını ve iaşe giderini (en az 2.000.000 lira) karşılıyor demek idi (Maliye Vekili Hasan Saka'nın beyanatı; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 200).

4274 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 348-349.

Rusya'da uzun ve aralıksız devrimleri, bilgi ve fikir gücünü, bunun geliştirme simgesi olan soylu öğretmenler ve aydınlar yaptılar.

Bulgarlar bugünkü varlıklarını Daskal'larına borçludurlar.

Değerli öğretmenler,

Bugün Türkiyemizin durumu, Almanya'nın istilâya uğradığı günlerdeki durumun eşidir. Cermen illerini bilim ve silâh kurtardı. Silâh, bilimle, algı ve zekâ ile güç bulmazsa, bunlardan yön almazsa, tarih gösteriyor ki, kırılmaya mahkûmdur. Ancak bu iki güçtür ki, Almanya'yı Göte'lerin, Şiller'lerin, Karl Marks'ların, Babel'lerin, Lasal'ların... ve daha kafile kafile filozofların, yazarların, bilginlerin yarattıkları uygarlığı, özgürlük ve bağımsızlığı bağışladı. Bilim hareketinin başında kadın-erkek öğretmen safları en şerefli rolü yerine getirdi. Alman Birliği, bu emeğin ürünü oldu.

Ceberut simgesi Çarların dize geldiği Rus Devrimi- nin başında yine kadın-erkek öğretmenler bu roldeydiler. Tolstoy, Gorki, Puşkin gibi büyük adamlar, rahatı feda ederek Batı bilim ve kültürünü Ruslara getirdiler.

Bulgarların bağımsızlık mücadelelerinde, özgürlük ve yaşamlarını feda edenlerin en önünde yine daima öğretmenler ve öğretmen safları bulunuyordu.

Şu ya da bu devrimi yeğleyecek değiliz. Ancak her memleketin yaşamsal yeteneğine göre meydana getirilen ve bilimsel görüşlerinden çeşitli değerler taşıyan bütün bu bağımsızlıklarda en önemli yerlerin, en büyük yol göstericilerin kadın-erkek öğretmenler olduğunu anmak ve ansımak istiyoruz.

Türkiyemiz bugün Yirminci Yüzyıl'ın anlamı ile uygun bir devrim mücadelesi içindedir. Ve bu yaşamak isteyen biz Türklerin durumumuz sonucu zorunludur. Türk milleti ve bütün Türkiyeliler, herkesin teslim olduğu bir günde, insanlık gücünün üstünde bir beceriklilik ve özveriyle bütün ceberut dünyaya karşı, yaşam haklarını savunmak için baştanbaşa ayaklandılar. Tarihi tanık tutarak, özgürlük ve bağımsızlıkları yolunda can veriyorlar. Kadın-erkek Türk öğretmenlerinin onları anarak yürüyecekleri gün gelip çattı. Türk tarihi, kadın-erkek öğretmenlerden harekete geçmelerini bekliyor. Kadın-erkek öğretmen kafilesi harekete geçtiği gündür ki, Türkiye Yirminci Yüzyıla yaraşır geçmişini tamamlayacak, millî devrim ve Kurtuluş Savaşı bir kez daha kuvvet bulacaktır. Uzun zamanlar açık, esirgenmeyen bir çalışma ile işlemek zorunda kalacağımız bu devrimin en önemli ilkesi Türkiyemizin Yirminci Yüzyılın yaşam anlamına uygulayabileceği bir yenilik olacaktır. Çağdaş bir toplum olarak yaşamak isteyen devrimci Türkiye, yaşamının sürmesi için gereksindiği yenileşmeye, devrimciliğe aykırı düşen ve ölüme mahkûm bütün kötü ve yanlış fikirleri devirerek ve bunun yerine Doğu'nun ve Batı'nın uluorta dağılmış göreneklerini değil, millî koşullarıyla uyuşabilecek yeni kurumlarını kuracaktır. Bu yenilik atılımını memlekete yerleştirmek, zekâ ve algıya dayanan bir varlığı sağlamak için, kadın-erkek öğretmenlerin koruyuculuğunda barınacaktır. Bu fırsatla, Türkiyemizin en korkunç bir zu- lüm yönetiminin elinde paramparça olduğu günlerde yenilik yolunda devrim tarihimizde pek şerefli ve çok yüksek yeri olan Tıbbiye ve Harbiye okullarımız gibi millî kurumlarımızı saygı ile anarız.

Bütün tarihimizde belki her gün tasalı tasalı ağlayan kara yazılı Türk halkı, şimdi büyük bir kesin kararlılıkla, bir inanla çarpışırken, devrimin sağlamlaştırılmasını ve geliştirilmesini kadın-erkek öğretmenlerden bekliyor. Kadın-erkek öğretmenler harekete geldi- ği gün yeniden yaşayacak, devrim kendini başarı yolunda ilerlemiş bulacaktır. Gâzi Başkanımız 1922 yılında Millet Meclisi'nin yıldönümü gününde verdiği söylevinde, “Türkiye'nin efendisi ve sâhibi köylüdür”, demişti. Bu sesleniş, memleketin devrim saatini çaldı. Bu devrimin yaşamasıyla, gelişme ve birleşmeyledir ki, Türkiye dış düşmanları yenecek, içeride Yirminci Yüzyılın anlamına uygun yeni bir yaşam kuracaktır. Yeni doğmaya başlıyan bu yaşam, kadın-erkek öğretmenlerin ellerinde yürüyecek, yürürken büyüyecek, büyürken şimdi yabancı elleriyle bir harabe, bir yıkıntı hâline dönen, fakat bizce büyük tarihin açıldığı ve yaşadığı değerli ve kutsal bir harabe olan bu güzel ve her zamandan büyük Türkiye'mizin üstüne mutluluk saçan kanatlarını gerecektir.

Bu kanatlar altında Türkiye, dünyanın yüzyıllarca dinlediği Mehter takımıyla, önünde beşbin yıllık bir tarihi anlatan ulu tuğları süzüle süzüle salınan Mehter takımıyla, yarın bir başka anlamda halkın efendiliği marşlarını söyleyerek yürüyecektir.

Onursal Başkanlığımızda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bulunan Büyük Öğretmenler Kongresi'nin toplantısına kadar Ankara'da bu amaçla kurulmuş ve seçilmiş olan Birlik Geçici Yönetim Kurulu, kadın-erkek bütün Türkiyeli öğretmenleri birlik ve beraberliğe, Millî Mücadele'yi destekleme yolunda eyleme, vatanın bu büyük kurtuluş günlerinde, düşünsel ve bilinçli kıyama çağırıyor. Türkiye Devrimi, kadın-erkek öğretmenlerin birlik ve beraberliğiyle kazanılacaktır. İleri...

Değerli öğretmenler,

İrfan kürsülerimiz önünde yetişen Türk Milleti özgürlük istiyor. Efendi olarak doğan bu millet, bu halk efendi olarak yaşamak istiyor. Bütün dünya halkını da efendi görmek istiyor.

Değerli kardaşlar,

Geçen Dünya Savaşı'nda Türkiyemiz için ölen ve sevine sevine yaşamlarını feda eden şehit öğretmenlerimizi şu anda saygı ile anarken, hepinizi dâvâmızın bilimsel savunmasına, yeni başlayan Türkiye Devrim ve Yükselme Savaşı'ndaki büyük ödevin başına çağırıyoruz.[4275]

27 Nisan 1922. *Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Başkomutanlığa gönderdiği raporda, Yunanlılara karşı genel bir saldırıya geçmek için 50.000 erle 15.000 hayvana daha ihtiyaç olduğunu bildirdi. Raporda, saldın için Sovyetlerden beklenen silahların gelmesi, menzil örgütlerinin geliştirilmesi, tümenlerin 18'den 15'e indirilerek güçlendirilmesi, silah ve cephane bakımından da Yunanlılara üstünlük sağlanması gerektiği belirtildi.*[4276]

Karahan Ali Fuat Paşa'nın dünkü ve daha önceki notalarına cevap vererek sıkışık durumda oldukları halde Türkiye'ye yardım yaptıklarını belirtti, buna rağmen Türk elçilik memurlarına Sovyetler aleyhine casusluk yapma hakkı sağlanamayacağına işaret ederek olaya karışan memurların Rusya'yı terk etmesini istedi. Olayın iki ülke arasındaki dostluğu etkilemeyeceğini bildirdi. Karahan, Ankara Elçisi Aralof'a konu hakkında Türk Hükümeti'yle görüşme talimatını verdiğini de ekledi.[4277]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının,
Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası

27 Nisan 1922
No. 928

Sayın Büyükelçi,

323 sayılı, 26 Nisan tarihli notanıza karşılık, bir yandan rahatsızlığınızdan, öte yandan ise 22 Nisan gecesi Bolşaya Dmitrovka Sokağı 16 No'lu evde meydana gelen olayın araştırma işini daha fazla ertelemek mümkün olmadığından, Ankara'daki Büyükelçimiz sayın yoldaş Aralov'a telgrafla söz konusu sorun hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile fikir alışverişinde bulunulması talimatının verildiğini bildirmekle şeref duyarım.

Bu arada, Rus Hükümet organları tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği personelinin dokunulmazlığı ve elçilik belgelerinin diplomatik denetleme muafiyeti yolundaki uluslararası hukuk kurallarının çiğnendiği şeklindeki iddianızın asılsız olduğuna dikkatinizi çekmek isterim.

Türk Elçiliğinin son notalarına konu olan olaya gelince, en ilkel uluslararası hukuk kurallarını, elçiliğinizin itimatnamesi ile bulundukları ülkenin hükümetine karşı yönelik casusluk faaliyetinde bulunmakla asıl

[4275] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 675-678. Beyannamede dikkat çekici sıklıkta "kadın-erkek" ifadesi yer alıyor. Bizce, bu tavır, "ilericilik" siyasî söylem kisvesi altında kadın-erkek ihtilatını yukarıdan aşağıya tatbik edebilmek maksadına müniftir.

[4276] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.

[4277] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 403.

çiğneyenlerin elçilik memurlarınız İdris Bey, Ziya Bey, Saim Bey ve Emin Bey olduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Bu hak, diplomatik kadroya casusluk faaliyetini geliştirmek amacı ile ne dokunulmazlığı, ne de diplomatik belgelerin denetlenme muafiyetini sağlar. Buna rağmen, bu diplomatik kadro kendisine duyulan güveni kötüye kullanarak casusluk yapıyorsa, bu faaliyetle bulunduğu ülke Hükümetince sayılmak ve şeref konuğu olmak hakkını yitiriyor ve o zaman böyle bir kadroya karşı devlet güvenliğinin korunması amacıyla, işlenen suçun ağırlığına göre gerekli işlemlerin yapılması kaçınılmaz oluyor.

Devlet Politik Güvenlik İdaresi memurlarının davranışlarına gelince, bunların, RSFSC'nin bütün diğer organlarının yaptığı gibi, RSFSC ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasındaki dostluk ilişkilerine saygı göstererek, son derece olumlu davranıp gayet disiplinli bir hareketle Türk elçilik memurlarına karşı, böyle bir durumda alınan ve uluslararası hukuk kurallarına tamamen uygun düşen önlemler aldıklarını öğrendim. Böylece, çok daha ciddi önlemlerle derhal Türkiye'ye gönderilme yerine, kendilerine olan güven yitirildiği halde bu memurlar RSFSC topraklarında özgür kaldılar. Bütün yapılan şey, ellerinden suçlarını kanıtlayan belgelerin alınmasıdır ki, bu belgeler Rus ve Türk mühürlerini taşıyan valize konuldu ve mühürlendi. Diplomatik belgeleri içerdiğini yazdığınız bu valiz, açılmasını önerdiğimiz halde tarafınızdan reddedildiği ve Türk elçilik temsilcilerinin huzurunda açtırılıp, sözde casuslukla hiçbir ilgisi olmayan belgelerin elçiliğinize iadesi de istenilmediği için halen kapalı ve mühürlü bir haldedir.

Sayın elçi, yukarıdaki açıklamamı dikkate alarak, İdris Bey, Ziya Bey, Saim Bey ve Emin Bey'in RSFSC devlet topraklarında ve Birlik Cumhuriyetlerinde kısa bir süre için de olsa kalmasının imkânsız bir hale geldiğini kabul edeceğinizi ve bu kişilerin en kısa zamanda Rusya'yı terk etmeleri için gerekli önlemleri alacağınızı umarım.

Rusya'nın herhangi bir başka ülkeden çok daha fazla gerçek bir dostlukla bağlanmış olduğu ve kendisi son derece güç durumda olduğu halde, bu dost ülkenin bağımsızlık uğruna sürdürdüğü mücadeleye her türlü yardımda eskiden olduğu gibi şimdi de bulunmakta devam ettiği bir ülkenin elçilik memurlarının beklenmeyen casusluk faaliyetinden dolayı Rus Hükümeti'nin duyduğu üzüntü ve şaşkınlığı da özellikle belirtmek isterim.

Söz konusu üzücü olayın Rus ve Türk halkları arasındaki dostluğu hiçbir şekilde etkilemeyeceğinden kuşkum yoktur. Yoldaş Aralov ile Ankara Hükümeti'nin görüşmeleri ve görüş alışverişinde bulunmalarıyla en kısa zamanda olumlu sonuçların alınacağını umarım.

Dolayısıyla derin saygılarımın güvenilirliğini kabul etmenizi rica ederim.

L. Karahan[4278]

28 Nisan 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Tarihin bütün devirlerinde, her inkılabın önünde giden Türk, peygamberlerin kitaplarını çöllerde ve bozkırlarda sınırsız bir imanla taşıdığı gibi, saltanat devrinde sultanlığın en muhteşemini kurduğu gibi, mitoloji devirlerinde Oğuz Kağan'ı ortaya çıkardığı gibi, Karl Marx'ın fikirlerini de hayata geçirenler arasında, hiç şüphesiz ki Türkler, ön sırada bulunacaklar ve Azerbaycan bunun en güzel örneğidir*.[4279]

Le Journal gazetesi, Tunus Sömürge Valisi M. Saint'in beyanatını neşretti. *Onun açıklamasına göre Tunus'taki tahrikin gerçek sebebi, Sovyetlerle işbirliği yapan Ankara Hükümetince yönlendirilen Türk taraftarı propagandadır. Ve Genel Vali ilâve ediyor: "1910 yılından beri Tunus'da* [Du Retour (Dönüş) nam] *İttihat ve Terakki Komitesi, Türkiye'deki olayların tabii bir yansıması olarak teşkilatlandı. Bu partiye barıştan sonra da çok katılanlar oldu. Takdir ve tasvip gördü."*[4280]

[4278] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 454-455. General Ziya Ekinci, General Saim Önhon, Hariciye Vekâleti Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Umum Müdür Muavini İdris Çora: Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 341-342.

[4279] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 111.

[4280] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 26.

29 Nisan 1922. *29 Nisan'da Novorossisk'deki Türk konsolosuna bir parti daha silah ve cephane teslim edilir*.[4281]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre *Celâleddin Arif Bey'e ikinci bir delege olarak refakat eden Bekir Sami Bey,* TBMM Hükümetinin Almanya ve Sovyet Rusya ile blok teşkil ettiklerine dair siyasî mahfillerdeki *sözleri hemen yalanladı. Bilhassa Fransız gazetelerini tekzip etti. Fakat aceleyle Kemal-Bolşevik ilişkilerini de yalanladı. Fakat Ankara tarafından eleştirildi ve kısa bir telgrafla durum düzeltildi*.[4282]

1 Mayıs 1922. *1 Mayıs İşçi Bayramı, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de kutlandı. Ankara'da: İmalat-ı Harbiye, Şimendifer ve Dekovil işçilerinin düzenledikleri törene, bazı mebuslarla Rus Elçiliği mensupları da katıldı. Konuşmacılar, mazlum milletlere yeni bir ufuk gösteren 1 Mayıs'ın ve Türkiye'nin cephelerinde emperyalizme karşı savaşan yiğitlerin adı saygıyla anıldı. İşçiler birliği kurulması için bir kurul seçildi. Rus Elçiliği ziyaret edilerek burada işçi Osman ve Elçi Aralofla Azerbaycan Elçisi Abilof birer konuşma yaptılar. İşçi heyeti tarafından İstanbul'daki sosyalist derneklere, basına ve İşçi Birliği'ne telgraflar çekilerek "Zalim emperyalizm ve kapitalizm önünde hakkını isteyen emekçilerin mukaddes bayramını Anadolu işçileri en derin iştiyaklarla kutlarken siz yoldaşlarımızı samimiyetle selamlar" denildi. Gece de Millet Bahçesi'nde bir toplantı yapıldı. Sovyet Elçiliği'nde resm-i kabul düzenlendi. İmalat-ı Harbiye işçileri, mebuslar, öğretmenler, gazeteci ve subaylardan 200 kişi elçiliği ziyaret etti. Fevzi Paşa, Kazım Paşa ve diğer bazı devlet adamlan elçiliğe tebrik telgrafı gönderdiler. İstanbul'da da işçiler 1 Mayıs'ı Kiğıthane'de kutladılar. Bu defaki töreni Amele Sosyalist Fırkası düzenledi*.[4283]

İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Yahudi asıllı Alman komünist düşünür Karl Marks'ın fotoğrafıyla bir makale neşretti:

> 1 Mayıs, cihan sosyalizminin timsalidir. İnsanlığa yeni ve feyizli bir mesut hayat vaat eden toplumsal hareketler içinde aziz bir timsal olan 1 Mayıs bayramını bugün bütün dünyada bütün milletlerin proleterleri bizimle beraber kutluyorlar. 1 Mayıs, el'an sermayedar sınıfın hükümran olduğu garp memleketlerinde ruhlara ve kalplere kadar uzanan tazyikler altında bunalmış meyus işçilerin gönüllerinde fırtınalar uyandıracaktır.[4284]

İkdam gazetesi: *Ekselsior'dan: Ruslara göre İstanbul Türklerindir*.[4285]

*Ali Fuat Paşa, Karahan'ın 26 Nisan tarihli notasına cevap vererek bazı elçilik mensuplarının Sovyetler aleyhinde bir casusluğa katıldıkları iddiasını şiddetle reddettiğini bildirdi. Moskova Elçiliği'nin Sovyetlerle ilişkisi kesildi. * İran Büyükelçisi Müşarüsaltana, Ali Fuat Paşa'yı ziyaret ederek çanta olayı hakkında bilgi aldı, Sovyet Dışişleri ile Türk Elçiliği arasında arabuluculuk yapmak istediğini söyledi ve Ankara'ya gidişini ertelemesini istedi. Ali Fuat Paşa, gitmekte ısrarlı olduğunu belirtti. Müşarüsaltana Sovyet Dışişleri'ne gidecek ancak arabuluculuk çabası bir sonuç vermeyecektir. Ali Fuat Paşa, 3 Mayıs'ta hareket etmeyi planlamışken "1 Mayıs resmi günü dolayısıyla" Ruslar bunu 10 Mayıs'a erteleyeceklerdir. Ruslar, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafların ulaştırılmasını da engelliyorlar*.[4286] Demek ki Moskova-Ankara arasındaki telgraf hattı, Sovyet Rusya'nın kontrolünde idi.

4281 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 337.
4282 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 34.
4283 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 408.
4284 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 410.
4285 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 410.
4286 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 408.

2 Mayıs 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralof, 3,5 milyon altın Ruble Sovyet yardımını Ankara Hükümeti'ne teslim etti*.[4287]

Ankara Hükümeti, Moskova Elçiliği'nde 21 /22 Nisan gecesi meydana gelen çanta olayı ile ilgili Ali Fuat Paşa'nın 23 Nisan'dan başlayarak çektiği telgraflardan ilk kez haberdar oluyor. Hükümet bugün Ankara'ya ulaşan 29 Nisan tarihli telgrafı görüştü. Yarın Sovyetlerden bilgi isteyecektir. Tiirk Elçiliği'nin telgraflarını ulaştırmayan Sovyetler, Ankara'ya ayrıca kendileri bilgi vermişlerdi.[4288]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: *Mustafa Kemal, Millet Meclisi'nde büyük güçlüklerle karşılaşıyor. İsmet Paşa, barış yanlısı. Hâlen yapılmakta olan Cenova Konferansı'nda Batılılar, Sovyet Hükümeti'ni hukuken (de jure) tanırlarsa, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler büsbütün değişebilecek, Kemalistler daha da güç durumda kalacaklardır*.[4289]

3 Mayıs 1922. *Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey imzasıyla Sovyetlere verilen notada, Rus polisinin 21/22 Nisan gecesi, içinde casuslukla ilgili belgeler var diye Moskova Elçiliği'nin bir çantasına el koyması ve Elçilik memurlarına kötü davranması şiddetle protesto edildi. Çanta geri verilmez ve özür dilenmezse Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılması kararını Hükümet'in benimseyeceği belirtildi. Aralof, 23 Mayıs ve 3 Haziran'da vereceği cevaplarda usule aykırı bir şey yapılmadığını, Türkiye'ye karşı dostluk duygularında bir değişiklik olmadığını bildirecektir. Ali Fuat Paşa, 15 kişilik maiyetiyle 10'da Moskova'dan ayrılacaktır*.[4290]

Aralof 3,5 milyon altını teslim etti.[4291]

Batum Şehbenderi İbrahim Tali Bey'in Karabekir'e yazısı: Enver Paşa Buhara'da Ruslar aleyhine tahrikat yapmakta olduğundan, teşkilata dahil diye ne kadar Türk zabit ve muallim varsa Bolşevikler tevkif etmişler. Bilahare asker de sevk ediyorlarmış.[4292]

4 Mayıs 1922. Başkumandanlık Kanunu süresinin uzatılması teklifi, TBMM'de kabul edilmedi.

Ali Fuad Cebesoy:

> İtilâf Devletleri, mütareke ve barış önerilerini tekrarladıkça, Meclis çevresinde Millî Mücadele'nin sona ermek üzere olduğu fikirleri kuvvetlenmişti. Bunu bir fırsat sayan İkinci Grup, Meclis Başkanı'nı diktatörlüğe çıkarmaya elverişli olan Başkomutanlık Kanunu'- nu savaş henüz bitmeden kaldırmak istemişti".
>
> "...Partizanların durup dinlenmeden ve uluorta diktatörlükten söz etmeleri, İkinci Grup'u kaygıya düşürüyordu. Partizanlar, İkinci Grup içerisinde yaptıkları propaganda ile gerçek bir diktatörlük rejiminin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında çok yakında geleceğini söylüyorlar, bu rejimin içeride hayli devrimler yapacağı kuşkusunu uyandırıyorlardı. Bu yüzden, dış sorunlar bir yana bırakılmış, ağırlık merkezi hemen hemen iç politikaya ayrılmış gibiydi. İkinci Grup, diktatörlüğe ve keyfi tutuma engel olmak için Başkomutanlığın kaldırılmasına bile râzı olmuştu".[4293]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, General Townshend'in, Türk Hükümeti ile resmi münasebetler kurmak amacıyla İstanbul ve Ankara'ya gitmesine izin vermemiş ve bu karar Avam Kamarası'nda bir takım soruları da beraberinde getirmiştir. Chamberlain, Avam*

4287 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412.
4288 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 410.
4289 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 786.
4290 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412.
4291 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 73.
4292 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412.
4293 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 736.

Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, General Townshend'ı, plananan yolculuğunun uygun olmadığı, bu resmî görevin ne müttefiklere ne de Türkiye'ye faydasının olmaması ve barışın sağlanmasını geciktirerek müttefiklerle Türkiye arasında gerçekleşen müzakerelere de halel getireceği nedeniyle göndermediklerini belirtmiştir. *Chamberlain, Türklerin İtalyanlara Anadolu'da bazı ekonomik imtiyaz sözleri verdiğini ve İtalya'nın İstanbul Hükümeti ile imzalanan anlaşmadan Britanya Hükümeti'ni haberdar ettiğini de sözlerine eklemiştir*.[4294]

5 Mayıs 1922. TBMM İzmir mebusu sahte komünist Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Karl Marks'ın doğum günü (5 Mayıs 1818-14 Mart 1883)*.[4295]

6 Mayıs 1922. Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a çok gizli ve zata mahsus 56/7 numaralı telgraf keşide eyledi. Ankara sosyetesi, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'ya bağımlı olduğunu Aralov'a ifade etmişlerdir:

> Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan Yoldaş'a Sayın Yoldaş,
>
> Halihazırda gündemin önemli konusu Ali Fuat olayıyla ilgilidir. Hükümet çevreleri bu olay dolayısıyla gayet telaşlıdır. Sizden almış olduğum ilk telgraf öylesine kötü bir şekilde şifrelenmişti ki, olayın özünü anlamak gayet zordu; yalnız son kısımdan anlaşılıyordu ki, Ali Fuat'ın bir valizi ile ilgili hoş olmayan bir durum var ve biz bu durumu düzelterek, Türk hükümetini dostluk duygularımızın değişmediği hususunda ikna etmeliyiz.
>
> Aynı gün ben Mustafa [Kemal] ile görüştüm ve sizinle Ali Fuat arasında nasılsa bir olay yaşanmış olduğunu kendisine açıkça söyleyerek, bunun önemli bir şey olmadığını ifade ettim ve dostluk duygularımızın kalıcı olduğu konusunda, Sizin mesajınızı da kendisine ilettim. Daha ayrıntılı bilgiler alması durumunda, olayı hep beraber giderebilmemiz için, bu bilgileri bana iletmesini Mustafa'dan rica ettim.
>
> Yalnız üç gün önce Sizden söz konusu olayı daha ayrıntılı bir şekilde anlatan yeni bir kripto aldım; aynı gün Dışişleri Komiseri Ali [*Yusuf yerine yanlışlıkla Ali yazılmış (ÖFA notu)*] Kemal Bey'den, olayı Ali Fuat'ın açısından anlatan ve onun hareketlerinin Türk hükümeti tarafından takdir edildiğini içeren bir nota aldım.
>
> Olayın ciddiyet kazanması yüzünden ve de Mustafa'nın tavrını öğrenmek amacıyla, Abilov yoldaşı Mustafa Kemal Paşa'ya göndererek, bir zemin yoklaması yapmasını istedim.
>
> Abilov yoldaş 5 Mayıs tarihinde Mustafa ile görüştü. Ama anlattığına göre, gayet soğuk bir şekilde karşılanmış, Mustafa Kemal uzlaşmaz bir tavır sergilemişti. Bu durumda, Mustafa'ya özel bir mektup göndererek, olayı Sizin sözlerinizle anlatmayı ve bu konuda kendisiyle gayrı resmî bir görüşme yapma isteğimi bildirmeye karar verdim (mektup ilişiktedir).
>
> Ayın 5'i akşam saatlerinde mektubu sekreter aracılığıyla Mustafa'ya gönderdim ve ayın 6'sında sabah saatlerinde cevap aldım: beni aynı günün akşamı yazlık evine davet ediyordu.
>
> Ayın 5'inde ben bu konuyla ilgili olarak (matbuat müdürü) Ahmet Agayev Bey'le görüştüm. Agayev bana dedi ki, Paşa söz konusu olaya çok üzülmüştür; hükümet üyeleri kızgındır, ortalıkta çeşitli dedikodular dolaşıyor; olayın kasıtlı olarak tezgâhlandığı yönünde bir kanaat var ki, Cenova Konferansı'nda Rusya ve İngiltere Şark Meselesi konusunda anlaşmışlar ve Rusya -İngiltere'nin etkisiyle- dostluk ilişkilerini bozmak için bu olayı tezgâhlamıştır.
>
> Onları bir başka husus da rahatsız etmektedir: İstanbul hükümeti ve keza İtilaf Devletleri, bu olayı kendi çıkarları yönünde kullanarak, Ankara hükümetini Rusya'ya tam teslim olmakla ve her türlü hakareti sessizce kabullenmekle suçlamaktadır.
>
> Bu olay Meclis üyelerinden ve kamuoyundan saklanmaktadır. Bugün akşam saat 7'de Mustafa beni yazlık evde kabul etti. Gayet güler yüzle karşıladı. Abilov yoldaşla beraberdik; kendisi bana çevirmenlik de yaptı.

[4294] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
[4295] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 416.

Mustafa'yla sohbetimiz üç saat sürdü. Sohbetimizin sonucu şöyle özetlenebilir: Genel olarak Türk hükümeti ve özel olarak Mustafa, aslında söz konusu olayı önemsiz bulmaktadır. İki ülke arasındaki samimi ilişkileri etkilemez, ama dünya kamuoyunun ve kendi halklarının gözleri önünde hakarete uğramış olduklarını düşünüyorlar. Temsilcilerine, memurlara hakaret edilmiş, 1. sekreter aranmış, şifrelere ve belgelere el konulmuş, dokunulmazlık hakkı ihlal edilmiştir. RSFSC Dışişleri Halk Komiserliğinin -ortak çıkarlar uğruna- Türk hükümetinden dostça, yoldaşça özür dilemesi gerektiğini düşünüyorlar. Mustafa'nın fikrince, eğer Siz veya Dışişlerinden herhangi bir kişi, daha başlangıçta Ali Fuat'a gitmiş ve olayı dostça bir tavırla açıklamış olsaydınız, her şey orada halledilmiş olacaktı. Mustafa, Türk elçilik heyeti üyelerinin Sovyet Rusya ve Kızıl Ordu aleyhine bir çalışma yapabileceğine kesinlikle ihtimal vermemektedir. Hatta öyle olmuş olsa bile, onların bu suçu tek bir kelimeyle kendisine iletilse, onları hemen geri çeker ve mahkemeye verirdi. Devam ederek şunları söyledi: "Ben kendi görevlilerimin hiçbirisinin Sizin elçilikten herhangi bir memura dokunmalarına izin vermem. Hatta sizin memurlardan herhangi birisinin bize karşı çalıştığını, subaylarımızdan ordumuzla ilgili istihbarat topladığını öğrensem bile, size bildirmeden önce müdahale etmezdim." Ve şunu da ekledi: "Kendim askerî ataşelik yapmışım, bu işi bilirim; ama dost olmayan ülkelerde yapmışım, dost ülkelerde başka türlü yapılmaktadır; örneğin ben sizden hiçbir şey saklamıyorum, siz benim ordumu ve onun bütün düzenini gözlemlediniz ve gözlemleyebilirsiniz."

Sohbette şöyle bir sonuca vardık: Bizim görevlilerin Türk Büyükelçilik memurlarına karşı yaptıkları kaba muameleden dolayı Siz sade ve dostça bir tavırla özür dilerseniz, olay kapatılacak ve Ali Fuat Bey yerinde kalacak veya eğer artık ayrılmış ise geri dönmesi emredilecektir.

Türk Büyükelçiliği elemanlarının işledikleri suçlara gelince; Türk hükümeti bu konuların kendisine iletilmesini istiyor; bir soruşturma komisyonu atanması gerekirse, Türk tarafı bu konuda mu- tabıktır.

Bütün bu hususları daha net bir biçimde ifade edebilmek ve Size bir telgraf çekebilmek için, bu konuyu yarın Yusuf Kemal Bey'le de görüşeceğim. Ben şöyle düşünüyorum: Madem böyle bir olay yaşandı, bunu henüz başladığında Moskova'da çözmek gerekirdi; elbette biz bir şeyleri ihlal etmiştik, bizim görevlilerin kabalığını da hesaba kattığımızda hakaretlerin de söz konusu olduğu kabullenilebilir, dostça bir sohbet sırasında yaşananlardan dolayı üzüntü ifade edilir ve özür dilenebilir, bununla da konu kapatılırdı. Şimdiyse olay büyüdü ve Cenova Konferansı vs. konularla bağlantılı olarak gayet olumsuz sonuçlar vermekte, özellikle bizim bu berbat iletişim ortamında çalışmalarımızı zorlaştırmaktadır. Şunu da eklemem gerekir ki, ben bu konunun çözülmesi için, bilgi yetersizliği yüzünden çok zaman harcadım.

Eğer benzeri bir olay burada yaşansaydı, ben elbette daha büyük bir rezalet çıkarırdım. Şunu da dikkate almak gerekir ki, biz burada büyük bir iş yapıyoruz; sonuçların buraya yansımaması için gayet ihtiyatlı olmak gerekmektedir. En azından görüntü için bir özür dilemek ve fazla ileri gitmiş olan görevlileri mahkemeye vermek mümkün değil miydi? Bu durum olayın özünü değiştirmez fakat görüntüyü kurtarırdı. Ama bu mektubu aldığınızda, sanıyorum her şey yoluna girmiş olacaktır.

Buhara heyeti konusunda büyük bir saçmalık yaşandı. Ben buraya geldikten iki hafta sonra, Buhara'ya bir heyet gönderileceği konusunda telgraf çektim; daha sonra da bu konuyu birkaç kez ilettim ama hiçbir cevap alamadım, artık onları daha fazla oyalamak da uygunsuz olacağından, söz konusu heyet Nisan sonlarında yola çıktı. Birkaç gün sonra ise, onların durdurulması konusunda sizin telgrafınızı aldım. Galip Paşa'nın yolculuğunu bir şekilde durdurmak için halen mümkün olan her şeyi yapıyorum. Kendisi henüz Trabzon'dadır. Galip Paşa, Enver'in düşmanıdır ve biz onu kendi çıkarlarımız için kullanabiliriz. Onu Moskova'ya davet etmeniz mümkün olursa, seyahati de ertelenmiş olur.

Ankara hükümetinin notasına İtilaf Devletleri henüz cevap vermedi. Burada yayılan söylentilere göre, Fransa ve İtalya görüşmelere hazırdır, İngiltere ise diretmektedir. İtilaf Devletlerinin görüşmelere ikna edilmesi durumunda, Mustafa kendisi gitmeyi düşünüyor.

Bu dönem zarfında komiserliklerde yapılan değişiklikler: Maliye Komiseri Hasan [Saka] Bey ayrıldı, yerine Hasan Fethi [Fehmi] Bey tayin edildi. Millî Ekonomi Komiseri Sırrı Bey görevinden istifa etti. Anlaşılan onun yerine de Maliye eski Komiseri Hasan Bey atanacaktır. Bu değişikliklerin herhangi bir siyasal etkisi yok. Sürekli mali kriz yüzünden Halk Maliye Komiseri sık sık değiştirilmektedir. Yeni Halk Maliye Komiseri, Meclis Başkanı

Birinci Yardımcısı idi. Gayet renksiz bir kişiliktir. Sırrı Bey bize sempatiyle bakmakta olup, çok yardımları dokunmuştu, ama doğası itibarıyla inisiyatifsiz birisidir. Sol görüşleri ve kooperatiflere verdiği destek yüzünden Sırrı Bey'e karşı büyük tüccarlar tarafından kampanya yürütüldü.

Üç buçuk milyonu aldım ve Türklere ilettim. Yusuf Kemal Bey'in ilgili makbuzunu ve notasını bu posta ile gönderiyorum. Para için çok sevindiler; büyük kısmı maaş ödemeleri için kullanılacak.

Ordu, size daha önce de yazdığım gibi, esasen bizim yardımlarımızla yaşamaktadır. Bizim yardımımız çok önemli ve günümüze kadar hemen hemen tek yardım olarak değerlendirilmektedir. Bizim yardım olmadan Anadolu hükümetinin yaşayamayacağı ve ordunun da mevcut olamayacağı düşüncesi, köylüler, subaylar ve erler arasında gayet yaygındır. Ankara cemiyet çevreleri de böyle düşünüyor ve bize bağımlı durumda olduklarını, benimle sohbetlerinde açıkça ifade ediyorlar. Şunu vurgulamak gerekir ki, bu sadece siyasal bir sonuç değildir; aynı zamanda pratik önemi de vardır. Son zamanlarda mermiler, İnebolu ve Mersin yoluyla Fransa'dan getiriliyor (ya para karşılığında ya da Fransa'nın vaat ettiği mali yardımlardan ödenmek üzere). Türk hükümeti İngilizlerden mermi alıyor. Kiskine'de [Keskin'de?] mermi fabrikası çalışıyor ama görece önemsiz bir miktar üretmektedir. Ankara ve Konya'daki mermi fabrikaları (ben bu fabrikaları ziyaret ettim ve ayrıntılı bir şekilde inceledim) aslında bizim mermileri yeniden işliyor ve düzeltiyorlar. Bu fabrikalar donanım itibariyle gayet ilkel olup, bizim yardımlarımıza destek niteliğindedir. Tabii bazı başka imalathaneler ve fabrikalar da var, ama bunların kapasitesi asgari düzeydedir. İyi donanımlı bir fabrika İstanbul'da var. Oradan bir şeyler kaçak yollardan Anadolu'ya ulaşmaktadır. Fakat buranın en iyi işçileri Anadolu'ya geçmiş ve iş aletlerini de kendileriyle götürmüşler. Ankara mermi fabrikası iki vardiya olarak çalışmaktadır; toplam işçi sayısı 800'dür. Alman ekolünü geçmiş çok sayıda Türk işçi var; aralarında birkaç Spartaküsçü var. Bizim yardımlar durdurulursa, Türk Ordusu'na gerçekten de büyük darbe olur.

1 Mayıs etkinlikleri Anadolu'da yarı resmî bir biçimde yapıldı. Sadece Ankara'da değil, vilayetlerde de işçiler çalıştırılmadı. Memurların da bir kısmı çalışmadı. Ankara'da şehir dışında Mayıs şenlikleri düzenlendi; daha çok askerî sanayi fabrikası işçileri, demiryolcular ve matbaa çalışanları katıldılar. Yaklaşık 400 kişi katıldı. Mayıs şenliklerinin bitiminde, İstanbul, İtalya ve Fransa işçilerine telgraf çekildi. Keza, kutlamak için seçilmiş bir heyet de bana geldi. Yine bu mitingde Ankara İşçileri Yardımlaşma Kasası Merkez Komitesi seçildi. Kasa yönetimi Yenigün gazetesi sahibi ve başyazarı Yunus Nadi, Tevfik Rüştü [Aras], Meclis üyesi Numan Usta ve birkaç işçiden oluşmaktadır. Başlamakta olan işçi hareketini sosyalistler ve liberal aydınlar yönetmeye çalışıyorlar. Komiteler pasiftir. Hatta lider olarak bilinen ve MK üyesi olan [Mehmet] Şükrü [Koç] Bey ve Nazım [Resmor/Öztelli], ne 1 Mayıs faaliyetlerinde ne de bana gelenler arasında görüldüler. Bu yüzden "yukarılar ve aşağılar" olarak bir parçalanma yaşandı. Söz konusu parçalanma, sarf edilen tutarlar konusunda kendilerinden açıklama talep edildiği zaman başlamıştı. Ben kesinlikle itiraz ettim, kesin hesap yapılıncaya kadar verilmesine itiraz ettim. Zira, onların paraya yaklaşımı gayet gevşek ve gayrı ciddidir. Elbette şunu da eklemeliyim ki, ben kendileriyle doğrudan değil, üçüncü kişiler aracılığıyla konuşuyordum.

Mayıs etkinliklerinden sonra heyet Büyükelçiliğe geldi, Rus işçisine, RKP'ine ve Komintern'e selamlar iletti. Ben onlara mütevazı bir kahvaltı ikram ettim, akabinde bizim çalışanlar, devrimci şarkılardan ve şiirlerden oluşan bir konser verdiler. Yusuf Kemal Bey de vardı. Akşam işçiler tiyatroda Kasa yararına bir konser verdiler; icra edenler kendileriydi, oyunları da kendileri yazmışlardı. Bu arada sınıfsal mücadele içerikli "Özürlü Makineci" de icra edildi. Temsilciliğimizin bütün çalışanları konserde hazır bulunuyordu.

Enverizm Orta Anadolu'da güçlü değil. Bazı yerlerde, aralarında kesinlikle hiçbir bağlantı bulunmayan dağınık dernekler vardır, subaylar arasında da bazı artıklar söz konusudur, ama bence bunlar esasen abartılmış söylentilerdir. Halihazırda Anadolu'da ciddi bir önemi kalmamıştır. İttihatçılık gizli bir biçimde yaşamaktadır. Fakat henüz herhangi bir gerçek propaganda, ajitasyon, eylem biçimini almamıştır. Doğu illerinden gelen bazı raporlara göre, oralarda mevcut düzenden hoşnutsuzluk daha yoğundur. Dolayısıyla toplumsal hayatın yenilenmesi ve gerçek mücadele bu veya diğer bir şekilde oralarda gerçekleşebilir.

Rıza Nuri Bey bugün onay belgeleriyle Ukrayna'ya yola çıktı. Harkov'dan Moskova'ya geçecektir.

Ayvazov'la buraya gelmiş olan Kırım misyonu çalışmalarına başlamıştır. Rafet [Bele] Paşa başkanlığında bir yardım komitesi kurulmuş. Bünyesinde her yerde olduğu gibi Tevfik Rüştü ve daha yedi kişi var. Anadolu'nun

her yerine telgraflar çekildi, ilk olarak elbette işçilerden ses geldi. Ankara askerî sanayi fabrikası bir günlük maaşları bu hesaba aktardı. Kiskin mermi fabrikası bir haftalık maaşları, matbaa işçileri de bir günlük maaşlarını, keza Ankara'daki bazı dükkânlar bir günlük gelirlerini hibe ettiler. İstanbul'la ilişki kurdular. Gelen haberlere göre, orada Kırım için 5 bin çuval un tedarik edilmiştir. Genel olarak açlara yardım konusunda bir canlanma hissedilmektedir, ama [...] [*Burada yazılan ismin üstü kapatılmıştır. (Perinçek notu)*] kendisi az çalışıyor. Ben, nesnel şartlar yüzünden, büyük sonuçlar elde edilebileceğini sanmıyorum ama yeterince propaganda yapılması durumunda, esasen özel yardımlar umut edilebilir. Açlık konusunda iki konferans düzenledim: bir tanesi elçilik binasında, diğeri de sinema binasında. Konuşmacı Ayvazov'du. Ayvazov normal çalışmaktadır, eleştirilebilecek bir durum yok. Disiplinli çalışıyor, kendi adımları hususunda bilgi veriyor. Ayvazov Türkçe yazı dilini fevkalade güzel biliyor; öyle ki, kendi çalışmalarını bitirdikten sonra onu (bizim edebiyatımızı, bazı makaleleri vs. Türkçeye çevirmek için) buraya almak gibi bir isteğim var. Kendisi bir zamanlar Turgenyev'i Türkçeye çevirmiştir. Bu konuda görüş ve kararlarınızı beklerim.

Komünist selamlarımla (Aralov).[4296]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, KEYK Doğu Şubesi Şefi Safarov'a rapor mektub gönderdi. Hükümetin sosyalist mümessilleri Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) ve Numan Usta, işçilerin komünistleşmesine mani olmak için faaliyet icra etmektelerdir. Halk harbden bıkmıştır bu hadise TBMM Hükümetini sulhçu bir çizgiye sevketmektedir fakat kendi ikbalinden endişeli Mustafa Kemal'in işine gelen tarz, İstanbul ile Ankara hükümetlerinin birleştirilmemesidir:

6 Mayıs 1922 Ankara
Elmehmedov veyahut da Manatov yoldaşlar tarafından tercümesi rica olunur.
Yoldaş Safarov
Nisan ve Mayıs tarihli gazeteleri gönderiyorum. 1 Mayıs tarihli *Yeni Hayat* cidden okunmaya layıktır. *Yeni Gün* de Mayıs bayramından biraz bahsetti. Mayıs Bayramını çok iyi geçirdik. Şehrin istasyon arkasında takriben 300 kadar amele alessabah toplanarak miting oldu. Nutuklar söylendi. Badehu sefarete gelinerek beyan-ı tebrikât edildi. Hâsılı Türkiye, sosyalizm tarihinde ilk Mayıs Bayramını yaptı ki şüphesiz bu hareket Türk köylü ve işçisi için büyük bir muvaffakiyettir. Amele kitleleri arasında yavaş, yavaş hareketler başlıyor. Nitekim şimendifer amelesi tarafından bir de Soyuz yapıldı ve nizamnamesi hükümete verilerek tasdik edildi. Ve bu soyuz amelesi bir Mayıs akşamı işçiler menfaatine bir de müsamere (konser) verdi. Ankara bu akşam bir proleter akşamı yaşadı. Çünkü o akşam tertip edilen piyes tamamıyla işçi âlemini tasvir ve temsil etmiş, işçilerin burjuva ve kapitalistler elinde ne kadar ezildiğini ve binnetice onlar için halâsın nere olduğunu pekala göstermiştir. Önce her sınıf halk ile şehir tiyatro binası hıncahınç dolmuş idi. İşçilerin bu oyunu halkın sürekli alkışları arasında nihayet buldu. Şimendifer amelesi Halk İştirakiyun Fırkasıyla, Voyni Zavod amelesi şimdilik hükûmet uşakları olan Büyük Millet Meclisi azalarından sosyalist murahhas Numan Usta, Tevfik Rüştü ve ilh. kimseler elindedir. Yani demek istiyorum ki ameleyi bir taraftan Halk İştirakiyun Fırkası kendisine, diğer taraftan Tevfik Rüştü ve Numanlar kendisine çekiyorlar. Yani her iki grup arasında da hummalı bir faaliyet var ki şüphesiz biz her ikisini de teşci ederek hiç olmazsa bir esas kurulmasını herşeye tercih ediyoruz. Evvelce biz onları çalışmaya sevk ederken, şimdi onlar birbirini çekemediklerinden kimsenin tergib ve teşvikine muhtaç olmaksızın hummalı bir gayretle uğraşıyorlar. Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ankara merkezi de resmen açıldı. Halk İştirakiyun Fırkası tabii daha hakiki ve bize daha yakındır. Tevfik Rüştü'ler ise elbette daha sahte ve calidirler. Her ne hal ise, şimdilik her ikisine de yürü! Demekten başka çare göremiyoruz.
Ben fırka işleriyle hemen hiç uğraşamıyorum. Çünkü gırtlağıma kadar işe battım. Sabahtan akşama kadar sefarete ait tercüme vesaireler ile meşgulüm. *Yeni Hayat*'a yazı yazmak için çok kere gece uykularımı feda ediyorum.
Emin olunuz ki, başımı kaşıyacak vaktim yok. Bir tarafta fırka arkadaşlarım aman! Hüsnü der yardım bekler. Diğer taraftan sefarete ait bir takım tercüme vesaireler içinde boğulur kalırım. Ha! Şunu söyleyeyim ki bir kere her gün Moskova ajansını aynen tercüme ederek gazetelere göndermek cümle-i vezaifimdendir. Ama buna bazen çok memnun oluyorum. Çünkü bazen pek harâretli hitapname ve beyannameler oluyor ki cidden halkın

[4296] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 73-79; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 364-371.

gözünü açıyor. Buraya getirdiğim broşürler halk arasında kapış, kapış oldu ve iyi bir tesir bıraktı. Ankara hükûmeti her halde sulh taraftarıdır. Çünkü bir taraftan halkın artık kuvve-i tahammülliyesi yok, diğer taraftan ise bu fırsattan istifade eden Antantist faaliyete geçiyorlar. Nitekim "Ali Kemal" bütün kuvvetiyle halkın heyecanını mucip olacak satırlar karalayarak halk arasında adem-i memnuniyet tevlidine bütün kudretiyle uğraşıyor ve İtilâfçıların son zamanlardaki faaliyeti de buna güzel bir delildir.
İzmit'de yapılması Ankara tarafından teklif edilen müzakereden henüz eser yok. Mamâfih bu güne çok sabırsızlıkla intizâr ediliyor. Bugün halkın artık en ziyade nefretini mucip olan bir şey vardır ki o da harptir. Yani demek istiyorum ki bu halk artık yeni bir harp yapamayacak ve bu suretle de belki memleket daha ağır ve fena bir vaziyette kalacaktır. İzmit'te müzakereye eğer Antantalar muvafakat ederlerse, Kemal bizzat kendisi gidecek ve milletten ziyade kendi istikbalinin ne olacağından bahsedecektir. Çünkü onlarla uyuşmak bütün kuvvet ve kudretini sultan eline vermektir ki tabii bu Kemal'in işine gelmez. Onun içindir ki Kemal her şeyden evvel kendini düşünecektir. Hasılı pek ağır ve elemli günler geçiriyoruz. Yarının ne olacağını bittabi kestiremiyoruz. Yalnız bildiğim bir şey varsa o da amele teşkilatını bir an evvel yapmak ve onları kuvvetlendirmektir. Para hususunda çok elimizi kıstık. Onları biraz da parasız çalıştırmaya uğraşıyoruz. Aceleye tesadüf ettiği için fazla yazamıyorum. Yoldaş ..... çok hizmeti sebkat etmiştir. Bize her vakit yeni direktifler gönderiniz mufassal raporumu henüz ikmal etmediğim için gönderemiyorum. Brike, Manatov yoldaşlara Çokça selamlar.

Hüsnü[4297]

7 Mayıs 1922. *Rus Elçisi Aralof, Yusuf Kemal Bey'i ziyaret ederek, Moskova Elçiliği'nde 21/22 Nisan gecesi meydana gelen çanta olayından ötürü dostluğun bozulmayacağına ilişkin güvence verdi ve Moskova'dan ayrıntılı bilgi alacağını söyledi*.[4298]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi Doktor Rıza Nur'un beyanatını neşretti: *Rusya ve Ukrayna ile münasebetimiz samimi ve mükemmeldir*.[4299]

Ali Fuat Paşa olayının yaşandığı günlerde, Ankara hükümeti adına Türkiye-Ukrayna Antlaşması'nın onaylanmış metnini teati etmek ve Moskova'da görüşmelerde bulunmak amacıyla, Dr. Rıza Nur da yola çıkmak üzeredir. Mustafa Kemal'in Lenin'e yeni bir mektubunu da götüren Rıza Nur'un ziyareti, gerilen Moskova-Ankara ilişkilerinin düzeltilmesi açısından bir fırsat olur. Rıza Nur, gerek Ukrayna'daki gerek Moskova'daki görüşmelerinde, Ali Fuat Paşa olayının yarattığı güvensizlik ortamının giderilmesi için uğraşır. Moskova'da Karahan'la içten bir görüşme yapar. Bu görüşmeden Ali Fuat Paşa olayının sona erdiği ve unutulduğu sonucu çıkar.[4300]

Açıktır ki, Bolşevik ve Kemalist temsilciler aralarında uzun uzun görüşerek müşterek bir tavır tespit etmişlerdir. Çiçerin ve Celâleddin Arif Bey, Kemalist delegasyonla ilişkilerini her zaman canlı tutan, "Il Mondo"nun bir özel temsilcisine verdikleri bir mülâkatta bu konuda görüştüklerini söylüyorlardı. Anadolu'daki andlaşmazlıkta Rusya'nın tarafsız kalması meselesi burada görüşüldü. Her iki hükümetin temsilcileri aşağıdaki konularda karşılıklı olarak anlaşmışlardı:

1- Muhtıranın 1. Maddesi tamamen siyasi olup, ekonomik maske altında asla kabul edilemez.

2- Rus-Türk işbirliği andlaşması bütünlüğünü koruyacaktır.

3- Davetçi devletler şayet Doğu'da gerçek bir barış istiyorlarsa Türkiye Cenova'ya davet edilmelidir.[4301]

8 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'ten Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık mahrem rapor: Padişah *Mustafa Kemal tarafından kendisine karşı takınılmış olan saldırgan tavrın*

4297 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 275-278 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
4298 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 420.
4299 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 420.
4300 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 141.
4301 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 37.

farkındadır ve Bolşevik rejimin korkusuyla, milliyetçilerin *Bolşevikler ile olan yakın ilişkisinden endişe duymaktadır. Şu andaki aciz durumu, ülkesinin refahı için olan samimi endişesiyle birleşince, kendisini sempatik ve biraz acınası bir figür haline getirmektedir*.[4302] Mart-Nisan 1921 devresinde *Rus birliklerinin Karadeniz yoluyla Anadolu'ya transfer edilmesi yolunda bir beklenti de mevcuttu*.[4303]

9 Mayıs 1922. İstanbul'da münteşir *Akşam* gazetesinin haberine göre Sovyet Rusya, Trabzon sahiline üç adet Rus topu konuşlandırmıştır. Maksad, Yunan donanmasının bombardımanını engellemek imiş.[4304]

ABD matbuatından *The Miami News* gazetesi: *Yunanlıların bulunduğu Enosis adındaki bir Yunan vapuru Novorossisk limanında dönerken Karadeniz'de iki Türk gambotu tarafından durdurularak Trabzon'a götürülmüştür ve bunun üzerine de Yunan savaş gemileri vapurun ve içindeki yolcuların serbest bırakılması için Karadeniz'e açılmıştır. İlerleyen günlerde ise Enosis'i ele geçiren Türkler bunun adil bir ödül olduğunu söylerken, Yunanlılar bunun yasadışı bir şekilde deniz sahası içerisinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Kilkos adındaki Yunan savaş gemisinin misilleme olarak Marmara'daki bir Türk vapuruna yolcularıyla birlikte el koyduğu aktarılıyor ve Yunan donanmasının Türk limanlarını ablukaya alacağı bildiriliyor*.[4305]

Fransa'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi, Çiçerin'in beyanatını neşrediyor: *Bizim Ankara Hükümeti ile ittifakımıza mani olunmak isteniyor. Ve Türk-Yunan andlaşmazlığı konusunda tarafsız kalmamız bekleniyor. Biz tamamen ekonomik bir andlaşmanın temelini atmaya çalıştığımız şu sıralarda bu siyâsî hükmü görünce biraz şaşırdık*.[4306]

İtalya'da münteşir *Il Picollo* gazetesi yazıyor: *Moskova Hükümeti Romanya ve Polonya'nın silahsızlandırılmasını istiyor, reddedilmesi halinde ise onlara saldıracağını bildiriyor*.[4307]

10 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 434 numaralı telgraf: *Ankara haber ajansı, Kars antlaşması ile Ankara-Ukrayna antlaşmasını onayladıklarını duyurdu. Mustafa Kemal, Bolşevik dostlarıyla ilişkilerini güçlendiriyor. İçerde güçlükleri arttıkça Bolşeviklere daha çok bağlanıyor*.[4308]

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, İran Elçiliği'nin arabuluculuk çabalarına rağmen Sovyetlerin, "içinde casuslukla ilgili belgeler var," dedikleri çantayı geri vermedikleri için elçilik memurlarından 15'iyle birlikte Moskova'yı terk etti. Moskova'ya yeni gelmiş olan Cemal Paşa da trene gelerek onu bu hareketinden vazgeçirmek istedi. 21/22 Nisan gecesi elçilik eklentilerinden bir odayı basan Çeka memurları, buldukları bazı evrakı çantaya doldurarak mühürlemişler ve götürmüşlerdi. Ali Fuat Paşa, 2 Haziran'da Ankara'ya ulaşacak ancak görevine dönmeyecektir.[4309] Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Moskova Büyükelçisi tayin edilinceye kadar *maslahatgüzarlık görevlerini Zeki Hakkı Bey ve daha sonra Aziz Bey yürüt*eceklerdir.[4310]

4302 Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)* (S. Demirci, çev.) içinde (s. 21). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
4303 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 50.
4304 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 77.
4305 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 202.
4306 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 37.
4307 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 36.
4308 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIV.
4309 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 423.
4310 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 141.

İstanbul matbuatından *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi: *Rusya'da bir inceleme gezisi için yola çıkan Maarif eski Vekili Hamdullah Suphi'nin* [Tanrıöver] *Giresun gazetesine mühim beyanatı: Rusya ile Ankara arasındaki münasebat, günden güne kuvvet kazanıyor*.[4311]

11 Mayıs 1922. Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan, Moskova'daki TBMM Askerî Ataşeliğinde meydana gelen çanta krizine ilişkin olarak Ankara'daki Büyükelçi Aralov'a telgraf gönderdi. Telgrafta belirtildiğine göre Yunan ilerleyişi sırasında TBMM Ankara'dan Kayseri'ye tam taşınacakken Sovyet Rusya, Enver'in Batum'dan Anadolu'ya girmesini engellemiştir:

> Birincisi: Enver'in Buhara'daki girişiminin, Müslüman kitleler, Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal tarafından desteklendiği ve Enver, Ankara'dan aldığı emirlerin uygulayıcısı olarak kabul edildiği için, Mustafa Kemal'den parlamentoda ve basında, Ankara Hükümeti'nin Enver'in Buhara'daki girişimini belirleyici, aydınlatıcı bir açıklamada bulunmasını ya da bunun bildirilmesi için bir yolun seçilmesini rica ederiz.
>
> İkincisi: Kendisine, Türkiye'ye karşı dostça davranışımızın değişmediğini ancak, Ankara Hükümeti Türk elçilik memurları tarafından yapılan casusluğa son vermemizin, Türkiye ile dostluk ilişkilerimizi kestiğimiz biçiminde yorumlanmasının bizi şaşırttığını bildiriniz. Biz Moskova'da ortaya çıkan bu olayı her an giderebiliriz. Ancak, Rusya'da bulunan Türk elçilik memurlarına Rusya'ya karşı casusluk yapma hakkını da veremeyiz. Ali Fuat 10 Mayıs günü Moskova'yı terk etti.
>
> Ali Fuat'ın Rusya'dan uzaklaştırılması için gerekli girişimlerde bulunmanız yolunda Rus Hükümeti'nden talimat aldığınızı Mustafa Kemal'e bildiriniz. İster suç işlemiş olsun isterse düşüncesiz davranmış olsun, hepsi birdir, hiç kimse, hatta bizzat Ali Fuat bile, Türkiye ile olan dostluğumuzu baltalayamaz. Biz Türkiye'ye karşı dostluğumuzu eskiden de, şimdi de yeterince kanıtladık ve kanıtlamaktayız. Bunun en somut kanıtı altın ve silah olarak yaptığımız yardımdır ve bu dostluğumuzu, birlikte açılmasını istediğimiz ve fakat bunu reddeden Ali Fuat da şu malûm valiz de gölgeleyemez. Ali Fuat, birlikte bir çıkar yolun aranmasını da reddederek sadece birtakım ültimatomlarla yetindi. Enver'e karşı Rus-Türk cephesi, Türklerin bizimle olan dostluklarının en iyi kanıtı olacaktır. Mustafa Kemal'e bir de şunu hatırlatınız: Türk ordusu Yunanlıların saldırısıyla gerilemeye başladığı ve Türk Hükümeti Ankara'ya taşınmaya zorlandığı zaman biz Enver'i Anadolu'ya sokmadık, Ankara Hükümeti'ne karşı herhangi bir macera girişimine hiçbir olanak bırakmadık. Bütün bu süre içinde yalnız biz, dostluğun gerçek kanıtını ortaya koyan taraf olduk. Ankara ise sadece sözde garantiler veriyordu.[4312]

Meclis'in gizli oturumunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, sorular üzerine İtalyanlann Menderes Vadisi'ni boşaltma nedeni, İtalya'da bulunduğu sırada bu devlet ileri gelenleri ile görüşmesi ve Moskova Büyükelçiliği'nde 21/22 Nisan gecesi meydana gelen çanta olayı ile ilgili bilgi verdi. Yusuf Kemal Bey, çanta olayını geçiştirerek durumun henüz tam aydınlanmadığını bildirdi.[4313]

TBMM Hükümeti Moskova Sefirliği memurlarından Yüzbaşı Emin, ÇEKA memurları tarafından ataşemiliterlik binasında darb edilmiş:

[4314]

Açıklamalı [ÖA24]: Tamamen iktibas et. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003042.pdf

12 Mayıs 1922 evveli bir gün. İsveç pasaportuyla gizlice Atina'ya muvasalat eden Üçüncü Enternasyonel mensubu bir Sovyet Rus mümessil, İşçi Sosyalist (Komünist) Fırkası genel sekreteri Yani Kordatos'u ziyaret etti. *Hâdise 1922'de, Gunaris hükûmetinin çekilmesinden ve 12 mayıs 1922'de, yerini Stratos hükûmetine bırakmasından az önce geçmektedir*:

> Önce Zinovyev, Troçki ve Çiçerin'in imzalarını taşıyan itimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi: "Sovyet hükûmeti Yunanistan'a, Anadolunun işgali konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce, Mustafa Kemal'i maddî ve manevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da, pek çok hıristiyanın

4311 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 424.
4312 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 456.
4313 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 425.
4314

yaşadığı Anadolunun sahil kısmında bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık sovyet hükûmeti, yunan hükûmetince fiilen de olsa tanınmasını istemektedir."

Yani Kordatos "Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim, diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım: Mustafa Kemal hareketi bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaştıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmiyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 jön-türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal milletinin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama, bir kaçı müstesna, onu destekliyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dair işaretler değil, kesin deliller var; yarın öbürgün, eğer bunlar harbi kazanır ve yunanlıları Anadoludan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasın, Türkiye Batıya yönelecektir. Türkiyedeki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemiyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamıyacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla yunanlıların Anadoluda kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanların ve Anadolunun bütünüyle islâmlaştırılmasını engelliyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'den düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besliyen bir kaynak olmuşlardır."

Yani Kordatos bu konuyu görüşmek üzere (Gunaris hükûmetinde Dışişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki Sosyal işler bakanı) Andon Kartalis'e gitti. Konuyu öğrenen bakan küplere bindi ve bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı: "Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı aya varmaz rus milleti bunları linç edecektir." Kordatos durumu muhalefet (ama Venizelos aleyhdarı muhalefet) lideri olan Niko Stratos'a da anlattı. Onun düşüncesi de şuydu: "Kabul ediyorum... Bugünlerde hükûmeti değiştirmiş olacağız.." Ama Gunaris hükûmetinin düşüşünden sonra, yeni hükûmeti kuran Stratos, Kordatos'u çağırdı ve sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira, bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulunda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamıyacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı.[4315]

Bu yetkili Sovyet Rusya Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları tarafından Sovyetlerin Yunanistan'ı Anadolu çıkmazından kurtarmaya hazır olduklarını bildirmek üzere gönderilmiştir. Kordatos'un naklettiklerine göre Sovyet Rusya önce Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği maddi ve manevi desteği çekecek, ikinci olarak da Hıristiyanların yaşadığı Anadolu kıyı şeridinin otonom olması için tüm etkisini kullanacaktır. Sovyet Rusya'nın karşılık olarak talep ettiği, Yunanistan tarafından tanınmaktır. Kordatos bu teklif karşısında şaşırmış ve neden Sovyetlerin siyaset değişikliğine gittiklerini sormuştur. Bu soruya aldığı yanıt, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk hareketinin özgürlükçü olduğu, bu sebeple desteklediklerini, ancak önlerinde 2. Meşrutiyet Dönemi örneğinin durduğu olmuştur. 2. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat Terakki farklı bir söylemle yola çıkmış, lakin farklı bir siyaset uygulayarak Alman militarizminin etkisine girmiştir. Sovyet yetkili Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlarla anlaştığının kanıtlarının bulunduğuna, Türkiye'nin kurtulduğu anda yüzünü batıya döneceğine, burjuva sınıfının zayıf olduğundan hareketle Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'den kredi almaksızın ayaklarının üzerinde duramayacağına dikkat çekmiştir. Geçmiş deneyimlere bakarak Sovyet Rusya azınlıkları Türkiye'deki özgürlük hareketlerinin kaynağı olarak görmekte ve basit bir duygusallıkla değil, gerçekçi sebeplerle RumLarın Anadoluöa kalmasını istemektedir.

Kordatos Sovyet yetkiliye, hükümet yetkilileriyle kendisini bir araya getirme girişiminin problemli olabileceğini. keza partisinin küçük olması sebebiyle Yunanistan'ın siyasi hayatında aktif rol oynayamadığını ifade etmiştir. Ancak Sovyet yetkilinin dayatması üzerine Kordatos, o dönemde muhalefetin lideri olan Stratos ile görüşmüştür.

[4315] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 68-70.

> Kordatos Stratos'un kendisini büyük bir dikkatle dinledikten sonra, "Hemfikirim. Bu günlerde hükümet değişikliği olacak... Hükümet kuracak olursam, Dışişleri Bakanlığı dosyalarını inceledikten sonra, size haber vereceğim. Eğer İngiliz ve Fransızlardan büyük bir engelleme olmayacağına kanaat getirirsem, beni Rus yetkili ile bir araya getirmeniz için sizi arayacağım. Ancak Kartalis'in ağzını aramanızın iyi olacağını düşünüyorum. Belki hükümetin niyetleri konusunda ağzından laf alırsınız" demiştir. Kartalis Gunaris'in siyaseti üzerinde etkili olan bakanlardan biridir. Kordatos Kartalis'i de ziyaret etmiş ve Sovyet yetkilinin Atina'da bulunduğunu söylemeden, Sovyet Rusya'nın arabulucu olabileceğini kendisine ima etmiştir. Ancak hemşehrisi olan Kartalis, babasının hatırına polise teslim etmediğini söyleyerek Kordatos'u azarlamıştır. Neticede Sovyet yetkilinin arabuluculuk teklifi dikkate alınmamıştır.[4316]

Sovyet Rusya'nın Yunanistan'a yakınlaşma tavrını Ali Fuad Cebesoy da ifade etmektedir. *Cebesoy, Rusların Yunanistan'a cesaret vermek için onlarla siyasal ilişkiler kurmağa kalkıştığını, bunun üzerine Yunan Dışişleri Bakanı'nın, Rusların kesin tarafsızlığını istediğini yazmaktadır. Ruslar, bu talebi hemen kabul edip, hattâ hem siyasal ilişki kurmak hem de ticaret sözleşmesi yapmak için görüşmelere girişmiştir*.[4317]

12 Mayıs 1922. *Sovyet yönetimi, Enver Paşa ve Basmacıların amansız ve tehlikeli ilerleyişini durdurmak için çok geniş çaplı bir politika izlemek zorunda kaldı. Bu bağlamda Stalin, Ordjonikidze'yi 21 Nisan'da Taşkent'e göndermişti. Türkistan'daki Basmacı hareketi ve Enver Paşa'nın faaliyetlerini gözlemleyen Ordjonikidze, 12 Mayıs 1922'de Stalin'e gönderdiği mektupta Türkistan'daki olayları genel bir millî ayaklanma olarak nitelendirmiş ve şu malumatı vermişti*: *"Buradaki bilgilere bakılırsa, Doğu Buhara'daki harekât Enver'in liderliğiyle organize olmuştur. Ayaklanmanın çabuk yayılmasına, yerel hükümetin çaresizliği, itibarsızlığı, onun kabiliyetsizliği ve bizim bölümlerin yağmacılığı neden olmuştur. Durumu önlemek için çarçabuk Enver'i yok etmek gerek. Bunun hazırlığı yapılıyor*."[4318]

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiserliğinden TBMM Moskova Büyükelçiliğine nota keşide edildi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçiliğine Notası

12 Mayıs 1922
No. 994

> Dışişleri Halk Komiserliği'nin edindiği bilgilere göre, Novorossisk'teki onarma işleri bitince Trabzon'a doğru yol almakta olan 1 ve 2 No'lu Türk motorlu gemileri, motorların onarımı gerekçesiyle Gelencik'te demir atarak ertesi gün bu limanın yakınlarında Rus karasularında bulunan Yunan bandıralı "Enosis" adındaki gemiye ateş açıp savaş ganimeti olarak alıp Trabzon'a götürdüler. Bu gemi İstanbul'dan Novorossisk'e Dış Ticaret Halk Komiserliğine ait un ve benzeri besin maddelerini taşıdıktan sonra, yine aynı Komiserliğe ait mal yükü ile İstanbul'a dönüyordu.
>
> Türk savaş gemileri Rus karasularında bu tür hareketleriyle en basit uluslararası hukuk kurallarını çiğnedikleri gibi, bir de RSFSC'nin İstanbul ile olan ticaret ilişkilerini kesintiye uğrattığından, Dışişleri Halk Komiserliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Elçiliğinden, adı geçen geminin derhal serbest bırakılması ve Türk savaş gemilerinin bundan böyle Türkiye'ye dost olan bir devlete zarar ziyan verdiği için asla göz yumulamayacak böylesi davranışlardan vazgeçmeleri için gerekli emrin verilmesi ve girişimlerde bulunulmasını rica eder.[4319]

Yunan Başvekil Gunaris istifa etti.[4320]

4316 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 447-448.
4317 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 152, dipnot 4.
4318 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 339.
4319 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 457.
4320 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde belirtildiğine göre Müttefikler, Cenova Konferansında Sovyet Rusya'dan şunu rica etmişlerdir: Türkiye üzerindeki nüfuzunuzu sulhu tesis etmek için kullanınız ve tarafsız kalınız.[4321]

Viyana'da münteşir *Neue Freie Press* gazetesinin aktardığına göre Roma Mümessili Celâleddin Arif, şu beyanatta bulunmuştur: *Türkiye, Rusya ve Almanya arasında bir andlaşma olmadı. Bununla beraber bu üç ülkenin menfaatlerinin uyumu tartışılmaz. Türkiye'nin Alman-Rus andlaşmasından sonra Almanya ve Rusya ile andlaşmalar yapması kesindir*.[4322]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Cenova Konferansı'yla ilgili görüşlerini beyan ederken, Anadolu'daki barış konusundaki müttefik tekliflerini hayretle karşıladığını belirtmiş ve yeniden barış ortamının oluşması için acele ediliyorsa neden Türkiye'nin konferansa kabul edilmediğini sorgulamıştır*.[4323]

13 Mayıs 1922. Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Türkler ve Moskoflar* nam başmakalesinden: *Rusların Boğazlara dair Düvel-i Muazzama'ya karşı teklifleri, onların Çarlık siyasetini diriltmek istediklerini gösteriyor*.[4324]

14 Mayıs 1922. *Kâzım Karabekir, Kağızman'da teftişte bulunuyor. Maarif Mektebi'nde verilen temsilde padişahların azameti gösterildiğinden, milli iradeden söz edilmediğinden öğretmenlere çıkışıyor. Temsil kursu açıyor*.[4325]

15 Mayıs 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi İstanbul şubesi, "Ruslarla Kemalistler arasındaki ilişkiler" hakkında muhtıra kaleme aldı: *Babıâli'ye ulaşan bir duyuru, Bolşeviklerle Kemalistler arasında sıkı ilişkileri doğruluyor. Anadolu'da Rus etkisinin arttığı söyleniyor*.[4326]

> 15 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporu, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan ulusalcı bir yetkilinin, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçılardan Yusuf Akçura ve Ahmet Agayefin (Ağaoğlu) göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda, Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli miktarda para almış olmasının da katkısı olduğunu; "Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını söylemiş olduğunu kaydetmişti.[4327]

17 Mayıs 1922. Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden:

> Ankara-Moskova itilaf ve ittihadı.. bu dini, bu milleti, bu devleti gıllugışdan azade olarak seven her Türkü, her Osmanlıyı derinden derine düşündürmek iktiza eyler bir mevzu-yı müheyyic [..] Mahmud-ı sânî devrinde Mehmed Alinin kıyam-ı marufu sebebiyle Birinci (Nikola)nın Bâb-ı Âlî ile akdeylediği (Hünkâr İskelesi) muahede-yi hafiyesinde görüldüğü üzere Rusya devleti bazen Devlet-i Osmaniyeyi başkalarına karşı siyanet etmek siyasetine sâlik oldu, Bolşevikler de yavaş yavaş Çarlığın yerini tutdukca tabiî bu an'ane-yi siyasiyesine de varis olurlar. Fakat ondan evvel (Moskova)nın bir Şark siyaseti tebarüz ve hatta bazı vekayi ile tebellür etdi ki o da küçük ve büyük bütün Asya hükümetlerinden zîr-i idaresinde bir kitle teşkil ederek o kuvveti endişelerine, emellerine göre İngiltereden itibaren bütün Avrupanın, hatta cihan medeniyetinin aleyhinde kullanmakdır, işte böyle bir gayeyi kasdetdikleri içündir ki Bolşevikler yalnız Ankara ile değil Kafkasya ile, İran ile âdetâ sıkı bir ittifak tarzında itilaf akdeylediler, aynı zamanda o esasa imtisalen diğer birer itilafname ile bu hükümetleri de birbirine bağladılar.

4321 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 427.
4322 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 34.
4323 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233-234.
4324 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 428.
4325 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 428.
4326 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.
4327 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 348.

> İmdi (Moskova) ile böyle bir alışverişin Ankara içün mahzurları nedir? Faideleri ne olabilir? Şimdi bu davayı izah etmek isteriz.
>
> Evvel emirde şu hakikati nazar-ı ibrete almalıyız ki Ankaranın Moskova ile bu münasebeti İngilterenin, İtalyanın, hasılı diğer Avrupa devletlerinin peyda etdikleri veya edecekleri iktisadî münasebetlere asla benzedilemez, böyle bir mukayese en ham hayallerden bile pek zor geçer.
>
> Bolşevikler Avrupa devletlerinden itibar-ı mâlî istiyorlar, resmen tanınmak istiyorlar, Rusyanın eski borclarını kısmen olsun fesh etdirmek istiyorlar. Hasılı, bizden istemediklerini ve isteyemiyeceklerini istiyorlar.. İngiltere, İtalya vesaire de onlardan Rusyada maden işletmek, mevadd-ı ibtidaiye edinmek, teb'aca emlak-ı hususiye tasarruf etmek, hasılı meta ve mamullerini satmak mutalebelerinde bulunuyorlar.
>
> Halbuki (Moskova)nın Ankarada aradığı Kafkasyada, Tahranda, Kâbilde olduğu gibi Avrupaya karşı bazen bir kuvve-yi mukaveme, bazen bir vasıta-yı tehdid, bazen de Frenklerin (şantaj) dedikleri bir âlet-i tezvirdir.
>
> Şimdi denilebilir ki varsın böyle olsun, köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek de bir nevi marifet-i siyasiyedir. Bolşevikler ne emel beslerlerse beslesinler, Ankara bilfarz dava-yı millîmizi kazanmak içün Moskovadan dilediği müzahereti görürse âlâ değil midir?. Âlâdır, fakat o da yok. Çünki Anadolunun bu mücahede-yi milliyede muhtac olduğu nedir? Paradır, erzakdır, mühimmatdır, askerdir, (Moskova) bu levazımdan hiç birine malik değil ki bize muavenetde bulunsun, kendisi muhtac-ı himmet bir dede!. Zaten öyle olmasa o kadar imdadımıza koşmak içün sarf eder mi?. Daha mübrem, daha başka endişeler gözetdiği içün edemez [..][4328]

Bulgaristan'da münteşir *Zora* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Avrupa'dan Ankara'ya dönerken Sofya'ya uğramış ve beyanatta bulunmuştur. *Ankara temsilcisi Türk-Rus ilişkilerinden bahsederken Türkiye'nin sadece Rusya tarafından desteklendiğini belirtmiştir*.[4329]

18 Mayıs 1922. *Orjonikidze komutasındaki Bolşevik kuvvetler, Doğu Buhara'da, Enver Paşa'nın da içinde bulunduğu Sovyet aleyhtarı hareketleri bastırma seferine başladı*.[4330]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Anadolu hareketinin ispat ettiği birinci gerçek, İstanbul'un müdürlük ve rehberlik görevini yapamadığıdır*.[4331]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Haberde, Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, bir Türk gazetesine verdiği beyanat yer almaktadır: Türkiye ile Rusya arasında bir yıl önce dostluk anlaşması imzalandığını söyleyen Çiçerin, Rusya'nın Türk halkının özgürlüğünden yana ve işgal ve baskı politikasına karşı olduğunu ve özgürlükleri için mücadele veren halkların dostu olduğunu ifade etmiştir. Çiçerin, Sovyetler Hükümeti adına, Türk halkının mücadelesinin bir an önce müspet bir sonuca varmasını istediğini de ifade etmiştir*.[4332]

19 Mayıs 1922. *Cenova Konferansı genel bir anlaşma sağlanamadan* sonlandırıldı.[4333]

Enver Paşa, Buhara ve Hive millî orduları komutanı namıyla 19 Mayıs 1922'de Sovyet yönetimine gönderdiği bir ültimatomda Kızıl birliklerin Türkistan'ı terk etmesini istedi.[4334]

4328 Peyâm-ı Sabah, 17 Mayıs 1338-1922, Numero 1241, *Yine Moskova ve Ankara*, s. 1.
4329 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 88, dipnot 110.
4330 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 434.
4331 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.
4332 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 237.
4333 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 151.
4334 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 338.

20 Mayıs 1922. Trabzon'daki Rus Konsolosu, TBMM Hükümeti'nin Buhara'ya sefir tayin ettiği Selânik Dönmesi Karakaşî General Ali Galip'i (Pasiner) Buhara Cumhuriyetinde istemedi; TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın talebine uydu:

> Trabzon'daki Rus Konsolosu, Vali Vekili Sami Sabit Bey'i ziyaret ederek, Ankara'nın Buhara temsilciliğine atanan Galip Bey'in yolculuğuna engel olunmasını istedi. Sovyetlerin onu topraklarına ayak bastırmak istemediğini bildirdi. Sami Sabit Bey, bu akşam gemi ile yola çıkacak olan Galip Bey'in hareketini önledi, durumu Dışişleri Bakanlığı'na da bildirdi. Ankara, atamadan vazgeçerek Galip Bey'i Ankara'ya çağıracak.[4335]

> Heyet, İnebolu üzerinden bir Fransız vapuruyla Batum'a geçer. Ancak Enver Paşa'nın Basmacılar'la Sovyet Rusya'ya karşı ayaklanması sebep gösterilerek, heyet geri çevrilir. Ankara hükümeti, Trabzon'a geri dönen heyeti göndermekten vazgeçer ve geri çağırır.[4336]

Rahmi Apak: *Ankara hükümeti, eskiden İstanbul'da jandarma genel kumandanlığı yapmış olan Tümgeneral Galip Paşa'yı Buhara Elçisi olarak tayin etti. Beni de oraya ataşemiliter tayin ettiler. Ruşen Eşref Bey, bu elçiliğin başkâtibi. Bize silahlı on asker dahi verdiler. Ankara'dan İnebolu'ya gittik. Orada bir Fransız vapuruna binerek Batum'a geldik. Oradan Buhara'ya gideceğiz, fakat bu esnada Enver Paşa Buhara'da, Basmacı denilen yerli çetelerin başına geçerek Rus askerlerine saldırıyor. Bu yüzden, Ruslar bizi Batum'dan geriye çevirdiler. Biz de Trabzon'a dönerek beklemeye karar verdik*.[4337]

Sovyet Rusya'nın mezkûr müdahalesinin arka planına ilişkin fikir verebilecek bir beyanat vardır. TBMM Londra temsilcisi İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) 24 Mayıs tarihli Avam Kamarası içtimaında konuyla alakalı şu sözleri sarfetmiştir:

> Rusya ile Ankara arasında pek samimî münasebet cârîdir ve tarafeyn beyninde dostane bir muahede dahi akd olunmuşdur. Bu muahededе hiçbir millete karşı muhasematkârâne mahiyeti haiz hiçbir madde yokdur. Rusya birtakım cumhuriyetlerin ittihadı ile teşekkül etmişdir ve Türkiya için Rusyanın dahilî işleri hakkında beyan-ı fikir eylemek doğru olmasa gerekdir.
>
> Buhara gibi memleketlere karşı hususî hiçbir müddeamız yokdur. Bunlar şimdi müstakil cumhuriyetler teşkil ederler ve kendi mukadderatlarına sahibdirler. Mahaza bu memleketler ile bizim aramızda mütezayid bir teveccüh mevcuddur. Enver ile Ankara Hükümeti arasında hiçbir münasebet yokdur. Enver bir ta'likcûdur ve Buharada kendi hesabına iş görüyor. Biz onu kat'iyyen istemeyiz.[4338]

22 Mayıs 1922. Mamuretülaziz'de (Elaziz) münteşir Mustafa Kemal taraftarı *Satvet-i Milliye* gazetesi: *Yıkıl ey İngiliz hadim-i melaneti Saray yıkıl! Zat-ı Hazret-i Padişah'ınla, Babıali'nle, Bab-ı Meşihat'ınla yıkıl!*[4339]

İstanbul'da bulunan ABD'nin Ticaret Bakanlığı Temsilcisi, ABD Ticaret Bakanlığına telgraf keşide eyledi. 35 ton altın ve 120 milyon liralık dış borç alındığına ilişkin fevkalâde mübalağalı söylentiler aktarılıyor:

Rapor

22 Mayıs 1922 İstanbul, Türkiye

ABD
Ticaret Bakanlığı
İç ve Dış Ticaret Müdürlüğüne

4335 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 438.
4336 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 147.
4337 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 217, dipnot 893.
4338 Peyâm-ı Sabah, 1 Haziran 1338-1922, Numero 11684, *Nihad Reşad Beğin Beyanatı*, s. 1.
4339 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442. *Satvet-i Milliye*, 15'inci ve 16'ıncı sayılarında sırasıyla Lenin'in ve Çiçerin'in karikatürlerini resmetmiştir.

Washington,

... Trabzon'dan gelen bir kişiden, Mart ayının son iki haftası ile Nisanın ilk haftası içinde Trabzon'a 35 ton Rus altını çıkarıldığını öğrendim. Kaynağın güvenilir olduğunu sanıyorum ama teyit ettiremedim. Son günlerde İstanbul'da, Moskova'nın Ankara Hükümetine 12 milyon İngiliz liralık ödünç verdiği söylentileri dolaştı. Bu haberi de teyit ettiremedim ama İstanbul'daki milliyetçi kaynaklardan ve Türk Milliyetçi Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisiyle görüşmelerimden, böyle bir ödünç verildiği izlenimini edindim. Ödünç verilip verilmediği yolunda direkt sorular sordum, her seferinde kaçamaklı yanıtlar aldım, hiçbir zaman kesinlikle yalanlamadılar. Ayrıca şuna işaret etmek isterim ki, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Yunanlılara karşı yapılan savaşta kullanılmak üzere Savunma Bakanlığına 10 milyon Türk lirası daha verilmesini kabul etti. Belki de bu on milyon lira, Moskova'dan verilen kredinin bir bölümüdür. Ayrıca Ankara Hükümetinin Karadeniz'deki bir limandan İstanbul'a altın gönderip kredi açtırma yolları aradığı biçiminde söylentiler yayıldı. Ama şimdiye kadar böyle bir şey yapıldığını haber almadık. Bu konudaki gelişmeleri dikkatle izliyorum.

Julian E. Gillespie
ABD Ticaret Bakanlığı Temsilcisi[4340]

23 Mayıs 1922. *Sovyet Dışişleri, Ankara'nın 23 Mayıs ve 3 Haziran tarihli notalarına cevap vererek, Moskova Elçiliği'nde el konan çanta olayının Ali Fuat Paşa'nın verdiği bilgilerden farklı biçimde geliştiğini ileri sürdü. Bunun Ali Fuat Paşa'nın kişisel bir tutumu olduğu ve Türk-Sovyet dostluğunu zedelemeyeceğini anlattı. Aralov, bu notaya ek olarak daha sonra vereceği bir notada, olayın meydana geliş biçimini anlatarak, olayın Elçilik'te değil, Elçilik memurlarının kira ile oturdukları bir apartmanda meydana geldiğini, el konan evrak arasında Rusların Rusya'da ve Kafkasya'daki askeri harekatı ile ilgili haritaların bulunduğunu, Türk memurlarının dövülmediğini anlatarak çantanın açılabilmesi için bir yetkili tayin edilmesini isteyecektir*.[4341]

Aralov, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine beyanatta bulundu: *Aramızda zerre kadar ihtilaf-ı fikir yokdur. Uhuvvet ve muhadenetimiz lâyetezelzeldir, daima da böyle kalacakdır*.[4342]

Açıklamalı [ÖA25]: Beyanat haberini tamamen iktibas et.

25 Mayıs 1922. Moskova'daki *KEYK* Doğu Şubesi Şefi, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Aralov'a uzunca bir telgraf keşide eyledi. Belirtildiğine göre *Kazım Karabekir Paşa Rus karşıtı propaganda* yürütmektedir. Türkiye'de yerel sermaye dağınıktır zira Türkiye gibi yarı sömürge zayıf komşu ülkeler, emperyalist mali sermayenin hakimiyetindelerdir.[4343]

Aralov, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) nota keşide eyledi:

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Tarafından
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e
Gönderilen Nota (1)

25 Mayıs 1922
No. 292

Sayın Komiser,

4340 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 147-148.
4341 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 443.
4342 Vakit, 26 Mayıs 1338-1922, Numero 1602, *Türk-Rus Muhadeneti*, s. 1. Ayrıca, *İleri* (26 Mayıs 1922) gazetesi de okuyucularına haberi duyurmuştur (s. 1).
4343 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 1_6, Belge: 18-23 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 214-217.

Fotoğraf. *Rus Sefiri (Aralof)* [Vakit, 26 Mayıs 1922].

> RSFSC Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisi yoldaş Ordinski ile yaptığımız görüşmede, Rusya ile en kısa zamanda ticaret anlaşmasının imzalanması gereğinden söz etmişsiniz. Belirttiğiniz hususların tam anlamı ile yerinde olduğunu onaylar, Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini saptayacak bir komisyonun kurulmuş olduğunu ve bu günlerde Ankara'da olacağını bildirmekten memnunluk duyarım.
>
> Yoldaş Ordinski'nin çalışma programına gelince, şunları belirtmek isterim: çalışmalarına yön verecek olan düşünce, özünde, karşılıklı çıkara dayanan ve özellikle ekonomik çıkara dayanan Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesi ve sürdürülmesi olacaktır. Ticari mal olarak, Rusya, Türkiye'ye petrol, benzin ve diğer petrol ürünlerini, çimento, kiremit, kereste gibi benzeri inşaat malzemesini sağlayabilecek ve karşılık olarak Türkiye'den fındık, mazı ve deri için kullanılan benzeri yumuşatıcı maddeler ve hububat ürünleri alacaktır.
>
> Türk ticari çevrelerinin işbirliği koşulu ile büyük ticari alışverişlerin gelişmesini olanaklı görüyor ve bunu hesaba katıyorum. Bundan dolayı Rus ihraç maddelerinin Türkiye'ye satılmasını ve karşılık olarak Türk mallarının Rusya'ya ihracını sağlayacak bir Rus-Türk Ticaret Şirketi'nin kurulması istenilir bir durum olacaktır. Bu temsilcilik aynı zamanda malların Anadolu'ya taşınması işini üzerine alabilir, çünkü bu sorun Türkiye'nin ticaret faaliyetinin gelişmesi için en önemli sorunlardan biridir.
>
> Niyetlerimizin ciddiyetinin kanıtı olarak (kuşkusuz Türk halkına duyduğumuz iyi niyetlerimizin ayrıca açıklanmasının burada gereği yoktur), RSFSC'nin Anadolu'da (Ankara'da) Dış Ticaret Mümessilliği, hemen başlamak üzere, Savunma Komiserliği için çok düşük bir fiyatta petrol teslimatını üstlenmiştir; özel ticari firmaların şiddetli rekabetini önlemek amacıyla fiyatların düşük tutulması gerekiyor. Böylece ilerideki faaliyetin sonucu ekonomik işbirliğine dayanan ülkelerimiz arasındaki bağların daha da sağlamlaşacağını ve kök salacağını kuvvetle umarım.
>
> RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi S. Aralov[4344]

Franklin Bouillon, Paris'ten Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, Yusuf Kemal Bey gibi kendisinin de adaletli bir barış sağlamada büyük güçlüklerle karşılaştığını, ancak adaletin zaferi için oldukça yol da alındığını, barış davasını savunmaktan vazgeçmeyeceklerini bildirdi. "Anadolu'nun tahliyesi zarureti, ilk defa olarak açıkça herkes tarafından tanınmaktadır" dedi.[4345]

Sabık Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde *Bolşevikler ve Âlem-i İslâm* nam başmakale neşretti:

> Hiç şübhe yok ki Bolşevikler alelıtlak her dinin ve her itikad-ı ruhaniyetin münkiri ve hasımlarıdırlar, bu hakikati kimse gizleyemez, mamafih yine şübhe yok ki aynı Bolşeviklerin Âlem-i İslâm içün bir siyasetleri, bir tasavvurları var. Çünkü Rusya denilen füshat-ı âbâdda ve alelumum Asyada milyonlarca Müslüman mevcuddur. Bu kitleyi ele alarak müstesna bir kuvvet vücuda getirmek Bolşeviklik gibi her (?) bir destin, bir istinadgâh arayan bir ekalliyet-i mütegallibe içün parlak bir gaye teşkil eyleyebilir.
>
> İşte bu gaye saikasıyladır ki (Moskova) şuraları hayli zamandır Rusya Müslümanlarını diledikleri şekle, tehziye sokmak içün sarf-ı mesai eylemekdedirler. Bu mesainin neden ibaret olduğuna dair (Ceneve)deki Bolşevik heyet-i murahhasasından yegane Müslüman uzvun, yani (Azerbaycan) Şûrâları Reisi (Nerimanof) Yoldaşın Avrupa gazetelerinde ahiren okuduğumuz bazı beyanatı hade-yi tedkikden geçirmek, bu tedkikatdan istihrac

[4344] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 458-459.
[4345] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 446.

edeceğimiz bazı hakikatları nazar-ı ibrete arz eylemek isteriz [..] Bolşeviklerle fikren ve itikâden bu derece birleşen bu zat [..] Rusyada dînin hükümetden tefrîki için tâ zamân-ı kadîmeden beri çalışanlardan imiş.[4346]

Açıklamalı [ÖA26]: Makaleyi tamamen iktibas et, yarım kaldı.

26 Mayıs 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde neşredilen *Şair Nekrasof ve Halkcılıkdaki Mevkii* nam makale de delil teşkil etmektedir ki; Sovyet Rusya, askerî ve diplomatik yardımları karşılığında Mustafa Kemal grubuna inkılapçılık ve halkçılık ihraç/empoze etmiştir:

Sabri Ayvazof Beğ tarafından gönderilmişdir: Eski inkılabcı ve halkcı Rus muharrirlerinden (Lev Deliç;) on dokuzuncu asırda Rus gencliğini halka, halkcılığa ve inkılaba doğru sevkeden meşhur şair (Nikola Alekseyeviç Nekrasof)un doğduğuna bu sene yüzyıl dolması münasebetiyle "Proleter İnkılabı" nam mecmuada müteveffa hakkında mühim bir makale neşretmişdir. Geçen Nisan ayında Ankaradaki Rusya Sefarethanesinde Nekrasofun birinci sene-yi devriyesini tes'id maksadıyla mumaileyh hakkında Rus proleterlerinden Mösyö (Leyahof) tarafından verilen konferans oradaki münevverler üzerine iyi tesir bırakdığından ve pek çok Türk dostlarımız (Nekrasof) ile daha yakın tanışmak arzusunu izhar etdiklerinden yukarıda ismini zikretdiğimiz (Lev Deliç)in makalesi tercüme ile muhterem Türk münevverlerine takdim ediyoruz: (..)[4347]

27 Mayıs 1922. *Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan, Mustafa Kemal'e mektubunda Türkiye'nin Cenova Konferansı'na çağrılması için yaptıkları çalışmaları anlattı. 10 Nisan-19 Mayıs tarihleri arasında, Avrupa'nın ekonomik düzenini görüşmek üzere toplanan Cenova Konferansı'na Sovyetler de katılmış, onların ısrarlarına rağmen Ankara çağrılmamıştı.*[4348]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e Mektubu

27 Mayıs 1922

Sayın Başkan,

Sovyet düzeninin birleştirdiği halkların ve millî bağımsızlık uğruna mücadele eden Doğu halklarının ortak çıkarları bu son derece sorumlu ve karmaşık tarihsel anda önümüze dikilen birtakım somut görevleri de birleştirmiştir. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti candan bir ilgi ile önderliğinizde büyük Türk ulusunun sürdürdüğü kahramanca mücadeleyi izlemektedir. Türk ulusunun bugüne kadar bu mücadelede elde ettiği büyük başarılar bundan sonraki zaferlerinin de güvencesi oluyor ve Türk ulusu ile onun Büyük Millet Meclisi'nin Avrupa ve Asya halklarının barış ve ilerlemeye doğru olumlu hareketinde hayati önem taşıyan bir etken olmuştur. Avrupa devletlerince Cenova'da uluslararası konferansın düzenlenmesi sorunu ortaya atılınca, RSFSC, bu konferansın amaçladığı işlere ve hedeflere, bunların çözümlenmelerine Türkiye de çağrılmadıkça ulaşılamayacağını bildiği için, Ankara Hükümeti'nin de Cenova Konferansına çağrılması sorununu ileri sürmüştür. Her ne kadar bu öneri yürürlüğe geçmemişse de, RSFSC, Türkiye'nin Cenova Konferansına katılmasının genel Avrupa sorunlarının çözümlenmesi için ve Anadolu'da barışın kurulması için hayati önem taşıdığını vurgulamaya devam etti, ancak RSFSC Hükümeti ile Ankara Hükümeti'nin arasının açılmasından çıkar uman hükümetler, Cenova Konferansı sırasında Sovyet heyetine, Anadolu'da barışın kurulmasına vargücü ile yardım edilmesi yükümlülüğünden vazgeçilmesi ve savaşan iki tarafa karşı kesin bir tarafsızlığın kabul edilmesini önerdiler. Bu öneriye karşı Sovyet heyetinin verdiği cevap aynen şöyledir:

"Rusya heyeti, Rusya'nın, Türkiye'nin de konferansa çağrılması önerisine rağmen, memorandumda Anadolu'da barışın yeniden kurulması sorununun, Türkiye konferansa çağrılmadığı halde, gündeme konmasına karşı duyduğu büyük şaşkınlığı bildirir. Oysa özellikle Türkiye'nin konferansa katılması, Anadolu'daki barışın yeniden kurulmasına yardım edecektir. Rusya da, kendi açısından, Türkiye ile sıkı dostluk bağlarına dayanarak bu hedefe ulaşılmasına yardım edebilirdi. 2 Mayıs tarihli memorandum ile Rusya'dan,

---

4346 Peyâm-ı Sabah, 25 Mayıs 1338-1922, Numero 11679, *Bolşevikler ve Âlem-i İslâm*, s. 1. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4347 Hâkimiyet-i Millliye, 26 Mayıs 1338-1922, Numero , *Şair Nekrasof ve Halkcılıkdaki Mevkii*, s. 2.

4348 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 449.

Türk topraklarında süren savaşta tarafsızlığın korunmasına gelince, bu tarafsızlık, zaten uluslararası hukuk ve anlaşmalarla başka devletlerden istenilen tarafsızlıktan başka türlü olamaz."

Bu durumu bilginize sunarken, Rus Hükümeti adına, sıkı dostluk ilişkilerinin ulusal çıkarlarımızı sürekli olumlu yönde etkilediğini, ileride de bugüne kadar olduğu gibi kalacağına ve içtenlik taşıyacağına olan umudumu da belirtmek isterim.

Bu vesileyle İşçi-Köylü Hükümetim adına, gerek bizzat sizin gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk ulusunun çıkarına ve her iki Hükümetin ve ulusların dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesine büyük yararı olan çalışmalarına duyduğumuz hayranlığı belirtmek isterim.

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri adına
L. Karahan[4349]

28 Mayıs 1922. *Ali Fuat Paşa Kastamonu'ya geldi ve burada görevli kardeşinin evine misafir oldu. Yarın bazı kurumları ziyaret edecek ve Açıksöz kendisiyle bir mülakat yapacaktır. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan dönüşü nedeni kamuoyundan gizli tutuluyor*.[4350]

THİF'deki Komintern mümessili Golman, bir sureti de Aralov'a teslim edilmesi üzere Moskova'ya *KEYK* Doğu Şubesine rapor keşide eyledi. *THİF* Merkez Komitesinde casus bulunduğundan şüpheleniliyor ki Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) son faaliyetleri mucibince "ajan provokatör" değerlendirilmektedir. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi Haleb piyasasını olumsuz etkilemiştir hatta Suriye'deki Müslüman Arablar nazarında Türkiye'nin itibarını zedelemiştir. Arab milliyetçi unsurlar, Sovyet Rusya'ya el açmak mecburiyetinde kalmaktalardır. Mustafa Kemal'in Ankara'ya muvasalat eden Arab devrimcilere karşı menfî tavrı, onun Fransa'yla kurduğu yakın ilişkinin bir aksülamelidir. Fakat her şeye rağmen Mustafa Kemal'in askerî bürokratik yönetimi, daha kaotik bir vaziyete düçar olunmaması vechile Sovyet Rusya ve Komintern tarafeynince desteklenmelidir. Narkomindel ve Komintern, Türkiye'yi Suriye, Irak ve Arabistan menatıkındaki millî devrimlere merkez üssü ittihaz etmekte ve mukaffakiyet sağlandığı takdirde de Türk-Arab konfederasyonu kurulmasını planlamaktadır. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi tadil edilmeli, Suriye mandası özerk yapıya kavuşturulmalıdır ve dahi Türkiye, Fransa sömürgesi Cezayir'de ve Tunus'da elçi bulundurabilmelidir. Bâb-ı Âlî idaresi muhakkak surette tasfiye edilmelidir bu vechile propagandaya hız verilmelidir. TBMM seçimle yenilenmelidir. Nisan 1922'de patlak vermiş Moskova Büyükelçisi Ali Fuad ataşemiliterleri olayının ve Buhara'da vuku bulan Enver cereyanının Sovyet Rusya aleyhtarı etkileri izale edilmelidir:

KOMÜNİST ENTERNASYONAL YÜRÜTME KOMİTESİ
Doğu Şubesi'ne
(1 Kopya Aralov yoldaşa)

Size düzenli yazılı bilgi gönderme sürecinde yaklaşık bir buçuk aylık bir aradan sonra, Adana dönüşü Size yaptığımız çalışmaların kısa bir özetini, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki durum ile Anadolu'daki politik durum hakkında bilgiler aktaracağım.

Mersin'e gidiş
Bildiğiniz gibi, MK Prezidyumu'nun [*Prezidyum: Riyaset Divanı (ÖFA notu)*] kararı uyarınca, merkezleri Mersin ve Mardin'de (Mardin, Mezopotamya için) olmak üzere, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'da bağlantı, propaganda ve bilgi toplama görevi için Prezidyum üyesi Salih [*Hacıoğlu*] başkanlığında 6 kişilik illegal bir grup seçildi. İlk aydaki ana görevi çalışma planı konusunda mutabakat sağlamak amacıyla Hicaz'ın kuzeyinde hareket eden Arap aşiret şeyhleriyle ve kimi Suriye toplum adamlarıyla görüşmek olan bu grup halı tüccarları olarak başarıyla Mersin'e ulaşıp yerleşmiştir. Gizli polisin ve Fransız ajanlarının dikkatinden sıyrılmayı, yola çıkışlarını Salih'in "hastalık izni" ile Trabzon'a gittiğini düşünen çoğu MK üyelerinden gizli tutmayı da

[4349] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 460-461.
[4350] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 450.

başarmıştır. Biz, tamamen bir rastlantı eseri aynı vagonda yolculuk yaparken onlarla karşılaştık ve kendilerini zar-zor tanıyabildik. Ama, Fransız polisi bizleri iyiden iyiye izleyip kimlerle işimiz olduğunu öğrenmek için elden geleni yapıyordu ve bu yüzden biz Salih ile ya hamamda, ya halı pazarında ya da başka bir benzer yerde görüşmek zorunda kalıyorduk. Onun şifreli malumatlarından anlaşıldığı üzere, Mersin'de açık şarkçı doğrultuda Arapça günlük bir gazete çıkarılmasına, şeyhlerin Mersin'e gelmesi son derece zor olduğundan, Beyrut ve Şam ile devamlı bağlantı için gruba teknik araç (motorlu tekne) temin edilmesine çok acil ihtiyaç vardır. Bununla birlikte biz Adana ve Mersin'de geçirdiğimiz on gün içinde aşağıda sıralanan olguları tespit edebildik:

Suriye'nin ekonomik durumu.
Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın çoğu vilayetlerinde tarımın gelişme düzeyi Türkiye'dekinin de altındadır. Mübadele alanında derin bir kriz hissedilmekte ve bu durum Fransızların Anadolu'dan getirilen et ve yün ile muazzam bir sürüm piyasasını işgal etmesi sonucunda Halep şehrinde beliren ticari bunalımda açıkça kendini göstermektedir. Bugün gümrük sınırı bu bölgenin Anadolu ile bağlantılarını kesmiş ve sonuçta Halep ticareti sönmüş durumdadır. Suriye İdaresince alınan yüksek vergiler Arapların ekonomik durumunu daha da ağırlaştırmakta, onlar arasında memnuniyetsizliği artırmaktadır. General Guro lejyonlarının infaz seferleriyle desteklenen zorunlu askerlik uygulaması tüm nüfusun sert tepkisiyle karşılanmaktadır. Fransızların bu politikası karşısında bugün Hıristiyan Araplar bile onlara karşı bir tavır koymaktadır. Şöyle ki, yeni oluşmakta olan ticari burjuvaziden başlayarak, köylü fellahlara kadar, Fransız işgaline karşı tek memnuniyetsizlik cephesi oluşmaktadır. Ancak, şehir katmanlarının işgale karşı savaştaki kararsızlığı, aşiretlerin her çıkışını ağır başarısızlığa mahkum etmektedir. Örneğin, bir süre önceki Harim isyanı şehir idaresince açıkça desteklenmemiş, şehir isyancıların eline geçmiş olmasına karşın, Halep burjuvazisi onlara para ve maddi yardımda gecikmiş, Halep civarındaki aşiretlerin Harimlilerle birlikte hareket etmeleri şeyhler tarafından engellenmiştir. Hareketin teşkilatsızlığı, şehir ticaret burjuvazisinin kararsızlığı belirli yerel çevrelerin kurtuluş mücadelesini bir tek örgütte merkezileştirme heveslerini önemli ölçüde kırmakta, onları bu görevi ileri bir tarihe ertelemeye itmekte ve Türkiye'den yardım beklemekle yetinmeye götürmektedir. Ne ki, üstü örtülü bir şekilde Fransızlara karşı tutum içinde bulunan Suriye ve Arabistan basınından anlaşıldığı üzere, Fransız-Türk anlaşması yüzünden Türkiye Yakın-Doğu'da önceki saygınlığını önemli ölçüde yitirmiştir. Hepsi de nedense, olağanüstü saygınlığa sahip Rusya'nın yardımına daha çok güvenmektedir. Nitekim, Nisan mektubumda bahsettiğim Ulusal Güç Birliği adında bir Arap teşkilatının Suriye'den kaçmış sıradan işçilerinden biri bize şunları bildirdi: "Araplar Rusya'dan şimdi Türkiye'ye verildiği ölçüde reel destek görmeyi umut etmektedir ve onlara göre, aksi halde, paraları, silahları, daha da önemlisi geçmişte devlet deneyimleri olmadığı için, Suriye'de ve Mezopotamya'da devlet varlıklarını koruyamayacaklardır. Biz belki bugün İngilizleri Mezopotamya'dan ve Fransızları Suriye'den kendi gücümüzle kovabilir ve kendi hükümetimizi kurabiliriz, ama yarın, işgalcileri kovduktan sonra ne yapacağız? İngiliz müfrezelerinin ve Fransız lejyonlarının iki katına çıkmış top ve tanklarına uzun zaman karşı koyabilecek, Fransız filosunun ablukasına uzun süre dayanabilecek miyiz? İşgalcileri kovduktan birkaç hafta sonra tank, top ve uçakların ateşi altında mahvolacağız ve bundan sonra halkı tekrar isyana kaldırmak artık çok zor olacaktır." Salih ona yanıt olarak Türkiye'den yardım olasılığına işaret ettiğinde, Kinanu adındaki bu Arap, Mersin'de eski İttihatçı bir doktorun bu konuda kendisine söylediklerini şöyle aktarmıştır: "Nasıl ki, Rusya, yani Sovyet Rusya bile kaynak yetersizliği ve başka sebepler yüzünden, devletleştirdiği sanayiin bütününün altından kalkamamış, orta ve küçük sanayii kiracı ve mülk sahiplerinin eline bırakıp, yalnız büyük sanayi işletmelerini kendi eline almak durumunda kalmışsa, Türkler de önce kendi büyük devlet sorunlarını halletmeye çalışacak ve İngilizler ile Fransızların 'cidden ve uzun bir süre için' 'kiracı' olarak yerleştiği Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'yı ancak bundan sonra düşünecektir." Tıpkı bizim gibi, o da, özellikle şu olgunun ışığında, ulusal hareketin canlanması açısından Mezopotamya'ya oranla Suriye'de durumun daha iyi olduğu kanısında: 7 Nisan günü Mersin'de bizi eski esir ve Vrangelci 13 Rus ziyaret etti ve Suriye'deki Fransız lejyonunda 2000 Rus asker bulunduğunu bildirdi. Rusya'ya dönebilmek için lejyonu terk eden lejyonlardaki mülteci Vrangelcilerin çoğunun, Rusya'ya karşı eski günahlarını affettirmek için silahlı güç olarak Sovyet hükümetinin emrine geçmeye ve genel olarak Rusya'nın direktif ve talimatlarına uymaya hazır, değişik sosyal durumdaki genç asker ve Yunkerler [*Askerî okul öğrencileri (Akbulut & Tunçay notu)*] olduğunu söyledi. Biz onlara kesin cevap vermedik ve Gorni yoldaş Mersin'e geldikten sonra, Sizin son direktifleriniz doğrultusunda kimi görevler verdik. İşgalci lejyonlarındaki diğer 8000 askerin tamamı, birçok

suç işledikten sonra, lejyona katılarak cezadan kurtulmuş suç dünyasından lumpen proleter kişilerdir. Bu gibilerin her hangi bir ajitasyonun etkisinde kalacaklarını düşünmek zordur.
Arabistan'da durum, Suriye ve Mezopotamya'ya oranla daha iyi görünüyor. Orta Arabistan'da İngilizler egemen durumda değil. Onlar yalnız güney demiryolunu korumakla meşgul. Ana şehri hâlâ Mekke, Medine ve hatta Suriye ile bağlantıyı elinde tutan isyancıların kontrolünde. Üstelik, bir süre önce aşiretlerin burada bir kongresi yapıldı ve Mezopotamya ile Suriye'yi ulusal mücadeleye çekme kararı alındı. Bu kongre hakkında henüz ayrıntılı bilgimiz yok. Aralov yoldaş çağırdığı için 14 Mayıs'ta Ankara'ya gittiğimden ben bu bilgiyi edinemedim.
Daha ayrıntılı malumatı Gorni yoldaşla birlikte iki hafta sonra kaleme alabileceğiz.

Türkiye toplum çevrelerinin tutumu.
Nisan ve Mayıs aylarında olmak üzere iki kez Ankara'ya gelen Arap devrimci heyetlerini TBMM hükümeti kabul etmemiştir. Üstelik, ilk heyet elçiliğimizi ziyaret etmek istemişse de, buna izin verilmemiştir. Anlaşılan, Yakın-Doğu konusunda kararlı bir politika Mustafa Kemal'in ilgi alanına girmemektedir. Açıktır ki, bu durum onun Fransa'yla bu alandaki ilişkilerine bağlıdır. Aralov yoldaşın bu hususta ki sorusuna onun verdiği hevessiz ve karamsar yanıt da bunu göstermektedir. Oysa, bizzat Mecliste ve toplum çevrelerinde, doğu vilayetlerindeki halkçılar ve mebuslar arasında varolan belirli bir gerginlikten başka, bir de şöyle bir kanı vardı: TBMM Arap kardeşlerinin ulusal istemlerine hiç olmazsa açık moral destek vermiş olsaydı, İngilizleri barış ve Türkiye'nin bağımsızlığı konusunda daha yatkın hale getirmek mümkün olurdu. Ama, bu kanıyı taşıyanlar bu yönde bizzat açık tutum alamamaktadır. Bu yüzden, Mezopotamya, Arabistan ve Suriye halklarının kongresinin Türk topraklarında yapılmasına izin verme şeklinde bile olsa, Türkiye'nin yardım ve destekte bulunması, ancak bu yönde bir girişimi Moskova'nın (örneğin, Komintern'in Türk Milli hükümetine önerisi şeklinde) Ankara'yla anlaşarak kendi üzerine alması durumunda olanaklıdır.
Her halükarda, Moskova ve Ankara'nın Yakın-Doğu'daki ulusal hareketin yükselişinden yararlanmak için, henüz duraklama ve düşüşe geçmeden önce, bu hareket üzerinde ciddiyetle durması gerekmektedir.

Anadolu'da iç durum.
Komünistlerin raporlarından, Ankara ve diğer şehirlerdeki dostlarımızın verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki, geniş köylü yığınlarını derin bir barış özlemi sarmıştır. Uzayıp giden savaştan memnuniyetsizlik, barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, ağır vergiler, köylünün ihtiyaç duyduğu reformların yapılmaması, bütün bunlar köylülerin olduğu kadar, şehir ticaret burjuvazisinin geniş katmanlarının da ruh halini olumsuz etkilemektedir. Edindiğimiz bilgiye göre, ordudaki durum bundan farklı değildir. Yerli parti işçilerinin kanısına göre, ruh halindeki bu durum, özellikle Mustafa Kemal'in yetkilerini uzatma konusundaki oylama sırasında olmak üzere, Meclise bile yansımıştır. Gerçi tam anlamıyla bir grup oluşturmuş olmamakla birlikte, başında Sırrı Bey, Hulusi, Selahaddin Bey, Mahmut Esat bulunan ve 85 kadar mebusu kendi etrafında toplamayı başararak Halkçılar, sosyalistlerle (5 kişi) birlikte Kemal'i askeri harekatları uzatmakla ve 28 Şubat söylevinde vaat ettiği iç reformları yapmamakla suçlayarak, yetkilerinin uzatılmasına karşı oy kullanmıştır. Enverci eğilimli İttihatçılara bağlı kalan 35 kişilik küçük bir grubun şahsında sağ muhalefet de karşı oy kullanmıştır. Sonuçta Kemal, tehdit ve vaatler sayesinde ve ortanın oyları vasıtasıyla 5 kişilik çoğunluğu ancak sağlayabilmiştir.
Komünistlerin ve kısmen de sosyalistlerin kesin kanısına göre, eğer savaşın başarıyla sona erdirilmesi, iç reformların yapılması yönünde ve Yakın-Doğu konularında kararlı önlemler alınmazsa, yakın bir zamanda bunalıma girilmesi kaçınılmaz olacaktır. Alt düzey subayları bile içine almaya başlayan ordudan firar olayları artmaktadır. Kimi mebuslar Kemal'in ısrarını iki yoldan izah etmektedir. Bunların bir bölümü bu ısrarı savaşın devamında Rusya'nın güya çıkarı olmasıyla, bir diğer bölümü ise Yakın-Doğu'ya Fransa'nın duyduğu ilgiyle açıklamaktadır. Ama, her ne olursa olsun, bizim kesin kanımız şu ki, iktidardaki askeri bürokrasi temsilcilerinin savaşın sonuna kadar iç sorunu geçiştirme denemeleri başarısız olacaktır. 2 ya da 3 ay sonra ne olacağını kestirmek zor olmakla birlikte biz hepimiz ülke içinde her çeşit örgütsüz patlamayı ve ordunun dağılmasını önlemek gerektiği, eğer bu yapılmazsa Türk devleti düzensizliğe itilirken, İtilaf devletlerinin konumlarının güçlenebileceği, Kemal hükümeti üzerinde bilinen yollardan etkide bulunmak, Mecliste somut bir platform temelinde belirli bir blok oluşturmak gerektiği ve bu bloğun hükümeti iç ve dış politika konularında her zaman destekleyebileceği kanısına varmış bulunmaktayız ki, bunlara aşağıda değinilecektir.

MK'nin faaliyeti hakkında rapor.

Biz Mersin'e gittikten sonra tarafımızca kendisine belirli görevler verilen Merkez Komitesi, talimatlarımızı oldukça garip sebeplerden dolayı yeterli ölçüde yerine getirmedi. Bu görevler, köylüler arasında çalışmalara başlamak üzere taşra teşkilatlarıyla bağlantı kurmak, bu amaçla önceden görevlerimizin açıklanacağı bir konferans düzenlemek, ne yapıp edip sosyalistlerle birleşmek ve Halkçılar grubuyla bir blok oluşturmaktı. Sizden para gelinceye kadar parti çalışmaları için yapılacak harcamalar bütçesi uyarınca, MK harcanan paralar hakkında bir rapor sunmalıydı ve nitekim Aralov yoldaş bunu istedi. Bu durum merkez komitelileri rahatsız etti ve onlar alındılar, elçilikle temaslarını hemen hemen kestiler. Bundan başka, onlar sözde Komintern'in bugün Batı'ya daha büyük dikkat gösterdiğini ve dolayısıyla ondan reel bir yardım bekleyemeyeceklerini söyleyen Ridel tarafından "gücendirilmiş" olduklarını düşünmektedirler. Parti görevlerini unutan merkez komiteliler çocukça bir tavır takınmışlar, günlük gazeteyi çıkarmaktan vazgeçmişler ve 1 Mayıs kutlamasına, halkçılarla sosyalistlerin demiryolu istasyonunda düzenlediği işçi mitingine bile katılmamışlardır. MK üyesi ve Mecliste mebus olan [Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet] Şükrü'nün [Koç] partiden ayrılması, bu tabloyu tamamlayan bir unsur olmuştur. Onun bir provokatör olduğu yolundaki kanımızı Size daha önce bildirmiştik. Bu konuda artık hiç bir kuşkumuz kalmamıştır. Sosyalistlerle birleşme, Ankara ve Kırşehir'de, yerli komünistleri hiçe sayan önderleri hariç, 100 kadar demiryolu işçisinin partiye girmesiyle sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte bu husus Ankara'da yaklaşık 100 kişiyi bulan ve çoğu işçi ve zanaatçılardan oluşan şehir teşkilatının kurulmasına temel olmuştur. Şehir teşkilatı üyelerine komiteyi seçme hakkı verilmesi yolundaki tavsiyemizi dinlemeyen MK, şehir komitesini kendisi atamıştır. Önce de varolan kişisel ilişkiler dışında, halkçılarla hiç bir birliktelik sağlanamamıştır. Mayıs ayı ortalarında Aralov yoldaş'a gönderdiğiniz mektup elimize geçinceye kadar durum böyle devam etmiştir.

Bizim görevlerimiz.
Aralov yoldaş Mayıs ayının 20'li günlerine doğru beni Mersin'den çağırmış ve işlerin gidişatıyla ilgili karşılıklı bilgi alış verişinden sonra, Sizin mektubunuzda Yakın-Doğu'daki durum hakkında koyduğunuz tam tanıya dayanarak verdiğiniz talimatları ne yönde uygulamamız gerektiği konusunda, Gorni ile birlikte katıldığımız bir toplantı düzenlemiştir. Burada şu kararlara varılmıştır:
1. Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki çalışmalar sürdürülmeli, bu ülkelerdeki ulusal harekette istikrarı pekiştirmek amacıyla ve yakın bir zamanda Türkiye topraklarında Mezopotamya ve Arabistan kongresinin yapılmasını, belki hatta kongreden geçici bir hükümet çıkmasını sağlamak için Mersin'deki grubumuzun teknik desteğiyle her şeyden önce adı geçen ülkelerde bağlantılar kurup haklarında kapsamlı bilgi toplanmalıdır.
2. Çalışmalarda savaş için maddi etmenlerin varlığı dikkate alınmalı, Suriye'de Rus askerleri bulunduğu hesaba katılmalıdır.
3. Bu bağlamda, NKİD'den [Narkomindel/Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği'den] de uygun direktifler isteyerek, Aralov yoldaş vasıtasıyla Kemalist hükümetle yakın bir zamanda görüşmelere geçilmelidir.
4. Komünist partisinin geri kalan sosyalistlerle ve Meclisteki halkçılar blokuyla köy iç reformları ve Yakın-Doğu konusunda kararlı bir dış politika platformu temelinde bir mutabakat ya da birleşmeyi sağlamak için çalışılmalıdır.
5. Çalışmaların dolaysız yönetimi için Komintern'in Yakın-Doğu bürosunun Türkiye'de legal faaliyet yürütmesi gerektiğine işaret edilmelidir. Böyle bir büronun gerekliliğine ve Komintern ile RSFSC günümüz Türkiye'sini açıkça desteklediğine göre, onun doğudan Türkiye'de legal olarak çalışabileceğine inanmaktayız.
6. Köylüler yararına toprak reformu, idare ve vergi reformu yapılması için Kemal ve hükûmeti üzerinde baskı yapılmalıdır.
7. MK terkibini değiştirmek ve köylüler arasında çalışmalar için yeni kadrolar kazanmak amacıyla gelecek ay komünist partisinin kongresi hazırlanıp toplanmalıdır.
8. Konferanstan sonra komünistlerin, sosyalistlerin ve halkçıların gerekli doğrultuda günlük gazetesi çıkarılmalıdır.
9: Yerli basında Komintern'in Türkiye ve Yakın-Doğu tezlerinden özet ve alıntılar yayınlanmalıdır.
10. İstanbul ve Atina ile bağlantı sağlanmalıdır.
11. Bütün bu kararlar MK'nin girişimi olarak, kimileri (sosyalistlerle ve halkçılarla anlaşma, kongre) Komintern'in yerli MK'ne direktifi olarak uygulanmalıdır.
Ortaya konan görevleri yerine getirmenin aracı, her şeyden önce Mecliste sosyalist, komünist ve halkçıların güçlü bir grubunu oluşturmaktır. MK toplantısında, bu tabana dayanarak Anadolu ulusal devrimci güçler

blokuna temel olarak sosyalistlerin ve halkçılar arasından çoğunluğun kabul edeceği aşağıdaki anlaşma maddeleri ele alınmıştır:

1. Yakın-Doğu'da kararlı dış politika:
   a) Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'nın emperyalizme karşı ulusal hareketine güç kazandırmak amacıyla, bu ülkelerin kongresi Türkiye topraklarında toplanmalıdır.
   b) Türkiye bu ülkelerin kurtuluş hareketlerini moral, maddi ve politik bakımdan destekleme yükümlülüğü üstlenmeli, onların bağımsız ulusal varlık haklarını ve oluşmaları durumunda, geçici hükümetlerini tanınmalı, Rusya ve KEYK'in desteğiyle, Türkiye ile konfederasyona gidilmelidir (bu son koşul halkçılar ve komünistler tarafından ısrarla öne sürülmektedir).
2. Mısır devrimci hareketiyle bağlantı kurulmalı ve bu hareket açıkça desteklenmelidir.
3. Doğu Antanta'sı kurulmalı, önceden yığınların geniş çapta temsil edilip (tüm Müslümanlar kongresi), İran, Afganistan, Türkiye, Mısır, Rusya'daki Müslüman ülkelere, Moğolistan, Hindistan, Cezayir, Tunus, Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve başka devletlerin katılacağı bir konferans toplanmalıdır. Kongre girişiminin kime ait olacağı ve yapılacağı tarih, Moskova ile Ankara arasında belirlenmelidir.
4. Fransız-Türk anlaşması Fransa'nın Suriye'nin özerkliğini tam olarak tanıması temelinde gözden geçirilmeli (komünistlerin ve sosyalistlerin talebi) ve Türkiye'ye Cezayir ve Tunus ile Fransız egemenliğindeki diğer Müslüman ülkelerde elçi bulundurma hakkı verilmelidir (İngiltere ile görüşmelerdeki aynı koşul).
5. Avrupa'ya kimi toprak ödünü (Balkanlarda) pahasına bile olsa, İstanbul'un Ankara'nın elinde kalması ve İstanbul hükümetinin dağıtılması koşuluyla, Mezopotamya ve Arabistan konusunda İngiltere üzerinde kararlılıkla baskı uygulama yoluyla savaşa son verilmelidir.
6. İstanbul hükümetine karşı ektin savaş sürdürülmeli ve onun içyüzü devamlı açığa vurulmalıdır.
7. İngiltere'nin Anadolu'ya denetim heyeti gönderilmesi önerisine karşılık Rusya, Almanya ve Amerika gibi tarafsız ülkelerden bir denetim heyetinin işgal altındaki Mezopotamya ve Arabistan'daki hareketi ve durumu araştırmak üzere oraya memuren gönderilmesi talebi, acil bir görev olarak, İngiltere'ye sunulmalıdır.

İç politika konusunda anlaşma maddeleri şöyledir:
1. Köyde reformların acil bir gereksinim olduğu kabul edilmeli, vergi ve toprak politikalarında ilk somut önlemler alınmalıdır.
2. Yukarıda bahis konusu maddelerin kabulüyle Mecliste oluşan blok grubu içinden ve söz konusu platform temelinde, Ankara hükûmetinin Kemal başkanlığında yeni terkibi seçilmelidir.
3. Sonbahara kadar yeni Meclis seçimleri yapılmalıdır.

Komünistlerin kanısına göre, bu blok fikri Kemal ile özel görüşmelerde elçilik tarafından desteklenmezse, blokla ilgili örgütsel sorunlar ve onu oluşturmanın teknik yöntemleri başarısız olacaktır. Başka bir deyişle, bu bloğun örgütlenmesine Kemal bizzat katılmalı, Aralov yoldaş bu konuyu önce Kamil ile ve ardından sosyalistlerin ve halkçıların aşağıda sıralanan önderleriyle görüşmelidir: Mebuslardan Tevfik Rüştü (sosyalist), Numan Usta (sosyalist), Hüsnü Bey (komünist sempatizanı) ve halkçılardan Sırrı Bey, Salih Bey, Mahmut Esat, Yunus Nadi, Selahaddin Bey (şarkçı), Şeyh Servet, Cemal Bey ve halkçılarla sosyalistlerin diğer liderleri.
Bundan başka, benim Vehbi Bey, Nizamettin Bey [N. Ali Sav] (Almanya'dan dönen Marksçı), Kazım Bey (halkçı) ve Agaev (basın müdürü) gibi Meclis dışından kişilerle de görüşmem gerekecektir.
Adı geçen liderlerle ve Mustafa Kemal Paşa ile ön görüşmeler başarıyla tamamlandıktan sonra onlar elçilikte yemeğe davet edilecek ve Mecliste eyleme geçmek üzere, anlaşma burada kesin sonuca bağlanacaktır. Kemal'in böyle bir desteğe bizzat ihtiyacı vardır ve Moskova'daki Ali Fuat Paşa olayı ve Buhara'daki Enver serüvenine karşın, umut etmeliyiz ki, çabalarımız başarıyla sonuçlanacaktır.
Toplantımızda ele alınan bütün diğer konularda (konferansın toplanması, köylüler arasında çalışmalar, Mersin işleri, İstanbul ile bağlantılar vb.), Haziran ayının sonu ve Temmuz ayının başlarına doğru gerekli ölçüde yerine getirilmek üzere, gelecek iki hafta içinde gereken adımların atılması kararlaştırılmıştır.
Bundan başka biz MK'ne kamuoyu önünde içyüzünü açığa vurmak amacıyla Sükrünün bir provokatör ve satılmış olarak partiden ihraç edilmesini önermiş bulunmaktayız. MK bunu henüz kabul etmemektedir.
Partinin teşkilat işlerinde yerli MK'ni devamlı ve ayrıntılı bir şekilde yönetmek gerekmektedir. Aksi halde birçok yeni aptalca işler yapacak ve kamuoyunda zaten yetersiz olan saygınlığını daha da yıpratacaktır.
Parti ayaklarının üzerine sağlamca basmadıkça ve tepesindekiler konferansta seçilebilecek Salih tipi dürüst ve sadık kişilerle yenilenmedikçe, şimdilik köylüler arasında çalışmayı düşünmek gerekmemektedir.

Köylü yığınları için günlük gazete çıkarmak bugün büyük maddi zorluklarla bağlı olduğu için biz önce blok işiyle yukarıdan başlayacağız ve ancak başarılı olamazsak, işe aşağıdan başlamamız gerekecektir, ama bu, sonuç alma bakımından daha ağır olacak ve Kemal'e karşı fiilen muhalefet anlamına gelecektir. Bu çok hassas bir sorundur ve köylüler arasında çalışma konusunu hemen kesin bir önkoşul olarak ileriye sürmek, bu bakımdan olanaklı değildir.
"Kan alma ve uçurum" konusundaki notunuza gelince, raporlarda bunlardan söz bile edilmemiştir, çünkü yerli komünistleri yönetme işi, tıpkı Suriye ve Mezopotamya'daki gibi, bizim, yani Komintern'in elindedir. Biz Sizden, eğer mümkünse telgraf vasıtasıyla, bu raporda ortaya konan sorulara yanıt vermenizi rica etmekteyiz. Ayrıca, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'daki çalışmalar için maddi kaynakların hızla artırılması gerekmektedir.

İşbu raporun ekinde şu materyaller vardır:
1) Salih'in Mersin'den kısa malumatları.
2) Konya ve Adana vilayetlerinde tarımın durumuyla ilgili materyaller.
3) Fransa'nın Yakın-Doğu'daki politikası hakkında materyaller.
4) Suriye Ulusal Güçler cemiyetinin Arap aşiretlerine çağrısının kopyası. 5) Ekonomik Komisyon Bülteni'nin 2-ci sayısı.

28 Mayıs 1922, Ankara.

NB: Konsolosumuz Gorni birkaç gün sonra Mersin'e gidiyor. Oraya gidişinin gecikmesi, kanımızca, yalnızca Fransa'nın Türkiye üzerinde baskı yapmasıyla ya da hatta Moskova'daki Ali Fuat Paşa olayının yankısı olarak izah edilebilir.[4351]

Teftiş vazifesinde Golman'a refakât etmiş Raevski de KEYK Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor keşide eyledi. Adana'nın idaresi TBMM Hükümetine devredilmiş olsa da Fransa hâlâ nüfuzludur ki Adana memurînini maaşa bağlamıştır. Fransa'yla rekabet halindeki Sovyet Rusya, siyasî etkisini kullanarak Kuzey Doğu Anadolu bölgesini ekonomik nüfuzu altına almıştır, esas hedef ise tüm Türkiye'dir. Yunan'ın 1920 yazındaki ileri harekatında TBMM Hükümetini kandıran Fransa, el'ân, TBMM Hükümetine silah, mühimmat, askerî malzeme yardımı yapmaktadır. Bu hamleler, TBMM Hükümetini siyaseten ve iktisaden nüfuz altına almaya matuf hamlelerdir. Hatta Fransa, gizlice, TBMM Hükümetine 50 milyon altın frank kredi vermiştir. Raevski, ferdlerdeki İslâm mukaddesatına karşı savaş açılması saikiyle Adana'da konferans vermiştir. Adana ahalisi arasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi sömürgeleştireceğine ilişkin endişeli eşhas bulunmaktadır. Kemalist seçkinler, Sovyet Rusya yardımlarını yeterli bulmuyor, önünde sonunda Batı sermayesine muhtaç olacaklarını ifade ediyorlar. İstanbul'da Bolşevikleşmiş Vrangelciler, Sovyet Rusya'ya avdet edebilmek için Fransa'nın Levant Ordusuna lejyon olarak katılmaya çalışsalar da TBMM Hükümetince yakalanmışlar, Fransa'ya teslim edilmişler ve bazıları İstanbul'da kurşuna dizilmişler bazıları da Beyazordu kumandanlarından Vrangel'e teslim edilmişlerdir ki TBMM Hükümetinin bu tavrı Sovyet Rusya aleyhindedir. Suriye ekonomisi çökmüş vaziyettedir ve dahi Suriye mandater yönetiminin Fransız *askerî diktatörü* General Gouraud, ülkede terör estirmektedir. İsyan vuku bulduğu vakit Arab âsî erkekler tamamen katledilmekte ve âsî köyler tamamen yok edilmekte, kadınlar ise Fransız idam mangaları tarafından ırzlarına geçildikten sonra öldürülmektelerdir. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Mersin Konsolosu tayin edilen Gorni nam mümessili 2 aydır Ankara'da bekletmektedir:

KOMİNTERN DOĞU ŞUBESİ

Brike yoldaş'a

Değerli yoldaş!

[4351] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 475-485 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 198. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Türkiye İştirakiyun Fırkası MK bu yılın Nisan ayında Mersin bölgesinde aktif çalışmaya geçme kararı aldı: Birincisi, burası bir sanayi bölgesi; ikincisi, burası Avrupa sermayesinin Suriye ve Mezopotamya gibi sömürgelerine komşu bir bölge. Bu amaçla, birincisi, ciddi parti işçilerinden seçilmiş olup Yetkili Temsilcilik'e bağlı bulunan, aslında Komintern'in Yakın-Doğu'daki şubesi durumunda olan Ekonomik Komisyon'dan; ikincisi, Türkiye'nin en seçkin devrimcisi, MK üyesi Salih [Hacıoğlu] ve ilgili komünist grubundan yararlanma kararı alındı.

Golman, ben (Raevski) ve tercüman İsmailov'dan oluşan komisyon ekonomik çalışmalar için Adana bölgesine gitti. Salih ve grubu komisyondan birkaç gün önce oraya hareket etmişti.

Daha yolculuğumuz sırasında, Adana'ya yaklaşmaktayken Amerikan karşı istihbaratçılarıyla karşılaştık. Adana'da geçirdiğimiz ilk günler hem uluslararası ve hem de Türk casusların çok yoğun faaliyet gösterdiği günler oldu. Bir süre sonra Golman, kimi sebeplerle Ankara'ya çağrıldı ve ben Salih'in işe sarılan grubuyla fiilen tek başıma çalışmak zorunda kaldım.

Bu bölgedeki ekonomik araştırmaların tüm sonuçları en yakın bir zamanda Ekonomi Komisyonu'nun 3 nolu bülteniyle ve yörenin ekonomik sorunlarını her bakımdan irdeleyen ayrı ilavelerle elinize geçecek.

Ben işbu mektupta bu bölgenin hem yeraltı kaynakları ve hem de tarım üretkenliği bakımından son derece zengin olduğunu vurgulamak isterim. Burada şu hususa işaret etmek yeterli olacaktır: Avrupa kültürünün yakınlığına karşın toprak kara sabanla, çok ender Eskişehir yapımı demir pullukla işlense de, yılda iki kez 14-15'lik hasılat vermektedir. Muazzam miktardaki krom, kireç taşı, kömür ve başka maden kaynakları ise bölgenin zenginliğine işaret eden ek hususlardır. Şu olguyu özellikle belirtmek gerekir: Anlaşma uyarınca bu bölge Fransızlar tarafından boşaltılmış olsa da, bazen idari bakımdan bile, tamamen onların etkisindedir. Vali, emniyet müdürü, posta müdürü ve muhtemelen daha birçok "idarecinin" Fransızlardan çok büyük maaşlar aldığını söylemek, her halde yeterli olur. Fransızların güneye iyice yerleştiklerini belirtmek de önemlidir. Mersin limanı sorunu çözülmüş durumda ve gelecek yılın başından itibaren onlar Mersin limanının çehresini tamamen değiştirecek büyük bir dalgakıran kurmaya başlıyor. Mersin ile İskenderun arasında, Ayaş kasabası yakınlarında yeni bir liman kurma kararı da alındı. Fransız mühendisler bu amaçla sondajlara başladılar ve bu limanın inşa edilmesi, önümüzdeki 2-3 ayın meselesi.

Kilikya'nın yeraltı zenginliklerinin ciddi bir şekilde kullanılması yönünde de karar var. Örneğin, çok zengin kireç taşı kaynakları bulunması dolayısıyla Adana civarında çok büyük iki çimento fabrikası kuruluyor, Seyhan ve Ceyhan olmak üzere, dağ ırmaklarını kullanarak, bütün Adana bölgesine enerji sağlayacak elektrik istasyonlarının inşaasına başlandı. Bunların dışında, zamanında hayli konuşulan muhtemel İskenderun-Muş-Van demiryolu hakkında kimi kulis bilgileri sağlamayı başardık.

Sorun şu ki, eğer deyim yerindeyse, tekstil sebebiyle İngiltere bu demiryolu hattına aktif katılıyor. Mısır'a ve Hindistan'a ekonomik savaş ilan eden, Mısır ve Hindistan pamuğuna boykot uygulayan İngiltere, dünya pamuk üretiminin % 40'ını tükettiği için, pamuk elde etmenin yeni olanaklarını arıyor. Kilikya da, Kafkaslarötesi de bu olanaklar arasında. Kafkasya öteden beri Ingiltere'nin zaten dikkat merkezinde yer alıyor, ama halihazırda Elizabetpol'deki [*Gence kenti (Akbulut & Tunçay notu)*] geniş pamuk tarlaları tekstil sanayii açısından belirli bir perspektif oluşturduğu için İngilizler bu amacı gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu yüzden, Erzurum petrol bölgesi çok büyük bir değer teşkil etmemekle birlikte (Van-Erzurum bölgesinde araştırmalar yapan Ekonomi Komisyonu'nun hazırladığı ve Yetkili Temsilcilik tarafından iletilen haber), bu demiryolunun yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda Kafkasya için de önemini dikkate alarak onlar demiryolunu ele geçirmeye çaba harcayacaktır. Oysa, Fransızlar Türkiye'nin yalnız bu bölgesiyle yetinmek istemiyor. Bolşeviklerin ilk kez Türkiye'nin güneyinde belirmesi, yalnız Fransızları değil, bölgedeki bütün yabancıları hayli korkuttu ve yoğun faaliyete geçmelerine sebep oldu. Fransızlar Suriye'lerini ve güney Türkiye'deki ekonomik işgallerini sürdürme olanaklarını yitirme olasılığından ciddi şekilde endişeleniyor ve şu andan itibaren atağa geçiyor. Bunun öncesinde birçok olay oldu. Birincisi, Yüksek Konsey Uluslararası Komisyonu %83 ekonomik nüfuz olarak Türkiye'yi Fransa'ya verdi; ikincisi, Sovyet hükûmeti Ankara hükûmeti üzerindeki politik etkisi sayesinde bütün kuzey Türkiye'yi ekonomik etkisi altına alarak, ülke üzerinde ekonomik nüfuz sağlamaya da başladı; üçüncüsü, ekonomik araştırmalar bayrağı altında Bolşevikler işi artık Fransa'nın nüfuz alanında bulunan bölgeye sokulacak ve Fransız emperyalizminin sömürgelerini tehdit edecek kadar "küstahlık" derecesine getirdi.

Atağa kalkan Fransa, Türkiye'yi politik ve ekonomik etkisi altına alma kararındadır. Yunanlılarla, yani İngilizlerle askeri harekatlar boyunca Türkiye'yi aldatan Fransa, hızla silah yığmaya başladı. Örneğin, yalnız son iki ay içinde Mersin ve İskenderun limanları üzerinden 40 bin tüfek, çok büyük miktarda mermi ve mitralyöz şeridi getirildi. Alınan bilgiye göre, Fransa 4 bin mitralyöz, 50 tanesi artık getirilmiş olmak üzere 400 uçak vb.

sağlamayı üstlenmiş durumda. Bütün bunlardan başka, 1.200 otomobil (1,5 tonluk kamyon) için imza atmış ki, 250 tanesi daha şimdiden Türk topraklarında bulunuyor. Fransa'dan ayrıca asker üniforması, asker kemeri ve başka askeri malzeme ithal ediliyor. Son malumata göre, Fransa Türkiye'ye 50 milyon altın Franklık gizli borç vermeyi kararlaştırmış. Bütün bunlar Fransa'nın tüm bu hediyelerle ülkede politik yaşamı kendi etkisi altına alma istemiyle, Rusya'nın etkisine karşı aktif atağa geçtiğini gösteriyor. Onlar Türkiye'yi kendinden yana çekmeyi görev olarak görüyor ve bu amaçla istisnasız her şeyi yapıyor. Ülkenin kuzeyinde birçok fabrika kuruluyor, ortasında demiryolları vasıtasıyla kendilerine geçit sağlayıp en zengin doğal kaynaklara sahip bölgeleri ele geçiriyor.

Ekonomi Komisyonu'nun ve Salih'in grubunun Adana bölgesindeki çalışmaları sürerken, bu çalışmaların gözle görülür sonuçlar verdiğini vurgulamak gerekir. Ekonomi Komisyonu, Adana aydınlarını etrafında toplayarak, onların Fransa yanlısı çemberlerini biraz olsun yarmayı, RSFSC ile sıkı ekonomik, politik ve kültürel yakınlaşma ihtiyacı uyandırmayı başardı. Bir klüpte ben biri Sovyet Rusya'da Eğitim konusunda, diğeri ise Türk aydınlarının örgütlenmesi gereği, cehalete ve dinsel önyargılara karşı savaş gereği, ulusal sermaye ve ulusal sanayi gereği, Doğu'yu kapitalizmin bünyesi için bir ısı kaynağı olarak gören Batı Antant'ına karşılık güçlü şekilde bütünleşmiş bir Doğu Antant'ı oluşturma gereği gibi sorunların işlendiği *Türkiye'nin Yolları* konulu olmak üzere Türk aydınlarına iki konferans verdim.

Bu konferanslar önemli rol oynadı ve sonuçları gecikmedi. Örneğin, Mersin'de Aydın Gençler Birliği'ni örgütlemeye koyuldular (örgütleme işini yürütenler bana tüzük konusunu danışırken ben kendilerine teşkilata üyeliğin aydın kesimden olma koşuluyla ve üst düzeyde öğrenim görmüş olmakla sınırlı tutmamalarını önerdiğimde, bunu kabul ettiler, ama yine de teşkilatlarına Aydın Gençler Birliği adını verdiler), basında ulusal mücadele programı hazırlama, bu programda kimlerle birlikte olduğumuzu ve nereye yöneldiğimizi açıkça belirtme gereğine değinen değişik yazı ve notlar çıkmaya başladı. Adana klübü ise faaliyetlerini halkçılık vb. konularda konferanslarla sürdürdü.

Gün be gün değişik konularda sohbetler yapmak, örneğin, Rusya Türkiye'yi sömürge yapıp etkisine almayı düşünmüyor mu gibi, en safdil soruları yanıtlamak zorunda kalıyorduk. Bu ruh halinin oluşmasında, özellikle Ekonomi Komisyonu buraya geldikten sonra kimi toplum adamlarını korkutmaya çalışan Fransız ajanlarının çabaları belirli bir rol oynamıştı. Buna karşın, Adana'da bulunduğumuz son haftalarda Rusya'ya duyulan ilgide bir artış gözleniyor. Rusya'da iktidarın yapısı, Bolşeviklerin tarihi, elektrifikasyon sorunu vb. konularda sorular yağıyor. Oldukça ünlü Türk şairi [Türkçü] Mehmet Emin [Yurdakul] Bey, bizim de katkımızla, Blok'un *İskitler* ve *On İki* adlı şiirlerini, Gorki'nin *Çocuklar ve Ebegümeci* romanlarını, bizim Aleksandrovski, Gerasimov ve daha birçok proleter şairimizi Türkçeye çevirdi.

En yakın bir zamanda bütün bu çeviriler, ilgili önsözler de eklenerek, öğretmenler dergisinde yayınlanacak. İki halkın yakınlaşması için Türk edebiyatından, Türk şiirinden seçme eserlerin Rusça kitap halinde basılması ve aynı şeyin Rus edebiyatından Türkçe yapılması fikri ortaya atıldı. Biz bu fikri destekliyor ve gerekli çalışmalar için elden geleni yapıyoruz.

Belirli toplumsal faaliyetlerden uzak Türk aydınlarının durumu bugün öyle ki, onlar tam bir yol ayrımında bulunuyor. "Batı emperyalizmine yönelmenin ulusal hareket için ölüm olacağını anlıyoruz, ama çıkar yolumuz yok, biz perişanız, biz bitkiniz, oysa Rusya belirli bir askeri malzeme ve şatafatlı sözden başka bir şey vermiyor; bizim ekonomik desteğe ihtiyacımız var. Eğer Rusya bu desteği sağlarsa, biz Batının peşinden gitmeyecek, Doğunun politik ve ekonomik ittifakında kalacağız" diyorlar. İlginçtir ki, son zamanlarda sohbetlerimde bana Rusya vasıtasıyla Alman sermayesini Türkiye'ye çekme olasılığından, böyle bir durumda Türkiye'nin ekonomik olarak Batı'ya yakınlaşmasına gerek kalmayacağı görüşünden defalarca söz ettiler.

Ekonomi Komisyonu'nun yaptığı çalışmalar hakkındaki malumattan illegal çalışmalar ve Suriye'deki duruma ilişkin bilgilere geçerken, diplomatik çalışma yapmamız da gerektiğini, bu arada ülkenin bu bölgesinde Türk makamlarının bize karşı tutumlarındaki samimiyete tanık olduğumuzu özellikle belirtmek isterim.

Şimdiye kadar Mersin'de Rus konsolosluğu görevini, bu hakkı 1914 yılında kazanan İspanya konsolosu yürütüyor. RSFSC Yetkili Temsilciliği'nin Türkiye'ye gelmiş olmasına karşın Türk makamları, bizimle dostça ilişki içinde olmakla birlikte, artık olmayan bir Çar hükümetinden yetki almış bir konsolosun iki yılı aşkın bir süredir Türk topraklarında kalmasına göz yumuyor. Son zamanlara kadar bizim temsilciliğimizin bundan haberi yoktu. Türk hükümeti bu olguyu Rusya Cumhuriyeti Temsilcisi'ne bildirmeye gerek görmemişti. Bu İspanyalı "toreodor" [*boğa güreşçisi (ÖFA notu)*] ile yaptığım görüşme hiç bir sonuç vermedi. Rus hükümetinden işleri bir başkasına devretme emri alana dek görevini sürdüreceğini söyledi.

Adana-Tarsus bölgesinde 800 kadar Rus uyruklu aile, Türkistanlı, Tatar, Buharalı ve başka Müslüman bulunuyor ve bu "toreodor" bunlarla münasebetsizce alay ediyor.

Suriye'deki durumu anlatırken ciddiyetle ele alacağım şu ilginç olguya da değinmeliyim. Konu Vrangelcilerle ilgili. İstanbul'da çok kötü durumda bulunan, belirli bir ideolojik dönüşüm yaşayan, bir yolunu bulup Rusya'ya ulaşmak isteyen Vrangelcilerin bu kesimi çok karmaşık ve tehlikeli bir yol seçiyor. Rusya'ya dost ülke Türkiye'ye kaçarak Ankara'ya ulaşıp, oradan da Rusya'ya geçmek umuduyla Fransa'nın Suriye lejyonlarına yazılıyorlar. Bu yol doğru görülebilir. Ama sonuçlar tamamen farklı oluyordu. Türkiye topraklarında bin bir zorlukla karşılaştıktan sonra Vrangelciler Türk hükûmetince tutuklanıp İstanbul'a gönderiliyordu. Gönderilen iki grup kaçaktan dört kişinin İstanbul'da kurşuna dizildiğini, diğerlerinin Vrangel'e teslim edildiğini, dolayısıyla müttefikimizin bize düşman silahlı teşkilatların güçlenmesine katkıda bulunduğunu, yeri gelmişken belirtmek yeterli olsa gerek. Kaldı ki, bu iş Türk hükûmetinin kendini beğendirmek için etrafımızda dört döndüğü bir dönemde oluyor. Bu tür iğrenç olayların tekrarlanmaması için tarafımızca neredeyse bir şey yapılmadığını da, bu arada belirtmem gerekir. Ankara baştan bu duruma aldırmak bile istemedi. Daha sonraki tepkisi ise öylesine önemsizdi ki, son kaçaklar grubu Mersin'de gece tutuklanıp, Ankara'nın haberi bile olmadan, birkaç aşamada Rusya'ya aktarıldı. Bu grupta Suriye askeri teşkilatının tamamen yararlanabileceği kişiler vardı.

Devamla Suriye'yedeki duruma geçerken, hem işgalciler ve hem de işgal altındakiler arasında olağanüstü bir gerginlik yaşandığını, Suriye'nin ekonomik bakımdan tamamen çökmüş olduğunu, işgal dolayısıyla fakirleşmenin, zanaatçı ve esnaflar bir yana, orta katmanlardan da öte, büyük mülk sahibi zenginleri de sardığını vurgulamak durumundayım. Suriye'nin askeri diktatörü general Guro'nun uyguladığı silahlı terör halkı tam umutsuzluk sınırına getirmiş durumda. Son zamanlarda belirli mıntıkalar isyan girişimlerinde bulundu, ama, belirli bir isyan merkezinin ve bütünsel bir teşkilatın olmaması, etkin liderlerin bulunmaması, Fransızlara isyanları acımasızca bastırma fırsatı veriyor. Fransızların ulusal harekete karşı hangi yöntemlerle savaştığı, ekteki materyallerden anlaşılıyor. Burada, işgalcilere karşı en küçük memnuniyetsizlik gösteren yerleşimlerin yerle bir edildiğine, erkek nüfusun katledildiğine, kadınların tamamen infaz mangalarına teslim edildiğine ve utanç verici sefahat taşkınlıklarından sonra yine de öldürüldüklerine işaret etmek, bu bakımdan yeterli olsa gerek.

Kesin bir şekilde söylenebilir ki, bugün Suriye'de katı bir suçlu, Fransız ordusundan hilebaz bir çavuş, doğuştan katil biri hükmediyor. Hiç kuşku yok ki, Suriye daha uzun süre bu durumda kalamaz. Bu politikasını uygularken Fransızlar katolik Araplara, Suriye büyük burjuvazisinin kimi kesimlerine ve işgal kuvvetlerine dayanıyor. Fransız işgalinin tüm dayanağı, budur. Duruma dayanamayanlar dağa çıkıp çeteler kuruyor, Fransız karakollarını basıyor, Suriye'yi boydan boya dolaşan infaz mangalarına saldırıyor. Fransızlar Suriye'de durumun sakin olduğuna ikna etmeye boşuna uğraşıyor. Suriye, askerleri tel örgüleri aşmaktan korkan stratejik noktalarla dört bir yanı donatılmış bir askeri kampı andırıyor. Suriye'de askeri durum var, halk Batılı canavarlara karşı açık savaşa yönelmiş bulunuyor. Objektif ve sübjektif etmenlerin varlığından yararlanmamak, Fransız hakimiyetini yıkmamak, Fransız sermayesini sırtından hançerlememek bir cinayet olur. Tüm bu savaşta yukarıda sözü edilen teşkilat, merkez ve lider gibi unsurların eksik olduğu bir gerçektir. Gerekli ortamı yaratıp, bu işe girişmek şarttır.

Kısaca değindiğimiz bu olgulara, daha önce bahsettiğimiz Vrangelciler olayını da eklemek gerekir. Bunlardan Suriye'de tepeden tırnağa silahlı 2.500 kişi var. Bunlar hep Rusya'ya dönmek isteyen, sömürünün ve horlanmanın yıkıcı ağırlığını sırtında duyan adamlar. Sosyal durumu bakımından ezici çoğunluğu köylü, ama aralarında işçi ve aydınlar da var. Ağır sınavlardan geçme pahasına da olsa, tümü Rusya'ya dönme hakkını elde etme çabası içinde. Belirli bir hazırlık yapıldıktan sonra her an Suriye'ye aktarılabilecek Vrangelcilerden ve daha Çarlık rejimi sırasında Fransa'ya gönderilen o meşhur kolordululardan 10.000 kişinin Kuzey Afrika'da bulunduğunu hesaba katarak, bunların ele geçirebileceği Suriye'deki en müstahkem mevkilere Rus birlikleri sürme olasılığından, işgal sonucunda tam umutsuzluk içinde çırpınan yerli halk arasında gerekli hazırlıkları dikkate alarak, belirli bir işaretle yapılacak bir isyan fırsatından yararlanmamak, tekrar ediyorum, tam bir suç olur. Güçler dengesini ve sınıfsal üstyapı değişikliklerini, halk arasında sefaletin artmasını ve ekonomik bunalımın derinleşmesini dikkate aldığımızda şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki, yalnız bütün sübjektif etmenleri seferber edebilecek bir teşkilat eksiktir. Elbette ki, bunlar kusursuz bir değerlendirme için tamamen yeterli sayılamayacak özetlenmiş hususlardır, ama biz şimdi Suriye'yle ilgili bilgi toplamak için çalışma yürütüyoruz ve daha ayrıntılı malzeme oluştuğunda, Suriye'deki durum hakkında çok daha tam bilgimiz olacaktır.

Suriye'ye giden Şuayip yoldaştan şu ana kadar bir materyal gelmedi. Bu durumda biz Salih'in grubundan Rıza yoldaşı önümüzdeki ay içinde bir materyal sağlamak üzere oraya göndermek zorunda kaldık. Durup beklememek, harekete geçmek gerekir. Mersin konsolosu olarak Gorni yoldaş geleli iki ay oldu, ama o hâlâ Ankara'da duruyor ve konsolosluk konusunun böyle büyük ve son derece önemli bir politik çalışmanın devamı için bir olanak olmasına karşın, biz Mersin konsolosluğunu kazanmak için çok az şey yaptık. Gerçi, şimdi bu sorun halledilmiş görünüyor, ama konsolosluğumuzun fiilen ne zaman çalışmaya başlayacağı bilinmiyor. Şunun altını çizmeliyim ki, bu konuda biz gerekli kararlılığı ve ardıcıllığı gösteremedik. Fransızlar kendi etkilerini genişletmek için Rusya'nın etkisine karşı geniş cepheden savaşa girişti. Biz bu savaşa hazırlıklı değildik ve son günlerde kararsız politikanın yerini yavaş yavaş kararlı bir tutum almaya başlamış olmakla birlikte, hâlâ hayli kararsız davranıyoruz. Salih'in grubu son derece karmaşık ortamda bulunuyordu ve bu yüzden çok aktif çalışma yürütemedi. Şimdi belirli bir dönüşüm gözleniyor. Paranın alınması, Suriye'yle bağlantı kurulması ve Adana vilayetinde işçiler arasında çalışılma yapılması, durumu değiştirdi. Adana sanayi bölgesinde dokuma, pamuk balyalama, tütün işleme fabrikaları, büyük değirmen ve suni buz atölyeleri gibi, 30 kadar sanayi işletmesi var. Ekonomi bülteninde bu konuyla ilgili bütün bilgiler yer alacak. Ama, yine de, tarım işçileri dışında, Adana bölgesinde 7-8 bin kişiyi bulan ve bazen 50 bini aşan proleter sayısının çok değişken olduğunu, % 90'ının üretimle doğrudan bağı olmayıp, geçimini sağlamak için köylerden geldiğini belirtmeliyim. Şöyle ki, bu özellikteki proleterler arasında çalışmak son derece zordur. Üretimle ilgilenmeyen bu işçiler örgütlenmeye yatkın değildir. Ücretleri gayet düşük ve bu yüzden fabrikayla bağları daha da zayıf. Bu durum eninde sonunda kapitalistler için de zararlı ve son zamanlarda patronlar arasında işçileri her hangi bir şeyle celbetme, zam yaparak ilgisini artırma yönünde bir eğilim gözleniyor. Çünkü, makina kullanımlı üretim alanında işçilerin sıkça değişmesi, işverenlerin büyük kâr olanaklarını önemli ölçüde elinden alıyor. Bu üretim alanı kalifiye işçi gerektiriyor ve işveren bunu istiyor. Kalifiye işçi bizim için de çok önemli bir unsurdur. Adana bölgesinin sanayileşmesi, birçok büyük sanayi işletmesinin kurulması, yakın yıllarda yalnız güney Türkiye'nin çehresini önemli ölçüde değiştirmekle kalmayacak, aynı zamanda Adana proletaryasının sınıf bilinci düzeyini de değiştirecek. Bu karmaşık ortamda Salih'in grubu yine de Adana işçileri arasında belirli bir işi başardı ve bu çalışmalar bugün gelişme aşaması yaşıyor. Örneğin, Mersin'de hamallar teşkilatı kuruldu. Hamallarda, elbette ki, sınıfsal içgüdü ve özbilinç yok, ama belirli bir propaganda ve eğitim çalışması sayesinde geliştirilebilir. Söz konusu teşkilatın yönetimine ve işçi yığınları arasına girecek parti kadroları bir yana, bu propaganda ve eğitim işini yürütecek bir işçi gazetesine ihtiyaç var. Tarsus dokuma ve köy işçileri arasında da çalışmalar yürütülüyor. İlginç bir husus şu ki, Tarsus'ta dokumacıların kardeşlik ocakları ve köylülerin kardeşlik ocakları var. Bu kuruluşlarda hiç bir sınıfsal unsura yer verilmiyor ve tüzüklerinde birçok dinsel madde bulunuyor. Örgütlenme biçimi olarak bunlar 12-13-cü yüzyıllarda Avrupa'da varolan dokumacı loncalarını andırıyor. Bunların içinde çalışmaya başlandı ve yığın çalışmalarına gruptan bir yoldaş verildi. Bunlardan iki tane Adana'da da var. Biri makinistlerin, diğeri dokumacıların. Her ikisi de teşkilat olarak daha düzgün, ama tüzükleri hayli belirsiz. Ankara'da oluşturulan bir tür sendikalar merkez kurulu politik koşullar yüzünden etkisini taşraya taşıyamadığı ve pratikte yalnız bu şehir boyutunda önem taşıdığı için, bu sendikalar merkez kurulunun güney bürosunu inşa etmek amacıyla tüm Adana bölgesinde sendikalar örgütlemek ve bütün bu sendikaların konferansını düzenlemek için hazırlıklara başlama kararı alındı.

Böylece, bu iş başlatıldı. Ama, onu sürdürmek ve mantığın gerektirdiği sonuca ulaştırmak gerekiyor. Ekonomi Komisyonu çalışmalarını bitirmedi ve işine devam etmek için yakın bir zamanda Adana'ya geri dönmeyi düşünüyor. İşbu mektupta ve ilavelerinde yer alan bütün materyaller, yalnız ana hatları çizen bir taslak niteliğindedir. Daha ayrıntılı veriler bir sonraki mektupta yer alacak, ekonomik etmenler analizi ise Ekonomi Komisyonu'nun bülteninde iletilecektir.

Komünist selamlarımı sunarım.
İmza (Raevski)

N.B.
İşbu rapora eklenen ve en başta Suriye ile ilgili değerli ilaveler KEYK'na, bizzat Karahan yoldaşa gönderilmiş olup, acilen oradan istenmesi rica olunur.

İmza (Raevski)[4352]

29 Mayıs 1922. *Moskova'dan Ankara'ya dönmekte olan Ali Fuat Paşa, dün geldiği Kastamonu'da bazı kurumları ziyaret etti. Açıksöz gazetesi idarehanesine de uğrayarak gazetenin sorularını cevapladı. Ankara'ya bir görev için döndüğünü, yerine başkatibini bıraktığını söyledi. Rusya'da komünizmden dönüş olarak adlandırılmış olan uygulamaların da durdurulduğunu, dönüş olmadığını anlatan Ali Fuat Paşa, Türk-Rus ilişkilerinin iyi olduğunu, iktisadî ilişkilerin gelişmekte olduğunu belirtti ve Enver Paşa'nın Türkistan'da Sovyetler aleyhine giriştiği hareketi Ruslardan öğrendiğini bildirdi*.[4353]

Mayıs 1922. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine maddî yardımlarına dair bir döküm:

> Şevket Süreyya Aydemir, Ankara hükümetinin Sovyetler'den, Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırdıkları süreç boyunca yılda 10 milyon altın ruble istediğini ve 1920 yılı boyunca Türkiye'ye yaklaşık 5 milyon altın ruble gönderildiğini söyler. Aydemir'e göre, 1921'den 1922'ye kadar 10 mılyon altın ruble daha alınmıştır. Karal ise, Sovyet kaynaklarının Türkiye'ye yapılan mali yardımın aşağıdaki tutarlarda teslim edildiğini belirttiğini söyler; Eylül 1920'de konsolos I. Upmal-Angarskii Erzurum'a 1 milyon altın ruble ve 200,6 kg külçe altın getirmiştir. 1921 Nisan'ında antlaşmayı takiben Yusuf Kemal 4 milyon altın ruble almıştır. Mayıs-Haziran 1921'de Binbaşı Saffet'e 1,4 milyon altın ruble teslim edilmiştir. Kasım 1920'de General Mihail Frunze (Ukrayna'daki Sovyet kuvvetlerinin başkomutanı) Trabzon'a gelirken yanında 1,1 milyon altın ruble getirmiştir. 1922 Mayıs'ında büyükelçi Aralov Ankara'ya 3,5 milyon altın rubleyle gelmiştir. Karal ayrıca, iktisat vekili Hasan Fehmi'nin, son sözü edilen ve ödemenin de son taksidi olan miktarın ödenmesi üzerine Aralov'a toplam 10 milyon altın rublelik bir alındı makbuzu verdiğini belirtir. [..]
>
> Sovyet tarafındaki anlatımlarda yardıma dair tam bir listeye rastlanmaz ve arşivlerdeki dökümanlar da tam anlamıyla tutarlı bir görüntü sergilemez. Bazı belgelere göre, Moskova Antlaşması'nın imza sürecinde Türkiye'yle bir anlaşmaya varıldı ve Türkiye'ye 10.000.000 altın ruble tutarında bir ödeme yapıldı. Bu miktarın 5.400.000 rublesi Türkiye'ye aynı yılın nisan, mayıs ve haziran aylarında aktarıldı. Bir diğer 1.100.000 altın rublelik miktar da 1921 sonunda Türk hükümetine gönderildi. 29 Aralık 1921'de ve 29 Nisan 1922'de Sovyet hükümeti Novorosisk'teki Türk konsolosuna büyük miktarda mayın, top, tüfek ve başka silahlar teslim etti. 1922'de Türkiye'ye bir fişek fabrikası kurması için gerekli ekipman verildi. 3 Mayıs 1922'de Sovyet hükümeti 10 milyon altın rublelik kredinin son taksidi olan 3.500.000 altın rubleyi Türkiye'ye gönderdi.[4354]

1 Haziran 1922. *Geçen Nisan'da imzalanan siyasi anlaşmanın öngördüğü ekonomik ve ticarî andlaşmalar bu arada Ankara ve Moskova'da onaylandı. 1 Haziran'da yürürlüğe girdi. Anlaşmalar iki ülkeyi, politik olduğu kadar ekonomik bakımdan da birbirine sıkı sıkıya bağlıyordu. Ankara, Sovyet ticaret komisyonunun talimat ve arzuları dışında ekonomik alanda hiçbirşey yapamaz. Komisyon başkanlığını Yoldaş Oriachine yürütmektedir. Ünvanı da ikinci bir elçi gibi "Ankara hükümeti nezdinde ekonomik temsilci" idi. Bu komisyon ekonomik ve ticarî andlaşmalar gereğince Anadolunun muhtelif yerlerine gönderdiği birçok temsilci ve memurla Kilikya'da, Adana'da ve Mersin'de -oralarda daha önceden profesör Goldman ve yoldaşlar Rajelenkski ve Mihailof bulunuyordu- faaliyet gösteriyorlardı. Ekonomik andlaşma gereğince içerdeki başlıca şehirlerde bolşevik kooperatifler ve nakliye merkezleri kuruldu. Bütün bu teşkilatlar, Batı'nın boyunduruğundan Türkiye'nin kurtarılması, ekonomik bağımsızlıkla beraber siyasi bağımsızlığa kavuşturulması ihtiyacı maskesi altına gizlenmiştir*.[4355]

[4352] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 668-673 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 208-213. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4353] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 451.

[4354] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138-139.

[4355] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 52-53.

Sovyetlerin 1 Eylül 1920'den bu yana parasız olarak verdikleri silahlar: Tüfek: 37.812, fişek: 44.587 sandık, makinalı tüfek: 324, top: 66, top mermisi 200.573, top kaması: 11.[4356]

RUSLARIN HEDİYE VERDİKLERİ
(1.9.1920 - 1.6.1922 tarihleri arasında) (Belge : 118)

	Tüfek adet	Fişek sandık	Ağır ve hafif makinalı tüfek adet	Cinsleri	Top adet	Cinsleri	Mermi adet	Kama adet
	392	6749	—	Türk	12	7.5 Fransız sahra	23400	—
	3855	3554	15	Alman	28	8.4 İngiliz sahra	28066	—
	11820	12683	50	Rus	6	12 Fransız muhasara	1785	—
	10328	11744	139	İngiliz	6	11 İngiliz obüs	1322	—
	10571	8600	40	Manliher	3	15 sahil	6600	—
	341	244	80	Fransız	11	Rus sahra	76000	—
	480	13	—	Japon	—	Krupp obüsü	4000	—
	25	—	—	Meksika	—	7.5 luk Japon	—	11
	—	1000	—	Büyük çaplı mavzer ve martin	—			
					—			—
Toplam :	37812	44587	324		66		200573	11

Tablo. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine askerî yardımlarına dair bir cetvel.[4357]

Aralov, Karahan'a rapor keşide eyledi. Ali Fuad (Cebesoy) vakası ve Cenova Konferansı, TBMM Hükümeti çevrelerinde Britanya ile Sovyet Rusya'nın uzlaştığı cihetinde yorumlanmaktadır. Matbuat ve İstihbarat Müdürü Ahmed Agayev, Sovyet Rusyacıdır:

Sayın Lev Mihayloviç,

Birinci;

Ali Fuat Paşa konusu üzerine. Ayın büyük bir kısmı Ankara'da Ali Fuat olayı çevresinde gelişti. Mustafa Kemal Paşa'dan başlayıp, halka kadar herkes Moskova olayını konuşuyordu. İlk başta bu olay, Cenova Konferansı'nda Moskova'nın İngiltere ile anlaştığı ve İngiltere'nin Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulması şartını koyduğu şeklinde yorumlandı.

Herkes karamsarlığa kapılmıştı ve Türkiye'nin yalnız kaldığını söylüyordu. Herkes Türkiye'yi terk etmişti. Tek dostu Sovyet Rusya vardı, o da verdiği sözlerden dönmüş ve Türkiye'yi yalnız bırakmıştı. Artık kimseye güvenilmemeliydi. Bu küçük burjuvalara has konuşmalar, sokakta, askerler ve aydınlar arasında dolaşıyordu.

Meclis'in gizli oturumunda, Mustafa Paşa ve Bakanlar Kurulu Başkanı, ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa konuşmalarında, "Biz batımızdan ve doğumuzdan düşmanlarla çevriliyiz" diye haykırdılar. Aynı yukarıdakiler gibi aşağıdakiler de paniğe kapıldılar.

Bu şüpheleri Mustafa'yla, Yusuf Bey'le ve Anadolu Ajansı'nın bütün yöneticileriyle, Ahmet Agayev ve diğerleriyle yaptığım uzun görüşmelerde ve resmî bir nota göndererek ve bu konuda Ankaralı subayların yayımladığı *Hâkimiyet-i Milliye*'deki röportajla dağıtmayı başarabildim (Nota ve ropörtaj 1 ve 2 nolu ekte).

4356 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 455.
4357 Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922,* 1988, c. 1, s. 219.

Bu şık, siyasal ve uluslararası bir karakter taşıyor. Bu şık ortadan kalktığında, bütün açıklamalar ve konuşmalar artık sadece Türkiye'nin ve milletin, temsilcileri nezdinde hakarete uğradığı ve Türkiye'ye güvensizlik duyulduğu vb. noktasında toplandı. Bu olgu ve onun dış etkenleriyle ilgili olarak:

Benim durumum oldukça zorlaştı, çünkü ben bu işin içeriğini bilmiyordum. Aldığım bölük pörçük ve kötü şifrelenmiş telgraflardan dolayı, meselenin ve suçlamanın özünü anlayamıyordum. Bende Türk Büyükelçiliği'nin çalışanlarının ajanlığıyla ilgili bir kanıt yoktu. Hatta aramanın evde mi yoksa Büyükelçilikte mi yapıldığını bile tam olarak bilmiyordum. Tam o sıralarda Ali Fuat, Dışişleri Bakanlığı'nı rapor yağmuruna tuttu (Ali Fuat, görevlilerini Trabzon'a yolladı ve onlar, oradan bilgileri telefonla ilettiler). Bana hemen çeşitli suçlamalarda bulundular: 1. Elçilikte arama yapmak (hariçez memleket* hakkının ihlali), 2. Şifreli telgraflara zorla el koymak, 3. GPU'da elçilik çalışanlarını dövmek, 4. Birinci sekreterlikte arama yapmak, 5. Elçilik çalışanlarına karşı kaba davranışlar sergilemek.

Bu konuda, gerek Mustafa gerek Yusuf, kendi temsilcilerine, suçları kanıtlanıncaya kadar inanmamak hakları olmadığını, Türk hükümetinin başları olarak inanmakla yükümlü olduklarını ve hükümetin Ali Fuat'ın faaliyetlerini onayladığını beyan ettiler (gelişinde ondan resmen özür dilenmedi) ve bu olayla, Sovyet hükümetinin Türk halkına hakaret ettiğine işaret ettiler. Ben de aramanın evde yapıldığını ve elçilik çalışanlarının casusluğa karıştıklarını vb. söyledim. Mustafa, Ali Fuat ve çalışma arkadaşlarının casusluk yapabileceklerini hiçbir şekilde düşünemediğini, zira; onların Sovyet Rusya'ya karşı ajan faaliyeti yürütmek için değil, tam tersine, dostluğu sağlamlaştırmak için gönderildiklerini söyledi. Ama eğer Sovyet hükümetinde hoşnutsuzluk ve şüphe oluştuysa, bu meseleyi başka bir yolla; Ali Fuat'ın faaliyetlerinin hukuka aykırılığının dostane bir şekilde gösterilerek çözülmesi gerektiğini, böylece Ali Fuat'ın hemen görevden alınacağını, ayrıca eğer elçilik çalışanlarına karşı büyük bir şüphe duyuluyorsa, karşılıklı anlaşma gereği tutuklanabileceklerini ve eğer gerekirse arama vb. yapılabileceğini belirtti. Eğer bizim elçilik çalışanlarımıza karşı şüphe duysalardı, önceden bizimle konuşmuş olacaklarını ve sorunu bize anlatarak çözeceklerini ekledi. Moskova'da da böyle yapılması gerektiğini söyledi.

Şüphesiz Mustafa kurnaz insandı; bana yeterli diplomatik cevapları verdi ve şöyle devam etti: "Bizim ordumuzu çok iyi biliyorsunuz. Biz, ordumuzu sizden gizlemedik. Siz, dost ülkenin temsilcilerisiniz ve dostluğumuzu devam ettirmeliyiz. Sizin sorularınızı sürekli cevapladım. Ali Fuat'ın da bu konudaki tutumu aynıydı. Bizim çıkarlarımızı savunan Kızıl Ordu'ya karşı neden ajanlık yapsın?"

Mustafa ve Yusuf'la ilk konuşmam, onların bakanlar kurulu ile görüşmeye ve görüşmeden sonra, Ali Fuat'a meselenin çözümü için kalmasını ve eğer gerekiyorsa meseleyi inceleme komisyonu kurulmasını öngören bir telgraf göndermeye söz vermeleriyle son buldu.

İlk konuşmalarda olduğu gibi son konuşmalarda da, görevlilerimizin kaba bir şekilde millete hakaret ettiklerine, Anadolu hükümetinin tamamıyla Moskova hükümetinin elinde olduğunu, TBMM elçisinin hakarete uğradığını ve hükümetin buna boyun eğdiğini konuşacak olan kendi halkları, İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri karşısında zor duruma düştüklerine, bunun kapütülasyon rejimine benzer olduğuna, bu durumun Müslüman dünyasında kötü bir etki yaratacağına vb. dikkat çektiler. Ve en iyi çıkış yolunun, Karahan Yoldaş'ın Ali Fuat'ın elini sıkması ve görevlilerin kaba davranışı dolayısıyla özür dilemesi ve böylece olayın kapanması olduğunu belirttiler. Eğer elçilik çalışanları, aktif olarak ajanlık işiyle uğraşıyorlarsa, onları ve hatta Ali Fuat'ın kendisini, halkın ve TBMM'nin güvenini istismar ettiklerinden ve dost ülkeye karşı aktif olarak suç faaliyetine girdiklerinden dolayı mahkemeye vereceklerini söylediler. Onları cezalandırmaya hazır olduklarını, ancak ilk iş olarak, usulen, açıkça, en basit ve dostça bir şekilde elçiye hakaretten dolayı özür dilenmesi gerektiğini eklediler.

Her buluşmadan sonra, suçlamanın özünün anlatılması; elçilik çalışanlarının Sovyet Rusya ve Kızıl Ordu aleyhine kiminle çalıştıklarının; Beyaz Ordu'yla mı, Envercilerle mi, İngilizlerle mi, bildirilmesi ricasını tekrar ettiler.

* "Hariçez memleket, yabancı bir devlet nezdine gönderilen diplomasi memurunun, vazife ifa ettiği memleket toprakları üzerinde değil de, temsilcisi olduğu memleket topraklarında ikamet ettiğini kabul eden kavramdır." (Perinçek, 2014, s. 374, dipnot 3).

Bu olay çalışmalara nasıl yansıdı? Çok kötü. Çalışmalar durmak üzereydi.

İlkönceleri üst düzey yetkililer bile bana soğuk davrandılar. Fakat, gerçekten, birkaç gün önce, ilişkiler yeniden başladı, ancak sadece görünüşte. Aralarında benim ve elçilik çalışanlarının etrafında oluşan dostların da olduğu orta ve alt düzey yetkililer, büyükelçilikten uzaklaşmaya başladılar. Ziyaretlerini tamamen kestiler.

Ticari ilişkiler de sürüncemede kaldı. Mustafa ve Yusuf'la yapılan görüşmelerde çözülen ticari işler, notalarla, yazışmalarla, tartışmalarla hukuki temelde hemen hemen resmî bir karakter kazanmıştı. Birçok acil mesele kaldı. Örneğin; Mersin Konsolosluğu'nun açılması, bu konuyla ilgili altta yazacağım, gemilerle ilgili sorunlar (Enosis vd.) ve hızla ve basit yoldan çözülmesi umulan, en önemli güncel sorun, Enver-Buhara-Galip Paşa sorunu, değişik şekillerde ortaya çıkan nedenlerle yavaşladı. İstihbarat zayıfladı, çünkü şimdi herkes bizden korkuyor.

Türk hükümetinin hal ve gidişine, onların elçiliğimizdeki ajanlarına dikkat çekmek gerekir. Karşı baskına uğradık. Kısa bir süre içinde bir yerlerde arama yapılacağı ya da bizi komünistlerle basacakları veya hırsız baskını görünüşüyle kurye postamızı basacakları vb. yönünde bilgiler aldık. Bütün önlemleri aldık. Ancak şimdilik her şey yolunda ve bunu yapacaklarını düşünmüyorum.

Bu olay yüzünden bir hayli eksi puan aldık. Türklerin ajan faaliyetinin yakalanmasındaki artı, eksiden fazla mı, bilmiyorum.

Eksilere Fransızların Anadolu'daki ısrarcı ekonomik ve politik çalışmalarını da eklemek gerekir. Fransızlar Anadolu'nun her köşesine koşturuyorlar, propagandalarını yapıyorlar, ilişkilerini güçlendiriyorlar, yaltaklık yapıyorlar. Bu durumu, İngilizlere durmadan söven, ancak Fransızlara dokunmayan Anadolu Ajansı'ndan değerlendirebilirsiniz. Ve tam bu sırada Ali Fuat olayı şiddetleniyor. Tabii ki Fransızlar bu duruma seviniyor. Manevi olarak zayıf düşmüş Türkler, Fransızlardan daha fazla medet ummaya başlıyor ve Batıcıların sayısı artıyor. Türklerin Fransızlarla güçlü ve köklü ilişkileri, yeni motorunu buluyor ve elverişli koşullarda gelişiyor. Yeni bir proje olan, bir Fransız firmasının Fransız-Türk bankası kurmasına aşağıda değineceğim.

Burada sadece şunu belirteyim ki, Ali Fuat olayı, fazladan bir artı verdi, belki çok önemli değil, ancak Fransızlar için yararlı, bizim için ise olumsuz oldu.

Doğu insanı, küçük şeyleri ve dış görünüşü hemen damgalıyor. Özellikle Türkiye şu an daha hassas. Türkiye, kapitülasyonlardan kurtulma mücadelesi veriyor, bağımsızlığı için savaşıyor ve bu sırada kitleler, elçilerine hakaret edildiğini, onlara para veren, yardım eden ülkenin hakaret ettiğini öğreniyorlar. Arkasından bu durum ülkenin tekrardan satıldığı, başka bir elin yeni kapitülasyonlar yaptığı izlenimini yaratıyor. Bu ilk izlenim çok derin ve güçlü.

Belki durum sonradan anlaşılacak, ancak olayın ilk şiddetli anında söylentiler, abartılı anlatımlar ülkede dolaşıyor ve onu ortadan kaldırmak ilerde zorlaşacak. Çünkü basın az ve zayıf; kuşkusuz açıklamak kendisine de zarar verecek. Bunu da hesaba katmak gerek. Ancak bunu halktan saklamak imkânsız. Rusya'yla ilgili izlenimler, az olduğu kadar güçlü ve ilgi çekici. Rusya'yla karşılıklı ilişkiler herkesi ilgilendiriyor ve herkes hızlı bilgilenmeye başlıyor. Düşmanlarımız, kuşkusuz, bu durumu bize karşı kullanmak için, özenle gayret sarf ettiler, dostlarımız ise şaşkınlık içindeydi, çünkü doğru bilgi alamıyorlardı. Onlar bizden gelen haberlere yavaş yavaş daha az inanmaya başlıyorlardı, arkasında başka şeyler arıyorlardı. Rusya çok uzak değil, ancak Rusya'nın özü hâlâ bilinmiyor.

Ayrıca buna Galip Paşa ve Batum'daki bir yığın olayı da eklemek gerekiyor. Batum'da aramalar sonucu pasaportlarıyla silahlarına el konulması, Tiflis Büyükelçisi Muhtar Bey'in eşinin soyulması vb. Bütün bu yapılanlar havayı bizim için çok ama çok ağırlaştırdı.

Mustafa net bir biçimde konuşuyor: "Rusya bize artık güvenmiyor." Ben olayları abartmıyorum. İçinde bulunulan durumu yazıyorum; Ali Fuat olayı yüzünden içinde bulunduğum durumu yazıyorum.

Bu eğilimi dağıtmak için eski çizgimi sürdürmeye devam ediyorum. Toplumsal alanlarda daha sık ortaya çıktık, toplum adamlarıyla buluşmaya çabaladık, onları yumuşak bahanelerle kendimize davet ettik, halkta eski günlerin etkisinin yeniden oluşması için gazetelerde imkân olduğunca bizle, elçilikle ilgili haberlere yer

ayrılmasına uğraştık, röportajlar ayarladık, gazetecilere ziyafet verdik. Röportaj büyük bir etki uyandırdı. Şu sıralar Büyükelçiliğimizle güven dolu ilişkiler yeniden oluşuyor. Türkler, Büyükelçiliğe veya yazlığıma yine her gün gelmeye başladılar. Çizgiyi yakalamış gibiyiz. Ali Fuat'ın gelişiyle durum kötü yönde biraz değişebilir, ancak çok sürmez. Tekrar hâkim konuma gelmeyi başardık.

Bugünlerde Mustafa'yla, olayda hiçbir siyasal meselenin olmadığı konusunda net bir anlaşmaya vardık, sorunu hallettik, elçilik çalışanlarının suçlarıyla ilgili bilgileri ayrıntısıyla aldım.

Ali Fuat'ın yardımcısıyla ilgili görüşmelere başlıyoruz. Kuşkusuz sorunu çözeceğiz. Her şeyin yolunda olduğunu düşünüyorum. Ancak Doğu politikasının öznel durumundan dolayı ve özellikle Türkiye'nin durumuyla ilgili, farklı bir politika yürütmemiz gerekiyor.

Buradaki en önemli olay, ev düzeninin bozulmuş olmasıydı. Belki de sorumlu yoldaşlardan birinin Ali Fuat'a gidip durumu açıklaması ve hatta huzurun bozulmasından vb. dolayı resmen özür dilemesi gerekirdi. Meselenin özü değişmezdi, ancak bu kadar büyümeyebilirdi. Böylece, elçilik çalışanlarını Moskova'dan uzaklaştırmak ve Ali Fuat'ı değiştirmek kolay olacaktı, hem de burada özel bir hoşnutsuzluk olmayacaktı.

Bu olayla ilgili olarak Yusuf Kemal istifa etti. İstifasında, Rusya ile bugüne kadarki dostane ilişkiler onun inisiyatifinde geliştiği için sorumlu olması ve Rusya'nın Türkiye'den uzaklaşması rol oynadı. Ayrılma mecburiyetini hissetti. İstifası kabul edilmedi.

Dikkat çekilmesi gereken başka bir nokta, Sovyet Rusya hakkındaki yazıların gazetelerde yayınının yasaklanması ve özellikle radyomuzun "Basın Bürosu Temsilciliği"nin bildirimiyle engellenmesi. Ancak bu yaptırımlar tam anlamıyla gerçekleşmedi. Birkaç gündür radyomuz engellenmedi. Bu konu hakkında bana ivedilikle açıklama yapıldı. Tamamen bizim tarafımızda yer alan basından sorumlu müdür Agayev'le uzun bir görüşme yapıldı. (Matbuat Müdürü Agayev'le görüşme 13 nolu ekte)

Sonuç: Olay, Ankara'daki çalışmaları durdurdu ve zorlaştırdı, toplum adamlarının bir kısmının Fransa'ya yönelmesini teşvik etti, Sovyet Rusya'ya güvensizlik yarattı. Gerçekten de, Yusuf Kemal gibi Türk siyasetçileri de kendilerini belli ettiler, ki onunla ilgili geçmiş mektuplarda samimi ve şekilci olduğunu yazmıştım.

Bu olayın başka bir açıklaması da var: Kendi kusurlarını şartlı olarak kabul ederken, Sayın Lev Mihailoviç, bütün olayları size mal ediyorlardı. Çiçerin Yoldaş olsaydı, daha farklı hareket ederdi diyorlar. Çiçerin bizim arkadaşımız, Türkiye'yi seviyor, o olsaydı bu olaylara mahal vermezdi, bizi utanılacak bir duruma sokmazdı diyorlar. Kuşkusuz, bunlar doğrudan konuşulmuyor. Konuşmalarında büyük bir sabırsızlıkla, Georgi Vasileviç'in Moskova'ya gelmesini beklediklerini ima ediyorlar.

Pek çok kaynaktan bana aktarıldığına göre, Türkler sizi Türk fobisi olan bir kişi olarak görüyorlar. Ve olaylar, siz, Çiçerin Yoldaş'ın yerine vekâlet etmeye başlayınca alevlendi. Bu yüzden sizin Türklere derin bir sevgisizlik beslediğinize ve Rusya'yla Türkiye'nin arasını açmaya çalıştığınıza kesin olarak inandılar. Bütün Kafkas meselelerinde Legran Yoldaş'ın suçlu olduğunu düşündükleri gibi (vizeleri engelleme, sınır meselesi vb. vb.), Ali Fuat olayında da bütün suçun Karahan Yoldaş'ta olduğunu düşünüyorlar.

Yusuf Kemal Bey bana, Ali Fuat olayı çözülünce, benimle aralıksız birkaç saat konuşma ricasında bulunacağını, zira Kafkas meseleleriyle ilgili birçok belge topladığını söyledi. Bana göre bu konuşma sadece Kafkasya konusunda değil, aynı zamanda Legran Yoldaş'la da ilgili olacak.

Ancak bu yarının meselesi. Ben şimdilik [Sabataycı Ali] Galip [Pasiner] Paşa, Enver ve Buhara hakkındaki ikinci meseleye geçiyorum.

Size daha önce yazdığım gibi Galip Paşa, dönüş için iki buçuk aydır hazırlanıyordu ve bütün misyon, iki özel kurye Nazari ve Muhammedinov'un Buhara'dan gelmesinden sonra gönderilmişti. Onlar Türk elçisini Buhara'ya çağırmakla görevlendirilmişlerdi.

Ben Ankara'ya geldiğimde Buhara elçileri buradaydı ve Galip Paşa'nın (Buhara'ya) gönderilmesi çoktan emredilmişti. Konya valiliği görevinden alınmıştı.

Ankara'ya gelişimle hemen beni ziyaret ettiler. O zaman size mektup ve telgraflarla Galip Paşa'nın Buhara'ya gönderilme hazırlıklarıyla ve onun özellikleriyle ilgili yazmıştım:

Galip Paşa, üstlerinin emirlerini iyi şekilde yerine getiren bir kemalisttir. Hiçbir zaman Enver yanlısı olmamıştır ve şu anda onlara karşı bir konumdadır ve onu desteklemeyecektir, meğer ki, Mustafa gerekli emri versin. Oldukça munis ve neşeli bir karaktere sahip. Konya'da Mustafa'ya karşı Sultan yanlılarının ve Yunan ajanlarının örgütlediği ayaklanmayı hiç zaman kaybetmeden kararlı bir şekilde bastırarak ve ortadan kaldırarak yararlılık gösterdi. Bu ayaklanmanın örgütlenmesine mollalar ve mevlevi tarikatı da katılmıştı.

Elçilik Birinci Sekreteri Ruşen Eşref [Ünaydın], Mustafa'nın yanında ne danışman ne de sekreter olarak çalıştı.

Yurtdışında bir yerlerde eğitim almış, Fransızcayı mükemmel konuşuyor, iyi şarkı söylüyor ve edebiyatı biliyor. Rus klasiklerini Fransızcadan Türkçeye çevirmiş ve çeviriyor. Turgenyev ve diğerlerinden bazı eserler çevirmiş.

Birkaç kez Galip Paşa'nın misyonu hakkında, özellikle Enver taraftarı olmadığına dair bilgi alma imkânım oldu.

Galip Paşa, Ankara'dan 12 Nisan'da ayrıldı. Galip Paşa hakkında 134 nolu ilk telgrafi 13 Şubat'ta, 330 nolu ikincisini 18 Mart'ta gönderdim ve 15 Mart tarihli 3 nolu mektupta bilgi verdim. Sizden bir cevap alamadım. Ben de vize verilebileceği anlamına geldiğini düşündüm. Galip Paşa'nın misyonu, 12 Nisan'da Buharalı kuryelerle birlikte yola çıktı.

Buhara hükümetinden özel davetiye geldikten ve benim tarafımdan geçiş vizesi verildikten ve onların ayrılmasından bir hafta sonra, Buhara hükümetinin ihbarnamesinin hâlâ gelmediği bildirildi. Bu açıklama gerçeği yansıtmıyor gibiydi. Orta Asya'da gelişen olayların ve durumun sebeplerini açıklamak ve bunu takiben Buhara ve Orta Asya'daki elçilerimizin işlerini Türklerle eşgüdüm içinde gerçekleştirmek amacıyla, özel bir görüşme yapmaya karar verdim ve bu yüzden Galip Paşa'yı durdurmak gerekiyordu. O sıralar yazlık kiraladığı Trabzon'da durmalarını sağladım. Sekreteryası ise önceden Batum'a geçmişti, onlar da orada durduruldular. Ancak uzun süre böyle devam edemez. Bu durumdan bir çıkış yolu bulmak gerekiyor. Bu mesele üzerinde görüşmelerde bulunarak anlaşmaya varmamız gerekmektedir.

Mustafa, Enver hakkındaki görüşmemizde şunları söyledi: "Ben Enver'in karşısında bulunuyorum, onu maceracı olarak görüyorum ve bu konuda sizinle her zaman konuştum. Frunze ve Mihailov, Enver'in Türkiye'ye girmesine izin vermemi ve onunla barışıp beraber çalışmaya başlamamı bana önerdikleri zaman, barışmayacağımı açık bir şekilde bildirdim ve Sovyet Rusya'ya, onu uzaklaştırması ve ona karşı dikkatli olması yönünde tavsiyelerde bulundum, ki Sovyet Rusya benim sözlerimin doğruluğunu kendisi gördü ve maceracılığa karşı fazlasıyla güç sarf etmek zorunda kaldı. Aynen böyle oldu. BEN, ORTAK BİR CEPHE KURULMASINI KABUL EDİYORUM, ANCAK HEPSİNDEN ÖNCE GALİP PAŞA'NIN BUHARA'YA GİRMESİNE İZİN VERİN, O BENİM TARAFIMDANDIR. Ona, Enver'e karşı siyaset yapması emrini verdim. O Enver'e karşıdır ve sizin için hiçbir şekilde tehlike oluşturmaz. ONUN GÖREVİNİN ENVER'E KARŞI OLDUĞUNA DAİR GARANTİ VERİYORUM. BENİ ENVER'E KARŞI ORTAK BİR CEPHE OLUŞTURMAYA ÇAĞIRIYORSANIZ, BANA İNANIN." MUSTAFA KEMAL ARAMIZDAKİ SORUNLARI BİR SÖZCÜKLE ÇÖZÜYORDU.

Yusuf Kemal Bey bu meseleyle ilgili biçimsel görüşler ileri sürüyor: "Türkiye, bağımsız bir ülke, Buhara da öyle. Bu sebeple bağımsız bir şekilde elçilerimizi değiştirme hakkına sahibiz, ancak Sovyet Rusya, elçimizin geçmesine izin vermeyerek egemenliğimizi ihlal ediyor" ve bu havayla, benzeri şeyler söyledi.

Bütün bu konuşmalar ve tartışmalar, Ali Fuat ile yaşanan olayın sonucu. Bu olaya kadar böyle görüşmeler olmamıştı, eğer olduysa da, sadece Yusuf'la. Mustafa, bizim önerilerimiz üzerine her zaman ortak noktalarda buluşuyordu ve iş eğer Dışişleri Bakanlığı'nda dü ğümlenirse, Mustafa, benim bildirmem üzerine bir sözcükle meseleyi çözüyordu. Şimdi ise, bütün görüşmelerde tavır alıyor ve utanmamızı sağlamaya çalışıyor.

Halk ve kitleler içinde Enver'in maceracılığı hiçbir şekilde olumlu bulunmuyor.

Değişik temsilcilikler arasında, özellikle Batıcılar arasında, Orta Asya'yı karıştırma yanlıları var. Ankara'da çıkan dinci gazetenin redaktörü ".....", [*Belgenin aslı böyledir. (Perinçek notu)*] elçilik tercümanı Valiev'le görüşmesinde, Sovyet Rusya'nın Orta Asya'da ve Kafkasya'da emperyalist politika yürüttüğünü, kendisinin

Azerbaycan'da İngiliz hükümetini Ruslara tercih ettiğini, Mısır'daki rejimin bizim "kolonilerden" daha iyi olduğunu belirtti.

Tekrar ediyorum, bütün Anadolu Türkiyesi bize meyilli, ancak bununla birlikte, çoğunluk, Enver'in ayaklananların tarafında olduğuna ve bu yüzden de İngiliz ajanı durumuna düştüğüne inanmıyor.

Enver'i gözden düşürme faaliyeti geniş Türk çevrelerinde etkili oluyor, ancak yine tekrar ediyorum, Moskova'daki Ali Fuat olayı ve onun Ankara'ya dönüşü yine ekşi elma tadı veriyor ve işin gelişmesini engelliyor.

Eğer Galip Paşa'yı Buhara'ya bırakmamız, durumu zorlaştıracağı için imkânsızsa, onu Moskova'ya çağırmamız gerekmektedir. Buhara ve Orta Asya'daki ortak işlerimiz konusunda sebepler ileri sürerek anlaşmamız gerekir. Orada onu her taraftan zorlayın. Bunu yapmak gerekiyor ya da Mustafa'nın Enver'e karşı beraber ortak çalışma ve ortak cephe sözünü ve güvencesini kabul ederek küçük bir ihtimal de olsa Galip Paşa'nın Buhara'ya girişine izin vereceğiz.

Mustafa Paşa, Dresden'deki Cemal Paşa'dan bir mektup aldı. Bana mektuptan pasajlar okudu. Mektup, 12 Nisan tarihli. Cemal Paşa, Enver'in maceracılığı üzerine yazmış ve Mustafa'ya Afganistan emirine acilen kurye yollamasını ve Enver'in maceracı faaliyetlerinin Doğu için tehlike olduğuna dikkat çekerek, emiri, Enver'le ilişkisini kesmesi için ikna etmesini öneriyor.

Paşa, bu amaçla Cemal Paşa'nın kendisinin bu işi üstlenmesini ve gitmesi gereken yere Mayıs sonunda gitmesini sağlamak için benden size acilen telgraf göndermemi rica etti. Ona göre, Cemal bu işe herkesten daha fazla uygun. Size telgraf çektim, ancak şu ana kadar sizden bir cevap alamadım. Mustafa, pek çok kez işlerin ne durumda olduğunu ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a gidip gitmeyeceğini sordu.

Sonuç

Galip Paşa'yı, Enver'in düşmanı olarak bırakabiliriz ve böylece benim itibarımı pekiştirebiliriz, ki benim vize vermeme rağmen, Legran o zaman vizeleri iptal etti. Bir taraftan Mustafa'nın basılmış konuşmasıyla bir sonuç alırken, bir taraftan halk içinde Enver'e karşı faaliyet yürütüyorum.

Gelişen olayların tipik özelliğini, Türk gazetecilere verdiğim öğle yemeğinde Afgan elçisinin yaptığı konuşma yansıtıyor. Bayramın ikinci günü gazetecileri yazlığıma öğle yemeğine davet ettim. Hiç beklemediğimiz bir şekilde haber vermeden Afganistan Büyükelçisi geldi. Yemeğin sonuna doğru ben, İngilizlerin Orta Asya'daki faaliyetlerini anlatırken geldi. Söz istedi ve hararetli bir şekilde, Afganistan'ın hiçbir zaman Sovyet Rusya'ya karşı hareket etmeyeceğini, emirin İngilizlere karşı savaştığını, ancak eğer Buhara'da ve Türkistan'da Sovyet Rusya'ya karşı faaliyetler olursa, Afganistan'ın bu olaylardan sorumlu olmayacağını, sorumluluğun Moskova'nın Orta Asya'ya gönderdiği, emperyalist politikalar yürüten, halkı inciten vb. ajanlarda olacağını belirtti. Kuşkusuz, Moskova'nın bu politikaları onaylamadığını, ancak bu insanların Rusya'nın Doğu politikasını darmadağın ettiğini ve İngilizlerin eline düştüğünü söyledi. Bu sözler, Afganistan'ın Doğu Buhara'daki, Kuşka'daki istekleriyle, Orta Asya'daki olaylar (Kuşka'yı ve Merv'i ima ederek) hakkında bilgileri olmasıyla ve Enver'in himaye edilmesiyle açıklanabilir.

Üçüncüsü

Askerî durum belirsizliğini koruyor. Son günlerde muhalif eğilimli vekiller arasında, asker firarının arttığı yolunda söylentiler dolaşıyor. Eğer bu böyle devam ederse, sonbahara kadar ordu eriyecek diyorlar.

Bence bu söylentiler fiilî duruma pek uygun düşmüyor ve bizim Beyaz Orducuların söylentilerini hatırlatıyor. Kuşkusuz firarlar, her orduda böyledir, yaz aylarında artar; ancak durumu yansıtmıyor, hiçbir korkunç tarafı yok. Firarlarda ordunun ve ayrıca cephe gerisinin moral durumu ve barış görüşmelerinin belirsizliği de kısmen rol oynuyor. Ordunun örgütlenmesi devam ediyor. Ordu, var olan önderlerin yönetiminde iyi bir işleyişe sahip. Bu yönetim, orduyu yeniden şekillendirerek, hem merkezî örgütlenmesini, hem de seferberlik meselesini sıkı bir şekilde takip ediyor ve düzenliyor. İtilaf Devletleriyle görüşmeler durduruldu. İtalya ve Fransa'nın, İzmit'teki ilk görüşmelerde anlaştıkları, ancak İngiltere'nin kabul etmediği yolunda bilgiler var. Curzon, Hıristiyanların durumunu incelemek için Anadolu'ya heyet gönderilmesini önerdi. Yakın bir zamanda İtilaf

Devletlerinden cevap bekleniyor. Lord Curzon'un Anadolu'daki Hıristiyanların durumunu incelemesi için heyet gönderme önerisi büyük öfke yarattı. Bu konuyla ilgili istihbarat bülteni hazırladık. Büyük çapta belge bulacaksınız. Radyo ve telgraf aracılığıyla size, buradaki basın bürosunun radyoda yayınlanması için hazırladığı düzeltmeyi yolladım, ki İngiltere, belgeleri İstanbul'da yasaklamıştı. Ricamı yerine getirdiniz mi bilmiyorum.

Curzon'un teklifine cevap olarak, Hindistan'da ve İngiltere'nin diğer kolonilerinde Müslümanların durumunu incelemek üzere komisyon hazırlanması fikri var. Hatta bu meseleyle ilgili olarak, Sovyet Rusya'ya incelemelere katılma teklifiyle başvurmayı da düşünüyorlardı. Bu öneriyle Amerika'ya ve Rusya'ya başvurmayı düşündüler. Bugünkü *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazısında, Ahmet Agayev Bey bu konuyu gündeme getiriyor. Agayev, İngiltere'nin düzenlediği komisyona karşı, Hindistan'daki Müslümanların durumunu inceleme komisyonu kurulmasını öneriyor. Ancak bu amaçla kimi davet edeceğini söylemiyor.

Dördüncüsü

Ülkenin iç durumu çok ağır. Vergiler ve ağır savaş durumu köylüyü zor durumda bırakıyor. Reformlar hakkında sadece meclis kürsülerinden konuşmakla yetiniliyor, aynı zamanda köylünün ülkenin efendisi olduğu söyleniyor. Meclisin bazı üyeleri kendini halkçı olarak tanımlıyor. Örneğin; Erzurum vekili Salih Efendi, eski Millî İktisat Bakanı Sırrı Bey ve diğerleri, toplam 30-40 mebus, devam eden savaş ve yapılamayan iç reformlardan dolayı ülkede hoşnutsuzluğun güçlü bir şekilde arttığını devamlı söylüyorlar.

Aynı esnada yetkilerin bırakılması ve köylüleri örgütlemeye girişme konusunda bir öneri yapıldı. Onlara mebusların unvanlarının kaldırılmasını önerdim. Kuşkusuz, onların gezilerine karşı çıkmadım, tam tersine yararlı görüyorum, ancak şu an herkes için ortak amacı görmek lazım: sultan hükümetiyle mücadelede, onu İtilaf Devletleri ve Yunan ajanlarıyla birlikte yok etmek ve kendi bağımsızlığını kabul ettirmek. Her zaman, güçlü kuvvetli köylü partisi örgütlenmesine gidilmesinin, önlerine belirli bir hedef koymalarının ve programını hazırlamanın gerektiği propagandasını yapıyorum. İçlerinden hepsi kabul ediyor, ancak birleşmekten korkuyorlar. Mustafa'nın gözlerini korkuttuğunu, birbirlerine güvenmediklerini, kimsenin Mustafa'dan başka otorite tanımadığını, eğer elçi bu işi üzerine alırsa, Mustafa'nın inanacağını, o zaman dikkatlerini bu çalışmaya verebileceklerini söylüyorlar. Yılgınlık çok fazla. Örgütlü sol bir muhalefet yok. Ne istediklerini, neye ihtiyaç olduğunu belirgin ve açık olarak ifade edemeyen, tek tek Meclis üyeleri var.

Ülkedeki köylüler arasında derin bir hoşnutsuzluk var, aynı hoşnutsuzluk şehir aydınlarında da mevcut. Faaliyet yok, program yok, tipik bir küçük burjuva tablosu. Bu gruba halkçılar adı verilmişti, ayrıca bu gruba potansiyel sosyalist sayılan 116 milletvekili de giriyordu. Demiryolları işçileri ve savaş sanayii fabrikaları arasında ilişkileri olan, daha örgütlü ama büyük olmayan komünist grubun Merkez Komitesi, aydınlardan oluşuyor ve ülkede etkileri az.

Son zamanlarda işçiler arasında TKP'nin Merkez Komitesi'ne karşı muhalefet artıyor ve Ankara komitesindeki komünist grup, berraklaşmaya başlıyor. Sosyalist işçi grupları komünistlere geçme eğiliminde, bir kısmı şimdiden geçmiş durumda. Ayrıca köylü reformlarının yapılmasına yönelik mücadele için temel çekirdek, komünistler, sosyalistler ve halkçılardan oluşuyor. Ancak burada düzeltme yapmak lazım: Bu grup elçiliğe büyük umut bağlamış durumda. Ben şimdilik iki sebepten dolayı ayrılıyorum.

İlk olarak, ben içişlerine karışıp Büyükelçiliğin itibarını lekeleyebilirim, hele hele son zamanlarda Ali Fuat olayından sonra. İkinci olarak, öğretici olmak gerektiği için, ipleri her zaman elde tutmak doğru değil. Kendi inisiyatiflerini kullanmaları ve eğer gerekiyorsa bunun için çabalamaları gerekir.

Anadolu için en zor mesele, maliye sorunu. Bu tamamen köylüyle ilişkili bir sorun. Köylüden toplanan vergiler sadece orduyu ayakta tutmak için değil. Ordusuz ve jandarmasız varlığını sürdüremezsin; demek ki devrim, ayaklanma ve anarşi beklenecek, zira toprak ağaları, zengin tüccarlar sınıfı az veriyorlar.

Hükümetin, muhalefet tarafından çıkmaz sokakta bulunduğu söyleniyor.

Muhalefet grubu için en tipik örneklerden biri de Mustafa'nın yetkilerinin uzatılması oylamasıydı.

Mustafa'ya karşı oy verenler yaklaşık 30 kişiydi. Aralarından bir kısmı özür diledi. Bir molla dua ederek, Paşa'ya karşı oy verdiği için af diliyordu.

Sağ birlikte hareket etmiyor. Sağ Batıcılardan oluşuyor. Zayıflar. Sovyet Rusya'ya soğuk durduklarından önünde sonunda bitiyorlar.

İşçiler ve öğrenciler arasındaki hareket, ilk olarak emekçi gruplarının aydınları arasında kendini belli etti. Bu hareket, sınıf dayanışması sayesinde sendikaları örgütlemişti. Bu hareket zayıftı; ilk başta biçimsel olarak vardı, ancak, sosyalist grup ve Tevfik Rüştü gibi esas olarak sosyalizan aydınlar, onu ele geçirmeye çalıştılar.

Bu noktada, benim önerim doğrultusunda hazırlanan ve ayrıntılı olarak sol muhalefet meselesine ışık tutan, Golman Yoldaş'ın raporunu ekliyorum. Ancak, bu alana eleştirel yaklaşmak, titizlikle süzgeçten geçirmek ve doğrulamak gerekmektedir (bkz.... nolu rapor). [*Numara okunmamaktadır. (Perinçek notu)*]

Ankara basını, son zamanlarda İstanbul hükümeti ve İngiltere meselesini daha çok aydınlatıyor, Fransa'ya hiçbir şekilde değinmiyor, tersine bazen olumlu işaretler veriyor.

Beşincisi

Fransız-Türk ilişkileri hakkında. Resmî düzeyde yürümüyor. Ancak, gizli temaslar yapılıyor. Meclis kaynaklarından aldığım bilgilere göre, Fransa, son zamanlarda Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini azaltması için Ankara hükümetine baskı uyguluyor. Ancak bunu, bir söylenti olarak ilettiler, doğrulatmak gerek. Ama ekonomik alandaki ilişkiler olabildiğince ilerliyor. Size bu konular hakkında önceki mektubumda yazdım. Bu rapora, benim tarafımdan ele geçirilen, Fransız-Türk bankasının projesinin kopyasını (5 nolu ek) ekliyorum. Veren kaynaklar güvenilir.

Yusuf Kemal Bey'in Mersin konsolosluğunun alacağıyla ilgili Adana ya da Mersin'de mesele hakkındaki net açıklaması, Fransa'yla ilişkileri kanıtlar nitelikte. Suriye'deki Sovyet etkisinden korkuyorlar.

Altıncısı

Dışişleri Halk Komiserliği'ndeki meslektaşların Türkiye'de daha fazla konsolosluk açılmayacağı yönündeki ve ayrıca İnebolu ve Adana'yı (Mersin) işaret eden kararını bildiren telgrafınızı aldım. Mersin meselesini ben ileri sürmedim. Ardından ...'nin [*İsim okunmamaktadır. (Perinçek notu)*] Mersin'e gittiği bilgisini aldım. Bu Ali Fuat olayına, Galip Paşa'nın durdurulmasına ve sırasıyla bütün Kafkasya'daki olaylara ve ilişkilerimizin zayıflamasından dolayı konsolosluk konferanslarının olmadığı bir zamana denk geldi ve Mersin Konsolosluğu meselesi durdu. Şimdi izin alınmasıyla ilgili kampanya yürütüyorum, ama Ali Fuat ile Galip Paşa meselelerinin ortadan kalkmadığını, ancak yine de yararlı olabileceğini düşünüyorum.

Yedincisi

Yunanlıların gemileriyle ilgili olay. Dış ticaret ataşeliklerimizi Yunan gemilerine yük vermemeleri konusunda uyarmak lazım. Sanıyoruz ki, "Enosis", uluslararası hukuk normlarına uygun olmayan işgalidir, ama yarın onlar, şu an Türklerin elinde bulunan toprakları da işgal edebilirler. Onların şu anki çekince kaydı şu şekilde: "Bizim gemilerimizi Yunanlılar ele geçiriyorlar. Gemilerimizin bize geri döneceğine dair bize garanti verin. Biz de size Yunanlı olanları geri verelim."

Azerbaycan elçiliğiyle ilgili sorunu çözmek gerekmektedir. Abilov Yoldaş parasız ve hiçbir şeyden haberi yok. Onun Bakû'yle ve Tiflis'le hiçbir bağlantısı yok. Nerdeyse hiç bilgi almıyor. Tam anlamıyla unutuldu. ASSC'ye [Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine], ona para yollaması ve Kafkaslar'la ilgili düzenli istihbarat sağlanması konusunda emir vermek gerekmektedir. Onunla dostça çalışıyoruz ve bana yardım ediyor.

Son olarak, yineliyorum, bana da aynı şekilde düzenli haber akışı gerekmektedir. Bu haber akışı, sadece güncel konularda değil, genel politikayla da ilgili olmalıdır. Benim düzenli çalışmam için buna gerek var. Örneğin; İngiltere ile, Almanya ile, Fransa ile, İtalya ile ilişkilerimiz hakkında ve genel Doğu politikasıyla ilgili bilgiler gerekmektedir.

Bu münferit olayda ayrıntıların üstünde durmak gerekiyor. Örneğin, ben Ali Fuat olayında aptal bir duruma düştüm. Türkler ayrıntılı haberler aldılar, bana ise çeşitli yerlerden söylentiler geldi. Çizgimizi, hareket tarzımızı düzeltmek, darbeyi savuşturmak için işleri yoluna koymamız gerekiyor. Elçilik çalışanları neyle suçlanıyor? Ali

Fuat ajanlıkla, ama hangi delillere dayanarak? Bunlarla ilgili hiçbir bilgi ulaştırılmadı bana. Elimde hiçbir doğru bilgi olmaması beni zor duruma soktu ve itibarımı sarstı.

Genel kültürel çalışmalar oldukça yavaşladı. Adana vilayetiyle ilgili ekonomi komisyonunda Türklerin huzurunda hazırlanmış bir rapor var. Raporu Golman Yoldaş yazdı.

Konya ve Adana gezileriyle ilgili belgeleri 2 nolu ekonomik bültene ekliyorum.

Bağlantımızı hâlâ tam olarak oturtamadık. Daha hızlı olur diye size Sivastopol'dan telgraf göndermeye çalıştık, ancak sizden gelen telgraflar bu yoldan ulaşmıyormuş. Komünist selamlarımla, ARALOV.[4358]

Ankara'nın resmî yayın organı "Hakimiyet-i Milliye"de, Aralof, Cenova'dan bahsederken şu açıklamayı yapıyordu: Cenova'daki delegelerimiz Almanya'yı Rusya'ya doğru çekmeyi başardılar. Almanya Cenova'da anladı ki, menfaatleri başkanlığını Rusya'nın yaptığı Doğu'dadır. İtilâf Devletlerinin aralarındaki çeşitli görüş ayrılıklarından yararlandığımızı söyleyebilirim. Biz inanıyoruz ki, bu ayrılıklar Cenova Konferansından sonra da devam edecektir ("İleri". 1 Haziran 1922)[4359]

2 Haziran 1922. *2 Haziran 1922'de KEYK Prezidyumu G. Safarov'un KEYK Doğu Şubesi'ne Başkanlık atamasını onaylamıştır. Başkan yardımcılığına S. Brike getirilmiştir*.[4360]

3 Haziran 1922. Aralov, Yusuf Kemal'e nota keşide eyledi. Adana ve Mersin mıntıkalarında tevkif edilen bazı Rusya vatandaşlarının Fransa'ya teslim edilmesini protesto ediyor:

RSFSC Türkiye Büyükelçisinin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Notası

3 Haziran 1922

Şimdi almış olduğum raporlardan öğrendiğime göre, Adana ilinde ve özellikle Mersin'de, hakları savunulmak şöyle dursun, açıkça görmezlikten gelinen çok sayıda Rus vatandaşı toplanmıştır. Bunların büyük bir kısmı Ankara üzerinden ülkelerine dönmek istediklerini açık bir şekilde bildirdiği halde, Ankara yerine İstanbul'a gönderilmiş. Haber aldığıma göre, uluslararası komisyon, mülteci olan bu Rus vatandaşları, Suriye'deki işgalci lejyonlarını izinsiz terk etmelerinden dolayı Fransız kumandanlığının askerî mahkemesine sevketmiştir. Oysa bu lejyonlar Arap halkı üstünde egemenlik kurmak ve emperyalizmden bağımsız yaşama eğilimlerinin boğulması için o bölgelerde bulundurulmaktadır. Vatandaşlarımız bu lejyonlara zorla alınıp, Arabistan ve Suriye'de yaşayan Arapların baskı aracı olarak hizmet etmek istemedikleri için, geçmişte yaptıkları hataların Rusya Sovyet Hükümeti'nce bağışlanması amacıyla bu lejyonlardan kitle halinde kaçıyor, Sovyet Rusya'ya dönüp orada barışçı ve üretken bir işte çalışmak istiyorlar. Ancak bu vatandaşlar Fransız kumandanlığına teslim edildikten sonra, Fransız kumandanlığı ile General Vrangel arasında yapılmış anlaşmaya göre, Vrangel'in ajanlığına teslim ediliyor ve böylece karşıdevrim ordusuna katılmaya zorlanıyorlar. Çarlık ordu kalıntılarının canlandırılması ve takviyesinin Rusya ve Türkiye'nin yararına olmadığı yeterince bellidir sanırız.

Bu konuya ilişkin, Ekonomi Komisyonu üyesi resmi Rus memurlarınca yapılan araştırmalar ve yazılan yazı üzerine, Adana'daki askerî makamların temsilcisi Muhittin Paşa, doğrudan doğruya Ankara Hükümeti Genelkurmayından emir aldığını ileri sürdü. Bunun dışında, şimdi aldığım bir habere göre, bir iki günden beri Rus çıkarlarının resmi savunucusu işlevini İspanya konsolosu yapmakta imiş.

Bütün bunları size bizzat anlatmak fırsatını bulduğumda, Rusların İstanbul'a gönderilmesinin durdurulmasını rica etmiştim. Ancak Dışişleri Komiserliği'nin Konsolosluk Şubemizi yatıştırıcı teminatlarına rağmen ve bu konudaki 931 sayılı notamız [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] henüz ortadayken, 27 Mayıs tarihinde, Rus vatandaşlarının büyük bir kısmının, irade ve isteklerinin tersine bir iki gün önce yine İstanbul'a

4358 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 80, 80 arkası- ...-87 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 373-390.
4359 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 37, dipnot 45.
4360 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 488.

gönderilmiş olduğunu ve kalanların da en yakın zamanda gönderileceğini öğrenmiş bulunuyorum. Bu durumda, dost bir ülkenin topraklarında bulunan Rus vatandaşların haklarını savunmaktan da yoksun edilmiş bir duruma düştüm.

Adana ili askerî makamlarının dost bir ülkenin vatandaşlarına karşı tutumlarının tamamen tutarsız ve Rus vatandaşların haklarının üçüncü bir hükümet tarafından savunulmasını, hele Rus Hükümeti'nin bu ülke ile henüz hiçbir ilişki kurmadığını ve anlaşma imzalanmadığını da gözönünde tutarsak oldukça üzücü bulduğumuzu bildirerek yukarıdaki gerçekleri bilginize sunarım ve yetkili organlarınıza gerekli emirlerin verilmesi ve aşağıdaki hususların sağlanmasını dilerim:

1- Rus vatandaşlarının gönderilmesi derhal durdurulmalı, düşman eline teslim edilmemeli ve İstanbul'a gönderilmek üzere Adana'dan yola çıkartılmış olan vatandaşlarımızın Anadolu topraklarında durdurulup Rusya'ya gitmeleri sağlanmalıdır.

2- Rus konsolosun Mersin'e hareket edebilmesi ile ilgili isteğimizin cevabı en kısa sürede verilmelidir.

Bunlara dayanarak, yukarıda söz konusu olan hususlarda gerekli emirlerinizin alınıp alınmadığı konusunda beni haberdar etmenizi rica ederim.

Üstün saygılarımla.

RSFSC Türkiye Büyükelçisi S. Aralov[4361]

4 Haziran 1922. *Fransız temsilcisi Albay Mougin Ankara'ya gel*di. *Yaz ayları içinde Batı ile uzlaşma yanlısı olan Meclis'teki* Batıcı grubun durumunu güçlendirecektir.[4362] *1922 İlkbaharında Fransa Askeri Temsilcisi Albay Mougin'in Ankara'ya gelmesiyle, hükûmette Sovyet karşıtı ve Batı yanlısı bir hava esmeye başlamıştır*.[4363]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi yazıyor. *Kemalistlerin İzmir milletvekilinin, Anadolu'da Ankara hükümetince yapıldığı söylenen katliamı araştırması için gönderilmesi teklif edilen komisyonun protesto edildiği mitingde yaptığı konuşma: "Bizim suçladıklarımız sadece Yunanistan değildir. Onu koruyan diğer devletlerdir. Müttefiklere karşı olan hıncımız sınırsızdır, onların son barış tekliflerinde en ufak bir samimiyet işareti görmüyoruz. Bu teklifleri Türkiye'nin haklarının savunulmasında bir ileri adım olarak görmüyoruz." Bu toplantıda bir başka konuşmacı da şöyle diyordu: "Bunlar Doğu'da ihtilâlci güçleri kışkırtandır. Sadece İzmir'in geri verilmesi bizi memnun etmeye yetmiyecektir. Biz daha yüce hedefler peşindeyiz. Avrupa'nın tam anlamıyla çözülmesini istiyoruz."*[4364]

6 Haziran 1922. *Ankara'dan Muallimler Cemiyeti Birliği, Türkiye Matbuat Cemiyeti ve Matbuat Umum Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey, dün İstanbul'a gelen Claude Farrére'e hoş geldin telgrafı çekerek, onun gelişinden duyulan memnunluğu bildirdiler*.[4365]

7 Haziran 1922. Yunan Karadeniz filosu, Samsun limanını bombardıman etti.[4366] *Esas amaç, Sovyet yardımlarının geldiği bu indirme iskelesini ve burada bulunan askerî malzemeyi tahrip etmektir*. *Ayrıca Samsun'daki Rus konsolosluğu da bombalanır*.[4367]

Samsun limanındaki U.S.S. SANDS zırhlısı kaptanı R. H. Ghormley'in günlük kaydından: *Green bana şu haberi verdi: Ankara'nın Moskova'ya gönderdiği özel büyükelçi Ali Fuat Paşa kısa bir süre için Rusya'dan gelmiş ve Ankara'ya gidiyormuş. Enver Paşa ile ilişki kurduğunu haber verdiler. Ayrıca Sovyetlerle*

4361 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 462-463.
4362 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 337.
4363 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224, dipnot 224.
4364 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 43.
4365 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 463.
4366 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 465, dipnot 2.
4367 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 61-62.

Ankara Hükümetinin arasının açıldığı, Sovyetlerin Moskova'daki Ankara elçiliğini yağma ettikleri bildirildi.[4368]

8 Haziran 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Haberlere göre yalanlanmış olmasına rağmen gizli bir Türk-İtalyan Antlaşması imzalanmıştır. İtalya, antlaşmayla, Türkiye'ye Anadolu'daki hâkimiyeti için destek vermeye söz vermiştir. Bu yardımı da silah, top, mühimmat ve malzeme olarak yerine getirecektir. Haberde, bu bilgiler çerçevesinde, İtalyan-Türk Ticaret Antlaşması'nın bu gizli antlaşmanın ön hazırlığından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir*.[4369]

10 Haziran 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. İtalya Hariciye Nâzırı *Schanzer, konferans öncesinde Doğu Sorunu ile ilgili yaptığı açıklamada, üç müttefik dışişleri bakanının Paris'teki toplantılarının Türk-Yunan husumetine son vermeyi amaçladığını ve hazırlanan teklifle, Anadolu'daki Yunan birliklerinin tahliyesinin en iyi şartlar altında gerçekleşmesinin sağlandığını bildirmiştir. Teklifin kabul edilmesi halinde, meslektaşlarıyla birlikte Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi üzerine çalışacaklarını belirten Schanzer, İzmir, Trakya, Ermenistan, etnik azınlıklar gibi meseleler ile Türkiye'nin güvenliği ve bağımsızlığının sağlanmasıyla konularının görüşüleceğini ifade etmiştir*.[4370]

11 Haziran 1922. Wilson Prensibleri Cemiyeti kurucularından Necmeddin Sadık'ın (Sadak) İstanbul'da münteşir *Akşam* gazetesi: *Leninin Ekselsiyor gazetesinden intişar eden bu son resmi hastalıkları hakkındaki muhtelif haberleri tekzib etmekdedir*.[4371] Halbuki mezkûr fotoğraf, Komintern Birinci Kongresi devresine, tâ 19 Temmuz 1920 tarihine aiddir.[4372]

[4368] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 166. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[4369] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 238.
[4370] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.
[4371] Akşam, 11 Haziran 1338-1922, Numero 1336, *Parisdeki Anadolu Sefaretinin Resmî Tebliği*, s. 1.
[4372] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 515.

Fotoğraf. *Lenin evi önünde* (Akşam, 11 Haziran 1922, s. 1).

19 Temmuz 1920, Komintern I. Kongre delegelerinden bir grup.
Karahan, Radek, bilinmiyor, Buharin, Laşeviç (üniformalı), Gorki, Lenin, Zorin, Kamanev.
Kaynak: The Communist International in Lenin's Time.
Edited by John Riddell Volume One New York, 1991.

Fotoğraf. Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 515.

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi Ankara matbuatından *Yeni Gün*, Fransız Miralay Mougin'in beyanatını neşrediyor: *Fransa'da da, Türkiye'nin ulusal emelleriyle bağdaşan bir barış isteniyor*.[4373] *Maugin'in başlıca amacının, Anadolu'daki Bolşevik nüfuzunu araştırmak ve Aralov'un Ankara'daki yüksek itibarını dengelemek olduğu gazete haberlerinde yer almıştı*.[4374]

12 Haziran 1922. Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı: *12/VI [1922] Parti çalışmaları ölü noktadan kurtuldu. Abdülkadir Nâzım'ın* (Resmor/Öztelli) *yerine yeni sekreter seçildi. Nâzım - parti çalışmalarında hareketsiz adam. Mecliste örgütlenmekte olan blok-adına gazete çıkarılacağı tahmin ediliyor. Erzurum mebusu Salih'in* (Yeşiloğlu) *redaktör olması öngörülüyor*.[4375]

14 Haziran 1922. Kontrollü *Büyük Taarruz'a hazırlık için gönderilenlerden ayrı olarak 19 Ekim 1921'den bu yana, Rusya'dan 10.000 tüfek, 14.519 sandık cephane, mermi fabrikası aletleri, makinalı tüfek, 32 top, 33 atımlık top mermisi, hartuç vb. geldi*.[4376]

15 Haziran 1922. *Ankara Matbuat Cemiyeti, Rus Elçiliği'nde bulunmakta olan meslektaşları şerefine Yenigün idarehanesinde bir çay ziyafeti verdi. Ziyafette Rus Elçiliği İstihbarat Müdürü Istakof, Sabri Ayvazof ve tercümanı, Matbuat Umum Müdürü Ağaoğlu Ahmet, Mebuslar Dr. Mahmut Esat, Tevfik*

4373 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 207.
4374 Yeni Gün, 11 Haziran 1922; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 148.
4375 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 226.
4376 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 475.

Rüştü, Ortaöğretim Genel Müdürü Kazım Nami Beyler, Ankaralı ve İstanbullu gazeteciler hazır bulundu.[4377]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), TBMM Hükümeti *Moskova Elçiliği'nde 21/22 Nisan gecesi Rusların içinde casuslukla ilgili belgeler var diyerek el koyduğu çanta ve bunun üzerine doğan durum hakkında* meclis gizli celsesinde izahat verdi. *Rus Dışişleriyle yapılan yazışmaları okudu. Rusların hu mesele hakkında üzüntü beyan etmeleriyle sorunun kapanmış sayılması gerektiğini anlatu. Sorulara cevap verdi*.[4378]

Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

> 15/IV
> Ayın 13'ünde *Yeni Hayat* komünist gazetesi redaktörü Nizamettin ve kimi parti üyeleriyle ilgili rahatsız edici bir olay oldu: Golman yoldaş Nizamettin'e kendisiyle görüşmek istediğini bildiren bir not yazmış. Nizamettin görüşemeyeceği cevabını vermiş. Akşam bizim elemanlardan biri kendisine sebebini sormuş. Cevabı şu olmuş: "Golman ile görüşmek benim işim değil. Vazifeleri şefim Nâzım vasıtasıyla iletsin." [Parti sekreteri anlamında.] MK üyelerinden biri bu konuda kavga edercesine, onun cevabını ve bu tutumunu komünistçe olmayan bir cevap ve tutum olarak niteledi. Bunun üzerine Nizamettin "idealist" olduğunu ve bu nedenle Astahov'un tutumunu af edemediğini söyleyip kendini savunmaya çalıştı ve hemen kalkıp gitmek istedi, ama onu vazgeçirdiler ve o ertesi gün Golman ile görüşme sözü verdi. Olay aslında şuymuş: Nizamettin bir süre önce Astahov'a gitmiş. Tam bu sırada Astahov hükûmetin basın kuruluşlarından birinin şefiyle dostça vedalaşıyormuş. Nizamettin'e elini uzatmış, sonra çekmek istemiş, bunun pek uygun olmadığını anlayınca, tekrar elini uzatmış. Nizamettin kötü giyimli, 24-25 yaşlarında ateşli genç bir yoldaş. Yol boyunca kendisine refakat edenler tarafından boyuna küfredilip dövülerek yaya olarak götürüldüğü sürgünden daha yeni dönmüş. Genç, ateşli, coşkulu olması, kendisine hakim olamaması, yeterince iyi bir illegal çalışma adamı olmasını engelliyor. Bir süre önce bir gizli polisin yüzüne adamın polis olduğunu haykırmış. Komünistler arasında iyi bir isim yapmış dayısı [*Nizamettin Nazif bana Arif Oruç'un lâkabının "dayı" olduğunu, kendi dayısı olmadığını anlatmıştı. (Mete Tunçay notu)*] Arif Oruç ile yakın görüştüğü biliniyor. Dayısına inanıp inanmadığı kendisine sorulduğunda Nizamettin şu cevabı vermiş: "Dayımın hükûmete yakın biri olabileceğine inanmıyorum, ama yanılmış olsam bile, endişe edilecek bir şey yok. Çünkü ben hiçbir zaman onunla samimi olmuyorum. Kaldı ki, benim de bildiğim bir şey yok." Genel olarak belirtmek gerekir ki, gizliliğe yeterince uyulmamasından bütün parti zarar görüyor. Bu durum, çalışmalarımıza yıkıcı, büyük bir oyun oynayabilir. Örneğin, Elçiliğe kendi MK'den senetlerle para almaya gidiyorlardı. Bu alışkanlıklarından onları vazgeçirmek icabetti.[4379]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Viyana gazeteleri, Çiçerin'in Ankara'ya geleceğini, bir askerî anlaşma yapacağını yazıyor. Şu bulunduğumuz an, herhalde psikolojik bir andır. Öyle anlarda insan, istemediğini de yapar. L.George, sulh emellerinin husulünü görmek istiyorsa bundan daha psikolojik bir zaman bulamaz*.[4380]

16 Haziran 1922. Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, *KEYK* Doğu Şubesine rapor gönderdi. *KEYK* talimatı mucibince Aralov ve Gorni'yle *birlikte aldıkları kararları bildiriyor*: *Fransızların Ankara'da kurnazca ördükleri etki ağı ve Moskova'da çıkan olay üzerine Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa sorununun olağanüstü abartılması, hükûmet ile elçiliğin ilişkilerini çok gerginleştirmiştir. Gorni'nin Mersin'e gitmesi ertelenmiştir. Zaten kendisi artık Moskova'ya dönmek arzusundadır*.[4381] Golman, *bu arada Halk Zümresi'nin yöneticisi "çok ünlü Erzurum milletvekili" Salih [Yeşiloğlu] ile iki görüşme yapmıştır*:

4377 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 476.
4378 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 476.
4379 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 226-227.
4380 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 478.
4381 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224.

Bu zat, Halkçı-Komünist Bloku programının kendileri için kabul edilebilir nitelikte olduğunu açıkça belirtmiştir. TBMM'nde 6-7 Haziran günleri dış siyaset tartışılırken, Salih verilen konuşma süresine uymadığı için 15 gün Meclis'ten uzaklaştırılma cezasına çarptırıldı. Şimdi, bizim Pazar günleri köylülere yönelik olarak *Şarkın Sesi* adlı bir gazete çıkarması önerimizi benimsedi. Bu organ, Halkçı-Komünist Blokunu pekiştirmenin ilk adımıdır.* [Türkiye ile ilgili] Komintern tezlerini dikkatle işledikten sonra, basına verdik. Yakında *Şarkın Sesi* ve *Yeni Hayat*'ta yayımlanacak.

Demiryolu işçilerinin Komünistlere katılması, Sosyalistler grubunu (T.Rüştü, Vehbi, Nizamettin) çok kızdırdı.

Nizamettin (Nazif), bu Blok'un Moskova'nın direktifleriyle kurulduğunu Emniyete haber vermiş. Az kalsın bir tutuklama olacaktı. Neyse ki, Aralov'un bugün Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile üç saat görüşmesi, bu olasılığı ortadan kaldırdı.

Ankara'ya yarı-resmî Fransız temsilcilerinin gelmesi, bizim hükümetle ilişkilerimizde soğuk bir hava yarattı. Ankara örgütünün ortak toplantısını uzun bir zaman için dolaba kaldırmak zorunda kaldık.

15 Ağustos'ta partinin 1. Kongresini toplamak üzere hazırlıklar yapıyoruz. Hükümetten izin almak için yaptığımız başvuruya henüz cevap gelmedi. MK'nin Örgüt komisyonu taşraya (Zonguldak, Amasya, Adana, Tarsus, Erzurum, Sivas, Harput, Malatya, Yozgat, Kayseri vb.) gönderilecek yoldaşları belirledi. Bunun için 3.000 liraya ihtiyaç var.

Bu hafta Nâzım grubunu alt ettik ve yeni bir MK sekreteri seçtik: [Fırka Emini] işçi Abdülkadir. Nâzım, Şükrü'nün partiden atılmasına razı oldu, ama bunun KEYK direktifi olarak MK'nden geçirilmesini kabul etmedi. Ankara komitesi başkanı işçi Tevfik de MK'ne üye alındı.

Sizin köylü gazetesi [*Şarkın Sesi*] için yolladığınız para yetersiz, ama elimizden geleni yapacağız.

1 Mayıs mitinginde seçilen Tevfik Vecdi başkanlığındaki Geçici Sendikalar Sovyeti [kurulu] (üç üyesi sosyalist/komünist, ikisi partisiz) Bütün Türkiye İşçileri Kongresi toplanana kadar hiçbir Enternasyonale katılmama kararı aldı. Tevfik'e göre, Konya, Zonguldak, Kırşehir ve Kırıkkale'de bu Sovyete bağlı sendika örgütleri varmış. Kendisine, Kasım'da Moskova'da toplanacak Kızıl Sendikalar Enternasyonali'nin davetiyesini verdik; fakat henüz yanıt yok. Onlar ekonomik faaliyet göstermekle yetiniyorlar, iç ve dış politikayla uğraştığı için hükümetin güvensizliğini üstüne çeken TKP'nin tavrını paylaşmıyorlar.

Tevfik, kendilerinin iç özerkliğinin tanınması koşulunu kabul ederlerse, Kızıl Sendikalar Enternasyonali'ne girme önerisini yerel sendikalarda tartışmaya açacağını, Lozovski'ye bildirmemizi söyledi.

Türkiye'de (4.000'i Geçici Sovyete bağlı olan) 12.000'i örgütlü 52.000 işçi var. Geçici Sovyete katılanlar inşaat ve liman işçileri, Zonguldak kömür işçileri, Konya ayakkabı işçileri, eğitim görevlileri, gazeteciler ve Ankara matbaa işçileri imiş.

Suriye ve Mezopotamya çalışmaları için, Adana'da bulunan Raevski ve "C" grubuna özel talimatlarla kurye yolladık. Beş gün önce Irak'tan darbe haberi geldi. Emir bağımsızlığını ilân etmiş, ama İngiliz himayesini kabullenmiş. Harekete geçmek için daha fazla beklememeliyiz. Gorni'nin Mersin'e konsolos olarak gönderilmesi ertelendi. Beş altı gün sonra *Şarkın Sesi* gazetesi çıktıktan sonra, Ekonomik Komisyon başkanı olarak ben, Gorni'yle birlikte Adana'ya gidip orada çalışacağım. Bir kere daha bütçe sorununu hatırlatıyorum. Şimdi değilse THİF kongresinden sonra Moskova'ya çağırılmayı bekliyorum; bir ay sonra görevim bitiyor.[4382]

17 Haziran 1922. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetine *30.000 otomatik tüfek şarjörü* teslim etti.[4383]

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının,
RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi
S. İ. Aralov'a Telgrafı

17 Haziran 1922

Maslahatgüzar Zeki Hakkı Bey bize başvurarak, hükümetinin Fransız otomatik tüfekleri için 30.000 şarjör teslim edilmesi ricasını iletmiştir. Bu dileğin yerine getirilmesine karar verdik.

---

* "Fakat 1 Temmuz'da çıkan daha ilk sayıda, olumlu görüşlerin yanı sıra Pan-İslamist nitelikli bazı yazıların da bulunması, komünistleri kuşkulandınnış; Salih Efendi ise, komünistler ve Rus Elçiliği'yle ilişkilerinin anlaşılmaması için böyle yaptığını ileri sürmüştür." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 224, dipnot 224).

4382 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224-226.

4383 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 337.

L. Karahan[4384]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na yazısında, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını önerdi. Yazıda Ali İhsan Paşa'nın ordunun inzibatını ve genel yönetimini çıkmaz bir yola düşürecek davranışlarda bulunduğu ileri sürüldü.[4385] Fakat örneğin Teşkilât-ı Milliye hareketinde mühim rol oynayan İttihadçı Doktor Nazım'a göre mesele tam aksi istikamettedir: [Mustafa Kemal ve] *askerlik mi? Ali İhsan Paşa ordunun başına geçsin. Planları hazırlasın. Tam kumanda vereceği zaman sen gel, onu at, koşulu arabaya bin ve İzmir'e git...*[4386] Ali İhsan (Sabis) Paşa, Bolvadin'de görüştüğü 4'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'in kendisine şöyle dediğini ifade eder: *Mesele sizi ıskartaya çıkarmaktır. Muvaffakiyete ortak istemiyorlar*.[4387] Dahası, Büyük Taarruz'da 10'uncu Süvari Alayı Kumandanı Albay Şerif Güralp, takip harekatını yürütecek 1'nci Ordunun kumandası Ali İhsan Paşa tarafından deruhte edilseydi, daha başarılı bir netice alınacaktı görüşündedir:

> Şurasını da açık olarak kaydedeyim ki; son taarruzdan biraz evvel birinci ordunun başında bulunan Ali İhsan Paşa ordunun başından alınmasa, birinci süvari tümeninin eski alay kumandanları alaylarının başında kalsalardı, Yunan ordusunun geriye gidenlerinin en az daha yarısı esir edilerek büyük gazâ daha büyük haşmetle tetevvüç ederdi.[4388]

Ali İhsan'ın tasfiye edilmesinin esas sebebi, Mustafa Kemal'in şu cümlesinde saklıdır: *Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasile de, irtibat ve muhaberatta bulunuyordu*.[4389]

Sovyet Rusya'nın gönderdiği 30.000 tüfek şarjörü, Ankara Hükümeti'ne teslim edildi.[4390]

Kemalist muharrir Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): *Anadolu gazetelerinde okuyoruz: Ankaraya bir Rus ressam gelmiş, Harekât-ı Milliyemize dair birtakım tablolar yapacakmış*.[4391] Yakup Kadri'nin bahsini ettiği Rus ressam, Yevgeniy Yevgenyeviç Lansere idi. Lansere, Ankara'daki Sovyet Rus sefarethanesine gelen Kuvâ-yı Milliye çetecilerin (ki aralarında "Kara" Fatma Çavuş da bulunuyordu) portrelerini tersim etmekteydi.[4392] Mezkûr Rus ressam, devrin siyasî şeraitine nazaran kültür propagandası ajanı Bolşevik bir Rus olmalıdır. Nitekim *Rus ressam Yevgeni Yevgenyeviç Lansere, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov tarafından sanat çalışmaları yapmak üzere Türkiye'ye davet* edilmiştir.[4393]

Bolşevik mecmua *Yeni Hayat* saltanat aleyhinde yazı neşretti: *Padişahım çok yaşa! Ne garip bir terane. Bu ne gülünç bir dava ve duadır. Bir saray, sefahetlerle, cehaletlerle, israfatla dolu bir saray. Orada, dünyadan, ukbadan, memleketten, halktan bihaber bir adam...*[4394]

18 Haziran 1922. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé tarafından vazifelendirilen Claude Farrére, İstanbul'dan İzmit'e gelerek 18 Haziran 1922'de Mustafa Kemal'le görüşmüştür.

4384 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 464.
4385 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.
4386 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 368). İstanbul: Bateş Yayınları.
4387 Ali İhsan Sabis. (1993). *Harp Hatıralarım* içinde (c. 6, s. 231). İstanbul: Nehir Yayınları.
4388 Şerif Güralp. (2007). *İstiklâl Savaşı'nın İçyüzü* içinde (s. 213). Ankara: Polatlı Belediyesi. Örneğin Mustafa Kemal'in matbuatçı-mebuslarından Celâl Nuri'ye (İleri) ait *İleri* gazetesi Ali İhsan'ın (Sabis) muvaffakiyetine dikkat çekmiştir: "Birinci Millî Ordunun celâdetkâr kumandanı Ali İhsan Paşa cebhede müdafaa-yı milliyemizi hazırlayan en büyük kumandanlarımızdan biridir." İleri, 25 Mayıs 1338, Numero 1548, *Ali İhsan Paşa*, s. 1.
4389 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 171.
4390 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.
4391 İkdam, 17 Haziran 1338-1922, Numero 9070, *Millî Türk Bedîyi'*, s. 2.
4392 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 71.
4393 Bora Toran, "Lansere'nin Ankarası", *Aydınlık*, 28 Aralık 2017, s. 2.
4394 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.

Mülakat esnasında, Eylül 1921 Sakarya muharebelerinden sonra Türk ordusunun *sessiz kalışı* hakkında sual soran Farrére, *kaçamak cevaplar* almış ve fakat orduyu tahkim için lâzım gelen parayı, silâhı, mühimmatı Mustafa Kemal'in önemli ölçüde Sovyet Rusya'dan temin ettini tahmin etmiştir.[4395]

Darü'l-Fünûn siyasî tarih muallimi Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde neşredilen *Bolşevizmin İç Yüzü* nam başmakalesiyle Sovyet Rusya güdümündeki TBMM Hükümeti'ni ikaz ve tenkid ediyor: *Cihan cihan olalı, böyle kahredici bir idare görmedi. Moskova haydutlarından şefaat beklemek zehirden şifa ummaya benzer*.[4396]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının *yeni Fırka Emini Abdülkadir 18 Haziran'da parti geçici başkanının kim olduğuna Merkez Komitesi'nin karar vermesini istiyor*.[4397]

19 Haziran 1922. Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

> 19/VI
> Ayın 18'nde Golman ve Hüsnü, Nâzım ve Hilmi'yle görüşmüş; Nâzım'la Hilmi, *Şarkın Sesi* gazetesinin ilk sayısının bugün çıkacağını söylemiş. Hilmi ve Nâzım çıkacak gazetenin basılması için öngörülen paranın geri kalan kısmını istemiş ve ardından asıl konuya, yani parti kongresinin çağrılması konusuna geçmişler. Anlaşıldığı üzere, bu iki yoldaş somut, belirli bir konuda anlaşma niyetiyle gelmiş ve bu yüzden bizim yoldaşları güler yüzle karşılamışlar. Komünistlerin dediğine göre, onlara 5.000 lira kadar para yardımı vaat edilmiş. Oysa, şimdi başka cevap almışlar. Nâzım şöyle demiş: "Yoldaşlar, ben kongre toplama konusunda karar alınan toplantıda bulunmadım, ama bana parti kongresiyle ilgili para yardımı için Sizin söz verdiğiniz söylendi. Böyle bir yardım olmayacaktıysa, bunu bize zamanında bildirmeliydiniz ki, biz konuyu görüşüp kongre toplama ya da toplamama yönünde karar alsaydık. Şimdi ise, yapılan hazırlık ve ön çalışmalardan sonra bizleri çok zor bir durumda bırakıyorsunuz. Öyleyse siz niçin yardımdan söz ettiniz." Golman'ın tepesi atmış, iki-üç kez Hüsnü'den tercüme etmesini isteyip, "Bana böyle soru sorulmasına, hele hele benimle bu tonda konuşulmasına müsaade edemem... Kongreyi toplamalısınız. İşte size görev..." demiş. Hüsnü bunları tercüme etmemiş ve iyi etmiş. Aksi halde, Nâzım'ın barışçı sözlerine bu havada cevap vermek, okkalı bir sille anlamına gelebilirdi. Bu sözleri tercüme etmek istememesi, Türk komünistlerine, özellikle Hüsnü'ye karşı tepkiye yol açmış: Hilmi onun üzerine yürümüş. Zarara işleyen sinemanın satılması gündeme getirilmiş. Onun gelirleriyle geçinen dört komünist karşı çıkmış. Ve tam Golman çalışmaların başlayabilmesi için satıştan söz ettiği zaman, Hilmi bütün bunların Hüsnü'nün girişimi üzerine olduğunu zannederek; Hüsnü'yü tutuklanmaktan ve hükûmetin diğer baskılarından kurtulmak için Rusya'ya kaçmakla suçlamış. Elbette, kimi parti üyelerinin hayli çıkarcı tarafları var, ama her konuya bu kadar becerisiz yaklaşmak, bu gibi önemsiz şeylerden ötürü parti içinde böyle ciddi kavga ve ihtilaflara sebep olmak- bunlara yer verilmemeli. Örneğin, şu sinema konusu. Bu, olup olacağı MK üyesi iki yoldaşı (Affan ve Hilmi) ilgilendiriyor. Türk komünistleri arasından bir yoldaş aracılığıyla konu MK oturumuna getirilebilir ve bizlere en uygun şekilde çözüme bağlanabilirdi. Nasıl olsa, MK'nin neredeyse bütün üyeleri bizim görüşümüzden yana. Ama, bu, önemsiz bir konu. Bugün partinin MK sekreteri Hilmi. Golman'ın dediğine göre, Abdülkadir (...). Bütün işler Nâzım'ın sırtında: Değişik yörelerden malumatlar ona geliyor, mektuplara cevap yazma, gazeteleri idare etme vb. işleri o hallediyor. Nâzım parti içinde ve dışında en etkili kişilerden biri. Örneğin, eğer Erzurum mebusu Salih bizim Nâzım'la ilgili tutumumuzu, *Şarkın Sesi* gazetesinin finanse edilme konusunda ortaya çıkan sürtüşmeleri öğrenseydi, bu gazetenin redaksiyonundan tamamen vazgeçerdi.
>
> Parti MK üyeleri Nâzım'ın kendi saflarında olmasına o kadar değer veriyordu ki, Abdülkadir'in teknik sekreter seçilmesini Golman'a "gerçek" sekreter seçimi olarak bildirdiler, ama bunu Nâzım'a bildirmeye ya da Abdülkadir'in teknik sekreter olduğunu ve onun genel olarak Elçilikle bağlantılarla meşgul olacağını söylemeye kimse cesaret edemedi. İşte, parti içinde böyle şeyler oluyor. Çünkü biz parti üyeleri arasındaki ilişkilerde

[4395] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 155, dipnot 609.
[4396] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 483.
[4397] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 238.

kimin ne kadar etkin olduğunu bilmiyoruz. Nâzım, elbette ki, ortodoks bir komünist değil. Ama, o parti içinde olağanüstü etkisi olan, parti dışında çok büyük saygınlığa sahip dürüst bir adam. Bu yüzden, MK'nin teşkilat işleri üzerinde ciddiyetle durup çalışmak, bu konuda atılacak her adım üzerinde iyice düşünmek gerekiyor. Manevra yapmalıyız, örneğin, yeni etkin komünistler hazırlamalı, ama parti içinde sonuç alıcı rol oynayan kişiyi uzaklaştırmamalı, hiçbir zaman yerine getirilemeyecek şeyler vaat edilmemelidir.[4398]

20 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 556 numaralı telgraf:

Mustafa Kemal'in Adapazarı'na ve İzmit'e gelişi, Adapazarı'nda "Vakit" gazetesine bir demeç veren Mustafa Kemal, İzmit cephesini denetlemek için geldiğini, Pontus Rumlarının askeri nedenlerle sürüldüklerini, Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını bombalamasından bir sonuç çıkmayacağını, Rusya ile ilişkilerinin çok iyi olduğunu söyledi. Soru üzerine, Anayasa'nın değiştirilmeyeceğini, Hükümetin görev ve yetkileriyle ilgili yasa tasarısının ise yakında Meclise sunulacağını söyledi.

Mustafa Kemal'in Adapazarı ve İzmit gezisi askeri amaçlıdır. Bolu yöresinde Kemalistlere karşı silahlı bir hareket var. Hareketin başında Albay Şevket Beyin bulunduğu söyleniyor. Batı Anadolu'da, Yunan kanadı altında, Ankara'ya karşı ayrı bir Hükümet kurulmak istendiği söylentileri de dolaşıyor. Ama bu isyan hareketini Kemalistler bastırabilirler, sanırım. Claude Farrére, Mustafa Kemal ile buluşmak üzere İzmit'e gitti.[4399]

Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

20/VI
Ayın 19'unda Nâzım teşkilatın genel olarak işlerin belirsizliğinden ve kendisine (Nâzım'a) karşı tutumdan ötürü öfkelendiğini bildirdi: "Kongrenin toplanması için yardım etmeye söz verdiler, ama iş bu sözün somut olarak tutulmasına gelince, Golman söz verildiğini reddediyor. *Şarkın Sesi* gazetesi şu günlerde çıkacak, ama ben daha sonra ne olacağı konusunda bir şey bilmiyorum. Bana güven ve saygı duyduğu için bu gazete işine sarılan Salih karşısında mahcup oluyorum. Tatsızlık olacak. Salih tamamen farklı biri. Golman'ın yaptığı türden konuşmalara tahammülü yoktur. Golman'ın sözleri dinlenecek gibi değil.* Bu çocuk bizlere parti işlerini öğretecekmiş. O bize "Mustafa Kemal olmasaydı, sizler de olmazdınız" diyor [başından fesini atıyor, derin bir üzüntü ve büyük bir kinle konuşuyor] "bunu hiçbir zaman af etmem". Ardından, devam ediyor: "Komintern olmasaydı, sizler ne ederdiniz?" Bunlar, teşkilatı yıkmak için sorulan sorular. Komintern olmasaydı, Kemal olmasaydı, Rusya'dan para alan Kemal yani. Ama, bunun ayrıntılarını geçiştirmek, onun üstüne toz düşürmemek için elden geleni yapıyor. Örneğin, şu olguyu ele alınız: Eskiden Rusya'dan gelen bütün altınlar, Rusya'ya saygınlığın halk arasında yayılmasını önlemek için, Türk lirası karşılığında İstanbul'a, Fransız ve İngilizlere götürülüyordu. Ali Fuat Paşa olayı: Bu zavallı adam Rusya taraftarı olarak gönderildi, ama onunla birlikte Kemal'in ve Batının taraftarları da gönderildi ve onlar uzağı pek göremeyen bu adamı saf dışı bıraktı. Şimdi ise Şark politikasının düşmanı Rauf Beyi göndermek istiyorlar. Herhangi bir Fransızın görüşüne, bütün Sovyet temsilciliğinin görüşünden çok daha büyük önem veriyorlar. Çünkü Kemal Sovyet temsilciliğinin görüşünü yalnız kendi durumunu güçlendirmek için kullanıyor. Örneğin, Petit Parisien gazetesi muhabiri geldiğinde, hiçbir şeyden sıkılmayan bu soytarı, gazeteciyi davet edip, Sovyet temsilcilerine hiç gösterilmeyen bir ihtiramla karşıladı. Ve sonra diyorlar ki: Kemal olmasaydı, sizler de olmazdınız. Biz her adımımızda Elçiliğin direktiflerini dikkate alıyorduk ve böylece onun durumunu hafiflettiğimizi düşünüyorduk. Oysa, ne oldu: Çocuklar, gelin kongre yapalım, gazete çıkaralım, şunu yapalım, bunu edelim. Hükûmete baskı yapmak gerekiyordu. Bu ihtiyaç geçtiğinde ise, tekrar eski sözler başladı: Para yok, kongreyi kendi gücünüzle yapın vb. Bu oyun niçin? Biz Golman önermeden çok daha önce kongre yapmak istiyorduk. Tam da para yokluğundan ötürü erteledik. Ama, şimdi ne yapıp edip kongreyi toplayacağız. Amma, bizimle oynanmasına artık izin

4398 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 227-228.

4399 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII-LXIX.

* Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü'nün Elmehmedov'a tarihsiz mektubundan: "Golman iyi bir arkadaş zeki, faal, çalışkan fakat Türkleri tanımıyor, halet-i ruhiyelerini bilmiyor. Onun için fırka ile bazen aramızda soğuk vaziyetler hasıl oluyor. Bu millet ile konuşmak için mutlak[a] onun dininden, dilinden itiyad ve ananelerinden anlamak lazımdır. Bunun için bu hususta kendisine biraz da beni dinlemesini tavsiye ederseniz fena olmaz iş ileri gider zannediyorum." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 340).

vermeyeceğiz. İşte, sen, Hüsnü, diyordun ki: Golman'ın görevini iade etmesini neye isteyelim. Bak, görüyorsun ya şimdi... Ben bütün başarısızlıklarımızı size anlatmak durumundayım. Bütün bunlar bizim çok ciddi düşünülüp de verildiğini sandığımız Elçilik emirlerini uysalca yerine getirmemizden kaynaklanıyor. Oysa, çocuk oyuncağıymış. Şimdi tek başımıza çalışacağız. Madem ki, gerekiyor, kongreyi yapacağız. Gerekirse dağa çıkacağız, ama kongreyi toplayacağız. Geçmişte de böyle bir politika vardı. Tutuklandığımda Verbov'a İstanbul'daki aileme iletilmek üzere mektuplar verdim. Oysa o bu mektupları okuması için, önde gelen düşmanlarımızdan bugünkü Maarif Nazırı yardımcısına veriyormuş.

Bugün biz içinde bulunduğumuz durumu görüşeceğiz ve ben ilgili bilgiyi sunacağım. Uysal icracı rolünden vazgeçmek isteyen varsa, buyursun, ama biz kararlarımızı uygulamak için her şeyi yapacağız."

"Ya işler öyle gitmezse, diye soruyor bir yoldaş."

"Böyle bir durumda ben çekip köye gider (şehirden üç kilometre ötede), ne olacağını beklerim. Ben davama ihanet etmem. Bana valilik falan teklif edildi, ama ben düşmanlarından birini satın almak istediklerini bildiğim için, reddettim. Ben şimdi de dürüstçe çalışacağım."

Onu özellikle kıran, Aralov yoldaşın ona karşı dikkatsizce davranışıydı. Bu konuşmalardan sonra bir rica üzerine partinin oturumu, Aralov yoldaşın görüşünün de bildirileceği ertesi güne ertelendi. Aralov yoldaşın Golman'ı bu işten serbest bırakmaya çalışacağı anlaşılınca, askere çağrılmasıyla ilgili işlerinden ötürü katılamayan Hilmi'nin gıyabında Komite toplandı. Söz önce Hüsnü'ye verildi. Hüsnü baştan partinin çalışmalarında kendine güvenerek ve dışardan yardım beklemeden kendini toparlamak zorunda olduğunu kaydederek, iyi konuştu. Ama, sonra birden: "Bu, sizlere iyi bir ders olmalı. Şunu bilmelisiniz ki, yalnız kendi gücünüzle kendinizi kabul ettirebilirsiniz ve siz bağımsız çalışmalısınız." Bu konuşmada kullanılan yanlış hava yalnız bütün konuşma kaleme alınmış olmasıyla yansıtılabilirdi, ama, ne yazık ki, böyle bir şey yapılmamış. Daha sonra, Affan gülümseyerek şöyle dedi: "Evet, şimdi her şeyi iyi biliyoruz. Bütün bunları anladık... Bu, bizim için iyi bir ders. Artık ne yapacağımızı biliyoruz. Bizde teşkilatın iyi olmadığını söylüyorsunuz, ama, işlerin sizde de daha iyi olmadığı anlaşılıyor", vb. Söylevler bitmek üzereyken, Elçilikten katılan yoldaşlardan biri Affan'ın yanlış noktadan hareket ettiğini belirterek, Hüsnü'den Affan'ın konuşmasına itiraz etmesini rica ediyor ve ona bu gibi konuşmaların hiç de istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini söylüyor. Hüsnü kendini müdafaa etmeye çalışıyor, ama bir şey demiyor. Bunun üzerine o yoldaş, dili iyi bilmediği için özür dileyerek, şöyle diyor: "Affan yoldaşın konuşması o kadar düşüncesizce ve ... anın etkisinde. Her teşkilatın şu ya da bu temsilcisi hata yapabilir, ama bu bizzat teşkilat hakkında şüphe yaratılmasına bahane edilmemeli. Bunlar nüfusun kendini tutmasını bilmeyen kesimince bizde, Rusya'da da yapılıyor. Ama, buna burada izin verilmemeli. Ve ancak bundan sonra, biz her şeyi anladık, denmeli... Bu, hiç iyi bir şey değil. Neyi anladınız... Anlayacak ne var ki. Biz yoldaşların bu gibi sözlerine iyi gözle bakamayız, çünkü bizim hatalarımız sizin, sizinkiler de bizim hatamızdır. Yardım konusuna gelince: Yoldaşlar, siz bizim durumumuzu biliyorsunuz, ondan bahsetmeye gerek yok. Ama, biz imkanlar çerçevesinde yine de yardım edeceğiz. Her sağlam teşkilat gibi, sizin de çalışmalarınızda dayanacağınız temel bir gücünüz olmalı."

Bu konuşma büyük bir dikkatle dinlendi. Affan yoldaş yanlış anlaşıldığını söyleyerek kendini müdafaa etmeye çalıştı. Ortam hâlâ biraz gergin olsa da, ihtilaf hemen hemen giderildi. Bunda baş rolü Nâzım'ın ağır başlı tutumu oynadı. Nâzım bizimle ateşli konuştu, Golman'ı, Ridel'i ve Elçiliğin politikasını sert bir şekilde eleştirdi, ama, MK oturumunda barıştırıcı bir tavır aldı ve bunun üzerine bütün diğer yoldaşlar sakinleşti. Oysa onlar Golman varken Nâzım hakkında başka konuşuyordu. Bu da Nâzım'ın partide önemli, neredeyse olağanüstü bir rol oynadığını bir kez daha gösteriyor. Nâzım yoldaş bundan başka, önceleri enformasyonun çok düzenli sağlanmasına karşın, kötü kullanılmasından şikayetçiydi. Şimdi o tekrar bilgi vermeye hazır.

Komünist partisinin demiryolu proletaryası üzerindeki etkisi çok büyük. Yöneticilerden yalnız biri sosyalist, bütün diğerleri komünist partisine mensup. Eksiksiz ve gerekli düzeyde bir parti yönetimi olmadan da teşkilat iyi çalışıyor. Literatür yok. Komünistlerin demiryolu işçileri üzerindeki etkisinin gücünü göstermesi bakımından şu örnek ilginçtir: Tevfik [Rüştü Aras?], Numan Usta ve kendi teşkilatları için hayli çaba harcayan diğer sosyalistler şimdiye kadar partilerine ancak beş kişi kazanabildi. Kaldı ki, bunlar da silah fabrikasından ve işçi aristokrasisi arasından kişiler. İşçi yığınları sosyalistlere inanmıyor. Çünkü onların neredeyse tamamı burjuvazi arasından geliyor ve ne politikalarında, ne de eylemlerinde kararlılar. Yalnız Numan Usta işçi kesiminden, ama daha önce İttihatçı olduğu ve hükûmet onu Meclis üyesi olarak bıraktığı için itibarı sarsılmış ve işçilerden tamamen uzaklaşmış... Genel olarak işçiler onu burjuva taraftarı sayıyor. Sosyalistlerin güçsüzlüğünü ve hatta kimi malumatlara göre, tamamen çöküşünü gösteren bir örnek daha: Partinin en iyi üyelerinden ve Meclis seçimlerinde hükûmetin adamları tarafından "kurban" olarak seçilenler arasından biri, 1 Mayıs'ta Elçiliğe geldi

ve iyi bir konuşma yaptı. Bu torna işçisi birkaç gündür komünist partisini arıyor ve bir parti MK üyesinin onunla hastanede yaptığı görüşmede, "sağlığıma kavuşur kavuşmaz, sizin saflarınızda olacağım" diyor. Onun sosyalistlerden umudunu tamamen kestiği apaçık ortada. Mevcut bir gizli polis memuruna üç kişi daha katarak hükûmet, demiryolu proletaryası arasındaki gizli polisleri artırdı. Bu, komünist ajitasyonun artırılmasıyla bağlıydı. Hükûmet partimizin çalışmaları hakkında bir şey öğrenemezken, işçiler ajanları iyi biliyor ve böylece provokasyondan daha iyi korunabiliyor. Teşkilat çalışmalarının ne derece iyi yürütüldüğünü göstermesi bakımından ilginç bir olay da şu: Hükûmet işçi birliklerinin teşkilatlanmasına izin verdi, ama bunu yaparken birlik yönetiminin o anki bileşiminden, yani yönetimde iki komünist, iki partisiz ve bir sosyalist bulunmasından hareket etti. Verilen izin resmen elimize geçinceye kadar komünist partisi birlik içinde yeni seçim çalışmaları başlattı. Şu an elimizde tam bilgi yok, ama birliklerde seçileceklerin neredeyse tamamının komünistler olacağından kimsenin kuşkusu yok. Seçimler 25 Temmuzda yapılacak. Hükûmet genel işçi toplantılarının ayda bir ya da iki kez yapılmasına izin verdi. Ama, işçiler her cuma günü toplantı yapıyor. Örneğin, 24 Mayıs günkü illegal toplantıya 300 demiryolu işçisinden 120 kadarı katıldı. Bunun sebebi, bizim yoldaşların henüz diğerlerini iyi tanımaması ve toplantının gizliliği nedeniyle herkese güvenememesi. Komünistler yakında diğer işçileri de gizli çalışmalara kazanmayı umuyor. Açık toplantılarda işçiler komünistleri izliyor. Sosyalistler bir süre önce bütün işçilere onların birliğine girmelerini önerdi. Onlara şu sorulmuş: "Üçüncü Enternasyonal'i kabul ediyor musunuz?" İşçiler buna bir yıl boyunca ülkenin her yanında yaratmaya çalışacağımız bütün birliklerin mesleki kongresinde karar verileceğini söylemiş ve öneriyi reddetmiş. Anlaşılan, sosyalistlerin çökmesinin temel sebeplerinden biri tam da bu husus.

Fişekhanede komünistlerin sayısı ve etkisi henüz pek büyük değil. Bunun sebebi, orayı iktidarın açık himayesinde sosyalistlerin idare etmesi, orada burjuvalarla ve iktidar adamlarıyla akraba işçilerin bulunması. Örneğin, Yunus Nadi'nin yeğeni ve Kâzım [Özalp?] Paşanın yaverinin amca oğlu bu fabrikada çalışıyor.[4400]

21 Haziran 1922. *İran elçisi Mümtaz El Sultan* [Mümtazü'd-devle (ÖFA notu)] *resmen Ankara'ya geldi. Bu elçi Barış andlaşması imzalandığında Paris'ten Moskova'ya geçmişti. İran-İngiltere andlaşmasının mimarı da bu adamdı. (Bkz. "İleri", 21 Haziran 1922). Adı geçen elçinin geliş münasebetiyle harput'da çıkan Kemalist gazete "Satvet-i Milliye"nin yazdıkları şöyle idi: Doğu'da Çok Önemli Bir İşbirliği, başlığı altında şunlar yazılı idi. "İran Türkiye gibi milliyetçi bir hükümet kurmak istiyor, bu maksada uygun olarak İran'ın İstanbul'daki elçisi Sovyetlerle bir andlaşma imzalamak için Moskova'ya gönderildi. Afganistan ile de bir andlaşma imzalamak amacıyla görüşmelere başlandı. Aynı zamanda Kafkasya ile de andlaşma hazırlıklarına başlandı. Bu görüşmeler sonunda Doğu'da fevkalade önemli bir blok meydana gelecektir. Haritaya bir göz atıldığında Türkiye, İran, Afganistan, Azerbaycan, Dağıstan, Buhara, hiva ve Türkistan'dan meydana gelen bütün dünyanın ciddiye alacağı bir blok görülecektir."*[4401]

22 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Sovyet Rus yönetimi hem Mustafa Kemal hem de Enver'le entrika çeviriyor. Kemalistler ile Enverciler arasındaki ilişkiler *pek kötü* durumdadır:

Enver, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdi, ama iktidar düşkünü ve megalomanik Mustafa Kemal buna karşı çıktı. İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmıyacağına inanıyorlardı. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılıyordu.

[4400] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 228-230. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir. Nâzım'ın Mustafa Kemal'e "soytarı" demiş olması, şimdileyin 5816 sayılı ceza kanunu kapsamında fevkalâde mahzurlu bir ifadedir.

[4401] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 51, dipnot 65.

> Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.
>
> Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştukları için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu İlleri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan kaldırılıyordu.
>
> Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun kalmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı.[4402]

Refik Halid'in (Karay) mecmuası *Aydede*:

> Evet, Yağma Hasanın böreği değil, Yağma Ağaoğlunun, Agayefin böreği... Anadolu Matbuat Müdüriyeti nam ve hesabına yüzlerce bin liralık bir tahsisat-ı fevkalâde, bir tahsisat-ı harikulâde kabul edilmiş; yani daha doğrusu, bir Propaganda Vekâleti ihdas olunarak kesenin ağzı yüzlerce elin sıkıb avuç dolusu alarak sühuletle çıkabileceği bir şekil ve hacme ifrağ edilmiş, artık, bugüne kadar Ankara kasabasında işsiz, güçsüz dolaşarak mesud ve feyizli bir teşkilata intizar eden genclere, muhâmîlere bol para ile Avrupanın yolu açılmış… [..][4403]

23 Haziran 1922. Sovyet General Frunze, Stalin'e telgraf gönderdi. *Ankara'daki atmosferin değişmesinin ilk belirtilerine işaret ediyor, Türk tarafında çok fazla şüphe ve tam bir güvensizlik olduğunu söylüyor*.[4404]

İran'ın sabık Maarif Nazırı, Ankara Büyükelçisi *Mümtazüddevle İsmail Han maiyetinde dört kâtib bulunduğu halde 23 Haziran 1922'de Ankara'ya ulaşmış ve resmî bir şekilde karşılanmışlardır*.[4405]

25 Haziran 1922. *Kommunist* gazetesi Doktor Rıza Nur'un beyanatını neşretti: *Rus Devrimi doğudan bir güneş gibi geldi ve ezilen insanlığın yüreğini parlak bir geleceğe umutla doldurdu. Bu şanlı devrim emperyalist Batı'ya karşı yeni bir cephe oluşturdu*.[4406]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Bolşeviklik, müstebit Çarlığın siyasî usulünden katiyyen farklı değildir. İçimizde hâlâ Sovyetlere güvenenler var*.[4407]

26 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi İstanbul şubesi mahrem muhtıra kalem aldı:

4402 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 255-256.
4403 Aydede, 22 Haziran 1338-1922, Numero 50, *Yağma Ağaoğlunun Böreği!*, s. 1.
4404 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154, dipnot 68.
4405 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 218.
4406 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 61.
4407 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 494.

Sovyetler, önceleri Mustafa Kemal'i devirmek için Enver'i kullanmayı amaçlamışlar. Enver, bu amaçla Kafkaslarda çalışmaya koyulmuş. Tehlikeyi kavrayan Mustafa Kemal, Sovyetlere yanaşmış ve gizli bir anlaşma yapmış.[4408]

Samsun limanında bulunan *"Şahin" harb gemisi*, *29 Alman uçağını almak için Novorosisk'e* doğru yola çıktı.[4409]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Yunan komünistlerinin bildirisi: Venizelos ve Kral'ı tel'in, hükümetin hareketlerini cihan işçilerine arz ederek protesto ettiler (Moskova telsizinden*).[4410]

Düşünce ayrılıkları ve hoşnutsuzluklar şimdi hemen yüzeyin altına kadar yayılmıştı. Komünistler, askerlerin duygularına seslenmek için üç yıldır süren savaştan yararlanıyorlardı. Türkler tarafından zaman zaman Yunan hatlarının gerisine, Yunanca yazılmış ve Yunanlılan evlerine dönmeye, Türk yoldaşlarını rahat bırakmaya kışkırtan Bolşevik bildirileri atılmaya başlamıştı. Bunların etkisi çok azdı. Ama Yunanistan Komünist Partisi'nden olan birkaç enerjik örgütçü, bozgunculuk eğilimi göstermeye hazır olan güney ordusu içinde kendi yandaşlarından oluşan bir örgüt kurmayı başardılar, çünkü komünistler öteden beri bu sömürge savaşına karşı koyuyorlardı. Komünistler özellikle, telgraf ve demiryolları gibi ulaşım merkezlerine iyice yerleşmişlerdi. Bu yerlerden komünizm propagandası yapan broşürleri ve Partinin *Rizospastis* adlı gazetesini cephenin her yanına dağıtabiliyorlar ve Yunanistan'a dönmek isteyen asker kaçaklarına yardım edebiliyorlardı. Komünistler cephenin çökmesini ya da moralin bozulmasını sağlayamıyorlardı. Ama, askerlerin şöyle bir soruyu sormaları için her fırsattan yararlanabiliyorlardı: "Biz neden buradayız ve kimin için savaşıyoruz?" (Marksistlerin buna verdikleri yanıt, İngiliz emperyalizmi ve özellikle Orta Doğu petrolleriye ilgili İngiliz çıkarlarıydı.)

Gerçekten artık savaş o kadar uzun sürmüş ve cephe o kadar genişlemişti ki, bu cephenin bazı yerlerinde bir çeşit sözlü ateşkes sürdürülüyordu. Ordunun içinde komünist hücrelerden oluşma bir ağ kurmaya uğraşan Eleftherios Stavridis, Menderes nehrindeki Güney Ordu Grubu'na bağlı bir birlikte bu olanağı bulmuştu:

"Birbirine düşman iki ordunun nehrin iki yakasında ileri karakolları vardı. Biz kuzey yakasını tutuyorduk, Kemalistler de güney yakasını tutuyorlardı. Nehir sadece 50 metre genişliğindeydi ve yaz mevsiminde birçok yerinde derinliği dize kadar geliyordu. Genellikle Türkler ve Yunanlılar çamaşırlarını ya da ayaklarını nehirde birlikte yıkıyorlar ve konuşuyorlardı. Kemalist Türk askerleri, bizim askerlere yumurta, peynir ve meyve getiriyorlar ve karşılığında sigara istiyorlardı. O sıralar Devlet orduya o kadar kötü sigara dağıtıyordu ki, askerler kendilerine verilen sigaraları (intihar sigarası!) diye adlandırıyorlardı. Bir kez düşman Türklerle böyle bir takas başlayınca, askerler, yumurta, peynir, bal ve meyva edinmek için bütün paylarını alır oldular. Türkler, çoğunlukla Denizli'nin geniş ormanlarında bol bol bulunan yaban domuzlarını avlayarak getiriyorlardı. Türkler, Müslümanlık yasakladığı için domuz yemiyorlardı. Konuşmalar hemen hemen her zaman aynıydı: "Bu savaş ne zaman sona erecek? Biz artık bıktık, siz de biz de. Sonunda ne biz sizi yenebileceğiz, ne de siz bizi yenebileceksinizi Olaylar açıkça bunu gösteriyor. Ve böylece, her iki taraf da yıllarca sıkıntı çekti.[4411]

28 Haziran 1922. Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

28/VI
Dün Aralov yoldaş Golman ve Hüsnü yoldaşlardan ihtilafı ortadan kaldırma konusunda birkaç istekte bulunmuş, aksi halde yerel partinin MK'ne ebediyen son verileceğini söylemiş. Hüsnü'nün dediğine göre, Golman "Evet, sorunu çözmek lazım" diyerek, bunu kabul etmiş. Hüsnü ise, parti MK'nin genel olarak işlerine böyle bakılamayacağını belirtmiş. Şöyle ki, dün yerel partinin "belirsizlik" ve "bağımsızlık" vb. politikasında kararlı değişiklik yapılmalıydı. Şunu kaydetmek gerekir ki, onların lehine olsa bile, kendilerine karşı tutumumuzun değiştiğini hissettiğinde, Elçilikten hiç kimseye kulak asmamaya kadar varan kendi

4408 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIX.
4409 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
4410 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 496.
4411 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 393-395.

bağımsızlıklarını savunanların başında Affan, Kenan ve onların düdüğüne göre oynayan Ahmet geliyor. Hilmi ile çoktan anlaşılabilirdi. Abdülkadir'le de öyle. Kenan onlara katılabilirdi. Affan her zaman "zedelenen izzetinefsin" öfkeli savunuculuğunu yapmıştır. Örneğin, bizim yoldaşlardan biri onlara ilk kez parti kongresi dolayısıyla Haziran, Temmuz ve Ağustos olmak üzere, üç ay için paraları peşinen almak için Elçiliğe gelmesi gerektiğini söylemiş. KEYK paraları çoktan göndermiş. Ama, onlar gitmek yerine, MK'nin buna yasak koyduğunu ileri sürerek, Elçiliğe gitmek de neymiş vb. gibi sözler etmiş.

Bizim etkimiz altına girmelerinden, dolayısıyla kendi etkisinde bulunan bir bütün olarak MK ile konuşma gereğinin ortadan kaldırılmasından sakındığı için Nâzım, ayrı ayrı parti üyelerinin Elçiliği ziyaret etmelerinden hoşlanmıyor. Golman olayı havayı tamamen gerginleştirdiği zaman, Elçilik politikasının belirsizliği ortaya çıktı ve bu, MK kararında ısrar eden Nâzım'ı etkiledi. Ama, böyle bir kararın tartışmalı (Elçiliğe gidilsin mi, gidilmesin mi) olduğu anlaşılınca, Nâzım Bey şöyle diyor: "Pekala, biz sorunu görüşeceğiz ve iki saat sonra cevap vereceğiz". Affan hemen ortaya atılıyor: "Hayır, bunu yapamayız. Çünkü MK üyesi yoldaşlardan ikisi yok". Bizim yoldaş ise, "öyle ama, MK çoğunluğu burada. Üstelik sorun o kadar küçük ki, çözümü için bütün MK'nin hazır bulunmasına lüzum olmasa gerek", diyor. Affan tekrar kendi görüşünde ısrar etmeye kalkıyor, ama genel olarak, sorunu çözme görüşünde birleşiyorlar ve bizim teklifimizin kabulü yönünde neredeyse teminat (Nâzım)/ veriyorlar. Ancak, iki saat sonra gönderilen pusulada, diğerlerinin gıyabında karar almanın mümkün olmadığı belirtiliyor ve ayın 27'sinde, yani ertesi gün onun sayfiyesine gelinmesi rica olunuyor ve bu, sayfiyenin izlendiğinin kendisine özel olarak söylenmiş olmasına karşın yapılıyor.

Böylece, MK platformuna giriyor. Dün Hüsnü onlarla tekrar öğle saat 12'den gece saat 3'e kadar görüşüyor ve Nâzımın gıyabında olsa bile, bütün MK üyelerinin Elçiliğe gelmesi yönünde karar alınmasını yine Affan engelliyor.

Akşam MK oturumuna gidiyorlar: Hüsnü, Golman ve R. [Ridel], MK'nin hemen hemen bütün üyeleri katılıyor: Nâzım, Hilmi, Affan, Kenan, Ahmet ve Abdülkadir. Önce Hüsnü yoldaş olaya nihayet son vermek gerektiği yönünde birkaç söz söylüyor. Ardından Hilmi şöyle diyor: "Soruna son verme umuduyla toplandık. Şu ana kadar görüş ayrılıkları birb rimizi anlamamaktan kaynaklanıyor. Nasıl ki, biz Temsilcilikte bulunan ve devrim mücadelesinde daha tecrübeli, teorik bakımdan bizden daha gelişmiş durumdaki yoldaşların sözlerini dikkate alıyoruz, bu yoldaşlar da aynı şekilde, bizim görüşlerimizi dikkate almalıdır. Şunu anlayınız ki, bugünkü Türkiye gerçeğinde komünist partisinin istemlerini yerine getirebilecek başka bir güç yoktur. Biz partinin kaderiyle ve sizinle bağlıyız. Hapis günlerimiz bunu gösteriyor. Ben kendi yoldaşlarımı da suçluyorum, çünkü bizde gerekli disiplin yoktu. Eğer bütün bu sorunları tartışmış olsaydık, bugünkü hatalara düşmezdik. Sizden ısrarla rica ettiğimiz şu: Bundan böyle yalnız verebileceğinizi vaat ediniz ki, biz de ayaklarımızı yorgana göre uzatalım. Biz para için değil, dava için çalışıyoruz, ama biz aynı zamanda hem maddi ve hem de manevi bakımdan yardımınıza ihtiyacımız olduğunu kabul ediyoruz. Yetersizliklerimiz bizi yardımınıza başvurmaya zorluyor... ve gelin de birlikte çalışalım"

Abdülkadir sözü alıyor ve "söylenenlere şunu eklemek istiyorum: Biz birkaç kişiyiz ve bu yüzden bize karşı tutum açık değil. KEYK temsilcisinin kim olduğuna dair yetki vesikasını göstermenizi rica ediyoruz", diyor.

Çok kısa bir sessizlikten sonra, Nâzım'ın da konuşmasını isteyen sözler işitiliyor. Nâzım şöyle diyor: "Bu konuda Golman yoldaşla herkesten çok işi olan benim. Ortada birbirimizi anlayamama var. Önceleri Elçiliğe gidiyorduk ve kimi ortak hatalara rağmen, aramızda temas, uyum vardı. Şimdi ise bir çok sebepten dolayı bu imkan yok edildi. Biz Ziynetullaha (Nevşirvanova) güveniyorduk, oysa her şey onun bağlantılar ve doğru malumat konusunda bir şey yapmadığını gösteriyor. Ama, biz bunu bilmiyorduk ve ilk suç da buydu. Öte yandan, elbette, bizim de suçumuz var. (Bu son cümleyi Hilmi ile birlikte söylüyor.) Çünkü biz durumu Elçiliğe bildirmedik. Çalışmalarımızı frenleyen başka bir husus da şuydu: Ben ve Kenan, Elçilikteyken, biraz ağır tempoyla da olsa, kendi gücümüzle çalışabileceğimizi söylemiştik. Oysa, yetki denetim komisyonu Elçiliğe gittiğinde çok şeyler vaat edilip de yerine getirilmeyince, başka bir hata devreye sokulmuş oluyor. Ben Golman yoldaşı suçlamıyorum. Çünkü, herhangi bir başkasının (Aralov yoldaş ima ediliyor) suçu yüzünden sözünü tutamamış olabilir. Bütün bunlar olabilir ve her halde de öyle oldu, ama bizimle açık konuşun. Yapmak istediklerinize değil, yapabileceklerinize söz verin". Bundan sonra Golman yoldaş ayrıntılı bir söylevle bütün konuşmalara cevap veriyor. Onun söylevini aktarmadan, Golman'ın bütün sorularını cevaplayan Nâzım'ın konuşmasını ele alıp, Golman'ın söylevi hakkında genel bir görüşe varabiliriz.

Golman'ın hemen ardından Affan birkaç söz söylüyor: "Burada söz konusu edilen bütün sorunlara Nâzım kendi cevap verecek. Ben yalnız teklifin iki maddesine değineceğim. Yapılan teklifin ikinci maddesinde KEYK'nun ve onun yetkili temsilcisinin bütün direktiflerini yerine getirme gereğinden söz ediliyor. Ben bunu kabul

ediyorum, ama bir şartla ki, her çeşit uydurma direktifleri değil, yalnız ve yalnız gerçekten KEYK'ndan gelen direktifleri yerine getirelim. Direktifler Elçilikten bize aktarılırken bir hataya düşmemek için, üçüncü maddeye irtibata geçecek kişiye tam güven gösterilmesi fikri eklenmesini teklif ediyorum ve anlaşmazlıkları önlemek amacıyla, bu direktifleri gönderenin imzasıyla bize iletin, diyorum".

Nâzım: "İhtilafa nihayet son vermek için açık konuşmamız gerekiyor. Para konusu sert ortaya konduysa, yörelere özel kişiler göndermek istediğimizden bu paralara ihtiyaç duyulduğu için böyle oldu. Bu iyi bir fikir, ama uygulanması için para gerekli ki, bizim henüz böyle bir olanağımız yok. Ridel konusuna gelince: Hangimizin başına gelmedi ki, Elçilikten biri çıkıp, kendini bize direktif verebilecek temsilci olarak takdim etmesin. Verbov ile öyle oldu. Ridel'le de öyleydi. Ridel KEYK'nun dikkatinin Batıya dönük olduğunu ve bu yüzden Doğuyla uğraşacak vakti olmadığını vb. söylüyordu. Böyle şey olmaz. Zira siz bizimle bir tür oyun oynuyorsunuz, çocuk oyunu, ama biz çocuk değiliz. Bir Mayıs konusu: Önce şunu söyleyeyim ki, ben o gün hastaydım ve bir yere çıkmadım ve bazı yoldaşlar da gitmedi. Hasta olmasaydım bile ben yine de Elçiliğe gitmeyecektim. Kimi yoldaşlar işçi mitingine geç kaldı, kimileriyse oradaydı. Ben Elçiliğe gerçekten gitmezdim, çünkü o bizi hiçe sayıyor. Şimdi de kongre konusu: Daha evvel de defalarca söylendiği gibi, bir kongreyi daha önce yapmayı düşünüyorduk, ama para yüzünden gecikme oldu. Siz bize kongrenin bir an önce toplanması gerektiğini söylediğinizde, bunu kabul ettik ve biz kongreyi destek olmasa da toplayacağız. Gerekli paranın elimizde olması durumunda yapabileceğimiz kadar iyi olmasa bile, kongreyi ne pahasına olursa olsun, toplayacağız. [*Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet*] Şükrü [*Koç*] hakkında: Biz Şükrü'yü artık ihraç ettik ve tutanakları size gönderdik, onlar sizde bulunuyor. Ben Şükrü'yü sevmem ve ondan hep uzak durmaya bakmışımdır. Ama, Şükrü'yü buraya Elçilik, onunla bağlantısı olan Aralov ve Mihaylov çağırdı. Ben onun ihraç edilmesine karşı çıktıysam, bunu hiç de ona acıdığım için değil, gerçeği söylemek gerekiyorsa, birçok şeyi bildiği ve her an kötülük edebileceği için yaptım. Onun ihraç edilmesinin önündeki engel işte buydu ve bize sorunu başka türlü anlatan yoldaş yanıldı. Şimdi de gazete konusuna gelelim: Bu konuda da siz defalarca değişen politika uyguladınız. (Siz sözüyle şahsen Golman değil, bütün olarak Elçilik kastediliyor.) Bize reva görülen muamele, gayriresmi olarak yoldaşımız olsa bile, Salih'e [Yeşiloğlu] kesinlikle reva görülmemeli. *Şarkın Sesi* gazetesinde (Komünist partisiyle birlikte çıkardığımız halkçı gazete) biz ona iki çelikleşmiş adamımızı - Nizamettin ile Tevfik'i veriyoruz. Şöyle ki, burada fazla kontrolden söz etmek pek uygun sayılmaz. *Şarkın Sesi* yazı kuruluna yazı göndermek çok daha iyi olur. Bu yazılar, kuşkusuz ki, düzenli bir şekilde yayınlanacak. Biz Elçilikten her yoldaşı, iyi yoldaş olarak görüyoruz, ama biz şimdi acı deneyim temelinde bir şeyler öğrendik ve bu yüzden Komintern'den gelen bu mektubun gösterilmesini rica ediyoruz. Kabul ettiğimiz yönetim gereğinden biz hiçbir zaman vazgeçmeyeceğiz ve daha önce programımızı yazarken, ilk Rus Elçilik gelmesini bekledik. Bu programı ancak Elçiliğin filtresinden geçirdikten sonra yayınladık. Ama, sizin kötü değerlendirdiğiniz yerel koşullar var ki, bu bakımdan bizlere tutunmanız gerekir Size her zaman belirli bir yönde bilgi veren o Rafet [Bele] Paşa ve diğerlerini dinleyip durmayınız. Bütün bu işlerde siz ve biz el ele olmalıyız ve bir ya da diğer taraftan (yani sizin tarafınızdan veya bizim tarafımızdan) bunun tersini iddia eden görüşler yanlıştır. Komünist partisinin hükümete çağrısının altına imza koymayı Ziynetullah kendi istedi. Sorumluluğu ona aittir, o yoldaşlarının gerisinde kalmamak istemişti. Zeki takma adıyla imzalamak istemişse de, biz bunu imkansız bulduk. Çünkü, hükûmet kim bu adam diye sorabilirdi. O zaman başka bir şeyler düşünebilirdi. Şöyle ki, bütün bu işte tek suçlu Ziynetullah'ın kendisidir ve o bunun cezasını çekmiştir. Gerçi, öte yandan bu iyiye işaret de olabilir. Çünkü Hüsnü'nün buraya gelmesiyle, şimdi Ziynet'in şahsında Moskova'da bizim temsilcimiz var. Elçiliği ziyaretlerimizden ötürü çoğu Türk bize Rus çocukları diyordu. Biz bunun üzerinde durmuyorduk, ama şimdi durum değişti ve artık daha ender görüşmeliyiz, bunun için ise özel bir bağlantı gerekiyor". Hilmi yoldaş: "Nâzım'ın bana yönelttiği (bu, Nâzım'ın niçin Şükrü'nün partiden ihraç edilmesine karşı olduğunu anlattığı açıklamasıyla ilgili) sitemi kabul etmiyorum. Gerçeği çarpıtan kimse, alçak odur."

Bağlantı sorunu görüşülürken, temel direktiflerin çarpıtılmasının çoğu zaman mümkün olduğu belirtilerek, direktif almak üzere Elçiliğe Prezidyum (üç üyesinden) iki üyesinin gidebileceği kararlaştırılıyor. Bu, kabul ediliyor.

Affan Komintern'den gelmeyen direktiflere uyulmamasında hep ısrar ediyor, ama bu teklif reddediliyor.

Nâzım: "İzninizle, sonunda şunu kaydedeyim: Şimdiye kadar bütün mesele, amaç ve amaca ulaşma zamanı konusunda değil, amaca ulaşmanın yollarıyla ilgili görüş ayrılıklarındaydı. Bütün bunun temelinde kötü bir sebep yatıyordu. Siz bizlerin şahsi eksikliklerimizi biliyor ve kullanıyordunuz. Gerçi biz de sizin eksik taraflarınızı biliyoruz... Birden aklınıza bir fikir geliyor. Siz (burada yine genel olarak Elçilik ve doğrudan Aralov yoldaş söz

konusu) çoğu kez iyice düşünmeden bu gibi amaçları partiden şu ya da bu yoldaş vasıtasıyla gerçekleştirmeyi kararlaştırıyorsunuz. Sonra birden bir engel çıkıyor, örneğin, Mustafa Kemal Paşa başparmağını gösteriyor (herkes gülüyor, gülümsüyor) ve siz hemen geriliyorsunuz. Genellikle, her ufak engel sizi korkutuyor, dehşete düşürüyor. Bu, sizin (Golman'a söylüyor) korkaklığınız değil, bütün Elçiliğin korkaklığı ve bu davaya zarar veriyor. Bundan vazgeçmek gerekiyor".

Bu oturum boyunca Golman terbiyeli davrandı ve bazen gereğinden fazla yumuşaklık bile gösterdi. Buna karşılık, MK üyeleri kendisini galip hissediyor ve sık sık tepeden bakarcasına gülümsüyordu. Bu, özellikle gülerek söylenen Affan'ın "yalnız Komintern'in imzalı direktiflerine uyulmalı" ve Ahmet'in "bağımsızlığımızı koruyalım" sözlerinde açıkça görüldü.[4412]

30 Haziran 1922. *İtimatnamesini 30 Haziran 1922'de Çankaya'da TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunan Mümtazüddevle İsmail Han burada düzenlenen törende yaptığı konuşmada Müslümanların birbirleriyle kardeş olduğu mealindeki ayeti belirttikten sonra, iki ülke arasında kurulan bu ilişkilerin o zamanda ve gelecekte İslâm âlemine yapacağı büyük etkilerden bahsetmiştir. Sık sık İran'la Türkiye'nin dostluğuna değinen Mümtazüddevle Millî Mücadelenin muvaffak olması için dua ederek konuşmasını bitirmiştir. Mustafa Kemal ise cevabî konuşmasında: "... Memleketimize ayak bastığınız andan beri halkımız tarafından, temsil buyurduğunuz İran milletine karşı gösterilen tezâhürât-ı dostane ve uhuvvetkârânenin berdevam olacağına ve iki Müslüman devletin tezyit ve teşyid-i muhalesat ve vahdetine müteveccih vezaif-i sefiranenizin ifasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından her türlü muâvenet ve teshilât ibrazına müsaraat olunacağına katiyen kanaat buyurabilirsiniz... " diyerek aynı şekilde iyi niyetini ortaya koymuştur. Karşılıklı dostluk mesajlarının verildiği törenden sonra Mustafa Kemal Paşa ile Mümtazüddevle bir saat kadar sohbet etmişlerdir*.[4413]

Haziran 1922. Mustafa Kemal grubunun millîci düşmanlığı Müttefikler arasından İngilizlere tahsis etmeleri vakasında Sovyet Rusya faktörü bulunmaktadır. Örneğin, *Mustafa Kemal, "İngilizlerin yapıtı olan" Irak yönetimini iktidardan düşürmek için elden geleni yapmaya çağırdığını Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'a bildirmiştir."*[4414] Halbuki bundan bir sene evvelinde, Mustafa Kemal'in temsilcisi Refet (Bele), İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un İnebolu'ya gönderdiği temsilcilerle görüştüğü vakit İngiliz düşmanlığının geçici bir harb propagandası olduğunu bildirmişti.[4415]

Haziran 1922 nihayeti. *KEYK* Doğu Şubesi Şefi, Aralov'a özel kurye marifetiyle zata mahsus çok gizli mektub gönderdi. THİF'den bağımsız olarak ulusal devrimci gizli bir örgüt kurulması gerektiğini bildiriyor. *KEYK* Doğu Şubesi Şefi, TBMM Hükümetinin Fransa-Britanya-Sovyet Rusya arasında diplomatik manevra icra etmeye çalıştığının fevkalâde farkındadır. Ali Fuad olayı, ikili ilişkinin gayr-ı samimî olduğuna delâlet etmektedir. Birçok hususda Narkomindel ile Komintern aykırı düşünseler de yüksek tahsillilerin teveccühüyle Bolşeviklikten sapan THİF yönetimine işçi ve köylü çoğunluğun katılması noktasında müşterekleşiyor. THİF, oportünistlerden arındırılmalıdır:

ÇOK GİZLİ
Şahsa teslim

Sayın Aralov yoldaş,

4412 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 231-234. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığıyla gizli görüşmelerine tavassut eden batıcı Refet Bele brifinglerine Sovyet Rusya Büyükelçiliğinin itimad etmesi, bizce oldukça enteresan hadisedir.

4413 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 218-219. İran arşivi tetkik edilmelidir.

4414 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

4415 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 58.

Sanırım Mayıs ayı başından bu yana haber akımında oluşan boşluk nedeniyle, Yakın- Doğu'daki gelişmeleri sizlerin doğrudan edindiğiniz bilgiler vasıtasıyla izleme olanağımız olmadı. Anlaşılan, enformasyon konusu yakın gelecekte son derece ciddi bir sorun olacak. Biz Moskova ile Ankara arasındaki bağlantı biçimini teknik bakımdan değiştirmek için kimi denemelerde bulunuyoruz, ama bu gerçekleştirilinceye kadar bizlere, örneğin, iki haftada bir mektupla ya da gerektiğinde telgrafla haber iletmenizi rica ediyoruz. Aradaki bağlantının zayıf olması, önümüzdeki aylarda uygulamak için hazırladığımız, Anadolu'da güvenilir bir ulusal-devrimci temel oluşturmak hedefi başta olmak üzere, büyük planları askıda bırakıyor. Ulusal-devrimci örgütün (Meclis içinde ve dışında) komünist partisinden tamamen bağımsız olarak varolması, ama mutlaka varolması gerektiğini, daha önceki mektupta belirtmiştik. Bu görev konusunda NKİD ile aramızda herhangi bir çelişki var mı? Kesinlikle, hayır: Böyle direşken bir ulusal-devrimci toplum örgütünün varlığı ve RSFSC temsilciliğinin onunla sıkı temasta bulunması, Rusya'nın Türkiye, İran ya da Mısır gibi, bütün sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki saygınlığını artırmanın tek güvencesidir. Ama, ulusal hareketler döneminde yalnız biraz etkisi olan değil, sürünmeye bile gücü olmayan bütün toplumsal grupçuklar, sözde devrimcilik damgası taşıyor. Ulusal savaşın sertleştiği durumlarda bu sahte koruyucu renk öyle bir parlaklık kazanıyor ki, oradaki yaşamı yakından ve dikkatle izleyenin bile bunu hemen fark etmesi kolay olmuyor. Bundan bir süre önce Mısır'da olan buydu. Bugün Hindistan'da olan da budur. Elbette, iş aktif savaş yürütmeye gelince, devrim lafazanlığı eden, renk değiştiren bu grupların gerçek içyüzü, kaçınılmazlıkla ve mutlaka ortaya çıkıveriyor. Ulusal savaştaki düşüş anlarında bu devrimci sarhoşluğundan uyanış, ihanete kadar varıyor. Örnek, yine Hindistan ve Mısır. Anadolu gerçeği, bir ara durumu ifade ediyor. Uluslararası durumunun belirsiz olması, Anadolu'nun yakın geleceğini de belirsiz kılıyor. Anadolu'da savaş durumu son bulacak mı? Hiç sanmam. Yunan orduları geri çekilecek mi? Elbette, hayır. Tekrar taarruza geçilecek mi? Bu konuda da bir umut yok. Bütün bu belirsizlikler ortamında, yine de tamamen belirli ve somut bir durum oluşuyor: Anlaşılan, Yakın-Doğu konusunda Fransa, İngiltere yararına birçok önemli ve ciddi ödünlere yöneliyor. Bunların kapsam ve boyutlarının ne olacağını şimdiden tespit etmek olanaklı değil, ama, Fransa'nın Franklin Buyon konumundan uzaklaşmaya başladığını, bugün artık Fransız basını bile gizlemiyor. Bu nesnel olgudan çıkarılacak sonuç nedir? Batılı yağmacıların gelişmekte olan (formel de olsa) eylem birliği karşısında Ankara'nın İngiltere, Fransa ve Rusya arasında manevra yapma politikasından vazgeçmek zorunda kalacağıdır. Batı Avrupa sermayesinin bu tek cephe- sine Ankara, diplomatik gerekçelerle değil, kendi gücüyle ve komşu ülkelerdeki etkisiyle karşı koyabilir, savaşabilir. Bu yaklaşım, Batıya karşı savaşını gerçekten başarıyla bitir- mek isteyen Anadolu'daki toplumsal grupların politik bilincinin temelinde yer almalıdır. Bu durumdan gerekli bütün cesur sonuçlar hemen çıkarılmalıdır. Tekrarlamaya gerek yoktur. Sovyet Rusya ile sıkı ve içten birlik (Ali Fuat olayı, bunun olmadığını açıkça gösteriyor). Suriye, Mezopotamya ve Mısır'daki ulusal-devrimci toplum gruplarıyla (hükûmete yakın legal olanlarla değilse bile, yarı legal toplumsal nitelikte olanlarla) bağlantı ve ilişki ve bu grupların mali yardımı ve İngiliz ve Fransızlara karşı Anadolu'yla ortak savaş etrafında birleşmelerinin sağlayacağı destek. Ve nihayet, Anadolu'daki bağımsız ulusal hükûmetin temel tabanı olan köylülüğü güçlendirmek. Bütün bunlar, elbette ki, Türkiye'de aktif durumdaki ulusal-devrimci unsurların ve Ankara hükûmetinin çözmesi gereken görevlerin yalnız ana hatlarıdır. Bu hükûmet, işte bu unsurlara dayanmak zorundadır. Burada diplomasi alanı başlıyor ki, Komintern ile NKİD'nin çıkarları bu alanda birleşiyor. Yakın-Doğu konferansının Türkiye'de yapılması, Suriye ve Mezopotamya'da ulusal-devrimci hareketin güçlenmesi, Türk hükûmetinin söz konusu komşu ülkelerdeki hareketlere aktif ve mümkünse açık desteği, tarım alanında reformların kararlılıkla hedeflenmesi, bütün bu adımlar Sovyet Rusya'yı ve Komintern'in şahsında uluslararası proletaryayı ilgilendiren adımlardır. Bu konularda aktif olmak, belirlenen görevlerin gerçekleştirilmesi için tek güvencedir. Ama, biz bütün bu sorunlar hakkında Sizden ayrıntılı ve tam yanıt bekliyoruz. Yukarıda da belirtildiği gibi, komünist partisinin örgütlenmesi ve gelişmesinde biz koşulsun sınıfsal arılık ilkesine (koşulların elverdiği ölçüde) uyulması konusunda ısrarlıyız. Önceki mektubumuzda varolan proleter kadrolarla hemen bağlantı kurma gereğinden söz etmiştik. Bu görevi yeniden vurgularken biz aynı zamanda kararlı ve acımasız tasfiye konusunu da gündeme getiriyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük ulusal yükseliş anında oportünist (ulusal burjuva anlamında bile) gruplar her defa devrimci cephenin ucuna kayıyor. Belki cephenin sol ucunda olmak onları eylem gereğinden koruduğu ve yalnız dillerini çözdüğü için. Mısır'da merkezde yer alan parti temsilcilerinin (Vafd el Mısri) komünist partisine katıldıklarını gördük. Kanımızca, böyle bir gelişme Anadolu'da da görüldü. Nâzım'ın ve Şükrü'nün Merkez Komitesi'ndeki grubunun, yalnız komünist değil, burjuva ulusal anlamda da, bu gibi oportunistlerden oluştuğu kanısındayız. Anadolu'daki ulusal hareketin bugünkü dönüm noktasında söz konusu grubun bu niteliği, giderek daha çok hissedilir olacak. Şükrü olayı bunun habercisi. Komünist partisini gecikmesiz ve

kararlı bir şekilde arındırma savaşı, gündeme alınmalıdır. Bu görevin başarıyla gerçekleştirilmesi ve proleter ve ırgat unsurlarla bağların güçlendirilmesi, bataktaki TKP arabasını sağlam bir yola çıkaracaktır.
İstanbul sorunu da çözüm bekliyor.
IV. Kongre'nin Kasım ayında yapılmasının öngörüldüğünü ve açılışının Oktobr'un yıldönü- müne rastladığını Size daha önce bildirmiştik. Kongreye kendi delegelerinizi gönderme- niz için partinin resmi davetiyelerini şu günlerde alacaksınız. Türkiye'ye iki asıl oy sahibi delege düşüyor. Kongrenin çok yapıcı düzeyde olması bekleniyor ve bu nedenle Doğu sorununu kongrenin gündemine alma açısından, ciddi ve yapıcı adayları seçme sorunu büyük sorumluluk gerektiriyor. Suriye ve Mezopotamya'dan temsilciler olması da son derece gereklidir, ama belirlenen adaylar hakkında tamamen emin olmanız koşuluyla.
Karahan'dan aldığınız telgraftan sonra, mali sorun halledilmiş olsa gerek. Yalnız Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'da yayın işleri için kullanılması koşuluyla, ek olarak 5000 altın ruble gönderiyorum.
Mektup çok acele kaleme alındı (kurye bir saat sonra yola çıkıyor) ve önemle görüşülmesi gereken birçok soruna değinilemedi. Bunları birkaç gün sonra görüşebilmeyi umut ediyoruz. Ekonomi komisyonundan şu ana kadar hiçbir rapor, hiçbir haber gelmedi. Son mektupta birçok ek belgeden söz etmiştik, ama, telgrafta bildirdiğimiz gibi, bunların hiç birini almadık. Golman yoldaşa selamlar. Umarım, aramızdaki yazışmadan onun da haberi vardır.

Komünist selamlarımı sunarım
KEYK Doğu Şubesi Şefi[4416]

Temmuz 1922 bidayeti. *KEYK* Sekreteri, Aralov'a mektub gönderdi. Mustafa Kemal, 1921 Londra Konferansı hengâmında Müttefiklerle gizlice uzlaşmaya çalışmıştı. Türkiye'de yönetim ticaret burjuvazisinin değil askerî bürokrasinin elindedir. Komintern'in Aralov'dan talebi, Türkiye'deki ulusal-devrimci örgütü sol-komünist azınlık tekeline düşmesine mani olarak gerek milliyetçi gerek liberal seçkinlerle güçlendirmektir. TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'ya bağımlılığı muhafaza edilmelidir. Türk-Arab Sosyalist Federatif Cumhuriyetinin kurulması mucibince faaliyet yürütülmesi rica ediliyor:

Sayın Aralov yoldaş!
Anadolu'dan alınan son haberlere göre, bağımsızlığı için savaşan ulusal Türkiye'nin yaşamında Sovyet Rusya yeniden en önemli (sonuç alıcı olmasa bile) etmenlerden biri haline geliyor. Şu saptamayı yapmamız için bütün gerekçeler ortada: Sovyet diplomasisi şimdi (örneğin, 1921 yazında değil) Anadolu hareketini yalnız destekleme ve güçlendirme olanaklarını değil, aynı zamanda gelecekte bu hareketin doğrultusunda kararsızlık ve değişiklik belirmesini önleme olanaklarını da tüketmektedir. Ankara hükûmet çevrelerinde görülen politik kararsızlık (Mart ve Ekim 1921) ortamında, Anadolu'da köylü yığınlarında gözlenen bezginlik ve hayal kırıklığı koşullarında (askerlikten kaçma, eşkıyalık), ulusal burjuvazi ve aydınların zayıf olduğu şartlarda, Anadolu hareketinin izlediği doğrultunun değişmezliğini (Sovyet Rusya ile birlikte Batılı emperyalistlere karşı) korumak, öncelikle iki yoldan olanaklıdır. İzin verirseniz, bunlara değinmek istiyorum.
"Nuh'tan" değilse bile, eskilerden, ilk Yunan taarruzundan ve bölgesel bir hareketin ulusal-devrimci dalgaya dönüşmeye başladığı dönemden başlamak gerekiyor. Bugün belirli bir tarihsel mesafeden bakarak biz Anadolu hareketinin doğuşunu, biraz güç kazanan Türk ticari burjuvazisinin yabancı kökenli (Ermeni ve Rum) burjuvazinin kimi ekonomik konumlarını ele geçirmek için yürüttüğü savaşla anlatıyoruz. Bu konumları Ege, Akdeniz ve Karadeniz limanlarıyla açıklıyoruz. Bu savaş yeni değildi, ama ekonomik bakımdan daha güçlü olan Rum-Ermeni burjuvazisi uluslararası durumu Küçük Asya'daki ekonomik konumunu politik olarak güçlendirmek için uygun gördüğü zaman son derece sertleşti. "Pontus" ve "Büyük Ermenistan" (Sevr'den çok önce ortaya çıkan) ülküleri, bu eğilimlerin ifadesidir. Türk burjuvazisinin kendisi için endişe verici bu planlara karşı tepkisi baştan (elindeki ekonomik gücün yetersizliği bağlamında) zayıf oldu. Bunu İzmir, Mersin ve Adana örneklerinde görmek hiç zor değil. Bu durum Ermeni ve Rum burjuvazisi savaşa askersel-politik (eşkıyalar, silahlı çeteleri) nitelik kazandırdığı zamana kadar devam etti. Türk kökenli olmayan burjuvazi bu yeni savaş yöntemine baştan kendi başvurdu, daha sonra ise müttefiklerin önerisi üzerine devreye sokulup genişletildi. Ancak bu tarihsel kronolojiye uyulması durumunda Yunan ordusunun "esrarengiz ısrarı" anlaşılabilir ve

[4416] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 1_6, Belge: 24-28 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 217-219.

Yunan-Türk savaşının Konstantin'in bir serüveni olarak yorumlanmasına son verilebilir. Küçük Asya (en başta İzmir ve onun cephe arkası) ile Yunanistan arasında geniş bir takımada köprüsü var ve bu nedenle Yunan burjuvazisi (ticari de olsa) Küçük Asya'nın Rum sermayesinin egemen olduğu önemli bölgelerini ele geçirme planları yapabiliyordu. Anadolu kıyılarındaki savaşın askersel-politik devresi, Küçük Asya kıyılarındaki limanların yerli hammadde ihracatına tamamen kapanmasına yol açtı. Köy ağalarının ve varlıklı köylülerin tarım işletmelerini ve çiftliklerini sınai bitkilerle etkinleştirerek savaş yıllarında büyük miktarlarda hammadde stokları yapmayı başardığı Anadolu'nun önde gelen ekonomik bölgeleri olan bu limanların kapatılması, Mondros barış anlaşmasından itibaren yurt dışına ihracatı yeniden dirilten bu unsurlara darbe indirdi. Bu sahil bölgelerindeki varlıklı köylülerin şahsında Türk ticari burjuvazisi ciddi (...), Anadolu ulusal hareketi ise ilk müfrezelerine (Alaşehir, Aydın, Trabzon ve (...) yöresinden) kavuştu. Yunan ordusunun Bursa taarruzunu tam da bu müfrezeler göğüsledi.

İstanbul'da, sahil bölgelerindeki büyük kentlerde ve Doğu illerinde İttihatçı Müdafaa-i Hukuk Komiteleri faal durumdayken, köylülerin ezici çoğunluğu yıllarca süren savaşın ekonomide açtığı yaraları sarmanın boşuna çabası içinde kayıtsız kalıyordu. Köylüler ancak savaş bölgelerinden büyük sayıda insanın ülkenin merkez yörelerine göç etmeye başlamasından sonradır ki, düşmanın ilerleyip işletmelerinin tamamen yok edilmesi tehlikesiyle yüz yüze geldi. "Lânet" Yunanlılar üzerinde zafer kazanılırsa köyde kapsamlı reformlar uygulama ve görülmemiş zenginlikler sağlama vaatleriyle örülüp bütün ulusal basında sürekli üzerinde durulan bu tehlike, köylülüğü kayıtsızlıktan çıkararak savaşa yöneltti. Körüklenen ulusal ve dinsel fanatizm ile idarenin ve jandarmanın devamlı copu, geri kalan işi bitirdi ve İstanbul'a göç eden orta burjuva aydınların ve askeri bürokrasinin yönetiminde ulusal devrimci tek cepheyi kaynaştırdı.

Ulusal tek cephenin anlamı 1921 yazında özellikle açık ve tipik bir şekilde ortaya çıktı. Hasadın zayıf olması ve genel seferberlik, zaten cılız olan tarımı tamamen zayıflattı. Geniş köylü yığınlarının savaşkan aktifliğini yalnız hemen yapılacak kapsamlı reformlar (idari alanda, vergilerde reformlar, tarım araçlarının kooperatifleşmesi) canlı tutabilirdi. Ama, hükûmet reformlara başlanması için "zamanın erken" olduğu, bizim diplomasimizin ise bunu hatırlatmakla (neredeyse) nezaketsizlik ettiği görüşündeydi. **Asker kaçakçılığı, (kızgın ve acımasız) eşkıyalık, Yunan tarafına geçme olayları, Anadolu ulusal efsanesinin en çetin anıydı: Yunan Ankara'ya doğru ilerliyordu, Meclisin dörtte üçü hükûmete muhalifti, Mustafa Kemal her şeyi kabul ederek ve en çok gerçek bir devrimin (ister köylü devrimi, ister ulusal devrim olsun) patlak vermesinden korktuğu için, İtilaf devletleriyle gizlice barış hazırlığı yapıyordu.** Sonrasına ayrıntılı değinmeye gerek yok. Tümenlerin Kafkasya cephesine aktarılması, durumu bir mucize eseri olarak kurtardı. Ama, 1921 yazında hareket içinde beliren ayrışma, giderilmek şöyle dursun, daha da ileriye gitti. Gerçi, devlet aygıtı ve jandarma şimdi daha iyi çalışıyor: Ama, ağır durumlarda bu yeterli olmuyor. Açıkça görülüyor ki, böyle bir ağır durumun bulutları, Anadolu'nun üzerinde dolaşıyor. Anlaşılıyor ki, Yakın-Doğu Konferansının kararları, bu ağır duruma giriş oluyor. Anlaşılan, kış molası bitmek üzere ve Ankara savaşın yeniden alevlenmesi olasılığıyla (yalnız Yunan cephesinde mi, acaba) yüz yüze bulunuyor. Başarılı bir ulusal savunma sağlamak için Ankara hükûmeti hemen Anadolu kurtuluş hareketinin başlıca itici gücü olan köylülerin tarım işletmelerini güçlendirmeye (belki de diriltmeye) başlamalıdır. Bizim görüşümüz şu ki, sayın Aralov yoldaş, Anadolu hükûmetinin yürüttüğü savaş alanının genişletilmesinde ve bu savaşın başarıyla sonuçlanmasında, Sovyet Rusya'yı çok yakından ilgilendirdiği için, Sovyet diplomasisinin görevi, Mustafa Kemal hükümetinin dikkatini yukarıda belirttiğimiz doğrultularda hemen kapsamlı reformlar yapmanın gereği üzerine ısrarla çekmektir.

Anadolu hareketinin analizi üzerinde biz yalnız şu sebeple uzun uzun duruyoruz ki, şu ana kadar Anadolu hükûmetinin bu yönde bir adım attığını, bizim diplomasimizin ise bu konuda yeterince ısrarlı olduğunu görmedik. Bunun doğruluğunu, Dağıstan fakirleri temsilcisinin Acaristan konuşmasıyla yaratılan çok güzel bir ajitasyon fırsatından hiç yararlanmamamız, Türk basınının ise bu olayı Transkafkasya federasyonuna ve RSFSC'ne karşı düşmanca bir kampanya yürütmek için kullanmasına karşın, buna hiçbir sözlü ya da açıklamalı bir yanıt verilmemesi bile, yeterince ortaya koyuyor. Bu arada, yukarıda söylenenden de anlaşıldığı üzere, bugünkü Anadolu gerçeğinde bu konuda yeterinden de fazla gerekçe vardır. Bütün söylenenleri özetleyecek olursak, şunu belirtmek gerekir ki. Anadolu hareketinin bugünkü doğrultusunu ve gücünü (belki gelecek için de) korumanın ilk aracı, köylülük yararına ivedi reformlar için kapsamlı kampanya yürütmektir. Sizlerin tamamen haklı olarak sıkı ekonomik ve politik ilişkilerde bulunduğunuz Türk burjuvazisi, gelecekte (belki de yakın gelecekte) RSFSC'nin Türkiye ile yapacağı dostça işbirliği için güçlü bir temel oluşturacaktır. Ama, bugünkü aşamada Türkiye burjuvazisinin ulusal bağları çok zayıftır ve bu bağlar onu değil, **eski Osmanlı askeri bürokrasisini devlet gücü yapmıştır**. Köyde yapılacak kapsamlı reformlar Türkiye'nin feodal ekonomisindeki

ağırlaşmaya başlayan çürüme sürecini hızlandıracak ve kazanılan ekonomik haklarını korumak ve elden geldiğince genişletmek için köylülüğü yeniden savaşa itecektir. Bu hususların doğruluğunu, köylülerin Yunanlılara karşı savaşa katılma (1920-1921) gerekçelerinde görüyoruz.

Bize göre izlenmesi zorunlu olan yollardan biri, işte budur. Söz konusu görevi yerine getirmenin birçok yöntemi vardır. Parlamentodaki muhalefeti ve genellikle Türk toplumunun liberal unsurlarını kazanmak, bunlardan biridir. Yerel basın vasıtasıyla propaganda yapmak, bir başka yöntemdir. Nihayet, doğrudan hükûmet çevrelerini etkileme olanağı da vardır. Oluşmaya başlayan ortam, bütün bu unsurları elverişli ve anlaşılır kılıyor. Rusya'yla daha da yakınlaşma (Anadolu için ağır durumlarda Türklerin defalarca ifade ettiği gibi) olasılığı da hayli gerçekçidir. Bunun uygulanması durumunda, yukarıda sözü edilen doğrultuda ciddi ve gerekli koşullar yaratılabilecektir.

Nihayet, köylülerin isteklerini geniş tabanlı bir yasal "Köylü reformları" partisi kurma yoluyla örgütlü bir şekilde dile getirme olasılığı ve bunun uygunluğu konusundaki görüşünüz nedir? Böyle bir partiyi kurmak, Meclisteki muhalefetin, Halkçıların, Yeşil Ordu komitelerinin ve genellikle Anadolu'daki gerçek liberal unsurların işi olmalıydı. Partiyi legalleştirme hazırlığını Siz yapabilirsiniz. Bunu yapmak için, muhtemelen birçok uygun anlar olacak. Bu işe Türk komünist yoldaşlar da katılabilir. **Ama, hareketin ulusal-devrimci yatağından kaymasına yol vermemek ve yersiz "sol-komünist" darbeler"le geniş ulusal aydın çevrelerini ürkütmemek ve gericiliğin saflarına doğru itmemek amacıyla, bu yoldaşların çalışmalarını Sizin yönetmeniz koşuluyla**.

Hem Anadolu'da, hem de mümkünse İstanbul'da Türk yoldaşların çalışmalarının genel yönetimini üzerinize almanız gerekiyor. Varolan o ortamda bile çalışmaların başarılı olmasını ancak bu sağlayabilir. Bu nedenle, acele yanıtınızı bekliyoruz.

Şimdi ise, Anadolu hareketinin doğrultusunu korumanın ve boyutlarını genişletmenin diğer yoluna gelelim: Suriye, Mezopotamya, Mısır vb. (...)dır. Oralardan gelen kısıtlı haberlerin hepsi, iki ciddi hususa: Araplar ile Türkler arasındaki düşmanlığın giderildiğine ve bütün bu ülkelerde isyancılığın geniş çapta yayıldığına işaret ediyor. Her iki gelişme de, bizleri Suriye ve Mezopotamya ulusal hareketlerinin Anadolu ulusal hareketiyle birleşmesi için savaş taktiğine yöneltiyor. Bu paralel ulusal hareketlerin Ankara'yla birleşmesi (örneğin, saygın olası merkezden yapılan bir açıklamayla olsa bile), yalnız Anadolu hareketini güçlendirmekle kalmayıp, onun talepler kapsamını ve amaçlarını İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında anlaşma olasılığını yok edecek ölçüde genişletecektir. Bu görev açısından da elverişli ortam oluşacağa benziyor. Bu alandaki çalışmalara en azından (Suriye'den ve Mezopotamya'dan) saygın mültecilerin ve kimi muhalif şeyhlerin (bunlar o kadar çok ki, ne İngiltere, ne Fransa hepsini satın alabilir) Türkiye'de Mezopotamya Ulusal Kongresi (ya da, politik havaya göre, Suriye Ulusal Kongresi) toplayıp Geçici Ulusal Kurtuluş Hükûmeti seçmesiyle başlanabilir. Bu hükûmet varlığını ilân eder ve ülkenin kurtuluşu için savaşı örgütlemeye başlar. Ankara hükûmetinin ilgili Ulusal Kurtuluş Hükûmetini (hiç olmazsa Mezopotamya'nınkini) hemen tanıması ve böylece görüş değiştirme ya da vazgeçme olasılıklarının önünü alması son derece önemli olacaktır.

Bu çok ciddi ve kapsamlı çalışmayı (güvenilir yardımcılar vasıtasıyla olsa da) Sizin yönetmeniz, kuşkusuz ki, kaçınılmaz olacaktır. Çünkü, Golman yoldaşın çizdiği plan, hiçbir şekilde tatmin edici sayılamaz. Burada söz konusu olan darbe yapmak da kan dökmek değil, Anadolu volkanının etrafını sistematik bir şekilde yeni yeni ulusal ayaklanma ocaklarıyla çevirmek ve gerçekten zamanı geldiğinde, İngiltere ve Fransa'yla onların anladığı tek dilde konuşabilmek için, aktif ulusal güçleri bir araya getirmeye çalışmaktır.

Bizim ağır görevimiz şöyle: Anadolu ulusal hareketini güçlendirmek, bu harekete daha özlü ve devrimci nitelik kazandırmak ve böylece **Ankara hükûmetinin RSFSC'yle sıkı bağlarının ve bağımlılığının korunmasını sağlamak**, bizim dolaylı yardımlarımızla Türkiye'nin Ön Asya'da etkisini artırması ve böylece emperyalizme karşı aktif savaşın tabanının genişletilmesi için çalışmak. Böyle bir zincirleme sistemin kurulması, bize göre, tamamen olanaklıdır ve yukarıda sözü edilen sorunlarla ilgili görüşlerinizi bizler büyük bir ilgiyle beklemekteyiz.

Burada, Mısır ulusal hareketini de anımsatmak, yerinde olur. Bu ülkede "bağımsızlık" ilânı, yeni ve kapsamlı, aktif etkinliklerin başlangıcı olacağa benziyor. Son 2-3 haftanın olayları kesinlikle buna işaret ediyor.

Yukarıda dile getirilen görüşler açısından Ankara hükûmetince bir an önce en azından sınırdaş Suriye ve Mezopotamya'dan, Arabistan ve Mısır'dan temsilcilerle Ulusal Kongre toplanmasının olanakları ve uygunluğu konusundaki görüşlerinizi almamız, bizim için son derece önemli olacaktır. Böyle bir adım, geniş çapta yararlı bir çalışmanın başlangıcı olabilir. Şimdi de, zaten uzayan bu mektuba son vermek üzere, bir başka soruna değinelim.

Türkiye'deki yüksek unvan sahibi ve saygın kişi ve grupların Suriye ve Mezopotamya'yla gelecekteki örgütsel ilişkilerin niteliği hakkındaki görüşlerini açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Federatif devlet düzeni fikri İttihatçıların kafasında yer etti mi, acaba. Etmediyse, Suriye ve Mezopotamya'yla birleşme projesi Ankara'yı bu konuda gerekli ödünlere zorlayabilir. Onların uzlaşma anlayışını sınamak amacıyla Türkiye Kürdistanı ile bir deneme adımı atmak, olanaklı mıdır? Böyle bir adım, İngilizlerin buradaki çalışmalarını felce uğratabilir ve muhtemelen Kürt ulusal hareketini Mezopotamya Kürdistanı'yla (Musul) birleşmek umuduyla İngilizlere karşı yönlendirebilir.
Şimdi birkaç pratik sorun:
Hangi dillerde ve ne miktarda hangi literatüre ihtiyacınız var?
Mezopotamya'daki İngiliz ve Suriye'deki Fransız ordularının ulusal terkibi nedir? Anadolu'da Arapça ve Hindu (Urdu) dilinde yayınevi olanağı var mıdır?
Komünist çalışmaların gereksinimleri için Gomiy yoldaş eliyle 2.550 altın ruble gönderiliyor. Paralar Sizin talimatınıza göre harcanacak. Size 12.500 Arapça bildiri, İngilizce ve Fransızca literatür (Komintern'in adresi vardı, kesildi), bizzat seçtiğiniz iki sandık dolusu literatür (Anadolu dışında dağıtılması gerekirse, adreslerin kesilmesi fena olmaz) de gönderiyoruz. En yakın zamanda Size Hindu dilinde literatür ve İngilizce bildiriler gönderilecektir.
Türkiye'de ve komşu ülkelerde komünist çalışmaların yönetime işini üzerinize alma önerimizi ve çalıştığınız bölgedeki ekonomik ve politik durum hakkında bize elden geldiğince daha sık bilgi iletme ricamızı tekrar vurguluyoruz.
Acele yanıt dileğiyle
Komünist selamlarımı sunarım
KEYK Sekreter[4417]

1 Temmuz 1922. İttihadçı Bahriye eski nâzırı Ahmed Cemal*, Avrupa'dan dönüşünde Moskova'dan Afgan Emiri'ne gönderdiği raporda, Afganistan için Almanya'dan askerî ve ekonomik yardım sağlayamadığını, Fransız Başbakanı Poincaré ile iki defa görüştüğünü, Fransa'dan bazı teknik yardımlar sağladığını yazdı. Cemal Paşa, Afganistan'dan ayrıldıktan sonra Afganistan ordusu genel müfettişliğine atanmıştı. Emir'e gönderdiği bugünkü raporda, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki isyanı üzerine Rusların sert tedbirler aldıklarını, ona yardım ettiğinden şüphelendikleri için Afganistan'a da artık yardım etmeyeceklerini Karahan'dan öğrendiğini bildirdi. Enver Paşa'nın hareketini eleştirdi. Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal ile görüştükten sonra Afganistan'a döneceğini bildirdi. Cemal Paşa, Anadolu'ya giderken 23 Temmuz'da Tiflis'te Ermeni intikamcılar tarafından vurularak öldürülecektir*.[4418] Eldeki bazı veriler, Ahmed Cemal'i Sovyet Rusya istihbaratının öldürttüğünü göstermektedir.[4419]

Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

1/VII
Bugün komünist partisinin kongreyle ilgili program hazırlıklarının ele alındığı ilk oturumu oldu. Bu konuda tartışmalara geçmeden önce *Şarkın Sesi* gazetesi üzerinde duruldu. Gazetenin ilk sayısı bizi tatmin etmemişti. Bütün bu sürtüşmelerin, en başta redaksiyonda çalışmaları sabote eden Aka Gündüz [*Selâhik Dönmesidir, esas ismi Enis Avni'dir, İttihadçıdır*] adında birinden kaynaklandığı anlaşıldı. Yarın işine son verilecek. Bir buçuk ay sonra gazete, *Yeni Hayat* (komünist gazete) redaksiyonuna taşınacak. İleride yığınlar arasında yaygınlık ve saygınlık kazanınca, komünist partisiyle Halkçıların organı olduğu yazılacak. Gayriresmi, ama fiili redaktörü Nâzım yoldaş olacak. Redaksiyonda iki komünist yoldaş daha çalışıyor: Nizamettin ile Tevfik. Gazetenin görünüşü bakımından da okurların dikkatini üzerine çekebilmesi ve böylece İttihatçıların yayın organı *Yeni Gün* ile rekabet edebilmesi amacıyla küçük basım harfleri almak için 300 lira daha gerekli. Bu hurufat redaksiyonun malı olacak ve *Yeni Hayat*'a devredilecek. İlk sayıdan 300 nüsha, ikinci sayı 120 kadar dağıtıldı. Üçüncü sayı hiç dağıtılamama tehlikesiyle yüz yüze. Çünkü, anlaşıldığı üzere, hükûmetin (polisin) desteğiyle

[4417] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 1_6, Belge: 36-44 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 219-223. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.
[4418] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 503.
[4419] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 371, 376-378.

Yeni Gün, gazete dağıtıcısı çocukları *Şarkın Sesi* redaksiyonuna gitmemeye zorlamış. Diğer gazeteler her satılan gazete için 40 para verirken, *Şarkın Sesi* 60 para verse de, çocukların redaksiyona gelmesi önlenmiş. Ama, redaksiyon şu mücadele yoluna başvurmuş: Gazetenin gelecek sayısında, çocuklar cezayla tehdit edilerek, *Şarkın Sesi* redaksiyonuna gitmelerinin önlenmesi konusunda okurlara bir açıklama yayınlayacağını yazmış. Bunun hayli etkisi oldu ve gazete şehir içinde yine her gün 300 adet satıyor. Yerli işçiler arasında her gün yeterli sayıda satılan gazete gitgide yaygınlaşıyor.

Bunun ardından, Kominternin Üçüncü Kongresi'ne sunulan Sultan Zade'nin tezlerinin okunmasına geçildi. Şu fikirler tartışma yarattı: "Kuvayı Milliye hem emperyalizme karşı savaşan, hem de köylüyü destekleyen bir güçtür..." Tevfik ve Nâzım şöyle diyor: "Tarım eskisi gibi çökmeye devam ediyor. Üretim düştü. Kemalistlerin hükûmeti en başta silah gücüyle ve bir de halkın ulusal çöküş endişesi sayesinde ayakta duruyor". Affan: Bütün bu mücadelede ve hükûmetin varoluşunda bugünkü ekonomik çıkarlar başta gelen rolü oynuyor. Bütün ümitleri boğan emperyalist savaştan bıkkınlık, ekonomik yıkım ve halkın sefaleti, devrimi başlatan başlıca sebep oldu.

İkinci sebep: Bugün köylüler, el konulan mülklerinin Ermenilere ve diğerlerine iadesinden korkuyor. Milli harekete yol açan ve yığınları silah altında tutan sebeplerden bir diğeri de budur. Daha sonra Affan işçilerin hükûmetin iktidarda kalmasından yararından söz ediyor. Zonguldak işçileri ve demiryolu işçileri yabancı sermayenin etkisiyle işletmelerden sokağa atılmış ve onların yerine köylüler alınmıştı. Milli hareket sırasında onlar yeniden bu işletmelere geri dönme imkanı buldu, diyor.

Nâzım: "Bugünkü savaşta, elbette ki, halkın ekonomik çıkarları önemli rol oynadı. Eski savaş halkın ümitlerini suya düşürdü. Bu durum halkın gözünü açtı ve o zamanki İttihatçı hükûmete karşı düşmanca tutuma zorladı. Daha sonra İngiltere ve Fransa bu hükûmete tamamıyla ele geçirdi ve yığınlar bu hükûmete karşı çıktı. Kemal Paşa maharetli adam çıktı ve bu hareketi ele geçirmeyi başardı ve şimdi yine aldatılma var ortada. Güvenin yerini yeniden güvensizlik alıyor. Köylüler ve bütün halk aldatıldı ve Komintern'in sözünü ettiği çıkmazdan yalnız yeni hareket kurtarabilir.

Bundan sonra yaklaşık olarak şu kabul edildi: "Daha önce kendi ekonomik ve politik bağımsızlığı nedeniyle Kuva-yı Milliye'den yana olan köylüler bugün ondan uzaklaşıyor ve yine yeni bir hareket ihtiyacıyla yüz yüze geliyor."

Yalnız Nâzım'ın bulunduğu sırada daha sonra, kongrenin çağrılması dolayısıyla komünist partisine karşı muhtemel baskı uygulamalara ilişkin sorunların tartışılmasına geçildi. Nâzım'a, tutuklamalar olabileceği ve o zaman yönetici yoldaşların kongreye gitmesiyle onlardan yoksun kalan yerel örgütlerin, bütün olarak partinin zor durumda kalabileceği anlatıldı. Ciddi bir protesto için güvenilebilir bir güce ihtiyaç olacağı söylendi. Önce bütün işçileri, bu arada yerel çapta işçileri kendinden yana kazanma olanakları yaratmak gerekir. Ayrıca, askerler arasında çalışmak ve genel olarak güvenlik ve korunma önlemleri almak gereklidir.

Nâzım yoldaş cevap verdi: "Demiryolu işçileri bizimle ve neredeyse tamamı bizimle. Tamamının bizimle olmasını görev bilmeliyiz. Silah fabrikası - biz burada da dikkatli çalışmalarımızı artırmalıyız. Tevfik Rüştü ve Numan Usta bizim taraftarlarımızı da aldatmaya çalıştı, ama hesapları yanlış çıktı. Dün hasta işçi Osman'a gittim. O dedi ki:" Hastaneden çıkar çıkmaz sizin teşkilatta çalışacağım." Bu, sosyalistler arasındaki görüş ayrılıklarını ve silah fabrikasındaki çok sevilen Osman'la birlikte daha da iyi çalışma imkanımız olacağını gösteriyor. Bu, sorunun bir yanı. Diğer yandan da, Elçiliğin bizi hükûmetin sürprizlerinden korumak için önlem alması gerekir.. Şimdiye kadar böyle bir şey olmadı. Mesela, RSFSC'nin politikası için burada çok önemi olabilecek benim Meclis'te bulunmam ve beni Meclis dışında bırakmak için yoğun çaba harcayan hükûmetin düşmanca tutumu karşısında Elçilikten destek gelmedi. Bugün *Yeni Hayat* hükümet ajanlarının düşmanca çemberinde bulunuyor. Bu ajanlar okurlara bugün bu gazeteye yazanların yakında hükûmet tarafından tutuklanacaklarını, bunların kimler olduğunu iyice anlamak için şimdilik kendilerine pek dokunulmadığını ve legal çalışmalarına bu yüzden göz yumulduğunu söylüyor. Elbette; bu ajitasyondan biz yararlanmalıyız... Diyelim ki, kongreyi tutukladılar. Bundan ne çıkacak? Biz hükûmete resmen bildirdik. Hükûmet bizim talebimize karşı çıkmadı. Şimdi biz hükûmetin kongre hakkındaki asıl görüşünü anlamaya çalışacağız. Doğuda politikada kararlı olunmalı. Bu bakımdan Aralov yoldaş kahraman olmalı. Biz sizden yardım görmeliyiz. Bu da bizim teşkilatımıza güç verecek ve biz ne kadar güçlüysek, sizin bütün ülke hayatındaki etkiniz artacak. Direniş başladığında ve Yeşil Ordu kurulduğunda Mustafa Kemal Sovyet iktidarını kabul ediyor göründü. Ama, o bu önlemi yeterli bulmayıp, benim ve arkadaşlarımın girmek istemediği o komünist partisini kurdurttu. Ya şimdi ne oluyor... Rusların kendisini nasıl olsa destekleyeceğini anladı ve artık sakınmayı ge- rekli görmüyor ve lüzum gördüğünde komünist partisini kovuşturuyor. Bütün bunlar niçin hesaba katılmıyor... İtilaf devletlerinin

Kemal'den yana her adımı, politikayı değiştirebilir ve komünist partisine çok ağır darbeler indirebilir. Ben Rusların politikasındaki hatalara karşıyım. Suphi'nin alçakça ve hunharca öldürülmesine karşı neredeyse bir şey yapılmadı. Kemal bunu korkmaya gerek kalmadığını ve nasıl olsa destekleneceğini hissettiği için yaptı. Bize karşı tutuklamalarda da durum aynı. Siz sanıyorsunuz ki, eğer şimdi Batılı emperyalistler böyle bir şart koşmak bir yana, imada bile bulunsaydı, şimdi biz hapiste değil, darağacında olurduk. Belirli şahıslarla (Mustafa Kemal kastediliyor) işiniz olduğu sürece, bu böyle devam edecek. Frunze geldiğinde hemen Meclis'e seslendi ve herkes son derece memnun oldu. Birkaç gün geçtikten sonra politika çok değişti. Abilov hemen arabulucu oldu ve değişik kişilerle görüşmeler normal sayılmaya başladı. Ben bir defa Frunze'yi görmeye geldiğimde ataşe militer beni karşıladı ve Sizi Frunze kabul edemez, çünkü M. Kemal bunda kendisine karşı bir politika olarak görebilir falan, dedi. Ben öfkeyle oradan ayrıldım. Hemen hemen aynı şey Aralov'la da oldu. O da Meclis'e bir mektupla seslendi ve bu yine çok büyük önem kazandı. Sonra o şahıslarla temas politikasına geçti ve onun da başına başarısızlar geldi: Kemal ona karşı iyiyse, her şey iyi. Kemal'in tutumu olumsuz yönde değiştiyse - her şey mahvoldu. O zaman Halkçılara, bizlere vb. başvuruyor. Aralov cephedeki ziyaretinden sevinçli geri döndükten sonra ve anlaşılan Kemal'le iyi ilişkilerin etkisiyle, beni kabul etmeyi reddetti. Bakıyorum, gülünç oluyor: *Yeni Gün* işçileriyle Aralov öpüşüyor, *Yeni Hayat* işçilerinden korkuyor. Bu ne biçim politika? Çokları bizi ciddiye almıyor, hatta Komintern'in bizi kabul ettiğine bile inanmıyor. Bize diyorlar ki, siz çocuk musunuz, sizinle oynuyorlar. Meclis'te bulunan ve benim için hayatını bile feda edebilecek yoldaşlarım beni sık sık Elçiliğin desteğiyle mebusluk yetkilerimin iadesi için çalışmamakla suçluyor. Hatta bunu Aralov'a bizzat söylemek istemişlerdi, ama ben onları bunu yapmamaya ikna ettim. Şimdi Salih bu işte kararlı ve yarın Aralov'la görüşme isteyecek. Belirli kişilere doğru yönelişi kararlılıkla eleştirmek istiyor. Aralov'un kimlerle işi olduğunu ben bilemem. Ne kadar doğrudur, bilinmez, ama Mustafa Kemal'le fazla samimiymiş. Mustafa Kemal Paşa [*Erzurum mebusu*] Salih'e [*Yeşiloğlu?*] Aralov'la aralarında geçen bir görüşmede Aralov'un komünist partisine para yardımı yaptıklarını söylediğini iletmiş, o da bana bildirdi. Ben Mustafa Kemal'in sözlerine inanmıyorum. Ama politikalarında yalnız onunla iş yapanların durumu daha da zor. Şimdi biz bütün Meclis'i tanımalıyız. Örneğin, niçin Meclis üyelerine bir yemek verilmesin ve burada görüş teatisi yapılıp, Meclis'te büyükçe bir güç oluşturarak, Sovyetler Birliği'nin gücünden kuşku duyanların inancı niçin güçlendirilmesin. Eğer şimdi Aralov kararlı olur ve savaşı kahramanca yürütürse, kongre yapmaktan ve muhtemel sonuçlarından korkacak bir şey olmaz. Biz de kendi payımıza, işçileri ve Ankara'yı çevreleyen nüfusu bizden yana çekeceğiz. Gazete vasıtasıyla çalışmaları artıracağız. Daha tutuklanmadan önce bu nüfusun tamamını kazanmaya pek fazla bir şey kalmamıştı, ama tutuklama işin tamamlanmasını engelledi. Şimdi biz yeniden bu nüfus arasındaki etkimizi hızla artırabiliriz.

Ekonomi bakanı Sırrı Bey [Bellioğlu 1876-1958] parti sempatizanı ve birçok kez Nâzım'ın direktiflerini uygulamış biri. Onun istifa etmek zorunda kalması, Nâzım vasıtasıyla Sovyet temsilciliğiyle ilişki içinde bulunduğu kuşkularıyla izah ediliyor ki, bu temsilcilik istifayı önlemek için hiçbir şey yapmadı. Sırrı Bey ekonomi bakanlığı için çok şey yaptı ve Sovyetler Birliği için oldukça önemli birçok ekonomik konuda malumat ve uyarı anlamında, Elçilik için de önemli işler yaptı.[4420]

TBMM Afyon mebusu İkinci Grub mensubu İsmail Şükrü, TBMM Riyasetine istizah verdi:

Yüksek Başkanlığa

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 26 Haziran 1922 tarih ve 541 numaralı sayısında Muallim ve Muallimeler Cemiyeti Yönetim Kurulu'nun bir bildirisi yayınlanmıştır. Bilimsel olmaktan çok, siyasal nitelik taşıyan bu bildiri, Almanya ve Rusya'daki devrimleri övücü sözlerle andıktan ve oradaki eylemlerin kalıcı sonuçlar verdiği söylendikten sonra Çağdaşlığa (asriliğe) ve Devrimciliğe aykırı düşen ölmeye mahkûm bütün yanlış fikirleri devirerek Yirminci Yüzyılın anlamına yaraşacak bir yükselme ve devrim hareketi meydana getirmek için Türkiye'deki kadın-erkek bütün öğretmenleri kıyama çağırıyor. İkibuçuk sütunu dolduran ve bir sözcüğünde olsun islâmiyetten söz etmeyen, aksine islâm ilkelerine karşı doktrin ve siyasal görüş kurucularından, Karl Marks vb. gibi, Almanya'da ve Rusya'da meydana gelen Yirminci Yüzyıl devrimlerinden -ki sosyalizm ve

[4420] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 236. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

> bolşevizmden ibarettir- övgüyle söz eden bu bildiri her yerde ve hatta birçok öğretmenler arasında da yanlış anlayışlara yol açmaktadır. Bu nedenle:
>
> 1. Bu derneğin, Dernekler Kanunu'na uygun olarak kurulup kurulmadığını,
>
> 2. Böyle bir Devrim'e Hükümet'in yandaş olup olmadığını,
>
> 3. Büyük Millet Meclisi'nin temel yasasına aykırı bulunan bu hareket hakkında gerek Hükümet'e karşı doğması mümkün olan güvensizlik bakımından, gerek eğitimin temel yönünü saptama noktasından, gerekse islâm ilkeleri noktasından, İçişleri, Eğitim ve Şer'iye Bakanlarından soru...[4421]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi yazıyor: *Avrupa'daki durum tehdit edicidir. Barış yeniden tehlikeye düşmüştür. Bütün Avrupa'ya ateşi saçanlar Türkler değildir. Bu durum karşısında umuyoruz ki, yöneticilerimiz Germano-Rus andlaşması karşısında Türkiye'nin yerini belirtmekte gecikmeyeceklerdir*.[4422]

2 Temmuz 1922. Narkomindel, TBMM Hariciye Vekâletine nota keşide eyledi. Sakıt Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy) maiyetindeki ataşemiliterlik görevlilerinin karıştığı casusluk meselesinin üzeri örtülüyor. Sovyet Rusya Cumhuriyeti, *üzüntüsünü ve özürlerini resmî olarak bildiri*yor ve *konu tamamen kapanı*yor.[4423]

TBMM Hükümeti, Elviye-yi Selâsede Rus vergi nizamının devamına karar verdi:

> Üç İl'de farklı vergi uygulaması. Çıkarılan 145 sayılı kanuna göre, Kars, Ardahan, Artvin illeri ile Iğdır ve Sürmeli ilçelerinde yazım işleri tamamlanıncaya kadar bina, âşar ve köylere ait emlak vergisi alınmayacak. Bunun yerine, geçen yıl konulan maktu (tek) vergi iki misli olarak alınacak. Rus işgali sırasında buralarda tek vergi alınıyordu. Buralar Türkiye'ye katılınca Ankara Hükümeti, geçen yıl çıkardığı bir kanunla, yurdun diğer yerlerinden farklı olarak buralardaki Rus vergi sisteminin devamını kabul etmişti. Verilen kanun önerisi, bu uygulamanın devamını amaçlıyordu.[4424]

Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, uzunca bir yazı neşretti: *Orduya yeni iltihak eden genc unsur*.[4425]

4 Temmuz 1922. Sovyet Rusya güdümlü Kafkas Federasyonu Meclisi'nde dikkat çekici Yahudi nüfuzu (%28) bulunuyor: *altısı Gürcü, beşi Musevi, ikisi Ermeni ve ikisi Azeri olmak üzere 18 kişiyle, Kafkas Ötesi İktisat Merkez Heyeti'ni kurmak ve başka kararlar almak üzere toplandı*.[4426] Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan sosyalist cumhuriyetlerinde yaşayan Yahudilerin toplam nüfusa oranı %28 değildi. Başka bir deyişle Kafkas Yahudilerinin siyasî teşekküllere dahil olma oranı, toplam nüfustaki payına kıyasla fevkalâde yüksek.

4421 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 679.
4422 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 35, dipnot 39.
4423 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 452; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 141.
4424 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 504.
4425 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Temmuz 1338-1922, Numero 546, s. 1.
4426 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 508.

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Ankara İhtiyat Zabitleri Talimgâhında devre-yi tedrisiyelerini ikmal eden zabitana dün diploma tevzi'i merasimi icra edilmiş ve bu münasebetle şenlikler yapılmıştır. Diploma töreninde vükelâ, süferâ, matbuat erkânı, mebuslar hazır bulunmuş, eğlenceler gece yarısına kadar devam etmişdir. Yapılan manevralarda zabit namzedlerinin gösterdikleri liyakat ve kabiliyet rical-i askeriyece takdir edilmiş ve halk yeni zabitleri şiddetle alkışlamışdır*.[4427]

Fotoğraf. *Ankarada ihtiyat zabitlerine diploma tevzi'i* (Vakit, 4 Temmuz 1922, s. 1).

> Mustafa Kemal, Sovyet sistemini Milli Mücadele yıllarının daha başlarında dikkatle incelemeye başlamıştır. Bu amaçla, Halide Edip'in anlattığı üzere, Azerbaycan'dan Türkçe eserler getirtmiştir. O dönemde askerî okullarda "Anadolu şûralar hükümeti var olsun/İşçilerin emeği özlerine yar olsun/Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşehri/İnkılaba katıl dünyanın hür rençberi…" gibi marşlar bile okutulmaktadır.[4428]

6 Temmuz 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Rum tehcirini tahkikat için *kurulan komisyonla ilgili olarak İngiliz Dışişleri müsteşarı Harmsworth, parlamentoda soruları cevaplandırırken, İngilizlerin iddia edilen vahşetin gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla Küçük Asya'ya bir müttefik inceleme komisyonu gönderme teklifinin Fransa, İtalya ve ABD hükümetleri tarafından kabul edildiğini söylediği aktarılmıştır. Bu karara göre Ankara'daki Türklere sözü edilen komisyonla ilgili herhangi bir bildiri gönderilmeyecektir. İstanbul'dan alınan habere göre ise, Karadeniz sahilindeki Ordu'da Yunanlıların sürgünü devam ediyor. Sadece 4 Yunanlı, 75 kadın ve birkaç çocuk bu sürgünden kurtulabilmiştir. Türkler, 15 civarında çocuğun bulunduğu bir eve girmiş ve evi yakmışlardır. Kaçmaya çalıştıklarında çocukları vurmuşlardır. Ardından çocukları alarak o gece onlara çok kötü muamelede bulunmuşlardır. Ertesi gün çocukları parçalamışlardır. Boyalan yakınlarındaki diğer 9 köyde de aynı uygulamalar yapılmıştır*.[4429]

7 Temmuz 1922. *Rus Elçisi Aralov, yazlık Rus Elçiliği'nde Mümtazüddevle'nin şerefine 7 Temmuz 1922'de saat ikide bir ziyafet vermiştir. Ziyafette TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclis İkinci Başkanı Rauf Bey, bakanlar kurulu erkânı ile bazı milletvekilleri, matbûât erkânı, İran ve Azerbaycan elçileri hazır bulunmuşlardır*:

> Gayet samimi bir ortamda geçen yemek faslından sonra Rus Elçisi Aralov davetlilere hitaben yaptığı konuşmasında; silahla yapılan savaşların sonunda galibiyetin geleceğini, işte asıl mücadelenin o zaman başlayacağını söylemiştir. Bu yeni mücadelenin ekonomik alanda gerçekleşeceğini belirten Aralov, Rusya'dan örnekler vererek kendilerinin de şu anda batılı güçlerle iktisadî bir mücadele verdiklerini belirtip, batılıların doğu deyince ilk önde Rusya'yı gördüklerini, bu yüzden de Rusya'ya kati bir darbe vurmak istediklerini ifade etmiştir. Doğuluların destek vermesi halinde Rusya'nın bu mücadelede muvaffak olacağını ve bu muvaffakiyetin aynı zamanda doğuluların muvaffakiyeti olacağını söylemiştir. Konuşmasının satır aralarında mütemadiyen doğu ve batı ayrımı yapan Aralov, sürekli bir ortak düşman ve ortak değere atıflar yaparak zihinlerde bir birlik fikri kurmaya çalışmaktadır. Nitekim Aralov'un yaptığı bu konuşma İkdâm gazetesine: "*müşterek alâkamız, şarklı milletlerin birbirine karşı ihtiyaçlarını artırıyor... İktisadî vaziyetlerimizin takviyesi*

[4427] Vakit, 4 Temmuz 1338-1922, Numero 1639, *Ankarada İhtiyat Zabitlerine Diploma Tevzi'i*, s. 1.
[4428] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 90-91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[4429] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 241.

için iktisadî birliğimizin temini lâzımdır. Şarklılar Rusya'nın rehberliği ile maksatlarına vâsıl olacaklardır" şeklinde yansımıştır.

Aralov, konuşmasını bitirdikten sonra Mümtazüddevle'nin ellerini sıkarak uhuvvetin teşrifleriyle takviyesinden dolayı kendisini tebrik etmiştir. İran Elçisi "*pek nazikâne sözlerle mukabelede bulunmuş*", daha sonra Aralov'un konuşmasına, Türkçe olarak yaptığı cevabî konuşmasında; şark devletleri arasındaki münasebetlerin samimiyetinden çok bahtiyar olduğunu, Türkiye, Rusya, İran ve Afgan milletleri arasında mevcut ittifak ve ittihadın takviyesine çalışacaklarını beyân etmiştir.

Daha sonra, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de bir konuşma yapmıştır. Türk milletinin başladığı mücâhedede emellerini istihsal edinceye kadar devam edeceğini ve yarınki iktisadî mücadelede dahi Rusya emellerine muvaffakiyetle erişmek hususunda şark milletlerinden yardım istiyorsa bizim de aynı yardımı Rusya'dan istediğimizi ve neticede, Moskova Antlaşması'nın gösterdiği yolda devam edilmesi lüzumunu beyân etmiştir. Bundan sonra Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov yaptığı konuşmasında: "*… Azerbaycan Türkleri, bütün şark milletleri gibi uzun bir esaret altında kalmış, Rusya'nın çar istibdadı altında ezilmişti. Bu esaretin manasını, istiklâl ve hürriyetlerinden mahrum kalan emperyalistlere mahkûm milletler gayet güzel takdir ederler. Ve şarkın bütün mahkûm milletlerinin istiklâlini en samimi surette arzu ederler*" diyerek, şark milletlerinin menfaatlerinin müşterek olduğunu, yaşamak isteyen şark milletlerinin işbirliği yapmaları gerektiğini belirterek Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin muvaffakiyeti hakkında temenniyâtta bulunmuştur. Cephede ve cephe gerisinde gördüklerinin bu inançlarını takviye ettiğini, bu suretle çalışan Türk milletinin yalnız kendini değil, bütün şarkı kurtaracağını, onun için "Anadolu Türklerinin" muvaffakiyetini bütün samimiyetiyle arzu ettiğini tekrar ederek sözlerini bitirmiştir.

İbrahim Abilov'un konuşmasından sonra samimi bir sohbet başlamış, on dakika sonra, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak, hemen her cümlenin uzun alkışlar ile karşılandığı konuşmasında şunları söylemiştir:

"… Aralov arkadaşımız diğer arkadaşlarımız gibi daima şarkın masum ve mazlum olan milletlerinin hissiyâtını temsil eden insanları bir araya getirmek ve onları dertleştirmekle pek büyük bir vazife yapmaktadır. Bundan dolayı kendilerini tebrik ederim. Hemdert olanlar yekdiğerini arar ve bulurlar. Aynı samimiyetle mütehassis olan arkadaşlar, aynı samimiyetle mütehassis olan milletlerin mümessili olarak epey zamandan beri burada bulunuyorlardı. İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı: O da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet! Bugün ona da muvaffak olduğumuzdan dolayı bahtiyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya ile, Azerbaycan ile, Afgan'la, İran ile olan revâbıtı yalnız hissiyât üzerine mübtenî değildir. Hakikî, maddi, gayr-ı kâbil-i tebeddül birtakım esaslara dayanmaktadır. Bu suretle düşmanlarımızın içimize girerek yapacakları telkînât ile bu revâbıtın tezelzülüne imkân tasavvur etmek doğru değildir. Bugün dostlarımız emin olabilirler ki, biz dünyada dostla da, düşmanla da temasa gelebiliriz ve onlar da bizim ile temas edebilirler. Fakat bu temas mevcut samimi revâbıtı, dostluğu daima tezelzülden masun bulunduracaktır.

Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha teyit etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nâm ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi.

Türkiye azîm ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği davâ bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir... Şark milletleri kendi iradeleri, kendi hisleriyle hareket etmiyorlardı. Onların başında bir takım müstebit, keyfi hareket eden Çarlar, Hüdavendler vardı. Mazbûtât-ı tarihiye daha çok onların tatmin-i hırsı için yaptıkları vakâyidir. Biz onların hepsini yırtacağız, yeni bir tarih yapacağız.

Efendiler, İran Devlet-i Âliyesi, İran millet-i muhteremesi hakikaten şark muvazene-i umûmiyyesinde fevkalâde hâiz-i ehemmiyet bir kitledir. Şimdiye kadar Türkiye halkı ile İran halkı hakikî ve candan temasa mazhar olamamıştı. Çünkü başlarında öyle adamlar bulunmuştur ki onlar buna mâni idi. Fakat ben yakinen bilirim ki, İran milliyetperverâni pek mukaddes bir arzu için asırlarca uğraşmış, fevkalâde kahramân bir millettir. Eğer İranîler buna bütün mâna ve şümulü ile muvaffak olamamışlar ise bittabi kabahat kendilerinde, mesailerinde değildir. Bu arz ettiğim nokta pek mühimdir.

> Şimdiye kadar Devleti Âliye-i Osmaniye unvanı altındaki imparatorluk ile Devlet-i Âliye-i İraniye arasındaki münâsebâtın İranlıların ve Türkiye halkının ciddî temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lâzımdır.
>
> Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir. Mümtazüddevle Hazretlerinin temsil ettiği İran millet ve devleti, hakikî temas noktasını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır, bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil, bütün şark milletleri müstefîz olacaktır. Aralov arkadaşın ve Mümtazüddevle Hazretlerinin hükümetimiz, halkımız, ordumuz ve bunların mensupları hakkında söyledikleri sözlerden fevkalâde mütehassisim. Bunu izah için fazla söz söylemeğe lüzum görmüyorum. Kendi hükümetlerine, milletlerine karşı kalbimizin pek derin ve samimî hissiyâtı dostâne ile darabân ettiğine emin olabilirler".[4430]

Sovyet Rusya Büyükelçiliği tarafından gizlice fonlanan *Yeni Hayat* mecmuasının taze başmuharriri Nizameddin Nazif (Tepedelenlioğlu), *mecmuanın 24 Haziran tarihli ve 14 numaralı nüshasında intişar eden bir makalesi sebep gösterilerek 7 Temmuzda taht-ı tevkife alınmıştır*.[4431]

8 Temmuz 1922. Mustafa Kemal'in meclisteki yetkileri kısmen sınırlandırıldı:

> Bakanlar Kurulu'nun seçiliş biçimine ilişkin kanun kabul edildi. 14 çekimser, 46 red oyunun kullanıldığı tasarı, 124 oyla kanunlaştı. Böylece, bakanlar kurulu üyelerinin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi usulü sona erdi, bunun yerine bakanların Meclis içinden, tek tek, gizli oy ve salt çoğunlukla seçilmesi getirilmiş oldu. Böylece, Mustafa Kemal'in Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapma imkânı da kalktı. Tasarının kabulü, Hükümet yanlısı Birinci Grup'un muhalefete yenilgisi anlamına geliyor.[4432]

Orconikidze'ye gönderilen 8 Temmuz 1922 tarihli bir Sovyet belgesinde 1.000 adet Türk kılıcının tamir edildikten sonra tamir ücretinin buğday üzerinden almak koşuluyla Türklere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat Türklerin kılıçların tamir ücretinin hasattan sonraya bırakılmasını talep ettikleri aynı belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca Orconikidze'den bu durumda kılıçların Türklere teslim edilip edilmemesi hususunda talimat beklendiği bahsi geçen belgede ifade edilmiştir.[4433]

Bolşevik mecmua *Yeni Hayat*ın 15'nci sayısı: *Yunan komünistlerinin beyannamesi: Kahrolsun emperyalizm... Anadolu savaşı bir sergüzeşttir*.[4434]

9 Temmuz 1922. *Hükümet üyelerinin seçiminde yeni bir usulün dün kabul edilmesi üzerine Fevzi Paşa başkanlığındaki Bakanlar Kurulu üyeleri istifa etti. Yeni seçimler 12'de yapılacak, Rauf Bey, Başbakanlığa getirilecektir*.[4435]

Sovyet Rusya, Kafkas Ötesi Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) ve Ankara arasında demiryolu, konsolosluk, aile hukuku (adlî yardım), posta, telgraf sözleşmeleri Tiflis'te imzalandı. Birkaç gün sonra da Batum'dan ayrıcalıklı geçişe ilişkin bir anlaşma imzalanacak.[4436] *Transkafkasya heyetinin başkanı Mamiya Orahelaşvili, kapanış konuşmasında, Konferans'ın görevinin, "Sovyet devletini Türkler için, yeni Türkiye'yi de Sovyet Cumhuriyeti vatandaşları için ikinci vatan" yapmak olduğunu vurgular*.[4437]

4430 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 219-221, dipnot 906. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4431 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 224, dipnot 224.

4432 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.

4433 *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 7 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 207.

4434 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.

4435 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.

4436 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.

4437 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 132.

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten beslediği, resmî Türkiye Komünist Fırkası müessislerinden TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'ye ait *Yeni Gün* gazetesi: *Aralof Yoldaş'ın evvelki günkü ziyafetinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin nutukları: Biz, yeni bir tarih yapacağız!*[4438]

İngiliz İstihbaratının raporuna göre 1922 yazı ve sonbaharı itibarıyla *Rus'lar, Ankara'nın başlıca iki gazetesine mali yardım yapıyorlardı (adları açıklanmadı)*.[4439]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi yazıyor. *Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Aralof, İran Elçisi Mümtaz El Sultan* [Mümtazü'd-devlet (ÖFA notu)] *onuruna verdiği yemekte, Doğu milletlerinin müstakbel ekonomik savaş içinde birleşmelerinin önemini vurgulamıştır*.[4440]

10 Temmuz 1922. *Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil Company'nin bir süre Ankara'da bulunmuş olan Türkiye Temsilcisi Miller Joblin'in ABD Yüksek Komiseri Britol'a anlattıklarına göre, Rauf Bey, bir görüşmelerinde Joblin'e şunları söyledi: Bolşevikler, para ve cephane gönderdiklerinden dost görünüyorlar. Bu dostluk son Bolşevik hediyeleri ile birlikte son bulacaktır*.[4441]

Moskova'daki İngiliz Ticarî Mümessil Hodgson, Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a şifreli telgraf keşide eyledi. Alınan istihbarata göre Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti gizli bir andlaşma akdetmişlerdir fakat Hodgson, bu istihbarat ihtiyatlı yaklaşıyor. Söz konusu andlaşmanın şartları şu esaslardadır: Türkiye, Rusya'nın onayını almadan Yunanistan'la barış yapmayacak; kendi topraklarının Rusya'ya karşı kullanılmasına izin vermeyecek; Rusya, herhangi bir Balkan veya Kafkas ülkesinin saldırısına uğrarsa, Türkiye, Rusya'dan yana savaşa girecek; Rusya ile Almanya arasında imzalanan Rapallo Antlaşmasını ve Moskova Antlaşması koşullarına göre yapılan diğer herhangi bir antlaşmayı destekleyecek; Rusya, Türkiye'ye, Yunanistan'a karşı yapacağı savaşta gereksineceği tüm yardımı sağlayacak; savaşın etkin biçimde yürütülmesine gözcülük edecek bir Sovyet askerî kurulu, Kemalist ordusunun karargâhında görevlendirilecek.[4442]

> Gerçekten de Büyük Taarruz sırasında, Mustafa Kemal'in yanında Sovyet kumandanları bulunmaktadır. Bu olgu fotoğraflarla saptanmıştır. Atatürk'ün Büyük Taarruzu dürbünle izlerken çekilen fotoğrafında hemen arkasında yere uzanmış duran subayın şapkası ve kaputu, Kızıl Ordu üniformasıdır.[4443]

Berlin'deki Nuri (Killigil), Duşanbe'deki Enver'e mektub gönderdi:

> Sevgili Ağabeyciğim
>
> Şimdiye kadar sizden bir mektub alamadım. Alabilseydim hatt-ı hareketimi ona göre tanzim ederim. Pek eski bir mektûbunuzda Trablus'a gitmesi muvâfık görmüştünüz. Bence boşuna yorgunluk idi. Gitmedim. Şimdi yanınıza gelmeğe hazırım. Her ne kadar Azerbaycan ve Dağıstanlılar benden yardım bekliyorlarsa da oralarda ancak Anadolu'nun veyâ Avrupa'nın yardımı ile bir iş yapmak mümkün olduğu için şimdilik fi'ilî bir teşebbüste bulunmayı zâ'id görüyorum.
>
> Başladığınız işin muvaffakiyetle netîcelenmesi hâlinde Kafkasya'nın da kurtulacağı tabi'îdir. Bu hâlde evvelâ yanınıza gelerek, maksad-ı müşterekin husûlüne çalışmayı daha muvâfik buluyorum. Amcam da buraya geldi. Kendisi ile birlikte geleceğim tabi'idir. Kâmil'e yazdığınız mektûb ve istediğiniz herşey hazırlandı. Bu postayla gönderiliyor. Ben de bi'l-hâssa Zeppelin işini ehemmiyetle ta'kîb ediyorum. İmkân dâhilinde cebehânesiyle birlikte 5.000 silâh, 50 kadar zâbit, büyücek bir ta'mirhâne hattâ bir iki de tayyâre bir def'ada

---

4438 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 517.
4439 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 275.
4440 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 51, dipnot 65.
4441 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518.
4442 FO/7947/E 7554, Hodgson'dan A.J. Balfour'a gizli yazı, Moskova, 10.7.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 196. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4443 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 135.

naklonulabilecektir. Bunun için herşeyden evvel para lâzımdır. Siz 30 ilâ 50 bin altın gönderebilecek misiniz? Zeppelin ve sâ'irenin ne kadara mâlolacağını tahmîn edemiyorum. Netîce-i tahkîkâtımı bu postaya yetiştiremezsem gelecek postayla gönderirim. Alman Hükûmeti Düvel-i İ'tilâfiye tarafından sıkı kontrol altında olduğundan bu gibi şeyler ancak fazla para sarfıyla te'mîn olunabilecektir. Almanların ekserîsi Sovyet Rusya ile dost yaşamak taraftâr, olduğundan hareketinizin aleyhindedirler. Hofmann'lar da bunlar meyânındadır. Zeppelin mes'elesini i'timâdınızı kazanmış zevât vâsıtasıyla halle çalışıyorum. Parayı te'mîn ettiğiniz takdîrde ben de bu vâsıta ile geleceğim. Ben Berlin'de pek serbest dolaşamıyorum. Ermeniler ta'kîb ediyor. Biz de birbirimizden geri durmuyoruz. Sizin cevâbınızla birlikte paraya ve ihtiyâc listesine dört gözle muntazarım.

Tanıdıklarınızdan yanınıza gelmesini arzu ettiğiniz zevât varsa yazınız. Berâber getiririm. Onlar için de para lâzım olduğunu unutmayınız.[4444]

11 Temmuz 1922. ABD'nin Ankara Konsolosu Robert Imbrie, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

Rapor

Amerikan Konsolosluğu

11 Temmuz 1922
Ankara, Küçük Asya

Dışişleri Bakanı
Washington
Konu: Milliyetçi Türk Hükümetinin dış politikası

Türk Milliyetçi Hükümetinin dış politikasının iki yönü var: Birincisi, Yunanlıları (ordularını) Küçük Asya'dan ve Trakya'dan atarak Milliyetçi arazinin bütünlüğünü sağlamak, ikincisi: Yunanlıların devam eden güçlerinin sorumlusu saydıkları Büyük Britanya'yı rahatsız etmek, bunun için de Britanya'nın sömürgelerine Bolşevik ve dinsel biçimde tehditler yöneltmek.

Yunanlılar ne kadar Hıristiyan denilen ulusların sempatisini çekmek için başka türlü göstermeye çalışsalar da, şu iyice bilinmelidir ki, Anadolu'daki savaş dinsel bir savaş değildir. Düşmanca çıkar propagandası ne kadar yerleştirmeye çalışırsa çalışsın, Türkler dinsel bakımdan bağnaz değildir: Başka dinlere karşı hoşgörülüdür. Kimi zaman, acaba bizim hükümetimiz, Türkler gibi, kendi toprakları üzerinde din perdesi arkasında birtakım örgütlerin ve kişilerin devamlı eylemlerine, görülmemiş amaçlarla ülkenin çıkarlarına aykırı propaganda ve siyaset yapmalarına izin verir miydi? diye kendi kendime sorarım.

Anadolu'da savaş sürüp giderken ve aleyhlerine sonuç verirken Türkler, dinsel temellere dayanarak Fransa ve İngiltere'nin elindeki topraklarda bulunan Müslümanları ayaklandırmak, başka Müslüman ulusların yardımını ve sempatisini toplamak amacıyla çaba harcamış olabilir. Bu da gerçekten, anlayışla karşılanabilir. Bolşevik Rusya'nın umudu da burada yatmaktadır. Kemalist Hükümetle Afganistan arasındaki siyasal anlaşma da buna katkıda bulunmuştur. Bu anlaşma bir "Kutsal Savaş'ta İngiliz Hindistan'ına doğrudan doğruya bir tehdit demektir.

Bu politikayı en çok destekleyen güç, Sovyet Rusya'dır. Dolayısıyla Rusya'nın Ankara üstünde büyük etkisi olması doğaldır. Sovyetler, Milliyetçi Hükümete 10 milyon altın ruble vermişler ya da kredi açmışlardır. Rusya bakımından bu destek Yunanlılardan nefret ya da Türklere sevgi temeline dayanmamaktadır. Ne de ekonomik bir nedeni vardır. Çünkü Sovyet Hükümeti Kemalist Hükümetin verebileceği herhangi bir imtiyazı kullanabilecek durumda değildir. Türk Hükümetinin ve Türk halkının Komünizm ya da Sovyetizm doktrinine inanmadığını, bunu desteklemeyeceğini, ancak belki zorunlu olarak kabul edebileceğini, Bolşeviklerin anlamış olması gerektir. Öyleyse Sovyet Rusya'nın desteği, Türklerin Orta-Asya'daki dindaşları arasında karışıklık yaratma ve böylece Bolşevizm'e yer açabilme umuduna dayanmaktadır.

[4444] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 277-278. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Milliyetçi Hükümetin en büyük destekçisi olması, Türklerin, Rusya'ya büyük bir güven ve sempati duydukları anlamına gelmemektedir. Tam tersine. Kemalistler Bolşevikleri her istediklerini almak için kullandıkları halde, Rus amaçlarından kuşku duymaktadırlar.

Buradaki Bolşevik elçiliğinde 60 kişi vardır, başlarında, kültürsüz ve eğitimi az ama enerjik bir kişi olan Aralov bulunmaktadır. Personel toptan mujik [*Rus köylüsü (ÖFA notu)*] tiplidir. Türkler bunlara tepeden ve saklayamadıkları bir hoşnutsuzlukla bakmaktadır. [..][4445]

THİF Merkez Komitesi, *KEYK* Doğu Şubesine mektub gönderdi:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
11 Temmuz 922 Ankara

Komünist Enternasyonali Şark Şubesi'ne
Son tebligatınızı aldık münderecatına tatbik-i hareket bizim için tabiidir. Bu gün atiyen vuku bulacak işarınıza bir mukaddeme ve esas olmak üzere şu icmali arza lüzum görüyoruz.
Fırkamız müessisleri ve merkezi umumi azasının bir kısmının geçen sene şahsi ve gayri kanuni bir tahakkümle tevkif olması yüzünden 9 Kânunusani 921 tarihinden 1 Teşrinevel 921 tarihine kadar bir devre-i buhran geçirmiş 1 Teşrinevel 921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nden sadır olan bir affa rağmen hükûmetin hafi, celi takibat ve tehdidatına mebni 28 Mart 922'ye kadar tahaffuz ve intizar mecburiyetinde kalarak teşkilatıyla tesis-i irtibata imkân bulamamıştı.
Emperyalistlerin Cenevre Konferansı'nda ahval-i alem için yeni bir tuzak tertip etmek üzere oldukları artık tahakkuk etmiş olduğu günler, fırkamız da her türlü tazyikata ve her türlü işkâl ihtimallerine rağmen mefkûre ile imkân müsait olduğu ihtiyatları da elden bırakmayarak faaliyete geçmek mecburiyetinde kaldı. Ol bâbdaki beyannamenin bir nüshasını takdim ediyoruz. (*Yeni Hayat* kolleksiyonunun üçüncü numarasındadır.) Fırka bu beyannamesi ile Komünist Üçüncü Enternasyonalin son tezleri dairesinde Anadolu harekât-ı milliyesine ve bi'n-netice Büyük Millet Meclisi hükûmetine müzahir bir vaziyet almış ve bu vaziyetini türlü vesilelerle fiilen isbata çalışmış iken hükûmetin sâkit bir endişe ve muzmer bir iğbirârla fırsat-cû bir tavr-ı ihtiyat takınması, bizi de teşkilat hususunda fazla ihtiyata sevk etmiş ve diyebiliriz ki bu mecburiyet fırkanın tevkif zamanında ve af günlerinde geçirdiği buhranı az bir farkla idame ettirmiştir. İşte bunun içindir ki fırkamız umûr-ı dahiliyesine ve teşkilata ait suallerinizin cevaplarını vaktiyle yetiştirememek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber fırkamız zamanın ve siyasetlerin gösterdiği lüzumları derpiş ederek kuvvetlenmek için elden geleni sarf etmekten hâli kalmadı. Faaliyetimiz tarihinden bu güne kadar yapabildiğimiz şeyler şunlardır:
a- Ankara'daki ameleden bir sendika vücuda gelmesine delalet ettik ve bir amele birliği fikri ve teşebbüsü için de meydanlar hazırladık. Sendika merkez-i umumiye ve Ankara heyet-i merkeziyesine aldığımız amele arkadaşlarla bize merbuttur "Şimendifer sendikası son intihabatında komünistler heyet-i idareyi ele geçirmişlerdir." Birlik bizimle birleşmek üzeredir.
b- Faaliyete mukaddime olmak için faaliyetten bir ay evvel tesis ettiğimiz haftalık *Yeni Hayat* Mecmuası'nı biraz daha canlandırdık bir kolleksiyonunu takdim ediyoruz.
c- Zonguldak, Samsun amelesi tesis-i irtibata muvaffak olduk. Bize mütalaalarını ve marşlarını göndermişlerdir.
d- Mevcut teşkilatı tasfiyeye başladık. Merkez-i umumi azasının tevkif olunması taşra teşkilatında her teşkilatta olduğu vechile bazı hususiyetler tevlid etmişti. Devre-i faaliyette böyle bir tasfiyeye ihtiyaç görülmek zaruri idi. Nasıl ki bu tasfiye merkez-i umuminin bizzat kendisinde dahi vaki olmuştur.
e- Yeniden bazı heyet-i merkeziyeler vücuda getirdik. Kayseri, Kilis, Mersin heyet-i merkeziyeleri bunlardandır. Birkaçı da derdest teşekküldür.
f-İlk kongreyi akde karar verdik. Kongre 15 Ağustos 922'de Ankara'da ictima edecektir. Hükûmete verdiğimiz ve matbuatla da neşr ettiğimiz beyannamenin ve nerelerden kaç murahhas celbi mümkün olduğunu mübeyyin listenin bir nüshasını takdim ediyoruz.
g-Yirmi günden beri kongre mesailiyle meşgulüz. Bilhassa altı gündür ki Golman, Hüsnü, Rozenberg arkadaşlarla birlikte fırka programı üzerinde çalışıyoruz. Diğer mesaile de yine müştereken ve tesanüden çalışacağız.

[4445] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 167-170.

h- Yevmi olmak üzere "*Şarkın Sesi* unvanlı bir gazete tesis edilmiştir. Mersin'de çıkan "Doğru Öz" gazetesi de fırkamıza mal olmak üzeredir. İşte dört buçuk aylık mesaimizin icmali budur. Bu icmali size arzeder iken bu gün karşımıza çıkan tehlikeleri ahval ve müşkülâtı izahtan da vaz geçmeyeceğiz.

Ankara Hükûmeti Dahiliye Vekili [Ali] Fethi [Okyar] Bey'in yazmış olduğu ağır ve şedid bir ithamname ile *Yeni Hayat* muharrirlerinden ve *Şarkın Sesi* heyet-i tahrir müdürü Nizamettin arkadaş bundan üç gün evvel İstiklâl Mahkemesine celb olunarak bilâ-muhakeme ve derhal tevkif olunmuştur. Sebeb-i tevkif Nizamettin arkadaşın *Yeni Hayat*'ın 14 numaralı nüshasında münderic "Anadolu" ünvanlı makalesindeki "Janlar, Klodlar" sernameli fıkradır. Fethi Bey bu makalede güya köylüyü yeise düşürecek sözler olduğunu, köylü yeise düşerse harp cephesi sarsılacağı nazariyesini ileri sürmüş ve muharriri ihanet-i vataniye ile itham eylemiştir. Asıl hedef ise "Jan ve Klod" [Jean Schlicklin & Claude Farrere] namında iki Fransız hakkındaki tenkitlerdir. Fırkamız geçen sene İngilizlerle anlaşma ihtimali vücuda geldiği günler Anadolu'da Bolşevik cereyanına Hükûmet-i Milliye müsaade edemez ve Ruslar'la gizli itilaf yoktur. Ankara yönetimi İngilizlerle daha geçen yıl uzlaşma sağlamak umuduyla partiye yüklendi ve onu dağıtarak, bir yandan Ruslarla ve içerideki Bolşeviklerle hiçbir ortak yanının olmadığını kanıtlamak, öte yandan da, güya ülkede sosyalizm için bir zemin bulunmadığını göstermeye çalıştı. Şimdi de, Fransızlarla kesin uzlaşmaya varmak umuduyla, partimize darbe indirmeye yöneliyor. Nizamettin yoldaşın tam da Fethi beyin Avrupa gezisine çıkacağı bir sırada tutuklanması rastlantı değildir. Geçen yıl da Bekir Sami beyin gezisi öncesinde böyle olmuştu. Biz artık şu kanıdayız ki, Doğu ile mutlaka bir işi olacaksa, bize karşı en azından tarafsız davranıyor, Batı ile oyun başladığında ise, bize saldırıyor ve bununla emperyalizme sadakatını gösteriyor.

Bu gibi tehlike karşısında partinin iki dayanağı var. Biri, meclisteki liberal unsurlar vasıtasıyla kendini savunuyor ve ikincisi, Komintern'in saygınlığına ve desteğine dayanıyor olması. Elbette ki, biz burada destek sağlamak için var gücümüzle çalışıyoruz ve bu yönde ısrarla çalışmaya devam edeceğiz. Bugün, Nizamettin yoldaşın tutuklanması dolayısıyla ciddi tartışmalar oldu ve ileride de olacak. Ama, yine de şunu kabul etmek gerekir ki, Moskova'nın ve Komintern'in desteği şimdiye kadar çok zayıftı. Bu durumu şöyle izah edebiliriz: 1/ Telgrafla irtibat olanağı yok. Postayla bağlantı ise çok uzun sürüyor, 2/buradaki RSFSC temsilciliği bizim davamıza moral destek verebilecek durumda değil.

Komintern temsilcisi, özellikle son zamanlarda bizlerin durumuyla ilgileniyor, ama, bu da şimdilik sonuç vermiyor. Elçiliğin bizim durumumuz kaşısındaki bu kadar kayıtsız tutumu, kanımızca, hem Doğu politikası ve hem de ortak devrimci davamız açısından zararlıdır.

Geçen yıl Moskova'nın üzerimizdeki baskılar konusuna dikkat çekmesi, tutuklu yoldaşlarımızı çok etkiledi. Ankara hükûmeti üzerinde moral baskı önlemleri alındı ve böylece işçilerimiz ölümden kurtuldu. Şöyle ki, Moskova ve buradaki Elçilik partimizin yaşamında önemli bir rol oynuyor. Bundan başka, Komintern'in ve Elçiliğin tutumu, Meclis çevrelerini de etkiliyor. Şimdi burada öyle bir durum oluştu ki, bizim her başarısızlığımız, Doğu politikasının yenilgisi olarak algılanacak. Ne yazık ki, bu husus Elçilik tarafından gereği gibi anlaşılmış değil.

Şu hususu tespit etmek zorundayız: Ankara hükûmeti, Sovyet Rusya'nın burada yetkili bir elçiliği bulunduğuna hiç aldırmadan ve herhangi bir maddeyi bahane ederek, partiye saldırıyor. Öyle bir durum söz konusu ki, Ankara hükûmeti Elçiliği hesaba katma gereğini bile duymuyor.

İlerideki çalışmalarımız açısından çok büyük önem taşıyan bu hususun dikkate alınmasını rica ediyoruz. Buradaki anormal durumun ortadan kaldırılmasıyla, partimizin güç kazanacağına ve hızlı adımlarla ilerleyerek, ülkede sosyal devrimi yönetmek için gerekli güce en yakın zamanda ulaşacağına inancımız kesindir.

MK Sekreteri Aldül Kadir
Sekreter Nâzım[4446]

Nâzım imzalı, baş tarafı eksik ve tarihsiz bir [Türkçe] mektup da, tam o günlerde KEYK Doğu Bölümüne gönderilmiş olmalı. Fırka Emini Abdülkadir ile birlikte Nâzım Bey de Sovyet temsilciliğinin hükûmete baskı yaparak Ankara'nın Fransa yanlısı tutumunu değiştirmesini istemektedir:

[4446] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 298, 295 (Osmanlıca) & *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 302-305 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 239-241. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

Şimdi de Fransızlarla artık tamamamiyle anlaşmak ve kim bilir nasıl bir neticeye varılmak zamanı gelmiş olmalı ki yine fırkamızdan tevkifata başlanmıştır. Nizamettin arkadaşın tevkifi dahiliye vekili Fethi Beyin me'zunen Fransa'ya azimeti tahakkuk eder etmez vaki olmuştur ki calib-i nazardır ve Bekir Sami heyetinin geçen sene Londra'ya gitmesini de geçen seneki tevkifat teşyi etmişti. Zaten biz şunu muhakkak surette anlamışızdır ki bu hükümet şarkla mütesanid bulunmak mecburiyeti altında kaldığı müddetçe bize karşı hiç olmazsa bitaraf vaziyette kalıyor. Şarkı bırakıp garba dayanmak ve garba tapmak fırsatını velev bir ihtimal-i baid ile olsun ele geçiririr geçirmez bize hücum ediyor. Belki de bizi garb siyasetinin yoluna girmesine alet ve taviz yapıyor.

Fırkamızın bu ahval karşısında iki istinadgâhı vardır. Biri mümkün mertebe hükûmetin eline vesileler vermemek ve kanun ile meclisteki taraftarlarına dayanarak hakkını müdafaa etmek diğeri de üçüncü enternasyonal komünistin müzaheret-i maneviye ve siyasiyesine istinad eylemek. Birinci şık için elimizden geleni yapıyoruz. Yapacağız da... Nizamettin arkadaş için bugün mecliste mühim bir cereyân ihdas edilmiştir. Daha edilecektir de... Fakat itiraf edelim ki: üçüncü enternasyonale aid istinadımızda maalesef pek zayıf bulunuyoruz. Bu zaaf bizim için mühim bir amil-i hezimettir. Zaafımız iki şeyden neşet ediyor. Telgrafla muhabere mümkün olamıyor. Moskova ile posta muhaberesi ise uzun zamana muhtaç bulunuyor. İkincisi buradaki sefaret heyeti bizi takviye edebilecek maneviyatta değildir.

Üçüncü enternasyonal komünist vekilinin bilhassa son zamanlarda fırkamıza karşı mahsus alakadarlığını maatakdir yad etmekten çekinmeyiz. Fakat onun bu alakası da yalnız dertleşmekten bizimle beraber müteessir olmaktan ibaret kalıyor. Bizim muhitin bütün serairine vâkıf olduğumuz için sefaret heyetinin bize karşı olan bu alakasızlığını ve gösterdiği fazla ihtiyatı hem mefkure için hem de şark siyaseti için fevkalade muzir görmekteyiz. Geçen sene Moskova'da yükselen bir ses bizim mevkuf arkadaşlarımızın hayatını kurtarmıştı. Demek ki Moskova'nın ve bura sefaretinin dostane tesiratı fırkamız hayatı için müessir bir amildir. Bundan başka öyle bir tesir halk ve meclis üzerinde dahi hüsn-i neticeyi ikâından hali kalmayacaktır. Bizim Anadolu'da hezimetimiz Şark siyasetinin inhizamı tarzında telakki olunabilecek bir vaziyet hasıl olmuştur. Maalesef muhiti henüz tamamiyle tanıyamamak dolayısıyla sefaret bu noktayı henüz hakkıyla ihata edememiştir. Biz şurasını hayretle kayda mecburuz: Ankara hükûmeti Fransızları memnun etmek için bir muharririn "Janlar, Klodlar" hakkında yazdığı ehemmiyetsiz bir makaleden istifade ederek resmi bir fırkaya hücum ediyor. Ve bu hücumu yaparken karşısında bir de Sovyet Rusya mümessili mevcud olduğunu düşünmüyor ve düşünmeğe lüzum bile görmüyor. Bu noktanın ehemmiyetle nazar-ı dikkate aldırılmasını fırkamızın hayat-ı inkişafı noktasından elzem add ediyor. Bu nevi müşkilat ref' edildiği surette fırkamız az zaman zarfında etrafında mühim kuvvetler toplayacağına Türkiye'de bir amil-i inkilab olabileceğine katiyen kanidir.

Nâzım Fırka emini Abdülkadir[4447]

12 Temmuz 1922. Sovyet Rusya aleyhtarları Hüseyin Rauf (Orbay), İcra Vekilleri Heyeti Reisi; Rauf'un *yakın arkadaşı* Doktor Adnan (Adıvar) da TBMM Reis Vekili tayin edildi.[4448]

Belçika'nın İstanbul Elçisi De Welle'in raporu: Yurtlarını savunan Türkler, savaşın uzamasına ve malî çöküntüye rağmen enerji ile iradelerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Moskova yardımda bulunmaktadır ama Türk köylüsü gene de yokluk içindedir.[4449]

*Ankara Karaoğlan Çarşısı civarında hususi daire*de münteşir *Şarkın Sesi* gazetesi, "BMM Âzâ-yı Kirâmına Açık Mektup" namıyla haber neşretti. Sakıt Tokat mebusu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası reisi Nâzım (Resmor/Öztelli), TBMM Riyasetine mektub göndermiştir:

Nâzım Bey, "Arkadaşlar, hiç istemezdim ki, size matbuat vasıtasıyla hitap etmek iztirarında kalayım," diye başladığı bu yazısında, tutukluyken "meb'us" sıfatıyla Meclis'e dört takrir gönderdiğini, fakat bunların Başkanlıkça okutturulmadığını açıklamaktadır. Çıkınca, "pek çok ümit eylemiştim ki, heyet-i aliyyeleri ihlâl edilmiş hak ve haysiyeti iade ve ikmal eder." Yani, düşürülmüş olan milletvekilliğinin geri verileceğini ummuş.

4447 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 301, 300, (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 241-242. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4448 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154.

4449 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 523.

Nâzım Bey, yazısında, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından 15 yıla mahkûm edildikten sonra gönderdiği son önergenin de suretini veriyor. Burada karara dört noktadan itiraz etmektedir.

1. Mahkeme üyeleri, Meclis'teki 3. Şube tahkikatı sırasında "ihsas-ı rey" etmişlerdir. Kaldı ki, "BMM âzâsı vekil makamındadır." Dolayısıyla, bir suçlama karşısında, "Divan-ı Âli"ye gönderilmeleri gerekir.

2. Meclis'in verdiği karar, kendisinin meb'usluğunun bâki kalması ve Meclise devam edebilmesi şartıyla, İstiklâl Mahkemesi'nce ifadesinin alınması yolundaymış. Oysa, evine (yatak odasına kadar) sivil ve resmî polisler gelmiş: "istihmam etmeme bile müsaade etmemek suretiyle adeta tahtelhıfz polis dairesine celp ve oradan da mahkemeye sevk" etmişler.

3. Aynı gün muhakemesinde, Reis üç kere "ihsas-ı rey" ettikten sonra, tevkif olunmuş ve "ihtilâftan men" edilmiş. BMM'ne gönderdiği protesto takriri okutulmamış.

4. "İstiklâl Mahkemesi hükmü tebliğ ederken müdafaalarımızı dinlemek mecburiyetinde idi. Hiçbirimize hiçbir harf söyletmediler, bu merduttur." Ayrıca, meb'usluktan ıskat mahkemenin hakkı değildir, Meclis'in hükmü tetkik ve kararı tasdik etmesine muhtaçtır, İstiklâl Mahkemesi salâhiyetini suiistimal etmiştir. "Muhakemenin tarzına göre hüküm de yanlıştır."

Bu önergenin sonunda, Nâzım Bey, özellikle iki noktayı vurgulamaya çalışıyor: "(1) Benim hafi Komünist Partisi'yle alâkam yoktur, bu muhakkaktır. Maamafih KP hafi ise Yeşil Ordu ondan daha evvel ve ondan daha hafî ve ondan daha ihtilâlkârdır. Nizamnameler meydandadır. Halbuki Yeşil Ordu'dan dolayı kimseye bir şey yapılmamıştır. Bu garezkârlıktır, tahakkümdür, zorbalıktır.

(2) KP hafî de olsa Halk İştirakiyun Fırkası'na istihale etmiş, programı hükümetçe tasdik edilmiş ve devr-i ihzarında fiilen hiçbir hareketi görülmemiştir... işte bütün bunları Kayseri'ye hareket ettirildiğim şu dakikada Meclis-i Alinize karşı olanca haysiyet-i beşeriyem ve bütün namus-u inkılâpcuyanemle protesto ediyorum."[4450]

13 Temmuz 1922. Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Türkistan'da ahali, Sovyetlere karşı kâmilen isyan etmiştir*.[4451]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: [Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi] *Aralofun* [İran Elçisi] *Mümtazüddevle şerefine verdiği ziyafetin içyüzü: Devlet-i Osmanimizin talihini Bolşeviklerin menhus talihlerine rapteylemeye kalkışmaktan büyük siyasî hata olur mu? Böylelerine mukadderatını kaptıran bir milletten bedbahtı var mıdır?*[4452]

14 Temmuz 1922. *Fransız millî bayramı. Ankara'da bulunan Fransız Albayı Mougin, bayram münasebetiyle Mustafa Kemal ve Hükümet üyelerinin de katıldığı 30 kişilik bir ziyafet verdi. Mougin, "Sizin de yakında böyle bayramlarınız olacak" dedi. Mustafa Kemal yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bugünkü durumunu 1789 Fransasına benzeterek "Fransızlar bizi başka milletlerden daha kolay anlayabilirler. Müstevli orduların İzmir'den denize dökülmesi, dünya tarihinde yepyeni bir safha olacaktır. Mağdur Asya ve Afrika milletleri, bizim istiklal mücadelemizden bir ders almışlarsa, kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Hürriyet ve istiklalsiz bir millet için yaşamanın ne manası, ne zevki vardır" dedi*.[4453]

1922 yazında, "Büyük Taarruz" kararlaştırıldıktan sonra ve Batı ile anlaşma zamanı yaklaşınca Ankara, Sovyetlerden gittikçe uzaklaşmaya başlar. Bunda Fransız diplomasisinin ve Rauf Bey'in rolü büyüktür.[4454]

Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, Azerbaycan Elçiliği'nde, İran Elçisi Mümtazüddevle İsmail Han şerefine 14 Temmuz 1922'de saat ikide altmış kişilik bir ziyafet vermiştir. *Ziyafette TBMM Reisi Başkumandan*

[4450] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 100-101.
[4451] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 525.
[4452] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 525.
[4453] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 526.
[4454] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 337.

Gazi Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu üyeleri, Rus ve Afgan elçileriyle "mebusan ve ricâlden erkân-ı matbûâttan" bazı zevât hazır bulunmuşlardır:

Bu ziyafet münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, Rus Elçisi Aralov, Afgan Elçisi Ahmed Han, İran Elçisi Mümtazüddevle tarafından şark milletlerinin "vahdet ve ittifakı" hakkında hararetli konuşmalar yapılmıştır.

Azerbaycan ve İran Elçileri, yaptıkları konuşmada, İran ile Azerbaycan'ın kardeşliğinden, istiklâlleri uğrunda gösterdikleri fedakârlıklardan, şarkın kurtuluşundaki rollerinden bahsetmişlerdir.

Rus elçisi Aralov yaptığı konuşmasında; Azerbaycan ve ona benzeyen diğer milletlerin Rus inkılâbı neticesinde çarlık devrildikten sonra istiklâllerini kazandıklarını, bu durumun diğer milletlere örnek teşkil edeceğinden korkan batılı istilâcıların Rusya'ya hücum ettiklerini ancak "*köylü ve amelenin mukabelesiyle*" başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Kendilerinden sonra, istilâcı devletlerin Türkiye üzerine silahlarını çevirdiklerini, ancak kendileri gibi, Türk milletinin de onlara karşı galip geleceğinden emin bulunduğunu; İran'ın Ankara'ya elçi göndermesinin, Avrupa'ya karşı İran'ın Türklerle beraber olduğunun göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Müttefikler, şark milletlerinin ittihadını çekemediklerinden Türkistan ve Buhara'da entrika yapmak istemişlerse de bunda başarısızlığa uğradıklarını, "*şarkın ittihadına karşı dünyanın desiseleri tesirsiz*" kalacağını anlatmıştır.

Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da Türkçe olarak yaptığı konuşmasında: "*Biz şarklılar çok esaret hayatı yaşadık ve istiklâlin ne olduğunu tam manasıyla biliriz. Şark milletlerini zâhiri istiklâl kelimesiyle aldatarak elde tutmak isteyenler yanılıyorlar, bu kâbil değildir*" diyerek bütün şarkın, istiklâlin manasını anladığını misalleriyle izah ettikten sonra: "*Türkiye üzerine gelen hücumları bütün kendi memleket ve milletimize karşı yapılmış telakki ediyoruz. Bunu def'için her gün ittihâdımız kesb-i kuvvet edecektir*" demiştir.

Son olarak, Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmasında: *İran Devlet-i Âliyesi İstanbul'da bir sefir bulundururken Ankara'ya da Mümtazüddevle Hazretlerini me'mûr etmekle cihânda hâsıl olan intibâha iştirâkini göstermiş olmaktadır. Bizim için İran Hükümeti'nin sefir-i hakikîsi Mümtazüddevle Hazretleridir. Bu itibarla artık İstanbul'da bulunan sefirin sıfat ve salâhiyyetinin keenlemyekün olduğuna şüphe etmemek lazımdır. İran milletinin istiklâline pek âşık olduğunu ve asırlardan beri bunun tahakkuku için çalıştığını cümlemiz biliriz... Biz eminiz ki mücadelemizde Şark milletleri, âlem-i İslâm ve cihân-ı medeniyet bizimle beraberdir. Bu teveccühün Türkiye'yi zafer-i katiye îsâl edeceğine, şüphemiz yoktur. Dostlarımız bu netice-i katiyeyi inşaallah pek yakında görmekle memnun olurlar*" demiştir.[4455]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *İzmir komünistlerinin Fransız L'Humanite gazetesinde yayımlanan ve Türkiye'yi savunan mektupları: Anadolu'da emperyalist savaşın şiddetle aleyhindeyiz*.[4456]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Sovyet Rusya Büyükelçiliği yetkilisiyle görüştü:

Gizli

YUNUS NADİ İLE SÖYLEŞİ (14 Temmuz 1922)

Sabri Ayvazov'un konutundaki ziyafetten sonra

İlişkilerimiz iyi değil. Dışarıdan pek belli olmasa da, diyorum ki, hiç iyi değil.

Dışişleri Komisyonu Başkanı olarak ben Ali Fuat dosyasının ayrıntılarına kadar inceledim. Benim kesin inancım şu ki, o tamamen suçsuz.

Şu günlerde bu olay bitmiş sayılacak. Ali Fuat Moskova'ya gidecek. Şeklen biz memnun olduğumuzu söylüyoruz. Ama, bu öyle değil...

4455 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 221-223. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4456 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 527.

Bizim Cenova'ya davet edilmemizi talep etmenizde ısrar etmiştik. Gerçi, Siz protestonuzu ifade ettiniz ve biz Size bu yüzden minnettarız. Siz bizim ısrar ettiğimizi yaptınız. Ama, daha fazlasını yapabilirdiniz. Biz olmadan Cenova konferansına katılmayı reddedebilirdiniz.

Fransa ile ilişkilerimizden korkmayınız.[4457]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransız hükümetinin İngiliz hükümetine bir nota vererek, barış konusundaki tekliflerin öncelikle bir konferansta müttefikler arasında görüşülmesi gerektiğini bildirdiği ve İngiliz hükümetinin de Beykoz'da bir konferans düzenlenmesine karar verdiği ifade edilmiştir. Fransız Hükümeti, konferans yerine itiraz etmemiştir. İngiltere, Türkiye'ye gelen bütün Yunan ticaret gemilerine ziyaret hakkı verilmesi gerektiğini bildirmiştir*.[4458]

18 Temmuz 1922. İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Dışişleri Bakanı vekili Balfour'a muhtıra: *Bir süre önce Ankara'da Mustafa Kemal'in konuğu olan Signor Touzzi, İtalya'nın Şam Konsolosluğuna atandı. Şunları söyledi: Anadolu, yokluk ve sıkıntı içinde. Bolşevik yardımı olmasa Mustafa Kemal'in askeri direnişi çöker. Pontus bölgesinde Hristiyanlara zulüm yapılmış*.[4459]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngiltere Hükümeti, bütün müttefikleri memnun edecek bir barış çözümü sunmaya hazırlanmış ve Fransa'ya vermiş olduğu borcu affedeceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili haberde, Poincare ve Lloyd George'un verdikleri röportajda, yeni bir barış formülü üzerinde çalışıldığı ve bunun sonucunda Türkiye ile Yunanistan'ın yakın zamanda Türkiye'nin herhangi bir şehrinde müzakerelere başlayacağının beklendiği ifade edilmiştir*.[4460]

19 Temmuz 1922. Sovyet Rusya, *Yunan savaş gemilerinin Karadeniz kıyılarındaki Türk limanlarına karşı giriştiği saldırıya izin verdikleri için İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerini protesto etti*.[4461]

RSFSC Hükümeti'nin Büyük Britanya, Fransa ve İtalya
Hükümetlerine Notası

19 Temmuz 1922

Rus Hükümeti, Yunan gemilerinin Anadolu kıyılarının muhafızlığını yaptıklarını ve aslında askerî ablukayı gerçekleştirdiklerini hayretle öğrenmiş bulunmaktadır. Bu arada gemilerimiz durduruluyor, bu gemilerle Türk limanlarına taşınan yüklere el konuluyor. Yunanlıların Samsun'u bombalamaları gerçeği de ortadadır, bunun sonucu olarak, Samsun'da bulunan Rus mallarının antrepolarının tahrip edilmesi olayı da Rusya Hükümeti'nin en az bu olay kadar hayretine yol açtı.

Yunan gemilerinin bu eylemlerine dikkati çeken RSFSC Hükümeti, İstanbul'da bulunan ve Çanakkale geçidinden sorumlu olan İtilâf deniz kumandanlığının Yunan filosunun Karadeniz'deki yasadışı hareketlerini hiçbir şekilde engellemediğini ve Yakın Doğu'daki barış davasının böylelikle çiğnenmesine de aldırış etmediğini görüyor.

Sovyet heyetine Cenova'da sunulan memorandumda, İtilâf hükümetleri Rusya Cumhuriyeti Hükümeti'ne ve ayrıca Ankara Hükümeti'ne, Anadolu'da barışın yeniden kurulmasına yardım etmelerini öneriyor. Sağlam bir barışın gerçekleşmesini candan isteyen Rus Hükümeti, bir barışın gerçekten kurulması için var gücü ile çalışıyor. Ama bunun tam tersine, bu öneriyi yapan İtilâf hükümetleri, İç Anadolu'daki barış davasına gelince, gerek bizim çıkarlarımızı gerekse Ankara Hükümeti çıkarlarını zedeleyen Yunanlıların keyfi hareketlerini engellemiyor.

4457 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 396.
4458 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235.
4459 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV.
4460 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4461 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 534.

Bu durumu protesto eden Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Hükümeti, İtilâf hükümetlerinden, ileride Yunanlılar tarafından tekrarlanabilecek bu tür saldırgan hareketlere son verilmesi için köklü önlemlerin alınmasını bekler. Çünkü böyle bir saldırının tüm sorumluluğu bugün Çanakkale ve Boğazların kontrolünü ellerinde tutan İtilâf hükümetlerine ait olacaktır.

Dışişleri Halk Komiseri Y.
L. Karahan[4462]

23 Temmuz 1922. Bâb-ı Âlî Heyet-i Vükelâ Riyaseti bir telgraf teslim aldı: *Semerkant karibinde Kızıl Ordular ile Enver Paşa kıtaatı arasında kanlı müsademelerin vukua geldikleri Moskova'dan bildiriliyor. Bu malumat heyet-i vükelaya, oradan harbiye umumi riyasetine ve hariciye vekâleti celilerine arz edilmiştir*.[4463]

26 Temmuz 1922. TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Sovyet Rusya yardımları ile İstiklal Mahkemelerinin ÇEKA'ya benzerliği kozalitesine ilişkin, Sinob Mebusu Hakkı Hami'nin (Ulukan) beyanatı calib-i dikkatdir: [..] *Efendiler İstiklâl Mahkemeleri memleketimizde bâki kaldıkça bizimle kimse ticari muameleye girişmez. İtiraf etmek lâzım gelir ki adeta Rusya'daki Çekalara benziyor. Neden benziyor? Neden benzediğini söyliyeceğim. Rusya'da, biliyorsunuz ki, herhangi bir yerde bir istiklâl mahkemesi cürüm olmadığına kanaat getirdiği halde, diğer yerde idam ediliyor. Yine istiklâl mahkemeleri bir meseleden dolayı on sene küreğe koyduğu halde diğer taraftan alelade bir teb'idle iktifa ediliyor. Rica ederim, bunlar nedir? Bu adeta Çeka mahiyetinde bir şeydir.* [..][4464]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Koloniler Bakanlığı'nın Doğu meseleleri ile ilgili danışmanı olan Albay Lawrence'dan mevcut sorunlarla ilgili çözüm önerileri aldığı sıralarda, Mustafa Kemal de Rus temsilcisi Araloff'un da katıldığı olağanüstü bir savaş meclisi toplamıştır. Mecliste Kemal Paşa, Doğu Orduları Kumandanı Kazım Karabekir'e Rus yetkililerle iletişimi yoğunlaştırması talimatı vermiştir. Millet Meclisi'nde ise müttefiklerin izlediği politikaların aktif bir şekilde protesto edilmesine, protestonun bu ülkelerin ve Amerika'nın parlamentolarına ve Kuzey Afrika ve Hindistan basınlarına gönderilmesine karar verilmiştir*.[4465]

27 Temmuz 1922. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Rusya Yunanlıların Samsun'u bombalamalarını (19'da) protesto etti*.[4466]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, General Townshend'i *askerî töre*nle istikbal etmiş, bu ziyaret *büyük coşkuyla* karşılanmıştır.[4467]

Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Haberleşme Bürosu Müdürü Georgiy A. Astahov'un aktardığına göre, Ankara'ye gelib Mustafa Kemal'le temaslarda bulunan Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend demiştir ki: *Türkiye'nin güçlü olmasını ve böylelikle de güçlü İngiltere'ye yardım etmesini arzu ederim*.[4468]

29 Temmuz 1922. *İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Balfour, Sovyetlerin 19 tarihli notasına cevap vererek, Yunanistan'ın Türkiye ile savaştığını, Yunan gemilerinin Boğazlardan geçip Karadeniz kıyılarını*

4462 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 465.
4463 *BCA*, Fon No: 30 10 00, Kutu No: 258, Dosya No: 735, Sıra No: 1, (21-7-1922); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 340.
4464 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 26 Temmuz 1338(1922), Cilt 3, s. 608-609.
4465 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4466 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 551.
4467 FO/7945/E 7488; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.
4468 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye: Kemalizm Tarihinin Ana Hatları*, 2022, s. 106.

bombalamalarının yasa dışı sayılamayacağını ileri sürdü. Cevap notasında Sovyetlerin Yunanlıların düşmanca hareketlerine engel olmadığı için İngilizleri suçlamaya hakkı olmadığı, çünkü Sovyetlerin de Ankara'nın askerî hareketini durdurmak için çaba sarfetmediği bildirildi.[4469]

İngiltere Dışişleri Bakanı Vekili
A. J. Balfour'dan L. M. Karahan'a

29 Temmuz 1922

Britanya Hükümeti 19 Temmuz tarihli telgrafınızı aldı ve Karadeniz'deki Yunan filosu hareketlerini protesto ettiğinizi büyük bir hayretle öğrendi. Cenova'daki İtilâf hükümetlerinin Rusya Sovyet Hükümetiyle Yakın Doğu'da barışın kurulması amacıyla işbirliği yapmaları gerçeği, savaş durumunun varolduğunu kanıtlıyor ve bu savaş durumu gerçekten Yunanistan ile Ankara arasında devam ettiği gibi, deniz savaşı eylemleri, abluka önlemleri ve düşmanın elinde bulunan cephane depolarının yok edilmesini içermektedir ve bu cephaneler, protestoda ifade edildiği gibi, barışçıl bir amaç taşıyan bir devlet tarafından teslim edilmiş olsa bile, yasadışı sayılmaz. Britanya Hükümeti'nin bildiği kadarı ile, Yunanlılar, Karadeniz'deki harekât sırasında hiçbir savaş kuralına karşı gelmemiş ve savaş hali devam ettikçe kendi harekâtına devam edecektir.

Yunan savaş gemilerinin Boğazlardan geçmelerine gelince, bu, Boğazların tarafsızlığı hakkındaki savaş öncesi anlaşmalar hükümlerini kaybetmiştir, bunun nedeni 1914'te "Goben" ile "Breslau" kruvazörlerinin Boğazlardan geçmesi ve Türkiye'nin gönüllü olarak müttefiklere karşı savaşa girmesi olmuştur, bunun için yeni bir uluslararası anlaşma imzalanıncaya kadar Boğazlar, Türkiye'nin 1918 yılında imzaladığı ateşkes anlaşması ile bağdaşmayan olaylar dışında, her milletin savaş gemilerine açıktır. Bundan dolayı Karadeniz'e serbest çıkış hakkı doğmuş oluyor.

Sözlerimi bitirirken şunu da belirtmek isterim ki, söz konusu telgrafınız, Sovyet Hükümeti'nin bir yandan müttefiklerin Yunanistan'ın düşmanca hareketine engel olamadıklarını protesto ederken öte yandan kendisinin Ankara'nın askerî harekâtını sürdürmesine engel olmak için herhangi bir çaba harcadığını da göstermiyor.

Sovyet Rusya Büyükelçiliği memurunun (muhtemelen Tatar İsmailov'un) günlük kaydı:

29/VII.

TKP MK'nin dünkü toplantısında Golman yoldaş daha önce de bir kez MK Prezidyumunda ele alınmış olan emperyalizme karşı savaşta kararlılık amacıyla Meclis'te demokratik bir grup oluşturma konusunu tartışmaya sundu. Oturum sırasında Erzurum mebusu Salih [Yeşiloğlu] girdi. Salih 50 yaşlarında bir adam, görüşleri sol Halkçı. Kimi komünistler onu bizlerden sayıyor. Örneğin, Nâzım yoldaş ile aralarındaki görüş ayrılıklarını o şöyle niteliyor: "Ben hep (komünist) Nâzım'ın tekliflerine karşı oluyorum. O, sözü alıyor ve anlatıyor: Bizim farkımız şundan kaynaklanıyor ki, ben biraz çekingenim. Hapisten sonra bu anlaşılır bir şey. Bu yüzden ben her zaman daha dolaylı yollar teklif ediyorum. Bizim Nâzım yoldaş bu yolu doğrudan geçmek istiyor. İşte bizim görüş ayrılığımız." Salih'in konuyla ilgili görüşünü söylemesi, tartışmalara katılması için birkaç denemede bulunduk. O derin bir göğüs geçirdi ve konuşmak istemedi. Daha sonra, kimi komünistlerin gerçekten de demokratik unsurları böyle kritik durumda birleştirilmek gereği hakkındaki sözlerinden sonra yapılan davet üzerine Salih sözü aldı.
"Ben hükûmete, burada da ele alınan sorun dahil, birçok konuda hükûmete başvurdum. Hükümet buna, şahsi yoldan cevaplamak için beni bizzat davet ederek cevap verdi, çünkü resmi yoldan bana cevap veremezlermiş. Ama zaten ne söyleyebilirler ki... Perspektifleri yok, çünkü politik çizgileri belirsiz. Onlar günü gününe yaşıyor... Politik hava nasıl gelişse, artık böyle yaşanamaz. Ben fazla konuşmayacağım, yalnız şunu söyleyeyim: Örgütlenmek gerekir. Oluşan çıkmazdan biz yalnız örgütlenme yoluyla kurtulabiliriz. Ne iç politikada, ne de dış politikada bir hat çizilmiş. Durum hemen hemen değişmedi, halkın memnuniyetsizliği devam ediyor. Bu durumdan nasıl çıkılmalı. Durum gerçekten ciddi ve bunu dikkate almak durumundasınız. Doğunun kaderi

[4469] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 555. "Lord Balfour hastalık izninde bulunan Lord Curzon'a vekalet ediyordu." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 466, dipnot 1.

sizin için de, bizim için de aynı. Çünkü, sizde yangın olursa, dumanı bize gelir ve bunun tersi de doğru. Ortak çıkarımız çıkar yol bulmakta. Halkımız asırlarca varolmuş ve yine varolacak. Devrimci ruhumuzun yalnız Ruslardan geldiğini zannetmeyin. Hayır. Bu er ya da geç bizde de olacaktı. Belki şu ya da bu kişiler işe yaramaz, ama halk bütün olarak yaşıyor ve yaşayacak. Halkımız çoraba benzer: Altı eskise bile, üst tarafı sağlam kalır. Halk işte bu üst taraf. Halk dayanır. Ama biz çorabı yamamalıyız. Bunun için örgütlenmek, hem de aşağıdan örgütlenmek gerekir. Ama, hükûmetteki adamlarla, hükûmetle bağlı şahıslarla değil. Çünkü halkımız ürkütülmüş, aldatılmış, zenginlerin iktidarına inanmıyor. Biz bütün dürüst unsurları o şahsiyetlerle mücadele için örgütlemeliyiz. Bizde sultan gibi yarı yarıya yendiğimiz güçler var: Kuyruğu kaldı onun da. Mollalar, dini çevreler ki, kendiliğinden ömrünü tüketecek. Ve üçüncüsü: En uğursuz güç - şahsiyetler - beyler, paşalar, ağalar ki, biz bunlara karşı var gücümüzle savaşmak zorundayız." Yoldaşlarımız bu durumda Mustafa Kemal'in yönetiminde birleşme gereğinden söz etti. Salih olumsuz etkilendi ve şöyle dedi: "Erzurum'un (Salih oradan mebus) tarihinde kara bir leke var. Doğu Anadolu devrimci güçleri birleştirme atağına kalktığında, Mustafa Kemal Paşa ortaya çıktı. Halk eski yüksek unvanlıları pek görmek istemiyordu ve bu yüzden Mustafa Kemal'e bağlanmak istemedi. O şöyle dedi: Ben sizinleyim. Apoletlerini indirmesini teklif ettik. O apoletlerini söktü. Bunu gazetede ilân etmesini teklif ettik. O bunu da yerine getirdi. Ama, iki-üç ay sonra buraya geldiğinde tanınacak gibi değildi. Eski ferdi diktatörlüğün aynısı. Eğer İngilizler ve bütün Avrupa işin şahsiyetlerde değil, halkta olduğunu bilmiş olsaydı, savaşımızın sonucu başka olurdu. Şimdi onların hükümetleri, politik çizgisi olmayan ve bu yüzden hiç beklenmedik şartları kabul edebilecek olan Mustafa Kemal'le görüşme yapıyor. Bugünkü idarecilerimiz üç gruba ayrılıyor: Savaş taraftarları, savaşa karşı olanlar ve ne olur ne olmaz diye, bavulunu sıkanlar. Eğer hava olumsuz yönde gelişirse, bu adamlar halkı terk edecek. M. Kemal Paşa da onlardan biri. Eğer ciddi bir iş yapmak istiyorsanız, halkla konuşmalısınız. Sizin desteğinizle şahsi durumlarını düzelten şahsiyetlerle değil. Gelin, işe buradan başlayalım. Nâzım Beyin (mebusluk hakları alınan komünist mebus) mecliste bir grubu var ki, bir şeyler yapabilir. Fazla konuşmak istemiyorum. Gerekirse, görüşümü Nâzım Beye söylerim, Aralov'la da görüşebilirim. Yalnız şunu söyleyeyim: Tabandan başlamak gerekir. Yüreğimiz bunca kurban veren ve çok hayal kırıklığına uğratılan halkımız için atıyor. Doğrudan bu halkla tabanda çalışmak gerekir, hükûmetle bağlı ve halkın güvenmediği başka adamlar vasıtasıyla değil.[4470]

30 Temmuz 1922. Ankara'daki Komintern Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, KEYK Doğu Şubesine uzun bir rapor gönderdi:

Son aylarda, ordu ve köylüler arasında artan memnuniyetsizlik karşısında, hükûmet Bolşevik ruhu uyandıracağından korkarak, malî ve idarî reformlar yapma düşüncesinden vazgeçmiştir. **Şimdi İtilaf devletleri hükümetleriyle savaşa son verilmesi, borç alınması ve dış ekonomik destek sağlanması görüşmelerini yürütüyor**. Bu arada, bazı köylü aydınlarla küçük ve orta burjuva çevrelerinde, Yakın Doğudaki ulusal hareketin açıkça desteklenmesi ve böylece İngiltere ile Fransa'nın taviz vermeye zorlanması, bütün güçleri ülkenin içte yeniden yapılanması üstünde toplamak için, geçici toprak tavizleriyle de olsa barış imzalanması eğilimleri artmaktadır.

Yeni oluşmaya başlayan yerli burjuvazinin henüz kapitalist tröstlerin yörüngesine çekilmemiş kesimleri, son zamanlarda Fransız işletmelerine sermaye yatırarak finans çevreleriyle ilişki kurma çabasına girdiler. Nisan ayında, ortak bir Fransız-Anadolu Bankası kurma anlaşması yapmak için görüşmeler yürüttüler. Bu projeyi, Mayıs'taki Ekonomik Komisyon Bülteni'yle size ve Dışişleri Halk Komiserliğine göndermiştik. Haziran'da bu bankanın Adana ve Mersin'de şubeleri açıldı. Üretim fazlası ihracata egemen olan tüccar ve tefeci burjuvazi, İtilaf ülkelerinin Anadolu'yu sömürmesinden elde edeceği kazançları kendisiyle paylaşacağını umduğu için, hükûmetten belli bir takım taleplerde bulunuyor. Bu hedefini kısmen başardı, ama üç yıllık savaş yorgunu köylüler her an egemen sınıfın düşmanı haline gelebilir. Şu anda herhangi bir askerî çatışma anlamsız olacağı gibi, savaşın devam etmesi ticaret burjuvazisini sıkıntıya sokuyor. Geçenlerde çıkarılan ek ticaret vergisi yasası protesto edildi. Böyle önlemler üretici güçleri zayıflatıyor ve tedavülün seyrini bozuyor. **Yalnız savaş silâh ve gereçleri ticaretinden büyük kârlar sağlayanlar, bunun dışındadır**. İç düzensizlik, malî bunalım ve köylülerin haklı isteklerinin yerine getirilmesine askerî bürokrasinin karşı koyması, çıkış yolunun içte değil, dışta aranması

[4470] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 643-652 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 236-238. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

zonucunu veriyor. **Bu durumda, Meclisteki (Refet Paşa gibi) Batı yanlısı aristokratik gruplar, hükûmeti İstanbul'la ve İtilaf devletleriyle uzlaşmaya itiyor**. Bu çevreler, hükûmeti zayıflatmak için her türden iç muhalefeti ustalıkla kullanıyor.

Fransız askerî temsilcisi Mougin'in Ankara'ya gelişinden sonra, büyük miktarda Fransız silâhı ve nakliye aracı Mersin'e yığıldı. O sıralarda Kemalist hükümet, Ali Fuat Paşa olayını abarttı ve Enver Paşa konusunda hazırladığı bildiriyi erteledi. Adana ve Mersin'deki Rus Ekonomik Komisyonu takibe alındı. Mersin'de bir konsolosluk açılması için verilen nota yedi hafta cevapsız bırakıldı. Bazı komünistler ve bu arada *Yeni Hayat* başyazarı tutuklandı. Türkiye'nin Suriye'deki ekonomi komisyonunun başında bulunan Rus-yanlısı Zekâi Bey görevden alındı ve yerine Fransız-yanlısı Muhiddin Paşa getirildi. Yeni kabine seçiminde, Batı yanlısı grup sol muhalefeti de peşinden sürükledi. Ünlü Batıcı Roma büyükelçisi Celâlettin Arif kabineye girdi; az kalsın Refet Paşa da bakan seçilecekti. Bu dönemde Rus elçiliği ile hükûmet arasındaki ilişki soğudu ve gerginleşti. Ancak dış görünüşte bir samimiyet var. Kemal, Aralov'a ordunun moralini yükseltmek için cepheye gideceğini açıkladı; aslında görüşmeler yapmak için İzmit'e gitti. Yardım için artık bize başvurmuyorlar. Bu sırada beklenmedik bir şey oldu: Dışişleri Bakanı [Yusuf Kemal Tengirşenk] aniden Rus-severden Rus-karşıtına dönüştü. İngiltere, Enver Paşa aracılığıyla "dostumuz" Afganistan üzerinden, Rusya'yı doğuda zayıflatmak için dikkatimizi sözüm-ona Orta Asya olaylarına kilitlerken, Fransa'nın çıkarları da müttefikinin çıkarlarıyla uyumlu hale gelmektedir. Oysa, Doğu ulusal hareketi bakımından devrimci bir Türkiye Hindistan'a oranla daha önemli bir anahtardır.

Tan [Le Temps] gazetesinin Haziran sayılarından birinde yazıldığı gibi, Türkler Fransızların vaadlerine karşılık "Sırtlarını Bolşeviklere dayamalıydı" – çünkü Fransa ayaklanma ateşiyle kavrulan Suriye yakınlarında, Anadolu'da iç gelişmelere olanak veremezdi. Rusların doğu Akdeniz kıyılarına göz koymasına da izin veremezdi. Bu nedenlerle, **Fransa ajanları bizim gibi hareket etmiyorlar. Gerici Batı taraftarı toplumsal gruplarla ve onların başını çeken RSFSC'nin azılı düşmanı, İstanbul hükûmeti yanlısı, Refet Paşa'yla bağlantı kuruyorlar**.

O sıralarda, 20-30 kişilik ufak bir Halkçı grubu, hükûmeti Meclis'te iç reformları gerçekleştirmesi ve Yakın Doğu siyasetini etkinleştirmesi için ürkekçe uyardı. Bu grup, Türk komünistleri aracılığıyla, çekine çekine talimat almak için bize başvurdu. Biz, Aralov yoldaşın uyarısıyla, Ali Fuat Paşa olayına benzer durumlar yaratılmaması için onları doğrudan doğruya yönetmek istemedik. Fakat çizgilerini belirlemeleri için, bizim önerimizle, TKP MK bu grup üyelerinden Salih'e [Yeşiloğlu] Meclis'te tutumlarını netleştirerek bir Köylüler Partisi kurulması için köprü olmak üzere, günlük *Şarkın Sesi* gazetesi çıkarmaları için malî yardımda bulundu. Fakat devrimci lâkırdılar arkasına gizlenen sağ güçlerin etkili baskısı, Halkçı politikacıları da sarstı ve kararsızlıkları gazetelerine de yansıdı. Sağcılar kabine seçimlerinde Salih'in oylarından da yararlandılar.

Önceleri, hükûmetin, büyükelçiyle görüşmelerinde Rusya'dan destek ve yardım istemediği hafta olmuyordu. Oysa, iki aydır bunlardan söz bile edilmiyor. Çalışmalarının başında, yerli tüccarlarla geniş bağlar kuran, ama daha sonra vaadlerini tutamayan Dış Ticaret [Vneştorg] yetkililerimizin parasızlıktan anlaşmaları kısmak zorunda kalmasını da bunlara eklemek gerekir. Ankara ticaret çevrelerinin Rusya'yla ilişkilerinin soğuması, hükûmetin politikasını da etkiledi. Dış politikadaki dönüşümün anlamı, Türkiye'nin Yakın Doğu ulusal hareketinin çıkarları için kullanılmasına ve Rusya'nın Müslüman dünyasındaki otoritesinin artmasına meydan vermemektir.

Hükûmetin resmî sözcüsü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, yelsiz-yelkensiz sosyalist Tevfik Rüştü, eski dost Fransa ve yeni dost Rusya konusunda bir yazı yayımladı. Yaptığı karşılaştırmalardan, eski dost yeni dosttan iyidir anlamı çıkıyor. **Hükûmet *Şarkın Sesi* dahil bütün gazeteleri, Fransa'ya karşı bir şey yazmamaları için uyardı. Basın-Yayın *Şarkın Sesi*'ne ayrıca Doğuculuk yapmaması ve köylüler için reformlar isteyerek yığınlara Bolşevizm bulaştırmaması için ihtarda bulundu**.

Fransız Ekonomi Komisyonu'nun Anadolu'yla ilgili raporunun bir örneğini size gönderiyoruz. İngiltere konusunda elimizde herhangi bir belge yok.

Ahmet Agayev, Tevfik Rüştü, Sırrı Bey gibi Türkler, Mayıs ayına kadar, bütün Doğu hükûmetleriyle ekonomik anlaşmalar yapmak ve Doğu Halkları Kongresi toplamak girişiminin ilk önce Rusya'dan gelmesi gerektiğini söylüyorlardı. O zaman biz Moskova'yla ile çok canlı yazışmalarda bulunduk, izinler istedik ve aldık. Fakat bu sorunu güncel görmeyen ve bizlerle, "Çoruh sorunu ve Kafkasya sınırlarının dokunulmazlığı Rusya için, Türkiye'nin iç reformlarından ve Yakın Doğu sorunundan daha önemlidir" diye konuşan Aralov'la tartışarak bir ay kaybettik. Temmuzun sonuna doğru bu konuda inisyatif Türklerin eline geçince, *Yeni Gün* başyazarı ve TBMM'nde Dışişleri Komisyonu [Hariciye Encümeni] Başkanı Yunus Nadi, Yakın Doğu Konferansı hazırlık

komitesini Türkiye toplumsal çevrelerinin üstlendiğini, bu toplantıda Türkiye'nin iki, diğerlerinin ise birer yeri olacağını açıkladı. Ama Türkiye komünistlerinden söz bile edilmiyordu. Yunus Nadi, Abilov'la yaptığı konuşmaya gönderme yapıyordu. Teşkilât hazırlıklarında Abilov tamamıyla dışta kaldığı, Aralov da yavaş davrandığı ve tehlikeleri abartarak amaçla çelişen ödünlerde bulunduğu için, böyle bir kongre bizim açımızdan büsbütün istenilmez bir nitelik alabilir. Bu bir hanlar ve paşalar kongresi olabilir. Türkiye'nin girişimiyle toplanacak böylesi bir kongreyi, Fransa ve İngiltere'nin kendi amaçları için kullanmak istedikleri apaçık. Türk aydın çevrelerinden çok sert eleştiriler görüyoruz. Mizah gazetesi *Peyam-i Sabah*'ın başyazarı [*Sabataycı*] Aka Gündüz, Meclis adına verilen bir şölende, büyük elçilerin ve başkanlık divanı üyelerinin geleneksel konuşmalarından sonra, hiç kimseden izin almadan, milletvekilleri çoğunluğunun alkışları arasında acı ve haklı eleştiriler yaptı. Doğu'nun birliğinden yalnız diplomatik ziyafetlerde söz edildiğini belirtti. Emperyalist Avrupa'ya karşı Doğunun gerçek temsilcilerinin kongresinin toplanması için Meclis'in de, Rusya, Afganistan ve İran büyükelçilerinin de hiçbir şey yapmadıklarını söyledi. Bu arada Batı'nın uyumadığını, önce Hindistan'ı, sonra Mısır'ı ve diğerlerini nasıl tekerteker vurduğunu anlattı. "Tehlikeye girmek istemiyorsanız, hemen harekete geçmeniz gerekiyor" dedi. Şölenden sonra onunla konuştuk. Sert bir dille, biz Rusların zamanı boşuna harcadığımızı ve kongreden korktuğumuzu söyledi. Ona göre, kongre toplama inisiyatifi hükûmetlerden bağımsız olarak, Rus ve Türk siyasal örgütlerinden gelmeli ve kongreye katılacak delegeleri onlar belirlemelidir. Bizim onunla görüşme yapma önerimiz, bu sorun Abilov'un görevi olduğu gerekçesiyle Aralov tarafından kabul edilmedi. Kongrenin kaderi iki nedenle askıda: bir kere, Mersin'de kongre yapılmadı; ikincisi, biz Türkiye toplumsal çevrelerinin hazır olmasını bekliyorduk - aslında onlar hazırdı ve biz çok değerli bir zaman kaybediyoruz. Aralov yoldaşın görüşlerine muhalifiz. KEYK'nun somut ve kesin talimatlarına ve durumun şeffaf olmasına karşın, Aralov yoldaş Dışişleri Halk Komiserliğinden kesin bir direktif almadığını söylüyor. Bakanlıkta herhangi bir savsaklama mı var, başka bir neden mi, anlayabilmemiz zor. Bakanlığın onayıyla bize ve Aralov yoldaşa geniş inisyatif olanakları tanınmıştı. Bu konu o kadar olgunlaştı ki, daha fazla kurcalamak kongrenin toplanmasında Komintern'in yönetici rolünü bozabilir. Onun için bize işe girişmek için izin verin. Aralov ve Abilov yoldaşlar hem bir perspektiften yoksunlar, hem de yavaş hareket ediyorlar. Biz kongre delegasyonlarının belirlenmesinde etkili olamazsak, toplantının bileşimi ve rolü değişebilir. Abilov'un yavaşlığı, örgütlenmenin daha başında ters sonuçlar verebilir. KEYK'nun somut direktifleriyle kongre maddî bakımdan desteklenmeli için, Ankara'yla görüşmelerde yetkili yoldaşlar görevlendirilmelidir. Yoksa, konu elimizden kaçacak ve anti-Sovyetik unsurların arkasında duran İtilaf devletlerinin eline geçecektir. **Onlar Türkiye'yi Sovyet Rusya ile emperyalizmin Mısır, Suriye ve Mezopotamya'daki serveti arasında bir tampon ülke olarak kullanmak istiyorlar**. Başlangıç olarak, bizi (Mısır hariç) bütün Yakın Doğu üstünde Komintern'in bir gözetim noktası olan Mersin'den attılar. Bu nedenle, öngörülen kongreye katılım bizim istediğimiz gibi olmayacaktır. Burada bizim büyükelçiliğimizin görevi, böyle dönüşümleri engellemekti. Bu da ancak ekonomik etkiyle mümkündür. Kaynaklarımızın feci durumda olmasına rağmen, zamanında yapılacak ekonomik destek, sonucu bizim lehimize belirleyebilirdi. Böyle bir hareket, altı ay önce Türk hükûmeti ile elçiliğimizin arasındaki ilişkiler daha iyiyken yapılsaydı, Türkiye ve bütün Yakın Doğu'daki devrimci hareket, şimdi bize başarılar sağlayabilirdi. Fakat bu sonuçlar karşısında, yanlışlarımızı itiraf etmek gerekir. Hatalarımız şuradadır: Bir yıl önce, Türkiye'deki etkimizin zirvesindeyken, elçiliğimiz toplumsal çevrelerle sıkı ilişkiler kurulması ve onların aracılığıyla iç reformların gerçekleştirilmesi için hiçbir şey yapmamıştır. Tam tersi oldu. Anadolu'da çalışan KEYK görevlileri, bir yıl önce, nedenleri bilinmeyen yetersizliklerden ötürü temel sorunlar konusunda sizi bilgilendirmemiştir. O zaman kongrenin yapılması, (Türkiye'nin katılımıyla da olsa) Yakın Doğu hareketini bizim yönlendirmemizi olanaklı kılacaktı. İran ve Afganistan'a yapılan ekonomik yardımlar, içteki reformları olduğu gibi Doğu ulusal kurtuluş hareketini de fazla etkilemiyordu. Çünkü o ülkelerde çöken feodalizmin yerini alacak kapitalist ticaret burjuvazisi, bu konumu üstlenmeye hazır değildi. Fakat Dış Ticaret Teşkilatımız ve Anadolu'daki temsilcileri, Türkiye ulusal hareketinin siyasal önemini iyi değerlendirebilselerdi, Türkiye'ye Alman sermayesiyle birlikte yardıma gelselerdi, şimdi bütün Yakın Doğu hareketi üstünde etkili olabilirdik. Türkiye üzerinden Yakın Doğu'ya bir pencere değil, kapı açılmış olurdu. Şimdiyse, geçmişteki durgunluğumuz nedeniyle, Yakın Doğu'yu bir çatlak aralığında seyretmek zorundayız; oralardaki devrimci dalga, bu aralıktan uçup gidebilir de.

Şu anda Türkiye'yle aramızda bir ekonomi ve ticaret antlaşması yok. Bu durum, hükûmete istediği gibi davranma olanağı veriyor. **Aralov yoldaşın "Dış Ticaret Örgütü [Vneştorg] Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi kurutuyor" saptaması doğrudur**. Fakat büyük bir ekonomik yardımın olmaması durumunda da, geçen Nisan ve Mayıs aylarındaki politik etkimizin hızını kullanarak belirli toplumsal ilişkiler kurmuş olsaydık, programımız

konusunda hükûmet bilgilendirilseydi, şimdiki kritik duruma düşülmezdi. Şimdi ne yapmalı? Yakın ödevler. Türkiye Rusya'yla ilişkilerini resmen kesemez, çünkü bir hükûmet kararıyla köylülüğün RSFSC'ne karşı sevgisini boğmak olanaksızdır. Bu durumda, Yakın Doğu politikası, özellikle de kongre konusunda geri adım atılmamalıdır. Mersin sorunu da, (Suriye sömürge ordularından kaçmaya çalışan vatandaşlarımız bahane edilerek) kesin bir şekilde ortaya konulmalı. Merkezde köylülerin çıkarları için ulusal devrimci unsurları kesintisiz desteklemek, iç reformların gerçekleştirilmesi için, onların iradesi dışında da olsa hükûmete baskı yapmalarını sağlamak gerekiyor. Daha sonra, (Yoffe'nin Çin'e gönderildiği gibi) elçilik kadrolarını büyük Rus siyaset adamlarıyla güçlendirmeli ve KEYK görevlilerinin yapısı değiştirilmeli.

Biz, içteki grupların desteklenmesinin, yığınların örgütlenmesinin ve kamuoyu üstündeki etkimizin nelere yol açabileceğini Şumyatski'nin Mersin raporuna dayanarak kanıtlamak isteyen Aralov yoldaşın görüşlerini paylaşmıyoruz. Ona göre, savaş döneminde, belki yarın gecikmiş olacak iç reformların yapılmasına karşı olan hükûmet partisi Müdafaa-i Hukuk Grubunu harekete geçirmek mümkün değildir. O gündelik ayrıntılar üstünde çalışma yanlısı. Aralov'a bakılırsa, büyük ilke sorunlarının açıkça ortaya konulması, Türk resmî çevrelerini ürkütmektedir. (Oysa, bizim İran'da toplumsal grupları etkilememiz sonucu hükûmetlerin değişmesinin, Doğu ulusal hareketi üstünde hiçbir etkisi olmadığını görmek gerekiyor.) Bu nedenle, iç reformların yapılması için toplumsal gruplar üstünde yaratacağımız etki, hükûmet çevreleriyle resmî ilişkilerin korunmasından çok daha önemlidir. İran'da şaha ve aristokrasiye karşı Türkiye'deki gibi bir devrim olsaydı, oradaki görevlerimiz de buradakiler gibi olurdu. Aramızdan kimin haklı olduğunu söylemek zor. Aralov yoldaşın politikasını desteklediğini bildiren Dışişleri Halk Komiserliği, sizin verdiğiniz bilgiye göre, kendi politikası için, Komintern'in onayını almış. Dışişleri Halk Komiserliği ise bu konuda susuyor. Sizin bize verdiğiniz görevleri her gün Aralov'la birlikte ele alıyoruz. Yalnız onunla bizim aramızda değil, onunla sizin aranızda da görüş farkları olduğu ortaya çıkıyor.

Bugünlerde, her ikisi de Mersin üzerinden, Mougin Paris'e, Gorni de Moskova'ya gidiyorlar. Her ikisi de kendi örgütlerine, biri Türkiye ulusal devriminin Sovyet Rusya'yla, ötekiyse Batıyla henüz zafere ulaşmamış kavgasının ayrıntılarını bildirecekler. Paris'in Moskova'ya ve Moskova'nın Paris'e karşı nasıl kararlar alacağı oralarda belli olacak.

İç politika: Aslında, tam da iç değil. İç politika, Meclisin tam üç yıldır projeler etrafında sayıklamasından ibaret. İki hafta sonra, size Meclisin çıkardığı yasaları içeren bir katalog göndereceğim. Bu, gerçekten bir sınıfsal sınırlılık ve siyasal beyin yetersizliği kanıtı. Himayeci gümrük yasası dışında, tam bir çorba. İçinde, düğünler [Men'-i Israfat], dinî bayramlar, çöp ve benzeri günlük ayrıntılarla ilgili yasalar var. Tarım sorunundan hiç söz edilmiyor, özellikle ağır vergiler, malî bunalım gibi ekonomik konular hiç yer almıyor. Ama geçenlerde bir jandarma okulları yasası çıktı. Âşâr iltizamı kaldırılmamış, tek gelir vergisi yasası kabul edilmemiş, projeleri hazırlanan kooperatif, çiftçi ve ulusal merkez bankaları kurulmamıştır. Eski Ziraat ve (İngiliz-Fransız sermayeli) Osmanlı Bankaları devam ediyor. Ziraat Bankası için komünistler köylülerin sırtından ağaları zenginleştiren banka diyorlar. Özyönetim yetkisi yok, yerel şûrâlar yasası durgun, idarî reformlar yapılmamış. Bütün eğitim yıkımda; liberal Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Beyin yerine, dinî bağnazlardan gerici Vehbi Bey [Mehmet Vehbi Bulak] geçti.

Köylülerin durumu kötü. Eşkiyalığın ardı arkası kesilmiyor, vergi ödeyemiyorlar. Sonuçta askerî kıyımlar artıyor, ordunun morali çöküyor ve cephelerde istenmeyen gruplaşmalar oluyor. Bu durumda, bazı ordu subayları demokratik tepkiler gösteriyor. Geçenlerde, komutası altındaki subayların TBMM'ne verdikleri dilekçeyi kendisi de imzaladığı için ordu komutanı Ali İhsan Paşa, M. Kemal Paşa'nın emriyle mahkemeye verildi. Bu dilekçede, cephe gerisindeki vurguna, Meclis üyelerinin tahsisatlarına, kendilerinin beş aydır maaş alamadıklarına, ailelerinin açlık çektiğine, hükûmetin köylülüğe ilişkin umursamazlığına değiniliyormuş. Mahkeme kararını henüz bilmiyoruz. Tarımda bu yıl çekilen kısmî kuraklığa rağmen vergilerin düşürülmemesi, köylülerin hükûmete karşı öfkesini arttırıyor. Köylülerin üstünde, hazineyi elinde tutan Sultanla birleşilirse para sıkıntısının kalmayacağını anlatan hocalar etkili oluyor. Haydutlar bile ne için savaştıklarını bilmiyorlar. Sultan yanlısı değiller, vergilere karşılar, Hıristiyanlara karşılar, ama Sovyet Rusya'ya karşı değiller. Bütün bunlar hükûmeti korkutuyor. Bazı Halkçıların komünistlerle yakınlaşması, hükûmeti özellikle ürkütüyor. **Vaktiyle köylü dalgalanmaları o kadar büyüktü ki, Kemal Paşa Şubat ayında "memleketin efendisi köylüdür" demişti**. **Ama söz ile gerçek arasındaki uzaklık çok büyük.** *Şarkın Sesi* ve *Yeni Hayat* gazetelerinde, köylülerin ağır durumunu anlatan yazılar çıkınca, yazarların biri Bolşeviklikle

suçlandı, diğeri hapse atıldı. Türk komünistlerinin dediğine göre, Konya ve Sivas illerinde köylerde ancak silâh zoruyla vergi toplanabiliyormuş. Mültezim ve tahsildarlar hükûmet tarafından teşvik ediliyor.
Tarımın bu yılki durumu geçen yıldan daha kötü. Trabzon, Kars ve Harput'ta kuraklık nedeniyle köylüler vergi ödemekten muaf tutulmadı. Büyükbaş hayvanlarını sattılar. Çiftçi sayısı azaldı, kalanların ağalara bağımlılıkları arttı. İşsizlik oranı % 45'e vardı. Köylülerin ağalara ve tüccarlara borçları o kadar çoğaldı ki, bunları ödeyebilmek için ağaların kölesi olmak zorunda kalıyorlar. Aksi takdirde ya hapise ya da zorunlu çalışmaya gönderiliyorlar. Bu talihsiz insanları silâhlı bekçilerin gözetiminde yol ve köprü onarımlarında kendim gördüm. Gündelikleri, bir ekmek parası karşılığı olan 15 kuruş. Buna rağmen, köylülükte herhangi belirgin bir siyasal tepki yok. Burada, Meclis'teki gericilerin ağlarına aptalca düşen korkak muhalefetten söz etmiyorum. Onların da bir tür planı olmalı. Salih [Yeşiloğlu] köylüleri örgütlemek için mi, Halkçı grup oluşturmak için mi bilmem, bugünlerde Erzurum'a gidiyor. Bu konuda programları olan Müdafaa-i Hukuk komitesi bile lâf kalabalığından başka bir şey yapmıyor.
Orta ticaret burjuvazisi: İç ve dış ticarette büyük değişiklikler görülmüyor. Yalnız geniş bir tüketim malları hareketi var. Ekmek fiyatları, son iki ayda 3 kuruş arttı. Mersin'den gelen haberlere göre, Fransız ve Türk tüccarları arasındaki ilişkilerde bazı kıpırdanmalar varmış. Bunu aslında, Türk fesleriyle Ankara'ya gelen Fransız tüccarlarından da anlamak mümkün. Sanayi vekâleti, büyük merkezlerdeki şehir hizmetlerinin örgütlenmesi konularında Fransız firmalarıyla görüşmeler yapıyor. Fakat herhangi bir somut planları yok.
Bütçe: Henüz bütün olarak hazır değil; açığı üçte bir. Subay, öğretmen ve memur maaşları, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında ödenmemiş. Hatta bir taşra kaymakamı, Erzurum'a uğrayan, Ekonomik Komisyon üyesi Arno'ya yakınarak, görevinde suç işlemekten kendisini zor tuttuğunu, yoksulluk çektiğini, bunun Ankara'ya bildirilmesini istemiş. Devlet borçları için para yok. **Rüşvet ve hazineden yolsuzluk suçları olağanüstü arttı**. Bu ağır malî durum, hükûmeti köylüler üstünde baskı yapmak ve dış borç aramak durumunda bırakıyor.
Sanayi ve İşçiler: Zonguldak kömür ocaklarında ve Konya'nın pamuk üretiminde verimliliğin düşmesi, Adana'da fabrikaların kapanmasına ve grevlerle sonuçlanan ücret azaltmalarına yol açıyor. Kayseri halı üretimi ayakta duruyor gibi; ama işçi aylıkları, asgari geçim sınırının çok altında, 75 yerine 25-40 lira. Zonguldak'ta ise 15-20 lira.
İdari Yapı: Sık sık valiler ve diğer yöneticiler değiştiriliyor. Taşrada idare merkezîleştirilmiş değil. Maaşlar ödenmediği için bazan memurlar atandıkları yerden kaçıyor. İdarî suçlar hem köylüleri, hem de şehirlileri çok rahatsız ediyor.
Kısacası, ülkenin iç durumu -eksik de olsa- işte böyle. Egemen tabakaların dış politikadaki eğilimlerinin kökleri, ağır iç siyaset durumuna, ekonominin ve ordunun feci koşullarına, köylülerin giderek artan hoşnutsuzluğuna dayanıyor. **İktidarın mebuslarından biri, Salih'e Türklerin Kerenski gibi davranıp Bolşevizme yol açmamaları gerektiğini söylemiş. Anlaşılan, hükûmet iç reformlardan vazgeçip dış yardımlar elde ederek iç siyasal duruma istikrar sağlamak istiyor**. Gerçi, bu durumda egemen tabaka kendi çıkarlarından ödün vermek niyetinde değil. Hükûmet bir barış imzalayarak köylülerin durumunu iyileştirme vaadlerinde bulunuyor. Bunların olumlu bir sonuç vereceğine inanmak zor. Nedensiz ve sonuçsuz hiçbir şey yoktur. **Hükûmet ödünler karşılığında dış borçlar alarak ve Doğu ulusal hareketini kurban ederek kendi yaşamını pahalıya satın alacaktır**. Bu durumda, bizim Türkiye'ye ekonomik yardımla destek olmaya daha çok önem vermemiz gerekiyor. Bu aşamada Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini ayırt etmek ve çıkmazdan sizin gösterdiğiniz yöntemlerle kurtulmak lâzımdır: İç reformların gerçekleştirilmesi, Yakın Doğu politikasının etkinleştirilmesi ve köylülerin umutlarının yerine getirilmesi için konuya olumlu bakan toplumsal çevrelerin güçlendirilmesi. Bunlar, KEYK'in olduğu kadar diplomatların da görevi. Çıkış yolunu hükûmet bulduktan sonra, yığınlar da bulabilir. Fakat o zaman bizim işimiz on kat zorlaşacak. Salih'in hayal ettiği üçüncü devrim elbette olmayacaktır. Bazı köylü ayaklanmaları çıkabilir, fakat onlar da Türkiye ulusal hareketinin temel sorununu çözemeyecektir.
Komünist selâmlarla, Golman

PS/Karahan Yoldaşın Mersin konusundaki -çoktandır böylesi gereken- Sovyet gururuyla mükemmel hazırlanmış notası, bizim son iki buçuk aydır süregelen yumuşak yüzlü ve duygusal davranışlarımızdan farklı olarak, Türk hükûmetini çok etkiledi. Türkler özür dilediler. Gorni yoldaşa güya yanlışlıkla, Mersin için vize vereceklerine Moskova'ya vize vermişler.
Şüphesiz, Gorni yoldaş kalacak. Onun gerçekten gitmesine ne kadar zaman kaldığı bilinmiyor. Notaya muhtemelen ikircimli bir yanıt hazırlayacaklar. Ama Fransa için yaşamsal önem taşıyan bu sorunun çözümünü,

bizim tahammülümüzle oynayarak erteleyecekler. Kararlı bir dayatma, Türkiye'deki "herşey değişir, herşey olur" politikasından daha büyük etki gösteriyor. **Dün Maliye Bakanı Büyükelçimizden para istemiş. Üç aylık sessizlikten sonra, bu ne? Bir manevra mı? Yoksa zorunlu bir gereksinim mi? Bu, ya Fransa'nın büyük "ihtiyaçları"na dayanıyor ya da Türkler bizim karşımızda olanaksızlıklarını gösterip yardım diliyorlar. Çünkü Fransa'nın bir dizi koşullarını kabul etmek zorunda kalmışlar. Fakat ne olursa olsun, para yardımı yaparken, Türklerin vaadlerine inanmamak gerekiyor. Çünkü bizim yardımımızı çok çabuk unutuyor ve onu bir korku belirtisi olarak görüyorlar. Karahan yoldaş Türklere geçen yardımın miktarını boşuna hatırlatmıyor.** Bizim elçiliğimize de, bugüne kadar kullanılmayan bir sertlikle dayatma gerektiğini anımsatıyor. Çünkü öteki tutum, çalışmaları aksatıyor ve KEYK ile Büyükelçilik arasında görüş farklılıkları yaratıyor (Gorni, Raevski ve ben). 30/VII

Komünist selâmlar M.Golman[4471]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: Yunanistan Hariciye Nâzırı *Baltazzi, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine bir nota göndererek Asya ve Türk-Yunan sorununun çözümüne ilişkin önerilerini iletmiş ancak bu nota kamuoyuyla paylaşılmamıştır*.[4472]

31 Temmuz 1922. Ziynetullah Nevşirvanov'un hazırladığı rapora göre TBMM Hükümeti, İttihad ve Terakki tarafından yönetiliyor zira hükümete bağlı meslek örgütlerinin çoğunluğuna İttihadçı kadro vaziyed etmiştir. Mesela Selânik Dönmesi, sosyalist, *ünlü İttihatçı Menteşe mebusu, doktor Tevfik Rüştü* ve İstanbul mebusu Numan Usta, silah atölyelerinde çalışan ustaların idaresine tayin edilmişlerdir. Mesela *kendini en solcu Halkçı sayan* Bolu mebusu İttihadçı Tunalı Hilmi, Zonguldak Kömür Havzası İşçileri Birliği adındaki İttihadçı teşkilatın fahrî başkanlığına hükümet tarafından atanmıştır.[4473]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti, Türklere karşı güç kullanılmadıkça barış görüşmelerinin başlayamayacağını düşünüyordu. Yunanistan, her ne kadar aksini bildirse de İstanbul'u işgal etmeye hazırdı. Ancak bu fikir Fransa ve İtalya'yı rahatsız etmişti. Habere göre, Fransız Hükümeti, İngiliz Dışişleri Bakanı'na İstanbul'a karşı hiçbir saldırının hoş görülemeyeceğini ve güçle püskürtülmesi gerektiği fikrini aktarmıştı. İtalya da bu fikri destekliyordu. Fransa Hükümeti, İngiltere'nin de hemfikir olduğunu bildirmesinin ardından bu hususları Yunan Hükümetine aktarmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, tarafsız bölgeye tecavüz etmekle ilgili herhangi bir teklifte bulunmadıklarını sadece İstanbul'un savunmasının güçlendirilmemesi durumunda Türklerin İstanbul'a yürümelerinden korktuklarını ifade ettiklerini müttefik devletlere bildirmiştir*.[4474]

La Accion yazıyor: *Sovyetler Hükümeti İngiliz hükümetine bir nota vermiştir. Moskova Hükümeti, notada, Yunan donanmasının Türk-Yunan savaşı sırasında harekâta katılmak üzere Boğazlardan geçmesi ile ilgili olarak "1914 yılına geri dönecek olursak Goben ve Breslau'nun Çanakkale boğazından geçmesi boğazın tarafsızlığını bozmuştu" demiştir. Moskova Hükümeti, bu askeri operasyonları engellemek için Ankara Hükümeti'nin yanında yer alacağını bildirmiştir*.[4475]

Ömer Kâzım, Paris'de, *Angora et Berlin* nam kitab neşretti: [..] *Onların ezeli düşmanımız Rusya ile andlaşma yaptıklarını gördüğümüz gün yavaş yavaş açığa çıkan gayeleri ile Türk halkını aldattıklarını anladık. Mustafa Kemal'in yanında, İstanbul'dan lanetlenerek kovulan İttihat ve Terakki çetesinin bütün elemanlarını tekrar gördüğümüzde bu adamların Milliyetçilik dedikleri hareketin uğursuz bir komedi*

[4471] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 242-248. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

[4472] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

[4473] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 2_6, Belge: 236-244(Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 268-269.

[4474] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

[4475] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236-237.

olduğunu ve bir gün başkalarının menfaati uğruna imparatorluğu yıkacağını anladık. İşte bunun için Osmanlı bayrağı taşımalarına ve vatanseverlik iddialarına rağmen biz onlarla mücadele ediyoruz [..][4476]

Temmuz 1922. *Temmuz 1922'de İtalya'nın Şam konsolosluğuna atanan* Alberto *Tuozzi, İngiltere'nin Şam konsolosu Palmer'a da Anadolu hakkında, "Anadolu'nun yokluk ve sıkıntı içinde olduğunu, Bolşeviklerin yardımı olmasa, Mustafa Kemal'in askerî direnişinin çökeceğini ve Pontus bölgesinde hristiyanlara zulüm yapılmış olduğunu" söylemiştir*.[4477]

TBMM Hükümeti, Bâb-ı Âlî'nin Müttefiklere olan borçlarının ilk taksidini Nisan 1921'de ödemişti. Bu ay da ikinci taksidini ödedi: *Türk hükûmeti daha 1920 yılında padişahlığın borç yükümlülüklerini kabul etmişti. 1920 bütçesinde bu borçların faizi olarak 7 680 kâğıt lira ödenmesi planlanmış, 1921 nisanında ilk ödeme, 1922 temmuzunda ikinci ödeme yapılmıştır*.[4478]

Aralov'un anılarından aktarıldığına göre, Sovyet Elçisiyle sıkı temas halinde olan (eski Tokat mebusu) Nâzım, 1922 Temmuz ayında yapılan hükûmet seçimlerinde "Rus taraftarı" bir kabine kurulması için onun yardımını istemiş ve kendi grubunun Mecliste 120 oy toplayabileceğini iddia etmiştir. Fakat, bu teklifi şüpheyle karşılayan Aralov Nâzım'ın niyetlerini hükûmete haber vermiştir.[4479] Aralov bu sözünde sadık ise, Nâzım'a karşı sergilediği tavır, Lenin'in Kasım 1921'deki talimatına uygun olan davranıştır.

Temmuz-Ağustos 1922. Komünizmin kurucularından Almanya vatandaşı Aşkenazî Yahudi Karl Marx'ın büyük kızı Magdeleine Marx, Ankara'yı ziyaret ettiği devrede, *Kemalist başkentteki yoğun anti-komünist ve anti-Sovyet atmosferi* hatıratında anlatmaktadır.[4480]

> Gerçekten de Ankara burası mıydı? Bu tuhaf, yoğun taş yığınları, bu çıplak arazi, bu bomboş grilik, bu hüzün müydü? Sağda solda görülen bu ha yıkıldı ha yıkılacak harabelerin arasından uzanan ortası tümsek geçit, yol muydu, sokak mıydı? Yani yeni başkentin insanları geniş kuşaklarını kemer gibi bağlamış, kocaman cepli şalvarlar giyen bu köylüler miydi? Bu kentin dükkanları, bu girişleri mağaraya benzeyen izbe delikler miydi?
>
> Bizler gazetelerde bu memlekette bir devrim olduğunu okumuştuk. Peki nasıl oluyor da gözlerimizin önünde bunca sefalet varken, böylesine perişan bir gerilik gözlenirken, bu koskocaman açılmış gözlerde bu kadar az umut olabiliyor?
>
> Burada sanki Rusya'dan bir köşe bulmuş gibiydik: kaynar çayın buharında ve sigara izmaritlerinin dumanında sürüp giden bitmek tükenmek bilmez konuşmalar, şaşırtıcı kibarlık gösterileri, tutkuyla savunulan fikirler, gecenin içinde yankılanan şarkılar.
>
> Yorgun ve sıska eşeğini dürtükleyerek yol alan şu yaşlı ve şaşı adam ile birkaç adım gerisinden gelen bir sürü örtünün altında gizlenmiş kadınlar, trahomun kemirip tükettiği sapsan suratlı çocuklar... Suratları yolun taşlarıyla aynı renk, sırtlan forsaya çakılmış kölelerinki gibi iki büklüm insancıklar... Bugün bir okulu ziyaret ettik. Okul pislik içinde ve yamru yumru, daracık bir sokaktaydı. Okulun tek sınıfı, iki tane küçücük pencereden az ışık alabilen bir odaydı. içerisi çok berbat kokuyordu ve bu ortamda nefes almak bile çok güçtü. Üstleri başlan yırtık pırtık otuz kadar çocuk ve yirmi kadar tabure vardı. Bir kara tahta, bodur masalar, ilk bakışta yaşlı bir büyücüye benzeyen bir öğretmen... Genizden gelen bir sesle tutuk, kekeme bir okuyuş. Ders Kuran dersi. Çocukların her birinin önünde sararmış, koskoca birer kitap vardı... tüm sınıf hep bir ağızdan ve ağlamaklı bir sesle birlikte okuyorlardı.[4481]

4476 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 12.

4477 Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 4, s. 307-308; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 310, dipnot 331.

4478 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 331.

4479 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 172.

4480 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154-155.

4481 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 37-38.

Semyon İvanoviç Aralov: *Ağaoğlu Ahmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidişinden az önce, kendisinin ve Hamdullah Suphi Bey'in paşaya, Buyuk Petro'nun eski geleneklere ve eski yaşam bicimine karşı mucadelesi uzerine bilgi verdiklerini bana anlatmıştı. Bu bilgiler Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitmiş ve o reformcu faaliyetinde bunlardan yararlanmaya karar vermiş*.[4482]

1922 Yazı. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov: *Türkiye Komünist Partisi* [Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (ÖFA notu)] *ancak şimdi ağır ağır canlanmaya başlıyor. Ankara'da bir komitesi var, haftalık "Yeni Hayat" gazetesini yayımlıyor. Partinin yakın gelecekte yapılacak kongresinde gücü ve özgül ağırlığı ortaya çıkacak. Her halükârda, şu anda Türkiyeli komünistler tarafından iktidarın alınması şöyle dursun, iktidar üzerinde az çok ciddi etkileri olduğunu bile düşünmemek gerek. Komünistlerin görevi, halen örgütlenmesi gereken işçi sınıfı için bilinçli unsurların hazırlanması ve köylüler arasında mollaların nüfuzunu kırmak için çalışmak olabilir ancak*.[4483]

1 Ağustos 1922. *Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye savaş araçları nakli deniz yoluyla devam ediyor. Preveze Gambotu, 417 esir ve göçmenle Trabzon'a geldi. Bu sırada 12 sandık altın, bir motorla Trabzon'dan Samsun'a yollanacak*.[4484]

Kontrollü Büyük Taarruz'un arifesi bir tarihte, Mustafa Kemal, Sovyet Rusya güdümündeki Sovyet Azerbaycan'ın Ankara'daki Büyükelçisi Abilov'a; *Büyük Taarruz'un gününü, şeklini, saatini ve teferruatını* bildirmiş idi.[4485] Buna mukabil, *Yunan ordusu saflarında yer alan Yunan komünistleri ve Bolşevik ajanları, ordunun moralinin zayıflamasına epey katkıda bulunan geniş bir propaganda kampanyası yürütüyorlardı*.[4486]

Orconikidze'ye Türkiye temsilcisi tarafından gönderilen bilgi yazısında, Batı Cephesinde operasyonların başlayacağı söylenerek ordu için 3.000 pud benzin istenmiştir.[4487] *1922 yılının Ağustos ayı içerisinde karşılığında akaryakıt alınmak üzere Batum'a 100 ton kömür gönderilmiştir*.[4488]

4 Ağustos 1922. İttihadçı lider Enver, Kızılordu tarafından katledildi. Katledilmesi meselesinde Sovyet Rusya'nın komplo kurduğunu belirtenler bulunuyor:

> 1922 yazında, karşılıklı anlayışı bozma tehlikesi taşıyan inatçı bir diken temizlendi. Rusya'daki etkinlikleri uzun süredir büyük kaygı ve endişe kaynağı olan Enver Paşa, 1922 Ağustos'unda, Orta Asya'da Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşırken öldürüldü. Sakarya nehri önlerinde Yunanlılara karşı kazanılan zafer (Ağustos-Eylül 1921) Enver'in planlarını altüst etmiş, Moskova'nın ona yönelik beklentilerini azaltmıştı. Ulusal hareketin liderliğini Mustafa Kemal'den alma umudunu tümüyle yitiren Enver Paşa, Kafkaslar'dan ayrılarak Moskova'ya gitmişti. Orada Bolşevik liderler tarafından Türkistan'a gitmeye ikna edilmişti. Çin, Hindistan ve Afganistan'la sınır komşusu ve Türk halkının etnik beşiği olan bu geniş ülke, eskiden Rus İmparatorluğu'nun yönettiği emirlik ve krallıkları kargaşaya sürükleyen birtakım ayaklanmalarla parçalanmış durumdaydı. Bolşevikler orada düzeni

[4482] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 223.

[4483] Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 27. Diğer bir deyişle, değil iktidarı deruhte etmek iktidara cılız bir ortak dahi olamayacak kadar zayıf haldeki yerel komünistlerin/iştirakiyuncuların şimdilik pratik vazifesi ulema sınıfını zayıflatmaktır.

[4484] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 561.

[4485] Cavid Kasimli. (2014). "İbrahim Abilov'un 'Büyük Taarruz' Öncesi Diplomatik Faaliyyetleri". *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak* (A. Güvenç & M. Saygın, haz.) içinde (c. 2, s. 773, 775). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

[4486] Bülent Gökay. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* içinde (s. 169). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[4487] *RGASPİ*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 67, List: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 215. Yazar, vesikanın tarihini sarahaten belirtmemiştir. Muhtevasına nazaran buraya yazmayı münasib gördük.

[4488] Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 216.

sağlamakta çok zorlanıyorlardı. Moskova Enver Paşa'yı, isyancı şefleriyle arabuluculuk yapması için Buhara'ya göndermeye karar verdi.

Enver Paşa hakkındaki gerçek ve efsane öyle içinden çıkılmaz bir biçimde birbirine geçmiştir ki hangisinin nerede bitip hangisinin nerede başladığından emin olmak zordur. Roy, anılarında, Sovyet Siyasi Polisi'nin (GPU)* Enver'i Orta Asya'ya "onu aradan çıkarmak için" gönderdiğini söyler:

> Karrıhan, avlusunda sürekli istenmeyen misafirler bulunmasından bıkmıştı... fakat eğer Enver Paşa Moskova'dan basit bir şekilde kaybolursa... uluslararası bir skandal olurdu... sıkıntı verici misafir uzak Orta Asya'ya gönderilmeliydi...

Bu iddia Essad-Bey tarafından da desteklenir. Essad-Bey, kitabında (*Secrets of the OGPU*) "Ermeni Agabekov'un -Doğu sorununda uzman olarak yetiştirilmiş genç bir gizli servis görevlisi- Enver'in tasfiyesinin zeminini hazırlama gizli göreviyle" Bokhara'ya [Buhara] gönderildiğini yazar.

Karabekir'e göre, Enver'in destekçilerinden biri olan Hacı Sami Buhara'da onu *Basmacı*** olarak bilinen isyancılarla birleşmeye ve Bolşeviklere karşı mücadelelerinde onların liderliğini yapmaya ikna etti. Daha birkaç ay önce Batılı emperyalistlere karşı Sovyetler'in yanında savaşacak bir İslam birliğinin gerekliliğinden söz eden Enver, Buhara'da, İslama asıl zulmedenin "Kızıl Emperyalizm" olduğunu ilan etti. Enver, amacını, Doğu Buhara'da etkinlik gösteren farklı Basmacı gruplarını bir araya getirmek ve onlardan bir ordu kurarak Sovyetler'i Türkistan'dan sürmek olarak açıkladı.

Surhan nehri boylarındaki asilerden örgütlediği birtakım müfrezelerle bahar başlarında operasyonlara başlayan Enver Paşa, bu arada Buhara bölgesinde kendisine bağlı yardımcı kuvvetler de oluşturdu. *Pravda* Enver'in Fergana ve Semerkand'daki *Basmacı* gruplarını örgütlemeye yönelik bir girişimde bulunduğunu da yazıyordu. 19 Mayıs 1922'de Enver, Sovyet Azerbaycanı devlet başkanı Neriman Nerimanov aracılığıyla, Sovyet hükümetine Moskova'nın Buhara, Türkistan ve Hive'nin bağımsızlığını tanıması ve Sovyet birliklerinin bütün Türkistan'ı boşaltmasını isteyen bir ültimatom gönderdi. Enver Moskova'ya, ordusunu çekmesi ve orada çalışan Rus yönetici unsurları tahliye etmesi için iki hafta süre verdi.

Bu arada Buhara Kızıl Ordusu Buhara civarındaki asilerle uğraşmaya girişti. Kızıl Ordu haziranda Enver kuvvetlerini kuşatma harekâtına başladı. 24 Haziran gecesi Derbent bölgesinde (Özbekistan'da) Sovyet kuvvetlerine saldıran Enver bozguna uğradı. Sovyet birlikleri temmuzda Duşanbe'yi geri aldı ve Enver'in partizanları onu *en masse* (topluca) terk etti. Neredeyse her şeyini kaybeden Enver bir avuç adamla Afganistan sınırındaki dağlara çekildi. 4 Ağustos 1922 sabahı dağ geçirinde bir Kızıl Ordu devriyesi göründü. Çok daha güçlü Kızıl Ordu devriyesiyle kısa süren bir çatışmanın ardından Enver öldürüldü. Müfreze boyutunda bir kuvvetin başındaydı; elinde kılıcı, bir makineli tüfek mevzisine hücuma geçmişken öldürüldüğü rapor ediliyordu.[4489]

6 Ağustos 1922. THİF 1'inci Kongresi Program Komisyonu, tashihat neticesinde nihaî şeklini verdiği 10 maddelik Rusça "Tezler ve Kararlar"ı neşretti. TBMM Hükümeti tenkid edilirken Mustafa Kemal istisna ediliyor, Padişah ve Enverciler lanetleniyor:

> 1) Türkiye'de ulusal hareketin doğuşu
> Türkiye'yi emperyalistlerin köleliğine teslim eden Mütareke'den sonra Yunan orduları İzmir'e çıktı; Erzurum bölgesinde Ermeni çeteleri belirdi. İstanbul da İtilaf devletlerinin elindeydi. Bütün bunlara karşı, burjuvazinin ve askerlerin en ilerici ve bilinçli kesimleri kurtuluş hareketini örgütlediler. Izmir, Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplandı. Ankara'da hükûmet merkezi kuruldu. Bir yıl sonra salt milis niteliği taşıyan müfrezelerin yerini nizamî

---

* "Çeka (Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Savaş Olağanüstü Komitesi) 6 Şubat 1922'de feshedildi ve işlevleri içişleri halk komiserliği bünyesinde oluşturulan yeni bir şube -GPU (Devlet Siyasi Yönetimi)- tarafından devralındı. [..] GPU'nun yerini 15 Ocak 1923'te OGPU (Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi) aldı."

** "*Basmacı* Türkçe baskıncı sözcüğünden türemiş, başlangıçta eşkıya çeteleri için kullanılmıştır. Bu çeteler, çarlık döneminde, Türkmenistan, Başkırdistan ve Kırım'ın bağımsızlığını kaybedip Rus egemenliğine girdiğinde de vardı. En büyük ve en etkili Basmacı grupları 1918'den sonra kuruldu."

4489 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 151-153.

ordu aldı. TBMM hükûmeti bir yandan Sultancıların gericiliğini yenerken, bir yandan da yığınların istemlerini bastırarak, kendi iktidarını pekiştirmek için teröre başvurdu. Ama iç ve dış politikada gerekli çalışmaları yapmadı.

2) Ülkenin şimdiki ekonomik durumu
Türkiye ekonomisinin temeli tarımdır; fakat korkunç bir yıkıma uğramıştır. Tarımsal üretim savaş öncesine oranla çok azalırken, tam tersine köylülerin sırtındaki vergi yükü her geçen gün daha ağırlaşmıştır. Şu anda köylüler, gelirlerinin yüzde yetmişine varan 9-10 çeşit vergi ödemektedirler. Tefeci ve ağalardan almak zorunda kaldıkları borçlarla sömürülmeleri bir kat daha artmıştır. Hükûmet ise "Memleketin efendisi köylüdür" sloganını kullanmaktadır. Sanayiin durumu daha az acıklı değildir. Savaş öncesinde Zonguldak'ta ayda 13 milyon okka kömür üretilirken, bu şimdi 580 bin okkaya düşmüştür. Adana bölgesinde eskiden 26 fabrika çalışırken şimdi faal 10 fabrika kalmıştır. İşçilerin günde 12 saat iş karşılığı aldıkları ücret, tek bir kişinin asgarî geçimine bile yetmemektedir. Sivas ve Kayseri'de ünlü halı üretimi hızla gerilemiştir. El yapımı halılar Batı'dan gelen fabrika halılarıyla rekabet edememektedir. Zanaatçılar işliklerini birer birer kapatarak sıradan işçi olmaktadır.

3) Mübadele ve Ticaret
Küçük işletmeler iflâs ederken, savaş zenginleri bankalar ve anonim şirketler kurarak daha semiriyorlar (örneğin, Paris'te 1922 Nisanı'nda bir Fransız-Anadolu Bankası kuruldu). Yerli kapitalistler yabancılarla ortaklaşa Türkiye'nin emekçi yığınlarını sömürmektedirler. Yerel borsa ve ticaret odalarında yapılan sözleşmeler geçen yıllara oranla birkaç kat azalmıştır. Adana, Sivas, Trabzon gibi merkezlerde işletmelerin ticaret bilançoları geçmişe göre 4-5 kat düşüktür.

4) Bütçe ve Maliye
Hükûmetin hâlâ bir ulusal merkez bankası yoktur. Anadolu'da faaliyet gösteren Osmanlı Bankası şubeleri, ülkenin malî durumunu büyük ölçüde etkiliyor. İstanbul Borsası tarafından yönetilen bu banka sermayesinin dörtte üçü İngiliz ve Fransız burjuvazisi tarafından konulmuştur. Devlet bütçesinin yüzde 85'i ordu ve jandarmaya gitmektedir. Üretim daraldıkça, hükûmet eğitim, ulaştırma ve iletişim bütçelerini kısarak askerî harcamaları karşılamaya çalışıyor. 1922 yılında jandarma için ayrılan tahsisat 5 milyon, eğitime ayrılansa beş yüz bin liradır; jandarma sayısı 85 binken öğretmen sayısı 3 binden ibarettir.

5) Anadolu'daki siyasal durum ve sınıflar dengesi
Anadolu'da bulunan eski paşalar, aristokrat beyler, Enverci ve Refetçi subaylar, kara cüppeli hocalar sürüsü, Sultana ve İstanbul hükûmetine, dolayısıyla da İtilaf devletleri sempati duymaktadır. Rauf Bey hükûmeti bu acı gerçeği gösteriyor. Fransız ajanı Mojen'in (Maugin) etkisindeki bütün bu gruplar, şu veya bu biçimde savaşa son vermek istiyorlar. Millî gurur ve Türkiye'nin bağımsızlığı ilkeleri artık unutuldu. Halk yığınlarının reform isteklerini hiç umursamayan tüccarlar yalnız kendi çıkarları için uğraşıyorlar. Ankara ile İstanbul arasında aracılık etmeye teşneler. Kendi partilerine "İkinci Müdafaai Hukuk Grubu" adını veren muhalif milletvekilleri her an iktidara geçebilirler.

6) Aydınlar
Gericilerin baskısı altında olan ve her geçen gün daha yoksullaşan küçük aydınlar, özellikle de öğretmenler sağlam duruyorlar. Ama bugüne kadar konuşmaktan ileri gidemediler ve kendi örgütlerini kuramadılar. Aydınların üst tabakaları egemen sınıflarla eski bağlarını koparmamışlardır. Kendilerini liberal göstermelerine karşın, Ahmet Beyin [Ağaoğlu] önderliğinde Pan-Turanizm, Pan-Türkizm şarkılarını söylüyorlar. Örneğin, Hakkı [Behiç ?] Beyin hocalarla ilgili yazısı dava konusu oldu. Rauf Bey bu tutumda olanlara, "Siz hocalara karşı savaşmakla Türkiye Bolşeviklerine yardım ediyorsunuz" dediğinde, hükümetle işbirliği ettiler ve susacaklarına söz verdiler.

7) Köylülük
Köylüler eski rejim ile yeni rejim arasında herhangi bir fark görmüyor ve bir an önce barış istiyor. Bunun için de, gerici hocaların ve Ankara türedilerinin değil, ancak Sultan'ın ve İstanbul hükümetinin kendilerine barışı sağlayabileceği yolundaki kışkırtmalara kapılıyorlar. Onlara göre, ancak Ankara İstanbul'la birleşirse, Sultan hazinesini açacak, hükümetin elinde daha fazla para olacak, vergiler azalacak ve rahat nefes alınabilecektir. Bazen (Küçükhisar'da olduğu gibi) köylüler ayaklanmakta, çete kurup dağlara çıkmakta, ellerine düşen

subayların başını kesmekte, telgraf direklerini ve devlet dairelerini yıkmaktalar. Bu gibi köylülere karşı terör uygulanıyor, evleri yıkılıyor, yakınları zorunlu çalışmaya gönderiliyor. Bazıları iş bulmak için Adana'ya gidiyor; oysa Adana'da 20 bin tarım işçisi işsiz. Ali İhsan Paşa davasının gösterdiği gibi, Ordu'da da bu tür eğilimler var. Asker kaçaklığı azalmıyor, tersine artıyor. Fakat egemen sınıfların sahte devrimciliğini anlayan ve ülkenin gerçek kurtuluşunu emekçi yığınlarında, işçi ve köylülerin devriminde göre köylülerin bilinçli kesimleri onların partisine katılıyor.

8) İşçiler [Bekir yoldaşın tezleri]
Büyük Savaş döneminde, deniz kıyılarında yoğun olan demiryolu ve sanayi işletmelerinin işçileri büyük haksızlıklar içinde yaşıyor, aldıkları ücret asgari ihtiyaçlarını bile karşılamıyordu. Yarattıkları üretim fazlasına, yabancı kapitalistler el koyuyordu. Yeni savaşın başlaması, onları yine işsizlik, pahalılık ve düşük ücretler gibi dertlerle karşı karşıya getirdi. Güneydeki liman işçileri angarya olarak askerî yükleme işlerinde çalıştırılıyor. Anadolu işçilerinin haklarını ne İstanbul, ne de Ankara hükûmeti tanıyor. İşçiler Sultan'dan da, fabrika sahiplerinden de kendilerine hayır gelmeyeceğini anlamıştır. Onlar toptan yok edilmelidir.

9) Hükûmet
Bugünkü hükûmet askerî bürokrasi ile zenginlerin diktatörlüğünden başka bir şey değildir. Güneydoğunun şeyh ve ağaları da, bu süngü ve lira diktatörlüğüyle işbirliği içindeler. Simdiki Bakanlar Kurulu, Rus devrimcileriyle Brest-Litovsk'ta görüşmeler yapan, Sultan yanlısı Rauf Bey'in başkanlığında maskelenmiş Enverciler oluşuyor. Açıkça gericilerin etkisi altındalar. Basın-yayın, kamu özgürlüklerinden, kişi dokunulmazlığından iz bile kalmadı. Hükûmetin savaş kazançlarına el koyması ve finans burjuvazisinden yüksek vergiler alması gerekirken, dış borç bulabilmek için Fransa'nın kucağına gidiliyor. Meclis bugüne kadar ikincil işlerle uğraştı, yakıcı güncel sorunların çözümünü savaş sonrasına bıraktı. Emekçi yığınları için hiçbir şey yapılmadı. Vali ve kaymakamlar rüşvet aracılarıdır. Belediye gibi yerel yönetimler de hükûmetin emir kulu ve hizmetçisi durumunda. Köylüler jandarma zulmü altında inliyor. Özyönetimden eser yok. Üç yıldır reformlar yapılmasını bekleyen THİF, hükûmet çizgisini değiştirmezse, artık iç politikada onu desteklemekten vazgeçecek ve ona karşı mücadeleye başlayacak. Parti, savaştan sonra emekçi yığınlarının yardımıyla, bu hükûmeti yıkmayı kendine ödev edinecektir.

10) Hükûmetin dış politikası
Hükûmet bugüne kadar Doğu'daki elverişli koşullardan yararlanmadı; tam tersine Kilikya'yı Fransızlara teslim etti. Avrupa proletaryasının desteğini kazanamadı. Hükûmet Sultan ve Fransa yanlısı, *Öğüt* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde Rusya'ya karşı yazılar yayınlanıyor. TKP'nin Fransız sömürgelerindeki halkların korkunç durumunu anlatan yazısının basılmasına izin verilmedi. Komintern'in Türkiye'de bir Doğu Halkları Kongresi toplanması girişimine, Ankara hükûmeti iyi gözle bakmadı. İktidardaki Kemalistler ile muhalefetteki Sultancı ve Refetçiler arasında dış politika bakımından hiçbir fark kalmadı. Cephede askerî bir zafer kazandıktan sonra İtilaf devletleriyle barış imzalanırsa, bundan sonra ya İngilizlerin koruduğu Sultan'ın İstanbul'una karşı harekete geçilecek ya da Sultan ve İngiltere'yle anlaşmaya gidilecek. Bunların birincisini Kemalistler yapmazsa, ikincisini Refetçiler yapacak. İç gericilik, dış gericilikle ittifak halinde.
İtilaf devletleri, Türkiye'ye karşı birer tuzak olarak Roma'da bir Doğu Halkları Kongresi, Venedik'te de bir konferans düzenliyor. THİF bunlara katılınmamasını ve cephede yeniden saldırıya geçebilmek için güç kazanılmasını istemektedir. Öncelikle, burada bir kongre toplayarak, emperyalizme karşı Doğu ülkeleri arasında ekonomik ve politik ortaklıklar kurulmalıdır. İç reformlar gerçekleştirilerek ülkenin savunma olanakları arttırılmalıdır. Türkiye bütün Doğu ülkelerinde ve sömürgelerde elçilik açma hakkı elde etmelidir. Sultan hükümetiyle hiçbir pazarlık yapılmamalıdır. Sultan'ın, bütün İstanbul zenginlerinin ve soyluların mallarına emekçiler lehine el konulmalıdır. Avrupa proletaryasıyla bağlantılar kurulmalıdır.
Komintern IV. Kongresi'ne gidecek delegelere, Lloyd George hükümetine baskı yapması için İngiliz İşçi Partisi'yle görüşmeler yapmaları talimatı verilecektir. İngiliz emperyalizmine karşı ciddi mücadele ve propaganda yürütecek olan TKP kongresinin yapılmasını yasaklamak, artık aptallık değil, ihanettir.

Kahrolsun Sultan ve İstanbul hükûmeti.
Yaşasın yeni işçi ve köylü Anadolusu.
Kahrolsun Ankara hükümetinin başındaki Sultancı ve Enverciler.

Yaşasın RSFSC ile ekonomik, siyasal ve askerî birlik.[4490]

Bir başka vesikada "Dış Durum" tahlil ediliyor:

Anadolu'nun dış durumu, uluslararası ilişkilerin ve iç koşulların bir sonucudur.
İtilaf emperyalizmi, Sèvres anlaşmasıyla Yakın Doğu'yu sömürgeleştirmeyi amaçlamıştır. Fransa, Ankara hükûmetiyle bir barış imzalamış olmakla birlikte, İngiltere'yle arasındaki çelişkiler, onunla Türkiye konusunda anlaşabilmesini engelleyecek düzeyde değildir. Bu Mart ayı başlarında, üç Bakan Paris'te toplandıkları zaman Fransa Türkiye'nin bağımsızlık haklarının Yunanistan lehine budanmasını ve iktidarın İstanbul hükûmetine verilmesini isteyen kararları destekledi ve böylece Ankara'yla dostluğunun değerini ortaya koydu. Ankara hükûmeti, Kilikya'yı Fransa'nın ekonomik yönetimi altına bırakmaktan başka, onların işgalleri altındaki Suriye halkına siyasal destek vermekten de vazgeçti. Bütün Yakın Doğu'daki devrimci etkisini kullanmamak dar görüşlülüğünü sergiliyor. Ankara, Fransa sermayedarlarından borç alırken, bir yandan da İngiliz hükümetiyle özel ve resmî görüşmelere girişti. İngiltere ve Fransa başbakanlarının Mayıs ayındaki toplantıları, İstanbul'u kollayarak bütün Müslümanlara karşı iyiniyetli oldukları imajını yaratmaya çalışmıştır. Ankara hükûmetinin gafletinden yararlanarak Cenova konferansını uyduran itilaf devletleri, şimdi de Ankara ile İstanbul'u barıştırmak ve Yunanlılarla görüşmeler yapmak için Venedik'te bir toplantı düzenlemeye, Roma'da da bir Doğu Halkları Kongresi toplamaya karar verdi. Böylelikle, İtilaf devletleri emperyalizmi Doğu ülkelerini sömürmeye devam edebilecek. [..][4491]

THİF Kongresi, *son olarak hükûmetten sultanın devrilmesini ve Cumhuriyetin ilân edilmesini, ülkenin savunma gücünün arttırılmasıyla savaşın başarılı bir biçimde sonuçlandırılmasını hızlandıracak işçi ve köylü yığınlarınm temel isteklerinin gerçekleştirilmesini talep eder*.[4492]

7 Ağustos 1922. İstanbul'da münteşir Kemalist eğilimli *İkdam* gazetesinin haberine göre *Ruslar Ankarada büyük bir telsiz telgraf istasyonu inşa etmek üzere istihzaratda bulunmakdadır*.[4493]

8 Ağustos 1922. Kastamonu'da münteşir Kemalist eğilimli *Açık Söz* gazetesi: *Rus Elçisi Aralof, Hükümeti ve kendisi adına Cemal Paşa'nın öldürülüşünden duyduğu üzüntüyü bildirdi*.[4494]

12 Ağustos 1922. Ankara'daki *KEYK* Ekonomik Komisyon Başkanı Golman'ın *KEYK* Doğu Şubesine THİF kongresi hakkında gönderdiği ve 12 Ağustos 1922 tarihinde de bir derkenar kaydettiği raporundan:

Parti kongresi: Ağustos ayının birinde MK'nin üç komisyonu çalışmaya başladı: 1. Teşkilât ve Mazbata Komisyonu, 2. Redaksiyon ve Yayın Komisyonu, 3. Program Komisyonu. Yurt, salon, anket soruları, enformasyon ve diğer teknik işler birinci komisyon tarafından dün tamamlandı. Bir talihsizlik çalışmaları engelledi. **Şehirde, kongre için tespit edilen sinema, komünistlere ait tek salon, iki gün önce yandı, kömür oldu. Bunun bir kaza mi, yoksa bir "el'in eseri mi olduğunu söylemek zor**. Fakat yangın çok büyük zarara yol açtı (2.000 lira) ve bizi, temiz, havadar bir salondan mahrum bıraktı. Bu arada bize az-çok uygun bir salon bulduk. [..] Üç broşür ve iki bildiri hazırlandı: 1. İşçiler neyi bilmeli?, 2. Köylüler ve emekçiler neyi bilmeli?, 3. Türkiye'de sendikal Hareket, 4. Sekiz saatlik işgünü ne demektir?, 5. **Kahrolsun İstanbul aristokrasisi ve Sultan**. Bunların son ikisi bildiri.

4490 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 535 - 549 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 258-261. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4491 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 562 - 564 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264-265. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4492 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 565 - 571 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4493 İkdam, 8 Ağustos 1338-1922, Numero 9119, *İstihbarat-ı Mahsusumuz: Ankarada Büyük Bir Telsiz Telgraf*, s. 1.

4494 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 572.

[..] Hükûmet ve kongre: Bugün MK sekreteri Nâzım, TBMM hükümeti başkanı Rauf Bey tarafından davet edildi. **Rauf Bey Nâzım'dan kongrenin ertelenmesini ya da hiç yapılmamasını "dostça" rica etmiş**. Aralarında çok ilginç bir konuşma geçmiş. Nâzım (burada çok iyi davrandığını itiraf etmek gerekir) şunları belirtmiş: 1) Kongre İtilaf devletlerinin isteklerine uymadığı için Hükûmet bundan korkuyor; 2) Kongre Hükûmete karşı hiçbir girişim hazırlamamaktadır; 3) Kongre Ankara Hükümetinin emperyalizme karşı savaşını destekliyor; 4) Delegelerin geri gönderilmesinin hiçbir anlamı yoktur; 5) Kongre Hükûmet izin vermese de yapılacaktır, çünkü savaşan Türkiye'ye faydası olacaktır – bu nedenle, ancak süngü gücüyle dağıtılabilir; 6) Kongrenin dağıtılması İtilaf devletlerine yönelmek, köylü yığınlarının çıkarlarına ihanet etmek olarak algılanacak; ve 7) Kendisi (Nâzım) kişisel ricalar ya da Hükümetin isteğiyle parti sorunlarını çözmeye yetkili değildir; bunun için MK vardır, KP Kongresi ve üst yönetim organları yetkilidir.

Rauf Bey bu sözlere şaşırmış ve MK'nin kongre kararını gözden geçirmesini rica etmiş. Yarın Aralov, Rauf Bey'i ziyaret edecek. Bu görüşmeden sonra MK, Başbakanın sorusuna yanıt verecek. Ankara valisi ise tam tersine hareket etti ve kongrenin toplanması için bir okul salonu teklif etti.

Biz Hükûmetin herhangi bir önleme başvurmayacağına inanıyoruz. Yalnızca gözdağı vermek istiyor, ama bu da tam tersine sonuçlar doğuruyor. Bu konuda Mecliste iki görüş var: Hocalar ve **Refetçiler (çoğunluk) kongrenin yapılmasına karşı**, (30 kişi kadar) ufak bir grup ise kongreye izin verilmesine taraftar. Bütün bunlar, formalitelerin hepsi tamamlandıktan ve valinin kongreye izin vermesinden sonra oluyor. Aralov yoldaşın yarın yapacağı görüşmenin sorunu çözücü rol oynayacağını umuyoruz. Her şeye rağmen kongre yapılacak. Son zamanlarda her iki cephede çırpınan Türk Hükûmeti gerçek yüzünü göstersin. [4495]

13 Ağustos 1922. *Ankara'da Rus Elçilik binası yandı. Yangın yerine Hükümet üyeleri ve Mustafa Kemal de gitti. Karaoğlan Çarşısı'ndaki elçilik çevresinde 30 kadar ev de yandı. Hafta tatili nedeniyle elçilikte kimse bulunmadığından can kaybı olmadı*.[4496] *Büyükelçi Aralov bunun bir kundakçılık eylemi olduğundan kuşkulanarak Moskova'dan Türk politikasını yeniden gözden geçirmesini istedi ve ayrıca, Ankara son zamanlardaki Sovyet karşıtı olaylara birtabm açıklamalar getirene kadar, yardımlarda ciddi bir kesintiye gidilmesini salık verdi*. Belki de daha mühimi, *Aralov'un telgrafı İngilizlerce ele geçirildi*.[4497] Sovyet Rusya istihbaratı raporuna göre yangını tertipleyen kişi Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) idi.[4498] *Elçilik sekreteri A. G. Kotyelnikov ise anılarında Ankara'daki Rus elçiliğinin yakılması eyleminin Rauf Bey ile Mougin'in işbirliğinin eseri olduğunu yazar*. Türkiye'yi ziyaret eden Karl Marx'ın torunu Magdeleine *Marx da aynı şeyi anlatır*.[4499]

14 Ağustos 1922. *Karahisarısahip Mebusu İsmail Şükrü* [Çelikalay] *Bey'in Muallime ve Muallimler Cemiyeti Birliği'nin bildirisi hakkındaki sorusuna İçişleri Bakanı Mehmet Ata Bey cevap verdi ve öğretmenlerin bildirisinde kanuna aykırı bir yön bulunmadığını bildirdi. Soru sahibi, bildirinin Karl Marks'ı ve Rus Devrimi'ni övmesini, buna karşılık İslamiyet'ten söz etmemesini eleştiriyor, derneğin öğretmenleri ayaklanmaya çağırdığını ileri sürüyordu*.[4500]

Soruyu, 10 Ağustos'ta Orbay Hükümeti'nin İçişleri Bakan Vekili Mehmet Ata cevaplandırır. Bakan, Öğretmenler Birliği'nin yasalara uygun kurulduğunu belirtmekle yetinir, Hükümet'in Devrim'den yana olup olmadığını belirtmekten kaçınır. Bununla birlikte kadın ve erkek öğretmenlerin birlikte çalışmalarına karşı olduğunu söyleyerek, Öğretmenler Birliği'nin çabalarını Hükümet'in olumsuz karşıladığını belli eder. Bakan, "Muallime ve muallimlerin birarada, bir dernekte beraber çalışmaları gerek Eğitim Bakanlığı'nca ve gerekse

[4495] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 33, Klasör: 2_6, Belge no: 537-545 (Rusça); Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 250-252. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

[4496] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 578.

[4497] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 155.

[4498] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 372.

[4499] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 338.

[4500] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 580. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Ankara Vâliliği'nce uygun görülmediği gibi, kanunda buna izin veren açık hüküm bulunmadığı" karşılığını verir.[4501]

THİF Reisi Nâzım'ın (Resmor/Öztelli) *Yeni Hayat* mecmuası, "Fırka Kongresinin Anadolu İstiklâl Mücahedesiyle Alakası Nedir?" sernameli makale neşretti: *Fırka halli kabil-i tehir olmayan mesail-i dahiliyeyi bile, bugünkü istiklâl mücahedesi karşısında iskat ve imhale taraftardır. Ve emperyalistlere karşı memleketin istiklâlini muhafazaya azim olan bugünkü hükûmete bu azminde sabit kaldıkça müzaheret kararındadır*.[4502]

15 Ağustos 1922. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği binasında yangın çıktı. Sovyet elçilere göre bu vaka, kundaklama olayıdır:

> Aralov, kundaklamanın sorumlusunun Meclis'teki gerici güçleri temsil eden Rauf Bey olduğunu yazar. Elçilik Birinci Sekreteri Anatoli Glebov ise yangının suçlusu olarak, 4 Haziran'da Ankara'ya gelen Fransız hükümetinin temsilcisi Albay Maugin'e işaret eder. Glebov'a göre, "Bu tür işlerin uzmanı" olan Maugin, Ali Fuat Paşa olayı üzerine Moskova ve Ankara arasında doğan gerginliği büyütmekle görevlidir. Türkler ve Ruslar yeniden düşman olsa, Maugin mutluluktan uçacaktır. Yine Glebov, elçiliğin yakılması olayında, "Batılı kundakçı"nın sağcı Türk çevreleri ile ortak hareket edip etmediği konusunun bilinmediğini yazar. Maugin hakkında, Türk basınında, Türkiye'ye ilk geldiği günlerden başlayarak, benzer bilgiler yer almıştır. Maugin'in başlıca amacının, Anadolu'daki Bolşevik nüfuzunu araştırmak ve Aralov'un Ankara'daki yüksek itibarını dengelemek olduğunu gazete haberlerinde yer almıştı.[4503]

Bir Sovyet istihbarat raporu ise, elçiliğin yakılmasının Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in yönetiminde gerçekleştiğini belirtir. Mustafa Durak Bey, Meclis'teki gerici mebuslardan biridir ve Mustafa Suphi'lerin katledilmesinde parmağı olduğu da belirtilmiştir.[4504]

> 8. MUSTAFA DURAK BEY. Erzurumlu. 45 yaşında. Bakanlıklarda memurluk yaptı. 1906 yılında Erzurum'da isyan hareketine karıştı. 1908 yılında tutuklandı ve Sinop'a gönderildi. 1908 yılında Jön Türk Devrimi'nden sonra Erzurum'a geri döndü. 1914 yılı başında Bitlis polis müdürlüğüne atandı. Daha sonra Ankara ve Adana'da polis müdürlüğü yaptı. Bu süreçte büyük bir zenginliğe kavuştu. 1918 yılında Erzurum'a geldi. Parlamento seçimlerinde toplam 106 oy alarak usulca Meclis'e girdi. Mustafa Suphi cinayetinin organizatörü. Mustafa Suphi'den zorla alınarak elde edilen belgelerle Mustafa Suphi'yle ilişkisini tespit ettiği birçok kişiye şantaj yapıyor. 1922 yılı Ağustos'undaki RSFSC Büyükelçiliği'nin yakılması onun yönetiminde gerçekleşti. TİHF [Türkiye İştiraküyun Halk Fırkası] provokasyonlannın ve gizli takibinin yorulmak bilmez ve dolaysız önderi.[4505]

Antoni Glebov'un belirttiğine göre *Mustafa Kemal, Sovyet elçiliğindeki yangını duyar duymaz olay yerine gelir ve söndürme çalışmalarına nezaret eder. Mustafa Kemal, kendisini çevreleyen arkadaşlarının ortasında Aralov'a şunları söyler*:

> Kundakçılıktan şüphelenmekte tamamen haklısınız. Oldukça fazla kişi aramızı açmak için uğraşıyor. Fakat bilmeniz gerekir ki, ben, herkesin önünde bu konuda söz veriyorum. Ben yaşadığım sürece, Türkiye, Lenin'in Türkiye için yaptıklarını ve yapmaya devam ettiklerini unutmayacaktır. Kürsüden defalarca söyledim ve tekrar ediyorum. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluk bağımsızlığımızın temel taşıdır.[4506]

4501 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 679-680.

4502 Yeni Hayat, 14 Ağustos 1922, Sayı 19, s. 9-10; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 172.

4503 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 147-148.

4504 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 124, y. 263; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 148.

4505 *Komünist Enternasyonel Yürütme Kurulu Arşivi* (İKKİ), fond. 544, liste 3, dosya 124, yaprak 263; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 105.

4506 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 148.

16/17 Ağustos 1922. THİF Kongresi ilk oturumunu, muhtemelen Hacıoğlu Salih'in Keçiören'deki bağ evinde, saat 01:30'da yasadışı gerçekleştiriyor. Hazirûn sayısı 22. Komintern'in Fransız mümessili Michel, şarkiyatçı bir selâmlama konuşması yapmıştır:

Yoldaş Michel'in selâmlama konuşmasından sonra, Salih Yoldaş MK'nin faaliyet raporunun siyasal bölümünü okuyor ve teşkilât raporunun Nâzım yoldaş tarafından sunulacağını söylüyor. Salih, yukarıda aktarılan rapor taslağındaki tarihçeyi anlatıyor. 1919 yılında Ankara, Eskişehir ve İstanbul'da komünist gruplar işçileri örgütlemeye başlamıştı. 1920'de Ankara'daki Türk burjuvazisi, yığınların bolşeviklere duyduğu sevgiden yararlanabilmek için bir KP kurduğunu ilân etti. Biz de kendi partimizi kurduk. Sahte solcuların içimize girmelerini önlemeye çalışmamıza karşın, şimdi karşımızda olan Şeyh Servet, Mehmet Şükrü ve benzerleri partimize katıldı. İstiklâl Mahkemesi, on yöneticimizden dörtte üçünü uzun yıllara mahkûm etti ve sürgünlere gönderdi. Hapisler bizi temizledi, hatalarımızı düzeltmemize olanak verdi. Geçen yıl sonunda özgürlüğümüze kavuştuk. İki ay sonra güçlerimizi yeniden toparladık, faaliyetimizi yeniledik. Şimdi ilk görevlerimiz, kendimizi emekçi yığınlarına tanıtmak, işçileri sendikalarda örgütlemek, aşağılanan köylülerin yanında yer almak, en iyi aydınları saflarımıza kazanmak, ulusal kurtuluş hareketi ve hükûmetin iç ve dış politikası üstüne görüşlerimizi netleştirmektir.

Yeni Hayat'ın ilk sayılarından birinde yayımladığımız Beyanname'de, Türkiye burjuvazisinin emperyalizme karşı verdiği savaşın gerçekten devrimci nitelikte ve proletarya ile emekçi kitlelerinin çıkarlarına uygun olduğunu belirttik. Bu nedenle, dış politikada hükûmeti destekliyoruz. İç politikada da hükûmetin işçi, tarım, vergiler, yönetim gibi konularda emekçiler lehine reformlar yapma amaçlarını olumlu karşıladık. Hatta geçici olarak, iç bunalımın keskinleşmesine olanak vermemek için, sınıf mücadelesi bayrağını dayanılabilecek sınırlara kadar indirdik. Bu fedakârlıkla, hükûmetin ülke savunmasını güçlendirmesini, asker ve köylülerin moralini yükseltmesini, ekonomik bunalımın sonuçlarını hafifletmesini umduk. Fakat egemen sınıflar kendi ayrıcalıklarından gönüllü olarak vazgeçmezler; bizde de emekçi yığınlarını aldattılar. Bu doğrultuda propaganda yaptık. Fakat yabancı kapitalizminin Türkiye'de güç kazanmasından önce, işçi yığınlarının sendikalarda birleşmesi gerekiyor. Biz Avrupa proletaryasının yardımıyla iktidara geldiğimizde, egemen sınıfın yönetiminde kapitalizmin ekonomik ve teknik alanda yapamadıklarını yapacağız. Ayrıca, bütün Doğu'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin güç kazanmasına katkıda bulunacağız. Türkiye'de geçici bir sınıflararası barış [Burg-frieden] dönemi yaşanmakta, ama bu dönem şimdi bitmek üzere.

Yeni Hayat'ta Yunan burjuvazisinin emperyalist haydutların çıkarları için yürüttüğü savaş konusunda Yunan işçi ve askerlerine yönelik bir çağrı yayımladık. Yunanistan Komünist Partisi'nin, Türkiye ulusal kurtuluş hareketinin emperyalizm üzerinde zafer kazanmasını istediği çağrıyı da yayımladık. Hükûmeti destekleyen diğer parti ve burjuva gruplarıyla, Nisan sonu - Mayıs başına kadar taktik ilişkilerimiz oldu. Fakat sosyalist geçinen Tevfik Rüştü de dahil, milletvekilleri bizimle birlikte hareket etmeye yanaşmadılar. Hükûmetin dayandığı [Birinci Grup] Müdafaa-i Hukuk üyeleri içgüdüleriyle, bizim ilân ettiğimiz Halkçı-Sosyalist-Komünist platforma karşı çıktılar. Ufak bir Halkçı grubu [Halk Zümresi], çıkardığı *Şarkın Sesi* gazetesiyle, bizim isteklerimizi savunmaya çalıştı. Ama Halkçılık [Program] maskesi altında gizlenen yeni siyasal akımların çok çabuk etkisine girdi. Resmî makamlar onlara "Siz *Yeni Hayat*'ın havasıyla zehirlenmişsiniz, Rus parasıyla çalışıyorsunuz, Bolşevizm hastalığı taşıyorsunuz" dediler. Son üç ayda da, Fransızcılar, Sultancılar ve hocalar tarafından desteklenen bir akım ortaya çıktı. Bunun ayrıntılarını Refet Paşa'nın konuşmasında görebilirsiniz. Cephedeki savaşın sonucunu bekliyorlar. Dış borç alabilmek için Fransa'nın kucağına atlamaya hazırlar. Sultanın gölgesinde ve jandarmanın himayesinde hükûmet konaklarını yeniden İstanbul'a taşıyacaklar. Halkçılar da, sözüm-ona sosyalistler de, mücadelenin nüanslarını anlamıyorlar ve kendilerinin Istanbul yandaşlarınca aldatılmalarına fırsat veriyorlar.

Hükûmet Yakın Doğu politikasında emperyalist boğaları birbirlerine karşı kızıştırmaya çalışıyor ve bu ülkelerin halklarının onlara karşı savaşmalarına meydan vermiyor. Haziran sonunda, hükûmetten bu konuda hiçbir şey beklenmemesi gerektiğini anlayınca, biz Komintern'in yardımıyla bu alana el attık. Suriye devrimcileriyle ilişki kurduk ve oralardaki olaylar hakkında bilgi edindik.

Hükûmetin iznini beklemeyen Ankara örgütümüz, demiryolu ve imalat-ı harbiye işçilerini ve henüz hükûmetin etkisi altında bulunan Ankara öğretmenlerini sendikalarda birleştirmeye başladı. Adana, Mersin ve Tarsus'ta da, bizim yönetimimizde çalışan birkaç sendikamız var. Gerçi, demiryolu işçileri hariç diğerleri illegal çalışıyor. Zonguldak'ta eski sendika yönetimini görevden attık; yeni yönetim bize anlayış gösteriyor. Hükûmetin bizimle

işbirliği eden işçileri cephenin ön saflarına göndermekle tehdit etmesine karşın, burada temsil edilen şehirlerde sendika örgütleme çalışmalarımız devam ediyor.
Emekçi yığınlarına, ülkemizin bağımsızlığı için cephede savaşmanın yeterli olmadığını anlattık. Ülke içinde ve dışında da savaşmak, emperyalizmi sırtından vurmak gerekiyor. Kominter'in IV. Kongresine katılacak delegelerimiz, İngiliz İşçi Partisi'nden, gerçekten dünya emekçileriyle dayanışma içindeyse, Türkiye'nin kurtuluşu için kendi hükümetine karşı kampanya açmasını isteyeceklerdir.
Köylüler arasında da çalışmaya koyulduk. Artık ilerici aydınlar gibi, köylüler de, Saltanat ile Kemalist rejim arasında hiçbir fark olmadığını anlamaya başladı.
Radek Yoldaş, 7 Temmuzda *İzvestiya*'da çıkan, çevirisi de *Yeni Hayat*'ta yayımlanan, Cemal Paşanın öldürülmesiyle ilgili yazısında, Türk hükûmetinin iç reformlara gideceğini umuyor. Mart ayında Kemal Paşa TBMM kürsüsünden köylüleri memleketin efendisi ilân etti, ama bu lâfta kaldı. Biz, nüfusumuzun çoğunluğunu oluşturan köylülerin lehine bir dizi istek ileri sürüyoruz.
Bütün bu sorunların çok-yönlü olarak aydınlatılması ve önümüzdeki zor ödevlerin çözülmesi için, TKP'nin kurucu kongresini burada, Ankara'da topladık. Rauf Bey hükûmeti toplantımıza önce izin verdi, sonra geri adım attı, hatta üç komünistten fazlasının biraraya gelmesini yasakladı. Biz onun için kongrenin gizli yapılmasına karar verdik. Egemen sınıfların ve emekçi kitlelerinin tutumlarında, birkaç hafta önce işte böyle bir değişim oldu.[4507]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, *Ağustos Kongresi ertesinde*, Elmehmedov'a gönderdiği bir mektubunda Fransız rical ile Mustafa Kemal temaslarına dair mütalaalarını bildiriyor:

Fırka'nın Gazetesi (*Yeni Hayat*) bu günlerde kolları adamakıllı sıvayarak işe başlamıştır. Makaleleri doğrudan doğruya hayat-ı içtimaiyeye taalluk ettiği için Rusça'ya tercümesi yapılmalıdır. Son iki nüshasından onar adet gönderdim. (Tufan) imzalı makaleler benimdir. Bu gün yarın bir de (*Şarkın Sesi*) isimli yevmi bir gazete neşrine başlıyoruz. Bu gazetede sırf halka taraftar mebusları bir araya toplayarak mecliste şark siyasetine istinad eden kuvvetli ve metin bir grup vücuda getirmeye çalışacaktır. Gazetenin idare ve intişarı işini Erzurum mebusu Salih [*Yeşiloğlu*] arkadaş deruhte etti.

Size bir az da meclisin son günlerdeki halinden bahsedeyim. Mecliste muhalifler çoğalmıştır. Geçen gün Fransızlara verilecek imtiyaz meseleleri mevzubahis olurken bunu tervic eden kabine azaları ıslıklarla karşılanıyordu. Harp edecek kabiliyet olmadığı için hükûmet çoktan sulha hazır fakat tekrar İstanbul hükûmetine esir oluruz korkusuyla bunu kendilerini kurtaracak bir şekilde yapmak istiyorlar. Fransızlarla son zamanlarda münasebetleri son derece samimiyet kesbetti zannederim Klod Farer ve General Pelle Paşa babamızla [*Mustafa Kemal'le*] İzmir'de yaptıkları mülakatlar da pek boş değildi. Buna iki mana veriyoruz. Ya Fransızlar bazı şartlarda Türkiye'ye harbin devamı için yardım edecekler ki bu olsa olsa Türkleri İngiliz'e karşı kullanmaktır. Ve yahut da hakiki olarak yine bazı menafi mukabilinde Türkler'in Yunanlılar'la arasını bulacaklardır. Mamafih şunu unutmamalıdır ki bu hal son zamanlarda Fransızlar için aynı zamanda bir mecburiyet haline de girmiştir. Çünkü Kilikya'da adem-i memnuniyet her gün biraz daha artmakta halk Türkler'le birleşme yollarını aramaktadırlar. İngilizler'in Irak'daki vaziyeti de Fransızlar'ınkinden pek farklı değildir. İşte bütün bu vaziyetlerdir ki bizi faaliyete davet ediyor. Şark-ı Karib Konferansı behemehal yapılmalıdır. Bunun pek çok faydası görülecektir. Bu hususta gösterilecek ihmal bize pek pahalıya mal olur. Ve belki de Türkiye'nin büsbütün elimizden çıkması vahim neticeler doğurur.[4508]

17 Ağustos 1922. Bütün Rusya Komünist Bolşevik Partisi Merkez Komitesi Gizli Arşivinde bulunan 17 Ağustos 1922 tarihli vesika:

Kopya
NOT
CEMAL PAŞA'nın öldürülmesi hakkında

[4507] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 461 - 476 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 271-272, 275-276.

[4508] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 294-295 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 341.

17.VIII.22

Transkafkasya ÇEKA'sı, Cemal Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili en enerjik biçimde araştırmalarını yürütüyor. ~~Cinayetin Taşnaklar tarafından gerçekleştirildiğine ve onlar tarafından iyi bir şekilde hazırlandığına dair şüphe yok~~. *Cinayetin Taşnaklara yakın kişiler tarafından gerçekleştirildiği veya her halükârda hazırlandığına dair bazı bulgular mevcut.* Cemal Paşa'nın öldürüldüğü gün Tiflis'te bulunan Taşnak Partisi'nin MK üyeleri, ~~sabahın erken saatlerinden Cemal Paşa'nın öldürülmesine kadar~~ *daha sabahtan* gizlenmişler. Ayrıca onlarla birlikte Taş nakların diğer sorumluları da ortadan kaybolmuşlar. ~~Transkafkasya ÇEKAsı, şimdilik 3'ü MK üyesi olmak üzere 38 faal Taşnakı ve 10 teröristi tutukladı~~. *Taşnaklar arasında tutuklamalar yapılmaktadır*.

Aslına uygundur: Sverdlov
[İmza] J. St.[4509]

19 Ağustos 1922. Aralov, Golman'ın KEYK Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye mesajını, Karahan'a "çok gizli" kaydıyla keşide eyledi: *Dün akşam TKP Kongresi illegal olarak çalışmalarına başladı. Bugün ve yarın seksiyonlar halinde çalışacak. Kararların alınması ve Kongrenin kapanması, seksiyonların işlerini bitirmelerinden sonra yapılacaktır. Açılışta 21 delege hazır bulundu. Dört kişinin Kongreye katılmasına izin verilmedi, sekiz kişi katılmadı. Katılanların 12'si işçi, 6'sı köylü, diğerleri aydın. Kongre başkanlığına Salih* [Hacıoğlu] *seçildi*.[4510]

21 Ağustos 1922. Sovyet Rusya'nın Adana Konsolosu *Yeni Adana* gazetesine beyanat verdi: *Ankara'da çok sağlam ve asrî bir hükümet var. Çarlık, Rusya'da Türkler hakkında kötü kanaatler yaymıştı. Bunlar öldürülmüş bulunuyor. Gezdiğimiz yerlerde daima asayiş gördük. Rusya'da açlığı önledik*.[4511]

23 Ağustos 1922 arifesi. İTC faktörünü parantez almak suretiyle kıyaslayacak olursak: Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'i silahlandırması hem malzeme kalitesi hem ordu standardizasyonunu bakımlarından sorunluydu. Müttefiklerin teslihatı ise iki kritik hususda da Mustafa Kemal'e fevkalade seviye kazandırmıştır. Sovyet Rusya ilk yardımının ehemmiyeti, Osmanlı İç Savaşındayken Mustafa Kemal'i ayakta tutmuş olmaklığındadır.

> [..] Türk askeri gücü Yunanlar ile yaklaşık olarak eşit kuvvete erişmişti. Silah donanımı bakımından ise İstanbul depolarından kaçırma, Fransa ve İtalya'dan satın alma, Rus yardımı gibi çeşitli tedbirlerle ordunun gücü arttırılmıştı. Artık Türkler Skoda ve Krupp top ve obüslerle iyice donatılmış, Fransız Breguet keşif ve İtalyan Spad avcı uçaklarından oluşan filolarıyla havada da egemen duruma geçmişlerdi. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce aynı mühimmatı kullanmadığı için ateş gücünü ve sürekliliğini azaltan farklı model ve kalibrelerde piyade tüfekleri varken, artık seri atışlı ve hareket kabiliyeti yüksek silahlara sahiptiler.[4512]

23 Ağustos 1922. İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Türk-Rus ticaret anlaşmasının tanzimi için yakında Ankara'da müzakereye başlanacak*.[4513]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. Buna göre *Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin'in, Sovyet nüfuzunu zayıflatmak amacıyla 1922 Haziranında Ankara'ya gelişi, Aralov'un canını sıkıyor, çünkü Albay Mougin'in yeni Başbakan atanan Batı yanlısı Hüseyin Rauf'la işbirliği yaptığına inanıyor*.[4514] *Türk ulusalcılarla Batılı devletler arasında barışın imzalanması halinde doğu illerinde bir iç isyan başlatmak için, 1922 yılı Mayıs'ında bir Rus planı vardı. Bu isyan sonucunda, görünüşte bağımsız,*

4509 *RGASPİ*, fond 17, liste 163, dosya 291 , yaprak 10; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 114. Stalin, bazı cümlelerin ~~üzerini çizib~~ *el yazısıyla* tashih etmiştir.

4510 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 276.

4511 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 592.

4512 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 717.

4513 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 594.

4514 FO/7916/E 13321, İngiliz gizli istihbarat raporu, 23.8.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 196.

ama gerçekte Moskova'nın koruması altında bir Sovyet cumhuriyeti kurulması niyeti vardı. Son günlerde Ankara ile Moskova'nın arasında soğukluk başlamıştı. Bunun nedenleri, (o sırada Ankara'ya ulaşmış olan) Fransız temsilcisi Albay Mougin'e gösterilmiş olan hüsnükabul ve Moskova'dan Ankara'ya gereç göndermede karşılaşılmış olan güçlüklerdi.[4515]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada Yunanistan ve Türkiye'nin 26 Mart tarihli barış teklifleri temelinde Venedik'te yapılacak bir konferansta bir araya getirilmeleri teklif edilmiştir. Bu notanın ardından İtalya da Fransa'ya Venedik konferansının toplanmasını onayladığını bildirmiştir*.[4516]

24 Ağustos 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransa'nın konferans talebini kabul etmesinin ardından, Ankara ve Yunanistan hükümetleri Venedik'te toplanacak olan konferansa davet edilmişlerdir*.[4517]

25/26 Ağustos 1922. THİF Kongresi ikinci oturumunu, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliğinde saat 08:45'de yasadışı gerçekleştiriyor:

> Katılanlar:
> Ankara örgütü: Necati, Edip, Halil, Ibrahim, Kemal, (Mehmet) Alj250, Akif, Ismail, Kadri, Salih, Ahmet, Nizamettin, Hilmi, Abdülkadir, Affan, (Fuat), (Müslim?)
> Kayseri: Osman usta, Halil, Tevfik
> Mersin ve Adana: Ahmet, Bekir ve Liman İşçileri Birliği Başkanı Hilmi (Gültekin?),(Ata Çelebi)
> Sivas: Ruşen Zeki
> Trabzon: ???
> Karahisar: Kenan
> Amasya: Lütfi {24 Ağustosta Eğitim Bakanlığınca Ankara'dan atılmış}
> Komintern Temsilcileri: J. Sadoul, S.Zorin, Michel ve Ahmet Cevat [Emre]
> Fransız KP'nden: [Marcel] Paz ve Magdeleine Marx Paz
> Rote Fahne Temsilcileri: Friedrich Akkerman ve Dyute Leonid [..][4518]

26 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz başladı. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, anılarında TBMM *Genelkurmayı'nın, Sovyet Rusya'nın iç savaştaki tecrübelerinden Büyük Taarruz'da yararlandığını yazar*.[4519] Hatta Ağustos 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda belirtildiğine göre Aralov, *Ağustos'un sonlarına doğru, büyük Türk saldırısı başlamadan önce Kemalistleri, vakit geçirmeden Yunanlılara saldırmaya* ısrarla teşvik etmiştir.[4520]

> Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı kumandanları; cephe ziyaretlerinde Aralov, Abilov ve Askerî Ataşe Zvonaryev'le askerî sırları paylaşırlar. Hatta Büyük Taarruz'un arifesinde Mustafa Kemal, Aralov'dan, Sovyet Elçiliği'nde onun da katılacağı büyük bir resmî kabul düzenlemesini, bunu bütün Ankara'ya yaymasını, öteki elçileri de kabule çağırmasını rica eder. Plana göre, elçilikteki kabule yaveri gelerek Mustafa Kemal'in rahatsız olduğunu söyleyecek ve gelemeyeceğinden ötürü özür dileyecektir. Çünkü Mustafa Kemal gizlice cepheye gidecektir. Mustafa Kemal, Sovyet temsilcilerini askerî planlardan da haberdar eder.[4521]

4515 FO 371/7916/E 13321, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Misc/15 M, 23.8.1922; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4516 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.

4517 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.

4518 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 271, 276-277.

4519 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 120.

4520 FO/7899/E 10515, İngiliz gizli istihbarat raporu, Ağustos 1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 196.

4521 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 134.

27 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz'un 2. günü: *Rus Federatif Şûralar Cumhuriyeti Savunma Bakanı Karahan, Ankara Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta, zaferi* [Afyon'un istirdadını] *kutladı ve bu zaferin Rusları da sevince boğduğunu, kesin zaferin yakın olduğuna inandıklarını bildirdi*.[4522]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Comte Pierre d'Ursel imzalı "Milliyetçi Hükümet'in Dış Politikası" nam başmakale neşredildi: *Bolşeviklerle milliyetçiler komşu komşuya dostane ilişkiler içindeler. Rusya Ankara Hükümeti'ne silah, cephane ve petrol veriyor; bunun karşılığında da O, Kafkaslar'da ve Gürcistan'da, bilindiği gibi, özgürce hareket etmekte serbest bırakılıyor. Kızıllar Mustafa Kemal'e boşuna asker sundular. O her zaman bunu reddetti. O bundan böyle Türkiye'yi İngiliz, Alman ve Rus boyunduruğunda görmek istemiyor. Sovyetler paralar harcayarak kendilerine uzun süre yandaş bulmaya çalıştılar. Sonunda yanlış yolda olduklarını anladılar. Türk geleneğiyle, diniyle ve özellikle de töreleriyle komünizme uymuyor. Kur'an bütün Müslümanların bir yıl süresince ailesiyle geçinebilecek varlığı zorunlu kılıyor*.[4523]

28 Ağustos 1922. Ankara'daki Sovyet *Rus Elçisi Aralof*, [Sovyet] *Azerbaycan Elçisi Abilof ve Fransız Temsilcisi Albay Mougin*, [Heyet-i Vekile Reisi] *Rauf Bey'i ziyaret ederek zaferden dolayı kutladılar*.[4524]

29 Ağustos 1922. Adana Valisi Refet'i ziyaret eden Rus konsolos Kontrollü Büyük Taarruz'la 26 Ağustos'tan bugününe kadar tahsil edilen muzafferiyeti tebrik etti ve Sovyet Rusya'ya da pay biçti: *Bu, Şark'ın zaferidir*.[4525]

31 Ağustos 1922. "Türk Kafkas Süvari Tümeni", Dumlupınar'da Yunan Bağımsız Tümeni'ne akınlar düzenledi. Yunan kuvvetleri Kütahya'ya doğru ricat etmeye başladı.[4526]

Açıklamalı [ÖA27]: Kafkas Süvari Tümeni komünistlerden mi müteşekkildi?

Eylül 1922. THİF Reisi Nâzım'ın (Resmor/Öztelli) *Yeni Hayat* mecmuası, *Başvekil Hüseyin Rauf'u tenkit eden "Başvekilin Ensesine Bir Tokat" başlıklı sert bir yazının çıkması üzerine" kapatılmıştır*. Mezkûr yazı, muhtemelen Nizameddin Nazif (Tepedelenlioğlu) tarafından kaleme alınmıştır.[4527]

Golman raporuna göre *Türkiye'de evli biri için geçim asgarisi 95 Liradır*.[4528]

1 Eylül 1922. *Sovyet Elçisi Aralof, Rauf Bey aracılığı ile Mustafa Kemal'e gönderdiği bir mesajda, Afyon'un alınışını kutladı*.[4529]

2 Eylül 1922. *İzmir'deki durum kötüden daha kötüye gitmeye başlamıştı. Her yandan, Yunan askerlerinin köy ve kentleri yaktıkları ve çeşitli canavarlıklar işledikleri Atina'ya sızmaya başlamıştı. İzmir'e üşüşmeye başlayan Yunan askerlerinin kimileri kızıl bayraklar taşıyor ve Lenin'i övüyorlardı*.[4530]

3 Eylül 1922. *Sovyet Hükümeti, Türk zaferini bir telgrafla kutladı. Telgrafta "Ordunuzun zaferi, Rus milletini de aynı derecede sevindirdi. Türk halkı Mustafa Kemal'in önderliği ile emperyalizme direnecek gücü buldu" denildi*.[4531]

4522 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 602.
4523 Comte Pierre d'Ursel, "La politique extérieure du gouvernement nationaliste", *La Nation Belge*, 27 Ağustos 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.
4524 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 605.
4525 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 608.
4526 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 614.
4527 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 172-173, dipnot 172.
4528 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 297.
4529 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 620.
4530 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 366.
4531 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 625.

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının,
Türkiye Komiserler Şûrası Başkanı
Rauf Bey'e Telgrafı

3 Eylül 1922

Türk ulusunun Yunan ordusunu kesin bir biçimde yendiği haberini aldım. Bundan dolayı en samimi tebriklerimizin kabulünü dilerim. Ordunuzun zaferlerinin yalnız Türk ulusunu sevindirmekle kalmayıp, Rus ulusunu da aynı derecede sevindirdiğini bilmenizi isterim. Önderi Mustafa Kemal'in olağanüstü askerî-politik dehası ile yönetilen Türk halkı, birkaç yıldan beri Avrupa emperyalizmine karşı yağma edilmiş Türkiye, yine de Avrupa devletlerinin zorbalıklarına karşı direnecek gücü bulabilmiştir. Türkiye ölüm kalım kavgasını sürdürerek bağımsızlığını savunan Türkiye'nin bu savaşta kaybetmesi de düşünülemezdi.

Savaştan henüz zaferle çıkan Rusya hemen hemen tüm dünyanın büyük devletlerinin saldırısına uğradığı için böylesi çetin bir mücadelenin tüm zorluklarını çok iyi bilmektedir. Bu ilk başarılar, Türkiye'nin, Yunanistan'ın üstlenmiş olduğu Avrupa emperyalizmi saldırısından tamamen kurtulması yolunda ilk adımlardır. Rusya işçi ve köylüsü, Türk halkının kuzeye doğru uzanmış elini kardeşçe sıkan ilk halk oldu, çünkü emperyalizme karşı savaşın ne demek olduğunu onlardan daha iyi bilen yoktu. Türk ulusu şunu iyice bilmelidir ki, sürdürdüğü savaşın her adımını Rusya son derece büyük bir dikkatle izlemektedir ve kendisi ile Türkiye'yi tam bir zafere yaklaştıran her başarıyı sevinçle karşılamaktadır. Bu zaferler Türkiye'yi adım adım barışçıl hayata ve huzur içinde çalışmaya kavuşturacaktır.

Son yıllarda bunca felakete, yağmalara, yıkımlara, acılara dayanan Türk milleti, en kısa zamanda barışa kavuşmaya ve savaşın açtığı yaraların sarılmasına layıktır.

Türkiye'yi selamlayan Rusya, bugünün yakın olmasını ümit ediyor.

L. Karahan[4532]

THİF Merkez Komitesi, Tezahürat Heyet-i Terbiyesine dilekçe gönderdi:

Dünyanın bütün emekçileri ve mazlum halkı birleşiniz.
Ankara 3-9-1922
Adet 35

Tezahürat Heyet-i Tertibiyesine

Şanlı ordumuzun ihraz etmekte olduğu mütevali muzafferiyetlerden mülhem olarak halkımızın icra eylediği tezahürata Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez-i Umumisi de can ve gönülden iştirak ettiğinden Fırkamız namına söz söylemek üzere tayin olunan Salih arkadaşın hatipler meyanına idhalini rica eyleriz.

İmza[4533]

5 Eylül 1922. *Uzak Doğu Müslüman Milletleri Şûrası'ndan Rusya Müslümanları Şubesi Müdürü Mehmet Abdullah Kurban Ali ile Başkır Askeri Vekili General Mayor Giray Sultan, Mustafa Kemal'e gönderdikleri yazıda; genel savaşın Asya milletlerine yüz yılda varılamayacak hayırlı bir sonuç kazandırdığını, Asya bağımsızlığı için İslam milletleriyle İslam olmayan Asya milletleri arasında kuvvetli bir birlik kurulup "Asya Asyalılarındır" ilkesini gerçekleştirmek için genel bir girişimde bulunulacağını bildirerek, bu bağımsızlık hareketinin Japonlara ve Çinlilere anlatılıp destek almak amacıyla Japonya'ya bir vekil gönderilmesini, Üçüncü Enternasyonal yardımıyla meydana gelen İslam millî hareketinin Asya milletlerinin millî emelleriyle birleştirilmesini istediler*.[4534]

[4532] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 467.

[4533] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 47 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 282. "Golman'ın 7 Eylül tarihli raporundan anlaşıldığına göre, TBMM'nde yapılan törene katılma izni verilmiştir."

[4534] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 633.

Ankara'daki *Sovyet Rusya Elçisi Aralof, şehit çocuklarının eğitimi için Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne 350 lira bağışladı*.[4535]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Batıcı Hüseyin Rauf (Orbay), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Vekili Karahan'a cevabî telgraf keşide eyledi:

Rauf Bey'den L. M. Karahan'a

5 Eylül 1922

> Yunanlıları yenmemizden dolayı göndermekle şeref verdiğiniz tebriklerinizi kabul etmekle büyük bir bahtiyarlık duyarım ve Türk ulusuna barışçıl hayata dönmek ve huzur içinde çalışmak imkânını verecek olan acil-barış temennilerinizden son derece duygulandığımı da bildirmek isterim. En kara günlerimizde dost elini ilk uzatan hükümet olan Rus Hükümeti'nin kutlama mesajını cevaplamaktan ne denli büyük bir mutluluk duyduğumu bildirmekten kendimi alamıyorum. Türkiye ani ve yıkıcı bir saldırıya hedef olduktan sonra, çok doğru belirttiğiniz gibi, kendi halkının bitmez tükenmez enerjisinden, erlerinin olağanüstü kahramanlıklarından ve Büyük Millet Meclisi başkanının olağanüstü yeteneklerinden yeterli gücü bularak saldırgana karşı direnebildi ve onu en sonunda ülkemizden kovabildi.
>
> Zaferimizden ve çok uzakta olmayan barış anlaşmasından sonra, ülkelerimizi birleştiren dostluk ve kardeşlik bağlarının daha da pekişeceğinden hiç kuşkum yoktur. Telgrafla belirttiğiniz duygularınızdan dolayı en içten şükranımın kabulünü burada bir daha tekrarlamak isterim.[4536]

6 Eylül 1922. *Pravda* gazetesi: *Rus halkı Avrupa emperyalizmine karşı yıllardır kahramanca savaşan Türk halkının sevincini içtenlikle paylaşmakta ve Türk Ordusu'nun Türkiye'yi barışçı çalışma günlerine yaklaştıran her zaferine, Türk halkıyla birlikte içtenlikle sevinmektedir*.[4537]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Türk ordusu, Çanakkale'de çarpışarak Çarlığın yıkılmasını sağlamıştı. Şimdi de Yunan tahtını yıkıyor. Bu orduya "taçlar deviren" unvanı yakışır*.[4538] Hilafet-saltanatı da yıkacak fakat bunu açıkça zikredemiyor.

Kafkas Cumhuriyetleri Birlik Şûrası Divan başkanlığına Yunan ordusunun Anadoluyu terk etmesi yoluyla ateşkes önerdiği haberinin ulaşması üzerine divan başkanı Dr.Nerimanof, üye Meyasinikof, Buduvani, Askerî Devrim Şûrası üyesi Orjonikitze ve Bağımsız Kafkas Ordusu Başkumandanı Yugurov, Tiflis Türk Elçiliği'ne giderek içten kutlamalarının Mustafa Kemal'e bildirilmesini Ahmet Muhtar Bey'den istediler. Yugurov, ordusunun gerektiğinde kardeş Türk askerleriyle birlikte kan dökmeye hazır olduğunun bildirilmesini de istedi. Ahmet Muhtar Bey, bunları Mustafa Kemal'e bildirdi.[4539]

TBMM Hükümetinin Roma mümessili Celâleddin Arif'in beyanatı *Il Giornale d'Italia* gazetesinde neşredildi. Celâleddin Arif, *Sovyetlerle dost olduklarını belirterek Bolşevik olmadıklarına ve kendisinin İtalyanları sevdiğine güvence veriyor*.[4540]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, İtalyan ve Fransız hükümetlerine başvurarak Türkler ve Yunanlılar arasında daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla bir ateşkes sonuçlandırmak için müşterek hareket edilmesini teklif etmiştir. Bu sırada İstanbul limanında demirli*

[4535] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 633.
[4536] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 468.
[4537] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 150.
[4538] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 638.
[4539] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 637.
[4540] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 638.

İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan kruvazörleri İzmir'e doğru hareket etmişlerdir ve İstanbul'da sükûnet hâkimdir.[4541]

7 Eylül 1922. *KEYK* Ekonomik Komisyon Başkanı Golman, *KEYK* Şark Şubesine rapor gönderdi. Bizce dikkate şayan kısımlar şunlardır:

> [..] Beyler ve paşalar tedirgindi. Kongre konusu Bakanlar Kurulunda iki kere ele alınmış. TKP Kongresinin ülkenin durumunu kötü etkileyeceği ve dış ilişkileri bozacağı konuşulmuş. Hocalar Rauf [*Orbay*] Beye heyetler göndermişler. O da Kongrenin aşırılıklara yol açmayacağını söylemiş. Basında komünistlere karşı eşi görülmedik bir saldırı başladı. Herkes her yerde Kongreden söz ediyordu. Taşrada Kongrenin yasaklandığı haberi yayılınca, geciken (Malatya heyeti gibi) bazı delegeler geri dönmüşler. İki Zonguldak temsilcisi gibi bazıları da hükûmet tarafından geri çevrilmişler. Kilikya temsilcisi Mehmet Kadri 260 Kastamonu'da tutuklanmış. Zincire vurulup Ankara'ya getirildi, 5-6 gün tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Mecliste gensoru hazırlanmış. Farklı görüşler vardı. 15-17 kişiden oluşan Solcu-Halkçılar, Kongrenin yapılmasından yanaydı. İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu buna karşıydı. Ali Fuat Paşa kendi grubunu toplantıya çağırdı. Delege avı başladı, yeni yeni talimatlar verildi. Ayın 20'sinde MK'nde çalışan bir görevli tutuklandı. Aynı akşam Nizamettin'in de tutuklanması kararlaştırılmış, ama biz onu Elçilikte sakladık. Aynı gece, Moskova'dan Ankara'ya misafirler geldi. Zorin yoldaşın Rauf Beyle resmî-olmayan görüşmesinden sonra (özünü Zorin size anlatır), Kongrenin bizim başladığımız gibi devam edebileceği anlaşıldı. Aslında KEYK heyetinin bazı "çevreler'le yaptığı görüşmeler, hükümetin tedirginliğine yol açmakla birlikte, [Ahmet] Agayev ve Yusuf Akçura bizi destekliyor gibi görünüyorlardı. Fakat üç gün sonra, herşey eskisine döndü. *Yeni Hayat*'ın matbaasında yapılan komünist gazetecilerin toplantısı, şehir polis amirinin emriyle basıldı ve dağıtıldı. Yönetimin bir ödünü olarak, kimlikleri açıklanan iki komünist öğretmenin Ankara'yı terk etmeleri önerildi. Biri bunu kabul etti, ama öteki -Ruşen Zeki- buna kesinlikle razı olmadı. Delegeler tedirgindi. Hükûmetin iradesine karşı, işçilerin koruması altında Kongrenin çalışmalarını sürdürmesi yolunda kışkırtmalar yapıldı. Bütün seksiyonlar çalışmalarını Çarşamba günü tamamlamıştı. Presidyum, Ankara işçilerinin koruması altında Cuma günü Kongrenin parti binasında çalışmalarına resmen başlamasını kararlaştırdı. Biz delegelerle görüştük ve bu adımın atılmaması kararını aldık. Mersin ve Ankara gibi bazı heyetlerin yatıştırılması çok zor oldu. "Bırakın bizi dağıtsınlar" diyorlardı, "bırakın da bütün işçi ve köylüler bizim dipçikle dağıtıldığımızı öğrensinler." Fakat bu bir hata olurdu. Biz, son illegal oturumun ertesi günü yapılmasına karar verdik. Baskılar arttı. Hilmi, Askerî İnzibat Komutanının emriyle cepheye gönderildi. MK'ne TKP Kongresi konusunda her türden yayın yasağı emri geldi. Bu arada, cephede 14/15 Ağustos çarpışmalarından sonra genel taarruz başladı.
>
> İkinci oturum 25/26 gecesi başladı. Delegeleri tartışmalarda zor zaptediyorduk. Bu arada, basında, misafirlere, özellikle de [*Komintern murahhas Ahmed*] Cevat'a [*Emre*] karşı azgın bir kampanya açıldı. RSFSC'nin Türkiye'nin iç işlerine karıştığı konusunda yazılar çıktı. Hükûmet cephedeki gelişmeleri bahane ederek, bir süre belirtmeksizin, bütün elçiliklerin kendi hükûmetleriyle bağlantılarını ve kurye göndermelerini yasakladı. Bunu, önce İran büyükelçisi protesto etti. Galiba Mougin de susmuyordu. Yalnız Türkiye'ye dost olan RSFSC ve Azerbaycan bu karara karşı çıkmadılar, hatta bunu doğru buldular. Bu yasaklamadan sonra, Türkiye'deki sol burjuva temsilcilerini (Vehbi [*Bolak*], Mahmut Esat [*Bozkurt*], Tevfik Rüştü [*Aras*] gibi kürsü sosyalistlerini) Komintern temsilcileriyle tanıştırmak amacıyla, Aralov Yoldaşın villasında bir akşam yemeği düzenlendi. Burada, devrimci içerikli bir konuşma yaparak (Kongre sorunu da dahil) emperyalizme karşı savaş yöntemleri konusunda görüşlerini açıklayan Zorin Yoldaştan sonra, rahatsız olan Türkler olay çıkardılar. Sarhoş olan, göbekli Yunus Nadi (eski resmî TKF sekreteri), Zorin'in konuşmasına, "İtilaf devletleri ajanlarının ve diğer her türlü örgütün hiçbir saldırısı, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu bozamaz" yanıtını verdi. Agayev bir komedi oynayarak yemeği terk etmek istedi. Bunun nedenlerini, daha sonra Zorin'e kendisi açıklamış. Yine TKP Kongresi tartışıldı. Bütün bu takım, Türkiye komünistlerinin soyu ve nesebi olmadığını, onların dolandırıcı ve sahtekâr olduğunu, Türkiye'de komünizme zemin bulunmadığını, dolayısıyla komünistlere de gerek

[4541] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242. Mustafa Kemal'in Grace Mary Ellison'a beyanatı, Yunan kanının Müttefiklere iyi niyet göstergesi olarak fazlaca dökülmemiş olduğunu işaret ediyor: "Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan dökmemekti. Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk." Vakit, 23 Ocak 1923, s. 1. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

olmadığını iddia ettiler. Fakat Zorin'in konuşması hükûmeti bir yere kadar etkilemiş olmalı ki, baskılar geçici olarak azaldı. Aralov Yoldaşla yapılan bir görüşmeden sonra, telsiz yayınlarına ve Moskova ile telgraf bağlantılarına izin verildi. Vali Nizamettin'i görüşmeye davet etti; ona, yazarların dağıtılmasının ve matbaanın kapatılmasının, Emniyet müdürünün vilayet kararını yanlış anlamasının bir sonucu olduğunu söylemiş. Fabrika ve demiryollarındaki hareketler de hükûmeti etkiledi. Polis suçüstü yakalamalar peşinde koşuyordu, ama aramızda provokatörler yoktu. Emniyet de fazla yetenekli değildi. Ankara örgütünün KEYK ile ortak toplantısı başarıyla sonuçlandı. Ancak toplantının sonuna doğru polis geldi, kapıda bir iki saat bekledi, ama toplantıya karışmadı. Vali on kişiye kadar toplantılara izin vermişti. Daha kalabalık buluşmalara mutlaka polis ajanları katılıyordu. Matbaa da çalışmaya başladı. Fakat MK sekreteri Salih [*Hacıoğlu*], cephedeki başarıları kutlamak için TBMM'nde yapılan törende konuşma yetkisiyle ilgili izin belgesini gösterince, milletvekilleri ürpermişler. Ertesi gün, yine şartlar ve talimatlar yağmaya başladı. Elimizdeki kesin bilgilere göre, bütün valiliklere TKP'nin yerel örgütlerinin yok edilmesi emredilmiş. Nedeni de, doksan kişiden fazla olan Kayseri örgütünün aniden legaliteye çıkması. Bundan başka, Ankara etrafındaki bütün şehirlere telgrafla, oralardan geçen Kongre delegelerinin tutuklanması emri verilmiş. Son olarak da, eski [*Mustafa*] Suphi grubundan, idama mahkûm Yusuf Kemal dört gün önce Ankara'ya getirilmiş. Güvenlik altında hamama götürülmek üzere elçiliğin önünden geçerken, polislerin izniyle elçiliğe giriyor ve görevli amire bütün olanları anlatıyor. O gece MK üyelerinden Affan ile Cevat kendisini ziyaret ettiler. Cevat, Yusuf Kemal'i tanımış. Sınıf düşmanları, ondan kamuoyu önünde komünist düşüncelerinden caydığını söylemesini istemişler, ama Yusuf Kemal bunu yapmayacağını söylemiş. "Buradan kaçamazsam, beni assınlar" diyor. Davası önümüzdeki günlerde yeniden ele alınacak. MK'nin bu işe müdahalesi ters sonuç verdi. Yusuf Kemal'in hayatını kurtarmak için, Dışişleri Bakanlığı ve Komintem hemen harekete geçmeli. Ankara'da herhangi bir başkasının yardımına başvurmaya gerek yok.

Bugünkü olaylara gelince, Askerî Fabrika [İmalât-ı Harbiye] yöneticisinin emriyle, orada işçi olan ve Kongre çalışmalarına katılan MK aday üyesi Muhiddin on günlüğüne işten çıkarılmış. Bunu protesto etmek için iki saat önce bütün fabrika işçileri işi durdurmuş, Müdafaa-i Milliye'ye bir heyet göndermişler ve Muhiddin yeniden işe alınmazsa grev ilân edeceklerini bildirmişler. Bundan başka torna tezgâhlarını bozmakla suçlanan on işçinin de cezalarının kaldırılmasını istemişler. Bu konuda, fabrika yönetimi, Ankara komitesi ve MK temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Demiryolu işçileri birliği de, askerî fabrikalardaki işçi kardeşlerini destekleyeceklerini bildirdiler. Gerçi, cephede saldırı devam ederken greve gitmek uygun değil, ama işçilerin TKP'ni savunmaya hazır olması, hem egemen sınıflara, hem de partiye ne yapmaları gerektiğini çok iyi gösteriyor. Kendi payıma ben, bu durumda greve karşıyım, ertelenmesinden yanayım. Bana göre, gücümüzü abartmaya gerek yok, bir günlük grev yeter. Muhiddin Yoldaş için yardım toplamak ve bütün bu olayı basına yansıtmak gerekiyor. Yani şu sonuç çıkarılmalı: bu soysuz ve nesepsiz kişiler, egemen sınıfları şaşkınlığa uğratmıştır.

[*Erzurum mebusu*] Salih'in [Yeşiloğlu] grubundan bir köylü milletvekili (adını hatırlamıyorum), Rauf Beye, "eğer Türkiye'de komünistlerin sayısı bu kadar azsa, Kongrenin yasaklanmasına niçin gerek duyuluyor?" diye sormuş. Onun yanıtı, "Sayıları az, ama etkileri artıyor." Ülkenin durumu, işte böyle.

Diğer yandan, örgütlü işçi-komünistler kendilerine biraz rahatlık vermesine karşın, elleri bağlı durmanın dayanılmaz hale geldiğini hissediyorlar. Çünkü kendi sınıfsal çıkarlarını savunmaya kalkıştıklarında, TBMM'nin askerî baskılı diktatörlüğü ile eski Sultan rejimi arasında hiçbir farkın olmadığını anlamışlar. Baskılar tam ters sonuç verdi. Partinin çalışmalarını ve şimdi partiye akın eden Ankara işçilerinin hareketini geliştirdi. Bütün bunlar, basında gereği gibi yansıtılırsa, taşra emekçileri ve köylüleri de, aynı sonuçlara varacaklarını düşünebileceklerdir. Hatta bazılarında, ille de adalet uğrunda kurban olma duyguları bile doğmuştur.

Affan, Ruşen Zeki ve Ahmet, bizi, TBMM'ni devrimci bir hükûmet saymamamız ve ona yardım etmememiz gerektiği konusunda oldukça sert bir dille uyarıyorlar. Çünkü Emniyet bizim altınımızla kendi işlerini başarabilir, Hükûmet de bizim altınımız ve silâhımızla Türk işçi ve köylülerini kurşuna dizebilir. Tabiatıyla, onlara itiraz ettik ve geçmiş siyaseti anlamaları gerektiğini söyledik. KEYK'nun baskısına rağmen Kongrenin yasaklanmasının gerçek nedenleri, bir yandan Fransa'nın ona karşı çıkması, diğer yandan da askerî bürokrasinin ordu için endişe etmesi, aristokrasi ve burjuvazinin ise ülkedeki etkilerinin azalması korkusudur. Bu beyler komünistlerin şimdi yok edilmesini istiyorlar. Baskı ve kovalamalar devam ediyor. Bunlara karşı gereken güvenlik önlemlerini alıyoruz.

[..] Kongre yapılması izni için, bugünlerde Ankara Sendikalar Bürosu hükûmete başvuracak. Bu izin, muhtemelen iki nedenden ötürü verilmeyecektir: bir kere TKF'nda beş ay çalışan ve işçilerle bağlarını koparan Tevfik Rüştü ve Numan Usta gibi provokatör beyler bunu istemeyecek, ikincisi de hükûmet bunun Kongre

olayı gibi gelişmesinden korkacak. Biz bu toplantının illegal yapılmasına hazırlıklıyız, ancak yol parası sıkıntısı var. [Kızıl] Sendikalar Enternasyonali'nin yardım gönderip göndermeyeceğini bilmiyoruz. Ama biz bununla baş edebiliriz. [..]
P.S./ İşlevsel bir önerim var. Son iki gündür hükûmet her fırsatta Rusya'yla sarsılmaz dostluğunu sergiliyor. TBMM iyi dileklerini yollama kararı almış. Bütün gazetecilere RSFSC için yalnız olumlu şeyler yazmaları direktifi verilmiş. Bu, yakın bir gelecekte Türk topları Çanakkale Boğazı'na çevrilince İngiltere'yle görüşmelerde Rusya'nın güçlü yardımına ihtiyaç duyulacağından ileri gelmektedir. Bütün Anadolu'nun kazanılmasının ertesi günü, Ankara ve İstanbul hükûmetleri arasında hiçbir fark olmayacağı biliniyor. Ya gericilik kaçınılmaz olacak ya da bu hükümet RSFSC'nin yardımıyla varlığını sürdürecek. Eğer Türkiye bize başvurursa, bu durumdan yararlanmak gerekir. Yapılacak anlaşmaya, 1920 yılında Gürcistan'la yaptığımız gibi komünistler sorununun, TKP'nin Doğu politikasının ve diğer sorunların eklenmesini şart koşmalıyız. [..][4542]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Kemalist Hükümetin, yapılan konferans çağrısına cevabı Dâhiliye Vekili Bekir[*] Bey'in Londra'ya gönderdiği telgrafla verilmiştir. Telgrafta, Ankara Hükümeti'nin Küçük Asya'nın tamamen boşaltılması ve Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye bağlanması şartıyla barış görüşmelerine başlayabileceği bildirilmiştir. Haberde, Balkanlar Sözleşmesi'nin iptali anlamına gelecek olan bu şartları İngiltere'nin kabul edemeyeceği de vurgulanmıştır*.[4543]

8 Eylül 1922. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin temsilcileri Ankara Hükümeti'nin temsilcisine, Yunanistan'ın hemen ateşkes ilan edilmesi halinde Küçük Asya'yı boşaltmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Ankara Hükümeti'nin ateşkesi kabul etmesi durumunda Türk ve Yunan parlamenterlerinin şartları müzakere etmek için tarafsız bölgede bir araya gelecekleri de ifade edilmekte*dir. *Fransa Hükümeti savaşa son verilmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında artık daha fazla kan dökülmesine engel olunması gerektiği konusunda İngiliz Hükümeti ile hemfikirdir. Fransa'nın verdiği cevapta, mevcut koşullar altında Ankara hükümetine doğrudan müdahale etmenin mümkün görünmediğini düşündükleri ancak Fransız hükümetinin müttefikler adına iki tarafın orduları arasında doğrudan müzakereler yoluyla çözüm bulmaya çalışacağı ifade edilmekte*dir. *İtalya da İstanbul'daki üç yüksek komiserin Atina ve Ankara hükümeti temsilcileri ile ateşkesin şartlarını müzakere etmeleri konusundaki İngiliz teklifiyle hemfikirdir*.[4544]

9 Eylül 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Kemalistlerin zaferlerinin ardından Moskova Bolşevikleri, Ankara Hükümeti ile irtibat kurmuş ve kendilerini tebrik etmiştir. Moskova Hükümeti, Kemalistleri askeri zaferlerinden dolayı tebrik etmiş ve bu zaferler sayesinde Karadeniz'in yeniden Türk-Rus gölü olduğunu ve bu durumun Sovyetler Rusya'sı ile Türkiye'nin işbirliğinin kolaylaşacağını bildirmiştir. Ankara Hükümeti, Kemalistlerin en zor zamanında ilk yardımına koşan Moskova'nın tebrikinden oldukça memnun kalmıştır. Türk barbarlığı ile Sovyetlerin dejenerasyonunun kombinasyonu oldukça önemli*dir. *Bu durum, medeni toplumların Doğu sorununu çözme konusunda ortak hareket etmeleri konusunda bir uyarı gibi*dir. *İngiltere Hükümetinin Boğazların serbestliğine karşı bütün hareketleri sert bir şekilde reddedeceğini açıklaması oldukça iyi bir etki yaratmıştır. Bu açıklama tam zamanında ve uygun bir şekilde gelmiştir. Bolşevikler ve Kemalistler*

[4542] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 33, Klasör No: 2_6, Belge No: 546-557 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 290-292, 294-295. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

[*] Paris'de ve Londra'da sulh müzakereleri yürüten Ali Fethi Okyar'ın yerine Dahiliye Vekilliği makamına vekâlet eden kişi, Niğde mebusu Mehmet Ata Atalay idi: Mustafa Ersagun Dalan, *Mehmet Ata Bey Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1882-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 41.

[4543] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243.

[4544] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243-244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Karadeniz'in Rus-Türk gölüne dönüşmesini arzu ediyorlar. Ancak buna hiçbir şekilde müsaade edilemez.[4545]

La Correspondencia de España yazıyor: *İtalya Hükümeti, Venedik Konferansı'nın 20 Eylül Çarşamba günü toplanacağını açıklamış ve katılması planlanan hükümetlere çağrı gönderildiğini bildirmiştir*.[4546]

10 Eylül 1922. Sovyet Rusya Elçisi Aralof'un tebrik telgrafı Türkiye Büyük Millet Meclis'inde okundu: *Yaşasın Doğu'nun elde ettiği zafer!*[4547]

TBMM Hükümeti mezun Dahiliye Vekili Batıcı Ali Fethi'den (Okyar) Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'a: *Müttefiklerin veya Milletler Cemiyetinin mandateri* olarak tarafsız mıntıka Boğazları himaye eden Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı İngiltere'nin müttefiki olacaktır.[4548]

11 Eylül 1922. TBMM Sinob mebusu ve Moskova murahhası Doktor Rıza Nur, İnebolu'ya Sovyet Rusya denizaltısıyla muvasalat etti: *Sovyet Arşivlerinin açılmasıyla Dr. Rıza Nur'un Türkiye'ye dönüşüyle ilgili belgelerden Türk-Sovyet ilişkileri açısından ilginç bir gerçek de ortaya çıkmıştır. 11 Eylül günü Rıza Nur'u İnebolu'ya bir Rus denizaltısı getirmiştir. Leningrad'da bulunan Askerî Deniz Filosu, Rusya Devlet Arşivi (RGAVMF) belgelerine göre o yıllarda Sivastapol'la İnebolu arasında gerek diplomatik heyetleri gerekse kuryeleri taşımak üzere "AG-23", "AG-24" ve "AG-25" denizaltıları gizli görevler yapmıştır*.[4549]

11 Eylül'de Ankara garnizonunca düzenlenen geçit törenine, Sovyet elçiliği de katılır. Aralov'un davetlisi olarak Ankara'da bulunan Rusya'nın önemli ressamlarından Y.Y. Lansere, Türkiye anılarında töreni şu şekilde aktarır: "Bütün akşamı Milis merkezinin bulunduğu meydanda geçirdim; burada Kemal Paşa'nın resimlerinin de yer aldığı bir zafer takı kurulmuştu. Askerî birliklerin resmi geçidi yapıldı. Silahsız ve havai fişeksiz... ve son olarak oyunlar sergilendi."[4550]

12 Eylül 1922. TBMM Hükümeti *ordusu Boğazlara doğru yaklaşırken L. M. Karahan, Curzon'a, 12 Eylül 1922'de bir nota gönderir. Bu aradaki gelişmeleri de kapsayan ve 29 Temmuz tarihli İngiliz notasına bir cevap niteliğini taşıyan bu belge, 1914 savaşından önce yapılmış olan Boğazlar konusundaki tüm anlaşmaların geçersiz olduğunu, savaştan sonra bu konuda yapılmış tek geçerli anlaşma olan Moskova Anlaşmasında ise Boğazların "sadece" ticaret gemilerine açık olduğu kaydının bulunduğunu ve bu konuyu görüşmek üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılacağı bir konferansın toplanmasının öngörüldüğünü belirterek bu konuda yapılacak herhangi bir görüşmeye Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerinin de katılmasının gereğine değinir. Ancak buna rağmen, bu arada İngiltere ile bazı uzlaşma denemeleri de görülür*.[4551]

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının,
Büyük Britanya Dışişleri Bakanı
Curzon'a Notası

Telle ulaştırılmıştır.

12 Eylül 1922
No. 1082

[4545] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 348.
[4546] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
[4547] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 655.
[4548] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 234.
[4549] *RGAVMF*, f. r-397, 1. 1, d. 329, y. 74, 78 , 94, 94 arkası, 102-104; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 141, dipnot 291.
[4550] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.
[4551] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 470-471.

Rusya Hükümetinin, 19 Temmuz 1922 tarihli protestosunda tek kaygısı Boğaziçi ve Çanakkale'de hüküm süren Yunanistan'ın yasadışı hareketlerine değinmek değildi. Ne yazık ki yalnızca barış zamanlarında saygı gösterilen fakat 1914 savaşında, bütün Avrupa devletleri tarafından çiğnenen savaş kuralları gerçekten ciddiyetle ele alınmış olsaydı, yalnız Yunanistan'ın değil, Yunanistan'ı destekleyen tüm devletlerin de şiddetle kınanması gerekirdi.

Britanya Hükümeti, son olayların Yunanistan'ın Yakın Doğu'daki durumunu büyük ölçüde zayıftattığı ve bu ülkenin Karadeniz'de barışı tehdit etmesi tehlikesini son derece azalttığı gerçeğini kabul etmelidir. Böylece, Yunanistan'ın savaş kurallarını çiğnemesi sorununun hiçbir önemi kalmıyor. Rusya Hükümeti hiçbir zaman Yunanistan'ı ve Yunan halkını, Avrupa tarafından zayıf omuzlarına yüklenen savaşın ağır yükünü taşımaya zorlandığı ve umutsuzluğa kapılarak, uluslararası kurallara saygı göstermediği için kınayacak değildir, kaldı ki aynı kurallar doğrudan doğruya Avrupa tarafından insafsızca çiğnenmiş, hiçe sayılmıştır.

Rusya Hükümeti 19 Temmuz tarihli notasında Yunanistan'ı değil, zafer sağladıkları için İstanbul'da gelişigüzel hüküm süren ve Boğazlarda şu ya da bu rejimin fiilen uygulanmasından sorumlu olan Batılı büyük ülkeleri kastetmiştir. Rusya Hükümeti, Yunan filosunu Boğazlardan geçirterek Karadeniz'deki barış ortamını ihlâl eden ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin ekonomik ve ticari hayatını alt üst ederek büyük zararlar veren İtilâf Devletlerini sorumlu tutmaktadır.

Rusya Hükümeti aynı zamanda Boğazlar sorunu ile ilgili olarak Britanya'nın görüşüne değinmeyi zorunlu bulmaktadır. Rusya, Boğazların her milletin bayrağını taşıyan savaş gemilerine açık olmasına, Büyük Britanya'nın kendi bağlaşıkları ile Boğazların rejiminin saptanmasını üzerine alırken, hayati çıkarları Karadeniz'e bağlı olan ve oyları Boğazların kaderinin belirlenmesinde en ağır basması gereken devletlerin onayını ve isteğini sormaya gerek görmemesine asla göz yumamaz. Kuşkusuz Boğazlarla ilgili savaştan önce yapılan bütün anlaşmalar bugün için geçersizdir. Ancak bütün bu anlaşmalar Rusya'nın katılımı ile imzalanmıştı. Bu nedenle Rusya'nın görüşü ve oyu alınmadan Boğazlar konusunda getirilecek olan her yeni düzen, Rusya Hükümetince tanınmayacaktır.

1914 savaşından sonra Boğazlar sorununu saptayan uluslararası tek anlaşma, 1921 yılında Moskova'da imzalanmış Rus-Türk anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre, Boğazlardan serbestçe geçebilen gemiler yalnızca bütün ülkelerin ticaret gemileridir. Boğazlar konusunda uluslararası statünün hazırlanması Rus-Türk anlaşmasına göre, salt Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce ortaklaşa yapılacaktır. Bu şart Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerce kabul edilmiştir, yalnız resmi görüşlerini bilmediğim Bulgaristan ve Romanya bunun dışında kalıyor. Ancak Boğazlar konusu üzerinde bir anlaşma yapılırken kuşkusuz bu anlaşmaya onlar da katılmak isteyecektir. Karadeniz'in hemen hemen bütün kıyılarını içeren Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan, Boğazlar sorununun çözümlenmesinde başkalarının araya girmesine izin vermeyecektir. Karşı tarafın görüşü deniz-savaş üstünlüğünün kendilerinde olduğu yolunda olsa bile, yine de bu görüşlerini savunacaktır. Büyük Britanya şu gerçeği görmelidir: Kaynakları kurumuş, savaşlardan alt üst olmuş bir halde çıkan Avrupa devletleri gerçekten barış istiyorlarsa, uluslararası sorunları zor kullanarak değil, bu sorunların hayati çıkarlarına bağlı olan halklarla barış yoluyla anlaşarak çözümüne yanaşmalıdır. Bunun dışında uygulanacak her yöntem, yalnızca bazı savaş sonrası geçici anlaşmalar gibi gerçek önemi ve anlamı olmayan bir takım kararlar ve belgeler demektir, bunlar da devletlerarası ilişkilerde yeni yeni anlaşmazlıklara ve sürtüşmelere neden olacaktır. Özellikle Venedik'te Yakın Doğu sorunu ile ilgili olarak hazırlanan konferansı düşünerek, bu son noktaya dikkatlerinizi çekerken, bu konferansta Boğazlar sorunlarına değinileceğinden, Rusya Hükümeti şimdiden, yukarıda açıklanan görüşlerle çelişki halinde olacak hiçbir kararı tanımayacağını kesinlikle bildirir, kaldı ki Rusya konferansa katılacak devletler arasında yer almamaktadır.

Sayın Balfour'un 19 Temmuz tarihli Rus notasında, Rusya'nın Ankara Hükümeti'nin savaş harekâtına devam etmesine engel olmak istediğini ortaya koyan hiçbir belirti bulunmadığı yolundaki görüşüne gelince, bu nokta, bizim Yakın Doğu bunalımı ve Türk milletinin kahramanca mücadelesine karşı tutumumuzun hiç anlaşılmamış olduğunun kanıtıdır. Sayın Balfour'un bu konuya değinmesine teşekkür borçluyum çünkü böylece bir kez daha, Avrupa devletlerinin Rusya'nın Türkiye'ye karşı gerçek tutumu ve Yakın Doğu'da ortaya çıkan durum hakkında hemen hemen hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını ortaya koyuyor. Rusya Hükümeti, Türkiye'nin giriştiği savaşı egemen bir devlet olarak Türkiye'yi ve Türk halkının politik ve ekonomik bağımsızlığını Avrupa'nın büyük devletlerine teslim eden Sevr Anlaşmasına karşı, bağımsızlığı ve varolması için sürdürülen haklı bir savaş olarak

kabul ediyor. Bu savaşta Rus halkının bütün sempatileri Türkiye'den yanadır. Rusya'nın, Türk halkına kendi varlığını savunmada engel olmasına hakkı olmadığı gibi Rusya bunu zaten istemiyor. Aksine, Rusya son derece büyük bir ilgi ile bu mücadelenin gelişimini ve Türkiye'nin Anadolu'da kaydettiği başarıları izlemektedir.

Rusya Hükümeti, Yunanistan'a savaşı sürdürmesi için elinden gelen yardımı yapan, ayrıca diplomatik yolla her türlü desteği esirgemeyen Büyük Britanya'nın Rusya'yı, Türkiye'nin kendini savunmasını engellemediğinden suçlamaya kalkışmasını büyük bir hayretle öğrenmiştir ve bu hayretini saklamaya gerek görmemektedir. Rusya, iki ulusun boşu boşuna birbirini yok etmesine engel olmak için canla başla elinden geleni yapmaya hazırdı. Ama Rusya Hükümeti'nin bu yoldaki bütün girişimleri Büyük Britanya Hükümetince reddedildi. Rusya Hükümeti iki kez Türkiye'nin Cenova Konferansına çağrılması girişimlerinde bulundu, ama Büyük Britanya ve bağlaşıkları bu öneriyi reddettiler. Oysa Cenova Konferansı şu meşhur saldırmazlık kararının alınacağı, Yakın Doğu'daki durumun ayarlanacağı en elverişli yer olabilirdi. Barışın sağlanması için Rusya'nın harcadığı bütün çabalar boşa gitmiş ve Yunan-Türk savaşı kendi başına terkedilmiştir.

Alınan son bilgiler gösteriyor ki, gerek Türk, gerekse Yunan ulusuna son derece gerekli olan barış, Türkiye'nin savaşta kazandığı başarılar sayesinde daha da kaçınılmaz bir hale geliyor. Rusya, eskiden olduğu gibi şimdi de, Sevr politikasından vazgeçilmesi temeline dayanarak Ankara Hükümeti ile doğrudan görüşmelerin son derece önemli olduğuna inanmaktadır. Türk ulusuna ve bu ulusun bağımsızlığına yaraşır koşullar mutlaka olumlu bir sonuç alınmasına yardım edecektir. Türk ulusuna gerçek kardeşlik duygularıyla bağlı olan Rusya, Türkiye ile kendisine düşman olan büyük devletler arasında bir anlaşmanın yapılması için elinden gelen her şeyi yapmaya hazırdır.

Türk halkı, son zamanlarda, kendisi ile yenilmiş bir ulus gibi değil, eşit haklarla anlaşmaya varmak amacıyla kendini nasıl savunabildiğini bundan kuşku duyanlara açıkca kanıtlamıştır. Ne yazık ki İtilâf Devletlerinin güttüğü politika, Yakın Doğu çıkmazının barış yolu ile çözümüne ve hem Türk, hem de Yunan halklarını aynı biçimde sefalete boğan dünya savaşının son kalıntısının da ortadan kaldırılması yolunda ciddi bir şekilde yardım edeceğine fazla umut vermemektedir.

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan[4552]

İspanyol *La Libertad* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *Venedik Konferansı'nın toplanmasının artık zora girdiği ve Avrupa ile Türkiye arasındaki mevcut tüm sorunların genel olarak çözülmesi gerektiği aktarılmıştır. İngiltere'nin bütün Akdeniz donanmasının İzmir önlerinde olduğu ve radarda 6 İngiliz, 3 Fransız, 2 İtalyan ve 2 Amerikan savaş gemisinin olduğu bildirilmiştir*.[4553]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegelerin Yunan askerlerinin durumunu göz önüne alarak Venedik'te toplanacak konferansta faydalı bir sonuca ulaşılamayacağını düşündükleri ve bu nedenle de konferansın toplanmasına karşı oldukları ifade edilmiştir*.[4554]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngilizler ön bir toplantı yapılması gerektiğini ve bu toplantıda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının durumunun görüşülmesi gerektiğini düşünüyorlar*.[4555]

La Libertad ve *El Heraldo de Madrid* nam gazeteler yazıyorlar: *Sovyetler temsilcilerinin Ankara Vükela Heyeti başkanı Rauf Bey'e milliyetçi hükümetin son askeri başarıları nedeniyle bir tebrik mesajı gönderdikleri, mesajda İstanbul yolundaki engellerin aşılmasının öneminin vurgulandığı ve Karadeniz'in yeniden Türk-Rus gölü olmasının iki ülke arasındaki işbirliğini geliştireceği belirtilmiştir*.[4556]

13 Eylül 1922. *Il Giornale d'Italia*, Moskova hususî muhabirinin haberini neşretti. Muhabir, *Türk zaferinin komünist çevrelerde ve kamuoyunda yarattığı memnunluğu kaydettikten sonra, şu gözlemde bulunmaktadır: "Sovyet hükûmeti ile Ankara hükûmeti arasındaki münasebat zahiren daima*

[4552] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 499-502.
[4553] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
[4554] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
[4555] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
[4556] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 349.

meveddetkârane görünmesine rağmen uzun zamandan beri bârit ve endişeli bir şekil almıştır. Kemal Paşa hazretlerinin Ruslarla akdetmiş olduğu hususi itilâflara rağmen, Rusya ile daha ziyade uzlaşmaktan son derece ihtiraz etmekte ve her Rus teklifine karşı ihtiyatkâr davranmakta olduğu anlaşılıyor."[4557]

İspanyol *La Voz* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiltere, Fransız Hükümeti'ne bir nota göndererek, İstanbul'un ve Gelibolu yarımadasının savunulması için müttefik kuvvetlerine güvendiğini deklare etmiştir. Konuyla ilgili haberde, Fransız Bakanlar Kurulu'nun ileriki günlerde bir toplantı yaparak, Fransa'nın bu savunmada yer alıp almayacağına karar verecekleri ifade edilmiştir*.[4558]

14 Eylül 1922. *Ukrayna ile yapılan anlaşmayı teati için Harkov'a gönderilen, oradan Moskova'ya giden* TBMM Sinob mebusu Hariciye Vekâleti Vekili Doktor *Rıza Nur, Sinop yoluyla Kastamonu'ya geldi. Burada eğlenmeden Ankara'ya hareket eden Rıza Nur, Açıksöz'e verdiği demeçte, Ukrayna'da ve Rusya'da fevkalade karşılandıklarını, Rusların Türklere sevgisini görmekle bahtiyar olduklarını, bir ay Harkov'da, iki ay Moskova'da kaldığını, Moskova Elçiliği görevini kabul etmediğini, Rusya'da önemli kalkınma çabası gördüğünü, Enver Paşa'nın Buhara'da basmacılarla işbirliği yapıp taassubu tahrik ettiğini, fena halde yenildiğini, onun hareketinin Buhara'yı elli yıl geriye götürdüğünü, Cemal Paşa'nın Enver Paşa gibi olmadığını söyleyerek "Ruslar, Türk zaferi üzerine çok sevindiler" dedi*.[4559]

Mustafa Kemal, Latife Uşşakîzâde'nin ısrarlı talebi üzerine İzmir Göztepe'deki Uşşakîzâdelerin köşküne yerleşti. İkili, köşkte başbaşa/halvette kaldılar.[4560]

İspanyol matbuatı, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya resmî gazetesi *Izvestia*ya beyanatını alıntıladı: *Türkiye, Fransa ile siyasi ilişkilerin yeniden tesis edilmesini hararetle arzu ediyor, çünkü bağımsızlığını ve özgürlüğünü bu şekilde sağlayabileceğini düşünüyor ve buna inanıyor. Aynı sebepten ötürü, İtalya ve İngiltere ile de normal ilişkiler başlatmaya hazırız. Fransa ile iyi ilişkilerimiz, Fransız Hükümeti'nin Anadolu'da bizim haklarımızı tanımasıyla süratle temellendi*.[4561]

TİHF Merkez Komitesi el ilânı neşretti:

AMELE KÖYLÜ VE HALK MAHKEMESİNE

Türkiye amele ve köylüsünün bu üç senelik istiklâl mücadelesinde göstermiş olduğu fedakârlıklara ve çekmiş olduğu zahmetlere rağmen kendisinin ıslah-ı hali namına hiçbir harekette bulunmayan hükûmet nihayet amele ve köylünün kanı pahasına kazandığı muzafferiyet günlerinde bir amele ve köylü fırkasından başka bir şey olmayan HİF'nın feshine karar verdi. Fırka bu gayr-i kanuni ve memleketin menafii ile taban tabana zıt olan kararı protesto eder ve bütün amele ve köylü teşkilatlarından bervech-i âti hususatin icrasını talep eder: 1. Hükûmetin Fırkaya karşı aldığı şu vaziyeti protesto etmek,

---

4557 Ayın Tarihi, Birinci Kanun 1928 - İkinci Kanun, Şubat 1929, Sayı 57-58-59, *Dünya Muvacehesinde Yeni Türkiye*, s. 4231-4232; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 176, dipnot 179.

4558 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

4559 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671.

4560 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 311; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671. *Tek Adam* biyografisinin müellifi Şevket Süreyya Aydemir: "En mühimi İzmir'de. O Latife Hanım'ın Köşkü'ne misafir olduğu zaman ki, o bir hatadır. Çünkü Latife Hanım'ın ailesi köşkte yok. Babası yok. Atatürk'ün (bir kızın davetiyle) bu evi seçmesi hataydı. Olmuş. Fakat bir emr-i vaki olmuş ve zannetti ki Atatürk, bu böyle geçer gider. Fakat kadın onun peşini bırakmadı. Orada yazılıdır. Yakup ve Falih'e anlatmıştır bu emr-i vakiyi Atatürk. *Ben istemedim* demiş. *O benim yatağıma geldi*. O zaman daha genç Atatürk ne olsa. O hayatının en büyük hatası, hem de ızdırabı oldu. Kitapta [Salih Bozok'un hatıratında] da enteresan sahneler vardır." Arı İnan. (1997). (Haz.). *Tarihe Tanıklık Edenler* içinde (s. 269-270). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

4561 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

2. Fırkanın serbest ve kanuni bir tarzda çalışmasını hükûmetten istemek,
Yaşasın işçilerin hürriyet mücadelesi
Yaşasın işçi ve köylülerin fırkası olan HİF
Kahrolsun ezici ve emici siyaset
Kahrolsun mürteciler
[THİF Merkezi Umumi mühürü][4562]

THİF Kâtib-i Umumîsi Salih (Hacıoğlu), *THİF* Merkez Komitesinin oybirliğiyle tanzim ettiği protestonameyi İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine keşide eyledi:

Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetine
Merkez-i umumi arkadaş Nâzım vasıtasıyla heyet-i vekile reisi Rauf Bey tarafından hükûmetin kararı vechile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın feshedilmesine dair olan tebligata muttali oldu. Bu tarz-ı tebliğden şu anlaşılıyor ki hükûmet hiç şüphesiz Fırka aleyhinde kanuni bir surette hareket edecek cesareti kendisinde bulmadı ve Fırkanın temsil ettiği işçi ve çiftçi halk ile bütün dünya proletarya teşkilâtının galeyanını mucip olacak böyle bir hareketin icrasından tevakki zaruretini hissetti.
Hükûmetin bu gayrı-kanuni ve cebri bir hareketten başka bir şey olmayan teklifini merkez-i umumi münakaşa ettikten sonra bervech-i âti kararı vermiştir:
"Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" hükûmetin bu kararını bütün Türkiye'nin amele ve köylüsüne açıktan açığa ilan-ı harp etmiş gibi telakki eder. Türkiye amelesi bu üç senelik istihlas mücadelesinde memleketin hakim sınıflarına karşı olan cidalini menafi-i umumiye namına harbin sonuna bırakarak onlarla manevi bir sulh ahitnamesi aktetmişti. Bu üç sene zarfında amele ne grev ilan etti, ne yevmiyesini çoğaltmak istedi ve ne de sekiz saatten fazla çalışmayı reddetti. Bilakis bu milli istihlas mücadelesi namına onlar her türlü mahrumiyetlere katlanarak pek çok fedakârlıklar yaptılar ve yapıyorlar. Keza fevkalade istismar edilen ve edilmekte olan zavallı köylülerimiz üzerinde Fırkamız tarafından kendi refah ve saadetleri için -mahza milli harekât kuvvetlerini tenkis etmek maksadıyla- hiçbir tahrikât yapılmadı. Bilakis amele ve köylüye istinat eden ve onları temsil eden Fırkamız bu istihlas cidalinde tamamıyla hükûmete müzaheret etti ve bu müzaheretini gerek ordu ve köylüyü harp lehine tahrik ve tergib etmek ve gerekse bütün dünya amelelerini emperyalistler aleyhine tahrik etmek ve hatta hükûmetin maddi ve manevi müzaherete nailiyetini teshil etmek suretiyle fiilen icra eyledi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yalnız hükûmetin dahili siyasetine muhalif bulunuyordu. Çünkü hükûmetin dahili siyaseti o kadar fenadır ki böyle bir idare bugün hiçbir medeni hükûmette bulunamaz. Emperyalist devletlerin bile siyaset-i dahiliyelerinde ameleye müsaade ettikleri şeyleri Anadolu hükûmeti henüz kabul edemiyordu. (Sendikaların serbestîsi, serbestî-i kelâm, serbestî-i matbuat, işçi ve çiftçilerin serbest içtimaları, ilh...ilh.) Bundan başka Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kongresi men edilmek suretiyle taarruza maruz kaldı. Bütün bunlara rağmen Fırka Türkiye köylü ve amelesine sabır ve tahammül tavsiye etmekten ve istihlas mücadelesine bütün kuvvetleriyle çalışmasını söylemekten geri kalmadı.
Şüphesiz Fırkamız kitleyi teşkilâtlandırmak, sendikalar vücuda getirmek ve köylüler arasında çalışmaktan kendisini men edemezdi. Mahaza Fırka bir idarehane değildir. Ve Fırkanın prensipleri ufak bir grubun veya birkaç şahsın nazariyat ve mefkûresi değildir. Türkiye köylü ve amelesine sabır ve tahammül tavsiye etmekten ve istihlas mücadelesine bütün kuvvetleriyle çalışmasını söylemekten geri kalmadı.
Şüphesiz Fırkamız kitleyi teşkilâtlandırmak, sendikalar vücuda getirmek ve köylüler arasında çalışmaktan kendisini men edemezdi. Mahaza Fırka bir idarehane değildir. Ve Fırkanın prensipleri ufak bir grubun veya birkaç şahsın nazariyat ve mefkûresi değildir. Bu tarihi bir vaka, cihan-şumul bir akidedir. Herhangi bir yerde en az birkaç yüz veya birkaç bin nüfusluk ezilmiş ve ezilen köylü veya amele kitlesi mevcuttur, orada bu inkılâp ruhu doğacak ve orada kitleler, en şuurlu ve en fedakâr kimseler siyasi parti halinde teşkilatlanmak suretiyle hukuk ve menfaatlerini müdafaa edeceklerdir. Yüzlerce amele ve köylü kitlelerini kendi sıralarında ve kendi sancağı altında toplayan Fırka pek tabiidir ki ne hakim sınıfın arzusu ve ne de hükûmetin gayrı kanuni ve cebri emriyle inhilâl etmiş olmaz. O ancak bütün dünya Komünist partilerinin merkezi olan Üçüncü Enternasyonal tarafından fesholunabilir. Veya ne vakit ki bir memlekette bütün ameleler ve bütün köylüler imha edilirse o vakit orada komünist kalmaz ve komünist partisi olmaz.

[4562] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 300.

Eğer şimdiye kadar harici düşmanlara karşı olan mücadelede takip ettiğimiz yol henüz birbirinden ayrılmamışsa ve buna rağmen hükûmet Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını feshetmek istiyorsa bu şayan-ı hayret bir hareket olmakla beraber Fırka diğer mürteci memleketlerdeki (Yunan, İstanbul...ilh) komünistlerin başına getirilen felakete hazırdır. Madem ki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası böyle bir tehdit karşısındadır, o bu halkçı hükûmetin, bu köylünün efendi! olduğunu ilan eden hükûmetin maskesini atar ve hükûmetin uzattığı düello davetnamesini kabul eder. Hakim sınıf hükûmetinin vaziyeti esasen gerek Türkiye köylü ve amelesi ve gerekse bütün dünya amele ve köylüsü nazarında malum idi. Hükûmet ise bugün Fırkayı feshetmek istemekle bütün bunlara karşı ne olduğunu bir daha ispat etmiş oluyor. Buna nazaran hükûmetin bizim dostlarımız ve bütün Şarkın istihlası taraftarı ve her türlü istilanın aleyhtarı olan Yunan komünistlerini hapse atan Yunan Kralından ne farkı kalır? Bu vechile Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle İstanbul komünistlerini tazyik eden Sultan hükûmeti arasında bir fark kalmış olur mu? Hükûmet bilmelidir ki Üçüncü Enternasyonale merbut olan bir fırkaya ilan-ı harp etmek demek Üçüncü Enternasyonale ilan-ı harp etmek demektir. Muhtemeldir ki Üçüncü Enternasyonale karşı cidal açan Avrupa kapitalist devletleri Büyük Millet Meclisi hükûmetine bazı şeyler öğretebilir. Bizim Marksistman terbiye olmuş Fırkamızca Türkiye istihsal kuvvetlerinin inkişafına ve sınıflar arasındaki münasebata göre memlekette komünizmin tahkiki için henüz bir zemin yoktur! Bundan dolayı Fırkamız asgari bir tarzda işçi ve çiftçi kitleleri arasında -onların menafiini korumak maksadıyla- çalışacağını ilan etmişti. Bu mesaisi bervech-i âtidir:

1. Amele için sekiz saat çalışmayı kanunen kabul ettirmek, 2. Kolektif kontoratolar vücuda getirmek, 3. Amele ve memurlar yevmiyesinin derecatının sendikalar tarafından tespit ve tayini, 4. Sendikaların, grevlerin, içtimaların, amele partilerinin ve matbuatın serbestisi, 5. Köylülerin menafiine muvafik mali ve iktisadi ıslahat icrası, 6. Jandarma ve polisin yerli halk milisleriyle tebdili.

Bütün dünya bilmelidir ki Fırkamız bu ana kadar bu nokta-i nazarları takip etmiş ve hiçbir zaman bu vaziyetinden bir santim geri gitmez. Çünkü bunlar çalışan halk kitlelerinin en tabii, en meşru haklarıdır. Hal ne olursa olsun Fırkamız milli istihlas harekâtına müzaheretinde devam edecektir. Hükûmetin kararına karşı ise şiddetle protesto ederek merkez-i umumi beyan eder ki:

1. Bu zecri muamele Komünist Enternasyonal vasıtasıyla bütün cihan amele partilerine bildirilecektir.
2. Köylü ve ameleye hükûmetin bu tecavüzünü unutmamalarını ve onunla mücadeleye hazırlanmalarını ihtar edecektir.
3. İşbu kararını bütün Avrupa Komünist gazetelerinde neşrettirecektir.

Eğer burjuvazi memleketin dahilinde kendi menafiini müdafaa için harici burjuvazinin muavenet ve müzaheretine nail olacağını düşünürse, eğer bir ecnebi burjuva kuvvetinin yardımıyla memleketin amele ve köylüsüyle mücadele edebileceğini düşünürse, eğer bütün dünyadaki burjuvalar arasında böyle bir tesanüt mevcut ise iyi bilinmelidir ki bütün memleketlerin proletaryası arasında ve bütün bunların siyasi şuabatı meyanında da hakiki ve kuvvetli bir tesanüt ve mütekabil bir müzaheret mevcuttur. Buna kanaat etmek için üç senelik milli inkılâp tarihimizi gözden geçirmek kâfidir. Avrupa proletaryası gerek Türkiye'nin ve gerekse bütün Şarkın işçi kitlelerinin harici ve dahili ezici kuvvetlerden istihlasına er geç müzaheret edecektir.

Merkez-i umumi hükûmete bu son mühlik kararını tatbik etmeye cüret etmemesini ihtar eder. Eğer bu mücadeleye başlarsa gerek tarihin ve gerekse bütün işçi ve çiftçi halkın önünde bütün mesuliyet hükûmete ait olacaktır.

Yaşasın Türkiye'nin tam istiklâli
Yaşasın Türkiye köylü ve amelesinin cihan proletaryasıyla olan sarsılmaz tesanüdü.
Kahrolsun sultan, kahrolsun dahili irtica.
Yaşasın Üçüncü Enternasyonal.

Bu karar ittifak-ı ârâ ile kabul edilmiştir. 14 Eylül 38/922
Merkez-i umumi kararıyla:
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Katib-i umûmisi

Salih Hacıoğlu[4563]

İspanyol matbuatı yazıyor: İngiltere ve Fransa hükümetleri, *Doğu sorununu çözmek için konferansın en kısa süre içerisinde toplanması konusunda hemfikirdir* ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi *Harding, müttefiklerin Türk ve Yunan hükümetleri ile görüşmeden önce kendi aralarında müzakereler yapması konusunda da Fransız ve İtalyan hükümetleri ile uyum içerisinde*dir.[4564]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. *Venedik Konferansı'nın toplanma sürecinin hızlandırılması konusunda Schanzer'in talebini, Fransa'nın kabul ettiği ancak İngiltere'nin hâlihazırda bu konferansın toplanmasını faydalı bulmadığını ve Yakın Doğu'da durum istikrarlı bir hal alana kadar beklenmesi gerektiğini bildirdiği aktarılmıştır*.[4565]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Sovyet Rusya, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği notada, Türk Başkenti'nin ve Boğazları'nın İtilaf güçleri tarafından kontrol edilmesini protesto etti. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin bu durumu kabul etmeyeceğini bildirdi. Ruslar, bağımsızlık mücadeleleri boyunca Türkleri destekledi. İstanbul ve Boğazlar meselesi Rusya dikkate alınmadan çözülmeyecektir*.[4566]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Fransız bakış açısına göre Türklerle anlaşma konusunda atılabilecek tek adımın Ankara hükümetinin daha önceden müttefiklere bildirdiği haklı taleplerinin kabul edilmesi olduğu ve bu fikrin Paris'teki İngiliz büyükelçiliğine bildirildiği aktarılmıştır*.[4567]

15 Eylül 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Türk Sovyetler Komiserliği başkanı da Ankara'dan Moskova'ya bir telgraf göndererek, Osmanlı milliyetçilerinin dostluğunu bildirmiş ve telgrafta "bu muzaffer barışın Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk bağlarını sıkılaştıracağını" ifade etmiştir*.[4568]

16 Eylül 1922. İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, *"Kemal'in İması" başlıklı* haberinde *Rus Ordusu'nun Ankara Türklerine İstanbul'a saldırmak için yardımcı olacağı, Ankara Hareketi'nin başladığı günden beri Rusya ile Ankara'nın yakın ilişki içinde olduğu ve Rus yetkililerinin Mustafa Kemal'e yardım ettiği belirtilmiştir*.[4569]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor: *Yunanlıları bozguna uğratarak İzmir'i ele geçiren Kemalist Hükümet, zaferden sonra büyük devletlere barış için Türkiye'nin şartlarını içeren bir nota göndermeye hazırlanmıştır: "Edirne ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi ve müttefiklerin İstanbul'u boşaltması." Eğer bu şartlar kabul edilirse, Türkler boğazlarda serbest geçiş garantisi verecektir*.[4570]

17 Eylül 1922. THİF Kâtib-i Umumîsi Salih (Hacıoğlu), TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine protestoname keşide eyledi:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası merkez-i umûmi
Kitabet şubesi

Aded: 58

4563 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 20, Klasör No: 26_36, Belge No: 60-63 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 302-304. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4564 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

4565 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

4566 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261.

4567 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245-246.

4568 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 349.

4569 The Daily Express, 16 September 1922, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 205.

4570 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.

17/9/922

Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine

13 Eylül 38/922 tarihinde arkadaş Nâzım'la Fırkanın kendi kendisine infisahını aksi takdirde hükümetin kararı vechile cebren feshedilerek takibat icra olunacağına dair tarafınızdan yapılan şifahi tebligat ve verilen yirmi dört saatlik kısa bir müddet üzerine memleketin hal ve istikbal menafiiyle şiddetle alâkadar olan bu mesele hakkında makul bir cevap verilebilecek vakti kazanmak için fırkanın terk-i faaliyet ettiğini şifahi olarak arkadaş Nâzım size iblağa memur edilmişti. Badehu keyfiyeti dûr u dirâz tetkik ve münakaşa eden merkez-i umumi hükûmetin bu fesih teklifi ve kararını memleketin menafi-i âliyesiyle gayr-i kabil-i telif buldu ve âtide hülasa edilen kararları verdi:

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üç beş kişinin fırkası olmayıp Marksist bir zihniyetle terbiye olan Türkiye amele ve köylüsünün fırkası olduğundan merkez-i umuminin onu feshedebilmek salahiyeti olmadığı gibi o ne hakim sınıfın arzusu ve ne de hükümetin emriyle feshedilmiş olamaz.

2. Hükümet cebren Fırkayı dağıtmaya ve feshederek tevkifat / takibat-ı kanuniye icrasına teşebbüs ederse o vakit merkez-i umumi bundan tevellüt edecek bütün mesuliyetin hükûmet-i hazıraya ait olacağını beyan eder.

3. Üç seneden beri devam eden milli istihlas ve istiklâl cidalinde hükûmete her türlü müzahereti icradan bir an geri durmayan vazife-i nihaîye kadar aynı siyasette devam edecek olan firka cebri bir fesih karşısında bulundurulursa serbesti-i harekâtını muhafaza eder.

4. Aynı zamanda Fırka Türkiye köylü ve amelesinin teşkil ettiği bir fırka olduğundan ona reva görülecek şu işitilmedik muameleyi merbut olduğu Üçüncü Enternasyonale ve onun vasıtasıyla da bütün dünya Komünist partileri ve amele teşkilâtlarına iblağa mecbur olacaktır.

5. Merkez-i umumi hükûmetten gayrı kanuni olan bu teklifini ve Fırkanın feshi hakkındaki kararını geri almasını ve Fırka ile hükûmet arasında vukua gelen bu son hadisenin gayr-i varid addedilmesini teklif ve Fırka kanuni faaliyetinde devam etmekte olduğunu arz eyler.

Kâtib-i umumi
Salih Hacıoğlu[4571]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Rusya Dışişleri Komiseri, İngiltere Uluslararası İlişkiler Sekreterine bir not gönderdi. Notta Türkiye ve Sovyet Rusya arasında 1921 yılında yapılan antlaşmaya göre İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın tüm ticaret gemilerine açık olduğunu, Rusya'nın Karadeniz'deki komşularının çıkarlarını düşündüğünü ve bu konuya bölgeye uzak ülkelerin karışmaması gerektiğini belirtti. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın içinde bulundukları kötü şartları kahramanca değiştiren Türklere karşı sempati ile baktığını, Rusya'nın Türklerin Anadolu'da kazandığı zaferden dolayı mutlu olduğunu, Türkiye ile derin kardeşlik bağlarını, Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması ile daha da güçlendireceklerini düşündüğünü ifade etti*.[4572]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Sovyet Hükümeti, İstanbul, Edirne ve Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi için her alanda Türk Hükümeti'ni yüzde yüz desteklediğini yineledi. Rusya'nın Boğazlar'ın tam bağımsızlığı ile ilgili talebindeki ısrarı, Milliyetçiler'den bile fazla*dır, *Türk sularının, İngilizler tarafından kontrol edilmesine şiddetle karşı çıkıyorlar ve Boğazlar'da eşit haklara sahip olmayı istiyorlar*.[4573]

[4571] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 20, Klasör No: 26_36, Belge No: 70 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 304-305.

[4572] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 262.

[4573] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 262-263.

19 Eylül 1922. *İngiliz Amirallik Dairesi; Akdeniz Donanma Başkumandanı'na, Milliyetçilerin Yunanlara karşı Bolşeviklerden üç denizaltı aldıklarını ve muhtelif gemileri İtilaf Devletlerine karşı kullanabileceklerini ileterek Boğazlarda ve Karadeniz'de bu tür şüpheli deniz taşıtları bulunması halinde batırılmalarını emretti. Bunun üzerine Akdeniz Donanma Başkumandanı; Milliyetçilere askerî malzeme taşıyabileceği ya da onların hizmetine girebileceği düşüncesiyle İstanbul ve Çanakkale'den Akdeniz'e hiçbir geminin gidişine onay verilmeyeceğini açıkladı*.[4574]

Moskova'daki İngiliz Ticaret Temsilcisi R. M. Hodgson, 19 Eylül'de Radek'le görüştüğünü Curzon'a bildirerek Radek'in, Sovyetlerin İngiltere ile anlaşarak Türklerin Avrupa'ya geçmelerini ya da Çanakkale Boğazını ellerine geçirmelerini önleyebileceklerini söylediğini belirtir.[4575]

*İzmir'de, Fransız yüksek komiseri General Pellé, Mustafa Kemal'le görüşü*yor.[4576] Pellé, *Boğazlardaki tarafsız bölgeye ilerlememesini rica etti*.[4577]

Kontrollü Büyük Taarruz. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yle mülakat ediyor. Ahmed Ferid, *Mustafa Kemal'in Boğazları geçmeyeceğine dair kararını resmî olarak* tebliğ etti.[4578]

İzvestiya gazetesi, İngiliz liberal eğilimli *Manchester Guardian* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Yakındoğu sorunları ve Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı bir konferans düzenlemek düşüncesi tam bir anlamsızlıktır. Var olan Rus hükûmetinin Avrupa devletlerince şimdiye kadar biçimsel olarak tanınmamış olması bize tam bir saçmalık olarak görünmektedir. Rusya, Boğazlarda herhangi bir başka devletten çok daha büyük ölçüde ilgilidir. Rusya'nın tüm çıkarlarının hesaba katılmadığı hiçbir uzlaşma doyurucu ve sağlam olamayacaktır*.[4579]

Pravda gazetesi, İngiliz *Daily Herald* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Rusya'nın katılmadığı bir Yakındoğu konferansı akılsız bir girişim olacaktır. Zira Rusya'nın imzalamadığı ve onun uyması zorunlu olmayan bir Boğazlar antlaşması hiçbir gerçek önem taşımayacaktır*.[4580]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Moskova'dan alınan bilgilere göre, Sovyet ordusu kumandanı Kameneff, kısa süre önce iki Bolşevik bölüğü ile birlikte Moskova'dan ayrılarak Kafkasya'da Batum civarına gitmişti ve İstanbul'a yürümeye karar vermeleri durumunda Rus ordusu, Türklere yardım etmeye hazırdı*r.[4581]

20 Eylül 1922. Britanya Dışişleri Bakanı Lord *Curzon ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, bunalıma* [Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi akabinde TBMM Hükümeti ordusunun Boğazlar mıntıkasına ve Trakya'ya girmesi ihtimaline] *karşı aralarında bir çözüm bulmak üzere Paris'te toplanırken, bir yandan da İtilâf özellikle Fransa, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal ve hükümet üyelerine karşı yoğun bir barış saldırısına girişirler. Curzon ve Poincare, 20 Eylül'de yaptıkları ikinci görüşmede,*

4574 Amirallik Dairesi'nden Akdeniz Donanma Başkumandanlığına 19 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 455; Akdeniz Donanma Başkumandanlığı'ndan Amirallik Dairesi'ne 19 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 461; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 401.

4575 *Documents on British Foreign Policy*, Seri I, Cilt XVIII, 1972, Belge No. 38, Hodgson'dan Curzon'a, 20 Eylül 1922; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.

4576 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.

4577 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 339.

4578 20 Eylül 1922 tarihinde saat 11.00'da Poincaré'nin başında bulunduğu Fransız heyeti ile Curzon'un başında bulunduğu İngiliz heyeti arasında Quai d'Orsay'da yapılan toplantı tutanağı, FO, 424/254, No. 523; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 410.

4579 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.

4580 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.

4581 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 533.

toplanacak olan konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya'nın çağrılmasını öngörürler ancak Rusya'dan hiç söz etmezler. Amaç, konferansta oluşabilecek bir Türk-Sovyet cephesini önlemektir.[4582]

Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'e rüşvet-i kelâmcı telgraf gönderdi:

Paris'te M. Franklin-Bouillon'dan İzmir'de Ekselâns Mustafa Kemal Paşa'ya

Pek vahim durum dolayısıyla ayın 21'inde yola çıkıp İzmir'e gitmeye karar vermiş gibiyim.

Yüksek basiretinizi ve yurtseverliğinizi hatırlayarak ve sınav günlerinde perçinlenmiş yıkılmaz dostluğunuza da dayanarak, görüşmemizden ve bütün ihtimalleri gözden geçirmemizden önce, hiçbir askerî harekete karar vermemenizi ve hatta hiçbir notayı kesin biçimde cevaplandırmamanızı yalvarmama izin veriniz.

Dostunuz
(imza) Franklin Bouillon
Poincaré

Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'a cevabî telgraf gönderdi:

Mareşal Mustafa Kemal Paşa'dan İzmir'de Fransız Başkonsolosuna

Nazik mektubunuza teşekkür ederek aşağıdaki cevabımı Mösyö Franklin Bouillon'a lütfen iletmenizi dilerim.

"Dışişleri Bakanlığı, Paris

Çabuk geleceğinizi umarak sizi bekliyorum."

Dostunuz
Mustafa Kemal[4583]

21 Eylül 1922. İtalyan *Il Giornale d'Italia* gazetesi "Paris toplantısı-Doğudaki anlaşmazlığa dair-İtalya'nın çıkarları" başlıklı haber neşretti. Fransız ve İngiliz *karşıtı* muhabir G. E. Bacchini'nin belirttiğine göre *birçok gözlemci, birkaç gün içinde İstanbul'un Kemalistler ve Bolşevikler tarafından işgal edileceğini öngörüyor*.[4584]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 529 numaralı telgraf gönderdi. Rumbold, Yugoslav mümessiliyle mülakat etmiş ve onu, *Fransız ve İtalyanların Milliyetçilere büyük oranda silah ve cephane satmak suretiyle dolaylı destek sağladıklarına dair ikaz* etmiştir.[4585]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransız Bakanlar Kurulu başkanı, Lord Curzon'la yapılan görüşmenin ardından 20 Eylül'de bir basın açıklaması yapmıştır. Açıklamada, görüşmenin oldukça samimi bir şekilde geçtiğini ve Doğu sorununun çözümüne ilişkin fikir alışverişi yapıldığını bildirmiştir. Lord Curzon ilk dakikadan itibaren, Fransa'nın Çanak'taki askerlerini çekmeye hakkı olmadığını iddia e*tmiştir. *Başkan, Fransa'nın ne savaş ne de kavga istemediğini, Balkanlarda en hızlı şekilde bir barış yapılması gerektiğini, Sovyetlerin Romanya ve Polonya çevrelerine asker yığmaya başladığını ve Sovyetlerle Bulgaristan'ın henüz barış imzalamadıklarının dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir*. *Ayrıca düzenlenecek olan konferansla ilgili olarak, Türklerin katılmak istemesi durumunda, konferansın Venedik'te olacağını, eğer*

[4582] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.
[4583] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 282-283.
[4584] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 291, dipnot 11.
[4585] Rumbold'dan Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 529; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.

Türklere daha uygun bir yer varsa konferansın orada da yapılabileceğini ve bu konferansta Sevr Antlaşması'nın tamamen yenileneceğini de sözlerine eklemiştir.[4586]

22 Eylül 1922. Müttefik dışişleri bakanları Curzon, Poincare ve Sforza içtima ediyorlar. Konferansın *sonunda, Ankara Hükümeti'ne yapılan çağrıda da "Boğazların sürekli serbestliğinin sağlanması için garantiler" den sözedilmektedir*.[4587]

Mersin'deki Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) mümessili Raevski, *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor gönderdi. 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi, Fransa'nın Suriye'deki mandater hakimiyetini siyaseten ve iktisaden kuvvetlendirmiştir. Kemalist yönetim, Suriye'deki istiklâlci millî hareketleri Fransa lehine yatıştırmaktadır:

> [..] Kesin bir ataerkil kabile yaşamının hakim olduğu, göçebe uyrukların kendi şeyhleri ve hocalarından başka kimseyi ve hiç bir şeyi kabul etmediği, Beyrut'ta işçi birliğinin başında işçilerin kendisine körü körüne boyun eğdiği demiryolları müdürünün bulunduğu Suriye'ye ve Mezopotamya'ya 21 şartla ve sınıf savaşı programıyla gidilemez. Şimdi de Kilikya'daki duruma, çalışma perspektiflerine, Suriye'deki ve Mezopotamya'daki güncel duruma, oradaki perspektiflere değineceğim. Fransa'nın etkisi, elbette ki, gitgide artıyor. Önceleri güç toplamak ve kimi çıkışlarda bulunmakla uğraşan Fransızlar artık kendilerini duruma tamamen hakim hissediyor. Kilikya Fransızların Türkiye ile, ulusal devrim ile Suriye arasındaki tampon bölgesi, Fransız sermayesinin sömürgesidir. Kilikya her şeyden önce bir pamuk diyarı olduğu ve Fransızlar en başta, elbette ki, pamuk tarlalarını ele geçirdikleri için, haklarını yemeden onların bu işi çok mükemmel başardıklarını ve bölgede pamuk üretimini geliştirecek en iyi şekilde yaptıklarını söylemek gerekir. Ekteki bir başka raporda bütün bu konulara çok daha ayrıntılı şekilde değineceğim. Şimdi belirtilmesi gereken şu ki, Küçük Asya Fransa'ya sloganı kararlılıkla ve başarıyla uygulanıyor. Bu bölgede sanayi alanındaki büyüme kaçınılmaz olarak işçi sınıfının nicel olarak artmasına yol açacak ve sömürgeci sömürü yöntemleri ve sendikal çalışmalar, proletaryanın faaliyet düzeyi ve alanına uygun bir sınıf olarak oluşmasını getirecek. Ekonomik ve politik organları daha gelişkin ve daha ciddi biçimler alıyor. Örneğin, yakına gelince onların Adana'da yeteneksiz albay Felijyö'nün başkanlığında bir ekonomi bürosu vardı. Şimdi bu ekonomi bürosu bir uzmanlar kurulunun da bağlı bulunduğu Ekonomi Komisyonuna dönüştürüldü. Bu Ekonomi Komisyonu'nun başında kuşkusuz zeki biri olan ve Fransız-Rus ittifakının ateşli taraftarı görünen (belki yalnız sözde) Fransız misyonu başkan yardımcısı Lenisyö bulunuyor. Yeni Ekonomi Komisyonu'nun dört seksiyonu var: Sekreterlik, politik seksiyon, doğal zenginlikler bölümü ve sanayi-tarım seksiyonu. Komisyonda uzmanlarla birlikte toplam 12 kişi çalışıyor. Bütün girişimler buradan geçecek ve bu organ bir tür ekonomik planlama ve uzmanlık komisyonu rolü oynayacak. Bu kuruluş önüne büyük görevler koyuyor, etki ve faaliyetlerini bütün Anadolu'ya yaymayı planlıyor. Fransız etkisiyle savaşmak, maalesef, bizim gücümüze göre değil. Çünkü bizim ekonomi organlarımız öyle bir durumda ki, Türkiye'ye her hangi bir ölçüde dikkat ayırma olanağından yoksun bulunuyor. Böyle bir olanak bulsalar bile, bu öyle biçimlerde oluyor ki, ülke yaşamını ekonomik bakımdan etkilemek şöyle dursun, bu biçimler Türk ticaret burjuvazisini bize karşı soğutuyor ve Sovyet Rusya'ya karşı en kötü ajitasyon rolü oynuyor. Örneğin, kimse sandıksız gazyağı almazken, Mersin limanına 35 bin Pud [*1 pud=16,3 kg*] sandıksız Rus gazyağı gönderiliyor. Gazyağı 4 ay orada kalıyor, çok kötü ambalaj yüzünden % 10'u ziyan oluyor ve bütün bunlar olurken Dış Ticaret dergisinin 10-cu sayısının sayfalarında gerçek rakam 25 bin Pud abartılarak, gazyağının Anadolu'da olağanüstü bir başarıyla satıldığı yazıyor. Beş yüz fıçı olarak gönderilen çimentonun ambalajı o kadar kötü ki, Vneştorg yetkilisinin deposuna ancak 150 fıçı getirilebiliyor. Bunlar ufak şeyler gibi görünebilir, ama aslında her şeydir. Bir yandan altın yedeğimiz bidonlardan gazyağı ve fıçılardan çimento şeklinde akıp gidiyor, öte yandan bütün bunlar Türk ve yabancı ticaret burjuvazisinin gözleri önünde olduğuna göre, Sovyet Rusya'ya karşı ajitasyon malzemesi oluşturuyor. Bu koşullarda ve biz sefalet içindeyken Fransız etkisine karşı savaştan başarıyla çıkmamız beklenemez. Türk ordusuna silah yardımı Fransızların Türkiye'deki konumunu güçlendiriyor. Adana ve Mersin'deki zafer geçit resmi bunu Fransız misyonu ve konsolosluğu önündeki alkışlarla doğruluyor. Fransa'nın orada tam zaferi için geniş Türk yığınlarının bu ruh halinden yararlanmasını yalnızca Kilikya'daki Fransız politika yöneticilerinin yeteneksizliği ve Avrupa görüşmelerinden korkusu önledi.

[4586] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 379.
[4587] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.

Fransızların satın almadığı tek memur yok ve bu yüzden aydınlar ve toplum adamları arasında çalışmak son derece zor. Ama, buna karşın biz burada çok önemli bir iş başardık ve sonuçta halkçı unsur tamamıyla bizim etkimizde bulunuyor. Ulusal şair Mehmet Emin [*Yurdakul*] Beyle temasımızı vurgulamamız da çok önemli. Birçok proleter şairi Türkçe'ye çevirmenin yanı sıra, sipariş üzerine o *Bey* ve *İngiltere'ye Hitabe* gibi mükemmel açık ajitasyon şiir ve destanları yazıyor. Bundan başka, benim verdiğim görev üzerine Mehmet Emin Bey şimdi *Şark Destanı*'nı yazıyor. Destanda Batılı emperyalistlerin Doğudaki zulmü çok renkli bir şekilde anlatılıyor ve eser Doğu halklarına yerlilere karşı kurşuna acımayan ve evlere ahlâk bozukluğunu getiren Avrupalı "medeniyet yayıcılarına" karşı başkaldırma çağrısıyla bitiyor. Eserin son bölümü Doğu Halkları Kurultayı'na adanmış olacak. Eğer başarılı olursa, umarım, Moskova basılıp Doğuda dağıtılması ve yaygınlaştırılması için elden geleni yapacak. Basın değişken ve politik duruma göre bir bizden bir Fransızlardan yana oluyor. Mersin'de çıkan *Doğru Öz* gazetesinin editör ve yayımcısı Ata Bey vilayet komitesinin başkanı olduğu için gazete doğal olarak bizim merkezi vilayet organımız durumuna geldi ve belirli gelişmeler sonucunda Yakındoğu için bir dış gazete haline de dönüşebilir. Uygun bir kombinezon sayesinde vilayet komitesi üyesi Hilmi ikinci bir Mersin gazetesi olan *Yeni Mersin*'in editörü oldu ve bu husus bize bu gazete üzerinde tam etki sahibi olma fırsatı sağladı. Eğer Adana'da çıkan Hayat gazetesi ile görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa, Kilikya basınının tamamıyla bizim etkimizde olduğunu söyleyebiliriz. Yakın bir zamanda Doğuda Ulusal Hareket, Türkiye'nin doğrultusu, aydınlar, köylülük, ülkenin ekonomik gelişmesi ve işçi sınıfının teşkilatlanması konularında bir yazı dizisine başlıyorum. Bizim komünist "dostların" yaratıcılığına güvenme şansım düşük ve bu yüzden Rus yoldaşları, bu arada Rus konsolosu Gorni yoldaşı da bu işin içine çekerek, her şeyi kendim yapmak durumundayım. Yukarıda niteliklerini sıraladığım Vilayet Komitesi'ni işe koştum, rolleri paylaştık: Ata - gazete ve aydınları etkileme (halkçılar partisi), Hilmi - diğer gazetenin editörü, bütün bölgede gençlik birliklerinin ve öğretmen sendikalarının teşkilatçısı, Bekir - Adana'ya gidiyor, orada fabrikaya giriyor, sendika teşkilatlanmasında ve işçi sınıfının görevleriyle ilgili propaganda yapıyor. (Bu arada, Bekir başarısız kalan Şuayip'in yerine Suriye'ye gönderilmişti, ancak bu konuyu Suriye'ye değinirken daha sonra ele alacağım). Rauf Bey hükûmeti eliyle Türk burjuvazisinin, kuşkusuz, Batı sermayesinin etkisine taviz olarak Türkiye komünist partisine karşı savaşı, elbette ki, buraya da yansıdı. Hepimiz polisin çok dikkatli "kaygısına" maruzuz. Polis komünistlerin katılımıyla büyük kalabalıkların toplanmasına izin vermiyor. Konsolosluk binasında yapılan ilk toplantı sırasında bina ajanlar sardı. Herkes karanlıktan yararlanmak için çok geç dağıldı ve her ihtimale karşı, gazete için konsolostan bir mülakat alma işi de ihmal edilmedi. Ata hakkındaki malûmat doğru çıkmazsa, muhtemelen, tutuklamalar olacak. Ama, şimdilik burada işler ilerliyor. Gazeteler kampanyası, aydınların örgütlenmesi ve fabrika ve işletmelerden temsilcilerin 5 Ekim'de konferansa çağrılması, yakın gelecekle ilgili planımız işte bundan ibaret.

Burada, elbette ki, sendika hareketi yok. İlk mektubumda yazdığım gibi, burada işçilerin birliği daha çok kardeşliğe dayanıyor, sınıfsal olmaktan çok, dinsel amaçlar güdüyor. Bu birlik biçimi bile tam biçimlenmiş değil. Çoğu kez bugün varolan bir birlik, yarın yok oluyor. Bazen onları kendi adaylarının yerel idarede başarısını sağlamak için ticaret temsilcileri örgütlüyor. Açık ki, bu koşullarda söz konusu kardeşlikleri sınıf teşkilatının her hangi bir biçimini olarak görmek bir hayale kapılmaktır. Sendika hücreleri kurmak kon- feransın görevi. Konferans sonucunda Güney Sendikalar Bürosu oluşturulmalı, Kilikya ve Türkiye işçilerini sınıfsal sendika teşkilatlarında örgütlenme çağrısında bulunulmalı, normal bir tüzük ve asgari programın hazırlanması ve Profintern kongresine bir delegenin seçilmelidir. Hazırlık çalışmalarına başlandı ve 5 Ekim'de konferansın, elbette ki, gizli olarak yapılması gerekiyor. Burada bir süre önce oluşturulan hamallar birliği yenibaştan düzenleniyor, komünist Lütfi Bey yönetime alınıyor. Bütün kollarında toplam 300'e yakın kişinin söz konusu olduğu demiryollarında da çalışmalara başlandı, ancak demiryollarının Fransızların olması, çalışanların çok farklı, yani Hıristiyanların Türklerden çok olması ve çok iyi maaş almaları, buradaki çalışmaları zorlaştırıyor. Şöyle ki, konferans sendika çalışmalarımızın ilk temel taşı olacak. Şimdi Suriye'ye gelelim. Suriye'deki çalışmaları engelleyen birçok husus var ve bunlardan biri Şuayip'in başarısızlığa uğraması. Ben size bir telgraf çekerek bir yandan Şuayip'in başarısızlığını bildirmiş ve öte yandan buradaki illegal çalışmalar için mükemmel Fransızca bilen, Türkçe ve Arapça konuşan bir yoldaşın gönderilmesi gerektiğini yazmıştım. Türk yoldaşlarla çalışmak ve herhangi bir başarı elde edileceğini ümit etmek, şimdiye kadarki hatalarımıza bir yenisini eklemek olacaktır. Bundan hemen vazgeçmeliyiz. Tamamen hazırlıksız, politik disiplinden yoksun Şuayip'e (TKP'nin % 95'i öyle, Bekir ise ondan kötü değilse bile, ondan daha iyi de değil) Suriye'de komünist partisi teşkilatlandırma ve Fransız işgalinin ortadan kaldırılmasının hazırlık çalışmaları gibi son derece ağır ve büyük görev veriliyor. Ve bizim şerefli kahramanımız neredeyse her köşe başında Komünist Enternasyonal ve Rus konsolosluğuyla

ilişkilerinden bahsediyor, Türkiye-Suriye anlaşmasını imzalamak üzere Türk hükümeti adına Suriye'ye gelen Muhittin Paşa ile görüşme sağlıyor (Muhittin Paşa atılgan bir saltanatçı, Fransız yanlısı olduğunu gizlemeyen bir Fransa taraftarı, Ankara hükümeti adına Suriyeli asileri Fransız dostlara karşı başkaldırmamaya çağıran biri), ona komünistlerin Doğudaki görevlerini anlatıyor. Bütün bunların yanı sıra, %90'ı Fransız istihbaratınca ve Türk hükümetinin Suriye'deki gizli teşkilatı tarafından gönderilen Suriye Komünist Partisi'nin yeni üyelerini etrafında topluyor. Mersin'e ve Ankara'ya gönderilen raporların önce Fransız karşı istihbaratının elinden geçtiğini belirtmek, yeterli olsa gerek. Üstüne üstlük, Haziran ayı sonunda Şuayip Rus komünistleriyle görüşmeler için buraya Suriye komünistlerinden bir heyet gönderiyor. Ben Suriyelilerle görüşmedim, ancak etraftan onların Fransız ajanı olduğunu öğrendim. Şuayip hakkında değerlendirme için bu olguların yeterli olduğunu umuyorum. Bu değerlendirmeyi yapma işini ise, sayın yoldaş, size bırakıyorum. Bütün bunlardan açıkça ortaya çıkan bir şey var: Hatalarımızı hiçbir surette tekrarlamamalıyız. Eğer Yakındoğu'da ulusal hareket örgütlemek, ayrı ayrı Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı ayaklanması söz konusu edilecekse, bu iş için kuşkusuz ki, en azından başta gelen devrim ekollerinden Rus devrim ekolünden geçmiş uygun yoldaşların gönderilmesi gerekir. Suriye'deki durum ve şartlar şöyledir: Ankara hükûmeti Fransızların Suriye üzerindeki mandasını kabul ediyor, Türkiye-Suriye anlaşması, doğrusunu söyleyecek olursak, Fransa-Türkiye anlaşması imzalanmış, Suriye isyan hareketi çok zayıflamış ve bir süre için parti gruplarında karışıklık yaratmış bulunuyor. Fransız-Türk anlaşmasının metni henüz elime geçmedi, ama, en başta da her zaman temel sorun olan gümrük sorunuyla ilgili kimi maddeleriyle tanışma fırsatım oldu. Suriye'nin önceleri bütün kökleriyle İngiliz ekonomisinin bünyesine bağlı olduğunu dikkate aldığımızda, Fransa'nın işgaliyle oluşan Suriye-Türkiye sınırı ve uygulanan yüksek gümrük resmi Suriye'nin kuzey kesiminde zanaatçıları, tüccarları, küçük burjuvaları son derece zor durumda bıraktı. Belirtmek gerekir ki, bu husus Suriye milliyetçilerinin hızla devrimcileşmesinde önemli rol oynadı. Fransız işgaline son vermek amacıyla Türkiye ile yakınlaşma taraftarları hızla artarak, Suriye'nin yeni efendisi için tehdit oluşturmaya başladı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak gerekiyordu ve Fransa Türkiye'yi Suriye konusunda kendisine uygun yaklaşıma zorlamak için büyük aktiflik gösterdi. Fransa Türkiye'ye askeri malzemeler getirmeye, ulusal hareketin sonuçlarıyla yakından ilgilenmeye, İngiltere'ye karşı diplomasi oyunları tertiplemeye girişti ve bütün bunlar sayesinde Ankara hükûmetinin çirkin Türk-Suriye anlaşmasını imzalamasını sağladı. Bu anlaşma uyarınca Suriye'de üretilen bütün mallar Kilikya'ya (yani Türkiye'ye) ve tüm Türk üretimi mallar Suriye'ye gümrüksüz ithal ediliyor (Kilikya'daki bütün fabrikalarda üretimin Fransızların elinde olduğunu dikkate almak gerekir ki, anlaşmanın bu hükümlerinin de Fransa'nın yararına olduğu daha iyi anlaşılabilsin). Suriye'den Türkiye'ye ithal edilen bütün Fransız üretimi mallara da son derece uygun imtiyazlardan yararlanılarak gümrük tarifeleri yalnız %20 oranında uygulanıyor. Başka bir deyişle, Fransa bütün sömürgelerinden üretim artıklarını neredeyse hiç gümrük ödemeden Türkiye'ye getirecek, Türk piyasasını her tür çirkefle dolduracak ve ulusal üretim ve başka kaynak olmadığından yerli halk bunları satın almak zorunda kalacak. Türkiye-Suriye anlaşması neredeyse işgalcilerin düşmesine yol açacak olan karmaşık bir sorunu halletti. Ankara Türkiye'sinin provokasyonu, yukarıda da belirtildiği gibi, ortalığı karıştırdı ve saflarını yenibaştan düzenlemeye çalışan isyan hareketini zayıflattı. Suriye'nin kuzey kesimi yavaş yavaş canlanmaya başlıyor, ticaret burjuvazisi (dünkü asiler) bugün avuçlarını ovuşturuyor, yarınki kârlarının kokusunu alarak mağaza ve dükkânlar açıyor. Suriye'de Türkiye-Suriye anlaşmasının imzalanmasıyla üye ve taraftar sayısı bakımından önemli değişime uğrayan 4 parti var: Fransızların, İngilizlerin, yerlilerin (ulusal bağımsızlık partisi) ve Türklerin, yani Suriye'nin Türkiye'ye dahil edilmesini isteyenlerin partisi. Fransızların partisi zayıf ve hızla güç kaybediyor. Bu partinin temelini, yükümlülüklerini yerine getirmeyen Fransızlardan giderek uzaklaşan Hıristiyan Araplar oluşturuyor. İngilizlerin partisi aslında Emir Faysal'ın partisi ki, Suriye'nin Mezopotamya'ya dahil edilmesinden, yani Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarının İngiltere tarafından zorla ele geçirilmesinden yanadır. Bütün bunlar, elbette ki, ekonomik nedenlerle bağlantılı. Çünkü Mezopotamya'nın Akdeniz limanlarından kopukluğu bu eski Türk eyaletinde ekonomik yapıyı son derece zor durumda tutuyor. Musul petrolünün işlenmesi, bu petrolü en yakın yolu (yer yer Türkler ve Fransızlar tarafından kesilen Bağdat yolunu) kullanarak İskenderiye limanına taşıma gereği ve hatta Akdeniz kıyısına petrol boru hattı döşeme fikri İngiliz işgalcilerini Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasını kaldırmak için her yola başvurmaya zorluyor. Doğuda baş rolü para oynuyor. İngiliz himayesi taraftarları cimriliklerini unutup ortaya çok para attıkları için, partileri hızla güç kazanıyor.

Türk partisi, yani Türkiye'nin himayesinde Suriye'nin bağımsızlığı partisi birkaç ay öncesine kadar çok geniş kapsamlı bir partiydi. Onun ana zemini Halep merkez olmak üzere, Suriye'nin kuzeyiydi. Yukarıda işaret ettiğim sebepler bu partinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Türkiye'nin Suriye'den vazgeçmesi, Türkiye-Suriye

anlaşmasının imzalanması, Ankara hükümetinin ajanı Muhittin Paşanın Suriye halkına Fransız dostlara başkaldırmaması, yeni devlet düzenini kurmalarına ve Suriye ekonomisini düzene koymalarına yardımcı olması yönünde çağrıda bulunması, partiyi son derece zayıflattı ve bu parti gün be gün eriyor. Suriye milliyetçileri Ankara hükûmetini Arap kabilelerinin bağımsızlığı açısından provokatör olarak görüyor. Edinilen son malûmata göre, TBMM bir beyanname yayınlayıp Suriyelileri Fransızlara karşı isyan etmemeye çağırdı. Bu Ankara'daki politik elebaşıların gericilikten yana yaptığı açık dönüşümün bir ifadesidir.

Ulusal Bağımsızlık Partisi giderek daha çok Suriyeliyi ve kabileyi kendi faaliyet kapsamına çekerek günden güne güçleniyor. Yerlilerle işgalciler arasındaki ilişkilerin sertleşmesi bir yandan aralarındaki uçurumu derinleştirirken, öte yandan aktif savaş yürüten milliyetçilerin sayısının artmasına yol açarak, Fransızların ayakları altındaki zemini hızla çökertiyor. Son zamanlarda gelişen bu olaylar, tekrar ediyorum ki, çok kısa sürede giderilecek olan, daha doğrusu giderilmeye başlanan kimi karışıklara sebep oldu.

Ben Mersin'deyken Türkiye hükûmetinin Suriye'de iş çeviren ajanlarından son derece kibirli, şöhret düşkünü ve kendini beğenmiş biri olan Hilâl Kemal (Suriyelidir) ile görüşme fırsatı buldum. Onun buralarda olduğunu çoktan biliyordum, ama provokasyondan korktuğu için görüşmekten ısrarla kaçınıyordu. Hilâl Kemal'in Ankara hükûmetinin tutumundan pek memnun olmadığı ve Suriye'nin kurtuluşundan yana her hangi bir tarafın desteğini aradığı son zamanlarda tespit edildi. Benim onunla görüşmem bir rastlantıydı. Bir toplum adamı olarak o bir Rus toplum adamına gelmişti. İlk görüşmenin gelişigüzel havada geçmesi, Doğuyla, Batı emperyalizmiyle ve başka konular hakkında genel bir sohbete bürünmesi için elden geleni yaptım. Sonunda o Rus yoldaşlara bildirilmesini gerekli gördüğü sorunlara değinmek üzere izin istedi. Suriye'deki durumun analizini yaptıktan ve bağımsızlık savaşının perspektiflerine değindikten sonra Hilâl Doğuyla birlikte savaşan Rusya'nın Suriye'yi ihmal etmemesi gerektiğini, "komünist" Şuayip'i, onun deyimiyle ise kaynayan kazana buz gibi su katan, bugün Suriye'nin ve daha birçok Doğu ülkesinin önünde yalnız ulusal sorunun gündemde olduğunu unutarak Batı tipi komünizm propagandası yapan birini göndermekle Suriye milliyetçilerini çok zor durumda bıraktığını söyledi. Şuayip kendisini Rusya'nın, Kominternin gönderdiğini söylüyor, diyen Hilâl, bu yüzden biz Suriyeliler Şuayip'in faaliyetlerine göre Rusya ve Komintern hakkında görüş tespit ediyoruz. İnanmak isteriz ki, Şuayip bir serüvencidir ve Rusya ile, Komünist Enternasyonal ile hiçbir ilişkisi yoktur ve elbette ki, o zaman bizim önümüzde olumlu sonuçlar verecek temasları kurma ve ortak çaba harcama görevi duracaktır, şeklinde konuştu. Hilâl'ın bu sözlerine karşılık olarak Şuayip'ten ve onun faaliyetlerinden kesinlikle hiçbir haberim olmadığını, ama Şuayip Kominternin Doğudaki amaçları açısından böyle provokasyon sayılabilecek şekilde tavır koyduğuna göre, onun bu teşkilatla hiçbir ilgisi olmadığını cesaretle tahmin edebileceğimi söyledim. Ben bu açıklamayı yapmak zorundaydım. Çünkü eğer Şuayip komünist partisi üyesi olmayı hak etmiyorsa, biz onun yazgısını Doğuda faaliyette bulunması gereken ve bulunacak olan teşkilatla hiçbir şekilde bağlayamayız. Hilâl şimdi İzmir'e gitti ki, orada Mustafa Kemal ile görüşmelerde bulunacak ve Türkiye'nin Suriye'ye yardımı sorununun açıkça ortaya koyacak. Ona göre, bu görüşmeler sonuç alıcı olacaktır ve eğer Türkiye şimdi Suriye halkına yardım etmekten vazgeçerse, Suriyeliler bağımsızlık yolunu bulacaktır. Hilâl İzmir'den sonra kabile şeyhlerinin ve çeteci müfreze komutanlarının toplantı yapacağı tahmin edilen kuzey Suriye'ye gizlice geçmeyi düşünüyor. Her çeşit komünizmin yabancısı ve uzağında bulunan Hilâl'in ulusal ülküye sadık biri olduğunda, ulusal anlamdaki devrimciliğinde hiç kuşku yoktur. Suriye'deki faaliyetleri bağlamında onunla temasta olmak gerekiyor. Bu arada ben kendisine eğer Suriye'nin bağımsızlığından yanaysa, ülkenin bu doğrultudaki güçlerinin dağınıklığına son vermek için elden geleni yapması gerektiğini söyledim. Bugün Fransızlarla onların yandaşlarını cephe ötesinde bırakıp bütün güçleri birleştirme zamanıdır, dedim. Yarın işgalciler üzerinde zafer sağlandıktan sonra bu zoraki müttefiklerden uzaklaşmak düşüncesiyle bugün Faysal'ın partisiyle birlik kurulabileceğini söyledim. Onların üstesinden gelmek kolay, ama onların yardımlarının büyük olacağını belirttim. Bunun taktik açıdan, daha doğrusu operasyonlar bakımından gerekli olduğu görüşünü ifade ettim. Bu fikirler Hilâl'ın çok hoşuna gitti ve o şeyhlerin toplantısına gitmeden önce bu sorun üzerinde daha etraflı duracağını söyledi. Şunu belirteyim ki, eğer güvenlik teminatı ver lebilseydi, daha doğrusu girişimin başarısından emin olsaydım, onunla birlikte bu toplantıya ben de giderdim, ama, elbette ki, bunlar birer hayal. Şöyle ki, Suriye olaylara gebe. Pürüzler giderilmiş gibi görünse de, çelişkiler sertleşti ve önümüzdeki aylarda bu eski Türk eyaletinin yazgısı bakımından sonuç alıcı olaylara tanık olacağız. Yakındoğu'daki faaliyetlerimizi aktifleştirmek zorundayız. Bunun için ise yukarıda sözünü ettiğim parti işçilerine, onların Suriye'nin içlerine gönderilmesine ve paraya ihtiyaç var.

Yakındoğu'da parasız yapılabilecek fazla bir şey yok. Bizim Doğuya yönelik yayın işlerimiz o kadar yetersiz ki, bu konuda daha çok şeyler yapmak gerekecek. Çünkü bu alan faaliyetlerimizin çok önemli bir parçası. Yeri

gelmişken, basın sorununa değineyim. Bana gönderilen literatürü aldım. Ama, bu literatür yollanırken hangi kötü fikre hizmet edilmek istendiğini anlayamıyorum. Örneğin, Lenin yoldaşın Ocak 1919'da Avrupa ve Amerika işçilerine mektubu, Sadoul'un yanılmıyorsam Komintern kongresi sırasında ya da hemen ardından yazdığı Yaşasın Sovyet Cumhuriyeti broşürü. Sormalıyım, bu literatür kime ve nereye gönderildi? Bunların Suriye'de okuyucu bulacağına gerçekten inanılıyor mu? Bundan başka, bunlar o kadar eski şeyler, o zamandan beri o kadar çok zaman geçmiş ki, artık hiç mi hiç gündemde değiller. Eğer bu literatür kimseye lâzım olmadığı için buraya gönderiliyorsa, iyisi mi Moskova'da bırakılıp kağıt olarak kullanılsın ki, buralara her kitap getirilişinde bütün gücünü seferber eden bunca casus da yanıltılmasın. Bu konuda yapılacak en iyi şey matbaanın burada olması, yorucu olmayan, küçük, ama aynı zamanda net ve ateşli, yerli okurlara hitap eden, onların sorunlarına ve gelişme düzeyine uygun çağrılar, bildiriler basmasıdır. Bu iş için ise para gereklidir ve ben sizin bu parayı temin edeceğinizi umuyorum.

Mezopotamya hakkında da birkaç söz edeyim. Burada durum çok berbat. Bizim orada tek işçimiz yok, oradan neredeyse haber alınamıyor. Oysa orada yaşam fikir fikir ve Mezopotamyalılar bağımsızlıkları uğrunda kanını akıttı. Mezopotamya'daki durum Emir Faysal İngiliz süngüsüne dayanıyor, halk onu desteklemiyor ya da çok az destekliyor. Arabistan'ın merkezinde bulunan sultan İbn-Suud onunla da, kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin genel valisi, İngilizlerin kuklası sultan Hüseyin-Şerif ile de kıyasıya savaşıyor. Bu savaş Arapların Batılı sömürgecilerden kurtuluş sloganıyla yürütülüyor ve birçok Arap kabilesinin devrimcileşmesinde önemli bir etmen oluyor. Bununla ilgili ilâve var. Fransızlar İbn Suud ile uzlaşma sağlamaya çalıştı, ama boşuna. O Suriye sınırlarında onlara karşı da savaşıyor. Arabistan'ın güneyinde birçok kabile İbn-Suudu destekliyor. Mezopotamya'da Faysal ile Türkiye'nin ve Afrika'daki Trablus'tan şeyh Sünusi'nin (ondan aşağıda bahsedeceğim) yönetiminde İngilizlere karşı savaşan kuzeydoğudaki isyankâr Kürt aşiretleri arasında çözümü belirleyici bir savaş sürüyor. Halk Kürtleri destekliyor, İngilizlerden ve zor zahmet ayakta duran Faysal'dan nefret ediyor. Bundan başka, Mezopotamya'da Fransızlar da Suriye'ye birleşmesi için İngilizlere karşı çalışıyor. Burada Musul petrolü, elbette ki, çok büyük rol oynuyor. Fransa'nın elinde petrol yataklarının bulunmaması, onu delirtiyor ve Fransa bir petrol havzası ele geçirmek için bütün olanakları zorluyor. Bu bakımdan Bakû petrol bölgesinin Fransa'nın planlarında yer aldığını, bu amaçla yakında imzalanacak Fransız-Türk ticaret anlaşmasının hükümleri arasında Kafkasya sınır vilayetlerinde Fransa'ya (imtiyazdan da öte) inhisar hakkının verilmesinin öngörüldüğünü söylemek, yeterli olmalı. Buradan, elbette ki, daha da ilerilere giden sonuçlara varmak mümkündür.

Son zamanlarda Mezopotamya'da isyanlar sıklaştı ve hayli başarılı oldu. Alınan son malûmatlara göre, Kürtler Musul'u kuşatmış ve şu günlerde ele geçirecek. Şimdi de şeyh Sünusi hakkında. İslâm dünyasında bu ünlü şeyhin bilinmediği bir yer yok. Zamanında o Trablus'un bağımsızlığı için çarpışmış, şimdi ise Müslüman Doğu için en şer düşmanı saydığı İngilizlere karşı savaşı yönetiyor. Onun sloganı oldukça tutucu, ama ilk zamanlarda bizim için kabul edilebilir nitelikte: "Doğu İslâm İçin!" Şimdi geçici olarak Tarsus'a gelmiş ve istirahat ediyor. Bir buçuk ay sonra ise tekrar işinin başına dönecek. Yaşlılık sebebiyle emekli olduğuna dair söylenti var, ama bunun doğru olup olmadığını söylemek henüz çok zor. Her alandan saygın kişi ve imamların da bulunduğu 100 kişilik karargâhı var. Beni çok "lütûfkârca" kabul etti ve Avrupalıları bilmek istemediğini, oysa Rusların Doğu halklarının dostu olduğunu ve onları görmekten sevinç duyduğunu söyledi. Şu günlerde konsolos Gorni ile birlikte kendisini tekrar ziyaret edeceğiz ki, resmiyetler dışında onun adamlarıyla temas kuruyorum. Sanırım, ona Rusya'nın kendisini İngilizlere karşı savaşında destekleyeceğini söylemekle bir hata işlemedim. Onunla bağlantılar çok yararlı olabilir. Mezopotamya'da adamlarımızın bulunmamasını dikkate alınız ve Suriye için geçerli şartlara uygun bir ya da iki yoldaşı hemen oraya gönderiniz.

Ve işte, şimdilik bu kadar.

Fabrika ve işletmelerden temsilcilerin konferansından, basın için yazı dizisini hazırladıktan, Hilâl Kemal ve şeyh Sünusi ile ilişki kurduktan sonra Ankara'ya gidiyorum ve Golman yoldaşla birlikte oradan Moskova'ya geçeceğim. O zamana kadar komünistçe düşünen Suriyeli ya da Mezopotamyalı bir proleter görürsem, onu da beraberimde kongreye getireceğim. Daha ayrıntılı raporumu bizzat size sunacağım. Şimdilik kimi ekonomik bilgileri ilave ediyorum.

Komünist selamlarımı sunarım.

23 Eylül 1922 Raevski[4588]

İzvestiya gazetesi: *... şu sırada İngiltere, Boğazlarda Türkiye'den büyük ölçüde güçsüz ve hiç kuşku yok ki Türkiye Boğazları zorlayabilir*.[4589]

23 Eylül 1922. TBMM Hükümeti Tiflis mümessilinin muhtırası: *Pürheyecanı meserret olan Tiflis ahalii İslâmiyesi, önlerinde mızıka ve ellerinde Türk ve Sovyet bayrakları olduğu halde, Azerbaycan'da bestelenmiş Mustafa Kemal Paşa marşını terennüm ederek, bugün saat üçte bayraklarla donanmış olan Sefarethane pişgâhına gelerek izharı meserret ve arzı tebrikât eylediler*.[4590]

Paris'teki Hariciye Nâzırları içtimaında Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré beyan etti: Franklin-Bouillon'a *yazılı talimat verdim. Mustafa Kemal'i yatıştırmağa, konferansa katılmasını sağlamağa çalışacak*.[4591]

Müttefikler, Başkumandan Mustafa Kemal'e (TBMM Hükümetine değil) nota tevdi ederek *Boğazlara harekât yapmaması karşılığında Doğu Trakya'nın boşaltılacağının sözünü ver*iyorlar. *Nihai barış konferansından önce de İzmit'te veya Mudanya'da masaya oturmayı teklif* ediyorlar.[4592]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *M. Kemal Paşa'ya 12'de seyahatimiz hakkında yazdığımıza cevap geldi. Pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmir'e geldi. Bîtaraf mıntıkaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. İngilizleri yalnız bırakmaya çalışıyoruz. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı tahaşşüd etmektedir. Herhalde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz*.[4593]

Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal müzakere ediyorlar. 4 saat sürüyor. Mustafa Kemal: *Eğer telgrafınız bana ulaşmamış olsaydı ordularımı bir dakika dahi durduramazdım. Bugün dahi bunu yapmakla vatanın çıkarlarına ihanet ettiğimi düşünüyorlar. Hızlı hareket etmek gerekiyor. Ama Anadolu bir çöl haline geldikten sonra Trakya'yı bize geri vermenin ne anlamı var? Bana kundakçılara [her yeri yakan Yunanlılara] karşı garantiler verirseniz, 300.000 askerimi ancak bu şekilde durdurabilirim*.[4594]

Aralov, Karahan'a telgraf keşide eyledi: *Dışişleri Komiser yardımcısı Rıza Nur Bey bugün bana açıkladığına göre, Türk Hükümeti, konferansa çağrıldığı takdirde, Sovyet Rusya'nın da çağrılmasında ısrar edecekmiş. Bu konunun kesinlik kazanması için Komiserler Kurulu Başkanının* [Rauf Orbay'ın] *ve Dışişleri Komiserinin* [Yusuf Kemal Tengirşenk'in] *dönüşü beklenilmektedir. Ben de Mustafa Kemal'e kendi önerimin iletilmesini rica ettim: Sovyet Hükümeti'nin ortak yararlar için Sovyet Rusya'nın konferansa katılmasının yerinde olacağını düşündüğünü ve Türk Hükümeti'nin İtilâf Devletlerine karşı Sovyet Rusya'nın da konferansa katılımını ısrarla savunacağını ve böylece Moskova Anlaşmasını uygulayacağını umduğumu bildirmesini istedim*.[4595]

24 Eylül 1922. Narkomindel, *Türk-Yunan Savaşı'na yeni devletlerin katılması tehlikesi belirdiği* vechile *Yakındoğu sorunları için bir an önce bir konferans düzenlemesi önerisiyle İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Mısır ve Yunanistan hükûmetlerine* nota gönderdi:

4588 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD No: 33, Klasör No: 1_6, Belge.No: 590 ve devamı (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 313-320. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi *italik* ifadeler tarafımıza aiddir.

4589 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294.

4590 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 25 Eylül 1338, Cilt 23, s. 167.

4591 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXIII.

4592 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 340.

4593 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

4594 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 340-341.

4595 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 503.

Rus hükümeti şu sırada Yakındoğu olaylarının temelinde tek bir sorun bulunduğu ve bu sorunun başta Türkiye'nin başkenti İstanbul olmak üzere Türk toprakları üzerinde Türkiye'nin tam egemenliğinin tanınması sorunu olduğu görüşündedir.

Avrupa devletleri ve özellikle de onların en uzlaşmazlarından olan Büyük Britanya, tartışmasız biçimde Türkiye'nin olan toprakları ve sözde Boğazların özgürlüğünü korumak, gerçekte ise onlar üzerinde daha sonra egemen olmak amacıyla Boğazları, bu ülkeye geri vermeye yanaşmamaktadır.

Notada daha sonra, Büyük Britanya'nın Yakındoğu'ya asker sevk ettiği, Türkiye'yle savaşan Fransa ve İtalya'yı ve ayrıca Yugoslavya ile Romanya'yı da sokmaya çalıştığı belirtiliyor. Sovyet hükûmetinin notasında, bazı Avrupa ülkelerinjn karşılıklı antlaşma yoluyla Yakındoğu bunalımından çıkma denemelerinin olumlu bir sonuç veremeyeceği ve yaklaşan yeni savaş tehdidini gideremeyeceği gözlemine yer veriliyordu. Karadeniz kıyısındaki özel durumdan hareket ederek Sovyet hükûmeti ve başta Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler gelmek üzere konuyla ilgili tüm devletler arasında bir an önce bir konferans düzenlenmesini önerdi.[4596]

Pravda gazetesinin bugünkü haberine göre *Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi öğrencileri tarafından Moskova'da Türkiye'nin zaferi şerefine güçlü bir miting düzenlen*miş *ve şehir içinde uzun bir yürüyüş yapıl*mıştır.[4597]

Sovyetler, Karahan imzasıyla yayımladıkları bir bildiride, barış görüşmelerine çağrılmayışlarını protesto ettiler. Yakın Doğu'daki gerginliği hafifletmek üzere İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır'a verilen notada özellikle Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin bir konferans halinde toplanması istendi. Notada "Rus Hükümeti, Türk Hükümeti'nin hakimiyet hakkının tanınması fikrindedir." denilerek Sovyetler katılmaksızın alınacak kararların tanınmayacağı belirtildi. Öneri büyük devletlerce kabul edilmeyecektir.[4598] İstanbul, Türkiye'nin başşehri kabul ediliyor:

RSFSC Hükümeti'nin, Büyük Britanya, Fransa,
İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya,
Yunanistan ve Mısır Hükümetlerine Notası

24 Eylül 1922

(Telgrafla bakanlar kurulu başkanları ile dışişleri bakanlarına iletildi: Fransa Poincare, Bulgaristan-Stambolinski, Mısır bakanlar kurulu başkanı Servet Paşa ile dışişleri bakanı, Büyük Britanya-Curzon, İtalya-Schanzer, Romanya Duca, Yunanistan-Kalogeropulos, Yugoslavya-Ninçiç)

Rus Hükümeti bu nota ile, dikkatlerinizi, Yakın Doğu'da ortaya çıkan ciddi duruma ve Avrupa'nın büyük devletlerinden hiçbirinin bugüne kadar Yunan-Türk savaşına karışmamış olan birçok devleti savaşa sürükleyebilecek olayların bundan sonraki gelişimine karşı gerekli adımları atmayıp hiçbir girişimde bulunmadığına çeker. Oysa ki durum öylesine tehlikeli ve ortalığı tehdit edicidir ki, ancak zamanında yapılacak barışçıl bir müdahale, olayları sınırlayıp Avrupa'nın Güney Doğu'sunu yeni bir kan gölü olmaktan kurtarabilir, çünkü bir kez kan dökülmeye başlandı mı, Avrupa öylesine büyük sarsıntılar geçirecek ki, bunların üzücü sonuçları bugün tahmin bile edilemez.

Rusya Hükümeti, Yakın Doğu'daki olayların temelde yalnızca bir konuya dayandığı kanısındadır. Bu da, Türk ulusunun Türk toprakları üstündeki tam egemenliğinin fiilen kurulması ve bu egemenliğe ilk adımda Türkiye başkenti olan İstanbul'un ve Boğazların dahil edilmesidir.

4596 *SSCB Dış Politika Belgeleri* [Rusça], cilt V, s. 593; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 304-305.

4597 Pravda, 24 Eylül 1922; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.

4598 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 699. "Bunu izleyen ikinci bir nota ile 27 Eylül'de Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri de bu isteğe katılırlar." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 472.

Avrupa devletleri ve bunların arasında barışa hiç yanaşmak istemeyen Büyük Britanya, tartışma kabul etmeyecek biçimde Türkiye'ye ait olan toprakları ve Boğazları geri vermemekte ısrar ediyorlar ve bahane olarak Boğazların özgürlüğünü ve bu özgürlüğün savunulmasını ileri sürüyorlar. Oysa ki, bunun tek gerçek nedeni, Boğazlar üzerindeki egemenliklerinin devam ettirilmesi isteğidir.

Boğazların serbest kalması her şeyden önce Karadeniz'de kıyısı olan devletlere gerekmektedir, kaldı ki Rusya, bağlaşıkları ile Türkiye'nin Karadeniz kıyılarının hemen hemen çoğuna sahiptir. Türkiye daha 1920 yılında, bugüne kadar uğruna mücadele ettiği Misak-ı Millî'de, dünya ticareti ve ulaşımı için, Boğazlar rejiminin ilgili devletlerce saptanması koşuluyla, Boğazları serbest tutacağını onaylamıştı.

Moskova'da 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Rus-Türk Anlaşmasının V. maddesinde, Boğazların ticari amaçlarla serbest kalması Rusya tarafından da desteklenmiştir; bu maddede Boğazların uluslararası rejiminin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce ortaklaşa hazırlanıp onaylanması sorunu da kararlaştırıldı. Halbuki Boğazlar sorununa değinen Avrupa resmi belgeleri, bu sorunla ilgili olarak sadece 1914 savaşından zaferle çıkan büyük devletleri tanımakta, Rusya'nın bu konu ile ilgisini görmezlikten gelmektedir. Türkiye'ye gelince, bu ülke, yalnızca büyük devletler arasındaki görüşmelerde bir konu olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce bütün çıplaklığı ile Büyük Britanya Hükümeti'nin 16 Eylül tarihli bildirisinde ortaya çıkmaktadır. Büyük Britanya bu bildiride, Boğazlar sorununda birinci derecede ilgili devlet olarak bizzat kendini görmekte, ikinci derecede de Fransa ve İtalya'yı tanımaktadır.

Rusya Hükümeti kesinlikle Rusya ve bağlaşık Cumhuriyetlerinin haklarına Avrupa devletleri tarafından göz dikilmesini şiddetle protesto eder. Rusya ile bağlaşıkları Ukrayna ve Gürcistan, Türkiye'den sonra, Boğazların serbest kullanılmasında ilişki olan devletler arasında ön safta yer almaktadır. Avrupa devletleri bu hakkı şimdiye dek hiçbir zaman reddetmedikleri gibi, Doğu sorununun tarihi gelişim süreci içinde Rusya çıkarlarına bu konuda bütün uluslararası anlaşmalarda ilk sıra ayrılmaktaydı. Öyle ki Rus çıkarlarının herkesçe onayı, 1916'da savaş sırasında Çarlık Rusya bağlaşığı olan İtilâf Devletlerinin özel bir anlaşma ile Boğazları ve İstanbul'u Rusya'ya teslim etmesini istemeye kadar varıyordu. Sovyet Hükümeti hiçbir zaman Türk halkının bir kısmının kendisine esir olmasının Rusya'nın çıkarına olacağını kabul etmez, bunun için Çarlık Rusya'sının Batılı büyük devletlerle bu yoldaki anlaşmalarını bozmuştur. Yakın geçmişte Rus çıkarlarının böylesine tanındığı düşünülecek olursa, Batılı devletlerin Boğazların geleceği hakkında karar verilirken Rusya'nın Boğazlardan serbest geçiş hakkına karşı duyduğu büyük ilgiyi elbette ki gözardı edemezler.

Sovyet Hükümeti bir kez daha, Rusya'nın safdışı bırakılmasını ve çıkarlarına karşı alınacak herhangi bir kararı kesinlikle kabul etmeyeceğini hatırlatır ve bunda ısrar ettiğini bildirir. Rusya ile Türkiye kendi aralarında Boğazlardan geçiş serbestisinin uygulanacağı statü konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu nedenle Rusya, Batılı devletleri, ilgili devletlerin hayati çıkarlarının görmezlikten gelinmesi üzerine dayanan hatalara bir daha düşmemeleri konusunda uyarır. Rusya katılmadan alınacak hiçbir karar geçerli ve uzun ömürlü olamaz. Böyle bir karar yeni yeni anlaşmazlıklara yol açmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Büyük Britanya'nın amacı olan Boğazların serbest kalması, deniz savaşı yönünden çok güçlü olan bir büyük devletin başka devletler için hayati önem taşıyan deniz yolu üzerinde kendi kontrolünü kurmak ve böylece bu devletleri durmadan tehdit etmek isteğinden başka bir şey değildir. Büyük Britanya bu tehdit silahını Rusya ve Türkiye'ye karşı yöneltmektedir. Büyük Britanya savaş güçlerini Yakın Doğu'ya gönderip, Türkiye savaşına Fransa'yı, İtalya'yı ve de Yugoslavya'yı çekmek istiyor. Tasarlanan bir savaşın hedefi, Büyük Britanya'nın hükümet bildirisinden de anlaşıldığı gibi, İstanbul'un ve tarafsız bölgenin savunulması ve aynı zamanda Avrupa'nın Türklerin ani ve düşmanca saldırılarından korunmasıymış. Avrupa'nın Türklerin saldırısından korunmasına gelince, bu noktayı hiçbir Avrupa devleti ciddiye alamaz ve üzerinde durmaya da değmez. Büyük Britanya'nın ve bağlaşıklarının Türk başkentinin Türklerden savunulması isteği, yani kendilerine ait yere dönecek olan Türk ulusunun ve hükümetinin isteklerinden korunması isteği, büyük bir şaşkınlık yaratmaktan başka bir şeye yaramayan bir iddiadır. Tarafsız bölgenin Avrupa devletleri askerî kuvvetlerince savunulması ve İstanbul'un yüzyıllardır Türk olan bu bölümü dışında Türkiye'ye bırakılması isteği, Türk halkının başkentinin sürekli askerî tehdit altında bulundurulmasından başka bir şey olmayan bir istila hareketi ve Türkiye egemenliğinin çiğnenmesidir.

Rusya Hükümeti, ilgili halklar sorununun çözümlenmesine katılmadan Yakın Doğu krizinin içinden çıkmak için bazı Avrupa devletlerinin tek tek girişimde bulunmalarının ya da sözleşmelerinin bu sorunun hiçbir zaman ne olumlu bir sonuca ulaşmasına yardım edebileceği ne de yaklaşan yeni askerî tehdide engel olabileceği görüşündedir. Rusya Yakın Doğu'da ve Karadeniz'deki özel durumu nedeniyle ve Yakın Doğu sorununun barış yolu ile çözümlenmesinde en fazla çıkarı olan bir devlet olarak, bütün ilgili devletlerin ve en başta Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin derhal bir konferansa çağrılmasını önerir.

Rusya Hükümeti, tarafların eşit haklarına ve Türkiye'nin tüm Türk topraklarındaki egemenliğine saygı gösterilmesine dayanarak sesinin, gerçek barış özlemi duyanlarca duyulacağını ummaktadır.

Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L. Karahan[4599]

25 Eylül 1922. *Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, dünya işçilerine bir çağrı yayımlayarak İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bir savaş açmasına engel olunmasını istedi. Çağrıda şöyle denildi: Türk halkı, bir yığın savaştan bitkin düştüğü halde, kendini kurtarmasını bildi. Türk kara ordusunun zaferi, zalimlerin gücünün sınırlı olduğunun, özgürlük için ayaklanan halklarının bütün kölelik zincirlerini paramparça edeceklerinin yeni bir ispatıdır. Şimdi Yakın Doğu'da çözülecek meseleler, bütün Avrupa ploteryasının da ölüm kalım meselesidir*.[4600]

Golman, *KEYK* Doğu Şubesine rapor gönderdi: [..] *İşçi ve köylülere yönelik ajitasyon talimatları, "Kahrolsun Sultan" ve köylülerle konuşma olarak belirlendi*. [..][4601]

26 Eylül 1922. *Frunze, basın temsilcilerine Sovyet-Türk ekonomik ilişkileri konusunda yaptığı açıklamada, şu andaki görevlerinin Sovyet Türk ilişkilerini geliştirmek olduğunu, bunun için Türk parasını incelemek, Türk tüccarlarıyla ortak şirketler ve birlikler kurmak gerektiğini söyledi. Frunze: "Türkiye'nin Antant tarafından ekonomik bakımdan ele geçirilmesi tehlikesi bizim için en gerçek tehlikedir. Bu tehlike ile savaşmak için en ciddi şekilde hazırlanmalıyız" dedi*.[4602]

Sovyetlerin Londra temsilcisi yardımcısı Y. Berzin, Karahan'ın 24 Eylül tarihli protestonamesi mucibince, *Dışişlerinin Kuzey Bölümü Başkanı J. D. Gregory ile görüş*tü. *Bu görüşmede Berzin, Rusya'da kamuoyunun Türkleri destekleme konusunda bölünmüş olduğunu ve Rusya konferansa çağrılırsa, Sovyet Hükümeti'nin birçok noktada İngiliz politikasına karşı olmadığını keşfetmenin İngiliz Hükümeti için hoş bir sürpriz olacağını söyle*di.[4603]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Chicherin, Doğu sorunu ile ilgili yaptığı bir konuşmasında, İstanbul'un Türklere iade edilmesini ve şehrin yeniden Türk başkenti olması gerektiğini söylemiştir. O'na göre, Boğazların serbestliği ise Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden oluşan bir komisyon tarafından ve Türkiye'nin egemenlik hakları ihlal edilmeden düzenlenmesi gereken bir konu*dur. *Chicherin, Rusya'nın Marmara Denizi'nin yeni bir Cebelitarık olmasını istemediğini ve bu nedenle de Türkiye'nin iddialarını destekleyeceğini de konuşmasında vurgulamıştır*.[4604]

27 Eylül 1922. Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri Müttefiklere müşterek protestoname keşide eylediler:

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan,
Kafkaslarötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
Birlik Sovyeti'nin, Büyük Britanya, Fransa,
İtalya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan,

4599 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 504-506.
4600 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 704.
4601 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 307.
4602 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 707.
4603 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 472-473.
4604 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 385-386.

Yugoslavya ve Mısır Hükümetlerine Notası

27 Eylül 1922

Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti bu nota ile, Yakın Doğu ve özellikle Boğazlar sorununun görüşülmesi amacıyla düzenlenen konferansa ilgili devletlerin çağrılmamasını protesto eder.

Kafkaslarötesi Cumhuriyetler Sovyeti 24 Eylül 1922 tarihli Rusya Hükümeti'nin notasına tamamıyla katıldığını ve Rusya ile birlikte, ne Azerbaycan, ne Ermenistan ve ne de Gürcistan'ın bu Cumhuriyetler davet edilip konferansa katılmadan, Boğazlarla ilgili alınacak kendi çıkarlarını zedeleyici hiçbir kararı kabul etmeyeceklerini bildirir.

Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti Başkanı Nerimanov
Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti Üyesi Miyasnikov
Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti Üyesi Mdivani[4605]

Londra'daki Sovyet Rusya Mümessili Yardımcısı Berzin, Karahan'a rapor keşide eyledi. Berzin, Fransa'nın Kemalist yönetim üzerindeki etkisinden endişe duymaktadır:

RSFSC'nin Resmi Büyük Britanya Temsilci
Yardımcısının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri
Yardımcısı L. M. Karahan'a Yazısı

27 Eylül 1922

Sayın Lev Mihailoviç,

Wise ve özellikle Gregory ile yaptığım son görüşmelerden edindiğim izlenim şudur: Büyük Britanya Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin Yakın Doğu konferansına çağrılması önerisine var gücü ile karşı çıkıyor ve bu arada özellikle Lloyd George bu öneriye karşı sert çıkışlarda bulunurken, Curzon bu önerinin kabul edilmesine eğilim gösteriyor. Gregory ile yaptığım görüşmede, Sovyet Hükümeti'nin 14 Eylül (1922) tarihli notasına karşı bugüne kadar bir cevap alınmadığına şaştığını ve bu son derece önemli konunun çözümünün daha fazla ertelenmemesi gerektiğini bildirdim. Görüşmem sırasında birçok kez, Doğu konusunda yapılacak olan görüşmelerde Rusya'nın dışarıda bırakılmasının ne kadar tehlikeli olacağını, büyük devletler ve özellikle İngiltere bu tutumlarını değiştirmezlerse, doğabilecek yeni güçlükleri belirtmeye çalıştım.

Gregory, ziyaretine gideceğimi ve kendisiyle hangi konuda görüşeceğimi bildiği için, herhalde bazı özel talimat almıştır ve hiç kuşkusuz bu talimatın özü, hiçbir vaatte bulunmamak ve Sovyetler Birliği'nin çağrılmaması konusunda bütün kabahati öteki bağlaşıkların sırtına yüklemekti. Gregory'nin verdiği cevabın özü kısacası şu: Büyük Britanya Hükümeti bizim çağrılıp çağrılmamamız konusunu ele almış değil, çağrılmamız yolunda bazı büyük engeller çıkmakta ve bunun nedeni de sözümona, La Haye'de vermiş olduğumuz sözü tutmayışımızdır, ve bu yüzden Cenova'dan sonra büyük devletlerle aramızda yeni yeni belirmeye başlayan iyi ilişkilerin ya da hiç değilse normal ilişkilerin kopmuş olmasıdır. Gregory, özellikle Doğu konferansında görüşülecek olan sorunlara karşı bizim tutumumuzun ne olabileceğini öğrenmek istiyordu. Örneğin İstanbul ve Boğazların kaderi, Türk topraklarında kalmış Ermenilerin çıkarlarının nasıl korunacağı ve buna benzer sorunlar ile de çok ilgili göründü. Kendisine bu soruların bir kısmının cevabını Karahan'ın 14 ve 24 Eylül tarihli notalarında bulabileceğini söyledim. Türkiye ile dostane ilişkilere devam edeceğimizi ve Türkiye'nin haklı isteklerini destekleyeceğimizi, konferansta da aynı şeyi yapacağımızı, ama aynı zamanda bu konuda öteki devletlerin önerilerini de dinleyip tartışmaya hazır olduğumuzu ve bunun dışında somut olarak hazırlanmış herhangi bir program ileri sürmeyeceğimizi, bunun, konferansın işi olduğunu belirttim.

Notalanmıza gelince, Gregory, bunlara cevap vermenin gereksiz olduğu izlenimini edindiğini, çünkü bu notalardaki görüşlerin çok genel olduğunu, somut önerilerin yapılmadığını söyledi. Bu sözlere karşı çıkarak, bunun böyle olmadığını, kendisinin bu notaların özünü anlamadığını, bu notalarda kesin bir dille bizim Doğu bunalımının çözümlenmesi için görüşmelere katılmak istediğimizi ve çok önemli birtakım sorunlarla ilgili birçok önerinin yapıldığını açıkladım.

[4605] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 507.

Sonunda Curzon ve Britanya Hükümetine, konferansa katılmaya kesinlikle kararlı olduğumuzu, böylesine önemli sorunlar ile ilgili önerilerimizin görmezlikten gelinmesine asla izin vermeyeceğimizi ve Büyük Britanya'nın er geç bize cevap vermek zorunda kalacağını, bu cevabın en kısa zamanda verilmesinin, yalnız bizim çıkarlarımız açısından değil, doğruda doğruya İngiltere'nin çıkarları için ve Doğu'da uzun ömürlü bir barış davasına hizmet edeceğini iletmesini rica ettim.

Bugünkü gazeteler, Kemal'in de Sovyet Hükümeti'nin konferansa çağrılması isteğinde bulunduğunu haber veriyorlar. Bu öneri İngiltere'de kamuoyunun büyük çoğunluğunca desteklenmektedir ve az çok liberal geçinen tüm organlar bizim katılmamız yönünde olup, bunun çok önemli olduğunu belirterek davayı ilerleteceğini, katılmadığımız takdirde konferansın başarısızlığa uğrayacağından çekindiklerini apaçık söylemektedir. Bu sorunun çözümlenmesi Fransa'nın tutumuna bağlı kalıyor. Kemal'in önerisinin çok içten olduğuna pek inanamıyorum, Fransa eğer bu teklifi geri alması karşısında Türkiye'ye ciddi bir yardım sözünde bulunursa, bu isteğinden vazgeçeceğinden korkuyorum. Kemal'in Paris'teki temsilcisinin bir açıklamasına dikkatini çekmek istiyorum, açıklamaya göre, Doğu'daki barış, Türkiye'nin bağlaşıklarının da hazır bulunacağı bir konferansta anlaşmaya bağlanmalıymış, Rusya ise en fazla çok özel birkaç soruda konferansın kendisini dinlemesini isteyebilirmiş.

Doğu'daki bunalımda ilgili politik ve askerî olaylar hakkında size her gün telgrafla bültenler gönderiliyor ve durum günden güne değil saatten saate değiştiğinden, ancak beş gün sonra elinize geçecek raporda bunların üzerinde durmanın pek anlam kalmaz.

Arkadaşça selâmlarımla.

Y. Berzin[4606]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Voz* gazeteleri yazıyorlar: *Moskova'da Müslümanlarla komünistler, bir gösteri düzenleyerek İngiltere karşıtı büyük pankartlar taşımışlar, önce Sovyetler Dışişleri Komiserliği'ne doğru, oradan da Ankara Büyükelçiliğine doğru sloganlar atarak yürümüşler ve elçilik önünde dağılmışlardı*.[4607]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Moskova Hükümeti de İngiliz kuvvetlerinin olası bir karşı saldırısına karşı Kemalistlere askeri destek verecektir*. *Kızıl Ordu savaş konseyi, Yakın Doğu'da bir savaş durumuna karşı bir plan hazırlama emri almıştır ve Sovyetler Hükümeti, Mustafa Kemal'e İngiltere'ye karşı uzlaşmaz bir politika izlemesini tavsiye etmiştir*.[4608]

28 Eylül 1922. İtalyan Sosyalist Fırka yayın organı *Avanti!* gazetesi, *Türk cephesini, hammadde kontrolünü ele geçirmek için Batı emperyalizmi ile Sovyet ve Doğu halkları arasındaki büyük savaşın o an için en "sıcak" cephesi olarak görüyor*.[4609]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré, Franklin-Bouillon'a talimatname gönderdi. *Mustafa Kemal'e özellikle tarafsız bölgeye riayet etmesi konusunda ısrar edilmesi ve ancak bunun karşılığında "İtilaf Devletleri yüksek komiserleri ve generallerinin, Yunan ordusunun Meriç'e kadar olan topraklardan çekilmesini sağlayabilecekleri"nin Mustafa Kemal'e bildirilmesi* mercudur.[4610]

Fransız Diplomatı Franklin Bouillon, bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi ve Mustafa Kemal'le görüştü. Fransız Başbakanı Poincare'nin bir mektubunu getiren Bouillon, Doğu Trakya'nın Yunan

4606 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 508-509. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4607 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352.

4608 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 536.

4609 Avanti!, 28 Eylül 1922; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 298.

4610 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3217, D.3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 164. "Franklin Bouillon'un bu misyonunu başardığı anlaşılmaktadır."

ordusuna boşalttırılacağını, Boğazların iki yakasında askerden arınmış bölge istediklerini söyledi ve azınlık haklarının korunmasını istedi.[4611]

Franklin Bouillon, 28 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Poincare'ye, Türklerin, Rusları oyalamak için onların konferansa çağrılmalarını istediklerini, eğer bu istek reddedilirse bu konuda diretmeyeceklerini yazar.[4612]

29 Eylül 1922. Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'le mülakatı hakkında Başvekil ve Hariciye Vekili Poincaré'ye rapor gönderdi. Franklin-Bouillon'un bildirdiğine göre *Yunan ordusunun neden olduğu yıkım karşısında "öfkeden kuduran meclis* [TBMM] *ve ordu" yerinde duramıyordu. İngilizlerin Boğazları takviye etmesi de onları tahrik ediyordu. Mustafa Kemal'in işi gerçekten çok zordu. Mustafa Kemal, kendisi ile Ankara'ya gelmesini ve meclisteki muhalefete karşı yardımcı olmasını istemiş ve bunda ısrar etmişti. Görüşmenin dört saat sürmesi bu ısrar neticesinde olmuştu. Mustafa Kemal herhangi bir erteleme istemiyordu. Neticede gece yarısına kadar süren görüşmede Bouillon, "dostum" dediği Mustafa Kemal*'e *Trakya'daki Yunan ordusunun tıpkı Kilikya'dakine benzer bir şekilde çekileceğini ve oradaki yönetimin 30 gün içerisinde Türklere geçeceğini taahhüt etti*.[4613]

Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Poincaré, Curzon ve Sforza'nın 23 tarihli notalarını cevaplayarak Trakya'nın bir an önce boşaltılmasını istedi ve bunu sağlamak için 3 Ekim'de Mudanya'da bir ateşkes konferansına katılacaklarını, konferansa Türk delegesi olarak İsmet Paşa'nın atandığını, notaya ayrıca Hükümet tarafından cevap verileceğini bildirdi.[4614]

29 Eylül'ü 30 Eylül'e bağlayan gece Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, Ankara'ya muvasalat etmek üzere İzmir'den yola çıktılar. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) ve İzmir mebusu Refet (Bele) ise Mudanya'daki konferansa iştirak etmek üzere İzmir'den yola çıktılar.[4615]

Pravda gazetesi, İngiliz *Daily Chronicle* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Bizi şöyle bir seçenekle karşı karşıya bırakabilirler. Ya filoyu Boğazlardan çekmek ya da onu orada kapanmak tehlikesi altında bırakmak. Türkler Çanakkale'yi ele geçirmek istiyorlar. Çünkü onu ellerinde tutarak İngiliz filosunu sorunun çözümü dışında bırakabilirler. Filosuz bir çözüm ise kara ordusunun elinde bulunacak ve böyle bir durumda da büyük ve güçlü bir orduya sahip olan Türkiye daha büyük başarı şansına sahip olacaktır*.[4616]

İspanyol *La Epoca* gazetesi, Çiçerin'in beyanatını neşretti: *Türkiye'nin zaferi, Doğu devletlerinin kurtuluş mücadelelerinde önemli bir başarı. Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması, İran'ın İngilizler tarafından boşaltılması ve Won Pai Phou'nun Chang So Lin üzerindeki başarısı ile kıyaslanabilir. Rus devleti, bu kahramanca mücadeleye sempati beslemeye devam ediyor. Boğazlar sorununun çözülmesi, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden biri olan Rusya'yı da ilgilendiriyor. Ve bu konuda biz 1921 Türk-Rus antlaşmasını kabul ediyoruz. Rusya, Türkiye'nin İstanbul'a sahip olma talebini destekliyor. Marmara Denizi'nde oluşacak yeni bir Cebelitarık, ne Rusya'nın ne de Türkiye'nin işine gelmez. Rusya, İngiltere'nin komşumuzun ve bizim sahillerimizde bahri ve askeri genişlemesine tolerans gösteremez. Türkiye ve Rusya, şu temellerde tam bir uzlaşma içerisinde: Türkiye'nin başkenti İstanbul; Boğazlarda ilişkili*

4611 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 714.
4612 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473.
4613 *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II, p. 345-346; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 341. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4614 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716.
4615 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 719.
4616 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294.

devletlerin oluşturacağı bir komisyon tarafından denetlenmek şartıyla ticaret gemilerinin serbest dolaşımı.[4617]

30 Eylül 1922. *Mustafa Kemal, 28 Eylül'de Franklin Bouillon'la görüştükten sonra Harrington'a, Türk ordusunun, harekâtını durdurduğunu yazar ve ertesi gün, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli notasına birinci cevabı vererek Mudanya'da 3 Ekim'de başlayacak bir konferans çağrısında bulunur. Bu, konferans süresince Boğazların İtilâf işgalinde kalmasının kabul edilmesi demektir ve Sovyetler bu duruma hemen tepki gösterirler. Karahan, 30 Eylül'de, Boğazların abluka edilmesini, İtilâf Hükümetleri nezdinde protesto eder ve Aralov aracılığı ile Türk Hükümeti'ne bir nota göndererek dış politikada meydana gelen uyuşmazlıklardan şöyle yakınır*:

> "Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve de Boğazlada İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilâf Devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır."[4618]

30 Eylül'de İzmir'de, Amerikan Ticaret Temsilcisi J. Gillespie ile görüşen Rauf Bey: "Barış konferansında, sorunlardan biri Boğazlar olacaktır. Buna gelince, anlaşmada 'Boğazlar serbest olacaktır' diye yazılan ve bu konudaki denetim ve garantiler 'ilgili' güçlerin yapacağı başka bir konferansa bırakılsın, Rusya bu ikinci konferansa katılacaktır."[4619]

Türk ordusunun Boğazlara yürüyeceğini ve sorunu silahıyla çözümleyeceğini uman Sovyet Dışişleri, İtilâf'ın bu girişimleri karşısında endişelenir. Rusya'nın Ankara elçisi S. İ. Aralov, İzmir'de bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal' e vakâlet eden Rıza Nur'la sürekli görüşerek bir Türk-Sovyet diplomatik cephesi oluşturmaya çalışır. Ancak Rıza Nur, kesin bir tavır almaktan çekinerek Mustafa Kemal'in yokluğunu öne sürer, Aralov da İzmir'e gitmek isteyince, Mustafa Kemal'in çok meşgul olduğu cevabını alır. Sonuç olarak Rıza Nur, Türk Hükümeti'nin, Sovyetlerin konferansa çağrılması için çalışacağına söz verir.[4620]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği, Müttefiklere nota keşide eyledi. Sovyet Rusya ticarî gemilerinin Boğazlardan geçişine mani olunmasını protesto ediyor:

RSFSC Hükümeti'nin, Büyük Britanya, Fransa,
İtalya Hükümetlerine Notası

30 Eylül 1922

> Batılı devletlerin ortak çabalarıyla Cenova ve La Haye Konferanslarında dünya ekonomisinin kalkındırılması yolundaki girişimleri sonuçsuz kalırken Rusya Hükümeti savaşlar ve dış müdahalelerin harap ettiği Cumhuriyet ekonomisinin kalkındırılması ve düzenlenmesine kendi gücüyle devam etti. Bu çalışmalar çerçevesinde Rusya Hükümeti Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya birçok siparişlerde bulundu. Siparişi verilen malların büyük bir kısmı gemilere yüklenmiş, ya da yüklenmeye hazır bir durumda en elverişli deniz yoluyla Boğazlardan geçirilerek Karadeniz limanlarına yollanmaktadır. Rusya Hükümeti durup dururken, Büyük Britanya'nın kendi savaş filosuna dayanarak, Çanakkale ve Boğazlardan geçişi ablukaya aldığını ve Karadeniz'den gelen ya da

[4617] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)*[Doktora Tezi], 2019, s. 390.

[4618] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473-474. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4619] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 474-475.

[4620] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 472. Mustafa Kemal, Fransızlar aracılığıyla Müttefiklerle uzlaşmaya çalışırken Sovyet Rusya'yı müdahil kılmak istemiyor. Bu izolasyoncu tavır, Müttefiklere karşı bir iyi niyet göstergesidir.

Karadeniz limanlarına gitmek isteyen tüm ticaret gemilerinin geçişini yasak ettiğini öğrendi. Bununla da yetinmeyen Büyük Britanya kumandanlığının savaş gemilerine, gemilerin durdurulması ile ilgili karara karşı çıkan tüm ticaret gemilerine ateş açılması emrini verdiğini de öğrendik.

Rusya Hükümeti Büyük Britanya'nın Rusya'yı haberdar etmeden, kendi çıkarlarına karşı oluşturulan bu ablukayı kesinlikle protesto eder.

İtilâf Devletleri, Rusya birçok ödün verdiği halde, kendisi ile normal ekonomik ilişkilerin kurulmasına ve böylece Rus millî ekonomisinin kalkındırılmasına yardımda bulunmasını reddetmekle kalmayıp bu kez Boğazları kapayarak Rusya Hükümeti'nin çalışmalarına bu yoldan kendi güçleri ile engel olmaya çalışmaktadır.

Rusya Hükümeti, ayrıca savaştan zaferle çıkmış devletlerin Boğazlarda, Rusya ve bağlaşıklarının çıkarlarını çiğneyen bir rejimi kurmalarını protesto eder. Bugün ilan edilmiş olan Boğazların ablukası, Karadeniz'de deniz ulaşımı ile ilgili olmayan devletlerin, kendi savaş güçleri ile Boğazları kontrol ederken Karadeniz ülkelerinin barışçıl ekonomik hayatına sonsuza dek engel olabileceklerini kanıtladığı gibi, Boğazlardan serbest geçiş hakkı yüzünden Avrupa'nın yeniden kan dökülmesine hazırlandığını ve bu serbestinin bugün için sadece İtilâf Hükümetleri'nin diledikleri zaman ve istedikleri bahane ile Boğazları kapamaları anlamına geldiğini göstermektedir. Bu ise Karadeniz'in bütün dünyadan soyutlanması demektir.

Rusya Hükümeti Boğazların serbest bırakılmasını ve bu serbestinin yalnızca ticaret gemilerinin geçişini kapsamasını ve Karadeniz'in bütün yabancı deniz savaş kuvvetlerinden arındırılmasını istemektedir. Bu abluka Büyük Britanya ve bağlaşıkları için hayati önem taşıyan denizyollarında engel çıkarmıyor, bu abluka onların ulusal ekonomisine de darbe indirmiyor, çünkü bu abluka yalnız ve yalnız Karadeniz devletlerinin ekonomilerini alt üst etmeye yöneliktir. Büyük Britanya makamlarının başkalarının denizlerinde ve topraklarındaki bu keyfi ve sorumsuz davranışı ancak, Karadeniz devletlerinin çıkarlarına karşı en ufak bir saygı duymadığı şeklinde tanımlanabilir.

Rusya Hükümeti bu nota ile, Boğazların ablukasının ve ticaret gemilerinin Çanakkale ve Boğazlar'dan, Büyük Britanya ve bağlaşıklarının çıkardıkları ve serbest geçişi kısıtlayan bütün düzenlemelerin derhal kaldırılmasında ısrar etmektedir.

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. Karahan[4621]

Eylül 1922. *Ünlü Kemalistlerle sık sık yapılan söyleşiler "La Tribuna" üzerinde olumlu bir etki yaratmışa benzer. Gazete Türk milliyetçilerini fanatik sözcüğüyle tanımlamaktan kaçındı ve Kemal'i, yalnızca askeri liderliğiyle değil, ender durumlar dışında, genellikle devlet adamı olarak övdü. Sforza ile Kemal'in ilişkilendirilmesi bu gazeteye özgü bir şeydir. İki siyaset adamı, barışın koruyucu ilahları olarak sunulmuştur. Şu bir gerçek ki, Türk lider yeni serüvenler istemiyor ve özellikle Sovyet himayesinden kaçmayı amaçlıyordu. "İzvestija" ile yapılan bir söyleşide Kemal, İtalya'ya şükran duyduğunu belirtti ve şimdi, galip sıfatıyla, Batılı devletlerle uzlaşma arayacağını anlatmaya başladı*.[4622]

1 Ekim 1922. Komintern'e bağlı Ankara Merkezi Merkez-i Umumî Kızıl Sendikası, "Bila Tefrik-i Din ve Mezhep İstanbul Amele ve İşçilerine!" sernameli, 4 sayfalık, Rum-İngiliz-Fransız-İtalyan komünist yoldaşlarına müşfik fakat komprador telakki ettiği Türk saltanatına müfridane düşmanca bir beyanname neşretti. *Birinci sayfadaki karikatürde şunlar görülmektedir: Mehmetçik bir iskeleti süngüyle bir yardan denize doğru iter. İskeletin başından tacı, elindeki çantasından paraları dökülür. Karikatürün altında şu yazı okunur: "Sultana müjde: Anadolu işçi ve Çiftçi Ordusu Diyor Ki: - Konstantin'in kaburgalarını delen süngüm Altıncı Mehmet'in Sultanlığını da gebertti."*

Amele; İstanbul'un beyaz elli beylerini, efendilerini münakalattan, ekmekten, gazeteden, telgraftan, ziyadan her şeyden mahrum ediniz.
Memurlar; Sultan hükûmeti devairindeki vazifelerinizi terkediniz;
İstanbul hükûmeti ile Sultan'a kaçabilmek fırsatını vermeyiniz; onu tevkif ediniz.

[4621] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 510-511.
[4622] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 185. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Evet tevkif ediniz; ta ki millet mahkemesinde muhakemeleri görülebilsin.

Arkadaşlar! Kardeşler!
Çiftçi ve ameleden mürekkep olan Türk ordusu Anadolu'yu, kâmilen muzafferiyetiyle tahlis ettikten sonra İstanbul kapıları yakınında ayak diriyor!
İstilâcılar elinde üç seneden beri bir vasita-i tagallûp ve tecebbür olan Yunan amele ve çiftçi orduları Asya-i Sügrayı terkettiler.
Mürteci Yunan hükûmeti, Kral Konstantin tarafından sürüklenen hâkim sınıfların kanlı komedyalarını anlayan, işçi kütlelerin adem-i memnuniyetine karşı gelerek, Yunan komünist arkadaşlarımızı hapisanelere attılar.
Aynı zamanda İstanbul'da dahi istilâcı işgalcilere karşı bir gürültü başgösteriyor. O istilâcı ve işgalcilere ve İstanbul hükûmetine karşı ki, tıpkı Yunan mürteci hükûmeti gibi ihtilâlcileri ve komünistleri hapishanelere atmakta, onları insanî her türlü haktan tecrit etmektedir.
Her iki hükümet, Sultan hükûmeti ve Yunan hükûmeti tekerlenmeye hazırdır. Onları yalnız itmek ve yuvarlamak lâzımdır. Milliyet farkı gözetmeksizin hitap ediyoruz: Amele arkadaşlar! Türkiye işçi ve köylüsünün istilâcılığa karşı mücadelesi; sizin mücadeleniz, cihan proletaryasının mücadelesidir.
Çünkü bu emekçiler kütlesi, ancak şarktaki tazyikatı neticesinde tutunabilmekte olan Avrupa burjuvazisini devirmek istiyor.
Anadolu proletaryası ve işçi kütlelerinin en ileri piştar müfrezesi olan Türkiye Komünist Partisi ve Şimendiferciler Kızıl Sendikası size işgalcilere ve Sultan mutlakiyet ve istibdadına karşı mücadele tavsiye ediyor!
Bu kat'i dakikalarda İstanbul'un hayat ve talihi ellerinizde bulunuyor, eski usul idare taraftarları, Hilmi, Rıza ve arkadaşları hain sosyalistler, istilâcılara karşı bir müzaharet gösteriyorlar.
İstilâcılar dahi, millet cellâdı olan Sultan Altıncı Mehmet, ve Peyam-ı Sabahta havlayan köpekleriyle beraber İstanbul hükûmetine şuur ve kuvvetleri nisbetinde müzaheret ve muavenet ediyorlar.

Arkadaşlar! Bu mürteci muharrikleri memleketimizden tardediniz! Kovunuz!
Türk ordusu, istilâcıların tiranlığı ile beraber Sultan'ın mutlakiyet idaresine de ölüm getiriyor!
Fakat kimin için biliyor musunuz? Bilcümle İstanbul işçileri için!
Evet... Bilâ tefrik-i cins ve mezhep bilcümle İstanbul işçileri için!

Arkadaşlar! Hiç bir zaman bu meseleleri fakir ve yoksullar arasında millî mücadeleler ve kıtaller şeklinde telâkki etmeyiniz!
Bilâkis, bilâ tefrik-i cins ve mezhep bütün İstanbul işçileri; kuvvetlerinizi birleştiriniz! Çünkü siz, cihanın yekvücut bir kitlesine mensupsunuz! Ve onun âzâları ve mümessillerisiniz.
Bu dakika, Sultanlığa ve işgâlciliğe, istilâcılığa karşı mücadele zamanıdır! Uyanınız! Kalkınız! Silâhlanınız! Teşkilâtlanınız!
Üçüncü Enternasyonalin bir şubesi olmak sıfatıyla Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumîsi ve Anadolu Kızıl Sendikaları sizi derhal, inkişafı halinde sultan hükümeti ve istilâcılar aleyhinde umumî bir kıyam şekline istihale edebilecek umumî bir grev ilân etmeye davet ediyor.

Arkadaşlar!
Bu beyaz elli efendileri, beyleri sudan, münakâlâttan, ekmekten, gazeteden, telgraftan, ziyadan herşeyden mahrum etmelisiniz!
Zanaathaneler ve fabrikaların işlerini durdurunuz!
Memurlar Sultan hükûmeti devairindeki vazifelerinizi terketmelisiniz!
Greve aleyhtar olanları size itaate mecbur ediniz! İstanbul hükümeti ile Sultan'a kaçabilmek fırsatını vermeyiniz! Onu tevkif ediniz!
Evet tevkif ediniz! Ta ki millet mahkemesinde muhakemeleri görülebilsin! Sultan'ın polis ve jandarmalarını silâhtan tecrit ediniz!
İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleriyle kardeşleşiniz! Ve onları da zabitleri, kumandanları aleyhine tahrik ediniz!
Küçük sulh grupları teşkil ediniz!
Bir tek kelime ile, ey İstanbul'un bilcümle işçi ve amelesi! Siz oranın sizce tutunmak gayr-i kabil olacak dakikaya kadar âmiri ve hâkimi olmalısınız!
Ordu tıpkı cihan emekçileri gibi sizin icraat ve hareketinize muntazırdır.

Sultan mutlakiyet ve istibdadını devirdikten sonra, istilâcılığa karşı zaferden sonra, sizin için, sizin has iktisadî menfatiniz için mücadele edebilmemiz kolaylaşacaktır.
Faraza, sekiz saatlik sây, sendikaların serbestisi, ücret-i kâfiye ve kollektif kontratlar gibi.
Sultanın tekerlenmesinden sonra düşmanlarınız yarı yarıya azalmış olacak, karşımızda yalnız burjuvazya kalacaktır.
Sersem Türk aristokrasisinin sükûtunu [*sukûtunu olmalı (ÖFA notu)*] müteakip biz Türk burjuvazisine karşı daha kolaylıkla harp edebileceğiz!
O halde arkadaşlar! Vakit kaybetmeksizin hareket ediniz!
Ordu size muavin ve müzaḥirdir. Ve muavin ve müzahir olacaktır. Cihan emekçileri size bakıyor!
İstilâci acentaları ve hain sosyalistler havruza!
Yaşasın Türk ve Rum işçi kütlesi kardeşliği!
Kahrolsun Sultan ve Konstantin hükümetleri!
Ya İstanbul serbest ve hür olacak veya siz ebedî esirler olacaksınız!
Unutmayınız ki; İstanbul Garp emekçileri ile Şark işçi kütlesini bütün dünyanın, emperyalizm ve kapitalizme karşı müttehit bir cidali için birleştirecek kilittir.

Ankara Merkezi Merkez-i Umumî Kızıl Sendika[4623]

2 Ekim 1922. Sabık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtib-i Umumîsi Baytar Binbaşı Salih (Hacıoğlu), Komintern'e rapor gönderdi:

İhtifagâhda
2 Teşrinievvel 922
Yazan: Salih Hacıoğlu
Komintern'e Rapor
14/6/920-9/1/921
I-Gizli faaliyet devri
II-Resmi Faaliyet devri

I-Gizli faaliyet devri: a) Teşkilât, b) Propaganda, c) Neşriyat

1) Gizli faaliyet devrinde hükümetin siyaset-i hariciye ve dahiliyesi
2) Fırka ile hükûmet arasındaki münâsebât
3) Fırka ile halk arasındaki münâsebât
4) Fırka ile harici Komünist teşkilatları ve Rusya Şuralar sefarethanesiyle olan münâsebat
5) Resmi Komünist Partisinin zuhuru
6) Gizli faaliyet devrinde en ziyade faaliyet gösteren yoldaşlar kimlerdi

I-Gizli Faaliyet Devri
a) Teşkilat: 1920 senesi Haziranında, bidayette Yeşil Ordu teşkilatına zahiri bir irtibatla bağlı olarak, teşekkül eden Türkiye Komünist Partisi bidayet-i teşekkülünden bir buçuk ay sonra Yeşil Ordu ile olan rabıtasını tamamen kat' ve bir merkez-i umumi teşkil ederek işe başladı. Ankara'da genç münevverler, küçük rütbeli zabitler, küçük memurlar, şehir işçileri, küçük esnaflar ve dekovil işçilerinden iki yüz elli üç yüz kadar aza kayd olundu. Her meslekten birer mümessil intihab ettirilerek Ankara heyet-i merkeziyesi de teşkil olundu. Fırkaya mensup olup da vilayâta nakleden arkadaşlar bulundukları yerlerde nüveler teşkil ediyorlardı. Bakû'de Mustafa Suphi arkadaşın riyaseti altındaki Komünist Partisinin Anadolu'ya murahhas olarak gönderdiği Süleyman Sami (ki bilahare Mustafa Kemal'in bir casusu olduğu anlaşılıyor) Geçtiği mahallerde birer ikişer adam komünist kaydederek güyâ birkaç nüve yapmış ve bunlarla tesis-i münâsebât için adreslerini de firkaya vermiş idi. Fakat bu nüvelerle ne muntazam bir muhabere yapılabildi. Ve ne de bunlar bir mev- cudiyet gösterebildiği için vücudlarıyla adem-i vücudları müsavi kaldı.
b) Propaganda – Propaganda için elde hiçbir vasıta olmadığından fırkaya mensup ve az çok komünizme vâkıf arkadaşlar yalnız sözle propagandaya devam ediyordu. Firka gizli olarak çalıştığı müddetçe bittabi

[4623] *TİTE Arşivi*, 39d/14669; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 383-385. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

konferanslar veremiyor ve umumi içtimalar yapamıyordu. Mahaza yalnız sözle yapılan propaganda bile işçi halk üzerinde mühim tesirat yapıyor ve %80'ini fırka teveccühkâr bulunuyordu.
c) Neşriyat: Bidayette el yazısı ile burjuvazi aleyhine bir beyanname neşrolundu. Maalesef elyevm bunun bir sureti bulunamadığı için rabt edilemeyecek.)
Sonra Türkiye köylü ve amelesiyle askerlerine ve bütün dünya amele teşkilatlarına hitaben fırkanın teşekkülü, maksadı, hükümetin dahili ve harici siyaseti hakkında Ağustos tarihli ve 1 numaralı bir beyanname 115 ile "Bolşevikler ve İttihatçılar" unvanlı ikinci bir beyanname ve arkadaş Salih Hacıoğlu tarafından yazılan "Eski Dünya Ne idi, Yeni Dünyada Neler Oluyor" unvanlı bir broşür ve fırka ilk tanzim ettiği muhtasar program ve nizamname Eskişehir Liva Matbaasında arkadaş Manatov'un himmetiyle tab edildi ve bunlar Eskişehir'de alenen halka meccanen tevzi edildiği gibi cepheye ve bilhassa Ethem'in çetesine de ikişer yüz nüsha gönderildi ve Ankara ve havalisindeki köylere ve Anadolu'nun hemen her tarafına gizli olarak dağıtıldı. Halk üzerinde pek mühim bir tesir yapan bu beyannameler Mustafa Kemal Paşa'yı son derecede gazaplandırdı. Ve Şerif Manatov yoldaşın tevkif ve memleket haricine ihracıyla neticelendi. Ve bu tarihten itibaren de fırka polis hafiyeleri tarafından sıkı bir tarassut altına alındı.
Kom. Enternasyonal'in Ermenistan ve Türkiye köylü ve amelesine hitapnamesi de Yeni Dünya'da neşrettirildi.

(1) Gizli Faaliyet Devrinde Hükümetin Siyaset-i Hariciye ve Dahiliyesi
23/4/1920 tarihinde teşekkül eden Mustafa Kemal Paşa hükümeti siyaset-i hariciyede Şuralar Rusyasından başka istinad edecek bir nokta bulamadığından harici siyasetini şarka tevcih etmişti. Fakat bu tevcih hiçbir zaman samimi olmadı. Bu siyaset-i mugfilâne bir siyaset idi. Hatta bir aralık gerek bu siyaseti takviye edebilmek ve gerekse memleket dahilinde mevcut komünizm cereyanlarını istedikleri bir şekle sokarak elleri altında bulundurmak maksadıyla başında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde eski İttihatçılarla milli inkılapçılardan mürekkep bir de Komünistfırkası tesis etmişlerdi. Fakat daha ilk günü Yeşil Ordu Fırkasının maskesini açan hafi Komünist Partisi bu zenginler Komünist Fırkasının da maskesini fırlatıp atmakta gecikmedi. Bunun da doğmasıyla ölmesi bir oldu. Hükümetin dahili siyasetine gelince: Onun dahili siyaset namına, halkın, köylü ve işçilerin refahı namına bir adım attığını, ufak bir islahat yaptığını kimse görmedi. Bilakis milli cidal namına köylü elinde ne varsa vaz'-ı yed olunuyor, alınıyor ve köylü fakra, sefalete sürükleniyordu. Amele ne bu mukaddes cidal namına geceli gündüzlü çalıştırılıyor ve ezdiriliyordu.
Amelenin siyasi, hukuki değil iktisadi teşkilatlar, sendikalar yapması bile hatıra getirilmiyordu. Ve hükûmet dahili islahatını ancak harpten sonra yapabileceğini ileri sürerek ıslahat için yükselen sesleri susturuyordu.

(2) Gizli Faaliyet Devrinde Fırka İle Hükûmet Arasındaki Münasebat
Fırka ile hükümet arasındaki münâsebât Eskişehir'de tab ve neşr olunan beyannamelerden sonra tezahür etmeye başladı. O vakte kadar hükümet fırkanın harekâtını uzaktan uzağa tarassut ile iktifa ediyordu. Lakin bilhassa bir numaralı beyanname ile Mustafa Kemal Paşa hükümetinin iç yüzü teşrih edildikten sonra hükümet takibata başladı ve yoldaş Şerif Manatov'u tevkif ve hapsetti. O sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifler hakkında bir planı vardı: Kendisine muhalefet eden her şahsı İngiliz casusluğuyla itham ederdi. Manatov hakkında da aynı planı kullandı. Çünkü efkâr-i umumiyeye karşı başka türlü hareket edemezdi. Ve açıktan açığa komünistlik aleyhine hareket edemezdi. Komünistlik aleyhine hareket ettiği takdirde kendisi de birçok zamanlar Bolşevikliğe taraftar göründüğü için maskesini kendi eliyle atmış olacaktı. Hülâsa Eskişehir'de tevkif olunan Manatov bir müddet orada hapishanede bulundurulduktan sonra Ankara'ya naklolundu ve polis dairesinin rutubetli ve murdar bodrumunda da birkaç gün yatırıldıktan sonra ilk Rusya Şuralar hükûmeti sefaret heyeti Ankara'ya vâsıl olduğunun ikinci günü (6 Teşrinievvel 920) tahte'l-hıfz İnebolu'ya sevk ve oradan da hudut haricine tard edildi. Eskişehir'de Manatov'u tevkif ettirirken köylerde beyanname dağıtan Hilmi arkadaş da tevkif edildi ve fakat çabuk tahliye olundu. Bunu müteakip orduya mahrem bir emirname yazılarak Komünist Fırkasına intisap eden zabitanın derhal istifa etmeleri aksi takdirde tard olunacakları tamim kılındı. Sivil memurlara da aynı tehdit yapıldı. Hafiye teşkilatına da emir verilerek parti azalarının tarassut altında bulundurulması her türlü harekâttan günü gününe malumat elde edilmesi taht-ı temine alındı.
4 Teşrinievvel 1920 tarihinde Ankara'ya muvasalat eden ilk sefaret heyeti pek bârid karşılandı ve sefarethaneye derhal bir mülâzım ile bir de sivil hafiye, güya yoldaşlara hizmet etmek üzere sokuldu. Bunlar sefarethaneye girip çıkanları tarassut ediyor ve hergün hükümete malumat veriyordu.
Hükümet bu sıralarda fevkalade zayıf idi. Komünizm cereyanı Ankara'da bulunan askeri kıtalar arasında iyiden iyiye yayılmış, topçu, süvari, piyade, istihkam ve mitralyöz kıtaatının genç ve küçük rütbede bulunan zabitanından kısm-ı azamı fırkaya girmişti. Ve fırkaya dahil olan her zabit kumandası altındaki efrada

bolşevizmi gizli gizli telkin ediyordu ve bu zabitler eskiden efrat hakkında gösterdikleri huşûnet ve tecebbürü terk ederek onlara karşı daima büyük kardeş ve bir hami vaziyeti almıştı. İşler çok iyi gidiyordu. Hükûmet bu vaziyeti tamamen biliyor ve herhangi bir dahili ihtilalden son derece korkuyordu. Nihayet Ankara'da bulunan bütün kıtaat-ı askeriyeyi peyderpey cepheye sevk etti ve orada bu kıtaları lağv ederek zabitan ve efradı diğer kıtaata tevzi suretiyle dağıttı.

(3) Fırka ile Halk Arasındaki Münasebât:
Fırka bu hafi faaliyet devrinde en ziyade şehir işçileri ile askerler arasında çalışabiliyordu. Civar köylü kitleleri arasında propaganda yapmaya çalışıyor idiyse de bu bir usul ve intizam altında olmaktan ziyade herhangi bir arkadaşın şahsi işleri için köylere gitmesine bağlı, tesadüfi bir mesai idi. Şehrin işçi ve çiftçi halkı arasında ise oldukça bir usul ve bir intizam tahtında çalışıyordu. O zaman pek az olan şimendifer ve fabrika ameleleri arasına da propaganda sokulmuş ve hatta dekovil amele ve küçük memurlarından 40-50 kişi fırkaya girmişti. 1920 senesi Kânunuevveline kadar Anadolu hükûmeti en ziyade çete kuvvetlerine istinat ediyordu. Bu çeteler efrâdına o kadar yüz verilmişti ki adeta lâyüsel idiler. Halka ve köylüye pek çok zulüm ve hakaret yapıyorlardı. Bu işitilmedik zulüm altında inleyen halk fırkaya karşı pek büyük bir teveccüh gösteriyordu. Denebilir ki yüzde seksen halk fırka taraftarı idi.

(4) Fırka ile Harici Komünist Teşkilatları ve Rusya Sefarethanesi arasındaki Münasebat:
4 Teşrinievvel 1920 tarihine yani ilk Şuralar Rusyası sefaret heyetinin Ankara'ya vusulüne kadar fırka memleket harici Komünist teşkilatlarıyla hiçbir irtibat ve münasebet peyda edememişti. Mustafa Suphi yoldaşın Ağustos iptidalarında murahhas olarak gönderdiği Süleyman Sami Bakû'ye avdetten sonra fırkaya hiçbir haber göndermemişti. Yoldaş Upmal'in idaresi altında gelen sefaret heyetindeki Oruç Ali Bakirof, Polakof, Mehmedof yoldaşlarla pek sıkı ve pek samimi münasebata girişildi. Fırkanın elinde komünizme ait hiçbir edebiyat yoktu. Komünist fırkaları teşkilatına, propaganda usullerine gayr-i vakıf olan fırka azaları bu işleri gözleri bağlı olarak sırf kendi aşk ve kendi içtihatlarıyla yapıyordu. Bu arkadaşlar geldikten sonra bir usul tahtında çalışabilmek yollarını öğrenmek ve fikren de yükselmek için bütün kuvvetleriyle çalışılmağa başlandı. Maalesef yoldaşlar da komünizm edebiyatı hemen hiç getirmemişlerdi. Bunlardan da edilecek istifade şifahi konuşmalara inhisar ediyordu. Mahaza mufassal fırka programının tanziminde bu arkadaşlardan pek çok istifadeler temin olundu.

(5) Resmi Komünist Partisinin Zuhuru
Hükümet gizli Komünist Partisinden gittikçe kuşkulanmaya ve ürkmeye başlamıştı. Bundan iki cihetten ürküyordu. 1) Gizli Komünist Partisi sefarethane ile sıkı münasebâtta bulunduğundan hükümetle Rusya arasındaki münasebatin gayr-i samimi olduğunun meydana çıkabilmesi. 2) Gizli Komünist Partisinin bir ihtilal yapmak ihtimali. Bu her iki korkuyu izale edebilmek için tefessüh eden Yeşil Ordu enkazıyla ortaya yalancı bir "Türkiye Komünist Fırkası" attılar. Bu fırkanın en mühim azaları başta Mustafa Kemal Paşa olduğu halde Celal [Bayar], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Hakkı Behiç [Bayiç], Muhittin Baha [Pars], Eyüp Sabri [Akgöl], Mahmut Esat [Bozkurt] Beyler ve saire {*Tevfik Rüştü [Aras], Kılıç Ali, Topçu İhsan [Eryavuz], Refik [Koraltan], Süreyya [Yiğit]. (Mete Tunçay notu)*} idi. Yani milliyetçi ve İttihatçı rüesası, münevver burjuvalar kâmilen bu fırkada idiler.
Bu resmi burjuvalar Komünist Fırkası meydana çıkar çıkmaz evvelâ hafi Türkiye Komünist Partisine mensup azaları iğfale kalktılar ve münevver gençlerden bir kısmını çaldılar. Sonra gizli Komünist Fırkasının olduğu gibi resmi Komünist Fırkasına iltihak etmesini teklif ettiler ve iltihak teklifini polis müdiriyeti ve askeri polis teşkilatı reisi vasıtasıyla tehdide kadar vardırdılar.
Vilayâttaki nüvelerimiz gazetelerle ilan olunan resmi Komünist Fırkasının bizim hafi Komünist Partisi olduğu zehâbına düştüler. Hafi Komünist Partisinin ise muharebât ve irtibat vesaiti hemen hemen mefkûd olduğundan gerek nüvelere ve gerekse bütün halka hakikati anlatmak hususunda pek müşkil bir mevkide kaldı. Nihayet hafilikten resmiyete çıkmaya karar verdi.

(6) Gizli Faaliyet Devrinde En Ziyade Faaliyet Gösteren Yoldaşlar Kimlerdi?
Türkiye Komünist Partisi merkez-i umumisi azaları şunlardı: Ahmed, Hilmi, Ziynetullah Nevşirvanov, Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Cemile Nevşirvanova, Fatma Salih Hacıoğlu, Rahime... Yoldaş Upmal ile Ankara'ya gelen Hüseyin Hüsnü yoldaş da merkez-i umumiye dahil oldu. Bu yoldaşların hepsi de kudretleri yettiği kadar fırkaya hizmet etmişlerdir. Yalnız Ankara muhitinde kadınlar pek geri olduğundan ve kadın ameleler de pek az

ve yalnız ev hizmetçilerine münhasır olduğundan kadın arkadaşların kadınlar arasındaki faaliyeti bir zemin-i inkişaf bulamadı. Kâtib-i umumi Salih Hacıoğlu idi.[4624]

II-Türkiye Komünist Partisi'nin Resmi Faaliyet Devri
1-Sol Halkçılarla Münasebat ve İttihat Hükümete Beyanname itasi
2-Resmi faaliyet devrinde yapılan işler (Propaganda [konferanslar] neşriyat, teşkilat)
3-Çeteci Ethem'in isyanı
4-Hükümetin fırkaya taaruzu
5-Fırkanın terk-i faaliyeti
6-Tevkifatın devamı, İstiklâl Mahkemesinde muhakeme ve mahkûmiyet

1. Sol Halkçılarla Münasebat ve İttihat
Hafi Türkiye Komünist Partisi memleket dahilinde maddeten değilse de manen oldukça bir mevcudiyet göstermişti. Resmi Komünist Fırkası bu mevcudiyeti sarsmaya başladı. Bunun üzerine parti resmi olarak meydana çıkmaya mecbur oldu ve bu kararı verdi. Lakin parti azaları meyanında meclis azalarından hiçbir kimse yoktu. Yalnız mecliste bir "Halk Zümresi" teşekkül etmişti ki programı oldukça sol ve azalarından bazıları komünistliğe taraftar ve pek yakın görünüyordu. Ve bu Halk Zümresinin liderleri Nâzım ve Şeyh Servet Bey ve Efendiler idi. Bize mütemayil olan her kuvvetten istifade etmek ve mecliste de bir hizbe malik olmak düşüncesiyle ve sefarethanedeki Rus komünist arkadaşların arzu ve teklifiyle merkez-i umumi bu Halk Zümresi'nin liderleriyle temasa karar verdi. Kâtib-i umumi Salih Hacıoğlu temasa memur edildi. İlk temasta gerek Nâzım ve gerekse Şeyh Servet parti programını kabul ve partiye girmeye ve aynı zamanda Halk Zümresi'ni de sürüklemeye muvafakat ettiler ve iki taraftan dörder murahhas intihabıyla bir uzlaşma ve birleşme komisyonunun teşekkülü karargîr oldu. Bu komisyona partiden Salih Hacıoğlu, Fatma Salih Hacıoğlu, Hilmi, Nevşirvanov arkadaşlar, Halk Zümresi'nden de Nâzım, Şeyh Servet, Afyonkarahisarı Mebusu Şükrü ve Afyonkarahisarı Mebusu [Mustafa] Hulusi [Çalguner, 1. Grup mensubu] Beyler intihab olundu. Komisyon müzakerata ve partinin programını madde madde tetkike başladı. Neticede fırka programının siyaset-i umumiye bahsine Halk Zümresi azalarını celb edebilmek için Şeyh Servet'in teklifi üzerine yalnız şu "fırka asr-i saadetin samimiyet-i müşterekesini ihya etmek üzere çalışacak" cümlesinin ilavesiyle ve fırka unvanın da "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" olarak kabul edilmesiyle Halk Zümresi murahhasları tarafından program tamamen kabul edildi. Ve her iki taraf merkez komitelerinin umumi bir içtima akdiyle umumi bir merkez komitesi teşkil ve hükûmete beyanname vererek resmen faaliyete başlaması karargîr oldu.
İki taraf merkez-i umumisi içtima ettiği gün Halk Zümresi merkez-i umumi azalarından Erzurum mebusu Asım [Vasfi Mühürdaroğlu, Teşkilat-ı Mahsusacı, 1. Grup mensubu], Balıkesir mebusu [Hasan] Basri [Çantay] ve yine Afyon mebusu Memduh Necdet [Erbek, 1. Grup mensubu] Beyler de mevcut idi. O gün faaliyet şubeleri intihabatı yapıldı. Ve artık iki fırka birleşmiş addedildi. Ertesi gün Asım, Cevat [Abbas Gürer, Mustafa Kemal'in yaveri, 1. Grup mensubu] ve Basri Beylerin istifaları geldi. Tedkikat neticesinde merkez-i umumiler içtima günü komünist kadınların da içtimaa iştirak etmiş bulunması bu inkılapçıların akideleriyle ?? tevâfuk etmemiş ve ondan dolayı istifa etmiş oldukları anlaşıldı. Bunlar yalnız istifa ile kalmayarak mecliste tezvirât ve ifsadatta (provokasyon) bulundular. Bunun üzerine artık partiye Halk Zümresinden başka hiçbir kimse girmedi, yanaşmadı.
Hükümete Beyanname (27 Teşrinisani 1920) verildi. 7 Kânunuevvel 1920'de fırka resmen tanındı.

2. Resmi Faaliyet Devrinde Yapılan İşler
a) Teşkilat. Fırka resmen faaliyete geçer geçmez ilk defa olarak vilayâttaki nüvelerin adreslerine keyfiyeti telgrafla bildirdi ve her nüvenin bir mahalli komite halinde resmen faaliyete geçmesini tebliğ etti. Yalnız Yozgat'taki nüve bir heyet-i merkeziye teşkil ederek resmen faaliyete geçti. Diğer nüvelere mahalli hükümetler müsaade etmedi. Ankara komitesi dahi hükümetten müsaade istihsal ederek resmen çalışmaya başladı.
b) Propaganda. Fırka umumi konferanslarla propagandaya başladı. Ve Darülmuallimin salonunda kadın ve erkekler muhtelit olduğu halde üç konferans verebildi. Bu salon alelade 300-350 kişiyi istiap edebilecek bir

[4624] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 315-328; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 124-128. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

vüs'atte olduğu halde konferansa gelenler daima binden fazla oluyor ve adeta üst üste ve ayakta duruyorlardı. Bilhassa fukara halk, asker ve ameleler büyük tehâlükler göstermişlerdi.
c) Neşriyat. Fırkaya dahil olduğunu yukarıda söylediğimiz Afyonkarahisar mebusu Şükrü Bey'in bir matbaası [İkaz Matbaası] vardı. Fırka bu matbaanın nısfını satın alarak Şükrü Beyle ortak oldu. Ve ilk defa fırka program ve nizamnamesini neşretti. Yevmi bir gazete *Emek* imtiyazı aldı ve gazeteyi neşredebilmek için kâğıt bulunamadığından İstanbul'dan ve Samsun'dan kâğıt celbine teşebbüs olundu ve ancak 16 Kânunusani'de *Emek* intişara başlayabildi. Fakat *Emek* öyle bir zamanda intişara başladı ki halk onu alıp okumaktan ihtiraz ediyordu. Çünkü fırka kâtib-i umumisi Salih Hacıoğlu *Emek*'in intişarından beş gün evvel tevkif ve hapsedilerek İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiş bulunuyordu.[4625]

3. Çeteci Çerkes Ethem'in İsyanı
Resmi Komünist Fırkasını teşkil eden İttihatçılar Çerkes Ethem ve mebus olan kardeşi Reşid'i de fırkalarına almışlardı. Hatta Ethem'in nâşir-i efkârı olan ve bolşevik gazetesi diye Arif Oruç'un idaresinde Eskişehir'de Ağustos 1920'den beri yevmi olarak intişar eden "Yeni Dünya" gazetesini matbaasıyla beraber Ankara'ya nakletmişler ve bu gazeteyi kendi fırkaları nâşir-i efkârı olarak neşre başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'dan memnun olmayan ve el altından ona karşı muhalefet eden bu İttihatçılar Çerkes Ethem'in o zaman kumanda ettiği üç dört bin kişilik kuvvete güvenerek bir ihtilal çıkarmaya ve neticede Mustafa Kemal'i devirerek hakimiyeti ele almaya teşebbüs ettiler ve Ethem'le anlaştılar. Eskiden bir jandarma çavuşu olan ve çeteciliği zamanında bir fırka kumandanlığı payesine fiilen yükselmiş olan Ethem İttihatçılardan müstakbel başkumandanlık vaadini alır almaz isyan çıkarmakta tereddüt etmedi. O zaman dahiliye vekili bulunan Refet Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa ile bozuşmaya ve cephe kumandanının emirlerini dinlememeye başladı. Mustafa Kemal Paşa ise milli inkılap esnasında büyük hizmetler ve yararlıklar göstererek efkâr-ı umumiyede teveccüh kazanan ve sivrilen ne kadar şahıslar ve kuvvetler varsa bunların hepsini ayrı ayrı ezerek ferdiyetini kurtarmak ve yalnız kendisi teferrüd eylemek için fırsat-cû bir vaziyet almıştı. Ethem'in bu isyankâr vaziyeti ona büyük bir fırsat verdi. ve o da bunu kaçırmadı. Cephe kumandanlarıyla görüşerek her neye malolursa olsun Ethem'i ortadan kaldırmaya karar verdi ve Ethem isyanı nihayet patladı. Çetelerle ordu çarpıştı. Ethem mağluben kardeşleriyle birlikte Yunan ordusuna iltica etti.
Ethem'in isyan ettiği gün İttihatçılar da nâşir-i efkârları olan *Yeni Dünya* gazetesinin matbaasında Eskişehir ve havalisi amelesini ve halkını isyana teşvik eden bir beyanname tab ettirdiler. Fakat hükûmet bu beyannameleri daha matbaadan çıkmadan yakaladı ve matbaaya vaz'-i yed ederek *Yeni Dünya* gazetesini kapattı. Naşiri Arif Oruç ile beyannameyi yazan ve tab' ettiren Nizamettin Nazifi tevkif ederek İstiklâl Mahkemesine verdi..

4. Hükümetin Fırkaya Taarruzu
Ethem'in isyanında İttihatçıların parmağı olduğunu anlamayan Mustafa Kemal bilakis bunda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın parmağı olduğuna, İttihatçıların pek kurnazca vaki olan tahrikiyle, kail oldu ve Arif Oruç'un evrakı arasındaki *Yeni Dünya*'yı Eskişehir'de neşre başladığı zaman, Salih Hacıoğlu tarafından kendisine gönderilen bir tebrik mektubunu vesile-i münâsebet ittihaz ederek Ethem'in isyanıyla alakadarlık töhmetiyle İstiklâl Mahkemesi tarafından fırka kâtib-i umumisi Salih Hacıoğlu 11 Kânunusani 1921 tarihinde tevkif olunarak taht-ı muhakemeye alındı.
Yukarıda bi'l-münâsebe zikr olunduğu gibi 16 Kânunusani 1921 tarihinde fırka naşir-i efkârı *Emek* intişara başladı. O zaman fırkanın başında bulunan Nâzımlar, Şükrüler fırka nâşir-i efkârında Salih'in tevkifi hakkında korkularından bir kelime bile yazmadılar. Nihayet *Emek* de altı nüsha intişar ettikten sonra İstiklâl Mahkemesi tarafından tatil edildi ve bu gazete de üç günlük müdür-i mesullük eden Abdülkadir ve onunla beraber de merkez-i umumi azasından Hilmi ve Ahmet arkadaşlar tevkif olundu ve nihayet Zinetullah Nevşirvanov arkadaş da taht-ı tevkife alındı. Bu arada zabit oldukları halde Komünist Partisine dahil olduklarından dolayı Affan ve Kenan arkadaşlar da tevkif edilmişti. Bu sırada Anadolu'ya giren Mustafa Suphi ve arkadaşları da Trabzon'da 28 Kânunusani 921'de Kireçburnu'nda denize atılarak pek câniyâne bir surette imha edildi. (*Emek* gazetesi tatil edildikten sonra merkez-i umumi azasından Şükrü kendi gazetesi olan *İkaz* gazetesini Halkçı bir gazete olarak neşre başladı.)

5. [Fırkanın terk-i faaliyeti]

[4625] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 137-139.

Tevkifattan ürken Nâzım ve Şükrü Beyler başbaşa vererek fırkanın terk-i faaliyetine karar verirler ve resmen gazetelerle neşr ettikleri kısa bir beyanname ile 2 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının terk-i faaliyet ettiğini neşr ve ilan ederler. Merkez-i umuminin kadın arkadaşlardan başka diğer azaları hemen kâmilen mahbus olduğundan bu kararı protesto etmek ve fırkayı hükûmet dağıtıncaya kadar faaliyette bulundurmak imkânı bulunamadı. Bu bir emr-i vâki oldu.

6. Tevkifatın Devamı ve İstiklâl Mahkemesi'nde Muhakeme ve Mahkumiyet

Muhakemenin daha ilk günlerinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ethem isyanıyla alakadar olmadığı mahkemede ispat edilmişti ve heyet-i hâkime de buna kani olmuştu. Lakin hükümet siyaset-i hariciyede yeni ve mühim bir mesele karşısında bulunuyordu. Avrupa'ya İtilaf devletleriyle ve bilhassa Ingilizlerle uyuşmak üzere o zaman hariciye vekili olan Bekir Sami Beyin riyaseti altında bir heyet göndermiş ve Anadolu'nun Bolşevik olmayacağına ve Ruslarla olan münasebâtın muvakkat ve geçici olduğuna delil olmak üzere de Bekir Sami'nin eline komünistlerin tevkif edilmiş olduğunu ve idam edileceklerini söylemek üzere adeta bir senet vermişti. Binaenaleyh İngilizleri inandırmak ve ikna ederek Yunan harbine bir nihayet verebilmek için Komünist Partisini ezmek lâzım geliyordu. Vesile olarak da Komünist Partisi resmen meydana çıkıncaya kadar gayr-i kanuni çalıştığı keyfiyetini ileri sürdü ve taklib-i hükûmet teşebbüsünde bulundu diyerek de kuyruklu bir iftira attı. Aynı zamanda Komünist Partisini ezmek muhalif bir grubun da vücudunu ortadan kaldırmak gibi büyük bir faydası vardı. Bir taşla iki kuş birden vurmak istedi ve muhakeme ve tevkifata devam etti.

Nihayet Nâzım Bey de tevkif olundu. Şeyh Servet'le Şükrü'nün de tevkifine teşebbüs olundu. Fakat sonradan bu ikisinin gayr-i mevkuf olarak taht-ı muhakemeye alınmasına karar verildi. Pek çok zaman sonra âgâh olduk ki Şeyh Servet ile Şükrü Mustafa Kemal Paşa'ya dehalet ederek tevkiften ve hatta mahkûmiyetten kurtulmaya muvaffak olmuşlar!!..*

9 Mayıs 1921 tarihinde mahkeme kararını verdi: Nâzım, Nevşirvanov ve Salih Hacıoğlu ve hudut harici Şerif Manatov onbeşer sene kürek cezasına, Hilmi, Abdülkadir, Ahmet beşer sene kürek cezasına, Kenan ve Affan âmâl-i milliyenin istihsaline kadar nefy cezasına mahkûm edildi. Ve herbirerleri muhtelif livalar hapishanelerine tevzi edilerek sevk olundu: [Nâzım Kayseri Hapishanesine, Nevşirvanov Niğde, Salih Hacıoğlu Kırşehir, Abdülkadir Çankırı, Hilmi Yozgat, Ahmet Bolu hapishanelerine ve Kenan ile Affan da Kayseri şehrine].[4626]

II. Hapisten Çıktıktan Sonra

1- Hapisten Çıktıktan İkinci Devre-i Faaliyete Geçinceye kadar 2- İkinci Devre-i Faaliyetten Birinci Kongreye Kadar

1- 29 Eylül 1921 tarihinde (Mecliste bu sırada hükûmete karşı bir aleyhtarlık uyanmıştı çünkü Sakarya harbinde hükûmet kendisinden beklenen muvaffakiyeti temin edememişti. Bu aleyhtarlığı bazı mebuslar bize müzaheret suretinde de izhar ediyorlardı. Mahaza Şuralar sefiri Natseranus'un Mustafa Kemal Paşa üzerine icra-yı tesir etmesi bizim affımıza sebep olmuştu) hükümetin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından bakiye-i müddet-i cezaiyeleri affolan arkadaşlar bulundukları mahallerden ancak Teşrinievvel nihayetine kadar Ankara'ya gelebildiler. Bütün arkadaşlar Ankara'da toplandıktan sonra hususi bir içtima akdolundu. Bu içtimada atideki kararlar verildi.

a- İki ay kadar faaliyete geçmemek ve etrafı dinlemek, hükümetin nokta-i nazarını tedkik ve tespit etmek.

b- Arkadaşların ortaya koyabileceği sermaye ile bir bakkaliye şirketi açarak birkaç arkadaşın maişetini temin etmek.

c- Arkadaşlardan bir kısmı da dörtte bir hissesi fırkaya ait olan sinemada çalışmak

d- Arkadaş Salih Hacıoğlu'nun Sakarya Harbi esnasında Kırşehir'e naklolunan matbaada çalışmak üzere, Kırşehrine gitmesi.

---

* 10 Mayıs 1921'den sonra kaleme alınacak bir Sovyet Rusya belgesinin "Şeyh Servet" babında ise şu ifadelere yer verilecektir: "Mahkemede kendi görüşlerini saklamamış, ama kısmen delil yetersizliği, kısmen de hükumete karşı sözde darbe hazırlığı yapıldığı dönemde Ankara'da olmadığı için salıverilmiştir. Yalancı politikasından dolayı Kemal'den nefret etmekte, din temelinde komünizm propagandası yapmaktadır. Müslümanlık açısından komünist ilkelerin yayılması için çalışan bu adam, ustalıkla kullanılırsa çok faydalı olabilir. Son zamanlarda Enver'le bağlantıya girmekle suçlanmaktadır." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 166).

4626 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 142-144. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Bu kararı müteakip Ankara'da beş altı yüz lira sermaye ile bir bakkaliye şirketi tesis olundu. Affan, Kenan ve Ahmet arkadaşlar bu şirketin idaresine memur edildi. Hilmi ve Abdülkadir arkadaşlar da sinemayı işletmeye memur edildi. Arkadaş Salih Kırşehir'e hareket etti ve orada şahsi teşebbüsle "*Kurtuluş*" gazetesini neşretmeye başladı. [Şubat 1922] *Kurtuluş*'un neşri Nâzım ve Affan üzerinde fena bir tesir yapmış. Yani Salih'in ifratkârlık yaparak dolayısıyla kendilerine de bir mazarrat dokunacağından korkmaya başlamışlar ve bu saik ile Ankara'da "*Yeni Hayat*" mecmuasını çıkarmak için diğer arkadaşların da muvafakatini alarak matbaanın Kırşehir'den Ankara'ya naklini kararlaştırmışlar. Matbaa Ankara'ya nakl olunduktan sonra *Yeni Hayat* neşrolunmaya başlandı. Aynı zamanda bir kooperatif nizamnamesi de kaleme alınarak hükümete tasdik ettirildi. Ve evvelce tesis olunan "Ucuzluk Pazarı Şirketi" kooperatife devredildi. Şu arada sinemadaki fırka hissesi bir misli daha tezyid edilerek sinemanın nısfı fırkaya mal edilmiş oldu.

2. İkinci Devre-i Faaliyetten Birinci Kongreye Kadar
1- İkinci Defa Faaliyete Geçmek Hazırlıkları
2- Faaliyete Geçtikten sonra

1- İkinci defa faaliyete geçmek hazırlıkları esnasında vukua gelen bazı hadiseleri, fırka hayatı itibarıyla haiz oldukları ehemmiyete binaen kaydetmek lazımdır.

Salih Hacıoğlu, Nevşirvanov ve Hilmi arkadaşlar aralarında görüştükten sonra artık fırkanın faaliyete geçmesi lüzumunu ileri sürdürdükleri zaman Şükrü, Nâzım ve Affanlar bu bâbda isticalin muvafık olmadığını dermeyan ettiler. Mahaza bunların tereddütü nazar-i dikkate alınmayarak hükûmete verilmesi icap eden beyannamenin ihzarı Nevşirvanov'a havale edildi. Bundan her nasılsa haberdar olan Nâzım telaşa düştü ve bu beyannamenin gizlice matbaada olunup bir emr-i vaki yapılmasından korktu. Bunun üzerine matbaanın hafiyeler tarafından tarassut altına alındığı ve Salih matbaada kaldıkça hükümet fevkalade kuşkulanacağından bahisle ve şeytanetkâr bir dolapla, Salih Hacıoğlu aleyhine bir komplo vücuda getirir ve bir içtima akdederek matbaaya Salih Hacıoğlu'nun yerine Kenan memur edilir. Aynı zamanda bu içtimada muvakkat bir riyaset intihabı ileri sürülerek Şükrü, Nâzım ve Kenan'dan mürekkep bir heyetin intihabına karar verilir. Bundan maksat bütün işleri elde tutmak ve istedikleri şekilde tedvir-i umûr etmek idi.

18 Mart - Paris Komünası Merasimi

Şuralar sefarethanesi Paris Komünası münasebetiyle yapılacak merasime Komünist arkadaşları davet etmişti. O vakte kadar arkadaş Salih Hacıoğlu sefir Aralov ve Komintern mümessili Golman arkadaşlarla henüz temas etmemişti. Merasimin hitamında herkes dağıldıktan sonra Aralov, Golman ve Salih Hacıoğlu arasında üç saat devam eden bir mülakat ve fırka hakkında birçok münakaşat vukua geldi. Nihayet fırkanın resmen faaliyete geçmesi zamanının geldiğine dair arkadaş Salih'in dermeyan ettiği mütalaat tasvip olundu ve hatta Aralov'un Mustafa Kemal Paşa'ya münasip bir tarzda bu meseleden bahsetmesi de takarrür etti. Ertesi gün mülakat ve neticesi Salih Hacıoğlu tarafından arkadaşlarına nakledildiği zaman bilhassa Nâzım, Şükrü, Affan hiç de memnun olmadılar. Fakat diğer arkadaşlar bilakis memnun kaldılar. Ve fırkanın resmen faaliyete geçmesi artık bir emr-i vaki haline geldi. 28 Mart 1922 tarihinde akd olunan resmi bir içtimada hükümete verilecek beyanname kıraat ve aynen kabul edilerek ertesi gün hükûmete verildi. Ve firka ikinci defa faaliyete geçmiş oldu.

2- Faaliyete Geçtikten sonra

Teşkilat, propaganda, neşriyat.

Fırka faaliyete geçmek için akdettiği merkez-i umumi içtimaında [Geçici MK] Ahmet, Hilmi, Ziynetullah, Şükrü, Salih, Abdülkadir, Affan, Kenan, Mustafa, Nâzım arkadaşlar mevcut idi. Hükûmete verilen beyanname bu on arkadaş tarafından imza edildi. Eski merkez-i umumi azalarından Karahisar Mebusu Hulusi şu sırada faaliyete geçmenin tamamen aleyhinde bulunduğundan içtimada hazır bulunmadı ve faaliyete de iştirak etmedi. Kadın arkadaşlardan Ankara'da yalnız Cemile Nevşirvanova bulunuyordu. Fakat içtimada hazır değildi. Zaten Nâzımistler kadınların içtimada bulunmasını istemiyorlardı. Kadınlar yüzünden burjuvazinin hücumlarına maruz kalınacağından korkuyorlardı.

1- Teşkilat

Merkez-i umumi teşkilatı: Merkez-i umumi, icra heyeti, riyaset heyeti olarak bir teşkilat vücuda getirildi. Yapılan intihabatta, Ziynetullah, Salih Hacıoğlu, Nâzım riyaset heyetine Hilmi, Ziynet, Şükrü, Salih, Affan, Kenan, Nâzım icra heyetine intihap olundu.[4627]

3 Ekim 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Yunan ordusundaki komünistler ve Bolşevik ajanları, çevreye propaganda yayarak ve Yunan ordusunun moralini bozarak Kemalistlere yardımcı* olmuşlardır.[4628]

ABD'de münteşir *Boston Globe* gazetesi, Winston Churchill kuzeni Claire Sheridan'ın Mustafa Kemal'le mülakatını neşretti. Sheridan, *M. Kemal'e, Türklerin Bolşevikleşmeden Bolşevikliği kullanan ilk ulus olduklarını sorduğunda ise kendisinden şu cevabı almıştır*: "*Aynen öyle. Ben Komünist değilim fakat Bolşevizm, yapısında pek çok olumlu şey barındırıyor. Ancak Türk Milleti açısından Bolşevizm'e gerek yok zira Türkler bir sanayi toplumu değil kendi topraklarına sahip çiftçilerdir.*"[4629]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar: *Rusya, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir nota göndererek, Rus tüccara boğazların kapatılmasını protesto etmiş ve bu tedbirin Rus çıkarlarına büyük bir hasar vereceğini açıklamıştır. Notada, Moskova Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ni, Rus ordusunun Türkiye'nin savunulmasına yardım etmek amacıyla hazırlıklarını sürdürdüğü konusunda bilgilendirdiği ve Kafkasya'da Rus ordusunun konuşlanmaya başladığı da bildirilmekte*dir.[4630]

4 Ekim 1922. *Aralov, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le bir görüşme yapar ve İzmir görüşmeleri hakkında bilgi ister. Bu nota ve görüşmelerden sonra Ankara'nın, 4 Ekim'de, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli çağrısına verdiği ikinci cevabında Rusya'nın da konferansa çağrılması istenir. Ancak metinde diplomatik bir incelik vardır. Konferansın yeri ve tarihi saptandıktan sonra şöyle denilir: "Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ve Yunanistan'dan başka konferansa yalnız iki devlet çağrılmıştır (Yugoslavya ve Romanya), onlar da herhalde savaşan devletler olduklarından değil, barış anlaşmasında karara bağlanacak bazı konular kendilerini yakından ilgilendirdiği için çağrılmıştır. Bu konuda en önemli sorun Boğazların gelecekteki denetimidir. Bu konu ile çok yakın bir ilgisi olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılmaması karşısında duyduğumuz şaşkınlığı belirtmek isteriz. Bu üç devletin katılması, alınacak olan kararları çok daha kalıcı kılmaya yararlı olabileceği gibi, gelecekteki tüm savaş nedenlerini ortadan kaldıracağından, bunların bağlaşıklar tarafından bugüne kadar çağrılan diğer iki devlet gibi çağrılmalarını kesinlikle diler ve bu çağrının onlara, konferanstan önce iletileceğini umarız." Bundan şu anlam çıkartılabilir: Rusya konferansa katılmalıdır, fakat katılması ancak Boğazlar sorunuyla sınırlandırılabilir*.[4631]

5 Ekim 1922. Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Eğer Ermeniler yatıştırılmasaydı müslüman halkı yok ederlerdi. Kontrol altında tutuldukları zaman bile masum Türkleri haraca kestiler, soydular (…). Asker olarak Ermeniler daha az işe yarar göründüler. Alayları ilk çarpışmada kurtuluşu kaçmada buldular*.[4632]

6 Ekim 1922. SovNarKom, TBMM Hükümeti Riyasetine tebrik telgrafı keşide eyledi. *Türkiye'nin emperyalist işgalcilere karşı verdiği kahramanca savaşı"* selamlıyor.[4633]

4627 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 179-180. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4628 FO/7902/E 10892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.
4629 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 219.
4630 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 536.
4631 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 474.
4632 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183.
4633 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.

6 Ekim'de ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Curzon'a, Rusya'nın konferansa katılması gerektiğini, ancak bu katılmanın yalnız Boğazlar sorunu ile ilgili olarak öngörülebileceğini yazar.[4634]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin "Moskova'nın Parmağı" nam yazısı:

> Kemalistler Bolşeviklere çeşitli açık ya da gizli anlaşma ve sözleşmelerde bağlanmıştır. Yunanistan'la savaş nedeniyle Batıdan koptukları uzun dönem, onlara Bolşeviklerle birleşme dışında bir seçenek bırakmadı. Bolşevikler bol para ve cephanelikle Kemalist'lerin yardımına koştular ve siyasetlerinin bütün sırlarına sızdılar. Sovyet Moskova'nın yardımıyla Türkiye yeniden hayata kavuştu. Ama Sovyetler'in amacı, Türkiye'yi yaşatmak değil, Batı kültürüne en zayıf olduğu noktada, yani Balkanlarda yeniden saldırarak yeni yeni huzursuzluklar çıkarmak, böylece de bitkin Avrupa'da devrimci eylemi yeniden başlatabilmektir![4635]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *Azerbaycan'daki Kızıl İstihkâmcılar Moskova'da bir toplantı yaparak şu bildiriyi yayınlamışlardır*: *"Biz, Azerbaycan orduları askerleri, Ordu ve donanma komutanı olarak Yunanlıların bozgununda rol oynayan Kemal'in arkadaşının müzakerelere katıldığını işittik. Türkleri Avrupa emperyalizminin paralı askerleri olan düşmanlarına karşı zaferlerinden dolayı samimi bir şekilde tebrik ediyoruz. Doğu meselelerindeki düşmanlara karşı Türk ve Azerbaycan ordularının birleşme zamanının çok uzak olmadığını düşünüyoruz. Dünya emperyalizmine karşı Türklerin kahramanca savaşını takip ettik ve Doğu'nun beşiği İstanbul'un özgürlüğüne kavuşacağı anı bekliyoruz."*[4636]

6-7 Ekim 1922. Kilikya Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı 19:30'da gizli içtima ediyor. Divan Heyeti Reisi Ata Yoldaş'ın raporunda, TBMM Hükümetinin iç ve dış politikası tenkid ediliyor:

> (…) Mustafa Kemal Paşa'nın Millet Meclisi kürsüsünden Türk köylüsünü memleketin efendisi ilân etmesine karşın, bu sözler havada kaldı ve fakirleşen Türk köylüsüne bir şey verilmedi. Türk jandarması köylünün son koyununa da el koyan Türk jandarması iktidardaki burjuvazi adına haraç kesmeye, zorbalık yapmaya devam ediyor. Soyguncu vergi sistemi emekçilerin, özellikle batan küçük tarım işletmelerini, tarlalarını terk edip ücret peşinde koşmaya, tarım bölgelerinde ırgatlık etmeye giden köylülerin durumunu daha da zorlaştırıyor. Bu durum köy işletmelerinin tamamen çökmesine yol açıyor. İşçiler ülkenin savunması için canını, kanını ve emeğini vermesine karşın, TBMM hükümeti onun örgütlerini kovuşturuyor, birlik teşkilatlarını dağıtıyor, yöneticilerini hapse tıkıyor, küstahlaşan burjuvazinin işçiyi sömürmesine arka çıkıyor. Şu ana kadar işçinin yarınlarını, kimi yaşamsal çıkarlarını biraz olsun teminat altına alacak, ona şu ya da bu ölçüde politik hak tanıyacak bir mevzuat yoktur. İşçilere karşı aldığı tutum bakımından TBMM hükümeti günümüzde en gerici hükümet durumundadır. Ülkenin ekonomik durumunu kurtarmak, mali bunalımı gidermek isteyen hükümet Batı Avrupa burjuvazisiyle, yani Türk halkının kendi işletmelerini batması pahasına yıllarca kanını döktüğü aynı burjuvaziyle uzlaşmaya gidiyor. İçine emekçiler cumhuriyeti Sovyet Rusya'yı da alan bir Doğu ülkeleri federasyonuna yönelmek, Doğu halklarının ilerici müfrezesi haline gelmek yerine TBMM hükümeti emperyalist generallerle masa başına oturup, özgürlüğü uğrunda savaşan Doğu halklarına karşı birlik kuruyor. Doğu yüz yıllar boyunca Avrupa burjuvazisinin sermayesini serbestçe sürebildiği bir alan, metropollerde kendi sermayesini geliştirme üssü durumundaydı. Art arda yeni yeni Doğu bölgelerini ele geçiren, giderek daha çok Doğu halkını esaret altına alan Avrupa burjuvazisi konumlarını güçlendiriyor, etkisini artırıyor, öz çıkarlarını koruyan işçi sınıfına karşı azgınca bir savaş yürütüyordu. Ama, bu çelişkilerin doğal sonuçlarıyla karşılaşan uluslararası kapitalistler, güçlerinin temelini oluşturan bu Doğu'da boynunu kırıyor, kendini tüketiyor. Son emperyalist savaş kapitalizmin yıkımının başlangıcı oluyor. Avrupa anakarasındaki kendi ülkelerinde savaşıma kendini kaptıran kapitalizm, Doğu halklarını kendi ekonomik gelişme yoluna bırakarak, bu halkların ulusal bağımsızlığını kazanmak, Batı emperyalizmine karşı savaşmak gerektiği bilincini biledi. Bir kapitalist devletler

[4634] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475.

[4635] Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.) içinde (s. 104). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[4636] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 413.

grubu neredeyse zafer kutlamaya geçeceği bir anda, emperyalist savaşın ikinci kısmı, yani Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesi başladı. Ulusal kından kılıcı ilk çıkaran, ulusal kurtuluş bayrağını ilk yükselten Türk halkı oldu. Onu Batı sermayesinin sömürgeleştirdiği birçok Doğu halkı izledi. Sovyet Rusya Batı emperyalizmine karşı ayaklanan her Doğu halkından yana olacağını ilan ederek, direnen Türk halkına dostluk elini uzatan ilk devlet oldu. Sanki insanlık yeni bir çatışma evresine giriyordu: Bir yandan uluslararası proletarya uluslararası sermayeye karşı çetin bir mücadele veriyor, öte yandan Doğu'nun ezilen halkları ulusal çıkarlarını savunmak için emperyalizme karşı çıkıyor. Kurnaz Türk burjuvazisi, kimi hususları, en başta Sovyet Rusya'dan yardım gerekeceğini dikkate alarak, komünist rengine bürünmeye başladı ve hatta Rusya cumhuriyetine, sovyetleşmeye hazır olduğunu ilân etti. Ama bu yalnız kurnazca bir manevraydı. Çok kısa bir süre sonra Türk burjuvazisi yüzündeki komünist maskesini sıyırarak, sınıfsal özünü ortaya koydu. Yaptığı ilk iş, Halk İştirakiyun Fırkası'nı yok etmek, üyelerini hapsetmek ve katletmek, işçilerin meslek örgütlerini dağıtmak ve işçi sınıfına karşı alçakça kışkırtmalar oldu. İktidardaki burjuvazi, bunun yanı sıra, onlarca Doğu halkını ezen Fransız emperyalizmine ödün vermeye yöneldi. Bu ihanet yolunda daha da ileriye giden Türk burjuvazisi Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasını tanıdı, Muhiddin paşanın ağzından Suriye halkına seslenip Fransız dostlarına karşı ayaklanmamasını istedi. Şöyle ki, ulusal konumlarından uzaklaşmaya yönelen egemen çevreler daha o zaman yozlaşmaya başlamıştı. Türk burjuvazisinin İstanbul gericileriyle birleşme adına yalnız Suriye halkının değil, bütün Doğu halklarını çıkarlarına ihanet etmeye hazır olduğunu bugün iyice görüyoruz. Batılı emperyalistlerle anlaşmakla bugünkü Türk hükümeti, ayaklanan Doğu'nun öncüsü olma misyonundan kaçıyor. Ama o yalnız bu misyondan vazgeçmekle kalmayıp, oluşan koşulların dayatmasıyla, Doğu halklarının ulusal hareketinde gerici bir etmen olma durumuna düşüyor. Bugün Türk hükümetinde gerici bir sultancı, Batıcı Rafet paşa, İttihatçı parti söz sahibi olmaya başladığına göre, bizim hükümet, ardındaki ulusal devrim köprülerini yıkıyor demektir. Bu sorumlu aşamada Türkiye emekçileri durumun önemini gözden kaçırmamalı, Türk ulusunun Doğu'nun ulusal davasına karşı provokasyona getirilmesine izin vermemeli. Türkiye emekçileri, Türkiye'nin Doğu halklarının bağımsızlığının celladı durumuna getirilmesini önlemek için elden geleni yapmalı, muzaffer uluslararası proletaryanın kalesi Sovyet Rusya'yla ile birleşerek, tek düşmanı Batı emperyalizmine karşı iki kat daha etkin savaş vermelidir. Biz işçiler en ön saflarda olmalıyız ve bizim görevimiz şimdi sınıf örgütlerimizi kurarak, ulusal çıkarlarımız uğrunda, Batı emperyalizmine karşı savaşmaktır.[4637]

7 Ekim 1922. Müttefik dışişleri bakanları ve maslahatgüzarı Curzon, Poincare ve Galli içtima ediyorlar. *Rusya'nın konferansa katılması konusu da konuşulur. Genel olarak varılan karar şudur: Boğazlar sorunu diğer sorunlardan ayrı tutulmalı ve Sovyetler ancak Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmalıdır*.[4638]

Zorya Vostoka gazetesinin haber neşretti. *Fransız diplomatik temsilcisinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle deniliyor: "Durum kritiktir. İstanbul, sınır dışına çıkmak için bir an önce pasaport verilmesini bekleyen yabancı uyruklularla doldu. Kentte son derece etkin bir ajitasyon yürütülüyor. Bu ajitasyonun sonuçları gitgide tehlikeli bir noktaya varmakta. Bir katliam sözkonusu olabilir. Düzeni sağlamak olanaksızlaşıyor. Bir an önce karar almak gerekiyor."*[4639]

Kilikya Fabrika ve İşletmeleri İşçi Temsilcilerinin Birinci Konferansında kabul edilen *karar, çağrı ve açıklamalar* arasında bizce calib-i dikkat ifadeler yer alıyor:

[..] Diğer taraftan, ülkenin mali durumu içler acısı. Savaş hazineyi kalbura çevirdi. Ama, aynı zamanda, askeri zümrenin diktası durumundaki hükümet, eğitime ve ülkenin inşasına beş para vermezken, gerici politikasını sürdürebilmek için halkın paralarını jandarmaya, baskınlara, polis teşkilatlarına harcamak zorunda

[4637] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 352-354. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4638] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475. "Ancak ayrıntılar konusunda, Curzon Londra'ya döndükten sonra, Poincare ile uzun yazışmalar yapılır. Curzon bir tek konferans yapılmasını ve bu konferansın Boğazlar sorununun ele alınacağı oturumlarına Rusya'nın katılmasını önerir, fakat Poincare Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden kuşkulanarak iki ayrı konferans ister. Sonunda Curzon'un görüşü kabul edilir, fakat Gürcistan ve Ukrayna'nın ayrı olarak çağrılmaması kararlaştırılır ve 20 Ekim'de çağrı taslakları Londra'dan Paris'e gönderilir."

[4639] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 291.

kalmaktadır (jandarmaya yılda 5 milyon lira harcanırken, eğitime 500 bin lira ayrılmakta). Doğu ülkeleriyle (özellikle, ilk yardım elini uzatan kuzey komşusu Sovyet Rusya'yla) yakınlaşmaya yönelmek ve savaşa son vermek yerine hükümet küçük bir sadaka karşılığında Batılı emperyalistlerin (özellikle Fransızların) ekonomik esareti altına girerek, mali yıkımının yaralarını kapatmaya çalışmaktadır.

Fransız burjuvazisi Türk burjuvazisini kendi ekonomik girişimlerinin yörüngesine çekmek ve böylece onu (yani, burjuvaziyi) Fransa'nın ekonomik etkisinden yana kazanarak, ulusal mücadelenin, ulusal bağımsızlığın amaçlarından uzaklaştırmak için her yola başvurmaktadır. Askeri kliğin çıkarları Ankara hükümetinin yok olmasından yanadır, çünkü ne yapıp edip, Yıldız sarayının sağladığı bütün öncelikleri ve saltanatın şatafatını yeniden eline geçirmek için her şeyi yapmaya hazırdır. Şöyle ki, burjuvazi ve askeri bürokrasi, Batılı İtilaf devletleri ve İstanbul hükûmetiyle uzlaşmanın yolunu aramaktadır.

[..] Türkiye işçi sınıfı Ankara hükûmetinin Batılı emperyalistlerle ve gerici İstanbul hükûmetiyle uzlaşma ve birleşmeye yönelmesini, ezilen bütün Doğu halklarına karşı bir provokasyon saymaktadır. Türkiye, bütün Doğu halklarını kapsayan ulusal hareketlerin devrimci önderi rolünü oynamış ve bugün de bu ulusal hareketlerin devrimci önderi rolünü oynamaktadır. Şöyle ki, işçi sınıfı ulusal davadan sapma, Türk ulusunun 1919'da aldığı konumdan uzaklaşma yönünde atılan hiçbir adımı desteklemeyecek ve buna karşı her yola başvurup savaşacaktır.

[..] Bugün iktidardaki burjuvazi ve (...) oligarşi Batı emperyalizminden yana döndü, onunla sıkı birlik kurdu. Onlar Doğunun Batıya karşı savaş biçiminden korktu, Türkiye emekçilerinin yarın zaferden sonra ileri süreceği istemlerden korktu.

Bu hususların yanı sıra, bütün ülkelerden burjuvazinin çıkarlarının ortak olması, onları gericilik yolundan, Batıyla dostluk yolundan, iktidar imtiyazlarını koruyabilmek için Sevr antlaşmasını imzalayan İstanbul hükûmetiyle ittifak yolundan gitmeye zorluyor. Bu bağlamda TBMM hükûmeti bugün ulusal devrim hükûmeti durumundan, gericilik hükûmetine, Doğudaki bütün ulusal devrimci hareketlere karşı savaş hükûmetine dönüşmeye çalışıyor ve böylece ulusun 1919'da yükselttiği sloganlara ihanet eden hükûmet durumuna düşüyor.

Bu durumda biz, Türkiye işçileri, ulusal devrim ilkelerine ihaneti kesinlikle protesto et- meli, bütün Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı birleşmesi için ısrarlı olmalıyız. Bundan başka hükümetten bize seçimlere katılma hakkı vermesini, sınıfsal birliklerimize yasal çalışma hakkı tanımasını talep etmeliyiz. [..][4640]

İspanyol *La Epoca* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Sovyetler Hükümeti temsilcisinin Ankara Hükümeti'ne Rusya'nın askeri ve diplomatik her türlü yardımı yapmaya ve Türk ordusunun Trakya'ya geçişinde lazım olacak gemileri temin etmeye hazır olduğunu bildirdiği aktarılmıştır*.[4641]

9 Ekim 1922. İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Lord Curzon, barış konferansına Rusya'nın katılımıyla ilgili Fransızların görüşlerini öğrenmiş ve ardından yaptığı açıklamada Fransızların boğazlar sorunu ile doğrudan ilgili olan Rusya'nın müzakerelere katılmasına prensip olarak karşı çıkmadığını söylemiştir*. *Ancak Sovyetler'in halen tanınmamış olması göz önüne alındığında, kendilerinin konferansa nasıl dâhil edileceği de bilinmiyor*.[4642]

11 Ekim 1922. İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Bakü Sovyet'inde Kemalistlerin zaferini kutlamak için büyük törenler düzenlendiği, Müslümanların sevinç gösterilerinin iki gün sürdüğü, Kızıl Ordu'nun da bu gösterilere katıldığı ve gösterilerde Türk ve Rus bayrakları açıldığı belirtilmiştir. Haberde, Sovyetler temsilcisinin, Sevr Antlaşması ile Türklerden alınan yerlerin yeniden fethedilebilmesi için özgür Rus devletinin Türklere yardımcı olacağını açıkladığı* bildiriliyor.[4643]

4640 *TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1*, CD No: 29, Klasör No: 1_8, Belge No: 9-46,ve CD no:38, Klasör:Findbuch7, Belge no: 144-188(Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 366-367, 369. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4641 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371.

4642 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 416-417.

4643 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 413.

12 Ekim 1922. *12 Ekim 1922'de Buhara'da BSHC hükümeti tarafından kalabalık bir miting düzenlenir. Ayrıca mitingin katılımcıları Mustafa Kemal'e bir telgraf gönderir. Bu telgraf, BMM kürsüsünden okunacaktır*.[4644]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Rusya'nın protestosuna cevaben İngiltere Hükümeti'nin gönderdiği notada, boğazlarda herhangi bir bloke olmadığı ve gemilerin Karadeniz'e geçişlerinin hiçbir zaman engellenmediği bildirilmiştir*.[4645]

13 Ekim 1922. İspanyol *La Epoca* yazıyor: *Sovyetler Hükümeti, Ankara'daki temsilcisi Araloff'a da yeni talimatlar göndermiş ve Mustafa Kemal Hükümeti'ne Kemalistlerle İngilizler veya diğer devletler arasında boğazlarla ilgili imzalanacak olan antlaşmaları Rusya'nın tanımayacağını, böyle bir durumun Türk-Rus konvansiyonunun ihlali anlamına geleceğini ve ciddi sonuçlar doğuracağını bildirmesini istemiştir*.[4646]

14 Ekim 1922. *Mustafa Kemal, Rus ihtilalinin yıldönümü nedeniyle Pan Rus Komitesi Başkanı Kalinin'e bir telgraf çekerek tebriklerini bildirdi*.[4647]

*Cenova ve La Haye Konferanslarına katılmak üzere Mart 1922'den beri Avrupa'da bulun*duktan sonra Moskova'ya avdet eden Çiçerin, Yusuf Kemal'e nota keşide eyledi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Telgrafı

14 Ekim 1922
No. 1181

Görevime tekrar döndüğüm şu anda, şahsınızda kardeş Türk milletini selamlamaktan ve Türk milletini, başta büyük önder, Mareşal Mustafa Kemal Paşa olmak üzere parlak ve kahramanca zaferlerinden dolayı kutlamaktan büyük bir mutluluk duymaktayım.

Türk ulusu, azmi, iradesi ve olağanüstü mertliğiyle kendi devlet topraklarının tam özgürlüğüne er geç kavuşacak ve ülkesini saldırganların boyunduruğundan kurtaracaktır. Bu tarihi anda, paha biçilmez sonuçları bugünlerde belirmeye başlayan, uluslarımızın dostluğunu bir anlaşma zeminine oturtmak, yürekten ve dostça ilişkilerimizin sağlam temelini kurmak için birlikte çalıştığımız o kader belirleyici saatleri tekrar anıyorum. Ülkeniz için tek sağlam ve her türlü koşullarda denenmiş dostluğun, bizim, Sovyet Cumhuriyetlerimizin dostluğu olduğunu ve büyük kapitalist devletlerin tutumunun ve Türkiye'ye karşı niyetlerinin, bu tutum ve niyetler en olumlu diyebileceğimiz zamanlarda bile Türkiye için yeni yeni tehlikelere gebe olduğunu siz de benim kadar bilmektesiniz. Hükümetinizin 29 Eylül tarihli bağlaşık devletlere gönderdiği notada aldığı son derece dikkatli ve ölçülü tavrın, aramızdaki ilişkiler ve ortak kararlar da olmak üzere, hiçbir zaman halklarımız için hayati bir önem taşıyan karşılıklı dostlukla ilgili bir kararsızlık olarak yorumlanmayacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ülkelerimiz politikasının bu tek temelini, ülkelerimizin ortak düşmanlarına darbeler vurarak, korumaya ve savunmaya devam edeceğine inanıyorum.

Misak-ı Millî'nin ve Moskova Anlaşması hükümlerinin yürürlüğe geçeceği ve gerçekleşmiş bir olay haline geleceği ve kendi kaderini ellerinde tutan Türk milletinin Rus milleti ile elele vererek, halklarımızın mutluluğu ve tüm insanlığın yararı için çalışacağı günlerin yakın olduğu kanısındayım.

Çiçerin[4648]

4644 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.
4645 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 536.
4646 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 417.
4647 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 810.
4648 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 512.

İzvestiya gazetesi, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesinden iktibas ediyor: *Boğazlar sorununda Sovyet Rusya, en fazla ilgisi bulunan taraftır. Bu bakımdan bu sorun ancak onun katılımıyla çözümlenebilir*.[4649]

16 Ekim 1922. *16 Ekim'de Horosan Sovyet Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Hiva'da yapılan mitinge büyük bir kalabalık katılır. Bu miting sonunda Türk halkına kutlama telgrafı gönderilir*.[4650]

17 Ekim 1922. *Maverayı Kafkas Reisi Mdivani* Ankara'ya muvasalat etti.[4651] *Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Ankara Valisi ve Garnizon Komutanı tarafından törenle karşılanır. Mdivani, ziyaretin amacını, ortak düşmanlar karşısında kazandığı zafer nedeniyle, Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri adına BMM'ni ve Başkomutan Mustafa Kemal'i tebrik etmek olarak açıklar*.[4652]

19 Ekim 1922. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinden 20'si tutuklandı.[4653]

Sovyet Dışişleri, 19 Ekim'de, İtilâf Devletlerine bir nota göndererek konferansa tam üye olarak katılmak istediklerini bildirir. Bu nota, mart ayından beri bulunduğu Avrupa'dan yeni dönen Çiçerin tarafından gönderilmiştir.[4654]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
RSFSC'nin Büyük Britanya ve İtalya
Temsilcilerine Telgrafı

19 Ekim 1922

Katında güven ve saygı gördüğünüz hükümete lütfen aşağıdaki açıklamayı iletiniz:

Yaklaşık bir ay kadar önce, Rusya Hükümeti birçok büyük devlete seslenerek, Rusya'nın Yakın Doğu bunalımının barış yoluyla çözümlenmesine karşı duyduğu ilgiyi, gerçek ve sağlam bir barışın kurulması için, bu konferansa katılmasının gerektiğini açıklamıştı. Rusya Hükümeti, bu çağrısını cevapsız bırakan devletlerin bu konudaki karşı tutumlarını hayretle izlerken, bu konferansın pek yakında düzenleneceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de bu konferansa çağrılmış bulunduğu yolundaki haberleri büyük bir şaşkınlıkla öğrenmiş bulunuyor. Rusya Hükümeti, Yakın Doğu Konferansına birçok devlet ve bu arada Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya da çağrıldığı halde, bu sorunların çözümlenmesinde en fazla ilgili taraf olan Rusya'nın dışarda bırakılmasının hiçbir gerekçeyle haklı çıkarılamayacağı görüşündedir.

Rusya Hükümeti bir zamanlar, bu büyük devletlere yaptığı uyarıyı, Pasifik Okyanusu Konferansına Rusya katılmadığı takdirde, bu konferansın hiçbir sonuç vermeyeceği yolundaki uyarılarını hatırlatmak istiyor, çünkü bugün Uzak Doğu'da gene silahlı çatışmaların çıktığını görüyoruz. Aynı biçimde, Rusya Hükümeti Aland Takımadalarının [*Aland Takımadaları Baltık Denizi'nde olup, bugün Finlandiya'ya aittir. (Yerasimos notu)*] uluslararası durumunun belirlenmesi konusundaki başvurularda Rusya'nın görüşünün alınmamasını protesto etmişti ve bugün bir kez daha, Aland Takımadaları ile ilgili hareketlerinde bağlı olmadığı ve dilediği gibi davranabildiği görülmektedir. Rusya'nın en yasal istemleri ve en doğal çıkarlarının sistemli bir biçimde görmezlikten gelinmesi, genel barışın kökleşmesine hizmet etmediği gibi, tam tersine, en ciddi uluslararası karışıklıklara yol açmaktadır. Aynı biçimde, Rusya'nın coğrafi durumu ve kendisinin Yakın Doğu devletleriyle olan politik ilişkileri, Yakın Doğu'daki barışın sağlanmasının ve buna bağlı sorunların uzun vadeli çözümünün, Rusya'nın bu tür görüşmelere katılmadan mümkün olamayacağı da açıktır.

4649 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 309.
4650 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.
4651 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 2.
4652 *RGASPİ*, f. 85, 1. 24, d. 420, y. 2 arkası; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 151.
4653 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388.
4654 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475.

Rusya, tüm Avrupa devletleri arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanımış ve sağlam bir anlaşma üzerine ilişkiler kurmuş tek devlettir. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce saptanan sınırları kabul etmekle, Yakın Doğu sorunlarına fiilen katıldığını kanıtlayan Rusya, yalnızca Boğazlar sorunu ile yetinmemiştir. Yakın Doğu sorunlarıyla diğer sorunlar birbirine bağlı olduğundan, bunların birlikte çözümlenmesinde, Boğazlar konusunun bunlardan soyutlanarak ele alınamayacağı da açıktır. Boğazların güvenliği ve Boğazlarda şu ya da bu rejimin uygulanması olanağı, Yakın Doğu'da meydana gelecek politik durumunun sonuçlarına bağlı kalıyor. Konferans çalışmalarından Boğazlar konusunun ayrılması ve bu sorunun çözümünün ek konferansın eline teslim edilmesi gerçek bir hedefe ulaşmayacak ve sonuç olarak esas konferansta zaten kabul edilmiş birtakım ilkelerin uygulanmasının düzenlenmesi ya da pratik anlamdan yoksun bir rejimin saptanması ile yetinilecektir. Rusya kendisi katılmadan alınan kararların oldu bittisine getirilirse sonuçta bu kararların hiçbirini kabul etmeyeceği açıktır.

Genel barışın sağlamlaştırılmasını ve özellikle bu hedefe ulaşmak amacıyla Yakın Doğu'da uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesi için, Rusya Hükümeti Yakın Doğu konferansına hiçbir kısıtlama yapılmaksızın, katılmasında ısrar etmektedir. Aynı zamanda, Rusya Hükümeti, Rus-Türk Moskova Anlaşmasının Boğazların uluslararası statüsünün hazırlanmasının Karadeniz'de kıyısı olan devletlere bırakılması hükmünde ısrar etmek hakkını da saklı tutarak, konferansın yakın tarihi ve bir yığın Yakın Doğu sorunlarının birlikte görüşülmesi durumu karşısında, bütün diğer anlaşan taraflarla eşit haklar çerçevesinde bu konferansa katılmakta ısrarlıdır.

Çiçerin[4655]

21 Ekim 1922. İtalyan Sosyalist Fırka yayın organı *Avanti!* gazetesi, *21 Ekim'de Başbakan olarak Lloyd George'un son söylemini yorumlarken, Sovyet Rusya'nın rolünü abartıyor*: *"Doğu politikası, Galler politikasının üzerinde kaydığı portakal kabuğu olmuştur ve şimdi krizin Rusya tarafından belirlendiği söylenebilir… Nitekim Doğu dünyasının Avrupa'nın hâkimiyetine karşı direnci Rusya etrafında oluştu, İngiliz sömürgelerine en güçlü çağrılar Rusya'dan hareket etti."*[4656]

23 Ekim 1922. ABD'li muharrir Ernest Hemingway, *The Toronto Daily Star* gazetesinde "Mudanya Antlaşması" sernameli başmakale neşretti:

[..] Mustafa Kemalcilerle aynı şey demek olan Türk milliyetçileri şu anda, Fransız etkisi altında. Bu iş, çok basit bir biçimde gerçekleşti. İki yıl kadar önce Mustafa Kemal Paşa, Balfour tarafından sıradan bir eşkıya diye nitelenmişti. En çok arttıran, kendisini satın alabilirdi. Sonunda Fransızların üzerine kaldı. Ona silah, cephane, para verdiler. Söylentilere göre, karşılığında da yakındoğu petrollerinden bazı çıkarlar kopardılar.

[..] Düşmanı yenmiş Mustafa Kemalci askerler arasında Fransız etkisi, şimdi en yüksek düzeyine erişmiş durumda. Bu etkinin doruğa ulaştığını ve Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya olan yakınlığı dolayısıyla bundan böyle düşmeye başlayacağını sanıyorum. Er geç bu onu Fransızlarla çatışmaya götürecek; İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki anlaşmazlık, dünya barışını tehdit eden en büyük tehlike durumuna gelecektir.

Rusya, Türkiye üzerinde etkili ikinci güç olursa, -bütün belirtiler bunun böyle olacağını göstermektedir- temelini Sovyet Gürcü Cumhuriyeti ile Güney Rusya'nın oluşturduğu, Karadenizi içine alan, Boğazları aşıp hedefi Bulgaristan olmak üzere Balkanların göbeğine kadar uzanan Sovyetler taraftarı büyük bir kıskaç yaratılacaktır; Yugoslavya ile Romanya arasında bir köşe doğacaktır.

İkinci tehlike de, Boğazlar. Karadenizle Ege arasındaki Boğazlar, Rusya'nın en büyük doğal çıkış yollarıdır. Hatırlayacaksınız; geçen savaşta İstanbul için, Ruslara söz verilmişti. Bir zamanlar bir savaş olmuştu ve bugün bu savaştan geriye kalan, yalnızca bir İngiliz süvari alayının saldırısıyla bir hemşirenin çabalarıdır. Doğrusu Boğazlara egemen bir Rusya ile, Rusya'nın egemenliği altında Boğazlara sahip bir Mustafa Kemal arasında pek büyük bir fark da yoktur. [..][4657]

4655 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 513-514.
4656 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 298.
4657 Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı*, 1988, s. 16-18.

24 Ekim 1922. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümetinin *dış politika yolları kesinlikle ayrılmaya başlamıştır. Aradaki ilişkileri az çok yürütebilmiş olan Yusuf Kemal, 24 Ekim'de, Dışişleri Bakanlığından çekilir ve yerine İsmet (İnönü) Paşa gelir*.[4658] Bu değişiklik, Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda vuku bulmuştur.[4659]

TBMM Hükümeti, *henüz bir ticaret sözleşmesi imzalamadığı gerekçesiyle Sovyetlerden Ankara'daki ticaret bürosunu kapatmasını istedi*.[4660] *Aralov bu kararı protesto ederek bir buçuk yıldır bir türlü yapılamayan ticaret anlaşması görüşmelerinin hemen başlatılmasını yineler*.[4661]

Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan
RSFSC Ankara Büyükelçisi S. İ. Aralov'a

24 Ekim 1922

RSFSC Büyükelçiliği'nin Dışişleri Halk Komiserliği'nin yurt dışındaki temsilcilerinin yetkileri konusundaki 11 Haziran 1922 tarih ve 1047 sayılı açıklamasına karşılık [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*], Dışişleri Komiserliği, Türkiye ile Rusya arasında henüz herhangi bir ticaret anlaşması yapılmamış olduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Rusya Hükümeti'nin bu gibi temsilciliklerine Türkiye'de, belirli anlaşma hükümleri çerçevesinde hareket edebilecek resmi kuruluşlar gözüyle bakamayacağını bilgilerinize sunar.

Öte yandan, yukarıda sözü geçen temsilcilikler Türkiye'de özel kuruluşlar olarak da faaliyet gösteremezler, çünkü yabancı kuruluşlar ve tüzel kişiler hakkında yasalarca öngörülen işlem henüz tamamlanmamıştır. Bu koşullarda, bu konuları bir karara bağlayacak ticaret anlaşması yapılana kadar, Dışişleri Komiserliği, Büyükelçilikten, bu kuruluşlara Türkiye'de bütün faaliyetlerinin durdurulması yolunda gerekli uyarıda bulunulmasını rica eder. Yetkili Komiserlik bundan haberdar edilmiştir.[4662]

19 Ekim'de tevkif edilen 20 *THİF* mensubu muhakeme edilmeye başlandı.[4663]

25 Ekim 1922. İstanbul'daki Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet (Bele), *Tercüman* gazetesi muhabirine beyanat verdi. Anlaşıldığı üzere Refet'in siyasî müktesebatında cumhuriyet Bolşevik idare sistemidir:

İdarî sistemimiz Sovyetizmden bütün bütün başkadır. Bir fırkanın hakimiyeti değil umum milletin hakimiyetini esas olarak kabul etdik. Binaenaleyh sistemimizin Ruslarla hiçbir alakası yokdur. Biz Teşkilât-ı Esasiyemizle kudret ve kuvvetini yalnız milletden alan ve menba-yı milliyeye istinad eden tamamen demokrat bir hükümet tesis etmek istedik.

Bazılarının söyledikleri vechile biz bir cumhuriyet vücuda getirmeği hiçbir zaman tahayyül dahi etmedik.[4664]

26 Ekim 1922. Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliğinden Ankara Hükümeti'ne nota: *Elçilik aynı zamanda Dış Ticaret Bakanlığı'nın temsilcisidir. Bunu biliyorsunuz. Ticaret bürosunun kapatılması, Türk-Rus ilişkilerini ciddi şekilde etkiler. Ticaret anlaşması işini de ciddi olarak ele almamıza imkân kalmıyor*.[4665] Daha açık bir deyişle TBMM Hükümeti, Müttefiklerle uzlaşacağı Lozan Konferansı öncesinde, iktisadî düzeninin vechesini komünizmden liberalizme resmen tevcih ediyor:

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiserliği'ne Notası

4658 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476.
4659 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 775.
4660 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 774.
4661 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476.
4662 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 515.
4663 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388.
4664 İkdâm, 26 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9198, *Teşkilât-ı Esasiyemiz ve Usûl-ı İdaremiz*, s. 1.
4665 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 777.

26 Ekim 1922
No. 1864

RSFSC Büyükelçiliği, bu nota ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin, 24 Ekim tarihli ve 5966 sayılı, Dış Ticaret Halk Komiserliğince Türkiye'deki ticari faaliyetlerinin derhal kesilmesine ilişkin sözlü notası sonucunda ortaya çıkan durum hakkındaki görüşünü bildirmekle şeref duyar.

Büyükelçi Ankara'ya geldiği ilk günlerden itibaren hem Büyükelçi hem de Dış Ticaret Komiserliği Temsilcisi olarak görevli olup yeterlik belgesi daha önce sayın Dışişleri Komiseri'ne sunulmuş ve Dışişleri Komiseri buna karşı herhangi bir itirazda bulunmamıştır.

Dış Ticaret Komiserliği Türkiye Temsilciliğinin açılışı bir gösteri ve şenlik niteliğine bürünmüş, Dışişleri Komiser Yardımcısı Celal [Bayar] Bey de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına açılış konuşması yapmıştır. Dış Ticaret Komiserliği'nin bütün faaliyetleri Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin izni ve bilgisi ile yapılıyordu. Hatta dahası, bu faaliyetlerin en büyük kısmı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birçok bakanlıklarına değişik nitelikte mal tesliminden ibaretti ve o dönemde, her ekonomik yardımın Türkiye için hayati önemi olduğu için, Türk Hükümeti bakanlıkları Dış Ticaret Temsilciliği ile resmi ilişkilerde bulunuyorlardı. Personelin % 70'i Türk olan Dış Ticaret Komiserliği'nin temsilcilik örgütünün kuruluşu büyük harcamalar gerektirdi ve bu harcamalar karşılığı olarak Dış Ticaret Komiserliği, faaliyetlerinin sonucunda herhangi bir kârın elde edilmesini beklemediği gibi umut da etmiyordu. Dışişleri Komiserliği'nin sözlü notasıyla ilgili olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rusya ile bir ticaret anlaşması yapmak istiyorsa, Büyükelçilik, 20 Eylül 1922 tarihli ve 1688/2 sayılı sözlü notasında da [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*], Rus heyetinin ticaret anlaşmasının imzasına yetkili olduğunu, Ankara'da bulunup hemen çalışmalara başlamaya hazır olarak beklediğini belirtmişti.

Ancak ticaret anlaşmasının yapılması dileğini, durup dururken Dış Ticaret Komiserliği'nin faaliyetlerini durdurmak tehdidi ile bağdaştırmak çok güçtür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin böyle bir önlemi Dış Ticaret Komiserliği'nin Anadolu'da bugüne kadar yapmış olduğu bunca işi sıfıra indirecek, Komiserliğe büyük zarar ziyan verecek ve Rusya ile Anadolu arasında kurulmakta olan ekonomik ilişkilerin de kopmasına neden olacaktır, çünkü Dışişleri Komiserliği'nin, Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin, yurtdışında Sovyet Federasyonu'nun bütününü temsil ettiğini bilmemesine imkân yoktur.

Böyle bir önlernin Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin kesilmesi anlamına geleceğini gözönünde bulundurarak, Dışişleri Komiserliği'nin sözlü notasının kapsamını Büyükelçiliği aracılığıyla öğrenmiş bulunan Sovyet Hükümeti'nin, ticaret anlaşması yapılması işini ciddi olarak ele alamayacağı açıktır. Sovyet Hükümeti, hükümetlerimiz arasındaki dostluk ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak istediği için, bu ilişkileri ülkelerimiz arasındaki sıkı ekonomik bağlar temeline oturtarak bugüne kadar Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin Türkiye'deki faaliyetini destekliyordu. Ancak, taraflardan biri bu temelleri yıkmaya kalkışırsa, karşı taraf bu davranışın politik anlamı üzerinde durup durumu incelemek zorundadır ve bu da doğaldır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından planlanan böyle bir önlem, esas itibarıyla Sovyet Hükümeti'ne karşı dostane olmayan bir nitelik taşımaktadır ve Rus-Türk ilişkilerini son derece ciddi bir şekilde etkileyebilir. RSFSC'nin Büyükelçiliği, Dışişleri Komiserliği'nden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ülkelerimiz arasındaki dostluğa gölge düşürmemek için, yürürlüğe konması hiçbir ekonomik bahane ile haklı çıkarılamayacak bu önlemden vazgeçip geçemeyeceğinin bildirilmesini rica eder.[4666]

Sina Akşin:

Sovyet Elçiliği, Ticaret Bürosu'nun kapatılmasının Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyeceğini bildirdi. Anlaşılan, Lozan'a giderken Türkiye Dışişleri Bakanlığı Batı'ya bir miktar yaklaşma, bir miktar da Rusya'dan uzaklaşmak siyaseti gütmek istiyordu. Onca askeri ve parasal yardımda bulunan Rusya, haklı olarak güceniyordu (26/10). Muhtemelen Ankara'ya bu aklı veren öteden beri Türk-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan Fransa idi. O sırada

[4666] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 516-517. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade ve vurgu tarafımıza aiddir.

Refet istemlerinin Ruslarla hiçbir ilgisi olmadığını belirtmekteydi (*İkdam*). Abdullah Zühtü (gazeteci) de Rusya'da liberal yöndeki köklü siyaset değişikliğini (NEP) vurguluyordu.[4667]

27 Ekim 1922. Müttefikler, Lozan'da içtima edecek Yakındoğu İşleri Konferansının Boğazlar Komisyonuna iştirak etmek noktasında Sovyet Rusya'ya davetiye gönderdi:

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin,
Büyük Britanya'nın Moskova'daki
Resmi Temsilcisi Peters Aracılığı ile
G. V. Çiçerin'e Sundukları Nota

27 Ekim 1922

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerine 13 Kasım'da Lozan'a temsilcilerini göndermelerini ve Doğu'daki savaşa son verilmek üzere bir barış anlaşmasının imzalanması önerisiyle çağrıda bulunurlar. Bu konferansta görüşülecek olan sorunların yanı sıra ayrıca Boğazlar sorunu da görüşülecektir. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, bu sorunun yalnızca savaşan devletlerin sorunu olmayıp, sınırları Karadeniz'den geçen devletlerin de çıkarlarına değindiği için, bu devletlerle özel görüşmelerin ve danışmaların yapılmasının gerektiğini kabul ederler. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri bu nedenle Sovyet Rusya Hükümeti'ne Boğazlar sorununun görüşülmesi amacıyla kendi temsilcilerini Lozan'a göndermeleri ricasında bulunmaktadır. Bu görüşmelerin başlangıç tarihi Sovyet Rusya Hükümeti'ne daha sonra bildirilecektir.[4668]

TBMM Hükümeti, Lozan Konferansına Sovyet Rusya himayesinde iştirak etmekliğe dair bir suitefehhüm meydana gelmemesi için Müttefik görüşünü benimsiyor:

Türk hükûmeti, Sovyet Cumhuriyetlerinin Boğazlar sorununun görüşülmesi için konferansa çağrılmalarında direniyor, ancak Sovyet hükûmetinin diğer devletlerle eşit haklara sahip olarak konferansa katılma konusundaki isteğini desteklemiyordu. Türkiye'nin bu soruna ilişkin konumunu açıklarken, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa şöyle demekteydi: "Türkiye Rusya'nın konferansa katılmasını olanaklı saymamaktadır. Zira barış yapılması sorununu Türkiye, sadece savaş durumunda bulunduğu devletlerle konuşacaktır. Rusya'nın barış görüşmelerine katılması ise, tüm devletlerin Türkiye'nin yazgısı üzerinde karar verdikleri, o eski, yani sömürge Türkiye konumunu yaratmış olacaktı. Bu bakımdan Türkiye, Rusya'nın barış görüşmelerine katılmasını isteyemez."[4669]

Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili programının ana hatlarını, Lenin, 27 Ekim 1922 tarihinde "Observer" ve "Manchester Guardian" gazetelerinin muhabirine şöyle açıklar: "Birinci olarak, Türkiye'nin millî taleplerinin yerine getirilmesi. (...) İkinci olarak, programımız, Boğazların barış zamanında olsun, savaş zamanında olsun bütün savaş gemilerine kapatılmasını öngörmektedir. Bu, bütün devletlerin, sadece toprakları Boğazlara bitişik olanların değil, bütün ötekilerin dolaysız ticari çıkarınadır. (...) Üçüncü olarak, Boğazlara ilişkin programımız denizlerde ticari ulaşımın mutlak özgürlüğünün sağlanmasını içermektedir.[4670]

Lenin, İngiliz gazetecisi Farbman'a röportaj veriyor. *Rusya'nın, konferansın tümüne katılması gerektiğini söyle*di *ve Boğazlar konusunda Rus önerilerinin, Boğazların ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı tutulmasının gerektiği şeklinde olduğunu açıkla*dı.[4671] Lenin, Milletler Cemiyetine tamamen karşıdır.

V. İ. Lenin'in, "Observer" ve
"Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri

4667 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 188.
4668 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 522.
4669 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4670 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 155.
4671 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476.

Farbman ile Yaptığı Görüşme

27 Ekim 1922

[*Bu belge 7 soru ve cevap içermektedir. Buraya konumuzu ilgilendiren 2, 3, 4 ve 5'inci soru ve cevaplar alınmıştır. (Yerasimos notu)*]

2. Soru: İngiltere'nin desteklediği Yunan-Türk savaşının fiilen sona ermesi, İngiliz-Rus anlaşmasının yapılması için en uygun zaman sayılmaz mı?

Cevap: İngiltere'nin desteklediği Yunan-Türk savaşının sona ermesi, elbetteki İngiliz-Rus anlaşmasının yapılması için, belirli nedenlerle, şansları arttıran bir zaman sayılabilir. Böyle bir anlaşmayı, bu savaşın bitmesinden önce de düşünüyorduk ve şimdi anlaşmanın yapılmasına daha büyük bir gayretle çalışacağız. Gerçi bu savaşın bitmesine bağlı bazı sorunlar, İngiltere ile anlaşmazlık doğuran birer konudur. Ama herşeyden önce, Yunan-Türk savaşının, yerini barışa bırakması bizce, uluslararası politika için genellikle öylesine büyük bir kazançtır ki, bu politikanın genel koşullarının Yunan-Türk barışı sayesinde iyileşeceğini umarız. İkincisi, İngiltere ile aramızda olan anlaşmazlıklar bizce, hiçbir zaman asla çözümlenemez türden değildir. Tam tersine, Yakın Doğu sorununun çeşitli aşamaları ile ilgili olarak, özellikle Yunan-Türk savaşının bitmesini, bu savaşı uluslararası politikanın ön planına çekip çıkaran bütün çatışma ve anlaşmazlıkların da sona ermesine bağlamamız ve bunu ümit etmemizin ne kadar doğru olduğunu yakın gelecek bize gösterecektir.

Bu savaşın sona ermesiyle İngiltere ile olan bütün anlaşmazlık ve sürtüşmelerin bitmesi için de elimizden geleni yapıyoruz ve İngiliz Hükümeti'nin asıl çıkarlarının, bu durumda, her türlü kulaktan dolma bilgilere ve Rus aleyhtarı basının hiç de samimi olmayan yayınlarına karşılık ağır basacağı kanısındayız.

3. Soru: Sizce, Rusya'nın Doğu sorunlarının görüşülmesine katılması acaba yalnızca prestij sorunu mudur, yoksa bu konuda salt Rusya'nın gerçek çıkarlarını mı düşünüyorsunuz? Rusya Hükümeti, Rusya'nın sadece Boğazlar sorununun çözümlenmesi ile ilgili konferans bölümüne katılmasına izin verilmesi yolundaki Fransız önerisini kabul ediyor mu?

Cevap: Rusya'nın Yakın Doğu sorununun çözümlenmesi ile ilgili görüşmelere katılmasını, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde prestij sorunu saymam. Sanıyorum ki beş yıldan beri tüm uluslararası politikamızla prestij sorununa tamamen ilgisiz kaldığımızı ve hiçbir zaman yalnızca prestijden dolayı devletler arasında herhangi bir iddia ya da istek ileri sürmeyeceğirnizi ya da barışın var olan gerçek şanslarını zayıflatmaya kalkışmayacağımızı yeteri kadar kanıtladık. Eminim ki, hiçbir devletin halk kitleleri arasında prestij sorunu bizdeki kadar büyük bir kayıtsızlıkla ve hatta neşeli bir alayla karşılanmamaktadır. Ve bizce, yaşadığımız bu çağın diplomasisi de giderek prestij sorunlarının aynen böyle ele alınmasına doğru yönelmektedir.

Yakın Doğu politikamız bizim için, Rusya'nın ve Rusya ile federe olan bir dizi devletin en gerçek ve en somut, en hayati çıkar konusudur. Bütün bu devletlerin Yakın Doğu Konferansına katılma isteklerinin kabul edilmemesi, öylesine büyük düşmanlık, sürtüşme, hoşnutsuzluk ve bir yandan Doğu Avrupa, öte yandan bütün diğer devletler arasında yalnızca ticari nitelikteki işlerde öylesine zorlukların meydana gelmesine yol açacaktır ki, barış içinde bir arada yaşanmasına hiçbir olanak kalmayacak ya da barış içinde bir arada yaşama yolunda olağanüstü zorluklar çıkacaktır.

Bunun için Rus Hükümeti, Paris'ten gelen ve Rusya'nın sadece Boğazlar konusunun ele alındığı konferans bölümüne katılması önerisinden asla memnun değildir. Bizce, böyle bir kısıtlama ister istemez bir sürü kaçınılmaz, gerçek ve özellikle ekonomik yönden olumsuzluklar yaratacaktır ki bunlardan herhalde en yakın gelecekte en çok zararlı çıkan bizzat Fransa ve İngiltere olacaktır.

4. Soru: Boğazlar sorununun çözümlenmesi ile ilgili Rus programı nedir?

Cevap: Boğazlar konusundaki -ancak yaklaşık olarak belirlenen- programımız diğer konular yanı sıra şu konuları da kapsıyor: Her şeyden önce Türkiye'nin ulusal isteklerinin karşılanması, bunların yerine getirilmesi. Kanımızca bunu gerektiren, sadece ulusal bağımsızlık çıkarları değildir. Beş yıldır, başka devletlerde pek rastlanmayan milletler bolluğuna sahip bir devlette, ulusal sorunların çözümlenmesinde edindiğimiz deney, bu gibi durumlarda ulusların çıkarlarının savunulması için tek doğru tutumun, ulusların istek ve dileklerinin büyük ölçüde yerine getirilmesi ve bu alanda en ufak anlaşmazlık olasılığını ortadan kaldıracak koşulların

yaratılması olduğuna bizi tam anlamıyla inandırmıştır. Bu edindiğimiz deneyler bizde şu sarsılmaz kanıyı doğurmuştur: Anlaşmalar için her olasılığı yok eden, çeşitli entrikalardan uzak kalmasına yardımcı olmayan, halklar arasında barışçıl ilişkilere ve çağdaş uygarlık içinde en değerli olan şeylerin az çok başarılı gelişmesine olanak tanımayan güvensizlik varoldukça, gerçek güveni sağlayacak ve özellikle ayrı diller konuşan işçi ve köylüler arasında güven yaratacak tek şey, ulusların öz çıkarlarına karşı çok, ama çok büyük anlayış, dikkat ve saygıdır.

İkincisi, programımız, barış ve savaş zamanlarında, Boğazların tüm savaş gemileri için kapanmasını da kapsıyor. Bu yalnızca doğrudan doğruya Boğazlarda kıyısı olan devletlerin en dolaysız ve en büyük ticari haklılıkları olmakla kalmıyıp, bütün öteki devletlerin çıkarlarının da gerektirdiği bir durumdur. Şunu unutmamalıyız ki, tüm dünyada, savaşa ya da barışa yönelik gereğinden çok daha fazla birtakım barışçıl cümleler, konuşmalar, hatta yeminler bile duyulduğu halde, buna karşı birçok devlette ve özellikle çağdaş uygarlığa sahip olanlarda, barışın sağlanması ve kökleşmesi için gerçekten atılması gereken en basit adımlara şaşılacak kadar az rastlanmaktadır. Biz ise, hem bu sorunda hem de benzer sorunlarda mümkün olduğu kadar az genel bildiri, şatafatlı vaatler ve çözüm yolları yerine, savaş tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılmasına yeterli olmasa bile, mümkün olduğu kadar çok gerçekten barışa yaklaştıncı basit, ama açık ve somut karar ve önlemler görmek isterdik

Üçüncüsü; Boğazlada ilgili programımızda ticari deniz işletmeciliğinin tam serbestisi öngörülmektedir. Ve, bir önceki cümlemde belirttiğim şeylerden sonra, bu konunun burada ayrıca uzun uzadıya açılmasına ve somutlaştırılmasına hiç gerek yok.

5. Soru: Milletler Cemiyeti kendi kadrosuna Rusya, Türkiye, Almanya ve Birleşik Amerika Devletlerini alırsa, Rus Hükümeti Boğazların Milletler Cemiyeti tarafından kontrol edilmesini kabul edecek mi? Yoksa Rusya Boğazların kontrolü için özel bir komisyonun kurulmasını mı isteyecek?

Cevap: Elbetteki biz, Milletler Cemiyetine karşıyız ve kanımca, Milletler Cemiyetine karşı olumsuz tutumumuzun nedeni, sadece ekonomik ve politik düzenimiz ve bu düzenin bütün özellikleri değil, aynı zamanda, genellikle tüm çağdaş politikanın somut koşulları açısından, barışın gerekleridir ve bunlar bu tutumumuzu tamamen haklı çıkarmaktadır. Milletler Cemiyeti, dünya savaşından çıkan bir kuruluşun tüm çizgilerini öylesine açıkça taşımakta ve Versailles Anlaşmasına öylesine sıkı sıkıya bağlı, ulusların eşit haklarının ne olduğunun gerçek bir saptaması ve bunların kabul edilmesine biraz olsun yaklaşan esaslardan ve ulusların barış içinde bir arada yaşamasının gerçek şansına benzer şeylerden öylesine yoksun ve bu yoksunluk öylesine belirgindir ki, bence Milletler Cemiyetine karşı tutumumuzun bundan başka herhangi bir yorumu da gerekmez.[4672]

28 Ekim 1922. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti, Ankara'da, ticaret andlaşması için müzakerelere başladı.[4673]

Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur, Çiçerin'e nota keşide eyledi. TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya dostluğuna daima sadık kalacağını iddia ediyor:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanı
İsmet Paşa'ya Vekalet Eden Rıza Nur'dan,
RSFSC Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'e

28 Ekim 1922

Sağlık durumu yüzünden görevinden ayrılmak zorunda kalan Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal Bey'in yerine geçici olarak vekâlet ettiğimden, kendisine Sayın Aralov aracılığı ile göndermiş olduğumuz ve Dışişleri Komiserliği'ne dönüşünüzü bildiren telgrafın alındığını bildirmek şerefi bana düşmüştür. Tebriklerinizi hiç geciktirmeden Mustafa Kemal Paşa'ya ilettim. Son zaferlerimizin Rusya'da büyük bir sevinçle karşılandığını büyük bir memnunluk ve sevinçle öğrenmiş bulunuyorum.

[4672] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 518-521.
[4673] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476.

Sayın Komiser, Türk Hükümeti'nin Türk-Rus dostluğunun önemini gereğince değerlendirmekte ve ülkelerimizin geleceği için bu dostluğun öneminin de tam anlamıyla bilincinde olduğuna güvenmenizi dileriz. Moskova Anlaşması görüşmelerine katılanlar arasında bulunduğumdan, çok sıkı ve candan dostluk ilişkilerimizin temelini kurduğumuz zamanlardaki ortak çalışmalarımızı hatırlatan sözleriniz beni çok duygulandırdığı gibi bu görüşmelere katılmış olan öteki arkadaşları da gerçekten çok memnun etmiştir. Şunu öncelikle belirtmeliyim ki, 29 Eylül tarihli notamızda hiçbir şey karşılıklı dostluğumuz konusunda bir kararsızlık olarak yorumlanamaz. Gerçekten, bu nota yalnız ve yalnız askerî harekâtın durdurulması ve Trakya'nın Yunan boyunduruğundan kurtulmasına değinen sorunlarla ilgili olduğundan, bu notada ne tasarlanan konferansa katılacak devletlere ne de Boğazlar konusuna değinemezdik. Ancak 4 Ekim tarihli notasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin beklenen danışma konferansına Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin katılmasını istemiş olduğunu sizin de öğrenmiş olmanız gerekiyordu ve bu notada Hükümetimiz bu çağrının nedenlerini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktaydı.

Sözlerimi bitirirken, mektubunuzun sonundaki iyi dilekleriniz için teşekkür eder ve Türkiye'nin, kuruluşunun ilk günlerinden beri kendisine dost olanlara sonuna kadar sadık kalacağına güvenmenizi bir kez daha belirtmek isterim, sayın Komiser.[4674]

M. Kemal'in "Le Petit Parisien" muhabirine Bursa'da demeci: "Biz ne Bolşevikiz ne de komünist. Biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Biz halk hükümetiyiz. Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur."[4675]

Türk Hükümeti, herhangi bir ortak diplomatik cephe kurmayı düşünmediği gibi, Rusya'nın konferansa katılmasını Batı ile anlaşma olanaklarını azaltan bir neden olarak görmektedir. Bu durumda aradaki bağlar gittikçe gevşer.[4676]

30 Ekim 1922. *Büyük Zaferi kutlamak için bir süre önce Ankara'ya gelmiş olan Mavera-yı Kafkas Hükümetleri Başkanı Gürcü Mdivani, Mustafa Kemal ile görüştü*.[4677] Mdivani, ayrıca*, Cemal Paşa'nın katilinin yakalanıp tutuklandığını belirtmiştir. Katil, Taşnaksutyun Partisi'nin üyesi, eski bir subaydır*.[4678]

Mdivani, 30 Ekim'de Mustafa Kemal'le özel bir görüşme yapar. Görüşmede, Türkiye'nin zaferinin Transkafkasya halkları arasında coşkulu bir yankı bulduğunu belirtir. Mdivani, ayrıca Boğazlarla ilgili konferansta, Türkiye'nin, İtilaf devletlerine karşı Sovyet Cumhuriyetleriyle ortak çıkarları savunacağına inandığını vurgular. Mdivani, Gürcistan'ın ekonomik kalkınmasıyla ilgili bilgi verdikten sonra, Cemal Paşa'nın katilinin yakalanıp tutuklandığını da belirtir. Katil, Taşnaksütyun Partisi'nin üyesi, eski bir subaydır.

Mustafa Kemal, bu görüşmeyle ilgili olarak, 18 Numaralı Not Defteri'ne şu notu düşmüştür: "Mdivani ile görüşmede Rus siyaseti, Kafkas siyaseti."[4679]

Çiçerin, TBMM Hariciye Vekili *İsmet Paşa'ya, 30 Ekim'de, yazdığı bir notada konferans konusu ile birlikte Dış Ticaret Temsilciliğinin kapanması tehlikesinden de söz eder*. *Ankara ise bu sorunun anlaşmalarla çözülebileceği şeklinde cevap verir*.[4680]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiserliği'ne Notası

4674 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 523-524. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4675 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 189.
4676 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.
4677 Hakimiyet-i Milliye, 1 Teşrîn-i sânî 1338-1922; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 786.
4678 *RGASPİ*, fond 85, liste 24, dosya 420, yaprak 2 arkası; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 121.
4679 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 152.
4680 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.

30 Ekim 1922

> Rusya Hükümeti bugünkü Yakın Doğu olaylarının son derece büyük önemi, öte yandan ise Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde son zamanlarda meydana gelen belirsizlik durumu karşısında, halklarımızı birleştiren dostluk ve Moskova Anlaşması temelinde, bu ilişkilerin tümüyle ve içtenlikle netleştirilmesinin gereğine ve bunun artık hiçbir erteleme kabul etmeyecek derecedeki ivediliğine, Türkiye Hükümeti'nin dikkatini çekmek ister. Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti ile ilgili, kendisine düşen tüm yükümlülükleri her zaman dürüstlükle yerine getirmiş ve her zaman iki ülkeyi birleştiren dostluğa yaraşır çizgiden ayrılmamıştır. Bu nedenle Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin son zamanlarda atmış olduğu bazı adımlar ve özellikle Türkiye'de Dış Ticaret Komiserliği Temsilciliğinin kapatılması isteği karşısında büyük bir şaşkınlık duymaktadır.
>
> Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin ülkelerimizin çıkarları için dostluk politikasını ve ülkelerimizi yakınlaştıran yükümlülüklerin yerine getirilmesinin kaçınılmazlığını, tüm açıklığıyla anlayacağından emindir. Bu dostluk politikasının en sağlam kanıtı ve en somut ifadesi, sanırım Lozan Konferansının açılışında, Rusya'nın eşit haklarla konferansın tüm çalışmalarına katılması kesin isteği ve bunda hiçbir kısıtlamanın yapılmamasında ısrarı olacaktır. Çünkü Rusya'nın bu konferansa katılması Türkiye'nin çıkarlarına uygundur ve kendisi için çok yararlı olacaktır. Bu yoldan yürüyerek, gerek Türkiye'nin gerekse Rusya'nın hayati çıkarlarının desteklenmesi olanağı ortaya çıkacaktır, ancak bunun ilk koşulu, kuşkusuz ki sağlam ve sarsılmaz bir dostluktur.[4681]

TBMM Riyâsetine takrir veren, Mustafa Kemal'in hempası Diyarbekir mebusu Binbaşı Hacı Şükrü (Aydındağ), meclis kürsüsünden mebuslara beyan etti: *İslâm mukaddesatına ve İslâmiyete karşı şeytandan daha şeni olarak son asırda mütecaviz bir Loyd Corc türemişti. Meğer şeytandan, Loyd Corc'dan daha şeni alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşte bu vesikayı yollıyan ve düşünenler, öyle ise başta Vahdeddin olduğu halde besmele ile bunları bilûmum İslâmların taşlamasını teklif ederim*.[4682] Hacı Şükrü, Kuvâ-yı Milliye kumandanı iken Bolşeviklik propagandası yapmıştı.

Kuvâ-yı Milliyenin bazı hücreleri Bolşevikleşmişti. Bolşevikleşmiş kuvvacılardan birisi Hacı Şükrü Aydındağ'dır. Bolşeviklerin Romanov hanedanını katletmesine benzer şekilde, Hacı Şükrü de padişahın tahkiren taşlanarak öldürülmesini TBMM'de resmen önermiştir. Öneri kabul edilmiştir. Doğrusu, beynindeki entrika lobu fevkalâde gelişmiş bulunan İttihadçı Mustafa Kemal'in, Padişah'ı *Majestelerinin Hükümeti*ne [Britanya'ya] mecbur etmek için TBMM'deki maruf Bolşevikleri saltanat aleyhtarı faaliyete terviç etmesi de ihtimaldir.

31 Ekim 1922. Sovyetler Panrusya Merkez Yürütme Komitesinin (VTSİK) 10'uncu dönem 4'üncü içtimaı. Lenin, Lozan'da küşad edilecek Yakındoğu İşleri Konferansı hakkında beyanatta bulunuyor: *Diplomatlarımızın gerekeni yapacaklarına, Rus SFSC ile birlikte tüm federal cumhuriyetlerin çıkarlarını orada savunmayı başaracağımıza inanıyorum. Hiç değilse halk yığınları önünde, engel nerede olduğunu, ne olduğunu, bizim yasal isteklerimize ve yönelişlerimize ve sadece bizim değil, Boğazlar sorunuyla ilgili tüm devletlerinkilere bu engelin ne ölçüde karşı olduğunu açıklıkla ortaya çıkarmayı başaracağız*.[4683]

Sovyetler için, Türkiye ile ortak bir cephe oluşturamadıktan sonra, İtilâf önerisini [Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansının sadece Boğazlar meselesine ilişkin oturumlarına katılması önerisini] *olduğu gibi kabul etmek ya da reddederek konferansa katılmamaktan başka hiçbir yol yoktur. Böylece Çiçerin,*

4681 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 525.

4682 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 291. "Başkan Vekili Musa Kâzım Efendi bu teklifi oya koydu: *Padişah'ın hakkında muamele-i kanuniye yapmak esasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın; kabul edilmiştir; Efendim, nasıl yapılacağını ayrıca mevzuu bahsetmek lâzımdır. Esas itibariyle haklarında muamele-i kanuniyenin tatbikini kabul buyurdunuz.* 16 Kasım'da Tevhidi Efkâr 30 Ekim tarihli müzakerenin bir hulâsasını çıkarmıştı ki Sultan'ın bunu okumuş olması muhtemeldir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 251.

4683 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 326.

İngiltere'nin Moskova temsilcisi Peters'ten ek bazı açıklamalar ister ve Aralov'a, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere beş soru yöneltir. Aralov, 31 Ekim'de İsmet Paşa ile üç buçuk saat süren bir görüşme yaparak şu cevapları alır:

> 1) Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşü Misak-ı Millî görüşüdür, bunun ötesine gidilemez, yani Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine yasaklanması istenemez;
>
> 2) "Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle başlı başına barış anlaşması imzalamasını tabii sayar", yani Rusya'nın konferansın tümüne katılmasını arzu etmemektedir;
>
> 3) Sovyetlerin Boğazlar konusunda öne sürdüğü önerileri, Türkiye kendi adına ileri sürerse, konferansta zor bir duruma düşecektir;
>
> 4) Türkiye, Boğazlar konusundaki görüşmelere konferansa katılan tüm devletlerle Rusya ve bağlaşıklarının katılması gerektiğine inanmaktadır;
>
> 5) Rusya, Türkiye ile savaş halinde bulunmadığından, yapılacak olan anlaşmayı imzalaması gerekmemektedir.[4684]

Türk hükûmeti, Sovyet Cumhuriyetlerinin Boğazlar sorununun görüşülmesi için konferansa çağrılmalarında direniyor, ancak Sovyet hükûmetinin diğer devletlerle eşit haklara sahip olarak konferansa katılma konusundaki isteğini desteklemiyordu. Türkiye'nin bu soruna ilişkin konumunu açıklarken, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa şöyle demekteydi: "Türkiye Rusya'nın konferansa katılmasını olanaklı saymamaktadır. Zira barış yapılması sorununu Türkiye, sadece savaş durumunda bulunduğu devletlerle konuşacaktır. Rusya'nın barış görüşmelerine katılması ise, tüm devletlerin Türkiye'nin yazgısı üzerinde karar verdikleri, o eski, yani sömürge Türkiye konumunu yaratmış olacaktı. Bu bakımdan Türkiye, Rusya'nın barış görüşmelerine katılmasını isteyemez."[4685]

Kasım 1922. John Godolphin Bennett, Mustafa Kemal hakkında şu ifadeleri kaydetmiştir:

> Rusları sevmez ve Bolşevikler'den çekinir. Koşulların zorlaması onu Moskova ile bir işbirliği politikası izlemeye itmiştir. 1920'den bu yana Ankara'da pek çok, genellikle bilindiğinden de daha fazla Rus bulunmaktadır ve bunlar Büyük Millet Meclisi üzerinde bir hayli etkiye sahiptirler. Aşırı ılımlı bir unsur oluşturduğu söylenen Çerkesler sayılmazsa, Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'ndeki tek rakibi Bolşevikler'dir ve O bunlara karşı çıkmak yerine her zaman uzlaşıcı olmayı yeğlemektedir. Bolşevikler'in maddi ve manevi desteklerinden büyük ölçüde yararlanmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olması konusundaki baskılarını unutacağa benzememektedir. Mustafa Kemal'in ülkesinin selameti ve iyiliği için Büyük Britanya ile anlaşmak ya da Rusya'nın desteği ile Balkanlar'da egemenlik peşinde koşmak uğruna bir kumar oynayıp oynamayacağını yalnızca olaylar gösterecektir.[4686]

Moskova'da Türk lisanıyla münteşir *Kızıl Şark* mecmuası ilk sayısını Kasım 1920'de neşretti. Dergide, kapatılan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının TBMM Hükümetine müteveccih protestonamesi yer almaktadır. THİF, birtakım sınır tashihatı karşılığında Batı sermayesine imtiyazat verileceğini yazıyor:

> İşçi ve Köylülerin omuzları üzerinde kurduğunuz tâk-ı zaferleri geçerek tahtlarınıza sağlamca yerleşmek imkânını bulur bulmaz bütün vaadlerinizde yalancı olduğunuzu meydana koydunuz: 12 Eylül tarihinden itibaren "THİF"nı resmen ilgaya, işçi ve köylünün sesini boğmağa teşebbüs ettiniz. "THİF" sınıfî bir varlıktır. O, Türkiye işçi ve köylülerinin teşkilâtıdır. Bu sınıflar mevcut oldukça firka yaşayacaktır.

4684 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476-477. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4685 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4686 J.G.B. (1922, Kasım). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews,* Cilt CXXII, ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 47.

> Son günlerde Ankara'da ve taşralarda birçok yalan ve iftiralarla ve utanmadan Rusya Hükûmeti casusluğuyla itham ederek birçok arkadaşlanmızı tevkif ve hapsettiniz. Bütün Türkiye işçi ve köylüleri şahittir ki: Arkadaşlarımız masumdur. İsnat ve ithamlarınız yalandır, iftiradır. Fırkamızı dağıtmak, gazetelerimizi kapatmak ve arkadaşlarımızı hapsetmek teşebbüsleriniz hep Lozan konferansına giderek memleket menafiini bir takım coğrafi hudut tashihatı perdesi altında Avrupa burjuvalarına satmağa karar verdiğinizden ve Komünistlerin ise bu siyasetinizin içyüzünü halka açarak maskenizi yere çarpmasından korktuğunuzdan ve zaferden sonra yapacağınızı vaadettiğiniz dahilî ıslahatı isteyecek unsurları susturmak istemenizdendir.[4687]

1 Kasım 1922. Saltanat Hılâfet'ten tefrik edilerek ilga edildi.

> Ankara'da kurulan TBKP [*Türkiye Bolşevik Komünist Partisi*] ve sonrasında THİF [*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*] [..] Marksist bir partiydi. [..] Anadolu'nun pek çok vilayet ve kasabasında şubeler kuran, pek çok kişinin büyük bir samimiyetle görüşlerini benimsediği, Eskişehir'de demiryolu işçileri arasında ve gayri nizami askeri birliklerde örgütlenen, ama yine de kitlesel bir desteğe sahip olmak için gereken zamana sahip olamayan parti, daha ziyade Saltanat ve Hilafet'e başkaldıran BMM üyeleri arasında, Ankara'da siyaset yapabildi.[4688]

Kâzım Karabekir: *Mustafa Kemal Paşa, bir zaman hocalardan bağnaz biçimde hutbe ve söylevlerle Hilâfet ve Saltanat'ı almaya uğraştı. Başaramayınca müthiş sola kaydı. Dinsel ve geleneksel varlıkları kanla yıktı*.[4689]

2 Kasım 1922. TBMM'de alenî celse içtima edildi. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal'in siyasî ortağı İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay), Sivas mebusu sıfatıyla TBMM Riyasetine takrir verdi. Takrire göre, Rasûlullah'ın doğum günü 12 Rebiyyülevvel hicrîsi "millî bayram" olsun teklif edilmektedir. 6 asırlık hanedanın siyasî otoritesi yerine kendi otoritesini ilân eden TBMM Hükümeti, devrin şartlarına göre marjinal olan saltanatı ilga kararını dengeleyebilmek, meşruiyet zemini temin edebilmek maksadıyla "dinî olan"ı "millî"leştirme teşebbüsünde bulunuyor denilebilir. Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) da 2 Kasım günü ve gecesinin "Millî Saltanat Bayramı" namıyla yeni bir bayram/ıyd icad etmek için takrir vermiştir.[4690] İsmail Suphi, koyu bir saltanat aleyhtarı Bolşevik idi.[4691]

4687 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 174, dipnot 175. "30 Ağustos zaferinden Lausanne konferansına kadar geçen iki ay içinde, Anadolu solculuğu kesinlikle sona erdirilmiştir." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 175).

4688 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 529.

4689 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 917; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 667, dipnot *.

4690 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 319.

4691 İsmail Suphi, Mustafa Kemal'in gizli emriyle Bursa'nın Yunan'a terk edilmesi hadisesi mucibinde 10 Temmuz 1920'de, mecliste bir konuşma gerçekleştirmiş ve şunları haykırmıştır: "[..] biz Bolşevik olacağız, şeytan olacağız, icabederse Çinli olacağız ve illa yaşayacağız. (Alkışlar) [..] Yunanı bizim üzerimize saldıran [..] İstanbul Hükümetidir." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 2, s. 241-242. "Azerbaycan'ın Bolşevizasyonundan sonra, önce hapse giren, hapisten bizzat eski *yoldaşı* Stalin tarafından kurtarılan Resulzade, Türkiye'ye sığındıktan sonra açık açık yazamadıklarını, *Asrımızın Siyavuşu* isimli eserinde yazmıştır: *Avrupa'nın amansız adavetine karşı şeytanla olsa akdi ittifak zaruretinde bulunan Türkiye inkilapçılarının zihniyetini Bolşevik Rusya hakkıyla takdir eylemişti*. [..]" Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 56-57. Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni Mahsusu olduğu sırada İsmail Suphi, Bolşevikliğin TBMM anayasasına sirayet ettiğini ifade etmiştir: "İşte Hükümetin Halkçılık Programı namı altında Meclis-i Alinize sevkettiği program.. Belki Şark'ta, Rusya'da patlıyan inkilabın bizim üzerimizde tesiri olmuştur." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 232-237. 6 Mart 1922 tarihli meclis gizli celsesinde şu çarpıcı ifadeleri dermeyan etmiştir: "Arkadaşlar, ben uzak diyarlardan [Sovyet Rusya'nın hakimiyetindeki Türkistan seyahatinden] geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükûmetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat İstanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar… (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccarı sıfatiyle uğradım.

İsmail Suphi, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtınca, *Sovyet elçisi Aralov'dan gizlice para aldığı kuşkulanılan* bir kişidir.[4692]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği Müttefiklere protestoname keşide eyledi. Lozan Yakın Doğu Konferansının tüm oturumlarına Sovyet Rusya'nın davet edilmemiş olmasını reddediyor:

RSFCS Hükümeti'nin İngiltere, Fransa
ve İtalya Hükümetlerine Notası

2 Kasım 1922
No. 1273

Rusya Hükümeti Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinden, Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere Lozan Yakın Doğu Konferansına çağrısını içeren 27 Ekim tarihli bildiriyi almış bulunuyor.

Rusya Hükümeti, öteki konuların görüşülmesi sırasında Rusya'nın konferanstan uzak tutulmasını hem tamamen yanlış hem de hiçbir gerekçeyle geçiştirilemeyecek bir davranış kabul etmektedir. Rusya Hükümeti her şeyden önce, konferansa katılması öngörülen devletler heyetinin Sevr Anlaşmasını imzalayan devletler heyetinden çok farklı olduğunu vurgulamak ister, çünkü Lozan'da düzenlenecek Yakın Doğu sorunları konferansının hiçbir zaman eskiden büyük Avrupa savaşına katılmanın biraz geç kalmış tasfiyesi olarak ele alınamaycağı gibi, Türk ulusunun parlak zaferlerinden sonra aslında böyle bir tasfiyeye imkân kalmamıştır ve bu durumda bu yeni konferansın amacı tüm Yakın Doğu sorunlarının genel olarak ele alınması olacaktır.

Lozan Konferansının gerçek niteliğinin bu açıdan görülmesinin ne kadar doğru olduğunu, konferansa katılacak olan bazı devletlerin şimdiden Türkiye ile ayrıca özel anlaşmalara girişmesi de kanıtlıyor. Bu son nokta ise, Rusya Hükümeti'nin, Lozan Konferansına, bugünkü savaş durumunun ortadan kaldırılmasına yönelik ve gerçekten savaşan tarafların toplantısı gözü ile bakmasına engel oluyor. Lozan'a çağrılmış birçok devlet böyle bir nitelik taşımamaktadır. Lozan Konferansının gerçek amacının, Yakın Doğu sorunlarının tümüyle görüşülüp çözümlenmesi olduğundan, Rusya Hükümeti, Rusya'nın yalnızca Boğazlar konusunun görüşülmesi için çağrılmasının ve konferansın tüm diğer sorunlarının çözümlenmesi dışında bırakılmasının kabul edilmesinin olanaksız olduğunu bildirir. Rusya Hükümeti bu konferansta yalnız Rusya'nın değil, Türkiye'nin komşusu olan Bulgaristan'ın dışarıda bırakılırken Yugoslavya ve Romanya'nın yanısıra çok uzakta olan Japonya'nın da çağrılmasına bir anlam verememektedir. Konferansın böylesine kasıtlı olması ve seçilen devletler heyetinin yapaylığı karşısında Rusya Hükümeti ister istemez çağrı yapan devletlerin Yakın Doğu sorunlarının görüşülmesine katılacak devletlerin haklarının ve katılma biçiminin saptanmasında keyfi davranıldığı sonucuna varmaktadır.

Çağrı yapan devletler, bu sorunların çözülmesi için belirli devletlerin görüşmelere katılmasını sağlarken, başka devletleri, ortada hiçbir yasal gerekçe olmadan, safdışı bırakmaktadır. Çağrı yapan devletlerin bu tutumlarında, güçlü olan devletlerin zayıf olan devletlerin yasal haklarını gaspetme ve çiğneme politikası, zayıf devletlerin tüm çıkar ve kaderine dilediği gibi hükmetme niyetleri sezilmektedir. Çağrı yapan devletlerin bu hareketleri, Türk ulusunun, devlet toprak ve sularında tüm haklarının egemenliğinin geri verilmesine hiç de niyetleri olmadığını gösteriyor. Lozan Konferansına katılacak olan devletler heyetinin tam anlamıyla keyfi seçimi ve çağrı yapan devletlerin ısrarla konferansın görüşülen sorunlarının bütününden Rusya'yı dışarıda bırakma çabaları, konferansta, Türk ulusunun hayati çıkarlarının tam anlamı ile karşılanmasını ve egemenlik haklarının iadesinin ilke olarak kabul edilmesini tehlikeye düşürüyor.

İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? Tarihi işhat ederim. Her memleketi ekseriya saraylar; milletsiz, mezhepsiz, rezil menfaatperestlerin yuvasıdır, muhtekirlerin yuvasıdır." T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38. Bu İsmail Suphi, 1919 sonbaharında Garbî Anadolu'da ABD mandater yönetimi lehine propaganda faaliyeti yürütmüştü: Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 57-58.

4692 FO 371/7879/E60 57, kaynak R. 26/43 kod adlı ajan; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 258.

İtilâf Devletleri, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsız bir devlet olarak yaşamasına karşı mücadelede birleşmişken, yalnızca Sovyet Rusya kahramanca savaşan Türk ulusunun dostluk ve kardeşlik yolunu izleyerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile, bu dostluk ilişkilerini kesinlikle saptayan bir anlaşma imzalamıştır. Türkiye ile konferansta yapılacak genel anlaşma görüşmelerinde herhangi bir başka devlet değil de Rusya'nın saf dışı bırakılması gösteriyor ki, İtilâf Devletleri konferans masasında Türk milletini kazandığı zaferlerden ve kahramanca gayretlerinin ürünlerinden yoksun etmeye kararlıdır. Bütün ezilen halkların dostu olan, tüm ulusların kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesini kabul eden Sovyet Rusya, kuruluşunun ilk günlerinden beri tüm Doğu halklarıyla dostluk ilişkileri kurmuştur ve Lozan konferansında da aynı ilkeleri savunmayı görev saymaktadır.

Rusya Hükümeti, eski Çarlık Hükümeti'nin ve Türkiye'yi kendi boyunduruğu ve vesayetine almak isteyen öteki hükümetlerin baş vurdukları yollara asla baş vurmayacaktır, çünkü böylesi istekler bize tamamen ters düşmektedir. Eğer, Rusya Hükümeti konferansa katılmakta ısrar ediyorsa, bunun nedeni, Türk milletine tüm egemenlik haklarının tanınmasının sağlanmasıdır. Çünkü yalnız bu yolla Yakın Doğu'da kalıcı bir düzen ve barış kurulabilir, bu durum ise doğrudan doğruya Rusya'nın çıkarları doğrultusundadır.

Çağrı yapan devletlerin Rusya'nın konferansın Boğazlar meselesi dışında öteki çalışmalara katılmasından kaçınmaları aynı zamanda, Rusya Cumhuriyeti'nin dış politika alanındaki bütün haklarının ve çıkarlarının çiğnenmesi ve uluslararası durumunun zayıflatılması girişimi demektir.

Rusya Hükümeti, bu devletlere 18 Ekim tarihli notasıyla bildirdiği gibi, Boğazlar sorununun bütün diğer Yakın Doğu sorunlarından ayrı ve özel bir biçimde çözümlenmesi girişimi, konferanstan beklenen sonuçlar vermeyecek ve bütün katılanları tatmin etmeyecek, Boğazlar sorununun uzun vadeli ve sağlam bir şekilde çözümlenmesine yolaçmayacaktır. Rusya Hükümeti, Boğazlarda şu ya da bu rejimin kurulmasının Yakın Doğu'da yaratılması istenen duruma çok sıkı bir şekilde bağlı olduğu kanısındadır. Rus Hükümeti şunu da kesinlikle bilmektedir ki, konferans gündeminde olan herhangi bir sorunun şu ya da bu yoldan çözümlenmesi, şu ya da bu biçimde Boğazlar sorununu etkileyecektir.

Rusya Hükümeti, İtilâf Devletleri gerçekten kalıcı, sağlam bir barışın kurulmasını istemiş olsaydı. Yakın Doğu sorununun görüşülmesi sırasında Rusya'yı uluslararası anlaşmalar kadrosu dışında bırakmak istemeyeceklerinden emindir. Amacı, genel barış ve tüm ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi ilkesinin yürürlüğe konması olan, Sovyet Cumhuriyeti, yasal haklarını ve hayati çıkarlarını onurla korumak yolundaki ödevlerini yerine getirirken konferansın bütün aşamalarına katılmasında ısrar ettiği gibi, Yakın Doğu Konferansına, Ukrayna ve Gürcistan'ın da eşit haklarla katılmalarında ve bu katılma sırasında kısıtlamalar yapılmadan, diğer devletlerle eşit haklara sahip olmasında ısrar etmektedir. Rusya Hükümeti, Lozan Konferansına çağrı yapan devletlerden en kısa zamanda cevap vermelerini ve böylece Rus heyetinin de konferansın açılışına yetişmesine olanak sağlanmasını diler.

Çiçerin[4693]

3 Kasım 1922. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Georgi Çiçerin, TBMM Hükümeti'ne telgraf göndererek saltanatın ilgasını tebrik etti:

RSFSC Hükümeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti'ne Telgrafı

3 Kasım 1922
No. 1272

Rusya Hükümeti adına, kardeş Türk halkını, Büyük Millet Meclisi ve dost Türkiye Hükümeti'ni, despot monarşi iktidarının tahttan indirilmesi ve tüm iktidarın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devredilmesi gibi son derece sevinçli bir olay ve bu olayın Türkiye'nin milli bayramı ve tarihsel günü ilan edilmesi vesilesiyle candan, yürekten kutlarım.

Türk halkının çıkarlarına karşı hareket eden ve Türkiye'yi Batılı devletlerin boyunduruğuna düşüren sultanın despotluğuna son verdikten ve ülke içinde ihaneti de ezdikten sonra, Türk milleti olarak kendi kaderini

[4693] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2000, s. 526-528.

> kendinin belirlemesi hakkını uygulamaya koyacağına, Boğazların savunmasını ve gerek devlet topraklarında gerekse sularında egemenlik haklarına sahip çıkacağına ve bundan böyle yabancı düşmanın ve karşıdevrimcilerin her türlü saldırılarından koruyacağına tamamen emin bulunuyoruz.
>
> Çiçerin[4694]

Çiçerin, Aralov'a telgraf gönderdi. Buna göre *Moskova,* [Anadolu'daki] *anti-komünist kampanyaya karşı sert bir protesto göndermemeyi seçti ve İzmir'de konsolosluk açma teklifinden bir daha söz etmedi. Sovyet yönetimi ek olarak, Türkiye'deki temsilcilerine daha yatıştırıcı bir tutum benimseyerek Ankara hükümetiyle ilişkileri belirli bir düzeyde tutmalarını salık verdi. Ankara'daki misyona yerel komünistlerin faaliyetlerine doğrudan karışmanın uygun olmadığı söylendi. Bu ihtiyatlı yaklaşımını bir adım daha ileri götüren Moskova, Türk komünistlerinin "ölçüsüz maceracılığını" eleştirerek onları Ankara'da gereksiz yere şüphe ve anti-Sovyet duygulara neden olmakla suçladı*.[4695]

4 Kasım 1922. Amerikan *Norwich Bulletin* gazetesi: *Türkiye'de saltanatı destekleyen bazı çevreler, TBMM'nin kararını Bolşevik politikanın bir zaferi ve Türkiye'nin Sovyetleştirilmesinin başlangıcı olarak aksettirmiştir*.[4696]

5 Kasım 1922. Komintern Dördüncü Kongresi küşad edildi. 5 Aralık'a kadar içtima edecek. *Kongre, son günlerde Türkiye'de halifenin dünyevî iktidarından mahrum edilmiş olmasını [Saltanatın lağvı: 1 Kasım 1922] memnunlukla karşılamakta ve ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişip yayıldıkça, pan-İslamist dinsel sloganlardan somut siyasal isteklere geçilmesinin bir örneği olarak görmektedir*.[4697] *Türk delegasyonunun reisi* Salih (Hacıoğlu), *Ankara hükûmetinin Anadolu solunu yokedişini büyük bir kızgınlıkla protesto* etmiştir:

> Salih Hacıoğlu, "Burjuva Beyefendiler!" diye seslendiği Ankara hükûmeti erkânına, THİF "sınıf menfaatlerinin çatışmasına rağmen, millî mücadele sırasında haklı taleplerinde dahi ısrar etmemiştir. sizler ise, işçiyi ve köylüyü parlak vaadlerle aldatmak için herşeye başvurmakta kusur etmediniz" demektedir. "*Komünist Fırkası* kurup kalpaklarınıza kırmızı şerit geçirdiğiniz günleri unutmadık. Anadolu'da basın, toplanma ve birleşme hürriyeti vardır diye, kendi resmî yayınlarınızda ve Millet Meclisi'nizde kopardığınız yaygaralar kulaklarımızda hâlâ çınlıyor. Bununla beraber, zafer takını işçilerin ve köylünün omuzları üzerinde kurmak fırsatını bulur bulmaz vaadlerinizin sahteliği anlaşılmakta gecikmedi."[4698]

Komintern Dördüncü Kongresi Türkiye heyeti kâtibi Sadreddin Celal (Antel), 19 Ekim tevkifatıyla *THİF* merkez komitesine indirilmiş darbeyi kınıyor; Kemalist yönetimin Müttefiklere tavizler verdiğini, Misak-ı Millînin paymal edildiğini Orhan mahlasıyla bildiriyor:

> Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik son baskılar ve tutuklamalar, Ankara hükümetinin kararlı niyetini gösteren bir konuydu. Türkiye Komünist Partisi, kuruluşunun başlangıcından itibaren hükümete karşı her zaman dürüst bir politika izledi ve emperyalizme karşı mücadelesinde onu desteklediğini açıkça ilan etti. Parti tarafından bugüne kadar izlenmiş olan iç politika, demokratik reformlar talep etmekten ve işçilerin, köylülerin ve yoksul aydınların kaderlerinin iyileştirilmesini elde etmekten ibaretti. Partinin bu politikası, hükümetin varlığını hiçbir zaman tehdit etmedi. Ayrıca hükümet de her zaman bu reformlardan yana olduğunu ilan etti. Bu nedenle, Partiye vurulan bu darbe, iç ve dış politikasında hükümetin gerçek niyetini gün yüzüne çıkartmaktadır. Ankara hükümeti, halen Lozan Konferansı'na hazırlanmaktadır. Avrupa'nın emperyalist devletleriyle anlaşmaya mecburdur. Onun için önemli olan, kendi varlığı için gerekli olan barış koşullarını emekçi kitlelerin aleyhine bile olsa elde etmektir. Hali hazırda, değişik kapitalist gruplarla ayrı ayrı görüşmeler yürütmektedir. Onlardan birkaç avantaj elde etmek için, ulusal bağımsızlıktan ilkesel fedakarlıklar yapmaya hazırdır. Ankara hükümeti,

[4694] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2000, s. 529.
[4695] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 448, dipnot 376.
[4696] Esen Ertuğrul & Çağhan Uyar. (2020). Türkiye'deki Rejim Değişikliğinin ABD Basınına Yansımaları (1919-1923). *Tarih ve Günce*, (7), s. 133.
[4697] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 177.
[4698] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 177, dipnot 184.

Türkiye Komünist Partisi'nin ulusal tam bağımsızlıktan hiçbir ödün vermeyi kabul etmeyeceğini ve bunun için mücadele edeceğini göz önünde bulundurarak, halka karşı ihanetini gizlemek amacıyla Parti'ye darbeler indirmeyi gerekli gördü. Hükümetteki gerici unsurlar, emperyalist güçlere verdikleri ödünlerle ilgili zayıf yanı gayet iyi biliyorlar ve kendilerinin maskesini alaşağı edebilecek ve ihanet politikalarına karşı mücadele yürütebilecek tüm güçleri yok etmeye çalışıyorlar. Bu nedenle Parti'ye vurulan darbe, doğrudan doğruya, son zamanlara kadar bizzat hükümet tarafından savunulmuş olan ulusal programa indirilmiş bir darbedir. Hükümet, büyük bir sitayişle ilan etmiş olduğu Misak-ı Milli'yi sabote etmeye hazırlanıyor. Hemen bugünden itibaren Türkiye Komünist Partisi, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeyi bizzat üstleniyor.

Yaşasın Türkiye'nin Avrupa emperyalizminin pençelerinden tam ve kesin kurtuluşu!
Yaşasın Türkiye ile Sovyetler arasındaki kopmak kardeşlik!
Yaşasın Komünist Enternasyonal, tüm ezilen halkların savunucusu!
Yaşasın Türkiye Komünist Partisi!
Türk delegasyonunun sekreteri
ORHAN[4699]

Duyûn-ı Umumiye Müdürü Sabataycı Cavid günlüğüne not düştü. Cavid, Fransız-Yahudi mümessil Weil'le dün, Clousiere'yle bugün görüşmüştür. Her iki mülakatta da hılâfet-saltanatın kaldırılması meselesinde Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal üzerindeki nüfuzuna temas edilmiştir:

Geçen gün Weil ile olduğu gibi bugün de Clousiere'le Anadolu'da hâkim ve müteneffiz kuvvetin Meclis mi yoksa Mustafa Kemâl Paşa mı olduğu konuşuldu. Ecnebî mehâfilinde şâyi ve râyic olan fikre göre hâkim olan Meclisin müfrit kısmıdır; bu fevkalâde mukarrerât bu kısmın tatbîki ile Mustafa Kemâl Paşa tarafından çar-nâçar ittihâz ediliyor yahut ettiriliyor. Bil-hâssa hilâfet ve saltanat mes'elesinin mes'ûliyetini bu kısma ve binnetice Ruslara atfediyorlar.[4700]

TBMM Hariciye Vekâleti, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliğine nota keşide eyledi:

Türkiye Dışişleri Bakanlığından
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e

5 Kasım 1922

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin 30 Ekim 1922 tarihli sözlü notasını memnunlukla almış bulunuyor. 4 Ekim tarihli notamızla İtilâf Devletlerine, Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesine Rusya'nın da çağrılmasını rica etmiştik. Rusya Hükümeti, Boğazlar konusunun görüşülmesine çağrılmadığı takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendi heyetine talimat vererek, Lozan Konferansında bu katılma ile ilgili isteklerinin yinelenmesini istedi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ülkelerimiz için dostluk ve birbirine karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi politikasına devam edilmesi zorunluluğunu tam anlamı ile kavrayarak, bu politikaya göre hareket etmesinin gerektiğini her zaman gözönünde bulundurmuş, ona göre davranmıştır. Hükümetimiz eskiden olduğu gibi şimdi de, tüm esasları ve açıklığı ile, bu ilişkilere devam etmek kararındadır. Hükümetimiz, RSFSC Hükümeti'nin, anlaşmalarla belirlenen içten ve kalıcı dostluk ilişkilerini sürdüreceği inancındadır.[4701]

6 Kasım 1922. Padişah Vahideddin'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a: Bolşevik Kemalistler *bir çeşit silâhsız hükümet darbesi yaparak hükümeti devirdi*. Sadece memleketimdeki

4699 *TÜSTAV Komintern Arşivi* Döküm 1, CD No: 25, Klasör No: 31_36, Belge No: 505-506 (Fransızca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 390. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4700 Cavid Bey. (2015). *Meşrutiyet Ruznâmesi* (H. Babacan & S. Avşar, haz.) içinde (c. 4, s. 400). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

4701 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 530.

cismanî kuvvetimi değil, *aynı zamanda Türkiye dışındaki bütün Müslümanların haklarını ayaklar altına* aldılar.[4702]

İstiklâl Harbi'nin *tereddüd, teşettüt, tebellür* ve *teşebbüs* olmak üzere dört devreye tasnif eden Şerif Güralp, nihâî devre *teşebbüs*ü şöyle izah etmektedir:

> 1921 Ekim ayından, yani Sakarya muharebesi kazanıldığından itibaren 1922 Eylülüne kadar bir sene devam etmiştir.
>
> Bu devre zarfında kendi menfaatleri iktizası Sovyet Ruslar da maddî ve manevî yardım ettiklerinden Türk milleti; tam manasıyla birleşip ve kuvvetlenerek aynı gaye uğrunda çalıştıktan, ordusuyla hükümeti kurduktan sonra, 30 Ağustos 1922 günü İngilizlerin ve Filistin'de bize yaptıkları gibi tam bir sol kroşe ile Yunan ordusunu yere sererek denize dökmüştür.[4703]

7 Kasım 1922. TBMM Sinob mebusu, Lozan Heyeti İkinci Murahhası, esbak Maarif, Sıhhiye ve Hariciye vekili Doktor Rıza Nur'un İstanbul matbuatına beyanatı: *Rusyada dolaşdığım zaman Rus Müslümanları bana: "Anadolu Müslümanlığın Kabesi olmuşdur." dediler*. [..] *Bizim (Bolşeviklik ve Komünistlik)e doğru gitdiğimizi söyleyenler yalan söylüyorlar. Esasen köylümüzde bunlara istidad yokdur. İdaremiz (Sosyal Demokrat) idaresidir*.[4704]

Çiçerin'in İtilâf Devletleri'ne gönderdiği 2 Kasım tarihli notaya cevap taslağı Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond *Poincare tarafından hazırlanıp 7 Kasım'da onay için Londra ve Roma'ya gönderilir. Rusya'nın protestolarını reddeden bu nota, Roma'da beklenmedik bir muhalefetle karşılaşır. Karşı çıkan ise faşist Roma yürüyüşünden sonra, 27 Ekim'de, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Benito Mussolini'dir. 7 Kasım'da Londra ve Paris temsilcilerine gönderdiği bir telgrafta Rusya'nın konferansın tümüne katılması gerektiğine ilişkin olarak şöyle yazar: "Böyle bir davranış, büyük devletlerin, sorunları kendi bencil çıkarlarına göre çözmek istedikleri kuşkusunu yaratacak ve Türkiye'nin tek dostu ve desteği olan Rusya'nın saf dışı bırakılması Türkiye'nin diplomatik durumunu Rus temsilcilerinin desteğinden yoksun bırakarak onu güçsüz düşürmek girişimlerinin varolduğunu açığa çıkaracaktır." Bu karşı çıkışta güdülen amaç bir Türk-Sovyet Blokunun oluşmasına meydan vererek konferansta bu blok ile Fransa ve İngiltere arasında aracılık yaparak parsa toplamaktır. Ancak Curzon ve Poincare, öneriyi ciddiye almaz ve Mussolini "Bu konudaki görüşünü saklı tutmakla" yetinerek İngiliz Fransız projesini kabul eder. Nota, 14 Kasım'da Çiçerin'e iletilece*ktir.[4705]

9 Kasım 1922. İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar: *Sovyetler Birliği'nin Londra temsilcisi, 9 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanlığına, Lozan Konferansı davetine cevaben bir nota vermiştir. Notada, Sovyetlerin sadece boğazlarla ilgili oturumlara değil aynı zamanda Ukrayna ve Gürcistan ile birlikte bütün müzakerelere katılmak istediğini bildirdiği aktarılmıştır. Sovyetlerin notasının ardından, Bulgar Hükümeti de sadece boğazlarla ilgili müzakerelere değil genel tartışmalara da katılmak istediğini müttefik devletlere bildirmiştir*.[4706]

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'le Sovyet Rusya Elçisi Aralof bir görüşme yaptı. Görüşmede Lozan Konferansı'na Sovyetlerin çağrılması, Beyazıt Konsolosluğu'nun kapatılması, Kafkas hükümetlerinin konfederasyon haline gelmesi ve Sovyetlerin Ankara'daki dış ticaret temsilciliğinin kapatılması konuları görüşüldü. Sovyetler, Lozan görüşmelerinin sonuna kadar konferansta bulunmak istiyor. Ankara,

---

4702 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 248.
4703 Şerif Güralp. (2007). *İstiklâl Savaşı'nın İçyüzü* (s. 18). Ankara: Polatlı Belediyesi.
4704 Tasvîr-i Efkâr, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3537-509, *Hılâfet ve Saltanatın Tefriki Hakkında Rıza Nur Beğin Bir Muharririmize Beyanatı*, s. 2.
4705 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 478.
4706 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 433.

Kürtlerle içli dışlı olmasını ileri sürerek Doğu Beyazıt'taki Rus konsolosluğunun kapatılmasını, dış ticaret temsilciliğinin lağvedilmesini istiyor. Konfederasyon olayından haberdar edilmeyişinden yakınıyor.[4707]

el-Asima gazetesi:

> Kemalistler, İstanbul Hükümeti'ne ciddi olarak ültimatom göndererek istifa etmelerini ve Lozan Konferansı'na temsilci göndermemelerini istediler. Ayrıca onların istekleri dışında hareket etmeleri durumunda bütün hükümet üyelerini vatan haini ilan etmekle tehdit ettiler. Hatta Sultan Vahideddin'in tahttan çekilmesini istediler. Halbuki onlar hakkında diğer İslam ülkelerine etkisi dolayısıyla kimse bir şey yapamıyordu. Ankara kanunu, komünizme bağlılık adına sultanı tahttan indiriyor. Yeni Ankara kanunu, sultanın veya hilâfetin otoritesinin kaldırılmasını bütün güçlerin Millet Meclisi'nde toplanmasını istiyor. Hilâfetin gücü azaltılarak sadece dinî bir müessese oluyor. Şüphesiz bu bütün müslümanları kızdıracak bir uygulamadır. İslam'ın en büyük lideri olarak bin seneyi aşkın bir zamandır saygı duyulan müesseseye yapılan aşağılık bir davranıştı. Kemalistler komünist politikaları takip ederek İslam milletleri ile iyi ilişkiler kuramaz. Türkler hilâfetin güçlerini alabilirler, Türkler Bolşeviklerin ilkelerini veya İslam'ın ruhuna aykırı ilkeleri takip edebilirler. Fakat müslümanlar, dinin verdiği hak ve güçleri halifede görmek isterler.[4708]

TBMM İzmir mebusu, Müdafaa-yı Hukuk Grubunun radikal mensubu, harb zengini, TBMM Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi, Sovyet Rusya yetkilisiyle gizli mülakat etti:

> Gizli
> YUNUS NADİ İLE SOHBET
>
> Yunus Nadi TBMM'de Aydın milletvekili. İzmir vilâyetinde değişik sınai ve ticari işlerde eli olan çok zengin biri. Anadolu'daki en Rus yanlısı *Yeni Gün* gazetesinin Yazı İşleri Müdürü. TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun /MM grubu/ en faal üyelerinden biri. "Sonuna kadar savaş" tezinin en ateşli savunucusu. Sohbet 9 Kasım 1922 akşamı, *Yeni Gün* redaksiyonundaki makam odasında geçti. "Bizim Rusya ile ilişkilerimiz iyi olmak zorunda. Eğer ilişkilerimizde herhangi bir sebeple eksiklik varsa, bu bir cürüm sayılmalı. Çoktandir hükümet üyeleriyle konuşmadım ve işlerden uzak kaldım. Görüşüp konuşacağım ve açıklığa kavuşturacağım. İzmir Konsolosluğu sorununu çözmek kolay. Dış Ticaret - bak bunu görüşmeliyim.
> Tekrar ediyorum. Bizim ilişkilerimiz iyi olmalıdır. Zaman zaman aramızı duman kaplıyor bir sizin taraftan, bir bizim taraftan geliyor duman. Yazın sizden geldi (Ali Fuat vb.) Asıl sorun, Sizin değindikleriniz değil /İzmir Konsolosluğu ve Dış Ticaret, önemli olan komünistlerle ilişkiler sorunu.
> **Bu sorun daha 1920'de Upmal buraya geldiği zaman ortaya atıldı. Onun ısrarı üzerine biz komünist partisini kurduk. O buna resmi parti dedi, kabul etmedi ve kendi komünist partisini kurdu ki, bu partiye komünist olmayan ve olması imkansız, işleri ayyuka çıkmış değişik adamlar girdi. Örneğin, Nâzım Bey. Bu adamlar işçi bile değildi.**
> **Biz böyle bir partinin faaliyet göstermesine izin veremezdik. Çünkü onlar milli mücadele yürütmemize engel oluyor ve gericilerin bize karşı savaşına güç veriyor. Upmal'ın gitmesi gerekti.**
> Hemen onun ardından gelen Mdivani bize Sovyet hükümetinin Türkiye'ye komünizm sokulmasına olumlu bakmadığını ve buradaki komünistlerle ilişkide olmayacağını söyledi. Biz bundan memnun olduk ve ilişkiler düzeldi.
> Mdivani'nin ardından Mihaylov, Natsarenus, sonunda da Aralov geldi.
> İlk görüşmemizde o Mdivani'nin bana söylediklerini aynen tekrarladı. Rusya'nın Türkiye'de milli mücadeleyi desteklediğini ve komünizmi düşünmediğini söyledi.
>
> Ama, aradan bir süre geçtikten sonra, Elçiliğin yardımıyla yeniden komünist partisi kuruldu ve bizi şaşırtan şu oldu ki, bu partide Upmal zamanındaki aynı kişiler vardı. Onların Elçilikten para aldıkları ve *Yeni Hayat* gazetesini çıkardıkları tespit edilmiştir. Onlar, hükümetin yasağına rağmen, Zorin ve Sadul'un Tiflis'te söylediği gibi, konferans topladılar. Komünistlerle çalışmalara uzun saçlı iki eleman (Golman ile Raevski) çok faal katılıyordu. Komünist partisinin finanse edilmesi söz konusu olunca, bizde Büyükelçi ile Komintern temsilcisi

[4707] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 817.

[4708] FO 371/7772, No. 5, p. 21-22; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 160. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

arasında fark gözetilmiyor, Komintern ile Sovyet hükümeti arasındaki farklar araştırılmıyor. Son zamanlardaki soğukluğu da bu yarattı.
Burada komünist partisinin örgütlenmesine izin verilemeyeceği konusunda herkes hemfikir. Eğer parti gösteriş için, Batı'yla temas için gerekliyse, böyle bir parti yaratılabilir, ama Nâzım Bey gibi adamlardan değil, bizim göstereceğimiz kişilerden.

Aramızdaki ilişkiler, her şeye rağmen, iyiydi ve iyi olacak. Bɐn hükümet üyeleriyle görüşmeler yapacağım ve bir ziyafet düzenleyeceğiz ki, orada gerekli sözleri de, gerekli ortamı da buluruz. Paşanın kapalı oturumlardan birinde dediği gibi, "Rusya'yla dostluk, politikamızın temelidir." Bayramınızda tebrikte bulunulmaması gibi şeylere kulak asmayınız. Etikete uyma peşinde koşmayınız. Bizim emperyalizmle uyuşabileceğimizi düşünmeyiniz. Emperyalizmin ve Batı Avrupa sermayesinin ne olduğunu biz sizden iyi biliriz.

Meclisin son toplantısında Fransız-Türk anlaşmasına karşı yapılan konuşmalar Sizi buna kesin olarak ikna etmeli. Bana kalırsa, bu konuşmalarda acele bile edildi ve biz kozlarımızı erken açıkladık.

Tek sözle, dostluğumuzu güçlendirmek için çalışacağız. Bu dostluk sarsılmaz, çünkü emperyalizm nedir, bunu siz değil, biz biliriz."
İstanbul konusu. "Bizi şimdi en çok ilgilendiren, İstanbul sorunu. İstanbul'u bir hamlede ele geçirmeye yetecek gücümüz var. İtilaf devletlerinin bakanları arasında tam anlaşmazlık hakim. Fransa'nın tutumu zaten ikircimli. Ne olursa olsun, biz bu sorunu en çok 20 gün içinde hallederiz.
Vahdettin tahttan feragat etmek zorunda kalacak. İtilafçılara gelince, 200 kadarı kaçtı, ama yüzlercesi burada kaldı. Onların da kaçması icap edecek. **Eğer kaçmazlarsa - bizde darağacı çok**..."[4709]

10 Kasım 1922. Ahmed Agayev, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği yetkiliyle hususî görüşüyor:

AHMETAGAEV İLE SOHBET
/10 Kasım günü saat 12'de, Agaev'in, Ankara'daki konutunun çalışma odasında/

- İlişkilerimiz niye bozuldu - ben bildiklerimi söyleyeyim.
- Bunun sebebi, sizlerin yerli komünistleri desteklemeniz. Elçiliğin onlara para yardımı yaptığı, *Yeni Hayat*'ın da Rus paralarıyla çıkarıldığı söyleniyor. Sonra, Zorin ile Sadul'un Tiflis'teki konuşmaları. Bu olgular size karşı büyük memnuniyetsizlik yarattı. *Yeni Hayat*'ın ve *Doğru Öz*'ün propagandasında zararlı bir şey olmasa bile, bunun komünizm propagandası olması yeterli. Çünkü bizde komünizmden anlaşılmaz bir korku duyuluyor.
- Dış Ticaret'e [*Dış Ticaret Temsilciliği kastediliyor (Akbulut & Tunçay notu)*] karşı kampanya. Bunu da Dış Ticaret maskesi ardında gizli işler yapılmasıyla izah ediyorlar. Dış Ticaret temsilcisinin Mersin'e gelişinden sonra, orada hemen komünist gazetesi çıkmaya başladı.

- Sonra, Gürcistan'daki durum da kötü etki yapıyor. Türk uyrukluların, özellikle tüccarların oradaki durumu çok kötü. Onlara karşı tutum, meselâ, İngilizlere karşı tutumdan da fena. Hatta bizimkilerle resmi ortak toplantılarda Gürcü devlet ve toplum adamları, değişik bahanelerle kalkıp gidiyor, oturumlara engel oluyor. Ya Hamdullah Suphi olayı? Bütün bunlar dikkate alınıyor. Suat Bey bundan çok bahsetti. Geçen yıl Tiflis'ten geçerken bunları ben de gördüm. Ama, o zaman ben bunu devletin henüz örgütlenememesine verdim. Ama, şimdi...

Mdivani'ye gösterilen soğuk kabul Gürcistan'a karşı bu öfkeyle izah ediliyor.

Bütün bu olayların aramızdaki ilişkilerin cidden soğumasına sebep olamayacağını kabul ediyorum. Bu engeller aslında kolay giderilir şeyler.

Maalesef, ben şahsen bu konuda bir şey yapabilecek durumda değilim. Ancak, basında ilişkilerimize zarar verecek bir şey çıkmayacağına söz verebilirim.[4710]

12 Kasım 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Müttefik hükümetler, Sovyetlerin notasına 11 Kasım'da cevap vermiştir. Verilen cevapta, barış konferansının amacının Türkiye ile halen savaş halinin devam ettiği devletler arasında barışı sağlamak olduğu ve bu nedenle de ilgili devletlerin konferansa davet edildiği açıklanmıştır. Cevapta, Sovyetlerin Türkiye ile barış halinde ve sadece Boğazlar meselesi ile ilişkili olduğu ve bu nedenle de Rusya'nın bu sorunla ilgili oturumlara katılabileceği belirtilmiştir.*

[4709] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 397-398. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.
[4710] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 398.

Ukrayna ve Gürcistan'ın katılımı konusunda ise Rusya'nın daha önceden Cenova Konferansı'nda yaptığı gibi bu devletlerin temsilcilerini de Rus heyeti içerisine dâhil edebileceği ifade edilmiştir.[4711]

13 Kasım 1922. *13 Kasım'da Ankara'daki Dış Ticaret Temsilciliği jandarma eliyle kapatılmak istenince Aralov bir protesto notası gönderir*.[4712]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği, vampir Yunus Nadi'yle gerçekleştirilmiş mülakatı zabıtlara geçirdi. Yunus Nadi, 17 yıldır İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu olduğunu, harb sonrası vasatta İTC rüesası Harekat-ı Milliyeye riyaset edemeyeceği için İTC içindeki milliyetçi fraksiyonun başa geçtiğini, memleketin ancak ve ancak diktatörlükle yönetilebileceğini, önümüzdeki aylarda sarıklı mebusların TBMM'den tasfiye edileceğini, saltanat gibi hilafetin de ortadan kaldırılacağını, laik mebuslarla sarıklı mebuslar arasında çatışma yaşandığını, birçok kafaların kesileceğini, Vahideddin'in kellesini alacaklarını, İstanbul istirdad edilince başkent yapılmayacağını belirtmiştir:

Çok gizli.

PERSPEKTİFLER VE ORTAM

/Yunus Nadi ile sohbet/

- İttihat ve Terakki Fırkası'nın ne olduğunu bilirsiniz. Bundan on yedi yıl önce bu partide çalışmaya başladım...

Bu parti Türkiye'nin hayatında çok büyük rol oynuyordu. Bu parti savaş sırasında da baştaydı, ancak askeri yenilgiden sonra onun önderlerinin, hem dış ve hem de iç sebeplerden dolayı, milli harekette yeri yoktu. **Hareketin başına başka bir teşkilat geçti ve işte burada Mustafa Kemal önemli bir rol oynadı... Bu biliniyor... O da partideydi... Aslında parti varlığını sürdürüyor. Yalnız adı değişti. Ama, İttihat ve Terakki içinde de farklı akımlar var...**

Türkiye ve Rusya gibi ülkelerde halk kendini yönetemez. Yığınlar gayet şekilsiz ve karanlık. Burada, halkı peşinden sürükleyebilecek güçlü ve etkin bir grubun diktatörlüğü gerekiyor. Sizde bu grup komünist partisi şeklinde mevcut.

Bizim hükûmette güçlü ve etkin kişilerin pek fazla olmadığını biz biliyoruz. Kimi bakımdan şimdilik buna ihtiyaç var. **Zamanı geldiğinde, biz de hükûmette değişiklikler yapacağız. Genelde, barış yapılır yapılmaz, yeni seçime gidilecek. 2-3 ay sonra Meclis'te artık sarıklı mebus görmeyeceksiniz**.

- Halife sorunu ikinci derecede bir sorun. **Halifeye daha bir on yıl kadar tahammül edeceğiz. Ama, onun hiçbir önemi olmayacak.** Kimin seçileceği, bizi şu an pek ilgilendirmiyor. **Eğer gerektiği gibi davranmazsa, Millet Meclisi yeni bir kararnameyle artık yalnız Sultan değil, Halife de olmadığını ilân edecek**.

Bu konuda Meclis'te yürütülen tartışma, iki farklı politik grup arasında değil, **lâik mebuslar ile sofular arasında bir tartışmaydı**. Gerçi, hocaların yanında kimi siviller de vardı, ama, sarıksız hocaların da bulunduğu, bilinen bir şey...

Sanırım, bunların hepsinin kellesini almak gerekeceği zaman hiç uzak değil.

- İstanbul sorunu artık hemen hemen halledilmiş sayılabilir. İtilaf devletleri işin kritik anını artık kaçırdı. Kriz aşıldı ve İtilaf devletleri artık İstanbul'daki hakimiyetlerini tekrar geri alabilecek ve oraya girmemizi önleyebilecek durumda değil. Biz İstanbul'u her an ele geçirebiliriz ve ne işgal birlikleri, ne de donanma bizi engelleyecek durumda. **Vahdettin'in kaçabildiğinden bile pek emin değilim. İngilizler kendilerine ajanlık etmiş herkesi olduğu gibi, kritik an geldiğinde, onu da terk edecek. Onlar bunu yapacak ve siz kellesini nasıl alacağımızı göreceksiniz**...

Zaten ordular İstanbul'a girdiğinde, birkaç bin kişinin kellesini uçurmak gerekecek.

[4711] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 433.
[4712] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.

- Yerli dediğimiz komünistlere gelince, ben onları şahsen, tek tek tanıyorum. Tamamı, bana göre kafalarını kesmek gereken, alçak herifler... Salih'i bilmem, belki bir tek o dürüst. Madem ki, Komintern'e burada ille de bir komünist partisi gerekiyor, biz bunu yerli fabrika ve demiryolu işçileri arasından kurabiliriz. Ne ki, bizim lehimize başta gelen gerekçe komünist partisi değil, ordularımızın cephedeki zaferleri olmalı. Sosyalizmin ne olduğunu ben biliyorum ve bu yüzden diyorum ki, Türkiye'nin önce fabrikalara ve büyük sanayiye ihtiyacı var, sosyalizm konusu ise ancak bundan sonra konuşulabilir... **Biz İstanbul'u ele geçirdikten sonra bile başkent yapmayacağız. Ankara, büyük bir ihtimalle, başkent kalacak**. Şehri yalnız biraz düzene sokmak gerekecek. Halifenin nerede oturacağı hiç önemli değil. **Nasıl olsa halifeliği uzun sürmeyecek**. Eninde sonunda onu da buraya getirebiliriz."

Bunun yanı sıra Yunus Nadi, Rauf Beyin o günkü açıklamasına istinaden, son günlerde beliren "dumanın" dağıldığına ve Türk-Rus ilişkilerinin iyi durumda olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Lozan konferansına bizden kimin gideceğiyle ilgileniyordu.

13 Kasım 1922, Ankara.[4713]

14 Kasım 1922. *İtilâf Devletleri,* Sovyet Rusya'nın *konferansa katılma sorununu kendi çıkarlarına uygun bir biçimde çözdükten sonra, sıra Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılacak sorunlar üzerinde, özellikle İngiltere ile Fransa arasında, görüş birliğine varmaya geliyordu. Curzon bu soruları "temel" ve "çok arzu edilen" başlıkları altında iki liste halinde 14 Kasım'da Paris ve Roma'ya yollar*. *Boğazlar sorunu "temel" sorunlar arasında yer alır ve bu noktada Boğazlar serbestisinin uygulanması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Marmara denizinde bazı bölgelerin silahtan arındırılması ve denetlenmesi gerektiği açıklanır*.[4714]

Raymond Poincare, Lozan Yakın Doğu Konferansı davetiyesini Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e keşide eyledi:

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R.
Poincare'den G. V. Çiçerin'e

14 Kasım 1922

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Sovyet Rusya Hükümeti'nin, 26 Ekim tarihli Boğazlar sorunlarının görüşülmesi için temsilcilerinin gönderilmesi çağrısına karşı öne sürdüğü itirazları titizlikle incelediler. Her üç hükümet, Lozan'da, Yakın Doğu'da savaş durumunun ortadan kaldırılması ve Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanması için çağrı yaptığı devletlerin şu anda bu devletle kesinlikle barış anlaşmasını imzalamarnış devletler olduklarının özellikle belirtilmesini uygun bulmaktadır.

Aynı zamanda, Sovyetler Hükümeti'ne Lozan'a gönderilmesi önerilen temsilcilerin, Boğazlar konusu görüşülürken, kararlara katılacaklarını ve böylece bu sorunun tüm yönleri ile ilgili görüşlerini açıklama fırsatını bulacaklarını belirtiriz.

Her üç hükümet olarak, Sovyet Rusya Hükümeti'nin kendi temsilciler heyetine Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerini de eklemekle tamamen serbest olduğunu ve bu cumhuriyetlerin temsilcilerinin, Cenova Konferansında Sovyet heyeti kadrosuna nasıl katıldılarsa yine öyle katılabileceklerini belirtmek isteriz.[4715]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği, TBMM Hariciye Vekâletine protestoname keşide eyledi:

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiserliği'ne Notası

14 Kasım 1922

[4713] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 398-399.
[4714] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 478-479.
[4715] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 531.

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin 5 Kasım 1922 tarihli ve 6356 sayılı sözlü notası ile ilgili olarak kendi Hükümetinden talimat istemiş bulunmakta ve bu talimatı alır almaz, sözü geçen notaya derhal cevap verecektir.

Ancak, Büyükelçilik, 13 Kasım günü RSFSC'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliğine iki kez jandarmanın gelmesine ve Rus bayrağının ve Ankara Temsilciliği binasındaki amblemin indirilmesini istemesi olayına seyirci kalamaz. Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisinin verdiği bilgiye göre, yerli makamlar da Vneştorg (Dış Ticaret Temsilciliği)'un faaliyetinin kesilmesini istemektedir. Bütün bunlar, Vneştorg'un (Türk) Millî Ekonomi Komiserliği'ne faaliyetlerinin devam ile ilgili olarak başvuruda bulunduğu bir anda olup bitmektedir.

Büyükelçilik, Vneştorg'un kapatılmasının ülkelerimiz arasında her türlü ekonomik ilişkilerin kopması demek olacağına bir kez daha dikkatinizin çekilmesini gereksiz bulmaktadır.

Gerek Vneştorg'a faaliyetini durdurmasını söyleyen jandarmanın, gerekse yerli makamların kendi insiyatiflerine dayanarak hareket etmediklerini düşünen Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliği'nin dikkatini, Türkiye Hükümetince Vneştorg'un kapatılması yolunda öneri yapılmadan önce, Vneştorg'un çok miktarda mal ithal ettiğine çekmek ister.

Bu nedenle Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliğinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin büyük çoğunluğu petrol ürünleri olan bu malları kendisinin alıp almayacağını ya da bu malların değerlendirilmesi için başka kabul edilebilir bir çözüm yolu düşünüp düşünmediğini bize bildirmelerini diler.[4716]

Zinovyev Lenin'e, Troçki'ye, Radek'e ve Buharin'e telgraf keşide eyledi: *Ankara'daki işkence ve kurşuna dizme tehditleri konusunda Kongre'de de sessiz kalınmamalıdır. Safarov'un (Doğu Şubesinin şefi), ardından bir Türkün birer konuşma yapmasını, bundan sonra kongrenin Türkiye işçi ve askerlerine kısa bir çağrısını gerekli buluyorum. Sorunun önemi dolayısıyla sizin görüşünüzü soruyorum. Eğer perşembe sabahına kadar bir itiraz olmazsa, ben belirlenen adımları atacağım*.[4717]

Esbak Şura-yı Devlet Reisi, Maarif Nâzırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve esbak Şeyhü'l-İslâm, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi, İstanbul'dan ayrıldılar.[4718]

Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve kendi adına Rıza Tevfik, Pire'de gazetecilere "Kemalistlerin bolşevik ajanları olduklarını, yurt dışında Şeyhülislâm ile birlikte dünya müslümanlarını örgütlendirerek Kemalistlerle savaşacaklarını" açıklarlar.[4719]

15 Kasım 1922. Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in saltanatın ilgasını tebrik edici muhtırası TBMM'de okundu.[4720] Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Genel Sekreteri, Yakubî Sabataycı (Selânik Dönmesi) Şefik Hüsnü'nün (Deymer) *Saltanat'ın kaldırılmasını kutlayan mesajı* da TBMM'de okundu: *İstanbul aydınları arasında görülen gerici durumu nefretle kınarız. Yakın bir gelecekte işçi ve çiftçilerimizi gerçek kurtuluşa eriştirecek ortak üretim ve mülkiyete dayanan sosyal devrimin olacağını kuvvetle ümit ederiz*.[4721]

Türkiye Sosyalist Fırkası Başkanı Hüseyin (İştirakçı) Hilmi, İstanbul Fatih'te tabancayla vurularak öldürüldü. Tutuklanan katil Kalkandereli Haydar Efendi, kaçak bulunan eski polis müdürünün akrabası

4716 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 532-533.
4717 *Rusya Sosyal Politik Tarih Devlet Arşivi* (RGASPİ), f. 5, op. 3, g. 141; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 392, dipnot 335.
4718 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 11.
4719 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1316, dipnot *.
4720 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 507; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 830.
4721 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 508; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 830.

ve Hürriyet İtilaf üyesi imiş. Polis müdürü ile Hilmi Bey arasında geçen bir davadan dolayı Hilmi Bey'i daha önce birkaç sefer tehdit etmiş. (Vakit, İkdam, Renin, Tev.Ef. 17.18'de ifadesi var).[4722]

Aylık "Politica" dergisinin 38. Sayısında (15 Kasım 1922) yayınlanan ve Francesco Coppola tarafından yazılan "La catastrofe orientale" ("Doğu Felaketi") başlıklı makalede, aşırı sağ ulusal [tabir-i diğer faşist] *görüşlerin açık ifadesi görülebilir. Coppola, Lloyd George iktidardan düştüğü için sevinç gösterisinde bulunuyor. Mustafa Kemal'in arkasında hâlâ Enver Paşa'yı ve Bolşevikleri görüyor; Oniki Ada'nın İtalya'nın hakkının bir parçası olarak hesaplanması gerektiğini belirtiyor; Türkiye'nin yenilen halk statüsünü ve bir şekilde "kapitülasyonların" yeniden düzenlenmesini kabul etmesini talep ediyor. Bunun nedeni de "Yunanlıların ve Ermenilerin miraslarını sadece İtalyanların… toplayacak durumda olmasıdır, ayrıca bu onların saklı hakkı olmalıdır"; Türklere bedava yardım etme hatasının tekrarlanmaması konusunda uyarıyor. Bununla beraber önceki yıllarda Coppola en ateşli "Türk yanlıları" arasındaydı!*[4723]

The New York Times gazetesi, "Sovyetler Türkleri İkaz Ediyor" sernameli makale neşretti:

> (Özel muhabirimiz Walter Duranty bildiriyor)
>
> Ankara Hükûmeti Rusya'dan yardım almaya devam etmek istiyorsa Türk komünistlerine karşı uygulamakta olduğu baskı yöntemlerine son vermek zorunda kalacaktır. Sovyet yayın organı *İzvestia* bu sabahki sayısında Milliyetçi Türk Hükûmeti'ne hitaben yayınladığı başmakalede Ankara Hükûmeti'ni sert bir dille uyarmakta ve Türkiye'deki yönetici kadrolarda şu sıralarda meydana gelecek bir bölünmenin hiç de arzu edilir bir durum olmadığını belirterek şöyle devam etmektedir: "Rus işçi sınıfı Türk komünistlerini ve Türk işçilerini yoldaşları olarak kabul etmekte, onların acı ve sevinçlerini paylaşmaktadır. Rusya proletaryası, emperyalizmin saldırılarına karşı desteklemiş olduğu ve ileride de desteklemeye hazır bulunduğu yoldaşlarının insafsızca baskılara maruz bırakılmasına seyirci kalamaz. Yalnız Rusya Komünist Partisi değil, bütün Rus işçi ve köylüleri Türkiye'deki komünistlere ve Türkiye proletaryasına karşı Türk burjuvazisinin uygulamakta olduğu baskı yöntemlerini şiddetle protesto eder. Türk ve Rus halklarının içinde bulundukları dostluk ve işbirliği havasının sürdürülmesi için Ankara Hükûmeti'nin Türk Komünistlerine karşı uygulamakta olduğu sistematik baskıya derhal son vermesi gerekir.[4724]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf (Orbay), Aralov'a protestoname keşide eyledi:

Rauf Bey'den S. İ. Aralov'a

15 Kasım 1922

> Artvin'deki resmi makamların haberlerine göre, buradaki Rus konsolosu, Batum'a gitmek isteyen Türk vatandaşlarının pasaportlarını vize etmekten kaçınıyor ve bu önlemin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi topraklarında Rusya'nın Dış Ticaret Temsilcilerinin faaliyetlerini yasaklaması ile ilgili olduğunu iddia ediyormuş.
>
> Dışişleri Komiserliği böyle bir düşünceyi kabul edemez, çünkü iki farklı sorun arasında herhangi bir bağlantı kurulamaz. Türk yolcularının Sovyet topraklarında serbest hareketi Moskova anlaşmasının IX'uncu maddesi ile onaylanmıştır.
>
> Türkiye'deki Dış Ticaret Temsilcilerinin faaliyetlerine gelince, Dışişleri Komiserliği daha önceleri de Büyükelçiliğine bu konu hakkında bilgi vermiş ve bu konuda geçici bir rejim kabul edilmişti.

4722 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 830. Sovyet Rusya tarafgiri Şamsutdinov'a göre Hüseyin Hilmi, "İngiliz emperyalizminin satın aldığı" birisiydi: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 163.

4723 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 299-300.

4724 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 177, dipnot 182.

Bununla ilgili olarak, Rusya'nın Artvin konsolosluğunun tutumu hiçbir yasal temele dayanmamakta ve Türkiye ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerle çelişkiye düşmektedir.

Yukarıdaki hususları Büyükelçiliğinizin bilgisine sunan Dışişleri Komiserliği, Artvin'deki konsolosluğa vize yasağının kaldırılması konusunda talimat verilmesini rica eder ve böylece Komiserliğimizin buna benzer karşı önlemler almak zorunda bırakılmamasını diler.[4725]

16 Kasım 1922. *Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'nun Ankara'daki tutuklamaları ele aldığı protokollerinden anlaşılmaktadır*:

RKP(b) MK Siyasi Büro toplantısının 36 nolu protokolünden.
16 Kasım 1922
(...)
Telefondan 13 Kasım 1922 tarihli
isticvapla

18. Zinovyev yoldaşın Ankara'da tutuklanan komünistlerle ilgili önerisi.

a) Çiçerin yoldaş Ankara'da tutuklanan komünistlere karşı uygulanan zulüm (işkence, kurşuna dizme tehdidi) konusunda hemen etkin diplomatik önlemleri almakla memur edilmelidir.

b) Pravda vb. merkez yayın organlarına Türkiye'de komünist partisine yıkıcı darbe indirilmesi konusunda yazı yayınlamaları önerilmeli.[4726]

17 Kasım 1922. Vahideddin Hân, sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi ve sabık Maarif Nâzırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tavassutuyla Hindistan Müslümanlarına beyanname neşretti:

Müslümanlar, ben 380 milyon Müslümanın halifesiyim. Ne var ki kutsal ilkeleri hiçe sayan sekiz milyon dindaşınızın şimdiki yöneticileri, kişisel çıkarlarını tatmin etmek için beni atalarım Osmanlıların tahtından uzaklaştırarak ve halife sıfatını elimden alarak İslam'ın saygınlığına kastettiler.

İlkelere uygun olarak benim hükümranlığıını savunan siz Hindular için, Şeyhülislamı ve nazırımı size yolluyorum. Size, tarafıından dikte ettirilmiş emirlere ve şeyhin kurallarına uymanızı emrediyorum.

Hilafet tehlikededir ve bu tehlike İslam dünyası için endişe verici olmalıdır.[4727]

18 Kasım 1922. İstanbul'daki TBMM ve Başkumandanlık mümessili Mirliva Refet (Bele), Fransız *Le Temps* gazetesine beyanat verdi: *Bolşevizmi benimse*miyoruz. *Batı'nın ekonomik sistemini Türkiye'de* uygulayacağız. *Fransız kültürüne çok şey borçlu*yuz. *İstanbul'da Müttefik kuvvetleriyle uzlaşan bir ara yönetim uygula*maya çalışıyoruz.[4728]

Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliği, Ankara Dışişleri Bakanlığı'nın 15 tarihli notasına cevap vererek Ankara'daki Rus Ticaret Ateşeliği'ne karşı takınılan tavırdaki yumuşamaya karşılık Türk tüccarlarının pasaportlarının vize edilmemesi talimatını geri almak eğiliminde olduğunu bildirdi.[4729]

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Komiserliği'ne Notası

18 Kasım 1922
No. 2035

4725 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 534.

4726 *Rusya Sosyal Politik Tarih Devlet Arşivi* (RGASPİ), f. 17, op. 3, g. 322; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 392.

4727 Journal des Débats, 19 Novembre 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1999). *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu* (C. Akalın, çev.) içinde (s. 55, 58-59). Ankara: Bilgi Yayınevi.

4728 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 845.

4729 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 840.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin 15 Kasım tarihli, 6701 sayılı notasına karşılık Büyükelçiliğimiz şu noktaları bildirmekle şeref duyar:

Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliği'nin 24 Ekim tarihli ve 5966 sayılı sözlü notasına gönderdiği 14 Kasım tarihli 2014 sayılı cevabında, Dışişleri Komiserliği'nin, Elçiliğimiz aracılığıyla Türkiye'deki faaliyetlerine son verilmesi ve statülerinin ileride yapılacak ticaret anlaşması ile belirleninceye kadar durdurulması ricası üzerine, Rusya'nın dış ticaretini gerçekleştiren Vneştorg gibi bir kuruluşun Türkiye'deki Temsilciliğinin bu faaliyetinin kesilmesinin, Türkiye ile Rusya arasında bütün ekonomik ilişkilerin tam anlamı ile koparılması demek olacağını bildirmiştir. Dışişleri Komiserliğinin bu notası ile ilgili olarak, Vneştorg telgrafla malların gönderilmesinin durdurulması talimatını vermiş ve bugün yalnızca eldeki mal stoklarının tüketimi ile ilgilenmektedir.

Dışişleri Komiserliği'nin notasının etkisi, Ankara ve taşradaki Türk makamlarının, Vneştorg'a jandarma göndererek şubelerinin kapatılması, Rus bayrağının ve binalardaki amblem ile tabelanın indirilmesi emrini uygun görmeleri şeklinde ifadesini bulmuştur.

Böylesine düşmanca hareketler ister istemez, Rus makamlarını buna benzer önlemler almaya zorlayacak ve bu durum Türk tüccarlara Türk bayrağını asma izni vermemeye kadar gidecektir. Alınması gereken önlemler arasında ayrıca, Artvin'deki Rus konsolosunun pasaportlarına vize verilmemesi sorunu ve Dışişleri Komiserliği'nin notasındaki bu konuya ilişkin şikâyet de vardır, kaldı ki söz konusu kişilerin tümü Türk vatandaşları değildir. Vneştorg'a her gün, derhal faaliyetinin kesilmesi isteğinde bulunulur ve en şiddetli önlemler uygulanırken, Vneştorg'un Dışişleri Komiserliği'ne yaptığı başvuru üzerine, ekonomik ilişkilerin kopmasıyla Rusya çıkarlarının tek yanlı olarak çiğnenmesine kayıtsız kalınamazdı. Bunun için Büyükelçilik, Vneştorg'un kapatılması ile, Türk tüccarlarının Rusya'ya sokulmaması arasında hiçbir ilişkinin olmadığı yolundaki görüşü ne yazık ki paylaşamıyor.

Ancak, Türk makamları ilk görüşlerinden vazgeçip Vneştorg'a karşı Dışişleri Korniserliği ile kişisel görüşmeler sonucu belirlenen ve 15 Kasım 1922 tarihli sözlü notasında söz konusu edilen davranış biçimi Dışişleri Komiserliği'nce Vneştorg'un, ticaret anlaşması yapılıncaya kadar faaliyetine son verilmesi ilke olarak kesinleşmediği şeklinde anlaşıldığından ve şimdilik yalnızca Vneştorg'un bundan sonraki faaliyet planına uygun olarak incelenmesine ve bu arada Millî Ekonomi Komiserliği ile Vneştorg arasındaki görüşmelere devam edilmesine karar verildiğinden, Elçiliğimiz, bu süre içinde Rus konsoloslarına gönderdiği Türk tüccarlarının pasaportlarının vize edilmemesi talimatını geri almak eğilimindedir.[4730]

18-19 Kasım 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Sovyet Rusya yetkilileriyle mülakat ediyor. Yunus Nadi: *Anadolu'da sosyalizmin mümkün olmadığını anlamanız gerekir*. *Biz cumhuriyeti Devlet Sosyalizmi temellerine dayalı olarak kurmaktayız*.

Bu görüşme Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin biraz gerildiği bir tarihte yapılıyor. Tutanaklarda bir önbilgi yok ama görüşmenin amacının ilişkileri yeniden tesis etmek olduğu anlaşılıyor. Nâdi, o yüzden, görüşmeye Rusya'yı uyararak başlıyor; Rusya'nın, Türkiye'yi anlamadığını ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı Fransa ile gizli bir anlaşma yaptığından kuşkulandığını açıkça vurguluyor ve bu tür bir güvensizliğin, Türkiye'de de bazı çevreleri etkilediğini ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı İngiltere ile gizli bir anlaşma yapmış olduğu kuşkularına yol açtığını belirtiyor. Nâdi'nin, güvensizliğe neden olan konularda tavrı oldukça net. Çünkü Türkiye'nin "İngiltere ile mücadele(si), ölüm kalım mücadelesidir" ve "bu konuda tam barış mümkün değildir." Fransa da "Batı Emperyalizminin bir temsilcisidir ve dolayısıyla bizim (Türkiye'nin) düşmanımızdır."

Yunus Nâdi, görüşmede Türkiye'nin açık politika yaptığının altını özellikle çiziyor ve Rusya ile dostluğun Türkiye için gerekliliğini belirtiyor. Aslında bu dostluk, sadece Türkiye'nin değil, her iki ülkenin de çıkarınadır. Görüşme 1922'de yapıldığına göre, arkada kalan üç senede hem Türkiye hem de Sovyetler için iki ülkenin dostluğunun önemi sınanmıştı. Zaten bunu Yunus Nâdi de, "Bu güvenin üç yıllık mücadelemize dayanan bir geçmişi var." diyerek Sovyet yetkililerine de hatırlatmıştır. Onun için soğukluk ortadan kalkmalıdır. Bunun koşulu da kötü diplomasiye başvurmamak ve samimi ilişkilerdir. Nâdi, Sovyet yetkililerini kötü diplomasiye başvurmakla

[4730] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 535-536.

eleştiriyor: “siz son zamanlarda galiba Batı diplomasisinin kötü yöntemlerini benimsemişsiniz. Batı’da görüşmeler yapıyorsunuz ve aynı yöntemleri bize karşı da kullanmak istiyorsunuz. Bu iyi bir şey değildir.”

Yunus Nâdi, Sovyetlerin Türkiye’ye güvenmemesi için hiçbir gerekçesinin olmadığını ısrarla belirtiyor. Nâdi’ye göre Rusya, Türkiye’nin iç politikasından memnun olmalıdır. Çünkü “iktidarda olan grup (Kemalistler), Anadolu’daki gruplar arasında en solda olanıdır. Uyguladığı politikalarda sürekli sola doğru çekmektedir.” “Yönetimin başında fiili olarak yaklaşık 30 kişilik bir grup vardır. Bu grup Rusya ile en dostane ilişkilerin gerekliliğine derinden inanmıştır.” “Kemal Paşa yerinde oturduğuna, Yunus Nâdi kendi yazı masasının arkasında bulunduğuna ve diğerlerinin hepsi kendi makamlarında oturduklarına göre” Rusya “rahat olmalı” ve Türkiye’ye güvenmelidir.

Yunus Nâdi, bu güvenin tesis edilmesinde Aralov’un önemli bir rolünün olacağına inanıyor. Çünkü Aralov, Sovyetler’in Türkiye Büyükelçisi olarak Kemalistleri Moskova’dakilere göre çok daha yakından tanımaktadır. Ancak buna rağmen Aralov da Türkiye’nin Fransızlarla gizli bir sözleşme yapmış olduğundan kuşkulanmaktadır. Nâdi, Aralov için, “o da bu tür düşüncelere kapılmışsa (…) Aralov’dan memnun olmamaya hakkımız vardır.” diye yakınıyor.[4731]

20 Kasım 1922 arifesi. Semyon İvanoviç Aralov: *Lozan Konferansı'ndan önce, İngiltere'nin, Rusya ile Türkiye'nin arasını açmak amacıyla, Türk sorunu üzerinde Rusya ile görüşmelere girişmek istediğini söyledim. Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye, Türkiye'den habersiz hiçbir görüşmeye katılamıyacağını bildirdi. Şimdi Fransız emperyalistleri, Rusya'yı Türkiye'den ayırmaya çalışıyorlar. Ama hükümetimiz bu konuda herhangibir görüşmeyi tekrar reddetti. Dışarıdan görünen dostluk belirtilerine rağmen -başta Le Temps gazetesi olmak üzere Fransız basınından bir bölümünün Sovyetlerle dostluk kampanyası açması, Heriot'nun Rusya'ya gelişi ve bunun gibi olaylar-, gerçekte Fransa'nın İngiltere ile birlikte ortaklaşa bir cephe kurduğunu ve yaptığı flörtlerle onu Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalıştığını kesin olarak biliyorduk*.[4732]

20 Kasım 1922. Lozan’da, Yakın Şark İşleri Konferansı içtima etmeye başladı.[4733] *İtilaf devletleri, Türkiye ile savaşmadıkları ve aralarındaki sorunları Moskova, Kars, Ukrayna anlaşmalarıyla çözdükleri gerekçesiyle, RSFSC'yi ve diğer Sovyet cumhuriyetlerini konferana davet etme*di.[4734]

Antlaşma tasarısının çeşitli bölümlerini incelemek üzere üç komisyon kuruldu. Lord Curzon başkanlığındaki birinci komisyon, toprak sorunları ve askerî sorunlarla ve ayrıca Boğazların statüsünü hazırlamakla görevliydi. [İtalyan] Garroni başkanlığındaki ikinci komisyon, yabancıların ve ulusal azınlıkların hukuksal durumunun sorunlarıyla ilgiliydi. [Fransız] Barrére başkanlığındaki üçüncü komisyon, malî-ekonomik sorunları irdeleyecekti. Komisyonlardan her biri, alt komisyonlar örgütlemek ve uzman komitelerini rapor ve karar tasarıları hazırlamakla görevlendirmek hakkına sahiptiler.

Malî-ekonomik sorun herkesten çok Fransa'yı ilgilendiriyordu. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımı 1 milyarı geçmezken, Fransa'nın yatırdığı malî-tefeci kapital miktarı 3,5 milyar altın franktı. Bu bakımdan, malî-ekonomik komisyonun başında Fransız bankerlerinin temsilcisi Barrére'in bulunması rastlantı değildi.[4735]

Lord Curzon, konferansın sadece fiilî başkanı değil, onun baş yönetmeniydi.[4736]

4731 Cemil Gözel, “Yunus Nâdi’nin Sovyetlerle görüşmeleri”, *Teori* adresinden temin edilmiştir. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4732 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 861.

4733 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

4734 Mehmet Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 152.

4735 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 310-311. İktibasdaki köşeli parantezler “[]” içi ifadeler tarafımıza aiddir.

4736 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 312.

20 Kasım [1922] *tarihli haberde, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Paris'te bir araya geldikleri ve Lozan Konferansı'nda müzakere edilecek meseleleri görüştükleri belirtilmiştir. Haberde, bu konularda müttefikler arasında bir uyumun hâkim olduğu da vurgulanmıştır. İsmet Paşa ve beraberindekiler de 20 Kasım sabahı Lozan'a gelmişlerdi. İsmet Paşa, İstanbul'dan önceki gün gelen Hamid* [Hasancan] *Bey'in getirdiği uzun mektup aracılığı ile son Türk talepleri konusunda bilgilendirilmişti. İngiliz delegeler, konferansın başarıya ulaşacağına ve Türklerin Avrupa çıkarlarına hizmet edecek şartları kabul edeceklerine inanıyorlardı. Mussolini ise müttefik hükümetlere sunduğu taleplerin müttefik dayanışması çerçevesinde kabul edilmesi bekleniyordu. Müttefik dayanışmasının yanı sıra bir de Balkan dayanışması oluşturulmuştu. 4 Balkan devletinin (Güney Slavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan) temsilcileri, Nintchitch'in başkanlığında Lozan'da bir araya gelmişti. Toplantının amacı, konferansta Balkan devletlerinin ortak hareket etmelerini sağlamaktı. Konferans müzakereleri öncesinde Türk heyetinin karşısında güçlü iki blok oluşmuştu: Müttefik bloğu ve Balkan bloğu*.[4737]

21 Kasım 1922. *THİF* rüesasından mevkuf Nâzım (Resmor/Öztelli), Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Riyasetine mektub gönderdi. Ankara'daki Fransız askerî mümessili Miralay Mougin etkisiyle TBMM Hükümeti komünistlere karşı tevkifat icra etmiştir ve bu hadise karşısında Sovyet Rusya ve Komintern, komünistleri yalnız bırakmışlardır:

Enternasyonal Şark Şubesi Riyasetine

1. 1922 Teşrinievvelden beri merkez-i umumîden, Ankara heyet-i merkezîyesinden, ameleden, mürettiplerden on dokuz kişi taht-ı tevkiftedir. ;snat olunan cürüm taklib-i hükümet ve binaenaleyh cinayettir.
2. İlk üç gün pek şiddetli hareket edilmiştir. Polis dairesi işkenceye kadar varmış, fakat ta- rafımızdan vâki olan müracaat ve mukavemet işin önünü almıştır. Merkez-i umumî binası, bütün evlerimiz basılmış, aranmış; bütün evrak ve merkez-i umumî mührü müsadere olunmuştur. İş adliyeye verilmiştir. Fırka binası ve matbaa sedd edilmiştir.
3. Gündüz ve gece yarılarına kadar devam eden istintak neticesinde tevkif olunan yirmi iki kişiden üçü -Fırka ile hiç münasebeti olmayanlar- tahliye edilmiş, on dokuz kişiye tevkif müzekkereleri kesilmiştir. Şimdilik ifadeler müttehit ve mütesanittir.
4. Altı gün şiddetle ihtilâttan men edildik, ailelerimizle dahi görüşemedik. Altı günden sonra biraz iş gevşedi. Birbirimizle hapishanede görüşebiliyoruz fakat aramıza hafiyeler sokulmuş tezvirat şiddet kesb eylemiştir. Bugün ise artık hariçle alâkamız bütün bütün kesildi; çünkü hapishanenin aşağı katında tifüs çıkmış, hapishane hariçle alâkadan tecrit edilmiştir.
5. Mersin'de Ata, Bekir, Hilmi tevkif edilmişlerdir. Kayseri'de yirmi otuz kişi mevkuf olduğunu işitiyoruz. Sivas'ta Ruşen Zeki muallimlikten çıkarılmış tahte'l-hifz Sivas'a celb edilmiştir. Bütün muhaberâtımız murakabe altında olduğu için Tokat'ta, Amasya'da, Konya'da vesair yerlerde neler olduğundan haberdar değiliz. Şam'da Hasip Fransızlar tarafından tevkif edilmiştir. Nam-ı müsteara gelen bir mektupta fevkalâde sıkıntı içinde oldukları yazılıyor.
6. Ankara'da on üç adam daha aranıyormuş. Bunlar firarda imişler; Hilmi Zonguldak'tan gelmiş, burada firar etmiştir. Firarîler mahkemenin uzamasını, arkadaşların sefaletini intac eylemişlerdir. Ata, Bekir, Hilmi Mersin'den Ankara'ya celb olunuyorlar.
7. Şimdiye kadar aldığımız malumâta göre ortada *Yeni Hayat*'ın son iki nüshasındaki neşriyattan başka vesile-i izab ve taarruz yoktur. Merkez-i umumîde, evlerde taklib-i hükümete dair hiçbir şey bulunamamıştır. Çünkü zaten yoktu. Yalnız hafî bir beyannameden bahsedilmekte, kongre meselesi de mevzubahis olmaktadır. Son zamanlarda Fırka içinde zuhur eden hodserâne ve hayal-perverâne ve nihayet cahilane hareketler beyanname hususunda bizi şüphelere düşürmektedir.
Komünist Partisini tevkife hükûmeti sevk eden avamil arasında Fransız Miralayı Mujen birincidir. Suriye'de Hasib'in tevkifiyle Mujen'in buradaki tesirâtı arasında rabıta muhakkaktır. Hasib'in evi de basılmış olacağı derkâr bulunduğundan orada neler zuhur etmiş olacağından bittabi haberdar değiliz. Fırka Suriye ile Mersin

[4737] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435.

arasındaki muhaberâttan tamamıyla bî-haber olduğundan tevellüt edecek mesuliyet ve musibet, Fırkaca, bittabi müsebbiblere ait kalacaktır.
8. İlk tevkif olunduğumuz gün, salâhiyetdar lisanlarla, bize tevkifâtın Rus mümessil-i siyasîsiyle anlaşılarak ve oranın muvafakatı alınarak yapıldığı tarzında telkinâtta bulundular. Istintakta hep Ruslarla olan münasebât mevzubahis olduğuna nazaran bu ilkaatin ara bozmak ve aradaki samimiyeti ihlâl etmek için bi'l-iltizam ortaya atılmış olduğu zehabı hasıl olmuş ise de ortadaki lâkaydî de bizi teessürler içinde bırakacak derecede- dir. Hakikaten şaşılacak bir şeydir. Tarih-i tevkifimizden beri Moskova'dan hiçbir haber alınamaması pek ateşli ve pek gayur olan murahhaslarımızın muvasalat ve hayatından bizi şüpheye düşürmüştür. Pek yolunda ve pek âkilâne hareket eden küçücük fırkayı dev adımlarıyla yürütmeye ve kudurmuş gibi, etrafa saldırır bir hale getirmeye sebebiyet verenler, hareketleri yüzünden Anadolu'da iki yüze yakın insanın zedelendiğini ve bil-hassa mefkûrenin ve âtisi emin bir fırkanın tifüslü bir kabristana gömüldüğünü uzaktan olsun seyrederken elbette utanacaklardır. Bütün mevkuflar müttehittirler; her zamandan ziyade mütesanidiz. Yalnız Fırkayı bugünkü hale sokan ve bugün de lâkaydîleri kâmilen sabit olanlar hakkında serbesti zamanında kararlar ittihaz etmek salâhiyetini muhafaza ediyoruz.
9. Biz bir çay ziyafetinden başka bir şey bilmiyoruz. Bütün murahhaslar da bilmiyorlar. Halbuki istintakta bize resmen denildi ki Sadoul yoldaş Ankara'dan avdetinde Tiflis ga- zetelerine kongrenin akd olunduğuna ve mukarrerât ittihaz olunduğuna dair açık ifadâtta yahut neşriyatta bulunmuştur. Biz bu neşriyat ve ifadâtı burada Enternasyonal mümessilinden istedik. Çünkü müdafaamızı ona göre yapmak mecburiyetinde idik. Vermediler, yahut da daire-i istintakın ifadesi yanlıştır.
10. Bir dava vekili tutulmuş, Nâzım arkadaş ittifakla Türkiye Komünist Partisi lideri intihap edilmiş ve hükümete bildirilmiştir. Sulh akd olununcaya kadar bizim mevkuf kalacağımız muhakkak görünüyor. Ve pek memuldur ki sulh için ilan olunacak aff-ı umumî arasında bizi mücrimîn-i hakikiye ve adiye gibi yüz karasıyla çıkaracaklar. Esasen hükümetçe sedd edilmiş olan Fırkanın bademe da canlanamaması için bir kararla feshi de memuldur.

Birinci maddeye ilave- Bizim Üçüncü Enternasyonalin bir müfrezesi oluşumuz adliyece ecnebi bir hükûmetle tesis-i münasebet ve binaenaleyh ecnebi entrikasıyla taklib-i hükümet tarzında tefsir olunuyor ve bize Ruslardan milyonlarla para almak cürmü isnat olunuyor. Hatta adliyeden, tevkifimizin ikinci günü hapishanede Nâzım arkadaşın üzeri yatağı ve mutfakta para aranmasına kadar varılmıştır.

Ankara 21 Teşrinisani 1922
Türkiye Komünist Partisi Lideri
Nâzım[4738]

22 Kasım 1922. *22 Kasım 1922 tarihli bir Sovyet belgesinde Çiçerin Stalin'e, Cemal Paşa'nın emir subayı İsmet Bey'in Moskova'ya gelerek Cemal Paşa'nın ailesi için yardım talep ettiğini yazmıştır. Çiçerin, ailesinin kalabalık olduğu ve yardımın tek seferlik yapılacağı göz önünde bulundurulduğunda altın olarak 5.000 rublenin Cemal Paşa'nın ailesine iletilmesinin gerekli olduğunu Stalin'e bildirmiştir*.[4739]

23 Kasım 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Sovyetlerin Lozan heyeti üyesi Vorovsky Sovyetlerin hiçbir zaman boğazların Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında olmasına izin vermeyeceğini söyledi*.[4740]

TBMM içtima ediyor. *Hemen belirtilmelidir ki, Birinci Meclis komün idaresini ülkenin kurtuluşunu sağlayacak mucizevi bir formül olarak görmüştür: Ertuğrul Mebusu Necip Bey'in konuşmasında geçen "Biz buraya yalnız askerî mücadele etmeye gelmedik. İnkılabı içtimai (toplumsal devrim) yapmaya*

[4738] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 334-335 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 410-411. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4739] *RGASPİ*, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 108; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 226-227. Bir başka kaynak: *RGASPİ*, fond 17, liste 3, dosya 323, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 116.

[4740] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 446.

geldik. İnkılabı içtimai olmazsa inkılabı askerinin ve askerî mücadelenin arkası kesilmez. Bugün biter yarın yine çıkar. Kökü duruyor. Askerî mücadelelere nihayet vermek için inkılabı içtimai yapmaya mecburuz. Bunu da ancak Nevahi Kanunu yapacaktır" sözleri bunun en açık kanıtıdır.[4741]

Lordlar Kamarası içtimaında Lord Newton (Thomas W. Legh); *milliyetçi Türkler'in saldırgan, müsamahasız ve din düşmanı olduğunu, sadece İngiliz düşmanı değil, aynı zamanda Avrupa düşmanı, bunlardan daha da kötüsü Rus bolşevikleri güdümünde olduklarını, fakat bunu bilemeyecek kadar aptal olduklarını, amaçlarının ise İstanbul'da Avrupa nüfuzu yerine Bolşevik nüfuzunu yerleştirmek olduklarını iddia etti. Yakın Doğu ve İstanbul'a yönelik Bolşevik Rus politikasının ise emperyalist Rus politikasıyla aynı olduğunu söyledi.* Söz alan Lord Lamington (Charles Wallace Alexander Napier Cochrane Baillie) ise *Lord Newton'un Türkler hakkında sarfettiği cümlelere katılmadığını belirterek Türkler'in Bolşevik yanlısı olmadığını Bolşeviklerin kendilerine maddi yardımları olduğu için Bolşevikler'e sempati beslediklerini, yoksa Türkler'in büyük çoğunluğunun arzusunun Bolşeviklerle işbirliği yapmak olmadığına inandığını söyledi*. Lord Wester (Rosslyn Erskine Wemyss), Lord Newton'a iştirak etti: *Türkler tamamen Sovyet hükümetine bağımlıdır*.[4742]

Almanya'nın Hamburg şehrinde içtima eden *Komintern*in başka bir deyişle Beynelmilel Komünist Kongresinin *Doğu Meselesi Üzerine Tartışma* nam 20'nci celsesinde Hindistan mümessili Roy çarpıcı ifadeler sarf etmiştir:

> Öte yanda ise Türkiye mücadelesinin örneği var. Bu mücadele halen sürmektedir. Türkiye halkının kazandığı önemli zaferin, bugün hareketin başında olan feodal askeri klik yüzünden, mantıksal sonuçlarına götürülemediğini hepiniz biliyorsunuz. Türkiye halkının nihai kurtuluşu, Türk milletinin siyasi ve ekonomik bakımdan tamamiyle kurtulması, sırf küçük bir feodal askeri zümrenin çıkarları korunsun diye tehlikeye atılmıştır ve atılacaktır. Bu zümre, kendini bir grup emperyaliste satmayı çıkarlarına uygun gördü; bir emperyalist gruba karşı öteki ile birleşmeyi ise, çıkarlarına daha da uygun görmektedir. Bu tutumları belki gruplarının daha da genişlemesine ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sultanın yerine tahta çıkmasına hizmet edebilir (Mustafa Kemal Paşa, esas olarak İngiliz emperyalizminin bir aletiydi) ama, Türkiye'nin milli meselesinin çözümüne kesinlikle hizmet etmez. Bundan daha iki-üç ay önce, dünyadaki tüm devrimci unsurlar Mustafa Kemal Paşa'nın zaferlerini coşkuyla selamlarken, bugün Kemal, işçilerle köylülerin devrimci gücü sayesinde kurtulmuş olan özgür Türkiye'de, bu işçilerle köylülerin iyiliği için çalışan herkesi zalimce kovuşturuyor.[4743]

İran'ın başşehri Tahran'da bulunan İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, Ankara'daki Sovyet Büyükelçi Aralov'u yakın takibe alan İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının bilgilerine istinaden Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal siyasetine dair, Londra'ya Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi:

> Ajan, Aralov Ankara'ya gitmeden önce, ona yönergeleri (talimatları) verilirken orada hazır bulunuyordu. Aralov'a şu yönergeler veriliyordu: Sovyet yönetimi, Büyük Britanya'nın değil, Rusya'nın, İslâm halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslâm'cılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman Devletleri'ne yaymayı diliyor. Halk yığınları üzerinde uğraşacağına, Kemal Paşa gibi kişileri desteklemekle hata ettiğini anlıyor; dolayısıyla, Aralov, Ankara'ya varır varmaz, Türk Ordusunun subayları ve erleri ile sivil halk arasında bir komünist partisi kurmalıdır. Bu parti gelişince, Mustafa Kemal ve yardımcıları, Bağlaşıklar'la barış yaparak Rusya'dan ayrılırsa, kendi önderlerine karşı cephe alacak kadar güçlü olmalıdır. Ajanın eklediğine

Açıklamalı [ÖA28]: 2020 baskısındaki çeviri, tashih edilmiş ve itibar edilmesi gereken versiyondur. "Kervankıran" rumuzlu bir okuyucu tarafından fevkalâde kıymetli katkıya nazaran ilgili konuşmanın İngilizce zabtı ile mukayese edilmiş ve söz konusu değişikliğin tashihat olduğu anlaşılmıştır:

Bulletin of the IV Congress of the Communist International, 1 December 1922, No. 19, p. 26; International Press Correspondence, 22 December 1922, Vol. 2, No. 116, p. 989.

4741 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 23 Teşrinisani 1338(1922), Cilt 25, s. 55; Aktaran: Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, 2001, s. 275.

4742 Mustafa Çufalı. (2000). Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 16(47), s. 571-572.

4743 Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, 1985, s. 134-135. Belirtmemiz gerekir ki 2020 baskısında ya tashihat ya tahrifat yapılmıştır: "Bu tutumları belki gruplarını daha da genişletebilir ve Mustafa Kemal Paşa'yı, esas olarak İngiliz emperyalizminin aleti olan Sultanın yerine tahta çıkartabilir ama Türkiye'nin milli sorununun çözümüne kesinlikle hizmet etmez." Tunca Arslan. (2020). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye* (Geliştirilmiş 3. basım) içinde (s. 177). İstanbul: Kaynak Yayınları.

göre, Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in, yapılan silâh, para ve gereç yardımına karşın, Anadolu'daki komünist örgütü bütünlemeden bu denli bir davranışta bulunması olasılığından ötürü kaygılanıyordu.[4744]

İngiliz istihbarat raporuna göre Irak'da bir beyanname neşredilmişti:

> Kemalistler Bolşeviklerle münasebete geçtikten sonra İslam doktrinini bırakıp Bolşevik öğretisini kabul ettiler. Kemalistler hemen bütün güçlerini halifenin dinî ve sivil yetkilerini birbirinden ayırmaya sarfettiler. Bu müslümanların mukaddesatına yapılmış bir tecavüzdü. Onlar sultanı kendi payitahtından ayrılmaya zorladılar. Bu bütün müslüman Araplarda şok etkisi yaptı. Kemalistlere karşı protesto hareketleri yaptılar. Kral Hüseyin ilk olarak halifeyi davet etti ve Mekke'de oturmasını teklif etti. Araplar hilâfet prestijini tanıdılar. Büyük Arap liderleri İslam için halifenin isteklerini sağladılar. Halife Arap milletine saygılıydı, dine saygılı idi. Varlığını Arapların ellerinde devam ettirecek, böylece Araplar eskisi gibi İslamı koruyacaktır.[4745]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin'e bir telgraf göndererek, Sovyetlerin Türkiye politikasından övgüyle bahsetmiş ve Moskova devriminin en önemli esaslarından birinin Türk-Rus ilişkilerinin sıkılığı olacağını bildirmiştir*.[4746]

24 Kasım 1922. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İsmet Paşa'nın da bir açıklama yaparak, Rusya ile herhangi bir gizli antlaşma yapmadıklarını deklare etti*.[4747]

24 Kasım'da Çiçerin İtilâf Devletleri'ne bir nota göndererek, konferansa katılacak Rus temsilcilerinin adlarını bildirir:[4748] *Çiçerin'in başkanlığında Ukrayna Dışişleri Halk Komiseri Kristian Georgiyeviç Rakovski, RSFSC'nin Roma ticaret temsilcisi Vazlav Vazlavoviç Vorovskj ve Transkafkasya Cumhuriyetleri Sovyeti üyesi ve Ankara eski elçisi Polikarp Gurgenoviç Mdivani*.[4749] Sovyet Rusya, Lozan Yakın Doğu Konferansının 20 Kasım'da içtima etmeye başladığını gazetelerden öğrenmiştir:

RSFSC Hükümeti'nin Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerine Notası

24 Kasım 1922
No. 1343

> Rusya Hükümeti Lozan Konferansını düzenleyen ve çağrıda bulunan devletlere, Rusya Hükümeti'nin Lozan'a Boğazlar konusunun görüşülmesi için heyet göndermesini öneren 26 Ekim tarihli telgrafında, bu danışma toplantısının başlangıç tarihinin de ayrıca bildirileceğinin belirtİldiğini hatırlatmak ister.
>
> Ancak bu tarih ertelendikten sonra, Hükümetimiz ne konferansın açılış tarihi, ne de bu konuda herhangi bir haber almış değildir.
>
> Rus heyeti, konferansın çalışmalara başladığını gazetelerden öğrenir öğrenmez, derhal Lozan'a gitmeye karar verdi. Heyet şu kişilerden oluşmaktadır: Heyet Başkanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin; Üyeler: Kristian Georgiyeviç Rakovski [Ukrayna Dışişleri Bakanı], Vazlav Vazlavoviç Vorovski [RSFSC'nin Roma Ticaret Temsilcisi] ve Polikarp Gurgenoviç Mdivani [Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Sovyeri üyesi ve eski Ankara elçisi "Budu" Mdivani].
>
> Çiçerin[4750]

4744 FO 371/9027/E 89; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 247. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4745 FO 371/7772, No. 776; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 161.

4746 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435.

4747 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 446.

4748 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

4749 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 154.

4750 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 538. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili İttihadçı Hüseyin Rauf (Orbay), Çiçerin'e cevabî note keşide eyledi. Saltanatın ilgasını tebrik eden Çiçerin'e teşekkür ediliyor:

Rauf Bey'den G. V. Çiçerin'e

24 Kasım 1922

> Türkiye Hükümeti'ne göndermek lütfunda bulunduğunuz telgrafla, saltanatı deviren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin son kararı dolayısıyla ilettiğiniz kutlama mesajı için size teşekkür etmek görevi bana düştüğü için çok mutluyum. Rusya Hükümeti'nin gönderdiği kutlama mesajının niteliği alışılagelmiş uluslararası protokol kurallarının çok ötesinde olduğundan bu görevi yerine getirmekten ayrı bir zevk duymaktayım. Türkiye Hükümeti, dostluk ve kardeşlik bağlarıyla ilk kez Moskova'da, sevindirici bir biçimde birbirine bağlanan Türk ve Rus halkları arasındaki ilişkinin ülkemizin mutluluğu ve refahı uğruna, her geçen gün sağlamlaşacağına inanmaktadır.[4751]

26 Kasım 1922. TBMM Hariciye Vekili ve Lozan Konferansı Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon nezdine gelerek Musul ve Boğazlar mesailini hususen görüşüyor. Curzon: *Ona* [İsmet'e], *ayrıntılara girmeden öngördüklerimi kabaca anlattım ve Boğazlar konusunda Türk görüşünün Rus görüşü ile birleştirilmesinin tehlikeleri üzerine dikkatini çektim, çünkü kısa zamanda iki halk arasındaki ülkü ve çıkar ayrılıkları Türkiye'yi Doğu'dan çok Batı'ya yönelmeye zorlayabilir ve o zaman ona hiçbir yararı olmayacak olan bir bağımlılıktan pişman olabilir*.[4752]

26-27 Kasım 1922. *Sovyet heyetinin Çiçerin dışındaki üyeleri 26 Kasım'da Lozan'a gelirler ve ertesi gün konferans başkanlarına bir nota vererek, tüm görüşmelere katılmak isterler. İtilâf temsilcileri bu notaya cevap vererek Rus öneri ve iddialarını reddederler ve Rus heyetini 1 Aralık Cuma günü toplanacak olan Boğazlar konusundaki ilk toplantıya çağırırlar*. *Ancak Berlin'de bulunan Çiçerin'in beklenmesi üzerine bu toplantı 4 Aralık'a ertelenir*.[4753]

27 Kasım 1922. *Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti*, *Lozan Konferansı Başkanlarına* nota verdi. Kalıcı bir sulhün teessüsü için Sovyetler bloğunun sadece Boğazlar Komisyonuna değil tüm oturumlara katılması gerektiğini bildiriyor.[4754]

Rusya'da yayım yapan "Izvestia" gazetesinde, Panislamist gazete "Egude"de yer alan makalenin özeti yayımlanmıştır. 27 Kasım tarihli haberde, bu yazının çevirisine yer verilmiştir: "Müttefikler Lozan Konferansı'na Rusya'nın katılmasını istemiyorlar. Müttefikimizle bizi ayırmaya karar verdiler. Diğer taraftan, müttefik devletler, Balkanlarda aktif bir oyun oynuyorlar ve bize sorun çıkarıyorlar. İstanbul, bir an önce Ankara Millet Meclisi yetkililerine teslim edilmeli ve müttefik askerler gecikmeksizin şehri boşaltmalı. Aksi halde, heyetimizi Lozan'a davet edecekler."[4755]

29 Kasım 1922. *Lozan Konferansı Başkanları*, *Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine* cevabî nota verdiler. Sovyetler bloğu sadece Boğazlar Komisyonuna katılacaklardır.[4756]

1 Aralık 1922. Lord Curzon, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre Boğazlar meselesinin halli *için konferansa çağırmış olduğu, Balkan ülkelerinin katılmasıyla, endişe ile beklenen Türk-Rus cephesine karşı bir blok kurmaya çalışı*yor. Fransız Genelkurmayın 14 Kasım'da hazırladığı ve İngiliz Genelkurmayın 24 Kasım'da tasdik ettiği taslak, İtilâf

---

4751 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 537. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4752 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII, Belge No: 228, Curzon'dan Crowe'ye 27 Kasım 1922; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

4753 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

4754 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 539-540.

4755 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435-436.

4756 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 541.

uzmanları tarafından 30 Kasım'da görüşülmüştür.[4757] *Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyle ona Musul petrol kaynaklarından ya da gelirinden bir hisse verilmesi imkânlarını araştırmak amacıyla, İngiliz petrol uzmanları* ile TBMM Hükümeti murahhas heyeti arasında müzakere yürütüldüğünü bildiriyor.[4758]

*Sovyet heyetinden Rakoski, küçük bir diplomatik bomba patlatı*yor. *Gazetecilere verdiği demeçte Karadeniz'in tümüyle silahtan arındırılmasını ve Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilerek tüm savaş gemilerine kapatılmasını öneri*yor.[4759]

Çiçerin de Lozan'a geldikten sonra, İsmet Paşa, 1 Aralık akşamı Sovyet heyeti onuruna bir yemek verir. Burada Çiçerin, Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine kapanmasını öneren Rus projesi için Türk desteğini isteyince İsmet Paşa, Misak-ı Millî'nin Boğazların serbestisini öngördüğünü ve bundan ileri gidemeyeceğini söyler.[4760]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Rus heyetinin başkanı Chicherin, bu sırada Berlin'e gelmişti ve oradan da Lozan'a geçecekti. Berlin'de Dışişleri Bakanı Rosenberg ile görüşmüş ve ardından basın mensuplarına bir demeç vermiştir. Chicherin, demecinde, Rusya'nın Lozan'a Türkiye'nin tam bağımsızlığını savunmak, İstanbul'daki yabancı misyonların çekilmesini sağlamak, Çanakkale Boğazı'ndaki müttefik kontrolünü sonlandırmak, boğazları savaş gemilerine kapatmak ve boğazlardan sadece Türk savaş gemilerinin geçebilmelerini sağlamak için gittiğini deklare etmiştir. Bu hususların reddedilmesi durumunda, Türkler tavizler vermek istese bile Rus delegasyonun konferansı terk edeceğini belirtmiştir*.[4761]

2 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *1 Aralık'ta Chicherin ve beraberindeki 17 kişi, Lozan'a ulaşmıştı. Halkın ve gazetecilerin kendisine erişimi engellenmiş ve İsmet Paşa kendisini peronda karşılayarak kalacağı otele kadar eşlik etmiştir*.[4762]

2 Aralık'da *Türk ve Sovyet temsilcileri arasında özel görüşmeler yapılır*, fakat Müttefiklere karşı müşterek *cephe kurulamaz. Çiçerin'in Dışişleri Komiser Yardımcısı M. M. Litvinov'a gönderdiği telgraf da bunun kanıtıdır*.[4763]

Lozan'daki TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Ankara'daki İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf'a (Orbay) telgraf gönderdi. *Sovyet politikasını desteklemenin Türkiye'yi tecrit edeceğine ve Batılı devletlerle varılacak bir çözümü tehlikeye atacağına dair inancını belirtiyor*.[4764]

Açıklamalı [ÖA29]: Künye bilgisi yazılmamış.

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Komintern mümessili (muhtemelen Astakhov), *KEYK* Doğu Şubesi Şefi Safarov'a ilaveli uzun bir rapor gönderdi:

Çok gizli.
Çık. No.3
Gir. No.39/1922

SAFAROV yoldaşa.

Sayın yoldaş,

4757 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 481.
4758 FO/7964/E 13443; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309.
4759 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 481.
4760 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 483.
4761 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 447.
4762 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 449.
4763 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 483.
4764 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 192.

İşlerin durumu hakkında ayrıntılı bir rapor yazıp bir sonraki kuryeyle Size göndermeye çalışacağım. Şimdi Size yalnız kısa bir bilgi vereyim. Komünistlerin çoğu hâlâ içeride. Taşrada işçileri yavaş yavaş bırakıyorlar. Ankara'da da birkaç kişiyi bıraktılar. Mersin'den dördünü getirdiler - ATA, BEKİR, KENAN. Onları Moskova'ya göndermek mümkündü, ama bizzat konspirasyona aykırı hareket ettiler ve iş battı. Ankara'ya gelir gelmez Ata ve Bekir; kendilerine refakat eden jandarmalarla birlikte bizim elemanlardan birinin konutuna gelmişler ve oradan Ata yoldaş Elçiliğe gitmiş ve kaçmak istediğini bildirmiş. Ben kaçış işinin bu yolla ayarlanmasına izin veremezdim. Bu, açık bir akamet ve provokasyon. Ben kendisine jandarmalarla birlikte bizim elemanın evinden çıkmasını ve yolda kaçmasını teklif ettim. Eğer kaçmayı başarırsa, gerekir düşüncesiyle kendisine imkanım dahilinde para yardımında bulundum. Umumiyetle çocuk gibi hareket ediyorlar ve her seferinde Elçiliği ele vermiş oluyorlar. Mesela; Tekin [İsmail Hüsrev Tökin] (o şimdi sizin orada) babasına Rus denizaltısıyla Moskova'ya gideceğini, İnebolu'ya da Rus otomobiliyle gideceğini söylemiş. Babası yarbay. Şimdi annesi her gün bize geliyor. Her halde babası olayı Türk hükümetine ve kime gerekiyorsa anlatmıştır. Böylece Tekin olağanüstü durumlarda başvuracağımız bir çıkış yolunun kapatılmasına sebep oldu. Kendisine böyle çalışılamayacağını telkin ediniz. Çünkü Elçiliği ve kimi kadrolarımızı gözden düşürüyorlar.

Hapislerde tifo kol geziyor. Meclis üyelerinden birinin (Salih'in) [*Yeşiloğlu*] şefaati üzerine yoldaşları başka odaya verdiler. Dava henüz görülmedi. Avukat gerek, para gerek. Bende yok ki, vereyim. Siz de göndermiyorsunuz. Tutuklulara ve yakınlarına biraz yardım için de para gerek. Dışişleri Bakanlığı'nın paralarından kullandım. Şimdi hesap vermem gerekecek. Bu yüzden, para göndermenizi rica ediyorum. Yakında raporumu hazırlayıp ileteceğim.

İmalat-ı Harbiye fabrikasındaki yangın teşkilatı tamamen batırdı. İşçileri taşra fabrikalarına dağıttılar.

Evet, Salih'i ve diğerlerini bir süre Moskova'da alıkoyunuz. O şu sıralar buralarda görünmemeli. Nasıl olsa, hemen yakalayacaklar. Kaldı ki, burada yapacak bir işi yok. Çalışmaların ağırlık noktasını İstanbul, İzmir, Eskişehir ve İzmit'e aktarmak gerekecek.

Sizin için ilginç olabilir umuduyla bu kısa rapora yine de Meclis üyelerinden Yunus Nadi (TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı) ve Salih (muhalefetten denen) ile bazı söyleşiler ekliyorum.

Golman yoldaşın o kadar umut bağladığı muhalefet Sultanı destekleyen feodal grubun şahsında tamamen açıkça ortaya çıktı. Onun sol kanadı -Salih [*Yeşiloğlu*], Sırrı [*Bellioğlu*]- sarsılmış ve Selahattin [*Köseoğlu*] ile bağları yüzünden kesinlikle saygınlığını yitirmiş durumda. Tek devrimci grup 1-ci grup, yani iktidardaki grup. **Bu grup şimdi diktatörlük ediyor**. İlave edilen tarihsel oturumla ilgili raporları ve Yunus Nadi'nin sağ muhalefetin kelle uçurmaya kadar uzanan imhasına ilişkin yazılarını okuyunca göreceksiniz ki, ticaret burjuvazisinin konumlarını genişletme ve güçlendirme yönündeki faal gücün 1-ci grup olduğunu göreceksiniz. Onlar komünistlerden korkuyor. Bağımsızlıktan serbestçe kâr sağlamalarını engellemelerinden korkuyor ve köklerini kazımak için önlem alıyor.

İLÂVELER:
1/ Zonguldak gezisi hakkında rapor
2/ Yunus Nadi ile söyleşi (18-19.11.1922)
3/ Yunus Nadi ile söyleşi
4/ Perspektifler ve ortam (Yunus Nadi ile söyleşi)
5/ Erzurum mebusu Salih ile söyleşi
6/ Anadolu'da demiryollarını düzenleme projeleri hakkında not
7/ Anket/özet/.

2 Aralık 1922

Komünist selamlarımı sunarım. [..]

ERZURUM MEBUSU SALİH İLE SOHBET

I/Salih Efendinin Erzurum gezisinden edindiği intibalar.

"**Subaylar dışında, halk bugünkü hükûmetten memnuniyetsizlik ifade ediyor. Çünkü varolan düzenden hiçbir sınıf hoşnut değil. Halk askeri diktatörlükten son derece tedirgin**. **TBMM'nin yönettiği milli devrim, halkın yaşamına hiçbir iyileşme getirmedi.** Halkın sırtında ağır vergiler var, eskisine kıyasla çok daha fazla asker veriyor. Ülkenin ekonomik durumu, Sultan hükûmetinin bile görmediği bir kargaşa içinde. **Halkı özellikle**

rahatsız eden, halkla hiçbir ortak yanı olmayan hükûmetin kendi askeri diktatörlüğüne "Halk hükûmeti" demesi. Birkaç örnek vereyim:

a/ Trabzon ta eskilerden beri Rusya'yla ticarette birleştirici bir merkezdi ve bu durum Trabzon nüfusunun çoğunluğu için başta gelen geçim kaynağıydı. Yeni hükûmetin Rusya'ya karşı beceriksiz tutumu, buraya şehri Rusya'dan tamamen tecrit etmeye çalışan asker valiler ataması vb., Trabzon ticaretine büyük darbeler indirdi.

b/ Hükûmetin tertibiyle komünistlerin [*Mustafa Suphi ve rüfekası kastediliyor (ÖFA notu)*] katledilmesinin sorumluluğu, hiç suçu olmayan halka yüklendi.

c/ Hükûmetin verdiği görev üzerine komünistlerin katlini tertipleyen ve daha sonra Halil Paşa ve Enver Paşa'yla ilişkileri olduğu ileri sürülen Kâhya [Kayıkçılar kâhyası Yahya], aynı hükûmetin ajanları tarafından öldürüldü.

Trabzon sakinlerinin büyük çoğunluğunun hükûmete karşı duyduğu memnuniyetsizliğin sebepleri, işte bunlar. Her yerde halk iki cepheye bölünmüş. Biri hükûmeti destekliyor, diğeri -Halkçılar- hükûmete karşı düşmanlık besliyor. Erzurum halkının ruhunu harekete geçirenlerin başında Kâzım Karabekir Paşa vardı. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'da yarattığı durumu, o kendisi için Erzurum'da yarattı. Burada o halka değil, çoğu Türkiye'nin Avrupa kısmındaki vilayetlerinden çıkma subaylara dayanıyordu. **Halk Rusya'ya karşı büyük sempati duyarken, iki yüzlü politikasıyla bu paşa, normal ilişkilerin hakim kılınmasını engelliyordu**. Bunun yanı sıra, o **Mustafa Kemal Paşaya karşı büyük bir nefret besliyordu**. Onun Erzurum'da kalması Doğu vilayetlerinin iç hayatı için olduğu kadar, Rusya'yla normal ilişkiler için de yıkıcı sonuçlar veriyordu.. Ona karşı her taraftan şikayetler yağıyordu. Şahsen ben Paşa'nın Erzurum'dan bir an önce alınması için Rauf Beye dört defa telgraf çektim. Şöyle ki, Kâzım Karabekir'in Ankara'ya çağrılmasının, halkın ondan memnuniyetsizliği ve yine halkın ısrarından başka bir sebebi yoktur. Burada bir komünist grubu var. Kars eski maarif müdürü olup daha sonra komünistpPartisiyle ilgisi olduğundan şüphelenilerek Erzurum'a sürülen Cavit Bey, Erzurum okul müdürü Mithat gibi ünlü toplum adamları bu grupta yer alıyordu. Ben onları Erzurum'daki Rus konsolosluğuyla bağladım. Grup kendi gazetesini çıkarmak niyetinde. Yeri gelmişken, cidden kayda değer bir olgudan söz etmek istiyorum: Halkın Rusya'ya karşı duyduğu sempatiden Rus konsolosluğu şimdiye kadar yararlanamadı. Kendini halktan tamamen kopardı. Konsolosluk ile komünist eğilimli grup arasında bağ olmamasının sebeplerinden biri de budur.

Daday'da kurmay albay Bekir Sami Bey'le [Günsav] görüştüm. Bugün o bu ücra kasabacıkta oturuyor ve devlet işlerine hiç katılmıyor. Sami Bey bu hükûmetin Türkiye'ye istenen düzeni veremeyeceğine, bunun için Türkiye'yi yenileyebilecek ve ona hayat gücü verebilecek köklü bir sosyal devrime ihtiyaç olduğuna içtenlikle inanıyor.

II/ <u>TBMM hükümetinin durumu</u>.

Hükûmetin durumu son derece ağır. Halkın memnuniyetsizliği günden güne artıyor. Erzurum ziyaretim sırasında bunu gözlerimle gördüm. Saltanatın mutlaklığıyla yetişmiş üst düzey memurların hükûmete karşı duyduğu memnuniyetsizliğin sebepleri, elbette ki, başka nitelikte. Bu niteliğin özü gericilik. Bunlara daha sonraki olaylarda aldıkları mevkilerden atılan 500 İstanbul memuru da katıldı. Anadolu'daki yüksek rütbeli subaylar son olaylardan hiç memnun değil. **Çünkü, Avrupa vilayetlerinden çıkıp gelen subayların çoğu terfi etti. Anadolulular kıyıda kaldı**. [*Rumelili tertibler, Anadolulu tertiblere karşı asabiyet halinde (ÖFA notu)*] Köylülük, ihtiyaçlarını karşılayamadığı için, hükûmetten memnun değildi. İstanbul'daki olaylar Türkiye'nin dış politikasına yeni karışıklık getirdi ve belki bizim barış konferansında başarısızlığımıza sebep olacak. Eğer barış konferansında Türkiye yenik düşerse ülkede yeni fırtınalar kopacak ve hükûmet buna kesinlikle dayanamayacak. Ama yenik düşmese bile, muhalefet olarak biz onu yeni Meclis seçimlerinde düşüreceğiz. Yaklaşan seçimler için hazırlamakta olduğumuz program, şu ilkelere dayanıyor: **Tıpkı aynı yerde en az iki yıl oturmuş olması gereği gibi, devlet memurları da mebus seçilemez. Böylece biz mecliste çoğunluğu kazanmayı ve askeri diktatörlüğü yıkmayı başaracağız**.

III/ <u>Rusların Türkiye'deki rolü.</u>

Rusların Türkiye'deki çalışmaları şimdiye kadar bir sonuç vermedi. Bunun sebebi şu ki, Türk hükûmeti Rusların dostluğunu çok ucuza satın aldı ve Rusların sözüne pek de kulak asmıyor. Ruslar halkın kendilerine duyduğu sempatiyi tam ölçüde kullanamıyor. Hangi duruma düşerse düşsün, Türkiye'nin Ruslara her zaman ihtiyacı olacak. Ruslar kendini öyle ufak paraya satmamalı. Hükûmetin kendilerini ciddiye alması için onların bundan sonraki dostluğu Türklere eskisine kıyasla biraz daha pahalıya mal olmalı. Ruslar kendini halktan tecrit etmemeli. Halkın kendisine duyduğu sempatiyi bütünüyle kullanmalı ve halkla devamlı temasta olmalı. Teknik olarak bu temas, Ruslarının güvenini kazanmış kişilerin vilayetlerde yapacağı gezilerle sağlanabilir. Bu kişiler halka gerçek Rusya'yı ve onun Türkiye ile karşılıklı ilişkilerini anlatarak, halkın sempatisini artırma davasına büyük hizmette bulunacak ve böylece iki devlet arasında gerçek dostluğun hakim olmasını sağlayacak.

IV/ İsmet Paşanın Paris gezisi, bana göre, Mudanya Mütarekesi'nde kesin çözüme kavuşturulamayan İstanbul sorunuyla ilgili mutabakat sağlama çabasıyla bağlı.

V/ Bundan birkaç gün önce İstanbul'dan buraya İstanbul hükûmetinden Ayân üyesi ve Osmanlı Tarihi Komisyonu Başkanı Abdurrahman Şeref Bey geldi. Dediğine göre, Anadolu'yu hiç de İstanbul'da anlatıldığı gibi bulmamış, **İstanbul'daki olaylara zamanından önce girişilmiş, beceriksiz tutumuyla Refet Paşa kamuoyunda çok olumsuz izlenim bırakmış; Tevfik ile Salih'in kaçtığı haberleri doğru değilmiş ve İstanbul sorunu hiç de öyle sanıldığı gibi kolay çözülmeyecekmiş. Refet Paşa her gün okulları geziyor ve hediyeler (altın takılar) topluyor, Saraya kadın kabul ediyor, böylece halk arasında her türden düşmanca propaganda için zemin yaratıyormuş.** Abdurrahman Şeref Bey barış konferansı yapılmayacağından da emin. Yarın İstanbul'a hareket ediyor.[4765]

3 Aralık 1922. Lord Curzon, Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre *Curzon'un yapacağı şey çok basittir. Önce Türk heyetine Musul konusunda bol bol ödünler vererek, Türk-Rus cephesini dağıtmak ve sonra Musul'u reddetmek*.[4766]

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti, *Lozan Konferansı Başkanlarına* cevabî nota sundu. 29 Kasım tarihli nota protesto ediliyor. Bununla birlikte Sovyet Rusya'nın Boğazlar Komisyonuna iştirak edeceğini de bildiriyor.[4767]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *2 Aralık sabahı Chicherin ve diğer Rus delegeler, Türk delegelerle birlikte kahvaltı yapmışlardı. Ardından Chicherin ile İsmet Paşa görüşmüş ve bu görüşmede Chicherin, müttefiklerin Boğazlar sorunu dışında konferans tartışmalarına Rusların katılmayacaklarına ilişkin notasından imtina etmeye karar vermiştir*.[4768]

4 Aralık 1922. *"Boğazlar rejimini inceleme komisyonu" 4 Aralık Pazartesi günü saat 11'de açılır. Curzon, söz alarak günün programını açıklar. Önce Türkiye, sonra Rusya görüşünü açıklayacak, daha sonra Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan konuşacaktır. İsmet Paşa söz alır, ancak Misak-ı Millî'nin Boğazlarla ilgili maddesini okumakla yetinir ve Curzon'un çabalarına rağmen daha ileri gitmez. Çiçerin ise uzun bir konuşma yaparak Sovyet önerisini açıklar. Ondan sonra Romanya ve Yunanistan temsilcileri Duca ve Venizelos, İtilâf taslağına giriş yapmakla görevlidirler, İtilâf'tan Ege denizinde bir çıkış elde etmeyi uman Bulgaristan Başbakanı Stambulinski de bu taslağa pek karşı çıkamaz. Konuşmalar bitince Curzon yeniden söz alır ve Çiçerin'in bir Türk temsilcisi gibi öne sürdüğü önerilere İsmet Paşa'nın katılıp katılmadığını sorar. İsmet Paşa da İtilâf'ın önerisini öğrenmeden cevap veremeyeceğini bildirir. Çiçerin'in de İtilâf önerisini öğrenmek istemesi üzerine Curzon, nezaket gereği olarak önce Karadeniz'de*

[4765] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 393-394, 400-401. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.
[4766] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 482.
[4767] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 542-543.
[4768] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 449.

kıyısı olan ülkelerin temsilcilerinin dinlenilmesini gerekli gördüklerini ve kendi önerilerini gelecek toplantıda sunacaklarını söyleyerek oturumu 6 Aralık'a erteler.[4769]

> [Çiçerin] Türkiye'nin, Boğazları istediği şekilde tahkim etmek, bu suları korumak için istediği şekilde donanma, uçak servisleri kurmak ve silahlandırmak konusunda serbest bırakılmasını önerir. Çiçerin'in "Boğazlarda silahsız bir Türkiye büyük devletler elinde bir oyuncak olur. (...) Boğazlarda hâkim bir Türkiye barışın temeli olur" sözleri bu tavrı özetlemektedir.[4770]

Rusya-Ukrayna-Gürcistan Lozan Konferans Heyeti Başkanı Çiçerin, *RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı M. M. Litvinov'a telgraf* keşide eyledi: *Fransa'nın programı, en büyük Karadeniz devletinin sahip olduğu donanmadan fazla olmamak şartı ile, her devletin gemilerine geçit verilmesi şeklindedir. Bugün en güçlü olan devlet, Romanya'dır. Ancak Curzon bunu kabul etmiyor, diretip savaş gemilerinin tamamen serbest geçişinde ısrar ediyor. İsmet Paşa bizimle görüşürken, ağzından nasılsa samimi bir söz çıktı: Bağazların savaş gemileri için tamamen kapatılmasında ısrar ederse, Ankara tüm yetkilerini kaldıracakmış*.[4771]

"Alaturka Çiçerin". Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Lozan günlerini anlatan karikatür. (Pravda, 14 Aralık 1922)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 154.

Lord Curzon ile TBMM Hükümeti ikinci murahhası Doktor Rıza Nur, hususî görüşüyorlar. *Rıza Nur Bey'in, Türkiye'nin, Musul Vilâyeti kendisine verildiği takdirde, İngiltere'yle her noktada anlaşmaya varacağını, üstelik Rusya'dan kopacağını* söylüyor. Rıza Nur *şu gerekçeleri öne* sürüyor*: 1- Etnik (buna Lord Curzon kesinlikle karşı çıkmıştır). 2- Tarihsel (yani Türkiye'yle eskidenberi bağlı olması), 3- İktisadî (yani Asya Türkiye'sinin gelecekteki iktisadî yaşamı zorunluluğu), 4- Millî Misak (yani -Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türklerin elinde bulunan bir toprak parçası olması dolayısıyla- Musul'u kapsamayan bir andlaşmayı imzalamamakta Ankara'nın kesin kararlılığı). Lord Curzon ise, bunun kabul edilemeyeceğini, çünkü Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat, hattâ bütün Irak'ın kaybedileceğini; Arapların çöküşe uğrayacağını ve İngiltere'nin Doğu'daki politikasının da yenilgiye düşeceğini* belirtiyor. Lord Curzon'a göre *Türkler, belki de Rusların kışkırtmasıyla, Dünya'ya şunu demek istiyorlar: "Biz, Müttefikler'e ve özellikle de İngiltere'ye barış önerdik; her konuda isteklerini karşılamağa hazırdık. Karşılığında da yalnız Musul'u geri almak istiyorduk. Dünya'yı da barıştan etti."*[4772]

Doktor Rıza Nur, 10 yıl kadar sonra kaleme alacağı elyazması hatıratında, Lord Curzon'la hususî görüşmelerine dair şu cümleleri derc edecektir:

> Musul için Lord Curzon'la özel konuştum. Bu adamın damarını öğrenmiştim. Övgüye çok duyarlı. Gerçekten de büyük adam. Bütün övgülere lâyık. Kendisini kendisine övüyorum. Ve bunu kanımca ciddî yapıyorum. Bu adam gittikçe beni sevmeye ve kendisi beni çağırmaya başladı. O, herkese ve bize de sert olan Curzon gittikçe yumuşadı, pek tatlı oldu.

4769 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 483-484.

4770 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 155. "Çiçerin'in Sovyet bildirisini sunması üzerine İngiliz heyeti başkanı Dışişleri Bakanı Lord Curzon , Çiçerin'i *Türklerden daha Türk* bulduğunu not eder ve *eğer gözlerimi kapamış olsa idim, Çiçerin'in bir fes giyip kendisini İsmet Paşa olarak takdim ettiğine inanacaktım* der." (Perinçek, 2014, s. 155-156).

4771 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 544.

4772 FO 371/7965, E 13695/13003/44, No: 80; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 280.

Her görüşmede türlü giriş ve konuşmalardan sonra Musul'a geliyorum ve "Bunu bize bırakın" diyorum. Öyle duruma geldi ki, âdeta pekiyi diyecek gibi. Bir gün ben böyle ısrar ederken genel politikaya geçti: "Ama siz Ruslarla berabersiniz. Nasıl olur?" dedi. Bu, iyi bir ışıktı. Dedim ki: "Biz daima İngilizlerle dost olmak fikrindeyiz. Türk Milleti sizi sever. Rus'u sevmez. Rus, Türk'ün doğal düşmanıdır. Bu durum eskidir ve bugün değişmemiştir. Dünya Savaşı bunu bozamamıştır. Ruslar ile şimdi pek dostuz, fakat bu sizin suçunuzdur. Bize bir tekme vurdunuz Rus'un kucağına attınız. Şimdi dostluk kucağınızı açın, size koşarız." Zavallı, ayaklarından ağrısı vardı, güççe ve değnekle yürüyordu. Hattâ resmî oturuma da bu değnekle girer, onu masanın üstüne koyardı. Tuhaf oluyordu. Konferansın değnekli hocası derdim. Yerinden kalkıp yanıma geldi oturdu. Demek ki en duyarlı tele dokunmuştum. "Eğer dost olursak, Rusları bırakır mısınız?" dedi. "Derhal" dedim, hoşlandı. Yine dedim ki: "Bizim düşmanımız Rusya'dır. Biz artık arazi ele geçirmekten, savaştan bıkmış ve vazgeçmişizdir. Toprağımız büyük. Yalnız güvenlik istiyoruz. Yalnız barış içinde yıkık memleketimizi bayındırlaştırmak ve milletimizi eğitmek büyük isteğimizdir. Bunun için bizim size ihtiyacımız vardır. Sizin de bize başka ihtiyacınız vardır. Biz Rus'a karşı sizin için bir savunma siperi oluruz. Irak'ta para harcayacağınıza, biz size parasız jandarmalık ederiz. Irak size isyan ederse, biz size ordu bile veririz. Panislâmizm, Panturanizm bizden çok uzaktır. Size Doğu'da dost bir kuvvet gerek. Yunanı bu kuvvet yapmak istediniz, olmadı. Olaylar size gösterdi ki, Yunan milletinde bu yetenek yok. Bu yetenek, Doğu'da yalnız Türk Milletinde vardır. Bu kuvvet ancak biz olabiliriz. Konuşma pek derine girmişti. Dedi ki: "Pekiyi! Bunlar çok güzel, doğru; dostluğumuza garanti ister. Bu nasıl olabilir? Çünkü bir gün hükümet değişir, bu politika da değişir. Sizde hükümette devamlılık fikir ve politikası yoktur."

Görülüyor ki, çok serbest ve içten görüşüyorduk ve kendimize güvendiğim yok. Buna cevap bulamadım. Yalnız dedim ki: "Bunu birden bulup söylemek mümkün değildir. İsterseniz bunun için daha sonra müzakereye gireriz."

Anladım ki, İngilizler, bizim Rusya'dan ayrılmamıza önem veriyorlar ve bunu pek istiyorlar.

Ben bu politikayı Lozan'dan sonra da Mustafa Kemal'e, hele İsmet'e çok söyledim, fakat anlatamadım.

Eğer Lozan'dan sonra beni özel olarak Londra'ya yollasalardı, ben kuvvetle sanıyorum ki, bu dostluğu yapar, Musul'u da kurtarırdım. Öte yandan Lord Curzon da Lozan'dan sonra daima beni sormuş ve istemişti. Bunu çeşitli kimselerden işittim. Birisi o vakit Londra Elçisi olan Yusuf Kemal'dir. Ankara'ya dönüşünde bana: "Lord Curzon seni ne kadar seviyor. Bana İsmet'i bir kez bile sormadı. Benim dostum Rıza Nur ne yapıyor? Niçin bana gelmiyor? Rusya'ya gidecekmiş, diyor" dedi.

Curzon'la konuşuyorduk. Ben yine ona bir düziye "Musul" diyorum. O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyor. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle: "Musul, Musul... Ne yapacaksınız? Burnunuzun dibinde Suriye var, onu alın. Bir darbe yeter" dedi. Bu da beni çok keyiflendirdi. Demek bana çok güven duymuş. Böyle önemli birşeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ çok değerli ve içten dost dedikleri Fransızların Suriye'sini almamızı öneriyor. Curzon'a şu diplomatça cevabı verdim: "Bizim yer almaya, bunun için kan ve para dökmeye hiçbir isteğimiz yoktur. Ancak sizinle dost olmak ve içtenliğimizi eylemde kanıtlamak için Suriye'yi Fransızlardan alır, size veririz."

Keyfinden öyle güldü ki, görmeliydi.[4773]

5 Aralık 1922. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor. *Boğazlar konusundaki Rus tezi aktarılıyor: "Lozan Konferansı, Mudanya Konvansiyonu'nun bir sonucudur. Doğu barışının tartışılmasının temelleri Mudanya'da oluşturulmuştur. Lozan, Türkler, Yunanlılar ve müttefikler arasında dostluk antlaşması imzalayacak bir parlamento olacaktı. Konferansın öncelikli olarak çözümlemesi gereken konu bölgesel sorunlar ve boğazlar sorunudur. Lozan'ın ikinci haftasına gelindi. Venizelos, oturumlara katılmıyor. Rusya, İngilizlere boğazların serbestliği ile ilgili teorilerini aktardı. Konferansa katılanlar arasındaki gerilim her geçen gün daha da artıyor. Bazı oturumların barış amacıyla yapıldığına inanamıyoruz. Boğazlar ticaret gemilerine açık ama savaş gemilerine kapalı olmalıdır." Rus*

[4773] *Rıza Nur'un Hâtıratı*, s. 1031-1035; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 236-238. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

heyetinin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesini istememe nedeni, İngiltere donanmasının Karadeniz'e girerek bölgede nüfuz sahibi olmasını engellemektir.[4774]

5-6 Aralık 1922. Lord Curzon, Sör Eyre Crowe'ye 5 ve 6 Aralık tarihli iki telgraf keşide eyledi. Bunlara göre *Curzon, I. Boğazlar toplantısından hemen sonra Türk temsilcilerinden birinin aşağıdaki esaslar üzerine kendisi ile konuşmak istediğini Londra'ya bildirir: Barış yapmak, Rusya ile bozuşmak, İngiltere ile eski dostluğu diriltmek. Bu temsilci Rıza Nur'dur ve 5 Aralık ile 6 Aralık sabahı Curzon ile iki özel görüşme yapar. Konu, Musul'dur. Eğer Musul, Türkiye'ye verilecek olursa, Türkiye Sovyetlerle bozuşabilir. Curzon fırsatı kaçırmamış olacak ki Londra'ya Musul ilinin dağlık bölgelerinin Türkiye'ye verilebileceğini yazar*.[4775] *İsmet Paşa ise Amerikan heyeti ile görüşerek, onlara Ruslarla işbirliğinin fazla ileri gitmesinden duyduğu endişeyi sezdirir*.[4776]

6 Aralık 1922. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Halk Fırkasının tesis edileceğine ilişkin Mustafa Kemal beyannamesi yayınlandı. Sovyet Rusya tarafından desteklenmiş Kemalist cuntanın siyasî programlarından endişeli İslâmlar ve Muhafazakârlar, *büyük bir kampanya başlatarak Mustafa Kemal'in HALK FIRKASI kurmakla sınıf mücadeleleri başlatacağını, "Bolşevizm"i kuracağını bağırmışlar ve halkı bu girişim aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır*.[4777]

İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Chicherin, ülkesinin askeri veya emperyalist hırslarının olmadığında ısrar ediyor. Ancak konuşmalarında söyledikleri, tutumu ile örtüşmüyor. Öncelikle, diğer devletler askersizleştirme isterken, O, asker yerleştirilmesinden bahsediyor. İkinci olarak, Karadeniz üzerinde tam bir sahiplik ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Rusya'ya bağımlı olmalarını istiyor. Üçüncü olarak, Romanya'ya 10 gün önce Rusya'nın ilan ettiği Karadeniz'in ve kıyılarının tarafsızlığı ilkesini teklif ettiriyor. Ayrıca Chicherin'in Berlin'deki son açıklamalarının aksine Rusya, Karadeniz'in silahsızlandırılmasını değil bir Rus gölü haline gelmesini istiyor*.[4778]

8 Aralık 1922. Boğazlar Komisyonu dördüncü içtimaını gerçekleştiriyor. İsmet (İnönü), TBMM Hükümetinin tasarısını takdim eder. TBMM Hükümeti *İtilâf Devletleri tezini, Boğazlar, Istanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği açısından ileri sürdüğü yedi değişiklikle benimse*mektedir. *Curzon, İsmet Paşa'ya övgüler düzer. Türklerin, askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması, milletlerarası bir komisyon teşkili ve savaş gemilerinin geçmesi gibi ilkeleri kabul ettikleri için mutluluk duyduğunu belirtir*. *Şaşıran Çiçerin, Türk önerisini cevaplandırmaz, fakat İsmet Paşa'nın ilke olarak benimsediği Müttefik tasarısını, Türkiye'nin bağımsızlığını kısıtlıyor diye şiddetle yerer*. *Çiçerin, "ara duvarı" tezini yeniden geliştirir*:

> "Eğer İngiltere, 1833'te olduğu gibi, Rus donanmasını Istanbul'da ve Rusya da Kırım Savaşı sırasında olduğu gibi İngiliz donanmasını Boğazlar'da görmek istemiyorlarsa, Rus önerisi bu karşılıklı garantiyi sağlamaktadır.
>
> İdeal çözüm, bütün deniz silâhlarına, bütün denizlerde son vermek olacaktır. Ancak bugünkü durumda çatışan çıkarlar arasında yapılması mümkün tek uzlaşma, egemen Türkiye'ce Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılmasıdır...
>
> Özgür ve egemen bir Türkiye... Bizim için, Avrupa'nın tam ortasında İsviçre, ya da Belçika gibi, barışın vazgeçilmez bir unsurudur".

4774 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 449-450.

4775 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII, Belge No. 255 & 257; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 484.

4776 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1923*, Cilt ll, s. 914-915; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 484.

4777 Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 118-119. *ÖFA Şerhi*: Mustafa Şevket Bengisu mahdumu Kaya, fırsat buldukça sol-sosyalist jargon istimal etmektedir.

4778 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 451-452.

Curzon ise, Türkiye ile Rusya arasındaki görüş ayrılığını sömürmeye devam eder:

"Çiçerin'in konuşması, Türk Delegasyonu'nca yapılan konuşmanın, Rus Delegasyonu'nu öteki delegasyonlar kadar şaşırttığını göstermektedir".[4779]

Curzon, uzlaştırıcı bir konuşma yaparak İsmet Paşa'nın öne sürdüğü koşullarda bir anlaşma zemini bulunabileceğini söyler ve tartışmalı noktaların görüşülmesi için Türk ve İtilâf uzmanlarının toplanmasını önerir. Çiçerin, yapılmış olan öneriler ve karşı önerilerin incelenmesi için tüm ilgili heyetlerin katılacağı bir alt komisyonun kurulmasını ister. Ancak Curzon, burada, Türk ve İtilâf uzmanlarının özel görüşmesinin söz konusu olduğunu ve bunun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyler. Türk heyeti de bu görüşmelerde ödün alacağı umuduyla Curzon'un manevrasına karşı çıkmaz ve böylece Sovyet heyeti Boğazlar üzerindeki pazarlıklardan da uzaklaştırılmış olur.[4780]

İtalya'nın Lozan Konferansı Başmurahhası Garroni, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre Boğazlar Meselesinin üçüncü oturumunda ilk sözü TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü) almış *ve Boğazlarla İstanbul'un güvenliğinin garanti altına alınması ve Karadeniz'e gidecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması şartıyla İtilâf taslağının ilkelerini kabul* etmiş, *ancak tasarıda bazı noktaların açıklanmasını ya da değiştirilmesini iste*miştir. *Garroni bu olayı "beklenen bir sürpriz" olarak niteleyerek ve Curzon'un Türkiye'yi tümüyle Rusya'dan ayırmakla elde ettiği "erişilmez başarı"dan dolayı "büyük sevincini" saklamadığını* bildirmektedir.[4781] *Amerikan heyeti de Washington'a Sovyetlerin Türkler üzerindeki etkilerinin yok edildiğini müjdeler*.[4782]

9 Aralık 1922. *Alınan kararlara göre iki tarafın askeri uzmanları buluşarak İtilâf'ın 6 Aralık'ta sunmuş olduğu iki taslağı görüşmeye başla*dılar. *Askerlikten arındırılacak bölgeler konusunda Türk heyetinin başlıca itirazları Gelibolu yarımadasını bir baskına karşı savunabilmek için orada bir askerî gücün bulundurulması ve İstanbul garnizonunun saptanmasında herhangi bir kaydın bulunmaması idi. Ayrıca İsmet Paşa herhangi bir uluslararası komisyonun denetlemesini de reddeder. Ancak bütün bu konularda bir gelişme kaydedilmez*.[4783]

Sovyet Rusya, *özel uzmanlar toplantılarını protesto eden bir nota ver*di.[4784]

10 Aralık 1922. *Kendisini yalnız bırakmakla İtilâf'ın oyununa geldiğini anlayan İsmet Paşa, 10 Aralık'ta, Çiçerin'in kendini ziyarete gelmesinden yararlanarak Sovyet uzmanlarının 11 Aralık'ta yapılacak ikinci uzmanlar toplantısına katılmayı ısrarla istemelerini önerir. Fakat ayın 9'unda özel uzmanlar toplantılarını protesto eden bir nota vermiş olan Sovyet heyeti, katılamayacağını söyler*.[4785]

11 Aralık 1922. Boğazlar meselesinin *11 Aralık toplantısında İtilâf'ın sunduğu askerlikten arındırılma tasarısının ikinci taslağında pek büyük değişiklikler görülmez. Gelibolu yarımadasında asker bulundurulması yeniden reddedilmiş, İstanbul garnizonu sayısı 10.000'den 11.000'e çıkarılmasına rağmen buradaki güçleri sınırlandırma ilkesi korunmaktadır*.[4786]

4779 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 873.
4780 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485-486.
4781 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485.
4782 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1923*, Cilt II, Telgraf No. 767.68.119/269; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485.
4783 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.
4784 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486. Protestonamenin tam metin bir suretini okumak için müracaat ediniz: Yerasimos, 2000, s. 545-546.
4785 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.
4786 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.

11 Aralık'da *Sovyet heyetinin 9 Aralık notasına verdiği cevapta, uzmanlarının Sovyet heyetinin "emrinde" olduğunu belirten İtilâf, uzmanlar toplantısında, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması konusunun, kurulacak alt komisyonda tartışılmasını önerir. Böylece İtilâf temsilcileri Türk-Sovyet heyetleri arasındaki bölünmeyi sonuna kadar götürerek, Boğazların askerden arındırılmasını yalnız Türk heyeti ile, savaş gemilerinin sınırlandırılmasını Sovyet heyeti ile tartışmakla ve karşılıklı çelişik ödünler vermekle iki heyetin birbirine girmesi amacını güderler*.[4787]

12 Aralık 1922. Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti, Lozan Konferansı Başkanlarına protestoname keşide eyledi:

> Bu sabah, İtilâf Devletleri'nin uzmanları ile Rus uzmanları arasında meydana gelen olay, Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyetinin 9 ve 11 Aralık 1922 tarihli sözlü notalarında konferansın çalışması ile ilgili olarak belirtilmiş olan endişelerini doğrulamaktadır. Rus uzmanları alt komisyon ve hatta Boğazlar komisyonunun toplantıları yerine uzmanlar toplantısındaki görüşmelere kabul ettirilmek istenildiğinden, uzmanlar toplantısını protesto ederek terk etmek zorunda kaldılar. Gerçekten bu sabah, İtilâf Devletleri'nin uzmanları toplantıya Boğazlarla ilgili yeni bir proje sundular, ki bu proje aslında çok az değişikliklerle eski projdeen pek farksızdır. Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti daha önce de 9 Kasım tarihli notasında böyle bir işlemi yöntemin dışına çıkma olarak kabul edeceğini bildirmiştir.
>
> Öte yanda Rusya-Ukrayna-Gürcistan uzmanları hayretle, kendilerine gönderilen projenin dışında, Boğazlardan serbest geçiş ile ilgili proje yerine bir de Boğazların bazı bölgelerinin askerî birliklerden arındırılması ile ilgili ayrı bir proje hazırladıklarını ve bunu yalnız İtilâf ve Türk uzmanlarına açıkladıklarını öğrendiler. Temsilcilerimiz konferans çalışmalarının büyük bir kısmından uzaklaştırıldığı gibi, şimdi de tek katılabildikleri sorunun görüşülmesinden de uzaklaştırılmaya çalışılıyor. İtilâf uzmanları Lord Curzon'un savunduğu temelsiz bir görüşten yola çıkarak, Boğazlar konusunu keyfi olarak ikiye böldüler. Bunlardan birincisinin Ruslardan gizli tutulacağı açıklanıyor, hem de İtilâf'ın 14 Kasım tarihinde Rusya'nın bu sorunun tüm yönleri ile görüşülmesine katılacağını resmen açıkladıktan sonra.
>
> Bölgelerin askerî birliklerden arındırılması sorunu Boğazlarda ve Karadeniz'deki denizcilik sorununa sıkı sıkıya bağlıdır. Karadeniz sorunu, tam anlamı ile ancak bölgelerin askerî birliklerden arındırılması ve İtilâf'ın, Boğazlar bölgesinde Türkiye'ye zorla kabul ettirmek istedikleri başka önlemlerle olan ilişkisi oranında söz konusu olabilir ve doğrudan doğruya Karadeniz düzeninde değişmeleri gerektirmektedir.
>
> Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, çağrı sahibi devletlerin kendi heyetlerinin Rusya ve bağlaşıklarının, doğrudan doğruya hayati çıkarlarıyla ilgili olan her önemli uluslararası sorunda karar alınmasına katılma hakkından vazgeçmeme azmini ve kararını dikkate alacaklarını ümit eder.[4788]

Rusya-Ukrayna-Gürcistan-Lozan Konferans Heyeti, Lozan matbuatına beyanatta bulundu:

> 11 Aralık'ta telefonla yapılan çağrı üzerine, Rus uzmanları 12 Aralık sabahı saat 10'da uzmanların danışma toplantısına katıldılar. Çağrı yapan devletlerin temsilcileri, çeşitli heyet uzmanlarının hazır bulundukları bu toplantıya, görüşülmek üzere, "Boğazların Özgürlüğü, Redaksiyondan Geçirilmiş Metin" başlıklı belgeyi sundular. Aynı zamanda İtilaf'ın uzmanları, bu toplantının amacının aslında taslağın esasının görüşülmesi değil, sadece aydınlatılması gereken taslak maddeleri üzerine görüş alışverişi olduğunu açıkladılar.
>
> Rus uzmanları buna karşılık, Rusya heyetinin resmen bilgi edinemediği bir belge hakkında herhangi tamamlayıcı bir bilgi isteyemeyeceğini söyledi.
>
> İtilâf'ın uzmanları ise, bu projenin İtilâf tarafından Boğazlar Komisyonuna 6 Aralık tarihli toplantıda sunulmuş olan projenin hemen hemen aynısı olduğunu ileri sürdüler. Bu taslakta yapılmış bulunan bazı önemli düzeltmeler, uzmanların 6 Aralık toplantısında ve daha sonra İtilâf ve Türk uzmanları arasında yapılan görüşmeler sonucunda yapılmışmış.

[4787] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 487, 547.
[4788] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 549-550.

Rus uzmanları, bugünkü danışma toplantısının konusunun yalnızca Boğazların özgürlüğü olmasına rağmen, 6 Aralık'taki komisyon toplantısında ve o gün yapılan uzmanlar toplantısında aynı zamanda iki taslağın gündeme alınmış olduğunu belirterek, bunlardan birinin Boğazlar özgürlüğü, ikincisinin ise Boğazların askeri birliklerden arındırılmasına ilişkin bir taslak olması nedeniyle, durumun aydınlatılmasını istediler.

Çağrı yapan devletlerin uzmanları bunun üzerine, Boğazlar bölgelerinin askerî birliklerden arındırılması konusunun sadece İtilâf'ı ve Türkleri ilgilendirdiğini ve sözü geçen projenin şu anda İtilâf ve Türk uzmanları tarafından görüşülmekte olduğunu ve zamanı gelince Boğazlar Komisyonuna sunulacağını söylediler.

Rus uzmanları düzeltilmiş Boğazların özgürlüğü taslağının metninden ve eklenen değişikliklere ilişkin olarak bilgi edindiler.

Bu belgenin metnini öğrendikten sonra, Rus uzmanları aşağıdaki noktaları saptadılar:

a) Rus uzmanları bu toplantıdan İtilâf uzmanlarından sadece Boğazlar özgürlüğü konusunda bilgi isteyebildiler.

b) Değiştirilmiş proje, daha önce Rus heyetine açıklanmayan birtakım yeni şartlar içermektedir.

c) Rus uzmanlarına ve heyetine verilmiş olan açık talimatlar, onları hem Boğazların özgürlüğünü hem de Boğazlar bölgesinin askerî birliklerden arındırılması konularını birlikte görüşmeye zorlamaktadır.

Bunun için Rus uzmanları, kendilerinin bu danışma toplantısında hazır bulunmalarının hiçbir anlamı olmadığı sonucuna vardılar.

Bu konuda gerekli açıklamada bulunan Rus uzmanları toplantıyı terk ederek, Rus heyetine yukarıdaki gerçekler hakkında bilgi verdiler.

Rus heyeti, kendi uzmanlarının raporunu dinledikten sonra konferans başkanları ile yazılı olarak temas kurulmasına ve Rus heyetine karşı uygulanan bu keyfi davranışların aydınlatılmasının istenmesine karar verdi, çünkü bu davranış hem Rusya'nın katılma şartlarına hem de konferansın tüzük hükümlerine aykırıdır.[4789]

Çiçerin, Litvinov'a rapor gönderdi. *Curzon'un hedefi, anlaşmayı Türklerle imzalayıp, Rusya'ya bu anlaşmayı imzalattırmamaktır.* TBMM Hükümeti ise Sovyet Rusya olsa da olmasa da *anlaşmayı imzalamaya hazırdırlar*:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti
Başkanının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
M. M. Litvinov'a Mektubu

12 Aralık 1922
No. 9

Sayın yoldaş,

Son günlerde Boğazlar sorunu uzmanların toplantısı biçiminde görüşülüyordu, bütün mücadele bu toplantılar etrafında yapılıyor, bir hayli kulis arkası karakteri taşıyordu.

Boğazlar Komisyonunun Cuma günü, 8 Aralık'taki akşam toplantısında Curzon, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile buluşacaklarını açıkladı. Bu açıklama bildiğiniz olaya yolaçtı. Curzon benimle ve Rakovski ile yaptığı tartışma sırasında, askerî birliklerden arındırılan bölgeler sorununun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyledi, ama sonra yine de sözkonusu toplantının resmi bir toplantı sayılmayacağını açıkladı. Bununla yetinmeyen Barrere, uzmanların özel olarak kendi aralarında konuşabileceklerini vurguladı. Alt komisyon kurulması isteğime karşılık, Curzon bunun zamanının henüz gelmediğini söyledi. Bu konu ile ilgili yazılı raporumuz size ekte gönderiliyor. Ama bundan sonraki günlerde Türk ve İtilâf uzmanlarının kendi aralarındaki görüşmeler gerçek özel anlaşmalar niteliğini almaya başladı. Türk uzmanları, bu görüşmelerde konuşulan konuları, sözde bütün boyutlarıyla açıkladılar. Aslında bu, bir görüşme değil, bir pazarlıktı. Bununla ilgili olarak biz bazen Türk uzmanları ile, bazen de Türk temsilcileri ile tekrar tekrar buluşarak konuştuk.

[4789] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 551-552.

Pazar günü İsmet Paşa'yı ziyaret ettiğimde, İsmet Paşa, pazartesi günü sabahı uzmanlarımızın İtilâf uzmanları ile görüşmesini ısrarla istememizi önerdi. Fakat biz bunu kendi aramızda görüşerek, oybirliği ile, b[u] yolun izlenmesinin, bizim için asla geçerli bir tutum olmayan uzmanlar arasında özel görüşmeler yapılması geleneğinin yerleşmesini teşvik etmiş olacağı kararına vardık ve sonuç olarak, bu yolla Rus heyetinin Türkler ve İtilâf arasındaki görüşmelerin dışında bırakılacağını da düşündük. Ben bunları bir yazıyla İsmet Paşa'ya açıkladım, yazının bir kopyası ekte sunulmuştur.

Salı günü, yani bugün sabah, uzmanlarımız bütün heyetlerin uzmanları ile görüşmek üzere davet edildiler. Hepimiz, yalnızca yoldaş Mdivani çekimser kalarak, oraya mutlaka gidilmesine karar verdik, çünkü uzmanların çağrılması bizim istediğimiz ve ısrarla üzerinde durduğumuz öneri idi. Yalnız uzmanlarımıza, danışma yalnızca haberleşme niteliğinde olan açıklamaları aştığı takdirde protesto etmek ve hatta salonu terk etmek yolunda talimat verildi ve bunu dikkate alan uzmanlarımız, hemen ilk adımda toplantının niteliğinin kesinlikle saptanmasını isteyeceklerdi. Türk uzmanlarının bize verdikleri bilgiye göre, İtilâf Devletleri'nin Curzon'nun söz arasında ileri sürdüğü, Boğazların askerî birliklerden arındırılması Rusya'yı ilgilendirmez anlamına gelen görüşüne döneceklerini gözönünde bulundurularak, uzmanlarımıza, kendilerine Boğazların askerî birliklerden arındırılması hakkında söz hakkı verilmediği takdirde, gemilerin Karadeniz'e çıkışları sorununun da tartışılmaması talimatı verildi. Bundan başka, bilgi edindiğimiz üzere, bu toplantıda uzmanlara İtilâf'ın yeni projesinin de sunulması mümkün olduğundan, uzmanlarımıza bu projeyi kabul etmemek ve bu projenin, bir komisyona ya da bir alt komisyona sunulup tartışma olanağı verilmeden uzmanlara sunulmasının protesto edilmesi talimatı da verildi. Çünkü bu, bütün görüşmelerin uzmanlar komisyonuna aktarılması yolunda yeni bir aşama olacaktı ve bu komisyon alt komisyon yerini de tutacaktı. Ayın 11'inde İsmet Paşa ziyaretimize geldi, biz de onunla heyetlerimizin alt komisyonun kurulmasını istemesi konusunda anlaştık. İsmet Paşa'ya, yalnız alt komisyonda bizim ve Türk heyetlerinin biraraya gelerek kabul edilebilir şartlar için mücadele edebileceğimizi anlattık, aksi halde görüşmelerin uzmanların danışma toplantısında yapılması ile bizim tümüyle dışta bırakılabileceğimizi ve görüşmelerin politika ile ilgisi olmayan kimselerle sürdürülmesine olanak yaratılacağını söyledik. Bunun üzerine, ayın 11'inde akşamüstü alt komisyonun kurulması isteğimizi içeren notamızı gönderdik, bunun bir sureti ayrıca sunuluyor. Türk heyeti herhalde aynı nitelikteki notasını ayın 12'sinde sabah gönderdi.

Ve böylece, bu sabah, yani 12 Aralık günü bütün heyetlerin uzmanları toplandılar. İtilâf uzmanları yeni bir proje önerdiler, bu proje gözden geçirilirken, yepyeni maddeleri kapsadığı da anlaşıldı. Bu yeni projeye Boğazların askerî birliklerden arındırılması taslağı hiç alınmadı, sadece gemilerin Karadeniz'den geçişi sözkonusu ediliyordu. Uzmanlarımız bu konuda açıklama istedikleri zaman, İtilâf uzmanları Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı hiçbir şekilde ilgilendirmediğini söylediler. Bu durum karşısında, yani bir yandan Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması konusunun görüşülmesinde dışta bırakılması ve uzmanların danışma toplantısının, gerçek bir alt komisyon haline getirilmesi karşısında, uzmanlarımız, kendilerine verdiğimiz talimata uyarak toplantıyı terk ettiler ve bunu bir gösteri biçimine dönüştürdüler. Bununla birlikte heyetimize resmen yeni bir " Boğazlardan geçiş özgürlüğü" projesi gönderildi. Aradan birkaç saat geçtikten sonra, heyetimiz ayrıca hiçbir yorum yapılmaksızın konferans sekreterliğinden Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesini aldı. Böylece ortalık karıştı. Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerine sokulmaması resmen kabul edildikten sonra, bize her nedense bu proje yine de gönderildi. Ama bu jest bizi protesto notamızın gönderilmesinden alıkoyamadı, notanın sureti size ayrıca gönderiliyor ve notada hem uzmanların danışma toplantısının bir alt komisyon haline dönüştürülmesi hem de özellikle Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinde dışta bırakılması protesto ediliyor. Bu sonuncusu çok önemlidir ve çok ciddi çatışmalar doğurabilir. Elbetteki böyle bir zorbalığa boyun eğmemizin sözü bile edilemez. Görünüşe göre, Curzon kaşla göz arasında Boğazlar konusunu bitirmek istiyor. Uzmanlar danışması biçimi altında Türklerle anlaşacak, sonra da bizi bir oldu bitti karşısında bırakacak, komisyona hazır bir projeyi getirerek derhal imzalanması ya da imzalanmaması sorununu görüşme konusu edecek ya da bu sorunu konferansın sonuna kadar erteleyecek. Herkes en kısa zamanda konferansın kritik bir noktaya gireceğinden söz ediyor. Curzon'un hedefi, anlaşmayı Türklerle imzalayıp, Rusya'ya bu anlaşmayı imzalattırmamaktır. Türkiye'nin böylece Rusya'dan biçimsel olarak da olsa uzaklaşmasında büyük bir başarı görmektedir.

Daha önce söylediklerime bir de şunu eklemek istiyorum:

Dün akşam İngiliz deniz uzmanı Amiral Keyes, Berens'i davet ederek kendisi ile uzun uzadıya görüşmüş. Hakkımızda birçok dostane duygusunu açıkladığı halde, görüşmenin özü, bizim için bu anlaşmanın İtilâf'ın önerdiği biçimde imzalanmasının çok yararlı olması idi. Aynı zamanda Fransız çevrelerinde, Rusların, Fransızların uzlaştırıcı çabalarını gereğince değerlendireceklerinden söz ediliyor, sözüm ona Fransızlar İngilizleri birçok ödün vermeye zorlamışlar!

Yeni İtilâf projelerinin, ilk projelerden hemen hemen hiçbir farkı yok. Karadeniz'e gemilerin geçirilmesi konusunda, her devlete Karadeniz'de üç geminin bulundurulması ve bu üç geminin birinin 10.000 tondan daha büyük olması hakkı yerine, bu kez her devlete Karadeniz'e üç gemi geçirme hakkı veriliyor, şu şartla ki bunlardan hiçbiri 10.000 tondan yukarı olmayacak. Böylece yabancı gemilerin tonajı kısıtlanmış, ama bunun yerine anlaşılmaz bir formül meydana getirilmiş oluyor, bundan da, bu gemilerin Karadeniz'de bulunmaları mı, yoksa sadece Boğazlardan geçişi mi amaçlandığı anlaşılmıyor.

Kıyıların askerî birliklerden arındırılması alanında bazı düzeltmeler var, örneğin ufak bataryaların bulunmasının kabulüne karşı, askerî amaçlarla demiryollarının kullanılması yasağı. Demiryollarının tek hedefi, yabancı askerî birliklerin çıkartmasına engel olmaktır; bunlar Boğazları hiçbir şekilde yabancı filoların geçişinden korumaz. Aynı zamanda Boğazlar hakkındaki anlaşmanın uygulanması kontrolünün kesinlikle Türkiye'ye yüklenınediği açıklanıyor (...) [*Noktalı yerler esas metinde atlanmıştır. (Yerasimos notu)*]

Anlaşıldığına göre, bazı noktalarda Türkiye ile İtilâf arasında herhalde daha önce Ankara'da görüşülmüş ve anlaşılmış. Aralarında genellikle önceden hazırlanmış bir oyun yok, ama belirli bazı noktalarda bir uyuşma olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu noktalardan biri örneğin, Türkiye'nin Boğazlarda istihkam tesislerinin kurulmaması ve belirli bir sınıra kadar yabancı savaş gemilerinin geçiş izni yükümlülüğü olacak. İsmet Paşa biraz sızlanıyor, biraz da İtilâf'a karşı koyuyor ama bu noktalara gelince, "pas" diyor.

Türklerin bazı fedakârlıklar yaptığını gösteren ve bu fedakârlıkların belirli bir kısmının gönüllü olmaktan da ileri olduğunu düşündüren temel fikir, Boğazlar ve Karadeniz sorununun, Türkiye'nin kıyı ve iç bölgelerinin güvenliğinden kesinlikle ayrılmasına dayanmaktadır. Bizim görüşümüz şu: Rusya güneyinin güvenliği, Türkiye'nin güvenliğidir, üstelik İstanbul için Boğazlar kapanmadan bir güvenlik söz konusu olamaz, Rusya güneyinin güvenliği için de durum aynıdır. Türkler herhalde şöyle düşünüyor: nasılsa başkentleri Ankara'da kalacak ve gerçek Türkiye Anadolu sayılacak, Türkiye topraklarının çok az bir kısmı Trakya'da kalacaktır. Boğazlarda olup bitenlerden, gerçek, yani İç Anadolu Türkiye'si etkilenmez ve savaşa karışmak zorunda kalmaz. Rus görüşü ise şu: İngiltere ile Rusya arasında bir savaş çıkarsa, İngiltere de Türkiye'yi İngiliz filosunun geçişi için zorlayacak, Türkiye de buna karşı koymakta zorluk çekecek ya da kendisi ister istemez savaşa karışmış olacak; bunun için Rus görüşüne göre Türkiye'nin savaşa girmesi kaçınılmaz bir gerçek olabilir. Türk görüşü ise, Boğazlara boşvermekten ibarettir, yeter ki Türkiye'nin iç toprakları korunmuş olsun. Varsın İtilâf Rusya ile dövüşsün, Türkiye buna sadece seyirci kalacak ve kendi çıkarlarını koruyacak. Türkiye bu çarpışmada tarafsız kalacak, çünkü Türkiye, İstanbul değil, Küçük Asya'nın iç topraklarıdır.

Bu varsayım son günlerde Türk temsilcilerin sık sık ettikleri sözlerden açıkça anlaşılıyor ve oldukça düzenli bir biçimde Türklerin sözüm ona zoraki fedakârlıklarında somutlaşıyor. Gemilerin Boğazlardan geçmelerinde Türk denetiminin sadece sembolik mahiyeti de bununla anlaşılıyor. Eskiden durum açık ve basitti: Boğazların girişlerinde toplar yerleşmişti, yaklaşan gemi durmak zorundaydı, durmadığı takdirde ona ateş açılıyordu. Şimdi toplar olmayacak, Boğazlardan gemilerin geçişi tamamen serbest olacak, hatta Türk kılavuz kaptanları olmayacak, geçiş herkese serbest olacak. Türkler, gemilerin Boğazlardan geçişinde, bu geçişin kontrol edilmesi hakkından yoksun edilmelerini bile şaşılası bir tevekkülle karşılıyor. Hal böyle iken, bunun dışında bütün kısıtlamalar sembolik kalıyor. Her nedense bu can alıcı noktada Türklerin durumları belirsiz kalıyor, bunun altında yatan nedenleri henüz anlayamadık. Ama buna karşılık gemilerin Boğazlardan geçmelerinin toplu biçimde olmasında ısrar ediyorlar. Bizi en çok ilgilendiren şey, Karadeniz'de savaş gemilerinin olmamasıdır. Türkler bize hak veriyor ama bunun mücadelesini bizden bekliyorlar, kendileri herhalde bizi sadece destekleyecek, o da, lafla elbette. Kendilerini en fazla ilgilendiren şeylerden biri, bir de Boğazların girişi ile çıkışı arasında bulunan yabancı savaş gemilerinin Türk savaş filosunun tonajını aşmamalarıdır. Düşünceleri gemilerin toplu biçimde geçmeleridir. Biz bu sözü çoktandır duymaktayız, herhalde onlar bu konuda İtilâf'la anlaşmış olacaklar. Ama anlamadığımız bir şey varsa o da, bu toplu biçimde geçişi nasıl kontrol edeceklerdir, çünkü Türkler hem kontrolden, hem de Boğazları kontrol etme araçlarından vazgeçiyor.

Türk uzmanlarının İtilâf uzmanları ile danışma toplantılarında bir de oldukça düzenli bir biçimde şu eğilim izlenmekteydi: Türkler varsın Boğazlardaki durumla ilgilensin, Karadeniz'deki durum ise Rusya'nın işidir ve bu konularda öneriler ileri sürecek taraf Rusya olmalı. İşin aslına bakılırsa, bu tutum, Curzon'un bizi Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinden uzaklaştırmak girişimine tam uygun düşüyor. Türkler Curzon'un bu girişimini protesto edeceklerini söylüyorlar, ama toplantıda bu sorun görüşülürken, Türk uzmanları ağızlarını açmadılar ve bizi de desteklemediler. Alt komisyonun kurulması ile ilgili notalarında, bu alt komisyonun Boğazlar sorununun bütününü ele alıp incelemesinden söz edilmektedir. İsmet Paşa böylelikle, askerî birliklerden arındırılması sorununun görüşülmesinde bizim de katılmamızı destekleyeceği yolundaki sözünü gerçekleştirmeye çalışıyor.

Türkler bizimle konuşurken Brest-Litovsk dönemindeki soluk alma teorimize çok benzer bir teori geliştiriyorlar. Türkiye'nin hiçbir suretle savaşa devam edemeyeceğini söylüyorlar. Türkler, anlaşma yolu ile kendi durumlarını geçici bir süre için de olsa, güçlendirmek istiyorlar ve anlaşma ile tespit olunan rejime geçici gözü ile bakıyorlar. Umutları -fazla saf mı, yoksa fazla kurnaz olduklarından mı?- anlaşmanın imzalanması ile İstanbul'u işgal eden İtilâf orduları ve İngiliz filosundan kurtarılmasıdır (toplu biçimde geçiş sistemi buna dayanmalı ve İngiliz filosunun uzaklaştırılmasına yaramalıdır). Sonra, İtilâf güçlerinden kurtulunca ve biraz soluk alıp yeniden güç bulunca, savaşa devam edecekler ve İtilâf'ı tamamen dehleyeceklermiş. Sözlerine bakılırsa, Curzon'un önerdiği barış Türkiye için son derece güç olacakmış. Bunun sonucu olarak Türk ulusu Rus ulusuna daha da bağlanacak, daha da yakınlaşacak, çünkü Türk milleti şimdiden Curzon'un bağlarından kurtulmak için çırpınıyor ve bu mücadelesini Rus ulusu ile birlikte sürdüreceğini umut ediyormuş. Bu şekilde İsmet Paşa bize ait olan şeyi yine bize armağan ediyor. İtilâf'ın Boğaz kontrolüne gelince, İsmet Paşa kesinlikle, Türkiye'nin hiçbir şekilde gerçekten askerî ve idari iktidarı olan bir İtilâf kontrol komisyonunu kabul etmeyeceğini bildiriyor. Türkler sadece Rus projesinde önerilen bir komisyonu kabul ediyorlar, yani teknik işlevleri olan bir ticaret komisyonunu.

Anlaşıldığına göre Türkler bize olan taahhütlerini pek yerine getirmeye meraklı görünmüyor, çünkü şimdilik sadece ülkelerinin iç topraklarının güvenliği ile uğraşıp, gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e çıkışları sorununda da gereken mücadele bulunmuyorlar, ikincisi ise, biz olmasak da, anlaşmayı imzalamaya hazırdırlar (...)

Komünist selamlarımla,

Georgi Çiçerin[4790]

13 Aralık 1922. Komünist Enternasyonal Yönetim Kurulu (Türkçe kısaltması *KEYK* ya da Rusça kısaltması *İKKİ*) arşivindeki bir belgede kaydedildiğine göre Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Vekili Selânik Dönmesi Doktor Tevfik Rüştü (Aras) ile Sovyet Rusya yetkilisi, 13 Aralık 1922 günü mülakat etmişlerdir:

TEVFİK RÜŞTÜ BEY'DE
(Görüşme)

Sağlık ve Sosyal Hizmetler Komiserliği, uzun arayışlardan sonra nihayet şehrin kuzey kenar mahallesindeki yeni yerine taşındı. Bina donatımsız, bölümler dip dibe. Yer dar ve hatta ziyaret kabul odası bile yok. Gelen herkes, komiserin odasına hücum ediyor. Gerekli talimatı alanlar ilgili bölümlerin kapılarına yöneliyorlar. Nezaket gereği kapıya vurma sesi geliyor, arkasından "giriniz" sesi.

Bölüm başkanları, sabah raporlarını ve imzalanmak üzere evrakları getiriyorlar. "İşleri onaylatmak üzere" başka komiserliklerden gelen memurlar da var. Maddi yardım ile ilgili başvuruda bulunan hayırsever kurumların (Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay Kurumu vb.) temsilcileri de gidip geliyor. Kurtulan yerleşim birimlerine dönmek isteyen veya başka yerlere göç etmek isteyen köylünün, esnafın ardı arkası kesilmiyor. Yardım için başvuruda bulunan yaşlılar, kadınlar girip çıkıyorlar.

[4790] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 553-558. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Dr. Tevfik Rüştü Bey (Lozan'a giden Komiser Rıza Nur'un vekili) biriyle konuşuyor, diğerine yetişmeye çalışıyor, üçüncüsünden beklemesini rica ediyor, dördüncüsünü dinledikten sonra talimatlar veriyor. Konuşmalar arasında önüne gelen evraklara göz atıyor ve imzalıyor.

Bürokratizmin gölgesi bile yok. Gelen fakir insanlara kadar herkese eşit muamele yapılıyor. Hiçbir kaba veya küstah kelime duyamazsınız. Halktan gelenlere geleneksel "efendi" veya "bey" yerine, evlat anlamına gelen "oğul" hitabını kullanıyor.

Oda çok sade görünümde. İtinasızca konulmuş 2-3 halı. Küçük kanepe ve 2-3 sandalye. Duvarlarda diyagramlar ve çizelgeler. Daha önceden zor geçinen Komiserlik, askeri zaferlerin meyvelerini toplandığı bu dönemde balayını yaşıyor. Anadolu'dan kaçan Rumlar ve İstanbul gericiliğinin yandaşları, çoğunluğu gayrimenkul olmak üzere çok fazla mülk bırakmışlar. Bu mülklerin, büyük bir kısmı komiserliğin idaresine geçmiş ve bunlar, Rum işgali ile harap olan bölgelerdeki halka ve evlerine dönen mültecilere, küf bağlamış ve geri kalmış Doğu vilayetlerinden İzmir ve Bursa vilayetleri gibi ticari ve sanayi gelişme perspektifi olan vilayetlere ve yerleşim birimlerine göç etmek isteyen fakir insanlar arasında dağıtılıyor.

Gelenlerin arasında, Türkçesi zayıf olan ve büyük bir ihtimal işsiz, İzmir yakınlarında yerleşmek isteyen bir Arnavut köylüsü de vardı. Tevfik Rüştü, İzmir'de artık yer kalmadığını ve Rumların kaçarken küçümsenmeyecek kadar mülk bıraktıkları Kayseri veya Konya'ya gidebileceğini söyledi. Laf arasında, Türkçeyi iyi bilmeyenlere Türkiye'nin pek ihtiyacı olmadığını da belirtti.

Kendisi ve çocukları için yardım isteyen bir kadın da geldi. Komiser, günlük para yardımı verilmesi için talimat verdi. Daha sonra mülteci bir yaşlı kurtarılmış olan yerleşim birimlerden birine taşınmak için izin belgesi aldı.

Daha sonra sohbete daldık. Tevfik Rüştü önce, son zamanlarda komiserliğin elde ettiği başarılardan söz etti:

- Her yerde kreş, yetimhaneler, hastaneler, yemekhaneler açıyoruz. 50.000'den fazla çocuğa bedava yemek veriyoruz. Hemen hemen her şehirde Çocuk Esirgeme Kurumları açılıyor. Mültecileri, kurtarılmış bölgelerdeki memleketlerine gönderiyoruz, yol masraflarını, giyeceklerini, yiyeceklerini karşılıyoruz, gittikleri yerlerde başlangıç olarak arazi, gerekli alet ve kereste temin ediyoruz. Bu şekilde şu ana kadar 150.000'den fazla mülteciyi geri gönderdik.

- Komiserliğin şu anda mali kaynak ve mülk bakımından bir sıkıntısı yok. Yeteri kadar arazi var. Sadece kimleri yerleştireceğimizi bilemiyoruz. Toprak sorunu, büyük toprak sahiplerine yansıtılmadan tamamen çözülmüş durumdadır.

- Önümüzdeki sene, ülkemizde yerleşmek ve çalışmak isteyenleri ülkeye getirebilmek için mülteci bankası kurmayı planlıyoruz. Söz konusu banka mültecilere kredi, arsa vs. konusunda yardım sağlayacaktır.

- Diğer komiserlikler de yoğun olarak çalışıyorlar. Barışın her anından faydalanarak ülke ekonomisini yeniden yapılandırıyoruz.

- Bize barış lazım. Barış antlaşması imzalanınca, bütçemizde olan 50-60 milyon lira serbest kalacak ve bu para, ülkenin ekonomik ihtiyaçları, sosyal hizmetler ve milli eğitim için harcanacaktır. Barış antlaşması imzalandıktan 2-3 yıl sonra ülkemiz tanınamayacak duruma gelecek.

- Fakat biz, tam bağımsızlık sağlayamayacak ve yeni savaş beklentisi içinde silahlanmayı gerektirecek yarım bir barışa asla imza atmayız. Misakı Milli'mizi tatmin edecek sağlam bir barış lazım.

- Önümüzde şöyle bir gerçeklik duruyor: Savaşın arkasında duran hükümet uzun ömürlü olamayacaktır; aynı şekilde sağlam olmayan, Misakı Milli'ye uygun olmayan barış imzalayan bir hükümet de uzun ömürlü değildir. Bunu her zaman dikkate almalıyız. Misakı Milli temelinde barış imzalanmalı.

- Rusya ile ilişkilerimizin soğuması söz konusu bile olamaz. Ortak kanaatimiz, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk pekişerek sarsılmaz bir şekilde gelişecektir. Sadece hükümet değil, Meclis'in çoğunluğu da bu şekilde düşünüyor. Bana veriler oyların çoğunluğu, adımın Rusya dostluğu ile anılması ile izah edilebilir. Bu anlamda Meclis'te görüş ayrılığı yoktur.

- Fransa ile ilişkilerimiz son zamanlarda soğudu ve yazın olduğu gibi değil.

Komiserliğe gelen yeni ziyaretçi akını, Tevfik Rüştü'yü işlerinin başına döndürdü ve ne yazık ki görüşmemiz burada sona erdi. Vedalaşırken, Sağlık ve Sosyal Hizmet Komiserliği'nin faaliyeti hakkında istatistik veriler, diyagramlar, kitaplar ve diğer belgeler temin etmeye söz verdi.

Son olarak şunları söyledi: "Dikkat edin, bu komiserlik sadece bizde ve sizde var. Avrupa'nın hiçbir yerinde henüz kurulmuş değil. Bu harikulade."

***

TEVFİK RÜŞTÜ İLE GÖRÜŞMEYE EK
GİZLİ

Tevfik Rüştü ile konuşmamız sırasında yanına Osman Bey (Lazistan mebusu, 2. grubun aktif üyelerinden, 1920'de Rusya'ya gidip karşı istihbarat faaliyetinde bulunmuş) geldi. Tevfik Bey ile Türkçe yaptığı konuşmadan, hemşerisi İsmail Hakkı'ya İstanbul'da bir yer verilmesini istediği, ayrıca ona verilecek ücreti sorduğu ve ısrarla ücretin artırılmasını istediği anlaşılıyordu. Sanırım rica başarıyla sonuçlandı, çünkü Tevfik Bey gayet umut verici konuşuyordu ve konuşmanın sonunda vedalaşırken birbirinin kulaklarına bir şeyler fısıldadılar. Bunun yanı sıra Osman Bey, Kafkasya'dan kaçan tanınmış karşıdevrimci Hüsrev Sultanov'un Trabzon'da çok zor şartlarda yaşadığından bahsetti. Osman Bey, galiba yine yardım sağlamak için temel hazırlayarak, onu Doğu vilayetlerinde çok tanınmış ve itibarı olan biri olarak tanıttı.

Osman Bey, bana Rusça olarak yakında 20 günlüğüne Trabzon'a gideceğini ve yakında matbaa sahibi Ali Şükrü ve Necati Bey'in (Erzurum mebusu) iştiraki ile "Tan" (Rassvet) gazetesinin çıkmaya başlayacağını söyledi. Onun için Rus devrimi ve Sovyet anayasası ile ilgili kitaplar hazırlamamı istedi. Özellikle VTSİK [*Bütün Sovyetler Merkez İcra Komitesi (Perinçek notu)*] ve Sovnarkom arasındaki karşılıklı ilişkiyle ilgileniyor.

Tevfik Rüştü ile sohbetimize ancak Osman Bey gittikten sonra başladık. Sohbetin büyük bir kısmı 8 nolu bültende verilmiştir. Bunun yanı sıra Tevfik Rüştü RSFSC ve Türkiye arasındaki ilişkiler konusunda şunları söyledi.

Çeşitli müdürlükler ve konsolosluk konuları ile ilgili aramızda çıkan ihtilaf ve tartışmalara önem vermiyorum. Bu tartışmalar, ülkelerimiz arasında kötü ilişkilerin olduğu değil, her iki ülkede de kötü bürokratların olduğu anlamına gelir. Tartışmalar da onların marifeti, ancak kök sağlam ise, dallar da sağlıklı olacaktır. Rus-Türk dostluğunun kökleri ise sağlamdır.

Mesela ben, ticari antlaşma imzalama komisyonunda bulunmama rağmen oturumlarına katılmıyorum ve ufak detayların üzerinde durmuyorum. Alt düzey bürokratlar uğraşsınlar, onlara görüşmeleri olumlu olarak tamamlama talimatı verildi ve böyle de olacak, ufak detayları tartışsınlar; önemli değil.

Şu anda Rusya ile Fransa arasında bir çatışma tehlikesi oluşuyor. Ben daha yazın bu ülkeleri yakınlaştırma çabalarında bulundum, fakat her iki taraf da beni yeteri kadar desteklemediler. Fransa'nın Ruhr'a girmesi ve Sovyet ordularının Bessarabya'da yoğunlaşması, yakın gelecekteki çatışmanın belirtileri. Belki bu çatışma askeri değil, diplomatik veya ekonomik bir çatışma olacak, ama eğer tedbirler almazsak, askeri olması kaçınılmaz. Gerçi Fransa ile ilişkilerimiz yaz dönemine nazaran soğudu, fakat Rusya ile Fransa'yı yakınlaştırmaya çabalamalıyız, zira sonuç ne olursa olsun çatışma gerçekleşirse, sonuçta daha zayıf olanı destekleyecek olan İngiltere, güçlenecektir. İngiltere, bizim uzlaşmaz düşmanımızdı ve hâlâ da öyle.

Sonunda Tevfik Rüştü, Aralov Yoldaş'a selamlarını iletti ve Komiserliğin faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi temin etme sözü verdi.

13 Aralık 1922
Ankara[4791]

[4791] *RGASPİ,* fond 544, liste 3, dosya 123, yaprak 149-152*; RGASPİ*, fond 544, liste 3, dosya 122, yaprak 172-173; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 133-139. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

16 Aralık 1922. Karahan, Çiçerin'e telgraf keşide eyledi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının
Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti
Başkanı G. V. Çiçerin'e Telgrafı

16 Aralık 1922

Rauf Bey, 13 Aralık günü Aralov ile konuşurken, Türk Hükümeti'nin savaş gemilerinin Boğazlardan geçirilmesi konusunda görüşünü açıklamaktan kaçınıyordu. Anlattığına bakılırsa, Türk Hükümeti'nin İsmet Paşa'dan bu konuda kesin kararın alınması ile ilgili haber almadığı doğru imiş. Rauf Bey, İtilâf, İstanbul güvenliğinin sağlanılması ile ilgili herhangi bir garanti vermedikçe ve bunlar alındıktan sonra da, Türk Hükümeti bu garantilerin kabulü yolunda bir karar almadıkça, hiçbir cevap veremeyeceğini de bildirdi. Bu konuda Türk Hükümeti'nin kararı, sadece İstanbul'un güvenliğini dikkate alıp, Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesi konusunda hiçbir hüküm getirmeyen Misak-ı Millî'ye uygun olacakmış. Rauf Bey, Misak-ı Millî ile öngörülen ilgili devletlerin konferansının şu anda yapıldığına işaret etti. Rauf Bey, hem konuşma sırasında, hem de verdiği cevap notasında, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri konusunun ne Moskova, ne Kars ve ne de Ankara anlaşmaları ile öngörülmediğini özellikle belirtti. Rauf Bey Aralov ile konuşurken defalarca, İsmet Paşa'nın Çiçerin ile çok sıkı bir işbirliği içinde hareket ettiğini söyleyerek, Aralov'un kanıtlarını zayıflatıyor. Bunun doğru olup olmadığını lütfen bildiriniz. Kanıt olarak Rauf Bey, İsmet Paşa'dan aldığı bir telgrafı okudu, buna göre komisyonda Boğazlar meselesi konuşulmuş ama İsmet paşa görüşmelerin devam edilmesine engel olmuş ve şimdi güya Çiçerin ile birlikte Boğazlar meselesinin görüşülmesi için bir alt komisyonun kurulmasında ısrar ediyormuş.

Karahan[4792]

17 Aralık 1922. Çiçerin, Litvinov'a rapor gönderdi. TBMM Hükümeti, Lenin'in tamamen karşı çıktığı Milletler Cemiyetine girmeyi kabul etmiştir. Bu hadise, Musul'un ve petrollerinin Britanya'ya verildiğine delâlet ediyor:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı M. M. Litvinov'a Yazısı

17 Aralık 1922
No. 12

Sayın yoldaş,

Size 9 numaralı mektubumu gönderdiğim sırada, bu mektubumda ayrıntılı olarak anlatacağım uzmanlarla ilgili olay meydana geldi. Uzmanlarımız ilk kez ortak danışma toplantısına çağrıldılar, ama toplantıyı terk etmek zorunda kaldılar. Çünkü her şeyden önce, İtilâf uzmanlarınca, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı ilgilendirmediği yolunda sözler edilmişti ve ikinci olarak da, uzmanların danışma toplantısına yeni projelerin sunulması ile bu danışma toplantısı, konferansın bir yan komisyonu görüşmesine dönüşüyordu, böylece İtilâf ile Türkler arasındaki görüşmelerden uzaklaştırılmak tehlikesine düşüyorduk. Ama bundan hemen sonra bize konferans sekreterliğinden resmen, İtilâf'ın Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesi gönderildi. Size daha önce bu konuda yazdığım gibi, oyun bir hayli karmaşık. Konferans sekreterliğinin daha sonraki açıklamalarına bakılırsa, konferans, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının elbetteki Rusya'yı ilgilendirdiğini kabul ediyormuş (...) [*Noktalı yerler metinde atlanılmıştır. (Yerasimos notu)*]

Bu süre içinde Türkler, İtilâf'la, uzmanlar danışması biçiminde görüşmeleri sürdürüyorlardı, Türkler kısmen bize de bu görüşmelerin konularını bildiriyorlardı, ama her zaman ve her konuyu değil. Dün, konferansın geçici sekreteri Lagarde bize telefon ederek. İtilâf uzmanlarının bizim uzmanlarımıza, kendileri ile bir danışma toplantısı yapma hakkından yararlanmasını önerdi. Ama biz bunu reddettik, çünkü bunu kabul etmemiz, İtilâf uzmanlarının çeşitli devletlerle ayrı ayrı yaptıkları danışmaları da kabul ettiğimiz anlamına gelecekti. Biz bunu düşünerek, daha önce hazırlanan alt komisyonun kurulması isteğimizin ikinci kopyasını ve ayrıca size ekte sunulan refakat mektubunu gönderdik.

[4792] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 559.

Görüşmeler sırasında, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile danışma toplantılarında İtilâf uzmanları Türklere birçok ödün verdiler. Önceki gün İtilâf son derece önemli bazı ödünler verdi, bunları size şifre ile bildirdim. Türk donanması serbest olarak Boğazlardan geçecek ve her limanda demir atabilecek, hatta askerî birliklerden arındırılmış bölgelerde bile, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarından bütün kısıtlamalar kaldırılıyor, Türkler orada diledikleri çapta topçu birliklerini yerleştirmekte serbest bırakılacaklar.

Bu görüşmeler, başka görüşmelerle daha da iç içe giriyor, aynı zamanda ROST [*Rus Haber Ajansı*] telgraflarından bilgi edinmiş olacağınız gibi, Curzon ile Türkler arasında azınlık konusunda çok büyük bir gerilim meydana geldi, ama bundan sonra Türkler Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul edince, Curzon buna son derece memnun olduğunu açıkladı. Bildiğiniz gibi, bunun ardında İngilizlerin Musul ve petrol dalavereleri gizlenmektedir. Musul, Irak'a bağlandı, bu konuda, Milletler Cemiyeti'nin mandası vardır. Ama Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girince, Milletler Cemiyeti bu mandayı Türkiye'ye devredebilir. Bunun arkasında ise petrol imtiyazlarının ya da bu imtiyazların Turkish Petroleum Company'ye devredilmesi hakkındaki görüşmeler gizlenmektedir ki, bu şirkette hisselerin çoğu İngilizlerindir. İngilizlerin Türklere petrol anlaşması konusunda yaptıkları bir yığın somut önerinin çeşitli biçimleri var. Ya petrol üretilen toprakların bölüşülmesi, ya da kârın %25'inin Türklere devredilmesi. Bu deneme balonlarını uçurtan Rikket'tir, adamcağız günde en az bir kez İsmet Paşa'yı ziyaret ediyor. Bunların bütün hedefi, bu petrolden Amerikalıların uzaklaştırılmasıdır. Bunun için her deney balonu uçuruldukça, ortalık birbirine karışıyor. Eyvah, konferans tehlike içinde imiş, çünkü küsmüş Amerikan petrolcüleri, konferansın baltalanmasına çalışıyorlarmış vs.

İki gündür Türkler bize, Boğazlar konusunda çok gizli bir karşı proje hazırladıklarından söz ediyorlar, ama bugüne kadar bu proje bize henüz gönderilmedi, sorduğumuzda da, henüz "çevrilmemiş, çevrilmektedir" deniliyor (...).

(Bundan sonra mektupta Curzon ile Çiçerin'in görüşmesi için yapılan girişimler ve bu görüşme anlatılıyor. Görüşmelerin Lozan konferansıyla ilgili bölümü şöyle devam ediyor).

Lozan konusu ikide bir bu genel konuşmalara karışıyordu. Curzon bana ilk olarak şunları açıkladı: "Bana daha önce de gelebilirdiniz. Benim tutumumu bahane ediyorsunuz, oysa ki düşmanca tutum asıl sizin tarafınızdan gösteriliyordu. İsmet Paşa'ya karşı takındığım tavırları gördünüz, ama İsmet Paşa bana geldi, size karşı böyle bir davranışım olmadı sanırım." Benim sitemlerine karşı, Lozan'daki Rus heyetinin kendi kendini dışta bıraktığını söyledi. "Rus uzmanları, danışma toplantısını terk ettiler, daha sonraki çağrılara ise hiç gelmediler. Ayrıntılar, kural olarak, uzmanların danışma toplantılarında hazırlanıp inceleniyor, bu, her zaman böyledir; belki Cenova'da durum başka idi, ama genellikle herkes bu konferansın ciddiyetinden ve esas konularından uzaklaşmayıp, tiyatrovari hareket ve davranışlara yönelmediğinden memnun. Konferansın ilk birleşiminde Rus heyeti kendi planını açıkladı, daha sonra İtilâf planını açıkladı, sonra ayrıntılar uzmanlarca görüşüldü, bütün bunlar tamamen olağandır. Yarın, uzmanların hazırlık çalışmalarının sonucu olarak, İtilâf, Boğazlar Komisyonuna yeni bir proje sunacak ve Rus heyeti kendi düşüncelerini dilediği gibi yürütebilecektir. Her madde üzerinde bitmez tükenmez pazarlıklar yapılmaya başlanırsa, bu işin sonu gelmeyecek. Bakın, biz, Türklerin isteklerini büyük ölçüde karşılamaya çalıştık, Türkler bizim önerimizi kabul ettiler ve gördüğünüz gibi, projenizin temeli elinizden alınmış oldu. Bunu bir daha önereceksiniz, kimse kabul etmeyecektir. İngiltere'ye gelince, İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesi söz konusu bile olamaz. Kendi uzmanlarınızın danışma toplantısına katılması için bu kadar ısrar ettiğiniz halde, dostunuz olan Türkler bunu neden istemediler? Alt komisyonun kurulmasını isteyemezsiniz, konferans bu komisyonu kurmamışsa, bu, konferansın kendi bileceği bir şeydir, onun işidir, bir tek heyet bunu ayrıca konferanstan isteyemez. Askerî birliklerden arındırmaya gelince, şahsen ben, bu konunun Rusya'yı ilgilendirmediğini sanırım, ama Rusya'yı saf dışı da bırakmak istemem. Sizin Lozan'a davet edilmenizi ısrarla istiyordum, oysa Poincaré Lozan Konferansının sonunda, sizin de katılmanız şartı ile Cenevre'de başka bir Boğazlar Konferansının yapılmasında ısrar etti durdu. Diğer heyetler kendi kararları ile planımıza karşı çıktılar. Ben önceden Romanya ve diğer ülkelerin ne diyeceklerini bilmiyordum. Bu ülkeler hiçbir zaman danışma toplantılarına kendi uzmanlarının davet edilmesini talep etmiş değildir. Ben gelmişsem, bunun tek nedeni Boğazlar sorununun Rusya'nın da katılması ile çözümlenmesidir. Rusya olmadan böyle bir anlaşmanın gücü yeterli olamazdı. Ama imzalamak istemezseniz, bu sizin bileceğiniz şeydir. Siz olmadan da anlaşmayı imzalayacağız. Belki daha sonra siz de buna katılacaksınız. Taktiğimizden ötürü sitemler yağdırmanız, bana İngiliz gazetecileriyle yaptığınız konuşmayı

hatırlattı: Üstüme, İngiliz basınında leke sürmeye çalışıyorsunuz. Bununla ilişkilerimizi sarsıyor, kendi durumunuzu güçleştiriyorsunuz."

Bu tartışma sırasında ben bir bir bütün isteklerimizi kendisine anlatıyordum, ama Curzon bunları buz gibi soğuk bir şekilde tam bir vurdumduymazlıkla dinliyordu.

Edindiğim genel izienim şu: Curzon varken, İngiltere ile hiçbir ciddi anlaşma sözkonusu olamaz.

Yarın Boğazlar Komisyonunun artık son ve kesin toplantısı yapılacak, ancak kurye hareket etmek üzere olduğundan, biriken belgeleri size derhal gönderiyorum.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin[4793]

18 Aralık 1922. Lozan Konferansı Boğazlar Komisyonu içtima ediyor. Dün akşamüstü *İtilâf'ın ilk iki tasarısının yeni bir taslağı yanı sıra Türk ve Sovyet temsilcilerine iki tasarı daha dağıtıl*mıştı. *Bunlardan biri Boğazlar Uluslararası Komisyonuna, ikincisi de Milletler Cemiyeti denetimine aittir*. *Toplantının açılmasından az önce Türk heyeti de bir karşı tasarı sun*muştur. *Toplantı sürerken* de *Çiçerin, Sovyet heyetinin sunduğu bir tasarıyı açıkla*yarak *temsilcilere dağıt*tı. *Tüm bu tasarı yağmuru ortalığı karaştırır ve karşılıklı kuşkuları körük*lüyor. *Türk ve Sovyet heyetleri İtilâf'ın yeni tasarılarını gözden geçirmek için, bir süre tanınmasını iste*diler, *Curzon ise Türklerin yeniden Sovyetlerle bir olmalarından kuşkulanıp, İsmet Paşa'dan 24 saat içinde kesin bir cevap isteyerek toplantıyı ertesi güne ertele*di. *Ve Londra'ya şöyle yaz*ıyor*: "Yarınki toplantı da aynı biçimde devam ederse, herhalde İsmet Paşa'yı görüp ona açıkça anlatılmalı ki, Boğazlar sorunu kapanmıştır, önerilen çözümü kabul ya da reddetmeye serbesttir, ancak ikinci şıkla birlikte verilen tüm ödünler geri alınacaktır."*[4794]

Sovyet Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Boğazların silâhsızlandırılması hususundaki uzlaşmayı, "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına" halel getirdiği gerekçesiyle protesto etti: *Rusya için kabul olunamaz!*[4795] *Sovyet hükümeti Türkleri, Türkiye'yi İngiliz emperyalizminin boyunduruğu altına sokacak bir teslimiyetçilikle suçladı*.[4796]

Boğazlar hakındaki bildirime uygun olarak, gemilerin Dardanella, Marmara Denizi ve Boğaz'dan geçişi için bir kurallar tasarısı hazırlanmıştı. 5 bölüm ve 22 maddeden oluşan bu tasırıyı Sovyet delege kurulu 18 aralık 1922'de sundu.

"Genel Savlar" başlağını taşıyan birinci bölümde, "Boğazlar" kavramıyla, Dardanella (Çanakkale Boğazı) Marmara Denizi, Boğaz (Bosfor) ile Boğazlara bitişik adaların (Semendirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni ve küçük adalar grubu) ve bunun gibi Boğazlardaki su alanlarının anlaşıldığı belirtiliyordu. İkinci madde Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini onaylıyor; Semendirek ve Limni adalarının özerkliği belirtiliyordu.

İkinci bölüm, barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye yansızken ve yine savaş zamanında Türkiye savaşta tarafken gemilerin Boğazlardan geçiş kurallarını içermekteydi. Bu kurallar, ticaret gemilerine gün ve gecenin herhangi bir saatinde Boğazlardan tam geçiş özgürlüğü ve bayrak ayrımı yapmaksızın sivil uçaklara da bu bölgelere üzerinden uçuş hakkı vermekteydi. Eskiden beri belirlenmiş ilke gereğince Boğazlar, denizaltı gemileri de içinde olmak üzere savaş gemilerine ve Türkiye filosu dışında tüm askerî filolara kapalı kabul ediliyor ve Boğazlar üzerinden Türk uçakları dışında tüm askerî uçakların uçuşu da yasaklanıyordu.

Üçüncü bölüm, yukarda belirtilen ilkelerin uygulanmasının denetimini ve Boğazların gerekli tüm araçlarla savunusunu Türkiye'ye veriyordu.

4793 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 560-563.
4794 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489.
4795 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.
4796 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 192-193.

Teknik ilkeler değinen dördüncü bölüm, Boğazlardaki ticarî ulaşımın Türkiye'nin egemenliğine zarar vermeden sağlanması için, Türk delege kurulu başkanlığında bir uluslararası komisyonun kurulmasına izin veriyordu.

Beşinci bölüm, antlaşmayı yapan devletleri, yukarda belirtilen maddelerin kabulünden sonraki üç ay içinde, Karadeniz'i bu denizde kıyısı olan devletlerin kapalı denizi sayan bir uluslararası sözleşme imzalamakla yükümlüyordu.

Böylece, Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin Sovyet tasarısı, tüm dünyanın çıkarlarına; tüm halklar arasındaki ticarî, ekonomik ve kültür bağlarının çıkarlarına yanıt oluyor. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini güvence altına alıyor ve bu koşullara bağlı olarak Boğazlar bölgesinin güvencesini sağlıyordu. Gemilerin Boğazlardan geçişine ilişkin kurallar tasarısına ek bildirimde Sovyet hükûmeti, yukardaki ilkelerin kabul edilmesi durumunda, Karadeniz'de kıyısı olan devletlere, kıyılarının güvenliğinin gerçekten sağlanması için karşılıklı güvenceleri belirlemek üzere bir konferans çağrısı önerisinde bulunmak yükümlülüğünü üstleniyordu.

Boğazlardaki düzenleme konusunda İngiliz tasarısı ise tümüyle başka bir nitelik taşımaktaydı. Bu tasarı, savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişi sisteminin korunması ilkesi üzerine kurulmuştu. Tasarı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş gemilerine Boğazlardan geçme ve savaş uçaklarına da bu bölgeler üzerinde uçma konusunda tam bir özgürlük tanıyordu. Yine bu tasarı, Boğazlar bölgesinin yansızlaştırılmasını, Asya ve Avrupa kıyılarının ve İstanbul'un savunulması amaçlarıyla Türk hükûmetince kurulmuş tahkimatların sökülmesini ve İstanbul garnizonundaki asker ve subay sayısının 10 000 kişi olarak sınırlandırılmasını öngörmekteydi.

Boğazlara ilişkin İngiliz önerisi, doğrudan doğruya Sovyet devletine ve Yakındoğu'da sağlam bir barışın kurulmasına karşıydı ve Boğazlar İtilaf Devletleri'nin saldırı tasarıları için kullanma amacını güdüyordu. Bu tüzük önerisi Türkiye'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin güvenliğini ve bağımsızlığını tehdit etmekteydi. Sovyet bildiriminde çok yerinde olarak belirtildiği üzere, İngiliz tasarısı, "Yakındoğu'da ve tüm dünyada barış için bir engeldi."

Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin İngiliz tasarısı Fransız emperyalistlerince desteklendi. Konuşmasında, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişini sağlayan düzenlemenin ve Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasının haklılığını kanıtlamak için elinden gelen çabayı gösteren Barrére, böyle bir uygulamanın devletler arasında karşılıklı ilişkilerin iyiye doğru gitmesine ve sağlam bir barışın kurulmasına yardım edeceğini ileri sürmekteydi.

İtalyan delegesi Garroni, İngiliz tasarısını tüm ülkeler için en kabul edilebilir çözüm yolu saydığım belirterek desteklerken, bu tasarının devletler arasındaki sürekli çatışmaları giderme olanağı verdiğini ileri sürüyordu.

Romanya delegesi Duca, savaş gemilerinin de ticaret gemilerinin de Boğazlardan özgürce geçebilme ilkesinin kabul edilmesinde ısrar ederken, aynı zamanda Sovyet Rusya'ya da Karadeniz'de karşılıklı bir saldırmazlık ve silahsızlanma antiaşması yapmayı öneriyordu.

Boğazlardaki düzenleme sorununa Japonya ve ABD temsilcileri özel bir ilgi göstermektelerdi. Japon delegesi, büyük devletlerden biri olmak, Akdeniz'de ticaret yapmak ve Karadeniz'de ticaretini geliştirme hakkına sahip olmak sıfatlarıyla ülkesinin Boğazlardaki statüyle çok ilgili bulunduğunu belirtti.

Amerikan gözlemcisi Child, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş ve ticaret gemilerinin hiçbir formalite, vergi ve gümrük resmi söz konusu olmadan Boğazlardan özgürce geçmeleri önerisini hararetle destekliyordu.

Bulgar delegesi Stambulski, ticaret gemilerinin barış ve savaş zamanlarında özgürce geçmeleri ve Boğazların denetimi için uluslararası bir komisyon kurulmasını istiyordu. Yugoslav temsilci Ninçiç'ten de böyle bir istek geldi.

8 aralık 1922'de Türk delege kurulu, konferansa katılanlara, Boğazlar konusunda kendi antlaşma tasarısını sundu. Bu tasarı, Boğazların ticaret gemileri geçişine açılmasını ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin savunulmasını öngörmekteydi. Türkiye, İstanbul'un Boğazların ve Marmara Denizi'nin

güvenliğinin karadan ve denizden her türlü beklenmedik olaya karşı tüm devletlerce güvence altına alınmasını ve Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulmasının yasaklanmasını istiyordu. Türkiye, Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasına karşıydı ve Ege Denizi'ndeki adalarda Yunan donanmasının bulunmasına itiraz ediyordu.

Böylece, konferansta görüşülmek üzere Boğazlar konusunda üç antlaşma tasarısı sunulmuş olmaktaydı. Sovyet tasarısı konferansa katılanlardan destek bulmadı. Sovyet tasarısına karşı yaptığı konuşmada Lord Curzon, Sovyet Rusya'yı diğer Karadeniz ülkelerine karşı saldırganlıkla suçlayarak, Sovyet tasarısının Karadeniz'de Rus hegemonyasını pekiştirmek ve Boğazlarda Türkiye'nin bekçiliği altında bu denizi bir Rus gölüne dönüştürmek amacına yönelik olduğunu ileri sürdü.

G. V. Çiçerin'le konuşmasında da Lord Curzon, "İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölüne dönüştürülmesini kabul etmek olanak dışıdır." diye düşüncesini yeniden belirtti. Kendi görüş açısını savunurken Curzon şöyle demekteydi: "… sorunun can alıcı noktası, yaşadığımız şu dönemde insanlığın, deniz ulaşımına gittikçe daha çok özgürlük vermek, denizlerden ve boğazlardan vb geçişe daha çok özgürlük tanımak çabasında olmasıdır." Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin, Curzon'un kanıtlarına karşı çıkarken şöyle demekteydi: "Bay başkanı dinlerken, açıklamasındaki temel düşüncenin Rusya'ya karşı yönelmiş bir sistem yaratmak olduğu izlenimini edindim. Biz size barış önerisinde bulunurken, siz bize karşı savaşı sonsuza kadar sürdürmek amacındasınız. Rusya yeni bir dönemin başlangıcındadır ve biz bu döneme çevremizde sağlam barış koşulları yaratarak girmek istiyoruz; üstelik siz, bizi savaşmaya zorlayan koşullara itmek isterken."[4797]

19 Aralık 1922. Sovyet Hariciye vesikasında belirtildiğine göre Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin ile Muhittin Birgen mülakatında *Mustafa Kemal'in yaşayacağı en ufak yenilginin Türkiye'de gerici güçleri iktidara taşıyacağı* konuşuldu. *Burada gericilikten kastedilen ise çağdaşlıktan uzak ve milliyetçi olmayan bir iktidardır*.[4798]

İsmet Paşa 19 Aralık'da *yeniden Çiçerin'le görüşür, ancak artık birlikte hareket etmenin tüm olanakları ortadan kalkmıştır. Böylece Türk heyeti eski Osmanlı politikasına sığınarak İtilâf Devletlerini birbirlerine karşı vuruşturmaya çalışır. Curzon'un ültimatomundan sonra kendisine gün doğan İtalyan temsilcisi Garroni hemen arabuluculuğa koyulur. İsmet Paşa ile görüştükten sonra Barrére ile buluşur ve ikisi birden Curzon'un huzuruna çıkarlar. Curzon, görüşlerini göz önünde bulunduracağını söylemekle yetinir. Aslında ise görünüşte daha yumuşak görülen bir tuturnla İngiliz çıkarlarına daha uygun bir çözüm bulur*.[4799]

19 Aralık'ta, Boğazlar Komisyonunun altıncı toplantısı yapılır. Bu toplantıda İsmet Paşa, Boğazlar Uluslararası Komisyonunu reddeder ve verilen güvenceleri yetersiz bulur. Curzon ise, hem Sovyet tasarısını, hem Türk karşı önerilerini reddederek Türk heyetine İtilâf tasarılarına evet ya da hayır demesi için 24 saatlik bir süre tanır. "Bugünkü görüşmeler, böyle bir sözcük hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen, İtilâf tarafından verilen bir ültimatom niteliğinde idi."[4800]

Curzon, Rus karşı-tasarısını Müttefikler adına reddeder. Türk önerilerinin en önemlilerini de kabule yanaşmaz. İsmet Paşa, Boğazlar'da silâhtan arındırılmış bölgeler kurulmasını kabul etmiş, fakat Marmara Denizi'nde dilediği gibi tahkimat yapabilme ve savunma serbestliğini elinde tutmak istemiştir. Curzon bunu reddeder. İsmet Paşa, Gelibolu'da 5 bin kişilik bir Türk kuvveti bulundurmayı ister, Curzon buna kesinlikle "hayır" der. Türkiye'nin savaş gemilerinin geçişini, bütün devletlerin savaş gemilerinin toplamı için, Türkiye'nin Marmara Denizi'nde normal olarak bulunduracağı kuvvetle sınırlamasına karşı çıkar. Boğazlar statüsünün korunmasında

---

4797 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 320-323. Kitabından uzunca iktibasda bulunduğumuz Şamsutdinov'un müfrit bir Sovyet Rusya yandaşı tarih yazıcısı olduğu hatırlanmalıdır.

4798 Samuel J. Hirst. (2020). "Başında Bir Kalpak Olsa": Georgiy Çiçerin, Sovyet Dış Politikası ve Türk İhtilâli. *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye* (E. Akbulut & E. Ülker, haz.) içinde (s. 186). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

4799 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489-490.

4800 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489.

İsmet Paşa'nın devletlerden ayrı ayrı istediği garantiye yanaşmaz. Milletler Cemiyeti'ne dayalı anlamsız garantiyle yetinir. Boğazlar Komisyonu'ndan yalnız Boğazlar'dan geçiş üzerinde değil, arındırılmış bölgede de kontrol yetkisi bulunmasını ister.

İsmet Paşa sertlik göstermez. Türkiye'nin güvenliğini en sert biçimde savunmak yine Çiçerin'e düşer:

"Boğazlar'ın kıyıları askerlikten arındırılmakla, buraların güvenliği hiçbir zaman garanti altına alınmış olmamaktadır. Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir...

Lord Curzon'un bütün açıklamaları tek bir amaç gütmektedir: Boğazlar'ın ve Istanbul'un savunmasını olanaksız kılmak ve Rusya'yı büyük donanmaların saldırısına karşı açık bırakmak".

Curzon umursamaz. İsmet Paşa'ya "Ya evet, ya hayır"a benzer bir ultimatom verir. Curzon, "Bu son oturum olacaktı. Bir toplantı daha yapmayı kabul ediyorum. Bu, kesinlikle son toplantı olacaktır" der. İsmet Paşa'ya bu son toplantının aynı gün öğleden sonra mı, yoksa ertesi gün mü yapılmasını seçme hakkı tanır. İsmet Paşa, iki gün sonra toplanalım, der. Curzon, "hayır" der. İsmet Paşa tutanağa göre, "Curzon'a duyduğu saygıyla" ertesi gün toplanılmasını kabul eder.[4801]

20 Aralık 1922. Boğazlar Komisyonu içtima ediyor. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet'in (İnönü) beyanatı: *Türkiye Boğazların silâhlandırılmamasına razı olmakla bir fedakârlık yaptı*.[4802]

İsmet Paşa ertesi gün (20 Aralık) yumuşak konuşur:

"Türkiye... Boğazlar'ı tahkim etmemeye râzı olma özverisinde bulunmuştur. İnançla belirtmek isterim ki, hiçbir millet, dünya barışı uğrunda buna benzer bir özveride bulunmamıştır.

Bir ülkeyi, başkentini önceleri güvenilir ve iyice savunulur bir durumda iken, şimdi karadan ve denizden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı açık bırakmaya, ancak içten bir barış ve uzlaşma isteği râzı edebilir...

Öteki milletlerin isteklerini yerine getirmek üzere, savunma olanaklarından bu biçimde vazgeçmesinden ötürü, Türkiye için tarihin ve gelecek kuşakların nasıl bir hüküm vereceğini bilmiyorum".

İsmet Paşa, bunu belirttikten sonra, en esaslı itirazının Boğazlar Komisyonu'nun kontrol yetkisi olduğunu söyler. Curzon, "ölçülü ve uzlaşıcı" diye İsmet Paşa'nın konuşmasından hoşnutluk duyduğunu açıklar.[4803]

Lord Curzon, Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Boğazlar Komisyonunun bugünkü toplantısında Curzon, *artık Boğazlar konusundaki resmi toplantıların bitmiş olduğunu ve geri kalan sorunların özel toplantılarda çözümleneceğini söyle*miştir. *Böylece Sovyet heyeti görüşmelerden kesinlikle elenmiş ol*du *ve Türk heyeti Curzon'un önerisini kabul etmekle bu elemeyi onayla*dı. Curzon: *Kuşkusuz bugünkü toplantı, ileride çok önemli sonuçlar yaratacak bir durum olan Türklerin Rus köleliğinden kesinlikle kopmasını kesinleştirmiştir*.[4804]

TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet'in (İnönü) beyanatı: *Türkiye Boğazların silâhlandırılmamasına razı olmakla bir fedakârlık yaptı*.[4805]

Türkiye, sağcı çevrelerin Boğazlar sorunu konusundaki teslimiyetçilikleri, Sovyet Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki Kars Antlaşması ve Sovyet Ukrayna ile Türkiye arasındaki Ankara

4801 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 875-876.
4802 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.
4803 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 876-877. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4804 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII. Belge No. 284; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489-490.
4805 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.

Antlaşması'yla da onaylanan Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Antiaşması'nın IV. maddesinin bozulması demekti. Sonuçta bu, Sovyet Cumhuriyetlerinin ve bizzat Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir uzlaşmaydı.

Sovyet delege kurulu İsmet Paşa'yı, "... savaş gemilerine izin verilmesinin Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca bir işlem olduğu ve İtilaf'ın Türkiye'yi kazandığı zaferlerin yemişlerinden yoksun kıldığı" konusunda önceden uyarmıştı.[4806]

21 Aralık 1922. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Lozan Konferansı Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi:

Temel sorunların hemen hepsinde takılıp kaldık. Belki hepsini karşılıklı pazarlıklarla birden çıkaracağız. Bağlaşıklar Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesini İstanbul için bir tehlike olarak görmek eğiliminde değildirler. Zaten Boğazların açık tutulmasının esası, Rusları donanma altında tutmak ve Türk-Rus harekât birliğine engel olarak Türkleri İtilâf politikasını kabule yöneltmek ve zorlamaktır. Karadeniz'e savaşta donanma geçmesini kabul edince, bağlaşıklar, savaşan devlete karşı tek başına tehlikeye düşmemek için bütün savaş güçlerinin geçmesini de istiyorlar. Bu kayıtları esas sorun sayıp saymamak ya da duruma göre hareket etmeyi buraya bırakmak şıkları üzerindeki isteklerinizi diliyorum. Gerçek durumda bu düzen Rusya'nın güçsüzlüğü ve Türkiye'nin İtilâf politikasına eğilimidir. Aslında Gelibolu'yu da içermek üzere, İstanbul bölgesinden işgal kalkarsa ve önemli kara ve deniz güçleri yakın ve hazır bulunursa Boğazlardan savaş gemisi geçmesinin (konferansın) kesilmesi için neden sayılmaması görüşündeyim.[4807]

Londra'da münteşir *Westminster Gazette*de bir mütalaa: *...Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a girmeyi kabul etmekle, Sovyet Rusya'nın Doğuda bir karakolu olmaktan çıkarak, diğer Avrupa devletleriyle dostça ilişkiler kuracak bir Avrupa devleti olarak Avrupa'ya dönme kararını almış bulunuyor*.[4808]

Moskova Maslahatgüzarı Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) itimadnamesini Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliğine takdim etti. Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin, Ahmet Muhtar'ın itimadnamesini takdimi mucibince konuşma gerçekleştirdi.[4809]

22 Aralık 1922. *İzvestiya* gazetesi, Kalinin'in Mustafa Kemal'e gönderdiği mektubu neşretti: *İşçi-köylü Rusyası, Türkiye'yle ilişkilerini, Çarlık Rusyası'nın Avrupalı müttefikleriyle birlikte Türk halkına dayattığı tüm emperyalist antlaşmaları reddetmenin temelinde kurdu. Rusya ile Türkiye arasındaki şimdiki ilişkiler, Türk halkının, ifadesini Ulusal Ant'ta bulan ulusal isteklerine, Rusya'nın tam saygısında temellenmektedir. Bu seçkin önemdeki belge, Türk halkının ve onun zaferden zafere koşan ordusunun savaşım sancağıydı ve öyle olmaya devam etmektedir*.[4810]

23 Aralık 1922. Çiçerin, Karahan'a telgraf keşide eyledi. İtilâf Devletleri, TBMM Hükümetini kazandığı zaferlerden yoksun bırakmış durumdadır:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının,
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri L. M. Karahan'a Telgrafı

23 Aralık 1922

Ankara'ya şunları bildiriniz: İsmet Paşa ile olan ilişkimiz, kendisi ile konferansın yönelimi hakkında fikir alışverişinde bulunmamız, İtilâf'ın oyunlarına dikkatini çekmemiz ve uyarmamızdan ibaret kalıyor. Ancak sürekli olarak bizim tutumumuzun çok daha başka olduğunu belirterek, savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçirilmesinin Sovyetler Birliği'ne yönelik bir hareket olup, İtilâf'ın Türkiye'yi, elde ettiği zaferlerden yoksun bıraktığında ısrar ediyoruz.

4806 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 324.
4807 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 487.
4808 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 318.
4809 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 567-569.
4810 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 235.

Çiçerin[4811]

30 Aralık 1922. *Moskova'da Rusya, Ukrayna, Belarus ve Transkafkasya cumhuriyetlerinin katılımıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuru*ldu.[4812]

Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı Başmurahhası Çiçerin, Lozan Yakın Doğu İşleri Konferansına uzunca bir muhtıra verdi. Umumî sulh, Sovyet Rusya'nın çıkarınadır. Umumî sulh ise Doğu meselesinin adilane ve sağlam çözümüne bağlıdır. Öz yönetim ve siyasî-iktisadî bağımsızlık, temel şartlardır. Sevr Andlaşmasının kalıcı sulhe niçin medar olamayacağının sebebleri sıralanıyor. Saltanat ve bürokrasi, zulüm rejimi şeklinde tanımlanıyor. Bolşevik Devrimi, Türkiye'nin tamamen paylaşılmasını engellemiştir; Kuvâ-yı Milliye istinadgâh olmuştur. Sovyet Rusya heyetinin Lozan Konferansının tüm oturumlarına katılması, kalıcı sulhün teessüsü için zarurettir. Boğazların silahsızlandırılmaması gerekmektedir. Kapitülasyonların kaldırılması lazımdır. Millî ve dinî ekalliyetler meselesinin halli için ayrı bir konferans tertiblenmelidir:

Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetinin
Lozan Doğu Sorunları Konferansına
Sunduğu Memorandum

30 Aralık 1922

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın, Lozan Konferansının tüm çalışmalarına katılması yolundaki ısrarlı istekleri, kendilerini Türk ulusuna bağlayan dayanışma ve karşılıklı dostluk duygularına ve Boğazlar davasında olduğu gibi, doğrudan ve apaçık çıkarlara dayanmakla kalmayıp, bütün bunların dışında çok daha büyük ve ortak bir çıkara, yani genel barış çıkarına dayanmaktadır.

Lozan'da biraraya gelen heyetlerin önüne serilen sorunların, tek bir ulusun, tek bir devletin ve hatta tek bir kıtanın sorunlarını kat kat aşan niteliği ve önemi vardır. Sözkonusu olan şey, Türkiye'nin kaderinin belirlenmesi olmakla birlikte, aslında Önasya, Kuzey Afrika ve Balkan Yarımadası gibi, Osmanlı imparatorluğunu oluşturan bütünün sadece bir bölümü ve bu büyük devlet topraklarında yaşayan milyonlarca insanın hayatıdır. Sözkonusu olan şey, konu daha geniş bir anlamda ele alınacaksa, Lozan'a kendi çıkarlarının savunulması için, dünyanın bütün ülkelerinden gelmiş ve bu ülkeleri temsil eden kalabalık heyetlerle temsil edilen İslam dünyasına karşı kapitalist devletlerin, gelecekte uygulayacakları politikanın saptanmasıdır.

Kısacası, sözkonusu olan şey, gerek son dünya savaşının, gerekse bu savaşın patlak vermesine neden olan ve bugün bile adil ve sağlam bir çözüm yolu bulunmadığı takdirde, genel, yeni çatışmalara gebe büyük Doğu sorunudur.

Amacı, işgalci savaşlara son vermek olan devrimin doğurduğu Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetleri, emperyalist yöntemlerin yeniden kök salmasına var gücü ile engel olmayı halklar arasında politik eşitliği sağlamayı, ulusların kendi kaderini belirleme hakkına saygı gösterilmesini, tüm devletlerin politik ve ekonomik bağımsızlığı rejiminin kurulmasına yardım etmeyi en ön safta gelen bir ödev saymaktadır.

Ancak, çağrı yapan devletler, Rusya ve bağlaşıkları, Lozan Konferansına katıldıkları takdirde, kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceğinden çekiniyorlardı. Bu nedenle Rusya ve bağlaşıklarının isteğini kesinlikle reddederek, bununla, Yakın Doğu sorununda almak istedikleri kararın, sadece geçmişte düşülen korkunç yanlışların sürdürülmesine yarayacağını kanıtlamış oldular.

Moskova, Ankara ve Kars Anlaşmaları ile Türkiye ile ilişkilerini bir düzene soktuktan so[n]ra, Lozan'da, Boğazlar sorunları dışında görüşülen konularla bir işlerinin kalmadığı yolundaki, Rusya ve bağlaşıkları aleyhine

[4811] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 570. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[4812] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 160. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmî olarak 30 Aralık 1922'de kuruldu." Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 122, dipnot 27.

sürdürülen iddia çok bilmişlikten öte bir anlam taşımaz ve böylece bazı devletlerin yalnızca kendi çıkarlarına yönelik konuların görüşülmesinde alınan kararları örtbas etmek niyetleri de apaçık ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu devletlerin Rusya ve bağlaşıklarının ya doğrudan ya da en yakın komşuları sayılan devletlere karşı aldıkları tavırların, Rusya ve bağlaşıkları için yabancı olmadığı ve olamayacağı gerçeğini de kabul etmek gerek. Emperyalist devletler, Türk ulusunun politik ve ekonomik bağımsızlığına saygı göstermek yerine, Türkiye'nin bağımsızlığını kendi himayeleri altına almaya kalkışırlarsa, bu durum Türkiye'nin varlığını tehlikeye düşüreceği gibi, Rusya ve bağlaşıkları için de bir tehlike doğmuş olacaktır.

Bu nedenle Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, konferansın tüm çalışmalarına katılmak isteğinin reddini bir daha protesto eder. Aynı zamanda Türk ulusu ile ve başka ilgili uluslarla dayanışma borcunu yerine getirmek için, heyetimiz bu memorandumda Yakın Doğu'da kalıcı ve sağlam bir barışın koşullarını açıklamakta yarar görmektedir.

Sevr Anlaşması

Lozan Konferansı, dünya savaşı bittikten sonra, Yakın Doğu'da barışın kurulması yolunda ilk girişim değildir. Daha önce birkaç girişim yapılmıştır, bunlar arasında da özellikle Sevr Konferansı girişimi anılmaya değer, çünkü bu konferansta birkaç anlaşma ve sözleşme imza edildi ve bunlar arasında bir tarafta Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya ve öbür tarafta Türkiye ile barış anlaşması en önemlisi sayılır.

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış olan bu anlaşmanın giriş bölümünde, bu tarihten başlamak üzere Türkiye ile İtilâf Devletleri arasındaki düşmanca hareketlerin yerini “uzun ve sağlam bir barışın alacağı” ifade edilmektedir.

Ancak, Sevr Anlaşması barış yerine, Avrupa'yı yeni bir savaşa sürüklemiş ise, bunun nedeni, bu anlaşmanın Türkiye'nin elinden son politik ve ekonomik bağımsızlık umudunu da alması olmuştur. Çünkü, Türk ulusu ve devletin çıkarlarından çok, yabancı sermaye lehine çalışan kapitülasyon ve benzeri küçük düşürücü zorunlu hizmetleri şart koşan rejimler konulmuştu, örneğin: Borçlar Konseyi, Hıfzı Sıhha Komisyonu, Osmanlı Bankası, tekel, posta gibi yabancı kuruluşlar ve kurumlar, Türkiye'nin tüm ekonomik ve politik hayatını kendi çıkarlarını gözetmek üzere, kontrol eden kurumlar olmuştur.

Türkiye devlet topraklarına gelince, Türkiye'ye savaş öncesi yüzölçümün 1/5'i kadar toprak bırakılmıştır, Batı ve Doğu Trakya, Çatalca yakınlarından geçen hatta kadar Yunanistan'a verilmiş, Boğazların girişindeki adalarla, Küçük Asya'da (Anadolu'da) İzmir ve çevresi de Yunanistan'a kalmıştır. Türkiye'nin bu ilindeki egemenliği, Sevr Anlaşmasının 69'uncu maddesi gereğince, sadece "kentin dış kalelerinin birinde her zaman dalgalanan bir Osmanlı bayrağı ile sembozile edilecekti"

Türkiye aynı biçimde Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan'daki haklarından resmen Arap ulusları lehine vazgeçmeye zorlandı, aslında ise bundan emperyalist devletler kendilerine bir çıkar sağlamıştı, çünkü Sevr Anlaşmasının 22 'nci maddesine göre, "çağdaş dünyamızın özellikle güç koşulları altında" kendilerini yönetme yeteneği olmayan bu halklar resmen kendilerinin himayesi altına alınmıştı. Aynı zamanda, Sevr Anlaşmasına dayanarak, Türkiye gerek Ege denizindeki adalarından, gerekse Afrika'daki toprak ve himayesi altındaki ülkelerden vazgeçmeye zorlandı ve bu, orada yaşayan halkların çıkarına değil, İtilâf Devletleri'nin kendi çıkarlarına yapılmıştır. 101'inci maddeye göre, Türkiye, Büyük Britanya'nın Mısır himayesini de kabul etmeye zorlanıyordu. 109'uncu maddeye göre gene Büyük Britanya lehine Süveyş kanalındaki deniz işletmeciliği haklarından vaz geçiyor. 113'üncü maddeye göre, Sudan kesin bir biçimde İngiliz toprakları olarak ilan ediliyor, Kıbrıs da 115'inci maddeye göre Britanya toprağı sayılıyordu. Sevr Anlaşmasının 118 ve 120'nci maddelerine göre Türkiye Fransa'nın Fas ve Tunus himayesini kabul ediyor ve "bundan çıkan bütün sonuçları" kabul ediyor, bu sonuçların sorumlusu Türkiye geriye gidilerek Fas için 30 Mart 1912, Tunus için 12 Mayıs 1881 tarihinden başlamak üzere bu koşulları kabul etmeye zorlanıyordu.

121'inci maddeye göre Türkiye, 1912 yılında Lozan'da İtalya ile yapılmış anlaşmanın Libya için tanınan haklarından feragat ediyor ve 122'nci maddeye göre İtalya lehine, İtalya'nın Ege denizinde işgal ettiği bütün adalardaki haklarından vazgeçiyordu.

İtilâf Devletleri'nin Türkiye himayeleri sadece dünya savaşından önce ya da sonra Türkiye'den kopardıkları illerle sınırlı kalmıyordu. Bu himaye gene Sevr'de, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış özel anlaşma ile Türk devlet topraklarından geri kalanını da kapsamaktaydı. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Anadolu'yu "özel çıkar bölgelerine" ayırmışlardı. Bu durum, tüm toprakların paylaşılması için bir başlangıçtı. Büyük devletler Türkiye'yi yeni baştan yağma ederken, yine sözde insancıl birtakım formüller arkasında gizlenmeye çalıştılar. "Bu ülkenin parçalara bölünmesi" sözde, "Türkiye'ye yardım etmek arzusu"ndan ileri geliyormuş, böylece Türk doğal kaynakları geliştirilecekmiş ve eskiden bu gelişmeye engel olan uluslararası rekabet de ortadan kaldırılacakmış, aynı zamanda "ırk, din ve dil azınlıklarının çıkarları da korunmuş olacakmış".

Önünde sonunda, Türkiye'nin elinden bir daha dirilmemek üzere bütün umudu ve bu kaba zorbalığa karşı direnme olanakları alındıktan sonra, büyük devletler Türkiye'nin Boğazlar üstündeki egemenliğini de yok edip, Boğazları uluslararası bir statüye bağladıklarını ilan ettiler. Tüm Türk ordusu, jandarma birlikleri de dahil, 50.000 kişiye indirildi, filosu ise 7 torpido gemisi ve 6 mayın gemisinden ibaret kaldı, bunun yanı sıra diğer askerî, deniz savaş ya da hava birliklerinin oluşturulması kesinlikle yasak edildi. Boğazlar için kurulan rejimin kontrolü diplomatik dokunulmazlık taşıyan bir uluslararası komisyona bırakıldı, silahsızlanmayı ise Türkiye'nin tüm içişlerine karışma, inceleme ve araştırma sürdürme gibi en geniş yetkileri olan kontrol komisyonu üzerine aldı.

Bu kısa çözümlerneyi bitirmek için bir de Sevr Anlaşmasında emperyalist devletlerin başka ırktan ve dinden olan azınlıkları, çoğunluğun yararlandığı yasal haklardan nasıl yoksun ettiklerine de değinmek gerek. Bu anlaşma, Türkiye'nin yabancı devletlerde bulunan vatandaşları için karşılıklık ilkesini tanımadığı gibi, yabancı devletlerin elinde kalan bu hak ayrıca tamamen amaçlı ve kötü biçimde Türkiye'nin içişlerine karışılması için uygulanıyordu.

Geçmiş Zamanlarda Doğu Sorunu

Böylece, Sevr Anlaşması, uluslararası ilişkilerde "sağlam ve uzun vadeli barış" çağının simgesi değil, tersine, sadece emperyalist işgal politikasının baş tacı olmuştur.

Çok eskiden beri, üç kıtanın kavşak yerinde en büyük stratejik ve ticari yolların kesiştikleri noktada bulunan geniş topraklar kapitalist devletlerin uzlaşmaz çıkarları için, kanlı çarpışma ve çatışma yeri idi. Balkanlardaki ön sahnede Çarlık Rusya ile Avusturya-Macaristan vardı ve her birinin bu yarımadada kendi bağlaşıkları bulunuyordu. Boğazlarda Çarlık Rusya ile İngiltere arasında savaş sürüyordu. Küçük Asya, Arabistan'da ve Akdeniz'in bütün doğusunda yıllar süren savaş hiç bitmiyordu. Çünkü nasıl İngiltere, Fransa ve Rusya oralarda egemenliklerini yüzyıllar boyunca kökleştirmeye çalışan devletler idiyse, daha sonra sahneye çıkan ama onlar kadar kararlı Almanya ve İtalya gibi devletler de bu çatışmalara ve savaşlara aynen öncekiler gibi katılıyordu.

Bu mücadelenin çeşitli aşamaları iyice bilinmektedir. İran Körfezinde kök salan ve bu körfezi Britanya gölü haline çeviren İngiltere, Süveyş Kanalından da yavaş yavaş Mezopotamya'ya yaklaşıyordu. Rusya kendi nüfuzunu Ermenistan platosuna (Doğu Anadolu) doğru yaymak çabasındaydı, Fransa ve İtalya gitgide Akdeniz'in doğu kıyılarına uzanıyordu ve nitekim Almanya bütün Önasya'dan yavaş yavaş ilerleyerek, Hamburg-Bağdad hattı üzerinden İran Körfezinin sınırına kadar varmak niyetindeydi. Sırayla hem Rusya hem de İngiltere'nin destekledikleri Ermenistan'daki ayaklanma, İngiltere tarafından desteklenen Arap ayaklanması, İngiltere'nin Alman-Bağdad demiryolu planını yıkmak için çıkarttığı Kuveyt olayları, Lübnan'da bitmez tükenmez çalkantılar, Arnavutluk ve Makedonya'daki ayaklanmalar, Jöntürk devrimi, Libya için İtalyanların çatışması, er geç dünya savaşı haline dönüşecek politikaların başlıca aşamalarıdır.

Hatta Makedonya, Arnavutluk ve Arabistan'da ani olarak patlak veren ayaklanmalar ve hatta önüne geçilmez bir iç hareketten başka bir şey olmayan Jöntürk devrimi gibi değişimler, daha oluşmaktayken tepe taklak ediliyor, büyük ve küçük kapitalist devletlerin uzanan kolları ve yozlaştıncı etkisiyle kendine özgü yoldan saptırılıyordu.

Tek amacı Türkiye'nin bölüşülmesini hazırlamak ve gerçekleştirmek olan bu büyük devletlerin mücadelelerinde, sultanların zulmü altında ezilen, satılmış bürokrasi tarafından boyunduruk altında tutulan Hristiyan ya da Müslüman halkların çıkarları, hiçbir zaman hedef değil birer bahane idi. Bu mücadelelerin sonuçları her zaman halk kitlelerinin çıkarlarına taban tabana zıttı ve halk kitleleri emperyalist politikanın

Türkiye'deki sonuçlarını hayatları, kanları ve emekleri ile ödüyorlardı. Sultanların zulmünden kurtulan bölgeler bu kez zafer kazananların boyunduruğuna düşüyordu. "Gerçek işgal esaslarına göre" Balkan bağlaşıklarının çeşitli orduları tarafından parçalanan, yıkıntı haline getirilen ve nüfusunu ya yokedilme ya da göç yolu ile yitiren Makedonya'nın acıklı sonu da böyledir.

Dünya savaşında, savaşa giren büyük devletler, İtilâf'ı, Türklere karşı desteklemelerini istedikleri halklara [*Ermeniler kastediliyor olsa gerek (ÖFA notu)*] bol keseden vaadlerde bulunuyordu. Ama bu sözlerin yerine getirilmesi zamanı gelince, bunlar Sevr'de, bu halkların sözde kendi kendilerini idare etmeye yetersiz olduklarını bahane ederek kendi ülkelerine bağlanmalarını haklı çıkarmaya kalkıştılar. İtilâf'ın imzaladığı fakat yerine getirmediği anlaşmalar, sadece sahiplerini değiştirmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Avrupa ve Asya illerinin kalabalık heyetleri tarafından bir kez daha Lozan Konferansının önüne serildi.

Dünya Savaşı İle Türkiye'nin Paylaşılması

Dünya savaşının amaçlarından biri olarak, Sevr Anlaşması ile son duası yapılmış olan Türkiye'nin bölüşülmesi, Rusya devrimi ve Sovyet iktidarının başarı kazanması sayesinde tam anlamı ile gerçekleşmedi.

Devrimci ve barışçıl Rusya ile kurduğu dostluk sayesinde Türkiye, yenildikten sonra, ordularını Anadolu'ya çekmek ve bir direnme hareketini organize etmek olanağını bulmuştur. Devrimci Rusya aynı zamanda, Çarlık Hükümeti'nin eski anlaşmalarını bozarak, bu anlaşmalarda yer alan Türk topraklarının Rusya'ya katılmasından vazgeçmiştir. Bugün, İtilâf Devletleri'nin imza ettikleri gizli bir anlaşma ile İstanbul'u, Boğazları ve Doğu Trakya'nın bir kısmını Rusya'ya terk etmeyi taahhüt ettikleri artık herkesçe bilinmektedir. Bu planın gerçekleşmesi, Türkiye'nin tüm organlarını yoketme girişiminin en korkuncu anlamına geldiği gibi, aynı plan Romanya ve Bulgaristan'a yüklediği koşullarla, bu ülkelerin bağımsız yaşamalarını olanaksızlaştırmaya yönelikti. Çarlık Rusya'sının toprakları ve orduları ile mengene arasında kalmış gibi sıkışıp kalan bu iki devlet, tamamen Rusya'nın isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktı. Böylece Çarların eski politikasından kesinlikle vazgeçen Sovyet iktidarının başarı kazanması sayesinde hem Türkiye, hem de Romanya ve Bulgaristan kendilerini tehdit eden büyük tehlikeden kurtulmuşlardır.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti bu devletlere, Sovyet Rusya ve dostlarına karşı türlü entrikaları desteklemeye kalkıştıkları bir anda, bu tarihi gerçeği hatırlatmakta yarar görür ve bunu kendisine borç bilir.

Türk ulusunun anayurdunun bölüşülmesine karşı mücadelesinde diğer bir yardım ise Arap halkı tarafından gösterilmiştir: Arap halkı yeni efendileri olan emperyalist devletlere karşı ayaklandı. Arapların, Suriye'de, Fransız egemenliğine karşı açtıkları savaş, Fransız Hükümetini, Ankara'da Hükümeti olan Türkiye'ye karşı daha barışçıl bir politika uygulamaya ve hatta onunla anlaşma yollarını aramasına zorlamıştır. Mezopotamya Arapları tarafından desteklenen partizan savaşı Türkiye için ikinci elverişli bir şık olmuştur. Ayrıca kendi hükümetlerinin istilacı politikalarına karşı mücadele eden Batılı emekçiler tarafından Türkiye'ye gösterilen dolaylı yardıma da işaret etmek gerek.

Ancak Türkiye, Sevr Anlaşması ile kendisine vurulan politik ve ekonomik zincirden kurtuluşunu, her şeyden önce doğrudan doğruya kendi halkına, bu halkın büyük fedakârlığına ve ordusunun kahramanlığına borçludur. Türk ordusu kazandığı zaferlerle Sevr Anlaşmasının Lozan'da gözden geçirilmesini sağlamıştır ve şimdi geriye bir tek şeyin elde edilmesi kalmıştır: Kendi bencil çıkarlarını düşünen devletlerin Türk ulusunu kazandığı başarının meyvelerinden yoksun bırakmaması. Rusya Hükümeti, kendi temsilcilerini Lozan'a göndermeden önce de, 2 Kasım tarihli notasında bu anlamdaki bütün girişimleri protesto ediliyordu.

Yakın Doğu'da Sağlam Barışın Esasları

Yakın Doğu'da tüm halklar arasında uzun vadeli, barışçıl işbirliği koşullarının sağlanması isteği en temel ilkesi olan Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyetine yazık ki, Lozan Konferansında, büyük devletlerin yakın geçmişte yaşanan ve çok pahalıya mal olan olaylardan dersler çıkaracakları yerde, eski ve yıkıcı politikalarında ısrar ettiklerini görüyor.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti her şeyden önce, yalnız kendi egemenliklerinin çıkarlarını düşünen büyük devletlerin eski yöntemlerinin, konferansa sunulan en önemli sorunlardan birinde, Boğazlar sorununda açık açık ortaya çıktığına işaret etmek ister. Karadeniz'de kıyısı olan ve bu sorunlarla yakından ilgilenen Türkiye,

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetinin birçok protestalarına rağmen, bu sorunun çözümlenmesinde, sadece Karadeniz'de kıyısı olan devletlere karşı ileride her türlü askerî operasyonlar için, Boğazları üs olarak kullanmak isteyen devletlerin çıkarları gözetilmiştir. Konferansa sunulan başka sorunlarla ilgili kararlar da, emperyalist devletlerin eskiden beri Türkiye'de sahip oldukları ya da dünya savaşında ele geçirdikleri bazı üstünlük ve öncelik haklarını, imtiyazları ve tekelleri var gücü ile elde tutmak isteklerine dayanmaktadır.

Ama eşitlik ve karşılıklı çıkarlara asla dayanmayan bu kararlar, hiçbir zaman etkili olamaz. Tam tersine, Türkiye ile öteki büyük devletler arasında barış anlaşmasının imzalanması en kısa zamanda bir gerçek olabilirdi, yeter ki bu devletler, Türk ulusunun kendi kendini yönetmekten aciz olduğu, üstelik emperyalist devletlerin himayesine muhtaç ve bunun için onlara boyun eğmek zorunda olduğu yolundaki katı düşüncelerden vazgeçsinler. Gelecekte Doğu'daki sürtüşmelere ve savaşlara son verilebilir, yeter ki emperyalist devletler İslam dünyasına, bu topraklar olsa olsa ancak bizim sömürgemiz ve üçüncü derecede bir dünya olabilir gözü ile bakmasınlar.

Türkiye ile uluslar arasında tam eşitlik ve egemenliğe karşılıklı saygı gösterilmesi ilkesine dayanan anlaşmalar imzalamış olan Rusya-Ukrayna-Gürcistan Hükümetleri adına hareket eden heyetimiz özellikle, Türkiye'nin kendi ekonomik, yasal ve mali kurumlarının dilediği gibi kendi insiyatifinin ve yönetiminin tanınmasında ve tüm mahkeme organları, emisyon yapmaya yetkili bankalar, devlet istikraz (borç) kurulları, devlet tekelleri, gümrük tarifeleri ve ülkedeki yabancı uyruklu kişilerin durumu bakımından Türkiye'nin, bütün diğer milletler gibi, tam anlamı ile serbest hareket olanaklarına sahip olmasında kesinlikle ısrar ediyor.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, bu eşitlik ve karşılıklı saygı ilkesini çiğneyerek, kapitülasyon rejimi denilen bir yöntemin yolaçtığı, Lozan'da toplanmış bazı eski imtiyaz heveslisi irili ufaklı devletler blokunun baskısı altında Türkiye'den zorla koparılan her fedakârlığı şimdiden yasal ve ahlâki açıdan geçersiz saydığını bildirir.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti aynı zamanda, azınlıklar sorunu ile ilgili görüşünü tam açıklıkla bildirmekte yarar görmektedir. Her şeyden önce heyet ister istemez dünya savaşı ve Yunan istilası sırasında milliyet ve din farkı gözetilmeksizin birarada yaşayan işçi ve köylülerin oluşturdukları Trakya ve Anadolu kasaba ve köy halkının feci durumuna dikkatleri çeker. Emperyalist devletlerin istila ve ilhak çılgınlığı karşısında yüzbinlerce Türk, Ermeni, Yunan, Bulgar ve başkaları elde avuçta olan malını mülkünü ve hayatını vermeye zorlandılar. Bu kitlelere yapılabilecek en büyük yardımlardan biri, Yakın Doğu'da normal hayatın kurulmasının sağlanması ve yeni savaşlara yol açabilecek nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Millî azınlıklar sorununa gelince, Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Lozan Konferansında bu konuda bugüne kadar ileri sürülen önerileri şiddetle protesto eder. Çünkü bunlar tek yanlı, sadece Türkiye ile ilgili olan, öte yandan da bu azınlıkları korumaya yeterli olmayan kararlar olacaktır. Aslında bütün bu kararlar bugünkü kuruluş şekliyle büyük emperyalist devletlerin egemenliğinin desteklenmesi için yeni bir araçtan başka bir şey olmayan Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunu haklı çıkarmak amacıyla alınmıştır.

Ancak, azınlıklar sorununun adil ve kesin bir karara bağlanmasının son derece büyük önemini bilen Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti bu sorunun ayrı, özel bir konferans gerektirdiğini kabul eder ve bu konferansta bütün devletlerdeki millî ve dinî azınlıkların durumlarının incelenmesini önerir.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti Sevr Anlaşmasını imzalamış olan devletlerin, Türkiye'yi yeni baştan işgal edip edemeyeceğini ve Müslüman ülkelere zorbalık, hile ve rüşvetlerle kabul ettirdikleri himayeyi kabul ettirmeye kalkışıp kalkışmayacaklarını bilmiyor. Ancak Rusya ve bağlaşıkları, genel barış uğruna, emperyalist devletlerin, bu ülkelerde yaşayan uluslara nefretten başka bir şey kazandırmayan bu açık ya da gizli istila ve işgallerinden kesinlikle vazgeçmek zorunda olduklarını bu konferansta açıkça belirtmek ister.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Rus devriminin ilan ettiği ilkelere bağlı kalarak, en içten yakınlaşmayla tüm Müslüman ulusların bağımsızlıkları ve millî bütünlüğü uğruna sürdürdükleri mücadeleyi izler.[4813]

Aralık 1922. *Louis Fischer, Asya'daki Rus politikasını şöyle açıklamaktadır*:

[4813] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 571-578. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

"Komünistler, Curzon'un Dünya Savaşı'ndan önceki tampon Afganistan ve İran doktrinin benimsemişlerdir. Fakat, demektedir Sovyetler, bu iki devlet bir saldırıya karşı Rusya'yı ancak millî birliklerini güçlendirme, modern bir hükümet kurma, ekonomik bakımdan engelsiz gelişebilme ve tartışılmaz bir politik bağımsızlık sağlama koşuluyla koruyabilirler".

Bu görüşe uygun biçimde, Çiçerin, Aralık 1922'de Lozan Konferansı sırasında Curzon'a, İngiltere ile Rusya arasında bir ara duvarı kurmayı önermiştir:

"Atlılarımız Pamir yüksekliklerinde yeniden boy gösterdi diye huzursuzsunuz. Karşınızda artık size 1895'te Hindikuş silsilesini bırakan yarım zekâlı Çar yok diye rahatsızsınız. Fakat biz size savaş değil, barış öneriyoruz. İkimiz arasında, ara duvarı ilkelerine dayalı bir barış".

Doğaldır ki, kendi sistemi ve imparatorluğu için bir tehdit sayarak Bolşevik rejimi devirme yolunda çaba harcayan İngiltere, Hindistan'a ve Mısır'a kötü örnek olurlar diye bu ülkelerin modern, güçlü ve tam bağımsız devletler olmalarına rıza göstermemiştir. Bu ülkeleri ilk fırsatta, eskisi gibi kontrolüne alma yolunda uğraşmıştır. Fakat iki savaş arasında, Türkiye, İran ve Afganistan arasında, Sovyetlerle dostluk ilişkileri, içinde bir bağımsız ve tarafsız devletler kuşağı kurulmasını İngiltere, engelleyememiştir.[4814]

Çiçerin, Boğazlar'ın Türkiye dışındaki bütün ülkelerin savaş gemilerine kapanmasını ve bunun sağlanmasının Türkiye'ye bırakılmasını önerir. Böylece, İngiltere ve Rusya arasında tam egemen bir Türkiye, "ara duvarı" teşkil edecektir. Çiçerin, görüşünü, Lord Curzon'un anlayacağı bir dille şöyle açıklar:

"İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri, Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvarı örmekti. Biz de şimdi, Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine bu duvarı dayandırarak, aynı şeyi önermekteyiz".

"Türkiye'nin bağımsız varlığı ile birlikte, barışı da garanti altına alacak olan, ancak bir ara duvarıdır".

"Yakın Doğu'da bir barış durumunun tek ve sürekli temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir".

Egemen Türkiye, Boğazlar'ı bütün savaş gemilerine kapayabilmek için, Çiçerin'e göre, güçlü ve modern bir orduya ve en iyi silâhlara sâhip olmalı ve Boğazlar bölgesinde her türlü tahkimatı yapabilmelidir:

"Kıyılarını tahkim etmek ve silâhlandırmak, bir savaş donanmasına malik olmak ve Boğazlarla Marmara Denizi'ni savunmak için, Türkiye'ye günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı açıkça tanınmalıdır".

"Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir".

Çarlık Rusyası, kendi güvenliği açısından "ne aşırı güçlü, ne aşırı güçsüz" bir Türkiye isterken, tam bir kuşatılma ve yok edilme kuşkusu içindeki Bolşevik Rusya güvenliğini, Batı emperyalizminin uydusu olmadığı sürece, kendisine karşı yalnız başına bir tehdit teşkil etmeyecek olan Türkiye'nin güçlü olmasında görmektedir. Bu nedenle, Millî Misak'ın tam bağımsızlık ilkesini İngilizler "küstahlık" sayarken, Bolşevikler -kendi çıkarları ve güvenlikleri açısından- derhal kabul etmişlerdir. 1921 Dostluk Antlaşması, iki devlet arasındaki bütün anlaşmaları hükümsüz ilân etmiş, kapitülasyonları kaldırmıştır. Rusya, her türlü malî ve öteki haklarından vazgeçmiştir. İki devlet, birinin tanımadığı bir antlaşmayı, ötekinin de tanımayacağını kararlaştırmıştır. Batum istisnasıyla, Millî Misak sınırları kabul edilmiştir.[4815]

[4814] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 815. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[4815] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 820-821.

1922. Ankara'daki Afgan Büyükelçi Sultan Ahmet Han: *Biz Müslümanlar, Türk dâvasını kendimizin sayarız. Fakat bu demek değildir ki, biz pan-İslâmistiz. Çünkü gerçekte pan-İslâmizm yoktur*.[4816]

Genç tarihçi Gazi Çamur'un mevcut bilgileri tekrar elden geçirerek yaptığı hesaplamalara göre Sovyetler Birliği'nden 1920 yılında 2.111.500 TL, 1921'de 6.987.700 TL, 1922'de ise 2.632.500 TL yardım alınmıştır. Bunların toplamı 11.733.700 TL yapmaktadır.[4817]

Sovyet Hükümeti tarafından 1920 ile 1922 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine toplam 13.612.000 altın ruble gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Sovyet dış politika belgelerinde Milli Mücadele yıllarında Türklere gönderilen mali yardımların toplamı 10.000.000 altın ruble olarak belirtilmiştir. Söz konusu mali yardımlar 1921 yılı içerisinde 6.500.000 altın ruble; Nisan ayında 4.000.000, Mayıs-Haziran aylarında 1.400.000, Kasım ayında 1.100.000, 1922 yılının Mayıs ayında ise 3.500.000 altın ruble olarak ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi Sovyet dış politika belgelerinde Sovyet Hükümeti tarafından 1920 yılı içerisinde gönderilen ve Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen mali yardımlar yer almamıştır.[4818]

Yerasimos'a göre Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetlerin para ve silah yardımları: İki yıl içinde 11 milyon altın ruble ve 100.000 Osmanlı altını. Bu miktar o dönemin Türk kağıt parasıyla 80 milyon lira ediyordu. 1920'de Ankara'nın bütçesi 63 milyon liraydı. 1921'de 79 milyon liraydı. Yardım, 1920 ve 1921 savunma giderleri toplamı düzeyindeydi. Silah yardımı: Tüm tüfeklerin dörtte biri, yani 30.000 tüfek. Makineli tüfeklerin dörtte biri, topların üçte biri. [..] *Sovyet yardımının Türk zaferinde belirleyici bir payı olduğu görülüyor*.[4819]

1923

"Türk - Sovyet ilişkilerine nesnel koşulların zorlaması ile yapılmış bir İttifak gözü ile bakarsak bu dönemin tüm olayları olağan sayılabilir. Kökenleri, dayandığı güçler ve yöneticilerin tutumu, Anadolu hareketinin devrimci burjuva hareketi olarak tanımlanması ile pek ters düşmez. Son amaç burjuva sınıfının egemenliği olduğuna göre, eninde sonunda bu egemenliğin içte kurulması dışta Batı'ya dayanılarak olabilecekti."[4820]

N. Sokolski: "Türkiye devrimi, eski hükümeti sultanın kabinesine karşı silahlı mücadele vererek yıkmıştır."[4821]

"İngiliz diplomasisinin üstlendiği ödevlerden biri de Sovyet-Türk dostluğunu bozarak Türkiye'yi Batı ülkeleri sistemine kazanmaktı."[4822]

4816 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 83. 10 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da küşad edilen Afgan sefarethanesini açış konuşmasında, Sultan Ahmet Han ve Mustafa Kemal, "Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rus Cumhuriyeti ittifakı"nın "Doğu dünyasında baskı altında bulunanlar için bir mutluluk kaynağı" olduğu vurgulanmıştır: Bilâl Niyazi Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, 2019, s. 64-65.

4817 Gazi Çamur, *Türk-Sovyet Münasebetlerinin İktisadi Boyutları* [Yüksek Lisans Tezi], s. 90-103, 241; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 231, dipnot 34.

4818 *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 3, s. 675; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 226.

4819 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 155.

4820 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 338-339.

4821 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 25.

4822 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 312.

G. V. Çiçerin: *Türkiye, Boğazların açılmasına ilişkin olarak sadece bazı yumuşamalar elde etmek istiyordu. Sorunun esasında ise Mustafa Kemal Paşa, daha önceden Batı devletleriyle konferans öncesindeki görüşmelerde kendini bağlamıştı. Ve daha eylül başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gazete görüşmesinde, bu anlamda kesin bildirimler buluyoruz*.[4823]

Narkomindel raporuna göre Boğazlar Komisyonu mukarreratı Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya aleyhine, Müttefikler lehine çözümü anlamına gelmektedir: *... salt kendi egemenliklerinin çıkarlarını hesaplayan büyük devletlerin uyguladıkları eski yöntemler, konferans gündemindeki en önemli sorunlardan birinin, Boğazlar sorununun görüşülmesi sırasında kendini en kesin biçimiyle gösterdi. Türkiye, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın, yani bu sorunla en büyük ölçüde ilgili Karadeniz devletlerinin sürekli protestolarına karşın bu sorun, salt gelecekte Boğazlardan Karadeniz devletlerine karşı savaş harekatlarında üs olarak yararlanmak isteyen devletlerin çıkarına yarayacak biçimde çözüldü*.[4824]

6 Ocak 1923. *THİF* Merkez-i Umumî azası Ata Çelebi, Moskova'ya Türkiye Komünist Fırkası muvakkat bürosuna mektub gönderdi. 19 Ekim tevkifatına dair malumat veriyor. Mustafa Kemal, Müttefiklere cemile olsun için komünistleri tutuklatmıştır. İlginçtir, Fransızlar Mersin'de *Gazi* nam komünist aleyhtarı gazete neşretmeye başlamıştır:

Ankara, 6/1/1923

Moskova'da:
Türkiye Komünist Fırkası muvakkat bürosu riyasetine Arkadaş!
66 gün hapis olduktan sonra Ankara'da tahliye edildim. Daha Nâzım, Kenan, Muhiddin, Abdülkadir, Necati, İsmail, Şefik, Ahmet arkadaşlarla sermürettip Hasan Tahsin mevkufturlar. Çıkanlar ise: Ata, Mehmet Ali, Bekir, Behram, Nuri, Süleyman, Hilmi, Ali Baba, Zeynel arkadaşlarla makinist Hacı, mürettib Sezai'dirler.
Diğer dokuz arkadaşın tahliyeleri ise yakındır. Zira mebuslardan çalışıyorlar. Çalışan mebuslar ise Erzurum mebusu Salih, Maraş mebusu Hasib [Aksöyek], Konya mebusu Refik [Koraltan], Kayseri mebusu "adliye vekili" Rifat [Çalıka], Mersin mebusu Selahattin [Köseoğlu] beylerdir. Esbab-ı hapsimiz sulh konferansında garp emperyalistlerine bir cemile ve şayet siyasi temayül vuku bulursa bizleri alet etmekti. Siyaset-i dahiliyeleri ise buna müsaade etmedi. Tahkikat-ı istintakiyede ve zabıtada her sualin temas ettiği nokta fırkamızın kongreyi sefarethanede yaptığımız ve sefarethaneden para alıp almadığımızdır.
Tahliye edilenler kefalet-i nakdiye ile (Ata: yüz/100, Bekir: altmış beş/65 diğerlerinden ise kırk/40'ar lira ile) vuku bulmuştur.
Behram: Çorum'a muallim tayin ettirildi. Hilmi ise Mersin'e mekatib-i ibtidaiye müfettiş yaptırıldı. Bekir'le Hilmi dün Mersin'e hareket ettiler. Behram da yarın hareket ediyor. Burada şimdilik "hiç olmazsa bir ay kadar" kalmak mahzurludur. Daimi tarassud altında ve hafiyeler gece gündüz takip etmektedirler. Bunun için bir iki günde ben de hareket ediyorum. Burada irtibat vazifesini görmek üzere muvakkat bir nüve yaptık. Riyasetine: Mehmet Ali, kitabetine: Nuri, Enternasyonal mümessili bulunan İsmail arkadaşla da temasa memur Süleyman arkadaşlar tavzif edildiler.
Nihayet bir aydan avdet edeceğim. Mektuplarınız okundu. Suali havi bulunan mektuplarınıza da bugün için cevap kabil değildir. Çünkü bir taraftan tarassud altında diğer taraftan da daha muhiti anlayamadık.
Mersin'de gazeteye devam edeceğim, Fransızlar *Gazi* namıyla bize muarız olmak üzere bir gazete çıkartmaya başladılar. Bundan sonra mücadelemiz daha fazla olacak. Biz hapiste iken bir de *Zafer* namında gazete çıkmaya başladı. Meslek ve meşrebi nedir daha anlaşılamadı.
[Hilmi ve] Bekir buradan hareketleri günü firkadan istifa ettiler. Hilmi'nin istifası şuursuzluk Bekir'in ise fırkaya olan bazı masraflarının adem-i tediyesinden ileri gelmiştir. Şefik Mersin'de hafiye yazıldı. Baha (?) ona mümâsil. Hilmi ile Bekir'in istifası da buna inzimam edince Mersin ahvali biraz pürüzlenecek bakalım.
Ne yapacağız, Şefik ve Baha'dan şimdilik sarfnazar ederek Hilmi ile Bekir'i her halde oraya aldırınız. Zira firkanın esrarı baziçe olacaktır.

[4823] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 324.
[4824] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 326.

Yalnız sizlere şunu hatırlatmak isterim, ki o da her günahın papaza söylenemeyeceği gibi fırka esrarının bilakayd ü şart arkadaşların hepsine söylenmesidir. Her ne ise azmimiz önünde her şey kırılacaktır. Çünkü mazlum beşerin hadimleriyiz.
Herhalde ilk posta son hat ve hareketimiz hakkında mufassal raporunuzu Mersin'de bekliyorum. Ümid ederim teehhür etmez. İki numaralı grup Ankara'da *Tan* isminde yevmi bir gazete çıkarmaya başlayacak. Mersin'de gazetemiz devam edecek mi. Yahut Ankara'da bir gazete çıkarayım mı?
Mersin'de mi çalışacağım, yahut buraya mı gelip bulunacağım?
Bütün arkadaşlara selam.

Merkez-i umumi azasından
Ata

Hilmi ayrılacağı dakika istifa ettiğini söylemişti. İsmail yoldaşın beyanatı ise bunun aksini teyid etti. Ayrıca bildiririm.[4825]

7 Ocak 1923. Çiçerin, Lozan Konferansı Riyasetine protestoname keşide eyledi. Boğazlar Andlaşmasının tanziminde Sovyet Rusya heyeti safdışı bırakılmıştır. Bu, kabul edilemezdir:

Rusya-Ukrayna-Gürcistan
Lozan Konferans Heyetinin Konferans
Başkanlarına Gönderdiği Nota

7 Ocak 1923

Boğazlar sorunu 20 Aralık'tan bugüne kadar hiçbir kesin karara bağlanmadığından ve o günden beri bu konuda hiçbir resmi haber alınamadığından, Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti 6 Ocak günü genel sekreterliğe başvurarak gerekli açıklamada bulunulmasını istedi. Buna karşılık, konferansın genel sekreterliği bize Boğazlar Anlaşması tasarısı halen hazırlanmakta olduğu için, bu tasarıyı önümüzdeki hafta içinde alacağımızı bildirdi. Ne var ki, bu anlaşmanın redaksiyon çalışmalarına katılmamız için bize hiçbir olanak sağlanmadığını hayretle görüyoruz.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Boğazlar sorununun ortak bir anlaşmaya varılarak çözümlenmesini istediğinden, görüşmelerin hemen ilk günlerinde bu gibi ortak çalışmalarda, Boğazlar statüsüyle ilgili bütün öneri ve projelerin madde madde birlikte redaksiyonu üzerinde ısrar ediyordu. Heyetimiz birkaç kez, üzülerek ve hayret ederek, bugüne kadar Boğazlar Anlaşması Komisyonuna sunulan bütün öneriler ve projelerin önerdiğimiz şekilde incelenmesine komisyonumuzun davet edilmediğini ve böylece heyetimizin Boğazlar sorunu görüşmelerinden safdışı tutulduğunu görüyor. Genel Sekreterliğin yukarıdaki haberi ne yazık ki bu yöntemin hâlâ uygulandığını kanıtlıyor. Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti bu nedenle, Boğazlar sorunuyla ilgili kesinleşen tasarıların bütün ayrıntılarının incelenmesinden vazgeçilerek konferansa sunulması halinde, bunların Rusya ile bir anlaşmaya varılmasına dayanak olamayacaklarına işaret etmek ister.

Bu koşullar altında, Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Boğazlar Anlaşması ile ilgili her projenin bütün ayrıntıları ile Boğazlar Anlaşması Komitesinde olan devletlerce ortak olarak görüşülmesi yolundaki eski ricasını tekrarlamak zorunda kalacaktır: Heyetimiz komisyonun genel toplantıları dışında ve hatta alt komisyonun dışında yapılan bütün görüşmelerin varolan anlaşmazlığı daha da artırdığına ve ortak anlaşmaya varılmasını zorlaştırdığına özellikle dikkat çeker.

Sayın Başkanların dikkatlerini yukarıdaki noktalara çeken Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, şimdiden Boğazlar Komisyonunun çalışmalarının hayal kırıklığıyla sonuçlanmasından doğacak sorumluluğun kendilerine ait olamayacağını belirtir.[4826]

4825 *TÜSTAV Komintern Arşivi* Döküm 1, CD No: 20, Klasör No: 26_36, Belge No: 512-515 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 388-389. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4826 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 579-580.

10 Ocak 1923. *Lozan Konferansı Başkanlarından Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetine* cevabî nota: *Konferans başkanları, Rus heyetine, görüşmeler dışında bırakıldıkları ve konferansın kendilerinin konuyu serbestçe görüşme hakkından yoksun bıraktığı yolundaki iddialarının haksız olduğunu ve aynı zamanda bu itiraza yasal haklarının da olmadığını belirtmekle şeref duymaktadır. Boğazlar sorununun görüşülmesi ve incelenmesi, komisyonun yedi toplantısında sürdürülrnüştü. Bu toplantılara ara verildiği zaman, İtilâf uzmanları, diğer heyetlerin emrinde oldukları gibi Rus heyetinin de emrindeydi ve bu ara vermelerde Rus temsilcilerinin ve uzmanların İtilâf uzmanları ile görüşmelerde de bulundukları bir gerçektir. Konferanstan alınacak sonuçları çabuklaştırmak için, bazı heyetler, karara varılması olasılığı olan konularda anlaşmaya varmak amacıyla kendi aralarında görüşmelerde bulunmuşlarsa da, bu görüşmelerin tek amacı Boğazlar Komisyonunun çalışmaları sırasında heyetlerin çoğunluğu tarafından anlaşmanın belirdiği noktaları bir daha gözden geçirmek olmuştur. Ancak bu şekilde hazırlanan metinlerin zamanı gelince Rusya heyetine sunulacağı da bir gerçektir*.[4827]

13 Ocak 1923. Çiçerin, Lozan Konferansı Riyasetine cevabî nota keşide eyledi:

> Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, konferans başkanlarına, 10 Ocak tarihli sözlü notalarını aldığını bildirmekle şeref duyar. Heyet bu notada, bazı heyetler arasında yapılan resmi görüşmeler sırasında hazırlanan bir takım metinlerin "zamanı gelince Rusya temsilcilerine" sunulacağını kaydetmektedir.
>
> Aynı zamanda Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti olarak şunu da belirtmek isteriz ki, 10 Ocak tarihli nota ile "konferanstan alınacak sonuçları çabuklaştırmak ve Boğazlar Komisyonunun çalışmaları sırasında heyetlerin çoğunluğu tarafından anlaşmaya varılmış noktaları ayrıntıları ile belirtmek üzere" bu tür görüşmelerin yapıldığını ilk kez resmen öğrenmiş bulunuyoruz.
>
> Bir konferansın çalışmalarına, bütün hazır bulunanlar katılmaktansa, hazırlık çalışmalarının konferansta temsil edilen sadece birkaç devlet tarafından yürütülmesi ile, her konferans çok daha çabuk ve daha kolay sonuca gidebilir. Ancak tam bir anlaşmaya varmak için bu yöntem kuşkusuz, en mükemmel yöntem olmasa gerek, çünkü bu özel anlaşmalar dışında bırakılan devletler, sonuçta kendilerine ters düşen bir takım kararları kabul etmek zorunda kalıyor. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan hiçbir şekilde yenik düşmüş birer devlet değildir ve bu nedenle başkalarının isteğine ne boyun eğmek zorundadır ne de bu gibi yöntemlerin kendilerine uygulanmasını kabul eder, çünkü böyle bir uygulama onların Boğazlar rejimi ile ilgili ayrıntılı görüşmelerin dışında bırakılmaları anlamına gelir.
>
> Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti bütün bunlara rağmen ilişkileri koparmaktansa, genel bir anlaşmaya varılmasını istediği ve bunun yanı sıra, Yakın Doğu'daki durumun kalıcı bir görünüm almasına ancak oybirliği ile alınan kararların yardımcı olabileceğine inandığı için, Konferans başkanlarına, Boğazlar Komisyonunun toplanacağı tarihin lütfen bildirilmesini ve böylece ilgili bütün devletlerin kendi görüşlerini açıklamalarına olanak tanınmasını diler.[4828]

18 Ocak 1923. *Halk Partisi kurma tasarısı duyulunca, Ahmet Emin Yalman, 18 Ocak 1923 tarihli Vakit gazetesinde* Mustafa Kemal'in *"Halk Partisi kurarak, sınıf mücadelesi yaratma eğilimi gösterdiğini" yazar*.[4829]

18/19 Ocak 1923. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Aralov, *KEYK* Doğu Şubesi Şefi Safarov'a eleştirel uzun bir rapor gönderdi:

> 18 Ocak 1923, Ankara.
>
> SAFAROV yoldaşa
>
> Sayın yoldaş.

[4827] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 581.
[4828] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 582.
[4829] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1324, dipnot **.

Brike yoldaşın 29 Kasım 22 tarihli mektubu ancak şimdi elime geçti. Bizden hiç haber alamadığınızı yazıyorsunuz. Bu pek doğru sayılmaz. Çünkü Kasım ayı içinde Size 7 telgraf, Aralık ve Ocak aylarında da 6 telgraf gönderildi. Bu telgrafları almadıysanız, NKİD'den [Dışişleri Bakanlığı] sormanızı çok rica edeceğim. Daha önce Size G. [Golman] yoldaş malûmat veriyordu. O dönem ben Size rapor göndermedim. Ancak iki kısa mektup yolladım. Sebebi çok basit: Hapislerdeki mahkûmlarla temas kurmanın ve onların salıverilmesi, kendilerine yardım edilmesi için kimi çabalar harcamanın ve haklarında bilgi toplamanın dışında parti işi diye bir şey yoktu, parti çalışması yapılmıyordu.

Türkiye'de var olan bütün komünistler tutuklandı. Çünkü Türkiye'de teşkilatlı bir ko- münist partisi yoktu ve şimdi de yok. Ne köylü, ne işçi, ne de aydın çevrelerinde herhangi bir etkisi var. Bütün bunlar bizim sayın G. [Golman]ve R. [Raevski] yoldaşların hayalinde vardı. Daha önceki raporlarıma bakacak olursanız (27/VI-22 tarihli rapor), göreceksiniz ki, ben bu partiye hiçbir zaman büyük önem vermemiş, önceki MK terkibinin hiç de istenilecek nitelikte olmadığına, onların paraya düşkünlüğüne, partiyi tasfiye etmek gerektiğine işaret etmiş ve asıl olanın az-çok işçi yatağı olan bölgelerde küçük hücreler kurmak olan hazırlık çalışmasını ana görev olarak görmüş, bu hücrelerin görevinin ise işçilere meslekleriyle ilgili ihtiyaç ve taleplerini anlatmak, kendilerini geliştirmek ve işçi bölgeleri ile hücreleri arasında ilişkiler kurmak olduğunu ve en önemlisi, bunları kendi kendine çalışacak duruma getirmek gerektiğini vurgulamışımdır.

Kongreyi düzenlemenin temelinde her şeyden önce Anadolu'da komünistlerin bu- lunup bulunmadığını görmek, işçilerle bağlantıların olup olmadığını anlamak, onlarla tanışmak ve uygun unsurları seçtikten sonra bir merkez oluşturup yeni MK'ni kurmak için yararlanma düşüncesi yatıyordu. Bu yanıyla bile kongre, eğer politik gösteriye dönüştürülmeseydi, önemli bir rol oynamış olacaktı.

Maalesef, benim şahsen komünistlerle karşılaşma fırsatım yoktu, şimdi de yok. Dolayısıyla onları başka yoldaşlar vasıtasıyla yönetmek ve onların çoğunu kendini kolay kaptırabilen genç, az deneyimli yoldaşlar olarak görmek durumundayım. Dikkatli olmaları, olur olmaz konulara kendilerini kaptırmamaları için uyarıldığında yoldaşlar yeterince aktif olmadığım, ortamı anlayamadığım biçiminde sitemde bulunuyor. Aynı şey kongrenin başına da geldi. Çalışmalarımıza ve kongrenin teşkilat işlerine kendimizi öyle kaptırdık ki, hem parti içinde, hem de kongrede ancak görmek istediğimizi gördük. Politik etkiye sahip, ülkedeki şu ya da bu partiyle çatışmada ve gerektiğinde, şimdiki hükümete karşı savaşta güçlü bir etmen olabilecek; gerici bir yönelim göstermesi, Sovyet Rusya'ya karşı çıkışta bulunması durumunda bu hükümete karşı etkin bir ajitasyon yürütebilecek örgütlenmiş bir komünist partisi görmek istiyorduk.

Biz bunu görmek istiyorduk ve kendimizi kaptırıp durumu tam da böyle gördük, böylece hem komünist teşkilatı, hem de bizim Türk hükümetiyle aramızdaki ilişkiler açısından büyük bir hataya yol açtık.

Yoldaşlar, yani şimdi anlaşıldığına göre sayıları 50'yi geçmeyen yoldaşlar tutuklandığında, parti içinde düzgün bağlantı olmadığı görüldü. Tutuklular arasında para yüzünden kavgalar, birbirlerini ihbarlar başladı. Ve şimdi bunların hangisi provokatör, hangisi değil, bu konuda emin olamıyoruz.

Türk hükümeti ve Kemal, komünist dedikleri ile Elçilik arasındaki bütün bağlantıları çok iyi biliyor. Yoldaşları Rusya'ya gönderme yöntemleri de iyi biliniyor. Hapiste kalan 8 yoldaş komünizmle değil, Ruslardan para almakla suçlanıyor. Bu yoldaşların salıverilmesi için bütün önlemleri aldık ve çoğu salıverildi. Mahkeme bekleniyor. İki avukat tuttuk. Avukatlar tutuklularla temas halinde ve onları savunacak.

Bu postada Türkiye Komünist Partisi üyelerinin bu yılın 6 Ocak günü yaptığı toplantının tutanağını (çevirisini) bulacaksınız. Ankara'da üç işçiden oluşan bir hücre kurulduğunu ve hücrenin görevinin Moskova Bürosu'yla témasta bulunmak, ilerideki çalışmalarını Büro'dan aldığı talimatlara göre yürütmek ve bağlantıları kurmak olduğunu, bu tutanaktan öğreneceksiniz.

İlk sorunuzda güçlü bir gizli aparat oluşturmak ve çalışmalarımızda sendikalardan ya rarlanmak gerektiğini dikkat merkezimizde tutmamızı yazıyorsunuz. Birincisi, güçlü bir gizli aparat oluşturmak olanaklı değil. Çünkü bu iş için deneyimli Marksistlere ihtiyaç var. Burada böyle kişiler yok. Küçük işlerden başlanılmalı. Yeri gelmişken belirtmem gerekir ki, yukarıda sözünü ettiğim hücre bile bizim etkimiz dışında kurulamadı. Birer çocuk kadar acizler. Hatta çoğu kendini bizim memurumuz gibi görüyor ve bu yüzden onlara para vermemiz ve çalışmalarını yönetmemiz gerektiği kanısında. Bundan başka açıktır ki, güçlü bir gizli aparat yaratmak için

zemin gerekli, malzeme gerekli, yani işçi sınıfı bulunmalı. Buradaysa işçi sınıfı yok. Birlikten uzak, teşkilatsız, kimliğinden habersiz, küçük burjuva denizinde darmadağın ve sınıf bilinci henüz uyanmaya başlayan küçük işçi grupları var. Yanlış anlaşılmamak için şunu belirtmeliyim ki, sınıf bilinci yanan imalât-ı harbiye fabrikası örneğinde olduğu gibi, yalnız kimi durumlarda kendini gösteriyor. Ama bütün bu fabrika ve işletmeler gelişmiş sanayi ülkelerindeki rolü oynamıyor. Onlar burada o gereksinim düzeyinde değiller ve bulunup bulunmamaları Türkiye için büyük önem taşımıyor ve bu yüzden herhangi bir işçi hareketi sebebiyle kapanmaları ne halk için, ne de hükümet için bir kayıp teşkil ediyor. imalât-ı Harbiye fabrikası bu bakımdan bir istisnaydı, ama o da, ne yazık ki, yandı. Demiryollarının önemi artacak, ancak bu da Istanbul ile İzmir ve Mersin arasında ticari ilişkilerin canlandığı ölçüde olacak.

Sendikalar yok. Hükümet sosyalistleri (Numan Usta) tarafından olduğu gibi, komünistler tarafından da sendika kurma denemeleri var. Ama şimdi sendika yok ve bu yüzden onların şu ya da bu ölçüde öneminden bahsetmek gerekmiyor. Kurulsalar bile, teşkilatlanmaları için uzun bir zaman gerekecek.

Ikinci sorunuzda partinin yozlaşmasından endişe ediyorsunuz. Bu biraz safça. Zira yineliyorum, burada parti diye bir şey yok ve yoktu, dolayısıyla yozlaşacak bir şey de yok. Bizim örgütlediğimiz ve çoğu kendilerini bizim memurumuz sayan, "maaşlarını" ödemediğimiz zaman çok gücenen bazı kişiler yozlaştı. Tutuklu ailelerinin yardımına koşmamızı gerekli buluyorsunuz. Bunu onlar da gerekli görüyor ve bize kocalarının Rusların memuru olduğunu, şimdi ise Ruslar yüzünden kocaları tutuklandığında Rusların para ödemek istemediğini iddia edip açıkça talepte bulunuyor. Elbette ki, hepsi öyle değil. İşçilerin aileleri çok çekti ve yine de bizden yardım istemedi, ama biz bunları öğrenip onlara yardım ettik. Maalesef, daha fazla yardım edemeyiz. NKİD'nin paralarını harcamam kesinlikle yasaklandı, Sizden ise vaatten başka bir şey almadım. Önceki kuryeyle Size hesap raporlarını gönderdim ve o raporlarda Sizin bana olan borcunuzun hayli yüklü olduğunu göreceksiniz. NKID'ye hesap vermem gerekiyor ve bu yüzden önceki mektubumda belirttiğim miktarda parayı acilen bana göndermenizi rica ediyorum. Benim cevaplarımı al- madığınıza hayret ediyorum. Oysa biz durum içler acısı olduğu için parayı göndermenizi devamlı talep ettik. Kanımız şu ki, ailelere yardım için Sizin izninizi beklemiş olsaydık, durumları iç paralayıcı edici olurdu. Bu bakımdan aktiflik göstermeyi gerekli bulduk, oysa Siz beni pasiflikle itham ediyorsunuz.

Yoldaşların salıverilmesi için bütün önlemleri aldığımızdan kuşkunuz olmadığına ilişkin üçüncü sorunuz hakkında şunu söylemeliyim ki, onların salıverilmesi için bizzat gayret göstermeye başlasaydım, bugünkü ortamda onların durumunu çok daha ağırlaştırırdım. Bu sebepten dolayı ben bir süre bekledikten sonra dolaylı yollardan gerekeni yapmaya girişmeyi uygun buldum. Görüldüğü gibi, bu doğruydu, yoldaşların çoğu halihazırda salıverilmiş durumda.

Sizin sözünü ettiğiniz bizim basındaki kampanyayla ben ancak son zamanlarda tanış- tim. Maalesef, yazıların bazıları ciddi, tutarlı değil ve bu yüzden kampanya zayıfladı. Ben Salih ile yapılan söyleşiyi, kaçan R''nin, Sadul yoldaşın izlenimlerini kastediyorum. Bütün bu yazılar hem buradaki durumu bilen bizim yoldaşlar, hem de Türkler için gülümseme ve alay konusu oldu. Bu yazılar gerçeğe uymuyordu ve bu yüzden boşunaydı. Örneğin, Salih yoldaşa kimse kurşun sıkmamıştı, Mujen'i hiç bir şeyle tehdit falan etmiyordu, Salih'in söyleşisinde Komünist Partisine, onun zaferdeki rolüne çok büyük önem atfediliyordu, bunlar çok safça, R. yoldaşın ifadesi ise tamamen saçma. Safarov, Radek, Steklov ve diğer yoldaşların yazılarıysa çok dikkat çekiciydi ve elbette ki, önemliydi. Ama, bana kalırsa, bunlar *Izvestiya* değil, *Pravda* gazetesinde yayınlanmalıydı, çünkü gerekli durumlarda *Pravda*'nın yarı resmi gazete değil, parti gazetesi olduğunu söylememiz işimizi kolaylaştırırdı. Bu yazılar yüzünden Türkiye hükümetine defalarca açıklama yapmak durumunda kaldık. Bazen yarı resmi gazeteyi biryana bırakmakta yarar var. Tutuklamalar gerçekten en başta işçilerin dayanıklılığını, komünist partisine sadakatlerini ortaya koydu ve buna ek olarak işçilerin dikkatini komünistlerin tutuklanması üzerine çekti. Yalnız komünist işçileri değil, partisiz işçileri de tutuklamakla Türk hükümeti büyük bir hata işledi. Gerçi Türk hükümeti kısa bir süre sonra bunun farkına vardı ve onları salıverdi, ama olan olmuştu. TBMM'nin bir üyesi bize bütün işçilerin salıverildiğini ve hapishanede yatanların komünist değil, Rus Elçiliği'nden para alan şüpheliler çetesi olduğunu söyledi.

Köylü yığınları arasındaki etkinin arttığı iddianıza gelince, bu çok büyük bir abartma ve hak edilmemiş bir övgüdür, çünkü, yineliyorum, komünist partisi yoktu, halen de yoktur. Böyle bir partiyi örgütleme denemesi oldu. Kurucu kongre olarak, iyi kötü yakın amaçları ve programı hazırlayıp belirleyen, bir merkez oluşturan bir

kongre oldu. Ne var ki, Türk hükümeti ile bizim aramızda sıkışıp kaldı, Sovyet Rusya (Komintern) ile Türk hükümeti arasındaki mücadelenin hedefi oldu ve durumunu görüp kendini rahatça ve başına buyruk bir şekilde çalışmalarına veremedi, iradesini yitirdi ve kendisini bizden kaynaklanan akıntıya kaptırdı. Bundan başka, kongre partiyi arındırmadı, safları temizlemedi, lüzumsuz unsurları (Nâzım vb.) dışarıya atmadı.

Ara verdiğim köylülük konusuna dönüyorum. Komünist partisinin "MK"sının kongreye kadar köylüler arasında hiç bir pratik çalışması yoktu. İş yapıyormuş gibi gösterip para almak için bol keseden konuşmalar vardı.

Şunu belirtmeli, tekrar ve tekrar vurgulamalıyım ki, burada toprak sorunu Çarlık Rusya'sında oynadığı rolü oynamıyor. Boş toprak çok. Yer yer yetersiz olabilir, feodaller köylüyü zorluyor olabilir, ama bunlar ender olur ve hiç bir rol oynamaz. Köylünün sorunu alım sistemindedir, olağanüstü vergiler ve mükellefiyetlerdir (mali mükellefiyetler, angarya, ocak vergisi vb.). 14 yıllık savaş köylüyü çok zayıf düşürdü. Yüzyıllardır sultan ve hocalar köylüyü karanlık ve savaş içinde tutmuş ve köylünün hiç bir talebi yok, çok az parayla geçinip tam bir cehalet ve tevekkül içinde yaşıyor. Mültezim ve hoca, köylüyü avucunun içinde tutan işte bunlardır.

Toprak sorunu burada araştırılmış değil. İstatistik yok ve bu yüzden genel ifadelerle konuşmak durumundayız.

Asıl sorun vergilerden, manevi ve maddi (jandarma) baskıdan kurtulmak. Toprak yetersizliği yok.

Bizim derdimiz çoğu kez denizi yakmak istememizdir. Pratik sorunları araştırıp öğrenmeyi ise çok küçük işler saymamızdır. Eğer harcanan paraların bir kısmını toprak sorununu araştırma işlerine harcamış olsaydık, çok daha yararlı olurdu. (RSFSC'nin Türkiye politikası konusunda sorumlu işçilerin görüş alış verişi yaptığı ve KEYK'ten Zorin ve başka yoldaşların katıldığı bir toplantıda G. [Golman] yoldaş "yakın bir gelecekte Türkiye'de Gürcistan ve Buhara devrimlerinin bir benzerini yapma gereğiyle karşılaşılabilir" diyor. Bizim çalışmalarımızı bu doğrultuda yürütmemiz, anlaşılan, en akılcı yol sayılıyordu.) TKP'nin yardımıyla Türkiye'nin, bizdeki deyimiyle "golmanlaştırılması" cidden yakın bir perspektif olarak görülüyordu.

Birinci mektubumda (27/VI-22) Size yazdığım gibi, TKP'nin köylülüğü yönetmesi en ideali olurdu. (Yanıltıcı Rusya örneği). Ama, değerli yoldaşım, Türkiye gerçeğine bakınız. Burada işçi sınıfı yok, sanayi yok. Ankara, Eskişehir, Adana'daki o küçük işçi gruplarını, politik partiye sahip örgütlü bir işçi sınıfı sayamayız. Burjuvazi iktidarı almış ve köylülüğü ordu için, kendini savunmak için kullanıyor, bazen müsamaha gösteriyor, bu arada şehirdeki egemenliğini artırıyor.

Evet, perspektif var. Istanbul'un alınması, demiryolları ağının geliştirilmesi, Zonguldak'ta işlerin artırılması, Çester'in demiryolunu tamamlaması ya da Yumurtalık ve Samsun'da başka yeni hat ve limanların kurulması, Türk ve, barış imzalandıktan sonra yabancı sanayi burjuvazisinin gelişmesi, Musul petrolü perspektifleri, bütün bunlar Türkiye için yakın ekonomik merhalelerdir. İşçi sınıfı büyüyecek, etkisi de artacaktır. Gerçi, kendi genç burjuvazisinin ve sömürgeci sermayenin amansız sömürüsüne maruz kalacaktır. Ama şimdi, şu an gücü yok, bir dayanak noktası yok ve yöneticileri yok, deneyimi de yok, Marksist açıdan biraz olsun gelişmiş teşkilatçıları yok. Ve bu onların niçin tamamen bize bağımlı olduklarını açıklıyor. Biz olmadan çalışma yürütemiyorlar, bizim dışımızda bir dayanakları yok.

Madem ki kendi ülkelerinde dayanakları yok ve yalnızca Komintern'e ve Sovyet Elçiliği'ne bel bağlamak zorunda kalıyorlar, durumlarının sallantıda olduğu her bakımdan açıktır. Hükümetin en küçük baskısı karşısında bile TKP dağılıp gidiyor. Çünkü işçiler onu destekleyemiyor, onlar güçsüz ve eğer Sovyet hükümeti şu ya da bu sebepten dolayı Türk hükümetiyle çatışmayı göze alamazsa TKP'nin hali ne olacak?

Baştan biz TKP'nin örgütlenebileceğini ve köye girebileceğini düşünüyorduk. Oysa, Türkiye gerçeklerini henüz iyi bilmediğimiz için çok yanılmışız. Her şey kum üzerine kuruluymuş. Ve Size tahminlerimizi bildirirken Sizi TKP'nin köylülüğü kazanabileceği yanılgısına düşürdük.

Bu bakımdan belki en aktif, en dürüst ve kendilerine komünist diyen aydınlar bir rol oynayabilirdi. Eğer onlar kendilerine komünist demeselerdi, belki de köylüler arasında gerekli ajitasyonu yapacak her hangi bir köylü halk partisi kurabilirlerdi. Zira bu unsurların komünizmle hiçbir ortak yanı yok, ama halkçı ruhlarıyla köylü davasına yararlı olabilirlerdi. Böyle bir köylü partisine yönelik bir eğilim var. Hayli garip görünse de, bu gibi gruplar feodal partinin sol kanadında bulunuyor. Ve ilginç bir olgu daha var ki, o da yalnız bu sol kanadın değil,

katmerli feodaller ve din adamlarının da komünistlerin salıverilmesi için çabalamakta olmasıdır. Gerçekte onlar bu sıralar bütün muhalif kişi, grup, parti vb. ile yakınlık arayışı içindeler.

Şimdiki Türk komünist partisinin üyeleri ile sağ grup arasında ortak iş ve sosyal durumları bakımından eski bağlantılar var. Her komünisti, özellikle her aydını tek tek titizlikle araştırmış olmayışımızı ben çok büyük bir hatamız olarak görüyorum. Onların sözüne aynen inanıyorduk. Örneğin, G. yoldaşın kendisine atfen işçi olduğunu söylediği Tekin'in [İsmail Hüsrev Tökin] aslında bir albayın oğlu olduğu ortaya çıktı, Tekin'in kendisi ise Yunanlıya karşı cepheye gitmemek için bir fabrikaya girdi (asker kaçağı oldu), belki de ulusal kurtuluş savaşına karşıydı. Bütün bunları annesi anlattı. Korkarım, işçi diye Rusya'ya giden diğer beş yoldaş da Tekin gibi kişiler çıkmasın.

Nizamettin İstanbullu ünlü bir avukatın oğlu. Annesi de bize geldi ve onun sağlık durumunu soruşturdu. Onlar Nizamettin'in nerede olduğunu bal gibi biliyor. Korkarım, Tekin'in annesi gibi, o da gerekmeyen kişilere anlatmıştır. Bu arada Nizamettin'in annesi karıma gitmiş ve ondan oğlu hakkında mutlaka bir malumat almaya çalışmış. Demek ki, Nizamettin yaptığı geziyi ve karımla birlikte yolculuk ettiğini akrabalarına yazmış. Annesi geldiğinde kocasının ve kendisinin komünizme sempati duyduğunu kanıtlamak için özel çaba harcadı, komünist olduğu için oğluna övgüler yağdırdı ve böylece bizi tahrik etmeye çalıştı.

Salih hakkında da hayli kötü şeyler, sultan sarayıyla (Abdülhamit) eski ilişkileri konuşuluyor. Ancak bunlar ciddi kanıtlar gerektirir. Belki de provokasyondur.

Postada bir mektubunu bulacağınız Bekir işin para yanıyla ilgilendiğini açıkça itiraf ediyor.

Kendisine çok güvenilen MK üyesi Abdülkadir çürük çıktı.

Salih yoldaşın ısrarla tavsiye ettiği Şefik, Mersin'de muhafızlar şubesine girdi.

MK üyesi Ata çok zengin biri. Adana kömür teslimatları ve 70.000 liraya yakın ser- mayesi vardı. Kilikya'nın Fransız işgalinden önce adı birçok karanlık işe karışmıştı.

Sizin de mutlaka bildiğiniz Nâzım ve diğerlerinden söz bile etmiyorum.

Bütün bu örnekler kendilerine komünist diyen Türk aydınlarına karşı son derece titiz olmamızı gerektiriyor. Gerici grupların şimdiki harekete karşı değişik isyanları aydın komünistleri gericilere bağlıyor ve bu husus bugün Selahattin'i onların salıverilmesi için çabalamaya zorluyor. (Ethem isyanı, Konya isyanı, Yeşil Ordu ile bağlantı).

Aydınlar komünist partisinin üyelerine karşı çok olumsuz tavır içindeyken sağcı unsurların bu tür "komünistlere" sempati duyması tamamen anlaşılır bir şeydir.

Anlaşılan, feodaller ile burjuvazi arasındaki savaş sürecinde her hangi bir köylü partisinin ortaya çıkması ve bugün sağ gruplarda yer alan (Müdafaa-i Hukuk, 2. Grup) unsurlarla 1. gruptan unsurların ve komünist unsurların bu partiye girmesi mümkün. Bugün sanayi olmadığı ve dolayısıyla işçi bulunmadığı için kapışma ticaret burjuvazisi ile feodaller ve hoca takımı arasında olacak. Elbette ki, zafer askeri grubun desteklediği burjuvaziye, yani Kemalistlere ait olacak. Burada şunu belirtmeliyim ki, tepedeki politik zümreler uyumuyor. TBMM ihtirasların galeyana geldiği bir dönemde bulunuyor ve seçimler öncesinde alt tabakaları kazanmaya çalışıyor. Hem muhalefet, hem de iktidar partisi taşrayla yoğun yazışma içinde bulunuyor. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'yu dolaşıyor, şarka özgü mitingler düzenliyor, buralarda soruları cevaplıyor, kendisi sorular yöneltiyor ve geniş halk yığınları, yani şehir burjuvazisi ve köylülük arasından taraftarlar kazanıyor. (Bak: Informbüro Bülteni.) (Mustafa ile ilgili küçük, ama ilginç bir husus: İzmirli zengin bir tüccarın kızıyla evleniyor ve düğünü iktisat kongresi sırasında yapmak istiyordu.) Onun düzenlediği iktisat kongresinin görevi ticareti canlandırma ve Anadolu'da sanayii yaratma konularını gündeme getirmekti. Bu kongre ayrıca iktidarın halk partisinin kurulmasında rol oynayacak ve burada şimdiki hükümete şükranların ifade edileceği birkaç beyanname kabul edilecek. Köylülük susuyor. Ve şimdiki hükümet onun durumunu hafifletip hafifletmeyeceğine bağlı olarak, şu ya da bu tarafa katılacak. Halifenin kalması konusunda daha önce yaptığı gibi, savaşıyla şu ya da bu değişikliğe yol açıyor olsa bile, muhalefet feodallerin şahsında çökertilecek. Muhalefetin kökleri İstanbul'da, durumdan memnun olmayan memurlar arasında ve Doğu vilayetlerinde. Ve Kürtlerle bağlantı arıyor, sempatilerini

kazanmaya çalışıyor. Tek sözle, durumdan memnun olmayanların tamamını kendinden yana çekmek için çaba harcıyor.

Artık Sizlerin de görebileceği gibi, komünist partisi olsaydı bile, Marksizmin bütün kanunlarına rağmen, yine de politik bir etkiye sahip olamazdı.

Varolan, tarafımızca yapay olarak yaratılmış bir partiydi. Bu hatayı biz değişik şekillerde birkaç kez yineledik. Upmal yoldaş zamanında Kemal'in bir provokasyon olarak kurduğu Türkiye Komünist Fırkası ve daha geniş çapta bizim katılımımızla kurulmuş olanlar, yapay örgütlerdi ve bunlar tabandan gelmiyordu, Türklerden ve işçilerden beslenmiyordu. Bundan sonraki çalışmalarımız için her şeyden önce, yapışkan şüpheli aydın komünistlerden arınmak gerektiğine inanıyoruz. MK üyesi Bekir'in ekteki mektubu konuya yeterli açıklık kazandırıyor. Ayrıca, Sizi uyarmak isterim ki, Moskova'da bulunan yoldaşlar konusunda çok dikkatli olmak gerekir. Zira, onlar hakkında her taraftan tatsız malumatlarla karşılaşıyoruz. Bunları şimdi Size aktarmıyorum, çünkü kontrol edilmeleri gerekiyor. Bundan başka, hücreler kurmak için teşkilat çalışmalarına başlamak gerekiyor. Bu hücrelerin ana görevi işçilerin ihtiyaçlarını öğrenmek, işçilere durumlarını anlatmak, Türkiye koşullarında mümkün olduğu ölçüde onların çıkarlarını savunmak ve Marksist eğitim yapmak olmalıdır. Dış Büro bu amaçla net ve anlaşılır Marksist broşür ve kitapçıklar çıkarmak için literatür tercüme bürosu oluşturmalıdır. Bu literatür olanaklar çerçevesinde İstanbul ve İzmir'de çıkarılmalıdır. Türkiye sanayi bakımından gelişecektir ve bu, elbette ki, yabancı sermayenin yardımıyla olacaktır. Bunu göz önünde tutmak ve ilgili işçi kadroları hazırlamak gereklidir.

Çalışmaların merkezini İstanbul'a taşımak gerektiği konusunda Sizinle tamamen hemfikirim. Çünkü gizlilik bakımından orası daha uygundur, orada işçi vardır ve nihayet, orada gazete ve literatür çıkarılabilir. Ama, tekrar ediyorum, Türkiye komünist partisinde hazırlık çalışması yapılmalı ve bugünden itibaren aktif politik müdahalelerden vazgeçilmelidir. Türkiye'nin İtilaf devletleriyle kapışmasının ilk aşaması sona erdi. Türkiye belirli bir bağımsızlık elde etti ve her çareye başvurup ekonomik yaşamını düzene sokmaya çalışacak. Sonra, köylüler arasında çalışacak işçi kadroları seçmek ve bu iş için oluşmaya başlayan köylü gruplarıyla bağlantı kurmak gerekiyor.

Türkiye'de komünist çalışmalar için yakın perspektifler kısaca işte bunlar.

TKP ile ilişkide bulunan H. yoldaşın ekteki raporunu burada kendime bir dayanak yapabilirim. Bu yoldaş raporda Size 1 Kasım - 15 Ocak dönemindeki olaylar hakkında malumat veriliyor. H. yoldaş ayrıca kendi görüşlerini de dile getiriyor. Çoktandır Türkiye'de çalışan bu yoldaşımızın olayları doğrudan gözlemleyen biri olarak yaptığı açıklamalar benim görüşlerimi doğruluyor.

Dördüncü maddede Siz benim şimdiye kadar gerekli aktifliği göstermemiş olmamdan yakınıyorsunuz. Bana bu biraz anlaşılmaz geliyor: Hangi konuda ve nasıl bir aktiflik göstermeliydim. Yoldaşların salıverilmelerini sağlamak açısından dikkatli olmamız gerektiğini zaten yukarıda yazdım. Eğer Siz beni yeni partiyi kurmakta yeterince aktif davranmamakla suçluyorsanız, haklısınız. Bu bakımdan ben pek aktif değildim ve bu alandaki aktifliği Komintern ve Sovyet Rusya karşısında, gelecek TKP karşısında büyük bir suç sayabilirim.

TKP kongresi dolayısıyla Başbakan Rauf Bey ile Zorin yoldaş arasında geçen ve bir patlamayla ve karşılıklı savaş ilanı tehditleriyle son bulan konuşmayı anımsıyorum. Savaş ilan edildi ve henüz teşkilatlanmaya başlayan TKP tarumar oldu ve Komintern Türkiye'de kendini delik teknede buldu (insanı hayrete düşürecek kadar Komintern'in Türkiye'deki çalışmalarını andıran *Balıkçı Ve Balık* masalını hatırlayınız). Çünkü Türkiye'yi Sovyetleştirme (golmanlaştırma) noktasına, varolmayan TKP'nin yardımıyla gelinmişti.

Bu savaşın öbür ucu tam da en uygunsuz anda, Türkiye'nin zaferler anında, Lozan konferansı sırasında bizim, yani Sovyet Rusya'nın diplomasisine darbe vurdu ve diplomasimizin çalışmalarında gereksiz zorluklar yarattı. Ve dikkatler dağıldı. Komünistler hapisteydi, ortalıkta parti yoktu. Ya sonra? Onları kimse savunmadı. İşçilerle bağlantı olmadığı anlaşıldı. Komintern esaslı bir yardımda bulunacak durumda değildi (Lozan öncesindeki olaylar ve Lozan karşısında eli kolu bağlıydı).

Sizin de anlayacağınız gibi, yoldaşların ve partinin ruh hali iğrenç olmalı. İyi olan yalnız şu ki, gerçek bir parti yoktu ve herşey Türk hükümetinin telâş ve korkuya düşmesinden öte geçmeyip son buldu.

Ve bütün bunlardan sonra Siz beni yeterince aktif olmamakla suçluyorsunuz. Bizim aktifliğimiz Size gönderdiğimiz tutanaklarda ifadesini buldu. Biz bağlantılar kurmak için zemin yokluyoruz ve safları temizliyoruz.

Daha yeni işlenmiş hatayı hemen tekrarlamak, deneyimi hesaba katmamak ve olguları dikkate almamak demektir.

Belirtmeliyim ki, bu alandaki iki yardımcı, G. yoldaş ve başkaları beni defalarca kınadı, ama kendilerini kaptırmamaları, dikkatli olmaları, TKP'ye daha az para vermeleri için onları uyarırken ben haklıydım ve benim uyarılarımın haklılığı kanıtlandı.

Komintern'in TKP için yeni bir taktik belirlemesi gerektiğini söyleyen Zorin yoldaşın söz- lerine tamamıyla katılıyoruz ve burada çalışan Rus yoldaşlar için de sıkı direktifler gerektiğini ekliyoruz. Türkiye'de TKP'nin olabileceğini, işçiler arasında sömürüye ve adaletsizliğe karşı birleşme eğilimi, hevesi olduğunu ve, bu uyanıştan emperyalist politika gütmek için değil, Marksist çalışmalarda bulunmak için yararlanmak gerektiğini TKP'nin birinci kongresinin ortaya koyduğu tamamen doğrudur.

Bu mektupla ben Size Türkiye'deki komünizm çalışmalarında bir yığın hata yaptığımızı, bir ham hayal yarattığımızı, bu ham hayalin bir gerçek olduğuna kendimizi inandırdığımızı ve sabun köpüğü patlayınca şaşkına döndüğümüzü ortaya koymak istedim. Çalışmalar durdurulmamalı, tersine, artırılmalı. Çünkü bugün Türkiye'de etkimizi artırmak her zamankinden daha gereklidir. Bizim için elverişli zamanı, Türkiye'de hâkim ve büyük etki sahibi olduğumuz zamanı kaçırdık.

Komintern çalışmalarını ben yalnız TKP'ne talimat vermesinde değil, Komintern tezleri uyarınca milli hareketi desteklemesinde ve aydınlarla bağlantılarında görüyorum.

Biz yalnız Size değil, NKİD'ye de Türkiye'ye yalnız silah ve para değil, eğitim uzmanları ve teknik uzmanlar da vermemiz ve bunları bütün Türkiye'ye yaymamız gerektiğini defalarca yazdık. Rusya'ya, bizim okullara 100'e yakın öğrencinin kolayca gönderilebileceği dönemler vardı. Kültürel ve ekonomik değiş tokuş olmalıydı.

Yine defalarca yazdığımız gibi, ablukadan önce Vneştorg çalışmalarını geliştirmeliydi. Zafere kadar Rusya'da Türkiye'ye parmak arasından bakılıyor, bizim önerilerimiz göz ardı ediliyordu.

Yaptığımız bütün öneriler kabul görseydi, toplu olarak bizim aydınlarla, kısmen köylülerle, burjuvaziyle ve işçilerle bağlantılarımızı önemli ölçüde artırmış ve etki alanımızı geniş kesimlere açmış olacaktı. Ve bu iş Komintern'e daha çok malzeme ve bağlantı kazandıracaktı.

Dolaysız somut çalışmalar konusuna gelince, yukarıda da görüşümüzü yazdık. Şimdi biz bir hücre oluşturduk. Hücre çalışmaya ve bağlantılar kurmaya başladı. Bunu, ekteki iki tutanaktan ve kimi mektuplardan göreceksiniz. Ancak, sakın hücre çalışmalarını hızlandırmaya zorlanmasın, yeni bir blöf içine sürüklenmesin. Ben TKP'nin geleceğine karamsar bakmıyorum. Ben sadece her şeyi Size açıkça anlatmayı ve Sizden somut çalışmalar için ciddi ve akıllı bir yoldaşı göndererek bana çalışmalarımda yardımcı olmanızı rica etmeyi zorunlu gördüm.

Bir husus daha. Biz burada işittik ki, Nizamettin yoldaş Troçki yoldaşı Türkiye Komsomolu* adına selamlamış. Yeni bir ham hayal. Komsomol falan yoktu ve yok. Bütün Komsomol 25 yaşındaki Nizamettin'in kendisinden ibaret. Ben Komsomol'un yararlı olacağını inkâr etmiyorum, ama yok. Neden bütün dünya işçilerini aldatalım ve sonra ümitsizliğe düşelim. Böyle bir şey Türklerde tatsız bir his bırakacak. Onları aldatamazsınız ki.

İşler ilerleyecek. Ümitsizliğe yer yok. Yeter ki, yaptığımız ve pahalıya mal olan aptallıkları tekrarlamayalım.

Sonunda yineliyorum. Parti saflarını ve en başta Sizin çevrenizdeki yoldaşları kontrol ediniz, sınayınız. Biz de burada bunu yapacağız.

* Komsomol: "Bütün Birlik Lenin Komünist Gençlik Birliği" Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 19, dipnot 3.

Ekteki belgelere dikkatinizi çekerim. Onları okuyun. Onlar gerçek durumu anlatıyor. Her postayla Size malumat göndereceğiz.

Komünist selamlarımı sunarım.
Ankara, 19/1-23. İmza[4830]

19 Ocak 1923. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesine sitemkâr mektub gönderdi. *KEYK*'in kendi hallerine terkettiği mevkûf *THİF* rüesası ve onların aileleri perişan vaziyettelerdir. İştirakiyuncular, pis ve şedid hapishaneli hükümetin insafına bırakılmışlardır. Mustafa Kemal, sulhu mutlak surette istiyor dolayısıyla Müttefiklere tavizler verecektir. ABD şirketinin rüşvetiyle Ankara, İstanbul'dan münhal başkentlik mevkiine tayin edilmiş gibidir, Boğazların Müttefik muhriblerine açık kalacak karşısında İstanbul'un payitaht kalması zaten gayr-ı kabildir. TBMM'de muhalefetin sesi iyice yükselmiştir. Bir taşla birçok kuş vurmak prensibli Mustafa Kemal'in ise İzmir'e seyahati, İstanbul matbuatına çekidüzen vermek, kamuoyunu müstakbel sulha hazırlamak ve TBMM'nin de bu matluba münifen yenilenmesini sağlamak içindir. 1921 Londra Konferansı hengâmında TBMM Hükümetinin komünistlere tavrı nasıl idiyse, şimdi de benzer eşkaldedir:

Ankara
19 Kânun-i sâni 39
Moskova'daki Türkiye Halk Komünist Fırkası Alakâdarlarına
Daha uzun müddet susacak, hiçbir şey yazmayacaktım. Fakat bu sükutu ihlâl eden ortada bir çok amil var ki bu babda size vukufum nisbetinde malumat vermemek doğrusu en büyük haksızlık olur. Haksızlık diyorum ve bu kelimeyi bile bile kullanıyorum. Çünkü haksızlık bence bir cinayetten daha müessir, ve daha fecidir. Arkadaşlar hem de fırkanın mukadderatını ellerine teslimden çekindiğimiz arkadaşlar, hükûmetçe fırkanın sergerdeleri telâkki olunarak tam bugün beş aydır taharet ve nezafetin adeta bir timsali olan Ankara hapishanesinde hayatın en ağır ve elim günlerini geçiriyorlar. Nâzım fırka namına mebusluğunu, ve bilahare valiliğini feda edip ailesi bilmem kimlerin zir-i himayesinde, kendisi hapishanenin pis ve müstekreh bir köşesinde vücudunu serâpâ bir romatizmaya kurban ettiği halde yatan bu adamlar kehleler içinde kalmış. Çöp gibi incelmiş. Hiçbir kimse ve hiçbir yerin muavenete mazhar olmadığı için adeta insanlıktan çıkmış olan Kenan, bir kucak evlad ve ayalini bilmem kimlere terk ile 14 yaşındaki en büyük oğluyla birlikte hapishanenin sefaleti içinde boğulan Abdülkadir, yevmi maişetleri yalnız İmalat-ı Harbiye'deki faaliyetlerine mütevakkıf olduğu için hapishaneye düşmekle her türlü mahrumiyetin kucağında inleyen yirmi otuz kadar işçi, bunların ve Hilmi'nin burada terk ettiği evlad u ayal hayatlarının belki son günlerini yaşarken oradaki arkadaşların nasıl ve ne ile iştigal ettiklerini, cidden ciger-sûz bu vaziyet önünde ne düşündüklerini doğrusu bilmek isterdim. Gazetelerle makaleler neşredip de bu adamların burada ölüm vaziyetlerini her gün daha biraz ağırlaştıracağınıza, ya buraya bir memur-i mesul veyahut da alâkadar makam marifetiyle tebligatta bulunulmasına çalışarak bu sefalet ve ölüme mahkûm insanlara biraz olsun geniş bir nefes almak imkânını bahşetmiş olsa idiniz, belki müstakil Türkiye Komünist Fırkasına daha büyük bir hizmet ifa etmiş ve onun bugünkü zayıf temelini hiç olmaz gaddar ve merhametsiz hükümetin zulmünden kurtarmış olurdunuz. Acaba bu hususta şimdiye kadar Komintern'le kaç defa görüştünüz. Belki mevkufiyetlerine dair icap eden makamı haberdar ettiniz, fakat o makamın bunlarla alakadar olması için ne yaptınız desem şüphesiz hepiniz de susar ve cevap veremezsiniz.

Zilletse de şirretse de, lânetse de artık yeter olsun
Artık yeter olsun bu denî, bu derin hakîr sükûnet

Bu canlı cesetlerin elim manzaraları ihtimal ki beni biraz taşkınca harekete sevk etmiştir. Fakat sizin onlar hakkında bu derece lakâydınıza bilmem ne mana vermeli. Mamafih vakit daha geçmemiştir. Uzanacak herhangi bir el belki ümitsiz olan bu bedbahtları kurtarır. Hilmi'nin ve Nâzım'ın evine ailemi gönderiyorum da kendim gitmeye cesaret edemiyorum. Çünkü bu iki sefalethaneye gözyaşından girilmezmiş. Altlarındaki son

[4830] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 352-364. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 449-456.

kilimleri de satmışlar. Artık kuru tahta üzerinde oturuyorlarmış. Daha bilmem neler... Geçenlerde ta İstanbul'dan buraya Nizameddin'in validesi gelmişti. Bu yüksek ve arslan kadının gözyaşları beni büsbütün eritti. Evlâdının sağ olduğuna kendisini bir türlü inandıramıyordum. Biçare kadın evlâdını bulamamaktan mütehassıl iniltileriyle İstanbul'a geri döndü. Ne olur? O çapkına söyleyin bana bir mektup göndersin. Ve ben validesine yollayayım da bu zavallı anne biraz müteselli olsun. Hele bir fotoğrafını da leffedecek olursa göz yaşlarını biraz olsun dinlendirir zannederim. Gözü kör olsun, şahsi bir muavenetle biter biriş değil ki maaşımı onlara tahsis edeyim de, biraz vicdanımı azaptan tahzir edeyim. İşte yine tekrar ediyorum. Bunlara muavenet mutlak ve muhakkak surette lâzımdır. Sizin gaybubetinizden ve arkadaşların tevkifinden sonra alelhusus vaziyette de hasil olan gerginlik dolayısıyla benim ne korkunç günler yaşadığımı bilmem kayda lüzum var mı? Hele bir dışarı çıkmayayım, arkamda fahri yaver mi ararsınız. Haddi hesabı yok. Hal böyle iken uhdeme mevdu vazifeyi ifadan çekinmiyorum. Zira ölümden daha ötesi yok ya!....

İşte bu hususu hasbihalden sonra size biraz da memleketin bugünkü vaziyetinden bahs edeyim: Kemal ve yârânı her neye mal olursa olsun mutlak bir sulha karar verdiği için ihtimal bazı fedakârlıklar yaparak emperyalist haydutları tekrar içimize sokacak ve bu suretle halkın ve bilhassa biz komünistlerin vaziyeti daha ziyade ağırlaşacaktır. Hele Rusya ile bu takdirde iftirak muhakkak olduğu da nazar-ı itibara alınırsa vaziyetimize iyi demek herhalde büyük bir safdillik olur. Meclis kati olarak ikiye ayrıldı. Ve bu ikilik içinde de şüphesiz bir çok ikiliğimiz mevcud ise de şimdilik bunlar kendilerini göstermiyorlar. Birincilerin mürteci tesmiye ettikleri İkinci Grubun bugün "19 kânunisâni 39" *Tan* isimli bir de gazeteleri çıktı. Daha birkaç gün evvel de Karahisar mebusu Hoca Şükrü tarafından da "Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" diye bir risale neşrolundu ki gruplar ve o grupların naşir-i efkarı olan gazetelere şüphesiz bir zaman uğraşacak kadar bir materyal teşkil etti. Paşanın bu günlerdeki seyahatine gelince, buna bir çok mânâ veriliyorsa da, bence bu seyahat şüphesiz orduyu görmekten ziyade İzmir'de açılacak İktisat Kongresinde hazır bulunup buraya her toplanacak olan her memleket mütegallibesini bir taraftan sulha hazırlamak, diğer taraftan da yeni intihabatta matluba muvafık insanlar göndermelerini temin etmek içindir. Esasen bir taşla birkaç kuş avlamak bu herifin öteden beri mutadı olduğundan aynı zamanda İstanbul matbuatını da bilvesile kendi hesabına çalıştırmak ve bu suretle müstakbel mevkiini tahkime çareler aramaktan başka bir şey olmasa gerektir. Fakat bu hal kendisi için ne dereceye kadar iyi olur? Mecliste her gün biraz daha artmakta olan bu muhalefet yarın bu meclisin dağılmasıyla memleketlerine dönecek olan bu heriflerle acaba memlekette ne gibi cereyanlar yüz gösterir. Bütün bunlar yarına ait birer mühim mesele teşkil ettiği gibi ortada bir de pamuk ipliğiyle bağlanmış bir halife meselesi var ki bu ne suretle halledilecek. Mustafa Kemal'in bilmem hangi Amerikan şirketiyle beş milyon lira mukabilinde Ankara'nın bir payitaht haline ifrağı şayiasına bakılırsa, herhalde hükûmet-i merkeziyenin İstanbul'a nakletmeyeceğine hükm ediliyor. Hele Boğazların Müttefiklerin donanmasına açık bulundurulması kabul edildikten sonra bu hal-i tabii değil midir? Çester Projesine gelince bu da henüz bitmiş bir mesele değilse de bitmesi güç bir şey de değil. Lakin şimdi bu işe İtalya ile Fransa da burnunu sokmaya çalışıyor ki bilmem bu üç bezirgândan hangisi muvaffak olur. İşte görülüyor ki, vaziyet günden güne kesb-i ehemmiyet etmekte ve şu zamanda fırkanın bu elim vaziyeti ciğerler yakmaktadır. Biz zaten her zaman bir hatanın kurbanı olduk. O da fırkanın tam iş göreceği bir zamanda fırkayı dağıtmak. Geçen sene Londra Konferansı zamanı fırka aynı vaziyette idi. Bu sene Lozan konferansında da maatteessüf aynı haldeyiz. Bana kalırsa orada bu meseleyi şiddetle ve katiyetle müdafaa etmelidir. Türkiye'de bir komünist fırkasına lüzum var mıdır? Var ise onun daimi bir bütçesi ve orada çalışanların iyi ve kötü günleri daima nazar-ı dikkatte tutulması temin edilmelidir. Yoksa biri yapar biri bozarsa kıyamet elbette ondan kopar. Istenilen zamanda bu adamlar faaliyete sevk ediliyor, istenilmeyen zamanlarda sokağa dökülmek gibi bu bedbahtların talihiyle oynanıliyorsa bunun iyi neticeler vermeyeceğini onların anlayacağı bir lisanla anlatmalı ve bu gibi felaketlerin bir daha vuku bulmaması için bir her şeyi orada iken tesbite imkan aramalıdır. Tabiidir ki, burada firka hareketi dünyanın müterakki memleketlerinde olduğu gibi seri ve geniş hatıralarla yürüyemez. O birçok kayd ve ihtiyata tabi olacağı için hem ağır yürüyecek hem de uzun bir müddet müstehlik bir vaziyette kalacaktır. Büyümek için kuvvet, geniş-lemek için de iyi hazırlanmış, Garbde olduğu gibi çılgınca hareket eden arkadaşlar değil memleketin iç yüzünü bilir, bir gülle gibi düşmek ve düşünce iyi bir tesir bırakmak için de icabında hareket eder arkadaşlar lâzım. Artık iki senenin iki büyük felâketi bize bu dersi öğretti zannederim. İşte kimsenin hesabına ve ilhamina tabi olmayarak kendi düşüncelerimi size iblağ etmeyi vazife mütalâa etmiş oluyorum. Orada beni bilen ve tanıyan varsa -ki olduğuna şüphem yok- komünist selâmlarımı söyleyiniz. Sizden mektubuma cevap değil arz ettiğim vechile iş isteriz.

Hüseyin Hüsnü[4831]

20 Ocak 1923. Çiçerin, Lozan Konferansı Riyasetine muhtıra keşide eyledi:

Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının Lozan
Konferansı Başkanlarına Sunduğu Nota

20 Ocak 1923

Sayın başkanlar,

10 Ocak sayılı notanız konusu Boğazlar Anlaşması taslağı suretini almak üzere Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyetinin konferans genel sekreterliği katında yaptığı birçok girişimlere rağmen, büyük bir üzüntü ile, bu sözlerin henüz hiçbir sonuç vermediğini gördüm. Ancak bu taslağın hazırlanmasının bitirildiği ve hatta heyetlere dağıtıldığı artık sır olmaktan çıkmı[ş]tır.

Çağrı yapan devletlerin davranış biçimlerini şiddetle protesto ederim. Bu devletler Rusya ve bağlaşıklarını Boğazlar rejimi hakkında görüşmeler dışında bırakmakla yetinmeyip, bugün resmi belgeleri de onlardan gizlemeye çalışıyor.

Aynı zamanda sözü geçen taslağın tarafımıza da bildirilmesi üzerinde ısrarla durup, bunu sizden istememizin kaçınılmaz zorunluk haline geldiğini sanırım. 13 Ocak tarihli notada açıklanan, Boğazlar konusunun ilgili bütün devletler huzurunda görüşülmesi kararınıza dayanarak, başkanı bulunduğum heyetin, Boğazlar Komisyonunun toplantı gününe kadar incelenmesi için en az üç gün süre tanınmasının da gerektiğini bildiririm.

Derin saygılarımı sunarım, sayın başkanlar.

G. Çiçerin[4832]

Lozan Konferansı Riyasetinden Çiçerin'e cevabî nota gönderildi:

Lozan Konferansı Başkanlarından
Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetine

20 Ocak 1923

Rusya heyeti, 13 Ocak tarihli sözlü notasında, konferans başkanlarından, Boğazlar Komisyonunun ne zaman toplantıya çağrılacağını sordu ve böylece bu sorunla ilgili bütün devlet temsilcilerine, kendi görüşlerini bildirmeleri için fırsat verilmesini istedi.

Konferans başkanları, 10 Ocak tarihli sözlü notalarında, Rus heyetine, gelecekteki Boğazlar rejimi görüşmelerinden kendilerini hiçbir zaman saf dışı bırakmak istemediklerini bildirdiler. Aynı zamanda, hazırlanacak olan metinler tamamlandıktan sonra sunulacağını da hatırlattılar. 13 Ocak tarihli notaya göre, Rus heyetinin hâlâ duyduğu kuşkuları dağıtmak için, kendilerine Boğazlar Anlaşmasının taslağının gerekirse, en kısa zamanda sunulacağını bildirmek isteriz. O zaman ilk komisyon uygun bir zamanda toplanıp, bu projenin görüşülmesine başlayacaktır.

Bu nota ile Rusya heyeti başkanı tarafından açıklanan isteğin yerine getirildiğini umuyoruz.[4833]

21 Ocak 1923. Çiçerin, Litvinov'a telgraf keşide eyledi:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının,
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'a Mektubu

Lozan, 21 Ocak 1923
No. 84

Sayın yoldaş,

4831 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 20, Klasör 26_36, Belge 499-500 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 342-344. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4832 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 583.

4833 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 584.

Musul sorunu kadar hiçbir sorun böylesine yanlış, sahte bildiri ve söylenti doğurmuş değildir. Çok esaslı bazı noktalar henüz aydınlanmış değil ve sanırım bir süre daha böyle kalacaktır. Curzon'un İsmet Paşa'ya yazdığı mektup bugünkü gazetelerde yayınlandı, böylece ilk kez, konferans henüz başlarnışken İsmet Paşa'nın Musul hakkında özel görüşmelerde bulunulmasını İngilizlere önerdiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Biz ise bunun tam aksini düşünmüştük, bu özel ve ayrı görüşmeleri İngiltere istemiş olabilir sanıyorduk. Şu an da İsmet Paşa, kendisine özgü inatla, Musul konusunun mutlaka Lozan'da çözümlenip, anlaşma çerçevesi içine alınması üzerinde duruyor. Ama bütün İngiliz basın[ı] ise tam tersine, Büyük Britanya Hükümeti'nin, Musul sorununun genel görüşmelerden ayrı tutulup gelecekteki özel İngiliz-Türk konseyine sunulması yolundaki yarı resmi fikrini geliştiriyor. Curzon'un İsmet Paşa'ya Türkiye'nin güney sınırı konusunun Salı günü konferansa sunulması yolunda öneride bulunmasına bütün Lozan heyetleri şaştı. Curzon üstüne üstlük, bir de Suriye sınırına değinerek, bu konuda İsmet Paşa'ya yaslanıyor. İsmet Paşa, Curzon'un önerisini kabul ediyor ama Suriye sınırı konusunun ileri sürülmesi insiyatifinin kendisinden çıkmadığını da söylüyor. Türkler görüşmelerde Curzon'un Suriye sınırı konusunu ele almakla herhalde Türkler ile Fransızlar arasına sınır çekmek istediğini söylüyorlar. Gerçekten, mecliste çok kimse ısrarla ve çok büyük bir heyecanla İskenderun'un Türklere iadesini istediler. Şimdi ise İsmet Paşa, İskenderun için özel idari rejim konusunda Fransız-Türk anlaşmasının ilgili maddesinin daha ayrıntılı olarak saptanmasını ve düzeltilmesini istiyor. Bu sahne ardında mutlaka yeni bir İngiliz oyunu oynanacaktır, çünkü petrol hattı orada bitiyor. Bütün İngiliz basını avaz avaz konferansın bir an önce bitirilmesini istiyor. Curzon'un mektubu, en önemli sorunların çözümlenmesini karambola getirmek istemek olarak yorumlanıyor. Bompard'ın Paris'ten neler getirdiği kesinlikle bilinmiyor. Söylentilere bakılırsa, getirdiği şey Fransa'nın, eski Osmanlı İmparatorluğu'na ait bölgeler arasında, yalnız yıllık ödemelerin değil, borçların toplamının da dağıtılması için izni imiş, ama bu ödün Türklere bugünlerde zaten verilmiş.

Konferans başkanlarının bize verdikleri cevabı size bir önceki kurye ile gönderdik. Boğazlar Komisyonu sorunu hâlâ askıda: Ne evet, ne hayır.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin[4834]

29 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a 45 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal Ankara'ya dönmemiş ve bugün İzmir'de evlenmiş*.[4835]

Grace Mary Ellison: *Şu anda insan, Paşa'nın kendi örneğinden öte bir ilerlemeyi umut etmiyor. O, yalnızca kendi eşini kendi seçmedi, aynı zamanda imamsız evlendi. Bir evlenme dairesinde ilk defa kaydını yaptırmaya cesaret eden İngiliz gibi. Ben daima, bu adamın bir kere barış imzalandıktan sonra birçok devrimler yapacağını söylemiştim. Söz konusu davranışı yapması için ise barışı beklememişti*.[4836]

1 Şubat 1923. *Boğazlardaki düzenleme konusunda Türk delege kuruluyla uzlaşmış son antlaşma bildirildiğinde ise, Boğazlar komisyonunun 1 şubat 1923 tarihli sekizinci oturumunda okunan bildiriminde Sovyet delege kurulu, Boğazlar konusundaki İngiliz tasarısının Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini ve yaşamsal önemde çıkarlarını tehdit ettiğini, bu tasarının Yakındoğu'da ve Karadeniz'de sağlam bir barışın kurulmasını anlamsız kıldığını bildiriyordu. 16 mart 1921 Sovyet-Türk Antlaşması'nın I. Maddesine dayanarak Sovyet delege kurulu "… Rusya, Ukrayna ve Gürcistan olmadan imzalanacak antlaşmanın hiçbir bağlayıcılığı olmayacağını ve arkasında tam bir hareket özgürlüğünü bulunduracağını" bildirdi.*[4837]

Boğazlar Sözleşmesi hakkında komisyon toplantısı gerçekleştiriliyor. Çiçerin: *Sayın Başkanın* [Curzon'un], *tasarının Türkiye'nin görüşlerini yansıttığına ilişkin sözlerine gelince, bu görüşlerin Türkiye'ye ultimatomlar ve savaş tehditleri ile zorla nasıl kabul ettirildiğini bilmekteyiz. Antlaşmanın*

4834 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 585-586.
4835 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXIII.
4836 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası,* 1973, s. 188-189.
4837 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 326-327.

bize zorla kabul ettirilmediği söylenmekte, oysa bize şu da denmektedir: Ya imzalarsınız, ya da çekip gidersiniz! Böyle sert bir uyarıda bulunmaya, antlaşmayı zorla kabul ettirmek denir.[4838]

4 Şubat 1923. Ahmet Agayev (Ağaoğlu), Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği yetkilisi Pleskov'la "çok gizli" mülakat ediyor. Sovyet Rusya, Boğazlar meselesinde Türk çıkarlarını TBMM Hükümetinden daha ziyade savunmaktadır. Sovyet Rusya ricali arasında Yahudiler ekseriyet teşkil ediyor. Başvekil Rauf (Orbay), İkinci Grub ve ulema koalisyonu Sovyet Rusya karşıtı politika icra ediyorlar. Agayev, birtakım ecnebî menşeli devrimler dahile tatbik edilirken çok kan dökülecek diyor. Şeriye ve Evkaf Vekâleti hariç hükümet silme İttihadçıdır. İttihadçı-Türkçü Çerkes Hamdullah Suphi (Tanrıöver) devrimler için Deli Petro radikal tecrübesini Mustafa Kemal'e rapor olarak takdim etmiştir. Mustafa Kemal, ulema sınıfını keseceğini belirtmiştir:

Çok gizli.
AHMET AGAYEV'LE GÖRÜŞME Şubat 1923

- Sizi dün kabul edemediğimden dolayı özür dilerim. Daha önceden gelen insanlardan sizinle görüşme fırsatım olmadı.

- Nasılsınız? Semyen İvanoviç'in Rauf Bey'le ilişkileri nasıl? Görüşüyorlar mı? Ah, bu Suat...

Lozan'da İtilaf Devletleri uzlaşmaya varıyor. /Burada Ahmet Agayev, son telgrafların içeriği hakkında bilgi verdi./ Fransa, Ruhr'da bağlı kaldı. Almanlar, iki sene önce yapması gerekenleri şimdi yapıyor. Avusturya'dan bir yoldaştan mektup aldım. Almanya'da Fransızlara karşı kitlesel boykotlar olduğunu yazıyor. Milliyetçilik güçlenmiş. Ludendorf, Avusturya'ya geri dönmüş ve Almanlarla birleşmek için şiddetli bir propaganda yapılıyormuş. Fransa çatır çatır sökülüyor. Yugoslavya, tarafsızlaşıyor. Sırplar, yeniden ele geçirdiği bölgelerde ordularını tutuyor. Fransa'nın kendisi de uzlaşma yolunda.

- **Lozan'da Rusya, bizi kendimizden daha fazla savunuyor**. İsmet, bununla ilgili yazmış. İsmet'in toplantıların birinde İtilaf delegelerine ne dediğini biliyor musunuz? Curzon, ona eğer İtilaf Devletleri'nin şartlarını kabul etmezse Türkiye'nin mahvolacağını söy-lemiş. Fransız ve İtalyan delegeler de Curzon'un bu sözlerinde hemfikir olmuşlar. O zaman İsmet, hayatında ilk kez ağız kavgası ederek Fransıza dönüp şöyle demiş: "Siz, bizim için tehlike değilsiniz, çünkü Alman bataklığına saplandınız." Curzon'a ise "siz de bizim için tehlike değilsiniz, öyle ki bunun Doğu'da savaşmak anlamına geldiğini biliyorsunuz" demiş. İtalyanlara ise şöyle söylemiş: "Sizi, zaten adamdan saymıyorum."

İtalyanlar çok kırılmışlar ve yazılı olarak protesto etmişler.

Rusya üzerine

- Sizde birçoğunuz Rusya'ya geri dönüyor. Bizde ise Abilov, yakında aramızdan ayrılacak. Ayrıca Kafkaslar'da büyükelçiliğimiz de olmayacak. Eskiden olduğu gibi büyükelçilik Moskova'da olacak.

Rusya'da milliyetçiler şimdi öncesinden daha iyi yaşamıyor. Azerbaycan'da Sovyetler Kongresi'nde 280 Rus ve onlarla birlikte 100 Ermeni vardı. Başkanlığa Kirov seçildi. **Onun dışında eminim 280 Rustan 220-230'u Yahudiydi**.

Türkiye'deki RSFSC Büyükelçiliği üzerine

- Genel olarak sizde Yahudiler oldukça fazla. Görevlerin yaklaşık yüzde 75'inde Yahudiler sorumlu olarak bulunuyor. Büyükelçiliğiniz, Rusya'nın kopyası. Yılbaşında Semyen İvanoviç'deyken geceyarısına doğru eşimin dikkatini çekti ve şunu sordu: "Acaba burası Rus Büyükelçiliği değil mi?" Doğruyu söylemek gerekirse, sizde Rus olanlar: Semyen İvanoviç, Astahov, Prjebelski ve bir de Polonyalı var. Kızıl Ordu mensupları, doğru, hepsi Rus, ama **yine de bazen aralarından Yahudi çıkıyor**.

[4838] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 879.

Türk Hükümeti'nin Aralov Yoldaş'a yaklaşımı

- Bizim çevreler, Semyen İvanoviç'e haksız olarak soğuk davra- nıyor. Özel koşullardan dolayı bunu her yerde söyleyemiyorum, ama beni bilen ve bana güvenen insanlara bunun aptalca olduğunu anlatıyorum.

Ben, Semyen İvanoviç'in bize içten yaklaştığına eminim.

- Ona karşı soğumayı Rauf Bey ve diğerlerinin etkisiyle açıklayabiliriz. Daha **Paşa İzmir'deyken, ona, Semyen İvanoviç'in Türk ordusundan kötü bahsettiği bir rapor yazdığı yalanını söylemişler**. Ben, böyle bir şey olamayacağını biliyorum, öyle ki Semyen İvanoviç'in cepheden dönüşte, bana, büyük bir coşkuyla izlenimlerini anlattığını hatırlıyorum. Ama dedikoducular, kendi işlerini yapıyorlar. Bir de buna Zorin'le Sadul'un gelişi eklendi.

Tiflis'ten korkunç derecede kindar olan Suat geldi. Dönerken Hamdullah Suphi'ye kırılmış. **Rauf'un yakın dostu Ali Fuat**'la gelmişler ve sonuç olarak Paşa'da bilinen eğilimi oluşturdular.

Ama inanın, bu uzun sürmez. İki ay bekleyin; İsmet Paşa gelecek, dâhiliye vekili olacak ve her şey eskiye dönecek.

2. Grup

- **Size karşı işlerde ikinci grup önemli rol oynuyor. Bolşeviklerle dostluğun halkın dini, gelenekleri ve görenekleri için tehdit oluşturduğunu yayarak halk fanatizmine oynuyorlar**. Size karşı hareket etmelerinin sebebi sizden nefret etmeleri değil. Böyle bir düşünceleri yok. Ancak, onlar için önemli olan, hükümete karşı fazladan bir argümana sahip olmak. Rauf Bey, tam olarak bu grubun etkisinde.

Eski deniz subayı [Trabzon mebusu] **Ali Şükrü Bey,** [Mersin mebusu] **Selahattin** [Köseoğlu]**, neredeyse her gün** [Ankara'daki Fransız Ataşemiliter Miralay Louis] **Mougin'in yanındalar. Bu herkes tarafından biliniyor**. [Erzurum mebusu] Mehmet Salih [Yeşiloğlu], tamamen önemsiz, dar kafalı bir kişilik. [İzmit mebusu] Sırrı [Bellioğlu] Bey, Rauf'a karşı gibi gözükse de, gerçekte hükümeti hedef almış durumda. Eğer hükümet olsalar, Rauf Bey her şeye rağmen hükümette kalacak. Sırrı Bey, konuşmasından hemen önce benimle konuştu, ona, hükümetin son zamanlarda kendi hareketi çerçevesinde Rusya'dan kriz sebebiyle tam olarak destek sağlayamadığını söyledim. Sırrı Bey, bunu fazladan bir argüman olarak hükümete karşı kullandı.

Bu grup, asıl saldırılarını Fethi [Okyar] **Bey'e /İçişleri Bakanı/ yöneltiyor. Bununla Paşa'yı yıkmak istiyorlar**.

Barışın imzalanmasının ardından bu grupla hesaplaşmak kaçınılmaz oldu. **Belki kan akacak. Eminim ki, birçok mollayı kesmek gerekecek**. Aydınlarımız, yeteri kadar reformlara hazır hale geldiler. Her şeyden önce kadınların durumunu değiştirmek gerekiyor, onları toplum hayatına katmak gerekiyor. **Bununla birlikte, öncesinden onları dinî vakıfların ellerinden alıp, hükümetin eline vermek gerekiyor. Bu zeminde gericilerle mücadelede kanın dökülmesi kaçınılmaz olacak**. Düğün sırasında gelini görmesini ve mitinge aralarında eşinin de bulunduğu kadınların katılmasını kullanarak şimdiden Paşa'ya karşı ajitasyon yürütüyorlar. Meclis'e bununla ilgili gensoru verdiler.

İttihatçılar ve Mustafa Kemal Paşa

Paşa, İttihatçılarla sanırım anlaşıyor. Mamafih, onlar, hem ayrı bir grup gibi, hem değil; öyle ki, **şimdi hükümette herkes, Şeriye ve Evkaf Vekâleti dışında, İttihat ve Terakki'nin eski üyeleri**. Halil Paşa, şimdi Paşa'yla birlikte İzmir'de. Sizi görmeye, dedikoduya yol açacağından korktuğu için gelmiyor. Çok güçlü bir adam bu [Kara] Kemal. İttihatçılar zamanında iaşe nazırıydı. Öldürülmüş olan Cemal Paşa'ya güçlü bir örgütçü güç olarak şimdi çok ihtiyaç var. Onu İstanbul'a kumandan olarak atadıkları her seferinde kadınlar büyük bir coşkuya kapılırdı.

Ama genel olarak önde gelen bütün İttihatçılar halk içinde dayanak bulamıyor; halk önceden yaşadığı yoksulluğu onlara bağlıyor. İttihatçıların otoritesi ikinci sınıf olarak kaldı.

Muhtemelen Halk Partisi'ne girmeyi kabul edecekler. Ayrıca seçimlerde Kars'tan adaylığımı koyacağım.

Mustafa'nın çalışma arkadaşları üzerine

- [Mustafa Kemal] Paşa'nın siyasî meselelerle ilgili kurmayları olmaması büyük bir şanssızlık. Paşa, kendi ilham kaynaklarıyla hareket ediyor. Askerî alanda sadece iki adamı var: Fevzi Paşa ve İsmet Paşa.

İsmet Paşa, iç politikayı mükemmel düzenliyor ve Paşa'dan daha da engin bir bilgiye sahip. Fevzi, tamamen askerî işlerle meşgul olsa da iç politikanın yeni çizgisinde belirmeye başladığı hissediliyor. Kâzım [Özalp] Paşa'nın Milli Savunma Bakanı/ [Mustafa Kemal] Paşa üzerinde hiçbir etkisi yok. Ama Paşa, inadına yol vermiyor, onun elini kolunu bağlamış, yük gibi yanında taşıyor. **Rafet** [Bele]**, sadece palavracı ve zayıf bir kişilik**.

Siyasî ilişkilerde Paşa'nın hiçbir danışmanı yok. **Bağlılık duygusundan yoksun ve kimseye güvenmiyor**. **İnsanlar, onun için amacına ulaşmanın bir aracı**. **Hükümet, hepsi birbirinden nefret eden insanlardan oluşmuş durumda. Fethi Bey, Rauf Bey'den nefret ediyor, Rauf Bey, Fethi Bey'den vb**.

Paşa'nın danıştığı hükümetteki etkili simalar Rauf, Fethi ve Rıza Nur. Diğerleri, mesela Mahmut Esat [Bozkurt], Paşa'nın istediği her şeyi yaptırdığı bir kukla.

MK'yla ilgili olaylardan

Son olarak Ahmet Agayev, Mustafa Kemal'in gidişinden önce onu ve aralarında Hamdullah Suphi'nin [Tanrıöver] de bulunduğu bazı başka kişileri konuşmaların konularını belirlemek ve hazırlamak için çağırdığını söyledi.

Bu yapılmış. **Hamdullah Suphi, Agayev'in önerisi üzerine raporuna örnek olarak Büyük Petro'nun tarihini almış. Bu konu çerçevesinde eski itikadın yok edilmesi /sakalların kesilmesi/ için yapılan cebrî mücadele, kadınların durumunda yenilikler yapma /kurullar/ ve rahibelerle mücadele vb. Büyük Petro'nun adımlarından kesitlere dikkat çekilecekmiş**.

Mustafa Kemal'in gidişinden önce Agayev; Rauf, Fethi ve diğerleri gibi hükümet üyelerinin de bulunduğu Mustafa Kemal'in evinde oturuyormuş. Şu sahne gerçekleşmiş. Paşa'ya Doğu illerinden etkili bir hoca bir ricayla gelmiş. Mustafa, ona, ricasını yerine getireceğini, ama onun da yerine getirmesini istediği bir ricası olduğunu söylemiş: İzmir'den karısıyla döndükten sonra hacıyı karısıyla evine davet edecek ve ardından iki çift şehirde dolaşmaya çıkacaklar. Mustafa, çarşafsız bir şekilde karısıyla el ele gezecek. Hacı da aynı şekilde karısıyla el ele ve karısının çarşafını çıkartarak gezmeye söz verecek. Öneriyi duyan hoca utanmış, mırıldanarak "tövbe" demiş ve dine karşı itaatsizlikten bahsetmiş. O zaman **Mustafa, ona şöyle demiş: "Ben, sizin dinî kurallarınızı bilmek istemiyorum. Eğer beni rahatsız ederseniz hepinizi keserim."** Hacının gitmesinden sonra Rauf Bey, Mustafa'ya şöyle demiş: "Boş yere konuşuyorsunuz, Paşam. Hacı, halkın içinde dine karşı olduğunuza dair söylentiler olduğunu anlatıyordu." Mustafa, cevap vermiş: "Benim hakkımda ne konuştukları beni ilgilendirmiyor." Ayrıca **Mustafa Kemal**, daha önceden bir defasında **içkiliyken** Ahmet Agayev'in de aralarında bulunduğu etrafındakilere şöyle demiş: "**Düşmanlarımın benim hakkımda ne konuştuklarını çok iyi biliyorum. Benim diktatör olmak, bütün kadınların ırzına geçmek, dini yok etmek istediğimi, benim namussuz olduğumu vb. söylüyorlar**."[4839]

Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, Hariciye Halk Komiserliğine muhtıra gönderdi. Buna göre

Aralov, genelde raporlarında ağırlıklı olarak Rauf Bey üzerinde durmuştur. Aralov'a göre, TBMM'de iki farklı gurup vardır. Birinci ve ikinci gurup olarak belirtilen bu guruplardan ikinci gurubun liderliğini Rauf Bey'in yaptığını bildirmiştir. Rauf Bey'in liderliğinde Rusya'ya karşı bir kampanya izlenmektedir. Aralov Rauf Bey'i sultancı olmakla ve ikinci grubu gizlice korumakla itham etmiştir. Rauf Bey'in Mustafa Kemal ve gurubu çevrelerinde pek saygı görmediğini de iddia etmiştir. Rauf Bey ile ilgili bu değerlendirmelerden başka özellikle o dönem Moskova Büyük Elçisi Muhtar Bey hakkında da oldukça olumsuz rapor sunmuştur. Muhalefetin çok karışık ve çoğunlukla İtilafçılıkla bağlantıları olduğu ve bu nedenle Antanta çevrelerine yakın olunduğunu

[4839] *Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Arşivi* (İKKİ), *Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi* (RGASPİ), fond 544, liste 3, dosya 122, yaprak 31-33, çok gizli belge; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar,* 2011, s. 145-148. İktibasdaki **vurgular** ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

bildirmiştir. Aralov raporunda Rauf Bey'i, kamuoyunu coşturmak amacıyla ve sadece ayrı takdirde kullanılabileceğini belirtmiştir. Sözlerine göre, ikinci gurup Ruslarda tutulmayınca, kendini Fransızların kucaklarına atmıştır. Muhalefetin başı olan Selahaddin şehirde konuşulacak kadar Fransız temsilcisi Mujen'e yakın olmuştur. Raporda TAN Gazetesi'nin Fransızların ilgilerini açık bir şekilde korudukları da ifade edilmiştir. TAN Gazetesi hariç olmak üzere bütün Türk basını Fransız hükümetini her gün o kadar eleştiriyordu ki sonunda Fransızlar Türk hükümetine şikâyet etmek zorunda kalmıştı.[4840]

5 Şubat 1923. Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Haberleşme Bürosu Başkanı Astahov, Narkomindel'e telgraf keşide eyledi:

Ankara'dan Moskova Dışişleri Halk Komiserliği'ne

Karahan'a No.937/939
Şifreli

"Moskova Dışişleri Halk Komiserliği'ne Karahan'a, Rosta'ya [*Rusya Telgraf Ajansına (Perinçek notu)*], Doletskiy'e, Tiflis'e Orconokidze'ye.

Ankara 5 Şubat. Mustafa Kemal, konuşmalarında Türkiye'de kadınların eşit haklara sahip olması gerekliliğini ileri sürdü. İzmir'de kadınların bulunduğu mitingde konuştu ve eşiyle birlikte, kadınların da yer aldığı sinema seansına katıldı. Anadolu Ajansı, Mustafa Kemal'in İngiliz muhabiri Ellison'a beyan ettiği "bir sene sonra Türkiye'de kadınlar çarşafları çıkaracak" sözlerini aktarıyor. Mustafa Kemal, İzmir'de mitingde kadınların toplum hayatındaki yeriyle ilgili uzun bir konuşma da yaptı. Türkiye'deki sosyal hayatın bütün başarısızlığının, kadınlara karşı saygısızlıktan kaynaklandığını belirtti. "Eğer organizmanın yarısı çalışmazsa, öbür yarısı da çalışmayacaktır. Erkekler ve kadınlar eşit eğitim almalılardır, teknik bilim öğrenmelidir. Kadınlar, sosyal hayatta erkeklerle eşit yere sahiplerdir ve alanlarda kadın, erkekle beraber çalışır." Mustafa Kemal, konuşmasını bitirirken, kadınlar hakkındaki sözlerinin Türk hükümetinin programı olmasını diledi. Astahov.[4841]

6 Şubat 1923. Çiçerin, Lozan Konferansı Genel Sekreterliğine mektub tevdi etti:

Rusya-Ukrayna-Gürcistan Lozan Konferans Heyetinin
Konferansın Genel Sekreterliğine Mektubu

6 Şubat 1923

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Lozan Konferansının resmen kesilmiş olduğunu öğrenmiş ve böylece Boğazlar sorunu ile ilgili hiçbir kararın alınmamış olduğunu görmüştür.

Bu koşullar karşısında ve Fransa, Büyük Britanya ve İtalya'nın 14 Kasım 1922 tarihli Rusya Hükümeti'ne gönderdiği notası ile ilgili olarak, Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, bu üç hükümetin, daha önce Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerine görüşmelerin yinelenmesinde, toplantı yerinin ve zamanının gösterilmesinde gecikmeyeceğini varsayarak, bu konuda vereceği bütün haberlerin Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti üyesi ve Roma'da Rusya temsilcisi V. Vorovski'ye (telgraf adresi: Roma-Elçilik) iletilmesini rica eder.

Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, Konferans Genel Sekreterliğinden, bu bildirinin çağrı yapan üç devletin hükümetlerine iletilmesini rica ederken, bu ricasının yerine getirileceğine inanmaktadır.[4842]

8 Şubat 1923. Aralov, Narkomindel Vekili Karahan'a telgraf keşide eyledi: *"Ankara'dan No.1039. Moskova Dışişleri Halk Komiserliği'ne Karahan'a, Tiflis'e Lvoviç'e, Batum'a Yust'a. Mustafa Kemal, kadınların çarşaf zulmünden kurtulmaları, eğitim özgürlüğüne sahip olmaları ve siyasi toplum hayatına*

[4840] Natalia Çerniçenkina. (2014). "Sovyet Rusya'nın TBMM Temsilcileri S. Aralov ve Y. Surits'in Resmi Raporlarına Göre Türkiye (1923)". *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak* (A. Güvenç & M. Saygın, haz.) içinde (c. 2, s. 661-662). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

[4841] *RGASPİ*, fond 17, liste 112, dosya 415, yaprak 141; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 157-158.

[4842] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 587.

katılmaları için büyük, açık bir kampanya yürütüyor. Kadınların katıldığı mitingler düzenliyor. Hacılar, karşı ajitasyon yürütüyorlar. Ankara. 8 Şubat No.2700 ARALOV"[4843] Ayrıca Aralov, Rus Komünist Partisi'nin *Kadın Bölümünün, Mustafa Kemal'e Türk kadınının kurtuluşu için mücadelesi nedeniyle selamlama telgrafı göndermesini öneri*yor.[4844]

*Rusya Haberleşme Bürosu Müdürü G. Astahov da bu fikirleri destekler. Astahov, Moskova'ya, Mustafa Kemal'in konuşmalarında Türkiye'de kadınların eşit haklara sahip olması gereğini ileri sürdüğünü, Türkiye'deki sosyal hayatın bütün başarısızlığının, kadınlara karşı saygısızlıktan kaynaklandığını belirttiğini ve "eğer organizmanın yarısı çalışmazsa, öbür yarısı da çalışmayacaktır" dediğini bildiri*yor.[4845]

Mustafa Kemal'in karısı Uşşakîzade Latife, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin Ankara Büyükelçisi Ahmet Abilov'un karısı Tamara'ya mektub gönderdi: *Akidimiz vesilesiyle ihzar buyurduğunuz hissiyat ve tebrikata bilhassa teşekkür ederim. Bizim için en büyük saadet memleketimizin ve mazlum milletlerin halasını ve selametini görmektir. Şark kadınlığının itila'sı [yükselmesi] hakkındaki temenniyata bütün kalbimle iştirak ederim. Çünkü hâlas ve selametin mütevakkıf olduğu şerait arasında bilhassa kadınlığın yükselmesi birinci derecede haiz-i ehemmiyettir. Bu hususta da muvaffak olacağımıza itimadım her-kemaldir. Latife-Mustafa Kemal*.[4846]

İstidrat: Mustafa Kemal gerici miydi? Kızkardeşi Makbule (Atadan), *hatıralarında okumak istediğini ama tahsil imkânından mahrum kaldığını anlatırken ağabeyini suçlar, okumasına ağabeyinin karşı çıktığını söyler ve Mustafa Kemal'in "kıskanç" olduğunu yazar…*[4847]

9 Şubat 1923. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Chicherin, gazetecilere verdiği mülakatta, İngiltere ile Türkiye arasında ayrı bir barış antlaşması imzalanmasının çok mümkün olduğunu söylemiştir*. *Chicherin, bazılarının öngördüğü gibi müzakerelerin kesilmesi ile Lozan Konferansı'nın sona ermediğini ve hükümetler arası diplomatik görüşmeler şeklinde yeni bir safhaya geçtiğini ifade etmiştir*. *Türklerin diplomatik durumunun mükemmel olduğunu ve konferansın oturumlarına son verilmesinin savaşın yeniden başlayacağı anlamına gelmediğini de sözlerine eklemiştir*.[4848]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul gazeteleri, İsmet Paşa'nın barış antlaşmasını imzalamama sebebi olarak Türkiye ile Sovyetler arasında imzalanan gizli antlaşmayı gösteriyorlar. Bu antlaşmaya göre Türkiye, Rusya olmaksızın müttefiklerle herhangi bir barış imzalayamaz*.[4849]

11 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk-İngiliz ayrı barış antlaşmasına ilişkin iddia, yalanlanmıştır. "Petit Parisien" gazetesi muhabirinin Rıza Nur ile Ankara'ya dönüşünde gerçekleştirdiği röportaja* göre *Rıza Nur, Kemalist delegelerin Lozan Konferansı'nda Büyük Britanya delegelerine hiçbir zaman ayrı bir barış teklif etmediklerini açıklamıştır. Bu konuda diğer bir açıklama İsmet Paşa'dan gelmiştir. İsmet Paşa, Kuzey Amerikalı Amiral Bristol'e İngiltere'ye hiçbir zaman ayrı barış yapılmasının*

4843 *Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet* Arşivi (RGASPİ), fond 17, liste 112, dosya 415, yaprak 142; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 157. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Komünist Aralov, İslam tesettürünü "zulüm" olarak nitelendiriyor.

4844 *RGASPİ*, f. 17, 1. 112, d. 415, y. 142; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 136. "Karahan da Aralov'un önerisini desteklediğini belirterek konuyu Parti'nin Merkez Komitesi'ne taşır."

4845 *RGASPİ*, f. 17, 1. 112, d. 415, y. 141; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 136.

4846 *Azerbaycan Cumhuriyeti Partiyalar ve* İçtimai *Hareketler Arşivi*, fond 276, liste 5, dosya 1a, klasör 126, yaprak 2; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 156.

4847 Murat Bardakçı, *Makbule*, 2024, s. 9.

4848 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 510.

4849 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 510.

teklif edilmediğini söylemiştir. Amiral Bristol'un konferansa katılan bütün devletlerin nihai bir barış imzalamayı istediği ve özellikle Türkiye'nin çıkarları için barışın en kısa sürede imzalanmasının gerekliliğini vurguladığı bildiriliyor.[4850]

13 Şubat 1923. *Lord Curzon, 13 Şubat 1923'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada bunu açıkça belirtmiştir. Lord Curzon, Lozan'a "Ankara'yı Rusya, İran ve Afganistan'dan uzaklaştırmak ve Batı Avrupa'ya çevirmek için gittiğini" söylemiştir*.[4851]

Karahan, Politbüro'ya telgraf keşide eyledi:

> Komintem'e Safarov Yoldaş'a
> Kopyası RKP MK'ne Kuybışev Yoldaş'a
>
> Sayın Yoldaş,
> Aralov Yoldaş, bizden acilen geniş ölçekte kadın kolları tarafından Mustafa Kemal'e Türk kadınının kurtuluşu için mücadelesinden dolayı selamlama telgrafı gönderilmesini rica ediyor.
>
> Aralov'un, selamlama telgrafının çok büyük önem taşıdığıyla ilgili görüşlerine tamamen katılırken, sizden, uygun düşen emri reddetmemenizi rica ederim.
>
> Bizi bu konuyla ilgili haberdar ediniz.
> Ek: Astahov ve Aralov'un telgrafları.
> Komünist selamlarımla. L. Karahan[4852]

14 Şubat 1923. Berthe Georges Gaulis'in Fransız hariciye arşivinde mahfuz bir mektubundan: *İsmet Paşa, Ankara'da, birçok güçlükle karşılaşacak. Sovyet ajanlarının Ankara'daki faaliyetleri giderek yoğunlaşıyor. Aralof; Yunus Nadi, Muhittin, Tunalı Hilmi, vs. gibi, Sovyetlere gönül vermiş mebuslara yeniden altın dağıtmış bulunuyor… Çiçerin'in ve Ahrens'in dediklerine bakılırsa, bu mebuslar, İsmet Paşa'nın İngiltere'ye karşı gösterdiği zaafları kullanarak onun itibarını kırmaya çalışacaklar*.[4853]

15 Şubat 1923. *O günlerde Avam Kamarası'nda Hükümeti eleştiren muhalif milletvekilleri ise, bir adım daha atarak Kemalist-Bolşevik dostluğunu bozduktan sonra, Türkiye'yi Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarının bekçisi yapmayı önermektedirler. Howard Bury, 15 Şubat 1923'de Avam Kamarası'nda şöyle konuşmaktadır*:

> Ne yazık ki, şimdi Türklerin arkasında kötü niyetli Rusya var. Bugün bir gerçek Türk politikası, bir de Türk-Rus politikası var... Türklere, gururları yüksek tutularak yanaşıldığı, uzlaşıcı sözler kullanıldığı takdirde, onlardan pek çok ödün elde etmek mümkün olur. Gerçek Türk politikası yeniden Irak'a inmek, Suriye'ye girmek değildir. Onları Irak ve Musul'u istemeye zorlayan Rusya'dır. Türkiye ile barışa varmak hususunda anlaşabilirsek, Türkiye'nin Irak ile anlaşma imzalayarak bizi Yakın Doğu'daki birçok yükümlülüklerimizden kurtarması mümkündür.[4854]

17 Şubat 1923. Balıkesir, Zağnos Paşa Camiinde Mustafa Kemal siyasî-ticarî konuşma yapıyor: *Ülkemizde büyük sermayedarlar yoktur, bunun için biz onların düşmanı değiliz. Hatta biz yurdumuzda daha çok milyonerlerin, hatta milyarderlerin türemesine çaba göstereceğiz*.[4855]

4850 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 510-511.
4851 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 787.
4852 *RGASPİ*, fond 17, liste 112, dosya 415, yaprak 139; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 159.
4853 Fransa Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivleri, série E, Levant, 1918-40, Turquie, Cilt 290, f^0 276; Aktaran: Paul Dumont. (1991). *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü* içinde (s. 14). Ankara: İnönü Vakfı.
4854 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 787-788.
4855 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, 2010, s. 158.

Birinci Ferik Kâzım Karabekir riyasetinde İzmir İktisad Kongresi içtima ediyor*. Müşir Mustafa Kemal açış konuşmasında liberal iktisadiyatı kabul ettiklerini beyan ediyor:

> Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebî sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebî sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sâyimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Mâzide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet, ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi, Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptırmayız.

Mustafa Kemal, Müttefiklerle anlaşmak arzusunun bir göstergesini daha sunuyor. İzmir İktisad Kongresinde *Mustafa Kemal, "bütün sınıfların aynı zamanda zengin olması (gerektiğini)" söylüyordu. Böylece, bir yandan da, Lozan'da kapitülasyonlar konusundaki tıkanmayı gidermek istiyor olmalıydı. Kapitülasyonlar kaldırılmalıydı; fakat yabancı sermaye ihtiyacı vardı ve bunun için gereken güvenceyi vermeğe hazır olduğu da bildiriliyordu. Mustafa Kemal, bu sözleriyle ve "sınıflar"dan söz edişiyle, yeni Türkiye'nin Bolşevik olmadığını Batı'ya bir kez daha göstermek istemiş olabilir*.[4856]

> Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtmişti. Fakat zaferden sonra, ihtilâl kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yeni Türk devletinin Milli Kapitalist Ekonomi'yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemiştir.[4857]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'yı da memnun etmeye çalışmıştır:

> [..] Mustafa Kemal, Kongre'de, eşleriyle birlikte davet ettiği Aralov ve Abilov'la da görüşmeler yapar.
>
> [..] Kongre'nin başkanlığını Kâzım Paşa (Karabekir) yapar. Aralov ve Abilov'la birlikte orada bulunan Astahov, Kongre'nin sınıfsal ilkelere göre toplanmış olmasına önemle dikkat çeker. Kongre'ye bütün üretici sınıfların temsilcilerinin katıldığını vurgular.
>
> Kongre, Mustafa Kemal'in konuşmasıyla başlar. Hemen ardından Aralov ve Abilov'a söz verilir. Her ikisi de konuşmalarında, ağır ve kanlı savaşlardan sonra kültürün geliştirilmesi, halk ekonomisinin kurulması konusunda Sovyetler'in tecrübelerini aktarırlar. İstilacıları kovmak, emperyalizmi ve feodal düzeni alt etmek suretiyle savaşı başarı ile sona erdiren yeni Türkiye konusunda, Sovyetler Birliği'nin görüşlerini anlatırlar. Abilov, Türkçe olarak yaptığı konuşmasında, ayrıca Azerbaycan'ın ekonomik durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi verir.
>
> Sovyet diplomatları ve bilim adamları, dış kapitalizme karşı mücadelede bir adım olarak değerlendirdikleri İzmir İktisat Kongresi'nin kararları arasında özellikle şu noktalara dikkat çekerler: Kongre, iç pazarın genişletilmesi ve bu pazarın ulusal sermayenin eline geçmesi yolundaki engelleri kaldırmak, yerel burjuvazinin girişimciliğinin geliştirilmesi ve ülke ekonomisindeki yerinin güçlendirilmesi için gerekli koşulları yaratmak, emperyalist tekellerin faaliyetlerini sınırlandırmak ve ticareti geliştirmek amacıyla bir dizi önlemler saptamıştır. Ayrıca Türkiye'de mal-para ilişkilerinin gelişmesini engelleyen aşarın kaldırılmasını ve Fransız tütün tekeli "reji"nin kapatılmasını gerekli görmüştür. Ziraat Bankası'nın, köyde kredi işini ve yardımlaşma birliklerini örgütlemekle görevlendirilmesi önerilmiştir. Sanayi kuruluş programı, yerli sanayi ve ulaştırmanın

---

* Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Aralov ve Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abilov ikilisinin katılımları beklendiği için, 15 Şubat'da küşadı planlanan kongre, iki gün tehir edilmiştir: Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 76.

4856 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 261.

4857 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 1974, s. 289.

geliştirilmesini öngörmüştür. Küçük zanaatçı üretiminden büyük fabrika sanayine geçiş gereği belirlenmiştir.[4858]

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde "halk sınıfları" arasında yer alan işçi sınıf, Kongre'den sonra unutulur. İşçi sınıfı için Kongre'de kararlaştırılan esasların uygulanmasına geçilmez. [..] *İzmir İktisat Kongresi, "topraksızlara toprak dağıtılmasını" oybirliği ile reddetmiş, büyük ticaret ve toprak çıkarlarının görüşlerini benimsemiştir. 1923-1929 ekonomi politikası, toplumda güçlü olan bu sınıfların çıkarlarına göre biçimlenmiştir. İşçiler, her türlü güvenlikten yoksun kalmışlardır.*[4859]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov: *İzmir Limanı'nda, Antant'ın dört parçadan oluşan bir donanma bölüğü var. Körfezin biraz açığında on parçadan oluşan başka bir bölük daha var. Ağır topların namluları şehre ve şimdi iktisat kongresinin toplantısı yapılan eski incir fabrikası binasına dönük. Kıymık yığınına dönüşmesi için tek bir hafif top mermesinin bile yeterli olacağı bu binada Mustafa Kemal, Türkiye'yi asırlardır baskı altında tuttukları, kapitülasyonları ve Düyun-u Umumiye'yi getirdikleri için emperyalistleri parlak, alabildiğine sert bir konuşmayla mahkûm ediyor. Türk halkının Misak-ı Milli'den en ufak taviz vermeksizin sonuna kadar mücadele etme sarsılmaz kararlılığından söz ediyor*.[4860]

Astahov, TBMM binası ile İzmir İktisad Kongresi binası tezyinatını mukayese ediyor. Laiklik tezahür ediyor: *TBMM duvarları arasında, başkanlık kürsüsünün üzerinde Kuran'dan bir ayet yazılı. Oturumlar Allah'tan söz edilerek açılıyor. Konuşmalarda genel olarak "efendiler" kelimesi kullanılıyor. Burada* [İzmir İktisad Kongresine ev sahipliği yapan incir fabrikasında] *ise Allah'a yer yok. Konuşmalarda, bizim "yoldaşlar"a yakın "arkadaşlar" deniliyor*.[4861]

Mustafa Kemal, İzmir İktisad Kongresinde yine edebiyat yapıyor: *Pulluk, şu anda Türkiye'nin tarihinin yazıldığı kalemdir*.[4862]

Astahov, Müttefiklere yaranmaya çalışan Kemalistlerin İslam'dan verdiği bir büyük tavize [kadın-erkek ihtilatına ve tesettürün tedricen lağvına] daha dikkat çekiyor: *Bir ayrıntı daha. Kongre delegeleri arasında, İzmir tütün fabrikaları işçisi beş Türk kadını da bulunuyor. Erkeklerle yan yana oturuyorlar. Yüzleri açık. İktisat Vekili onları selamlarken, bir sonraki kongrede kadınların sayısının artacağı ümidini de dile getiriyor*.[4863] Bu noktada hatırlanacak olursa, 28 Ekim 1920 tarihli İngiliz istihbaratı mahrem raporunda, Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'e tesettürün lağvına ilişkin dayatmada bulunduğu yazıyordu.

18 Şubat 1923. Hâlâ mevkuf bulunan *THİF* rüesasından Nâzım (Resmor/Öztelli), TBMM mebuslarına hitaben açık mektub kaleme aldı. Mustafa Kemal hükümeti, komünistleri dış politika için baziçe haline getirmiştir:

Büyük Millet Meclisi azasına Açık mektup

4858 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 160-161.

4859 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1423. İşçi sınıfı, bellerine inkılap çekici indirilmediğine dua etsin. 1'inci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Kâzım Karabekir'in 11 Ağustos 1923 tarihli günlük kaydına göre Mustafa Kemal, hastalık ve tatil günlerinde yevmiye verilmesini taleb eden bir ameleye şöyle demiştir: "İnkılâptan ayrılırsanız sizin bile belinize çekici vururuz." Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, 2009, c. 2.

4860 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 67. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî'ye ilişkin sözleri kuru birer laftır. Lozan'da Misak-ı Millî'den pek çok tavizler verecektir. Mesela arazi cihetinden Batı Trakya, İskenderun, Musul.

4861 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 69.

4862 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 70.

4863 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 70.

Malum-i alileridir ki, yine evvelce olduğu gibi, yine musanna ve muhayyel bir taklib-i hükûmet cürmüyle, bu defa da 19 Teşrinievvel 38 tarihinden beri mevkuf bulunmaktayız. Evvelki mevkufiyetimiz bir kaç murahhasımızın Londra'ya gitmesiyle başlamıştı. Bu mevkufiyetimiz de, Franklin Buyon'un İzmir'de oynadığı rol ile ibtidar eyledi. Demek ki biz bu memleketin bir siyaset oyuncağı olmak talihinde imişiz. Her ne ise dört aydır istintak dairesi türlü tesirat altında biz sürükledikten sonra evrakı cinayet mahkemesine verdi.

20 Şubat 39 Salı günü alaturki saat altıda muhakememiz icra olunacak. Anadolu'da taklib-i hükûmet demek Büyük Millet Meclisi'ni devirmek demektir. Demek ki biz indelhesap sekiz kişi sizin hayat-ı siyasiyenizde önüne geçilemeyecek bir pusu kurmuşuz. Öyle bir pusu ki: güya arkasında kızıl orduları kızıl bayraklarıyla müheyya bulunuyormuş. Ve hükûmet işte bu muazzam pusuyu bastırarak kahramanlarını mahkemeye vermiş.

Şu halde bu mesele ile bütün Millet Meclisi âzâları hayatlarıyla, haysiyetleriyle alâkadardırlar. Binaenaleyh hepinizin birden gelip bu mütecasirleri muhakeme olunurken görmeniz ve onların itirafatıyla veyahut müdafaatıyla alâkadar olmanız lâzım gelir.

Biz bilhassa Hürriyet-i Şahsiye Kanun-ı mühimmini müdafaa eden ahrâr-ı milleti mahkemeye davet ediyoruz. Onlar gelmeli, bu memlekette hürriyet-i şahsiyeye, şahsi ihtiraslarıyla (?), şahsi düşüncelerle ve bilhassa vukufsuz siyaset dalavereleriyle ne darbeler indirildiğini görmelidirler.

Şu tezkereyi işte bu fikir ile size yazıyoruz. Ve sizi 20 Şubat Salı günü saat 6'de Ankara istinaf ceza mahkemesine davet ediyoruz. Hürmetlerimizin kabulü.

Geliniz! Dinleyiniz! Düşününüz!

18/Şubat/923

imzalar

bu açık mektup bera-yı neşr *Yenigün*, *Hakimiyet-i Milliye*, *Tan*, *Öğüt* gazetelerine gönderildi ise de derc edilmedi.[4864]

20 Şubat 1923. Moskova'da bulunan Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Lozan Konferansı Murahhas Heyeti üyesi Vorovski'ye telgraf keşide eyledi: *Boğazlar Anlaşmasının imzalanmaması konusunda hiçbir şey konuşmuş değiliz. Böylece biz halen konferansa katılanlardan sayılırız. Lozan'dan Massigli* [René Massigli: Fransız Diplomatı. Lozan Konferansı Genel Sekreteri. (Yerasimos notu)] *size konferansla ilgili belgeler göndermeye devam ediyor mu? Göndermiyorsa ısrarla isteyiniz*.[4865]

Karahan, Aralov'a telgraf keşide eyledi: *Anlaşıldığı gibi, bizim Lozan'daki resmi konumumuz yanlış yorumlara yolaçmıştır. Çiçerin hiçbir zaman anlaşmayı imzalamayacağını açıklamış değildir. Resmen söylediği tek şey, İtilâf'ın bize önerdiği anlaşmanın bizce kabul edilmesinin olanaksız olduğudur. Gerçi Avrupa basını ve özellikle İngiliz basını, meydana gelen durumu bizim imzalamak istememiz biçiminde yorumluyor, ama bu, doğru değildir. Bu noktanın çok büyük önemi vardır, çünkü biz, anlaşmanın imzalanmasını reddetmediğimiz için, konferansın tekrarlanması halinde bundan sonraki görüşmelere katılmak hakkımızdan vazgeçmiş değiliz. Basında bunun uzun uzadıya açıklanmasına gerek yoktur, ama İsmet Paşa'ya ve Rauf Bey'e açıklanması gerekiyor, çünkü bundan, bizim bundan sonraki görüşmelere katılma hakkımız, onların ise, biz olmadan görüşmelerde bulunmama ve bizim ilerideki görüşmelere katılmamızı ısrarla istemeleri zorunluluğu doğuyor*.[4866]

Aralov, İzmir İktisad Kongresi Reisi Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi:

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisinin,

4864 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 26_36, Belge no: 531-532 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 418.

4865 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 588.

4866 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 589.

Türkiye İktisat Kongresi Başkanı
Kazım Karabekir'e Mektubu

20 Şubat 1923

Bu yılın Ağustos ayında, Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin bütün tarımsal, kooperatİf ve devlet örgütleri ve tüm tarım işleri ile uğraşanların emekleri ile meydana getirilmiş ürünlerin sergileneceği Tarım Fuarı açılacaktır. Böylece bu fuar, Sovyet Cumhuriyetlerinin son zamanlarda tarım konusunda elde ettiği görkemli başarılarını yansıtmış olacaktır.

İktisat Kongresi, Sovyet Cumhuriyetleri ile, Batılı emperyalizme karşı ortak ve çok zorlu mücadele yıllarında kopmaz bağlarla bağlanmış Türkiye'nin üretici sınıflarının temsilcilerinin toplantısı olduğundan, bugün Sovyet Cumhuriyetleri gibi, bütün güçlerini ekonomi alanına yöneltiyor.

Bu nedenle Sovyet Cumhuriyetleri emekçi kitleleri, kendi fuarında, İktisat Kongresi temsilcilerini görmekten büyük bir memnunluk duyacaktır. Böyle bir karşılama, muhakkak ki Türkiye'nin Rusya tarımı hakkında daha çok bilgi sahibi olmasına ve genellikle her iki ülke halklarının daha da yakınlaşmalarına hizmet edebilir.

Bu düşünceyle, Hükümetim ve Fuar Komitesi adına, başkanı bulunduğunuz kongreye, temsilcilerinin bu fuara gönderilmesi çağrımızı kabul etmenizi dilerim.

En üstün saygılarımın kabulünü dilerim.

Aralov[4867]

Karabekir, Aralov'a cevabî telgraf keşide eyledi: *RSFSC adına yazılan ve şahsınızca İktisat Kongresine iletilen mektubunuz toplantıda okundu ve temsilcilerce sevinç coşkunluğu ve alkışlarla karşılandı. Mektubunuzun içten havası ve düşünceleriniz kongreyi işte böylesine etkiledi. Kongre, iki dost halk ve hükümet arasında verimli ekonomik ilişkilerin gelişmesini diliyor. İzmir'de açılan ilk Türk İktisat Kongresi, gösterdiğiniz ilgi ve samimi duygular için size içtenlikle dostluk duygularını ve Rus ekonomi hayatının büyük başarılara ulaşmasını temenni eder*.[4868]

23 Şubat 1923. *İzmir İktisat Kongresi, üzücü bir olaya sahne olur. Kongre çalışmaları sırasında İbrahim Abilov, ağır şekilde hastalanır. Mustafa Kemal, kendi özel doktorunu gönderir. Ameliyata alınan Abilov kurtarılamaz ve 23 Şubat 1923 günü çok sevdiği Türkiye topraklarında can verir. Mustafa Kemal, İbrahim Abilov'un ölümü üzerine Arap ve Hintli uzmanları çağırtır ve Abilov'un bedenini 200 yıllığı- na mumyalatır. Abilov'un naşı gemiyle İzmir'den Batum'a, oradan da Bakû'ye gönderilir*.[4869]

26 Şubat 1923. Aralov, Karahan'a 876/c kodlu rapor gönderdi:

Değerli Lev Mihayloviç,

İzmir Seyahati

İzmir seyahati, benim tarafımdan, yeni kurtulmuş bölgelerde Sovyet Rusya'nın propagandasını yapmak ve bununla beraber Türk hükümeti ve Kemal Paşa ile ilişki kurmak amacıyla öngörüldü. Bu amaç doğrultusunda, İktisat Kongresi'nin önemini ve Sovyet Rusya'nın bu kongreye ne kadar önem verdiğini kısaca belirten ve sonunda, bizzat onun konuşmasını dinlemekten çok mutlu olacağıma işaret eden kişisel bir telgrafı Paşa'ya gönderdim. Ertesi gün "Sizi İzmir'de görmekten büyük mutluluk duyacağız" şeklindeki cevabı aldım. Bu cevaptan sonra Abilov Yoldaş'ı, onun da kongreye geleceğini bildiren bir telgraf göndermeye ikna ettim. Paşa yeni evlendiği için eşlerimizi de davet etmeyi, onları Paşa'nın eşiyle tanıştırmayı ve bu alanda da gerekli bir hareket yürütmeyi yararlı gördük. Konsoloslukla ilgili meselelerin ayarlanması için Prjebelski Yoldaş'ı ve ayrıca

4867 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 590.
4868 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 591.
4869 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 161.

kongredeki çalışmalar için Astahov Yoldaş'ı ve tercüman olarak da Şahovski ve Kalakov Yoldaşları ve şifre memuresi Florova Yoldaş'ı yanıma aldım.

Rauf Bey, yolda bizzat eşlik etti. Rahat bir yolculuk sözü verilmişti, ancak Rauf Bey'in yapmacık halinden yolculuğun oldukça zor geçeceği sezilmişti. Bu rapora eklenen yolculuk günlüğümde, Afyonkarahisar'a kadar başımıza gelen belaları göreceksiniz. Paşa'ya yolladığım telgraftan sonra yolculuğumuz sağ salim devam etti. Caddeler oldukça bozulmuş, köprüler yıkılmış, yollar yıpranmış, köyler ve şehirler harap edilmişti. Bütün bunlar, büyük savaşları ve muharebeleri kanıtlamaktaydı. Ve bu durum, demiryollarının durumuna da büyük ölçüde yansımıştı. Öyle ki, aktarma yapmak zorunda kaldık. Bir yerde yıkılmış köprülerin etrafı dekoville döşenmişti. Tabii bunu hesaba kattık, fakat rahatsız olmamıza neden olan kabahatin en büyük payı, yolculuğumuzdan memnun kalmayan Rauf Bey'e düşüyordu ve her şey, çevredekilerin yolculuğumuzun farkına varmamaları için ayarlanmıştı. Alaşehir'den başlayarak, bize özel tren tahsis edildiğinden itibaren, her istasyonda önemli simalar ve halk tarafından karşılandık, konuşmalar yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa'yla görkemli bir buluşma oldu. Evinde gece üçe kadar misafir odasında dostça bir görüşme yapıldı. Gelişimiz üzerine şiddetli alkışlar ve İzmirlilerin olumlu davranışları, bütün milletlerin konsoloslarından bahriyelilerine kadar orada bulunan önemli yabancı simaların önünde oldukça gösteriş sağladı. Telgrafımda size, Kemal'in görüşmelerde şimdiki politik durum hakkında görüşmekten çekindiğini, sadece Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilere değinerek, dostluğumuzun değişmediği, hatta kişisel duygularda daha da açıklık kazandığı hususlarının altını çizdiğini yazmıştım.

Sizin de kesin olarak fark ettiğiniz gibi, Türk tarafının davranışları, siyasal değil, yabancılar önünde askerî bir karakter taşıyor ve şu anda siyasal ilişkilerimizde değişiklik olduğu gibi bir iz taşımıyor.

İzmir civarındaki bütün yolculuklar, askerî erkanla buluşmalar ve diğerleri, etkimizin derine nüfuz ettiğini gösteriyor. Bu yolculukları, kumandanlıktan kimseye önceden haber vermeden tamamladım ve yolculuğu refakatsiz gerçekleştirdim.

Bütün bunlarla birlikte, eşlerimizin, Astahov ve Prjebelski'nin ziyaretleri, İzmir halkını heyecanlandırdı ve orada bulunmamızın konuşulmasına ve gelişimizin öneminin hemen anlaşılmasına yol açtı. Eğer Abilov'un aniden hastalanması ve sonrasında ölümü olmasaydı, yolculuğumuzu çok daha fazla genişletebilir ve derinleştirebilirdik. Kongrenin kendisi oldukça hararetli geçti ve hükümetin büyük endişelerini ve umutsuzluğunu ortaya çıkardı.

Belediye Başkanı, benden, kongrenin oldukça hararetli ortamında köylü taleplerini ortaya koymamı rica etti. Resmî konuşmacıların ve düzenleyicilerin Türkiye'de sınıfların olmadığına inanmalarına rağmen, bütün delegeler, sınıfsal terimlerle fraksiyonlara ayrılma ihtiyacı duymuşlardı: İşçiler, köylüler, zanaatkârlar ile sanayiciler ve bankerler ile tüccarlar. Çoğunlukta olan köylülük, hemen taleplerde bulundu ve köylülüğün Türkiye'nin esasını teşkil ettiğini ve sahibi olduğunu ve hatta diğer bütün grupların, köylülere karşı işbirliği yapmasının beklendiğini belirtti. En önemli talepleri, köylülükten alınan yüksek aşar vergisinin kaldırılmasıydı. İşçi grubu, 60 kişiden oluşuyordu, fakat bunlardan ne kadarı işçiydi, şimdi söylemek zor, zira üstünkörü bakışları, zubatovculuğunu* gösteriyor. Öyle ki, fraksiyonun başkanı sizin de iyi tanıdığınız [Sabataycı Enis Avni] Aka Gündüz (Cevad olayıyla ilgili koyu gerici birkaç makale yazan kişi). Fraksiyonun sekreteri ise uzun süre onu kabul etmemi ısrarla isteyen, bunu başarınca da, bizim petrolümüzün satışına aracılık hakkını ya da daha doğrusu petrol ticaretinden sorumlu dış ticaret komiserliğimizden ona temsilcilik vermemiz ricasıyla beni hayretler içinde bırakmış olan tüccardı. İşçi grubunun görünüşteki temsilciliği böyle. Fakat İstanbullu demiryolu işçileriyle ilgili aldığım son haberlere göre, genel olarak, grubu tahrik ediyorlarmış. Belki sonunda kendi gerçek işçi talepleriyle çıkarlar. Duyduğuma göre, oraya Ankaralı komünistlerin temsilcisi gitmiş. Kongrenin başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa seçildi. Onu sanayiciler ileri sürdüler ve seçimlerde onu şiddetli alkışlarla destekliediler. Benim gitmemden bir gün önce 1 200 kadar delege vardı ve Doğu vilayetlerinden temsilciler de bulunuyordu.

* "Çarlık hükümeti, 1900'lerin hemen başında jandarma ve polis himayesinde sahte işçi örgütleri kuruyordu. Bunlar, *polis sosyalizmi* örgütleri ya da Zubatov örgütleri diye anılıyordu. Zubatov, polis kontrolündeki bu işçi örgütlerini kuran jandarma albayının adıydı." (Perinçek, 2014, s. 394, dipnot 4).

Kemal, konferansta İttihatçı kadrolarla ilgili çok endişelenmedi. Kâzım Karabekir Paşa, İttihatçıların güçlü bir şekilde çeşitli oturumlarda toplandığını ve bu kongrenin onlara örgütlenme imkânı verdiğini telgrafla bildirdi. İttihatçıların elebaşısı Kara Kemal, Halil Paşa ve diğerleri de oradaydı. Halil Paşa'yla karşılaştık. Gittikçe sıkı bir şekilde takip ediliyor, özellikle ona güven duyulmuyor. Kâzım Karabekir Paşa, kongreyi kendi eline almaya ve yönetmeye çabaladı, grupların temsilcileriyle sık sık danışma toplantıları yaptı ve yardımcılarına nasıl talimatlar verdiğini kendi gözlerimle gördüm. Kongreyle ilgili ayrıntılı raporu bir dahaki kuryeyle, belgeleri toplayan Astahov Yoldaş'ın dönüşüyle göndereceğim.

Kongre, Türkiye açısından büyük önem taşıyor, esas olarak köylülüğü ve tüccarları güçlü bir şekilde harekete geçirdi ve halkın, sadece millî mücadele için örgütlenmesinin ötesinde, ayrıca sınıfsal temelde büyük ekonomik bir bilince sahip olmasını da sağladı. Kongre, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde bir aşamayı oluşturuyor ve tabanı harekete geçiriyor. Hükümetin, kongreden biraz da olsa çekinmesi boşuna değil.

Anadolu'nun her yerinden aktif biçimde katılım olan kongrede, Abilov Yoldaş ile bulunmamız yararlı oldu. Şiddetli alkışlar, işçi grubu tarafından başlatıldı, arkasından köylüler arasında da yayıldı. Seyahat, bize oldukça pahalıya mal oldu, öyle ki Türkler, bizden yol için ödeme aldılar. Fakat dönüşte, Meclis'teki barış meselesiyle ilgili karara yetişmek ve 24 saat aktarma noktalarında durmamak için, acil tren istedim.

Seyahat, şu açılardan yararımıza oldu: 1- Dostluk ilişkilerimiz, sadece dış dünyanın önünde değil, ayrıca esas olarak Türkiye'nin halk kitlelerinin önünde de ortaya çıktı, 2- Askerî yetkililerle bir kere daha görüşme fırsatı oldu ve onlar, halk katmanlarında Sovyet Rusya'ya çok büyük değer verildiğini gördüler. Türkiye ile ilişkilerimizin gelişmesine olanak verdi. 3- Mustafa'yla ilişkilerimizi yeniden geliştirdik. Gerçekten, seyahatin inisiyatifi bendeydi, fakat uygun olan, Mustafa'ya önermekti ve o da bunu anladı ve itiraz etmedi.

Abilov'un Ölümü

Abilov Yoldaş, 19 Şubat'ta saat sabah 6'da birden hastalandı. İlk başta fıtık diye düşündük. Akşam doktorların muayenesi sonucu bağırsak hastalığı teşhisi kondu ve hemen ameliyat yapılmasını istediler. Ameliyat, gece 19-20.00 sularında, Kâzım Karabekir Paşa'nın önerdiği İzmir'in en iyi doktorları Esad Bey ve Murat Bey tarafından başladı ve iki buçuk saat sürdü. Sekreteri Zeynalov Yoldaş, sürekli olarak Abilov Yoldaş'ın yanında bulundu. Sabah Esad Bey, bana, durumun ümitsiz olduğunu söyledi, öyle ki bağırsağın altı yerden delindiğini ve sonuçta genel peritonit ortaya çıktığını ve ayrıca ikili bir fıtığın bulunduğunu belirtti. Hastalığın sebebi, dört gün boyunca sandalyeye oturacak vakit bulamaması ve doktorların tahminine göre yara ve kronik mide ülseri. Abilov Yoldaş, ayın 23'ünde sabah saat 6'da öldü. Ölümünden sonra karısı, birincisi iki yaşında, ikincisi sekiz aylık iki küçük kızla kaldı. Abilov'un ölümüyle, bütün Türkiye'den başsağlığı dilekleri geldi. Gerek Azer baycan Konsolosluğu gerekse ben, değişik taraflardan duygularını ifade eden çok sayıda telgraf aldık. İktisat kongresine beş dakika ara verildi ve merhumun ailesine gönderilmek üzere bir heyet seçildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Karısı Latife Hanım

Mustafa Kemal Paşa'nın karısının bazı özelliklerini anlatmak istiyorum. Yurtdışıyla yüksek miktarda incir ve erik ticareti yapan İzmirli zengin bir tüccarın, milyonerin kızı. İzmir ve civarında birkaç evleri var. Mustafa Kemal'in yaşadığı ev, karısının babasına ait ve İzmir'in en iyi evlerinden biri. Latife Hanım, yurtdışında Paris'te, Londra'da ve Lozan'da öğrenim görmüş. Paris'te en iyi profesörlerden birinden müzik eğitimi almış ve Rus müziğini; Rimski Korsakov'u, Çaykovski'yi oldukça güzel çalıyor ve biliyor. Gelişimizin ilk günü, bize, Beethoven'den birkaç parça çaldı. Fransızca, İngilizce ve Almanca biliyor. Politikayla büyük bir azim ve iradeyle ilgileniyor. Paşa'ya büyük bir nezaketle davranıyor.

Fakat sıradan Türk kadınları gibi karşısında yerlere kapanmıyor. Onu, Paşa olarak çağırıyor. Özel bir güzelliği yok, kısa boylarda. Onun anlattığına göre, Yunanlılar İzmir'deyken istihbarat işinde çalışmış ve Yunanlılar tarafından tutuklanmış, fakat Fransızların yardımıyla kurtulmuş. Babasının vefatıyla onun ticari işlerini yönetmiş. Paşa'nın nasıl evlendiğiyle ilgili oldukça münasebetsiz hikâyecikler dolaşıyor, ancak raporda bunları yazmak özellikle uygun değil. Başka bir yerde bildiririm. Zira bunlar, Kemal'i ve gerçek Türkiye'nin törelerini çok iyi karakterize ediyor.

Barış Sorunu

Gerek hükümetin kendisinde gerek TBMM'de şimdiki durumla ilgili meselede, beklenmedik bir şekilde tereddütler ve oldukça büyük tartışmalar çıktı. Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı) önderliğinde Suriye'ye girme taraftarı bir akım ortaya çıktı. Fevzi Paşa, iki hafta içinde Şam'da olacağına inanıyor. İsmet Paşa, barış akımına önderlik ediyor. Kemal, askerî gruba daha yakın gibi. Ben, pek inanmasam da, bugüne kadar hiç olmadığı kadar barışın yanında oldu. Savaş taraftarları, şimdi olağanüstü elverişli bir durumun olduğunu, 200 bin kişilik orduları bulunduğunu, müttefiklerin onlarla ciddi şekilde savaşacak durumda olmadığını söylüyorlar. Ancak ordu yayılırsa, sonra toparlamak zor olacak. Ve eğer Suriye'ye girilir ve İngiltere'yle uzlaşılırsa, kendilerini İngiliz saldırısından koruyacaklarını belirtiyorlar. Fakat karşıtları, İngiltere'nin abluka uygulayabileceğine ve Fransa'yı destekleyebileceğine işaret ediyorlar. Bir de Musul'u her zamankinden daha çok isteyen Doğu illerinin ve Kürt milletvekillerinin oluşturduğu bir akım var. Onlar, eğer Musul'u verirlerse, o zaman bütün Kürdistan'ın İngiltere'ye verileceğini, çünkü Kürt göçebe aşiretlerinin kışın Musul'a ve daha güneye, Dicle ve Fırat vadilerine gittiklerini ve İngilizlerin etki alanına girdiklerini, yazın dağlara geri dönerek İngiliz etki alanını genişleteceklerini söylüyorlar. Ve Musul'un karşılığında İstanbul ve Trakya'nın bile verilebileceğini öneriyorlar. Batılılar, tabii, bunu kabul etmiyor. Genel olarak, çoğunlukta olan birinci grup, Misak-ı Millî'nin ihlaline karşı duruyor ve ikinci gruptan daha fazla savaş taraftarı. İkinci grup, Fransız paralarının etkisi altında, uygun herhangi bir barışı imzalamaya kısmen hazır ve İsmet Paşa'ya, Fransa'yla değil de, İngiltere'yle uzlaşılmasında serzenişte bulunuyorlar. İkinci grup, geçimlerinin bizim tarafımızdan temin edilme denemeleri başarısız olduktan sonra, Maugin ve hemen yakınındaki [Mersin mebusu] Salahaddin'in [Köseoğlu] kollarına atladı. Bununla ilgili konular şimdiden şehirlerde konuşuluyor. Ve yayın organları *Tan* gazetesinde, Fransız çıkarlarını açık bir biçimde savunuyorlar. Hükümetin kendisinde de ortak bir karar yok ve bu yüzden bu zamana kadar gerek hükümette gerekse Meclis'te özel, gizli oturumlar yapılıyor. İsmet, bugün bana, hiçbir ayrı görüşme yapılmadığını, Türk hükümetinin bekleme durumunda olduğunu, ama savaşın olmayacağına ve barışın Türkiye için uygun şartlarda olacağına emin olduğunu söyledi.

Fransızlara Karşı İlişkiler

Ankara basını, *Tan* istisna olmak üzere, özellikle *Yeni Gün*, her gün Fransız hükümetine sövüyor ve en acımasız kelimeleri kullanıyor. Poincare'in gösterdiği doğrultuda, General Pelle İstanbul'da ve Maugin burada, Fransa'nın basın yoluyla kovuşturulmasını Türk hükümeti nezdinde protesto ettiler. Bununla ilgili olarak Yunus Nadi, okuyucuları açıkça bilgilendirdi ve tekrar Poincare ve Maugin'e sövdü. Gerek resmî gerek gayri resmî çevrelerde Fransa'ya karşı tutumlar keskin olarak değişti ve onlara karşı büyük engeller çıkartılmaya çabalanıyor. Ancak açık kapı bırakıyorlar ve Fransız hükümetine sövdüklerine ama Fransız halkını sevdiklerine inanıyorlar. Fransızlar, Suriye'de Hıristiyan nüfusu silahlandırıyor ve partizan müfrezeler kuruyorlar. Türkiye de aynısını Suriye sınırında yapıyor.

İttihatçılar

Son mektubumda Kara Kemal ve Halil Paşa'nın, [Mustafa Kemal] Paşa'yla, gruplarının Halk Partisi'ne girmesi konusunda görüşmeler yaptıklarını yazmıştım, fakat görünen o ki, anlaşamadılar ve son zamanlarda İttihatçıların çalışmalarının güçlendiği konusunda söylentiler dolaşıyor.

Yayın organları *Tanin*'de ise, İstanbul'da Türk hükümetinin dış politikasına karşı oldukça şidetli bir kampanya yürütüyorlar ve Fransa'yla uzlaşarak barış imzalanmasını öneriyorlar. Kemal kuşkulanıyor. İktisat Kongresi'nde İttihatçılar, kendi kongrelerini düzenlediler ve millî mücadeleden sonra ilk defa kendi güçlerini toparladılar.

Karşılıklı İlişkilerimiz

Karşılıklı ilişkilerimiz, hemen hemen aynı. İzmir seyahati, kişisel ilişkilerimizin daha da sıcaklaşmasını sağladı ve geçici olarak İzmir konsolosluğu meselesini rahatlattı (Prjebelski gayri resmî konsolosluk haklarıyla orada kaldı), fakat ufak tefek meselelerde Türkler, mantıksızlıklarını ve küstahlıklarını hissettiriyorlar. Bugün Golub Yoldaş'a ve yedi aylık hamile eşine İzmit ve İstanbul üzerinden Rusya'ya geçmelerine izin vermesi için İsmet Paşa'ya kişisel olarak rica ettim. Pratikte ret anlamına gelen kaçamak yanıt aldım. O zaman burada misafir olan Amerikan ve Fransız gazetelerinin muhabirleri, özgürce bu yoldan geçtiler. İkinci mesele; bugün Zalkind'le şifreli temasla ilgili olarak gereken izni hemen alamadım ve ertelendi. Ve diğer acilen çözülmesi gereken meseleler de çözülmemiş durumda.

İletişim

İletişim, oldukça gevşedi, öyle ki, en kötü zamanlarımızı hatırlatıyor. Bugün yeniden İsmet'e iletişimin iyileştirilmesiyle ilgili meseleyi sordum. Bu meseleyi araştıracağına söz verdi, ama somut bir sonucun çıkacağını ummuyorum. Kuryeyle iletişim bakımından Sivastapol ve Samsun arasındaki askerî gemilerle haberleşmenin tekrar başlatılması konusunda ya da Sivastapol veya Odesa'dan gelen ticari seferlerle anlaşmak imkânsız. Oysa bunların hepsi Batum üzerinden haberleşmekten daha çabuk olacak.

A/Kürt meselesiyle ilgili ikinci mektup, eklerle. EKLER:
1. İzmir seyahatinin kısa yol notları.
2. TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumu.
3. 22 Şubat 1923 tarihli Bakanlar Kurulu.
4. 12 Şubat 1923 tarihli TKP Merkez Organı protokolü.
5. Erzurum bölgesi milletvekillerinin özellikleri.
6. Askerî bülten no 24.
7. Kongre hatırası bir kutu sigara ve zarf.
8. Kongreden reklam broşürleri.
9. Yedi adet fotoğraf.
10 . *Levant* gazetesi.[4870]

Aralov, *KEYK* Doğu Şubesi Şefi Safarov'a İzmir İktisad Kongresi hakkında telgraf keşide eyledi:

26/11-23

Safarov yoldaşa.

Sayın yoldaş.

İzmir'den henüz döndüm, kısa yazıyorum.

İzmir İktisat Kongresi her şeyden önce köylülüğün durumu hakkında zengin malzeme verecek. Delegelerin toplam sayısı bin kişi ve çalışmalarda dört gruba ayrıldılar.

1/ İşçi grubu - 60 kişi,

2/ Sanayici ve zanaatçılar grubu,

3/ köylüler grubu - 600-700 kişi,

4/ tüccar, bankacı vb. grubu - 200 kişi civarında.

İşçi grubunda durum şöyle: Başkanlığa Aka Gündüz seçildi. Sekreterliğe ise şüpheli bir tüccar getirildi ki, benden Rus gaz yağı alanında ticari mümessillik rica etti. İzmir'deki son günlerimde öğrendim ki, İstanbul demiryolu işçileri kıpırdanmaya başlamış ve gerçekten kendi taleplerini ileri sürmüşler. Ankara'dan Kongre'ye Nuri yoldaş [Elektrikçi Nuri] gitmiş, ona direktif verilmiş ve hücre onun TKP adına duyuracağı talep tezlerini hazırlamış. Ona ayrıca İzmir'de ve oraya kadarki yol boyunca geçtiği şehirlerde bağlantılar kurması için sıkı direktif vermişler. Anlaşılan, o becerikli bir işçi. Ben İzmir'deyken İstanbullu yoldaşlar henüz gelmemişti. Kongre işçilere de yarar sağlayabilir ve sanırım, işçiler bunun farkına varacaktır. Köylülük haklarını kararlılıkla dile getiriyor, öncelikler talep ediyor, her çeşit istimlâk ve vergilerin (aşar) kaldırılmasını istiyor. Kongre alt tabakaları harekete geçirecek ve Türkiye kurtuluş hareketinde mutlaka ilginç bir aşama olacak.

Seçimler yanlış ve rastgele yapıldı ve oraya yalnız hali vakti yerinde olanlar gidebildi, ama yine de bütün Anadolu'dan temsilciler bir araya geldi, köylülüğün de temsilcileri oradaydı ve köylüler gür seslerini yükseltmesini bildi. Bütün bunlar ülkeye yayılacak ve bir hareketlenme getirecek, teşkilatlanma ve talepleri duyurma bakımından malzeme ve olanaklar yaratacak. Bu kongreyi düzenleyenler daha şimdiden onun böyle canlı ve hareketli geçmesinden şaşırmış durumda.

Sovyetler Birliği konusunda kongre oldukça coşkuluydu, işçi ve köylü sıralarından "Yaşasın Sovyetler Birliği" sesleri yükseldi.

[4870] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 122, y. 175- 175 arkası-1 76-...-178 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 392-401. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

Bu raporun ekinde sizlere TKP MK'nin 12 Şubat tarihli toplantısının tutanağı ile beyanname tezleri taslağını ve kongrede dağıtılan tanıtım bildirileriyle kongreyle ilgili değişik hatıra eşyaları gönderiyorum. Ve Pietta yoldaşın Brike yoldaşa raporunu.

Komünist selamlarımla
Aralov (İmza)[4871]

1 Mart 1923. Rus Komünist Partisi Merkez Komiserliği Sekreteryası içtima ediyor. Aralov'un 8 Şubat tarihli telgrafı müzakere ediliyor. *Telgraf göndermek yerine Mustafa Kemal'in kadınlar için verdiği mücadeleyle ilgili merkezî ve yerel gazetelerde makaleler yazılmasının sağlanmasına karar veril*di.[4872]

1 Mart 1923 tarihli RKP (b) MK Sekreteryası oturumunun 98 Nolu Protokolü.
DİNLENDİ:
22. - Aralov'un, kadın kolları tarafından Mustafa Kemal'e Türk kadınının kurtuluşu için mücadelesinden dolayı selamlama telgrafı gönderilmesi önerisi. (Kuybışev Yoldaş)
KARAR VERİLDİ:
22. - Telgrafın gönderilmemesine, merkezi ve yerel gazetelerde makaleler çıkmasının sağlanmasına.
MK Sekreteri V. Kuybışev."[4873]

5 Mart 1923. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey meclis gizli celsesinde *Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lausanne'da heba edilmiştir* dedi[4874]:

Efendiler, biz yani kandırıldık mı? Yoksa hakikati mi söyledik. Sonra Suriye mukavelenamesi mucibince Fransızların yapmak mecburiyetinde bulundukları birtakım taahhüdat vardır. Antakya, İskenderun vardır ve hususi olarak yaptıkları bu muahede de bizim âmâli milliyemizin tahakkukunda bize muavenet edeceklerdi. Fakat efendiler, devletler arasında bize en ziyade mukavemet eden Fransızlar oldu.[4875]

Dagobert von Mikusch, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in işaret ettiği hususa ilişkin çarpıcı bir mütalaada bulunur:

Mustafa Kemal için durum kritikti. Yandaşları padişahın bertaraf edilmesinden bu yana, yavaş yavaş azalıyordu. Lausanne'a götürmüş olduğu politikası, tümüyle karaya oturmuştu, -ya da en azından öyle görünüyordu- İstanbul üzerine yürüyüş durdurulmuştu ve "Fransa'nın yardımıyla barışa ulaşacağız; söz aldım onlardan" demişti. Fakat Fransa'nın tam bir dönüş yapması Mustafa Kemal'in hızını kesmişti. Bunun üzerine gizlice Londra'yla uzlaşmak yolunu aradı; bunu kimse bilmiyordu ve henüz bilmeleri de doğru değildi. İngiltere artık Küçükasya'da milli nitelikte kurulmuş ve İslâm dünyasından ayrılmış bir Türkiye'ye razı olacaktı. Buna karşılık Mustafa Kemal'in kuşkusuz bir şey ödemesi gerekiyordu: Bu da daha sonra görüleceği üzere Musul oldu.[4876]

Mevkuf *THİF* azası Hüsnüoğlu Ahmed Hilmi tarafından Tavariş'e hitaben kaleme alınmış tarihsiz bir mektubda şunlar yazıyor: [..] *Üçüncü mesele: Mecliste şu günlerde gayet hararetli meseleler cereyan ediyor. Birinci grup sultanlığı yıkarak kendilerini onun yerine ikame etti. İkinci grubun bunun böyle*

4871 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 492-493. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 461.

4872 *RGASPİ*, f. 17, 1. 112, d. 415, y. 139; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 136-137.

4873 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 160.

4874 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26. "Efendiler dün söz söyleyen rüfekai muhteremeden Şeref Bey, (Heyetti Vekile yok sesleri) Edirne Mebusu Şeref Bey tarihte vazifesini, Muhammedin süngüsü vazifesini ifa etmiştir. Maalesef o süngünün temin ettiği zaferi yeşil masa başında daima kayıp eder. Buyurdular ki, filhakika, tarih tekerrürden ibarettir." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 130.

4875 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 133.

4876 Dagobert Von Mikusch. (2000). *Gâzi Mustafa Kemal: Avrupa ile Asya Arasındaki Adam* içinde (c. 4, s. 54). İstanbul: Yeni Gün

olduğunu sonradan hissederek bir fikir etrafında muayyen şahsiyetleri toplayarak yine eskisi gibi hilafetle saltanatı birleştirmeye çalışıyorlar. Gerçi bu siyasetinize müdahale etmek istemem, fakat biz her iki grupla da çalışamayız. Şu yazıları yazmaya başladıktan sonra müdahale keyfiyeti hatırıma geldi de uzun yazmaktan sarf-ı nazar ettim. [..][4877]

8 Mart 1923. Aralov, Safarov'a göndermiş olduğu 26 Şubat tarihli telgrafa zeylen telgraf keşide eyledi:

Çıktı No. 173 (2)
8/III-23.

Safarov yoldaşa.

Önceki raporuma açıklayıcı ilavedir.

Son zamanlarda hakkında o kadar çok yazılan Nizamettin yoldaş aracılığıyla Troçki yoldaşı ve birilerini daha selamlayan Mersin'deki Gençler Birliği (Komsomol) şu günlerde Mersin tüccarları onuruna bir ziyafet verdi.

Bunların Komsomollukla alakaları pek yok gibi. Bunlar Türk burjuvazisinin yolunu açacak ve en iyi durumda Türk (Doğu) yaşamının liberal önlemlerini uygulayacak, en kötü durumda faşist teşkilata dönüşecek milliyetçi Türk ocaklarıdır.

Türkiye'den gelen yoldaşların TKP'nin olağanüstü ölçüde büyüdüğüne, örgütlendiğine ve güçlendiğine ilişkin abartılarıyla yanıltılan Rappoport yoldaş L'Humanité gazetesinde buna ilişkin not ve yazılar yazdı ve bu arada, özellikle Adana ve Mersin'de teşkilatların çok güçlü olduğunu, Türkiye'de tek örgütlü teşkilatın komünist partisi olduğunu belirtti.

L'Humanité gazetesinin Rappoport yoldaşın notlarının yer aldığı sayısı, sanırım Mujen'in ve arkadaşlarının aktif katkılarıyla Türkiye'ye ulaştı ve Mersin'li tüccarların keyfine keyif kattı. Ata ve Bekir yoldaşların tutuklanmasından sonra L'Humanité gazetesinin Mersinli ve Adanalı okurları uzun zaman komünistleri aradı ve bir türlü bulunamayınca malumat için Mersin'deki RSFSC Konsolosluğu'na başvurdu.

TBMM hükümet üyeleri bana alaylı edalarla L'Humanité'deki yazıları anlattı ve onlar- dan edindiğim intiba hiç de yazı sahiplerinin ve teşvikçilerinin tahmin ettiği gibi değildi. III. Enternasyonal'den "maaşının" tamamını alamadığı için partiden istifa dilekçesi veren Bekir "yoldaş" Mersin'e döndüğünde RSFSC Konsolosu'nu ziyaret etmeyi görev bilmiş ve TKP üyesi olduğunu söylemiş.

Hapishaneden salıverilen MK üyesi Ata ise Mersin'deki baba ocağına dönüyor ve yeniden gazetesini çıkarmaya başladı. Tüccar ve aydınlar onu İzmir kongresine seçti ve o giderken orak-çekiç amblemli komünist gazetesinin yönetimini basın temsilcisi hafiye Aşki Beye teslim etti.

Bu tür zararlı ve abartılı tavırlara son vermenin zamanı gelmiştir. Çünkü bu tavırlar TKP'ne zarar vermekle kalmayıp onu gülünç duruma ve küçük düşürüyor. Bu tutum KEYK'nun savaşına hizmet etmediği gibi, Türk hükümetinin eline hapiste yatan komünistlere karşı bir silah, cezalarını artırmak için bir fırsat veriyor.

(Bak: Tahkikat Heyeti'nin kararı.)

Aralov (İmza)[4878]

10 Mart 1923. Mevkuf *THİF* Merkez-i Umumî azaları Nâzım (Resmor/Öztelli) ile Kenan, *KEYK* Doğu Şubesi Riyasetine uzunca bir mektub gönderdiler. Mustafa Kemal hükümeti, Lozan'da Fransa'nın oyununa geldiğini anlamıştır bu vechile Sovyet Rusya'ye tekrar teveccüh etmektedir:

Komünist Enternasyonali Şark Şubesi Riyasetine

Fırkanın dağıtılması hakkında kati kararını vermiş olan hükûmet firkaya bu kararını tebliğ ve adem-i kabulünden sonra tehdidini izah için bir sebep ve fırsat araması tabii idi. Aynı zamanda Anadolu ordusu büyük bir zafer kazanmış hükûmet garba doğru temayüle baş- lamıştı. Garpla anlaşabilmek için şarkı ihmal etmek hatta terk etmek istiyordu. Melfûf raporlar Şûrâlar Cumhuriyeti ile münasebâtı inkitâ ettirmeye de esbap arandığını vazıhan ispat eder. İşte bu esbabı taharri ve aynı zamanda sırf bu işle iştigal etmek üzere Dahiliye Vekaleti'nde hususi bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyonun mesaisini bilhassa Heyet-i Vekile Reisi Rauf ve

[4877] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 428.

[4878] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 560-561. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 461-462.

Dahiliye Vekili Fethi Beylerin idare ettikleri anlaşılıyor. Bu komisyon aynı zamanda Anadolu'da kemal-i süratle inkişafa başlayan komünizm hareketlerini de tevkif edecekti. Bunun için rehberlerin tevkifi ve aynı surette tecziyeleri lazımdı. 27 Eylülden itibaren intizar edilen bu netice 19 Teşrinevvel 922 tarihinde vaki oldu. Tarih-i mezkûrdan bu güne kadar olan vakayi sırasıyla yazıyoruz.

[..] Takdimde bir nebzecik bahsedildiği vechile muzafferiyet akabinde garpla herçibâdâbâd anlaşmak isteyen hükûmet buna mani olacak her kuvveti yıkmak azminde idi. Vaktiyle Franklin Bouillon'un İzmir ve Mudanya'da oynadığı komediye hükûmet tam manasıyla kapılmış ve garpla tamamen anlaşabilmek için şarkla da tamamen alakayı kesmeye vesileler ihdasına yeltenmiş idi. Hususuyla Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey şarkla dostluk meselesinde öteden beri muarız olan Bekir Sami Bey'in nokta-i nazarını takip ediyordu. Eski bir İttihatçı olan ve hâlâ da o fikri takip etmekten feragat etmeyen Dahiliye Vekili Fethi Bey de Enver harekâtından ve şarktaki emellerinin sukutundan mütevellid bir kin ile Rauf Bey'e bu mesaisinde [yardım etti], işte bu sebepler fırka aleyhinde bir tuzağın kurulmasını intac etti. İstintakin tarz-ı cereyanı bunun yalnız fırka aleyhine değil Rus Sefareti'nin de bununla alakalandırılmak istendiğini ihsas ediyordu.

Lozan Konferansı'nın ümit edilmeyen neticeleri anlaşıldıktan ve bilhassa Fransa ve Franklin Boullion'un yalancı mevaidine kapıldıklarını hükûmet anladıktan sonra ilk günlerdeki isticallerine rağmen muhakemeyi tavik siyasetini tutmaya başladılar. Ve işte beş aya yakın bir zamandır ki muhakemeye henüz başlanılamadı. Bütün cihan ve bilhassa Rusya matbuatının aleyhlerindeki neşriyatı gerek evvelce ve gerekse şimdi aradaki dostluğa mugayir olduğu tarzında temkinine müsaraat eden hükûmet melfuf suretlerden anlaşılacağı üzere Heyet-i Vekile Reisinin imzasıyla verilmiş jurnalları unutuyor. Mamafih sulh ihtimalleri olduğu kadar harp ihtimalleri olduğunu unutmayan hükûmet nîm-resmi *Hakimiyet-i Milliye*'nin 9 Mart 39 tarihli nüshasında aynen "aramızda hiç bir noktada hiç bir bahiste hatta hiç bir ihtimalde zerre kadar ihtilâf mevcut değildir. Ve olmasını ne biz isteriz ve ne de Rusya. Eğer bu dost ve arkadaş milletlerden herhangi birinin menfaatine dokunan bir mesele var ise bunlar neden bütün hüsn-i niyetlerini binlerce defa ispat eylemiş olan her iki millet zimemdarlarına bırakılmasın?" diyor. Bundan da anlaşılıyor ki hükûmet bu meseleden de ziyanlı çıktığını anlayarak geri dönmeye çabalıyor. Bu da bize münasip bir tavassutun pek büyük hüsn-i tesiri olacağı hissini veriyor. Mamafih senelerce vaki tecaribden anlaşılmıştır ki Anadolu hükûmeti peşinde muhalif olarak hiç bir kuvvetin vücudunu çekemez. İstanbul'a dair aldığımız haberler orada eskiden beri müteşekkil amele cemiyetlerinin amele kulüplerinin mesaisine sed çekilmek istendiğine dairdir. Muhakeme meselesi hüsn-i neticeye iktiran ettirilerek fırkanın feshi vuku bulursa hükûmet ileride hiç bir komünist firkasının tekrar teşekkülüne müsade etmeyecek ve bu hususstaki mesaiye daima mümanaat edecektir. Komünizmin Anadolu'da âtisi namuna Halk İştirakiyun Fırkası'nın fesh edilememesi pek elzemdir. Biz bunun için tedabir-i lâzıme ittihazından hiç bir suretle geri kalmıyoruz fakat emr-i vakilere mani olabilmek için münasip surette tavassut meselesinin mümkün olduğu kadar seri ve müsmir olması lüzumu pek aşikardır. Komünist selamlarla.

10 Mart 923
Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumi Azasından
Nâzım ve Kenan[4879]

17 Mart 1923. Tarsus, Ramazan Ağa'nın çiftliğinde ağırlanan Mustafa Kemal: *Mutluluğu elde etmek için iki vasıta vardır: Biri silah; öteki de sabandır.*[4880]

18 Mart 1923. Aralov, TBMM Hükümeti Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi'yi hususî dairesinde ağırlamış, onu sarhoş ederek tabiri caizse öttürmüştür:

Çok gizli.

18 MART GÜNÜ ARALOV YOLDAŞIN DAİRESİNDE YUNUS NADİ İLE YAPILAN SOHBET
(M. İ. Rozenberg ve B. N. Şahovskiy hazır bulundu)

[4879] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 600-607 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 421, 423-424.
[4880] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, 2010, s. 158.

Sohbet sırasında neredeyse yalnız Yunus Nadi konuştu ve kendisinin gerekli talimat verildikten sonra Dışişleri Bakanlığı'nca özel olarak gönderildiğine neredeyse hiç kuşku bırakmadı. Sohbet 5 saat kadar sürdüğü için ve Yunus Nadi tez sarhoş olduğundan, konuşmanın başlangıcındaki doğrultusunu yitirmese de, aynı şeyleri boyuna tekrarladığından, tüm konuşmaları sırasıyla aktarmak olanaksız. Onun konuşması şöyle özetlenebilir:

Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler son zamanlarda hiç de iyi gitmiyor ve varolan anlaşmazlıkları giderebilmek için görüşüp konuşmak gerekiyor. Moskova'dan olumlu yankı bulmamakla birlikte Ankara'nın defalarca önerdiği gibi, Rusya ile Türkiye arasındaki Moskova dostluk anlaşmasını, iki ülke arasında ittifak anlaşması yönünde geliştirmek gerekiyor. Bu amaçla taraflar karşılıklı kuşkularını birbirlerine açıklayabilmek, bunları gerekli şekilde birbirlerine izah edebilmek, ortak çalışmaların zeminini hazırlayabilmek ve hem Türkiye'nin, hem de Rusya'nın çıkarlarına uygun sağlam ve uzun vadeli bir ittifak anlaşması bağlayabilmek için bir araya gelmeli, konuşmalıdır. Böyle bir ittifak Rusya'nın yararınadır, çünkü Türkiye bir Sovyet devleti olmasa da bağımsızlığını savunuyor, kapitalist ve emperyalist Avrupa'yla savaşıyor ve bu anlamda Sovyet Rusya'yla dayanışma içinde bulunuyor ve öte yandan Türkiye'nin başarısı ve güçlenmesi Avrupa'nın zayıflaması anlamına gelecek, Türkiye'nin zayıflaması ise Avrupa'yı güçlü kılacaktır.

Eğer Türkiye bugün Karaağaç ve Musul konusunda taviz verip barış anlaşmasına yanaşmak zorunda kalacak ve genel olarak ağır tavizlere katlanacaksa, bu kalıcı bir barış imzalayacağı, Karaağaç ve Musul'dan tamamen vazgeçeceği anlamına gelmeyecektir. Türkiye buralardan vazgeçmiyor, yalnız bir ateşkes anlaşması imzalıyor olacak ki, savaşına yeniden başlayacaktır. Kaldı ki, barışın imzalanacağından emin olunamaz, çünkü İtilaf devletlerinin Türkiye'ye kabul edilemez yeni koşullar önermesi ve savaşın yeniden başlaması olanak dışı sayılamaz. Türkiye'nin kararı kesindir: Ya politik ve kesin bağımsızlığını kazanacak, ya da bu uğurda savaşarak mahvolacaktır. Büsbütün sarsılmış olduğu için kendine gelmek ve güçlenmek amacıyla barış istiyor olmasına karşın Yunanistan'ın da İtilaf devletlerince Batı Trakya'ya yığdığı 30-40 bin kişilik ordusuyla İstanbul'u işgal etmeye zorlanması da mümkündür ki, Türkiye birliklerini Boğazlar'dan aktaramayacağına göre, bu uzun vadede pasif bir savaş durumuna yol açacaktır.

Kuşkusuz ki, Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerini ifade ederek Ankara'nın Sovyet Rusya konusundaki endişelerinden söz eden Yunus Nadi, diplomatik temsilcilik durumuna getirilmemesi koşuluyla Vneştorg konusu da dahil olmak üzere, bütün güncel anlaşmazlıkların Rusya ile Türkiye arasında ilişkilerin açıklığa kavuşturulması ve ittifak imzalanması durumunda hiç bir önemi kalmayacağını belirterek, şu iki temel hususa işaret etti:

1. Komünistler sorunu. Başlarına buyruksalar ve dışarıdan yönetilmiyorlarsa, Türk hükümeti komünistlere karşı kayıtsızdır. Ama, dışarıdan desteklendiklerini ve dışarıdan yönetildiklerini, maşa olduklarını gören Türk hükümeti komünistler karşısında kayıtsız kalamaz. Sovyet hükümeti Türkiye'de ve Doğuda komünizm propagandası yürütmek istemediğini beyan etmiş olsa da, Anadolu'da son komünist kongresinin Zorin ve Sadul'un gelmesiyle yapılmış olması, Moskova'nın son zamanlarda Türk komünistlerinden yana tutumunu ve onlara arka çıktığını sergiliyor, Moskova'nın Türk komünistleriyle bağlantılarını sürdürdüğünü kanıtlıyor. Bununla Sovyet Rusya Türk komünistlerine kötü bir hizmet yapıyor ve onlara ne kadar daha çok arka çıkarsa, onlar için o kadar daha kötü olacak ve hatta asılabileceklerdir. Oysa, çoğu çok şüpheli komünist olsa bile, eğer başlarına buyruk bırakılırlarsa, Türk komünistleri serbest olacak ve Türk hükümeti onlara karşı kayıtsız davranacaktır. Sovyet hükümeti değil de yalnız komünist partisi ve Komintem'in müdahale ettiğine gelince, bu bir göz boyamacılıktır. Çünkü hükümet organlarının bütün faaliyetlerini parti yönetmektedir. Rusya ile Türkiye arasında kalıcı, dürüstçe dostluk ve ittifak ilişkileri kurmanın gerekli koşulu, Moskova'nın Türk komünistlerinin işlerine müdahale etmekten vazgeçmesidir ki, bu Türk komünistlerinin yalnız yararına olacaktır.

2. İkinci koşul ise Moskova'nın Türkiye'nin bağımsızlığını gerçekten ve tam olarak tanımasıdır ki, Türkiye bağımsızlığı için çok ağır savaş yürütmektedir. Moskova Türkiye'yi olduğu gibi kabul etmeli, Vneştorg sorununda görüldüğü gibi, yeni tür kapitülasyonlar dayatmaya çalışmamalı ve Türkiye'yi değişik gizli tablolar içinde görmekten vazgeçmelidir.

Türkiye'nin Batı ile uzun bir savaşa dayanmak zorunda kalacağı görüşünü geliştiren Yunus. Nadi daha sonra Türkiye'nin desteğe ihtiyacı olduğunu ve bu olası desteği yalnız Rusya'nın sağlayabileceğini, çünkü Rusya'nın da yalnız Türkiye'den destek bulabileceğini söyledi. Ona göre, Türkiye Rusya'yla ona bütün Doğuyu verecek bir ittifak istiyor ve eğer Rusya buna hazır olduğunu ve Türkiye'nin yasal hakkını tanıyarak, onunla birlikte çalışmayı içtenlikle istediğini açıkça ifade ederse, bu ittifak hemen imzalanabilir. Bunun için Aralov'un İsmet Paşa'ya Rusya'nın ittifaka kadar varan dürüstçe dostluk ilişkileri kurulmasından yana olduğunu ciddi bir şekilde

anlatması, ondan Rusya'nın politikası konusunda Türk hükümetinin duyduğu kuşkuları formüle etmesini istemesi, tutarlı açıklamalarla onu Rusya'nın Türkiye'ye karşı içten olduğuna ikna etmesi yeterli olacak ve Aralov Türkiye'nin Rusya'yla böyle ilişkiler kurulmasını ne kadar çok istediğini, aralarındaki bütün anlaşmazlıkların ve tüm sorunların nasıl kolayca ve derhal halledileceğini hemen görecektir.

Aralov yoldaş Sovyet hükümetinin kendi şahsında ve Mdivani'nin şahsında Lozan Konferansı öncesinde iki hükümetin hareketlerini koordine etmek üzere aralarında sıkı temas kurmayı defalarca denemiş olmasına karşın Türk hükümetinin buna kesinlikle ya- naşmadığını kanıtlamaya çalıştığında, Yunus Nadi sorunun açıkça ortaya konmadığını, dolaylı diplomasi yollarına gidildiğini, oysa Türk hükümetinin sorunun doğrudan ve somut olarak ortaya konmasını beklediğini belirtiyor. Aralov yoldaş açıkça ve kararlı bir şekilde Ismet Paşa'ya başvurması durumunda ben onun başarılı olacağına sizi temin ederim, diyor.

Konuşmadan edinilen izlenim şu: Yunus Nadi Londra Konferansı'yla ilgili olarak Türk hükümetinin Türkiye'ye karşı tek cephe oluşması yolunda haklı olarak endişe duymasına yol açan, Fransa'nın ekonomik konularda yumuşaklık göstermeyeceğine, İngiltere'nin ise Musul sorununun kesin çözümüne kadar İstanbul ve Boğazlardan çekilmek istemeyeceğine dair haberler dolayısıyla gönderilmiştir. Onun açık ve ısrarlı tavrı durumun ciddi olduğunu, kendi karmaşık oyununda ayakları dolaşan ve bizi "kantite neglijabl" [yok sayılabilir miktar] sayan Türk hükümetinin elindeki oyun kağıtlarının bir işe yaramadığını gördükten sonra Kızıl Ordu hayaleti karşısında İtilaf devletlerini sırf Türk hükümetinin Rusya'ya karşı politikası sayesinde Türkiye'ye dayatabildiği koşullardan vazgeçmeye zorlayabilmek için nihayet bize başvurduğunu gösteriyor.

Konuşmanın en ilginç yanı, Sovyet Rusya'ya karşı en iyi niyetli Türk toplum adamlarından biri olan Yunus Nadi'nin hayli sarhoş olduktan ve bizim bir ifademiz karşısında sinirlendikten sonra, Rusya hiç bir zaman Türkiye'nin bağımsızlığını tanımadı, bu bakımdan eski Rusya'dan bir farkı yok ve hep Türkiye'nin çıkarlarına ters hareket etti gibi sözlerle, Sovyet Rusya'ya karşı gerçek tavrını açığa vurmuş olmasıydı. Bunu izah etmesi rica edildiğinde ise nefret dolu bakışlarla Şahovski yoldaşı işaret ederek, onun geçmişle ilişkilerine dair açık imalarda bulundu. Alkolün iyice başına vurduğu bir anda da, devlet ticareti konusunda kinli bir edayla, devletin hiç bir zaman kendisinin ticaret yapmadığını ve bunun mümkün olmadığını söyledi.

Bu arada Yunus Nadi bizi kıskandırmak isteğini belli ederek, Türkiye'nin Fransa'yla her an askeri ittifak kurabileceğini, ama bunun işine gelmediğini kaydetti.[4881]

19-23 Mart 1923. *Transkafkasya Komünist Örgütleri II. Kurultayı* gerçekleştirildi. G. K. Ordconikidze: *Sovyet Cumhuriyetlerinden herhangi birinin ayrılmasından sonraki 24 saat, bu cumhuriyetin, çevredeki devletlerce yok edilmesine yeterlidir*.[4882]

20-23 Mart 1923. Mustafa Kemal, Konya'dayken gazetecisi İsmail Habib'e (Sevük) mahrem beyanat verdi: *Bırak be çocuğum.. baksana ne propagandalar yapıyorlar; seyahatte alınmış fotoğraflarımızı büyülterek karısını açık gezdiriyor diye en ücra yerlere kadar dağıtmışlar. Herşeyden evvel kız gibi bir meclis yapalım da ondan sonra istediğiniz gibi yazınız*.[4883]

[4881] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 598-601. (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 463-465. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4882] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 220.

[4883] İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, 1981, s. 53.

Mustafa Kemal ve Latife Hanım, Mersin Millet Bahçesi'nde. (17 Mart 1923)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 166.

5 Nisan 1923. Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Üyesi Vorovski, Konferans Genel Sekreteri René Massigli'ye mektub tevdi etti: *Sayın Sekreter, En kısa zamanda barış konferansının düzenleneceğini gazetelerden öğrenmiş bulunuyorum. Lütfen bana, Rusya heyeti üyelerinin hiç gecikmeden Lozan'a varabilmelerini sağlamak üzere, Politik Komisyonun çalışmalarına başlayacağı günü bildirmenizi dilerim. En üstün saygılarımın teminatını kabul etmenizi dilerim, sayın Genel Sekreter*.[4884]

7 Nisan 1923. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin'e telgraf keşide eyledi: *Yoldaş Lenin'in sağlık durumunun iyiye doğru gittiğini büyük bir memnunlukla öğrenmiş bulunuyorum, lütfen kendisine en kısa zamanda sıhhatine kavuşması temennilerimi iletmenizi dilerim*.[4885]

İstanbul'daki Komintern mümessili Şarki Gafurov, *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor gönderdi: [..] *Şimdiye kadar ben Türk makamlarının komünist proletarya teşkilatlarının karşısına diktiği engeller hakkında bir şey yazmadım. Burası dünyanın casus yuvasıdır. Her girişim deşifre ediliyor. Antanta istihbaratı dışında Türk hükumeti de komünist teşkilatları kovuşturan, baskınlar tertipleyen, sendikaları, gazeteleri vb. kapatan özel bir politik büro oluşturdu. Biz Neos Antropos adında Yunanca bir gazete çıkarmak istedik, ama hükûmet sosyalist gazete istemediği gerekçesiyle izin vermedi. Oysa Yunanca burjuva gazetelire izin veriliyor. Genellikle burada her polis ajanı proletaryanın haysiyetini istediği gibi çiğneyebiliyor. Burası kanunsuzluk ülkesi. Bu dünyada Kemalistlerin hükûmeti kadar küstah ve edepsiz başka bir hükûmet yok*. [..][4886]

9 Nisan 1923. Çiçerin, Roma'da bulunan Lozan Konferansı Murahhas Heyeti üyesi Vorovski'ye telgraf gönderdi: *Lozan Konferansı 20 ya da 23 Nisan günü yeniden açılacak. Bu tarihe kadar Lozan'da bulunmanız gerek, çünkü Boğazlar Komisyonuna katılmaya ve haklarımızı savunmaya devam edeceğiz*.[4887]

4884 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 592.
4885 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 593.
4886 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 474-475. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4887 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 594.

12 Nisan 1923. Lozan Konferansı Genel Sekreteri René Massigli, Sovyet Rusya'nın Lozan murahhası Vorovski'ye telgraf keşide eyledi:

Lozan Konferansı Genel Sekreteri
Massigli'den V. V. Vorovskiye'ye

12 Nisan 1923

5 Nisan tarihli mektubunuzla, Rusya heyeti üyelerine gerekli zamanda Lozan'da hazır bulunmaları için, Lozan Konferansı Politik Komisyonu çalışmalarının yinelenmesi gününü en kısa zamanda bildirmemi istemişsiniz.

Bu mektubunuza karşılık olarak, çağrı yapan devletlerin, Boğazlar Anlaşması konusunda yeni bir takım tartışmalara yolaçmaktan kaçındıklarını ve bunların böyle bir niyeti olmadığını bildirmek isterim. Aslında Türkiye heyeti, Politik Komisyonda, 1 Şubat tarihinde görüşülen anlaşma taslağının redaksiyonunda hiçbir değişiklik isteğinde bulunmuş değildir.

Bay Çiçerin, Rusya heyeti adına o zaman, sözü geçen anlaşmanın imzalanmasını reddettiğini açıkladı. Bu yönde Sovyet Hükümeti'nin niyetleri değişmiş ise, bana bu konuda bilgi verdiğiniz takdirde size son derece minnettar kalacağımı ve gereken bütün önlemlerin alınacağını, anlaşmanın imzalanacağı tarihini hemen bildirileceğini temin ederim.[4888]

13 Nisan 1923. Kalinin, Mustafa Kemal'e cevabî telgraf gönderdi:

Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin'in
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Telgrafı

13 Nisan 1923

Sovyet Rusya ile Doğu halkları arasında dostluğun kurulmasının zorunluluğu düşüncesinin yılmaz savunucusu yoldaş Lenin'in sağlık durumunun her geçen gün daha iyiye gittiğini bildirmekten mutluluk duyduğumu ve gerek Lenin adına, gerekse Cumhuriyet adına dostça temennileriniz için candan teşekkür eder, bunu uluslarımızı birbirine yakınlaştıran bağların yeni bir kanıtı saydığımı belirtirim.

Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin[4889]

18 Nisan 1923. Sovyet Rusya Roma mümessili Vorovski, İtalya Başvekili ve Hariciye Nâzırı Mussolini'ye telgraf keşide eyledi. Telgrafta, Lozan Yakın Doğu İşleri Konferansı Genel Sekreteri René Massigli'nin 12 Nisan tarihli tezkeresinin bir suretini yer alıyor. Boğazlar meselesinin hallinde Sovyet Rusya'nın tecrit edilmesini protesto ediyor, İtalya'nın sözünü tutması rica ediliyor.[4890]

19 Nisan 1923. Affan Hikmet, Ziynetullah Nevşirvanov ve Oruç Ali Bagirov; *KEYK*'e muhtıra gönderdiler. "Türk faşistleri" Kemalistlerin hapishanelerinde çürütülmekte olan *THİF* merkez komitesi azalarının takas yoluyla kurtarılmalarını rica ediyorlar:

KOMİNTERN YÜRÜTME KURULUNA RKP MK'NE
PROFİNTERN YÜRÜTME KURULUNA
Suret: SSCB İçişleri Halk komiserliğine

Türkiye Büyük Millet meclisi tarafından temsil edilen genç Türk burjuvazisi daha d[a] genç Türk işçi hareketini dağıtmak amacıyla bir yandan değişik türden üstü örtülü provokasyon örgütleri kurarak eski şark oyunları ve kurnazlıklarına başvuruyor, öte yandan da işçi hareketinin öncüsü, emperyalizme karşı kararlı ve seba[tk]ar savaşın tek savunucusu genç Türkiye Komünist Partisi'ni yok etmek için birçok önlemler alıyor. Ekim 1922'de Türkiye Komünist Partisi'ni yasadışı ilan etmekle TBMM hükümeti, parti teşkilatlarının, parti basın organlarının ve komünist partisi taraftarı sendikaların çalışmalarının karşısına engeller dikti. O zamandan bugüne kadar en aktif ve en sadık yoldaşlarımızın bir kısmı Kemalistlerin, yani Türk faşistlerinin hapishanelerinde çürütülüyor.

[4888] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 595.
[4889] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 596.
[4890] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 597-598.

Şu an Ankara'da bu tutuklular ve tutuklamalardan kurtulmayı başarıp da Kemalist Türkiye sınırları dışında bulunan yoldaşlara karşı davalar söz konusu.

Bizim endişemiz, bu davaların sonuçlarının zaten az sayıdaki değerli yoldaşlarımızı ara- mızdan alacak kararlarla sonuçlanabilecek olmasıdır. Endişemiz şu olgulardan kaynak- lanıyor:

1. Davaya 18 Mart Paris Komünü gününde başlandı.
2. Sovyet Rusya politik temsilcisinin şu günlerde Ankara'da olmamasından yararlanılarak, davaya çok hızlı bakılıyor.
3. Sanıkların davalarına Türkiye hukuk yasalarına göre bu tür davalara bakılması gereken ceza mahkemesinde değil, istinaf mahkemesinde bakılıyor. Türkiye hukuk geleneklerine göre, bu, hükümlerin ağır olacağı ve temyiz edilemeyeceği anlamına geliyor.
4. Yoldaşlarımız gizli parti kongresi yapmak ve Komintern ile ilişkili olarak, devlet darbesi hazırlamakla suçlanıyor. Türk yasalarına göre devlete karşı darbe girişiminde bulunmanın cezası en az 10 yıl kürek cezasından en ağır ceza olan idama kadar varıyor. Tutuklu bulunan yoldaşların bir bölümü geçen 1921 davasında 10-15 yıl kürek cezasına çarptırılmış olduklarından, bu kez mutlaka en ağır cezaya mahkûm edilecekler.
5. Son zamanlarda Türk ve özellikle Ankara basınında TBMM hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı hırçınlığı ve hatta siyasal düşmanlığı hissediliyor. Resmi gazete *Hakimiyet-i Milliye* sayfalarında ve resmi Anadolu Ajansı'nın haberlerinde de bu gözlemleniyor. Gerçekten de Amerikalı imtiyaz sahipleriyle anlaştıktan sonra Sovyet Rusya'yla mali ve politik nedenlerle sürdürmek zorunda olduğu ilişkileri korumak için daha az çaba harcama olanağı ele geçirdi. Bu husus Türk burjuvazisini komünistlere karşı çıkışlarında daha pervasız hale getirdi.
6. Mudanya ve Davos konferanslarında ulusal davanın en canalıcı ve devrimci konula- rında Avrupa emperyalizmi lehine geri adım atan Türk burjuvazisi, kendi büyük sınıf kardeşleriyle daha geniş dayanışma sergilemeye çalışıyordu. Ankara'nın son karşı önerileri, onun İtilaf devletleriyle her türlü tavize dayalı solarak barış anlaşmasına hazır olduğunu gösteriyordu. Bu husus tutuklu komünist yoldaşlarımızın durumunu daha da ağırlaştırıyordu. Genç Türk işçi hareketi için aktif yoldaşlarımızın yitirilmesi, yakın gelecekte kapa- tılması olanaksız derin bir yara açacaktır. Türk burjuvazisinin komünistlere karşı saldırıları, Mustafa Suphi'nin on beş yoldaşıyla birlikte katledilmesinden bu yana devam ediyor. Sovyet Rusya'da Ankara hükumeti için çok değerli tutuklular ve serbestçe dolaşan Türkler bulunuyor. Tahminimize göre, bunlar arasında Türk hükümetinin savunulmalarına büyük ilgi duyduğu ve bugün tutuklu bulunan kişilerin yanı sıra, tutuklanmaları için yeterince gerekçenin bulunabileceği şahıslar da vardır.

Bu sebepten dolayı ve yukarıda belirtilenleri dikkate alarak biz KEYK'e, Profintern Yürütme Kurulu'na ve RKP MK'ne başvurarak, Ankara davasında yargılananlar ile gıyaplarında yargılananlar olmak üzere toplam 12 komünist yoldaşımızın, SSCB topraklarında bulunan tutuklu ve mahkûm Türklerle değiş tokuş edilmesini rica ediyoruz.

İmzalar:
Türkiye KP MK üyesi ve teşkilatçısı, Kilikya Birleşik Kızıl Sendikalar Sekreteri Affan Hikmet
Türkiye KP MK eski üyesi ve teşkilatçısı, RKP üyesi (üye kartı no: 457.603) Z. Nevşirvanov
Türkiye KP MK eski üyesi ve teşkilatçısı, RKP üyesi (üye kartı no: 124.205) Oruc Ali Bagirov
19 Nisan 1923[4891]

23 Nisan 1923. Yakındoğu İşleri Konferansının ikinci devresi, Lozan'da küşad edildi.

[4891] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 444-445. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Lozan Konferansı çalışmalarının yenilenmesine ilişkin olarak Sovyet hükûmetine bilgi verilmedi. Boğazlar sorununun bir daha görüşülmeyeceği gerekçesiyle İtilaf Devletleri Sovyet delege kurulunun konferansa katılmasına izin vermemeyi kararlaştırmışlardı.[4892]

27 Nisan 1923. Aralov, *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye telgraf gönderdi. "feodal" unsurları ortadan kaldırmakta olan (ki Sovyet Rusya'yı tatmin edecek hususdur) Mustafa Kemal'e yönelik hakaretamiz neşriyatın engellenmesi gerektiğini bildiriyor:

Çıktı No. 320
27/IV-23

KEYK
Brike yoldaşa

No. 3.

Değerli yoldaş, 12 Şubat ve 21 Şubat tarihli mektuplarınızı aldım. Sizi ilgilendiren ve Anadolu'daki tabloya ışık tutan bütün materyalleri gönderiyorum.

Siz İran örneğine işaret ediyorsunuz. Eğer bugün İran'da iktidardaki feodal oligarşiye karşı ulusal blok oluşturulmasını Türkiye'yle karşılaştırmak istiyorsanız, bu ulusal teşkilatlanma işi Türkiye'de üç dört yıl önce halledildi. Ancak, bunlar yalnız dış görüntüler. Türkiye gelişmesinde İran'dan çok daha ilerilere gitmiştir. Henüz elime geçen mektubu- nuza ayrıntılı bir cevap yazacak hiç vaktim olmadığı için bir sonraki kuryeyle Sizi ilgilendiren bütün konularda cevap göndermeye söz veriyorum.

Burada yalnız şu cevabı vermek istiyorum ki, Türk komünistlerini kurtarmak için yürüttüğünüz savaş, bana kalırsa, biraz başka biçimlerde yürütülmeli. Örneğin, Türkçe olarak Tiflis'te çıkan *Yeni Fikir* gazetesi, Kemal'e "Haydut", "Komedyen" vb. diye küfrediyor. Moskova gazeteleri de "Kemalist" ifadesini kullanıyor. Oysa bu sözü burada yalnız Kemal'in düşmanları kullanıyor. Kemal'e karşı bu tür yakıştırmalar geniş çevrelerin nefretine yol açmaktan başka işe yaramıyor ve bizim işimizi engelliyor. Kemal burada milli kahraman muamelesi görüyor ve o feodal kalıntılara ve önyargılara karşı gerçekten de büyük işler ve savaş yürütüyor. Bu gibi saygısız hitaplar nefret uyandırıyor ve hiç bir yarar sağlamıyor. Gazeteci yazarların gelecekte Kemal'e karşı yazmaktan kaçınmalarını rica etmek isterdim. Ciddi ve gerekçeli yazılarla Rauf Bey yerilebilir, hükümetin politikası eleştirilebilir. O zaman biz bu yazıların önemini daha kolay anlatabiliriz ve bu tür yazılar dikkatleri üzerine çeker.

Salih buraya getirildi. O İstanbul'da tutuklanmıştı. Giyinmesine bile izin vermemişler. Kendisini dinç hissediyor. İstanbul'da kimi başka yoldaşlar da izleniyor;, onları uyarmak gerekir.

Ben Size burada tutukluların durumu hakkında kapsamlı materyaller, İzmir kongresinin kararını bu mektuba ek olarak gönderiyorum ve Mustafa'nın İzmir Kongresi'ndeki söylevini okumanı ısrarla tavsiye ediyorum. Söylevi ek No. 32'de ve diğerlerinde bulacaksınız. Dikkatle göz atarsanız, orada ihtiyaç duyduğunuz bir hayli malzeme bulacaksınız.

Komünist selamlarımla (İmza)
Ankara, 26 Mart 1923[4893]

Rusya-Ukrayna-Gürcistan Temsilcisi Vorovski, Lozan Yakın Doğu İşleri Konferansı Genel Sekreteri René Massigli'ye protesto mektubu gönderdi:

Lozan Konferansı Rusya-Gürcistan-Ukrayna Heyeti Üyesinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu

27 Nisan 1923

Sayın Genel Sekreter,

[4892] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 337.

[4893] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 34, Klasör: 3_6, Belge no: 564-565. (Rusça); Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 444-445. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Helvetia Birliği Politik Departmanı (İsviçre Dışişleri Bakanlığı) beni size göndererek, diplomatik kuryemiz için vizenin verilemeyeceğini açıkladı, çünkü kuryemiz, Moskova'dan Hükümetimin barış konferansı ile ilgili talimatları ile gelirken, Berlin'deki İsviçre görevlileri, gereken vizenin verilmesini reddederek, kuryemizin Berlin'de kalmasına yolaçtı.

Bu konuda İsviçre Hükümeti'nin davranışını son derece yakışıksız bulduğum halde, gene de sayın Genel Sekreter, sizden, gereken önlemlerin alınmasını ve bu olayın en kısa zamanda ortadan kaldırılmasını dilerim.

Mümkünse fazla gecikmeden, Bem'deki Dışişleri nezdinde yaptığınız girişimlerin sonucunu bana bildirmenizi rica ederim.

Dolayısıyla, derin saygılarıının kabulünü dilerim, sayın Genel Sekreter.

V. Vorovski
Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi[4894]

Vorovski, Massigli'ye bir mektub daha gönderdi:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Üyesinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu

27 Nisan 1923

Sayın Genel Sekreter,

Bugünkü telefonla verdiğiniz habere dayanarak, aşağıdaki konuyu bilginize sunmak isterim:

Herhangi bir anlaşmazlığı önlemek için, 12 Nisan tarihli mektubunuz üzerine, katında temsilci bulunduğum, çağrı yapan devletin hükümetine, resmi bir açıklamada bulunmak zorunda kaldığımı bildirmek isterim. İtalyan Hükümeti'nin, notamın içeriğini gerek başka hükümetlere, gerekse konferansın genel sekreterliğine açıklayacağını umuyordum. Ancak telefonla yapılan açıklamadan anlaşıldığı gibi, bu, yapılmamıştır. Bunun için size notamın içeriğini bildirmek istiyorum.

Mektubunuzdaki iddialara karşılık, özellikle şunlar üzerinde durdum:

1- Boğazlar Komisyonunun çalışmaları 1 Şubat günkü toplantısında bitirilmemişti, bunu, 8 No'lu protokol kanıtlamaktadır. Bizce, anlaşmanın kesin metnini saptayıp, anlaşmayı imzalamak için, komisyon yeniden toplantıya çağrılmalıdır.

2- Bay Çiçerin hiçbir zaman, Boğazlar sorunu ile ilgili anlaşmayı imzalamayacağını iddia etmiş değildir. Bay Çiçerin sadece, İtilâf tarafından ileri sürülen taslağın Rusya ve bağlaşıklarının çıkarlarına karşı olduğunu ve bu taslağın Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti dışta bırakılarak hazırlandığını belirtmiştir.

Olası değişikliklerin yapılmasına gelince, bu konuda, kendi Hükümetimle serbestçe ilişki kurmak olanağı sağlanmadan, hiçbir şey söyleyemem.

Bununla birlikte, çözümlenmesi için genel sekreterliğe gönderdiğim sadece bazı teknik noktalara değinen sorunun, mektubunuzda ileri sürülen politik sorunla hiçbir ilgisi yoktur.

Rusya'nın ve bağlaşıklarının Boğazlar Komisyonunun son çalışma aşamasından uzaklaştırılması için, çağrı yapan devletlerin bir takım polisiye yöntemlere başvurduklarına inanmak istemem, kaldı ki bize İtilâf adına Fransa Bakanlar Kurulu başkanı tarafından 14 Kasım 1922 günü yapılan çağrı da böylece hiçe sayılmış olurdu.

Dolayısıyla, üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Genel Sekreter.

V. Vorovski
Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi[4895]

28 Nisan 1923. Çiçerin, ilgili elçiliklere talimatname keşide eyledi:

[4894] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 599.
[4895] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 600-601.

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetine
ve Büyük Britanya, Almanya, Türkiye ve Çekoslovakya
RSFSC Temsilcilerine Telgrafı

28 Nisan 1923

Lozan Konferansı sekreterliğinin, Boğazlar Anlaşmasının imzalanmasını reddettiğimiz yolundaki asılsız iddiasını tekzip ediniz. Anlaşmanın imzalanması konusu bize önerilmedi ve biz de bu konuyu açmış değiliz. Biz sadece İtilâf taslağını kabul etmediğimizi söyledik, yoksa bu anlaşmanın imzalanmasını reddetmiş değiliz.

Çiçerin[4896]

Nisan 1923. *Abilov'un ölümünden kısa bir süre sonra Aralov, Türkiye'den ayrılır. Aralov, ayrılış sebebi olarak Başbakan Rauf Bey'in Sovyetler Birliği'ne, elçiliğine ve doğrudan doğruya kendi şahsına karşı takındığı dostluğa sığmayan, dürüst olmayan davranışlarını göstermektedir. Bardağı taşıran son damla, Rauf Bey'in, Aralov'u suçlamak için iftiraya başvurması olmuştur. "Mustafa Kemal'in itibarını sarsmak ve ona karşı mücadele etmek için, Aralov'un Türk komünistlerini örgütlediği" yolundaki bu iftiralar üzerine, Aralov, artık Türkiye'de görev yapamayacağı kanısına varır ve Moskova'dan kendisini geri çağırmasını ister. Aralov, Nisan 1923'te Türkiye'den ayrılır. Yeni elçi gelene kadar elçilik müsteşarı Rozenberg vekalet eder. Artık askerî uzman elçiler devri de kapanır. Savaş bitmiştir. Sovyetler, nasıl en iyi askerî uzmanlarını elçi olarak gönderdiyse, bundan sonra da Dışişleri Halk Komiserliği'nin en iyi diplomatlarını büyükelçi olarak atayacaktır*.[4897]

2 Mayıs 1923. Sovyet Rusya'nın Roma Maslahatgüzarı ve Lozan Konferansı Heyeti Üyesi Vorovski, Lozan Konferansı Genel Sekreteri René Massigli'ye mektub gönderdi:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu

2 Mayıs 1923

Sayın Genel Sekreter,

2 Mayıs tarihli mektubunuza karşılık, 11 Nisan tarihli mektubunuzun çağrı yapan devletlerin görüşünü ifade ettiğini sandığımdan ve böyle kabul etmek için bütün nedenler ortada olduğundan, cevabımı, katında maslahatgüzar olarak bulunduğum çağrı sahibi devlete iletmemi daha uygun buldum. Ayrıca, 27 Nisan tarihli mektubumda bu durumu açıkladım ve o zamandan bu güne kadar geçen zaman içinde siz de İtalyan Hükümeti ile ilişki kurup, notanın içeriğini öğrenebilirdiniz.

Önce bu noktayı belirtirken, 15 gün önce sizden daha yüksek bir makama bizzat sunmuş olduğum açıklamamla ilgili olarak bundan böyle ısrar etmeyeceğinizi sanırım.

Bu hafta içinde çözümlenmesi gereken diplomatik kurye sorununa gelince, en kısa zamanda sizden bu konuda açık ve kesin bir cevap alamadığım takdirde, bundan gereken sonuçları kendim çıkarmak zorunda kalacağıma dikkatinizi çekerim.

Üstün saygılarımla.

Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi V. Vorovski[4898]

4 Mayıs 1923. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet (İnönü), Britanya'nın Başmurahhası Sör Horace Rumbold'la mülakat ediyor. *İsmet Paşa, Sovyetlerin Moskova anlaşmasıyla en elverişli duruma erişme hakkına sahip olduklarından Batılılara adli kapitülasyonlar verilirse bu hakkın Sovyetlere*

4896 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 602.
4897 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 162-163.
4898 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 603.

de verilmesinin gerekli olacağını ve bu durumda Türk mahkemelerinin Komünistlerle başa çıkamayacağını söyler.[4899]

KEYK Doğu Şubesinde kan değişikliği:

> M. Golman'ın ve K. Troyanovski'nin 12 Aralık 1922 tarihini taşıyan ve Doğu sektörünün yenibaştan düzenlenmesi konusuna ilişkin raporunda, bu sektörde belirli bir planın olmadığı, doğru iş dağılımı yapılmadığı ve "tam sistemsizlik" hâkim olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden IV. Kongre "Doğu Sektörü yerine, Doğu Politik Sekreterliği ya da Doğu Şubesi kurulmasını gerekli bulmuştur." Doğu'da çalışmalar için ilk defa her görev ve sorumluluk alanı belirlenmiş tek ve kapsamlı bir birim oluşturulmuştur. 4 Mayıs 1923'te KEYK Prezidyumu K. Radek'i şube başkanlığına, G. Voytinski'yi başkan yardımcılığına atamıştır. Şubenin üç seksiyonu şu bölgeleri kapsamıştır: Yakındoğu Seksiyonu - Türkiye, Mısır, Suriye, Filistin, Fas, Tunus, Cezayir, İran; Ortadoğu Seksiyonu - Britanya Hindistanı, Çin-Hindi, Endonezya; Uzakdoğu seksiyonu - Japonya, Kore, Çin, Moğolistan. Her seksiyonda ülkelere ya da bölgelere göre komisyonlar belirlenmiştir.[4900]

9 Mayıs 1923. Vorovski, Sovyet Rusya Berlin Büyükelçisi Brodovski'ye mektub gönderdi:

> Rusya-Ukrayna-Gürcistan Lozan Konferans Heyeti Üyesinin,
> RSFSC'nin Almanya Büyükelçisi S. İ. Brodovski'ye Mektubu
>
> 9 Mayıs 1923
>
> Burada ortaya çıkan durum hakkında size bilgi vermek istiyorum. Bildiğiniz gibi, İtilâf Devletleri daha ilk günlerde, Boğazlar konusunun görüşülüp kapandığı gerekçesiyle bundan böyle konferansa katılmamızı istemiyorlardı, sözde Çiçerin anlaşmayı imzalamaktan kaçınmışmış, oysa gerçekte, Türkler üzerindeki etkimizden ve kamuoyundan korkuluyor. Mussolini'ye sunduğum notadaki itirazlarım, onlarca, önce hiç dikkate alınmamış, sözde bu itirazlar İtalyan Hükümeti'ne değil, konferans sekreterliğine iletilmeliymiş. Sonunda, biz, aptalca oynanan bu komediye daha fazla dayanamayacağımızı anlayınca, itirazlarımı reddedip bizi konferansa sokmamaya karar vermişler ve gazetelere bakılırsa, bu kararlarını İsviçre Hükümeti'ne de bildirmişler. Ancak biz resmen bütün bunlardan haberdar değiliz. Konferansın sekreterliği mektuplarıma hiç cevap vermedi, İsviçre Hükümeti'nin de bizimle ilişkiye geçmeye pek niyetli olmadığı anlaşılıyor. Bunun için şimdilik burada sadece gözlemci olarak bulunmaktayız. Ancak bizi buradan her ne pahasına olursa olsun, uzaklaştırmak istiyorlar. Pazar günü otelimize başlarında bir eczacının bulunduğu bir grup genç gelerek, bir millî kuruluşun temsilcileri olduklarını söylediler ve İsviçre Hükümetine karşı tutumumdan söz açtılar. Onları kabul etmedim, yoldaş Arens ile ne istediklerini sormak üzere odasından çıktığımda onlara bu gibi soruları doğrudan doğruya kendi hükümetlerine sormalarını söyledim. Şimdi bu gençler bağıra çağıra şehirde dolaşıp, bizleri zorla İsviçre'den atacaklarını iddia ediyorlar.
>
> Bizi korumak için İsviçre polisinin herhangi bir önlem alıp almadığını bilmiyoruz. Ancak görünüşe bakılsa, almamış olacak. Olay çıkarmak isteyen bu gençlerin arkasında bir yönetici, hem de büyük bir olasılıkla yabancı bir yönetici olsa gerek, bu, apaçık hissediliyor. İsviçre Hükümeti bunu çok iyi biliyor, çünkü bütün gazeteler bu habere geniş yer verdiler. İsviçre Hükümeti'nin tutumu konferansın başlangıcında verilen korunma garantilerinin alçakça bozulmasından başka bir şey değildir. Bizim dokunulmazlığımız için İsviçre Hükümeti sorumludur. Bu ihtişam ve refah içinde yaşayan ülkede bize bir saldırı tasarlanıyorsa, bunu, hükümet kesinlikle biliyordur ve büyük bir olasılıkla tezgâhlayan da kendisidir sanıyorum. Onlardan hesap sorulmalı, çünkü birinci derecede sorumlu olan İsviçre Hükümeti'dir.
>
> Vorovski[4901]

10 Mayıs 1923. Müttefikler ile TBMM Hükümeti *arasındaki görüşmelerin geriye kalanını gözlemci sıfatıyla izleyecek Sovyet delegasyonunun başkanı olarak Lozan'a gönderilen İtalya'daki Sovyet temsilcisi Vorovskiy, 10 Mayıs 1923'te Lozan'daki otelinin -Hotel Cecil- yemek salonunda eskiden Rus*

4899 *Documents on British Foreign Policy*, XVIII, Belge No. 498; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 497.

4900 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 488.

4901 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 604-605.

çarlık ordusuna mensup bir İsviçre vatandaşı olan M. Conradi[*] *tarafından vurularak öldürüldü. Aynı saldırıda, Vorovskiy'in yardımcılarından ikisi, Ahrens ve Divilkovski de yaralandı. Vorovskiy'in ölümünün ardından Moskova İsviçre hükümetini, bu arada konferansı düzenleyen İtilaf devletlerini de, "Rus-Ukraynalı-Gürcü temsilcisini ve arkadaşlarını korumak üzere asgari önlemleri" almayı beceremekle suçladı*.[4902]

> Boğazlardaki düzenlemeyle ilgili komisyonun çalışmasına katılmak üzere Lozan'da bulunan Sovyet delegesi SSCB İtalya Büyükelçisi V. V. Vorovskiy, 10 mayısta, İtilaf gizli polisinin bir komplosuyla öldürüldü.[4903]

11 Mayıs 1923. Vorovski'nin cenazesi kaldırılıyor. Merasimde *hiçbir İtilâf temsilcisi yoktur. Yalnız İsmet Paşa bir danışmanıyla üç buket çiçek yollar. Çiçerin'e gönderdiği başsağlığı mesajı ise Dışişleri Bakanı bulunduğu hükümetin ya da Başkanı bulunduğu heyetin adına değil, kişiseldir*.[4904]

İsmet Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

11 Mayıs 1923

> Çok üstün saygılarımıza layık yoldaş Vorovski'nin kurbanı olduğu suikastten dolayı şahsen acılarınızı paylaşır, başsağlığı dilerim.[4905]

14 Mayıs 1923. Çiçerin, TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva İsmet (İnönü) telgraf keşide eyledi:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Lozan Konferansı Türk Heyeti Başkanı
İsmet Paşa'ya Telgrafı

14 Mayıs 1923

> Gericilerin darbelerine kurban giden arkadaşımız yoldaş V. Vrovski'nin alçakça katledilmesinden dolayı göndermiş olduğunuz başsağlığı mesajınızdan dolayı size candan teşekkür ederim. Ömür boyunca halkların kurtuluşu için mücadele etmiş en değerli bir arkadaşımızı kaybettiğimiz, tahammülü zor ve üzüntülü bir günde, bu yakınlık işaretiniz bizim için özellikle değerlidir.
>
> Çiçerin[4906]

Mayıs 1923. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Çiçerin'e nota gönderdi. *Bolşeviklerin Doğu'da propaganda yasağı yükümlülüğünü tutmadığını* şikâyet ediyor.[4907]

---

[*] "Maurice Alexandre Conradi daha önce Rusya'da yaşamış bir İsviçreli, bir Russlondsschweizer'di. 1896'da, büyükbabasının bir çikolata fabrikası kurduğu St. Petersburg'da doğdu. Bolşevik Devrimi'nden sonra ailesi bütün servetini kaybetti. Rus ordusuna 1914'te girmiş olan Conradi, Bolşeviklerin iktidarı alışının ardından Gönüllü Ordu'ya katıldı. Beyaz ordular bozguna uğrayınca Rusya'yı terk etti ve bir süre, binlerce başka Rus mülteciyle birlikte Türkiye'de kaldı. Gelibolu'daki mülteci kampında geçirdiği yedi ayın ardından, 1921'in ikinci yarısında İsviçre'ye gitti." (Gökay, 1998, s. 195, dipnot 63).

4902 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 195. "Cinayeti tertipleyenler arasında, Konferans Genel Sekreterinin ismi de anılmıştır." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 158.

4903 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 337.

4904 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 497.

4905 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 606.

4906 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 607.

4907 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

23 Haziran 1923. *Aralov'un yerine Ankara'ya atanan yeni Büyük Elçi Y. Z. Surits, Mustafa Kemal'e güven mektubunu sun*du.[4908] Surits, *tam 11 sene Türkiye'de görev yapacak*tır.[4909]

RSFSC Türkiye Büyükelçisi Y. Z. Surits'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e İtimatnamesini Sunması Sırasında Yaptığı Konuşmadan
23 Haziran 1923

Rus ve Türk halkları arasındaki kardeşlik ilişkileri özgürlük ve bağımsızlık uğruna çok ağır bir mücadeleyi göğüslemiş halklarımızın alınyazısının benzerliğine dayanmaktadır. Her iki taraf, askerî zaferler aşamasından geçtikten sonra, ekonomik kalkınma yoluna çıktılar. Batı emperyalizmi ekonomik alanda bize darbeler indirmeye çalışıyor. Türk heyetinin Lozan'daki mücadelesi, yeni Türkiye önderlerinin gözlerinden halen mevcut olan tehlikenin kaçmadığını ortaya koymuştur. Eminim ki ortak çabalarla bu ekonomik yerleşme girişimlerine son verilebilecek ve Rus-Türk dostluğunun yeni dönemi açılabilecektir. Her şeyden önce ekonomik ilişkilerimizin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Eğitim, özgürlük, demokratik kesimlerin yönetim işlerine katılımı alanında Yeni Türkiye'nin uygulamakta olduğu ilerici çalışmalarının işçi-köylü Rusyası'nın çok büyük sempati ve ilgisi ile izlendiğini belirtmek istiyorum. Bu çalışmalara başlanılması bize, Rusya ile Türkiye arasındaki işbirliğinin halklarımızın her kesiminin tümünde giderek artan ilgi ile karşılanacağı güvenini vermektedir.[4910]

Haziran 1923. *Meyveleri nasıl topladılar* mecazıyla yabancı kapitalistleri mevzubahis eden Astahov, TBMM Hükümeti aleyhine dönen ahvali şöyle tasvir ediyor:

İlk Lozan Konferansı bitti, ikincisi de üç aydır devam ediyor. Bozgunun, Yunanlıların bozgununun yıldönümü. O zaman geçen yıl Türkiye, zaferden sonra ülkenin yenilenmesi yolunda yürürken yaralarını huzurla sarabileceğini ümit ediyordu.

Şimdi (1923 yazı) her yeni gün, General Pellé'nin her yeni sözü, bir İngiliz uçağının Gelibolu üzerinde her yeni uçuşu, Beyrut'taki ve İskenderiye'deki her yeni tutuklama, geçen yılın ümitlerinden son kalanları da alıp götürüyorlar. Fransa ile geçen yıl yapılan flörtten, Mougin'e verilen ziyafetlerden, Türk siyasetçilerin Fransız diplomatlarıyla birliğini resmeden dokunaklı fotoğraf karelerinden iz kalmadı. Mougin bir siyasi çalışmada değil de "sayfiye yerinde" sayılıyor. Fransız generalleri ve diplomatları *Karagöz* (Konstantinopol'deki bir mizah dergisi) karikatürlerinde münhasıran karşımıza çıkıyorlar. Geçen yılın Claude Farrere ve Madam Gaulis gibi idollerinin de itibarı kalmadı. Tartışmasız türkofil Pierre Loti gibi birinin ölümü bile çok zayıf bir ilgiyle karşılandı; bu ölüm Ankaralı gazeteciler tarafından, ölüyü tütsülerden tütsü başkalarına değsin diye kullanıldı. Suriye'den her gün, Fransızların yeni bir barbarlığıyla ilgili haber veren telgraflar yağıyor. Lozan'dan gelen haberler Fransız emperyalizminin yağma hırsını gösteren yeni işaretler veriyor. İtalya'ya gelince… Ona olan ciddi yaklaşım çoktan kayboldu. Lozan'da Türklerle gayriresmi bir sohbet sırasında İtalya'yı zaten hesaba katmadıklarını bildirdikleri söyleniyor. Bu da anlaşılır, zira İtalyan hükümeti Lozan'daki ciddi problemlerde en ufak bir bağımsız tavır göstermedi, iradesini her konuda diğer orkestra şeflerine bıraktı.

Birleşik cepheyi parçalamaya yönelik konvülsif çabalarda Polonya ile mutabakata bile ümit bağlandı. Ama bu ümitler de çiçek vermeden soldular; Türkiye ve Polonya arasında başlayan görüşmelerle ilgili ümitvar makalelerin ertesi günü, kapitülasyon peşinde koşan emperyalist vatanperverlerinden aşağı kalmayan "eski dost"a acı sitemler ortaya çıktı.

İngiltere… Onunla ilişkide üslup daha dikkatli. İngiliz, karikatürlerde genellikle yüzünde barışçıl bir ifadeyle lütfedip gülümserken resmediliyor. Ama bu dikkat, İzmir ve Bursa'da kazanılan zaferleri büyük ölçüde değersizleştirmeye ve Hindistanlı Müslümanlar gibi kendilerini Türkiye'nin savunucuları sayanları aldatıp kendi siyasetini belirsizleştirmeye yeltenen İngiliz emperyalizminin gücüne olan sınırsız nefreti içinde gizlemek

[4908] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 497.
[4909] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 164. "Yakov Zaharoviç Surits (1882-1952) Afganistan Büyükelçisi (1919-1921), Dışişleri Halk Komiserliği'nin Türkistan sorumlusu (1921-1922), Norveç Büyükelçisi (1922-1923), Türkiye Büyükelçisi (1923-1934)" (Perinçek, 2014, s. 164, dipnot 2).
[4910] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 608.

zaruretinin bilincinden başka bir şey değil. Barışa duyulan açlık, bilhassa saltanatın tasfiyesi ve ülke içinde bir dizi atılımla halk kitlelerinin önüne iktisadi gelişme ve kültürel-siyasi yenilenme perspektiflerinin açıldığı andan itibaren şiddetlendi; bu açlık, Türkiye toplumunun Lozan'daki İsmet Paşa'dan Ankara ve Zonguldak işçilerine kadar düşünmesini bilen bütün unsurların "dişlerini sıkmak," İngiltere'ye olan nefretini gizlemek zorunda bırakıyor; bu nefret ise ne kadar özenli ve derine gizlenmeye çalışırlarsa o kadar güçleniyor.

Misak-ı Milli, içinin boşalması tehdidiyle karşı karşıya. Batı Trakya'yı ve bir dizi başka aziz toprak parçasını almak ümidi yok artık. Musul ise problemli. Türkiye'nin yerle bir edilen batı vilayetlerine karşılık 4 milyarlık tazminat almak yerine Karaağaç'ın kemirilmiş kemiğiyle yetinmesi gerekti. Ve borçların faizlerinin altınla ödenmesi ihtimali, bütün bütçenin yarısını yutmakla tehdit ediyor.

Avrupaya karşı asırlardır biriken nefret her geçen gün ve saat kesifleşiyor, ölçülemeyecek kadar büyük bir enerji birikimine yol açıyor, bu enerjinin gücü İsmet Paşa'nın İngiliz dretnotlarının gücünü ve İngiliz emperyalizminin mali-iktisadi kudretini hesaba katarak Lozan'da verdiği tavizlerin neredeyse karesi, küpü kadar katlanarak büyüyor; zaferi, bu enerjinin sınırlarına ulaşıp da dışarı doğru tekrar patlayacağı anda onun bütün biçimleriyle kendi eylemlerini koordine etmeye cüret edebilecek olanın kazanacağını peşinen söylemek mümkün.[4911]

8 Temmuz 1923. *ABD Yüksek Komiserliğine bağlı Deniz İstihbarat Subayı C. B. Garry tarafından derlenen 8 Temmuz 1923 tarihli ve yerel Rus istihbarat servisinden edinilen bilgileri içeren istihbarat raporunda, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti diplomatik temsilci vekili Mabud Zeinalov'un, Türkiye'nin o dönemlerde bulunduğu ekonomik koşullarına ve Milli Mücadele'ye dair görüşlerine yer verilmiştir*:

Zeinalov'a göre o dönemlerde Türkiye, ekonomik açısından oldukça zor durumdadır. Ancak Türk Hükümeti tarafından üstlenilen gayretli çalışmalar sayesinde durumun yakın gelecekte daha iyiye gideceği belirtilmiştir. Tüm Batı Anadolu, geri çekilen Yunan ordusu tarafından yakılıp yıkılmıştır. Türkiye, Büyük Savaş esnasında Çarlık Rusya'sının açtığı yaraları saramamıştır. Anadolu'yu onarmak için büyük bir gayretin yanı sıra zaman ve para da gereklidir. Zeinalov, cephede kabiliyetlerini kanıtlayan kahraman Türk milletinin tahrip olan tüm her şeyi hızlıca onararak ekonomik cephede de büyük başarı elde edeceğinden emin olduklarını ifade etmiştir. Zeinalov, Milli Devrimin fikriyatının, kitlelerin zihinlerine derinden nüfuz ettiğini belirtmiş ve dünyada hiçbir gücün Türkiye'yi, Batı emperyalizmine karşı ulusal bağımsızlığını elde etme yolunda mücadele etmekten geri koyamayacağına kani olduklarını söylemiştir.[4912]

19 Temmuz 1923. Moskova'da bulunan Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı Heyeti, Lozan Konferansı Genel Sekreteri René Massigli'ye telgraf keşide eyledi:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyetinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Telgrafı

19 Temmuz 1923
No. 409

(Moskova'dan çekilmiştir.)

Lozan Konferansındaki çalışmaları sırasında, Sovyet heyeti sürekli olarak iyi niyetini ve anlaşmaya varıp, Yakın Doğu'da sağlam bir barışın elde edilmesi yolundaki içtenlikli amaçlarını ortaya koymuş ve bunu kanıtlamıştır. Ancak heyet, çağrı yapan devletlerin kendisi ile görüşmelerin sürdürülmesi ve en haklı isteklerinin kabulü için hiçbir istek göstermediklerini üzülerek görmektedir.

[4911] Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 111-113. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4912] *NARA*, ABD Yüksek Komiserliğine bağlı Deniz İstihbarat Subayları tarafından derlenen istihbarat raporları, seri no: 312-312-23: C. B. Garry tarafından derlenen Sovyet Rusya ve Ankara Hükümeti arasındaki ilişkilerle alakalı istihbarat raporu, 08.07.1923, 867.00/1691, s. 2-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 83.

Sovyet heyetinin, uzmanların Boğazlar konusundaki görüşmelerine çağrılmamasının doğurduğu sakıncalardan ilki, anlaşmaya örneğin, Boğazlardan geçen gemilerden rüsum alınması gibi belirsiz, anlaşılmaz maddelerin konulması olmuştur, oysaki bu gibi maddeler gelecekte yeni yeni tartışmalara ve sürtüşmelere kaynak olacaktır.

Sovyet heyeti, Boğazlar anlaşması ile uygulanacak olan statüyü de, tarafları tatmin etmekten uzak bulmuştur; böyle bir statü sağlam bir barışa temel olabilecek koşullara kesinlikle uymadığı gibi, sadece emperyalist devletlerin saldırı tasarılarını açığa vurmaktadır. Karadeniz'in ve Boğazların, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin filolarına -bu filolar sayıca kısıtlanmış olsalar bile- açılması, Sovyet kıyılarını büyük deniz gücüne sahip devletlerin savaş filolarının tehdidiyle karşı karşıya bırakıyor ve bu durumda da Sovyet Cumhuriyetleri ister istemez Karadeniz'in ve kıyılarının savunulması için büyük harcamalar yapmak zorunda kalacaktır. Oysa böyle bir tehlike olmasa, bu harcamalar Sovyet Cumhuriyetlerinin ekonomik kalkınmasına yapılacaktı. Böylece kıyıları olan devletlere, ilk fırsatta İstanbul'un birinci derecede önemli stratejik askeri konumunu ele geçirmeleri ve bu konumun Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasına olanak verilmiş oluyor. Karadeniz'in açılması böylece askerî manevra alanını genişletiyor, savaş tehlikesini artırıyor ve askerî tesis ve vergilerin yükünü de hayli kabartıyor. Yabancı savaş gemilerinin Boğazlara serbestçe girmeleri ve kıyıların zorunlu askerî birliklerden arındırılması, bu sisteme bazı yumuşamalar dahil edildikleri halde tümüyle yetersizdir. Türk halkının en temel haklarını ve çıkarlarını hiçe sayıyor, İstanbul'un güvenini tehdit altında bırakıyor, Karadeniz ve Ege denizinde olası askeri çarpışmalarda, Türkiye'nin de ister istemez savaşa karışmasını kaçınılmaz bir hale getiriyor. Boğazlar Komisyonu ile Milletler Cemiyeti arasında resmi bir bağlantı kurulmasının ve bu cemiyet konseyine, İstanbul ve Boğazlar tehlikeye düştüğünde karar verme hakkının tanınması, bu devletler koalisyonunun, uluslararası bir üst merci olmak sevdasında olan bazı devletlerin hak ve hukuka yeni bir saldırısından başka bir şey değildir.

Ancak, çağrı yapan devletler, Sovyet heyetinin Boğazlar konusunda önerilen bu statünün kesinlikle kabul edilemez metnince itirazlarını bir kenara iterek, bunları görmezlikten geldikten sonra, Sovyet Hükümetleri şu anda Yakın Doğu ile ilgili, tam tatmin edici olmasa bile hiç değilse kısmen kabul olunabilen bir anlaşmaya varılmasına olanak kalmadığı kanısındadır. Bu devletler, Türk Hükümeti'nin bu önerileri kabul ettiğini iddia ettikleri için, Sovyetler Cumhuriyetleri Türk milletinin bu hak ve hukukunun çiğnenmesinden kendisini asla sorumlu tutmuyor; Sovyet Cumhuriyetleri Türk ulusunun haklarını koruyor ve ileride de koruyacaktır.[4913]

24 Temmuz 1923. Lozan Sulh Muahedenamesi ve Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. TBMM Murahhas Heyetinin Boğazlar Sözleşmesini imzalayışı, *Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaştığını göstermiştir*.[4914]

24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması imzalanır. Antlaşma'nın ekinde Boğazlar Sözleşmesi de bulunmaktadır. Esasta İngiliz çıkarlarını gözeten Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde, ticaret gemilerine savaş ya da barış döneminde Boğazlardan geçiş serbestliği sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, barış döneminde, bütün savaş gemilerinin geçiş serbestliği de güvence altına alınmıştır. Dahası, sözleşmede, bölgenin askerden arındırılması, Boğazlar yönetiminin kurulan komisyon aracılığıyla uluslararası kontrole tabi tutulması ve Boğazlar rejiminin ihlali durumunda büyük devletlerin yaptırım önlemleri gibi, Türkiye'nin egemenliğini zedeleyen hükümler de yer almıştır. Sözleşme'nin Türkiye açısından en olumsuz hükmü, 4. maddedir. Boğazlar, bu hükümle silahsızlandırılmıştır. Sovyetler Birliği de, bu sözleşmeden sonra ciddi bir askerî sorunla yüz yüze gelmiştir: Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler koalisyonunun Karadeniz'e gönderebileceği toplam savaş gemisi, Sovyetler'in elinde olanı aşabilecektir. Bu ve benzeri nedenlerle, Sovyetler, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamakla birlikte, yasal onaylama işlemini tamamlamaz.[4915]

Sonuç olarak İtilaf Devletleri, Boğazlardaki düzenleme antlaşmasında, fiilen, ufak tefek değişikliklerle barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak farkı ve zaman gözetmeksizin tüm ticaret ve

[4913] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 609-610. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4914] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 311.

[4915] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 158-159. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

savaş gemilerine Boğazlardan geçiş özgürlüğü, sivil ve askerî uçaklara da Boğazlar üzerinde uçuş hakkı veren Sevr Antlaşması'ndaki koşulları korumayı başardılar. Boğazlardan geçişin güvencesi için Boğazları İtilaf Devletleri adına yöneten bir uluslararası komisyon örgütlendi. Lozan Antlaşması'na göre, Dardanella, Marmara Denizi ve Bosfor'dan geçit ve geçiş, bu bölgede barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da uçakların uçuş özgürlüğü ilkesi ilan edildi. Uluslararası Boğazlar Komisyonu bir Türk temsilcisinin başkanlığında çalışacaktı.[4916]

İsmet Paşa [..] *o günlerde tek dostumuz bulunan Sovyetler Birliği'ni de gücendirmek pahasına, Boğazlar ve Marmara Denizi'ni savunmasız bırakmaya, Boğazlar'ı milletleraarası bir komisyonun yönetimine vermeye "evet" demiştir*.[4917]

1923 Yazı. Vatana ihanetle yargılanıb beraat ettirilen Selanik Dönmesi Şefik Hüsnü'nün (Deymer/Değmer) matbuata beyanatından: *Avrupa'daki örgütler arasında Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine aktif ve coşkun yardımda bulunan ilk örgüt, III. Enternasyonal'dir*.[4918]

Ağustos 1923. Almanya'da ve Türkiye'de Bolşevikliğe karşı milliyetçi askerî çevrelerin birbirine fevkalade benzer tavır alışları vechile, şu veriyi iktibas etmeyi muvafık bulduk:

> Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kurtuluş Savaşı'mızın ilk yıllarında komünistlik, ne Almanya'nın, ne de bütün Avrupa'nın kaçınabileceği, sınır tanımayan ve kurtulunması mümkün olmayan bulaşıcı bir güç olarak gözükmüştür. Almanya'nın ve bütün Avrupa'nın komünist olacağına inanılmıştır. Almanya'nın aristokrat Prusya subaylarının bir kısmı dahi, İtilâf Devletleri'nden öç alma hırsıyla, komünist kesilmişlerdir. Almanya'da "millî bolşeviklik" akımı türemiştir. 1923 Ağustosuna kadar Almanya'da İtilâf Devletleri'ne karşı nazi-komünist işbirliği gösterileri görülmüştür. 1923 yılında bu işten vazgeçiliş nedenini, işbirliğinin şampiyonluğunu yapanlardan milliyetçi Reventlow, gazetesinde şöyle açıklamıştır:
>
> "Üç yıl önce, millî bolşevizm tehlikesi, bizim aramızda bir ara çok büyüktü... O günlerde milliyetçi ve benzeri çevrelerde, bir umutsuzluk tutumu sık sık görülmekteydi: Hiçbir kaçış yolu yoktur, Bolşevik olacağız. Bolşeviklik geliyor. Biz, Bolşevikliği Almanya'da millîleştirmeye çalışacağız ve Bolşevikliğin yardımıyla Almanya'yı kurtaracağız. Bu dalga şimdi geçmiştir".
>
> Fakat Dünya Savaşı'nda yanyana savaştığımız faşist zihniyetli, tutucu ve aristokrat Alman subaylarının, ağır yenilginin verdiği aşırı umutsuzluk içinde, tek kurtuluş yolunu millî komünizmde gördükleri kesindir. Almanya'daki güçlü millî komünizm akımının, Türk aydınlarını ve subaylarını etkilediği açıktır.[4919]

4 Ağustos 1923. Çiçerin, TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar'a (Mollaoğlu) cevabî telgraf keşide eyledi. Lozan, *fedakârlıktan başka bir şey değildir*:

SSCB Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi
Ahmet Muhtar'a Notası

4 Ağustos 1923
No. 836/p

Sayın Büyükelçi,

Türkiye'nin eski düşmanları ile bir barış anlaşması imzalandığını bildiren 28 Temmuz tarihli nazikâne mektubunuz [*Bu belge elimizde değildir. (Yerasimos notu)*] için çok teşekkür ederim. Sovyet Federasyonunun bütün ulusları, adaletsiz Sevr Anlaşmasına kesinlikle yüz çevrilmesini, kendilerini de ilgilendiren büyük bir zafer saymaktadır. Hepsi sevinçle, barış döneminin başlamasını, dost Türk milletinin artık refaha ve kalkınmaya doğru ilerlemesini kutlar. Çünkü Türk halkı gerçekten çok büyük felaketler geçirmiş ve yeryüzünün

---

4916 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 327. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4917 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 395.
4918 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 97.
4919 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 701-702.

en güçlü devletlerine karşı kahramanca savaşı ile tüm dünyanın hayranlığını kazanmıştır. Türkiye'nin Lozan'da elde ettiği büyük başarılar ve özellikle Doğu uluslarını emperyalist devletlere karşı adaletsiz duruma düşüren mahvedici ilkelere son verilmesi, Sovyet Cumhuriyetlerinin uğruna her zaman mücadele ettiği politikanın bir zaferi sayılır.

Mektubunuzda değindiğiniz, halklarımızın verimli işbirliği ve aynı tehlikelere karşı mücadeleleri sırasında elde edilen iyi sonuçlara ilişkin düşüncelerinize katılıyorum. Ben de aynı zamanda ortak çıkarlarımız için, somut olarak mükemmel bir biçimde doğrulanmış olan ve ürünlerini bugün Türk ulusunun topladığı işbirliğimize mutlaka devam edilmesi düşüncenize katılıyorum. Elbetteki dünyanın en büyük sermayesinin istek ve iddialarına karşı hâlâ mücadele etmemiz ve ulusların ekonomik bağımsızlığını sağlamamız gerekiyor. Uluslar, ancak her an tetikte olarak tam bağımsızlıklarını koruyabilecektir.

Sovyet Federatif Hükümeti'nin, barışın kuruluşu uğruna ve bu anlaşmanın ardında yatan tehlikeyi daha iyi önleyebilmek için şimdilik imzalamaya karar verdiği bu anlaşma, Ekselans İsmet Paşa'nın sözlerine göre fedakârlıktan başka bir şey değildir; İsmet Paşa, Lozan'da gerek Türkiye için, gerekse tüm dünya için Boğazlardan savaş gemilerinin serbestçe geçmeleri koşulunun ne kadar büyük bir tehlike oluşturabileceğini çok iyi belirtmiştir.

Sayın Büyükelçi, şahsıma ve arkadaşlarıma ilişkin övücü sözleriniz için teşekkür ederken, sizi aynı zamanda son 4 yıllık yoğun çabalarınızdan dolayı kutlarım. Emin olunuz ki bu çabalarınızın, bugün, gözle görünen sonuçlara varılmasında çok büyük bir rolü olmuştur. Bugünkü barışın oluşturulmasında çok büyük payı olan İsmet Paşa'ya ve ülkelerimiz arasındaki tarihsel anlaşma görüşülüp imzalanırken hazır bulunan Yusuf Kemal Bey'e, Rıza Nur Bey'e ve Ali Fuat Paşa'ya candan ve içten tebriklerimizi iletmenizi rica ederim. Aracılığımızla, başlarında Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi bir siyasî ve askerî önderin bulunması mutluluğuna kavuşmuş bütün başarılı devlet adamlarınıza da tebriklerimizin sunulmasını rica ederim.[4920]

9 Ağustos 1923. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri hakkında Ankara İstinaf Mahkemesince verilen *Esas: 339/1 Karar: 339/37* künyeli mahkumiyet kararı ilam edildi. *Karara göre, tahliye edilen diğer tutukluların yanı sıra Nâzım, Kenan ve Salih Hacıoğlu da tayin edilen ceza süresini tutuklu olarak doldurdukları için, başka sebeplerle mevkuf tutulmayacaklarsa serbest bırakılacaklardır*.[4921]

Tahliye edilen Nâzım (Resmor/Öztelli), Komintern Şark Dairesi yetkilisi Ahmed Cevad'a (Emre) iki adet tarihsiz mektub gönderdi. Golman ve Salih (Hacıoğlu) nam muhterisler, Nâzım'a oyun etmişlerdir. Nâzım'ın elinde mühim evrak bulunmaktadır:

Azizim Ahmet Cevat,

On ay dokuz gün Ankara hapishanesinde çile geçirdikten sonra çıktık. Size uzun yazamayacağım. Kısaca şunu söyleyeceğim.

Golman'la Salih bu memleketin mefkurenin, fırkacılığın namus ve haysiyetinin katili olmuşlardır. Katildirler.

1 - Ben burada elim bir vaziyete düştüm. Bana muhasımlarımız "Ruslarla biliştirak sahte kaime çıkardı. Ruslara casusluk etti. Memleketi Ruslara sattı" dediler. Otuz bu kadar senedir şu memlekette geçirdiğim darbeler hayat-ı namusa mühim, pek mühim darbeler ettirdiler.

Diğer taraftan Salih'le Golman beni sizlere hükümetle birleşerek bilmem neler yapmış diye yazdı, gösterdiler.

Ben son defa Golman'a yazdığım bir tezkerede hakkımda alçakça hareketlerden vazgeçmezse, aramızda geçen seneleri [?] bir bir düstur halinde bütün Anadolu'ya ilan edeceğimi namusla temin ederek söylemiştim. Ümid etmiştim ki alçak bununla yola gelir. Gelmedi. Hatırlarsınız ki Hacıoğlu'nun katib-i umumiliğine çok itiraz etmiştim.

[4920] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 611-612. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[4921] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 440-445.

2 - Ve siz -şimdi maalesef söylemeliyim- bu adamın nasıl bir muhteris olduğunu bildiğiniz, sonra Golman'ın pek muhtemel ki Hüseyin'in ilkaatıyla ve onu iltizam suretiyle bugünkü felaketin esasını vaz' etmeye sebep olmuştunuz.

Salih'in Moskova'da neler yaptığını bilmiyorum; fakat şuna kuvvetle kaniim ki o adam birkaç gün içinde redaetini artık sizin nazarınızda da isbat eylemiştir. Gitmemişse bana itimaden şuna kani' olunuz ki bu adam kendi nefsi ve kendi ihtirası için alemi suya verir bir hayasızdır.

En samimi arkadaşı bugün öyle bir vaziyettedir ki insan lisana almaya bile haya eder. Ne ise cevabınıza pek şiddetle muntazırım azizim.

***

Komintem Şark-i Karib Şubesine
Ahmet Cevat

Ve nihayet fırkanın ve benim başıma bu kadar rezaletler geldi. Şimdi benim karşıma iki yol çıkmış bulunuyor: 1. Bu yolun biri: (…) yazıp neşr ederek memleket dahilinde şeref ve namusu iade etmek; yahut size karşı vaki olan yalan, yanlış hezeyanları ibtal ederek işime devam etmek.

Hapisler, işkenceler, türlü tesirat, zannederim ki benim size karşı çok söz söylemekliğime hacet bırakmamıştır. Fakat ne de olsa delail göstermek mecburiyetindeyim. Güzel ama ikinci sureti ihtiyar için birçok fedakârlığa katlanmak lazım ve sonra bunun da sizce bir lüzumu, ehemmiyeti olmak muktazi.

Siz buralardan artık ümidi kesmiş, sarf-ı nazar etmişseniz, benim yorulmam artık abestir. Şu halde ikinci suret muhakkak olup bunda da şu mahzur var. Golman'la aramızda geçen şeylerin çoğu Şark siyasetinin ve cephesine müteallik benim hareketime dair iki sahte telgraf var ki bu telgrafların tertibinde Aralov da medhaldardır. Ben bunları ..siyle meydana koyarsam zannederim çok elim bir vaziyet hasıl olur. Üç senedir bir gaye pe- şinde koştuk ve çok fedakarlık yaptık. Şimdi Golman gibi (bir kelime okunamadı), Salih Hacıoğlu gibi muhteris ve müfteris ve bir adam yüzünden işi kökünden devirmek bana pek elim, hakikaten pek zor geliyor.

Biz üçüncü enternasyonali mümessili iki sahte telgraf düzsün sonra da buna da koca bir sefir hem muvafakat, hem iştirak etsin bunu .....siyle öğrenecek Anadolu artık Şark siyasetine ve Şark mefkuresine ne nazarla bakar. Düşünmeli.

Yedimde mühim vesâik vardır.

Bir ay kadar Ankara'da kalacağım. Hastayım. Bana dostane bir yol göstermenizi ve şu bir ay içinde behemehal tenvir edilmemi rica ederim. Vakit dar olmasaydı, daha uzun daha müdellel yazardım.

Baki hürmetlerim.

Muhlisiniz Nâzım[4922]

1 Eylül 1923. Salih (Hacıoğlu), Komintern İcra Komitesi Riyasetine uzunca bir rapor gönderdi. Harici harb sonlandı, bundan sonra dahilî harb vuku bulacaktır:

Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumiliğinden Komintern İcra Komitesi Riyasetine
1 Eylül 1923
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
Merkez-i Umumisi
Aded 321

Rapor:

Hal-i hazırda memleketin vaziyet-i siyasiyesi;

Hudud-i milliyesini tahdid ve milli istiklalini lafzen tasdik eden Lozan Muahedesiyle Yeni Türkiye devleti harici harpten kurtuldu, sulh devresine dahil oldu. Bundan sonra Türkiye'de türlü cidal başlayacaktır:

1- İktisadi mücadelat, 2- Dahili mücadelat

12 seneden beri devam eden harpler yüzünden Rumeli ve Anadolu'da yakılmadık şehir, yıkılmadık da köy kalmadı. Mübalağasız denebilir ki bugünkü Türkiye şehir ve köylerinin hemen nısfına yakın bir kısmı harabezâra dönmüştür. İnsan ve hayvan kuvvetlerinin ziyaı bu harabiden daha az değildir. Bugün iktidar

[4922] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 19, Klasör: 24_36, Belge no: 656-659 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 445-446.

mevkiinde bulunan Halk Fırkası intihabat zamanında ortaya attığı Dokuz Umde ile harap memleketin imarı, sefil ve yoksul halkın refah ve saadeti için bol keseden birçok vaatlerde bulundu. Bu vaatlerden hiç olmazsa onda birinin yapılması için bu fırka şüphesiz biraz çalışacak. Bütçesi harap, maliyesi bozuk olan bu hükümet imar namına her ne ki yapmak isterse paraya ihtiyaç görecek. Ve bu sermayeyi kapitalist devletlerden arayacaktır. İşlemek için zemin arayan Avrupa ve Amerika sermayesi, şüphesiz, emin adımlarla memleket dahiline girecek ve onu muslihâne bir tarzda istediği gibi istismâr edecektir. Suya düşmekte olan Çester imtiyazı gibi belki birçok imtiyazlar verilecek. İşte, bütün bunlar harici sermaye ile yapılacak iktisadi mücadelat zeminleridir.

Sonra dahili mücadelat meselesi gelir ki, bu da iktisadi ve siyasi olarak ikiye ayrılmak icap eder. Dahili iktisadi mücadelelerin cephelerinden bir tarafını birinci derecede, ağır vergiler altında inlemekte olan geniş çiftçi halk kitlesiyle gayr-i kâfi maaşlarla sefalet içinde yuvarlanan memurlar, ordu zabitanı, bilumum mütekaitler ve bilhassa tersih edilen binlerce ihtiyat zabitleri ve Yunanistan'dan Türkiye'ye nakledilecek olan yüz binlerce sefil halk kitlesi ve diğeri tarafı hükûmet teşkilatı ...(?) ikinci derecedeki cepheyi de amele kitlesi ile patronlar ve müteşebbisler teşkil eder.

Dahili siyasi mücadelelere gelince, üç seneden beri tamamen inkişaf edememekle beraber bazı filizlerle kendisini gösteren muhalefetler mevcuttur. Birinci Meclis'te son zamanlarda, İkinci Grup namı altında doğan ve gayr-i mütecânis, halk içinde teşkilat ve hatta programsız olduğundan dolayı gerek Mecliste ve gerekse yeni intihabatta müspet bir iş göremeyen muhalefet bugün tamamen sönmüş addedilemez; o için için yanmaktadır. Bundan başka bugün sabit bir hakikat vardır ki İttihat Terakki Fırkası canlanmakta ve pek az bir zaman sonra kuvvetli bir teşkilat ve muhalif bir fırka olarak ortaya çıkacağı kuvvetle ümit edilmektedir. Siyasi ve mühim bir mevki tutacağı şüpheli olmakla beraber elyevm az çok sesi çıkmakta olan ve mevcudiyetinde şüphe olmayan klerikal bir muhalefet de unutulmamak lazımdır.

Yeni intihabat zamanında Kemalistler bütün bu muhalif kuvvetlere ve cereyanlara karşı askeri bir diktatora ve cinayet (?) kuvvetiyle galebe çalabildi. Bunu pek âlâ bildikleri için bugün tam bir emniyet içinde olmasalar gerektir.

Şurada birkaç satır içerisinde hulasa ettiğimiz siyasi vaziyet nazar-ı dikkate alınacak olursa bundan sonra Türkiye huzur ve sükün içinde yaşamak ve çalışmaktan çok uzak olduğu pek kolay meydana çıkar.

Halk Fırkasının Bugünkü Vaziyeti ve İstikbali

Mustafa Kemal Paşa tarafından harp ve mücadele senelerinde teşkil olunan ve köylere varıncaya kadar şubeleri bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bugün Halk Fırkasına inkılab etmiştir. Yeni intihabatı bu cemiyet idare etmiştir. Azası pek mahdud olan bu cemiyetin geniş halk kitlesiyle bir alakası olmamakla beraber bu mahdud aza memleketin en nüfuzlu burjuvazisinden olduklarından bir dereceye kadar halk üzerine nâfiz ve müessirdirler. Ve işte bu nüfuz ve tesire inzimam eden hükûmetin askeri diktatorası sayesindedir ki intihabatta bir tek muhalefete karşı bütün diğer mebuslar bu firka mensupları olarak intihap olunmuşlardır. Fakat bu mebuslar fırkaya ne dereceye kadar samimi ve sadık kalacaklardır? Bunu pek yakın bir ati gösterecektir.

Henüz ibtidai ve sathi olmakla beraber pek de yabana atılamayacak olan tedkikatımıza nazaran Halk Fırkasının meclisteki azaları daha doğrusu bugünkü Büyük Millet Meclisi bütün manasıyla aynı program ve prensipler etrafında toplanmış ve disipline bir fırka mahiyetinde değildir. Pek büyük bir dikkat ve ihtimamla seçilmiş olmalarına rağmen azalar arasında radikaller, müfrit ve mutedil milliyetperverler, klerikal ve muhafazakârlar ve bilhassa eski fırkalarına pek sadık İttihatçılar mevcuttur. İşte pek az zaman sonra bu muhtelif fikirler ve cereyanlar taazzuv ederek bugünkü Halk Fırkasının karşısında birer grup veya teşkilatli fırka halinde ahz-i mevki edeceklerdir ki yukarıda bahsettiğimiz siyasi mücadeleler de bu üç dört grup şâyân-ı dikkat roller oynayabilecektir.

Türkiye Komünist Partisi'nin Siyasi ve Dahili Vaziyetleri

Siyasi Vaziyet: Merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Komünist Partisi 19 Teşrinievvel 922 tarihinde hükûmet tarafından kanun harici kılınarak rehberleri ve birçok azası hafi cemiyet teşkil ve taklib-i hükümete teşebbüs ve saire cürümleriyle taht-ı muhakemeye alınmıştı. 294 gün devam eden uzun bir muhakeme neticesinde bu cürümlere ait vesâik elde edilemediğinden dolayı fırka azasının bu yüzden tecziyelerine kanuni imkân görülememiş ve fakat firka nâşir-i efkân olan "*Yeni Hayat*" mecmuasının neşriyatıyla Komünist Enternasyonalin 21 şartını muhtevi nizamnamesinin tab ve neşri güyâ halkın ezhânını tağşiş mahiyetinde görülerek -şüphesiz hükümetin mahkeme üzerindeki tesiriyle- mevkuf arkadaşlardan bir kısmı cünha ile üçer

ay hapse ve tahliyeden sonra da zabıta nezareti altında bulunmak üzere tecziye edilmişlerdir. Binaenaleyh Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarındaki ameleler arasında çalışan Türkiye Komünist Partisi bugün kanun harici bir vaziyettedir.

Fırkanın Dahili Vaziyeti

1920 senesi Haziranında hafi olarak teşekkül eden ve aynı senenin 7 Kânunuevvelinde resmiyetini kabul ve tasdik ettiren Türkiye Komünist Partisi 1921 Kânunusanisinde hükûmetin hücumuna uğramış ve merkez azaları 119 gün devam eden bir muhakeme geçirdikten sonra muhtelif derecede kürek cezalarıyla İstiklâl Mahkemesi tarafından mahkûm edilmişler ve bundan sonra da 4,5 ay hapishanede kalmışlar ve hususi bir afkanunuyla 29 Eylül 1921 tarihinde tahliye olunmuşlardır. Parti 18 Mart 1922 tarihinde yeniden ve resmen faaliyete geçti. Mahaza o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti harici emperyalist düşmanlarla müdhiş bir cidâl içinde bulunduğundan fırka memleket dahilindeki amelelerle olan temas ve münâsebâtında çok ihtiyatkâr harekete mecbur olmuş, ancak Ankara, Kayseri ve Mersin taraflarında birkaç teşkilat vücuda getirmişti ki, bunlardan Ankara ve Kayseri'deki teşkilatları hükûmet tarafından resmen tanınmışlardı. 1922 Eylülünde Zonguldak kömür havzasında çalışan ameleler arasında da teşkilat yapmak üzere fırkanın en eski azasından Hilmi (ki şimdi fırkaya hıyanet etmiş bir haindir) memur edilmişti.

1922 senesinde Ağustos'ta yapılan kongrede fırkanın 308 azası olduğu tahakkuk etmişti. Bu azalar iki resmi, iki gayr-i resmi teşkilat ile muhtelif mıntıkalarda ve münevverler arasında ve köylüler arasındaki nüvelere mensup idiler.

Bugünkü Vaziyet

Hapisten yeni çıkılmış olduğundan henüz eski teşkilatlar ve nüvelerle irtibat ve münâsebât tesis olunamamıştır. Şu kadar ki bunlarda seciyeleri kuvvetli ve oldukça şuurlu arkadaşlar mevcut olduğundan azaları tenakus etmiş olsa bile tekrar canlanabilecek gizli bir mevcudiyet halinde bulunduklarına kanaat etmekteyiz ve ilk fırsatta bunlarla münâsebât ve irtibat tesisine çalışmaktayız. Yalnız pek mühim bir amele merkezi olan Zonguldak'la tesis-i münâsebâta şimdilik imkân göremiyoruz. Şu kısaca kayd olunan vaziyete nazaran elyevm partiye mensup ve sadık aza adedini tespit edemeyeceğiz.

Sendikalara Dair:

1922 senesinde, İmalat-Harbiye, Şimendifer, ensice [dokuma] fabrikaları, liman ve gümrük hammalları ve Zonguldak kömür amelesi arasında oldukça kuvvetli bir kızıl sendika harekâtı canlandırılmış ve bazı esaslar da kurulmuştu. Fakat partiye vaki olan bu son taarruz üzerine bunların hemen kâffesinin az çok sarsılmış olacağı tabiidir ve bunlarla da henüz irtibat ve münâsebât tesis olunamamıştır.

İstanbul Komünist Teşkilatlarıyla Olan Münasebat

İstanbul ve Anadolu teşkilatlarının tevhidi hakkında Komintern'in karar ve direktifleri dairesinde yapılan ve daha doğrusu yapılmaya başlanılan faaliyet İstanbul'daki muvakkat merkezi teşkilat bürosunun dağılması yüzünden natamam kalmış ve şu sırada İstanbul komünist teşkilatları da taht-ı muhakemede bulunduklarından ve Komintern mümessili de terk-i vazife ederek Moskova'ya avdet etmiş bulunduğundan bu mesele müşkil bir vaziyete düşmüştür. (Bu hususta kâtib-i umumi Salih arkadaşın şahsi raporunda daha fazla malumat ve tafsilat mevcuttur).

Partimizin Neşriyatı

Son muhakeme esnasında partinin nâşir-i efkârı olan "*Yeni Hayat*" bittabi intişar edememiştir. Evvelce *Yeni Hayat*ı haftada bir defa neşredebilmek için ayda 250 lira bir masraf yapılıyordu. Bugün *Yeni Hayat*'ın bittabi parti nâşir-i efkârı olarak değil -çünkü artık parti illegaldir- fakat müstakil bir mecmua olarak neşrine kanuni imkân varsa da partinin ve Komintern ile olan münâsebâtın bugünkü hal ve şekline nazaran bu masrafın hatta onda birini bile bulmak imkânı olmadığından maalesef mecmuamızı neşr edemiyoruz.

Anadolu'daki Amelelerin Siyasi ve İktisadi Vaziyetleri

Anadolu'da amelenin en ziyade mütekâsif bulunduğu mıntıkalar birinci derecede Ankara, Eskişehir, Adana, Tarsus, Mersin, İzmir, Zonguldak, Ereğli, Samsun havalisidir. Ve bütün bu havalide takriben 75-100 bin amele mevcuttur. Resmi sendika teşkilatı elan kanunen memnu olduğundan bilhassa Anadolu ameleleri arasında sendika teşkilatları yapılmamıştır. Yalnız şimendifer, İmalat-ı Harbiye ameleleri arasında hasta muavenet sandığı namı altında teşkilatlar vücuda getirilmiş ve hükûmetin tesir ve müzâhereti altında Zonguldak kömür

ameleleri arasında da aynı tarzda bir amele cemiyeti vücuda getirilmiştir. İzmir ve Adana havalilerindeki ameleler de ancak eski esnaf cemiyetleri şeklinde ve burjuvaların idare ve müzaheretiyle bir takım cemiyetler vücuda getirmişlerdir. Bütün bu teşkilatlara rağmen amelelerin ne mesai saatleri, ne de yevmiyeleri ve diğer hayat şartları asla ıslâh edilmemiş ve bu teşkilatlar devam ettikçe faydadan ziyade mazarratları dokunacağı bizzat şuurlu ameleler tarafından idrak edilmeye başlandığı mahsûsdür. Binaenaleyh amelenin siyasi bir mevcudiyetleri olmadığı gibi iktisadi vaziyetleri de pek fena ve sefilânedir.

Amelenin Siyasi Duyguları

Türkiye amelesi ekseriyetle câhil ve okuyup yazmak bilmeyen kitlelerden ibarettir. Maariften mahrum oldukları için gazete ve kitap okuyarak tenevvür etmek ihtimalleri azdır. Bunların fikren yükselebilmeleri ancak ve en ziyade şifahi telkinat sayesinde mümkün olabilir ve nitekim üç seneden beri yapılabilen iş de bu tarza inhisar etmiş gibidir. Milli mücadele esnasında amelenin de milliyet duyguları az çok uyanmıştır. Ve bugün kendilerinde en ziyade tebârüz ve tebellür eden siyasi akide milliyetçilikten ibaret bulunmuştur. Yalnız şurasını kayda lüzum görürüz ki, ameleler arasındaki milliyetçiler fikren vasat derecede yükselmiş olanlardır. Daha yüksek ve şuurlu amelelerde ise bilakis beynelmileliyet duyguları galibdir ve bilhassa Üçüncü Beynelmilele merbutiyetleri fazladır. Henüz fikren hiç yükselmeyen ve kara câhil amele ise en ziyade dini hisler ve hurâfât içinde yuvarlanmakta olup siyasi ve iktisadi cereyânlara karşı lâkayd ve kendi şahsi menfaatlerini anlamak ve düşünmekten uzaktırlar. Bu gibi kara câhil amelelerle yapılan temaslardan çıkan netice şudur: Kendilerine telkin olunan fikirlere bila-muhakeme tebaiyet temayülleri galibdir. Kendi dertleri ve menfaatleri kendilerine anlatılınca derin bir uykudan uyanır gibi silkinirler ve söylenen sözleri dikkatle dinlerler ve anladıklarını ihsâs ederler. Her ne kadar bunlar telkinata kapılmaya müsait gibi görünürlerse de, bu kabiliyet fili sahaya çıkmaktan uzaktır. Bunun için bunları harekete geçirmek çok güçtür. Zaten bu gibi câhil kitlelerin ancak büyük ve mütehakkim kuvvetlere istinaden kolaylıkla istenilen istikamete sevk ve tahrik olunabilirler, nasıl ki bütün burjuva inkılablarında câhil halk kitlelerinin ancak bu kabiliyetlerinden büyük istifadeler temin edilmiştir. Bilakis bunları yalnız kendi kuvvetlerine güvenerek hâkim sınıflara karşı harekete getirmek veya bu hareketi vücuda getirebilecek teşkilatlar etrafında toplamaya sevk etmek çok müşkül ve çok zahmetlidir. Hükûmet ve jandarma korkusu, hapishane hayatının dehşet ve sefaleti bütün çıplaklığıyla gözlerinin önüne gelir ve onları hareketsiz ve mefluc bırakır.

Hulasa, denebilir ki Türkiye ve bilhassa Anadolu amelesi siyasi akideler nokta-i nazarından bâkir bir haldedir. Muntazam ve daima işleyen sebâtlı faaliyetler sayesinde birkaç senede bu kitle arasında büyük ve müsbet muvaffakiyetler elde edilebilir.

Anadolu Köylülerinin Vaziyeti

Burada Anadolu köylüsünün bugünkü siyasi ve iktisadi vaziyeti hakkında uzun tafsilat vermekten sarf-ı nazarla yalnız umumi bir görüş itibarıyla ve en ziyade bizi alakadar eden cihetten birkaç söz söylemeyi muvâfık görüyoruz.

Uzun senelerden beri devam eden muharebelerin, muhaceretlerin en ağır yükünü taşıyan ve hükûmetin bütün masraflarının en çok kısmını ağır vergilerle tediye eden, evlatlarının yüzde ellisini cephelerde, yüzde yirmisini açlık ve sefaletler içinde kayb eyleyen, muhtelif zamanlardaki tekâlif-i harbiye ve gıdasızlık, hastalık yüzünden hayvan kuvvetinin de yüzde yetmiş beşini elinden çıkaran köylü bugün iktisaden düşkün ve ezgin bir haldedir. O bugünkü hükûmetten kendisine vaat olunan ıslahatı bekliyor, fakat ümitsiz; çünkü bugün bile görüyor ki kendisini ıslâhât ve iyilik vaat eden hükûmet elân zulüm yapmakta berdevamdır. Köylünün biraz canlı ve kanlı olan gençleri kısmen harp senelerinde olduğu gibi şimdi de fazlasıyla şekavetle meşguldür. Bütün köylülerin maariften ve maarif teşkilatından mahrum olduğunu söylemek zaid değil mi? Çünkü Türkiye köylüsünün cehaleti ve Türkiye hükûmetlerinin köylüleri kasden maariften mahrum bıraktıkları bütün cihanın malûmudur. Şimdi böyle siyasi hiçbir hukuka malik olmayan iktisadi ihtiyaçlar içinde kıvranan jandarma ve tahsildarların amansız zulüm tazyiki altında ezilen ve inleyen ve kara cehâletin derin ve karanlık çukurlarında yine her şeyi hükûmetten ve Allah'tan bekleyen bu köylüler arasında inkılapçı teşkilatlar vücuda getirmek mümkün müdür?

Evet ve hayır!

Evet mümkündür, ne vakit ki fırka mükemmel propaganda ve neşriyat vesaitine malik olursa.

Hayır mümkün değildir veya çok uzun zamana muhtaçtır. Fırka böyle vesaitsiz bulunursa.

Yalnız şurasını açık ve sarih olarak beyan ve ilan ederiz ki, Türkiye köylüsü bugün kendisini bu derin sefaletten kurtaracak ve ona insanlık zevkini tattıracak demir ve halâskâr bir ele, bir kuvvete sabırsızlıkla intizar ediyor.

Münevver Kitleler

Hükûmet memurlarıyla elyevm ordudan terhis olunan ihtiyat zabitleri ve bilumum mektep muallimleri ve ordu zabitanı münevver unsurları teşkil ederler. Bunların vaziyet-i iktisadiyeleri kâmilen bozuk ve hepsi hallerinden ve maişet derdinden müştekidirler. Siyasi akide itibarıyla ekserisinin milliyetçi olduğunu söylemek zâiddir. Milli inkişaf devresine yeni giren Türkiye'de bunun böyle olması pek tabiidir. Zaten Türk münevverleri arasında sosyalizm ve hatta sosyolojiye vakıf mütetebbi adamlar pek ziyade enderdir. Şu kadar ki münevverlerin iktisadi vaziyetleri cidden acınacak bir halde olduğundan bu gibilerle yapılan hususi temas ve münakaşalar bizde şu kanaati uyandırmıştır ki, bunlar sosyalizm fikirlerini pek kolaylıkla hazm edebileceklerdir. Yalnız bunlar arasında devamlı ve ilmi neşriyat lazımdır. Bilhassa ihtiyat zabitleri pek şâyân-ı dikkat bir unsurdur. Bugün kâmilen işsiz bulunan bu zabitler on bin mevcuda yakın mühim bir kuvvet teşkil ediyorlar ve iktisadi bir cemiyet etmişlerdir. Memlekette mevcut radikal, liberal, nasyonalist, hatta muhafazakâr bütün siyasi kuvvetler bu zabitan kuvvetini kazanmak için hep onların lehine neşriyatta bulunuyorlar. Eğer şu sıralarda partimizin neşriyat kuvvet ve vesaiti olsaydı pek çok istifade edilebilecekti.

Kanun hükûmet memurlarını siyasi fırkalara intisabdan men etmekle beraber birçok siyasi fırkalar bu unsurdan daima istifade etmektedir. Memurların ezilen ve istikbalinden emin olmayan kısmı sosyalizm fikirlerine mütemayildir. Şu kadar ki çok tenvire muhtaç bir haldedirler. Binaenaleyh bu hususta da gerek gazete ve gerekse kitap ve saire neşriyâta ihtiyaç derkârdır.

Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyet Kabiliyeti ve Takip Etmesi Lazım Gelen Taktika

Elyevm iktidar mevkiinde bulunan Kemalistler (Halk Fırkası), değil Komünist Partisinin hatta diğer kendisine az çok muhalif olan herhangi bir siyasi cereyana karşı bile şiddet ve fevka'l-kanun tedhiş ile muameleye karar vermiştir, Hatta Mustafa Kemal Paşa İzmir'de son zamanda söylediği bir nutukta "bize muhalefet edenlerin yeri ya denizin dibi -komünistlere işaret ve Mustafa Suphi yoldaşın akıbetini ihtar- yahut toprağın altı -Trabzon mebusu Ali Şükrü'nün vakasını ihtardır" diyerek muhalifler hakkında takip olunacak fevkalkanun tedhişi ilân etmiştir. Bu vaziyet karşısında partinin resmen faaliyete geçmesi bugün için mümkin değildir. Resmi faaliyet keyfiyeti ancak hâkim fırkanın kuvvetinin diğer burjuva partileri tarafından sarsıldığı zaman düşünülebilir. Fakat Üçüncü Entemasyonal'in Türkiye müfrezesi olan partimiz gayr-i kanuni çalışmaya mecburdur ve çalışmaktan geri durmak istemez, azası bir tek nefere müncer olsa dahi o çalışacak ve inkılapçı vazifesini yapacaktır.

Fırka Ne Yapmalıdır? Nasıl Çalışmalıdır? Yani Vazife ve Taktikası Ne Olmalıdır?

Hükûmetin amele ve köylünün münevver ve zabitanın bugünkü siyasi ve iktisadi ve içtimai vaziyetleri hakkında muhtasaran kayd eylediğimiz malumat göz önüne getirilince bugün Türk Halk İştirakiyun Fırkasının ve Komünist militanlarının vazife ve şiarları şunlar olmalıdır:

1-Ameleyi şuurlandırmak

2-Ameleyi endüstriyel sendikalar etrafında toplanmaya teşvik etmek

3-Köylüyü fırkaya taraftar etmeye uğraşmak ve köylünün teveccühü ve muhabbetini kazanmak.

4-Münevver tabaka arasında ilmi bir surette sosyalizmi neşr ve tamim ederek bunların da fırka etrafında toplanmasını veya hiç olmazsa fırkaya taraftar olmalarını temine uğraşmak

5-Gençler ve kadın işçiler arasında aynı maksatlarla uğraşmak

Bütün bunlara muvaffak olmak veya hiç olmazsa az çok müsbet neticeler elde edebilmek için fırkanın takip etmesi lazım gelen taktikayı da bugünün icabatına tevfikan bervech-i âti kayd ediyoruz.

1-Fabrikalarda, imalathanelerde ve amele bulunan her yerde komünist nüveleri yapmaya devam etmek.

2-Komünist nüveleri vasıtasıyla

a) Ameleler arasında şifahi propaganda, hususi, musahabe, konferanslar yapmak

b) Neşriyatın okunmasını, dinlenmesini, abonman kaydını, satılmasını temine çalışmak

c) Hasta kasalan ve esnaflocaları gibi ibtidai teşkilatlarının yıkılmasına ve bunların yerine sınıfî ve iktisadî mücadele esasları dairesinde çalışabilecek kızıl sendikalar vücuda getirilmesine çalışmak.

d) Ara sıra fırsat düştükçe ameleyi patronlar aleyhine greve teşvik ederek onları fiili mücadeleye alıştırmak

3- Münevverlerle köylüleri uyandırmak, fırkaya taraftar kılmak ve mücadeleye hazırlamak için bugün yapılacak yegâne çare neşriyatta bulunmaktır. Bu neşriyat iki türlü olabilir. 1- Yevmi zengin bir gazete neşretmek, 2- Haftalık veya on beş günde bir çıkan ilmi, içtimai bir mecmua, broşür, kitap ve saire.

Bu yevmi gazete maske olarak müfrit millici ve demokratik bir meslek sahibi olabilir. Bittabi müstakil olacak ve güya fırka naşiri olmayacak.

Şurasını ehemmiyetle kaydedelim ki Türkiye'de kuvvetli bir neşriyat yapmak zamanı gelmiştir. Ve bugün bu uğurda yapılacak fedakârlık ne kadar çok olursa elde edilecek muvaffakiyet de o nisbette büyük olacaktır. Aksi takdirde pek kıymetli bir zaman kaybedilmiş olacaktır.

Neşriyat için umumi bir bütçe ayrıca merbuttur. Ve bütçe asgari bir hesap ile tanzim edilmiştir. Çok ümid ederiz ki bu bütçe aynen kabul ve derhal tatbik edilir.

İstanbul ve Anadolu Teşkilatlarının Tevhidi Meselesi

İstanbul, Trakya, Anadolu, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin taht-ı idaresinde bulunan bütün Türkiye'deki teşkilatların tevhidiyle bir tek komünist partisi tesisi hususundaki düşündüklerimizi ber vech-i âti arz ederiz:

1-Bu maksada binaen İstanbul'da çalışmak üzere Komintern tarafından teşkil olunan Türkiye Komünist Partisi muvakkat merkezi teşkilat bürosu, yoldaş Salih'in şahsi raporundan da anlaşılacağı üzere her türlü yoksuzluklar ve vasıtasızlıklar içinde ancak iki ay kadar bir müddet çalışabilmiş ve fakat birer ikişer büro azasının tevkifi ve bunun üzerine Komintern mümessilinin de derhal İstanbul'u terk ederek Moskova'ya avdeti maksadın akim kalmasına sebep olmuştur. Eğer büronun vesaiti iyi olsaydı ve Komintern mümessili olan Gafurof yoldaş fikren ve ruhen sağlam bir şahsiyet olup arkadaşlarının tevkifini müteakip diğerlerini celb ile büronun faaliyetine devam etseydi şüphesiz bu mesele bugüne kadar halledilmiş bulunurdu. Mahaza bundan sonra da atideki şerait ihzar edilir ve büro yeniden teşkil olunursa beşinci kongreye kadar bu teşkilatların tevhidi ve tek bir parti teşkili meselesi halledilmiş olur. Ve Beşinci Kongrede bütün Türkiye Komünist teşkilatlarını temsil eden yegâne bir partinin delegasyonu bulunur. Şerait şunlardır: 1-Vakit kaybetmeksizin Komintern tarafından yeni bir mümessilin intihab ve izamı, 2-Teşkilat, münâsebât ve kongre için muktezi masarife mukabil merbut bütçenin tasdik ve bu meblağın Komintern mümessiline tevdi ve teslimi.

İhtar:

1-Komintern mümessili Türkiye'ye serbest ve kanuni bir surette girmelidir. Bunun için de bu mümessilin Rus olmaması (çünkü Ruslar çok sıkı bir takip altındadır.) veya hiç olmazsa yedinde Alman veya daha iyisi Fransız pasaportunun bulunması lâzımdır.

2-Komintern mümessili Türkiye'ye ya bir tüccar sıfatıyla veyahut da bir gazete muhbiri sıfatıyla girmelidir. Muhbir olduğu takdirde bir burjuva gazetesini temsil etmesi daha muvafıktır.

3-Mümkün olursa mümessilin evvela Ankara'ya gelerek yoldaş Suriç vasıtasıyla kâtib-i umumimizle temas ettikten sonra İstanbul'a avdet etmesi çok muvafık olur.

En kısa bir zamanda cevaplarınıza muntazırız. Komünist selamlarıyla

Kâtib-i Umumi

Salih Hacıoğlu[4923]

26 Eylül 1923. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *İstanbul gazeteleri Kemal Paşa'nın Türkiye Halk Cumhuriyetini kuracağı hakkında beyanatta bulunduğunu yazıyor*.[4924]

Sabataycı Ahmet Emin (Yalman) başmakale neşretti: *Devlete verilecek Türkiye Halk Cumhuriyeti deyimine gelince, biz buna şiddetle karşıyız. Eğer halk sözünden maksat, Cumhuriyeti nitelendirmek ise, bu anlam cumhuriyet sözünde zâten vardır. Deyim, mantık bakımından anlamsız olduktan başka, bunun pratik zararları çoktur. Şimdiki biçim bir Rus taklidi olmadığı halde, Rusların kullandığı örneğe uyularak,*

[4923] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 509 - 522 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiya Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 477-483. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[4924] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

Türkiye Halk Cumhuriyeti deyiminin kullanılması, komünizm yolunu tuttuğumuz sanısını uyandıracak, milletlerarası yaşamda bize karşı güvensizlik yaratacak ve yabancı sermayeyi ürkütecektir.[4925]

13 Ekim 1923. Ankara, Türkiye Cumhuriyetinin başkenti yapıldı. *Çiçerin, Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'e Ankara'nın Milli Mücadele'deki önemine değinen bir kutlama telgrafı gönder*di.[4926]

29 Ekim 1923. Mustafa Kemal, siyasî entrika sayesinde anayasayı değiştirtti ve kendisini de cumhurbaşkanı tayin ettirdi. Bununla birlikte yeni vaziyet *diplomatik notalarla az sayıdaki yabancı elçiliklere ve yabancı dışişleri bakanlıklarına bildirilmişti. Fakat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, kendi imzasıyla yabancı devlet başkanlarına mektup veya "name" gönderip cumhurbaşkanı seçildiğini onlara resmen duyurmamıştı. Bekli bu yüzden ilk defa Türkiye Cumhurbaşkanı olarak seçilişi üzerine yalnız üç yabancı devlet başkanı kendisini kutlamıştı: Arnavutluk Başbakanı Ahmet Zogu, Sovyet Devlet Başkanı Kalinin ve Afganistan Emiri Amanullah*.[4927]

4 Kasım 1923. Rusya Komünist Partisi yayın organı *Selyanska Pravda* gazetesi yazıyor: *SSCB, Türkiye Cumhuriyeti'ni Memnuniyetle Karşılıyor*.[4928]

5 Kasım 1923. Sovyet Rusya'da münteşir rejimin sözcülerinden *İzvestiya* gazetesi: [Mustafa Kemal'in meşrutiyet yerine cumhuriyet ilânı] *tüm doğu için de büyük öneme sahip bu büyük olay, Türk halkını uzun süredir boğan sultan ve onun kanlı monarşizm gücüne ezici bir darbe vurdu*.[4929]

7 Kasım 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık mahrem rapor gönderdi:

> Milliyetçilerin dış siyasetteki deneme yanılmaya dayalı anlayışı, hiçbir biçimde 1922 senesi boyunca Sovyet Rusya ile yürüttüğü ilişkilerden daha dikkat çekici bir şekilde gösterilemez. 1921 senesi süresince Türkiye, Rusya'ya, verdiği manevi destek ve malzeme yardımı yüzünden nerdeyse tamamen bağımlı olmuştu. 1922 senesinin başında Türk siyasetinde güçlü bir Rusya'ya yönelme söz konusuydu, ancak bu hiçbir zaman Moskova'ya Ankara'ya emir vermesine izin verilmesi ölçüsünde olmamıştır. Türkiye'nin Sovyetlerin parası ve askeri teçhizata ihtiyacı olduğu sürede Rus ittifakı, Ankara'nın dış siyasetinde temel taş idi. Batılı güçlere yönelik düşmanlık ortak bir bağ olurtursa da, bu ittifak, sadece menfaate dayalı bir ittifaktı ve bu ikilinin hiçbir zaman mutlu bir evliliği olmadı. 1921 senesinde Ankara Antlaşması'nın Fransa ile imzalanması Rusya'nın zihninde çoktan şüphe oluşturmuştu. Ocak ayında Paris'te toplanması kararlaştırılan Müttefik Konferansı'ndan önce Ankara'nın Rusya ile tekrar güven tazeleme girişimi nedeniyle pürüzler giderildi ve Aralov'un Ankara'ya Sovyet Büyükelçisi olarak gönderilmesiyle Rus-Türk dostluğu yeniden teyit edildi.[4930]

Sovyet Rusya, bilhassa 1922 senesinde, Panislamizm tehdidini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu vechile etkisi altındaki Afganistan'ı bu uğurda istimal etmiştir:

> Arap ülkelerinin savaş sonucunda Türk hâkimiyetinden kurtuluşu, İslam dünyasını bölmüş gibi görünüyordu. Şimdiye kadar Panislamizm düşüncesi, Milliyetçi Türkiye'nin Doğu devletlerini kendine bağlama çabasında ona en önemli silahı sağladı. 1921 senesinde Türkiye'nin Afganistan ile imzaladığı antlaşma ile Afganistan Türkiye'nin İslam dünyasındaki önderliğini tanırken, 1922 senesinin başında Acemistan, Hindistan ve Mısır'da da bu yönde birtakım başarılar zaten elde edilmiştir.
>
> Hem Batı Avrupa üzerinde baskı yapmak hem de sene başında Sovyet Hükümeti'ni oldukça rahatsız eden Enver Paşa'nın Buhara ve Türkistan'daki faaliyetlerini denetlemek açısından bir İslam birliğinin sağlayacağı

[4925] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 651-652.
[4926] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 165.
[4927] Bilâl Niyazi Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, 2019, s. 127.
[4928] Ali Satan, Mervenur Tuzak & Kıymet Yasavul, *Türk'ün Dönüşü*, 2023, s. 358.
[4929] Aslı Yurdigül & Banu Erdoğan-Çakar. (2019). Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, (47), s. 287
[4930] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 103.

faydaları Rusya da görüyordu. Desteği karşılığında Rusya tarafından öne sürülen tek şart, Afganistan'ın da bu birliğe dahil edilmesiydi. Rusya'nın buradaki amacı, hiç şüphesiz, Hindistan'da yürütmekte olduğu propaganda kampanyası ve Orta Asya'da bölgesel büyüme planları için bir üs olarak gördüğü Afganistan'da etkisini güçlendirmekti. Afganistan Emiri'ni İslam dünyasının en üst makamı için muhtemel bir rakip olarak gören Ankara Hükümeti, Rusların bu şartını istemeyerek de olsa sonunda kabul etti.

Senenin başında Milliyetçi Hükümet, Mart ayında Ankara'da toplanacak bir Panislamist Kongre çağrısını etkili bir biçimde müzakere ediyordu. Başlangıçta sadece Asya ve Kafkasya'daki Müslüman ülkelerin katılması arzu edilmişti, ancak sonradan tüm Müslüman ülkelerin temsilcilerin çağrı yapıldı. Bazı Müslüman önderler Ankara'ya geldiler, ancak tartışmanın muhtemelen halifelik ile ilgili değişiklikler gibi meselelere döneceğini anlayınca, bunun gibi önemli konularda yetkisizliklerini mazeret olarak öne sürdüler ve Kongre gerçekleşmedi.

Mart kongresinden vazgeçilmesinden sonra bilhassa Rusya'nın teşvikiyle Moskova veya Ankara'da bir Pan-Asya kongresinin toplanmasıyla ile ilgili pek çok görüşme yapıldı. Bu kongre de gerçekleştirilemedi. Haziran ayında bu konu tekrar gündeme geldi ve Ankara'da Afgan, Acemistan ve Azerbaycan temsilcileriyle Kemalistlerin ileri gelen vekilleri bir dizi toplantı yaptı. Tüm sene boyunca Kemalistlerin Panislamizm propagandasının en hararetli savunucusu olan Şeyh Sunusi toplantılara katılmadı, ancak görüşmelerin her aşamasında ona danışıldığı anlaşılıyor. Neticede kongrenin içeriği hakkında her nasılsa hiçbir anlaşmaya varılmadı ve zaman zaman bunun gibi başka toplantıların da yakında yapılacağı ile ilgili gelişigüzel dedikodular ortaya atılmışsa da, uluslararası bir İslam Kongresi toplama fikri tümüyle sonraya bırakılmış gibi görünüyor.

Bu arada Anadolu'ya isteklerini dayatmada gitgide zorlanan Ruslar, kendilerinin kullanacağı bir alet olmasını ümit ettikleri Panislamizmin aynı ölçüde onların zararına da kullanılabileceğini fark etmeye başladılar. Bu nedenle Bakû, Buhara, Semerkant ve Hive'deki Türk Propaganda Komiteleri'ne baskı yapmaya ve Anadolu'da doğrudan Tiflis'teki Propaganda Dairesi tarafından yönetilmekte olan faal ama büyük ölçüde başarısız komünizm propagandası kampanyasına hız verdiler. Stalin'in desteği ile Transkafkasya'da Bakkaism veya "Modern Muhammedizm"i telkin eden birtakım genç Müslümanlara Rus (para) yardımı benzer şekilde verildi.[4931]

Komünist liderler, Kemalist Türkiye'yi, oradaki komünistler sürekli baskı altına alınarak zulüm görmelerine rağmen desteklemeyi sürdürdüler. Komünist Parti'nin 1923 yılındaki On İkinci Kongresi sırasında, önde gelen parti üyesi ve Lenin'in yakın sırdaşı Nikolay Buharin, Türkiye'nin, emperyalist dünya sistemine zarar vermeyi sürdürdüğü için hâlâ "devrimci bir rol" oynadığını iddia etti.[4932]

Aralık 1923. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov: *Evet, değil beş yıli daha bir buçuk yıl önce bile Türkiye'de hiç kimse devrimin bugün aldığı devasa boyuta dair kehanette bulunamazdı. Ama proleter devriminin önderleri, Rusya'da daha savaş komünizminin olduğu ve Anadolu hareketinin de henüz saltanat sloganlarıyla yürüdüğü zamanlarda Türk milliyetçi hareketine yardım elini uzatırlarken öngörmüş ve hesaplamıştı bunu. Hatta o zaman proleter devriminin önderleri sarı basının yuhalamalarına bakmaksızın, "beyleri ve paşaları" Taşnak-Menşevik "demokrasisine" tercih etmişlerdi. Çokları için anlaşılmaz olan dış kabuğun altındaki, şimdi büyüyen ve ileride yeni yemişler vaat eden olan sağlıklı tohumu görmeyi başarmışlardı*.[4933]

7 Aralık 1923. İstanbul Barosu Reisi *Lütfi Fikri Beyin aktardığına göre, "Mustafa Kemal Paşanın dostu ve mukarribi" İstanbul Mebusu Ali Rıza* [Bebe] *Bey 7 Kânunusâni 339 tarihli İleri gazetesinde çıkan bir yazısında, Avrupa'daki sosyalist firkalarından belki biraz daha sola müteveccih, yani daha müfrit ve diğer sınıflara karşı çiftçi ve amele sınıflarının menafiini müdafaa edecek bir Halk Fırkası fikrini ileri*

4931 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Rapolarında Türkiye 1922*, 2011, s. 119-121.
4932 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 119-120.
4933 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 88. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

sürmüştür. Verilen alıntıdaki sözü ise, Ahmet Emin (Yalman) Beyin 28 Kânunuevvel 338 tarihli Vakit'te yaptığı itiraza karşılıktır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1339), s. 3-5.[4934]

1924

"Lenin'in bütün kiliseleri kapattığı gibi Mustafa Kemal üçüncü ilkesi olarak sert bir laikliği benimsemişti."[4935]

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nde 1924 yılında seksen dört personel bulunuyordu, bunlardan kırk altısı diplomat ve konsolosluk çalışanıyken, ticaret delegasyonunda otuz sekiz kişi vardı. İngiltere, Almanya ve Letonya'dan sonra, yurtdışındaki dördüncü en büyük Sovyet diplomatik heyetinin Türkiye'de bulunması, Türkiye'nin Sovyet hükümeti için önemini gösteriyordu.[4936]

21 Ocak 1924. Lenin, öldü.[4937]

Lenin'in 1924'teki ölümü, Komünist Parti içinde dünya devriminin geleceğine ilişkin parti içindeki sol ve sağ kanatlar arasındaki tartışmanın yeniden canlanmasına yol açtı. "Sürekli devrim"in başlıca taraftarı Lev Troçki, sosyalizmin yaşamını sürdürmesinin dünya devriminin gerçekleşmesine bağlı olduğunu savundu. Ancak Stalin önderliğindeki parti kanadı, dünya devriminin olası olmadığını kabul ederek, "tek ülkede sosyalizm" şiarını benimsedi ve ülke içindeki toplumsal ve politik meselelere odaklanılması gerektiğini savundu.[4938]

Karizmatik lideri öldükten sonra Rus Komünist Partisinde sağcı-solcu fraksiyonlar çatışmasının zuhur ettiğini gören Mustafa Kemal ve rüfekası, endişeye kapılmış olabilir.

22 Ocak 1924. Türkiye Kemalist Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet'e (İnönü) şifreli telgraf keşide eyledi: *Lenin 21 Kanunsani (Ocak) 924 akşamı saat altıyı elli geçe vefat etti. Riyaseticumhur ve makamı samileri tarafından keşide buyurulacak taziyetnamelerin sür'atçe düvel'i saireninkine takaddümü hüsn-i te'sir eder mütaleasındayım efendim*.[4939]

23 Ocak 1924. Reisicumhur Mustafa Kemal imzalı Fransızca taziyename Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine gönderildi: *İrtihafi ziyadesile şayan-ı teessüf (Ölümü pek üzücü) olan Lenin'in şahsında Rusya'nın duçar olduğu mucib-i elem ziyaın (uğradığı elem verici kaybın) hasıl ettiği hakiki teessüratımı kabul buyurmanızı rica ederim*.[4940]

24 Ocak 1924. TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri (İleri) ile Van mebusu Hakkı (Ungan), TBMM Riyasetine Lenin'e resmî taziye neşredilmesi için takrir verdiler:

Önergede, "Türk Millî Hükümeti'nin oluşmasında ve ilk mücadelelerde, en kara günlerimizde olduğu gibi, zaferler kazanmamıza daima yardımcı olan ve Meclisimizi her fırsattan yararlanarak alkışlayan bu Muhterem zatın sonsuz kaybından dolayı komşumuz Rusya Sovyetler Federatif Cumhuriyeti'ne Yüce Heyet adına başsağlığı dilenmesini" önerilir. Celal Nuri Bey, söz alır ve şunları söyler:

4934 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 41, dipnot 47.

4935 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu.* [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 72.

4936 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 117-118.

4937 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 165.

4938 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 120.

4939 Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, 1996, s. 116.

4940 Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, 1996, s. 117.

> "Bundan dört sene evvel bütün bir düşmanlık dünyası bize karşı ayağa kalkmış ve isyan etmişti. Devletimiz ve milletimiz en korkulu dakikalarını yaşıyordu. Dünyada hiçbir devlet yardımcımız, destekçimiz değildi. Her taraftan yardım kapıları kapanmıştı. O zamanlar Rusya Federatif Sovyetler Hükûmeti Komiserler Reisi Bay Lenin her biçimde, maddeten ve mânen her türlü yardımda bulundu. Yüksek önceliniz olan geçen Meclise birçok vesilelerle gönderdiği kutlamalar hepimizin hatırımızdadır. En acı dakikalarımızda bizi teşvik etti ve İsteklendirdi. Yine zaferlerimize de herkesten çok katılmıştır. Vefat eden Bay Lenin Rusya'ya yeni bir yön vermiş ve Rusya'da büyük bir devrimin yapıcısı olmuştur (Dünyada sesleri). Bütün dünyada etkisi görülmüş olan bir devrime başlamış ve Rusya Çarlığının despotluğuna son vermiştir. Ülkede büyük bir etkiye yol açan bu devrim, yalnız Rusya'nın hareketlenmesiyle kalmamış, Emperyalizmden dünyayı kurtarmak için gereken girişimlerde bulunmuştur. O zamanlar, Emperyalizm, Yüce Türkiye'yi ezmeye karar vermişti. İşte o zamanların hatırasını Türk Milleti hiçbir zaman unutamaz ve bugün Rusya'nın üzüntülerine katılır. Yüksek Heyetin de, Bay Lenin'in vefatından dolayı Rusya Federatif Sovyetler Hükümetine başsağlığı dilemesini içtenlikle arz ediyorum."
>
> Bu önerge, oybirliği ile kabul edilir.[4941]

31 Ocak 1924. Ahmet Agayev, Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de "Lenin'in Vefatı Münasebetiyle" sernameli başmakale neşretti. Ona göre *Dünya Savaşı tarih sahnesine iki büyük şahsiyet çıkardı ve bunlar Mustafa Kemal ve Lenin*dir. Agayev, Lenin'e medhiyeler düzüyor:

> Lenin, Rus sahasındaki hayat hamlesinin bariz bir timsalidir. Lenin'i anlayabilmek için bütün Rus tarihini, Rus edebiyatını, Rus düşüncesini, Rus ruh hali ile Rus siyaset ve sosyal teşkilatını anımsamak lazımdır. (...) Rus milletinin kaderi ile Türk milletininki arasında garip bir benzerlik vardır. (...) Lenin'in tarihi büyüklüğü milletin ve milli tarihin genel eğilim ve yönünü keşfederek şahsında temsil etmesinden ibarettir! (...) Lenin'in çarlık usulüne indirmiş olduğu darbe o kadar derin ve esaslıdır ki, bu usulün bir daha geri dönüş olasılığı kalmamıştır! Lenin, Rusya'ya yerleştirmiş olduğu usul ile bütün Avrupa ve Amerika sosyal yapısını da esasından sarsıntıya uğrattı ve bu yapının dahi tehlikeye açık olduğu fikrini maddeten bütün insanlığa telkin eyledi.[4942]

3 Mart 1924. Hılâfet ilga edildi. İlerleyen günlerde *Pravda* gazetesine bu meseleye ilişkin beyanat veren Musa Carullah; *Türkiye'nin hilâfeti kaldırmasını alkışlıyor. Türkiye'deki inkılapları ve dinin dünyadan ayrılmasını Rusya'daki komünizm ihtilâlinin olumlu etkisine bağlıyor*.[4943]

> Batı dünyası ve özellikle İngiltere, Türkiye'de saltanatın ilgasıyla başlayan süreçte Ankara'nın dine ve geleneksel kurumlara karşı gösterdiği tavrın arkasında hep Bolşevikleri arıyordu. İlginçtir ki, Bolşevikler de Türkiye'deki dinî kurum ve kuruluşların destekçisi olarak İngiltere'yi görüyordu. Sovyetler Birliği'nin bu yaklaşımı, Türkiye'nin de yalnız hilâfet meselesinde değil Türkiye'de meydana gelen hemen bütün muhalefet hareketlerine bakışını etkiledi.[4944]

Mustafa Kemal, hilafeti kaldırarak, İslâm toplumsal hareketliliğin en işlek bir güzergâhını[4945] tahrib etmiştir denilebilir. Hilafet merkezi İstanbul, M. Kemal nazarında zaten muhalefet merkezi olarak damgalanmıştı. Siyasî ikbali mucibince, İstanbul'un, tabiri caizse steril hâle getirilmesi lazımdı.

4941 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 165-166.

4942 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 151, dipnot 11. "(…)" ibareleri Perinçek'e aiddir.

4943 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 208-209.

4944 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 211.

4945 1870'lere ilişkin bir not terviç etmek istiyoruz: "Vaktiyle Hive, Hokand ve Buhara'nın Rus istilasına karşı koymak için Osmanlı Padişahından yardım istiyerek müracaatlar yapıldığı ve hatta bir miktar askeri malzeme gönderildiğini Sultan Abdülhamid II. elbette biliyordu. Türkistan tarafından hacca gitmek üzere her yıl İstanbul'dan birçok hacı gelip geçtiğinden, ora ahalisinin durumu ve Türkiye'ye karşı sempati besledikleri bilinmekte idi." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 95.

Selânik Dönmesi Doktor Şefik Hüsnü (Deymer/Değmer), "O. Masdar" mahlasıyla İstanbul'dan Moskova'ya Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna gizli rapor gönderdi. Milliyetçi hükümetin İslâm aleyhtarı devrimleri sevindirici fakat yetersizdir:

KESİNLİKLE GİZLİ
RAPOR
İstanbul 3.lll-24

Bu raporumuzda, partimiz ve Enternasyonal açısından Türkiye ile ilgili bize ilginç gelen tüm sorunları kısaca ama sistemli bir biçimde ele almayı tasarlıyoruz. Sırasıyla, milliyetçi hükümetin yeni siyasi yöneliminden ve ona karşı taktiğimizden, milliyetçi parti içindeki iç mücadele sorunundan ve İttihatçıların bu partiye karşı tutumundan, bizim bu değişik parti veya fraksiyonlarla ilişkilerimizden, işçi sınıfının ve onun teşkilatlarının durumundan, sendikalara nüveler yoluyla sızmamızdan, partimizin yeni bileşiminden, uğraştığımız sorunlardan, legal çalışmamızdan ve nüveler halinde gizli faaliyetimizden, Ankara ve genel olarak Anadolu'daki taşra kentleriyle ilişkilerimizden, değişik yerlerde ardı ardına patlak veren grevlerden, bu hak mücadeleleri üzerindeki etkimizden, gençlikten, gazete sorunundan, Enternasyonal ile ilişkilerimizden söz edeceğiz.

Türkiye'de burjuva demokratik devriminin yeni bir evresine tanık oluyoruz. Şimdi milliyetçi partinin ülkeyi burjuva demokrasisi yönünde yenilemek için sarsılmaz bir iradeye sahip olduğu gitgide daha fazla ortaya çıkıyor. Teşkilatına ve ülkeye bu itkiyi veren, özellikle partinin şefi Mustafa Kemal'dir. Tüm gücünü ve halk nezdinde sahip olduğu tüm saygınlığı, demokratik cumhuriyet rejimi altında günümüzde hâlâ ayakta duran feodalitenin ve monarşik rejimin son kalıntılarını ortadan kaldırmak için kullanıyor.

En azından din ile devleti birbirinden tamamen ayırmak söz konusu. "Şer'iye" ve Evkaf bakanlıklarının ortadan kaldırılması, tekke ve medreselerin ve şer'i mahkemelerin kapatılması, tüm eğitim kurumlarının milli eğitim bakanlığında, tüm mahkemelerin adalet bakanlığında ve nihayet tüm hayır kurumlarının Muavenet-i İçtimaiye bakanlığında toplanması gerekiyor. Halife, gereksiz bulunarak kaldırıldı. Osmanlı hanedanının tüm erkek fertleri Türkiye'den sınır dışı edildi.

Tüm bu sorunlar, bütçe tartışmaları vesilesiyle ortaya döküldü. Bütçenin bütün bir faslı eski hanedan ailesinin tahsisatlarına ayrılmış. Bütçeye göre, veliahtların gözdeleri bile emekli aylığından yararlanıyor. Bu konuda yoğun bir tartışma açıldı. Bu çağdışılığa karşı ağır söylevler verildi. Mecliste eski rejimin kalıntılarının radikal bir biçimde tasfiyesi önerisini büyük bir çoğunluk destekledi. Sorun henüz tamamen çözüme kavuşturulmadıysa da, savaşın daha şimdiden kazanıldığı düşünülebilir. Zira reformcuların karşısında güçlü bir muhalefet bulunmuyor.

Bizatihi bu vakalar son derece ilginçtir. Ancak daha da öğretici olan, bu hareketliliğin altındaki şeyler, bizi bugünkü duruma getiren manevralar ve halihazırdaki hareketin dayandığı sosyal güçlerdir.

Bu vakaları, olayların sıcaklığı içinde olabileceği kadar yorumlamaya çalışacağız. İlk bakışta göze çarpan, milliyetçi partinin yeni yönelimine kesinlikle bir halk hareketinin baskısının yol açmamış olmasıdır. Devlet kurumlarının dönüşümünü mutlaka gerektiren bir nesnel koşullar değişikliğiyle yüz yüze bulunmuyoruz.

Hükümetlerimiz -ve hepsinden de çok Mustafa Kemal- ütopik reformculardır. Soyut kavramlarla dopdoludurlar ve gerçekliğin gereklerine yeterince nüfuz etmeyi başaramamaktadırlar. 1789 Fransız Devrimi'ni epeyce incelemişlerdir ve onu harfiyen taklit etmeye çalışmaktadırlar. Nihayet psikolojilerini tek sözle nitelemek gerekirse, onlar için formalist/biçimci denebilir; biçimlerin ve kanunların faziletine müthiş inanmaktadırlar.

Bizlere gelince, bizler de milliyetçilerin enerjilerini dini kurumları kökten yıkma ve halkta en kökleşmiş önyargıları gözden düşürme yolunda harcamalarına sevinmekten başka ne yapabiliriz. Belki de tüm bu reformlar, ülkenin ayağa kalkması için bugün yeterli olmayacaktır; halk bunların önemini kavrayamayacaktır. Elbette, tek başlarına bu reformlar halkı sosyal kurtuluşa ulaştıramayacaktır. Ancak eşzamanlı olarak, devlete ülkeyi sanayileştirme ve sermaye birikiminin ana unsuru haline gelme görevi verilerek Türkiye'yi ekonomik olarak canlandırmaya girişilirse, bu durumda girişim daha ciddi tutunacaktır.

Bu ütopik reformlardan memnun oluyoruz, zira bugün için önemli olmasa da, bunlar, ekonomik koşulların dayatacağı gelecekteki proletarya devrimi için yolu açmaktadır. Yarın gericilik dizginlerinden boşansa ve bugünü gömerek o eski günleri ihya etse dahi, böylesi bir öncele sahip olmamız bile, toplumu yeniden örgütleme görevimizi büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Halihazır durumda, Kemal ve arkadaşlarının yapmaya cesaret ettikleri şeyleri yapabilmek için, en azından ülkeyi bir felaketten kurtarmak ve onun sınırsız minnetini hak etmek gerekirdi. İşte milliyetçi partiye, dış politikasına hâkim zihniyete ve önyargılara pek uygun olmayan bir yönelim verme olanağı sağlayan da bu psikolojik etkendir.

Bu hareketin ekonomik ve sosyal temellerini araştıracak olursak, hiçbir şey veya neredeyse hiçbir şey bulamayız. Bu dönüşümleri pek az sayıda aydın arzulamaktadır. Modern genç burjuvazi ve zanaatkâr küçük burjuvazi bile olayların akışını endişe ile izlemekte ve beğenmemektedir. Hâlâ derin bir cehalet içinde bulunan köylülüğün sözünü bile etmiyoruz. Eğitim görmüş birçok insan da ulema karşıtı reformlara karşı durmaktadır. Mustafa Kemal bile güvenebileceği unsurların zayıflığını öylesine hissetti ki, Millet Meclisi'nde kabul ettirmeyi tasarladığı radikal tedbirler konusunda şahsi propaganda yapması gerektiğine inandı.

Nitekim bir ay kadar önce tüm gazetelerin başyazarlarını İzmir'de evine çağırdı. Günlerce onlarla uzun görüşmeler yaptı. Bu başyazarlar geri döndüklerinde hemen anti-klerikal özde bir kampanya başlattılar. Öte yandan, cumhurbaşkanı değişik sosyal tabakalara mensup birtakım şahsiyetleri çağırarak görüş aldı ve onlarla uzun görüşmeler yaptı.

Kamuoyunun yöneticilerinin resmi temsilcilerinin katılımı ancak böyle sağlayabildi. Dolayısıyla halk kitlelerinin en küçük bir katılımının olmadığı, toplumun üst kesimlerinde olup biten bir süreçle karşı karşıyayız. Milliyetçiler yeterli basiret gösterip sosyal eserlerini oturtacakları iktisadi bir temel inşa ettikleri takdirde, her şey istedikleri gibi gider.

Aksi takdirde, büyük altüst oluşlara yol açacak birtakım gerici kalkışmalar beklemek gerekir.

Ne olursa olsun, Kemalistlerin yeni girişimlerinden memnun olmamız yerindedir. Türk proletaryasının gerçekleşmekte olan değişikliklere sempati duymasını sağlamayı ödev biliyoruz. Bu, militanlarımız için işçiler nezdinde burjuva radikalizmi lehine özel mülkiyet de dahil olmak üzere geleneklerin içyüzünü açığa vurmaları için bir vesile oluşturuyor.

Ancak tüm bunlar milliyetçi partinin içinde de birtakım karışıklıklara yol açmamazlık etmiyor. Bu partinin türdeş bir örgüt olmadığını herkes görüyor. Bu parti içinde en abartılı radikalizmden, liberalizmin ve ilericiliğin her türünden geçerek uzlaşmaz muhafazakârlığa kadar çok çeşitli eğilimler gözlemleniyor. Şimdiye kadar değişik vesilelerle bu çelişkili görüşler çarpıştı, ancak bundan bir parçalanma doğmadı. Ancak bu kez, en yetkili kişilerin kanaatine göre, bir kırılma olacak ve tüm muhafazakârları içeren güçlü bir azınlık milliyetçi "hal" partisinden ihraç edilecek. Güçler oranını daha iyi anlayabilmek için, halihazırdaki durumumuzun bir özelliğine işaret etmemiz gerekir. Gerçekten de, Türkiye'nin askeri bir diktatörlüğe tabi olduğunu bilmek gerekir. Bizim reformcuların hemen hemen hepsi eski subaylar. Dolayısıyla görüşlerini dayatmak için iktidar kullanma eğilimi taşıyorlar. Halk arasında belli bir tedhiş duygusu hakim. Politikacıların çoğu, bakış açılarını yüksek sesle dile getirecek cesarete sahip değiller. Nitekim anlaşıldığı kadarıyla meclisteki gayri memnunlar henüz kendilerini dışa vurmaya cesaret edemiyor ve daha elverişli koşulları bekleyerek hissiyatlarına gem vuruyorlar.

İttihatçılar için de durum aynı. Gittikleri küçük çevrelerin hepsinde, milliyetçilere karşı habis görüşler ileri sürüp hükümetin her hareketini acımasızca eleştiriyorlar, ancak şu an için gazetelerde ve halka açık toplantılarda görüşlerini açıkça ifade etmekten geri duruyorlar. Oldukça yakın bir gelecekte, muhalefetin dağınık tüm unsurlarının ve genel olarak tüm gayri memnunların, Kemalistlerin karşısına tek bir blok halinde çıkacakları beklenebilir. Sahnede görünmek için Kemalistlerin ağır bir başarısızlığını beklemek zorundalar.

Bize gelince, yeni konjonktürde, biz milliyetçilerin tarafını tutma noktasına çekildik. İç politikada, muhalefet gericiliği ve klerikalizmi, hükümet ise ilerlemeyi temsil ediyor. Dolayısıyla, hükümete halihazırdaki reformları en geniş halk kesimlerine benimsetmesi konusunda yardımcı olmamız gerekiyor. Açıktır ki proletaryaya tüm bunların mükemmel olduğunu, ancak bu türden hiçbir reformun az da olsa onu kurtuluşuna yaklaştırma

yeteneğine sahip olmadığını ve milliyetçilerin çabalarının burjuvazinin güçlendirilmesi yönünde olduğunu ve bütün bunların sonucunda proletaryanın yoksulluğunun daha da derinleşeceğini açıklamaya çalışıyoruz.

Şimdi de işçi sınıfının durumundan ve onun üzerinde sahip olduğumuz etkiden söz edelim. Açık söylemek gerekirse, teşkilatlanma açısından, son altı ay boyunca bir genel keyifsizlik ve belli bir uyuşukluk hüküm sürdü.

Bir genel emek konfederasyonu kurma girişimimiz sonuç vermedi. Hazırlık çalışmaları son derece ilerlemiş, nizamnamenin yazılması tamamlanmış ve işçiler arasında yoğun bir propaganda yürütülmüştü. Tam o esnada polis ünlü komünist darbe girişimini keşfetti. Sendika militanlarımızdan birçoğu tutuklandı. Bu gelişme, bu teşkilatın kurucularını olumsuz yönde etkiledi. Kimi hükümet elemanları bu ruh halini ustaca kullandı. Yokluğumuzdan istifade ederek, onları bizlerin Rusya'nın ajanı olduğumuza ve işçi sınıfının çıkarlarına aykırı siyasi amaçlara sahip olduğumuza inandırmışlar. Ayrıca kimi korkutma araçları da kullanmışlar. Öyle ki, bizimle işbirliği içinde bulunan tüm partisiz işçiler bu projeyi bizimle birlikte yürütmeyi reddettiler. Şurası da bir gerçek ki, mahkeme ve kovuşturmaya yer olmadığı kararı, etki gücümüzü yeniden kazanmamıza olanak verdi. Ancak bu arada hükümet tarafından kurulmuş olan İstanbul Amele Birliği işçiler arasında hüküm süren kargaşadan yararlandı. Faaliyet alanını genişletti ve Türkiye Umum Amele Birliği adını aldı. Ancak bize sadık kalan mürettipler, tütüncüler, demiryolcular, denizciler vb. sendikalarını saflarına kazanamadılar. Ancak ısrarlarımıza rağmen dostlarımız ikinci bir Umum Amele Birliği'nin kurulma fırsatına karşı çıktılar. Dolayısıyla eski sempatizan teşkilatlarla bağımızı korumakla birlikte, şu an için, sendikalarda legal faaliyetten geri duruyoruz. Faaliyetimizin ağırlık merkezini nüvelere kaydırdık. İşçi derneklerinde destek noktalarımızı artırmaya özen gösteriyoruz. Hükümetin işçi birliğinde bile, idare heyeti tarafından açığa çıkartılıp polise teslim edilen güçlü bir hücremiz vardı. Bu çalışmayı elden bırakmayı düşünmüyoruz.

Geçtiğimiz ilkbahar boyunca, mesleki teşkilatların zayıflığına rağmen, bir dizi kısmi greve tanık olduk. İzmir'de, Aydın demiryolu grevi (İngiliz şirketi) ve incir ve üzüm kurutma işçilerinin grevleri oldu. Demiryolu grevi çok iyi yönetildi. Zafere ulaşması beklenebilirdi. Bununla ilgili olarak Kasaba demiryolu işçileri (Fransız şirketi) de dayanışma amacıyla grev ilan ettiler. Maalesef, son dakikada şirket müdürü hükümet müdahalesine başvurdu. Hükümet de, askere alma tehdidiyle işçileri işbaşı yapmak zorunda bıraktı. İşçilere bir dizi vaatte bulunulduysa da bunlar kesinlikle yerine getirilmedi. Bu tipik bir olay: Tük hükümeti, Türk işçilerini ezmek üzere İngiliz kapitalistlerle el ele veriyor. Bu vesileyle tüm işçilere şunu gösterdik ki, hükümetler, en demokratları bile, işçilerin taleplerini boğmak için kapitalistlerle, yabancı kapitalistler bile olsa her zaman anlaşırlar. İncir kurutucularının grevi tam zafere ulaştı. Bu hareketin şöyle bir özelliği vardı ki, söz konusu olan ağırlıkla kadın işçilerdi ve kadın işçilerin kaderlerini iyileştirmek üzere erkek yoldaşları da çalışmalarını askıya aldılar.

İzmir'de çok az sayıda yoldaşımız var. Dolayısıyla bu grevler üzerindeki etkimiz de son derece sınırlı oldu. Bunları özellikle yayınlarımızla destekledik. Zonguldak'ta madencilerin grevi ise bizim bir sempatizanımız tarafından yönetildi.

İşçiler kimi avantajlar sağladılar.

En önemli grevler İstanbul'dakiler, özellikle de mürettipler ve Şark Demiryolları grevleri oldu. Mürettipler grevi, sözcüğün saf anlamıyla partimizin eseridir. Bu grevi perdenin arkasından biz yönettik. Haber gazetesinin belli başlı makalelerini biz kaleme aldık. Mürettipler, örnek bir şekilde, sonuna kadar direndiler. Bizim teşviklerimizle, tüm işçi dernekleri onlara maddi yardımda bulundu. Ancak sonunda gazeteciler bizim etkimizin kokusunu aldı ve var güçleriyle bu grevde Bolşevizmin parmağını açığa çıkarmaya koyuldular. Bu ifşaat işçi temsilcilerini bir ölçüde korkuya sevk etti ve çoğunluğun sonuna kadar gitme kararlılığına rağmen, patronlarla bir uzlaşmaya varılmakta acele edildi ve grev yarım bir zaferle sonuçlandı.

Demiryolcu dostlarımız daha kararlı ve daha usta çıktılar. Şu anda gazetemiz yayımlanıyor. Gazetemizi onların emrine amade kıldık. Temsilci yoldaşlar müzakereleri basın kampanyası kadar güçlü bir biçimde yürüttüler. Ve grev büyük bir başarıyla sonuçlandı; bu da onların teşkilatlarının gelişmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. Ne var ki şirket, işbaşı yapıldıktan sonra ikiyüzlüce yorumlarla, sözleşmeye bağlanmış yükümlülüklerinden imtina etmeye çalışıyor ve gülünç gerekçelerle grevin belli başlı yürütücülerini işten çıkartıyor. Eğer bir gazetemiz olsaydı, şirketin bu caniyane tutumlarını kamuoyuna ifşa ederdik.

Tramvay ve seyri sefain işletmelerinde de birkaç geçici grev hevesi oldu. Bu hareketler Amele Birliği tarafından kışkırtılıp yönetildi. Ancak sonu tartışmalarla noktalandı ve ilgililere herhangi bir yarar sağlamadı.

Şimdi de partimizin halihazırdaki durumu üzerinde birkaç söz edelim. Önceki tevkifatların sarsıntılarını daha şimdiden tümüyle atlattık. Mahkemenin sonucu, görünürde legal partimizin ortadan kalkması oldu. Parti kesinlikle dağılmadı ama üyelerinin çoğu ayrıldı ve yeni üyeler kazanmak mümkün olmadı.

Zaten bu teşkilattan çok önemli bir şey de beklemiyorduk. Nitekim bu nedenle onu yaşatmak için de ısrarcı olmadık. Legal faaliyetimizi, yeni kurduğumuz gazetemizin ve dergimizin yayınına taşıdık. Bize öyle geliyor ki, gazetemiz yayınlanabildiği sürece hem işçiler, hem de siyasi çevreler üzerinde çok yararlı bir etki yaptı. Enternasyonal ile gazetemizin öncelikle popüler bir işçi gazetesi olması gerektiği konusunda mutabıkız. Ancak bu amaca, işçi sorunlarına ve işçi sınıfının eğitimine çok sayıda sütunumuzu ayırarak ulaşabileceğimizi düşünüyoruz. Bunun için, gazetenin münhasıran işçilere yönelik olması kesinlikle zorunlu değil. Böylesi bir gazetenin en küçük bir yaşama şansı yoktur, zira okumasını bilen işçi sayısı son derece sınırlıdır. Bu nedenle devrim sorunlarıyla ilgili olan kamuoyuyla da ilgilenmeye mecburuz. Dolayısıyla gazetede tüm genel siyaset sorunlarını işlememiz ve herhangi bir gazete kadar okura haber vermemiz gerekiyor. Bu gerekleri ancak günlük bir gazete yerine getirebilir. İşte bakış açımızda ısrar etmemizin nedenleri bunlardır. Zaten savaş öncesi Pravda örneği, iyi seçilmiş bir örnek değil, zira bu daha çok militanlara yönelikti ve içeriği her zaman işçilerin entelektüel düzeyinin oldukça üzerindeydi.

Partimize geri dönecek olursak, çabalarımızın en büyük bölümünü gizli teşkilatlarımızın emdiğini söylememiz gerekir. Gizli teşkilatlarımızda büyük başarı sağladık. Ders ve konferanslarla üyelerimizin entelektüel düzeyini yükseltmeye çalışıyoruz. Böylece geleceğin devrimci hareketini ustaca yönetmeyi bilecek bir genç militanlar grubu oluşuyor.

Üye bileşimi bakımından partimizde aydın gençlik ağır basıyor. Atölye ve fabrikalardan çok üniversite ve lise çevrelerinde zemin bulduk. Ancak mühendis mektebinden yeni mezun olan bir dizi genç, işçilerle birlikte çalışıyor ve onlar arasında geniş bir propaganda yürütüyorlar. Onların faaliyeti sayesinde yakın bir gelecekte proleter üyelerimizin sayısını ikiye katlayacağımızı umuyoruz. Nüvelerimizde ülkede ele alınan tüm iktisadi ve siyasi meseleleri tartıştırıyoruz ve uygun talimatlarla yoldaşlarımızı Marksist analiz yapmaya alıştırıyoruz. Bizi özel olarak ilgilendiren, nüfus mübadelesi, savaşın yol açtığı yıkımların tazmini gibi meseleler ve iktidardaki burjuvazinin anti-klerikal reformları. İktisadi meselelerin kapitalizm ve devlet tekeli yönündeki çözümünü vazediyoruz.

Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde nüvelerimiz var. İzmir'de, Kayseri'de, Adana'da, Mersin'de, Eskişehir'de, İzmit'te ve Ankara'da. Bildiğiniz üzere Ankara Komünist Partisi kesin olarak dağıldı. Salih burada ve bizimle birlikte çalışıyor. Bu partiden başka bazı yoldaşlar da bize katıldı. Hilmi, Nazım, Nizami vb. kimileri ise devrim davasına ihanet ettiler. Bugün Türkiye'de sadece bir komünist partisi var ve onun da merkezi İstanbul'da bulunuyor. Bu komite geçen yıl, Enternasyonal temsilcisinin buradan ayrılmasından sonra tarafımızdan kuruldu. Bu yoldaşın buradan ayrılırken bize verdiği yetkiyi kullanıyoruz ve tüm yoldaşlarımız bu yeni merkez komitesinin disiplinine uyuyorlar. Merkez Komitesi'ne biri Rum iki işçi, bir gençlik temsilcisi ve İKG'nin (İstanbul Komünist Grubu) siyasi bürosunu oluşturan üç militan girdi. Dağılmış olan eski Bİİ'nin [*Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın*] belli başlı üyeleri de bize katıldı. Kısacası, kendine komünist diyen herkes bizim teşkilatımızda yer alıyor.

Yalnızca disiplinsizlik nedeniyle ihraç edilmiş az sayıda genci bundan istisna tutmak gerekiyor.

Enternasyonal ile ilişkilerimizin düzenliliği için, İstanbul'da bir irtibat bürosu oluşturmak zorunludur. Konu sandığınız kadar basit bir şey değil. Bir aydın sempatizanın adresini verdiğimizde her şey hallolmuş olmuyor. Odessa'dan gelecek gemilerle ilişkimizi sağlayacak olan cihaz bir adres belirlemekten ibaret değil. Bu gemilerden eşyaları almak ve kimi zaman da vermek ihtiyacı duyuyoruz. Geçici olarak bu boşluğu rastlantısal araçlarla doldurduk. Ancak Enternasyonal'in bu meseleyi bizim önerilerimiz doğrultusunda çözüme kavuşturması gerektiği kanısındayız. Önceki bir mektubumuzda, bu konuda uzun ayrıntı vermiştik.

Bize, oradaki yoldaşlarımızın yazdığı veya tercüme ettiği kitapların elyazmalarını ivedi olarak göndermenizi istiyoruz. Hatırlatmak isteriz ki, gazeteye yönelik krediden henüz bir haber alamadık.

Merkez Komitemiz Leman yoldaşı buraya çağırmaya karar verdi ve bu kararımızı size ilettik. Sizden onun gecikmeksizin İstanbul'a dönmesi talimatını vermenizi rica ediyoruz.

Önceki mektupla size bir zarf içinde üç parti üyesi kartı göndermiştik. Yoldaşlarımız hâlâ bu kartların ellerine geçmediğini bize yazdılar. Lütfen bunların alındığını bildiriniz.

Komünist selamlar,
O. Masdar[4946]

10 Mart 1924. Fransız *L'Ouest-Éclair* gazetesinde Rene Pinon imzalı makale neşredildi: *15 yıl önce dünyanın en komünist cumhuriyetinin Rus Çarı'nın yerini alacağını ve Osmanlı sultanının ve halifesinin Meclis tarafından kaldırılıp ailesi ile birlikte İsviçre'ye gönderileceğini kim hayal edebilirdi?* [4947]

12 Mart 1924. Şam'da münteşir *el-Ümme* gazetesi *Hilafetin ilgasına sebep olan madde* başlığıyla makale kaleme aldı: *Mustafa Kemal Paşa bir kıyamdan korkarak bu işi yapmıştır; Esas mesele Türkiye'nin iflası ve Bolşevikliği; Parasızlık, Türkleri âl-i Osman'ın malını gaspa sevk etmiştir. Mustafa Kemal (..) mevkiinde bulunuyor; Yakında Anadolu Rusya'ya dönecektir*.[4948]

14 Mart 1924. Radikal Fırka lideri Edouard Herriot, *L'Information* mecmuasında neşredilen makalesinde belirttiğine göre *daha 1920'de TBMM'nin açılmasıyla ve 1922'de Saltanatın ilgasıyla başlayan inkılâp eski Fransız İhtilâli'ni ve yakın zamanda gerçekleşen Bolşevik Devrimlerini takip ediyordu*. Ve fakat *Fransız Cumhuriyeti* tüm eksikliklerine rağmen *bu şarklı demokrasiyi kendi meşru çocuğu olarak bağrına basmalı*dır.[4949]

Nisan 1924. *1924 Nisan'ında İstanbul'da Sovyet Sanayi Malları Sergisi açılır. Bu dönemde Türkiye ile ticareti, Sovyetler Birliği adına Sovyet-İngiliz karma şirketi Arcos'un İstanbul şubesi ve 1925 yılından sonra ise SSCB'nin Türkiye ve Ortadoğu ile ticari ilişkilerini genişletmekle görevli Russotürk karma Sovyet-Türk şirketi gerçekleştirir*.[4950]

12 Mayıs 1924. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre *Devletin Partisi olduğunu beyan eden ve vatanseverliği tekelinde bulunduran bu yapılanmanın* yani Halk Fırkasının, *Rusya'daki Komünist Parti ve İtalya'daki Faşist Parti'yle aralarında pek çok benzeşme bulunmaktadır*.[4951]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Türkiye, dış politikada İngiltere'ye her geçen gün yaklaşmakta; Sovyet Rusya'yla arasına mesafe koymaktadır. Bu devrede Sovyet *Ruslar, Türklere Milli Mücadele'de yardım olarak verdikleri parayı geri iste*diler. Bu, pek az bilinen bir gerçektir:

[4952]

Açıklamalı [ÖA30]: İlgili paragrafı aynen iktibas et.

[4946] Erden Akbulut & Mete Tunçay, "Şefik Hüsnü'nün Raporu: TKP'nin Altı Aylık Cumhuriyete Bakışı". *Toplumsal Tarih*, Ekim 2008, Sayı 178, s. 32-36. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantez "[]" içi *italik* ifade tarafımıza aiddir. Müslümanlara karşı Batıcı Kemalistlerle işbirliği yapılması gerektiğini belirten Şefik Hüsnü'nün, müteakib yıllarda Kemalist idare canına okumuştur: *Toplumsal Tarih*, Şubat 2025, Sayı 374, s. 48.

[4947] Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.

[4948] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 237. "(..)" ibaresi ilgili metinde aynen yer almaktadır. Mustafa Kemal'e olumsuz bir niteleme olduğunu, bunun sansürlendiğini düşünüyoruz.

[4949] Remzi Çağatay Çakırlar. (2022). Radikal Faktör: Tek Parti ve Kemalizm'in Oluşum Sürecinde Radikal Parti Etkileşimleri (S. Adak & A. Lamprau, haz.) *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Toplum ve Siyaset* içinde (s. 298-299). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[4950] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 191.

[4951] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 73-74.

[4952] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 83-84. "Başlangıçta Batı ile mücadelede müttefik olarak görüşen Kemalizm ve Kemalistler, daha sonra komünist rejim tarafından olumsuz muamele gördü." Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 15. Yazara göre "olumsuz muamele",

Sovyet Rusya, Müslümanların bağışladığı 100.000.000 altın rubleye iblağ eden servetin büyük kısmına el koymuş, cüzî bir kısmını TBMM Hükümetine taksit taksit göndermiştir:

> Sovyetler'in Türkiye'ye yaptığı para yardımının kaynağına gelecek olursak, yardımın yapılacağı tarihlerde Sovyetler'in elinde yeterli altın ruble bulunmadığından, Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Bey (Kocaoğlu) Lenin'e, kendilerinde yeterli altın ruble bulunduğunu ve Türkiye'ye verilmek üzere 100 milyon altın ruble (1 Ruble 59 kuruştur) verebileceklerini bildirdi. Buhara Meclisi'nin de bunu kabul etmesiyle, Buhara Cumhuriyeti Ruslara parayı teslim etti. Ancak 1920'den 1922'ye kadar devam eden Rus yardımında bu paranın yüzde on sekiz (toplam 17.466.800 altın ruble) kadarı Türkiye'ye gönderilmiştir. Kalan kısmının (82.533.200 altın ruble) akıbeti hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bolşevikler Buhara'yı işgal ettiklerinde Buhara Emirliği'ne ait hazine ve değerli taşlara el koyup Moskova'ya götürmüşlerdi. Bunları geri alma umudu olmayan Buhara Halk Cumhuriyeti Meclisi bu altınlarının tamamının Türkiye'ye gönderilmesi kararı alarak hiç olmazsa soydaşlarının yararlanmasını istemişlerdir. Öte yandan Ruslar da Buhara Meclisi'nin bu kararını onaylayarak Buhara Emirlik hazinesi için gelecekte ortaya çıkabilecek mülkiyet sorunlarını çözmüş oluyordu. Yine Rusya aracılığıyla Azerbaycan Türkleri de 100 bin Osmanlı altınını (1 Osmanlı altını 5.07 lira) yardım amacıyla Türkiye'ye göndermiştir.[4953]

Mayıs-Haziran-Temmuz 1924. *Sovyetler Birliği'nin kadın yazarlarından L.N. Seyfullina, 1924 yılının Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Türkiye'de bulunmuş ve anı-gözlemlerini bir sene sonra kitaplaştırmıştır. Aya Sofya'nın çevresinde dolaşırken Seyfullina'nın dikkatini dükkânların pencerelerinde asılı duran afişler çekmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları kolsuz giyinmiş, başları açık kadınlarla aynı karededir. Sovyet kadın yazar, bu durumu "İşte devrimci yeni Türkiye" ifadesiyle tanımlamıştır. Seyfullina'nın bir köyde sohbet ettiği yaşlı mollanın aşağıdaki sözleri de buraya aktarmaya değerdir. Molla, üç karısının ve bir kumasının kendisini terk edip İstanbul'a kaçmasından şikâyetçidir*:

> Ben, kendim İstanbul'danım, onlar da İstanbul'dan. Köyde yaşamak istemiyorlar, "kötü, sıkıcı" diyorlar. İstanbul'da kadınlar yüzlerini açmış, neşeli yaşıyorlar. Peygamber ağlıyor, onlar gülüşüyorlar. Açık yüzle keyifli. Kadınlar burada yaşamak istemiyorlar, İstanbul'un yolunu tuttular.

Seyfullina, ayrıca Latife Hanım'ın çokeşliliğe karşı girişimlerinden de anılarında bahseder.[4954] Tesettürün ilgası, simgesel şiddet düzeyinde kamuoyuna hem de İslâmiyetin şiarı mevkiindeki Ayasofya Camii civarında propaganda edilmektedir. Mezkûr afiş öyle bir tanzim edilmiştir ki, tesettüre açılmış bu cidal-i dahiliyeyi tenkid etmek kültleşmekte olan Mustafa Kemal'e muhalefet etmek demek olacaktır.

15 Temmuz 1924. İngiliz Sir Valentine Chirol, *The Foreign Affairs* mecmuasında *The Downfall of the Khalifate* [Hilafetin Çöküşü] nam makale neşretti. Chirol, Mustafa Kemal'in *var olan bir sistemi değiştirmeye nasıl cesaret ettiğinin şaşkınlık ile karşılandığına ve Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği yeniliklerin sonraki nesiller tarafından devralınacak birer inkılâp amacı ile mi, yoksa Sovyet Rusya*

"1920'lerin sonlarından 1970'lerin ikinci yarısına kadar" vuku bulmuştur (Ter-Matevosyan, 2023, s. 19). "Sovyet liderleri, Türkiye'nin milliyetçi hareketin ilk günlerinde edindikleri Sovyet yardımına şükran göstermemesinden veya bunu ifade etmeyi ihmal etmesinden duydukları hayal kırıklığını gizlemediler. Ayrıca, Türkiye Sovyet liderlerinin umduğundan farklı bir gelişme yolu takip etti." (Ter-Matevosyan, 2023, s. 120-121).

4953 Ahat Andican, *Türkiye ve Orta Asya*, 2009, s. 396-398; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 231-232.

4954 L. Seyfullina, *V Strane Uhodyaşego İslama*. *Poyezdka v Turtsiyu*, 1925, s. 74, 132, 134; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 164.

sisteminden etkilenerek gerçekleştirilen bir nedene mi dayandığı hususlarına değinmiştir. Chirol, *yapılan inkılâpların Sovyet Rusya ile bağlantısı olduğuna inanan bir tavır* sergilemektedir.[4955]

Aynı mecmuadaki Demetrius C. Boulger imzalı makalede, Mustafa Kemal'in *yaptıklarının özgünlükten uzak olduğu ve Ankara Yönetimi'nin asıl amacının eski yönetimde yer alan kişileri etkisiz kılmak olduğu* belirtilmiştir. Türkiye'nin Mustafa Kemal *önderliğinde gerçekleştirdiği yeniliklerin arkasında başka bir gücün olduğu; bu gücün Mekke, Şam, Kahire ya da Bağdat'tan ileri gelmediğinin de açıkça belli olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Hedeflenen öğretilerin, sosyoloji alanına ekonomik ve beşeri katkıları olmuş Karl Marx'ın öğretileri ile çok bağdaştığı, yenilikçi bir zihniyete ve güce sahip olan* Mustafa Kemal'in *dahi bu benzerliği ortadan kaldıramayacağı yazılanlar arasındadır*.[4956]

22 Kasım 1924. Sovyet Rusya resmî yayın organı *İzvestiya* gazetesi, Mustafa Kemal'in karısı Uşşakîzade Latife'nin Bütün Birlik Kültür İlişkileri Derneği (VOKS) Başkanı Olga Davidovna Kamenyeva'ya (ki Troçki'nin kızkardeşi, Kamenyev'in karısıdır) göndermiş olduğu mektubu neşretti:

> (...) Bizim devrimimizin yalnız siyasi değil, aynı zamanda sosyal anlamı da var. Ve kadının kültür düzeyinin yükseltilmesiyle, özgürleşmesi mücadelesini de içeriyor.
>
> Türk köylü kadını bizim özgürlük savaşımızda şanlı bir rol oynadı; bu, nihai zafere ulaşılmasında önemli, koşullandırıcı etkenlerden birisiydi. Şimdi ise birçok Türk kadını tıp ve hukuk eğitimi görüyor, Türkiye'de ve yurtdışında üniversitelerde okuyor, kendi hayatını kendi kazanıyor, ne var ki gene de sadece serbest meslekler değil, diğer farklı mesleklerde de öncelik erkeklerden yana oluyor.
>
> Evlilikte, artık Türk kadını kocasının kölesi değil, ama hukuk ve görev, sorumluluk bakımından onunla eşit, onun gerçek arkadaşı oluyor.
>
> Aile ve bireysel hayat sahalarındaki gelişmeler, yakın gelecekte, Türk kadınının ülkenin siyasi yaşamına katılmaya zorluyor. Bu sahada, Türk kadını büyük saygı duyduğu Rus kız kardeşlerinin yolunu izlemekten mutluluk duyacaktır. (...)[4957]

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 170.

1925

1925'te Sovyet dış ticaret örgütü Neftesinddikat, Türkiye'ye büyük miktarlarda petrol ürünleri vermeye başlar. Bu nedenle Amerikan petrol şirketi Standart Oil'in Türk pazarındaki durumu sarsılır. İkinci Dünya Savaşı başlayıncaya dek Sovyet teslimatları Türkiye'nin petrol ürünlerine olan bütün gereksiniminin hemen hemen yarısını sağlayacaktır. Bu şirketin, Türkiye'de birçok bürosu açılmıştır.[4958] Sovyet Rusya'nın petrol üretiminin %75 kadarını karşılayan Bakü, hatırlanacak olursa, Nisan 1920'de peşkeş çekilmişti. Şimdi ise Türkiye, petrol ithalatının %50'sini Sovyet Rusya'dan temin etmektedir.

1925 yılında Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine Sovyetler'in önemli şarkiyatçılarından büyük Orta Asya tarihçisi Y.Y. Barthold, Türkiye'ye gelir ve hükümetin isteği üzerine, Türk dili konuşan halkların

---

4955 Şeyma Dinç. (2023). *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 103). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Sosyal Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.

4956 Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 103.

4957 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 162. "(…)" ibareleri Perinçek'e aiddir.

4958 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 191.

tarihi ve edebiyatı konusunda İstanbul Üniversitesi'nde iki yıl ders verir. Barthold'un verdiği dersler, 1927 yılında kitap haline getirilir ve uzun yıllar üniversitede okutulur.[4959]

Temmuz 1925. *1925 yılının Temmuz ayında Türk tiyatro ve sinema sanatçısı Muhsin Ertuğrul, staj için SSCB'ye gider. Ertuğrul, Moskova, Leningrad ve Odessa film stüdyolarında staj yapar ve Stanislavski ve Mayerhold gibi dünya çapında sanat adamlarıyla çalışır. Çeşitli film çekimlerine de katılan Ertuğrul, bu alandaki uzmanlığını geliştirir ve 1928 yılında Türkiye'ye döner. Muhsin Ertuğrul, döner dönmez,* [Sabataycı] *Halide Edip'in* [Adıvar] *"Ateşten Gömlek" romanından uyarladığı "Bir Millet Uyanıyor" filmini çevirir. Filmin bazı sahnelerini daha SSCB'de staj görürken tasarlamıştır*.[4960]

11 Kasım 1925. Bodrumlu Yahudi Profesör Avram Galanti*, *Akşam* gazetesinde "Musa-Mustafa Kemal" nam makale neşretti. Ona göre Lenin, Leninizmin peygamberi olduğu gibi; Mustafa Kemal de Kemalizmin peygamberidir:

> Zahiren tereddün etmek (medenileşmek) batınen, Asya ve Afrikayı esaret altına alarak, tahakküm ve ceberrüt saltanatı kurmak ve idame etmek maksadıyla Türklüğü ve dolayısıyla İslamiyeti ortadan kaldırmağa program dairesinde karar veren ve bu kararın tatbikini Yunanistan'a havale eden sahte medeniyetçilere meydan okuduktan, vekilleri olan Yunan ordusunu kısmen Anadolu'nun harim-i ismetinde boğduktan ve kısmen denize attıktan sonra, Mustafa Kemal, eski tabir vechle, kılıcını kınına koymuştur. Bunun ile Mustafa Kemal, işinin yalnız askeri kısmını bitirmiş oluyor idi. Medeniyet yolunda yürümek isteyen bir millet, yalnız askerlik ile yaşayamaz. Askerlik sahasında ihraz olunan muvaffakiyetler, teceddüdat-ı ictimaiyye (toplumsal yenilenme) ile ikmal edilir. Bu ciheti pek güzel ve pek derin bir surette anlayan Mustafa Kemal, ıslahat kısmını ele alarak saltanata, zamanın terekkiyatı ile yürümeyen müesseseler ile teşkilatına nihayet verdikten sonra, asrîleştirmek ameliyesini bizzat deruhde etmiş ve memleketin muhtelif taraflarında vuk'u bulan seyahatleri esnasında, ıslahat programını bağıra bağıra ilan etmiştir. Islahat programının esasen malum olan mahiyeti, 5 Teşrinisani 1925 de Ankara'da icra edilen yeni hukuk mektebinin küşad (açılış) merasimi esnasında Mustafa Kemal tarafından irad olunan nutukla pek vazıh bir suretde bir kat daha tezahür etmiştir.
>
> "Kanunlarımız ancak dünyevi ihtiyaçlardan mülhem olacaktır" cümlesi Mustafa Kemal'in esasen ender alelender olan şahsiyetini, başka bir nokta-i nazardan dahi, bir kat daha, ender alaender kılıyor. Son seyahatleri esnasında, Mustafa Kemal'e "Türk peygamberi" ve "Türklüğün peygamberi" lakabını vermişlerdir. Bu tabir-i hasdır. Çünkü Mustafa Kemal'in şahsiyeti, yalnız Türkiye'nin malı değil, Türkiye haricinde yaşayan bütün mazlum milletlerin malıdır. Türkiye, onu doğurmakla ne kadar iftahar etse azdır, lakin sevgili reisinin hizmetleri, Cemiyet-i Muzdaribe için büyük bir nimettir. Mustafa Kemal'in ismi mazlum Asya ve mazlum Afrika milletleri için teselli, sabir, metanet, ümit ifade eder. Bu suretle Mustafa Kemal, "Türk peygamber"inden çıkarak İbranilerin dur-bin (uzağı gören) peygamberlerinden Eremiya'nın vasfına layık oluyor. Eremiya kitabındaki "Seni milletlere peygamber nasb ettim" sözleri kendisine yakışır. Bu fıkradaki milletler mazlum Asya ve Afrika milletleridir.
>
> Tarih, peygamberleri, insaniyete ve medeniyete ifa ettikleri hizmetlerin dereceleriyle, bu hizmetleri ifa etmek için kullandıkları vesait ve sarf ettikleri zaman ile ölçer. İlahi peygamberlerden başka, dünyevi peygamberler vardır. Karl Marks, Marksizmin yani Sosyalizmin peygamberi; Lenin, Leninizmin yani komüznizmin peygamberi; Mustafa Kemal, Kemalizmin yani hürriyet, istiklal ve terakki aşkının peygamberidir.
>
> "Kanunlarımız, ancak dünyevi ihtiyaçlardan mülhem olacaktır" diyen Mustafa Kemal, peygamberlik sahasında Musa'ya benziyor. Musa, ilahi peygamber olmakla beraber, dünyevi, sosyalist ve hatta biraz komünist bir peygamberdir. Buna hayret edilmesin, Tevrat meydandadır. Musa, İbranilerce daha evvel tanınmış olan vahdet-i İlahiye fikrini takviye ve ilan ettikten sonra, dünyevi işler ile meşgul olmuştur. Vaz'-ı kanun saffetiyle

[4959] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 211.

[4960] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 212. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

* Avram Galanti, İnönü devri CHP tek-parti yönetiminin Niğde mebusluğunu (1943-1946) yapacaktır: TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 419.

(saflığıyla) vaz' ettiği kanunları, ancak dünyevi esaslara müsteniddir. Musa, şimdiki tasavvur olunan şekilde, cennet ve cehennemden bahs etmedi. Cennet ve cehennem fikri, Yahudilere yabancı akvamdan (kavimlerden) gelmiştir. Ahd-i Atik'in hiçbir yerinde Cennet ve Cehennem kelimeleri yoktur. Evamir-i İlahiye'ye karşı gelenlerin, yeryüzünde ve sağlıkları zamanında görecekleri cezalar Tevrat'ta mezkurdur. Görülüyor ki Musa'nın vaz' ettiği kanunları, insanların saadetini, insanlar arasında hüsn-i amizişi yani medeniyeti hazırlayan bahtiyar bir ictimaî hayatı temin etmeğe matuftur. Musa, İlahi peygamber olduğu halde, Allah nezdinde kulun tavassutunu kabul etmemiş ve vefatından sonra, makberinin bir ziyaretgaha dönmemesi için, medfun bulunduğu yeri mechul bırakmıştır.

Otuzbeş asır evvel yaşamış İbrani peygamber ile, elyevm yaşayan Türk peygamber arasında dünya işlerinde büyük bir müşabehet (benzeyiş) vardır. Musa, büyük bir seciye sahibi idi. Mustafa Kemal de, büyük bir seciye sahibidir. Musa, Mısır'da esarette inleyen İbranileri kuvvetli pazu ile kurtardı. Mustafa Kemal de, esarete alınmak istenen Türkleri dahi kuvvetli pazu ile kurtardı. Musa, esaretten kurtardığı İbranilere hayatın ehemmiyetini anlatarak, hayat-ı ictimaîyelerini dünyevi kavanin (kanunlar) ile tesbit, takviye ve tersin etti. Mustafa Kemal de, esaretten kurtardığı Türklere, hayatın ehemmiyetini anlatarak hayat-ı ictimaiyyelerini dünyevi kavanin ile tespit, takviye ve tersin ediyor. Musa, benî beşerin saadeti için çalıştı. Mustafa Kemal de, benî beşerin saadeti için çalışıyor. Musa, işinde muvaffak oldu, Mustafa Kemal de, muvaffak oluyor ve büyük bir seciye sahibi olduğu ve yorulmak nedir bilmediği için, nihayete kadar muvaffak olacaktır.[4961]

25 Kasım 1925. Halk Fırkası istibdad yönetimi 671 sayılı "Şapka İktisası" kanununu yürürlüğe koydu. Akabinde, *Avrupalı şapka imalâtçıları altın bir hasat biçtiler. Gemiler dolusu fötr, panama, kasket -ne varsa- İstanbul'a koşturuldu. (İtalyan) Borsalino kardeşlerin limanda şapka yüklü bir gemisi duruyordu, bunları hemen gümrükten geçirip büyük bir kâr sağladılar. Bu da yetmedi -bir süre İstanbul devamlı bir karnavalda imiş gibi yaşadı: erkeklerin kafalarında kâğıt şapkalar, hatta kadın şapkaları görülüyordu*.[4962]

Kasım 1925. *Fuat Köprülü'nün başkanlığındaki bir heyet, 1925 yılının Kasım ayında Moskova Üniversitesi'nin 200. yıldönümü törenlerine katılır*.[4963]

16 Aralık 1925. Cemiyet-i Akvam Meclisi, Musul'un Irak'taki İngiliz mandater yönetime ilhak edilmesine karar verdi. Bu karar ise *1918'den beri süregelen, Musul üzerindeki İngiliz olup-bittisi*nin kabulü manasına gelmektedir. Zaten *Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye değildi; İngiltere ise, bu örgütte en çok sözü geçen devletti.*[4964]

17 Aralık 1925. SSCB Hariciye Halk Komiseri Çiçerin ile Türkiye Dışişleri Bakanı Selânik Dönmesi Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Paris'de, *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* imzaladılar.[4965] *Üç yıllık bir süre için imzalanmıştır*. *Sürelerin bitiminden altı ay önce feshedileceği bildirilmezse, yıllık sürelerle kendiliğinden uzayacağı hükme bağlanmıştır*.[4966]

21 Aralık 1925. Çiçerin Paris'de beyanatta bulundu: *"...eğer İngiltere daha uzlaşıcı bir tutum takınmazsa karar kaçınılmaz sonuçlar doğurabilir. Musul, Türkiye için stratejik açıdan çok önemlidir. Türkiye, barış isteğine rağmen belli bir sınırın gerisine çekilemez*."[4967]

4961 Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, 2005, s. 145-147. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4962 Paneth, *Turkey at the Crossroads*, s. 32; Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 156, dipnot 34.

4963 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 211.

4964 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 299-301.

4965 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 170.

4966 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 180.

4967 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 170-171.

23 Aralık 1925. Fransız *La Republique* gazetesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile İtalya'nın Türkiye'ye karşı gizli bir askerî antlaşma imzaladıkları iddia ediliyor.[4968]

1925 Kışı. Ödemiş'deki İslamlar ve Muhafazakârlar, Mustafa Kemal'in Türkiye'yi Bolşevikleştireceği endişesini hâlâ taşıyorlar.[4969]

1926

Çarlığı yok etmiş Sovyet yönetim, hilafet-saltanatı yok eden Kemalist yönetimi "millî" eğitim tedrisatından geçiriyor:

> 1925 yılında Mustafa Kemal'in önerisiyle TBMM, Sovyetler Birliği'ne bir Milli Eğitim Bakanlığı heyetinin gönderilmesine karar verir. Milli Eğitim Bakanı Yardımcısı Nafi Atuf ve bakanlığın başmüfettişi Rıdvan Nafiz, 1926 yılında özellikle kitle eğitimi konusunda araştırmalar yapmak üzere SSCB'ye giderler. Mustafa Kemal, özellikle okuma yazma bilmeyen yetişkin kesimin eğitimiyle ilgili tecrübelerin öğrenilmesini ister. Türk heyeti, eğitim sistemleri ve kültürel inşa konusunda Sovyet tecrübelerini yakından inceler. Nafi Atuf, şereflerine verilen bir yemekte yaptığı konuşmada, Sovyetler'e gönderilmelerinin sebebinin Rusya'nın eski rejimin yıkıntıları üzerinde kurduğu yeni rejimin ilkelerine dayanan yeni eğitim sistemini yapılandırma tecrübelerini öğrenmek olduğunu belirtir.
>
> Türkiye'ye dönen heyet, Sovyet kültürel inşa deneyinden Türkiye'nin yararlanmasının faydalı olacağının altını çizen bir rapor hazırlar. Önemli bir etki yaratan bu rapor üzerine eğitimin bütçedeki payı artırılır.[4970]

1926 bidayeti. *Meclis, ağalığın biçimsel olarak kaldırılmasına bile karşı çıkar. 1926 yılı başında Rize Milletvekili Ekrem ve Zonguldak Milletvekili Hilmi, "efendi, ağa, paşa" deyimlerinin kaldırılıp herkese "bey" denilmesi için iki kanun taslağı getirirler. Tunalı Hilmi, görüşünü özet olarak şöyle savunur:*

> "Tanrı kabul ettirsin, bu yasanın kabulüyle Efendi, Ağa deyimleri kalkacak, hepimiz Bey olacağız... Doğu illeri, o bölgedeki ağalığı, kendi ayaklanmasıyla yıktığı gibi, Tanrı yıktırsın, öteki yerlerdeki ağalıklar da yıkılacaktır. Ve benim kanımca, ağalık tümden yıkılmıştır. Fakat İçişleri Komisyonunun Bey ve Ağa deyimini kabul etmesi, yıkılmış olan zararlı birşeyin tekrar meydana çıkması demektir... Bu deyimler, eski çağlardan gelen ve devam eden dalkavuklukların sonucudur. Ahlâkımızı bile etkileyen zararlı şeylerdir. Sonra benim istediğim, konuşmalarda değil, resmî işlemlerde bunun kalkmasıdır...
>
> Ağa, aslında Aka'dan gelir. Ak saçlı, ak sakallı demektir. Fakat bu deyimler şimdi temizlik, soyluluk, soylu aile, zenginlik ve benzeri anlamlara geliyor. Bâzen de küçültme, aşağılama, hakaret anlamlarında kullanılıyor..."
>
> "Hakkı Tarık Us - Doğru olmayan şey, devrim zihniyetinin yaşaması gereken bir zamanda, halkı sınıflara ayıracak deyimlerin resmî işlemlerde kullanılmasıdır. Bu, önlenecektir. Bunun için de bir yasaya gerek vardır."
>
> (Komisyon adına İzmir Milletvekili Münir, yasa yapılmasına karşı çıkar, bir yönetmelikle Hükümetin sorunu çözmesini ister.)
>
> "Emin Sazak (Ağa) - Komisyon... öneriyi dosdoğru reddetmeliydi. Böyle bir önerinin görüşülmesi bile doğru değildir, demeliydi. Ben, Komisyonunun bu hususta duraksamaya bile düşmesini şaşırtıcı buluyorum."

Sonunda iki komisyon taslağı ve komisyon raporu reddedilir.[4971]

4968 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 170.
4969 Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 142.
4970 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 210-211. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
4971 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1405-1406.

18 Şubat 1926. *Surits, 18 Şubat 1926'da Mustafa Kemal için bir gece düzenler ve orada bir görüşme yaparlar. Görüşmede Mustafa Kemal, politikasının temel amacının Sovyet-Türk İttifakı'nı akdetmek olduğunu söyler ve 17 Aralık 1925 Paris Antlaşması'nı ilk adım olarak değerlendirir*.[4972]

19 Şubat 1926. *Türkiye'deki Tam Yetkili SSCB Temsilcisi*, *SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'ne telgraf* keşide eyledi:

> Dün Mustafa Kemal için bir gece düzenledim. Gece, şahsi ricası üzerine yapıldı. İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım [Özalp] Paşa ve Kemal'in yakın arkadaşları davetliler arasındaydılar. Gece sonunda iki saatlik sohbet sırasında Mustafa Kemal, bana bütün bir programı anlattı. Moskova'ya, politikasının esas amacının Sovyet-Türk İttifakı'nın hazırlanması olduğunu ve Paris Antlaşması'nı bu yöndeki ilk adım olarak değerlendirdiğini iletmemi istedi. Emperyalist entrikalara karşı ateşli bir konuşma yaptı. İsmet Paşa, bana pazar gününe, askerî teçhizat tedariki ile ilgili özel bir görüşme önerdi. Eyüp Bey'in raporundan derinden etkilendiğini ve bu konuyu benimle nihai olarak çözümlememiz gerektiğini söyledi. Acilen bu konunun ne durumda olduğunu bildiriniz. Ben gitmeden önce, Ankara'da bu konu ile ilgili görüşmeler yapmak zorunda olmadığım kararlaştırılmamış mıydı? Bu arada İsmet Paşa bana "ekonomik anlaşmazlıkları" çok da önemsememem gerektiğini söyledi. "Ekonomik sorunların, önümüzde duran büyük siyasi çıkarların önüne geçmesine izin vermeyeceğiz" dedi. Tevfik Rüştü, Fransızlarla Suriye hakkında anlaşmaya vardığını ve geceden ayrıldıktan sonra doğrudan, tarafsızlık yükümlülükleri, Suriye ile geçici ticari sözleşme, sınır hattının tespiti ve Suriye'de demiryolu kullanım hakkını içeren antlaşmayı imzalamaya gideceğini belirtti. Antlaşmanın detaylarını Tevfik Rüştü ile görüştükten sonra cumartesi bildireceğim.
>
> Surits[4973]

25 Şubat 1926. Köprülüzade Fuad heyeti, *Türkiye'yi temsilen 25 Şubat 1926'da Bakû'de açılan Birinci Türkoloji Kongresi'nde Sovyet bilim adamlarıyla birlikte çalışır. Köprülü'yle birlikte heyette tarih ve edebiyat alanından bilim adamları yer alır. Kongre, SSCB'de yaşayan Türkçe konuşan halklar için <u>Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi kararını alır</u>*.[4974]

> Kültürel planda da, Arap harflerinin bırakılıp lâtin harflerinin kabulü, Sovyet Hükûmeti'nin dâveti üzerine Bakû'da düzenlenen Türkiye'nin katıldığı bir Türkoloji kongresinde ele alınır. Kongre, Türk diline zararlı ve bilimsel değil diye yeni yazıya karşı çıkar, Arap harflerinin bırakılmasını öğütler. Arap harflerinin bırakılma[ma]sını öğütler. Amerikalı profesöre göre, Türkiye bu öğüde uyar.[4975]

3 Kasım 1928'de, Elifba yasaklanıb Batılıların Latin harfleri "Türk alfabesi" şeklinde ithal ikame edilecektir. Latin alfabe transferi, SSCB-Türkistan bağlamında fevkalâde yıkıcı bir etki meydana getirecek, elifbânın tasfiyesi İslâm ve Turan müşterek şuurunu, birliğini parçalayacaktır:

> Bugünkü Türkiye, İran, Irak ve SSCB sınırlarına dahil edilmiş olan ve Türk dilleri ailelerine mensup dilleri konuşanların durumu özellikle ibret verici. Bir zamanlar Arapça yazı sistemine sahip, derlenebilir ve dolayısıyla karşılıklı olarak anlaşılabilir bir konuşulan diller ailesi oluşturan bu diller, bugün söz konusu birliklerini bilinçli manipülasyonlar sonucu yitirmiş durumdalar. Türk-Türkiye'nin milli bilincini, daha geniş bir İslami kimlik aleyhine yükseltmek için Atatürk, zorunlu Latin alfabesini dayattı. Sovyet otoriteleri de bu örneği, önce İslamiyet'e ve İran'a karşı Latin harflerini dayatarak, daha sonra Stalin'in 1930'larında ise Ruslaştırıcı bir zorunlu Kirilizasyonla izlemekte gecikmediler.

4972 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 171.

4973 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 9, s. 118 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 402-403.

4974 *RGASPİ*, f. 17, 1. 113, d. 169, y. 5, 184-187; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 211.

4975 Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 122-123; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1399-1400.

> Hakkını yememek için Kemal'in aynı zamanda bu yolla Türk milliyetçiliğini Batı Avrupa'nın modern, Latin alfabesini benimsemiş medeniyetiyle ilişkilendirmeyi umduğunu da eklemek gerekiyor.[4976]

12 Mart 1926. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Türkiye, Latin alfabesine geçmelidir. Birinci Türkoloji Kongresi, bizi, buna çağırıyor. Onun sesini dinlemek zorundayız*.[4977]

19 Nisan 1926. *19 Nisan 1926 günü Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği'nin yeni binası açılır. Düzenlenen törene Mustafa Kemal de katılır ve Surits ile görüşür. Mustafa Kemal, Surits'e Türk-İran ilişkileri üzerine fikirlerini anlatır ve Türk-İran Antlaşması görüşmelerinden bahseder*.[4978]

22 Nisan 1926. SSCB himayesinde *Tahran'da Türk-İran Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imza edil*di.[4979]

Surits, Moskova'ya telgraf keşide eyledi:

> 19 Nisan'da gecemizde bulunan Mustafa Kemal, güncel durumla ilgili benimle birkaç kez uzun süre görüştü. Fevkalade kavga arıyordu. Hatta şimdi İtalya ve Yunanistan savaşa girseler mutlu olacağını bile kanıtladı. "Savaşları arzu etmiyorum, her türlüsünden kaçıyorum, ama bizi buna zorlarlarsa, bendeki güç, sadece savunmayla sınırlı değil" dedi Kemal. [Britanya'nın Ankara Büyükelçisi] Lindsey'in önerisi onu memnun etmemiş. Bölgesel uzlaşmalar zayıf ve onlara önerilen pakt, meydana gelen tehdidi ortadan kaldırmıyor. "Ben, Irak'la aracısız bir ilişkiye sahip olmayı tercih ederdim ve İngiltere'nin Musul'daki haklarımızdan çekilmesi halinde reddetmeye hazırım" dedi Kemal. Bu şekilde, Türklerin karşı önerisinin yazarı, belirsiz değil, Kemal'in kendisi.
>
> İlkönce Doğu'nun birliğini güçlendirirken, yakın gelecekte de aramızda askerî bir birlik kurmamızın gerekliliğinden uzun uzun bahsetti. Bu fikir çerçevesinde, birçokları, buna, İran'ın İngiltere'ye bağımlılığını ve bu yüzden de İran'la anlaşma girişimlerinin sonuçsuz kalmasını delil göstererek itiraz etse de, O, İran'la görüşmeleri onaylıyor. Görüşmelerin gelişimi onda şüphe uyandırıyor ki, İngiltere, İranlılar tarafından görüşmelere çağrıldı ve İngiltere, paktın kurulmaması için İranlılara baskı uyguluyor olabilir. Ama görüşmelerden esef duymuyor, öyle ki "Doğu'nun yönelimi, emperyalistlere karşı olan ilişkilerde daha doğru taktiklerle öne çıkmalı". Kemal, emperyalist cephenin bu birleşmesinden korkmuyor, öyle ki, bu cephenin, bir şekilde Juvenel Antlaşması'na, Boullion'un söylediklerine vb. rağmen var olacağına inanıyor.
>
> "Fransa, İngiltere'yle olan sürtüşmesinde Türkiye'yi bozuk para gibi kullanmak istiyor" diyen Kemal, şöyle devam etti: "Ama Türkiye, bunu uzun süre önce anladı. İhtilafları olan farklı emperyalist devletler arasında oyun oynamak, şimdiye kadar hemen hemen hiçbir şey getirmedi ve Türkiye, ancak SSCB ve Doğu'yla daha sıkı birleşmesi halinde ayakta kalabilir. Şimdilik manevra yapmamız ve uzlaşmaya yönelmemiz gerekiyor. Sizi, yanıltmak istemem ve bilmenizi isterim ki, Lindsey ile, sizinle dostluk çizgime aykırı herhangi bir uzlaşmaya gitmem. Buna inanabilirsiniz. Lindsey ile görüşmeler sırasında, bugün sizin gecenizde bulunmamın altını net olarak çizmek isterim."
>
> Gecemizde Lindsey de bulundu. Kemal, onunla soğuk ama kibarca, sadece boş konular üzerine konuştu. Geceye iki yüzün üstünde kişi katıldı. Hepsi de Ankara'nın tanınmış simaları.[4980]

22 Mayıs 1926. Fransa'nın Ventimiglia Konsolosu, Paris'e rapor gönderdi. Sakıt Halife Abdülmecid'le mülakat etmiştir:

> Halife bakımlı ve uzun, bembeyaz sakallı, heybetli kaşları olan, parmakları yüzüklerle dolu, delici mavi gözlere sahip bir zattı. Toplantı bitince, akrabalarının boyun eğmesinden dolayı memnuniyet duyan Halife biraz

---

4976 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, 1995, s. 61, dipnot 23.

4977 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 211. "Diğer gazetelerde de buna benzer yazılar yayımlanır."

4978 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 172.

4979 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 173.

4980 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 9, s.248 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 404-405.

siyaset konuştu. Ona göre, Musul ile ilgili antlaşma tamamdı. İngiltere ve Fransa, Anadolu'yla ilgili iddialarından vazgeçmeleri koşuluyla İtalyanların Afrika'daki bazı toprakları sömürgeleştirmelerine izin vereceklerdi. Abdülmecid'in keyfi yerine gelmişti. Belgeler elinde, *saltanatın yeniden kurulması için Türkiye'de hazırlık yapan cemiyetin iyi çalıştığını, başarı olasılığının yüksek olduğunu ve dönüş zamanının yaklaştığını* açıkladı. Kaldı ki Mustafa Kemal, hâlâ idareye hükmediyor olmasını sadece Bolşeviklerin yardımına borçluydu.[4981]

Murat Bardakçı, Mandelli'ye nazaran biraz daha tafsilatlı yazmışdır:

20 ve 21 Mayıs günlerinde Halife'nin Nice'deki villasında yapılan bu toplantının ayrıntılarını yine Vintimille'deki Fransız konsolosu Robert Armez'in Paris'e, Dışişleri Bakanı Barthelot'ya gönderdiği dikkat çekici bir rapordan öğreniyoruz. Armez raporda yeralan bilgileri "Toplantıya katılanlardan birinden aileye yakınlığı sayesinde öğrendiğini" söylüyor ve özetle şöyle yazıyordu:

Abdülmecid'in başkanlık ettiği aile konseyine oğlu, Sultan 6. Mehmed'in yeğeni Prens Sami Necib, onun oğlu Bahaeddin, Avni Paşa, Reşad Halis Bey ve iki-üç kişi daha iştirak etti. Bu toplantı güçlükle yapılabildi. Nice'e daha önceleri arada bir ve istemeyerek giden Prens Sami bu defa mecburen oradaydı, zira her ne kadar hoşlanmıyorsa da Abdülmecid Efendi Vahideddin'in ölümünden sonra artık sultan ve meşru halife olmuştu.

Abdülmecid, Vahideddin'in etrafındakileri sevmezdi. İlk toplantı bu yüzden zor oldu. Abdülmecid artık bir hükümdar, kırgın bir hükümdar olduğunu hemen gösterdi. O gece herkese tepeden baktı ve soğuk muamele etti. Vahideddin'in güvendiği adamı ve vekili olan Reşad Halis'in ise suratına bile bakmadı. Hemen "Herşey hazır mı, Paris'le resmen bir temas kuruldu mu?" diye sordu. Sami Bey "yeni hükümdara" danışmadan bir iş yapmış görünmek istemediği veyahut hakikaten bilgisi olmadığı için "Hayır" cevabını verdi. Abdülmecid ise "Ben gerekenleri yaptım, doğrudan doğruya Briand'a yazdım" dedi.

Bu nokta halledildikten sonra sıra Osmanlı ailesinin birliği konusuna geldi: Prens Sami'nin ve eski hükümdarın yakın çevre- sindekilerin orada bulunuşları Abdülmecid'in ailenin tartışmasız reisliğini kabul ettikleri mânâsına geliyordu. Vahideddin'in yakın çevresindekiler eski efendilerine gösterdikleri sadakati yeni hükümdara da göstereceklerini ifade ettiler.

Ertesi gün de devam eden toplantıda Abdülmecid tamamen başka bir tavırdaydı: Resmiyeti bir yana bırakmıştı; açık, samimi ve sevecendi. Reşad Halis'e Irak ve Mezopotamya'daki hazine- i hassa mallarının geri alınabilmesi için gösterdiği çabalardan dolayı teşekkür etti. Derken, bir gün önceki toplantıda yarım kalmış olan mesele, ailenin malî durumu ele alındı: Abdülmecid'in her ay 300-400 liralık bir geliri olduğu, bu meblağın üçte birini Afganistan Emiri'nin, geri kalanını da ismini öğrenemediğim bir Hind mihracesinin gönderdiği biliniyordu. Prens Sami ise malî vaziyeti çok kötü olan Vahideddin'in yaşayabilmesi için annesinin mücevherlerini satıyordu. Aile derin bir mali sıkıntı içerisindeydi.

Abdülmecid, Reşad Halis'e eskiden vermiş olduğu vekâleti teyid etmekle kalmadı, her türlü hareket serbestliğini sağlayacak ve bütün yetkileri içine alacak olan yeni bir vekâletname vereceğini söyledi; açık bir kart uzattı.

Daha sonra başka bir konuya geçildi ve Abdülmecid Türkiye'deki siyasi durumu anlattı. "Ankara'yla Londra, Musul konusunda anlaşmışlar" dedi. İtalya'nın Anadolu'da askerî bir teşebbüse girişmeyeceğini, bu konuda endişeye gerek olmadığını, zira Ankara'yla İtalya arasında yapılan bir anlaşmayla İtalya'ya Anadolu'da önemli ekonomik avantajlar konusunda garanti verilmiş olduğunu ve İngiltere'yle Fransa'nın da İtalya'ya Afrika'da toprak vaadettiklerini söyledi.

Abdülmecid, imparatorluğun ihyası konusunda Türkiye'de yapılan organizasyondan da söz etti. Bu organizasyon çok iyi çalışıyordu ve hanedanın dönüş şansı hem yüksek hem yakındı. Mustafa Kemal mali bakımdan fena vaziyetteydi, Bolşevikler'in desteğiyle iktidarda kalıyordu. Sonra çok sayıda belge gösterdi ve Türkiye'den gelen destek mektuplarını okudu.[4982]

[4981] Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 240. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[4982] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 399-401. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Haziran-Ağustos 1926. Kemalistlerin 1926 İzmir Suikastı davalarında *Sovyet örneğini izledikleri anlaşılıyor. 11.8.1926 tarihli The Times'a göre istiklal Mahkemeleri Rus devrim mahkemeleri örneğine göre kurulmuştur*.[4983]

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark L. Bristol'un İzmir İstiklâl Mahkemesi hakkındaki ABD Dışişleri Bakanına gönderdiği 3 Ağustos 1926 tarihli telgraftan: *Yerleşmiş kurallardan en önemli uzaklaşma, sanıkların savunma için avukat bulamayışları ve temyiz haklarının olmayışıdır*.[4984]

1 Temmuz 1926. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sorumlu Sekreteri Roy C. Pyatnitsky, Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesine talimatname gönderdi. Kemalist yönetimin reformlarının savunulmasını istiyor:

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu
Doğu Bölümü Sekreterliği
1 Temmuz 1926
No: 0/83/465.6
Moskova

Türkiye Komünist Partisi
Merkez Komitesine

Sayın Yoldaşlar,

Türkiye'deki komünist örgütlerinin bir süredir yaşadığı baskı ve boğulma durumundan kurtulmaya başladıkları yolundaki haberlerinizi mutlulukla aldık. Bütün Doğu komünist partileri içinde, Doğu proletaryasının uyanması ve Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulması davasında önemli bir rol oynamak için göreve çağrılan tek parti Türk partisidir. Türk proletaryasının Hindistan köylülüğü ile birliği, gene Türk proletaryasının SSCB ve İran proleteryası ile kardeşçe dayanışma ilişkileri, gelecekte Batı Avrupa ve Amerikan sermayesinin boyunduruğundan Doğu'yu siyasal, ekonomik ve ulusal-kültürel açıdan kurtarmak için verilecek büyük uğraşın başarı güvencesi olabilir.

Bugün için, İngiliz emperyalizminin baskısı altında, İngiltere'ce desteklenen Türk gericilerinin gizli çalışmaları karşısında Türk Hükümeti belki de Komünist Partiye karşı aşırı baskı yapmak ve Komsomol örgütlerini boğmak gibi taktikleri uygulamayacaktır. Hiç olmazsa bu yönde Kemalist Hükümet tarafından, SSCB'nin Ankara'daki temsilcilerine birtakım güvenceler verilmiştir.

Türk Hükümeti, Türk Komünist Partisine yasal örgütlenme olanağı verilirse, devrimci yöntemlerle aşırı bir kampanyaya gireceğinden korkmuştur ve bugün de korkmaktadır. Bu günlerde ise, bir ölçüde Komünist Enternasyonalin sömürge sorunu konusundaki programını ve Komünist Partinin ulusal-devrimci akım içindeki rolünü tanıdıktan sonra, Türk Komünist Partisinin çalışmalarını daha takdir eder bir eğilime girmiştir.

Gene de, Türk komünistlerine atfedilen tedhişçi eylemler ile Kemalist Hükümete yöneltilen suikastlar konusunda, genç Türkiye'nin devrimci çevrelerini ikna etmek bakımından Türk Komünist Partisi merkez komitesine çok şey düşmektedir. Komünist Enternasyonal yürütme kurulu, Türk Komünist Partisine, Türk Hükümetine dış politikasını tüm olarak desteklediği, ve onun İngiliz emperyalizmi ve başka emperyalizmlere karşı uğraşında yanında olacağı konusunda güven vermesini öğütler.

Programını değiştirmeden, Türk Komünist Partisi, şimdi küçük burjuva görüşleri de olsa devrimci işçilerden kurulan bugünkü Türk Hükümetinin getirdiği iç reformlara karşı çıkanları reddederek ve onlarla mücadele ederek Türkiye'nin en güçlü siyasal topluluklarından biri durumuna gelebilir. Ki bu reformlar Marksist görüş açısın- dan bile kabul edilebilir niteliktedir.

Türk Komünist Partisinin gelecek aylar için uygulayacağı temel program şöyle olmalıdır: 1) Mümkün olduğu kadar çok sayıda üyeyi hücrelere, Komsomol ve köylü örgütlerine kazandırmak 2) SSCB, İran ve Hindistan

[4983] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 272, dipnot 40.
[4984] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 224.

proleteryası ile yakın ilişkiler kurmak 3) Kemalist Hükümetçe yapılan iç reformlara karşıt görüşleri çürütmek 4) Uluslararası emperyalizme karşı olduğu sürece Türk Hükümetinin dış politikasını enerjik biçimde desteklemek.

Ayrıca parti okulları örgütlemeye ve parti üyelerinin eğitimine önem veriniz.

Komünist saygılarımızla
sorumlu sekreter:
Roy. C. Pyatnitsky[4985]

12 Ağustos 1926. İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi Orsini Baroni, Roma'ya rapor gönderdi. SSCB, *sürprizlere açık bir ülke*dir *ve Batı ülkeleriyle "salıncağa binmesine" karışmayarak Türkiye'ye destek vermekle birlikte, İstanbul ile ilgili emperyalist hayallerinden vazgeçtiği söylenemez. Kaldı ki bu hayallerini dolambaçlı yollarla gerçekleştirmesi mümkün zira Kemalist rejim bir gün umutsuz bir şekilde desteksiz kalırsa, Türkiye Cumhuriyeti'ni Sovyetler Birliği'ne dahil edebilir*.[4986]

Ağustos 1926. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği yetkilisi Konstantin Yust'un *Türkiye'deki kadın hareketi*ni mevzu edinen makalesi *Krasnaya Nov* mecmuasında neşredildi. *Kadınların belirli hakları İttihat ve Terakki zamanında aldığını belirten Yust, esas özgürleşmenin Mustafa Kemal döneminde olduğunu vurgular. Yunanlara karşı ilk başarıların ardından kadınlar üniversitelerde ve yüksekokullarda okuma hakkını kazanmışlardır. Ardından kadınların eşleri veya erkek kardeşleriyle tiyatro, sinema gibi her tür toplumsal yerlere gitmelerine izin verilmiştir. 1925 yılında ise memur olma hakkı tanınmıştır. Yust, çokeşliliğin kaldırılması, ailede kocayla eşit haklara sahip olunması, çarşafsız gezmeye izin verilmesi, dinine bakılmaksızın eşini seçme hakkı gibi birçok ilerlemeye işaret eder. Bütün bunlara rağmen kadının siyasal yaşamdaki yeri hala zayıftır. Ancak Yust, sözlerini "kadınların hâlâ faydalanamadıkları tüm hakları yarın verilecektir, bunda hiçbir şüphe yoktur" şeklinde bitirir*.[4987] Özgürleşme kavramı tamamen laf cambazlığı (demagoji) unsurudur. Sovyet Rusya'yı tatmin eden hadise, İslâmiyetin cemiyetteki içtimaî kuvvetinin millî-burjuva devrimcileri vekâletiyle geriletilmesidir.

26 Ekim 1926. İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Ankara matbuatında şu beyanatı vermiştir:

> Türkiye, pek çok Avrupa devletinin, temeli kaba kuvvete dayanan gönül alma girişimleriyle ilgili hayale kapılmamaktadır. İtalyan Devleti'nin, İngiltere güdümlü emperyalist niyetlerinin genel barış için bir tehdit teşkil ettiği şüphesizdir. İtalyanlar, İngiltere'nin tavsiyelerine uymayı bir denesinler bakalım! Türkiye bir Habeşistan değildir! Türkiye, İtalya'nın ihtiyacı olan güce kavuştuğu an bunu deneyeceğinin pekâlâ farkındadır. Ama sonunun Yunanistan gibi yenilgi olacağına dair eminiz.[4988]

11 Kasım 1926. SSCB Hariciye Halk Komiseri Çiçerin ile TC Dışişleri Bakanı Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) Odesa'da mülakat ediyorlar. *Bu görüşmelerin ana gündemi Milletler Cemiyeti meselesi olur. Türkiye'ye son dönemlerde Milletler Cemiyeti'ne girmesi için telkinler yapılmaktadır. Ancak Tevfik Rüştü, Çiçerin'e, Türkiye'ye eşit şartlarda daimi üyelik verilmediği takdirde girmeyeceklerini söyler*. [..] *Görüşmelerde ayrıca Türkiye'ye yönelik İtalyan tehdidi ve Balkan meselesi de görüşülür. Çiçerin, Yugoslavya dostluğuna dayanan bir Balkan siyaseti önerir. İki ülke, Balkanlar'da birlikte hareket etmeyi kabul eder. Ayrıca Çiçerin, Tevfik Rüştü'ye Mustafa Kemal'e sunulmak üzere bir mektup verir. Bu mektupta,*

4985 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 232-233. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4986 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 263 (1919-1927), fas. *Rapporti Italia-Turchia*, rap. 12 Ağustos 1926; Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2021, s. 321

4987 K. Yust, "Jenskoe Dvijenie v Turtsii. Pismo iz Angorı", *Krasnaya Nov,* No. 8, Ağustos 1926, s. 195 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 163.

4988 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 317, fas. 3, 26 Ekim 1926; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 327.

SSCB'nin, Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir girişimde bulunmayacağı belirtilir.[4989]

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, 1926 yılında Moskova'dan TKP'ye gönderdiği telgrafta, Türk hükümetinin dış politikasını bütünüyle desteklediği ve İngiliz emperyalizmi ile diğer emperyalist devletlere karşı mücadelesinde hükümetin yanında olacağı konusunda güven vermesini öğütler. Yine Komintern, TKP'ye Türk hükümetinin gerçekleştirdiği iç reformlara karşı çıkanları reddetmesi ve bu görüşleri çürütmesi gereğini vurgular.[4990]

TBMM, 1926 yılında üniversite öğretim programına Rusça dilini de alır. Milli Eğitim Bakanlığı, bu amaçla kurslar düzenler. Bu çalışmalar sonucunda Ruşen Eşref [Ünaydın], *Hasan Âli Yücel, Sabahattin Ali gibi Rus edebiyatını Türkçeye kazandıracak çevirmenler yetişir*.[4991]

1926. SSCB Türkiye Büyükelçiliği Basın Bürosu Başkanı Konstantin Youst (Feoktistov)'un raporu: *Mustafa Kemal'in kişiliği Mesih, Muhammed, Buda, Konfüçyüs, aynı zamanda Washington, Lincoln, Luther, I. Petro ve Lenin ile eş düzeydedir*.[4992]

Sabık SSCB Basın Bürosu Türkiye Tam Yetkili Temsilciliği Başkanı (Mart 1922-Kasım 1923) Georgiy Astakhov, Kemalist hareketi tahlil ediyor. Harekat-ı Milliye devresindeki *hedefleri daha çok uygulanabilir olmaya dönük*tü (*örneğin, Yunanistan'a karşı savaşı kazanmak ve siyasi iç bölünmelerin üstesinden gelmek)*. Şimdi ise, Astakhov'un mütalaasına göre, daha belirgin bir hale kavuşmaktadır: *"Anadolu ulusal hareketi, kaotik içerikli belirsiz bir biçimden kurtularak, daha açık bir görünüm kazanmaya başladı… İki-üç yıl önce, kaba İslâmcılıktan adeta komünizme varan olası tüm eğilimlerin sentezi gözlemlenebiliyorken, bugün baktığımızda bu kaostan, demokratik-Bonapartist bir siyasi sisteme sahip yeni bir devletin kristalize olduğunu görüyoruz*."[4993]

1927

Ortadoğu tarihçisi Kitaygodorski 1927'de, Kemalist ideologların yeni burjuvazinin haklarını korumak için ellerinden geleni yaptıkları Türkiye'ye, "Kemalizmin krallığı" tanımlamasıyla atıfta bulundu. Kitaygodorski: *Yazılarımızın amacı, partinin ve Sovyet toplumunun dikkatini günümüz Türkiyesi'ne çekmek, eski ulusal burjuvazinin "yoktan" "her şey" haline geldiği bu ülkenin gerçek yüzünü göstermektir*.[4994]

"Bekâr Ferdi" mahlasını kullanan komünist liderlerden Selânikli Sabataycı Şefik Hüsnü (Deymer), *bağımsızlıktan sonraki beşinci yılda CHF saflarında çeşitli fraksiyonların ortaya çıktığını ve bunun belirtisinin kitlelerin artan memnuniyetsizliği olduğunu ileri sü*rüyor. *Sonuç olarak, partiye katılanlardan daha fazla insan partiden ayrılıyor*.[4995]

Sovyet araştırmacı Lütfi: *CHP zaten dört yıldır var olmasına ve son derece kolay üyelik koşullarına sahip olmasına rağmen, tüccarları, aydınları, toprak sahiplerini ve orta köylülüğü bir araya getirmeyi*

[4989] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 174-175. "İngiliz Büyükelçisi G. Clerk ise İngiliz Dışişleri'ne Tevfik Rüştü Bey (Aras)'in 3. Enternasyonal'in üyesi olduğuna nerdeyse emin olduğunu rapor eder." (Perinçek, 2014, s. 183).
[4990] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 183.
[4991] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 212.
[4992] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 127.
[4993] Georgij Astakhov, *Ot Sultanata k Demokraticheskoj Turtsii: Ocherki iz Istorii Kemalizma*, 1926, s. 63; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 122-123.
[4994] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 132.
[4995] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 80.

başaramadı... gerçekte üye sayısı pek azdı, parmakla sayılacak kadar olan parti kadrolarından bahsetmeye gerek bile yoktur.[4996]

> Aynı yıl Lüfti, yaygın olarak bilinen kazanımlarına rağmen başarısızlığın Türkiye'deki iktidar partisini tanımladığına işaret etti. Kemalistlerin, köyleri el değmemiş bir biçimde bırakmasının toplumsal sorunları daha da ağırlaştıra dikkat çekti. İktidar partisinin yekpare olmadığı ve toplumsal tabanını ordu ile karşısında duran "beklenildiği üzere orta köylülükten, toprak sahiplerinden, zanaatkârlardan, küçük-orta burjuvazi ve entelijansiyadan" oluştuğu düşünüldüğünde, onun "yönetici bir zümreye dönüşebilme tehlikesinin" bulunduğunu ifade etti. Ayrıca CHP'nin demokratik ve radikal Avrupa partileriyle birleşebileceği ve bu durumun, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel alanları açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceği fikrini öne sürdü. Bu nedenle, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmekten kaçınması gerektiğini, "siyasi bağımsızlığının ancak SSCB ile dostluğun genişletilmesi ve derinleştirilmesi durumunda korunacağı" iddiasıyla savunmuştur."[4997]

Rus Komünist Partisinde *sol kanat, Stalin'in iktidarını pekiştirdiği ve muhaliflerini tasfiye ettiği 1927'den sonra geri plana düştü ve yenilgiye uğradı*. Bu hadise, SSCB'nin Türkiye politikasında birtakım değişikliklere sebebiyet verecektir.[4998]

Türk Ocağı Tüzüğünün 2. maddesi 1927'de değiştirilerek, Ocakların etkinlik alanı TC sınırlarına indirgenmiştir.[4999]

11 Mart 1927. *11 Mart 1927 günü Ankara'da en fazla kayırma ilkesinin karşılıklı kullanımını öngören Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanır. Antlaşma'yla SSCB'nin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlenir. Böylece SSCB, İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Konya'da Sovyet ticaret temsilciliğinin şubelerini açar ve bunlar belirli diplomatik ayrıcalıklardan yararlanır. Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul ederler. Böylece Batum limanının Türkiye tarafından gümrüksüz kullanılması sağlanır. Bu antlaşmada, Türkiye'nin SSCB'ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirilmiştir. İki ülke, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'yla ticaret alanındaki ilişkilerini geliştirmede önemli bir adım atmış olur. Ve iyi sonuçlar hemen alınır. İki ülke arasındaki mal alışverişi, üç yıl içinde iki kat artar. Çok geçmeden bu antlaşmanın değişen koşullara uymadığı görülür. Türk tüccarlarının Sovyet özel tüccarlarıyla (NEP'çiler) temasa girip sözleşme yapmayı tercih etmesi, planlı gelişen Sovyet ekonomisine ters düştüğü ve kimi ekonomik dallardaki gelişimi olumsuz etkilediği gerekçesiyle* 16 Mart 1931'de *yenilenir*.[5000]

Mart 1927. *O günlerde İngiltere ve Fransa, Milletler Cemiyeti'ni Rusya'ya karşı bir araç olarak kullanma çabasındadır. Almanya ile Locarno Paktı bu amaçla imzalanmıştır.* Britanya Dışişleri Bakanı Austen *Chamberlain, Mart 1927 Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Rusya'nın kuşatılmasını düzenlemeye çalıştığını belirtir. Rusya ise, Cemiyet Misakı'nın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen yaptırımların kendine karşı çevrilebileceğini düşünür. Nitekim bu maddeler yüzünden, Milletler Cemiyeti'ne giren bir Almanya'nın Rusya'ya karşı bir "haçlı savaşı"na sürüklenebileceğini Çiçerin ileri sürer*.[5001]

6 Mayıs 1927. SSCB Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, *Komintern lideri Nikolay Buharin'e* mektub gönderdi. *Çan Kay-Şek'i Kemalizmle eşitlemenin tehlikelerine işaret etti. Çiçerin, "Bu kesinlikle saçma*

4996 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 72.

4997 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 132-133.

4998 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 120.

4999 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), 1999, s. 310, dipnot 24.

5000 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 191-192. Sayın Perinçek, Sovyet Rusya-Kemalist Türkiye ittifakı goygoynamesi yazmakla meşgul oldukları için, mezkûr ticaret andlaşmasının ilmî vaziyetini güzelce tasvir etmek mesleğini tercih etmemişlerdir. Maalesef bu tavır, onu mecruh kılıyor.

5001 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1435.

ve Türkiye ile ilişkilerimizi bozuyor" diye yazıp şöyle devam etti: "Almanya ile ilişkilerimizin bozuk olması yeterli değil mi yoksa?... Şimdi de Türkiye ile ilişkilerimizi bozuyorsunuz!"[5002]

Mayıs 1927. Stalin, *Moskova'daki Sun Yat-Sen Çin Emekçileri Komünist Üniversitesi'nin öğretim üyeleri ve öğrencileriyle bir araya geldi. Komintern, üniversiteyi 1925'te, Çinli komünistleri ve devrimcileri kendisine yakınlaştırmak ve desteklemek için kurmuştu. Stalin, yalnızca iki ila üç saat konuşabileceğini ve aldığı on soruyu cevaplandıracağını belirterek toplantı başladı. Altıncı sırada yöneltilen, "Çin'de Kemalist devrim mümkün müdür?" sorusu, Sovyet akademisinde tartışma başlattı*. [..] *toplantıda Stalin, Kemalist devrimi Çin'e kopyalama olasılığını kabul etmeyi reddetmekle kalmayıp, bunun imkânsız olduğunu da savunarak, bu tartışmalara bir son verdi. Stalin'e göre, Türkiye'nin yanı sıra, yalnızca İran ve Afganistan gibi "sanayi proletaryası ve güçlü bir tarım-köylü devrimciliği" olmayan ülkeler Kemalist bir devrim gerçekleştirebilirdi. Bu nedenle Çin'de Kemalist devrim imkânsızdı, zira Çin'de, "(a) köylüler arasında muazzam bir otoriteye sahip olan, asgari düzeyde askerî, aktif sanayi proletaryası ve (b) feodalizmin kalıntılarını yolundan süpüren yaygın bir toprak devrimi mevcuttu." Stalin ayrıca dinleyicileri, Kemalist partiyi sol Kuomintang partisiyle karşılaştırmaktan ve bu vesileyle Türkiye ile Çin arasında paralellikler kurmaktan kaçınmaya çağırdı. Türkiye'nin Şanghay, Vuhan ve Nankin gibi merkezleri yoktu. Stalin, uluslararası ilişkilerin aynı olmadığını, çünkü "emperyalizmin" Türkiye'den talep ettiği şeylerin çoğunu (Suriye, Filistin ve Mezopotamya) zorla olsa da elde edebildiğini belirtti. Türkiye emperyalistler için ne pazar büyüklüğü ne de varlıkları açısından ilgi çekiciydi. Stalin şöyle devam etti*:

> Muhalefetin (Zinovyev, Radek ve Troçki) en büyük hatası, Kemalist devrimi toprak devrimiyle karıştırıp, ayım gözetmeksizin tek bir yere istifledikleri Türkiye ile Çin arasındaki farklılıkları görmemeleridir. Çin milliyetçileri arasında Kemalizm fikrine değer veren insanlar olduğunu biliyorum. Mustafa Kemal rolünü üstlenecek pek çok sahtekâr var. Çan Kay-şek, bunların arasında bir numaradır. Bazı Japon gazetecilerin Çan Kay-şek'i, Çinli bir Mustafa Kemal olarak görme eğiliminde olduklarının da farkındayım. Ama bunların hepsi dehşete düşmüş burjuvazinin hayalleri, yanılsamalarıdır.[5003]

1927. *İngiltere, 1927 yılında Sovyetlerle ilişkilerini kesip, ticaret kurulunu geri çektiğinde ve bütün ülkeleri bu yola ittiğinde, Ekim İhtilâli Onuncu Yıl kutlama törenlerinde ancak Türkiye, Afganistan ve İran gibi birkaç ülkenin delegasyonları Moskova'dadır*.[5004]

1927 yazı. *1927 yılında İngiltere, Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini kesince, Moskova'da savaş beklenir. O günlerde Moskova'da bulunan Louis Fischer, diplomatik ilişkilerin kesilmesinin yarattığı savaş korkusunu şöyle anlatır*:

> Antibolşeviklerin davranışı, İngiltere'nin savaşçı niyetleri hakkındaki Rusların kuşkusunu doğrulamaktaydı. Avrupa'da, Çin'de ve Rusya içinde bulunan Beyazlar, coşmuşlar ve diplomatik ilişkilerin kesilmesini, Bolşevik rejime karşı şiddetli hücumlara girişmek için fırsat saymışlardır. Beyaz Ordu'nun birçok şefi, ünlü aristokratlar, bu tarihte gizlice Rusya'ya girmişler ve Mayıs 1927'de Gepeu tarafından yakalanıp öldürülmüşlerdir. Yine o günlerde karşı-devrimciler, resmî kişilere, fabrikalara, toplantılara karşı terörist eylemlere girişmişlerdir. Voikoff, 1927 Haziran'ında genç bir Beyaz Muhafız'ın kurşunlarıyla can vermiştir... Bolşevikler, bu eylemleri savaşa ön hazırlık saymışlardır.
>
> Kuşkusuz, Bolşevik devlet adamları Rusya'ya bir İngiliz Ordusu'nun saldırısını bekliyor değillerdi. Rykoff:
>
> - İngiliz diplomasisinin geleneklerine uygun biçimde, İngiltere, kendi savaşını yabancı ellere yaptıracaktır, demektedir.

[5002] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 146-147.

[5003] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 135, 144-145. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[5004] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1432-1433.

Stalin de aynı kanıdadır:

- İngiltere, daima bu taktiği kullandı ve zaman zaman kestaneleri kendisi için ateşten çıkaracak budalalar bulmayı başardı.

Ruslar, tehlike Polonya, ya da Mançurya'dan geldiğine göre, Baldwin Hükümeti'nin Mareşal Pilsudski'den, ya da Çang So-Lin'den yararlanmasını beklemişlerdir.

Tehdit yakındır, savaş kaçınılmazdır. Stalin, 23 Temmuz 1927 tarihli İzvestia'da şöyle yazmaktadır:

- Söz konusu olan belirsiz bir tehlike değildir. Tehlike, açık ve gerçektir. Yeni bir savaş, özellikle Sovyetlere karşı bir savaş söz konusudur.

Stalin, Pekin'deki Sovyet Elçiliği'ne saldırıdan İngiltere'yi sorumlu tutmaktadır. Arcos'ta (Londra'daki Rus ticaret şirketi) yapılan arama, İngiliz antisovyetik zincirinin ikinci halkasını teşkil etmektedir. Üçüncüsü, yeni bir Saray-Bosna olayı yaratma ve Sovyetleri Polonya'ya karşı savaş ilânına sürükleme umuduyla Voikoff'un öldürül

Stalin, şöyle devam etmektedir:

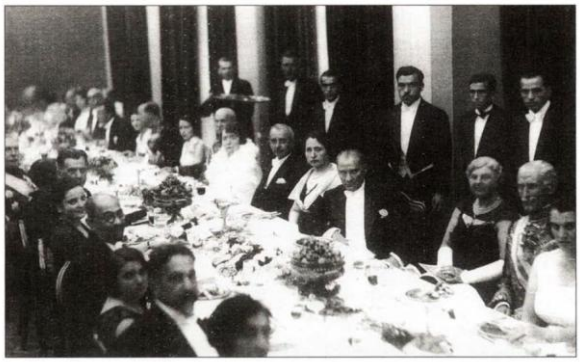
- İngiliz Hükümeti'nce Sovyetlere karşı yürütülen "operasyonlar", hâlen Sovyet Rusya'ya karşı bir malî abluka düzenlenmekte oluşu, öteki devletlerle gizli konferanslar yapılması, Ukrayna, Gürcistan, Azerbeycan, Ermenistan vb. gibi Sovyetler Birliği devletlerinde ayaklanmalar çıkarmak için "göçmen hükümetleri" beslemesi, köprüleri uçurmak, fabrikaları yakmak, dış ülkelerdeki Sovyet Elçiliklerini terörize etmek için bir sürü casus ve teröristi parayla tutması... Bütün bunlar İngiliz Muhafazakâr Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş düzenlemeye kesin kararlı olduğunun kanıtlarıdır.[5005]

1 Eylül 1927. *1 Eylül 1927 tarihli Politbüro oturumunda Karahan, Mustafa Kemal'in "Nutuk"uyla ilgili bir rapor sunar ve Stalin'in önerisiyle "Nutuk"un Rusçaya çevrilmesi kararlaştırılır*.[5006]

15-20 Ekim 1927. Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi ve reisicumhur Mustafa Kemal, parti kongresinde *Nutuk*unu okudu. 1919-1922 devresinde milliyetçilere *Sovyet yardımının miktarı ve biçimi tam açık değildir. Mustafa Kemal, "Nutuk"ta Sovyet yardımından hiç söz etmez*.[5007]

7 Kasım 1927. *7 Kasım 1927'de Ekim Devrimi'nin 10. yıldönümü dolayısıyla Sovyet Büyükelçiliği'nde bir tören düzenlenir. Mustafa Kemal, hasta olmasına rağmen törene katılır ve burada Surits'le bir görüşme yapar. Bu görüşmede Mustafa Kemal, kendisinin aslında "Ekim Devrimi'nin fikirlerinden uzak olmadığını", daha yavaş ve başka yöntemlerle Türkiye'nin durumuna özel, uygun hareket ettiğini söyler. Mustafa Kemal, milliyetçi olmadığını, "milliyetçiliği dinden daha ileri bir adım olduğu" için benim sediğini vurgular ve esas sempatisinin emekçilerden yana olduğunu belirtir*.[5008]

[5005] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 775-777.
[5006] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 182.
[5007] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 137.
[5008] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 175.

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa Ekim Devrimi'nin yıldönümünde Surits'in verdiği yemekte.
(SSCB Büyükelçiliği binası, 7 Kasım 1927).
(Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği Arşivi)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 454.

8 Kasım 1927. Surits, Moskova'ya telgraf keşide eyledi. Mustafa Kemal, Surits'e, milliyetçilikten nefret ettiğini söylemiştir:

> Sabahki kabulde, geçen seneye göre biraz daha az insan vardı. Gazi, İsmet Paşa'yla ve daha samimi arkadaşlarıyla akşam 9.00'da geldi ve sabaha doğru 03.30'da ayrıldı. Kemal, hasta geldi. Doktor, çıkmasını yasaklamış ama Ekim Devrimi'nin onuncu yıldönümünü kaçırmak istemedi. Kemal, konuşmalarında Sovyet-Türk dostluğuna candan bağlılığını, hatta geçmişe oranla daha net bir şekilde belirtti. Dışardan iyi geçiniyorlar gibi gözükmek zorunda olsalar da "eski dünyanın" temsilcilerine inanmadığını, geleceğin "bizim olduğunu", birliğimizin daha da; hiçbir zaman olmadığı kadar güçlendiğini düşündüğünü, büyüyen güçlerimizin kanıtı olarak "ortak düşmanların" bize karşı saldırıda olduklarını gördüğünü söyledi. Yaşadığı sürece, devletin başında oldukça Türk dış politikasının ilk başta Sovyet Cumhuriyetleriyle birlik olacağını, size iletmemi istedi. Dostluğumuzun sarsılmasına izin vermeyeceğini söyledi. Hayali, bu dostluğun durmadan ve durmadan daha da gelişmesi. Kendi sinin aslında "Ekim Devrimi'nin fikirlerinden tamamen öyle uzak olmadığını", daha yavaş ve başka yöntemlerle Türkiye'nin durumuna özel, uygun hareket ettiğini söyledi. Kendisinin, mesela, bütün dünyada açık bir milliyetçi olarak tanındığını, ama aslında milliyetçilikten nefret ettiğini, ancak milliyetçi duyguları ateşlendirmesi gerektiğini, öyle ki, "milliyetçiliğin dinden daha ileri bir adım olduğunu" söyledi. Bütün sempatisinin emekçilerden yana olduğunu, ancak "şu an bunu tamamen kanıtlayamayacağını" belirtti. İç durumun yeteri kadar sağlam olmadığını, Doğu illerindeki durumun onu endişelendirdiğini ve İran bölgesinden gelen düzenli Kürt akınlarının kendisini kızdırdığını, oldukça açık bir şekilde anlattı. İran hükümetinin politikasını şiddetle eleştirdi ve ayrıca Reza Şah hakkında hiçbir gizli emel beslemediğini ve toprak fetişizminden tamamen uzak olduğunu ve "İran çıbanının" Sovyetler Birliği'yle ilişki içinde bertaraf edileceğine inandığını açıkladı. İran'la ilgili olarak İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü de benimle birkaç kez görüştü.[5009]

25 Kasım 1927. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph Clark Grew, komünist tutuklamaları hakkında ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

Tutuklamalar
Amerikan Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanı
Washington

25 Kasım 1927, İstanbul

Efendim,

[5009] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 10, s. 480 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 406-407.

Geçen Eylül ayında, İstanbul'da tütün fabrikasında çalışanlar arasında bazı komünist kimselerin görüldüğü, komünist propagandası yaptıkları gerekçesiyle bazı işçilerin polisçe tutuklandığı yolunda yerel basında birtakım küçük haberler yer almıştı. Bu konuda *Vakit* gazetesinde o zaman çıkan haberler önemsizdi ve görünüşe göre bir komünist çağrısı tütün işçileri arasında dolaştırılmıştı. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Moskova'da yayınlanan resmi Pravda gazetesi, Türkiye'de sınıf ayrımının bulunmadığı yolunda yanı resmi *Milliyet*'te çıkan bir yazıya değinerek Türkiye'de sürekli gelişmekte olan bir işçi akımının bulunduğunu bildirmişti. Aynı gazetede başka bir makalede ise "Türkiye Komünist Partisi şimdilik gizlice çalışmak zorunda bırakılmıştır" denilmekteydi.

19 Kasım'a kadar bu durumla ilgili olarak yerel basında başka hiçbir şey yayınlanmadı, sonra 19 Kasımda büyük başlıklarla, geçen Eylül ayında İstanbul polisinin incelemeleri sonunda tütün işçileri arasında, teksire basılmış komünist çağrılannın dolaştırıldığının anlaşıldığı "Türkiye Komünist Partisi" adıyla bir gizli örgütün ortaya çıkarılarak bunun çok sayıda üyesinin tutuklandığı açıklanmıştır. Basına göre, tutuklananlar arasında iki yıl önce Ankara İstiklal Mahkemesince, Türkiye'deki rejimi devirmek amacıyla komünist propagandası yaptığı gerekçesiyle 15 yıl hapse mahkûm olan Dr. Şefik Hüsnü Bey ile Sovyet *Arcos* şirketi memuru, ekonomi doktoru Vedat Nedim Bey adında biri bulunmaktadır.

Yayınlanan haberlere bakılırsa, Dr. Şefik Hüsnü Bey cezası uygulanmadan ülkeden kaçmış, sonra gizlice İstanbul'a dönmüş, Almanya'da eğitim gördüğü söylenen ve Komünist Partisinin genel sekreteri olarak tanınan SSCB bankası memuru Vedat Nedim Bey ile gizli ilişkilerini sürdürmüştür. Öteki tutuklanan kişilerin adları şöyledir:

Binbaşı Salih Bey, emekli askeri veteriner,
Mahmut Bey, Demiryolu müfettişi,
Adnan Bey, öbür adı *Sadık*, Rusya'da öğrenci.
Nuri Bey, elektrikçi.
Şevket Süreyya, "Arcos" şirketi propaganda başkanı,
Hamdi Şamilof, Parti propaganda bürosu başkanı ve "Arcos" şir- keti genel sekreteri.
Fahri Hasan Sait, Arcos şirketi enformasyon müdür yardımcısı. Vanlı Kâzım Bey, SSCB Nakliyat şirketinden,
Küçük Hakkı, liman kumpanyasından,
Niko, Rum Stenia'da işçi
Sultanhamam'da bir kuyumcu ve kâtibi *Stefan*,
Kâzım, Galatasaray'da şoför
Derviş, Vilayette memur
Hilmi, Mahmutpaşa'da kundura yapımcısı
Yohakim, Rum, Galata da bir fabrikada çalışıyor.

İzmir'den ve Adana'dan da getirilecek zanlılarla birlikte şimdiden 70-80 kişi gözaltına alınmıştır. Tutuklamalar, Siyasi Şube Müdürü Hüsnü Beyin gözetiminde yapılmıştır, İstanbul Cumhuriyet Savcısı Kenan Bey ise soruşturmayı sürdürmektedir.

Vakit gazetesi 19 Kasım tarihinde yayınladığı başyazıda, komünizmin milliyetçi politikaya tam karşıt olduğunu belirtmiştir. Türkiye bağımsızlığını ve son birkaç yıldaki reformlar nedeniyle gerçekleştirdiği büyük atılımı, milliyetçi politikanın başarısına borçludur. Dolayısıyla bu gazete, komünizmi, Türkiye'nin milliyetçi ve ilerici politikasına engel olarak nitelemiştir. Aynı gazete ayrıca şu görüşü öne sürmüştür: Türkiye'nin bugünkü bağımsızlığına ve birliğine dayanamayan yabancı bazı çevrelerin Türkiye'yi kötü göstermek için çabalan ve bugünkü rejimi kötü göstermek için komünizmi kullanmak istemeleri böyle bir örgütün ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu kişiler, kapitalist sınıflan temsil etseler de gerçek değişmez. Öte yandan bunların amacı Türkiye'de "yapay" bir komünist akım yaratarak Türk-Rus dostluğunu gölgelemek olabilir. Bununla beraber, *Vakit* gazetesi, yukarda adı geçen gizli örgütün birtakım maceracıların yıkıcı eğilimlerinin belirtisi olabileceğini de kabul etmektedir. *Vakit* gazetesinin makalesinin sonunda, Türkiye'de Cumhuriyet rejimini yıkmaya, ya da ülkede bugünkü düzen ve dirliği bozmaya eğilimli hiçbir akıma izin verilemeyeceği belirtilmektedir.

Tutukluların amacı ister Türkiye'deki bugünkü rejimi yıkmak, ister tutuklananlardan bir bölümünün belirttiği gibi işçileri kalkındırmak ve aralarında komünizm doktrinini yaymak olsun, komünizm ya da aşırı sosyalizm biçimlerinden birinin tohumunu atmak için verimsiz bir bölge seçtiklerinde kuşku yoktur.

Komünizmin ya da başka aşını doktrinlerin beslenebileceği, gelişebileceği bir ortam Türkiye'de yoktur. Elinde fabrikalar, makineler ve sınırsız sermayesi bulunan bir kapitalist sınıf ile ona karşıt, tatmin edilmemiş, güçlükler içinde çabalayan bir işçi sınıfı, Türkiye'de yoktur. Ülkede bu biçim ekonomik koşulların bulunmayışı, komünizm ve sosyalizmi engelleyeceğe benzemektedir. Büyük arazi sahipleri, kişilerin yönetiminde büyük topraklar yoktur, çiftçi küçük arazi sahibidir, çoban, hayvanlarını boş arazide otlatır. Sanayileşme ve kapitalizmin sorunlarıyla ilgili "Metropolis" adlı Alman filmi birkaç geceden beri tıklım tıklım dolu sinemalarda gösteriliyordu. Bugün polisin emri üzerine filmin gösterilmesi yasakladı.

Şimdiye dek basın, son tutuklamalarla ilgili olarak Sovyet Büyükelçiliği, Konsolosluğu ya da öteki Sovyet kuruluşlarıyla bir ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Bununla beraber *Arcos* şirketi ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilişki yadsınamaz, ama bu şirketin Londra'da başına gelenlerin burada tekrar edilmesi, ya da Paris'te olduğu gibi Sovyet Büyükelçisine Persona non grata ilan edilmesi beklenemez, ancak gelecekteki incelemeler, ülkedeki akredite Sovyet temsilcileri için can sıkıcı olabilir. Nitekim son zamanlarda onların, Ankara'da, etkileri ve nüfuzları azalmaya başlamış gibidir.

Tutuklanan komünistlerin duruşması henüz başlamamıştır.

Joseph C. Grew[5010]

Kasım 1927. *Türkiye ve Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti üyesi değillerdir, fakat Milletler Cemiyeti'nin sonu gelmez silâhsızlanma toplantılarına katılırlar. Batılılar, 1922 Cenova Konferansı'na olduğu gibi, Silâhsızlanma Konferansı'na da Sovyetler Birliği'ni çağırırlar, Türkiye'yi çağırmazlar. Litvinof, Kasım 1927'de Silâhsızlanma Hazırlık Komisyonu çalışmalarına ilk kez katılınca, Türkiye'nin de çağırılmasını, "Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya politikasında oynamakta olduğu önemli rol ve coğrafî durumu nedeniyle" ister. Türkiye bundan sonra silâhsızlanma çalışmalarına Mart 1928'de katı*lacaktır.[5011]

1928

Mart 1925'te İstanbul'da şube açan Vneştorgbank, 1928 yılında Türk hükümeti tarafından kurulan banka konsorsiyumuna katılmak suretiyle Türkiye'nin mali iflastan kurtulmasına katkıda bulunur. Aynı dönemde Sovyet dış ticaret kurumları, Türk mallarını satın almak için Türkiye bankalarına yaklaşık 6 milyon dolar borç *aktarırlar. Böylece Türk lirasının değer kazanması desteklenmiş olur*.[5012]

1928. *Irandust* mahlasıyla neşriyat yapan Vladimir Osetrov'a göre Kemalist Türkiye, *demokratik seküler bir cumhuriyet*tir.[5013]

1928. Anatoliy Filipoviç Miller/Melnik, "Cumhuriyet Türkiyesi'nin Beş Yılı" nam makale kaleme aldı. Ona göre, *Mustafa Kemal'in 1925'de Şeyh Sait İsyanı'nı büyük ölçüde, "dost Sovyet Cumhuriyetleri"nin Kemalistlerin arkasında olmaları sayesinde bastırdığını ve bu nedenle Mustafa Kemal'in herhangi bir risk olmaksızın, Kafkasya sınırındaki askerî güçleri isyancılara karşı koymak için konumlandırabil*mişti. *Aynı şekilde, isyan sonrası kurulan İstiklâl Mahkemeleri ile Sovyet Devrim Mahkemeleri arasında da benzerlikler* vardı.[5014] Kemalist devrimleri genel anlamda olumlu karşılayan Melnik, *Kemalist Türkiye'nin*

5010 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 233-236.
5011 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1440.
5012 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 193. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
5013 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 139.
5014 Anatolij Mel'nik, "Pjat' Let Respublikanskoj Turtsii", *Mezhdunarodnaja zhizn*, sayı 11, 1928, s. 6; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 126.

gölgede kalan taraflarının olduğunu; işçi sınıfının sömürüldüğünü, komünist örgütlerin imha edildiğini ve yönetici çevrelerde yaygın bir yozlaşma olduğunu da yazıyor.[5015]

1928. Mikhail *Godes, CHF'nin hiçbir zaman bir kitle partisi olamadığını savunu*yor. *Partinin kâğıt üzerinde yalnızca 2.000-3.000 nominal üyesi, gerçekteyse ülke genelinde 500'ü geçmeyen faal üyesi vardır*.[5016]

1928. Ziya *Feridov, CHP'yi özellikle, "merkez tarafından atanan müfettişlerce" yönetilen ve "idari ve askeri seçkinlerden, yerel burjuvazi ve aydınların daha aktif kesimlerinden meydana gelen bir siyasi topluluklar yapılanması" olarak görüyor*.[5017]

1928. Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), *Öğretmenler Derneği'nde verdiği bir konferansta ağalara yenik düşüldüğünü açıklar*:

> Eğitim giderlerini saptayıp dağıtanlar, İl Genel Kuruluna üye olanlar kimlerdir? Genel Kurulların şimdiki örgütlenişine göre, üyenin bir bölümü halkın okumasından korkan, midesini ve kesesini bütün asalaklar gibi büyük kitlenin cehaleti ve aymazlığı sâyesinde dolduran kimselerdir. Ben, sırtına bindiğim atın günün birinde beni düşürmesini ve bana kendi isteklerini söylemeye kalkmasını asla istemem. Nasıl düşünebiliriz ki, köylünün alın terini ve emeklerinin bütün ürününü hiçbir zahmet çekmeksizin elinden alan bu ağalar, halka eğitim verecek bir işte içtenlikle çalışabilsinler. İlk öğretimimizin bu efendiler tarafından düşünülmesi ve tartışılması, millet için umutsuzluktan başka birşey getirmiyor. Bunlar, yıllık toplantılarından faydalanarak, okullar için zehir saçmakta hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Onlar için bir çâre vardır: Bütün okulları kapamak ve yerlerine eski usûl sübyan okullarını ve medreseleri koymak.[5018]

31 Ocak 1928. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph C. Grew, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

> Amerikan Büyükelçiliği
>
> Sayın Dışişleri Bakanı
> Washington
>
> 31 Ocak 1928, İstanbul
>
> 16 Ocak tarihinde, İstanbul Ceza Mahkemesinde, geçen Kasım ayında İstanbul, İzmir ve Aydın'da tutuklanan Türk Komünistlerinin duruşması başlamıştır. Çoğunluğu işçi, aralarında 5 gayrimüslim bulunan 48 sanık, a) Türk anayasasını ve toplumsal düzenini değiştirmek amacıyla "Türkiye Komünist Partisi" adıyla bir gizli örgüt kurmak, b) İşçileri hükümete karşı kışkırtmak amacıyla komünist çağrıları dağıtmak ve asmak suçlarıyla yargılanmaktadır. Türkiye'de komünist ve sosyalist girişimlere adı karışmış Dr. Şefik Hüsnül Bey adında biri bu gizli örgütün beyni olmakla suçlanmaktadır.
>
> Gerçekten de, Dr. Şefik Hüsnü Bey, Fransa'da tıp okurken, Frasız sosyalist akımının gelişmesini izlemiş ve dönüşünde ona benzer bir akım yaratmak için Türkiye Sosyalist İşçi ve Köylü Partisini kurmuştur. (1919). Bu partinin çalışmaları 1925 yılında Takrir-i Sükûn yasasının çıkışıyla sona erdirilmiş, partinin komünist organları "Aydınlık" ve "Orak ve Çekiç"in (Tshekitsh ve Orak) yayımı durdurulmuş, aynı zamanda Ankara İstiklal Mahkemesi bu parti üyelerini tutuklamıştır. Bununla beraber, arkadaşlarının tutuklanmalarından önce Dr. Şefik Hüsnü Bey ve partinin önde gelen birtakım üyeleri ülkeden çıkmayı başarmışlar, dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin bu parti üyelerine verdiği ağır cezalardan kurtulmuşlardır.
>
> Şefik Hüsnü Bey 15 yıl hapis cezasına çarptırılmış, daha sonra bu cezası 1 yıla indirilmiştir. Gene de, Ankara Hükümetinin komünist eğilimleri bastırmak için aldığı kesin önlemler Şefik Hüsnü Bey ve arkadaşlarını durdurmamış olacak ki yurtdışında komünist amaçları için çalışmayı sürdürmüşlerdir. Duruşmalarda Türk

---

5015 Anatolij Mel'nik, "Pjat' Let Respublikanskoj Turtsii", *Mezhdunarodnaja zhizn*, sayı 11, 1928, s. 11; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 143.

5016 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 80-81.

5017 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 108.

5018 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1405.

komünistlerinin açıklamalarına göre Viyana'da 1926'da yapılan kongrede, Türkiye'de gizli bir Komünist Partisi kurulması, bu örgütü *Arcos* şirketi memurlarından ekonomi doktoru Vedat Nedim Beyin genel sekreter olarak yürütmesi, bu arada aldıkları ceza nedeniyle Türkiye'ye dönemeyen Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının çalışmalarını Rusya'da sürdürmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın alınmasından sonra İstanbul'da bir merkez komitesi yaratılarak bu gizli örgütün temelleri atılmış, ayrıca İzmir, Adana ve belki de Eskişehir şubeleri çalışmaya başlamıştır. Bununla beraber, partinin "Dışişleri Bürosu", Vedat Nedim Beyin yönetimindeki Türkiye örgütünün çalışmalarını yeterli bulmamış, olağanüstü yetkilerle donatarak Dr. Şefik Hüsnü Beyi Türkiye'ye göndermeyi kararlaştırmıştır.

"Dışişleri Bürosu'nun kararı gereğince, Dr. Şefik Hüsnü Bey, gizli bir biçimde geçen Ağustos'ta İstanbul'a gelmiş ve komünist eylemlerin yönetimini üzerine almıştır. Öyle görünüyor ki, Şefik Hüsnü Beyin başkanlığında Komünist Partinin çalışmalannı genişletmek amacıyla İstanbul'da toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir. Bu toplantıların sonucu olarak komünist bildirileri ve broşürleri işçiler arasında dağıtılmaya başlanmış ve böylece gizli bir Komünist Partinin varlığı daha da ortaya çıkmıştır, bu durumun, parti için öldürücü nitelikte olduğu geçen Kasım ayında partinin gün ışığına çıkarılmasıyla kanıtlanmıştır.

Komünistlerin duruşması beş gün sürmüştür. Sanıkların çoğu polise verdikleri ifadelerin baskı ile alındığını öne sürerek mahkemede farklı ifadeler vermişlerdir.

Sanıklar içinde komünist bir örgütün varlığını kabul eden tek kişi Vedat Nedim Bey olmuştur. Geri kalanlar, Şefik Hüsnü Bey dahil hepsi böyle bir örgütün varlığını reddetmişlerdir. Dolaştırılan komünist bildirisinden kimse haberli görünmemektedir. Sanıklardan bir bölümü, özellikle örgütün başında olduğu sanılanlar, Marksist doktrinin inançlı savunucuları olduklarını kabul etmişler, ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını değiştirmek amacıyla gizli bir örgüt kurduklarını öbür sanıklarla birlikte reddetmişlerdir. Dr. Şefik Hüsnü Bey, Ankara İstiklal Mahkemesince hakkında verilen hükmün gözden geçirilmesi konusunda bazı hukukçularla temas etmek gibi basit bir nedenle İstanbul'a geldiğini, şimdilik bir Komünist Parti kurmanın zamansız olacağını düşündüğünü, ancak işçilerin yaşamını yükseltmeyi amaçlayan bir işçi örgütü kurulabileceğine inandığını belirtmiştir. Ancak, evrakı arasında bulunan notların siyasal niteliği, "T.C.P."ye seslenen görüşleri, - ki bu "T.C.P." Türkiye Komünist Partisi olarak açıklanmıştır. "Doğu Balkan Bürosu'na kendi el yazısıyla yazılı bir mektup, bu mektupta Türkiye'nin bugünkü siyasal koşullarını sert biçimde eleştirmesi ve yakında yapılmış olan seçimleri "denetim altında seçimler" olarak nitelendirmesi, zorunlu fonu sağladığı takdirde, "partilerine" bir eğitim bölümü eklemeye söz vermesi, Türkiye'ye sırf kişisel nedenlerle gelmediğine işarettir.

Duruşma 21 Ocak'ta sona ermiştir. İstanbul Cumhuriyet Savcısı bizzat mahkemede hazır bulunmuştur. Bu da duruşmaya verilen önemi göstermektedir. Savcı sanıklardan 25'inin beraatını, geri kalanının, Anayasayı değiştirmek amacıyla gizli örgüt kurmaktan hapis cezasına çarptırılmasını istemiştir. Sanıklar, İstanbul Barosunun tanınmış avukatlarınca savunulmuştur. 23 Ocak'ta açıklanan karar ise beklenenden daha yumuşak olmuştur.

Mahkeme heyeti, bir komünist örgütün varlığını kanıtlanmış saymış, ancak savcılıkça belirtildiği biçimde örgülün Anayasayı değiştirmek amacıyla kurulduğu yolunda ikna edici kanıtlar bulamamıştır. Böylece yedisi komünist olmak üzere 30 sanık kamu güvenliğine karşı gizli örgüt kurmaktan suçlu bulunmuştur. Dr. Şefik Hüsnü Beye, İstiklal Mahkemesince verilen ve bir yıla indirilen cezası da dahil edilerek bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilmiştir, öbürleri de dört ayı geçmeyen çeşitli hapis cezaları almıştır. 25 sanık ise beraat etmiştir.

Joseph C. Grew[5019]

Mart 1928. Bize göre kabiliyet-i tatbikiyesi olmayan, hayalci, Litvinov Silâhsızlanma Tasarısına asker ağırlıklı olduğu halde CHP Tek-Parti yönetiminin destek vermesi, fevkalade ilginçtir. Bizce, Sovyet Rusya uydusu görünümü vermektedir:

[5019] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 236-239.

Litvinof, Komisyona yalnızca propaganda amacı güdüyormuş görünen ve bütün Orduları ve silâhları kaldıran 14 maddelik bir program sunar. Litvinof, propaganda suçlamalarını peşinen "Evet, propagandadır" diye karşılar:

"Evet, bu barış için gerçek bir propaganda. Eğer Silâhsızlanma Hazırlık Komisyonu, barışçı propaganda için en uygun yer değilse, kabul etmek gerekir ki, burada bir yanlış anlama sonucu bulunuyoruz."

Litvinof'un 14 maddelik silâhsızlanma programı şöyledir:

1- Bütün kara ve deniz kuvvetlerinin kaldırılması, hangi biçim altında olursa olsun bunların yasaklanması.

2- Bütün askerî silâhların, cephanelerin, kimya savaşı araçlarının, askerî birliklerin elindeki ve depolardaki başka her türlü silâhın yok edilmesi.

3- Bütün savaş gemilerinin ve askerî uçakların hurdaya çıkarılması.

4- Askerlik eğitimi için vatandaşların silâh altına alınmasına son verilmesi.

5- İster mecburî, isterse gönüllü olsun askerlik hizmetinin kaldırılması için bir yasa yapılması.

6- İhtiyatların askere çağrılmasını yasaklayan bir yasa.

7- Berkitilmiş yerlerin ve deniz üslerinin yok edilmesi.

8- Askerî amaçlı fabrikaların ve genel sanayi kuruluşları içindeki bütün askerî sanayi tesislerinin barışçı alanlara kaydırılması.

9- Devlet ve kamu kuruluşları bütçelerinde askerî amaçlı fonlar ayrılmasına son verilmesi.

10- Deniz, Hava ve Ordu Bakanlıklarının kaldırılması, genelkurmayların ve her çeşit askerî kurum, hizmet ve idarenin dağıtılması.

11- Her türlü askerî propaganda ve öğretimin bir yasa ile yasaklanması, gençliğin bu zihniyetle eğitiminin önlenmesi.

12- Silah ve her çeşit tahrip aracı ihtira beratlarının bir yasa ile yasaklanması ve bu cins icatlardan sakınılmasını sağlayıcı tedbirler alınması.

13- Yukarıdaki hükümlere aykırı her türlü davranışı devlete karşı suç sayan yasa hazırlanması.

14- Bu hükümlere aykırı düşen millî ve milletlerarası plandaki bütün hukuk tasarruflarının düzeltilmesi ve kaldırılması.

Litvinof'un bu toptancı silâhsızlanma programı, Mart 1928'de görüşülür. Yalnız Almanya ve Türkiye, Litvinof planını destekler. Önerinin reddi üzerine, Litvinof, toptancı olmayan daha ölçülü ve kısmî silâhsızlanma programı getirirse de, bundan bir sonuç çıkmaz. Fakat 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin savaştan ve askerlikten gelme yöneticileri, Milletler Cemiyeti'nde askerliği toptan kaldırmayı amaçlamış bir programı savunurlar. Prof. Gönlübol, bu olayı şu sözlerle belirtir:

"Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ilk kez katıldığı bu milletlerarası konferansta, Türk temsilcisi, toptan silâhsızlanma hususunda Sovyet tezini desteklemiştir."[5020]

25 Mart 1928. *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi Yakov Surtis, Çin Nankin hükümet heyetinin Mart 1928'de Ankara'ya yapacağı ziyaretle ilgili olarak Sovyetler Birliği PCFA'sına diplomatik bir telgraf çekti. Büyükelçi, "Çan Kay-şek Düşüncesi" ile Kemalizm arasındaki benzerlikleri vurgularken, Çan Kay-şek'in bu heyeti, "Türkiye'yi incelemek ve Kemalizm deneyimini (opit Kemalizma) sahiplenmek" için gönderdiğini bildirdi. Büyükelçiye göre heyet; "İsmet Paşa [İnönü] üzerinde korkunç bir izlenim" ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya üzerinde de "tatsız" bir intiba bıraktı. Yine de Türk hükümeti, Nankin*

[5020] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1441-1442.

hükümetinin nasıl bir yol izlemesi gerektiğini şöyle belirtmişti: "Kapitülasyon rejimini bitirmek, yabancı silahlı kuvvetlerini sınır dışı etmek ve Sovyetler Birliği ile dostluğa değer vermek." Sovyetler Birliği'nin delegasyondan duyduğu genel hoşnutsuzluk, Sovyet Büyükelçisi'nin telgrafında açıkça görülür. Eğer Sovyetler Birliği, Kemalizmi Çin'e ihraç etmeye çalıştıysa, bu esas olarak Nankin hükümeti bağlamında anlaşılmalıdır. "Kemalizm", resmî Sovyet yazışmalarında, Türkiye'deki toplumsal gelişmeleri tanımlamak için kullanılıyordu.[5021]

25 Nisan 1928. *Mısır'da yayımlanan bir Ermeni gazetesi olan "Arev"*, Mustafa Kemal kültünün resmen umumîleştirilmesi meselesine dair *Fransız, İstanbul muhabirinden şu bilgiyi* derc ediyor: *Türkiye'nin tüm geleceği tek bir adama bağlıdır ve bu bir ilk imtihandır. Bu nedenle, ister muhalif ister eleştirel biri olsun, Cumhurbaşkanına uzun ömürler dilemeyen tek bir Türk yoktur. Zira işini bitirmeden ölmesi durumunda, tehdit altında olan sadece reformları olmayacak, yakın çevresi de benzer seviyede bir saygınlığı koruyamayacaktır. Mustafa Kemal'in başarıları geride kalacak ve İskender'in generaliyle olan hikâyesi tekrarlanacaktır*.[5022]

11 Ağustos 1928. ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Joseph Grew, ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'a rapor gönderdi. ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya, Sovyetler Birliği vesair sekiz ülke arasında imzalanması tasarlanan paktı mevzubahis ederek, Türkiye'ye jest yapılıb onun imzacı ilk devletlerden olmasını tavsiye ediyor. Grew'e göre, *böylece gururu okşanarak, Türkiye'nin Sovyet nüfuzundan uzaklaşıp "Batılılaşması"nın sağlayabileceğini* yazıyor.[5023]

23 Ağustos 1928. Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesi, Kellogg Paktı hakkında şunları yazıyor: *Tiyatroda, aşk ve gözyaşlarının ciddîliğine inanmaksızın, yetenekleri için aktörleri nasıl alkışlıyorsak, barış sahnesinde oynayan politika aktörlerinin söyledikleri güzel şeyleri de, inanmaksızın barış uğruna alkışlayalım*.[5024]

27 Ağustos 1928. Kellogg-Briand Paktı, Paris'de imzalandı.[5025]

Ekim 1928. *Sovyet askerî istihbaratı üst düzey yöneticileri, hazırladıkları "Yabancı Ülkelerin SSCB'ye Karşı Askerî Hazırlıkları" başlıklı Ekim 1928 tarihli raporda, yakın zamanda Türkiye ile SSCB arasında bir askerî çatışma beklenmediğini, tam tersine, İngiltere ve müttefikleri tarafından yapılacak bir saldırıda Türkiye'nin SSCB'ye karşı kesinlikle olumlu bir tutum alacağını yazmışlardır*.[5026]

1 Kasım 1928. Kemalist CHF Tek-Parti yönetimi, 1352 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"u yürürlüğe koyarak, Türklerin asırlarca kullandığı elifbâyı yasakladı ve yerine Latin harflerin kullanımı mecburî kıldı.[5027]

5021 *Telegramma Polnomochnogo Predstavitelja SSSR v Turtsii v Narodnyj Komissariat Inostrannyh Del SSSR*, March 25, 1928. 242-243, Ministerstvo Inostrannyh Del SSSR, Dokumenty Vneshnej Politiki SSSR [SSCB'nin tam yetkili temsilcisinden telgraf-SSCB Dış İşleri Bakanlığı - SSCB Dış Siyaset Dokümanları), Izdatel'stvo Politicheskoj Nauki, Moskova, 1966; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 147.

5022 *Arev Journal Armenien*, 25 Nisan 1928, "Turkey's Future", s. 3; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 111.

5023 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1437-1438. "Kellogg, ilk imzacılar arasına Türkiye'yi almaz. Bunun üzerine Grew, Türkiye'nin pakta ilk katılan ülke olmasını telkin eder."

5024 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1438.

5025 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1437.

5026 *RGVA*, f. 7, 1. 10, d. 562, y. 5; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 181.

5027 *T.C. Resmî Gazete*, 1 Teşrinisani 1928, Sayı 1030, Tertip 3, Cilt 10, s. 3. mevzuat.gov.tr adresinden temin edilmiştir.

> Arap harflerinin kullanılmasını yasaklayan yasa Meclis'ten geçti. Bu münasebetle yapılan törene Gazi, İbrani harflerini ihya ederken, kendisine, "Siz niye Latin harflerine gecmiyorsunuz?" diye soran Eliezer Ben Yahuda'nın oğlu Prof. Yahuda'yı [İtamar Ben-Avi'yi] da davet etti.[5028]

Sovyet Rus şarkiyatçı Anatoliy Miller/Melnik, Türkçülüğü İslâmcılıktan ve Turancılıktan ayırdığı için Mustafa Kemal'i 1963'de övecektir: *Türkiye tarihinde ilk kez… Türk milliyetçiliğini-Türkçülüğü, sadece "yeni Osmanlıcıların" İslâmcı ve panosmanlıcı yarı-milliyetçiliğinden değil, aynı zamanda Türkçülükle özdeş toplumsal köklere sahip olmasına rağmen, özünde milliyetçilik karşıtı bir karaktere sahip olan Jön Türklerin pantürkçülüğünden de ayırabilmişti*.[5029]

*Turancılığın yıkılışı, Kemal Atatürk'ün Sovyetler Birliği ile dostluk anlaşmasına dayanarak açıklan*dığı takdirde *onun yalnız dış baskı ile davrandığı* sonucuna varılacaktır.[5030]

26 Kasım 1928. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın "NADB-867-402/28" künyeli muhtırasında belirtildiğine göre; örneğin, *Evkaf Umum Müdürlüğü* yerine *EVUM*, *Hudut Sahiller Sıhhiye Umum Müdürlüğü* yerine *HUSASUM* gibi kısaltmaların resmen kabulü, *Sovyet modeli*nden mülhemdir.[5031]

1929

Ziya Feridov'a göre Kemalist Türkiye *burjuva diktatörlüğünün son kertesi olan faşizm aşamasına girdi*.[5032]

"Nutuk", 1929 yılında Rusça olarak yayımlanır. *Bizim saptadığımız kadarıyla* [..] *Türkiye dışında ilk yayımlayan ülke, Sovyetler Birliği olmuştur*.[5033] İlk yayınlayan Sovyet Rusya değil Almanya'dır:

> Mustafa Kemal'in otuz altı saatlik konuşmasından sadece iki yıl sonra, Sovyet Türkologları, bu konuşmanın Rusça çevirisini yayımladı. İlk cilt Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği'nin (PCFA) basımıyla Mayıs 1929'da çıkarken, sonraki üç cildin yayımlanması için beş yıl daha geçti. Bu basımlar, okura sadece projenin ayrıntılarında değil, metnin tamamında yol göstermeye yardımcı olan, içeriğinin diğer Türkçe yayınlardan daha kolay sindirilmesini sağlayan önsözler, dipnotlar, yorumlar, haritalar ve notlar içeriyordu. Kemalist Türkiye'nin 1927'ye kadarki tarihini bütünlüklü olarak sergilemeyi amaçlayan projenin başlığı da dikkate değerdir. Genellikle "*Söylev*" veya "*Büyük Söylev*" olarak sunulan, özgün Türkçe adıyla "*Nutuk*", Rusçada "*Yeni Türkiye'nin Yolu*" (*Put' Novoj Turtsii*) başlığıyla yayımlandı. Önsözde, "Şu ana kadar, Avrupa literatüründe Türk ulusal özgürlük hareketinin eksiksiz tasvirini yapan tek bir çalışma mevcut değildir. Üstelik Türkiye'de de bulunmamaktadır" diye yazıyordu. Önsözde, Rusça baskısının dışında *Nutuk*'un, Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizceye çevrildiği belirtilmişti. *Yeni Türkiye'nin Yolu*'nun dört cildi, Türkiye üzerine çalışan Sovyet araştırmacıları için başlıca kaynak haline geldi. 1928'de, Mustafa Kemal'in konuşmasının Almanca çevirisinin ilk cildi yayımlandı. *Der Weg Zur Freiheit* (Özgürlük Yolu), başlıklı çalışma, özgün versiyondan ve Rusça çevirilerden farklılık gösteriyordu. Buna dayanarak Gordlevskiy, Rusça versiyonun Almancadan çevrildiğini belirtti.[5034]

16 Ocak 1929. ABD Senatosu, Kellogg Paktını tasdik etti.[5035]

5028 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl: İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2006, s. 264.
5029 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 104-105.
5030 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, 1976, s. 197, dipnot 106. Glasneck, Mustafa Kemal'in Turancılığı Sovyet Rusya baskısıyla tasfiye ettiği görüşünde değil.
5031 Bilâl N. Şimşir. (1979). Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi. *Belleten*, 43(169), s. 149.
5032 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 139.
5033 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 182-183.
5034 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 75-76.
5035 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1438.

19 Ocak 1929. TBMM, Kellogg Paktını tasdik etti.[5036]

Şubat 1929. *1929 yılının Şubat ayında Troçki, Türkiye'ye sürgün olarak gönderilir. Birçok devlet Troçki'yi kabul etmez. Stalin, Troçki'nin İstanbul'a gönderilmesini ister. Surits, Tevfik Rüştü'ye bu talebi sözlü olarak iletir. Mustafa Kemal de* [..] *Troçki'nin İstanbul'a sürgün gönderilmesini kabul eder*.[5037]

Mart 1929. A. Shneerson: *Kemalizm, devletin yabancı kapitalistlere karşı bağımsızlığını korumasını sağlayan bir yol değildir. Nihayetinde Kemalizm, emperyalistlerin eski sömürgelerini ve yarı-sömürgelerini yeniden köleleştirmesine uzanan bir yoldur*.[5038]

1 Nisan 1929. *Kellogg Paktı, ABD Dışişleri Bakanlığının umduğunun aksine, Türkiye'nin bir de Litvinof Paktı imzalamasına yol açar. Türkiye gibi Sovyetler Birliği de Kellogg Paktı'nı imzalamaya, özellikle Almanya'nın ısrarıyla, çağrılır. Çiçerin, iç işlerine müdahaleye yol açar, diye katılmaya karşıdır. Litvinof ise, antisovyetik blok şampiyonlarının savaş karşıtlığını -lâfta bile kalsa- yararlı bulur. Litvinof'un görüşü kazanır ve Sovyetler Birliği, Türkiye gibi, Kellogg Paktı'nı ilk onaylayan ülkelerden biri olur. Bütün ülkelerin onaylamasının uzun zaman alacağını düşünen ve bir Polonya saldırısından çekinen Rusya, Polonya'ya her ikisinin de imzaladığı Kellogg Paktı'nın iki ülke arasında hemen yürürlüğe konmasını önerir. Polonya böylece, paktin onaylanması işlemlerinden önce, Rusya'ya hiç değilse resmen savaş açma hakkından vazgeçmiş olacaktır. Polonya, görüşmeleri uzatır. Baltık Devletleri ile Rusya'yla diplomatik ilişkileri bulunmayan Romanya'nın da katılmasını ister. Litvinof kabul eder. Fakat Polonya yine isteksizdir. Nihayet ABD çevrelerinin etkisiyle, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği, Moskova'da büyük bir törenle, anlaşmazlıklarda savaşa başvurmayı yasaklayan Litvinof Paktı'nı imzalarlar. Daha sonra Türkiye, İran ve Danzig Serbest Şehri, ayrı ayrı imzalayarak Litvinof Paktı'na katılırlar. Kellogg Paktı, böylece Litvinof Paktı ile, Sovyetler Birliği ve komşuları arasında resmen savaştan kaçınma belgesi hâline gelir... Litvinof Paktı'nın, Millet Meclisi'nde onaylanması sırasında, 1 Nisan 1929 günü, Tevfik Rüştü Aras, bunu "Kellogg Paktı'nın bir an önce Doğu Avrupa'da yürürlüğe konması" diye açıklar*.[5039]

9 Mayıs 1929. A. Shneerson, Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Editörlük ve Yayıncılık Departmanına mektub gönderdi: *Kemalist Türkiye için SSCB, daha çok bir "manevra cephesi" olmuştur*.[5040]

5 Ağustos 1929. *Türkiye'deki Komünist Parti'nin yayınları olan "Komünist ve İnkılap Yolu" 1929 yılında, Kemalist rejimi "burjuva-feodal" olarak tanımladığı makaleler yayımlayarak, rejimin "anti-emperyalist" olduğu yönündeki tahlili terk etti. Bu makaleler aynı zamanda Kemalist rejimin baskıcı doğasını tasvir ediyordu. Mustafa Kemal 5 Ağustos 1929'da, komünizmi vatana ihanetle eş tuttu*.[5041]

14 Ekim 1929. Davet edildiği üzere Ankara'ya resmî bir ziyaret gerçekleştiren İngiliz Akdeniz Filosu Amirali Fredrik Field ile Reisicumhur Mustafa Kemal arasında yaklaşık 80 dakikalık görüşme gerçekleşti: *Bu mülâkatta Türkiye Reisicumhuru, Amirala Türkiye inkilâbını yapılırken iktiham olunan müşkülât hakkında da malûmat ve memleketin imarına ait plânlara dair tafsilât vermişlerdir*.[5042] Ayrıca *Amiral Field, Reisicumhurun kabul ettiği ilk ecnebi Amiral başkumandandır*.[5043]

5036 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1438.
5037 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 182.
5038 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 138.
5039 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1439-1440.
5040 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 137-138.
5041 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 150.
5042 Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1929, *İngiliz filosu dün hareket etti*, s. 2.
5043 Milliyet, 19 Teşrinievvel 1929, *Sulh selâmı*, s. 1.

1 Aralık 1929. *Mançurya'daki Çin Doğu Demiryolu nedeniyle Rusya ve Çin arasında, Çan Kay Şek'in iç politika nedenleriyle kışkırttığı küçük bir silâhlı çatışma olunca, ABD Dışişleri Bakanı 1 Aralık 1929'da,* [Kellogg] *paktı*[nı] *onaylayan bütün devletlerin, dolaylı yoldan Sovyetler Birliğini kınayan bir açıklama yapmasını ister. Oysa anlaşmazlık, o sırada görüşmeler yoluyla çözülmüş gibidir. ABD'nin isteği bu nedenle, demiryolu çatışmasını aşan bir dış politika tutumunu açıklama anlamını taşır. Türkiye, ABD'nin isteğini reddeder ve Çin-Sovyet görüşmelerini red gerekçesi diye gösterir*.[5044]

5 Aralık 1929. ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Joseph Grew, Türkiye'nin 1 Aralık tarihli talebi reddedişi hakkında ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'a telgraf keşide eyledi: *Taraf tutuculuk apaçık. Görüşüme göre, Türk açıklamasının tatmin edici nitelikte olmayışı, Dışişleri Bakanının* [Tevfik Rüştü Aras'ın] *Rusya'ya eğilim göstermesi yüzündendir…*[5045]

12-17 Aralık 1929. *1929 yılının 12 Aralık günü, Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L.M. Karahan, 17 Aralık'ta süresi dolacak olan 1925 Antlaşması'nın uzatılmasıyla ilgili protokolün imzalanması için İstanbul'a geldi. 13 Aralık'ta Karahan, Ankara Garı'nda Dışişleri Bakanı* Sabataycı *Tevfik Rüştü* [Aras] *Bey tarafından Enternasyonal marşıyla karşılandı. Karahan, Tevfik Rüştü, Başbakan İsmet (İnönü), TBMM Başkanı Kâzım Paşa (Özalp), Siirt Milletvekili Mahmut* Soydan'la *temaslarda bulundu. Ziyaretin doruğu 16 Aralık günüydü. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Karahan'ı kabul etti. Görüşme, iki buçuk saat sürdü. 17 Aralık'ta ise antlaşmanın uzatılmasına ilişkin protokol imzalandı. Bu protokol ve ona ekli gizli protokolle, taraflar, isimleri antlaşma metninde geçen ülkelerle, birbirlerine bildirmeden ve mutabık kalmadan siyasi antlaşma yapmayacakları yükümü altına girdiler. 1925 Antlaşması'nda bulunmayan bu maddenin benimsenmesiyle, taraflar, uluslararası ilişkilerini birbirleriyle uyum halinde yürütmede daha ileri bir adım atıyorlardı*.[5046]

1929'da, Sovyet yazar P. K. ise şunları kaydetti: "Türk ulusal burjuvazisinin Kemalist partisi sürekli yaşadığı yalpalamalarla, yabancı sermaye önündeki teslimiyetine doğru yuvarlanıyor." Yazar ayrıca şunları da vurgulamıştır: "…'devletçilik' siyaseti bağlamında ele alınan birkaç yıllık çeşitli denemelerden, devlet tekellerini uyguladıktan sonra, komprador burjuvazi ve yabancı sermaye ile işbirliğine doğru baş aşağı yuvarlanırken frene basmak durumunda kaldılar." P. K., devletin ekonomiyi beceriksizce idare etmesinin diğer örneklerini (devlet sübvansiyonlarının, açık ve gizli tekellerin suiistimali, yolsuzluk, zimmete para geçirme ve rüşvet) sıraladı ve alaycı bir şekilde, "Kemalist Türkiye'nin 'sıradan' bir burjuva devleti haline geldiğini' iddia etti.[5047]

1920'li yılların sonunda Sovyetler Birliği liderleri, Türkiye'deki güçlü rejim karşıtı hareketlerin bir toprak devrimine yol açacağını ve Kemalist hükümeti devireceğini umdular. Kanıtlar, Sovyetler Birliği'nin; Kemalist reformların toplumsal ve politik sonuçlarını anlamak, potansiyel fırsatları kullanmak, Türkiye'nin tarafsızlığını güvence altına almak, Sovyet karşıtı faaliyetleri azaltmak, Türkiye'yle ilişkilenme yoluyla onu kontrol altında tutmak gibi stratejik hedeflere ulaşmak için Kemalist dönüşümleri yakından izleme motivasyonuna sahip olduğunu gösterir. Bu hedeflere ulaşma çabaları, uluslararası ve bölgesel koşullara bağlı olarak sık sık değişikliğe uğradı.[5048]

Sahakyan 1960 yılında, 1920'lerin sonundaki Türk-Sovyet ilişkilerini incelerken, Türkiye'nin "tutarsız ve çelişkili bir politika" yürüttüğüne işaret etti: "Kemalistlerin burjuva-milliyetçi hükümeti… Sovyetler'in ülkesinden nefret ediyordu."[5049]

5044 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1438.
5045 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1438-1439.
5046 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 180-181.
5047 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 156-157.
5048 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 121.
5049 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 153.

1929'da Komünist Enternasyonal tarafından uluslararası bir örgüt olarak kurulan, Devrim Savaşçıları için Uluslararası Yardım Örgütü (Mezhdunarodnaja Organizatsiya Pamoshi Bortsam Revoljutsii-MoPR), Kitaygorodski tarafından kaleme alınan bir broşür yayımladı. Bu broşür, Komünistler arasında yaygın bir argümanı yineliyordu: "Genç Türk burjuvazisi ve lideri Mustafa Kemal, saltanat Türkiyesi'nin yıkıntıları üzerinde, işçi ve köylü sınıfına karşı kindar bir üvey anneye dönüşen Kemalist yeni Türkiye yarattı."[5050]

> 1920'lerin sonlarında artan eleştiri dalgasının bir başka nedeni de 1929'da Altıncı Kongre'de kabul edilen yeni Komintern programıydı. Program, kapitalist sistemin nihai çöküşüne yaklaştığını iddia ediyor ve emperyalist güçlerle yakınlaşmayı tercih ederek ulusal devrimci harekete ihanet eden ulusal burjuvazi tehlikesini vurguluyordu." Türkiye'de radikal milliyetçilerden, ırkçılardan ve pantürkistlerden gelen saldırgan retoriğin yükselişi, Türkiye karşıtlığının bir başka kaynağıydı. Sovyet bilim insanlarına göre bu irredantizm, Sovyetler'de yaşayan Türki halklara tehdit oluşturuyordu.[5051]

1929. Lozan Andlaşmasının Türkiye'deki *bağımsız ekonomik gelişmeyi sınırlayıcı hükümleri*, 1929 Dünya İktisadî Buhranı sayesinde mülga olmuştur. Ama diğer taraftan CHP Tek-Parti yönetimi, kapitalist sistem dışında olduğu vechile buhrandan etkilenmeyen Sovyet Rusya'ya yakınlaşmıştır.[5052]

1930

1920'lerden başlayıp 1930'ların ortalarına kadar devam eden projeler Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine yakınlaştırırken, ağırlıklı olarak Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne gidilmesini öngören; eğitim, akademi, spor ve sanat gibi alanlarda gerçekleşti.[5053]

Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin 1930'lardaki devletçi ekonomik atılımları da artzamanlıdır. *Sovyetler Birliği, yaklaşan dünya savaşı tehdidi ve zengin köylünün şehirleri aç bırakması üzerine, 1929'da tarımın kolektifleştirilmesine yönelir. Türkiye de, hemen onun arkasından devletçilik uygulamasına geçer ve Sovyetler'le ekonomik ilişkilerini geliştirir*.[5054]

1930 yılında Türk Milli Eğitim Bakanlığı heyeti, SSCB'ye gider ve bir buçuk ay boyunca Sovyetler'de eğitimin örgütlenmesini inceler. Ayrıca Sovyet Eğitim Komiseri'yle de görüşmeler yapar. 1933 yılında yine bir Milli Eğitim Bakanlığı heyeti, tekrar Sovyetler Birliği'ne gidecektir.[5055]

20 Şubat 1930. "Türk Parasının Kıymetini Koruna Hakkında Kanun" yürürlüğe kondu.

> Devletçilik, gümrük himayesi ve Türk parasının korunmasıyla başlar. Dış ilişkilerde serbestî, spekülasyon da eklenince, Türk parasının değerini düşürür. Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, bunu "memleketin ekonomik bağımsızlığına düşman olanlar"ın oyunu diye gösterir. "Siyasal bağımsızlığını kazanmış Türkiye'den, ekonomik alanda bağımsızlığı esirgeyen" iç ve dış unsurları suçlar. Hükûmete, politik plandaki Takrir-i Sükûn Yasası gibi, ekonomik planda da tek maddelik bir Türk Parasının Değerini Koruma Yasası ile geniş müdahale ve tedbir alma yetkisi verilir. Dış Ticaret kontrol altına konulur. Devlet Bankası kurulur, para basma yetkisi yabancı Osmanlı Bankası'ndan alınır.[5056]

5050 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 152.
5051 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 153.
5052 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1393-1394.
5053 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 64.
5054 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 190.
5055 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 212.
5056 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1395. Takrir-i Sükûn (Susturma) Kanunu, sıkıyönetim yasasıydı.

Mart 1930. Başvekil İsmet (İnönü), *Herkes bilecektir ki, hükûmetin ve memleketin millî parayı korumak için uygulamıyacağı tedbir yoktur* dedikten sonra:

> Her ne pahasına olursa olsun, millî parayı koruma, bunun için enflasyondan kesinlikle kaçınma ve dış ticarette denklik, hatta fazla sağlama, gelişmeyi sınırlayıcı bir politika sayılsa bile; ekonomik bağımsızlığın bedeli olarak titizlikle uygulanır. Dış ticarette devletin kontrol ve faaliyet alanı genişletilir. Çay, şeker, kahve ithali devlet tekeline verilir. İthalât ve ihracat, sıkı devlet kontrolü altına konur. Hatta dönemin sonlarına doğru, devlet kontrolündan söz edilir. İthalâtı devletleştirmek ve kamu yararına çalışmayan tüccarı millet yaşamının dışında bırakmak, Başbakan'ın ağzından dile getirilir. "Eski batakçı çiftlik ağasına" ve "nefes aldığımız havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü dönmüş vurguncu tüccara", Millî Şef, en sert biçimde çatar:
>
> "Ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek, milleti soyma hakkını, hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız…"[5057]

3 Aralık 1930. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph Grew, ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a rapor gönderdi: *Genç kuşağın komünizm eğilimlerinden kuşku duyulmaktadır. Kuşkudan daha öte, bana temin edildi ki, Istanbul Üniversitesi'ndeki gençlerin yüzde 75'i komünizan eğilimlere sâhiptir. Genç kuşak, milliyetçiliğin dar ve düz yoluna geri getirilmelidir*.[5058]

1931

8 Ocak 1931. Surits, Moskova'ya telgraf keşide eyledi: *Mustafa Kemal, dün (fuardaki) standımızı ziyaret etti. Özellikle özel sınai bitkileri ve hayvancılıkla ilgili malzemelere dikkat gösterdi. Standı tarımla ilgili de donatmamızı rica etti. Parlak başarılarımızdan dolayı bizi tebrik etti*.[5059]

27 Ocak 1931. Mustafa Kemal, *27 Ocak 1931 günü yapılan CHP İzmir İl Kongresi'nde "Ekonomik alanda istenen ölçüde başarılı olunamadığını" ve artık "yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni" kurulacağını belirtir*.[5060]

> Atatürk, 27 Ocak 1931 İzmir CHP İl Kongresi'nde, "halkımızın yaradılıştan devletçi" olduğunu söyler. İzmir İktisat Kongresi'ni hatırlatır ve şimdiye kadar ekonomik alanda beklenen başarının sağlanamadığını söyler:
>
> "Arkadaşlar, eğer bugüne kadar ekonomik alanda istediğiniz ölçüde büyük başarılar görülmüyorsa, bunu doğal bulmak gerektir."
>
> Atatürk, artık "yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni"nden söz etmektedir. Lidere ayak uyduran özel girişim yanlısı Celâl Bayar, özel girişimle kalkınmanın en az ikiyüz yıl alacağını belirtir:
>
> "...Milletin muhtaç olduğu refahı, bâzı özel girişimlere ve bu girişimlerin dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse, en az ikiyüz yıl daha bekleme dönemi geçirmekliğimiz gerekir."[5061]

5057 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1395. "Korkut Boratav [..] *sonraki yıllarda 'devlet eliyle fert zengin etmek' diye anılan politikaların ilk ve çok açık örnekleri*nin 1923-39 döneminde görülebileceğini ileri sürmektedir. [..] Türkiye Cumhuriyeti'nin tek-parti döneminde yolsuzlukları ayrıca söz konusu edilmeye değer buluşumuzun nedeni [..] İsmet Paşa'nın deyişiyle *siyaseti ticarete âlet etmek* yoluyla yapılmalarıdır." Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 209.

5058 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 685.

5059 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 14, s. 17.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 408.

5060 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 187.

5061 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, 1394.

3 Mart 1931. CHF Genel Başkanı ve Reisicumhur Mustafa Kemal, *CHF'ye yeni bir seçim talep ettiği bir mektup gönderdi*.[5062]

10 Mart 1931. *Radikal bir milliyetçi olan Recep Peker, 10 Mart 1931'de CHF'nin yeni genel sekreteri olarak atandı*.[5063]

16 Mart 1931. *Moskova Antlaşması'nın 10. Yıldönümü olan 16 Mart 1931'de Moskova'da yeni bir Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imza edilir. Antlaşma ile bütün karşılıklı ticaret işlemlerinin Türkiye topraklarında yapılması, bunları SSCB adına Türkiye'deki Sovyet Ticaret Temsilciliği ve orada çalışan yetkili Sovyet iktisat kurumlarının gerçekleştirmesi öngörülür. Bu antlaşma, Türkiye'nin SSCB'ye daha fazla mal satmasını sağlar*.[5064]

17 Mart 1931. *17 Mart 1931'de Mustafa Kemal, Surits'i kabul eder. Yapılan görüşmede Mustafa Kemal, özellikle devletçilik ve Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri üzerinde durmuştur*.[5065]

Surits, Moskova'ya telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal, kabulü sırasında, yol izlenimlerini ve kendi zamanında ikinci partiyi [Serbest Cumhuriyet Fırkasını] kurmasını ve şimdi yeni meclisi çağırmayı hızlandırmayı zorlayan sebepleri anlattı. Muhalefetin, ismini kötüye kullandığının ve ülkedeki hoşnutsuzluğu körüklediğinin altını çizdi. Ülkede yaptığı yolculuğun, onu, muhalefetin esas olarak yağmacılara, vurgunculara, komisyonculara, tefecilere ve pankartlarla, demagojik sloganlarla sürüklenen emekçi kesimin sadece küçük bir kısmına dayandığına ikna ettiğini belirtti. Ama en fazla, devletçi sektörü güçlendirmenin gerekliliğini ve yağmacılarla mücadelenin kooperatifleri benimsetme yoluyla yürütüleceği konusundaki inancının güçlendiğini söyledi. Köylü ve işçilerin durumunu iyileştirmeyi sağlayan sosyal reformlarla ve önlemlerle ileriki meclisin uğraşması gerektiğini belirtti. Partinin [Cumhuriyet Halk Fırkasının] de yeniden örgütlenmesinin bu yönde olacağını söyledi.
>
> Karşılıklı ilişkilerimize değinirken, bizimle dostluğun onun için ebedi olduğunu ve Misak-ı Millî'nin bir bölümünü teşkil ettiğini açıkladı. Karşılıklı ekonomik ve siyasi ilişkilerimizin orantısızlığını takip ettiğini ve yeni ticari anlaşmanın esaslı önlemlerle bunu aşacağını umduğunu söyledi. Ekonomik ilişkilerimizin temelde sıkı işbirliği ilkesine dayanması gerektiğini düşünüyor. Kural olarak, iki tarafın ithalatlarında birbirlerine öncelik vermesi gerektiğini belirtiyor.
>
> İsmet Paşa'yla bizden traktör alımıyla ilgili konuşurken, bana, meseleyi incelediklerini, ancak Türk hükümetinin kısa zamanda bu masrafı karşılayabileceğinden emin olmadıklarını, ayrıca, Türk tarımında traktör kullanımının, tecrübeleri sonucunda kendi masrafını karşılamadığını, fakat bizden ilk olarak askerî siparişlerde bulunmayı tercih etme yönünde olduklarını belirtti. Bununla ilgili olarak ekonomik programın kesinleşmesi çalışmaları sırasında Türk tarımının önümüzdeki yıllardaki ihtiyaçlarını bizimle paylaşacağını ve hangi ölçülerde bizimle örtüşeceğini araştırmaya söz verdi.[5066]

10 Nisan 1931. *10 Nisan 1931'de Türk Ocakları nihayet dağıtıldı, mülkiyeti CHP'ye devredildi ve Halkevlerinin kurulması kararı alındı*.[5067] Türk Ocaklarının seddinde iki âmile dikkat çekmemiz gerekiyor: 1) İTC menşeli Turancı bir müessese idi; 2) *CHP, Türk Ocaklarındaki faaliyetlerin içeriği üzerinde etkin bir kontrole sahip değildi*.

Türk Ocaklarının eski lideri Tanrıöver 1948 yılıda, Atatürk'ü olası bir muhalefet kaynağı olarak Ocaklardan korkmakla suçladı. Kimileri, Türk Ocaklarının kapatılmasının, "Türk milli vicdanının sınırları

5062 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77.
5063 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77.
5064 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 191.
5065 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 187.
5066 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 14, s. 207; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 408-409.
5067 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 108.

aşarak kendi ülkelerine yayılmasını" endişeyle izleyen, "Sovyet Büyükelçiliği'nin şikâyet dalgası" sonucu olduğunu iddia etti.[5068]

Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver: *Sofrasında emir verdi. Türk Ocakları'nı kapattırdı. Atatürk bunu bize zorla yaptırdı. Sofrada sarhoşken tazyik etti. Biz de Türk Ocakları'nı feshe mecbur kaldık*.[5069]

24 Nisan 1931. CHF merkez komitesi tarafından listelenen milletvekilleri namzedleri "seçim" görüntüsü altında yeniden tayin edildiler.[5070]

4 Mayıs 1931. TBMM dördüncü devresi küşad edildi.[5071]

5 Mayıs 1931. İsmet (İnönü) kabinesi kuruldu. İsmet'in başvekâletteki altıncı dönemidir.[5072]

10-18 Mayıs 1931. *CHF'nin Mayıs 1931'de Ankara'da düzenlenen üçüncü kongresi, sekiz yıllık resmî varoluşunun ardından tamamen ayrıntılandırılmış ilk programını kabul etti*:

> Üçüncü kongre, 1923'te kabul edilen Dokuz Umde'de değişiklikler yaptı. Başlangıçta program, ana ilkelerin gelecek için tasarlandığını vurgulamıştı. Daha sonra, vatan, millet, devletin temel teşkilatı ve amme hukukunu içeren "esaslar" açıklandı. Programın ilk bölümünde millet, "dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet" olarak tanımlandı. Bu formulasyon sonraki programlarda yeniden ortaya çıkar. Birinci bölümün dört ilkesini anayasanın ilk sekiz maddesiyle karşılaştırdığımızda, bunların 1924 Anayasası'nın "temel hükümlerinin ayrıntılandırılması olduğu görülür. Bu ilkeler sonraki programlarda da yer almıştır.
>
> Parti programının ikinci kısmında bulunan "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları" başlıklı birinci maddede, altı ilkeye değinilmiş ve her bir ilke kısaca açıklanmıştır. 1927 parti tüzüğünde bahsedilen üç ilkeye (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık) üç ilke daha eklenmiştir: Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık.[5073]

CHP'nin 1931 Parti Programı, yabancı sermayeyi anormal sayar ve normal sermayenin milli emek olduğunu ilân eder: "Normal sermayenin tek kaynağı, millî emek ve birikimdir." Bu görüşle, dalgalı biçimde de olsa, bir ileri bir geri adımlar atılsa da, devletçiliğe yönelinir. Devletçilik, Japonya'da olduğu gibi kapitalizmi geliştirme aracı olmaktan çok, zaman zaman kapitalizmi zayıflatma ve yeni bir yola yönelme yöntemi olma izlenimini verir.[5074]

16 Ağustos 1931. Moskova'dan Türkiye'ye avdet eden SSCB Ankara Büyükelçisi Surits, Yalova'da bulunan CHP Genel Başkanı ve Reisicumhur Mustafa Kemal nezdine geldi. *Surits, Sovyet hükümetinin mesajlarını iletir. Görüşmede ayrıca Sovyet Dışişleri Halk Komiseri M.M. Litvinov'un Türkiye'ye yapacağı ziyaret konuşulur*.[5075]

26 Ekim 1931. SSCB Hariciye Halk Komiseri Litvinov, İstanbul'a muvasalat etti. *Litvinov, düzenlediği basın toplantısında, iki devletin sosyoekonomik sistem farkına karşın, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında kurulan ilişkilerin, bütün diğer devletlere örnek olabileceğini ve olması gerektiğini vurgular.*

5068 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 108. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
5069 Nihat Erim, *Günlükler*, 2005, c. 1, s. 499-500.
5070 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77.
5071 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77.
5072 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77.
5073 Vahram Ter-Matevosyonan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 77-78.
5074 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, 1395.
5075 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 193-194.

Ayrıca Sovyet-Türk işbirliğinin kısa süre içerisinde ekonomik ve teknik alanda da gelişmeler kaydedeceğini belirtir.[5076]

27 Ekim 1931. *Litvinov, 27 Ekim'de de Ankara'ya geçer. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Başbakan İsmet Paşa'yla temaslarda bulunan Litvinov, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından da kabul edilir. Dünyadaki son gelişmelerin yanı sıra ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi görüşmelerin gündeminde baş köşededir. Litvinov, Cumhuriyet'in kuruluşunun 8. yıldönümü vesilesiyle düzenlenen baloya şeref konuğu olarak katılır. Litvinov'un Türkiye ziyareti sırasında, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın beş yıl uzatılmasıyla ilgili bir protokol de imzalanır*.[5077]

M.M. Litvinov'un Türkiye ziyareti. Tevfik Rüştü (Aras) ve Surits ile birlikte.
(Ekim 1931)
(Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği Arşivi)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 455.

29 Ekim 1931. Ankara'da bulunan SSCB Hariciye Halk Komiseri Litvinov, Moskova'ya telgraf keşide eyledi:

> Kabulle ilgili ayrıntıları TASS [Sovyet Haber Ajansı] size geçecek. Kabul töreninde, değişik düzeylerde bize gösterilen hürmet ve ihtimamın şimdiye kadar Ankara'da kimseye gösterilmediğine dikkati çekmekle yetiniyorum. Kemal Paşa'yla, daha da fazla İsmet Paşa'yla uzun görüşmeler yaptım. Dostlukta dil dökmenin ve teminatların sonu yoktur. Şu andaki uluslararası durumu müzakere ettik, bu arada Kemal Paşa özellikle Mançurya sorunu ile ilgilendi. Mançurya'daki Japon harekâtı tamamlanınca, Japonların bize karşı harekete geçeceklerinden endişeleniyor. Mançurya'daki, ayrıca 400 milyonluk Çin'i birleştirmek imkânsız olduğu için, Batı Çin'deki bağımsızlık hareketlerini ele almamızı tavsiye ediyor. Çin'in içişlerine karışmanın doğru olmadığını ve aksine Çin'in birleşmesini temenni ettiğimizi söyledim.
>
> Silahsızlanma ile ilgili düzenlenecek konferans hakkında epey konuştuk ve görüşlerimin Rüştü Bey'in fikirleri ile bazı noktalarda uyuşmadığını görünce, İsmet Paşa ve Kemal Paşa çok telaşlandılar. Bugün millî bayram olmasına rağmen, Bakanlar Kurulunun Kemal Paşa başkanlığında toplanması, bir bakıma bu durumla ilgilidir. [Dışişleri Bakanı Tevfik] Rüştü [Aras] Bey'in benimle daha çok irtibat halinde hareket etmesi yönünde talimat

[5076] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 194.
[5077] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 194.

> alması şüphe götürmez. Hem Rüştü Bey, hem de İsmet Paşa ve Kemal Paşa ile güzel münasebetlerim oluştu. Yarın sözleşme ve protokollerin uzatılması imzalanacak.
>
> Ziyaretimin ilk gününde Rüştü Bey, İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet ettiğimiz için bana teşekkür etti. İsmet'in gelmesi için en uygun, belki de tek uygun tarih, Moskova'dan sonra Roma'ya gidebilmesi için, Nisan ayının ikinci yarısıdır. Ayrıca kendisi ilkönce Moskova'yı ziyaret etmek istedi. Surits'ten bu tarihin bizim için de uygun olup olmadığını teyit ettirin. İsmet'in 1 Mayıs gösterilerini görmesinin yararlı olacağını düşünüyorum. Zondaj, İsmet Paşa ile birlikte Kemal Paşa'nın Türkiye'yi terk edemeyeceğini öğrendi, dolayısıyla ona davetiye vermedim, fakat ayrı bir davetiyeyi kabul edebilirdi.
>
> Bana gösterilen ilgi, diplomatik çevreleri çok etkiledi. Bugün İtalyan elçisini ziyaret ettim, ayrıca Grandi, Surits'in yanına da geldi. Ayrıca [Almanya'nın Ankara Elçisi] Nadoln'ı ziyaret ettim. İngiliz elçisi özel bir randevu talep etti, kabul edemedim, tüm zamanımı kabul, resepsiyon ve ticari görüşmeler alıyor.
>
> Genel izlenim şöyle: Türkiye bizimle dostluğa oldukça önem veriyor, şu andaki dış politika çizgisinden sapmayı düşünmüyor, fakat buna ekonomik ilişkiler engel olabilir.
>
> Kemal Paşa bana Balkanlar'daki Türk politikasını ayrıntılı izah etti, fakat bu konuyu gelince anlatırım. Yarın akşam İstanbul'a hareket edeceğim.
>
> Litvinov[5078]

11 Kasım 1931. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph Grew, ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a şifreli telgraf gönderdi. Grew, Litvinov misyonu hakkında Tevfik Rüştü'den izahat istemiştir. Tevfik Rüştü demiştir ki *Batılı devletler, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne nihai üyeliğini onaylamamışlardır. Oysa Litvinov, Türkiye'nin Cemiyet'te bulunmasının Rusya için bir avantaj olduğunu saptamaktadır. Sovyet devleti, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ve Batı ile sonuç olarak barışın yararına olan ilişkiler geliştirmesini ve antlaşmalar yapmasını onaylamaktadır*.[5079]

1931. CHP Tek-Parti Artvin mebusu, Başvekil İsmet grubundan Asım (Us): *Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük düşmanları, Yeni Türkiye'nin en büyük dostlarıdır: Rusya ve Yunanistan*.[5080]

1931. 1911'de, Meşrutî Çarlık Rusya idaresinin İstanbul Büyükelçisi olarak vazife görmüş Nikolay Çarıkov, otobiyografisini neşretti. Sabık Rus Büyükelçi, İslâm Hukukunun ilgasından gayet memnun: [..] *Kur'ânî Hukuk, yalnızca Türk tebaası Hıristiyanlar için değil, bizatihî Türkler için de günümüzün ihtiyaçlarına giderek daha az münasib hâle geldiydi. Türkiye'de "Din ve Devlet" ancak 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Hükümeti'nin iktidara gelmesiyle birbirinden ayrıldı ve bu vaziyet, yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin uzun zamandır ihtiyaç duyulan ve son zamanlarda yürürlüğe giren faydalı reformları hayata geçirmesini mümkün kıldı. 1887'de Yakın Doğu'yu ziyaret ettiğimde, Osmanlı dahilî idaresindeki bu aslî müşkilat en kötü seviyesindeydi ve barışçıl ve muvaffak bir suretde ortadan kaldırılması için çok az ümid vardı*. [..][5081]

1932

[5078] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 14 , s. 622 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 411-412.
[5079] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 194.
[5080] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1444-1445.
[5081] N. V. Tcharykow, *Glimpses of High Politics: Through War & Peace 1855-1929*, 1931, p. 216.

Mete Tunçay: *1930'lu yıllardaki Türk-Sovyet dostluğu, mesela uluslararası konferanslarda Türkiye'nin bir Sovyet uydusu gibi görünmesine yol açacak kadar iyiydi. Türk delegesi her toplantıda Sovyet delegesinin parmak kaldırmasına göre oy verirdi*.[5082]

Ocak 1932. *Son derece doktriner olan Kadro Dergisi (1932-1935) çevresinde toplanan bir* [Kemalist] *elit sınıfı, İtalya ve Sovyetler Birliği gibi tek parti rejimlerinin üçüncü kutbu olarak sınıflandırılan bir doktrin geliştirirler*.[5083]

> Kadro hareketi, adını aynı isimli dergiden almıştır. Dergi, Ocak 1932'den başlayarak iki buçuk yıl süreyle yayımlandı. Hareketin önde gelen üyeleri (diğerleriyle birlikte Karaosmanoğlu, Aydemir, Tökin ve Tör) ideoloji ve ekonomik kalkınma stratejileri hakkında ciddi tartışmalara yer vermek için yola çıktılar. Aslında *Kadro* sadece Türk devrimini yorumlamak ve bir kalkınma stratejisi önermek için teorik bir çerçeve geliştirme görevini üstlenmemişti. Hareketin kilit üyeleri (Aydemir, Tökin, vb.) Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş, üstelik kimileri orada eğitim görmüştü. Bu nedenle, "Yeni Ekonomik Politika" (NEP) gibi ekonomik girişimler ve radikal modernleşme ile kalkınma deneyimi bağlamında komünist ideoloji hakkında geniş fikir sahibiydiler. Harris, Kadro hareketinin daha önce komünist seçkinler tarafından doldurulan entelektüel boşluğun yerini aldığını, üyelerinin çoğunun daha önce sahip oldukları komunist fikirlerden çok da uzaklaşmadığını iddia eder."
>
> Derginin kurucusu Karaosmanoğlu'na göre, derginin amacı, "inkılâbın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisi'nin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı". Kadro grubu, Bolşevik ve Kemalist devrimlerin anti-emperyalist doğaları arasında paralellik kurdu. Hareketin devrimci teorisinin, Kemalizmi izole edilmiş bir milliyetçi ideolojiden, "komünizm ve vahşi kapitalizme alternatif, uygulanabilir bir üçüncü yol" olacak, evrensel, sömürgecilik karşıtı bir teoriye dönüştürmesi bekleniyordu. *Kadro*'ya katkıda bulunanlar, Kemalizmin, "geri müstemleke milletin, *millet* olarak hem iktisaden, hem siyaseten kurtuluşu davasının tarihte *ilk mümessili*" olduğunu ve "bütün müstemleke ve yarı müstemlekeler için kuvvetli bir misal" olabileceğini düşündüler. Hanioğlu, Türk entelektüel yaşamında Kadro hareketinin, gevşek bir Marksizm anlayışı ve tarihsel materyalist teorik prizma yoluyla gerçek bir Kemalist devrim teorisi formule etme girişimi anlamına da geldiğini savunur. Aslında, Sovyet kaynakları incelendiğinde Kadro'nun kelime dağarcığındaki pek çok kavram, cümle ve ifadenin, 1920'lerde Sovyet yazarlar tarafından yaygın olarak kullanıldığı görülecektir. Böylelikle, *Kadro*, birçok kişinin de farkına vardığı gibi, alternatif bir bakış açısı yakaladı. Ancak, *Kadro*, Osmanlı geçmişinin ve Cumhuriyet'in söz konusu döneminin siyasi hâkimiyetini göz ardı ettiği için derginin sömürgecilik karşıtı konumunun bazı öngörülebilir itirazlara sebep olduğunu belirtmek faydalı olacaktır. Üstelik Kemalizmin bir sömürge mücadelesinin ürünü olduğunu ima ederek bazı tarihsel gerçeklerin de üstünü örter. Bu itirazlar, sömürge karşıtı söylemlerin neden Türkiye'de derin entelektüel kökler bulamadığına dair güvenilir bir açıklama da sunar.
>
> Kadro hareketi, CHP'nin seçkinleri ve de başlangıçta bu "entelektüel deneyi" kabul etmesine ve birçok iddianın aksine Karaosmanoğlu'yla iyi ilişkiler sürdürmesine rağmen özellikle Atatürk tarafından şüpheyle karşılandı. CHP genel sekreteri, harekete ve dergiye karşı yürütülen kampanyaya, derginin lideri Karaosmanoğlu'nun iddialarına karşı çıkarak öncülük etti. Peker fraksiyonu Kadro'yu, bir grup yabancının partinin ideolojik tekeline meydan okuması olarak gördü. Peker, Karaosmanoğlu'na, ideolojiyi kuramlaştırma görevinin kendisine ait olduğunu açıkça bildirdi. *Kadro*, Sovyet propagandasıyla ilişkilendirilerek Peker ve İnönü taraf- tarlarının eleştirilerine karşı savunmasız hale getirildi ve sonunda, ideolojik ilkeleri ifade etme konusundaki üretkenliği gittikçe azaldı. Ancak Harris, Türkiye'nin 1934'te ilk beş yıllık planını benimsemesinin Kadro'nun etkisi altında gerçekleştiğini ve bu planın, Sovyet devlet ekonomik planlaması deneyiminden büyük ölçüde etkilendiğini kabul eder.[5084]

Şubat 1932. *1932'nin Şubat ayında, Cenevre'de Uluslararası Silahsızlanma Konferansı toplanır. Konferans boyunca SSCB ile Türk heyeti arasında tam bir eylem birliği ve yardımlaşma görülür. SSCB, "genel ve tam silahsızlanma ilkesini" benimseyen bir karar tasarısı sunar. Türk heyeti bu tasarıyı kayıtsız*

[5082] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 184.
[5083] Eyüp Öz, *Yasak Bir Hazıfayla Yüzleşmek*, 2015, s. 433.
[5084] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 94-97.

şartsız destekleyen tek ülkedir. Dışişleri Bakını Tevfik Rüştü, yaptığı konuşmada, Sovyet önerisinin kabul edilmesiyle bütün diğer önerilerin gündemden düşeceğini savunur.[5085]

26 Nisan-10 Mayıs 1932. Başvekil İsmet (İnönü), Sovyet Rusya'yı resmî ziyaret ediyor. Ziyaretin esbabı mucibeleri: *Türkiye'ye verilecek kredi ve buna bağlı olarak Türkiye'nin Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi ve Balkan Paktı* mesailinin halli.[5086]

6 Mayıs 1932. SSCB Devlet Başkanı Stalin ile TC Başvekili İsmet (İnönü) mülakat ediyorlar. *Görüşmede kararlaştırılan kredi anlaşması, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın mali kaynaklarının üçte birini oluşturacaktır. SSCB, Türkiye'ye 8 milyon dolar faizsiz borç verecektir. Ödeme 20 yıl içinde tarım ürünleriyle yapılacaktır. Ayrıca Türkiye'de kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı da kredi anlaşması içindedir*.[5087] *İsmet Paşa-Stalin görüşmelerindeki diğer bir gündem maddesi ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği meselesidir. Türkiye, Batı'yla ilişkilerini normalleştirmek amacıyla Cemiyet'e girmek arzusundadır. Moskova'daki görüşmelerde Türkiye, SSCB'yi bu konuda ikna eder*.[5088] *İsmet Paşa, ayrıca Stalin'e Türkiye'nin Balkan politikalarıyla ilgili bilgi verir. Balkan Paktı'nın öncülü olan Balkan Konferansı'nı ayrıntılı bir şekilde anlatır ve "Balkan Paktı'nın Rusya aleyhine işlemesi ihtimali ihtirazi kayda bağlanacaktır" der*.[5089]

VOROŞİLOV YOLDAŞ'IN DAİRESİNDEKİ GÖRÜŞMENİN KISA TUTANAĞI

Çok Gizli
6 Mayıs 1932
Katılanlar: Stalin, Molotov, Voroşilov, Litvinov, Karahan, Surits, İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey, Hüseyin Ragıp Bey.

Molotov, görüşmeye, Sovyet hükümetinin İsmet'e vereceği hediyelerle ilgili bilgi vererek başladı: Tam teçhizatlı makine ve traktör istasyonu, iki kamyon, otobüs, silahla donatılmış beş tanket ve iki tank. Molotov, bunu takiben, ticari görüşmelere geçerken, Türklere, onları öncelikle ilgilendiren konuları bildirmelerini önerdi.

İsmet, her zaman hâkim olan dostluk ve tam güven durumunu örnek göstererek, kendisi ve yol arkadaşlarının, daha çok kendilerine yapılan yardımla ilgili dostça önerinin hayata geçirilme imkânlarını incelediklerini ve Sovyet hükümetinden Türk sanayisi için uzun vadeli kredi yardımı istemeyi uygun gördüklerini söyledi. Kredinin, Türkiye'nin en büyük ihtiyacı fabrikalar için makine teçhizatı almaya kullanılması gerektiğini belirtti. Sanayi teçhizatı açısından Türkiye için en önemlisinin ilk olarak kendi tekstil ve ayrıca pamuklu bez sanayisinin kurulması olduğunu açıkladı. Diğer alanlarda da çalışmalar yapan uzmanların olduğunu ekledi. Türk sanayileşmesinin, plansızlıktan zarar gördüğünü, ki bunun da ilk olarak gerekli teçhizat ve araç kaynaklarının yokluğuna bağlı olduğunu ve bu yüzden her şeyden önce krediyle ilgili kesin bir cevap almak istediğini belirtti.

Stalin, kredinin belirlenmiş şartlarıyla ilgili bir soru yöneltti.

İsmet cevap verdi: Kredinin 8 milyon dolar, vadenin 25-40 yıl ve faizsiz olmasını (son şarttan Türkler vazgeçmeye hazır), amortisman ve adi faiz ödemelerinin ise mal ile yapılmasını istediler.

Stalin ve Molotov, uzun vadeli kredi konusunu prensip olarak kabul ettiklerini belirttiler. Kredinin vadesi 20 yıl, kredi tutarı 8 milyon dolar olacak. Türklerden faiz istemeyeceğiz, amortisman ödemelerinin Türk mallarıyla yapılmasına bir itiraz yok.

İsmet şunu sordu: "Amortismanın yıllık ödemesi 400 bin dolar üzerinden belirlenebilir mi?"

5085 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 195. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
5086 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 197-199.
5087 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 199. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
5088 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 204.
5089 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 205.

Stalin ve Molotov onaylayarak cevap verdiler.

Rüştü, mal ödemesinin, Türk devlet bankasının Sovyet hükümeti lehine senelik akreditifi anlamına geldiğini, Sovyet hükümetinin, toplam bedeli Türk malı olarak alacağını açıkladı.

İsmet, şöyle bir meselenin altını çizmek istediğini belirtti: Alınan kredi yardımıyla Türk sanayisinin temelleri atılırken, Türkiye, sanayisinin gelecekteki gelişiminin perspektifiyle ilgilenecek. İsmet, bu konu üzerine hemen bugün konuşmak istedi, fakat Rüştü, Sovyet evsahiplerinin nezaketini suiistimal etmemesini önerdi.

Stalin şöyle cevap verdi: "Eğer kendi sanayinizi kurmazsanız, sizi yeryüzünden silerler."

Rüştü, Dışişleri Bakanı olarak konuştuğunu belirterek, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye kredi açacak durumda olduğunun ve bu yardım sayesinde Türkiye'nin sanayileşme yoluna girdiğinin bütün dünyaya bildirilmesinin çok büyük bir etki yaratacağının altını çizdi. Rüştü'ye göre bu olayın bütün dünya açısından tarihsel bir önemi var.

Sonuç olarak Stalin, şu an elimizden gelen yardımı gösterdiğimizi, fakat iki-üç sene sonra, kendi iktisadi başarılarımızın artmasıyla daha fazla şey yapabileceğimizi vurguladı.

İsmet, Stalin'in bu sözünün öneminin altını çizdi.

Stalin, cevabında, bütün katılımcıların İsmet'in bu sözden faydalanmaya hazır olduğunu aklında tutacağını söyledi.

Tutanağı tutan: [Dışişleri Halk Komiserliği Kurulu Genel Sekreteri] Divilkovski[5090]

İsmet Paşa, Kızıl Meydan'daki 1 Mayıs kutlamalarında M. Litvinov ile birlikte.
(1 Mayıs 1932)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 456.

7 Mayıs 1932. CHF Tek-Parti Genel Sekreteri Recep (Peker), fırka şubelerine tamim keşide eyledi: *Başvekil Paşa Hazretleri'nin gezileri dolayısıyle memleketimizde Bolşeviklik ilân edileceğine dair kaynağı dışarıda olan birtakım zararlı propagandaların etkisiz kılınması için örgütümüzün uyanık ve etkin bulunacağına güvenliyim. Ancak kamuoyundaki tereddüdü gidermek için ne rejim, ne de yönetim sistemimizde bir değişiklik olmayacağına ve bu söylentinin anlamsız ve mantıksız bir dedikodu*

[5090] *RGASPİ*, f. 588, 1. 11, d. 388, y. 5-8; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 414-416.

niteliğinde kaldığına dair dağdağasız bir biçimde kesinlikle karşılık verilmesini ve bu hususta en küçük kademelere kadar uyarılarda bulunulmasını rica ederim.[5091]

8 Mayıs 1932. Sovyet Rusya iktisadiyat, kültür ve bilim müktesebatının Türkiye'ye ihracı, Stalin-İsmet mülakatının mühim cihetlerini teşkil ediyor:

> SSCB haber ajansı TASS, 8 Mayıs 1932 günlü bülteninde, İsmet Paşa-Stalin görüşmelerini şöyle değerlendirir:
>
> > "Bu görüşmeler, oldukça içten ve dostane bir karakter taşıdı ve gerek iki ülkeyi ilgilendiren uluslararası problemler, gerek iki ülke arasındaki dolaysız karşılıklı ilişkilerin sorunlarıyla ilgili geniş bir tartışma imkânı sağladı. Tam bir görüş birliği oluştu. İki ülkenin sıkı işbirliği politikası geçmişte kendini tamamıyla haklı çıkardı, ki şu anki uluslararası durum bütün dünyanın çıkarları açısından bu durumun sadece korunmasının değil, ayrıca bu işbirliğinin genişlemesinin gerekliliğini dayatıyor.
> >
> > Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin problemlerine özel bir dikkat gösterildi. Türk misafirlerin şu an SSCB'deki yapılanmayla ve Sovyet biliminin çalışmalarıyla ilgili dolaysız bilgilendirilmeleri birçok olayda bu alanlardaki iki ülkenin önünde duran görevlerin benzerliğini ve daha geniş ve etkili ilişkinin somut imkânını ortaya çıkardı. (...) Ayrıca iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin ve buna dahil olarak iki ülkenin bilim enstitülerinin dolaysız ilişkilerinin derinleştirilmesinin yararının altı çizildi."[5092]

9-12 Mayıs 1932. Başvekil İsmet (İnönü) *Sovyet generallerinden oluşan bir heyetin eşliğinde Türkiye'ye* avdet etmiş durumda. *Bu heyet, Türkiye'ye gelişinde Kızıl Ordu adına Türk Ordusu'na iki büyük tank, dört küçük tank, bir kamyon, bir otobüs ve birçok askerî donanım malzemesi hediye eder. Ayrıca heyet başkanı General Fokin, Türk Ordusu'nun "şerefi ve gayet yüksek" tarihinden, "İstiklal Harbi'nde Türk Ordusu'nun gösterdiği ifade edilemeyecek kadar büyük, şerefli kahramanlık"tan söz eder*.[5093]

16 Mayıs 1932. *16 Mayıs 1932 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nâdi, hükümetin görüşlerini yansıtan başyazısında, Sovyetlerden ne beklendiğini şöyle açıklar*:

> Yeni Rusya'dan yalnız ticaret alanında değil, Türk ekonomisinin gelişmesi konusunda da önemli biçimde yararlanabileceğimiz anlaşılmıştır. Komşu ve dost memleket tarafından hükümetimize karşı açılması kabul edilen 8 milyon dolarlık, yani 200 milyon franklık kredi, bu olanağın ilk nesnel kanıtını teşkil eder.
>
> Bu kredi, öteki bâzı maddelerin yanı sıra, özellikle ihtiyacımız olan bâzı makinelerin alınmasında kullanılacaktır. Örneğin, dokuma ve özellikle pamuklu dokuma sanayiimiz için sağlamak zorunda olduğumuz bâzı makineler bunlar arasındadır.
>
> Komşu ve dost memleket, bizim için yalnız sanayiin makineleri bakımından değil, bu sanayii ortaya çıkarıp ilerletmek için teorik ve pratik olarak izlenecek yollar bakımından da pek çok yararlanılabilecek bir yerdir ve bu konuda dostlarımızın bizden esirgeyecekleri hiçbir yardım da yoktur.[5094]

31 Mayıs 1932. *Ekonomide daha büyük bir rol oynama amacını ifade eden Sovyet modeli hiçbir zaman Türkiye'de tam anlamıyla benimsenmedi ancak bazı özellikleri ekonomik uygulamalara dahil edildi*. 31 Mayıs *1932'de Sovyetler Birliği PCFA Komiser Yardımcısı Lev(on) Karahan, Sovyetler Birliği'nin İran Büyükelçisi Petrovskiy'e bir mektubunda şunu yazmıştır: "Kemalistler kendi kendine yeten bir gelişme yoluna (ne kapitalizm ne de komünizm) sahip olmayı arzuluyorlar." Karahan, ekonomik krizin olumsuz sonuçları üzerine, "İsmet (İnönü) hükümeti, ülkenin ekonomik işlerini kötü idare ettiği için eleştirildi" diye belirtmiştir*.[5095]

5091 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 683.
5092 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 207.
5093 Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932 & 12 Mayıs 1932; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 209, 228.
5094 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1398.
5095 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 82.

11 Haziran 1932. *yurda dönüşünden sonra Bakanlar Kurulu, ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ilişkin kararı kabul eder. İsmet Paşa'nın Moskova ziyareti sırasında Sovyet hükümetince hediye edilen tarım makinelerini Türk hükümetine teslim etmek ve gerekli yerlere kurmak amacıyla, 11 Haziran 1932 günü bir Sovyet uzmanlar heyeti İstanbul'a gelir. Heyetin başında, Moskova Fizik-Matematik Enstitüsü Müdürü Vladislav Vago bulunmaktadır*.[5096] Başvekil İsmet,

Rejimin önde gelen tetikçi gazetecilerinden Falih Rıfkı (Atay) da *Türkiye'ye döndükten sonra, eğitim alanında "Leninizmin Rusya'da ki tecrübelerinden istifade" edilmesi ve "Türk yığınlarının terbiyesi için Moskova'nın yığın terbiyesi" metotlarının incelenmesi gerektiğini vurgular*.[5097]

18 Temmuz 1932. Türkiye Kemalist Cumhuriyeti, Milletler Cemiyetine üye kabul edildi. *Ancak Türkiye, Sovyet Maslahatgüzarı'na gönderdiği notayla, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. Maddesinde öngörülen zorlayıcı önlemlerin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanmasına katılmayacağı konusunda güvence verir. Türkiye, bu notada, SSCB'ye karşı bir uygulamaya, ancak Sovyetler'in saldırısıyla başlayacak bir savaşta katılabileceğini, saldırının SSCB tarafından başlatılıp başlatılmadığına da gene ancak Türkiye'nin karar vereceğini belirtmektedir*.[5098]

9 Ağustos 1932. *Mustafa Kemal, bilim alanındaki işbirliğini geliştirmek için, Surits'le* mülakat ediyor.[5099]

TÜRKİYE'DEKİ SSCB TAM YETKİLİ BÜYÜKELÇİSİNİN SSCB DIŞİŞLERİ HALK KOMİSERLİĞİ'NE TELGRAFI

9 Ağustos 1932

> Gazi ve İsmet Paşa'ya misafir olduğum Yalova'dan döndüm. Kabul, Moskova'nın rövanşı niteliği taşıdı. Şimdiye kadar beni hiçbir zaman böyle ağırlamamışlardı. Gazi, adalara kadar yatıyla bile gezdirdi. İsmet Paşa'yla olağanüstü, uzun görüşmelerde bulundum. Görüşmeleri, postanın yola çıkışına kadar yazmaya çalışacağım.
>
> Gazi, daha çok, en sevdiği eseri Tarih Kurumu hakkında konuştu. Kurumu, Türk dilinin öğretimi ve arındırılması temelinde kurduklarını anlattı. Bizim bilim adamlarımızla sıkı, sistematik bir bağ kurma isteğini söyledi ve belirtilen disiplinler temelinde sistematik işbirliği planının uygulanması ve devamlı çalışacak karma bilim komisyonunun eğitimi için, Eğitim Halk Komiserliği'mizin iki Sovyet uzmanı göndermesini rica etti. Sadece Türkolojiye bizde yüksek değer verilmesinden değil, ayrıca önemli ölçüde kirlenmiş ve Türklere hor bakan Batı bilimine güvenmediğinden, bize başvurduğunu söyledi. Şimdi döndükten sonra, acilen ya Orlov'la ona; Yalova'ya gitmem ya da İsmet'in buraya gelmesi üzerinde anlaştık. Onunla görüşmenin hemen ardından uzmanlar, ekonomi bakanıyla ayrıntıları tartışmak üzere Ankara'ya gidecekler. Gazi ve İsmet, aynı şekilde çok güzel bir ortam yaratan hediyeler için gönülden teşekkür ettiler ve tankçı-öğretmenlerin eserini göklere çıkardılar. Surits.[5100]

13 Ağustos-8 Ekim 1932. *Sovyet uzmanları, Türkiye'nin kaynaklarını incelemek ve kalkınma planının hazırlanmasına yardımcı olmak üzere Türkiye'ye gelirler. Türk tarımının olanakları hakkında bir tarım uzmanı, Şevket Süreyya Aydemir'in Türkçeye çevirdiği ve Aydemir'e göre hâlâ geçerliliğini koruyan son derece ayrıntılı bir rapor hazırlar. Sanayileşme planına yardımda bulunmak üzere, Prof. Orlof*

5096 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 200.

5097 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 209.

5098 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 204-205. "Sovyetler Birliği, 1925 Antlaşması ve ekleri gereğince, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini olumlu karşılar. Ancak ondan sonradır ki, Türkiye, Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girer. Yalnız Sovyetler Birliği'nin güvensizlik kuşkusunu iyi bildiğinden Milletler Cemiyetince Sovyetler Birliği'ne karşı alınabilecek tedbirlere Türkiye'nin katılamayacağını bir notayla garanti eder. Notada: *Sovyetler Birliği'ne karşı öteki devletlerce yöneltilip de Türkiye'nin haklı görmeyeceği… bir suçlama, onu 16. madde gereğince alınacak herhangibir tedbire katılma zorunda bırakmaz* denilir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1445-1446.

5099 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 209.

5100 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 15, s. 456; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 417-418.

başkanlığında bir kurul, Ağustos 1932'de Türkiye'ye gelir. Prof. Orlof, kurulun geliş nedenini Türk gazetecilerine şöyle açıklar:

> "Kurulumuz, Rusya'da beş yıllık sanayi programında çalışan, aynı zamanda ikinci beş yıllık bir programı düzenlemek için uğraşan uzmanlardan kuruludur.
>
> Türkiye'nin sanayileştirilmesi için düzenlenecek programda çalışmak üzere buraya çağırılmayı büyük bir şeref saymaktayız. Türklerle bu konuda birlikte çalışarak, bize verilen ödevi kısa sürede tamamlayacağımızı umuyoruz. Biz burada fabrikaların kurulması için en uygun koşulları aramak üzere harcanacak çalışmaya katılacağız.
>
> Bize verilen ödevin öteki önemli bir noktası da kurulacak fabrikaların memleket ham maddelerini kullanmasını sağlamak olacaktır."[5101]

Türkiye'yi teftiş eden SSCB uzman heyeti, Türkiye'nin tekstil ve demir-çelik endüstrisini geliştirmesi yönünde mütalaa verdi:

> Sanayileşme planına yardımda bulunacak Prof. Orlov başkanlığındaki heyet ise, 13 Ağustos'tan 8 Ekim'e kadar yaklaşık iki ay Türkiye'de kalacaktır. Heyet, Rusya'da beş yıllık sanayi programında çalışan, aynı zamanda ikinci bir beş yıllık programı düzenlemek için uğraşan uzmanlardan oluşmaktadır. Prof. Orlov, Türkiye'ye geliş amaçlarını ise şöyle açıklar:
>
> > "Türkiye'nin sanayileşmesi için düzenlenecek programda çalışmak üzere buraya çağrılmayı büyük bir şeref saymaktayız. Türklerle bu konuda birlikte çalışarak, bize verilen ödevi kısa sürede tamamlayacağımızı umuyoruz. Biz burada fabrikaların kurulması için en uygun koşulları aramak üzere yürütülecek çalışmaya katılacağız.
> >
> > Bize verilen diğer bir ödev de, kurulacak fabrikalarda ülkenin ham maddelerinin işlenmesini sağlamak olacaktır."
>
> Orlov heyeti, Türkiye'nin birçok şehrini dolaşır, ülke ekonomisi konusunda bilgi edinir, sanayileşme koşul ve olanaklarını araştırır. Heyet, kısa bir süre içinde uygulanması mümkün bir plan hazırlamıştır. Orlov, hükümete sunduğu raporda, tekstil ve demir çelik endüstrisine girilmesi gerektiğini salık verir. Ayrıca planın uygulamasında gerekli makinelerden hangilerini verebileceklerini belirtir. Heyet, Anadolu'daki incelemeleri üzerine İstanbul Üniversitesi'nde de bir rapor verir. Başbakan İsmet Paşa, heyetin çalışmalarını değerlendirirken, "Gerek dahili propaganda, gerek çalışmalarında geç kalma vesaire gibi herhangi bir güçlük ve kötü niyet asla görmediklerini" belirtir.
>
> Sovyet heyetiyle aynı dönemde Türkiye'de bulunan Alman heyetinin önerisi ise reddedilmiştir.[5102]

9 Eylül 1932. İngiliz *The Daily Telegraph* muharriri J. H. Walton, "Âdem bir Türk müydü? Ankara'lı Tarihçiler'in Yeni İddiası" nam makale neşretti. Walton'un belirttiğine göre Kemalistlerin *birincil hedef*i *şuydu*: *çağlar boyunca süregelmiş olayların kaydını dünya nezdinde ortaya çıkararak Türk tarihini belirsiz noktalardan olabildiğince arındırmak ve Türk medeniyetinin dünyada oynadığı rolü kanıtlamak*tır. Kemalist *Ankaralı tarihçiler*, "adam" ve "ev" kelimeleri üzerinden *dünyadaki ilk iki insanın Türk olduğunu* ispatlamaya çalışıyorlar.[5103]

*Bazı Sovyet bilim insanları, "Türkleştirilmiş bir dünya tarihi" icat etmek için "liderlerinin cahilce hülyalarını" takip eden Kemalist tarihçileri özellikle eleştir*mişlerdir.[5104]

26 Eylül-4 Ekim 1932. Birinci Dil Kurultayı gerçekleştirildi.

5101 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1398-1399.
5102 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 200-201.
5103 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 103-104.
5104 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 104. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Sovyet Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı ve Stalinist dönemin dil teorisyeni Nikolay Marr, Türkiye Devleti'nin kendisini 1932'deki Türk Dili Kurultayı'na davet etmesiyle Türkiye'yi ziyaret etti. Ankara ve İzmir'de verdiği konferanslarda sunduğu tez, Türk ve Hint-Avrupa dillerinin köklerinin ortak olduğunu iddia eden ve bu iddiaya dışarıdan meşruiyet arayan revizyonist Türk akademisyen ve politikacılar tarafından sıcak karşılandı. Marr, "Türkler olmadan Akdeniz olmaz" inancıyla Küçük Asya Türklerini "derin Akdeniz köklerine sahip" kadim bir ulus olarak kabul ediyordu.[5105]

1932. Devlet Sanayi Ofisi kuruldu:

Her türlü ayrıcalık ve teşvik tedbirleriyle geliştirilmek istenen özel sanayi, bu kez 3003 sayılı yasa ile kontrol altına alınmak istenir. Ekonomi Bakanlığı, gümrük duvarlarından yararlanarak aşırı yüksek fiyatlarla tüketiciyi sömüren özel sanayiin, maliyet ve toptan satış fiyatlarını saptamakta yetkili kılınır. Kalkınmanın öncülüğü, devlet girişimine bırakılır. 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi, devlet girişimine ağırlık tanıdığı gibi, özel girişimi kontrol altına alır. Önemli özel sanayi kuruluşlarını, devlet kontrolü ve iznine bağlar. Bu tedbirlerde dalgalanmalar, geri dönüşler sık sık görülmekle birlikte, Sümerbank ve Etibank gibi, günümüzde yaygınlaşan özel holdinglerden çok farklı devlet holdingleri ve Maden Tetkik Arama, Elektrik Etüd İdaresi, Devlet Su İşleri vb. kuruluşlarla, yeni ekonomi politikasının kurumsal temelleri atılır. Beş Yıllık Kalkınma Planları yürürlüğe konur.

Bu devletçilik politikasının, kapitalizmi geliştirmeyi mi, yoksa kapitalizmden ayrılmayı mı amaçladığı kesinlikle belli değildir. Yöneticiler, daha çok liberalizme kesinlikle karşı olduklarını, güdümlü ekonominin zorunlu bulunduğunu belirtmekte ve seçim, liberal kapitalizm ile güdümlü kapitalizm arasındaymış gibi bir izlenim vermektedirler.[5106]

10 Kasım 1932. İngiltere'nin Ankara Konsolosu J. Morgan, Dışişleri Bakanlığı Doğu İşleri yetkilisi A. K. Helm'e telgraf gönderdi. Gazi M. Kemal, 29 Ekim 1932'de yıllık resmî akşam yemeği davetinde, yabancı devlet elçilerinin bulunduğu sırada, *yüksek sesle*, *yalnızca İngiliz ve Sovyet elçilerine güvendiğini ve onları kendisinin gerçek arkadaşları olarak gördüğünü söyledi*.[5107]

1933

Ocak-Temmuz 1933. Sovyet Rusya, Kemalist yönetime ağır sanayi değil tekstil fabrikası kuruyor ve dahi vasıflı işçi eğitimi veriyor:

Türkiye ile SSCB arasında heyet trafiği yoğun olarak devam etmiştir. 1933'ün başlarından Temmuz ayının ortalarına kadar bir Türk sanayi heyeti, Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey'in başkanlığında araştırmalarda bulunmak üzere SSCB'de bulunur. Heyet, Türkiye'ye SSCB'de hazırlanan Kayseri Dokuma Fabrikası'nın projeleriyle birlikte döner. Ayrıca Moskova'da Nazilli Fabrikası projelerinin hazırlıklarına da katılırlar. Bu fabrikaların yapımıyla, SSCB Ağır Sanayi Halk Komiserliği'nde kurulan "Turkstroy" kurumu görevlendirilmiştir. Bu kurum, kombinalar için mekanik donatım teslimatı, bu donatımların montaj projelerini hazırlama ve örgütleme işleriyle de uğraşmaktadır. Fabrikaların yapımına yaklaşık 160 Sovyet uzman katılır. Bu çalışmalara paralel olarak, kombinalar için gerekli yüksek ve orta dereceli teknik personel, Moskova'da Sovyet profesörleri tarafından eğitilir ve daha sonra SSCB'deki tekstil fabrikasında staj görürler. "Turkstroy", Türk hükümetinin isteği üzerine, ihtiyaç duyulan nitelikli iş gücünün eğitimi için, Sovyet fabrika okulları tipinde özel kurslar da düzenlemiştir.[5108]

5105 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 105.

5106 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1396.

5107 *Public Record Office* (PRO), *Foreign Office* (FO), 395/469/P2394/2199/150, Ek: 1; Aktaran: Mustafa Yılmaz. (1995). Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intımate Study Of A Dictator" (Bozkurt-Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XI(33), s. 723-724.

5108 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 201-202.

Şubat 1933. *Solcu Kadro hareketinin aksine, Şubat 1933'te kurulan Ülkü dergisi, Kemalist düşünce sisteminin sağ kanadının kapsamlı bir şekilde tartışıldığı ve bu tartışmaların teşvik edildiği bir platform işlevini gördü. Derginin kurucusu CHP Genel Sekreteri Recep Peker ve arkadaşları, Alman nasyonal sosyalizmi ve İtalyan faşizminden etkilenmiş ve CHP'yi onlara göre biçimlendirmek istemişlerdi. Peker'in konferanslarının tahliline ve Mustafa Kemal'le anlaşmazlıklarına dayanarak Hanioğlu, Peker'in Stalin'i taklit etmeye çalıştığını ve siyasi hayatın her alanında sıkı parti egemenliğini dayatarak, konumunu güçlü bir parti sekreteri olmak için kullandığını belirtir. Bahsedildiği gibi birçoğu onu, Hitler ve Mussolini rejimlerine yakınlık duyan biri olarak görür*.[5109]

2 Mart 1933. *Cumhuriyet* gazetesi yazıyor: *Rusya'ya gidecek heyet hareket ediyor*.[5110]

Fotoğraf. *Sanayi Kredi Bankası müdürü Sadettin Bey* (Cumhuriyet, 2 Mart 1933).

18 Mart 1933. *Prof. N.Y. Marr ile Prof. A.N. Samoyloviç'ten* müteşekkil SSCB heyeti, Kemalist yönetimin *davetlisi olarak Ankara'ya* muvasalat etti.[5111]

2 Nisan 1933. Mustafa Kemal; Surits, Profesör N. Y. Marr, Profesör A. N. Samoyloviç ve Lev Nikulin'i kabul etti. *Sovyet bilim heyeti, Türk Dil Kurultayı için Türkiye'ye gelmiştir*.[5112]

3 Nisan 1933. SSCB'nin Ankara'daki Büyükelçi Geçici Vekili Astahov, Moskova'ya telgraf keşide eyledi:

> Profesörlerimiz, dün Kemal'de sabaha kadar yaklaşık 12 saat geçirdiler. Dil ve tarih komisyonu üyesi toplam 17 kişi vardı. Kemal, iki ülkenin bilim alanında yakınlaşmasını, daha da sıkı siyasi yakınlaşmanın şartı olarak gördüğünü söyledi. Son zamanlarda, bunun, ciddi uluslararası durum nedeniyle özellikle gerektiğini belirtti. İki ülkenin başlarının buluşması dileğini ima etti ve hatta bulunan rejim farklılıklarının ileride azalması için çabaladığını da söyledi (gerçekten, bizim onunla buluşacağımızı umuyor). Avrupa'ya, Japonlara ve Hitler'e sövdü. Profesörlere, açıktan bilimsel işbirliği alanında belli bir plan oluşturmayı önerdi, Türk alfabelerinin birleştirilmesi arzusundan bahsetti. Türk Bilimler Akademisi'nin kurulması fikrini, mevcut bilim komisyonunu bunun başlangıcı olarak düşündüğünü söyleyerek onayladı. Profesörlerin, akademinin açıktan Türklerin

[5109] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 97.
[5110] Cumhuriyet, 2 Mart 1933, *S. Kredi Bankası Müdürü Geldi*, s. 2.
[5111] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 209.
[5112] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 209.

gücüyle çalışması gerektiği düşüncesini paylaşarak, kendisinin gibi gördüğü Sovyet bilimleri için istisna yarattığını söyledi. Astahov.[5113]

4(?) Nisan 1933. Sabık TBMM İzmir mebusu, CHF mutemedi, Ödemiş Belediye Reisi Doktor Mustafa Şevket Bengisu'nun oğlu Kaya Bengisu, Leon Nikolin Yoldaş'ın ziyareti hakkında şunları yazıyor:

Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası olduktan ve Halkevleri kurulduktan sonra, daha demokratik bir teşkilatlanmaya gidilmiş; fırka mutemetleri yerine, fırka içinde yapılan seçimlerle bir İdare Heyeti ve reisi seçilmeye başlanmıştı.

Doktor [Mustafa Şevket Bengisu], Halkevleri kurulduktan ve Ödemiş Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevinde bir odaya taşındıktan sonra, bir seçim yaptırmış ve fırka reisliği görevini en yakın arkadaşı avukat İbrahim Rahmi [Yayla] Bey'e bırakmıştı.

İbrahim Rahmi Bey, Halkevini amacına ulaştırmak için, toplantılara uygun olan Tayyare Cemiyeti binasında sık sık tarihi konferanslar veriyor; Türk Milletine gerçek kimliğini tanıtmak için çalışıyordu. Muntazaman her akşamüstü bir saatini fırka odasında çalışarak geçiriyordu.

Bir Rus edibi geldi

M. Leon Nikolin, mevzuunu Türk inkılâbından alacağı bir roman yazacak

Rus edip ve muharrirlerinden M. Leon Nikolin dün Çiçerin vapuriyle şehrimize gelmiştir.

Evvelce de yazdığımız gibi, maruf Rus yazarı, memleketimiz hakkında bir eser yazmak için bu seyahati yapmaktadır. M. Leon Nikolin, 1925 senesinde bir defa daha şehrimize gelmiş, o zaretinde Türkiye'yi dünyaya daha yakından tanıtmak için bir eser yazmak arzusunu duymuştur.

Maruf edip bu hususta dün kendisile görüşen bir muharririmize şunları söylemiştir:

« — İstanbul'a ikinci defa olarak geliyorum. Türk milletini çok iyi tanırım. Geçirdiğiniz son, büyük inkılâbları sıfır sıfır takip ettim. Önceden beri bu hakkında bir kitap yazmak arzusunu besliyordum. Nihayet bu fikrim üzerinde Moskova büyük elçisi Hüseyin Ragıp Beyle de görüştüm. Bu mülâkat netice

Yazacağı eser hakkında etütlerde bulunmak üzere şehrimize gelen Rusya'nın maruf edebiyatından M. Leon Nikolin

Fotoğraf. Leon Nikolin, 18 Şubat'da İstanbul'a muvasalat etmiştir (Cumhuriyet, 19 Şubat 1933, s. 1).

Kurban Bayramı yaklaşmıştı. Kurban derilerini toplama işini iyi organize etmek için, Tayyare Cemiyeti yetkilileri ile görüşmek üzere üst kata çıktı. Tayyare Cemiyeti'nin odasında, şimdiye kadar toplanan yardımlarla alınan iki uçağın da resmi vardı.

Ödemişliler, üçüncü uçağın da alınması için gayret gösteriyorlardı. Para yardımlarının yanında, kurban derilerini usulüne uygun toplamak da, bu amaca büyük fayda sağlayacaktı.

Görüşmenin sonunda, bayram günü derileri toplama hususunda, Belediyenin kendilerine yardımcı olmasını istemeye karar verdiler. Elbette bu vazife, hem Belediye Hukuk Müşaviri hem de Doktor'un en yakın arkadaşı olan İbrahim Rahmi Bey'e düşüyordu. İbrahim Rahmi, hemen yanındaki manyetolu telefonun kolunu birkaç defa çevirdi ve santraldan Doktor'u bağlamalarını istedi…

Doktoru bulamamıştı. Yerinden ağır ağır kalktı ve aşağıdaki odasına doğru yöneldi. Odasına girdiğinde, Doktor oturmuş, sigarasını yakmış kendisini bekliyordu… "Yahu Doktor, ben de seni arıyordum!" dedi. "Ben de seni arıyordum İbrahim…" diye karşılık verdi Doktor. İbrahim Rahmi Bey: "Hayrola Doktor, buyur, ne var?" diye merakla sordu. Doktor, anlatmaya başladı:

"Biraz önce [İzmir Valisi General] Kâzım [Dirik] Paşa'dan bir telefon aldım. İnkılabımızın tarihini yazacak olan Rus edip ve münevverlerinden Leon Nikolin Yoldaş isimli biri gelmiş. Ayın beşinde de Ödemiş'e geliyormuş. Kendisini ağırlamamızı ve Milli Mücadele'nin başladığı yerleri dolaştırıp, izahat vermemizi; aynı zamanda inkılabımızın Ödemiş'teki eserlerini de kendisine göstermemizi rica etti. Bu vazife sana düşüyor. Kurban Bayramı'nın birinci günü*, ama gider İlkkurşun'da karşılaşırız. O gece Halkevinde de şerefine güzel bir yemek ve eğlence tertip ederiz. Ödemiş'ten iyi hatıralarla ayrılmasını isterim…"

Leon Nikolin, Rus yazar Maksim Gorki'nin arkadaşlarındandı. Türk inkılabını incelemek için Ankara'ya geldiğinde, İzmir'i, Milli Mücadele'nin başlayıp bittiği yerleri görmek istemiş; Mustafa Kemal de kendisini özel bir talimatla Vali Kâzım Paşa'ya göndermişti. Kâzım Paşa, İzmir'de kalacağı günler içinde bir program düzenlemiş ve bir gününü de Ödemiş'te geçirmesini arzu etmişti.

[5113] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* , c. 16. s. 215 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 419.

* "Bugün Kurban bayramının birinci günüdür." Cumhuriyet, 5 Nisan 1933, s. 1.

5 Nisan 1933 tarihinde, İlkkurşun'da trenden inen gözlüklü, kısa boylu daha çok Yahudi olduğu izlenimini veren Leon Nikolin Yoldaşı, beraberinde gelen İzmir Müze Müdürü Selahattin Bey, kendilerini karşılayan heyete takdim ediyordu.

Karşılama heterinin başında Doktor Mustafa Bey, CHF İdare Heyeti Reisi İbrahim Rahmi Bey ve Belediye yetkilileri ile İlkkurşun Harekâtı'na katılmış bulunan Ali Orhan [İlkkurşun] Bey ve milli kıyafetleri ile Ödemişli bazı efeler vardı.

İlkkurşun Harekâtı hakkında misafire gerekli bilgiler mahallinde verildikten sonra, hep birlikte Ödemiş'e gidildi ve "Yeni Türkiye"nin, on yıl içinde, gerçekten yeni yüzlerinden biri olan Ödemiş şehrinin Cumhuriyet dönemi eserleri misafire gezdirildi.

O gece Ödemiş'te kalacak olan tarihçiye akşam Halkevinde bir ziyafet verildi.

Yemek sırasında, özellikle davul, zurna, kabak kemane ve bağlama ile oynanan zeybek oyunları oynandı. Bayram gecesi olması münasebetiyle de, misafirden çok Ödemişliler çoştu.[5114]

Eylül 1933. *Eylül 1933'te Mustafa Kemal, Yunanistan ana muhalefet partisi başkanı Venizelos'u kabul eder. Venizelos, beş Balkan devleti arasında, barışın korunması ve sınırların güvenliği için bir antlaşma yapılmasını önerdiğinde, Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın olurunu almak gerektiğini belirtir. Ayrıca Türk Dışişleri, birçok yerde Sovyetler'e bu konuda güvence verir*.[5115] İşte, dış politikada tam bağımsız(!) Türkiye Kemalist Cumhuriyeti.

18-21 Ekim 1933. *1933 yılında, 18 Ekim'den 21 Ekim'e kadar SSCB'nin Karadeniz Filosu'na mensup Amiral Ral'in komutanlığında bir grup gemi, İstanbul'a bir resmî dostluk ziyareti yapar. Bu ziyaret esnasında Sovyet kumandanları, birçok Türk askeri ve resmî yetkilileriyle görüşür*.[5116]

24-25 Ekim 1933. *General İlin başkanlığındaki bir Sovyet Hava Kuvvetleri heyeti, kullandıkları 12 uçakla İstanbul'a ulaşır. Sovyet hükümetinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yıldönümü nedeniyle hediye ettiği 4 uçağı Türk Ordusu'na teslim eder*.[5117]

26 Ekim 1933. Hem Başvekil İsmet'in (İnönü) 1932 tarihli ziyaretine iade-yi ziyaret hem Türkiye Kemalist Cumhuriyeti ilanının 10'uncu yıldönümü resmî merasimine iştirak misyonlu SSCB heyeti "İzmir" nam gemiyle İstanbul'a muvasalat etti. Heyetin riyasetinde Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri K. Y. Voroşilov bulunuyor. Heyette tabiri caize birtakım ağır toplar da yer almakta: Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan, Eğitim Halk Komiseri Bubnov, Eğitim Halk Komiser Yardımcısı Krjijanovski, SSCB Süvari Kuvvetleri Komutanı ve Devrimci Askeri Sovyet Üyesi Budiyonni.[5118]

27 Ekim 1933. Falih Rıfkı (Atay), "Büyük Dostlara Selam" nam başmakale neşretti: *İkisini (Mustafa Kemal ve Lenin'i) de bütün dünya inkâr ve tecrit ederken, Leninizm ve Kemalizm birbirlerine inandılar ve mefkûre mücadelesinin yılmaz, yıkılmaz, yenilmez ve düşürülmez irade ve iman ateşi içinde kaynaştılar. Moskova'nın onuncu yıldönümü bayramı bizim de bayramımızdı. Ankara'nın onuncu yıl dönümü bayramının Stalin'in memleketinde de aynı his ile karşılandığından eminiz*.[5119]

5114 Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 249-253.
5115 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 205-206.
5116 Cumhuriyet, 19-21 Ekim 1933; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 228.
5117 Cumhuriyet, 24-25 Ekim 1933; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 228-229.
5118 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 214-215.
5119 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 215.

28 Ekim 1933. *İzvestiya* gazetesi makale neşretti. *Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünün SSCB için de bayram olduğunu* yazıyor.[5120]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Surits, Moskova'ya telgraf keşide eyledi:

> Acil
>
> İstanbul'da heyetimize yapılan kabul, beklentimin kat kat üstündeydi. On yıldan beri buradayım, böylesini hiç görmedim ve yalnızca yabancı misafirlerle değil, belki, bir Kemal Paşa hariç, Türk şahsiyetlerle olan ilişkilerde böylesi olmadı. Protokol üzerinde durmayacağım, zaten TASS'ın [Sovyet Haber Ajansının] geçtiği telgraflardan yeterli bilgilenmişsinizdir. Dün İstanbul için olağan bir gün değildi. Voroşilov ve yol arkadaşları, İstanbul'da, hükümete resmi ziyarete gelmiş ünlü bir yabancı gibi değil, bir halkın başka bir halka elçisi olarak kabul edildiler. Bu, ayrıca yerel şartlar açısından da olağan değildi, "İzmir" gemisinin Boğaz'a girişinden başlayarak, heyetin gidişine kadar halkın geniş katılımıyla etkisini gösterdi. Kuşkusuz, bu gösteriler, yalnızca yüksek kademelerin örgütlemesiyle olmadı, ancak bu durum, Türk hükümetinin heyetimizle buluşmaya azami törensel ve kitlesel bir özellik verme isteğini kanıtlıyor. Eğer kitleler içinde bize sempati olmasaydı, bu hareketi örgütlemek imkânı da olmazdı. Surits.[5121]

29 Ekim 1933. Cumhuriyetin 10'uncu yıldönümü kutlamaları. İstanbul'dan Ankara'ya hususî trenle muvasalat eden Voroşilov heyeti, Başvekil İsmet ve Genelkurmay Başkanı Fevzi taraflarınca Enternasyonel marşıyla karşılandı. Sonra, Mustafa Kemal nezdinde 10'uncu yıl merasimini takib ettiler.[5122]

> Heyetle birlikte Türkiye'ye Sovyet sinemacıları da gelmiştir. Mustafa Kemal'in isteği üzerine, Sovyetler'in ünlü yönetmenleri V. Yutkeviç, A. Zarhi, L. Arnştam Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın da katkılarıyla Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine adadıkları bir belgesel çekerler. Belgeselin senaryosunun yazılmasında ve çekimlerinde Sovyet yönetmenler; Reşat Nuri, Yakup Kadri gibi seçkin yazarlarımızla birlikte çalışırlar. "Soyuzfilm" tarafından çekilen belgeselde "Kipan" adlı yeni bir kamera kullanılır. Mustafa Kemal'in 10. yıl töreninde yaptığı ünlü konuşmanın tamamı, işte o kamera tarafından belgelenmiştir. 10. yıl nutku, "Türkiye'nin Kalbi Ankara" adı verilen filmde de yer alır. Belgesel filmde Voroşilov heyetinin Türkiye ziyareti de bulunmaktadır. Türkiye'nin ilk belgesel filmi olan "Türkiye'nin Kalbi Ankara" uzun süre gösterilir.[5123]
>
> Mustafa Kemal, ayrıca Sovyet konuklarına, dervişlere, şeyhlere ve bağnaz gericilere karşı yeni Türkiye'nin verdiği mücadeleyi anlatır. Gericiler ve yabancı işgalcilere karşı Kurtuluş Savaşı harekâtları ve taarruzlarından bahseder. Ve genç Sovyet hükümetinin zorluklar içinde olmasına rağmen, Türkiye'ye yaptığı karşılıksız mali yardımdan minnettarlıkla söz eder. Mustafa Kemal, gelecekte ne olursa olsun, Türkiye'nin hep sadık bir dost olacağını vurgular.[5124]

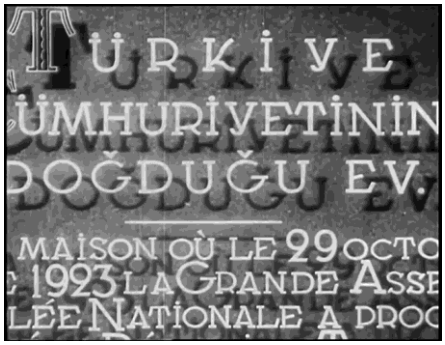
5120 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 215.

5121 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* , c. 16. s. 592 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 420.

5122 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 216.

5123 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 220. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Son yıllarda televizyonda gösterilmesi tartışmalara yol açan Atatürk filmini Sovyetler yaparlar. Türkiye'de sinema, sergi, konferanslar düzenlerler." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1400. İlgili belgeselin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tadil edilmiş halini şu internet adresinden izleyebilirsiniz: filmmirasim.ktb.gov.tr.

5124 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 218. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Fotoğraflar. "Ankara Türkiyenin Kalbidir" belgeselinden iki görüntü. TBMM binasına "Cumhuriyetçiyiz, Milliyetçiyiz, Halkçıyız, Devletçiyiz, Laikiz, İnkılâpçıyız" yazılı tâk inşa edilmiştir.

Gazi bu ritüelin her yerindedir. Hoparlörlerden halka Gazi'nin Onuncu Yıl Nutku dinletilmektedir. Kurulan takların en merkezinde onun resmi ve onun övgüsü ("Var Olsun Büyük Gazi") yer almaktadır. Onuncu yıl dolayısıyla kiliselerde düzenlenen ayinlerde Tanrı'nın "Dahi Reisi cumhur Gazi Mustafa Kemal paşa hazretlerini" "daima siyanet ve himaye" etmesi için dua edilmektedir. 29 Ekim'de İzmit'te yeni bir Gazi heykeli açılır, onu üç hafta sonra açılacak Elazığ'daki heykel izler. Ayrıca bu seneden (1933) itibaren insanlar evlerinde Gazi'nin bir büstünü bulundurmaya, evde, okulda, işte bir Gazi köşesi kurmaya teşvik edilir.

> Yüksek bir kudret, vakar, mehabet ve enerji timsali olan *Gazi büstü* bize aynı meziyetleri telkin edecek *ruhi bir mürebbidir* ki her Türk evi, mektebi, müessesesi baş köşesinde onu bulundurmalıdır. Bilhassa önümüzdeki teşrinievvelin 29'unda Cumhuriyetimizin 10 uncu yılını kutlularken böyle yerlerde Gazi heykeli şeref mevkiini almış olmalıdır... her Türk evinde bir *Gazi köşesi* olmak lâzım... Yavrularımızı daha doğduğu günden itibaren millî tarihteki bu misilsiz deha ve ehemmiyetini kavrıyarak büyümeğe alıştıracağız. [Cumhuriyet, 26 Haziran 1933, "Her yurdunda Gazi köşesi", s. 2]

Başlarda Münir Hayri Bey'in büstü büyük sükse yapsa da, sonuçta okullardaki Gazi köşeleri için Kenan Ali Bey'in büstünde karar kılınır. Evler için bir standart söz konusu edilmez. Birol Caymaz, Gazi köşelerini, Japonya'da ev ve işyerlerinin bir köşesinde bulunan Budist ve Şintoist tapınaklara benzetirken haklıdır. Fakat elbette asıl örnek alınanlar, Rusya'nın her yerine yayılan Lenin köşeleridir.[5125]

1930'larda *Kemal Atatürk bir idol haline geldi. Lenin gibi, onun da her köşe başına bir heykeli dikildi. Buna kendisinin de pek itirazı olmuş gibi gözükmüyor*.[5126]

[5125] Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 2021, s. 254-255.
[5126] Norman Stone, *Türkiye: Kısa Bir Tarih*, 2011, s. 55.

Mustafa Kemal Voroşilov ile birlikte. (29 Ekim 1933)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 457.

31 Ekim 1933. Surits, SSCB Hariciye Halk Komiserliğine telgraf gönderdi:

Basın mensuplarımız bu işle uğraştığından dolayı, size, Ankara'da heyetin kabulüyle ilgili olguları bildirmedim. Şimdi sadece son dört günün temel meselelerinin ve daha çok karakteristik ayrıntıların altını çizeceğim. İstanbul'daki kabulün üst düzey törensel özelliği, heyetin Ankara'ya gelişiyle daha da arttı. Sıradan bir gün olan 27 Ekim'de, genel olarak Ankara'da bizi görmezden gelen ülkelerin (İsviçre ve Brezilya) askerî temsilcilerinin ve diplomatlarının katıldığı oldukça başarılı bir kabul gerçekleşti. 28 Ekim'de silah fabrikalarının bulunduğu Kırıkkale'ye bir gezi yapıldı. Son yıllarda yapılan fabrikaların gezilmesinden sonra bütün üst düzey askerî yetkililerin katıldığı bir ziyafet düzenlendi. Diplomatik çevrelerin Voroşilov'un gelişine gösterdikleri ilgi önemli bir hava yarattı ve 28 Ekim akşamı düzenlediğimiz kabule halk kitleleri ve ayrıca bize daha önce hiç gelmemiş misyon başkanları (Romanya, Bulgaristan, Mısır'ın elçileri ve diğerleri) geldiler.

29 Ekim'deki geçit töreninde Türkler, belki daha fazla bizim geçit törenlerimizin dış özelliklerine benzer özellikler vermeye çalıştılar. Geçmiş senelerden farklı olarak geçit töreninde, köylü korteji ve gösteride bulunan halk kitlelerinin içerisinde çok sayıda kadın vardı. Genel olarak millî bayram günü, Voroşilov'un altı çizilen katılımının ağırlığıyla geçti. Voroşilov, Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet'le beraber geçit törenine katılan bir ordunun önüne geçerek, ki bu, burada şimdiye kadar görülmemiş bir şey, gerek seyircilerde gerek diplomatik çevrelerde akıllara durgunluk veren bir izlenim yarattı. Bu izlenimi, geçmiş senelerdeki geleneklerden farklı olarak, Cumhurbaşkanlığında misyon başkanlarına verilen öğle yemeğinin bu sefer kaldırılması ve yerine Kemal Paşa'nın konağında sadece heyet yöneticileri ve Türk hükümetinin üst düzey yetkilileri ve üst rütbeli subaylar için özel bir yemek düzenlenmesi tamamladı.

Yemek, geceyarısına kadar sürdü ve bu zaman içinde Ankara Palas'taki baloya davet edilen diğer kalabalık davetli kitlesi, misyon başkanlarını beklemekten sıkıldı. Kemal Paşa, baloya gece bir sıralarında gelerek, salona Voroşilov'la kol kola girdi ve bütün zamanını onunla geçirdi. Kemal Paşa, baloda çok kalmadı, heyetimizle birlikte orduevindeki ve halk evindeki balolara gitti. Her yerde ülkelerimizin manevi birlikteliği üzerine konuşmalar yaptı, askerî görevlilerin önünde Voroşilov'u övdü, subaylara bunu kışlalarda anlatmaları emrini verdi, iki ülkenin ortak fikirleri için ölmeye hazır olduğuna and içti. Konuşmalarının temelini, çıkarların birliği ve birlikte ilerlemenin gerekliliği oluşturdu. Konaktaki öğlen yemeğinde koro, Rusça Enternasyonal'i ve Rusça şarkıları söyledi. Fethi [Okyar] ve eski muhalefetin diğer liderleri, bize yönelen dostane duygu gösterisi için orada bulundular. Gösteriler sabah 6 sıralarında bitti. Meclis Başkanı, 30 Ekim'de, heyetimizin şerefine yüksek rütbeli askerlerin ve eşlerinin geniş katılımıyla bir kahvaltı düzenledi.

Bundan sonra heyet, tarım enstitüsünün yeni binasının açılışında bulundu. Burada açılış dolayısıyla yaptığı konuşmada İsmet, heyete özel bir yer ayırdı. Türkler, heyetimize büyük ilgi gösterirken, enstitünün yapımında büyük bir katkı sağlayan ve açılışta [Almanya'nın Ankara Elçisi] Nadoln başkanlığında tam kadro bulunan

Almanları tamamen arka plana ittiler. Arkasından orduevinde, Fevzi'de [Çakmak] içilen çaydan sonra heyetimizin yöneticileri Kemal başkanlığında toplantı yapılan İsmet'in evine götürüldüler. Toplantıda dış politika meseleleri üzerine fikir alışverişinde bulunuldu ve görüşme tamamen samimi bir şekilde geçti. Türklerin onları endişelendiren Bulgar tehlikesinin önünü almak için, Balkan Lokarno'su fikrine kaydıkları belli oldu.

Bütün bu olaylar, diplomatik çevrelerde derin bir iz bıraktı. Bu olaylar, askerî bir birliğin maddi temellerinin atılması olarak yorumlandı. Önümüzdeki dönemde büyük miktarda silah vereceğimiz üzerine konuşuyorlar ve ayrıca Boğazlar'ın güçlendirilmesi konusunda bizim aktif yardımımıza müsaade edecekler. Ziyaretimizin etkisi, beklenenin kat kat üstünde oldu. Türklerin ricası üzerine, gösterilerin çokluğundan dolayı İzmir'e gidişimizi 1 Kasım akşamına ertelememiz gerekti. 1 Kasım günü Meclis'te bizim katılacağımız törensel bir açılış olacak. Surits.[5127]

2 Kasım 1933. General İlin heyeti, Eskişehir askerî havalimanını ziyaret ediyor, *gazetecilere verdiği demeçte "Canımızı gereğinde sevgili ve aziz Türkiye Cumhuriyeti'nin muhafazası için de, her zaman feda etmeye hazırız"* diyor.[5128]

10 Kasım 1933. Surits, SSCB Hariciye Halk Komiserliğine telgraf keşide eyledi. Kemalist yönetim, Kuzey Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerini geliştirmek için tıpkı Harekat-ı Milliye devresinde olduğu gibi, Sovyet Rusya'yı koz olarak kullanmaya çalışılıyor. Kemalist yönetimin karakteristik dış politikası, büyük devletler ne derler saikasıyla belirlenmektedir. Türkiye efkâr-ı umumiyesi, CHP Tek-Parti dış politikasını başarısız buluyor:

Telgraftan anlaşıldığı üzere, Türk hükümeti heyetimize hem genel anlamda, hem de ayrıntılarda eşi görülmemiş ve protokol dışına çıkan istisnai bir ilgi göstermiştir. Sovyet tarafının delegeleri olarak misafirlerin doğasına uygun davranılması ve banal-protokol prosedürlerinin fabrika, okul ve son dönemlerde inşa edilen yapıların gösterimleriyle tamamlanması, bu kabulün özel detaylarıdır. Türkler, misafirlere gösterdikleri hürmete paralel olarak, sanayileşme, ulaşım, millî eğitim, sağlık, şehircilik vs. alanlarında elde ettikleri başarıları sergilemeye çalıştılar.

Gösterilen yapıların dışında, kabulün en önemli taraflarından biri, karşılamaya resmî kişiler ve onlara yakın kamu adamlarının haricinde "geniş kitle" olarak tanımlayabileceğimiz toplumu dahil etmeleri olmuştur. Özellikle kenardaki merkezleri (Bursa, Çanakkale vs.) ziyaret sırasında, eğitim, spor ve esnaf kuruluşlarının yanı sıra, örgütlü olmayan çeşitli zümreler; çocuklar, köylüler, esnaf da, şehri gezerek geçen heyeti karşılamak için sokaklara dökülmüştü. Şüphe yok ki, yukarıdan verilen talimatla karşılamaya gelen kalabalık, yeni yeni katılımları içine çekti, büyüdü, caddelerde şiddetli alkışlarla şiirsel bir karakter kazandı.

Bu arada, aralıksız ve aynı tempoyla devam eden basındaki kampanyalar, iki ülke arasındaki istisnai ilişkileri göstermiş ve yaratılan bu izlenim, İstanbul ve yerel basını takip eden Türk halkına işlemiş olmalı. Heyetimizin ziyaretini daha önceden yapılan ve sadece protokol-resepsiyon ile sınırlanan (bir tek Yunanlıların kabulü sırasında biraz genişletilmişti) Yunan, Macar, Romen heyetleriyle karşılaştırınca bu izlenim daha da pekişecektir. Daha önceki karşılamanın tersine Türkler, bu sefer kordiplomatiği dikkate almadıklarının açıkça altını çizdiler ve hatta hepten görmezden geldiler.

Bu taktik neticesinde biz, Sovyet Rusya'ya olan ilginin tüm diğer devletler ile olan ilişkilerden farklı olduğu ulusal hareketin ilk dönemlerine götürüldük. O dönemlerde Sovyet Rusya'ya gösterilen ilgi dış dünyayı manen etkilemek için koz olarak kullanıldığı gibi, şimdi de Sovyet kartı, (diğer nedenler haricinde) Batı'daki dış politikayı güçlendirmek için kullanılıyor. Son yıllardaki Türk politikasının (SSCB ile ilgili politikası dahil olmak üzere) özelliği, diğerlerinin ne diyeceğini düşünerek hareket etmesi olmuştur. Şimdilerde ise "prenses Marya Alekseyevna ne diyecek" korkusu geçici olarak buharlaşmıştır. Türkler, misafirlerini, Batı'nın, kendilerinin Bolşevik ve "Moskova politikasına" sıkı sıkıya bağlı olduğundan şüphelenecek korkusunu bir kenara atarak

[5127] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR ,* c. 16. s. 599 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 422-423. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

[5128] Cumhuriyet, 6 Kasım 1933; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 229.

ağırladılar. Aksine; bunu kanıtlayacak şekilde, kordiplomaside yayılan, ziyaret ile ilgili abartılmış söylentileri pekiştirmek için her şeyi yaptılar. Bu ziyaret neticesinde SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normal dostluğun ötesine geçtiği ve çok yüksek seviyeye yükseldiği izlenimini vermeye çabaladıkları açıktı.

Türk hükümetinin bu şekilde davranmasının nedenlerine bakıldığında üç faktör öne çıkacaktır.

1) Doğrudan Sovyet faktörü: Türk hükümetinin, bu ziyareti Balkan ve Milletler Cemiyeti kargaşası sırasında gerileyen, SSCB ile ilişkisini tazelemek için kullandığı aşikârdır. Son aylar zarfında Türk hükümeti, bize karşı ılımlılık sınırlarını zorlayarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne girmeye çabalamasına ve Panbalkan, Orta Avrupa bloğu fikirlerine Moskova'nın pek memnun bakmadığını düşünmekte haklıydı. Karşılıklı bazı küçük sürtüşmelerin (sınır ihtilafları, kredi konusu ile ilgili yanıtın gecikmesi, Türk mahkemelerindeki bazı davaların olumsuz sonuçlanması vs.) bizim memnuniyetsizliğimizi güçlendirdiğinden endişeleniyorlardı. Şatafatlı kabul ile tüm memnuniyetsizliklerimizi gölgede bırakmak istediler.

Bunun haricinde, çıkarları doğrultusunda, onlara olan sempatimizi artırmak istediler: Dış politika alanında *Balkan* politikası ile ilgili onayımı almaya, ayrıca *Boğaz* sorununun şiddetlenmesi durumunda desteğimizi sağlamaya çalıştılar. Bu bağlamda askerî inşa alanında ileriki teşebbüsler için hava yaratmaya çabaladılar. (Millî Savunma Bakanlığı, gelişimizden çok önce, desteğimizle inşa edilecek fabrikaların listesini hazırlamıştı.) Genel olarak, ilişkileri hareketlendiren doping dozunu arttırarak, daha sonra ileri sürülecek ekonomik ve diğer talepler için zemin hazırlamaya çalıştılar.

Bize gösterilen ilgide, uluslararası alandaki başarılarımızın da büyük katkısı oldu. Fransa ve Küçük Antant ile ilişkilerimizin güçlenmesi, Amerika ile ilişkilerimizin yeniden canlanması perspektifi, tüm bu ve diğer faktörler, Türk politikası yöneticilerinin elde ettiğimiz ve beklediğimiz başarılarda paylarının olduğu izlenimi vermeye çalışmalarında etkili olmuştur.

2) Uluslararası faktör de (yani SSCB ile ilişkilerinin sağlamlaştırdığını sergileyerek *diğer ülkeleri* etkilemek) önemli rol oynamıştır. Şüphesiz Türk hükümeti, *Balkan ülkeleri* ve öncelikle Bulgaristan ve Romanya nezdinde itibarını yükseltmek için Sovyet kozunu kullanmaya karar verdi. Bu, [Dışişleri Bakanı Sabataycı Tevfik] Rüştü'nün [Aras] hesaplarına göre, Bulgaristan'ı "dizginlemeyi" ve şimdilik Bulgaristan'ın tamamen izolasyonuna imkân vermeyen Romanya-Bulgaristan flörtünü engellemeyi kolaylaştıracaktı. Türk hükümeti ayrıca, SSCB ile yakınlaşmayı sergileyerek hazırlık aşamasındaki boğazlarla ilgili girişimlerini kolaylaştırmak için İngiltere'yi de etkilemeyi düşünüyor. Milletler Cemiyeti Konseyi'ne seçilmediğinden ve son oturumlarında itibara alınmadığından dolayı küsmüş durumdaki [Türkiye'nin] Milletler Cemiyeti ile ilgili de Sovyet kozunu kullanmaya çabaladığını belirtmek gerekiyor.

3) Nihayet, Türk hükümetinin, kendi ülkesinin kamu güçlerini ve halk kitlesini etkilemek için heyetimizin bu ziyaretinden istifade etmeye çalıştığını unutmamak gerekiyor. Önceki ziyaretler serisinde, Sovyet heyetinin ziyaretini kitlelerin gözünde olağanüstü yücelten Türk hükümeti, Sovyetler dahil olmak üzere buraya temsilcilerini gönderen diğer ülke hükümetlerinin Türkiye'ye gösterdiği ilginin altını çizmek istedi. Türk hükümeti, Sovyet temsilcilerinin önünde başarılarını sergileyerek iç politika çıkarları doğrultusunda bizim gibi sert eleştirmenlerin onayını sağlamaya çalıştı. Mali ve ekonomik zorlukların devam etmesi, bütçe açığı olasılığı ve enflasyonun kullanılma imkânı, dış etkenlerdeki gereksinimleri daha da hissettirmiştir. Hükümetin durumunu zayıflatan dış politikadaki başarısızlıklar izlenimini hafifletmek için, bu gereksinim daha da artmıştır.

Yukarıdaki nedenlerin haricinde, kabulün niteliğine heyet başkanı Voroşilov Yoldaş'ın kişiliği de yön vermiştir. En baştan onun sergilediği sadelik ve açıklık, diplomatik hilelerden, resmiyetten uzak tonda konuşması, ziyarete devamlı artan sıcaklık ve yakınlık kazandırmıştır. Ziyaret mahiyetinin rolünü arttıran diğer bir etken ise, bizim Kızıl Ordu liderinin heyete başkanlık etmesi olmuştur. Bu, Türklerin tüm kabul merasimlerine, yabancılarla temaslardan sakındıkları orduyu da dahil etmelerine neden olmuştur. Ziyaretin en önemli yanı, ordularımız arasındaki canlı ilişkilerin, Voroşilov'un Türk ordusunun geniş çevrelerinde kazandığı derin sempati üzerine kurulmuş olmasıdır. İki hafta içerisinde yapılan işlerin sonuçlarının daha önce yıllarca elde edilen sonuçları gölgede bıraktığı abartılmadan söylenebilir.

Eğer şu ana kadar Türk hükümetinin ziyaretimize törensel ve şatafatlı bir hava verme nedenleri ve bundan elde ettiği kazançlardan söz ettiysem, bundan tabii ki bu ziyaretin sadece Türk tarafı için avantajlı olduğu sonucu çıkartılmamalı. Zaten böyle bir sonuç, kesinlikle inandırıcı olmazdı. Ziyaret, bize de en az Türkiye kadar avantajlar sağladı. Bu avantajlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1) Ziyaret, ülkemize ilgiyi, görece zayıf olduğumuz alanlarda artırmıştır. Bu, ülkelerimiz arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmeyi sağlayacaktır.

2) Ziyaret, ülkelerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı için mücadele eden, yolundan şaşmayan milliyetçi dostlarımızın durumunu şüphesiz kuvvetlendirmiştir. Ziyaret özellikle, ülkede son dönemde Halk Fırkası'nın sağ kanadının saldırısına uğrayan devletçi eğilimi tekrar güçlendirmiştir.

3) Ziyaret, hem Türkiye içindeki hem de dışındaki düşmanlarımızın çalışmalarını oldukça zorlaştıracaktır. Özellikle İstanbul'daki Beyaz [Ordu] mülteci kalıntılarında şok etkisi yaratmıştır ve burada aleyhimizde çalışan diplomatlar arasında epey bir kargaşalığa yol açmıştır.

4) Ziyaret, ilişkilerimizin gergin olduğu ülkeleri, özellikle Türkiye'nin Karadeniz sahillerimizde kilit pozisyonda olmasından dolayı, Japonya'nın bize karşı hareket tercihini etkileyecektir.

5) Ziyaret, daha önce de zikrettiğim gibi, iki ülke ordusu arasında bir köprünün temelini atmıştır. Heyetimizin orduyla kardeşlik bağı kurmasının sağlanması, bana göre bizimle dostane ilişkilerin korunması ve güçlendirilmesi açısından Türk hükümetinin samimi arzularının en önemli kanıtıdır. Kemal, binlerce subayın toplandığı kalabalığa "tüm kışlalara Türkiye'nin yegâne dostunun Sovyetler Birliği olduğunu yayın" diye seslendiğinde, askerler arasında benzer sözlerin sarf edilmesinin sorumluluğunun bilincindeydi.

Yukarıda söz konusu bütün durumu özetleyecek olursak; son ziyaretin ilişkilerimiz tarihinde önemli bir nokta olduğu, fakat bu önemin ayrıntılı ve nihai değerlendirmesi yapılması gerektiği kanaatine varıyoruz.

Komünist selamlarla

SSCB Türkiye Tam Yetkili Büyükelçisi Surits[5129]

17 Kasım 1933. *İngiliz "Daily Mail" gazetesi, Mustafa Kemal'in, Voroşilov'un onuruna verdiği akşam ziyafetinden sonra baloda en çok Voroşilov'la ilgilendiğini, Batılı büyükelçilere soğuk davrandığını* yazıyor.[5130]

22 Aralık 1933. *SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Şubesi Etnografya ve Antropoloji Enstitüsü, Türkiye tarihine ilişkin 246 değerli tarih eserini Ankara Etnografya Enstitüsü'ne armağan* etti.[5131]

1934

Mustafa Kemal: "Sovyet sanatçıları, Türk sanatçıların hocası olmalıdır."[5132]

24 Ocak 1934. *SSCB tarafından verilen 8 milyon dolarlık kredinin kullanılma biçimi ile ilgili protokol, Ankara'da 24 Ocak 1934 günü imzalanır. Türkiye, bu krediyi, SSCB'den makine ve donatım aygıtları alarak dört yıl içinde kullanacaktır. Kredi, belirli miktar malın, özellikle tarım ürünlerinin, her yıl SSCB'ye teslim edilmesiyle ödenecektir*.[5133] Daha açık bir deyişle, Sovyet Rusya 8 milyon doları sol cebinden

[5129] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* , c. 16. s. 623 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 424-429. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.
[5130] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 216.
[5131] Hâkimiyet-i Milliye, 22 Aralık 1933; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 212.
[5132] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 213.
[5133] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 202-203.

çıkarıb sağ cebine koyuyor, Kayseri'de sovyet tekstil fabrikası kurub buraya vasıflı eleman da yetiştiriyor ve ihtiyaç duyduğu ziraî temel gıda maddelerini Türkiye'den temin ediyor.

> Türkiye, 21 Ocak 1934'te, iki yıllık müzakerenin ardından, Sovyet malı makineler satın almak ve Kayseri ve Nazilli'de iki tekstil fabrikası inşa etmek amacıyla, Sovyetler Birliği'nden fa- izsiz sekiz milyon ABD Doları (16,5 milyon Türk Lirası) tutarında kredi almak için yirmi yıllık protokol imzaladı. Sovyetler Birliği, iki tekstil fabrikası inşa etmenin yanı sıra, Ankara'da oto-tamir atölyeleri kurdu ve ulaşım sistemini geliştirmek için 100 otobüs ve kamyon tedarik etti. Sovyet uzmanları ayrıca, bir dizi ticari tesisin ve sulama sisteminin kurulmasına da yardımcı oldu. Böylelikle Sovyetler Birliği, Türkiye'ye sadece ekonomik yardım sağlamakla kalmadı, aynı zamanda 1934'te başlayan ve Sovyet uzmanlarla istişare edilerek tasarlanan Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanması için de kredi verdi.[5134]

9 Şubat 1934. Sovyet Rusya'nın tüm çekinceleri tatmin edilmek suretiyle Balkan Paktı Andlaşması imzalandı:

> Balkan Paktı'nın ete kemiğe bürünmeye başlamasıyla birlikte Türkiye, Pakt tasarısını hemen Sovyet yetkililerinin bilgisine sunar. Moskova'nın itirazları "esas itibariyle pek makul" görülür. Türkiye, Balkan Paktı'nın müzakereleri sırasında SSCB'nin hassasiyetlerini gözeterek bütün gelişmelerden haberdar eder. Ankara ve Moskova'da iki ülke temsilcileri sık sık görüşerek tasarı üzerinde çalışırlar. Hatta bu konu Voroşilov heyetinin, Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarına geldiği zaman da ele alınır. Tasarıyla ilgili olarak, Türkiye'nin de belirli çekinceleri vardır. Sonuç olarak "Litvinov Formülü" diye anılan deklarasyon kabul edilir, tasarıda "Sovyetler'in hemen her istediği" değişiklik yapılır. Ayrıca "Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmayacağını" bildiren bir çekince mektubu da verilir. Balkan Paktı Antlaşması'nın 9 Şubat 1934 günü imzalanmasının hemen ardından Türk Dışişleri'nden elçiliklere antlaşmanın amaçları ve içeriği konusunda gönderilen genelgede, Sovyetler Birliği'nin olurunun alınmış olduğu özellikle vurgulanır:
>
> > "1929'da Karahan'la imzalanan Mukaveleye göre *iki taraftan biri, diğeri ile karadan ve denizden müşterek hududa malik olunan herhangi bir üçüncü devletle yapacağı muahedeleri ancak diğerinin muvafakatını müteakip imza etmek mükellefiyetini deruhte etmiş* bulunduğundan *Hükümetimiz Moskova'ya karşı bu vecibesini yerine getirmiş olmak için hazırlanan misakı Sovyetle*re ibraz ve bunun akdine onların rıza ve muvafakatını istihsal eylemiştir."[5135]

23 Nisan-11 Mayıs 1934. *Albay Celal Bey'in başkanlığında Türk Hava Kuvvetleri Heyeti, 23 Nisan 1934'ten 11 Mayıs'a kadar 1 Mayıs törenlerine katılmak üzere SSCB'yi ziyaret eder. Heyet, K.Y. Voroşilov'dan Budiyonni'ye kadar birçok üst düzey askerî yetkiliyle görüşür. Aynı günlerde Emin Paşa'nın başkanlığında başka bir askerî heyet Moskova'da bulunmaktadır. İki heyet birleşerek 1 Mayıs törenlerine katılırlar. Ayrıca uçak fabrikalarını gezerek Prof. Tupolev ile de görüşmeler yaparlar. Hava Kuvvetleri Heyeti pilotları, Moskova'dan ayrılmadan önce Sovyet Hava Kuvvetleri karargâhının üzerinde bir uçuş yapar ve Sovyet pilotlarına küçük bir paraşütle Sovyet ve Türk bayraklarını atarlar*.[5136]

20 Mayıs 1934. *20 Mayıs 1934'te Kayseri'de ilk dokuma fabrikasının açılışı yapılır. İsmet İnönü, bu kombinanın "Sadece bir Sovyetler Birliği-Türkiye dostluk anıtı değil, aynı zamanda Sovyet sanayinin kazanımlarının parlak bir örneği olacağını" açıklar. Sovyet yetkilisi Zolatayev, konuşmasına, bu törenin sadece Türk halkının değil, SSCB halklarının da bayramı olduğunu vurgulayarak başlar. Gazi Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye'nin ekonomik alanda çehresinin değiştiğini ve demir ağlarla örüldüğünü söyleyen Zolatayev, Kayseri Fabrikası'nın yapımını kendi vatanlarının bir işi olarak gördüklerini ve bu fabrikanın yüksek kalitede yapılması konusunda Sovyet hükümetinden kesin emir aldıklarını belirtir*.[5137]

5134 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 160.
5135 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 206. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
5136 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 229.
5137 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 202.

18 Ağustos-23 Ağustos 1934. Cumhurbaşkanlığı Şifre İkinci Kâtibi Haldun (Derin), Dolmabahçe Sarayı'nda içtima eden İkinci Dil Kurultayında cereyan etmiş fevkalâde bir hadiseyi nakletmektedir. Sovyet Rusya'yı tenkid etmek yasaktır:

> Kurultayda küçük bir olay geçti. Sunulacak tezleri, Gazi, hep yaptığı üzere, önceden birer birer okumuş bulunuyor. Bu arada, İstanbul Üniversitesi'nden Caferoğlu, sırası gelince tezini kürsüden okumaya başladı. Fakat, önceden sunduğu nüshada bulunmayan birtakım sözleri tezine sonradan eklemiş. Öyle sözler ki, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi adına kurultaya katılan Profesör Samoiloviç ile Profesör Meşçaninof'un vatandaşı oldukları ülke üzerinde Caferoğlu'nun hoş kaçmayacak, konu dışı bazı düşünce ve dileklerini yansıtıyor. İşte bu sırada bir işaret verilmiş olmalı ki, bir kımıldama görüldü. Ufak bir haber uçtu, hâkimane -bilgece- üslupla Caferoğlu kürsüden indirildi. Rus egemenliği altındaki kan kardeşleri için beslediği duyguları yenemeyerek Caferoğlu, bir boşboğazlığa kapılıvermekten besbelli kendini alamamıştı.[5138]

23 Ağustos-15 Eylül 1934. *1934 Ağustos'unda Sovyet hükümeti, SSCB'yi ziyaret etmek ve Kızıl Ordu'nun manevralarında bulunmak üzere yeni bir Türk askerî heyetini davet eder. Deniz Kuvvetleri müfettişi Fahrettin Altay başkanlığında üst düzey bir heyet, 23 Ağustos'tan 15 Eylül 1934'e kadar Sovyetler Birliği'nde bulunur. Heyet, Kızıl Ordu Genelkurmay Başkanı ve Sovyet Savunma Halk Komiseri Voroşilov'la da görüşür. Manevralarda hazır bulunan Türk askerî heyeti, gittikleri her yerde Türkçe pankartlar ve Türk bayraklarıyla karşılanır*.[5139]

16 Eylül 1934. SSCB, Milletler Cemiyetine üye kabul edildi.[5140]

Almanya savaşa hazırlanıyor:

> Hitler, daha başından beri saldırgan bir politika izleyeceğini ve Doğuda genişleyeceğini açıklar. Avusturya'yı çökertmek üzere Viyana'ya elçi gönderilen katolik von Papen, ABD Büyükelçisine Alman emellerini içtenlikle söyler:
>
> "Türkiye sınırına kadar Avrupa'nın bütün Doğu-güneyi, Almanya'nın doğal hinterlandıdır. Bana verilen ödev, bu alanı sosyal ve ekonomik bakımdan Almanya'nın egemenliği altına koymaktır. Bu konuda ilk adım, Avusturya'yı ele geçirmektir... Hiç kimse yolumuzu kesemez."
>
> Fransa Dışişleri Bakanı Barthou, bu durumda Doğu Avrupa'da güvenliği sağlamak amacıyla Eylül 1934'te bir Doğu Paktı önerir. Rusya, bu paktı gerçekleştirmek üzere, aynı ay Milletler Cemiyeti'ne girer. Almanya ve Polonya, Doğu Paktı'na yanaşmazlar. Barthou ise, Balkan Paktı'nın başarılmasında emeği geçen Yugoslavya

5138 Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, 1995, s. 77.
5139 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 229-230.
5140 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 205.

Kralı ile birlikte Marsilya'da öldürülür.* Barthou'nun yerine gelen Laval, Sovyet Rusya karşıtı ve İtalya-Almanya yanlısıdır. Bu devletlerle uzlaşmaya çalışır.[5141]

Eylül-Kasım 1934. *1934 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Sümerbank Müdürü Nurullah Esat'ın başkanlığında yüksek düzeyde bir Türk iktisat heyeti, Moskova'yı resmen ziyaret eder. Heyetin amacı, Birinci Beş Yıllık Plan döneminde Türkiye'nin ekonomik gelişmesine ilişkin Türk hükümetinin plan ve projelerini Sovyet devlet adamlarıyla birlikte inceleyip bir uyum kurmak, eşgüdüm sağlamaktır. Bu arada Kayseri ve Nazilli fabrikalarının inşaatı konusunda bazı ayrıntılar kararlaştırılır. Heyet, Sovyet sanayi kuruluşunun planlanması hakkında bilgi edinir ve bu alandaki deneyleri öğrenir*.[5142]

1934. *1934 yılında ise, Birinci Sovyet Yazarları Kongresi'ne katılmak üzere Yakup Kadri Karaosmanoğlu başkanlığında, aralarında Falih Rıfkı Atay'ın da bulunduğu bir heyet, Sovyetler Birliği'ne gider ve Maksim Gorki ile de görüşür. Kongre'den sonra ayrı ayrı zamanlarda Sovyet yazarları İlya Ehrenburg ve Maksim Gorki, Türkiye'ye gelir*.[5143]

SSCB'den *Türkiye'ye teknik ve mali yardım 1930'ların ortalarında azaldı ve Kemalizme yönelik Sovyet eleştirileri yükseldikçe, Kemalist Türkiye'ye ilişkin yeni bir yorum daha ortaya çıktı. Komünist Partili bilim insanları Mustafa Kemal'i, "ülkeyi, benzersiz bir terör ve toplumsal demagoji karışımıyla, Türk tarzı özel bir 'ulusal faşizm' veya 'tarımsal Bonapartizm'le yöneten gerici bir tiran" olarak tasvir etti*.[5144]

1926'da reddedilen öneri, 1934 yılında Hükümet tarafından "Türk devriminin en açık niteliği, demokratlıktır" gerekçesiyle eksik olarak getirilir. Hükümet, "efendi, bey, beyefendi, paşa, hazretleri" gibi deyimlerin kaldırılmasını, "Bay, bayan" ile yetinilmesini ister. Bunların, "eski sınıf ve üstünlük

---

* Yugoslavya Kralı Aleksandr'ın öldürülmesi meselesi hakkında, Mustafa Kemal, genel sekreteri Hasan Rıza'ya (Soyak), şayet doğruysa, şöyle demiş: "Ben Aleksandr'ı öldürenleri biliyorum, eğer onlar fırsat bulurlarsa beni de öldürürler." Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hâtıralar*, Cilt II, s. 259; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1462, dipnot *. Fakat İnönü devri CHP Tek-Parti mebusu, Grup Başkan Vekili, Başvekil yardımcısı İttihadçı Faik Ahmet Barutçu'nun mütalaasına bakılırsa, Mustafa Kemal dış politikada müthiş kiyasetsizdir: "SİYASETSİZLİK BİZE ATATÜRK'TEN MÜDEVVERDİR. Atatürk bize tehlikenin İtalya'dan geleceğine kaniiydi. İtalya bize gelecektir dedi, gelmedi. Balkanlar'dan gelecektir dedi, oradan da gelmedi! Balkanlardan gelecek olan Almanya idi! Bunu göremedi. Harici siyasetteki zaafı başarı! İtalya'nın geleceğini zannettiği ve ona saplandığı için İtalya'ya karşı Yugoslavya'nın ittifakını güya temin için Yugoslavya'ya on yedi milyon Türk liralık Türk emlakini bağışladık. Yugoslavya ile yaptığımız muahede de işlememiştir. Yugoslavya Mihvere dahil olmakla muahede iflas etmiştir. Mamafih biz bundan memnun olduk. Muahede işleseydi halimiz kötü olacaktı! Arkasından Yugoslavya'da Simoviç inkılabını da alkışladık, yeni kralı tebrik ettik. Bunu takiben Yugoslavya'yı Almanya işgal etti. Bundan daha çok memnun olduk! Yugoslavya'daki emlak meselesi oradaki o zamanki sefirimiz Haydar ile -şimdiki Moskova sefiri- Tevfik Rüştü'nün marifeti eseridir.
Yugoslavya'da Soyadinoviç Başvekil idi. Bu bir avukattı. Haydar'ın kaburgasına girdi. Tevfik Rüştü'yü aşıladılar. Kral arzu ediyor, denildi. Atatürk Kralı ayağına getirmek ve İtalya'ya karşı nümayiş temin etmek mukabilinde on yedi milyon altın lira verildi! Yunanistan'daki emvali de arada pürüz kalmasın diye verdik.
Sadabat Paktı, dünyaya, Rusya ve İngiltere'ye meydan okumaktı. Sonunda İran'ın işgali üzerine Saraçoğlu Sadabat Paktı ile alay etti: Altı ay sonra olacağı bugünden görüp de ona göre karar almak Cumhuriyette harici siyasetin şiarı olmamıştır. Atatürk'ün karar almak meziyeti vardı. Fakat gününden evvel düşünmezdi. İstikbali hiç düşünmezdi. Yirmi sene sonra mı? Onu düşünmek zahmet olurdu. Şanslı idi; Avrupa sulha düşkün ve bizimle uğraşacak halde olmadığından biz vakit bulduk, Fakat bu vakti hüsnü istimal etmedik. Hazırlık yapmadık. Milli müdafâayı dehşetli surette ihmal ettik. Zaaf-i Basar ve zaaf-ı irade. Yarın ne olacak? Onu kimse bilmez ve düşünmez." Faik Ahmet Barutçu. (2001). *Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye* (M. Everdi, haz.) içinde (c. 1, s. 542-543). İstanbul: 21. Yüzyıl Yayınları.

5141 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1462.

5142 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 203.

5143 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 213.

5144 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 163.

anılarını" yaşattığı belirtilir. Komisyon ve Meclis, bu kez Hükümetten çok daha ileri gider "Ağa, hacı, hafız, hoca, molla vb." gibi bütün deyimlerin kaldırılmasını gerçekleştirir:

> "İçişleri Komisyonu Sözcüsü Şükrü - Yasanın amacı, demokrasiyi kendine mal etmiş bu yüksek milletin, herhangibir sınıf ayırımı gösteren sanları tamamen yıkmaktır. Ağa da köylüler arasında az çok bir sınıf belirten bir san olduğundan bunun kaldırılmasına Hükümetle birlikte Komisyon da katılıyor.
>
> Kemal Turan - Hacı deyimi de kalkacak mı?
>
> Lütfi Müfit - Ağa, efendi, bey deyimleri kalktıktan sonra Hacı'nın yeri kalmaz. O da eklenmeli.
>
> Reşit (Gâziantep) - Kanun maddesinde efendilik, beylik, paşalık kalkmıştır (Ağalık da sesleri)... Hayır efendim, ağalık, hacılık için kanunda madde yoktur. Komisyon sözcüsü bunun kalktığını söyledi. Sözle olmaz, maddeye girmesi gerekir.
>
> Hakkı Tarık Us - Hoca Türkçe bir sözdür. Öğretmenliği belirtir. Bunun kaldırılması doğru olur mu? Salâh Cimcoz Hoca kalmalıdır. Hoca'yı kaldıracağız da yerine muallim mi diyeceğiz?
>
> Ziya Gevher - Hoca'dan amaç, okul hocası değil, sarıklı anlamına gelendir.
>
> Hasan Reşit (Muş) - Doğu'da 'Mir' kullanılıyor. Bu söz konusu olmadı.
>
> Ziya Gevher - Biz mir, mür bilmiyoruz.
>
> Şükrü (Bolu) - Hatip de kalkmalıdır.
>
> Şükrü Kaya (İçişleri Bakanı) - Hatip, bütçeden maaş alan müezzin gibi bir görevin adıdır."

Sonunda, "ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanımefendi, hazretleri" gibi lâkapların tümünün kaldırılması coşkunlukla kararlaştırılır.

Artık Hükümet, ağalığa açıkça hücumda bulunur, toprak reformu gündeme girer. Hem de Hükümet, köylünün sessiz ve güçsüz, ağaların ise uyanık ve güçlü olduğunu bilerek, ağalığın tasfiye edileceğini ilân eyler. İç ve dış koşullar nedeniyle, Hükümetin kendini ağalarla mücadeleyi göze alacak güçte gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Meclis'te söylediği şu sözler ilginçtir:

> "Burada yaşamını, haklarını sağladığımız kitle (köylü), dili olup da söylemeyen, fakat söylemeye sizleri vekil etmiş olan kitledir. Bizim yaptığımız yasaları okumayacak, gazeteleri okumayacak, onlar için nasıl çalıştığımızı bilmeyecektir. Bizim eserimizin büyüklüğü buradadır (Alkışlar). Bunu bilecek kitle (ağalar), çıkarına dokunulur gibi görünenler kitlesidir."[5145]

1935

16 Mart 1935. *Almanya, gizlice silâhlanmaktadır. Hava üstünlüğünü elde etme yolundadır. Hitler, 16 Mart 1935'te Milletler Cemiyeti'ni kuran Versay Antlaşması'na aykırı biçimde, ülkesinin mecburî askerlik sistemini kabul ettiğini açıklar*.[5146]

Nisan 1935. *Milletler Cemiyeti, Nisan'da, Versay Antlaşması'na yapıldığı ileri sürülen* [16 Mart tarihli] *bu saldırıyı inceler. Milletler Cemiyeti Konseyi üyesi Türkiye ve Sovyetler Birliği de dâhil bütün üye*

[5145] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1406-1408. Bunlar da elbette hep lafta kalmıştır. Meclis'de mebus ağalar kuvvetlidir.

[5146] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1462.

devletler, antlaşmanın tek yanlı bozulmayacağı ilkesinde birleşirler; fakat kuru bir protesto ile yetinilir.[5147]

3 Mayıs 1935. *1935 yılında Türk Kuşu Cemiyeti, Türk Hava Kuvvetleri'ne yardım amacıyla SSCB'nin desteğiyle kurulur. 3 Mayıs günü Cemiyet'in açılışında Atatürk, bu desteğe teşekkür eder:*

> "Bu ödevimizi başarmada, bizden değerli yardımlarını esirge- meyen, dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun, Sayın Büyükelçisi Bay Karahan'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kıvanç duyarım.
>
> Türk çocuğu; her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte, seni bekleyen yerini, az zamanda, dolduracaksın. Bundan, gerçek dostlarımız sevinecek, Türk ulusu mutlu olacaktır."

Türk Kuşu Cemiyeti'nin kuruluşundan iki ay sonra SSCB hükümeti, Türk hükümetinin isteği üzerine iki eğitmenini Türkiye'ye gönderir. Sovyet uzmanları, Türk pilotlarını ve paraşütçülerini eğitirler. Ayrıca Türk pilot ve paraşütçüleri, başkanlığını Eydeman'ın yaptığı Sovyet Havacılık Kurumu OSOVİAHİM'de eğitim görür. Bu pilotlar Türkiye'ye döndüklerinde eğitmen olarak görev yaparlar.[5148]

Amerikalı Prof. Lenczowski'ye göre, 1935 yılında paraşütçülük ve planörcülük geliştirilmek istenince, Türkiye Rus uzmanları getirtir. Atatürk, bu konuda Etimesut Havaalanı'nda 3 Mayıs 1935 günü şöyle konuşur: "Bu ödevimizi başarmada, bizden değerli yardımlarını esirgemeyen dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun Sayın Büyükelçisi Bay Karahan'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kıvanç duyarım. Türk çocuğu, her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte seni bekleyen yerini, az zamanda dolduracaksın. Bundan gerçek dostlarımız sevinecek, Türk Milleti mutlu olacaktır.[5149]

2 Mayıs 1935. *Almanya mecburî askerliğe giderken, Fransa askerlik süresini iki yıla çıkaran yasayı güçlükle Meclis'ten geçirebilmiştir. İşçiler ve Komünistler, buna karşıdır*. [Fransa Hariciye Nâzırı] *Laval, bu iç muhalefeti, Sovyet desteğiyle yatıştırabileceğini düşünür. Moskova'ya giderek, 2 Mayısta, saldırıya karşı belirsiz bir karşılıklı yardımlaşmayı öngören Fransız-Sovyet Paktı'nı imzalar*.[5150]

9-16 Mayıs 1935. CHP Tek-Parti, Dördüncü Kurultayını gerçekleştirdi. Şahıs diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne geçiş deneniyor gibidir:

> 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında, Atatürk'ün katıldığı son kurultay olan CHP'nin Dördüncü Kurultayı yapıldı. Parti programına dahil edilen ideolojik ilkeler daha doğrudan ve ayrıntılı hale geldiğinden, bu kurultay partinin en önemli siyasi etkinliği haline dönüştü. 13 Mayıs 1935'te kurultayın üçüncü toplantısında Genel Sekreter Recep Peker, "Partinin ana vasıfları... yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkidevletinin de vasıfları halini alıyor" diye ilan etti. Değiştirilen parti programı gerçekten de şunları vurguluyordu: "Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarımlarımızın ana hatları burada, toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizmin prensipleridir." Sekiz kısmın ilk ikisinde parti programının esasları ve partinin ana vasıfları titizlikle ele alınmıştır. 1931'de olduğu gibi bu esaslar; vatan, ulus, devletin ana kuramı ve kamusal hakları kapsar.
>
> Türkiye Cumhuriyeti'ne dayanak oluşturan beş örgütsel biçim -ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci- CHP'nin ana özelliklerine karşılık gelir.
>
> İkinci kısım, ufak değişiklerle beraber altı ilkenin hepsinden söz eder. 1931 programında belirtilen üç ilkenin adı değişmezken, tıpkı *cümhuriyetçi*'nin *cumuriyetçi* ile değiştirilmesi gibi önceki *milliyetçi* terimi yerine *ulusçu*, *inkılâpçı* yerine *devrimci* geçmiştir. Mustafa Kemal'in yeni adının Kamâl olması gibi bu tip değişiklikler, Türkçe olmayan bileşenlerin kullanımını ortadan kaldırarak "öz Türkçe'yi kurumsallaştırmayı veya yeniden canlandırmayı amaçlayan kapsamlı dil reformlarıyla ilgiliydi. Önceki programdan bir diğer fark, her ilkenin

[5147] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1463.
[5148] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 230.
[5149] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1399-1400, dipnot *.
[5150] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1463.

kapsamlı bir şekilde detaylandırılmış olmasıdır. Her iki programın ilk iki kısmı incelendiğinde, sadece CHP'nin karakteristik olarak nitelendirilen altı prensibinin dikkate alınmasının tamamen yanıltıcı olduğu görülecektir. Kemalist ideolojik ve politik ilkeler sistemi, Türk siyasi seçkinlerinin zihinlerinde ve eylemlerinde çok daha kapsamlı ve asli bir yerde konumlanmıştır.

Programın bir sonraki kayda değer boyutu, partinin, devletin sosyal bileşenleri hakkındaki yaklaşımını yansıtmasıydı. Programda, "Türkiye Cumuriyeti halkı"nın sınıf temelli doğası reddedilir ve halk, "işbölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete" olarak sayılırken, "Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği için bir zorağdır" öngörüsünde bulunuluyordu. Bu, o on yılda Avrupa'da yaygın olan korporatist toplum görüşüne işaret eder. Bu inceleme için bir diğer önemli konu da, ulusal eğitimle ilgili olan programın beşinci bölümüdür. Eğitim sisteminin yükümlülüğü, "kuvvetli cumuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâyik ve devrimci yurddaş" yetiştirmekti. Ayrıca eğitim sisteminin bir diğer amacının, Türk gençliğini "Devrim ve Anavatan savunmasının, onun en üstün ödevi olduğu inancıyla yetiştirmek" olduğu vurgulanmıştır.

İlk iki kısmın incelenmesi, Feridov'un savunduğu gibi 1927'de başlayan ve 1931 parti kurultayından sonra daha güçlü hale gelen parti ve devletin bütünleşmesini doğrular. Parti ideolojilerini, kurumlarını ve kadrolarını devletle bütünleştirme eğilimi bu dönemin belirleyici bir özelliğiydi ve Türkiye de bu eğilimden istisna değildi. Kurultay tutanakları da, milletvekilleri arasında önerilen bütünleşmeye karşı bir muhalefet olmadığını ortaya koyar. Kurultaydan sonra Peker, tam bir radikal olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kurultayda hazır bulunan Atatürk'ün tam onayına sahip olduğu[nu] iddia edip, kendini "parti ideologu" olarak konumlandırmıştır. Aynı zamanda devlet başkanına methiyeler düzmüş ve partinin otoritesini daha da güçlendirmeyi teklif etmiştir.[5151]

Temmuz 1935. *1935 yılının Temmuz ayında Türkiye İktisat Bakanı Celal Bayar, Sümerbank ve İş Bankası müdürlerinin aralarında bulunduğu bir heyetle SSCB'ye giderken, sanayileşme konusunda Rusya ile yapılan emek birliğinden söz eder*:

"Biliyorsunuz ki, sanayileşme alanında Sovyetler'le yaptığımız emek birliği, son zamanlarda çok güzel sonuçlar vermiştir. Onbeş yıldan beri bu büyük komşuyla, her vakit artan bir dostluk ve çalışma birliği yürüttük. Bunun ekonomik alandaki belirtileri de çok verimli olmuştur.

Yeni kalkınma planımızda Sovyetler'le aynı biçimde elbirliği edeceğimizde kuşku yoktur."

Heyet, Sovyetler Birliği'nde planlama çalışmaları ve Sovyet ekonomisinin gelişmesiyle ilgili bilgi alır. SSCB'deki birçok işletmeyi gezen Celal Bayar başkanlığındaki heyet, Sovyet deneyini doğrudan öğrenme şansı elde eder.

Kayseri Dokuma Fabrikası, 13 ay gibi kısa bir sürede bitirilir. Fabrikanın açılışına Ağır Sanayi Komiser Yardımcısı Petakov başkanlığında bir Sovyet heyeti de katılır. Açılışta, Atatürk, İnönü, Stalin ve Molotov'un resimleri birlikte taşınır. Fabrika, Türkiye'de üretilen bu dokuma türünün üçte birini üretir.[5152]

Fransız tarihçi Paul Dumont:

Devletçilik -bir Fransız gazetecesine [*Marcel Sauvage'ye*] göre, okların en uzunu- tek parti'nin ideolojisi arasında ancak otuzlu yılların başında yer almıştır. Bu, Kemalizm'in iktisadî veçhesi ve Türkiye'nin 1929 iktisadî buhranına bir cevabıdır. Türk devletçiliği, Bolşeviklerin, beş yıllık plânları, millileştirme, devlet tekelleri, devlet tarafından yönetilen ticarî ve sınaî teşebbüsler kurma metotlarından geniş bir şekilde ilham almıştır. Bununla beraber, Sovyet devletçiliğinin aksine, bu devletçilik, özel teşebbüse önemli bir yer vermekte ve Sanayii Teşvik Kanunu yayınlama, kredi kurumları ihdas etme, yabancı malların ithalini kısıtlama v.s. gibi uygun tedbirler almak suretiyle yerli kapitalizmin gelişmesini sağlamak üzere elinden geleni yapmaktadır. Rejimin iktisadî siyasetinin yapıcılarından biri olan Celal Bayar, 1935'te, "yeni Türkiye'nin tatbik etmeye başladığı devletçilik, muhtelif sosyalist teori kurucularının XIX. asırdan beri ileri sürdükleri fikirlerden alınmış değildir. Bu, yeni

[5151] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 83-85.
[5152] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 203-204.

> Türkiye'nin özel ihtiyaçlardan doğan, kendine has bir sistemdir. Temel olarak özel teşebbüsü, vatandaşların şahsî faaliyetini ele almaktan, ama, millî ekonominin tümünü devletin idaresine emanet etmekten ibarettir." Devlet müdahalesinin bu tarzda tarifi için başka yerlerde, o senelerde, "güdümcülük" sözcüğü kullanılmağa başlanmıştır.[5153]

Ekim 1935. *Tıp profesörlerinden oluşan Türk bilim adamları heyeti, 1935 yılında Sovyet bilim kuruluşlarının çalışmasını ve veremle savaş alanındaki kazanımlarını yerinden incelemek üzere SSCB'yi ziyaret eder. Heyet, ana ve çocuk sağlığının örgütlenmesi, sıtma, trahom gibi hastalıklara karşı savaşta ve geniş bakım çalışmaları uygulamasında Sovyet tecrübelerinden yararlanır. Aynı senenin Ekim ayında ise, Sovyet heyeti, Türkiye'de düzenlenen Altıncı Sağlık Kurultayı'na katılır. Bu heyet, ülkesine dönünce bu kurultayın çalışmalarıyla ilgili konferans verir*.[5154]

1936

7 Mart 1936. *7 Mart 1936'da Almanya, Fransa'nın güvenliği için yaşamsal saydığı Ren bölgesinin askerden arındırılması yolundaki Versay ve Lokarno andlaşmaları hükümlerini çiğneyip, bölgeyi işgal edeceğini açıklar. Fransa çalkalanır. İngiltere, Fransa'yı desteklemekle yükümlüdür, fakat oralı olmaz. O tarihlerde, Fransa, askerî gücü bakımından tek başına bunu önleyecek güçtedir, ama birşey yapmaz. Rusya-Fransa Paktı onaylanır*.[5155]

16 Mart 1936. Rus Komünist Partisi yayın organı *Pravda* gazetesi, İktisad Vekili Celâl Bayar'ın beyanatını neşretti. Beyanatın son cümleleri: *Sovyetler Birliği'nde sosyalist endüstrinin başarıları ve özellikle makinecilik sanayiinin gelişmesi, Türkiye ile geniş emekdaşlık olanakları açmıştır*.[5156]

11 Nisan 1936. *1936 yılında, İkinci Dünya Savaşı'na varacak kriz büyümektedir. 1934'ten itibaren Almanya, silahlanmaya başlamış ve 1935'te zorunlu askerlik sistemine geçmiştir. İtalya ise Milletler Cemiyeti'nin zorlama tedbirlerine rağmen Habeşistan'a saldırmıştır. Bunun üzerine Almanya da, Versailles Antlaşması'na aykırı olarak Ren bölgesine asker yerleştirir. Bütün bu gelişmeler üzerine Türkiye, Boğazlar rejimini değiştirmek zorunluluğunu hisseder ve 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansı'nın tüm katılımcılarına (SSCB, İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Japonya) bir nota gönderir. Notada özellikle "şartlar değişince hükümler değişir" prensibine dayanarak Türkiye'nin güvenliği açısından Boğazlar rejimine ilişkin yeni bir sözleşme imzalanması için müzakerelerin başlatılması ve Boğazların askerden arınmış durumuna son verilmesi gereği vurgulanır*.[5157]

16 Nisan 1936. *Lozan'dan beri Boğazların askerden arındırılmasına karşı çıkan Sovyet hükümeti, Türkiye'nin* 11 Nisan tarihli önerisini kabul ettiğini Lozan Boğazlar Sözleşmesi taraflarına bildirdi. *Arkasından İtalya dışında, diğer bütün muhatap ülkelerden olumlu yanıtlar gel*di.[5158]

Mayıs 1936. *Örneğin, Mayıs 1936'da E. W. Brell'in Istanbul'dan gönderdiği aşağıdaki yazı, Alman gazetelerinde yayınlanır:*

> Türkiye'nin maddi konularda Sovyet Rusya'dan neler almakta olduğu dikkatli bir gözlemcinin gözünden kaçmaz. Bu bakımdan herşeyden önce 1 numaralı beş yıllık plan belirtilmeye değer. Sovyet uzmanlarının sıkı bir işbirliği ile bu planın temelleri kurulmuş ve Rusya, en yakın bir örnek olarak alınmıştır. Çünkü orada da

[5153] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 127-128.
[5154] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 213.
[5155] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1464.
[5156] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1399.
[5157] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 224.
[5158] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 224.

sanayi fabrikalarını hiç yoktan meydana getirmek gerekmişti. Şimdi de ikinci bir ekonomik beş yıllık plan üzerinde çalışılmaktadır. Sovyetler, bu plan işinde canlı bir ilgi göstermektedirler. Her iki devlette de, bu ekonomik planlı çalışmadan maksat, ilk önce askerî kudret ve takatı artırmaktır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin savaş sanayii, dost Türkiye'ye daima pek elverişli ödeme koşullarıyla savaş teçhizat ve malzemesi vermiştir. Bu konudaki kolaylıklarda Sovyetler o ölçüde ileri gitmişlerdir ki, böylece Türkiye'nin Rusya'dan aldıklarına siyasal armağanlar denilebilir.[5159]

15 Haziran 1936. Recep Peker, CHP Genel Sekreterliğinden azledildi. Şahıs diktatörlüğünü haleldar kılacak parti diktatörlüğü hamlesi, akamete uğratılmış gibidir:

1935-1936 arasında, vilayet valilerinin partinin yerel teşkilatlarının başkanı haline gelmesiyle parti ve devletin bütünleşme süreci yoğunluk kazandı ve bunun sonucunda CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in rolü daha da arttı. Peker'in parti sekretaryasını karar alma sürecinde önemli bir rol sahibi yapmasının, parti başkanı için zararlı olduğu aşikârdı. Peker, tutarlı bir felsefi öze sahip katı bir parti ideolojisini hararetle destekliyordu, bu da onun Kemalist otoriter rejimin son derece şiddetli gücünü daha da yayma eğilimini takip ettiğini gösteriyordu. Ancak Atatürk 15 Haziran 1936'da İnönü'nün tavsiyesi üzerine ve partinin bir sonraki başkanlığı için İnönü'ye olası bir rakip olarak görüldüğünden, Peker'i görevinden aldı. Kimileri Peker'in ayrılışını, onun Alman ve İtalyan totaliter rejimlerine öykünmesinden dolayı Atatürk'te yarattığı endişenin bir karşılığı olarak yorumladı. Böylelikle, Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin tehcir ve katliamında merkezi bir rol oynayan, CHP'nin o zamanki genel sekreteri ve uzun süredir içişleri bakanı olan Şükrü Kaya, parti ve devlet işlerine aktif olarak dahil oldu. Sonuç olarak, Peker'in istediği gibi devletin CHP ile bütünleşmesi yerine, CHP devletle bütünleşecek ve devletin otoritesine tabi olacak gibi görünüyordu.

Weiker'in Peker'in 1936'daki istifasına ilişkin açıklaması, dönemin hâkim mantığını yansıtıyordu. Weiker, bireyler veya gruplar "güç veya doktrinin hoş görülebilir sınırlarını aşma tehdidi" oluşturduklarında, Mustafa Kemal'in "kişisel olarak müdahale etmekten çekinmediğini" savunur.[5160]

22 Haziran 1936. İsviçre Montreux'da Boğazlar Konferansı küşad edildi. İtalya hariç alakadar tüm devletler hazır bulunuyorlar.[5161]

23 Haziran 1936. Montreux Konferansında SSCB Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, *Türkiye'nin tezlerini destek*liyor. *Boğazların, Karadeniz'e kıyı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyı devletlerin savaş gemilerinin ise serbest geçişini savunu*yor. *Ayrıca, Türkiye'nin Boğazları silahlandırma isteğini tekrar* ediyor. *İngiltere ise, Türkiye'nin Boğazlara asker yerleştirilmesi konusunda ileri sürdüğü istemlere karşı çıkmazken, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin ve özellikle SSCB'nin özel çıkarlarını göz önünde tutmaz. İngiliz heyeti, Karadeniz'in uluslararası açık deniz olarak kabul edilmesi konusunda ısrar eder. Bu nedenle, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine ilişkin her türlü kısıtlamaya karşı çıkar. Ayrıca, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda kesin koşullar konması gerektiğini kabul eder. Ancak İngilizlere göre, bu koşullar, Karadeniz'de kıyısı olan veya olmayan devletler için aynı olmalıdır*.[5162]

20 Temmuz 1936. Montreux Konferansı sonuçlanıyor. *Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilen Türkiye ise, Karadeniz'de kıyısı olan veya olmayan bütün devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda tonaj, gemi tipi, geçişi önceden haber verme süreleri vb. bakımdan belirli sınırlamalar öngören bir taslak sun*muş *ancak Türkiye'nin daha sonra SSCB'nin çıkarlarını tam olarak gözetmeyen bazı fikirler ileri sürmesi*, *Sovyetler'in tepkisine neden ol*muştu. Nihayetinde *Sovyet heyetinin ısrarı üzerine Türkiye, belirli değişiklikler yap*tı ve *Türkiye'nin ve SSCB'nin çıkarlarına uygun bir sözleşme, dokuz devletin katılımıyla 20 Temmuz 1936'da imzala*ndı. *Montrö'de*

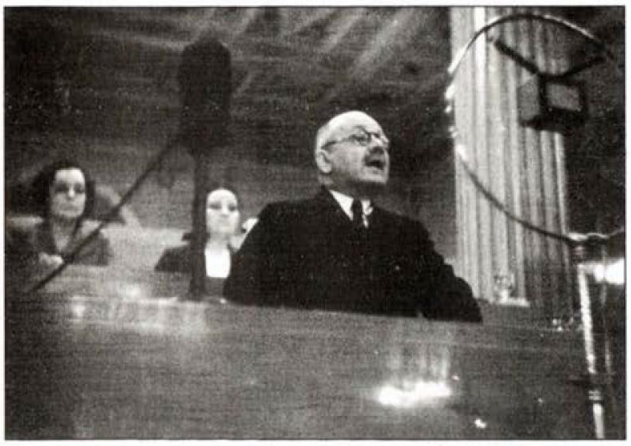
[5159] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1402.
[5160] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 85-86.
[5161] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 225.
[5162] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 225-226.

daha önceden Lozan'da kurulan uluslararası komisyona son verilir. Onun işlevi Türkiye'ye devredilir. Türkiye, Boğazlarda asker bulundurma hakkını yeniden kazanır.[5163]

Türkiye Dışişleri Bakanlarından Feridun Cemal Erkin, Montrö'nün menfî bir cihetini dile getiriyor: *İddia edebiliriz ki, Çarlık Rusyası'nın üçyüz yıllık çaba ve savaş esnasında elde etmeye boş yere uğraştığı sonucu, Sovyetler Birliği Montreux'de bir çırpıda koparmayı başarmıştır*.[5164]

24 Ağustos-31 Ağustos 1936. Üçüncü Dil Kurultayı gerçekleştirildi.

1936'da Sovyetler Birliği Ulusal Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Müdürü Aleksandr Samoyloviç, Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na katıldı. Türkiye'ye üçüncü ziyareti hakkındaki izlenimlerini -önceki iki seyahati 1900 ve 1911'de gerçekleşmişti- bir makalede paylaştı. Sovyet dilbilimciler adına konuşan Samoyloviç, "bilim karşıtı Güneş-Dil Teorisi"nin, "dil tarihini, dolayısıyla insan toplumunun tarihini tersine çevirdiği" için kabul edilemez olduğunu öne sürdü.[5165]

SSCB Bilimler Akademisi üyesi Prof. Samoyloviç,
III. Türk Dil Kurultayı kürsüsünde.
(24 Ağustos-31 Ağustos 1936)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 461.

24 Ekim-4 Kasım 1936. *Sovyet Havacılık Kurumu OSOAVİAHİM Başkanı General R.P. Eydeman başkanlığında bir heyet, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmak üzere 24 Ekim-4 Kasım 1936 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eder. Eydeman ve diğer askerî görevliler, Karadeniz üzerinden İstanbul'a gelirler. Türk askerî yetkilileri tarafından Enternasyonal Marşı'yla karşılanırlar. Sovyet Generali, Türk askerlerini teftişi sırasında Türkçe "Yaşasın Atatürk, yaşasın çelik Türk ordusu!" diye bağırır. Karşılık olarak da Türk askerler, "Yaşasın Türk-Sovyet dostluğu!" diye bağırırlar. Eydeman, İstanbul'da bulunduğu sırada Taksim Anıtı'na ve Fatih'teki Hava Şehitleri Anıtı'na çelenk bırakır. Türk topçu birliklerinin tatbikatına katılan Eydeman, "Türk ordusunu izlemeye doyamadım" der. Ankara'da*

[5163] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 226.

[5164] Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 118; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1459, dipnot *.

[5165] Aleksander Samojlovich, "Stambul'skie vpechetlenija" [İstanbul İzlenimleri], *Zvezda*, sayı 12, 1936, s. 167; Aktaran: Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 105. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Samoyloviç, elbette mezkûr tenkidini kurultay sırasında değil, Sovyet Rusya'ya avdetinden sonra kaleme aldığı Rusça makalesinde istimal etmiştir.

Cumhuriyet törenlerine Atatürk'le birlikte katılan Eydeman şerefine SSCB Büyükelçiliği'nde verilen kabule Mustafa Kemal Atatürk de gelir. Atatürk, bu kabulde SSCB Büyükelçisi Karahan'la bir görüşme de yapar.[5166] Mustafa Kemal sarhoş bir haldedir, megaloman ve dengesiz sözler ve tavırlar sergiler:

29 EKİM GÜNÜ, OSOAVİAHİM HEYETİNİN ONURUNA BÜYÜKELÇİLİK'TE VERİLEN KABUL SIRASINDA KEMAL ATATÜRK'ÜN KARAHAN'LA YAPTIĞI GÖRÜŞMENİN ZABITLARI

Çok Gizli

Gece saat bir buçuk civarı, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Rüştü Aras da dahil, misafirlerin önemli bir kısmı Elçilik'ten ayrıldıktan sonra, Kemal Atatürk'ün biraz sonra geleceğini bildirdiler. Ve birkaç dakika sonra Kemal Atatürk, çok içkili bir şekilde yakınlarının, müzisyenlerin, kadın şarkıcıların ve evlatlık kızının refakatinde Elçilik'e geldi.

Kemal Karahan'la buluştu, onunla birlikte büfeye gitti ve aralarında heyecanlı bir konuşma başladı. Kemal, SSCB'ye duyduğu sempatiden ve dostluk duygularından bahsetmeye başladı. Sonra, Türkiye'nin bağımsızlığının yıldönümü nedeniyle ona tebrik yollanmadığı için kırıldığını belirtti. Karahan, bunun doğru olmadığını ve böyle bir tebriğin, telgrafla [T.C. Cumhurbaşkanının muadili SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı] Kalinin Yoldaş tarafından yollandığını söyledi. Kemal, kırgın bir tonla "evet, bunu biliyorum ve hatta cevap bile yolladım, fakat ben, aracılarla yapılanı kastetmiyorum. Ben, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı değilim, ayrıca Türk halkının da lideriyim" dedi. Ve Karahan'ın yüzüne bakarak sordu: "Sizin lideriniz kim?" Bu soruya, Karahan, liderimizin Stalin Yoldaş olduğunu söyleyerek cevap verdi. "O zaman o, bana niye tebrik telgrafı yollamadı? Onun haricinde herkes yolladı. Böylece beni tanımak istemediğini göstermek istiyor." Karahan, bunun doğru olmadığını, bizde Stalin Yoldaş'ın tebrik telgrafları göndermesinin kabul görmediğini ve 28 Ekim'de Kemal'in Bağımsızlık Bayramı'nı kutlarken, Stalin Yoldaş'ın kişisel selamını ilettiğini belirtti. Kemal, kırgın bir tonla yeniden konuşmaya başladı, Sovyetler Birliği'nin büyük bir dostu olduğunu, bu dostluğun yaşadığı sürece var olacağını, fakat bu dostluğa sadece eşit ilişkiler çerçevesinde riayet edeceğini, aracıların sadece bütün bunlara zarar verdiğini, kendisinin ilişki kurmaya karar verdiğini söyledi ve bu Sırada bizim Polyakov Yoldaş'a memnun bir şekilde uzun bir bildiri dikte etmeye başladı, fakat tamamlamadan, tekrar eski konuya döndü ve Stalin'in ona bir telgraf yollaması gerektiğini, bu telgrafın yollanmamasından dolayı çok kırıldığını, aracılarla görüşmelerin sadece davaya zarar verdiğini belirtti.

[5166] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 227-228.

Karahan, bunun kısmen doğru olduğunu, hatta kendisinin (Karahan'ın) Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'la görüştüklerinde, birbirlerini her şeyde her zaman anlamadıklarını, fakat bunun, Aras'la Litvinov görüştüğünde daha az olduğunu ve eğer Kemal ile Stalin kişisel görüşürlerse, birkaç dakika zarfında istisnasız her konuda anlaşacaklarına emin olduğunu söyledi. Onun fikrine göre, Kemal ve Stalin'in bugüne kadar hâlâ buluşamamaları büyük bir şansızlık. Kemal, iki ülkenin önderleri arasındaki kişisel ilişkilerin tabii ki olağanüstü faydalı olduğunu söyledi ve bunun üzerine Karahan, o sırada görüşmeye katılmış olan Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ı (Kemal'in gelişinden bir süre sonra tekrar Elçiliğe gelmişlerdi) göstererek, Kemal'in hükümetini görevlendirmesini, yarın kendisiyle (Karahan'la) bu buluşmanın uygun bir şekilde nasıl sağlanabileceğiyle ilgili görüşmelere başlamalarını söyledi. Kemal, sinirli bir şekilde, inisiyatifin neden ondan kaynaklanmak zorunda olduğunu söyledi. Bunun üzerine Karahan, kimin ilk olduğunun esas olmadığı şeklinde karşılık verdi ve Aras veya kendisinin (Karahan'ın) yarın birlikte Kemal ve Stalin buluşmasının düzenlenmesi üzerine çalışabileceklerini söyledi.

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, arkasında Sovyet Rusya Büyükelçisi S.İ. Aralov.

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 452.

Kemal, Karahan'ın sözünü keserek, yeniden uzun uzun SSCB ile olan dostluğunu ve sözlerinden ne kadar emin olduğunu belirterek şunları söyledi: "Ben, bu dostluğu sadece eşit ilişkiler varsa, beni tanıdıklarını hissedersem sağlarım; başka türlü bir karşılıklı ilişkiyi kabul etmem. Sizin çok güçlü ve teçhizatlı bir ordunuz olduğunu biliyorum, ama ondan korkmuyorum. Ben, dünyada kimseden korkmam, buna siz de dahilsiniz. Benim arkamda 18 milyon halk var, sadece emir vermem yeterli olacaktır ve nereye yönlendirirsem, benim peşimden oraya gelirler. Çok zarar verebilirim, bunu, tabii ki, asla yapmam, ki benim verdiğim sözler, dostluğum gibi kutsal ve sağlamdır." Bunun gibi, bazen tehditkâr bir ruhla, bazen de bize karşı sevgisini ve dostluğunu teyit eden bir ruhla konuştu.

Bütün görüşmeyi Elçilik Sekreteri Polyakov Yoldaş çevirdi. Burada ayrıca çok iyi Rusça konuşan, Bakû'den gelmiş, Türk Hava Kuvvetleri'nden bir yüzbaşı da bulundu. Bu yüzbaşı, Türkiye'de bulunduğu sıralarda Eydeman Yoldaş'ın emrine verilmişti. Polyakov Yoldaş, Kemal'in bir cümlesini çevirirken, yüzbaşı lafa karıştı ve Polyakov'un tam doğru bir çeviri yapmadığını belirtti ve kendisi çevirdi. Kemal, parladı ve sesinin tonunu yükselterek Karahan'a Polyakov'u çok geçmeden SSCB'ye geri göndermesi gerektiğini, Polyakov'un belki Türkçeyi iyi bildiğini, ama Karahan'ın çok kötü bir danışmanı olduğunu ve yararından çok zararının dokunduğunu söyledi. Bundan sonra çeviriye Hava Kuvvetleri'nden yüzbaşı devam etti. Bir süre sonra Kemal, onu da kovdu, yerine Aras geçti. Sonunda Kemal, Aras'ın da kötü çevirdiğini söyledi ve görüşmeye ara vererek, orkestranın çağrılmasını emretti.

Orkestranın çalmasından ve şarkıcıların birkaç Türkçe şarkı söylemesinden sonra Kemal, Karahan'la vedalaştı ve erkanının refakatiyle uzaklaştı.

Osipov

Aslına uygundur: (İmza)[5167]

[5167] *RGASPİ*, f. 558, 1. 11, d. 388, y. 9- 13; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 431-434. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

Aralık 1936. CHP Tek-Parti yönetimi, *Sovyetler Birliğinden esinlenerek, devlet makine istasyonlarını (kombina) merkez yapıp tarımın yapısını değiştirmek* için teşebbüsde bulunuyor. Başbakan İsmet İnönü, CHP Kurultayında şunlar ifade etmiştir:

> Birkaç yıllık deneme ve kendimizin görgü ve incelemeleri göstermiştir ki, sanayide hem üretim, hem gelir arttığı halde, tarımda üretim artmamıştır... Bizim 70 kilo aldığımız bir toprak alanından Danimarkalı, Hollandalı, 250'ye yakın almaktadır. Şimdiye kadar demiryolu ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937'den itibaren tarımımızı ve çiftçilerimizi kalkındırmak için önemli paralar ayıracağız...
>
> Nasıl kredi ve tüketim kooperatifleri kurulmuşsa, üretimin düzenlenmesi ve meydana getirilmesi için de planlı ve iştirakli bir çalışma dönemine girmek böylece gereklidir. Yeni âletlerle, harman makineleri, sürme ve sulama tertipleri ile planlı olarak düzenlenmiş bulunan tarım kombinaları kurmak istiyoruz...
>
> Düşündüğümüz ilk plan bin kombina üzerine kurulacak ve dört yıllık bir denemenin verdiği sonuca göre yayılacak ve çoğaltılacaktır. Bu sistemin simgesi, yeni usûl ve âlet olacaktır.[5168]

1937

Bahriye eski vekîli İhsan Eryavuz: "[..] Ankara'da Siyasi Kulüp'te [..] bir ziyafette, içkinin etkisiyle heyecana gelen inkılâp reisi [Mustafa Kemal], oradaki yakınlarına, *Bir gün gelir, maddi varlığım toprağa inkılâp ederse; sizin reisiniz İsmet Paşa'dır!* demişti."[5169]

1937. Stalinist "Büyük Terör" vuku buluyor. SSCB ilmiyesinde ve kalemiyesinde %62'lik kesim, tasfiye ediliyor: *Önemli bir diğer Türkiye ve Türkçe uzmanı Aleksandr Samoyloviç, 1936'da Türkiye'yi ziyaret etti. 1934'ten beri Sovyet Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü müdürü olarak görev yapıyordu ve 1937'de tutuklandı, ertesi yıl, (Japonya adına) casusluk, terör (yukarıda adı geçen bilim insanlarının çoğuna benzer suçlamalarda bulunuldu) ve pantürkçülüğü desteklemek suçlamalarından dolayı idam edildi. Stalinist tasfiyelerin, Türkiye ile daha önce ilişkisi olmuş kurbanları da vardı. Örneğin, Türkiye'de görev yapmış iki eski Sovyet Büyükelçisi Lev Karahan (1934-1937) ve Mikhail Karski (1937) 1937'de idam edildiler. Büyük Tasfiye ya da başka bilindik bir ifadeyle Büyük Terör veya Yejovscina (Yejov olayı/fenomeni) dolayısıyla, üst düzey diplomatların ve komiserlik görevlilerinin %62'si mağdur edildi. Nikolay Yejov başkanlığındaki gizli polis, İçişleri Halk Komiserliği (NKVD), 1936-1938 yılları arasında milyonlarca tutuklama, sorgulama, sınır dışı etme, infaz ve hapis cezası gerçekleştirdi*.[5170]

> Mareşal Tuhaçevski'den kurtulmak isteyen gizli servisler, şeytanca bir plan düzenlemişlerdir. Alman gizli servisleri, Nazizme karşı harekete geçilmesinden yana olan Tuhaçevski ve arkadaşlarından kurtulmak için bundan yararlanırlar. Şeytanca oyunda [Çekoslovakya Cumhurbaşkanı] Beneş de kullanılır. Hitler, 1935'de Beneş'ten Fransız-Alman savaşında tarafsız kalmasını ister. Beneş, Fransa ile ittifakı olduğunu söyler. Hitler, "Anlaşmayı feshetmene gerek yok. Harekete geçme yeter" karşılığını verir. 1936 sonbaharında Beneş'e duyurulur ki, "yakında Rusya'da bâzı olaylar olabilecektir". Beneş, başka kaynaklardan da Sovyet Rusya'da bâzı askerî çevreler ile eski komünist liderlerin Almanya Hükümeti ile birlikte Stalin'i devirmek ve Almanya'ya dost yeni bir rejim kurmak yolunda çalıştığını öğrenir. Başkan Beneş, elde ettiği bilgileri derhal Stalin'e bildirir. 1937'de Tuhaçevski başta, birçok subay idam edilir ve Ordu'da çok geniş bir tasfiyeye girişilir. Olay, Stalin ile Beneş arasındaki yakınlığı kanıtlar (Çörçil Anlatıyor, Cilt I, s. 360-364). Olayın, Alman ve Rus gizli servislerinin

[5168] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1409-1410.
[5169] Kamil Maman, *Kara Defter: Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor*, 2014, s. 328.
[5170] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 140.

bir tertibi olduğu yıllar sonra anlaşılacak, Tuhaçevski temize çıkarılacaktır. (Celil Gürkan, Bir Mareşal'in Ölümü, Cumhuriyet gazetesi, 25 Ağustos 1973)[5171]

5 Şubat 1937. *CHP'nin altı temel vasfı 5 Şubat 1937'de Anayasa'ya eklendi. Anayasa'nın ikinci maddesi şu şekilde değiştirildi: "Türkiye Devleti, Cümhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir." Bu ilkelerin anlamı hakkında başka hiçbir tanım veya açıklama yapılmamıştır. Böylece, ilk olarak CHP programında 1931'de formüle edilen altı özellik, altı yıl sonra devletin anayasal belgesine dahil edildi*.[5172]

Mart 1937. *La Stampa* gazetesi, Türkiye Dışişleri Bakanı Sabataycı Tevfik Rüştü Aras'ın beyanatını neşretti: *"Rusya, sanayi araç ve gereçlerimizi ve ordu donatımımızı sağlamıştır. Bu, o zaman birçok biçimde yorumlanmıştı. Fakat size gerçeği söyleyeyim. Biz, hiçbir zaman Bolşevik olmayacağız, fakat Rusya aleyhine de hiçbir zaman dönmeyeceğiz..."*[5173]

3 Mayıs 1937. *3 Mayıs 1937'de Karahan'ın görevden alınması üzerine yerine M.A. Karski* büyükelçi tayin edilir.[5174]

1 Haziran 1937. Kemal Atatürk, Karski'yi kabul etti.[5175]

TÜRKİYE'DEKİ SSCB TAM YETKİLİ BÜYÜKELÇİSİNİN TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI ATATÜRK'LE GÖRÜŞMESİNİN ZABITLARI

1 Haziran 1937

Görüşme, uzun süre memnuniyetle devam eden karşılıklı iltifatlarla başladı. Arkasından ben, hükümetin, beni ilişkilerimizi güçlendirmek ve geliştirmekle görevlendirdiğini söylediğimde, Atatürk, bunun zor olmayan bir görev olduğunu, öyle ki, ilişkilerimizin fevkalade olduğunu ve aramızda herhangi bir yanlış anlamanın olmadığını belirtti. Atatürk, bir süre önce aramızdaki bazı anlaşmazlık ve bilinen geçimsizliklerle ilgili bir görüşmenin yapıldığını [*Burada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile SSCB Dışişleri Halk Komiseri Litvinov arasında Cenevre'de yapılan görüşmeden bahsedilmektedir. (Perinçek notu)*], fakat kendisinin buna katılmadığını ve böyle bir durumun söz konusu olmadığını ekledi.

Ben ona, beni zor durumda bıraktığını söyledim. Tanışmamıza polemiklerle başlamak istemezdim, fakat Türkiye gibi dost bir ülkeye gelirken, çalışmada en iyi metodun, kişisel ilişkilerimizde tamamen açıklık ve samimiyet olacağını düşünüyordum. Bu yüzden onun bu söylediklerine, ne yazık ki, katılamazdım ve aramızda yanlış anlamaların olduğunu doğruladım. Bu yüzden bizim görüşlerimizle ilgili meseleleri Türk hükümetine bildirmiştik. Çok yakın bir süre önce, Litvinov Yoldaş, bu konuyla ilgili olarak İsmet İnönü ile etraflıca konuşma imkânını bulmuştu ve ona, bizim bütün görüşlerimizi sunmuştu. [*Burada, İsmet İnönü ile Litvinov'un 14 Mayıs 1937 tarihinde Londra'daki görü şmesinden bahsedilmektedir. (Perinçek notu)*]

Atatürk, İnönü'nün Litvinov'la yaptığı görüşmeler konusunda ayrıntılı olarak bilgilendirildiğini ve bunların kendisini memnun ettiğini belirtti. O, bizim, anlaşmazlıkların kaldırılmasıyla ilgili olarak görüş birliğine vardığımızı düşünüyor. Tabii ki diye devam ederek, en iyi ailede bile işlerin yanlış anlamalar olmadan yürümeyeceğini belirtti. Fakat bunun beraber yaşamaya etki etmediğini ve en önemlisinin, karşılıklı anlayış ve karşılıklı güven olduğunu söyledi.

5171 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1467-1468, dipnot *.

5172 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 86.

5173 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1402.

5174 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 233.

5175 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 233. "Mihail Andreyeviç Karski (1900-1937) Letonya Büyükelçiliği Sekreteri (1922-23), Polonya Büyükelçiliği Basın Bürosu Müdürü (1923-25), Dışişleri Halk Komiserliği Batlık ve Polonya Dairesi Müdür Yardımcısı (1925-29), Dışişleri Halk Komiserliği Birinci Batı Dairesi Müdürü (1929-30, 1936-37), Letonya Büyükelçisi (1930-36)" [Perinçek, 2014, s. 233, dipnot 229].

Atatürk'ün suratının asıldığını görünce, ortamın gerilmesini engellemeye karar verdim ve yeni Sovyet elçisinin, devletin Cumhurbaşkanı'yla ilk buluşmasında, görüşmeyi protokol tarzıyla sınırlayamayacağını, tam tersine tam bir açıklıkla konuşup, ilişkilerimizin ihtiyaçlarını göstereceğini söyledim. Söze güvenle başladığı için ben de, Türk devletinin başını tanıdığımızı ve ona güvendiğimizi belirttim.

Atatürk, açık bir şekilde memnun oldu.

Litvinov Yoldaş'tan aldığım telgraftan, onun da İnönü'yle buluşmasından memnun kaldığının belli olduğunu ekledim.

Görüşmenin bundan sonrası oldukça düz devam etti. En tehlikeli ve hassas noktaları geçtik. Atatürk, bana, SSCB ile işbirliğinin Türk dış politikasının temeli olduğunu ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'nin bu işbirliğinden hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğini bildirdi. Benimle buluşmanın onu oldukça memnun ettiğini saklamayacağını, samimiyeti ve açıklığı çok sevdiğini ve ilişkilerimizde bunun tek doğru yol olduğunu söyledi.

Ona teşekkür ettim ve gelecekte herhangi bir açık olmayan nokta veya bir yanlış anlama olursa, bütün Türk politikasının yüce lideri olarak doğrudan ona başvuracağımı söyledim. Atatürk, bana tam olarak katıldığını belirtti ve her türlü destekte bulunmaya söz verdi.

SSCB Türkiye Tam Yetkili Büyükelçisi M. Karski[5176]

2 Haziran 1937. Karski, Moskova'ya rapor gönderdi:

M.A. Karski

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 462.

1. Atatürk, oturumun başında, bana, aramızda herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını ve bütün bunların yanlış anlamadan kaynaklandığını kanıtlamaya çabaladı. Ben, Türkiye'nin son zamanlardaki politikalarına karşı tutumumuzu anlattım. Atatürk, Türk hükümetinin gelecekte ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi isteğinde olduğunu açıkladı, Litvinov'un İnönü'ye yaptığı açıklamaların onu çok memnun ettiğini belirtti. İlişkilerimizde tam bir açıklığın gerekli olduğu konusunda fikir birliğine vardık. Ben, açık olmayan herhangi bir durum olduğunda kişisel olarak ona başvurma istemimi söyledim, o da tamamen hemfikir oldu.

2. İnönü, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti ve ortak güvenlik prensiplerinde bizimle işbirliğinin gerekli olduğunu düşündüğünü ve saldırgan devletleri kesinlikle tasvip etmediğini ve onları da böyle bir duruma teşvik etmeyeceğini açıkladı.

3. Atatürk, İnönü ve Saraçoğlu gibi, sancak [İskenderun / Hatay] meselesinin çözülmesinden büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etti. Böyle bir ruhla basına demeçler verdi. Fakat İnönü, imzalanan anlaşmanın dürüstçe yerine getirilmesinin gerekliliğinin altını çizdi. İnönü, iyi niyetle Fransız hükümetinden şüphe etmiyor, ancak bölgedeki Fransız ajanlarının ve Suriyelilerin faaliyetlerinden çekiniyor. Doğrulanmayan haberlere göre, Suriye parlamentosu anlaşmayı protesto etmiş. Meselenin bittiğini ve yeniden ortaya çıkmayacağını umduğumu ifade ettim. İnönü, Türk hükümetinin Fransa'yla olan ilişkilerini ciddi şekilde iyileştirme isteklerini anlattı ve Fransız elçileriyle görüşmesinden çıkardığı, durumla ilgili izlenimlerini anlattı.

4. İnönü, Balkan Paktı'nın zayıflatıldığını reddediyor ve buna delil olarak da, Yugoslavya'nın Balkan Paktı'nın diğer üyelerinin görevlendirmesiyle Bulgaristan'da 4 Mayıs'ta gerçekleştirilen gösteriler dolayısıyla Sofya'da ciddi olarak harekete geçmesini gösteriyor.

5. Atatürk ve görüşmeye katılan diğer kişiler, Aras'ın ziyaretinin Türk politikasıyla ilgili şüphelerimizi gidereceğini düşünüyorlar. Bununla ilgili olarak İnönü, Litvinov'dan ziyaretin tarihini, Aras'ın Moskova'da

[5176] *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR ,* c. 20. s. 284 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 435-437.

Sovyet hükümetinin bütün yöneticileriyle görüşebileceği bir şekilde ayarlanmasını rica ettiğinin altını çizdi. Son duruma Türkler özel bir önem veriyorlar. Saraçoğlu, Aras'a, büyük ihtimalle Şükrü Kaya'nın refakat edeceğini bildirdi. Bu durumu göz önüne alarak, Şükrü Kaya'yı kabule hazır olduğumuzu teyit etmemiz doğru olacaktır.

6. Benim genel izlenimim, Türklerin, ilişkilerimizin eskisi kadar yakın olduğunu bana kanıtlamaya ve bunun altını çizmeye çabaladıklarıdır.

Ticari anlaşma 1 Temmuz'a kadar uzatıldı.

Karski[5177]

11 Haziran 1937. Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü'nün mecbur bırakmasıyla, özel mülkiyetindeki bir kısım taşınmazı/çiftlikleri hazineye iade etti.[5178] Ziraat Genel Müfettişi ve CHF tek-parti Manisa meb'usu Yaşar Özey'in belirttiğine göre, Kemal Atatürk'ün mezkûr çiftliklerinde yer alan müesseselerin kıymeti 4.800.000 lira; yıllık cirosu ise yaklaşık 8.000.000 liradır.[5179]

Temmuz 1937. *Türkiye Dışişleri Bakanı* [Sabataycı] *Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri görevlerini birlikte üstlenen Şükrü Kaya, SSCB'yi ziyaret eder. Dışişleri Bakanlığı yayını, bu ziyaretin yeni dostluk gösterilerine vesile olduğunu belirtir*. Kemalist heyet *Kalinin, Molotov ve Litvinov'la görüşür. Yayınlanan ortak bildiride, Sovyet-Türk dostluğunun sarsılmaz ve samimi karakteri tekrar vurgulanırken, bu dostluğun dünya barışının korunmasında başta gelen bir etken olduğuna işaret edilir*.[5180]

9 Ekim 1937. *9 Ekim 1937'de ise Nazilli Dokuma Fabrikası'nın açılışı yapılır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de Başbakan İsmet İnönü ile birlikte açılışa katılır. Atatürk, Sovyet yetkililerinin tek tek elini sıktıktan sonra Sovyet kolektifine teşekkürlerini iletmelerini rica eder. Açılışın ardından fabrika gezilir, Atatürk hayretini gizleyemez ve İsmet İnönü'nün kulağına "Mükemmel! Büyük fabrika! Mükemmel makinalar. Kayseri'deki de böyle mi?" diye sorar*.[5181]

1937. *1937 yılında İnönü ve 153 arkadaşının önerisiyle Türkiye Devleti'nin Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci olduğu Anayasa'ya geçirilir.* [..] *İnönü ve 153 arkadaşının istediği bu anayasa değişikliği ile, her bakanlık için milletvekilleri içinden siyasî müsteşarlıklar kurulması öngürülür. Muhalifler, bunu Sovyetlerden esinlenmiş "Siyasî Komiserler" diye yorumlarlar. Hatta İnönü ve Recep Peker'in Atatürk'le birlikte Sovyetlerden esinlenmiş üçlü bir parti diktası kurmaya yöneldiğini ileri sürerler. Üçlü dikta girişimini, iddiaya göre, Atatürk önlemiştir. Siyasî müsteşarlıklar da işlemez. Kısa bir süre sonra kaldırılır*.[5182]

CHP altı umdesi niçin anayasal güvence altına alındı? Sabık resmî Türk Komünist Fırkası azalarından, İttihadçı, CHP Tek-Parti Tekirdağ mebusu Muhiddin Baha Pars, kült nitelikli Mustafa Kemal'i kalkan olarak kullandıklarını itiraf ediyor:

5177 *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR,* c. 20, s. 286 vd.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 438-439.

5178 Yaşar Semiz, *Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri*, 2009, s. 167-168. İade edilen bir kısım taşınmazların listesi içinde okuyunuz: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 12 Haziran 1937, Devre 5, Cild 19, İçtima 2, s. 266-268.

5179 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 7 Ocak 1938, Devre 5, Cild 22, İçtima 3, s. 46. 1938 senesinde Türkiye'deki kâğıt paranın emisyon hacmi yaklaşık 194 milyon liradır: Ozan Bahar, *Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları*, 2004, s. 161.

5180 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 233-234.

5181 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 204.

5182 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1419, dipnot *.

Diyebilirsiniz ki, madem ki parti programında vardır, buna ne gerek var? Parti programına koymakla, bütün millet o partiye girmeye dâvet edilmiş değildir. O bugüne kadar başka partilerin kurulmasına izin verdi. Fakat dünyaya baktı ki, artık bu partiler, bu Türk milletini dahi batırabilir. Anayasaya koymakla, bu ilkeleri, memleketimizin sonsuza dek yaşamı için esas saydığımızı evlâtlarımıza da ilân etmiş olduk. Yarın bir hükümet kurulursa, on yıl, yirmi yıl sonra bir Meclis gelir de Anayasanın bu maddelerine dokunmak isterse, içlerinden bâzıları sen ne yapıyorsun, Atatürk'ün koyduğu bu ilkeleri sen nasıl bozabilirsin, diyebilir ve millet, ne yapıyorlar, Atatürk'ün koyduğu ilkeleri nasıl bozuyorlar, diyebilir. Ben bu maddelerle Türk'ün ve geleceğinin sigorta edilmiş olduğunu görüyorum.[5183]

1938

12 Mart 1938. Hitler Almanyası, Avusturya'yı işgal ve ilhak etti.[5184]

17 Mart 1938. Hitler Almanyası, Çekoslovakya'yı tehdit ediyor. *Rusya da Çekoslovakya'nın kaderiyle ilgilidir. Litvinof, 17 Mart 1938'de başta Fransa, Rusya ve İngiltere olmak üzere bütün devletlerin barışı koruma yolunda tutumlarını açıklamalarını ister. Churchill, Dışişleri Bakanı Halifax'a, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Çekoslovakya işgalinin üç devleti bir takım ana dâvâlar karşısında bırakacağını belirten bir bildiri yayınlamasını önerir. Dışişleri Bakanı aldırmaz*.[5185]

18 Mart 1938. SSCB, bir konferans toplanmasını öneriyor. *Amaç, Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde imzalanmış Fransız-Sovyet anlaşmasının, Almanya barışı esaslı biçimde tehdit ettiği zaman nasıl uygulamaya geçirileceğinin saptanmasıdır. Öneri, Paris ve Londra'da sıcak karşılanmaz*.[5186]

Mayıs 1938 dirlik ve düzen raporundan. *Zararlı neşriyattan ötürü yurda sokulması yasak edilen ve toplattırılan neşriyat:* [..] *3 - K.N. Arran tarafından yazılarak İstanbul'da Tecelli matbaasında basılan ve sovyetler aleyhinde yazıları taşıdığı için matbuat kanununa istinaden toplattırılan (19. Yıl, 28 Mayıs) adlı broşürün toplattırılması vekiller hey'etinin 5/5/938 gün ve 2/8723 sayılı kararile onaylanmıştır*.[5187]

22 Eylül 1938. Britanya Başvekili *Neville Chamberlain, Hitler'in,* Çekoslovakya Cumhurbaşkanı *Beneş'e kabul ettirilen Südet'i Almanya'ya verme önerisiyle yetineceği inancındadır. Fakat 22 Eylülde ikinci kez görüşmeye gittiğinde, Hitler öneriyi reddeder. Daha büyük bir lokma ister. Çekoslovakya boyun eğmezse, 28 Eylülde askerî harekâta geçeceğini bildirir. Hitler, bu kez de Chamberlain'e asıl amacının Rusya olduğunu, İngiltere ile aralarındaki sömürge sorununun kolay çözüleceğini belirtmeyi unutmaz. İngiltere Hükûmeti, Hitler'in önerilerini önce kabul etmez. Fakat Chamberlain, sorunu çözmek üzere üçüncü kez Almanya'ya gelmek istediğini Hitler'e bildirir. Churchill, Lord Cecil, Sir Robert Horn, Lloyd George gibi partisinin önde gelen kişilerinin Ruslar'la anlaşma öğütüne kulak asmaz. Mussoloni'nin desteğini arar. Mussoloni'nin getirebildiği tek yardım, ultimatomun süresini 24 saat uzatmaktır*.[5188]

28 Eylül 1938. *Hitler, 28 Eylülde* [Fransa Başvekili] *Dadalier ve* [Britanya Başvekili] *Chamberlain'i Mussoloni ile birlikte Münih'te dörtlü bir toplantıya çağırır. Toplantıda asıl ilgili olan Çekoslovakya yoktur. Rusya da çağrılmaz. Toplantıda Hitler'in ultimatomunu kabul eden bir anlaşmaya varılır*.[5189]

5183 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1420.
5184 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1466.
5185 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1468.
5186 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1466.
5187 BCA, 490-1-0-0, 603-86-1, s. 90. Raporun gizliliği 8 Ocak 2024'de kaldırılmıştır.
5188 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1471.
5189 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1471-1472. "Mareşal Keitel, Nürenberg'de, Batılılar Beneş'i destekleselerdi, Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırmayacağını söyler: *Kesinlikle saldırmayacaktı.*

30 Eylül 1938. *Çekoslovakya, 30 Eylül*[de] *Münih kararına boyun eğer.* Çekoslovakya Cumhurbaşkanı *Beneş, istifa eder. Rusya ve Almanya'ya düşmanlık ilân eyleyen Polonya, tam bir aymazlıkla Çekoslovakya'dan pay almaya kalkışır. 24 saat süreli bir ultimatom vererek Taschen bölgesini ister. Çekoslovakya, boyun eğer. Bu durumda Churchill, Polonyalılar için "Yiğitlerin yiğidi olan bu insanları, çoğunlukla kötülerin kötüsü olan kimseler yönetir" diye yazmaktan kendini alamaz*.[5190]

***

İstitrad. Avrupa devletleri silâhlanırken ve yeni bir büyük savaşa doğru gidilirken, Kemalist yönetim orduyu ihmal etmektedir. Örneğin *İngiliz Ataşemiliter Tuğgeneral C. R. A. Swynnerton*un yıllık raporuna göre *Türk ordusu, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki 20 yılda Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın "aydınlatılamamış politikalarının" neticesinde dezavantajlı bir durumda kalmıştır*. [..] *Atatürk'ün 15 yıl süren Cumhurbaşkanlığı döneminde* [..] *Yeni teçhizat uygun şekilde tedarik edilememiş, standardizasyon sağlanamamış, ordu çağın gerekliliklerine uygun şekilde modernize edilememiştir*.[5191]

Faik Ahmet Barutçu: [..] *zaferden sonra Atatürk'ün açtığı zevki sefa devri milli müdafaanın tam manasıyla bir ihmali devridir*. [..] *Öyle zamanlar olmuştur ki Atatürk'ten milli müdafaa için tahsisat kabulü müsaadesini almak Ankara'nın imarı için bol tahsisat verilmesi sayesinde mümkün olabiliyordu*.[5192]

***

Kasım 1938 bidayeti. *Kasım ayının başında Almanların hizmetindeki Slovaklara özerklik verilir. Macaristan, Slovakya zararına bir miktar arazi kazanır. Polonya da Taschen'i alır. Oysa Münih Antlaşması'ndan sonra, İngiltere ve Fransa, Çekoslovakya'nın Südet dışındaki sınırlarını garanti etmişlerdir. Ama Chamberlain, "Garanti sınırlarla ilgili değil, bir saldırıya uğrama olasılığına karşı" diye, garantiyi geçiştirir*.[5193]

10 Kasım 1938. Londra'daki Sovyet Büyükelçisi Jean Maisky, Kemal Atatürk'ün ölümünü taziye etmek üzere Türkiye Büyükelçiliğine yazı gönderdi:

> Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda pek büyük rol oynamış Büyük Adam'ın pek acı kaybı dolayısıyla Türk halkına ve Türk Hükümeti'ne en derin sempatilerimi sunarım.
>
> Samimî umudum ve inancım şudur ki, ülkenizin bu pek büyük kaybına rağmen Türkiye Cumhuriyeti hızlı ilerlemesine ve gelişmesine devam edecektir.[5194]

Alman gazetesi *Deutsche Allgemein Zeitung*da, İstiklâl Harbi dönemine ilişkin olarak *Mustafa Kemalin orduyu İsmet Paşanın yardımı ile muntazam bir şekle koyduğu ve bu işte İsmet Paşanın da Moskovadan muavenet gördüğü kaydedilmiştir*.[5195]

Askerî bakımdan yeter ölçüde güçlü değildik. Münih'te bir anlaşma imza etmekteki amaç, Rusya'yı Avrupa işlerinin dışında bırakmak, zaman kazanmak ve Alman silâhlanma işini tamamlamaktı."

5190 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1472.

5191 Hamza Bilgü, *İngiliz Askerî Ataşe Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1949-1960)* [Doktora Tezi], 2023, s. 91.

5192 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2001, c. 1, s. 365.

5193 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1472.

5194 "Sovyet Büyükelçisi'ne Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan hemen teşekkür etti. İran Maslahatgüzarı'nın heyecanlı mektubuna ise, biraz daha geç, Büyükelçi Fethi Okyar.. teşekkür etti." L.B.A. (Atatürk'ün ölümü), J. Maisky'den F. Okyar'a yazı, Londra, 10 Kasım 1938; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (2011). *Atatürk'ün Hastalığı* (2. basım) içinde (s. 192). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

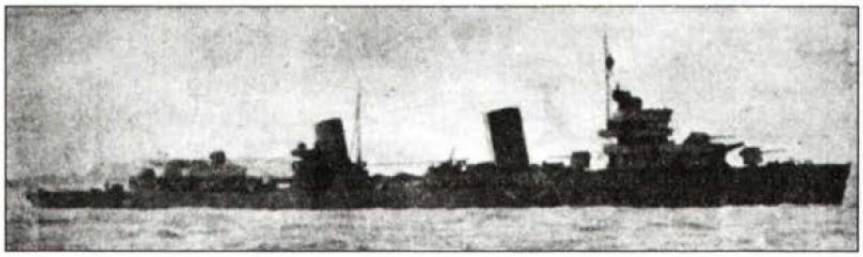
5195 T.C. Dahiliye Vekaleti Emniyet Umum Müdürlüğü, Dosya No: 1/219-2, 3'üncü Cilt, Karteks No: 8298, 10 Sonteşrin 1938; Aktaran: Polis Dergisi, Ocak 1995, *Yabancı Matbuatta Atatürk*, s. 3.

11 Kasım 1938. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Kemal Atatürk *kararı, cesareti ve kudreti Türkiye'yi önce düşmanlarından kurtarmış sonra, -ancak Rusya'da Büyük Petro'nun ve Lenin'in empoze ettiği değişikliklerle kıyaslanabilecek- sosyal ve politik değişiklikleri halkına empoze etmiş olan bu şaşılacak adam, böylece öldü*.[5196]

The Manchester Guardian gazetesi: *Kemal Atatürk, "diktatörler arasında en ilginç kişiliği olan" kimseydi. Eserleri, birçok bakımdan "Lenin'in yaptıklarıyla kıyaslanabilirdi".* [..] *Kemal Atatürk* [..] *yumuşak bir diktatör de değildi*.[5197]

Hem *The Daily Telegraph* hem de *The Morning Post* gazeteleri "Kemal Atatürk Modern Türkiye'yi Nasıl Yarattı. Balkan Barışı için büyük reformlar" başlıklı makaleyi müştereken neşrettiler. Mustafa Kemal'in Sovyet Ruslar tarafından desteklenmiş olduğu belirtildi:

> Mütarekede Atatürk, dışarıda hemen hemen tanınmıyordu. Türkiye'de öyle değildi. Savaşta kazandığı ün sonucu, kendisi 1919'da Anadolu'daki Türk Orduları Umum Müfettişliği'ne atanmıştı. Atanması müttefiklerce de uygun görülmüştü. Ama, Anadolu'ya geçer geçmez, Türk haklarını savunup koruyacak olan Türk kuvvetlerini örgütlemeye koyuldu. İstanbul telaşlandı. Kendisini geri çağırdı. Kemal, geri dönmeyi düpedüz reddetti. Ondan sonra birkaç yıl boyunca Türklerin "savaş nağrası" olacak ünlü Millî Misakı hazırladı. 1920'de açılan İlk Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Eski çeteleri düzgün ordu yaptı. Ruslarla anlaştı. Silah ve para aldı. Tam bu sırada, Türkleri büsbütün çileden çıkaran Sevr Antlaşması imzalandı; Yunanlılar Anadolu içlerine yürüdü.
>
> 1921 ve 1922'de olaylar hızla gelişti. Kemal'in kumanda ettiği Sakarya Savaşı (Ağustos-Eylül 1921), Yunan başarılarının sonu oldu. 1922'de Yunanlılar denize dökülünce Kemal'inm prestiji büsbütün parladı.[5198]

Atatürk'ün cenazesine katılan Moskova zırhlısı.

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 462.

1938. William Gilman: *Atatürk'ün fotoğrafları onu ağırlıklı olarak frakla, kusursuz bir şekilde, Mephistovari addedilebilecek yakışıklılıkta gösteriyordu. Yaşarken zaten idoldü; büstü ya da fotoğrafı her dükkânda ve hemen hemen her evde vardı. Heykelleri her zaman en tepedeydi. Rusların Lenin'i ve Amerikalıların Washington'u örneğinde gördüğümüz gibi Türkler de Atatürk'ü kültleştirmek için ölmesini beklemediler*.[5199]

[5196] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 221.
[5197] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 228.
[5198] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 224-225.
[5199] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 109-110.

Kemalist devrimle *tarım ve işçi sorunları çözülmemiş, Türk olmayan ulusal azınlıkların eşitsizlik ve baskı koşulları ortadan kaldırılmamış, ülkenin emperyalist devletlere malî-ekonomik bağımlılığına son verilmemişti*.[5200]

[5200] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 348.